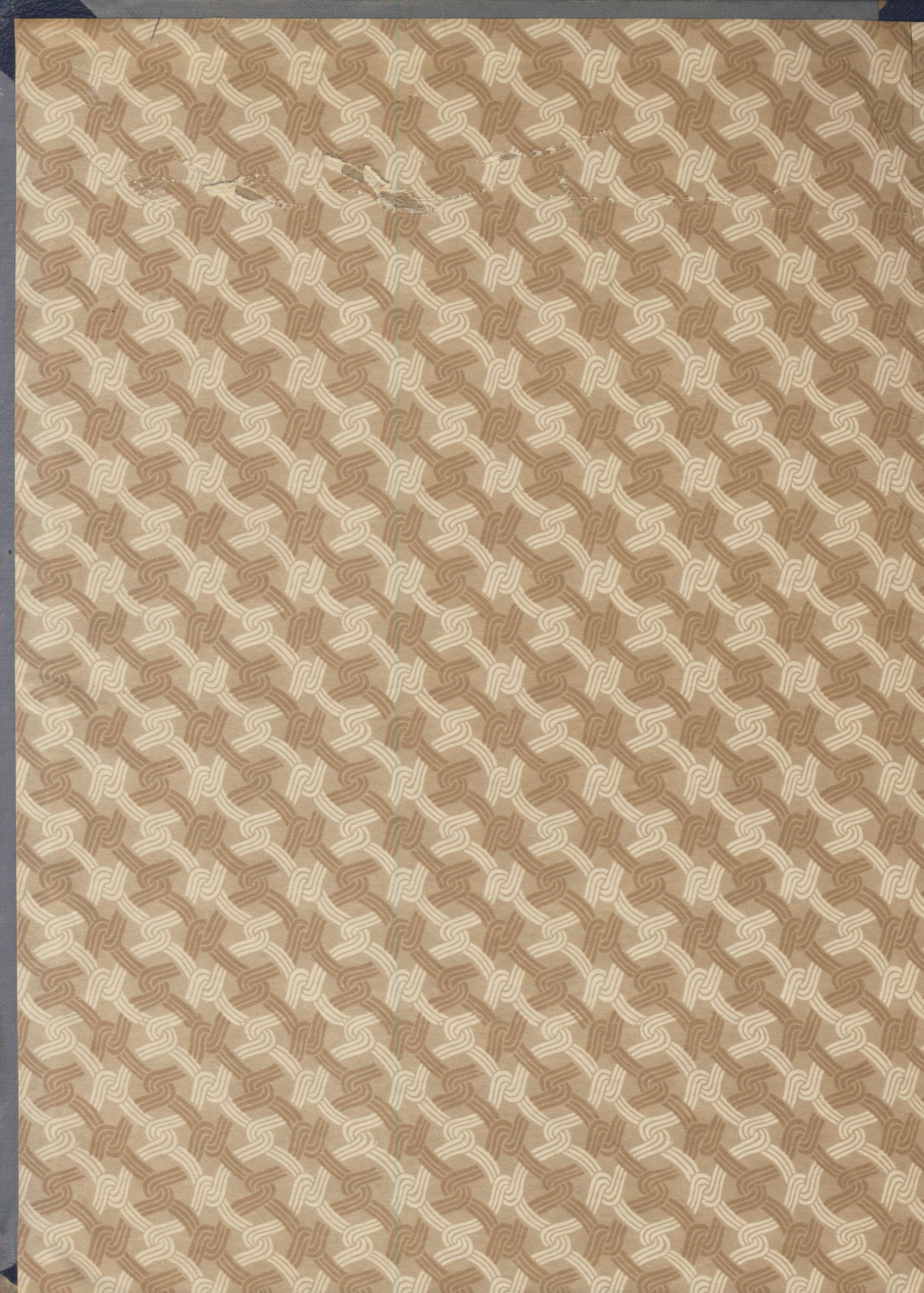
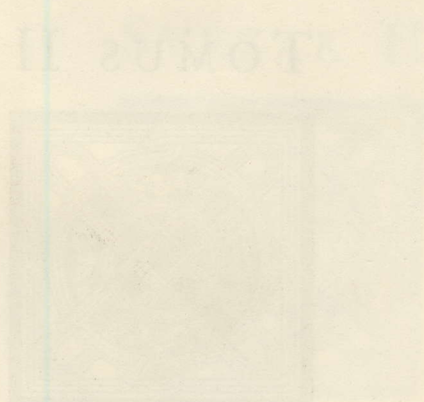







HIBZ



ENCYCLOPAEDIA CROATICA

TOMUS II



AUTONOMAŠI – BOITO

SUMPTIBUS INSTITUTI BIBLIOGRAPHICI CROATICI, ZAGREBIAE

IN AEDIBUS „TYPOGRAPHIAE“, ZAGREBIAE MCMXLI

Hrvatska Enciklopedija

Svezak II



AUTONOMAŠI—BOITO

NAKLADA HRVATSKOG IZDAVALAČKOG BIBLIOGRAFSKOG ZAVODA

TISAK - BAKROTISAK - OFFSET TIPOGRAFIJA

ZAGREB 1941



POPIS SURADNIKA U II. SV. PO INICIJALIMA

A. A. Alfred Albini ing., sveuč. docent, Zagreb.
A. B-a. Albert Bazala dr., sveuč. profesor, Zagreb.
A. B-c. Antun Barac dr., sveuč. profesor, Zagreb.
A. B-ć. Aleksandar Blašković dr., sveuč. prof., Zagreb.
A. D. Antun Dabinović dr., sveuč. prof., Zagreb
A. G. Artur Gavazzi dr., sveuč. prof. u m., Zagreb.
A. H. Andrija Hupbauer dr., sveuč. profesor, Zagreb.
A. J. Ante Jadrijević fra dr., prof. Višeg bogosl. učilišta, Makarska.
A. J-k. Antun Jiroušek, muzejski ravnatelj u m., Zagreb.
A. M. Antun Matasović, prof. Trgovačke akademije, Osijek.
A. M. S. Antun Messner Sporšić dr., profesor u m., Zagreb.
A. Mi-ć. Ante Milošević, kanonik prepošt, Kotor.
A. M-r. Antun Mayer dr., sveuč. prof., Zagreb.
A. N. Alija Nametak, profesor, Sarajevo.
A. O. Albert Ogrizek dr., sveuč. profesor, Zagreb.
A. Ob. Ante Obuljen, asistent Geofiz. zavoda, Zagreb.
A. P. Aleksandar Primožić dr., insp. ministarstva socijalne politike u m., Zagreb.
A. P-c. August Pirjevec dr., knjižničar Sveuč. knjižnice, Ljubljana.
A. R. Anthony Robinson, lektor engl. jezika na sveučilištu, Ljubljana.
A. S. Aleksandar Sutlić dr., sveuč. profesor, Zagreb.
A. Sch. Artur Schneider dr., sveuč. profesor, Zagreb.
A. S-k. Antun Slodnjak dr., profesor, Ljubljana.
A. Š. Ante Šercer dr., sveuč. profesor, Zagreb.
A. Š-k. Ante Šimčik, književnik, Zagreb.
A. Š-r. Andrija Štampar dr., sveuč. profesor u m., Zagreb.
A. T. Alois Tavčar dr., sveuč. profesor, Zagreb.
A. T. H. Aleksandar Tinti-Halper Sigetski dr., vlastelin, Zagreb.
A. V. Antun Vrgoč dr., sveuč. profesor, Zagreb
A. V-i. Aleksandar Vigevani, profesor, Udine.
A. Ž. Andrija Živković dr., sveuč. profesor, Zagreb.
Ar. P. Armin Pavić, kontraadmiral u m., Zagreb.

B. A. Branka Akačić dr., Zagreb.
B. B-ć. Branko Bratanić dr., sveuč. asistent, Zagreb.
B. Đ. Branislav Đurđev, arhivar Drž. muzeja, Sarajevo.
B. E. Bertold Eisner dr., sveuč. profesor, Zagreb.
B. H. Branko Horvat dr., župski gospod. izvjestitelj, Travnik.
B. J. Branko Jagar, profesor, Križevci.
B. J-o. s. Bogoljuba Jazvo, upraviteljica bolnice ss. milosrdnica, Zagreb.
B. L. Božidar Latković dr., München.
B. L-a. Božo Lamza, gradski financ. tajnik, Zagreb.
B. O. Božidar Oklješa dr., sveuč. profesor, Zagreb.
B. P. Bonifacije Perović dr., franjevac, Zagreb.
B. P-ć. Bare Poparić, profesor u m., Zagreb.
B. S. Bogoljub Strižić dr., D. I., profesor Višeg bogoslovskog učilišta, Split.
B. Š. Božidar Širola dr., upravitelj Etnografskog muzeja, Zagreb.
B. V. Boris Vrtar, sveuč. asistent, Zagreb.
B. Z. Bartol Zmajić barun, činovnik Državnog arhiva, Zagreb.

C. F. Cvite Fisković, kustos Arheol. muzeja, Split.

Ć. T. Ćiro Truhelka dr., sveuč. prof. u m., Zagreb.

D. B. Dominik Budrović dr., dominikanac, Dubrovnik.
D. C. Drago Cvetko, prof. konzervatorija, Ljubljana.
D. I. Drago Ivanišević dr., prof. Zagreb.
D. J. P. D. J. Popović, profesor, Beograd.
D. K. David Karlović dr., profesor EKVŠ, Zagreb.
D. K-d. Dragutin Kniewald dr., sveuč. prof., Zagreb.
D. M. Davor Mikačić dr., privatni docent, Zagreb.
D. M-ć. Dominik Mandić dr., generalni definitor franjevaca, Rim.
D. N. Dragutin Nežić dr., duhovnik sjemeništa, Zagreb.
D. P. Dragoslav Pavlović dr., sveuč. prof., Beograd.
D. R. Drago Rubin dr., profesor, Zagreb.
D. Št. Dinko Štambak, novinar, Zagreb.
D. Ž. Dušan Žanko, intendant Hrv. drž. kazališta, Zagreb.

Đ. B. Đuro Besch, Zagreb.
Đ. G. Đuro Gračanin dr., sveuč. profesor, Zagreb.
Đ. K. Đuro Kurepa dr., sveuč. docent, Zagreb.
Đ. S. Đuro Stipetić ing., sveuč. profesor, Zagreb.

E. B. Ernest Bauer dr., novinski ataše, Bukurešt.
E. L. Emilije Laszowski, ravnatelj Drž. arhiva u m., Zagreb.
E. M. Emil Mayerhofer dr., sveuč. profesor, Zagreb.
E. S. Eugen Sladović dr., profesor EKVŠ, Zagreb.
E. Š. Emil Štampar, profesor, Zagreb.

F. B. Franjo Bučar dr., profesor u m., Zagreb.
F. B-ć. Fran Bošnjaković dr. ing., sveuč. prof., Zagreb.
F. B-d. Fedor Breitenfeld dr., grad. perovođa, Zagreb.
F. D. Franjo Durst dr., sveuč. profesor u m., Zagreb.
F. F. Franjo Fancev dr., sveuč. profesor, Zagreb.
F. H. Ferdo Hauptmann, svrš. fil., Zagreb.
F. H-ć. Fran Hrnčić dr., tajnik Hrvatske zemaljske banke, Zagreb.
F. K. Franjo Kogoj dr., sveuč. profesor u m., Zagreb.
F. K-ć. Franjo Krajčević dr. ing., profesor EKVŠ, Zagreb.
F. K-n. Fran Kušan dr., sveuč. profesor, Zagreb.
F. Ko-ć. Franjo Kordić ing., carinski činovnik, Zagreb.
F. L. Filip Lukas, profesor EKVŠ, Zagreb.
F. M. Frane Mihaljević dr., primarni liječnik, Zagreb.
F. M-ć. Franjo Margetić, opservator Geofizičkog zavoda, Zagreb.
F. M-k. Fedor Mikić dr., sveuč. docent, Zagreb.
F. M-l. France Mesesnel, dr., sveuč. docent, Ljubljana.
F. M-n. Fedor Moačanin, Zagreb.
F. O. Franjo Operman dr., sveuč. prof., Zagreb.
F. S-ć. Franjo Stojčić, pomorski kapetan, Zagreb.
F. Š. Fran Šuklje dr., ravnatelj Geološkog zavoda, Zagreb.
F. T. Fran Tućan dr., sveuč. profesor u m., Zagreb.
Fr. H. Franjo Herman dr., sveuč. profesor, Zagreb.

G. G. fra Gavro Gavranić, franjevac, Sarajevo.
G. Cv. Gabro Cvitanović dr., profesor Višeg bogosl. učilišta, Makarska.
G. F. † Geoffrey Frodsham, Zagreb.
G. K. Georgij Konstantinov, književnik, Sofija.
G. N. Grga Novak dr., sveuč. profesor, Zagreb.
G. O. Georgije Ostrogorski, sveuč. prof., Beograd.
G. Š. Gustav Šamšalović dr., profesor Visoke pedagoške škole, Zagreb.
Gj. S. Gjuro Szabo, ravnatelj Grad. muzeja, Zagreb.

H. B. Hijacint Bošković dr., profesor teologije, Dubrovnik.
H. I. Hrvoje Iveković dr. ing., viši pristav Higijenskog zavoda, Zagreb.
H. K. Hamdija Kreševljaković, profesor, Sarajevo.
H. M. Hazim Muftić, vakufski upravitelj, Sarajevo.
H. Š. Hazim Šabanović, apsolvent Šerijatske akademije, Sarajevo.
H. B-k. Henrik Bartek dr., književnik, Turč. Sv. Martin.

I. B-h. Ivan Bach, kustos Muzeja za umjet. i obrt., Zagreb.
I. B-t. Ivan Botteri dr., sveuč. profesor, Zagreb.
I. Č. Ivo Čeović ing., šumarski savjetnik, Zagreb.
I. D. Ivo Delalle dr., kanonik, Trogir.
I. E. Ivan Esih dr., profesor i književnik, Zagreb.
I. F. L. V. Ivo F. Lupis-Vukić, novinar, Pelješac.
I. H. Ivo Horvat dr., sveuč. profesor, Zagreb.
I. H-t. Ivo Horvat ing., sveuč. asistent, Zagreb.
I. Hvt. Ivo Horvat, profesor, Zagreb.
I. I. Ivo Ivančević dr., sveuč. profesor, Zagreb.
I. P. Ivo Pevalek dr., sveuč. profesor, Zagreb.

I. P. B.	Ivan Petar Bock D. I., profesor bogoslovije u m., Zagreb.
I. R-o.	Ivan Renđeo, upravitelj I. klas. gimn., Zagreb.
I. S.	Ivo Stjepčević, kanonik dekan, Kotor.
I. S-r.	Ivan Slokar dr., bankovni ravnatelj, Ljubljana.
I. V.	Ivan Višošević dr., rektor grkokat. sjemeništa, Zagreb.
Iv. B.	Ivo Bendiš, učitelj u m., Zagreb.
J. A.	Juraj Andrassy dr., sveuč. profesor, Zagreb.
J. A-š.	Jozef Ambruš dr., zamj. glavara promič. ureda, Bratislava.
J. B.	Josip Badalić dr., knjižničar, Zagreb.
J. B-c.	Josip Butorac, svećenik, Zagreb.
J. B-ć.	Julije Benešić dr., profesor u m., Zagreb.
J. B-f.	Josip Bösendorfer dr., profesor u m., Osijek.
J. B-r.	Josip Butorac dr., profesor EKVŠ, Zagreb.
J. C.	Jozef Cincik dr., umjetnički referent Matice Slovačke, Bratislava.
J. D.	Josip Demarin, profesor, Zagreb.
J. D-e.	Jean Dayre, ravnatelj Franc. instituta, Zagreb.
J. G.	Jože Glonar dr., knjižničar Sveuč. knjižnice, Ljubljana.
J. G-g.	Josip Goldberg dr., opservator Geof. zavoda, Zagreb.
J. G-c.	Julije Grabovac, profesor, Dubrovnik.
J. H.	Josip Hribar ing., priv. činovnik, Zagreb.
J. H-m.	Josip Hamm dr,, profesor, Zagreb.
J. H-t.	Josip Horvat, novinar, Zagreb.
J. J.	Josip Ježić, dr., sveuč. profesor, Zagreb.
J. K.	Jakov Keimel, urednik Grafičke revije, Zagreb.
J. K-j.	Janko Kalaj dr., profesor, Zagreb.
J. L-h.	Josip Lach dr., biskup, Zagreb.
J. M-ć.	Josip Mokrović, čin. Geofiz. zavoda, Zagreb.
J. M-ić.	Josip Milković, državni tajnik, Zagreb.
J. N.	Josip Nagy dr., profesor EKVŠ, Zagreb.
J. O.	Janko Oberški dr., sveuč. prof., Zagreb.
J. P.	Josip Predragović D. I., Zagreb.
J. P-c.	Janko Polec dr., sveuč. prof., Ljubljana.
J. P-k.	Josip Poljak dr., ravnatelj Geološkog muzeja, Zagreb.
J. R.	Jože Rus dr., knjižničar, Ljubljana.
J. R-ć.	Josip Roglić dr., profesor, Zagreb.
J. S.	Jaroslav Sakař, sveuč. prof., Zagreb.
J. Š.	Josip Šteler dr., fin. tajnik, Zagreb.
J. Š-k.	Jaroslav Šidak dr., profesor, Zagreb.
J. Šu-k.	Juraj Šušnjak, gimn. ravnatelj u m., Zagreb.
J. T.	Jovan Tošković dr., profesor, Beograd.
J. T-a.	Josip Torbarina dr., sveuč. lektor, Zagreb.
J. T-k.	Jožef Turk, prof., Ljubljana.
J. V.	Josip Vrbanek D. I., prof. Višeg bogosl. učil., Sarajevo.
K. B.	Krunoslav Babić dr., sveuč. prof., Zagreb.
K. B-š-k.	Karlo Bošnjak dr., profesor u m., Zagreb.
K. Č.	Konstantin Čulen, književnik i kulturni historičar, Bratislava.
K. D-ć.	Krunoslav Draganović dr., sveuč. docent, Zagreb.
K. D.	Kamilo Dočkal dr., kanonik, Zagreb.
K. G.	Karlo Grimm dr., provincijal D. I., Zagreb.
K. G-n.	Karlo Gustavson ing., Zagreb.
K. H.	Konstantin Hudec dr., Bratislava.
K. K.	Kosta Kerofilas dr., književnik, Atena.
K. K-ć.	Kruno Krstić dr., profesor, Zagreb.
K. K-i.	Karlo Kempni dr., prof. opservator Geof. zavoda, Zagreb.
K. M.	Kosta Manojlović, profesor, Beograd.
L. B.	Leonard Bajić, prof. Višeg bogoslovskog učilišta, Makarska.
L. B-ć.	Lovro Bosnić dr., sveuč. prof., Zagreb.
L. Č.	Leonardo Čuturić, svеć. franjevac, Fojnica.
L. J.	Ladislav Jurković dr., profesor na Evang. fakultetu, Bratislava.
L. K.	Leonardo Kamerlato, bogoslov, Zagreb.
L. T.	Lujo Thaler dr., liječnik, Zagreb.
Lj. A.	Ljudevit Andrassy dr., sveuč. prof. u m., Zagreb.
Lj. B.	Ljudevit Barić dr., sveuč. profesor, Zagreb.
Lj. B-ć.	Ljudevit Barić dr., kustos Miner. petrogr. muzeja, Zagreb.
Lj. H.	Ljudmil Hauptmann dr., sveuč. prof., Zagreb.
Lj. J.	Ljudevit Jurak dr., sveuč. prof., Zagreb.
Lj. J-e.	Ljudevit Jonke, profesor, Zagreb.
Lj. K.	Ljubo Karaman dr., konzervator Konzer. zavoda, Zagreb.
Lj. M.	Ljubomir Maraković dr., profesor, Zagreb.
Lj. P.	Ljubomir Peterčić ing., sveuč. profesor, Zagreb.
Lj. W.	Ljubo Wiesner, književnik, član sred. ured. Hrv. Enciklopedije, Zagreb.
M. A.	Milan Anić dr., sveuč. docent, Zagreb.
M. A-ć.	Marijan Andrašević dr., tajnik poslan. N. D. H., Helsinki.
M. A. M.	Marijan Markovac, nast. građ. škole, Zagreb.
M. B.	Milostislav Bartulica, čin. Vel. župe Cetina, Omiš.
M. B-a.	Miho Barada dr., sveuč. prof., Zagreb.
M. B-ć.	Marijan Banić dr., Zagreb.
M. D.	Mate Demarin, profesor, Zagreb.
M. D-c.	Milislav Demerec dr., zamjenik ravnatelja na Carneg. Inst., Coldspring Harbor.
M. D-ć.	Mladen Deželić dr., sveuč. docent, Zagreb.
M. D-ić.	Mirko Deanović dr., sveuč. profesor, Zagreb.
M. E.	Matija Evetović, Subotica.
M. F-ch.	Mate Ferrich dr., sveuč. asistent, Zagreb.
M. G.	Mihovil Gračanin dr., sveuč. profesor, Zagreb.
M. G-c.	Marcel Gorenc., kustos Drž. muzeja za umj. i obrt, Zagreb.
M. G-i.	Milovan Gavazzi dr., sveuč. profesor, Zagreb.
M. H.	Mehmed Handžić, knjižničar Gazi Husrevbegove džamije, Sarajevo.
M. H-j.	Muhamed Hadžijahić, Sarajevo.
M. H-t.	Marijan Horvat dr., sveuč. profesor, Zagreb.
M. I.	Milan Ivšić dr., profesor EKVŠ, Zagreb.
M. J. D.	Mihajlo J. Dinić dr., sveuč. profesor, Beograd.
M. K.	Marin Katalinić dr., honor. sveuč. nastavnik, Zagreb.
M. K-f.	Milan Krištof ing., sveuč. prof., Beograd.
M. K-l.	Mihovil Kombol dr., profesor Visoke pedag. škole, Zagreb.
M. K-o.	Milan Kovačević, prof., opservator Geofiz. zavoda, Zagreb.
M. K-s.	Milko Kos dr., sveuč. profesor, Ljubljana.
M. L-ć.	Mihajlo Lanović dr., sveuč. profesor, Zagreb.
M. M.	Marko Mohaček dr., upravitelj Gospod. pokusne i kontrolne stanice, Zagreb.
M. Ma-ć.	Miljenko Marković dr., ravnatelj Saveza novčanih zavoda, Zagreb.
M. M-ć.	Mijo Mirković dr., profesor EKVŠ, Beograd.
M. N.	Marija Neorčić, profesor, Zagreb.
M. O.	Marko Orešković, knjižničar Sveuč. knjižnice, Zagreb.
M. P-l.	Mladen Pliverić dr., sveuč. profesor, Zagreb.
M. P-s.	Marijan Petras dr., profesor, Zagreb.
M. R.	Matko Rojnić, knjižničar Sveuč. knjižnice, Zagreb.
M. R-r.	Milko Riffer, ing., Zagreb.
M. S.	Marijan Stojković dr., profesor, Zagreb.
M. S-ć.	Mira Sablić, kustos Drž. muzeja za umj. i obrt, Zagreb.
M. S-k.	Mladen Stahuljak, profesor, Zagreb.
M. Š.	Milan Šenoa dr., sveuč. profesor u m., Zagreb.
M. Š-ć.	Marinko Šunjić dr., prokurista Hrv. vjeres. zavoda, Zagreb.
M. T.	Mate Tentor dr., ravnatelj Sveuč. knjižnice, Zagreb.
M. T-ć.	Marijan Tkalčić dr., profesor, Zagreb.
M. T-r.	Miroslav Tajder dr., kustos Mineraloško-petrografskog muzeja, Zagreb.
M. U.	Mate Ujević dr., upravitelj Hrv. izdav. bibl. zavoda, glavni urednik H. E., Zagreb.
M. V.	Miroslav Vanino dr., D. I., prof. Višeg bogosl. učilišta, Sarajevo.
M. Ž.	Mladen Žerdik ing., priv. činovnik, Zagreb.
M-o. K-ć.	Marko Kostrenčić dr., sveuč. prof., Zagreb.
N. Č.	Niktopolin Černozubov dr., liječnik, Zagreb.
N. F.	Nikolaj Fedorov, novinar, Zagreb.
N. F-i.	Nikša Fulgosi, sluš. prava, Zagreb.
N. F-k.	Nikola Fink dr., kustos Zool. muzeja, Zagreb.

N. K. Nikola Kolarek dr., prof. u m., Zagreb.
N. M. Nikola Mavrodinov, upravitelj umj. odjelj. Nar. muzeja, Sofija.
N. N. Nikola Neidhardt dr., sveuč. profesor, Zagreb.
N. P. Nikola Peršić dr., docent EKVŠ, Zagreb.
N. Š. Nikola Šerman dr., sveuč. docent, Zagreb.
N. T. Nikola Thaller dr., odvjetnik, Zagreb.
N. Ž. Nikola Žic, profesor, Zagreb.

O. F. Oton Frangeš dr., sveuč. profesor u m., Zagreb.
O. K. Oton Köster dr., sveuč. profesor, Zagreb.
O. K-ć. Oton Knezović, profesor, Široki Brijeg.
O. O. Oton Oppitz dr., sveuč. docent, Zagreb.

P. B. Pero Blašković, pukovnik, Zagreb.
P. Cl. Paul Clavé, nastavnik Franc. instituta, Zagreb.
P. D. Pavle Dragićević, prof. Višeg bogosl. učilišta, Mostar.
P. G. Petar Grgec, upravitelj I. muške realne gimn., Zagreb.
P. I. Pero Ivanišić dr., prof. Višeg bogosl. učilišta, Đakovo.
P. J. Petar Jurišić dr., prof. sveučilišta, Zagreb.
P. M. Paolo Mix dr., sveuč. lektor, Zagreb.
P. M-o. Petar Moscatello, profesor, Zagreb.
P. P. Petar Pekić, čin. Min. vanj. posl. Zagreb.
P. P-ć. Pio Pavlinić dr., gosp. savjetnik, Zagreb.
P. R. Pavao Rastovčan dr., sveuč. profesor, Zagreb.
P. S. Petar Skok dr., sveuč. profesor, Zagreb.
P. T. Pavao Tijan, profesor, Zagreb.
P. V-ć. Pavle Vujević dr., sveuč. profesor, Zagreb.
P. W-n. Pavao Wittmann, Zagreb.

R. B-s. Ramiro Bujas dr., sveuč. profesor, Zagreb.
R. C. Rudolf Cesarec dr., sveuč. profesor, Zagreb.
R. F. M. Rudolf Franjin Magjer, nast. građ. šk., Osijek.
R. G. Radoslav Grujić dr., sveuč. profesor, Beograd.
R. H. Rikard Hauptfeld dr., sveuč. docent., Zagreb.
R. H-t. Rudolf Horvat dr., profesor u m., Zagreb.
R. L. Radoslav Lorković ing., tehn. ravnatelj Tvornice Moster d. d., Zagreb.
R. L-c. Rikard Lenac dr., odvjetnik, Sušak.
R. L-ć. Radoslav Lopašić dr., sveuč. profesor, Zagreb.
R. M. Rastislav Marić dr., sveuč. docent, Beograd.
R. M-r. Rudolf Maixner dr., Zagreb.
R. P. Rikard Podhorsky ing., sveuč. asistent, Zagreb.
R. P-ć. Robert Peičić dr., sveuč. profesor, Zagreb.
R. P-k. Rudolf Petek, činovnik, Zagreb.
R. S. Rudolf Schütz dr., profesor Višeg bogosl. učilišta, Đakovo.
R. S-r. † Rudolf Signjar, ravn. Stat. ureda, Zagreb.
R. Z. Ruža Zanon, činovnik Drž. muzeja za umj. i obrt, Zagreb.

S. A. Stjepan Antoljak dr., sveuč. docent, Zagreb.
S. B. Slavko Batušić dr., književnik, Zagreb.
S. Č. Sigismund Čajkovac dr., prof. Vis. ped. škole u m., Zagreb.
S. F-k. Stanko Frank dr., sveuč. profesor, Zagreb.
S. G. Stjepan Gunjača dr., ravnatelj Muzeja hrv. starina, Knin.
S. G-ć. Stanko Gašparović, književnik, Zagreb.
S. H. Stjepan Heimbach, tiskar, Banja Luka.
S. H-ć. Stjepan Horvatić dr., sveuč. prof., Ljubljana.
S. Hr-ć. Stjepan Hrčić, prok. I. hrv. šted. u m., Zagreb.
S. I. Stjepan Ivšić dr., rektor sveučilišta, Zagreb.
S. K. Silvije Kadrnka dr., sveuč. docent, Zagreb.
S. Lj. Salih Ljubunčić, profesor u m., Zagreb.
S. M. Stanko Miholić dr., upravitelj Inst. za gorivo, rude i metal., Zagreb.
S. M. Š. Savić Marković Štedimlija, književnik, Zagreb.
S. O. Stanko Ožanić, poljoprivredni savjetnik, Split.
S. P-ć. Stjepan Pavičić, upravitelj II. klas. gimnazije, Zagreb.
S. P-i. Stevan Pataki dr., profesor Visoke pedagoške škole, Zagreb.
S. R. Stjepan Ratković, drž. tajnik u Ministarstvu nastave, Zagreb.
S. S. Sergije Saltykow dr., sveuč. profesor, Zagreb.
S. S-i. Stanislav Stražnicki, ravnatelj opere, Zagreb.
S. S. N. Stjepan Szavits Nossan ing., sveuč. asistent, Zagreb.
S. Š. Stjepan Škreblin, profesor, Zagreb.
S. T. Stjepan Tropsch dr., sveuč. profesor, Zagreb.
Sl. P. Slavko Palmović dr., predstojnik Pasteurova odjela Higij. zavoda, Zagreb.
Sl. P-ć Slavko Pavičić dr., publicist, Zagreb.
St. B. Stjepan Bakšić dr., sveuč. profesor i kanonik, Zagreb.
St. G. Stanko Gogala, Ljubljana.
St. H. Stanko Hondl dr., sveuč. profesor, Zagreb.
St. P. Stanko Petrov dr., franjevac, Sinj.
St. Z. Stjepan Zimmermann dr., sveuč. prof., Zagreb.

Š. B. Štefanija Bernas, učiteljica, Hrašćina.

T. F. Tatjana Frković, diplom. prav., Zagreb.
T. H. Teofil Harapin dr., sveuč. profesor, Zagreb.
T. M. Tijas Mortiđija, profesor, urednik Hrv. naroda, Zagreb.
T. M-ć. Tomo Matić, pročelnik Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, Zagreb.
T. P. Terezija Paulić, čin. Hrv. etn. muz., Zagreb.

U. Središnje uredništvo Hrv. Enciklopedije.
U. B. Umberto Bosco, gl. urednik Talijanske Enciklopedije, Rim.

V. A. B. Vili A. Bačić dr., kapetan bojnog broda, Zagreb.
V. B. Vladimir Bazala dr., zdravstveni savjetnik, Zagreb.
V. B. Z. Vicko B. Zaninović, profesor, Ogulin.
V. B-ć. Vid Balenović, profesor, Zagreb.
V. B-r. Vladimir Bayer dr., sudac, Zagreb.
V. B-ra. Vjenceslav Bandera, franjevac, Dubrovnik.
V. Bo-ć. Vilim Boranić, ing. kod Hrv. Standard Vacuum d. d., Bos. Brod.
V. Br-ć. Vladislav Brajković, sveuč. prof., Zagreb.
V. D. Vjekoslav Duančić dr., sveuč. asistent, Zagreb.
V. F-ć. Vladimir Filipović dr., sveuč. docent, Zagreb.
V. H. Viktor Hoffiller dr., sveuč. profesor, Zagreb.
V. J. Vladimir Juranović ing., grad. čin., Zagreb.
V. K-ć. Vatroslav Krčelić, učitelj plesa, Zagreb.
V. K-h. Vilim Keilbach dr., sveuč. docent, Zagreb.
V. K-k. Vjera Košak, čin. poslan. N. D. H., Rim.
V. L. Valdemar Lunaček dr., sveuč. prof., Zagreb.
V. N. Vilko Novak, profesor, Kranj.
V. P. Vlado Petz dr., sveuč. profesor, Zagreb.
V. P-ć. Vladimir Petković, sveuč. profesor, Zagreb.
V. P-g. Vlado Prelog dr. ing., sveuč. prof., Zagreb.
V. P-k. Vinko Proštenik, profesor, Zagreb.
V. R. † Vladimir Rozov, sveuč. lektor, Zagreb.
V. Š. Vjekoslav Štefanić, profesor, Zagreb.
V. Š-ć. Vladimir Škorić dr., sveuč. profesor, Zagreb.
V. T. Vladimir Tkalčić, upravitelj Drž. muzeja za umjetnost i obrt, Zagreb.
V. V-c. Vuk Vrhovac dr., liječnik Škole nar. zdravlja, Zagreb.
V. V. Vladimir Vrkljan, sveuč. profesor, Zagreb.
V. V-ć. Vinko Vuletić dr., sveuč. prof., Zagreb.
V. V-k. Vladimir Varićak dr., sveuč. prof. u m., Zagreb.
V. V-r. Vuk Vernić dr., sveuč. asistent, Zagreb.
V. Ž. Viktor Živić, tajnik Muzeja hrv. starina, Knin.
V. W-g-r. Vjekoslav Wagner dr., rektor crkve sv. Vinka, Zagreb.
Vl. P. Vladimir Pavešić ing., Zagreb.

Z. A. Zdravko Arnold dr. ing., sveuč. docent, Zagreb.
Z. D. Zvonimir Doroghy, profesor, Zagreb.
Z. D-i. Zvonimir Dugački dr., sveuč. docent, Zagreb.
Z. G. Zlatko Gašparović dr., čin. Drž. banke, Zagreb.
Z. H. Zlatko Herkov dr., gradski senator, Zagreb.
Z. L. Zdravko Lorković dr., sveuč. profesor, Zagreb.
Z. M-ć. Zdenka Marković dr., profesor u m., Zagreb.
Z. P. Zvonimir Pavišić dr., liječnik, Zagreb.
Z. S. M. Zora Simić-Milovanović, Beograd.
Z. T. Zlatko Tanodi, čin. Drž. arhiva, Zagreb.
Ž. J. Željko Jiroušek, sveuč. asistent, Zagreb.
Ž. M. Željko Marković dr., sveuč. profesor, Zagreb.

GLAVNI UREDNIK: Dr. Mate Ujević.

KRATICE

AOP = Analecta O. P., Rim 1893 i sl.
AU = Austro-ugarska monarhija
B = Binoza
Bac = Bacillus
Bact = Bacterium
BOP = Bullarium Ordinis Fratrum Praedicatorum I.—VIII.,Rim 1829—1740
C. B. = Crijević (Cerva) Serafin, Bibliotheca Ragusina I.—IV., 1740—1742. manuskript u dominikanskoj knjižnici u Dubrovniku
C. I. = Crijević (Cerva) Serafin, Iconotheca illustrium Fratrum Congregations Ragusinae Ordinis Praedicatorum, 1728; autograf u dominikanskoj knjižnici u Dubrovniku
CIA = Corpus Inscriptionum Atticarum
CJC = Codex Juris Canonici
Coulon = Scriptores O. P. I.—VIII., Pariz 1910—14
Čekz = Čekovni zakon od 1928
Čz = Zakon o činovnicima od 1931
CIG = Corpus Inscriptionum Graecarum
DHK = Društvo hrvatskih književnika
Geogr. Rav. = Geographus Ravennas
GHPD = Glasnik hrv. prirodosl. društva
GLZM = Glasnik zemalj. muzeja, Sarajevo
Grpp = Zakonik o sudskom postupku u građanskim parnicama od 1929.
HA = Hrvatska Akademija
I (i) = Istok (istočni)
Ip = Zakon o izvršenju i obezbjeđenju 1930
It. Ant. = Itinerarium Antonini
J (j) = Jug (južni)
JI (ji) = Jugoistok (jugoistočni)
J. K. = Jugoslavenska Knjigarna, Ljubljana
J. Meyer AKL = Allgemeines Künstler Lexikon
Kp = Zakonik o sudskom krivičnom postupku od 1929
KS = Konjska sila
Kz = Kazneni (krivični) zakonik od 1929
LMS = Letopis Matice Srpske
MH = Matica Hrvatska
MHKD = Matica hrvatskih kazališnih dobrovoljaca
M. P. = Monumenta Ordinis Fratrum Praedicatorum historica I.—XIV., Rim 1896—1904.
Mortier = Mortier, Histoire des Maîtres Généraux de l'Ordre des Frères Prêcheurs I.—VIII., Pariz 1903—20.
m. p. = mille passuum
MS = Matica slovenska
Mz = Mjenički zakon od 1928
NN = Narodne Novine, Zagreb
N. P. = Narodna Prosvjeta, Zagreb, ili Narodna Prosvjeta, Beograd
N. Z. = Nova založba, Ljubljana
Ogz = Opći građanski zakonik od 1811 (u Hrvatskoj od 1852)
PWR = Pauly-Wissova, Real-encyclopaedie der classischen Altertumwissenschaft, Stuttgart
QE = Quetif-Echard, Scriptores Ordinis Praedicatorum I.—II., Pariz 1719—21
S (s) = Sjever (sjeverni)
SBL = Slovenski bibliografski leksikon
SKA = Srpska Kraljevska Akademija
SKZ = Srpska književna zadruga
SLN = Službene Novine, Beograd
Stz = Stečajni zakon od 1929
s. v. = sub voce
Tab. Peut = Tabula Peutingeriana
Thieme-Becker ALBK = Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler
Tz = Trgovački zakon
USA = Sjedinjene američke države
Vp = Zakon o sudskom vanparničkom postupku
Z (z) = Zapad (zapadni)
ZB = Zabavna biblioteka, Zagreb
ZNŽO = Zbornik za narodni život i običaje, HA, Zagreb.
Zozk = Zakon o unutrašnjem uređenju, osnivanju i ispravljanju zemljišnih knjiga od 1930
Zpr = Zakon o prinudnom poravnanju van stečaja od 1929
Zus = Zakon o uređenju redovnih sudova od 1929
Zzk = Zakon od zemljišnim knjigama od 1930

Najobičnije kratice i takve, koje se mogu razabrati po smislu, ne donosimo u ovom popisu.

AUTONOMAŠI (talij. autonomi) nazivahu se u Dalmaciji od 1860 oni, koji su bili protiv sjedinjenja Dalmacije s Hrvatskom, a kasnije oni, koji su naginjali talijanstvu ili su se priznavali Talijanima. I jedni i drugi isticali su svoje dalmatinstvo, kao svoju zastavu imali su dalmatinsku modru zastavu s tri zlatne leopardove glave. U njihovim se društvima upotrebljavao po mogućnosti što više talijanski jezik, i čitale su se talijanske novine. Njihove su glazbe, koje su postojale u skoro svim gradovima i gradićima, svirale gotovo isključivo talijansku glazbu, i njihove su pjesme bile na talijanskom jeziku. Komanda njihovih gimnastičkih društava bila je talijanska. Međutim talijanskog iredentizma, osim kod pojedinih intelektualaca, sve do rata 1914—18 nije bilo. Postanak autonomaša pada u godinu 1848, kada su splitska i zadarska municipalna kongregacija ustale protiv sjedinjenja Dalmacije s Hrvatskom i na oštar način odbile poziv hrvatskih rodoljuba za sjedinjenje. Istovremeno su i neki Dalmatinci, nastanjeni u Beču, podnijeli caru predstavku protiv sjedinjenja. Prema mišljenju ovih protivnika sjedinjenja trebala je Dalmacija ostati u Austriji, autonomna. Uza splitsku i zadarsku kongregaciju bila je većina tadašnjih dalmatinskih općina, kojima su na čelu stajali ljudi u talijanskom duhu odgojeni, ali su i mnogi drugi Dalmatinci, koji su inače isticali svoje »slavenstvo«, bili protiv sjedinjenja, smatrajući, da za sada nije poželjno. Borba pristaša i protivnika sjedinjenja odrazila se u štampi. Uto je došlo do oktroiranog ustava 1849 i onda do apsolutizma. Pravi autonomizam i »autonomaštvo« nastali su u Dalmaciji 1860. Kad je naime 22. IX. 1859 većina pojačanog carevinskog vijeća u Beču podnijela prijedlog za federativno uređenje monarhije, istakao je u svom govoru delegat iz Hrvatske, uz Strossmayera, Ambroz Vranicani, da bi trebalo pripojiti Dalmaciju Hrvatskoj. Sutradan je Dalmatinac conte Borelli, osvrćući se na Vranicanijeve riječi, kazao, da još nije vrijeme za to. Ipak je Borelli naglasio, da je velika većina naroda u Dalmaciji slavenska, ali da bi Dalmaciji trebalo vratiti autonomiju. Borelliju je odgovorio Strossmayer pobijajući njegovu tvrdnju, da Dalmatinci nisu za sjedinjenje. Borellijev govor u carevinskom vijeću naišao je na vrlo živ odjek u Hrvatskoj i Dalmaciji. List »La Voce Dalmatica« isticao je, da je Borelli tražio vlastitu »autonomiju« za Dalmaciju. Oni, koji su odobravali Borelliju, nazivali su se »autonomaši«. Svoj pristanak uz Borellija izražavali su pojedinci, ustanove i općine, šaljući mu pozdrave i adrese. Međutim je došlo do oktobarske diplome 1860, kojom se davao nov ustav. Nato je banska konferencija 26. XI. zaključila, da se pošalje u Beč deputacija, koja će tražiti sjedinjenje Dalmacije s Hrvatskom. Kad su za to čuli protivnici toga sjedinjenja, autonomaši, razviše pod vodstvom Bajamontija veliku agitaciju u samoj Dalmaciji i u Beču sa svrhom, da se bečka vlada odvrati od takva koraka, prije negoli se saslušaju sami Dalmatinci. Budući da su tada protivnici sjedinjenja imali uza se većinu dalmatinskih općina, autonomaški je pokret primio izgled općeg pokreta. Dalmatinske su općine prosvjedovale u Beču i tražile, da se ne rješava u tom pogledu ništa bez njih. Uz ove autonomaše bio je i tadašnji dalmatinski namjesnik, general barun Mamula, ma da je bio iz Hrvatske. Kako je i bečka vlada bila protivna sjedinjenju, doneseno je rješenje, da se o sjedinjenju sporazumiju delegati dalmatinskog sabora s hrvatskim saborom (21. II. 1860). Kad se međutim sastao dalmatinski sabor 6. IV. 1861, on ne izabere te delegate, nego njegova autonomaška većina pođe u Beč. Pokušaj, da se u Beču sporazumiju vođe dalmatinskih autonomaša s nekim članovima hrvatskog sabora, nije uspio, i do sjedinjenja nije došlo. Kroz ovo vrijeme 1859—60 vodila se žestoka borba u novinama i brošurama između autonomaša i pristaša sjedinjenja, u kojoj su se isticali na autonomaškoj strani Tommaseo i Duplančić, a na hrvatskoj Kuzmanić, Milić, Monti, Danilo, Bakotić, Ljubić i drugi, iznoseći argumente za sjedinjenje i protiv njega. G. 1861 bila je godina pobjede dalmatiskog autonomizma, ali i početak odlučne borbe između autonomaša i narodnjaka, koji su tada uvidjeli, da za sjedinjenje treba duga i organizirana borba. Za vrijeme zasjedanja dalmatinskog sabora 1863 došlo je do bližeg dodira između narodnjaka i nekih autonomaša. To je dovelo iduće godine do osnivanja »Unione liberale«, Liberalne unije, u koju su ušli uz narodnjake i autonomaši pod Bajamontijem. Dne 10. III. 1866 izišao je prvi broj lista »Il Dalmata«, na talijanskom jeziku, kao glasilo autonomaško-slavenske stranke. Glavna je svrha ovom listu bila, da rascijepa liberalnu uniju i da okupi sve autonomaše ponovno u jednu stranku. I doista se liberalna unija iste godine i raspala. Naredne se godine zbio jedan vrlo važan događaj u životu autonomaške stranke. Sve dotada istupali su autonomaši kao Dalmatinci, protivnici sjedinjenju s Hrvatskom. No kada se krajem 1867 konstituirao u bečkom parlamentu »klub talijanskih zastupnika«, uđoše u taj klub i dalmatinski autonomaši. Kako je međutim zbog austro-ugarske nagodbe stvoren u monarhiji dualizam, pitanje sjedinjenja nije više bilo aktuelno, i ono je postalo programatsko. Tada je nastala borba za jezik u školama i uredima, za osvajanje općina, za većinu u dalmatinskom saboru i u carevinskom vijeću. Na izborima 1870 za dalmatinski sabor bilo je izabrano 24 narodnjaka i 16 autonomaša, i tako su prvi put bili autonomaši poraženi. Otada su autonomaši u stalnom opadanju. Od 1889 dalje imaju uvijek samo 6 mandata u dalmatinskom saboru. K tomu gube redom općine, 1882 i splitsku. Jedino je Zadar ostao u njihovim rukama. Međutim su na izborima za carevinsko vijeće 1873 bili dobili većinu mandata, na onima 1879 jedan, a 1884 nijedan. U to vrijeme, još od 1870, autonomaši se približuju dalmatinskim Srbima, protivnima sjedinjenju. God. 1879 prilikom izbora za carevinsko vijeće udružili su se u benkovačkom kotaru Srbi s autonomašima i srušili vođu dalmatinskih Hrvata M. Klaića. Kad je narodna stranka već smatrala, da nije zgodan čas za poticanje pitanja sjedinjenja, nastupila je od 1892 pravaška stranka, koja je na početku svakog zasjedanja dalmatinskog sabora predlagala adresu na kralja, u kojoj se tražilo sjedinjenje s Hrvatskom. Narodnjačka saborska većina nije taj prijedlog prihvaćala s motivacijom, da još nije zgodan čas za to. U 20. st. ističu dalmatinski autonomaši sve više svoje talijanstvo kao narodnost. Potanji prikaz o borbi autonomaša i narodnjaka → Dalmacija, povijest; Hrvatska, povijest. G. N.

AUTONOMIJA (grč. *αὐτός* »sâm« i *νόμος* »zakon«), znači »samozakonitost«, samoodređenje (Selbstgesetzgebung, Eigengesetzlichkeit). Dolazi do vidljiva izražaja osobito u etičkom, političkom i pedagogijskom području. Suprotni pojam je heteronomija (v.). Etička ili ćudoredna autonomija znači etičko određivanje i djelovanje iz »čiste« moralne volje, isključujući »izvanjske« (heteronomne) pobude, motive, poticaje, obzire, interese. Kant zasniva ćudoredmu autonomiju na apriornosti »praktičnog uma«, uzimajući, da je njegov imperativ nezavisan o iskustvu i uopće o bilo kakvom sadržaju (»materiji«) volje. Kategorički imperativ glasi: »Postupaj tako, da maksima tvojega htijenja može u isto vrijeme vrijediti uvijek kao princip općeg zakonodavstva«. Autonomija ćudoredne volje, ili njezina sloboda, na taj način samo je formalne prirode, osniva se na svojstvu volje, da sama sebi postavlja zakon. Kriterij ćudorednosti i njene autonomije leži u motivima čina, a ne u rezultatu ili učinu. Protiv Kantova etičkog rigorizma ustaje Schiller, a protiv formalizma u novije vrijeme vrlo odlučno M. Scheler, koji upozorava na etičke vrijednosti kao »sadržaje«, koji se intuitivno nadaju u etičkom iskustvu. Te su vrijednosti izvor etičkoga normiranja. Prema tome autonomija (ili sloboda)

volje sastoji se u sposobnosti (moći) odluke i čina u duhu etičkih vrijednosti, a s obzirom na njihov hijerarhijski red. — U novijoj pedagogiji postavlja se problem a. u više različitih oblika. Radi se prvo o a. pedagogijske nauke, t. j. raspravlja se pitanje, da li je ona samostalna, o drugim naukama nezavisna. Zaslugom ponajviše E. Kriecka pedagogija je uspjela afirmirati svoju autonomiju na osnovi posebnosti i svojevrsnosti (t. j. specifičnosti) odgojnog akta. Ona je, kaže se, autonomna, a nije primijenjena filozofija, etika, psihologija ili »tehnika kulture«, dakle dio (poglavlje) neke druge nauke. Drugo je pitanje, da li je sam odgoj autonoman, da li naime postoje specifično odgojni ciljevi, da li postoji posebna i samostalna odgojna ideja, nezavisna o historijski određenim kulturnim idejama i idealima. U modernoj pedagogijskoj nauci to se pitanje živo raspravlja i razmatra na različite načine. Stajalište, koje, čini se, ima najviše pristalica, nalazi autonomiju odgoja u osobitosti odnosa prema djetetu, ili mladenačkom biću, ne dirajući pritom u nesumnjivu zavisnost svega odgoja o kulturnim faktorima (autonomija odgojnog odnosa uz činjenicu heteronomije odgoja). U uskoj vezi s tim postavlja se kao treće pitanje autonomija same škole i njezine organizacije. Traži se naime autonomni smisao škole i njezine pedagogijske zadaće. Očito je, da ova autonomija zavisi direktno o autonomiji same odgojne ideje. Ali je isto tako očito i to, da mnogolike sile kulturnog života formiraju školu prema svojim posebnim potrebama, idejama i idealima. Tako i ovdje uz moguću autonomiju očito i heteronomija obilježava po sili činjenica i duh škole i njezin organizatorni oblik. U borbi za svoju autonomiju pedagogija, odgoj i škola dolaze vrlo često u vidljive i nevidljive sukobe, napetosti ili disonance s onim silama života, koje svojom prevagom nastoje proširiti svoj utjecaj i svoju moć na odgoj i školu.

LIT.: I. Kant, *Kritik der praktischen Vernunft*, 1781; Isti, *Grundlegung zur Metaphysik der Sitten*, 1875; M. Scheler, *Der Formalismus in der Ethik und die materiale Wertethik*, 1927; E. Krieck, *Philosophie der Erziehung*, 1930; G. Geissler, *Die Autonomie der Pädagogik*, 1929; A. Baeumler, *Politik und Erziehung*, 1937; B. Bavink; *Ergebnisse und Probleme der Naturwissenschaften*, 1933; J. v. Uexüll, *Theoretische Biologie*, 1928; M. Scheler, *Die Stellung des Menschen im Kosmos*, 1928; N. Hartmann, *Das Problem des geistigen Seins*, 1933. S. P-i.

Autonomija u sociološkom smislu označuje odnos relativne nezavisnosti neke skupine prema skupini, koja vlada, a u sklopu koje se ona nalazi. Taj odnos nije ni koordinacija ni subordinacija, nego integracija (Gurvitch). Osobito dolazi do izražaja danas, kad su se, zbog ekonomske isprepletenosti i kulturne povezanosti, umnožila po broju i po vrsti različita udruženja, koja žele aktivnim sudjelovanjem u rješavanju društvenih problema pokazati svoju samosvijest. Izraz a. upotrebljava se u prvom redu, kad se govori o nekom odnosu prema državi. Stoga njeno istraživanje ide u područje sociologije politike. Ponajprije imademo pojavu latentnog sukoba između skupine, koja vlada i vodi, i skupine, koja sluša, a zatim pojavu suradnje između tih skupina. Svrha a. je pojačanje kohezije države tako, da se negativne centripetalne sile upućuju prema pozitivnom radu na izgrađivanju i očuvanju stečenog položaja. Međutim a. može biti prvi korak za potpunu nezavisnost ili aneksiju od druge države (kao što nam pokazuje tursko carstvo).

S obzirom na razloge postanka i ciljeve imademo u državi različite skupine. No najjače dolazi a. do izražaja kod etničkih skupina, pa kad se o njoj govori, misli se u prvom redu na te skupine. Kod njih nisu razlozi za a. u načelu jednovrsni, kako je to slučaj kod ostalih skupina, koje imadu da namire neku potrebu, nego su raznovrsni, t. j. povijesne, kulturne i političke naravi, pojačani religioznim, ekonomskim, lingvističkim i socijalnim momentima. Obično ovakve skupine traže *kulturnu* a., kad skupina ima pravo na upotrebu sredstava, koja joj omogućuju da očuva svoju posebnost, ali nije isključena i *politička*, kad ima pravo samostalnog upravljanja svojim poslovima političke naravi. A. može biti ne samo nacionalna, nego i provincijska, kad je žele pojedini dijelovi države, koji se etnički ne razlikuju jedan od drugoga. Takav je pokret pod imenom regionalizam poznat na pr. u Francuskoj.

A. se dalje dijeli na *personalnu* (ili grupnu) i *teritorijalnu*. Personalnu imademo, kada se jedna etnička skupina ne nalazi u dovoljnoj množini ili kompaktnosti naseljena na području neke države, tako da joj nedostaje teritorijalni supstrat. A. se uzela u mirovnim ugovorima 1919 kao modifikacija načela samoodređenja naroda, te je čak stavljena i pod međunarodnu garanciju.

Teritorijalna a. dolazi do izraza u državama s prostranim područjem (imperiji) ili u etnički heterogenim državama, u kojima su pojedine skupine kompaktno naseljene. Obično takva a. ide pod ruku s političkom, ali nije isključena mogućnost, da i kulturna a. bude teritorijalnom, premda ona može prije biti personalna a.

Pokret, koji smjera prema a., zove se autonomizam. U Evropi je poznat alzaški, flamanski, katalonski autonomizam.

Nekad se a. izjednačivala sa suverenošću, pa se sumnjalo, da se može složiti suverenost države s autonomijom skupina. Međutim je ovakvo shvaćanje načeto pojavom samouprave, a definitivno je razbijeno razvojem složene i narodnosne države, te priznanjem autonomnih jedinica (engl. kolonija) subjektima međunarodnog prava, pa se danas a. smatra mogućom uz samu suverenost države. U najnovije vrijeme neki teoretičari (osobito u Engleskoj i Americi) u pitanju zahtjeva za ograničenjem suverenosti idu i dalje pa ističu a. u vezi s federalizmom kao pojam, koji bi mogao dovesti ne samo do skladnosti u heterogenoj državi, nego i do mira i napretka u svijetu, uspostavom autonomnih državnih jedinica u sklopu državne zajednice nekog kontinenta.

LIT.: *Autonomie*, Dictionnaire de Sociologie; H. Gerber, *Kulturautonomie als Eigenart minderheitenrechtlicher Ordnung*, Berlin 1929; G. Gurvitch, *L'idée du droit social*, Pariz 1931; Buell, *International Relations* (Pogl. IX.), New York 1929; *Federal Union, a symposium* (razni autori), London 1940; I. Jakovljević, *Razmatranja o hrvatskoj autonomiji* (u »Savremeniku« od 1. VI. 1940). Z. G.

U **pravnom smislu** a. znači pravo izdavati obvezatna opća pravila u nekom užem krugu, bilo za same pripadnike toga kruga, ili za neko određeno područje. Prvi slučaj postoji danas kod staleških samoupravnih tijela (različne komore), a drugi kod općina i drugih nižih teritorijalnih jedinica u državi. Ta je a. podijeljena ustavom ili državnim zakonom. Posebnu važnost ima a. u složenoj državi, gdje je po ustavu zakonodavstvo podijeljeno između cjeline i dijelova.

Pored toga se izraz a. (netočno) upotrebljava za označivanje položaja samoupravnih teritorijalnih jedinica, korporacija i zavoda (a. sveučilišta), nadalje državica u saveznoj državi pa čak i polusuverenih država te u zadnja dva slučaja znači nezavisnost. Tako napose i u § 47. i sl. hrvatsko-ugarske nagodbe od 1868. J. A.

AUTONOMIJA LIČNOSTI. Pitanje čovjekove autonomije spada među probleme novijeg datuma. Iako je taj problem u svojim temeljima načet već kod Aristotela, dolazi do jačeg izražaja tek s pokretom »prosvjetiteljstva«, koji je isticao nezavisnost razuma. S Kantovom filozofijom protegnut je zahtjev za autonomijom i na volju čovjekovu, i problem autonomije ličnosti postaje, po riječima Danijela Greinera, jedan od osnovnih problema Kantove filozofije. To je u nekom smislu njegov životni problem. Od najranije svoje mladosti Kant traži putove afirmacije ličnosti, proglašujući sve vanjsko, heterogeno nedostojnim čovjeka. On pokazuje dispoziciju, da sam sebi daje svoj zakon i da moralno obvezatnim smatra samo ono, što dolazi od njega samoga. Ovu naravnu sklonost pojačava kod Kanta ideja o navodno prirođenoj dobroti čovjekovoj, što je otkriva u »Emilu« J. J. Rousseau-a.

U skladu s cjelokupnom svojom filozofijom, koja polazi sa stajališta, da se predmeti moraju ravnati prema nama, a ne mi prema njima, Kant i u pitanju autonomije ličnosti smatra, da je glavna stvar osloboditi volju od svega vanjskoga. »Ličnost znači slobodu i nezavisnost o mehanizmu čitave prirode«, pa stoga je čitava stvar u tome, da s vanjskim, heterogenim prekinemo vezu, da se oslobodimo vanjskih utjecaja. Volja tako oslobođena po sebi je dobra, jer ničim nije uvjetovana ili vezana. Kao takva ona je vrhovna zakonodavka. Biti stoga autor svoga zakona ili biti nezavisan, autonoman, to je isto.

Po ovome shvaćanju ne samo da nešto vanjsko ne može pridonijeti izgradnji nezavisnosti naše ličnosti, nego upravo vodi degradaciji njezinoj. Sloboda čovjekova mora biti apsolutna, suverena, i on mora biti nezavisan i o samom Najvišem Biću. To je pogreška samoga čovjeka, kaže Kant, ako mu se dogodi, da mu treba neko Više Biće. Jer ni subjektivno ni objektivno on se ne smije oslanjati na nj. Oslanjati se na neko takvo Biće značilo bi uvoditi vanjski

cilj, a to je propast ličnosti. Tim samim, tvrdi K., što čovjek osjeća potrebu nekoga vanjskog cilja, postaje nevrijednik (ein Nichtswürdiger).

Zanimljivo je, da je Kant za ove svoje ideje odnosno djelo, u kome su one najjače istaknute, zatražio odobrenje fakulteta teologije. Kad je od ovoga bio odbijen, pokušao je dobiti priznanje fakulteta filozofije, ali ni tu nije uspio.

Nema nikakve sumnje, da je čovjek, metafizički govoreći, *sui juris*, gospodar svojih djela, autonoman u pravom značenju riječi. Kao osoba naime, kao *»substantia individua rationalis naturae«*, zasebna supstancija razumske naravi, čovjek je izvor svoga gibanja, svojih čina, nezavisan u svojim nakanama i odlukama. No s ovim još nije riješeno pitanje praktične nezavisnosti u punoj mjeri. Sloboda nije u nama kao neka već razvijena sila u svom punom naponu. Ona je u nama, kao i sve naše sposobnosti, tek u zametku i pitanje je zapravo, kako je možemo razviti. Po načelima tradicionalne filozofije ljudskog roda to se ne postizava izolacijom volje od svega vanjskoga, nego slijeđenjem samih osnovnih uvjeta slobode. A šta su osnovni uvjeti slobode? Šta je uzrok naše slobode, i prema čemu smo slobodni? Slobodni smo prema pojedinačnim stvarima ili dobrima, ali nismo slobodni prema Apsolutnome Dobru. Apsolutno Dobro mi nužno hoćemo. Dapače naša sloboda prema pojedinačnim dobrima uzrokovana je našom zavisnošću prema Apsolutnom Dobru. Stoga možemo birati između pojedinačnih dobara, što nužno hoćemo Posvemašnje Dobro. I ukoliko je svijest nezavisnosti o ovom Dobru u nama jače razvijena i ukoliko jače uza nj prianjamo, utoliko je i naša sloboda veća. Đ. G.

AUTONOMIJA VOLJE → Međunarodno privatno pravo.

AUTONOMISTIČKA DEKLARACIJA, izjava, što su je u veljači 1921 dali slovenski intelektualci i javni radnici (43 na broju); njome su prije donošenja vidovdanskog ustava upozoravali na to, kako država ne smije mehanički apsorbirati sve individualnosti, koje su dotada vodile pojedine pokrajine i njihovo stanovništvo. Isticali su, da narodno i državno jedinstvo ne obuhvaća nužno mehaničke unifikacije, nego da prilike u Jugoslaviji iziskuju organičan razvitak, koji računa s dosadašnjom strukturom gospodarskoga i kulturnoga života; izjavili su se za autonomiju slovenskih zemalja u takvu opsegu, koji ne bi slabio državne snage, nego je jačao, pružajući slobodan i jači polet individualnim silama jedinica.

LIT.: *Naši zapiski*, 1921. J. G.

AUTONOMNA PODRUČJA. Uzme li se kao bitna crta autonomije pravo jedne zemlje ili jednog naroda, da sam sobom upravlja po svojim vlastitim zakonima i da je neovisan od bilo koje strane vlasti, pitanje se autonomije za pojedina područja javlja onda, kad je autonomija ili zajamčena njezinim utanačenjima sa stranim državama ili utanačenjima između pojedinih stranih država, ili kad se ta autonomija u bilo kojem obliku proteže i na vanjske odnose. Već Bečki kongres 1815 bijaše organizirao »Rusku Poljsku« kao autonomno područje, pa je ona po tome i dobila naziv »Kongresne Poljske«. Dao joj je potkralja, sabor i posebnu vojsku. Prije nje je nastala Velika vojvodina Finska. Kongresna Poljska nije preživjela 1830. Austrijska Poljska, nakon 1867, dobila je širu autonomiju od ostalih austrijskih pokrajina. Britanski dominioni Kanada i Irska postadoše gotovo nezavisnima; u prvom je slučaju odlučivala udaljenost od Engleske, a u drugom razlika rase.

U procesu raspadanja Turske dobile su pojedine pokrajine autonoman položaj, a njihova je autonomija redovito prethodila njihovoj samostalnosti, kako se vidi kod Egipta, Bugarske, Srbije, Albanije.

LIT.: Heilborn, *Autonome Provinzen* u K. Strupp, Wörterbuch des Völkerrechts und der Diplomatie, sv. I.; C. Piccioni, *Autonomie* (Territoires autonomes) u A. F. Frangulis, Dictionnaire diplomatique, sv. I.; R. Redslob, *Abhängige Länder*, Leipzig 1914. J. N.

AUTONOMNI ŽIVČANI SUSTAV upravlja svim nesvijesnim i od volje nezavisnim funkcijama, kao što su probava, rad žlijezda i druge vegetativne funkcije, pa se radi toga zove još i vegetativni živčani sustav. Prema načinu djelovanja podijelio ga je Langley na 3 dijela: simpatični, parasimpatični i utrobni dio. Simpatični i parasimpatični dio djeluju na pojedine organe suprotno kao pravi antagonisti (simpatikus ubrzava rad srca, a parasimpatikus ga usporuje), a utrobni dio je u svojim funkcijama donekle i od njih nezavisan. Autonomni živčani sustav je izgrađen od malih živčanih stanica, koje imadu mnogo kraćih i duljih produljaka. One su smještene dijelom u središnjem živčanom sustavu, a dijelom izvan njega, u većim i manjim skupinama, koje se zovu čvorići (gangliji), od kojih su jedni poredani sa strane duž hrptenice (gangliji simpatičnog lanca), drugi ispred nje (plexus solaris), a treći u stijenci nekih organa (plexus myentericus). Najdulji produljci onih živčanih stanica, koje leže u središnjem živčanom sustavu, izlaze iz njega i idu sve do spomenutih ganglija, gdje se obilno granaju, a zovu se predganglijske niti, dok najdulji produljci živčanih stanica u ganglijima odilaze od njih prema pojedinim organima i zovu se postganglijske niti. Tako je čitav autonomni živčani sustav sastavljen od velikog mnoštva živčanih stanica, predganglijskih i postganglijskih niti, koje prema periferiji oblikuju spletove (mreže), osobito u toku velikih arterija, a i u stijenci pojedinih organa (crijeva). Podražaj se od središnjih živčanih stanica do pojedinih organa ne provodi neposredno, već se prenosi na živčane stanice u gangliju, koje ga preko svojih najduljih produljaka (postganglijskih niti) dovedu do kraja. Put, kojim prolazi podražaj, vodi dakle preko dviju stanica i njihovih produljaka, kako je to prvi Langley ustanovio, i sastoji se svaki put od po dva neurona: središnjeg sa živčanom stanicom u središnjem živčanom sustavu, i perifernog, sa živčanom stanicom u gangliju. Predganglijska nit se unutar ganglija obilno razgrana, i tako može obuhvatiti više živčanih stanica u njemu, a posljedica toga je, da se podražaj od jednog središnjeg neurona može prenijeti na više perifernih neurona. Središte, koje upravlja radom autonomnog živčanog sustava, nalazi se u velikom mozgu u predjelu velike jezgre talamusa i u produljenoj moždini, ali put, kojim ide to upravljanje, nije još poznat. Isto tako nije još točno poznat ni njegov spoj s organom svijesti, moždanom korom, ali taj spoj nesumnjivo postoji.

Simpatikus (od grč. *συμπαϑεῖν* »imati sućut«) djeluje na čuvstvene izražaje. Bljedoća od straha, lupanje srca, jeza kože i slične pojave su njegovo djelo. On djeluje na funkcije mnogih organa: podražuje znojne žlijezde na izlučivanje znoja, steže glatke mišiće gotovo svih arterija, raširuje zjenicu oka, ubrzava rad srca, a na crijeva i želudac djeluje tako, da ih sprečava u radu. Sastavljen je od središnjeg i perifernog dijela. Središnji započinje sa živčanim stanicama, koje leže u sivoj tvari hrptene moždine i to u pobočnom stupu. Siva tvar u hrptenoj moždini je smještena u sredini, a bijela periferno od nje. Poprečni presjek kroz hrptenu moždinu pokazuje, da siva tvar ima oblik slova H, i u tom se raspoređaju ona proteže, mijenjajući prema okolišu ponešto svoj oblik, duž čitave hrptene moždine, tako da kao cjelina oblikuje stupove, i to na svakoj strani po jedan prednji i jedan stražnji. Između prednjeg i stražnjeg stupa nalazi se još i poseban pobočni stup, u kojem je, počevši od 8. vratnog do 3. slabinskog segmenta, uložena simpatična jezgra. Od živčanih stanica, koje su u toj jezgri, odilaze kao njihovi nastavci predganglijske niti i ulaze u ganglije, koji su poredani duž čitave hrptenice i krstače s jedne i druge strane. Ti gangliji oblikuju simpatični lanac (truncus sympathicus). Ispred vratnog dijela hrptenice nalaze se u simpatičnom lancu 3 takva ganglija, od kojih je gornji najveći, srednji malen i promjenljiv, a donji često spojen s prvim grudnim ganglijem, tako da u tom slučaju nastaje jedan veći ganglij zvjezdolikog oblika (ganglion stellatum). U grudnom dijelu simpatičnog lanca ima 10—12 ganglija, koji leže ispred rebranih glavica, a u trbušnom njegovu dijelu su 4 ganglija, postavljena više na prednjoj strani trupova slabinskih kralješaka. U krstačnom dijelu simpatičnog lanca leže 3—4 takva ganglija na prednjoj strani krstače, te prema trtici konvergiraju tako, da se na njenu vršku spaja desni i lijevi simpatični lanac u jedan neparni trtični ganglij. Na prednjoj strani hrptenice oko trodjelne arterije (a. coeliaca) na aorti i između nadbubrežnih žlijezda nalazi se još čitav niz spljoštenih i međusobno povezanih ganglija, to su ganglia coeliaca (ganglion coeliacum dextrum i sinistrum). Nešto niže od tih ganglija također na prednjoj strani hrptenice smješten je na početku gornje i donje crijevne arterije po jedan ganglij, gornji i donji crijevni ganglij (ganglion mesentericum craniale i caudale). Od svih tih ganglija, odnosno od živčanih stanica, koje su smještene u njima, odilaze kao njihovi nastavci postganglijske niti u obliku simpatičnih živaca ili spletova prema pojedinim organima, i to izravno ili priključeni uz spinal-

ne živce. Tako od vratnih ganglija odilazi nekoliko simpatičnih živaca za vrat i glavu (nervus caroticus externus i internus), za ždrijelo (n. pharyngici) i 3 živca za srce (n. cardiacus cranialis, medius i caudalis). Od grudnog dijela simpatičnog lanca odilaze kratki živci za grudne organe, pluća, krvne žile i jedan dio jednjaka, zatim 2 dugačka živca za trbušne organe, veliki i mali trbušni živac (nervus splanchicus maior i n. splanchicus minor). Slabinski dio simpatičnog lanca šalje niti, koje čine splet oko trbušne aorte (plexus aorticus abdominalis), i on se zajedno s aortom dijeli na desni i lijevi dio, iz kojeg se priključkom postganglijskih niti od krstačnog dijela simpatičnog lanca stvara zdjelični splet (plexus hypogastricus). Za simpatikus je značajno, da sve njegove niti idu preko simpatičnog lanca, pa i one, koje se ne prekopčavaju u njemu, nego samo prođu kroza nj, da bi se prekopčale u kojem drugom gangliju. Tako su trbušni živci sastavljeni od predganglijskih niti, koje samo prođu kroz ganglije simpatičnog lanca i prekapčaju se tek, kad dođu u ganglia coeliaca. Značajno je za simpatikus i to, da on čini spletove, mreže, koje su sastavljene od simpatičnih niti i simpatičnih ganglija. Jedan od najvećih i najrazgranjenijih spletova je plexus solaris u trbušnoj šupljini, nazvan mozak trbušne šupljine. Sastavljen je od ganglia coeliaca i od simpatičnih niti, koje ulaze u nj i koje odilaze od njega zrakasto na sve strane po granama aorte, u obliku manjih spletova, prema pojedinim organima. Tako postoji jetreni splet, želučani splet, splet za slezenu, zatim gornji i donji crijevni splet. Od svih navedenih spletova najbogatiji je nitima nadbubrežni splet, od kojeg se nastavlja po sjemenskoj arteriji (a. spermatica) sjemenski splet za inervaciju muške spolne žlijezde, odnosno jajnika.

Parasimpatikus (grč. *παρά* »uz« i simpatikus) i simpatikus nastupaju uvijek zajedno, tako da drže jedan drugome ravnotežu. Započinje u srednjem mozgu, produljenoj moždini i u krstačnom dijelu hrptene moždine, pa se prema tome dijeli na tri dijela: na parasimpatikus srednjeg mozga, produljene moždine i na krstačni parasimpatikus. Put parasimpatičnih niti iz središnjeg dijela vodi preko moždanih, odnosno spinalnih živaca na periferiju. Tako se predganglijske parasimpatične niti, koje dolaze od živčanih stanica iz srednjeg mozga, priključe živcu, koji pokreće oko (nervus oculomotorius), i u cilijarnom gangliju prenesu podražaj na živčane stanice u njemu, koje će ga preko postganglijskih niti dovesti u kružni mišić šarenice i u akomodacioni mišić (musculus sphincter pupillae i m. ciliaris). Predganglijske niti, koje dolaze od živčanih stanica iz produljene moždine, priključuju se na tri moždana živca, na živac za lice (nervus facialis), zatim na živac za jezik i ždrijelo (n. glossopharyngicus) i na utrobni živac (n. vagus) i, nakon što su se prekopčale na živčane stanice u odnosnim ganglijima, odlaze od njih produljci kao postganglijske niti na sve žlijezde glave, a to su suzna, podušna, podjezična, podčeljusna žlijezda, kao i mnogobrojne druge manje žlijezde, koje se ulijevaju u nosnu ili u usnu šupljinu. S utrobnim živcem parasimpatične niti dobivaju: srce, pluća, želudac, zatim jetra, gušterača i bubrezi. Od krstačnog parasimpatikusa, koji se proteže od 3. slabinskog segmenta do donjega kraja, odlaze niti za zdjelične organe: zadnje crijevo, mokraćni mjehur te unutrašnje i vanjske spolne organe. Parasimpatikus djeluje na sve one organe, na koje djeluje i simpatikus, samo sa suprotnim učinkom, kao što je već spomenuto. Tako on sprečava izlučivanje znoja, sužuje zjenicu, usporuje rad srca, a ubrzava rad želuca i crijeva.

Utrobni dio autonomnog živčanog sustava sastoji se od nakupina ganglijskih stanica, koje leže u stijenci nekih organa kao srca, mokraćnog mjehura, sjemenih mjehurića. U crijevima je između mišićnih slojeva, kao i ispod sluznice razvijen čitav splet, plexus myentericus i submucosus. U vezivnom tkivu u blizini suženog dijela maternice nalazi se ganglij, koji djeluje na glatke mišiće maternice i njezinu sluznicu. To je Frankenhäuserov ganglij. V. D.

AUTOPLASTIKA (grč. *αὐτός* »sam«, *πλάττω* »tvorim«), vrst operativnog zahvata, da se nadoknadi nedostatak kojeg dijela tijela ili tjelesne supstancije živim tkivom s tijela samoga bolesnika. → Plastika. R. P-ć.

AUTOPORTRET zove se od umjetnika u nekom materijalu ostvarena vlastita zrcalna slika. To ostvarivanje može biti izvedeno kao slika, crtež ili plastika. Obično je autoportret slikan, crtan ili modeliran u polovičnoj figuri, dok su prikazi čitavog lika mnogo rjeđi. U najviše je slučajeva na tim autoportretima prikazano direktno gledanje. Zrcalna je slika en face; u dosta je rijetkim primjerima prikaz u profilu. Za takvu zrcalnu sliku potrebna su dva zrcala.

Najstariji je poznati autoportret egipatski iz 2650 pr. Kr., nađen u grobu Ptah-Hotepa kod Sakkare u blizini velikih piramida. Kipar je prikazao sama sebe, kako sjedeći na lađi modelira borbu veslača. Naznačio je svoje ime Niankh-Ptah. Ima i drugih egipatskih autoportreta iz tih dalekih stoljeća, tako poznati lik slikara koji moli pred bogom Thot iz 13. st. pr. Kr.

Prema Plutarhovim zapisima izradio je u Grčkoj Fidija svoj vlastiti lik na štitu, što ga je držala u ljevici partenonska boginja Atena, napravljena od zlata i slonove kosti. Na tom je štitu prikazana borba Amazonka i Grka, a jedan od boraca je Fidija sam. Do nas je došao taj štit u malenoj kopiji. Prema istim je zapisima Fidija bio štaviše optužen, što je uklopio svoj lik na sveti kip boginje, atenske zaštitnice, i time počinio svetogrđe. Uz taj autoportret spominje povijest klasičnog svijeta više drugih; no kako je bio čitav antikni likovni izraz skloniji ostvarivanju tipa nego stvaranju individualnih značajki, to su u tom periodu autoportreti rijetki. Kasnije se, u hijeratskoj umjetnosti Bizanta, uopće i ne javljaju. Tek u 9. st. možemo utvrditi (835) u Milanu u crkvi sv. Ambrozija na zlatnom antependiju autoportret zlatara Volvina. U daljnjem razvitku umijeća isto tako su rijetki nesumnjivi primjeri autoportreta; jedan od tih je iz 1180 španjolskog majstora Mattea u domu Santiago di Compostela. U gotskom ih periodu ima više, a pogotovu kasnije, kad se prikazivanje ljudskog lika sve više oslobađa sheme, i kad se to prikazivanje sve više individualizira. Tad kipari često umeću svoje vlastite likove kao dekoraciju na dovratnicima, prozorima ili obrubima svojih plastičnih djela, kako to sebe kleše Petar Parler 1392 na prozorskoj galeriji katedrale u Pragu, a Lorenzo Ghiberti (1381—1455) modelira svoj lik na dekorativnom obrubu Porte del Paradiso firentinskog baptisterija (krstionice) 1450. Na šibenskoj katedrali, toj jedinstvenoj riznici umijeća, na vanjskom ukrasnom vijencu apside nalaze se klesane glave, za koje se drži, da su poneke od njih autoportreti onih naših klesara, što su izvodili to kameno remek-djelo.

Pogotovu se služe slikari svih kulturnih zona od prijelaza gotike u ranu renesansu svojom zrcalnom slikom, tako da od pojave renesanse imademo gotovo redom autoportrete od svih značajnih umjetnika, i to ne samo u Italiji, već i na sjeveru, gdje braća Eyck (1370—1426 i 1390—1443) upleću u svoje kompozicije vlastite likove. Njihovim usavršavanjem tehnike uljenih boja počinje tek pravi procvat a. Tehnika naime freska ili tempere ne omogućuje slikaru tako lako i tako direktno ostvarenje i oblikovanje vlastite slike, kao što to omogućuje tehnika uljenih boja. Taj tehnički momenat kao i sasvim novo osjećanje za objektivnu prirodu u vrijeme renesanse stvorio je cio niz umjetničkih a. sasvim naročite draži. To promatranje i prepoznavanje svoje vlastite svijesti polazilo je uporedo s razvitkom umijeća, kako to dokumentiraju nebrojeni a. kroz vjekove i stilne periode do dana današnjega. Sva ta djela, sve te ostvarene zrcalne slike renesanse, baroka, 18. i 19. st. kao i sadašnjosti nisu drugo nego naslikana psihologija, koja po svojim primjerima otkriva više ili manje najvjernije i najtočnije tok samog razvitka čitave umjetnosti, jer su ti dokumenti najdirektniji. Govore o onima, koji su taj razvitak kroz stoljeća ponijeli, više nego suha pričanja ili šarolike umjetničke biografije, makar ih ispričala i najjača pera povijesti umjetnosti.

Svi ti naslikani i modelirani a. nisu samo neke naslikane ili izvajane autobiografije velikih i malih majstora, već su te slike nešto više i dosežu dalje. Već je Alberti 1435 taknuo u suštini problematiku a. svojom kićenom i retorskom uzrečicom, kad je ustvrdio, da je »Narcis bio u pravom smislu obretnik slikarstva, kad je zapazio svoju vlastitu sliku na glatkoj površini vode i kad je pred ljepotom svoga lica uzdrhtao«.

Narcis, stvarni realni subjekt, koji promatra nestvarnu svoju sliku, odraz vlastitog subjekta, predstavlja svijest i njezin odraz. Realna tjelesnost i irealna slika dva su pola, koja se nisu još svojom suprotnošću razdvojila, jer ih veže jedinstvo realnog i nerealnog odraženog subjekta.

Kako je umjetnost uvijek objektivacija subjekta u materiji, to je upravo objektivacija umjetnikova lika po samom umjetniku prototip, u neku ruku škola, koja pokazuje ne samo proces stvaranja, već je problematika autoportreta upravo na samom izvoru ili bolje rečeno na začetku umjetničkog stvaranja.

Tumačenje te duboke problematike prostim pojmom narcisizma Freudovog psihoanalitičkog panseksualizma ne pogađa bitne elemente te problematike procesa stvaranja, već ostaje na spoljašnjem, otkrivajući tek jedan mali sektor tog velikog kompleksa: ispravno opisujući samodopadna ostvarivanja pojedinih umjetnika u izrađivanju svojih autoportreta. Tomu ima više primjera u renesansi i u sadašnjosti. Tako na pr. Sandro Botticelli (1445—1510), koji je bio neugledan, nizak, gotovo ružan, crta sebe u autoportretu kao vitkog stasitog mladića prekrasnih oblika — mladića iz sna.

No sva uljepšavanja, prevođenja i idealiziranja, koja susrećemo kod autoportreta kroz stoljeća, ne znače samo taj i takav narcisizam, već su korijeni i klice tim preinakama realnosti drugdje. Promatrajući u cjelini ogromni materijal autoportreta kroz stoljeća mogu se s pomoću četiri najvažnija gledišta odrediti vrste i značajke pojedinih skupina kao i pojedinih autoportreta. Gledišta za rasuđivanje jesu: likovno (slikarsko i kiparsko), opisno, anegdotsko (biografsko), psihološko i metafizičko.

Kao što su općenito umjetnička djela uvjetovana vremenom, prostorom i ljudstvom, iz kojeg je umjetnik nikao, tako su i autoportreti naročito podvrgnuti toj uvjetovanosti. Zato nose beziznimno ponajjače i ponajviše stilne oznake svog perioda, svoje zemlje i svoga naroda. Autoportreti izrađeni u istom središtu u raznim periodima razlikuju se izrazitije od drugih umjetničkih djela. Tako autoportreti trecenta prema autoportretima quatrocenta u Firenci, a istodobno se takve slike Firence i Venecije luče kao dva sasvim različna svijeta. Razlika je još veća, ako se porede zaokruženi, u sebi gotovi autoportreti Firence i Venecije s autoportretima istog vremena na sjeveru, na pr. u Holandiji ili Njemačkoj. A. razliku u narodnom pogledu možda će najbolje pokazati poređivanje istodobnih autoportreta Španjolske i Italije. Jednom riječju autoportreti su najdirektniji i najvjerniji tumači osobina i posebnih značajki raznolikih umjetničkih izraza.

U posljednje vrijeme u sadašnjosti kao da je oslabila ta prije istaknuta uvjetovanost, suvremeni autoportreti postaju sve više jednolični i tu jednoličnost, osnovanu na običnom kopiranju realnog odraza, ne izmjenjuju a. s naglašenim isticanjem spoljašnje zanimljivosti ili originalnosti. Svakako treba napose istaknuti, da velika većina današnjih autoportreta rijetko kada prelazi u likovnom pogledu razinu zanimljivog ili suvišnog kulturno-historijskog dokumenta. U većini naime tih automatskih odraza, blizih koloriranim fotografijama, nedostaje oduhovljenost materijalnog odraza, a prečesto nema ni običnog majstorskog svladavanja likovne materije, što je oboje bilo u starim klasičnim autoportretima renesanse i baroka savršeno, kako to pokazuju ne samo slike prvih majstora, već i slike majstora drugog i trećeg reda. Za ostvarenje zrcalne slike služili su se majstori gotovo svim materijalima i gotovo svim tehnikama; prirodno je, da su prema tome i različite mogućnosti izražavanja. Tako je autoportret Signorellijev na *Antikristu* u Orvietu kao i Raffaelov u Vatikanskim stanzama na *Atenskoj školi* sažet, izražen s najmanje sredstava, jer je u fresku. Naprotiv Tizianov ili Tintorettov, izveden u ulju, pun je i bogat tonskih šara. U jučerašnjoj fazi, onoj 19. st., titrava je tehnika impresionista Moneta dala s njegovim malim djelićima postavljene boje na a. jasnu, gotovo protuslovnu razliku izrazu jednog Cézannea, koji sklapa te malene djeliće impresionističkog načina u cjelovite sonorne harmonije, te postizava u svojim a. monumentalna ostvarenja, jednako vrijedna klasičnim djelima starih majstora. U slučaju Cézannea kao i kod mnogih drugih slikara služila je zrcalna slika kao model u svrhu studija.

Taj strpljivi model omogućuje i pomaže ponajviše u dugoj i teškoj borbi, koju svaki likovni umjetnik vodi godinama za ostvarenje svog izraza. U toj borbi i u tom mukotrpnom neminovnom studiju bili su prečesto slabi ili osrednji likovni radnici zavedeni svojom vlastitom zrcalnom slikom, te su poput loših glumaca, što uvijek glume sebe, slikali i modelirali u svojim kompozicijama varijante jedne iste glave, koja je u stvari bila njihova.

Dakako da je sasvim druga stvar, kad su bezbrojni majstori unosili u svoje kompozicije čitav ili djelomičan lik, kao da oni sami prisustvuju prikazanom činu ili da djeluju kao lica vlastite svoje kompozicije. Takvi su portreti nazvani portreti »assistenze«, a povijest umjetnosti navodi ih nebrojeno mnogo u svojim zapisima od najranijih faza do današnjih. Masaccio (1401—1428) asistira kao lice jednomu od apostola na freski *Plaćanje tributa sv. Petra* u Firenci u Sta. Maria del Carmine. Benozzo Gozzoli (1420—1498) isto je tako prikazao sebe na freski *Pohod triju kraljeva* u firentinskoj palači Riccardi, a na isti su način i drugi majstori uklapali svoj lik u svoje slike, kao Ghirlandajo (1440—1494), Perugino (1446—1523), Raffael (1483—1520), Holbein (1465—1524), Grünewald (1475—1530), Veronese (1528—1588) i mnogi drugi.

Takvi a. »assistenze« imali su ponekad i biografske oznake u vezi s prikazom slike. Roger van der Weyden (1399—1464) prikazuje sebe kao svetog Luku, gdje slika Bogorodicu. Taj isti motiv iskorišćuju kasnije mnogi slikari. Brojni su a. Dürerovi (1471—1538) sasvim biografske naravi. Dürer još kao dijete crta svoj a., kad mu je bilo 13 godina. On slika i crta sebe u raznim dobima; od njega je crtež, u kojem prikazuje sebe i na svojem tijelu označuje bolno mjesto. Dürer kao i Holbein često u svojim slikama upotrebljuju svoj lik. Anegdotski slika na primjer Bassano (1510—1592) sebe u krugu obitelji. Slično postupa čitav niz holandeskih slikara: Brouwer (1605—1638) u krugu svojih vinskih drugova, D. Teniers (1610—1690) u kneževskoj galeriji Bruxellesa, Gérard Dou (1613—1675) kao promatrač ulične scene. Pogotovu slikari 18. st. prikazuju svoje a. anegdotski. Takvi su opisni prikazi od W. Hogartha (1697—1764), Charlesa van Looa (1705—1765), Daniela Chodowieckog (1726—1801). Kao kakvi biografski podaci čine se poneke slike i velikog Goye (1746—1828), na tim se slikama nazire među drugim prikazanim licima i maska velikog satiričara. Takva je Goyina slika vojvotkinje Albe i Goye, uz ostale takav je Goyin *Zavodnik*.

Od stotine crtanih i slikanih Rembrandtovih a. mogla bi se sastaviti najrječitija autobiografija tog izuzetnog velikog slučaja evropskog umijeća. Jedna bi od slavnih stranica te čudesne životne knjige bila njegova slika sa Saskijom. U crtane ili slikane autobiografije umjetnika pripadaju i one bezbrojne autokarikature, što su ih umjetnici sami izveli služeći se svojim vlastitim licem. Putne su bilješke raznih umjetnika pune takvih autobiografskih dokumenata (Delacroixov dnevnik). Prikazi anegdota u vezi s a. bili su i u 19. st. česti, tako M. v. Schwind (1804—1871), F. Krüger (1797—1857), A. v. Menzel (1815—1905), G. Courbet (1819—1877), koji slika svoj vlastiti doček *(Bonjour, Monsieur Courbet)* i izrađuje sliku svoga ateljea sa svim svojim modelima i znancima okolo sebe. I Leibl (1844—1900) prikazuje sebe sa svojim prijateljem u lovu u tipičnoj genre-slici. Biografske su naravi i a. Van Gogha (1853—1890). No oni nisu drugo nego tragični dokumenti, bolje rečeno ispovijedi, zapisi o stanicama križnog puta, koje je ta svijest u svojem mučeništvu prošla. Ti Van Goghovi a. tumače i osvjetljuju u naše dane psihološko značenje a., kao što to pokazuju sve one ostvarene zrcalne slike iz različitih stilnih doba, koje ne imitiraju spoljašnji običan odraz, već naprotiv ostvaruju i interpretiraju onu nutarnju vitalnost same žive svijesti stvaraoca. Sigurno je, da su takvi a. u velikom broju likovnih, dokumentarnih i autobiografskih rijetki. U takvim a. je uhvaćena životna dinamika, oni nisu samo prikaz nekih patetičkih poza, samodopadnih gesta i izraza, i narcisoidnih imaginacija, oni nisu dobra ili loša, namještena ili uhvaćena gluma pred zrcalom, već u njima živi svijest, oni su i bez ikakvog dekorativnog pribora i izabranih gesta čisti i najdirektniji izraz. U upalom licu starog Tintoretta tinja ta život, taj živi fluid, on iskri u rastvorenim bjeločnicama Greca, svijetli iza naočala Chardina i smijulji se u očima Quentin Latoura. Kao unutarnja vatra izgara u udubljenim tamnim očnicama Delacroixa i upravo prodorno se izvija iz maske C. D. Friedricha. Svijest je to ljudska sa svim svojim odlikama, sa svim svojim životnim sadržajnostima, koja je titanski provalila u oblicima božanskog Michelangela, da se smiri u bolnoj rezigniranoj maski a. »assistenze« njegova kipa *Pietà*. Na protivnom polu te životnosti zahvaćena je mirna i melankolična maska velikog Velasqueza. Nemir i mir, strast i predanje, buntovnost roba, koji je vezan, i rezignacija gospara, koji nije slobodan, dobrota i zloća,

krepost i zločin, svjetlost i sjena — sve to nosi ta životnost. Sve se to cakli kroz to trajanje, što je zaustavljeno na tim platnima, mramorima i broncama a., čas kao tipussimbol, kao apstraktna forma, čas kao izolacija jednog momenta, u kojemu su skupljeni, kondenzirani i začvoreni svi momenti jednog života — jedne sudbine. Takvi su a. svih velikih individualiteta, a svi ti individualni a. nose u sebi nešto od pitanja, od protuslovlja, i konačno svi nose u sebi tragičnu crtu. Slučaj je to Rembrandta. Sa stotinu a. zuri njegovo lice. Iz kaosa tame, sutona ili svijetla izvijaju se modifikacije jedne iste stovrsne svijesti od mladenačkih ljeta do smrti. U njima je uhvaćeno trajanje, fiksirana funkcija i zahvaćena pokretnost duhovne živosti. I kao da je smijeh staračkog Rembrandta nastavak mladenačkog smijeha, a taj je tako bolan. Tako se smiju u olujnoj noći šekspirske vještice, tako se ceri maska slomljenog Leara, tako se ceri sam Usud nad životom i smrću.

Kod Rembrandta je materijom ostvarena zrcalna slika svijesti u toku, u životnom ritmu. Ona postaje po svojem ostvarenju realnom, historijskom, a istodobno je po svojem unutrašnjem sadržaju, po svojoj vitalnoj dinamici izvanvremenska, irealna kao i naša svijest, naš ja, što je najimaginarnije, a ujedno i najrealnije u nama samima.

Nutarnja sabrana dinamika proviruje kroz maske a. i prodorno upravlja kroz oči svoje zrake poput velikih ticala u kaos izvan naše svijesti. Takav veliki ja pruža svoja ticala ispod vjeđa, iz očnih šupljina zrcalne slike velikog maga Leonarda da Vincija. Ta Leonardova snaga je sasvim druga i drugačija, premda raste iz istovetnih zona, nego što je ona Rembrandtova. Jedna i druga teče i prodire kroz Majinu koprenu jave u zone izvan prostora i izvan vremena spram apsolutnog. Dok su Leonardove zrake kao iz neke leće, uperene ravno spram posljednjih pitanja o životu i smrti, Rembrandt naprotiv iz svog sumraka, sutonski prigušeno u samom ritmu ostvarenog života nosi imanentno pitanje smrti. Život i smrt! Svijetlo i sjena!

Nadvladavanje tog dualizma kod problematike a. vodi nas do metafizičkog prafenomena umjetnosti: Ja i Ti, vanjska eksistencija stvarnosti suprot unutrašnjem predstavljanju stvarnosti (Kant). Individualitet vrši dvostruku funkciju fizičkog zrenja i duhovnog spoznavanja. I most preko te dvojnosti, između zrcalnog odraza i unutarnjeg gledanja (introspekcije), prebacuje se tako, da se produhovljuje osjetno promatranje, a da se duhovno gledanje oblikuje tjelesnim oblikom. Spoj i veza tih suprotnosti tvori novu totalnost, živi novi organizam, novu prirodu — umjetnost.

U ostvarenju te nove prirode kod a. put je između suprotnih dvojnosti najkraći, svakako bliži nego kod drugih umjetničkih izraza, te se događa, da nabijena velika snaga nutarnje živosti prebaci običajnu metu. Stoga kod onih najvećih i najdubljih a. ljudskog umijeća gleda ta materijalizovana zrcalna slika zagonetno gotovo izgubljenim pogledom. Gleda u izvanprostornost — u beskonačnost, koja je inače u našoj tjelesnoj tamnici nama nedokučiva.

LIT.: Benhard, *Das Selbstbildnis vom 15. bis zum 18. Jh.*; Waetzold, *Die Kunst des Portraits*; Simmel, *Rembrandt*; Goldschneider, *Fünfhundert Selbstporträts*, Beč 1936.

Autoportret u umjetnosti Hrvata. Novovjeki razvitak slikarske i kiparske umjetnosti u našoj domovini donosi čitav niz autoportreta naših umjetnika i likovnih radnika. Od Karasa (1821—1858) do najmlađih postoje gotovo od svih redom autoportreti. I oni najneznatniji likovni radnici držali su, da im je dužnost, da svoja lica spase za vječnost. Među tim ostvarenjima ponajviše je takvih, koji imadu vrijednost kulturnohistorijsku, manje ih ima značajnih likovno, a najmanji je broj onih, koji su bilo psihološkog bilo autobiografskog značenja. Svakako se ističu neki naročito, od starijih a. F. Quiquereza (1854—1893). On je slikao sebe kao Sv. Jurja u crnogorskom ruhu. Imamo i a. »assistenze«, tako kod Medovićevih (1857—1919) slika u palači Odjela za prosvjetu u Zagrebu. Lik s prvog plana na slici *Splitski sabor* je lik samog Medovića. Iveković je sebe naslikao u svojim nekim kompozicijama, isto je tako sebe J. Kljaković naslikao na svojoj freski *Mojsija* u zagrebačkoj crkvi Sv. Marka, kao i na dekoraciji u Trgovinskoj komori. Likovno se osobito ističu autoportreti M. Kraljevića (1885—1913) s psom (Strossmayerova galerija) i a. s lulom (Salon Ulrich). A. Josipa Račića (1885—1908) je jedinstven psihološki portret, koji je likovno na visokoj razini, a psihološki opet kao da svojom dubokom i teškom sumornošću zbijeno priča kratki i tragični put te izvanredne svijesti i darovitosti. Među mnogim a. kasnijih generacija valja napose istaknuti a. Uzelca. Autobiografskog značenja su a. Lj. Babića od 15. do 50. godine u nekih 20 varijanata. I Šulentić, Miše, Tartaglia, Junek i drugi, pogotovu Becić izrađuju od vremena na vrijeme svoje likove, koji su likovno zanimljivi, a da ne ulaze u psihološki kompleks.

Internacionalno priznanje su stekli a. u bronci I. Meštrovića i T. Rosandića, toliko karakteristični po gesti. Jedan i drugi a. su fiksirani momenti jakog zamaha, a nalaze se u zbirci svjetskih a. u firentinskim Ufficijima.

I kod nas postoji naročita zbirka a. Sastavio ju je A. Ulrich. U njoj se nalaze 42 a. većinom hrvatskih umjetnika i likovnih radnika. Ti su a. sabrani od 1910 do danas, autori su im: Aralica, Babić, Baruh, Becić, Benković, Bijelić, Borelli, Bužan, Csikoš, Gecan, Gjurić, Horvat, Iveković, Junek, Jurkić, Kaurić, Krizmanić, Križanić, Krušnjak, Miše, Orlić, Režek, Rojc, Ružička, Simonović, Šimon (Čeh), Šulentić, Šumanović, Tabaković, Trepše, Tucić, Uvodić, Uzorinac, Vanka i Varlaj. Lj. B.

AUTOPSIJA (grč. »vlastito gledanje«), proučavanje predmeta vlastitim vidom za razliku od znanja stečena po izvještaju drugih o tom predmetu. U medicinskoj terminologiji pregled bolesnika, a da se on ne ispituje niti ne preslušava, već se po samim simptomima traži uzrok bolesti. Izraz a. upotrebljava se i kod pregledavanja lešina (mrtvozorstvo).

AUTORITET (lat. auctoritas) znači ugled i na ugledu osnovanu vrijednost, dostojanstvo i utjecajnu snagu. Autoritet predstavlja uvijek duhovnu nadmoć, koja se po vrijednosti opravdava, sebi priznanje pribavlja i na nasljedovanje nuka. — Autoritet imaju ponajprije osobe, koje se znanjem, vrlinom, mudrošću, umještvom ističu u bilo kojoj grani ljudskoga stvaranja i djelovanja. Prema tome, u čem je vrsnoća, autoritet može biti naučni, moralni, odgojni, politički i t. d. Naučnim se autoritetom naziva čovjek, koji je u nekom području znanja stekao glas stručnjaka, čije se mišljenje s pouzdanjem prima, čiji se sud u pitanjima neke struke traži i cijeni i u spornim se slučajevima smatra odlučnim. Autoritetima se vjeruje: oni se poštuju. Vjerovanje u autoritete potrebito je, jer ne može svatko imati u svemu vlastit, prav i siguran sud, već se mora osloniti na mišljenje drugih, koji su u neku stvar upućeni i o njoj mogu imati bolje i opravdanije mišljenje. Uza sve to vjerovanje u autoritete ne smije biti slijepo, ne smije biti naprosto »prisezanje na riječ učitelja« (iurare in verba magistri), nego se mora osnivati na uviđavnosti umnoga značenja autoritativno datih izjava ili odluka. Odnos prema a. kao duhovnoj sili mora i sam biti duhovan.

Autoritet mogu onda imati korporacije (na pr. stručna društva) i ustanove (na pr. akademije, crkva), kao i izjave, odluke i odredbe (norme. zakoni i sl.), što ih one donose. Autoritet imaju i vlasti, naročito političke (državne) kao predstavnice nekoga objektivnoga, umnoga općega ovlaštenja za donošenje pravnih norma i zahtjeva.

Povjerenje u autoritete vrlo je važan uvjet kulturnoga života. Odgajatelji, vođe, vjesnici novog doba predstavljaju autoritete, bez kojih bi napredak bio nemoguć. Oni postaju autoriteti po tome, što su dohvatili, otkrili i iznijeli nove vrednote, koje će poslužiti oblikovanju života. I baš po toj individualnoj stvaralačkoj moći, koja upitivši na nove vrednote postaje autoritet, razvija se kulturni život uopće.

U današnje doba često se ističe potreba autoriteta. Mjesto principa demokracije, po kojem treba da odluke za kolektivni život donosi što širi krug ljudi, postavlja se princip autoriteta u smislu: ne majoritet, nego autoritet. V. F-ć.

Autoritet u sociološkom smislu znači organiziranje ili vlasti u društvu ili ideja u znanosti na temelju ugleda, koji netko uživa. Personalni a. javlja se u jednostavnijim zajednicama, a institucionalni u većim društvima. Tip prvoga a. je porodica, a drugoga država. Kod manjih zajednica kulturna su dobra svojina svakoga člana zajednice, ali jer svi članovi nemaju jednakih intelektualnih i fizičkih svojstava i jer se razlikuju po dobi, to gdjekoji pojedinac stekne kulturnu sposobnost u savršenijem stupnju; on onda ima a., i svi članovi iskazuju mu poštovanje i slušaju njegove upute. Takvi su na pr. odnosi oca u porodici, učitelja u školi, zapovjednika u vojsci. Ali i kod velikih zajednica, naroda, mogu se pojaviti ljudi, kao na pr. Napoleon, kojima se a. zaslugom prilika, u kojima se nalaze, osniva na ličnim osobinama i prirodnoj spo-

sobnosti da vladaju. No obično u velikim društvima, pogotovu u državi, osnivaju se odnosi između ljudi na relativnoj jednakosti sudionika. Pojedinim općenitijim sudovima počinje se pridijevati naročita vrijednost; oni dobiju najprvo snagu običaja, a zatim se legaliziraju u državnom pravnom poretku. Tako dolazi do depersonalizacije a. i presađivanja a. na skup odredaba. Država postaje nosilac a. Da bi u državi a. vrijedio, potrebno je, da se političke vrijednosti podudaraju s društvenim vrijednostima, t. j. da a. bude sinteza svih posebnih snaga, koje izlaze iz društvenog bića.

Cilj a. je skladna i prirodna koordinacija ljudske djelatnosti u društvu. Jedno od glavnih svojstava onoga, koji ima a., jest moć nagrađivanja ili kažnjavanja. Ali sila, koja se javlja kao neodvojiva pratilica a., ne čini a., jer on mora biti etički fundiran, da mu mogu biti odani oni, koji primaju naloge. Teorije o opravdanosti a. daju a. prirodni ili nadnaravni karakter. U prvu skupinu idu teorije, koje potječu od prirodnopravnih ideja o prirodnom društvenom poretku, odn. pozitivističke teorije o društvenoj solidarnosti. Jedni kažu, da je čovjek po prirodi društven stvor, a da bi mogao ostvariti svoje društvene ciljeve i namiriti one potrebe, koje mu može zadovoljiti društvo, potrebno je, da se podvrgava pravilima, koja reguliraju njegovo vladanje i radnje u društvu, radi čega treba da postoji u zajednici vrhovni a. A opet neki tumače, da se a. osniva na društvenoj prisili, podjeli rada i zakonima solidarnosti. Druga skupina, koja s pomoću metafizičkih načela razjašnjava a., prvu teoriju više nadopunjuje, nego što joj se protivi. Tu se ističe katoličko naučavanje, koje, tumačeći riječi sv. Pavla »Non est enim potestas nisi a Deo«, kaže, da narod samo označuje vladare, ali ne podjeljuje a., koji dolazi od Boga. Prema tome Crkva a priori ne cijeni nijedan politički režim više od drugoga.

Problematika poslušnosti autoritetu je od osobitog interesa kod t. zv. političke poslušnosti. Tu se javlja pitanje, da li su državni interesi jednaki društvenima, pa ako nisu, koji će se od njih više poštivati. A. prema tradicionalnoj teoriji zahtijeva poslušnost građana. Država je apsolutno suverena, pa je volja države pravno iznad svih drugih volja u državi, koje prema tome vuku svoj a. iz državnoga a. Ali kad sociološki gledamo na akt stvaranja odluke u državi, dobivamo drugačiji pogled na stvar. Tu vidimo, da si država mora osigurati poslušnost. Ona mora paziti na kvalitetu svojih čina, jer će se poslušnost najbolje postići onda, ako su građani sporazumni s odredbama, koje ona objavljuje. Da bi vladao potrebiti mir i red u državi, potrebno je, da se pristajanje većine proširi u opće pristajanje. Ako ljudi više cijene zakon i poredak od zadovoljenja drugih potreba, njihova će poslušnost u prvom redu pripadati državi; ako naprotiv ona zadovoljenja, koja čovjek smatra bitnima, druga društva pribavljaju bolje od države, tada dolazi do sukoba između države i tih društava. Taj sukob vodi do popuštanja discipline, koje je znak slabljenja autoriteta, a konačno do rušenja nosioca vlasti, koji je izgubio a. (na pr. kad su majordomi istisnuli Merovinge). Ali novi nosilac a. nastoji postaviti novi poredak (katkada mu uspijeva održati kontinuitet staroga poretka supstitucijom; ispor. prije spomenuti slučaj) već po prirodi stvari, jer a. teži za organiziranjem.

Da bi se a. održao i sačuvao, moraju oni, koji zapovijedaju, biti odani javnom dobru, a oni, koji slušaju, moraju vjerovati u a. i imati volju žrtvovati lične ambicije. Uz to je potreban neki razmak između prvih i drugih. A. može biti izveden, t. j. podržava ga neki viši a. Tek najviši a. je originaran i on se ne treba upirati na vanjsku moć ili prisilu, makar njome često raspolaže u najvećoj mjeri. Taj a. može pripadati božanstvu ili ljudima, pojedincu ili skupinama, čak i neorganiziranima, a često i neosobnim načelima ili temeljnim zasadama pravnog poretka. Tome odgovaraju razni oblici državnog uređenja (→ država).

A. je činjenica ljudskog društva. Zato se ne može teoretski odrediti njegov najzgodniji oblik; s Michelsom može se reći, da povijest nije možda ništa drugo nego borba između različitih shvaćanja o autoritetu.

LIT.: Članci o a. u *Dictionnaire de sociologie;* R. Hubert, *Le principe d'autorité dans l'organisation démocratique*, Pariz 1926; H. Laski: *Authority in the modern state*, New Haven 1919; L. Stein, *A., ihre Ursprung, ihre Begründung* u Jahrbuch für Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirtschaft im Deutschen Reich, 1902; Simmel, *Soziologie*, pogl. III., München 1923; R. Michels, *Corso di sociologia politica*, Milan 1927; A. Radić, *Sabrana djela*, sv. XVI. i XVII.

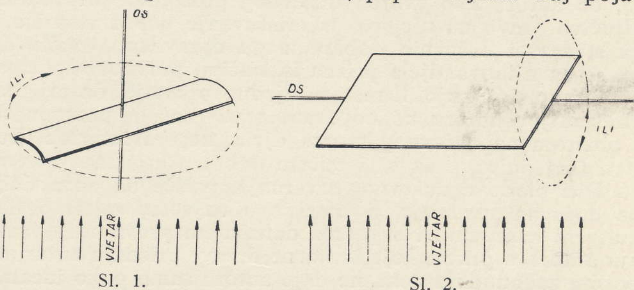
Z. G.

Autoritet s vjerskog gledišta je zahtjev ljudske naravi, koji proizlazi iz činjenice, da smo svojim bićem ograničeni i ovisni o pomoći drugih, ako želimo ostvariti uzvišene ciljeve života. Čovjek je po svojoj biti stvor, ovisan o Stvoritelju, zato je taj odnos temelj priznavanja apsolutnoga Božjeg autoriteta nad čovjekom. Bog je najviši čovjekov autoritet u prirodnom i natprirodnom redu. Po svojoj je naravi čovjek vezan na život u obitelji i državi. Kako ni obitelj ni država ne mogu biti bez autoriteta, to je Bog zadnji razlog i izvor obiteljskog i državnoga autoriteta. Za natprirodni red spasenja Bog je neposredno postavio crkveni autoritet. Svaki autoritet, pa i Božji, pretpostavlja slobodno podređivanje podložnika njegovim odredbama. Iz toga slijedi, da nosilac autoriteta mora, poput samoga Boga, poštivati dostojanstvo i slobodu svojih podložnika, služeći se autoritetom na njihovo dobro i uvažujući pritom njihove sposobnosti. Autoritet ne smije postati samom sebi svrha, kao ni sredstvo za osobne interese njegova nosioca. Autoritet i podložnici treba da se međusobno pomažu u vršenju zadataka svojih zajednica, koje su izraz volje Božje.

LIT.: Cathrein, *Moralphilosophie*, II., 1924[6]; G. v. Hertling, *Recht, Staat und Gesellschaft*, 1917[4]; Mausbach, *Die kath. Moral und ihre Gegner*, 1921[5].

N. K.

AUTOROTACIJA (grč. αὐτός »sâm«, lat. rotatio »kretanje«). Ako u vjetar stavimo duguljastu ploču, koja je okomita na vjetar, a može se vrtjeti oko smjera vjetra, ploča ostaje mirna, poradi simetrije. Međutim ako jačim udarcem ploču zavrtimo na jednu ili drugu stranu, vrtnja ne će prestati, štoviše, ubrzat će se, naročito, ako je ploča prema vjetru ponešto konkavna, poput žlijeba. Taj pojav



Sl. 1. Sl. 2.

zove se autorotacija. (Sl. 1.) Drugi je primjer kod ravne ploče, koja se može vrtjeti oko osi, koja leži u ploči, a okomita je na vjetar. Takva se ploča namješta okomito na vjetar (Dvořákov pojav), no i ona jačim udarcem prijeđe u trajnu vrtnju. (Sl. 2.)

St. H.

AUTORSKO PRAVO.

SADRŽAJ: I. Pojmovno i historički. A. Pojam, 7; B. Historički razvitak, 7; C. Pravna narav, 8; II. Domaće pravo. A. Vrela, 8; B. Subjekt, 9; C. Objekt, 9; D. Sadržaj, 9; E. Posebni slučajevi, 10; F. Trajanje zaštite, 10; G. Povrede autorskog prava, 10; III. Međunarodna zaštita autora. 11; IV. Zaštita autorskog prava u inozemstvu, 11.

I. POJMOVNO I HISTORIČKI

A. Pojam autorskog prava. A. p. je prema današnjem pravnom shvaćanju subjektivno pravo autora (tvorca, stvaraoca) književnoga ili umjetničkog djela na vlastiti (izvorni) duševni proizvod, koje mu prema državi (zajednici) i drugim licima daje vlast, da ga isključivo iskorišćuje on sam (njegovi pravni nasljednici) i druga lica za vrijeme, koje je zakonom ustanovljeno, i uz zakonska ograničenja.

B. Historički razvitak. U starom vijeku nije postojalo nikakvo a. p. Rimsko pravo uredilo ga je prvobitno na materijalističkoj podlozi: autoru je pripadalo pravo na njegovo djelo, koliko je mogao raspolagati s materijom, u kojoj je ono bilo sadržano, t. j. ako je autor bio vlasnikom materijala, na kojem je bilo napisano djelo. Idejnoj strani nije se pridavala važnost. Kako takvo materijalističko shvaćanje nije odgovaralo razvijenom individualističkom sustavu rimskoga privatnog prava, omogućena je postepeno pored spomenute stvarno-pravne zaštite i osobno-pravna zaštita u obliku tužbe za uvredu časti (actio iniuriarum) u slučajevima zloporabe. Tako se već u rimskom pravu zapažaju osobno-pravni i imovinsko-pravni elementi.

Prije 18. st. ne može se uopće govoriti o a. p. kao samostalnom subjektivnom pravu u današnjem smislu. Na njegov postanak utjecao je izum tiska. Kad je izumljen tisak, izdavani su mnogi propisi o reprodukciji i prodaji tiskopisa u obliku preventivne cenzure i privilegija tiskara i autora. Među prve takve privilegije ubraja se privilegij od

1494, podijeljen Ermannu Lichtensteinu za tiskanje *Speculum historiale* od Vincenta de Beauvaisa, koji predviđa kaznu od 10 dukata za sve nepovlasne kopije. Ali svi su ti propisi imali u vidu državnoredarstvene interese i materijalnu korist tiskara-izdavača. Ipak su privilegiji omogućili, da izdavač pruži autoru nagradu za književno djelo, pa se tako empiričkim putem došlo do spoznaje, da plod duševnoga stvaranja može predstavljati samostalni predmet imovinskog iskorišćivanja. Uporedo s time rađa se spoznaja, da se autoru mora priznati isključivo pravo na iskorišćivanje njegova duševnog proizvoda (književnog ili umjetničkog djela). Ona je rezultat individualizma. U slabije diferenciranom društvu postoji uska povezanost tvorca djela s njegovom okolinom (t. j. s prošlosti i sadašnjosti). Zato se on zadovoljava idealnom naplatom za one kulturne vrijednosti, koje je stvarao za suvremenike i potomstvo. Spoznaja o posebnom i samostalnom zvanju pisaca književnika, pjesnika i glazbenika skladatelja razvila se također razmjerno kasno. To pokazuje i pravno-povijesni razvitak a. p., koji je utjecao i na pravnu znanost, jednako kao i uska povezanost između nakladnoga i autorskog prava, koja postoji i danas (→ nakladno pravo). Konačno se osobno pravo autora usko povezalo s njegovim imenom i integritetom njegova duševnog djela tako, da se ovo smatralo nepovredivim duševnim proizvodom, a podjedno se s njime spojio momenat privredne utakmice. Time je duševnom proizvodu priznat pored osobno-pravnoga i imovinsko-pravni značaj, a iz tih elemenata razvio se moderni pravni pojam autora i autorskog prava. Danas je općenito priznato, da autoru kao tvorcu duševnog proizvoda pripada isključivo pravo na njegovo iskorišćavanje poput vlasnika, i da stvaraoci duševnih dobara mogu opravdano tražiti, da im se za njihova djela prizna isključivo pravno raspolaganje i iskorišćavanje. Danas se ujedno priznaje, da taj pravni zahtjev autora ne odgovara samo načelu pravednosti s obzirom na duševnog tvorca djela, nego i interesu društva (zajednice, države) i općem dobru. Činjenica, da pravo štiti plodove duševnog stvaranja, potiče na nova daljna duševna stvaranja, a time se u najvećoj mjeri potiče kulturni napredak. No prema današnjem pravnom shvaćanju autorsko pravo, koje kulturne države priznaju autorima svojim zakonodavstvom, ne daje autoru samo puko idealno i moralno priznanje, nego mu omogućuje njegovo praktično iskorišćivanje i dalje stvaranje. Državni zakoni priznaju zato autorsko pravo samo onim duševnim proizvodima na području književnosti i umjetnosti, koji imaju određena svojstva. Kad bi se naime svakoj misli, kojoj pripada duševna i kulturna vrijednost, priznalo trajno i isključivo iskorišćivanje po njezinu autoru bez obzira na interese društva (države), ograničio bi se zajednički privredni i kulturni život pojedinog naroda i većeg broja narodâ između sebe samo na promet tjelesnim stvarima, a isključio promet duševnim proizvodima (idejama). Radi toga ograničuje moderno zakonodavstvo spomenutu zaštitu u tri pravca, i to: a) *stvarno*, jer štiti književno ili umjetničko djelo kao manifestaciju duševne vrijednosti, koja je *sposobna za promet*, b) *vremenski*, jer shematički ustanovljuje *trajanje zaštite*, pri čemu polazi sa stajališta, da se konačno ne smije spriječiti opće iskorišćivanje bez svakog ograničenja, čim protekne zakonski zaštitni rok, i c) *prostorno* prema načelu teritorijaliteta, koje se u novije vrijeme postepeno proširuje do međunarodnog uređenja. Prostorno ograničenje povezano je s državnim i jezičnim granicama, a vremensko ograničenje uključuje u sebi kompromis između individualnog interesa autora kao tvorca duševnog proizvoda i socijalnog interesa zajednice, društva i države. Stvarno ograničenje tiče se samog djela i njegova nosioca, a uvažuje kompleks patentnog prava (prava na izume), prava uzoraka, žigova i modela, umjetničkoga autorskog prava, filmskog prava i radio-prava (horizontalno stvarno ograničenje). No s druge strane mora stvarno ograničenje uvažiti i pravne zahtjeve, koji izlaze iz ličnosti autora kao tvorca duševnog proizvoda, nadalje oblik djela, koji uključuje u sebi momenat utakmice, i konačno imovinsko-pravni elemenat kao rezultat obiju tih komponenata (vertikalno stvarno ograničenje). Pored toga naglašuje se u novije vrijeme osobitost duševnih proizvoda kao izljeva ličnosti njihovih autora, po kojoj se bitno razlikuju od drugih običnih (napose materijalnih) proizvoda ljudskog rada. Na uskoj povezanosti između duševnog proizvoda i njegova autora osniva se *moralno pravo* autora (droit moral; → II. D).

Prvo uređenje a. p. doneseno je 1709 u Engleskoj i njime se autoru daje pravo tiskanja kroz 10 godina. Francuska narodna skupština zabranjuje 1791 reprodukciju autorova rada bez njegova dopuštenja, a pravni nasljednici (cesionari) autora smatraju se vlasnicima djela još pola godine iza njegove smrti. Konvent je zakonom od 1793 ustanovio isključivo pravo autora na sve njegove duševne proizvode do njegove smrti i 10 godina iza njegove smrti u korist njegovih nasljednika i cesionara.

U 19. st. uređuje se autorsko pravo zakonodavstvom pojedinih država, ali se brzo uvidjela potreba proširenja zaštite na međunarodnoj osnovi, koja se u prvo vrijeme postizavala (a i danas se postizava) dvostranim i višestranim ugovorima pojedinih država. Od polovice 19. st. nastojao se stvoriti svjetski savez (unija) za zaštitu a. p., što je konačno postignuto Bernskom konvencijom od 1886. Ta je konvencija nekoliko puta revidirana, napose u Berlinu 1908 i u Rimu 1928. U državama, koje su ratificirale tu konvenciju, postoje dakle dvije vrste zaštite: unutarnja (franc. protection nationale) za djela vlastitih državljana, objavljena u tuzemstvu, i međunarodna (protection unioniste) za djela stranih državljana ili djela objavljena na području onih država, koje pripadaju Bernskoj uniji.

C. Pravna narav. Materija a. p. ide u skupinu privatnog prava, ali je sporna njegova klasifikacija i pravna narav. U prvom početku smatralo se privilegijem, zatim prirodnim pravom, a u novije vrijeme prevladava shvaćanje, da autorskom pravu pripada značaj prava ličnosti i prava vlasništva na imaterijalno dobro. Od različnih mišljenja spominje se: a) *teorija o pravu ličnosti* ili posve ličnom pravu (Gierke), prema kojoj je ono sastavni dio autorove ličnosti tako, da se od nje nikad ne odjeljuje bez obzira na to, tko ga vrši; b) *teorija umnoga* (intelektualnog) *industrijalnog vlasništva*, koje ide u kategoriju imovinskih prava (Ihering, Dernburg, francuski teoretičari), a osniva se na analogiji prava vlasništva i a. p.; prema toj teoriji odvaja se djelo, koje je stavljeno u promet, od svog autora i postaje predmetom prometa, koji se može otuđivati i nasljeđivati isto tako, kao i pravo vlasništva; c) *teorija imaterijalnog prava na imaterijalno pravno dobro* (duševni proizvod), prema kojoj je a. p. osobno pravo, koje se odvaja od ličnosti autora i postaje zasebno pravno dobro (Kohler); d) *dualistička teorija*, koja uključuje kombinaciju osobno-pravnih i imovinsko-pravnih elemenata, a osniva se na ideji, koja je podloga svakoga a. p. (Elster). Ta teorija iznosi tri faze u stvaranju djela: u prvoj dolazi ideja o djelu, koja nije odijeljena od autorove ličnosti (imaterijalna vrijednost), u drugoj se ta ideja materijalizira i obrađuje, a u trećoj se stavlja u promet (imaterijalno dobro i objekt imovinskog prava); e) *teorija o pravu apsolutne zabrane* bez stvarnog značaja i f) *teorija monopola na iskorišćivanje*. Moderna nauka zabacuje teoriju privilegija. Teorija, koja a. p. smatra pravom vlasništva sui generis na imaterijalno pravno dobro, što je usko povezano s ličnosti autora (moralno i osobno pravo), a koje u sebi uključuje imovinsku vrijednost i sposobno je za promet (Kohler-Elster), zadovoljava svojom konstrukcijom zahtjeve pravne znanosti i potrebe prometa (privrednog života), jer zajamčuje autoru isključivo pravo na iskorišćivanje njegova duševnog proizvoda. Okolnost, da pozitivni zakoni ograničuju vremensko trajanje a. p., ne isključuje opstojnost prava vlasništva, jer država može u interesu zajednice ograničiti vršenje prava vlasništva, a to je naročito važno kod intelektualnoga ili duševnoga vlasništva.

II. DOMAĆE PRAVO

A. Vrela. Zakoni gotovo sviju zemalja, koje su pristupile Bernskoj konvenciji (i njezinim kasnijim izmjenama) razlikuju se tek u nekim pojedinostima, dok su glavna načela ista, a mnogi propisi do u sitnice prilično izjednačeni. U Hrvatskoj vrijedi za a. p. do daljega zakonodavstvo bivše Jugoslavije, t. j. zakon o zaštiti autorskog prava od 26. XII. 1929. K tome zakonu, koji su izradili stručnjaci Dr. M. Stražnicki i Dr. J. Šuman, izdani su različni pravilnici i provedbene naredbe. Prije toga zakona vrijedilo je partikularno pravo, i to u Hrvatskoj i Vojvodini zak. čl. XVI.: 1884, u Sloveniji i Dalmaciji zakon od 26. XII. 1895 i novela od 26. II. 1907. U Srbiji i Crnoj Gori nije a. p. uopće bilo zakonski uređeno. Po uredbi o banovini Hrvatskoj od 26. VIII. 1939 spadalo je zakonodavstvo o a. p. u nadležnost državne zajednice, a izvršenje (uprava) u nadležnost banovine.

AUTOPORTRET

PRILOG U BAKROTISKU 1

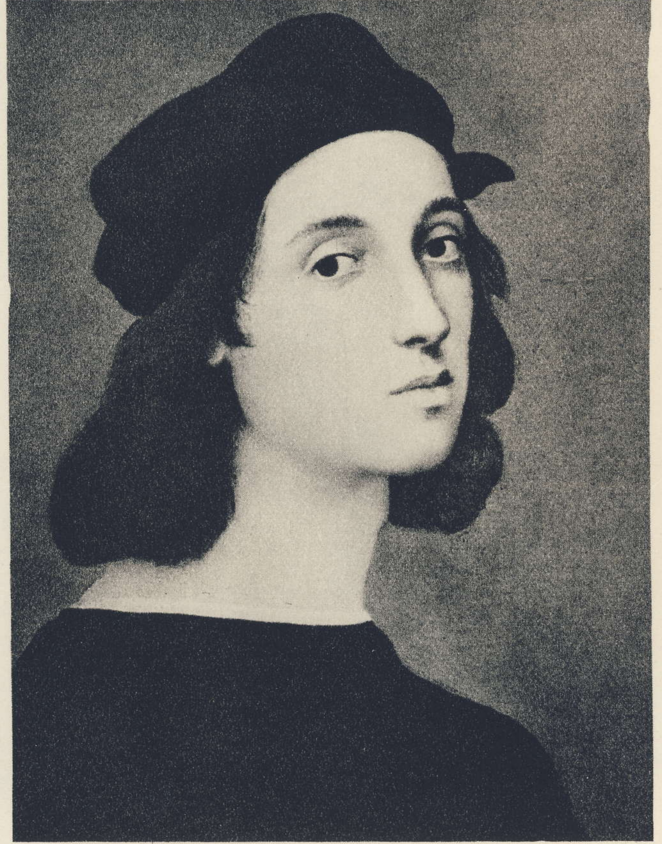


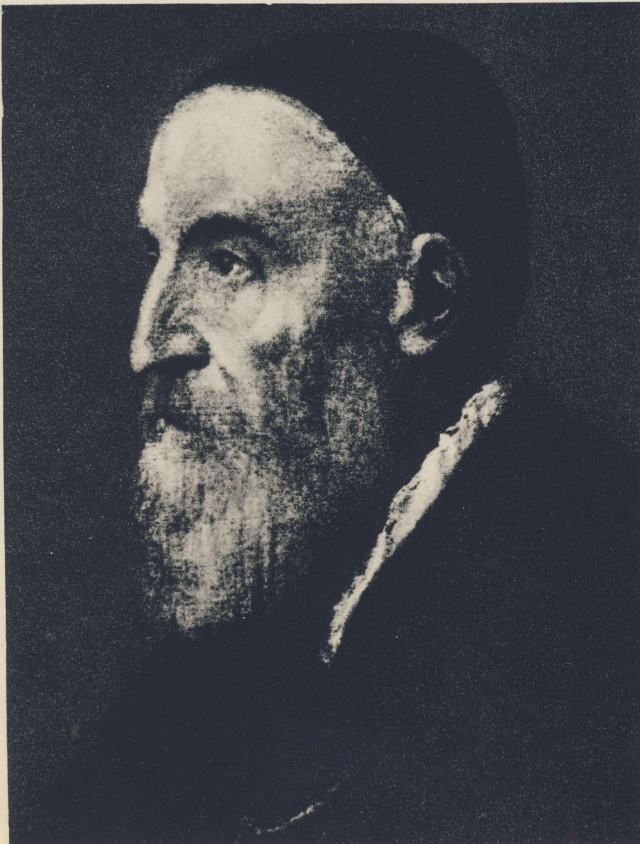
LEONARDO DA VINCI

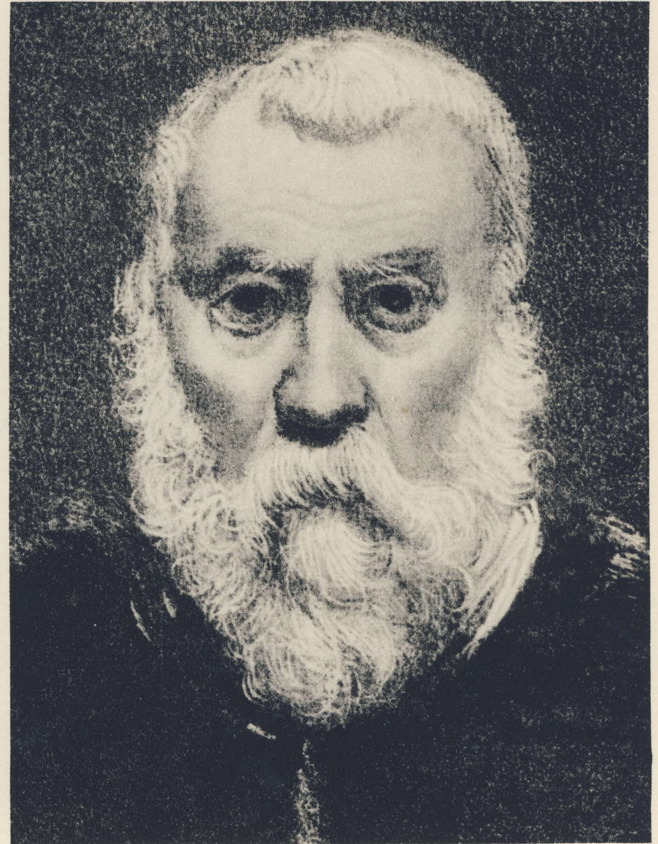
Torino, Palazzo Reale

PRILOG U BAKROTISKU 2









Gore lijevo: SANDRO BOTTICELLI (Izrez iz slike »Poklonstvo triju kraljeva«), Firenca, Galleria degli Uffizi; *gore desno:* RAFAEL SANTI, Firenca, Galleria degli Uffizi; *dolje lijevo:* TIZIAN VECELLIO, Madrid, Prado; *dolje desno:* JACOPO TINTORETTO, Pariz, Louvre



MICHELANGELO BUONAROTTI

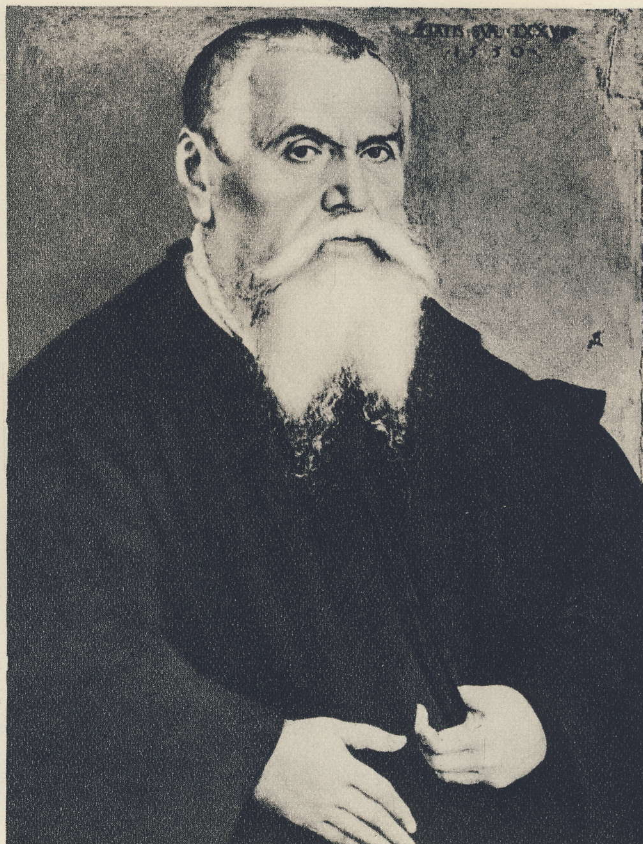
(Iz mramorne skupine »Skidanje s križa« za vlastitu grobnicu)

Firenca, Katedrala

AUTOPORTRET

PRILOG U BAKROTISKU 4









Gore lijevo: ALBRECHT DÜRER, München, Ältere Pinakothek; *gore desno:* LUCAS CRANACH st., Firenca, Galleria degli Uffizi; *dolje lijevo:* PETER PAUL RUBENS, Beč, Albertina; *dolje desno:* PIETER BRUEGHEL st., Beč, Albertina

AUTOPORTRET

PRILOG U BAKROTISKU 5



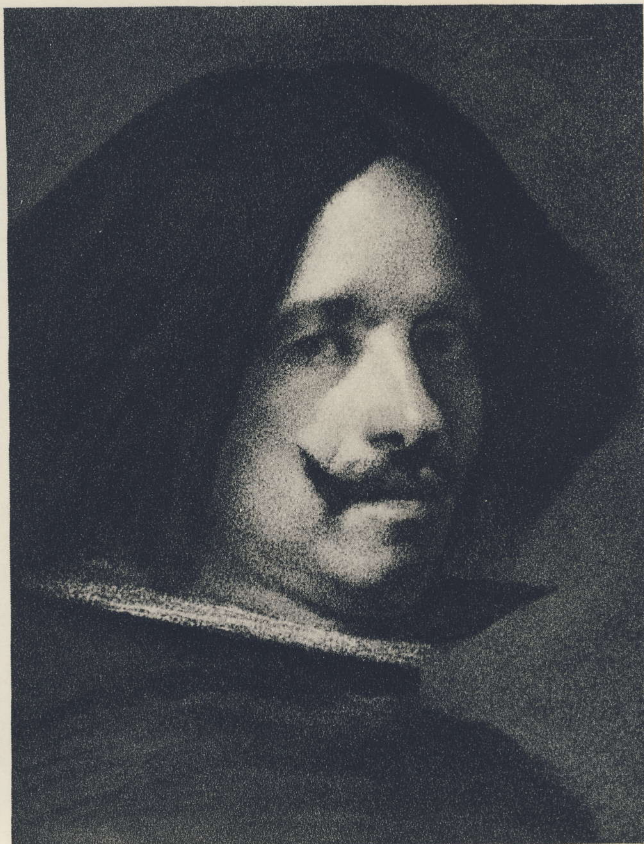
REMBRANDT VAN RIJN

Berlin, Zbirka Carstanjen

AUTOPORTRET

PRILOG U BAKROTISKU 6





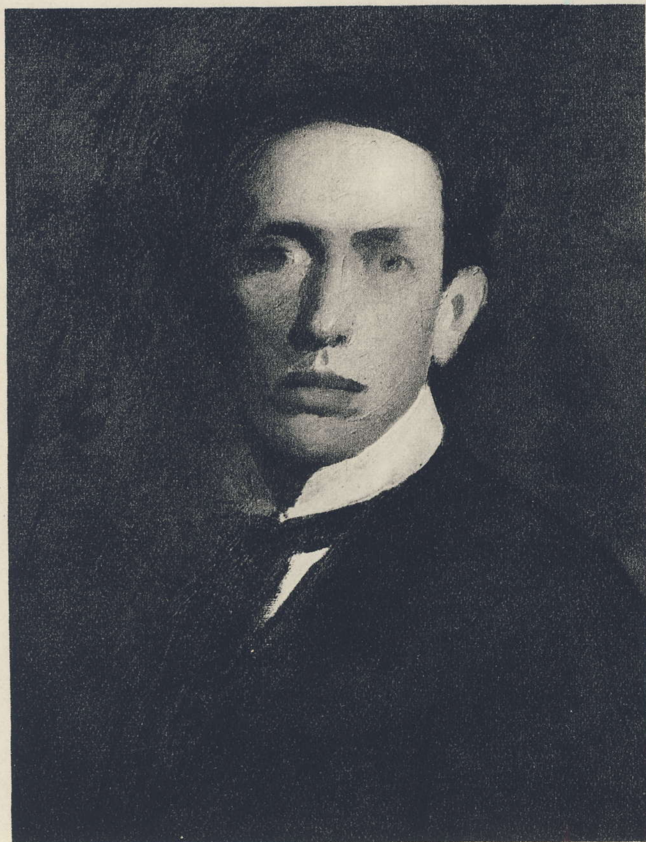


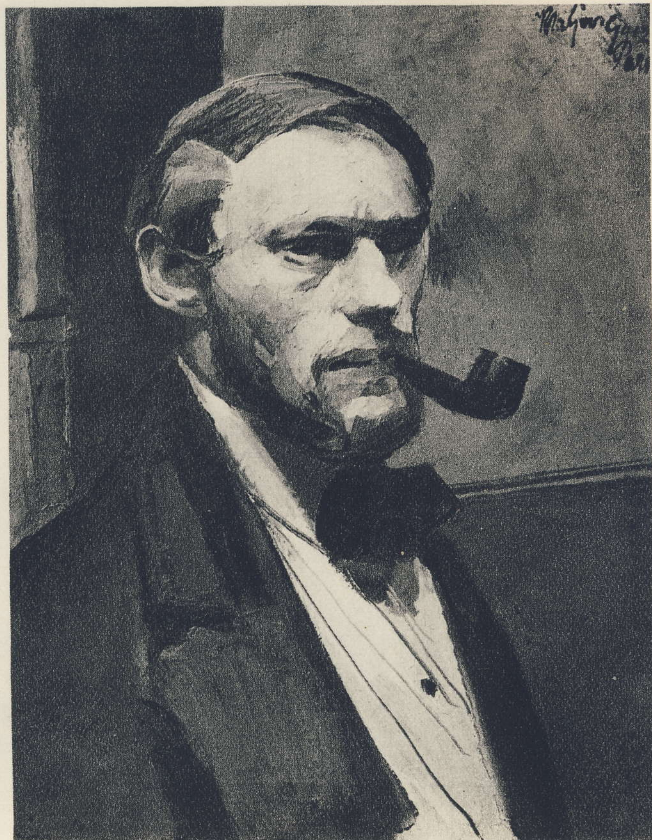


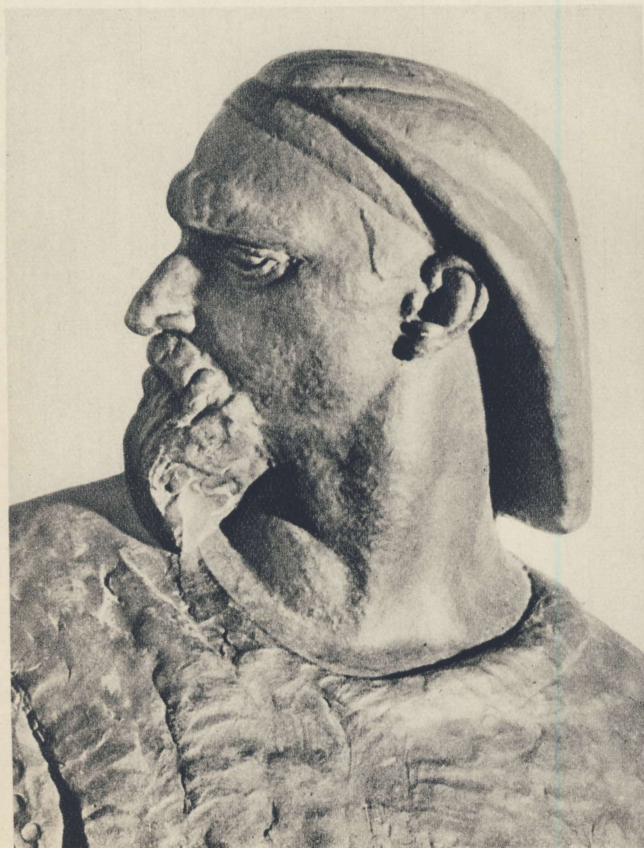
Gore lijevo: EL GRECO (Umjetnik kao evanđelista), New York, Hispanic Society; *gore desno:* DIEGO VELASQUEZ, Valencia, Academia de Bellas Artes; *dolje lijevo:* FRANCISCO DE GOYA, Madrid, Biblioteca Nacional; *dolje desno:* WILLIAM HOGARTH, London, National Gallery



EUGÈNE DELACROIX
Pariz, Louvre









Gore lijevo: JOSIP RAČIĆ, Zagreb, Galerija umjetnosti N. D. H.; *gore desno:* MIROSLAV KRALJEVIĆ Zagreb, Zbirka A. Ulrich; *dolje lijevo:* IVAN MEŠTROVIĆ, Firenca, Galleria degli Uffizi; *dolje desno:* TOMA ROSANDIĆ, Firenca, Galleria degli Uffizi

U pogledu međunarodne zaštite a. p. Jugoslavija je u više trgovinskih ugovora s drugim državama (Njemačkom, Austrijom, Francuskom, Čehoslovačkom) prihvatila zaštitu prema odredbama Bernske konvencije, kojom još nije bila vezana, a na temelju zakona od 22. III. 1930 s vrijednošću od 9. VII. 1930 pristupila je Bernskoj konvenciji od 1886, kako je revidirana u Berlinu 1908 i u Rimu 1928. Nezavisna Država Hrvatska tim pristupom nije vezana.

B. Subjekt (nosilac) autorskog prava je autor (tvorac) djela, koji je djelo stvorio. Autorom se smatra, doklegod se ne dokaže protivno: a) onaj, čije je građansko ime na uobičajeni način označeno na pojedinim primjercima djela; kod djela likovne umjetnosti može to biti znak, koji je karakterističan za odnosnog autora; b) onaj, koji je označen svojim građanskim imenom prigodom javnog predavanja, javnog prikazivanja, javnog izvođenja ili javnog izlaganja djela. Ako je djelo sastavljeno od priloga više autora (suautori, skupna djela, zbirke), postoji pored a. p. pojedinih autora na njihov prilog i a. p. na skupno djelo (zbirka); potonje pripada osobi, koja je izdala cijelo djelo, u pravilu nakladniku ili izdavaču; ako na takvu djelu nije označen izdavač, smatra se nakladnik izdavačem. Ako više osoba stvori djelo zajedničkim radom, pripada im zajednički nedjeljivo a. p., kojim mogu raspolagati samo sporazumno. Kod opera ili drugih glazbenih kazališnih djela potrebna je za javno izvođenje samo privola skladatelja (time se ne dira njegov odnos prema autoru teksta ili — kod plesova i pantomima — podložne radnje). Kod anonimnih ili pseudonimnih djela ovlašten je prvenstveno izdavač ili nakladnik na čuvanje prava autora, dok se ovaj ne utvrdi ili ne prokaže. U novije vrijeme provodi se zaštita anonimnih i pseudonimnih autora s pomoću posebnog registra, u koji se upisuju anonimni i pseudonimni autori, ako žele sačuvati potpuno a. p. na svoje djelo.

Kod preradbe, odnosno prijevoda — ako su autorizirani — postoji samostalno autorsko pravo prerađivača, odnosno prevodioca, uz pretpostavku, da je autor originalnog djela dopustio preradbu, odnosno prijevod. To vrijedi i za reproduciranje kinematografijom, postupkom sličnim kinematografiji ili mehaničkim instrumentima.

Osim autora subjekt su a. p. one osobe, na koje je autor prenio svoje pravo. On može tim pravom (u cjelini ili djelomice) raspolagati pravnim poslom za života ili za slučaj smrti, a ako to nije učinio, nasljeđuju to pravo njegovi zakonski nasljednici, koji mogu njime opet raspolagati, sve dok traje zaštita. Ako autor nema nasljednika, prestaje autorsko-pravna zaštita djela (t. j. ne nasljeđuje a. p. država po t. zv. kaducitetnom pravu). Ako djelo ima više autora, onda u slučaju smrti jednoga od njih bez nasljednika njegovo pravo priraštuje suautoru. Isto se događa, ako se jedan suautor odrekne svog autorskog prava. Autor može prenijeti a. p. i na buduće djelo, ali ako prenese a. p. na sva svoja buduća djela ili na sva buduća djela neke vrste, imadu obje stranke pravo takav ugovor otkazati na godinu dana. Toga prava otkaza ne mogu se stranke odreći. Samo a. p. kao takvo ne može biti predmetom ovrhe, već to može biti samo dobitak od iskorišćivanja djela.

C. Objekt a. p. sačinjavaju književna i umjetnička djela, među koja napose idu: a) djela lijepe književnosti i znanosti, b) predavanja, govori, propovijedi i druga slična djela, c) glazbena djela, d) koreografska i pantomimska djela, e) idejne skice, nacrti, planovi, zemljopisne karte, plastički predmeti, globusi, slikarski i crtački poslovi znanstvene ili tehničke struke, f) djela likovne umjetnosti, g) fotografska djela i h) kinematografska djela, kojima je autor dao originalan značaj. Kinematografsko djelo bez originalnog značaja uživa samo zaštitu fotografskog djela.

Poslije Svjetskoga rata pokrenuto je pitanje *znanstvenog vlasništva* sa željom, da se učenjacima, koji su svojim istraživanjima dali temelj za neko novo tehničko iskorišćivanje, dade pravedna naplata za materijalnu korist, koju odatle vuku tehnički izumitelji i poduzetnici. Ta se vrsta zaštite proučavala, ali nije oživotvorena.

Državno zakonodavstvo može pružiti zaštitu samo u granicama države, ali ono je može pružiti bez obzira na to, tko je autor i gdje je djelo izdano. Međutim redovito se ograničuje zaštita na djela, koja imaju određene značajke: personalnu (autor ili bar jedan od suautora je državljanin te države), teritorijalnu (djelo je prvi put objavljeno u državi), jezičnu (djelo je napisano na jeziku dotične države). Zakon od 26. XII. 1929 kombinira te značajke i po njemu se štiti: a) djelo, koje je izišlo po prvi put u tuzemstvu, b) djelo vlastitog državljanina, bez obzira na to, gdje je izišlo, ili je li uopće izišlo, c) svako književno djelo stranoga državljanina, koje je izišlo u inozemstvu na hrvatskom jeziku. Što se tiče zaštite književnih ili umjetničkih djela stranih državljana, izišlih ili objavljenih u inozemstvu, vrijede propisi odnosnoga međunarodnog ugovora, a ako oni ne postoje, daje zakon zaštitu samo u slučaju uzajamnosti. Ako djelo ima više autora, dovoljno je za zaštitu prema zakonu od 1929, da je državljanin jedan od suautora. Djelo se smatra objavljenim, kad postane pristupačnim javnosti s voljom autora ili drugog ovlaštenika a. p. Smatra se, da je djelo izišlo, ako je s voljom autora ili drugog ovlaštenika autorskog prava stavljeno u promet. Zakon izuzima od zaštite: a) zakone, naredbe, službene odluke i rješenja te spise, izrađene od službenih lica za službenu upotrebu; tu s jedne strane nema imovinskog interesa autora, a s druge strane opći interes većim dijelom traži olakšanje rasprostranjenja takvih tekstova; b) poslovne oglase, robne kataloge, cjenike, izjave i upute za upotrebu industrijalnih proizvoda i sl., ali samo onda, ako ni po obliku ni po sadržaju nemaju značaj književnih ni umjetničkih djela; c) predavanja i govore, održane na sjednicama javnopravnih tijela i na javnim političkim skupštinama, kod suda ili kod druge javne oblasti; ali dopuštenje je potrebno za izdavanje zbirke, koja sadržava samo ili uglavnom govore nekog autora; d) posebni slučaj izuzimanja od zaštite uveo je zakon — koristeći se mogućnošću, koju daje Bernska konvencija — u interesu domaće prijevodne književnosti. Na stranom jeziku napisana i štampana djela slobodno je prevesti bez dopuštenja autora, ako autor u roku od 10 godina od prvoga izdanja nije dao dopuštenje za prijevod i ako taj prijevod nije stavljen u promet.

D. Sadržaj autorsko-pravne zaštite bio je u prvom redu upravljen na materijalne koristi, spojene s objavljivanjem djela. Zato a. p. štiti svaku vrstu objavljivanja (tiskom, izvođenjem, prikazivanjem, umnažanjem, ili u originalu ili u prijevodu, odnosno u preradi). Ali se s vremenom počela jače isticati idealna strana autorovih interesa, te je rimskom revizijom Bernske konvencije priznato, a i u zakonu od 1929 zaštićeno t. zv. *moralno pravo* (droit moral) autora, koje se sastoji u pravu autora na priznanje, da je on tvorac djela i da je u pravu zabraniti svako kvarenje, sakaćenje ili drugo preinačenje djela, koje škodi njegovoj časti ili ugledu. To pravo postoji nezavisno od imovinskih prava autora, koja se mogu prenijeti na druge, a poslije smrti autora mogu po našem zakonu ustati na njegovu obranu akademije znanosti, sveučilišta te književničke i umjetničke organizacije, ako to ne učine autorovi nasljednici.

Zaštita se sužuje u ovim slučajevima: a) Citiranje (doslovno navođenje pojedinih mjesta) zaštićenih djela. Navedeni odlomci ne smiju iznositi više od tri strane izvornog izdanja, a svi citati zajedno ne smiju premašiti polovicu citiranog djela. b) Uvrštavanje — uz primjerenu nagradu — manjih književnih djela ili njihovih dijelova u zbirke, koje služe crkvi, školi ili nastavi uopće. Analogna odredba vrijedi za kinematografsko ili drugo optičko prikazivanje djela likovne umjetnosti ili fotografskih djela u znanstvene ili poučne svrhe. c) Umnažanje teksta nekog glazbenog djela, koje se izvodi u svrhu naplatnog ili besplatnog dijeljenja posjetiocima te izvedbe. U svim tim slučajevima treba navesti izvor, odakle je djelo uzeto.

Autoru pripada napose isključivo pravo na: a) ponovno izdavanje djela u prvobitnom ili prerađenom obliku, b) prijevod na drugi jezik, c) ponovni prijevod na prvobitni jezik, d) preradbu djela iz jedne vrste književnosti u drugu, e) izvadak iz glazbenog djela (posebno izdanje) i udešavanje glazbenog djela na različite druge glazbene instrumente i različite pjevačke glasove, f) prijenos djela na instrumente, koji služe mehaničkom izvođenju glasova (naročito na ploče, valjke, vrpce i sl.), i dopuštenje javnog izvođenja prenesenih djela s pomoću tih instrumenata, g) javno izvođenje i prikazivanje književnih i umjetničkih djela radio-električnim putem, h) javno izvođenje ili prikazivanje književnoga ili umjetničkog djela s pomoću kinematografije, projekcije i sl., i) reprodukciju i izložbu djela likovne umjetnosti, j) izvođenje inženjerskih ili arhitektonskih djela prema nacrtu, skici ili samoj zgradi, k) reprodukciju kinematografskih djela u obliku drugoga književnog ili umjetničkog djela.

Dopušteno je reproduciranje objavljenog ili izišlog zaštićenog djela radi osobnog usavršavanja, odnosno, ako reprodukcija ostane nepristupačna javnosti.

E. Posebni slučajevi. a) *Članci objavljeni u novinama i časopisima* (drugim periodičkim publikacijama) predstavljaju često važna književna, znanstvena ili umjetnička djela. Načelno uživaju ta djela autorsko-pravnu zaštitu, koja nije vezana na vanjski oblik (knjiga, brošura, časopis, novine), u kojemu su objavljena. Ali za razliku od ostalih književnih i umjetničkih djela prosuđuje se pitanje zaštite sa stajališta, da je sadržaj članaka u novinama i časopisima većim dijelom namijenjen širokim narodnim slojevima i da interes izdavača tih publikacija i pisaca traži njihov što veći publicitet, jer raspravljaju o aktualnim pitanjima. Zato se smatralo dovoljnom zaštitom autora njegovo pravo zabrane tako, da nije bilo zabranjeno preštampavanje članaka, ako to nije izričito zabranio autor ili izdavač. To je stajalište Bernske konvencije od 1886, ali je za njezinih revizija (1896 i 1908) sve više proširena ta zaštita u povodu zahtjeva, da se literarnom novinarskom radu pruži veća pravna zaštita. Naročito važnim se smatralo, da se kod pretiskavanja članaka političkog značaja, kojima često pripada velika književna vrijednost, mora označiti ime novina, odnosno autora. Prema tome i naš zakon daje bezuvjetnu zaštitu književnim, znanstvenim ili umjetničkim djelima, objavljenim u novinama ili drugim periodičkim publikacijama. Uvjetnu zaštitu uživaju ostali članci. Oni se mogu (izuzevši romane u obliku feuilletona i novele) pretiskavati u druge novine i periodičke spise, ako to nije izričito zabranjeno i ako se njihov sadržaj tiče aktualne politike ili religioznih, privrednih i drugih pitanja, koja u široj mjeri zanimaju javnost. Kod toga se ne smije izmijeniti njihov smisao. Pretiskavanje dnevnih novosti i vijesti o različitim događajima, kojima pripada značaj novinskih obavijesti, nije zabranjeno, ali se ne smiju u druge novine pretiskavati vijesti, koje su primljene žičnim ili bežičnim putem, a kod kojih je označeno podrijetlo stranog korespondenta (agencije), prije izmaka roka od 24 sata, računajući od njihova prvog objavljivanja. U oba slučaja valja navesti podrijetlo preuzetog članka ili vijesti.

b) *Portreti,* djela likovne umjetnosti ili fotografije smiju se stavljati u promet ili javno izlagati samo s privolom portretiranoga. 10 god. iza smrti tog lica potrebna je privola njegovih srodnika (preživjeli ženidbeni drug i djeca, a ako tih nema, roditelji). Ta odredba uvažava interes, koji ima svatko na svojoj slici. Ipak je dopušteno bez privole javno izlagati, prikazivati i stavljati u promet: portrete, djela likovne umjetnosti ili fotografije iz suvremene povijesti, slike, u kojima se prikazuju ličnosti kao dodatak određenog kraja ili scenerije; slike, koje prikazuju skupštine, povorke i slične događaje, kojima su prisustvovale prikazane ličnosti; nenaručene portrete, djela likovne umjetnosti ili fotografije, ako je njihovo javno izlaganje, prikazivanje ili stavljanje u promet u višem interesu umjetnosti. No to je sve dopušteno samo, ako se time ne vrijeđa opravdani interes dotičnika ili iza njegove smrti opravdani interes srodnika. U interesu pravosuđa i javne sigurnosti mogu oblasti umnažati, javno izlagati, prikazivati i stavljati u promet slike pojedinaca bez ičije privole.

c) *Privatna pisma,* dnevnici i povjerljivi zapisi, koje autor nije namijenio javnosti, mogu se objaviti samo s njegovom privolom i s privolom osoba, kojima su upućeni. Iza smrti koga od njih mogu se privatna pisma izdavati samo s privolom preživjeloga ženidbenoga druga i djece, a ako ovih nema, njegovih roditelja, koliko nije preminuli drugačije odredio.

F. Trajanje zaštite. Zaštita a. p. prestaje 50 godina iza smrti autora. Ako je djelo objavljeno ili izišlo anonimno ili pod pseudonimom, prestaje zaštita nakon 50 godina od izdanja djela. Zaštita posmrtnih djela prestaje 50 godina iza smrti; no ako su ta djela objavljena ili izišla tek za vrijeme posljednjih 10 godina zaštitnog roka, traje zaštita 10 godina nakon objavljenog ili izišlog djela. Kad jedno djelo ima više autora, računa se rok od dana smrti onog autora, koji je posljednji umro. Ako je djelo spremila i izdala neka pravna osoba, društvo, oblast i t. d., zaštita prestaje 50 godina, pošto je djelo izišlo.

Zaštita a. p. na fotografsko djelo prestaje nakon izmaka od 20 godina, pošto je djelo izišlo, a ako je izišlo nakon smrti autora, prestaje za 20 godina računajući od dana smrti autorove. Rok zaštite a. p. na kinematografsko djelo određuje se prema tome, smatra li se književnim djelom, djelom likovne umjetnosti ili fotografskim djelom. Kod djela, koja su izišla u više dijelova, izdanih u različito vrijeme, kao i u pogledu tekućih izvještaja, listova i svezaka, smatra se kod izračunavanja zaštitnog roka svaki dio, izvještaj, list i svezak kao posebno djelo. Ako se djelo izdaje u svescima, koji sačinjavaju jedinstvenu cjelinu, a izlaze u različito vrijeme, računa se zaštitni rok od dana izdanja posljednjeg sveska. Kod računanja roka zaštite a. p. ne uzima se u obzir kalendarska godina, u kojoj je nastala činjenica, koja je mjerodavna za njegov početak.

Kad zaštita prestane, postaje djelo općim dobrom (franc. *domaine public*), te ga svatko može pretiskavati, izvoditi i t. d. U novije doba rodila se misao, da se iza završetka individualne autorske zaštite djela i dalje zaštite od neovlaštenog iskorišćivanja, i to u korist zajednice. Tu bi se naplata za reproduciju djela plaćala državi ili nekom javnopravnom fondu, a odatle bi se u prvom redu podupirala književnost i umjetnost one države (mirovine književnicima i umjetnicima i sl.). To se zove *domaine public payant.* Dosad je ostalo uz neke izuzetke samo kod pokušaja i prijedloga. U Bugarskoj traje zaštita 30 godina poslije smrti autora, a daljih 20 godina pripada a. p. savezu bugarskih pisaca, odnosno skladatelja ili likovnih umjetnika.

Isto tako želi se usavršiti sadašnje pravo tako, da se i poslije završetka zaštite autor i djelo očuvaju od nedostojnog kvarenja i sakaćenja.

G. Povrede autorskog prava. Povredu a. p. čini, tko bez pristanka autora, njegova pravnog nasljednika ili drugog autorsko-pravnog ovlaštenika ili uopće bespravno prisvaja ili iskorišćuje njihova autorska prava. On odgovara prema općim zakonskim propisima i propisima zakona o zaštiti a. p. Visina kazne (globa i zatvor) odmjeruje se i prema tome, je li povreda izvršena svijesno i postoji li teži slučaj koristoljublja. Kažnjava se i pokušaj. Povrijeđeni može tražiti, da se odrede sigurnosne mjere, kojima se sprečavaju povrede njegova a. p., da mu se naknadi potpuna šteta, koja je nastala povredom, i dade zadovoljština njegovu moralnom pravu.

Prema zakonu od 1929 kažnjava se radi prestupka a. p. — koliko nije djelo teže kažnjivo po kaznenom zakonu — naročito onaj: 1. tko u namjeri varanja: a) tuđe djelo označi svojim imenom ili imenom drugoga književnika ili umjetnika, i b) podnese lažnu prijavu u registar autora, i 2. tko u promet stavi djelo, ako zna, da je lažno označeno. Pod ustanovljene kazne potpada, tko svijesno: a) izmijeni određeno djelo ili njegov naziv ili naziv autora, odnosno tko djelo skrati, b) na djelo likovne umjetnosti stavi ime ili karakterističan znak autora ili umnožavajući takvo djelo na nj stavi ime ili karakterističan znak autora na način, koji omogućuje zabunu, c) umnožava ili u promet stavlja govore ili predavanja u zbirci, d) novinske vijesti, koje su primljene brzojavom ili bežičnim putem, prenosi u druge novine prije izmaka 24 sata, računajući od prvoga njihova objavljenja, e) vrijeđa opravdani interes preslikanog lica ili srodnika.

Na zahtjev povrijeđenog lica može kazneni sud presuditi, da se protupravno izrađene, prikazivane, javno izložene ili u promet stavljene reprodukcije, portreti ili primjerci djela, kao i oruđe i sprave, koje služe isključivo protupravnom umnažanju (oblici, valjci, ploče, kameni. vrpce i sl.) unište, zatim da se unište rukopisi, knjige, tekstovi, partiture i prepisane uloge, te da se razloži složeni tiskarski slog. Kada se spomenute reprodukcije ili sprave mogu preinačiti tako, da se ukloni ili spriječi povreda a. p., a da se one ne unište, presuđuje sud u tom smislu, ako vlasnik preuzme nastale troškove. Tako se postupa i kod povrede a. p. na arhitektonskim djelima. Mjesto uništenja predmetâ može povrijeđeni zahtijevati, da mu se oni izdadu uz naknadu troškova izradbe.

Na zahtjev povrijeđenog može kazneni sud dosuditi i naknadu štete. Naknađuje se prouzročena šteta i izmakla dobit. Povrh toga može kazneni sud dosuditi na zahtjev i posebnu novčanu naknadu za osobnu povredu, koje visinu određuje prema slobodnoj ocjeni.

Za kazališna i kinematografska prikazivanja, koncertne i radiofonske izvedbe, javna predavanja i izložbe, koje su priređene bez privole autora ili ovlaštenika autorskog prava, mora povreditelj platiti povrijeđenom cijeli prihod neovlaštenih izvedaba bez odbitka izdanih troškova. Ako je djelo prikazano, izvedeno, odnosno izloženo s drugim djelima, mora se uime odštete odrediti razmjeran dio prihoda.

Tužitelj može zahtijevati, da se presuda kaznenog suda proglasi na trošak osuđenoga. O tomu odlučuje sud prema slobodnoj ocjeni.

Povrijeđeni može kod građanskog suda zahtijevati prije predložene tužbe, a kod kaznenih sudova poslije predane tužbe, ali prije izrečene presude, da se spomenuti predmeti uzapte i očuvaju, ili da se izdaju sve mjere, koje su potrebne, da se povreda a. p. ne izvrši ili ne ponovi. O tom zahtjevu odlučuje sud nakon saslušanja protivne stranke prije toga. Nezavisno od kaznenog postupka može se kod građanskog suda tražiti naknada štete.

Pravo na podizanje kaznene tužbe zastaruje u roku od dvije godine, računajući od dana izvršene povrede autorskog prava. Pravo na podizanje tužbe na naknadu štete zastaruje u roku od tri godine, računajući od dana, kad je autor saznao za počinitelja i nastalu štetu. U svakom slučaju zastaruje to pravo za 10 godina, računajući od dana počinjenoga protupravnog čina.

III. MEĐUNARODNA ZAŠTITA AUTORA

Međunarodna zaštita autora nastojala se ostvariti međunarodnom konvencijom, koju su 9. IX. 1886 zaključile u Bernu: Belgija, Francuska, Njemačka, Italija, Španjolska, Velika Britanija, Švicarska, Haiti, Liberija i Tunis. Ta je konvencija nadopunjena dodatnim aktom 4. V. 1896 u Parizu, a revidirana je u Berlinu 13. XI. 1908 i u Rimu 2. VI. 1928. Mnoge su države postepeno pristupile (s rezervama ili bez rezerva) tim konvencijama, među njima i bivša Jugoslavija. Istupila je Liberija (1930).

Bernskom konvencijom ustanovljen je između država ugovornica savez za zaštitu prava autora na njihova književna i umjetnička djela. Glavna su joj načela: a) Autori pripadnici jedne države saveza uživaju u drugim državama jednako kao u državi podrijetla autorsku zaštitu na djela, koja su neobjavljena ili prvi put objavljena u jednoj od država saveza. Zaštita obuhvata prava, koja domaći zakoni priznaju vlastitim državljanima (protection nationale), i specijalna prava, koja izlaze iz navedene konvencije (protection unioniste), a koja se primjenjuju, ako nacionalni zakon ne sadržava takve propise. b) Uživanje i iskorišćivanje autorskih prava ne potpada pod nikakve formalnosti, makar takve propisuje zakon države, u kojoj se traži zaštita, a iskorišćivanje prava nezavisno je od opstojnosti pravne zaštite u državi podrijetla. c) Autori, koji ne pripadaju nijednoj državi saveza, a objavljuju svoja djela prvi put u jednoj državi saveza, uživaju u njoj ista prava kao i njezini vlastiti državljani, a u ostalim državama saveza prava, koja pruža konvencija. Zaštita traje sve do smrti autora i 50 godina nakon njegove smrti. Koliko to ne prihvate sve države saveza, određuje se trajanje zaštite prema zakonu one države, u kojoj se traži zaštita; ali ne može biti duže od trajanja zaštite u zemlji podrijetla djela. U početku 1941 pripadalo je Bernskoj konvenciji 37 evropskih i izvanevropskih država s oko 1,116 milijuna stanovnika. Znatan broj tih država pristupio je savezu s različitim rezervama, a pri tom se drži propisa, koji su vrijedili prema prvobitnom nerevidiranom tekstu konvencije. Savez ima svoj ured (bureau) u Bernu, koji obavlja upravni posao saveza te prikuplja i daje članovima saveza potrebne podatke. On izdaje službeni list (Le droit d'auteur) na francuskom jeziku. Južnoameričke države stvorile su konvencijom u Montevideu 1889 posebni savez, a konvencijom u Buenos Airesu 1910, revidiranom na panameričkoj konferenciji u Havani 1928, stvoren je savez američkih država za zaštitu književnih i umjetničkih djela. Osim spomenutih saveza postoje o zaštiti a. p. ugovori između pojedinih država.

IV. ZAŠTITA AUTORSKOG PRAVA U INOZEMSTVU

Ta zaštita je u glavnim crtama posvuda u inozemstvu jednaka, što zbog potrebe same materije, što pod utjecajem međunarodnog prilagođivanja kao i prilagođivanja velikim međunarodnim konvencijama (bernskoj i panameričkoj), koje sadržavaju ista glavna načela. Mnoge razlike postoje u trajanju zaštite. Ona iznosi u pojedinim zemljama iza smrti autora: Argentina 10 g.; Chile, Haiti i Peru 20 g.; Salvador i Uruguay 25 g.; USA 28 g., uz mogućnost produženja za daljih 28 godina; Bolivija, Kina, Japan, Liechtenstein, Mexico, Rumunjska, Siam, Švedska, Švicarska, Turska i Venezuela 30 g.; Belgija, Danska, Vel. Britanija, Finska, Francuska, Grčka, Italija, Luxemburg, Franc. Maroko, Monako, Nizozemska, Njemačka, Norveška, Palestina, Poljska, Češka, Slovačka, Ugarska 50 g.; Brazilija 60 g.; Kolumbija, Španj. Maroko, Panama i Španjolska 80 g.; Portugal, Nicaragua i Guatemala trajno.

Zaštitni rok kod fotografskih djela je kraći, a iznosi u pravilu 20 godina nakon objavljenja djela.

Posebno treba spomenuti Sjedinjene države, koje nisu pristupile Bernskoj konvenciji. Strani državljani, koji žele ondje svoje a. p. steći i sačuvati, moraju udovoljiti odredbama američkog zakona od 4. III. 1909 o zaštiti a. p. U USA postoji copyright (angloamerička oznaka za a. p.), koje predstavlja isključivo pravo autora na njegov duševni proizvod kroz 28 godina, ali se u korist samog autora i njegovih nasljednika može trajanje zaštite produžiti na daljih 28 godina. Za sticanje a. p. potrebno je, da se na svaki objelodanjeni primjerak djela stavi oznaka »Copyright« uz navod imena autora, nakladnika i godine izdanja, i da je djelo upisano u Copyright-registar u Washingtonu.

U nekim zemljama (na pr. Francuska, Belgija) uvedeno je t. zv. *pravo prosljeđivanja* (droit de suite). To je pravo autora originalnog umjetničkog djela, da može zahtijevati dio viška, koji je neki posjednik toga djela postigao daljom prodajom djela. Čehoslovački zakon dao je to pravo i književnicima (na pr. u slučaju povišenja cijena kod novoga izdanja djela).

Isto tako postoji u nekim zemljama t. zv. *prinudna licenca* (licence obligatoire). To je mogućnost iskorišćivanja djela bez privole autora uz stanovite pretpostavke. Tako se u Engleskoj može 25 godina iza smrti autora reproducirati svako djelo, ako se sljedniku autora ponudi 10% od prodajne cijene. Prinudna se licenca za gramofonske ploče sastoji u tom, da autor djela glazbene umjetnosti, koji drugome dopusti obrtimično umnažanje radi mehaničke repro dukcije, mora svakom trećem licu, kojega se glavni obrtni nastan ili mjesto boravišta nalazi u tuzemstvu, podijeliti isto dopuštenje uz primjerenu naplatu. Današnje shvaćanje proširuje prinudnu licencu i na radio-emisije.

LIT.: Šuman, *Bernska konvencija za zaštitu književničkih i umetničkih dela i njene revizije*, Beograd 1928; Isti, *Zakonski propisi iz autorskog prava*, Zagreb 1930; Isti, *Komentar zakona o zaštiti autorskog prava i međunarodnih propisa*, Beograd 1935; Andrassy, *Međunarodna zaštita znanstvene svojine*, Nova Evropa, 1929; Darvaš, *Teorijska osnovica pozitivnoga autorskog prava*, Arhiv za pravne i društvene nauke, 47., 1935; Kobe, *Izvršba na pravice intelektualne svojine*, Slovenski pravnik, 1940; Živ. Perić, *Naučna svojina*, Glasnik uprave za zaštitu industriske svojine, Beograd 1925; Sladović, *Filmsko pravo*, Filmska revija, 1923; Allfeld, *Das Urheberrecht an Werken der Literatur und Tonkust*, 2. izd., München 1928; De Boor, *Vom Wesen des Urheberrechts*, 1933; Briggs, *The law of international copyright*, London 1906; Dienstag-Elster, *Handbuch des deutschen Theater-Film-Musik- und Artisten-Rechts*, Berlin 1932; Easton, *The law of copyright in works of literature and art*, 4. izd., London 1904; Kohler, *Urheberrecht an Schriftwerken und Verlagsrecht*, Stuttgart 1907; Magnus, *Tabellen zum internationalen Urheberrecht*, 1928; Osterrieth, *Das Urheberrecht an Werken der bildenden Künste*, 2. izd., 1929; Piola-Caselli, *Trattato del diritto d'autore*, 2. izd., Turin-Napulj 1927; Röthlisberger, *Die Berner Übereinkunft*, Bern 1906; Isti, *Der interne und der internationale Schutz des Urheberrechts*, 4. izd., 1931; Stolfi, *La proprietà intelettuale*, Turin 1915/17; Valerio, *Disposizioni sul diritto d'autore*, Rim 1930.

Autorsko pravno posredništvo je poslovno zastupanje autora u autorsko-pravnim odnošajima. Iskorišćivanje autorskoga prava zahtijeva često velik posao kontrole i poznavanja mnogih propisa ako se radi o zaštiti izvan granica autorove domovine. Naročito je to teško vršiti autoru, koji se mnogo prevodi, ili čija se djela prikazuju ili izvode u mnogim zemljama. Zato su odavna autori imali svoje posebne zastupnike ili punomoćnike, a pomalo su se počele stvarati posebne agenture, koje su toliko uspješnije mogle djelovati, koliko su bolje bile povezane s jednakim agenturama u inozemstvu. Napokon su se počeli sami autori pojedinih zemalja udruživati radi zaštite svojih prava, i ta su društva stvorila međunarodnu organizaciju za međusobno zastupanje (Confédération internationale des sociétés des auteurs u Parizu).

Kod nas je posredništvo vezano za dopuštenje, koje se daje samo društvima autora, odnosno autorsko-pravnih ovlaštenika, koja odgovaraju određenim uvjetima. Ta posredništva nisu tečevna poduzeća i moraju sav ubrani prihod predavati autorima iza odbitka režijskih i upravnih troškova, koji ne smiju premašivati 50%.

LIT.: Šuman, *Organizacija autora u cilju zaštite i eksploatisanja njihovih prava*, Mjesečnik 1931. E. S.

AUTOS EPHA (grč. αὐτὸς ἔφα »on je rekao«), uzrečica, kojom su se služili učenici Pitagorini pozivajući se u dokazivanju na autoritet svoga učitelja. Apsurde, koji su se pritom događali, osuđivao je već Ciceron pišući: »Kažu, da su pitagorovci običavali odgovarati: On je rekao (Ipse dixit), a On je bio Pitagora: uvriježeno je mišljenje bilo

tako snažno, da je ugled vrijedio i bez razloga« (Cic., De nat. deorum I, 10). Rečenica αὐτὸς ἔφα upotrebljava se često kao oznaka dogmatizma, koji uime osobnog autoriteta previše ograničuje slobodu raspravljanja.

AUTOSEROTERAPIJA (grč.-lat.) znači liječenje bolesnika vlastitim serumom. Taj se način liječenja primjenjuje osobito ondje, gdje uzročnik bolesti nije poznat, a temelji se na pretpostavci, da se u krvnom serumu samog bolesnika nalazi antigen, koji bolest uzrokuje. Uzimanjem ovog antigena sa serumom iz bolesnika i ponovnim dovođenjem u isto tijelo drugim nekim putem, mimo probavnog sustava, želi se podražiti organizam na stvaranje specifičnih protutvari. Ovdje se prema tome radi o nekoj vrsti aktivne imunizacije (Lewin, Urbach i t. d.).

LIT.: E. Urbach, *Klinik und Therapie der allergischen Krankheiten*, Beč 1935. M. B-ć.

AUTOSUGESTIJA (grč. i lat.), podsvijesno oživotvorenje vlastitih predodžba, iščekivanja, želja i pretpostavaka u vlastitom duševnom životu, pri čemu afekti imadu veliku važnost, a cijeli se proces često događa na račun logike. U očekivanju nekog mirisa čovjek već miriše; kod pretpostavke neke činjenice dobiva već uvjerenje o njoj; od želje, da se probudi u određeni sat, probudi se doista; boji se, da se ne zarekne i da ne izusti koju riječ, i baš mu se to dogodi. Sklonost autosugestiji je osobito razvijena kod histeričnih psihopatskih karakera, pri čemu se bolesnici svojom bujnom maštom lako uživljavaju u različne uloge i različne zamišljene i zaželjene situacije. Pod utjecajem autosugestije vjeruje čovjek i u svoje vlastite laži i fantazije. I hipohondrija je posljedica bolesne autosugestije, t. j. sklonost trpnji zamišljenih boli i bolesti; može biti na neurotičnoj ili histeričnoj osnovci, ali može biti i simptom neke teže duševne poremetnje. R. L-ć.

AUTOTIPIJA ima jednobojnih i višebojnih. Autotipija u jednoj boji dobiva se ovako: fotografija ili slika umjetnika stavi se u aparat za fotografiranje, kojim se vrše snimke kroz mrežicu. Mrežica se stavi pred osjetljivu ploču. Svrha je mrežice, da snimanu sliku s pomoću crnih i prozirnih točaka u mrežici razdijeli u t. zv. polutonove. Gustoća mrežice primjenjuje se prema vrsti papira, na kojoj će se autotipija štampati. Ako se autotipija štampa na papiru za umjetnički tisak, tada se upotrijebi mrežica sa 80 otvora (točkica) na 1 cm². Autotipija u više boja snima se na isti način kao i autotipija u jednoj boji, s jednom razlikom, da se za svaku boju upotrijebi mrežica druge boje, a kod snimanja se pomakne za 45⁰ od položaja prvašnje mrežice. Dobiveni se snimci, većim dijelom na mokru ploču, retuširaju i prenose umjesto na papir na ploču od cinka ili bakra. Tada se ploča stavlja u kupku, sastavljenu od kemičkih tekućina radi jetkanja. Jetka se vrlo oprezno i vrše se česti otisci ploče, da se vidi učinak jetkanja. Otisci služe ispoređivanju s originalom. Prema potrebi vrše se i popravci ili nadopune. Kad je jetkanje gotovo, ploča se pričvrsti na podlogu, i rad je završen. Kod autotipija u više boja, na pr. kod tri, potrebne su tri ploče. Postupak jetkanja je isti kao i za jednu boju. Od svake ploče učini se otisak, i to: 1. žutom, 2. crvenom i 3. modrom bojom jedno na drugo. U tako dobivenu otisku vidi se, da li tonovi slike u bojama odgovaraju originalu. Ako se to ne postigne, vrše se popravci na onoj ploči, koja svojom bojom ne odgovara, t. j. ton se pojačava ili oslabljuje. Popravci, odnosno nadopune, vrše se pomoću različitih kemičkih sastavina. Snimanje se vrši umjetnim osvjetljenjem. J. K.

AUTOTOMIJA (grč. αὐτός »sam«, τεμεῖν »rezati«). Neke se životinje mogu same osakaćivati, t. j. mogu otkinuti privjeske tijela i tako se zaštićivati od napadača. Obično su na njima, kao na pr. na nogama rakovnica i paličnjaka, već predviđena stalna mjesta, gdje se posebnim anatomskim uređajem mogu lako prekinuti, a udešena su tako, da se zapriječi krvarenje. Tako lako otkidaju u opasnosti noge neki kukci, osobito skakavci, pa paličnjaci, bogomoljke, komari, onda kosci i rakovnice. Ženke mravi i spolni termiti odbace nakon rojenja krila, koja se također otkinu na predviđenim mjestima. Ličinke nekih vretenaca odbacuju listiće škržnih uzdušnica na kraju zatka. Zatim se vrlo lako otkinu traci zmijača i dlakavica. Kad izvadimo trpove, oni izbace čitavu svoju utrobu, a slatkovodne gujavice *Lumbriculus* raskinu se od dodira na mnogo komada. Gušteri lako prekinu rep. Morski goli puž *Tethys* odbaci kod dodira velike lisnate rese, koje ima s leđne strane, a hobotnica *Octopus defilippii* trak, za koji je tko uhvati. N. F-k.

AUTOTRANSFUZIJA, isključenje okrajnina iz općeg krvnog optoka, da se sva krv privede unutarnjim organima, koji su važni za život.

Kod velikog gubitka krvi, gdje prijeti smrt, jer u srce i mozak ne dolazi dovoljno krvi, može se krv iz perifernih dijelova tijela potisnuti u ove organe na taj način, da se ruke i noge bolesnika podignu okomito uvis i počevši od prstiju prema centrumu omotaju elastičnim trakama.

Ovaj od starine poznati postupak (autor mu je Hrizip s Knida) dade se svuda lako primijeniti, pa se njime često može život iskrvarenog bolesnika uzdržati, dok se krv ne nadomjesti krvlju od drugog čovjeka. R. P-ć.

AUTOTROFIJA (grč. αὐτός »sâm«, τροφή »hrana«). Po načinu prehrane možemo sve organizme podijeliti na dvije skupine: *autotrofne* i *heterotrofne*. Autotrofni organizmi imaju sposobnost, da svoje tijelo izgrađuju isključivo iz anorganskih spojeva sredine, u kojoj žive; autotrofne su sve zelene biljke i nekoliko malih skupina bakterija. Svi ostali organizmi, kao ljudi, životinje i nezelene (besklorofilne) biljke ne mogu živjeti od sasvim anorganskih spojeva, već trebaju organsku hranu. Za razliku od prvih ti se organizmi zovu *heterotrofni* ili *alotrofni*.

Upravo zato, što postoje ove dvije skupine organizama, moguće je kružno kretanje materije na našoj zemlji. Autotrofni organizmi, poglavito zelene biljke, tvore svakoga časa goleme količine organske tvari iz anorganskih spojeva, a heterotrofni organizmi rastvaraju neprestano tu organsku tvar na najjednostavnije anorganske spojeve, od kojih je i postala. Bez autotrofnih organizama ne bi dakle bilo sinteze žive organske tvari ni vezanja sunčanih energija, toliko potrebnih za održanje života nezelenih bića. Bez heterotrofnih organizama naša bi zemlja postala ubrzo veliko groblje s nepreglednim brdima mrtvaca, ljudi, životinja i biljaka, pak bi radi toga i sam život autotrofnih organizama postao na njoj nemoguć. Autotrofna i heterotrofna bića dopunjuju se svojim radom i životnim manifestacijama i pružaju divan primjer sklada u prirodi. M. G.

AUTOVAKCINA (grč.-lat.) označuje cjepivo spremljeno od zaraznog materijala, uzetog od bolesne osobe sa svrhom, da se primijeni na istom bolesniku radi povećanja njegove otpornosti proti specifičnom uzročniku. Takvo je cijepljenje prvi propagirao Englez Wright. Danas se kao imuno-terapeutska metoda mnogo upotrebljava s vrlo dobrim uspjehom. M. B-ć.

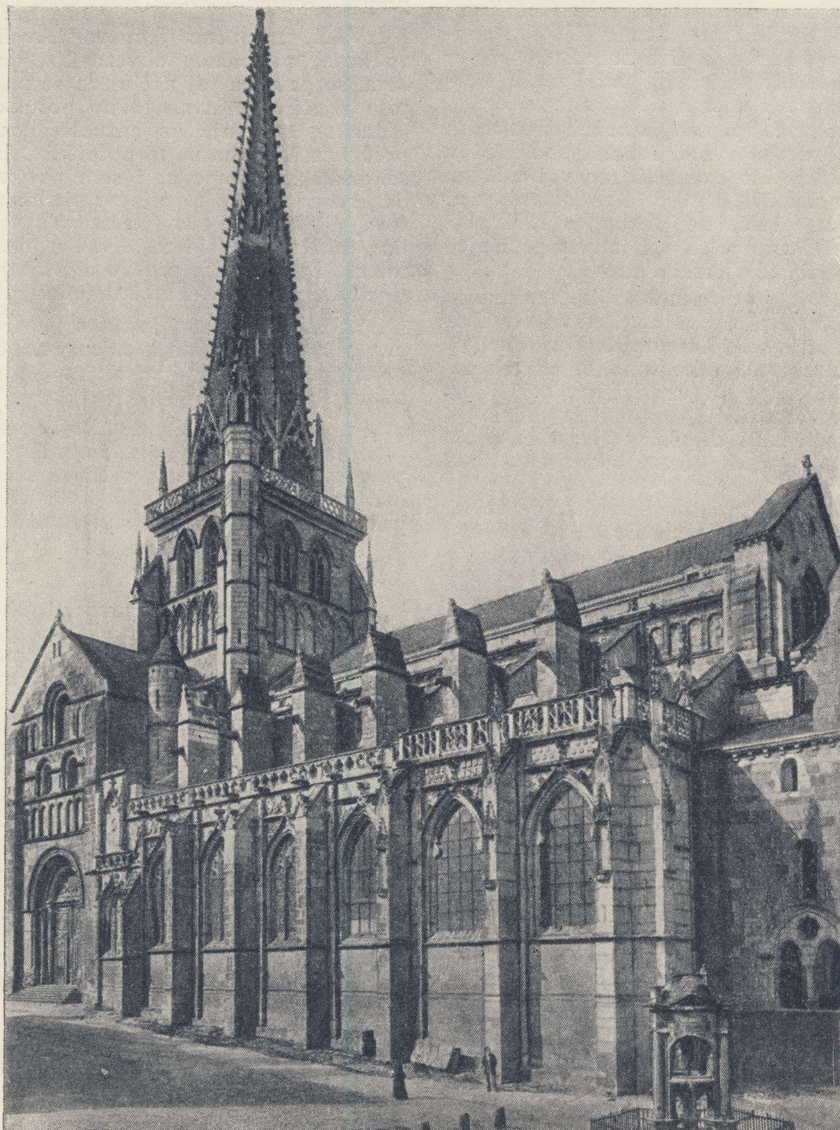


AUTUN, Janov hram

AUTRAN, Joseph, ✻ Marseille 1813, † Marseille 1877, francuski pjesnik. Bio je član Francuske akademije od 1868. Odlikovao se čistoćom forme, ljepotom ritma i dubokim shvaćanjem prirode.

BIBL.: *Poèmes de la mer*, 1852; *La vie rurale*, 1856; *Epîtres rustiques*, 1861; *Le Poème de beaux jours*, 1862. D. Št.

AUTUN, glavni grad okružja u franc. départementu Saône-et-Loire, leži 270 m nad morskom površinom; prislanja se amfiteatralno na pošumljeni brežuljak Montjeu, kome na podnožju teče rijeka Arroux. Ima 17.000 stanovnika. Tu se prije dizao rimski grad Augustodunum, gdje je bila čuvena škola za govorništvo. Od njega se danas vidi nekoliko ostataka (Janov hram, amfiteatar i t. d.). Grad je bio u toku povijesti nekoliko puta porušen, ali ponovno sagrađen. Tako ga je ponovno sagradio Aurelijan, pa Konstantin. G. 725 su ga opustošili Arapi, a 878 Normani. Kršćanstvo se tu zarana uvriježilo, i grad je dao nekoliko svetaca i mučenika. U njemu se držalo više sinoda; tako se tu sastala 1094 sinoda, koja je osudila kralja Filipa I. zbog njegovih nedjela. U Autunu se nalazi potprefekt, sudište, biskup i više škola. Autun je bio biskupija čuvenog državnika Talleyranda. Vrlo je lijepa katedrala iz 12. st.; bogata je galerija slika i knjižnica s mnogo rukopisa i inkunabula. F. L.


AUTUN, Katedrala

AUVERGNE. Kraj se nalazi na sjeveru Središnjeg masiva, gotovo na sredini između istoka i zapada te velike prirodne regije. Po svome smještaju cijela regija stoji kao posrednik između sjeverne i južne Francuske, a taj se utjecaj juga i sjevera zapaža i u dijalektu stanovništva.

Granica A. na jugu je rijeka Truyère, na sjeveru Gannatta, na zapadu Dordogne, a na istoku Monts Forrez.

Površina regije nije jednolična, nego se pruža od zapada prema istoku nekoliko orografskih jedinica, od kojih se svaka za sebe može uzeti zbog originalnosti nekih oblika u površini i klimi kao orografska cjelina za sebe. Premda se Auvergne nalazi na središtu središnjega ravnjaka, ne može se ipak u cijelom svom prostoru uzeti za ravnjak, jer se uz uzvišice nalaze na njemu i duboke zavale. A. je već bila u rano doba tercijara uravnjena površina (peneplain), ali je kasnije nabiranjem Alpa i Pireneja nastalo vibraciono gibanje, koje je zahvatilo i tu staru tablu, isprekidalo je lomovima i izazvalo na tom mjestu vulkanske erupcije, čime su bili izgrađeni mnogi planinski čunjevi, među kojima su najpoznatiji: Mont Dore, Puy de Dôme i Cantal. Tako se na tom prostoru stječe staro kamenje, vulkanske naslage i tercijarni talozi.

Klima je obzirom na ostale dijelove Francuske preko zime dosta hladna, dok preko ljeta zbog nesnosne vrućine po dolinama vladaju česte oluje. Na propustljivom vulkanskom tlu šire se veliki pašnjaci, ali po dolinama zbog vulkanske plodne zemlje uspijeva izvrsno žito, rastu voćke, vinova loza, pitomi kesten i mnoštvo povrća, dok u sjevernom dijelu uspijevaju orasi. Stočarstvo je glavna grana narodnog zanimanja, a ima i mnogo nalazišta rudača (olova, bakra i ugljena), a kraj obiluje uz to i mnogim mineralnim izvorima. Uza sva ta prirodna vrela kraj se ubraja među slabije naseljene francuske pokrajine. Siromašni se i marljivi stanovnici najvećim dijelom bave stočarstvom. Najvažniji gradovi jesu: Aurillac i Clermont.

A. je domovina starih Arverna. Zemlju je kasnije pokorio Eurik, kralj Vizigota; iza toga se tu uredila grofovija Auvergne s glavnim gradom Clermontom. Za dugo godina grofovi auvergnanski bili su markgrofi Septimanije i vojvode Aquitanije. Kasnije je grofovija bila uzvišena na čast vojvodstva, a 1416 je prešla ženidbom na kuću Bourbona, dok nije bila 1527 ujedinjena s krunom.

LIT.: Ph. Arbos, *L' Auvergne*, Armand Colin, Pariz 1932. F. L.

Književnost. Zemlja junaka i učenjaka, Auvergne se ponosi ovim imenima: Grégoire de Tours, Sidoine Apollinaire, Jean Domat, Savaron, Montlosier, d' Aguesseau, Michel de l'Hospital, papa Gerbert, Pascal, La Fayette i t. d., povjesničarima, pravnicima, državnicima, misliocima, vojnicima. U tom kraju nema pjesnika: nedostatak mašte i umjetničkih sklonosti, vele jedni; neosjetljivost i nedostatak oduševljenja, tvrde drugi. No ima i drugih razloga toj šutnji rase: posebna dispozicija za mali posao i trgovinu, a osobito potreba za iseljivanjem, koja Auvergnanca baca u sve krajeve kontinenta. Auvergne ne zna, što bi od sanjalaca. U 16. st. je Jean de Boyssière tek loš stihotvorac, a Durand de la Bergerie prevodilac i oponašalac erotskog latinca Jeana Bonnefona. U 18. stoljeću Danchet (otmjeni stil) i Thomas (službeni stil) jednako su dosadni i osrednji; Louis de Boissy pisao je samo za kazalište. U 19. st. možete biti sigurni, da ćete kod Jacquesa Delillea i drugih novijih naći prije erudita nego pjesnika.

Što se tiče pučke poezije, domene dijalekata, Auvergne sigurno ne sjaji u prvom redu francuskih pokrajina. Malo ima imena, koja bi trebalo zapamtiti. Pesant de la Bantusse, namjesnik clermontskog priorata u 16. stoljeću (lieutenant général de la prévôté); Nicolas du Bourg, kastelan Villarsa; Joseph i Gabriel Pastourel; Claude Laborieux, kanonik Montferranda; François Perdrix; Pellissier; Amable Faucon; i konačno Vermenouze, jedini, koji dostojno za-

uzimlje najbolje mjesto među suvremenicima. Parnas su mu planine njegova kraja. Probudio je zaspalu dušu rase. Vermenouze je tumač duše puka; okoristio se običnim govorom naroda i ostvario široku sliku života, običaja i legenda Cantala. Njegova se umjetnost nije nimalo udaljila od tradicionalnog duha, pravog smisla toga kraja. U njega je sva poezija Auvergne.

Ona se nalazi također u napjevima, koje Auvergnanac pjeva u tmurnoj samoći svojih polja i visoravni, u pjesmama punim melankolije, koje se zovu »regrets« (žaljenja); a osobito u tako zvanim »bourrées«, pjevanim plesovima, koji su sad burleskni, sad ljubavni i tragični. P. Cl.

AUXERRE, glavno mjesto départementa Yonne (Francuska), na lijevoj obali rijeke Yonne. Ima 22.900 stanovnika (Auxerrois). Gospodarska aktivnost zasniva se u glavnom na iskorišćivanju ležišta okera, izrađivanju strojeva, oruđa i trgovini drvom i veoma cijenjenim vinom.

A., kao grad Gala Senonaca, postao je važno središte u galsko-rimsko vrijeme (natpisi i nadgrobni spomenici u Gradskom muzeju). Grad je bio evangeliziran već u 3. st., a bio je i sjedište koncila 578 i 1098. Kao glavni grad grofovije prešao je u ruke kuće de Chalon, a 1371 prepušten kralju Francuske. Trpio je za vrijeme stogodišnjeg rata i u slijedećem stoljeću za vjerskih ratova.

Sad je to malen slikovit gradić, nad kojim gospoduju veličanstvene linije katedrale i crkava sv. Petra i sv. Germana (u kojoj je kripta iz 9. st.). Katedrala, posvećena Sv. Stjepanu (11.—16. st.), pruža nekoliko smionih arhitektonskih rješenja, a značajni kiparski radovi na portalima (13. st.) daju nekoliko predmeta, koji su možda nadahnuti klasičnom starinom (Usnuli Eros, Plesačica s laganim velom i t. d.). Jedna od freski u kripti prikazuje apokaliptičkog Krista na konju.

A. je domovina sv. Germana, erudita Lacurnea de Sainte Palaye, prirodoznanca i političara Paula Berta. J. D-e.

AUZONIJA, ime izvedeno iz imena plemena *Αὔσονες*, označivalo je isprva nezavisnu, negrčku Italiju. Kasnije i u prozi i u poeziji oznaka za čitavu Italiju. Z. D.

AUZONIJE (Decimus Magnus Ausonius), oko 310—395 pos. Kr., latinski pjesnik iz Burdigale (Bordeaux) u Galiji. Bio je učitelj Gracijanov. Kad je ovaj postao carem, A. je vršio redom visoke časti. Bio je među ostalim upravitelj u Iliriji, a 379 postao je i konzulom. Poslije Gracijanove smrti povukao se u svoju domovinu i bavio se samo knjigom. Pod stare dane prešao je na kršćanstvo, ali je po kulturi svoga duha ostao i dalje poganin. A. je bio plodan pisac: pisao je pjesme, pisma u stihu i prozi, epigrame i dr., no djela mu nemaju osobite vrijednosti, premda su po sadržaju zanimljiva i pokazuju njegovu veliku formalnu okretnost i vještinu. Glavnija su mu djela: *Epigrammata*, ima ih oko 120 većim dijelom u elegijskom metru. Mnogi su mu epigrami prevedeni iz grčke antologije; *Idyllia*, njih 20. Najvrednija je od njih 10. idila *Mosella*, u kojoj je zanimljivo opisana vožnja po toj rijeci; *De XII Caesaribus*, stihovi napisani prema životopisima Svetonijevim.

LIT.: F. Marx u Pauly-Wissowa, *Realencyclopädie*, II., 2562, Stuttgart 1896; A. Gercke-F. Norden, *Einleitung in die Altertumswissenschaft*, I., Leipzig 1891. Z. D.

AVA, † u Austriji 1127, eremitkinja (lat. reclusa), njem. pjesnikinja. Prije nego što se povukla u samoću, bila je udata. Napisala je tri pjesme, u kojima opisuje život, muku i uskrsnuće Kristovo, dolazak Antikrista i sudnji dan. Ona je prva poznata njemačka pjesnikinja. G. Š.

AVAKUM, Petrović, † 1681, protopop, protivnik patrijarhe Nikona, reformatora ruske crkve, osuđen zbog raskolničkih nazora, nije se pokorio i bio je s nekim drugovima spaljen na lomači. Njegovi spisi i vlastiti životopis znameniti su dokumenti iz povijesti raskola i ruske literature. Zanimljiv je njegov susret s Jurjem Križanićem.

LIT.: Jagić, *Život i rad Jurja Križanića*, Zagreb 1917. A. Š-k.

AVAKUM ĐAKON, ✻ Bosna oko 1794, † Beograd 1814. Prešao je iz bosanskog manastira Moštanice u manastir Blagoveštenje u Srbiji. Kad je 1814 došlo do Hadži-Prodanove bune, bio je uhvaćen, mučen i osuđen, da bude nabijen na kolac. Mogao je svoj život otkupiti tako, da se poturči, no to nije htio, već je s pjesmom na ustima išao na stratište. Turci su se ipak smilovali te ga najprije ubili pa tek mrtva udarili na kolac. J. T.

AVAKUMOVIĆ, Jovan, ✻ Beograd 1. I. 1841, † Beograd 2. VIII. 1928, pravnik i političar, jedan od vođa liberalne stranke u Srbiji. Svršio je pravo u Beogradu, a poslije nastavio u Njemačkoj. Bio je načelnik u ministarstvu unutrašnjih poslova i kasacioni sudac. Dva puta je bio ministar pravde: 1880 u liberalskoj vladi Jovana Ristića, a 1887 u liberalsko-radikalskoj vladi. Dva puta je bio i ministar predsjednik: 1892—3 predsjednik homogene liberalne vlade, koja je oborena prevratom 1893, a 1903 predsjednik revolucionarne vlade, koja je dovela Petra Karađorđevića na prijesto. Pod ustavom od 1888 i pod ustavom od 1901 bio je vođa liberala u Skupštini. Kao pravni pisac postao je redovitim članom Srpske akademije nauka. Napisao je veći broj rasprava iz kaznenog prava te djelo: *Teorija kaznenog prava*, Beograd 1887—97. J. T.

AVAL, mjenično jamstvo. Avalist preuzima jamstvo za kojeg mjeničnog obvezanika, da će isplatiti mjenicu. Aval se daje na taj način, da se na mjenici (gdjegod) napišu riječi »per aval«, »kao poruk« ili koje druge riječi jednakog značenja uz naznaku lica, za koje se jamstvo preuzima, a zatim se to potpiše. Osim toga postoji i jedna zakonska presumpcija: i sam potpis na licu mjenice bez dalje oznake, ako to nije potpis imena izdatnikova (trasantova) ili tezovnikova (trasatova), već potpis nekog trećeg lica, smatra se avalom. Aval se može preuzeti za svakog mjeničkog obvezanika. Ako nije naznačeno, za koga je dan, smatra se, da je dan za izdatnika (trasanta).

Avalist je obvezan jednako kao i onaj, za koga je aval dan. Kad avalist plati mjenicu, ima pravo naknade (regresa) protiv onog, za koga je dao a., i protiv svih onih, koji su ovom odgovorni.

U praksi je mjesto avala, koji se može označiti kao otvoreno jamstvo, običnije t. zv. prikriveno jamstvo, t. j. da pojedinac preuzme kakvu drugu ulogu na mjenici (gdje se karakter jamstva tako očito ne ističe), tako na pr. ulogu prihvatnika odnosno najčešće naleđnika (žiranta).

Analogno upotrebljava se a. i kod *čeka*. P. R.

Avalni kredit → Kredit.

AVALA, planina u Šumadiji, oko 13 km *JJI* od Beograda, između Topčiderske Reke, gornjeg toka Rakovičke Reke—Bare—Zavojničke Reke—Slatine. A. je duguljasta, više kupasta oblika, visoka je 511 m, posvema pošumljena, sastavljena od vapnenjaka, lapora i rožnaca donje krede, kroz koje su gdjegdje probile žice trahitoidnih stijena. Po stranama A. ima serpentinskih masa, osobito *I* niže sela Zuce. Na Šupljem Kamenu ima tragova rudarstva iz prethistorijskog doba. Olovne rude ima oko Crvene Grede, a na *J* strani A., kao i na Klenju, ima srebronosnih ruda. Živine rude na A. većim dijelom su pokrivene kristalima cinabarita, hromita, avalita i kalomela. U srednjem vijeku se A. zvala brdo Žrnov, a tu je postojao i grad. Na mjestu ruševina kule podignut je spomenik Neznanom junaku. Spomenik je izradio Ivan Meštrović. Na *J* strani A. je sanatorij za živčane bolesti, a pod samim vrhom sagrađen je moderni hotel. P. V-ć.

AVALIT je vrsta liskuna (tinjca), koji je bogat kromom. Nađen je na Avali (otuda ime) kod Beograda u serpentinu u obliku zelenih ljusaka i vlakanaca. Kemijski mu je sastav zamršen, pa bi mu formula bila $9Si_3O_{10}Al_2H_2 + 3Si_3O_{10}Cr_2H_2 + Si_3O_{10}MgK_2H_2$. Drugdje nije do danas nigdje nađen.

LIT.: M. Blagojević, *Analize nekih minerala iz Srbije*, Geološki anali Balkanskoga Poluostrva, II., str. 70. F. T.

AVALON, Avalun (kelt. »jabukovac«), po keltskom narodnom vjerovanju Otok blaženih, gdje stanuju *Side* (vile). Nekoji odabranici dolaze u Avalon još za života, a vodi ih kakva sablasna bijela životinja, vepar ili košuta, koje progone u lovu. Došavši na Otok blaženih uživaju ondje rajske slasti, tako da im se vrijeme čini vrlo kratkim, a u istinu borave tamo po stotinu ili više stotina godina. Kad se vrate na zemlju, iznenada ostare i umiru. Sličan je motiv priča o rajskoj ptici, koju sluša monah samo kratko vrijeme, a kad tamo prošli su vjekovi. G. Š.

AVANCINI, Nikola, ✻ Brez (Trento) 1. XII. 1611, † Rim 1686, austrijski isusovac, profesor srednjih i visokih škola, austrijski provincijal (1675—80), asistent Germanije (1682—86), asketski pisac. Njegovo najpoznatije asketsko djelo preveo je s talijanskoga na hrvatski Ivan J. Maračić *(Život i nauka Isusa Krista. Razmatranja za sve dane u godini*, Zagreb 1929). Pisao je pjesme na lat. jeziku (*Poesis lyrica*, 1670). Snažan je dramatičar (školske i dvorske drame).

LIT.: Sommervogel, *Bibliothèque de la Compagnie de Jésus*, I., Bruxelles-Pariz, 1890; N. Scheid, *P. Nik. Avancini, ein oesterr. Dichter des XVII. Jahrh.*, Feldkircher Programm, 1899; B. Duhr, *Gesch. der Jesuiten in den Ländern deutscher Zunge*, II., Freiburg i. B. 1913. M. V.

AVANTI, talijanski dnevnik, službeni organ socijalističke stranke, osnovan 1896 u Milanu, zabranjen i prestao izlaziti 1925. Prvi mu je urednik bio Leonida Bissolati, a od 1. XII. 1912 uređivao ga je Benito Mussolini. A. je radi cijepanja u redovima talijanskih socijalista imao sve manje čitatelja, a pogotovu je pod fašizmom puno izgubio od svoje važnosti. Pod Mussolinijevim uredništvom zastupao je mišljenje, da bi Italija trebala sudjelovati u Svjetskom ratu na strani antante. E. B.

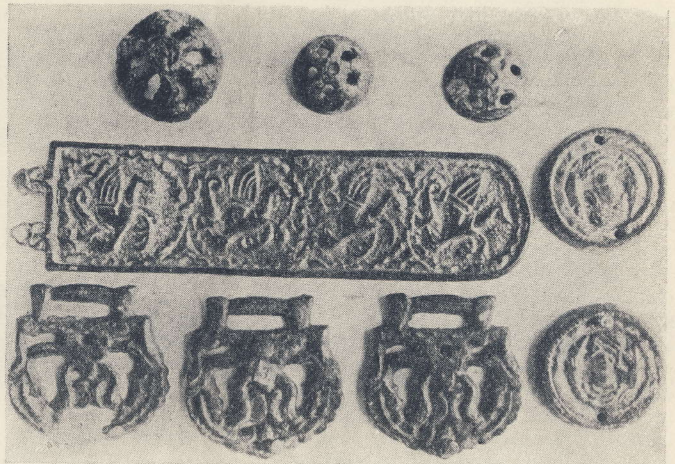
AVANTURA (franc. aventure, lat. adventura od lat. advenire »događati se«), pustolovina, dogodovština; galantna a. je ljubavna pustolovina, u srednjem vijeku u prvom redu ljubavni i junački doživljaji i pothvati putujućih vitezova bretonskog kralja Artusa, koji je oko svojega okruglog stola (franc. table ronde) združio cvijet vitezova (Gawaina, Iwaina, Parzivala, Lanzelota, Tristana i dr.). Njima je bila glavna zadaća, da u avanturama proslave svojega kralja, obrane žene, koje su se našle u nevolji, i da steknu njihovu ljubav. (Por. dvorske viteške epe, što su ih napisali Francuz Chrétien de Troyes i Nijemci Hartmann v. Aue, Gottfried v. Strassburg i Wolfram v. Eschenbach). Na galantnim avanturama sazdan je i znameniti, u 16. i 17. st. toliko prerađivani španjolski roman o Amadisu, a među avanturističke pripovijesti idu i španjolski pikareskni (obješenjački) romani Mendoze, pa Queveda, koji je utjecao na Nijemca Moscheroscha (17. st.), a ovaj opet na hrv. književnost (Reljković). G. Š.

AVANTURIN. Vrsta kremena. Svjetluca crvenosmeđim i zlatnožutim iskricama. To svjetlucanje potječe od sićušnih uklopljenih listića nekoga crvenkastožutog liskuna (tinjca) i od željeznog sjajnika. Bruse ga kao uresni kamen. Danas prave umjetnim načinom avanturinsko staklo na otoku Muranu kod Venecije; ono zamjenjuje prirodni avanturin. (Ime mu je od franc. aventure »slučaj«, jer su ga slučajno dobili pri proizvodnji stakla.) F. T.

AVANZO, talijanski slikar 14. st. Nije utvrđeno, da li je bio rodom iz Verone, Vicenze ili Padove. Prije se držalo, da su on i bolonjski slikar Jacopo degli Avanzi ista ličnost. U zajednici s Altichierom slikao je u Padovi (u oratorijima S. Felice u »Santi« i S. Giorgio kraj »Sante«) freske. Nauka se mnogo trudila, da odvoji radove jednog i drugog (Berenson pače drži, da Avanzo nije bio samostalan majstor, nego pomoćnik Altichierov, i to samo kod fresaka u oratoriju S. Felice). Danas se uzima, da je Avanzo naslikao



OPEKA IZ SRIJEMSKE MITROVICE S GRČKIM NATPISOM, koji se tiče opsade Sirmija oko g. 582
(*Natpis u hrv. jeziku glasi:* Kriste Gospodine, pomozi gradu i zaustavi Avarina te zaštiti rimsko carstvo i onoga, koji je ovo napisao).
Zagreb, Hrv. nar. arheološki muzej



(*Foto V. Živić*)
KOVINSKI UKRASI IZ GROBA U SMRDELJIMA KOD SKRADINA, vjerojatno avarski
Knin, Muzej hrvatskih starina

niz fresaka iz života sv. Lucije u oratoriju S. Giorgio. Na jednoj od njih sačuvana je signatura umjetnikova, teško čitljiva (de Avanciis, Avancius ili Avantus). A. naslikao je još u istom oratoriju freske Raspeća, prizore iz mladosti Isusove i vjerojatno posljednji prizor iz života sv. Katarine. A. ne doseže monumentalnost svog učitelja Altichiera.

LIT.: E. Foerster, *Die Wandgemälde der S. Georgs Kapelle in Padua*, Berlin 1841; P. Schubring, *Altichiero und seine Schule*, Leipzig 1898; G. Biadego, *Il pittore Jacopo da Verona*, Treviso 1906; B. Berenson, *Italian pictures of the Renaissance*, Oxford 1932. A. Sch.

AVARI, u slav. jezicima Obri, u Kineza Dzut-Dzuti ili Dziudzieni (prema pogrešnom izgovoru u literaturi obično Žuan-Žuani ili Dzvan-Dzvani), mongolski narod u Pobajkalju, pred kojim Huni pobjegoše sredinom 4. st. na zapad. Oko 400 njihova se vlast prostiraše već od Koreje do Tijenšana. No 150 godina poslije digoše se u Altaju zapadni Turci i razoriše 552—55 državu svojih gospodara. Jedno pleme pobijeđenih, kojemu Bizantinci skrojiše ime Varhoniti prema mongolskom plemenskom nazivu Varguni, pobježe tada stopama Huna isto tako na zapad i stiže 558 u zemlju kavkaskih Alana, pridruživši sebi usput dio turskih Ujgura s gornje Selenge ili Orhona. Ponovne molbe avarskoga kagana Bajana za sjedišta s one strane Dunava u Dobrudži ostale su u Bizantu neuslišane. Justinijan I. odobri mu samo godišnju pomoć u novcu, a njegov nasljednik Justin II. uskrati mu i to. No međutim osvojiše A. već sve zemlje od Azovskoga mora do Šlezije, pokorivši redom mala hunska plemena kao Hunugure, Sale, Sabire i Barselte, osim toga bugarske Utigure, Kutrigure i slavenske Ante u Zakarpaću. Tek Franci zaustaviše njihovo prodiranje dvjema bitkama u srednjem Podunavlju.

Na glas o avarskim pobjedama sklopi langobardski kralj Alboin 567 savez s Bajanom protiv svojih starih neprijatelja Gepida i potuče ih još iste godine tako odlučno, da su Avari mogli bez otpora zaposjesti njihovu zemlju od srednjeg Dunava do erdeljskih Karpata; poslije odlaska Langobarda u Italiju 568 pripade im još i Panonija. Zaštićen karpatskim lancima od Turaka, koji su međutim također provalili u Evropu i preoteli Avarima Utigure, Bajan je nastojao, da se pošto poto domogne Srijema, koji su kod sloma gepidske države prisvojili Bizantinci, da bi zakrčili Avarima put na Balkan. Poslije uzaludnih pregovora bizantska je vojska bila tako poražena, da je Tiberije morao 574 ustupiti Srijem; sačuvao je samo utvrđeni Sirmij, koji je branio prijelaz preko Save. Ali pošto je Bajan 578 pokorio dačke Slavene, naložio im je već druge godine, da prijeđu preko Dunava, a sam se stvorio pred Sirmijem te ga 582 prisilio na predaju. Avarsko-slavenske gomile poplaviše nato gotovo cijeli Balkanski poluotok. Istom kad Mavrikije 591 zaključi mir s Perzijancima i prebaci svoju vojsku u Trakiju, preplašeni kagan obustavi 592 svoje pohode i prenese svoju prijestolnicu iz Srijema dalje na sjever u sigurnije međurječje između Dunava i Tise, okrećući za čas frontu avarske politike prema zapadu.

Zajedno s podložnim Slavenima A. navaljivahu idućih godina na Franke, Bavarce, Langobarde i dalmatinske Ro-

(Foto V. Živić)

KOVINSKI UKRASI KESZTHELJSKE KULTURE, nađeni u starohrvatskim grobovima u Biskupiji Knin, Muzej hrvatskih starina

mane, i to s tolikim uspjehom, da su se već 599 opet odvažili obnoviti boj i na Balkanu. 602 bizantski je otpor skršen. Kako A. oko 620 ponovo pokoriše i Utigure ili — kako se zvahu novim imenom — Unogundure, kagan je sa svojim zamjenikom, jugurom, i sa svojim doglavnicima, kapkanom, tudunom i tarkanima, vladao cijelim područjem od sjevernih obronaka Kavkaza do gornje Labe, Drave i do Furlanske, a samo su bizantski gradovi stršili kao otoci iz avarsko-slavenske plime.

O vojničkoj sili, kojom je kagan zapovijedao, ima u bizantskim izvorima samo nekoliko podataka. Prema njima su A. brojili kod dolaska u Evropu dva »tümena«, t. j. dva odreda po 10.000 jahača. Tome treba dodati još jedan tümen Kutrigura, koji se doseliše s njima u Ugarsku, i jedan tümen Tarnijaka, Zabendera i Kutrigura, koji 595 prebjegoše k njima od Turaka. Jakost manjih skupina, koje su im se priključile, nije poznata. Ali kako su stalni ratovi zacijelo iziskivali velike žrtve, odgovara broj od 40.000 ratnika otprilike stanju u doba najveće avarske moći. Glavni dio te sile bijaše združen u velikim okopima usred ugarske nizine. Manji su se odjeli utaborili na krajinama među pokorenim plemenima, kojih se otpor, gdje je trebalo, kršio raseljavanjem i preseljavanjem. O takvim posadama svjedoče pored mjesnih imena kao Obrje u Koruškoj još i vijesti o okopu, koji treba tražiti negdje u ljubljanskoj kotlini, ili o avarskim naseljima u Srijemu i Dalmatinskoj Hrvatskoj. Izraz »obarski« vikati ili tražiti i sl. u Lici i Dalmaciji čuvaju do danas uspomenu na divljaštvo tih siledžija.

Ali veliko doba njihove svemoći trajaše jedva četvrt stoljeća. Prvi se oslobodiše od Avara sudetski Slaveni, izabravši 623 za vođu franačkoga došljaka Sama; u vezi s time ustadoše karantanski Hrvati i srušiše avarsko gospodstvo u Koruškoj; poraz pred Carigradom 626 i dolazak zakarpatskih Hrvata učiniše kraj kaganovoj vlasti na Balkanu; kan Kubrat na čelu Unogundura i pontskih Kutrigura uništi je oko 635 i u ravnicama od Kavkaza do Karpata, a međutim se raspala i sredina, gdje se doduše pobuna panonskih Kutrigura izjalovila, ali je gotovo čitav jedan njihov tümen utekao 631 u Bavarsku.

Slom je bio tako potpun, da su A. za jedno pokoljenje nestali iz historije. Kad se oko 670 pojavljuju ponovo, drže samo još ugarsku nizinu i tri do četiri koridora: austrijski uz Dunav u Bavarsku, slovenački preko Kranjske u Furlansku, srijemsko-moravski na Balkan i možda sudetsko-karpatski u Povislje. Posljednji su put jurili tim koridorima 788 u Bavarsku i Furlansku, kad ih je vojvoda Tasilo pozvao u pomoć protiv Karla Velikoga. No time su izazvali 12-godišnji rat s Francima (791—802), u kojemu se i drugi njihov kaganat raspao. Tudun se sam predao 795 s pukom i zemljom, a u međusobnim su borbama A. ubili kagana i jugura. Tako je 803 bila cijela Avarija do Tise i Morave već u franačkim rukama, samo je timočki okrug prisvojio sebi bugarski kan Krum.

Karlo je ostavio pojedinim plemenima njihove knezove tražeći samo da plaćaju danak i da se obrate na kršćanstvo. Ali je tada planuo bijes Slavena prema vjekovnim svojim mučiteljima. Karlo je nastojao prekinuti rat do istrage time, što je preselio ostatke A. u zabran između Bečke šume i Rabe te ih opet sjedinio pod obnovljenom kaganskom vlašću. Ali progoni trajahu dalje; poslije 822 ne čuje se više ništa o Avarima.

Samo u Kavkazu živi još danas lezgijsko pleme, koje susjedi zovu imenom starih Avara. Za velike se naime seobe prema zapadu jedan avarski roj nametnuo za gospodara Bijelim Hunima. Kavkaski pak Huni, koji potekoše od Bijelih, i kojih je vladar nosio titulu »avar«, prenijeli su to ime na svoje lezgijske podanike u Dagestanu.

Ostavština je podunavskih Avara postala poznata, tek pošto su madžarski arheolozi utvrdili, da je t. zv. kesztheljska kultura avarska. Značajni životinjski stil njenih lijevanih ukrasa i nakita jasno upućuje na istočno-azijsko podrijetlo pravih Avara, dok je umjetnost njihovih kutrigursko-pontskih drugova obilježena limenom tehnikom i geometričkim oblicima.

LIT.: H. Howorth, *The Awars*, Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland, NS 21, 1889; E. Chavannes, *Documents sur les Toukiue occidentaux*, 1903; J. Marquart i W. Bang, *Osttürkische Dialektstudien*, Abhandlungen der königlichen Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen, phil.-hist. Kl. NS 13, 1914; L. Hauptmann, *Les rapports des Byzantins avec les Slaves et les Avars dans la seconde moitié du VI siècle*, Byzantion 4, 1928; A. Alföldi, *Der Untergang der Römerherrschaft in Pannonien*, 1926; Isti, *Zur historischen Bestimmung der Awarenfunde*. Eurasia Septentrionalis Antiqua IX, 1934; N. Fettich, *Das Kunstgewerbe der Awarenzeit*. Arhaeologia Hungarica I., 1926; G. Németh, *A honfoglaló magyarság kialakulása*, 1930. Lj. H.

U starohrvatskim grobovima našlo se uz druge predmete i dijelova kovinskih ukrasa. Po svojim oblicima i ornamen-

ORNAMENTIKA NA NALAZIMA IZ GROBA AVARSKOGA DOBA U MADŽARSKOJ
(Archaeologia hungarica I.)

tici srodni su onim iz dobe keszteljske kulture (Keszthely kod Blatnog jezera). Nosioci te kulture bili su uglavnom Avari i oni, koji bijahu pod avarskim gospodstvom kao Sarmati i Slaveni (tu tezu zastupaju uglavnom madž. arheolozi). Pojava te keszteljske kulture rijetka je u Hrvata, pa bi se tako mogla protumačiti, da su Hrvati u borbi s Avarima došli kao pobjednici u posjed tih ukrasa i njima se dalje služili te tako dospješe u starohrvatske grobove kao oni ukrasi iz Biskupije (v. sliku). Nalaz (v. sliku) iz Smrdelja kod Skradina (sa dva medaljona s likovima nekih vladara u šljemovima i t. d.) mogao bi biti iz avarskog groba, ukoliko nije i on ratni plijen Hrvata.

LIT.: Ljubo Karaman, *Iz kolijevke hrvatske prošlosti.* V. Ž.

Avari na Kavkazu ne smiju se pomiješati s Avarima ili Obrima, narodom, koji ide u grupu srodnu s Hunima ili Mongolima. O njima vidi gore. Avari, o kojima se ovdje govori, kavkasko su pleme i zovu se u vlastitom jeziku *Ma'aruld*, što znači »stanovnici brda, brđani ili gorštaci«. Broje oko 700.000 duša muslimanske vjere sunnitskog obreda. Njihov je jezik najvažniji u Dagestanu, zbog toga što su u toj pokrajini stekli izvjestan politički prestiž. Dugo vremena su se opirali Rusima. Zajedno s kavkaskim jezicima *andi* i *dido* njihov jezik pripada jednoj od triju podgrupa, na koje se dijele kavkaski jezici uopće. Ova se grupa zove čečeno-lezgijska ili istočno-kavkaska. Avarski je najrašireniji saobraćajni jezik u istočnom Kavkazu; posjeduje veliku tradicionalnu (ili usmenu) književnost i piše se arapskim pismenima.

LIT.: N. Trubeckoj u zborniku A. Meillet i M. Cohen, *Les langues du monde*, Pariz 1924. P. S.

AVARNA DI GUALTIERI, Giuseppe, duca d', ✻ Palermo 17. III. 1843, † Rim 31. III. 1916, talijanski diplomat. G. 1866 postade atašejem u Parizu, gdje je uz grofa Konstantina Nigra stekao mnogo iskustva i znanja na području

markizu Pombalu. Upleten u urotu pod nečijim tajnim utjecajem, organizirao je atentat 4. IX. 1758 protiv Josipa I., koji je bio teško ranjen. Kad je otkriven kao inspirator komplota, bi osuđen na smrtnu kaznu 1759. Neki povjesničari, ne samo protivnici Pombalovi, misle, da je vojvoda A. stradao kao žrtva njegove osvete. D. Ž.

AVELLANEDA, Alonso Fernandez, pseudonim nepoznatog autora, koji je napisao i 1614 izdao u Tarragoni II. dio Don Quijota napadajući u njemu i Cervantesa (v.), autora I. dijela. Do danas se nije moglo ustanoviti, tko je to bio. Radi slabe vrijednosti djela otpada hipoteza, da je bio Lope de Vega. Inače jedni misle, da je bio Luis de Aliaga, ispovjednik Filipa III., a drugi, da je bio dominikanac Juan Blanco de Paz. Svakako je bio ugledna ličnost, koja se nije smjela napadati, no Cervantes mu u II. dijelu svoga djela nije ostao dužan. A. M.

AVELLINO, 1. talijanska pokrajina u istočnom dijelu Campagne, istočno od Napulja, 3037 km² i 410.000 stan. Leži u Apeninima, a najviši joj je vrh Monte Cervialto (1809 m). Glavna je rijeka Calore s Ufitom, a na istočnoj je granici Ofanto. Tlo je vrlo plodno i dobro obrađeno. Mnogo se siju žitarice i sade voćke, vinova loza, maslina i povrće. Industrija napreduje, a najnaprednija je tekstilna. Pokrajina se nekada zvala Principato ulteriore.

2. Glavni grad istoimene pokrajine (stari Abellinum). Ima 30.000 stan. U blizini su izvori napuljskoga vodovoda i opatija Monte Vergine, znamenito proštenište. V. B-ć.

AVELLINO, Francesco, ✻ Napulj 14. VIII. 1788, † 9. I. 1850, odvjetnik i sveuč. profesor u Napulju. Učio je pravo i postao činovnikom u ministarstvu pravde. Bavio se već u ranoj mladosti numizmatikom i arheologijom, pa je išao i u Rim, da prouči tamošnje spomenike. G. 1815 postao je red. profesorom grčkoga jezika i književnosti na napulj-





Gore: POLUPUSTINJE BIJELOG PELINA (*Artemisia herba alba* Asso) s *Acanthophyllum elatius* Bunge u Iranu; dolje: RABARBARA (*Rheum Alexandrae* Bat)) S BUJNOM ENDEMIČNOM VEGETACIJOM SJEVEROZAPADNOG YUNNANA U VIS. 3600 m

(Vegetationsbilder)

Gore: TROPSKA KIŠNA ŠUMA (DŽUNGLA) SA SLADORNOM PALMOM (*Arenga saccharifera* Labill) I LIJANAMA NA MOLUKIMA;
dolje: BUJNE LIVADE ŠTITARICE *Angelica ursina* (Rupr.) Benth. et Hook u JUŽNOJ KAMČATKI
(Vegetationsbilder)



Gore: ŽIDOVI PRED ZIDOM PLAČA U JERUZALEMU *(Orbis terrarum)*; *dolje:* MLADI PERZIJANCI KOD TKANJA SAGOVA

PRILOG U BAKROTISKU 16









Gore lijevo: PERZIJSKI DERVIŠ; *gore desno:* SIRIJKA IZ PLEMENA DRUZA; *dolje lijevo:* MLADA TIBETANKA IZ DARJEELINGA; *dolje desno:* MUSLIMAN IZ KAŠMIRA

(Slike gore: *Foto Szanto,* slike dolje iz *Orbis terrarum*)

U florističkom sastavu pokazuju sibirske šume veliku sličnost s evropskima, pa se u njima javlja cijeli niz vrsta naših crnogoričnih šuma, poimence neke paprati, borovnica, brusnica, crvotočine, kruščice, cecelj (zečja soca), neki kaćunovci i t. d. One pripadaju po Braun-Blanquetu posebnom redu borovničko-smrekovih šuma (*Vaccinio-Piceetalia* Br.-Bl.), kome pripadaju i crnogorične šume Evrope i sjevernog dijela Amerike. Na jugu bivaju šume sve svjetlije i prelaze u »parknu« šumu.

Osim tundra i šuma kao regionalnih vegetacijskih pojasa razvijene su u području eurosibirsko-sjevernoameričke regije obilne močvare s mrijestnjačama *(Potamogeton)*, šaševima, trskom i rogozom, pa cretovi i livade. U najistočnijem dijelu regije ističu se napose bujne livade, izgrađene iz visokih trajnih zeleni, ponajviše raznih štitarica, jedića, pakujca, odoljena i t. d.

U visinskom pogledu vidi se jasna raščlanjenost. Od azijskih visokih planina pripada eurosibirskoj regiji zapravo samo Ural, altajsko-sajansko gorje, jablonsko-stanovski grbalj i visovi Kamčatke. Oni nose iznad granice šume uglavnom arktičku vegetaciju.

Veoma je značajan biljni pokrov Kavkaza, koji leži već u području aralokaspijskih stepa i pustinja, ali u biljnogeografskom pogledu predstavlja neobično zanimljivu šumsku pokrajinu eurosibirsko-sjevernoameričke regije. U flori Kavkaza sačuvali su se mnogi tercijarni oblici, koji upućuju nesamo na usku vezu s Balkanskim poluotokom, u prvom redu s planinom Strandžom (→ Balkanski poluotok, biljni pokrov), nego i na vezu s jugoistočnim dijelovima Sjeverne Amerike i jugoistočnim dijelovima Azije. Osim toga razvijen je na Kavkazu obilno endemizam.

U vegetacijskom pogledu ističe se Kavkaz velikom bujnošću biljnog pokrova. Najniži šumski pojas zapadne Zakavkazije sastavljen je od miješanih listopadnih šuma, u kojima već prema staništu preteže crni grab, koprivić, s orahom srodna pterokarija *(Pterocaria caucasica* C. A. M.), zelkova (*Zelkowa crenata* [Desf.] Spach.) i dr. Podstojna vegetacija izgrađena je iz velikog broja vrsta, među kojima se napose ističu zimzeleni grmovi božikovina, lovorvišnja (zeleniče), šimšir, prekrasni slečevi, veprina i dr. Od slečeva napose je zanimljiv zimzeleni pontski sleč *(Rhododendron ponticum* L.), koji dolazi i na planini Strandži, a često se uzgaja u vrtovima. Uz njega dolazi i listopadni žuti sleč (*R. flavum* Don.). U tim šumama nalazi se neobično obilje povijuša i penjačica, u prvom redu vinova loza, kolhidski bršljan, tetivika, vinjage, bljušt i kavkaska dioskoreja (*Dioscorea caucasica* Lip.). Još bujniju vegetaciju ima Tališ na obali Kaspijskog mora. Tamo se javljaju uz neke značajne endemične hrastove i mnoge azijske vrste suptropskog podrijetla.

Povrh neobično bujnih kolhidskih šuma nalazi se na Kavkazu snažan pojas gorskih šuma izgrađen od kavkaske bukve (*Fagus orientalis* Lipsky) i kavkaske jele (*Abies Nordmanniana* Stev.). Rjeđe su šume kavkaske smreke (*Picea orientalis* Carr.) i običnog bora. U gornjem pojasu gorskih šuma i na njihovoj granici nalaze se na Kavkazu neobično bujno razvijene zadruge visokih zeleni (planinski vrtići), koje dosežu od 2 do 4 m visine. Tu se napose ističu različne šapike (na pr. *Heracleum Mantegazzianum* Som. et Lev.), krasna telekija (*Telekia speciosa* [Schreb.] Baumg.), bujne zvončike, odoljeni i drugo. Iznad granice šume nalazi se pojas planinske vegetacije, koji se ističe neobično velikim brojem endemičnih vrsta. Na planinskim vrištinama ukrasuje velike površine kavkaski sleč *(Rhododendron caucasicum* Pall.), a na planinskim rudinama nalazi se veoma šarolika i bujna vegetacija. Kavkaz je domovina većeg broja gospodarskih biljaka, među njima i vinove loze i šljive.



VEGETACIJA NA SJEVERNOJ OBALI KAMČATKE, izgrađena od niskih breza, johe i kamčatskoga sleča (*Vegetationsbilder)*



PLANINSKA TOČILA NA SEČUANU u vis. od 4.325 m s vrlo značajnom endemičnom vegetacijom (*Vegetationsbilder)*

2. Kinesko-japanska regija nadovezuje se u jugoistočnoj Aziji na prijašnju regiju i prostire se od Poamurja na sjeveru do Stražnje Indije na jugu. Ona zaprema prema tome južni dio Sahalina, Japan, Usurijski kraj i Poamurje, južnu Mandžuriju s Korejom, istočnu i srednju Kinu, nutarnji Yünnan i Birmu i istočne dijelove Himalaje. Flora pokazuje reliktni značaj i sastavljena je uglavnom iz arktotercijarnog elementa, kome se pridružuje na jugu paleotropski, a na sjeveru nordijski elemenat. U nastupanju cijelog niza rodova ona pokazuje usku vezu s južnom Evropom i jugoistočnim krajevima Sjeverne Amerike. Cijelo se područje odlikuje veoma povoljnom klimom, dovoljnom količinom oborina, koje padaju redovno u ljetnim mjesecima. U južnim je stranama zima blaga, na sjeveru već dosta opora i obilna mrazovima. To se očituje i u samom vegetacijskom pokrovu, koji pokazuje sve prijelaze od vlažne suptropske zimzelene šume na jugu do listopadnih šuma u srednjem dijelu i crnogoričnih šuma na krajnjem sjeveru regije. Na vegetaciju je u znatnoj mjeri utjecala kultura, tako da su goleme površine posve izgubile svoj prvotni izgled, ali su se neke važne značajke u biljnom pokrovu ipak sačuvale i daju Kini i Japanu svoj naročiti biljeg. Kinesko-japanska regija zastupana je s više pokrajina. Na kopnu se ističe jinansko-sečuanska, južno-kitajska, srednje-kitajska i mandžurska pokrajina. U vlažnim dijelovima južno-kitajske pokrajine razvijena je suptropska kišna šuma s kamforovcima, palmama, zimzelenim hrastovima i magnolijama s obiljem epifita. Na suhim obroncima razvijena je šikara poput naše makije, izgrađena od tvrdolisnih kamelija (15 vrsta), čajevaca, zim-

zelenih jorgovana, aukube i sl. U nutarnjem dijelu prodiru dosta visoko na sjever i savanske šume, koje su razvijene obilnije u južnim dijelovima Azije. Od crnogoričnog drveća dolazi tu značajna smrekuša ili biota (*Thuia [Biota] orientalis* Endl.), poznata pod imenom drvo života. U srednjem dijelu opaža se postepeni prijelaz zimzelene šume u listopadnu. Gube se jedna za drugom zimzelene vrste, a javljaju se mnogi rodovi, koji kod nas izgrađuju šume, ali su zastupani s drugim vrstama. Tako dolaze razni orasi, johe, grab, bukva, hrastovi (20 vrsta), božikovina (12 vrsta), ribizli, slečevi, kaline i dr. Od niskog rašća nalaze se posebne vrste lijerova, žutike, kamenike, jaglaci, biskupska kapica, Salamunov pečat i t. d. Uz to se nalaze i novi rodovi, koji se kod nas često uzgajaju u nasadima, poimence pajasen, dudovi, rujevi, trubača, pavlonija, hidrangeja, razne lozike (*Vitis flexuosa* Thunb., *V. Veitschii* Lynch, *Ampelopsis*-vrste), a od crnogorice veći broj borova, smreka, čuga, tuja, zatim *Cryptomeria, Chamaecyparis* i značajno sveto drvo Kine i Japana *Ginkgo biloba* L. Od posebne je važnosti u biljno-geografskom pogledu jinansko-sečuanska pokrajina, koja je zapremila jugozapadni dio Kine. Ona se odlikuje velikim brojem endema (do 40%). Najniži pojas zauzele su razmjerno suhe suptropske šume, koje sežu do 1800 m. Iznad njih je bujna vegetacija bjelogoričnih i crnogoričnih šuma izgrađenih od raznih jela, borova i smreka, a gdjegdje se javljaju i drvoliki slečevi. Granica šume između 3000 do 3500 m izgrađena je od crnogoričnog drveća. Flora planinskog pojasa pripada među najbogatije na svijetu. Napose su obilno razvijeni neki rodovi, tako na pr. rod slečeva (*Rhododendron*) i jaglaca (*Primula*) i dr. Istočna Azija bila je neobično važno ishodište flore umjerenih krajeva sjeverne polutke. Diels je pokazao, da se u gorskim krajevima, koji se nadovezuju na Himalaju, nalazi cijeli niz rodova neobično važnih u sistematskom pogledu, iz kojih se razvila bujna flora sjevernih krajeva.

U mandžurskoj pokrajini mijenja se već izgled vegetacije. Ona je izgrađena od velikog broja endemičnih mandžurskih vrsta, na pr. bora, oraha, breza i ariša. Uza šume raširene su livade i cretovi, a na krajnjem istoku i stepe.

Biljni svijet japanskog otočja pokazuje mnoge osobine, ali je veza s kopnom mnogo veća, nego se prije držalo. I na otocima se može pratiti prijelaz od zimzelenih suptropskih šuma na jugu do listopadnih i crnogoričnih na sjeveru. Japan se odlikuje obiljem vrsta, od kojih se mnoge uzgajaju kod nas u vrtovima i nasadima. Biljni pokrov određuje izgled cijelih područja. »U proljeće uronjuje zemlja u moru cvjetova trešnje (*Prunus pseudocerasus* Lindl. i *P. japonica* Thunb.). Bujno mnoštvo glicinija s dugim obješenim grozdovima krasi ljeti sjenice japanskih čajnjača, i nježno crvenilo lotosova cvijeta ispunja brojna jezerca. U jesen se u svim vrtovima rascvatu krizanteme, taj japanski narodni cvijet (grb!) u raznim veličinama i nijansama boja, i šume se obojadišu čudnovatim obiljem zelenih, žutih i jasno crvenih boja. A za blage zime sjaju se u crvenom i bijelom sjaju cvjetova kamelije, koje se neobično snažno ističu sjajnozelenim lišćem.« (Rikli).

U visinskom pogledu pokazuje biljni pokrov Japana šest različitih pojasa. Najniži je izgrađen iz zimzelenih hrastova, lovorika, mrča, palma i cikadeja. On seže do 500 m. Pojas kriptomerije s listopadnim šumama divljeg kestena, magnolija i hortenzija seže od 500—1000 m, a pojas jele s listopadnim bukvama, hrastovima i jasenima do 1700 m. Iznad njega nalazi se gornji pojas crnogorice, a zatim u visini od 2480—2800 m pojas klekovine (*Pinus parviflora* Sieb. et Zucc.) i najzad pojas planinskih rudina sve do 3300 m.

U gospodarskom pogledu dala je kinesko-japanska regija veoma velik broj gospodarskih, ljekovitih i ukrasnih bilja-ka. U njezinu se području nalaze glavna središta kulture i civilizacije žute rase. Zanimljivo je, da se i ovdje, slično kao i u Evropi i Americi, podudaraju kulturna središta s raširenjem bjelogorice. To pokazuje, da je područje bjelogoričnih šuma najpovoljnije i za djelovanje čovjeka.

3. Aralokaspijska ili srednjoazijska regija zabila se kao velik klin između jednolikih crnogoričnih šuma na sjeveru, šarenih, listopadnih šuma na istoku i bujne tropske vegetacije na jugu. Ona obuhvaća stepe zapadne Sibirije, nutarnji dio Male Azije, Iran i srednjoazijsko visočje s Tibetom i Mongolijom.

Aralokaspijska regija odlikuje se i pored golemog prostranstva i velikih visinskih razlika nadasve značajnom vegetacijom, prilagođenom izrazito suhoj kontinentalnoj klimi s dvostrukim prekidom, jednim zbog studeni zimi, a drugim zbog suše ljeti. Flora se ističe velikom osebujnošću i nadasve obilnim endemizmom. Uz rašireni aralokaspijski elemenat može se lučiti još nekoliko flornih elemenata, tako na pr. sarmatski, pontski, iransko-turanski, prednjoazijski i srednjoazijski. U području Altaja i Tienšana javljaju se neobično zanimljive disjunkcije. Tu na pr. dolazi najbliži srodnik hrvatske velebitske sibireje altajska sibireja (*Sibiraea laevigata* Maxim.) i poznata rabarbara (*Rheum rhaponticum* L.), koja je poznata u Evropi samo na Rodopima i planini Rili u Bugarskoj. Mnogi rodovi zastupani su neobično velikim brojem vrsta, tako na pr. rod kozlinac (*Astragalus*) iz porodice lepirnjača broji blizu 1000 vrsta, luk (*Allium*) 141 vrstu, rod *Acantholimon*, srodan s našom babinom svilom, nekih 80 vrsta, perunika 52 vrste, tamarisk 30 vrsta i t. d.

U vegetacijskom pogledu ističu se u prvom redu stepe, kamenjare, slane polupustinje i pješčare, dok su šume ograničene na vlažna područja u porječju rijeka ili se javljaju u višim planinama na osobito pogodnim mjestima. Zapravo se može lučiti snažni sjeverni pojas stepa, koji seže od Kaspijskog mora do Sajanskog gorja. Ispod toga pojasa stepa nalazi se golemo područje oskudnih polupustinja, koje se šire od Kaspijskog mora do granice pustinje Gobi. U tom području pretežu slane i pješčane pustinje s vrlo oskudnom, ali značajnom vegetacijom. Radde opisuje značaj aralokaspijske nizine ovim riječima: »Priroda je dala toj zemlji samo nebo bez oblaka, gole planine, rijeke bez ušća i bez vode, oblake dima, beskrajne žive pijeske i potpuno mrtve slane površine.« Golemo, ali raskidano područje stepa i kamenjara na čitavoj dužini od Male Azije do Tibeta rastavlja taj pustinjski pojas na jugu od velikog pustinjskog pojasa sjevernoafričko-zapadnoindijskog područja, na koje se nadovezuje već tropska vegetacija.

U tomu velikomu pustinjskomu i stepskomu području dižu se golemi planinski skupovi s vegetacijom, koja do najviših vrhova pokazuje stepski značaj. U planinskoj vegetaciji ističe se s jedne strane armensko-perzijsko gorje, a s druge strane tibetsko visočje od Pamira i Karakoruma do vrhova Himalaje. Iako biljni pokrov suhih tibetskih visova ne obiluje ni brojem vrsta ni množinom individua, ipak je neobično zanimljiv, a biljni svijet doseže upravo ovdje svoj najviši uspon na površini zemlje. U visini od 4000—5000 m poznato je još 300, iznad 5000 m samo 100 biljnih vrsta. U toj visini dolazi još kovilje (*Stipa splendens* Trin.), kod 5480 m nalazi se veći broj kamenika, sirištara i petolista. Kod 5791 m raste još krasni plavi mak *Meconopsis horridula* Hook. f., kod 6096 m još tri vrste runolista i nekoliko glavočika iz roda *Saussurea*. Najviši poznati uspon doseže sitna busenasta biljka iz porodice karanfila *Arenaria musciformis* Wall., koja je nađena u visini od 6218 m.

Aralokaspijska regija od velikog je značaja za kulturnu historiju čovjeka. Ona je dala najveći dio gospodarskih biljaka Starog svijeta, poimence pšenicu i grah, i velik dio ljekovitog i tehničkog bilja.

4. Sredozemna regija zaprema u Aziji samo uski, zapadni dio primorskih krajeva od Male Azije do Palestine. Ona se ističe u nižim pojasima zimzelenom tvrdolisnom vegetacijom, na koju je u velikoj mjeri utjecao čovjek, i u višim crnogoričnim šumama, poimence nekim jelama i libanonskim cedrom. U cijelom vegetacijskom pokrovu ističe se ipak već jak utjecaj srednjoazijskih stepa i pustinja. (→ Sredozemlje, biljni pokrov). I. H.

5. Regija paleoaridisa zaprema jugozapad Azije od Mezopotamije do krajnjeg jugozapada Arabije, a Sinaj je veže s afričkim nastavkom, Saharom. Ona se proteže Iranom na istok sve do Sinda u sjevero-zapadnom dijelu Prednje Indije. Poput afričkog paleoaridisa i ovo je područje velikim dijelom bez vegetacije ili s oskudnom ekstremno-kserofitskom vegetacijom. Izuzetak čine i tu oaze, koje i tu kao i u Africi tvori datulja. Areal se paleoaridisa pokriva uglavnom s arealom datulje. To je zapra-



JAPANSKE KRIZANTEME

vo pogranično područje, koje spaja paleotropis s aralokaspijskom regijom holarktisa. Zato se u njemu nalaze pomiješani i povezani mnogi stepski araloskaspijski elementi s elementima indoafrikanuma, koji pripadaju već tropskom flornom carstvu. Datuljine šume uz obale Perzijskog zaliva imadu već uglavnom tropsku podstojnu vegetaciju. Velike površine Irana i sjeverne Mezopotamije zaposjele su stepe i polupustinje, koje prelaze postepeno u aralokaspijsko područje.

II. **Paleotropsko florno carstvo** (Paleotropis) zaprema u Aziji jugozapadnu Arabiju, te krajeve na jug Himalaji i paraleli, koja proiazi nešto sjevernije od Formoze. To područje nije jedinstveno, iako je čitavo po flornom karakteru, a i po karakteru vegetacije, nesumnjivo paleotropsko. Zapadni dio pokazuje mnogo zajedničkog s tropskom Afrikom, pa se i ubraja u *indoafrikanum.* Istočni dio daleko je samostalniji i obilniji vrstama, pa se zove *maleziakum.* Malezijakum se širi u Stražnjoj Indiji i na Malajskom arhipelagu, a na sjever seže do gore označene granice paleotropisa, gdje se nadovezuje na kinesko-japansku regiju holarktisa. Ovom golemom tropskom području pripada i otok Ceylon sa svojom neobično bujnom vegetacijom. Na istok se to područje nadovezuje na novozelandsko i na sendvičko područje paleotropisa.

Azijski je paleotropis veoma obilan vrstama. Iz Prednje Indije poznato je oko 21.000 vrsta, sa samog Ceylona 3000, iz Stražnje Indije 7000, flora Borneja broji 11.000, a ona Jave 5000 vrsta. S Filipina poznamo 10.000 vrsta viših biljaka. Klimatski je to područje izrazito tropsko, i to u istočnom dijelu vlažnije, a u zapadnom suše. U zapadnom je dijelu čovjek od pamtivijeka znatno utjecao na vegetaciju, pa je ona na velikim površinama znatno izmijenila svoje prvotno lice. U novo su doba i u istočnom dijelu ljudi znatno utjecali na vegetaciju, na pr. na Javi, ali se ondje još uvijek sačuvala naravna vegetacija. U tom pogledu ističu se napose neki dijelovi Bornea i Nova Gvineja.

U vegetacijskom pogledu razvijeno je u tropskom dijelu Azije nekoliko formacija uvjetovanih uglavnom količinom i rasporeďenjem oborina. To je tropska kišna šuma ili džungla, monsunska šuma i savana sa savanskim šumama. Ove su formacije na obim Indijama upravo mozaično raspoređene, dok je biljni pokrov otoka radi jednolikosti u raspoređenju vlage mnogo jednolikiji. Na otočju preteže redovno džungla, koja je zapremila područja stalnih oborina.

U nekim je krajevima Azije džungla razvijena još danas u svoj veličanstvenosti, ali je u najvećem dijelu posve promijenila svoj prvotni sastav. U prirodnoj džungli pretežu drvolike paprati, paome, bambusi, razni fikusi s mnoštvom epifita i lijana. Na Sumatri raste na posebnoj loziki *(Cissus)* kao parasit značajna *Rafflesia Arnoldi* R. Br. s posve zakržljalim vegetativnim dijelovima i golemim prekrasnim cvjetovima.

U mjestima, gdje se izmjenjuju sušne i vlažne periode uvjetovane monsunima, razvijena je monsunska šuma. Ona zaprema naročito na kopnu goleme površine i vrlo je značajno građena. Česta su drveta u njoj: santalovo drvo (*Santalum album* L.) i cedrelovo drvo (*Cedrela*), zatim razno drveće rodova *Pterocarpus, Shorea, Dalbergia* i napose poznato tik-drvo (*Tectona grandis* L.) i palma *Borassus flabellifer* L.

Savane i savanske šume ne pokrivaju velikih površina, ali su vrlo zanimljiva sastava. Za malajske savane značajna je trava *Imperata arundinacea* Cyr., a za Stražnju Indiju *Arundo madagascariensis* Kunth.

Posebno je zanimljiva azijska mangrova, koja čini uski obalni obrub. Ona je mnogo raznoličnije sastavljena nego američka ili zapadnoafrička. Uz rod *Rhizophora* nalazimo još čitav niz drugih biljaka, poimence rodove *Avicennia* i *Breguiera* (→ mangrova).

Tropska je Azija poznata po obilju gospodarskih, tehničkih, ljekovitih i ukrasnih biljaka i predstavlja u tom pogledu jedan od najbogatijih krajeva svijeta.

LIT.: G. Radde, *Grundzüge der Pflanzenverbreitung in den Kaukasusländern* u A. Engler i O. Drude, Die Vegetation der Erde, sv. III. 1899; G. Karsten, *Vegetationsbilder aus dem Malayischen Archipel* u Vegetationsbilder, 1. r. sv. 2., Jena 1903; M. Rikli i E. Rübel, *Vegetationsbilder aus dem westlichen Kaukasus* u Vegetationsbilder 11. r. sv. 6/7., Jena 1913; M. Rikli, *Geographie der Pflanzen* (Florenreiche), Handwört. d. Naturw., sv. IV., Jena 1913; A. Hayek, *Allgemeine Pflanzengeographie*, Berlin 1926; L. Diels, *Pflanzengeographie*, Berlin—Leipzig 1929; E. Hulten, *Süd-Kamtschatka* u Vegetationsbilder, 23. r. sv 1.—2., Jena 1932; A. F. W. Schimper i F. C. Faber, *Pflanzengeographie*, Jena 1935; H. Handel-Mazzetti, *Hochland und Hochgebirge von Yünnan und Südwest-Setschwan*, III. u Vegetationsbilder, 23. r. sv. 2., Jena 1937; V. V. Aljehin, *Geografija rastenij*, Moskva 1938; K. H. Rechinger, *Vegetationsbilder aus dem nördlichen Iran* u Vegetationsbilder, 25. r. sv. 5., Jena 1939; *Karta rastiteljnosti SSSR*, Moskva—Lenjingrad 1939; J. Braun-Blanquet, G. Sissingh i J. Vlieger, *Prodromus der Pflanzengesellschaften*, sv. VI., Montpellier 1939; *Rastiteljnost SSSR*, Botan. Institut Akad. Nauk SSSR, Moskva-Lenjingrad 1938—40.

I. P.

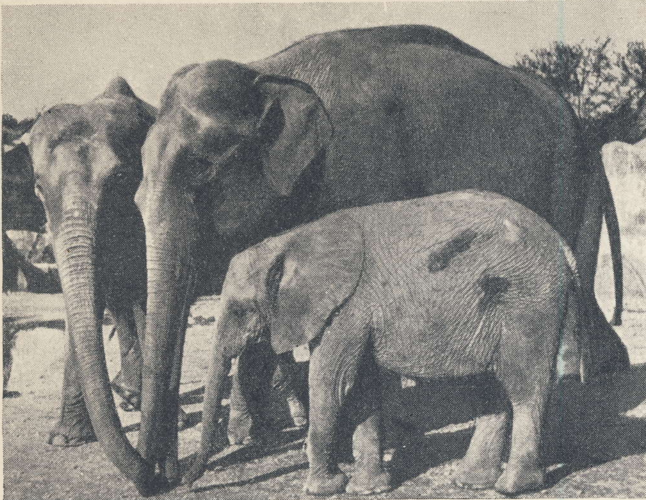


DRVOLIKE PAPRATI *ALSOPHILA* I *HEMITELIA* NA JAVI
(Vegetationsbilder)

Fauna je vrlo različita i pomiješana, jer je rasprostranjena na najvećem kopnenom području Zemlje, gdje dolaze sve moguće životinje u svim mogućim staništima. U azijskom životnom prostoru dolazi najoprečnije podneblje od polarnih zaleđenih krajeva do vrućih tropa, od obala mora i močvara do najviših planina, s gustim prašumama, prostranim travnjacima, stepama, tundrama i pustinjama. U svakom od tih različitih staništa dolaze posebni životni uvjeti, i što su oni lošiji i nepovoljniji, to je teži i nesmiljeniji opstanak za životinjski svijet. Različiti uvjeti daju životu manje ili više značajan izraz, a u tundrama, stepama i pustinjama je dakako vrlo osiromašen.

Po rasprostranjenosti sisavaca, koji su identični s evropskima, sjevernoameričkima i afričkima A. je najviše uključena u sjeverno carstvo, arktogeju. Najpretežniji dio A. obuhvaća ovdje zajedno s Evropom, s kojom ima vrlo sličnu faunu, eurazijsko umjereno područje, palearktik, sjeverne oblasti, holarktika, koja se prostire i Sjevernom Amerikom. Najveći, sjeverniji dio A. zaprema njezina sibirska pokrajina, a mnogo manji istočni dio (Kina, Japan), zaprema mandžurska pokrajina. Jugozapadni dio A. od Afganistana i Perzije na zapad potpada pod sredozemsko područje sjeverne oblasti, a samo južni dio Arabije prelazi u afričku oblast. Južni azijski poluotoci i Sundajsko otočje ima posebnu faunu indijske oblasti.

Radi velikog prostranstva azijskog životnog prostora i radi povezanosti sa susjednim kopnima nema njegova fauna poseban izrazit karakter, pa se takav još najviše ističe na jugu u indijskoj oblasti. Najvećim srednjim dijelom A. rasprostranjene su sve naše dobro poznate evropske životinje. Ali u onim krajevima, gdje se osobito izrazito ističu posebni životni uvjeti, dobiva i fauna poseban karakter.



AZIJSKI SLONOVI
(Encyclopédie Française)



JAK
(Brehms Tierleben)

U sjevernom arktičkom prostoru tundra žive sjevernjačke životinje sob, lemar, sjeverna lisica, gorska kuna, sjeverni bijeli zec, sibirski samur, onda sjeverna bijelka, snježna strnadica, sjeverna juričica, bijela sova i zlatari. Ovdje nema gmazova i vodozemaca, od riba ima najviše lososa, a ima dosta i mekušaca i kukaca. Za kratkog ljeta ima neizmjerno mnogo komaraca. Uz polarno more živi sjeverni medvjed, u moru mnogi pravi tuljani, sjeverni morž i mjehurasti tuljani, sjeverni morski medvjed, morska vidra, pa golema jata ptica, galebovi, njorke, plijenori, guske i patke, koje se gnijezde u nepreglednoj množini na ptičjim brdima. U golemom životnom prostoru sibirske tajge ima uz obične eurazijske šumske životinje opet i nekih drugih životinja. Tu je prije svega carstvo vjeverica i drugih glodavaca, pa malenih zvijeri, kuna, zerdava, samura, kukcožderaca, kao vodene rovke, onda mnogih ptica pjevica, osobito zebovka, pa kukaca, a gmazova i vodozemaca ima malo. U rijekama ima mnogo riba, osobito kečiga i posebnih lososa, kao keta, prodens, omul, pa njelma, sjelda, čokora, siroka, moksuna (*Coregonus njelma*, *Merkii nasus*, *Syrok*, *Moksun*), bjeluga (*Hucho orientalis*) i t. d. Bajkalsko jezero ima vrlo značajnu posebnu faunu, pa u njemu živi štaviše i bajkalski kolutasti tuljan.

U stepama, pustinjama i visoravnima, koje se protežu sredinom A., posebni su životni uvjeti probrali značajnije prilagođeni životinjski svijet. Tu se osobito ističu kopitari i dvopapkari, azijski divlji konj, divlji magarac džigetaj, dvogrba deva, mnoge divlje ovce, osobito argali, divlje koze, neke antilope, kao stepska, i gazele. Ima tu i mnogo glodavaca, osobito takvih, koji prave podzemne stanove, kao tekunica, svizaca, zviždara, skočimiša (*Alactaga*) i t. d. Uz veliko obilje tih biljoždera ima tu i mnogo zvijeri; uz vuka, čaglja, lisicu dolaze već i snježni leopard (irbis, *Felis uncia*), tigar, leopard, pas kunaš (*Nyctereuthes*) i t. d. Uz priličan broj običnih evropskih ptica ističu se osobito stepske, kao potrk, neke ševe, mongolski gnjetao, pa kirgiska sadža. Od gmazova ima nešto zmija, značajan je gubavičavi legvan (*Phrynosoma*), a vodozemcima ne prijaju takvi sušni krajevi. U središnjoj tibetskoj visočini dolazi azijska fauna do posebnog izražaja. Izvanredni životni uvjeti proizveli su i endemičke životinje, osobito kod ovaca i koza, koje su tu dosegle vrhunac svog razvoja. Glavnu značajku daju visokoazijskoj fauni biljožderi: kopitari azijski divlji konj, divlji magarac kiang, dvopapkari jak, divlje ovce i divlje koze, antilope orongo (*Pantholops*) i druge, gazele, neki jeleni, kao toroldov (*Cervus albirostris*), moškavci, pa onda glodavci, zecovi, svisci, hrčak, zviždari i skočimiši. Uz tigra i snježnog leoparda tu su i posebni vuci, kune i jazavci, pa medvjedi (*Ursus tibetanus*, *Aeluropus*). U tome golemom visokogorskom prostoru može živjeti razmjerno malo vrsta životinja, ali zato ih ima u neizmjernom broju, kao na pr. ptica na ptičjim otocima. Tu pasu nepregledna stada divljih ovaca i koza, konja i magaraca, gazela, moškavaca, zviždara i svizaca. Od ptica ima kirgiških sadža, snježnih zeba, popića i t. d. Iz indijske oblasti dolaze i u Tibetu neki majmuni (*Macacus*, *Semnopithecus*, *Rhinopithecus*).

U istočnom dijelu A. s japanskim otočjem ponešto je različita fauna, pa se taj dio azijskog prostora odvaja kao mandžurska pokrajina. Sa životinjama iz sibirske pokrajine miješaju se tu već mnoge iz indijske oblasti, majmuni (*Macacus*, *Semnopithecus*), dikobraz, vodensrna, netopiri, lepršava vjeverica i t. d. Tu su najznačajniji sisavci jeleni, kao sika, mandžurski, dibovskoga, mandarinski i t. d. U Japanu nema velikih zvijeri, vuka, lisice i mačaka. Od ptica su u mandžurskoj pokrajini osobito razvijeni gnjetli, zlatni, srebrnasti, kraljevski, alemski i t. d., kojih ima dosta i endemičkih, pa onda zebe i sjenice. Od gmazova ima malo zmija, posebnih macaklina i kineskih aligatora, a od vodozemaca tu živi još golemi štur (*Megalobatrachus maximus*). Od riba je odgojena na ures zlatna ribica, a od drugih životinja žive posebni mekušci i mnogi lijepi leptiri, a tu je i postojbina dudova svilca i drugih svilaca.

U zapadnoj A. dolazi do izražaja sredozemsko područje sa svojim visokogorskim životinjama. Od prvih su tu divlji magarac onager, jednogrba deva, lopatar, antilope saiga, adaks, gazele dorkas i dr., hijena, čagalj, lav, skočimiš (*Dipus*), dikobraz, a u visokim gorama divlje ovce i divlje koze, mufloni, divokoze, kozorošci, pećinari, a na Kavkazu ima i evropskog bizona. Ptice su najviše sredozemske, jarebica, obični gnjeteo, ružičasti čvrljak, supovi i t. d., a dolaze i medosasi. Od gmazova ima dosta guštera, rovaca, agama, varana, kameleona, pa zmija, otrovna egipatska guja (*Naia haie*) dolazi do Perzije, i onda krokodila. Druge životinje su također sredozemske, tako mekušci, kukci i t. d., a vrlo su škodljive šaške. Južna Arabija prelazi u afričku oblast, pa je njeno životinjstvo posve afričkog izgleda, ali je vrlo siromašno radi teškoće pustinjskog staništa. Tu nalazimo neke majmune, antilope, divljeg magarca onagera, jednogrbu devu, lava, leoparda, hijene, čaglja, neke glodavce, noja, jarebice i neke ševe, šaške i termite.

Konačno, južni azijski poluotoci i susjedno otočje imaju posebno, vrlo bogato i raznovrsno životinjstvo, jer su od ostale A. odijeljeni neprohodnim bedemom Himalaje. To su vrući tropski i suptropski krajevi s bujnom vegetacijom, prašumama i travnjacima, koja pruža životinjama najpovoljnije uvjete za život. Ti su osobito združeni u Sundajskom otočju, pa je radi toga tu životinjski svijet najbogatije razvijen. U indijskoj oblasti žive mnogobrojni majmuni (od kojih su najznačajniji giboni, nosani, zamorci, makaki, pa orangutan na Sumatri i Borneu). Od polumajmuna se ističu loriji i avetnjak (*Tarsius tarsius*). Značajni su dvopapkari: zebu, bivo, gorsko govedo, neke antilope i gazele, jeleni, kao patuljasti, aksis, sambar, moškavci, patuljasti moškavci i krivozuba svinja. Od kopitara se ističu tapir i 4 vrste nosorožaca, onda azijski slon, pa neki glodavci. Od njih su osobito vjeverice na Sundajskim otocima postigle vrhunac svog napretka, pa ih ima i koje lete, kao lepršava vjeverica (*Petaurista oral*), a ima i mnogo endemičnih miševa i štakora. U tom dijelu A. dolazi i mnogo velikih zvijeri, tigar, leopard, gorska pantera i druge slabije mačke, donekle lav, hijene, cibetke, od kojih su također neke endemičke, zatim neki jazavci i kune, pa posebni medvjedi, usnati, malajski, ogrličasti, pa od rakuna

himalajski rakun. Zatim ima mnogo netopira i kukcožderaca, rovka, ježeva gotovo bez bodlja (*Gymnura*), pa kožuškara (*Galeopithecus*), kao lepršava rovka, i 3 vrste ljuskavaca. U velikim rijekama Gangesu i Indu živi kao rijetkost gangeska pliskavica. Zanimljivo je, da tu nema nekih sisavaca, koji su inače rasprostranjeni po čitavoj A. kao mrkog medvjeda, vuka i lisice. Vrlo su značajne u ovom dijelu Azije mnogobrojne ptice s prekrasnim perjem i jakim i živim bojama. Najviše se ističu kokoške. Od bankivske kokoši potječu domaće; tu su krasni pauni, obični i okati, gnjeteli, kao blistavi i dr.; onda su značajne papige, žure, ribolovci, djetlovi, neke kukavice, kljunorošci, pletilje, medosasi i t. d.

Na sve strane ima ovdje vrlo mnogo gmazova, osobito zmija pedičavica, pa otrovnica, kao naočarka, zatim pomorčica, pa od guštera varana, rovaca, macaklina, agama, štaviše i krilatih, kao krilati zmaj. Od por. krokodila dolaze gavijal i krokodili. Od vodozemaca ima tu mnogo žaba, na Sumatri i Javi štaviše letižaba (*Rhacophorus*), a nema repaša.

Značajne su također i ribe, među kojima ima mnogo šaranaka, somova, čikova, a neke su štaviše amfibijske, pa izlaze i iz vode, kao labirintnjače.

Neobično su bogato u indijskoj oblasti zastupani kukci, među kojima ima kao i kod ptica mnogo krasnih i velikih s jakim i sjajnim bojama. Takvi su mnogi prekrasni leptiri, kornjaši, opnokrilci i dr. I mekušaca ima tu u velikoj množini, a kopneni s poklopcem su tu dosegli vrhunac svog napretka.

Fauna je susjednih otoka djelomično još vrlo bogata, ali što su oni dalji od kopna, to postaje sve siromašnija, osobito sisavcima. Otok Ceylon ima već ponešto različitu faunu s dosta endema, osobito među pticama i gmazovima. I na Formozi ima dosta endema. Sundajsko otočje ima uglavnom faunu sličnu kopnu, ali i na njemu se ističu neke osobitosti. Dalji otoci, kao Filipini, imaju već vrlo osiromašenu indijsku faunu s vrlo mnogo endema, osobito kod glodavaca i puževa. Drugi udaljeni otoci, Celebes, Moluki i Timor, imaju još siromašniju indijsku faunu, kojoj se priključuje i posebna endemička australazijska fauna. Ta je u vezi i s australskom faunom, pa tu ima i malo tobolčara, zatim ima dosta ptica, a nema slatkovodnih riba.

U morima indijske oblasti ima uz druge morske životinje bisernica, crvenog koralja, trpova i t. d. N. F-k.

Stanovništvo. Azija ima 1.179,000.000 stan., što čini više od polovice čovječanstva. Prosječna gustoća iznosi 25 stan. na 1 km². Od toga stanuje 86% u monsunskoj zoni, naročito u Hindustanu, Kineskoj nizini i na Javi, gdje gustoća doseže 400 i više stan. na 1 km². Cijela ostala A. sa 30 milijuna km² broji samo 100 milijuna ljudi. Golemi prostori su zapravo nenaseljeni, pa u jakutskom kraju u Sibiriji dolazi 1 stan. na 10 km².

Rase. Kad se promatra geografijski raspoređaj rasa u Aziji, može se ustanoviti, da se tu ukrštavaju tri kruga, i to: 1. otočnoazijski, 2. sjeveroistočnoazijski i 3. evropsko-prednjoazijsko-mediteranski.

1. U otočnoazijskom krugu susrećemo ostatke primitivnih rasa, koje su danas potisnule mlađe i sposobnije rase u teže pristupačne krajeve (gorje i unutrašnjost otoka). Među njima se razlikuje vedidski i negritski varijetet. Vedidska se rasa ističe malim ili srednjim rastom, dugom lubanjom, smeđom puti, valovitom kosom, niskim i širokim licem, te širokim i tupim nosom. Pojedine skupine žive odvojene jedna od druge, tako Vede na Ceylonu, Senoi na Malaci, Toala na Celebesu, Kubu na Sumatri, Munda u Sijamu, Kha u Laosu, Moi u Anamu. Negriti su patuljasta rasa, tamniji od Vedida, imaju kovrčastu kosu kao crnci, kratke su lubanje. Među njih se ubrajaju Semangi na Malaci, Andamanci i Negriti na Filipinima.

Preko starog vedidsko-negritskog sloja, koji je danas malobrojan i postepeno izumire, prelio se novi sloj. Prije početka drugog tisućljeća pr. Kr. došli su morskim putem iz Prednje i Stražnje Indije novi naseljenici (Tamili i možda još koji), koji su se miješali sa starosjediocima, pa su tako nastali Protomalajci. Boje su svijetlo cimetove do tamno smeđe, dok oblik lubanje, visina rasta i kosa vrlo variraju. To su Bataci na Sumatri, Dajaci na Borneu, Torađe i Bugi na Celebesu, Tengeri na Javi i Igoroti na Filipinima. Mlađi sloj doseljenika dolazi iz Stražnje Indije te donosi izrazite mongolidne rasne elemente, a ujedno visoku indijsku kulturu. Tako su nastali Deuteromalajci, koji imaju oštru kosu, izbočene jagodične kosti, mongolski očni nabor i blijedo žutu boju kože.



BOBAK
(*Brehms Tierleben*)

U Prednjoj Indiji u drugom su se tisućljeću pr. Kr. naselili Arijevci, koji su bili nordijske, alpinske i prednjoazijske rase. I pored podjele na kaste došlo je do miješanja sa starosjediocima. Ipak su i danas pripadnici viših kasta višeg rasta, užeg lica i svjetlije boje kože. Oni su potisnuli starije stanovnike Dravide na Dekan. Dravidi su možda sloj, koji je davno prije došao iz južne Evrope i sjeverne Afrike u Indiju. Neki ih uopće ne smatraju rasnom, nego samo jezičnom skupinom. Općenito su tamno smeđe kože, crne i glatke kose, srednjeg stasa, i jakog rasta kose i brade.

2. Istočnu, središnju i sjevernu Aziju nastavaju uglavnom Mongolidi. Zajedničke su im oznake: kratka ili srednja lubanja, oštra crna kosa, žućkasta boja kože i mongolski nabor na unutrašnjoj strani očnih kapaka. Očni prorez je uzak, i stoga se dobiva dojam, da su oči koso položene. Rast je najčešće nizak. U Japanu postoji miješanje s prastanovnicima Ainima, kod kojih su upadljive europeidne rasne značajke. Drugi Paleoazijati potisnuti su od Mongolida na sjever i ondje su izolirani (Jakuti, Ostjaki, Čukči, Itelmeni).

3. Europeidi su zastupani u Aziji prednjoazijskom (alarodskom) rasom, koja je srodna dinarskoj, i orijentalnom rasom, koja je srodna mediteranskoj. Prva je zastupana najviše u Armeniji, Kavkaziji, istočnoj Maloj Aziji i sjevernoj Siriji, a druga u Mezopotamiji i sjevernoj Arabiji. U južnoj Arabiji su se miješali pripadnici orijentalne rase s Negridima. Nordijskih elemenata nailazimo kod Oseta, Druza, Kurda, Perzijaca, Afgana i indijskih Sika. Z. D-i.

Etnografijski se A. jedva može zgodno podijeliti u zaokružene cjeline, čemu smetaju i mnoge mješavine naroda i kultura, često vrlo zamršene. *Rasno preteže u A. mongolska rasa* (mongolidna) s više glavnih ogranaka i različnih mješavina na *I*, *JI*, *S* i u središtu; na *J* i *Z* ima dosta čistijih i mnogo miješanih pripadnika bijele (evropidne) rase, na *J* u Prednjoj Indiji dravidske, na *JZ* od Kavkaza do Arabije i Mezopotamije rase »orijentalne« (orijentalidne) i armenske (prednjoazijske, armenidne), — između kojih ima mnogo križanja; osim toga ima na različnim stranama malobrojnih, ali znanstveno važnih rasa, tako patuljastih (vedidnih, negridnih) na periferiji: Ceylonu, Malaki, Filipinima, ili Ainu na Jesu, Kurilima i okolini.



ČUKČA
(Encyclopédie Française)



TURKMEN



ŽENA IZ TONKINA
(Orbis terrarum)

Donekle se te rasne grupe podudaraju s jezičnima. Ne uzimajući u račun brojne utjecaje evropsko-američke kulture, odnosno kozmopolitske civilizacije, mogu se domorodne azijske kulture približno prikazati ovom razdiobom: *Najprimitivniji* su ostaci relativno najstarijih kultura na *jugu Azije* — lovci i sabirači, nestalnih boravišta. Kolibe su im dijelom prirodna zakloništa, dijelom štitnici od nevremena, ili sošnice, a inventar je materijalne kulture općenito dosta oskudan (ipak svi poznaju luk i strelicu). Socijalna struktura nije komplicirana (slabo razvite grupne, plemenske cjeline i uloga poglavicâ), ponajviše s monogamskim, katkada i poligamskim brakom, sad patrijarhatske, sad matrijarhatske pretege (povod su razlikama i dugi strani utjecaji). Umjetnost im je dosta oskudna (ipak je muzika u nekih većma razvita), dok u religiji ima pored različnih veoma raširenih oblika ljudskoga vjerovanja i kulta (manizma, magizma, animizma) konstatirano i monoteističkih vjerovanja o jednom najvišem biću, začetniku svega, gospodaru i sucu svega.

U skali primitivnosti na niskom je stepenu i dobar dio kulture *sibirskih naroda*, pogotovu onih pod imenom (ne sasvim određenim) Paleosibiraca. Lov i sabiranje i tu je važan dio brige za prehranu (ribe, krznaši morski i kopneni, različne trave, bobe, lukovice i dr.). Lovske i ribarske sprave i metode su brojne i vještine veoma razvite (različne stupice i druge samolovke); oružje im je: luk i strelica, koplje i harpune. Dobrim dijelom su selci; stanovi su im ili pokretni šatori osobita oblika (dvostruki), ili zimski u zemlji pa i privremeni u snijegu. Odnos prema životinjama osobito je značajan, s mnogo vjerovanja i s kultom nekih životinja, u prvom redu medvjeda pa nekih ptica (medvjeđe svečanosti u određeno doba godine, kada se ubija za tu svrhu odgajani mladi medvjed), izražajima strahopoštovanja prema njima, a u nekih naroda kao da ima i elemenata totemizma. Međutim uz ovaj primitivniji, stariji kulturni inventar nalazi se kod velikog dijela tih sjeveroazijskih (sibirskih) naroda primjesa *stočarska*, a ta pretežno daje ono većma vidljivo obilježje sibirskim narodima. Oni goje, odnosno love i pripitomljuju soba i iskorišćavaju ga na mnogo načina: za hranu uzimaju svježe i sušeno meso, biljnu sadržinu želuca i mlijeko, za odjevne i druge svrhe služi im krzno, koža, kosti, tetive i dlaka. Sa sobovima kreću ljeti prema sjeveru, zimi prema jugu. Za kretanje i prijevoz pomažu im saonice različnih oblika, ski, dosta grubi i često podloženi krznom, krplje (v.), čamci sad od kore, sad čunovi (monoksili). U vjeri ovih naroda osim razvita manizma i osobito demonizma značajno preteže šamanizam (v.) pored ostale magije. U socijalnim odnosima značajni su patrijarhatski elementi pored matrijarhatskih na pr. odslužni brak (→ brak), razvite su tradicijske pravne norme i odnosi vlasništva na pr. s pojavom t. zv. prehrambenoga komunizma: dioba obilnije lovine na sve učesnike i ostale suseljane.

Srednju, uglavnom *stepsku Aziju* zapremaju *nomadsko-stočarski* narodi. Jedan se dio tih naroda prihvatio kulture bilja, a da pri tome nikako ne zanemaruje stočarstvo, ali dobar se dio još drži prvobitnoga načina života i zanimanja. Stanovi su im pokretni, kružni čadori od pokretljivih i rastavljivih letava, pa zajedno sa svim inventarom, rastavljeni, sele s cijelom obitelji i stokom redovno ljeti na bolje (planinske) paše, zimi natrag u stepe. Odjeća je ponajviše kompaktna, krznom podstavljena ili opšita ili vatirana; žene ovijaju glavu i lice velikim rupcima. Potrebe u krznima i tkaninama podmiruju sebi pretežno sami, ali u novije doba primaju mnogo robe iz tvornica ili uvoze robu od susjeda. Žene su vješte tkalje, osobito ćilima, prave hasure i pust, a muškarci su vješti obrađivači kovine i kože, ali i tu, kao i kod odjeće, prodiru uvezene posude, samovari i dr. Žene se ne bave samo rukotvorstvom, nego su vezane uz kućanske poslove i djecu; često grade i razgrađuju kolibe-šatore, dok su muškarci vezani većma uz stoku: pastiri su i čuvaju je od otimačina, koje nisu ništa neobično, pa i otuda ratobornost i ekspanzivnost ovih centralno-azijskih naroda. S tim će u vezi biti donekle i sklonost bančenju i besposličarenju, a i pjesmi, pa je osobito pripovjedačko pjesništvo razvijeno u svih ovih naroda. U njih preteže muškarac, i patrijarhatski režim vlada svuda u obitelji i društvu. Sinovi su baštinici i nosioci obiteljskih tradicija, uz značajno pravo primogeniture. Grupirani su redovno u rodove, a ovi u veće jedinice kao plemena odnosno narode — svuda sa starješinama, poglavicama manjih i većih socijalnih tvorba. U tom socijalnom vrstanju odlučni su različni faktori, često i veze s određenim životinjama (ima značajnih sličnosti s totemizmom); inače se u religiji ističe vjerovanje u božanstvo neba (*tengri* i dr.), uz druge elemente pradjedovske vjere (nešto šamanstva i magizma, kult pokojnika i demonizam), koja se dosta žilavo drži pored islama i gdjegdje lamaizma.

Dalju veću etnografsku grupu sačinjavaju *narodi visoke Azije* — uglavnom Tibeta, Pamira, Himalaje i njihove bliže okolice. Razumljivo je, da u tih naroda kultura bilja ima samo sporednu važnost (napose u nekim pitomijim krajevima, gdje se goje i voćke), a mnogo više bave se stokom (deve, konji, goveda, koze i ovce, bivoli, jak). Razvijeno je rukotvorstvo, uglavnom isto kao i u predašnje grupe. Neki stanuju u čadorima, dok su u drugih stanovi od zemlje (nepečenih cigala) i kamena. Naselja su grupirana i zbita na povoljnijim položajima, ali su dosta rijetka, među njima je razvijen živ promet, dijelom karavanski, i trgovina, koja tu ima svoje žile s istoka Azije prema zapadu i jugu. Osobita je pojava naroda te grupe, da pored velike sirotinje, koja se oskudno odijeva i hrani, postoje brojni samostani, čuvena lamaistička svetišta, i oko njih okupljena naselja, a k njima hrle gomile hodočasnika, da tu daju svoje priloge (na pr. u maslacu i dr.), da gledaju čudnovate priredbe u samostanskim zidinama, dramatske plesove s maskama (jedan od najznatnijih samostana je samostan Kum-bum). Većim dijelom su pripadnici lamaizma (v.).

Dalja se kulturna grupa može obuhvatiti, također sasvim u krupnom, u *zapadnoj Aziji*. To je područje nesamo različnih prirodno-geografskih sredina (sjever gorovit i čak

teško pristupačan, Kavkaz — na jugu ravnice i velike rijeke), nego se tu slijevaju i različni rasni tipovi i jezične porodice Semita i Indoevropljana pa Turko-Tatara. No ipak ima koješta, što ih veže u cjelinu, makar ima dosta pokrajinskih razlika. Tu su, osim ostaloga, i različni vrlo stari, a i mlađi vanjski kulturni utjecaji, kojih se struja prelila preko svih ili bar preko većine naroda ovoga dijela Azije sa zapada (iz Sredozemlja), istoka (Indija, Turkestan pa i dalje), sjevera (Rusija), juga i jugozapada (Arapi) i t. d. Već sama imena glavnijih zemalja ovoga dijela Azije s njihovim kulturama i poviješću (Kavkaz, Mala Azija, Mezopotamija, Sirija i Arabija, Iran i t. d.) mogu lako izazvati neku predodžbu o svemu, što se tu moglo kroz stotine i tisuće godina naslagati u kulturnom pogledu — i u »višim« i u »nižim« slojevima stanovništva. Po velikom se dijelu ove zapadne A. zapažaju brojni rašireni arapski elementi (ili bar šireni posredovanjem Arapa, koji i sami zapremaju južne dijelove), kao što su neke arapske rukotvorske vještine: drvodjelstvo i drvorezbarstvo, intarz, tokarenje; metalurgija, osobito izradba posuđa i nakita od mjedi, srebra i dr.; neki oblici i ukrasi lončarskih produkata; način svirke na nekim glazbalima i pjevanje; neke vrste jela i t. d. S druge strane treba tu zabilježiti kulturne nomadske elemente, koji su tamo prodrli uglavnom iz centralne Azije; donosili su ih sa sobom na pr. Turci-Osmanlije i drugi narodi u njihovoj pratnji (na pr. čador ili bar uređaj čadora, štošta u stočarskoj praksi i t. d.). Starosjedioci Kavkaza još su razmjerno najmanje ostali pod utjecajem različnih etničkih i kulturnih strujanja, pa su prema tome održali više svoje izvorne kulture, osobito u običajima i vjerovanjima, mitologiji i demonologiji, koja ima mnogo vrlo značajnih elemenata, u socijalnim odnosima i strukturi pa i u materijalnoj kulturi, što se vidi po građevinama, obliku grobova i groblja, stočarstvu, pčelarstvu i t. d. Čak i u običajima pa u različnim jezičnim izrazima zapaža se tu strujanje evropskih kulturnih dobara i sa sjevera od Rusa, osobito u odijevanju kod Kavkazaca, a ima utjecaja i sa Sredozemlja. Ipak je to, u cjelini, područje ratarsko-stočarskih naroda, koji zemlju obrađuju jednostavnim ralima, seljaci su u normalnom smislu toga pojma, izuzimajući donekle sjever s kavkaskim gorštacima i jug s arapskim stočarima selcima. Preko najvećega dijela ove zapadne A. prelio se val islama, negdje s dubljim, negdje samo s površnim korijenjem, izuzimajući tek neka plemena na Kavkazu, koja su ili pokrštena, ili su još zapravo neznabožačka; a islam, kako je poznato, donosi sa sobom čitav niz dobara, koja kao pečat obilježuju zemlje i narode, kamo se raširi, ponajviše vanjskim obilježjima (u materijalnoj kulturi).

Južna Azija nije etnografijski i etnički manje zamršena od zapadne. Tu su pored prastarih rasnih elemenata, kao što su Dravidi u Indiji, pa spomenuti ostaci patuljastoga stanovništva, još i brojni došljaci Indoevropljani, koji su se negdje oko 1000 pr. Kr. razlijevali sa *S* i *SZ* ovamo i koji čine znatan dio stanovništva zapadnoga dijela južne Azije. Osim najprimitivnijih stanovnika (gore već spomenutih) ostali se redovno vrstaju u 2 grupe: jedno su primitivniji, u koje idu pripadnici jezične grupe Dravida i Mon-Khmer, a drugi su kulturniji, a to su svi ostali, u prvom redu podrijetlom Indoevropljani ili s njima miješani ili oni, koji su bili na položajima, povoljnijima za kulturno razvijanje, osobito na udaru kulturnom strujanju sa sjevera, iz istočnih azijskih kultura. — Obilježje je kulture prvih primitivnijih naroda, da su i oni još dobrim dijelom lovci i sabirači (na pr. meda), no poznata im je kultura bilja (riža, pamuk i pravljenje paomina vina). Njihovi su stanovi četvorasti, no većim dijelom vrlo jednostavni (od jedne prostorije). U naroda više kulture na *J* A. stanje je gospodarstva ipak dosta elementarno: gajenje paoma, voća, gomoljika, u nekih i žitarica. Tlo se obrađuje osobitim tipom rala i motikama; navodnjavanje je također spomena vrijedno. Iskorišćavanje paoma vrlo je značajno (drvo, lišće, sok za vino i t. d.). Život je razmjerno lak s obzirom na malene potrebe i zahtjeve (diktirane donekle i vjerskim zasadama) kao i na lako sticanje hrane i sirovina, te daje narodima ovoga dijela A. obilježje neaktivnosti, pače nehaja, katkada samo površnog — u prvom redu u Prednjoj Indiji. Stepen kulture daje ovom sloju stanovništva južne A. svoj pečat i u stanovanju i u odijevanju. Stanovi su općenito (od zemlje i drvene građe sa slamnim krovovima) prostraniji, četvorasti, a ima ih i čvršćih kamenih i s više prostorija; odjeća pokriva redovno samo dio tijela, pretežno se omata oko njega, a zapaža se, da vole žive boje i nakit svake vrste na svim dijelovima tijela (uši, nos, usne, ruke, noge, pače nožni prsti u nekih grupa). Znatan broj glazbala svake ruke u Prednjoj kao i u Stražnjoj Indiji, ljubav prema pjevanju i plesu (napose razvijeno u nekim zemljama Stražnje Indije do neobičnih oblika i virtuoznosti), napokon i likovna umjetnička tvorba ovih zemalja južne A. od elementarne plastike u drvu i lijevanih figurica u broncu ili mjedi pa do monumentalnih plastika Budhinih kipova ili hramskih stupova, trijemova, stubišta i t. d. (na pr. Angkor-vat u Kambodži) — sve su to svjedoci duboko ukorijenjenih umjetničkih sklonosti. U povoljnim prilikama te se sklonosti visoko izvijaju iz naoko »primitivnoga« početnog stanja, kakvo je u mnogih »primitivaca« ovoga dijela A., i dižu se do neobične visine. Pri tom daju umjetničke poticaje i pravce nerijetko vanjski utjecaji — tako na pr. grčki, — koji su doprli sa zapada ovamo daleko na istok, na pr. u likovnoj umjetnosti Gandhara u Prednjoj Indiji (→ Gandhara), a i arapski. Za ove posljednje moglo se također utvrditi, da su se sa zapada Azije izlijevali kroz čitav jug A. prema istoku (čak do Indonezije). Kao u likovnoj umjetnosti, tako se ovaj dio A. vinuo visoko u književnosti i filozofiji, uglavnom u religijskoj filozofiji, gdje na prvom mjestu stoji Prednja Indija (→ Indija, Brahmanizam, Budhizam). Koliko god je ovdje rasadište filozofijskih i religijskih sustava, pa umjetničke i umjetnoobrtne tvorbe za neke druge dijelove A. (na



KIRGIZI
(Encyclopédie Française)



(Foto Rol)
KROTITELJI ZMIJA U JEDNOM INDIJSKOM SELU

pr. Turkestan, Kinu, Indoneziju i t. d.), ipak treba i tu zabilježiti, da je mnogo toga u vjeri i filozofiji kao i u umjetnosti ovog dijela A. plod nekoga sinkretizma. Ima i tu komponenata, pridošlih izvan obiju Indija, premda dakako domorodni indijski genij daje svojom vlastitom stvaralačkom snagom najviše i najsuptilnije vrednote tvorbama tamošnje umjetnosti, likovne i pjesničke (muzička nije tima adekvatna, bar prema evropskim shvaćanjima), kao i filozofije. Već sama pojava pisma u velikoj davnini ovdje, pa poslije čitava niza različno variranih vrsta pisma i u Prednjoj i u Stražnjoj Indiji sve do naših dana nagoviješta visoke ciljeve, do kojih su se ove kulture nastojale vinuti. — Kako se iz različitih, katkad i heterogenih komponenata u povijesti ovih kultura južne A. stvaraju tvorbe sa sinkretističkim značajkama, tako je u mnogo različnih oblika izražena i socijalna struktura ovoga područja (na različnim stranama i u različnim vremenima različna, a malo gdje jednostavna). S jedne strane jaz između »primitivaca« obiju Indija i nosilaca više kulture (odnosno civilizacije), pojačan često i jezičnim i rasnim razlikama, s druge opet dodirivanja pa i miješanja njihova u stotinama kombinacija dali su onaj društveni kaleidoskop socijalnih slojeva odnosno kasta, međusobno odvojenih i ograničenih, sad plemenski, sad kulturno, sad vjerski. K tome još dolaze i oni često golemi razmaci između pripadnika socijalno »najviših« slojeva (vladara, »maharadža« i slič.), nerijetko bajoslovno bogatih — i najteže i najzapuštenije sirotinje. Jedva bi trebalo isticati, kako taj socijalni kaleidoskop još zamršuju različne glavne vjere ovoga dijela A., što domorodne, što izvanjske (islam).

Napokon narodi golemoga područja *istočne Azije* (uglavnom pojam »Daleki Istok«) čine također donekle etnografsku cjelinu, premda i među njima ima znatnih razlika. Takve su razlike nesamo u jezicima, na pr. bitno različni japanski (kome korijenje vodi u *JI* Aziju) i kineski, koreanski, jezik Ainu i t. d., nego i u pismu (japansko, kinesko, koreansko), u društvenoj strukturi i u mnoštvu drugih regionalnih tradicija. U tih naroda, sad manje sad više, svuda preteže vrtna kultura s različnim načinima brižnoga navodnjavanja, gnojenja, izgrađivanja kulturnoga tla često u terasama, s poznatim karakterističnim biljkama: rižom, čajem, povrćem, voćem, bambusom i t. d. Osim ove vrtne kulture, kod koje je potreban najveći mar, mnoštvo strpljivoga sitnog rada (crpenje vode, gradnja kanala, nošenje gnojnice, plijevljenje, presađivanje i t. d.), važno je ratarstvo s ralima i drugim ratarskim oruđem, često dosta domišljato sastavljenim.



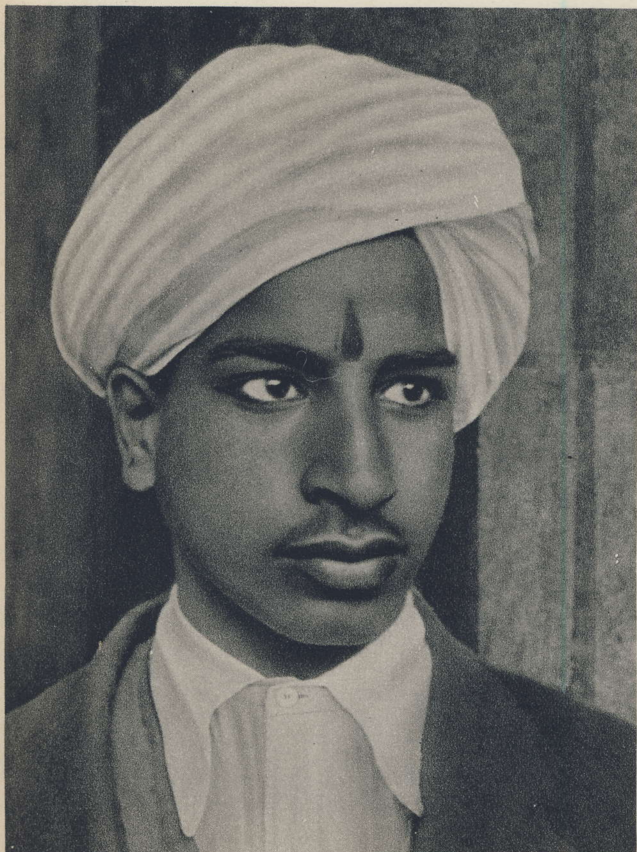
KAMBODŽANSKA PLESAČICA
(Orbis terrarum)

U kulturi različnih žitarica značajno je napose proso. Mnogo se proizvode i uživaju opojna sredstva: opij, čaj, rižino vino *(sake)*, duhan i t. d. Uporedo s tim razvito je stočarstvo (goveda, na jugu jak). Proizvodnja različnih sirovina, koja se za pradavnih vremena razvijala, tako kaolina, svile, bakra (bronce), željeza, dragih kovina, omogućuje razvoj veoma mnogih zanata i rukotvorstva uopće od najelementarnijih oblika i produkata do najsuptilnijega umjetnoga obrta (porculanski proizvodi i lončarski uopće, papir od svile ili riže, papir-maché, tkanja na jednostavnim kao i na vrlo kompliciranim kineskim stanovima, vrlo različna pletiva, visoko razvit metalurgijski umjetni obrt, drvodjelstvo, tokarstvo i drvorezbarstvo, radovi od laka i sedefa i t. d.). S tim u svezi razvila se do neobičnih razmjera i trgovina tih naroda *I* Azije, kojoj je pogodovao i smisao za štednju, pače škrtost, pregaranje i odricanje, silna marljivost, žustrina, domišljatost, a i prepredenost. Tu je i



KOREANKE KOD PLESA
(Orbis terrarum)

područje razvitih forma novca (kružan, metalan, s rupom u sredini, da se može nizati na uzici), pored onoga u obliku bloka od prešanoga čaja (čajna cigla — s utisnutim znakom u unutrašnjosti). Odjeća u tom dijelu A. pokazuje također zasebne oblike: u žena je dosta prostrana (na pr. kimono), no bitno je, da je uglavnom jednaka sastava u muškaraca i u žena: hlače i gornji podugačak haljetak, s mnogo različnih vrsta pokrivala glave, među kojima se ističu vrlo široki stožasti šeširi; ima mnogo pokrajinskih oblika frizura (osobito »viših« slojeva — tu blagostanje uzrokuje i različne naoko čudnovate tradicije: njegovanje veoma dugih nokata, brade, deformiranje nogu i dr.). Obuća ima tu oblik papuče debela potplata (pust) ili drvenjaka (cokula), no i hodanje bosim nogama uobičajeno je kao i u južnim dijelovima A. — Neke se značajne crte mogu opaziti i u socijalnom životu i strukturi narodâ ovoga dijela A. Biljeg daje patrijarhat, osobito izrazit kod velikog dijela Kineza, zbog čega su položaj i uloga žene podređeni. Dok je žena u braku vrlo strogo držana i vezana, muškarcu pripada tradicijsko pravo veće slobode (tako na pr. da dovode u dom i inoče, čak i u naprednijoj sredini, na pr. u Japanu). Ravnotežje u tim odnosima drži neobična, često upravo klasična ljubav roditelja prema djeci, a i obrnuto; rijetko gdje ima te i takve vrsti ljubavi kao u ovih istočnjačkih naroda (tako visoke cijene mukotrpne udovice, kojima se podižu često trajni spomenici, a i inače obiteljske vrline uživaju opće, javno i trajno poštovanje). Obilje djece drži se blagoslovom; dobar dio naroda ovoga dijela A. živi u velikim porodicama, veoma sličnima našim seljačkim zadrugama (Kina). Veliko poštovanje prema starijima, starješinama, uzrokuje, da se u ovih naroda veoma razvijaju socijalni slojevi, hijerarhija časti i službâ, razlike plemstva i puka sve do gotovo ropskih odnosa. Otuda dolaze i goleme razlike između »najnižih« slojeva, seljaka i radnika (kuli i slič.), koji žive dobrim dijelom mukotrpno, i »najvišega« društvenog reda do vladara i njegove okoline, plemstva, visokoga činovništva (na pr. mandarini), svećenstva i t. d. To zamršeno socijalno vrstanje nastaje tu kroz duga tisućljeća još i zbog promjena odnosa osvajanjima, odnosno podjarmljivanjem, širenjem ekspanzivnijih grupa pod njihovim vodstvom (na pr. Mandžu), pri čemu se često milom ili silom mijenjaju i sasvim bitne osobine podloženoga stanovništva (na pr. uvodi se nošenje perčina u Kineza tek nakon invazije Mandžuraca i utvrđenja Mandžu-dinastije). U vjerskom pogledu to je veliko područje A. izrazito područje sinkretizma, t. j. stapanja ili kombiniranja različnih vjerskih sistema, pače različnih osnova: od osobito razvijena magizma, pa kulta predaka (na pr. čašćenja domaćih predaka, pokojnika, na određene dane, pri posebnim oltarićima i t. d.) i demonizma (mnoštvo duhova-demona) do budhizma (sjeverna grana), koji tamo pobjedonosno prodire s juga, ili Konfucijeve nauke kao i jezgri etičko-vjerskoga smjera (svoje vrste reformacije), kakav sinkretizam pokazuje i sam šintoizam u Japanu (uglavnom osnovan na kultu uzornih predaka, junaka i sl.). S religijskim životom dobrim je dijelom u uskoj vezi i umjetnička tvorba i likovnih i duhovnih umjetnosti toga dijela A. No i sva ta umjetnost,





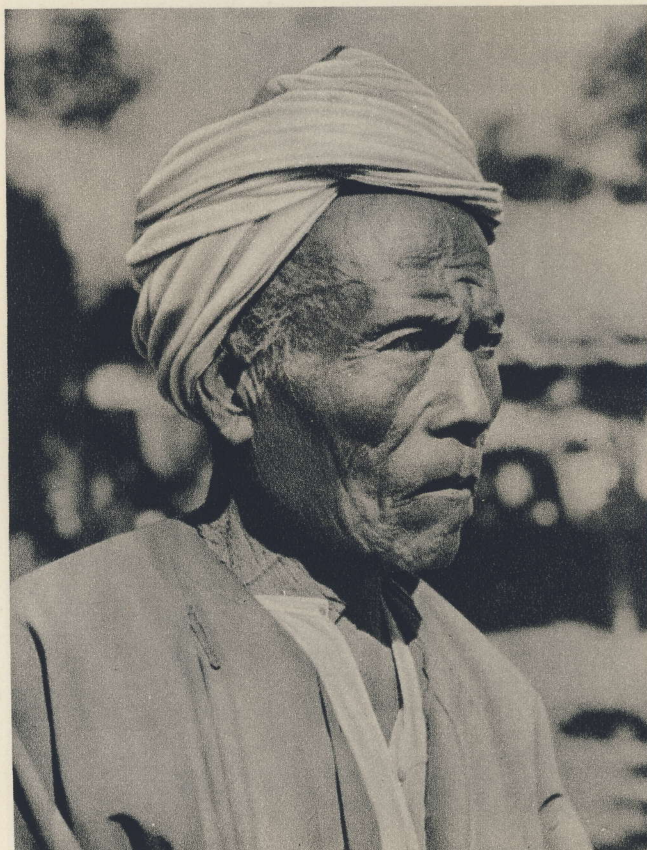




Gore lijevo: HINDU IZ KAŠMIRA; *gore desno:* STARI RADŽPUT IZ JAIPURA; *dolje lijevo:* MLADE INDIJKE IZ BHUBANESHVARA; *dolje desno:* DJEVOJKA IZ PLEMENA PADAUNG S MJEDENIM OVRATNIKOM

(Orbis terrarum)



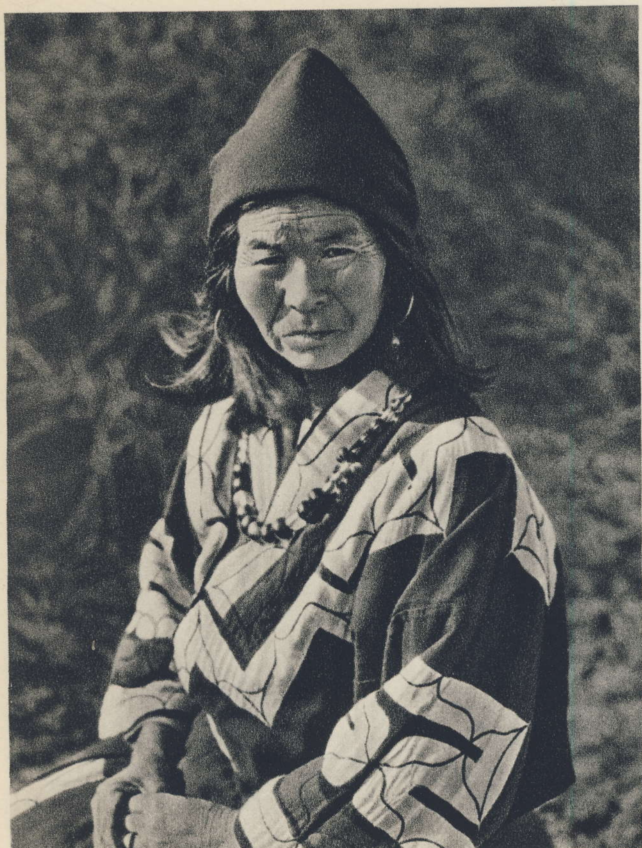


(Foto Szanto)

Gore lijevo: STARI PUNGI (SAMOSTANAC); *gore desno:* SEOSKI POGLAVICA SA PEKONGA;
dolje: KINA, KULI U VEČERNJOJ ŠKOLI

(Slike gore iz *Orbis terrarum*)

Gore: JAPANCI KOD RIBOLOVA; *dolje:* JAPANSKI MAČEVAOCI
(Foto Szanto)





(Japan Press Illustration Service)

Gore: MUŽ I ŽENA IZ PLEMENA AINU; *dolje:* JAPANSKI MLADI BRAČNI PAR

AJMER, ULICA

DAMASK, DŽAMIJA SULTANA SELIMA

(*Orbis terrarum*)

PRILOG U BAKROTISKU 22

SHANGHAI, KUGA JEDNOGA SREBRARA

(Orbis terrarum)

TOKIO, KAMATA, GLICINIJE

(Foto Atlantic)

Gore: SELO NA SUMATRI; *dolje:* TOKIO, SUMIDA PARK









Gore lijevo: BUDHA SA ZMIJSKIM GLAVAMA U RUŠEVINAMA SAWANKALOKA *(Orbis terrarum); gore desno:* RELJEF IZ PALAČE SASANIANA U DAMGHANU *(Foto Szanto); dolje lijevo:* PORTRET JEDNOG JAPANSKOG BOŽANSTVA, MASANARI (15. stoljeće) *(Foto Szanto); dolje desno:* KINESKI GLUMAC, INTRIGANT

umjetni obrt, skulptura, slikarstvo, književnost pa i glazba posebna su poglavlja, koja već prelaze preko granice etnologije.

Drevna povijest tih kultura, na prvom mjestu kineske, njihov stalan uspon i bogaćenje mogu protumačiti i veliku njihovu ekspanziju, širenje na sve strane, utjecanje na susjedne pa i na daleke narode, nesamo u novija vremena (kolonizacijom i emigracijom), nego i u vrlo davna vremena, pa se na pr. s razlozima sudi, da su čak kulture centralne Amerike još prije otkrića stajale u nekim kulturnim dobrima pod utjecajem istočnoazijskih kultura (na pr. u kalendaru, možda ponešto i u pismu i dr.). I davno prije putovanja Marka Pola (13./14. st.) i drugih otkrivača daleke istočne Azije ti su se utjecaji širili kojekuda i tamo, gdje se ne bi slutili.

LIT.: *L'espèce humaine* (Encyclopédie française, VII.), Pariz 1936; Buschan, *Illustrierte Völkerkunde*, II./1., Stuttgart 1924; Verneau, *L'homme*, Pariz 1932; Bernatzik, *Die grosse Völkerkunde*, II., Berlin 1939; Passarge, *Geographische Völkerkunde*, V., Frankfurt a/M 1937; Eickstedt, *Rassenkunde u. Rassengeschichte der Menschheit*, Stuttgart 1934; W. Schmidt, *Die Sprachfamilien u. Sprachenkreise der Erde*, Heidelberg 1926; Meillet-Cohen, *Les langues du monde*, Pariz 1924. M. G-i.

Vjere. Kršćanstvo je osobito rašireno u zapadnoj A. i u gradovima Br. Indije i Indokine, pa ima 30,000.000 kršćana; islam se proširio iz Arabije po Turkestanu, Maloj Aziji, a onda u Br. Indiju, na Malajskom arhipelagu, a ima mu tragova u nekim kitajskim gradovima, svega oko 180,000.000; hinduizam u Indiji broji 320,000.000 pristaša, a budhistima pribrajaju sljedbenike Konfucija i taoiste, pa ih ima do 500,000.000. Osim ovih vjera ima mnogo animista i šamanista, osobito u Sibiriji i u unutrašnjosti velikih malajskih otoka, pa 600.000 mojsijevaca, i neke manje sljedbe Džaina i Sikha u Indiji.

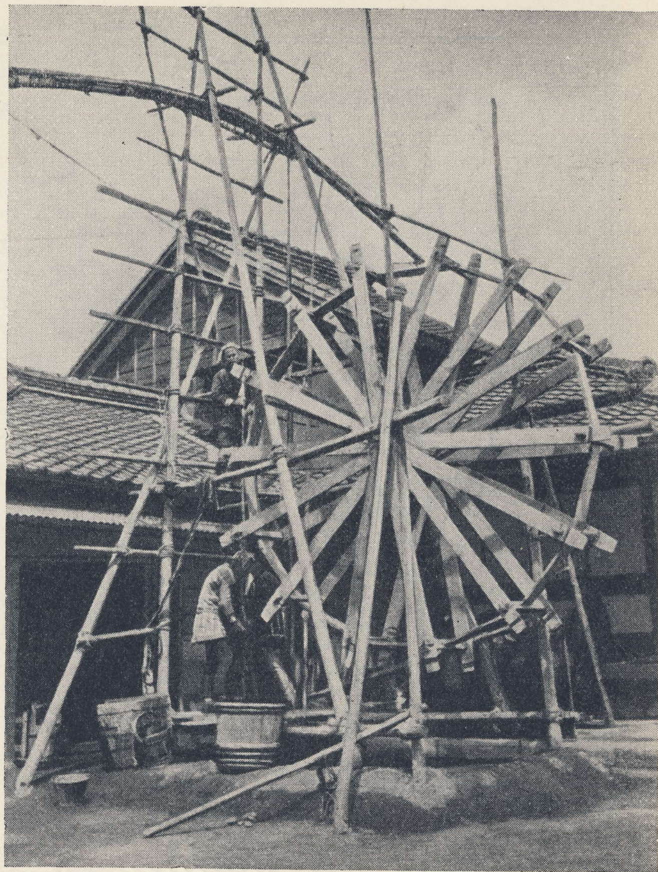
Privreda. Težište biljne proizvodnje su monsunske zemlje. One prehranjuju gusto naseljeno stanovništvo, a znatne količine njihovih proizvoda dospijevaju na svjetsko tržište. Glavna je žitarica riža, a pored nje su za prehranu stanovništva od važnosti sorgum, ječam, kukuruz i pšenica. Od ostalih biljaka valja istaći čaj, kavu i šećernu trsku; opojne i ljekovite biljke (duhan, mak, kininovo i kamforovo drvo), uljevite biljke (sezam, zemljani orah), tropsko voće (kokos, banana), mirodije (papar, cimet, karanfilić, muskatov orah, đumbir) i tekstilne biljke (pamuk, juta, manilska konoplja, lan i konoplja). U Prednjoj Aziji od većeg je značenja među žitaricama ječam, a od ostalih biljaka maslina, smokva, datula, pamuk, mak i duhan. U sjevernoj Aziji raširili su Rusi sijanje raži, a od ostalih biljaka ističe se soja u Mandžuriji (i u sjevernoj Kini).

Tropske se šume iskorišćuju uglavnom za dobivanje skupocjenog drveta (teak, ebanovina), dok se kaučuk danas dobiva najviše s plantaža (Malaka i Malajski otoci). Šume sjevernog umjerenog pojasa sve se većma iskorišćivaju, i to u onim krajevima, koji su uz plovne rijeke ili željeznice.

U sušnoj zoni Prednje i središnje Azije glavna je grana privrede (ako izuzmemo oaze) nomadsko stočarstvo. Ono obuhvata goleme prostore, a budući da je uvjetom nesigurne eksistencije, broj se nomada postepeno smanjuje. Glavna domaća životinja je ovca, pored nje koza, deva i konj. Na krajnjem sjeveru raširen je nomadski uzgoj sobova, dok su ruski kolonisti raširili u Sibiriji govedarstvo. U monsunskoj Aziji značenje stočarstva zaostaje daleko za onim ratarstva. Može se istaći zebu govedo u Prednjoj Indiji i svinjogojstvo u Kini. Uzgoj dudova svilca raširen je najviše u Japanu i



TEŽENJE RIŽE U TONKINU



KONSTRUKCIJA BUNARA U KINI
(Orbis terrarum)

Kini. Japan ima najrazvijeniji ribolov na svijetu, i to oko matičnih otoka, pa Kurila, Sahalina i Kamčatke.

Rudno je bogatstvo Azije veliko, ali intenzivnije iskorišćavanje organizirano je samo u nekim krajevima. Kina i Mandžurija idu među najbogatije zemlje kamenim ugljenom. Smeđeg ugljena ima u Sibiriji, Prednjoj Indiji, Japanu i na Malajskim otocima. Željezne rudače ima općenito, ali se jedva gdje nailazi kvalitetna rudača u takvim količinama, da bi se mogla stvoriti metalurgijska industrija velikog opsega. Nafta je dosta raširena, pa se ističu nalazi oko Kavkaza, u Perziji, Iraku, Fergani, Birmi, Javi i Sahalinu. U proizvodnji kositera A. je na prvom mjestu među kontinentima (Malaka, Biliton i Banka), jednako u proizvodnji volframa (Kina, Sijam), mangana (Kavkazija, Indija), antimona (Kina). Bakra i sumpora ima mnogo u Japanu, grafita na Ceylonu i Koreji, zlata u Sibiriji i Indiji, a dragulja na Ceylonu i Dekanu.

Stari kulturni narodi Azije isticali su se odvajkada u pojedinim obrtima. Tako je u Maloj Aziji i Perziji odavno poznato ćilimarstvo, u Indiji izradba pamučnih i svilenih tkanina te oružja i raznih nakita, u Kini svilarstvo, izradba porculanskih predmeta, papira, boja, brončanih i drvenih izrađevina. Suvremena industrija razvila se u Japanu, Indiji i Kini, a u posljednje doba i u Turskoj. Japan ima razvijenu tekstilnu (pamučnu i svilnu), metalurgijsku i porculansku, a Indija pamučnu i metalurgijsku industriju. M. Š. i Z. D-i.

Promet. Veći dio Azije ima i danas jedino tradicionalne oblike prometa, dok su suvremena prometna sredstva uvedena tek sporadički. Promet nosača raširen je osobito u južnoj Kini, gdje se dopunjuje riječnom i kanalskom plovidbom u porječju Jangtsekianga i Sikianga. Promet jahaćih i teretnih životinja prevladuje u pustinjskim i stepskim područjima. Najvažniji karavanski put je svilna cesta, koja vodi od Peipinga, odnosno od Turfana u Mongoliji do Lončana, dalje sjeverno od Richthofenova gorja, Tarimovom valom do Kulđe. Ovdje se grana, i jedan smjer vodi do Taškenta, a drugi do Semipalatinska. Druga je tradicionalna čajna cesta, koja je izgradnjom željeznica izgubila međunarodnu vrijednost. U većem se opsegu vrši promet samo u jugoistočnom dijelu: Peiping-Kalgan-Ulan Butor-Kjahta-

KAVKASKI JEZICI

INDO-EVROPSKI JEZICI

HAMITO-SEMITSKI JEZICI

URALSKO-ALTAJSKI

FINO-UGRIJSKI

TIBETO-TIBETSKI

DRAVIDA

MUNDA JEZICI

Armeni

Kurdi

Perzijski

Afghanski

Beludži

Arapski

Ruski

Tadžiki

Uzbeki

Turkmeni

Taranči

Hindostani

Radžasthani

Gudžarati

Kandeshi

Nagpuri

Tamil

Singaleski

Čerkesi

Malorusi

Kabardini

Kabar.

Inguši

Čečeni

Kumiki

Abhazi

Svani

Mingreli

Oseti

Tušini

Tabasarani

Gorgijci (Gruzini)

Armenci

Tatari

JEZICI I NARODI AZIJE

PREMA P. W. SCHMIDTU:
DIE SPRACHFAMILIEN UND SPRACHENKREISE DER ERDE

MJERILO:

0 200 400 600 800 1000 1200 1400 1600 KM

Irkutsk. Najdulja kurirska linija svijeta vodi od Kalgana do Tifahtua u istočnom Turkestanu (6930 km). Kao teretna životinja služi u pustinjskim i stepskim krajevima deva, u Tibetu i susjednim kineskim pokrajinama jak, na krajnjem sjeveru sob, u Indiji slon, dok se konj upotrebljava od ekvatorskih do subpolarnih predjela. Sjeverna je Kina područje kolnog prometa (i tačkama), i na taj se način podmiruje ondje 90% prometnih potreba. Saonički je promet raširen u sjevernoj Aziji, i to poglavito u zapadnoistočnom smjeru, dok se ljeti vrši promet rijekama u meridijanskom smjeru.

Duljina željezničkih linija iznosi 155.000 km, i prema tome otpada na 100 km² površine 0·4 km, a na 10.000 stan. 1·3 km. Najviše željeznica ima Britanska Indija, dok izgrađenu željezničku mrežu imaju pored Britanske Indije Japan, Java i djelomično Prednja Azija. U ostalim krajevima postoje samo pojedinačne pruge. Od tih se mogu istaći: transsibirska željeznica od Čeljabinska do Vladivostoka, transkaspijska: Krasnovodsk—Taškent, transaralska: Orenburg—Taškent, turkestansko-sibirska: Novosibirsk—Aris, nedavno dovršena bagdadska željeznica: Haidarpaša—Basra, sirskohedžaska: Haleb—Medina, transiranska: Bender Šah—Bender Šahpur, kineska: Peiping—Hankau i s prekidima do Kantona.

Azijske rijeke su vrlo pogodne za promet, s obiljem vode, a u skladu s reljefom radijalno raspoređene. Sibirske se rijeke zamrzavaju, a pored toga protječu kroz rijetko naseljene krajeve i svršavaju (osim Amura) u polarnom moru. Stoga im promet nije velik. Kud i kamo je jače razvijena plovidba na kineskim rijekama i kanalima, pa nigdje nisu vodene žile u tolikoj mjeri iskorištene za promet kao u južnoj Kini. Među indijskim rijekama imaju živahan promet Ganges i Iravadi. Najmanja skupina je prednjoazijska (Eufrat i Tigris). Jezera nemaju veće prometne važnosti, pa bi se za Kaspijsko jezero moglo prije reći, da je prometnom zaprekom.

Od azijskih naroda bavili su se pomorskom plovidbom u većem opsegu jedino Malajci i Arapi, dok su na pr. Kinezi bili uvijek narod kontinentalnog mentaliteta. Suvremeni Japan afirmirao se snažno na moru, no ipak je veći dio pomorskih linija, koje vode u jugoistočnu Aziju u evropskim i američkim rukama. Samo 7% svjetske tonaže ima matične luke u Aziji.

Za razvoj uzdušnog prometa ima A. povoljne uvjete već radi svoje veličine. Transkontinentske veze podržavaju kolonijalne vlasti, tako Francuska do Saigona, Velika Britanija do Colomba, a Nizozemska do Batavije. Od ruskih uzdušnih linija valja spomenuti onu od Moskve do Vladivostoka, na koju se priključuju avionske linije do Šanghaja i dalje do Osake.

Politička podjela. Azija je jedini kontinent, gdje je nekoliko autohtonih političkih tvorevina ostalo slobodno od evropskog skrbništva. Samostalne države ređaju se u neprekinutom nizu duž nabornog gorja od Sredozemnog mora do Tihog oceana: Turska, Perzija, Afganistan, Kina, Siam i Japan. One se nalaze po sredini između britanskih posjeda na jugu i ruskih na sjeveru. Velika Britanija i Rusija su



(*Foto Szanto*)
ORANJE U MANDŽURIJI



(*Foto Szanto*)
KINEZI NA SAONICAMA ZA BLATO

odavno suparnici na azijskom tlu i do pojave modernog Japana ujedno i glavni politički faktori. Danas se u Aziji sukobljuju tri imperijalizma: britanski, ruski i japanski, dok ostale kolonijalne vlasti (USA, Francuska i Nizozemska) imaju tek regionalne interese. Z. D-i.

Azijske države i kolonije.

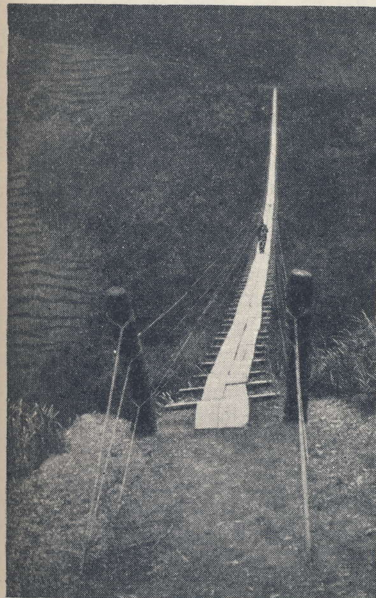
	Površina km²	Stanovnici u 1000	Stanovnici na 1 km²
Afganistan	650.000	7.000	11
Britanske kolonije . . .	5,575.256	390.588	70
Francuske kolonije . . .	940.377	27.166	29
Nizozemske kolonije (s N. Gvinejom) . . .	1,904.346	66.400	35
Irak	301.982	3.600	12
Iran	1,643.558	15.055	9·2
Talijanski posjed	2.701	149	55
Japan	382.545	71.253	186
Japanski posjedi	296.580	30.722	103
Jemen	62.000	1.000	16
Kitaj	6,911.985	430.341	62
Mandžukuo	1,303.143	35.338	27
Mongolija	1,621.201	2.077	1·3
Nepal	140.000	5.600	40
Portugalske kolonije . .	22.988	1.198	52
Saudi — Arabija	1,585.000	5.750	3·5
Siam	529.036	14.464	27
Singkjang	1,828.418	4.360	2·4
SSSR	15,174.000	37.623	2·3
Tanu Tuwa	165.754	70	0·4
Turska (azijski dio) . . .	743.761	15.428	21
USA kolonije	296.285	13.439	45

LIT.: H. Lautensach, *Länderkunde*, Gotha; W. Volz, *Asien*, Seydlitz'sche Geographie, Breslau 1927; E. Argand, *La tectonique de l'Asie*, Compte rendu XIIIe Congrès géol. intern., Liège 1922; A. H. Keane, *Asia I.—II.*, London 1909; A. Hettner, *Grundzüge der Länderkunde* II., Leipzig 1930; W. Sievers, *Asien*, Allgemeine Länderkunde, Leipzig 1904; L. Stamp Dudley, *Asia*, London 1929; Fallex-Hentgen, *L'Asie au debut du XXe siècle*, Pariz; H. Hassinger, *Die Geographie des Menschen*, u Klute, Handbuch der geogr. Wissenschaft, Potsdam; Schwalbe-Fischer, *Antropologie* (Die Kultur der Gegenwart), Leipzig 1923. M. Š. i Z. D-i.

Azijski jezici. Mnogobrojni jezici, koji se danas govore na azijskom kontinentu i na otocima uza nj, mogu se svrstati u ovih 12 jezičnih porodica (njihovu geografsku rasprostranjenost, kao i njihove nazive prikazuju priložene dvije geografske karte o jezicima i narodima Azije i Polinezije, na str. 42 i 43):

Prvu sačinjavaju *indoevropski* jezici, od kojih su neki u Aziji od starine od 4000—3000 pr. Kr., a drugi su ranije ili kasnije došli, kao jezici osvajača i kolonizatora. U grupu starih indoevropskih jezika u Aziji ide najprije a) jermenski, koji se govori na zaokruženom brdovitom teritoriju oko jezera Vana, jugoistočno od Trapezunta, a u južnom dijelu kavkaskih dolina; b) osetski, koji se govori na Kavkazu, a ostatak je skitskog iz staroga vijeka; c) iranska grupa, koja je također teritorijalno prilično cjelovita i naslanja se na jermensku, sadrži četiri jezika: perzijski, kurdski u istočnoj Anatoliji, afganski (v.) i *beludži* (v.); d) grupa indoarijska, koja ima danas također prilično zaokružen teritorij, samo je na istoku presječena grupom munda, a na jugu dravidskim jezicima. Ovu grupu na

sjeveroistoku ograničuje grupa tibetsko-birmanska. Najjužnije narječje ove grupe, singalski jezik, govori se na južnoj polovini ostrva Ceylona. Sve te tri grupe imaju vrlo razvitu i vrlo staru književnost. e) Grčki jezik ubrajao se prije grčko-turskoga mira, sklopljenog 1922 u Lausanni, također među indoevropske azijske jezike, jer se govorio u više grupa na crnomorskoj obali u naseljima oko Trapezunta, Sinopa i t. d., oko Mramorskog mora i na Egejskom moru južno od Smirne. Ali nakon izmjene pučanstva on više nije maloazijski jezik. Od otoka, koji geografski pripadaju Aziji, grčki su Mitilena pred Smirnom, Cipar u istočnom Mediteranu i Dodekanez u Egejskom moru. f) Od 16. st. dalje Jermakovim osvajanjem raširio se na sjevernom dijelu azijskog kontinenta u Sibiriji velikoruski jezik i dopro sve do u Primorsku pacifičku oblast i do Aleuta. Velikoruski je u Sibiriji jezik osvajača i služi kao jezik sporazumijevanja za sve mnogobrojne inojezičnjake u Sibiriji i t. d. g) Od evropskih kolonizatorskih jezika rašireni su u Aziji kao jezici civilizacije 1. engleski u Indiji, Birmi, Hongkongu, Singapuru i u velikim kineskim trgovačkim središtima. Ovdje se razvio t. zv. Pidgin english. 2. Francuski u Košenšini, Kambodži, Anamu i Siamu. 3. Portugalski u Goa i Makao. 4. Nizozemski u Nizozemskoj Indiji.


VISEĆI MOST NA PREVALI NŌKŌ
(Orbis terrarum)

U Aziji ima i izumrlih indoevropskih jezika. Ovamo ide *tokarski*, kojega se spomenici nađoše u kineskom Turkestanu, i *hetitski*, o kojemu v. niže.

Druga azijska jezična porodica jest *fino-ugrijska*. Za razliku od fino-ugrijskih jezika u Evropi (finski, laponski, estonski, madžarski), azijska je raspaŕčana i ne stoji u geografskoj vezi često ni između sebe ni s evropskom grupom. Ovamo ide zyrjenski, koji se govori zapadno i istočno od Urala. Daleko od ove grupe južno leže čeremiski, mordvinski, votjak, a u Sibiriji između Oba i Urala vogulski, na Obu sjeverno od Tobolska i Tomska ostjak, i na Jeniseju jezik Samojeda.

Treća, turska lingvistička grupa rasprostranjena je južno od fino-ugrijske i obasiže razna narječja, kojih ima 28. Osmanlijski ili južnoturski, koji je sporadično raširen i na Balkanu, govori se južno od donjeg Dunava, u čitavoj Maloj Aziji sve do Halepa u Siriji. Od istočnih turskih dijalekata osmanlijski ili južno turski odijeljen je kavkaskim jezicima, koji se dijele na sjevernu i južnu grupu, kurdskim i jermenskim jezikom. Rastrkanih Turaka, zvanih Čitah, ima u Rumunjskoj. Ondje se zovu i Gagauzi. U treću grupu idu i Tatari, koji žive u Rusiji, na Krimu, na Volgi (Kazan, Simbirsk, Saratov), na obalama Kaspijskoga mora i u okolnim zemljama, gdje se ističe jezik azerbajdžani (Baku), Kara-nogaj, Kirgizi (oko Orenburga sve do Irtiša), Turkmeni (Kiva) sve do Afganistana, Uzbek, Sarti (Taškent). Između Irtiša i Oba stanuju t. zv. altajski Tatari. Ovamo idu i Turci zvani Urijankaj u kraju do Mongolije. Turskim narječjem govori se i u kineskom Turkestanu. Svi ovi istočni turski jezici govore se na prilično kompaktnom teritoriju, koji se proteže od Tiflisa pa sve do istočnih granica, gdje turske jezike nastavlja mongolska i tunguska jezična grupa. Od ove grupe žive izolirano Jakuti u Sibiriji na rijeci Leni, koji su također tursko pleme.

Istočno od turskog jezičnog teritorija govore se *mongolska narječja*, kojih ima oko 20. Mongoli sačinjavaju četvrtu azijsku lingvističku grupu. Njihov teritorij rasprostire se od Bajkala i ide na istok do u Čahar, gdje graniči s kineskim jezičnim teritorijem. Najzapadniji Mongoli zovu se Kalmiki ili zapadni Mongoli, a najjužniji stanuju na Tibetu i izolirano u Afganistanu. Oni graniče na zapadu s turskim dijalektima, na jugu s kineskim, a na sjeveru s tunguskim. Njihov teritorij nema karakter rasparčanosti.

Petu lingvističku grupu, istočno od turske i od Jeniseja a sjeverno od mongolske, sačinjavaju *Tunguzi*, koji broje dvadeset i dva narječja, a rasprostranjeni su sve do Tihog oceana. Od ovih najpoznatiji je jezik mandžu, koji se govori u Mandžuriji, danas službeno kineski Mandžu-(ti-)kuo.

Mnogi učenjaci smatraju tursku, mongolsku i tungusku jezičnu grupu jedinstvenom i zovu je *altajskom*.

Šesta lingvistička grupa naslanja se na tungusku. Nju čine *hiperborejski* ili *staroazijski jezici*, koji čine samo geografsko, nikako lingvističko jedinstvo. U staroazijsku grupu idu jezici jukagir, čukče i korjak u sjeveroistočnom kutu Sibirije, kamčadal na Kamčatki, giljak na sjevernom ruskom dijelu Sahalina, jezik ainu, koji se govori na južnom japanskom dijelu Sahalina, u sjevernom Japanu i na Kurilima. Zasebno stoje japanski i korejski, od kojih prvi po W. Schmidtu ima veza s altajskim i s austronezijskim jezicima.

Sedma lingvistička grupa obasiže *jugoistok azijskog kontinenta*. Ovamo ide najprije kinesko-tibetanska jezična porodica, koja sadrži tri jezika: a) kineski na istoku, b) tibetobirmanski na zapadu i na jugu od kineskoga, c) jezik Thai, koji se govori u Siamu, zemlji koja se danas službeno zove, prema nazivu svoga jezika, Zemlja Thai (njem Thailand).

Iskonski jezik Indije ne zastupa indoarijska grupa, o kojoj je bila riječ malo više, nego *dravidska jezična (osma) grupa*. Ona broji sedam jezičnih varijeteta, od kojih su najpoznatiji tamul, kanara i telugu.

Deveta, južna, lingvistička porodica vrlo je rasparčana i govori se na jugu sedme lingvističke porodice, kao i posred nje. Zove se *austroazijska jezična porodica*, a obasiže tri jezične grupe: a) anamitsku, koja se govori na prilično cjelovitom teritoriju u Anamu. Na zapadu do nje leže jezici mon-kmer, koji su rasparčani u osam raznih varijeteta bez ikakve geografske povezanosti. c) U sjeveroistočnom kutu indijskog poluotoka do Bengalije govore se jezici grupe munda, koji su opkoljeni indoarijskim jezicima.

Desetu grupu sačinjavaju *indonezijski jezici*, koji se govore dijelom na poluotoku Malaka, a najviše na otocima. U ovu grupu ide jezik Filipina, gdje je najpoznatiji tagal, zatim jezici sundajskih otoka: Celebes, Borneo, Java, Madura, Bali, Sumatra, kao i jezik malgache na Madagaskaru. Na ovu se grupu jezika nadovezuju jezici Melanezije, Mikronezije, Polinezije i Papua. Cijelu ovu grupu zovu lingvisti još zajedničkim imenom malajsko-polinezijskom grupom jezika. P. W. Schmidt stavlja austroazijsku i malajo-polinezijsku grupu jezika u jezičnu zajednicu, koju zove austrijski jezici (austrische Sprache), naziv, koji nije zgodan zbog suzvučnosti sa imenom zemlje Austrija u Evropi.

U jedanaestu grupu idu *hamito-semitski jezici*, od kojih je u Aziji najvažniji arapski. On se govori u čitavoj Arabiji, Siriji, Palestini, Transjordaniji i Iraku i oko Perzijskog zaliva i širi se dalje na zapad, preko sjeverne Afrike, sve do Mogadora ili bolje do ušća Senegala na Atlantskom oceanu, gdje graniči s jezikom peul, koji ide u crnačko-sudanski jezičnu grupu. U hamito-semitsku grupu računa se i aramejski (v.). Useljavanjem uvodi se u Palestinu ponovo jevrejski.

Dvanaestu grupu sačinjavaju *sjeverni i južni kavkaski jezici*, koji u današnjoj lingvističkoj nauci izazvaše osobit interes zbog veza s etrurskim, iberskim i t. d. i zbog drugih ostataka iz starine. Najvažniji kavkaski jezici jesu adige ili čerkeski, avarski (v.), kabardinski, čečenski, georgijski i t. d. Jedinstveno podrijetlo kavkaskih jezika nije utvrđeno.

LIT.: P. W. Schmidt S. V. D., *Die Sprachfamilien und Sprachenkreise der Erde*, Heidelberg 1926 (k tome karta u Atlasu); Zbornik A. Meillet & M. Cohen, *Les langues du monde*, Pariz 1924 (jezike ovog kontinenta prikazuju A. Sauvageot, M. Cohen, J. Deny, J. Vendryès, S. Elisseev, N. Trubeckoj, A. Meillet, J. Bloch, J. Przyluski i G. Ferrand. Tu se navodi ostala literatura i geografske karte); A. Trombetti: *Elementi di glottologia*, Bologna 1924.

Stari jezici u prednjoj Aziji. Stari jezici prednje Azije, t. j. Male Azije, Sirije i Palestine zovu se prednjoazijski (*azijanski*), *alarodski* ili *kasijski*. Potonje ime dolazi od imena naroda Kassiti ili Gutei. Naziv *alarodski* stoji u vezi s grčkim imenom brda *Ararat*. Ovaj naziv ne odgovara, jer zavodi na mišljenje, da su ovi jezici nastali oko toga brda. Ni naziv *kasijski* nije dobar, jer su Gutei možda Indoevropljani. Ovi su jezici vrlo važni za poznavanje mediteranske kulture

prije dolaska Indoevropljana na obale Sredozemnoga mora. S jednim od ovih jezika stoji zacijelo u vezi i jezik starih Etruščana i stanovnika rimske provincije Retije u Alpama. U prednjoazijske jezike ubrajamo i predgrčke jezike važnih otoka istočnog Sredozemnog mora, kao Lezba, Krete i Cipra. Na Lezbu se našao natpis u etruščanskom jeziku. Grčki naziv za Etruščane *Tyrrhenoi*, s kojim stoji u vezi i latinski naziv *Tusci* (od kojega je nastalo ime talijanske pokrajine *Toscana*), izvedenica je od maloazijskog grada *Tyrsa*. Ove dvije činjenice nesumnjivo dokazuju, da su Etruščani maloazijskog podrijetla, što su tvrdili i stari pisci, kao Dionizije iz Halikarnasa. Ako je tako, onda se naseljavanje zapadne Evrope prije dolaska Indoevropljana vršilo iz Male Azije istim pravcem, kojim su išli i fenički kolonisti. Feničani, koji su, kako je opće poznato, semitski narod, naseljavahu mediteranske obale od istoka na zapad preko sjeverne Afrike i Španjolske sve do u južnu Francusku.

Stari jezici prednje Azije dijele se u tri grupe. U prvu ide *sumerski* jezik donje Mezopotamije. Sumeri, veoma kulturan narod, razvili su klinovito pismo. Ovo pismo, rašireno sve do Egipta, bilo je najvažnije oruđe civilizacije prednje Azije. Sumerska kultura, kozmopolitskog karaktera, stvorila je prototip one civilizacije, kojoj dadoše kasnije svoj izraz Grci u naseljima po obalama Mediterana. Naselja ovoga tipa predstavljaju u isto vrijeme grad i državu, grč. *polis* (tal. *città* — *stato*, fr. *cité* — *état*, njem. *Stadt* — *Staat*). Poznat je sumerski grad Ur, koji je cvjetao 3600 pr. Kr. Pored toga Sumeri su pokazivali tendenciju stvaranja velikih imperija.



(*Wide World Photos*)
JAPANSKI DRVENI MOST IZ 17. STOLJEĆA

U drugu grupu prednjoazijskih starih jezika idu jezici oko periferijskih brda Male Azije, kao i jezici samog poluotoka Male Azije. U sjevernoj Mezopotamiji, oko grada Harana, stanovali su Mitanni ili Horriti. Ovamo idu i jezici *Kos*, *Van* i *Elam* s glavnim gradom Suza. Za elamski se drži, da stoji u vezi s današnjim kavkaskim jezicima. Nakon iskapanja u Bogaz-köy-u, u Turskoj, blizu Ankare, koja je vršio češki orijentalist Hrozný, zna se, da je postojao i jezik *heteo-kapadokijski* ili *hetejski*, koji ide također u ovu drugu grupu azijanskih jezika, premda je djelomice neindoevropski.

U treću grupu idu *jezici Male Azije*, koji su se govorili u Kilikiji, Kariji, Likiji, Pisidiji, Izauriji, Likaoniji, Kataoniji, Lidiji i Miziji.

Sve prednjoazijske jezike nadvladali su *Akadi*, koji su živjeli najprije kao semitski nomadi. Akadski jezik predstavlja istočno semitsko narječje. U njegovu grupu ide i *asirski*, jezik velike civilizacije. U Asiriji su prije dolaska semitskih Akađana stanovali prednjoazijski narodi. Jezici tih naroda izvršili su utjecaj na egipatski, grčki i latinski, i to zbog razvite trgovine, kojom su se uvelike bavili, kao i zbog svojih kolonizatornih i vojničkih pothvata. Sumerska ekspanzija vršila se oko 5000 pr. Kr. Širenje drugih naroda kao Akađana, koje zovemo i Babiloncima, stavlja se između 4000 i 1500 pr. Kr.

Hetejski narod zove se u nauci i Protohati, t. j. prvobitni (neindoevropski) Hatti. Jezik toga naroda zastupan je u tekstovima, nađenim u Bogaz-köy-u. Njegova gramatika bila je slična jeziku Mitanni. Oblici imenica i glagola stvarali su se s pomoću raznih kombinacija s prefiksima.

Prije dolaska indoevropskih Armenaca govorio se oko brda Ararata (u asirskom govoru Urartu) jezik naroda *Haldi*, koje ne valja zamijeniti sa semitskim Haldejima.

Jezik Protohata kao i elamski stoji, kako je već rečeno, u vezi s kavkaskim jezicima. Na osnovi proučavanja ovih jezika stvorio je ruski lingvist Marr jafetsku teoriju, kojom označuje srodstvo ovih jezika.

Prema Kretschmeru jezici Karije, Lidije i Likije idu u grupu protoindoevropskih jezika, t. j. u onu grupu jezika koja potječe od prvih Indoevropljana, naseljenih na Mediteranu prije dolaska Armenaca, Frižana, Grka i Rimljana.

Od Indoevropljana potisnuše azijanske jezike najprije Armenci i Frižani oko 1200 pr. Kr., koji se nastaniše na Araratu ili Urartu, u zemlji, koju su držali prije njih neindoevropski Haldi. Oba ova jezika pripadaju *satem* grupi indoevropskih jezika, kao i trački na Balkanu. Kako se iz iskopina u Bogaz-köy-u saznaje, najvažnija osvajanja na području prednjoazijskih jezika izvršiše indoevropski Hatti, koji se nastaniše u zemlji, nazvanoj kasnije Kapadokija. Oni su oko 1200 pr. Kr. osnovali veliko carstvo, prošireno do u Siriju i Palestinu. Češki orijentalist Hrozný utvrdio je indoevropski karakter hatskog jezika.

Drugo veliko potiskivanje prednjoazijskih jezika izvršiše Grci i Perzijanci. Prvo prodiranje Grka označuje trojanski rat, opjevan u Ilijadi. Osvajanja Aleksandra Velikoga uništiše stare prednjoazijske narode, tako da ih je sve prekrio helenski elemenat, a oni spadoše na stepen barbara.

Ostaci prednjoazijskih naroda mogli su se održati do danas samo u kavkaskim brdima, na isti način kao što se održaše Arbanasi na Balkanu ili Baski u zapadnim Pirenejima. Indoevropski narod, koji je izvršio prvu invaziju, zove se pored Hatti i Hittiti. Narod, koji je prije Armenaca stanovao oko Ararata, zove se pored Haldi i Urartei.

Za ostale jezike u Aziji v., pored ova dva članka, još pojedine zemlje.

LIT.: C. Autran, *Langues propres de l'Asie antérieure ancienne*, u Zborniku Meillet-Cohen, *Les langues du monde*, Pariz 1924, str. 273 do 319; vrlo lijep pregled s iscrpnom bibliografijom. Alarodskim jezikom bavi se Karl Oštir, prof. ljubljanskog sveučilišta. Ovamo idu njegovi radovi *Beiträge zur alarodischen Sprachwissenschaft*, Beč—Leipzig 1921; *Alarodika* I., *Razprave*, Ljubljana 1923; *Vorindogermanische (alarodische) Zahlwörter auf dem Balkan* (Barićev arhiv za arbanasku arheologiju, starinu, jezik i etnologiju, III.). U istom časopisu *Vorindogermanische Metallnamen in Alteuropa; Sumerski izvor abac. številčnih imen*, Ljubljana 1922; *Kleinasiatische Tremilai »die Wölfischen«;* W. Brandenstein, *Kleinasiatische Ursprachen* (Paulys Real-Encyklopädie der klas-*nome degli Etruschi* (Barićev Arhiv za arbanasku starinu i t. d., IV., sichen Altertumswissenschaften, supl. sv. VI., 165—181); P. Skok, *Sul* str. 119—124). P. S.

Hrvatski iseljenici. U različnim zemljama Azije ima iz Hrvatske oko 10.000 iseljenika, i to u Turskoj oko 8.000, u Perziji oko 500, u Siriji i Palestini oko 1.500. Bave se gradnjom cesta, željeznica, u prvom redu su klesari i bušioci tunela. Većim dijelom su iz Hrv. Primorja. M. B.

AZIJANIZAM je oznaka za posebni stil u grčkoj retorici, koji je nastao u Maloj Aziji poslije Aleksandra Velikog. Taj je stil bombastičan, kićen, ali bez snage, pun pjesničkih izraza, tropa i figura. Govor je sastavljen od isprekidanih kratkih rečenica, afektiran je i pun ritmike, te Ciceron (Orator 9, 27) kaže, da to znači »pjevati« (canere). Glavni je zastupnik toga smjera Hegezija iz Magnezije († oko 250 pr. Kr.). Protiv azijanizma pojavila se reakcija u *aticizmu* (v.). Azijanizam je dopro i u Rim. Glavni mu je zastupnik govornik Hortenzije (114—50 pr. Kr.), a pristaše su mu bili i triumvir Marko Antonije, pa neko vrijeme sam Ciceron. U Rimu je konačno prevladao aticizam, no azijanizma nije ni tamo kao ni u Grčkoj mogao sasvim potisnuti. Z. D.

AZIJATSTVO kao povijesno-sociološki pojam označuje azijske samonikle kulture, a s evropskog stajališta pod azi-

jatstvom razumijevamo višestruki utjecaj Azije na Evropu. Već u mlađe kameno doba možemo ustanoviti tragove dodira, koji su za vrijeme kovinskih kultura sve jači. Posredovanjem kretsko-mikenske kulture antika se dobrim dijelom osniva na starim gradskim kulturama Bliskog Istoka, a helenizam je mješavina grčke kulture s istočnjačkim elementima. Kasna antika sadrži također stanovite elemente istočnjačkog podrijetla. Neposredne azijske utjecaje pokazuju uglavnom iranski prilivi u nekim dijelovima Evrope, pa tako i kod nas. »Barbarski narodi« velike seobe naroda, kao Huni, Avari, Madžari, imali su moćne države u samoj Aziji, i ma da je njihovo prodiranje na zapad predstavljalo tek neznatan odraz velikog previranja i nomadskih migracija, oni su bili za Evropu sudbonosni. Ti narodi nisu samo robili i palili, nego su vršili i kulturnu infiltraciju. Bizantsko carstvo je evropska i azijska tvorba u isti mah, što je dakako moralo ostaviti traga u cjelokupnoj njegovoj kulturi. Križarske vojne i naročito kasnija kolonizacija Evropljana znače posredan dodir Evrope s azijskim duhom; Rusija po svom geografskom eurazijskom položaju i stanoviti dijelovi evropskoga jugoistoka pokazuju u nekim svojim stranama toliko azijskih elemenata, da se mogu smatrati u neku ruku neposrednom azijskom utjecajnom sferom. Tri monoteističke religije istočnjačkog su podrijetla; isto tako filozofija i umjetnost Zapada mnogo duguju Istoku.

U Evropi se uvriježilo shvaćanje, da se pod pojmom azijatstvo i Azijat smatra nešto, što je manje vrijedno, te se kao takvo manje cijeni. Uzrok je tome nedovoljno poznavanje istočnjačkih kultura uopće, a posebno kulturne, etnopsihološke i rasne diferencijacije. To je i razumljivo, kad se uoči činjenica, da su mnogi pohodi tih Azijata imali pretežno pljačkaški karakter, pa se sve ostalo rado previđa.

I prema suvremenom stanju znanosti, azijatstvu se ne smije nipošto pridavati derogativan ili možda štaviše negativan značaj. Druga kultura, u ovom slučaju azijska, nije manje vrijedna. U toliko je više taj stav neopravdan, kada pomišljamo na sve važne činioce azijskog podrijetla u evropskoj kulturi.

LIT.: A. Radić, *Osnova za sabiranje i proučavanje građe o narodnom životu*, 1929. Ispor. i Sabrana djela II., III., IX. i d.; Gowen, *Histoire de l'Asie*, 1929; Weber, *Kulturgeschichte als Kultursoziologie*, 1935; Strzygowski, *Asiens bildende Kunst*, 1930; Cohn-Wiener, *Asia*, 1929; Vinski, *Glavni nosioci eurazijske nomadske umjetnosti*, Vjesnik Hrv. arheol. dr. n. s. XVII., 1936.

Z. V.

AZIL (grč. *τὸ ἄσυλον* »svetište« prema *ἄσυλος* »nezarobljen«, »siguran od progona«), prvobitno posvećeno mjesto pod zaštitom bogova; zato na njem prestaje ljudska vlast. Ta se uredba azila prenosi iz staroga vijeka (napose od Židova i Grka; primjer: Demosten, kada se sklonio na Kalauriji) u srednji vijek te se veže uz crkvu i svećenstvo. No pored crkvenog razvija se i svjetovni a. Sociološki svodi se a. na religiozna shvaćanja o vrhovnoj božanskoj vlasti nad svijetom ili u primitivnijim kulturnim krugovima o osobitoj moći (tabu) određenih predmeta, životinja ili ljudi, kojima se pripisuju tajnovite sile tako, da je njihov dodir katkada spasonosan, a katkada pogibeljan, te se smije samo oprezno vršiti. Takva svojstva pridavala su se i grobovima, stanovima vladara i svećenika, a napose hramovima. Čovjek, koji se dotaknuo takvih predmeta ili ljudi, dolazio je pod zaštitu njihove mistične moći te je uživao njihovu posebnu zaštitu. Na tom temelju izgrađen je i pojam a. kao pravne uredbe te je u svoje vrijeme napose služio za ublaženje i suzbijanje krvne osvete.

U međunarodnom pravu a. označuje zaštitu pred progonom sa strane neke druge države, što je daju države pojedincima, koji se nalaze na njihovu području (→ izručenje), u zgradi poslanstva (→ diplomatsko zastupanje država) ili na ratnom brodu (→ ratni brod). U ratu brodovi zaraćenih stranaka nalaze do stanovite mjere a. u neutralnom teritorijalnom moru i lukama (→ neutralnost u pomorskom ratu).

U nekim stranim jezicima, a po tome rijetko i u nas, a. označuje ubožnice, sirotišta, domove za nemoćne i duševno bolesne.

E. S.

AZIMI (grč. *ἄζυμος* »beskvasan«, *ἄζυμα* »beskvasan kruh«). Bježeći iz Egipta nisu Izraelci imali vremena da priprave kvasan kruh, pa su ispekli beskvasan. Na spomen toga izlaska (lat. exodus) slavili su svake godine pashu 7 dana i jeli za to vrijeme beskvasan kruh. U hramu su tada prinosili azime (beskvasne hljebove). A. simbolički označuje čistoću i istinu. Svetkujući pashu ustanovio je Krist Euharistiju, pri čemu je upotrijebio beskvasni kruh. To čini i zapadna crkva, ali i armenska i maronitska. Riječju azima nazivali su Grci od 11. st. dalje sakramenat Euharistije u zapadnoj crkvi i neke slične obrede, a azimitima rimokatolike, Armence i Maronite, jer kod sv. Pričesti upotrebljavaju beskvasan kruh. Azimitski spor, koji je nastao na pobudu carigradskog patrijarha Cerularija, riješen je na ferrarsko-firentinsko-rimskom saboru (1438—1445). G. Š.

AZIMUT, kut u horizontalnoj ravnini, kojim određujemo smjer horizontalne projekcije zrake doglednice k jednom zemaljskom ili nebeskom predmetu. U astronomiji broji se taj kut od meridijana, i to od južne točke horizonta smjerom prema zapadu od 0^0 do 360^0, tako da zapadna točka horizonta ima azimut 90^0, sjeverna 180^0, istočna 270^0. Azimut je ujedno kut, što ga čini ravnina vertikala jednog nebeskog predmeta s ravninom meridijana (v. članak *Astronomija* 5. i sliku, kut ω). Riječ azimut je arapskog podrijetla.

J. G-g.

AZIMUTALNE PROJEKCIJE → Kartografija.

AZINCOURT, selo u départementu Pas-de-Calais. Nalazište ugljena. Tu su 1415 Englezi pobijedili mnogobrojnije Francuze, među kojima je zbog feudalnog nadmetanja vladala nesloga.

F. L.

AZINIJE (Gaius Asinius Pollio), ✳ 76 pr. Kr., † 6 pos. Kr., rimski državnik i vojskovođa. Kasnije se sav posvetio književnosti i umjetnosti. Bio je dobar govornik, historičar, pjesnik, vrlo strog kritičar i na glasu mecena. Od plijena, koji je stekao 39 pobjedom nad Ilirima u Dalmaciji, osnovao je u Rimu prvu javnu knjižnicu, koja postade uzorom kasnijima. Njegovu književnom krugu pripadahu Vergilije, Horacije i dr. Sačuvani su tek neznatni odlomci njegova histor. djela o građanskom ratu između Cezara i Pompeja.

AZMAK (Sv. Nikolska Reka), desni pritok Bregalnice. Izvire na sjev. kraju Ovčeg Polja, a izvorište čini nekoliko potoka. Najglavniji od njih, Orlica, izvire na juž. strani Asanice (875 m) i teče na *JJZ*. Uzvodno Sv. Nikole sastaju se tri druga potoka: Karataš, Beriš i Orleva Reka, a od Sv. Nikole rijeka se naziva A. Odatle mijenja svoj pravac, probijajući se od sela Delasinaca kroz klisuru, a utječe oko 3·5 km nizvodno od sela Adžibegova. Dužina A. toka je 39 km, a površina sliva 608.9 km². P. V-ć.

AZO, ✳ sredinom 12. st., † oko 1230, jedan od najglasovitijih pravnika pravne škole *glosatora* (v.). Porodično mu je ime Porcus ili Porcius, Azzo dei Porci. Bio je profesorom u Bologni od 1190 do 1229. Od njegovih učenika je najpoznatiji *Accursio* (v.). Najglavnije mu je djelo *Summa Codicis*. To je komentar Justinijanovu *kodeksu* (v. Corpus juris civilis). Velik ugled tog djela dokazuje najbolje činjenica, što se ono sve do 16. st. neprestano na novo izdavalo. I njegove su *Quaestiones* uživale velik ugled.

LIT.: Langloi, *La somme D'Azo* (Mélanges d'archéologie et d'histoire, 1885); Savigny, *Geschichte des römischen Rechts im Mittelalter*, VI. sv.; Landsberg, *Die Quaestionen des Azo*, 1888.

B. E.

AZOIK → Arhaik.

AZOLLA je neobično sitna, vrlo razgranjena paprat iz porodice *Salviniaceae* (→ paprati). Čitava biljčica, sastavljena iz stabljike s dva niza listića i korijenom pliva na površini vode. U posebnim udubinama listova nalaze se kolonije sinje alge roda *Anabaena*. Sorusi se stvaraju u posebnim nakupinama (sporokarpiji) i sadrže dvije vrste sporangija (makrosporangije i mikrosporangije). Azole su stanovnici tropskih voda; u Evropi katkad pobjegnu iz kulture i nasele se u mirnim vodama.

I. H.

AZONALNA TLA → Tla, klasifikacija tla.

AZOOSPERMIJA (od grč. *ἀ* »ne«, *ζῷον* »živi stvor«, *σπέρμα* »sjeme«), nedostatak sjemenih stanica — spermatozoa — u muškom sjemenu. Kod prave a. sjemenske se stanice uopće ne stvaraju; to je kod nedostatka organa za razvitak sjemenaka ili njegova uništenja ozljedom ili rentgenskim zrakama. Češći uzrok a. (neprava a.) su zapreke u provodnim kanalima, koje ne dopuštaju razvitim sjemenkama izliv u mokraćnu cijev. Kroz prostatu vode ti kanali sjemenovodom u mokraćnu cijev i mogu biti od upale slijepljeni ili stisnuti. Obostrani prekid kanala dovodi do a. Najčešće su upale u tim dijelovima komplikacija kapavca, te je po tom ta bolest najčešći uzrok a. Katkada se a. zamjenjuje nekrospermijom (grč. *νεκρός* »mrtav, *σπέρμα* »sjeme«), kod koje ima sjemenih stanica u sjemenu, ali se one radi smetnja u izlučivanju prostate i ostalih žlijezda nikako ili samo premalo giblju; zamjenjuje se i aspermijom,

kod koje uopće sjeme nedostaje. Kod svih tih smetnja muškarac je neplodan. Postoje pokušaji operativnih liječenja a. (Ehrhard). R. H.

AZORELLA je opsežan biljni rod iz porodice štitarki (v.), kojemu pripada oko 50 zimzelenih vrsta, vrlo značajnih za vegetaciju na području Antarktika. To su trajne zeleni raznolične spoljašnjosti: ili imaju jastučast uzrast i gusto razgranjene stabljike, kojima su pojedini ogranci obrasli kratkim ljuskastim listovima, ili imaju listove s dugim peteljkama i okruglastim plojkama, koji su združeni u prizemne ružice. Cvjetovi (od 1—∞) združeni su u jednostavne štitce na kratkim stapkama. Rod se dijeli u više podrodova. U vegetaciji južnih Anda vrlo su važne vrste *A. caespitosa* Cav., *A. madreporica* Clos. i dr., a na Falklandskim otocima na pr. vrsta *A. Glebaria* (Comm.) A. Gray (= *Bolax Glebaria* Comm.). S. H-ć.

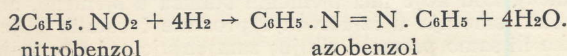
AZORI (portug. Açores, t. j. »otoci jastrebova«, jer su obretnici 1431 ondje našli mnogo jastrebova), skupina od devet većih otoka (Corvo, Fayal, Flores, Graciosa, Pico, Santa Maria, São Jorge, São Miguel, Terceira) i više manjih školja, zapadno od Portugala, između 35° i 45° zap. duž. Veliki su 2300 km², vulkanske građe i goroviti (najviši vrh Pico Alto na otoku Pico, 2320 m). U vezi su s vulkanizmom topla vrela i potresi, a ostaci se te djelatnosti vide u eruptivnom kamenju, urušenim vulkanskim čunjevima, zatrpanim grotlima i kraterskim jezerima. Zbog položaja daleko u oceanu i utjecaja tople Zatonske struje imaju jednoličnu, blagu oceansku klimu mediteranskog karaktera, što se tiče oborina. Niži krajevi su obrađeni (rano povrće, naranče, banane, ananasi u staklenicima), viši imaju mediteransku šumu, a najviši grmlje (macchiju). G. 1930 imali su A. 254.000 stan., najviše Portugalaca, koji se većim dijelom bave obrađivanjem zemlje i ribarstvom. Izvoze se proizvodi zemljoradnje, a uvozi gotovo sva druga roba, osobito fabrikati. Zbog svoga položaja imaju prometno i strategijsko značenje. Sačinjavaju u upravnom pogledu portugalsku pokrajinu. Glavno je mjesto Angra do Heroismo na Terceiri, ali je veća Ponta Delgada na otoku São Miguelu. S. R.

AZORSKI MAKSIMUM (→ akcioni centri) jest široko područje visokog tlaka zraka, koje se s manjim ili većim promjenama rasprostranjenosti i intenziteta postojano održava u sjevernom suptropskom dijelu Atlantskog oceana, i to po prilici između 30° i 40° sjev. šir. On se prema tome prostire između otoka Bermuda i Azorskih otoka (po kojima je dobio ime), a u zimsko se doba spaja s kontinentalnim centrima visokog tlaka u Sjevernoj Americi i u Evropi. Ovdje tvori vežući se preko Španjolske, Alpa i Rusije s velikom azijskom anticiklonom t. zv. »os kontinenta«. M. Ko.

AZOSPOJEVI, organski spojevi, u kojima dolazi t. zv. azoskupina (-N=N-) u molekuli, t. j. dva dušikova atoma međusobno dvostruko povezana, a na preostale slobodne valencije dušika vežu se organski ostaci ili radikali redovno aromatski. Najjednostavniji je aromatski azospoj: *azobenzol*, $C_6H_5 . N = N . C_6H_5$, lijepo kristalizirana tvar, narančaste boje. Vrlo je postojan, tali se kod 68°, a vrije kod 293°. Azobenzol je slabo bazičan i stvara sa HCl sol hidroklorid. Analogno građeni alifatski spoj *azometan*, $CH_3 . N = N . CH_3$, je plin bez boje, vrlo nepostojan i eksplozivan (kod niske je temperature svijetložuta tekućina). Aromatske jezgre stabiliziraju prema tome molekulu azospoja, tako da je -N=N- skupina čvrsto vezana između fenila. Tako možemo tumačiti i postojanost azoboja. S mineralnim kiselinama daje azobenzol crveno obojene soli. Hidriranjem s vodikom prelazi azobenzol u hidrazobenzol, $C_6H_5 \cdot NH - NH . C_6H_5$. Oksidacijom s hidroperoksidom ili dušič. kiselinom prelazi azobenzol u azoksibenzol, $C_6H_6 . N = NO . C_6H_5$.

Svi su azospojevi obojeni (azoskupina je kromoforna), no ne bojadišu još tekstilna vlakanca. Azospoj postaje bojadisalom, kada u njegovoj molekuli dolaze i auksokromne skupine (bazične: $-NH_2$, $-NHCH_3$ ili kisele: $-OH$, $-SO_3H$ i t. d.). Velik broj važnih katranskih boja pripada azobojama (→ boje, bojila).

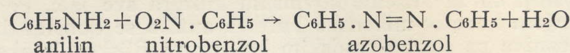
Azospojeve možemo sintetski prirediti na različne načine: 1. Redukcijom nitrobenzola sa cinkovim ili željeznim prahom u alkalijskom mediju:



$$2C_6H_5 . NO_2 + 4H_2 \rightarrow C_6H_5 . N = N . C_6H_5 + 4H_2O.$$

nitrobenzol — azobenzol

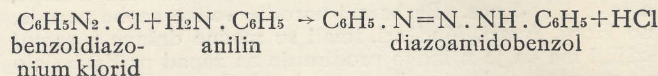
2. Iz anilina i nitrozobenzola kuhanjem u octenoj kiselini nastaje kondenzacija uz izlučivanje vode:



$$C_6H_5NH_2 + O_2N . C_6H_5 \rightarrow C_6H_5 . N = N . C_6H_5 + H_2O$$

anilin — nitrobenzol — azobenzol

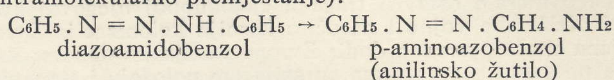
3. Najvažnija metoda, po kojoj se i u tehnici dobivaju različni azospojevi, osniva se na reakciji diazonium-soli s aromatskim aminima, fenolima ili fenoleterima, na pr.:



$$C_6H_5N_2 . Cl + H_2N . C_6H_5 \rightarrow C_6H_5 . N = N . NH . C_6H_5 + HCl$$

benzoldiazonium klorid — anilin — diazoamidobenzol

Diazoamidospojevi su žuto obojeni i dobro kristaliziraju, slabo su bazičnih svojstava i spajaju se s kiselinama. Najvažnije je njihovo svojstvo, da prelaze u amino-azospojeve (intramolekularno premještanje):



$$C_6H_5 . N = N . NH . C_6H_5 \rightarrow C_6H_5 . N = N . C_6H_4 . NH_2$$

diazoamidobenzol — p-aminoazobenzol (anilinsko žutilo)

Na sličan način možemo sintetizirati velik broj različnih aminoazospojeva, koji služe u bojadisarstvu za bojenje vune, svile i pamuka. Neki azospojevi služe u kemoterapiji infekcioznih bolesti, na pr. prontosil (rubiazol) je derivat krizoidina, djeluje na streptokoke, »Trypanrot« djeluje na protozoe, osobito tripanozome, uzročnike bolesti spavanja.

LIT.: F. Mayer, *Chemie der organischen Farbstoffe*, Berlin 1934; A. Brunner, *Analyse der Azofarbstoffe*, Berlin 1929; I. F. Thorpe-R. P. Lindstead, *The synthetic dyestuffs and the intermediate products from which they are derived*, London 1933. M. D-ć.

AZOT → **Dušik.**

AZOTEMIJA (od lat. azotum »dušik« i grč. αἷμα »krv«) je gomilanje spojeva, koji sadrže dušik, u krvi (preostali dušik iz mokraćevine, aromatskih spojeva, mokraćne kiseline i t. d.) kod velike slabosti i nedovoljna izlučivanja bubrega.

Kod t. zv. prave uremije, »uraemia vera«, »hyperazothemica«, chronica, asthenica, pojave su izražene sa strane raznih organa, naročito živčanog sistema i probavnog trakta, koje su se prije zamjenjivale sa sličnim stanjima kod raznih bubrežnih bolesti i t. zv. »pseudo-uremije« ili »uraemia spuria«.

Azotemiju, odnosno pravu uremiju nalazimo kod kroničné upale bubrega i u kasnijem stadiju skleroze bubrega, s glavnim kliničnim simptomima sa strane živčanog sistema i probavnih organa, kao pospanost, slabost, mršavljenje, bljedilo lica, svrbež kože, anemija, sklonost na krvarenje, ili pak besanica, grčevi, muskularni spazmi, sužene zjenice, amonijakalni zadah iz usta, povraćanje, proljevi, napokon besvjestica, »duboko, veliko disanje« po Kussmaulu, pericarditis uraemica, uz povišen preostali dušik (rezidualni nitrogen, RN) preko 100—200 mg%, štaviše i preko 400 mg% i više, povišen sadržaj indikana i aromatskih spojeva u krvi, istodobno smanjen sadržaj vapna i klora te poremećaj acido-bazične ravnoteže prema acidotičnoj strani, i na kraju obično coma uraemicum i smrt. V. V-ć.

AZOTOBACTER → **Nitrogeneza.**

AZOTOGEN → **Bakterijalna gnojiva.**

AZOTURIA. Pod a. razumijevamo izlučivanje dušičnih tijela (mokraćevina 83%, NH_3 5%, mokraćna kiselina 1·6%, kreotinin 2%, aminokiseline 0·2%) u mokraći. Čovječji bubrezi izlučuju dušična tijela samo u rastopljenom obliku i do stanovite, za svako tijelo zasebne koncentracije. Maksimalna koncentracija za mokraćevinu iznosi kod zdravih bubrega 56%, time je ujedno određena minimalna količina dnevne mokraće (volume obligatoire po Ambachu) sa približno 750 ccm. A. B-ć.

AZOT VELEŠKI, planinska župa *JZ* od Veleške Klisure. Ograničena je grebenom Grohota i Lisca od Muči Babe (1076 m) do Demirove Livade (1546 m), planinom Karadžicom, Dauticom, Bisom, Mukosom i Rujnom. U župi ima oko 30 sela, a privredno središte je Bogomila u dolini Babune. Ime A. V. je od poslavenjene turske riječi Has, koja označuje više sela, od kojih se danka izdržava činovništvo. P. V-ć.

AZOV (stari Tanais), grad u južnoj Rusiji, ima 17.000 stan. Nalazi se na ušću Dona, pa se riječnim nanosima luka postepeno zamuljila. Danas ga je po važnosti pretekao susjedni Rostov. U srednjem vijeku pripadao je Mlečanima, Genovežanima i Turcima. Rusi su ga zauzeli prvi put 1697, a definitivno je pripao Rusiji 1774. Z. D-i.

AZOVSKO MORE, plitki zaliv Crnog mora, s kojim je vezano kroz Kerčki tjesnac. Ima površinu od 37.700 km², a najveća mu je dubina 14.5 m. Radi obilja slatke vode, koju donosi Don i ostale rijeke, slanost Azovskog mora iznosi samo 10—11‰. Ljeti doseže temperatura na površini 26·8°, a na dnu 23·5°, dok je zimi katkada cijela površina smrznuta (što traje 2—3 mjeseca). Kroz Kerčki tjesnac prolazi površinska struja iz Azovskog mora u Crno (sa slanošću od 10‰), dok u dubini od 5 m prolazi suprotnim smjerom slabija struja sa slanošću od 12—18‰.

Značajno je kolebanje morske razine radi vjetrova, a to pored plitkoće također otešćava plovidbu. Na zapadnoj obali nalazi se mnoštvo prudova i otočića, pa zatoka i laguna (Sivaš), koje kod zapadnog vjetra ostaju suhe, dok se voda nagomilava u Taganroškom zalivu. Kod istočnih i sjeveroistočnih vjetrova snizuje se u Taganrogu razina vode čak za 3.5 m, pa u tom slučaju ostaje dio luke na suhu.

Azovsko je more vrlo bogato ribom, a u tom mu je najveća privredna važnost; plovidba je slabo razvijena.

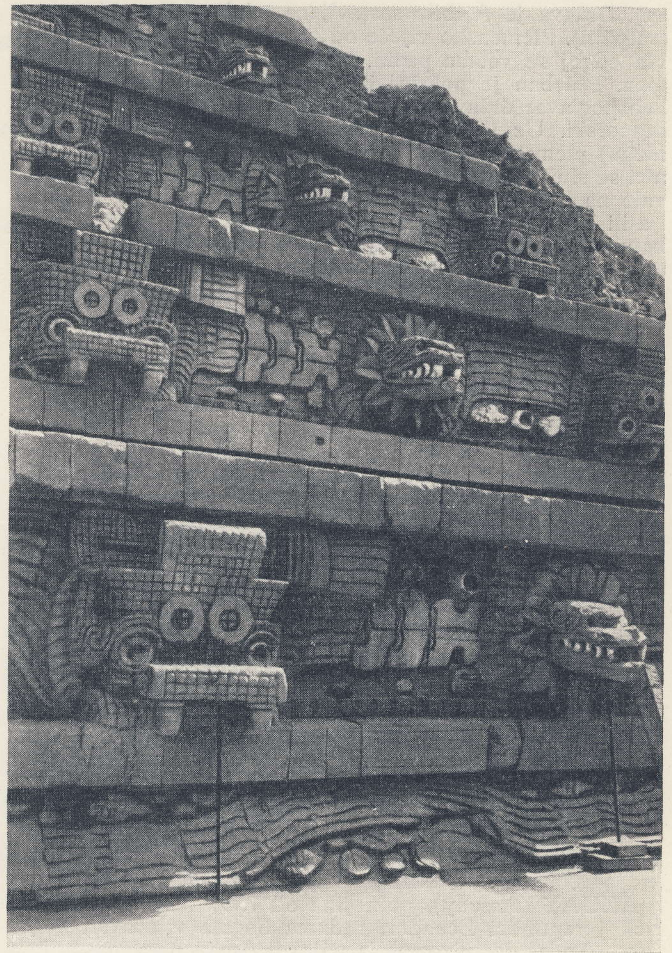
LIT.: A. Hettner, *Das europäische Russland*, Leipzig 1921; Camena d'Almeida, *La Russie*, u Vidal de la Blache-Gallois, *Géographie universelle*, V., Pariz 1932.

Z. D-i.

AZTEKI, indijansko pleme iz veće grupe Nahua, nekad veoma moćno u Mexicu. Prema vlastitoj predaji potječu iz Aztlana u sjev. Mexicu ili od drugud, što još nije utvrđeno. U 12. st. pos. Kr. ulaze u dolinu današnjega grada Mexica, kada je moć Tolteka bila u opadanju. U 14. st. osnovali su naseobinu Tenochtitlan i Tlatelulco. U 15. st. aztečki poglavica Itzcoatl svrgne vlast susjednih gradova Tepanec i Atzapotzalcan, a grad Tenochtitlan ili Mexico stvori savez s gradovima Tezcoco i Tlacopan, koji je trajao sve do dolaska Španjolaca. A. predobiju odmah vlast i vodstvo u svoje ruke, te počnu osvajati okolne naseobine. Kralj Montezuma I. (1440—69) započeo je osvajanje izvan doline Mexica, držeći ondje svoje posade, i tako budu upokorena okolna plemena. Za Montezume II. došao je 1519 Cortez na obalu, gdje je danas Vera Cruz. Vlast Azteka obuhvatala je više plemena. Radi njihove nesloge i svoje nadmoćne vojne sile Cortez je zavladao nakon junačkoga otpora Azteka, i tako Mexico postaje španjolska kolonija. Aztečka je država bila složena od nekoliko vazalnih jedinica, kojima je vladalo središte Tenochtitlan ili Mexico, prepun velikih građevina i hramova. Španjolci su ga 1521 razorili. — Glavna podloga kulture Azteka osniva se na kulturi njihovih prethodnika Tolteka. Starija od Tolteka je kultura Tarasca, a za još stariju drže primitivnu kulturu Huaxteca. Na osnovi arheološkoga istraživanja utvrđeno je, da je aztečka kultura gradska i monumentalna. Golema je bila kraljevska palača u Texcocou, a prostorije su bile ukrašene mramorom, alabastrom, tekstilom, kožom, perjem i dr. Za gradnju je služilo drvo i vrsta cementa još danas neobične tvrdoće. Glavni grad Tenochtitlan (Mexico) imao je 60.000 kuća i 300.000 stan. Najpoznatiji su spomenici u Teotihuanacu dvije piramide, posvećene suncu i mjesecu, i hramovi božanstva Quetzalcouatl i Tlaloc; nadalje utvrđeni hram Xochicalco, piramide od Papautla ili Taiua, nekropola Mitla, hram poput tornja u Tepoztlanu, utvrda Oaxaca i dr. Piramide su, za razliku od egipatskih, tupa vrha i sastavljene su od više katova, vezanih stubama. Ne sadrže grobnice, nego na vrhu imaju hram. Građene su nadalje još utvrde, vodogradnje, no nije se znalo za luk i svod. Plastika A. je manje poznata od arhitekture, ona je često njen sastavni dio i dekorativna, katkada sadrži još arhaične elemente i često groteskne i neobične deformacije ljudskoga i životinjskoga tijela. A. su najviše radili u tehnici štuka i pečene gline, osim toga upotrebljavali su još kao materijal: lavu, trahit, bazalt i t. d. Postoje velike plastike bogova i svećenstva, a mnogo je toga uništeno. Isto tako je sa slikarstvom, koje je služilo u vjerske svrhe; sačuvane su freske u hramovima, na kojima su ljudske figure neobično stilizirane, a boje su veoma lijepe. Osim freska sačuvale su se i slike u slikovnim rukopisima različnih mehičkih kodeksa. Keramika je bila vrlo razvijena, ali rađena bez lončarskog kola. Lonci se mogu po savršenstvu mjeriti s onima iz Perua i Egipta. Poznavali su tkanine, a izrađivali su ih od lika agave. Služile su za odjeću, kao i koža pasa i kunića, a ovo sve u žarkim bojama. Izvanredno su lijepo obrađivali kamen, pravili si glave od kristala i ostalu sitnu plastiku, pa geme, mozaike; jadeit i tirkiz služe im za ukras oružja. Drage su kovine, osobito zlato (kojega su prašak držali u cijevima ptičjih pera) mnogo upotrebljavali. Osobitost im bijaše pravljenje vještačkih mozaika od ptičjeg perja.



BOŽICA XOCHIPILLI S MASKOM
Mexico, Museo Nacional
(Orbis terrarum)



KAMENE SKULPTURE S PIRAMIDE BOŽANSTVA QUETZALCOUATL, San Juan Teotihuacán
(Orbis terrarum)

Za A. su još značajne ljudske žrtve, koje su se prinosile uz plesove i ophode različnim božanstvima, a u najvećem razmjeru i za naše shvaćanje strahovitom postupku (kralj Ahuitzotl žrtvovao je u 15. st. ne manje nego 20.000 ljudi!) naročito bogu rata i sunca Huitzlipochtliju. Ostala su im božanstva bila bog kiše Tlaloc, bog ljeta Tezcatlipoca, te božanstva pojedinih rodova, ženska božanstva i dr. Važan je još bog vjetra Quetzalcouatl, t. zv. »bijeli spasilac«, za kojega je značajan bezkrvni kult. — Duhovna kultura bila je na visokom stupnju. Imali su osobito slikovno pismo, u kojem konvencionalna slika predočava pojam; njime su pisani neki još danas očuvani dragocjeni rukopisi (kodeksi Vindobonensis, Borgia, i t. d.) najviše astronomskoga, kalendarskoga sadržaja. Kalendar im bijaše veoma razvijen, tako i astronomija; godina je imala 13 jedinica po 20 dana, u svemu 260 dana (osim toga Sunčana i Venerina godi-

na). Država je A. bila sastavljena od bratstava ili rodova (calpulli). Plemensko vijeće od 20 ljudi provodilo je zakone. Na odgoj su veoma pazili, brak je bio u pravilu monogaman. Poseban je položaj imala kraljevska porodica; kralj kao poglavar države bio je zapovjednik vojske i vladao je despotski. Uz vojnički stalež i neke vrste vojničko (ratničko) plemstvo isticali su se svećenici i trgovci. Zarobljenici su služili kao robovi (i za žrtve). Gospodarstvo se osnivalo na kulturi bilja, a zemlja je bila vlasništvo roda, kralja ili hrama. Sadili su najviše kukuruz, grah, rajčice, jams, batatu, manioku i dr. Kao opojno sredstvo služio je sok agave (pulque) i duhan, a i kakao je bio poznat. Obrt je bio razvijen u gradovima. Oružarski je obrt bio naročito cijenjen. Po svojoj materijalnoj kulturi A. sliče Maya Indijancima, no duhovna se kultura (umjetnost, pismo i dr.) znatno razlikuje. »Aztečko čelo« se krivo pripisivalo A., ono je značajno za Maya Indijance, koji su djetetu vezivali glavu i tako postigli deformaciju lubanje. Kako spomenici A. kazuju, oni su bili lijepo razvijena tijela, srednjega rasta i crvenkaste puti, uglavnom slični ostalim Indijancima. A. su srodni Pueblos-Indijancima Novoga Mexica, jezik im ide u skupinu Uto-Azteka i govore jednim od Nahua jezika (grupa Pima-Nahua, → Američki pretkolumbijski jezici). — Nekadašnja visoka kultura Mexica s totemističko-matrijarhalnim elementima i nekim dokazanim značajnim utjecajima ovamo s onu stranu Pacifika danas je iščezla; potomci A. bave se pretežno kulturom bilja, živeći rastepeni po selima. Oni su važan sastavni dio stanovništva republike Mexico i govore španjolskim jezikom, s elementima jezika Nahua. Ima ih oko 2,000.000, a mnogo se miješaju s bijelcima, čineći tako podlogu t. zv. Meztika.

LIT.: Palacios, *De donde viene el nombre de Mexico*, Bol. d. l. Secr. d. Educ. Publ., 1927—1928; Seler, *Gesammelte Abhandl. z. amerikan. Sprach- u. Altertumskunde*, 1902—14; Biart, *Les Aztèques*, 1885; Lehmann, *Alt-Mexico*, 1933; Spinden, *Ancient Civilizations of Mexico and Central America*, 1922; Toro, *Compendio de historia de Mexico*, 1926; Bastian, *Die Kulturländer d. alten Amerika*, 1878; Danzel, *Mexico*, 1922; Beuchat, *Manuel d'archéologie américaine*, 1912; Joyce, *Mexican Archeology*, 1914; Krickeberg, *Amerika* u Buschan, *Illustrierte Völkerkunde*, I., 1922; Verneau, *L'Homme*, Pariz 1931; *L'Espèce Humaine*, u Encyclopédie Française, VII., 1936. Z. V.

AZUAY (Assuay), pokrajina od 7.799 km² u južnoameričkoj republici Ecuador, rudama bogata visoravan poprijeko Anda do nizozemlja rijeke Amazonke, nastanjena najvećim dijelom civiliziranim Indijancima (237.000 stan.), koji obrađuju zemlju, goje stoku, izrađuju lončarsko suđe i bave se obrtom. Ovuda prolazi iz doba Inka prastara cesta, koja spaja gradove Cuzco i Quito. Glavni grad Cuenza ima 45.000 stan. N. Ž.

AZULEJOS (čit. azulèhos), španjolski naziv (arapskog podrijetla, azul »modar«) maursko-španjolskih ukrasnih fajansnih pločica za oblaganje zidova i podova. Na Orijentu postojao je odavna običaj takovog ukrašavanja pločicama, koje su isprva bile modre, kasnije raznobojne, a u Španjolsku je uveden taj običaj zajedno s dolaskom islama.

Opločivanje azulejosima isprva se radilo manjim komadima poput mozaika, koji su se sastavljali u ornamentalne oblike, a kasnije zbog točnije i lakše izvedbe pravljene su veće ploče, u kojima su bili kalupom plastično otisnuti sastavni dijelovi ornamenta. Usto se javlja kod okruglih i zavojitih dijelova prastara tehnika t. zv. »mrtvih rubova«, koji su izrađeni naslikanim crnim obrisima. Stare orijentalne geometrijske ukrase i tehniku proizvodnje počeli su pomalo pod utjecajem talijanske renesanse zamjenjivati renesansni motivi, a kasnije, osobito u 16. st., utjecala je sve više tehnika i način ukrašavanja talijanskih majolika: na bijeloj kositrenoj caklini ukrasi, slikani bojama, koje podnose kod pečenja jaku vatru (visoku temperaturu).

Najčuvenije radionice azulejosa bile su u Triani kod Seville, u Talaveri i Valenciji. Još danas se prave azulejosi u Španjolskoj i Portugalu, te se njima opločuju pročelja kuća. → Keramika. V. T.

AZURIT. Bakrena ruda. Kristalizira monoklinski. U kristalima je rijedak. Najviše je jedar, uprskan, trakast, bubrežast, zemljast i kao prevlaka. Staklena je sjaja. U kristalima je providan, u kristalastim agregatima neproziran. Kristali su azurne boje, otuda ime (od arap. al-azurd »modrilo«), kristalasti agregati su svijetlomodri. To je bazični bakreni karbonat: $2CuCO_3 . Cu(OH)_2$. Postaje preobražajem od drugih bakrenih ruda, zato ga i nalazimo tamo, gdje su se te rude razvile. Sam se preobražava vrlo lako u malahit. Gdje ga ima (u društvu s malahitom) u velikoj količini, kao na pr. u Zemijnogorsku na Altaju, vade ga za dobivanje bakra. Smrvljena u prah upotrebljavali su ga kao modru boju, t. zv. gorsko modrilo, no danas tu boju zamjenjuje umjetni proizvod, t. zv. vapneno modrilo, koje priređuju miješanjem bakrenog nitrata i paljenog vapna, a upotrebljava se najviše kao boja za tapete. F. T.

AZYGOS (grč. »neparan«), dugačka i neparna vena u grudnoj šupljini, koja počinje u slabinskom dijelu trbušne šupljine kao uzlazna slabinska vena. Leži u grudnoj šupljini na prednjoj strani hrptenice s njene desne strane, a u visini 3. grudnog kralješnjaka svija se oko desne grane dušnika i ulijeva u gornju šuplju venu, neposredno prije njezina ulaska u srčanu vreću. U svom toku prima mnoge manje vene, među njima i međurebrene vene, kao i dvije male vene azygos, koje dolaze s lijeve strane. Vena azygos predstavlja vezu između sustava gornje i donje šuplje vene. U nekim izuzetnim slučajevima ima nepravilan tok, tako da se usiječe duboko u gornji režanj desnog pluća, odjeljujući od njega jedan manji dio, koji se zove azygos režanj (Wrisbergov režanj). Kod embrija je vena azygos za vrijeme razvitka glavna vena trupa i donjih udova, pa se stoga zove *kardinalna vena*, no kasnije iz najvećeg dijela organa, odakle ona skuplja krv, preuzima je donja šuplja vena. Po novoj se nomenklaturi vena azygos zove vena thoracica longitudinalis dextra (desna grudna uzdužna vena). V. D.

AŽBÈ, Anton, ✻ Dolenčiče pri Javorju (Slov.) 30. V. 1862, † München 6. VIII. 1905, slikar. Rano je osirotio i učio trgovinu u Celovcu i u Ljubljani, gdje je 1882 ušao u Wolfovu slikarsku radionicu. Za godinu dana preselio se u bečku akademiju, gdje su ga podučavali profesori Griepenkerl, Eisenmenger i L'Allemand. Nauke je svršio u Münchenu kao učenik profesora Hackla, Mülera, von Löfftza i Wagnera. G. 1891 osnovao je vlastitu slikarsku školu, koja je naskoro izišla na glas i pribavila mu međunarodnu družinu slikarskih učenika. Kod njega je izučilo više poznatih umjetnika (Grabar, Javlenskij, Kuba, Pacovski, Kandinskij, R. i B. Vukanović, Nadežda Petrović i gotovo svi slovenski impresionisti). Ažbèova je škola oslobodila učenike akademskih pravila i koristila njihovu samostalnome razvitku. Sam je bio kolorist osobite intenzivnosti, s potpuno slobodnom tehnikom znamenitog »krepkog poteza«. Upotrebljavao je doduše čiste boje, ali je ostao vjeran slikarskoj radionici te se dosljedno uklanjao plein-aire-u. Radi svoga bohemskog života, kojim je bio vezan uz krug mladih münchenskih literata Wedekinda, Halbea i Kayserlinga i uz slikare Uhdea, Pettenkoffena, Hertericha i dr., sam je tek malo slikao. Važnije su mu radnje: *Crnica, Pjevačka vježba, U haremu, Glava seljaka, Wolfov portret* i *Autoportret* (posljednje su dvije izgubljene). Radnje su većim dijelom u Narodnoj galeriji u Ljubljani. Ažbè je bio najznatniji slikar na prijelazu slovenskoga klasicizma u moderni realizam. Njegov slikarski rad je vrlo slobodan, tehnički kultivira virtuoznost, a sadržajno genre i egzotičnost. Izložio je više puta u Glaspalastu, zatim 1900 u Ljubljani i 1904 u Beogradu.

LIT.: *Zbornik za umetnostno zgodovino.* F. M-l.

AŽDAJA → **Zmaj.**

AŽLA, tal. Azzida (164 m), krajnje slovensko selo u Beneškoj Sloveniji (Mletačkoj Sloveniji) uz Nadižu, 5 km iznad Čedada, 600 stan. J. R.

B

B, 1. drugo slovo u svim alfabetima, koji su potekli iz semitskoga. Iz sinajskog je preneseno u semitski, dakle i hebrejski, a posredovanjem Feničana u grčki. Iz zapadnog grčkog alfabeta južne Italije ili Velike Grčke preuzeli su ga Rimljani, a iz latinskog okruglog pisma monasi srednjega vijeka u svoje uglato ili frakturno pismo. Kako se *b* u grčkom jeziku srednjega vijeka izgovaralo kao *v*, na pr. grčki basileus »kralj«, bizantsko-grčki vasilej (odatle ime Vasilije), dobilo je slovo *b* vrijednost glasa *v* i u ćirilici, koja je potekla iz grčkoga pisma, kako se čitalo u kasnijem srednjem vijeku. *B* se kao i druga slova razvilo iz slikovnog pisma. U najstarijim spomenicima ima oblik šatora ili kuće, što mu hebrejsko ime beth (grč. betha) i znači. To je zvučan bilabijalni konsonant ili dvousneni suglasnik. Pri izgovaranju toga glasa titraju napete glasilnice, a zrak struji kroz njih do zatvorenih usana, koje se pri tom naglo otvaraju. Nalazimo ga u indoevropskom prajeziku i u mnogim indoevropskim jezicima. Ispor. lat. *labor* »padam« sa srodnom slavenskom riječi *slab*. U germanskim jezicima razvilo se iz indoevropskog *b* pragermanski *p*, ispor. gotski *slepan* »spavati«. To se germansko p pretvorilo u južnonjemačkom jeziku u glas f; ispor. njem. schlafen »spavati« (u pravezi s lat. *labor* i slav. *slab*). G. Š.

2. U glazbi drugi ton nekadašnje prirodne osnovne ljestvice: A B C D E F G. Kad se osnovna ljestvica počela računati od tona c (zbog razvitka tonalnog osjećaja durljestvice), ton B nazvaše H, a B postade oznaka za sniženi ton H.



Razlog uvođenju naziva H je i u tom, što se kod štampanih nota počeo tip slova h upotrebljavati umjesto znaka povratilice ♮ (znakovi su uostalom i slični). Ipak u Nizozemskoj i Engleskoj ostade staro značenje tona B za veliku sekundu iznad A, dakle za ton, koji se drugdje naziva H; zato se u Nizozemskoj i Engleskoj Schubertova H-mol simfonija zove »B minor«, a Beethovenova B-dur simfonija se zove »B major«.

Dvostruki znak za ton B: i to ♭ = rotundum (lat. »okrugli«), molle (lat. »mekan«), i ♮ = quadratum (lat. »četvorast«), durum (lat. »tvrd«), seže još u 10. st. Prvi ih je pisao opat Odo od Clunyja, kome pripisuju *Dialogus de musica.* U njima je izvor i ostalim znakovima akcidentalija, napokon i nazivima dur, mol.

B. je kratica za Basso, na pr. c. B. = col Basso; C. B. = Contra-Basso; B. c. = Basso continuo. U Engleskoj Mus. B. = Musicae Baccalaureus. B. Š.

3. U kemiji kao kratica (simbol) označuje B elemenat bor.

BAADER, Franz von, ✳ 1765, † 1841, filozof i teozof, u mnogom pod utjecajem Schellinga, na kojega i sam poslije utječe. Naslanja se na teozofa Jakoba Böhmea (1575—1624), čije mističke poglede združuje s elementima Kantove i Fichteove filozofije. Naučava paralelizam između »svijeta prirode« i »svijeta milosti«. Spisi su mu bogati etimologijama, pisani više aforistički, nego sustavno kao rasprave. Prema Baaderovoj nauci čovjek nije autonoman ni u praktičnoj (kako to Kant uči) ni u teorijskoj sferi. U volji i u umu sudjeluje kao zadnji izvor Božja volja i Božji um. Naše znanje je su-znanje (njem. Mitwissen, lat. conscientia) s božanskim znanjem, neprotumačivo bez toga, ali ne i potpuno istovetno s njim. Bog se ne može dokazati, ali se u neposrednom uvjerenju može spoznaja o njemu pokazati (»objaviti«). U duhu tih misli razvija B. sliku o stvaranju svijeta i čovjeka u njemu. Jedan od učenika njegovih, Franz Hoffmann, priredio je izdanje sveukupnih njegovih djela (*Franz v. Baaders sämtliche Werke,* u 16 sv., 1851—1860). Naročito su mu bila značajna predavanja o spekulativnoj teologiji na sveučilištu u Münchenu (u 5 sv., 1827—1838).

LIT.: J. A. B. Lutterbeck, *Über den philosophischen Standpunkt Baaders,* 1854; Hamberger, *Die Kardinalpunkte der Baaderschen Philosophie,* 1855. S. P-i.

BAAL ili Bel (sirsko kanaanski »gospodar«), glavni bog Babilonaca, bog nebeskog svoda, sunca, oplođuje zemlju, otac bogova i vladar zemlje, ali, kao što grčki bog sunca Apolon svojim strelicama šalje i kugu, tako i B. kao Moloh označuje sunčev žar, koji razara i kojemu se ljudske žrtve prinose. Posvećen mu je bik, a simboli su mu prijestol i tijara. U doba sudaca i kraljeva raširio se B-ov kult među Židovima, pa su ga proroci morali pobijati. Ima i geografskih i ličnih imena izvedenih od B., na pr. Baalbek u Siriji;



BAALBEK, Unutrašnjost Sunčeva hrama *(Orbis terrarum)*

Belsazar (babilon. Bel-šar-ussur »da bi Bel čuvao kralja«), ime babilonskog kralja. B. označuje i babilonskog boga Marduka, koji se i u apokrifima spominje. → Belzebub. G. Š.

BAALBEK, grad u srednjoj Siriji, u državi Veliki Libanon, ima 6000 stan. Nalazi se na rubu visoravni El Bekaa (Celesirija) na razvodnici između rijeka Litani i Asi (Orontes). Stanovnici su u podjednakom broju kršćani, muslimani i metavili (šijitska sekta). Baalbek je bio poznat radi kulta sirskog Baala, koji je kasnije izjednačen s grčkim bogom Sunca (odatle mu grčko ime Heliopolis »Sunčev grad«). Od znamenitog svetišta iz rimskog doba sačuvane su samo ruševine. Z. D-i.



(Foto Szanto)
BAALBEK, Unutrašnjost Bakhova hrama

BAAR, Jindřich Šimon, ✳ Klenča (Češka) 1869, † 1925, svećenik i češki književnik. Istakao se kao književnik češke katoličke Moderne. Kao umjereni realist prikazao je u romanima i pripovijetkama život katoličkog svećenika i njegov odnos prema katoličkoj pastvi i društvu uopće. Taj motiv nalazimo u djelima *Cestou křižovou,* 1899; *Farská panička,* 1906; *Farské historky,* 1908; *K Bohu,* 1914. Drugi dio njegova rada su romani iz seoskog života kršnih Choda

oko Domažlica. Za razliku od J. Holečeka, koji je predočio misaonog južnočeškog seljaka u epopeji *Naši*, J. Š. Baar ocrtava pobožnog, Bogu predanog chodskog seljaka. Najbolji roman toga tipa je *Jan Cimbura*, 1908; ostali takvi romani su: *Pro kravičku*, 1905; *Posledni z rodu Sedmerova*, 1908, i *Hanča*, 1917.

Na hrvatski su prevedeni ovi Baarovi romani: *Putem ljubavi*, Zagreb 1917 (preveo J. Andrić); *Župnikova gazdarica*, Osijek 1923 (prev. P. M. Rakoš); *Za kravicu*, Zagreb 1930 i Gorica 1931 (prev. J. Andrić); *Posljednji sud*, Sisak 1931 (prev. P. M. Rakoš) i Zagreb 1932 (prev. A. Šimčik).

LIT.: J. Máchal, *O českém románu novodobém*, 1930. Lj. J-e.

BÅÅTH (izg. Bót), **Albert Ulrik**, ✱ Malmö 13. VII. 1853, † Göteborg 3. VIII. 1912, švedski pjesnik, uveo realistički ton u švedsku poeziju. Motivi njegovih pjesama sad su svakodnevni, realistički, sad historijski: *Dikter* (Pjesme), 1879; *Nya Dikter* (Nove pjesme), 1881; *På gröna stigar* (Po zelenim putovima), 1889, naglašuje sve više socijalne motive. Veći epski poemi: *Marit Vallkulla* (1887), iz vremena progona vještica, *Kärlekssagan på Björkeberga* (Ljubavna priča iz B.), 1893, neobična ljubav Larsa Wiwalliusa, pjesnika 17. st. Socijalni i historijski motivi: *Svenska Toner* (Švedske melodije), 1893.

LIT.: H. E. Larsson, *A. U. Bååth* (u Ord och Bild, 1901 i 1912). Lj. M.

BAB EL-MANDEB (arap. »vrata suza«), 26 km široko morsko tijesno među Afrikom i južnim rtom Arabije, spaja Crveno more s Indijskim oceanom. Perim-otoci dijele ga na dva prolaza: istočni Bab-Iskender i zapadni Daht-el-Meium. Od otvorenja Sueskog kanala ima Bab el-M. svjetsko političko značenje, napose za Veliku Britaniju, kojoj pripadaju Aden, Perim i engleska Somalija, te za Francusku, koja ovdje ima Somaliju i Šeih Said. Južno od Perim-otoka strše vulkanski grebeni Džezirat es Saba (arap. »otoci sedmero braće«, engl. High Brothers) sa 100 m visokim znakovima za brodove. A. M. S.

BABA, reduplikacijska tvorba dječjeg jezika, kao mama, tata, lat. ana »baka«, u njemačkim narječjima ana »baba«, sve riječi, koje su nekada odrasli, tepajući od milja riječi male djece, poprimili u svoj jezik. U hrvatskom znači baba očeva ili materina majka, pa stara žena uopće, gdjegdje i punica, štoviše i dadilja (ispor. od riječi baba izvedenu riječ babica, babinje i sl.). I neka se mitološka ženska bića nazivlju baba. G. Š.

Baba u mitologiji slav. naroda personifikacija je vjetrenoga, mračnoga, kišnoga. U Rusiji još Jaga baba i Težibaba, osobito personifikacija zime, u Hrvata i Srba baba Ruga, u Slovenaca Vehtra ili Pehtra baba. U ostacima staroga vjerovanja to je nekakav zli spiljski duh u liku starice ili čarobnice ili uopće vještice: Baba Gvozdenka ili Gvozdanka ili Zlata baba. Bugari nazivaju najstariju Suđenicu Zlatom babom. Zlatu babu znaju i Slovenci.

Kod Hrvata Pokladna baba (i Baba korizma) predstavlja, čini se, zimu ili samu smrt. S njom je spojen pokladni narodni običaj: slamnu babu zlostavljaju, voze iz sela (slično kao s Karnevalom, Konjem, Pustom, Mesopustom). I kod ostalih slav. naroda utvrđen je običaj, da u 4. korizmenu nedjelju (»Laetare«) izgone smrt u obliku slamne starice.

LIT.: Niederle, *Život starých Slovanů*, II/1, Prag 1916; Máchal, *Nákres slovanského bájesloví*, Prag 1891; Schneeweis, *Grundriss des Volksbrauchs u. Volksglaubens der Serbokroaten*, Celje 1935; Ilić, *Slavonski narodni običaji*, Zagreb 1846; Zelenin, *Russische (ostslavische) Volkskunde*, Berlin 1927. M. S.

Njemački mit poznaje božicu, staricu Frau Holle, personifikaciju oplođujućih prirodnih sila. Ona živi pod zemljom, daje zemlji kišu i snijeg, a iz njezina zdenca života donosi roda djecu na svijet. Gdjegdje se zove i Berchta (Sjajna) i daruje djecu o Božiću namjesto maloga Isusa. G. Š.

Babice. Srbi vjeruju, da porodilji i čedu za 7 prvih dana, ako ih bdeći ne čuvaju, mogu nauditi mračni neprijateljski (zemni, htonički) duhovi babice. Zato porodilju paze, razgovaraju i časte susjedi; čedo bi moglo postati suludo ili s kojom drugom manom.

Babin kut, strana na zapadnom obzorju, odakle ljeti redovno nastaju olujni vjetrovi i zla godina. Tim svima nazivima temeljna je zacijelo predodžba, da je Baba personifikacija zime, leda i mraka.

Babine (babinje). Kad se žena *obabi* (t. j. porodi), idu joj bliža rodbina i znanice u pohode, t. j. *na babine*, noseći darove i milošte u krepkoj hrani. To osobito biva na dan krštenja djeteta. Muški ne idu u babine. Darovi su za dijete: kapica, bjećvice, košuljica i drugo; za majku: hljebac, (medene) pogače i kolači, pečena kokoš, pite, uštipci, vino i dr. (od davnine, danas već rjeđe, kašica, kao u ostalih Slavena). Ako porodilja odmah nema mlijeka, podoji čedo koja susjedna mlada majka (tako dolazi do braće »po mlijeku«).

Babini dani, jarci (ili kozlići), pozajmljenici, ukovi (t. j. hukovi), zove se vrijeme na kraju ožujka (ili na početku travnja), kada preko očekivanja udare vjetreni hukovi, snijeg i led (te pomore kozliće). Ima i priča, da je žena u to doba izvela koze na pašu pa se smrzla zajedno s kozama i okamenila. Slično kazivanje postoji i u Bugara. M. S.

Babino ljeto ili bablje ljeto zovu se u hrvatskom narodu topli dani, koji u različitim krajevima traju različito, obično između Male Gospe i Miholja ili još kasnije, kad već lišće pada i dolaze zimski dani. Tim imenom nazvali su i osobitu pojavu tih toplih dana, naime nježne niti paučine, koje dižu uzdušne struje. Nastaju tako, da neki maleni, a osobito mladi paučići, najviše iz porodice *Thomisidae*, načine dulje niti paučine, pa pomoću njih aerostatički lete, ponajviše u jesen, a nešto i u proljeće. Na taj način raznesu vjetrovi i uzdušne struje ove pauke na sve strane, da se što više rasprostrane. Katkada ih vjetar odnese i vrlo daleko, pa ih je Darwin vidio s broda preko 100 km daleko od obale. To je jedini slučaj kod kopnenih životinja, da lebde u uzduhu bez tjelesne radnje, kao što lebde u vodi tolike životinje u planktonu. N. F-k.

BABA, 1. planinski masiv u *JZ* kraju Makedonije, ograničen kotlinom Prespe na *Z*, dolinom Brajčinske i Kraješke Reke na *S*, Bitoljskog Polja na *I*, dok na *J* prelazi u Grčku. B. je nastavak Peristera. Greben se pruža prema *J* s vrhovima Loš Kamen (2050 m), kota 2196 m, Ržana (2330 m) na granici s Grčkom. Na *Z* je najistaknutiji vis Cuce (2120 m), na *I* Krivi Kamen (2150 m). B. je sastavljena od paleozojskih i mlađih filita, amfibolita te glinenih i kremenih škriljaca. Kraj je neprohodan i rijetko naseljen.



BABA U KAMNIŠKIM ALPAMA

2. Planinica u moravskom okrugu oko 12 km *IJI* od Paraćina, ograničena rječicom Grzom na *S* i Petrušinim Potokom na *I*. Sagrađena je od vapnenjaka, a pruža se gotovo meridijanskim pravcem od sela Lešja do Plane. Greben B. je oštar, a strane prema *Z* su okomite. Visoka je 654 m. Sjeverno od te planine prolaze cesta i željeznička pruga Paraćin—Zaječar. P. V-ć.

3. Planina u jugoistočnoj Hercegovini između Dabarskog i Gatačkog polja. Najviši su vrhovi Baba (1734 m) i Kamena Glavica 1666 m). N. P.

4. Vrlo lijep vrh u Karavankama, 1892 m, sa širokom gorskom livadom. Na sjevernoj se strani strmo ruši prema Koruškoj. Na *SI* je prostrana kotlina s vrlo prikladnim terenom za skijanje.

5. Dosta teško pristupačan brijeg u Kamniškim Alpama, 1543 m, blizu Češke kuće. (Tu su planinarsku kuću, blizu Jezerskoga, osnovali češki planinari). Vrh mu čini interesantna glavica, nalik na glavu žene s rupcem. Z. D.

BABADAG, grad s 5.000 stan. u Dobrudži, nedaleko delte Dunava, oko 40 km udaljen od Crnog mora. Za turskoga gospodstva bio je glavni grad Dobrudže. Ima tatarsku visoku školu, više mošeja i grob muhamedovskog sveca Baba, po kojemu je i naselje prozvano. N. P.

BABAHASANICA, dio bila i vrh na Šar-Planini u Makedoniji, zapadno od gornjeg toka Tetovske (Šarske) Bistrice, oko 18 km južno od Prizrena i 18 km *ZJZ* od Tetova. B. je sastavljena od paleozojskih škriljaca. Bilo je podjednake visine, s najvišim vrhom od 2494 m, a pruža se od *S* na *J*. Na njemu su očuvani tragovi ledenoga doba: *JI* strana sva je izrešetana cirkovima; u jednom od njih je jezero, kojemu je korito urezano u stijeni. P. V-ć.

BABAHMETOVIĆI, junaci u narodnim pjesmama bosanskohercegovačkih muslimana. Turski putopisac *Evlija Čelebija* spominje cetinjskog dizdara *Babahmeta* i njegova sina (sredina 17. st.). *Andrija Kačić* pjeva o kliškom kapetanu *Mustajbegu Babahmetoviću* u »Pismi drugoj od Po-

ljičana, koji razbiše Turke, rata bečkoga, oli ti Morie na 1686 srpnja na 2.« M. Hj.

BABAK (Lytta vesicatoria), kukac, kornjaš kovno zelene boje, živi na jasenu i jorgovanu, izlučuje oštar miris, u krvi sadržava tvar kantaridin, koji izvlači prišteve, pa se kukac osušen i satrt u prah upotrebljava za pravljenje melema (→ prištilci). K. B.

BABAŠNICA, dio vijenca na *J* polovini Šar-planine, oko 6 km *Jl* od Broda, mjesta u Gorskom srezu, u prizrenskom okrugu. B. se zove i Brodska planina. Sastavljena je od metamorfnih paleozojskih škriljaca i trijaskih vapnenjaka i dolomita, a greben joj se pruža od *S* na *J* i u istom se pravcu spušta. Ističu se kota 2610 m, Čubričevo (2533 m), Roša (2323 m). B. je odijeljena na *I* od Rudoke planine samo prijevojima. P. V-ć.

BABBAGE, Charles, ✻ 1791, † 1871, engleski matematičar. Povezao je na sretan način sposobnost iznalaženja i opažanja sa strogim naučnim obrazovanjem. Konstruirao je jedan od prvih strojeva za računanje; izdao vanredno zgodno poredane logaritmičke tablice i napisao mnogo rasprava u *Transactions of the Royal Society of London,* kao i više djela iz područja matematike, tehnike i filozofije. S. Š.

BABBITT, Irving, ✻ 1865, † 1933, američki kritičar. Profesor franc. književnosti na Harvardovu sveučilištu u Cambridgeu (Mass.). U svojim djelima *The New Laokoon,* 1910, *The Masters of Modern French Criticism,* 1912, *Rousseau and Romanticism,* 1919, *On Being Creative,* 1932, zalaže se za klasične tradicije protiv romantizma. A. R.

BABELON, Ernest, ✻ Sarrey (Haute-Marne) 7. XI. 1854, † Pariz 3. I. 1924, francuski numizmatičar, konzervator u Nacionalnoj knjižnici, prof. numizmatike na Collège de France u Parizu. Provodio je iskapanja 1883 u zajednici s Reinachom u Kartagi i juž. Tunisu.

BABELJ, Isak E., ✻ Odesa 1894, ruski pisac s izrazito slikovitim jezikom, majstor u karakteristici, s pritajenim, nešto tužnim humorom.

BIBL.: Zbornik *Odesskie rasskazy* i snažan roman *Konarmija.* Drame *Zakat* i *Marija* u literarnom su pogledu jake, ali kao kazališni komadi nisu osobito uspjele. N. F.

BABENBERG, moćna istočnofranačka grofovska porodica, spominje se već za Karolinga, a dobila je svoje ime po zamku Bambergu. Najvažnije ličnosti Poppo i Gebbart. U borbama s Konradincima (902—906) izgubila je ta grana porodice svoju važnost. Austrijski Babenbergovci potječu od Luitpolda, koji je dobio od cara Otona II. 976 Istočnu Marku (Ostmark) kao leno. Posljednji Babenbergovac bio je Fridrik II. Ratoborni, koji je 28. VI. 1246 pao u bitki na Leithi, i njime je izumrla ta porodica.

LIT.: Juritsch, *Geschichte der Babenberger 976—1246,* 1894.

BABES, Viktor, ✻ Beč 1854, † Bukurešt 1926, rumunjski patolog. Od 1887 sveuč. prof. za bakteriologiju, patološku i eksperimentalnu patologiju u Bukureštu. Velik broj radova na mnogim svjetskim jezicima o bjesnoći, hemoragičkoj septikemiji domaćih životinja, a napose otkriće uzročnika zarazne hemoglobinurije goveda, koji je po njemu dobio naziv *Babesia,* osigurali su mu dostojno i trajno mjesto u analima veterinarske medicine. A. H.

BABESIAE, patogeni, nepigmentirani protozoi u crvenim krvnim tjelešcima, okruglog, prstenastog, kruškastog ili štapićastog oblika. Množe se u crvenim krvnim tjelešcima cijepanjem u 2 ili 4 potomka. Ovamo idu: b. bigemina, b. caballi, b. canis, b. motasi, b. trautmanni, te manji oblici, b. bovis, b. ovis, i t. d. Prenosioci babesija su krpelji (ixodinae). → Piroplasmoze. A. H.


FRANÇOIS BABEUF

BABEUF, François-Noël, ✻ St. Quentin 23. XI. 1760, † Pariz 27. V. 1797, mjernik. Kad je izbila revolucija, odmah je oduševljeno uz nju pristao. G. 1793 dolazi u Pariz i uzimlje ime rimskog tribuna Gaja Grakha *Gracchus* ističući se svojim žestokim demagoškim govorima. U svom listu *Le Tribun du Peuple* napadao je građanski poredak na najgori način. Mnogo puta je radi svoje pretjerane naglosti bio zatvaran, a nakon Robespierreova smaknuća postaje najogorčeniji protivnik t. zv. umjerenih, koji su bili na vlasti. Radi toga bude zatvoren i nakon dužeg vremena pušten na slobodu. G. 1795 osniva klub *Des Egaux.* S novim svojim drugovima skuje urotu, da sruši direktorij i provede u Francuskoj novo državno uređenje na komunističkoj bazi. Međutim je vlada izdajom otkrila tu urotu u svibnju 1796, i B. bude osuđen na smrt giljotinom. Njegovi suučesnici su dijelom deportirani, dijelom pušteni na slobodu. Po njemu se jedna struja socijalizma naziva *babuvizam* (→ socijalizam).

LIT.: Advielle, *Histoire de Gracchus Babeuf,* Bruxelles 1885; Fleury, *Biographie de Babeuf,* 2 sv., Bruxelles 1882; Fournière, *Les théories socialistes de Babeuf à Proudhon,* 1904. S. A.

BABEV, Dimitr, ✻ Veliko Trnovo 1880, bugarski književnik i pjesnik. Učio je pravne nauke u Bruxellesu i Sofiji. Od g. 1913 uređuje literarni časopis *Listopad.* Izdao je nekoliko knjiga, među kojima je najvrednija *Knjiga objavljenja* (1926). Najčešći motiv u njegovoj lirici je ljubav prema ženi, isprepletena pesimističkim razmišljanjima o životu, smrti, prirodi i Bogu. G. K.

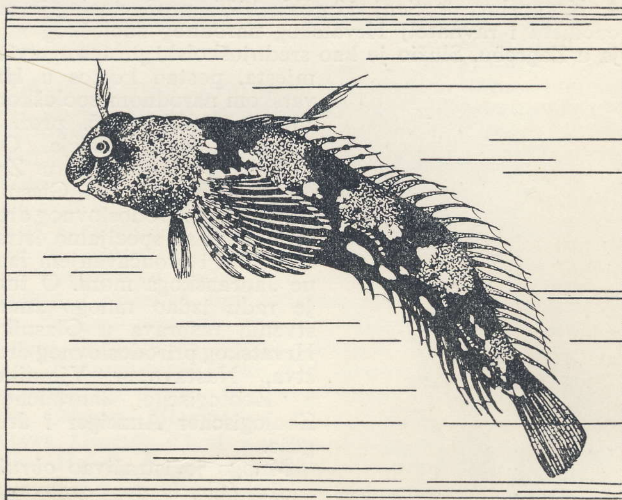
BABIA HORA (slovački; polj. Babia góra), sjeverni ogranak zapadnih Beskida nad Oravom. Najviši je vrh istog imena visok 1725 m. Na njemu ima tragova glacijalne oledbe. Pruža se pogled na sve strane, jer se diže 400 m iznad pojasa šume. N. P.

BABICA (primalja) je žena, kojoj je zvanje pomagati rodiljama u porođaju, savjetovati ih u trudnoći i njegovati u babinjama majku i novorođenče.

To zvanje mogu danas vršiti samo žene, koje su postigle za to potrebnu kvalifikaciju, svršivši u babičkim školama po državi određeni tečaj i položivši na koncu tečaja ispit pred određenom komisijom. Kod nas postoji babička škola u Zagrebu od 1877. Babički tečaj sada traje 18 mjeseci, dok je u početku trajao tek 5 mjeseci. (U Zadru je postojala škola za babice od 1820. Gubitkom Zadra ostala je Dalmacija do danas bez primaljske škole.) Babičke učenice, kad svrše tečaj i polože ispit, dobivaju diplomu, koja im daje pravo na vršenje babičke prakse. Babice su ili sukromne (privatne), kojih broj kod nas nije ograničen, ili su općinske i gradske. Sve se one moraju jedamput na godinu podvrći ispitu kod svoga službenog (kotarskog) liječnika i pregledu svoga pribora. Svake pete godine idu na opetovni tečaj (30 dana) u babičku školu.

Glavna je zadaća babice pomaganje ženi u porođaju, koji ona smije da sama vodi jedino, ako je sve u redu i normalno. Druga je važna zadaća babice, da točno pazi, da ne nastupe u porođaju kakve nepravilnosti i pogibelj za majku ili dijete. U takvu slučaju mora ona odmah pozvati liječnika. Ona je dakle *posrednik* između rodilje i liječnika. Samo u slučaju krajnje nužde, ako liječnik ne može da se brzo dozove, mora ona kod stanovitih nepravilnosti pokušati da sama pomogne, o čemu mora odmah pismeno obavijestiti službenoga liječnika.

Zvanje je babice prema tomu veoma odgovorno, a za narodno zdravlje od najveće važnosti. I u stranom svijetu, a pogotovu kod nas babičko pitanje još nije riješeno, kako bi to prema važnosti njegovoj bilo potrebno. Kako kod liječnika, tako se nažalost opaža na selu i veliko pomanjkanje babica, dok ih u gradovima i većim mjestima imade


BABICA (por. *Blenniidae*)

kud i kamo previše. Zbog toga u našem narodu golemi postotak žena rađa bez ikakove stručne pomoći, a hiljade majki i djece stradavaju u porođaju. Glavne potrebne reforme u babičkom pitanju kod nas bile bi: da babici bude osigurana eksistencija, da se izobrazi veći broj babica, i da se one ispravno porazdijele na terenu (selu i gradu). F. D.

BABICE (*Blenniidae*), većinom malene ribe, u plitkome moru uz kamenite obale i našeg Jadrana, u više vrsta. Nepravilno su pjegavo obojene kao morsko dno, sluzave gole kože ili s malenim okruglim ljuskama, velike glave. Trbušne su peraje na grlu, ledne peraje spojene u jedno, a pred očima nose kožnata pipala. Babice su grabežljivci, koji navaljuju iz zakutaka na druge ribe, školjkaše i crve, a plivaju u jatima. Mužjak brižno čuva jaja u kakvoj pukotini ili pod kamenjem. Neke vrste babica žive i u slatkoj vodi, na pr. *Blennius vulgaris* u jezerima Italije (Gardsko jezero). K. B.

BABIĆ, 1. Benedikt, † Mleci 18. IV. 1591, Dubrovčanin, dominikanac. U red stupio 1556, učio više nauke u Italiji, poslije bio učitelj u nekim talijanskim samostanima. Bio je i dobar propovjednik: njegove *Sermones* još u 18. st. čuvali su dubrovački dominikanci u rukopisu.

LIT.: O. S. Cerva, *Bibliotheca Ragusina*, sv. I., pod *Fr. Benedictus Babbich ord. Praed.* F. F.

O. Benedikta B. hvale i kao skladatelja i odlična orguljaša. Po Cervi je fra B. znao graditi orgulje i napisao nekoliko spisa o glazbi. Po Dolciju uveo je fra B. koralno pjevanje. G. 1591 pošao je u Italiju. U samostanu sv. Križa u Boscu blizu Alessandrije susreo se s poglavicom svog reda.

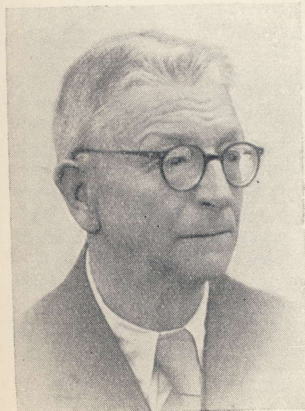
LIT.: O. V. Kuzmić, *Životi tolikih glazbenika* (rukopis); fra A. Posinkovića članci u »Sv. Ceciliji«, Zagreb 1917 i 1918; Ljubić, *Dizionario biografico*, Beč 1856. B. Š.

2. Božo, ✻ Volarice kod Sv. Jurja 24. XII. 1840, † Sv. Juraj kod Senja 14. XI. 1912, pomorski pisac. U austrougarsku ratnu mornaricu stupio je 1858 kao privremeni kadet. Radi slaba zdravlja umirovljen je 1862. Za vrijeme rata 1866 stupio je opet u službu mornarice i postao zastavnikom linijskog broda. Službovao je u mornarici do 1874, kada je imenovan privremenim učiteljem na Nautičkoj učioni u Bakru, a ujedno mu je bila povjerena uprava toga zavoda. G. 1882 za vrijeme preustrojstva te škole stavljen je u stanje raspoloživosti. Kao pisac nastojao je uvesti mjesto stranih izraza hrvatske.

BIBL.: *Morski rječnik hrvatsko-srpski usporeden sa italijanskim jezikom*, Trst 1870; *Mladi mornar ili put brodom iz Senja u Trst*, Kraljevica 1875; *Nazivlje korita i jedrilja*, Bakar 1877; *Zapovijed brodovnih objava u hrvatskom, njemačkom i talijanskom jeziku*, Bakar 1878; *O čamcu i njegovom upravljanju*, 1879; *U korist našega brodovlja; Morska matica; Pomorski rječnik*, Senj 1901. E. Š.

3. Ivo, ✻ Varaždin 29. VIII. 1900, prof. parasitologije na veterinarskom fakultetu u Zagrebu. Kao član čeh.-slov. delegacije sudjelovao je 1920—1921 u suzbijanju goveđe kuge u Poljskoj. Uredio je fakultetski parasitološki zavod za nastavno znanstvene i dijagnostičke potrebe. Mnogo je truda uložio oko novogradnje veterinarskog fakulteta u Zagrebu. Radovi o tumorima, tifu pasa, hermafroditizmu, svinjskoj kugi, o parasitima ptica, riba, domaćih sisavaca, posebno još o golubačkoj mušici i metiljavosti te iz područja sudskoga veterinarstva. L. B-ć.

4. Krunoslav, ✻ Senj 12. IV. 1875, prof. zoologije na sveučilištu i ravnatelj Hrvatskog narodnog zoološkog muzeja u Zagrebu. Služio je kao srednjoškolski profesor u više mjesta, postao kustos u Hrvatskom narodnom zoološkom muzeju, 1927 sveuč. prof. i ravnatelj istog muzeja. Od 1940 član Akademije u Zagrebu. Uređivao je i Glasnik Hrvatskog prirodoslovnog društva. Bavi se specijalno istraživanjem i proučavanjem faune Jadranskoga mora. O tom je radu izdao mnogo znanstvenih rasprava u Glasniku Hrvatskog prirodoslovnog društva, Nastavnom Vjesniku, u Zoologische Jahrbücher, Zoologischer Anzeiger i drugdje.


KRUNOSLAV BABIĆ

Mnogo je istraživao *obrubnjake (Građa za poznavanje hrvatske faune hidroida*, Rad akademije, 1898; *Übersicht der Hydroiden des Adriatischen Meeres*, Glasnik Hrv. prirodoslov. društva, 1900, i druge rasprave; 1911 utvrdio je novu vrstu iz Jadranskog mora: *Aglaophenia adriatica*) i druge *mješince* (režnjake, rebraše — *Planktonički celenterati iz Jadranskog mora*, Rad akademije, 1913 i dr.). Isto je tako s velikom erudicijom proučavao *spužve* (uz više rasprava 1914—16, *Monactinellida und Tetractinellida des Adriatischen Meeres*, Zoologische Jahrbücher, Abt. f. Systematik &c. 1922, gdje je opisao 7 novih vrsta), pa je danas u znanstvenom svijetu priznat kao kapacitet na tom području. Zatim se još od morske faune bavio *mnogočekinjašima* (1912), *zvjezdačama* (1913, 1922), *kornjačama* (sedmopruga želva, 1920), *ribama* (gorostasna psina, 1939) i dr. Osim toga je još istraživao i naše lažipauke (1916), pećinske rakove deseteronošce (1922), škrgonošce (1917) i slatkovodne spužve (1919). Vrlo mu je važna rasprava *Hrvatska fauna i važniji radovi oko nje* (Glasnik Hrv. prir. društva, 1928), gdje je sintetički prikazan čitav dotadašnji rad domaćih i stranih stručnjaka oko hrvatske faune. Osim znanstvenog rada mnogo je pisao, da hrvatskom narodu prikaže važnost njegova mora. U znanstvenim djelima za opću naobrazbu izdala je Akademija 1910 njegovo djelo *Pogledi na biologičke i bionomičke odnose u Jadranskom moru*, a 1928 je sam izdao *Život Jadranskog mora*. Kao iskusan nastavnik dao je našoj srednjoj školi školske knjige iz zoologije za niže (1926) i za više razrede (1936). N. F-k.

5. Ljubo, ✻ Jastrebarsko 14. VI. 1890, slikar, scenograf, historičar umjetnosti, profesor Umjetničke akademije u Zagrebu. Maturirao 1908 u Zagrebu, gdje je 1907—1910 polazio Umjetničku školu kao đak M. Cl. Crnčića, zatim 1910—13 na Umjetničkoj akademiji u Münchenu studirao crtanje kod A. Janka, slikanje i kompoziciju kod Fr. v. Stucka, a tečaj za umjetničku anatomiju kod prof. Moliea. G. 1913—14 boravi na studijama u Parizu. Kasnije je bio na naučnim putovanjima u Austriji, Češkoj, na Balkanu, u Njemačkoj, Francuskoj, Švicarskoj, Italiji i Španjolskoj. U Italiji i Francuskoj proboravio je duže vremena proučavajući galerije i umjetničke spomenike, a u Njemačkoj 1930 ustrojstva umjetničkih nastavnih zavoda. G. 1932 svršio je nauke iz povijesti umjetnosti na zagrebačkom filozofskom fakultetu.


LJUBO BABIĆ

Još kao đak Umjetničke škole izrađuje na Crnčićevu triptihu *Pogled s Plasa* desni dio. Prvi put priređuje izložbu 1910 za otvorenja Ulrichova salona u Zagrebu. G. 1911 izlaže u Rimu, 1912 u Münchenu, a 1913 u bečkoj Secesiji; iste godine priređuje prvu kolektivnu izložbu u Umjetničkom paviljonu u Zagrebu. G. 1916 sudjeluje kod organiziranja Hrvatskog proljetnog salona. Uz njegovu suradnju osnovana je 1923 Nezavisna grupa umjetnika, 1929 Grupa trojice, a kasnije Grupa hrvatskih umjetnika. U ovim skupinama samostalno izlaže već četvrt vijeka, gotovo svake godine, te je priredio preko trideset izložbâ u Zagrebu i većim mjestima Hrvatske, Slovenije i Srbije. U Parizu je izlagao 1914, 1919 i 1925, zatim u Barceloni, Londonu, Leipzigu (1927), Berlinu (1936), New Yorku (1939), Lyonu, Milanu i Veneciji (Biennale 1938). Kao prvi kustos zagrebačke Moderne galerije organizira 1918—19 prvu postavu te galerije i prvu kolekciju slika Josipa Račića, a kao tajnik kulturno-historijske izložbe grada Zagreba 1925 izložbu prigodom proslave 1000-godišnjice hrvatskog kraljevstva. Uređuje izložbu naše knjige u Leipzigu, sudjeluje 1928 kod organiziranja prve veće izložbe suvremene francuske, a 1930 suvremene njemačke umjetnosti u Zagrebu. Organizira 1935 niz retrospektivnih izložaba »Sto godina hrvatske umjetnosti« prigodom 50-godišnjice Strossmayerove galerije, surađuje kod organizacije međunarodne lovačke izložbe u Berlinu i umjetno-obrtne u New Yorku 1939. Ilustrira i oprema pojedina hrvatska književna djela: Narodne priče i pjesme, Nazorove *Hrvatske kraljeve* i Tolstoja, crta i osniva na stotine naslovnih strana različitih književnih izdanja.

U okviru ove intenzivne djelatnosti sigurno se i odmjereno razvija B-evo umjetničko iživljavanje u glavnoj domeni njegova stvaranja, u slikarstvu. Kao i Miroslav Kraljević, on je đak Münchena; ondješnja atmosfera, koja je tada u znaku impresionizma i secesije, pruža mu samo solidnu tehničku podlogu, ali se dublje ne urezuje u njegovu ličnost. Kao i Kraljević, on polazi na drugu etapu u Pariz, gdje proniče u bogati mnogostoljetni sadržaj francuskog slikarstva. Ali on ni ondje ne podliježe nikakvoj pomodnoj maniri raznih struja t. zv. école de Paris. Neka tvrdokornost i strogi kriticizam, njemu uvijek svojstveni, očituju se u njegovoj beskompromisnoj težnji, da se slikarski iživi svojim jezikom u stalnoj borbi za svoj vlastiti izražaj. Ipak se u tri decenija njegova slikarskog rada mogu jasno nazrijevati obrisi triju karakterističnih faza. Prva, najranija, zadahnuta je nekom primjesom literarne simbolike. To je razdoblje, kad je slikao veliko ulje *Crna zastava*, litografirao *Golgotu* i psalme, te portretirao Matoša, Kovačića, Begovića i Krležu. S ovim potonjim u doba izlaženja *Plamena* (1919) usko surađuje u književno—umjetničkim programima i borbama. Tomu razdoblju pripada i njegova mapa litografija *Toledo* (1921). Ali tada nastaje i niz njegovih lirski intoniranih odličnih akvarela iz Španjolske i Italije, koji nagoviještaju pojavu B-a u čisto slikarskoj i kolorističkoj fazi. Ta se druga faza ispoljila za vrijeme djelovanja Grupe trojice, kad prijašnje naglašavanje forme i sadržaja zamjenjuje duboka unutrašnja osjećajnost za boju. Tu su njegovu osjećajnost uzbudili naročito more i dalmatinski krajolici (Pelješac, Čiovo); stvorio je tada niz sunčanih i koloristički bogatih ulja s motivima mora, pećina, vrtova, maslina i svega onoga, što sačinjava naš bojama tako raskošan južno-dalmatinski ambijent. Tek se u portretima, koji nastaju i u to vrijeme, uvijek očituje neka španjolsko-courbetovska čvrstoća modelacije i odricanje svega preglasnog u koloritu. Serija B. autoportreta, koji su nastajali u nizu godina, osobito je značajna za ovaj kompleks njegova slikarskoga vjerovanja. Poniranje u koloristički čar hrvatskoga pejzaža, rođeno u zaljubljenosti u južnjačke vizuelne senzacije, dovodi B-a postepeno i u gornjohrvatske krajeve. Njegovi krajobrazi s ličkih polja uz gudure i pećine, kojima se divlje probija Zrmanja, pa poetična lirika modrozelene Mrežnice i Korane, blagi pastorale zagrebačke okolice i slikarsko bogatstvo zagorskih dolina i humova u proljetnoj svježini i ljetnoj zrelosti, pružaju mu obilje motiva, koje on umije zahvatiti duboko urođenom slikarskom intuicijom i realizirati ih na svojim uljima i crtežima. Ali B. ne zanemaruje ni akvarel, koji u njegovu uzbuđenom i dinamičnom djelu uvijek znači tiha i nježna lirska intermezza. A ne zanemaruje ni figuralnih kompozicija kao ni slika za crkve (Sv. Marko. Nadbiskupska gimnazija). Treća se B-eva faza ispoljuje u slikarskom i naučnom zadubljivanju u hrvatski folklor. Ta komponenta izbija već od prvih njegovih slikarskih početaka (crtež *Skarićevo gornje*), ali se osobito ispoljuje u posljednje doba. Crta i slika sve likovne manifestacije u hrvatskom kolektivu, odabirući stručnim znanjem i sigurnim ukusom ono najbitnije i autohtono, što se odrazuje u gradnji seljačkih domova, u rezbarijama, ornamentima, aplikacijama, vezivu i narodnoj nošnji. Ta njegova likovna ostvarivanja sretno spajaju u sebi znanje istraživača i osjećaj slikara. Smotre hrvatske seljačke kulture pružile su mu golem i bogat materijal; u njegovu se estetsko-etnološku i slikarsku analizu dao s iskrenim elanom i oduševljenjem.



LJUBO BABIĆ, Seljakinja iz Mikulića

Značajan je B-ev rad i u struci kazališne scenografije. S kazalištem je došao u vezu još za boravka u Münchenu, kad je na preporuku Stuckovu radio u ondješnjem Künstlertheatru. U Zagrebu je osnovao prvo marionetsko kazalište, a 1918 započinje inscenacijom Strindbergova *Vampira* u hrvatskom kazalištu u svojstvu scenografa njegova suradnja, koja traje do danas. Ovo je djelovanje značajno za njega, kao što je značajno i za napredak hrvatske kazališne umjetnosti. B. i redatelj B. Gavella reformiraju hrvatsku kazališnu umjetnost, podižu je na visok stupanj i izjednačuju s razinom evropskih mjerila. Kao autor scenskih oprema (dekora i kostima) prekida sa šablonom jeftinog iluzionizma, unoseći u scenu elemente plastike i konstrukcije, ali pridržavajući uvijek prvotno slikarsko djelovanje, prilagođeno bitnosti pojedinog djela. Njegov scenografski rad sadržava preko 200 kazališnih realizacija.

Od klasika je ponajviše inscenirao Shakespearea, i u njegovim je scenskim ostvarenjima dao najvrednije dokumente svog znanja, ukusa i originalnosti: *Rikard III.*, *Na Tri kralja* (dvije koncepcije), *Oluja*, *San ljetne noći*, *Hamlet*, *Romeo i Julija*, *Antonije i Kleopatra* idu među događaje u povijesti zagrebačke drame. Od ostalih je klasika inscenirao Racinea, Calderona, Ben Jonsona, Molièrea, Goethea, Schillera. Predano surađuje kod obnavljanja hrvatskih klasika i starijih dramatičara Lucića, Držića, Gundulića, Brezovačkog, Freudenreicha i dr. Od modernih hrvatskih pisaca inscenirao je čitavog Krležu (*Golgota*, *Vučjak*, *Michelangelo*, *Gospoda Glembajevi*, *Leda*), pa Vojnovića, Begovića, Kosora, Cesarca i t. d. I moderni svjetski pisci, kao Pirandello, Hašek, Čapek, Bruckner, Lenormand, Pagnol, Arx našli su u njemu svog ingenioznog suradnika. Radio je u operi i baletu, inscenirajući Glucka, Mozarta, Wagnera, Beethovena, Verdija, Debussyja, a od domaćih Lisinskoga,



LJUBO BABIĆ, Zlarin

Lhotku, Baranovića i Širolu. S ovim potonjim ostvario je balet *Sjene* (1919, prikazivan 1923). Izborom svojih inscenacija na svjetskoj izložbi dekorativnih umjetnosti u Parizu 1925 dobio je Grand Prix.

B. stalno djeluje i kao slikarski pedagog. G. 1914 je otvorio privatnu slikarsku školu, od 1916 je učitelj, a od 1940 redoviti profesor Umjetničke akademije u Zagrebu, u kojoj je odgojio čitave generacije slikara. Većina današnjih mlađih umjetnika ili je prolazila njegovom školom ili im je bio učitelj u općem tečaju. Među tima su Tomašević, Tiljak, Augustinčić, Hegedušić, Motika, Mujadžić, Šestić, Junek, Radauš, Parać, Šimunović, Job, kao i mnogi drugi.

Književni B-ev rad sinteza je njegove solidne erudicije i dubokog poznavanja materijala, te ličnog slikarskog stava i osjećanja. Objelodanio je niz književno-kritičkih i likovnopovijesnih prikaza u časopisima Plamen, Književnik, Savremenik, Kolo Matice Hrvatske, Hrvatska Revija i Pečat. Posebno je štampao slijedeće prikaze i knjige, sve u Zagrebu: *Hrvatski slikari od impresionizma do danas* (1929), *Maestral* (1931), *Dijete i likovni život* (1932), *Umjetnost kod Hrvata u XIX. stoljeću* (MH, 1934), *Pod italskim nebom* (MH, 1937), *Hrvatska grafika u XIX. stoljeću* (1936). U jubilarnom izdanju Obzora objelodanio je prikaz *Umjetnost kod Hrvata u XIX. i XX. stoljeću.* Neki su prikazi u cijelosti ili djelomično prevedeni na strane jezike. B. je vrlo aktivan i kao predavač, te je u Pučkom sveučilištu u Zagrebu i hrvatskoj pokrajini održao mnogo predavanja. U predavanjima *O boji i skladu* (1939—40) iznosi pokušaj novoga promatranja čitavog likovnog kompleksa kolektivnog umijeća, na osnovu mnogih crteža i studija hrvatske seljačke nošnje. Ova je radnja primljena u umjetničkom razredu Hrvatske akademije, kojoj je B. vanredni pravi član. O B-u je sumarno i u više navrata pisao M. Krleža. Prigodno su o njemu pisali Matoš, Nehajev, Lunaček, A. Schneider, S. Batušić i razni naši novinski kroničari. S. B.

6. Ljubomir (Ksaver Šandor Gjalski), ✻ Gredice u Hrvatskom Zagorju 26. X. 1854, † Gredice 9. II. 1935, književnik i političar. Otac mu, Tito, bio je vlasnik dobra Gredice, odvjetnik i neko vrijeme podžupan varaždinske županije; bavio se i politikom, te je bio zastupnik u hrvatskom saboru i delegat na zajedničkom saboru u Pešti. Majka mu je bila kći vlastelina i zagrebačkog odvjetnika Franje Ksavera Šandora Gjalskoga (»de Gyala«). Prema njezinu djevojačkom imenu stvorio je kasnije svoj književni pseudonim. Gimnaziju je polazio u Varaždinu, pravne nauke učio u Zagrebu, a dovršio ih u Beču. Služio je kao upravni činovnik u Koprivnici, Osijeku, Virovitici, Pakracu, Sisku, Šidu, Sušaku i Zagrebu. U činovničkoj karijeri nije napredovao, jer ga ban Khuen Hedérváry nije trpio. Kad je nakon dvadeset godina službe umirovljen kao kotarski pristav, vratio se na očinsko dobro i stao se baviti politikom. Bio je (od 1906) više puta izabran zastupnikom za hrvatski sabor, kao član hrvatsko-srpske koalicije, a bio je i delegat na zajedničkom saboru u Budimpešti i predsjednik tamošnje hrvatske delegacije. G. 1917 imenovan je velikim županom zagrebačke županije; umirovljen 1919, vratio se opet u Gredice. Nakon propasti Austro-Ugarske bio je član privremenog Narodnog predstavništva u Beogradu.

U svome duhovnom razvitku prošao je B. kroz više faza. U mladim se godinama zanosio pravaštvom, a imao je i ličnih dodira s Kvaternikom. Potpao je bio i pod utjecaj ideja o potrebi socijalnog preokreta u svijetu, pače je pisao i utopistički roman *Sin budućnosti.* U kulturnom životu se približio Štrosmajerovim sljedbenicima. Zanosio se i misticizmom i okultizmom, a neko je vrijeme pristajao i uz naprednjake. Poslije propasti Austro-Ugarske nije bio zadovoljan razvitkom prilika u novoj državi, te je stao isticati beskompromisno hrvatstvo. Od najmlađih godina mnogo je čitao znanstvena i beletristička djela. Bavio se i filozofijom i nacionalnom ekonomijom. Osobit su utjecaj na njega izvršili Schopenhauer i Lorenz von Stein. Poznavao je njemačke, francuske i ruske beletriste. Osobito su ga se dojmili Turgenjev, Balzac i Franzos, autor djela *Die Juden von Barnow.*

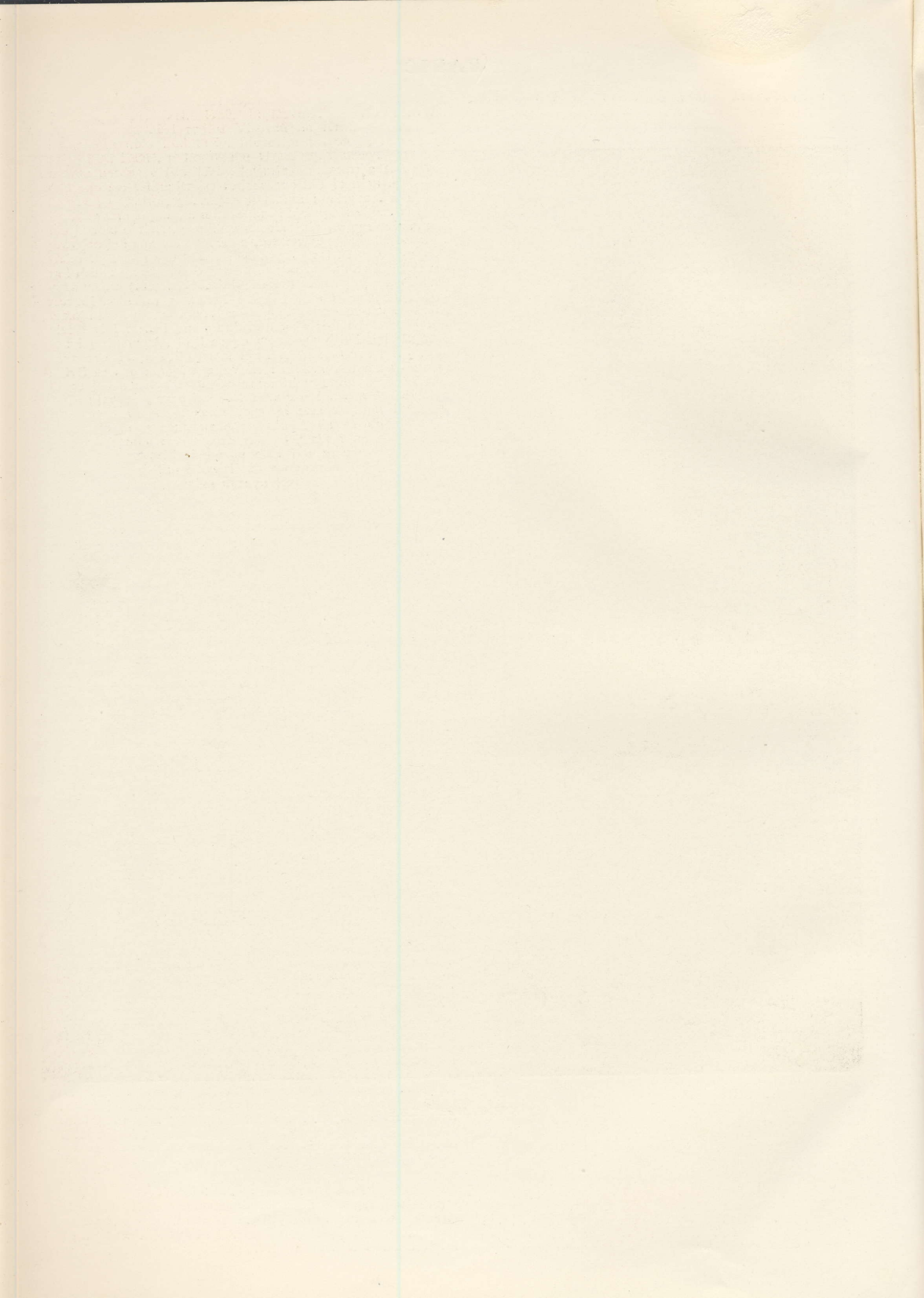
B. je počeo rano pisati, ali je urednik »Obzora« otklanjao njegove rukopise i ne pročitavši ih. Tek 1884 uvrstio je Vjekoslav Klaić u »Vijenac« njegova *Illustrissimusa Bathoricha,* i otad je stao B. obilnije književno raditi. Matica Hrvatska izdala mu je kroz dvadesetak godina ove pripovijesti i romane: *Pod starimi krovovi* (1886), *Tri pripovijesti bez naslova* (1887), *Bijedne priče* (1888), *Na rođenoj grudi* (1890), *Iz varmeđinskih dana* (1891), *Osvit* (1892), *Male pripovijesti* (1894), *Diljem doma* (1899), *Đurđica Agićeva* (1903, iz Vijenca 1886). Nakladom Društva hrvatskih književnika izišao mu je roman *Za materinsku riječ* (1906). Pored toga izišao mu je veći broj odužih pripovijesti i romana u Vijencu: *Maričon* (1884), *U novom dvoru* (1885), *U noći* (1886), *Janko Borislavić* (1887), *Radmilović* (1894), *Mors* (1897), *Irinina udaja* (1903), *Djevojački jadi* (1903). Od toga su neke pripovijesti i romani bili odmah preštampani u zasebne knjige. Usto je u Vijencu, Životu, Hrvatskom salonu i drugdje štampao oveći broj kraćih crtica i novela. Izdavši roman *Za materinsku riječ,* B. se neko vrijeme bio prestao baviti književnošću, ali se javio opet u Hrvatsko-srpskom almanahu (1910), a za vrijeme rata (1915) u Savremeniku. Poslije 1919 počeo je opet više raditi. Matica Hrvatska izdala mu je pripovijesti *Ljubav lajtnanta Milića* (1923) i roman *Dolazak Hrvata* (1924), a u dnevniku »Hrvat« izišao mu je roman *Pronevjereni ideali.* Sva su njegova poslijeratna djela ispunjena više manje elementima iz tadašnjeg hrvatskog političkog života. U njima je on velikim dijelom iznio svoje razočaranje pod prilikama iz 1918. Pored pripovijesti i romana štampao je B. u različitim časopisima i novinama (Vijenac, Savremenik, Mladost, sarajevska Nada, Književnik, Obzor i t. d.) oveći broj skica, književnih i umjetničkih prikaza, političkih članaka, na pr. o Bukovčevoj izložbi (Vijenac 1893), o prvoj izložbi hrvatskih umjetnika (Vijenac 1895), o autoru hrvatske himne (Vijenac 1896), o Jakši Čedomilu (Vijenac 1898), o Begovićevoj *Knjizi Boccadoro* (Život 1900), o Mariji Baškirčevoj i Sonji Kovalevskoj (Vijenac 1902), o Nikoli Mašiću (Vijenac 1902), Milivoju Šrepelu (Vijenac 1893, Hrvatska revija 1930).

Svoja sabrana djela počeo je B. izdavati 1913, ali je izdanje ometeno ratom. Potkraj njegova života započela je iznova to izdanje zagrebačka knjižara Kugli. Srpska književna zadruga izdala je (1905) njegovu knjigu *Pod starim krovovima.* U Beogradu su izišle poslije rata dvije antologije njegovih pripovijesti — u zbirci Školski pisci (1931, u redakciji A. Barca) i u knjižnici »Luča« (1937, u redakciji F. Alfirevića). Mnoge njegove pripovijesti prevedene su na različite jezike. Zasebna knjižica njegovih prevedenih pripovijesti izišla je u Reclamovoj Univerzalnoj biblioteci *(Erzählungen).*

Babić je ušao u književni život s pokoljenjem hrvatskih realista, pa je i sam upotrebljavao realističku tehniku i ugledao se ponajviše u strane realiste (Turgenjev, Franzos). Ali je već prvim svojim književnim djelima pokazao i svoju individualnu umjetničku crtu. Kad su se polovicom devedesetih godina stale u hrv. književnosti javljati borbe između Starih i Mladih, on isprva nije htio u njima sudjelovati. No Mladi, imajući pred očima njegovu umjetničku individualnost, stali su ga sve više isticati kao svoj uzor, pa i kao svoj program (zadarski Lovor, 1905). Kako je on usto pisao o izložbi hrvatskih umjetnika i hvalio izrazite manifestacije Mladih (na pr. Begovićevu *Knjigu Boccadoro*), sve je više pristupao uz njih, postajući donekle i nji-



Gore: GORICE *(Ulje); dolje:* SA SELJAČKE SMOTRE *(Intarzija)*



hovim reprezentantom. Bio je predsjednikom Društva hrvatskih književnika (1909—1918) u vrijeme, kad su mu oni davali obilježje. S toga položaja držao je i izrazite ideološke govore (na pr. Naša književnost, Savremenik 1913).

U svojim prvim književnim radovima (*Pod starim krovovima, Maričon, Iz varmeđinskih dana*). B. je počeo s toplinom iznositi svijet zagorskih plemića, koje su pisci prije njega — Bogović, Šenoa —, u vezi sa seljačkom bunom, bili nekako obilježili kao feudalne ugnjetače. B. je pristupio k tome svijetu s razumijevanjem i srcem iznoseći intimni život u starim kurijama, starinske ljubavi, običaje, stradanja i slabosti. Prikazao je svoje zagorske plemiće kao ljude, koji propadaju pred navalom novih misli i u novom ekonomskom poretku, što ga je izazvalo ukidanje kmetstva, no koji i u svom opadanju pokazuju simpatičnih čovječanskih crta. Počevši iznositi socijalne i ekonomske prilike Hrvatskoga Zagorja išao je postepeno za tim, da prikaže cjelokupni hrvatski nacionalni ekonomski i kulturni život svoga vremena, a i najdublja čovjekova nastojanja u dodiru s problemima vječnosti i smrti. U svojim djelima obuhvatio je tako tri područja: 1. socijalni lom, koji je u Hrvatskoj nastao poslije ukinuća kmetstva, 2. politički, kulturni i društveni razvitak Hrvatske u 19. st., 3. probleme najintimnijeg čovjekova života.

U svojim romanima i pripovijestima iz Hrvatskoga Zagorja prikazao je s jedne strane domaći život tamošnjih plemića, gledajući ih kao ljude, a ne kao pripadnike društvenog razreda, koji je izgubio svoju vlast. Obrnuto od dotadašnjih hrvatskih pisaca, B. je vidio i u feudalizmu nešto prirodno, od čega je imao koristi i seljak i plemić, a u propasti feudalaca vidio je on i propast kmetova. Usto je prikazivao i stvarne gospodarske teškoće, s kojima se imalo boriti hrvatsko plemstvo nakon ukinuća kmetstva (*Na rođenoj grudi, U novom dvoru*).

U romanima i novelama iz hrvatskoga nacionalnog života iznosi B. različita aktualna pitanja svoga vremena: položaj hrvatskoga kulturnog radnika u sredini, koja ga ne shvaća (*Radmilović, Đurđica Agićeva*), politički i moralni problem Hrvatske, kako se odrazio u borbi između obzoraša i pravaša (*U noći*), politički pritisak, koji su tuđinske vlasti vršile u Hrvatskoj. U grupu djela s određenom narodnom tendencijom idu i njegovi romani iz razdoblja ilirizma (*Osvit, Za materinsku riječ*), u kojima su prikazani ljudi i prilike iz doba hrv. preporoda.

Zasebnu grupu čine u njegovu radu pripovijesti, u kojima su prikazane težnje za rješenjem najosnovnijih pitanja života: smisao života, smrt (*Janko Borislavić, Mors, San doktora Mišića*). Iz njih izbija misticizam.

Po mnoštvu svojih djela i po širini svojih zahvata u hrvatski život B. je najuniverzalniji stariji hrvatski pripovjedač. On je obuhvatio vrlo mnogo problema hrvatskoga narodnog života i svoja opažanja iznosio s poraznom otvorenošću (na pr. u romanu *U noći*). Njegova su djela obilan dokumenat hrvatskoga života, tamo od zanosnih ilirskih dana pa preko apsolutizma, pravaštva i jugoslavenstva sve do prvog decenija života u Jugoslaviji. Senilnost i beznačajnost velikog dijela hrvatske inteligencije, njezina otuđenost od stvarnih narodnih potreba, nekulturnost naše sredine, puzavački mentalitet jednog dijela naših ljudi, demagogija političara, ali i zanos idealnih kulturnih pregalaca, privezanost pravog hrvatskog čovjeka njegovoj grudi i t. d., sve je to našlo u njemu svoga slikara. Dok su ostali hrvatski pisci njegova vremena više manje obuhvatali samo jedno područje života, B. je pisao i političke, i socijalne, i psihološke romane i novele, a njegove najličnije stvari prikazuju zalete u najspiritualnije sfere čovječjega života.

Po plodnosti svoga rada i svojim karakterističnim crtama B. je bio najsnažnija hrvatska književna ličnost kroz punih dvadeset godina. Stoga je vrlo veliko njegovo literarno-historijsko značenje. Umjetnička vrijednost svih njegovih djela nije uvijek jednaka njihovu kulturnom značenju. Došavši do popularnosti, pisao je on katkada odviše brzo, pod dojmom političkih događaja, među kojima je živio (*U noći*). Psihologija nekih njegovih lica odviše je nategnuta, knjiška (*Janko Borislavić*). Njegova filozofija i misticizam doimaju se više kao produkt lektire negoli kao nešto istinski doživljeno. Ličnosti u njegovim djelima, napose ženske, odviše su idealizirane ili jednostrane, a da bi na čitaoca djelovale kao istinska ljudska bića. U njega ima često i namještenosti, i verbalizma, i klišeja. Osobito udara u oči odviše jako isticanje gospodskog ambijenta i gospodstva u hrvatskoj seljačkoj sredini. Seljak, najbrojniji dio naroda, došao je u njegovim pripovijestima vrlo rijetko do izražaja, pa ni onda nije osobito simpatičan (*Maričon, Illustrissimus Bathorych*).



LJUBOMIR BABIĆ — KSAVER ŠANDOR GJALSKI
Medalja Ive Kerdića

U cijelom radu B-a opaža se neka podvojenost između njegova osjećajnog i intelektualnog života. Kao čovjek s jakom čuvstvenošću on se odviše povodio za novim dojmovima. Bio je nesumnjiv i jak umjetnik, kadgod je bez uvijanja iznosio život onako, kako ga je osjećao. Kad pak iznosi kakvu tezu, ili zauzima kakvo stajalište, opaža se u djelu ili neproživljenost, ili činjenica, da se nekim problemom bavio samo kratko vrijeme i da ga taj nije sasvim zaokupio. Zato od njegovih pripovijesti zadržavaju najviše umjetničke živosti i životne istinitosti one, koje su proizišle iz njegova najintimnijeg osjećanja, iz njegova odnosa prema Hrvatskom Zagorju i njegovu patrijarhalnom životu u starim kurijama. U njima je on bio u prvom redu pjesnik svoga kraja i slikar života, kojega nestaje. Tu je on sa srcem i dušom prikazivao ljude, koji propadaju u sukobu s novim vremenima, i tragedije profinjenih duhova, koji pogibaju u dodiru s prostotom. Pa iako je i sam spoznavao, kako oni moraju sigurno propasti, on je u tom njihovu propadanju vidio veličine, pa i ljepote. Iznoseći njih iznosio je ujedno i vlastitu osjećajnost i vlastitu bol. Zato je u tome dijelu svoga rada bio i najoriginalniji, i najviše umjetnik.

LIT.: Gjalski, *Za moj životopis*, Mladost, Beč 1898; *Ljubav lajtnanta Milića*, 1923; Jakša Čedomil, *Ksaver Šandor Gjalski*, Iskra, Zadar 1891; Ivanov (M. Dežman), *Ksaver Šandor Gjalski*, Mladost, Beč 1898; P. S. Mikov (P. Skok), *Ksaver Šandor Gjalski*, Svijetlo, Karlovac 1900; Lj. Dvorniković, *Ksaver Šandor Gjalski*, Nada 1903; F. St. Grabowski, *Wspolczesna Chorwacyà*, Lavov 1906; J. Pasarić, *Sabrana djela Ks. Š. Gjalskoga*, Savremenik 1913; A. Barac, *Ksaver Šandor Gjalski*, Bratstvo XXII., Beograd 1927; I. Nevistić, *Gjalski*, Zagreb 1927; K. Bego, *Gjalski*, Savremenik 1929; M. Savković, *Gjalski kao istoričar hrvatskoga društva*, Srpski književni glasnik XXX., 1930; M. Savković, *L'influence du réalisme français dans le roman serbocroate*, Pariz 1935; Lj. Maraković, *Gjalski*, Srpski književni glasnik XXI., 1927; Lj. Maraković, *Uz pedesetu godišnjicu »Illustrissimusa Bathorycha«*, Hrvatsko kolo 1934; Lj. Maraković, *Ksaver Šandor Gjalski*, Hrvatsko kolo 1935; Savremenik 1927 (s prilozima M. Nehajeva, M. Hanžekovića, i t. d.). A. B-c.

7. Nada, ✻ Sv. Juraj kod Senja 5. II. 1903. Prešavši iz učiteljske škole u glumačku, postala je 1921 članica zagrebačke drame, u kojoj je osvojila simpatije javnosti igrajući naivne i srdačne djevojčice (*Scampolo, Peg, srce moje, Crkveni miš, Triput vjenčani*). Njezin svestrani talenat dolazi do punog izražaja i u klasičnim, komično-karakternim ulogama (Toinetta u *Umišljenom bolesniku*, Marija u komediji *Na tri kralja*). Igra najrazličitije uloge domaćeg i slavenskog repertoara. Gluma joj je prožeta iskrenom osjećajnošću. Interpretacijom Katjuše u Tolstojevu *Uskrsnuću* pokazala je snagu izražavanja dubokih dramatskih osjećaja. Proćućeno recitira kajkavsku i čakavsku liriku. Gostovala je u Splitu, Beogradu, Sarajevu i u svim većim gradovima hrvatske pokrajine. S. B.

8. **fra Tomaš**, * Velim (sjeverna Dalmacija) oko 1680, † Šibenik 31. VII. 1750, književnik. Stupio 28. VI. 1701 u franjevački red u Visovcu na Krki, gramatiku i humaniora učio kod kuće, filozofiju i teologiju, kao kasnije i A. Kačić, u Budimu u Ugarskoj. Kao svećenik-franjevac bosanske (do 1735), kasnije dalmatinske (sv. Kaje odnosno sv. Otkupitelja) redodržave bio je njen »pripovidalac« i definitor, gvardijan u Kninu i Visovcu, u Polači i u Skradinu župnik, a u Skradinu i biskupski vikar. U redu bio je vrlo aktivan, gorljiv u dušobrižničkim poslovima, popravljao je i nanovo podizao samostanske zgrade i žrtvenike. Osim toga pisao je i izdavao knjige. Prvi njegov štampani rad *Prima grammaticae institutio pro tyronibus Illyricis accommodata* (Mleci 1712, 2. izd. 1745) rađen je prema Alvaresovoj latinskoj gramatici i namijenjen Ilirima, koji »počimaju učiti gramatiku... a drugoga jezika ne znadu«. Nazivi Iliri i ilirički jezik Babiću znače jedan slavenski narod i jezik uopće, koji se po govorima dijeli u Bošnjake, Moskove, Poljake, Bojeme, Hrvate, Dalmatince i t. d., raširivši se »po mnogi kraljevstvi i država toliko na daleko, da se jedva mogu među se razumiti u govorenju«. Ilirički jezik njegove gramatike jest hrvatska ikavska štokavština sjeverne Dalmacije: »cića toga ja sam metnuo i upisao misto, iz koga sam, neka se znade, da se onde ovako govori: premda svak more u svoj jezik i na svoj način tumačiti i govoriti, kako je običaj u njegovu mistu govoriti«. Gotovo tim istim riječima objasnio je i jezik svoga *Cvita*, koji on tu naziva upravo jezikom hrvatskim (»a da znam više, više bi učinio na poštenje Gospodina Boga i na korist duhovnu našega naroda slavnoga i jezika rvackoga«). U glavi »od kraljestva, država i gradova« (isp. Gram., 2. izd. str. 438—9) »Hrvatsku« latinski prevodi s »Illyricum«, a »Kroaciju« (prema Croatia) s »Liburnia«. Ovako nazivanje i razlikovanje poznaje i Kačić u *Razgovoru*. Mnogo važniji od gramatike jest B-ćev *Cvit razlika mirisa duhovnoga... u dva dila razdiljen, prikazan... Vinc. Zmaeloviću(!), arcibiskupu zadarskomu*. I *Cvit* je B. još za života dva puta izdao: 1726 i 1736 (Mleci po Stip. Orlandinu kod S. Justine), a od drugoga izdanja imao je drugi dio i svoj osobiti naslovni list, pa se mogao i napose prodavati »za veću lakost štioca... neka se more s njima služiti svaki, zašto sam vidio, da je mnogim drago samo verse pitati i pisme«. U svom I. dijelu *Cvit* sadrži »Nauk krstjanski s mnogim molitvam i devocioni« i »Istomačenje nauka krstjanskoga«, a u II. dijelu »Verše od mnogi svetkovina priko svega godišta i druge pisme duhovne i bogoljubne«. U izd. 1736 ovaj II. dio opet se dijeli u dva posebna dijela, zbog čega je i na naslov. listu bilo istaknuto, da je »Cvit... u tri dila razdiljen«. U posveti nadb. Zmajeviću B. je svoj *Cvit* nazvao kompilacijom, a to on uistinu i jest. Prvi je dio očito rađen prema predlošku, ali je i on u detaljima pun ispisa iz domaćih izvora pa i zapažanja iz domaćega folklora. Njegova poezija II. i III. dijela od najveće česti nije tek tu po prvi put štampana. Tako tu ima pjesama, koje se kao *Proslavimo oca Boga, Promislimo, braćo, što smo* potvrđuju iz naših sredovječnih izvora, druge opet iz štamp. djela J. Barakovića, M. Divkovića, P. Posilovića, Stip. Margitić-Markovca, Lovre Šitovića i t. d. Ipak time nisu utvrđeni i neposredni izvori, jer se njegove pjesme samo rijetko poklapaju s istovrsnim pjesmama spomenutih izvora. Ipak osobitu pažnju zavređuje njegovih 10—11 deseteračkih pjesama i 3 »popivke poskočice« u 13-ercima narodne metrike. Na sve ove B. je čitaoca i napose upozoravao, kazujući mu, »da se mogu pivati u svako doba i na svakom mistu putujući, sideći i stojeći... i za ostaviti pisme isprazne«. Ni to nije propustio kazati, da će u njima biti i loših stihova, ali se nada, da će ih »pravi Hrvat i pivalac«, ako bi u stihovima koje slovo manjkalo, moći popraviti, »kako je njemu draže i lipše«. *Cvit* je u narodu bila omiljela knjiga; postoji predaja, da je bila nazivana *Babuša*, a u nekim krajevima tako je i danas još nazivlju. I poslije autorove smrti bila je često preštampavana; osim prva dva poznata su još i izdanja iz 1759, 1802, 1829, 1851 i 1898.

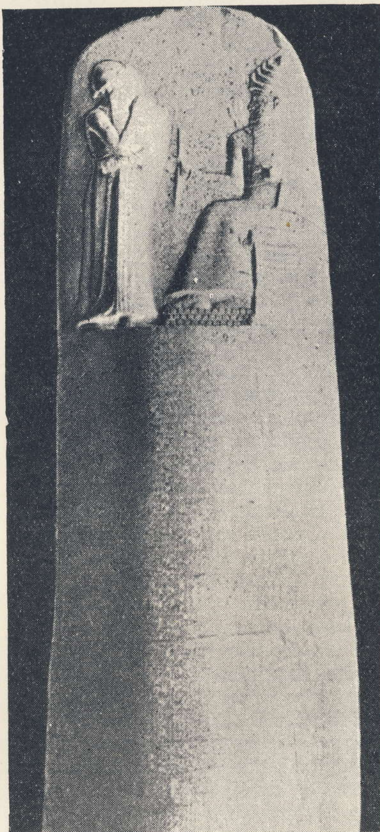
LIT.: J. Jelenić, *Bio-bibliografija franjevaca Bosne srebreničke*, sv. I., 1925; J. Šetka, *Pjesme fra Tome Babića*, Nova Revija XVII., 6, Makarska 1938; G. Bujas, *Katolička Crkva i naša narodna poezija*, Šibenik 1939. F. F.

9. **fra Vicko**, iz Kotora, dominikanac, učen bogoslovac i pisac. G. 1706 objelodanio je u Mlecima bogoslovno-povjesničko djelo *Radii theologici* i t. d., u kojemu izlaže glavne istine katoličke vjere i govori o glasovitim redovnicima svoje dominikanske dalmatinske provincije. Na latinskom jeziku napisao je i *Popis kotorskih biskupa*, kojim se Farlati poslužio za svoje veliko djelo *Illyricum sacrum*. G. 1726 bio je izabran provincijalom dalmatinske provincije i više je godina živio u samostanu u Zadru. U tom je samostanu bila za svu dalmatinsku provinciju visoka filozofsko-teološka škola, na kojoj je bio profesor i naš B.

LIT.: A. Zaninović, *Pogled na apost.-znanstveni rad dominikanaca u hrvatskim zemljama*, Bogoslovska Smotra, VIII., Zagreb 1917. A. Mi-ć.

BABIJ, Ivan, * 1896, suvremeni ukrajinski slikar. Učio je slikarstvo u Kijevu, Berlinu i Parizu. S velikim je uspjesima izlagao više puta u Njemačkoj i u Francuskoj. Spada u krug neoklasika. Naročito su mu poznati radovi autoportreta, a majstorski slika portrete i mrtvu prirodu. S. G-ć.

BABILON, kulturno središte čitave prednje Azije dva puna tisućljeća, političko središte države, koja je katkada bila golem imperij od Perzijskog zaljeva do Sredozemnoga mora. Taj grad, pred kojim su radi njegove kulturne misije stali i najveći ratnici Asirije, koji je poštivao Kir i koji je Aleksandar Veliki htio učiniti glavnim gradom svoga golemoga imperija, danas ne postoji. Na mjestu, gdje su se nekada dizali najdeblji bedemi, što ih historija pozna, hramovi i svetišta, za koja se govorilo kao o pričama, danas se nalaze malena sela Ananeh, Džumdžumah, Kvajreš i Sindžar, pokraj kojih teče Eufrat.



HAMURABIJEV ZAKONIK
Pariz, Louvre

Povijest Babilona. Hekatej, Ktesija i Herodot bili su u Babilonu i opisali ga. Taj su opis popunila iskapanja učinjena u 19. i 20. st., a u prvom redu spomenici pisani klinovim pismom. Grad Babilon sagradio je osnivač Akadske dinastije Sargon (Šarrukken, o. 2584—2530 pr. Kr.) i u njemu podigao hram bogu Marduku i svoju palaču, ali ga nije učinio prijestolnicom, kako su to neki prije mislili, nego je prijestolnica ostala u gradu Akadu. Tek je Amorijac Sumu-abu 2105 pr. Kr. dao da ga proglase za kralja babilonskoga. Amorijska je dinastija prihvatila i staro glavno božanstvo Babilona i cjelokupnu staru sumersko-akadijsku kulturu, koju je iz svoga glavnog grada širila tako uspješno, da je Babilon doskora postao kulturni centar cijele prednje Azije, a babilonskim su se jezikom i pismom služili i drugi narodi kao sredstvom međunarodne diplomacije i trgovine. Na obalama Sredozemnoga mora poznavali su taj jezik isto onako kao i na obalama Perzijskoga zaljeva i u Elamu. Marduk, bog Babilona, postao je od vremena Hamurabija najviši bog, on je sada Bel, t. j. Gospodar. Odsada pa sve do Aleksandra Velikoga Marduk je najviše božanstvo babilonsko, a istovremeno i najviše božanstvo države, koju Babilon stvara. Hamurabi je ukrasio svoj glavni grad palačama i hramovima, ali od svega toga sačuvaše se tek neki temelji zgrada i stup s njegovim zakonikom, nađen u Suzi (danas u Louvreu). Historija Babilona postade ujedno historijom Babilonije. Ipak država, kojoj je stajao na čelu Babilon, nije se nikada zvala Babilonija, nego kad su Perzijanci osvojili Babilon, postao je on glavni grad satrapije, koja je po imenu glavnoga grada dobila to ime, koje su onda preuzeli Grci, a preko njih Rimljani, i ono je ostalo sve do naših dana. G. 1806 pr. Kr. osvojili su Babilon Hetiti (Mursil I.) i odnijeli iz njega kip Marduka. Padom političke moći palo je i bogatstvo i sjaj Babilona. Prvi vladar kasitske dinastije restaurirao je hram

Marduka u B., ali u njemu nije bilo božjega kipa, koji je još uvijek bio u sužanjstvu. Istom kralj Agum II. (1598—1579) uspio je da vrati Mardukov kip, a s njim i ponos Babilona. Kada se Asirija digla i postala velevlast, bio je jedan od glavnih ciljeva njezinih vladara, da zauzmu Babilon. Asirski kralj Tukulti-Ninurta I. (1255—1218) pobijedi babilonskoga Kaštiliaša III. (1249—1242), osvoji Babilon, poruši ga dijelom i odnese Mardukov kip, što je značilo, da je Babilon opet potpuno podvlašćen. Međutim je već njegov sin Asur-nâdin-apli vratio u B. kip njegova boga. Vijesti iz kraja 12. i početka 11. st. govore o Sargonovoj palači, koja je još tada postojala, što je očit znak, da Babilon, uza sve to, što je bio toliko puta osvojen, oplijenjen i rušen, ipak nije bio potpuno razoren. Asirski vladari, koji su osvajali i dolazili u B., poštivali su Mardukov grad sve do Senaheriba, koji ga sasvim razori (689). Senaherib je sam opisao svoje djelo: kada su zgrade bile porušene, tada je on navratio vodu iz Eufratskoga kanala Arahtu-a na zemljište grada. Senaherib je odnio i Marduka i sve bogove u Asiriju. Babilona nije više bilo. Međutim je Senaheribov sin Asarhadon, prijatelj Babilonaca, naredio, da se B. ponovno sagradi i da se podigne hram Marduku. Pravi obnovitelji B. bili su babilonski kraljevi Nabopolasar (Nabu-apal-usur) i Nebukadnezar II. (Nabu-kudur-usur). Ruševine veličanstvenih zgrada, palača, hramova, kraljevskih dvorova, silnih bedema sa stotinama kula, zigurata (kule babilonske, toliko razglašene stoljećima), veličanstvenih vrata božice Ištare, što je sve otkopano od 1899 i nastavljeno do 1918 od jedne njemačke ekspedicije, uglavnom su ostaci rada te dvojice kraljeva. Na osnovu iskapanja ustanovljeno je, da je mjesto, na kom se dizao B., bilo nastavano još u prethistorijsko doba, prije 5. tisućljeća pr. Kr. Ostaci najstarijih zgrada su iz Hamurabijeva vremena (u kraju zvanu Merkes). Tu se našlo i temelja kuća iz doba kasitskih kraljeva, asirskog gospodstva, pa dalje sve do partskog vremena. Hram boga Marduka, nazvan E-sag-ila (na današnjem brežuljku Amram), sagrađen je bez sumnje već za Sargona, obnovljen i povećan za Hamurabija, porušen za Senaheriba, iznova građen od asirskih kraljeva Asarhadona i Sardanapala (Ašurbaniapli, 668—626) i dotjeran do najvišega sjaja od Nebukadnezara. On je zidove hrama obložio mramorom, azuritom, zlatom i emajliranim pločicama s arhitektonskim ornamentima, načinio strop od libanske cedrovine i prekrio ga zlatnim nakitom, vrata obložio broncom, a unutra postavio golem zlatni kip boga. Na sjeveru Esagile dizao se »zigurat« *Etemenanki.* Stari zigurat, koji je porušio bio Senaherib, počeo je obnavljati Asarhadon, a njegov je rad nastavio Sardanapal, pa Nabopolasar i svršio Nebukadnezar. Između Esagile i ogradnog zida svetišta Etemenanki počinjala je Sveta cesta, kojom je išla procesija za svečanosti Marduka na vrata božice Ištare i dalje. Na kulama tih vrata nalazili su se likovi Mardukovih zmajeva i bikova boga Ramana, a s obje strane svete ceste, iza Ištarinih vrata, bili su u zidovima Ištarini lavovi u emajlu. Ištarina vrata bila su ukrašena sa 575 reljefnih lavova, bikova i zmajeva, od kojih su otkopana 152 komada. Preko Eufrata podigao je Nebukadnezar prvi kameni most. Palače Nabopolasara i Nebukadnezara, koje su u najvećem dijelu otkopane, pokazuju velik sjaj i veličinu. Naročito veličanstveni bili su bedemi B. podignuti već u 3. tisućljeću pr. Kr., toliko puta rušeni i toliko puta ponovno dizani, posljednji put od Nabopolasara, Nebukadnezara i Nabonida. Herodot je zabilježio, da su ti bedemi bili dugački 480 stadija, t. j. preko 80 km, a visoki 200 perzijskih lakata, t. j. više od 100 m. Naravno, da je to golema hiperbola, kao i neke druge Herodotove mistifikacije, na pr. pričanje o babilonskoj pšenici, koja je imala lišće tobože 4 prsta široko, ili natucanje o babilonskom prosu, koje je imalo stabljiku poput kakva drveta. Iskopine su pokazale, da je dužina bedema bila zapravo 18 km. Na bedemima se nalazilo 360 kula, 44 m udaljenih jedna od druge. Bedemi su bili dvostruki. Prvi su bili od glinenih opeka, debeli 7 m, a drugi, oko 12 m dalje, od pečenih opeka debeli 7.80 m, i uz njih opkopni zidovi, debeli 3.30 m. Prostor između bedema bio je ispunjen zemljom svakako bar do visine izvanjega zida, tako da su se na njemu mogla voziti dva četveroprega jedan pored drugoga.

Prvi perzijski vladari poštivahu B., njegove svetinje i prava, ali kad se grad B. poslije perzijskog neuspjeha protiv Grka za Kserksa (485—464) pobunio, bješe njegov izuzetan položaj dokinut, hram Mardukov oplijenjen i zatvoren, a njegov kip odnesen u Suzu. To se isto dogodilo i s drugim hramovima, a i cijeli je grad bio opljačkan. Aleksandar Veliki bio je počeo čišćenje terena, da ponovno sagradi Etemenanki, ali ga je uto zatekla smrt. Seleuk je prenio sjedište iz Babilona u Seleukiju, a kasniji Seleukidi u Antiohiju. B. je sve više propadao, iako se još u partsko doba spominje kao važan grad. Za Sasanida (226—636 pos. Kr.) on je već zapušten, s nekadanjih hramova i palača odnose se opeke za gradnju seljačkih kuća, a nekadanji B. iščezava pod pijeskom pustinje.

LIT.: Weissbach, *Das Stadtbild von Babylon*, u Der alte Orient V., 4., 1904; H. Winkler, *Geschichte der Stadt Babylon*, u Der alte Orient, VI., 1., 1904; R. Zehnpfund, *Babylonien in seinen wichtigsten Ruinenstätten*, D. A. O., XI., 3. i 4.; R. Koldewey, *Das wieder erstehende Babylon*, 4. izd., Leipzig 1925; Dombart, *Der Stand des Babelturm-problems*, Klio 1927.

G. N.

BABILONIJA, zemlja i država u starom vijeku, nazvana tako istom kasnije prema glavnom gradu Babilonu, a inače u dokumentima klinova pisma poznata kao Sumer (Šumer) i Akad. Ta dva imena nalazila su se i u naslovu babilonskih kraljeva.

SADRŽAJ:

Historijska topografija Mezopotamije. Geopolitički temelj Babiloniji i Asiriji davao je teritorij Mezopotamije, koji je u davnini bio znatno drugačiji nego danas, jer je Perzijski zaliv ulazio u kopno mnogo dublje, a rijeke Eufrat i Tigris imale su u donjem toku druga korita. Babilonija se prostirala od Perzijskoga zaliva do današnjega grada Bagdada. U njezinu južnom dijelu stanovahu Sumerci, a u sjevernom Semiti. Ovaj se dio zvao Akadija po gradu Akadu, koji osnovaše Semiti. Granicom među Sumerijom i Akadijom bijaše pretežno semitski grad Kiš. Babilonija se zvala i Kaldeja. Na istoku prema Perziji bijaše zemlja Elam, a na jugozapadu Sirijska pustinja prema Arabiji.

Asirija se širila dolinom gornjega Tigrisa i njegovih dvaju pritoka Zabu sve do planina Armenije, ali je njoj pripadao također dobar dio gornje Mezopotamije, t. j. međurječja između gornjega toka Eufrata i Tigrisa. Babilonija je prostrana nizina, natapana spomenutim rijekama i njihovim mnogobrojnim kanalima, a Asirija je na istočnoj strani planinska i neprohodna. Babilonija je gotovo cijele godine vrlo topla, a Asirija je zimi dosta hladna. Babilonija je od pravijeka vanredno plodna, jer je neprestanim nastojanjem njezinih starih vladara bila uvijek brižljivo kanalizirana. Tigrisu je bilo sumersko ime Idigna, a semitsko Diklat, dok se Eufrat zvao sumerski Buranun, a semitski Puratu, od čega je nastalo perzijsko ime Eufrat. Od brojnih kanala vrijedan je spomena Palukatu, koji je tekao zapadno od Eufrata na razmeđu Babilonije prema Sirijskoj pustinji.

Glavni dio grada Babilona ležaše između Eufrata i Tigrisa. Na ondašnjim obalama Perzijskoga zaliva bijaše grad Eridu (danas ruševine Abu Šahrein), svetište boga vode (Ea). Malo sjevernije u močvarama ležao je Uru, grad boga mjeseca (Sin), a to je biblijski Ur Caldaeorum, odakle je Abraham krenuo na put. Kao što je Eridu bio po svoj prilici prvi grad Babilonije u prethistoriji, tako je Uru mnogo značio u povijesnom vremenu Babilonije, kako potvrđuju čuveni hramovi bogova Nanar ili Sin. Na starom koritu Eufrata bio je dalje grad Larsa (sada Senkereh), posvećen bogu sunca (Babar, Utu, Šamaš). Na desnoj obali ondašnjega Eufrata nalazio se grad Uruk (sumerski Unug, u Sv. Pismu Erekh, a danas Varkah), gdje je slavljen bog neba Anu i boginja Inini, a babilonska priča spominje i junaka Gilgameša kao pradavnoga kralja u Uruku. Još je sjevernije stajao prastari grad Šurupak, gdje je boravio Noem. Istočno od Tigrisa, koji je onda tekao današnjim kanalom Šat-el Hayy, bijaše slavan grad Lagaš (sumerski Šir-pur-la-ki), gdje je dugo trajala vlada svećenikâ (patesi, među njima Gudea). Suparnik mu bijaše grad Uma s desne strane Tigrisa. Sjevernije je na Eufratu bio smješten sveti grad Nipur. Zakonitim se vladarom Babilonije smatrao onaj, koji je vladao tim vjerskim središtem zemlje. U njemu su bili veličanstveni i bogati hramovi, kojima su vladari svijų vremena posvećivali najveću pažnju. Nedaleko Babilona bijaše na lijevoj obali Eufrata grad Kiš (sada ruševine Tell-el-Oheimir), već u Akadiji i stoga pretežno semitski.

Zapadno od Kiša prostirao se veliki Babilon (Bab-ilu »Božja vrata«) na Eufratu, južno od Babilona Barsipa s krasnim

hramom boga Nabu, a sjeverno Kutu (Kuthah u Sv. Pismu), gdje se slavio Nergal, bog pakla. Gdje se Eufrat i Tigris najviše približuju jedan drugomu, stajahu odlični gradovi Akad, koji je osnovao Sargon, i Sipar, koji je slavio boga sunca.

U Asiriji je bilo manje uglednih gradova. Glavni grad bijaše dugo vremena Ašur na Tigrisu. Ruševine su mu sačuvane do danas. Na istoj rijeci više uz vodu stajahu Kalkhu i Ninua ili Niniva (sada Kujundžik). Arbela je ležala između lijevih Tigrisovih pritoka Zabu. Na Eufratovu pritoku Balikhu stajaše Harranu (i danas Harran). Tu je bio hram boga Sin-a. Okružja Mari i Khana prostirahu se duž srednjeg i gornjeg toka Eufrata, a glavni grad im bijaše Tirka sa hramom boga Dagana.

Babilonci su obično dijelili svoju Babiloniju i susjedne zemlje u četiri dijela: Sumer i Akad na jugu, Elam na istoku, Subartu na sjeveru i Amurru na zapadu. N. Ž.

Narodi Babilonije. Babilonija je bila, kako potvrđuju povijesni spomenici, već od 4. tisućljeća pr. Kr. u različitim razdobljima povijesti nastanjena različitim narodima. Dosada poznati najstariji stanovnici Babilonije bili su *Sumerci.* Njihovi povijesni spomenici sežu u doba oko 3900 pr. Kr. Nastavali su južni dio Babilonije. Njihovo etničko podrijetlo, premda još nije potpuno istraženo, svakako nije semitsko, nego arijsko, jer potječu ili iz tibetskog visočja u središnjoj Aziji ili su starosjedioci Babilonije. Njihova je rasna karakteristika: stas nizak, ali širok. Brijali su kosu i bradu. Bavili su se ratarstvom, trgovinom, umjetnošću i znanošću te su za vrijeme od jednog i pô tisućljeća razvili visoku i raskošnu kulturu. Njihov glavni grad bio je *Uruk.*

Početkom 3. tisućljeća pr. Kr. osiljuje se sa sjeverozapada iz sirske pustinje jedan semitsko-nomadski narod te zaposjeda sjeverni dio Babilonije s glavnim gradom *Akad,* po kom dobiva ime *Akadijci.* Njihova je karakteristika, da oprečno od Sumeraca nose dugu bradu i kosu i vještiji su bojnom oružju. Oni potiskuju postepeno Sumerce prema jugu u močvarne krajeve. Za kralja Sargona I. Akadijci su se tako osilili, da su 2628 pokorili sumersko kraljevstvo, a doskora i *Elamljane* na istoku s glavnim gradom Suzom, zatim sjeverne susjede *Subareje* ili *Urartu* pleme i zapadne susjede *Amorejce.*

Dinastija Amorejaca vlada oko 300 godina te je 1750 pr. Kr. obore *Heteji,* koji su se na zapadu u to vrijeme veoma osilili. Ali za kratko vrijeme bili su Heteji potisnuti od plemena ratobornih *Koseja* ili *Kasita,* koji su nahrupili sa sjeveroistoka iz perzijskog visočja u babilonsku nizinu nazvavši je *Karduniaš,* i održali se na vlasti do 1171 pr. Kr. Po svom etničkom podrijetlu oni su arijci, što potvrđuje i značaj njihova jezika. Razdoblje vlasti Koseja značajno je zbog slabe uprave, gdje je preotela mah pristranost i podmitljivost. U kulturnom pogledu zapaža se opći zastoj, tek što podržavaju tekovine pređašnje kulture; jedino je značajan za ovo razdoblje gospodarski napredak radi velikog uvoza konjâ, koji su u Babiloniji u vrijeme Sumeraca bili još nepoznati, a u vrijeme Hamurabija spominju se tek u trgovačkim listinama.

U vrijeme, dok je Babilonija bila pod vlašću Koseja, uzdigao se do znatne moći narod *Mitani,* kojega se kraljevstvo prostiralo sjeverozapadno od pokrajine Babilonije od Eufrata do asirskog grada Ninive. Mitani nisu etnološki semitskog podrijetla, nego potječu kao i njihovi sjeverni susjedi Subareji od tipične maloazijskie rase t. zv. »homo tauricus«, a njihov jezik nosi oznake kavkaskog jezičnog stabla. Njihovo kraljevstvo bilo je moćno u vrijeme od 2000—1300 pr. Kr. Prijestolni grad bio im je *Vašugani* u gorju Tur-Abdin.

Poslije pada vlasti Koseja bile su u Babiloniji nestalne političke prilike. Zato se u to vrijeme sve snažnije zapaža utjecaj njihovih sjevernih susjeda *Asiraca* na političke prilike u Babiloniji. Asirski je narod mješavina babilonskih iseljenika s različitim subarejskim plemenima. U njemu doduše prevladava semitski karakter, ali se inače znatno razlikuje od Babilonaca.

Na razvitak babilonskih političkih prilika znatno su utjecali također *Elamljani,* istočni susjedi Babilonije između Tigrisa i obronaka perzijskoga gorja s glavnim gradom Suzom. Za kralja Sargona I. (2637—2582 pr. Kr.) postala je Elamska zemlja neko vrijeme babilonskom pokrajinom, ali kasnije su se Elamljani tako ojačali, da su u vrijeme prije Amuru dinastije podigli i svoga kralja *Rim-Sina* (Arioha) na babilonski prijesto. Kralj Hamurabi bio je skršio moć Elamljana, ali u kasnija vremena oni su ipak sveudilj ugrožavali Babiloniju. Po smrti Salmanasara V. (722 pr. Kr.) podigao se uz pomoć Elamljana vojvoda Merodah-Baladan, da se otrese asirskog jarma (710 pr. Kr.), ali bi za Sargona II. skinut s babilonskog prijestolja. S Elamljanima imali su i Asirci više okršaja, dok ih nije Asurbanipal, kralj asirski (648 pr. Kr.), sasvim pokorio te ih kao buntovnike za kaznu preselio u Palestinu, a na njihovo je mjesto preselio Izraelce. Elamska zemlja potpade napokon pod vlast perzijsku i medijsku za kralja Kira i Darija, koji su zavladali Babilonijom.

LIT.: A. Deimel S. I., *Veteris Testamenti chronologia,* Rim 1912; H. F. Helmolt, *Weltgeschichte,* II. sv., str. 1—148 (Das alte Westasien), Leipzig 1923; L. W. King, *A History of Babylon and Assyria,* sv. I.—II., London 1910—15; F. Vigouroux, *Dictionnaire de la Bible,* sv. I₂, str. 1359 do 1372 (Babylonie), Pariz 1912; F. Buchberger, *Lexikon für Theologie und Kirche,* I. sv., str. 894—898 (Babylonien), Freiburg i. B. 1930. J. O.

Povijest Babilonaca. Poglavica amoritskih četa Sumu-abu (oko 2225—2212 pr. Kr.) dao se proglasiti kraljem u malom gradu Babilonu u zemlji Akadu. Spočetka je Sumu-abu vazal kralja Sumera i Akada. Sličnih istupa drugih amoritskih poglavica bilo je u to doba i u ostalom Akadu, i Sumu-abu se morao s njima boriti. Njegov sin i nasljednik Sumu-la-ilu (2211—2176 pr. Kr.) uspio je da ostale tada nastale amoritske državice svlada i novostvorenu babilonsku državu učvrsti. On pobijedi vladara grada Kiša, a Kiš razori, zatim pobijedi vladara grada Kasalu-a, gdje poruši bedeme, a stanovništvo zajedno s vladarom pobije. I grad Sipara mu se pokori. Dok je tako Sumu-la-ilu širio vlast, brinuo se i za učvršćivanje svojih gradova i za hramove i kipove bogova. On dade iskopati dva kanala i podigne velike bedeme u Babilonu, hram bogu neba Anu-u, prekrasno zlatno i srebrno prijestolje boga Marduka, kip njegove žene Sarpanite, kipove Ištare i Nanaie, sagradi bedeme gradu Sipari i t. d. On je prema tome pravi osnivač Babilonije, a takvim ga i smatraju njegovi nasljednici.

Od tih nasljednika prvi se i najjače istaknuo Hamurabi (2123—2081 pr. Kr.), osvajač, upravnik i zakonodavac. Pošto je već prvih godina svoga vladanja osvojio Uruk i Isin i tako zašao duboko u Sumer, napadne urskog kralja Rim-Sina i osvoji gradove Ur i Larsu, sjedišta stare sumerske moći i kulture. U novim napadima na Rim-Sina (2094—2093 pr. Kr) potuče ga potpuno. G. 2092 pr. Kr. bio je cijeli Sinear u Hamurabijevoj vlasti. U daljim godinama vladanja širio je Hamurabi vlast prema sjeverozapadnom dijelu Mezopotamije. Podložio je vladare Asura, pa su Asur i Niniva postali sastavni dio njegova carstva, ali im je on priznao i značaj gradova i bogove. Oni imaju svoje patesis (namjesnike) i svoju autonomiju. Vjerojatno je Hamurabi proširio vrhovnu vlast i na Siriju, možda i na Kapadokiju, a svakako na Elam. Na taj je način Hamurabi, osvajač, ponovno ujedinio u jednu državu cijelu Mezopotamiju i ono, što k njoj gravitira. Marduk, glavni bog Babilona, svladao je sve ostale bogove, a Babilon, kraljevski grad Hamurabija, posta glavni grad velikoga carstva. Marduk je sada malo pomalo dobio atribute, koje su prije imali bogovi drugih gradova, njemu su se pridavali miti i kultovi tih bogova, on je sada jedini »bel matati«, t. j. gospodar zemalja. Od toga je kasnije nazivan skraćeno Bel. Već od svog nastupa na prijestolje Hamurabi mnogo gradi i uređuje: mnogobrojne utvrde, bedeme, kanale; diže hramove i kipove, i to ne samo bogovima Babilona, nego i onima ostalih gradova svoga carstva, brine se za to, da ti gradovi i njihova polja budu opskrbljeni vodom i t. d. Već od prvih svojih osvajanja nosio je Hamurabi naslov kralja Sumera i Akada. Sumerski jezik, koji su već njegovi prethodnici bili primili, ostaje i dalje u službenoj upotrebi, ali pored njega je sada i akadski. Međutim sumerski izumire i ostaje dalje samo kao liturgijski, sveti jezik. Pobjeda semitskog elementa sada je definitivna. Iz Hamurabijeva vremena sačuvalo se mnogo spomenika, koji nas upućuju u organizaciju i upravu njegova carstva i pokazuju, koliko je taj vladar bio bistar i energičan, pravičan i sposoban organizator i odličan vojskovođa i vojnik, skrban i brižan za dobrobit svojih podanika. Njegova najtrajnija zasluga je glasoviti Hamurabijev zakonik (v.), koji se u originalu nalazi danas u Louvreu. Čini se, da Hamurabi nije prvi kodificirao pravne norme, nego da je to već prije bio učinio Sumu-la-ilu, ali Hamurabi ih je dao skupiti, sastaviti i napisati u akadskom jeziku, da ih svatko čita, tko umije čitati. Velik je to bio posao. Hamurabi je tek potkraj svoga života mogao u Mardukovu hramu u Babilonu postaviti taj veliki dioritni stup, na kojem je

zakonik bio ispisan. Sigurno je po carstvu dao postaviti kopije. Hamurabijev sin Samsu-iluna (2080—2043 pr. Kr.) nije mogao u dugim borbama održati Hamurabijevo carstvo u cijelom opsegu, pa se na krajnjem jugu stvorila jedna samostalna država. Međutim je u unutrašnjosti nastavio rad svoga oca. Njegovi nasljednici morali su često braniti svoj posjed, a inače su mnogo gradili i podizali. Posljednji je kralj te dinastije Samsu-ditana (1956—1926 pr. Kr). U njegovo doba su 1926 pr. Kr. prodrli u Babiloniju Hetiti, zauzeli Babilon, opljačkali ga i srušili njegovu državu. Oko 1760 pr. Kr. prodro je u Babilon i osvojio ga Gandaš, poglavica jednog kosejskog ili kasitskog plemena, i pošto je podvrgao okolne krajeve, prozvao se »kraljem četiriju strana svijeta, Sumera i Akada, Babilona«. Tako je došla u Babiloniju nova dinastija Kosejaca (Kasita). Nova država se nazva Karduniaš. Kosejci (Kasiti) su bili ratnički stalež, a kralj je bio o njima zavisan. Taj narod primio je brzo vjeru, jezik i kulturu starosjedilaca, i njihovi vladari su štićenici starih bogova, u prvom redu Marduka. Sada postaje Marduk potpun »gospodar zemalja« (Bel). Kosejski (kasitski) kraljevi upravo ističu svoje babilonstvo. Međutim je za Kosejaca nastala stagnacija u cjelokupnom životu B., a u umjetničkom propadanje i prazna shematizacija. Stara sinearska kultura je u punom opadanju. Premda kosejska dinastija ide među one, koje su uopće najduže vladale, nijedan od njezinih trideset i šest kraljeva gotovo u 600 godina vladanja nije ništa učinio, što bi ga istaknulo u okviru velikih zbivanja. Sačuvala nam se u Amarni korespondencija kardunijaških kraljeva Kadašmankharbea (1415—1390 pr. Kr) i Burnaburiaša II. (1376—1351 pr. Kr.) s egipatskim vladarima Amenofisom III. i IV., ali ona pokazuje, koliko su se egipatski kraljevi visoko uzdizali nad kardunijaškima. Za posljednjih kosejskih (kasitskih) kraljeva napadaju Babiloniju i Asirci i Elamljani. Ovi posljednji odnose čak i najsvetije babilonske spomenike, kao stup Naramsinov i Hamurabijev zakonik. Pod tim udarcima svršila se kosejska dinastija s posljednjim kraljem Enlilnadirnakheom (Balnadinahe, 1187—1185 pr. Kr.). Malo zatim diže se ponovno Babilonija pod domaćim sinom Marduk-sapikcerom (Marduk-aherba?) iz Isina iz početka pod elamskim vrhovnim gospodstvom, a od Nebukadnezara I. (Nabukodonozor I., oko 1150 pr. Kr.) je samostalna. Napori asirskog kralja Tiglatpilesera I., da podjarmi Babiloniju, nisu uspjeli, jer ih je kralj Mardukadinahe (1116—1100) odbio. Međutim malo iza toga nastaju u Babiloniji velika previranja, javljaju se različite dinastije, Aramejci sve više prodiru, a zemlja sve više propada. Na jugu su se posvuda smjestila aramejska plemena, a ponajviše Kaldejci, prelazeći i preko Tigrisa na istok. Tamo su se stvarale pojedine gradske kneževine. Asirski kralj Samsi-Adad V. (824—810) osvoji Babilon i Borsipu, ukine babilonsko kraljevstvo, ali ne priključi Babilona Asiriji. Uto prigrabi kraljevsku vlast u Babiloniji Kaldejac Erbamarduk, koji priznaje vrhovnu vlast Asirije (oko 798). G. 729 osvoji B. asirski kralj Tiglatpileser III., a asirski kralj Sargon, poslije prvog neuspjeha, uđe 709 u Babilon i pokori ga, a zatim osvoji cijelu kaldejsku državu. On nastupi u Babilonu kao sluga babilonskih bogova, kao kralj Babilona, i uze naslov kralja Sumera i Akada. Kad se međutim Babilon (700) pobunio, osvoji ga 689 asirski kralj Sanherib i do temelja poruši, a stanovništvo pokla. G. 625 počinje nova nacionalna dinastija u Babilonu. Još oko 616 združio se Nabopalasar s medijskim kraljem Kijaksarom (pers. Hvakhšatra) sa svrhom, da slome asirsku vlast. Oni uspješe, da su 614 osvojili Asur, a 612 Ninivu. Pobjednici podijeliše asirsko kraljevstvo, i Babilonu pripadne istočna Mezopotamija i Sirija. Stanje babilonske države u to vrijeme bilo je bijedno. Babilon je ležao i u ruševinama, kanali zatrpani, zemlja od Asiraca opustošena, hramovi razoreni, gradovi razrušeni i opljačkani. Nabopalasar započne obnovu zemlje, a u prvom redu započne graditi gorostasne bedeme Babilona i novu kraljevsku palaču. Njegovo djelo nastavi Nebukadnezar II. (Nabukudurriussur, Nabukodonozor, 605—562). U sukobu s egipatskim kraljem Nehom II. (609—594) zbog Sirije još za vladanja svog oca potuče Nebukadnezar Neha kod Karkemiša (605). Cijela je Sirija i Palestina bila sada osigurana pobjedniku. Uto je umro Nabopalasar, i Nebukadnezar se vrati, da preuzme prijestolje, koje je bilo ispražnjeno. Kad judejski kralj Jojakim, pobunjen od Egipta, uskrati danak, dade Nebukadnezar Jeruzalem opsjednuti. Doskora je sin Jojakimov morao kapitulirati pred vojskom, kojoj je zapovijedao sam Nebukadnezar. Sve stanovništvo Jeruzalema bijaše odvedeno u sužanjstvo, grad opljačkan, a blago oduzeto (597). Kad su Židovi poduprti od Egipta 587 ustali protiv babilonske vlasti, bi Jeruzalem (586) osvojen, kralj Sidkijah zarobljen i oslijepljen, 70 najuglednijih pogubljeno, bedemi i hram razoreni, a najveći dio judejskog stanovništva odveden u Kaldeju. G. 568 krene Nebukadnezar na Egipat, ali ne da ga pokori, nego da spriječi njegovo djelovanje u Siriji i Palestini. Kad to postiže, vrati se i umre, a naslijedi ga sin Amil-Marduk. Uz čvrsto vođenje vanjske politike posvetio je kralj Nebukadnezar najveću brigu obnovi svoje zemlje, koja je posljednjih 150 godina tako strahovito stradala. U prvom redu ju je trebalo osigurati od navala neprijatelja, koje su uvijek prijetile. On opasa Babilon dvostrukim golemim bedemima, od kojih je vanjski imao 18 km u opsegu. Osim toga sagradi t. zv. medijski zid pored najsjevernijeg kanala od Eufrata do Tigrisa. Nebukadnezar obnovi stare i sagradi nove kanale i uredi natapanje, regulira Eufrat u cijelom toku, kod Sipare iskopa jezero za reguliranje poplave, a obalu Perzijskog zaliva zaštiti nasipima od morskih valova. On podiže gradnje i hramove u Uru, Uruku, Larsi, Nipuru, Borsipi, Sipari i t. d., a najviše u Babilonu. Osobitu brigu posvetio je trgovini, koja procvate sa svim okolnim i daljnim zemljama. Nebukadnezar podiže Babiloniju ponovno u red najnaprednijih država. Nova Babilonija, koja je sada nikla, postade važno kulturno središte staroga svijeta. Politički se Babilonija nije više dugo držala. Kralj Nabonid (Nabunâ'id), koji je mnogo radio na podizanju svoje zemlje, bi od vojske novog i snažnog osnivača perzijske države Kira prisiljen na uzmak i predaju. Perzijski vojskovođa Gobrija zauze Babilon bez borbe (539). Posljednjem babilonskom kralju odredi Kir boravak u Karmaniji, kojom je on kao perzijski namjesnik i upravljao. Dne 27. X. 539 uđe Kir svečano u Babilon. Cijelo babilonsko carstvo postade njegovo, Babilonija dio njegova imperija.

LIT.: U prvom su redu za povijest B. od najveće važnosti publikacije iskapanja, a napose natpisa i tekstova na glinenim pločicama. Stari pisci Herodot, Beros i drugi imaju danas samo sporednu važnost. Isto tako su i mnoga modernija djela danas poslije tolikih iskapanja i pročitanih tekstova izgubila vrijednost. Od vrijednih djela navodimo najbolja: E. Meyer, *Geschichte des Altertums* I.², II.¹, II.², III., za sve II. popunjeno izdanje, Stuttgart 1927—1937; A. Moret, *Histoire de l'Orient*, u Glotz, *Histoire Générale, Histoire Ancienne*, 1. dio, Pariz 1929—1936; *The Cambridge Ancient History*, I. *Egypt & Babylonia to 1580*, 2 izd. 1928; II. *The Egyptian and Hittite Empire, to 1000*, III, 1926; *The Assyrian and Persian Empire, to 478 B. C.*, Cambridge 1925; Delaporte, *Les peuples de l'Orient Mediterranéen*, I., Pariz 1938; Contenau, *La civilisation d'Assur et de Babylone*, 2. izd., Pariz 1937; Delaporte, *La Mésopotamie. Les civilisations babylonienne et assyrienne*, Pariz 1923; C. Bezold, *Babylonien und Assyrien*, 2 sv., Heidelberg 1920—1925; Za kronologiju E. Meyer, *Die ältere Chronologie Babyloniens, Assyriens und Aegyptens*, 2. izd., Stuttgart 1931.
G. N.

Babilonska vjera. Kako su se na području Babilonije u različito vrijeme izmjenjivali narodi i njihovi kulturni utjecaji, razumljivo je, da su te promjene imale svoj odjek s obzirom na promjene u vjerskom naziranju, ali začudo one ipak nisu bile tolike, da bi kasniji vjerski sustavi sasvim potisnuli iz javnog života pređašnje, nego se u njima zapaža neka povezanost u vjerskoj predaji. Premda ima mnogo povijesnih izvora, iz kojih saznajemo imena mnogobrojnih božanstava (oko 3000), što su se u davnini poštivala u Babiloniji i u bližoj okolini, ipak je veoma teško potpuno proniknuti savkoliki sustav babilonske vjere, osobito s obzirom na njihov hijerarhijski poredak. Najizdašnije podatke o vjerovanju Babilonaca nalazimo u čuvenom starobabilonskom epu iz vremena kralja Hamurabija *Enuma eliš*, gdje je približno izložen babilonski sustav naziranja o svijetu i postanju bogova. Ishodišna točka babilonskog politeizma jest poimanje kaotičke pramaterije pod imenom »*mummu*«, što znači etimološki u sumerskom jeziku isto, što i riječ »mama« = majka, dakle pramajka svega, što postoji, bio to materijalni svijet ili svijet bogova. U tom »mummu« razlikuju se dalje dva počela života: *Tiamat*-a = roditeljka, žensko počelo, personifikacija slane vode, i njezin muški oplođujući kontrast *Abzu* = upoznavajući (spolno oplođujući) otac, personifikacija slatkih voda. Od ta dva božanstva rađa se dalje naredni par: *Lahamu* = majka svijetla, noć ili tama, i *Lahmu* = sin svijetla = svijetlo, jer svijetlo se rađa kao opreka tami; zatim slijedi: *Anšar* = gornji svemir, i *Kišar* = donji svemir. Od njih se rađaju *An* = nebo, i *Nudimmud*, što u akadijskom prijevodu glasi: *Ea ša nabniti* = bog stvoritelj. Akadijskom pojmu božanstva *Ea* odgovara u sumerskom *Enki* = gospodar zemlje, kao opreka atmosferskom svijetu. Budući da se drži, da *An* stanuje na nebu, a Nudimmud u podzemnom svijetu, to su

An i Nudimmud, odnosno Enki, dva oprečna božanstva, t. j. personifikacije nadzemlja i podzemlja. Od njih se dalje rađa *En-Lil* = gospodar zemlje i zraka, koji se inače kod Babilonaca zove *Bel* ili *Marduk* ili *Tamuz*, a kod Asiraca *Ašur;* zatim *Šamaš, Sin, Ištara* i mnogi drugi. Ukratko: Lahmu, Anšar i An personifikacije su triju faza svijetla, a Lahamu, Kišar i Enki triju faza tame, t. j. tama uopće, duboka tama i krajnja tama. Ovaj je sustav božanstava osnov fantastičkoj mitologiji o postanju drugih brojnih božanstava i o borbi bogova, koju zapodijeva Abzu i Mummu protiv ostalih mlađih božanstava zbog njihove »prevelike buke«, koja im ne dopušta mirna počinka, premda se Tiamat-a protivi toj borbi. Nudimmud ubija Abzu-a i Mummu-a, i kao bog stvaralac stvara iz jednog dijela lešine Abzu-a bezdan slatke vode, na kojoj pliva tvrda zemlja, a iz nje izlaze izvori. Nudimmud sagradi sebi palaču na podzemnom otoku sred slatkovodnog mora i nju naziva Abzu, od čega etimološki potječe pojam abyssus »bezdan«. Tiamat-a se razljuti zbog umorstva svoga muža Abzu-a te predobivši za sebe znatnu stranku nižih bogova, među njima i Kingu-a, koji postaje njezin muž, sprema se na osvetu. Nudimmud i An sa svojom strankom kane zapodjeti borbu protiv Tiamate i njezine čete, ali se prepadnu, kad opaze njihovu brojnu nadmoć. U velikom strahu pred osvetom Tiamatine stranke sastanu se na gozbi u palači Anšara i tu ujedno učine vijeće, kako da se odupru. U teškoj situaciji zamole pomoć Marduka, ali on obeća tu pomoć uz uvjet, da mu se poslije pobjede prizna prvenstvo nad svim bogovima, na što svi pristanu. Marduk pobijedi Tiamatu, potom raspolovivši njezino tijelo, stvori nebo i zemlju. Marduku prirede bogovi pobjedničko slavlje i izaberu ga poglavicom svih božanstava. Marduk je na savjet Enki-a pomilovao ostale pobijeđene bogove, izuzevši Kingu-a, kojega usmrti, a iz njegove krvi stvori prvog čovjeka Sumerca, komu stavi u dužnost, da služi božanstvima, što su dosele imali činiti niži bogovi. Po tom dovršuje Marduk stvaranje ostalih stvari u svijetu i napokon završuje djelo stvaranja izgradnjom hramske palače *Esagila* u nebeskom Babilonu, da bude stan svim bogovima. Kod posvete toga hrama pjevaju bogovi himnu Marduku, a An, Enki i Enlil predaju mu svoju najvišu vlast.

Ova mitološka koncepcija povezuje u jedan sustav babilonski nazor o svijetu i o božanstvima, ali praktički babilonska je vjera mješavina naturalističkog politeizma, osnovana na štovanju personifikacija prirodnih sila i na astralnom kultu. Prema pučkoj koncepciji odnosa između božanstava i svijeta, zemaljske pojave i život naroda na zemlji s različitim borbama i pobjedama jesu odraz borbe među bogovima na nebesima. Pobjeda pojedinog naroda nad drugim znači pobjedu dotičnog božanstva nad božanstvima pobijeđenih naroda. U babilonskoj mitologiji poima se život bogova jednako kao i život ljudi, ne samo s različitim vrlinama, nego i sa strastima i opačinama. U pojedinim pokrajinama i gradovima poštivala su se naročito ova božanstva: *An* (Anu), bog neba, i njegova kći *Ištara,* božica plodnosti i ljubavi (kao kod Rimljana Venera), u gradu *Uruk*-u (Erek), zatim u Akadu i u Babilonu; *Ea,* gospodar vode, u *Eridu* na ušću Eufrata i Tigrisa; *Šamaš,* bog sunca, u gradovima *Larsa* i *Sipar*; *Sin,* bog mjeseca, u *Uru* i u *Haranu*; *Marduk,* nazvan također *Bel* ili *Tamuz,* bog proljetnog sunca, gospodar života i izbavitelj, koji je zadobio prvenstvo među svim bogovima, poštivao se najviše u glavnom gradu *Babilonu*; uz njega štuje se i žena mu *Ninlil*-a; *Enlil,* gospodar zemlje i zraka, u gradu *Nipuru*; *Nebo* ili *Nabu,* bog pisma i umijeća, u gradu *Borsipi*; *Nergal* i žena mu *Ereškigal*-a, zimsko sunce, bogovi podzemlja i pomora, u gradu *Kuthi*; *Ninurta,* nazvan također *Anšar* ili *Ašur,* bog rata, poštuje se poglavito u Asiriji u glavnom gradu *Ninivi*; *Adad-Ramman,* bog oluje, blijeska i grmljavine, poštivao se u Babiloniji, premda je njegov kult inače bio raširen kod Feničana i Aramejaca. U spomenicima religiozne literature, gdje nailazimo na izražaje pučke pobožnosti, često se zapaža isticanje relativnog prvenstva lokalnih božanstava.

U vezi s vjerom Babilonaca ističe se *teokratski* značaj kraljevske vlasti, koja se smatra odsjevom i udioništvovanjem božanske vlasti, te kraljevi imadu po volji bogova kao oci i pastiri naroda vršiti upravnu i zakonodavnu vlast i brinuti se za opće dobro naroda. Osobito se ta crta ističe kod Hamurabija.

Za vršenje javnoga kulta babilonskih božanstava bio je određen svećenički stalež, razdijeljen u više od 50 razreda, koji je mnogo utjecao na javni život naroda. Najznatniji svećenički čini bili su: prinošenje krvnih i nekrvnih žrtava, molitve, zaklinjanja demona, proricanje, gatanje po ulju i jetrima, tumačenje sna, promatranje zvijezda i s time spojena astrologija, određivanje kalendara, liječenje (osim kirurgije, koju su vršili posebni liječnici). Pored toga vršili su svećenici i neke činovničke službe, kao upravu dobara, vođenje poreznih listina i ubiranje poreza. Osobito je bio velik ugled Mardukova vrhovnog svećenika. K osobama hramskoga kulta pribrajala se i posebna vrsta ženskih, koje su ili kao doživotne djevice bile na službu božanstvu u hramu, ili opet takve, koje su bile određene za hramsku prostituciju; jedne i druge zvale su se zajedničkim imenom »kedeše« (posvećene). Isto tako bilo je i muškaraca određenih za hramsku prostituciju. Najglavnija vjerska svečanost slavila se na blagdan nove godine, i to 10 dana od 1.—11. Nisana (15.—25. ožujka), u čast svim bogovima, a naročito pobjedniku Marduku, uz prinošenje mnogobrojnih žrtava te svečanim ophodom kroz grad Babilon, u kom se nosio bogato urešen Mardukov kip, uz pjesme i dramska prikazivanja. Tomu je obredu prisustvovao i sam kralj. Arheološki spomenici religiozne književnosti potvrđuju, da su postojali i različiti molitveni obrasci, kojima se božanstvu iskazivala slava, molitva, prošnja za pomirenje, ili se izricala žalost. Predmet molitava obično su prošnje vremenitih dobara: dug život, zdravlje, brojno potomstvo, pobjeda nad neprijateljima; ali imade i primjera duboke težnje za božanstvom te nastojanja oko visoke moralne čestitosti, gdje dolazi na vidjelo svijest zavisnosti o volji božanstva i svijest grešne krivnje pred njim. Naročito se pripisuje Šamašu, bogu sunca, da se pred njim ne može sakriti nijedno grešno djelo. Ali pored toga imade i primjera velikih moralnih zabluda, naročito u seksualnim nastranostima, koje su se smatrale čak i predmetom hramskoga religioznog kulta, zatim mnoštvo različitih praznovjerja. Nerijetko dolazi do izražaja i skeptički pesimizam kao posljedica neizvjesnih pojmova u razlikovanju dobra i zla.

U pogledu vjere u prekogrobni život drže, da se duše pokojnika nalaze u obliku sjenâ u Nergelovu kraljevstvu tmine bez utjehe; tek veoma rijetki, kao na pr. Utnapištim (junak iz epa *Gilgameša,* koji je preživio potop), postizavaju milost bolje sudbine poslije smrti, da budu uzeti u društvo bogova.

Mjesta, gdje se vršio vjerski kult, bili su hramovi, koji su simbolizirali boravak božanstva na nebesima. Tipičan je bio način gradnje hramova u obliku četverostrane piramide, kao na pr. babilonski hram Marduka, koji je imao za osnovku četvorinu od 90 m × 90 m i visinu 90 m, te se prema vrhu suživao u obliku sedmerokatnog tornja, koji se zvao zigurat. Hramske prostorije bile su na vrhu tornja, a na podnožju bile su prostorije za druge svrhe, kao škole, arhivi, stanovi za svećenike, gospodarska skladišta i slično. Broj od 7 katova simbolizirao je 7 nebeskih planeta. Na gdjekojim hramovima simboliziralo se ovih 7 planeta u različitim bojama.

LIT.: A. Anwander, *Die Religionen der Menschheit,* str. 330—349 (Zweiströmenland), Freiburg i. B. 1927; A. Deimel S. I., *Pantheon babylonicum,* Rim 1914; Isti, *»Enuma eliš« und Hexaëmeron,* Rim 1934. J. O.

Babilonska kula. Biblija (I. Mojs. I, 1—9) pripovijedajući osnivanje prastaroga grada Babela (Babilona) donosi i vijest o zidanju njegove akropole, Babilonske kule, po djeci Noemovoj te s tim događajem dovodi u vezu nacionalno i jezično cijepanje tadanjega naroda (pometnja jezika). Kula je imala biti vrlo visoka (»doseći nebo«) i služiti Noemovoj djeci kao znak, da se ne će rastrkati po svijetu. Nekoć su držali da je babilonska kula Birs Nimrud. Danas je prevladalo mišljenje, da je ta kula hram Etemenanki, koji je otkopao njemački arheolog Robert Koldewey. Prema opisu na jednoj glinenoj ploči i prema iskopinama bilo je podnožje te kule kvadrat, kojemu su stranice duge 90 m, visina joj je dosezala 90 m, a kula je građena od sušene cigle. Na vrhu se sjajio hram od gleđeisane opeke. Iz jednog su kata na drugi vodile stepenice. Prema natpisima, koji su pronađeni, sastojala se kula Etemenanki zapravo od 7 kula, koje su bile sve uže, što se čovjek uspinjao više. Na vrhu je bilo svetište boga Marduka, koje je čuvala zavjetovana svećenica.

LIT.: E. Unger, *Babylon, die heilige Stadt,* Berlin-Leipzig 1931; P. Vlašić, *Babilonski toranj,* Bogoslovska Smotra, I., 9. A. J.

Babilonska matematika. Po vijestima iz klasične starine znalo se za znatan razvitak babilonske računske tehnike, napose u vezi s izračunavanjem astronomskih tablica; no istom su najnovija istraživanja pokazala visoko stanje babilonske matematike, za koje se drži pače, da dobrim di-

jelom potječe još iz sumerskih vremena. Već u velikoj davnini služili su se stanovnici Babilonije za označivanje brojeva jednim sustavom, koji je mješavina starijega decimalnoga i novijega (3. tisućljeće pr. Kr.) seksagezimalnog sustava: od znakova za 1 do 10 aditivno se sastavljaju svi brojevi do 60, a mjesto potencija od 10, kao u decimalnom sustavu, služe kao više jedinice potencije od 60 i (1/60), koje se opet označuju sa 1 (na pr. $81 = 1.60 + 10 + 10 + 1$), i to za prikazivanje i prirodnih brojeva (v.) i razlomaka (v.) te za sistematsko računanje s njima. Do potpunoga pozicionog sustava, kakvim se danas služimo, nedostaje samo spoznaja o važnosti ništice, koja se javlja tek kasnije. Za računanje razlomcima, važnog problema u svoj starini, bile su izračunate tablice recipročnih vrijednosti (v.) prirodnih brojeva; kvocijent $\frac{m}{n}$ računao se kao $m.\frac{1}{n}$; te iste tablice mogle su služiti prema babilonskoj metodi računanja i za množenje cijelih brojeva. Nađene su brojne tablice kvadrata, kuba, drugih i trećih korijena, a nalaze se zabilježeni i koeficijenti kvadrata binoma, trinoma (v.) i dr. Približne vrijednosti drugih korijena računali su, kao da su znali za formulu, poznatu kasnije pod imenom Heronove formule (v.). Čisto algebarskim metodama rješavali su probleme, proizašle iz prakse, a koji su vodili do sustava linearnih jednadžba s više nepoznanica, do kvadratnih jednadžba, pa do dvije jednadžbe s dvije nepoznanice oblika $x \pm y = a$, $x \cdot y = b$, koje vode na kvadratne. Postupak pri rješavanju kvadratnih jednadžba isti je kao i današnji, i to već u staro doba (oko 1900 pr. Kr.). Znali su za dvoznačnost rješenja tih jednadžba, no negativnih korijena nisu upotrebljavali. Rješavali su i kubne jednadžbe, služeći se pritom vrlo spretno tablicama za izraze n^3+n^2, gdje je $n=1,...,60$. Operacije s negativnim brojevima (v.) izvodili su po formalno istim pravilima za predznake kao danas. Radili su s aritmetičkim i geometričkim redovima (v.), poznavali su izraz za zbroj kvadrata brojeva od 1 do 10; računali su obični i složeni kamatni račun (v.). Omjer (v.) dviju veličina bio je za njih pojam, s kojim se računa kao s cjelinom, kao što je uopće njihova matematika karakterizirana apstrakcijom od geometrijskoga značenja veličina i algebarskim formalizmom. Odavno su znali za Pitagorin poučak (v.) i obilno se njime služili, isto tako i za poučak o pravom kutu u polukrugu. Računali su površine i volumene (na pr. prikraćene piramide i stošca). Pri računu površine kruga, čini se, da su se služili grubom aproksimacijom uzimajući broj 3 za π. Što se tiče podrijetla seksagezimalnoga sustava, koji se proširio kasnije u Grka i ustalio u astronomiji, pa po Arapima došao i u zapadnu Evropu, čini se, da potječe iz sustava za mjere, koji je bio u upotrebi u Sumeraca, dok se dioba kružnice na 360^0 svodi na sustav mjera za dužine; najveća jedinica dužine (bêru) može se proći u dva sata = 1/12 dana = 1/12 kruga na nebu; a kako se 1 bêru dijelio na 30 nižih jedinica (uš), dijelio se i krug na 12.30 = 360 uša, tako da se izraz uš upotrebljava i za naš stupanj.

LIT.: O. Neugebauer, *Vorlesungen über Geschichte der antiken mathematischen Wissenschaften*, sv. I., *Vorgriechische Mathematik*, J. Springer, Berlin 1934, i specijalne radnje. Ž. M.

Babilonska književnost. Kada je 401 pr. Kr. Ksenofont sa 10.000 helenskih vojnika prolazio Babilonijom i Asirijom, prošao je pokraj mnogih ruševina, pa i pokraj stare Ninive. Nije opazio ni upoznao nikakve veće znamenitosti, jer je pretežni dio spomenika goleme asirske i babilonske civilizacije i kulture bio već prekriven novim naslagama perzijske države. Kasnije su nad Mezopotamijom prohujali novi vihori i potopi, koji su bacili još u veću zaborav dokaze života starih tisućugodišnjih država. Poslije Perzijanaca došli su Arapi, Mongoli, Turci i drugi osvajači, koji se nijesu starali za asirsku i babilonsku propalu slavu. Jedino se nedaleko od Urmijskoga jezera održalo nekoliko desetaka tisuća Asiraca, koji su ispovijedali, da su oni potomci velikoga naroda, pred kojim je nekada drhtala čitava zapadna i srednja Azija. Istom u 19. st. počeli su poduzetni pojedinci i bogate engleske, njemačke, francuske i američke naučne ekspedicije i institucije iskapati iz pijeska i gline ostatke starih gradova. Pronađene su i velike knjižnice s mnogobrojnim pismenim dokumentima. Međutim ti su spomenici bili nijemi, jer ih nitko nije umio čitati. Nijemac Georg Friedrich Grotenfend dao je ključ za dešifriranje klinastoga pisma pročitavši pravilno imena perzijskih kraljeva Darija, Histaspa i Kserksa. Njegovim je tragom pošao engleski asiriolog Rawlinson (v.), koji je gotovo do kraja skinuo velo sa staroga sumerskoga, babilonskoga i asirskoga pisma. Danas imademo zaslugom njemačkih, engleskih i francuskih učenjaka savršene gramatike i rječnike, tako da možemo točno čitati i razumjeti sačuvane asirske i babilonske jezične spomenike. Ako između tih spomenika, pisanih klinastim pismom, odijelimo ono, što ima samo praktičnu svrhu, kao što su na pr. kronogrami na važnijim zgradama, natpisi na međašnim kamenima, odredbe oblasti, obične uredovne bilješke i svakojake efemerne izjave, upute i napomene, ostat će nam velik broj djela, koja imadu trajnu estetsku ili poučnu vrijednost i svrhu, te ih možemo svrstati pod proširen pojam babilonsko-asirske književnosti. Ipak o povijesti te književnosti možemo govoriti tek u općim crtama, jer nam točnije pragmatičko proučavanje onemogućuju mnoge praznine. Čitava su stoljeća obavijena tamom, a uz to nijesu nam poznata ni imena autora ni vrijeme postanka najznamenitijih pjesničkih i poučnih djela, nego se tek tu i tamo javljaju veliki anonimni umotvori, koji su stoljećima i tisućljećima mijenjali više ili manje oblik i sadržaj. Babilonci i Asirci nijesu pronašli ni tematike ni morfologije svojih književnih vrsta, nego su sve to primili zajedno s pismom i vjerom od Sumeraca. Sumerski je jezik prestao biti svagdanje saobraćajno sredstvo već pod kraj 2. tisućljeća pr. Kr., ali se sačuvao gotovo još dvije hiljade godina kao obredni i obukovni jezik. Mnoge himne bogovima i mnoge vjerske i poučne priručnike sastavili su tim »svetim jezikom« babilonski i asirski svećenici i u ona vremena, kada se i u njihovim književnim proizvodima i u državnom životu upotrebljavao obično akadski jezik.

Književnost, pisana babilonskim jezikom, postigla je vrhunac svojega cvata u doba prve babilonske dinastije, a asirska u doba kralja Asurbanipala.

U babilonsko-asirskom pjesništvu osobito se razvila epika. Kozmogonijski je mit najbolje obrađen u epu, koji se prema prve dvije riječi teksta naziva obično *Enuma eliš* (Kada gore), a sadržaj mu je borba između boga Marduka i božice Tiamate. Ep imade sedam pjevanja (→ Babilonska vjera).

Ep *Gilgameš* spjevan je u stihovima, kojima još ne možemo ustanoviti potpuno točna pravila. Imade dvanaest pjevanja, od kojih nas se neka doimaju kao ekscerpti i prepričani sadržaji, a neka se uzdižu do prvorazredne umjetničke vrijednosti. Osnovna je misao epa čovječanska težnja za vječnim životom. Odgovor je na tu težnju pesimističan. U prvih šest pjevanja pripovijeda se o moćnom vladaru grada Uruka Gilgamešu, koji se najprije bori s jakim čovjekom, kojemu je ime Eabani, a onda ga odabire za svojega druga i vojujući u društvu s njime ubija u Cedrovoj šumi bezakonika Humbabu i u okolici grada Uruka nebeskoga bika, koji uništava ljudima sve zemaljske plodove. U sedmom i osmom pjevanju opisana je Eabanijeva bolest i smrt. Od osmog do jedanaestog pjevanja opisana su lutanja Gilgameša, koji potresen smrću svojega prijatelja ostavlja grad Uruk i putuje na kraj svijeta, najprije do dvorova Sunca, a onda do otoka blaženih bića, na kojem stanuje i njegov pradjed Utnapištim. Pradjed mu kazuje, kako se spasio u općem potopu, i kako je njega i njegovu ženu bog Ea učinio besmrtnima. Na rastanku upućuje Utnapištim Gilgameša, neka zaroni na dno mora, gdje će naći travu, koja mu može dati vječni život. Gilgameš nalazi tu travu, koja se zove »u starosti čovjek opet postaje mlad«, ali kada se vraća na kopno i polazi da se kupa, otima mu taj dragocjeni nalaz demon u liku zmije. U dvanaestom pjevanju vidimo Gilgameša, kako zaziva sjenu nezaboravnoga pobratima Eabanija. Sjena se javlja i kazuje mu: »Kad bih ti ja pripovijedao o zakonu podzemlja, koji su gledale moje oči, ti bi čitave dane na zemlji sjedio i plakao«. Temeljna je misao epa, da čovjek može od drugoga svijeta očekivati samo žalost, zato neka uživa što više na ovoj zemlji.

Pitanjem prekogrobnog života bavi se i mit *Silazak Ištare u donji svijet.* Ištara je babilonska božica plodnosti, ljepote, lova i rata, dakle ujedno i Afrodita i Artemida i Atena. Ona je pošla u podzemlje, koje se naziva »kuća tame«, »zemlja bez povratka«, »kuća, koja ima ulaz, a nema izlaza«, »zavičaj tame i glada«. Podzemni je vratar vodi kroz sedmera vrata te joj otima krunu, naušnice, dragulje s glave i s čela, zlatno prstenje s ruku i nogu i najposlije raskošne haljine bacajući je među sjene žena, koje su ostavile muževe, i među muževe, koji su bili nevjerni ženama, a i među omladinu, koja je živjela razbludno i nečasno. Ištara trpi paklene muke. Ali otkako je ona ostavila zemlju, prestala je na njoj svaka plodnost. Zato bog Ea šalje glasnika Uddu-šunamira u donji svijet, i on dovodi Ištaru natrag na zemlju.



ZLATNO POSUĐE IZ GROBA KRALJICE ŠUBAD
(Woolley, *Ur und die Sintflut*)

U lirici su postigle visok stupanj savršenstva *himne, molitve, tužaljke.* Neke pjesničke osobine zajedničke su svim istočnim, a osobito semitskim narodima.

Pjesnički oblik *poslanice* bio je također prilično dobro razvijen. To se vidi i u pismima, koja su 1887 pronađena u egipatskom selu Tell el-Amarni, a pisali su ih u 16. i 15. st. pr. Kr. asirski, babilonski i sirski vladari, knezovi i vojskovođe egipatskim faraonima. Premda je svrha tih pisama bila praktična, ipak njihov oblik odaje katkada i visok umjetnički smisao.

Znanost kod Babilonaca i Asiraca bila je još pomiješana s mitom i praznovjerjem. Ipak već tada nalazimo prilično dobrih *astronomskih, historiografskih, medicinskih, geometrijskih, matematičkih* i drugih djela. Posebnu vrijednost imadu *silabari* i *rječnici*, među kojima su neki obrađeni kao *enciklopedije.* Najznamenitiji dokumenat babilonsko-asirskoga prava jest zakonik kralja *Hamurabija* (v.).

Gotovo čitava babilonsko-asirska književnost sačuvala se na glinenim pločama, kockama, čunjevima i valjcima. Njih su umnažali posebni pisari, koji su se obrazovali u školama pokraj velikih hramova, gdje su se nalazile i knjižnice, koje su izgledale kao skladišta opeka. Svećenici su čuvali, tumačili, poučavali i usavršavali takva književna djela podržavajući veću obrazovanost samo u najvišim slojevima društva. P. G.

Život u Babilonu. Čini se, kao da je već u starom imenu Babilona bio nagoviješten smisao njegove budućnosti. Sumerci su ga nazivali *Tin-tir* (gaj života). Drugo ime *Kadingira* preveli su Semiti doslovno nazivom *Bab-ilu* (vrata Boga) ili *Bab-ilani* (vrata bogova). Odatle je nastao hebrejski Babel, staroperzijski Babirus i grčki Babilon. U očima azijskih, afričkih i evropskih naroda bio je on čudovište, koje su jedni slavili, a drugi proklinjali. Bio je sličan glavi, od koje su poput motornih i senzornih živaca vodili u Mezopotamiju i u ostali svijet vodeni putovi, ceste, kanali. Kao kakav nezasitan gorostas sve je grabio, sve uživao. Mezopotamija ga je opskrbljivala žitom, datuljama, smokvama, uljem, asfaltom, zemljanim posuđem, od Perzijskoga zaljeva dolazio mu je biser, iz Indije zlato, s Libana cedrovina, iz Fenikije grimiz, iz gorskih dijelova Asirije i iz Armenije mramor, bazalt, granit, hrastovina i drugi građevni materijal, iz Egipta slonova kost, iz Arabije tamjan i svakojake mirodije, s iranske visočine mjed i željezo. Sve je to imalo zadaću, da uzveliča babilonske kraljeve, koji su svoj položaj shvaćali despotski, egocentrički, hedonistički, uzdižući samo sebe, a snizujući glavne stvaraoce kulture (vjerske reformatore, pravnike, filozofe, graditelje, kipare, pjesnike, glazbenike, slikare i t. d.) na anonimne rabotare. Čovjek se upravo iznenađuje, da povijest nije zabilježila ne samo života, nego ni imena nijednog većega babilonskog učenjaka i umjetnika. Više puta poharan i obnovljen, imao je Babilon svrhu, koju je kralj Nebukadnezar II. (604—562) označio riječima: *»To je veliki Babilon, koji sam ja sagradio za kraljevsku kuću svojom velikom moći na čast svojemu gospodstvu«* (Dan. 4, 27). Kada je mjesto Nebukadnezarove obitelji zavladao Babilonom 538 *Kir*, nastavio je i on babilonski život po ceremonijalu prijašnjih vjekova. Tragičan se smisao nalazi u priči, koja kazuje, da je Kir prije svojih osvajanja sabrao jedan dan Perzijance s ratarskim oruđem i zapovjedio im, da mučno rade, a drugi dan im priredio bogatu gozbu, pa im rekao: Ako hoćete da se uvijek mučite kao jučer, ostanite ovako, kako sada živite; a ako hoćete, da vam uvijek bude kao danas, onda pođite sa mnom u boj, da zavladate drugima i da uživate. Od 538 do 331 razarao je duh Babilona vitalnu snagu Perzijanaca. Babilonski despotizam, depersonalizacija i hedonizam bili su zarobili i Aleksandra Velikoga i sve one, koji su se izredali za njim u vrijeme *grčkoga vladanja* (331—139) i u *vrijeme Parta* (139 pr. Kr. do 226 pos. Kr.). No budući da su izvori za izrabljivanje sve više sahnuli, Babilon je sve dublje padao.

Među narodima kršćanske i islamske civilizacije ostao je Babilon simbol grada, koji nije shvaćao svojega poziva, nego je »vinom bludnosti napojio sve narode« (Otkr. 14, 8). Kršćanski pisci srednjega vijeka pisali su, da će se u obnovljenom B. roditi Antikrist.

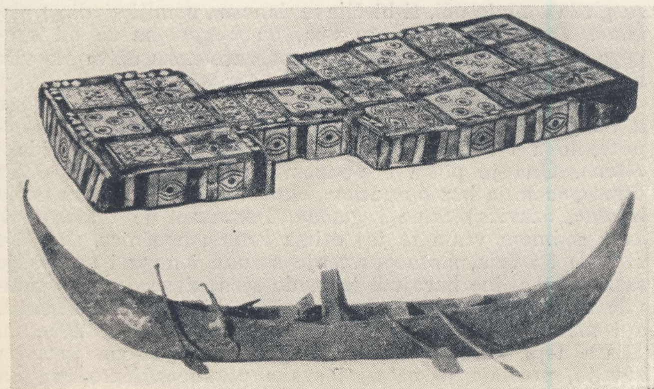
LIT.: *Herodot*, knji. I., gl. 178—183; Koldewey, *Das wieder erstehende Babylon*, 4 izd., Leipzig 1925; Sven Hedin, *Bagdad, Babylon, Ninive*, Leipzig 1917; Unger, *Babylon, die heilige Stadt*, Berlin-Leipzig 1930. P. G.

Babilonsko sahranjivanje mrtvaca. Premda ep *Gilgameš* dopušta mogućnost vječnog života samo za rijetke izabranike, ipak drugi babilonski izvori, a osobito običaji kod sahranjivanja mrtvaca dokazuju, da je u Babiloniji postojala vjera u prekogrobni život svih ljudi. Jedni su se mrtvaci spaljivali, a drugi zakapali čitavi, ali su se uz smrtne ostanke jednih i drugih našli darovi, koji svjedoče, da su njihovi bližnji vjerovali u dalji život svojih pokojnika. Taj prekogrobni život nijesu Babilonci zamišljali produhovljeno, nego kao nastavak tjelesnoga zemaljskoga života. Zato su postavljali u grob jelo, piće, odijelo i bambusov ili kakav drugačiji štap. Pronađeni su u grobovima vrčevi, čaše, zdjele, kokošji kosturi, riblje kosti, koštice datulja, pečati i tragovi svakojakih odijela.

Najbolje sačuvane ostatke dali su nam dosada kraljevski grobovi u Uru, nastali između 3500 i 3200 pr. Kr. Pri iskapanju rake kralja A-bar-gisa i kraljice Šubad ustanovljeno je, da se pred kraljevom grobnicom nalaze 62 kostura, a pred kraljičinom 52. Abargis i Šubad, o kojima arheolog Woolley misli, da su bili muž i žena, nijesu smjeli da se umore na prekogrobnom putovanju, zato su im u grobnicu postavili i kola s volovima i magarcima. Za igru je služila krasno izrađena igraća daska, a za prijelaz preko voda srebrni čamac (v. sliku). Da kraljica ne mora nositi uvijek istu toaletu, stavili su na otvor njezine rake sanduk sa skupocjenim haljinama. Boja, koja se našla u blizini, imala je služiti valjda za ličenje obraza. Za razonodu su se imale starati sviračice, koje su držale u rukama harfe, nakićene sedefnim pločicama i drugim ukrasima. Da se mislilo i na gozbe, o tom svjedoče zlatni i srebrni pehari, glineni vrčevi, zdjele, kupe i plitice od bakra, srebra, vulkanskoga stakla, azurita, alabastra i mramora (v. sliku). Dvorani su imali bakrene bodeže, a »dvorske gospođe« bile su odjevene crvenim, žutim ili zelenim haljinama, noseći na glavi, na rukama i oko vrata skupocjeni nakit od zlata, bisera, sedefa, srebra i azurita. Kraljica je imala bujnu vlasulju.

U Uru su otkrivene i druge kraljevske grobnice s čovječjim žrtvama. U tako zvanom »velikom rovu smrti« pronađeni su kosturi šestorice slugu i 68 žena.

Svi su kosturi ležali u najboljem redu, bez ikakva traga nasilne smrti i smrtnih trzaja. Ni toaleta »dvorskih gospođa« nije pokazivala nigdje nikakve nepravilnosti. Svagdje su ruke ispružene prema ustima, svako je tijelo okrenuto



IGRAĆA DASKA I SREBRNI ČAMAC
(Woolley, *Ur und die Sintflut*)



VLADAR UBIJA LAVA
London, British Museum

PRILOG U BAKROTISKU 30





Gore: BABILONSKI KRALJ U LOVU; *dolje:* KONJUŠAR ASIRSKO-BABILONSKOGA VLADARA

London, British Museum







Gore i u sredini: AŠURNASIRPAL OPSJEDA GRAD; *dolje:* DEMONI KOD SVETOG DRVETA

London, British Museum

PRILOG U BAKROTISKU 32





Gore: RANJENA LAVICA; *dolje:* KOZE NA PAŠI

London, British Museum



ASIRSKI KRALJ U LOVU NA LAVOVE

malo na stranu, svi se dvorani, vojnici, sluge, dvoranke i sluškinje drže tako, da mogu što prije pružiti zdjelu, cijev za ispijanje tekućina, čašu, haljinu, nakit ili što drugo svojemu gospodaru i gospodarici. Najvjerojatnije je, da su sve te osobe ispijale prije smrti kakav otrov, koji ih je prenio u san, iz kojega se više nijesu probudile, a kada su pomrle, poredali su ih posebni režiseri tako, da je sve bilo u najuzornijem redu.

LIT.: R. Koldewey, *Das wiedererstehende Babylon*, 4. izd., Leipzig 1925; C. L. Woolley, *Ur und die Sintflut*, Leipzig 1930; G. Manojlović, *Povijest staroga Orijenta*, knj. 1., sv. 2., Zagreb 1923. P. G.

Babilonsko-asirska umjetnost. Po originalnom stilu, po samosvojnoj izradbi, koja je uvjetovana općim geografskim i kulturno-religioznim prilikama Mezopotamije, kao i po velikom utjecaju, što ga je u čitavom starom svijetu proizvela, babilonsko-asirska umjetnost zaslužuje posebnu pažnju. Njezin duh živi u perzijskoj, sirskoj, feničkoj, židovskoj, grčkoj i etrurskoj umjetnosti, a preko Etrurije i Palestine ulaze neki posebni građevni i ornamentalni motivi (svod, krila kod anđela i demona) čak i u rimsku i u kršćansku umjetnost.

Konzervativnija od egipatske, inače u stilskoj i tehničkoj obradbi različita od ove, nema u bitnim razvojnim linijama velikih promjena, jer ne daje umjetniku mogućnosti, da se individualno izražava, naprotiv, strogo ga ograničava hladnim i nepromjenljivim zahtjevima tradicionalnih stilskih zakona. Ovi zakoni izviru iz općega socijalnog poimanja kraljeve ličnosti, koja je nad svima, i sve je radi kraljeve slave; iz religiozno-kulturnih odnosa prema božanstvu i svijetu; iz omiljelog načina života, ratničkog i lovačkog, te konačno iz mogućnosti tehničkih sredstava (zidanje opekama). Odatle potječe ona opća tendencija glorifikacije kraljevih bojnih pohoda, pobjeda i okrutnih kažnjavanja pobijeđenih, sve u veličanstvenim i strogim realističkim oblicima, pa one bezbrojne religiozne ceremonije i originalni demoni i simboli, konačno najrazličitiji prizori lova, koji predstavljaju umjetnički najuspjelije od svega, što je stvorila umjetnost Mezopotamije, jer je na tom polju umjetnik bio najslobodniji.

Kroz pune četiri tisuće godina uza sve političke i etničke promjene, koje su se zbivale između Eufrata i Tigrisa, bitni elementi mezopotamske umjetnosti ostaju isti, ali ipak moramo razlikovati nekoliko stilskih perioda. Sve kao da počiva i izvire iz najstarijega kulturnoga sloja, koji predstavljaju umjetnički spomenici iz razdoblja prve dinastije Ura, a to se može datirati oko 3100 prije naše ere. Glavni spomenici ove dinastije dolaze iz Ura, u kojemu je 1926—1927 otkriveno mnoštvo grobova sa velikim bogatstvom, t. zv. »kraljevskih grobova«. U tim se grobovima već nalazi *svod.* Neki objekti zaslužuju posebnu pažnju, kao na pr. inkrustirani panneau, na kojem se nalazi čitav vojnički pohod, gozba i povorka zarobljenoga blaga. Taj nam jedinstveni spomenik otkriva pored društvenih sumerskih navika i stanje umjetnosti u toj najdaljoj epohi: kralj je uvijek prikazan veći od drugih, sva su lica i tjelesa postavljena u profilu, a prsa en face; sve osobe su u jednom redu, da bi se izbjegla perspektiva u dubinu; izgled kola i kočijaša sa strane. Takva je šumerska umjetnost ostala kroz vjekove. Iz ove prve epohe oko 3000 pr. Kr. datira i serija spomenika, koji se odnose na vladare u Lagašu. Među ostalim treba spomenuti bas-reljef, koji prikazuje kralja Our-Nina i njegovu porodicu sa svim prije spomenutim odlikama. Pod konac arhajske periode sumerskih gradova imamo jedan pokušaj stvaranja sumerskoga carstva osvajanjem zemlje od Akadijaca. Sargon stariji, osnivač dinastije Akada (ime grada, odakle dođoše osvajači), ujedinio je zemlju Sumer-Akka. Glavni spomenik te dinastije jest pobjednička stela kralja Naram-Sina. Ova se sumersko-akadska umjetnost razvija sve do epohe Gudea i treće dinastije Ura, kada se oko 2600 razvija novi procvat sumerske umjetnosti u Lagašu (neosumerska umjetnost). U eri III. dinastije Ura glavni je spomenik kraljevstva toranj na katove t. zv. *zigurat*, prototip onoga, koji su biblijski pisci opisali pod imenom babilonskoga tornja. Svaki je važniji hram iza toga imao jedan toranj sastavljen od terasa, koje su bile jedna nad drugom, a na najvišoj bijaše kapela. Ovih terasa je znalo biti tri, pet ili sedam. Sumero-Akađanin traži prirodu; u njegovim velikim kipovima od diorita uspijeva uza svu tvrdoću kamena prikaz muskulature i maskiranje nabora, a kasnije se u tom opaža nazadovanje. Stoga je daleka starina period, koji najsavršenije prikazuje čovjeka. Kipovi su inače rijetki; Louvre ih ima 8 u dioritu, koje je nekada Gudea stavio u hramove Lagaša. Svima je nažalost odbijena glava; a same glave, koje su zasebno nađene i za koje nije sasvim sigurno, da li pripadaju onim statuama, predstavlju snažne tipove obrijana lica s velikim turbanom oko glave i s jako istaknutim mišičjem. Sumero-Akađanin se ne zadovoljava samo prikazivanjem realnih bića, nego traži i vezu između čovjeka i životinje, te se dešavaju anomalije, toliko karakteristične za čitavu mezopotamsku umjetnost.

S uništenjem Sumeraca umjetnost pada za prve dinastije u Babilonu, da se onda za dinastije Kasitâ u novoj tehnici raširi kroz čitav novobabilonski ili kaldejski period (625—538). Hamurabijevi su bas-reljefi frapantan izuzetak starobabilonskoga perioda, a iza Kasita pokazuju kipari silnu snagu posebno u izradbi detalja; nema više draperije; javljaju se bogato urešena odijela, sveta stilizirana stabla i životinje, sadržaji, iz kojih se pomalo razabire utjecaj hetitske umjetnosti, koji je nastao u Babilonu pod utjecajem Asirije.

Asirska se umjetnost također može podijeliti na staroasirsku (do 1115) i novoasirsku (do 606); u prvoj su pretežni sumerski, a u drugoj hetitski i egipatski utjecaji. Ali inače u osnovi asirska je umjetnost baštinica babilonske umjetnosti, kao što je civilizacija Ninive baštinica kaldejskoga društva. Jezik, kojim su govorili ovi umjetnici, gotovo je isti. Jedino se s promjenama socijalnoga reda i ostalih uvjeta života kaldejski pozitivizam pretvara u asirsku brutalnost. Svećenik mudrac je zamijenjen surovim voj-

skovođom, strašnim gospodarom života i smrti. Kaldejski sveti simboli su postali samo personifikacija političke snage.

Od najstarijih sumerskih vremena jedini likovi, koje vaja ova hladna dvorska umjetnost, jesu kraljevi, vladari, bogovi i životinje; ljudska osoba je zapravo uvijek u središtu interesa mezopotamske umjetnosti. Na prvi pogled se zapažaju opće njezine karakteristike: nepokretnost (fiksiranost) i pravilnost, iz čega slijedi stroga pažnja na detalje i simetriju. Na licima se ne odrazuje nikakav život duše, nikakva ideja, kao što se to osjeća na dostojanstvenim crtama egipatskih faraona. Vanjski izgled je konvencionalan, uvijek karakteriziran jako otvorenim očima, istaknutim nosom, stisnutim usnicama, hladnom i dostojanstvenom distancom. Nepokretnost je inače najosjetljiviji nedostatak asirske umjetnosti.


(Foto Szanto)
KRILATI BIK S LJUDSKOM GLAVOM

Budući da kipovi nikada ne hodaju, strogo su obučeni, upravo obavijeni i utegnuti u svoja bogata odijela.

U Sumeru su kipovi glomazni, zbijeni, sa glavama, koje više sliče glavama ptica nego ljudi, jer imaju naročito istaknut nos. Inače se ističe jaka muskulatura, koja u Asiriji poprima upravo tipičan izraz nekoga jezovitog naturalizma; taj ne škrtari isticanjem neke naivne, monotone, izrazite snage, u tehnici, koja konvencionalnim naslagama mišičja ne izaziva dubljeg udivljenja.

Umjetnik osjeća tijelo plastično. Ruke su čvrsto stegnute uz tijelo, uvijek u svečanoj pozi. Čelo nisko i uokvireno kao i lice vanredno pažljivom majstorijom kovrčaste frizure.

Taj naturalizam naročito upada u oči kod krilatih lavova i bikova s ljudskim glavama, koji čuvaju kraljevske portale. Sve do Senaheriba prikazuju ih sa pet nogu, da bi se mogli promatrati u punom realizmu sa strane i sprijeda. U njihovoj se savršenoj mješavini ljudskoga i životinjskoga lika realizira neka idealna veza između brutalne snage i razuma, ta — »svi su ovi monstrumi imali neku svoju ljepotu, ali oni gube vrijednost radi svoga zagonetnoga karaktera; njihova prekomjerna i uzavrela snaga nema ništa realna« (Ch. Picard).

Reljefi su međutim najviši umjetnički izraz babilonsko-asirske umjetnosti. Makar se susreću posvuda još od najstarije sumerske epohe do konca, sadržaj im je uvijek isti: glorifikacija vladarskih pobjeda, beskrajne ratne scene, borbe demona i lov na divlje životinje. U novoasirskom periodu postizavaju savršenstvo.

Kralj i posred najstrašnijih scena pokolja ostaje miran, dostojanstven, bez ispravne primjene perspektive, veći od ostalih lica, upadno mišičav, svečan, indiferentan i minuciozno dotjeran u frizuri i bogatom odijelu. Umjetnik ne zna sretno riješiti odnos lica i pejzaža, slab je u proporcijama pojedinih predmeta, ali posjeduje bogatstvo invencije i nevjerojatnom upornošću čuva sumersku tradiciju. To se naročito očituje u prikazivanju lova. Dok su ljudski likovi hladni i bez života, reljefi sa životinjama u novoasirskom periodu predstavljaju jedinstveno savršenstvo u povijesti umjetnosti i najvišu slavu mezopotamskoga genija. Scene Asurbanipalova lova, umjetnički do danas nenatkriljene, nose u sebi stvarnost i strast pokreta, svježinu i proučenu ispravnost. Taj bas-reljef, inače iz Nimruda (sada u Britanskom muzeju u Londonu), zauzima prvo mjesto. Sve je suvišno iz pozadine uklonjeno, a likovi u prvom planu zauzimaju svu pažnju. Silhueta je ovih figura plosnata, ponešto zasjenjena, forme se ističu ravnim linijama. Ali te su linije ispunjene pokretom i aktivnom snagom! Sve je napeto i snažno. »Nijedna primitivna umjetnost nije prikazala život i snagu životinje iskrenijim akcentom ni razvila tako slobodno snagu instinkta u napetom mišičju« (Ch. Picard). Tu se osjeća krik, strast, patnja, klonuće, propinjanje, sve energije u divnoj tragičnoj živosti. Ni Egipat, ni Kreta, ni Grčka nisu stvorili nešto superiornije u izrazu životinjskoga života.

Inače asirski umjetnik traži gotovo isključivo dekorativni efekt, odatle i jesu bas-reljefi u profilu, na jednom planu privilegirane skulptorske forme. Odatle beskonačno ponavljanje i izvjesna monotonija u prikazivanju ljudskih skupina. Produkcija mu je monotona i ograničena. Studij ljudskoga tijela, naročito ženskoga radi etikete harema, potpuno manjka. Asirci nijesu marili za portret, od kojega nam nisu ništa ostavili; tijelo i njegove forme ne studiraju, klima traži duge haljine, pod kojima se nuditeti tek naziru. Asirci su dakle dobro poznavali samo životinju. Društvo bez slobode nije dopuštalo slobodne ljudske inspiracije. Ono je radije htjelo, da se narod interesira apoteozom vladara ratnika. Stoga je izražavana samo njegova snaga i slava. Bitke i lovori su jedini događaji. Društvo je dakle nametnulo skulpturi isključivo ukras svečanosti i snage. Tu leži impresija straha, smijeh kao da je isključen. U Ninivi, krvavom gradu, leglu lavova, nije bilo visokih kontemplativnih misli, koje su udahnule viši cilj na pr. egipatskoj skulpturi, pa i hetitskoj plastici.

O *slikarstvu* nemamo mnogo podataka, jer je pustinjski pijesak zatrpao i uništio ovu najnježniju biljku mezopotamskih majstora, ali ipak se može reći, da su poznavali uljeno slikarstvo a i fresco. U glavnom se slikarstvo ograničavalo na ornamente, a u prikazivanju ljudskih i životinjskih likova oslanja se gotovo sasvim na stilske izraze reljefa. Upotrebljavaju se čiste boje: bijela, crvena, modra, zelena i žuta.

Ornamenat je starih Asiraca srodan egipatskomu: ružica, lotos, trska, paoma — motivi su inače strogo stilizirana ornamenta.

Po arheološkim se ostacima babilonsko-asirskog graditeljstva, naročito iz Nipura i Babilona, Ninive i Asura mogu konstruirati osnovne ideje religiozne i građanske *arhitekture*. Hramovi i palače, to su dva glavna tipa, a poznatija je palača. Svaka je palača izgrađena na povišenom zaravanku u formi ograđene terase. Naokolo dvorišta se nalaze sobe, jer dvorišta su glavni centralni prostori. U razdiobi tlorisa nema stroge simetrije. U cijeloj Babiloniji i u južnim dijelovima Asirije dvorane se prostiru uvijek u širinu, a u sjevernoj Asiriji u dužinu, ali bez pravih razmjera, obično uske i duge. Glavna palača u Nimrudu ima veliku dvoranu, dugu 50 m, a široku samo 12·5 m. U palači ima 210 prostorija i 30 dvorišta (Victor Place). Budući da Asirci poznaju svod, u njihovu graditeljstvu nema stup prave arhitektonske funkcije. U koliko ga ima, on je dekorativnoga karaktera, kako se to razabire iz nekih reljefa, na kojima je prikazan; nose ga na ledima lavovi i krilate nemani (kao u sredovječnoj romanskoj arhitekturi), glavica sjeća na jonski stup.


(Foto Szanto)
KIP GILGAMEŠA IZ SARGONA

Zidovi su građeni od opeke, savršeno pečene (za Nebukadnezara opeka ima dužinu 31 cm, a širinu 5 cm), tako da daju dojam naslaganih blokova. Opeka je glavni materijal za sve palače; samo su najraskošnije palače i vrata postavljeni kamenom, alabastrom i bazaltom. Zidovi su izvana obloženi posebnim mezopotamskim sredstvom, naime pocaklenom opekom, koja je bila osim toga živo bojadisana i dekorirana reljefnim figurama različitih životinja. Sobe su iznutra obložene mramornim i alabastrenim basreljefima, koji poput sagova ukrašuju ove bogate prostore u više redova, prikazujući povijest silovitih vladara, bune i krvave prizore pobjedâ i slavu ovih čudnih ljudi, kojima kao da nije bilo previše stalo do religiozne pažnje Egipta ni do duhovnih vrijednosti uopće. Najljepši građevni spomenik u Babilonu jesu vrata božice Ištare, rekonstruirana od Nebukadnezara II., s bojadisanim akadskim bikovima i Mardukovim nemanima.

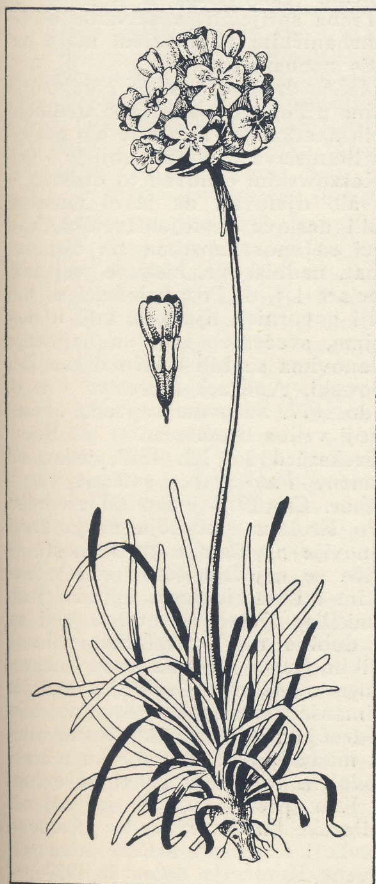
LIT.: G. Perrot i Ch. Chipier, *Histoire de l' art dans l' Antiquité*, II.: *Chaldée et Assyrie*, Pariz 1884; Ch. Picard, *La sculpture antique*, Pariz 1923; L. Delaport, *La Mésopotamie*, Pariz 1923; Élie Faure, *Histoire de l' art*, I.: *L'art antique*, Pariz 1926; I. Kršnjavi, *Oblici graditeljstva u starom vieku*, II.: *Oblici asirskoga graditeljstva*, Zagreb 1883; R. Koldewey, *Die Burgen von Babylon*, 1931; Isti, *Das wiedererstehende Babylon*, 4. izd., 1925.

Babilonsko sužanjstvo. U starozavjetnoj povijesti babilonsko je sužanjstvo perioda od kojih 70 godina (Jer. 25, 12), za koje su Židovi iz južnog, Judina kraljevstva, bili preseljeni u Babiloniju i tamo ostali. Silni babilonski kralj Nebukadnezar (605—562 pr. Kr.) više puta je svladao Židove i tri puta ih selio u svoje kraljevstvo: 605, 597, a osobito 587, kad je srušio Jeruzalem. Tamo su Židovi ostali do Kirova edikta (538 pr. Kr.), kad im je dopušten povratak u domovinu, u koju se oni većim dijelom povratiše pod vodstvom Zorobabela, Ezdre i Nehemije. Židovi su u sužanjstvu pokazali jaku vjersku i narodnu svijest. Tamo je nastalo i nekoliko knjiga Sv. Pisma (Ezekijel, Danijel, knjiga Esterina, neki psalmi).

LIT.: Osim spomenutih knjiga 2. knj. Kraljeva, knj. Jeremije, Ezdre i Nehemije, 2. Paralipomenon, Baruh. A. J.

Babilonski jezici → Azijski jezici, semitski jezici.

Babilonsko pravo → Hamurabijev zakonik, Klinopisno pravo.


BABINA SVILA

BABINA GORA, 1. najistočniji dio Bilogore između Ilove, Rijeke i Breznice. Najviši je vrh Bačko brdo, 278 m. Istočno od Breznice su također dva brežuljka nazvana Babinom gorom (212 m i 205 m).

2. Brežuljci 13 km jugoistočno od Karlovca između Radonje-Korane i Trebinje, uspinju se do 269 m.

3. Gora 10 km sjeveroistočno od Plaškoga; podno nje teče Mrežnica. Najviši joj je vrh Drenovica, 570 m. Z. D-i.

BABINA GREDA, selo kotara Županje u Srijemu, 2·5 km daleko od Save, ima 3641 stan. Proteže se duž ceste i potoka Berave preko 5 km. Naseljena je krajem 17. st. iza odlaska Turaka iz Slavonije. Sjedište je katoličke župe, osnovane 1785, ima paromlin i pilanu s električnom centralom. (→ Babogredsko - županjska Posavina). Z. D-i.

BABINA SVILA, *Armeria*, biljni rod por. vranjemilka (v.). Rodu pripadaju trajne zeleni s prizemnom ružicom linealnih ili lancetastih listova i bezlisnim batvom, koje nosi na vrhu glavici sličan, od više malih kovrčica sastavljen cvat, u kojem su združeni brojni pravilni peteročlani sulatični cvjetovi. Najviše vrsta dolazi u zapadnom Sredozemlju, osobito u Portugalu, od toga mnogo endemičnih. Razmjerno velik areal imaju vrste *A. vulgaris* Willd. i *A. alpina* (DC.) Willd. Kod nas dolaze još *A. canescens* Host, endemična *A. dalmatica* Beck i dr. S. H-ć.

BABINET, Jacques, ✻ Lusignan 1794, † Pariz 1872, francuski fizičar. Isprva bijaše topnički časnik, od 1814 profesor matematike u Fontenay-le-Comte, zatim profesor fizike u Poitiersu i napokon u Collège St. Louis u Parizu. Od 1840 član francuske Akademije. Mnogo je radio u optici, meteorologiji, astronomiji, u nauci o magnetizmu i toploti. Konstruirao je različite sprave, kao polariskop, higrometar, goniometar i fotometar. Preporučio je Mollweideovu ekvivalentnu projekciju za crtanje cijele Zemlje na jednom listu, davši joj ime homalografijska projekcija. Pod tim se nezgodnim imenom počela češće upotrebljavati Mollweideova ekvivalentna projekcija kao Babinetova homalografijska projekcija.

BABINGER, Franz, ✻ Weiden (Bavarska) 15. I. 1891, svršio filozofiju u Münchenu. U Svjetskom ratu kao časnik prošao je zemlje tadašnje Turske u Aziji. Od 1921 do 1932 profesor za islamistiku u berlinskom sveuč. seminaru za orijentalne jezike. Glavna su mu djela: *Hans Dernschwams, Tagebuch einer Reise nach Konstantinopel und Kleinasien* (München i Leipzig 1923); *Die Geschichtsschreiber der Osmanen und ihre Werke* (Leipzig 1927); *Die altosmanischen Jahrbücher des Urudsch* (Hannover 1925); *Aus Südslawiens Türkenzeit* (Berlin 1927). B. je bio suradnik *Enzyklopaedie des Islam.* Jedno vrijeme prikupljao je manuskripte za orijentalnu zbirku Hrv. akademije u Zagrebu, koje je od 1928 član dopisnik.

LIT.: Ljetopis Akad., sv. 41, Zagreb 1928. H. K.

BABINGTON, Anthony, ✻ 1561, † 20. IX. 1586, škotski plemić, katolik, nekada paž kraljice Marije Stuart, zanesenjak. G. 1586 skovao je urotu protiv engleske kraljice Elizabete, da kraljicu Mariju oslobodi iz engleske tamnice. Njegovo dopisivanje s Marijom Stuart sadržava plan ubistva engleske kraljice, radi čega su Marija Stuart i on osuđeni na smrt. Neki drže, da su mjesta u tim pismima, uperena protiv Elizabetina života, falzifikat.

LIT.: Sepp, Hist. Zeitschrift, sv. 52, Breslau 1866; Pollen, *B. Plot*, 1922. G. Š.

BABINO JEZERO → Velebit.

BABINO POLJE, najveće naselje otoka Mljeta, ima 1000 stan. Nalazi se na najprostranijem i najplodnijem polju otoka između južnog primorskog i središnjeg grebena. Pristanište za B. P. je Sovra, draga na sjevernoj obali. Rimokatolička župa spominje se već u 11. st., a u jednoj ispravi iz 1222 ističe se posebno B. P., zacijelo kao najvažnije naselje Mljeta. Danas je sjedište mljetske općine.

LIT.: B. Gušić, *Mljet*, Zagreb 1931. Z. D-i.

BABINO UHO → Gljive.

BABINSKI, Joseph François Félix, ✻ Pariz 1857, † Pariz 1932, francuski liječnik, neurolog. Poznat je po svojim radnjama o bolestima živčanoga sistema. G. 1914 izabran je za člana Akademije medicine. U.

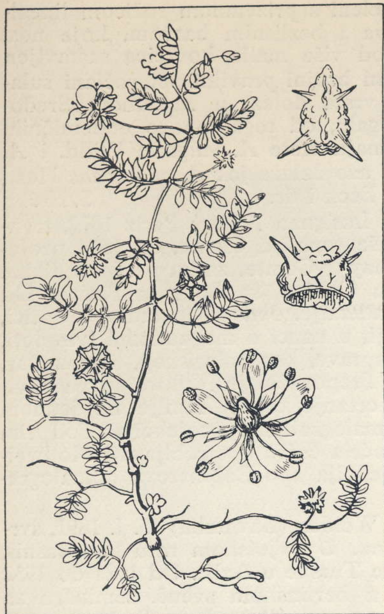
Simptom Babinskoga je znak povrede motornih živčanih putova tako zvanih piramidnih u mozgu ili leđnoj moždini. Izaziva se podražajem stopala pri čemu nastaje savijanje palca prema pregibalu stopala. Važan je znak pri liječničkom ispitivanju za dijagnozu živčanih bolesti. R. L-ć.

BABIN VRH, 1. jedan od najviših vrhova Velebita, visok 1690 m, iznad Babina jezera, 10 km južno od Medka. To se ime veže na specijalnoj karti o kotu 1741, koja se svojedobno radi netočne oznake visine (1798 m) smatrala najvišim vrhom Velebita.

2. 7 km jugoistočno nalazi se drugi vrh Velebita s istim imenom, visok 1746 m.

LIT.: J. Poljak, *Vodič po Velebitu*, Zagreb 1926; V. Židovec, *Najviši vrh Velebita*, Hrv. Planinar 1939. Z. D-i.

BABIN ZUB *(Tribulus terrestris* L.) je jednogodišnja biljka iz por. dvoliskovica *(Zygophyllaceae)* s parnoperasto sastavljenim listovima i žutim, pravilnim, peteročlanim cvjetovima s 10 prašnika i tučkom s nadraslom, peterogradnom plodnicom. Ime biljke odnosi se na značajan plod kalavac, koji se u zrelom stanju raspada u pet dijelova, a svaki od ovih ima na spoljašnjoj površini nepravilne, oštre bradavice ili šiljaste kvrge i zupce. Raste kod nas uz



BABIN ZUB

putove i kulture po svim primorskim i nekim kontinentalnim krajevima. S. H-ć.

BABINJE (u med.; puerperium, Wochenbett) zove se vrijeme poslije porođaja, a traje 6—8 tjedana. Za to se vrijeme organizam žene, a naročito njeni spolni organi vraćaju u stanje, u kome su bili prije začeća, ukoliko je to uopće moguće. Jedino dojke se u babinjama dalje razvijaju i tvore mlijeko, nužno za ishranu novorođenčeta.

Materica, koja je poslije poroda djeteta 15 cm duga, a koje su zidovi 4—5 cm debeli, postepeno se smanjuje na duljinu od 7 cm. Težina je materice poslije poroda 1 kg, a na koncu babinja 50—70 gr. To smanjenje postizava se trajnim stezanjem materice i salastom degeneracijom njenog mišića te stvaranjem glikogena u njemu, koji se kao i salo (mast) resorbiraju. Materica se u babinjama vidno smanjuje, tako da joj dno prvi dan poslije poroda dosiže do pupka, a već na koncu 10.—12. dana jedva se ono pipa tik iznad stidnih kostiju. Dojenje zbog jačeg stezanja materice za vrijeme, kad dijete sisa, pospješuje njeno smanjenje.

Zajedno sa smanjenjem (involucijom) materice smanjuju se i ostali spolni organi: rodnica postaje uža i čvršća, jajovodi, jajnici i veze materice se skraćuju. Mnogobrojne ranice nastale u porođaju na spolnim organima, a osobito velika rana u materici, gdje se odlupila posteljica, zacjeljuju u babinjama. Za vrijeme babinja izlučuje se iz tih rana obilni sekret, koji se zove *babinje pranje (lochia)*. Ono je prvih dana krvavo (l. cruenta), od 4.—5. dana više tamnosmeđe boje (l. rubra), onda bijeložuto (l. alba), te napokon više vodeno (l. serosa). Babinje pranje imade karakterističan vonj, ali u pravilnim babinjama ne zaudara.

Grljak materice, koji se u porodu morao toliko raširiti, da djetinja glava može proći kroz ušće materice, brzo se iza poroda opet steže te već nakon 10 dana nije ni za 1 prst prohodan.

Na ušću materice ostaju promjene, koje su još i nakon mnogo godina sigurni znak, da je žena rodila. Ušće je materice kod žene, koja nije rodila, mala okrugla rupica, dok je kod žene na koncu babinja otvor poprečan, češće s manjim zadorima desno ili lijevo ili na obje strane. I na vanjskim spolnim organima ranice nastale u porodu, ako nisu dublje, brzo se slijepe i zarastu. Na ušću rodnice nastaju u porodu promjene, koje kroz cijeli život žene svjedoče, da je žena rodila. Zalistak (hymen, djevičanska opna), koji se kod prvog spolnog općenja zaderao, u porodu, kad glava djeteta širom rastegne ušće rodnice, razdere se na više dijelova, koji se u porodu zgnječe tako, da od zalistka ostaju samo pojedini pukotinama odijeljeni ostatci, koji se zovu mrčasti čvorčići (carunculae myrthiformes).

I na trbuhu žene u babinjama se zbivaju vidljive promjene. U trudnoći rastegnuti trbušni mišići se stežu i učvršćuju, a na koži trbuha iz crvenomodrih pruga postaju bijele sjajne pruge, koje, ako su jako razvite, ostaju cijeli život vidljive.

U pravilnim babinjama tjelesna toplina babinjače ne smije da dosegne 38° C. Što je iznad toga, može već biti početak teškog oboljenja: babinje groznice. Da bi 3. ili 4. dan, kad mlijeko navre u dojke, došla *groznica od mlijeka*, puke su pripovijesti. Bilo (puls) zdrave babinjače obično je nešto usporeno, dakle manje od 70 u minuti.

Da se sav taj proces zaraščivanja ranica i involucije spolnih organa pravilno svrši, treba da se babinjača naročito pazi i njeguje. Glavno načelo za babinje je kao i u porodu: velika čistoća svega, što dolazi u doticaj sa babinjačom, a naročito njezinim spolnim organima. Obično vrijedi pravilo: kakav porođaj, takove babinje, t. j. čistoća i asepsa u porodu preduvjet je za uredne babinje.

Babinjača treba da barem 9 dana odleži u postelji, i to prva 2—3 dana na leđima, onda i postrance, a od 6. dana može pomalo da sjedi u krevetu. Kada 10. dana ustane, neka to bude na kratko vrijeme, pa dalje sve to više.

Zadnjih decenija pokušavalo se sa ranim ustajanjem babinjače, t. j. da babinjača već nakon par dana sjedi u naslonjaču 1—2 puta na dan po pola sata. Većina porodničara drži, da je to za posve zdrave babinjače, kod kojih u porodu nije bilo nikakvih komplikacija, na pr. šivanja razdora ili ureza, od 5. do 6. dana, dobro, ali samo u gore označenoj mjeri, t. j. sjediti po pola sata u naslonjaču, a ne hodati, prigibati se, pa onda čak i obavljati kućne poslove i t. d. Zato i većina njih ograničava to »rano ustajanje« na zavode (rodilišta, sanatorije), gdje je babinjača pod paskom.

Hrana babinjače treba da je krepka, ali lako probavljiva. Žena, koja će dojiti, treba da se bolje hrani od one, koja ne doji. Prvi dan neka je hrana tekuća (mlijeko, juha), onda 2 dana kašasta (ukuhana, gusta juha, griz, riža na mlijeku i slično), a od 4. dana pileće meso kuhano pa pečeno s lakim varivom. Uvečer obilno mliječno jelo. Najbolje je piće za babinjaču čista zdrava voda.

Kod takove hrane treba rano paziti na redovito ispražnjivanje tijela (stolicu). Najkasnije od 3. dana poslije poroda treba babinjača da imade dnevno stolicu.

Babinjača treba da 3—4 puta u 24 sata pušta mokraću, jer puni mokraćni mjehur smeta involuciji materice i gura ju u nepravilni položaj.

Za babinjaču je od velike važnosti prvih 7 dana poslije poroda i duševni mir.

Babica treba da babinjaču posjećuje 9 dana dva puta na dan. Ako su mati i dijete zdravi, ona mora najprije urediti dijete, a onda babinjaču, kojoj treba da svaki puta izmjeri tjelesnu toplinu i bilo, očisti joj izvana spolne organe i uredi krevet. Babica je dužna kod svake nepravilnosti u babinjama odmah pozvati liječnika.

Prvo mjesečno pranje pojavljuje se u babinjače, koja ne doji, najčešće 6 tjedana poslije poroda, a kod žena, koje doje, kasnije, ili ga uopće nema za vrijeme dojenja. F. D.

BABINJE MLIJEKO zove se sekret iz mliječnih žlijezda novorođenčadi (Hexenmilch). Posljedica tog procesa je oteklina sisica novorođenčadi (galaktostasis), a uzrok je fiziološki, hormonalni. Treba spriječiti istiskivanje otečenih mliječnih žlijezda; mehaničkim podražajem može nastati prava upala (mastitis neonatorum). E. M.

BABINJSKA REPUBLIKA, društvo veselih i duhovitih ljudi u Babinju kod Lublina u Poljskoj, osnovano sredinom 16. st. po uzoru talijanskih akademija. Babiń je bio posjed bogatog i duhovitog suca Stanislava Pszonke, koji je s prijateljem sucem Petrom Kaszowskim osnovao to društvo, u kojem se šalom pokušavalo djelovati na javni moral u Poljskoj. Članovi su nosili naslove dostojanstvenika, koji su bili u najvećoj opreci sa sposobnostima tih članova. B. rep. je imala svoj senat, nadbiskupe, biskupe, vojvode, kastelane, hetmane, kancelare i t. d. Propovjednici su bili oni, koji su bili najslabiji govornici, liječnici, koji o medicini nisu imali ni pojma, svećenici, koji su najmanje marili za vjeru. Među članovima su bili odličnici kao Jan Zamoyski, Rey, Kochanowski, Andrzej Morsztyn i t. d. B. rep. je postojala sve do 1677. Sačuvani zapisnici izdani su, i o toj republici postoji velika literatura. J. B-ć.

BABITS, Mihály, ✻ Szekszárd 26. XI. 1883, jedan od najboljih pjesnika suvremene Madžarske, romanopisac i kritičar, po zvanju profesor. Od 1917 jedan od urednika časopisa *Nyugat* (v.). Po širokom području svoga stvaranja vrlo značajan lik novije madžarske književnosti. U više knjiga pjesama ističe se osjećajnošću i smjelo zamišljenim slikama, visokim stilom, idejama i finim jezikom kao velik pjesnik-mislilac. Njegovi romani puni su psihološkog naziranja i dubine misli. *Halálfiai* (Sinovi smrti), 1926, iznose u velikim fresko slikama rasap i neurotički nemir tradicionalnoga madžarskog srednjeg staleža. Njegovo filozofsko zanimanje i duboke spoznajne tendencije prednjače na području madžarske književne estetike. Znatni su mu eseji, među kojima je naširoko u 2 sv. izrađena *Az európai irodalom története* (Povijest evropske književnosti), 1931. Kao prevodilac B. je najveći umjetnik u povijesti madžarske knjige. Prevodio je mnogo Shakespearea, Poea, engleske i francuske liričare, a za prijevod Danteove Božanstvene Komedije dobio je 1939 nagradu San Remo. E. K.

BABIZAM, sljedbenici Bâba (Sejid Ali Muhamed eš-Širazi), koji se rodio u Širazu u Perziji 1821, a umro 1850. Iako je Bab bio prvotno musliman, babizam se ne može smatrati islamskom sektom. Prema Babovu učenju Bog je jedan, a Bab je ogledalo, u kome se Bog pokazuje i u kome ga svatko može vidjeti. Broj 19 je svet. Godina ima 19 mjeseci po 19 dana (361 dan). Društvenom zajednicom upravlja vijeće od 19 ljudi. Nema nikakvih kazna, osim davanja krvarine u novcu i rastavljanja između muža i žene na neko vrijeme. Posti se u godini 19 dana. Svaki je sljedbenik dužan dnevno pročitati po 19 odlomaka iz Babova djela *El-Bejan.* Koliko ima sljedbenika babizma, nije poznato. Behaizam je frakcija babizma. Obje sekte nalazimo u Perziji, Evropi i Americi. M. H.

BABJAK → Kadulja.

BABJE GORE, dio Požeškog gorja, zatvaraju Požešku kotlinu s jugozapadne strane. Najviši im je vrh Kapovac (637 m). Z. D-i.

BABNER → Jeronim iz Ljubljane.

BABNIK, Janko, ✻ Ljutomer 9. V. 1861, † Ljubljana 21. XII. 1927, slovenski pravnik. Gimnaziju je svršio u Mariboru, a pravo na sveučilištu u Beču. Od 1884 službovao je kao sudac po sudovima u Sloveniji i kao činovnik u ministarstvu pravosuđa u Beču. Od prevrata 1918 je u Ljubljani, gdje je organizirao pravosudnu upravu u Sloveniji, najprije kao referent za uređenje sudstva i za zakonodavne poslove povjereništva za pravosuđe, zatim kao upravitelj odjela ministarstva za pravosuđe. Od 1923 bio je predsjednik Viš. deželnega sodišča u Ljubljani. Već na sveučilištu napisao je raspravu iz slovenske pravne povijesti *Sledovi slovenskega prava* u Letopisu Matice Slovenske 1882—83; a 1884 napisao je u »Kresu« *Nekaj o zadrugi in inokoštiji.* G. 1894 izišla je njegova *Nemško-slovenska pravna terminologija.* Njom je silno pospješio slovensko uredovanje i k tome ostvario jedinstvenu jezičnu podlogu i utjecao na razvoj terminologije drugih intelektualnih grana. G. 1888 bio je prvi urednik obnovljenog »Slovenskega Pravnika«. U ministarstvu u Beču stekao je mnogo zasluga za upotrebu slovenskog jezika kod oblasti i kao promicatelj slovenskog pravnog, napose znanstvenog podmlatka, a u Ljubljani kao organizator i stručnjak u legislativnim pitanjima za kontinuitet pravnog razvoja.

LIT.: Slovenski biografski leksikon; Slovenski Pravnik 1923; Škerlj, Slovenski Pravnik, 1928; J. Polec u Slovencu 23. XII. 1927. J. P-c.

BABO, Josef Marius v., ✻ Ehrenbreitstein 14. I. 1756, † München 5. II. 1822, intendant kazališta u Münchenu. Od mnogobrojnih njegovih gluma prikazivale su njemačke družine u Zagrebu ove tri tragedije: *Die Strelitzen* (1811 i 1818), *Otto von Wittelsbach* (prije 1791) i *Oda, die Frau von zweien Männern* (1785). Njegova vesela igra *Der Puls* davana je kod nas dvaput (1807 i 1826).

LIT.: B. Breyer, *Das deutsche Theater in Zagreb 1780—1840,* Zagreb 1938. S. T.

BABOGREDSKO-ŽUPANJSKA POSAVINA (razvijanje naselja i migracije). Na području, na kojem leže mjesta Bošnjaci, Županja, Babina Greda, Kruševica, Novi Grad i Jaruge, postojala su prije Turaka tri posjeda sa četrdesetak sela. U istočnom dijelu nalazila se Selna s 33 mala sela; s njom je graničilo Županje Blato, a dalje uza Savu na zapad ležao je posjed, kojemu je središte bilo u to vrijeme u Kostromanu—Sv. Dijanešu. Posjed Selna zauzimao je cijeli hatar današnjih Bošnjaka i jedan dio Županje. U popisu iz 1476 zabilježena su na njemu ova područna sela: Dragmilci, Trtavci, Kopča, Bošnjaci, Kumanovci, Šušalinci, Čedojevci, Repovci, Bučje, Grabovci, Karaševo, Tvrdišićselo, Milivojci, Krućinovci, Draževci, Budislavci, Koroninci, Popovci, Drškovci, Drugovci, Miljevci, Đurkovićselo, Bebrina, Ižinci, Miloradićselo, Sladenovo selo, Tomislavci, Žuželj, Slaninićselo, Milotićselo, Perućevićselo i Nežitićselo. Sve su to bila mala kmetska sela s nekoliko porodica. Imena većine tih sela postoje i danas u toponomastici na spomenutom zemljištu, te im znamo položaj. Samo središnje naselje Selna ležalo je na visokoj gredi, na kojoj je izgrađen južni i jugozapadni dio današnje Županje. Prvi posjednici u Selni bili su Gut-Keledi u lozi bana Lotharda, koja je stekla velika imanja u Međubosuću i u blizoj Posavini. Kad su Lothardovi unuci izgubili zbog nevjere posjede na tom zemljištu, a među njima i Selnu, dobio ju je ban Ivan iz plemena Sente-Magoč zajedno sa susjednim Alšanom. Alšanski su držali Selnu preko stotinu godina. Županje Blato bio je samostalan posjed. Nalazio se na zapadnom dijelu današnjega mjesta, zapremajući zemljište prema Štitaru i Gradištu. Na Savi je bio brod, kojim se prelazilo u Usoru i Bosnu. Naselje je tu bilo znatnije zbog zgodnoga položaja na plovnoj rijeci. Stoga je Županje Blato unišlo i u geografske mape 16. st.

Na kostromanskom posjedu zapisana su g. 1506 sela: Babina Greda, Vrbica, Jaruge, Mihaljevci, Drinje, Vosići, Brezovica, Hrastić, Hrastovica, Zablatje, Štitar, Saski Štitar i Repovac. Nešto kasnije izgrađen je tu i Novi grad. Posjednici toga područja bili su dugo vremena Gorjanski, kojima je pripadala i susjedna Cerna. Kad su oni izumrli, stekli su ga Berislavići, koji su pred dolazak Turaka držali i ostalu Posavinu otuda na zapad oko Broda i Kobaša. Na kostromanskom posjedu bila je crkva, posvećena sv. Dijanešu. Papin legat iz 1332—1335, koji je sakupljajući crkveni porez obišao sve župe u srednjoj Slavoniji, ne navodi u svojim računima crkvu u Kostromanu. Taj legat nije našao župa ni drugdje u tom dijelu Posavine, jer je tu naselje u 14. st. bilo velikim dijelom patarensko. Crkvu sv. Dijaneša podignuli su prema tome Gorjanski poslije 1335, jamačno zajedno s kastelom. Sv. Dijaneš bio je onda župna crkva za cijelo područje. Kastel Kostroman imao je braniti prijelaz preko Save na prostrane posjede Gorjanskih, koji su se preko Cerne i Ivankova protezali do Dunava. Upravo kraj Kostromana vodila je na Savu velika cesta, koja se u Usori nastavljala. Brod je za nju bio kod današnjega Šamca. Zvao se od starine Jurin ili Mihaljevački brod prema selu toga imena, na kojega je području bio izgrađen. U Mihaljevici se cesta rašljala, te je jedan krak vodio preko Kopanice na Đakovo. Tom je cestom išao velik promet. Njome su i Husrevbegove bosanske čete 1526 i 1536 prodrle u srednju Slavoniju, a po njoj su prošle i velike seobe, koje su od Modriče, Tramošnice, od Majevice i Tuzle kretale na slavonsku stranu, na zemljište oko Kopanice, Đakova i Garčina. Kad su Berislavići stekli tu Posavinu, odmah su, da obrane Mihaljevački brod, na oba kraka ceste, koji su od njega vodili, podigli na tom zemljištu još dvije, za ono doba moderne tvrđave, jednu u Jarugama, a drugu u Novome gradu. Te tri utvrde bile su u ono vrijeme jedine na cijelom području između Save, Bosuta i Biđa. Značajno je, da je na tome mjestu kod Mihaljevačkoga broda i u velikom ratovanju od 1687—1696 podignuta utvrda, koja je imala prijećiti Turcima prijelaz iz Bosne na slavonsku stranu. Izveo ju je kapetan Lukač, te je po njemu dobila i ime »Lukačev šamac«. Tim je imenom poslije nazvano novo selo, koje je osnovano kraj te utvrde, na hataru starih Mihaljevaca. Ono već od 19. st. ima skraćeno ime »Šamac«. Ni u Selni, a ni u Kostromanu nije se prije Turaka razvilo nijedno mjesto s trgovačko-obrtničkim povlasticama. Dva sela na kostromanskom području, Štitar i Saski Štitar, podsjećaju na obrtništvo. Oba su dobila ime po stanovništvu, koje je izrađivalo štitove. U jednom od njih bilo je osnovno naselje sasko, i ti njemački majstori svakako su bili oni, koji su taj obrt ovamo i donijeli. To je bio jedan od rijetkih slučajeva naseljenja Nijemaca na području Vukovske župe, daleko od velikih gradova i prometa. Jamačno je nekoliko porodica tih Sasa došlo nekom zgodom na ovo zemljište iz njihovih rudarskih naselja u Bosni.

Na desnoj strani rijeke Save, u Usori, u dotursko je vrijeme bilo razmjerno jako naselje. Jedan dio toga zemljišta darovao je oko godine 1240 ban Matej Ninoslav bosanskom biskupu. Granica biskupova posjeda na istočnoj strani bio je potok Tolisa, na južnoj isti potok i potočić Modriča, sa zapadne strane rijeka Bosna, a sa sjevera Sava. Naselje na tom zemljištu razvilo je donekle istu toponomastiku kao ono na lijevoj strani Save. I tu su postojala sela Babina Greda i Mihaljevica, a s lijeve strane Bosne, u Nenavišću, Jaruge i Novi grad. Na usorskom području jače je naselje bilo u Mihaljevici. Ova je imala i trgovačko-obrtnički značaj te je zbog toga unišla i u geografske mape 16. st. Ležala je na položaju današnjega Bos. Šamca. U staroj župi Nenavišću, koja se nalazila između rijeka Bosne i Ukrine, istočno od župe Glaž, znatna su naselja bila i Jaruge i Novi grad. Kad su Berislavići stekli velike posjede i u sjeveroistočnoj Usori oko Modriče i u susjednom Nenavišću, podigli su na međi jedne i druge od tih župa, u Doboru, jaku tvrđavu. Isto su tako i sa strane Nenavišća utvrdili položaj Jaruga, te su tu pri ušću Bosne i kod Mihaljevačkoga broda načinili jaku mosnu branu, koja je imala štititi njihove posjede. Turci su posavski dio Usore i Nenavišća, od Brčkoga do Broda, zauzimali postepeno, kroz treću desetinu 16. st. Brčko su osvojili 1528, a tada

su se približili pred 1536 Doboru i mosnoj brani kod Jaruga. Zemljište na vukovskoj strani, od Bošnjaka do Novoga grada, nisu do te godine još sasvim bili osvojili. Posljednji Berislavić prešao je već 1530 Turcima, te su oni njegove posjede štedjeli. Kad su ga zbog njegove politike 1535 Turci ubili, smatrali su otada, da su sva njegova imanja njihov posjed, koji treba samo zaposjesti. Stoga su u svome pohodu na srednju Slavoniju u proljeće 1536 to i javno proglasili, te ratnička organizacija slavonske gospode nije Berislavićeva dobra ni branila. Turske su čete na taj način unišle u sve Berislavićeve gradove bez ikakve borbe. Husrevbeg, koji je vodio bosansku vojsku na Slavoniju, prvo je zauzeo Dobor i s njime i posavski dio Nenavišća, koji je pripadao Berislavićima. Onda je prešao preko mosne brane u Jarugama i preko Mihaljevačkoga broda i došao na slavonsku stranu, gdje su mu se predali gradovi Jaruge i Novi grad i cijelo naselje do Bošnjaka. U isto su vrijeme njegove čete prešle Savu i kod Broda i unišle u tu tvrđavu. U Brodu je onda ostavio jaku četu od 1500 ljudi, a u Jarugama i Novome gradu manje posade. Zagrebački biskup izričito navodi u jednom pismu iz toga vremena, da je starosjedilačko naselje, pošto su Turci unišli u Brod, prešlo na području toga grada u vrlo velikom broju na islam. Na to su ih prelaženje kroz više godina pripravljali političko djelovanje posljednjega Berislavića i susjedne turske vlasti, koje su trajnim radom uspijevale duhovno kvariti neprijateljsku okolinu. Na islam su prešli prema tome u većem broju i stanovnici ovoga kraja od Bošnjaka do Novoga grada i na suprotnoj strani u Usori i u Nenavišću. To prelaženje bilo je jače osobito u podgrađima tvrdih gradova, u jednim i drugim Jarugama, u Novome gradu i Doboru, i onda u većim mjestima, u Usorskoj Mihaljevici i u Županjem Blatu, a pogotovu u Vukovskoj Babinoj Gredi, koja je ležala u blizini Kostromana, te je imala značaj njegova podgrađa. Da je tu, i na vukovskoj strani i u Usori i Nenavišću, prešao veći broj starosjedilaca na islam, dokazuje i činjenica, što ovdje katolici nisu mogli održati svoje samostalne župe, nego su u crkvenoj upravi pripadali susjednim župama, i to sela s desne strane Save u Nenavišću Svilaju, u Usori Crkvištu i Tramošnici, na lijevoj strani sela od Štitara do Novoga grada župi Rastić, a Županje Blato i Bošnjaci Tramošnici. Starosjedilačko naselje toga područja, bilo u katoličkoj ili muslimanskoj vjeri, održalo se u jakom broju. To se vidi jasno iz toponomastike, zapisane u 15. st. Na kostromanskom zemljištu sačuvane su iz nje sva imena osim jednoga, a s područja Selne više od polovine. U samom naselju nastale su za vrijeme turskoga gospodstva promjene. Stanovništvo se iz sitnih sela naseljivalo u veća, a muslimansko se s vremenom skupilo u nekoliko velikih mjesta, gdje se dalo uglavnom na trgovačko-obrtničku privredu, ili je iz tih mjesta upravljalo svojim posjedima. Za to su se vrijeme razvila na slavonskoj strani dva veća središta, Županje Blato i Babina Greda, oba s jakim muslimanskim naseljem. U Babinoj Gredi bilo je pred tursku katastrofu i nekih 50 katoličkih kuća. U Županjem Blatu bilo je katoličkoga naselja manje: nije bilo jače od 30 kuća.

Na starom kostromanskom području do turskog odlaska održali su se naseljeni Štitar, Zablaća, Rastovica, Mihaljevica, Jaruge i Novi grad. Na položaju nekadašnjih Vosića naselje je dobilo od tog vremena novo ime Kruševica. Stara Selna prešla je u turskom gospodstvu postepeno u Županje Blato, a to se dogodilo i s drugima sitnim selima tu u blizini. Od nekadašnjih sela područja Selne održali su se do turske katastrofe samo Bošnjaci, Bučje, Karaševo i nekoliko manjih sela, kojima je uspomena ostala u toponomastikonu Selišta, između Bošnjaka i Županje.

Na zemljištu s desne strane Save starosjedilačko se naselje isto tako dobro očuvalo. Ono je u 16. st. prešlo u nekom broju na islam, ali je i katolika ostalo nekoliko stotina domova. Prema Bošnjacima ležala su na toj bosanskoj strani sela Obudovište, Vidovice i Županjica, a prema Županjem Blatu nalazilo se selo Bajinac. Na hataru današnjih mjesta Orašja, Ugljare, Donje Mahale, Tolise i Kostrča bilo je samo jedno selo, Utorković, jako naseljem i područjem. Zapadno od njega bilo je selo Domaljevac, na mjestu, na kojem i danas leži selo toga imena. Cijelo ono zemljište, na kojem se danas nalaze mjesta Bazik, Grebnice, Tišina, Škarić, Pisari i Bos. Šamac, obuhvatalo je oko 1680 samo jedno selo, koje se zvalo Babina Greda, isto tako kao i naselje na suprotnoj strani Save. Na tom babogredskom području ležala je nekada Mihaljevica. Ona je u 17. st. prešla u Babinu Gredu, a stari prijelaz na Savi nosi od toga vremena ime Jurin Brod. Južno od Utorkovića i Domaljevca ležalo je područje, kojemu je središte bilo Tramošnica. U tom je mjestu bilo sjedište katoličke župe, koja je 1673 imala 6301 vjernika. Pod nju su spadali katolici na zemljištu između potoka Tolise i Tinje, a s lijeve strane Županje Blato i područje oko Bošnjaka. Bosanska Babina Greda međašila je na južnoj strani sa selom Crkvištem (danas Crkvina). Katolička župa u tome mjestu obuhvatala je u 17. st. zemljište između Save, Bosne i potoka Tolise, te su pod nju spadala i spomenuta Babina Greda i Domaljevac. G. 1673 imala je 1915 vjernika. Na području stare upravne župe Nenavišća, prema slavonskim Jarugama i Novome gradu, bila su u 17. st. sela Dubica, Dašinovac, Kneževica, Novi grad i Mikinci. Sastojala su se od mnogo područnih dijelova te su bila razmjerno dobro naseljena. Koliko je bilo katolika u tim selima, spadali su pod župu u Svilaju. Značajno je, da su Turci s vremenom napustili ovdje staru tvrđavu u Jarugama. Tada se raselilo i naselje u podgrađu same utvrde, a kasnije je na njegovu selištu nastalo novo selo Zorice. Turci su već u 16. st. doveli na ovo zemljište u Posavini novo naselje pravoslavne vjere iz vlaških sela Donjega Podrinja. Ti su Vlasi osnovali nekoliko sela južno od Utorkovića, na području Tramošnice. Osobito im je jako naselje bilo u Obudovištu, Žabaru i oko tih mjesta. Na lijevu stranu Save nisu u 16. i 17. st. do odlaska Turaka prelazili. Starosjedilačko hrvatsko naselje na tom tlu, s obje strane Save, bilo je iz dinarskoposavske struje, štokavskoga govora s nekim čakavskim elementima, ikavskog narječja i stare akcentuacije. Od tih starosjedilaca razlikovali su se po govoru doseljeni Vlasi, koji su bili čisti štokavci i jekavci. Od 16. st. nastao je među starosjediocima Hrvatima novi govorni proces u reflektiranju staroga glasa *jata*. U kratkim slogovima nastupio je kod njih mjesto ikavskoga izgovora jekavski, te se, na pr., prema *dite* pravilno razvilo *djeteta, djetetu*, prema *lipo* — *ljepota*, prema *cvit* — *cvjetati* i t. d. Taj je govorni razvitak mogao nastati ili samostalno ili pod utjecajem susjednih čistih jekavaca. Samostalan razvitak u reflektiranju glasa *jata* proveden je na velikom području kajkavaca, osobito oko Zagrebačke gore i Ivančice, gdje je u dugim slogovima nastupilo *-ije-*, a u kratkim je ostalo *-e-*. Pod djelovanjem čistih jekavaca taj je govorni proces nastao kod kajkavaca oko Banove Jaruge i Lipovljana, kod kojih se ekavski izgovor zadržao u dugim, a jekavski je nadošao u kratkim slogovima (na pr.: *dete — djeteta, lepo — ljepota, cvet — cvjetati*). Poluikavski i polujekavski refleks glasa *jata* zahvatio je u Slavonskoj Posavini kraj od Račinovaca do Dubočca, a dalje od Save cijelu Đakovštinu i Ruševo s okolinom. Na bosanskoj strani taj je proces proveden kod starosjedilaca od Save, Majevice i Spreče preko Nenavišća do Ukrine. Mnogobrojni naseljenici iz tog kraja donijeli su takav govor u svoja nova naselja na slavonskoj strani.

U velikom ratovanju od 1687 do 1696 i kasnije 1716 i 1717 doživjela je ova Posavina s jedne i s druge strane velike promjene u naseljivanju. Za vrijeme borbe pretrpjela je i više nevolja nego unutarnji krajevi, jer su na Savi trajali i bojevi duže, a i plijenjenje je bilo lakše. Već se u prvom ratovanju cijelo naselje na bosanskoj strani našlo u pokretu. Muslimanski dio, potaknut bježanjem turskih vlasti, vojske i svih muslimana sa slavonske strane prema unutrašnjosti Bosne, maknuo se u krajeve dalje od Save. Katolici i pravoslavni preselište se u najvećem dijelu, čim su prilike za to nastupile, na lijevu stranu Save i naseliše se po Slavoniji. I u lijevoj Posavini bilo je bježanja. Starosjedioci katolici, našavši se na bojnom zemljištu, između Brčkoga i Broda, ostavljali su svoja sela i zaklanjali se u sigurnije krajeve. U takvim prilikama pobjeglo je mnogo porodica iz Bošnjaka, Bučja, Karaševa i Selišta u okolinu Vukovara, gdje su se smjestile na području staroga napuštenog sela Grabova. Kad su turske čete opkolile 1696 Morović i odande počele nadirati prema Nijemcima, prebacili su se ti novi naseljenici u Grabovu iz straha na drugu stranu Dunava i zastali u selima Vajski, Plavni i Bođanima, gdje su se onda i naselili. U to se vrijeme rastipalo i Županje Blato. Raseljenika iz tog mjesta nalazimo poslije toga rata po selima dalje od Save. Iz Babine Grede pošla je struja raseljivanja daleko u Podravinu, gdje oko 1700 ima »Babogredaca« u Valpovu i u selima oko toga mjesta. U smirenim prilikama poslije ratovanja

od 1687 do 1696 uređeno je i naseljivanje bosanskih raseljenika na lijevoj strani Save po Slavoniji. Ono je počelo 1697 po nekoj osnovi. Do te su godine velike skupine tih prebjega ležale po Slavonskoj Posavini, čekajući, da im se odrede naselja. Jedan je njihov dio ostavljen 1698 u Posavini, a drugi su otpravljeni na zemljišta dalje od Save. Pravoslavni su naseljeni uglavnom na nuštarskom vlastelinstvu u selima Ostrovu, Gabošu, Markušici, Pačetinu, Bršadinu i inače po Donjem Povučju. Što je poslije Karlovačkoga mira 1699 ostalo još stanovništva na bosanskom dijelu te Posavine, ono je u ratovanju od 1716 i 1717 potpuno napustilo taj kraj. Kršćanski dio toga naselja preveden je u Slavoniju i prema uređenoj osnovi koloniziran po vlastelinskim imanjima u Podravini i bližem Podunavlju. Muslimani su opet izmakli na jug dalje od Save. Tada je po ugovoru uski trak Bosanske Posavine pripao Austriji, koja ga je držala do 1739, a bio je tada potpuno pust.

Poslije ta dva ratovanja i poslije izvršenih seoba bilo je stanje naselja u Slavonskoj Posavini od Bošnjaka do Novoga grada ovako: Na području stare Selne prešla su iz turskog perioda u nove prilike dva sela: Bošnjaci i Bučje i nekoliko porodica na Selištima. Sve su te tri grupe ubrzo svedene u jedno selo, a svaka je od njih ostavila ime ulici, u koju je uvedena. U starom selu Bošnjacima naselje je bilo čisto ikavsko, u Buču i na Selištima polujekavsko. U novo selo došlo je iz Bosanske Posavine nekih 70 porodica, koje su bile polujekavske. Starih ikavskih obitelji bilo je u Bošnjacima desetak, a toliko je i starih polujekavskih bilo u Bučju i na Selištima. Novi doseljenici nisu ni ulazili u Bošnjačku ulicu, nego su se nastanili u Bučju i u novim ulicama. Tako su stari ikavci u Bošnjacima ostali sami i nisu izgubili svojega narječja sve do danas, a dobro su se i razvijali, ne izgubivši gotovo ni jednu porodicu, te ih sada ima oko 200 domova. Od osamdesetak polujekavskih porodica iz 1720 održalo se do danas u selu nešto više od 30. Neke od njih (Lešići, Domaćinovići) vrlo su se dobro razvijale. Sve skupa imaju gotovo 500 kuća. Po svojem razvitku bili su Bošnjaci u 18. i 19. st. u srednjoj Slavoniji jedno od najnaprednijih ratarskih naselja. Županje Blato izgubilo je mnogo od svog stanovništva, kad su muslimani prebjegli 1687 u Bosnu. Kako su oko 1688 i katolici ostavljali to mjesto, prešlo je ono u sređene prilike samo sa desetak starosjedilačkih porodica, koje su bile polujekavske. U seobi s desne strane Save doselilo se u Županje Blato nekih 20 porodica s mnogo čeljadi. Tradicionalnu važnost toga mjesta uočila je ubrzo Krajina te je tu postavila sjedište kapetana. U prvim godinama 18. st. osnovana je u Županjem Blatu i franjevačka župa, pod koju su spadali Bošnjaci, Bučje, Selišta i Štitar. Naselje u mjestu vrlo se dobro razvijalo u 18. st. i u prvoj polovici 19. st. Od porodica iz prvih godina 18. st. izumrle su do danas samo dvije, tri. Ostale su razvile do 500 domova. Deset porodica između njih drže dvije trećine svih kuća. U Štitaru je iz turskoga vremena ostalo desetak starosjedilačkih kuća, koje su bile polujekavske. Od 1687 do 1716 doselilo se u to selo iz Bosanske Posavine još nekih 30 porodica, tako da je oko 1730 bilo u njemu na četrdesetak obitelji preko 80 domova. Glavni dio bosanskih doseljenika u Štitaru bio je iz sela Utorkovića, koje je ležalo preko Save. Od starih i doseljenih porodica malo ih je izumrlo, ali ih se poveći broj raselio. Svega je danas iz toga naselja u selu oko 350 kuća. Poslije odlaska muslimana i ponešto od raseljivanja ostalo je u Babinoj Gredi nekih 10 starosjedilačkih porodica s četrdesetak kuća. S bosanske strane doselilo se tada ovamo još 20 obitelji, i to ponajviše iz Domaljevca. Babina Greda je imala tradiciju većega naselja, a to je i novim doseljivanjem oko 1690 opet postigla. Stoga je uzeta za središte uređenja različitih odnosa pri osnivanju Krajine na tom zemljištu, te su u njoj vođeni pregovori između ugarskih i austrijskih komesara. Naselje u njoj razvijalo se je izvanredno dobro. Starosjedilačke su porodice imale oko 1760 već preko 800 čeljadi, a cijelo selo blizu 1500. Od 39 porodica, koje nalazimo u selu u početku 18. st., do danas je izumrlo samo 10. Ostalih 29 drže sada u selu oko 700 domova, a od njih 12 imaju ih zajedno preko 600. Pet najjačih obitelji (Babići, Kneževići, Kopići, Stojanovići i Vukovići) broje od toga oko 370 kuća. Na području starih napuštenih sela Vrbice, Vosića, Mihaljevice i Drinja nalaze se poslije turske katastrofe dva nova sela: Kruševica i Lukačev Šamac. Prvo od njih nastalo je svakako još za Turaka, a osnovalo ga je naselje iz spomenutih raseljenih sela. Smješteno je u blizini stare crkve sv. Dijaneša, kraj koje je bilo centralno groblje za cijelo područje. Lukačev Šamac naseljen je istom poslije odlaska Turaka, na zemljištu stare Mihaljevice, gdje je zbog obrane od turskih četa carski kapetan Lukač 1692 podigao nasipe i šamac pored Save prema brodu, na kojem su Turci običavali prelaziti. U Kruševici je bilo nekoliko starosjedilačkih porodica prije seobe Bosanaca. I Lukačev Šamac naselili su u prvom redu okolni starosjedioci s nešto porodica. U preseljivanju s desne strane Save došlo je u svako od tih sela oko četrdeset novih porodica. Uglavnom su one bile iz Bosanske Babine Grede, koja im je ležala nasuprot, a koja je oko 1680 bila veliko selo. Tako se je oko 1700 našlo u Lukačevu Šamcu i Kruševici preko 100 porodica u nekih 120 kuća. U tom velikom naselju podignuta je odmah crkva, koja je stajala u Šamcu. Oko nje je osnovana i župa, kojoj je bila podređena i susjedna Babina Greda. Taj razmjerno veliki broj stanovništva održao se u Kruševici i Šamcu do 1735. Od toga vremena nastupilo je kroz desetak godina raseljivanje iz tih dvaju sela, koje je nastavljeno i dalje kroz 18. st. Od onih 100 porodica, koje su u tim selima zapisane oko 1720, ima danas 43 s nekih 170 kuća. Poslije odlaska muslimana ostalo je u Jarugama i Novome gradu nekoliko starosjedilačkih porodica. Iz bosanske seobe s desne strane Save došlo je u ta dva sela po 10—15 obitelji.

Kada je ono godine 1717 Austrija dobila na bosanskoj strani uski trak Posavine i tamo zatekla pusto zemljište, dala ga je na obrađivanje svojim graničarima s lijeve strane Save, koji su za te zemlje plaćali uredno dužne poreze. Veliko područje stare Bosanske Babine Grede dobili su Šamčani i Kruševčani, a Domaljevac slavonski Babogreci i u jednom dijelu Štitarci. Prostrano zemljište staroga sela Utorkovića dano je Štitarcima, koji su na njemu do 1725 osnovali već 65 posjeda. Županjci su obrađivali selište staroga sela Bajinca, a Bošnjačani Vidovice. Austrija je držala tu Bosansku Posavinu do 1739. Već se do te godine neki broj tih slavonskih graničara stalno nastanio na bosanskoj strani.

Kad su 1739 Turci opet stekli i taj dio Posavine, zabranili su dvovlasništvo i uredili tu stalno naselje. Tada su mnogi slavonski posjednici na tom turskom području potpuno prešli na bosansku stranu i ostali u turskom carstvu. Poslije 1739 osnovane su Vidovice, koje su u jakom broju naselili Bošnjačani i Županjci. Na području Utorkovića nastala su sela Tolisa, Donja Mahala, Kostrč, Bok i Matići, a pored njih i Oštra Luka. U tom su naseljivanju sudjelovali u velikoj mjeri Štitarci i ponešto Županjci i Babogreci. Domaljevcu je najviše naseljenika dala Babina Greda, ali se u tom velikom selu osjećaju i Šamčani, Kruševčani i Štitarci. Iz Šamca i Kruševice potječe jedan dio stanovništva i u Grebnicama, Hasiću, Prudu i Tišini. Pored slavonskih graničara doselilo se na to posavsko zemljište i naseljenika iz susjednih bosanskih strana, od Gradačca, Majevice i Brčkoga. Najviše je tih Bosanaca došlo u Vidovice, Oštru Luku, Tišinu, Hasić i Prud. Domaljevcu, Tolisi, Donjoj Mahali, Kostrču, Boku, Matićima, Vidovicama i Grebnicama dali su značaj ipak slavonski Posavci. U tim se selima govori i danas isti govor, kao i prijeko na slavonskoj strani, s polujekavskim poluikavskim narječjem i starom akcentuacijom, a i nošnja odgovara slavonskoj. U tim selima bit će danas potomaka slavonskih doseljenika nekih 12.000. Taj broj pokazuje vrlo jak razvitak i veliku životnu snagu toga svijeta, pogotovu, gdje ga toliko ima i na slavonskoj strani. Kako su i ti slavonski Posavci u velikom dijelu zapravo preseljenici s bosanske strane, a kako su i slavonski starosjedioci u tom kraju jedno naselje s tim posavskim bosanskim življem, vidimo u njima jasan primjer, kako su se starosjedioci, srasli sa svojim zemljištem, mogli u punoj snazi razvijati u dobrim prilikama.

U novom naseljivanju nisu u tu Bosansku Posavinu ulazili muslimani, nego su njihova naselja na zemljištu južnijem od ovoga. Istom 1869 nastalo je tu na Savi kraj Donje Mahale muslimansko naselje Orašje, a osnovali su ga prebjezi iz Srbije. Na isti je način naseljen i Bos. Šamac. Pravoslavni su naseljenici zahvatili u tom naseljivanju područje staroga sela Crkvišta, Obudovca i jedan dio Vidovica. Oni su čisti jekavci nove akcentuacije, a taj su govor donijeli i muslimani u Orašje i Šamac, došavši iz desnoga Podrinja. U hrvatskim selima oko ušća Bosne ima naseljenika i iz Hercegovine i srednje Dalmacije.

LIT.: Csánki Deszö, *Magyarország történelmi földrajza* u *Hunyádiak korában*, Valkóvármegye, 278, 271, 365; Jul. Jelenić, *Spomenici kulturnoga rada bosanskih franjevaca*, Starine, XXXVI., 146; G. Bodenstein, *Povijest naselja u Posavini g. 1718—1739* u Glasniku zem. muz. u Bosni i Herc., 1907, str. 366—375. S. P-ć.

BABOK, Danijel Vukšinački, * Sudovec 29. XI. 1766, † Zagreb 20. V. 1834. Pripadnik je stare plemićke porodice križevačke županije ispod Kalnika. Sloboštine tih kalničkih plemića potvrdio je 1646 kralj Ferdinand III. Tu se spominje Stanislav B. iz Vukšinca. — Danijel B. svršio je početne i humanističke škole u Križevcima i u Zagrebu. Dobivši »carski stipendij« učio je pravo u Grazu i u Zagrebu i svršio ga 1791. Tada je postao bilježnik kod banskoga stola. G. 1798 postao je odvjetnik i pravni zastupnik komorske uprave u Zagrebu. Za odvjetničke usluge darovao mu je grof Adelmo Petazzi imanje Šimunec kod Ribnika u kotaru karlovačkom, gdje je sagradio udobni zidani dvorac 1819 i tamošnje gospodarstvo visoko digao. Oporukom od 1832 osnovao je zakladu od 3.000 for. za jednoga pitomca u plemićkom konviktu u Zagrebu. Zastupao je razne seoske općine u borbi protiv vlastele. E. L.

BABOLNA → **Ergele.**

BABONIĆI (možda točnije Babonezi, Babonezići, patronimik izveden od ličnog imena Babonêg, Babonjeg, Babonig), najmoćnija porodica hrvatskog podrijetla u Slavoniji srednjega vijeka. Potječe od plemena, kome su se djedovske zemlje nalazile u goričkoj župi, oko tvrdog Steničnjaka (danas Sjeničak Donji i Gornji u kotaru Vrginmostu), južno od rijeke Kupe, na putu, koji vodi iz posavskih krajeva preko Kapele na more. G. 1243 sastavljeno je to pleme od ovih grana: Ratetića, Ladihovića, Koraničanića, Hutinjana i Banjana. Od kraja 12. st. izloženo je poput ostalih plemena procesu feudalizacije, koja s vremenom rastače njegovu patrijarhalnu organizaciju. Još pri kraju 12. st. i na početku 13. st. poglavar je plemena Stjepan I. (comes Stephanus de Gorichia), koji je umro prije 1210. Osim baštinjenih posjeda u goričkoj župi ima dobara u današnjoj Kranjskoj između Krke i Kupe, a jamačno mu pripada u dubičkoj župi vlastelinstvo Vodica (ili Vodičevo) nad Unom. Premda u polovini 13. st. još postoji plemenska zajednica, ipak se iz nje vidljivo izdvajaju sinovi Stjepana I., knez *Baboneg I.* i ban primorski *Stjepan II.*, koji se spominje 1243—1249. Prvi od njih prelazi trajno u Vodicu, a drugi zadržava djedovinu sa Steničnjakom. Tako nastaju dvije loze, od kojih se Babonegova zadovoljava županskim naslovom, dok Stjepanova dobiva s vremenom sve veće političko značenje, koje je u hrvatskoj povijesti vezano nekoliko stoljeća uz ime Babonića, odnosno knezova Blagajskih. Plemenska zajednica, od koje su potekli, nije se održala. Pojedine su se grane proširile kasnije u samostalna plemena, ali su samo neki rodovi zadržali svoju nezavisnost i plemenštinu, dok ih je većina pretvorena u podložnike. Rod Babonića (Blagajskih) potisnuo je napokon siromašniju rodbinu i neke od rodova (kao Banjane) pretvorio u svoje podložnike.



GRB BABONIĆA

Četvorica sinova bana Stjepana II. nose od reda čast slavonskog bana (banus totius Sclavoniae). Među njima se ističu *Radoslav I.* i *Stjepan III.* Za budućnost porodice najznatniji je međutim knez *Baboneg II.*, koji 1283 nije više na životu.

U vrijeme unutrašnjih previranja i građanskih ratova za Ladislava IV. Kumanca i Andrije III. Mlečanina (1272 do 1301) raste naglo moć Babonića. Desetke godina bore se oni s rodovima Gisingovaca (Nemetujvarovaca) i Joakimovaca (Gut-Keled). Borba je započela 1276 dolaskom Joakima (Ivačina) Pektara za slavonskog bana, sa zadatkom, da zauzda »obijest hrvatskog roda« (ad coercendas ... ferocitates croaticae gentis), osobito Gisingovaca.

To je doba, kad se prilike u hrvatskim zemljama razvijaju pod znatnim utjecajem vanjskih odnosa. U sukobu Rudolfa Habsburškog sa češkim kraljem Přemyslom Otakarom II. pristaju Babonići uz cara, dok Gisingovci pomažu njegova protivnika. Posredovanjem napuljskog dvora dolazi među njima do privremene pomirbe (1278). Tim povodom daju Gisingovci Babonićima obje župe Pset, Goricu, Gaj, Drežnik, Novigrad i Petrinju (Petrina = Jabukovac, južno od današnje Petrinje). Kraljevim nastojanjem izmiruju se Babonići na kraju iste godine i s Pektarovom braćom, koja im vraćaju Steničnjak i potvrđuju darovnicu Gisingovaca.

Ipak nije time borba svršena. Slavonija ima zbog toga po dva-tri bana u isto vrijeme. Kada se 1280 Joakimovci povlače, bjesni pravi rat između Gisingovaca i Babonića, kojima se pridružuju krčki i modruški knezovi Ivan i Dujam. »Borba između tih porodica mora da je bila užasna, jer je dovela gotovo do razsula i skrajnjega siromaštva kraljevine Slavonije« (Klaić). Na kraljev nalog primire se napokon Gisingovci i obvežu 1280, da više ne će napadati imanja Babonića.

Dok je u 80-tim godinama zemlja teško pogođena borbom za crkvenu desetinu, Babonići nastoje različnim sredstvima uvećati svoj zemljišni posjed. Oni stječu Ostrožac (1281), kupuju Lipovac s kotarom (1283), uzimaju u zaštitu jamničko pleme (1283), dobivaju na neko vrijeme bosansku župu Zemljanik (1287), a ban Stjepan III. kupuje posjede u Pounju, gdje kasnije nastaje tvrdi Blagaj. Oko 1300 protežu im se imanja od njemačke granice do Vrbasa i od Save do Gvozda (a Theutonia videlicet usque in Boznam et a fluvio Zava usque ad montem Gozd), ali im neko vrijeme pripadaju još mnoga imanja i tvrdi gradovi na sjever od Save, kao Medved i Susjed.

S dolaskom Andrije III. na prijestolje (1290) otpočinje dugo kolebanje Babonića između Andrije i napuljskoga dvora. G. 1291, kad se i Hrvatska upleće u tu borbu, nisu Babonići jednodušni u svome stavu. Ban Radoslav I. pristaje isprva uz kuću Anžu. G. 1291 šalje u Napulj sinovca Radoslava, a naredne godine potvrđuje mu Karlo Martel posjede. Kad je 1293 ponešto oslabila akcija Anžuvinaca, Radoslav se priklanja kralju Andriji. Međusobno izmireni ostaju B. odsad vjerni Andriji. Veliki čin pomirenja između kralja i sinova kneza Babonega (ban je Radoslav tada već mrtav) izvršen je 1299. Kralj im oprašta svaku nevjeru i uspostavlja Stjepana IV. u banskoj časti, a oni mu vraćaju gradove Susjed, Vrbaški i Glaž. Godinu dana kasnije odvraćaju se opet od kralja i pomažu Karlu Robertu do krune.

Uz bribirske knezove i u borbi s njima postaju B. pravi dinasti, težeći za nasljednom banskom časti. U suvremenim listinama zovu ih »velikim knezovima« (magni comites Sclavonie, 1309). Taj se isti naslov daje napose »velikom knezu« *Stjepanu IV.*, koji 1310—1316 ima ponovno čast slavonskog bana i kao takav uživa velik ugled na njemačkom kraljevskom dvoru. Neko je vrijeme u zavadi sa zagrebačkim biskupom Augustinom Kažotićem radi posjedovanja Medvedgrada, koji naposljetku vraća crkvi, zadržavajući nad njim upravu »po načinu kastelana« (1313). Iste godine, a zatim opet 1314, raspodijeljeni su prihodi među sinovima Babonega II., Stjepanom IV., Ivanom I. i Radoslavom II. Prvi dobiva goričke posjede sa Steničnjakom — po kome nosi pridjevak —, drugi imanja oko Zrina, a treći krajeve oko rijeke Sane (comes de Glaas, Vrbaz et Sana).

G. 1316 naslijedio je *Ivan* brata Stjepana u banskoj časti, koju zadržava bez prekida do 1323. Po drugi put, a sada na izričiti nalog kralja, zameću B. borbu s Gisingovcima Ivanom i Petrom, sinovima bana Henrika. Premda su ovi pobijeđeni, ipak ne miruju, našto su još odlučnije poraženi. Tom je prilikom ban Ivan zadobio ranâ, podsjedajući grad Zdence (castrum Zdench), ali opsade nije uza sve to digao, dok grad nije pao. Za njegovu postojanu vjernost nagrađuje ga Karlo I. potkraj 1316 Moslavinom, zemljištem u garičkoj župi i drugim posjedima. Jamačno vlastitom pobudom sukobio se tada ban Ivan s hrvatskim banom Mladenom. Svladavši sve kraljeve protivnike u Slavoniji mogao je s pravom istaći na saboru, da je »u kraljevstvu ugarskom banska čast najodličnija« (1321).

G. 1322 postizava Ivan prividno vrhunac ne samo osobne vlasti, nego i snage čitavog svog roda. On pridonosi odlučno porazu bana Mladena kod Bliske u Poljicima i postaje također ban hrvatsko-dalmatinski, s naslovom »banus tocius Sclavonie, Croacie et Dalmacie«. Hrvatski velikaši, koji su se borili protiv Mladenove svemoći, nisu htjeli zamijeniti jednog gospodara drugim. Ivanu nisu protivna samo Mladenova braća, nego i knez Nelep'c' (Nelipcius). U Slavoniji pak dobiva Ivan druga u Nikoli Omodejevu, koji se u početku 1323 javlja također kao ban tocius Sclavonie. Ne razabire se dovoljno uzročna povezanost događaja, koji su slijedili, ali je očito, da je tečajem 1323 Ivan prestao biti ban. A da to nije učinjeno po njegovoj volji, posvjedočuju sukobi, do kojih je došlo u kolovozu iste godine između Ivana i njegovih nećaka s jedne, a bana

Nikole s druge strane. Mir je doduše odmah povraćen, i Ivan se naskoro pojavljuje kao »magister kraljičinih tavernika«, ali sinovi Stjepana IV. dižu opet otvorenu bunu (1326).

Obnovitelj banske vlasti, Mikac Mihaljević, oduzima napokon 1325 ostatak moći Gisingovcima, a 1326 i 1327 potiskuje njihove stare suparnike Babonića na istok, oduzimajući im u kraljevo ime niz tvrdih gradova, među njima Steničnjak. Nikad više nije uspjelo Babonićima da se vrate u djedovski grad. Pritisnuti banovom moći, utječu se krivotvorenju listina, koje će im doskora pomoći, da se oslobode sudačke vlasti bana, pa i drugih dužnosti. Pod udarcima zajedničke sudbine postaju bliži Gisingovcima, sklapajući s njima rodbinske veze. Kada im 1328 kralj oprašta, dobivaju u naknadu za izgubljene gradove Donju Moslavinu, ali godinu dana kasnije (1329) gube nepovratno Zrin.

Daljna povijest ove porodice vezana je uz potomke kneza Radoslava II., koji je za sobom ostavio sinove *Nikolu* i *Dujma*. Potonji nosi od 1330 pridjevak de Blagay, pa se upravo on smatra osnivačem porodice knezova Blagajskih († 1369 ili 1370). Nikola pomaže Karla I. u ratu s vlaškim vojvodom Basarabom. Za nagradu zaokružuje im kralj posjede u Pounju nekim kraljevskim selima. *Dujam* kupuje povrh toga dio vlastelinstva Kamen-grad u sanskoj župi i stječe baštinu sinova Stjepana III. kao i posjede roda Ratetića. Ovaj »silni posjed vodičko-dubičko-sanski« izuzet je 1369 potvrdom spomenute krivotvorene listine ispod banske vlasti i oslobođen je plaćanja kunovine te dužnosti zalaznine i obdržavanja kongregacija. Knezovi Blagajski podložni su ubuduće neposredno kralju.

Sinovi bana Stjepana IV. nisu poslije 1328 ostali vjerni kralju Karlu. G. 1337 zavjerili su se Habsburgovcima, »da sa svojim protivnikom, ugarskim kraljem Karlom, bez sporazumka vojvodâ ne će sklopiti pogodbe«. Kad je Karlo još iste godine iznio pobjedu, Babonići nisu uključeni u mir. Ova grana ulazi u naročito usko srodstvo s porodicom grofova Ortenburških. Kasnije se izmiruju s Karlovim nasljednikom Ludovikom, koji im 1361 predaje na čuvanje Krupu na rijeci Uni (comites de Kruppa, Graf von Krupp). Smrću Pavla (1382) izumire loza bana Stjepana, a grad prelazi na neko vrijeme u ruke Blagajskih.

Blagajski stječu još uvijek nova zemljišta u dubičkom arciđakonatu. Za vrijeme 25-godišnjeg pokreta ne pridružuju se buntovnicima. Premda pomažu kralju Žigmundu, ipak im on oduzima Krupu i Ostrožac radi obrane granice, dajući im privremeno u zamjenu neka sela oko Sokola kraj Bihaća. (Istom 1440 uspijeva im dobiti natrag Ostrožac). U to vrijeme ističe se kao posljednja znatnija ličnost ove porodice *Ladislav*. On se bije za Žigmunda na svim krajinama, od mletačke granice do Češke i Vlaške. Kod kuće vodi ogorčenu borbu s bosanskim vojvodom Hrvojem, koji mu otima sansku župu. Prati Žigmunda na crkveni sabor u Konstanci i uvećava svoje posjede novim darovnicama na donjoj Uni.

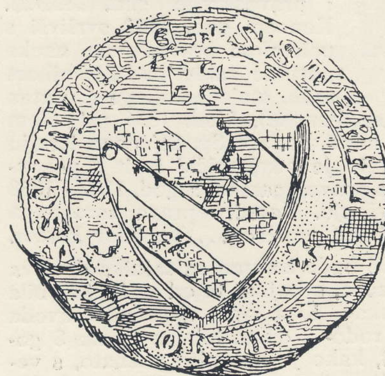
U težnji, da podignu svoj ugled u opreci prema novim dinastima, Frankopanima i grofovima Celjskim, Blagajski se opet služe krivotvorenim listinama, od kojih neke znače prava remek-djela diplomatskog umijeća. U borbi s grofovima Celjskim, koji su 1415 gospodari Steničnjaka, Blagajski čeznu poslije 1430 za nezavisnom kneževskom časti i »postizavaju časovitu visinu čašćenja, koja lokalno postaje ravnom onoj Celjskih, ali ozbiljni takmaci ne mogu da postaju ovima ...« (Šufflay). Potaknuti među ostalim putom krčkoga kneza Nikole 1430 u Rim, kojom je zgodom osobito istaknuto tobožnje srodstvo Frankopana s rimskim Frangepanima, Blagajski krivotvore 1432 listine, datirane 1218 i dr., u kojima dovode svoje podrijetlo u vezu s rimskim Orsinima. »Najmoćnijom polugom toga srodstva« bila je heraldička legenda: sličnost slavonske zvijezde u grbu Blagajskih s ružom Orsinija.

Poslije smrti Ladislava 1439 pada stara slava B-â. Udova Ladislavljeva brata Ivana Doroteja, kći Baoše Hercegovića, traži zaštitu pred odmetnim predijalcima i silovitim susjedima kod bosanskog kralja Tomaša i Janka Hunjadija (1446—1447). Potkraj 15. st. pridonose Blagajski svoj dio demoralizaciji hrvatskoga plemstva (1481), a na početku 16. st. osuđeni su neki radi krivotvorenih listina (1503). Neko vrijeme izmiču naletu Turaka plaćanjem danka i dopuštenjem, da prelaze preko njihova zemljišta. U međusobnim borbama služe se štoviše njihovom pomoći. G. 1512—1513 razaraju Turci prvi put Blagaj. Potaknut sve žešćim napadajima Turaka poslije pada Jajca 1528, Stjepan IX. Blagajski pregovara 1546 s Ivanom Ungnadom o kupnji Kočevja i Friedrichsteina u Kranjskoj. Kad je 1547 umro, prelazi njegov sin Franjo Ursin ubrzo na novi posjed. Od habsburškog dvora postizava 1571 priznanje tobožnjeg orsinijevskog podrijetla i proširenje porodičnog grba.

Posljednji potomak Babonića Ljudevit Blagaj umro je 1897, a bogati arhiv ove porodice kupljen je od ugarskog narodnog muzeja u Budimpešti. Na hrvatsku povijest odnosi se 280 listina iz vremena od 1200—1578; objelodanila ih je madžarska akademija u svojoj zbirci *Monumenta Hungariae historica* (*Diplomataria*, sv. 28., 1897) pod naslovom *Codex diplomaticus comitum de Blagay*. Ovo je za hrvatsku povijest jedna od najvažnijih zbirki.

LIT.: L. Thallóczy(-S. Barabas), *Codex diplomaticus comitum de Blagay*, uvod; Isti, *Historička istraživanja o plemenu goričkih i vodičkih knezova*, Glasnik zem. muzeja, IX., Sarajevo 1897; Isti, *Die Geschichte der Grafen von Blagay*, Beč 1898; Vj. Klaić, *Hrvatski hercezi i bani za Karla Roberta i Ljudevita I.*, Rad 142; Isti, *Povijest Hrvata*, I., II.; M. Šufflay, *Iz arkiva ug. narodnog muzeja: V. Iz muzeja Blagajskoga*, Vjesnik zem. arkiva VIII., 1906; Ć. Truhelka, *Slavonski banovci*, Glasnik zem. muzeja, IX., Sarajevo 1897; M. Kos, *Odnošaji među goričkim grofovima i hrvatskim plemstvom u srednjem vijeku*, Vjesnik zem. arkiva, XIX., 1917. J. Š-k.

Babonić, 1. Stjepan, biskup zagrebački (1225—1247). Nastojao je oko toga, da zagrebačku biskupiju, koja je spadala pod nadbiskupiju u Kaloči, uzdigne na čast nadbiskupije, pa da zagrebački nadbiskup bude »primas« katoličke crkve u Hrvatskoj. Tomu se usprotivio splitski nadbiskup, koji je još od vremena kralja Tomislava bio metropolit Hrvatske i Dalmacije. Tako nije uspio Babonić, za koga njegov suvremenik splitski arciđakon Toma veli, da bijaše veoma bogat i vrijedan biskup. Babonić je u Čazmi na svoj trošak sagradio crkvu sv. Duha i uredio kaptol s 12 kanonika, kojima je na čelu bio prepošt. Čazmanskomu je kaptolu podredio 2 crkvena arciđakonata (de Gvešća et Since). Usto je u Čazmi podigao crkvu Bl. Djevice Marije, a u Ivanić-Kloštru je utemeljio ženski samostan s crkvom sv. Marije. Pomagao je križare, koji su pošli u Bosnu, da ondje istrijebe krivovjerje. S istoga je razloga u hrvatsku zemlju uvodio dominikance, koji su sprečavali razvoj krivovjerstva. Kao biskup doživio je 1242 strašnu provalu Mongola i Tatara, koji su spalili i stolnu crkvu u Zagrebu. Nato je B. sagradio lijepu kapelu sv. Stjepanu Prvomučeniku, da posluži njemu i njegovim nasljednicima, dok se ne sagradi nova stolna crkva. U svojoj je biskupiji podigao još nekoliko crkvi. Umro je 1247 u Čazmi, gdje je i pokopan.



PEČAT STJEPANA BABONIĆA

2. Stjepan, prvi put se spominje 1279. On je dva puta (1299 i 1310—1316) bio »ban cijele Slavonije«, t. j. čitavoga kraljevstva hrvatskoga. Mlečanima je dopustio trgovanje po Hrvatskoj. Ostavio je sinove Jurja, Ivana, Dioniza i Pavla. R. H-t.

BABORSKI, Vjekoslav, ✱ Rijeka, 28. I. 1865, † Donja Zelina (kraj Sv. Ivana Zeline) 4. VII. 1921, nekadašnji viši časnik ratne mornarice, posvetio se nautičkoj nastavi trgovačke mornarice kao mnogogodišnji profesor, a zatim ravnatelj nautičke škole u Bakru. Njegovom zaslugom sagrađen je školski brod »Vila Velebita« i proširena je nautička škola u Bakru u pomorsku akademiju u rangu više srednje škole. Kao školski referent za nautičku nastavu kod Zemaljske vlade u Zagrebu reorganizirao je stručnu naobrazbu našeg pomorskog naraštaja. Uz akademiju osnovana je bila tada i strojarska škola u Bakru. Radio je kao pomorski stručnjak neumorno za dobrobit naše mlade trgovačke mornarice te je uvelike zadužio naš pomorski stalež. A. P.

BABOVKA (njem. Gugelhupf), kolač s kvascem, pečen u visokom limenom kalupu. Š. B.

BABRIJE (grč. Βάβριος, lat. Babrius), grčki pisac basnâ, vjerojatno rimskog podrijetla, priredio je oko 200 pos. Kr. zbirku t. zv. Ezopovih basna, napisanu svježim pučkim

jezikom u holijambima u 10 knjiga. Zbirka se upotrebljavala u školama, a za njom su se povodili mnogi (tako i Avijan). Jedan rukopis sa 123 basne pronašao je na gori Atosu 1843 Grk Minoides Minas i prodao ga Britskom muzeju. Izdanje Crusius (Leipzig 1896). Z. D.

BABUKIĆ, Vjekoslav, * Požega 16. VI. 1812, † Zagreb 20. XII. 1875, hrv. preporoditelj. U vlastoručno pisanim *Podatcima za biografiju* sam je B. o svojoj mladosti zabilježio ovo: »Svršivši B. god. 1820 početne učionice u Požezi s pohvalom polazio je dvije godine »Oberšul« u Novoj Gradiški, štopu c. kr. gradiške krajiške regimente, god. 1821 i 1822, gdi je prve temelje njemačkoga jezika uz krasopis, računstvo, zemljopis i ostale elementarne nauke pocrpio. God. 1823—1827 polazio je u Požegi kr. gimnaziju I.—V. razr. s pohvalom. Iz Požege otišao je, *radi nauke mađarskoga jezika*, u šesti gimnazijski razred na kr. gimnaziju u Pečuh, gdi je god. 1828 svršio gimnazijske nauke s pohvalom. God. 1828/29 ode, radi nauka mađarskoga jezika, na kr. licej u Segedin, gdi je kod oo. pijarista svršio prvu godinu filozofije. Iz Segedina dođe god 1829/30 u Zagreb, u drugu god. filozofije. Ovdje je svršio i pravoslovlje god. 1831/32. Koncem god. 1832 svršivši s pohvalom pravoslovne nauke postade zakletim bilježnikom sudb. stola banskoga (Juratus Notarius Excelsae Tabulae Banalis). God. 1836 prigodom ročnih sjednica sudbenih uzviš. stola o Sv. Stjepanu Kralju (termino Stephaneo) podnio je odvjetnički ispit s pohvalom. God. 1836 suplirao je pravo ugarsko, a god. 1837 i 1838 pravo naravno do 3-a svibnja. Katedru prava naravnoga zadobio je od tada kao javni profesor... Theodor Pauler.



VJEKOSLAV BABUKIĆ

Druge polovice god. 1838 bude izabran za tajnika družtva narodne čitaonice zagrebačke, s kojom je od god. 1842 bila skopčana i »Matica ilirska«. Kod ovih narodnih zavoda služio je B. kao iskreni rodo- i domoljub za punih 8 godina (1838—1846) revno i, kako je općenito poznato, s velikim uspjehom za razvitak i napredak književnosti ilirske. Za ove dobe izišla su na svijet u novom odijelu, t. j. organičkim latinskim pravopisom i njegovim rukovanjem i njegovanjem slavna djela Ivana Franjina Gundulića uz pripomoć inih vrlih rodoljuba, a troškom Matice ilirske. U ovo doba, od god. 1838 do 1846, pada također pod predsjedništvom Janka grofa Draškovića i radnja za »književno družtvo« i »narodni muzej« (Narodni dom kupljen na akcije god. 1846), a prije toga (god. 1840 i 1841) nastojanje o zavedenju i uzdržavanju narodnog kazališta. God. 1840 i 1841 bijaše međutim i suurednik »Danice ilirske«, a uz to radio je gdješto i za »Narodne novine«. God. 1846 dne 16. lipnja, upravo na rođeni mu dan, bude imenovan... kralj. javnim profesorom jezika i književnosti hrvatsko-slavonske na kr. akademiji znanosti u Zagrebu. God. 1848 bude naimenovan od bana J. bar. Jelačića 14. svibnja kod banskog vijeća u odsjeku prosvjete banskim savjetnikom. Istu privremenu službu obnašao je s pohvalom do 26. lipnja 1850, jer počam od ovoga dana nastala je nova uprava »c. kr. banske vlade«.

God. 1849 izašao je ... troškom Matice ilirske rječnik ilirsko-njemačko-talijanski od Josipa Drobnića, što ga je prof. A. Mažuranić preradio i dopunio, a B. mu pripomogao te k istomu rječniku i osnovu slovnice ilirske njemačkim jezikom *(Grundzüge der illirischen Sprachlehre)* spisao i pobrinuo se za prijevod talijanskim jezikom *(Fondamenti della grammatica illirica* od Vlad. Vežića) iste slovnice. God. 1850 kao starješina Čitaonice i Matice ilirske nastojao je on te su na svijetlo izišla organ. pravopisom djela pjesnička opata Ignjata Gjorgjića *Uzdasi Marije Mandaljene* i *Saltjer slovinski*.«

Dotle sam Babukić.

U reorganizaciji hrvatskoga školstva od god. 1850 na sistem austrijski stara zagrebačka arkigimnazija od 6 (4+2) razreda zamijenjena bi višom gimnazijom; predmetima iz filozofskog fakulteta bivše Akademije znanosti ona se proširila u gornjim razredima za dva razreda (4 + 4 = 8), dok je od njenog pravnog fakulteta postala naročita Pravoslovna akademija. Tom reorganizacijom bio je pogođen i B., jer je od akademijskog profesora bio preimenovan gimnazijskim s obvezom, da uz hrvatski jezik predaje još i propedeutiku.

B. postaje hrvatskim preporoditeljem, vođen istim idealima i nošen istim strujanjima domaće sredine kao i njegovi drugovi iz Zagrebačke akademije znanosti, gdje se u II. tečaju filozofije bio našao pored omladinaca Ivana Derkosa, Josipa Kundeka, Josipa Marića, Antuna Nemčića, Matije Smodeka, Pavla Štosa, a s nekima od njih je produžio i svoj pravni studij. Tu su mu bili profesorima Hrvati: Ladislav Žužić, Antun Šuflaj, Mirko Domin, Josip Jurjević; uz njih još i Slovak Stjepan Mojzes. Svi ti profesori s vrhovnim ravnateljem hrvatskoga školstva, kanonikom Josipom Sermageom na čelu, stajali su i iza Matije Smodeka, kad je početkom god. 1832 bio počeo predavati hrvatski jezik. Babukićev školski drug Iv. Derkos brošurom *Genius patriae* dao je 1832 hrvatskom preporodu njegov kulturni program.

Kad je ta hrvatska sredina organizirala preporod, a Lj. Gaj mu pribavio glasila »Horv. Novine« i »Danicu«, samo u prvom broju (1835) B. se javio pjesmom *Granici i Danici* (»Svi su ovo Hrvatjani bili«), kasnije člancima, koji su rješavali pitanja jedisntvenog pravopisa (Danica, br. 11, 12, 1835) i književnog jezika (Danica, br. 10—15, 1836) i t. d. Njegovu *Osnovu slovnice slavjanske narěčja ilirskoga* (napose odštampanu u Zagrebu tiskom Fr. Županа, 1836) preveo je na njemački Rud. Fröhlich (Beč, kod Venedikta, 1839), na talijanski A. Kaznačić (Zadar, 1846). Rezultat njegovih posljednjih napora u tom smjeru predstavlja *Ilirska slovnica* (Zagreb, tiskara dra. Lj. Gaja, 1854, 8⁰, str. 444).

Kako su njegovi posljednji lingvistički radovi napisani diletantski, kritika ih nije primila povoljno.

LIT.: T. Smičiklas i Fr. Marković, *Matica Hrvatska od g. 1842 do g. 1892*, Spomen-spis, str. 245—254. F. F.

BABUNA, 1. desni pritok Vardara. Izvire na Karadžici ispod Solunske Glave (2540 m) i teče na *JI*. Od Bogomile do Sognja teče na *I* proširenom dolinom dalje na *JI* kroz klisuru, a od Omorana na *SSI* opet kroz proširenu dolinu. Na donjem toku probija se kroz klisuru i utječe u Vardar oko 4 km nizvodno od Velesa. Pritoci su joj s desne strane Izvorštica i Bela Voda. Dužina B. toka je 53 km, površina sliva 640.6 km^2.

2. Planina, koja se proteže između doline Vardara—Babune—Izvorštice—Stare Reke—Karamanice—Svinjarnice—Rajeca—Crne Reke, južno od Velesa. Sastavljena je od paleozojskih škriljaca i vapnenjaka, granitoidnih stijena sa gnajsom i tinjcem, mjestimice i od paleogenih slojeva. B. je zaravnjena, visoka 600—850 m i prema *JZ* se povišava. Dijelovi B. su Klepa (1149 m), Babuna u užem smislu (Jasenova Glava 1110 m), Rujan (866 m), Borila (1502 m), Kozjak (1746 m). Jugozap. dio B. je sav pošumljen, osim Kozjaka. Zapadnim podnožjem vodi drum Veles—Prilep, na *J* i *JI* drum Prilep—Gradsko, a na *SI* željeznička pruga Skoplje—Solun.

3. Kotlina u dolini Vardara oko sliva Babune. Ograđena je planinama Golićem i grebenom Šiljegarnika na *S*, Karadžicom i njenim ograncima na *Z* i *JZ*, grebenom Mukosa, Borilom i Klepom na *J*, dok je od Vardara odvajaju niži bregovi. B. je planinska župa, pošumljena na *Z* i *J* do Borile i Jasenove Glave. Plodnije zemljište je u proširenoj dolini Babune oko Bogomile, glavnog naselja kotline s pribl. 1300 stan., od Teova do ispod Busilaca, a napose oko ušća Izvorštice. Zbog povoljne klime gaji se i riža. Naselja je u B. malo, razdaleka su i većinom zbijena. Osim domaćega življa ima nešto malo Juruka, doseljenih Turaka (oko 3%) i Arnauta (5%). Blizu vrelišta Izvorštice, između Borile i Mukosa, nalazi se rudnik liskuna. B. se spominje na početku 14. st. kao sredovječna župa.

LIT.: J. Cvijić, *Osnove za geografiju i geologiju Makedonije i Stare Srbije*, I., Beograd 1906. P. V-ć.

BABUNI (babunê, babunije, sing. babunin'), ime za bogumile u srpskim sredovječnim rukopisima. U knjizi krmčiji govori se izričito o »bogomilêh' rek'še babunêh'«, a njihova se nauka označuje kao »babun'skaja vêra« ili »babun'skaja jeres'«. Istim se izrazom služe ti rukopisi, kad osuđuju vjernike »crkve bosanske«. U jednom zapisu (oko

1328) kaže se o bosanskim četama, da su »bezbožnije i poganije b.« Kao b. proklinju se u t. zv. trojičanskom trebniku »krstijani i krstijanice«, redovnici bosanski, a u obredu, koji je objelodanio N. Ružičić, uopće »v'si jeretici bos'n'scii i hl'ms'cii«. Ovi podaci svjedoče o dubokom neprijateljstvu srpske crkve prema »crkvi bosanskoj«. Značajno je, da se izraz b. ne nalazi ni u jednom bugarskom ni bosanskom tekstu.

Pokušaji, da se riječ b. objasni, nisu uspjeli. Miklošić je sklon, da je dovede u vezu s planinom Babuna (Macedonija), gdje i danas leži u kotlini i na rijeci Babuni selo Bogomila. U novije vrijeme izvodi je N. Radojčić iz imena gnostičke sekte Borboriana, a P. Skok upozorava na sjeverno-slavensku riječ »bobon« u značenju praznovjerja (što je već učinio Šafařík) i na izraz »baphom(et)« za idola na zapadu, ali unatoč tome zaključuje, da nijedno tumačenje nije prihvatljivo.

Neobjašnjen ostaje također izraz »babun'ska rêč'« u zakoniku cara Dušana. Prema Šafaříku, Daničiću i Novakoviću obilježena je time neka formula opčinjavanja (carmen magicum); Novaković pomišlja također na neku heretičku formulu, a Jagiću je izraz istovetan s »bugarskim basnama«, odnosno »babjim basnama« (apokrifima).

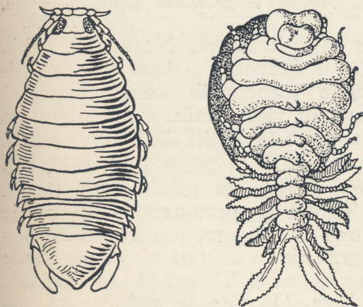
U Hercegovini je zabilježena psovka »prokleta babunija« i »proklete knjige babunjače« te spomen na »neke babune« kao »bezvjeran narod«. U Konavlima je babun strašilo, kojim se plaše djeca. U Jablancu pod Velebitom zovu sv. Pismo »knjige babinke«, kad na temelju njegova teksta izriču prokletstva. Među nazivima mjesta nalaze se: Babun (potok kod Mostara), Babunac (u selu Srhinju kraj Visokog), Babunović (selo u gradačkom kotaru), a među prezimenima, osim posljednja dva, još Babunić i Babunčić. Upravo raširenost navedenih izraza i imena isključuje njihovu vezu s riječi babun u značenju, u kom se upotrebljava u starosrpskim tekstovima.

LIT.: P. J. Šafařík, *Serbische Lesekörner*, 1833; F. Miklošić, *Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen*, 1886; St. Novaković, *Zakonik Stefana Dušana*, 1898; N. Radojčić, *O zemlji i imenima Bogomila*, Prilozi za književnost i t. d., VII., 1927; P. Skok, *Bogomili u svjetlosti lingvistike*, Jugoslov. ist. časopis, I., 1935; J. Šidak, *»Crkva bosanska« i problem bogumilstva u Bosni*, Mala knjižnica Matice Hrvatske, 28., 1940. J. Š-k.

BABUNOVIĆ, Stjepan, ✻ Privlaka (Slavonija) 14. I. 1877, † Sarajevo 28. XI. 1918, isusovac. Od 1912 do 1918 uređivao je *Glasnik Srca Isusova* i *Kalendar Srca Isusova i Marijina*. Bio je dobar propovjednik i predavač. Objelodanio je sastavke *O karmelskom škapularu* (Đakovo 1897, 4. izd. Zagreb 1900), *Veliko obećanje Srca Isusova* (Zagreb 1907), *O čestoj i svagdanjoj sv. Pričesti* (Zagreb 1903 i 1910), *Život bl. Margarete Marije Alakok* (Zagreb 1917). J. P.

BABURA → **Krivač.**

BABURE (*Isopoda*), raci, sa leđne i trbušne strane plosnata, široka tijela, u tvrdoj hitinoznoj koži. Na glavi imaju pored dva para ticala još dva sastavljena oka bez drška, na sedam slobodnih prsnih kolutića po jedan par jednakih nogu, a na kratkom zatku dvogranate noge s unutrašnjom granom kao škrgom za disanje. Babure žive u moru, u slatkoj vodi i na vlažnim mjestima, hrane se životinjskom hranom, a neke su nametnici na koži, u usnoj i škržnoj šupljini riba ili među škrgama i na koži drugih raka. Nametničke babure jesu: *Aega, Cymothoa, Bopyrus* i dr. Među kopnene babure idu: obična babura *(Oniscus murarius)*, ploskun *(Porcellio)*, svindara *(Armadillidium)*, pa se ova potonja pri dodiru savija. Među biljkama slatke vode živi vodenbabura ili mokrica *(Asellus aquaticus)*, a u spiljskim vodama Krasa, u dubokim zdencima i jezerima pećinska babura *(A. cavaticus)*. K. B.



BABURE

BABUREN, Theodor ili **Dirck van,** nizozemski slikar rodom iz Utrechta, gdje mu je od 1611 dalje bio učitelj Paulus Moreelse. Boravio je i u Rimu, gdje je na nj najjače utjecao Caravaggio. Za rimsku crkvu S. Pietro in Montorio naslikao je tri velike slike. G. 1625 vraća se u domovinu, gdje slika velike genre-slike po načinu Gerarda van Honthorsta. Njegova su djela danas vrlo rijetka. Ima ih u galerijama u Oslo-u (*Mali Isus u hramu*, 1622), Mainzu (*Izgubljeni sin*, 1623) i Amsterdamu (*Sapeti Prometej*, 1624). B. je umro navodno 1624 u Utrechtu.

LIT.: E. W. Moes u Thieme-Becker, *Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler*, II., Leipzig 1908; T. H. Fokker u reviji Oud Holland XLIV (1927); R. Longhi, *Precisioni*, Rim 1928. A. Sch.

BABURICA, Pasko, ✻ Koločep blizu Dubrovnika 28. IV. 1875, najveći poslovni čovjek u povijesti Hrvata, veleindustrijalac i trgovac. Od svoje 12. do 17. godine radio je u Trebinju kao trgovački pomoćnik. G. 1892 odselio se u Chile, nastanivši se u gradu Iquique-u, gdje je započeo kao pomoćnik u trgovini željeza. G. 1895 stupio je kao drug u tvrtku Mitrović & Cia u Tocopilli. Otada osnivao je jedno poduzeće za drugim u društvu Hrvata i Čilenaca. Postao je predsjednikom i glavnim faktorom u dvadesetak velikih društava i poduzeća. Kada je postao predsjednikom velike tvrtke salitre *Lautaro* (kapital 8,000.000 funti sterlinga, sa 24 tvornice nitrata u koncernu), postao je i jednim od glavnih faktora industrije i izvoza nitrata u Chile-u. Poslovanje je razvijao u Valparaisu, Antofagasti, Santiagu, Iquiqueu, Londonu i Parizu. I danas je vrlo aktivan kao predsjednik golemog društva *Balkan*, velik dobrotvor Hrvatskog Radiše i stalan mecena različitih dobrotvornih svrha i ustanova u Dubrovniku i rodnom Koločepu. I. F. L. V.



PASKO BABURICA

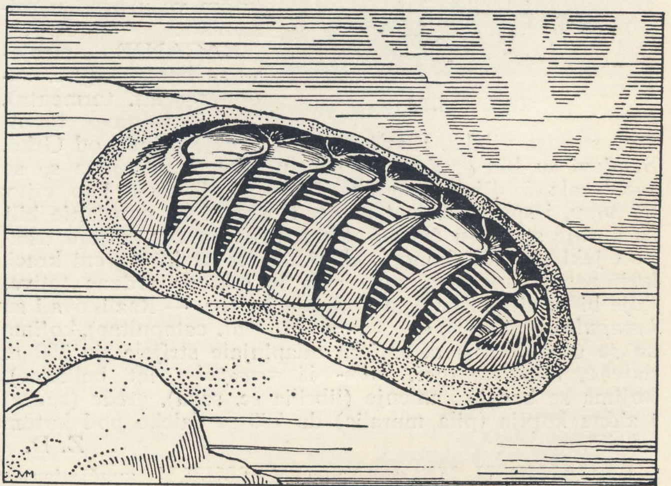
BABUŠKA (*Chiton*), mekušac iz hrpe amfineura. U plosnatoj ljušturi, sastavljenoj od osam pločica, živi i u našem moru nekoliko vrsta, na mjestima mlatanja valova o obalne stijene, a hrane se biljnim prevlakama. K. B.

Babuška → **Šišarka.**

BABUŠKAR → **Žednjak.**

BABUŠKIN, Mihajlo, ✻ 1902, † 1938, poznati ruski avijatičar, koji je sudjelovao u raznim ruskim polarnim ekspedicijama. G. 1926 spasavao je nastradale polarne istraživače iz Sibirije. Istakao se napose u polarnoj ekspediciji na »Čeljuskinu« te je dobio počasni naslov »Junak Sovjeta«. G. 1937 preletio je pravac od Moskve do Nordkapa. G. 1938 je kod leta od Zemlje Franje Josipa smrtno nastradao pred Arhangelskom. F. B.

BAC, Sigismond Fernand, ✻ Stuttgart 15. VIII. 1859, francuski slikar i književnik. Slikati je učio kod Juliena Bastien-Lepagea. Od 1880 dalje surađuje u poznatim francuskim časopisima *Caricature* i *Vie Parisienne* crtajući naročito ženske tipove iz pariskog društva, kazališta i kabareta. Ovim svojim crtežima mnogo je utjecao na poznati krug crtača oko münchenskog *Simplicissimusa* (Rezniczek). Kasnije se istaknuo kao pisac, a u posljednje vrijeme i kao arhitekt vrtova.



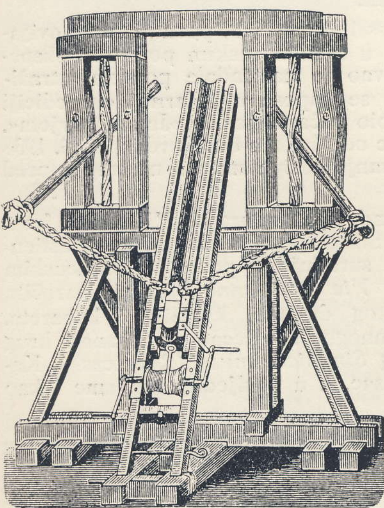
BABUŠKA

Djela: Albumi: *Les fêtes galantes; La femme intime; Femmes de théâtre; Nos femmes; Nos amoureuses; Les alcôves; Modèles d'artistes; Les Maîtresses; Pessima* (za koje su mu predgovore napisali Arsène Houssaye, Maurice Donnay, Léon Xanrof i Yvette Guilbert). Literarna djela: *Vieille Allemagne* (1905); *Louis II de Bavière* (1911); *Vieille France* (1912); *Souvenirs d'Exil* (1916); *Volupté romaine; Jardins enchantés* (1925); *Louis Ier et Lola Montès; J. P. Richter* (1927); *Schubert* (1928). A. Sch.

BACAČ. Pod tim je imenom poznato više oružja:

Bacač mina pomoćno je oružje, dodijeljeno pješadiji, u Svjetskom je ratu služilo najviše u rovovskom ratu. Ima oblik cijevi, kojoj je dužina 4,5 do 6 puta tolika, kolik joj je kalibar, a služi za bacanje mina različitih kalibara, od 7—20 cm. U ratu 1939— upotrebljavani su i veći kalibri. Cijev je iznutra glatka u starim sistemima, a zavojita u novim. Prema kalibrima imamo lake, srednje, teške i najteže bacače mina. Većinom se pune sprijeda, ravnanje je i nišanjenje vrlo jednostavno, a i posluga je jednostavna. Ponajviše se mine bacaju u strmom letu. Podnožje (lafeta) uređeno je i za strmi i za ispruženi let. Bacači mina upotrebljavaju se i na postavi, koja je spojena s lafetom. Lakše bacače prenose ljudi, srednje konji, a teški i najteži prevoze se motornim vozilima. Dok su se u Svjetskom ratu najteži bacači mina služili minama i od 100 kg težine, u ratu od 1939— postoje bacači velikog kalibra s minama i od 200 kg. Postoje posebne vrste bacača mina (u Njemačkoj, a vjerojatno i u Engleskoj), koji mogu i iz udaljenosti od 1 km preciznim udarima probijati najdeblje čelične kupole minama težine oko ½ tone. Tako su njemački bacači mina u navali na utvrde Dunkerquea i Maginotovu liniju probijali čelične i betonske tvrđavice. Ti se najnoviji tipovi približuju topovima, samo im je daljina bacanja kratka. Mina se upaljuje upaljivačem na udar ili na daljinu sa zapaljivanjem, ako bi zatajio upaljivač na udar.

Bacač plamena sastoji se od cijevi, duge oko jedan metar, na koju se snagom baruta ili električnim upaljivanjem izbacuje plamen. Plamen nastaje iz lako upaljive tekućine, koja je sadržana u posebnoj patroni. Stariji tipovi bacaju plamen na udaljenost od 25 do 30 metara. U ratu od 1939— upotrebljavali su Nijemci bacače u blindiranim kolima, koji su bacali plamen na udaljenost od preko 100 metara.


KATAPULTA

Bacač granata (bomba) služi za izbacivanje obične bombe (ručne granate) na udaljenost od 200 i više metara. Bacači granata dodijeljeni su redovno četama pješadijskih bataljuna kao pomoćno oružje. Sl. P-ć.

BACALO (tal. scandaglietto a pandolo, njem. Wurfleine) je uzica, koja je privezana na konopljano ili čelično čelo, kojim vežu brod u pristaništu. A. P.

BACANJE — strojevi za bacanje (grč. καταπέλται, lat. tormenta). To je zapravo topništvo staroga vijeka. Rimljani su to oružje primili od Grka. Strojevi su bili građeni na načelu lûka, a na njima su se razabirala 3 dijela: stalak, žlijeb, koji služi kao cijev na topu, i sprava za natezanje. U spravi za natezanje bili su s obje strane u čvrstu okviru u okomitom smjeru razapeti jaki elastični konopi. U njih bi se utakli drveni kraci, koji zamjenjuju lûk, a za njih je bila pritvrđena tetiva, koja bi se vitlom nategla do kraja žlijeba. — Razlikovali su *katapulte* (grč. ὀξυβελεῖς καταπέλται, lat. catapultae), kojima su se u vodoravnom smjeru odapinjale strijele do 700 m daleko, i *baliste* (grč. λιθο- ili πετροβόλοι lat. ballistae), kojima se bacalo kamenje (librilia sc. saxa), grede (sudes) i zidna koplja (pila muralia) do 700 m daleko pod kutom od 45°. Z. D.

BACANJE U MEDICINSKOM SMISLU znači ispražnjivanje sadržaja, koji se skupio u ustima. Baciti se može iz samih usta, iz dna grla, iz želuca i jednjaka (→ bljuvanje), i iz plućiju.

Bacanje krvi nastaje kod krvarenja u samim ustima ili drugim organima, koji su s ustima u vezi (nos, ždrijelo, grkljan, pluća, jednjak i želudac). Najčešće je bacanje krvi iz pluća (→ Haemoptoë), a zatim iz želuca. U.

Bacanje ili bljuvanje krvi, ili haematemesis (grč. αἷμα »krv« i ἔμεσις »povraćanje«) nastaje od prsnute krvne žile bilo ozljedom ili zbog patoloških procesa u području ždrijela, jednjaka i želuca.

Najčešći su uzroci čir, zatim rak želuca, proširene vene jednjaka kod ciroze jetre, nadalje gastritis haemorrhagica gravis, osobito kod otrovanja jetkim otrovima, ovapnjenje žila, opća sklonost krvarenju, a izuzetno i čir dvanaesterca, koji krvari, i kod nekih osobitih slučajeva upala crvuljka (*vomitus niger*, Dieulafoy).

Izbačena krv ili sadržina želuca s primjesom krvi obično je tamno crvene ili crvenkastosmeđe boje, poput taloga kave i kisele reakcije, dok je krv ispljuvana iz pluća svijetlocrvena i često pjenušava, lužnate reakcije.

Liječenje je obično simptomatsko. Najbolje je mirovanje, gladovanje uz hranljive klistire, tobolac leda na želucu, sredstva protiv krvarenja, a gdjekada je potrebna i transfuzija krvi. V. V-ć.

BAÇAU, grad u rumunjskoj Moldaviji, na podnožju Karpata kod ušća Bistriţe u Sereth, sa 31.000 stan. Židovi su u tom gradu veoma brojni (oko 50%). Važno trgovačko i industrijsko mjesto (papir, kožarstvo, mlinovi). N. P.

BACCALAUREUS (lat., engl. bachelor, franc. bachelier), u srednjem vijeku zakupnik seoskog imanja (lat. baccalaria), kasnije viteški djetić, onda klerik s nižim redovima, od 13. st. najniži akademski stupanj, podjeljivan na pariskoj Sorboni. Na sredovječnim visokim školama odgovarao je bakalaureat današnjoj maturi kao i danas u Francuskoj bachelier ès lettres ili b. ès sciences. U Sjedinjenim am. državama je bachelor of civil laws najniži stupanj juridičkog fakulteta, a bachelor of divinity odgovara našem kandidatu bogoslovlja. Na nekim njemačkim sveučilištima je baccalaureus iuris još i danas akademski stupanj prije postignuća doktorata. G. Š.

BACCANI, Gaetano, ✳ Firenca 6. VI. 1792, † 12. VII. 1867, talijanski arhitekt. U firentinskoj akademiji bili su mu učitelji Paoletti i Cacialli, predstavnici talijanskog klasicizma. B. je nastojao u svojim građevinama oko čistoće linija i veličajnosti, koja ponekad podsjeća na klasičnu antiku. Glavna su njegova djela u Firenci: Palazzo Borghese (Via Ghibellina), sagrađen za Camilla Borghesea, muža Napoleonove sestre Pauline Bonaparte, s nizom veličajnih dvorana; zvonik crkve S. Groce; Teatro della Pergola (Giardini Boboli). Manje su uspjela njegova restauriranja u unutrašnjasti firentinske katedrale S. Maria del Fiore i crkve S. Lorenzo.

LIT.: C. J. Cavallucci u J. Meyer, *Allgemeines Künstler-Lexikon*, II., Leipzig 1878. A. Sch.

BACCARAT, hazardna igra kartama. Nastala u Italiji, ova je igra raširena kasnije u Francuskoj i po čitavom svijetu. Igra se sa dvije serije francuskih karata po 52. U igri sudjeluje bankir te dva ili više igrača. Cilj je igre, da se sa dvije ili tri karte postigne 9, 10 ili 29 bodova. F. B.

BACCARINI, Alfredo, ✳ 6. VIII. 1826, † 3. X. 1890, talijanski državnik. Sudjelovao u ratu za oslobođenje Italije. Nakon strašne poplave Tibera u prosincu 1870, kad je vodostaj iznosio 10,20 m nad normalom, postaje 1872 generalnim ravnateljem vodogradnja u Rimu, a nakon izrade potrebnih nacrta pristupa regulaciji Tibera. Od 1878 do 1883 bio je ministar javnih radova. Osobito je zaslužan za razvitak željeznica. Lj. P.

BACCELLI, 1. Alfredo, ✳ Rim 1863, talijanski političar i književnik, dvaput ministar, član Senata. Autor je više romana i knjiga pjesama (probrane u knjizi *Poesie*, 1929).

LIT.: A. Pigano, *A. B. poeta e prosatore*, Napulj 1920; V. Karkò, *A. B. romanziere e critico*, Caserta 1922; Momus (A. Piccioni), *A. B. scrittore*, Ferrara 1922. M. D-ić.

2. Guido, ✳ Rim 1832, † Rim 1916. Učio u Paviji i postao 1852 u Rimu liječnik, a 1856 profesor na sveučilištu. Najprije predavao sudbenu medicinu, dok je internu počeo predavati tek 1863. Modernizirao je nauku medicine u svome rodnom gradu. Kad je Rim pripojen 1870 kraljevini Italiji, stao se isticati i u javnom životu grada i domovine, te je duže vremena bio ministar prosvjete. U medicini se posebno bavio bolestima srca i porebrice. On

je jedan od prvih, koji je posvetio pažnju asaniranju pontinskih močvara. Velike je zasluge stekao za očuvanje i restauraciju klasičnih spomenika u Rimu. L. T.

BACCHELLI, Riccardo, ✻ Bologna 19. IV. 1891, talijanski književnik, jedan od najboljih današnjih talijanskih pripovjedača. Pripadao je književnoj grupi *La Ronda* (»patrola«), koju je osnovao Vincenzo Cardarelli (v.), i koja je, reagirajući na prvu poratnu književnost, pod egidom Leopardija, zagovarala povratak klasičnoj talijanskoj tradiciji i strogo poštivanje forme. Važan je utjecaj te grupe, koja je podigla dostojanstvo i ozbiljnost književnosti, ali neki su njezini pristaše griješili stoga, što su davali previše veliku važnost formi (nazvani zato »calligrafi«, virtuozi forme). Ta se mana osjeća donekle u prvim Bacchellijevim djelima *(Lo sa il tonno,* Milan 1923; *Bella Italia,* Milan 1928). Odličnim se je piscem pokazao B. u kasnijim velikim romanima *(Il diavolo al Pontelungo,* Milan 1927; *Mal d'Africa,* ib. 1934; *Il mulino sul Po:* I. *Dio ti salvi,* II. *La miseria viene in barca,* III. *Mondo vecchio, sempre nuovo,* ib. 1938—40). Tu je mudrost moralista, koji s visoka gleda na život svojih osoba, umjerena ljudskom simpatijom, koja se često očituje u žici blagog humora. U tim je historijskim romanima opsežnog zapleta, koji su bolji od njegovih drugih psiholoških romana (*Oggi, domani e mai,* Milan 1932), spojio klasičnu bistrinu i preciznost jezika, opsežno pripovijedanje, živahnu osjetljivost modernog književnog iskustva. Vrijedno je napose spomenuti njegov živahni roman *Il Rabdomante* (Milan 1936).

LIT.: C. Pellizzi, *Le lettere italiane del nostro secolo;* G. Ravegnani, *I contemporanei,* I., Bologna, 2. izd. 1939, II. Modena 1936; P. Pancrazi, *Scrittori italiani del Novecento,* Bari 1939. P. M.

BACCHIGLIONE, 130 km duga rijeka u pokrajini Mletačkoj, izvire u Monti Lessini, od grada Vicence je plovna, a kod Padove se razlijeva u više kanala i utječe u Brentu. Njezina prirodna i umjetna korita, mnogo pregrađivana i mijenjana, klasičan su primjer, što može čovjek učiniti u naplavnim ravnicama. D. Ž.

BACCIARELLI, Marcello, ✻ Rim 16. II. 1731, † Varšava 5. I. 1818, talijanski slikar. U Rimu bio mu je učitelj M. Benefial. G. 1753 pozvan je u Dresden, gdje je izveo crteže za veliko bakrorezno djelo o drezdenskoj galeriji. G. 1761 slika u Beču portrete Marije Terezije i članova carske porodice. Od 1765 do svoje smrti djeluje u Varšavi, osniva prvu poljsku slikarsku školu, u kojoj su mu bili učenici najznatniji kasniji poljski slikari onog vremena. Bio je generalni ravnatelj građevina i upravitelj kraljevskih dvorova, palača i galerija. G. 1787 boravi u Italiji i nabavlja umjetnine za kraljevske zbirke. Na dvoru poljskog kralja Stanislava Augusta Poniatovskog bio je B. najznatniji predstavnik dvorskog slikarstva poljskog u drugoj polovini 18. st. Slikao je u dvoranama kraljevskog dvora niz dekorativnih alegorijskih mitologijskih slika po načinu Tiepolovu, a pored toga i slike s motivima iz poljske povijesti. Za dvor Łazienki naslikao je slike s prizorima iz života kralja Salamuna, na kojima se razabira utjecaj francuskih slikara Coypela, Vanloo-a, Lemoine-a i Natoire-a. Možebit su najbolja njegova djela mnogobrojni portreti članova kraljevskog dvora i poljske aristokracije. U svojim crkvenim slikama B. je sladunjav akademik.

LIT.: G. Mycielski, *Sto lat dziejów malarstwa w Polsce, 1760—1860,* Krakov 1897; Fournier-Sarlovèze, *Les peintres de Stanislas Auguste roi de Pologne,* Pariz 1907; C. Gamba, *Ritratto italiano dal Caravaggio al Tiepolo,* Bergamo 1927; V. Fracchino, *L'arte in Polonia,* Milan 1928. A. Sch.

BACCIO D'AGNOLO (Bartolommeo d'Agnolo Baglioni), ✻ Firenca 15. V. 1462, † Firenca 6. V. 1543, talijanski arhitekt i drvorezac. Učio je u očevoj radionici i izišao doskora na glas kao izvanredno vješt majstor-stolar, pa su u njegovu radionicu dolazili najznatniji umjetnici onog vremena, kao Michelangelo, Rafael, Cronaca, braća da San Gallo i Benedetto Maiano. Od njegovih su se ranih drvorezbarskih djela sačuvale do danas jedino bogatim renesansnim ornamentima i intarzijama ukrašene korske klupe u crkvi Santa Maria Novella u Firenci (1491—1496) i crkvi Sant'Agostino u Perugiji (1502—1532). U drugom periodu svog života djeluje B. isključivo kao arhitekt. Oko 1500 izrađuju on, Cronaca i Antonio da San Gallo Stariji veliku dvoranu u firentinskom Palazzo della Signoria. Rane su njegove građevine u Firenci palače Taddei i Borgherini (Rosselli del Turco). Oko 1510 boravi B. u Rimu, gdje je na nj najjače utjecao Rafael (naročito njegov Palazzo d'Aquila). Poslije povratka u Firencu nastaju palače Cochi Serristori, Bartolini Salimbeni i villa Castellani (prije Borgherini) kraj Firence. B. je sagradio i tornjeve crkava S. Spirito i S. Miniato al Monte. B. je najznatniji kao arhitekt građanskih građevina, u kojima on vješto i ukusno provodi tradicije stila Brunelleschijeva.

LIT.: H. von Geymüller, *Die Architektur der Renaissance in Toskana.* München 1904; A. Limburger, *Die Gebäude von Florenz,* Leipzig 1910; A. Chiappelli, *L'Arte del Rinascimento,* Rim 1925. A. Sch.

BACCIO DA MONTELUPO, Bartolommeo Sinibaldi zvan, ✻ Montelupo 1490, † Lucca 1535, talijanski kipar i arhitekt. Živući u mladosti životom razvratnim uozbiljio se pod utjecajem Savonarolinim i postao jednim od njegovih najvjernijih sljedbenika, pa je 1498, kad su počeli progoni Savonarole, morao pobjeći u Mletke. Tu je izveo kip Marta za grobni spomenik Benedetta Pesara u crkvi S. Maria dei Frari, djelo malo značajno. Poslije je djelovao u Bologni, gdje je radio ponajviše terakote (biste apostola, danas u katedrali u Ferrari). G. 1504 je u Firenci. Od brojnih djela, koja je tu izveo, sačuvana su samo nekolika (među njima *Raspeti Krist* na glavnom oltaru crkve S. Lorenzo). Posljednje godine svog života proveo je u Lucci, gdje je sagradio crkvu S. Paolino (tu se vidi, da je na nj utjecao Cronaca). I njegovi sinovi istaknuli su se kao umjetnici, Giovanni kao slikar, a Raffaelo kao kipar. U svojoj umjetnosti B. je bio eklektik.

LIT.: M. Reymond, *La sculpture florentine,* IV., Firenca 1900; F. Filippini, *Baccio da Montelupo* (u časopisu Dedalo, VIII., 1927/8). A. Sch.

BACENSKA ŠUMA (Bacenis silva, keltsko-lat., Caesar De bello Gall. 6, 10, staronjem. *Buohhuna walt,* lat.-njem. srednjega vijeka *Buchonia* »bukova šuma«), ime gorske šume u unutrašnjosti stare Germanije, između sjedišta Sveba i Heruska, možda današnje gorje Hohe Rhön (zapadni dio Thüringer Walda) ili Harz u Njemačkoj. Keltska riječ *Bacenis* u prasvezi je s gotskim *boka,* staronjem. *buohha,* novonjem. *Buche,* lat. *fagus* »bukva«, grč. *φηγός* »hrast«. Naziv Bacenis silva potječe kao i drugi geografski keltski nazivi iz vremena, kad su u zapadnim područjima kasnije Germanije stanovali Kelti. G. Š.

BACH, 1. Alexander, ✻ Loosdorf (Donja Austrija) 4. I. 1813, † Schönberg 13. XI. 1893, austr. državnik. Učio je pravo u Beču, gdje preuzima po smrti svoga oca njegovu advokaturu. G. 1848 ističe se i zalaže za slobodoumno preuređenje Austrije, postavši član bečkog općinskog vijeća i narodni zastupnik. U ministarstvu Doblhof-Wessenberg (1848) postaje ministar pravde, pošto je prekinuo s liberalima i pridružio se konzervativno-slavenskoj većini. Nakon listopadske revolucije u Beču, pošto se staro ministarstvo povuklo, zauzima u novom Schwarzenberg-Stadionovu ministarstvu i dalje isti položaj. Nakon istupa Stadiona iz vlade postaje ministar nutarnjih poslova (1849), i uživajući carevo povjerenje, provodi krajnju centralizaciju oslanjajući se na carski patent od 31. XII. 1851, kojim se ukida austrijski ustav. U travnju 1852, kad je postavljeno novo ministarstvo Buol-Schauenstein, u kojem je B. duša svega, počinje zapravo izgradnja apsolutne monarhije (»Bachov sistem«).


ALEXANDER BACH

Bachov apsolutizam počinje u pravom smislu riječi carskim patentom od 31. XII. 1851. Državni centralizam imao se provesti pomoću birokracije, vojske i klera. Glavni reprezentanti tog apsolutizma bili su ministri Aleksandar Bach, Antun Schmerlıng i Leon Thun.

Pošto je B. bio najjači i najagilniji među njima, po njemu se i prozvao taj sustav. Ugarska i Hrvatska mnogo su pretrpjele pod tim režimom. U Hrvatskoj bansko vijeće bude raspušteno 26. II. 1850, banska vlada postade c. kr. namjesništvo, a zemlja bi podijeljena na pet okružja s okružnim predstojnicima na čelu. Okružja budu podijeljena na kotare, kojima su na čelu bili kotarski predstojnici. Jelačić je bio ban samo po imenu. Birokratizam stranih činovnika: Nijemaca, Čeha i Slovenaca (»Bachovi husari«) gušio je hrvatski jezik. Zavladalo je štreberstvo, denuncijacije i špijunaža po zemlji, a uz to nemoral i beznačajnost. Službenim jezikom postade njemački i bez

njegova poznavanja nitko nije mogao dobiti službe. Hrvati, koji nisu »politički sumnjivi«, postaju činovnici i popunjuju redove »Bachovih husara«. Štoviše, mnogi od njih moradoše ponijemčiti svoja prezimena. »Husari« prevedoše na njemački i imena naših gradova i sela. Žandarmerija, koja je došla u Hrvatsku 1860, postala je sada svemoćna, a tajni uhode preplaviše zemlju. Sloboda nauke i štampe ne postoji, dok »Narodne novine« postaju vladin službeni list. Politički i štamparski progoni pogađaju Gaja, Bogovića, Kvaternika, koji odlazi u svoje prvo progonstvo u Rusiju. Tu su ga onemogućili Gaj i neki Srbi. Dapače, Gaj prelazi u službu apsolutizma i radi toga gubi sve simpatije javnosti. Stroga cenzura dovela je do pada književnosti. Ante Starčević, razočaran u pojedincima, poče se baviti književnošću, filologijom i poviješću.

Mnoge hrvatske ustanove su ukinute. Hrvatski političari bacaju se sasvim na bezopasno književno polje, dok bura ne mine. Hrvatska je »ein deutsches Kronland« (njem. krunovina). Bachov apsolutizam izazvao je iz mržnje prema Austriji ojačanje unionizma u Hrvatskoj, a otporom protiv njega položeni su temelji kasnijoj stranci prava.

Za doba tog apsolutizma učinjene su i neke dobre stvari, tako 1852 postaje zagrebačka biskupija nadbiskupijom zaslugom Jelačića i Thuna. Kmetstvo se potpuno ukida. Ipak je seljaštvo opterećeno novim fiskalnim nametima, a propisima Građanskog zakonika od 1853 uništene su kućne zadruge u Hrvatskoj. Uvodi se opće plaćanje poreza i jednakost svih pred zakonom. Unatoč svega toga apsolutizma. Franjo Josip I. morao je teška srca otpustiti od 1855 upotrijebio je za svoje ciljeve i crkvu, koja je dobila za to široke povlastice.

Hrvatska postaje nezavisna od Ugarske u sudstvu i školstvu. Trulost apsolutističkog režima ubrzo se pokazala u bezglavom financijskom gospodarenju, te su državni dugovi porasli 1858 na 2439 milijuna forinti. Vanjska politika dovela je do sloma taj režim. Rat s Francuskom i bitka kod Solferina (1859) odlučili su sudbinom Bachova apsolutizma. Franjo Josip I. morao je teška srca otpustiti Bacha (22. VIII. 1859), a oktobarskom diplomom 1860 ponovno je vraćen zemljama carevine ustav.

LIT.: M. F. Mayer, *Geschichte Oesterreichs*, II., Beč-Leipzig, 2. izd. 1901; O. Redlich, *Das österreichische Staats- und Reichsproblem*, I., Leipzig 1920; J. Redlich, *Kaiser Franz Joseph von Oesterreich*, Berlin 1929; N. Andrić, *Pod apsolutizmom*, Zagreb 1906; R. Horvat, *Najnovije doba hrvatske povijesti*, Zagreb 1906; M. Marjanović, *Savremena Hrvatska*, Beograd 1913; F. Šišić, *Pregled povijesti hrvatskog naroda*, Zagreb 1916; J. Trdina, *Bahovi huzarji in Iliri*, Ljubljana 1903; K. Šegvić, *Dr. Ante Starčević*, Zagreb 1911; H. Friedjung, *Österreich von 1848 bis 1860*, I./II., Stuttgart-Berlin 1908, II. izd. 1912; R. Charmatz, *Österreichs innere Geschichte von 1848 bis 1907*, Leipzig 1909; W. Rogge, *Österreich von Vilagos bis zur Gegenwart*, Leipzig 1872—3, 3 sv. S. A.

2. Karl Philipp Emanuel, ✻ Weimar 1714, † Hamburg 1788, njemački skladatelj na raskrsnici dvaju značajnih razdoblja u povijesti glazbe, vrlo nadaren i plodan; sin Johanna Sebastiana Bacha. Mnogo je pridonio unapređenju klavirske tehnike i klavirskog stavka priklanjajući se francuskom galantnom stilu, a od povijesne je važnosti za razvitak novije klasične sonate, kojoj je stvorio temelje u svojim t. zv. »pruskim« i »württemberškim« sonatama (1742 i 1744). I na polju klavirskog koncerta polazi novim putovima; napisao je 52 takva koncerta. Na njegovim su sonatama i klavirskim koncertima stjecali izobrazbu veliki klasični majstori Haydn i Mozart. Njegova škola za klavir *Versuch über die wahre Art das Klavier zu spielen* (u dva dijela 1752 i 1762; novo izdanje W. Niemanna 1906 i 1921), u kojoj razlaže novu klavirsku tehniku, postala je glavnim izvorom za razumijevanje stila i manira sviranja na klaviru u 18. st. Od njegovih se simfonija i danas još izvode dvije, jedna u b-duru i druga u d-duru. Bio je poznat i kao vokalni skladatelj; napisao je velik broj skladba na području crkvene glazbe: 22 pasije, kantate, 2 oratorija i t. d. Suvremenici su ga mnogo cijenili i kao skladatelja popijevaka: *Geistliche Oden* značajne su za razvitak te umjetničke forme. I u tom je bio velik njegov utjecaj na Haydna i Beethovena. B. je glavno težište u svojim skladbama prenosio na melodijski izražaj.

LIT.: O. Vrieslander, *Karl Philipp Emanuel Bach*, München 1923. S. S-i.

3. Johann Christian, ✻ Leipzig 1735, † London 1782, najmlađi sin velikoga Johanna Sebastiana Bacha, orguljaš i mnogostrani skladatelj, poznat i pod imenom »milanski« i »londonski« Bach. U Milanu je živio od 1754 i postao orguljaš stolne crkve; od 1762 u Londonu kao dvorski glazbenik engleske kraljice organizira i vodi »Bach-Abel-koncerte«, koji su od povijesnog značenja. Kao skladatelj postao je najprije poznat po svojim talijanskim operama, ali je od većeg značenja kao pobornik novoga instrumentalnog stila, koji se javlja u povijesti glazbe sredinom 18. st. U tom je pravcu B. vršio znatan utjecaj i na samog Mozarta. Mnogo je unaprijedio i modernu klavirsku glazbu. Osim 12 opera skladao je simfonije, koncerte, komorne i crkvene skladbe. Prvi je javno svirao 1768 u jednom od »concerts spirituels« u Parizu na »Hammerklavieru«, koji je 1711 konstruirao B. Cristofori.

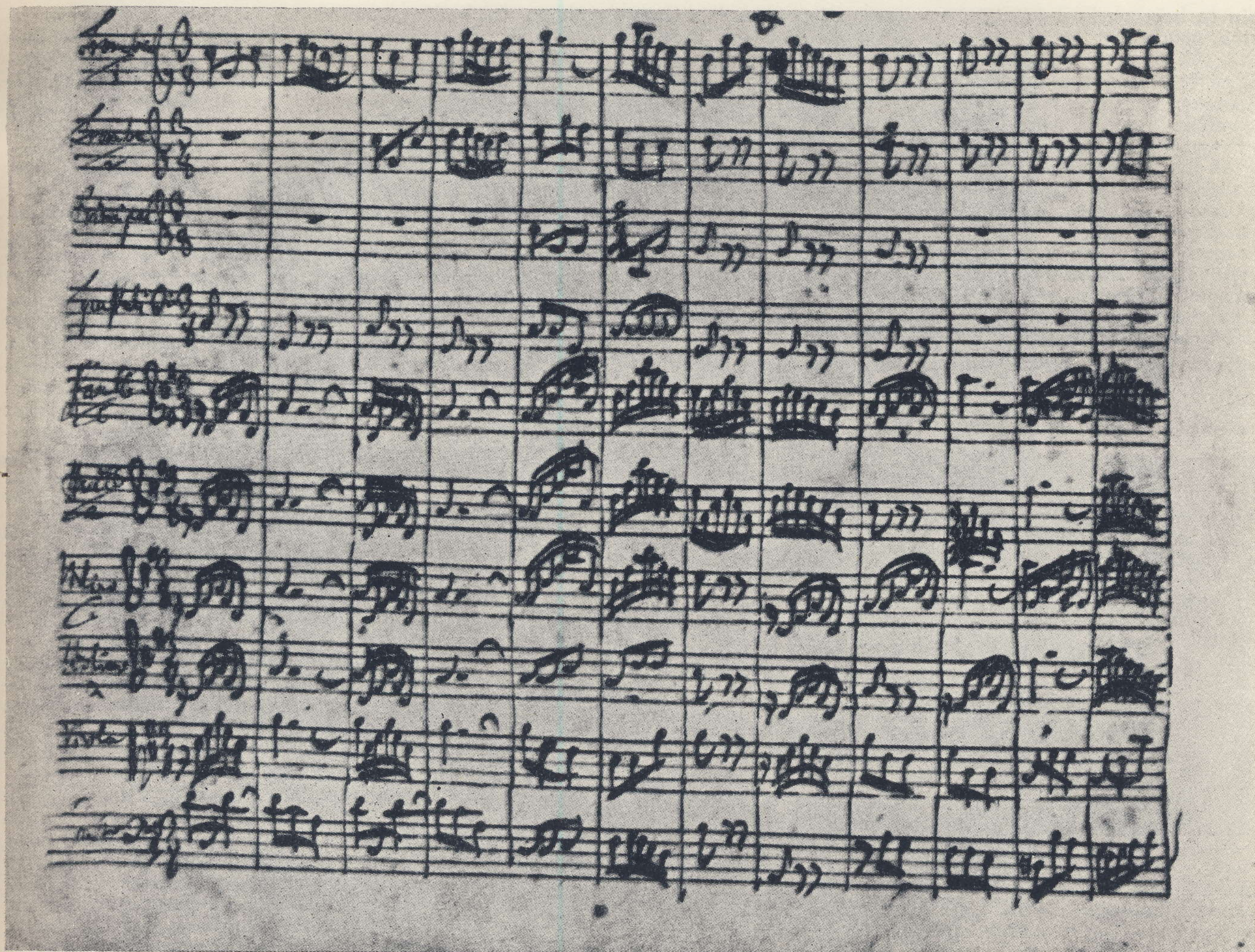
LIT.: H. P. Schökel, *J. Chr. B.*, Wolfenbüttel 1926; F. Tutenberg, *Die Sinfonik J. Chr. Bachs*, Kiel 1928; J. C. Terry, *J. Chr. B.*; A. Wenk, *Beiträge zur Kenntnis des Opernschaffens J. Chr. Bachs*. S. S-i.

4. Johann Sebastian, ✻ Eisenach 21. III. 1685, † Leipzig 28. VII. 1750, jedan od najvećih skladatelja svih vremena. Bachov otac Ambrosius bio je gradski glazbenik u Eisenachu; majka Elizabeta rođ. Lämmerhirt potjecala je iz Erfurta.


JOHANN SEBASTIAN BACH

Već devetgodišnjem djećaku umre majka, a malo poslije i otac, pa je B. došao u kuću svoga starijeg brata Johanna Christopha (1671—1721) u Ohrdruf, gdje je odgojen i počeo učiti glazbu; prvim učiteljem bio mu je taj stariji brat, koji je učio orgulje u čuvenog orguljaša Pachelbela. G. 1700 postade Johann Sebastian besplatnim pitomcem mihajlovske škole u Lüneburgu, gdje je slušao Georga Böhmea i odakle je pješačio u Hamburg, da čuje znamenite orguljaše Reinkena i Lübecka. Prvo namještenje njegovo bilo je u Weimaru; postao je violinistom privatne glazbene kapele saskog kneza, ali je tu ostao tek nekoliko mjeseci, jer je prihvatio mjesto orguljaša u Arnstadtu. Još je 1700 i 1703 pješačio u Celle, da sluša Lullyjeve skladbe, što ih je izvodila ondješnja dvorska glazbena kapela; tako je iz Arnstadta odlazio dvaput (1705 i 1706) u Lübeck, da sluša i uči kod uglednog orguljaša Dietricha Buxtehudea. Iako je premašio vrijeme, što mu je bilo dopušteno, ipak ga nijesu otpustili. G. 1707 je sam otišao u Mühlhausen i preuzeo mjesto preminulog orguljaša Ahlea. Tada se oženio rodicom Marijom Barbarom. Tu su glazbene prilike doduše bile povoljnije za B., ali on ipak ostade samo godinu dana na tom mjestu i već 1708 odlazi u Weimar kao dvorski orguljaš i komorni glazbenik i 1714 postaje dvorskim koncertnim meštrom. Tu je izobrazio nećaka Bernharda (1700—1743) za glazbenika. G. 1717 otišao je u Köthen, gdje je postao kapelnikom i ravnateljem komorne glazbe u anhaltskoga kneza Leopolda. Kako nije morao vršiti službu orguljaša, mnogo se bavio orkestralnom i komornom glazbom. Najveću svoju djelatnost razvio je tek u Leipzigu, gdje ga namjestiše kao kantora u tomanskoj školi i kao glazbenog ravnatelja sveučilišta. U Leipzig je došao 1723 kao nasljednik Johanna Kuhnaua. Na tom mjestu ostade do kraja svog života, punih 27 godina. Imao je doduše po koju nepriliku i raspru sad s rektorom J. A. Ernestijem, sad s vijećem, ali je znao i muževno braniti svoje ispravno stanovište. U zadnje tri godine života bolovao je na očima, pa je napokon i oslijepio. B. je bio dvaput oženjen. Prva mu je žena umrla 1720; iz toga je braka poteklo sedmero djece. Druga žena, Anna Magdalena rođ. Wülken (oženio se njome 1721), rodila mu je sedam kćeri i šest sinova. Anna ga je preživjela s pet sinova i četiri kćeri iz oba braka.

Broj B-ovih djela veoma je velik, ali sačuvanih je dosta malo. U području vokalne glazbe pisao je: pasije i oratorije; mise, magnificat i sanctus; motete; crkvene kantate; prigodne duhovne kantate; duhovne popijevke i korale; svjetovne kantate, svjetovne popijevke. Napisao je pet potpunih godišta crkvenih kantata (za sve nedjelje i blagdane), od kojih se sačuvalo samo dvije stotine. Od pet njegovih pasija sačuvale su se samo dvije, i to *Pasija po Mateju* i *Pasija po Ivanu*. Uz ta velika djela valja staviti i znamenitu misu *Hohe Messe H-Moll* (na latinski tekst; čini se, da je to djelo, kao i druge mise, od kojih su se sačuvali samo dijelovi, napisano za katoličku crkvu u Dresdenu). Veličinom svojom i sadržajnom zamašnošću uz pasije i misu treba navesti i B-ove oratorije za Božić, Uskrs i Uzašašće. Majstori prije B-a znali su u takva



JOHANN SEBASTIAN BACH. Faksimil iz H-mol mise

djela uvrstiti umjetnički izrađene korale i biblijske izreke u polifonom stavku u izvedbi zbora, orkestra i orgulja, a tako postupa i B., ali on stvara i takve kantate, u kojima se izmjenjuju tek arije i recitativi na suvremeni način (kako je običavao izrađivati svoje svjetovne kantate). No i u tako zamišljenim djelima B. se odvaja od svih svojih suvremenika i bogatstvom melodijskih zamisli i dubinom sadržaja. U području instrumentalne glazbe B. je napisao: djela za klavir, skladbe za jedan ili više klavira uz pratnju drugih instrumenata; djela za violinu i flautu, za violoncello, za orgulje i skladbe za orkestar. Po svom obliku to su preludiji i fuge, fantazije, sonate, toccate, partite, suite, koncerti, varijacije, koralne predigre i t. d. Osobito je forma fuge našla u B-ovim djelima zadnji i najsjajniji svoj izraz. Posebno se ističu ova djela: *Das wohltemperierte Klavier* (48 preludija i 48 fuga) u dva sveska za klavir (u svakom svesku po 24 preludija s njihovim fugama u svakom dur- i mol-tonalitetu, čime je udaren siguran temelj modernom harmonijskom sistemu) i *Kunst der Fuge* sa 15 fuga i 4 kanona, sve na istu temu (napisanu za klavir). Orguljaške skladbe B-ove i danas su, a i ostat će uzorom orguljaške glazbe uopće. Za solo-violinu napisao je po 3 partite i sonate; sama *Ciacona* u d-mol-partiti pokazuje nedostižnu veličinu B-ova stila i stvaranja. B. je pisao i za instrumente danas zaboravljene, naime za gambu, lutnju i violu pomposu.

Samo je malen dio B-ovih djela izašao štampan još za njegova života. Tek desetke godina iza njegove smrti počela se svraćati pažnja majstorovim djelima. Kritičko izdanje svih B-ovih kompozicija izlazilo je od 1851 do 1900 u 59 svezaka pod upravom B-ova društva (Bach-Gesellschaft), a najvećim dijelom u redakciji W. Rusta. Praktičkih izdanja ima veoma velik broj.

U Eisenachu je uređen B-ov muzej, a godimice se održavaju B-ove svečanosti u raznim njemačkim gradovima. Posebna B-ova društva u Njemačkoj, Engleskoj, Parizu i Americi brinu se oko izvođenja velikih majstorovih djela.

Ima veći broj spomenika velikog majstora u raznim mjestima njegove djelatnosti. U Bachovim se djelima očituje golema veličina stvaralačkog duha, koji kao da je u njima dotjerao do najveće mjere stilske značajke dvaju različnih razdoblja u razvitku glazbene umjetnosti. B. pripada u jednakoj mjeri glazbenom stilu prijašnjih vremena, razdoblju polifone glazbe, kontrapunktskog imitacijskog stila, kao i razdoblju glazbe, u kojoj je potpuno razvijeno harmonijsko poimanje. On je živio u vrijeme, kad se stari imitacijski stil nije još iživio, a novi se harmonijski stil nije još toliko razvio, da bi na sebi nosio značajke zrele i svršene umjetnosti. Genij B-ov ujedinio je i stopio značajke obiju stilskih razdoblja na način, koji se može smatrati idealnim primjerom za sva vremena.

LIT.: Ph. Spitta, *J. S. B.*, 2 sv., 3. izd. 1921; C. S. Terry, *J. S. B., eine Biographie*, Leipzig 1929; bezbroj manjih biografija i rasprava o pojedinim djelima. B. Š.

5. Paul → Baumbach, Rudolf.

6. Wilhelm Friedemann, ✳ Weimar 1710, † Berlin 1784, prozvan i »der Hallesche Bach«, najstariji sin Johanna Sebastiana B. Bio je osobito darovit, zato ga je otac mnogo volio i za njega napisao *Klavierbüchlein*. Bio je neobuzdane naravi, pa je rijetko kad mogao sabrano raditi. Najprije je bio orguljašem (Dresden, Halle na S.) Zbog neuredna života morao je napustiti službu orguljaša, pa je otada živio mijenjajući često mjesto boravka, a umro je kao propali genij u 74. godini života. Njegova djela pokazuju sasvim individualni način izražaja, koji je pun srdačnosti. Najveći broj tih skladba sačuvao se u rukopisu, pa su tek u novije vrijeme pojedinačno izdane. Pisao je trio-sonate, fantazije i fuge za orgulje, kantate, sonate za dva klavira. Kako su iza smrti očeve braća razdijelila rukopisnu baštinu velikog svog oca, to je — čini se — cijeli

dio te baštine, koji je otpao na ovoga njegova najstarijeg sina, propao. B. Š.

7. **Josip**, ✻ Gospić 15. II. 1874, † Zagreb 6. VII. 1935. Svršivši Miletićevu glumačku školu 1898 stupio je u zagrebačko kazalište. Neko vrijeme je igrao manje karakterno-komične uloge. Poslije kazališnih nauka u Beču, Berlinu i Pragu djeluje u Zagrebu od 1903 kao redatelj, a od 1908—1920 kao ravnatelj drame, i onda kao ravnatelj administracije te neko vrijeme kao upravitelj. Od 1931 ponovno je ravnatelj drame do bolesti prije smrti. B. je istaknuta i značajna ličnost u novijem razdoblju hrv. kazališta. Kao redatelj u prvom redu pazi na književno značenje kazališnog djela. Budno prati modernu evropsku kazališnu književnost i donosi najnovije i najaktuelnije strane pisce. Usto iznosi na pozornicu hrvatske starije i mlađe autore. Odan kazalištu ulazio je fanatičkim žarom u polemike, u kojima je žilavo branio svoje nazore. S. B.

8. **Vjekoslav**, ✻ Rujevac 1845, † Ljupča-klanac 11. X. 1871, hrvatski novinar. Gimnaziju je polazio u Senju. Kao vatren hrvatski rodoljub bijaše protivnik apsolutizma, te je 1860 bio isključen iz gimnazije. Ipak je kasnije položio ispit zrelosti te se u Zagrebu upisao u pravničku akademiju. Poput mnogih drugih pravnika postade i Bach oduševljenim pristašom politike, koju su od 1861 vodili Ante Starčević i Eugen Kvaternik. Surađivao je u političkom časopisu *Hervat*, što ga je 1869 počeo izdavati pravaš Ivan Matok. U tom su mjesečniku izlazili oštri članci, koje su pisali Starčević i Kvaternik. Kako je Bach bio odgovorni urednik, dopao je i zatvora. Matok je 1870 obustavio izdavanje lista, koji je imao samo 200 pretplatnika. Nato su pravaši 1. I. 1871 počeli izdavati tjednik pod imenom *Hervatska*. Jamčevinu je položio Eduard pl. Halper, vlastelin iz Skarićeva kod Krapine, a urednikom postade Vjekoslav Bach. On je politiku, koju su tada vodili Nijemci u Austriji i Madžari u Ugarskoj, satirički opisivao u rubrikama *Austrijanske diple* i *Madžarske gusle*. Uredio je 41 broj *Hervatske*, a zatim je s Eugenom Kvaternikom pošao na Kordun, gdje su digli Rakovičku bunu. Da se smognu sredstva za tu bunu, zaputio se Bach k svojemu ujaku Paukoviću, koji bijaše poštar u Munjavi, te je iz poštanske blagajne uzeo 15.000 forinti. Tim su novcem buntovnici kupili u susjednoj Bosni konje i oružje. S Kvaternikom pogibe i Bach u znamenitom Ljupča-klancu, gdje su im Maksim Momčilović i Miloš Kosanović postavili zasjedu. R. H-t.



VJEKOSLAV BACH

9. **Franjo**, izdao je 1855 u tiskari Iv. Nep. Prettnera u Karlovcu djelo *Otočaner Regiments-Geschichte. Vom Ursprung dieser Gegend, ihrer Bevölkerung und ihrer Schicksale. Verfasst im Jahre 1851, 1852 und 1853 zu Otočac von Franz Bach k. k. Major im Ruhestande.* Knjiga obaseže V i 327 strana, a posvećena je banu Josipu Jelačiću. Sadržava mnoge vrijedne, znatnim dijelom izvorne podatke o povijesti, javnom životu i organizaciji opisanog područja na temelju pouzdanih vrela te vlastita znanja i iskustva. M. B-r.

BACHELIER, Nicolas, ✻ Toulouse 1485, † Toulouse poslije 1566, francuski kipar i arhitekt. Ličnost je njegova ostala sve do novijeg vremena zagonetna. Čini se, da je učio u Italiji. G. 1510 vraća se u Toulouse, gdje djeluje sve do svoje smrti. G. 1533 izvodi dekoracije prigodom ulaska kralja Franje I. u Toulouse. Znatnija su njegova neosporna djela u Toulousi: Maison de Pierre, portali na Vijećnici, Hotel du Parlement, Hôtel de Bâgis i Hôtel Lasbordes. Mnoga su njegova plastička djela, izvedena za razne crkve, za revolucije propala. Izvan Toulouse sagradio je Castel de Jouy. B. je predstavnik bujnog renesansnog dekorativnog stila, koji je oko 1550 cvao u Languedocu.

LIT.: H. Grailot, *N. B.*, Toulouse-Pariz 1914; J. de Lahondès, *Les monuments de Toulouse*, Toulouse 1920; H. Coutet, *Toulouse, ville artistique, plaisante et curieuse*, Toulouse 1926. A. Sch.

BACHET DE MÉZIRIAC, Claude Gaspard, ✻ 1581, † 1638, francuski matematičar i filolog, član Akademije u Parizu od njezina osnutka. Potpuno je riješio Diofantov problem neodređene analize 1. stup.; osim toga dao je stavak, koji je dokazao Lagrange, da se svaki cijeli broj dade predočiti kao suma od 4 kvadrata, od kojih su bar dva različita od nule. Glavno mu je matematičko djelo *Les Problèmes plaisants et délectables qui se font par les nombres*, Lyon 1612, Pariz 1874. Izdao je na grčkom i latinskom jeziku djela Diofantova. Bavio se i pjesništvom. R. C.

BACHIACCA, Francesco di Bartolommeo Ubertini (zvan Bachiacca), ✻ Firenca 1. III. 1494, † Firenca 5. X. 1557. Slika najprije predele ispod oltarskih slika drugih majstora. B., Andrea del Sarto, Granacci i Pontormo slikaju slike na škrinjama (cassoni) i na oplati u odaji, koje drvenu dekoraciju je izveo Baccio d'Agnolo za Piera Francesca Borgherinija (fragmenti tog djela u londonskoj Nacionalnoj Galeriji). G. 1533 slika dekoracije u dvorištu palače Medici (Via Larga) prigodom pira Cosima I. i Eleonore di Toledo, i za pozorišnu predstavu komedije *Il Commodo* Antonija Landija. Potkraj života, u službi Cosima Medicejca, izvodi kartone za seriju gobelina *Godišnji mjeseci*. B. ulazi u niz manjih, više pučkih i genre-slikara. Pored flamskog verizma utjecali su na nj Perugino, Rafael, Granacci i Sarto, koji mu je bio prisni prijatelj.

LIT.: M. Tinti, *Il Bachiacca*, Firenca 1925; A. Venturi, *Storia dell'arte italiana*, IX/I, Milan 1925. A. Sch.

BACHMANN, 1. Georg, ✻ 1853, † 1907, Švicarac, njemački pjesnik, živio u Rusiji. Na način njegova pjesničkog izražavanja i na njegov umjetnički lik utjecali su rimski lirici, Goethe, Schiller, njem., franc. i engl. romantici i Tolstoj, koje je strane pisce i prevodio. Lirska zbirka: *Gestalten und Töne.* 1897. G. Š.

2. **Paul**, ✻ 1837, † 1920, njem. matematičar. Napisao je enciklopedijsko djelo o teoriji brojeva (*Zahlentheorie*, I.—V., 1872—1905), članke o njoj u njem. Matem. enciklopediji, nadalje *Das Fermatproblem* (1919) i t. d. (Ispor. P. Bachmann, *Grundlehren der neueren Zahlentheorie*, II. izd. Berlin-Leipzig 1921, ss. VII—XI). Đ. K.

BACHOFEN, Johann Jakob, ✻ Basel 22. XII. 1815, † Basel 25. XI. 1887, pisac različnih djela kulturnohistorijskih, etnoloških i pravnohistorijskih, osobito o rimskom pravu. Kao pravni historičar bio je sociološki interesiran. Njegovo je čuveno djelo *Das Mutterrecht, eine Untersuchung über die Gynäkokratie der alten Welt nach ihrer religiösen und rechtlichen Natur* (Stuttgart 1861) pobudilo veliku pažnju, jer je izašlo upravo u doba rascvata evolucionizma. Ono je dugo ostalo temeljno djelo etnološkoga naučanja o porodici i braku. U novije su vrijeme pobijeni neki njegovi izvodi u tom djelu, napose o prvenstvu matrijarhata u razvoju ljudskoga društva i obitelji, jer mu je građa bila u ono vrijeme odviše nepotpuna ili jednostrana.

BIBL.: *Antiquarische Briefe vornehmlich zur Kenntnis der ältesten Verwandtschaftsbegriffe* (Strassburg 1881—1886); *Der Bär in den Religionen des Altertums* (Basel 1863), *Das römische Pfandrecht* (I., Basel 1847). M. G-i.

BÄCHTOLD, Jakob, ✻ 27. I. 1848, † Zürich 8. VIII. 1897, prof. njem. lit. historije u Zürichu. Na naučnoj su mu visini djela *Geschichte der deutschen Literatur in der Schweiz* (1887—92), *Gottfried Kellers Leben*, 3 sv. 1892—97, novo obradio Ermattinger; s F. Vetterom izdavao *Bibliothek älterer Schriftwerke der deut. Schweiz* 1877—91. B. je priredio kritičko izdanje *Schweizer Minnesänger* i dramatičara 16. st. *Niklasa Manuela.* G. Š.

BACH-VAVRA, Nina → **Vavra-Bach, Nina.**



GIOVANNI BATTISTA BACICCIO, Autoportret, Firenca, Galleria degli Uffizi

BACICCIO, Giovanni Battista Gaulli (nazvan Baciccio), ✻ Genova 8. V. 1639, † Rim 2. IV. 1709. Učitelj mu je bio L. Borzone, ali su već u Genovi na nj znatno utjecale slike Baroccija, Rubensa i Van Dycka, kasnije u Rimu majstori Rafael, Bernini i Velasquez, a u Parmi Correggio. Mlad dolazi u Rim, gdje je po preporuci



GROBNI SPOMENIK NADBISKUPA URIELA VON GEMMINGEN
(1515—1517)
Mainz, Stolna crkva

Berninijevoj slikao freske u kubetu crkve S. Agnese (1665). Poslije boravka u Parmi izveo je u Rimu od 1669 do 1683 svoje najznatnije djelo, freske u crkvi Il Gesù (među njima su najljepše: *Krunisanje Bogorodičino, Klanjanje jaganjcu, Anđeoski koncert* i *Glorifikacija sv. Ignacija).* Uza sav bjelodani utjecaj Correggiov znao je B. svoje slikarije srećno povezati s arhitekturom crkvene unutrašnjosti. Zacijelo je pak B. slikar dublji i misaoniji od Pozza. Uporedo s radovima u crkvi Il Gesù naslikao je B. i mnoge oltarske slike (u rimskim crkvama S. Niccolò da Tolentino, S. Andrea del Quirinale, S. Francesco a Ripa), portrete sedam papa (od Aleksandra VII. do Klementa XI.) i mnogih rimskih kardinala. Potkraj života naslikao je u crkvi SS. Apostoli fresku *Triumf franjevačke vjere* (Trionfo della Religione francescana).

LIT.: M. Perotti, *L'arte di Gian Battista Gaulli in Roma* (u reviji L'Arte, XIX., 1916); H. Voss, *Die Malerei des Barock in Rom*, Berlin 1924; N. Pevsner, *Barockmalerei in den romanischen Ländern*, I., Wildpark-Potsdam 1928. A. Sch.

BACIL (lat. bacillus, »štapić«), jedan od temeljnih oblika bakterija. Dok je u običnom jeziku pojam bacila ili »bakcila« istovetan s pojmom klice, uzročnika bolesti, kod stručnjaka pojam bacila ima uže značenje, te se bacilima zovu samo one bakterije nalik na štapiće, koje stvaraju trajne i otporne oblike, t. zv. spore (endospore), kao što su na pr.: *Bac. anthracis, tetani, botulinus, oedematis maligni* i t. d. Ovi sporogeni bacili izdvojeni su u sistematici u posebnu porodicu: *Bacillaceae* → bakterije. U praksi međutim ova podjela nije dosljedno provedena, tako da se u bakteriologiji još uvijek zovu bacilima sve bakterije s oblikom štapića, iako ih nauka više ne ubraja u taj rod (na pr. uzročnike tuberkuloze, difterije, tifusa i t. d.). Bacili mogu biti različitog oblika, iako uvijek zadržavaju temeljni oblik štapića. Samo se kod loših uvjeta života mogu ti oblici donekle promijeniti, izobličiti. Bacila ima kraćih i duljih, ravnih i savinutih, vrlo tankih i debelih. Krajevi im mogu biti zaobljeni ili šiljati (*Bac. fusiformis*), a kadšto su ravno odsječeni (*Bac. anthracis*). Bacili su često nejednake debljine po cijeloj dužini njihovih tjelesa te imaju proširene krajeve i naliče na buzdovane. Ima ih ovalnog i jajastog oblika. Oni, koji su osim toga još i kratki, a krajevi su im zadebljani, nalaze se na granici između koka (lat. coccus »kuglica«, od grč. κόκκος »jezgra«) i bacila i zovu se koko-bacilima. Kad bacili nakon dijeljenja ostanu povezani i čine lance, zovemo ih streptobacili (grč. στρεπτός »lanac«). U tom se slučaju granica između pojedinih štapića često ne vidi, a streptobacili poprimaju oblik neobično dugačkih niti. Bacili se uvijek kao i sve ostale bakterije množe poprečnim dijeljenjem, tako da od dugog štapića uvijek nastaju dva mlada kraća, koji opet izrastu do normalne veličine. Kod loših životnih uvjeta osim svojih običnih oblika (vegetativnih oblika) dobivaju neki bacili i druge trajnije i otpornije oblike, koje zovemo sporama. Spore imaju oblik okruglih ili ovalnih zrna, koja jako lome svijetlo, a nastaju uvijek u samoj stanici bakterije. Oblik i položaj spora je za pojedine bacile stalan. Tako kod bac. uzročnika bedrenice (*Bac. anthracis*) spore uvijek nastaju u sredini bacila, kod bac. uzročnika tetanusa nalaze se uvijek na kraju bacila (oblik palice za bubanj). U svakom bacilu može se razviti samo jedna spora. Spore su prema svim fizikalnim i kemijskim utjecajima mnogo otpornije nego vegetativni oblici bacila. Spore nekih bacila žive po 10 i više godina. Bacili su jako rašireni u prirodi: u zemlji, u vodi, u zraku, u živim i mrtvim organizmima čovjeka, životinja i biljaka. N. Č.

BACILIĆ, Jerolim, splitski kipar 16. st. Dne 8. XI. 1596 načiniše on, Antun i Marko Drivodiljić pogodbu s Nikolom Vitalom, zapovjednikom ratnog broda (triremis) i namjesnikom korčulanskoga kapetana Ivana Kontarena, da će uz mjesečnu plaću od 8 dukata, računajući za svakoga od njih, u Korčuli raditi, vajati i sve ono činiti, što u njihovu umjetnost zasijeca (ad laborandum, incidendum et hujusmodi eorum exercitium et artem diligenter faciendum), našto su dobili svaki na svoju ruku 16 dukata unaprijed. To je sve, što je Kukuljević našao o njima u splitskim kvadernama. Šta su radili, nije poznato.

LIT.: I. Kukuljević-Sakcinski, *Slovnik umjetnikah jugoslavenskih*, Zagreb 1858. A. Sch.

BACILLARIACEAE → Alge kremenjašice.

BACK (bek) **→ Nogomet.**

BACKER, Jakob Adriaensz, ✱ Harlingen 1608, † Amsterdam 27. VIII. 1651, nizozemski slikar. U Leeuwardenu bio mu je učitelj Lambert Jakobsz. Od 1633 do 1634 boravi u Amsterdamu. Nije vjerojatno, da mu je kasnije bio učitelj Rembrandt, iako je ovaj na nj znatno utjecao, jer se B. već 1634 istaknuo kao zreo majstor sa slikom *Regentkinja građanskog sirotišta* u Amsterdamu. Najjače se utjecaj Rembrandtov očituje u njegovim izvrsnim portretima (najljepši su oni *Wttenbogaerta* u Amsterdamu iz godine 1634 i *Portret mladića* u Mauritshuisu u Haagu). Slabije su njegove mitologijske slike (Braunschweig, Kassel).

LIT.: K. Bauch, *Jakob Adriaensz Backer*, Berlin 1926. A. Sch.

BACKHAUS-MLIJEKO (po Backhausu, ✱ 1865, † 1927), mliječna konzerva za ishranu male djece. Princip je u tome, da se teže probavljivi kazein kravljeg mlijeka izluči, odnosno da se mlijeko priprema fermentima grušala i tripsina. Tome se pridodaje vrhnje (skorup). Postoje 4 mješavine, koje sve premašuju jednostruku hranu s bjelančevnim vrijednostima od 1 do 1,7. E. M.

BÄCKLUND, Albert Victor, ✱ 1845, † 1922, švedski matematičar i fizičar. Bavio se teoretskom fizikom i diferencijalnom geometrijom, gdje je napose došao do važnih i originalnih rezultata. Osobito treba spomenuti transformaciju površina stalne zakrivljenosti, poznatu pod njegovim imenom, koja se mogla proširiti i na druge geometrijske tvorevine, definirane parcijalnim diferencijalnim jednadžbama (→ difer. jednadžbe). S. Š.

BACKOFFEN, Hans, ✱ Sulzbach (kod Höchsta ili Aschaffenburga?) oko 1480, † Mainz 21. IX. 1519, njemački kipar. Učio je valjda u radionici Tilmana Riemenschneidera u Würzburgu. Od 1500 (1504?) do svoje smrti živi i djeluje u Mainzu, naročito u službi nadbiskupa Albrechta Brandenburškog. B. je jedan od najznatnijih kipara njemačkih u početku 16. st. Radio je ponajviše u kamenu, a rjeđe u drvetu. Stil je njegovih djela kasnogotički, ali se na njima zapažaju pogdjegdje i utjecaji dekorativnih elemenata renesanse. Broj njegovih sačuvanih djela razmjerno je malen. Među njima se ističu u stolnoj crkvi u Mainzu grobni spomenici nadbiskupâ Bertholda von Henneberga, djelo još posve kasnogotičko, i Liebensteina, gdje kasnogotičko naziranje poprima nove oblike, pa se prestavlja u »veoma blagi barok« (Pinder). Odavde vodi put dalјeg B-ova razvoja preko nekoliko grupa *Kristova Raspeća* (Eltville, Wimpfen, groblje sv. Petra i stolna crkva u Frankfurtu na Majni), nastalih od 1509 dalje, do čistog »ranog baroka«, koji se očituje u majstorovu najoriginalnijem i umjetnički najsnažnijem djelu, grobnom spomeniku nadbiskupa Uriela von Gemmingena u stolnoj crkvi u Mainzu, nastalom od 1515 do 1517. U njemačkom slikarstvu onog vremena mogao bi se s B. porediti jedino majstor Mathis Gothardt Neithardt zvan Grünewald. Međutim, B. nije toliko ekspresionist, jer uza svu pokretnost svojih likova ostaje uvijek otmjen, umjeren, dubok i osjećajan.

LIT.: P. Kautzsch, *Der Mainzer Bildhauer H. B. und seine Schule*, Leipzig 1911; W. Pinder, *Die deutsche Plastik des ausgehenden Mittelalters und der Frührenaissance*, Wildpark-Potsdam 1929. A. Sch.

BACON (bekn), svinjsko meso na poseban način pripremljeno. Kod nas su se produkcijom tog mesa počeli baviti u novije vrijeme, i to u vezi s izvozom mesa na englesko tržište, gdje se takvo meso traži. Stoga se b. priređuje onako, kako to propisuju uzance engleskog tržišta. Meso mora biti od mladih svinja, i to one pasmine, koja se odlikuje dobro razvijenim mišičjem, dok slanina ne dolazi toliko u obzir. Težina živih životinja ne smije premašiti 75—80 kilograma žive vage. Radi što sigurnijeg konzerviranja zaklane se životinje ne šure neposredno poslije klanja, već se po čitavoj površini kože opale plamenom i to toliko, da se čekinje i dlake oprže, a površina kože poprimi smeđu boju. Tek se iza toga vadi utroba. I kod komadanja životinje traži se poseban postupak: životinja se rasiječe u dvije polovine, onda se izvadi hrptenica u čitavoj svojoj dužini, zatim se odsijeku glava i butovi, dok se lopatičina kost posebno izvadi. Tada dolazi meso u hladionicu, gdje se mora naglo ohladiti. Konačno se osoli, stavi u salamuru i u njoj ostavi 5—6 dana, a onda se po potrebi osuši u dimu. Ako se u svemu pravilno postupalo, meso zadobije izrazito jasnu crvenu boju, na što se u potrošnji osobito pazi. J. S.

BACON, 1. Francis (Verulamski), ✱ London 22. I. 1561, † Highgate 9. IV. 1626, filozof, osnivač empirizma na početku novoga vijeka. Sveučilište je polazio u Cambridgeu. Iza toga boravi u Parizu kao član engleskoga poslanstva. Radi smrti svog oca, koji bijaše čuvar državnog pečata, vrati se u Englesku (1579), ulazi u javni politički život i

postizava najviše časti u državnoj službi, no 1621 pada u nemilost, optužen radi podmićivanja. Otada se povučen posvećuje naučnom radu. Priroda s čovjekom u njoj osnovni su pojmovi, oko kojih se kreće Baconovo umovanje. Cilj je njegova rada, da odredi uvjete čovjekova napretka u svijetu. Pod tim vidom moral i nauka nemaju vrijednosti naprosto po tome, što bi služili ideji dobrote i istine, već oboje ima praktičan karakter. Iz toga izlazi i utilitaristički stav, po kojem je moral sredstvo za reguliranje međusobnih odnosa pojedinaca, a nauka sredstvo za svladavanje prirode. Po tom svom stavu B. je preteča pragmatizma (v.), koji kriterij istine stavlja u vrijednost za ljudski rad. Sticanje znanja zasniva Bacon na iskustvu. Prirodi se valja najprije pokoriti te na osnovi iskustva otkriti njene sile i zakone, koji će — svrstani u naučni sistem misli — poslužiti za vladanje njome. To je smisao riječi: prirodu svladavamo, ako joj se pokorimo (natura parendo vincitur). Misli o reformi naučnog duha razradio je u djelu *Instauratio magna* (Velika obnova), koje se raščlanjuje u dvije glavne rasprave. U prvoj pod naslovom *De dignitate et augmentis scientiarum* (O vrijednosti i obnovi znanosti) podaje klasifikaciju znanja (globus intellectualis), koje prema trim osnovnim funkcijama duha: pamćenju, mašti i razumu dijeli u historijske nauke, pjesništvo i filozofiju; filozofija se zanima prirodom, Bogom i čovjekom. U drugoj raspravi poznatoj pod naslovom *Novum organum* (Novi instrumenat) nastoji podati preporođenoj nauci nove logičke i spoznajnoteorijske osnove, koje će se razlikovati od tradicionalne Aristotelove i skolastičke analitičko-deduktivne metode. Odbacujući napose silogizam kao vještinu raspravljanja, B. izgrađuje logiku indukcije, koja polazi od činjenica iskustva. Slično kao Descartes drži, da spoznavanje treba da započne na tlu čistu od predrasuda, koje B. naziva idolima, a dijeli ih u četiri vrste prema tome, nastaju li po općoj prirodi ljudskoj (idola tribus), po posebnoj prirodi ljudskoj (idola specus), po uvriježenu načinu mišljenja (idola fori) ili po nekritičkom prihvaćanju tuđih misli (idola theatri). Polazeći od tako očišćena iskustva nauke se imaju služiti induktivnim postupkom, koji se sastoji u tom, da se činjenice analiziraju, međusobno porede i srodni momenti sintetiziraju u općim oblicima, koji kao zakoni izražavaju bivstvo pojava. Pritom se pored opažanja ističe i važnost pokusa. B. zabacuje Aristotelovu indukciju, koja se, kaže, osniva na pukom nabrajanju, a ne vodi računa o oprečnom slučaju (instantia negativa). Sve naučno istraživanje i shvaćanje ide za utvrđivanjem uzročno-posljedičnih veza u svijetu prema riječi: istinito znanje je znanje po uzrocima (verum scire est per causas scire). Iako je time iz područja nauke isključio promatranje po svrhama (teleologijsko gledište), B. ga ne zabacuje naprosto, već ga dodjeljuje sferi religijskog doživljavanja, o kojem drži, da ono ne mora doći u sukob s naukom, ako se uzme, da su znanje i vjerovanje dvije različne perspektive, u kojima se ljudska misao razvija.


FRANCIS BACON

BIBL.: *The two books of Francis Bacon on the proficience and advancement of learning divine and human* (London 1605), isto djelo kasnije izašlo pod poznatim naslovom *De dignitate et augmentis scientiarum* (1623); *Cogitata et visa* (1612), kasnije prerađeno kao *Novum Organum scientiarum*, London 1620 (njem. prijevod s biografijom u Kirchmannovoj Phil. Bibliothek, Berlin 1870); *Essays moral, economical and political*, 1597 (lat. prijevod pod naslovom *Sermones fideles*); *Sabrana djela* izd. W. Rawley, Amsterdam 1663; Mallet, London 1740; franc. izd. F. Riaux, *Oeuvres de Bacon*, Pariz 1834; *Manji spisi* prevedeni na njem. od J. Fürstenhagena, Leipzig 1884.

LIT.: Überweg, *Gesch. d. Phil.*, 3. sv. M. P-s.

Baconska teorija (Baconian theory), teorija, prema kojoj je F. Bacon, slavni engleski filozof i državnik (1561—1626) sastavio Shakespeareove drame. Osniva se na t. zv. *Northumberlandskom rukopisu*, prozvanu po nalazištu u *Northumberland House*, nekadašnjem sjedištu velikaške porodice Percy. Napisan je u zadnjem desetljeću 16. st. Sačuvao mu se samo prvi dio na 23 lista. Rukopis je nagoren, jer je stradao od požara. Sadrži neke radove *Baconove*, dok je drugi dio, prema sačuvanom indeksu, sadržavao *Shakespeareove* drame Rikarda II. i Rikarda III. Nad naslovom Rikard II. čitamo *William Shakespeare*, a kraj njega *Francis Bacon*, ali potonje precrtano. Na omotu rukopisa zabilježeno je 5 puta ime *Shakespeare*, u tom obliku, a ne Shakspere, kako se zvao neki slabo poznati glumac Burbadgeove kazališne družine, dok je po tvrdnji pobornika Baconske teorije, da je naime slavni državnik Bacon sastavio Shakespeareove drame, Shakespeare pseudonim Baconov. Osim toga se na omotu vide slova i slovke *Sh*, *Sha*, *Shak*, kao da je anonimni pisac htio okušati pero. Isto tako čitamo na omotu na nekoliko mjesta dijelove Baconova imena: Mr. Fr., M. Francis Bacon. Pored tih igrarija perom nalazimo i čudesnu, upravo monstruoznu lat. riječ: *honorificabilitudine*. Ta se riječ nalazi u ono doba samo u Shakespeareovoj komediji: *Love's Labour Lest* (Zadnji trud ljubavi) u obliku: honorificabilitudinitatibus i u jednom rukopisu Baconovu, u istom padežu, ali napisana u obliku trokuta:

ho
hono
honori
honorificabilitudinitatibus

Na osnovu toga tvrde baconovci, da spomenuti jadni glumac Shakspere ne može biti onaj slavni dramatičar, nego da je te drame napisao Bacon pod pseudonimom Shakespeare. Međutim se način izražavanja u znanstvenim djelima Baconovim nikako ne slaže s jezikom i govornim ritmom Shakespeareovih drama.

LIT.: S. Bogholm, *Bacon og S.*, Kjöbenhavn 1906. G. Š.

2. Roger, nazvan »doctor mirabilis«, * oko 1214, † Oxford 1294, filozof, teolog, prirodoslovac. Nauke je učio u Oxfordu i Parizu. U tridesetoj godini stupio je u franjevački red. Ne zna se, zašto je 1257 morao napustiti zvanje nastavnika. Ipak se i dalje bavio naukom. Tražio je, da se filozofija više osloni na matematiku i prirodne nauke. Neki su ga držali čarobnjakom, a i u svojem radu našao je na zapreke radi žestine kritike i radi nastranih astrologijskih nazora. Između 1263 i 1264 napisao je djelce *De computo naturali*, u kojem traži reformu julijanskoga kalendara. Papa Klement IV. zatražio je, da mu pošalje na ogled svoje spise. B. mu je poslao *Opus majus*, zatim *Opus minus* i naskoro *Opus tertium*. Napisao je osim toga *Tractatus de multiplicatione specierum*, *Compendium studii philosophiae*, *Volumen verae mathematicae*, *Communia naturalia* i *Metaphysica de viciis contractis in studio theologiae*. Stekao je velikih zasluga na polju matematike i fizike, napose optike. Išao je za tim, da u svojim spisima enciklopedijski obuhvati sve znanje svojega doba. Znamenito je njegovo pismo, poslano Vilimu Pariskome, *De secretis operibus artis et naturae et de nullitate magiae*. Tu je predviđao mnoge izume, koji su se kasnije ostvarili, na pr. parobrod, lančane mostove, teleskop, mikroskop, avion, eksplozive i t. d. U filozofiji se oslanjao najviše na Augustina i Aristotela. U teologiji je tražio ispravak teksta Biblije prema izvorniku i učenje semitskih jezika i grčkoga. T. H.


ROGER BACON

BÁCS-BODROG, 1. južna madžarska županija, između Dunava i Tise. Obuhvaća 1676 km² sa 115.000 stan. Kraj je vrlo plodan, osobito za žitarice, voće i vinovu lozu. Razvijeno je konjogojstvo (konji nonius).

2. Grad u madžarskoj županiji Bács-Bodrog, u željezničkoj vezi sa Suboticom. Ima 12.000 stan. U njemu ima mnogo Nijemaca. Okolica je vinorodna i žitorodna. N. P.

BACTERIUM ABORTUS BANG → **Bruceloze kod domaćih životinja.**

BACTERIUM RADICICOLA → **Nitrogeneze.**

BACUN, Robert, dominikanac, teolog. Bio je među naučiteljima, koje je 1221 sv. Dominik poslao u Englesku, te je u Oxfordu predavao i osnovao tradiciju dominikanskog augustinizma. Napisao je tumač Sv. Pisma. H. B.

BACUNTIUS, latinsko ime za rijeku Bosut. Spominje ga Plinije III., 148. Z. D.


BAČ, Franjevačka crkva

BAČ, općina u Bačkoj, na želj. pruzi Sombor—Bačka Palanka, 4.050 stan., Hrvata, Nijemaca i nešto Madžara. B. je osnovao sv. Stjepan i po njemu je dobila naziv Bačka županija. Već u 11. st. je to važno političko i crkveno središte. Iz tog doba mu potječe i franjevačka crkva, u kojoj su isprva vršili vjersku pastvu templari, a od 1301 franjevci. Sv. Ladislav je 1092 osnovao u B. nadbiskupiju, koja je bila vrlo kratkoga vijeka, jer ju je Bela II. ujedinio s katoličkom biskupijom, tako da je potonja dobila naslov nadbiskupije. G. 1267 vojvoda Stjepan naziva B. svojim gradom. Karlo Robert (1308 do 1342) sagradio je pokraj B. četverouglastu, šestokatnu, od opeke građenu, i potokom Mostorgom okruženu tvrđavu, kojoj su se ruševine do danas sačuvale. Vladislav II. je 1494 podijelio B. naslov grada i njegovo stanovništvo oslobodio plaćanja carina te municipijske vlasti velikog župana i podžupana. B. je otada lijepo procvao te su u njemu 1518—19, za Ljudevita II., održani ugarski zemaljski sabori. Poslije mohačke bitke (1526) Turci su osvojili tvrđavu B. i postavili u nju sjedište nahije. Kad je 1703 izbila Rakocijeva revolucija, provalili su sa sjevera u Bačku Kuruci, zauzeli, zapalili i opustošili B., koji otada sve više gubi svoj predašnji politički značaj. Sada je obično selo. Stanovništvo se bavi poljodjelstvom, vinogradarstvom i industrijom kudjelje. P. P.

BAČA, pritok Soče u istočnoj oblasti Tolmina. Uz B. ide željeznica iz Gorice i kroz tunel u Bohinj. J. R.

BAČEVAC bila je župa u arhiđakonatu Gušće (de Guesche), zapisana 1501 u Registru župnika zagrebačke biskupije. Danas je to selo u virovitičkom kotaru, u gradinskoj općini, sjev.-ist. od Virovitice. Pod Turcima je župa propala, ali se starosjedilačko hrvatsko naselje u selu očuvalo i za to vrijeme u desetak kuća. Kada su Turci napustili ovo zemljište, B. su održali hrvatski starosjedioci i dalje. U polovini 18. st. doselilo je u njega nekih 30 porodica od Ogulina, koje su selo raširile. Danas ima u B. blizu 700 stan., većinom potomaka doseljenih Gorana.

LIT.: Rački, *Popis župa zagrebačke biskupije 1334 i 1501*, Starine, IV, 208; *Dominium Vučin 1770/71*, Urb. et cons. Fasc. 150, 1 i 2 u Drž. arh. u Zagrebu. S. P-ć.

BAČEVIĆ, Dimitrije, ✳ početkom 18. st. u Vojvodini, slikar. Učio je prvo kod zografa Vase Ostojića. Otuda je bliži po radu ranijim slikarima zografima. Ipak ima u njegovim slikama i novih baroknih crta, koje su bile počele prodirati u vojvođansko slikarstvo onoga doba. Poznat je njegov ikonostas u crkvi sv. Nikolaja u Zemunu iz 1762. Slikao je zajedno s Teodorom Dimitrijevićem i crkvu manastira Beočina i neke druge ikonostase.

LIT.: Javor 1887; Srpski Sion 1902. Z. S. M.

BAČIĆ, 1. Ambroz, ✳ Vela Luka 17. VII. 1867, † Rim 29. III. 1931, dominikanac, historičar. Predavao je crkvenu povijest na dominikanskoj teologiji u Dubrovniku, zatim 20 godina na dominikanskom sveučilištu Angelicum u Rimu. Publicirao je među ostalim: *Introductio in Opera S. Thomae*, Rim 1925; *Ex primordiis scholae thomisticae*, Rim 1928; *Opera ecclesiologica F. F. O. P.*, Rim 1929; *Nikola Matov Đorđić*, Rad 197, Zagreb. H. B.

2. Miho, ✳ Dubrovnik 1858, † New Orleans 1938, pomorski kapetan. Postao je poznat po svojim dramatskim doživljajima, kad se 1876 nakon brodoloma spasio na sjevernoj obali Australije. G. 1880 odselio se u New Orleans (USA), gdje je postao veletrgovac. Radi njegovih zasluga prozvalo je poglavarstvo New Orleansa jednu ulicu u gradu: Baccich Avenue. I. F. L. V.

3. Radoslav, ✳ Plaški 28. II. 1875, † Zagreb 4. XII. 1931, osječki knjižar i izdavač. Karijeru je počeo kao privatni činovnik, a 1904 preuzima Fritscheovu knjižaru u Osijeku, koju je podigao do zamjerne visine osnovavši i salon umjetnina. Vrlo je zaslužan za osnivanje hrvatskog kazališta u Osijeku (1907), o kojemu je i mnogo pisao (*Hrv. nar. kazalište u Osijeku* u knjizi Dvadeset godina narodnog kazališta u Osijeku 1907—1927; *Kazališta u Jugoslaviji* u Hrv. Njivi 1918). Bačić je zaslužan i za sakupljanje narodnih umotvorina, o čemu također piše: *Naša kućna industrija*, Zagreb 1924 (u knjizi J. Lakatoša, Industrija Hrvatske i Slavonije); *Pučko umijeće u južnih Slavena* u Hrv. Prosvjeti 1930; *Ornamentika našeg pučkog umijeća i narodni vez* u Hrvatskoj Prosvjeti 1930; *Narodno pučko umijeće* u Hrvatskoj Prosvjeti 1931. Bačić je pisao i o umjetničkim problemima (*Likovna umjetnost u Osijeku* u Jubilarnom almanahu Kluba hrvatskih književnika i umjetnika u Osijeku), a osim toga bavio se književnim i prijevodnim radom. Poslije prevrata 1918 napustio je knjižaru i došao u Zagreb, gdje je otvorio Salon umjetnosti, u kojem su izlagali poznati hrvatski umjetnici. M. O.

4. Vili A., ✳ Pula 3. VII. 1896, kapetan bojnog broda, stručnjak za pomorsko pravo, sin kontra-admirala Alojza Bačića-Rečinskoga. Svršio 1914 pomorsku akademiju na Rijeci, iza toga stupio u ratnu mornaricu te je služio kao časnik odnosno zapovjednik na ratnim brodovima i kao nastavnik na pomorskoj vojnoj akademiji. Kao časnik svršio je i pravo na sveučilištu u Zagrebu. Napisao je *Uvod u međunarodno pomorsko javno i ratno pravo* (Beograd 1932) i *Dubrovački brodovi u doba procvata dubrovačkog pomorstva u XVI. vijeku* (Zagreb 1941). J. A.


GRB BAČKE ŽUPANIJE
na ulazu u negdašnji bački grad

BAČIJA, BAČILO. U Srbiji bačija, bačilo znači planinski stočarski stan s torom i mljekarom. Ne može se naći sigurna razlika između pojmova tih dvaju naziva, jer se zamjenjuju. U Makedoniji su ti stanovi gdjekad veliki, zajednički, bogataški, ali i pojedinačni; a u Srbiji su najviše pojedinačni, vlasništvo malih seljaka, koji ih zovu još i stan, koliba. B. i b. su načinjeni kao primitivni naslon od grana, kao priprosta koliba i bolji stan. Bačijanje »stanovanje na planini s blagom«; bač »mljekar«, »sirar«. Ako je b. velika, onda je tu još namješten: paraćeaja, odadžija, fićor i dr.

U Bugarskoj, sjevernoj i zapadnoj, »bačija, bačilnica je zajednica s ovcama i stanom na planini«, dok pojedini seljak zove svoj stan »mandra«, a to može biti i sirnica uza samu b.; ali b. može biti i u polju, župi, samo tu ne mora biti zajednica. Bugari vele još i »košara«, kao i kod nas po nekim krajevima. Bačijnica »gradska mitnica«, bač »maltarina«. U Slovačkoj bača »sirar«, u Madžarskoj bácsi »stric, ujak«.



PEČAT BAČKE ŽUPANIJE
iz 1699 god.

Sve ove neobične riječi potječu vjerojatno od turskih riječi: baekyle »zeleno polje«, »travnik« i bak-mak »gledati«. S. F.

BAČKA, južni dio Panonskoga nizozemlja između Dunava i donje Tise bez izrazite granice prema *S*, zaprema preko 10.000 km² površine, na kojoj stanuju Madžari, Slave-



BAČKA, Šokačka narodna nošnja

ni i Nijemci, po zanimanju poljodjelci i stočari. Ta se ravan spušta posve polagano prema *J* (140—80 m) i od središnje grbine (Telečki bregovi) prema rubovima, gdje su pored rijeka Dunava i Tise prostrana područja močvarna i često poplavljena. U jugoistočnom kraju ispinje se Titelska visoravan do 129 m. Izuzevši podvodna područja pored rijeka tlo je vrlo plodno, jer je izgrađeno od diluvijalnih slojeva eolskog podrijetla i od aluvijalnih nanosa, kad su se goleme vodene mase cijedile iz Panonske kotline Dunavom prema Crnome moru. Poplave su do neke mjere uklonjene odvodnjavanjem tla i regulacijom rijeka na početku prošloga stoljeća. G. 1802 otvoren je kanal, koji veže Dunav s Tisom od Bezdana do Bačkoga Gradišta. Od njega vodi drugi kanal u Dunav kod Novog Sada. Brojne vodne zadruge osposobile su velike površine močvarnoga tla za poljodjelsku kulturu. Te su melioracije vanredno važne, jer B. ide u red najplodnijih zemalja u Evropi. Podneblje je kontinentsko s nepovoljnim oprekama vrućega ljeta i oštre zime, s malim mnoštvom kiše, koja pada pretežno u proljeće i jesen. Proljeće se budi kasno, a jesen je duga i toplija od proljeća. Premda je količina oborina svuda malena (oko 560 mm godišnje), drži se vlaga u tlu humusa dugo za proljetnih i ljetnih mjeseci djelujući povoljno na uspijevanje usjeva i na kakvoću njihovih plodova. U sredini B. su prostrane površine vrlo podesne za stočarstvo.

Danas živi u B. gotovo 1 milijun stan., no još 1787 ih je bilo samo 184.000. Prošlost naseljenja je slabo poznata u potankostima. Najstariji sloj žiteljstva predstavljaju Slaveni i Madžari, za provale Turaka naseliše se Hrvati (Bunjevci) i Srbi, a u 18. st. dođoše Nijemci i druge manje skupine (Slovaka, Ukrajinaca, Židova). Stanovništvo je po narodnosti vrlo izmiješano, a živi ponajviše u velikim naseljima seoskoga tipa. Poljodjelski i stočarski proizvodi promeću se vrlo živahno, a ostale trgovačke grane su većim dijelom tek u zametku. Sva trgovina ide željezničkom mrežom, koja je dosta gusta. Sredinom B. prolazi glavna pruga spajajući Budimpeštu preko Subotice i Novoga Sada s Beogradom, a druga važna pruga ide od Subotice i Sombora preko Dunava u Hrvatsku do Vinkovaca. Najveći su gradovi Novi Sad na Dunavu, Sombor na *Z*, Senta na Tisi, Subotica (100.000 stan.), Baja i Jánoshalma na *S*.

Veći dio B. (8.653 km^2) bio je poslije Svjetskog rata priključen bivšoj Jugoslaviji, a Madžarskoj je ostao na *SZ* Bács-Bodrog (1.628 km^2). Bunjevačko-šokačkih Hrvata ima prema službenom popisu od 1931 93.000, a prema privatnim statistikama oko 180.000. Oni su vjere katoličke, a središte im je Subotica, po broju stanovnika najveći hrvatski grad iza Zagreba. Pobliže o Hrvatima u B. → Bunjevci → Šokci.

LIT.: P. Pekić, *Povijest Hrvata u Vojvodini*, Zagreb 1930; Čović-Kokić, *Bunjevci i Šokci*, Zagreb 1938. N. Ž.

BAČKA EPISKOPIJA, pravoslavna crkvena oblast, koja obuhvaća sve parohije u Bačkoj. Osnovana je u 16. st., kad su Srbi tu oblast u velikom broju naselili. Sjedište episkopa bilo je isprva u Segedinu, poslije po bačkim manastirima i napokon je početkom 18. st. ustaljeno u Petrovaradinskom Šancu, današnjem Novom Sadu. Bačka episkopija ima pod svojom vlašću oko 160.000 duša, dva manastira (Bogjan, muški, i Kovilj, ženski), 4 protoprezviterata (bečejski, žabaljski, somborski i novosadski) i 85 parohija sa 68 crkava i kapela te 87 svećenika. R. G.

BAČKA TOPOLA, mjesto u Bačkoj, naželj. pruzi Subotica—Novi Sad, sijelo kot. oblasti. Ima 15.000 stan. Osnovana je za vrijeme Turaka kao naselje subotičke nahije. Po izgonu Turaka B. T. je opustjela te se još 1731 spominje kao pustara, a pripadala je petrovaradinskom vojničkom šancu. U drugoj polovini 18. st. bila je B. T. u posjedu barunske obitelji Kray, koja je u većim grupama počela naseljavati Madžare, kojima su davani različiti privilegiji. B. T. se otada brzo razvila, te je već početkom prošloga st. imala 4.000 stan. B. T. je tipično seljačko mjesto; trgovina i obrt su joj u zametku. Ima grad. školu i vodnu zadrugu. P. P.

BAČKI PETROVAC, mjesto u Bačkoj uz želj. prugu Sombor—Novi Sad, 7.500 stan. O postanku B. P. nema sigurnih izvora; zna se samo to, da je 1703 kao pustara pripadao futoškom vlastelinstvu. G. 1745 počinju se tamo doseljavati Slovaci, većinom evangeličke vjere. B. P. je kulturno središte Slovaka. Stanovništvo se većinom bavi ratarstvom, napose kulturom hmelja; tu je središte proizvodnje i trgovine hmelja, koji se mnogo izvozi i u inozemstvo. P. P.

BAČKO GRADIŠTE, općina u Bačkoj, 6806 stan. Za vrijeme Turaka je pripadalo segedinskoj nahiji, a po njihovu izgonu postalo je šanac u vojnoj krajini. Poslije ukinuća vojne krajine u B. G. se kao i u mnoga druga mjesta u Bačkoj počinju naseljavati Madžari. Za madžarske revolucije tu su se vodile velike borbe, radi čega je bilo dosta uništeno. Stanovništvo mu se pretežno bavi poljodjelstvom i stočarstvom. Ima umjetni mlin i obrtnu školu. P. P.

BAČO KIRO, ✻ Bela Čerkva 1835, † 1876, bugarski seljački pjesnik i revolucionarac. Potekao je iz vrlo bijedne obitelji, no zahvaljujući bistrini svoga uma postao je učitelj i narodni vođa. Za vrijeme narodnog ustanka 1876 predvodio je svoju četu. Uhvaćen od Turaka osuđen je na smrt i poginuo herojski na vješalima. Ostavio je dosta pjesama, različne bilješke, kronike i vrijedna pisma.

LIT.: N. Načov, *Bačo Kiro Petrov*, Sofija 1910; *Bačo Kiro Petrov*, građa i dokumenti, izdani povodom stogodišnjice njegova rođenja pod redakcijom Aleksandra Burmova i Stojka Stojkova, Sofija 1937. G. K.



BAČO KIRO PETROV

BAČVANSKI, Aleksa, ✻ Temišvar 1832, † Beograd 26. III. 1881, glumac i redatelj. Još kao đak u Segedinu osniva diletantsko kazalište. G. 1852 napušta državnu službu, stupa u jednu madžarsku putujuću kazališnu družinu i dolazi u Beograd. G. 1869 postaje član Nar. pozorišta u Beogradu, a zatim i nastavnik glumačke škole. Bio je odličan karakterni glumac. Glavne su mu uloge bile: Shylock, Ljudevit XI., Đurađ Branković, Harpagon i dr. M. P.

BAČVARSTVO (kačarstvo, sudarstvo) je obrt, koji obuhvaća osim pravljenja bačava ili buradi i pravljenje drugoga srodnog drvenog suđa, kao na pr. badnjeva, kaca, čobanja i dr., različnih oblika, okruglog, ovalnog ili elipti-

čnog presjeka, a stijena sastavljenih od više drvenih dijelova: duga i danarica, koje stežu drveni (ljeskovi, brezovi ili vrbovi) ili željezni obruči.

Bačve se grade iz različita drva prema tome, za što će se upotrijebiti. Za ulje prave se od bukovine; za vino, pivo i rakiju od hrastovine; za posoljene ribe i sir od jelovine, kao i za cement, što se izvozi morem. Jasen i dud daju također vrlo dobro drvo za pravljenje bačvarske robe. Hrastovina iz Hrvatske i Slavonije na glasu je po čitavu svijetu kao osobito prikladna za bačvarsku robu.

Ta roba pravi se od kalana drva, t. j. drva, koje je cijepano u smjeru polumjera presjeka trupca. Malo se upotrebljava piljeno drvo, i to za suđe, u koje će se staviti suhe stvari, te koje zahtijevaju manje točnosti i nepromjenljivosti. Drveni trupci za cijepanu građu, koji su otpiljeni od stabla u onoj dužini, što će je imati dužice, treba da su ravni i čisti, bez kvrga i bez srca. Poslije cijepanja dužice se tešu bradvom i poravnaju makljom. Kad se proberu, slažu se u vitlove, da se suše.

Radnici, koji cijepaju i tešu duge, nazivaju se dugari. Oni rade u grupama od 4, 6 ili 8 ljudi. Svaka duga prođe kroz ruke svih radnika, jer svaki radi posebnim oruđem. Na glasu su radnici iz okolice Čabra u Gorskom Kotaru i iz gorskih krajeva Slovenije.

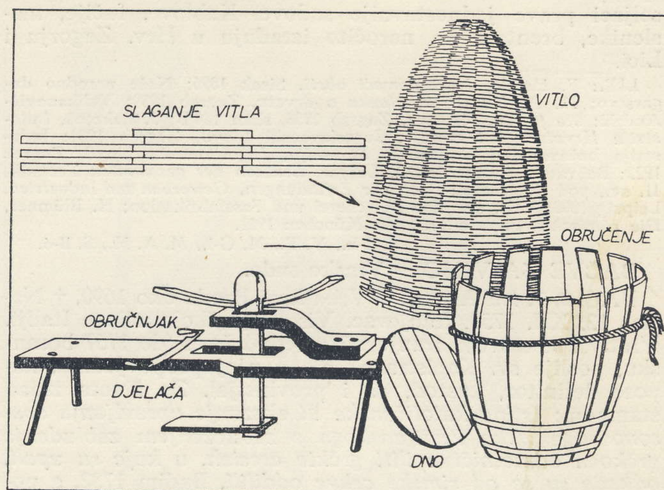
Kod pravljenja bačava kao i drugog suđa razlikujemo dvije vrste duga: 1. francuske duge (36 palaca duge, 1 palac debele, 4—6 palaca široke), podesne za građenje buradi od 6—7 akova, dakle do 400 litara, kakva je burad prikladna za promet i za izvoz; 2. njemačke ili bačvarske dužice (duge od 16 palaca do 5 metara) za veliku burad, koja nije prikladna za promet, a izrađuju ih od drva, koje se slabo ili nepravilno kala.

Dužice se upotrebljavaju za plašt (oplošje), a danarice za dno bačava.

Duga se u šumi cijepa (najbolje zimi) i teše, da bude svagdje jednako debela, a bačvar je istanji na onim mjestima, gdje je to potrebno: duge budu tako u sredini tanje, a na krajevima deblje; danarice, naprotiv, u sredini deblje, a na krajevima tanje. Radi trbušasta oblika bačve nisu duge svagdje jednako široke, nego su u sredini šire, a prema krajevima se sve više sužuju. Najveći promjer bačve u trbušastom dijelu odnosi se prema najmanjem kod dânâ obično kao 6:5. Stoga mora biti isto takav omjer između najveće i najmanje širine duge. (Kod tog mjerenja bačvari se služe šestarom. Njime se prema veličini bureta izmjeri i dno. Priprosti bačvari prave za svaku bačvu posebno šestar od račvaste grane.) Osim toga dužice su i savijene, t. j. izbočene prema vani. Izbočena površina vanjske strane postigne se blanjanjem na klupi za blanjanje, a nutarnja se strana istruže makljom na djeljači (makljionici ili podjelači), u kojoj se duga uhvati u škripac. Raznovrsnim blanjama izrade se bridovi. Dno (zádno, dàno) je sastavljeno od daščica danarica, koje su sastavljene među sobom s pomoću drvenih ili željeznih klinova.

Bačva se gradi tako, da se ponajprije na željeznom obruču učvrste s pomoću stegača četiri duge u međusobnoj udaljenosti četvrtine kruga, a zatim se između njih umeću druge duge. Tada se pomalo nabijaju na njih obruči, kojima se najprvo gornji dio bačve sasvim stisne i savije do trbušasta oblika. Da drvo ne popuca pod pritiskom, mora se ugrijati. Stoga se za vrijeme obručanja pali u unutrašnjosti bačve vatra od blanjevine i strugotine, a izvana se duge prskaju vodom. Bolje je pariti duge, kako se to radi u tvornicama.

Kad se stisne gornji dio bačve, treba prijeći na obručanje donjeg dijela. Oko ruba duga donjeg dijela ovije se uže, koje se nategačom tako čvrsto nategne oko duga, da se one skupe. Tada se bačva preokrene, pa se i s te strane nabiju obruči. Oni se nabijaju s pomoću potuka, drveta u obliku klina, kojega se uži kraj stavi na gornji rub obruča, a po gornjem dijelu se kuca maljicom. Pošto je bačva naobručena, otpile se neravni rubovi i izblanjaju. Sada valja umetnuti dno s obje strane (zadniti bačvu). Radi toga istruže se s pomoću utornika (rende) na unutrašnjoj strani bačve nedaleko od rubova sa svake strane po jedan žlijeb: utor. Zatim se skinu najbliži obruči, tako da se duge malo rastave, umetne se (uglobi se, ugodi se, podutori se) dno, i obruči se ponovno nabiju. Onaj mali dio duga, što pretiče izvan dna, zove se utore. Pošto je bačva



BAČVARSKI ALAT I RAD

tako zadnivena s obje strane, postepeno se opet poskidaju svi obruči, pa se bačva izvana izgladi, između sastava bridova duga i danarica te u utore umetne se rogoz (bačva se rogozi, da ne propušta). Napokon se izvrta otvor na trbuhu bačve za ulijevanje tekućine, a drugi na jednom dnu za slavinu (pipu). Kod većih bačava načine se (prosijeku se) kod otvora za slavinu i vratašca, kroz koja se može staviti ruka u bačvu, ili, ako su veća, može se čak i čovjek uvući u nju, da je očisti. Ta vrata nemaju baglama, nego su samo utisnuta i pomičnom prečkom učvršćena u dno bačve. Postrane stijene tih vratašca šire se koso (stožasto) prema unutrašnjosti bačve, pa se vratašca mogu samo tako otvoriti, da se ubace u unutrašnjost bačve. Na vanjskoj strani vratašca je ručka, kojom se vrata opet mogu uvući u svoj otvor. Radi što tješnjeg zatvaranja oviju se rogozom, pa kad su već dobro utisnuta, ustale se u svom položaju pomičnom prečkom, što je vijkom učvršćena na samim vratašcima. Vranj ili taplun (čep) za bačve može biti od pluta ili od drveta. Drvene čepove (vranjeve) izrađuju strugači (djeljnici) ili tokari. Oni prave također i slavine ili pipe.

Gotove bačve za pivo prevlače se (u tvornicama) iznutra vrućom smolom, a bačve za vino i drugo vrućim parafinom. To se radi zbog toga, da se pore na dugama začepe, pa da kroz njih ne hlapi sadržina. Bačve za ulje boje se spolja lakovim bojama.

Bačvari imadu posebna mjerila (štap, koji se zove vizir ili na jugu saguma), kojima približno mogu izračunati sadržaj (zapreminu) bačve, što je treba da naprave.

Umijeće pravljenja bačava bilo je poznato već u starom vijeku. U našem bačvarstvu ima tradicija, koje su baština još iz doba praslavenske zajednice. Može se pouzdano dokazati, da su Slaveni tada umjeli izrađivati čabrove, badnjeve, vedrice, kablice, dižve i druge srodne drvene sudove, i to ne samo dubenjem od jednoga komada ili sastavljanjem od izdubena oplošja ili oplošja od drvene kore i usađena dna, nego i sastavljanjem od dužica. Pouzdano se dade utvrditi, da su poznavali alat, koji se još i danas upotrebljava pri drvodjeljskoj vještini: teslu, bradvu, strugače, a napose baš utornik. Sva je prilika, da su sudove pretežno vezali drvenim obručima (od ljeskovine i dr., cijele ili kalane), rjeđe željeznima. Samo bačvarstvo vjerojatno nisu još poznavali, nego su ga naučili i usvojili od susjeda, što dokazuje i činjenica, da nema zajedničke slavenske, odnosno praslavenske riječi za bačvu. Prema tome su u današnjem našem bačvarstvu održane stare tradicije badnjarstva i sličnoga drvodjelstva.

U Hrvatskoj i Slavoniji, kraju vinorodnom i bogatom šljivama, bilo je bačvarstvo jedan od najstarijih obrta, no radilo se uglavnom samo za pokriće domaćih potreba, dok se naprotiv bačvarska građa (njemačke i francuske dužice) odavna izvozila. Od novijeg vremena počelo se međutim i naše bačvarstvo industrijalizirati, i to s velikim uspjehom, jer su naše bačve prodrle već na sva tržišta svijeta te su vrlo tražena roba.

Pored tvornica bačava postoje kod nas još mnogi obrtnici bačvari, koji rade bačve i kompliciranije suđe, dok

seljaci prave jednostavnije sudove. Kablove, fučije, maslenike, brente i dr. naročito izrađuju u Hrv. Zagorju i Lici.

LIT.: F. Hefele, *Naši domaći obrti*, Sisak 1896: Naše narodno dugarstvo; M. A. Markovac, *Nauka o drvetu*, Zagreb 1939; Velikanović-Andrić: *Šta je šta*, Minerva, Zagreb 1938, slika 120 B; J. Lakatoš, *Industrija Hrvatske i Slavonije*, Jugoslavenski Lloyd, Zagreb 1924: Industrija bačava; Isti, *Industrija Slovenije*, Jugoslavenski Lloyd, Zagreb 1922: Bačvarska industrija; O. Lueger, *Lexikon der gesammten Technik*, II. sv., pod Böttcherei; *Buch der Erfindungen, Gewerben und Industrien*, Leipzig 1898; VIII. sv.: Die Böttcherei und Fassfabrikation; H. Blümner, *Die römischen Privataltertümer*, München 1911.

I. B-h., V. T., M. G-i., M. A. M., S. B-ć.

BAČVE ZA VINO → **Vinsko suđe.**

BAĆIĆ, 1. fra Antun, ✻ Vrba kraj Broda oko 1690, † Našice 12. XII. 1759, franjevac. Visoke je škole učio u Italiji. Vrativši se u svoju franjevačku redodržavu (do 1757 bosansku, poslije sv. Kapistrana) bio u njoj propovjednik, napose definitor, kustod, pa i provincijal. Za života izdao štampom: *Istina katoličanska ili skazanje upravljanja spasonosnoga žitka krstijanskoga s zabileženjem zabluđenja grčkoga odmetničtva iliti grčkie eresiah, u koje su upali, odkada su se od rimske crkve oddilili*, Budim 1732, a poslije smrti fra I. Velikanović izdao njegov prijevod: *Život Majke božje kraljice i gospoje naše prisvete divice Marije...* (Pečuh 1773).

LIT.: Jakošićev spis *Scriptores Interamniae*, Građa II. F. F.

2. Josip, ✻ Rešetari kod Kastva 27. I. 1874, prof. učit. škole i pisac. Udružio je istarska hrvatska učiteljska društva u jedno »Učiteljsko društvo Narodna prosvjeta za Istru u Pazinu«, kojemu je bio dugogodišnji predsjednik. Osnovao je 1906 staleško glasilo *Narodnu Prosvjetu*, kojoj je bio više godina urednik, te je u njoj, kao i u listu *Hrvatska škola*, pisao pedagoške i druge članke. Sa Stojanom Brajšom izdao je knjigu *Hrvatska škola*, koja je štampana 1916 u Ljubljani. Sastavio je *Udžbenik hrvatskoga ili srpskoga jezika* za srednje škole na osnovu akcenta, i to za Slovence (Ljubljana 1924). J. D.

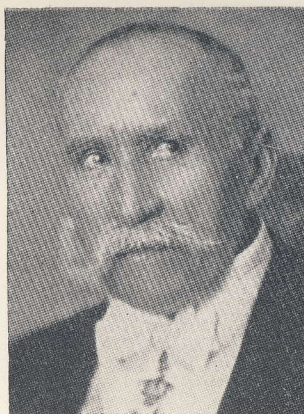
3. fra Petar Krstitelj, ✻ Brištani kod Drniša 1. X. 1847, † Visovac 20. VII. 1931. U franjevačkoj provinciji Presv. Otkupitelja vršio je gotovo sve službe. Na franjevačkoj gimnaziji u Sinju bio je preko 30 godina profesor. Napisao je bezbroj članaka, crtica, novela, rasprava i pet knjiga, od kojih je najpoznatija: *Pravilo kršćanskoga života* (Zadar 1882, Split 1892, Zagreb 1901), ikavski pisani molitvenik za puk. O njemu je pisao F. S. Petrov u almanahu: *Vedre hrv. duše* (Zagreb 1922, 293—302). St. P.

BAĆINSKO JEZERO, u Dalmaciji s desne strane ušća Neretve, površina mu iznosi oko 3 km². Ima slatku vodu, iako je samo 750 m daleko od morskog zaliva. To je krško jezero, koje dobiva vodu od kiša i podzemnim putem (iz periodičkog jezera Pline), a do nedavno se i odvodnjavalo isključivo podzemnim putem. Najviše vode ima u kasnu zimu, a najmanje u kasnu jesen. Budući da je jezero plavilo okolna polja, izveden je 1911—12 tunel od 164 m i kanal od 500 m, kojim sad otječe voda do mora. Prije bi voda znala porasti na 844 cm (nul-točka je uzeta 79 cm iznad srednje razine Jadranskog mora), dok je iza gradnje kanala iznosio najviši vodostaj 209 cm. Najniže stanje vode ustanovljeno je —13 cm, tako da je apsolutno kolebanje iznosilo prije gradnje kanala 857 cm. Računajući od nul-točke najveća dubina iznosi 27·4 m.

LIT.: A. Gavazzi, *Die Seen des Karstes*, Beč 1904; A. Gavazzi, *Über Bačina-See*, Beograd 1935 (Verh. d. int. Vereines für theoretische u. angewandte Limnologie). Z. D-i.

BAD LANDS, krajina na podnožju Cordillera u saveznim državama Dacoti i Montani (USA), koja se sastoji od naslaga krede i starijih tercijarnih slojeva. Ondje su prvotni manje više ravni oblici erozivnom snagom rijeka i vjetra (možda u ledeno doba) tako rastrošeni, da se čini, kao da je čitav kraj sastavljen od bezbroj greda, tornjeva, labirinata i stupova najfantastičnijih oblika, koje su doseljenici prozvali Mauvaises terres ili Pyramid Park. Putovanje kroz to pustinjsko područje je teško. Tlo je podesno samo za stočarstvo. O. O.

BADAJ, Aleksandar, ✻ Cernik 9. III. 1858, † Zagreb 28. I. 1937. Iza svršenih pravnih nauka postaje odvjetnikom u Zemunu, gdje je stekao velike zasluge radom u komunalnom i hrvatskom društvenom životu. Uz to se već od 1866 svojim raspravama ističe kao vrstan pravni stručnjak, koji se ozbiljno brine za suvremena pitanja i dobro svoga naroda. G. 1906 — iako nije bio član sabora — postaje u koalicionoj vladi odjelnim predstojnikom za pravosuđe i tu napose djeluje plodno u zakonodavnom radu (porota za tiskovne prekršaje, nezavisnost sudaca, sloboda izbora). Iza pada vlade (1907) sudjeluje u radu koalicije; izabran za narodnoga zastupnika u Novoj Gradiški (1908) i Petrinji (1913). G. 1917—18 opet je odjelnim predstojnikom za pravosuđe i zadržava taj resor poslije prevrata kao povjerenik u vladi Narodnoga vijeća 1918—19. G. 1919 postaje predsjednikom stola sedmorice, a 1928 odlazi u mirovinu, kojom zgodom ga Pravničko društvo izabire začasnim članom. U javnom radu bio je neslomiva značaja, nepristran, bez stranačke nesnošljivosti, što je osobito pokazao za vrijeme djelovanja u vladi i na mjestu vrhovnog suca.



ALEKSANDAR BADAJ

Njegove pravne rasprave osiguravaju mu vidno mjesto u hrvatskoj pravnoj knjizi. One su većinom izašle u Mjesečniku: *Dokaz imobilijarnoga stvarnoga prava u parnici gruntovnim izvatkom* (1886), *Osiguranje života sa gledišta socijalno-političkoga, pravoslovnoga i zakonarskoga* (1899), *Sloboda odvjetovanja, sloboda odvjetništva te osnova novog odvjetničkog reda* (1899), *Pravo na mrtvaca* (1903), *Lihvarski zakon i naše zakonarstvo* (1903), *Za pomladbu hrvatskog zakonarstva* (1905), *Reorganizacija hrvatskog odvjetništva* (1909). Sve te rasprave — kao i mnogi njegovi govori u hrvatskom i zajedničkom saboru — odlikuju se svestranim poznavanjem predmeta i literature o njem, dubokim socijalnim shvaćanjem i velikom brigom za potrebe naroda. Napose to vrijedi za njegovu najveću studiju *Agrarnopravno iverje* (1901). U njoj zagovara, da se za seljaštvo izradi posebno imovinsko pravo na temelju narodnog shvaćanja i u seljačkom narodu održanih pravnih institucija (zadruga).

LIT.: Životopis (I. Politeo) u Mjesečniku pravničkog društva, Zagreb 1928; Nekrolog (J. Andrassy) u Obzoru 20. I. 1937. Lj. A.

BADAJOZ, 1. španjolska pokrajina u južnoj Estremaduri, pobrđe između planina Sierra de San Pedro i Sierra Morena, rijekom Guadianom natapano, ali slabo rodno i slabo naseljeno tlo, na kojemu pase mnogo ovaca i konja, a u unutrašnjosti se krije mnogo rudnoga blaga, koje se premalo iskorišćuje. Na 21.848 km² živi 730.000 stan.

2. Glavni grad istoimene pokrajine, tvrđava nedaleko portugalske granice na rijeci Guadiani. Osnovali su ga Rimljani (Pax Augusta ili Batallium), a u srednjem vijeku ga drže Mauri do 1230. Za Napoleonovih ratova osvojiše ga Francuzi pod Soultom 1811 i Englezi pod Wellingtonom 1812. Sjedište je biskupa od 13. st., kad je sagrađena stolna crkva poput tvrđave; preko Guadiane vodi stari most od granita na 32 luka. Prometan je grad od 43.000 stan. Goji se maslina, prerađuje koža i izrađuje tekstil. D. Ž.

BADAKŠAN, gorski kraj u Hindu-Kušu. U dolinama su nasadi voća, pa pašnjaci za konje, koje ondje pasu muslimanski Tadžici i Turkmeni. Tlo je bogato raznim mineralima, željezom, bakrom; znameniti rudnik lapislazulija; staro nalazište rubina badaša. Glavno mjesto Fyzabad, osnovano 1732 (ima 65.718 stanovnika). M. Š.

BADALIĆ, 1. Hugo, ✻ Slav. Brod 18. IX. 1851, † Zagreb 4. V. 1900, književnik. Gimnaziju je svršio u Zagrebu, a klasičnu filologiju u Beču. Bio je srednjoškolski nastavnik u Rijeci i Zagrebu, gdje je postao upravitelj ženskog liceja i prvi ravnatelj Donjogradske gimnazije (1896). U Vijencu (1874) izašle su mu prve pjesme: *Dragin stan* i *Panem et circenses*, kojom se napose istakao zbog aluzija na hrvatski politički život. Pored toga su mu izlazile pjesme u Velebitu, Hrvatskoj



HUGO BADALIĆ

lipi, Hrvatskom domu, Hrvatskoj vili i Prosvjeti. *Izabrane pjesme* izdala mu je 1896 Matica Hrvatska. G. 1892 priredio je *Hrvatsku antologiju*. Preveo je Shakespeareova *Koriolana* (Zagreb 1889) i dijelove Goetheova *Fausta* (Prosvjeta 1894). Za Zajčevu operu *Nikola Šubić Zrinjski* (1876) napisao je prema Körneru libreto i prevodio drame za kazalište. U pjesmama je idealist, nalazeći smirenje u Kristovoj nauci. Bez ličnih tonova pjevao je o ljubavi, slobodi, slavenstvu i rodoljublju — često u prigodnicama. Pokušao je unijeti u hrvatsku književnost klasični stil. E. Š.

2. Ivo, ✻ Zagreb 12. VI. 1890, † Zagreb 20. XI. 1937. Učio je glumu kod Antona i Prejca. Nastupio prvi put u zagrebačkom kazalištu 1907 u Bernsteinovu *Kradljivcu* i otada angažiran. Isprva se ističe kao mladi ljubavnik i bonvivan, osobito u francuskom salonskom repertoaru. Poslije nekoliko godina rada u Splitu i Osijeku ističe se u Zagrebu karakternim ulogama u modernim i klasičnim dramama: Lenbach (*U agoniji*), Ignjat Glembaj, Janković (*Hrvatski Diogenes*), Jago, Shylock, Julije Cezar. Svoj 25-godišnji jubilej proslavio je 1932. Stvorio je velik broj plastičnih scenskih likova oštrih kontrasta i sugestivne snage. Gostovao je u Pragu s velikim uspjehom. Glumio u mnogim pokrajinskim gradovima. S. B.

3. Josip, ✻ Deanovac 7. VI. 1888, književnik. Gimnaziju je polazio u Zagrebu i Požegi, filozofijski fakultet u Zagrebu i Berlinu. Kao ratni zarobljenik podučavao je u Rusiji na gimnaziji. Poslije povratka u domovinu namješten (1919) u Sveuč. knjižnici. Proputovao gotovo sve evropske zemlje i Sjev. Ameriku. Bavi se napose ruskom književnošću i njezinim vezama s hrvatskom književnošću. Surađuje u mnogim domaćim i stranim časopisima (Savremenik, Hrvatska revija, Slavia, Izvěstija akad. nauk SSSR, Revue de littérature comparée, Voix européennes i t. d.). Zasebna izdanja: *Tolstoj u hrvatskoj književnosti* (Prag 1930), *Dostojevski u hrvatskoj književnosti* (Zagreb 1932), *Puškin u hrvatskoj književnosti* (Zagreb 1937). Važniji radovi u časopisima i zbornicima: *Iz ruske dramatike epohe Petra Vel.* (Spomenik Srpske kr. akad., 62., Beograd 1925), *Spomenici ruske drame jelisavetinskog vremena* (ibid., 67., 1930), *Literarni programi u savremenoj ruskoj književnosti* (Hrvatska revija 1928), *Igor Sjeverjanin* (Savremenik 1934), *Puškin u Jugoslaviji* (Slavia (1939), *Rusko lirsko pjesništvo u hrvatskoj književnosti* (Ruska lirika, Zagreb 1939). Objavio niz eseja i feljtona s putovanja (o Bergsonu, Merežkovskom, A. Tolstoju, S. Tucíću i dr.) te kazališnih kritika. Na ruskom jeziku: *Ob odnom dramatičeskom pamjatnike Petrovskago vremeni* (Izvěstija, Lenjingrad 1926), *Russkie interljudii pervoj poloviny XVIII. v.* (Slavia 1926). Na francuskom: *Pouchkine en Yougoslavie* (Revue de littérature comparée, Pariz 1937). Pisao o stručno-bibliotekarskim pitanjima: *Javne knjižnice u Savskoj banovini* (Zagreb 1937), *Američko javno knjižničarstvo* (Zagreb 1939). Prevodio Čehova (*Ujak Vanja*), Bloka (*Pjesme*, Zagreb 1927) i druge ruske liričare (*Ruska lirika*, Zagreb 1939). Sudjelovao na svjetskim kongresima knjižničara. A. B-c.



JOSIP BADALIĆ

4. Josip, ✻ Hlebine 6. III. 1907, isusovac. Profesor nadb. gimnazije u Travniku. Napisao je među ostalim: *Juraj Mulih (1694—1754), život i rad*, u Vrela i Prinosi (1935). Izdao je zadnje pjesme Milana Pavelića *Pod okom Gospodnjim* s pjesnikovim životopisom (Zagreb 1939). M. V.

5. Viktor, ✻ Zagreb 28. VIII. 1880, lirski pjesnik. Sin je pjesnika Huge B. Gimnaziju i pravo svršio je u Zagrebu. Tajnik je Kreditne banke u Zagrebu. U Vijencu, Životu, Prosvjeti i sarajevskoj Nadi izlazile su mu pjesme ljubavnog sadržaja, a neke u smislu kršćanskog idealizma. Ima u njega i klasičnih motiva. Napisao je libreto za *Kraljicu noći* (glazba A. Mitrovića), a s A. Grundom za *Gospođu Pokondirovićku* (glazba F. Vilhara). Prevodio je za kazalište u Zagrebu; pisao je i feljtone u Obzoru. E. Š.

BADALOCCHIO, Sisto, ✻ Parma 28. VI. 1585, † Bologna 1647, talijanski slikar i bakrorezac. Učitelj mu je bio



BADELJ

Annibale Carracci, koji ga 1606 povede sa sobom u Rim. Poslije smrti Annibalove, 1609, vraća se B. u Bolognu, gdje u palači Verospi slika četiri mitologijske slike po kartonima Francesca Albanija, a u palači Bentivoglio (Gualtieri) *Djela Heraklova*. Naslikao je niz fresaka (Reggio Emilia: kube u crkvi S. Giovanni, pa u crkvama S. Maria del Carmine i S. Pietro Martire; Parma: crkve S. Anna, S. Bernardino, S. Maria delle Grazie i S. Trinità de' Rossi), u kojima se povodi za Correggiom. Najbolja je njegova slika *Sv. Franjo Asiški prima stigmate* (galerija u Parmi). Bio je osrednji talenat, ali dobar crtač i kolorista. Rezao je u bakar 23 prizora iz Starog Zavjeta po Rafaelovim freskama u Loggijama vatikanskim.

LIT.: C. Ricci, *La R. Galleria di Parma*, Parma 1896; Thieme-Becker, *Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler*, II., Leipzig 1908. A. Sch.

BADANJKOVIĆI (Badnjevići), gospodari Krupe na Uni. To su po Rattkayju hrvatski plemići, koji su primili islam i kao age i bezi vladali Krupom do druge polovine 18. st. U Krupi su vršili službu *dizdara* (porkulaba) i kapetana. Spominju se često u narodnim pjesmama. Prvi po imenu poznati Badanjković musliman bio je *Turhan-aga*, dizdar Krupe 1627. Njegova su braća *Omer-aga* i *Džafer-aga*. G. 1637 bio je kapetan *Sulejman-aga*, a brat mu *Redžep-aga* dizdar. Kada je 1649 Petar Zrinski porobio krajeve oko Izačića i Klokota, otisnuo se za njim u potjeru Delibaša Badanjković. Dostigao je Zrinskoga kod crkve u Rakovici, gdje se zametnuo boj, u kojem je Delibaša pao od ruke Ivana Križanića. Između 1690 i 1700 spominju se ugledni članovi ove porodice: *Mustafa-beg* kao sandžak bihaćki, *Ali-beg* i *Džafer-beg*, kapetan krupski. U popisu bosanskih mjesta, koja su između 1639 i 1696 poharale hrvatske čete, spominje se i Čavica i u njoj kurija *Alage* i *Ćorage Badnjevića*. U svojoj Kronici navodi Vitezović, da je knez Juraj Frankopan Tržački u rujnu 1656 pod Križanić-turnjem zarobio i dvojicu Badnjevića. U prvoj polovici 18. st. bio je krupski kapetan *Omer-beg*. Njegov sin *Mustafa-beg* bio je zadnji istaknuti Badnjević (oko 1760). Ovu su kapetaniju prisvojili Arnautovići, kasnije prozvani Krupići. Dizdarska čast ostala je u rukama Badnjevića do 1851.

LIT.: R. Lopašić, *Bihać i Bihaćka Krajina*, Zagreb 1890; E. Laszowski, *Dnevnik grofa Vuka Frankopana* (Starine XL), Zagreb 1939. H. K.

BADE, Wilfrid, ✻ Berlin 4. II. 1906, njem. pisac. U romanu *Thiele findet seinen Vater* (1934) obrađuje već u Sturm und Drangu iz 18. st. omiljelu temu o borbi između starije i mlađe generacije. Pisac prikazuje ovdje između oca i sina jaz, koji iza Svjetskoga rata polagano iščezava.

Osobito je napeto pisan utopistički roman *Gloria über der Welt* (1937), u kojem nepoznata zvijezda iznenada razori svu kulturu čovječanstva, tako da je čovjek mora iznova izgrađivati. Na lirsko narodno pjesništvo sjeća zbirka ljubavnih pjesama *Flamme und Wind* (1936). Povijesno mu je djelo *Geschichte des Dritten Reiches*.

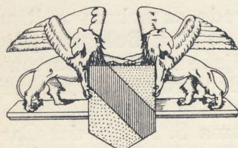
LIT.: F. Lennartz, *Die Dichter unserer Zeit*, Stuttgart. G. Š.

BADELJ ili badeljka, *Tyrimnus leucographus* (L.) Cass, je bodljikava dvogodišnja biljka iz porodice glavočika (v.) s jednostavnom ili razgranjenom, bodljikavo okriljenom i paučinasto dlakavom stabljikom i bodljikavo iscijepanim, duguljastim, na naličju također paučinasto dlakavim listovima. Na vrhu stabljike i njenih ogranaka nalazi se po jedna cvjetna glavica s grimiznim, rjeđe bijelim, cjevastim cvjetovima i bodljikavim ovojnim ljuskama. Raste po zapuštenim mjestima u našim primorskim krajevima.

Imenom badelj ili badeljka označuje naš narod još i mnoge druge bodljikave biljke iz različnih porodica, kao što su na pr. vrste rodova stričak, bodljača, osljebad, dragušica, kotrljan i dr., koje najvećim dijelom osim svojstva bodljikavosti nemaju inače ništa zajedničko. S. H-ć.

BADEM → **Bajam**.

BADEN (ime je stari dativ množine od Bad »kupelj«), do 1918 veliko vojvodstvo, po Weimarskom ustavu jedna od njemačkih saveznih država, danas sastavni dio Reicha. Zaprema 15.070 km² sa 2,400.000 stan., pa je po veličini bio peta savezna njemačka država. Leži na jugozapadu Reicha, nasuprot Alzaciji. Proteže se u smjeru sjever—jug s različitom širinom. Na zapadu je rajnska nizina. Gotovo sva ostala površina Badena pripada Schwarzwaldu (vrh Feldberg 1493 m), koji se na sjeveru spušta u slabo valoviti, prosječno 270 m visoki Kraichgau. Osim jednog malog područja na jugoistoku Baden pripada porječju Rajne. Rudnim blagom je siromašan. Ima nešto kamenog ugljena kod Offenburga i solane kod Rappenaua i Dürheima, dosta dobrog građevnog kamenja i mineralnih vrela.


BADENSKI GRB

Najstariji poznati stanovnici Badena bili su Kelti, koje su kasnije potisnuli Rimljani. Oko 260 pos. Kr. došli su u te krajeve Alemani, a nešto kasnije sa sjevera i Franci. Iz te mješavine razvilo se današnje stanovništvo, u kojemu ipak prevladavaju alemanski elementi.

B. se ubraja među gusto naseljene krajeve Njemačke. Mnogo gušće je naseljena nizina nego viši krajevi. Zemlja je administrativno podijeljena u četiri okružja (Mannheim, Karlsruhe, Freiburg i Konstanz). Najviše je stanovništva zaposleno u industriji (oko 40%), a zatim u ratarstvu i šumarstvu (33%) te trgovini (13%). Najjače je razvijena industrija u rajnskoj nizini (metalna i tkalačka), dok su na Schwarzwaldu brojna manja poduzeća drvne, papirne i staklene industrije pa proizvodnje satova. Velika industrijska poduzeća imaju Karlsruhe, Heidelberg, Freiburg i Lahr. Rajnska pristaništa Mannheim i Kehl su od međunarodnog značaja. Poljoprivreda uzgaja sve vrste žitarica, zatim duhan, hmelj i šećernu repu. Razvijeno je i voćarstvo. Na svjetskom su glasu kupališta i lječilišta Baden-Baden, Badenweiler, St. Blasien. Zimski sport privlači mnogo stranaca.

LIT.: E. von Seidlitsche, *Geographie Deutschlands*, Breslau 1925; W. Gerbing, *Erdbild der Gegenwart*, Europa, sv. I., Leipzig 1926. N. P.

Povijest. B. su stvorili Zähringovci, zvani po gradu iznad istoimenog sela kod Freiburga. Oni su već u 10. st. vršili grofovsku vlast u Breisgauu. Bertold I. postade 1061 vojvoda koruški i markgrof veronski. Pa ako i nije nikad pravo vladao ni Koruškom ni Veronom, ipak su njegovi sinovi podijelili s očevom baštinom u Švapskoj i njegove naslove. Bertold II. osnovao je vojvodsku lozu, koja je izumrla 1218, a Herman I. markgrofovsku, koja je imala svoje posjede u Uffgauu, Murrgauu i Ortenauu. Stekavši 1091 selo, a 1102 i grad Baden, spojio je Herman II. svoj naslov s tim posjedom te se otada zvao markgrof badenski. Iz različitih dioba izišle su napokon 1533 dvije markgrofovske loze, Baden-Baden i Baden-Durlach. Iz prve je potjecao slavni vojskovođa cara Leopolda I., Ludvik Vilim, pobjednik nad Turcima 1689 kod Niša i 1691 kod Slankamena. S njegovim drugim sinom Augustom Jurjem utrnu kuća Baden-Baden 1771, a njezine zemlje prijeđu na Baden-Durlach. No i kraj toga je cijela udružena kneževina obuhvatala samo 3900 km², dok je nije Karlo Fridrih Napoleonovom milošću gotovo početverostručio.

To se povećanje izvršilo u dvije etape: 1. Mir u Lunévilleu 1801 otkinuo je od Njemačke čitavu lijevu obalu Rajne, ali je zajamčio njemačkim knezovima naknadu na desnoj. B. je stoga sklopio već 3. VI. 1802 potajni ugovor s Napoleonom, kako bi sebi osigurao što izdašniji dio plijena. Zamisao je francuske vlade bila, da sekularizacijom crkvenih knezova i medijatizacijom malih svjetovnih knezova, grofova i slobodnih gradova stvori nekoliko osrednjih država pod francuskim tutorstvom. Na osnovi toga je Karlu Fridrihu zaključkom »deputacije državnoga sabora« 1803 podijeljena čast kneza izbornika i dane sve zemlje, koje su na desnom brijegu Rajne imale biskupije Konstanz, Basel, Strassburg i Speyer, pa cijeli niz opatija, četiri slobodna grada i nekoliko svjetovnih teritorija. 2. Slom Austrije u trećem koalicionom ratu, zapečaćen požunskim mirom 1805, pribavio je Badenu starohabsburške posjede u Breisgauu, Ortenauu i grad Konstanz te dao knezu potpuni suverenitet. Iduće je godine Napoleon udao 8. IV. svoju pokćerku Stefaniju Beauharnais za badenskog prijestolonasljednika Karla i primio njegova oca kao velikoga vojvodu 12. VII. u Porajnski savez. Poslije bitke kod Leipziga prijeđe Karlo još u pravo vrijeme u tabor saveznika, da spase tekovine svoga oca, i pristupi 1815 novoosnovanom Njemačkom savezu.

Ipak je utjecaj francuskog duha ostao u Badenu tako jak, da je baš ta zemlja postala kolijevka njemačkoga liberalizma, kojemu se nisu mogli oteti ni knezovi južne Njemačke. Kao jedan od prvih dade Karlo 1818 Badenu liberalan ustav. Reakcija u Austriji i Prusiji bijaše kriva, da badenski liberalizam dugo nije mogao naći veze s nacionalizmom. Liberalac je bio partikularist, jer se bojao obiju njemačkih velikih sila. Ali tridesetih godina prodre nacionalizam i na jugu. Vođa badenskih liberalaca Welcker stavi 1832 u skupštini prijedlog, da se sazove njemački parlamenat, a 1835 pristupi B. Njemačkom carinskom savezu, gospodarskom preteči nacionalnog jedinstva. Pariska veljačka revolucija 1848 izazva u Badenu jak republikanski pokret, koji je doveo do tri oružana ustanka. Trebala je 1849 stupiti u akciju pruska vojska pod zapovjedništvom princa Vilima, kasnijega cara, da se buna uguši i omogući povratak velikom vojvodi, koji je pobjegao u Alzaciju. G. 1866 stajao je B. uz Austriju protiv Bismarckove Prusije unatoč otpora velikoga vojvode Fridriha, koji je bio Vilimov zet. Ali mir od 17. VIII. obuhvaća već i vojnički savez s Prusijom, a u studenom 1870 uđe B. zajedno s Hessenom, Württembergom i Bavarskom u Sjeveronjemački savez, kojega se predsjednik nato proglasi 18. I. 1871 njemačkim carem.

Revolucija u studenom 1918 srušila je badensku monarhiju, a nacionalnosocijalistička je dokinula i badensku državu, ukinuvši zakonom od 30. I. 1934 federativni sustav Njemačke.

LIT.: L. Häusser, *Denkwürdigkeiten zur Geschichte der badischen Revolution*, 1851; Isti, *Über die Regierung Karl Friedrichs von Baden*, 1864; F. v. Weech, *Die Zähringer in Baden*, 1881; Isti, *Badische Geschichte*, 1890; R. Carlebach, *Badische Rechtsgeschichte*, 2 sv. 1906/1909; A. Krieger, *Badische Geschichte*, 1923. Lj. H.

BADEN, grad u Švicarskoj sa 10.000 stan. (50% katolika), 388 m nad m. u kantonu Aargau, sjeverozapadno od Züricha, na Limmatu, u zavjetrini, na željeznici Zürich—Bern—Basel. Grad s općinama Ennetbaden i Wettingen ima 21.600 stan. U njemu je crkva iz 13. st., vijećnica iz 14. st., historijski muzej, kupališna dvorana, kazalište. Kupalište (rim. Aquae Helveticae) ima 17 radioaktivnih sumpornih vrela s 47° C i s Glauberovom te kuhinjskom soli; liječi reumu, uloge, katar, ženske bolesti, bubrežne bolesti i bolesti mjehura. Ima električku industriju, tvornicu željezne robe i obuće. Vinogradarstvo potječe iz 13. st. G. 1274 postao je posjed Habsburga, 1415 švicarskoga saveza, do 19. st. kanton, a tada priključen kantonu Aargau. A. M. S.

BADEN-BADEN, poznato svjetsko kupalište u Badenu. Leži u kotlinastoj dolini u sjeverozapadnom Schwarzwaldu, 180 m nad morem. Okružuju ga oko 600 m visoki bregovi. Baden ima 30.000 stan., većinom katoličke vjere. Željeznicom je vezan važnim prugama Frankfurt—Basel i Pariz—München. Klima je vrlo blaga, a samo mjesto je zaklonjeno od vjetrova. U njemu su termalni (44°—60° C) radioaktivni izvori vode. Tu se liječe u prvom redu reumatizam i katari organa za disanje. B.-B. ima i kazalište i razne umjetničke zbirke. N. P.

BADEN BEI WIEN, grad i najpoznatije kupalište Donje Austrije. Nalazi se 24 km južno od Beča u dolini Schwechata na izlasku iz Bečke šume, 200—250 m nad morem; ima 22.000 stan. Već za Rimljana poznato sumporno kupalište (Aquae Pannonicae), još danas mnogo pohađano.

Izvori imaju od 23°—37° C topline. Lijepo je uređeno, a u okolici nalazi se stari grad (tvrđava) Rauchenstein. B. se najviše razvio u prvoj polovici 19. st., kad je bio ljetna carska rezidencija. N. P.

BADENI, Kazimierz, grof, ✳ Surochów 14. X. 1846, † 9. VII. 1909. Pravne nauke svršio u Krakovu doktorskom disertacijom *Nekoliko primjedaba o vrstama zle nakane u austrijskom pravu.* Služio kod namjesništva u Lavovu, kasnije u min. unutr. poslova u Beču. Zatim je bio u upravnoj službi, iz koje je istupio 1886 i živio na svom imanju u Busku. G. 1880 bude imenovan namjesnikom Galicije. Kao upravni činovnik nije bio birokrat, a ostao je dobar Poljak. Proveo je neke gospodarske reforme kao pristaša konzervativne stranke; dolazio je u sukob sa seljačkim pokretom, kojemu je na čelu bio svećenik Stanislav Stojałowski; borio se proti starorusinskim rusofilima, podupirući ukrajinske »narodnjake«, no ipak su radikalni rusinski krugovi 1894 stupili protiv njegove politike u opoziciju. Nakon posjeta cara Franje Josipa izložbi u Lavovu imenovan je 1895 predsjednikom ministarstva u Beču. Na izborima je radio u duhu njemačko-liberalne stranke, te poznatoga bečkog pučkog tribuna Karla Luegera, koji je triput bio izabran, nije htio potvrditi sve do trećeg izbora. Tada mu njemački liberalci postadoše najljući protivnici. U parlamentu se oslanjao na većinu, sastavljenu od slavenske desnice i kršćanskih socijala. Provodi 1896 reformu izbornog reda, što je 1907 dovelo do principa općeg prava glasa. Česima je dopustio ravnopravnost upotrebe jezika nesamo u vanjskom, nego i u unutrašnjem uredovanju, što je njegove protivnike toliko izazvalo, da je došlo do dvoboja (Wolf-Badeni), u kojem je B. bio teško ranjen u ruku. Pod pritiskom opozicije predao je 1897 demisiju i vratio se u svoj Busk, gdje se bavio gospodarstvom, no bio je i dalje zastupnik na zemaljskom saboru u Lavovu. J. B-ć.


(Foto Scherl)
BADEN-BADEN

BADEN-POWEL, Sir Robert Stephenson Smyth, ✳ London 22. II. 1857, † Nyera (Kenya) 8. I. 1941, engleski general. Osnivač je izvidnika, od kojih su se kasnije razvili skauti. Već zarana se zanimao za život mladeži u prirodi i opisao ga 1899 u knjižici *Aids to scouting.* Ta se knjižica odmah raspačala u 50.000 primjeraka među engleskom omladinom, koja je ubrzo prionula uz logorovanje u prirodi. Skautske su se organizacije raširile doskora po čitavom svijetu. Supruga Baden-Powelova, Oliva, osnovala je žensku organizaciju skauta.

BIBL.: *The Matabele Campaign*, 1896; *Quick Training for War*, 1914; *My adventures as a Spy*, 1915; *Pigsticking*, 1924. F. B.

BADENSKA FILOZOFIJA ili t. zv. »Badenska škola«, poznata i pod imenom jugozapadne njemačke škole (südwestdeutsche Schule), pravac moderne novokantovske filozofije pod vodstvom W. Windelbanda (1848—1915) i H. Rickerta (✳ 1863). Krugu badenske škole pripadaju nadalje E. Lask, B. Bauch, J. Cohn, H. Münsterberg, R. Kroner, G. Mehlis. Naslanjajući se na Lotzea pripisuje *Windelband* pojmu vrijednosti najšire filozofijsko značenje. Norme izviru iz vrijednosti. I Kantov »a priori« nije nešto zbiljsko, nego je nezorni zahtjev (»Sollen«, ono, što treba da bude), imajući vrednosni sadržaj i smisao. Suđenje nije samo jednostavna veza ili sinteza predočaba, nego je povrh toga još i afirmacija ili negacija vrednosnog karaktera. Istina i zabluda ulaze tako u krug vrednosnog ocjenjivanja. To je osobito vidljivo u onim sudovima, u kojima je istaknut odnos subjekta prema predmetu suda (Beurteilung), kao na pr. u sudu: »Stvar je dobra«. Sud je uopće »funkcija pristajanja ili zabacivanja«. Najveća zasluga za produbljivanje i sistematiziranje Windelbandovih misli pripada *Rickertu.* U klasičnom djelu *Die Grenzen der naturwissenschaftlichen Begriffsbildung* on opširno tumači razliku između metodike prirodnih i duhovnonaučnih (historijskih) disciplina. Kulturu shvaća kao sustav općevaljanih vrijednosti i dobara. Spoznajnoteorijske misli iznosi u djelu *Gegenstand der Erkenntnis.* Zabacuje metafizički realizam i mjesto »drugoga svijeta« ontologije uzima vrijednosti i njihovu normu. To je pravi transcendentni bitak; on nije realnost, nego je irealno (nezorno) važenje (Gelten), dakle sfera vrijednosti. Pravi bitak je »das transzendente Sollen«. Na taj način Rickert daje aksiologijskom gledanju (v.) bitni udio u filozofiji. *E. Lask* (✳ 1875, † 1915), profesor na sveučilištu u Heidelbergu, i *B. Bauch* (✳ 1877), profesor na sveučilištu u Jeni, idu još dalje. Oni na neki način uspostavljaju antikantovski odnos između spoznajnoga subjekta i bitka. Bitak je »o sebi« i nije djelo subjektivne logičke svijesti, nije rezultat logičke funkcije mišljenja. Bitak je »logičan« već izvorno u sebi, — dakle objektivni logos predstavlja njegovu supstanciju. Spoznajna funkcija prema takvom bitku nije prema tome »omogućivanje« i produciranje bitka, nego je »otkrivanje« i zahvaćanje (Erfassen). Mišljenje zavisi o bitku, a ne obratno. Tako je Kantov »Kopernikovski obrat« u evoluciji badenske filozofije doživio korekturu u pravcu ontologije i objektivizma. *J. Cohn* (✳ 1869) primjenjuje aksiologijsko gledanje u pedagogiji, ističući s tim u vezi značaj pedagogije ličnosti. *H. Münsterberg* (✳ 1863, † 1919) uzima bezuvjetne vrijednosti kao postulativne pretpostavke svega mišljenja, činjenja i vjerovanja. Vrijednosti su u vezi s voljom. »Čista volja« cijeni i hoće bezuvjetne vrijednosti, t. j. one vrijednosti, koje nemaju veze s našom ugodom ili neugodom, a unatoč tome je njihovo važenje izvan svake sumnje. »Nad-ja« (Über-Ich) je izraz aktivne jezgre ljudskog bića. Svijet je čin, »nad-ja« je čin, a i istina je naposljetku čin djelatne volje. Tako Münsterberg ujedinjuje idealizam vrijednosti s fichteovskim voluntarizmom i aktivizmom.

BIBL.: W. Windelband, *Geschichte der Philosophie* (od 3. izd. naslov *Lehrbuch der Geschichte der Philosophie*), *Präludien*, 1883; *System der Kategorien*, 1900; *Über Willensfreiheit*, 1904; *Einleitung in die Philosophie*, 1914; H. Rickert, *Der Gegenstand der Erkenntnis*, 1928, 6. izd.; *Die Grenzen der naturwissenschaftlichen Begriffsbildung*, 1920, 3. izd.; *Vom System der Werte*, 1912; *Die Philosophie des Lebens*, 1920; *System der Philosophie*, I., 1921; E. Lask, *Die Logik der Philosophie und die Kategorienlehre*, 1910; *Die Lehre vom Urteil*, 1911; B. Bauch, *Neuere Philosophie bis Kant*, 1908; *Das Substanzproblem in der griechischen Philosophie*, 1910; *Immanuel Kant*, 1917; *Wahrheit, Wert und Wirklichkeit*, 1923; *Das Naturgesetz*, 1924; *Ethik*, 1935; J. Cohn, *Voraussetzungen und Ziele des Erkennens*, 1908; *Der Geist der Erziehung*, 1919; *Der deutsche Idealismus*, 1921; *Befreien und Binden*, 1926; H. Münsterberg, *Philosophie der Werte*, 1921, 2. izd.

LIT.: P. Goedecke, *Wahrheit und Wert*, Eine logisch-erkenntnistheoretische Untersuchung über die Beziehungen zwischen Wahrheit und Wert in der Wertphilosophie des badischen Neukantianismus, 1928. S. P-i.


SIR ROBERT BADEN-POWEL

BADENSKA GLINA (po gradu Badenu kod Beča), dubokomorska taložina druge mediteranske stepenice u bečkoj tercijarnoj kotlini. Ovamo svrstavamo nježne, homo-

gene i modrikaste lapore i gline, u kojima nalazimo dobro uščuvane kućice *Pleurotoma* s velikim brojem vrsta. Radi toga zovu badensku glinu i pleurotomnom glinom. Od ostalih porodica puževa česte su *Natica*, *Scalaria* i *Solarium*, a od školjkaša *Pecten cristatus* i *spinolosus*, pa porodice *Corbula*, *Nucula* i *Leda*. U tim sedimentima često dolazi i *Dentalium*. Od *Foraminifera* ističe se *Nodosaria*, a potpuno manjkaju *Amphistegina* i *Heterostegina*. Badenskoj glini odgovaraju u Italiji modre gline od Tortone (zato tortonien). Badenska glina dolazi i u nekim tercijarnim krajevima u Hrvatskoj, na pr. kod Dolja u Zagrebačkoj gori i u Glinskom Pokupju. F. Š.

BADEV, Jordan, ✳ Bitolj 1888, bugarski literarni kritičar. Gimnaziju je svršio u Bitolju. G. 1906 otputovao je u Sofiju, gdje je na sveučilištu učio slavensku filologiju. Godinu dana kasnije otputovao je u Lausannu, u Švicarsku, gdje je nastavio svoje obrazovanje. Poslije studija imenovan je učiteljem u svom rodnom mjestu na petorazrednoj školi; tu ga je zatekao i Balkanski rat. Poslije ratova učiteljevao je u Sofiji, bio je tajnik Narodnog kazališta, a od 1931 je urednik kulturne rubrike u najvećem bugarskom dnevniku, sofijskoj *Zori*. Surađivao je u svim znatnijim izdanjima makedonske emigracije. Svoje je literarne kritike štampao uglavnom u *Zori* i *Zlatorogu*. Izdao je dvije knjige, *Skice o živima* (1934) i *Umjetnost i život* (1939). G. K.

BADGASTEIN, 1050 m nad morem, smješten je u dolini (dugoj 40 km) između Visokih Tura i Salzburških Alpa.



BADGASTEIN
(Orbis terrarum)

Poznato svjetsko radioaktivno kupalište (godišnje 10.000 gostiju). Toplina vode iznosi od 26°—50° C. Kupalište je moderno i bogato uređeno, a okolica je prekrasna, s mnogo vodopada. N. P.

BADICS, Ferencz, ✳ 1854, madžarski književni historičar. Najznačajnije mu je djelo studija o povijesnim izvorima o Benku Botu (v.) *Bánk-Bán*. Izdao je komentirane serije sabranih djela starih madžarskih pisaca (među njima *Obsidio sigetiana* i druge manje pjesme Nikole Zrinskoga). E. K.

BADIJA, otočić od blizu 1 km² površine, južno od grada Korčule, obrastao makijom, u mediteranskom podneblju sa srednjom godišnjom temperaturom od 16° C. Jedino je naselje franjevački samostan u slikovitoj uvalici, koju oživljava maslinova, borova i čempresova šuma. Taj je dio otočića korčulanska općina 1394 darovala franjevcima, kojima je kasnije darovan i ostali dio otoka. Stariji dio današnjeg samostana sa crkvom i klaustrom podignut je koncem 15. i početkom 16. st., kako pokazuje i kasna gotika, u kojoj su građeni. Na crkvi se ističe lijepi ranorenesansni portal škole Jurja Dalmatinca. Klaustar, koji je dovršen 1477, predstavlja tehnikom, vedrom harmonijom i proporcijama arkada i vitkih stupova jedan od »dragulja dalmatinske arhitekture« (T. G. Jackson). G. 1763 dograđena je crkvi barokna kapela, u kojoj je umjetničko drveno Raspelo neobično snažnog realizma, iz početka 15. st., predmet osobitog poštovanja bliže i daljne okolice. Od slika su spomena vrijedne: velika *Zadnja večera* u blagovaonici te pala *Uznesenje Marijino* u crkvenoj apsidi, dobre radnje nepoznatih kasnovenecijanskih maj-



(Foto Griesbach)
BADIJA KOD KORČULE
(Sprijeda: Franjevački samostan, *u pozadini:* Kamenolomi na Vrniku)

stora. U knjižnici (oko 6000 svezaka) je nekoliko latinskih i grčkih inkunabula te zbirka starinskih kopalja, koja su navodno Korčulani oteli neprijatelju prigodom sukoba s kraljem Aragonije i Napulja 1483 i sa turskim kapetanom Uluz-Alijom 1571. Samostan je gotovo za polovicu povećan 1909, kada je franjevačka provincija sv. Jeronima tamo otvorila nižu klasičnu gimnaziju, koja od šk. g. 1922/3 prima u internat nesamo kandidate za red, nego i za ostala građanska zvanja. G. 1924 škola je dobila pravo javnosti. Otada je zavod u više navrata dograđivan te danas prima redovito oko 100 učenika iz primorja i ostalih krajeva domovine.

LIT.: D. Fabianich, *Storia dei Frati Minori in Dalmazia*, Zadar 1863-4; Vinko Foretić, *Otok Korčula u srednjem vijeku do g. 1420*, HA, Zagreb 1940. V. B-ra.

BADILE, Giovanni Antonio, ✳ Vicenza oko 1516, † Vicenza 1560, talijanski slikar. Potječe iz stare veronске slikarske porodice. Učitelj mu je bio Francesco Torbido, a utjecali su na nj Moretto da Brescia i Tizian. Osrednji slikar, ali poznat kao učitelj svog sinovca Paola Veronesa. Važnija se njegova djela nalaze u Veroni (u crkvama SS. Nazzaro e Celso i S. Bernardino, pa u Museo Civico) i Turinu (Pinakoteka).

LIT.: V. Cavazocca, *I pittori Badile* (u reviji Madonna Verona, VI., 1912); A. Venturi, *Storia dell'arte italiana*, IX./4., Milan 1929. A. Sch.

BADJURA, Rudolf, ✳ Litija 17. IV. 1881, slovenski turistički i sportski pisac. Svršio je gimnaziju u Ljubljani i tečaj trgovačke akademije u Pragu, prošao mnoge alpinističke i skijaške škole, te tako stekao spremu za unapređenje turizma u Sloveniji. Već kao đak bio je jedan od najsmionijih planinara i posjetilaca podzemnih jama, a kao skijaš je među prvim Slovencima. Njegovi prvi članci izašli su u listu Dom in Svet 1901—10. Od 1913 izdaje nomenklaturom bogato opremljene putokaze po Sloveniji. Priredio je mnoge zemljovidne karte slovenskih krajeva.

BIBL.: *Na Triglav, v kraljevstvo Zlatorogovo*, 1913, također hrvatski 1922; *Smuška terminologija*, 1921; *Jugoslovenske Alpe, I. Slovenija*, 1922, hrv.; *Slovenija, Pohorje*, 1924; *Kleiner Führer durch Slowenien*, 1925, 2. izd. 1936; *Praktičen vodnik. Kozjákovo pohorje*, 1927; *Praktičen vodnik. Zasavje*, 1928; *Izleti po Karavankah*, 1932; *Sto izletov po Gorenjskem, Dolenjskem, Notranjskem*, 1930; *Zimski vodnik po Sloveniji*, 1934; *Průvodce Bledem a okolím*, 1935. J. R.



KLAUSTAR FRANJEVAČKOG SAMOSTANA NA BADIJI

BADKOVIĆ, Antun, kipar 15 st., spominje se 1433 u šibenskim kvadernama.

LIT.: I. Kukuljević-Sakcinski, *Slovnik umjetnikah jugoslavenskih*, Zagreb 1858. A. Sch.

BADLJEVINA, bila je prije Turaka župa arhiđakonata svetačkoga (de Zinche) sa crkvom, posvećenom sv. Krstu. Zapisana je u popisu župa zagrebačke biskupije, prvi put 1334, a onda opet 1501. B. je sada selo u pakračkom kotaru, po položaju na sredini između Pakraca i Daruvara. U turskom prodiranju raseljeno je uglavnom cijelo zemljište u zapadnoj Slavoniji, ali se u B. i u susjednoj Derezi održalo nekoliko kuća starosjedilaca Hrvata, koje su poslije oslobođenja od Turaka pojačali s nekoliko porodica naseljenici iz Bosne i Hrvatske. Tome naselju služila je isprva stara crkva sv. Krsta, u kojoj su od drveta ugradili kapelu. Danas je B. poveće selo, u kojem ima do 800 hrvatskih stanovnika.

LIT.: F. Rački, *Popis župa zagrebačke biskupije 1334 i 1501*, Starine, IV.; T. Smičiklas, *Dvijestogodišnjica oslobođenja Slavonije*, II. S. P-ć.

BADMINTON, igra slična tenisu. Igralište je manje od igrališta tenisa, a igra se loptom od pluta, na kojoj su s gornje strane usađena pera. Lopta se odbija raketima, a mora se zahvatiti prije nego padne na zemlju. Igra se obično u zatvorenim prostorijama, no ljeti se gdjegdje igra i na otvorenim igralištima. Igru su prenijeli Englezi iz Indije, te se razvila u dvoru Badmintonu, po kojemu je i dobila ime. Razmjerno je najviše razvijena i popularna u Danskoj. G. 1934 osnovana je »International Badminton Federation«, koja ima najviše članova u britanskim i skandinavskim državama. F. B.

BADNJAK, 1. cio dan (24. XII.) prije Božića. 2. Samo veče uoči Božića, badnje veče (kajkavski *božično navečerje).* 3. Obredni predmet za dan uoči Božića (grana, panj, pecivo). Za 1. i 2. u Bosni ima i naziv *Badnjica*, u Istri *vilija* (od lat. vigilia) *Božja.*

Ime je izvedeno veoma davno od korijena *»bd«* u glagolu *bd-jeti* i u pridjevima *badar, budan* (slično kao u lat. *vigilia* prema vigilare »bdjeti«), jer se u toj osobito važnoj zimskoj svečanoj večeri (noći), kao i uoči drugih blagdana, moralo bdjeti. Naziv dana, odnosno večeri, prenesen je i na same obredne predmete. Narodni običaji na B. sadrže više različnih komponenata, različne starine i podrijetla. Prema dosadašnjim istraživanjima glavne su i najbrojnije zastupane u njima one tradicije, koje su u vezi s kultom predaka, a posebno s očitovanjem strahopoštovanja prema *domaćim pokojnicima.* Takve su u prvom redu: *paljenje svijeća* (u Hrvata po Slavoniji i Bosni vrlo često po 3 — zvane *trojstvo*, u ostalim krajevima ponajviše jedna), koje se pale i trnu na svečan način, a gase vinom, kruhom, žitom; pritom se gata o smrti prvoga budućeg pokojnika u kući; poznata su već od davne starine *jela posmrtnih svečanosti* na badnje veče, tako: grah (poznat kao takav i u Rimljana), med, orasi, ribe. U nekim se hrvatskim krajevima ostavlja nešto jela i pića od badnje večere, katkada izričito dušama pokojnika. I sam zapaljeni badnjak-panj tumače neki stručnjaci kao vatru, paljenu pokojnicima, da se oko nje ovi tada okupe i griju na ognjištu, pa da se i slama prostire zbog njih. Štaviše i božićne darove (→ Božić) tumače u novije vrijeme kao (fingirane) darove pokojnika ukućanima. Badnja večera redovno je intimna kućna svečanost, kod koje treba da se okupe *svi* ukućani (zajedno s domaćim pokojnicima). Na stolu su se te večeri, i idućih dana, a često i kroz čitavo božićno doba sve do Sv. tri kralja, mora naći poseban svetačni hljeb, pecivo — ili više njih, kako u kojem kraju: *česnica, ljetnica, litnjak, božić, krsnica* ili *križnica* i dr., što veći to bolje, u znak obilja iduće godine; taj je hljeb išaran ili ukrašen figurama od tijesta, često zajedno s drugim nekim predmetima na stolu (brus, češalj, žitak).


TRI BADNJAKA, OKIĆENA BRŠLJANOM, UZ NJIH ZAOBLICA
(Klepci u Hercegovini)


BADNJAK-HRASTIĆ, POSTAVLJEN UZ STREHU
(Radića brdo kod Travnika)

Osim manističke komponente (→ Manizam) odnosi se velik broj *čaranja* (magije) i *gatanja* (divinacije) na *prirod* i *boljitak* kuće u idućoj godini: tako posuda puna svakovrsnog žitka (žitâ, sjemenja, plodova) — stručni je naziv za to *panspermia* — znači želju, da iduća godina bude tako obilna svakim rodom. I svetačni kolači, pa običaji s njima često imaju takav magički cilj u svrhu budućeg obilja žita. U takvu se kolaču često umijesi kakav srećonosni predmet, osobito novac, pa kome dopane, taj će biti čitavu godinu sretan i čestit; po Bosni i Hercegovini poznat je gdjegdje još i pod imenom *česnica.* U lopaticu pečenog brava, plećku ovce gata se o svemu, što će u idućoj godini zadesiti dom, ukućane, imanje, blago i t. d. (→ gatanje). Po Hrvatskoj se izvlače vlatovi ispod stolnjaka i po njihovoj se duljini gata o duljini budućega lana ili konoplje. Kod sjevernih Hrvata ovija se oko nogu stola lanac, a pod stol stavlja lemeš, sjekira, ham, ili drugo oruđe, također s nekom magičkom svrhom; i kod gradišćanskih se Hrvata bilježi taj običaj. Takvu magičku tendenciju čini se da prvobitno ima i tradicija, da na B. i ostale božićne dane bude u kući nešto *svježeg zelenila*: vlatovi isklijale pšenice, posijane obično na sv. Luciju ili Barbaru; do novijih vremena nije to bilo u Hrvata na selu svuda rašireno. Isto se tako stavljala i grana ili stabljika koje zimzelene biljke, na pr. veprinca, imele, božikovine, pa i crnogorična, katkada i okićena, možda to po primjeru »božićnog drvca«, tek iz novijega vremena; tako je napose u sjev. hrvatskim krajevima, dok se u Hercegovini i po Dalmaciji sva kuća okiti do b. večeri bršljanom, lovorom i sličnim (*gobinanje*), a tako i druge zgrade i njihovi dijelovi kao vrata, prozori, ograde, pače i grobovi. To naše tradicijsko zelenilo dovodi se u vezu s dobro



HRANJENJE OVACA KOD JANJILA POGAČOM
(Klepci u Hercegovini)

potvrđenom sličnom predajom, prema kojoj su Rimljani u isto ovo godišnje doba kitili svoje kuće zelenilom. Smisao ovoga božićnog zelenila tumači se što simbolski, što magički: ono nosi u sebi životnu snagu i svježinu, koja se prenosi na ljude i blago i sve živo, te u to kritično zimsko doba donosi i zaštićuje zdravlje (o »božićnom drvcu« → Božić). Kod nas, kao i u drugih južnih Slavena, pa i mnogih drugih naroda Evrope, postoje gotovo svuda običaji, da se na b. veče u kuću unosi i rasprostire *slama* ili *sijeno*. Onaj, koji je unosi, a redovno je to starješina obitelji, obično govori osobite *čestitke* ukućanima. Slama se razastire na neka određena mjesta: pod stolom, na stolu, po klupama i stolicama, a gdjegdje i po svem podu sobe, pri čemu često djeca pijuču ili oponašaju druge životinjske glasove. Djeca se valjaju po slami (ili sijenu), a katkada i spavaju na njoj. Gdjegdje to čine i odrasli, tako po Bosni, Baranji i Bačkoj, a i drugdje, ili ima bar uspomena na b. To je bio negda opći običaj, obavezan i za odrasle, a tumači se različno: sad u vezi s poštovanjem domaćih pokojnika — slama se prostire, da i oni tu noć na stari način (arhaizirانje) s ukućanima na podu počivaju; sad kao ostatak, kako se misli, negdašnjeg prostiranja trave, da na njoj ukućani blaguju zajedno s nekim božanskim bićima, koja tada k njima silaze; ipak je ovo manje vjerojatno. — Jedan od najznačajnijih običaja na B. i kod Hrvata kao i kod drugih južnih Slavena te još nekih naroda u Evropi jest postavljanje odnosno paljenje *badnjaka*. U nas ga ima 2 vrste: jedno su badnjaci u obliku grane; ta se donosi do kuće i postavlja uz kuću ili strehu; uzima se najčešće od hrasta ili lijeske i ostaje tu dulje vrijeme, katkada, kao u sjevernoj Bosni, sve do iduće godine; — drugo su badnjaci u obliku panja ili više njih, tako po Bosni, Hercegovini i susjednoj Dalmaciji najčešće po 3, ili kako je u južnoj Dalmaciji i u Crnoj Gori, onoliko njih, koliko je muških članova obitelji. Ti su panjevi najobičnije od hrasta, inače i od masline, česvine pa i drugoga drveta. Veličina badnjaka je po predaji ustaljena. Badnjak se donese kući i postavi vani uz kuću, a onda ga domaćin uveče svečano unese na ognjište i tu zapali. S b. panjem ima nekoliko vrlo značajnih običaja: uza nj se katkada stavlja kruha i vode, ili se posipava žitom, prelijeva vinom ili uljem, ili se na nj stavlja malo od različnih jela. Kako se često s njim postupa kao s nekim živim bićem (upućuju mu se katkada i neke izreke), daje to, s ostalim, povoda tumačenju, da je b. panj svoje vrste zamjenik nekoga živog bića ili neki fetiš. Drugo tumačenje dovodi b. panj u vezu sa suncem: on ima dati onu prijeko potrebnu vatru, svijetlo i toplinu u doba, kad je sunce najslabije, da mu te vatre pomognu, da ojača i prevlada tamu i studen. Treći ga tumače kao bitno srodna t. zv. svibanjskom drvetu, koje se siječe i postavlja 1. svibnja, ali i na neke druge dane u godini, a gdjegdje ga u Evropi upravo i spaljuju (ovdje osobito dolaze u obzir običaji sa siječenjem drva za B. i postavljanjem uz kuću). Tome tumačenju dolazi ususret osobito onaj naš prvi oblik granatoga b. Četvrto tumačenje dovodi b. panj u vezu s glavnom komponentom onih običajâ na B., koji se odnose na pokojnike: on bi tu imao biti samo najzgodniji oblik trajne dobre vatre, oko koje će se pokojnici okupiti i grijati te noći. Tu će biti i razlog poštovanju prema njemu, pa i običajima s jelom i pićem uza nj. Paljenje b. panja u Hrvata nije tako staro, da bi sezalo u doba prije seobe na jug; danas se ono već gubi, odnosno izgubilo se u krajevima, gdje nestaje starinskog ognjišta, a uvode se štednjaci, dakle uglavnom na sjeveru i sjeverozapadu, gdje ipak ima često nekih ostataka, redukcija tog običaja. — U nekim krajevima osobito su značajni za taj dan i *običaji s domaćim životinjama:* blagu se daje bolja hrana, ovcama se u tor iznosi osobita pogača i daje im se jesti, protjeruju se među 2 svijeće (i 2 grebena) i dr. — Osim spomenutih već gatanja i čaranja ima još i drugih različnih, a vezana su napose za B. kao i mnogo *vjerovanja,* tako na pr. da domaće životinje o ponoći razgovaraju, pa neka vjerovanja o bilju i čovjeku. Pobožnost ukućana na B. značajna je napose kod večere: prije nje u nekim krajevima cijela porodica ustrajno moli mnogo molitava (osobito u Bosni i Hercegovini). Izražava se to i u popijevkama, od kojih su osobito značajne za sjeverne hrvatske krajeve »Narodi(l) nam se kralj nebeski« (v. tamo), a za južne i jadranske »U se(j) vrime godišća« (v. tamo). Po jadranskom području, tu i tamo i drugdje, a i kod gradišćanskih Hrvata obilaze na taj dan, kao i na druge neke dane božićnog doba selom mještani, pjevajući osobite popijevke (→ kolede) i čestitajući blagdane, za što dobivaju dar. Čestitka badnjem danu (kalendarski je svetac Adam i Eva) pa dalje i Božiću uobičajena je kod seljaka upravo na badnje veče, na pr. kod unošenja slame, badnjaka, a ima u svakom kraju neke ustaljene oblike, isto kao i odgovor na čestitku; tako na pr. iz Bosne: »Čestita vam Badnjica i sveto Porođenje Isusovo!« s odgovorom na pr. »Čestita ti i vira i duša!«. U Slavoniji se tada čestita »Adam i Eva«, a izvodila se i igra »A. i E.«.

Običaj davanja darova na B. kod nas je na selu novijeg datuma, po građanskom primjeru. To isto vrijedi i o t. zv. božićnom drvcu (→ Božić).

Značajno je, kako se neki običaji, koji se vrše na B., odnosno Božić, *ponavljaju* i na neke druge datume ovoga svetačnog dana, osobito na Novu godinu i Sv. tri kralja — rjeđe prije samog B.; tako se na pr. b. panj nastavlja paliti i na Novu godinu, katkada i na Sv. tri kralja — no u tom ima znatnih regionalnih razlika. Tako se ponavljaju i neki oblici i pojedinosti napose seoskih čestitaka. To ponavljanje potječe od poremetnja i mijenjanja datuma Božića i Nove godine u prošlosti (→ Božić).



(Foto Stj. Dokušec)
UNOŠENJE SLAME U KUĆU (Lupoglav kod Dugog Sela)

Običaji našega građanskog B. dijelom su isti kao i ovi seljački i isti im je korijen: paljenje svijeće, neka badnjačka jela, svježe zelenilo, tu i tamo malo slame. Ostali su drukčiji i drugih izvora: kićenje božićnoga drvca, davanje raznovrsnih darova (za oboje → Božić); mnogih običaja u gradu uopće nema, a poznaje ih hrvatsko selo ili ih je u prošlosti svuda poznavalo, tako badnjak panj.

Nešto ostataka sličnih običaja na B. ima i u našim muslimana, na pr. zalaganje lukom kao odbojnim sredstvom protiv vještica, rjeđe i badnjak panj i drugi neki, koji su ostali (po starom kalendaru) iz doba prije prijelaza na islam.

LIT.: → Božić. M. G-i.

Badnjak u crkvenom životu → Božić.

BADOER, stara mletačka porodica, koje tradicija seže u početak 9. st.

1. **Alvise** se kao generalni providur Dalmacije istakao u borbama s Turcima. G. 1538 bio je poslanik kod Karla V.

2. **Sebastiano**, ✻ 1424, † 1489, bio je poslanik kod Matije Korvina 1474 sa zadaćom, da ga potakne na križarsku vojnu.

BADOGLIO, Pietro, ✻ Grazzano Mon Ferrato (pokrajina Alessandria) 28. IX. 1871, maršal Italije, sudjelovao 1912 u Libijskom ratu; postao je general nakon zauzeća Gorice (kolovoz 1915); poslije bitke kod Caporetta (Kobarid, studeni 1917) zamjenik šefa glavnog stožera. U studenomu 1918 vodio je u Villagiusti pregovore za primirje. Poslije rata zastupao vrhovnog zapovjednika vojske i obavljao diplomatske misije u Rumunjskoj, Sjevernoj Americi (1921) i Braziliji (1924). Šef glavnog stožera postao 1919 i na male prekide ostao na tom položaju do 1926. U prosincu 1928 generalni guverner Libije. Pri kraju svoje vojničke karijere. Badoglio je postao maršal Italije i šef glavnog stožera. Koncem 1940 je umirovljen. Sl. P-ć.



PIETRO BADOGLIO

BADOVINAC, 1. Marko, ✻ 1771, † 1851, Žumberčanin, svećenik (župnik u Mrzlom Polju, rektor grkokat. sjemeništa, opat i kanonik u Križevcima), kao samouk bavio se iz zabave kiparstvom i izrađivao kipove od kamena, drva i kosti.

2. **Nikola**, ✻ Badovinci u Žumberku 1827, † 1902, financijski stručnjak i političar. Pravne nauke svršio u Zagrebu. G. 1850 stupio u financijsku službu. Kao dobar stručnjak pozvan 1878 na rad u Bosnu, gdje je uvelike pridonio sređivanju financija. Nakon povratka u Zagreb bavi se kao nezavišnjak politikom. Biran za gradskog zastupnika, zastupnika u saboru, a 1887 suspendiran kao načelnik, jer je bio izabran za zastupnika. Bavio se žumberačkim pitanjem i o tome pisao (u Obzoru i posebno, *Darstellung d. wahren Sachverhalts in d. Sichelburger-Marienthaler Frage*, 1902, Žumberak i Marindol).

BADR (ili Bedr), umro 921, prvi ministar (hadžib) Abd ar-Rahmana III. (v.). Bio je vjerojatno slavenskoga roda, a već je 902 zapremao odlično mjesto na dvoru emira Abdalaha. Istakao se kao vojskovođa, ali je znao postići cilj i bez sile. Napose je za prvih godina Abd ar-Rahmanove vlade svladao brojne teškoće, na koje je nailazio mladi emir, mjesto kojega je Badr zapravo vladao sve do svoje smrti. Od vojnih uspjeha najznatniji su mu osvojenje Ecije od ustaša (912) i dvostruka pobjeda nad Leoncima kod Matonije (918). J. A.

BADRIĆ, fra Stjepan, ✻ Drniš o. 1687, † Verona 20. IV. 1747, dalmatinski franjevac, profesor, propovjednik, vojni kapelan hrvatskih vojnika na mletačkom brodovlju. Nešto preradio i latinicom štampao *Ukazanje istine megju carkvom istočnom i zapadnjom*, Mleci 1745, koje je pod naslovom *Zarcalo* 1716 bio tiskao bosančicom i onda u latinskom prijevodu kao *Speculum veritatis* (Mleci 1725 i Trnovo 1730) bugarski svećenik Krsto Pejkič. — Badrić je još izdao *Pravi način za dovesti duše virni na život vičnji* (Mleci 1746).

LIT.: Zlatović, *Franovci i hrv. puk*, Zagreb 1888; Jelenić, *Bio-bibliografija franjevaca Bosne Srebr.*, Zagreb 1925; J. Božitković, *Bio-bibliografski prilog o fr. Stjepanu (griješkom: Josipu) Badriću Drnišaninu*, Nova Revija, XVII., 1938, br. 5., str. 548—562. St. P.

BAENA, Juan Alfonso de, ✻ prvih god. 15. st., španjolski pjesnik. Premda je bio niskoga podrijetla, bio je viđen na dvoru Henrika III. i Juana II. Poznavao je povijest, moralnu filozofiju i provansalsko pjesništvo. Među suvremenicima ističe se finoćom duha, vješto gradi stihove, a u svojim pjesmama (*Cancionero*) ima množinu metričkih kombinacija i rima. A. M.

BAEOMYCES → **Lišaji.**

BAERNREITHER, Joseph M. ✻ Prag 12. IV. 1845, † Teplitz 19. IX. 1925, austrijski državnik. Potomak porodice, koja je mnogo značila u austrijskom kulturnom životu. Svršivši pravo u Heidelbergu i Pragu stupa u sudsku službu. Zarana sklapa prijateljske veze s Durdíkom, profesorom filozofije na češkom sveučilištu u Pragu, i od njega dobiva posebnu obuku u filozofiji. Preko Durdíka postaje pristaša Kantove filozofije. Putujući (1872) po Balkanu i bliskom Istoku upoznaje se s istočnim pitanjem. Proučava pitanja modernoga sudbenog postupka i zanima se za radnička pitanja. Neko vrijeme pomišlja na habilitaciju na sveučilištu, ali se onda obraća politici, te je 1883 izabran u češki sabor, a zatim i u bečki parlamenat. Tim povodom istupa iz državne službe. Pripada stranci velikog posjeda, odanoj ustavu, a razvija široku djelatnost na području zakonodavstva, uprave, gospodarskih i socijalnih pitanja i školstva. Skupa s ministrom predsjednikom grofom Taaffeom radi oko njemačko-češkog sporazumijevanja i oko reforme sudbenog postupka. Kao ministar u kabinetu grofa Thuna sudjeluje kod obnove austro-ugarske nagodbe i stupa u uske veze s madžarskim državnicima Kolomanom Szélom, Wekerleom i grofovima Apponyijem i Andrássyjem. Radi na jačanju nove struje u austro-ugarskoj politici, koja bi dala šireg udjela parlamentarnim državnicima, a u »steriliziranom sistemu« činovničkog vladanja vidi opasnost za budućnost monarhije.

G. 1900—1905 njegova se politička djelatnost kreće u prvom redu oko prilika u Češkoj, a podjedno znanstveno obrađuje pitanje brige za mladež i u vezi s kaznenim postupkom za mladenačke prekršaje. To mu je jedno od glavnih pitanja moderne socijalne politike. U tu svrhu putuje po Njemačkoj, Belgiji, Francuskoj, Švicarskoj i Engleskoj, a svraća se i u Sjedinjene američke države. Izučavajući pitanje zaštite djeteta, organizira prvi kongres za zaštitu djeteta u Salzburgu 1907. U parlamentu se zalaže, da opće, jednako i neposredno izborno pravo, koje tada stajaše na dnevnom redu, bude postavljeno na umjereni demokratski osnov. Kad nije u povodu agitacije svenjemačke stranke bio izabran u parlamenat, bude pozvan 1907 u gornju (gospodsku) kuću. Ne puštajući s vida mogućnost ostvarenja sporazuma između Čeha i Nijemaca, dolazi konačno do uvjerenja, da do tog sporazuma ne će doći za života Franje Josipa.

S područja nutarnje politike prelazi B. na područje vanjske. Pred njegovim se očima pitanje južnih Slavena otvara u čitavom svom opsegu. Smatra, da se s pomoću Austrije može povoljno riješiti, ali da se nikako ne može dovesti u sklad s opstankom austro-ugarskog dualizma i s premoću Madžara u monarhiji. Stupa u vezu s glavnim predstavnicima Hrvata, Srba i muslimana u Bosni i Hercegovini. Za razliku od Aehrenthala, Buriana te njemačkih i madžarskih članova delegacija, pitanje Bosne mu je samo dio čitavoga tog važnog pitanja. Da bi dobio što točniji uvid u njegove komponente, svake godine putuje u Zagreb, Sarajevo, Mostar, Split, Dubrovnik i dolazi u dodir s političkim vođama i sa samim narodom. Putuje i u Beograd i po Srbiji sklapajući veze s vođama pojedinih stranaka. Političari s Balkana redovito ga posjećuju, kad dolaze u Beč, i obavještavaju ga o razvoju političkih i gospodarskih prilika. Svoje nazore o pitanju južnih Slavena iznosi ne samo u Austro-Ugarskoj nego i u Njemačkoj, kod pojedinih državnika, pa i kod samoga cara Wilhelma. U ishodu balkanskih ratova nalazi potvrde svojim nazorima, da austrijski i ugarski državnici slabo sude o biti pitanja južnih Slavena. Za sukob između Srbije i Austro-Ugarske 1914 je uvjeren, da će dovesti u pitanje i sam opstanak habsburške monarhije.

Za vrijeme Friedjungova procesa u Beču nastupa kao posrednik između obiju stranaka nastojeći, koliko je bilo

moguće, spasiti ugled austro-ugarske diplomacije i habsburške monarhije.

Za rata 1914—1918 živi ponajviše na svom imanju u Češkoj, podržava veze sa svojim političkim drugovima i osuđuje nutarnju politiku grofa Stürgkha. Zalaže se za što povoljnije rješenje novih socijalnih pitanja, koja iskrsavaju u vezi s ratom, za brigu za udovice i siročad ratnika. Nakon smrti Franje Josipa stupa B. u vladu kao ministar socijalne politike i tako postaje organizatorom onog socijalnog sistema, koji je preživio slom monarhije i koji je naslijedila nova Austrija. Nakon rata živi pretežno u Beču, ali i putuje po Njemačkoj, Holandiji i Italiji. U Italiju ga je vukao, pored uspomena iz mladih dana, i Mussolinijev fašistički sustav. G. 1921—1925 sređuje bilješke i sastavlja dnevnik (v. Bibl.).

BIBL.: *Stammgütersystem und Anerbenrecht in Deutschland*, Beč 1882; *Die englischen Arbeiterverbände und ihr Recht*, Leipzig 1886 (prevedeno na engleski); *Jugendfürsorge und Jugendstrafrecht in den Vereinigten Staaten von Amerika*, Leipzig 1905; *Bosnische Eindrücke, Eine politische Studie*, Beč 1908; *Grundfragen der sozialen Versicherung in Oesterreich*, Beč 1908; *Zur böhmischen Frage*, Beč 1910; *Römisches Tagebuch*, Berlin 1929; *Fragmente eines politischen Tagebuches, Die südslawische Frage und Oesterreich-Ungarn vor dem Weltkrieg* (izdao s uvodom J. Redlich u Berlinu 1928).

LIT.: Redlichov uvod B-ovu dnevniku; A. Malbaša, *Bosansko pitanje i Austro-Ugarske u svijetlu političkog dnevnika J. M. Baernreithera*, Sarajevo 1933. J. N.

BAERZE (Baerse, Barse), Jacques de, ✻ Dendermonde (Termond), flamanski drvorezac 14. st., jedan od najznatnijih umjetnika, koji su djelovali na dvoru burgundijskih vojvoda u Dijonu. Godine 1390 izrađuje za vojvodu Filipa Smjeloga po uzoru svojih rezbarenih oltara u Termondu i opatiji Byloke dva oltara za crkvu kartuzijanaca u Champmolu kraj Dijona. Ove je oltare polihromirao i naslikao za njih krilne slike majstor Melchior Broederlam. Za francuske revolucije zabačeni i oštećeni restaurirani su 1841—1843, pa se danas nalaze u muzeju u Dijonu. Na prvome su u 37 likova prikazani *Poklonstvo sv. Triju Kralja, Raspinjanje* i *Polaganje u grob*, na drugom (28 likova) *Smrt Ivana Krstitelja, Mučeništvo jednog sveca* i *Iskušenje sv. Antuna*. Stilistički pripremaju ova djela prijelaz u realizam 15. st., a važna su, jer su na njima prvi put dosadašnji veliki politički likovi nadomješteni slikovito shvaćenim prizorima s brojnim sitnim likovima.

LIT.: C. Deshaines, *Histoire de l'art dans la Flandre, l'Artois et le Hainaut avant le XVe siècle*, Lille 1886; St. Lami, *Dictionnaire des sculpteurs de l'école française du moyen-âge au règne de Louis XIV*, Pariz 1898; Thieme-Becker, *Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler*, II., Leipzig 1908. A. Sch.


ADOLF BAEYER

BAEYER, Adolf von, ✻ Berlin 31. X. 1833, † Starnberg (kod Münchena) 20. VIII. 1917, njemački kemičar, sveuč. profesor u Berlinu (1868) Strassburgu (1872) i Münchenu (1875). U svojim naučnim radovima (oko 300) bavi se organskom kemijom; pronašao je nove metode za organsku sintezu, razjasnio konstituciju indigo-modrila i pokazao njegovu sintezu iz indola; istraživač konstitucije mokraćevine, benzola, terpena; sintetizira organske boje kao eosin, gallein i dr. Prvi je pokušao razjasniti asimilaciju ugljične kiseline u zelenim biljkama. G. 1905 dobiva Nobelovu nagradu za kemiju. H. I.

BAFFIN, William, ✻ 1584, † Ormus 23. I. 1622, pomorski kapetan i istraživač. G. 1612 putuje s kapetanom Hallom između otočja Sjeverne Amerike, 1613/14 ide u službi Moskovskog društva do Spitzberga, 1615/16 otkriva s Bylotom sjeverozapadni prolaz kroz Davisova vrata, a 1617 u službi Istočnoindijskog društva na putu u Indiju izmjeri južnu obalu Crvenog mora i Perzijski zaliv. Na ponovnom putu u Indiju pogine kod opsjedanja Ormusa. On je prvi pokušao odrediti geografsku dužinu s pomoću Mjesečevih udaljenosti, ali je pogreška bila veća od dva meridijana.

LIT.: *Voyages towards the N. West*, London 1849; Markham, *The voyages of W. Baffin 1612—22*, London 1881. O. O.

BAFFINOVA ZEMLJA, najveći otok Arktičkog arhipelaga i drugi po veličini otok na Zemlji. Smještena je na zapadnoj strani Baffinova zatona s površinom od preko 600.000 km². Sjeverni je dio ledeno visočje, a jugozapadni dio je niska ravan, na kojoj su dva reliktna jezera s mnogo tuljana. Otokom se protežu tri ulančena gorja, od kojih se najviše pruža duž sjeveroistočne obale s vrhuncima 2000—3000 m. Obale su vrlo strme i puste. Ljeti se po dolinama razvije oskudna i kratkotrajna arktička vegetacija. Stanovnici su Eskimi. Jugoistočni dio otoka otkrio je 1576 Frobisher, a sjeverni dio 1616 Baffin.

LIT.: Boas, *Baffin-Land*, Gotha 1886. O. O.

BAFFINOVO MORE, široka morska zavala između Grönlanda i Baffinove Zemlje, Davisovim vratima spojena s Atlantskim oceanom. Otkrio ga W. Baffin 1616. U prijašnje vrijeme bio je na B. moru razvijen lov na kitove, kojih danas ima već vrlo malo. Najveća dubina od 5223 m nalazi se istočno od Ponds-Inlet. Plovidbu otežavaju ledene sante, koje se pomiču prema jugu. O. O.

BAFFO, Giorgio, ✻ 1694, † 1768, mletački plemić, poznat i izvan Italije po svojim šaljivim i raskalašenim pjesmama u mletačkom narječju, koje su mnogo izdavali, prepisivali i dvaput preveli na francuski (*Raccolta universale delle opere di G. B.*, I.—IV., 1789; *Le poesie di G. B.*, Catania 1926). Jedan prijepis njegovih *Poesie* iz 17. st., lijepo uvezan, pripadao je grofu L. Sermageu (danas u Sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu: Ex libris Ludovici Comitis Sermage).

LIT.: G. A. Moschini, *Della letteratura veneziana del sec. XVIII*, II., Mleci 1807; L. Pagano, *Poeti dialettali veneti del Settecento*, Mleci 1915; G. Raya, *Poeti Licenziosi*, Catania 1928. M. D-ić.

BAG → Karlobag.

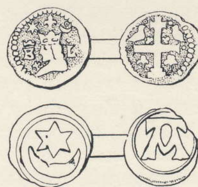
BAGA (njem. Mauke, franc. eaux aux jambes), bolesni procesi, redovito akutni i kronični ekcemi kože na putištu konja. Uzrok im je obično mokrina i nečistoća. Posljedice njihove mogu biti blaže i prolazne ili teže i trajne. Prema tome utječu u manjoj ili većoj mjeri na radnu sposobnost bagljivih konja. L. B-ć.

BAGASSA se zovu ostaci sladorne trske poslije tiještenja sladornog soka, dakle: trop sladorne trske. Premda u tim ostacima ima još 15 do 30% prvobitnog sladora, oni se ipak troše kao gorivo, jer obično i nema drugoga goriva za proizvodnju trskina sladora. M. M.

BAGATELLA, Antonio, ✻ Padova 21. II. 1755, † Padova 25. V. 1829, talijanski graditelj gusala, koje su bile na glasu i sjećale oblikom na prve gusle Amatijeve, a katkad i na Guarnerijeve. Izišao je na glas i svojom raspravom *Regole per la costruzione de' violini, viole, violoncelli e violoni*. Ta je rasprava bila nagrađena na natječaju, što ga je 1782 priredila Accademia delle arti u Padovi. Doživjela je više izdanja, zadnje u Padovi 1914. Djelo je odobrio Tartini, za kojega je B. izradio nekoliko gusala.

BAGATELNI POSTUPAK → Grpp. XI.

BAGATIN (lat. bagattinus, denarius parvus, parvulus, obolus, tal. picciolo) je najsitniji mletački novac, iste vrijednosti s dubrovačkom mincom, kovan ispočetka od bakra s nešto malo srebra, a kasnije od samog bakra. Bagatinom ili obolom se nazivlje i najsitniji, od srebra kovani, slavonski novac. U mletački soldo, a isto tako i u slavonski dinar (denarius banalis, banovac) išlo je 12 bagatina. Svoje je bagatine kao autonomni novac kovao i grad Split od prve polovine 13. st. do 1357, kada je došao pod mletački protektorat. Splitski su bagatini kovani od slabog srebra u pet vrsta s vrlo mnogo varijanata prema nekim madžarskim i mletačkim sitnim novcima. Za Ljudevita Velikog (1342—1382) kovan je i u Zadru bagatin ili obol s natpisom: ✠ M. IADRE. Da se namakne sitan novac za mali promet i trgovinu, dopustila je Mletačka republika koncem 16. st., da se u njenoj kovnici kuju bagatini od bakra za važnije dalmatinske gradove, i to na račun gradske blagajne. Tako su dobili svoje autonomne bagatine, označene svetačkim likom zaštitnika grada, Šibenik 1485, Split 1491, Trogir 1492 i Hvar 1493. Prema sačuvanim pisanim spomenicima iz srednjega vijeka u čitavom našem Primorju pri kupnji i prodaji plaćalo se vrlo često bagatinima (libra denariorum venetorum parvorum). B. se javlja i pod nazivljem bolanča, pinez, minca.


SLAVONSKI BAGATINI IZ NOVIH BANOVACA
Zagreb, Hrv. nar. arheološki muzej

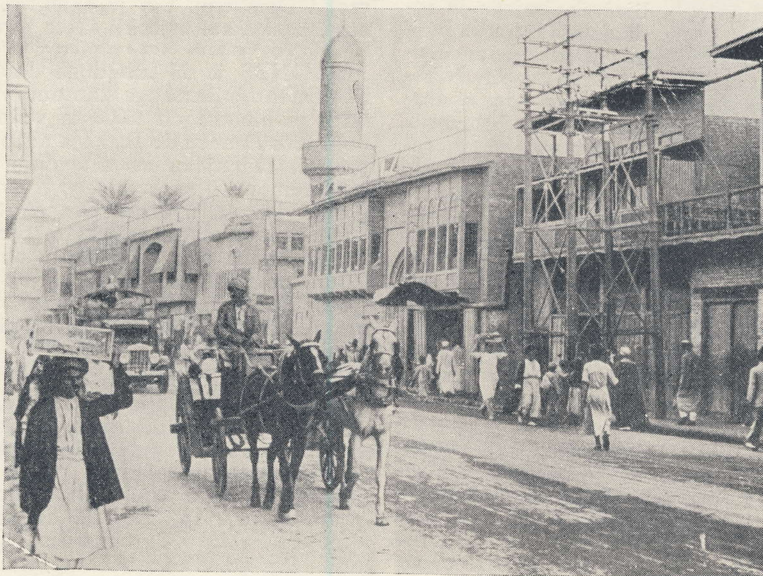
LIT.: M. Rešetar: *Dubrovačka numizmatika*, I., s. 34; I. Rengjeo, *Hrv. dalmat. novci*, Sarajevo 1934. I. R-o.

BAGDAD (iran. »Božji dar«), grad na plovnom Tigrisu u središnjoj Mezopotamiji, nekad prijestolnica kalifa i muslimanskoga carstva, rasadište istočne kulture i islamskoga duha, a danas važno središte trgovine i prometa.

Trguje sagovima, šalovima, svilom, rižom, šafranom, vunom i krznom. Okolica mu nije bogata, u njoj su oaze s datuljnim paomama. Domaće su životinje ovca, mazga i magare. Stanovnika ima preko 200.000. Gotovo ¾ su Arapi i Perzijanci, a po vjeri je većina muslimanska, pored 50.000 Židova i 1500 kaldejskih kršćana. Grad je po vanjskom izgledu razdijeljen u dvoje: stari grad s visokim kućama ravnoga krova, sa šarenim minaretima i velikim kubetima mošeja; novi grad oko željezničke stanice uređen je posve evropski. Poznat je od davnine kao stjecište putova u Iran, Meku, na Perzijski zaliv i preko Mosula u Malu Aziju, te je čvorište znamenitih željezničkih, parobrodarskih i avionskih pruga. M. Š.

Povijest. B. je sagradio kalif al-Mansur za svoju prijestolnicu (763). Harun ar-Rašid ga je proširio i poljepšao. Kalif al Mostanser osnovao je veliku akademiju, u kojoj se učila medicina, alkemija, apotekarstvo i dr. U 10. i 11. st. grad je u punom cvatu, a napose se ističe kao središte nauke i trgovine. Tada on ima 2,000.000 stan. Kad je 1258 mongolski kan Hulagu, unuk Džingis kana, uništio bagdadski kalifat, bude razoren i sam grad. Ipak se B. kasnije opet podigao i počeo cvasti, dok ga nije 1393 i 1401 Timur Lenk, vođa Tatara, ponovno sasvim oplijenio i razorio. U silnoj okrutnosti dade pred gradskim vratima nabiti na kolac 90.000 glava njegovih stanovnika. G. 1543 zauzmu B. Turci, a 1623 oteše ga Perzijanci. G. 1638 pada B. konačno u ruke Turaka. Oko 1650 imao je B. samo 15.000 stan. U Svjetskom ratu zauzeli su ga Englezi (1917), a od 1920 je glavni grad kraljevine Irak.

LIT.: Le Strange, *Baghdad during the abbasid califate*, 2. izd., 1924; C. Huart, *Histoire de Baghdad dans les temps modernes*, 1901. S. A.



BAGDAD (*Foto Szanto*)

Bagdadska željeznica Konia (u Maloj Aziji)—Mosul—Bagdad—Basra—Perzijski zaljev, važna je s gospodarskog i strateškog gledišta, a poznata zbog dugogodišnje diplomatske borbe između evropskih velevlasti za utjecaj na nju i na područja, kojima je imala prolaziti. Već 1889 osnovale su njemačke velebanke Otomansko društvo anatolskih željeznica, koje je dobilo prvu koncesiju za gradnju, ali je radom započelo 1903 novo društvo, gdje je uz njemački kapital jače (30%) sudjelovao i francuski, te je do 1914 izgrađeno ⅔ pruge u više odijeljenih odsjeka. Gradnja se nastavila za rata 1914—18, a poslije rata nastaviše je Englezi. Ona je prije rata teško napredovala i zbog zapreka političke naravi. Vel. Britanija i Francuska vidjele su u toj željeznici pogibao za svoje interese, prva na Perzijskom zaljevu, a druga napose u Siriji, Rusija se pobojala prevelikoga jačanja Turske, a sve tri oslanjanja Turske na Njemačku, kojoj je B. ž. bila sredstvom za isticanje utjecaja u cijeloj Prednjoj Aziji. G. 1903—14 Njemačka je postigla sporazum sa svakom od triju velevlasti: podijeljene su interesne sfere i priznat jak udio Njemačke sve do Basre. Svršetak rata 1918 stvorio je novo stanje i doveo do podjele uprave željeznice po teritorijalnom načelu između Turske, Francuske i Vel. Britanije (za mandatno područje Iraka).

LIT.: Opsežna literatura navedena je u člancima o B. ž. u Strupp, *Wörterbuch des Völkerrechts und der Diplomatie*, I., i u *Dictionnaire diplomatique*, I. J. N.

Bagdadski kalifat → Arapi (Država).

BAGEHOT, Walter, ✻ Langport 3. II. 1826, † Langport 24. III. 1877, engleski ekonomist, pravni i politički pisac, te literarni kritičar. Poslije svršenih pravnih nauka posvećuje se odvjetništvu, zatim bankarstvu; od 1859 urednik je časopisa *Economist*. Kao ekonomski teoretičar i pisac stiče znatan ugled, te je njegov savjet mnogo tražen u privrednom i političkom svijetu. Svoje mišljenje o problemima gospodarskog života izlaže u djelima *Lombard Street* (naziv glavne ulice novčanog tržišta u Londonu, 1873) i *Economic Studies* (1882). B. nastoji da realistički gleda na stvari, t. j. ne kako nam se one prikazuju u zakonima i propisima, nego kakav učinak imaju u životu. Istu metodu upotrebljava već prije u epohalnom djelu *The English Constitution* (1867), u kome je prvi puta sustavno izložena kabinetska vlada, prikazana uloga donje kuće, istaknuto, koju vrijednost još imaju monarhija i gornja kuća. Priznaje vrijednost mita u političkom i ulogu elite i vodstva u društvenom životu. To svoje mišljenje je osobito jasno iznio u *Biographical Studies* (1881), gdje opisuje živote tadašnjih vodećih engl. državnika. Sposobnost uvida u stvaralačku ličnost književnika glavna je oznaka i njegovih literarnih eseja, sakupljenih u 2 sveska *Literary Studies* (1879). S područja socijalne psihologije je djelo *Physics and Politics* (1872), »prvi važni pokušaj, da se iznesu svi zaključci, koje je nauka u doba kraljice Viktorije, napose darvinizam i etnografski spisi Tylora i Lubbocka, imala za proučavanje društvene zajednice«. B. je tu još prije Tardea istaknuo važnost izuma i oponašanja za društvo. Unatoč sve svoje raznolikosti interesa, B. uvijek jednako pristupa predmetu svojeg istraživanja, koji promatra u njegovu društvenom, t. j. kulturnom i tradicionalnom okviru, zalazeći iza zavjesa stvarnosti u samu srž stvari, pa njegovo djelo znači novi poticaj, napose u promatranju ustavnog života.

LIT.: Barrington, *Works and life of Walter Bagehot*, 1915. Z. G.

BAGGESEN, Jens, ✻ Korsör 15. II. 1764, † Hamburg 3. X. 1826, danski i njemački pisac, profesor danske literature i jezika na sveučilištu u Kielu (1811 do 1813), zatim sveučilišni profesor u Kjöbenhavnu (1813—1820). Putovao po Njemačkoj, Švicarskoj, Francuskoj i Italiji. Prva mu je proza *Komiske Fortaellinger* pod francuskim utjecajem. Ustao je protiv tadanje njemačke romantičke poezije, no ipak je slijedio Wielanda u melodramu *Holger Danske* (1789). Cijenio je Klopstocka, Vossa, Schillera i Goethea. Svoja putovanja opisao je u djelu *Labirinth* kićenim tonom (1792). Istim je načinom napisao i *Ungdomsarbeider* (1790), te *Skiemtsomme Rimbreve* (1807). Njemački je izdao *Gedichte* (1803) i dr., po uzoru Vossa i Goethea. *Parthenais* (1836) je pjesan puna mitoloških slika s Alpa. Na danskom je spjevao *Digte till Nanna*, lirsku zbirku *Poetiske Epistler* i epsku legendu *Thora fra Havsgard* (1814). Iza 1813 počeo je veliku polemiku s Oehlenschlägerom protiv izrođene danske romantike. Pod konac života bavio se i filozofijom i religijom, napisavši: *Det evige Sinbillede* i njemački *Die Philosophie des Christenthums*. Sabrana danska djela, *Danske Waerker*, izišla su mu u Kjöbenhavnu u 12 svezaka 1827/32, a njemačka, *Poetische Werke*, u 5 sv., Leipzig 1836. F. B.

BAGIRMI, urođenička država u Sudanu, istočno od jezera Čad, od 1897 pod francuskim protektoratom, uklopljena u koloniju Čad. Dosta plodan kraj, hrani oko 150.000 stan. Glavni grad Masenija broji 10.000 duša.

BAGLAMA, arapska kavkaska tambura sa 4 do 6, a i više tankih kovnih žica; na dugu vratu ima 16 priječnica, trupina je glazbala uvijena. Žice su ugođene: e₁ d₁ a₁ a₁. Pod tim nazivom upotrebljava se u Srbiji tambura sa 3 žice. B. Š.

BAGLIONE, Giovanni, ✻ Rim oko 1573, † Rim 1644, talijanski slikar i pisac. Učitelj mu je bio Francesco Morelli, ali su na nj najviše utjecali Cavaliere d'Arpino i Caravaggio. Slikao je freske u crkvama u Rimu, Perugiji, Mantovi i Loretu. Najznatnije njegovo djelo, slika *Uskrisenja Tabitina* (nekoć u rimskoj crkvi sv. Petra) propala

je potkraj 18. st. Važniji je kao autor djela *Le vite de' pittori, scultori, architetti, intagliatori, del Pontificato di Gregorio XIII dal 1572 fino a' tempi di Papa Urbano VIII, nel 1642*, koje je izišlo 1644 u Rimu, a u drugom izdanju 1733 u Napulju, pa *Le nuove chiese di Roma, nelle quali si contengono le Istorie, Pitture, Scolture et Architetture di esse*, Rim 1639.

LIT.: Thieme-Becker, *Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler*, II., Leipzig 1908. A. Sch.

BAGLIONI, talijanska feudalna porodica u Perugiji, poznata već u 12. st. Kao priznati kondotijeri i ratnici B. su bili vojskovođe i vojnički organizatori ne samo u svom rodnom gradu, nego i u drugim gradovima srednje Italije. U Perugiji su vladali neko vrijeme tiranski. Cijela povijest ove porodice od 13. do 16. st. puna je napretka i nazadovanja, nasilja i krvi, prijevara i zločinstava. U 15. st. izgubili su političko značenje, kad je papa Pavao III. podvrgao Umbriju pod crkvenu vlast. Ostali su vojnici. Zameće im se trag u drugoj polovici 17. stoljeća.


ĐURO BAGLIVI

BAGLIVI, Đuro, ✻ Dubrovnik 1668, † Rim 1707, najznatniji liječnik, kojega je rodila naša zemlja. Njegov djed imenom Đuro Armeno, sin Nikolin, došao je u Dubrovnik iz Armenije. U Dubrovniku se oženio Dubrovčankom, imenom Anicom. S njom je imao četvoro djece: Mariju, Vicka, Jakova i Vlaha. Umro je u Dubrovniku, a oporuka njegova od 3. X. 1655 objavljena je 9. X. iste godine i nalazi se u Arhivu dubrovačke republike, a spominje je i Appendini u *Notizie istoricocritiche*. Vlaho, najmlađi sin Đure Armena, oženio se u Dubrovniku dva puta. S drugom ženom Anicom Lupi, kćerkom Savca Jakova Lupija, imao je 2 sina. Stariji se Đuro rodio 10. IX. 1668, a mlađi Jakov 24. II. 1670. Vlaho je umro u listopadu 1670. Za siročad Đuru i Jakova najprije se pobrinuo stric Jakov, no i on umre već 1679, a Marija Dragišić, neka sirota žena, valjda sluškinja kod Jakova, dade ih u školu isusovaca (Collegium Ragusinum), gdje su se za mladiće zauzeli isusovci Rafo plemeniti Tudizić i Miho Mondegai, obojica Dubrovčani. Tu je starijega 7. V. 1682, dakle u 14. godini, krizmao biskup Petar Torres, pa prema tome ne stoji uobičajena tvrdnja, da je u najranijoj mladosti otišao u Italiju. Naprotiv, njegov se odlazak u Italiju ima pripisati tome, što je isusovca Mondegaia, koji je naučavao u Italiji, jednom zgodom umolio Petar Angelo Baglivi, liječnik u Lecceu, u Apuliji, da bi mu isusovci iz Dubrovnika poslali darovitog dječaka, koga će on odgojiti. Isusovci poslaše Đuru Armena. Brat liječnika Petra Angela Baglivija, koji je bio kanonik, uzme na odgoj brata Đurina Jakova. Tako obojica dobiše valjan odgoj. Braća su u naukama lijepo napredovala, i s njima su bili zadovoljni njihovi odgojitelji te im dali i svoje prezime, pa se otada zovu Baglivi. Tako je Đuro Baglivi po majci i baki, a i po ocu, rođenom Dubrovčaninu, podrijetla dubrovačkoga, a u Dubrovniku je proživio i svoju mladost, valjda sve dok nije pošao na sveučilišne nauke u Italiju. V. B.

Medicinu je učio u Napulju, a dovršio u Padovi i Bologni, gdje je valjda postigao i čast doktora. Iza podužih putovanja nastanio se u Rimu 1692. Tu je stekao glas i položaj: postao je liječnikom pape Inocenta XII., pa Klementa XII., profesorom anatomije, a onda teoretske medicine na rimskom sveučilištu i konačno članom različitih naučnih akademija. Njegova djela mnogo su puta izdavana u cjelini i napose. Glavna su: *De praxi medica*, 1696; *Specimen quatuor librorum de fibra motrice sana et morbosa*, 1700; *Series variarum dissertationum*, 1704; *De morborum successionibus; Canones de medicina solidorum; De morborum et naturae analogismo; De tarantula.* U povijesti medicine poznat je Baglivi kao sljedbenik čiste nauke Hipokrata i neprijatelj teoretiziranja. No to nije sasvim točno. On je eklektik i pokušava najrazličitije struje na korist bolesnika sažeti u jedno. Pristaša je klasičnog opažanja bolesnika i svega oko njega. Odličan je eksperimentator. On drži jednako važnim sokove u tijelu čovječjem kao i njegove krute dijelove. I to uvažavanje krutih solidnih dijelova tijela i njihovih fizičkih svojstava navela su pogdjekojeg stručnjaka, da ga pribroji ondašnjoj liječničkoj školi fizikiatara (*scuole fisiatriche*). Međutim se u gdjekojim radovima približava idejama našega Patricija (1529—1597).

LIT.: Najpotpuniji su radovi o Bagliviju: N. Selak, *Život i djela Đura (Armena) Baglivija*, Rad Akad. CVII.; A. Castiglioni, *Un clinico del secolo XVII*, pa još neizdana predavanja na XI. međunarodnom kongresu za povijest medicine u Dubrovniku 1938, održana na svečanoj sjednici u počast Bagliviju (Sigerist, Thaller). L. T.

BAGNACAVALLO, Bartolommeo Ramenghi (nazvan Bagnacavallo), ✻ Bagnacavallo 1484, † Bologna 1542, talijanski slikar. U Bologni bio mu je učitelj Francesco Francia. Kasnije, do 1520, boravi u Rimu i uči u školi Rafaelovoj. Odavde odlazi u Bolognu, gdje je djelovao do kraja svog života. U Bologni je naslikao freske u crkvama San Pietro, S. Stefano, S. Vitale i S. Michele in Bosco. Njegovih slika ima u galerijama u Italiji, Berlinu, Parizu (Louvre) i Dresdenu. Bio je eklektik, pa su u njegovoj umjetnosti izmiješani utjecaji škole ferrarske, bolonjske i rimske.

LIT.: A. Venturi, *Storia dell'arte italiana*, IX/4, Milan 1929. A. Sch.

BAGNES je 28 km duga dolina (Val de B.) u kotaru Entremont švicarskoga kantona Wallisa (Valais) među alpskim planinama od 4.000 m visine. Tom prekrasnom dolinom teče Drance de B., koja skuplja otopljene vode mnogobrojnih ledenjaka sa susjednih vrhunaca, prima Drance d'Entremont i svršava kod Martignyja kao desni pritok gornje Rhone. Dolina Drance trpi često od poplava, a kadgod se pretvara u jezero, poslije kojega ostaje pustoš. Mnogobrojna sela sačinjavaju općinu B. U njoj živi preko 4.000 stan., po vjeri katolika, koji se bave stočarstvom i poljodjelstvom. Ledene mase su 1595, 1795 i 1818 zatvorile vodu u dolini, a kad se led otopio, ostavila je voda pustoš u cijeloj dolini. N. Ž.

BAGRA → **Pasmine i pasm. svojstva.**

BAGRATION, Pjotr Ivanovič, knez, ✻ Kisliar (Kavkaz) 1765, † u bitki kod Borodina ispred Moskve 7. X. 1812. Rodom je iz starog georgijskog kneževskog plemena, borio se 1799 pod Suvorovom u Italiji, odlikovao se u vojni proti Napoleonu 1805 kod Hollabrunna, a isto tako u istočnopruskom ratu 1807, a 1809 zaposjeo je švedsko Aalandsko otočje. U ratu s Turcima bio je 1809—10 vrhovni zapovjednik. Poslije višekratnih uspjeha u Moldavi, sadašnjoj sjevernoj Rumunjskoj, napredovao je sve do Silistrije na Dunavu, ali se morao vratiti na sjevernu obalu Dunava. G. 1812 zapovijedao je drugoj zapadnoj ruskoj armiji te je s njom sudjelovao u svim borbama s Napoleonom i u onim teškim uzmacima sve do pred Moskvu. U krvavoj bitki kod Borodina istakao se osobnom hrabrošću. Bagration je bio svuda, gdjegod je bilo kolebanja, gdjegod je bilo teških i krvavih napadaja, i na onoj velikoj bateriji, koja je tako odlučno odbijala francuske napadaje. 7. IX. 1812 smrtno je ranjen. B. spada u red izvanrednih ruskih vojskovođa. Sl. P-ć.

BAGREM (*Robinia pseudacacia* L.), pripada porodici lepirnjača (v.). Do 25 m visoko šumsko ili parkovno drvo. Kora mu je debela i grubo uzdužno ispucana. Pupovi


DVOGODIŠNJA BAGREMOVA ŠUMICA U MAKSIMIRU

maleni, goli, rđasto dlakavi; nalaze se po 3—4 na bazi peteljke lista. Lišće neparno perasto, 20—30 cm dugačko. Na peteljci lista nalaze se dva trna (palistića). Na listu ima 7—19 listića, koji su eliptični, ravna ruba, na vrhu malo urezani, a u urezu se nalazi malen šiljak. Cvjetovi su bijeli, mirisavi, lepirasti, poredani u gustim grozdovima, dugim 10—20 cm. Bagrem cvate na početku lipnja. Plod mu je mahuna 6—11 cm duga, 1·0—1·2 cm široka, smeđa, plosnata i gola. U njoj ima 4—8 smeđih bubrežastih sjemenki.

B. ima velik broj varijeteta, koje se uzgajaju u vrtovima, kao: var. *unifolia* Talou (ima uglavnom jedan listić), var. *erecta* Rehd. (raste piramidalno), var. *dependens* Rehd. (viseće grane), var. *inermis* (bez trnova), var. *umbraculifera* D. C. (bez trnova, krošnja kuglasta i gusta), var. *semperflorens* Carr. (cvate cijelo ljeto).

Iskonska nalazišta bagrema steru se duž sjeverno-američkog Appalachian gorja, od Pennsylvanije do Georgije, te od Appalachiana do Mississippija. Odanle se bagrem proširio u sve sjevernoameričke države. U Evropu ga je unio 1601 Robin, liječnik francuskog kralja Henrika IV., zasadivši ga u botanički vrt u Parizu. U minula 3 stoljeća udomaćio se u velikom dijelu Evrope. U Madžarskoj zaprema 14% površine svih šuma. Velik dio šumskih površina zaprema i u Rumunjskoj. Kod nas b. raste u području šumske zadruge kitnjaka i običnog graba. M. A.

B. uspijeva dobro samo u blagoj klimi, gdje dobro raste vinova loza, i to na rahlom, dubokom i razmjerno toplom tlu. Napose mu dobro odgovara ilovasto-pjeskovito, kao i suho pjeskovito humozno tlo. Izbjegava mokra i odviše kisela tla. Za dobar uzrast traži dosta svijetla. Izdanačka snaga iz panjeva vrlo mu je velika, a također se dobro pomlađuje tjeranjem izdanaka iz žilja. Radi toga se bagremove sastojine uzgajaju ponajviše kao šume panjače, koje se podižu sadnjom prikraćenih jednogodišnjih do dvogodišnjih biljaka. Bagremove sastojine rastu u mladosti vrlo brzo, te se iz njih u dobi od 5 godina dobiva dobro vinogradsko kolje. Na 1 ha 5-godišnjeg bagremova koljosjeka može se na srednje plodnom tlu uzgojiti oko 7000—8000 kolaca, 2·5—3 m dugih i u sredini 3—5 cm debelih. Bagremovi izdanci rode dobrim sjemenom počevši već od treće godine. Sjeme zadrži klijavost 3—4 godine.

LIT.: E. Vadas, *Die Monographie der Robinie*, Selmecbanya 1914; M. D. Dracea, *Beiträge zur Kenntnis der Robinie in Rumänien*, Bukurešt 1926; A. Petračić, *Istraživanja o strukturi i prihodu bagremovih koljosjeka*, Glasnik za šumske pokuse, br. 4, Zagreb 1935, s. 47—64. A. P-ć.

Bagremovina (drvo bagrema) je veoma izdržljiva i trajna, osobito na vlažnom. Odlično je kolarsko drvo. Upotrebljava se kao brodograđevno, stolarsko i rudničko drvo, te za vinogradsko kolje. Dobro je ogrjevno drvo. Tehnička svojstva: spec. težina 0·73 g/cm³, čvrstoća pritiska 590 kg/cm², natezanja 1480 kg/cm², savijanja 1200 kg/cm², spec. radnja loma 1·14 mkg/cm², tvrdoća 870 kg/cm².

LIT.: Kollmann, *Technologie des Holzes*, Berlin 1936. I. H-t.

BAGRICKIJ, Eduard G., ✻ 1897, † 1935, ruski pjesnik, pripada (zajedno s I. Babeljem, V. Katajevim i J. Olešom) *južnoruskoj školi* suvremene ruske književnosti. Dubok pjesnički erudit, koji traži svoj vlastiti put. Od akmeizma obratio se konstruktivizmu, t. j. od Gumileva k Majakovskom. Unatoč grozničavu radu nije mu se stvaralački lik potpuno izgradio. Kao učitelj sovjetskog pjesničkog podmlatka uživa veliku popularnost. Izdao je zbornike pjesama: *Truba pobjedy, Dumy pro Opanasa, Jugo-Zapad.* U Moskvi je izišao posmrtni almanah *Eduard Bagrickij* s člancima D. Mirskog, Babelja, Katajeva i Oleše. N. F.

BAGRINA → **Vinova loza.**

BAGRJANA-BELČEVA, Jelisaveta, ✻ Sofija 1894, bugarska pjesnikinja. Svršila je slavensku filologiju i književnost na sofijskom sveučilištu, poslije čega je djelovala kao učiteljica u Vraci, Ćustendilu i Sofiji. Stihove je počela pisati još kao studentica (1916). Prva joj je zbirka stihova *Vječna i sveta*, izišla 1927, a poslije toga je izdala još dvije knjige: *Zvijezda mornara* (1932) i *Ljudsko srce* (1936). Izdala je i jednu knjigu stihova za djecu te jednu dramu napisanu u zajednici s Matvejem Valevom: *Gospođa*, koja se prikazivala u Narodnom kazalištu u Sofiji.

Treća pjesnička zbirka Bagrjane *Ljudsko srce* sadržava nove produhovljene varijacije motiva poznatih iz zbirki *Vječna i sveta* i *Zvijezda mornara:* motiva o ljubavi, patnji i smirenju života. Ali sada je Bagrjana nekako mudrija, suzdržljivija i etički zadubljena. Sam natpis zbirke sadržava cijelu filozofiju: Ljudsko srce, sa svim svojim radostima, uzbuđenjima i grijesima. Srce joj daje jedinstven smisao života. Tajanstveni strah rađa samo misao, da



J. BAGRJANA-BELČEVA

jednoć to srce može uvenuti, umoriti se, oslabiti. Bagrjana pjeva: »Samo se ti, gorući ognju u mom duhu, nemoj ugasiti, samo se ti, izvore, klokoćući u srcu, nemoj zaustaviti, samo ti, ljubavi, koja mistički opasuješ moj život, ne umri do posljednjeg časa!« Ta je ljubav vječni elemenat u životu, koji gori u duhovima i svijetli u očima mladeži. Po njoj je pjesnikinja u vezi sa svijetom i s Bogom, po njoj otkriva i tajnu života. A život je Bagrjani težnja, da se suzbije sve, što je prolazno, sve, što je zlo, sve, što je sitničavo. U osnovi joj je ljubav i vjera u budućnost. Ona će obračunati nesamo sa svim svojim ličnim neprijateljima, nego i sa svima zlim silama u životu uopće.

Bagrjana je pjesnikinja vječnoga pokreta, nezaustavljive dinamike. U njezinu pronicanju u smisao i ljepote domaće povijesti, u osnovi njezina patriotskog vjerovanja leži utjeha i ponos, da je kćerka budnoga, slobodnoga naroda, koji svojom skrivenom i postojanom čežnjom teži da dođe u vezu sa cijelim svijetom, da obuhvati sve ljepote zemaljskoga bića. U takvu se patriotizmu Bagrjana približava Botjovu, Javorovu i Lilijevu, u poeziji kojih trepti rasna bugarska srdačnost i ljubav prema domovini i prema svijetu u isto doba. Ali novo, što Bagrjana unosi u bugarsku umjetnost, jest njezino živo, do bola napeto čuvstvo za pokretom, za putovanjem, za vezama sa stranim svijetom. U drugoj njezinoj zbirci — *Zvijezda mornara* — to je čuvstvo treptjelo gotovo nesuzdrživo, toliko bujno, da nije mogla naći uravnotežen ritmički izraz. U *Ljudskom srcu* iznosi Bagrjana nekoliko savršeno izražerih priviđaja, koji su ostali u njezinoj duši poslije putovanja po tuđini. Pjesme o Sloveniji, Bosporu, Ankari kao i *Lađa iz Španjolske* idu među njezine najljepše pjesme. One su plod nesamo svježe čuvstvenosti, nego i velikoga umjetničkog majstorstva. U njima se javljaju nastojanja cijeloga jednoga pokoljenja, koje žeđa za više zraka i bratstva. *Večer pri Vikarče, Kolo*, spomenuta *Lađa iz Španjolske*, slično kao i *Bretanja* iz prve njezine zbirke, nisu samo pjesme lijepe, s originalnim slikama, nego su i nešto više: afirmacija zrela, samonikla uma. U pjesmama *Ruke, Svijetlo pijanstvo* i *Magla* dostižu ta otkrivenja toplu i tragičnu napetost. Tim pjesmama uzdiže se Bagrjana do najviših vrhova pjesničkoga zrenja, do kojih stižu samo istinski tragični i mudri heroji u životu. Nisu to tek smione i lijepo sabrane ispovijedi, prepričavanja lično doživljenih zbivanja ili sanja, nego i duboka pronicanja, stilizirane i kondenzirane istine, koje začaravaju, jer su uhvaćene na osnovi gorkoga iskustva i dane iskrenošću, koja ne traži da vara, nego da zadovolji samu sebe. Još više: Bagrjana je tako zavladala svojom vlastitom sudbinom, toliko se privikla na filozofiju svoga života, da ironizira samu sebe. Ona može da piše čudne groteske o svojoj i tuđoj nesreći, da se igra onim stanjima, zbog kojih neki ljudi slabije duše počinjaju samoubistva ili zbog kojih polude. Njezina oslobođena ženska priroda uvodi je u intimna stanja života, otkriva joj cijelu veliku i istodobno ništetnu bitnost svakoga proživljavanja i spremna je, da s jednakom voljom pjeva himne, elegije ili da riše groteske.

Bagrjana počinje s tipskim ženskim pjesmama o ljubavi i nevjeri, o majčinstvu i slobodi, o svetosti i grijehu ljubavnoga osjećaja. Poslije prelazi na silne porive zaboravi u vihoru moderne dinamike, na bolna razočaranja od raznolikosti i veličanstva svijeta.

U posljednje je vrijeme postala koncentriranija, mirnija i mudrija. U pjesmama joj zvuči skladna struja tonova pesimizma i smirenja. Počinje da u poeziji traži veze s vječnošću, sa životom poslije smrti. I nalazi ih bez traženja, isto tako kao što nalazi najjednostavnije srdačne veze s običnim životom.

LIT.: Vl. Vasiljev, *Zvijezda Bagrjane*, Savremenik, Sofija 1932; G. Konstantinov, *Poslije Lilijeva*, Zlatorog, XIV., i *Dvoje mladih*, Bugarska misao, III.; M. Nikolov, *Misli o najnovijoj našoj poeziji*, Zlatorog, XV.; Iv. Mešekov, *Grešna i sveta pjesma Bagrjane*, Sofija 1930. G. K.

BAHAIZAM, vjerska sekta. Osnovao ju je Mirza Husein Ali Nuri, zvan Baha Ullah »Ljepota Božja (✻ 12. XI. 1817, umro 29. V. 1892). Bahaizam isključuje materijalnu silu i



BAHAMSKI OTOCI

propovijeda humanost i univerzalni pacifizam. Da dokaže istinitost svoje misije, utjecao se b. fantastičnom tumačenju dijelova Staroga i Novoga Zavjeta. To mu je kasnije mnogo koristilo za propagandu u Americi. U novije vrijeme podro je b. još i u Francusku i Njemačku.

BAHALIJ, Dmitro, ✳ Kijev 1857, ukrajinski povjesničar i od 1887 profesor harkovskog sveučilišta. Njegov se naučni rad odnosi isključivo na mjesnu povijest harkovskog kraja i predstavlja rezultate osnovane na bogatom arhivskom materijalu, sabrane uglavnom u različnim gubernijskim arhivima Ukrajine.

BIBL.: Od mnogih njegovih povijesnih djela treba naročito spomenuti: *Istorija sjeverskoj zemlji, Očerki po istoriji kolonizaciji stepnoj Ukrajini, Ukrajinskaja starina, Arheologijska karta Harkovske gubernije, Istorija gor. Harkova, Ruskaja istorija, Istorija Slobidskoji Ukrajini, Naris ukrajinski istoriografiji* i dr. Vrijedan je njegov rad *Opit istoriji harkovskaho univerziteta* (I. i II. dio), na kojem je radio za stogodišnji jubilej harkovskog sveučilišta (1905). S. G-ć.

BAHAMSKI OTOCI, zapadnoindijski otočni niz između poluotoka Floride i otoka Haïti, sastavljen od mnogo grebena i tridesetak otoka (20 naseljenih), svi koraljnoga postanka sa strmim obalama u moru od 3000—4000 m dubine. U sjevernoj skupini su Veliki Bahamski otok, Veliki i Mali Abaco, u središnjoj dvostruki otok Andros, Veliki Exuma, Cat-Island i Long-Island, New-Providence i Eleuthera, a dalje ostali na *JI.* Među njima su grebeni i struje, koje smetaju plovidbi. Amerikanci rado zimuju na njima u vrućem i vlažnom podneblju, a ljeti ih izbjegavaju radi čestih ciklona i potresa. Vegetacija je tropska i suptropska. Kukuruza, riže, ananasa, banana ima i za izvoz. Bogata je i morska fauna (spužve, biser). Odavle se krijomčari mnogo alkohola u Sjedinjene države Sjeverne Amerike. Površje otočja iznosi 11.406 km², a stanovnika je preko 60.000 (većim dijelom crnaca i mješanaca, ponešto Engleza i Amerikanaca). Glavni je grad Nassau. Prvo putovanje je dovelo Kolumba na jedan od ovih otoka. Pod Španjolcima su izginuli urođenici, a obnova je započela 1718 dolaskom britanske vlasti nad otočjem.

LIT.: Shattuck, *The Bahama Islands,* New York 1905. N. Ž.

BAHČI-SARAJ (tur. »vrtna palača«), grad na južnom dijelu Krima, ima oko 10.000 stan., većim dijelom Tatara. Grad ima orijentalni značaj, a radi 36 mošeja naziva se Mekom Krima. Iza raspada države Zlatne Horde bio je sjedište krimskih kanova, a Rusiji je pripao 1783. Sačuvala se sjajna palača kanova, u kojoj se danas nalazi Muzej za orijentalnu umjetnost Krima. Radi mnoštva zelenila, vrtova i voćnjaka Bahči-Saraj je lijep grad.

LIT.: A. Hettner, *Das europäische Russland,* Leipzig 1921. Z. D-i.

BAHIA (španj. »zaliv«), 1. savezna država Brazilije na istočnom primorju, 530.000 km² i preko 4 mil. stan. Serra do Espinhaco od 1000 m visine dijeli zemlju u zašumljeno humlje s plodnim nizinama na *I* i u pustinjsku visoravan Chapadas na *Z*, kojom teče plovna rijeka São Francisco u tijesnoj dolini. Unutrašnjost je zgodna za stočarstvo, a u vrućem i vlažnom primorju uspijeva kakao, sladorna trska, duhan i kava. U visočju ima nešto dragoga kamenja i uz rijeke pamuka. Zapad i unutrašnjost su slabo naseljeni, a naselja su neznatna i u primorju izuzevši glavni grad istog imena.

2. B. ili *São Salvador da Bahia,* glavni grad savezne brazilijanske države Bahia, do 1763 glavni grad čitave Brazilije i najvažnije trgovačko mjesto, na zalivu Svih Svetih (Bahia de Todos os Santos) s vrlo lijepom i sigurnom lukom, osnovan već 1510 i do 19. st. brojem stanovnika veći nego Rio de Janeiro i São Paolo, a trgovinom jači nego Santos, Rio i Para. Sada ima 365.000 stan., od toga trećinu bijelaca. Donji grad se prostire uz obalu i sastavljen je od jedne jedine uske i prljave, 7 km duge ulice s visokim poslovnim kućama, a gornji grad ima krasne državne palače, mnogo crkvi i vrlo lijepih privatnih kuća. Tu je i sjedište katoličkog nadbiskupa, koji je primas za Braziliju. Gornji grad je zračan i zdrav, opkoljen vrtovima naranča i banana, koji prema sjeveru prelaze postepeno u guštaru i dalje u prašumu. Dobro je razvijena industrija pamuka, jute, kože, cigara i sladora. Izvozi se duhan, slador, kakao, kava, kaučuk, ružično drvo, koža i dijamanti. O. O.

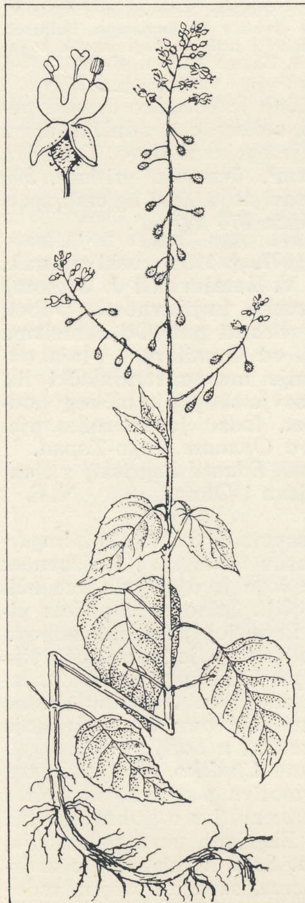
BAHIA BLANCA (španj. »bijeli zaliv«), lučki grad u argentinskoj pokrajini Buenos Aires, leži na istoimenom zatonu 7 km daleko od ušća rijeke Napostá. Dobre željezničke veze, napose s Buenos Airesom, omogućuju mu živ izvoz zemaljskih proizvoda. Ima 160.000 stan. O. O.

U Bahiji B. započeli su svoj veliki brodovlasnički rad hrvatski iseljenik Miho Mihanović i braća Rusovići, koji su osnovali Lloyd Bahia Blanca. M. B.

BAHMETJEV, Vladimir M., ✳ 1885, ruski pripovjedač i dramatičar, pristaša »biološke određenosti pojedinaca u sklopu ljudske i staleške zajednice« (*Konec Vorošilina, Prah*). Napisao je mnogo novela obrađujući problem sela, kojemu proriče bolju budućnost u tehničkoj revoluciji seoskog gospodarstva (*Na zemlje, Mašina,* i dr.). Veća su mu djela roman *Prestuplenie Martyna* i drama *Lipatovy.* J. B.

BAHNSEN, Julius, ✳ 1830, † 1881, njemački filozof, pod utjecajem A. Schopenhauera, zastupa pesimistički voluntarizam, koji nasuprot Hegelovoj nauci o dijalektičkom (v.) razvoju ideja za osnov i izvor svega uzima volju, koja se »stvarnom dijalektikom« razvija iz svojega unutrašnjega protuslovlja. To se protuslovlje ne da ukloniti, jer volja uvijek teži i nikad nije na svojem cilju, premda bi zapravo htjela da dođe do mira, t. j. do nehtijenja; stoga je tečaj svijeta i života u osnovi svojoj bolan.

BIBL.: Glavno djelo B. je *Der Widerspruch im Wissen und Wesen der Welt,* 2 sv., 1880—1881. A. B-a.



BAHORNICA

BAHOR(N)ICA, bahoriti → **Vračara, vračati.**

BAHORNICA *(Circaea),* biljni rod por. pupaljka (v.). To su trajne zeleni s nasuprotnim listovima i crvenkastim ili bijelim, po broju 2 građenim, aktinomorfnim cvjetovima, koji su združeni u grozdaste cvatove. Kod nas dolaze u šumama vrste: *C. lutetiana* L., *C. intermedia* Ehrh. i *C. alpina* L. S. H-ć.

BAHR EL GHAZ-AL (arap. »rijeka gazela«), 1. pritok gornjega Nila, izvire u zapadnom dijelu Englesko - egipatskog Sudana. 2. Pokrajina u Englesko - egipatskom Sudanu (pamuk, dura, proso), 332.000 km² i 1,100.000 stan., glavno mjesto Wau (4.000). 3. Apostolski vikarijat na gornjem Nilu, ima 3 mil. stan., od toga katolika 3500. A. M. S.

BAHR, Hermann, ✳ Linz na Dunavu 19. VII. 1863, † München 15. I. 1934, njemački književnik. Putovao je gotovo po svim evropskim zemljama, ponijevši odsvakud bogate dojmove, te je mogao sam o sebi kazati, da pred njim

evropska duša nema nikakvih tajna. U Berlinu je bio redatelj njemačkoga kazališta, a u Beču ravnatelj dvorskog kazališta. Živio je osim toga u Salzburgu, dok se nije trajno zaustavio u Münchenu. Kao književnik bio je lutalac i utirač novih putova. Ranija je svoja djela pisao kao liberalac, ali se kasnije vratio katolicizmu, što dolazi do izražaja osobito u njegovoj drami *Die Stimme* (1916) i romanu *Himmelfahrt* (1916).

Napisao je 32 sveska eseja, studija i kritika osobito o kazalištu, o različnim kulturnim pitanjima i istaknutim kulturnim radnicima. Od 1894 izdavao je u Beču liberalni tjednik »Die Zeit«, gdje je, kao i u časopisu »Die freie Bühne«, zastupao naturalistički pravac u književnosti. G. 1891 svojim djelom *Die Überwindung des Naturalismus* odrekao se naturalizma i udario putove novom književnom stvaranju. Kao poklonik Machove »filozofije osjeta« došao je do krajnjeg individualizma i do teorije impresionizma, a studijama *Studien zur Kritik der Moderne* (1894) i *Renaissance, Neue Studien zur Kritik der Moderne* (1897) postao je ideolog novoga književnog pravca i dobio naziv »filozof moderne«. Utjecao je i na hrvatsku »modernu«, pa su naši »mladi« prihvaćali njegovu teoriju, po kojoj umjetnost rasterećuje suvišak čovječje energije. Kasnije je s istim žarom branio i smjer ekspresionizma (*Expressionismus*, 1914).


(Foto Scherl)
HERMANN BAHR

U dramskim djelima iznosi na pozornicu tipove suvremenoga, osobito bečkog života, te mnoge ljudske mane dovodi do groteske ili ih opet šiba blagim humorom, a gdjekad je i dosta lascivan. Poznatiji su mu kazališni komadi: *Der Star* (1898), *Das Konzert* (1900), *Die gelbe Nachtigall* (1907) i dr.

Između brojnih Bahrovih putopisa za Hrvate je osobito zanimljiv putopis *Dalmatinische Reise* (1909), gdje on govori o našim kulturnim spomenicima, povezuje daleku prošlost sa sadašnjicom, divi se našim ljudima, koji su inkarnacija jakosti, značaja i dobrote, zanosi se za nenadmašivu ljepotu prirode, govori o karakteristikama različnih uprava u Dalmaciji, a usto šiba lošu politiku austrijske uprave u toj zemlji. Za B. je Dalmacija zemlja sunca, vedrine, ljepote, zakopanih talenata i neiskorišćena blaga.

Ovaj putopis potakao je u austrijskoj štampi polemiku, u kojoj se osobito istakao grof Chlumecky, koji je, protivno od B., uvredljivo tvrdio, da bi se Dalmacijom moralo upravljati kao kolonijom.

U novelama i romanima, kojih ima oko 15, ide B. za tim, da život pojednostavni i da ljude u svim njihovim djelovanjima svede na nekoliko tipova. U njima se odražava Bahrov stav prema životu te različnim kulturnim i nacionalnim pitanjima. Tu se vidi Bahrov optimizam (*O Mensch*, 1910), kritika austrijske birokratske uprave (*Die Hexe Drut*, 1909), odnos prema katoličkoj vjeri (*Himmelfahrt*, 1916), stav prema židovstvu i nacionalizmu (*Die Rotte Korahs*, 1918), nacionalni problem Austrije (*Österreich in Ewigkeit*, 1929).

Radovi su mu u javnosti snažno odjeknuli i izazivali brojne polemike. Sva mu se djela odlikuju blještavim i sugestivnim stilom te mnoštvom problema, koje je kao sejzmograf svoga vremena iznosio u književnoj formi sa strašću i uvjerenjem.

LIT.: W. Meridies, *H. B. als epischer Gestalter und Kritiker der Gegenwart*, Hildesheim 1927; I. Horvat, *H. B.* (u knjizi: Bahr-Claudel-Kossak Szczucka-Papini), Zagreb 1931; P. Grgec, *Put H. B. do istine*, Hrvatska Prosvjeta, br. 2. i 3., Zagreb 1934. I. Hvt.

Pod utjecajem Francuza zagrijavao se Bahr za noviju romantiku i za oplemenjeni anarhizam, ali je napokon postao branilac starih austrijskih odgojnih ideala. Na njega su utjecali Dostojevski i Strindberg, D'Annunzio, Sardou, Schnitzler i pučka igra. Najveći je uspjeh postigao veselom igrom *Das Konzert* i dramama *Die gelbe Nachtigall* i *Der grüne Kakadu*. U potonjoj dolazi do izražaja bečki impresionizam i dekadansa u svojoj otmjenoj bezbrižnosti. Time se B. prometnuo od proleterskog pjesnika u aristokratskog, zadržavši ipak u svojim dramama tip ljubavnice iz radničkih redova (*Das süsse Mädel*). Glavni junaci ne poznaju životne zbilje te se i s ljubavlju samo poigravaju. Vrativši se 1912 katolicizmu napisao je duhoviti roman *Die Himmelfahrt* s jakom vjerskom tendencijom; mlad aristokrat provodi život bez sadržaja, dok se ne smiri u katolicizmu. U drami *Die Stimme* događa se čudo, što glavnog junaka nuka na obraćenje. G. Š.

BAHRAIN, arhipelag s jednim većim otokom u Perzijskom zalivu između El Hase i poluotoka Qatara, sastavljen je od numulitnoga vapnenca, nije osobito plodan, ima 552 km², a 120.000 stan., glavni grad je Manama (25.000 stan.). B. se ističe osobito kao nalazište bisera, pa se za nj otimahu Arapi, Turci i Perzijanci, a sada je pod protektoratom Velike Britanije. Ima redovitu vezu parobrodima u Basru i Bombay. M. Š.

BAIA (klas. Baiae), mjesto u Kampaniji (Italija). U starini luka grčkih kolonija. Legenda kaže, da se mjesto tako prozvalo po Baju, drugu Uliksovu. B. je poznato starorimsko lječilište (Aquae Cumanae). Rimljani su u okolici mjesta imali svoje ljetnikovce, tako Licinij Kras, Gaj Marije, Lukul, Cezar, Pompej. Kasnije je B. postala ljetnom rezidencijom careva i njihovih doglavnika. Kod poznijih iskapanja u okolici Baje pronađeni su važni umjetnički objekti (golemi kip Dioskura).

BIBL.: E. de Ruggiero, *Dizionario epigrafico*, I.; De Rossi, *Topografia delle spiagge di Baia*, Boll. Arch. Napolitano, I.

BAIBARS, egipatski sultan (1260—1277). Podrijetlom rob iz Kipčaka prodan je u Egipat, gdje se doskora dovinuo položaja zapovjednika sultanove garde. Ubivši 1260 sultana, stupio je sam na njegovo mjesto i postavio posljednjeg člana dinastije Abasida za kalifa. Pošto su Mongoli 1258 uništili bagdadski kalifat, pobjedonosnim je borbama odvratio mongole od Sirije, zauzeo 1270 Jeruzalem i osvojio Cirenaiku i Nubiju. F. H.

BAÏF, Jean-Antoine, ✳ Mleci 1532, † 1589, francuski pjesnik. Rodom iz pokrajine Anjou, po majci talijanskog podrijetla, prirodni sin Lazara de Baïfa. Lazare de Baïf, član stare anžujske porodice, za čitava je svoga života vršio diplomatske zadaće. Povrativši se u Francusku poslije dvije godine boravka u Veneciji, on je povjerio odgoj svoga sina nekomu profesoru po imenu Tusanu i onda slavnom Dauratu. B. je za svoje mladosti sklopio dragocjenih prijateljstava, pa se njegov pjesnički duh razvija pod utjecajem Ronsarda, s kojim je dugo bio kao učenik u koležu Coqueret.

Prvi su njegovi objavljeni stihovi kvartine, prevedene iz latinskih distiha, koje su s jednom odom i jednim epitafijem izašle 1551 u djelu *Tombeau de Marguerite de Valois*. No to je bilo tek igranje njegove jedva rođene Muze. Doskora se usudio slaviti svoje ljubavi, pa je u četiri godine objavio šest knjiga oda, soneta i pjesmica.

Život B. je ispunjen s malo događaja. Zna se samo, da je bio na Tridentinskom koncilu i da je poslije toga pošao u Italiju. U milosti na dvoru, on je zatim osnovao, zahvaljujući kraljevskoj darežljivosti, prvu francusku nacionalnu Akademiju, nazvanu »des Valois«, te je prvi pokušao usku suradnju pjesništva i glazbe, podvrgavajući jednu i drugu umjetnost strogim zakonima. Njegove pravopisne i metričke reforme su propale. Akademija, koju je stvorio, nije ga preživjela. Posljednje su mu godine bile ispunjene teškom i bolnom bolešću, koja mu nije davala odaha i od koje je umro 19. XII. 1589 u Parizu. Ostavio je brojna djela, od kojih slijedeća mogu zanimati upućene: *Le ravissement d'Europe* (1552), *Chant de joie du jour des espousailles de François, roi dauphin, et de Marguerite, royne d'Ecosse* (1558), *Le premier de météores*, komedija (1567), *Oeuvres en rime* (*Poèmes, Les Amours, Les Jeux et les Passe-Temps*, 1572—1573), *Les Mimes, enseignements et proverbes* (1576), i t. d.

B. je bio jedan od sedmorice u Plejadi. Učenjak i erudit važniji su kod njega od pjesnika, iako neke pjesme nisu pisane bez dražesti i boje. Krivo je činio, što je do krajnosti dovodio pogreške Plejade i što je pisao previše brzo i s poslovičnom lakoćom.

BIBL.: Potpuno izdanje svih njegovih pjesama: *Poésies complètes*, i t. d. izdao je Marty-Lavaux, Pariz 1870 u 2 sv.
LIT.: Augé Chiquet, *La vie, les idées et l'oeuvre de Jean-Antoine de Baïf*, 1909. P. Cl.

BAIL, Joseph, ✳ Limonest (Rhône) 1862, † Pariz 1921, francuski slikar. Učiteljem mu je bio njegov otac Jean-Antoine B. Slikao je većinom intérieure toplim bojama

povodeći se za nizozemskim majstorima. Od slika mu se ističu: *Mladi kuhari*, 1887; *Gazdarica*, 1897 (Musée du Luxembourg). Za sliku *Čipkarice* dobio je 1902 počasnu medalju. Nadahnut životom sestara, koje vode hospital u Beaune-u, naslikao je brojne slike, od kojih navodimo: *Molitva kod stola*, 1903; *Kutić rubenine*, 1907; *Kuhinja u hospitalu*, 1910, i t. d.

BAILE HERCULANE (u rimsko doba Thermae Herculis »Herkulove kupelji«), rumunjsko kupalište u dolini rječice Cerne, na podnožju južnih Karpata, udaljeno 18 km od Đerdapa na Dunavu. Nalazi se na pruzi Temišvar (Timişoara)—Turn Severin. Ima slane i sumporne izvore, 41—56° C topline. N. P.

BAILEY, 1. John, ✳ 1750, † 4. VI. 1819, škotski ekonom i mehaničar. Prvi je izgradio plugove po matematičkim principima. Takav se plug prema njemu naziva Baileyjev plug. Napisao je *Essay on the construction of the plough*, 1795.

2. Nathan, † Stepney (kod Londona) 1742, engleski filolog i leksikograf. Sastavio je glasoviti *Universal Etymological Dictionary*, 1721, koji je služio kao osnov velikom djelu Dr. Johnsona. Još je napisao *Household Dictionary*, 1736; *The Antiquities of London and Westminster*, 1726. Izdavao je i stare pisce.

3. Philip James, ✳ Nottingham 22. IV. 1816, † Glasgow 6. IX. 1902, engleski pjesnik. G. 1839 izdao je bez naznake svoga imena veliki filozofski spjev *Festus*. To je djelo kasnije proširivao uvršćujući u nj velike fragmente iz svojih prijašnjih djela *The Angel World, The Mystic, The Age* i *The Universal Hymn*, tako da je na koncu imalo preko 40.000 stihova. U njemu se očituje utjecaj Goetheova *Fausta*. Djelo se nekada mnogo čitalo, pa ga je vrlo cijenio i Tennyson. Kasnije je palo u zaborav, iako možda nije tu sudbinu zavrijedilo.

LIT.: J. Ward, *Philip James Bailey, author of Festus, Personal Recollections*, 1905.

4. Samuel, ✳ Sheffield 1791, † 1870, engleski filozof i ekonomist. Njegovo prvo djelo *Essays on the Formation and Publication of Opinions* (1821) izazvalo je veliko zanimanje. G. 1825 napisao je i izdao malu raspravu pod natpisom *A Critical Dissertation on the Nature, Measure and Causes of Value*, u kojoj je napao nauku, što ju je naučao engleski ekonomist David Ricardo (v.), pristaša gospodarskog liberalizma. U razdoblju od 1855 do 1863 napisao je svoje poznate *Letters on the Philosophy of the Human Mind*.

BAILLAUD, Edouard-Benjamin, ✳ Chalon-sur-Saône 1848, † Toulouse 1934, francuski astronom. Od 1908 do 1925 bio je ravnatelj opservatorija u Parizu. U svojim je raspravama pisao o kretanjima Saturnovih mjeseca, o fotografiji neba i t. d. Mnogo se cijeni njegovo djelo *Cours d'astronomie à l'usage des étudiants des facultés de sciences* (1893—1896).

BAILLON, André, ✳ Anvers (Belgija) 1875, francuski književnik. Poslije rata dolazi u Pariz, gdje piše romane: *Histoire d'une Marie* (1921), *En sabots* (1921), *Zonzon Pépette, fille de Londres* (1923), *Par fil spécial* (1924), *Un homme si simple* (1925), *Le pot de fleur* (1925), *Chalet* (1926), *Délire* (1927). B. je pjesnik Flandrije i čovjeka. Svoj kraj crtao je toplim bojama, a za malog čovjeka ima mnogo srca. Roman *Histoire d'une Marie* preveo je Branko Filipović (O jednoj Mariji), Beograd 1929.

LIT.: Fr. Lefèvre, *Une heure avec A. Baillon*, 1924. D. Št.

BAILLY, Jean-Sylvain, ✳ Pariz 1736, † Pariz 1793, francuski učenjak i političar. Bavio se književnošću i astronomijom, pa je 1763 postao član Akademije znanosti. Napisao je *Histoire de l'astronomie ancienne* (1775), *Histoire de l'astronomie moderne* (1779) pa *Histoire de l'astronomie indienne* (1787). Od 1783 bio je član Francuske akademije. G. 1789 bio je izabran zastupnikom trećega staleža i doskora postao predsjednikom Državnih staleža (états généraux). Njegovo je držanje bilo napose odlučno 17., 20. i 23. lipnja, naročito u Dvorani za loptanje (Jeu de Paume), gdje su se on i zastupnici trećega staleža zakleli, da se ne će razići, dok Francuska ne dobije ustav. Dne 15. srpnja 1789 bio je aklamacijom izabran za načelnika Pariza, pa je kao takav nekoliko dana kasnije dočekao Luja XVI. u gradskoj vijećnici i izrekao one glasovite riječi: »Henrik IV. je natrag osvojio svoj narod; danas je narod natrag osvojio svoga kralja«. Njegova je popularnost tada bila velika. On je svakako htio održati red, pa je 17. srpnja 1791 naložio narodnoj gardi, da puca na razdraženo mnoštvo, koje je tražilo kraljevo svrgnuće. U studenomu iste godine je odstupio s načelničkog mjesta. Dne 10. studenoga 1793 bio je smaknut na stratištu. Kako su se priprave za smaknuće nešto otegle, zapitao ga je netko: »Ti dršćeš?«, a on je odgovorio: »Da, prijatelju, ali zbog studeni«. Njegove su uspomene bile objelodanjene u godini XII. pod natpisom *Mémoires d'un témoin de la Révolution*.

BAILO, sredovječni naziv (u Francuskoj bailli) za više činovnika, koji su u pokrajini vodili i nadzirali upravu i vršili sudsku vlast u ime vladara. U mletačkoj republici stajao je b. na čelu trgovačkih faktorija u bizantskom carstvu, a kasnije u Turskoj, dok je b. u Carigradu vršio sudstvo u sporovima između mletačkih podanika, zastupao ih pred kadijskim i vojvodskim sudom i bio na čelu ureda tumača (dragomana), t. j. bio je poslanik republike. Naziv b. i bailija (punomoć) dolazi i u hrvatskim pravnim izvorima srednjega vijeka. A. D.

Srednjelatinski baiulus, ballivus »trhonoša«, bizantinsko-grčki *βαίουλος* »nadglednik carskih prinčeva«. U crkvenim viteškim redovima bio je ballivus upravnik balije (lat. ballia, balliva), koja je kod templara obuhvatala samo jedan samostan (komendu). Kod ivanovaca (malteških vitezova) bio je ballivus dostojanstvenik, čiji je rang bio niži od velikoga priora, a viši od komtura (komendatora). Balije njemačkog viteškog reda obuhvatale su po više komenda, t. j. samostana. G. Š.

BAIN (Ben), **Alexander,** ✳ 1818, † 1903, prof. u Aberdeenu u Škotskoj, osnivač engleskoga filozofijskog časopisa *Mind*. Pored Jamesa i Johna Stuarta Milla jedan od najistaknutijih predstavnika asocijacijske psihologije (v.), u kojoj zauzima posebno mjesto po tom, što mišićnim osjetima pridaje osnovnu važnost za razvoj duševnoga života. Osjeti, što nastaju posredovanjem sjetilnih organa, nisu ni prve ni najjednostavnije psihičke činjenice. Prva duševna stanja potječu od naših kretnja, a očituju se u osjetima napetosti; ona su u najužoj vezi s nama samima kao svijesni znak naše životne snage i spremnosti za rad. Na taj prvenstveni izražaj psihičke energije nastavljaju se onda određenja, što idu na bliže ili dalje povode, koji iskušavaju našu djelovnost, i izražavaju ih po dojmu u čuvstvu, po sadržaju u osjetima različitih modaliteta, po cilju u težnjama, koje izazivaju. Sva su ta određenja činjenice drugoga reda i već u elementarnim oblicima svojim složeni procesi, s određenim značenjem izvršeni u svijesti o snazi (spontanoj aktivnosti), koja ih obilježava i veže autorstvom jednoga subjekta i tako čini osnov predodžbe o našem »ja«. B. drži, da je u tom našao momenat, koji psihičku kemiju, kako se asocijacijska psihologija naziva, izbavlja iz neprilična mehanizma utiska i objašnjava nastanak smislenih i svrhovitih veza. U tim je mislima B. dao vrijednih priloga napose teoriji čuvstva i volje. U logici se priključuje Millu, u spoznajnoj se teoriji poput njega kreće u pravcu empiričkoga idealizma, kojemu je izvanjski svijet skup konstantnih uvjeta razvijanja psihičke energije, a u metafizičkim konsekvencijama zastaje na teoriji identiteta (v.), da su duh i tvar dvije strane iste zazbiljnosti.

BIBL.: Glavna djela B-ova jesu: *The Sense and the Intellect*, 1894, 4. izd.; *The Emotions and the Will*, 1899, 4. izd.; *The Mind and Body*, 1873, njem. prijevod *Geist u. Körper*, Intern. wiss. Bibl., sv. 3., 1874, 2. izd. 1881. A. B-a.

BAJA, grad i glavno mjesto županije Bacs-Bodrog u Madžarskoj, vezano željeznicom sa Suboticom. Ima 31.000 stan. Poznata je izvozna luka na Dunavu, osobito za žito. Stanovništvo je pretežno madžarsko, ali ima i nešto naseljenih Nijemaca. I jedni i drugi su većim dijelom katolici. Stanovništvo se bavi trgovinom žita, stoke i vina, a razvijena je i industrija, kojoj su osnov poljoprivredni proizvodi (mlinarstvo i tvornice žeste). U B. je poznato državno uzgajalište pastuha. N. P.

BAJA CALIFORNIA, teritorij republike Mexica, obuhvata južni komad Kalifornijskoga poluotoka sa 144.093 km² i 100.000 stan., koje je u južnim dijelovima brojnije nego u sjevernim. Podneblje je na cijelom teritoriju otprilike jednako, oceansko. Kiše pada najviše u kolovozu i rujnu. Sjeverni je dio zgodniji za stočarstvo. Glavni grad je La Paz sa 8300 stan. O. O.

BAJADERA (portug. bailadeira »plesačica«). 1. Indijske obredne plesačice i pjevačice, dodijeljene hramovima za uređivanje hramova i sudjelovanje na svečanostima. Dijele se na *devadasî* (»službenice bogova«), koje stalno borave u hramu, i *načni*, putujuće »plesačice«, koje su svojim raspuštenim vladanjem dovele stalež na zao glas. 2. Vrst na-



BAJAM

crta na pamučnim, svilenim i sl. tkaninama, složenog od pruga u raznim bojama. V. K-k.

BAJALOVIĆ, Petar, ✻ Šabac 14. V. 1876, arhitekt, prof. tehničkog fakulteta u Beogradu. Glavni su mu radovi: *Izloženi paviljon kraljevine Srbije u Rimu* 1911—1912, *Konak u manastiru Kaleniću, nova zgrada Društva sv. Save u Beogradu, zgrada rumunjskog poslanstva* i dr. B. teži u arhitekturi da oživi starosrpski i bizantinski stil. Pisao je i članke i prikaze iz svoje struke. Z. S. M.

BAJAM, badem, mendula, menduo, mjenduo, omendul, klepiš, mandelnovo drevo, *Prunus amygdalus* Stok., por. ružičnjača. Bajam potječe iz Azije, gdje raste samonikao, a ima ga samonikla i na Kavkazu pa u Grčkoj. Bajama ima više vrsta. Najobičnije su: bajam pravi ili obični, *Prunus amygdalus* Stok., bajam patuljasti, *P. nana* (L.) Stok., bajam kineski, *P. Davidiana* (Carr.) Franch., i bajam perzijski, *P. orientalis* (Miller) Koehne. Posljednja tri upotrebljuju se više za ukras vrtova, dok se pravi bajam gaji kao voćka radi svoga ploda.

Pravi bajam potječe iz Sirije, odakle je prenesen u Grčku, gdje su ga već 600 godina pr. Kr. gajili kao voćku. Iz Grčke su ga grčki kolonisti prenijeli duž obala Sredozemnoga mora i sadili u svojim kolonijama. Kako su oko 400 pr. Kr. osnovali svoje kolonije na Hvaru, Visu i Trogiru, vjerojatno je, da su uz lozu donijeli tamo i smokvu i bajam. U staru rimsku državu donesen je u 5. st. pr. Kr. Rimljani su plod bajama zvali *Nux graeca,* što dokazuje, da su ga dobili preko Grka.

Danas je gajenje bajama prošireno po svim primorjima Sredozemnoga mora. Na našem primorju izbrojeno je oko 390.000. Opat Fortis navodi u svojim putopisima, da se bajam gajio u Makarskoj, Rabu, Kaštelima, na Braču, Hvaru i Visu. U zagorskom dijelu Dalmacije otpočelo je izdašnije gajenje bajama pred kojih 130 godina. Pobudu za to dao je t. zv. Grimanijev zakon (Legge Grimani) 1756. Tim su zakonom zagorskom pučanstvu podijeljena zemljišta preuzeta od Turaka uz obvezu, da na podvornicama ima saditi i voćke, među kojima Grimani izričito napominje i bajame, te za njih kao i za ostale voćke odobrava oprost od plaćanja desetine za punih 20 godina. Kasnije su župnici i neki posjednici nastojali, da se gajenje što više proširi. Danas je bajam najviše proširen u kotarima: Šibenik, Knin, Benkovac i Brač.

Stablo pravog bajama naraste 6—10 m visoko. Deblo mu je rijetko kada sasvim ravno, nego je više krivudavo i grbavo. Kora je za mlada glatka, u kasnijoj dobi hrapava i raspucana, boje pepeljaste ili sivosrebrnaste, dok su jednogodišnje mladice zelene. Listovi su jednostavni, jajasto kopljasti i pilasto nazupčani. Na lisnoj peteljci je po više žlijezda ili ih uopće nema. Drvni pupovi su konični i olako dlakavi. Cvjetni pupovi su vunasti i još na jesen gotovo jednaki drvnim pupovima. Cvjetovi su ili osamljeni ili po 2—10 zajedno. Nekoje odlike cvjetaju odmah po Božiću, inače cvjetaju obično od veljače do konca ožujka. Nikad ne procvjetaju svi cvjetovi odjednom, i cvatnja traje oko 20 dana. Čim cvatnja svrši, ukazuju se i listići, ali ima slučajeva, da se cvjetići otvore i listići ukažu u isto vrijeme. Cvjetovi su prilično veliki, dvospolni, pravilni, ružičasti ili bijeli i gotovo bez peteljčice. Bajam cvjeta po prvi put već u 4. ili 5. godini, a ako je navrnut i ranije.

Plod bajama je duguljasta, ponešto spljoštena ili okruglasta koštica, obavita zelenom, baršunastom ljuskom, koja u zrelosti popuca i plod iz nje ispane. U tom se bajam razlikuje od ostaloga koštičavoga voća. Koštica je izvana točkasto jamasta ili glatka. U njoj su jedna ili dvije jezgre obavite žilavom i hrapavom kožicom. Koštica je već prema odlici tvrda, polutvrda ili mekana, a jezgra je po okusu slatka ili gorka.

Žile bajama su osobito razvijene i prodiru duboko u zemlju, samo ako mogu, i radi toga se bajam ne boji mnogo suše, te može živjeti i preko 100 godina. Bajam raste i plodi se kao i maslina i narančevice u krajevima s umjereno suhim i toplim podnebljem, u kojemu nijesu običajne nagle promjene toplote niti kasni mrazovi.

Bajam se umnaža sjemenom i navrtanjem. Za umnažanje sjemenom odaberu se s jakih stabala lijepo razviti plodovi, koji sami otpanu, kad dozore, i koji se odlikuju ranim prispijevanjem i ostalim poželjnim svojstvima. Umnažajući bajame navrtanjem upotrebljuju se divljačice razvite iz sjemena gorkog bajama. Sjeme bajama, prepušteno samo sebi i uplivu zraka, gubi klijavost već nakon nekoliko mjeseci i zato je dobro, da se sjemenke stratificiraju u pijesku. Osim na samu divljaku može se bajam navrtati i na šljivu Dama ili St. Julien, ako je tlo, u kojem će se posaditi, nešto vlažnije. Postupak u rasadniku kao i kasnije isti je kao i za ostale voćke. Sjemenke se mogu posaditi i na stalno mjesto stavljajući u svaku jamicu po 3 sjemenke šiljkom dolje. To se osobito čini u krševitim i škaljastim zemljištima. Kad sjemenke izniknu, ostavi se najbolja, a ostale pogule.

Njega budućih stabala bilo presađenih ili na mjestu odgojenih jednaka je njezi ostalih voćnih stabala. Posebno obrezivanje krošnje za povećanje plodnosti rijetko se gdje izvodi.

Odlike bajama. Budući da se bajam dobro umnaža sjemenom, nastao je s vremenom velik broj odlika, koje se međusobno razlikuju samim plodom, grananjem krošnje i cvjetovima. Plodovi iste odlike znadu biti različiti prema dobi stabla, nadmorskoj visini, u kojoj se gaje, prema položaju i zračnoj vlazi, kao i prema godištu. Broj odlika, nastalih na osnovi umnažanja samim sjemenom, i kod nas na primorju ide u stotine i svake se godine povećava, jer se svojstva odlike samim sjemenom rijetko kada prenose vjerno na potomstvo. Prema tvrdoći koštice sve se odlike mogu svrstati u četiri skupine ili razreda, i to: 1. razred bajami slatkog ploda tvrde koštice, 2. razred bajami slatkog ploda polutvrde koštice, 3. razred bajami slatkog ploda mekane koštice i 4. razred gorki bajami tvrde, polutvrde i mekane koštice. Svaki razred dijeli se u podrazrede prema obliku koštice, koja je dugačka, šiljasta, polujajasta ili poluokrugla.

Bajami tvrde koštice imaju svjetlije lišće, plod jajast ili okruglast, u različitom stepenu spljošten i sad više sad manje šiljast, a koštice se dadu otvoriti jedino čekićem. Bajami meke koštice imaju jezgru redovito šiljastu. Gorki pak bajami imaju velike cvjetove s bijelim laticama i crvenkastom mrljom na dnu cvijeta. Redovito su tvrde koštice, ali ima slučajeva, da i gorki bajami imaju polutvrdu ili štaviše i mekanu košticu.

Slatki bajami ugodnog su i slatkog okusa, osobito kad se oguli kožica s jezgre. Sadrže obično do 55% masnoga ulja, 6% sladora, 3% ljepiva, 24% bjelančevine, 5% rudnih česti. Među bjelančevinama važna je sastavina *emulsin.* Gorki bajami sadrže iste sastavine, ali manje masnoga ulja (do 44%). Važna je sastojina *amygdalin,* koji se, ako je plod usitnjen i navlažen, pretvara zajedno s emulsinom u gorko ulje, plavičinu i slador.

Najbolje odlike za naše prilike su ove: *Smokvički krupni mekiš* (slične strane odlike su Princesa, Sultana, Regina), zatim *Mekiš obični krupni, Čarski veliki polumekiš, Grozdasti polumekiš, Krupni zeleni tvrdiš* i *Obični gorkiš* (grkiš).

Način gajenja. Bajam se gaji ili u čistim nasadima zajedno sa zeljnatim biljkama, koje prispiju prije, nego plod bajama počne dozrijevati. Razmak redova 10 m, a razmak

bajama u redu 6 m. Može se gajiti i u vinogradima ili se pak gaji zajedno s lozom i maslinom, tako da se stavlja red bajama, red maslina, a razmak između tih redova 7—8 m. Među redovima gaji se loza uz razmak od 1·2 m. Kad stabla zemlju prekriju, loza se povadi, a kad i bajami dotraju, posijeku se, pa ostanu same masline, koje traju dulje. Za kućnu potrošnju sadi se po koje stablo blizu kuće.

Oplodnja cvjetova bolja je i prinos sigurniji, ako se sadi po više odlika zajedno, jer ako jedna odlika zataji, ne će druga. Kako je bajam po naravi samobesplodan (autosterilan), sama jedna odlika redovito bi zatajila. Za sadnju valja odabirati odlike sa što težom jezgrom, a izlučivati iz sadnje odlike sitne i okrugle kao i odlike sa dvije jezgre (dvojčice). Kasnije odlike obično zameću plod bolje, ali na zametanje ploda kao i na otpornost protiv leda djeluje i prehrambeno stanje stabla, pa na to valja paziti.

Berba i upotreba ploda. Bajami se mogu brati u dva navrata i to prvi put, dok je koštica mekana, a jezgra mliječna. Takvi nezreli plodovi ili se troše izravno, ili se ulažu u muštardu, ili se pak kandiraju. Zatim se bajami beru, kad su potpuno zreli, što obično biva u kolovozu, najkasnije na početku rujna. Plodovi rijetko kad otpadaju sami, nego se moraju ili otresti ili obrati rukom. Plodovi tvrde koštice obično se otresu, dok se bajami mekiši beru rukom. Pravovremeno obrani plodovi zlatožute su boje. Ako se berbom okasni, plodovi potamne, i manja im je vrijednost. Čim su obrani, suše se na suncu i zatim spreme. Neke odlike duljim čuvanjem postaju laganije, a neke mogu i ogrančaviti. Čuvaju se obično u hambarima kao i žito, u nevisokim hrpama ili pak u sanducima tako udešenim, da se plodovi mogu s vremena na vrijeme presipavati radi zračenja. I mekiši i tvrdiši spremaju se u hambare neoljušteni. Bajami tvrdiši oljušte se u času prodaje, dok se mekiši prodavaju zajedno s ljuskom. Stablo srednje snage i srednje rodovitosti daje prosječno oko 12—36 kg ploda zajedno s košticama, dok je opći prosjek rodovitosti obično od 4 do 7 kg na jednom stablu.

Bajami, osobito mekiši, cijene se kao desertno voće. Upotrebljavaju se i za pravljenje različnih peciva i kandita, za proizvodnju masnoga ulja i različnih emulzija. Iz gorkih bajama vadi se gorko bajamovo ulje. Drop samljevenih bajama upotrebljava se, kada se iscijedi ulje, u smjesi s boraksom i praškom ljubičina korijena za njegu kože. Bajamovo ulje vadi se iz slatkih i gorkih bajama. Žutkaste je boje, bez mirisa, a blagog i slatkog okusa. Osim za emulzije i blaže pomasti troši se i kao obično ulje; u trgovini je često pomiješano s drugim uljima. Upotrebljava se i za pravljenje bajamova sapuna, ali danas u manjoj mjeri, jer sapun, prodavan pod imenom bajamova sapuna, zapravo je kokosov sapun, parfimiran uljem gorkog bajama. Bajamove koštice upotrebljavaju se ovda-onda za bojadisanje rakije, a inače su dobro gorivo. I samo drvo bajama iskorišćuje se također za gorivo.

LIT.: M. Kišpatić, *Iz bilinskog svijeta*; A. Engler-K. Prantl, *Die natürlichen Pflanzenfamilien*; D. Tamaro, *Trattato di frutticoltura*; St. Ožanić, *Bajam*; I. Rittig, *Voćarstvo*; G. Bianca, *Monografia del mandorlo comune*; Cav. An. Aloi, *Trattato di agraria*; An. Rolet, *Les conserves des fruits*. S. O.

Od gorkog bajama, *Prunus amygdalus* Stokes var. *amara* (L.) Focke, dobiva se droga *amygdala amara*. To su jajastoduguljaste spljoštene sjemenke, kratko šiljaste, zaodjenute opnenastom i hrapavom žutosmeđom kožicom. Amigdalin, djelatna tvar sjemenke, raspada se na cijanovodik, benzaldehid i glikozu. U ljekarstvu uzimaju *aqua amygdalarum amararum* protiv kratkog daha. A. V.

BAJAMONTI, splitska gosparska kuća, u kulturnom stvaranju hrvatske Dalmacije 18. st. zastupana je braćom *Jerolimom* i *Julijem*, sinovima Ivana Dominika Bajamontija.

1. Jerolim je po školskim kvalifikacijama kao i po službama bio pravnik, ali se i on, kao i brat Julije, mnogo bavio i problemima unapređenja poljodjelstva u Dalmaciji. U svojim službama bio je na čelu splitskoga suda i dubrovačke apelacije, splitskog agronomskog društva, g. 1813 predvodio je poklonstveno izaslanstvo Splićana franc. caru Napoleonu. Ostavio je više prigodnih pjesama, a naročito stručnih pravnih i agronomskih spisa (isp. Biblioteca di fra Innoc. Ciulich nella libreria de' RR. PP. Francescani di Ragusa, str. 410), od kojih je najvažniji: *Sopra i veri mezzi di promuovere l'agricoltura in Dalmazia*, 1791.

LIT.: S. Ljubić, *Dizionario biografico degli uomini illustri della Dalmazia*. F. F.

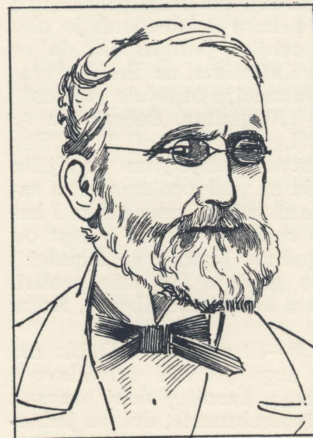
2. Julije, ✳ Split 24. VIII. 1744, † Split 12. XII. 1800, liječnik i književnik-polihistor. Sveučilišne nauke (filozofiju i medicinu) učio je u Padovi i tu ih je svršio s doktoratom medicine. Liječničkom praksom bavio se u Hvaru (kao općinski liječnik) i u Splitu. U oba spomenuta mjesta bio je i orguljaš i kapelnik u stolnim crkvama. Kao književnik pjevao je talijanske pjesme, a gotovo u svim znanostima bio je istraživač. Pisao je rasprave iz medicine, prirodnih nauka i iz narodnoga gospodarstva, pored toga još i iz arheologije, filozofije, historije, lingvistike, skupljao je biografijske podatke za stariju hrvatsku književnost, a napose skupljao blago hrvatske pučke poezije. Iz ovog područja naročito je važan njegov rad *Il Morlacchismo d'Omero* (štampan u »Giornale enciclopedico d'Italia«, 1797), na koji ga je potaknuo Talijan Giambattista Vico. U našoj pučkoj poeziji traži analogije i objašnjenje Homerovim poemima. U tom svom radu B. se dotakao i našega A. Kačića Miošića (1704—1760), smatrajući ga predstavnikom već sasvim degenerirane pučke poezije. »Kad bi iliričke morlačke pjesme ili popivkinje našle svoga Pisistrata i Aristarha, a ne fratra«, završio je B. to svoje razmatranje, »i ilirički bi narod mogao od njih dobiti svoje homerske poeme«. — U problematici svrsishodnosti pojedinih kultura iz narodnoga gospodarstva Dalmacije već je on preporučivao krčenje vinograda, da bi se dobile veće površine za kulturu žitarica, čime bi se ujedno smanjila hiperprodukcija vina. Krug njegovih korespondenata iz Dalmacije i iz Italije bio je vrlo velik: među njima se ističu Dubrovčanin Juraj Ferić (1739—1820) i Miho Sorkočević (1739—1796), pa Talijan Alberto Fortis (1741—1803).

LIT.: I. Milčetić, *Dr. Julije Bajamonti i njegova djela*, Rad Akad., 192. F. F.

Bajamonti se mnogo zanimao glazbom. Bio je i melograf, pa je zapisivao i tekstove i napjeve narodnih popijevaka. Od tih se njegovih zapisa sačuvao samo jedan poderani listić i na njemu tri napjeva: *Canto delle fanciulle de Travnik, canto dei gianizzari, canto dei cadi.* Okušao se i u skladanju. Od njegovih su se crkvenih kompozicija sačuvale u arhivu župnog ureda kod stolne crkve u Splitu: mise, requiemi, creda, benedictus, pasije, različne himne, responsorija, 2 Stabat Mater, 4 Te Deum, nekoliko večernjica. Nešto se našlo i u arhivu ostavine Algarottijeve (sada u arhivu Hrvatskoga glazbenog zavoda u Zagrebu). Spominju se i njegove izgubljene skladbe, a među njima i duhovna pjesma na hrvatskom jeziku za makarskog biskupa. Najveće je njegovo djelo *La translazione di San Doimo. Componimento drammatico per musica, cantato in Spalato nel corrente anno 1770*, oratorij izveden prigodom prijenosa moći svečevih u Splitu. Dugo se mislilo, da se glazba za taj oratorij izgubila.

LIT.: B. Širola, *Pregled povijesti hrvatske muzike*, Zagreb 1922; N. Kalogjera, *Povjesne crtice o glazbenim prilikama splitske stolne crkve*, Sv. Cecilija 1924. B. Š.

3. Ante, ✳ Split 18. IX. 1822, † Split 13. I. 1891, dalmatinski političar i načelnik Splita. Osnovnu i srednju školu svršio je u Splitu. Za odgoj mladog B. osobito se brinuo arheolog i etnograf Franjo Carrara. Medicinski fakultet svršio je B. u Padovi 1849. Poslije kratkog vršenja liječničke službe u Sinju napustio je liječničko zvanje i sasvim se posvetio politici. Zanesen ljubavlju za svoj Split, B. je 1856 zamolio vladu, da mu dopusti, da u Splitu podigne kazalište, da osnuje banku i sagradi bolnicu. Bio je uvjeren, da Split opet može postati velik grad, kako je to nekada bila Salona. Da se to postigne, trebalo bi — mislio je B. — Split spojiti željeznicom preko Bosne s Beogradom. G. 1860 bi B. izabran za načelnika Splita. Uto je došlo do pozivanja Dalmacije, da se sjedini s Hrvatskom. B. je najodlučniji protivnik ovog sjedinjenja. Organizirao je dalmatinske općine, da istupe protiv sjedinjenja i poduzimao sve moguće i u Dalmaciji i u Beču, da do njega ne dođe. Kako ni sama bečka vlada nije to sjedinjenje htjela, B. uspije. Odsada pa sve do svoje smrti Bajamonti je vođa dalmatinskih autonomaša. Od otvaranja dalmatinskog sabora, 6. IV. 1861, B. je njegov član i njegov prvi potpredsjednik.


ANTE BAJAMONTI

Iz njega je B. poveo najžešću borbu protiv sjedinjenja Dalmacije s Hrvatskom. Iza toga je na sastancima u Beču s nekim članovima Hrvatskog Sabora onemogućio sporazum za sjedinjenje. G. 1863 došlo je do zbliženja Bajamontija s narodnjacima, a 1864 do stvaranja »Unione liberale« — Liberalne unije — u dalmatinskom saboru, pa je na idućim izborima B. istupio zajedno s narodnjacima protiv vladinovaca. G. 1866 Unione liberale se raspala, a B. opet vodi odlučnu borbu protiv narodnjaka, a naročito otkad su 1870 narodnjaci dobili većinu. Odsada počinje i borba protiv B., a za osvajanje splitske općine. Ona se vodila nesmiljeno i svim raspoloživim sredstvima s obje strane i dovela do raspuštanja splitske općine 31. X. 1880, kad je i B. poslije gotovo neprekidnog načelnikovanja kroz 20 godina prestao biti splitskim načelnikom. B. je za grad Split i njegovo izgrađivanje bez sumnje najzaslužniji njegov građanin svih vremena. On je, u prvom redu na svoj trošak, sagradio kazalište (1859), koje je 1881 izgorjelo, uveo je vodovod, plinsku rasvjetu, pobrinuo se za gradnju velikog lukobrana i crkve sv. Franje i sv. Petra, s njegovim je imenom spojena gradnja ribarnice i pazara, popločivanje nekih ulica, gradnja »prokurativa«, otvorenje prolaza sa trga Sv. Duje na obalu, klaonica i t. d. S druge je strane mnogo radio oko podizanja i jačanja autonomaške, a kasnije talijanske misli u Splitu. U tu je svrhu osnovao »Gabinetto di lettura«, gimnastičko društvo »Bersagliera«, »Società operaia« i dr. Njegovo je djelo bila »L'associazione dalmatica«, ekonomsko društvo, koje je najviše i pridonijelo njegovu padu. Poslije gubitka splitske općine B. se borio, da je opet dobije, ali 1882 osvoje općinu Hrvati. B. je ostao i dalje u dalmatinskom saboru, 1884 je pokrenuo u Splitu list »La Difesa« i u njemu mnogo pisao. G. 1886 ponovno je izabran u dalmatinski sabor. Iste je godine osnovao u Splitu društvo »Società Politica Dalmata« i postao mu predsjednikom. I poslije prestanka lista »La Difesa« (1887) učestvuje B. u političkom životu Dalmacije, sve do svoje smrti.

BIBL.: *Iniziativa della Congregazione municipale di Spalato*, Split 1860; *Nello inaugurare la publicità delle sessioni ecc.*, Trst 1862; *L'associazione dalmatica*, Split 1877; *L' associazione dalmatica*, Lettera II. ecc., Split 1878; *Sulla ricostruzione dell' acquedotto romano*, Split 1880; *Sullo scioglimento del comune di Spalato, Discorsi*, Zadar 1881.

LIT.: O. Randi, *Antonio Bajamonti*, Zadar 1932; Mario Russo, *L'epopea dalmatica e il suo eroe*, Milan 1925. G. N.

BAJAN, kagan avarski. Bježeći sa svojim narodom od zapadnih Turaka traži od bizantskog cara Justinijana I. sjedište u Dobrudži. Kad ga ne može dobiti, udruži se s Langobardima protiv Gepida i zauzme njihovu zemlju, Erdelj i istočnu Ugarsku. Poslije odlaska Langobarda u Italiju 568 zaposjedne i Panoniju, pokori 578 vlaške Slavene, 582 otme Bizantu Sirmij i naredne godine počne duž cijele fronte od Srijema do ušća Dunava ofenzivu protiv Bizanta, kojom prokrči Slavenima put do Peloponeza. F. H.

BAJAN, Pavel, ✻ Vrádište pri Skalici 12. IV. 1721, godina smrti nepoznata, slovački glazbenik. Djelovao je kao franjevac u samostanima u Vacovu, Hlohovcu, Beckovu, Pruskom i u Skalici. Njegove kompozicije sačuvale su se u zbornicima *Harmonica Seraphica, Harmonica Seraphica Missarum Choralium solemnium, Jubilus Seraphicus* i *Promptuarium Hebdomadae*. Važna su za crkvenu pjesmu njegova dva slovačka kancionala, koji sadržavaju božićne pjesme, jednoglasne i dvoglasne s generalnim basom. K. H.

BAJANJE (od glag. bajati), 1. pričanje, kazivanje, od čega dolazi basan, basna (srodno lat. fari, fa-ma, fa-bula), 2. čaranje (lat. incantare), vračanje, bahorenje, t. j. kazivanje kojekakvih čarobnih, magičnih (drugima nerazumljivih) riječi u svrhu liječenja od uroka, nameta, naudba i uopće bolesti. Bajanje (kajk. copranje) je po tome liječenje ne lijekom, nego prelijevanjem vode, bacanjem živog ugljena ili žerave u vodu, usijanim vatraljem, nožem križajući i kojećim drugim, najviše čarobnim formulama, molitvicama (→ basma), a to znaju najviše žene, koje se zovu bajalice, bahorice, vračarice, koje čaraju, kad liječe bolesnika.

LIT.: ZNŽO, Zagreb, I., 286, VII. 150, X. 267, XIII. 103, XVII. 355, XXXI. 239; *Handwörterbuch des deut. Aberglaubens*, s. v. Zauber. M. S.

BAJAZID I., Jildirim (Munja), ✻ 1347, umro u Ak-Šehru 1403, turski sultan 1389—1402. Zavladavši poslije bitke na Kosovu, pogubi svog brata Jakuba. Od tog doba, kod stupanja na prijesto, sultan redovito posmiče svu svoju braću. Bajazid nastavi osvajanja svog oca Murata I. Srbiju učini vazalnom državom. Tesaliju zauzme 1391, Skoplje 1392, Bugarsku 1393. U Bizantu se kao gospodar upleće u borbe Joana V., Joana VII. i Manuela II. te 7 godina vrši blokadu Carigrada. Osvojenje Bugarske i upadi u Vlašku uznemire



BAJAZID I.

ugarskog kralja Žigmunda, koji uz pomoć velike križarske vojske, uglavnom francuskih vitezova, opsjedne Nikopolj kao prvu etapu za oslobođenje Bizanta, no bude potučen, te jedva umakne. Na drugoj strani pokori Bajazid gotovo sve turske emirate u jugozapadnoj i centralnoj Maloj Aziji. Zatim se spremi da zauzme Carigrad. No prognani emiri sklonu se Timuru. Kad ovaj 1400 osvoji Erzindžan i Sivas, postade sukob neizbježiv. Pošto su propali pregovori, opsjedne Timur 1402 Angoru. Bajazid dohrli u pomoć, ali u hrabroj borbi izgubi bitku i slobodu. Umro je kao Timurov zarobljenik. Legenda, da ga je Timur vodio Azijom u kavezu, nastala je netočnom interpretacijom arapske riječi kafes (krletka, ali i nosiljka s rešetkama i t. d.). F. M-n.

BAJAZZO (tal. pagliaccio »slamnjača«), šaljivčina, lakrdijaš kod pelivanâ i akrobatâ. Kostim mu sjeća na *pierrota*, bijel je i silno širok. Na glavi ima b. šiljast klobuk. Grublji mu je drug *clown*.

BAJDANOV, Georgi, ✻ Stara Zagora 1853, † Plovdiv 1927, jedan od prvih bugarskih glazbenih radnika. Bio je samouk, više godine učitelj pjevanja u Kazanliku, Staroj Zagori i Plovdivu, među prvim zborovođama i organizatorima pjevačkih društava u Bugarskoj. Pisao je priručnike za pjevanje, a s Manolovom je uređivao prvi bugarski glazbeni časopis »Gusle« (1891). B. Š.

BAJER, Fredrik, ✻ Vesteregede kod Nästveda 21. IV. 1837, † Kjöbenhavn 23. I. 1922, danski pisac, političar i gorljivi pobornik pacifizma. U početku časnik, od 1872 do 1895 član parlamenta, 1882 osnovao je dansko društvo za mir, 1891 međunarodni mirovni ured u Bernu i postao njegovim predsjednikom. G. 1908 dobio je skupa sa Šveđaninom Arnoldsonom Nobelovu nagradu za mir. Njegova su djela: *Nordiske Neutralitetsforbund* (1885), *Det skandinaviske Neutralitetssystem* (1906) i *Nordens, saerlig Danmarks Neutralitet under Krimkrigen* (1914). J. N.

BAJEZIDAGIĆ, Derviš-paša, sin Bajezidagin, rodom iz Mostara. U Carigradu se odgajao u Atmejdansarajima (dvorima) u vrijeme sultana Selima II. Učitelj mu je bio poznavalac perzijskih klasika Bošnjak Sudija. Vršio je kasnije mnoge visoke službe. Bio je i lični savjetnik Murata III. U dva maha za vlade Mehmeda III. bio je i namjesnik u Bosni. Junački je poginuo 1603 na otoku Čilu (Kovin) u Madžarskoj. Kao pjesnik na turskom i perzijskom jeziku izišao je na glas. Turske pjesme su mu sabrane u poseban divan, a tako i perzijske. Poznato mu je djelo u stihu *Murâdnâma*, prijevod s perzijskoga.

LIT.: Bašagić, *Bošnjaci i Hercegovci u istočnoj književnosti*, str. 39—50, Sarajevo 1912. M. H.

BAJ GANJU, ime bugarskog literarnoga djela (autor Aleko Konstantinov), koje je izašlo 1895 u Sofiji i došlo na glas ne samo u Bugarskoj nego i u inozemstvu. Ime heroja Baj Ganje postalo je sinonim imena Bugarin, a to je dakako neopravdan i nezaslužen nadimak, protiv kojega odavna ustaje mlada bugarska inteligencija. Aleko Konstantinov se u nizu feljtona, spojenih u jednu knjigu, izrugao nekim nedostacima priprostoga Bugarina: maloj kulturnosti, prostoti, vitalnom praktricizmu, samohvali, samodopadanju i t. d. uporeďujući ga s naprednim Evropljaninom. Jasno je, da takvo poređenje između netom oslobođenoga bugarskog seljaka i profinjenoga zapadnog Evropljanina budi samo smijeh, štaviše i odvratnost.

Sam je Aleko Konstantinov htio da izvrgne smijehu Bugarina i izvjesne nedostatke u javnom odgoju inteligencije, koja se u ono vrijeme stvarala, a prije svega nedostatke onih, koji su se pojavili i u političkom životu Bugarske. Baj Ganju je produkt prilika. On je tip socijalan, a ne nacionalan. Tu je razliku htio da istakne i sam autor, kada je ispovjedio: »Saznadoh, da je Baj Ganju bezobrazan, da je odvratan, škrtac, egoist, lukavac, licemjerni prostak, grubijan do mozga i kostiju. Ali ga žalim... Kao da mi netko šapuće: Nemoj prezirati toga prostaka,

lukavoga nesretnika! On je plod surove sredine, žrtva grubih odgojitelja; zlo se ne skriva u njemu samome, nego u utjecaju okoline i sredine. Baj Ganju je radišan, rasudan, prijemljiv. Postavi ga pod utjecaj dobrih upravljača i vidjet ćeš, kakve je pothvate kadar izvesti. Baj Ganju je dosad izrazio samo svoju životnu energiju, ali u njemu se krije velika zaliha potencijalne, duhovne sile, koja čeka samo moralni impuls, da se pretvori u živu silu.«

Profesor solunskoga sveučilišta Papadopulos istakao je u jednom svom predavanju: »Kada je bugarski pisac Aleko Konstantinov objelodanio svoga Baj Ganju, u Bugarskoj se podigla bura prosvjeda protiv njega. Balkanski narodi ostali su ili ravnodušni prema toj knjizi ili su zlurado izrekli svoje veselje zbog toga, što eto i sami Bugari priznaju svoj užasni položaj. Trebalo bi uostalom, da jednako i Bugari, i Grci i Srbi, Rumunji i Albanci najpažljivije prouče tu knjigu Aleka Konstantinova i da u licu Baj Ganje vide svoj vlastiti lik. Položaj je svih balkanskih naroda isti, i među njima nema osobite razlike.«

LIT.: B. Penev, *Kako nastade lik Baj Ganje*, u jubilarnom zborniku družine prijatelja nauke »Iskra«, Gornji Kazanlik 1923; Isti, *Preobraženja Baj Ganje*, časopis Zlatorog 1923; *Baj Ganju i karakterologija Bugarina*, članci G. Konstantinova, K. N. Petkanova, Georgija Caneva i D. Mihalčeva, Filozofski pregled 1931; G. Gesemann, *Der problematische Bulgare — Zur Charakterologie der Slaven*, Slavische Rundschau, III., 1931, br. 6. G. K.

BAJICE, pleme u Crnoj Gori (Katunska nahija), koje naseljava obod Cetinjskog polja. Zemljište B. je krševito i bezvodno, te je i stanovništvo siromašno. Većinu plemena B. čine Martinovići, doseljenici iz okoline Gacka, dok je starinaca malo. P. V-ć.

BAJIĆ, 1. Izidor, ✻ Kula (Bačka) 10. VIII. 1878, † 1915, kompozitor, profesor novosadske gimnazije, dirigent, urednik Muzičke biblioteke, studirao pravo, posvetio se muzici i svršio konzervatorij u Budimpešti. Muzički aktivno radio u Novom Sadu, komponirao u narodnom duhu pjesme za glas i klavir, zborove, operu *Knez Ivo od Semberije*, liturgije za mješoviti zbor, nekoliko klavirskih kompozicija. Pisac knjiga: *Teorija notnog pjevanja*; *Klavir i učenje klavira; Naše crkveno pojanje; Muzički rječnik.* Od njegovih popularnih solo pjesama poznate su: *Jesen stiže, Magla pala, Bila jednom ruža jedna, Uspavanka.* K. M.

2. fra Leonard, ✻ Vojnići kod Sinja 28. IX. 1889, prof. Visoke franjevačke bogoslovije u Makarskoj. Piše iz područja asketike i mistike u bogoslovskim revijama (Nova Revija, Život s crkvom, Duhovni život i t. d.). Napose je izdao: *U duhu katoličke obnove* (Šibenik 1940) i više prijevoda sa stranih jezika. St. P.

3. Miloš, barun od Varadije, ✻ Zemun 1822, † Varadija 31. VII. 1897, velik dobrotvor. Unuk Miloša Obrenovića po majci. Po smrti kneza Mihajla naslijedio je veliko bogatstvo, koje se tada cijenilo na nekoliko milijuna. Bio je zastupnik na ugarskom državnom saboru, a kasnije i član gospodske kuće. M. P.

BAJINA BAŠTA, gradić na lijevoj strani plodne doline rijeke Pilice blizu njena utoka u Drinu. Okolina B. B. je bregovita. Gaji se kukuruz, krumpir i poznati duhan bajinovac. Od voća šljive, jabuke i orasi. Razvijeno je i stočarstvo. B. B. ima oko 1200 stanovnika i privredno je središte kotara. P. V-ć.

BAJKA (franc. conte de fées, njem. Märchen) ili **gatka.** U oba slučaja korijen je riječi gotovo istog značenja: bajati, gatati, čarati — incantare. B. je kratka izmišljena pripovijetka, bez obilježja mjesta, vremena ili lica u historijsko-političkom smislu (»bezvremenska«), u kojoj se radnja bitno osniva na čudesnim bićima ili pojavama. Mjesto: »iza sedam brda, mora ili rijeka«; vrijeme: »u davno doba, prije mnogo godina«; lica: kralj, kraljica, kraljevna i kraljević redovno nemaju nikakva vlastitog imena; druga su imena izmišljena prema svojstvima ili kojoj oznaci lica (Lakatbrade Pedaljmuža, Pepeljuga). Čudesno: vile, čarobnjaci, zmajevi; pretvaranje ljudi u životinje, u kamenje i sl. Realistična je u bajci životna pouka ili moralna, etička osnova: pravednost pobjeđuje, zlo se kažnjava; ljubav prema roditeljima, braći, životinjama izvor je blagoslova i blagostanja. Stajaći brojevi imaju naročito značenje, uvodi i svršeci su tipski. Pjesničko je značenje bajke naročito u potpunoj slobodi stvaralačke mašte, pedagoško u snažnom djelovanju na dječju maštu i u odgojnoj vrijednosti etičkih motiva, premda je narodna ili pučka bajka katkada i suviše okrutna u kažnjavanju. Umjetnička bajka stvara različite nove kombinacije tim, što realističke elemente prepleće fantastičnim, irealnim, čudesnim motivima (njemački romantici: Brentano, Tieck, E. T. A. Hoffmann; Chr. Andersen, Edgar Allan Poe, R. Kipling). Narodne, t. j. usmenom predajom dočuvane bajke, sabrane su najprije kod Francuza: *Histoires ou Contes du temps passé*, poznate pod drugim naslovom: *Contes de ma mère Loye* od Charlesa Perraulta; kod Engleza: Chaucer, *Canterbury Tales*, no najznamenitija je njemačka zbirka braće Grimm: *Kinder- und Hausmärchen* (1812). Nijemci su najtočnije i obradili teoriju bajke.

LIT.: V. der Leyden, *Das Märchen*, 1930[3]; Thimme, *Das Märchen*, 1909; Bethe, *Märchen, Sage, Mythus*, 1922; Berendsohn, *Grundformen volkstümlicher Erzählerkunst in den Kinder- und Hausmärchen der Brüder Grimm*, 1922; Wesselski, *Versuch einer Theorie des Märchens*, 1931. Lj. M.

BAJKALSKO JEZERO, najveće gorsko jezero u Aziji i najdublje na Zemlji. Dugo je 670 km, na najširem mjestu 74 km, površina mu je 33.000 km², visina razine 462 m, a dubina 1523 m (kriptodepresija). Jezero je najviše u rujnu, a najniže u travnju; amplituda iznosi 80 cm. Jesenske oluje (Sarmá) su uzrokom, da je jezero 120—160 dana zamrznuto, a u dubini od 250 m i niže temperatura mu je trajno 3.6° C. Dok nije sagrađena bajkalska obalna željeznica (1904), prevozili su putnike i robu na parnim splavima. U okolini žive oskudno Burjati i ruski doseljenici od ribe i šume. U jugozapadnom kraju utječe rijeka Selenga, a na suprotnoj obali izlazi iz jezera Angara. Vrlo je zanimljiva jezerska fauna, koja se kao nekadanji ostatak sasvim posebno razvijala. Od 550 životinjskih rodova ¾ su endemički. M. Š.

BAJKIĆ, Velimir, ✻ Veliko Gradište (Srbija) 20. II. 1875, financijski i ekonomski pisac i publicist. Svršio je pravo u Beogradu, a političko-ekonomske nauke u Münchenu 1903. Iste godine postaje docent pravnog fakulteta u Beogradu, a 1914 ravnatelj trgovačke škole u Bitolju. G. 1919—20 bio je pomoćnik ministra financija, a 1920 izabran je za redovitog profesora političke ekonomije na beogradskom sveučilištu. Iz njegove škole izišao je veći broj suvremenih ekonomista. Pisao je mnogo i bio suradnik velikog broja srpskih i stranih časopisa. Uređuje časopis *Narodno blagostanje.*

BIBL.: *Französische Handelspolitik* (dokt. dis.); *Pitanje o šećeru*; *Kritičke studije o našim ratovima*; *Kritisches und Begriffliches vom Moratorium*; *Monnaie, Banque et Bourse en Serbie.* M. P.

BAJLONI, Ignjat, ✻ 20. VI. 1876, † 22. VII. 1935, industrijalac, svršio trg. školu u Beogradu i abiturijentski tečaj u Beču. Učestvovao bilo kao član bilo kao upravitelj u mnogim privrednim i financijskim poduzećima: Narodna banka, Udruženje beogr. industrijalaca, Srp. brodarsko društvo, Industrijska komora, Uprava drž. monopola, Centrala industrijskih korporacija. M. P.

BAJMOK, naselje i općina u somborskom kotaru. Ima oko 12.000 hrvatskih, madžarskih i njemačkih stanovnika. B. se spominje prvi put 16. II. 1462, kad je kralj Matija Korvin poklonio to selo zajedno s više posjeda svojoj majci Jelisavi Szilágyi. G. 1509 prijeđe u vlast grofa Jurja Brandenburškog. Za vrijeme Turaka je pod subotičkom nahijom. U zapisima od 1580 spominje se pod nazivom Novi Bajmok sa 21 oporezovanim domom. Kasnije je ostao gotovo bez žitelja. Ponovno su ga naselili Bunjevci Hrvati iz Subotice 1770, kad je u njemu osnovana i katolička župa. Marija Terezija dala je Bajmok u posjed Subotici, koja je sačuvala patronatsko pravo nad njim sve do sada. Na koncu 18. st. počeše se ondje naseljavati Madžari i Nijemci. Stanovništvo se bavi poljoprivredom, a obrt i trgovina su tek u početku razvoja. P. P.

BAJOR, Gizi, ✻ 1896, madžarska glumica, doživotni član Narodnog kazališta u Budimpešti. Ima vrlo opsežan glumački registar; sve, što glumi, od Shakespeareovih lirskih uloga do lakih komedija, puno je savršene i prave nagonske umjetnosti. Ni u modernoj drami nema uloge, u kojoj ne bi mogla da pokaže svoj talenat. E. K.

BAJOSLOVLJE → Mitologija.

BAJRAK MUHAMEDOV. Muhamedova vojska nosila je po običaju zastavu ili bajrak. Boja zastave nije bila uvijek jednaka, katkada bijela, a katkada crna. Crna se zvala *Ukâb* (orao). Nekad je ona bila žuta, a nekad je bilo više raznobojnih zastava, malih i velikih. Prema predaji pisalo je na jednoj od njih: »Nema boga osim Alaha, Muhamed je njegov poslanik«. Jedna vijest spominje i mjesec sa zvijezdom na bajraku. Zelena zastava je znak šiizma, i ona je uzeta kao vjerska zastava muslimana. Kod kalifa u Istanbulu čuvao se bajrak, za koji se držalo, da je Muhamedov (sandžaki-šerîf) i koji se računao u insignije hilafeta. Ovaj bajrak je iznošen na svečan način za vrijeme objave džihadâ (vjerskog rata). M. H.

BAJRAKTAR, Mustafa paša, veliki vezir, sin je jenjičara Hasan-age, rođen u Ruščuku oko 1750. Prozvan je Bajraktarom 1768, kad je pred 45. odjelom vojske, koja je krenula put Rusa, nosio bajrak (zastavu). Trgovao je stokom i dobro se obogatio. Bio je vrlo darežljiv. Sudjelovao je u borbi protiv Pazvanoglua (v.) i pokazao se kao odvažan borac. U znak priznanja postavljen je za ajana u Hezargradu (Razgradsko). Jenjičare je silno volio, ali uvidjevši njihove mane postao im je neprijatelj. G. 1806 postao je vezir u Silistriji. Poslije jenjičarske revolucije proglasio je 28. VII. 1808 Mahmuda II. sultanom i postao veliki vezir. Kao veliki vezir nastojao je uništiti jenjičare, ali ga oni u saraju napadoše, i on se ubije 14. XI. 1808. H. K.

BAJRAKTAREVIĆ, Fehim, ✻ Sarajevo 14. XI. 1889, orijentalist. Svršio je gimnaziju u Sarajevu, a od 1911 do 1914 učio na sveučilištu u Beču orijentalne (islamske) jezike i književnost. Na gimnaziji u Bihaću predavao je arapski jezik. Poslije jednogodišnjeg specijaliziranja na londonskom sveučilištu (University College, 1919—1920) i kratkog službovanja u Sarajevu proveo je radi usavršavanja u istočnim jezicima dvije godine (1922—1924) na sveučilištu u Alžiru. U travnju 1939 izabran je redovnim profesorom na sveučilištu u Beogradu. Kao profesor za orijentalne jezike izučavao je i obrađivao sva tri glavna islamska jezika gotovo podjednako, nastojeći da u orijentalistiku uvede evropsku naučnu metodu, napuštajući starije metode. Svojim radovima na stranim jezicima ušao je u opću svjetsku orijentalistiku, postavši članom poznatog *Société asiatique* u Parizu i međunarodnog odbora za izdavanje *Concordance de la Tradition musulmane* u Leydenu (Nizozemska), pa članom odbora za istočnjačku građu *Srpske kr. akademije* u Beogradu i stalnim suradnikom *Orientalistische Literaturzeitung* (Leipzig) i t. d. Obrađuje arapsku, iransku i tursku filologiju, pa poredbenu književnost, a zanimali su ga i spomenici naše pismenosti na arapskim slovima (t. zv. naši *aljamiado tekstovi*), i uopće utjecaji Istoka na južne Slavene. Pored toga napisao je 19 članaka u Enciklopediji Islama.

BIBL.: *La Lamiyya d'Abu Kabir al-Huddali*, Pariz 1923; *Le Duvan d'Abu Kabir al-Huddali*, Pariz 1927; *Rustem i Suhrab*, epizoda iz Firdusijeve Šahname, Beograd 1928; *Nasredin-hodžin problem*, Beograd 1934; *Turski dokumenti manastira Sv. Trojice kod Plevlja*, Spomenik LXXIX., Sarajevo 1935; *Srpska pesma o Muhamedovu rođenju*, Skoplje 1927; *O našim Mevludima i o Mevludu uopšte*, Beograd 1937; *Les études islamiques en Yougoslavie*, Prag 1931; *Jedna bujruldija o prvom srp. ustanku*, Skoplje 1932; *L'état actuel des études islamiques en Yougoslavie*, Beograd 1936; *Uticaj istoka na Goethea*, Beograd 1938. H. K.

BAJRAM (tur. »praznik, blagdan«). Muslimani imaju dva bajrama: 1. *Ramazanski bajram*, koji počinje prvi dan mjeseca *ševala*, i zove se *îdul-fitr*, t. j. bajram uz završetak posta, i obično traje tri dana. 2. *Kurbanski* ili *Hadžijski bajram* počinje deseti dan mjeseca *zul-hidždže* i traje četiri dana. Tada se kolju *kurbani*, t. j. prinose žrtve, a na hadžijski se vrše u Meki najglavniji obredi hadža. Posljednja tri dana kurbanskog bajrama zovu se *ejjamut-tešrîk*. Na bajram se obavljaju u džamijama zajednički na svečan način posebne molitve. To su *bajram-namâzi*, a onda *tekbiri*, veličanje Boga naročitim formulama. Tada je običaj, da se muslimani pohađaju i čestitaju jedni drugima bajram. U Bosni i Hercegovini čestita se obično turskim jezikom. Čestitalac kaže: *Bajram mubârek olsun!* (Nek je bajram sretan i blagoslovljen!), a drugi odgovara: *Alah râzi olsun!* (Nek je Bog zadovoljan!), a onda i ovaj njemu na isti način čestita. Mjesec ramazan se posti, jer je tada došla prva kur'anska objava. Radi toga je prvi bajram veselje zbog početka objave. Pri koncu Muhamedova života objavljena je za vrijeme drugog bajrama kur'anska izreka, u kojoj se svjedoči, da je objava završena i vjera usavršena. Zato je drugi bajram veselje zbog završetka Božje objave. M. H.

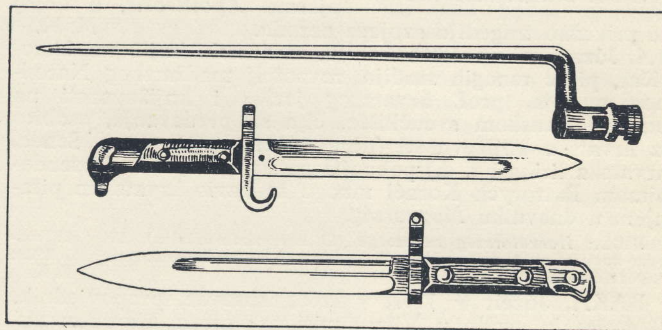
BAJRAM CUR. U mladosti je služio u turskoj vojsci, gdje mu je sultan Abdul Hamid dao čin žandarmerijskog pukovnika. Po povratku iz vojske ističe se u svim pobunama i postaje čuven kod Arnauta. Od 1912 radi protiv Srbije i osniva kosovski komitet. U borbi između Ahmed-bega Zogu-a i Fan Nolija B. C. je na strani Fan Nolijevoj. Fan Nolijevi ljudi vodili su ga kao delegata na sjednice Društva naroda u Ženevi, ali je tu ostao nezapažen. Nestalo ga je bez traga, kad su ga svi napustili i došao na vlast Ahmed Zogu. M. P.

BAJRAMIJE, derviški red, osnovao ga Hadži Bajram-veli iz okolice Ankare, koji je bio u početku nastavnik u Ankari i Brusi. Kasnije je stupio u derviški red šejha Hamida Aksarajija i stekao mnogo sljedbenika. Murat II. ga je pozvao, da propovijeda u Drinopolju. Umro je u Ankari 1430, gdje je i pokopan. Poslije smrti Hadži Bajram-velijeve njegov se red podijelio na nekoliko ogranaka. M. H.

BAJS, kajkavski izgovor riječi bas; označuje posebnu basovu gudaljku veličine violoncella sa 3 žice, ali i svirača, koji gudi u »bajs«. To je jedan od triju »muzikaša«, koji zajedno sa dva druga (violinista) sastavlja malu skupinu svirača. Nekada su nastupali naročito prigodom seoskih svadba u Hrvata kajkavaca. Zvali su ih »veselniki«. Danas su takve muzikaše zamijenili najvećma tamburaški zborovi. B. Š.

BAJŠANSKI, Milan, ✻ Beograd 5. I. 1903, kompozitor, svršio Muzičku školu u Beogradu. Komponirao zborove, pjesme za glas i klavir, kvartet, klavirske komade, sonatu za solo violinu. Profesor muzičke škole Stanković, tajnik beogradske opere. K. M.

BAJUK, Marko, ✻ Drašiči kod Metlike 29. III. 1882, slov. glazbenik. Nakon studija klasične filologije bio je profesor na različitim ljubljanskim gimnazijama, potom šef odsjeka za srednje škole kod prosvjetnog odjela banske uprave Dravske banovine. Od travnja 1940 je ravnatelj klasične gimnazije u Ljubljani. Glazbom se bavio u prvom redu praktično kao zborovođa i kao izdavač pet svezaka harmoniziranih slovenskih narodnih pjesama, a praktično i teoretsko-metodički u *Pevskoj šoli*, glazbenom priručniku za građanske, srednje, stručne i glazbene škole. Priređivao je i narodne pjesme za tamburaški zbor i izdao dva sveska pod naslovom *Odmevi naših gajev*. Kao skladatelj radio je malo; napisao je samo nekoliko crkvenih mješovitih zborova. D. C.



BAJUNETE

BAJUNETA (po francuskom gradu Bayonne), srednje duga oštrica, koja se na pušku pričvršćuje tako, da se pretvara u udarno i probojno oružje. Uvedena je najprije u 17. st. u francuskoj vojsci, da se olakša strijelcu obrana protiv konjaništva. Tada je bajuneta bila nož dug 30 cm, koji se s pomoću drvenog držala stavljao u cijev puške. Kasnije su oko oštrice stvorili posebne korice, a oštrica je s tri do četiri ugla prepravljena. I sada je pješadija oboružana bajunetom, koja se stavlja na pušku kod borbe iz bliza. Sl. P-ć.

BAJUS (de Bay), Michael, ✻ Melin 1513, † 16. IX. 1589, profesor filozofije i eksegeze na sveučilištu u Louvainu, prisustvovao je 1569 posljednjim sjednicama Tridentskoga sabora. Preteča janzenizma, pobijao naučnu bogoslovnu metodu skolastike radi tobožnjeg zanemarivanja Sv. Pisma i sv. Otaca, osobito sv. Augustina, i patvorenja stare crkvene nauke. Ističe potpunu pokvarenost čovječju po istočnom grijehu, apsolutnu nemoć palog čovjeka za dobro i neodoljivo djelujuću milost. Pio V. i Grgur XIII. osudili su iz njegovih spisa 76 (79) propozicija. Iza dugih rasprava pokorio se B. sudu Crkve.

LIT.: Duchesne, *Histoire du Bajanisme*, Douai 1731; Vacant, *Dictionnaire de théologie catholique*, II. sv., Pariz; Pohle, *Lehrbuch der Dogmatik*, Paderborn I. sv. 1901, II. sv. 1903. I. P. B.

BAJUVARI, njem. pleme → **Boji.**

BAJZA, 1. Ivana, udata Slavik, ✻ Zagreb 12. XI. 1834, † Zagreb 28. V. 1882, jedna od najzaslužnijih kazališnih umjetnica u vrijeme stvaranja stalnog hrvatskog ansambla. Glumila je i na njemačkom, a od 1860 samo na hrvatskom jeziku. Igrala je 1864 na premijeri Demetrovu *Teutu*. Iz struke heroina (Marija Stuart) prešla je u sentimentalne ljubavnice i salonske dame, a kasnije glumi karakterne starice. S. B.

2. Jozef Ignác, ✻ Predmiera 1754, † Bratislava 1836, kanonik. B. je prvi tražio, da slovačkom književnom jeziku bude osnov zapadnoslovačko narječje. Prema francuskim

uzorima napisao je 1783 prvi slovački roman *René Mladenca Príhodi a Skúsenosti*, u kojem se već držao novoga književnog jezika. Tim je jezikom htio potpomoći razvoj narodne kulture i istaknuti pravo Slovaka na samostalan narodni život. Pisao je epigrame (*Epigrammata gednakokonco-hlasné a zvuko-mirné*; *Weselé účinki a rečeňj k stráweňú trúchlivich hodín*), te izdao u stihovima *Príkladi ze swatého Písma*. Njegov pokušaj, da se stvori slovački književni jezik, ostvario je Anton Bernolák. J. A-š.


IVANA BAJZA SLAVIKOVA

3. **József**, ✳ Szücsi 31. I. 1804, † Budimpešta 3. III. 1858, madžarski pjesnik, po zvanju odvjetnik, no kasnije napusti zvanje i posveti se studiju estetike i književne kritike. Mnogo je prevodio s njemačkoga. Nastojao je uvesti u madžarski politički život liberalne tendencije pa se morao žilavo boriti s istaknutijim predstavnicima svojega doba. Dvaput je biran za ravnatelja Narodnog kazališta u Budimpešti (1837 i 1847). Zbog sudjelovanja u borbama za samostalnost trpio je brojna progonstva i bijedu. G. 1851 pokušao je izdati svoja ukupna djela, ali je izdanje bilo zaplijenjeno zbog rodoljubive pjesme *Apotheosis*, u kojoj je prikazao tragediju svojega naroda. M. N.

4. **József ml.**, ✳ 1885, † 1938, madžarski književni historičar, pisac mnogih studija, ravnatelj madžarskog Narodnog muzeja, prof. hrvatskog jezika i književnosti na budimpeštanskom sveučilištu, čija su predavanja, osobito iz hrvatske književnosti (dubrovačka književnost, Šenoa, hrvatska lirika i t. d.) pobudila veliku pažnju. Pod pseudonimom Battorych Kornél mnogo se bavio hrvatskim pitanjem u dnevniku *Magyarság*.

BIBL.: *Horvátország népessége* (O hrvatskom življu), 1916; *A magyar-horvát unió felbomlása* (Raspad madžarsko-hrvatske unije), 1925; *Jugoszlávia*, 1929. E. K.

BAKA, József, ✳ 1707, † 1780, isusovac, propovjednik. Bogosloviju svršio u Vilnu, misionar među litavskim pukom. Pisao stihove, koji su sve do danas izvor šalama zbog svoje nakaradnosti. Baka je služio nekolicini kasnijih književnika kao uzor za humoristične sastavke. *Uwagi o śmierci niechybnej* (Vilno 1766) pune su čudnih srokova i nehotične komike. J. B-ć.

BAKAC, Marin → Hrvatska, umjetnost.

BAKAČ, Toma → Erdödi.

BAKALAHARI, crnačko pleme u j. Africi iz grupe Bečuana (→ Crnci).

BAKALARI → Tovari.

BAKALOV, 1. Canko (psed. Cerkovski), ✳ Bela Čerkva blizu stare prijestolnice Trnova 1869, † Sofija 2. V. 1926, bugarski književnik i javni radnik. Otac mu je bio svijestan, radin i imućan gospodar, a majka mu je znala mnogo priča i pjesama, s kojima je začaravala dušu budućega pjesnika. Upravo u godinama njegova djetinjstva, u Beloj Čerkvi javlja se Bačo Kiro, prvi bugarski seoski pjesnik i buntovnik (poginuo je 1876). Mali Canko Bakalov zaboravlja mračne i krvave dane ropstva i dijeli ushićenje naroda pri polasku u oslobodilačku rusku vojsku. Do 1888 godine — i poslije, kad je završio mjesnu školu, — ostaje u selu, pomaže svojima u poljskom radu i piše stihove i cijele pjesme u duhu narodne pjesme. Godine 1888 odlazi u Trnovo, da nastavi svoje školovanje donoseći i tri bilježnice od po 200 strana s pjesmama i opisima. Druge godine seli se u Plovdiv i tamo se upoznaje s djelima Rakovskoga, L. Karavelova, Zah. Stojanova, K. Veličkova, braće Miladinova i nekim prijevodnim djelima. Ali u Plovdivu nije mogao da bude marljiv učenik. Ne svršivši školske godine vraća se u selo. Kada se poslije posvadio sa svojim ocem, B. je krenuo u Kazanlik, ali i tamo također nije ništa svršio. Poslije je lutao po različnim krajevima u Bugarskoj. Godine 1897 otputuje opet u Belu Čerkvu, gdje uređuje svoje vlastito seljačko gospodarstvo. Tri godine Bakalov radi intenzivno kao marljiv gospodar, kao pjesnik i javni radnik. Tada, poslije dugih idejnih lutanja dolazi do ideje poljodjelskoga udruživanja. Pod oblikom »omladinskoga prosvjetnoga društva« okupio je ratare i obrtnike u jednu zajedničku prosvjetnu cjelinu, dižući gospodarski napredak i političku samosvijest seljaka na selu kao i drugih težaka i obrtnika u Bugarskoj. Za članove toga društva mogli su biti uzeti samo ljudi, koji su se bavili poljodjelstvom i obrtom, i izrićito se branilo ljudima drugih zanimanja (kao na pr. učiteljima, svećenicima, trgovcima), da pristupaju u to društvo.


CANKO BAKALOV

U travnju 1899, na inicijativu Canka Bakalova bi sazvan veliki sabor u selu Musina, na kojem se odredio datum i mjesto za prvi kongres poljodjelskih društava. U listu *Zemedelska zaštita*, koji je izdavao i uređivao Janko Zabunov (Pleven), objelodanjen je poziv seljacima u Bugarskoj, koji je spremio Bakalov. Do 28. XII. 1899 osnovalo se oko 400 društava. Tako je udaren početak one javne organizacije, u kojoj se razviše D. Dragijev, Stambolijski, i koja od 1918 dalje igra važnu ulogu u političkom životu Bugarske. Bakalov ostaje uvijek među njezinim prvacima; on je osnivač pokreta. Godine 1913 započne u Beloj Čerkvi izlaziti časopis *Selska probuda* (Seosko buđenje), koji je izlazio dvije godine. Godine 1906 izabran je za narodnog zastupnika. Poslije katastrofe na Dobrom polju godine 1918, u koalicijskom kabinetu Todora Todorova, Bakalov je ministar građevina, kasnije, godine 1919, kada je Stambolijski preuzeo samostalnu upravu, Bakalov je bio ministar željeznica, prosvjete i najdulje građevina. U listopadu 1921 proslavljen je svečano narodni jubilej u povodu 30-godišnjega književnog jubileja Bakalova. Poslije prevrata od 9. VI. 1923 godine Bakalov je zatvoren i osuđen. U zatvoru je napisao roman *Iz kutova srca*. Pušten je na slobodu 5. I. 1925 godine, a zatim je, tri mjeseca kasnije, poslije atentata u crkvi sv. Nedelje (15. IV. 1925) ponovno zatvoren do 21. III. 1926, kad ga je sud riješio krivnje. Mjesec dana kasnije, 2. V., umro je Bakalov.

BIBL.: Znatnija djela Canka Bakalova: *Tužni časovi* (časopis Musina 1895), *Snimke i misli* (Sofija 1901); *Na rŭmane*, pjesmotvor iz života žetelica (Sofija 1901); *Ruža*, priča u stihovima (Gabrovo 1904); *Poljske pjesme*, izbor stihova (Varna 1905); *Dječje razmišljanje* (Gabrovo 1905); *Besanica* (Sofija 1908); *Bolovi*, političke pjesme i pripjevi (Sofija 1908); *Ludi-mladi*, scenska igra (Sofija 1908); *Luđak*, scenska igra (Sofija 1908). Godine 1918 u Sofiji izlaze u dva sveska *Sabrana djela Canka Bakalova Cerkovskoga*. Godine 1926 kao posmrtno izdanje izlazi u Sofiji u redakciji An. Strašimirova, u zatvoru pisani roman *Iz kuteva srca*, a g. 1932 *Pisma iz zatvora* s predgovorom St. Omarčevskoga i kćerke N. Bakalova-Sevdalina S. Bakalova.

LIT.: K. Veličkov, *Bugarski pisci*; N. Atanasov, *C. Cerkovski — život i književni rad* (Sofija 1921, državno izdanje); *Jubilarni zbornik Canka Cerkovskoga* (Sofija 1921, državno izdanje); *Proslava Canka Cerkovskoga*, zbornik o svečanostima i poštovanju pjesnika (Sofija 1921, državno izdanje).

2. **Georgi**, ✳ 1873, † 1939, bugarski književnik, jedan od osnivača socijalističkoga pokreta u Bugarskoj, lični prijatelj Plehanova, dopisni član Ruske akademije znanosti. Bakalov je napisao mnoge knjige i brošure o suvremenoj bugarskoj literaturi i o bugarskom političkom i duhovnom preporodu. Izdao je opsežan *Rusko-bugarski rječnik*, Sofija 1938, i veliki *Enciklopedijski rječnik tuđih riječi*, Sofija, 1939. G. K.

BAKALOVIĆ, 1. Georgije, ✳ Srijemski Karlovci krajem 18. st., † Ruma 13. IV. 1843, slikar. Stalno je živio u Sr. Karlovcima. Slikao je ikone i portrete. Radio je i u Srbiji. Naročito su mu interesantni portreti dama u srpskoj narodnoj nošnji. Boje su mu mrke, katkada izgledaju kao pečene, a crtež mu je tvrd. U muzeju kneza Pavla nalazi se nekoliko njegovih portreta. Ima ih i u Matici srpskoj, u muzeju Joce Vujića u Senti, u gimnaziji u Sr. Karlovcima i kod privatnika. Naslikao je svodove u Gornjoj crkvi u Sr. Karlovcima, u Pavlovcima i s Dimitrijem Đurkovićem u Novim Karlovcima i u manastiru Grgetegu.

LIT.: L. Nikolić, *Srpski slikari*, 1895.

2. **Petar**, ✳ u prvoj polovini 19. st., slikar i grafičar. Radio je u N. Sadu na staklu različne likove, obično portrete zna-



RIMSKI SARKOFAG S PRIZORIMA BAKANALIJA (*Foto Anderson*)
Rim, Museo delle Terme

menitih ljudi. Čuveni su mu pehari s likovima Dositeja Obradovića, Jovana Rajića, Atanasija Stojkovića i dr. Neki se nalaze u Narodnom muzeju u Pešti. Dobro pogođeni ovi likovi imaju dekorativan karakter.

LIT.: Javor, 1885. Z. S. M.

BAKALOWICZ, Stefan Vladislavovič, ✻ Varšava 1857, ruski slikar. Učio je u umjetničkim akademijama u Varšavi i Petrogradu. Od 1882 dalje živi u Rimu. G. 1903 boravio je u Tunisu, 1921 u Tripolisu (iste je godine u Rimu u Museo Coloniale priredio izložbu svojih afričkih pejzaža). Slikao je isprva slike s motivima iz ruske povijesti, a kasnije iz antiknog rimskog života.

LIT.: Thieme-Becker, *Allg. Lexikon d. bild. Künstler*, II., Leipzig 1908. A. Sch.

BAKAMOVIĆ, Salih beg, ✻ Mostar 1885, umro Breza kraj Visokog 20. XII. 1940, gimnaziju i pravo učio u Carigradu, orijentalnu filologiju u Beču i Budimpešti. Kraće vrijeme bio je činovnik turskog konzulata u Budimpešti i tajnik muftijskog ureda u Mostaru. S turskog je preveo *Tarik* ili Osvojenje Španjolske, dramu u 6 činova od Abdul-Hak Hamida (Musl. biblioteka, Mostar 1915), s francuskog *Islamske dužnosti* od A. Džejhuna (M. b., Mostar 1913). *Panislamizam i panturcizam* od X-a (M. b., Mostar 1914), te raspravu Alberta Fua *Život i moral Muhamedov* (Mostar 1928). M. Hj.



TRIUMF BAKHA I ARIJADNE, A. Caracci i Scolari (*Foto Alinari*)
Rim, Palazzo Farnese

BAKANALIJE (lat. bacchanalia), tajni sastanci u čast mističkog Dioniza, Bakha. B. su uvedene u Rim iz južne Italije. Svetkovale su se isprva 3 dana u godini, a pristup je bio dopušten samo ženama, dok nije Kampanka Anija Pakula, kao svećenica, dopustila pristup muškarcima, uvela noćno svetkovanje i broj sastanaka podvadesetorostručila (Livije, 39, 13, 8). Na tim su se sastancima dešavali nesamo seksualni ekscesi najgore vrste, već i umorstva, krivotvorenja oporuka i urote protiv države. Zato je na prijavu Hispalije Fesceninije poveden 186 pr. Kr. protiv njih postupak. Od 7000 optuženih bio je veći dio osuđen na smrt (Livije, 39, 18, 3). Konzuli su raspustili sva njihova društva i zabranili ih za budućnost (Senatus consultum de Bacchanalibus). Z. D.

BAKAR, kemijski elemenat (od tur. bakr, bakyr, lat. cuprum), simbol Cu, redni broj 29, atomna težina 63.57. Bakar ubrajamo među prve kovine, koje je čovjek počeo upotrebljavati i obrađivati, već u prethistorijsko doba. Najstariji su kulturni narodi poznavali dobivanje bakra, a znali su praviti i njegove najvažnije legure, broncu i mjed. Po novijim istraživanjima otkriće i upotreba bakra pada od prilike u isto vrijeme, kada i željeza, ali su prethistorijski predmeti iz bakra (bronce) ostali sačuvani, dok su oni iz željeza zarđali i nestali u prahu. Najstariji su predmeti iz bakra nađeni u Prednjoj Aziji i Egiptu (→ brončano doba). Grci su poznavali bakar već 1500 godina pr. Kr. Trojanski junaci, kako pjeva Homer, nosili su umjetnički izrađene štitove i oružje iz bakra i bronce. Najstariji rudnici bakra nalazili su se na otoku Cipru, po kojemu su Grci bakar nazivali *χαλκὸς κύπριος*. Te su rudnike iskorišćavali stari Feničani, koji su bili pravi majstori u pravljenju i lijevanju bronce i brončanih predmeta. U vezi s time nastao je i latinski naziv za bakar *aes cyprium* i kasnije kraće *cuprum*. Za Rimljane su bila osobito važna nalazišta bakra u Hispaniji. Bakar i broncu poznavala su i stara plemena Inka u Južnoj Americi.

Fizikalna svojstva bakra zavise o čistoći i načinu mehaničke obradbe. Čisti je bakar na svježoj površini svjetlocrvene boje. Na zraku oksidira i poprima purpurno crvenu boju (od primiješanog Cu_2O). Bakar se tali kod 1085° C, dakle niže od čistog željeza (1530°). Vrelište mu leži kod 2310° C. Specifična mu je težina 8,83—8,94. Dade se dobro kovati, valjati i rastezati u žice i tanke listiće (do 0,0026 mm). U čvrstoći premašuje ga jedino željezo. B. je izvrstan vodič elektriciteta i topline. Malene količine primjesa (na pr. arsena ili silicija) znatno umanjuju njegovu vodljivost.

Kemijska svojstva zavise također o čistoći bakra. Čisti je bakar na suhom zraku kod obične temperature stalan, na vlažnom zraku duljim stajanjem stvara se po njegovoj površini tanka zelenomodra prevlaka (patina), koja se sastoji od bazičnog bakrenog karbonata. Bakar se lako otapa u jakoj dušičnoj kiselini uz razvijanje plina NO, dok se u vrućoj koncentriranoj sumpornoj kiselini otapa uz razvijanje plina SO_2. U solnoj kiselini otapa se bakar jedino uz prisuće kisika. Morska voda i zrak nagrizaju pomalo bakar, pa se stvara bazični klorid.

Soli bakra stežu (adstringiraju) i nagrizaju sluznice; uzimane u malenim dozama (0,3—0,5 g) nisu otrovne, dok u većim količinama izazivlju bacanje, proljev i grčeve. Jak su otrov za bakterije i niže organizme. M. D-ć.

Nalazišta i rude. U Zemljinoj kori nalazi se bakar i u svom elementarnom, samorodnom stanju. Kristalizira teseralno, ali su mu kristali dosta rijetki. Najviše ga ima jedra ili uprskana u kamenju. Tu se razvio u obliku lima, pločica, grančica, vlakanaca, koja se sabiru i isprepleću u

mahovinaste nakupine. Negdje se nalazi u zrnju i grumenju. Grumenje zna biti golemo, pa je nađeno komada teških 430 tona kod Gornjega Jezera (Lake Superior) u Sjevernoj Americi. U prirodi postaje većim dijelom redukcijom bakrenog sulfata (modre galice) i bakrenih sulfida, koji su u Zemljinoj kori vrlo rasprostranjeni. Bakar, što ga čovjek treba, dobiva se najviše iz bakrenih ruda, jer se samorodan razvio u većim količinama samo oko spomenutoga Gornjeg Jezera. Svagdje se drugdje pojavljuje u malim količinama. Poznat je u Hrvatskoj u Trgovskoj gori i kod Vareša.

Bakar pripada u red onih elemenata, kojih količina u Zemljinoj kori ne prelazi 0·5%. Računa se, da ga ima u toj kori 0·010%. Povijest njegova atoma vezana je za nekoliko elemenata, s kojima stvara nekih 200 minerala. Među tim elementima napose je važan sumpor, s kojim stvara sulfide i sulfosoli, zatim kisik, s kojim stvara okside i oksisoli. Iz sulfida i sulfosoli može prijeći u elementarno stanje ili oksidacijom u okside i oksisoli, a iz njih redukcijom ponovno u sulfide, sulfosoli i u elementarno stanje. Pri raspadanju bakrenih minerala u biosferi sudjeluju i neki organizmi, napose pri postajanju njegovih karbonata. Na taj način zalazi bakar i u živu tvar, u biljku i životinju. U živu tvar zalazi i iz vodenih otopina, u kojima ga ima, a iz žive tvari vraća se bakreni atom u Zemljinu koru među minerale. Najpoznatije su bakrene rude: samorodni bakar, bakreni sjajnik (halkozin), bakreni indigo (kovelin), šarena bakrena pakovina (bornit), bakrena pakovina (halkopirit), crvena bakrena ruda (kuprit), bakreni sinjavac (tetraedrit), burnonit, modra galica, malahit, azurit ili lazurit i dr.



SAMORODNI BAKAR

Bakrena crvena ruda ili kuprit (od lat. cuprum). Kristalizira teseralno. Često je jedra, zrnasta, lisnata, zemljasta i gusta. Nekad se zna razviti i u vlasastim nakupinama, koje zovu bakrenim cvijetom ili halkotrihitom (od grč. χαλκός »bakar« i θρίξ »vlas«). Boje je crvene u različnim nijansama. Sjaja je polukovna do dijamantna. Kemijski je to spoj bakra s kisikom, Cu_2O. Kao sve bakrene rude vrlo se lako preobražava u malahit i azurit. Važna je bakrena ruda, jer se mjestimice razvila u velikim količinama. U Hrvatskoj je ima nešto malo u Zagrebačkoj, Samoborskoj i Trgovskoj gori, kod Sinjakova i Fojnice.

Bakreni indigo ili kovelin. Kristalizira heksagonski. Kristali su rijetki. Najviše je jedar. Blaga opipa. Na bridovima i listićima savitljiv. Voštane sjajnosti, a na kalotinama sedefaste ili dijamantne. Neproziran. Boje kao indigo modre ili je još tamniji. Spoj bakra sa sumporom, CuS. Nalazi se po bakrenim rudnicima u cementacijskoj zoni, gdje je postao iz drugih bakrenih sulfidnih ruda. U većoj količini nalazi se u bakrenom rudniku u Boru. Ime kovelin dobio je po tal. kemičaru Covelliju.

LIT.: S. Stevanović, *Covellin, Kupferindig und Enargit von Bor in Serbien*, Ztschf. f. Kristallographie u. Mineralogie, sv. 44.

Bakrena pakovina ili halkopirit. Kristalizira tetragonski. Najviše se nalazi jedra i uprskana. Metalna je sjaja, mjedenožuta s lakim prijelazom u zelenkasto; negdje je zlatnožuta i tada posve slična piritu, zbog čega je i dobila ime halkopirit. To je kemijski spoj bakra i željeza sa sumporom $CuFeS_2$, i smatramo je kao sulfosol sulfoferi kiseline $HFeS_2$, gdje je vodik (H) zamijenjen bakrom (Cu). Djelovanjem atmosferilija lako se troši, preobražava, oksidirajući u modru galicu, malahit, azurit, bakrene okside i limonit. Bakreni sulfat (modra galica) u dodiru s piritom može se reducirati ponovno u halkopirit ili još lakše u halkozin, bornit i kovelin. Na toj osobini osnovano je nagomilavanje bakrenih ruda u cementacijskoj zoni halkopirita i pirita (na pr. u Boru). Postanak halkopirita vezan je uglavnom za vulkanska djelovanja, pri kojima postaje djelovanjem pneumatolitskih i hidrotermalnih procesa. Bakrena pakovina vrlo je važna ruda, jer se iz nje dobiva najviše bakra, budući da je u Zemljinoj kori na nekim mjestima zapremila vrlo široka područja. I u Hrvatskoj je rasprostranjena. Tako su poznata njezina rudišta u Samoborskoj, Petrovoj i Trgovskoj gori; ona dolazi svuda u društvu s piritom i željeznim rudnicima, na pr. u Bakovićima kod Fojnice, u okolini Novoga na Uni (u društvu siderita i galenita) i dr. U istočnoj Srbiji ima je kod Bora, Krivelja, Markova Kamena, Metovnice i Majdanpeka, po Kopaoniku i dr., u Makedoniji kod Damjana na *Jl* od Štipa i dr., u Crnoj Gori kod Gusinja i Plava i t. d.

Bakreni sjajnik ili halkozin. Kristalizira rompski. Najviše je jedar, uprskan, u pločicama ili zemljasto praškast. Na svježem prijelomu pokazuje metalni sjaj, ali se brzo nahuče, pa postaje mutan i crn. Spoj bakra sa sumporom, Cu_2S. Važna je bakrena ruda, jer se na nekim mjestima razvio u velikoj količini. Nalazi se u društvu bakrenih ruda, na pr. u Boru.

Bakrena šarena pakovina ili bornit (po J. Bornu). Kristalizira teseralno. Najviše je jedra u zrnastim i gustim masama, metalna sjaja. Na svježem prijelomu boje je bakrenocrvene ili brončane s prijelazom u smeđu. Vrlo se brzo nahuče, pa je tada modra i crvena. To je sulfosol sulfoferi kiseline H_3FeS_3, gdje je vodik (H) zamijenjen bakrom (Cu), dakle joj je sastav Cu_3FeS_3. Djelovanjem atmosferilija prelazi u malahit i azurit. Važna je ruda za dobivanje bakra, jer se na nekim mjestima razvila u velikim količinama. Uglavnom je sekundarna postanka, t. j. postala je iz drugih bakrenih sulfidskih ruda u cementacionoj zoni. Domovina joj je po bakrenim rudnim žilama, koje stoje u domašaju eruptivnih stijena, gdje su postale pneumatolitskim i hidrotermalnim prosecima. Nalazi se kod Litije, u Hrvatskoj nešto malo uz bakrenu pakovinu u Trgovskoj gori, pa u većoj količini u Boru.

Bakreni škriljavac. Neke sedimentne (taložne) stijene škriljaste strukture, dakle škriljavci, znadu biti uprskane različnim bakrenim rudama, na pr. bakrenom crvenom rudom, bakrenom pakovinom, bakrenim sjajnikom, bakrenom šarenom pakovinom, bakrenim sinjavcima i dr. u tolikoj količini, da postaju važan materijal za dobivanje bakra. Gdje količina bakra u takvim škriljavcima koleba između 2—3%, već se isplaćuje vađenje bakra iz njih. Poznati su bakreni škriljavci u okolini Radeča.

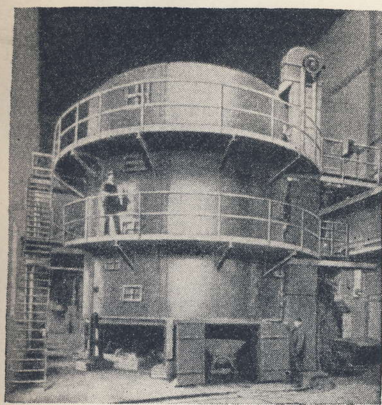
LIT.: F. Katzer, *Die Schwefelkies- und Kupferkieslagerstätten Bosniens und Hercegovina*, Berg- und Hüttenmänn. Jahrb. d. k. k. montan. Hochschulen Leoben u. Přibram, 53. 1905, III., 88; M. Kišpatić, *Rude u Hrvatskoj*, Rad Akad. knj. 147, str. 1; F. Tućan, *Specijalna mineralogija*, str. 120. F. T.

Dobivanje bakra ovisi o rudači, o sadržaju bakra u njoj i o primjesama. Najčešće sadržavaju bakrene rudače, koje se iskorišćuju u metalurgiji, ispod 12% Cu, a često i manje (ispod 3% Cu). Dobivanje bakra prastara je industrija, koja se razvila iz prvobitnih primitivnih početaka do današnjih usavršenih postupaka. Poticaj za taj razvitak dala je osobito elektrotehnika, koja treba goleme količine čistog bakra.

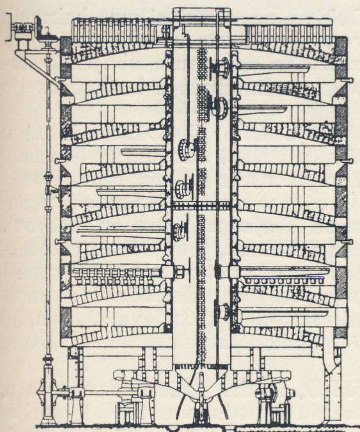
Iz samorodnog bakra dobiva se čisti bakar jednostavnim postupkom. Rudača se najprije smrvi i ispire vodom, a nakon toga tali uz dodatak minerala, koji snizuju talište primjesa, pa se na taj način primjese lako odjeljuju od bakra. Iz oksidnih rudača dobiva se elementaran bakar redukcijom s ugljenom također uz dodatak sredstava, koja snizuju talište primjesama.

Danas se u tehnici dobiva b. najčešće iz sulfidnih rudača, pa je postupak zamršeniji. Zato ima više metoda, uglavnom dva postupka: suhi i mokri.

Suhi se postupak primjenjuje kod sulfidičnih rudača, koje sadrže više bakra, a mokri postupak kod rudača s veoma malim postotkom bakra (do 2%) i kod drozge, koja kao sporedni produkt sadržava u sebi još nešto bakra. Svrha je obaju postupaka, da se postigne što veća koncentracija bakra. Suhi postupak sve više ustupa mjesto mokrome, koji je jeftiniji i racionalniji.



PEĆ ZA PRŽENJE BAKRA (po Wedgeu) (Uhlmann, *Enz. d. techn. Chemie*)



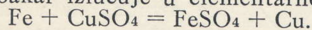
PREREZ PEĆI ZA PRŽENJE BAKRA (po Wedgeu) (Uhlmann, *Enz. d. tehn. Chemie*)

Suhi postupak osniva se na stvaranju bakrenog oksida i na redukciji ovoga u elementarni bakar ugljičnim monoksidom. Taj se postupak sastoji iz ponovnog kontinuiranog prženja (žarenja) i taljenja rudače, odnosno koncentrata, dok se ne dobije konačni produkt: sirovi, talionički ili t. zv. crni bakar, »bakreni kamen«, koji redovno sadržava sav bakar i plemenite kovine osim neznatnog postotka Cu, koji je otišao u drozgu. Bakreni kamen sadržava 25—33% Cu. Kod ovog postupka razlikujemo uglavnom dvije metode: 1. dobivanje sirovog bakra u visokim pećima (njemačka metoda) i 2. u plamenim pećima (engleska metoda).

1. Prženjem (žarenjem uz pristup zraka) izgara sumpor, kao SO_2 ili SO_3, a nešto odlazi i neizgoren kao sumporna para. Prženjem se ne smije istjerati sav sumpor, već ga mora ostati toliko, da bi se vezan s bakrom pretvorio u bakreni sulfid (Cu_2S). To se polučuje taljenjem pržene rudače s koksom uz dodatak redukcionih sredstava. Zahvaljujući velikom afinitetu bakra prema sumporu, veže se bakar sa sumporom u Cu_2S, dok strani metali otječu s drozgom kao oksidi. Arsen i antimon odstranjuju se djelomično već prilikom prženja. Dobiveni koncentrat, u kojem pored bakra ima još i željeza u obliku željeznoga sulfata, prži se ponovno i tali sve dotle, dok se ne odstrani gotovo sav sumpor i dok se ne pretvori sav bakar u bakreni oksid. Pri daljem taljenju s koksom ili drvenim ugljenom odvodi se različnim dodacima željezo u drozgu, a bakreni se oksid utjecajem užarenog ugljena i ugljičnog monoksida reducira na sirovi bakar s 80 do 95% Cu.

2. Dobivanje bakra u plamenim pećima sastoji se u djelomičnom stvaranju bakrenog oksida i na međusobnoj redukciji bakrenog sulfida i oksida ($Cu_2S + 2\,Cu_2O = 6\,Cu + SO_2$ odnosno $Cu_2S + 2CuO = 4Cu + SO_2$). Između obih metoda bitna je razlika u tome, što u plamenim pećima ne izgara ugljen u samoj rastaljenoj masi, već odvojeno, budući da ovdje ugljen nije redukciono sredstvo.

Mokri postupak sastoji se u taloženju bakra iz otopina. Postupak je slijedeći: 1. rudača se usitni i otopi u razrijeđenim kiselinama (H_2SO_4) i dr. u velikim drvenim ili zidanim posudama s poroznim dnom; 2. dobivena se otopina čisti od zelene galice, antimona, arsena i dr. i 3. bakar se taloži s pomoću željeza, sumporovodika ili elektrolizom. Na pr. u sumporno kiselu otopinu stavljaju se komadići željeza, pa se bakar izlučuje u elementarnom stanju:

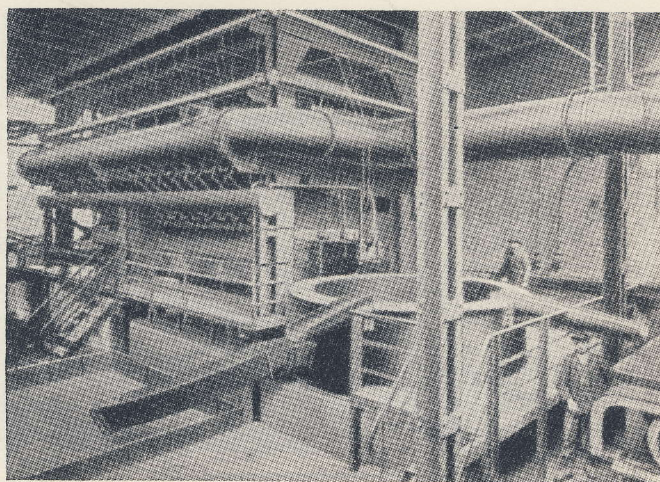


$$Fe + CuSO_4 = FeSO_4 + Cu.$$

Takav se bakar zove »cementni bakar«.

Sirovi bakar (crni, cementni) sadržava još 2—20% različnih primjesa (plemenite kovine, bizmut, olovo, željezo, kobalt, nikalj, kositer, tutija, arsen, antimon, sumpor) i mora se rafinirati u pećima ili elektrolizom.

Rafiniranje u pećima. U plamenim pećima različnih konstrukcija, u novije vrijeme u konvertorima, tali se sirovi bakar i kroz njega tjera zrak pod pritiskom od 1—1½ atm. Neke nečistoće, kao na pr. bizmut, ispare se ili sagore kao sumpor, a druge (osim zlata) odlaze kao oksidi u drozgu. Nešto bakra oksidira pri tom u Cu_2O, koji se mora re-

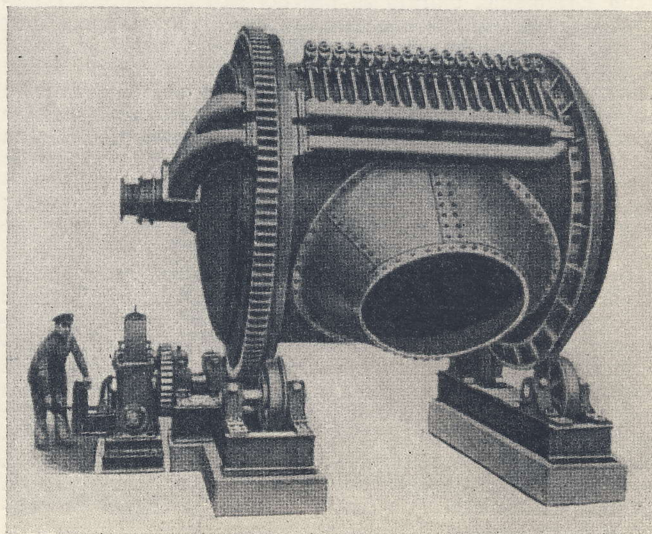


PEĆ »MANSFELD« S HLAĐENJEM NA VODU (po Kruppu) (Uhlmann, *Enz. d. techn. Chemie*)

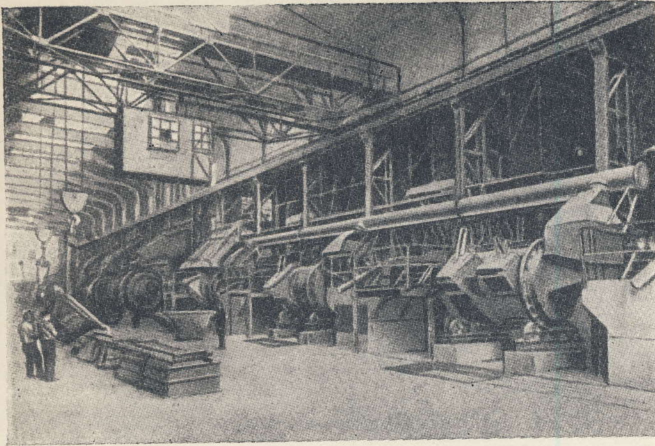
dukcijom ukloniti (na pr. fosfor-bakrom i dr.). Ovako rafiniran bakar ima čistoću od 99·6—99·8% i lijeva se u kokile različnih oblika i veličina, najčešće u debele, četverouglaste blokove (cakes) za valjanje ploča ili u trupce (wirebars) za izradu žice.

Rafiniranje elektrolizom upotrebljava se poglavito u slučaju, kad sirovi bakar sadržava veće količine plemenitih kovina (zlata i srebra). Bakrene ploče, izlivene iz bakra s najviše 1% nečistoće, objese se kao anode u kupku (elektrolit: vodena otopina, 12—15% $CuSO_4 \cdot 5H_2O$ uz dodatak sumporne kiseline). Kao katode služe tanki listovi od najčišćeg bakra. Djelovanjem električne struje odvaja se bakar s anoda i taloži u čistom obliku na katode (katodni bakar). Nečistoće ostaju ili otopljene u kupki (nikalj, kobalt, tutija, željezo, dio arsena) ili se neotopljene obaraju u talogu na dno kao anodni mulj (zlato, srebro, bizmut, antimon, dio arsena). Taj talog služi za dobivanje plemenitih ili drugih vrijednih kovina. Bakar za anode mora imati čistoću od barem 99%, što znači, da se sirovi bakar mora prije rafinirati. Borski rudnici dobivaju kao sporedni produkt elektrolize znatne količine zlata i srebra. Elektrolitsku rafinaciju bakra prvi je uveo James Elkington 1865. Elektrolitski bakar vrlo je čist i sadržava do 99·95% Cu.

Svjetska proizvodnja bakra prelazi godišnje 2 mil. tona, od čega otpada gotovo polovica na USA (Anaconda). Proizvodnja se bakra u posljednjih 30 godina gotovo udvostručila, zahvaljujući velikim novim nalazištima i napretku elektrifikacije. Iza USA dolazi po vrijednosti proizvodnje bakra Chile, pa Belgijski Kongo (Katanga). U Evropi najviše se bakra dobiva na Balkanskom poluotoku, godišnje oko 50.000 tona, t. j. gotovo trećina ukupne evropske proizvodnje. Najvažniji su rudnici u Boru u istočnoj Srbiji,



VODORAVNI KONVERTOR



BATERIJA KONVERTORA
(Uhlmann, *Enz. d. techn. Chemie*)

gdje je 5 visokih peći, a od 1938 elektrolitska rafinerija s godišnjim kapacitetom od 12.000 tona. Do 1938 proizvodio je Bor samo sirovi talionički bakar, t. zv. »blister« i »sulfatier« sa 98% čistoće. Najvažnija borska rudača je bakrena pakovina ili halkopirit ($CuFeS_2$) sa srednjim sadržajem od 7% bakra i s relativno visokim sadržajem zlata i srebra. U Evropi ima još bakra u Španjolskoj (Rio Tinto), Rusiji (Ural), Engleskoj, Njemačkoj (Mansfeld), Švedskoj (Falun) i Italiji.

Upotreba bakra. Rafinirani bakar predmet je trgovine, a služi za dalje prerađivanje u poluprerađevine (lim, žica, šipke, cijevi i dr.). U tvornicama prerađuju trgovačke vrste rafiniranog ili elektrolitskog bakra u poluproizvode valjanjem, vučenjem, tlačenjem, kovanjem i t. d. u hladnom ili u toplom stanju ili kombinacijom ovih dvaju postupaka. Lim se dobiva toplim valjanjem blokova (cakes) najprije u ploče do debljine od 20 mm, koje se razrežu u manje dijelove i valjaju dalje hladno ili toplo, prema kvaliteti, koja se želi postići, do određene debljine. Šipke dobivamo najprije prešanjem ili valjanjem i zatim vučenjem, žicu valjanjem i vučenjem, cijevi prešanjem ili valjanjem i vučenjem preko trna i t. d.

Zbog odličnih fizikalnih i tehničkih svojstava bakar se mnogo upotrebljava. Među neželjeznim kovinama zaprema prvo mjesto. Od svih praktički upotrebljivih kovina bakar je najbolji vodič elektriciteta; elektrolitski bakar jedva zaostaje nešto za srebrom. Zahvaljujući tom svojstvu upotrebljava se preko polovice ukupne svjetske proizvodnje bakra u elektrotehničke svrhe kao žica, uže, kabeli, kolektori, segmenti i t. d.

Kao izvrstan vodič topline upotrebljava se i za gradnju termijskih aparata, vatrišta parnih lokomotiva, kupaonskih peći, kokila, uređaja za centralno grijanje te za izradu kotlova i posuđa. Ako takve posude dolaze u doticaj s organskim kiselinama, moraju se prevući slojem kositera (kalajisati), jer se bakar u organskim kiselinama otapa. Zbog lakoće oblikovanja, lijepe boje i patine cijenjen je, kao i njegove legure, u umjetnosti i umjetnom obrtu za izradu nakita, u arhitekturi, naročito za pokrivanje krovova, u galvanoplastici i dr. Ako se kroz otopinu bakrenog sulfata pusti električna struja, taložit će se elementarni bakar na katodi. Na tome se osniva pokrivanje elektropozitivnijih kovina (željezo, cinak) tankim slojem bakra (*galvanostegija*) i pravljenje bakrenih otisaka s negativa iz sadre ili voska (*galvanoplastika*).

Legure bakra. Bakar ima važno tehničko svojstvo, da taljenjem s gotovo svakom kovinom, pa i s nekim nekovinskim elementima daje korisne legure. Najvažnije su s tutijom (cinkom), kositerom, nikljem, a od nemetala s fosforom; manje su važne legure s olovom, željezom, aluminijem, manganom, antimonom, bizmutom i t. d. Najvažnija je i najpoznatija legura *žuta mjed* s 20—50% *tutije*. Legura s manje od 20% tutije zove se *tombak*. Pored tutije može se leguri dodati i nešto olova, kositera i željeza. Prvi se dodaju, da učine mjed mekšom za mehaničko obrađivanje, a željezo, da se postigne dovoljna čvrstoća; tako je na pr. poznat delta-metal (Cu-Zn-Fe). Druga je legura po važnosti *bronca* s 2—30% kositera prema namjeni: bronca za ležaje, za medalje, za zvona, za topove i t. d. Umjetnička bronca, mašinska bronca i dr. imaju pored kositera također tutije (Cu-Sn-Zn), a ponekad i nešto olova (→ bronce).

Poznata je legura bakra *novo srebro* (Cu-Ni-Zn), koje prema vrsti legiranja ima različna imena: *argentan, alpaka, pakfong* i t. d. i služi za izradu pribora za jelo i za ukrasne predmete. Bakar, legiran s nikljem, vrlo je sličan srebru, pa ta legura služi za pravljenje novca.

Legure bakra obrađuju se jednako kao i bakar u poluprerađevine valjanjem, vučenjem, prešanjem i lijevanjem, pa se mnogo upotrebljavaju u industriji i obrtu. M. R-r.

BAKRENI SPOJEVI

Bakar je u svojim spojevima jednovaljan (Cu^I) i dvovaljan (Cu^{II}). Od Cu^I-spojeva važni su: Cu_2O, CuCl, CuBr, CuJ, CuCN, Cu_2S. Ion $Cu^{\cdot}$ (kupron-ion) bezbojan je.

Važniji su Cu^{II}-spojevi napose: $CuSO_4$, $Cu(NO_3)_2$, CuJ_2 i $Cu(CN)_2$. U čistom bezvodnom stanju ne postoje, jer se djelomično raspadaju u Cu^I-soli. Bezvodne Cu^{II}-soli obično su bezbojne ili žućkaste, dok je $Cu^{\cdot\cdot}$-ion (kupri-ion) modar, pa su i otopine tih soli u vodi modre. Od bakrenih spojeva imaju praktičnu važnost:

Bakreni oksid, CuO. Dobiva se oksidacijom bakrenih otpadaka, ispiranjem dobivenog produkta vodom i sušenjem kod 100° C. Služi u staklarstvu za dobivanje obojenog stakla pobakrivanje aluminija i kao katalizator kod redukcije organskih tvari.

Bakreni karbonat (bazični), $CuCO_3 \cdot Cu(OH)_2$. Dolazi u prirodi kao mineral *malahit*, koji služi kao ukrasni kamen. Stari slikari upotrebljavali su ga i kao zelenu boju. Danas je to napušteno, jer je boja otrovna, slabo pokriva i nepostojana je. Predmeti iz bakra i njegovih legura (krovovi, brončani spomenici), izloženi vremenu, prevlače se postepeno slojem bazičnog bakrenog karbonata *(patina)*. Ona se može i umjetno izazvati tako, da se predmet premaže otopinom od 50 g bakrenog nitrata, 40 g natrijeva klorida, 30 g kalijeva tartarata i 10 g amonijeva klorida u 250 g vode i pusti, da se osuši.

Bakreni sulfat, $CuSO_4 \cdot 5H_2O$, modra galica, plavi kamen. Dobiva se otapanjem bakrenih otpadaka u toploj razrijeđenoj sumpornoj kiselini uz pristup zraka. Iz otopine iskristalizirat će se modra galica u velikim kristalima, koji se čiste ponovnim otapanjem i kristaliziranjem. Služi naročito u vinogradarstvu za štrcanje vinograda kao sredstvo protiv gljivica (oidium), koje napadaju lišće vinove loze.

Bakreni acetat, $Cu(C_2H_3O_2)_2$, modrozelene je boje. Važni su njegovi bazični acetati, koji nastaju, kada na bakar djeluju pare octene kiseline (bakrena rđa, »Grünspan«).

Bakreni arsenit-acetat, $3Cu(AsO_2)_2 \cdot Cu(C_2H_3O_2)_2$, schweinfurtsko zelenilo, danas se radi svoje velike otrovnosti kao boja više ne upotrebljava, ali služi kao sredstvo protiv gamadi. S. M.

Bakrene soli upotrebljavaju se u medicini, u veterini i poljoprivredi. Djeluju poput soli drugih teških kovina, u slabom razređenju kao sredstva za učinjanje, a u jačem kao jetka (kaustička) sredstva. Najvažnija od njih, bakreni sulfat, upotrebljava se kod bolesti očiju i kao sredstvo za povraćanje. Primjesa k arsenskim preparatima. U poljoprivredi za suzbijanje nametnika na bilju. I. I.

BAKAR, grad u Hrvatskom Primorju, leži amfiteatralno u polukrugu na sjeverozapadnom dijelu Bakarskog zaliva. G. 1931 imao je 2075 stan. Dijeli se na t. zv. Grad, u kojem se nalaze stolna crkva sv. Andrije i stari Frankopanski grad, te na t. zv. Primorje s crkvom sv. Marije. Od javnih ustanova B. ima: gradsko poglavarstvo, kotarski sud, lučku kapetaniju, pomorsku akademiju i s njom spojenu strojarsku školu, građansku i pučku školu. U B. nalazi se i dio kaptola modruškog (3 kanonika), a tu je i sjedište arhiđakonata bakarskog (transalbinus). Crkve: stolna i župna crkva sv. Andrije (spominje se već u 15. st.), sv. Križa, sv. Margarete i sv. Marije. B. ima željezničku postaju na pruzi Škrljevo—B., a vezan je sa Sušakom dijelom jadranske ceste.



GRB GRADA BAKRA

B. je u prvoj polovici prošlog stoljeća postao znatnom lukom s velikim pomorskim prometom (g. 1828 2007 stan., 1855 2400 stan.). Propadanje je započelo u doba, kad su parobrodi počeli potiskivati jedrenjake (g. 1869 2116 stan.). Izgradnjom željeznice Karlovac—Rijeka (1873) zadan je



BAKAR (Foto F. Palian, Sušak)

velik udarac Bakru, koji od tog vremena pa do kraja Svjetskog rata jedva vegetira. G. 1919 doživio je B. opet kratko doba procvata (1920 ima 2405 stan.), da nakon evakuacije sušačke luke (1924) ponovno izgubi vrlo mnogo pomorskoga prometa.

Najvažniji je izvoz drveta. Razvijen je i ribolov (osobito na tune), a u okolici vinogradarstvo (poznata bakarska vodica). Z. D-i.

Povijest Bakra seže u rimsko doba, jer je na njegovu mjestu stajao tada grad Volcera. U srednjem vijeku pripadao je B. Vinodolskoj županiji. Zato su i bakarski zastupnici bili 1280 prisutni kod stvaranja t. zv. Vinodolskog zakona. Tada se uopće prvi puta spomenulo ime Bakar.

Vinodolsku je županiju kralj Andrija 1225 darovao knezu Vidu Frankopanu. Tako je i B. došao pod vlast moćnih krčkih knezova Frankopana. Da se lakše brani od neprijatelja, dobio je dopuštenje, da se ogradi kamenim zidom. Vjerojatno se to dogodilo iza 1242, kada su Mongoli i Tatari spalili sva hrvatska mjesta, koja nijesu imala utvrda za obranu.

Prirodno je, da se Bakrani posvetiše trgovanju po moru, čime je spojeno i blagostanje njegovih žitelja. Knez Martin Frankopan podijelio je Bakranima znatne povlastice; ove je kralj Matija Korvin 1479 potvrdio, a 1489 i povećao. Naskoro je B. postao središtem velikog dijela Frankopanovih imanja.

G. 1527 provalili su u taj kraj Turci i porobili cijelo frankopansko imanje. Zato Frankopani 1530 u Bakru podižu kaštel, u koji su spremili trgovačku robu i prihode svojih imanja za izvoz po moru. Taj kaštel postoji i danas, a Bakrani mu dadoše ime Stari grad. Uz kaštel se vide i »Vela Vrata«, kroz koja vodi cesta iz Bakra na Sušak i Rijeku.

Stjepan Frankopan predade B., Grobnik, Hreljin, Ozalj i Dubovac 1550 svojoj sestri Katarini, koja se udala za sigetskog junaka Nikolu Zrinskoga. Otada pripada B. knezovima Zrinskim sve do njihova utamničenja 1670. Pred Bakrom je 10. VII. 1592 došlo do pomorske bitke između Mlečana i senjskih uskoka. Mlečani su 1616 pokušali zauzeti Bakar.

B. je iza utamničenja knezova Zrinskih došao 1670 pod vlast Kr. komore. Da se unaprijedi bakarska trgovina, dade kralj Karlo graditi lijepu Karolinsku cestu od Karlovca do mora kod Bakra. Sam kralj Karlo dođe 1728 u B., gdje je odredio, da se bakarska luka ima povećati i urediti za najveće brodove. B. je doduše s Vinodolom bio 1749 pripojen »Austrijskom Primorju«, ali ga je kraljica Marija Terezija već 5. IX. 1777 vratila Hrvatskoj. Učinila ga je 13. V. 1778 slobodnom lukom te mu pridala sav teritorij od Trsta do Kraljevice kao Bakarski kotar. Štaviše, 23. IV. 1779 proglasila je Bakar slobodnim i kraljevskim gradom u povelji, koja je pisana latinskim jezikom, a čuva se u gradskom arhivu u Bakru. Drukčije se prema Bakru ponio kralj Josip II. On je stvorio t. zv. Ugarsko Primorje, kojemu je 1786 pridao grad Bakar zajedno s Vinodolom, otkinuvši ih od Hrvatske. Ali već 1791 bude Bakar opet sjedinjen s Hrvatskom. Kralj Franjo I. naložio je 1807, da Bakar mora svoje zastupnike slati na hrvatske sabore.

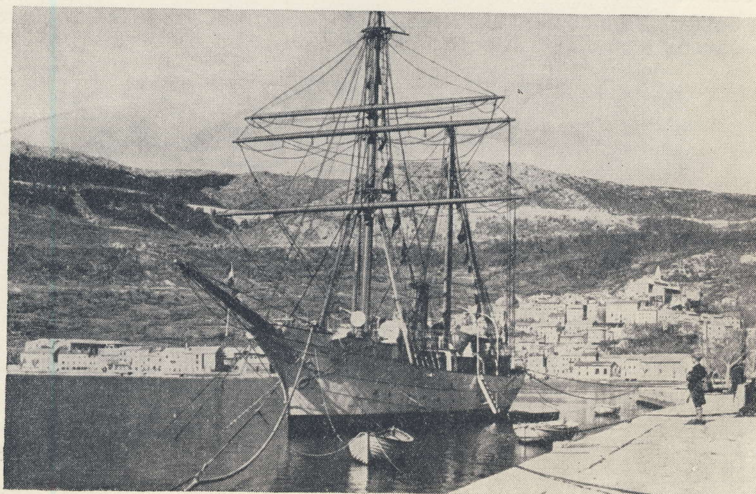
Kad je Napoleon Bonaparte 1809 (mirom u Beču) prisilio Austriju, da mu odstupi južnu Hrvatsku od mora do rijeke Save, dospio je i Bakar pod francusku vlast. No već 1813 budu Francuzi otjerani iz Bakra, koji je tada bio pridijeljen novostvorenoj austrijskoj pokrajini »Iliriji«. Istom 1822 dođe Bakar opet pod vlast hrvatskoga bana.

Bakarski je kotar kao municipij postojao sve do 30. IX. 1874, kada se od grada Bakra odijeliše općine Kraljevica, Bakarac, Hreljin, Krasica, Grobnik i Trsat. Odonda ostadoše Bakru samo 3 obližnja sela (Sveti Kuzam, Vitoševo i Donje Škrljevo); sva druga mjesta pripadoše riječkoj županiji.

Otkako je 1873 otvorena željeznička pruga Karlovac—Rijeka, počela je propadati bakarska trgovina i opustjela je bakarska luka, jer je sav promet bio navrnut na riječku luku. Istom 15. IX. 1927 počeli su od spomenute pruge graditi 10 i po kilometara dugi odvojak do pristaništa u Bakru. Polagano se i to gradilo, pa je promet na toj bakarskoj željeznici otvoren tek 12. VII. 1931.

LIT.: E. Laszowski, *Gorski kotar i Vinodol*, Zagreb 1923; Isti, *Urbari vinodolskih imanja knezova Zrinskih*, Zagreb 1915; Š. Ljubić, *Arheologičko izkapanje u Bakru* u Viestniku hrv. arh. dr., g. IV.; M. Mažić, *Prilozi za poviest grada Bakra*, Sušak 1896; Isti, *Staro bakarsko plemstvo*, rukopis u vijećnici Bakra; A. Schneider, *Popis naučno proučenih i fotografski snimanih umjetničkih spomenika u hrv. primorju*, Ljetopis Akad., Zagreb 1935—36; G. Kobler, *Memorie per la storia della liburnica città di Fiume*, I.—III., Rijeka 1896. R. H-t.

Bakarsko pomorstvo. Iz listina 15. st. doznajemo, da je u to vrijeme cvala živa pomorska trgovina između Bakra te Istre i Dalmacije. G. 1420 tuže se izaslanici korčulanske općine, da im je knez grada Raba zaplijenio korčulansku karaku, koja je iz Zadra otplovila u Bakar, da tamo krca drva. Iz Bakra izvozilo se mnogo robe, osobito željeza, lana, voska i pređe, te je na bakarske sajmove dolazilo mnogo dalmatinskih trgovaca. Do smrti kneza Bernardina Frankopana († 1529) bio je B. važno trgovačko mjesto, koje je 1524 dobilo i posebne odredbe za trgovinu (bakarska tarifa). No već nekoliko godina kasnije izmijeni se položaj u B., kada su se počeli doseljavati prvi uskoci. Oni su 1542 s jednim brigantinom i još jednim manjim brodom udarali na Mlečane. Nakon čestih okršaja između jednih i drugih dođe 1581 do blokade Bakra. G. 1589 tuži se knez Juraj Zrinski nadvojvodi Karlu, da je jedan bakarski brod s teretom kositera, koji je plovio u Veneciju, zaustavljen na moru i upućen na Rijeku. Borba je dosegla vrhunac 1616 opsadom i bombardiranjem B. od mletačke mornarice. Po svršetku Uskočkog rata (1617) Zrinski su ponovno slali svoje trgovačke brodove krcate robom i u mletačke posjede. Osobito se mnogo izvozila



BAKAR, Školski brod »Vila Velebita« (Foto Griesbach)



BAKAR, »Turska kuća« (Foto Griesbach)

željezna roba, koja je dolazila iz Čabra. Od naoružanih brodova imali su Zrinski jedan brigantin, koji međutim nije smio ploviti izvan naših teritorijalnih voda, osim ako je unaprijed ishodio dopuštenje Venecije. Nakon propasti Zrinskih, pod upravom ugarske, a poslije austrijske komore, bakarska luka prilično radi, tako da se oko 1720 podnose prijedlozi caru Karlu VI. za dalju izgradnju bakarske luke. Ipak Bakrani moraju da plove pod dubrovačkom zastavom podržavajući trgovinu soli između Napulja i Trsta, jer Venecija nije trpjela prisutnosti druge zastave u svojoj blizini. Pripojenjem Bakra Hrvatskoj (1777), ustanovljenjem slobodne luke (1778) i gradskog municipija (1779) postavljeni su temelji velikom procvatu bakarskog pomorstva. Tada se i brodogradnja stala jače razvijati, a trgovina je bila najživahnija od 1780 do 1784, kada se uvezlo robe u vrijednosti od 97.747 for., a izvezlo u vrijednosti od 53.927 for. Za vrijeme Napoleonovih vojna stradalo je bakarsko pomorstvo, da se nakon ratova opet podigne do zamjerne visine. Lijepo se razvila i brodogradnja. U brodogradilištu Mate Matrljana sagrađeno je 1833—1869 39 brodova sa 16.876 tona. Na svim bakarskim brodogradilištima sagrađena su (1852—1863) 32 broda, i to 7 nava, 6 barka, 13 brika, 2 škune, 1 luger, 2 trabakula i 1 bracera s ukupnom tonažom od 12.407. Bakrani su imali 1856 u vlasništvu 22 broda sa 8320 tona. Pomorskih kapetana sa sjedištem u Bakru bilo je onda 81, a iz bakarske okoline: iz Bakarca, Hreljina, Kostrene, Sv. Barbare i Sv. Lucije i okolice Sušaka 109. Poslije 1859 počela je brodogradnja opadati, a brodarstvo se još održalo. G. 1875 osnovano je »Hrvatsko brodarsko društvo«, koje je raspolagalo s brodovima »Ban Mažuranić« i »Hrvat«. Tih godina Bakar dobiva i prvi parobrod, vlasništvo J. Mikuličića »Grad Bakar«. Pobjedom parobroda u borbi s jedrenjacima dolazi u osamdesetim godinama prošlog stoljeća do potpune propasti bakarskog pomorstva, koje se nije uopće moglo takmičiti s društvima Rijeke, koja je subvencionirala država, te je i Bakar počeo gubiti na važnosti. B. Z.

Bakarska pomorska akademija. Za bana Jelačića 1849 osnovana je u Bakru državna dvorazredna javna nautička škola. G. 1854—55 preuzeo je grad tu školu u svoju režiju, ali ju je prestao uzdržavati krajem prvoga polugodišta 1856. Bakarski građani uzdržavali su poslije toga školu kao privatnu ustanovu 15 godina. 10. XI. 1871 hrvatska vlada ponovno uspostavlja u državnoj režiji bakarsku nautiku, koja je školske g. 1876—77 proširena na tri, a 1882 na četiri razreda. Od 1894 do 1899 izvršena je reorganizacija, kojom je nautička škola dobila 7 razreda. 19. VII. 1917 pretvorena je bakarska nautika u Pomorsku akademiju. Nastavni je jezik otada za sve razrede hrvatski. Školska osnova proširena je 1932 trgovačkim disciplinama. 30. VII. 1928 osnovana je uz akademiju i mašinska škola za brodske strojare.

LIT.: A. Šporer, *90-godišnjica bakarske nautike*, Sušak 1940. A. P.

Školski brod pomorske akademije u Bakru. Zaslugom odjelnoga predstojnika za nastavu Ise Kršnjavoga kupila je hrvatska vlada 1894 od vojvode Roberta Permanskoga jahtu Farnese, koja je 22. IV. bila prekrštena te je dobila ime *Margita*, a imala je služiti za naučna putovanja bakarskih nautičara. Prije toga nijedna sredozemna država nije imala svojega školskoga broda za obrazovanje časnika trgovačke mornarice. Kad je *Margita* postala premalena za svoju svrhu, dao je ban Pavao Rauch sagraditi u Kielu novi školski brod, znatno veći od prijašnjega. Taj je brod nazvan *Vila Velebita*. B. P-ć.

BAKARAC, selo i župa općine Dol-Bakarac sa sjedištem u Križišću u jugoistočnoj uvali Bakarskog zaliva, nasuprot gradu Bakru, s blizu 400 stanovnika, koji se bave ribolovom, osobito na tune, zatim vinogradarstvom. U novije se doba lijepo razvija promet stranaca. B. je vrlo staro naselje, iz rimskoga doba su nađena tri miljokoza, zatim u B. ima i neispitanih ruševina, po svoj prilici iz srednjega vijeka. Župna crkva sv. Petra je iz 18. st. Povijest B. je vezana uz povijest grada Bakra, njegova municipija i kotara. P. T.

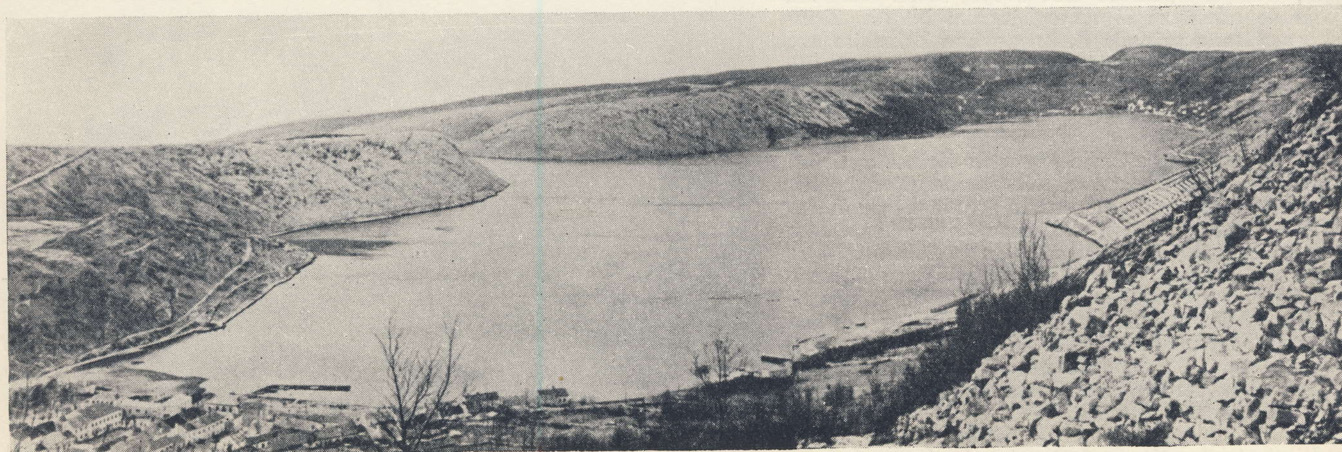
BAKARSKA DRAGA, najveća draga u Hrvatskom Primorju, zatvorena Kostrenskim poluotokom. S otvorenim morem vezana je uskim vratima (300 m) kod Kraljevice. Draga je eliptičnog oblika, duga je 4.6 km, široka 1.1 km, a duboka 42 m (kod grada Bakra 12 m).

Draga je potopljeni dio Rječinsko-vinodolske udoline, koja se pruža od sjeverne Istre uporedo s obalom do Novoga. Ona se sastoji od flišnih lapora i pješčenjaka, a grebeni su s obje strane građeni od rudistnih vapnenaca. Prodor kod Kraljevice usječen je u vapnenačnom grebenu. Duž sjeveroistočne obale drage izbija 14 jakih izvora. U dragi se nalaze Bakar i Bakarac, a iznad nje Škrljevo, Krasica, Praputnjak, Meja i Hreljin.

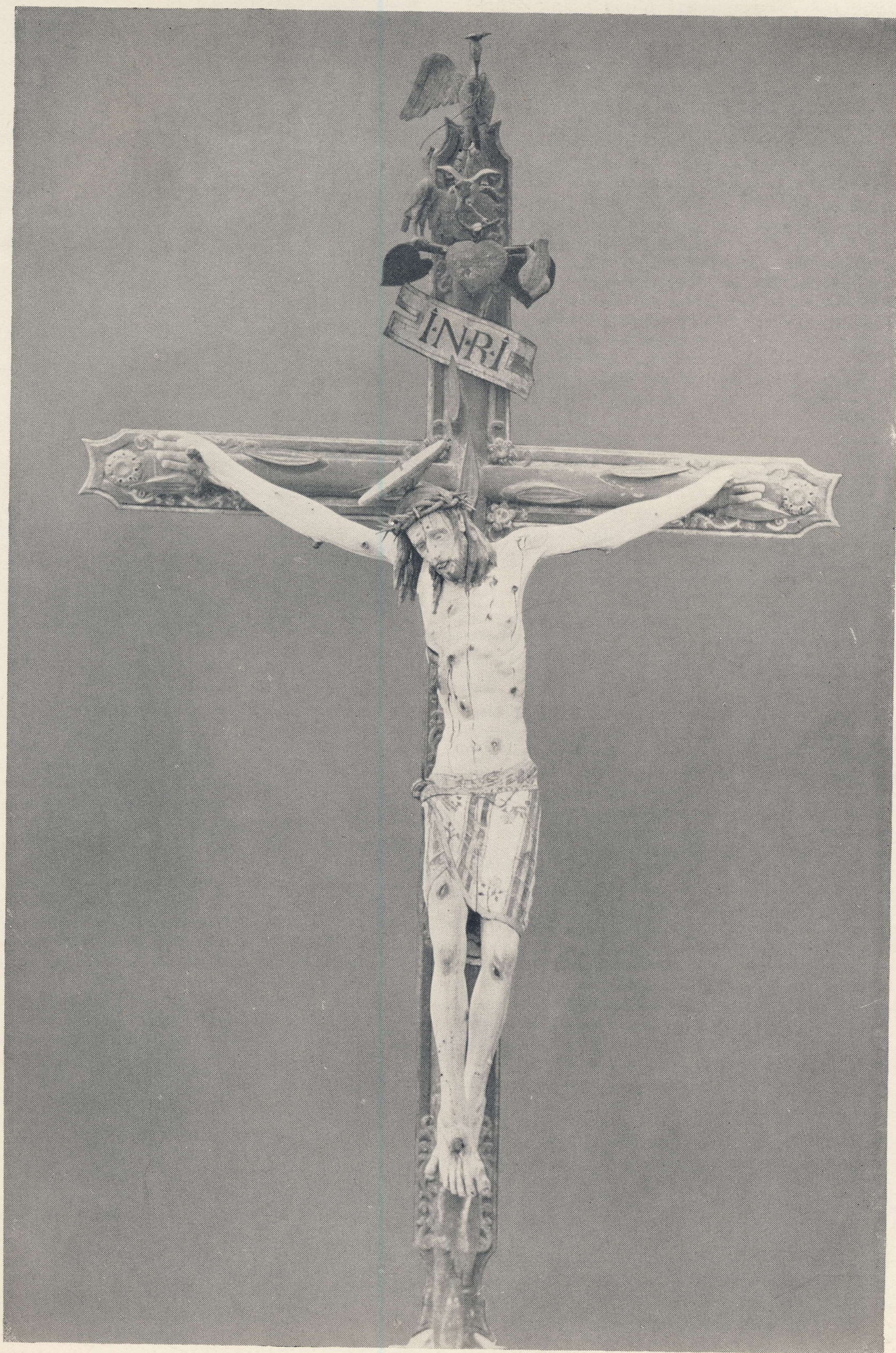
LIT.: F. Koch, *Geotektonische Beobachtungen im alpinodinarischen Grenzgebiete* u Cvijićevu Zborniku, Beograd 1924; B. Milojević, *Dinarsko primorje i ostrva*, Beograd 1933. Z. D-i.

BAKARSKA VODICA → **Vino.**

BAKELIT, umjetna smola, koja nastaje kondenzacijom fenola i formaldehida, nazvana po najvažnijem istraživaču L. H. Baekelandu. Već su A. v. Baeyer i njegov učenik E. ter Meer pronašli (1872—74), da se kemijskom reakcijom između fenola i formaldehida uz prisutnost kiselina kao katalizatora stvaraju smolaste tvari. Kasnije su Kleeberg, Tollens, Hosaeus, Abel i dr. istraživali 20 godina te zamršene reakcije. Baekeland je izradio (1909) tehnički način proizvodnje te smole i njezinu primjenu. Ujedno je razja-

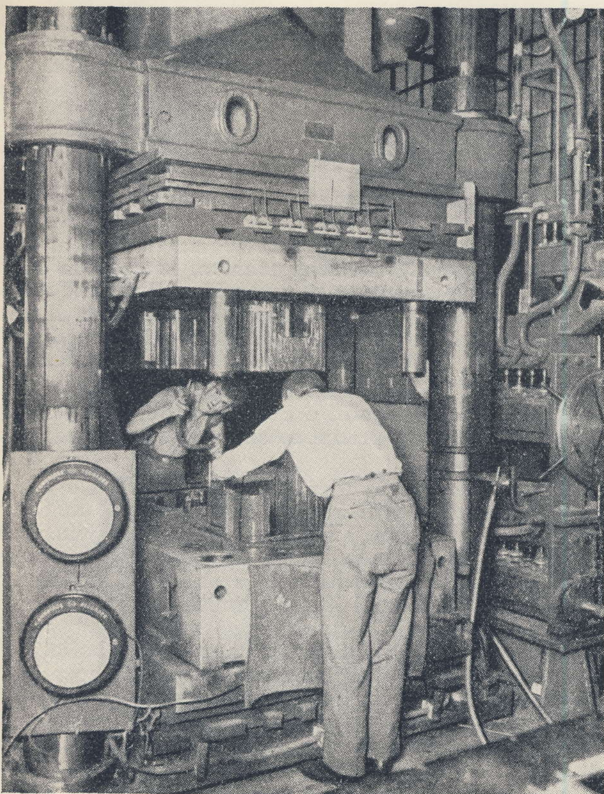


BAKARSKI ZALIV (Foto V. Cvetišić)



(Fotografijski arhiv Hrv. akademije)

RASPELO
Split, Franjevački samostan na Poljudu



PREŠA ZA IZRADBU BAKELITNIH KUĆIŠTA ZA RADIO APARATE

snio kemizam ove zamršene reakcije. Od 1909 proizvode bakelit Bakelite Corporation u New Yorku i Bakelite Gesellschaft m. b. H. u Berlinu. Baekeland je namjesto kiselina upotrijebio za ubrzanje reakcije između fenola i formaldehida različite alkalijske spojeve, natrijevu i kalijevu lužinu, amonijak, bazične soli i organske amine. Tako je dobio određene spojeve, pogodne za tehničku upotrebu. Fenol s formaldehidom daje smole, koje možemo podijeliti u tri temeljne skupine prema fazi reakcije. U prvoj fazi reakcije vežu se na jednu molekulu fenola jedna, dvije ili najviše tri molekule formaldehida stvarajući fenolalkohole, koji se odmah dalje udružuju u veće molekule uz izlučivanje vode (kondenzacija). U *fazi A* nastaje balzamska ili kruta smola, koja sadržava još hidroksilnih skupina, pa je lako topiva u alkoholu, acetonu i ulju. Opreznim se grijanjem rastali, a zagrijavanjem do viših temperatura prelazi u novu *fazu B*. Ovako dobivena smola nije više topiva, već samo u otapalima bubri, kao želatina u hladnoj vodi. Ne tali se niti kod visokih temperatura, već postaje mekana i elastična, kao guma. Zato se može formirati u vrućem kalupu pod tlakom, te daljnim grijanjem stvrdne i vjerno zadrži oblik kalupa. Time ujedno prelazi ta smola u *fazu C*, koja ne će više smekšati niti grijanjem (istom iznad 300° C počinje se rastvarati i pougljeni). Ovako priređen bakelit ne otapa se ni u organskim otapalima niti u njima bubri.

Na svojstvu bakelita, da jednostavnim grijanjem prelazi spomenute tri faze, osniva se njegova golema tehnička upotreba. Grijanjem stvaraju se sve veće i veće molekule, koje u svojoj konačnoj fazi daju tehnički vrlo vrijednu tvar, koja je netopiva, netaljiva i kemijski vrlo otporna.

Kao sirovine za izradu bakelita služe: 1. čisti fenol (kristalna karbolna kiselina) i tekuća karbolna kiselina (smjesa krezola), a mogu se upotrijebiti i viši homolozi krezola, pa onda nastaju smole velike stalnosti prema svijetlu i velike elastičnosti; 2. dalja je sirovina formaldehid (40%-tna otopina u vodi zove se formalin), nadalje u polimeriziranom obliku (polioksimetileni), te heksametilentetramin, zvan kraće *heksa*, a upotrebljava se i acetaldehid namjesto formaldehida.

Bakelit služi za najrazličitije svrhe u proizvodnji umjetnih masa, kao sredstvo za vezivanje, lijepljenje i impregniranje, te kao smola za izradu specijalnih lakova. Kod toga se iskorišćuje sposobnost bakelita, da grijanjem iz lako taljivog bakelita *A*, danas zvanog *resol*, nastaje netaljiva tvrda masa bakelit *C*, zvan *resit*. Srednju *B* fazu zovu *resitol*. Najrazličitiji predmeti iz bakelita prave se tako, da se resol rastali i nalije u dvodijelne kalupe i u kalupima se tlači i dalje grije parom ili električnom strujom, dok ne prijeđe u resit. Tako se mogu izrađivati različni predmeti sasvim jednostavnim postupkom, lijepe prozirnosti, slični po boji jantaru. Mogu se i bojadisati različnim transparentnim bojama. Služe za ukrasne, elektrotehničke i druge svrhe (narukvice, drške za kišobrane, telefonske slušalice i kutije, ormariće za radioaparate i t. d.). Bakelit se upotrebljava i kao sredstvo za vezivanje drvnog brašna, azbesta, kaolina, različnih boja i t. d., pa se na taj način prave različni predmeti iz umjetne smole na pr. sa 50% drvnog brašna. S bakelitom se mogu slijepiti slojevi papira i platna grijanjem u posebnim strojevima, pa nastaju ploče različnih dimenzija. Otopine resola u alkoholu, benzolu i drugim topilima služe za lakiranje, naročito elektrotehničkih proizvoda. Tako lakirani predmeti stavljaju se u peći i suše do 130° C, pa lak prelazi u kemijski otporan i tvrdi sloj, koji štiti podlogu i izvrsno izolira.

Bakelit je vrlo važan proizvod kemijske industrije i proizvodi se u hiljadama tona godišnje u raznim tvornicama po cijelom svijetu. Ime bakelit je zaštićeno prvobitnim vlasnicima patenta, pa je uvedeno za ovu vrstu umjetnih smola ukupno ime *fenoplast*. U Hrvatskoj postoje svi preduvjeti za izradu toga važnog proizvoda, jer se glavne sirovine dobivaju destilacijom iz drveta, a kod nas postoje velike i moderne destilacije drva u Belišću u Slavoniji i Tesliću u Bosni. R. L.

BAKER, Sir Samuel White, ✻ London 8. VI. 1821, † Sanford Orleigh (Devon) 30. XII. 1893, istraživač istočnog dijela Afrike. U mladosti je duže vremena boravio na Ceylonu sa svojim bratom, a iza toga je počeo 1861 istraživati istočnu Afriku. Na tim putovanjima pratila ga je često i njegova supruga. Otkrio je 1864 drugo izvorno jezero Nila, koje su urođenici zvali Mwutan Nsige, a on ga je nazvao Albert Njanza. U isto vrijeme otkrio je 40 m visok vodopad na Somerset Nilu, koji je nazvao Murchison-vodopad. Nadalje je utvrdio nesumnjivu vezu između jezera Viktorija Nyanza i Albert Nyanza. Radi tih zasluga odlikovan je u Engleskoj naslovom barona i medaljama geografskih društava u Londonu i Parizu. G. 1869 pozvao ga je potkralj Egipta, da na čelu jedne vojne ekspedicije zauzme i za trgovinu otvori zemlje na Bijelom Nilu i njegovim izvornim jezerima. Time je B. učinio Egiptu veliku trgovačku uslugu.

BIBL.: *The rifle and the hound in Ceylon*, London 1857; *Eight years' wanderings in Ceylon*, London 1855; *The Albert Nyanza, great basin of the Nile, and explorations of the Nile sources*, 2 sv., London 1866; *The Nile tributaries of Abyssinia*, London 1867; *Ismailia*, 2 sv., London 1874; *Cyprus as I saw it in 1879*, London 1879.
LIT.: Murray i White, *Sir Samuel Baker*, London 1895. O. O.

BAKEWELL, Robert, ✻ Dishley 1725, † Dishley 1795, glasoviti engleski praktički stočar, koji je metodom uskog srodstvenog parenja uzgojio poznatu Dishley ovcu i govedo. P. P-ć.

BAKHILID (grč. Βακχυλίδης), ✻ Iulida na otoku Keju, grčki pjesnik, sin Medonov (Midilov ili Midonov) i nećak pjesnika Simonida, suvremenik pjesnika Pindara. Boravio



PREDMETI OD BAKELITA

je na dvoru Hijerona (tiranina 478—467 pr. Kr.) u Sirakuzi; prognan iz domovine boravio je na Peloponezu. Možda je doživio početak Peloponeskog rata. U starini je bio vrlo cijenjen, hvalili su njegovu nježnu osjećajnost i eleganciju forme. Pjevao je himne, peane, ditirambe, prozodije, hiporheme, epinikije, partenije, ljubavne pjesme, napitnice i epigrame. Pobliže poznat tek od 1896, kad je na papirusima pronađeno 20 pjesama (14 epinikija i 6 ditiramba). Izdao ih je 1897 F. G. Kenyon u Londonu. Dijalekat mu je kao i u Simonida epski s dosta dorizama i nešto eolizama.

IZDANJA: Blass 1898, 4. izd. Süss 1912; Jurenka, Beč 1898; Jebb, Cambridge 1905.

LIT.: Wilamowitz, *Bakchylides*, 1898; *Christ*, 1., 221; Jurenka, *Wiener Studien*, 31., 1910, 271. Z. D.

BAKHO → **Dioniz.**

BAKI, Mahmud Abdulbaki ef., ✻ Carigrad 1527, umro Carigrad 1600. Uz pjesništvo bavio se i naukom te je ostavio nekoliko naučnih djela i nekoliko prijevoda s arapskog. Kao pjesnik nastojao je preporoditi tursku lirsku pjesmu po uzoru perzijskih klasika i u tom je prilično uspio. M. H.

BAKIĆ, 1. Ljubomir, ✻ Zabrđe (Vasojevići, Crna Gora) 20. VII. 1877, pravnik i političar. Gimnaziju i pravo svršio u Beogradu. Bio činovnik, kasnije predsjednik Velikog suda u Podgorici. U »bombaškoj aferi« branio je optužene. Osnovao je *Klub* (opozicije) i triput je biran za narodnog zastupnika, a 1913—1915 bio ministar pravde i isposlovao amnestiju za osuđene u »bombaškoj« i »kolašinskoj« aferi. Bio je predsjednik Nar. skupšine u Podgorici. Napisao je dosta članaka iz svoje struke, a poznat je i kao plodan publicist. M. P.

2. **Matijaš**, † 1565, vojvoda grada Krupe, član hrvatske plemićke obitelji, koja se poslije preselila djelomice u Šibenik, a djelomice u Hrvatsko Zagorje, kraj Varaždina. Kad je 4. VI. 1565 bosanski namjesnik Mustafa Sokolović podsjedao Krupu, bio je Bakićev drug vojvoda Tihić izišao iz tvrđave s jednim dijelom posade, da sakupi plaću za krupsku posadu, a uz B. je u tvrđavi ostalo samo 28 vojnika. Ta se šačica ljudi održala tri tjedna protiv mnogobrojnih juriša neprijateljske vojske. U pomoć su Krupi došli hrvatski ban Petar Erdödi, zapovjednik hrvatske krajine grof Herbert Auersperg i namjesnik Kranjske Jobst Gallenberg. Premda su imali uza se prilično veliku vojsku, nisu se usudili navaliti na brojne čete bosanskoga namjesnika. Odbivši 23. VI. sve juriše, koji su trajali od rana jutra do 3 sata poslije podne, provalio je Matijaš Bakić sa šestoricom preostalih drugova kroz gradska vrata prema Uni. Četvorica drugova padoše u borbi, a Bakić i još dvojica prokrčiše sebi put do Une, u kojoj se izmrcvareni i izmučeni vojvoda utopio, kad ju je pokušao preplivati.

LIT.: R. Lopašić, *Bihać i bihaćka krajina*, 212—217, Zagreb 1890. P. P.

3. **Pavle**, † 20. IX. 1537, posljednji srpski despot. Čini se, da je bio potomak srpske vlastele iz nemanjićke države. Porodici Bakić pripadala su velika imanja oko Venčaca u Šumadiji, koja su se i kasnije, pošto su se oni odselili, zvala »Bakićeva zemlja«. I poslije pada ovoga kraja pod Turke braća Bakići su zadržali svoj posjed i uživali lijep ugled i kod Turaka. Kako je pod Turcima nastajalo sve teže stanje, odluče preseliti se u Ugarsku. Sporazumjevši se prije s ugarskim kraljem napusti Pavle Bakić svoja imanja krajem 1525 ili početkom 1526 i prijeđe sa svojom braćom i dosta naroda u Ugarsku, gdje dobije nekoliko gradova i znatna imanja. On je prvi pobliže obavijestio ugarskog kralja o opasnosti, koja prijeti ugarskoj državi od Turaka. U borbi na Mohačkom polju sudjelovao je i P. B. sa svojom braćom, dok je u kasnijoj borbi oko ugarskog prijestola prišao najprije Zapolji, a poslije Zapoljina poraza kod Tokaja Ferdinandu, kome je ostao vjeran do smrti. Ferdinand ga je 1528 postavio za vrhovnog zapovjednika dunavskih šajkaša, povjerio mu poslije organizaciju obavještajne službe o prilikama u Turskoj i uopće ga veoma cijenio i darivao. Osim grada Laka poklonio mu je grad Szombathely, zatim grad Đur i mnoge druge posjede. G. 1537 sudjelovao je u ratu protiv Turaka u Slavoniji. U bitki kod Gorjana pokušao je svojom konjicom zbuniti Turke, ali bude smrtno ranjen i pade s konja, a nato mu Turci odsijeku glavu. Neposredno pred smrt Ferdinand ga je imenovao srpskim despotom.

LIT.: A. Ivić, *Istorija Srba u Vojvodini*, 1929; D. J. Popović, u monografiji *Vojvodina*, I. D. J. P.

4. **Vojislav**, ✻ Perna kod Topuskoga 22. VIII. 1847, † 1929, pedagog. Učio u Leipzigu i Heidelbergu pedagogiju i filozofiju i doktorirao u Leipzigu 1874. Bio je školski nadzornik, profesor i upravitelj učiteljske škole u Kragujevcu i Beogradu, a od 1892 profesor Velike škole. Surađivao je u pedagogijskim i književnim časopisima i uređivao list »Vaspitač«. Bio je član i predsjednik Glavnoga prosvjetnog savjeta. B. je prvi predstavnik naučne pedagogije u Srba.

BIBL.: Glavna djela: *Rousseau's Pädagogik* (dokt. disertacija); *Opšta pedagogika*, 1897, i *Posebna pedagogika*, 1901; *Primenjena nauka o vaspitanju; O mehanizmu u školskoj nastavi* i dr. M. P.

BAKIN, japanski pisac novela i romana → **Kyokutei Bakin.**

BAKLANOV, Georgij A., ✻ Petrograd 1882, † Basel 1928, ruski operni pjevač. Savršena tehnika, izvanredna glazbenost i velik glumački talenat postavili su B. pored genijalnog Šaljapina u prve redove scenskih umjetnika. S triumfalnim je uspjehom gostovao po cijelom svijetu; u Zagrebu je pjevao 1927. N. F.

BAKLAVA, turska slatka pita, bosansko narodno jelo. Peče se u okrugloj tepsiji, u koju se slaže red tijesta, red nadjeva. Pečena pita prelije se sirupom od kuhana šećera. Jede se hladna. Š. B.

BAKLJA (riječ pozajmljena iz njem. Fackel, a ova iz lat. facula), crnogoričin prut ili štap, namazan smolom, omotan namaštenom kudjeljom i sličnim; služi za rasvjetu. Danas se pri bakljadama uzimlju zublje od magnezija ili smolaste baklje. Baklju su upotrebljavali u starom i srednjem vijeku, a služe se njom i danas primitivna plemena za rasvjetu i signaliziranje. Grci su palili baklje i u božanskim kultima i kod različitih misterija, na pr. u čast božici Kibeli (grč. *Μεγάλη μήτηρ* »velika majka«), koju su kao prirodno božanstvo slavili u gajevima na vrhuncima gora ekstatičnim plesovima s gorućim bakljama. Atenjani i druga grčka plemena poznavali su i t. zv. lampadodromije (grč. *λαμπάς* »baklja« i *δρόμος* »trka«) u slavu pojedinih božanstava. Tako su božici Ateni u čast na Panatenejama u ophodu trčali s užarenim bakljama. I Prometeja, koji je, po priči, s neba ljudima donio oganj, i Hefesta, boga zaštitnika kovača, častili su Grci na sličan način. U svim tim kultovima odražava se čašćenje sunca, izvora života na Zemlji. I paljenje badnjaka i kotrljanje užarenih kotača s visina u proljeće simboli su zimskog i proljetnog porođaja sunca. Grci prikazivahu boga smrti (*Θάνατος*) kao mladića koji gasi baklju k zemlji okrenutu. Trčanje sa zapaljenom bakljom obnovljeno je kod Olimpijskih igara 1936, kad je bakljom nošen sveti oganj sa žrtvenika u grčkoj Olimpiji u Berlin. G. Š.

BAKONJSKA ŠUMA je jz. dio madžarskog gorja. Ime je dobila po rječici Bakony (od slav. bukva), koja utječe u Dunav između Györa i Komaroma. Duga je oko 70 km, a široka 30—40 km. To je vrlo rastrgano gorje, sastavljeno od trijaskog i krednog vapnenca i dolomita. Na nekojim mjestima je pokriveno gustom šumom, gdje ima najviše bukve i hrastova. Najveći je vrh Köröshegy (713 m). N. P.

BAKOŠ, 1. Ján, ✻ Modra (Slovačka) 1. III. 1890, profesor teologije Staroga Zavjeta na slovačkom državnom evangeličkom teološkom fakultetu u Bratislavi i privatni docent za orijentalistiku i madžarski jezik na filozofskom fakultetu slovačkog sveučilišta u Bratislavi. Studirao je u Bratislavi i u Göttingenu. Radi na području semitske filologije, naročito sirske i arapske. Publikacije štampa francuskim jezikom u reviji *Patrologia orientalis*. Osobito proučava djela sirskog književnika Bar-Hebraeusa. Zbog svojih naučnih istraživanja poduzeo je više naučnih putovanja u svjetske biblioteke i rukopisne zbirke. L. J.

2. **Mihael**, ✻ Šalovci (Prekomurje), † Surd (Madžarska) 1803, prekomurski pisac. Bio je protestantski župnik u Križevcima u Prekomurju i u Surdu, gdje je bio nasljednik Stefana Küzmiča, najznamenitijeg prekomurskog protestantskog pisca. Dovršio je pjesmaricu, koju je počeo prevoditi Küzmič, te ju je izdao 1780 pod naslovom *Nouvi Gráduvál*. U predgovoru je iznio prve misli o metrici u prekomurskom narječju. Kasnije je bila ponovno prerađena, te se njome još danas služe prekomurski protestanti.

LIT.: V. Novak, *Slovenska krajina*, 37., 1935; Isti, *Izbor prekomurske književnosti*, 1936. V. N.

BAKOTIĆ, 1. Antun Karlo, ✻ Gomilica 14. XI. 1831, † Zadar 13. I. 1887, književnik. Nakon gimnazijskih nauka u Splitu polazio je bogosloviju u Zadru, ali ju je ostavio te svršio filozofiju u Beču i postao nastavnik u Splitu, zatim upravitelj gimnazije u Šibeniku i Splitu i nadzornik osnovnih škola. Djela: *Pojavi u prirodi* (prema tal. djelu A. Cime; Zagreb 1864), *Vinarstvo* (Rijeka 1867), *Fizika neba*

(Izvještaj splitske gimnazije 1873/74) i pripovijest iz bosanskog života *Raja*, koju je izdao sin mu Vladimir (Zagreb 1891).

LIT.: A. Petravić, *Treće studije i portreti*, 52—63. E. Š.

2. **fra Fulgencije** (Bakotin), * Kaštel Gomilica 1720, † Amelia (kraj Perugije u Umbriji) 4. V. 1792, dalmatinski kipar. Bio je franjevac malobraćanin. Legenda priča, da je boraveći u samostanu Sv. Križa kod Trogira jedne noći u snu vidio na moru plivati tri drva, od kojih je on imao izdjelati tri križa. Kad je u zoru otvorio prozor, ugledao je u moru kod samog samostanskog zida tri komada drva, izvadio ih i donio u samostan. To je drvo doplovilo iz Svete Zemlje. Od ta tri drva izdjelao je tri križa: jedan u samostanu Svetog Križa kod Trogira, drugi u franjevačkoj crkvi u Poljudu kod Splita i treći u crkvi sv. Jeronima u Kaštelu Gomilici. Kasnije je živio i radio u Italiji, gdje je i umro.

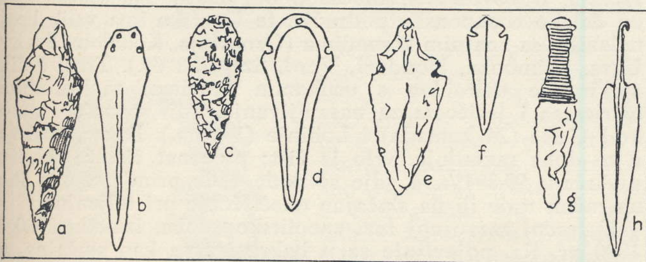
LIT.: I. Kukuljević-Sakcinski, *Slovnik umjetnikah jugoslavenskih*, Zagreb 1858; A. Šimčik, *Tri križa Fra Fulgencija Bakotina* (u časopisu Obitelj 1935; Isti, *Raspelo Fra Fulgencija Bakotina u Poljudu* (u istom časopisu 1936). A. Sch.

3. **Ignjat**, splitski svećenik, rodom iz Kaštel-Gomilice. E. Laszowski u *Znamenitim i zaslužnim Hrvatima* kaže za B., da je bio »dobar hrvatski pjesnik«. Opet prema svjedočanstvu splitskog kanonika Anđela Dalla Costa »u istomačenju hrvatskomu, koliko u ispisanju« njegova *Zakona crkovnoga* (Mleci 1778) B. mu je bio pomoćnik, koji je svoj posao s »potpunim zadovoljenjem i korišću dostojno izvršio«. U tom času B. je bio »pop Kastila opatiskoga države Splitske«. F. F.

4. **Lujo**, * Split 21. XI. 1867, † Beograd 30. III. 1941. Gimnaziju je svršio u Splitu, a pravne nauke u Beču i Grazu. Bijaše odvjetnik u Šibeniku i Zadru i zastupnik srpske stranke u dalmatinskom pokrajinskom saboru. Na poziv srpske vlade vodio je 1913 pregovore o konkordatu između Vatikana i Srbije. Za rata 1914—18 boravio je u Nišu i Parizu i postao tajnikom poslanstva, a poslije rata poslanikom kod Vatikana. G. 1911 preveo je Justinijanove institucije, 1915 napisao na francuskom *Dalmatinsko pitanje*, koje je štampano u Švicarskoj. Mnogo godina je radio na prijevodu Sv. Pisma, koji je štampan u Beogradu 1933. G. 1936 izdao je *Rječnik srpskohrvatskog književnog jezika*. Osim toga objavio je mnogo pravno političkih članaka u različnim časopisima. J. N.

5. **Vladimir**, * Rijeka 1862, † Makarska 1925, hrvatski književnik, svećenik. Dao je hrvatski prijevod latinskih pjesama pape Lava XIII. (Split 1905), jednu studiju o sv. Jeronimu (Sarajevo 1917) i dr. Pisao je i talijanski različite književne članke u časopisu Antologia per la scuola e per la famiglia (Milan). Preveo je na talijanski Mažuranićev ep Smrt Smail-age Čengića (*La morte di Smail Agà Cengic*, Split 1922). M. D-ić.

BAKRENO DOBA. Već je 1861 Wilke u Dublinu tvrdio, da je između kamenog i brončanog doba postojalo posebno bakreno doba. G. 1863 prihvatio je Ferd. Keller tu misao i upozorio na bogate bakrene nalaze u Ugarskoj, a Fr. Pulszky izdao je opširnu radnju o »bakrenom doba« u Ugarskoj, dok je Mat. Much proširio i dalje obrazložio navode Pulszkoga. Danas se može reći, da posebnog doba,



OVISNOST OBLIKA RANIJEG BAKRENOG DOBA OD KAMENODOBNIH. Uporedo bakreni bodeži uz analogne kremene: *a—f* iz Italije, *g* iz Poznanja, *h* iz Ugarske

gdje bi bakar bio isključivi kulturni materijal, koji bi potisnuo upotrebu kamena, nije bilo, nego se on u zadnjim fazama neolitskog doba, uz kremen i kamen, upotrebljavao za izradbu stanovitog oruđa, koje je imalo neke prednosti pred kamenim, i to se doba *koeksistencije* kamena i bakra označuje imenom *eneolitske periode*.

Bakar je u to doba u Evropi bio stranog podrijetla, a širio se prometnim putovima u tri pravca. Mnogo bakra



RAZLIČITI KLINOVI IZ BAKRENOGA DOBA
Zagreb, Hrv. nar. arheološki muzej

dolazi na Balkan i u srednju Evropu iz egejskog područja, osobito s Cipra, gdje već Homer (Odiseja I. 184) kod Temese spominje tržišta bakra, a Strabon (XIV. 684) identificira to mjesto s Tamasom. Ciparski bakar spominje se već u analima Tutmosisa III. i na fragmentima arhiva asirskih kraljeva iz Tell el Amarne. Plinije (XXXIV. 2) govori o Cipru kao zemlji, gdje se najprije našao bakar, a nazivlje bakar imenom *aes cyprium*, od čega nastaje kasniji naziv *cuprum*, koji prvi put nalazimo u jednom ediktu cara Dioklecijana. Oko brda Trooda bili su, osim u Tamasu, stari bakreni rudnici i kod Amata (Ovid., Met. X. 220) i kod Sola (Galen, XII. 214). Najstariji bakreni spomenik, koji se može približno datirati, jest bakreni zavjetni kip s imenom kralja Gudeaha, nađen kod Tello-a u Kaldeji, što ga Oppert stavlja u god. 4000 pr. Kr., a Homel u 3100 pr. Kr. Prema tomu bakar je u Mezopotamiji poznat već potkraj četvrtog milenija pr. Kr., a u isto doba pojavljuje se i u Egiptu, jer je Feinders-Petrie u grobnicama neolitskih mrtvaca, pokopanih u stavu čučnja kod Ballasa i Naqade uz kameno oruđe našao i bakreno, a ovo se množi u kasno-neolitskim grobnicama kod Abida, Dijaspola i dr. Dok je bakar u Evropi imao kratkotrajno, prelazno značenje, održao se trajno u Egiptu, te se u ruševinama Kahuna kod El Fajuma još u doba XII. dinastije (2000—1785) nalazi pretežno u upotrebi.

Uz Cipar je za izvoz bakra bila važna i Kreta u t. zv. minojsko doba, te se na više mjesta našlo bakrenih kolača teških 1 minu, koji su kao talionički proizvod puštani u promet. Njih je nađeno i u Mikeni, kod Kime na Eubeji (19 kom), u nuragu Serra Iliksi na Sardiniji (5 kom). Potez Cipar—Kreta bio je dakle najbliže ishodište bakre-



RAZLIČITO ORUĐE IZ BAKRENOGA DOBA
Zagreb, Hrv. nar. arheološki muzej

nog importa na Balkan, a razlikuje se time, da Kreta izvozi sirovi, Cipar prerađeni bakar u obliku trouglatih bodeža, kopljastih mačeva s trnom za nasapljivanje i dlijeta. Dok se koplja ograničuju na Grčku i južni dio Balkana, nalazimo trouglate bodeže u Ugarskoj, Bosni, Albaniji, Donjoj Italiji, Švicarskoj i Španjolskoj, a s time je u vezi i sličnost između geometrijskih motiva ciparske keramike i inkrustacija našega kasnog neolitika.

Drugo je ishodište bakra između Mezopotamije i Kavkaza, otkuda obalom Crnog mora prometne veze vode u Panoniju, na Balkan, u Italiju i u germanske zemlje.

Treća staza vodi preko Gibraltara u Španjolsku, u sjevernu Francusku i na Britansko otočje, i njom se bakar širi u vezi s megalitskim spomenicima, dolmenima i grobnim komorama te s t. zv. zvonolikim peharima i inkrustiranom ornamentikom. U drugom odsjeku presumptivnoga bakrenog doba dolaze za dobavu bakra u obzir već domaći evropski rudnici, i u to doba doseže kultura bakra svoj vrhunac. U Engleskoj su poznati prethistorijski bakreni rudnici u Cornwallisu, Angelseyu, Carnarvonu, Cheshireu i Cardiganu; u Irskoj Kerry, Cork i Galway. Mnogo ih je bilo i u Španjolskoj, a u srednjoj Evropi izišao je na glas rudnik na Mitterbergu kod Bischofshofena u Salzburgu, gdje je provala vode u starim rovovima konzervirala sav rudarski alat od kamena i drva, te se ustanovilo, kako se usijavanjem žile vatrom i naglim ohlađivanjem vodom postiglo, da se ruda kamenim mlatovima lakše lomi i na kamenim pločama mrvi i drobi i onda u primitivnim pećima tali. Sličan manji rudokop bio je i na Kelchalpi kod Kitzbühela u Tirolu. Zbog domaće produkcije bakra opada naravski uvoz stranih proizvoda. Dokaz ove domaće proizvodnje je zemljani kalup za zavojite sjekire nađen na Sobunaru kod Sarajeva, iz kog su se lijevale sjekire, zastupane u većem broju u nalazima iz Karavide, Griče, Kozarca, Kosovače i Lohinje u Bosni; dalje s Dobre Vode kod Vukovara, Očure kod Ivanca, Lukova kod Senja te iz Bjelove kod Varne. Tragovi takve radionice s mnogo bakrom infiltrirane troske nađeni su na nalazištu bakrenog doba u Karavidi kod Kladara, a da je i u Brekinjskoj postojala domaća radionica bakrenog oruđa, dokazuje to, što je tamo nađeno uz mnogo amorfnog grumenja bakra pedesetak sjekira, kako su netom izišle iz kalupa, te im nije odstranjen ni šav kalupa niti je obrađena površina. Za domaću proizvodnju govore i lokalni oblici, koji se ograničuju na uže područje, kao spomenute zavojite sjekire s cilindričnom ušicom i dvosjekli budaci s dijametralnim oštricama, od kojih se prvi nalaze u Bosni, Hrvatskoj i Slavoniji i susjednim krajevima do Bugarske, a potonji pripadaju istom području, proširenom na sjever i istok.

U razvoju bakrene kulture na evropskom tlu razlikujemo tri faze. *Prvu* karakterizira koeksistencija bakra s kremenom, koji je još uvijek vrlo važan, te su opće prilike još pretežno neolitske, a bakar se uvozi. Znatnija su nalazišta ovog odsjeka Puzzuoli, Piazza del Lupo, Lecce, Remedello u Italiji; El Argar, Ciempozzuelo i Acebuchal u Španjolskoj; Mondsee i Attersee u Austriji; Ljubljansko Blato kod Ljubljane; Vučedol, Sarvaš, Vukovar i Klakar u



TRNOKOP I ZAVOJITE SJEKIRE IZ BAKRENOGA DOBA
Zagreb, Hrv. nar. arheološki muzej



NARUKVICE OD SPONDILA IZ GROBA BAKRENOGA DOBA, iskopane u Vukovaru
Zagreb, Hrv. nar. arheološki muzej

gornjim slojevima tih naselja. Sav bakar je tu uvezen, a naročito tipni trouglati ciparski bodeži i kopljasti mačevi. Ostalo je malenog formata, većinom nakit, načinjen hladnim okivanjem od lamela, žica i prutića. Spomenuti bodeži radi malog formata čine dojam, da su kao oružje bili od slabe vrijednosti; ali da su doista služili kao oružje, dokazuje minojska statueta iz Petsofa na Kreti, koja ima u uzlu pasa zataknut takav bodež. U to doba idu i različni klinovi, sjekire, često dosta masivno saliveni iz jednostranih otvorenih kalupa i naknadno okivanjem dotjerani. Toga se u priličnom broju našlo na navedenom kulturnom području, a u nas su važnija nalazišta Vinjani, Surčin, Mikleuš, Kutjevo, Orolik, Bobota, Vukovar, Tešanj, Orašje, Karavida, Mačkovac, Laktaši, Griča, Travnik, Nemila, te Muć i Grabovac.

Drugoj razvojnoj fazi pripadaju nadžaku slične bojne sjekire s cilindričnom ušicom i zavojito svedenim listom, koje prikazuju tipni oblik, svojstven nalazištima iz savske, dravske i dijela dunavske doline i susjednih zemalja. Tu se često naišlo na veće nalaze kao u Brekinjskoj u Hrvatskoj, gdje je bilo na okupu 45—50 komada, u Griči u Bosni (11 kom.), Kozarcu (9 kom.) i pojedince u Kosovači (kod Zvornika), Lohinji (bos. Posavina), Vukovaru, Očuri (kod Ivanca), Lukovu (kod Senja). Hrvatsko područje bilo je očito središte područja, kojim se rasprostirala ova vrsta, i ono seže preko Srbije u Bugarsku (Slivnica, Bjelovo, Loveč). Druga vrsta bakrenog oružja ovog doba jesu trnokopi s dvije dijametralno poredane oštrice, katkada znatnih dimenzija, do 42 cm dugi (Arčar, okrug vidinski). Predstavnika ovog tipa našlo se, među ostalim, kod Karavide, Svilaja, Glavske i Tešnja, kod Klakara, Sviloša, Rume, Bečmena, Deča u Hrvatskoj; kod Štitara, Ripnja, Golubca, Valakonje, Bora, Slatine, Jelašnice u Srbiji; kod Arčara, Bukovca i Trembeša u Bugarskoj. Na sjever seže on daleko u panonsko područje, te Ugarska ima velik broj nalazišta sa znatnim komadima (Oroszfaja, Köhalom, Szasz-Ugra, Glimboka, Hondorf, Verd, Szeged i dr.). Treći oblik sjekire je deltoidan s usukanim kracima, zaokruženim oštricama i jezičcem za nasapljivanje, koji se našao samo kod Griče (24 komada) i Lohinje (1 kom.). Bakar, koji se u to doba razrađuje, vrlo je čist; procenat čistoće doseže u Arčaru 99.894%, a gdje se nađe tuđe primjese, ona ide na račun rude ili na slučajno onečišćenje pri taljenju.

U *trećoj* razvojnoj fazi eneolitskog doba, između 2000 i 1800 pr. Kr. pojavljuje se u bakru isprva kao slučajna, a kasnije kao namjerna primjesa *kositer*. Ta primjesa iznosi u to doba 3—6%, ali je dovoljna, da bakar oplemeni i poveća mu topivost i tvrdoću. Takva slitina s malim postotkom kositera zove se *oskudnom broncom*, a kad se upoznala njena vrsnoća, povisuje se primjesa kositera do 10% i više, i tako nastaje prava bronca, te nastupa pravo brončano doba, koje će preobraziti i unaprijediti na neslućeni način kulturne prilike Evrope.

Značajno je, da se u ovo doba prijelaza od kamene kulture k metalnoj uz bakar pojavljuje i drugi izvanevropski materijal, kao nefriti, jadeiti i drugi nefritoidi iz Azije, obsidijan s otoka Mela ili iz Karpata, a za nakit služe

kaori-školjke i prerađevine od spondila iz Crvenog mora, što nas upućuje doduše na slabe veze s dalekim krajevima. U to doba mijenja se i oblik kuće, jer okrugle zemunice zamjenjuju četveraste brvnjare, koje više nisu utonute u zemlju, nego se u podvodnim krajevima izdižu na visokoj od kolja nošenoj podnici. Povećava se i broj domaćih životinja, te tu prvi puta nalazimo pripitomljena konja, koji služi za jahanje.

Sve te promjene materijalne kulture tako su zamašne, da nisu mogle biti proizvedene od spokojnih i mekoputnih neolitskih mediteranaca, nego od nove, s istoka doseljene rase, a to su bili prvi Indogermani, koji preko Podunavlja ulaze u srce Evrope, da se odavde raširé dalje na zapad i jug i tu osnuju nesamo svoje domove, nego i novu kulturu. Ti doseljenici nisu bili jedne jedinstvene rase, jer na Balkan skreću predstavnici t. zv. *dinarske rase (homo dinaricus)*, a u alpinsko i izokolno područje *homo alpinus*. Njihova seoba očito ne predstavlja jedan jedinstveni val, nego dvije razlučne faze. Ć. T.

BAKROPIS, BAKROREZ → **Grafika.**

BAKROTISAK, ili udubljeni tisak, star je preko 400 godina. Najznamenitiji je bakrorezac i otiskivač A. Dürer. Taj postupak bio je jedini za štampanje slika u bojama sve do izuma Senefelderove litografije (otisak s kamena). Bakrotisak usavršio je Karel Klič. B. se odlikuje bogatstvom potankosti, savršenom pravilnošću oblika, dubinom i jačinom sjena. Zbog toga se upotrebljava za umnožavanje najfinijih radova. Još pred nekoliko desetljeća vršio se bakrotisak s ravne plohe, a sada se štampa s bakrenog valjka (rotirajući sistem). Neumornim radom uspjelo je postići, da se u isto vrijeme mogu zajedno štampati slike i slog. Izrada suvremenog bakrotiska vrši se u više odjela: od originala se najprije u fotografskoj kameri načini negativ, koji se nato razvije u dijapozitivnoj kameri i još jednom fotografira, čime se negativ pretvori u staklenu sliku, t. j. dijapozitiv. Prema originalu eventualni se nedostaci na dijapozitivu brižno retuširaju olovkom i bojom. Tako izrađeni pozitiv sad je priređen za kopiju te se pomoću električnih lučnih svjetiljaka kopira na papir, koji je prevučen obojenim slojem želatine i prije toga krom-kalijem učinjen osjetljivim za svijetlo. Na taj način izrađena kopija razmekša se u razrijeđenu špiritu, da se može prilijepiti na bakreni valjak. U toploj se vodi odljušti i razvije. Zatim se kopija s pomoću špirita i ventilatora osuši, a sve što je suvišno pokrije se asfaltnim lakom. Nato se valjak jetka, t. j. prelijeva željeznim kloridom različite jakosti. Nakon toga se valjak očisti i stavi u stroj za štampu. S pomoću rijetke boje i upojnog papira dobivamo baršunasti i u svakom pogledu umjetnički udubljeni tisak. Crteži umjetnika perom ili olovkom kao i različiti prospekti u više boja (turistički) mogu se najpreciznije izraditi u ovoj grafičkoj tehnici, koja je prikladna i za goleme naklade. J. K.

BAKSAY, Sándor, ✳ 1832, † 1915, madžarski pisac, reformirani biskup. Crta u vedrim pripovijetkama idealizirano selo i veze između seljačkog naroda reformirane vjeroispovijesti i njegova pastora. U romanu *Dáma* prikazao je jakim historičkim osjećajem doba mohačkog poraza. Preveo *Ilijadu*, zamjenivši heksametre madžarskim metrima. E. K.



LEV S. BAKST

BAKST, Lev S., pravim imenom Rosenberg, ✳ Petrograd 1866, † Pariz 1924, ruski slikar, grafičar i scenograf. Isprva je slikao portrete i genre, a ponajviše se istakao kao scenograf ruskog baleta u Petrogradu. Od 1908 suradnik koreografa Djagileva i inscenira predstave ruskog baleta u Monte Carlu i Parizu. Njegovi nacrti za kostime i dekoracije sadrže bujnu raskoš u bojama i oblicima, a djelomično su izrađeni po ruskom folkloru. Najpoznatije njegove inscenacije su baleti *Faunovo popodne*, *Sv. Sebastijan*, *Šeherezada*, *Žar ptica*, *Tamara*.

LIT.: A. Levinson, *Histoire de Léon Bakst*, Pariz 1924. S. B.

BAKŠIĆ, 1. Bogdan(ov) fra Petar, ✳ oko 1600, † 1674, Hrvat iz bugarskog Čiprovca, kustod bugarske franj. kustodije; od 1638 koadjutor sofijski, 1641 biskup, a od 1643 prvi nadbiskup. Izvanredno agilan misionar, neustrašiv borac za vjersku slobodu i za svoje duhovno stado. Osim toga Bakšić je bio vrlo marljiv pisac. On je izdao prvi hrvatski prijevod glasovite i vrlo raširene po svoj Evropi Pseudo-Bonaventurine knjižice *Meditationes* (Rim 1638; uz preporuku fra Rafaela Levakovića). To je djelo kasnije preradio fra Marijan Lekušić pod naslovom *Bogoljubna razmišljanja* (Mleci 1730), ali još nije riješeno pitanje, nije li i sam Bakšić preradio neki još stariji prijevod. U ostavštini O. Božitkovića našao se iz 1577 prijepis nekoga starijega sličnog spisa, pa će istom pobliža analiza rukopisa moći riješiti postavljeno pitanje. Spominju se i ova Bakšićeva djela: *Blagoskrovište nebesko Marije* (Rim 1643), *Život Bogorodice*, neki prijevod iz sv. Bernarda.

LIT.: O fra Petru Bakšiću pisao je sofijski učenjak L. Miletič (v. Prohaska, *Das kroatischserbische Schrifttum*, 54—55); u novije doba I. Dujčev; kod nas P. Kolendić, *Sofijski nadbiskup fra Petar Bogdan Bakšić* (Glasnik Skopskog naučn. dr., II., 1927). Glavno je vrelo Fermendžin, *Acta Bulgariae Ecclesiastica* (Mon. Sl. Mer. XVIII.), Zagreb 1887. St. P.

2. Stjepan, ✳ Cvetković 15. XII. 1889, svećenik nadbiskupije zagrebačke, sveučilišni profesor bogoslovnog fakulteta u Zagrebu za specijalnu dogmatiku, kanonik prvostolnog kaptola zagrebačkog i papinski komornik. Srednje je škole i bogoslovni fakultet svršio u Zagrebu, za svećenika zaređen 1913. Specijalne filozofske i teološke studije svršio je u Rimu i Innsbrucku. G. 1918/19 bio je suplent za specijalnu dogmatiku na bogoslovnom fakultetu u Zagrebu; od 1924 profesor spec. dogmatike na bog. fakultetu u Zagrebu. Vrativši se iz Rima bio je urednikom *Katoličkog Lista* sve do 1936, a od 1924 do 1938 urednik *Bogoslovske Smotre*. Napisao brojne članke opće crkvenog, apologetskog i dogmatskog sadržaja, kao što i o važnijim javnim i kulturnim prigodama. On je jedan od najuglednijih crkvenih govornika u zagrebačkoj nadbiskupiji. Iz bogoslovske struke napisao je više opsežnijih znanstvenih studija, naročito o Bl. Dj. Mariji kao posrednici milosti, zatim monografiju o sv. Josipu. Pisao je također popularne polemičke brošure o starokatolicizmu, teozofiji, adventistima te članke o drugim aktuelnim pitanjima. Stručni je urednik Hrvatske Enciklopedije za katoličku teologiju. J. O.



STJEPAN BAKŠIĆ

BAKTERIJE (grč. βακτηρία »štap, palica«). Bakterije su veoma sitne biljke, koje nazivaju također mikrobima ili mikroorganizmima (v.). Ipak se ova dva posljednja naziva ne odnose samo na bakterije, već i na druge organizme, kojima je zajednička osebina njihova sitnoća, te ih možemo vidjeti samo s pomoću sitnozora ili mikroskopa. Bakterije su karakterizirane još i time, što su jednostanične, što se množe jednostavnom poprečnom diobom na dva dijela i što nemaju vidljive formirane jezgre ni klorofila. Nauka o građi i životu bakterija naziva se bakteriologija (v.), a nauka, koja proučava sve mikroorganizme, mikrobiologija.

Građa i umnažanje bakterija. Karakteristično je kod bakterija, da su jednostanične, bez klorofila i kromatofora, premda u nekih nalazimo naročito crvena i purpurna mastila. Rekosmo, da su veoma sitne, te je čest slučaj, da su duge 2—5 μ, a široke tek 0·5—1 μ (1μ = 1/1000 mm), no ima i takvih, koje su znatno manje, kao uzročnik septikemije miševa duljine 1 μ, a širine samo 0·2 μ, ili mnogi koki promjera 0·5—2 μ. Ima međutim među bakterijama i pravih gorostasa, kao što je *Spirillum jenense*, koji je do 100 μ dug, a do 3·5 μ širok. Oblik bakterija je dosta raznolik pa ih ima kuglastih, štapićastih, vijkastih i nitastih. Iako često nalazimo bakterijske stanice pojedince, ipak je dosta često, da su one vezane po dvije *(Diplococcus)* ili u čitavim nizovima poput lanca *(Streptobacillus, Streptococcus)*, a za mnoge je karakteristično, da su skupljene kao u neke svežnjeve *(Sarcina)*.

U bakterijskih stanica razlikujemo plazmu i membranu, samo u ovom slučaju nije membrana tako lako vidljiva kao u drugih biljaka. Membranu vidimo prilikom plazmolize u onih bakterija, u kojih je plazmoliza moguća, a možemo je učiniti vidljivom posebnim metodama bojenja. Membrana bakterijskih stanica je od hitina, a prema vani nije oštro ograničena nego je ovijena s ponešto sluzi. Kadšto je sluzni ovoj obilniji te tvori tok, koji se naziva kapsula. U nekih je vrsta izlučivanje sluzi tako obilno, da se veći broj bakterijskih stanica nalazi u kuglastom ili razgrananom sluznom ovoju. Ta je tvorevina poznata pod imenom zooglea.

U nekih bakterija nalazimo cilije ili bičeve, koji omogućuju aktivno kretanje bakterija. Kad se na jednom kraju nalazi samo po jedna cilija, zovemo ih monotrihnim bakterijama, kad su u čuperku, govorimo o lofotrihnim, a kad ih nalazimo po čitavu tijelu, o peritrihnim bakterijama. Cilije su veoma nježne tvorevine, koje se mogu vidjeti u živih bakterija u ultramikroskopu, no inače ih možemo dokazati samo posebnim metodama bojenja. U plazmi bakterijskih stanica nalazi se vakuola, no i razne rezervne tvari kao glikogen, granuloza, masti, volutin i mastila. Raznoliki kemizam bakterijske plazme uzrokom je njihova različitog bojenja. Poznato je bojenje po Gramu, te ima bakterija, koje bivaju obojene po tom postupku (gram-pozitivne), i takvih, koje ne primaju boju (gram-negativne). Sličan je slučaj i gubitka boje utjecajem kiseline.

Vidnu jezgru, kao u stanica drugog bilja, u bakterija ne nalazimo. Prema sadanjem našem znanju čini se, da je jezgra razdijeljena u plazmi jednoliko u obliku sitnih hromatinskih tjelešca.

Umnažanje bakterija vrši se poprekom diobom stanica, koju nazivamo cijepanjem. Ono se odigrava veoma brzo i traje obično tek nekih 30 minuta, no u časovima bujnog razvoja biva to i svakih 20 minuta. U slučaju kad bi svaka dioba trajala po jedan sat, dala bi jedna jedincata bakterijska stanica u 24 sata potomstvo od 17 milijuna bakterija, a u vremenu od dva dana upravo nevjerojatan broj od 281 bilijuna individuuma. Premda su bakterijske stanice dosta otporne protiv vanjskih utjecaja, ipak u nekih vrsta pod nepovoljnim vanjskim uvjetima nastaju još endospore. Endospore nastaju ili u sredini ili na kraju bakterijskih stanica gomilanjem plazme, koja se zaodjene posebnom čvrstom membranom. U mnogih se bakterija pri tom ne promijeni oblik bakterijske stanice, no u nekih vrsta na mjestu tvorbe endospore stanica trbušasto nabrekne *(Clostridium, Plectridium)*. U nitastih bakterija nalazimo još artrospore i gonidije.

Kad biva iscrpljeno hranljivo sredstvo rastom bakterija, povećavaju se često i napadno izobličuju bakterijske stanice. Tako izobličene oblike nazivamo involucionim formama. Ovaj pojav je češći u vijkastih nego u štapićastih bakterija. Involucione forme su česte kod bakterija čvorića na korijenju lepirnjača i kod octenih bakterija.

Katkad nastupa potpuni raspad bakterijskih stanica u zrnatu sluzastu masu, koja je jednom nepokretna, a drugi put pokazuje i ameboidno gibanje. Löhnis to smatra samo jednim stadijem u razvoju bakterija, pa je taj stadij nazvao simplazma. Iz simplazme mogu pod povoljnim prilikama ponovno nastati bakterijske stanice. Premda ima bakteriologa, koji ne priznaju ovaj od Löhnisa opisani razvojni ciklus bakterija, te iako nisu ova istraživanja privedena kraju, sigurno je utvrđeno prelaženje nekih bakterija u stadij simplazme i njihova ponovna regeneracija.

Osebujnu skupinu sačinjavaju miksobakterije, koje po izgledu i razmnažanju vegetativnih stanica nesumnjivo spadaju među bakterije. Razlikuju se od ostalih bakterija time, što se vegetativne stanice centrifugalno pokreću, iako nemaju cilija. Osim toga stvaraju prije tvorbe spora posebna plodna tijela, koja su živahno obojena i kuglasta, kruškasta ili kijačasta oblika. Veoma se često pojavljuju na ekskrementima kunića, zečeva, srna, jelena, no i drugih biljoždera, ako ekskremente držimo u velikoj vlazi i temperaturi od 35° C.

Raširenost i brojnost bakterija. Svuda u prirodi nalazimo bakterije u velikom broju, te je gotovo teško navesti mjesto, gdje bakterija ne bi bilo. Raširene su kao nijedna druga skupina organizama, a nalazimo ih čak i na takvim mjestima, gdje ne bismo očekivali živih organizama uopće (vruća vrela i t. d.). Bakterije nalazimo u nizinama i u visinama, u tlu, vodi i zraku. Samo za predodžbu o njihovoj brojnosti navest ćemo, da u 1 gramu zemlje crnice nalazimo 50—100 milijuna bakterija, u površinskim slojevima više, a u dubljim sve manje. U zraku se bakterije nalaze u većem ili manjem broju, a zavisi to o množini prašine, pa je razumljivo, da je količina bakterija u zraku u velikim gradovima veća, nego na ladanju ili u brdima. Napose je velik broj bakterija u raznim radionicama. Tako je utvrđeno, da broj bakterija na 1 m³ iznosi u Bostonu 100—150, na morskoj obali 100, na Mont-Blancu 4—11, na Spitzbergima 0, usred Pariza 4.000, u krojačkoj radionici 17.000, u cipelarskoj radionici 25.000. Količina bakterija u vodi zavisi mnogo o tomu, kolika je količina organskih tvari u vodi i iz koje dubine potječe voda. U dubokim bunarima nalazio je Harris manje od 50 klica na 1 cm³, a u osobito dubokim samo 27 klica na 1 cm³. Plitki bunari sadrže prema položaju oko 400 klica na 1 cm³, a drugi i do 740 klica na 1 cm³.

Život bakterija. Brzo razmnažanje bakterija i njihova velika otpornost prema vanjskim faktorima, veoma raznolika ishrana, začudna sposobnost prilagođivanja razlogom su tako velikog njihovog raširenja i javljanja u tako velikom broju. Bakterije su vrlo osjetljive na vanjske podražaje, te veoma brzo reagiraju na promjene količine hranljivih tvari, na svijetlo, toplinu i vlagu. Za dobar razvoj bakterija potrebno je obilje vlage, no ipak su sposobne da povremeno podnesu i krajnji nedostatak vlage, pa ostanu u životu. Već i same vegetativne stanice, a pogotovu spore ostaju žive po više mjeseci pa i godina pohranjene u suhim prostorijama. Toplina potrebna svim živim bićima potrebna je i bakterijama, no i u tom pogledu one se vidno razlikuju od ostalih organizama. Bakterije žive od 0° C pa sve do 80° C. Prema tim toplinskim granicama razlikujemo psihrofilne bakterije (rast 0—10° C), mesofilne (10—40° C) i termofilne u temperaturama između 40°—80° C. Napose dobro podnose niske temperature, od —40° C, —50°, štaviše mogu podnijeti i temperaturu od —190°, —252° C. Viša temperatura (50° C) uz neke iznimke dosta brzo ubija vegetativne stanice bakterija, ali zasušene podnose suhu toplinu i do 100° C. Pogotovu to vrijedi za spore, koje mogu podnijeti temperaturu od 100° C 10 minuta, pa i nekoliko sati. Štoviše ima ih tako otpornih, da smo prisiljeni za sigurnu suhu sterilizaciju bakteriološkog suđa upotrijebiti temperaturu od 170° C barem u trajanju od pola sata.

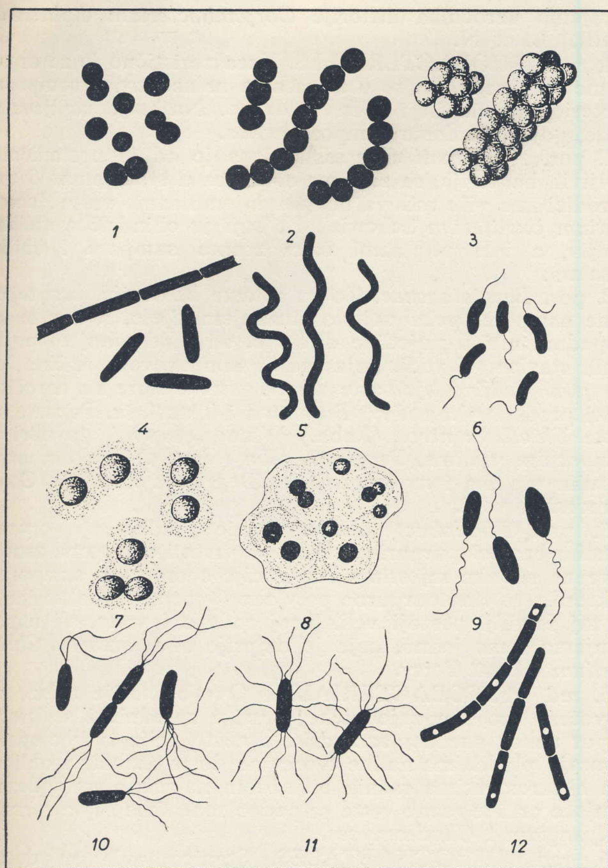
Prilična je osjetljivost bakterija na koncentraciju vodikovih iona hranljivog sredstva; za najveći je dio bakterija najpovoljnija neutralna ili slaba alkalična reakcija.

Već manje povišenje ili sniženje atmosferskog tlaka djeluje na čovjeka i životinje nepovoljno, a znatnije ubitačno, dok bakterije podnose i znatno povišenje tlaka.

Bakterije se razlikuju i u svom odnosu prema kisiku, jer je za jedne slobodan kisik prijeka životna potreba (aerobne bakterije), a drugima nije potreban (anaerobne). Među ovim dvjema skupinama ima i prelaznih oblika.

Svijetlo, koje je tako potrebno za život zelenih biljaka, za neke je bakterije indiferentno, a na najveći dio djeluje upravo ubitačno. Izuzetak su u tom pogledu purpurne bakterije, jer na njih svijetlo povoljno utječe.

Poput drugih biljaka trebaju i bakterije za odvijanje životnih funkcija i izgradnju tijela biogena počela. Prema tome je potrebno, da se ta počela nalaze u hrani, kojom se mogu služiti bakterije. Ipak se bakterije vidno ističu u poredbi s drugim biljem, jer se mogu poslužiti i onim vrelima ishrane, koja su drugom bilju nepristupačna. Neke od bakterija su kadre da se služe samo anorganskim tvarima. Tako mogu purpurne bakterije posredstvom bakteriopurpurina iskoristiti sunčeve zrake za tvorbu ugljohidrata i drugih organskih spojeva iz ugljičnog dvokisa i vode. Sumpornim bakterijama služe sumporni spojevi za dobivanje energije potrebne za izgradnju organskih tvari. Nitrifikacijskim bakterijama služe amonijske soli ili nitriti za stvaranje organskih spojeva. Možda i željezne bakterije oksidacijom željeznih spojeva dobivaju također energiju potrebnu za njihovu ishranu. Sve bakterije, koje mogu da izgrađuju organske tvari iz anorganskih, nazivamo autotrofnim bakterijama. Osim toga ima i bakterija, koje su sposobne iskorišćivati elementarni dušik za tvorbu dušičnih spojeva, samo ako u tu svrhu imaju organske spojeve, čijom oksidacijom dobivaju potrebnu energiju. Te su vrste napose važne, jer su jedino one sposobne da vežu elementarni dušik u dušične spojeve potrebne za sve druge biljke (*Azotobacter chroococcus* Beijerinck, *Azotobacter agilis* Beijerinck, *Clostridium pastorianum* Winogradsky i druge).



BAKTERIJE I.
1. *Micrococcus pyogenes* (Rosenbuch) L. et N. α aureus (Ros.) L. et N. — 2. *Streptococcus mastidis* (Guillebeau) Migula. — 3. *Sarcina lutea* Flügge em. Lehmann et Stubenrath. — 4. *Bacillus mesentericus* (Flügge) Lehm. et Neum. — 5. *Spirillum rubrum* v. Esmarch. — 6. *Vibrio cholerae* (Koch) H. Buchner. — 7. *Azotobacter chroococcus* Beijerinck (kapsule). — 8. *Streptococcus mesenterioides* (Cienkowski) Mig. (zooglea). — 9. *Bacterium campestre* (Pammel) E. F. S. (monotrihne cilije). — 10. *Bacterium pisi* Sackett (lofotrihne cilije). — 11. *Bacterium graveolens* Plimmer (peritrihne cilije). — 12. *Bacillus anthracis* F. Cohn et Koch (stanice bakterije s endosporama)
(Sve su slike originalne, samo je sl. br. 6 po Lehmannu i Neumannu)

Ipak najveći broj bakterija treba gotove organske spojeve za svoju ishranu, pa takve nazivamo heterotrofnim bakterijama. Ako organski spojevi, koji služe ishrani bakterija, potječu od uginulih biljaka ili životinja, zovemo ovakve bakterije saprofitima. Naprotiv govorimo o parasitskim bakterijama, kad se one služe organskim spojevima živih organizama. U medicinskoj literaturi obično se parasitske bakterije nazivaju paratrofnima, saprofitske metatrofnima, a one, koje iz anorganskih tvari mogu izgrađivati organske, prototrofnima. Imade i takvih slučajeva, da bakterije žive od organskih spojeva drugih živih organizama, no pri tom ove ne samo da ne oštećuju, nego i podupiru njihov razvoj; tada takve bakterije zovemo simbiotskim bakterijama (*Bacter. radicicola* Prazm. u kvržicama na korijenju lepirnjača i *Bacillus foliicola* Miehe u čvorićima listova biljke *Ardisia crispa* D. C.).

Velika je sposobnost bakterija u iskorišćivanju organskih spojeva; dosta je da nabrojimo neke od procesa, koje one uzrokuju. Općenito je poznato, da je gnjiljenje organske tvari u najvećoj mjeri djelo bakterija, no da su osim toga bakterije uzrokom maslačno-kiselog vrenja, octenog vrenja, celuloznog, mliječno-kiselog, pektinskog i oksalno-kiselog vrenja. Važnu ulogu imaju bakterije i u razgradnji mokraće i drugih tvari. Da su bakterije uzrokom brojnih bolesti čovjeka i životinja, a kako se nešto kasnije utvrdilo i brojnih biljnih bolesti, dovoljno je poznato. Brojni encimi i toksini, koje posjeduju bakterije, objašnjavaju nam veoma brojne mogućnosti njihova djelovanja. Time nije iscrpljena sva šarolikost procesa, koje izazivaju bakterije. Pokazalo se, da često ribe, morske životinje, pa i meso u tami čudno svjetlucaju, te se govorilo o fosforesciranju, jer se držalo, da je to kemijski pojav, nalik onom u fosfora. Uskoro se i ovdje utvrdilo, da su uzrok tom plavo-zelenkastom svjetlucanju također raznovrsne bakterije, koje zovemo svijetlećim bakterijama ili fotobakterijama. Snaga toga svjetla je tolika, da je moguće pri njem razabrati i predmete, a vršiti također i fotografske snimke predmeta, samo je potrebna dulja ekspozicija. Štoviše, i tvorba većih količina željezne rudače djelo je željeznih bakterija, a ove su bakterije često uzrokom začepljenja vodovodnih i bunarskih cijevi.

Klasifikacija bakterija. Kraj svih mnogobrojnih istraživanja bakterija još je i danas teško reći, da postoji ijedan sistem bakterija, koji bi nas mogao zadovoljiti. Čak nisu pouzdano utvrđene ni veze bakterija s ostalim biljnim skupinama. Najbliže su srodne bakterije sa sinjezelenim algama, te ih neki istraživači (Wettstein) ujedinjuju s ovima u posebno stablo biljaka cijepalica *(Schizophyta)*. Osim toga malo je poznato i o međusobnom srodstvu raznih skupina bakterija. U ovom pregledu bakterija usvojen je donekle sistem američkih bakteriologa, no s ograničenjima, koja uvjetuje jače oslanjanje na morfološke osebine.

1. red. EUBACTERIALES. Jednostanične, nerazgranjene bakterije, koje se kadšto javljaju u nizovima. Ne tvore konidija, a ako stvaraju spore, tada su to samo endospore.

1. por. *Coccaceae.* Ovamo spadaju kuglaste bakterije s rodovima *Micrococcus, Streptococcus* i *Sarcina.* Za prvi rod je značajno, da stanice dolaze pojedince ili u hrpama, a dijele se u dva smjera. U taj rod spada uzročnik kapavca *Micrococcus gonorrhoeae* (Neisser) Flügge. *Streptococcus* s diobom stanica u jednom smjeru i tvorbom kraćih ili duljih nizova stanica. *Streptococcus acidi lactici* Grotenfeld uzročnik je kiseljenja mlijeka, *S. lanceolatus* Gamaleia uzročnik upale pluća i *S. mesenterioides* (Cienkowski) Migula sa jakim sluznim tokom česti je uzrok kvarenja šećernih otopina u šećeranama. Za sarcinu je značajno, da se stanice dijele u tri smjera, te sačinjavaju veće ili manje svežnjeve kao hrpu. *Sarcina lutea* Schröter, koju često nalazimo u zraku, vodi i tlu.

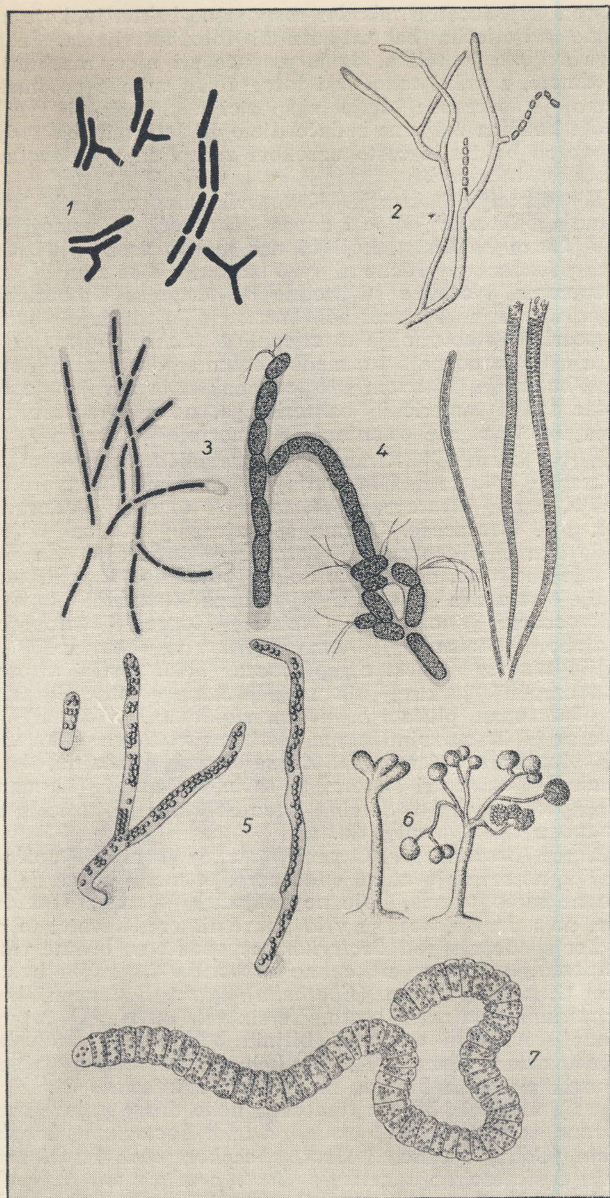
2. por. *Bacteriaceae.* Organizmi u toj grupi su štapićasta oblika, ne stvaraju nikad endospora, te među njima nalazimo ne samo takvih, koje ne posjeduju sposobnost kretanja, no i drugih, koji su vrlo pokretni. Predstavnici te porodice spadaju u rod *Bacterium,* a poznate su brojne vrste. Napominjemo samo neke kao uzročnike čovječjih bolesti kao tifusa *Bacterium* (*Ebethella*) *typhi* Buchanan, kuge *Bacterium pestis* (Kitasato, Yersin) L. et N. U taj rod spadaju i brojni uzročnici biljnih bolesti kao *Bacterium carotovorum* (Jones) K. B. Lehman, uzročnik gnjiloće mnogih mesnatih biljaka, *Bacterium tumefaciens* (Smith et Tows.), uzročnik biljnih tumora. I neke druge pojave uzrokovane su vrstama toga roda, pa tako *Bacterium phosphoreum* (Cohn) Molisch i *Bact. phosphorescens* Fisch. uzrokuju fosforesciranje mesa, a *Bact. prodigiosum* (Ehrenb.) Lehm. et N. tvori vidljive gotovo krvave kolonije na kruhu i drugim brašnenim produktima (krvava hostija).

3. por. *Bacillaceae.* I ove su bakterije štapićaste, gibljive i negibljive, no napose karakteristične po tomu, što stvaraju endospore. Poznata su dva roda *Bacillus* i *Azotobacter.* Kao predstavnike prvoga roda navodimo *Bacillus calfactor* Miehe, koji je uzročnik, da se vlažno sijeno upali. Nadalje je *Bacillus anthracis* Cohn et Koch poznati uzročnik bedrenice. *Azatobacter* vrste, koje vežu slobodni dušik, navode se doduše u ovoj porodici, ali je sistematski položaj toga roda još uvijek neizvjestan.

4. por. *Spirillaceae.* Bakterijske stanice ove porodice ili su tek ponešto ukrivljeni štapići ili su vijkasta oblika. Tek malo ukrivljeni štapići spadaju u rod *Vibrio,* kojega je poznati predstavnik uzročnik kolere *Vibrio cholerae* (Koch) Buchner. Rod *Spirillum* je uvijek izrazito vijkast. To su ponajčešće dosta velike bakterije, mnoge su stanovnici vode, kao *Spirillum rubrum* v. Esmarch ili *Spirillum volutans* Ehrenberg, no ima i takvih, koje nalazimo i na zubima ljudi kao *Spirillum sputigenum* Mühlens.

2. red. CHLAMYDOBACTERIALES. U tom redu nalazimo bakterije veoma nalike algama, u njih postoji samo nepravo razgranavanje, a imaju dobro razvit sluzni tok, obično impregniran željezom. Iste značajke ima i jedina porodica *Chlamydobacteriaceae.*

Bakterijske niti učvršćene su donjim krajem za raznolike podloge u vodi kao kamenje, drvo, no i na raznim biljnim organizmima. Često se pojedine stanice odvoje iz veze drugih stanica, te su gibljive ili nepokretne, a u svakom slučaju služe širenju tih biljaka. Sluzni tok je pun že-



BAKTERIJE II.

1. *Mycobacterium tuberculosis* (R. Koch) L. et N. (po Beneckeu). — 2. *Actinomyces sp.* (po Drechsleru). — 3. *Cladothrix dichotoma* F. Cohn (po Molischu i A. Fischeru). — 4. *Crenothrix polyspora* F. Cohn (original). — 5. *Thiothrix nivea* (Rabenh.) Winogradski (po Winogradskom). — 6. *Chondromyces crocatus* Berkeley et Curtis (po Thaxteru). — *Beggiatoa mirabilis* Cohn. (po Engleru)

ljeznih spojeva (željezne bakterije). Često nalazimo *Chrenotrix polyspora* Cohn i *Leptothrix ochracea* Kütz. u velikom obilju u vodi sa množinom otopljenih željeznih spojeva.

3. red. ACTINOMYCETALES. Ove su bakterije više ili manje razgranjene, te po tom nalike gljivama, no često se nalaze u štapićastim oblicima potpuno jednakim kao u drugih bakterija.

1. por. *Actinomycetaceae* s izrazito nitastim oblicima, često razgranjenim upravo micelijskim tvorevinama. Neke vrste stvaraju artrospore. Poznajemo samo jedan rod, i to *Actinomyces*. Bolje poznate vrste jesu: *Actinomyces bovis* Harz., uzročnik čestog oboljenja goveda, ali i čovjeka (→ Aktinomikoza), *Actinomyces scabies* (Thaxter) Güssow, uzročnik svrabljivosti krumpirovih gomolja, *Actinomyces termophilus* Berestnew, uzročnik upale sijena, i *Actinomyces chromogenes* Gasperini, česti stanovnik tla.

2. por. *Mycobacteriaceae*. Ti su organizmi izrazito parasitski, štapićasti, rjeđe nitasti, sa rijetkim i slabim granamjem. Spore ne stvaraju. Poznata su dva roda, i to *Mycobacterium*, u koji spada uzročnik tuberkuloze *M. tuberculosis* (Koch) L. et N., te rod *Corynebacterium*, kuda ubrajamo uzročnika difterije *Corynebacterium diphteriae* (Löffl.) L. et N.

4. red. THIOBACTERIALES. Karakteristično je za organizme toga reda, da se u stanicama nalaze zrnca sumpora, bacteriopurpurin ili i jedno i drugo. Najbolje uspijevaju tamo, gdje ima dosta sumporovodika.

1. por. *Achromatiaceae* sastavljena je od jednostaničnih gibljivih bakterija, sa zrncima sumpora u stanicama. U toj porodici ima više rodova, no spominjemo samo vrstu *Achromatium oxaliferum* Schewiakoff, koji je cilindrička oblika, gibljiv, a ima u plazmi osim zrnaca sumpora i obilje oksalata.

2. por. *Beggiatoaceae*. To su nitaste bakterije, bez toka, pune sumpora, pužu uokolo stezanjem tijela, a množe se raspadom niti u pojedine dijelove, ali i odvajanjem pojedinih stanica. U vodi, koja sadrži sumporovodika, čine često jako vidljive bjelkaste sluzne prevlake, te su naročito česti predstavnici rodovi *Beggiatoa* i *Thiothrix*. Poznate su vrste *Thiothrix nivea* (Rabh.) Winogr. u vodi stajačici u sumpornim vrelima, *Beggiatoa alba* (Vauch.) Trev. u sumpornim vrelima i močvarama, te *Beggiatoa mirabilis* Cohn u morskoj vodi.

3. por. *Rhodobacteriaceae*. Stanice sadržavaju crveno mastilo bacteriopurpurin, a u nekih vrsta i sumporna zrnca. Žive na sličnim mjestima kao ranije spomenute sumporne bakterije, te čine purpurne prevlake (»purpurne bakterije«). U toj familiji postoji velik broj rodova i vrsta, ali napominjemo samo jednu, koja je najprije bila poznata, *Chromatium Okenii* Perty.

5. red. MYXOBACTERIALES. Ove bakterije nalaze se u većem broju u zajedničkoj sluzi i zajednički se kreću poput nekog pseudoplazmodija, a nešto prije tvorbe spora stvaraju plodištima nalike tvorevine dosta raznolika oblika. Na ekskrementima raznih biljoždera nalazimo uz podesne vanjske prilike razne vrste pripadne rodovima *Myxococcus*, *Polyangium* i *Chodromyces*.

6. red. SPIROCHAETALES. Stanice ovih su dosta nježne, gipke spirale, koje se zmijoliko giblju, te se čini, da se u jednih dijele uzdužno, a u drugih popreko. Još uvijek nije pružen definitivan dokaz, da li ti organizmi spadaju među bakterije, kako to tvrde jedni autori, ili ih treba ubrojiti među praživе (protozoa), kako to drugi misle. Najpoznatiji je uzročnik sifilisa *Spirochaeta pallida* Schaudinn.

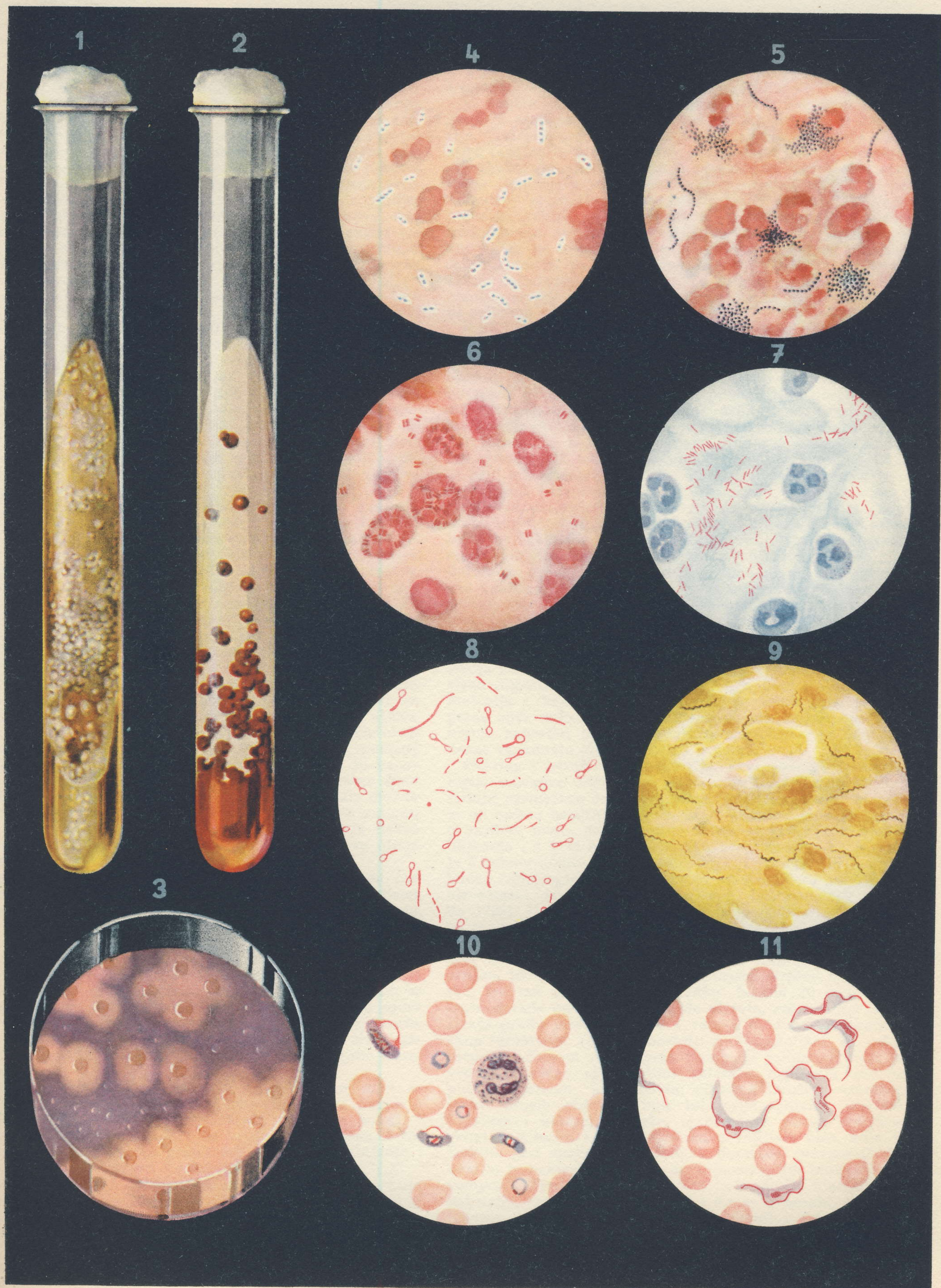
LIT.: W. Benecke, *Bau und Leben der Bakterien*, Leipzig 1912; Lehman-Neumann, *Bakteriologische Diagnostik*, I. i II., München 1927; R. Lieske, *Allgemeine Bakterienkunde*, Berlin 1926; Ch. E. Marshall, *Microbiology*, Philadelphia 1921; B. F. Lutman, *Microbiology*, New York 1929; D. F. Bergey, *Manual of determinative Bacteriology*, London 1930; Fitting-Sierp-Harder-Firbas, *Lehrbuch der Botanik*, Jena 1939; P. Hauduroy, G. Ehringer, A. Urbain, G. Guillot et J. Magrou, *Dictionnaire des Bactéries pathogènes*, Pariz 1937. V. Š-ć.

Bakterije kao uzročnici bolesti. Bakterije, koje uzrokuju bolesti, zovemo patogenim bakterijama. Neke su b. patogene samo za čovjeka, druge su patogene za pojedine vrste životinja ili biljaka, a ima ih, koje su u isto vrijeme patogene i za čovjeka i za pojedine životinje. To su uzročnici t. zv. zoonoza, t. j. životinjskih bolesti, koje mogu prelaziti i na čovjeka (kuga, sakagija, bedrenica i dr.). Osim bakterija i drugi mikroorganizmi mogu imati patogena svojstva (gljivice, spirohete, protozoi, virusi). Veličina je patogenih b. veoma različita. Tako najveći među uzročnicima bolesti čovjeka i životinja *Bac. oedematis maligni* ima razmjere 9.0×0.8 mikrona (1 mikron = 0,001 mm), dok se najmanji među njima nalaze na granici onoga, što možemo vidjeti s pomoću najsavršenijih optičkih sprava, kao što su: *B. influencae*, navodni uzročnik gripe, i *Brucella melitensis*, uzročnik malteške groznice, koji imaju razmjere 0.4×0.2 mikrona. Oblici bakterija također su vrlo različiti, pa ih prema obliku nazivaju koki, bacili, spirile i vibrioni.

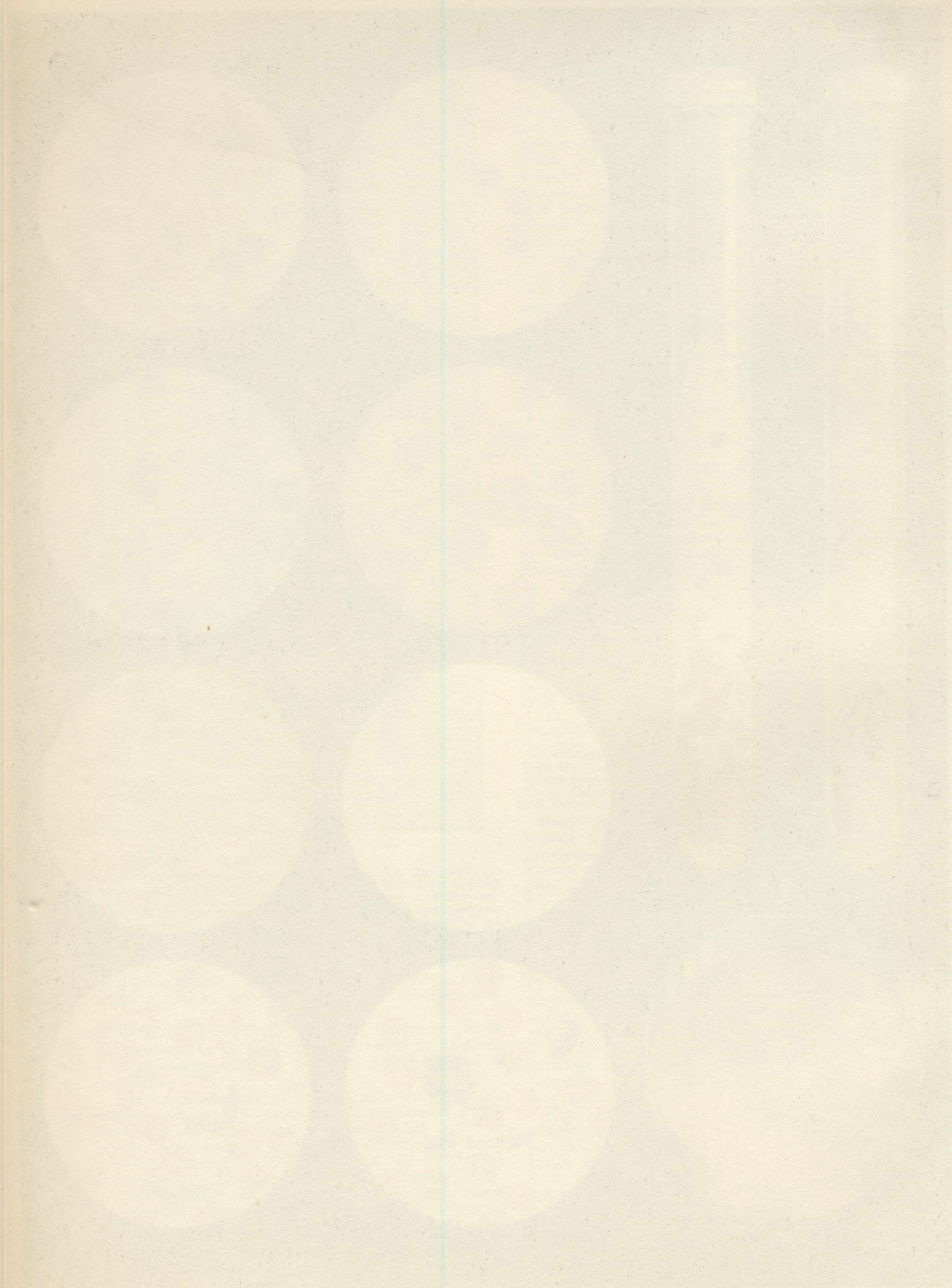
Pojedine vrste bakterija teško možemo razlikovati pod mikroskopom, jer ih ima velik broj, koje su po veličini i po obliku (morfološki) vrlo slične ili sasvim jednake. Da bismo sigurno odredili vrstu bakterija i tako doznali, da li se radi o uzročnicima bolesti ili o neopasnim bakterijama, moramo osim njihovih oblika proučavati i njihove kulture na umjetnim hranilištima, kao i njihove biološke i kemijske osobine (→ bakteriologija).

U početku bakteriološke ere, u drugoj polovici 19. st., istraživače je zapanjila brzina razmnažanja bakterija na umjetnim hranilištima, te su štetan utjecaj bakterija na zaraženi organizam u početku tumačili kao smetnje, koje nastaju zbog zabrtvljenja sitnih kapilara mozga i drugih

BAKTERIOLOGIJA



A. KULTURE BAKTERIJA U NORMALNOJ VELIČINI. 1. Uzročnik tuberkuloze; 2. *Bact. prodigiosum;* 3. *Bact. coli comm.* i *Bact. typhi.* B. UZROČNICI BOLESTI OBOJENI NA RAZLIČITE NAČINE I PROMATRANI MIKROSKOPOM. 4. Pneumokoki 600 x pov. po Gramu poz. oboj; 5. Streptokoki i stafilokoki u ispljuvku 600 x po Gramu poz.; 6. Gonokoki u gnoju 700 x po Gramu neg.; 7. Uzročnici tuberkuloze 500 x pov. po Ziehl-Neelsenu; 8. Bac. tetanusa sa sporama; 9. *Spirochaetae palidae* (*Treponema*), uzročnici sifilisa 600 x pov. po Levaditiju; 10. Parasiti tropske malarije u krvi 800 x pov. po Giemsi; 11. *Trypanosoma gambiense* u krvi (uzročnici bol. spavanja) 800 x pov. po Giemsi (Sl. 1., 3. iz Kolle-Hetsch, *Bakteriologie*, sl. 2. iz Tomašek, *Bakteriologie*)



po život važnih organa golemom količinom bakterija. Kada su upoznali mikrobne otrove ili toksine (Roux i Yersin, v. Bering), počeli su tumačiti patogeno djelovanje bakterija kao otrovanje (intoksikaciju) organizma mikrobnim produktima. Postoji međutim samo ograničena grupa patogenih bakterija, koje mogu izlučivati toksine (*Corynebacterium diphteriae, Bac. tetani, Bac. botulinus* i dr.). Uzročnici bolesti nemaju većim dijelom tu sposobnost, ali škode organizmu na taj način, što ga truju otrovnim sastojinama svojih tjelesa, koje se oslobađaju u procesu izumiranja i raspadanja. Otrovne tvari, koje se oslobađaju ugibanjem bakterija, zovemo endotoksinima za razliku od pravih toksina, što ih b. izlučuju za života (eksotoksini). Patogena svojstva uzročnika zavise i o njihovoj sposobnosti, da prodiru duboko u organe i tkiva organizma. Ovu njihovu sposobnost zovemo virulencijom. Premda riječ virulencija potječe od lat. virulus »otrovan«, ona ipak ne znači otrovnost u pravom smislu, budući da sposobnost mikroba da izlučuju otrov zovemo toksigenost. Prema tome virulencija i sposobnost lučenja toksina nisu istovetni pojmovi. Mikrob može biti vrlo virulentan, ali nesposoban da luči otrov, kao što je na pr. *Bac. anthracis*, uzročnik bedrenice (crni prišt), i obratno: mikrob može izlučivati najjači toksin, a da pri tom ostane avirulentan, kao što su na pr. *Bac. tetani*, uzročnik tetanusa (zli grč), i *Bac. botulinus*, uzročnik jedne vrste trovanja hranom. Patogene osobine bakterija mogu jednim dijelom zavisiti i o njihovoj sposobnosti da se odupru obrambenim snagama zaraženog organizma, što dovode u vezu s lučenjem nekih tvari, koje je Bail nazvao agresinima. Uloga agresina se sastoji u paraliziranju zaštitnih reakcija napadnutog organizma, posebno u sprečavanju fagocitoze.

Pojava zarazne bolesti ne zavisi samo o jačini mikroba, već i o količini klica, koje prodru u organizam. S malim brojem bakterija organizam može da uspješno obračuna još prije nego što su imale vremena, da se u dovoljnoj mjeri namnože. U tu svrhu nam služe razna zaštitna sredstva: specifična (antitjelesa) i nespecifična (kiseli želučani sok, trepetljikavi epitel gornjih organa za disanje, fagociti i t. d.). Naprotiv kod velikih doza infekcije bakterije se probijaju do osjetljivih tkiva i organa, tu se namnože i počnu razorno djelovati. Da li će organizam oboljeti od neke zarazne bolesti, ne zavisi samo o jačini i količini bakterija, već i o stanju zaraženog organizma, a također i o različnim činiocima vanjske sredine. Što je jača patogena sposobnost uzročnika, to pojava bolesti manje zavisi o vanjskim utjecajima. Naprotiv, što je slabiji uzročnik, to je veća uloga tih vanjskih momenata (prehlada, stanje ishrane, pomanjkanje vitamina, loše životne prilike i t. d.). Dok su na pr. kod plućne kuge dovoljne samo patogene osobine *Bact. pestis*, da nastane bolest i smrt, kod zarazne upale moždanih opna bolest nastaje kod zaraženih osoba samo iznimno, i to tek onda, ako postoje uslovi, koji povećavaju naklonost organizma (dispoziciju), odnosno slabe njegovu otpornu snagu.

Patogene b. dijelimo u dvije vrste. Neke se mogu razmnažati samo u živom organizmu. Ako padnu iz organizma u vanjski svijet, onda za dulje ili kraće vrijeme propadaju, jer nisu sposobne razmnažati se izvan tijela svog domaćina niti izdržati nepovoljne utjecaje topline, svijetla, sušenja i t. d. Tu vrstu bakterija zovemo obligatnim ili strogim parasitima. Druge bakterije mogu živjeti izvan organizma čovjeka ili životinje (u vodi, zemlji, u prašini). Tamo se mogu kadgod i razmnažati. Neke od njih stvaraju spore i u takvu obliku ostaju godinama i decenijima na životu, dok im se ponovno ne pruži prilika da prodru u živi organizam. Takve b. zovemo fakultativnim ili uvjetnim parasitima.

Znanost, koja se bavi patogenim bakterijama, zove se medicinska bakteriologija i čini posebnu granu nauke o mikrobima ili mikrobiologije. Otkriće uzročnika bolesti i proučavanje njihova utjecaja na organizam čovjeka, životinja i biljaka mnogo su pridonijeli liječenju, suzbijanju i predusretanju tih bolesti (→ bakteriologija). N. Č.

BAKTERIJALNA GNOJIVA zovu se sva gnojiva, koja sadrže veću količinu živih bakterija. Plodnost tla u velikoj mjeri zavisi o mikrobiološkoj aktivnosti: bakterije mobiliziraju hranljive tvari iz anorganskih i organskih spojeva tla, koji se teško rastvaraju te su zelenim biljkama malo pristupačni; pored toga neke od njih imaju sposobnost, da vežu slobodni dušik iz zraka i tako obogaćuju tla vrlo važnim hranivom, dušikom.

Mnoga izrazito mineralna tla veoma su siromašna bakterijama, pa se njihova mikrobiološka aktivnost može povećati samo gnojenjem ili cijepljenjem bakterijalnim gnojivima. Glavno je b. gnojivo *stajski gnoj*, koji u svakom gramu sadrži mnogo milijuna aktivnih bakterija. Tako ima u 1 gr čvrstih ekskremenata govečeta oko 9%, konja 15%, a ovce 27% svježe tvari bakterija (po Löhnisu).

U bakterijalna gnojiva ubrajamo još i *kompost, zeleni gnoj*, te različne preparate čistih kultura *nitrogenih bakterija*. Ovi preparati dolaze u trgovinu pod različitim imenima (azotogen, nitragin i dr.), sadrže čiste kulture simbiotskih bakterija *Bact. radicicola* te služe za cijepljenje sjemena lepirnjača. Spomenuti *Bact. radicicola* žive na korijenju lepirnjača, vežu dušik iz zraka i tako olakšavaju prehranu zelenih biljaka dušikom, a za uzvrat lepirnjače snabdijevaju ove mikrobe ugljičnim hidratima. U tlima, u kojima se ne uzgajaju lepirnjače, nema dovoljno simbiotskih bakterija, pa je potrebno cijepiti sjeme prije sjetve čistim kulturama tih bakterija. Te kulture proizvode obično naučni zavodi (zavodi za poljoprivrednu mikrobiologiju) ili privatna poduzeća. M. G.

BAKTERIOLOGIJA, nauka o bakterijama kao dio mikrobiologije ili nauke o sitnoživima, mikrobima (v.).

Mikrobiologija se bavi proučavanjem svih mikroba bez obzira, da li idu u bilinsko ili životinjsko carstvo, i ne obazirući se na njihovu ulogu u prirodi. Kao posebne primijenjene grane mikrobiologije razlikujemo: medicinsku mikrobiologiju, koja se bavi proučavanjem mikroba uzročnika zaraznih bolesti; industrijsku, koja se zanima za mikrobe korisne i štetne u tehnologiji; poljoprivrednu, koja se bavi mikrobima korisnim i štetnim u gospodarstvu (mikrobi, koji fiksiraju dušik u biljkama, mikrobi truljenja i gnjiljenja, uzročnici različitih vrijenja: alkoholnog, octenog, mliječnog i t. d., uzročnici bolesti kod biljaka i dr.). Prema tome bi bakteriologija u strogom smislu riječi bila grana mikrobiologije, koja se bavi proučavanjem bakterija. Međutim se pojmu bakteriologije u praksi pridaje mnogo šire značenje od onoga, koje bi se moglo izvesti iz samog naziva ove znanosti. Kako većina uzročnika zaraznih bolesti čovjeka i životinja (t. zv. patogenih mikroba) ide među bakterije, to se pod bakteriologijom obično razumijeva znanost, koja se bavi proučavanjem oblika, načina života i odnošaja mikroba uzročnika zaraznih bolesti prema višim organizmima čovjeka i životinja. Medicinska mikrobiologija i bakteriologija, premda su samo primijenjene grane opće mikrobiologije, najviše su pridonijele neobično brzom napretku naših spoznaja o mikrobima, te tako još danas zauzimaju glavno mjesto u nauci.

Otkriće i istraživanja bakterija. Prvi početak bakteriologije nalazimo 1659, kad je u Leipzigu izišla iz štampe radnja njemačkog isusovca Athanasiusa Kirchnera. U njoj je on opisao najsitnija živa bića — »crviće«, koje je otkrio u gnjilom mesu, mlijeku, siru, ustajaloj vodi, octu, trulim biljkama i u krvi bolesnih od »kužne groznice«. Ta otkrića je Kirchner učinio pomoću leće, koja je povećavala 32 puta. Slična ispitivanja sasvim neovisno od Kirchnera ponovio je nizozemski trgovac Anthonius van Loewenhoeck (1632 do 1723). U Nizozemskoj, zemlji iskusnih mornara, dobro su znali brusiti leće za dalekozore. Loewenhoeck se dao na taj posao u svom dućanu u Delftu. Od tih leća, koje je sam izbrusio, napravio je primitivan mikroskop s povećanjem 160 puta, kroz koji je s pravom strašću promatrao sve, što mu je dolazilo pod ruku. Nakon 20 godina samotnog rada on je s pomoću de Graafa, znamenitog istraživača građe jajnika, stupio u vezu s londonskim Kraljevskim društvom (bivša »nevidljiva akademija«) te ostao njegovim članom dopisnikom punih 50 godina. U tom je vremenu poslao oko stotinu referata, napisanih sočnim pučkim jezikom. U njegovim pismima Društvu nalazimo pored drugih objekata opis infuzorija, gljivica, plijesni, kvasnica i bakterija. Tako je otkriven dotle neslućeni svijet najsitnijih i običnim okom nevidljivih bića, koja je Sedillot prvi nazvao »mikrobima«. Botaničar Naegeli (1857) uvrstio je bakterije u grupu najjednostavnijih biljaka *Schizomyceta*. Ferdinand Cohn (1876) je predložio klasifikaciju bakterija, koja je uglavnom još i danas u porabi, na koke (coccus, kuglica), bacile (bacillus, štapić) i spirile (spirillum, zavoj). Tek pojavom Louisa Pasteura (1832—1895), najgenijalnijega bakteriologa, utrti su putovi poznavanju bakterija u prirodi i kao uzročnika bolesti kod ljudi i životinja. Nije slučajno, što je većina bakterija, uzročnika bolesti, otkrivena u deceniju 1880—1890. Istom nakon ra-

zvoja i napretka tehnike mogla su se izvršiti ova epohalna otkrića. Tako je Dolland (1844) izumio uljanu imerziju, koja je omogućila jasnoću mikroskopskih slika kod velikih povećanja (do 1000 puta), što dotle nije bilo moguće. E. Abbe (1870) izumio je svoj kondenzor, a C. Zeiss (1880) apohromatske leće. Louis Pasteur bio je po zanimanju kemičar i počeo se zanimati bakterijama onda, kad kod produkcije alkohola nije mogao neke pojave protumačiti, a da ne proučava bakterije, koje su te pojave stvarale. I došao je do vrlo važnog otkrića, da je svako vrenje prouzrokovano bakterijama. Tako je 1857 otkrio, da su uzročnici alkoholnog vrenja gljivice kvasnice (*Saccharomyces cerevisiae*). U bacilu kiselog vrenja mlijeka (*Bacillus acidi lactici*) otkrio je uzročnika »bolesti vina« i dao savjete, kako treba tu bolest suzbijati. Odmah zatim otkriva uzročnika octenog vrenja i kiselog vrenja maslaca, razjašnjava ulogu mikroba u procesu gnjiljenja i truljenja kao i ulogu mikroba t. zv. anaeroba, koji rastu samo gdje nema zraka (→ anaerobni bakterij). G. 1878 pronašao je Pasteur još jednog anaeroba (*Vibrion septique* ili *Bac. oedematis maligni*), uzročnika plinovite gangrene. Prva istraživanja na polju pronalaženja uzročnika bolesti poduzeo je Pasteur kod oboljenja svilenih buba. Još je 1835 Talijan Bassi dokazao, da je uzročnik bolesti svilenih buba plijesna gljivica, *Botrytis bassiana*. Pasteur je utvrdio način, kojim dolazi do oboljenja svilenih buba, i predložio čitav niz mjera za suzbijanje ove bolesti, te je time uštedio mnoge milijune u proizvodnji svile. Poslije tih radova bio je Pasteur tvrdo uvjeren, da nevidljivi mikrobi uzrokuju mnoge bolesti kod čovjeka i životinje. Prvoga uzročnika infekcije čovjeka pronašao je 1839 Schönlein kod favusa (zarazna ćelavost, koje kod nas ima dosta u siromašnim krajevima Bosne). Taj je uzročnik gljivica *Achorion Schoenleinii*. Delafond je (1838) pronašao u krvi životinja, koje su bolovale od bedrenice (anthrax), bacil, nazvan *Bacillus anthracis*, što je potvrdio Davaine (1850), ali ga je za uzročnika bedrenice priznao tek 1863, pošto se upoznao s Pasteurovim radovima o uzročnicima vrenja. Prva otkrića o uzročnicima bolesti omogućila su Listeru, da uvede u kirurgiju antiseptička sredstva (karbol) i da tako suzbije veliku smrtnost operiranih bolesnika od t. zv. »bolničke gangrene« i babinje groznice, od koje je u to doba umiralo 26% porodilja. Pasteurov članak »Istraživanja o gnjiljenju« u tjedniku Francuske akademije od 29. VII. 1863 doveo je Listera do zaključka, da kao što gnjiljenje uzrokuju mikrobi, koji se nalaze u zraku, na rukama, na predmetima, tako i bolnička gangrena nastaje prodorom tih nevidljivih uzročnika u ranu. Tako je godine 1867, uvođenjem antisepse, dobivena odlučna pobjeda nad ovom strašnom bolesti. Obermeyer je (1868) pronašao u krvi bolesnih od povratne groznice (febris recurrens) spirohete i utvrdio ih kao uzročnike ove bolesti. Pasteur je međutim nastavio svoj rad. Proučavajući koleru kod kokoši ustanovio je, da se uzročnici bolesti mogu tako oslabiti, da više ne izazivaju bolest, već naprotiv kod uštrcavanja zdravim kokošima čine ih otpornima prema istoj bolesti. Nakon toga Pasteur prelazi na proučavanje bedrenice. Gajenjem uzročnika kod temperature 42—43° C dobio je oslabljene kulture bacila bedrenice, kojima je cijepio životinje. Veliki triumf doživjeli su Pasteur i njegovi suradnici 2. VI. 1881, kad su javno izveli pokus zaražavanja cijepljenih i necijepljenih ovaca velikim dozama uzročnika bedrenice. Nakon tih radova i otkrića nastupio je Pasteur 1882 na kongresu u Ženevi s referatom: »Kako se mogu sačuvati živa bića od zaraznih bolesti tako, da se u njihov organizam unesu oslabljene kulture odnosnih mikroba uzročnika bolesti«. Na tom su se kongresu susrela kao protivnici dva najzaslužnija čovjeka u mikrobiologiji: Louis Pasteur i Robert Koch. Međutim Pasteurovu je pažnju privukao još jedan bič čovječanstva — bjesnoća. Pred njim i njegovim suradnicima stajala je zadaća: pronaći metodu liječenja bjesnoće. Nakon 3 godine napornog rada uspjelo mu je pronaći način, kojim se psi mogu zaštititi protiv bjesnoće. 6. VII. 1885, na molbu majke dječaka Josefa Meistera iz Alzacije, kojega je ugrizao bijesan pas, pružila se Pasteuru prilika, da okuša svoje cjepivo, i to sa sjajnim rezultatom, jer dječak nije obolio. Pasteur je objavio svijetu svoj uspjeh, i sa svih strana svijeta hrlili su ljudi nagrizeni od životinja u Pasteurov laboratorij u Pariz, da traže pomoći. I zadnjih je sumnja nestalo, kad je od 19 Rusa iz Smolenska, koji su bili ugrizeni od bijesnog vuka, Pasteur spasio 16. Iza tog uspjeha sve se natjecalo, da Pasteuru izrazi zahvalnost, što je našao sredstvo protiv najstrašnije bolesti čovječanstva. Stizale su velike svote novca, da bi se Pasteurov laboratorij mogao što bolje opremiti. Tako je nastao prvi Pasteurov zavod u Parizu, ali u njemu on nije dugo radio. Umro je 1895 u maloj kućici kraj Pariza u blizini svojih staja za pokusne životinje, okružen svojom obitelji i vjernim učenicima. Robert Koch, donedavna liječnik u pokrajini, javlja se kao bakteriolog 1876 svojom prvom, ali sjajnom radnjom o bedrenici. Da bi lakše mogao proučavati različite oblike bakterija, Koch je uveo u praksu njihovo bojenje pomoću anilinskih boja (1877). On je razradio metodu dobivanja čistih kultura iz mješavine različitih bakterija (1881), dok je Pasteur uzgajao čiste kulture samo onda, kad je pojedini bakterij bio sam u zaraznom materijalu (na pr. uzročnik bedrenice u krvi bolesne životinje). U tu je svrhu Koch uveo u bakteriološku praksu uzgajanje kultura na krutim hranljivim podlogama (želatina, stvrdnuti krvni serum, krumpir). Kasnije je Angelina Hesse uvela agar, koji i do danas služi kao podloga za umjetno uzgajanje i izoliranje bakterija. Zahvaljujući tim podlogama Koch i njegovi suradnici pronašli su uzročnike najopasnijih i najraširenijih bolesti. Tako je 1882 dobio na stvrdnutom serumu kulturu uzročnika tuberkuloze, a iduće godine izdvaja u Egiptu u čistoj kulturi uzročnika azijske kolere. Najbliži Kochov suradnik Loeffler dobiva (1884) čistu kulturu uzročnika difterije (*Corynebacterium diphteriae*). U istim godinama Kochovi učenici nalaze (Eberth, 1880) i izdvajaju u čistoj kulturi (Gaffky, 1884) uzročnika trbušnog tifusa (*Bact. typhi abdominalis*), zatim uzročnika tetanusa (Nicolaier 1885 i Kitasato 1889). U toku epidemije kuge u Hongkongu otkriva Yersin uzročnika ove bolesti (*Bact. pestis*). Shiga 1898 u Japanu i gotovo istodobno Kruse u Njemačkoj, Flexner i Strong na Filipinskim otocima otkrivaju uzročnika t. zv. bacilarne dizenterije (griže). U to doba najvećih otkrića u bakteriologiji pronađeni su uzročnici poznatih veneričnih bolesti: 1879 Neisser otkriva gonokoka, uzročnika kapavca (*Micrococcus gonorrhoeae*), 1889 Ducrey i zatim Unna nalaze uzročnike mekog čankira (ulcus molle), 1905 Schaudinn i Hoffmann otkrivaju uzročnika sifilisa t. zv. blijedu spirohetu (*Treponema pallidum*). Gotovo istodobno sa sjajnim otkrićima različitih bakterija uzročnika bolesti otvaraju se stranice ne manje sjajnih otkrića kod oboljenja, koja uzrokuju protozoi (praživi). Patricku Mansonu, »ocu tropske medicine«, pripada zasluga, što je utro put otkriću načina prenošenja zaraznih bolesti insektima (filariosis ili »slonova bolest« u tropskim krajevima). Još je 1878 Pasteurov učenik Laveran pronašao uzročnika malarije (*Plasmodium malariae*). Ronald Ross (1897) i Grassi utvrdili su, da uloga prenošenja malarije pripada komarcima, i to posebnoj vrsti t. zv. anofelesa. Zadnji je dokaz tome opet pružio Manson, kad je u Londonu pustio, da zaraženi komarci poslani iz Italije nagrizu njega i njegova sina. Obojica su dobili malariju. Po njegovoj zamisli smjestila su se u Italiji u čuvenoj rimskoj Campagni dva liječnika u t. zv. »pokusnoj baraki«, dobro zaštićenoj od anofelesa. Oni su ostali zdravi, dok su svi naokolo dobili malariju. Carlos Finley (1881) prvi je ustvrdio, da žutu groznicu (febris flava), od koje je pri prokapanju Panamskog kanala oboljelo i umrlo 15—20 hiljada ljudi, prenosi jedna vrst komarca (*Stegomyia fasciata s. Aedes Aegypti*). Tome nije nitko povjerovao i tek 20 godina kasnije u vezi s pojavom žute groznice u američkoj vojsci na Cubi potvrdila je posebna komisija liječnika ono, što je već ustanovio Finley (James Carrol, Jasse w. Lesear, Reed, Agramonte). Carrol je 27. VII. 1900 pustio, da ga grizu zaraženi komarci, te je teško obolio od žute groznice. Isti je pokus ponovio Lesear, koji je nakon 5 dana obolio i kasnije umro. Tako je životom platio iskustvo, da se bolest, zvana u narodu »žuti Jack«, prenosi komarcima vrsti *Stegomyia*. Žrtva nije bila uzaludna. Ona je omogućila jednu od najvećih pobjeda znanosti, jer je u toku idućih 20 godina žuta groznica iskorijenjena u svim krajevima, koje je prije nemilice pustošila. David Bruce pronašao je (1894) tripanosomu, uzročnika životinjske bolesti »nagana« (*Trypanosoma Brucei*), i dokazao, da posrednička uloga u prenošenju bolesti pripada muhi »Tse-Tse« (*Glossina morsitans*). Forde i Dutton (1900) nalaze tripanosomu uzročnika afričke bolesti spavanja kod ljudi. Nakon 9 godina iza Bruceova otkrića Sambon je nakon svestranog proučavanja materijala mnogobrojnih eks-

pedicija došao u tišini svoga londonskog kabineta do zaključka, da se i uzročnik bolesti spavanja kod ljudi (*Trypanosoma gambiense*) prenosi muhom »Tse-Tse« (*Glossina palpalis*). Otkrićem uzročnikâ spomenutih tropskih bolesti, koji većinom ne spadaju među bakterije, već među parasitske protozoe, udareni su temelji novoj znanosti, koja se je iz mikrobiologije izdvojila pod imenom *parasitologije*. Uporedo s radovima na proučavanju mikroba uzročnika bolesti užurbano se radilo na razjašnjavanju odnosa između mikroba odnosno njihovih otrova i napadnutog organizma. Yersin i Roux, suradnici Pasteurova zavoda u Parizu, pronašli su, da uzročnik difterije izlučuje jaki otrov (toksin) u tekuću podlogu, u kojoj je uzgajan. Taj je otrov neobične jačine, jer može da ubija životinje u tako malim količinama, u kojima ne djeluje ni jedan od poznatih mineralnih i organskih otrova (0,001—0,0005). Uskoro je E. v. Behring u Njemačkoj pronašao toksin *Bac. tetanusa* u filtratu kulture uzročnika tetanusa. S pomoću uštrcavanja toga toksina, oslobođenog od mikroba, Behring je dobio eksperimentalni tetanus u pokusu na miševima. Najveća je njegova zasluga u tome, što je s pomoću cijepljenja životinja malim dozama difteričnog toksina dobio serum, koji je sadržavao protuotrove (antitoksine). Prvi je put serum protiv difterije upotrijebljen za liječenje bolesnika 1891 na Bergmannovoj klinici u Berlinu, a 1894 je uveden u sveopću praksu. Kasnije su dobiveni serumi protiv drugih zaraznih bolesti (tetanusa, griže, zarazne upale mozgovnih opna, bedrenice i t. d.). Velik je napredak učinjen i na polju aktivne imunizacije ili cijepljenja protiv zaraznih bolesti s pomoću oslabljenih ili umrtvljenih uzročnika, njihovih toksina i t. d. Taj način borbe protiv zaraznih bolesti prvi je uveo engleski liječnik Jenner (1796), koji je izradio metodu cijepljenja urezivanjem kozica protiv velikih boginja. Pasteur je pošao njegovim putem i pronašao cjepivo protiv kolere peradi, bedrenice i bjesnoće. Glavne principe zaštitnih cijepljenja razradio je i praktički primijenio Haffkine kod azijske kolere (1893) i kuge (1896). Poslije tih radova Wright je predložio cijepljenje protiv trbušnog tifusa ubijenim kulturama uzročnika ove bolesti (*Bac. typhi abdominalis*). Kolle i Pfeiffer zamijenili su kulture u mesnoj juhi (bouillon) s emulzijama tifusnog bacila, uzgojenog na tvrdoj podlozi agaru, te su tako dobili cjepivo, koje je pravilo manje reakcije od Wrightova. Svima tim radovima i pronalascima udareni su temelji nauci o otpornosti protiv zaraznih bolesti ili o imunitetu, nauci, koja sada također reflektira na samostalno mjesto pod imenom *imunologije*. Od najzaslužnijih učenjaka na polju te znanosti treba spomenuti I. Mečnikova, koji je još 1883 predložio svoju znamenitu »fagocitarnu teoriju« imuniteta, i P. Ehrlicha s njegovom »kemijskom teorijom« imuniteta, koja je zajedno s teorijom Mečnikova zadržala glavno mjesto u imunologiji (→ imunitet).

LIT.: P. de Kruif, *Microbe Hunters*, New York 1926.

Metode kod ispitivanja bakterija i ostalih mikroba. Ispitivanje mikroba vršimo: *promatranjem* (mikroskopiranjem), *umjetnim uzgajanjem* (kultiviranjem) i s pomoću *pokusa na životinjama*. Još u praskozorje bakteriološke ere Henle, a zatim Koch zahtijevali su za ustanovljenje uloge nekog mikroba kao uzročnika bolesti ovaj dokazni postupak: da se dotični mikrob nađe samo kod onih, koji boluju od iste bolesti, a nikada kod zdravih osoba ili kod onih, koji imaju druge zarazne bolesti; nadalje da se taj mikrob izolira (izdvoji) u čistoj kulturi na umjetnim hranilištima i, konačno, da se s pomoću istog mikroba u pokusu na životinji izazovu slične bolesne pojave kao i kod čovjeka. Ova tri zahtjeva poznata su u klasičnoj bakteriologiji pod imenom »Henle-Kochova trojstva«, koje je nekada bilo od velikog metodološkog značenja, a sada je samo od povijesnog interesa. Iskustvo je naime poučilo, da se uzročnici bolesti mogu nalaziti i kod zdravih osoba (»kliconoše«, »sijači klica«) i da prema tomu prisutnost mikroba u organizmu još ne znači i pojavu zarazne bolesti. Osim toga u pokusu na životinji ne možemo uvijek izazvati promjene slične onima kod bolesnog čovjeka, jer su životinje neosjetljive prema mnogim uzročnicima bolesti čovjeka i obratno: čovječji je organizam potpuno »ravnodušan« prema izvjesnim životinjskim zarazama. Rezultate pokusa na životinjama ne smijemo prema tome nekritički primjenjivati na organizam čovjeka.

Promatranje bakterija. Za promatranje mikroba služi nam mikroskop (v) ili sitnozor. Mikrobi se promatraju ili u živom stanju ili u razmazu na t. zv. predmetnom staklu, na kojemu se sasuše, fiksiraju i oboje različitim anilinskim bojama.

Promatranje živih mikroba je od osobite važnosti za ustanovljenje njihove pokretljivosti, ako posjeduju bičeve (cilije). Kod protozoa se na taj način može konstatirati ameboidno gibanje i ispuštanje pseudopoda (plasmodiji malarije, *Amoeba hystolytica*, uzročnik tropske dizenterije). S pomoću naročite metode promatranja u t. zv. »tamnom polju« možemo u sekretu primarnog sifilitičnog afekta (tvrdog čankira) promatrati treponeme (spirohete), kako se živahno kreću. Promatranje mikroba u živom stanju vrši se na ovaj način: Kapljica tekućine, u kojoj naslućujemo bakterije, stavi se između većeg predmetnog i manjeg zastornog stakalca. Da se preparat prebrzo ne osuši, češće se upotrebljava t. zv. »viseća kap«, za koju je potrebno predmetno staklo s udubinom u sredini.

Promatranje obojenih mikroba služi temeljitijem proučavanju njihova oblika i građe. Na predmetnom staklu načini se razmaz materijala, u kojemu tražimo mikrobe (gnoj, pljuvačka, sluz iz grla ili nosa, talog mokraće, sekret spolnih organa i dr.). Sumnjivi materijal razmaže se s pomoću platinske žice ili između dva predmetna stakla. Razmaz se osuši, a zatim fiksira tako, da se provuče tri puta kroz plamen špiritne svjetiljke ili plina. Razmazi krvi, kičmene tekućine i drugog materijala, koji je osjetljiv na zagrijavanje, fiksiraju se prelijevanjem metilnim alkoholom, apsolutnim alkoholom ili mješavinom alkohola i etera u jednakim dijelovima. Nakon fiksiranja preparat se osuši, a zatim se oboji određenom bojom. Za bojenje bakterija služe različne bazične anilinske boje: metilensko modrilo, fuksin, genciana-violet, vezuvin i dr. One se dobivaju u otopinama ili u prašku u originalnim bočicama od različnih tvrtki (Grübler, Merck i dr.). Od boja u prašku najprije se prave t. zv. zasićene otopine u 96⁰ alkoholu. Za bojenje bakterija upotrebljavaju se razblažene otopine, koje se prave iz zasićenih s pomoću destilirane vode. Da se boje čvršće uhvate za bakterije, često se tim otopinama dodaju različite kemikalije: karbolna kiselina, lužina, anilinsko ulje, octena kiselina i dr. Od običnih boja, koje se upotrebljavaju u redovitom poslu bakteriološkog laboratorija, spomenut ćemo koncentrirani karbol-fuksin po Zielu, razrijeđeni fuksin po Pfeifferu, metilensko modrilo po Kühneu i Loeffleru, karbol-genciana-violet. Razlikujemo jednostavne i složene metode bojenja. Jednostavno nam bojenje služi za brzu orijentaciju. Na fiksirani se preparat nalije metilensko modrilo ili razrijeđeni fuksin i ostavi 3 minute. Boja se zatim odlije, preparat se ispere destiliranom vodom, osuši i promatra pod mikroskopom. Kombiniranim ili složenim metodama bojenja služimo se onda, kada nam je potrebno da istaknemo ili da učinimo vidljivima sastavne dijelove bakterija ili same bakterije, kada ih ima vrlo malo u materijalu (*Bac. tbc* u sputumu), ili pak u svrhu ispitivanja odnosa bakterija prema stanovitim kemikalijama, na pr. bojenje po Gramu. Ovom metodom bojenja možemo razvrstati bakterije u dvije velike skupine: gram-pozitivne bakterije, koje su u preparatu obojene tamno ljubičasto (vidi sliku u bojama br. 4 i 5), i gram-negativne, koje su obojene crveno (br. 6). Od najpoznatijih složenih metoda bojenja spomenut ćemo još bojenje bac. tuberkuloze po Ziel-Neelsenu (br. 7), *Bac. diphteriae* po Neisseru ili po Ljubinskom, bojenje po Gimzi (razmazi krvi kod malarije i bolesti spavanja [br. 10 i 11], zatim spirohete i dr.).

Umjetno uzgajanje bakterija. Radi česte sličnosti uzgajaju se bakterije na umjetnim hranilištima, da bi se mogle razlikovati. Većina patogenih bakterija uzgaja se u t. zv. termostatu, ormariću, koji drži stalnu toplinu od 37⁰ C. Bakterije se kultiviraju na različnim tekućim i krutim hranilištima, koja se meću u posebno posuđe: staklene epruvete, Petri-ploče i dr. Najvažnija hranilišta za uzgajanje aerobnih bakterija jesu: bujon, agar i želatina. Osnovu ovih hranilišta čini mesna voda ili ekstrakt iz mesa (Liebigov ekstrakt, Lab Lemko i dr.). Bujon se pravi tako, da se mesnoj vodi doda 1% peptona i 0,5% kuhinjske soli, otopi se grijanjem i dotjera na slabo alkaličnu reakciju (pH=7,4—7,6). Bujon se zatim stavlja u epruvete po 8—10 cm³, sterilizira pod tlakom kod 121⁰ C kroz 30 minuta ili na 100⁰ C po 20 minuta u toku tri dana uzastopce. Agar se pravi na isti način kao i bujon. Da podloga postane kruta, dodaje se 15—30% Agar-Agara (v.) u nitima ili u prašku. Sve to treba proku-

hati na otvorenom plamenu ili u parnom kotlu (agar se topi kod 90—100° C, a postaje krut kod 40°). Želatina se pravi tako, da se u bujonu grijanjem otapa 10—15% želatine. Osim ovih običnih podloga postoje također složene podloge s dodacima različitih kemikalija, šećera, boja i t. d. Boju, koju dodajemo podlozi, da učinimo vidljivom promjenu reakcije u njoj, zovemo *indikator*. Najčešće upotrebljavani indikatori jesu: lakmusova tinktura, zatim fuksin, kojemu oduzmemo boju dodatkom natrium-sulfita ili kalijeve lužine, metilno crvenilo, fenolno crvenilo i dr. Složene podloge također pravimo tekuće i krute. Kada u tim složenim podlogama porastu bakterije, onda se cijepanjem šećera (odnosno drugih ugljikohidrata) stvaraju kiseline, koje mijenjaju boju indikatora. Tako su kolonije *Bact. typhi* na agaru po Conradi-Drigalskom prozirne i bezbojne, kao kapljice rose, dok je na mjestu, gdje raste *Bact. coli*, intenzivno crvenilo, jer kiselina, koja nastaje cijepanjem mliječnog šećera, mijenja boju lakmusa (br. 3). Prisutnost plina, koji se stvara kod cijepanja šećera, vidi se po mjehurićima, koji se skupljaju na rubu tekućine ili u prevrnutoj maloj cjevčici, koju dodajemo tekućim hranilištima. Od poznatijih složenih podloga spomenut ćemo još agar po Endu, bismut-sulfit-agar po Wilsonu i Blairu (za izoliranje bacila tifusa i paratifusa), nadalje Loefflerov serum (kruti) i Claubergova telur-podloga za difteriju, krvni i ascites-agar za bakterije, koje ne rastu ili slabo rastu na običnim hranilištima i t. d.

Bakterije ne rastu jednako na svim podlogama. Tekuće podloge, na koje smo zasadili neke bakterije, mogu biti prema vrsti bakterija mutne ili bistre, s talogom ili bez njega, s kožicom na površini ili bez nje i t. d. Na tvrdim podlogama bakterije prave veće ili manje točke različne boje i oblika, koje se zovu *kolonije*. Za svaku vrst bakterije tipični su osobiti oblici kolonija, koje se razviju obično već nakon 24 sata kod topline 37° C u termostatu, katkada ranije, a često i kasnije. Kolonije raznovrsnih bakterija razlikuju se i prema veličini: jedne su tako malene, da se jedva primjećuju (1 mm u promjeru i manje), druge mogu biti široke i 1 cm. Dižu se nad površinu podloge u obliku polukuglice ili su sasvim ravne, plosnate; neke su prozirne (svijetle), a druge neprozirne (mutne). Oblik im može biti okrugao ili nepravilan. Rubovi kolonija su ili potpuno glatki ili nazupčani. Razlika postoji i u boji kolonija: kod nekih su bakterija kolonije obojene (na pr. *Bac. pyocyaneus* ima zelene, a *Bac. prodigiosus* crvene kolonije [br. 2]), kod drugih su svijetlo sive, bijele ili koje druge boje. Poznajemo bakterije, čije su kolonije sluzaste, a i takove, čije su kolonije potpuno suhe. Katkada se mogu bakterije razlikovati i po zadahu (*Bac. proteus*).

Izolacija mikroba u *čistoj kulturi* je baza za sva bakteriološka ispitivanja. U prirodi kao i u zaraznom materijalu, koji istražujemo, nalazimo najčešće pomiješane razne vrsti mikroba. Stoga je potrebno u istražnom materijalu pronaći pravog uzročnika bolesti i odvojiti ga od ostalih bakterija. Tek pošto smo ga izolirali u čistoj kulturi, možemo dalje ispitivati njegove osobine i odrediti vrstu, kojoj pripada.

Za *uzgajanje anaerobnih bakterija* upotrebljavaju se: 1. Obične podloge kao i za aerobne bakterije s tom razlikom, da se one stave u veliku staklenu posudu, iz koje je na umjetan način ispražnjen zrak i na njegovo mjesto uveden drugi, za bakterije neškodljiv plin. 2. Na jednoj se polovici ploče s krutom podlogom nasadi gusto *Bac. prodigiosus*, a na drugoj polovici materijal, u kojemu hoćemo kultivirati anaerobnog mikroba. Ploču pokrijemo staklom, a rubove zakitamo plastelinom. Kad *Bac. prodigiosus* poraste, on potroši sav kisik iz zatvorenog prostora, i na taj se način stvore povoljni uslovi za razvijanje anaerobnih mikroba. Osim ovih ima još više drugih metoda za uzgajanje anaerobnih bakterija.

Sav pribor (posuđe, instrumenti) i hranljive podloge, koje se upotrebljavaju u bakteriološkom laboratoriju, moraju biti sterilne, t. j. bez klica, jer se inače i ove klice mogu razvijati i onečistiti hranilišta i na taj način onemogućiti odvajanje patogenih bakterija.

Pokus na životinjama. Često je potrebno, zbog bakteriološke diagnoze, utvrditi štetni učinak mikroba. U tu svrhu služi pokus na životinjama ili t. zv. biološki pokus. Za pokuse se obično upotrebljavaju bijeli miševi i štakori, zamorčad, kunići, rjeđe psi i mačke, a za neke bolesti majmuni i ptice. Životinja se cijepi ili samim istražnim materijalom (pljuvačka kod tbc i akutne upale pluća, krv kod pjegavca i t. d.) ili kulturom mikroba, koji je porastao na tekućoj ili krutoj podlozi (pokus na zamorčetu kod ispitivanja na difteriju). Već prema pojedinim bolestima i prema vrsti mikroba, koji se istražuju, životinje se cijepe na različne načine: a) na kožu (trljanjem u obrijanu, očišćenu, ali ne ozlijeđenu kožu), b) u kožu (uštrcavanjem kroz tanku iglu u sam sloj epidermisa), c) pod kožu, d) u mišić, e) u trbušnu i prsnu šupljinu, f) izravno u krvotok, t. j. u srce ili kroz venu (kroz vratnu venu kod konja, u ušnu venu kunića ili u venu repa kod miša i t. d.), g) uštrcavanjem u mozak prenosi se virus bjesnoće na pokusne životinje, a h) u oko kunića virus crnih koza (sadržina gnojnih mjehurića). Životinje se mogu zaraziti i u pokusu hranjenjem (ispitivanje mikroba uzročnika trovanja namirnicama). Na taj se način uvijek traži onaj put i način uvođenja zaraznog materijala u životinjski organizam, koji najlakše dovodi do bolesnih promjena. Za svaku vrst bakterija uzima se za pokus ona životinja, koja je prema njemu najosjetljivija (zamorac za tbc i difteriju, miševi za pneumokoke i bacile antraksa i t. d.).



INTRAPERITONEALNA INJEKCIJA ZAMORČETU

S pomoću pokusa na životinji možemo utvrditi dijagnozu bolesti indirektnim putem, ako dokažemo, da su u kulturi otrovni produkti bakterija (kod tetanusa, kod trovanja toksinima *Bac. botulinusa* i sl.). Najzad pokus na životinjama služi za kontrolu sterilnosti, neškodljivosti ili ljekovite vrijednosti seruma, cjepiva, različitih lijekova i t. d.

Bakteriološka ispitivanja vrše kod nas *bakteriološko-epidemiološki odjeli* higijenskih zavoda (u Zagrebu, Banjaluci, Sarajevu i Splitu) i domova narodnog zdravlja (u Osijeku, Varaždinu, Gospiću, Mostaru, Tuzli i dr.). Svrha je ovih ustanova da pomažu i savjetuju liječnike praktičare i javne zdravstvene organe kod postavljanja dijagnoze zaraznih bolesti, da otkrivaju izvore zaraze, pronalaze sijače klica i znanstvenim radom osvjetljuju mnoge još neistražene probleme naše narodne patologije.

LIT.: Poznatiji časopisi: Zentralblatt für Bakteriologie, Parasitenkunde und Infektionskrankheiten, I. Abt. Originale (Jena); Annales de l'Institut Pasteur (Pariz); Journal of Bacteriology (Baltimore); Žurnal mikrobiologii, epidemiologii i immunologii (Moskva). N. Č.

BAKTERIOZA. Bakteriozama nazivamo biljne bolesti uzrokovane bakterijama, kao što nazivamo bolesti uzrokovane gljivama mikozama (→ mikoze). Nije tako davno, što je prvu bakteriozu zapazio Th. Burill u USA (1880), a brzo zatim utvrđen je veći broj bakterijskih biljnih bolesti. U prvo vrijeme izazivalo je velik otpor tvrđenje, da su bakterije uzročnici biljnih bolesti, a protivili su se tomu i odlični predstavnici bakteriološke nauke (A. Fischer). Velika je zasluga američkog istraživača E. F. Smitha, što je ustrajnim radom doveo do toga, da se opstojanje tih oboljenja općenito prizna. Kasnija su istraživanja samo potvrdila i proširila njegove navode. Patogene bakterije uzrokuju nekoliko vanjskih i unutarnjih slika oboljenja, kao što je gnjiloća, pjegavost lišća i plodova, rak, tumori i uvenuće cijelih biljaka.

Bakterije prodiru u biljku putem rana, veoma često i putem puči (stoma), puči vodenica (hidatoda), a po svemu se čini, bar u nekim slučajevima, i putem lenticela. Nakon prodora u biljku nalaze se bakterije uvijek samo u intercelularnim prostorima te odavle izlučivanjem toksina i encima uzrokuju ugibanje stanica i maceraciju staničja. Nalazimo doduše bakterija i u stanicama, no samo u mrtvima i uginulima. U živim stanicama nalazimo samo simbiotske bakterije, dok patogene po mišljenju većeg dijela istraživača dolaze samo intercelularno.

Infekciji biljke bakterijama pogoduje oblačno vrijeme, jako međusobno zasjenjivanje, vlaga tla, kiša, jaka rosa i dovoljna toplina. U takvim prilikama javljaju se i naglo šire bakterijska oboljenja. Za pojavljivanje tih bolesti od značenja je, da neke patogene bakterije žive u zaraženom tlu, druge se prenose zaraženim sjemenom, a od velikog su značenja i kukci kao raznašači bakterija. Kadšto je veza s kukcima toliko tijesna, da neke bakterije nalazimo čak već u jajašcima insekata, te se čini, kao da žive u simbiozi s njima.



(Foto Škorić)
BOLEST GRAHA, uzrok joj je *Bacterium vignae* Gardner et Kendrick

Premda su se kao uzročnici biljnih bolesti navodile bakterije iz različnih rodova, pokazalo se, da bakterije uzročnici biljnih bolesti idu samo u rod *Bacterium.*

Česta i u nas raširena bakterijska bolest javlja se na grahu (pasulju) i nekim drugim lepirnjačama te uzrokuje pjegavost lišća i mahuna. Na listovima vidimo najprije brojne sitne poligonalne vodenaste pježice, a staničje oko njih postaje klorotično (požuti). Velik broj tih pježica uvjetovan je prodiranjem bakterija kroz puči, koje se nalaze u velikom broju na listovima. Pježice postaju prozračne, polagano se međusobno stapaju, te tako zahvaća bolest veće dijelove biljke, a posljedica je djelomično ili potpuno ugibanje, sušenje i padanje listova.

Kroz puči prodire bakterija i u mahunu, broj pježica nije velik, no one su veće i upale. Sjeme, koje leži ispod jače udubljenih pjega, pokazuje pjege na lupini, vidan znak, da je bakteriji uspjelo prodrijeti i u sjeme. Za vlažna vremena opažamo na pježicama bijele sluzne kapljice pune bakterija. Nekoliko bakterijskih vrsta uzrokuje ove promjene, i to: *Bacterium vignae, Bacterium phaseoli* i *Bacterium medicaginis* var. *phaseolicola.* Sijemo li zaraženo sjeme, razvit će se iz mnogog od njih bolesne biljke, s kojih se zaraza dalje širi. Stoga treba za sjetvu upotrijebiti samo zdravo sjeme; no kako ima vrsta graha, koje odolijevaju toj bolesti, mogu nam i one dobro poslužiti.

Kod čišćenja mrkve često se ustanovi, da je veći broj komada u nutrini posve omekšao, pa da malo i zaudara. Još je veća neprilika, kad se za jake kišne jeseni ustanovi, da su glavice kupusa potpuno smekšale, intenzivno zaudaraju i raspadaju se pod rukom. Gubici priroda u takvu slučaju mogu biti naročito veliki. Ovoj gnjiloći uzrokom je također jedna bakterija, koja je prvi put pronađena kod propadanja mrkve, te je zato dobila ime *Bacterium carotovorum.* Sličnu bolest opažamo na luku, cikoriji, artičoku, celeru, hrenu, paprici i drugim biljkama. Važno je, da ta bakterija može vršiti i dalje razorno djelovanje, ako se u spremištima među zdravima nalazi i po koji bolesni komad. Stoga je potrebno, da kod spremanja biljaka u podrume izlučimo sve bolesne i sumnjive komade, a osim toga moraju spremišta biti suha, zračna i ne smiju biti previše topla.

Prolazeći šumama, u kojima se nalazi jasen, opazit ćemo često, da su deblo i grane nekih stabala upravo posute malim prištićima i većim rakastim tvorevinama. Uzrok te bolesti je bakterija *Bacterium fraxini.* Bakterija živi u kori, razara staničje i stvara šupljine pune bakterija. Za kišna vremena javljaju se na rubovima raka kâpi bakterijske sluzi, koje kiša ispire, a bakterije na ranjavim mjestima kore stvaraju nove rakove. Na sličan način dolazi i do zaraze mladih stabalaca, koja se nalaze ispod zaraženih starijih stabala. Posiječemo li pravodobno pojedina oboljela stabla, spriječit ćemo dalje širenje bolesti.

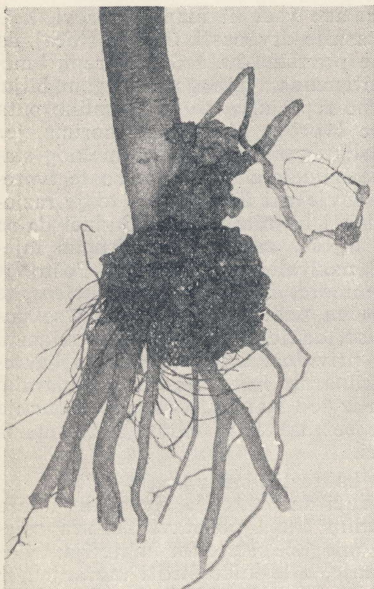
Gotovo je nemoguće, da u voćnim rasadnicima kod presadnje ne bismo našli veći ili manji broj krušaka, jabuka, bresaka i gorkih badema, u kojih se na prizemnom dijelu stabalca i korijenju ne nalaze veći ili manji čvorovi, koji su u početku mesnati, a kasnije drvenasti. Čest je slučaj, da nalazimo čvorove neravne površine na šećernoj repi, hmelju, pelargonijama, krizantemama i mnogom drugom bilju. Osobito su veliki u šećerne repe, a često po nekoliko puta veći od same repe. Takve čvorove nazivaju tumorima, jer se po unutarnjoj građi toliko razlikuju od normalnog staničja, da se sama od sebe nametala misao, da su te tvorevine nalične tumorima u čovjeka i životinja, a to je razlogom, da se ta bolest naziva i biljnim rakom. Budući da se tumori javljaju osim na mjestu zaraze i na drugim mjestima, smatrali su ih i nazivali metastazama. Pošto je otkriven pravi uzročnik tumora, *Bacterium tumefaciens,* te u vezi s tim točnije proučen postanak primarnih i sekundarnih tumora, pokazalo se, da je sličnost ovih s onima u čovjeka i životinja samo prividna. U ovom slučaju bakterija putuje s mjesta primarne infekcije intercelularnim prostorima, usput mijenja izgled stanica, a na više ili manje udaljenom mjestu, gdje se bakterija obilnije razmnoži, nastaju sekundarni tumori.

Biljke zaražene od te bakterije ne ugibaju odmah, no ipak slabo uspijevaju. Budući da bakterija živi u tlu, dobro je, da se na jače zaraženim tlima obustavi kultura osjetljivih biljaka. Kako rane omogućuju prodor bakterija, treba pažljivo obavljati cijepljenje, a sadnice štititi močenjem u zemljanu kašu, kojoj se na svaku litru doda 5 gr uspuluna.

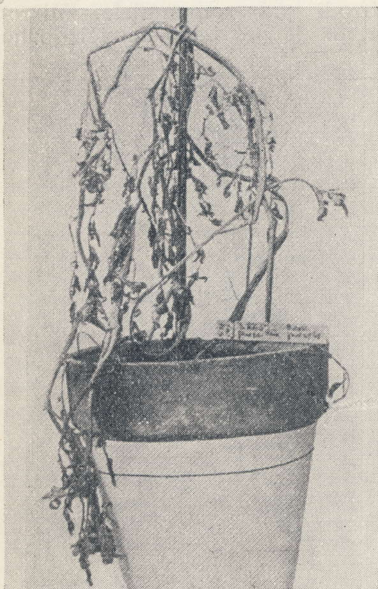
U poljima zasađenim krumpirom primjećujemo ponekad pojedine biljke, koje su omlohavile, a lišće im je manje ili jače uvenulo. Na površini takve biljke ne vidimo drugih promjena, no ako poprijeko presiječemo cimu, opazit ćemo, da je staničje, koje provodi vodu, potamnjelo. Mikroskopski pregled pokazuje, da je provodno staničje puno



(Foto Škorić)
JASENOV RAK, uzrokovan od *Bacterium fraxini* (Brown) Škor.



(*Foto Škorić*)
TUMORI NA KORIJENJU I PRIZEMNOM DIJELU STABLA U KRUŠKE, uzrokovani od *Bacterium tumefaciens* Smith et Towsend



(*Foto Škorić*)
KRUMPIROVA CIMA, uvenula djelovanjem bakterije *Bacterium solanacearum* E. F. S. (po E. F. Smithu)

bakterije *Bacterium solanacearum*, a jer ne može primati vodu, biljka vene. Ako zaražene biljke stvore gomolje, tada zaraza prelazi i u provodno staničje gomolja, a sadnja takvih gomolja omogućuje ponavljanje bolesti. Tu bolest prenose i insekti, a održava se i na nekim trajnim biljkama. Odabiranje zdravih gomolja za sadnju, uništavanje zaraženog korova, kao što je kužnjak (*Datura stramonium*), i promjena mjesta uzgoja krumpira dovodi do uspješne borbe protiv te bolesti.

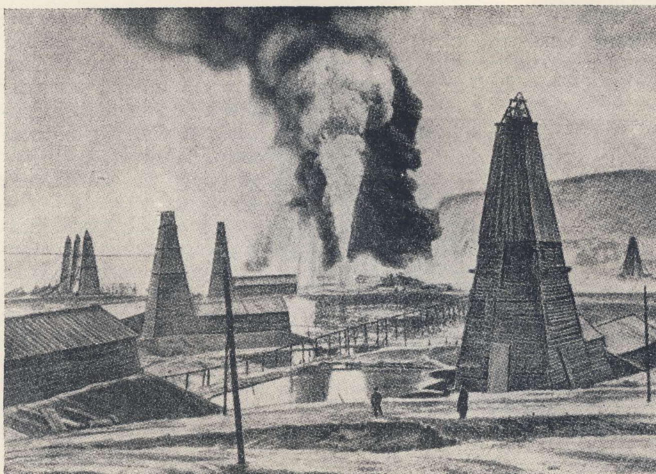
Konačno spominjemo, da osim navedenih bakterijskih bolesti dolazi u nas i veći broj drugih, pa još neke samo poimence navodimo: bakterioza krastavaca (*Bacterium lachrymans*), bakterioza kupusa, karfijola, kelja, korabe i drugih krstašica (*Bacterium campestre*), bakterioza graška (*Bacterium pisi*) i maslinova šuga (*Bacterium Savastanoi*).

LIT.: E. F. Smith, *Bacterial diseases of plants*, Philadelfija, London 1920; Isti, *Bacteria in relation to plant disease*, I.—III., Carnegie Institution of Washington, 1905—1914; Ch. Elliott, *Manual of bacterial plant pathogens*, Baltimore 1930; P. Sorauer, *Handbuch der Pflanzenkrankheiten*, II., Berlin 1928; G. K. Burgvic, *Bakterialnije bolezní rastenii*, Moskva 1936; V. Škorić, *Bacterial blight of pea: overwintering, dissemination and pathological histology*, Phytopathology, 17, 1927; V. Škorić, *Jasenov rak i njegov uzročnik*, Glasnik za šumske pokuse, 6, 1938.
V. Š-ć.

BAKTRA, stara perzijska prijestolnica, koja se zvala i Zariaspa, nedaleko današnjeg grada Balha u afganistanskom Turkestanu. Drže, da se u njoj rodio Kir i Zoroastar. Grad je najljepše cvao za vladanja helensko-baktrijskih vladara. I u arapsko doba bila je Baktra na glasu sa svoje važnosti, a zvala se Šahvaran. Džingis-kan razruši 1223 Baktru do temelja, jednako kao i sva naselja južno od Amudarje. Danas strše tek rijetke ruševine staroga grada, koji se prostirao na području od preko 35 km².

BAKU (perz. »na udaru vjetra«), glavni grad sovjetske republike Azerbajdžana sa 709.500 stan. na poluotoku Apšeronu u Kaspijskom moru, izložen ljutim sjevernim vjetrovima, 1880 imao je samo 15.000 stan. Dva su dijela grada: na obali moderni u ruskom stilu (stanovnici su Tatari, Armenci, Rusi, Perzijci) i »crni grad« s golemim izvorima nafte (Bibi-Ajbat, Bala, Sura), koja se cijevima tjera pored 650 km duge transkavkaske željeznice u Batum. B. ima sveučilište, a luka je znamenita, jer odanle prolaze transporti robe na transkaspijsku željeznicu (Krasnovodsk—Andidžan). M. Š.

Područje petrolejskih nalazišta grada Bakua izgrađuju naslage eocena, oligocena, miocena i pontika. Glavni su izvori u produktivnoj seriji pontijskih slojeva od 1500—1600 m debljine. Sastoje se od međusobno izmiješanih lapora i



BAKU, Nalazište nafte

pijesaka s vulkanskim pepelom, a nad njima su apšeronski slojevi s plinovima. Od brojnih petrolejskih polja, kojih ima više tisuća, u području Bakua najizdašnije je polje Balakhamy s dosadanjom golemom produkcijom od 200 milijuna tona. J. P-k.

BAKUBA → **Crnci.**

BAKULA, fra Petar, ✻ Posušje 24. V. 1816, † Mostar 2. X. 1873, hercegovački franjevac. Početnu i humanističku školu svršio je u Kreševu, gdje je 1833 stupio u franjevački red. G. 1836 otišao je na dalje nauke u Italiju (Lucca), gdje je svršio filozofiju i teologiju. Iako je bio stranac, zadržan je u Italiji do 1846, da predaje ove dvije struke. Imenovan je i tajnikom toskanske franjevačke provincije. B. je zavolio talijanski Risorgimento, pa je javno pisao protiv apsolutističkog i feudalističkog shvaćanja onoga doba. Leopold II. (1824—1849), veliki vojvoda toskanski, uvjeren, da je Bakulino pisanje upereno protiv njega, zatražio je od redovničkog starješinstva, da ga ukloni iz Toskane. G. 1846 vrati se B. u Hercegovinu i preuzme službu odgoja franjevačkih pitomaca na Čerigaju, kraj Širokoga Brijega. S tim i počinje pravi kulturni i patriotski Bakulin rad.



PETAR BAKULA

Bio je 12 godina župnikom u Hercegovini. Od 1860-1864 obilazi Italiju i Austriju kupeći milodare za izgradnju crkvenih zgrada u Hercegovini i tražeći mecene, koji bi pomogli izdržavanje hercegovačkih franjevačkih bogoslova u stranom svijetu. Od 1864—1873 B. trajno radi u Mostaru kao generalni vikar biskupa Kraljevića (1864—1879) i kao graditelj današnje samostanske crkve, negdašnjega sirotišta u Podhumu te osnovne škole, koju su do 1882 držali franjevci. Stekao je mnogo zasluga i kao crkveni organizator. Njemu se najviše mora zahvaliti, da je hercegovačka franjevačka provincija 1852 dobila svoju samostalnost i uređenje. Sveto je preminuo u Mostaru i pokopan je u Šoinovcu, gdje su mu braća podigla lijep nadgrobni spomenik.

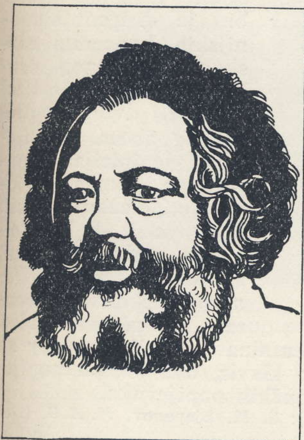
Književni rad B. više je znanstveno-poučan, nego u pravome smislu književan. Povijesna djela pisana latinski i talijanski odlikuju se ljepotom stila i jezika. Propagandističko *I Martirii*... i t. d. daleko se više odlikuje divnim prikazom kraja 18. st. i prve polovice 19. st. Hrvatski jezik odaje, da je B. bio autodidakt. Ipak nije bio bez epskoga pjesničkog dara. Njegova *Hercegovina za devetnest*... i t. d., kao i *Pjesma o francuskom i pruskom ratu* odaju neobično poznavanje povijesti i strategije. Najljepše piše latinski, onda talijanski, a najslabije hrvatski, osobito u *Politici* i *Pravom mudroznanju*, gdje poput drugih svojih suvremenika nastoji, da bi svaki pravni, filozofijski i teološki termin izrazio hrvatski, što mu stil čini na nekim mjestima teškim i nerazumljivim.

Bavio se i liječništvom. Bio je kućni liječnik na dvoru Ali-paše Rizvanbegovića. Francuska mu je vlada dala dvije kućne apoteke, koje su služile općem dobru hercegovačkog svijeta, koji je on besplatno liječio i davao mu lijekove.

BIBL.: B. je pisao historijska, propagandistička, nabožna, poučna i pjesnička djela. Petnaest je njegovih djela tiskano, a sedamnaest ih je ostalo u rukopisu. Napomenut ćemo samo najvrednija djela: Historijska: *Breve compendio sacro-istorico sulle vicende della regolare Missionaria Custodia e vicariato apostolico di Erzegovina*, Dubrovnik 1853; *Schematismus topographico-historicus Custodiae Provincialis et Vicariatus Apostolici in Hercegovina*, Split 1867. Pjesničko-historijska: *Hercegovina za devetnest godinah vezirovanja Hali-paše*, Spievao jedan Hercegovac, Beč 1863; *O francuskom i pruskom ratu god. 1870—1871*, Pjesme, Dubrovnik 1873. Nabožna: *Pribogoljubna bavljenja za slišati svetu misu*, Split 1869; *Prodanje i život Josipa patrijarke*, Split 1871. Popularno-poučna: *Pravo mudroznanje*, Split 1867 i 1869; *Politika za svakoga čovjeka*, Split 1869; *Četiri dila godine*, Split 1871. Propagandističko: *I Martirii nella missione Francescana Osservante in Erzegovina*, Rim 1862.

LIT.: R. Glavaš, *Spomenica pedesetgodišnjice hercegovačke Franjevačke redodržave*, Mostar 1897, životopis str. 155—157, a popis Bakulinih djela 162—164; I. Milićević, *Skromni, ali veliki radnik*, u kalendaru »Napredak« za 1936; L. Petrović, *Život i rad O. fra Petra Bakule*, u almanahu »Stopama otaca«, Mostar 1939. P. D.

BAKUNJIN, Mihail Aleksandrovič, ✻ 1814, † 1876, ruski revolucionarac i anarhist. Vrlo je vjerojatno, da je već zarana primio buntovne utjecaje i mnoge ideje iz različnih ruskih sekta. Pripadao je prastaroj plemićkoj porodici, pa je služio kao topnički časnik, ali je rano istupio iz vojske i otputovao u tuđinu. U Berlinu, gdje je studirao Hegelovu filozofiju, pripadao je krugu »Mladohegelovaca«, ali se konačno priklonio Proudhonu i njegovoj anarhističkoj doktrini. Aktivno je sudjelovao u svim revolucionarnim pokretima svoga vremena kao agitator ili kao organizator. G. 1848 organizira bunu u Pragu za vrijeme sveslavenskog kongresa, a 1849 je vrlo aktivan u dresdenskom ustanku. Tu je bio uhapšen i izručen Rusiji, gdje je osuđen na smrt. U zatvoru je napisao caru Nikoli I. svoju »Ispovijed«. G. 1857 pomilovan je i prognan u Sibiriju, odakle je 1861 pobjegao u London svome prijatelju Hercenu. G. 1868 osniva »Alliance internationale de la démocratie socialiste« kao anarhističku internacionalu. Kratko vrijeme iza toga pristupa I. socijalističkoj internacionali, ali ubrzo dolazi do sukoba između njega i Marxa i do isključenja iz internacionale. Kao ustuk tome osniva 1872 »Fédération Jurassienne«. G. 1871 i 1874 organizirao je komunu u Lyonu i Bologni.



MIHAIL A. BAKUNJIN

Središte njegova naziranja je misao o *potpunoj slobodi* čovjeka na svakom području ljudske djelatnosti, vjera u prirodnu *solidarnost ljudi* i uvjerenje u nužnost *nasilja*. Mislio je, da se taj cilj može postići samo potpunim uništenjem postojećega društvenog i političkog poretka i ljudskog mentaliteta te njegovim zamjenjivanjem s »anarhizmom, kolektivizmom i ateizmom«.

Država, crkva i privatno vlasništvo su prema B. ustanove, koje sprečavaju razvitak humane strane čovječje. Nesamo da je po njemu politički autoritet jamstvo za ekonomsko izrabljivanje, nego on degradira moralno i intelektualno podanike, jer su njihova djela učinjena pod diktatom države, a ne slobodnom voljom, te demoralizira i one, koji vladaju, jer ubija u njima prirodne osjećaje solidarnosti i bratstva među ljudima. Namjesto države treba doći slobodna federacija autonomnih udruženja, koja će se ugovorom obvezati, da ne će unutarnjom organizacijom ugrožavati slobodu ostalih naroda, općina i zadruga. Momentu revolucionarne djelatnosti, koja vodi do tih promjena, posvetio je B. u svojim spisima glavnu pažnju, a njegov učenik Nečajev učinio je taj dio naučavanja pod imenom »propagande djelom« opće poznatim širom svijeta. Premda je bio ekstremni individualist, ipak je bio protiv privatnog vlasništva kao i protiv socijalističke doktrine o općem društvenom vlasništvu, zalažući se samo za opće vlasništvo nad proizvodnim dobrima. Predložio je, da se u novom društvu osnuju produktivne zadruge, koje bi bile vlasnice proizvodnih sredstava, a te bi zadruge ili općine producenata vršile ujedno i podjelu dobara prema načelu, da svaki član dobije čitav proizvod svoga ličnog rada. No cijeli taj pokret treba da ide odozdo: »Poučavati narod bilo bi glupo. Narod najbolje zna, što mu treba. Moramo učiti od naroda, moramo shvatiti tajne njegova života i njegove snage. Iako to nisu teške tajne, ipak su nedokučive svima, koji žive u obrazovanom društvu«.

B. je bio i u teoriji i u praksi internacionalac, ali je vjerovao u osobitu misiju Rusije i Slavena, koji su, kako je mislio, svojim osobinama i ustanovama zvani da ostvare anarhistički ideal. Njegovu revolucionarnu taktiku (teror, pandestruktivizam) prihvatili su ruski nihilisti i anarhisti u romanskim zemljama i USA.

BIBL.: Djela izdana u Parizu u 6 svezaka (1907—13), od kojih su važnija: *Fédéralisme, socialisme et antithéologisme*, *Dieu et l'état*, *L'empire knouto-germanique et la révolution sociale*. Dragomanov je izdao njegovu korespondenciju s Hercenom i Ogarjovom.

LIT.: Nettlau, *Leben Bakunins*, Berlin 1896; R. Huch, *B. und die Anarchie*, Leipzig 1923; Brugbacher, *Marx und B.*, München 1913; J. Seifert, *Die Weltrevolutionäre* (von Bogumil bis Lenin). M. T-ć.

BALA je smotak robe (na pr. svile, pamuka, jute, kože, hmelja i t. d.) sašiven u platno, hasuru ili slično. Obično je bala veća od vreće, a razlikuje se od vreće i u tom, što bala na pritisak ili udarac elastičnije reagira, pa se može bacati i valjati, a da se roba ne ošteti. Tim se imenom u trgovini papira nazivlje i količina papira, pa je 1 bala 10 risova, 200 knjiga, 5000 araka, a u trgovini suknom 1 bala je 12 komada po 32 rifa. D. K.

BALAAM (hebr. Bileam »zatornik«), sin Beorov iz Pethora na Eufratu, prorok podrijetlom iz neznaboških naroda, pozvan prigodom prolaska Izraelaca preko zemlje moapske od kralja Balaka, da izrekne prokletstvo na Izrael, ali poučen čudesnim govorom magarice i pojavom anđela, mjesto prokletstva izrekao je po Božjem nadahnuću, makar i protiv svoje volje, blagoslov izraelskom narodu. Ujedno je tom prigodom prorekao »da će izaći zvijezda iz Jakova, podići se šiba iz Izraela, da obori vođe moapske i opustoši sve potomke Setove« (IV. Mojs., 24, 17). To nije bilo po volji moapskom kralju Balaku, koji ga je poslao da prokune Izraela, a ne da ga blagoslovi. Balaam mu reče: »Kako da prokunem onoga, koga Bog ne proklinje?« Ali kad se Balaam vratio k Moapcima, dade im opak savjet, da zavedu Izraelce na grijeh bludnosti, pa će im time najviše nauditi. No Mojsije dade oštro kazniti one, koji su se dali zavesti na taj grijeh, i tako osujeti zlopaku namjeru moapskoga kralja Balaka i proroka Balaama.

LIT.: E. Kalt, *Biblisches Reallexikon*, I. sv., Paderborn 1938. J. O.

BALABANOV, 1. Aleksandr, ✻ Štip 1879, bugarski književnik, pjesnik, esejist i profesor. U Štipu je stekao osnovno obrazovanje, učio dvije godine u solunskoj gimnaziji, a poslije prešao u Sofiju. Svršio je sofijsku klasičnu gimnaziju i krenuo 1899 u Leipzig, odakle se vratio 1904 kao doktor klasične filologije. G. 1912 izabran je za redovnog docenta uz katedru komparativne književne povijesti na sofijskom sveučilištu, a od 1921 je redovni profesor grčke filologije. Napisao je nekoliko vrijednih monografija, među ostalim *Pravni položaj starohelenske žene*, *Razvitak motiva starohelenske poezije* i *Povijest klasične literature*. Preveo je više djela starogrčkih dramatičara, neke dijelove *Ilijade* i prvi dio Goetheova *Fausta*. Napisao je i mnogo članaka u časopisima i novinama.



ALEKSANDR BALABANOV

BIBL.: *Aleksandr Balabanov — iz jednoga života*, zbornik članaka u povodu tridesetpetgodišnjice književnoga i javnoga djelovanja, Sofija 1934. G. K.

2. Angelica, ✻ Černigov 1877, talijanska socijalistkinja. G. 1912 član centralnog odbora tal. socijalističke stranke. Vodila je ured zimmerwaldske organizacije u Stockholmu. G. 1918 pristupa boljševicima. Kasnije je isključena iz komunističke internacionale. V. V-r.

BALAČ, Vinko, ✻ Lopud 1628, † Dubrovnik 29. IV. 1676, isusovac, misionar i pisac. Djelovao u Carigradu, gdje je njegovao okužene kršćanske sužnjeve, zatim u Dubrovniku

(od 1667). Odrekao se baštine u korist budućega dubrovačkog kolegija (1653). Izdao na talijanskom jeziku: *Istruzione per conoscere la vera Fede e Legge di Dio*, Napulj 1662. U rukopisu je ostavio na hrvatskom jeziku *Uvježbanje za lijepo pričestit se* i (u dijalogu) tumačenje Vjerovanja. Oba spisa su danas nepoznata.

LIT.: D. Pavlović, *Đorđe Bašić*, Beograd 1931; Đ. Bašić, *Elogia Iesuitarum Ragusinorum* u Vrela i Prinosi sv. 3., 1933. M. V.

BALADA, 1. (izvedena od provansalske riječi *balar* »plesati«) znači u francuskoj i talijanskoj poeziji (*ballata*) pjesmu, koja se pleše, dakle ima izrazito muzikalan i ritmičan karakter. U francuskoj starijoj poeziji balada ima tri strofe (*couplets*) i posvetu (*envoi*), sve u jednakom stihu, a svaka se strofa i posveta svršava istim stihom (*refrain*), i sva tri se stiha slažu u srokovima, istim redom. Posveta je za polovicu kraća, te ima samo srokove drugog dijela. Klasična je prekrasna *Molitva pjesnikove majke Gospi*, balada, koju je veliki i nesretni francuski pjesnik François Villon spjevao za svoju majku (15. st.), a preveo na hrvatski Milan Pavelić (*Iz duhovne lirike*, Zagreb 1937). 2. U škotskoj narodnoj poeziji (po keltskom *valad*, pučka pjesma) nema naročita oblika, nego znači lirsku pjesmu narativna (pripovjedačkog) oblika, koja ima izrazito mračan, fatalističan karakter. Prikazivanje je kratko, dramatično, »na mahove«, te obrađuje naročito propast čovjeka u borbi s prirodnim silama, prikazanim kao demonična bića. Iz zbirke biskupa Percyja (*Reliques of Ancien English Poetry*, London 1765) preveo je Herder nekoliko balada, odakle ih je, kako se čini, upoznao Bürger, pjesnik glasovite *Lenore* (prev. P. Preradović), a i Goetheove balade, *Erlkönig* i dr., izrazito su pod tim dojmom. Ono, šo Schiller naziva baladama, već se znatno udaljilo od prvotnog tipa: nema muzikalna karaktera, nema pučke jednostavnosti, nego prevladava naracija i retorika. Uhland, Heine i Chamisso nastavljaju tu vrstu u njemačkom pjesništvu, a romantički ju je pokret udomio u čitavoj evropskoj poeziji 19. st. Kod nas je uvodi Stanko Vraz (*Bjelana, Bura, Grob izdajice, Hajduk i vezir*), a za njim pjevaju balade Preradović (*Zmija, Mujezin*) i Marković (*Šaš-polje*), dok su Šenoine »povjestice« posebna vrsta epizodne narativne poezije, koja njemu lično najbolje odgovara. Ono, što on naziva baladom (*Lavov dvor* i dr.), odgovara Schillerovu tipu balade. Lj. M.

B. u glazbi. Iz jednostavnih oblika pučke plesne popijevke sa zbornim pripjevom razvila se već u doba trubadura i trouvèra (12. i 13. st.) posebna umjetnička vrsta popijevke uz instrumentalnu pratnju. Takvom je smatra i firentinska »ars nova«, ma da razvija dalje njezinu konstrukciju. Oblik je te balade trodijelan: *ripresa, piedi, volta* s ripresom kao zbornim pripjevom. Krajem 15. st. nestaje te balade, nadomjestili su je instrumentalni plesovi.

Kasnije balada znači vrstu popijevke uz pratnju klavira, koja je skladana po tekstu pjesničke balade. Iako je isprva ta balada u kiticama, kako ih je pjesnik ove epsko-lirske vrste poredao u svojoj pjesmi, to je poslije balada najviše cijela komponirana; uzorne primjerke dali su skladatelji Carl Loewe i Franz Schubert. Romantički majstori skladali su balade za sola i zborove uz pratnju orkestra.

Instrumentalni skladatelji nazivaju »baladama« takve svoje kompozicije, u kojima prevladava širok epsko-lirski ugođaj. Majstorske balade za klavir pisali su Chopin i Brahms. B. Š.

BALAENICEPS REX, krupnokljuna čaplja, velika 1.40 m, debela vrata, s golemim, širokim, čudnovatim kljunom na velikoj glavi, pepeljastosiva perja, živi u unutrašnjoj Africi, ponajviše u nepristupačnim močvarama Bijeloga Nila, a hrani se ribom. K. B.

BALAGNA, sjeverozapadna krajina gorovitog otoka Korzike, pokrita mnoštvom maslina, među kojima su polja sa žitaricama, raznovrsnim južnim voćem i aromatičnim biljem u visokoj unutrašnjosti (pčelarstvo); vrlo je bogat kotar blagoga podneblja s gustim žiteljstvom u 15 naselja, među kojima je najveće Calvi na moru (2500 stan.). Slabije je naseljen pastirima južni dio, B. Deserta, u kojoj leži na moru gradić Porto. N. Ž.

BALAGUER CIRERA, Victor, * Barcelona 11. XII. 1824, † Madrid 14. I. 1901, španjolsko-katalonski književnik, učenjak i političar. Po zanimanju arhivar i profesor; kao narodni zastupnik i ministar, kojemu je konačni ideal Iberska unija, potpomaže katalonski narodni pokret. G. 1867 bježi u Francusku, gdje stupa u vezu s provansalskim regionalnim pjesnicima (félibres). U domovini obnavlja pjesnička natjecanja, te dobiva naslov »Mestre en gay saber« (učitelj pjesništva). Piše kastiljanski i katalonski pjesme, novele, drame i rasprave.

BIBL.: Na katalonskom: lirika: *Lo trovador de Montserrat*, 1850, i *Oda a la Verge de Montserrat*, 1859; na kastiljanskom: novele, inspirirane starim legendama: *El doncel de la Reina*, *La espada del muerte*, drama: *Un corazon de mujer*; povijesna djela: *Historia de Cataluña*, 1860; *Historia politica y literaria de los trovadores*, 1878—80; cjelokupna djela *Obras completas*, 39 sv. 1882—99. A. M.

BALAKIRJEV, Milij Aleksejevič, * Nižnji Novgorod 1837, † Petrograd 1910, ruski skladatelj. Najprije je u Kazanu učio prirodne nauke, poslije se posvetio glazbi. G. 1855 nastupio je kao pianist. Oko njega se okupila skupina ruskih skladatelja, koji su prozvani »Mladoruskom petoricom« (Cui, Musorgski, Borodin, Rimski-Korsakov). B. je vodio upravu Slobodne glazbene škole; bio je dirigent simfonijskih koncerata carskoga glazbenog društva, a od 1883 do 1895 ravnatelj dvorskog pjevačkog zbora. Po njegovoj je inicijativi postavljen spomenik Chopinu u Zelazowoj Woli. Njegova su djela: *Simfonije c-dur* i *d-mol*, simfonička pjesan *Tamara*, nekoliko uvertira, *Chopinova suita*, *Klavirski koncerat es-dur*, orijentalna fantazija *Islamey* za klavir, brojne transkripcije za klavir, dva sveska popijevaka, izvrsne obradbe ruskih pučkih popijevaka.



L. Bakst, MILIJ A. BALAKIRJEV

LIT.: B. Grodski, *M. A. B.* (s. a.); S. M. Ljapunov, *M. A. B.* (Godišnjak car. kazališta, 1911). B. Š.

BALAKLAVA, grad u autonomnoj republici na Krimu sa zanemarenom lukom na Crnom moru, 12 km od Sebastopola, lječilište. Skiti su tu imali svetište Palakion, a kasnije Grci svetište Artemidino. Grci su B. nazvali Symbolon, dok su je Rimljani zvali Portus Symbolorum. G. 1365, osnovaše tu Genovežani grad Cembalo, koji su 1745 osvojili Tatari, a njima su ga 1783 preoteli Rusi. A. Š-k.

Za vrijeme krimskog rata (1853—55) uzeše B. Englezi. Kad su Rusi pod zapovjedništvom generala Liprandija 25. listopada 1854 htjeli B. oduzeti Englezima, dođe do bitke, u kojoj je izginula u junačkoj borbi gotovo cijela jedna engleska brigada laganog konjaništva pod zapovjedništvom lorda Cardigana. To je junačko djelo brigade Cardigan postalo u Engleskoj legendarno i učinilo bitku kod Balaklave glasovitom. G. N.

BALAKOVO, ruski grad na Volgi nedaleko od Samare, ima preko 20.000 stan. B. je važno tržište, jer ima mlinsku industriju, a izrađuju se tamo i strojevi. Pučanstvo se bavi gajenjem duhana, žitarica i ribolovom. B. je zimska luka za lađe na Volgi.

BALAKRO (*Βάλακρος*), Makedonac. Bio je sin Nikanorov i dobio koncem 333 pr. Kr. od Aleksandra Velikoga satrapiju Kilikiju očito sa zadatkom, da upokori kilikijske gorštake. U boju s njima poginuo je još za života Aleksandrova. Z. D.

BALALAJKA, popularni ruski glazbeni instrument sa žicama, koje se dovode u zvučanje pomoću trzaljke od pera. B. se prvi put spominje u doba Petra Velikoga. Drži se, da je postala od starijeg instrumenta domre. Trupina je b. trokutasta (na elastičnu pokrovcu trupine nalaze se male rupice za izlaženje glasa); po odugačkom vratu određuju priječnice mjesta za smještaj prstiju kod prebiranja; od 3 napete žice (od crijeva ili od čelika) dvije su ugođene u istom tonu, a treća u gornjoj kvarti. B. se gradi u 6 različnih veličina, pa se zbog toga mogu sastavljati zborovi balalajka (slični tamburaškim zborovima). Za razvitak takvih zborova zaslužan je vrstan virtuoz na balalajci Vasilij Vasiljevič Andrejev (1862—1919), koji je sastavio prvi velikoruski orkestar balalajka i s njim priređivao koncerte po Evropi. Andrejev je sam pisao i udešavao različne skladbe za takav zbor balalajka. B. Š.

BALANINUS Germ., rod malenih kukaca kornjaša iz por. Curculionidae (pipe, rilčari). Glava im je produžena u dugačko tanko rilce, a tijelo pokriveno dlačicama, koje imadu oblik ljuštica. Ličinke žive u plodovima hrasta (žiru), lijeske, kestena i nekog drugog drveća, pa čine štetu izjedajući ih. U jesen odlaze ličinke u zemlju, gdje se zakukulje i prezime, a u proljeće se pojave mlade pipe. Najpoznatiji i ujedno štetni su: *B. glandium* Marsh. (u žiru), *B. nucum* L. (u lješnjaku) i *B. elephas* Gyll. (u žiru i kestenu). Z. L.

BALANITIS (od grč. βάλανος »žir«) je upala glavića i unutarnjeg lista prepucija (kapice). Zove se i balanoposthitis (grč. πόσθη »prepucij«). Razlikujemo *balanitis simplex* i *b. erosiva circinosa.* Kod obične je balanitide sluznica glavića, koronarne brazde i unutarnjega lista prepucija crvena, upaljena i posijana površnim erozijama; bolesnika upala svrbi i peče. Ova balanitida može pratiti venerične bolesti ili nastaje rastvaranjem smegme i zanemarivanjem pranja, osobito kod dugog i uskog prepucija, fimoze, koja međutim može kao i parafimoza nastati i obrnuto, kao posljedica balanitide. Erozivna, circinarna balanitida javlja se bijelim, oštro ograničenim, malim mrljama, koje se zbog nekrotičkog raspadanja površnih slojeva tkiva brzo pretvore u crvene udubine, veličine prosa ili leće, koje se mogu spojiti i tako stvoriti policiklički omeđene tvorbe. U njihovu gnoju nalazimo uz različite bakterije i fuziformne bacile te spirile (Plaut-Vincentova simbioza). Prijenos je moguć, ali rijedak. Liječenje obiju vrsta balanitida brzo napreduje. F. K.

BALANOPHORACEAE su biljna porodica iz reda *Santalales* (→ prostolatičnice). To su isključivo prave nametnice tropskih i suptropskih krajeva, koje rastu kao parasiti na korijenju tamošnjega drveća. S korijenjem domadara srasle su s pomoću gomoljastih, razgranjenih podanaka. Značaj pravih nametnica izražen je kod tih biljaka i u velikoj jednostavnosti građe njihovih vegetativnih organa: one su na pr. potpuno bez klorofila, a imaju i vrlo reducirane listove ili su uopće bez njih. Na krajevima podanaka ili iz njihove nutarnjosti razvijaju se kuglasti ili klipu slični, jednostavni ili razgranjeni, pri dnu ljuskastim



BALANOPHORA



FRANJO GROF BALASSA

pridankovim listovima obaviti cvatovi, koji se dignu nad površinu zemlje, a sastavljeni su iz jednospolnih, jednodomnih ili dvodomnih cvjetova s jednostavnim (od 3—8 listova sastavljenim) perigonom ili bez njega. Prašnici muških cvjetova stoje nad listovima perigona, a tučkovi ženskih cvjetova imaju u jednogradnim plodnicama po 1—3 sjemena zametka bez integumenata. Najpoznatiji predstavnici porodice su rodovi *Balanophora* (iz indomalajskog područja), *Langsdorffia* i *Helosis* (iz Srednje i Južne Amerike). Osnovno staničje prvih dvaju rodova sadrži u sebi velike količine vosku sličnog balanoforina, zbog čega se komadi njihovih podanaka upotrebljavaju kao svijeće. S. H-ć.

BALANOPOSTHITIS → **Balanitis.**

BALASČEV, Georgi, ✳ Ohrid 1869, † Sofija 1937, bugarski povjesničar i arheolog. Svršio je bugarsku gimnaziju u Solunu i sveučilište u Sofiji. Specijalizirao se u Beču i radio mnogo kao arheolog u Carigradu, Parizu, Rimu i Ateni. Napisao je mnogo monografija o bugarskom narodu. G. K.

BALASRUBIN, ružičasta vrsta spinela. Vrijedan dragi kamen (→ spinel). F. T.

BALASSA, Franjo, de Gyarmáth, grof, † 1807. U doba centralizacije i germanizacije Josipa II. 1785 imenovan je za bana i careva povjerenika u Hrvatskoj. Bio je nasilan, ne poštujući hrvatskih zakona ni običaja. Doušništvo i uhodarstvo bilo je za njegove vlade osobito razgranjeno. Zagreb je terorizirao, a plemstvo i svećenstvo nastojao međusobno zavaditi. Otpušta županijske činovnike, koji mu se protive i ne rade, kako on želi. Hrvatski staleži u svojim spisima puni su mržnje i tužba na njega valjda i radi toga, što je careve reforme slijepo izvršavao. 28. XII. 1789, slomljen bolešću i ratnim neuspjesima protiv Turaka, vrati Josip Hrvatima ustav. Kada je 20. II. 1790 car umro, dođe kraj i Balašinu pašovanju, te morade naprosto krišom pobjeći »ispred bijesa mladeži«, kako piše grof Adam Oršić u svojim memoarima. 2. III. sastade se hrvatski sabor, koji se odmah potuži na njega kod ugarskog namjesništva opisujući njegove zulume. Ipak je bio u Beču lijepo primljen. G. 1791 postaje štoviše predsjednik Ilirske dvorske kancelarije i tajni savjetnik.

LIT.: R. Horvat, *Najnovije doba hrvatske povjesti*, Zagreb 1906; *Memoiren des Grafen Adam Orssich de Szlavetich*, Arkiv za povjestnicu jugoslavensku, X., Zagreb 1869; T. Smičiklas, *Poviest hrvatska*, II., Zagreb 1879; F. Šišić, *Pregled povijesti hrvatskog naroda*, Zagreb 1916; Isti, *Hrvatska povijest*, III., Zagreb 1913. S. A.

BALASSI, Bálint, ✳ Kékkö (žup. Nográd) 1551, † Ostrogon 26. V. 1594, madžarski pjesnik. Potomak ugledne porodice, smatran vrlo zaslužnim pjesnikom, koji je narodni jezik podigao do književnog jezika. Stihovi su mu nadahnuti vlastitim doživljajima. Velik dio života proveo je u borbama protiv Turaka. Kasnije bude upleten u čitav niz sablažnjivih procesa, a optužen je i zbog navodnog propovijedanja islama. Osuđen, izgubi svoja dobra i skloni se u Poljsku. Umro je za opsade Ostrogona boreći se u redovima carske vojske. Njegove ljubavne pjesme širile su se samo u rukopisu, jer strogi moral onoga doba nije dopuštao, da budu štampane. Napisao je i nešto religioznih pjesama. Cjelokupna njegova djela izdao je u Budimpešti 1923 L. Dészy, *Balassi Bálint minden munkái.* M. N.

BALAST (od donjonjem. bailast »velik teret«). Da održe težište u nekoj određenoj dubini, brodovi ukrcavaju neke teže predmete (vreće pijeska, kamenje, komade željeza i drva, vodu i dr.). To vrijedi osobito za slučaj, kad bi se brodovi morali vraćati prazni. Jedrenjače se opterećuju

zato, da mogu imati što više jedara. Baloni uzimaju za balast vreće pijeska, koji izbacuju, ako treba da se balon više uzdigne. Upravljivi zrakoplovi uzimaju za balast vodu. B. znači u prenesenu značenju sve, što je suvišno.

BALATA i GUTAPERČA, kaučuku srodne mase, dobivene kao i on koagulacijom lateksa (soka) tropskih drveta iz porodice *Sapotaceae:* balata poglavito iz drva *Mimusops Balata* Gaertn. (Guajana, Antile), gutaperča iz drveta *Palaquium oblongifolium* Burck (Sumatra). Za razliku od kaučuka sadržavaju 20—80% smole te su zbog toga kod obične temperature tvrde, žilave i neelastične, dok u toploj vodi postaju meke poput tijesta. Ta se osobina iskorišćuje za pravljenje različnih predmeta, cijevi, boca i t. d. iz gutaperče. Uklanjanjem smole dobivaju se iz njih vredniji, kaučuku sličniji materijali. Mogu se i vulkanizirati poput kaučuka, ali se to rijetko čini. Gutaperča služi, zbog svoje otpornosti i električnih svojstava, poglavito za izoliranje kabela i za povoje, uloške, u industriji šešira i umjetnog cvijeća, u zubarstvu za provizorne plombe, u industriji umjetne kože, vulkanfibera, ljepila za muhe i gusjenice, za flastre i izolacione vrpce, za impregniranje kože i dr. Balatom se impregniraju tkanine, poglavito za pravljenje remena za strojeve u vlažnim prostorijama. R. P.

BALATKA, Antonín, ✻ Prag 1895, češki dirigent i skladatelj. Učio je orguljašku školu u Pragu. Bio je više godina operni dirigent u ljubljanskom kazalištu; sada je u Brnu. Skladao je popijevke, zborove, klavirska djela. B. Š.

BALATON → **Blatno jezero.**

BALATONFÜRED (balaton, izvedeno od slav. blato), kupalište na Blatnom jezeru u Madžarskoj, leži na ograncima Bakonjske šume, 156 m nad morem. Grad ima 2.900 stan. Lječilište sa 3 hladna kisela vrela nalazi se 2 km jugoistočnije, a vlasništvo je benediktinskog samostana u susjednom Tihanyju. N. P.



MOTIV IZ SENJA S BALATURAMA (Foto Griesbach)

BALATURA (od tal. ballatoio, lat. bellatorium »trijem, podstrešje«), karakterističan je elemenat pučke arhitekture, koji kod nas dolazi najčešće u Hrvatskom Primorju i na otoku Krku, a javlja se još u Lici i u Dalmaciji. B. je hodnik, upravo ulaz u kuću, koji vodi stubama iz ulice ili dvorišta uz vanjski kućni zid u prvi kat. Najčešće se gradi od kamena, u Lici od drveta, a počiva na luku, ispod kojega je obično kakvo spremište i ulaz u konobu. B. može biti pokrivena strehom ili barsom vinove loze. Ograda na stubama i balaturi pravi se od kamena, opeke, drveta ili željeza. B. je nastala iz težnje, da se što bolje iskoristi unutrašnjost kuće. P. T.

BALAVCI (Limacidae), goli puževi plućnjaci, dišu plućima. Izvana nemaju kućice, ali im je pod plaštem na leđima vapnena pločica kao ostatak kućice. Balavce nalazimo po poljima, u vrtovima i šumama. Svojom proždrljivošću prave veliku štetu na bilju, a rado jedu i gljive, te ih često nalazimo pod vlažnom korom panjeva u šumi. Poljski balavac *(Agriolimax agrestis)* sive je boje s crnim uzdužnim pjegama; šumski slinavac *(Arion empiricorum)* crne je ili crvenožute boje i pod plaštem ima pojedine vapnene komadiće. K. B.

BALÁZS, Béla, ✻ 1884, madžarski pisac. Među modernistima ističe se bogatom maštom i velikom kulturom. Kao liričar obrađuje naslućene tajne duše i podsvijesti. Njegove drame s intelektualiziranom građom nemaju prave snage. Sposobnost psihologiziranja najslobodnije se ističe u novelama i romanima. Od 1919 živi najprije u Njemačkoj, poslije u Rusiji. Posljednjih godina bavi se filmom. Njegova je filmska estetika prevedena na više evropskih jezika.

BIBL.: Drame: *Halálos fiatalság, Az utolsó nap.* Roman *A testen túl* (Izvan tijela), pisan u zajednici s danskom spisateljicom K. Michaelis, preveden je na hrvatski (ZB 1933). E. K.

BALBI, Adriano, ✻ Mleci 25. IV. 1782, † Padova 14. III. 1848, talijanski geograf i statističar. Predavao je geografiju u Muranu (Collegio San Michele), fiziku u Fermu, a od 1822 do 1832 živio je u Parizu. Glavna su mu djela *Atlas ethnographique du globe* (Pariz 1826) i *Abrégé de Géographie* (Pariz 1832).

BALBIN (Decimus Caelius Calvinus Balbinus), rimski car 238 pos. Kr. zajedno s Maksimom (Marcus Clodius Pupienus Maximus). Kao darovit čovjek bio je dvaput konzul, a zatim je upravljao većim brojem pokrajina, među ostalima Galijom i Trakijom, pa Galacijom i Pontom. B. je bio plašljive naravi, ali poštovan radi osobito moralnog života i rijetke dobrote. Istakao se i kao govornik i kao pjesnik. Naprotiv je Maksim bio strog i odlučan. Nakon smrti Gordijana izabrao je senat Balbina i Maksima carevima i tako istakao povratak (barem prolazni) starorepublikanskim načelima (2 konzula). Da se istakne načelo kolegijalnosti, postali su obojica istodobno veliki svećenici (Pontif. max.).

LIT.: Dumont, *Mélanges d'archéologie et d'épigraphie, réunies par Th. Homolle,* Pariz 1892. Z. D.

BALBÍN, Bohuslav, ✻ 1621, † 1688, isusovac, rodom iz Kraljičina Hradca (Králové Hradec), znamenit češki povjesničar i branilac češkoga jezika. U tužno doba češke povijesti, poslije gubitka češke samostalnosti (1620), B. piše svoja historijska djela u obranu češkog jezika latinskim jezikom, no srcem punim ljubavi za svoj narod i jezik. Nastojao je svim silama sačuvati češku prošlost od zaborava, pa je zamislio veliko djelo u 20 knjiga, u kojem bi iznio sva znanja o češkom narodu, zemlji i povijesti. To su njegova *Miscellanea historica regni Bohemiae,* od kojih je dospio izdati samo osam knjiga. Za *Epitome rerum Bohemicarum* (1670—1677) podnio je mnogo neprilika, jer je tu češku povijest napisao u rodoljubivom duhu. A njegova sjajna obrana češkoga jezika (*Dissertatio apologetica pro lingua Slavonica, praecipue Bohemica,* 1755) poslužila je i češkim preporoditeljima u 19. st. B. potiče u svojim djelima češko rodoljublje, diže duhove ukazujući na staru slavu, pokazuje na nepravde, govori o češkom jeziku kao o baštini predaka, izdiže njegovu starost i povezanost s ostalim slavenskim jezicima, pa je opravdano stekao nadimak »prvog borca gotovo tristagodišnje bitke protivubjelogorske«.

LIT.: Wl. Bobek, *Boh. Balbín,* Bratislava 1933. Lj. J-e.

BALBIS, polazno mjesto (današnji »start«) u obliku pregratka na starohelenskim trkalištima za utrke na kolima. Po iskopinama (na pr. u Delfima) vidi se, da su staze za trkače bile odijeljene stupovima. Pregradak (βαλβίς) je bio zatvoren užetom, koje bi se spuštalo na znak polaska. N. F-i.

BALBO (Lucius Cornelius Balbus), 1. rimski konzul. Živio je u 1. st. pr. Kr., a rodio se u Gadu (Gades, danas Cadix). Pompej mu je podijelio rimsko građansko pravo. Kad je 56 bio optužen, da si nepovlasno to pravo prisvaja, Ciceron ga je obranio svojim govorom *Pro L. Cornelio Balbo.* Taj je govor potaknuo Cezarova legata Aula Hircija, da dovrši povijest Cezarova ratovanja u Galiji. Zato je A. H., koji je napisao VIII. knjigu *De bello Gallico,* ispred te knjige upravio Balbu pismo, u kojem se ispričava, što se usuđuje nastaviti djelo tako slavnog pisca i vojskovođe.

2. Njegov sinovac. I on je dobio rimsko građansko pravo od Pompeja 72 pr. Kr. Čini se, da je kao kvestor u Hispaniji bio neispravan i okrutan. Kasnije je postao prokonzulom u Africi. G. 19 pr. Kr. potukao je Garamante. U Rimu je sagradio veličanstveno kameno kazalište, a spominju ga i kao pisca. Z. D.

BALBO, 1. Cesare grof, ✻ Turin 27. XI. 1789, † Turin 3. VI. 1853, talijanski državnik i historičar, vođa umjerene stranke. Od 1808 do 1814 služio je u Napoleonovoj Italiji, a onda je prešao u pijemontsku službu. G. 1848 postao je prvi ustavni ministar predsjednik Piemonta, ali samo za nekoliko mjeseci. U spisima *Le speranze d'Italia* i *Sommario della storia d'Italia* iznosi zahtjev, da Austrija napusti Italiju i da se odšteti na Balkanu. Inače nije želio pravog ujedinjenja Italije.

LIT.: E. Ricotti, *Della vita e degli scritti del conte C. Balbo,* Firenca 1856; A. Vismara, *Bibliografia di C. B.,* Milan 1882; E. Passamonti, *C. B. e la Rivoluzione del 1820 in Piemonte,* Turin 1923. U.


ITALO BALBO

2. **Italo,** ✳ Ferrara 6. VI. 1896, † Tobruk 28. VI. 1940, maršal zračnih snaga kraljevine Italije, guverner talijanske Libije i vrhovni zapovjednik talijanskih četa u Sjevernoj Africi. Jedan od suosnivača talijanske fašističke stranke; među Mussolinijevim prvim suborcima, odličan organizator, hrabar i neustrašiv pilot i zračni vođa, stvoren da vodi i da organizira. Njegovi letovi sa 24 aeroplana preko Islanda u Sjevernu Ameriku 1933 i 1935 i let preko Oceana u Braziliju i Argentinu pronijeli su mu slavu širom svijeta. Kao guverner Libije podigao je i organizirao tu zemlju do nevjerojatnog napretka. Pao je u službi kao heroj kod leta na egipatskoj granici nad Tobrukom. Sl. P-ć.

3. **Prospero,** ✳ Turin 1. VII. 1762, † Turin 14. III. 1837, talijanski političar i učenjak. Već pri kraju svojih nauka 1781 zagovara prevlast države nad crkvom, i to izazva otpor turinske kurije. Vittorio Amedeo III. posla ga 1796 za poslanika u Pariz. Napoleon ga 1806 postavi na čelo školstva u Piemontu. Viktor Emanuel I. povjeri mu preuređenje financija, imenuje poslanikom u Španjolskoj, 1819 ministrom javne nastave, a 1820 ministrom nutarnjih poslova. Bio je predsjednik akademije znanosti u Turinu. Za akademiju je najviše radio 1821—1831. Karlo Alberto postavi ga na čelo odsjeka za financije državnog savjeta, i na tom mjestu ostade do 1834. J. N.

BALBOA, lučki grad USA na pacifičkoj strani Panamskoga kanala, 10.000 stan., lijepo se razvija, jer je ovdje uprava kanalskoga pojasa s vojnom posadom. N. Ž.

BALBOA, Vasco Núñez de, ✳ Jérez (Estremadura u Šp.) 1475, † Darien (rep. Panama) 1517, španjolski pomorac i konkvistador. Poput tolikih drugih pustolova svoga vremena krene i on u Novi Svijet, da stekne sreću i slavu. Kao član Bastidasove ekspedicije stigne 1501 do obale Venezuele, kasnije u San Domingo na Haitiju. Zasitivši se mirna života, priključi se 1510 Encisu, koji je krenuo prema zalivu Darien. Na Balboin savjet osniva se ondje kolonija Santa Maria, kojoj on sam doskora stupa na čelo. Odanle širi svoju vlast u unutrašnjost. Potaknut pričanjima urođenika, prelazi Panamsku prevlaku i otkrije Tihi ocean, koji odmah zaposjedne u kraljevo ime. Zbog svojih uspjeha postaje poglavarom zemalja uz Tihi ocean, ali ga zamrzi zavidni Pedro Dávila, namjesnik u Darienu, te bude smaknut. F. H.

BALBUENA, Bernardo de, ✳ Valdepeñas (Mancha) 1568, † Portorico oko 1627, španjolski pjesnik. Živio je u Španjolskoj, u Mexicu i Zapadnoj Indiji. G. 1608 imenovan je opatom Jamaike, a 1620 biskupom Portorika. Glavno mu je djelo viteški roman u stihovima (5000 oktava u 24 pjevanja) *El Bernardo ó la Victoria de Roncesvalles*, kojim slavi istoimenog španjolskog narodnog junaka. U *La grandeza mejicana* pjesnički opisuje Mexico (tercine) pokazujući veliku učenost. *El siglo de oro en las selvas de Erifile* pastirska je novela u prozi i stihovima. Po lakoći stila ide među najistaknutije pjesnike svoga vremena. A. M.

BĂLCESCU, Nicolae, ✳ Bukurešt 1819, † Palermo 1852, rumunjski povjesničar, stvaralac rumunjske moderne historijske proze i jedna od glavnih ličnosti rumunjskoga preporoda u prvoj polovini 19. st. Potječe iz porodice, koja je pripadala malom rumunjskom plemstvu, sudjelovao je u revoluciji 1848 i pridružio se književnom pokretu, koji je vodio Kogălniceanu. Nastojao je da se sporazumi s Madžarima protiv Rusa na osnovi autonomije Erdelja, ali u tom nije uspio. Ostavivši Rumunjsku organizirao je u Parizu rumunjsku emigraciju. Oduševljavao se idejama Mazzinija. Kao povjesničara zanimala ga je osobito ličnost narodnog rumunjskog junaka iz 16. st. Mihajla Hrabrog, oslobodioca Erdelja. U tom smislu napisao je *Istoria Românilor sub Mihaiu Viteazul* (1850—51). Bavio se i ekonomskim pitanjima dunavskih kneževina, naročito položajem poljoprivrednih radnika u njima.

LIT.: P. V. Haneş, *Histoire de la littérature roumaine*, Pariz 1934, str. 121—125. P. S.

BALCK, Gustav Viktor, ✳ 1844, † 1928, švedski generalmajor, najveći propagator švedske gimnastike i sporta u inozemstvu. Djelovao je kao učitelj i ravnatelj (1907 do 1909) na Centralnom gimnastičkom zavodu u Stockholmu. Bio je predsjednik Međunar. klizalačkog saveza, član osnivač Međunarodnog olimpijskog odbora, član M. O. O. za Švedsku, te urednik švedske sportske biblioteke i novina *Idrottstidnig*. G. 1903 održao je u Zagrebu vrlo uspjelo predavanje o nordijskim igrama u Stockholmu. F. B.

BALDACCHINI, Francesco Saverio ✳ 1800, † 1879, talijanski književnik katoličko-liberalnog pravca, na prijelazu iz klasicizma k romanticizmu. Najbolja su mu djela sabrana u knjigama *Prose* (I.—III., Napulj 1873—74) i u *Purismo e romanticismo* (Bari 1936).

LIT.: B. Croce, *Storia della storiografia italiana*, I.—II., Bari 1921; L. Ambrosini, *F. S. B.*, Bari 1924. M. D-ić.

BALDACCI, 1. Anton, ✳ Beč 1762, † Beč 9. VII. 1841. Ime B. usko je vezano s prvim počecima statistike u Austriji za vrijeme Marije Terezije i Josipa II., koji je statistici davao važnost, pa je štoviše odredio statist. predavanja u srednjim školama i stolice za statistiku na sveučilištima. G. 1753 izdan je prvi reskript za statistički popis žiteljstva, koji je proveden i u Hrvatskoj. Vodile su se županijske matice i posebna statistika za uređenje zemljarine, pa trgovinska i industrijska statistika. B. je prvi predložio osnutak topografsko-statističkog zavoda.

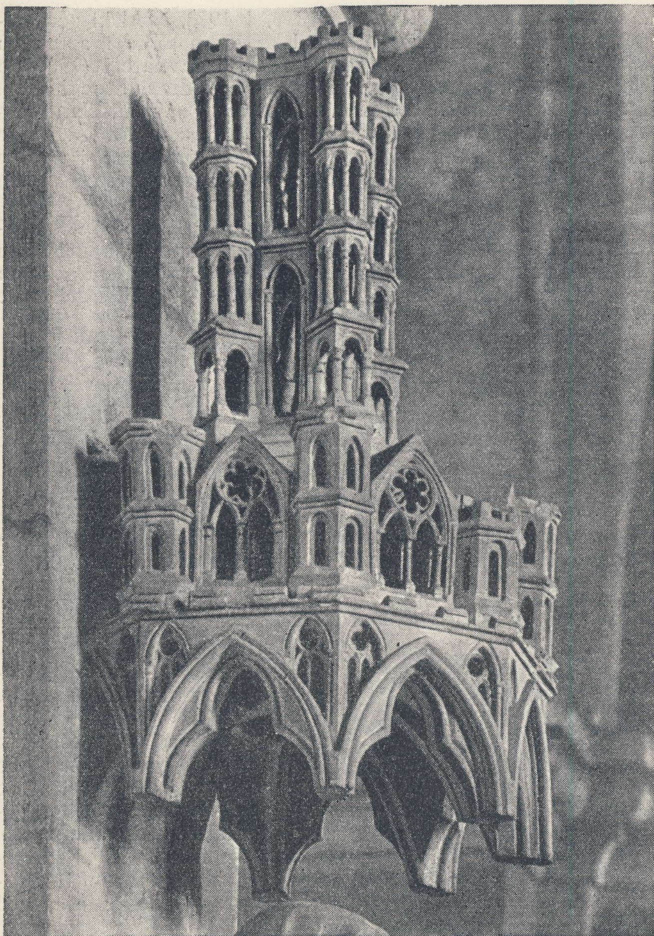
LIT.: *Die Einrichtung eines administrativstatistischen Dienstes 1829—1840*, Denkschrift der K. k. statistischen Zentralkommission, Beč 1913. R. S-r.


ANTONIO BALDACCI

2. **Antonio,** ✳ Bologna 3. X. 1867, talijanski botaničar, profesor u svojem rodnom gradu. Dovršivši 1884 srednju školu krene Dalmacijom pješke do Crne Gore. Nije doduše uspio tada doći u Crnu Goru, ali je zato od naredne godine gotovo godimice dolazio tamo, a napose u Albaniju, istražujući te dvije zemlje floristički. Prva mu je radnja, pod naslovom *Biljke Cetinjskog polja*, izašla 1886 u Glasu Crnogorca u Cetinju. B. je vrstan poznavalac flore i fitogeografije Crne Gore, a napose Albanije. Mnogo je pisao i o povijesti, politici i gospodarstvu tih zemalja. I. P.

BALDACCIO, d'Anghiari, ✳ oko 1400, vođa talij. vojnika i avanturista u srednjem vijeku. Često je služio Firenci pa je postao i njenim građaninom. Svojim smjelim pothvatima navukao je na se mržnju Cosima de' Medici, pa ga je njegov pristaša Orlandini 6. IX. 1441 pozvao u Palazzo Vecchio i dao ubiti, a njegovu odsječenu glavu javno izložio.


SVADBENI BALDAKIN U KINI



BALDAKIN NAD MARIJINIM KIPOM KATEDRALE U BAMBERGU

BALDAKIN, ime potječe od grada Baldaka, t. j. Babilona u srednjem vijeku. Tako se nazivala prenosiva naprava za zaštitu od sunca, slična malom šatoru s ravnim krovom na stupovima. B. — kod nas se zove i »nebo« — nosio se iznad vladalačkih osoba i crkvenih dostojanstvenika. Krov je obično izrađen od skupocjenog materijala (svila ili baršun), a bogato je izvezen u bojama i zlatu. Kasnije, a napose u gotskom stilu, označio se tako mali krović, što ga nose konzole ili stupovi, a služi za zaštitu kipova. Nalazimo ga i nad žrtvenicima i propovjedaonicama. Kod potonjih služi za poboljšanje akustike. Upotrebljava se i nad krevetima, izrađen od raznog materijala (brokat, mul i sl.) ili od drva. A. A.

BALDASAR (Baldassare, Balthasar) SPLIĆANIN, navodno kroničar 16. st. »Po svjedočanju Lukarića i Orbina više je hrvatskih djela napisao, o kojih se ne zna, jedali još bivaju. Marko Alandi jedno je preveo na italijanski jezik pod naslovom: *O stvarih ilirskoga naroda.*« To je doslovce pribilježio o njemu Š. Ljubić u svom djelu *Ogledalo* (II., 439), a to isto, uz dodatak, da je živio u 16. st., kazao je on o njemu još prije u *Dizionario biografico*. U Orbinija se doista B. spominje na dva mjesta: najprije u kazalu »autora, koji se spominju u djelu«, onda u djelu samome (isp. *Il regno degli Slavi*, Pesaro 1601, str. 191), gdje se neki navodi za 11. st. potkrepljuju ovim riječima: »come scrive Baldasar Spalatino nell' origine di Spalato« i malo dalje »come scrive l'istesso Spalatino«. Iste navode, očito prema Orbiniju, potkrepljuje njime i Jakov Luccari u svom djelu *Copioso ristretto degli Annali di Ragusa* (Mleci 1605; izd. 1790, str. 23.).

U sastavu *Synopsis virorum illustrium Spalatensium* kanonik Marko Dumanić, spominjući prema Lukareviću i Orbiniju našega B., dodaje, da niti on sam, a niti Rafael Levaković ni Ivan Lucij nisu o njemu mogli ništa iznaći. Poslije toga ne iznenađuje, što Dumanićev suvremenik Jeronim Kavanjin među slavnim Splićanima B-a nikako ne spominje u VI. pjevanju svoje velepjesni *Bogatstvo i uboštvo*.

LIT.: A. Ciccarelli, *Opuscoli riguardanti la storia degli uomini illustri di Spalato*, Dubrovnik 1811. F. F.

BALDASSARE, Estense, zvan i da Reggio, ✱ Reggio oko 1443, † Ferrara vjerojatno 1504, talijanski slikar i medaljer. Učio je u Milanu, gdje je bio u službi Francesca i Galeazza Marije Sforze do 1469, zaposlen pri dekoraciji kaštela u Paviji. Poslije živi i djeluje u Ferrari (gdje je u službi Borsa d'Este naslikao niz portreta, a u jednoj kapeli crkve S. Domenico prizore iz života sv. Ambrozija) i Reggiju. G. 1499 naslikao je portret pjesnika Tita Strozzija (zbirka Cook, Esher), 1502 oltarsku sliku *Smrti Bogorodičine* (Ferrara). Engleski historičar umjetnosti H. Cook nastojao je, da u slikama, koje se pripisuju drugim ferrarskim majstorima, utvrdi djela Baldassarova, tako u Münchenu *Portret porodice Sacrati*, u Londonu (Nacionalna galerija) *Koncert*, u Hampton Courtu *Portret Guidobalda d'Este*. Slabiji je B. kao medaljer.

LIT.: H. Cook, *Baldassare d'Este* (u reviji The Burlington Magazine, XIX., London 1911; A. Venturi, *Storia dell'arte italiana*, VII./3., Milan 1914. A. Sch.

BALDE, Jakob, ✱ Ensisheim (Alzacija) 4. I. 1604, † Neuburg na Dunavu 9. VIII. 1668, njemački isusovac, novolatinski pjesnik, vjeran sin kat. crkve, ali i poklonik grčke stoe, dvorski propovjednik u Münchenu. Kao njem. pjesnici isusovac Friedrich v. Spee i Angelus Silesius stavio je B. svu dubinu i ljepotu humanistički obojene vjerske romantike u službu preporoda svojega Tridesetgodišnjim ratom izopačenog i napaćenog naroda. Za vrijeme, dok se sklapao westfalski mir, zaklinjao je evropske diplomate, da stvore pravedan i trajan mir. G. Š.

BALDER (staroislandski Baldr, novoislandski Baldur), germansko božanstvo svijetla (ime dolazi od bald »brz«). Njega ubija grančicom od imele slijepi bog Höd, t. j. Baldr kao bog svijetlog sunca podliježe u zimsko doba demonu tmine. Njegova žena božica Nanna spaljuje se s njime na lomači. Božica podzemlja spremna je povratiti ga u život, ako bi ga sva bića oplakivala. To osujeti opaki bog Loki. (Prema pripovijedanju *Edde*).

LIT.: Falk und Torp, *Dänisch-norweg.-deut. Wörterbuch*. G. Š.

BALDI, Bernardino, ✱ Urbino 1553, † Urbino 1617, talijanski pjesnik i polihistor. Bio je mnogo godina opat u Guastalli i konačno tajnik vojvode u Urbinu. Svestrano obrazovan, mnogo je razmišljao i pisao u prozi i stihu, a sa židovskoga je preveo lamentacije proroka Jeremije Najpoznatija su mu djela: *La Nautica* (u kojoj se katkada povodi za Enejidom, a opisuje, kako valja graditi lađu,



RENESANSNI BALDAKIN, Rafael Sanzio, Gospa od baldakina
Firenca, Galleria Pitti

njome upravljati i t. d., štampana u Mlecima 1590), *L'invenzione del bossolo da navigare* (štampana tek 1901 u Livornu i *Vite dei matematici*.

LIT.: G. Zaccagnini, *Della vita e delle opere di B. B.*, 2. izd., Reggio Emilia 1918; *La Nautica*, con introduzione di G. Bonifacio, Turin 1921. M. D-ić.

BALDINI, 1. Antonio, ✳ Rim 10. X. 1889, talijanski književnik, jedan od osnivača časopisa i grupe *La Ronda* (→ Bacchelli R.). Član Tal. akademije (Acc. d'Italia). Prva knjiga *Umori di gioventù* (Firenca 1920), gdje je sabrao svoja dotadašnja djela, među kojima je i *Maestro Pastoso* (Rim 1914), pripada prvom razvoju pisca, koji se kasnije najbolje afirmirao djelima *Nostro Purgatorio* (Milan 1918), gdje su prikazane slike iz ratnog iskustva, i *Michelaccio* (Rim 1924), u kojem opisuje doživljaje talijanskoga Sancha Panze, pučkog predstavnika hiljadugodišnjeg iskustva, mudrosti i preobražene talijanske povijesti. Obožavanje ženske ljepote i književnog i umjetničkog rada predmet je njegove knjige *Beato fra le donne* (1940), što je s dodacima preštampana *La dolce calamità* (iz 1929). Među drugim njegovim djelima vrijedno je spomenuti: *Salti di gomitolo* (Firenca 1920) i *Amici allo spiedo* (Firenca 1932). Veoma fini pripovjedač Baldini klasičnom jednostavnošću skriva svoj savjesni rad; aristokratski pisac uživa u prikazivanju pučke talijanske duše i u osjećaju, da i on sam pripada tom puku. U njegovim proznim djelima osjeća se ujedljiva mudrost, uvijek pomiješana sa srdačnom dobrodušnošću; to je proza bogata divnim slikovitim odlomcima, to su više manje lični utisci ili ispovijesti i svijesno ograničen svijet, jasan, zdrav, vedar.

LIT.: P. Pancrazi, *Ragguagli di Parnaso*, Firenca 1920; Isti, *Scrittori italiani del Novecento*, N. ediz. Bari 1939; G. Ravegnani, *I contemporanei*, II., Modena 1936; G. De Robertis, *Scrittori del Novecento*, Firenca 1940. P. M.

2. Baccio, ✳ 1436 (?), † oko 1487, talijanski zlatar i bakrorezac. Djelovao je u Firenci u drugoj polovini 15. st., a naročito od 1460 do 1480. O njegovim zlatarskim radovima nije ništa poznato, a nema ni pouzdanih vijesti o njegovu životu. Govoreći Vasari o vezama Botticellijevim s bakrorezom, ističe, da se on mnogo trudio oko izdanja bakroreza, što ih je po njegovim crtežima izvodio B. Čitav niz onodobnih firentinskih bakroreza izišao je iz ove suradnje Botticellija i Baldinija. Uzima se, da je B. po crtežima Botticellijevim izradio onih devetnaest bakroreza, koji ilustriraju izdanje Danteove *Božanske Komedije*, izišlo u Firenci 1481.

LIT.: P. Kristeller, *Kupferstich und Holzschnitt aus vier Jahrhunderten*, Berlin 1905; F. Lippmann, *Der Kupferstich*, Berlin 1905. A. Sch.

BALDINUCCI, Filippo, ✳ Firenca 1624, † Firenca 1696, tal. pisac o umjetnosti. Na osnovu izvora napisao je životopise talijanskih umjetnika: *Notizie dei professori del disegno da Cimabue in qua...* u 6 sv. (1681—1728). Napisao je prvu povijest bakroreza i sastavio rječnik umjetničkih izraza *Vocabolario toscano dell'arte del disegno* (Firenca 1682).

BALDISSERA, Antonio, ✳ Padova 1838, † Firenca 1917, talijanski general. Učio je u vojnoj akademiji u Wiener-Neustadtu. Sudjelovao je u austro-pruskom ratu u Češkoj 1866 i bio odlikovan redom Marije Terezije. Kada je Austrija izgubila Italiju, prešao je u talijansku vojsku. S ekspedicijom 1888 otputovao je u Eritreju te postao guverner nove kolonije. U ratu protiv abesinskog kralja Menelika 1896 bio je zapovjednikom kolonijalne vojske. Nakon rata vratio se u Italiju. G. 1904 postao je senator.

BALDO degli Ubaldi (lat. Baldus de Ubaldis), ✳ Perugia 1327, † Pavia 28. IV. 1400, glasovit pravnik t. zv. škole postglosatora (→ pandektno pravo). Po svome značenju dolazi odmah iza svoga slavnoga učitelja Bartola. Bio je gotovo 50 godina odvjetnik i profesor u Bologni, Perugiji, Padovi, Firenci i Paviji. Pisao je komentare nesamo pojedinim dijelovima *corpusa iuris civilis*, nego i *dekretalima*. Bio je dakle civilist i kanonist. Kao Bartolo i on je obrađivao također pitanja kolizija statuta. Stoga se ta dva pravnika škole postglosatora smatraju osnivačima međunarodnoga privatnog prava kao pravne discipline (→ međunarodno privatno pravo II).

LIT.: Meili, *Die theoretischen Abhandlungen von Bartolus und Baldus über das internationale Privat- und Strafrecht*, u zborniku Niemeyers Zeitschrift für internationales Recht, sv. V., 1895; F. Ercole, *Da Bartolo all'Althusio*, Firenca 1932. B. E.

BALDOVINETTI, Alessio, ✳ Firenca 14. X. 1425, † Firenca 29. VIII. 1499, talijanski slikar. Ne zna se, tko mu je bio učitelj. U ranoj mladosti utjecao je na nj Fra Angelico, a nije isključeno, da je bio neko vrijeme (1439 do 1445) pomoćnik Domenica Veneziana pri radovima u crkvi S. Egidio u Firenci. Najranije je njegovo sačuvano i vremenski utvrđeno djelo freska *Rođenja Kristova* (u predvorju crkve SS. Annunziata u Firenci), nastala 1460 do 1462, u kojemu se očituje kao izvrstan crtač i pejzažist. Pejzaž, naročito onaj u dolini rijeke Arna, ima i u drugim njegovim djelima zamašno značenje. Slikao je freske u firentinskim crkvama S. Miniato al Monte (1466), S. Pancrazio (1467) i S. Trinità (1471). Važnije su njegove slike: *Sv. Trojstvo* (Firenca, Akademija), *Navještenje* i *Bogorodica sa svecima* (Firenca, Uffizi), *Svadba u Kani Galilejskoj* i *Krštenje Kristovo* (Firenca, Museo di S. Marco) i *Bogorodica s malim Isusom u pejzažu* (Pariz, Louvre). Po B-evim nacrtima izvedene su i nekolike intarzije u firentinskoj katedrali. B. je utjecao znatno i na rani firentinski bakrorez. Tako kazuju njegov stil tri ilustracije u djelu *Il Monte Sancto di Dio*, Firenca 1477, pa bakrorezi *Religiozna alegorija* i *Bogorodica* u Londonu (British Museum). Naročitu draž B-eve umjetnosti čini nešto opori način njegova crtačkog stila, koji je uvijek dekorativan.



ALESSIO BALDOVINETTI, Bogorodica s malim Isusom u pejzažu
Pariz, Louvre

LIT.: E. Londi, *A. B.*, Firenca 1907; G. Poggi, *I ricordi di A. B.*, Firenca 1909; R. van Marle, *The Development of the Italian Schools of Painting*, XI., Haag 1929. A. Sch.

BALDUIN, vladari toga imena:

B. I., grof Flandrijski. Kada su križari 1204 zauzeli Carigrad, izabraše Balduina za cara novostvorenog Latinskog carstva u Carigradu. Već 1205 bi kod Drinopolja od bugarskog cara Ivana Asena II. pobijeđen i umre u bugarskom zarobljeništvu.

B. II., posljednji car Latinskog carstva (1228—1261). Za njegove vladavine stalno je opadalo Latinsko carstvo, te je 1261 Carigrad došao ponovno pod bizantsku vlast. Sve do svoje smrti (1273) uzalud je pokušavao, da s pomoću pape i Karla Anžuvinskog opet zadobije izgubljeni prijesto.

B. I., jeruzalemski kralj (1100—1118), brat Gottfrieda Bouillonskog. Sudjelovao je u prvom križarskom ratu, 1098 postao knez Edese, a nakon Gottfriedove smrti preuzeo vlast u Jeruzalemskoj kraljevini, kojoj je granice proširio, zauzevši niz okolnih gradova i važnih luka. Naslijedio ga



HANS BALDUNG, Portret grofa Ludwiga Löwensteina
Berlin, Deutsches Museum



HANS BALDUNG, Piram i Tizba
Berlin, Deutsches Museum

je njegov bratić Balduin II. (1118—1131). On je osvojio 1124 Tir. Za njegova vladanja imalo je Jeruzalemsko kraljevstvo najveće područje.

B. III., sin Fulkona Anžuvinskog, jeruzalemski kralj (1143 do 1162), uspješno ratovao protiv alepskog sultana Nuredina. G. O.

BALDUNG, Hans zvan Grien, ✳ Weyersheim kraj Strassburga 1484/1485, † Strassburg 1545, njemački slikar, bakrorezac i crtač, podrijetlom iz Schwäbisch Gmünda. Čini se, da je od 1504 do 1505 bio u Nürnbergu učenik Albrechta Dürera. Od 1509 dalje boravi u Strassburgu, od 1512 do 1516 u Freiburgu, a onda do svoje smrti opet u Strassburgu, gdje je uživao velik ugled kao umjetnik i građanin. Rano je pristao uz Lutherov pokret pa je, kako kaže tradicija, prisustvovao 1518 saboru u Augsburgu. Primao je, osobito u svojim ranijim djelima, rado tuđe poticaje, ali ih je na svoj način misaono razrađivao. Kasnije se njegova mašta rado opaja bujnim nagim ženskim likovima, prikazima smrti i vještica. Bio je, međutim, podoban, da i slike s religioznim motivima prožme strasnim senzualnim životom i patosom, koji kadikad biva divlje raspojasan. Među njegovim slikama su najznatnije: glavni oltar u stolnoj crkvi u Freiburgu (možebit potječe od njega i nacrt za raskošnu ornamentalnu rezbariju toga oltara) sa središnjom slikom *Krunisanja Bogorodičina* i krilnim slikama: *Poklonstvo sv. Triju Kralja* (Berlin, Kaiser-Friedrich-Museum); *Rođenje Kristovo* (München), *Smrt sv. Doroteje* (Prag, Rudolfinum), *Bijeg u Egipat* i *Alegorija glazbe* (Nürnberg, Germanski muzej). Među portretima ističu se ovi: grofa Ludwiga von Löwensteina (Berlin), baruna Morsperga (Stuttgart) i markgrofa Kristofa I. Badenskog (München). Na svojim kasnijim slikama prikazuje B. rado mitologijske i alegorijske prizore. Takve su: *Dvije vještice* (Frankfurt na Majni), *Smrt cjeliva ženu* (Basel), *Heraklo i Antej* (Kassel), *Sedam stupnjeva ljudskog života* (Seusslitz). — B. je bio znatan i originalan grafičar. Raniji njegovi bakrorezi do 1516, zapravo samo pokušaji, odaju utjecaj Dürerov. Važniji su njegovi drvorezi, pojedinačni listovi i knjižne ilustracije, njih 150 na broj. U njima napušta B. mirni opisni način Dürerov i daje maha svom temperamentu i svojoj fantastičnoj ćudi, koji se očituju u prevelikoj žestini kretnja i izražaja. Sve to zajedno daje ovim njegovim djelima poseban ugođaj i značaj. Često su njegovi drvorezi tiskani sa dvije ploče (jednom, na kojoj je crtež, i drugom tonskom, u kojoj su izdubena svijetla), čime se postizava efekt chiaroscura. Najznatniji su B. drvorezi: *Vrzino kolo* (B. 55) iz 1510, prvi njegov datirani list; *Filida i Aristotel* (B. 48); *Izgon iz raja* (B. 4), *Sv. Sebastijan* (B. 253), *Uzašašće Kristovo* (B. 43), pa *Serija konja* iz godine 1534. Od B. sačuvan je i niz izvanrednih crteža.

LIT.: G. v. Térey, *Verzeichnis der Gemälde des H. B. genannt G.* (Studien zur Deutschen Kunstgeschichte, 1.), Strassburg 1894; P. Kristeller, *Kupferstich und Holzschnitt aus vier Jahrhunderten*, Berlin 1905; F. Lippmann, *Der Kupferstich*, Berlin 1905; H. Schmitz, *H. B.*, Bielefeld-Leipzig 1922; H. Curjel, *H. B. G.*, München 1923; E. Bock, *Die deutsche Graphik*, München 1922; L. Baldass, *Hans Baldungs Frühwerke* (Pantheon 1928); C. Koch, *Hans Baldungs Geburtsjahr* (Zeischrift für Kunstwissenschaft 1933); O. Fischer, *H. B. G.*, München 1940; F. Winkler, *Altdeutsche Tafelmalerei*, München 1941. A. Sch.

BALDWIN, 1. James Mark, ✳ Columbia (južna Karolina) 1861, † 1934, američki filozof, zastupa estonomički idealizam, koji u estetskom promatranju (aesthetic contemplation) nalazi osnov jedinstvena pogleda na svijet. Razumsko obrađivanje iskustva razilazi se u dva pravca, koji čine razliku između agenetičkih nauka (o prirodi) i genetičkih (o životu) i vode do opreke objekta i subjekta. Taj se dualizam ne da ukloniti redukcijom, dakle ni tako, da se kategorije (v.) prirodnonaučna shvaćanja uvedu u razvojno-povijesno gledanje, ni obratno, da se u kvantitativno-mehanističko poimanje unesu pojmovi iz nauka o životu (biologije, psihologije, sociologije i dr.), već se može svladati samo sintezom na način estetske integracije, u kojoj se svijest vraća k jedinstvu subjekta i objekta. Kako se potpuno shvaćanje zazbiljnosti svodi na zakon ljepote, označuje se Baldwinov nazor kao pankalizam: sve (πᾶν) se ujedinjuje u vidu lijepa (καλόν).

BIBL.: Glavno djelo B-ovo je *Genetic Logic*, New York 1906—1908, u njem. prijevodu Leipzig 1908—1914.

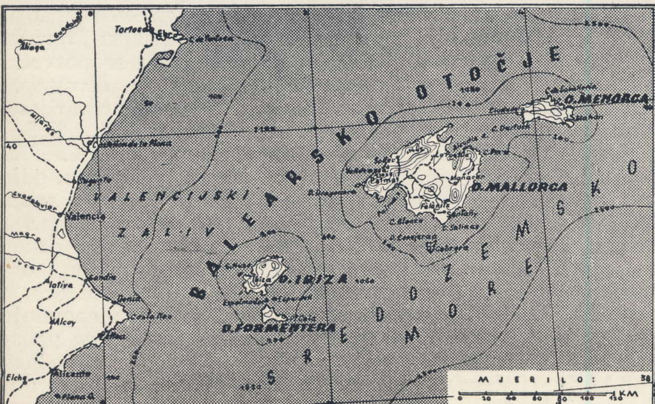
LIT.: D. Nedeljković, *Pankalizam i dialektika*, Skoplje 1936. A. B-a.

2. Stanley, ✳ Beldwey 3. VIII. 1867, engleski državnik,

sin Alfreda B., velikog industrijalca. B. je školovan u koledžu Harrow i u Cambridgeu. Nakon svršenih škola ušao je u posao svoga oca. Iza očeve smrti (1907) B. ulazi i u Donju kuću (1908), gdje je ubrzo došla do izražaja njegova sprema u ekonomsko-financijskim pitanjima. Za vrijeme prvoga svjetskoga rata B. je postao (1916) privatnim tajnikom Bonara Lawa, i time je započela njegova brza državnička karijera. Ulazi 1917 u koalicionu vladu Lloyda Georgea kao podsekretar ministarstva financija i na tome mjestu ostaje do 1921, kad je postao ministar trgovine. G. 1920 postao je članom kraljevskog tajnog vijeća. G. 1922, nakon pada koalicione vlade, postaje u konzervativnoj vladi ministar financija. Nakon povlačenja Bonara Lawa, 1923, Baldwin postaje vođom stranke i prvim ministrom (ministrom predsjednikom). Provodi oštru borbu protiv laburista boreći se za zaštitne carine, ali je na izborima konzervativna stranka dobila manjinu, pa je na vlast došao Mac Donald. B. stupa u vrlo ogorčenu borbu te je 1924 oborio laburističku vladu i postao po drugi put ministar predsjednik (6. XI. 1924). Laburisti su provodili štrajkove; osobito su teške prilike vladale u rudarskim područjima Engleske. B. je vodio borbu protiv štrajkova, ali je laburistička stranka ponovno ojačala, pa je 1929 preuzela vlast. No ekonomske prilike su postale s dana u dan sve to gore; ekonomska kriza je obuhvatila takve razmjere, te su laburisti postali nemoćni, da riješe pitanje nezaposlenosti, a počela je prijetiti ozbiljna opasnost i samoj funti. Da se izbjegne katastrofa, Mac Donald je pristao na formiranje nacionalne vlade (1931), u kojoj je B. postao lord predsjednik vijeća, a u lipnju 1935 postade po treći put ministar predsjednik i na tome mjestu ostaje do svibnja 1937. Brzim financijskim mjerama, pooštrenjem zaštitne carine i aktiviziranjem vanjske trgovine ekonomska je kriza brzo svladana, ali pri kraju njegove vlade nastupila je teška politička kriza, koja bi se vjerojatno, da nije bilo neobične strpljivosti, vještine i energije Baldwinove, pretvorila u krizu engleskoga imperija. Kralj Eduard VIII. htio je uzeti za ženu Mrs. Simpson, podrijetlom Amerikanku, koja je tada živjela u drugom braku. Engleska javnost je bila protivna toj ženidbi, a isto tako i dominioni. Kad je kralj Eduard vidio, da su i parlamenat i vlada protivni njegovoj ženidbi, zatražio je od parlamenta, da se može oženiti morganatski, ali je parlamenat — zapravo Baldwin — odgovorio, da englesko zakonodavstvo ne poznaje takvoga braka. Eduardu VIII. nije ništa drugo ostalo, nego da abdicira (10. XII. 1936) i da s Mrs. Simpson ode iz Engleske. Na njegovo je mjesto došao brat mu vojvoda od Yorka kao Đuro VI. J. N.


STANLEY BALDWIN

BALEARI (Islas Baleares), španjolska skupina otoka u zapadnom dijelu Sredozemnoga mora, 90 km daleko od Pirenejskoga poluotoka, sastavljena od Mallorce i Menorce



BALEARSKO OTOČJE


(Foto Szanto)
VJETRENJAČE NA BALEARIMA

(B. u užem smislu) te Ibice i Formentere (B. u širem smislu ili Pitiuzi) s nekoliko otočića (Cabrera, Conejera) i školja. Ova skupina otoka sačinjava španjolsku pokrajinu B. od 5014 km² sa 360.000 stan. katalonskoga govora. Otočje je odlomljeno od andaluzijskoga nabranoga gorja i povezano s njime zajedničkom podmorskom podlogom, kako pokazuju isponi na otočju i dubine u moru. Svi su otoci goroviti (Mallorca do 1571 m), ali slabo zašumljeni (čempresi, hrastovi, u visinama vazda zeleno grmlje), a prostranije su ni-


BALEARI, Zmajska spilja na Mallorci

zine jedino na Mallorci i Menorci. Podneblje je (izuzevši oluje u jeseni) blago i jednolično. Plodnost tla je izvanredna za sve vrste južnoga voća, a dobro uspijeva i stočarstvo (svinje, mazge). Iz brda se dobiva sol, vapno i mramor, a more daje mnogo riba. I obrt je znatan. Glavni grad pokrajine je Palma na Mallorci. Na B. su nađeni važni ostaci domaće kulture iz brončanog i željeznog doba (goleme građevine na zemlji i pod njom).

LIT.. Ludwig Salvator, *Die Balearen*, 9 sv., Leipzig 1869—91, malo izdanje u 2 sv., Leipzig 1897; Vuillier, *Les îles oubliées*, Pariz 1892. D. Ž.

Pod starim imenom Balearides (ili Gymnesiae) razumijevali su se otoci Mallorca (Balearis maior) i Menorca (Balearis minor). Krivo je uvriježeno mišljenje, da su Baleare zauzeli Feničani, jer oni uopće nisu nikada na njih došli. Tek su ih Kartažani kasnije zaposjeli. Stanovnici (Balearici), kojih je bilo oko 30.000, bijahu na glasu kao ratnici, a naročito se isticahu u spretnom izbacivanju velikog kamenja praćkom (balearski praćari), radi čega ih je mnogo služilo u kartaškoj, a kasnije u rimskoj vojsci. Kad ih je konzul Kv. Cecilije Metel 123 pr. Kr. pokorio, napučio je otoke romanizovanim življem iz j. Španjolske. Ovi su sagradili gradove Palmu i Polenciju, a Metel je dobio zato nadimak »Balearicus«. G. 425 osvojiše Baleare Vandali, a 560 istočnorimsko carstvo. Kasnije bijahu u vlasti Pise, dok ih 798 ne osvoje Mauri, koje istjera 1229 aragonski kralj Jakov I. On obrazova državu »kraljevinu Mallorcu« za svog sina Jakova, kojega naslijediše Sancho i Jakov II. G. 1344 pripoji ih Petar IV. Aragoniji. U Utrechtskom miru 1713 došla je Menorca radi svojih luka pod vlast Engleza, koji je mirom u Versaillesu 1783 vratiše Španjolskoj. J. G-c.



BALEGAR

BALEGAR ili **zujak** (*Geotrupes stercorarius*), kukac, kornjaš kovno modre boje ili se blista zeleno, traži konjsku balegu i ispod nje iskopa u zemlji cijev, u nju položi jaje s balegom, koja će služiti ličinki za hranu. Sveti balegar (*Scarabaeus sacer*) živi i u Dalmaciji; oba spola prave iz goveđe balege kugle, u koje ženka snese po jedno jaje. K. B.

BALEN, 1. Hendrik van, ✱ Antwerpen 1575, † Antwerpen 17. VII. 1632, flamanski slikar. Učitelj mu je bio Adam van Noort. G. 1593 stupio je u slikarsku udrugu sv. Luke. Zatim je išao na daljne nauke u Italiju. Vrativši se u Antwerpen stupio je u slikarsku udrugu Bratstvo romanista, gdje je 1613 bio dekan. Imao je jedanaest sinova, od kojih su nekoji bili slikari. Od njegovih 26 učenika osobito su se kao slikari proslavili Anthonis van Dyk i Frans Snyders. B. je radio u zajednici s drugim slikarima, između kojih su najvažniji Josse de Momper, Frans Snyders, Jan Breughel (Bruegel) i Lucas van Uden. Ovi su slikali pozadine i pejzaže, u koje je onda B. umetao osobe iz biblije i mitologije. Njegove se brojne slike nalaze po mnogim gradovima, tako u muzeju u Amsterdamu, u crkvi sv. Jakoba u Antwerpenu *(Presv. Trojstvo, Navještenje* i *Uskrsnuće)*, u muzeju u Dresdenu, Münchenu, Beču, Lille-u *(Odmor sv. Porodice)* i drugdje.

Po njegovim su nacrtima radili neke svoje bakroreze Crispin de Passe, Lucas Vorstermann, Cornelius Galle, Hieronymus Wietrix i dr.

LIT.: Thieme-Becker, *Künstler-Lexikon*, II., Leipzig 1908. U.



JOSIP BALEN

2. Josip, ✱ Krmpote (Hrvatsko Primorje) 18. III. 1890, sveučilišni profesor. Gimnazijske nauke svršio u Senju, a šumarstvo na nekadašnjoj visokoj školi u Šćavnici. Deset godina iza svršenih nauka promoviran je 1923 *prvi* na čast doktora šumarskih nauka sveučilišta u Zagrebu. G. 1927 postaje vanredan, a zatim redoviti profesor na šumarskom fakultetu beogradskog sveučilišta u Zemunu. Kao šumarski stručnjak razrađuje različna pitanja iz područja šumskoga gospodarstva, a osobito pitanje pošumljivanja goleti na Kršu.

BIBL.: *Les éléments climatiques du Karst et leur relation au repeuplement; La technique du reboisement du Karst; Prilog poznavanju naših mediteranskih šuma; Drugi prilog poz. naših med. šuma; Treći prilog poz. naših med. šuma; Prilog poznavanju šumarstva Bugarske; O proredama*, Zagreb 1929; *Naš goli Krš*, Zagreb 1931; *Tumač zakona o šumama*, Zagreb 1929; *Josip Kozarac* (monografija, Zagreb 1936); *Šumski rasadnici*, Zemun 1938. S ruskoga je preveo 1940 znamenito djelo: G. F. Morozov, *Učenie o lese*. N. N.

BALENOVIĆ, 1. Juriša, živio je u drugoj polovici 17. st., odlikovao se kao senjski četnik u bojevima na moru i na kopnu. Slavi ga njegov suvremenik Pavao Ritter Vitezović u svojoj *Kronici*. G. 1676 navalila su tri turska broda na njegovu lađu. S Jurjem Ritterom i s četrnaestoricom mornara suzbio je Balenović napadače, premda su oni izranili i njega i svu njegovu posadu. Četujući protiv Turaka u Lici, Dalmaciji i Bosni postao je strah i trepet neprijatelja. G. 1678 bili su Kotarci oplijenili tursku krajinu, ali kad su se vraćali natrag, dostigli su ih Turci s premoćnim četama. Našavši se u nevolji zavikali su Kotarci: »Aj Juriša Senjanine!« Turci misleći, da imadu pred sobom doista Jurišu, nagnuli su u bijeg. Poslije toga poslali su pobjednici odaslanstvo u Senj, koje je Juriši Balenoviću predalo srebrom okovanu tursku sablju, zadobivenu u tom boju. Neki misle, da je Juriša Balenović identičan s Jurišom Senjaninom (v.), o kojem se u ciklusu senjskih Uskoka najviše pjeva iza Ivana Senjanina i Jurja Daničića. Bit će doduše da je i Juriša Balenović pridonio slavi tipiziranoga Juriše Senjanina, ali Kačić u svojoj »pismi drugoj od vitezova hrvatskih, koji viteški vojevahu rata kandianskoga i bečkoga«, razlikuje tu dvojicu junaka. P. G.

2. Šimun, ✱ Kruščica kod Pazarišta 21. X. 1835, † Zagreb 17. V. 1872, povjesničar. Osnovnu školu je svršio u Pazarištu, a gimnaziju i bogosloviju u Zagrebu, gdje je kasnije služio kao kateheta. G. 1871 postao je knjižničarom nadbiskupske knjižnice. Surađivao je u Katoličkom listu, kome je bio i urednik.

BIBL.: *Liturgija*, Zagreb 1862; *Molitvenica i pesmarica*, Beč 1864; Društvo sv. Jeronima štampalo je 1870 njegovu *Povjesnicu hrvatskoga naroda za puk*.

LIT.: V. Balenović. *Život i rad Šimuna Balenovića*, Zagreb 1935; A. Cuvaj, *Građa za povijest školstva*, II. izd., sv. V., Zagreb 1910. E. Š.

3. Vid, ✱ Kruščica (Pazarište) 19. XII. 1883, pisac i pedagog. Surađuje u časopisima *Nastavni vjesnik, Hrv. njiva, Hrv. planinar* i drugdje.

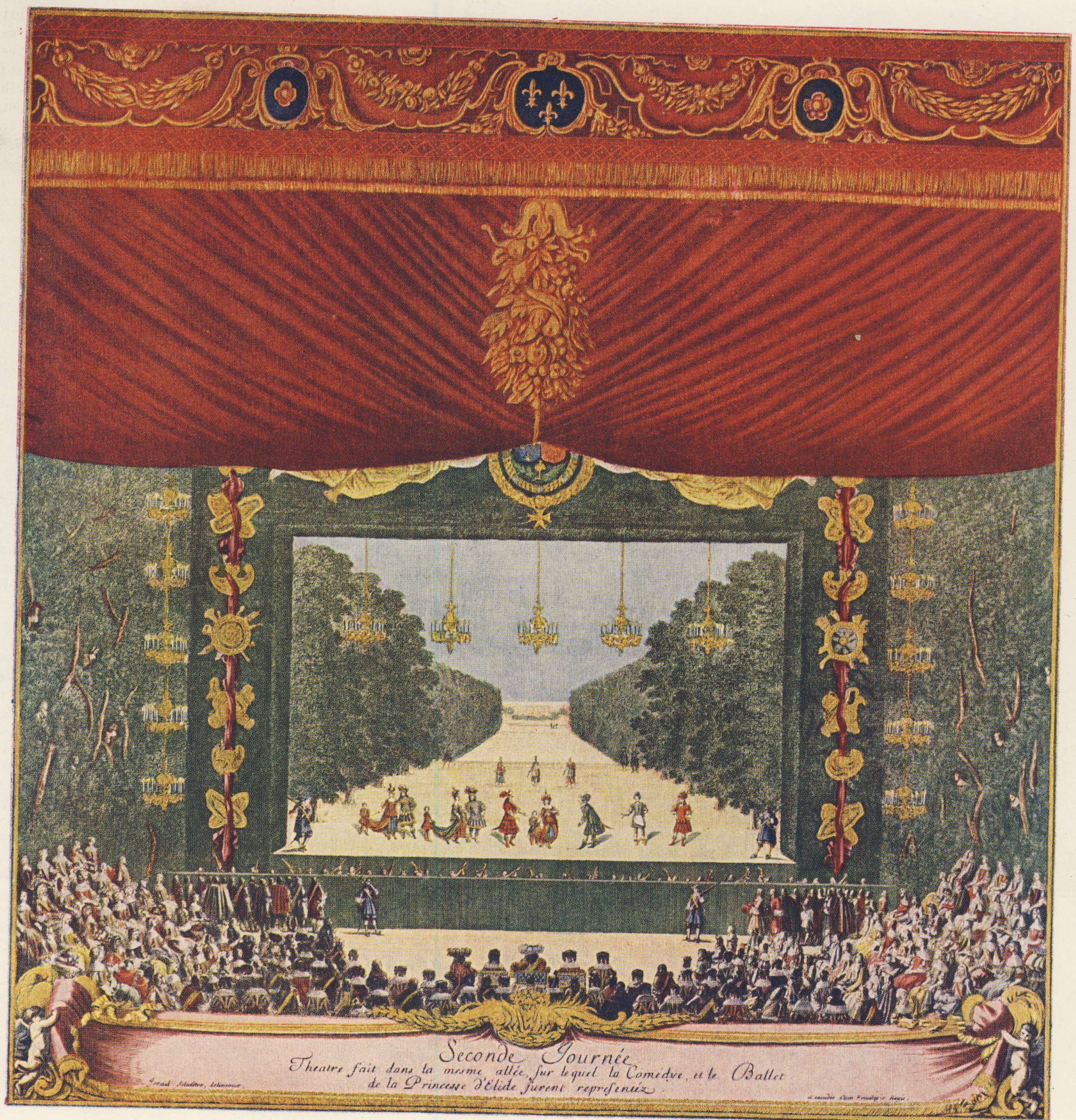
BIBL.: *Opća geografija za više razrede srednjih škola*, Zagreb 1923, II. izd. 1939; *Kroz Srbiju, Bosnu i Dalmaciju*, Zagreb 1926; *Život i rad Šimuna Balenovića prigodom 100-godišnjice njegova rođenja*, Zagreb 1935; *Petar Karlić prigodom 30-godišnjice naučnoga rada*, Zagreb 1937. J. D.

BALENTOVIĆ, Ivo, ✱ Županja 26. IV. 1913, književnik. Svršio nekoliko razreda srednje škole, a onda se posvetio novinarstvu. Surađivao u Hrvatskoj prosvjeti, Hrvatskoj smotri, Kolu Matice Hrvatske. Izdao u Zagrebu pripovijesti *Život za opanke* (1936) i pjesme *Krvavi ples* (1939). E. Š.

BALESTRIERI, Lionello, ✱ Cetona (Siena) 12. IX. 1872, talijanski slikar i grafičar. Učio je u Rimu i Napulju, gdje mu je bio učitelj Domenico Morelli. Od 1893 živi u Parizu, gdje je 1900, za svjetske izložbe, izložio u Salonu svoju poznatu sliku *Beethoven* (Trst, Museo Revoltella). I druge njegove slike prikazuju prizore iz života umjetnika i bohema. Istakao se i kao grafičar. A. Sch.

BALESTRILJA, astronomska sprava, koja se spominje svršetkom 15. st., a koja je u pomorstvu zamijenila prijašnji *astrolabij*. A. P.

BALEŠ (Balezo), tvrđava na rijeci Rijali u sjevernoj Albaniji, na brdu Maja Balezit, na sredini puta Skadar—Hum. Taj je put u srednjem vijeku spajao Skadar s Du-



VRTNA SVEČANOST LUJA XIV. U VERSAILLESU 8. V. 1674
Théâtre de Verdure. Bakrorez Izraela Silvestrea
(Denkmäler des Theaters, XI Mappe: Feste des Sonnenkönigs)



MIA ČORAK u filmu »Umirući labud«

kljom i Onogoštom, pa je B. na njemu morao biti važna stanica. Po narodnoj predaji B. su podigli Rimljani, a u 14. st. postaje on biskupskim sijelom. Prodiranje Turaka prisiljava stanovnike manjih gradova, da se sele u veće primorske gradove, pa je tako i B. u 15. st. opustio i više nije obnavljan. S. M. Š.

BALET (franc. ballet, tal. balletto »malen ples« od ballo »ples«), plesna izvedba, praćena glazbom. U Španjolskoj i Francuskoj, a pogotovu u Italiji, nastaje balet na dvorovima kao pantomimsko-plesni prikaz u svečanim zgodama. U Francuskoj je prvi balet skladao 1581 Baldasarini, a izvela ga je kraljica, princese i dvorjanstvo. Za Henrika IV., Marije Medici i Richelieua ulazi balet sve više u programe dvorskih zabava. Za Luja XIV. osniva se u Parizu velika opera, a balet dobiva jači umjetnički oblik. Skladatelj Lully i baletni učitelj Beauchamps umeću u pojedine opere t. zv. baletne divertissemente. G. 1662 osnovana je u Parizu Kr. akademija plesa. Do 1681 plešu samo muškarci, a tek otada i plesačice, no njihovo pravo značenje ide tek od 1730. B. je reformirao Jean-Georges Noverre (1727—1810), koji ga odijeli od opere i dade mu karakter samostalne umjetničke grane. U 19. st. daju se u kazalištima baleti redovito, ali su većinom pantomimskog karaktera s pojedinim plesnim točkama. Carlo Blasis uvodi ples na vršcima prstiju. Krajem 19. st. gubi b. prvotno značenje plesne umjetnosti uopće, a napose u operi radi prevlasti Wagnerovih glazbenih drama, koje ga odbacuju. Nova baletna era nastaje sada u Petrogradu, gdje u carskom teatru balet doživljuje sjajan uspon. Turneje ruskog baleta po Evropi stvaraju u početku 20. st. njegovu obnovu. Ruske plesačice Ana Pavlova, Tamara Karsavina, plesač Nižinski i koreograf Mihajlo Fokin stječu svjetski glas. U Monte Carlu i Parizu stvara Sergije Djagilev sa svojim ansamblom na osnovi klasične škole nove moderne oblike. S njim surađuju ruski i francuski moderni skladatelji (Stravinski, Prokofjev, Milhaud, Auric), te čitav niz slikara-scenografa Rusa i Francuza (Bakst, Picasso). Iz tog je ansambla proizašao slavni plesač Sergije Lifar. Modernizirani ples, koji se dijelom vraća ritmičko-pantomimskim kretnjama tijela, te je više gimnastički izražaj nego balet, ima svoje pobornike u Jeanu Borlinu (Švedska), Kurtu Joosu (Engleska), Mary Wiegman i Rudolfu Labanu (Njemačka).

U zagrebačkom kazalištu daje se 1892 kao prva baletna predstava Bayerova *Vila lutaka* u izvedbi članova drame. Miletić uvodi balet kao posebnu kazališnu granu, angažiravši 1894 kao primabalerinu i baletnog učitelja Emu Grondonu, koja postavlja plesove u operama i daje samostalne balete *Đačka ljubav, Kopelija, Rococo* (1895), *Sunce i zemlja* (1896), *Gizela, Bečki valčik, Olga* (1897). Prvi hrvatski baleti su *Jela* (1895) od Bele Adamovića i *Na Plitvička jezera* od Srećka Albinija (1898). Kad je 1902 opera raspuštena, nestaje i baleta, ali s obnovom opere 1909 osnovana je i baletna škola, koju kao baletni učitelji, a većim dijelom i kao primabalerine vode Hana Vojaček, Klotilda Astrup i Claire Genta, Emilija Strigel, Anđela Godler-Fiala, Josipa Weiss i Draga Špoljar. Za to vrijeme sudjeluje balet samo u opernim i operetnim predstavama. Novo razdoblje nastupa 1921 dolaskom primabalerine bivšeg Imperatorskog teatra u Moskvi Margarete Froman i njezina brata Maksimilijana s nekoliko vrsnih plesačica. Taj ansambl, popunjen domaćim silama te učenicama, što ih je privatno pripremao baletni studio Margarete Froman, daje čitav niz značajnih premijera i upoznaje Zagreb s najznačajnijim baletnim djelima kao što su: Chopin *Vizije noći*, Čajkovski *Labuđe jezero*, Delibes *Kopelija* (1921), Rimski-Korsakov *Šeherezada*, Borodin *Polovjecki plesovi*, Bayer *Vila lutaka* (1922), Stravinski *Petruška*, Balakirjev *Tamara* (1923), Schumann *Karneval* (1924), Rožicki *Pan Twardowski* (1925), Casella *Žara*, Debussy *Kutija igračaka* (1927), Falla *Trorogi šešir* (1930), Nedbal *Priča o Honzi* (1931), Čajkovski *Ščelkunčik* (1932), Vitězslav Novak *Mladost* i *Nikotina* (1936). Istodobno se daju i izvorne baletne premijere hrvatskih autora: Zajc-Baranović *Svatovac* (1922), Širola-Babić *Sjene* (1923), Baranović *Licitarsko srce* (1924) i *Imbrek z nosom* (1935), Šafranek-Kavić *Figurine* (1926) i *Sanje* (1934), Papandopulo *Zlato* (1930), Lhotka *Đavo u selu* (1937) i *Lûk* (1940). Uporedo s baletom razvija se i umjetnost njegove opreme (dekoracije, kostimi), pri čemu surađuju scenografi Ljubo Babić, Maksimilijan Vanka, Marijan Trepše, Pavel Froman, Sergije Glumac i dr. U za-



(Foto Enkelmann)
HARALD KREUTZBERG KAO TILL EULENSPIEGEL
(Menschenschönheit)



K. BARANOVIĆ, Imbrek s nosom. Inscenacija Lj. Babića (Foto Tonka)

grebačkom baletu je uzgojena i u njemu započela svoje djelovanje i hrvatska plesačica svjetskoga glasa Mia Čorak.

LIT.: A. Levinson, *Meister des Ballets*, 1923; O. Bie, *Der Tanz*, 1925; J. Gregor-Fülöp Miller, *Das russische Theater*, 1928. S. B.

Baletna glazba prati plesne izvedbe baleta, koji se valjda razvio iz antiknih pantomima. Ma da se već za humanizma kod različnih dvorskih svečanosti javljaju takve pantomimske priredbe u Italiji i Francuskoj (u Engleskoj kao *masques*), to se odmah u vrijeme postanka opere (početkom 17. st.) javljaju prvi skladatelji pravih baleta (u današnjem smislu riječi). Među ovima se ističe kćerka Caccinijeva Francesca, pa i genijalni tvorac prvih velikih opera Claudio Monteverdi. Bujan je razvitak baleta na francuskom dvoru, gdje su dvorski krugovi, a uz njih i sami francuski kraljevi, aktivno nastupali kod takvih priredaba. Lully je komponirao glazbu za više takvih balet-opera, jer su u njima među plesnim prikazivanjima umetane i pojedine solističke arije. Glazba je baš u tim plesnim stavcima baleta našla pravo područje svog samostalnog razvitka, jer je — oslobođena veze s pjevanjem — morala značajkama ritmijskim, pa melodikom i šarolikošću orkestralnog zvuka dočarati ugođaj zbivanja na pozornici. Baletna glazba ima i dalje u francuskoj operi zamašan udio i onda, kad je balet samo umetak u operu (Rameau i Grétry). Iz pojedinih baletnih stavaka Lullyjevih opera razvila se suita, ciklička orkestralna forma, koja u baroknoj glazbi ima zamašnu zadaću. No i u velikoj operi balet ima znatan udio. Reformatori opere (Gluck i Wagner) nastojali su balet (kao vanjsku napravu opere) ukloniti ili ga upotrijebiti samo na mjestima, gdje je to dramska logika zahtijevala. Ipak je sam Gluck pisao balete, štoviše i za bizaran sadržaj *Don Juana*. Velik zamašaj dobio je balet kao samostalna forma scenske umjetnosti u ruskoj glazbi, i to počevši od postavljanja nekih djela, koja prvotno nisu bila namijenjena baletnom prikazivanju (Rimski-Korsakov *Šeherezada*, Balakirjev *Tamara*). Balet postaje važnim područjem stvaranja najistaknutijih ruskih i drugih modernih skladatelja, koji su u igri svijetla i sjene, pokretu stiliziranih likova (na način marioneta) našli sredstva za sjajnu karakterizaciju svojih zamisli groteske i satire. Jedan od najistaknutijih prvaka današnje generacije evropskih skladatelja, Igor Stravinski, dao je u svojoj baletnoj glazbi uzore za svoj objektivni stil, u kojem glazba i ne će ništa drugo predočivati nego zamamnu zvučnu pojavu. U baletnu glazbu modernih skladatelja proniču snažno elementi pučke muzike primitivnih i egzotičnih naroda (naročito svojim poliritmijskim obrascima), ali i elementi američke jazz-band muzike. Od hrvatskih skladatelja baletnoj je glazbi obratio prvi svoju pažnju Albini, poslije Širola, Papandopulo, Dobronić, Baranović, Šafranek, a uz tijesnu je suradnju s baletnim parom Piom i Pinom Mlakarom i Lhotka realizirao dosada već 3 baletna djela koristeći se elementima narodne glazbe južnih Slavena.

LIT.: L. Celler, *Les origines de l'opéra et le ballet de la Reine*, Pariz 1868; H. Prunières, *Le ballet de cour en France avant Benserade et Lully*, Pariz 1914; A. E. Johnson, *The russian ballet*, London 1913. B. Š.

BALFE, Michael William, ✳ Dublin 15. V. 1808, † Rowney-Abbey (Hertfordshire) 20. X. 1870, pjevač i skladatelj. Proputovao je Italiju, Francusku, Njemačku i Rusiju. Napisao je brojne opere uvijek u jeziku zemlje, u kojoj ih je dao izvoditi. Njegove su među ostalim opere: *Enrico quarto al passo della Marna* (1833), *The Siege of Rochelle* (1835), *Catherine Grey* (1837), *Falstaff* (1838), *Keolanthe* (1840), *Le Puits d'amour* (1843), *La Bohémienne* (1843), *Les Quatre Fils Aymon* (1844), *L'Étoile de Séville* (1845), *The Bandman* (1846), *The Maid of honour* (1847), *Pittore e Duca* (1856), *The Rose of Castile* (1857), *Satanella* (1858), *Bianca* (1860), *The Puritan's Daughter* (1861), *The Armourer of Nantes* (1863) i dr. Njegova su djela pisana vrlo korektno i svjedoče o lakoći, kojom ih je radio.

BALFOUR, 1. Arthur James, Earl of, ✳ Whittinghame (Haddingtonshire) 25. VII. 1848, † Fisher's Hill, Woking (Surrey) 19. III. 1930, engleski državnik i filozof. Kao član konzervativne stranke ulazi 1874 u Donju kuću i postaje privatnim tajnikom svog ujaka lorda Salisbury-a, 1885 ministrom u Salisburyjevu kabinetu, a 1887 glavnim tajnikom za Irsku. G. 1891—1892 pa opet od 1895 je vođa konzervativaca u Donjoj kući i prvi lord državne riznice. Kao na-



(Foto Tonka)
K. BARANOVIĆ, Licitarsko srce. Inscenacija M. Vanke

sljednik Salisburyja postaje ministrom predsjednikom (1902—1905). Kad je J. Chamberlain razvio veliku propagandu u korist zaštitnih carina, B. zauzima posredujuće držanje. Za njegove vlade je 1904 uglavljen englesko-francuski sporazum i obnovljen savez između Engleske i Japana. U opoziciji, neko vrijeme suzbija reforme liberalne vlade, a zatim napušta vodstvo stranke. S ulaskom konzervativaca u kabinet Asquitha 1915 B. postaje prvi lord admiraliteta, a u kabinetu Lloyd Georgea 1916 ministar vanjskih posala. 2. XI. 1917 izdao je t. zv. Balfourovu deklaraciju o stvaranju »narodne domovine« za Židove u Palestini. G. 1919 postaje lord-predsjednikom tajnog vijeća, 1922 dobiva red podvezice i naslov earla te prelazi u Gornju kuću, a 1925 je ponovno lord-predsjednik tajnog vijeća u kabinetu Baldwina. Kao član imperijalne konferencije izradio je 1926 izvještaj, koji je dao temelj položaju dominiona u krugu britanskog carstva.

BIBL.: *Defence of Philosophic Doubt*, London 1879; *Essays and Addresses*, Edinburgh 1893; *The Foundations of Belief*, London 1895; *Reflections suggested by the New Theory of Matter*, London 1904; *Questionings on Criticism and Beauty*, Oxford 1909; *Theism and Humanism*, London 1915; *Essays speculative and political*, London 1920; *Theism and Thought*, London 1923.

LIT.: B. E. C. Dugdale, *Arthur James Balfour, first earl of Balfour*, New York 1937². J. N.

Kao filozof B. je blizu engleskom pragmatizmu, što ga pod imenom humanizma zastupa F. C. Schiller. Po B-u teorijski je i praktički neosnovan »naturalizam«, t. j. nazor koji uzima, da prirodonaučno mišljenje predstavlja granicu ljudskoga spoznavanja. Razumski stav ne može obuhvatiti ni zadovoljiti sve potrebe ljudske niti se u njem samom može razviti jedinstven i cjelovit nazor o svijetu. Pored misaonih osnova dolaze pri izgrađivanju životnoga sustava ljudskoga u obzir i ne-racionalni faktori, što stvaraju vjerovanja (»belief«), a B. ih obuhvaća pod pojmom autoriteta. Etičke, estetske i religijske vrednote traže uporište u nekoj umnoj instanciji, iako se ona razumski ne da potpuno dohvatiti. Činjenica pak, da i razumska (logička) spoznaja ostaje uvijek samo u granicama vjerojatnosti i da se ni po tom ne razlikuje od pretpostavaka uvjerenja, upućuje na to, da se traži izmir između znanja i idealnih zahtjeva umne svijesti. A. B-a.

2. **Francis Maitland**, ✱ Edinburgh 1851, † kod uspinjanja na L'Aiguille Blanche na Mont Blancu 19. VII. 1862, engleski fiziolog, mlađi brat predašnjega. Glavno mu je djelo *Comparative Embriology*. U.

BALI, najzapadniji otok Maloga Sundajskog Otočja, između Lomboka i Jave, 5600 km², 750.000 stan., 134 na km². Plodno tercijarno humlje izdiže se prema istoku u vulkanskom isponu Gunung Agung 3200 m nad more. Otok je bogat rižom i kokosovom palmom, kukuruzom i pamukom, duhanom i kavom, različitim voćem i stokom, a izvozi mnogo riže i dosta kave i stoke. Velikih naselja nema, najveće je Singa Radja sa 10.000 stan. Žitelji su Malajci, do kojih je prodirao islam već u 15. st., ali su sve do danas sačuvali brahmanizam, stari način življenja, podjelu u četiri kaste, davno pismo, hramove i rezbarije životinjskih likova u drvu. Otporni su bili i prema Nizozemcima, kojima su se domaći knezovi pokorili poslije žestokih bojeva tek 1849, ali nemira ima još danas. N. Ž.

BALICKI, Zygmunt, ✱ Lublin 30. XII. 1858, † Petrograd 12. IX. 1916, poljski političar, narodni socijalist, kasnije uz Romana Dmowskoga narodni demokrat. Organizator omladine, emigrant, urednik mjesečnika Przegląd Narodowy od 1908 do 1914. Prije nego su Nijemci 1914 zauzeli Varšavu, preselio se zajedno s narodnim odborom u Petrograd. U raspravi *Egoizm narodowy wobec etyki* (1902) smatra B. narod najvišom društvenom individualnošću, koja će stvoriti u Poljskoj tip vojnika-državljanina. Socijalni je problem u psihološkoj spoznaji zajedničkih dojmova, pojmova, sudova i shvaćanja među ljudima, koji zajedno žive. Njima odgovaraju pojmovi: narod, društvo, puk i država.

BIBL.: *Psychologja społeczna, czynności poznania* (1912). J. B-ć.

BALIČEVIĆ, fra Franjo, ✱ Ričica kod Kr. Sutjeske u Bosni, † Fojnica 2. II. 1615, bosanski biskup franjevac (u stranim izvorima »De Stephano« i »Falconi«). Bogosloviju je učio u Italiji. G. 1587 izabran je bosanskim provincijalom, a 14. XI. 1588 imenovala ga je Sv. Stolica bosanskim biskupom. Kako B. nije bio imenovan bosanskim biskupom na prijedlog ugar.-hrv. kralja, njegovo je imenovanje dovelo do spora između bečkoga dvora i rimske kurije. Spor je na koncu tako riješen, da je B. i dalje vršio povjerenu mu biskupsku dužnost, a počasna prava i naslov bosanskoga biskupa dobili su drugi. Proputovao je više puta Bosnu i okolne krajeve organizirajući duhovnu pastvu. U Rim je poslao dva iscrpna izvještaja o svom radu i biskupskim pohodima. Ti su izvještaji dragocjeni izvori za poznavanje stanja Hrvata katolika pod turskim gospodstvom koncem 16. st.



(Foto Szanto)

DJEVOJKE S OTOKA BALI

LIT.: K. Horvat, *Noviji historijski spomenici za povjest Bosne* u Glasniku zem. muzeja, Sarajevo 1909; Fermendžin, *Acta Bosnae*; Farlatti, *Illyricum Sacrum*, sv. IV.; J. Božitković, *Kritički ispit popisa bosanskih vikara i provincijala*, Beograd 1935. D. M-ć.

BALIĆ, fra Karlo, ✱ Katuni 1899, profesor na franjevačkom sveučilištu u Rimu (*Antonianum*), stručnjak u mariologiji srednjega vijeka, organizator slavenskih skotističkih kongresa (Zagreb, Krakov), utemeljitelj knjižnice: Bibl. Mariana medii aevi, predsjednik međunarodne komisije za izdavanje djela I. Duns Skota.

BIBL.: *Les commentaires de Jean Duns Scot...*, Louvain 1927; *Joannis Duns Scoti Theologiae Marianae elementa*, Šibenik 1933; *Ratio criticae editionis operum I. D. S.*, Rim 1939; *Kroz Marijin perivoj*, Šibenik 1931. St. P.

BALIEV, Nikita F., † New York 1936, ruski kazališni radnik. Zauzima odlično mjesto u povijesti ruskog, a donekle i međunarodnog kazališta. Stvorio je kazalište malih forma, t. zv. vedru umjetnost, podigavši je na visinu velike, prave i čiste umjetnosti. U nizu reformatora ruskog kazališta stoji odmah iza K. S. Stanislavskoga. Isprva kao skroman glumac Moskovskog Hudožestvenog Teatra svratio je na sebe pažnju sjajnim nastupima na intimnim umjetničkim zabavama, pokazavši prekrasan ukus, živu maštu, humor, dosjetljivost, neodoljivu veselost i dar oštrog promatranja. Sve je te vrline razvio u svojem kazalištu *Letučaja myš* (Šišmiš), koje je osnovao 1908 u Moskvi. Od 1919 gostovao je uspješno kao emigrant sa svojim kazalištem u Evropi i Americi. N. F.

BALIJE su skupina među hercegovačkim seljaštvom islamske vjere, nastanjeni u području visokih planina (oko Veleža, na sjeveru Maglića, Zelen gore, oko Visočice, Bjelašnice i u Borču na Neretvi). Radi slabih prometnih veza s islamskim središtima balije su dosta kasno primile islam, i to u nedovoljnoj mjeri, pa je, čini se, to razlog, da ih je ostalo muslimansko stanovništvo preziralo. Muslimansko seljaštvo pripovijeda o njima: Ne vrše uredno propise islamske vjere, ne kriju žene kao drugi muslimani, nikada se ne kupaju i rijetko idu u džamiju. O podrijetlu balija postoje dvije teorije: K. Patsch-a, koji je u njima nazirao ostatke starog romanskog stanovništva, i G. Weiganda, koji je u balijama vidio mongolski tip. Nijedna od ovih teorija nije međutim dokazana.

LIT.: J. Dedijer, *Hercegovina*, Beograd 1909. M. Hj.

BALILLA → **Fašizam.**

BALIŃSKI, Karol, ✱ kraj Lublina 1817, † Lavov 1864, poljski pjesnik. G. 1833 Rusi su ga internirali, a zatim ga kroz četiri godine držali zatočena u Sibiriji. Iza toga je sve do pod kraj svoga života živio u Francuskoj. Njegove pjesme, od kojih je prva zbirka izišla 1849, nadahnute su religioznim osjećajem, koji katkada prelazi u mistiku.

BALISTIKA je nauka, koja proučava put puščanog ili topovskog zrna u cijevi i u zraku ili put kojeg drugog izbačenog tijela. To je osnovna vojna nauka, i samo pomoću njena potpunog poznavanja može se postići uspjeh kod gađanja i ocijeniti vrijednost nekog oružja. Svrha je

svakom gađanju, da se pogodi cilj, a put i ponašanje zrna do cilja proučava balistika, i to na osnovi matematike i mehanike.

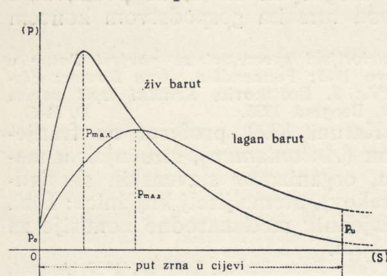
Ovu nauku dijelimo na unutarnju balistiku, koja proučava put i ponašanje zrna od časa njegova pomaka pa do napuštanja usta cijevi, i na vanjsku balistiku, koja proučava put zrna od časa, kad napusti usta cijevi do časa, kad udari u cilj.

Glavni elementi unutarnje balistike su cijev, zrno i pogonsko sredstvo, t. j. barut.

Cijev u svojoj šupljini ima barutni prostor, ležište zrna i vodište. Vodište ima žljebove, kojima je zadatak, da daju zrnu okretajnu brzinu oko uzdužne osi. Zrno je cilindričnog oblika sa stožastim vrhom i s prstenom iz bakra, da se poput vijka uvije u žljebove cijevi. Time zrno dobije potrebnu okretajnu brzinu.

Baruta ima crnih, nitroceluloznih, nitroglicerinskih i drugih, a sastavljeni su od različnih kemijskih spojeva.

Kad se zapali barut, oslobodi se potencijalna energija, te pritisak barutnih plinova izbaci zrno iz cijevi. Pritisak se izražava atmosferama, a mjeri se prema djelovanju na jedan bakreni valjčić (crusher). Taj bakreni valjčić nalazi se smješten u željeznom cilindru tako, da na njega djeluje pritisak barutnih plinova preko jednog klipa. Ovaj cilindar metne se u topovsku cijev. Zbog djelovanja pritiska barutnih plinova smanji se visina valjčića. Kad se izvadi, izmjeri se visina i s pomoću tablica nađe pritisak, koji je bio u cijevi. Neki baruti izgaraju brže, a drugi sporije, pa prema tome razlikujemo žive barute i lagane barute. Cjelokupan pritisak barutnih plinova ne iskorišćuje se samo na povećanje napredne brzine zrna, već i na svladavanje otpora kod usjecanja u žljebove, trenja, otpora zraka i otpora zbog kosine žljebova, koji zrnu daju okretajnu brzinu.



Sl. 1

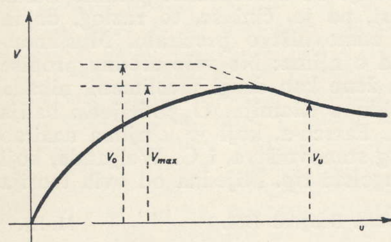
Krivulja barutnih pritisaka, koja se može dobiti na taj način, da se pritisak prenosi pomoću pera na jednu ploču, vidi se iz sl. 1.

Jednadžbe, koje služe za izračunavanje kretanja zrna u cijevi jesu:

1. jednadžba brzine izgaranja baruta; 2. jednadžba pretvaranja energije, oslobođene izgaranjem baruta, u rad i živu silu zrna; 3. jednadžba o kretanju zrna; 4. jednadžba o širenju barutnih plinova poslije izgaranja baruta.

Unutarnja balistika rješava sve zadaće, što se tiče konstrukcije topa i ostalog oružja, te usklađuje sve odnose između barutnog punjenja, otpornosti topovske cijevi i konstrukcije zrna. Prema prednjim podatcima ima svaki top ili oružje određenu brzinu, kojom izbacuje zrno iz cijevi, a ta se brzina zove početna brzina zrna (v_0).

Tumačenje početne brzine. Na ustima cijevi brzina ima vrijednost v_u, no barutni plinovi i dalje djeluju na zrno, t. j. poslije izlaza zrna iz cijevi i brzina se povećava sve dotle, dok se ne izjednači povećanje brzine zrna zbog učinka barutnih plinova sa smanjenjem brzine zbog otpora zraka. U ovom času brzina dostiže svoju najveću vrijednost. Ako se ova najveća vrijednost svede na usta cijevi, vodeći računa o otporu zraka, dobijemo početnu brzinu v_0 (sl. 2).

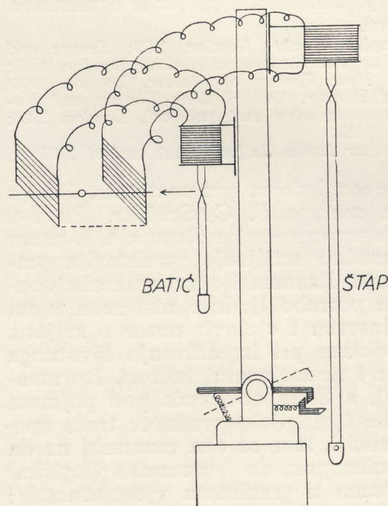


Sl. 2

Početna brzina je vrlo važan podatak za oružje, jer što je početna brzina veća, to će i domet dotičnog oružja biti veći. Nijemci su u svjetskom ratu (1914—1918) postigli u tom pogledu vrlo velike uspjehe s t. zv. pariskim topom. Tim topom oni su gađali Pariz iz daljine od 120 km.

Mjerenje početne brzine može se izvesti pomoću prekida strujnog kruga. Ako postavimo dva okvira jedan nedaleko drugog ispred usta cijevi, od kojih svaki ima namote žica, koje su u vezi s električnom strujom, to će zrno kod svoga leta prekinuti struju najprije u prvom strujokrugu, zatim u drugom. Na tom principu radi na pr. Wheastonov sat. Taj je sat zbog djelovanja elektromagneta zaustavljen, a stavlja se u pogon, čim se prekine struja u prvom strujokrugu, t. j. kazalo se pod težinom utega okreće. Kad zrno prođe drugi okvir, prekine se struja, i sat se zaustavi.

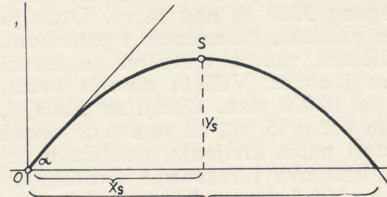
Budući da dobijemo na taj način vrijeme, onda se lako proračuna brzina iz jednadžbe: $v = \frac{a}{t}$; (v brzina, a razmak između okvira, t vrijeme).



Sl. 3

Ova osnovna ideja poslije se poboljšala, te se konstruirao vrlo velik broj sprava, koje rade na tom principu. Najpoznatija od njih je sprava od Boulangé-a (sl. 3). Ona se sastoji također iz dva okvira s električnim namotima i jednog štapa, koji visi na elektromagnetu. Kad se prekine struja u prvom strujokrugu, štap, koji je visio na elektromagnetu, više se ne drži te počne padati, a kad se prekine struja u drugom strujokrugu, otkači se jedan batić, koji udari u sistem poluga. Jedna od tih poluga je u obliku noža i udari u štap, koji pada. Prema tome put označen na štapu stoji u razmjeru s prekidanjem struje u prvom strujokrugu i drugom. Iz dužine označene na štapu može se pomoću tablica dobiti v_0.

Osim ovih metoda, koje se temelje na prekidu električne struje, postoje danas optičko-fotografske metode, pomoću kojih se mjeri brzina mnogo točnije.



Sl. 4

Vanjska balistika u bezračnom prostoru. Težište zrna, koje je izbačeno iz cijevi pod kutom α, obzirom na vodoravnu ravninu i s početnom brzinom v_0, letjet će po paraboli (sl. 4).

Zrno prevaljuje put vxt, a zbog zemljine sile teže $\frac{g}{2}t^2$, prema tome je:

$$y = x \operatorname{tg}\alpha - \frac{g}{2}t^2$$

$$x = v_0 t \cdot \cos\alpha$$

$$t = \frac{x}{v_0} \cos\alpha$$

$$y = x \operatorname{tg}\alpha - \frac{gx^2}{2v_0^2} \cos^2\alpha$$

Ovo je formula parabole.

U balistici zove se put zrna »putanja«, 0 zove se početna točka, x_0 vodoravni domet, S tjeme putanje, α polazni kut, T vrijeme letenja.

Iz gornjih formula slijedi, da je:

$$X_0 = \frac{v_0^2 \sin 2\alpha}{g}$$

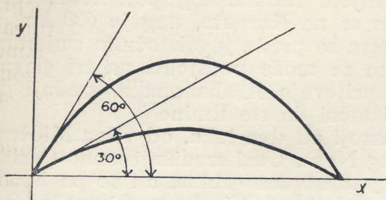
$$X_s = \frac{v_0^2 \sin 2\alpha}{2g}$$

$$T_0 = \frac{2v_0 \cdot \sin\alpha}{g}$$

$$Y_s = \frac{x_0 \cdot \operatorname{tg}\alpha}{4}$$

Na osnovi ovih jednadžbi vidimo, da je domet najveći pod 45^0 i da je domet svakog kuta do 45^0 jednak njegovu komplementu.

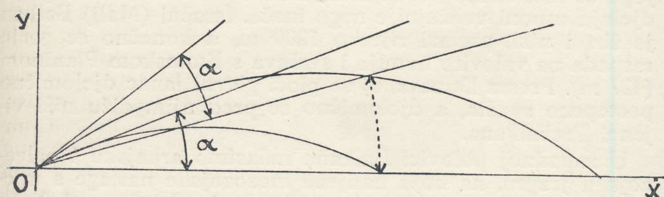
Prema tome se isti domet može dobiti na pr. s 30^0 ili 60^0 (sl. 5.).



Sl. 5

Utjecaj početne brzine v_0. Ako je α konstantno, a v_0 se mijenja, to će kod veće početne brzine biti putanja položenija za isti domet.

Pravilo zaokretanja putanje. Kod praktičnih zadaća može se zrno izbaciti na kosu površinu, te je pitanje, na koji način će se postići određeni domet. Teoretskim razmatranjem dokazalo se, ako je polazni kut manji od 20^0, to se putanje, pod predpostavkom,

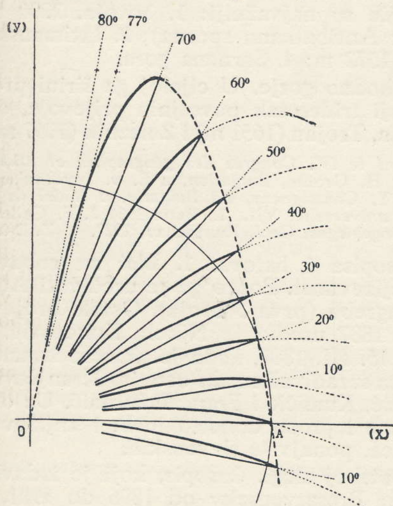


Sl. 6

da je v_0 jednako, mogu smatrati kao dijelovi jednog te istog kružnog luka. Na temelju toga pravila izvjesna kraća putanja može se smatrati kao dio druge veće putanje (sl. 6.).

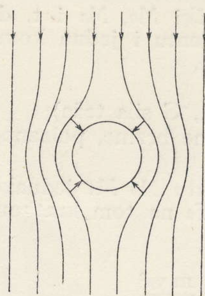
Ovo pravilo dopušta zaokretanje putanje oko ishodne točke o. No to okretanje moguće je samo do 20^0, a da ne nastanu velike pogreške.

Pravilo zaokretanja putanje mnogo se primjenjuje kod topničkih gađanja na zemljištu, gdje top i cilj nije gotovo nikada na vodoravnoj ravnini ili na potpuno istoj nadmorskoj visini. Kod gađanja visokih ciljeva ovo se pravilo ne može primijeniti. Radi toga na ciljeve u zraku (na pr. zrakoplove) za istu kosu daljinu odgovarat će drugi polazni kut, odnosno isti polazni kut dat će različne daljine. Radi toga je dobivanje potrebnih podataka za gađanje protiv zrakoplova složenije nego je to kod gađanja na ciljeve u vodoravnoj ravnini, odnosno kod razlika do 20^0 (sl. 7.).



Sl. 7

Vanjska balistika u zračnom prostoru. Krivulja leta zrna oblikuje se u zraku, jer na zrno djeluje osim sile teže i otpor zraka. Ako se kugla nalazi u struji zraka ili vode, čestice ove materije zaobilazit će kuglu (sl. 8.).


Sl. 8

Kod ispaljenog zrna ova se pojava komplicira, jer nastaje trenje zračnih čestica između sebe i s čvrstim tijelom. Zbog trenja stvaraju se kod leta iza zrna virovi, a osim toga nastaju u zračnom prostoru oko zrna valovi. Probijanje zrna kroz zrak je slična pojava kao probijanje broda kroz vodu (sl. 9. i → sl. 13. pod *Aeromehanika*).

Ako se uzme, da uzdužna os zrna leži točno u pravcu leta težišta zrna, onda će otpor zraka odgovarati ovim veličinama:

a) okomitom presjeku zrna na uzdužnu os $R^2\pi$;
b) gustoći zraka Δ, koja je proračunana iz temperature, pritiska i vlage; Δ je uzeto u odnosu na normalnu gustoću Δ_0;
c) koeficijentu, koji zavisi o obliku zrna »i«;
d) jednoj funkciji brzine f (v).

Prema tome će jednadžba za otpor biti:

$$W = R^2 . \pi . \frac{\Delta}{\Delta_0} . i . f(v).$$

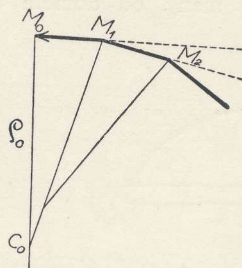
Na osnovi empirijskih istraživanja može se bar donekle točno odrediti »i« i f (v).

Budući da otpor zraka zavisi o obliku zrna, to je prema tome važno pitanje, kakav će oblik imati zrno obzirom na početnu brzinu.

Dokazano je, da su kod velikih početnih brzina najbolja zrna sa šiljastim vrhom i stožastim zadnjim dijelom. Ovakva su zrna za velike domete.

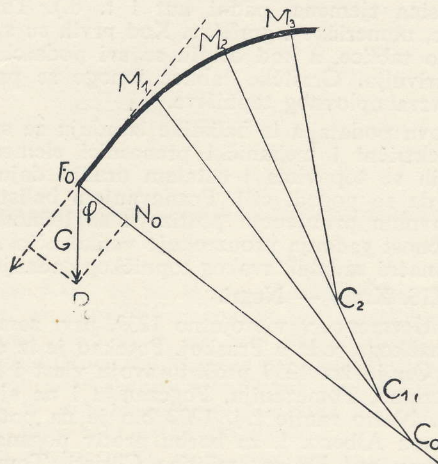

Sl. 9

Kao što se iz prednjeg vidi, otpor zraka se može izračunati, a prema tome i krivulja leta zrna, jer su nam poznati sada svi podatci, koji utječu na let zrna, a to su: početna brzina, sila teže i otpor zraka.



Sl. 10

Krivulja leta zrna (putanja) u zračnom prostoru. Putanja nije nikakva geometrijski pravilna krivulja, koja bi se dala izraziti jednadžbom, pa se za proračunavanje ove putanje mora poslužiti metodom postepenog izračunavanja pojedinih lukova do konačnog proračuna cijele putanje. Ova metoda može biti posve matematička (metoda Piton-Bressant i Hélie, metoda komisije Gâvre, metoda Duchême i t. d.) ili grafička (metoda Poncelet i Didion, metoda Cranz i Rothe i t. d.). Primjera radi navodimo postupak po Ponceletu (sl. 10 i 11).



Sl. 11

Grafički postupak kod Ponceleta vrši se pomoću zakona o kinetičkoj energiji. Uzme se polazna točka X u M_0 (sl. 10) i cijela se putanja razdijeli u male dijelove $M_0 M_1$, $M_1 M_2$ i t. d., tako da iz putanje dobijemo poligon s mnogo kratkih stranica. Otpor zraka je u protivnom smjeru tangente $M_0 M_1$ t. j. $M_1 M_0$, a u istom smjeru djeluje jedna komponenta sile teže.

Silu teže zamišljamo si u svakoj točki M_0, M_1 i t. d. rastavljenu u jednu vertikalnu komponentu i jednu komponentu uzduž tangente $N_0 P_0$ (sl. 11).

Dakle u M_0 djeluje zbroj sila

$F_0 = W + G \sin \varphi$ (W otpor zraka, G sila teže).

Ova sila može se izračunati iz početne brzine, polaznog ugla i otpora zraka.

Dakle smanjenje žive sile zrna na putu $M_0 M_1$ jednako je radu F_0 pod pretpostavkom, da je F_0 na tom kratkom dijelu jedna konstantna veličina.

Iz toga slijedi jednadžba:

$$M_0 M_1 \,.\, F_0 = \frac{m v_1^2}{2} - \frac{m v_0^2}{2}$$

Odatle se može izračunati veličina v_1, jer se poznaje F_0, v_0 i masa zrna, a $M_0 M_1$ izabere se po volji malen luk.

Komponenta sile teže $M_0 N_0$ ili sila u N_0 prouzrokuje savijanje puta zrna, a njena veličina je $N_0 = m \frac{v_0^2}{\varrho_0}$.

Odavle se može dobiti radius krivine (ϱ_0) u točki M_0 tako, da se iz C_0 opiše kratak luk $M_0 M_1$.

Na taj način došlo se do točke M_1, gdje je novi smjer tangente, te se radnja ponavlja.

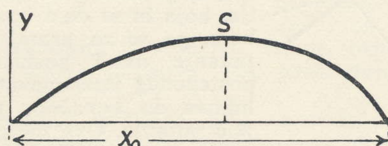
Kada zrno prođe tjeme putanje, mora se paziti, jer je tada komponenta sile teže suprotna otporu zraka.

Vrijeme letenja zrna proračuna se na taj način, da se zbroje vremena t ovih dijelova luka a t se dobije izvodom:

$$t = \frac{M_0 M_1}{\frac{v_0 + v_1}{2}}$$

Osobine putanje odnosno balističke krivulje u zračnom prostoru jesu:

1. krivulja je nesimetrična, 2. tjeme putanje nalazi se bliže upadnoj točki, 3. krivina silaznog kraka je veća od uzlaznog, 4. horizontalni domet je manji od dometa u zrakopraznom prostoru (sl. 12.).



Sl. 12

Proračuni putanja su najvažniji podatci za pravilno iskorišćenje oružja, te se njima poklanja velika pažnja. Na osnovi ovih podataka izrađuju se tablice gađanja, koje sadrže sve potrebne elemente kod gađanja (elevacija, domet, visina tjemena, padni kut i t. d.). Tablica ima dvije vrste, numeričke i grafičke. Kod prvih su svi podatci složeni kao tablice, a kod drufih su svi podatci prikazani pomoću krivulja. Grafičke tablice mnogo se primjenjuju kod protivzrakoplovnog topništva.

Na osnovu podataka iz balistike izrađuju se sprave (računari, električni i mehanički prenosnici elemenata), pomoću kojih se topovima i ostalom oružju daju potrebni elementi, da se pogodi cilj. Poznavanjem balistike i njenom ispravnom primjenom postizava se točnost gađanja. Velika točnost gađanja prouzrokuje velike učinke na cilju, a to je konačni zadatak svakog topničkog gađanja. I. Ho-t.

BALISTIS, Krsto → **Negri.**

BALK, Hermann, † vjerojatno 1239, prvi zemaljski meštar Njemačkoga reda u Pruskoj. Potekao je iz donjosaske porodice. On je iza 1230 proširio svoju vlast i kršćanstvo na Kulmerland, Pomezaniju, Pogezaniju i na sjeverni dio Ermlanda. Nešto ranije t. j. 1202 bio je na poticaj livonskog biskupa Alberta I. za borbu protiv pogana u Livonskoj osnovan red Fratres militiae Christi. Tomu je redu njemačko ime bilo Schwertbrüderorden, a imao je pravila templarskoga reda. Njemačko mu je ime nastalo po tom, što su mu članovi na bijelom plaštu imali crveni mač i križ. Nakon poraza kod Saule 1237 združio se red Fratres militiae Christi s Njemačkim redom u jedno, pa je B. k svojim dosadašnjim krajevima pridružio još i Livonsku, Kuronsku i dijelove Estonske. U tim je krajevima naselio njemačke koloniste i osnovao brojne gradove, među njima Thorn, Kulm, Rheden, Marienwerder, Elbing i dr.

LIT.: Mülverstedt u Zeitschrift für die preussische Geschichte, VI.; *Allgemeine deutsche Biographie*, II., Leipzig; Bunge, *Der Orden der Schwertbrüder*, 1875; Seraphim, *Geschichte Liv-, Est- und Kurlands*, 3 sv. 2. izd. 1897—1904; Isti, *Geschichte von Livland*, I., 1906.

BALKAN (tur., bug. »Stara planina«, u starini Haemus) nalazi se u istočnom dijelu Balkanskog poluotoka. Kod Crne Rijeke nadovezuje se na Karpate, dug je 600 km, a širok 20—45 km, do Iskera se pruža jugoistočnim smjerom, a dalje istočnim. Balkan se može podijeliti na tri glavna dijela; zapadni ide do prijevoja Arabakonaka, srednji do prijevoja Železnika, a istočni do rta Emine.

Zapadni Balkan se sastoji od dva luka, od višeg Midžora (2190 m) i nižeg Babinog Nosa. Uski središnji lanac (Veliki Balkan) je gotovo sav jedinstvena grbina, ali se na istoku javlja opet sve veća paralelizam. Visokogorski značaj ima između prijevoja Arabakonaka (988 m) i Šipke (1310 m) sa srednjom visinom bila od 2000 m, a srednjom visinom prijevoja od 1500 m. Glavice najviših vrhunaca nadvisuju bilo tek za nekoliko stotina metara (Jumrukčal 2379 m). Prema jugu se ruši strmo poput zida, a radi neznatne širine gorja djeluju usponi veličajnije nego inače. Istočni (Mali) Balkan je širi i niži, prelazi rijetko 1200 m, a konačno se gorje raspada na valovito humlje i svršava s Eminskom Planinom (427 m). Prema Dunavskoj se ploči glavni lanac djelomično postepeno spušta, a djelomično se pred njim dižu niži vijenci Prebalkana.

U zapadnoj polovici Balkana nalazimo arhajsku i paleozojsku jezgru, na koju naliježu mezozojske naslage s mjestimičnim pojavama eruptivnog kamenja. Istočno od Šipke prevlađuju općenito kredni fliš i mezozojski vapnenci. Prebalkan je izgrađen od mezozojskih vapnenaca i pješčenjaka. Kod nabiranja Balkana djelovao je tangencijalni pritisak s juga, koji je dolazio od Rodopske mase. Stoga su slojevi Balkana uglavnom nagnuti prema sjeveru, a nabiranje je bilo intenzivnije na jugu nego na sjeveru. U starijem periodu nabiranja, koji pada u pretpermsko doba, uzdigao se zapadni i srednji Balkan. Drugo, slabije nabiranje bilo je u oligo-miocenu, kad su se oblikovali istočni lanci te predbrežje zapadnog i srednjeg dijela.

Na jugu podbalkanske ulegnine diže se Antibalkan (Srednjogorje), izgrađen od kristalinskog kamenja. Grupira se u više masiva, od kojih su najvažniji: 1. Vitoša, 2290 m (njegova je pripadnost Antibalkanu sporna); 2. Ihtimanska gora; 3. Srednja gora, 1572 m; 4. Sarnena gora.

Balkan je dosta prohodno gorje. U cijeloj ga širini probija Isker, inače postoji tridesetak povoljnih prijevoja, od kojih su najvažniji Šipka, Trojan (1651 m) i Železnik (1097 m).

LIT.: *La Bulgarie, devant le IV. Congrès des géographes et ethnographes slaves*, Sofija 1936; H. Grothe, *Bulgarien*, u E. v. Seydlitz'sche *Geographie*, Breslau 1931; Y. Chataigneau, *La Bulgarie*, u Vidal de la Blache-Gallois, *Géographie universelle*, VII., 2., Pariz 1934 J. F. Gellert, *Zur Morphologie des Balkangebirges*, Geol. Rundschau, 1927. Z. D-i.

BALKAN, više časopisa i listova. **1. List za zabavu, pouku, umjetnost i književnost.** Počeo ga je uređivati Aug. Harambašić 1886 u Zagrebu (prva 3 broja). Ostale brojeve 1886, kao i prva dva 1887 uredio je Nikola Kokotović, a od 3. do 5. broja (do 15. III. 1887, kada je prestao izlaziti) J. Kukor. U časopisu su surađivali među ostalim Kranjčević, Harambašić, A. Kovačić, Kumičić i Fran Mažuranić. Uz originalne hrvatske pjesme i prozu donosio je B. i književne prijevode stranih pisaca, ponajviše slavenskih.

2. B. jedinstvu i bratskoj slogi. Časopis, koji je izdavao u Zagrebu Aleksander Bresztyenszky od 1896 do 1901, a zastupao je ujedinjenje zapadne i istočne crkve. Uporedo je izlazio i ćirilicom s istim tekstom.

3. Politički dnevnik, koji je počeo izlaziti u Trstu 1907, a uređivao ga je Ivan Benko, i od iste godine dalje M. Cihlar-Nehajev. List je zastupao hrvatske političke i gospodarske interese te interese Slavena uopće. U B. štampao je Cihlar-Nehajev Nazorova »Velog Jožu«.

4. Politički list, koji je počeo izlaziti 1912 u Beogradu, a uređivao ga je Svetolik Savić. Za vrijeme Svjetskog rata nije izlazio, nego je nastavljen poslije rata te je izlazio sve do 1939, kada ga je uređivao Bogdan Lukić, a izdavao Krsta Cicvarić i Svetolik Savić. G. 1940 izlazi kao tjednik **Novi Balkan**, koji uređuje Raja-Radosav Pešić.

5. Glasilo međunarodne pripomoćne zadruge »Balkan«; izlazio je u Zagrebu od 1. II. do 15. V. 1912. Urednici su mu bili I. Molinar i N. St. Kukić. M. O.

BALKAN-ARCHIV. Fortsetzung des Jahresberichtes des Instituts für rumänische Sprache. Filološki časopis na nje-



BALKANSKI POLUOTOK. Geološka i tektonska skica

mačkom jeziku, koji je izdavao Gustav Weigand od 1925 do 1928 (knj. 1—4) u Leipzigu. U časopisu su obrađeni različiti rumunjski dijalekti i jezični problemi te utjecaj drugih balk. jezika, spec. albanskog, na rumunjski jezik. M. O.

BALKANSKI POLUOTOK nazvan je po gorju Balkanu, iako ono nije najviše ni najprostranije gorje. Prvi je upotrijebio taj naziv njemački geograf Zeune 1808, no on smatra poluotokom samo zemlju južno od gorja Balkana, zapravo hipotetskog središnjeg bila, koje se po nazoru starijih geografa proteže po cijeloj širini poluotoka.

Geologija. Kako se na B. p. sukobljuje više gorskih sistema, koji se raspadaju u znatan broj gorskih nizova, to je i geološka slika B. p. na prvi pogled dosta zamršena. Ipak se pomnjivim uspoređivanjem geološke građe pojedinih gorskih nizova može cjelokupna geološka građa B. p. podijeliti u tri glavna geološka područja ili sistema, naime u *rodopski*, *dinarski* i *balkanski sistem*.

Rodopski sistem je za B. p. ono, što je centralni pojas Alpa za istočne Alpe. Izgrađen je od starog kamenja, granita, gnajsa, tinjčevih škriljavaca i brusilovaca s ulošcima mramora. Sve je to staro kamenje bilo izvrgnuto davnoj tektonskoj djelatnosti i metamorfozi. Sile, koje su prouzrokovale te promjene, istovetne su sa silama, koje su stvorile mlada lančana gorja, jer su tek one izdigle Rodope u sadašnji tektonski visinski položaj. Srednji dio tih uzdignutih masa ostao je u geološkoj prošlosti uvijek izvan poplava mora Tetisa, pa je sedimentarno kamenje taloženo preko

starih kristaliničnih masa samo na rubovima rodopske mase. U tektonskom smislu pripadaju Rodopima i gorske mase kristaliničnog sastava istočno od crte Dojransko jezero—Strumica—Štip sve do obala Male Azije. Sa sjevera im se pridružuje Osogovska gora, pa kristalinično područje s obje strane rijeke Morave oko Vranja, Kruševca i Kragujevca.

Između Rodopa i kristalinične jezgre zapadnomakedonskog gorja povlači se oko 40—70 km široka gorska zona, koja se razlikuje od rodopskog niza drugim geološkim sastavom i pravilnim pružanjem slojeva. Značajno je za tu gorsku zonu, da je izgrađena od debelih naslaga paleozojskih rožnjaka i mramora, pa od slojnih nizova mezozojskih vapnenaca, koji su utisnuti u slojeve starijeg kamenja. Najjača karakteristika te zone su neprekidni nizovi prodora i izljeva starijeg vulkanskog kamenja, kao peridotita, gabra i diabaza. Ovaj se pojas pruža od sjeverozapadne Srbije sve do Solunskog zaliva kao *Vardarska zona.* Odvajanje ovog pojasa od Rodopske mase počelo je u jurskoj periodi.

Planine zapadno od Vardarske zone, koje se prostiru od ruba skopske doline sve do sjevernog dijela otoka Eubeje, sagrađene su od kristaliničnog kamenja nastalog dinamometamorfozom u doba orogenskih pokreta, koji su borali Rodope. Ovaj *pelagonijski masiv* tektonski je potpuno odijeljen od Rodopa i stoji kao samostalna jezgra u području Rodopskog sistema. Orogenski pokreti ovih područja bili su osobito jaki krajem tercijara i početkom kvartera, kada je potonulo staro Egejsko kopno, koje je spajalo Rodope s Malom Azijom. U to doba bilo je jako vulkansko djelovanje, što se očituje nalazom mlađeg eruptivnog kamenja na tom području.

Zapadnim čestima Balkanskog poluotoka prolazi *Dinarski sistem (Dinaridi)* od Julijskih Alpa preko Grčke sve do Male Azije. Prema geološkom sastavu i tektonici sastavlja ga *jadransko-jonski pojas,* koji se pruža od sjeverne Istre preko otoka, obalom Dalmacije, Albanije i Grčke. Izgrađen je od vapnenaca krede i eocena sa sinklinalama eocenskog fliša. U Albaniji i Grčkoj prevučen je preko njega *pojas Pindos-Cukali,* sastavljen od mezozojskih naslaga s diskordantnim flišem starijeg tercijara. *Srednjodinarski krški pojas* proteže se od južnog ruba ljubljanske kotline preko zapadnih i južnih česti Hrvatske pa preko Crne Gore. U jezgri je sastavljen od paleozojskih škriljavaca, na kojima leže vapnenačke mase mezozoika i kenozoika. To su područja najljućeg krša. Njemu na istoku je *bosansko-unutarnjoalbanski pojas* paleozojskih škriljavaca, pješčenjaka i mezozojskih vapnenaca. U neposrednoj vezi je *pojas mezozojskog ofiolitnog kamenja, rožnjačko-škriljnih pješčanih slojeva sa transgresijom krednog fliša.* Polazi od Medvednice (Zagrebačke gore) prema jugoistoku kroz Bosnu, zapadnu Srbiju u Staru Rašku, Albaniju i Grčku. Ovamo pripadaju i slavonske gore.



VRH OLIMPA
(Vegetationsbilder)

Južni Karpati poprečno su prerezani Dunavom kod Đerdapa, ali prelaze i u sjeveroistočnu Srbiju bez geoloških i tektonskih prekida na tlo B. p. Čukom jugoistočno od Zaječara počinje Stara Planina ili Balkan i proteže se kroz Bugarsku pravcem jugoistočnim. Poradi jednakog geološkog sastava i tektonske građe oba ova gorja sačinjavaju geološki jedan *Balkanski sistem (Balkanidi).* Geološki su mu temeljne gorske zone rodopskog tipa s jezgrom kristaliničnog kamenja i filita paleozoika. Na tu jezgru naslanjaju se bore sedimentarnog kamenja mezozojske i kenozojske starosti uz eruptivno kamenje paleozoika i kenozoika. Tektonska se građa sastoji od nekoliko usporednih antiklinala, kojima na sjeveru dolaze rasjedi, a na jugu borane navlake. Orogenski pokreti vršeni su od zapada na istok ili od jugozapada k sjeveroistoku, dakle suprotno pokretima Dinarida.

LIT.: St. Bončev, *Geologische Skizze Bulgariens,* Comité d'organisation du IV. Congrès des géographes et etnographes slaves, Sofija 1936; J. Cvijić, *Geomorfologija,* knj. I., Beograd 1924; Fr. Katzer, *Geologische Übersicht von Bosnien und der Herzegovina,* Sonderabz. aus der Einleitung des »Führers für die Excursion durch B. u H. des IX. internationalen Geologencongresses«, Sarajevo 1903; K. Kramberger-Gorjanović, *Die geotektonischen Verhältnisse des Agramer Gebirges und die mit denselben im Zusammenhang stehenden Erscheinungen.* Aus dem Anhang zu den Abhandl. d. k. Preuss. Akad. d. Wiss. vom Jahre 1907, Berlin 1907; F. Kossmat, *Geologie der Zentralen Balkanhalbinsel.* Die Kriegsschauplätze 1914—1918 geol. dargestellt, sv. 12, Berlin 1924; F. Nopcsa, *Zur Geologie von Nordbahnen,* Jahrb. d. k. k. geol. R. A., sv. 55., Beč 1905; E. Nowack, *Die Geologie des mittleren und südlichen Albanien,* Zeitschr. d. Deutsch. geol. Gesell., sv. 72., Monatsberichte 8.—10., Berlin 1920; W. Penck, *Grundzüge der Geologie des Bosporus.* Veröffentl. des Inst. f. Meereskunde, Berlin 1919; V. K. Petković, *Geologie Ostserbiens,* Srpska kr. ak. znanosti, sv. 105, Beograd 1935; W. G. Radew, *Beitrag zur Geologie der Rhodope, Geologie der Umgebung von Schech-Djumaja,* Jahresb. der Universität Sofia, sv. XXII, 2., 1926; C. Renz, *Über den Gebirgsbau Griechenlands,* Zeitschr. d. Deutsch. geol. Gesell., sv. 64, Monatsberichte 8., Berlin 1912; E. Tietze, *Geologische Übersicht von Montenegro,* Jahrb. d. k. k. R. A., Beč 1884; R. Schubert, *Geologija Dalmacije,* Zadar 1909; I. M. Žujović, *Geologische Übersicht des Königreiches Serbien,* Jahrb. d. k. k. geol. R. A., sv. 36, Beč 1886.

J. P-k.

Oblik i granice. Površina Balkanskog poluotoka iznosi oko 495.000 km². Sjeverni njegov dio ima oblik trapeza i podsjeća na Pirenejski poluotok, a razvedeniji grčki poluotok podsjeća oblikom na Apeninski. S evropskim se trupom veže na širini od 1200 km. Prema jugu se suzuje najprije postepeno (tako da je između Medovskog zaliva i Kuru Buruna širok 700 km), a na 40½° s. šir. se naglo suzuje na prosječnu širinu od nešto preko 200 km. Sjeverno-južna udaljenost je manja, te iznosi između Turnu-Severina i rta Matapana oko 900 km, a na istoku između Dunava i Egejskog mora mjestimice samo 300 km.

Budući da nema gorja, koje bi ga ograničavalo prema evropskom trupu, uzimaju mu se kao granica uglavnom rijeke Dunav i Sava. Neki izdvajaju na istoku Dobrudžu i povlače granicu od Černe Vode do Konstance. I na krajnjem zapadu ima u pogledu razgraničenja nekoliko varijanata. Najviše opravdanja ima granica, koja slijedi Savu do Brežica, a dalje vodi uz rijeku Krku, Postojnskim Vra-



(Foto dr. Ivo Horvat, Zagreb)

DURMITOR, DOBRI DO
POGLED NA ŠTIT I BOBOTOV KUK (2528 m)

(Foto dr. Ivo Horvat, Zagreb)

Gore: PRENJ, *(Foto F. Novotny, Sarajevo); dolje:* ŠAR-PLANINA, PLANINSKE RUDINE U SNJEŽANICI (2640 m),

Ramondia Nathaliae NA STIJENAMA U KLISURI TRESKE

KLISURA TRESKE KOD SKOPLJA

(Foto dr. Ivo Horvat, Zagreb)

PRILOG U BAKROTISKU 36

Gore: KRF *(Foto A. Economides)*; *dolje:* GRČKI KRAJOLIK IZ MISTRE

(Foto Griesbach)

NASELJA

Gore: DRAKIA U GRČKOJ; *dolje:* OHRID

NASELJA

Gore: PANAĐURIŠTE U BUGARSKOJ; *dolje:* SARAJEVO

(Foto K. G. Aspioti, Krf)

TIPOVI I NOŠNJE

Gore: DJEVOJAČKO KOLO U SJEVERNOJ BUGARSKOJ (Plevenski okrug); *dolje:* SELJANKA S KRFA

PRILOG U BAKROTISKU 40

TIPOVI I NOŠNJE

LONČARICA U FLORINI

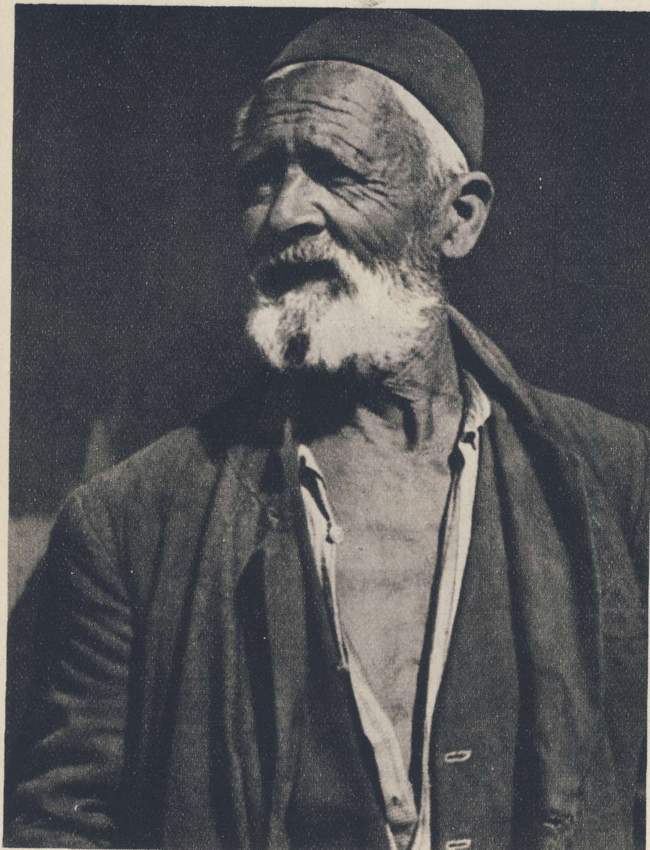


PASTIRICA NA KRFU

(Foto K. G. Aspioti, Krf)





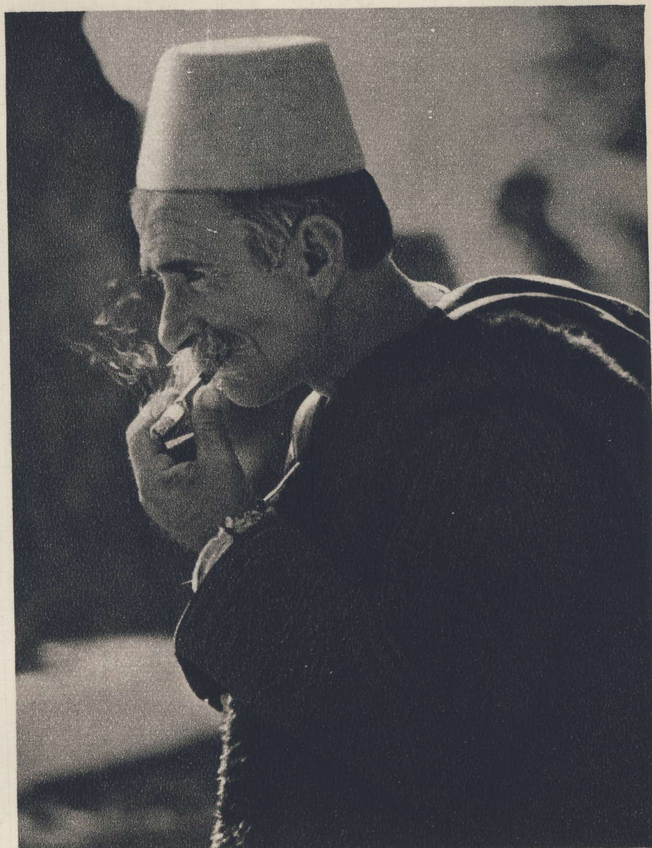




TIPOVI I NOŠNJE

Gore lijevo: SELJAKINJA IZ GOLUBIĆA KOD BIHAĆA *(Foto Dabac)*; *gore desno:* SELJAK IZ VRLIKE *(Foto Dabac)*; *dolje lijevo:* STANOVNIK IZ JAJCA *(Foto Hollywood)*; *dolje desno:* BOZADŽIJA IZ SARAJEVA *(Foto Božić, Sarajevo)*









TIPOVI I NOŠNJE

Gore lijevo: CRNOGORAC; *gore desno:* ARBANAS *(Foto ENIT)*; *dolje lijevo:* BUGARI IZ OKOLICE SKOPLJA *(Orbis terrarum)*; *dolje desno:* BUGARSKA SELJAKINJA IZ STARE ZAGORE

(Foto K. Gujić, Ljubuški)

Gore: IZRAĐIVANJE SVILE U HASKOVSKOM OKRUGU JUŽNA BUGARSKA;
dolje: BERBA DUHANA U HERCEGOVINI

PRILOG U BAKROTISKU 44

Gore: BOGUMILSKI STEĆCI, VOŠTANE NA DALMATINSKO-BOSANSKOJ GRANICI; *(Foto V. Curčić, Sarajevo);*
dolje: KLAUSTAR FRANJEVAČKOGA SAMOSTANA, DUBROVNIK

tima, rijekom Vipavom, pa niz Soču do mora. Od tri južnoevropska poluotoka Balkanski je najviše kontinentalnog značaja, pa mu tek grčki dio ima izraziti poluotočni oblik. Budući da je i najmanje izoliran, čini se više kao izbočina evropskog trupa nego kao poluotok. S druge strane približuje se Maloj Aziji, pa je stoga dio kopnenog mosta, koji veže Evropu s Azijom. Obale Balkanskog poluotoka različita su oblika i postanka. Istočna, a djelomično i južna obala njegova trupa je uglavnom slabo razvedena. Od potopljenih dijelova dolina nastali su limani, koji su riječnim nanosima opet zasuti ili prijesapima odvojeni od otvorena mora. Samo neke rijeke imaju deltasto ušće (Mesta, Marica i Dunav). Na zapadu se stvorio spuštanjem kopna tip kanalske obale, gdje su najvažniji oblici razvedenosti brojni otoci, koji se pružaju uporedo s gorjem na kopnu, a odvojeni su kanalima.

Grčki je poluotok izrazita individualnost nesamo radi smanjene širine, nego i radi intenzivne razvedenosti, napose južno od zaliva Arte i Vola. Rasjedi, najčešće smjera *JI—SZ* i *I—Z*, raščlanili su istočnu i južnu obalu Grčke, tako da ona ide u red najrazvedenijih obala svijeta. Brojni otoci (Kikladi i Sporadi) ostatak su kopnene veze između Grčke i Male Azije. Nizom Kitera — Kreta — Karpatos—Rod odvojen je ovaj otočni svijet od ostalog Sredozemnog mora. Na sjevernoj obali Egejskog mora veći je stupanj razvedenosti kod Halkidike te kod Dardanela i Bospora.

Reljef. Balkanski poluotok je uglavnom planinski teren, a samo u istočnom dijelu ima većih nizina. Dosta komplicirani reljef može se podijeliti u tri glavna dijela. Jezgru poluotoka čini Rodopska masa, koja je genetički slična utonuloj Tirenskoj masi (Apeninskog poluotoka) i Meseti (na Pirenejskom poluotoku), pa predstavlja embrionalno kopno. Rodopska masa bila je u dva maha nabirana; u predpermsko i u postkredno ili posteocensko doba.

Iza toga je nastupilo rasjedanje, koje je bilo napose jako krajem tercijara i u kvarteru, kad je potonulo staro egejsko kopno, koje je vezalo Rodope sa starom kristalinskom masom Male Azije. Rasjedima su stari nabori raznovrsno ispresijecani, i tom su se prilikom neke plasine uzdigle, a druge su se spustile. Tako su nastali osječenici i kotline. Ove su među sobom vezane antecedentnim odnosno epigenetskim riječnim dolinama ili niskim razvodnicama. Na taj je način omogućena prohodnost u raznim smjerovima. Kao teško prohodni planinski blok održali su se Rodopi samo na istoku od Strume. Prilikom nabiranja mlađeg gorja, Balkana i Dinarida, bili su Rodopi otporna masa, pa se njihov utjecaj opaža u smjeru spomenutih gorskih sustava.

Cio zapadni dio poluotoka zapremaju dinarski nabori, na koje se nadovezuje Pindsko gorje, jedno i drugo uglavnom uporedo s obalom Jadranskog i Jonskog mora na duljini od 1200 km. Dinarsko se gorje sastoji od paleozojskih, mezozojskih i tercijarnih slojeva, no najvećeg su prostranstva mezozojske stijene. Njihovo je nabiranje počelo u gornjoj kredi, a intenzivnije je postalo opet u oligomiocenu. Neki su nabori pravilni i jednostavne strukture, drugi su polegli, dok su mjestimice stariji slojevi prebačeni preko mlađih. Na oblikovanje gorja utjecali su i rasjedi, napose oni uzdužnog smjera, duž kojih su nastale depresije (polja i doline). Poprečnih dolina i ulegnuća ima malo, pa su se tako Dinaridi pružili kao teško prohodna barijera, koja s jugozapada odvaja unutrašnjost poluotoka od mediteranskih prirodnih i kulturnih utjecaja. Ta funkcija izoliranja pojačana je pojavom neplodnog krša. Istovremeno s dinarskim stvorio se i pindski sustav. Oba se sučeljuju oko rijeke Drima, a po općim značajkama postoje među njima mnoge sličnosti.



I. 1—3. Jadransko-jonski pojas. II. Pindos-Cukali pojas. III. Srednji dinarski krški pojas. IVa. Bosansko-nutarnji albanski pojas. IVa₁. Južnoalpinski vapnenački pojas s paleozojskim podlogom. IVb. Pojas mezozojskog ofiolitnog eruptivnog kamenja. V. Pelagonijski gorski temeljni masiv s paleozojskim pokrovom. VI. Vardarski pojas. VII. Temeljno gorje Rodopa. VIII. Sedimentarne bore Balkana s temeljnim gorskim pojasom rodopskoga tipa. (Pregledna geološka karta po F. Kossmat-u).

Sjeveroistočni dio poluotoka zaprema Balkansko gorje, koje se kod Crnoriječke kotline sučeljuje s Karpatskim; posljednje seže na poluotok samo neznatnim dijelom. Balkansko je gorje građeno od paleozojskih i mezozojskih naslaga, koje leže preko kristalinskog kamenja. Starije nabiranje izvršeno je u predpermsko doba, a drugo, slabije, u oligomiocenu. U današnjem obliku ističe se taj dio time, što je s obzirom na svoju dužinu vrlo uzak. Rijeka Isker presjekla je gorje po cijeloj njegovoj širini, dok inače ima veći broj povoljnih prijevoja, pa nije bio osobita zapreka za kretanje u meridijanskom smjeru.

Hidrografija. U skladu s nagibom terena sjeverni se dio poluotoka odvodnjava prema Dunavu i Savi te pripada crnomorskom porječju. Najdulje su rijeke Vrbas, Bosna, Drina, Morava i Isker. Radi pružanja dinarsko-pindskog gorja pripada Jadranskom moru razmjerno usko područje, kojem se priključuje i ono podzemnog odvodnjavanja u kršu. Dublje zahvaća u unutrašnjost porječje Egejskog mora.

Klima. Kod klimatskih prilika na Balkanskom poluotoku opaža se jak utjecaj reljefa. Dinarska barijera priječi širenje maritimnih utjecaja s Jadranskog mora u unutrašnjost poluotoka, dok se na sjeveru i sjeverozapadu otvara poluotok klimatskim utjecajima srednje Evrope, a na istoku utjecajima pontskim. Dvije su uglavnom klimatske zone, mediteranska i srednjoevropsko-kontinentalna.

Granica (shvaćeno kao uža ili šira zona) vodi dinarskim grebenom, u pozadini Skadarskog jezera prelazi na Šarplaninu, a odatle vodi prema južnim visovima Rodopskog masiva. Oko srednjeg toka Marice povlači se jače u unutrašnjost, a odatle na istok dopire do Crnog mora. U mediteranskoj klimi vladaju općenito blage zime, a ljeta su na istoku toplija nego na zapadu. Kiše padaju pretežno zimi i jeseni, a ljeta su suha. U toplo godišnje doba prevladuju vjetrovi sa sjevernog kvadranta (na Egejskom moru etezije), no na Jadranskom moru prilagođuju se uzdužnom smjeru morskog basena pa maestral puše sa sjeverozapada ili zapada. U hladnijoj polovici godine prevlađuju na Jadranskom moru bura i jugo.



BALKANSKI POLUOTOK, Klimatske zone

Temperatura

		apsolutna visina	siječanj	srpanj	kolovoz	godina	kolebanje	padaline
Zapad	Dubrovnik	15	8.7	25.0	—	16.5	16.3	1500
	Zakint	3	11.5	26.6	—	18.7	15.1	976
Središnji dio	Bitolj	620	–1.4	22.2	--	11.7	23.6	726
	Tripolis	664	4.6	22.8	—	13.3	18.2	679
Istok	Carigrad	75	5.2	—	23.6	14.3	18.4	733
	Nauplia	6	10.0	—	26.7	18.0	16.7	437

Kako se vidi, prema istoku se povećava kolebanje temperature, a smanjuje se količina padalina.

Unutrašnjost poluotoka ima hladne zime; ljeta su vruća osim u planinskim i šumovitim krajevima. Kolebanja temperature su jača nego u mediteranskoj klimi. Padaline su raspoređene preko cijele godine. U područjima, koja su još pod utjecajem mediteranske klime, najviše padalina otpada na proljeće i jesen, a što je izrazitiji kontinentski značaj klime, to se i maksimum više pomiče prema ljetu. U sjevernim dijelovima poluotoka otpada na ljeto 30—35% kiša.

Temperature

	apsolutna visina	I.	VII.	godina	kolebanje	padaline
Sarajevo . . .	537	– 2.6	19.4	9.1	22.0	941
Beograd . . .	138	—0.7	22.4	11.2	23.1	627
Sofija	550	—3.0	20.7	9.5	23.7	645
Sulina	2	—1.7	22.5	11.0	24.2	414

Značajne su velike razlike među ekstremnim temperaturama, koje uz godišnje kolebanje pokazuju kontinentalni značaj. Srednji minimum odnosno maksimum je u Beogradu —14.5° i 36.2°, a u Sofiji —19.2° i 34.7° (Priložena klimatska karta rađena je uglavnom po Cvijiću).

Biljni pokrov. Pregled botaničkih istraživanja.

Prigodna botanička istraživanja B. p. počinju vrlo rano. Ona se ograničuju najprije na hrvatske krajeve, a tek kasnije prodiru na druge dijelove poluotoka. Ipak prva veća istraživanja flore počinju istom početkom 19. st. monumentalnim djelom R. Waldsteina i P. Kitaibela, koje je izišlo od 1802—1812 u tri sveska u Beču pod naslovom »Descriptiones et icones plantarum rariorum Hungariae«. Ovo djelo donosi uz opise mnogih novih biljaka iz hrvatskih krajeva i odličan geografski prikaz Hrvatske. G. 1841 izdaje A. Grisebach u Göttingenu svoju raspravu »Reise durch Rumelien und nach Brussa im Jahre 1839«, a 1843—1844 neobično važni »Spicilegium florae rumelicae et bithynicae«, u kome opisuje niz novih značajnih biljaka iz dotad nepristupnog središnjeg dijela poluotoka. Nakon ovih temeljnih djela započinju sustavna istraživanja pojedinih balkanskih zemalja, koja donose konačno veći broj odličnih flora pojedinih zemalja. G. 1842—52 izlazi »Flora Dalmatica« od R. Visianija, 1857 »Syllabus Florae Croaticae«, a 1869 »Flora Croatica« od J. Schlossera i Lj. Vukotinovića; malo zatim slijedi 1874 »Flora kneževine Srbije« od J. Pančića. Već 1867 počela je izlaziti i 1886 završena je velika »Flora orientalis« od E. Boissiera, koja obuhvata i izvjesne dijelove B. p. Nakon okupacije prenose se sustavna istraživanja flore i vegetacije u Bosnu i Hercegovinu i već 1886 počinje izlaziti »Flora von Süd-Bosnien und der angrenzenden Hercegovina«, na koju se 1901 nadovezuje, na žalost nedovršena »Flora Bosne i Hercegovine« od G. Beck-a Mannagette. Međutim je izišla 1891/1898 »Flora Bulgarica« od J. Velenovskoga, a 1900/04 »Conspectus Florae Graecae« od E. Halacsy-a. Iza svjetskog rata izlazi 1925 »Flora Hungarica« od S. Javorke, koja obrađuje i Bansku Hrvatsku, i prvo izdanje velike »Flore na Blgaria« od N. Stojanova i B. Stefanova. Osim ovih flora pojedinih zemalja izišao je još velik broj značajnih rasprava o pojedinim krajevima B. p. Cijela četa istraživača najrazličitijih naroda sabire i obrađuje neobično zanimljivu floru poluotoka, i tako nastaje neobično opsežna literatura. Među prvima ističu se D. Hirc, L. Rossi, A. Degen, S. Petrović, K. Maly, S. Javorka, I. Urumov, F. Novak, Ž. Jurišić, S. Murbeck, J. Bornmüller, J. Rohlena, C. Vandas, Th. Heldreich, N. Košanin, E. Formanek, A. Baldacci, Th. Orphanides i mnogi drugi. Tako su stvorene osnove za obradbu flore B. p. kao cjeline, i 1927—1933



(*Foto B. Vrtar*)
JAKUPICA, Solunska Glava (2540 m)



(*Foto I. Horvat*)
KORAB, Stijene i točila u vis. 2600—2700 m.

izlazi prethodno djelo A. Hayeka pod naslovom »Prodromus florae peninsulae Balcanicae« u tri sveska na 2800 stranica. To je djelo od golemog značenja za poznavanje mnogolike flore poluotoka, ali se time ne mogu floristička istraživanja smatrati ni izdaleka završenim.

O vegetaciji B. p. postoje dva velika važna djela. Jedno G. Becka Mannagette o ilirskim zemljama i drugo L. Adamovića o mezijskim zemljama. Te dvije knjige izišle su kao IV. i XI. sv. monumentalnog djela »Die Vegetation der Erde«, koju su počeli izdavati A. Engler i O. Drude. U njima je navedena vrlo iscrpljiva botanička literatura i prikazana je povijest istraživanja sjevernih balkanskih zemalja. Tako je vegetacija B. p. postala jednom od najbolje poznatih u Evropi.

Već 1907 izlazi u izdanjima bečke akademije rasprava L. Adamovića pod naslovom »Die pflanzengeographische Stellung und Gliederung der Balkanhalbinsel« sa tri velike bojadisane karte. Iako su floristička i vegetacijska istraživanja od toga vremena znatno napredovala, te se u mnogom izmijenilo i samo gledanje na biljni pokrov, ostaje ta rasprava temeljem za biljnogeografsko raščlanjenje B. p. U preglednoj monografiji W. B. Turrilla pod naslovom »The plant-life of the Balkan peninsula« provedena je pomna analiza flore i ispitane su njezine veze sa susjednim područjima. Ako spomenemo još veliku raspravu F. Markgrafa o Albaniji, koja je izišla 1932 pod naslovom »Pflanzengeographie von Albanien«, to smo naveli najvažnija starija djela o vegetaciji. U novije doba pošla su razvitkom biljne sociologije vegetacijska istraživanja novim putem, pa u tom pogledu zauzimaju hrvatske zemlje prvo mjesto.

Flora. U biljnogeografskom pogledu B. p. nesumnjivo je najzanimljivije područje Evrope. Flora je neobično obilna. U najnovijem Hayekovu djelu 1933, koje obuhvata paprati i cvjetnjače, opisano je 148 porodica sa 1065 rodova i oko 6700 vrsta s velikim brojem podvrsta i odlika. Od tog su vremena otkriveni još mnogi novi oblici, tako da se broj vrsta na B. p. stalno povećava. Ako se k tomu pribroje još alge, gljive, lišajevi i mahovine, to dobivamo upravo golem broj biljnih predstavnika, koji nastavaju B. p. Veće obilje nalazi se samo u suptropskim i tropskim područjima. Neke su porodice zastupane napose velikim brojem rodova i vrsta. Tako se ističe por. glavočika s nekih 100 rodova i oko 900 vrsta, por. štitarica s 82 roda i 334 vrste, por. lepirnjača s 50 rodova i 565 vrsta, dok je por. ljubica zastupana samo s jednim rodom i nekih 60 vrsta. Sam rod karanfila zastupan je na B. p. sa 100 vrsta, rod kozlinac sa 70 vrsta, dok je s druge strane poznata samo po jedna vrsta roda *Degenia, Sibiraea* i t. d. Balkanska flora nije zanimljiva samo zbog velikog broja vrsta, nego u prvom redu radi svoje starosti. Na B. p. dolazi doduše velik broj vrsta, koje su raširene općenito u sjevernim umjerenim područjima ili su obilno zastupane u cijelom Sredozemlju. Ipak daju glavno obilježje flori u prvom redu endemi, od kojih mnogi pokazuju izrazito reliktni značaj. Među samim drvećem, koje izgrađuje sad veće sad manje površine šuma, nalazi se znatan broj takvih zanimljivih vrsta, na pr. omorika, molika, munjika, grčka jela, divlji kesten, macedonski hrast, orah, crni grab i dr. Te su biljke ili vezane na B. p. ili dolaze još tu i tamo u najbližim susjednim područjima, u prvom redu na Apeninskom poluotoku i na Kavkazu. Znatan je broj takvih starih oblika poznat i među grmljem; pred svima se ističe hrvatska sibireja, jorgovan, forzitija, Blagajev likovac, različne žutilovke i dr. Kud i kamo je veći broj starih endemičnih oblika među zeljastim biljkama. Najpoznatije su velebitska degenija, različna zvonca (*Edraeanthus*), vulfenija (*Wulfenia Baldaccii*), biskupska kapica, mekinjak, Košaninova ljubica, različne kamenike, karanfili i t. d. Posebno se ističu u balkanskoj flori tri roda tropske porodice gesnerijaceja, i to rod *Ramondia* s dvije vrste (*R. serbica* Panč. i *R. Nathaliae* Panč. i Petr.), rod *Haberlea* s jednom vrstom (*H. rhodopensis* Friv.) i rod *Jankaea* s vrstom *J. Heldreichii* Boiss. One pokazuju vezu s kineskim rodovima *Didissandra* i *Boea*.

Na neobično razvijeni endemizam B. p. upozorili su mnogi autori, napose Beck-Mannagetta, Adamović, Stojanov, Stefanov, Košanin i Degen. U novije doba ispitao je balkansku floru s genetskog i geografskog gledišta Turrill i došao je do vrlo zanimljivih zaključaka. Na posebnoj karti prikazuje isti pisac raširenje balkanskih endema u pojedinim područjima poluotoka. Tamo se vidi, da na pr. u jugozapadnoj Hrvatskoj ima 80, u Crnoj Gori 210, u sjevernoj Macedoniji 309, a u Grčkoj 564 balkanskih endema. Osim toga ističu se pojedina uža područja svojim posebnim endemizmom, tako ima na pr. Crna Gora 20 svojih, sjeverna Macedonija 54, a Grčka pače 260 endemičnih oblika. Ti endemi predstavljaju često različne flornogenetske elemente, pa su za raščlanjenje B. p. neobično važni. Stojanov je pokazao, da se nalaze uglavnom četiri reliktna područja: istočno crnomorsko od Strandže do Dobrudže pokazuje usku vezu s Kavkazom, središnje, rodopsko, s onu stranu Vardara pokazuje vezu s Karpatima, zapadno, dinarsko, pokazuje vezu s Malom Azijom, i zasebno grčko područje. Ta se područja odlikuju više reliktnim značajem flore nego ekološkim prilikama.

Osim ovog reliktnog značaja flore ističe se B. p. kao neobično važna biljnogeografska raskrsnica triju regija: eurosibirsko-sjevernoameričke, sredozemne i aralokaspijske, koje se ovdje sastaju, te je svaka od njih proizvela na njegovu floru velik utjecaj. Zato je i razumljivo, da se na B. p. nalaze vrlo različiti florni elementi. Na otocima i obalama mora upravo preteže sredozemni elemenat (→ Sredozemlje, biljni pokrov), dok su u kopnenom dijelu najrašireniji zapravo eurosibirski šumski elementi, koji slično kao i alpski i arktoalpski dosežu na B. p. svoju najjužniju granicu u Evropi. Osim toga mogu se lučiti ilirski, alpski, karpatski, dacijski, grčki, a rjeđe i kavkaski elementi, dok je u stepama veoma obilno zastupan sarmatski i panonski elemenat.

Mnogolikost balkanske flore i njezina velika raščlanjenost ne proizlazi iz sadašnjih prilika, nego je u vezi s njezinom prošlošću, jer je za oledbe znatno pošteđena, te je tako sačuvala izrazito reliktni značaj. Po svom geografskom položaju pokazuje poluotok jasnu vezu s Alpama i planinama srednje Italije. Ova potonja veza upućuje na tercijarnu kopnenu vezu obaju poluotoka. Slična je veza i sa transilvanskim Alpama, dok planina Strandža upućuje očito na Kavkaz, s kojim je biljnogeografski vezana juž. rubom Crnoga mora. Posebno je zanimljiv odnos s Iberskim poluotokom. Na oba poluotoka, Iberskom i Balkanskom, javlja se bez posredne veze veći broj vrlo značajnih dijelom istih, dijelom srodnih (vikarnih) vrsta. Tako se nalazi na pr. na Iberskom poluotoku *Prunus lusitanica* L., *Viola cazorlensis* Gaud., *Ramondia pyrenaica* Rich., a na B. p. srodni *Prunus Laurocerasus* L., *Viola delphinantha* Bois., *Ramondia serbica* Panč. i *R. Nathaliae* Panč. i Petr. Zato prelazi poznavanje balkanske flore daleko granice samog poluotoka i postaje zanimljivim problemom razvitka flore nesamo cijele Evrope, nego cijeloga sjevernog umjerenog područja.

Vegetacija. U vegetacijskom pogledu pokazuje B. p. znatno prostorno i visinsko raščlanjenje. Najveći dio poluotoka, koji zaprema uglavnom kopnene krajeve, pripada ilirskoj pokrajini eurosibirsko-sjevernoameričke regije, dok je primorske dijelove i cijeli južni dio poluotoka, obuhvaćajući Grčku s Tesalijom i Epirom, zapremila sredozemna vegetacija. Granicu obiju regija nije lako povući; ona je doduše u najnižem pojasu, gdje se nalaze s jedne strane zimzelene, a s druge strane listopadne šume, vrlo jasna, ali samo raščlanjenje zadaje zbog prehvaćanja visinskih pojasa znatne poteškoće. Tako se na pr. nadovezuju polazeći od mora prema kopnu neposredno na sredozemnu zimzelenu vegetaciju listopadne šume hrasta medunca i bjelograbića; one izgrađuju osim toga povrh same zimzelene vegetacije posebni visinski pojas. S druge strane prehvaćaju vrlo mnoge planinske biljke srednjeevropskih planina duboko prema jugu poluotoka dosežući ovdje svoju najjužniju granicu. Najteže je pitanje ograničenja obiju regija u središnjem i južnom dijelu Macedonije, gdje se u nizinama posebno ističu sredozemne i ostale južne biljke prodirući u dolini Vardara daleko prema sjeveru. Naprotiv je u planinskoj vegetaciji okolnih planina snažno zastupan srednjeevropski planinski elemenat s mnogim alpskim i arktoalpskim predstavnicima. Na Šarplanini i na Korabu nalazi se na pr. značajna zeljasta vrba (*Salix herbacea* L.), svinuti šaš (*Carex curvula* All.), različne sirištare (*Gentiana Kochiana* Perr. et Song., *G. nivalis* L., *G. punctata* L.), empetrum (*Empetrum hermaphroditum* [L.] Hag.), različne kamenike, drijas (*Dryas octopetala* L.), trocjepni šaš (*Juncus trifidus* L.) i dr. Najveći dio tih vrsta zaustavlja se na Korabu, Peristeru i na Kajmakčalanu, a južnije već ne dolazi. U planinskoj su vegetaciji Olimpa već vrlo rijetke biljke sjevernih planina i pretežu planinske biljke Sredozemlja; neke od njih sežu na sjeveru do Galičice i Bistre. Adamović je na svojoj klasičnoj karti raščlanjenja B. p. priključio sredozemnoj regiji još cijelo područje hrasta medunca i bjelograbića. Na taj je način zahvatio i Šar-planinu i Jakupicu, premda one pokazuju već u šumskoj vegetaciji (smreka, jela, klekovina), a napose u planinskoj vegetaciji izrazito srednjeevropske crte.



OMORIKA (*Picea omorica*) na Stocu kod Žljeba (*Vegetationsbilder*)

Raščlanjenje B. p. na osnovu biljnih zadruga, kako je ovdje dosljedno provedeno, zadaje mnogo poteškoća, jer mnogi krajevi nijesu još dosad u biljnosociološkom pogledu istraženi. Najniži vegetacijski pojas izgrađen je od hrastovih šuma, i to u primorskim stranama uglavnom od zimzelene šume crnike i njezinih degeneracijskih stadija makije, a u kopnenom dijelu od različnih listopadnih hrastova, poimence medunca, cera, sladuna, macedonskog hrasta, kitnjaka i lužnjaka. Iznad toga razvijeno je nekoliko visinskih pojasa značajnih po svome sastavu i raširenju.

Zimzeleno područje, područje Sredozemlja u užem smislu, ograničeno je zapravo na razmjerno uski rub obale i otoka Jadranskog, Jonskog i Egejskog mora i prodire dublje u nutrinu kopna samo u Grčkoj. Ono se može po Adamoviću raščlaniti u više zona, a značajno je po pretezanju šume crnike. Te šume pripadaju svezi crnikinih šuma (*Quercion ilicis* Br.-Bl.), a pretvorene su danas najvećim dijelom u šikare — poznate pod imenom makije — ili su posve nestale i prepustile mjesto kamenjarama vrlo značajnog sastava. U tim kamenjarama nalazi se uz obilje mirisavih, dlakavih i mliječnih biljaka neobično velik broj jednogodišnjica. Kamenjare pripadaju dobrim dijelom sredozemnoj svezi *Thero-Brachypodion* Br.-Bl., koja na B. p. nije još dovoljno istražena. Osim vrlo mnogolikih šuma crnike nalaze se u zimzelenom pojasu lijepe šume alepskog bora (*Pinus halepensis* Mil.), a u višim pojasima i šume crnog bora (*Pinus nigra* Arn.). One zapremaju znatne površine i u kopnenim dijelovima. Visinski pojasi pravih sredozemnih planina još su slabo poznati. Po Markgrafu nalazi se na Tomoru u Albaniji do 500 m pojas makije, od 500 do 900 pojas hrastove šume, od 900 do 1300 pojas miješane listopadne šume s crnim grabom i običnim grabom, od 1300 do 2100 pojas šume munjike, a od 2100 do 2400 razvijen je pojas planinskih rudina. U planini Nemerca u Albaniji seže po istom piscu pojas hrastove šume do 900 m, iznad njega do 2180 snažan pojas grčke jele, a do vrha se nalaze planinske rudine. Mnogo je istraživan Olimp, ali se mišljenja o njegovu visinskom raščlanjenju razilaze. Po Hayeku nadovezuju se na zimzeleni pojas makije, koji seže do 600 m, ovi pojasi: pojas crnog bora od 600 do 1000 m, pojas bukve i jele od 1000—1900, pojas munjike od 1900—2300 i pojas planinske vegetacije od 2300 do 2915. Stojanov i Jordanov slažu se naprotiv uglavnom u visini zimzelene vegetacije (500 do 700 m), ali proširuju pojas crnoga bora s listopadnim hrastovima do 1750, nalaze iznad njega neposredno pojas munjike, sve do 2300 (i do 2500), dok se povrh toga nalazi pojas planinskih rudina. Bukva i jela raširene su doduše često na Olimpu, ali samo, ako im pogoduju mjesne prilike, te zauzimaju uglavnom vlažnija staništa.

Na zimzelenu vegetaciju nadovezuje se prema nutrini kopna uže ili šire područje listopadnih šuma hrasta medunca i bjelograbića. Ono zaprema sjeverne hrvatske otoke i zagorske krajeve dalmatinske i hercegovačke Hrvatske, niža područja Crne Gore, veće površine Albanije, Grčke, Macedonije, Tracije i jugoistočnog dijela Bugarske. U tom se području javljaju još obilno sredozemni elementi i mnoge značajne kulture, poimence duhan, pamuk, vinova loza i mak. Šume, poznate pod imenom krške šume, rijetko su sačuvane i najvećim dijelom pretvorene su u šikare, koje je Adamović opisao pod imenom šibljaka. One pripadaju redu medunčevih šuma (*Quercetalia pubescentis* Br.-Bl.) i zastupane su s više asocijacija. U Hrvatskoj je opisana šuma bjelograbića (*Carpinetum orientalis croati-*



(Foto I. Horvat)
ČVRSNICA, Planinske rudine s drijasom *(Dryas octopetala)*

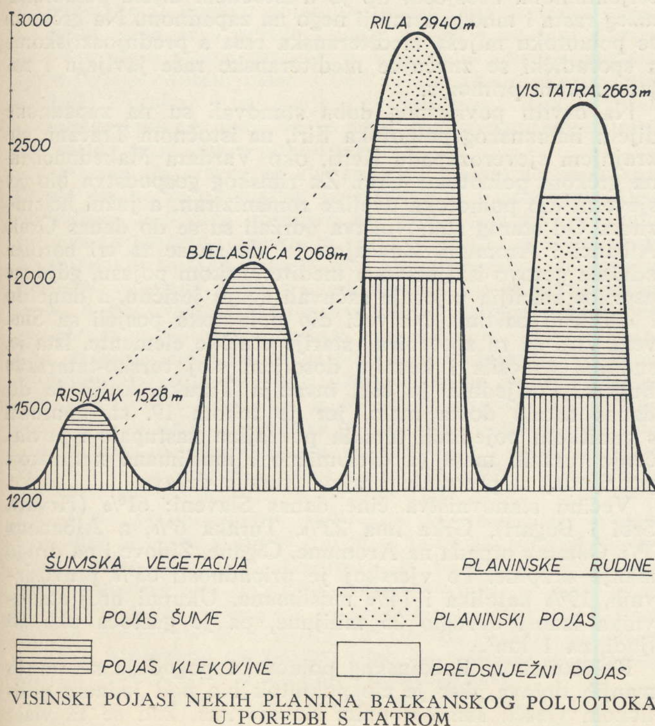


(Foto I. Horvat)
PLANINA RUDOKA, Snježni žabnjak uz rub vječnog snijega

cum H-ić), a u Macedoniji po Oehmu šuma macedonskog hrasta *(Quercus macedonica)* sa šimširom. Potiskivanjem šuma i šikara nastale su kamenjare submediteranskog značaja, koje pripadaju posebnim endemičnim svezama reda ovsikovih livada *(Brometalia erecti* Br.-Bl.). U Hrvatskoj i Crnoj Gori raširena je posebna sveza ovog reda *(Chrysopogoneto-Satureion subspicatae* Horv. et H-ić).

U nutrini kopna s ovu strane Dinarskih planina nalazi se golemo šumsko područje kopnenog dijela B. p., koje zaprema kopnene dijelove Hrvatske, Srbiju i sjevernu Bugarsku i pokazuje velike razlike prema primorskim krajevima. Najniži šumski pojas sjev. Hrvatske, koliko nije pod utjecajem poplava, izgrađen je od šume hrasta kitnjaka i običnog graba (*Querceto-Carpinetum croaticum* Horv.), koje pripadaju svezi bukovih šuma (*Fagion silvaticae* Pawl.). Te šume pokazuju umjereno vlažni značaj i odlikuju se velikom bujnošću. Njihovim potiskivanjem nastale su goleme površine oranica i livada, a na ispranim tlima i vriština. Naprotiv nalazimo po istraživanjima Rudskog u Srbiji i Stojanova i dr. u Bugarskoj već posve drugi sastav šuma. Ondje pretežu također hrastove šume, ali su one znatno suše, te se u njima javlja obilno hrast sladun i cer (as. *Quercetum confertae-cerris* Rudski) s većim brojem vrsta suhih staništa. Šume kitnjaka i običnog graba vezane su tamo na vlažnije udubine. To područje šuma sladuna i cera prehvaća i u slavonsku Hrvatsku.

Iznad listopadnih hrastova zapremile su u kopnenim dijelovima goleme površine šume obične bukve (*Fagus silvatica* L.), koju zamjenjuje u istočnim dijelovima katkad kavkaska bukva (*Fagus orientalis* Lip.). Bukove šume pokazuju na velikim udaljenostima slični sastav, ali se mogu ipak rastaviti u više asocijacija. Hrvatska bukova šuma (*Fagetum silvaticae croaticum* Horv.) neobično je bujno razvijena zadruga i može se raščlaniti na brdsku bukovu šumu, miješanu šumu bukve i obične jele i na pretplaninsku šumu bukve. Šuma bukve seže daleko prema jugu i još na Olimpu pokazuje izrazito srednjeevropski značaj. U Srbiji i sjevernoj Bugarskoj nalazi se iznad miješane šume bukve i jele posebni pojas smreke, koja je u Hrvatskoj razvijena na izloženim obroncima i u hladnim vrtačama. U srednjem toku Drine javlja se uz običnu smreku nadasve značajna endemična omorika *(Picea omorica* Panč.). Na višim planinama sjevernog dijela B. p. nalazi se iznad pojasa bukve sad širi sad uži pojas klekovine bora (*Pinus mughus* Scop.), dok se na planinama u središnjem dijelu nalazi na vapnenoj podlozi između bukve i klekovine još nadasve značajni pojas munjike (*Pinus Heldreichii* Christ). Na kamenu oskudnu vapnom javlja se u istim visinama središnjeg dijela poluotoka neobično značajna endemična molika (*Pinus Peuce* Gris.), koja izgrađuje na mnogim mjestima prekrasne šume.



VISINSKI POJASI NEKIH PLANINA BALKANSKOG POLUOTOKA U POREDBI S TATROM

Na šumsku je vegetaciju u znatnoj mjeri utjecao čovjek, tako da su na mnogim mjestima šume potpuno nestale ili su pretvorene u jadne šikare, na kojima pasu silna stada ovaca. Najbolje su sačuvane šume u teže pristupačnim krajevima Hrvatske. Potiskivanjem šuma stvorene su u primorskim krajevima kamenjare, a u kopnenim polja i livade.

Na suhim livadama veoma obilno je zastupan stepski elemenat, dok su na primorskim i kopnenim pijescima razvijene vrlo značajne zadruge pješčarka. Od ostalih značajnih zajednica valja spomenuti slanuše kopnenog područja (Skopsko polje) i cretove. Ovi su potonji vrlo rijetki i nalaze se samo tu i tamo u Hrvatskoj, Srbiji i Bugarskoj. Njihova vegetacija pokazuje izrazito borealni značaj (Pevalek). U pretplaninskom pojasu razvijene su vrlo obilno zadruge visokih zeleni. Iznad pojasa šumske vegetacije nalazi se na visokim balkanskim planinama posebni pojas planinskih rudina. U Hrvatskoj nema po novijim istraživanjima takva pojasa, jer ni najviše naše planine ne dosežu gornju granicu klekovine; on je razvijen istom u Crnoj Gori, Albaniji, Macedoniji, Bugarskoj i Grčkoj. Kako se vidi iz priložene slike, pokazuje visinsko raščlanjenje prema istoku i jugu značajan pomak svih granica na više. Dok na razmjerno niskom Risnjaku počinje pojas klekovine iznad 1400 m, nalazi se on na višoj Bjelašnici istom u visini od 1740 m, a na još višoj i istočnoj planini Rili u visini od 2000 m i doseže ovdje svoju gornju granicu u visini od 2600 m. Tako se na Rili nalazi povrh klekovine pojas planinskih rudina, koje su na Risnjaku i na Bjelašnici razvijene samo pod utjecajem lokalnih klimskih i orografskih prilika. Taj značajni pomak visinskih pojasa uvjetuje kopneni značaj klime u vezi s istočnijim položajem i usponima planinskih skupova slično kao što je to u Alpama. Poredba visinskih pojasa balkanskih planina s Tatrom pokazuje, da se u Tatri nalazi iznad pojasa šume i klekovine ne samo snažan pojas planinske vegetacije, nego i pojas predsnježne (subnivalne) vegetacije, koga po novijim istraživanjima nema na cijelom B. p. U Tatri su pomaknute



(Foto B. Vrtar)
OŠLJAK, Granica šume i klekovine u vis. 2212 m.



(Foto I. Horvat)
JAKUPICA, Pogled na sliv Treske

sve granice znatno na niže, a to je po Pawlovskomu u vezi sa sjevernim položajem i vlažnijom klimom Tatre.

Planinska vegetacija razvijena je na balkanskim planinama neobično lijepo. Ni u kojem pojasu nije toliko izražena mnogolikost životnih prilika, koje su vladale u prošlosti i sadašnjosti, kao u planinskoj vegetaciji. B. planinska vegetacija pokazuje posebnu osebujnost i neobičnu raznolikost, koju ne nalazimo nigdje u Evropi. Kao u Alpama možemo i ovdje lučiti četiri osnovna skupa vegetacijskog pokrova: zadruge na stijenama, na točilima, na planinskim rudinama i na rubovima snježanika. U svakom od tih skupova može se opet lučiti posebno vapnenačka, posebno silikatna vegetacija. Planinska vegetacija izgrađena je od neobično velikog broja endemičnih vrsta, koje su se ujedinile s mnogim alpskim i arktoalpskim vrstama u nadasve značajne endemične zajednice. Sociološka istraživanja na hrvatskim, macedonskim i bugarskim planinama pokazuju ne samo neobično velik broj posebnih endemičnih asocijacija, nego i posebnih endemičnih sveza. Vegetacija vapnenih stijena pokazuje neobičnu mnogolikost i sastavljena je iz mnogih prekrasnih biljaka. Dosad je poznato više asocijacija, koje pripadaju u planinskim krajevima Hrvatske i Crne Gore svezi *Micromerion croaticae* Horv., a u središnjem dijelu poluotoka svezi *Ramondion Nathaliae* Horv., dok one na primorskim obroncima pripadaju posebnoj svezi *Centaureo-Campanulion* H-ić. Vegetacija suhih vapnenih točila pripada endemičnim asocijacijama alpske sveze *Thlaspeion rotundifolii* Br.-Bl., koja je zastupana s nekoliko endemičnih asocijacija. Od svih se zadruga najviše ističu zadruge mekinjaka, jedna u planinskim krajevima *(Drypetum Linneanae* Horv.) i druga na kvarnerskom području *(Drypetum Jacquinianae* H-ić). Na vlažnim točilima dolaze zadruge sveze *Arabidion coeruleae* Br.-Bl. predstavljene napose značajnom zadrugom prenjske kamenike (*Saxifragetum prenjae* Horv.). Neobično su obilno razvijene planinske rudine na vapnenoj podlozi; one se ističu posebno velikim brojem endemičnih vrsta i u doba cvatnje ukrašuju cijele obronke. Dosad je opisan velik broj asocijacija, koje pripadaju posebnim endemičnim svezama (*Seslerion tenuifoliae* Horv., *S. nitidae* Horv., *Festucion pungentis* Horv.).

Vegetacija silikatnih stijena i točila nije ni izdaleka tako razvijena, ali su zato planinske rudine na prakamenju središnjeg i istočnog dijela poluotoka zauzele velike površine i pokazuju neobično značajni sastav. One pripadaju dvjema endemičnim svezama *(Poion violaceae* Horv. i *Seslerion comosae* Horv.) U svom geografskom rasporeođenju pokazuju pojedine zadruge zanimljive osobine i omogućuju na taj način jasno raščlanjenje biljnog pokrova b. planina. Na osnovu razlika u sastavu i raspoređenju mogu se već sada lučiti naravna vegetacijska područja, i to: na zapadu hrvatsko-crnogorsko od Snježnika do Prokletija, na istoku i središtu srpsko-bugarsko i na jugu albansko-grčko.

Biljni pokrov balkanskih planina pokazuje jasne veze s Alpama i Karpatima, ali se odlikuje kao posebno, neobično važno područje Evrope, u kome se do danas sačuvao reliktni značaj tercijarne flore.

LIT.: L. Adamović, *Die pflanzengeographische Stellung und Gliederung der Balkanhalbinsel*, Denks. d. A. Wiss. Math.-Naturw. Kl., sv. 80., Beč 1907; Isti, *Die Vegetationsverhältnisse der Balkanländer* (Mösische Länder), Leipzig 1909; Isti, *Vegetationsbilder aus Bosnien und der Herzegovina*, Vegetationsbilder, 8. r., sv. 4., Jena 1910; Isti, *Die Pflanzenwelt Dalmatiens*, Leipzig 1911; G. Beck-Mannagetta, *Die Vegetationsverhältnisse der illyrischen Länder*, Leipzig 1901; H. Czeczott, *The distribution of some species in Northern Asia Minor and the problem of Pontide*, Mitt. Königl. Naturwiss. Inst. Sofia, sv. X., 1937; O. Cyren i A. Hayek, *Der Thessalische Olymp* u Vegetationsbilder, 18 r., sv. 6/7, Jena 1928; I. Horvat, *Vegetacijske studije o hrvatskim planinama* I. i II., Rad Akad., knj. 238 i 239, Zagreb 1930 i 1931; Isti, *Pregled planinske vegetacije zapadnog i središnjeg dijela Balkanskog poluotoka*, Compt. rendus du IVe Congrès de géogr. et d. ethn. slaves 1936, Sofia 1937; Isti, *Biljno-sociološka istraživanja šuma u Hrvatskoj*, Glasn. za šum. pokuse, sv. 6, Zagreb 1938; I. Horvat, B. Pawlovski i J. Walas, *Phytosoziologische Studien über die Hochgebirgsvegetation der Rila Planina in Bulgarien*, Bull. de l'Acad. polon. d. sc. et d. lettres, Ser. B., Krakov 1937; Stj. Horvatić, *Karakteristika flore i vegetacije krša*, Šum. List, 1938; Isti, *Flora i vegetacija otoka Paga*, Prir. istraž. Akad., sv. 19, 1934; N. Košanin, *Četinjari Južne Srbije*, Glasn. Skop. Nauč. društva I. 1925; F. Markgraf, *Pflanzengeographie von Albanien*, Stuttgart 1932; I. Pevalek, *Geobotanička i algološka istraživanja cretova u Hrvatskoj i Sloveniji*, Rad Akad., knj. 230, Zagreb, 1924; N. Stojanov, *Le caractère phytogéographique de la Bulgarie*, u La Bulgarie, Sofija 1936; N. Stojanov i D. Jordanov, *Botanische Studien auf dem Thessalischen Olymp*, Godišnjak na sofiaskia universitet, sv. XXXIV., knj. 3, 1937/38; W. B. Turrill, *The plant-life of the Balkan peninsula*, Oxford 1929. U tim je raspravama navedena i ostala najvažnija literatura.
I. H.

Stanovništvo. Kao kontinentalni most između Evrope i Azije bio je Balkanski poluotok teren, gdje su se ukrštavali različiti rasni i kulturni utjecaji. Reljef je pritom omogućio očuvanje i održavanje pojedinih elemenata, pa tako ovaj poluotok pruža i danas u rasnom, etničkom i kulturnom pogledu raznoliku sliku.

Dinarske su zemlje rasadište istoimene rase, dok su prohodnije istočne zemlje bile područjem rasnog ukrštavanja, pa se ovdje miješala dinarska rasa s prednjoazijskom i orijentalnom. Prosječni tip je u istočnom dijelu poluotoka nižeg rasta i mnogo tamniji nego na zapadnom. Na grčkom se poluotoku miješa mediteranska rasa s prednjoazijskom, a sporadički se značajke mediteranske rase javljaju i na jadranskom primorju.

Na osvitu povijesnog doba stanovali su na zapadnom dijelu Balkanskog poluotoka Iliri, na istočnom Tračani, na krajnjem sjeverozapadu Kelti, oko Vardara Makedonci, a na grčkom poluotoku Grci. Za rimskog gospodstva bio je sjeverni dio poluotoka uvelike romaniziran, a južni heleniziran. Od starog stanovništva održali su se do danas Grci, Albanci i Aromuni. Značajno je, da su se ta tri naroda održala gotovo isključivo u mediteranskom pojasu, gdje su usprkos kasnijih utjecaja sačuvali svoju jezičnu, a donekle i kulturnu baštinu. Najveći dio poluotoka posjeli su Slaveni, koji su tu apsorbirali starije etničke elemente. Ista je sudbina zadesila i kasnije doseljeni sloj tursko-tatarskih Bugara. Posljednja je bila invazija Turaka, kojih je do danas ostalo dosta malo, jer je tokom 19. st. uporedo s gubitkom pojedinih turskih pokrajina nastupalo i povlačenje turskih masa (a djelomično i muslimana neturskog podrijetla) u preostale krajeve turske države.

Većinu stanovništva čine danas Slaveni; 61% (Hrvati, Srbi i Bugari), Grka ima 22%, Turaka 6%, a Albanaca 3%. Ostatak otpada na Aromune, Cigane, Židove i na druge manje skupine. Po vjerskoj je pripadnosti 63% pravoslavnih, 19% katolika i 14% muslimana. Ukupni broj stanovnika iznosi okruglo 25 milijuna, pa je gustoća oko 50 ljudi na 1 km².

Raščlanjenost Balkanskog poluotoka pogoduje stvaranju manjih država, dok je cio poluotok bio pod jednom političkom vlašću samo u onim slučajevima, kad se ta vlast



(*Foto I. Horvat*)
PLANINA RUDOKA, Crno Jezero s planinskom vegetacijom



(*Foto I. Horvat*)
POGLED S OŠLJAKA NA ŠAR-PLANINU

upirala i na druge nebalkanske zemlje, rimsko-bizantsko i tursko carstvo. Ambicije pojedinih bugarskih i srpskih vladara, da zavladaju cijelim Balkanskim poluotokom ili barem njegovim najvećim dijelom, stvorile su tek efemerne tvorevine.

Značajna je činjenica, da je kod podjele rimskog carstva na zapadni i istočni dio granica (povučena uglavnom rijekom Drinom i dalje do Skadra) presjekla Balkanski poluotok. Ta je granica s nekim promjenama došla do izražaja i kod odvajanja istočne crkve od zapadne, a s tim u vezi i kod oblikovanja dvaju kulturnih krugova, zapadnoevropskog i bizantskog. S dolaskom Turaka unesen je i novi kulturni elemenat, koji se stopio s bizantskim elementima (kao i onima patrijarhalne kulture) u posebni oblik, koji se može nazvati balkanskom kulturom. Sjeverozapadni dio poluotoka stoji pod utjecajem zapadne kulture. Kontinentalni su je krajevi primili uglavnom posredovanjem njemačkim, a primorski krajevi posredovanjem talijanskim.

Tokom 19. st. stvorile su se nacionalne države: Grčka, Srbija, Crna Gora i Bugarska i konačno 1913 Albanija, dok je Turskoj preostala samo istočna Trakija s Carigradom. Slabljenje i uzmicanje turske državne vlasti prema istoku dovelo je do izrazitog pomicanja pučanstva radi odliva muslimanskog stanovništva iz onih dijelova Turske, koji su pripali pojedinim kršćanskim državama. Iza svjetskoga rata to se pomicanje nastavilo kao posljedica novoga potezanja granica. Ovoga puta izvršeno je u velikoj mjeri na temelju međunarodnih ugovora, napose između Grčke i Bugarske te u upravo golemim razmjerima između Grčke i Turske. Dok se u prvom slučaju radilo o izmjeni stanovništva s obiju strana granica, u drugom je slučaju izvršeno preseljivanje velikih masa s balkanskog poluotoka u Aziju (350.000 Turaka) i iz Azije (1·5 milijuna Grka iz Male Azije) na Balkan, tako da je time znatno izmijenjen etnički sastav toga dijela poluotoka.

Privreda. Ratarstvo sa stočarstvom glavno je zanimanje velike većine stanovništva. U sjevernom i istočnom dijelu poluotoka obuhvaća obradivo tlo velike površine s raznim biljnim kulturama. Uglavnom je to područje žitarica, nešto industrijskih biljaka, voćarstva i vinogradarstva. U kršu su kulturne površine, polja i uvale međusobno izolirane poput oaza, a obuhvaćaju razmjerno malo prostora. Ostalo zemljište, koliko nije goli kamen, nosi oskudne trave i grmlje, dok je šuma malo pa je to područje stočarstva. U sredozemnom području zaostaje uzgoj žitarica za onim raznih mediteranskih biljaka. Tu je općenito rašireno vinogradarstvo, uzgoj maslina, smokava, a najvećim dijelom i duhana, dok su agrumi ograničeni na južni dio poluotoka. Biljni se prinos silno povećaje u onim krajevima, gdje je provedeno umjetno navodnjavanje, a ovo je radi suhih ljeta važan preduvjet za intenzivno ratarstvo. Najraširenija domaća životinja je ovca, a pored nje je za neke krajeve od važnosti i koza. Ova vrst stočarstva je najbolje prilagođena oskudnim životnim uvjetima krških krajeva. U planinskim krajevima izvan krša paša je obilnija, ali radi primitivnih prilika stanovništva i ovdje prevlađuje ovčarstvo. Samo u nižim krajevima na sjeveru i istoku rašireno je u većem opsegu govedarstvo, a lokalno i svinjogojstvo.

Šumom je najbogatije dinarsko gorje (izuzevši goli krš). U Rodopskom i Balkanskom gorju one su prilično prorijeđene, dok je grčki poluotok najvećim dijelom siromašan šumom. Rudnog blaga ima dosta u nekim dijelovima Balkanskog poluotoka (srednja Bosna, Srbija, zapadna Bugarska), no intenzivnije iskorišćavanje razvilo se samo mjestimice. Industrija je također u počecima.

Promet. Prirodne brazde odredile su smjer najvažnijih prometnih linija. Prolaz iz Panonske nizine na Balkanski poluotok otvara se između karpatsko-balkanskog luka i dinarskih nabora. Prometna linija slijedi ovdje dolinu Morave i Nišave te prelazi u dolinu Marice. Tim je smjerom vodila rimska via militaris, turski carigradski drum te suvremeni simplonski orijent-ekspres. Od ove se odvaja ogranak kod Niša i vodi dolinom Južne Morave i Vardara do Soluna. Dok je istočni dio poluotoka općenito dosta prohodan, na zapadu su preduvjeti za razvoj prometa kudikamo teži. Iz unutrašnjosti poluotoka na Jadransko more najpovoljnija je linija, koja se probija na sutoku Dinarskog i Pindskog gorja i gdje se stvorio niz depresija i brazda od Kosova polja do Medovskog zaliva. Sama dinarska barijera je teško prohodna, to većma, što nema poprečnih dolina, koje bi je presjekle po cijeloj širini. Stoga se za promet iskorišćuje ono mjesto, gdje se gorje najvećma suzilo (željeznička pruga Zagreb—Sušak), kao i brazda Neretve, koja je urezala poprečnu dolinu do najviših dinarskih grebena.

Ako izuzmemo obje pogranične velike rijeke, nema na Balkanskom poluotoku nijedne rijeke, koja bi bila plovna na duljoj partiji.

Razvedena obala, a napose obilje otoka na jadranskoj i egejskoj obali djelovali su povoljno na razvoj pomorskog prometa već u davnini. Na jednoj i drugoj obali odgojio se soj izvanrednih pomoraca, dok su stanovnici crnomorske obale, kao i ravne te močvarne albanske bili uvijek kontinentalnog mentaliteta.

Trup poluotoka nema radi reljefa središnje krajine, kao što je na Pirenejskom poluotoku Kastilija. Stoga se najvažniji gradovi nalaze na periferiji: Carigrad, Solun, Beograd. Oni su smješteni na završecima dviju najvažnijih prirodnih prometnih linija. Za grčki poluotok i egejsko otočje središte je Atena. Ona je zaista i u geografijskom središtu grčkog svijeta, a današnji vodeći položaj u kulturnom i privrednom pogledu nije bitno različit od onog, koji je Atena imala već u klasičnoj starini.

LIT.: O. Maull, *Die südosteuropäische Halbinsel*, u Seydlitz'sche *Geographie*, Breslau 1931; Y. Chataigneau, *Les pays balkaniques*, u Vidal de la Blache-Gallois, *Géographie universelle*, VII. 2., Pariz 1934; A. Philippson, *Europa*, Leipzig 1928; J. Cvijić, *Balkansko poluostrvo*, I., Zagreb 1922; F. Kossmat, *Geologie der zentralen Balkanhalbinsel*, Berlin 1924; O. Maull, *Länderkunde von Südeuropa*, Beč 1929. Z. D-i.

Balkan u prethistorijsko doba. Tragovi diluvijalnog čovjeka na Balkanskom su poluotoku još vanredno rijetki i — za razliku prema obilatim studijama o nalazu diluvijalnog pračovjeka u Krapini — slabo su, gotovo nikako, proučeni. Od malobrojnih nalaza vrijedno je spomenuti tek ljudsku lubanju, koja je 1892 nađena u Beogradu, a pripadala je, sudeći po snažnim nadočnim lukovima i drugim osobinama, nekom neandertaloidu. Tragova diluvijalnog čovjeka nalazilo se i u Bugarskoj: u Malkatoj Pešteri kod Samovodena, u pećinama u Moravici kod Ploženа i u Malkatoj Podliski kod Bjelakovca; ali su tu diluvijalni slojevi izmiješani s mlađima i ne daju jasne slike o kronološkim stupnjevima pojedinih nalaza.

Kud i kamo obilniji i jasniji su tragovi čovjeka iz *neolitskog* ili *mlađega kamenog doba*, kada je već na razmjerno visokom kulturnom stupnju živio čovjek, koji je pripadao rasi, što je zovemo *homo meridionalis*, čiji su srodnici u to doba nastavali sve primorske zemlje, koje zaokružuju Sredozemno more, te su u Egiptu i Palestini, u Maloj Aziji, sjevernoj Africi, po otocima Egejskog mora, na Balkanu, u Italiji, Liguriji i na Iberskom poluotoku dosegli izvjestan stupanj kulture. Glavna antropološka obilježja ove rase bila su: duga, uska, visoko svedena lubanja s indeksom ispod 70, lica šireg, nego ga ima *homo nordicus*, niska uspravna čela, ortognatnih vilica, širokih, horizontalno položenih očnih šupljina i lijepa, od čela slabo odvojena nosa. Glava je nešto manja nego je ima h. nordicus, a stas onizak, u muškaraca poprečno 162 cm, u žena 150 cm. Koštana je građa gracilna, ali gipka. Boja puti, kose i očiju je tamna, kako to razabiramo na slici nosača ritona (ῥυτόν) u palači na Knosu na Kreti i na egipatskim i ciparskim zidnim slikarijama. Ishodište ove rase, koja se odlikuje visokim kulturnim sposobnostima, bila je, po Sergiju, zemlja Punt u istočnoj Africi (današnja Somalija), a odanle se rasprostrla afričkom, sirskom i maloazijskom obalom te je prešla na evropsko tlo i napučila sva tri južnoevropska poluotoka. Najviši kulturni uspon dosegla je u Egiptu, a poslije u Siriji, Palestini, na Cipru, Kreti i u Mikeni, gdje je stvorila spomenike monumentalne vrijednosti.

Pod konac neolitskog doba dolazi na Balkan sa sjevera druga pasmina, *homo dinaricus*, podrijetlom iz prednje Azije, a glavne su joj tjelesne osobine visok stas (oko 174 cm) i brahicefalna lubanja (indeks 84—86). Glava je kratka, u stražnjem dijelu iza uha strma, upravo kao odsječena, a ovo djeluje i na formaciju lica, u kojega je čelo strmo i visoko, a često je u njega čeona kost dvodjelna, srasla u sredini vertikalnim čeonim šavom *(sutura frontalis)*, a neki put se izbočuje u vidljiv povor *(crista)*. Lice je duguljastousko, očne šupljine visoke, ne prevelike. Donja vilica je snažno razvijena. Ta se nova pasmina osobito raširila ilirskim i tračkim područjem, a tragovi su joj se sačuvali u potomstvu do danas, osobito u dalmatinskom, crnogorskom i arnautskom primorju.

Skupno ime Mediteranaca, ako ga je uopće bilo, nije se sačuvalo. Grci su doduše starosjedioce, koje su zatekli na grčkom tlu, prozvali imenom Pelazga, a to su ime prenijeli i na starosjedioce Balkana i Italije; ali je vjerojatno, da je to bilo tek plemensko ime onih starosjedilaca, s kojima su došli prvi put u doticaj te se s njima borili za posjed svoje nove postojbine, pa im se jače usjeklo u pamet i ostalo u uspomeni. Uostalom ni oni sami u praskozorje svoje povijesti, pa i u homersko doba, nemaju skupnog imena, nego različna plemenska, a tek kasnije postaju plemenska imena, kao Ἕλληνες i Γραικοί, Heleni i Grci, općenarodnim imenima.

Neolitska kultura vezana je svuda u Evropi uz prhko, lako obradivo praporasto tlo većih riječnih dolova, bez obzira, utječu li oni u Baltičko, Sjeverno, Crno, Jadransko ili Egejsko more, a karta, koja bi predočivala evropska neolitska naselja, podudarala bi se posve s kartom geološke rasprostranjenosti prapora. I tako se i na Balkanskom poluotoku naselja ovog doba rasprostiru Podunavljem i dolinama Drave i Save, dolinama padske nizine; u Bugarskoj, Srbiji i Bosni dolinama rijeka, koje utječu u Dunav i Savu (Marica, Timok, Morava, Bosna), u Tesaliji dolinom Peneja i Sperheja. Takva naselja naći ćemo i u višim odsjecima dolina u praporastim oazama, opkoljenim inače brdima (Butmir, Novi Šeher u Bosni, Lipovac, Luljaci, Leskovac u Srbiji).

Prhkost ovakva tla dopuštala je, da se ono lako obrađivalo i primitivnim ratarskim oruđem neolitičara: lopatama od drveta, otvrdnuta na žeravici, i motičicama s nasađenim kamenim ili rožnim klinovima. Zato se ratarstvo ovog doba služi isključivo *kopačinom* (Hackbau), a kako se taj rad vrši u položaju čučanja, bez jačeg fizičkog napora, bilo je ratarstvo, kao i svuda u sličnim prilikama, isključivo u ženskim rukama.

Ovi ratari žive već u stalnim naseljima, koja nalazimo u velikom broju svuda u balkanskim zemljama. Ta se sela sastoje od okruglih, oko 1 m dubokih jama, zarubljenih nizom prema središtu nagnutog kolja, opletena pleterom, s nutarnje strane oblijepljenog ilovačom, a s vanjske zaodjetog slojem zemlje i busa. Te *zemunice* nalikuju na velike krtičnjake, pa su zimi tople, a ljeti hladovite. Na podnici u sredini je ognjište, do njega jama (grč. βόθρος) za pepeo i druge otpatke, a naokolo je niska zemljana klupa, koja služi kao ležaj ukućanima (nalik na subsellium). Uz glavnu zemunicu nalazilo se nekoliko manjih, koje su služile kao spremnice i hambari. Na ovakvim se selištima mijenom generacija nanizaše zemunice jedna do druge, jedna nad drugom, te su s vremenom nastali čitavi humci, kao *mogile* u Bugarskoj ili *magule* u Grčkoj, napose u Tesaliji, dok ih je na sjeveru (u Srbiji, Slavoniji i Bosni) erozija nivelirala te je razorila gornje slojeve. No i tu se ostaci ovakvih selišta izdižu nad izokolnim tlom. Ovaj čudnovati čunjasti oblik kuće preuzeli su i Grci od starosjedilaca i izgradili od kamena, pa tako nastadoše toli (θόλος) i *kupolaste grobnice* u okolici Mikene, Tirinta, Orhomena i drugih sjedišta ahejskih *anakta*.

Na Peloponezu je neolitik slabo zastupan (Argolida, Mikena, Tirint); ali što dalje na sjever, sve se više množe nalazišta u Ahaji, Elidi (Kakovatos i Anemoduri), u Beotiji (Orhomen i Heroneja), u Fokidi (Hagia Marina i Drahmani); ali najbogatija je ostacima toga doba Tesalija kao prag Grčke, preko koga su sa sjevera strujali svi selidbeni pokreti i gdje aluvijalno tlo dolina Peneja i Sperheja privlači neolitske ratare, da se stalno nasele. Tu njihova selišta tvore goleme *magule* kao u Cangliju, gdje dosežu visinu od 8—10 m i zapremaju prostor od 40.000 m^2. Kao najglasovitija nižu se ovdje naselja Dimini i Sesklo, a uz njih oko Peneja Rahmani, Marmari, Argeša, Sakalar, Marinai, Topuzlar, Zakros; oko Sperheja Lianokladi; oko pritočica vološkog zatona Zerelia, Demetrios, Daudza, Mezil-magula, Aidhimotiki-magula, Pirgos, Cangli; na Kopaiskom jezeru Heroneja, Šiste, Gulas i Caricani kod Elasone.

Kako iz donedavno turskog dijela Balkana nemamo arheoloških vijesti, nalazimo ih tek u sjevernoj poli, a napose u dolovima rijeka, koje gravitiraju Dunavu, i na samom Dunavu. Počevši od Küstendže na Crnom moru, Petrenja u Besarabiji i Crne Vode u Dobrudži, nižu se Dunavom na bugarskoj strani neolitska naselja Magura, Blato pod Ostrovom, Kozloduj, Ciber-Varoš, Lom, Naklata, Vidbol i Unio Alba između Jasena i Košave. Ta se naselja nastavljaju prema jugu uz doline dunavskih pritočica: Čegedin kod Eski Džumaje, Kodžadermen kod Šumena, Sultantepe kod Popova, Deneva mogila kod Salmanova, Loveč, Trojan, Moravica i t. d. Sve to gravitira prema Dunavu, a njegovim rubom nižu se na srpskoj strani Radujevac, Prahovo, Slatina, Ljubičevac, Velesnica, Korbovo, Ratkovo, Vrbica, Kostol, Kladovo, Žuto Brdo, Požežna, Kisiljevo, Ram, Kličevac, Kostolac, Dubravica, Kovin, Vinča i Višnjica, a uzvodno Lipovac, Luljaci, Leskovac.

U Slavoniji su važnija neolitska naselja Vučedol, Vukovar, Adaševci, Novo selo kod Vinkovaca, Dalj, Sarvaš, Osijek, Kolođvar kod Čepina, Samatovci; u Bosni su na glasu naselja u D. Klakaru, Novom Šeheru i Butmiru i različna druga na oazama prapora pritočica Save. U ovo doba ide i prvi osnutak sojenica u Ljubljanskom blatu i D. Dolini.

Sva ta naselja dakako nisu nastala u isto doba niti su trajala jednako dugo, a neka su se od njih sačuvala i kroz prve periode brončanog pa i željeznog doba te svjedoče o kontinuitetu kulturnog života pored svih perturbacija, koje su ih zadesile.

Glavne žitarice neolitičara na Balkanu su ječam — *Hordeum* u vrstama *hexastichum sanctum*, *densum* i *distichum*, pšenica u praformi *Triticum spelta* te vrste *Tr. turgidum*, *Tr. vulgare antiquorum* i varijetete *Tr. dicoccum* i *Tr. monococcum*, a tomu pridolazi i proha (*Panicum miliaceum*). Kao varivo služi bob (*Vicia faba*) i leća (*Ervum lens*), a od industrijskih biljka lan (*Linum augustifolium*), koji služi za tkanje, te su otisci tkanina nađeni na ilovači (Butmir). Od domaćih životinja uzgajali su neolitičari balkanskog područja svinju (*Sus palustris*), kozu i govedo s kratkim rogovima (*Bos brachyceros*), dok se konj u to doba nije upotrebljavao. Glavna lovina bili su jelen, tur (*Bos taurus*) i prabik (*B. primigenius*).

Da su se neolitske žene, osim kopačinom, bavile predenjem i pletenjem, dokazuju zemljani prešljenovi, mosuri i utezi za razapinjanje osnove, a osim toga je lončarstvo u to doba bilo isključivo ženski rad, što dokazuju otisci prstiju na ilovači i t. zv. vrpčasta ornamentika na posudama, koje motivi odgovaraju tehnici tkanja, pirlitanja i pletenja. Među proizvode neolitskog lončarstva idu i dosta obilni zemljani idoli, koji nam prikazuju prve početke plastike,

koja u nekih komada odaje i razvijeno naturalističko shvaćanje.

Kako su glavne privredne grane ratarstvo, keramika, tekstilna proizvodnja, a uz to i sav kućni rad u rukama žena, može se zaključiti, da se i tu, kao u svih ljudi, koji su se bavili kopačinom, društvena organizacija razvijala na temeljima matrijarhata, gdje je žena kao mati, glava kuće i porodice, imala glavnu riječ, dok su muškarci kao manje važni živjeli odvojeno u posebnim muškim kućama, a s rodnom su kućom bili u vezi bratstva i avunkulata. Takve muške kuće bile su one u butmirskom naselju.

Posljedica matrijarhističkog naziranja bila je i to, da su svi *idoli*, nađeni u Butmiru i srodnim nalazištima, bili ženskog roda, a prirodno je, da su i prva božanstva bila ženska, te su i sami inače patrijarhistički zadojeni Heleni od prastanovnika preuzeli neka ženska božanstva i presadili ih na svoj Olimp. Amo idu Demetra, božica rodne zemlje, Hera, zaštitnica kuće, Hestija, božica domaćeg ognjišta, Atena, zaštitnica ženskog rada; pa i sama božica lova Artemida je ženskog spola.

Muškarci se u to doba bave uglavnom lovom i izradbom kremenog i kamenog oruđa i oružja, a ostaci toga rada u obliku gotovih i polugotovih izrađevina, iverja i ostalih otpadaka glavni su dio inventara neolitskih naselja. Materijal za tu izradbu jesu, uz kremen, jaspis, razni radiolariti prerađeni cijepanjem, okresivanjem i finim retušama u resko oruđe: noževe, strugalice, šila, svrdla i strelice, a granit, serpentin i različno tvrdo taložno kamenje služi za izradbu često savršeno izbrušenih klinova za kopanje, dlijeta i bojnih sjekira. U krajevima, koji oskudijevaju kremenom i drugim podesnim materijalom, upotrebljava se za proizvodnju oruđa jelenja rožina, osobito u sojenicama i drugim riječnim naseljima.

Potkraj neolitskog doba pokazuju se prvi tragovi trgovačkih veza s udaljenim zemljama, jer domaćem materijalu pridolazi i strani. To su u prvom redu različni nefritoidi, jadeiti i hloromelaniti iz srednje Azije, obsidijan iz Mela ili iz Karpata (Tokaj), a od *spondila*, školjke, koja živi u Crvenom moru, prave se narukvice i zrna za đerdane, koji su se u znatnom broju našli u Vučedolu, Vukovaru, Osijeku te u Bugarskoj u Kodži, Salmanovu i Kodžadermenu.

Neolitske grobnice su i na području Balkanskog poluotoka sadržavale kosture u stavu čučanja, dakle u istom položaju, u kome su neolitičarke okapale zemlju, obavljale druge poslove i odmarale se. Takvi grobovi nađeni su u D. Klakaru, Vučedolu, Vukovaru i Osijeku, a potonji je važan, jer u njemu nađena lubanja s indeksom od 78.2 stoji na granici dolihocefalije, a čelo ima karakteristički dinarski čeoni šav. Prema nepreglednom nizu drugih starina broj je takvih grobnica upravo neznatan, a to se tumači time, da su mrtvace sahranjivali u zemunice, a kako su ove bile od nestalnog materijala, vrijeme ih je brzo razorilo, a zvjerad je raznijela kosti, i tako su se sačuvale samo onda, ako je nadošla voda muljem zaštitila kosti. Takve kućne grobnice nađene su iz toga doba u Grčkoj na više mjesta.

Potkraj neolitskog doba pojavljuje se u južnim i sjevernim balkanskim zemljama novi kulturni materijal, koji preobražava čitavo lice neolitske kulture. To je *bakar*, preteča bronce. To prijelazno doba ide uporedo s razvojem savršenije keramike, koju karakterizira finija izradba gline, savršeniji oblici i inkrustirana ornamentika. Bakar ulazi na balkansko tlo isprva uvezen ili iz Cipra ili preko Podunavlja iz Azije, a širi se u tri faze. U prvoj se pojavljuju manji predmeti načinjeni hladnim okivanjem žica ili lamela, a veći su saliveni iz otvorenih kalupa (Schalenguss). U drugoj fazi proizvode se komadi saliveni iz zatvorenih kalupa (Muschelguss); ta faza dolazi do snažnog izraza u Panoniji, Bosni, Srbiji i Bugarskoj te stvara niz tipnih lokalnih oblika. Trećoj fazi pripadaju konačno starine od *oskudne bronce*, t. j. od slitine, koja ima 3—6% kositrene primjese. Ova potonja ide u razdoblje od 2000—1800 pr. Kr. i čini prijelaz u brončano doba.

Nosioci brončane kulture jesu različna arijska plemena, koja su se odvojila od svoje matice u zakavkaskom području između Crnog i Kaspijskog mora i Mezopotamije te su u različnim skupinama krenula u Evropu, potiskujući pred sobom jedni druge. Kelti dospješe najdalje na zapad u prostor između Alpa i Španjolske, Grci u Grčku, Italci u Italiju, Tračani na istočni Balkan, a Iliri na zapadni i u Panoniju, dok Germani, obišavši Karpate, zaposjedoše sjevernu Evropu i Skandinaviju. Svi ti narodi pripadaju rasi, koju je Linné nazvao imenom *homo europaeus*, Broca *kimrijskom rasom*, a Hölder *germanskom*. Oni su leptoprosopni, ortognatni, dolihocefalni tip, uske glave (ind. 76—79), duga, uska lica (ind. 92·0), s profilnim kutom od 85·5°, visoka stasa, u muškaraca 172 cm, u žena 160 cm, koji je do danas narastao za daljih 4—6 cm. Da su ti prvi Indoevropljani bili plavokosi i plavooki, vidi se po sačuvanim vijestima, te je ta boja već u Homera predstavljala ideal ljudske ljepote. Menelaj, Meleagar, Ahil i Odisej bili su svijetle kompleksije, a tako i važnija mitološka lica kao Zeus, Apolon, Bakho, Atena, Demetra, Arijadna, Leta i Iolaj, a od historičkih lica Ptolemej Filadelf, Aleksandar Vel., Meleagar i Antiloh.

Doseljeni Arijci, fizičnom snagom i brončanim oružjem nadmoćniji, zavladali su autohtonim meridijancima te se njima i njihovoj zemlji nametnuli za gospodare, pa se pomalo gubi svaki trag neolitske kulture, a bronca nadomješta kameno i bakreno oruđe. I zemunice propadaju, a mjesto njih niču četveraste *brvnjare*, koje se nižu u jezerima i rijekama u sojenice, na podvodnom tlu u *terramare*, a na suhom u selišta. Prijelaz od okrugle zemunice četverastoj brvnjari može se u različnim razvojnim fazama pratiti u *ploščadkama* kod Kijeva, kod Petrenya u Besarabiji, kod Kodžadermena u Bugarskoj, a naročito u velikim tesalskim *magulama* u Dimini, Sesklo i Cangliju. Tu se iz jednosobne brvnjare razvija dvosobna s *megarom* i *talamom*, kao i u sojenicama u D. Dolini, a pročelje dobiva i trijem (αἴθουσα δώματος), i tako se tu razabiraju svi elementi homerske kuće, uveličani i uljepšani kasnije u Mikeni u palačama vladara.

Kakav je bio vanjski izgled tih brvnjara, predočuju nam tri zemljana modela iz Kodžadermena i četvrti iz Deneve mogile kod Salmanova.

Središte ovih kuća je domaće ognjište, što ga imaju i palače u Tirintu, Mikeni i Troji i na Itaci, opjevanoj od Homera.

Druga vrsta građevina, nastalih u ovo doba, jesu *gradine* posagrađene od neotesana kamena i suhozidinom po brdima i visovima sjeverozapadnog Balkana od Bos. Krajine do Albanije, a sastoje se od kružnog bedema, koji opasuje i štiti stanove, i na njima se razvijaju svi temeljni elementi i kasnije rimske i sredovječne strateške arhitekture. Bedem je rimski *agger*, oko njega je obično jarak (*fossa*), a okrugli podzidi uz bedem ili na vrhu u sredini grada predstavljaju *arx*, kao glavni dio obrambenog sistema. Ulaz se često zaštićivao posebnim bedemom ili štitom, koji predstavlja u različnim formacijama, prilagođenim tlu, prauzor sredovječnog *barbekana*, a često je i sam put do gradine zaštićen posebnim bedemom. Tih gradina je pun t. zv. ilirski trokut, a osobito u krševitom dijelu, gdje je erozija zgodni materijal iznijela na površinu. Na jugu, napose u Grčkoj, grade se u istu svrhu megalitske građevine ili se preostale iz neolitskog doba dograđuju kao na pr. tvrđave u Mikeni, Tirintu i akropola u Ateni. U tim se gradinama koncentrirala sva ljudska djelatnost, a naročito obrađivanje bronce; tragova te domaće metalotehnike našlo se u mnogim sojenicama (D. Dolina i Ripač) i gradinama (Čungar te Zlatiste, Sobunar i Debelo Brdo kod Sarajeva, zatim gradine Varvara, Kotorac, Sanski Most, Crkvina k. Usore i više njih na Glasincu).

Od bronce pravilo se sve oružje: mačevi, bodeži, koplja, strelice, štitovi, oklopi, kacige; sve oruđe potrebno različnim obrtnim zvanjima, kao sjekire, bradve, dlijeta, keltovi, noževi, srpovi, britve, šila i igle, a osobito se obilno i bogato prerađivala bronca u različni nakit, za koji se kasnije upotrebljava zlato, srebro, jantar i emaljno biserje.

Kod svih se ovih predmeta usavršavaju oblici, a pojedini tipovi postaju značajni za kulturne faze i područja te predstavljaju važnu osnovu za prethistorijsku kronologiju. To vrijedi osobito za *keltove* (šuplje sjekire), jer se vrstaju u tri razvojne faze, te u najstarijoj kelt ima oblik klina, gore izveden u jezičac za nasapljivanje s peticom na sredini za držalo, a pripada dobi od 1900—1600 pr. Kr. U srednjoj fazi, 1600—1400 pr. Kr., kelt ima na sredini krila, koja obuhvataju procijep držala, dok treću fazu karakterizira u panonskom i balkanskom području obilno zastupani šuplji kelt od 1400—1050 pr. Kr.

Dosadanju koštanu i bakrenu iglu za sapinjanje odjeće nadomješćuje bogatija od bronce izrađena igla, manje više

urešene glavice *(perone)*, ali je u trećoj periodi zamjenjuje već *fibula* s opruženim lukom — *ad arco di violino* —, koja dobiva po prvom nalazištu ime Peschiera-fibule.

Na području keramike usavršuje se kasnoneolitska dekorativna tehnika inkrustacije ornamentima pomnije izdubenim i s boljom politurom površine. Ta »panonska« keramika ima svoje zastupnike u Vatini, Dubovcu, Vršcu, Vučedolu i Osijeku; u Srbiji na Žutom Brdu i u Kličevcu, a u Bugarskoj seže do Kutova kod Vidina. Ta se keramika podržava u obje ranije periode brončanog doba, a u trećoj je nadomještaju pupčaste izbočine na trupu posude (Buckelkeramik), a njeno područje obuhvata osim Panonije, Moravsku Češku i D. Austriju.

Činjenica, da većina bronca, nakupljenih u muzejima, potječe iz različnih nalaza, a manji dio tek iz grobnica i naselja, može se protumačiti pretpostavkom, da su arijski doseljenici u prvo doba često mijenjali svoje boravište i da su se ustalili tek nakon seobe Dorana u Grčku (oko 1200 pr. Kr.), te je tek onda došlo do smirenja i razvoja stalnih naselja. Ta seoba je važna i zato, jer u isto doba pada pojava željeza i početak novog, ***željeznog doba***, kojega su nosioci na Balkanu bili Iliri i Dorani.

Iliri, razdijeljeni u mnogo plemena i klanova, napučili su prostor između Karpata i gornje Italije do Makedonije te su zaposjeli svu Panoniju, tu žitnicu Evrope. Željezo su ponijeli sa sobom iz svoje zakavkaske pradomovine na iranskim visočinama i na stepama između Crnog i Kaspijskog mora. Ti su ljudi bili jednako visoki i snažni kao i *homo nordicus;* ali je u njih postotak brahicefala znatno veći nego u potonjeg, a dolihocefala znatno manji. Na Glasincu je iznosio postotak dolihoida 66%, od čega je pravih dolihocefala s indeksom ispod 77 svega 59·5%. Možda valja porast brahicefalije u njih staviti na račun dulje simbioze s mongoloidnim elementima u azijskoj pradomovini i miješanja s pripadnicima dinarske rase, što su ih zatekli u novoj postojbini.

Ilirski doseljenici nisu zagospodovali zemljom samo grubom silom, nego očevidno kulturnom penetracijom, a dokaz je tomu, da nisu razarali sojenice i gradine svojih preteča, nego su ih usavršavali i dalje izgrađivali. Tako oni nadovezuju željeznu na brončanu kulturu na starim slanicama u Hallstattu, na savskim i švicarskim sojenicama, u gornjoitalskim terramarama i u bosanskim i hercegovačkim gradinama i golemim nekropolama glasinačkim.

Da su Iliri prije nego drugi evropski narodi poznavali željezo, vidi se po tome, što su ga upotrebljavali za nakit — bilo je ono dakle još skupocjeno — i što su na Glasincu upotrebljavali željezne mačeve, koji po svom obliku pripadaju još III. periodi brončanog doba, a osim toga upotrebljavali su u velikom broju željezna koplja *(sigyna)*, od kojih su, kao u Ararevoj gromili ili u Plani kod Bileka, junacima polagali u grob čitave snopove. Ti su Iliri prvi u većoj mjeri iskorišćivali hallstattske slanice, oni su svojom visokom kulturom podigli japodsko područje u današnjoj Lici i bosanskoj Krajini i osnovali glasinačke nekropole, koje brojem i prostranošću prednjače svim sličnim spomenicima u Evropi.

Isto značenje, što ga na sjeveru imaju Iliri, imaju na jugu Dorani, a kada se metalotehnika obogatila poznavanjem željeza, razvija se, osobito na jugu, orijentalnim dojmovima zasićena podloga, na kojoj će se u Grčkoj i Makedoniji izgraditi klasična helenska civilizacija. Starine ovoga doba su brojem i nizovima svojim gotovo nepregledne, a od novih vrsta razvija se napose fibula u mnogo tipova i varijanata, pa njena tipologija prethistoriji namiče dosta pouzdanu osnovu za kronološko razvrstavanje pojedinih nalaza.

Željezno se doba dijeli na Balkanu u dva odsjeka: stariji, izrazito ilirski ili hallstattski, koji obuhvaća razdoblje od 1200—500 pr. Kr., i mlađi, kelto-ilirski ili latenski, kada se zbog ekspanzije Kelta iz alpinskog područja njihov utjecaj širi prema jugu i istoku, zahvatajući japodsko područje s njegovim nekropolama na Vitlu i Kompolju u Lici, Jezerinama, Sanskom Mostu i Ribićima u bos. Krajini. I tu je fibula glavni kriterij za razlučivanje obih perioda, a uz to i način sahrane, jer se u starije doba mrtvaci redovno sahranjuju u rakama i gromilama nespaljeni, a u mlađe se doba sve više širi običaj inkremacije, t. j. spaljivanja na lomači i sahranjivanja pepela u žarama. To doba obuhvaća tri zadnja stoljeća prije rimskih osvajanja, za kojih prethistorijske životne prilike uzmiču pred nasrtajima rimskih legija i rimske kulture. Ć. T.

Povijest. Iz zemljopisnog sustava B. p. može se izvesti zaključak o njegovu povijesnom razvitku. Dok su naime krajevi zapadnog dijela bogati uzdužnim dolinama sjevero-južnog pravca, koje omogućuju longitudinalna kretanja, krajevi istočnog trupla pokazuju obilježje zatvorenosti prema jugu i otvorenosti prema zapadu dajući time mogućnost transverzalnim kretanjima. S druge je strane poluotok otvoren prema sjeveru i pruža u moravsko-vardarskoj dolini prvorazrednu prodornu priliku. Napokon se B. p. lancem egejskih otoka primiče Maloj Aziji, od koje ga dijele relativno uski tjesnaci Bospor i Dardanele.

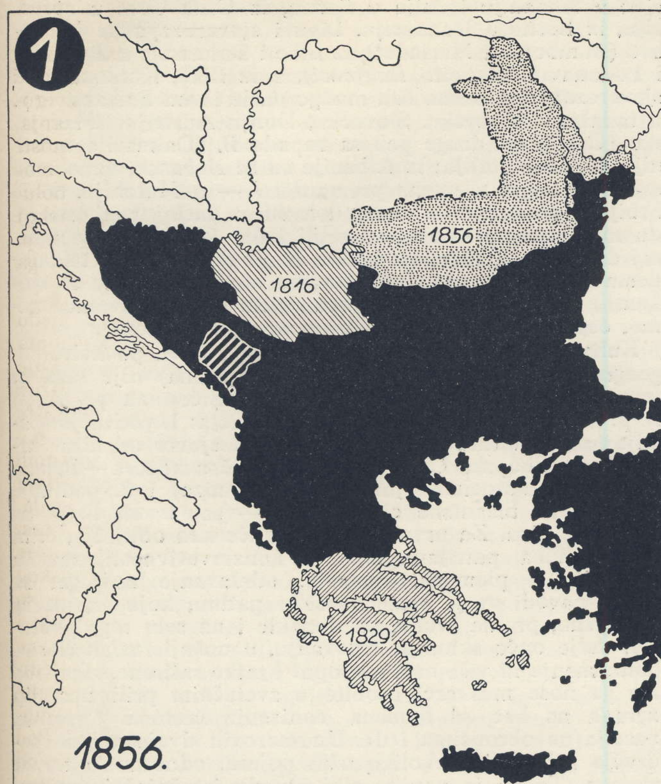
Zato je sudbina B. p. obilježena fluktuacijama između prodiranja sa sjevera i prodiranja s juga, preko Helesponta i Egejskog mora. Kao prve seobe se spominju sjeverne, koje su najprije dovele Tračane, nosioce kamene kulture, zatim Ilire, nosioce brončane kulture, i napokon na zemljište egejsko-mikenskog prastanovništva Grke ili Helene, nosioce željezne kulture. U svom prodiranju Iliri su potisnuli Tračane prema istočnom dijelu poluotoka i prešli u Malu Aziju, gdje su Dardanci, ilirsko pleme, osnovali Troju. Prema jugu su prodrli u nekoliko mahova od Peloponeza, ali su se uvijek izgubili usred grčkog stanovništva, koje je osnovalo svoje državne zajednice seoskog ili gradskog tipa. Nakon početnog prodiranja u Malu Aziju, gdje su naselili obalu, isto kao što su naselili obale južne Italije i Cirenaike, Grci su se našli pred perzijskom i kartaškom silom, ali su joj se oduprli tečajem 5. st. pr. Kr. i ujedinjeni pod vodstvom Aleksandra Vel. prešli u protunavalu, osvojili cijelu prednju Aziju i na njezinu zemljištu osnovali nekoliko država, žarišta grčke obrazovanosti. — Pod makedonsku su vlast došli Tračani, dok su Iliri, potisnuti od keltske najezde prema Jadranu, osnovali državu pod Agronom i Teutom, ali svojim pomorskim pohodima izazvali pozornost Rimljana. Bojeći se njihovih veza s Kartagom, zaratili su se Rimljani s Ilirima, zatim s Makedoncima i sa Sirijom. Grčku, koja je i onako bila pod makedonskom vlašću, podjarmili su Rimljani 146, kasnije je došla na red Sirija. Pod Augustom je pokoren Ilirik s Panonijom, a pod Klaudijem I. Trakija. B. p. je pod rimskom vlašću sve do seobe naroda. Prilikom različitih podjela Rimskog carstva granice su između jednog i drugog dijela išle kroz B. p. Tako je Dioklecijanova ilirska dieceza obuhvaćala samo istočni Ilirik, dok je zapadni Ilirik pripadao Italiji, a Trakija Orijentu. Pod Valentinijanom je istočni Ilirik, pod Teodozijem samo zapadni Ilirik pripadao Italiji. I onda, kad je zapadno carstvo došlo pod barbare, zapadni je Ilirik bio povezan s Italijom, tako pod Odoakrom i Teodorikom.

Za seobe naroda stvorena je Bugarska država između Dunava i Balkana, dok su istočni Latini, boraveći u Pomoravlju i Povardarju, spadali pod Carigrad. Na zapadu je Hrvatska država zauzela rimsku Dalmaciju, u kojoj se već rano izdvojila bosanska jezgra, dok su Srbi imali svoju državu južnije. Kasnije se Hrvatska sve više proteže prema jugu, Srbija prema istoku, dok su istočni Latini, kasnije Rumunji, dijelom potisnuti prema Podunavlju u današnju Rumunjsku, a dijelom od bugarske transverzalne struje prema sjevernom Primorju sve do Istre, gdje se spominju kao Vlasi. Za Albance se ne zna, da li su starosjedioci, potomci Ilira, ili potomci starih provincijala.

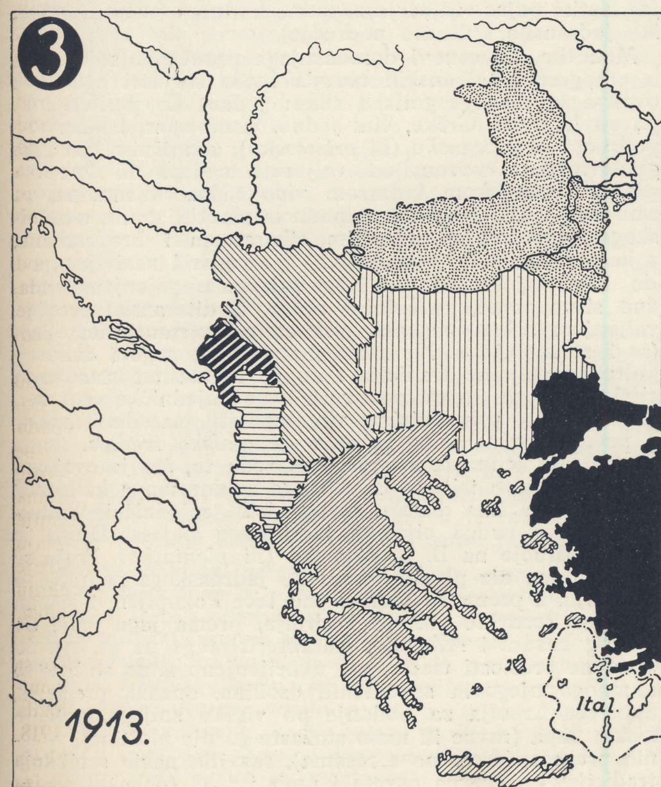
Od državnih formacija, koje su sada nastale, ističe se Hrvatska, koja je pretežno primorska država pod Tomislavom, pretežno zagorska pod Zvonimirom, dok se složila u zajednicu s Ugarskom 1102 i ostala u njoj sve do 1918.

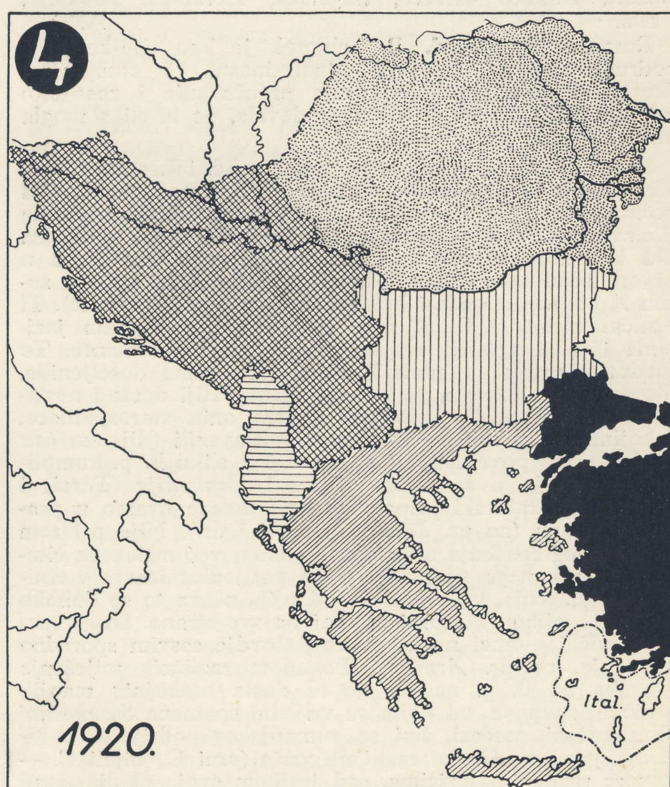
Hrvatska državna tradicija je nastavljena u Bosni, koja je doživjela svoj vrhunac za Tvrtka I. (1367—1391), ali iza kraćeg razdoblja slabosti pada pod Turke 1463. Srbija je s Primorja prešla sve dalje u Zagorje, doživjela procvat pod Nemanjićima (1176—1371), ali je podlegla turskim udarcima (Kosovo 1389) i propala 1459. Bugarska je pala pod tursku vlast malo ranije.

Od velike političke i kulturne važnosti za povijest Evrope bilo je Bizantsko carstvo, koje je svedeno na najmanje razmjere neposredno prije Heraklija (610—641), Leona III. (710—741) i Mihajla VI. (1087), ali se podiglo do velike sile pod izaurijskom, makedonskom i komnenskom dinastijom. U vrijeme četvrtog križarskog rata propada (1204) privremeno, da ustupi mjesto Latinskom carstvu (do 1261), a konačno nestaje 1453 zauzećem Carigrada.











DRŽAVE BALKANSKOG POLUOTOKA OD 1856 DO 1920 G.
1. Poslije pariskog kongresa, 2. poslije berlinskog kongresa, 3. poslije balkanskih ratova, 4. poslije svjetskoga rata.

Tursko prodiranje znači ponovnu, ovaj put uspješnu navalu Istoka u Evropu. Preplavivši redom balkanske države upadaju Turci u panonsku nizinu, osvajaju 1541 najveći dio Ugarske (budimski pašaluk) i prijete ponovno samom Beču. Turci su ujedinili jugoistočnu Evropu i prednju Aziju, stvarajući time veliku kulturnu i privrednu jedinicu i dajući pobudu zamisli istovetnosti vjere i narodnosti. Pod tim utjecajem je i Hrvatska, ojačana u svojoj vjerskoj svijesti, uspjela da odoli Turcima. Prvi veći neuspjeh Turaka na kopnu jest bitka kod Siska (1593), i od toga doba je turska moć u zastoju do 1683, a onda sve naglije pada. Habsburška kuća je prva zakoračila na Balkan mirom u Požarevcu (1718), ali je mirom u Beogradu (1739) izgubila stečene položaje, i odonda je njezina balkanska politika nesigurna, premda su joj aspiracije trajne (cilj Solun), a uspijeva tek djelomično 1878 okupacijom Bosne i Hercegovine i 1908 njihovom aneksijom. Uz Austriju nastupa od doba Petra Velikoga, a napose od druge pol. 18. st. Rusija, koja postaje takmacem Austrije na Balkanu te svojim vojnim pohodima i diplomatskom djelatnošću odlučno utječe na povijest Balkana u 19. i početkom 20. st. Uporedo sa slabljenjem turske moći bude se kršćanski narodi Balkana i stvaraju balkanske nezavisne države, najprije Crna Gora 1692, pa opet 1717 i 1774, odnosno 1791; zatim Srbija (ratovi za oslobođenje 1804—1813), Grčka (1821—1831), Rumunjska (1812), Bugarska (1878) (→ Balkansko pitanje, Balkanski ratovi, Balkanski savez). G. 1912 stvorena je slobodna Albanija. Turcima je tako ostala samo Trakija s Drinopoljem. Svjetski rat doveo je do novoga prekrajanja karte Balkana. Bugarska je izgubila izlaz na Egejsko more u korist Grčke te manja područja u korist znatno uvećane Rumunjske i novo stvorene Jugoslavije; kakva će konačna slika Balkana biti nakon sadašnjeg rata → Dodatak. Za povijest pojedinih zemalja → Grčka, Ilirija, Bizant, Rimsko carstvo, Bugarska, Hrvatska, Albanija, i t. d. A. D.

Etnografski pregled. B. poluotok je kao rijetko koje područje Evrope i etnički (narodnosno) i etnografski (kulturno) zamršen. Dosadašnja proučavanja i znanje o toj strani B. p. nisu toliko napredovala, da bi slika mogla biti više nego privremena.

Etnički daju B. p. obilježje, negdje u 6. i 7. st. pos. Kr., *Slaveni.* Ta je dominacija Slavena odonda s vremenom još većma jačala, jer su oni živo i stalno slavizirali preostale neslavenske starosjedioce B., a donekle i neke došljake. Od izravnih potomaka balkanskih starosjedilaca treba u prvom redu spomenuti i današnje *Grke* (Novogrke), zatim *Arbanase*, a onda i balkanske *Rumunje* (Aromune). Ti etnički elementi B. p. nose i u svojim sadašnjim jezicima i u etnografiji brojne starobalkanske elemente. To međutim vrijedi u znatnoj mjeri i za same doseljenike, Slavene, koji danas nose u svojoj etnografiji dosta i neslavenskih balkanskih kulturnih dobara onih starosjedilaca, s kojima su se miješali i koje su poslavenili (dijelom čak možda samo površno, jezično). Etničku sliku B. p. kompliciraju poslije u srednjem vijeku i *Osmanlije* (Turci) i ostali turko-tatarski pripadnici, koji dolaze ovamo u pratnji Osmana (na pr. Jürüki, Konjari i dr.). Nije pri tom imao većeg značenja njihov broj (danas već malen na čitavom B. p.), nego su mnogo veće posljedice izazvale etničke poremetnje, koje potječu od njih, a uza to se duboko uvriježio njihov kulturni utjecaj na sve strane. Drugi manji etnički ulomci na B. p. imaju ovdje sasvim sporedno značenje, na pr. *Armenci.* Povodom različnih miješanja i seoba na B. p. nastalo je tu dosta osebujnih manjih etničkih skupova, od kojih su vrijedni spomena *Sarakačani* (Karakačani, stočari, čini se, rumunjskog podrijetla, a grčkoga govora), *Cigani* različnih vrsta (crni C., bijeli C. — govore različnim jezicima, sad jezikom svoje okoline, sad jezikom svoje starije domaje, svagda mješavinama). Etnička slika, t. j. razmještaj naroda i njihovih pripadnih skupova najvećma se poremetila dva puta u historijskim vremenima: nakon dolaska Slavena i nakon provala Turaka. Poremetnje su bile, čini se, razmjerno najveće iza provala Turaka i dalje za čitavo vrijeme njihova prodiranja i gospodstva, jer su tada vrlo brojne lokalne i čitave pokrajinske grupe pod pritiskom njihovim i loših prilika tražile seobom bolje uvjete opstanku. Tako su s vremenom nastale ne samo seobe, nego i čitave seobene (migracijske) struje — uglavnom u pravcu od juga na sjever: iz vardarske kotline prema Šumadiji i Podunavlju, iz sjevernih dijelova Srbije i Slavoniju, Hrvatsku i Podunavlje, iz Crne Gore i Hercegovine u Šumadiju i dalje u Bosnu, iz Crne Gore u Metohiju, iz Bosne u Dalmaciju, Liku i sjeverozapadnu Hrvatsku (Žumberak i Marindol), iz Like i Dalmacije u Slavoniju i Podunavlje (osobito *Bunjevci)*, a iz Like, Korduna pa i sjeverozapadne Bosne čak mnogo dalje izvan Balkanskog p. u tadašnju Moravsku, Slovačku, Donju Austriju i Madžarsku (Gradišće), druge pak sa zapada B. (Dalmacija, Albanija) u južnu Italiju; iz Albanije su se *Arbanasi* natiskivali sve do novijih vremena prema *J* i *I* — u Metohiju, Staru Srbiju i Makedoniju, Epir, dok su u daljoj prošlosti jednom seobenom strujom naselili i dio Grčke (Peloponez), a i dio južne Italije; na istoku B. p. *Bugari* su se također dosta kretali napose s juga prema sjeveru, dok su se balkanski *Aromuni* selili kao manje više nestalni ovamo onamo, često polunomadski (sve do novijih vremena).

Kulturnogeografski pregled. Razdioba B. p. po kulturnogeografskim područjima (zonama, pojasima) nije laka ni jednostavna. Od novijih pokušaja Cvijićev na pr. dijeli B. p. u prvom redu u dva glavna područja: 1. područje »patrijarhalne kulture« — sav prostor na sjever od niza Šarplanina — Skopska Crna gora — Grdelička klisura — Balkan (s manjim »otocima« južno od toga niza) i 2. područje »preinačene bizantske civilizacije« — sav ostali B. p. na jug tome nizu. Za prvo područje ističe kao obilježja, osim samog duha patrijarhalnosti i konzervativnosti, razvitu grupaciju u plemena, bratstva, održavanje zadruga; za drugo navodi svoje vrste varošku patinu, koja se, makar i površno, prelila svuda, pa donekle i na selu toga područja, dalje opću sklonost trgovanju, u nošnji *fustan* (fustanelu; manje ili više nabran poput kratke raširene suknjice), što ga nose muškarci osobito u svetačnim prilikama, tip zgrada na kat od kamena, nanizanih često u terasama, naselja na obroncima i dr. Unutar ovih dvaju velikih područja luči dalje nekoliko užih pojasa, odnosno kulturnih slojeva. Takav je napose sloj »tursko-istočnjačkih utjecaja«, zatim pojas »utjecaja zapadne kulture« (u bitnom isto, što jadransko kulturno područje).

Međutim, na osnovi dosadašnjega proučavanja i znanja o etnografiji balkanskih naroda može se dati uglavnom ovakva kulturnogeografska slika: jedan dio periferije B. p., od Istre do Grčke, čini jedno, u mnogom jedinstveno područje — *jadransko* (ili *primorsko*), s tipičnim kamenim građevinama, krovom od valjkasta crijepa ili kamenih ploča, tradicijskom kulturom vinove loze i maslina, pa smokava i dr., sa svim pripadnostima tih grana tradicijskoga gospodarstva, razvitim ribarstvom i brodarstvom, s karakterističnim pomagalima, spravama i nazivljem, sve do 19. st. još održanim vjetrenjačama, gojenjem pretežno sitne stoke, značajnim tipom mediteranske preslice, valjanjem sukna nogama, glazbenim instrumentom »lira« (sa 3 strune) i t. d. Ne samo materijalna, nego i duhovna kultura, socijalne tradicije i uopće mentalitet stanovnika cijeloga ovoga pojasa pokazuju neke zajedničke crte, makar se radi o pripadnicima više različitih naroda. Tome je u prvome redu razlog prirodno-geografska sredina, svuda manje više jednaka, a u drugom redu to, što je ovaj pojas samo jedan isječak iz velikoga sredozemnog kulturnog područja, pa ima dakako mnogo istih zajedničkih kulturnih dobara uzduž cijeloga jadranskog pojasa. Drugo je veće područje na B. p. *dinarsko* (ili *planinsko).* Pruža se od Korduna niz planinsko zaleđe jadranskoga područja u Albaniju, a prema *SI* granica mu teče Pokupljem i južnim dijelom Posavine sve do Podrinja, prema jugu dalje do Novog Pazara i Albanije. Karakterizira ga na pr. sve do nedavne prošlosti tradicijom ukorijenjeno sitno stočarstvo s mnogo njegovih specifičnih osobina, opanak prepletaš, upotreba krpalja za hodanje po visoku snijegu, nošenje niskih kapa (ravne ili malo stožaste gornje plohe), vunenih pregača (pretežno s resama), razvitih nekih socijalnih tradicija, kao krvna osveta i umir i t. d. (dakako, sve to nije svuda jednako zastupano). Uz ovaj dinarski pojas nadovezuje se — već izvan strogo geografskih granica B. p. — na *SZ alpsko* područje, a dalje na *S panonsko*, koja su kao granična u uskoj vezi s dinarskim. U ovome se susreće dosta kulturnih dobara prodrlih i iz onih prvih dvaju (i obratno), što vrijedi donekle i za iduće područje. To je zona *moravska*, karakteristična za čitavo Pomoravlje u vrlo širokom pojasu sve do Povardarja. Etnografski je obilježava na pr. tip kuće od nepečene cigle, s krovom od crijepa, gotovo kvadratična tlocrta, u nošnji negda djevojački fes, osobit oblik šubare, opanak isprijećan remenjem, s velikim kljunom i t. d. Toliko specifičnih etnografskih obilježja koliko dinarsko područje kao da nema —

a tome je možda razlog, što su narod i njegova kultura upravo ovdje rezultat dugih i zamršenih miješanja zbog svakojakih migracija u ovo područje (osobito Šumadiju) i kroza nj. — Dalje prema istoku nadovezuje se područje *zapadno-bugarsko* (točnije sjeverozapadno-bugarsko; po Šopima, koji ga pretežno zapremaju, moglo bi se zvati i *šopsko*). Ova uglavnom planinska etnografska pokrajina ima svoje karakteristike u bijeloj nošnji (napose bijelu suknu), još podosta održanim seljačkim zadrugama, epskoj pjesmi i drugim, osobito slavenskim, konzervativno čuvanim tradicijama. Istok B. p. zaprema na sjeveru *podunavsko bugarsko* područje, obuhvatajući čitavu dunavsku nizinu na *S* Bugarske, a karakterizira ga u ženskoj nošnji »sukman« (zobun, sprijeda zatvoren, bez rukava) i nošenje dviju pregača (sprijeda i straga), u građevinama upotreba zemlje, kuće pretežno prizemne ili pače pola podzemne; no to je područje etnički i kulturno mješavina, u kojoj učestvuju i elementi zapadno-bugarskoga i južno-bugarskoga. Kroz sredinu ovoga dijela B. p. pruža se od *Z* prema *I* središnja zona *balkanska*, obuhvatajući osim gorja Balkana i njegovo šire susjedstvo, tako Srednu Goru. Obilježje mu je pretežno mrka (crna) boja gornje odjeće, u žena »sukman« (zobun, ovdje s rukavima do lakta ili bez njih), pored ratarstva živo razvito stočarstvo (polupokretno), kuće na kat ili dva, od kamena ili zemlje i dosta vidljivih greda, prostrane. Ovom srednjem pojasu na jug prostire se *južno-bugarsko* područje (koje zaprema stanovništvo, pretežno zvano »Rupci« ili »Rupalani«), a etnografska su mu obilježja: u ženskoj nošnji »saja«, kao zobun, sprijeda otvoren (s kratkim rukavima), vrlo vidljivi utjecaji s juga, egejski i uopće sredozemni — u gradnji i unutrašnjosti kuća, u ratarskom oruđu (na pr. vršaća daska), u upotrebi deva i bivola i t. d. Dalji jug B. p. zaprema *tračko-egejska* zona, s mješavinom mediteranskih, tursko-orijentalnih i nešto slavenskih kulturnih dobara, uglavnom onih, koja su već u nekim prijašnjim područjima bila spominjana, tako da ova zona zapravo i nije toliko samostalno karakterizirana. i može se jednako priključiti uz bilo koje od posljednja dva kulturnogeografska područja B. p.: vardarsko i (uže) grčko. *Vardarsko* ili *makedonsko* (ne svagda i od svih jednako ograničavano) ima svoja obilježja u cijelom nizu po izgledu različnih, no po sastavu sličnih nošnja (s vunenim raznobojnim pregačama, kratkim zobuncima »sajama«, velikim i širokim pojasima i dr.), kućama na kat ili dva sa stajom u prizemlju (»pondila«), otvorenim trijemovima, s nekim posebnim starim tradicijskim rukotvorskim vještinama i obrtima (na pr. pravljenje »šarlagana« i t. d.). *Grčko* (u užem značenju) etnografsko područje uglavnom je obilježeno mnogim općim mediteranskim elementima i stoji blizu onomu, koje je na drugoj strani prikazano, jadranskom. Ipak ga kao posebno odvaja na pr. sastav nošnje, osobito muške (obuća s uzvinutim kljunom s kiticom, u svetačnoj nošnji kape s dugim resama, fustan i dr.), kamene kuće s vrlo niskim krovom (na njemu nabita zemlja), upotreba zemljanih sudova za pohranu tekućina, žita i dr. Kako su južne kulturne pokrajine B. p. prema ostalima razmjerno vrlo slabo etnografski poznate, njihovo je razgraničavanje i karakteriziranje danas još teško i samo približno.

Kulturnoanalitički pregled. Kao što je zamršena etnička, rasna i jezična slika B. p., tako će i analiza života i kulture naroda na B. p. s obzirom na podrijetlo i starinu kulturnih dobara pokazati gotovo još veću zamršenost. Mogu se kao glavna postaviti tri kulturna sloja na B. p.: *starobalkanski, slavenski* i *tursko-istočnjački*. Dva posljednja ujedno znače dvije važne kulturne struje na B. p., dobro znane i po smjeru i po vremenu, kada dolaze na B. p.; kod prvoga se radi o sloju, koji se samo donekle može dalje analizirati, t. j. određivati, kakvo je podrijetlo i starina njegovih pojedinih kulturnih elemenata, ili koji im je narod ili pleme starih Balkanaca bio prvobitni nosilac, pa se jednim nazivom starobalkanski (ili paleobalkanski) obuhvataju sva ona kulturna dobra, koja su se od prethistorijskih vremena našla i množila na B. p. sve uglavnom do dolaska južnih Slavena. *Starobalkanski* kulturni sloj, od koga ima još dobar broj ostataka sve do naših dana, nije, dakako, zapremao cio B. p. svuda jednoličan, već se i tada mora računati čak i s krupnim etnografskim razlikama pojedinih njegovih dijelova, koje su nam iz nalaza prethistorijskih i ranohistorijskih dijelom poznate i jasne; uza sve to ima, čini se po svemu, i takvih starobalkanskih elemenata, koji su u ona vremena bili rašireni po čitavom B. p., ili bar po njegovu najvećem dijelu. U toj starobalkanskoj kulturi može se kraj toga još posebno odvajati nekoliko značajnih skupova: tako u prvom redu samih starijih i mlađih rimskih, na B. p. unesenih kulturnih dobara, grčkih (starih i bizantskih), dalje skup starih »orijentalnih« (prednjoazijskih), pa ilirskih, keltskih (odnosno iliro-keltskih, pošto je nastala ta etnička mješavina na *SZ* Balkana) i dr. Od kulturnih elemenata ovoga starobalkanskog sloja u današnjem etnografskom inventaru B. p. mogu poslužiti kao primjer: pekva (zemljana posuda za pečenje na ognjištu, → pekva), sošnice (građevine od drvene građe na stupovima, → sošnice), neki oblici kovnih nakita s privjescima od malih pločica od lima, slični onima iz različnih nalaza brončanoga i željeznoga doba na B. p.; na manja su područja ograničeni na pr. osobit oblik stolice (s 3 noge, polukružnim naslonom, odnosno sjedalom) po dinarskom području (koji je oblik potvrđen na kamenom spomeniku iz okolice Bihaća već kod Japoda), vjerojatno i t. zv. lička (i dalmatinska) kapa sa stožastim gornjim dijelom nad obodom s resama (sličnih su oblika i privjesaka japodske vojničke kape, od brončanoga lima). Ovome sloju pripada po starini i skup specifično sredozemnih kulturnih elemenata na zapadnoj i južnoj periferiji B. p. — tako male kružne kamene kućice s »nepravom kupolom« (→ bunja) u jadranskom području, tip preslice, koja gore ima u obliku buzdovana ili jabuke proširenje (prastari sredozemni oblik preslice, potvrđen na pr. s Cipra oko 2000 pr. Kr.), vrlo vjerojatno i tip jarma s po dvije šipke na obje strane, među koje dolaze vratovi volova, kultura maslina i naprava od kamena za njihovo tiještenje, rasvjeta uljem, kultura vinove loze, kojoj se prvo ishodište rado stavlja u Mediteran, dalje veoma vjerojatno mnoge pojedinosti u ribarstvu i brodarstvu. I neki zanimljivi, ako i dosta rijetki zaostaci matrijarhata, kakvih ima više potvrđenih i u ranijim historijskim vremenima (Albanija, Istra i dr.), pripadaju zacijelo u krug sličnih starih matrijarhatskih elemenata u ostalom Sredozemlju (napose u istočnom). Vjerojatno je, da su predslavenski, dakle staro-balkanski elementi još i ženske vunene pregače s resama (osobito u dinarskim krajevima), opanak oputaš (prepletaš), karakteristični ženski ukrasni prevjes sa zatiljka preko leđa (»kosičnik« po zapadnoj Bugarskoj odnosno Makedoniji — isti oblik jasno vidljiv na glinenim ženskim kipićima iz balkanskoga dijela Podunavlja, na pr. iz brončanoga doba iz Kličevca u sjevernoj Srbiji) i t. d. Od ovoga se sloja ne dadu svagda strogo odijeliti mlađi izrazitiji *rimski* i *grčki* elementi. Ovi su posljednji manje više poznati iz stare grčke pučke kulture, a raširili su se bili neki već u ona vremena i dublje prema sjeveru po B. p. Od izrazitijih rimskih kulturnih prijenosa na B. p. može se kao primjer spomenuti poznati tip uljenice (zemljane, ali već i u rimsko doba od kovine, kakva se do danas kod nas održala po jadranskom području); odavle potječe vjerojatno i bječva (čarapa), pa stari tip rala s rašljastim »ušima« (rimske »aures«) iza lemeša za razbacivanje zemlje, koji se pripisuje staroj rimskoj seljačkoj kulturi, a nalazi se na sve strane u Sredozemlju, pa i na dijelu B. p.; od običaja može poslužiti kao primjer biranje »kralja« (najčešće iza Božića) u jadranskom području, kome se izvor nazrijeva u rimskim »saturnalijama«, i t. d.

Dalji, mlađi, a osobito jasno karakterizirani kulturni sloj B. p. jest *slavenski* (čitava baština iz doba slavenske zajednice), s mnogim tipnim slavenskim kulturnim dobrima. Tu je najveći dio seljačkoga ratarstva, s 2 (ili čak 3) oblika oraćih sprava (ralo, plug, možda i plužica), pčelarstva, lova i ribolova i mnogo drugoga u ergologiji. Osobito mjesto tu zauzimaju i neke rukotvorske vještine, napose obradba drva, pletarstvo i tekstilno rukotvorstvo (priredba prediva i predenje, tkanje, pravljenje sukna i dr.), pri čemu se kao osobita baština značajno ističu na B. p. stari slavenski tip preslice s gornjim dijelom u obliku (nasađena) stošca, dalje brojenje niti šezdesetinskim sustavom (3, 30, 60, 120), a s tim svim u vezi gotovo čitava današnja nomenklatura ove vještine (ne samo u južnih Slavena, nego vrlo često i u neslavenskih naroda B. p.). Od običaja tome baštinjenom slavenskom sloju pripadaju mnoge pojedinosti svadbenih običaja (sakrivanje mladenke, svadbeni vijenac, nakoljenče i dr.), neki porodni i pogrebni običaji (na pr. sakrivanje rodilje); od vjerovanja i mitskih bića na pr. suđenice (rođenice), vile, vukodlaci, vjerovanja u vezi sa strahopočitanjem prema pokojnim precima; među socijalnim tradicijama tu ima svoj korijen odlučna uloga patrijarhata, vjerojatno i kućne zadruge, pouzdano neki

oblici seljačke kooperacije (kao sprega, moba). Ovi izabrani primjeri prikazuju, kako taj stari slavenski kulturni sloj na B. p. obuhvata podjednako gotovo sve grane kulture, a prema svim ostalim kulturnim slojevima na B. p., starijima i mlađima, uglavnom se ističe vrlo jasno; kako je bio nošen od velike etničke mase doseljenih Slavena, koji su bili i ostali u svojoj baštinjenoj kulturi vrlo konzervativni, taj je slavenski sloj na B. p. bio ne samo dominantan u najvećem njegovu dijelu, nego se iz njega štošta i proširilo među neslavenske narode B. p. (osobito među Aromune, ali i Grke i Arbanase).

Od ovoga slavenskog sloja mlađi je t. zv. *turskoorijentalni* (»turski« zato, jer su glavni posrednici njegova širenja na B. p. Turci, bolje Osmanlije, a »orijentalni« zato, jer se tu radi zapravo o mnogo kulturnih dobara s bližega Orijenta, odnosno Levanta, koja i nisu bila prvobitno osmanska, nego su ih Osmanlije kao dio svoje kulture presađivali ovamo). Jedan dio takvih »orijentalnih« (prednjoazijskih) kulturnih dobara strujao je već davno, još od prethistorijskih vremena pa sve do invazije Osmanlija na B. p. — i štošta se od toga moglo održavati dugo, štoviše, sve do naših dana, u etnografiji B. p. Tako je vrlo vjerojatno, da su epske gusle s 1 ili 2 strune takav stariji »orijentalni« (levantski) elemenat, upotreba vršaće daske s oštrim kamenjem *(dikanja, digmen,* lat. tribulum), vjerojatno i karakteristična geometrijska ornamentika (kuke, rombi, stepeničasti motivi i dr.) vunenih tkiva — pregača, ćilima, torba i sl., a možda i sama tehnika toga tkanja *(klječanje,* u bitnom kao prednjoazijska tehnika »karamani«). No polagano prelaženje pojedinih elemenata ove grupe zamijeni od provala Turaka prava invazija najrazličitijih tradicija i kulturnih dobara. Tu je od značajnijih mnogo predmeta i oblika opreme (odjeće, nakita, oružja), obrti, njihova tehnologija i proizvodi (kujundžije, kazandžije, samardžije, ćurčije, kazazi i dr.), mnogi elementi glazbe (zacijelo na pr. t. zv. »orijentalna ljestvica«, ritmički manje više amorfne, »nepravilne« melodije i jaki emocionalni izražaji pri pjevanju), neki glazbeni instrumenti — napose tambure i zurne (vrste oboe), u ornamentici zacijelo figuralni »orijentalni« motivi (poznati kod nas i pod oznakom »muslimanski«, u prvom redu u vezivu — stabla, kuće ili džamije, neke životinje i t. d.); a i u poetsku tvorbu balkanskih naroda ušlo je tim putem kroz stoljeća dosta »orijentalnih« motiva kao i među vjerovanja — na pr. da svijet stoji na glavi golemoga vola, o nekim nadljudskim bićima; dalje i u magiju — neki oblici talismana i hamajlija (zapisa). U socijalnim odnosima i tvorevinama bilo je utjecaja odavle također vrlo mnogo, no čini se ipak, poprijeko uzevši, manje nego na pr. u materijalnoj kulturi, u kojoj je većina balkanskih naroda primala više tim putem s jugoistoka posredstvom Turaka nego sa zapada — čak i onih dobara, kojima je podrijetlo ili ishodište širenja u Evropi bilo upravo na zapadu, a ne na istoku (na pr. duhan i pušenje, kukuruz, različni tipovi vatrenoga oružja, koješta u opremi čovjeka i njegova doma). Taj se kulturni sloj prelio gotovo preko čitavoga B. p.; negdje je gušći, drugdje prorijeđen, ponajjači, dakako, u muslimanskih stanovnika, ali njihovim posredstvom raširen manje ili više i u nemuslimana, s većim brojem ovakvih »tursko-orijentalnih« elemenata zastupan po varošima, kasabama, a mnogo manje među pravim seljacima, što vrijedi i za samo muslimansko seljačko odnosno građansko stanovništvo.

Osim ovih glavnih kulturnih (etnografskih) slojeva na B. p. treba spomenuti neke *sporedne,* t. j. ili zastupane s manjim brojem kulturnih dobara ili rasprostranjene na manjim prostorima B. p. Jedan se takav prostire sa sjevernih panonskih rubova B. p. prema jugu s pojedinim karakterističnim elementima, ovdje već kudikamo rjeđima nego u graničnom pojasu na sjeveru, t. j. u Hrvatskoj, Slavoniji sa Srijemom te u južnom Podunavlju (na pr. nošenje čizama, ukrašenih kožuha, utjecaji u seljačkom tradicijskom gospodarstvu — na pr. vrlo vjerojatno kod oraćih sprava). Drugi je jedan takav priliv tekao na B. p. sa *SZ* preko Gorskog kotara uglavnom u Liku i Bosnu (preko Slovenije tekao je i u samu Hrvatsku, no to prelazi uže granice B. p.), a značajnom se drži za nj na pr. soba u potkrovlju vrlo mnogih dinarskih kuća (po mišljenju Cvijića), pokrivanje krovova daščicama (šimlom, šindrom), sušenje pokošene trave na (trostranim) napravama od motaka i t. d. — Sa zapada, s Apeninskog poluotoka, prilijeva se na B. p. i dalje, poslije intenzivna priliva rimske epohe, dosta kulturnih dobara, zastupanih u jačem sloju na zapadnoj periferiji (izrazitije talijanskih, među tima i iz novijih vremena — u jelima, ribarstvu i brodarstvu, predmetima nošnje i nakita, lončarskoj robi — na pr. iz Apulije, popijevci i ostaloj duhovnoj kulturi i t. d.), a sve slabije dalje u unutrašnjost B. p. (na pr. neke vrste posuda, vjerojatno škrinje ravna pokrovca s reljefnom figuralnom rezbarijom na prednjoj ploči, različni motivi narodne poezije i dr.). Ne valja napokon mimoići ni one malobrojne elemente, koji su se s različnih strana točili na B. p. i u prošlosti i mnogo više u novija vremena iz evropske (i američke) civilizacije, građanskih navada; to su osobito zapadnjačke navade saobraćaja među ljudima (pozdravi, manire), odjeća »a la franka«, okićeno božićno drvce, kupovni svadbeni vijenac od voštanog platna, svirka na violinama i t. d. Ne radi se tu samo o gradovima i varošicama, nego je mnogo toga preotelo mah i na selu, na svim stranama B. p., pa se tome još otimaju samo najzabitniji (osobito gorski) krajevi.

LIT.: Cvijić, *La péninsule balkanique,* I., Pariz 1918; *Balkansko poluostrvo,* I., Zagreb 1922; Buschan, *Illustrierte Völkerkunde,* II., 2., Stuttgart 1926; Nopcsa, *Albanien,* Berlin 1925; *La Bulgarie,* Sofija 1936; Narodna Starina, sv. 16—17, Zagreb 1928. M. G-i.

Balkanizmi zovu se zajedničke pojave u jeziku, književnosti, folkloru, društvenom i historijskom razvitku balkanskih naroda. Nauka, koja se bavi izučavanjem ovih zajedničkih pojava, nazvana je u posljednje doba balkanologija ili balkanistika. Za nju postoji i naučni časopis pod naslovom *Revue internationale des études balkaniques,* utemeljen od Balkanskog Instituta u Beogradu 1934, od koga je dosada izašlo 6 svezaka.

Zajedničke pojave ove prirode uočili su već osnivači slavenske lingvistike Slovenci Kopitar i Miklošič. Na zajedničke pojave nailazio je svaki učenjak, ako je izučavao ma koje pitanje u vezi sa balkanskim životom. Zajedničke pojave nastadoše na Balkanu najprije zbog toga, što su balkanski narodi povezani i stanuju često puta ispremiješani na prostoru, koji čini jedinstvenu geografsku jedinicu. Drugi razlog zajedničkim balkanskim pojavama jest u tome, što su svi balkanski narodi bili podvrgnuti jedinstvenom utjecaju, najprije Grka ili helenizmu, zatim Rimljana ili latinizmu, pa Bizantinaca, Slavena i naročito Turaka.

Zarodak zajedničkim pojavama na Balkanu treba tražiti vrlo često u jedinstvenom utjecaju religiozne, političke i kulturne prirode.

U zajedničke balkanske pojave ide i jednak način, kako se obrazuju države na ovom poluotoku. U novije doba, kad se počela raspadati otomanska država, obrazuje se na sličan način srpska, grčka i bugarska država.

Kad je Rim zakoračio na Balkan, nije se zadovoljio samo osvajanjem Ilirika, nego je išao dalje sve do ušća Dunava, pa na jug u Grčku, da prijeđe zatim u Malu Aziju. Turci se nisu ograničili samo na osvajanje Bugarske i Grčke, nego su preko Balkana išli dalje na sjever.

Međusobna povezanost balkanskih naroda na kulturnom i političkom polju odrazila se u stvaranju zajedničkih crta, ali kako nije došlo do stvaranja domaćih jedinstvenih država na ukupnom Balkanu, nije moglo doći na ovom poluotoku ni do stvaranja jedinstvenog osjećaja o balkanskoj zajednici, uza sve, što je došlo do stvaranja zajedničkih balkanskih crta na mnogim poljima ljudskoga rada.

Prve slavenske države osnivaju se na Balkanu u uskoj vezi s Bizantom. Njihov stariji kulturni razvitak odraz je jakog utjecaja Bizanta. Slavenski val, došavši sa sjevera, prekrio je, kako kaže car Konstantin Porfirogenet, cijeli tadašnji grčki Balkan. Tragova slavenstva nalazimo u toponomastici (imena mjesta) sve do rta Matapana u Grčkoj. Ali u toku razvitka slavenski se elemenat povukao na sjeverni, nekadašnji latinski Balkan. Ovaj i ovakav rezultat posljedica je historijskoga razvitka čitavoga Balkana. Ovakovom razvitku pridonijeli su osobito mnogo Turci.

Zajednički život balkanskih naroda razvijao se u osobitoj mjeri na jednak način pod Turcima. Turci su dali orijentalni biljeg u prvom redu balkanskim gradovima.

U 19. st. stvaraju se moderne države odmećući se, uz pomoć Evrope, od Turaka. Ustanci protiv Turske, koja nije znala uvesti stalan pravni poredak, pa četovanje, glavna su jezgra stvaranja modernih država na Balkanu. Sve su se te mlade države počeše razvijati na jednak način, oponašajući Evropu i uvodeći katkad na brzu ruku demokratske ustanove. Može se s pravom ustvrditi, da ima neki historijski paralelizam ne samo u pogledu kulturnog, nego i političkog razvitka balkanskih država.

Dosada se na Balkanu najviše studirao lingvistički i folklorni paralelizam, a manje sociologički, kulturnohistorijski i politički stoga, što su već prvi slavisti, Kopitar i Miklošič, obraćali pažnju u svojim studijama samo jezicima svih onih naroda, kojih se utjecaj može zapaziti u razvitku južnoslavenskih jezika. Miklošič se intenzivno bavio slavenskim utjecajem na rumunjski, kao i izučavanjem samoga rumunjskoga jezika. Nešto manje pažnje posvetio je slavenskim elementima u albanskom i novogrčkom jeziku, a velike studije golemom turskom utjecaju na sve jezike jugoistočne Evrope.

Lingvistički balkanizmi su poglavito leksikologičke prirode. Tako nalazimo zajedničke rumunjsko-albansko-slavenske riječi tipa *kopile*, ima zajedničkih riječi, koje su samo albanske i rumunjske, kao rumunjski *mazăre* = alb. *modhullë* »grašak«. Ova riječ potječe iz zajedničkog tračkog supstrata, iz kojega se razviše Rumunji i Arbanasi, od kojih su prvi romanizirani, a drugi neromanizirani Tračani. Pored leksikologičkih balkanizama ima mnogo sintaktičkih. Takav je t. zv. postpozitivni član u albanskom, rumunjskom i bugarskom jeziku. Primjer: *omu-l* = alb. *njeri-u* = bug. *č(l)ověkă-t*.

Pored ovih ima balkanizama i fonetske prirode. Primjer: Dočetno nenaglašeno *a* oslabljuje se u rumunjskom, albanskom i bugarskom jeziku: rum. *fară* »zemlja« (od lat. *terra)*, bug. *răkă* »ruka«, alb. *kofshë* (od lat. coxa) »bedro«.

Zajedničkih crta moguće je naći čak i u akcenatskom sistemu balkanskih jezika. Napuštanje kvantiteta i samo jedan tip akcenta u bugarskom jeziku pojava je, koja se nalazi i u rumunjskom, albanskom i novogrčkom jeziku. Balkanizama ima i u morfologiji. Napuštanje infinitiva i zamjena ovoga oblika sporednim rečenicama osebina je svih balkanskih jezika. Bugarsko napuštanje deklinacije i zamjenjivanje genitiva i dativa na jednak način pojava je, za koju se nalaze analogije u rumunjskom, albanskom i novogrčkom jeziku.

Vrlo je značajan, t. j. jednak način upotrebljavanja stilističkih figura. Izraz »izjesti vatru«, »batine« za »istući nekoga« nalazi se u svim balkanskim jezicima. Nadalje ima zajedničkih motiva u tradicionalnoj pučkoj književnosti. Ovi balkanizmi su zastupani u zajedničkim motivima. Najpoznatiji motiv je zajedničko vjerovanje o potrebi žive žrtve, da bi uspjelo veliko zdanje. To je vjerovanje našlo književni izraz u hrvatskim, srpskim i albanskim narodnim pjesmama o zidanju Skadra na Bojani i u pjesmi o zidanju grada u Matičinoj zbirci, u cincarskim i novogrčkim pjesmama o zidanju mosta na Arti, u rumunjskim narodnim pjesmama o zidanju manastira na rijeci Arđešu i t. d.

LIT.: P. Skok-M. Budimir, *But et signification des études balkaniques*, u časopisu Revue internationale des études balkaniques, Beograd 1934; isto pod naslovom *Ziel und Bedeutung der Balkanforschung*, Beograd 1934, sve u izd. Balkanskog instituta; P. Skok, *Balkanistika*, u Glasniku jugoslovenskog profesorskog društva, 14, 1934, sv. 8; Kr. Sanfeld, *Linguistique balkanique, Problèmes et résultats*, Pariz 1930 (sadrži najpotpuniji prikaz lingvističkih balkanizama); P. Skok, *O bugarskom jeziku u svjetlosti balkanistike*, Južnoslovenski filolog, knj. XII.; Isti, *Sarakačani*, Glasnik skopskog naučnog društva, knj. III.; Isti, *Iz balkanske komparativne literature: Rumunjske paralele »Zidanju Skadra«*, Glasnik srpskog naučnog društva, knj. V.

Pored gore spomenutog časopisa, koji je osnovao Balkanski institut u Beogradu u redakciji P. Skoka i M. Budimira, postoji grčki časopis pod naslovom *Les Balkans* (Atena, dosada oko 10 sv., od 1930) i rumunjski časopis pod naslovom *Balcania*, koji je počeo izlaziti 1938. U Parizu je Mario Roques osnovao *Bibliothèque des études balkaniques*, u kojoj je izašlo već nekoliko studija balkanistike i to iz pera André Mazona o slavenskom govoru u Boboštici kod Korče; od Crewsa o židovsko-španjolskom u Bitolju, od Recatasa o cincarskom govoru u Epiru i t. d.

Balkanske institute počela je prva organizirati bivša Austrija, koja je osnovala Balkansku komisiju pri bečkoj akademiji nauka, zatim bivša Bosansko-hercegovačka zemaljska vlada, koja je 1910 osnovala u Sarajevu *Institut za izučavanje Balkana* kao posebni odio zemaljskog muzeja za Bosnu i Hercegovinu, zatim 1934 Balkanski Institut kao privatno udruženje u Beogradu, kome je predsjednik bio Ratko Parežanin. U ovom kratkom pregledu nije moguće dati pregled svih domaćih radova iz ovog područja, jer se svaki naš učenjak, koji se bavi ma kojim pitanjem iz područja narodnih nauka, nužno bavi i balkanistikom. Koliko je Kopitarova i Miklošičeva slavistika zaslužna za izučavanje općih balkanskih lingvističkih pitanja v. Skok. *O važnosti Kopitarove i Miklošičeve slavistike za balkanologiju* (Govori i predavanja trećeg međunarodnog kongresa slavista u Beogradu). P. S.

Balkansko pitanje pojavilo se u procesu rastvaranja turske države (→ Istočno pitanje). S jedne strane kršćanski narodi Balkana žele postići slobodu i osnovati odnosno što dalje proširiti svoje narodne države, s druge strane velevlasti imadu svoje posebne interese na Balkanu i žele nasljedstvo Turske u što većoj mjeri upotrijebiti u svoju korist ili bar jedna spriječiti drugu, da je u tome na preteče. S toga su razloga velevlasti čas potiskivale nastojanja kršćanskih naroda i država Balkana, čas ih opet poduupirale, čak i poticale. Kod toga je u njihovu, često međusobno suprotnom držanju oštrica ponekad bila uperena protiv Turske, a ponekad i protiv one između njih, koja bi se previše isticala u svojoj želji za preotimanjem utjecaja na Balkanu. Tako je krilatica »Balkan balkanskim narodima«, koja se često ponavlja u evropskoj politici, s jedne strane označivala zahtjeve balkanskih država prema Turskoj, s druge strane želju isključenja prevelikog utjecaja velevlasti ili pojedine između njih na balkanske prilike.

Zbog isprepletanja s interesima velevlasti b. p. je često poprimalo šire, evropske razmjere. Zato je konačno rješenje balkanskog pitanja bilo vrlo teško. K tome dolazi okolnost, da su nacionalne i crkveno-političke težnje i poteškoće zemljopisnog odvajanja otešćavale točno povlačenje granica balkanskih država.

U prvoj fazi došlo je redom do oslobođenja kršćanskih naroda i osnivanja narodnih država na području, koje je bilo uže od etnografskog područja dotičnih naroda. Tako su nastale Rumunjska, Srbija, Grčka, Crna Gora, kasnije i Bugarska. Isprva u vazalnom odnosu prema Turskoj one se pomalo povećavaju i stiču potpunu nezavisnost (→ povijest tih država). Ratovanje na Balkanu dalo je povoda krizama u Evropi (1854/5 i 1877/8). Berlinski kongres je za neko vrijeme ustalio odnošaje, a napose je riješio i pitanje Bosne i Hercegovine. On tvori prijelaz u drugu fazu, kada su balkanske države, već nešto jače, željele protegnuti svoje granice na cijelo svoje etnografsko područje, kod čega su se njihove aspiracije donekle ukrštavale. Sada se b. p. kreće oko utjecaja velikih sila na pojedine balkanske države i oko Makedonije, koja bijaše ostala u vlasti Turske. Bugarsko pitanje malo da nije izazvalo rat 1886/7; devedesetih godina nastade neko općenito primirenje. Rusija skrene pravac svoje politike prema Istočnoj Aziji, dok se na Balkanu zalagala za status quo i u tom smislu uglavila sporazum s Austro-Ugarskom u Petrogradu (1897) i u Mürzstegu (1903). Trajanje nesređenih prilika u Makedoniji, postepeno jačanje balkanskih država, vraćanje politike Rusije s istočne Azije na Balkan uz potporu, koju joj s općenitopolitičkih razloga pružaše Engleska, postaviše B. p. nakon 1907 u sredinu evropske politike. Mladoturska revolucija 1908, koja se usprotivila englesko-ruskom programu reforma i htjela uvesti u Tursku zapadnoevropske državne oblike, dade povod, da sve postojeće opreke dođu do izraza. Austro-Ugarska provede aneksiju Bosne i Hercegovine (→ Aneksiona kriza), Bugarska proglasi svoju potpunu nezavisnost, a zahtjevi Srbije stvoriše zimi 1908/9 stanje, koje je lako moglo dovesti do općenitog rata. Daljnje rješenje balkanskog pitanja imalo se izvesti na račun nesamo Turske, nego i Austro-Ugarske. Za talijansko-turskog rata zbog Tripolisa bi uglavljen balkanski savez (v.); balkanski ratovi (v.) slomiše velik dio turskog gospodstva u Evropi, ali Carigrad i Dardaneli ostadoše Turskoj, a Bosna i Hercegovina Austro-Ugarskoj. Velikosrpski pokret bijaše od tada u stalnom porastu. U toj sredini je izvršen sarajevski atentat (v.) 1914, koji je bio povod svjetskom ratu 1914—1918. Svršetak toga rata nije prekinuo vezu između istočnog i balkanskog pitanja, a niti jednome niti drugome oduzeo svjetskopolitičke crte.

LIT.: Ed. Engelhardt, *Le droit d'intervention et la Turquie*, Pariz 1889; St. Novaković, *Balkanska pitanja i manje istorijsko-političke beleške o Balkanskom poluostrvu, 1886—1905*, Beograd 1906; Th. Sosnowsky, *Die Balkanpolitik Österreich-Ungarns seit 1866*, Stuttgart 1913—1914; K. Strupp, *La situation internationale de la Grèce, 1821—1917*, Zürich 1918; J. Ancel, *Manuel historique de la Question d'Orient (1792—1926)*, Pariz 1927; M. Bogičević (Boghitschewitsch), *Die auswärtige Politik Serbiens. 1903—1914*, Berlin 1928—1931; G. Hiller, *Die Entwicklung des österreichisch-serbischen Gegensatzes 1908—1914*, Halle 1934; W. M. Markov, *Serbien zwischen Österreich und Russland, 1897—1908*, Stuttgart 1934; E. Heymann, *Balkankriege, Bündnisse, Revolutionen, 150 Jahre Politik und Schicksal*, Berlin 1938. J. N.

Balkanski savez, savez balkanskih kršćanskih država protiv Turske, bio je konačno sklopljen 1912. Veliki događaji kao rusko-japanski rat (1904/5), mladoturski prevrat, bosansko-hercegovačka aneksiona kriza i rat Turske s Italijom ubrzaše razvoj događaja. U proljeću 1912 stanje Turske bijaše vrlo teško. Dok je rat s Italijom tražio velike napore, u unutrašnjosti se razmahaše oštre borbe. Ustanci se ređahu jedan za drugim u Libanonu, južnoj Arabiji i Albaniji. Vojska je kadšto uskraćivala poslušnost, a vlada je ustašama morala davati razne koncesije. Od parlamenta zatraži širu vlast, a kad ju je dobila, onda ga raspusti. Sve je to poticalo balkanske narode na ostvarenje njihovih težnja. Njihove su se države u glavnim točkama slagale,

ali su se razilazile u pojedinostima. Srpski ministar vanjskih poslova Milovanović isticaše potkraj 1909 potrebu, da balkanske države uglave trajan sporazum. To isto poručivaše Bugarima Venizelos, čim je 1910 postao grčkim ministrom predsjednikom. Sofiji je predlagao uglavljenje sporazuma za obranu kršćanskih naroda na turskom području i sklapanje obrambenog saveza.

Stvaranje saveza podupiraše Rusija osobito u doba, kad je svoju politiku, nakon sloma na Dalekom Istoku, stala odlučnije skretati u smjeru prema Bliskom Istoku i Balkanu. Ruski ministar vanjskih poslova Izvoljskij bijaše već 12. prosinca 1908 god. spomenuo u Dumi, da bi trebalo, da Bugarska, Srbija i Crna Gora dođu do uvjerenja o potrebi moralne i političke veze između sebe, dok bi zadatak Rusije bio, da ih najprije među sobom usko poveže, a zatim spoji s turskom u zajedničkom cilju obrane nacionalne i gospodarske neovisnosti. Za vrijeme samih pregovora 1912 ruski poslanik u Sofiji Nehljudov želio je takav sporazum Bugara sa Srbima i Grcima, kakav bi mogao Balkanski poluotok potpuno sačuvati balkanskim narodima, dok je poslanik u Beogradu Hartwig bio za što uži savez balkanskih Slavena, ali protiv svakog preventivnog rata. Napokon poslanik u Carigradu Čarikov smatrao je, da bi Balkanski savez trebao obuhvatiti i Tursku. Ministar Sazonov preporučivaše umjerenu politiku. Držanje ostalih velikih sila stajaše pod dojmom njihovih težnja, da se održi mir. Austro-Ugarska i Njemačka računale su s pobjedom Turske, Francuska i Engleska nastojale su izbjeći nepredvidivim zapletajima.

Savez bi konačno ostvaren u odijeljenim dvostranim ugovorima između Srbije i Bugarske (13. III. 1912) i između Bugarske i Grčke (29. V. 1912), a naknadno mu se pridruži i Crna Gora. U prvom ugovoru obje kraljevine garantiraše jedna drugoj političku nezavisnost i teritorijalni integritet. Jedna se obvezuje drugoj, da će joj priteći u pomoć svim svojim snagama, ako bi je napala jedna ili više država. Stranke ugovornice obvezuju se priteći u pomoć jedna drugoj, ako bi koja velika sila pokušala pa i samo privremeno zaposjesti ili anektirati jedan dio područja Balkanskog poluotoka, koji se nalazi u vlasti Turske, a kad bi jedna stranka ugovornica taj pothvat smatrala opasnim za svoje životne interese ili kao casus belli. Mir će sklopiti samo zajednički i po prethodnom sporazumu. U svrhu potpunog izvršenja tog sporazuma imala se sklopiti posebna vojna konvencija kao sastavni dio ovoga ugovora. Konvencija je trebala biti gotova u roku od dva mjeseca. Ugovor i vojna konvencija ostaju na snazi do 31. XII. 1920, a na osnovi naknadnog sporazuma mogu se produžiti i nakon toga roka. Nađu li se na dan isteka roka ugovora i konvencije stranke ugovornice u ratu ili u stanju stvorenu ratom, ostat će oni na snazi, dok se ne zaključi mir i ne likvidira stanje stvoreno ratom. Ni ugovor ni vojna konvencija nijesu smjeli biti objavljeni niti saopćeni drugim državama osim po prethodnom sporazumu stranaka ugovornica. Ugovoru je dodan tajni dodatak, po kome je jedna stranka ugovornica mogla predložiti drugoj vojnu akciju u slučaju unutarnjih nereda u Turskoj ili opasnosti za postojeće stanje na Balkanu. Sporazum o toj akciji imao se saopćiti Rusiji, pa ako mu se ova ne bi usprotivila, akcija je mogla započeti. Ne dođe li do sporazuma, mišljenje Rusije ima biti obvezatno za obje stranke. Ne izda li Rusija odluku, a jedna se ugovornica odluči na akciju na svoju ruku, druga ima sačuvati prijateljsku neutralnost, mobilizirati i priteći u pomoć svom savezniku, ako bi koja treća država stupila na stranu Turske. Teritorijalne tekovine, koje bi se polučile zajedničkom akcijom, dospjele bi pod zajedničku vlast saveznika (condominium), a likvidirale bi se najdalje u roku od tri mjeseca. U slučaju razilaženja u tumačenju i izvršenju ugovorenih uvjeta odlučuje Rusija.

Političke ugovore upotpunjuje vojna konvencija, potpisana u Varni 19. VI. 1912. Njome se Srbija i Bugarska obvezaše, da će u slučaju, predviđenom u ugovoru i u tajnom dodatku, jedna drugoj priteći u pomoć s određenim kontingentom vojske. Napadne li Rumunjska Bugarsku, Srbija će joj objaviti rat; napadne li Turska Bugarsku, Srbija će upasti u Tursku. Napadne li Austro-Ugarska Srbiju, Bugarska će joj objaviti rat i njezina će vojska operirati skupa sa srpskom protiv Austro-Ugarske. Bugarska će pomagati Srbiju i u slučaju, da Austro-Ugarska izazove sukob sa Srbijom zbog Novopazarskog sandžaka. Napadne li Turska i Rumunjska Srbiju, Bugarska će udariti na Tursku, odnosno na Rumunjsku. U konvenciji se određuju kontingenti vojske, koje će poslati na ratište Srbija i Bugarska, ako, po prethodnom sporazumu, objave rat Turskoj. Objavi li jedna stranka ugovornica, bez prethodnog sporazuma sa svojim saveznikom, rat nekoj trećoj državi, druga stranka nije vezana na sudjelovanje u ratu po čl. 1. konvencije, ali mora sačuvati prijateljsku neutralnost i mobilizirati stanoviti kontingent vojske, da svom savezniku osigura slobodu kretanja. U slučaju zajedničkog rata četama će zapovijedati vlastita zapovjedništva. Ondje, gdje je srpska vojska brojčano jača od bugarske, zapovjedništvo će biti srpsko, a gdje je bugarska vojska brojčano jača od srpske, zapovjedništvo će biti bugarsko. Nakon zaključenja vojne konvencije ugovorili su glavni stožeri razdiobu četa na vardarskom ratištu za slučaj srpsko-bugarskog rata protiv Turske i kad bi glavna turska vojska bila okupljena na području Skoplje, Kumanovo, Kratovo, Kočani i Veles.

Grčko-bugarski pregovori bili su vođeni uporedo s bugarsko-srpskim, a poslije prekida nastavljeni su u travnju i svibnju 1912. Bugarskoj je trebalo grčko brodovlje, da spriječi prijevoz turske vojske iz Male Azije u Evropu. Škakljivo bijaše pitanje autonomije Makedonije, no i pored nekih neriješenih pitanja grčko-bugarski ugovor o obrambenom savezu bi potpisan u Sofiji 29. V. 1912. Njegov je cilj bio omogućivanje mirnog života pojedinih naroda u Turskoj na osnovi stvarne političke jednakosti i poštivanja prava, koja proizlaze iz ugovora ili su na bilo koji način zajamčena kršćanskim narodima. Time se ciljalo na čl. 23. Berlinskog ugovora od 1878. Ugovor nema napadačke težnje, ali predviđa uzajamnu pomoć oružanom snagom u slučaju udara sa strane Turske ili oružjem ili povredom prava. U nastojanju, da se ostvari miran život svih naroda, koji sačinjavaju pučanstvo Turskog carstva, jedna će stranka ugovornica pružiti svoju pomoć drugoj u svim pothvatima kod otomanske vlade i kod velikih sila, da se grčkom i bugarskom narodu osiguraju njihova prava, politička jednakost i ustavne garancije. Dođe li do rata između Grčke i Turske zbog toga, što bi Grčka dopustila pristup u svoj parlamenat zastupnicima sa Krete, Bugarska će prema Grčkoj zadržati dobronamjernu neutralnost. Taj je ugovor upotpunila vojna konvencija od 5. X. 1912, koja predviđa bugarsku ofenzivu u Makedoniji. Uđe li Srbija u Makedoniju s dovoljnom snagom, bugarska će vojska udariti na Trakiju. Pitanje Krete bit će riješeno prema želji stanovništva tog otoka. Udari li Turska na Grčku, Bugarska će joj priteći u pomoć.

Trima saveznicima, Srbiji, Bugarskoj i Grčkoj pridružila se Crna Gora. Sam savez disao je duhom načela *Balkan balkanskim narodima*, a u očima evropskih državnika značio je slom politike čuvanja postojećeg stanja (status quo). Zato su se velevlasti zalagale za smirenje. Poincaré razlagaše Izvoljskome, da balkanski sukob ne bi smio dati povoda širokom tumačenju francusko-ruskog saveza. Poincaré se uputio u Petrograd, da uvjeri ministra Sazonova, kako javno mišljenje ne dopušta vladi republike, da se upusti u bilo kakvu vojnu akciju zbog izričito balkanskih pitanja, dok je ne poduzme Njemačka i dok ne uzme inicijativu za primjenu *casus foederis*. Austro-Ugarska predlagaše intervenciju u glavnim gradovima balkanskih država. Ministar vanjskih posala grof Berchtold je tražio izmjenu misli velikih sila, a da bi se savjetovalo balkanskim državama, da mirno čekaju na rezultate koraka velikih sila u Turskoj. Poincaré i Sazonov prihvatiše austrougarski prijedlog tako, da se balkanskim državama i Turskoj upute savjeti posebno, a ne svima zajedno. U Carigradu su bili izvršeni posebni demarši; ali se odmah vidjelo, da je Austro-Ugarskoj bilo više stalo do Albanije nego do Turske, dok je Njemačka bila zaštitnica Turske. Austro-ugarska politika uznemirivala je u jednakoj mjeri Njemačku i Rusiju. Sazonov nije kod velikih sila uspio svojim memorandumom, da se od turske vlade zatraži provođenje reforma u Makedoniji. Nije o tome uspio uvjeriti ni engleskog državnog tajnika za vanjske poslove Greya za svog posjeta u Londonu. U krugu Trojnog saveza Berchtold isticaše, da Austro-Ugarska ne traži nikakvo povećanje Srbije, jer da bi to bacilo svoju sjenu na Bosnu, Hercegovinu, Hrvatsku, Slavoniju i Dalmaciju i dovelo u opasnost životne interese monarhije. Kad je Austro-Ugarska stala spremati mobilizaciju, Njemačka se odlučila da ne intervenira. 13. X. 1912

saveznici uputiše Porti ultimatum, kojim su zatražili provedbu reformi i demobilizaciju. Poslanici Srbije i Bugarske ostaviše Carigrad 17. X., a poslanik Grčke 18. X. I tako se razmahao prvi balkanski rat (→ Balkanski ratovi). Engleska se doskora uvjerila, da se postojeće stanje ne će moći održati i da se teritorijalnim promjenama u korist saveznika ne će izbjeći. Nakon sloma gospodstva Turske u Evropi Rusija je izjavila, da se ne može oprijeti zahtjevima balkanskih država za povećanje područja, a Beču nije preostalo drugo, nego da se prilagodi gotovim činjenicama. Kako je sloga između balkanskih država popuštala, pa 29. VI. 1913 buknuo drugi balkanski rat, tako je i balkanski savez izgubio svoje značenje.

LIT.: → Balkanski ratovi i Balkansko pitanje; H. Batowski, *Panstva balkanskie 1800—1923, Zarys historii dyplomatycznej i rozwoju terytoralnego*, Krakov 1938; O. Bickel, *Russland und die Entstehung des Balkanbundes 1912* (Hoetzsch, *Osteuropäische Forschungen*, Neue Folge, sv. 14., Berlin 1933); E. Brandenburg, *Von Bismarck zum Weltkrieg*, 2. izd. 1925; Ed. Driault et M. Lhéritier, *Histoire diplomatique de la Grèce*, sv. V., Pariz 1926; J. Hashagen, *Weltpolitische Entwicklungstufen 1895—1914*, Bonn 1916; H. Hauser, *Histoire diplomatique de l'Europe (1871—1914)*, Pariz 1929; F. Stieve, *Tragödie der Bundesgenossen. Deutschland und Österreich-Ungarn 1908—1914*, München 1930; Vl. Šulek, *Diplomatska historija centralnih sila 1882—1915*, sv. II., Zagreb 1939; H. Uebersberger, *Die Interessengegensätze auf dem Balkan* (u Handbuch der Politik, 3. izd., sv. II., Berlin-Leipzig 1920). J. N.

Balkanski ratovi su ratovi, koje su balkanske kršćanske države Bugarska, Srbija, Grčka i Crna Gora vodile 1912 i 1913 protiv Turske te je gotovo potisle s Balkana (prvi balkanski rat); neposredno iza toga zaratile su se Bugarska s jedne strane, a njezini saveznici, Rumunjska i Turska s druge (drugi b. r. 1913).

Saveznici su rat pripravili diplomatski (→ Balkanski savez) i vojnički. Bugarska djelatna vojska brojila je 260.000, srpska 233.000, crnogorska 35.000, grčka 120.000 uz mornaricu, koja je bila jača od turske i za rata vladala morem. Turska je digla protiv Srbije oko 115.000 boraca s mnogo topništva, protiv Crne Gore oko 45.000, protiv Bugarske oko 80.000 u Trakiji, 50.000 u Drinopolju, 38.000 zapadno od Rodope, a protiv Grčke 16.000 u Epiru i 24.000 oko Soluna i prema Tesaliji. Zbog slabe mornarice Turska nije mogla prevoziti u Evropu nove snage, kojih je imala dosta u Aziji. Napose nije mogla pojačati snage na zapadnom ratištu, ukoliko ne bi pobijedila Bugare. Prva je Turskoj navijestila rat Crna Gora 8. X. 1912, a ostali saveznici 17. X. Saveznici su odmah na početku rata postigli velike uspjehe: već 23./4. X. potukli su Bugari Turke kod Kirk-Kilise, a Srbi kod Kumanova, nakon čega su ušli u Skoplje. Iza ponovne pobjede Bugara kod Lüle-Burgasa (30./1. X.) primakoše se Bugari Carigradu, ali ih na liniji Čataldže Turci krvavo suzbiše (17.—22. XI.). U isto doba osvojiše Srbi iza krvave bitke (15.—18. XI.) gradove Bitolj i Drač (28. XI.), a Grci Solun (8. XI.). Na zauzimanje velikih sila 3. XII. sklopljeno je primirje; mirovni pregovori vođeni su u Londonu, ali se razbiše na pitanju Drinopolja, koje su Bugari prije sklopljenog primirja bili opkolili. Rat se nastavio 3. II. 1913; Bugari osvoje Janinu i Drinopolje (26. III.). Zauzimanju Skadra usprotiviše se velevlasti, jer su taj grad htjele osigurati Albaniji. Da zastraše saveznike, velevlasti izvedoše flotnu demonstraciju pred crnogorskom obalom. Srpska se vojska doduše povukla, no Crnogorci su nastavili opsadu i osvojili Skadar 22. IV., ali ga već 6. V. moradoše isprazniti pod pritiskom velevlasti, naročito Austro-Ugarske. Velevlasti su nastojale, da dođe do mira, pa je Bugarska već 23. IV. sklopila primirje. 30. V. bili su u Londonu uglavljeni mirovni preliminari. Sultan se morao odreći otoka Krete, a na kopnu područja, koje leži zapadno od pravca Enos-Midija. Velike sile pridržaše sebi pravo odluke u pitanju Albanije i otoka Egejskog mora, a balkanskim državama ostaviše na volju, kako će se sporazumjeti o podjeli osvojenog područja. Rusija i Austro-Ugarska bijahu se već sporazumjele, da svoje vojske svedu na stanje mira, pa je opasnost općenitog rata bila uglavnome minula. Kako se balkanske države nisu mogle sporazumjeti, ruski car, na osnovi odredaba saveznog ugovora, pozove k sebi njihove predstavnike. A kako su Rusi već bili istaknuli, da Rumunjskoj treba dati neku odštetu i da će se uvažiti želja Srbije u pitanju Makedonije, bugarski kralj Ferdinand odlučio se na sudbonosni korak, da sporna pitanja riješi oružjem u ruci te 29. VI. 1913 udari na srpske položaje. Tako započe drugi balkanski rat. U tom ratu sudjelovahu nesamo Srbija i Grčka, nego i Rumunjska (od 10. VII.) i Turska. Rumunjska je htjela dobiti južnu Dobrudžu, a Turska pojedine dijelove izgubljenog područja. U početku su Bugari, iznenadivši protivnike, napredovali, ali ih Srbi poraze na Bregalnici (30. VI. do 7. VII.), te domala Grci i Srbi zauzmu čitavu Makedoniju, dok su Turci napredovali do Drinopolja i zauzeli ga 22. VII. Kako su i Rumunji gotovo bez otpora počeli napredovati prema Sofiji, zatraži kralj Ferdinand pomoć Rusije i Trojnog saveza. Zatim se obrati rumunjskom kralju Karolu, koji skloni ostale države na pregovore o miru.

Mirovna konferencija u Bukureštu uglavi 10. VIII. 1913 uvjete mira. Skoro čitava Makedonija je podijeljena između Srbije i Grčke; Grčkoj je obećan i velik dio obale Egejskoga mora s lukom Kavalom. Bugarska se morala preko volje prilagoditi u nadi, da će velike sile provesti neke izmjene u njezinu korist. Austro-Ugarska se doista protivila tekovinama, koje bijaše dobila Grčka, a osobito velikom povećanju Srbije. Pomišljala je na spoj s Bugarskom, kako bi ostvarila protutežu srpskom utjecaju na Balkanu. Njemačka se nije protivila grčkim tekovinama te je uporno tražila priznanje sklopljenog ugovora o miru, pa je tako i Austro-Ugarska morala priznati bukureštanski mir. Turska je nastavila rat s Bugarskom do 29. IX. 1913, kad je kralj Ferdinand sklopio mir sa sultanom, kojim je vratio Turskoj ne samo Drinopolje nego i Kirk-Kilise. Velike su sile odredile granice Albaniji, a knezom nove države postade princ Vilhelm Wied. Nitko gotovo nije bio zadovoljan rezultatima bukureštanskog mira; mir je nosio u sebi klice za nove sporove, a da nije odmah tada došlo do općeg rata, treba zahvaliti engleskoj i njemačkoj diplomaciji.

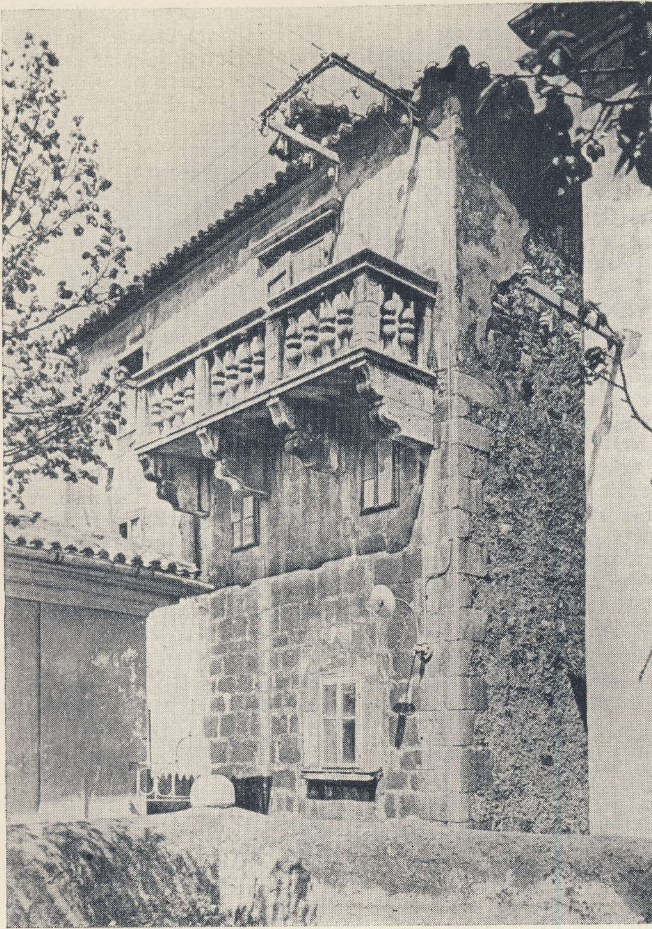
LIT.: A. Hemberger, *Illustrierte Geschichte des Balkankrieges 1912—1913*, Beč-Leipzig 1913; St. Danes, *Balkanský svaz a válka s Tureckem (1912—1913)*, Prag 1935; Ed. Driault, *La Question d'Orient. Depuis ses origines jusq'à la paix de Sèvres (1920)*, 8. izd., Pariz 1921; Iv. E. Gešov (Guechoff), *L'alliance balkanique*, Pariz 1915; G. P. Gooch, *History of Modern Europa 1878—1919*, London 1928; G. Hanotaux, *La guerre des Balkans et l'Europe 1912/13*, Pariz 1916; Đ. Jelenić, *Nova Srbija i Jugoslavija (1788—1921)*, Beograd 1923; N. Jorga, *Histoire des Etats Balcaniques jusqu'à 1914*, Pariz 1925; V. Maksimović, *Bitka na Bregalnici 17.—25. juna 1913*, Beograd 1926. J. N.

Balkanski pakt između bivše Jugoslavije, Rumunjske, Grčke i Turske, prema nacrtu, što su ga izradili Titulescu i Politis, parafiran je 4. II. 1934 u Beogradu, a potpisan 9. II. 1934 u Ateni. Njegovi su potpisnici Titulescu u ime Rumunjske, Ruždi-bey u ime Turske, Maximos u ime Grčke i Jevtić u ime bivše Jugoslavije. Ugovor je sklopljen na sedam godina i registriran kod Lige naroda i njime je osnovan regionalni savez spomenutih država, nazvan balkanska antanta (b. sporazum). Rumunjska, Grčka, Turska i Jugoslavija jamče jedna drugoj sigurnost svih njihovih balkanskih granica (čl. 1.). Nadalje se ugovornice obvezuju, da će se posavjetovati o mjerama, koje valja poduzeti prigodom eventualnosti, što bi mogle biti na uštrb njihovim interesima, kako su definirani u ovom ugovoru. One se obvezuju, da ne će poduzeti nikakvu političku akciju prema nijednoj balkanskoj zemlji, koja nije potpisala ovaj ugovor, bez prethodnog uzajamnog obavještenja, te da ne će preuzeti nikakvu političku obvezu prema nijednoj drugoj balkanskoj zemlji bez pristanka ostalih stranaka ugovornica (čl. 2.). Ugovor je otvoren svakoj drugoj balkanskoj zemlji; pristup paktu postaje pravomoćan, čim ostale zemlje potpisnice stave do znanja svoj pristanak.

Svrha je ugovora bila obrana balkanskog status quoa s ograničenjem, da su predmet jamstva samo balkanske, a ne ostale granice potpisnica. Zato se mogao primijeniti samo prema Bugarskoj i Albaniji, obim balkanskim zemljama, koje su ostale izvan sporazuma, ali je njihov kasniji pristup predviđen u čl. 3.

Bugarska je za sklapanja balkanskog pakta izjavila, da ostaje po strani, jer se ne želi odreći svake mogućnosti revizije, koju predviđa i čl. 19. Ligina pakta. Dne 24. I. 1937 potpisan je u Beogradu bugarsko-jugoslavenski »ugovor o vječnom prijateljstvu«, koji proglašuje: »Postojat će nenarušiv mir i iskreno i vječno prijateljstvo između kraljevine Jugoslavije i kraljevine Bugarske«. A 31. VII. 1938 na sastanku četvorice ministara vanjskih poslova balkanskog sporazuma u Solunu članice B. p. i Bugarska izjavile su, da će se u svojim uzajamnim odnosima uzdržavati od svake primjene sile, te je dan zajednički pristanak na ukidanje odredaba neuillyskog mirovnog ugovora o ograničenju bugarske vojske.

Što se tiče Albanije, njezina je vanjska politika bila već od 1927 usko povezana s Italijom, tako da se nikad nije postavilo pitanje njezina pristupa balkanskom sporazumu. A 7. IV. 1939 Albanija je prestala postojati kao nezavisna država, te je 12. IV. 1939 u Tirani proglašena personalna



(Foto Griesbach)
BALKON NA KUĆI PATRICIJA VUKASOVIĆA U SENJU (16. stoljeće)

unija s Italijom, što je drugi dan Vel. fašističko vijeće u Rimu prihvatilo, pa je Albanija postala sastavnim dijelom talijanskog carstva.

Na beogradskom sastanku balkanskog sporazuma 2.—4. II. 1940 produljena je njegova valjanost na daljih sedam godina, t. j. do 9. I. 1948. No pakt je već izgubio na koheziji, kada se Turska od proljeća 1939 počela približavati Francuskoj i Engleskoj (ankarski ugovor o međusobnoj pomoći od 19. X. 1939), a stvarno je izgubio svaku važnost u ljetu 1940 priklanjanjem Rumunjske silama osovine (pristup Trojnomu paktu 23. XI. 1940). To su potvrdili događaji, koji su neposredno slijedili 1940/41. R. M-r.

Balkanski institut, osnovan 1934 u Beogradu kao privatna ustanova sa zadatkom da radi na međusobnom upoznavanju balkanskih naroda i objektivnom obavještavanju ostalih naroda o prošlosti i sadašnjosti Balkana. Ostvarenju tog zadatka služio je časopis *Revue internationale des études balkaniques* (sv. I.—VI.), zatim serija knjiga *Balkan i Balkanci* (izašlo 6 knjiga) i veliko djelo na francuskom i njemačkom jeziku *Encyclopédie économique des Balkans* (*Wirtschaftsenzyklopädie des Balkans*) u dvije knjige. B. i. imao je biblioteku od preko 7000 djela o raznim pitanjima iz sadašnjosti i prošlosti Balkana, i stajao je u vezi s mnogim inozemnim naučnim ustanovama, s kojima je vršio izmjenu publikacija. R. M.

Balkanske igre, atletska takmičenja između reprezentacija balkanskih država. Održavale su se jedamput na godinu. Prvih je godina u programu bio i tenis, ali je kasnije napušten. Balkanske su igre osnovane 1929. Te su se godine održale prve pokusne igre. Od 1930 ovo se natjecanje službeno održavalo svake godine. Od početka su sudjelovale u ovom natjecanju Grčka, Jugoslavija, Bugarska, Rumunjska i Turska. Albanija je sudjelovala 1933, 1934, 1935 i 1938. Bugarska nije sudjelovala 1938 i 1939. Igre su obuhvaćale potpuni olimpijski atletski program, zatim balkansku štafetu (800+400+200+100 m) i bacanje diska helenskim stilom. Neprekidni pobjednik u ukupnom placementu po bodovima bila je Grčka. Jugoslavija je uvijek osvojila drugo mjesto, osim godine 1937, kad je zauzela treće mjesto. Balkanske su se igre održavale redom po ovim mjestima: 1930—33 u Ateni, 1934 u Zagrebu, 1935 u Carigradu, 1936 u Ateni, 1937 u Bukureštu, 1938 u Beogradu, 1939 u Ateni. N. F-i.

Balkanska socijalistička konferencija → Socijalizam, povijest.

BALKANSKO BRATSTVO. Časopis za socijalno-ekonomska pitanja, kulturu i umetnost. Počeo je izlaziti u Beogradu 1935 pod uredništvom Petra Zorkića kao informativni list o prilikama u balkanskim zemljama i njihovim socijalnim, ekonomskim i umjetničkim problemima i kulturnopolitičkim vezama. U časopisu su objavljeni i prijevodi pjesama i novela najboljih balk. književnika. M. O.

BALKAŠKO JEZERO, u zapadnoj Sibiriji, 344 m visoko, 560 km dugo, 20 m duboko; površina mu iznosi 18.745 km². Sjeverna strma obala je kamena, seže i do 100 m; južna strana jezera prekrita je neprohodnim šašem, u kojem ima još tigrova. Ondje utječe rijeka Ili na 7 struga (grč. Heptapotamia). Jezero je slatko, bez odvirka, smrznuto od studenog do svibnja, njegova je fauna slična fauni Lop-nora u srednjoj Aziji. Na sjeverozapad proteže se Golodnaja stepa (Bakpak-dala). M. Š.

BALKON (tal. balcone) označuje dio poda, koji je istaknut izvan zgrade ili na višem mjestu neke dvorane. Taj način neposrednog povezivanja pojedinih prostorija s vanjskim svijetom osobito je raširen u zemljama južnoga podneblja. U tim zemljama, na pr. u sredozemnom prostoru, zadobila je arhitektura naročito obilježje radi običaja, da se kod svih važnijih prostorija umjesto prozora upotrijebe vrata sa zaštitnim ogradama od željeza; kod starih zgrada ograde su iz kamena u obliku stupića (balustra). Prema potrebi, običaju i konstrukcijskim mogućnostima balkoni imaju različit istak, koji rijetko premašuje 1·40 m, a obično se kreće oko srednje mjere od 0·90 m. Balkoni su u starom vijeku gotovo nepoznati. Oni se upotrebljavaju tek ondje, gdje se grade višespratne zgrade, kakvih u ono doba nalazimo veoma rijetko. U srednjem vijeku, koji je u arhitekturi više obilježen svojim tvrđavnim, zatvorenim načinom gradnje, koji je nastao iz posebnih okolnosti, nije se ni pokazala potreba primjene balkona, a gdje ih i nađemo, tu su glomazni, s malim istakom i primitivno konstruirani. U doba renesanse, u vezi s novim načinom života, koji je težio za većom slobodom i kontaktom s vanjskim



(Foto Medeot)
BALKON NA KUĆI U JURJEVSKOJ ULICI BR. 20, Zagreb

svijetom, dobio je balkon osobit značaj, koji se izrazuje u profinjenoj i brižnoj obradi pojedinih arhitektonskih dijelova kao: konzole, ploče i ograde. Raspored mjesta, gdje se pojavljuje balkon na fasadi, odabran je s umjetničkom brižljivošću, a posvećena je pažnja jakosti istaka balkonske ploče, visini ograde, okviru balkonskih vrata i modelaciji ovog dijela fasade prema cjelini. U baroku, a osobito u doba rokokoa, postaje balkon jednim od najznačajnijih elemenata kompozicije arhitekture, a kod ukrasa natječu se ponajbolji majstori kipari i kovinari. U ovo doba nastale su ograde posebnog ispupčenog oblika, koji je nastao iz praktične potrebe, da se dobije više mjesta radi uobičajene nošnje krinolina.

U alpskim krajevima primjenjuje se b. u drvenim gradnjama. Tu nailazimo na mnoge zanimljive konstrukcije, kojima se svladava problem što većeg slobodnog istaka poda bez stupova. Primjenom željezne i željezno-betonske konstrukcije omogućeno je dobivanje veoma istaknutih površina, no estetska strana nije u većini slučajeva riješena tako, da bi zadovoljavala. Moderna arhitektura, sklona dinamičkim efektima, rado primjenjuje jake istake. A. A.

BALKONSKE BILJKE služe za ukras balkona, prozora, veranda, otvorenih stubišta i t. d. Biljke se sade u drvene sanduke obojene uljenom bojom i napunjene prikladnom smjesom dobre hranljive vrtne zemlje. Najprikladnije su za tu svrhu razne biljke lončanice, u prvom redu zonalne i bršljanaste pelargonije (potonje s ovješenim mladicama), zatim begonije, i to za prisojni (osobito južni) položaj *Begonia semperflorens* Lk. et Otto, dok su gomoljaste begonije prikladne za polusjenoviti, istočni ili zapadni položaj, a jednako i fuksije, te netek (*Impatiens Holstii* Engl. et Warb.). Sve spomenute vrste cvatu ljeti, dok za proljetni ukras mogu dobro poslužiti cinerarije. Za ukras balkona i t. d. mogu se upotrijebiti mnoge vrste jednogodišnjeg cvijeća, i to za proljetni ukras osobito maćuhica. potočnica, šeboj, tratinčica i t. d., za ljetni ukras zijevalica, kadifica, kunica, *Mimulus*, zatim petunija, ljetni plamenac (*Phlox Drummondii* Hook.), lobelija, ljetni zvjezdan (*Callistephus*), cinija, dragoljub i dr.

Osim toga mogu se ukrasiti okviri prozora te dovratnici na balkonu raznim jednogodišnjim povijušama i penjačicama, na pr. ukrasnim slakom (*Ipomoea*), vrstom *Cobaea scandens* Cav. i dr., ili drvenastim penjačicama, na pr. bršljanom, lozikom i dr. Penjačice i povijuše vode se uz prikladne špalire od letvica ili trskovače.

Na većim balkonima i terasama postavljaju se također veće biljke u posudama, naročito zimzeleni grmovi kao lovorvišnja. oleander, aukuba i dr., pa cvjetne biljke kao hortenzije, agapantus i sl.

Balkonske biljke zalijevaju se odstajalom vodom po potrebi ujutro ili navečer, a za topla vremena poprskaju se jedamput dnevno mlakom vodom, da se lišće očisti od prašine. Zimi se trajne biljke spremaju u hladnoj sobi odnosno u svijetlu, zračnu, od mraza sigurnu podrumu. Z. A.

BALL, Thomas, ✳ Charlestown (Massachussets) 3. VI. 1819, † Monclair (New Jersey) 1911, američki kipar. U više je navrata boravio u Italiji. Važnija su njegova djela:



DRVENI BALKON U ROZGVI (*Foto Gj. Szabo*)



BALKON NA KUĆI U OPATIČKOJ ULICI BR. 27, B. Felbinger Zagreb

konjanički spomenik Washingtona (Boston), pa spomenici Lincolna (Washington), Washingtona (Methuen, Mass.) i Webstera (New York). Izradio je i mnoge portretne biste i idealne figure.

LIT.: A. Ball, *My Threescore Years and Ten*, Boston 1891; C. H. Caffin, *American Masters of Sculpture*, New York 1913; C. R. Post, *History of European and American Sculpture*, II., Cambridge (Mass.) 1921. A. Sch.

BALLAD-OPERA → **Beggar's opera.**

BALLAGI, 1. Aladár, ✳ 1853, † 1928, madžarski historičar, sveuč. prof., sin Móra B. Bavi se napose novijom povijesću: *Császári kormányzat Budán és Pesten 1636—1711* (Carska vlada u Budimu i Pešti 1636—1711), Budimpešta 1926. Zaslužno mu je djelo zbirka spomenika iz madžarske kulturne povijesti. Glavni radovi: *Povijesni razvoj madžarske štampe* te *Budim i Pešta u svjetskoj književnosti.*

2. Mór, ✳ 1815, † 1891, madžarski filolog, istraživač hebrejskog jezika. Pošto je prešao u reformiranu crkvu, postaje profesor teologije u Budimpešti. Bavio se književnošću rječnikâ i borio za obnovu jezika. Osim potpuna madžarskog rječnika izdao i bogatu zbirku uzrečica i poslovica.

BIBL.: *A nyelvfejlődés történelmi folytonossága* (O povijesnom kontinuitetu jezičnog razvoja), 1884. E. K.

BALLENEGGER, Róbert, ✳ 1882, madžarski agrogeolog, sveuč. profesor, specijalist za poljoprivrednu kemiju i nauku o tlu.

BIBL.: *A termőföld* (O humusu), 1921; *A termőföld hibái* (O manama humusa), 1933; *Bevezetés a növények életvégtánaba* (Uvod u biologijsku kemiju biljki), 1934. E. K.

BALLERINI, Antonio, ✳ 10. X. 1805, † Rim 27. XI. 1881, isusovac. Jedan od uvaženijih stručnjaka na polju moralnog bogoslovlja.

BIBL.: *Opus theologicum morale* u 7 sv. (3. izd. 1900—01); *Compendium theol. moralis*, 1886—87, komentar moralci glasovitoga J. P. Gury-a. Istakao se i u obrani probabilističkog sustava.

LIT.: *Dict. theol. cath.*, II., 130; Hurter, *Nomenclator*, VI., 3; *Lexikon für Theologie und Kirche*, II. A. Ž.

BALLIF, Philipp, ✳ Eggenberg kod Graza 1847, † Beč 6. XI. 1905, inžinir. Studirao je tehniku u Grazu. Stupivši

1879 kao inžinir u službu bosansko-hercegovačke vlade postizava postepeno sve više položaje i 1905 postade ravnateljem odjela za građenje putova. Organizirao je meteorološku službu u Bosni i Hercegovini i time stekao velikih zasluga na području meteorologije. I osnutak opservatorija na Bjelašnici (2067 m) njegovo je djelo. To je u ono doba bio prvi i jedini visinski opservatorij na Balkanu. Napisao je *Wasserbauten in Bosnien und der Herzegovina* (2 sv., Beč 1899) i *Organisation du service météorologique en Bosnie-Herzégovine et résultats des observations relatives à la pluie* (Pariz 1900). Do 1901 uređivao je Ergebnisse der meteorologischen Beobachtungen an den Landesstationen in Bosnien-Herzegovina. K. K-i.

BALLISTAE → **Bacanje.**

BALLÓ, Edmund (Ede), ✻ Liptovský Sv. Mikuláš (Slovačka) 1859, † Budimpešta 1936, madžarski slikar slovačkog podrijetla. Studirao je u Budimpešti i Münchenu, radio u Rimu i Madridu. Isticao se kao portretist i odlično je kopirao stare majstore. Od 1895 bio je profesor visoke škole za crtanje u Budimpešti. Većinu njegovih slika čuvaju javne ustanove i zbirke u Budimpešti. Studije uljenih slika velikih majstora, svoje životno djelo, darovao je 1932 Szépművészeti muzeju u Budimpešti, a od velikog dijela svojega imutka osnovao je 1923 potporni fond za mlade slikare. Pitanjima uljenog slikarstva bavio se i teoretski u djelima *Az olajfestés mestersége* (izd. i njemački), *Velasquez képei*, Budimpešta 1908, i dr.

LIT.: Szendrei-Szentiványi, *Magyar Képzömüvészék lexikons*, I., Budimpešta 1915. J. C.

BALLOCSANSKY, Žiga, ✻ Zemun 4. IX. 1847, † Zagreb 24. I. 1922, inžinir, svršio tehniku u Grazu. G. 1869—1873 u službi generalnog građevnog poduzetništva Pongratz na gradnji željeznice od Karlovca do Rijeke, gdje je napose upravljao radovima na dionici između Karlovca i Ogulina sa znatnim klizanjima. Važnije klizave partije i njihovu sanaciju opisao je B. u djelu: Ludwig Tiefenbacher, *Die Rutschungen, ihre Ursachen, Wirkungen und Behebungen* (Beč 1880), pridonijevši time važne empiričke podatke problemu klizanja nasipa i usjeka. G. 1879 trasirao je zajedno s drugim hrv. inžinirima željeznice u Srbiji, a napose prugu Niš—Pirot. Kasnije je službovao dugo godina kod zem. vlade u Zagrebu. S. S.-N.

BALLOD, Carl, ✻ Kokenhusen 20. VI. 1864, nacionalni ekonom, statističar i demograf, baltijski Nijemac, najprvo protestantski svećenik u Rusiji, od 1920 profesor u Rigi. Pisao je studije iz populacione statistike, kao *Lebensfähigkeit der städtischen und ländlichen Bevölkerung* (1897). Poznato mu je djelo *Der Zukunftsstaat* (1898), u kojem dokazuje veću proizvodnu sposobnost kolektivnog gospodarstva. M. M-ć.

BALLY, Charles, ✻ Ženeva 1865, lingvista, učenik i nasljednik Ferdinanda de Saussure-a (v.), profesor francuskog jezika na sveučilištu u Ženevi. Osnovao je (1905) lingvističku školu, koja proučava jezike s gledišta, koliko osjećajne vrijednosti imaju pojedine riječi, čitavi izrazi i sintaktičke konstrukcije. Ova lingvistička škola zove se inače stilistička lingvistika. Poznavanje ove nauke preduvjet je umjetničkoj literarnoj stilistici. Ova posljednja proučava stilove književnih djela, dok se prva ograničuje na stil saobraćajnoga govora.

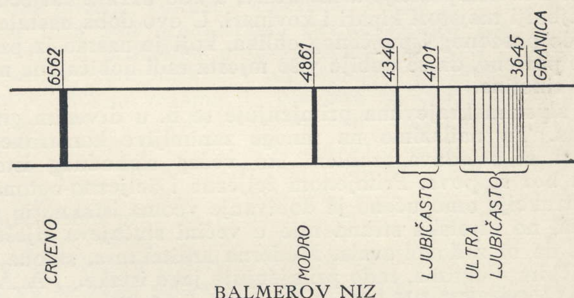
BIBL.: *Traité de stylistique française*, 2 sveska, 2. izd., Heidelberg 1921; *Linguistique générale et linguistique française*, Pariz 1932; *Le langage et la vie*, Pariz 1926, 2. izd., Zürich 1937.

LIT.: P. Skok, *Pregled francuske gramatike*, sv. I., Zagreb 1938, §§ 550—603; A. Belić, *Stilistika i gramatika*; Isti, *Stilistika u svetlosti ženevske škole*, Naš jezik, Beograd 1939, VII., sv. 1.—5.; P. Skok, *Vukov stil*, Glasnik Jugosl. prof. društva, knj. XVIII., 1938, sv. 4.—5.; A. Sechehaye, *Indogermanische Forschungen*, XLIV., 1926. P. S.

BALMEROV NIZ, niz crta u vodikovu spektru (kada svijetle vodikovi atomi). 4 crte su u vidljivom dijelu spektra, ostale u ultraljubičastom, te ih nalazimo fotografijom. (Sl.) Crte se sve više zbližuju, kada se pomičemo prema *granici* niza. Dužine vala λ (u praznom prostoru) prvih crta jesu

=	6562·79	4861·33	4340·46	4101·73	....
	crvena	modra	ljubičasta	ultraljubičasta	

Zamamna zadaća, da se nađe matematički zakon toga niza, nije se lako riješila. Isprva se samo našlo, da je omjer prve i druge dužine vala 27 : 20 (6562·79 × 20 : 27 = 4861·326), omjer prve i četvrte 8 : 5. Najposlije je 1884 Švicarac, gimnazijski profesor i docent Johann Jakob Balmer (✻ 1825, † 1898) saopćio, da izmjerene vrijednosti λ udovoljuju jednadžbi $\lambda = \frac{n^2}{n^2-4} \cdot \alpha$, gdje za n treba redom staviti cijele brojeve 3, 4, 5, 6, ... Gornji brojevi mogu se dakle pisati $\frac{9}{5} \times \alpha, \frac{4}{3} \times \alpha, \frac{25}{21} \times \alpha, \frac{9}{8} \times \alpha$, te je $\alpha = 3645.99$. Ako se stavi $n = \infty$, dobiva se dužina vala za granicu niza $\lambda = \alpha$. Značajno je, da su dužine vala iz mjerenja poznate neobičnom točnošću, a ipak su u skladu s Balmerovom



BALMEROV NIZ

formulom, koja je prema tome uzor točnog fizikalnog zakona i daje pravo krilatici »spektroskopska točnost«. Bohr je 1913 teoretski objasnio Balmerov niz i time učinio prvi korak upoznavanju atomske ljuske. → Spektri, atomski. St. H.

BALMES, Jaime Luciano, ✻ Vich (u Kataloniji, Španjolska) 28. VIII. 1810, † Vich 9. VII. 1848, svećenik, filozof, publicist. Svršio sveučilište u Cerveri. Umiješavši se u socijalne i političke prilike domovine stekao je brzo velik glas. U Barceloni je izdavao list *La civilisación*, pa *La sociedad*, a kasnije u Madridu *El pensamiento de la nación*. Povukavši se nakon političkih borba u Vich, objelodani veliko apologetsko djelo protiv protestantizma (1842—44 u 4 sv.) i *Filosofia fundamental*, 1846—47 (4 sv.). Filozofsko-apologetski mu je i spis *Cartas á un escéptico* (hrv. *Pisma jednom sumnjaču*, u Vrhbosni, 1915, br. 12—24). T. H.

BALNEOLOGIJA (lat. balneum »kupalište«, »kupka«), nauka o ljekovitim vodama i muljevima (→ peloidi). U zapadnoj se Evropi radije upotrebljava riječ hidrologija (od grč. ὕδωρ »voda«). U širem smislu b. uključuje i nauke o liječenju klimatskim faktorima: suncem, zrakom i morem.

Čovjek se od pamtivijeka služio ljekovitim vodama (hrv. izričaji rudna voda, rudnica, toplica, kiselica). U starom vijeku s rudnim vrelima bile su povezane božanske sile i tamo su se vršili vjerski obredi i liječenja. Tâ liječnici bijahu svećenici. Istom je Hipokrat, najveći predstavnik grčke medicine, uputio djelovanja i ljekovitosti takvih voda na kritičko, znanstveno istraživanje. Rimljani, nasljednici helenske medicine, priveli su u život načela tadašnje b. izgradivši širom svoga carstva bezbrojne terme i kupališta. Upravo se može reći, da među ostalim terme i kupališta obilježuju rimsku civilizaciju. Njima su bile poznate i neke naše toplice, tako na pr. Varaždinske (Aquae Jassae). Daruvarske (A. Balissae) i dr. U splitskoj se ljekovitoj vodi navodno kupao sam Dioklecijan. Premda tadašnja b. nema mnogo znanstvenoga, ipak se ona izrazuje u težnji, da se protumači bit ljekovitih voda i njihova djelovanja. Raspadom rimskoga carstva počinje ocvat terma i kupališta. U narednom periodu samostanske i skolastičke medicine interes za ljekovite vode biva sve slabiji. Istom je veliki preporod i na tom polju učinio dalji napredak. Veliki reformator Nijemac Paracelsus počinje sistematski analizirati ljekovite vode. Englez Francis Bacon (1560—1626), naslanjajući se na Paracelzov zahtjev, da se s eksperimentom i razumom (»experimenta ac ratio«) provode ispitivanja, živo se zalaže za istraživanja ljekovitih voda. Francuski filozof Montaigne (1533—1592), kao i drugi, piše o ljekovitim vrelima. Nijemac Adolf August Struve (1781—1840) kroči tim tragom i piše djelo o umjetnim ljekovitim vodama. Na tom polju obilno surađuju laici pored liječnika.

B. poprima obilježja znanstvene discipline istom u 19. st. Isprva pod svijetlom kritičkog empirizma, a poslije na osnovi podataka s područja eksaktnih znanosti fizike i kemije počeše se b. baviti liječnici mnogo sustavnije. Među Francuzima Trousseau upozorava svoje učenike na ljekovite vode; dalje Bourdon, pa Durand, Fleury i dr.; od Engleza Sir James Clark, zatim Barter i dr.; od Nijemaca August Vetter, Herman Brehmer i t. d. Među Slavenima

dadoše Poljaci nekoliko istaknutih balneologa. Napose Michael Zieleniewski (✻ 1821) izdaje balneološki časopis *Krynica* i piše o tom predmetu članke i rasprave na poljskom jeziku. Kod nas na pr. Aleksis Rakovac piše uspjelu monografiju o Varaždinskim Toplicama. I ostali kulturni narodi pridonose svoje priloge balneologiji.

Naročiti razvoj doživljava b. u ovom stoljeću, kad se pored fizičkih i kemijskih analiza, koje su se već prije uvele, upotrebljava i biološki eksperimenat. Kad se dakle eksperimentalna medicina u zajednici s kliničkom zainteresirala za te probleme, dobiva b. svoj potpuni oblik. Danas se u suradnji na tom području natječu zajedničkim radom geolozi, fizičari, kemičari, tehnički stručnjaci, nac. ekonomi, uz liječnike, od kojih se zahtijeva stručno i specijalno obrazovanje. Suvremeno lječilište ili kupalište snabdijeva se potrebnim laboratorijima i t. d., a na medicinskim fakultetima osnivaju se katedre za balneologiju.

U svijetlu današnje b. ljekovite su vode otopine čvrstih i plinovitih tjelesa, koja se nalaze u njima u obliku soli, kiselina i baza, u obliku jona i u koloidnom stanju. Joni, kao nosioci terapijske energije, među ostalim obilježuju intimnu građu termalne i mineralne vode (v.).

Kritički obrađeni i znanstveno obrazloženi klinički uspjesi liječenja ljekovitim vodama proučavaju se po čitavom svijetu. Suvremena b. se tim radovima koristi i izgrađuje. Po ostvarenjima svojih naučno obrađenih načela b. postaje u životu naroda sve važnijom. Kod nas se ona počinje oblikovati i dobiva sve jasnije konture. Zagrebačka medicinska škola nesamo što nastoji presađivati svježe tekovine ostalih naroda, nego i sama aktivno surađuje na tom području. Naše od davnine poznate toplice i naša rudna vrela, koja predočuju jedan od izvora narodnoga zdravlja, treba da postanu i jednim od izvora narodnog blagostanja. I. I.

BALNEOTERAPIJA (od lat. balneum »kupaonica«, grč. θεραπεία »liječenje«) je liječenje s pomoću kupelji. Redovno se misli na liječenje s termalnim i mineralnim vodama: ljekovite vode služe za kupelj, za piće, za irigaciju, za grgljanje i t. d. Takvo se liječenje uspješno provodi na samom vrelu, t. j. u kupalištima, ali također i u zavodima, koji se ne nalaze u toplicama i koji su snabdjeveni modernim napravama za raznovrsnu primjenu tople i hladne vode u obliku kupelji, prskanja i t. d. (hidroterapija, od grč. ὕδωρ »voda«), te koji su opskrbljeni aparaturom za ostale načine fizikalne terapije (fizioterapije): za raznovrsnu masažu i mehanoterapiju, za liječenje električnom energijom (toplinom, svijetlom) i t. d. Napokon se u širem smislu pod b. razumijeva uopće liječenje prirodnim faktorima, morem, suncem i klimom, pa se oba pojma rado kombiniraju u balneoklimatoterapiju. Ovamo ide i talasoterapija (grč. θάλασσα »more«), liječenje morem, i helioterapija (grč. ἥλιος »sunce«), liječenje suncem i dr. I. I.


BALOČE (*Gagea*)

BALOČE, *Gagea*, biljni rod por. ljiljanka (v.). Iz podzemne lukovice razvija se nadzemno batvo s paštitastim cvatom na vrhu i linealnim ili lancetastim listovima, od kojih 1—2 stoje prizemno, a 2 ispod cvata. Cvjetovi građeni po broju tri imaju zlatnožuti, izvana zelenoprugasti cvjetni ovoj. Kod nas dolazi nekoliko vrsta, najčešće *G. lutea* L. i *G. arvensis* (Pers.) Dum. S. H-ć.

BALOKOVIĆ, Zlatko, ✻ Zagreb 21. III. 1895, violinski virtuoz. Glazbene je nauke učio 1911 u Zagrebu kod V. Humla i svršio u Beču kod Ševčika državnom nagradom. Već kod prvih koncertnih nastupa — u Moskvi uz pratnju orkestra gudio novi veoma teški violinski koncert Krzižanovskoga — postigao je vanredne uspjehe. U Zagrebu je nastupao i kao violinski virtuoz i u izvrsnim komornoglazbenim ansamblima, na pr. kao prvi violinist u gudačkom kvartetu Baloković-Schlick-Huml-Tkalčić. Odmah iza svjetskog rata prošao je gotovo svim evropskim zemljama koncertirajući u Rusiji, Njemačkoj, Švicarskoj, Austriji, Madžarskoj, Francuskoj, Italiji. U Londonu je prvi put nastupio 1922. G. 1924 otišao je u Ameriku, gdje je i ostao oženivši se iz ugledne američke obitelji Borden. Sudjelovao je i u velikim koncertima u Australiji. Dvadesetpetgodišnjicu umjetničkog rada je proslavio u Zagrebu; u sezoni 1937—38 bio je na turneji po gradovima Hrvatske, u Srbiji i Bugarskoj; tom je prilikom izvodio Carpenterov violinski koncert uz pratnju Zagrebačke filharmonije u Zagrebu i Dubrovniku. U Americi nastupa kao solist u koncertima, kojima su dirigirali znameniti američki i svjetski dirigenti, kao Kuševicki, Stokovski, B. Walter. B. Š.


ZLATKO BALOKOVIĆ

BALON (tal. pallone, franc. ballon) je sprava loptasta oblika, napunjena plinom lakšim od zraka.

Od davnih je vremena bila usađena u čovjeku neutaživa žeđa, kako bi se mogao popeti u zračne visine. Najpodesnija sprava za to bila je balon. Mnogo je bilo pionira, pokusa i žrtava, dok se došlo do cilja.

Talijanski fizičar, isusovac Francesco Lana Terzi, 1670 prvi je iznio ideju o zračnoj lađi, koja bi plivala po zraku pomoću balona, izrađenih od tankih bakarnih listova. Iako se ovaj projekt nije mogao ostvariti, ideja konstruiranja balona lakših od zraka bila je temelj daljem razvitku aerostatike.

Fizičar Gusmao prikazao je 1709 na dvoru portugalskoga kralja spravu, kojom se podigao u zrak sagorijevanjem nekih tvari, što ih je sam zapalio. Za ovaj uspjeh nazovu ga »leteći čovjek« (Volador), ali ga španjolska inkvizicija osudi kao čarobnjaka na progonstvo, gdje je i umro. Ovaj prvi pokušaj dokazao je, da je uzdizanje balona moguće samo upotrebom sredstva lakšega od zraka.

Francuzi, braća Joseph i Étienne Montgolfier, konstruirali su prvi sferni balon napunjen toplim zrakom. Prvi pokusi izvršeni su 1783, i to 5. VII. u Annonayu i 19. IX. u Parizu. Braći Montgolfierima pripala je slava pronalazača balona. Pilâtre de Rozier i markiz Arlandski prvi su se digli na jednom »Montgolfieru« od 2.000 m³ 21. XI. 1783, koji su punili dimom paleći slamu. Oni su se digli blizu 1.000 m, preletjeli Pariz, a kod silaska gotovo da nisu izgorjeli. Time je ostvaren davno željeni san, letenje čovjeka u zraku.

Pronalaskom vodika, koji je iznašao engleski fizičar Cavendish 1767, bilo je riješeno pitanje punjenja balona. Francuski fizičar Charles nakon mnogih pokušaja, a koristeći se novim pronalaskom rastvaranja kaučuka, konstruirao je balon od 380 m³ s neprobojnim omotačem, koji se punio vodikom i koji je imao ventil za ispuštanje plina. U tom je balonu bio i poseban prostor za nošenje balasta od pijeska. Ovim se je balonom digao 1. XII. 1783 u Parizu, postigao visinu od 2900 m i nakon dva i pol sata spustio se 40 km dalje od mjesta, gdje je uzletio. Charlesov b. potpuno odgovara današnjim balonima. Pronalazak braće Montgolfiera imao je samo povijesni značaj, dok je pronalazak Charlesov bio od praktične vrijednosti.

Od 1784 javlja se ideja o upravljanju balonom, a najjači joj je pobornik bio Blanchard. Kod svojih mnogobroj-



MONTGOLFIEROV BALON

nih pokušaja on je 7. I. 1785 slučajno preletio kanal La Manche iz Dovera u Calais.

Braća Roberts prvi su dali balonu duguljast oblik. Francuski general inžinir Meusnier utvrdio je ove osnovne ideje za konstrukciju upravljiva balona — zračnoga broda: oblik jajast, umetanje baloneta sa zgusnutim zrakom, horizontalno potiskivanje, upravljač po širini i bilo kakvo pogonsko sredstvo.

Dalji napredak upravljanja balonom išao je uporedo s razvitkom tehnike motora. Francuski inžinir Giffard konstruirao je 1851 prvi parni stroj od tri KS, koji je težio 150 kg. Ovaj parni stroj ugradio je na svoj balon od 2500 m³, 44 m dug, 12 m širok, a koji je težio 1800 kg. S njim se popeo 23. IX. 1852 na visinu od 1800 m i slobodno ga upravljao. Ovim je naučno bio riješen problem upravljanja balonom, samo je nedostajala potrebna pogonska snaga, koja bi omogućila veću brzinu. Giffard i Dupuy de Lôme došli su 1872 nakon brojnih pokusa do zaključka, da se upravljanje balonom — zračnim brodom može riješiti samo spravama težim od zraka.

Njemački tehničar Paul Haenlein mnogo se bavio konstrukcijom balona. Već je 1865 konstruirao jedan balon. U prosincu 1872 vršio je pokuse na svom novom balonu od 2400 m³, koji je imao jedan motor od 3.6 KS.

U listopadu 1883 braća Albert i Gaston Tissandier upotrebom električnog motora od 1.5 KS uspjeli su da svojim balonom naprave dva kruga iznad Pariza. Francuzi Renard i Krebs vršili su 1884 i 1885 mnogobrojne pokuse svojim balonom »La France« od 1860 m³, koji je imao motor od 8.5 KS. Time je bilo potpuno riješeno pitanje upravljanja balonom.

Pronalazak i usavršavanje benzinskih motora pridonijeli su brzom razvoju upravljivih zračnih lađa, kojima su otpočeli prvi pokusi 1896, kako bi se one upotrijebile za vojne svrhe.

Još za razvoja gradnje upravljivih zračnih brodova pojavila su se kod konstruktora različna mišljenja o gradnji. Tako su nastala tri sistema gradnje upravljivih zračnih brodova: tvrdi, polutvrdi i mekani sistem.

Njemački general grof Zeppelin konstruirao je 1898 prvi upravljivi zračni brod tvrdoga sistema, zapremnine 11.300 m³, sa dva motora po 15 KS. Nakon ovoga slijedili su mnogi drugi zračni brodovi različnih dimenzija. G. 1908, 2. VII. preletio je jedan od njegovih zračnih brodova daljinu od 800 km preko cijele Njemačke i ostao u zraku 21 sat.

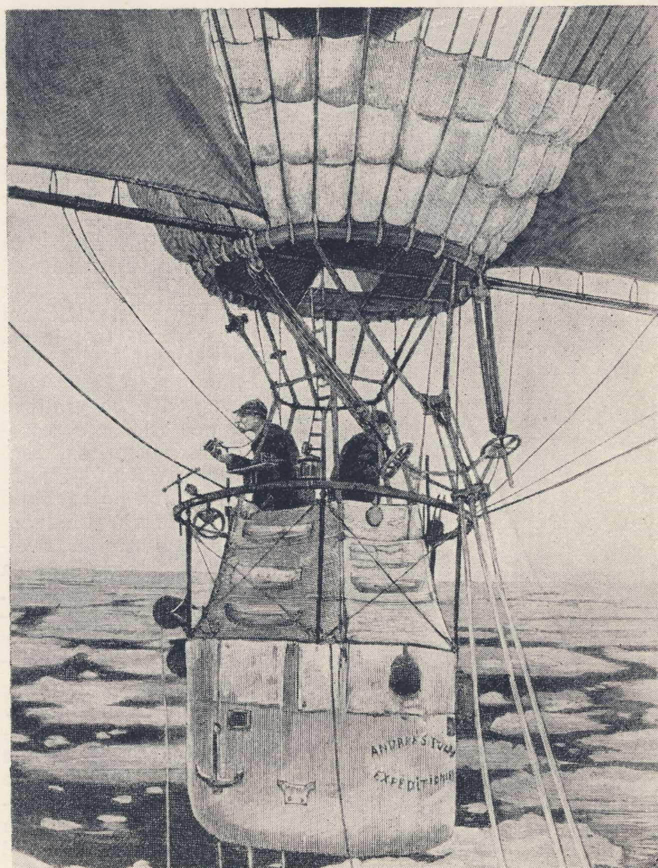
Francuzi, braća Lebaudy, konstruirali su više zračnih brodova polutvrdoga sistema. G. 1805 jedan od njihovih zračnih brodova dao je dobre rezultate, pa ga je francuska država prihvatila za potrebe vojske.

Santos Dumont konstruirao je od 1898 oko 12 različitih balona — zračnih brodova mekog sistema. Njemački major v. Parseval konstruirao je više balona mekoga sistema. Model broj 1 bio je 48 m dug, sadržaja 2500 m³, s Daimlerovim benzinskim motorom od 100 KS.

Sada je bio postavljen temelj za dalji razvitak balona, to više, što su se pokazali kao odlično ratno sredstvo. U svjetskom ratu 1914—1918 baloni su imali znatnu ulogu. Najviše se upotrebljavao vezani balon, koji je služio za motrenje. Veličina ovih balona kretala se oko 1000 m³, a mogli su doseći visinu od 1000 do 1500 m. Bilo ih je različnih sistema: njemački *Drachen—Ballon;* austrijski *Semperit;* francuski *Caguian.* — Slobodni su se baloni manje upotrebljavali, jer su ih potpuno zamijenili aeroplani. Zračni brodovi mnogo su učestvovali u ratu, ali zbog svoje veličine bili odličan cilj. Lijep primjer upotrebe i izdržljivosti dao je njemački zračni brod L. Z. 120, koji je 1917 preletio put Njemačka—Egipat i natrag bez spuštanja u duljini od 6105 km za 101 sat.

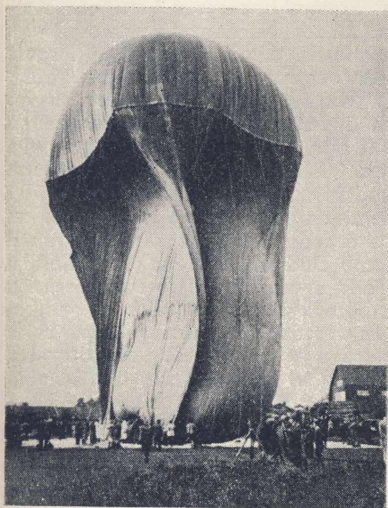
Engleski zračni brod R 34 preletio je u srpnju 1919 Atlantski ocean za četiri i pol dana, a natrag za tri. Po narudžbi Amerike izrađen je u Njemačkoj zračni brod Z. R. 3 za trgovačke svrhe, koji je zapremao 70000 m³ i imao 5 motora Maybach po 400 KS. G. 1924 preletio je Ocean za 62 sata i ondje dobio ime »Los Angeles«. Talijanski pukovnik Umberto Nobile preletio je 1926 s polučvrstim zračnim brodom »Norge« sjeverni pol od Spitzberga do Alaske.

Velik razvitak u gradnji zračnih brodova postigla je njemačka aeronautička industrija sa sjedištem u Friedrichs-



KOŠARA ANDRÉEOVA BALONA

hafenu. Njemački zrakoplovi preletjeli su sjeverni pol, cijelu zemlju, i na koncu je uspostavljen saobraćaj s Amerikom. Engleska i Amerika mnogo su žrtvovale za izgradnju zračnih brodova i postigle lijepe rezultate i pored nekoliko nesreća, u kojima su stradali R 100 i R 101. Amerika je prva počela upotrebljavati helij umjesto vodika, a i danas ima nekoliko zračnih brodova u svom naoružanju. Poradi sve većega napretka i usavršavanja aeroplana zračni se brodovi sve manje grade, ali još nije odbačena njihova ideja. Za vrijeme sadašnjega rata balonstvo nije uopće došlo do upotrebe, osim kod baražnih balona, koji služe kao zaštita pojedinih važnijih objekata. No ni ovdje se nisu baloni pokazali praktičnima, jer je već prvih dana razbita sva baražna mreža. Veliku ulogu ima balonstvo (od svoga početka sve više) u meteorologiji za različna zračna ispitivanja. Za tu svrhu dolaze u obzir baloni vrlo maloga opsega, kojima je postignuta najveća brzina od 36 km. Za njih se priveže košarica s različnim meteorološkim spravama, koje same registriraju sve promjene. Vl. P.



(Foto Szanto)
PICCARDOV BALON

Balon za registriranje služi za istraživanje meteoroloških prilika u visokim zračnim slojevima. Zove se i pilotski b. Malen je to balon, obično od gume, bez posade, s košarom, u kojoj se nalaze meteorološki instrumenti (barometar-aneroid, termometar, higrometar i dr.). Može se dići do 35.000 m, a plovi uz mirne atmosferske prilike prilično jednoličnom brzinom. Kad se pusti uvis, prati mu se let, dok je moguće, teodolitom, da se ustanove zračne struje. U najvećoj dostiživoj visini rasprsne se, a instrumenti se tada polako spuštaju padobranom ili drugim balonom. Ovi se naime smještaju u balon za registriranje baš radi spuštanja. U balonu su i pismene upute za onoga, tko ga nađe, što da čini s instrumentima. Za manje visine (do 10.000 m) upotrebljavaju se i zmajevi naročito sagrađeni za tu svrhu, da se njima dižu u zrak sprave za registriranje. Oni su vezani o kakav konopac, kojim se mogu prema potrebi povući na zemlju, da se ustanovi stanje aparata za registriranje. Ali postoji i sprava, s pomoću koje se može i iz visine dojaviti stanje aparata. Ovakvi se usponi i balona i zmajeva izvode obično prema međunarodnom dogovoru na određene dane i s određenih mjesta. Sl. P-ć.

BALOTA, Mate, pjesnički pseudonim dra. Mije Mirkovića. (→ Mirković Mijo).

BALOTĂ, B. I. Anton, ✳ Piteşti 17. I. 1901, rumunjski lingvist i publicist. Napisao je disertaciju *Reči slovenskog porekla i rumunjska nazalizacija* (Bukurešt 1925). Dalje su mu monografije *La nasalisation et le rothacisme dans les langues roumaine et albanaise* (Bukurešt 1926), *L'ouverture des syllabes et l'origine de la nasalisation en Albanais* (Bukurešt 1927). Baveći se kasnije književnom poviješću Hrvata i Srba objelodanio je monografije *Borisav Stanković* (Bukurešt 1934) i *Ivo Vojnović* (Bukurešt 1935). Našu narodnu epiku obrađuje njegova studija *Eposul popular jugoslav* (Bukurešt 1934). Tu je studiju s njime zajedno radio pjesnik Radu Gyr. Izdao je u dva sveska djelo pod natpisom *Albanica* (1936). Značajna mu je monografija *Vladimir Nazor scriitor croat* (Bukurešt 1936) i t. d. Mnogo je pisao po rumunjskim novinama o hrvatskoj književnosti, a održao je i mnogo predavanja, tako o Preradoviću, Mažuraniću i dr. Sada je profesor vojne akademije u Bukureštu. I. E.

BALOTAŽA (engl. ballot »kuglica«), način glasovanja predavanjem bijele ili crne kuglice; crna znači zabacivanje prijedloga ili kandidata; u prenesenu smislu svako tajno glasovanje. U Francuskoj b. znači uži izbor. N. F-r.



KUTIJA ZA BALOTAŽU IZ STARE GRADSKE VIJEĆNICE U ZAGREBU
Zagreb, Gradski muzej

Takav način glasovanja poznat je u statutima hrvatskih gradova. Glasovalo se kuglicama (*balota*, naziv sačuvan u nas već u izvorima 12. st.), koje se bacalo u škrinjice (pissis, bussulum) raznih boja. A. D.

BALOVIĆ, 1. Andrija, ✳ Perast početkom 18. st., † Perast 28. VII. 1784, teolog i književnik. Dao ga je školovati biskup Vinko Zmajević u Zadru i u Ilirskom kolegiju u Loretu. G. 1766 postao je opatom sv. Jurja i župnikom u Perastu. Prevodio je i pjevao crkvene pjesme, a naročito se bavio domaćom povijesti, te je priredio za štampu *Annali di Perasto.*

LIT.: Vulović, Prvi program C. K. Realne i Velike Gimnazije u Kotoru za šk. g. 1872—73; Fr. Viscovich, *Storia di Perasto; P.* Butorac, *Opatija sv. Jurja kod Perasta.*

2. Julije, ✳ Perast u 17. st., pomorski kapetan i junak, pisac i pjesnik. Odlikovao se u bitkama kod Sasena, Vonice i Preveze, te u vodama Eleosa. Sačuvala nam se njegova *Kronaka peraška* i njegovom rukom prepisana Palmotićeva *Danica* (1692) te tri sveska pjesama, koje je spjevao na hrvatskom jeziku, u narodnom stilu.

LIT.: Vulović, *Gospa od Škrpjela*, Zadar 1887; Prvi Program c. k. Real. i Vel. gimnazije u Kotoru za šk. g. 1872—73; Knjiga u općinskoj biblioteci »Paravia« u Zadru br. 10627, I.

3. Vicko, ✳ Perast 11. VI. 1768, † Perast 14. I. 1844, kanonik kotorski. Školovao se u Loretu i postao kanonikom u Kotoru (1810). Napisao je zanimljivu povijest Gospe od Škrpjela: *Notizie intorno alla miracolosa Immagine di Maria Vergine S.ma = detta dello Scarpello e del celebre suo santuario, posto sullo scoglio presso Perasto*, koja je četiri puta izdana.

LIT.: Š. Ljubić, *Dizionario biografico;* Vulović, *Gospa od Škrpjela;* Knjiga kotorskog Kaptola II. , A. Mi-ć.

BALSA DRVO, dobiva se od vrste *Ochroma Lagopus* Sw., por. *Bombaceae* (→ baobab); raste u tropskim šumama Južne Amerike i Antiljskog otočja. Drvo je vrlo lagano i mekano, spec. težina 0,11 g/cm³. Upotrebljava se za gradnju aviona i čamaca. Mnogo služi kao podložak ležišta strojeva (zbog smanjenja buke). I. H-t.

BALSAMO, 1. Guido, ✳ Turin 11. V. 1882, talijanski kipar, slikar i rezbar. Učio je na akademiji u Münchenu i Stockholmu. U Stockholmu je velikim zidnim slikama ukrasio uredske prostorije tvrtke Cornelius. Vrativši se u Italiju postao je ravnateljem kr. umjetničke škole Pietro Selvatico u Padovi.

2. Paolo, ✳ Termini na Siciliji 1763, † Palermo 1816, svećenik i ekonom. Putovao je po Italiji, Francuskoj i Engleskoj. Tamo se sprijateljio s Arthurom Youngom, koji ga je u mnogočemu podučio i objelodanio neke njegove spise u *Annals of Agriculture.* Vrativši se u Italiju postao je B. profesor političke ekonomije na sveučilištu u Palermu. Bio je protivan tomu, da država određuje cijene proizvodima i da se upliće u proizvodnju i trgovinu. Metode poljodjelskoga rada određivao je s gledišta tehnike prilagođujući se novim teorijama kemije. U.

BALSAMO-CRIVELLI, Riccardo, ✳ Settimo Milanese 1874, † Bordighera 31. XII. 1938, talijanski književnik, autor pjesama, romana i novela. Spjevom *Boccaccino* (1920) oživio je poem u oktavama (*ottave rime*). Pjesme su mu sabrane u zbirkama: *Il Rossin di Maremma* (1920), *Voci alte e fioche* (1937). Njegovu je novelu *Zlatni oblačak* preveo na hrvatski Frano Alfirević (Tisuću najljepših novela, sv. 26, Zagreb 1931).

LIT.: C. Pelizzi, *Le lettere italiane del nostro secolo*, Milan 1929; G. De Robertis, *Scrittori del Novecento*, Firenca 1940. P. M.

BALSAMON, Teodor (*Θεόδωρος ὁ Βαλσαμών*), ✳ Carigrad oko 1140, † Carigrad oko 1204, glasoviti bizantinski kanonist. Obnašao je više crkvenih časti i na koncu postao grčki patrijarka u Antiohiji. Kako su međutim križari tamo

postavili latinskog patrijarku, ostao je u Carigradu. Oko 1170 pisao je B. svoje glasovite sholije. Prvi dio njihov je komentar Fotijevu nomokanonu, u kojem B. nastoji, da uskladi prividne protivštine između *canones* i *leges*, i pokazuje ukoliko su kasnije bazilike (v.) promijenile Justinijanovo pravo. Drugi dio sadržava zbirku crkvenih pravnih izvora prema redu Zonarasovu.

LIT.: K. Krumbacher, *Geschichte der byzantinischen Litteratur;* G. Rotondi, *Problemi giuridici in alcuni scolii di Teodoro Balsamone* u Scriti giuridici III., Milan 1922. U.

BALŠA (Baoša), osobno ime vlaškog podrijetla, od kojega je izveden patronimik Balšić (Baošić). U 14. i 15. st. ističu se dinasti Balšići (v.) u Zeti, a ime Balša javlja se i u porodicama bosanskih Hrvatinića (v.) i Kosača (v.) u 15. i 16. st. J. Š-k.

BALŠIĆI, zetska vlasteoska porodica. Praotac njezin Balša bio je sasvim neznatna ličnost; po Orbiniju držao je za vrijeme cara Dušana samo jedno selo. Njegovi sinovi Stracimir, Đurađ i Balša II. su međutim od 1360 stvarni gospodari Zete i sjeverne Albanije. Vrlo borbeni, Balšići su brzo ojačali na račun susjeda, naročito poslije izumiranja dinastije Nemanjića; 1372 zauzeli su Prizren od nasljednika kralja Vukašina; 1373 Trebinje, Konavlje i Dračevicu, posjede Nikole Altomanovića (1377 preotima im ove tri oblasti Tvrtko I.). Kao susjedi Dubrovnika primaju jedno vrijeme (1373—1377) svetodmitarski dohodak, plaćan ranije Nemanjićima. Prodiru i u južnu Albaniju; oko 1372 dobio je Balša II. kao miraz svoje žene despotice Komnine Valonu, Berat i Himaru; svojatao je i pravo na Drač (1385 naziva se duka drački). Vlast Balšića u južnoj Albaniji slomili su Turci pobjedom od 18. IX. 1385 u Musakiji, gdje je poginuo i Balša II.



GRB BALŠIĆA

Drugu generaciju Balšića predstavlja Đurađ II. Stracimirović (1385—1403), zet kneza Lazara. Moć Balšića znatno pada. Zarobljen od Turaka na prijevaru, Đurađ je oslobođen tek kada im je ustupio Skadar, Drivast i Sv. Srđ na Bojani; ali već 1395 uspio je da povrati ove gradove. Preslab da ih brani, predao ih je 1396 Mlečanima za 1000 dukata godišnje pomoći i članstvo u Velikom vijeću.

LIT.: Č. Mijatović, *Balšići* (Glasnik srp. uč. društva 49, 1881 i 66, 1886); Đ. Stratimirović, *O Balšićima* (Godišnjica N. Čupića, 15, 1895); G. Gelcich, *La Zedda e la dinastia dei Balšidi*, Split 1899; St. Stanojević, *Borba o nasledstvo Baošino*, Beograd 1902; K. Jireček-J. Radonić, *Istorija Srba*, I.—IV., 1923. M. J. D.

Balšići u crkvenoj politici pošli su tragom Vukana Nemanjića, koji je u hierarhijskom uređenju dukljanskoga kraljevstva provodio naloge pape Inocencija III. G. 1368 poslaše braća Stracimir, Đurađ i Balša papi Urbanu V. svačkoga biskupa Petra s porukom, da žele biti katolici. Prema Urbanovim uputama dali su Balšići 29. I. 1369 pokraj svoje prijestolnice Skadra pred svačkim biskupom Petrom, drivaskim biskupom Ivanom i drugim svjedocima svečanu usmenu i pismenu izjavu, potvrđenu zakletvom na Evanđelje i vlastitim potpisom i pečatom, »da se odriču sasvim svakoga raskola« i da će se držati vjere, »kako je istinito drži i vjerno uči i propovijeda presveta rimska crkva«. Ipak Đurađ sudjeluje 1375 na saboru, koji bira novog patrijarha srpske crkve poslije njezina izmirenja s Carigradom, a Balša III. gradi u Paštrovićima pravoslavni manastir Praskavicu. Đurađ II. Stracimirović zamoli papu Bonifacija IX., koji ga zove *dominus et princeps Gente in regno Rasie,* da mu pošalje pomoć protiv Turaka. Ujedno je odredio 1391, da njegova država pripadne Svetoj Stolici, ako bi umro bez muškoga potomstva. Cijelo vrijeme gospodovanja Balšića u Zeti cvala je barska metropolija, koja je imala pod sobom lijep broj sufragana i veliko mnoštvo rimokatoličkih župa i vjernika.

LIT.: Theiner, *Monumenta Slav. m.*, I., 261—264; I. Marković, *Dukljansko-barska metropolija*, Zagreb 1902; O. Halecki, *Župani Zety a Urban V.* (Šišićev zbornik 1930); M. Al. Purković, *Avinjonske pape i srpske zemlje*, Požarevac 1934. P. G.

Balšići. 1. Balša III., † 28. IV. 1421, sin Đurđa Stracimirovića Balšića, po materi unuk kneza Lazara. Ratoboran i nemirne ćudi poče je borbu s Mlečanima zbog gradova, koje im je ustupio njegov otac, kad se nalazio u nevolji zbog pritiska Turaka. Mlečani su mu kao sultanovu vazalu još oduzeli Ulcinj, Bar i Budvu. Saveznici su mu protiv Mlečana, pored Turaka, bili velikaši Tan Dukađin i Pamalijati iz Žabojane, dok su uz Mlečane pristajali sa Sandaljem Hranićem još Koja Zaharija, braća Đurađ i Aleksije Đuraševići (Crnojevići). Zbog pobune stanovništva Mlečani izgube Drivast i predgrađe Skadra, te ucijene Balšinu glavu s 2000 dukata. Poslije naporne borbe potisli su ga u planine, a despot Stevan Lazarević i Niketa Thopija posredovali su za mir, ali mu Mlečani nisu osim Budve povratili zauzete gradove. Balšin protivnik Sandalj Hranić oženi se njegovom majkom Jelenom, te se izmire i počnu zajednički raditi (1411). Uskoro dođe do rata između hrv.-ug. kralja Žigmunda i Mletaka radi Dalmacije, pa to Balša iskoristi, opkoli Bar i prinudi ga na predaju. Posredovanjem Sandaljevim (26. XI. 1412) dobio je Balša Budvu, Bar i Ulcinj s godišnjom mirovinom od 1000 dukata, koju su prije Mlečani davali njegovu ocu. U rujnu 1419 napadne B. mletačku posadu u Drivastu, zauzme grad na juriš, a Mlečani mu uzmu Budvu. B. se razboli, i dok su trajali pregovori o miru, ode svom ujaku despotu Stevanu i umre na njegovu dvoru. Mlečani zauzmu sve njegove gradove, a Sandalj zatraži Budvu, Bar i Gornju Zetu. B. je međutim oporučno ostavio sve te zemlje despotu Stevanu, koji dođe s vojskom te zauzme Bar i Drivast, a Skadar opkoli.

2. Komnina Ksenija, žena Balše II., a kći despota Jovana od Valone (do 1366) i despotice Ane. Poslije smrti svoga muža (1385) upravljala je od proljeća 1386 njegovim zemljama kao mletački vazal. Naslijedio ju je muž njene kćeri Rugine gospodin (dominus) Mrkša Žarković, koji je postao posinak Đurđa Balšića, pošto mu se majka po drugi put udala.

3. Konstantin, † 1402, sin Đurđa Balšića, vladao u sjevernoj Albaniji u isto doba, kad i njegov rođak Đurađ Stracimirović u Zeti. Konstantin je bio turski vazal, te je nastojao da se za vrijeme bolesti Đurđa Thopije dočepa Skadra (1391). Oženivši se kasnije njegovom sestrom dobio je kao miraz tvrđavu Kroju, koju su Mlečani htjeli od njega otkupiti, ali on nije pristao. U njegovu je posjedu bila i tvrđava Danj, gdje je ubirana carina na putu Skadar—Prizren. S Dubrovčanima je sklopio ugovor o prijateljstvu 1395. U Draču je 1402 pao u ruke Mlečana, koji su ga smaknuli. Njegove su zemlje nakon toga došle pod vlast mletačkog vazala Nikete Thopije. M. Šufflay napisao je o njemu roman (pod pseudonimom Alba Limi).

LIT.: → gore na kraju prvog članka. S. M. Š.

BALTALUK. Austro-ugarska monarhija otkupila je 1910 od mladoturskog režima sva erazi-metruke i erazi-muvat zemljišta, koja su dotad bila vlasništvo sultana. Tako je došla Bosna i Hercegovina u pravni posjed svih zemljišta: *baltaluka* (šuma) i *mera* (pašnjaka, utrina, gmajna). Površina šuma, koje su tim putem postale *državne*, iznosila je ukupno 1,906.470 ha (od toga 1,368.073 ha visokih šuma, 340.674 ha niske šume i 207.723 ha šikare), a površina pašnjaka iznosila je (uključivši one od vakufa i begluka) 768.633 ha. Bilo je unaprijed posve isključeno, da bi država doista preuzela u svoju upravu sve te baltaluke i mere, pošto je po dotadašnjim zakonima (ramazanski od 7. ramazana 1274 [2. V. 1858] i od 14. safera 1276 [12. IX. 1859]) svaki općinar imao pravo na paši besplatno pasti svoju stoku i u šumi sjeći potrebno drvo; bilo bi i nemoguće, da uz tolike servitute država vodi uredno gospodarenje na tim pašnjacima i u tim šumama. Zakonom od 20. VI. 1914 o uređenju baltaluka i mera određeno je, da se za potrebe svih općina i sela izluče površine pašnjaka i šuma, kojima će ubuduće upravljati zajednice ovlaštenika (kao u imovnim općinama, odnosno u zemljišnim zajednicama u Hrvatskoj). Samo suvisli veliki šumski kompleksi na razvođima gorja, u slabo prohodnim i rijetko naseljenim krajevima imali su ostati vlasništvo države.

Kako taj zakon nije nikad stupio na snagu, zadirao je narod svojevoljno sve više u šume i pašnjake i zaposjedao površine po miloj volji, koliko je tko zahvatio. Iako je postojala naredba bos.-herc. zem. vlade već od 16. IX. 1888 o zaštiti državnih šuma, nije mogla spriječiti njihovo samovoljno uništavanje. Određenu kaznu zatvora za svaku samovlasnu okupaciju zemljišta narod je shvatio, kao da može odležanjem u zatvoru steći pravo na okupiranu zemlju. Tek naredba ministarstva za agrarnu reformu od 19. XII. 1924 br. 53.550 određuje (u smislu zakona od 20. VI. 1914) pravo servituta na točno određenim površinama pašnjaka i šuma. Sva ostala za obradu pogodna državna zemljišta, koliko ni-

jesu opterećena priznatim servitutima, primjenjuju se nutrašnjoj kolonizaciji i to tako, da bi ponajprije svi ratni dobrovoljci dobili po 5 ha, onda invalidi, konačno svi ostali općinari. Na taj je način razdijeljeno:

	Oranica	Paše	Šume	Svega	Broj nadjeljenika
	u hektarima				
1. Ratnim dobrovoljcima od privatnog posjeda	426	—	—	426	122
2. Ratnim dobrovoljcima od državnog zemljišta	—	3114	17.090	20.204	4.200
3. Drugim interesentima	—	94	13.640	13.734	9.484
4. Prije ministarske naredbe razdijeljeno	20.000	—	56.290	76.290	39.304
Sveukupno	20.426	3.208	87.020	110.654	53.110

Na koloniste prije agrarne reforme otpalo je državnog zemljišta od baltaluka i mera po 10 ha, poslije agrarne reforme na dobrovoljce po 5 ha, a na ostale po 1 ha.

LIT.: Stenografski zapisnik Sabora Bosne i Hercegovine o 10. sjednici godine 1914. Govor odjelnoga predstojnika dra. O. Frangeša za obrazloženje zakonske osnove o uređenju baltaluka i mera. O. F.

BALTARD, 1. Louis Pierre, ✳ Pariz 1764, † Lyon 1846. Od 1818 profesor teorije arhitekture u pariskoj École des Beaux Arts. Djelovao u Parizu i Lyonu. Od 1837 generalni nadzornik pariskih građevina. Glavno je njegovo djelo klasicistička *Sudbena palača* u Lyonu. Kao slikar i bakrorezac surađivao je pri mnogim arhitektonskim publikacijama, kao *Recueil de vues des monuments antiques et des principales fabriques de Rome* (1801) i *Paris et ses monuments, dessinés et gravés par Baltard, avec des descriptions historiques par le citoyen Amaury Duval* (1803).

2. Victor, ✳ Pariz 1805, † Pariz 1874, sin prijašnjega, postao je 1860 glavni arhitekt, 1870 glavni nadzornik civilnih gradnja, a 1863 član Académie des Beaux Arts. Glavna su njegova djela u Parizu: krila Hôtel de Ville, Halles centrales (1852—1859), crkva St. Augustin i restauracije crkava St. Germain des Prés, St. Eustache i drugih.

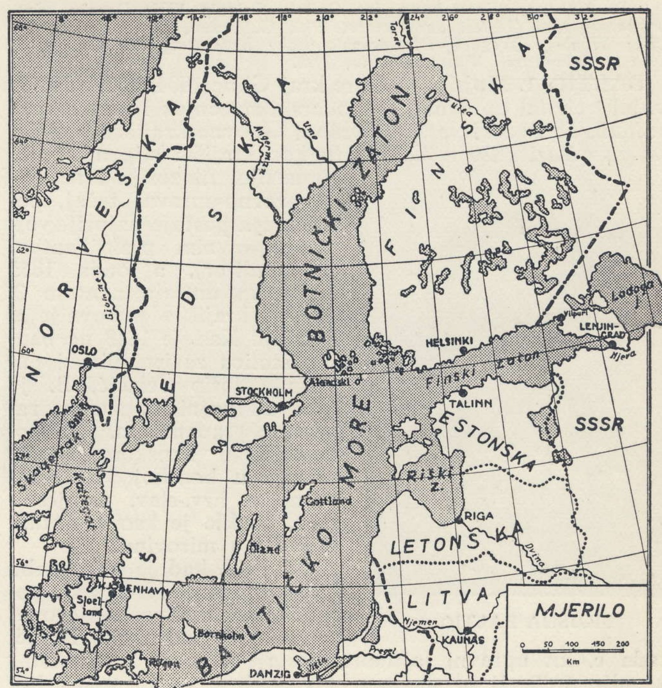
LIT.: Thieme-Becker, *Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler*, II., Leipzig 1908; S. Giedion, *Bauen in Frankreich*, Leipzig 1928. A. Sch.

BALTI, grad u sjevernoj Besarabiji na rijeci Reutu sa 30.570 stan., većinom Židova i Ukrajinaca, važno središte za trgovinu poljoprivrednih proizvoda. N. P.

BALTIČKI ŠTIT je srednji i istočni dio Fenoskandije (Skandinavija, Finska i Kuola), koji se nije borao poslije arhaika. Kako je površje te krajine plosnato, ponešto uleknuto, Suess ga je nazvao štitom. Taj je štit suprotnost Kanadskom štitu i u geologijskom i u geomorfologijskom pogledu. Gnajsi, kristalinski škriljavci, graniti i drugo eruptivno kamenje izgrađuje cijeli kraj. Prema zapadu je omeđen »glintom«; to je nekako po sredini Skandinavskog poluotoka strmac, izgrađen od paleozojskih slojeva, koji ne prikazuje možda tektonsku crtu, već je samo međa, do koje su eksogene sile odnijele materijal mlađih slojeva sa kristalinskog kamenja po istočnom dijelu B. š. A. G.

BALTIČKO MORE (ruski Baltijskoje more, fin. Ita Meri, šved. Oster Sjön, njem. Ostsee) prostire se oko 60⁰ sjev. širine i oko 20⁰ ist. dužine od Gr. Sjeverna polovina ovoga prostora prodire u t. zv. Baltički štit između Skandinavije i Finske, a južna se širi po ravnoj ploči evropskoga trupa. Ova je južna polovina prošla od arhaika dalje znatne promjene u razvoju. U tercijaru je bila pokrita prostranim šumama četinara, od kojih je smola otvrdnula u dragocjeni jantar, zamaman predmet trgovine među ljudima od predhistorijskih vremena. Taj je bujni život bilja uništen u diluviju golemim zaleđenjem, koje je poslalo silne mase leda iz Fenoskandije k jugu. One su ispunile područje današnjega B. m., izduble njegovu korutinu i doprle duboko u Srednju Evropu. Kad se led povukao, korutinu je ispunilo more, koje je ovamo prodiralo iz Atlantika s jugozapada i iz Arktika sa sjeveroistoka. Iza toga je dizanje kopna na istoku i zapadu prekinulo veze i pretvorilo more u jezero, kojemu je voda postala slatka. To dizanje traje u Finskoj i Švedskoj još danas, a ponovno spuštanje tla oko danskih otoka otvorilo je jezeru spoj s morem na jugozapadu i omogućilo ulaz morskoj fauni iz Atlantskog oceana u današnje B. m.

B. m. zaprema površinu od 430.000 km². Na istoku se prosulo po njemu mnoštvo otoka i grebena, koji predstavljaju grbine i vrhove potonula kopna. Južno primorje do Finskoga zaliva je plosno, pokriveno sipinama ili dinama,



BALTIČKO MORE

a drugdje je strmo i nakićeno otočjem. Dubine su mora neznatne. Na jugu je najdublje kod otoka Bornholma (105 m) i pred gradom Danzigom (113 m), a najveće su dubine oko najvećega otoka Gotlanda (na istoku 249 i na sjeveru 460 m). Znatne su dubine i u Botničkom zalivu (do 300 m), a Finski i Riški zaton su plitki. Podneblje je uglavnom umjereno. Temperatura u srpnju pada samo na sjeveru Botničkoga zaliva ispod 14⁰ C, a usred B. m. iznosi 15⁰—17⁰. Ovdje ne pada ni u siječnju ispod ništice, ali u Botničkom i Finskom zalivu spušta se na —8⁰ pa i na —12⁰, tako da su zimi dugo zamrznuti. Proljeće je uz obale zbog hladnih vjetrova hladno, no jesen je ugodna i duga. B. m. ublažuje podneblje čitave svoje okoline, osobito u sjeverozapadnoj Rusiji, gdje su pod njegovim utjecajem zime blage i ljeta topla. Godišnje mnoštvo oborina je neznatno, oko 500 mm. B. m. je zbog utoka mnogih rijeka (iz Švedske Dan, Angerman, Ume i Tornea, iz Finske Ulea, iz Rusije Njeva, Narva, Zapadna Dvina i Njemen, iz Poljske Pregel i Visla, iz Njemačke Odra i Traun) malo slano, a u Finskom i Riškom zalivu je voda gotovo brakična. Dok morska voda sadržava prosječno 35⁰/₀₀, u B. m. nema više od 6 do 8⁰/₀₀ soli. Plima i oseka je osjetljiva na zapadu u Sundu i u Beltima, a dalje na istoku joj se gubi trag.

Plovidba nije laka, jer je B. m. plitko i ima mnogo plićina, obale su, u Švedskoj i Finskoj, kamenite i strme, a oluje su jake i česte (osobito u proljeće i jeseni), no plovidbu olakšavaju mnogobrojni svjetionici. Zimi prestaje svaki promet usred mora među Stockholmom i Gotlandom od konca prosinca do polovice travnja, u južnom dijelu Botničkoga zaliva od polovice studenoga do početka svibnja, a u Finskom zalivu od prosinca do travnja (150 dana). Iz Njemačke idu brodovi, koji prevoze cijele vlakove (trajekti, ferry-boats) u Dansku (Warnemünde—Gjedser) i u Švedsku (Sassnitz—Trälleborg). Flora i fauna je vrstama i individuima siromašnija nego u Sjevernom moru. Uspjesi ribolova su promjenljivi. Tako je ovdje bilo do 1400 mnogo sleđeva, a sada se od 1927 pojavljuju opet više. Inače se mnogo lovi moruna i jegulja, a na zapadu lokarda.

Živahnu su plovidbu provodili na ovom moru Normani-Varjazi (stoga kod Nestora »Varjaško more«), a na jugu Slaveni, koji su trgovali s Prusima i Litavcima. Ovu je plovidbu i trgovinu preuzela i razvila Hanza (v.). Kasnije su ovo sredozemno more nastojali obuhvatiti sjeverni narodi, osobito Švedi, pa Rusi i napokon Nijemci. Dominium maris baltici (prevlast nad B. m.) je krupno pitanje od 10. st. dalje. Dugo se na Sundu plaćala carina za prolaz brodova u Baltik i iz Baltika. B. m. je sad ploha, na kojoj se ublažuje opreka između zapadne i istočne Evrope, a sad područje žestokih sukoba njegovih susjeda za prvenstvo.

LIT.: Credner, *Entstehung der Ostsee*, Leipzig 1895; Deecke, *Entwickelung und Gestalt der Ostsee*, 1910; G. Braun, *Das Ostseegebiet*, 1912; Weule i Wegert, *Die geschichtliche Bedeutung der Ostsee*, 6. svezak Helmoltove *Weltgeschichte*, 1921. N. Ž.

BALTIĆ, 1. Mojsija, ✻ Gore kraj Gline 1804, † 31. X. 1879, vojni i civilni upravnik, gospodarski stručnjak i narodni zastupnik banske Hrvatske. Svršivši osnovne krajiške škole u Glini, odlazi 1820 u Graz i tu kao krajiški stipendist uči gimnaziju, filozofiju i naročito pravno-upravni tečaj, poslije čega postaje najprije vojnim upravnim praktikantom (ne auditor), a onda 1835 upravnim unterlajtnantom 2. banske krajiške pukovnije u Petrinji. Kad je 1848 na bansku stolicu zasjeo glinski pukovnik Josip Jelačić, B. je upravnu vojničku službu zamijenio građanskom, i to ponajprije u banskom vijeću, kasnije u banskoj vladi, odnosno u hrv.-slav. namjesništvu, odakle je kao savjetnik otišao i u mirovinu.


MOJSIJA BALTIĆ

Od 1842, kad je u Zagrebu bilo osnovano Hrv. slav. gospodarsko društvo, u njegovoj petrinjskoj podružnici Baltić, tada c. kr. upravni lajtnant, postaje članom i tajnikom; kasnije prešavši sa službom u Zagreb u samoj središnjici kao i u zagrebačkom pokušalištu on je do pred samu smrt najaktivniji član i odbornik, koji je u odborima obnašao sve položaje do predsjedničkoga. O njegovim je velikim zaslugama za društvo kao i za gospodarski napredak Hrvatske uopće cjelokupna hrvatska štampa prigodom B-ćeve smrti pisala najpohvalnije; glavno glasilo gospod. društva *Gospodarski list* (1879, str. 168) istom prilikom piše o njemu i ovo: »Što je gosp. družtvu stari Mojsija bio, to je poznato svakom Hrvatu, koj se zadnjih 20 godina zanimao za javni život naše domovine. Navlaš u ono burno vrijeme, kad je prelazila javna uprava zemlje iz apsolutnih ruku u ustavne uredbe te se je uslijed toga sve zanemarivalo do jedinih političkih pitanja, bio je B. pravi dobar genij, koji je svom dušom i svom snagom štitio i nadahnjivao ovo družtvo, da mu nije utrnula u pepelu općenita nemara tinjajuća iskra života«. B. je bio organizator i prvog hrv. gospodarskog stručnog školstva, odnosno, kako su utvrdile Nar. Novine 1879 (br. 252), »osnovatelj gosp. šumar. učilišta u Križevcih, kao što je uopće bio najzaslužnijim promicateljem gospodarstva u Hrvatskoj. Budući podpredsjednikom gosp. družtva on je bio i njegovom dušom sve do predlanjske godine (1877) radeći sam u gosp. pokušalištu i pišući rasprave po gospodarskih i političkih listovih«. Prigodom smrti vrlo je pohvalno pisao o njemu i Obzor (1879, br. 252).

Mojsija B. sin je krajiškoga upravnog časnika Demetra B., koji je u prva tri decenija 19. st. službovao u različitim posadama otočke i glinske pukovnije. Iako vjere grčkoistočne, politički je on bio Hrvat, koji je u svim svojim službama djelovao kao hrvatski rodoljub. Već 1842 kao »vrijednom domorodcu« Ivan Trnski, sam krajiški upravni časnik, posvećuje mu svoje *Piesme*. U biografijama Trnskoga i inače spominje se B. s pohvalama (Vienac 1887, str. 297). S pohvalom se njegovo ime spominje i među prvim pokretačima neodvisnog glasila »Pozora«, jer, kako se ističe u biografiji I. Perkovca (isp. *Pripoviesti iz bojnog odsjeka*, Zagreb 1905, str. XXXVII), Gajeve »Narodne Novine pod uređivanjem dra Demetra nisu zadovoljavale hrvatskih rodoljuba«.

Sve to pokazuje, da će se u povijesti hrvatskoga naroda B-ćevo ime moći i morati spominjati s priznanjem čak i onda, kad se utvrdi (kako dalje slijedi), da u bajkama o njegovu tobožnjem gradačkom upravljanju Gajeva spremanja za rješavanje temeljnih pitanja Hrvatskoga preporoda nema ništa istinito. B. je učio filozofiju u Grazu 1826—1828, Gaj 1827—1829. Gaj sam u svojoj autobiografiji (isp. V. Gaj: *Knjižnica Gajeva*, Zagreb 1875, str. XXIV i d.) svoje đačko drugovanje s B-ćem veže za doba, kad »iz hrv. slav. krajine ondje boravljaše njekoliko izabranih mladića, koji su kano upravni pitomci slušali više nauke«. Te je nauke B. učio u Grazu 1829—31, kad ondje nije više bilo Gaja, a isto tako nisu u isto vrijeme s njime učili u Grazu ni oni đaci, koje je s B-ćem u tobožnjem »ilirskom klubu« povezao njegov biograf Đ. Popović svojim »prilogom istoriji ilirstva« (*Brastvo društva Sv. Save*, knj. 15, Beograd 1892), a F. Šišić u svom djelu *Biskup Štrosmajer i južnoslavenska misao* (SKZ knj. 162, Beograd, 1922) najspremnije prihvatio. Jer od tobožnjih funkcionara ovoga tobožnjega kluba učili su u Grazu pravnici Jos. Kovačević i Ivo Šupljikac 1823—4, filozofi Josip Plavšić i Teodor Petranović 1825—6 (ovaj posljednji 1826—7 nastavio filozofske studije u Beču), dok je Đorđe Mušicki 1827 bio još gimnazijalac. Geneza hrv. ilirstva uopće, a preporodnoga napose, sasvim je drukčija, nego to hoće Đ. Popović i njegovi prepričavači (isp. Ljetopis Akd., sv. 49, str. 130 i d.), a štokavsko-dubrovačke koncepcije jedinstvenog književnog jezika Hrv. preporoda i nisu Gajeve, već u posljednjem času (1832) upravo Iv. Derkosa (*Genius patriae*), a inače posljedica težnja od najmanje dva vijeka baš za ovakvim hrvatskim (slovinskim, iliričkim) književnim jedinstvom nekoliko pokoljenja hrvatskih književnika iz svih hrvatskih strana.

LIT.: Građa za povijest književnosti hrvatske, knj. XII.: *Dokumenti za naše podrijetlo hrv. preporoda (1790—1832)*, str. VIII i dalje; Ljetopis Akd., sv. 52.; *Dubrovnik u razvitku hrv. književnosti*, str. 104 i dalje. F. F.

2. **Simeon**, slikar, kaluđer manastira Hopova. Pripada slikarima druge polovine 18. st. Osim raznih ikona naslikao je ikonostase manastira Gomirja, crkve u Perjasici i stari ikonostas u Plaškom.

LIT.: M. Grbić, *Karlovačko vladičanstvo*, II., 168. Z. S. M.

BALTIMORE, najveći grad (820.000 stan.) u saveznoj državi Maryland i ponajbolja prirodna luka na atlantskoj strani Sjev. Amerike, premda je udaljena od oceana 272 km. Grad je osnovan 1729, nazvan po lordu Cecilu Baltimoreu, a kako je lijepo uređen i bogat kulturnim ustanovama, zovu ga također Monumental City. Leži u dnu zaliva Chesapeake na golemom ušću rijeke Patapsco. Gradska vijećnica od bijeloga mramora ima kupolu od 80 m. Stanovništvo je različitih narodnosti i vjeroispovijesti (za 20% katolika 60 crkvi). Pored metodističkoga i reformiranog biskupa ovdje je rimokatolički nadbiskup, koji je primas u USA. Od mnogih zavoda najčuveniji je John Hopkins University, osnovan 1876. Golema je industrija konzerva (kamenica, voća i povrća), tekstilna, metalurgijska i brodograditeljska. Dobro uređena luka, koju zaštićuje Fort McHenry, promeće žito, stočarske proizvode, pamuk, duhan, bakar i zemno ulje rasterećujući time luku New Yorka. O. O.

BALTISTAN, 33.684 km², oko 60.000 stan., planinski kraj u Britskoj Prednjoj Indiji, najsjeverniji okrug Kašmira u sjeverozap. Himalaji (Malom Tibetu) i u Karakorumu (pusto gorsko sedlo, dobrim dijelom zaleđeno). B. je od 1846 pod britskom vlašću. U toplim dolinskim oazama uspijeva lan, pšenica, heljda i proso. Razvijeno ovčarstvo i predenje vune. Jabuka, kajsija i grožđa ima i za izvoz. Žitelji Balti, mješanci Tibetanaca i Kašmiraca, muslimanske su vjere, a govore nekim tibetskim narječjem. Zbog prenapučenosti sele se u Turkestan i Indiju. Glavno je naselje Skardu na rijeci Indu. M. Š.

BALTO-slavenska jez. grupa → Slavenski jezici.

BALTRUŠAJTIS, Jurgis K., ✻ 1873, ruski i litavski pjesnik. Njegova je filozofska lirika pod utjecajem Tjutčeva (v.). Uspješno prevodio na ruski strane pisce (Ibsena, Hamsuna, D'Annunzia i dr.). J. B.

BALTZER, Friedrich, ✻ Warren (USA) 1860, evang. pastor u St. Louisu (USA), američki Nijemac, lirski i idilski pjesnik, narodnosnog i strogo kršćanskog gledanja. Jedino kršćanska nauka (das Wort vom Kreuz) spasit će razulareno čovječanstvo. Kao vjeran sin svojega naroda ne pjeva samo o svojim sunarodnjacima uže domovine oko rijeke Missourija, nego izražava i osvjedočenje, da će mu se daleka domovina opet pridići iz nevolje, koja ju je ratom snašla. Zbirke: *Welke Blätter*, *Zum Feierabend* (1923), *Vom Missouri* (1927). G. Š.

BAŁUCKI, Michał, ✻ Krakov 29. IX. 1837, † 12. X. 1901, poljski komediograf i pisac romana. Svršio je filozofske studije. Radi politike je odsjedio u tamnici godinu dana. Od 1879 do 1884 na vrhuncu svoga stvaranja. U pripovijestima šiba klerikalizam i aristokraciju, brani demokratske ideale (*Błyszcząca nędza, 1870; Siostrzenica księdza proboszcza*, 1873, *Pańskie dziady*, 1881). Nove struje napada u komedijama *Emancypowane*, 1873; *Komedje z oświata*, 1877; *Sprawa kobiet*, 1896. B. je privukao kazalištu građansku klasu,

koja je u to doba došla do riječi i u javnom životu. No s vremenom su njegove komedije postale lakrdije, a te opet karikature i anahronizam u doba, kad se na pozornici javlja Ibsen, Hauptmann, Zapolska, Kisielewski i Wyspiański. Najbolje su mu komedije *Grube ryby* (1881), zatim *Dom otwarty* (1883), *Klub kawalerów* (1890), koje su se, obnovljene novom režijom, ponovno prikazivale na poljskim pozornicama. Neuspjesima za života, naročito poslije zadnje mu komedije *Blagiery* (1900), kad ga je kritika upravo smrvila, natjeran u očaj, oduzeo je sebi život. Drame B-a prikazivane su i izvan Poljske, najviše u Češkoj, Rusiji i Njemačkoj. Zagrebačko je kazalište iznijelo njegove drame: 1881 *Gradski zastupnik* (*Radcy Pana radcy* iz 1867) i 1894 *Klub neženja (Klub kawalerów)*. J. B-ć.

BALUDŽISTAN (»zemlja Baludža«, u staro vrijeme Mekija, kasnije Gedrozija, u srednjem vijeku Mekran), ima 348.578 km² i 868.617 stan., 2·5 na km². B. je britska pokrajina, koja se proteže od perzijske granice do Sulajman gorja i Sinda, pa od afganistanske međe do Arapskoga zaliva. Podijeljen je na dvoje: na kanat Kalat s brit. protektoratom, na samostalne krajeve, kojima vlada kan bez brit. protektorata, i na brit. B. (na sjev. ist.), koji je Afganistan odstupio Britancima 1879. B. je zapravo visoravan isprekidana lepezastim lancima, koji idu od sjevera na jug, a onda zakreću na zapad; na istoku ima nešto višega gorja (3900 m), ali i to opada prema jugu, pa se prikazuje kao rastrgana visočina. Kratke primorske rijeke utječu u Arapski zaliv, dok su na sjeverozapadu bare Hamun i Mashkel bez odvirka. Ljetni topli monsum s mora ne može radi topline tla da se zgusne, zato B. ima vrlo malo kiše, a klima je na raznim mjestima dosta različna. U zimi prevlađuje suhi sjeverozapadnjak, pa su onda i oborine vrlo malene, rijetko iznad 300 mm. U Quetti ima u siječnju 4.4° C, u srpnju 25° C, a 252 mm oborina. Kalat ima u siječnju 2.6° C, u travnju 22.9° C, a 127 mm oborina. Prema toj klimi zemlja je pustopoljina: stepa s bizarnim stijenama, osušeni vadi, rijeke bez soli, slane močvare, u kojima je kadikad ostala sama sol. Tamariske, oleandri i topole prate suha riječna korita; šume ima vrlo malo. Najstarije žiteljstvo se nalazi na Arapskom zalivu, pa je možda u rodu s Ihtiofagima na Perzijskom zalivu. Baludži, Iranci s tatarskom primjesom, dođoše ovamo tek u 10. st. pos. Kr., a istok nastavaju Brahui. Od svega baludžistanskoga žiteljstva ima 37% Brahuia, a samo 12% Baludža; ovih ima u svemu 1,300.000 duša, ali žive rastepeni u Perziji i ponajviše u Indiji. Ostali su stanovnici B. Tadžici iz Perzije i Afgani. Svi su stanovnici B. muslimani. Kako je B. pustopoljina i stepa, to je ondje najbolje razvito stočarstvo, pa se time bave Baludži i Brahui, koji žive nomadskim životom. Afgani i Tadžici su ratari, a poglavito u plodnom kraju Jacobabad Quetta. Iz B. izvoze se deve, ovce, koze, zebu, sagovi, proso, kukuruz, pšenica i datulja. Od ruda ima na sjeveru ugljena, petroleja i kromove rudače. Komunikacije podržavaju karavanski i jašilački putovi, a ima i 1600 km željeznice, koja spaja B. s Indijom.

LIT.: A. W. Hughes, *The Country of Balucistan*, London 1877; G. W. Gilbertson, *The Balochi Language*, Herford 1926; M. Longworth-Dames, *The Baloch Race* u Journ. R. Asiat. Soc. IV., London 1904. M. Š.

Jezik. Baludži ide u istočnu iransku grupu indoevropskih jezika. Raspada se u dva glavna narječja. Nema osobite pisane književnosti, nego samo nešto tradicionalne (pučke), koja zaostaje za afganskom. Govori ga u Baludžistanu oko milijun duša. Nema jedinstvenog područja, jer centrum pripada narodu Brahui, koji govori nekim dravidskim narječjem.

LIT.: J. Vendryès, *Les langues du monde*, Pariz 1924. P. S.

Povijest. Baludžistan je stara Gedrozija. Najstarije stanovništvo ove zemlje su bili Brahui. U 10. st. počinju se Baludžistanci širiti prema istoku. Oni su se ubrzo domogli i Kalata, koji je bio u rukama Indijaca (1500). Sredinom 16. st. zavladao je Baludžistanom vladar Delhia. Sredinom 18. st. postade kanat Kalat nezavisan i slobodan pod Nezir kanom, koji je ubrzo i većinu baludžistanskih plemena podvrgao pod svoju vlast. Poslije njegove smrti (1795) nastade bezvlađe, te se Perzijanci domogoše velikog dijela zemlje. Englezi su prilikom ekspedicije u Afganistan 1841 zauzeli Kalat, ali se onda povukoše i ostaviše ondje staru vladalačku porodicu. Kan od Kalata sklopi s njima ugovor, kojim je dopuštao Englezima, da u Baludžistanu drže čete prema svojoj volji. Kako su opet nastali nemiri radi prijestolja, Englezi su kanu pridijelili svoga rezidenta. G. 1872 zapadni dio zemlje prizna vlast Perzijanaca, Quettu zauzeše Englezi, a 1876 priznade kan njihov protektorat. Od 1877 nalazi se u Baludžistanu agent indijskog potkralja.

LIT.: Hughes, *The Country of Balucistan*, 2 sv., London 1877; Spiegel, *Eranische Altertumskunde*, 2 sv., Leipzig 1871—1873. S. A.



BALUSTRADA NA STUBIŠTU DVORCA BANZ U BAVARSKOJ (*Orbis terrarum*)

BALUGDŽIĆ, Živojin, ✻ Beograd 19. II. 1868, istaknut srpski publicist, političar i diplomat. Pravo je svršio u Ženevi. U mladosti je bio socijalist i uređivao list *Narodni prijatelj*, a surađivao je i u drugim srpskim listovima. Kao protivnik dinastije Obrenovića morao je otići iz Srbije u inozemstvo, gdje je proveo gotovo 20 godina. Za to vrijeme podržavao je vezu s budućim kraljem Petrom, pa se poslije povratka dinastije Karađorđevića u Srbiju vraća u Beograd i postaje kraljeva povjerljiva osoba i šef Presbiroa. Neko se vrijeme nije slagao s Nikolom Pašićem, ali od 1906 surađuje s njim. G. 1906 postaje konzul u Makedoniji, a potom poslanik u Ateni i Berlinu, gdje ostaje na tom položaju do 1935. M. P.

BALUKOT, balkot, balokot, balukat (turski balyqotu »riblja trava«). Balukotom zovu otrov za ribe, koji prave od kruha ili kukuruzna brašna i od bobica bilja, kupljenih u ljekarni, ili od divizme ili mlijećca *(Euphorbia)*, ili



BALUSTRADA NA BALKONU NADBISKUPSKOG DVORA U ZAGREBU, arh. E. Šen

od kravlje žuči, ili ljutoga kvasa, ili glista pomiješanih sa živim vapnom. U tihu vodu bacaju kuglice balukota u veličini kukuruzna zrna. Od tih kuglica dobije riba grčeve i pliva omamljena po površini ili udara o obalu, i tako je lako ulove. Riba se »zabalukoti« i postane »balukotna«. I čovjeku, koji je mamuran, kaže se, da je balukotan. Poslovica glasi: »Čuvaj se balukotna čovjeka«. A. Š-k.

BALUSTER (grč. βαλαύστιον »nezreli plod mogranja«, *Pomum granatum* L.), u arhitekturi renesanse i baroka kolumni sličan, ali kratak i trbušast potpornjak, na kojemu počiva pokrovna ploča balustrade, stubišne ili kakve druge ograde. B. može imati različite profile, ali su njegovi stalni elementi baza, trup, vrat i kapitel. A. Sch.

BALUSTRADA, ravna ili kosa probijena ograda, koja se sastoji od balustera. U širem smislu riječi b. je ogradi sličan završetak, a sastojao se od balustera, ploča ili mrežišta. A. Sch.

BALUŠKA → **Ljiljanke.**

BALUZE, Étienne, ✻ Tulle 24. XII. 1630, † Pariz 28. VII. 1718, franc. učenjak i historičar. Na želju svoje porodice uči građansko pravo na sveučilištu u Toulousi, no jedva je dočekao, da se sa svom strasti dade na izučavanje povijesti. Kao tajnik nadbiskupa Toulouse Charlesa de Montchala, zatim njegova nasljednika Pierra de Marca, poznatog među ondašnjim učenjacima, surađivao je u njihovim radovima i objavio poslije smrti ovoga posljednjeg prelata njegovo glavno djelo *Marca hispanica*, dodavši predgovor, priloge i upotpunivši ga četvrtim sveskom i jednim dodatkom. Došavši u službu La Mothe Houdancourta, nadbiskupa u Auchu, ostao je kod njega pet godina, dok ga nije 1667 pozvao Colbert, da upravlja njegovom knjižnicom, a tu je službu zadržao i poslije Colbertove smrti sve do 1700. Cijelo to vrijeme nabavlja za svog zaštitnika i za sebe goleme zbirke dokumenata i rukopisa. Uz posao knjižničara imenovan je 1689 profesorom kanonskoga prava na Collège de France, kome je postao 1707 i ravnateljem. U starosti je bio mučen okrutnim iskušenjima. Na želju svog zaštitnika kardinala de Bouillona objavio je 1709 *Histoire généalogique de la maison d'Auvergne* (2 sv.), u kojoj je porodicu svog zaštitnika doveo u izravno potomstvo nekadašnjih vojvoda od Guyenne i knezova od Auvergne. No budući da je kardinal de Bouillon, već tada u nemilosti, navukao na se kraljevu srdžbu, optužen je Baluze, da je htio tobožnjim dokumentima poduprijeti kardinalove tvrdnje, da pripada jednoj suverenoj kući. Osuđen 20. VI. 1710 bi otjeran sa Collège de France, prognan iz Pariza i lišen imanja. Bilo mu je tada 80 godina. Tri godine provodio je život u lutanju bez sredstava, a jedina mu je utjeha bila, da je sačuvao prijateljstvo slavnih učenjaka svojih suvremenika, kao što su bili Mabillon, d'Achery, Ducange i drugi, nastavivši bez očajavanja svoje radove. Kad je kuća Bouillon opet došla u milost, proglašen je i B. nevinim, te se mogao vratiti u Pariz, ali mu nije vraćeno ni njegovo mjesto ni imutak.

Radio je neumorno cijeloga svog mukotrpnog života: javlja se već za svojih sveučilišnih nauka, i to kritikom djela *Gallia Purgurata* od Frizona, izdavši *Anti-Frizonius* (1652), a završava svoj bogati rad djelom *Historia tutelensis* (1717), izašlim uoči njegove smrti. Treba napose spomenuti njegove opširne zbirke dokumenata: *Capitularia regum francorum* (1677, 2 sv.), *Epistularum Innocentii III. papae libri XI* (1682, 2 sv.), *Nova collectio Conciliorum* (1683), *Vitae paparum Avenionensium* (1693, 2 sv., na indeksu 1698), *Miscellanea* (1678—1715, 7 sv.).

LIT.: R. Fage, *Les oeuvres de Baluze cataloguées et décrites* (Bull. Soc. sc. Corrèze, 1881, 1884); C. Godard, *De Stefano Baluzio Tutelensi*, Pariz 1901. J. D-e.

BALVAN, Balvanište → **Trupac.**

BALVAN, u mitologiji → **Kumir.**

BALZAC, Honoré de, ✻ Tours, 20. V. 1799, † 18. VIII. 1850, francuski romanopisac. Učio je u rodnome mjestu Vendôme-u, a pravo svršio u Parizu, gdje je neko vrijeme bio zaposlen u odvjetničkoj pisarnici. Međutim više ga privlači literatura, koju je kao đak oratorijanaca gutao bez izbora. U dvadesetoj godini piše očajnome ocu, da će se potpuno predati književnosti. Proživljuje teške dane oskudice. Vjeruje u svoj talenat, po kojemu se nada doći do slave. Iz pisama upravljenih majci i sestri izbija veliko samopouzdanje i vjera u vlastiti genij. Zanesenost, odlučnost i bujna mašta, odražena u nevjerovatnim planovima za budućnost, drže mladog Balzaca, da ne klone (→ *Balzac*, par Mme Surville; spisateljica je njegova sestra). Za njegov kasniji nadčovječanski rad važno je, što tih godina piše sestri: »Moram započeti remek-djelom ili ću se ubiti.« Nečuvena ustrajnost u radu do smrti otkriva nam u svakom njegovu junaku dio Balzaca: svako važnije lice posjeduje luđačku energiju, koja ga goni naprijed. Prve romane piše, da može preživjeti, a potpisuje ih sa lord R'hoone ili Horace de Saint-Aubin. To su romani, napisani do 1829 (kasnije sakupljeni u 10 sv.), pod zajedničkim imenom *Oeuvres de Jeunesse*. Dodamo li ovome 96 romana, što će ih stvoriti, onda nam je očito, da je Balzac pisac energije. Radio je bez preduška, katkada čitave sedmice bez odmora, podržavan u budnosti prirođenom eksaltiranošću i uživanjem kave. Otvorio je vlastitu štampariju i ljevaonicu slova, što ga je uvalilo u dug i novčane neprilike, s kojima se borio za čitava života. Mladenačko razdoblje opisao je u romanu *Histoire de la grandeur et de la décadence de César Birotteau*, 1837, i u drugome djelu, *Louis Lambert*. Umro je nekoliko mjeseci poslije vjenčanja s poljskom groficom Hanskom, s kojom je dugo dopisivao. Balzacovi su prvi učitelji t. zv. pisci pučkih romana, koji su bili jedina lektira poslije revolucije. Kao pučki pripovjedači isticali su se Pigault-Lebrun i Ducray-Duminil, a u melodrami Piscérécourt. Stranice tih romana ispunjale su strahote sumnjivih četvrti Pariza, razularenost, grubijanstvo, makabrizam i neumjesna šala. Jednako djeluju na nj engleski pisci romana Maturin, Lewis, Anna Radcliff sa jeftinom sentimentalnošću i nečuvenim priviđenjima. Iako je Balzac unosio u djela duh svojih uzora s većom umjetnošću, ipak ih se kroz čitav život nije mogao osloboditi ne samo u stilu i tehnici, nego i sadržajno. Vulgarnost je tako bliska Balzacovu geniju, da je u opisu vulgarnosti najbliži svome predmetu i tu kudikamo bolje uspijeva nego u crtanju mističkih zanosa ili običnih plemenitih pothvata. Neuredno čitanje svega, što mu dođe pod oči, upoznaje ga, srećom, sa boljim piscima, kao što su Richardson, Goldsmith, Sterne, Walter Scott i Fenimore Cooper. Sternea nalazimo u *La Muse du département* i *La Vieille fille*. Englezi su ga potaknuli na slikanje života oko sebe. Walteru Scottu duguje vanrednu sposobnost u slikanju portreta i pojedinosti, dobar dijalog i kompoziciju romana.



HONORÉ DE BALZAC

Drugu periodu Balzacova stvaranja obilježuje roman *Les Chouans (1829)*, a s njime je započeo ciklus romana, kojima će dati naslov *Comédie humaine*. Roman je djelo realističkog pisca, ali i romantičara, koji voli neobične junake, nenadane slučajeve, upadljive suprotnosti i teatralnosti. Romantičar B. prati na svakom koraku Balzaca realista, koji se baca u život, u društva, da bi unio u svoje stranice istiniti, bučni i nepatvoreni život. Zanosi se mišlju, da postane povjesničar francuskog društva, Pariza i provincije. Iza *Les Chouans* slijede romani *Gobseck*, sa odličnom studijom lihvara, *Une double famille*, portret pobožne žene. Već 1832 izlazi *Le Curé de Tours*, iduće godine *Le médecin de campagne* i *Eugénie Grandet*, 1834 *La Recherche de l'absolu* i *Père Goriot*. Po nagovoru Augusta de Belloy-a daje svim svojim djelima zajednički naziv *Comédie humaine*, koja se dijeli na *Études de moeurs (Scènes de la vie privée, Scènes de la vie de province, Scènes de la vie parisienne), Études philosophiques* i *Études analytiques*. *Comédie humaine* je povijest o epohama francuskog carstva, restauracije i Luja Filipa. Balzac je bio točan i vjeran pisac. Kad hoće da stvori lik seoskog liječnika ili seljaka, ide kao slikar na selo i proučava. Provincije, u koje smješta lica, dobro poznaje. Tako, da bi napisao *La Vieille fille*, polazi u Alençon, za *Curé de Village* ide u Limousin, za *Paysans* u Bourgogne, za *Député d'Arcis* u Champagne, Dauphiné-ju prolazi za *Médecin de campagne*, a kolikim je poznavanjem crtao Tours, najbolje se vidi u romanima *Le Lys dans la vallée*, *Le Curé de Tours* i *L'Illustre Gaudissart*. Balzacovi životopisci donose, da je on čak prepisivao matice rođenih i umrlih, a iz obilnih pisama vidimo, da je prijatelje molio, da mu opišu položaj neke kuće, pita ih, da li je točno, što je napisao o tom licu, mjestu, ulici i t. d. Po njegovim romanima možemo upoznati običaje onoga vremena, namještaj siromašnog i bogatog hotela, vanjštinu Pariza u njegovo vrijeme i t. d.

B. nije pisao vedre stranice obasjane poezijom, osim u *Eugénie Grandet* i *Le Médecin de la campagne*. U ovome romanu ima seoske idile, on nalazi među seljacima zdravih predstavnika prirode, ali brzo popravlja svoje mišljenje o seljacima u romanu *Les Paysans*, gdje od seljaka pravi teške propalice i pokvarenjake slične gospodskim drugovima. Pejzaž ne zaustavlja Balzacovo oko, on voli grad i u njemu samo čovjeka u odnosu prema drugim ljudima.

Od 1832 do 1837 piše *Contes Drolatiques* jezikom Rabelaisa. Htio se narugati plačljivom romantizmu. Ugledao se u tim pričama i na sredovječne farse i komedije. Začudo u romanima nema rableovštine, iako je Balzac po opisu suvremenika bio stvoren da nastavi Rabelaisa. Godinama sve više i više gasne životno veselje u teškoj atmosferi njegovih djela i poslije 1837 nije zapisao ni jedne »golicave priče«. B. je pesimist. Vjeruje, da je misao veličina i smrt čovjeka. Možda tu ima i pomodnog pesimizma i skepticizma. Svi njegovi junaci nose u sebi bolest, koja ih grize i nužno vodi u propast. Najpoznatija njegova lica zatrovana su i ukleta u sebi. Plemeniti César Birotteau, trgovac, propada, Lucien de Rubempré (*Les Illusions perdues*), mladi pjesnik, klone u siromaštvu i ubija se, Philippe Brideau (*Un ménage de garçon*) postaje nesnosan sebi i drugima, jer osjeća u sebi snagu, ali sputan zna, da je ništica, *La Cousine Bette* uvjerena u svoju propast želi uništiti okolinu, *Le Cousin Pons*, sakupljač umjetnina, tragičan je kroz čitav život, u *Physiologie du mariage* ne nalazi poštene žene. I Pariz i provincija žive mučeći se u teškoj bolesti. Njegovi su junaci abnormalni. Gobseck i stari Grandet su škrtice, Goriot, plemeniti »Krist očinstva«, ludo propada zbog neobične ljubavi prema kćerima, koje su ga upropastile i napustile. Svijetlo je lice služavka Nanon, koje je odanost prema Grandetu bolesna, tako i seoski župnik, donekle César Birotteau, gđica Thuillier (*Les petits Bourgeois*), Mme Birotteau.

B. je pokušao da zađe dublje i u duhovno područje, ali s malo uspjeha. Misticizam i željom za visinama htio je iznijeti u nizu djela: *Louis Lambert, La Peau de Chagrin, Jésus-Christ en Flandre, Melmoth réconcilié, Séraphita, Elixir de longue vie*. Jamačno Balzac nije imao tjesnijih veza s dušama naklonim višim sferama, koje muči pitanje bezgraničnog, a stoji i to, da Balzac, čisti materijalist, nije imao smisla za mistička iživljavanja, pa i obična asketska krepost izlazi pod njegovim perom iznakažena i kao izrugana. Balzacovi junaci vitlani su sudbonosnom energijom, koja ih goni da dokrajče svoje planove. U ovom smislu njegova su lica konstruktivna i razlikuju se od junaka kasnijih realista, koji nemaju jake volje. Njegovi su tipovi od reda bolesni i manijaci. Balzac će poći i dalje ustvrdivši, da »nema energije nego samo u bićima, koja su se izdvojila iz društva« *(Splendeurs et misères des Courtisanes)*. Balzacovo djelo po sebi je kult snage, ali baš tu vidimo znatan udio imaginacije, kojom je on transformirao stvarnost. U neznatnom i preobičnom čovjeku nalazi sposobnost za najveće zločine. Balzacova imaginacija često graniči s halucinacijom, no i u svoj ognjici i maštovitosti kuca čovječje bilo junaka. Nije od presudne važnosti znati, da li je Balzac pisac »pod svijetlom dviju vječnih istina, Religije i Monarhije« (uvod u *Comédie Humaine*, 1842). Balzac je povjesničar svoga vremena. Rijetko pjesnik, on je užurbani crtač, koji na papir hvata suvremenike. Njegovim platnom vuku se povorke seljaka, vojnika, svećenika, studenata, bankara, umjetnika, usjedjelica, kurtizana, radnika, kućevlasnika i t. d. Nema sloja, kojim se nije pozabavio. Kroničar je Pariza i nekoliko francuskih provincija. Galeriju tipova uzeo je ravno iz života i prenio u djela s okolinom, u kojoj su živjeli, s ulicama, u kojima su se kretali, i predmetima, koji su im bili manija. Svakome tipu daje odgovarajući stil. Balzac je postavio za cilj svoje umjetnosti: kretanje i život. Nizovi ljudi kreću se njegovim djelima, a kad se čini, da su to fantomi, Balzac ih spušta k zemlji i puni ih životom, krvavim, bogatim, impulsom svoje energije i životnosti. Balzac je svoje junake pustio, da u galami ulica iskušaju svoju socijalnu prirodu u dodiru s drugima, ali je i sâm krenuo za svojim stvorenjima, da promatra nove i da stvori oko stotinu tipova oštro ocrtanih i diferenciranih. B. nije uspio u drami (*Vautrin, Les Ressources de Quinola, Paméla Giraud, La Marâtre, Le Faiseur, Mercadet*, koja je igrana u Zagrebu 29. IX. 1919).

LIT.: F. Brunetière, *Honoré de Balzac;* L. J. Arrigon, *Les débuts littéraires de H. de Balzac*, 1924; F. Baldensperger, *Orientations étrangères chez H. de Balzac*, 1927; Blanchard, *Témoignages et jugements sur Balzac*, 1931 (thèse); A. Le Breton, *Balzac. L'homme et l'oeuvre*, 1905; A. Bellessort, *Balzac et son oeuvre*, 1925; P. Abraham, *Balzac*, 1929; Vicomte de Spoelberch de Lovenjoul, *Histoire des oeuvres de H. de Balzac*. O Balzacu kod nas: P. Skok, *Francuska književnost XIX. i XX. v.*, Zagreb 1939; Isti, *O Balzacu i njegovim veselim pričama u hrv. prijevodu*, Hrvatska Njiva, II.; R. Maixner, *Balzac et les Slaves du sud*, Annales de l'Institut Français de Zagreb, 1937; N. Andrić, *O stogodišnjici Balzacova narodenja*, Vienac, XXXI., 1899. D. Št.

BALZAM je kod sobne temperature gusta otopina smole u eteričnom ulju ili smjesa aromatičnih kiselina, njihovih alkohola i estera. U prvom redu su to različite izlučine drvenastih biljakâ, naročito balzamovaca (v.), nekih četinjača, pa hamamelidaceja, tropskih i suptropskih burseraceja i dr. Cijede se iz kore ili drva same od sebe ili nakon ozljede. U posljednjem slučaju su b. bolesne izlučine, jer se ne nalaze gotovi, preformirani, u biljci, već se stvaraju istom poslije zarezivanja, odnosno ozljede. B. imaju aromatičan miris i oštar okus, u vodi su netopljivi, u eteru djelomice, a u alkoholu redovno posve. Na zraku većina gubi svoja eterična ulja, osuši se i postaje smolom. Isprva se pod b. razumijevao samo Mekkabalzam, koji bijaše na Istoku glasovito sredstvo za rane. No kasnije se to ime primijenilo i na druge ljekarničke preparate aromatična mirisa, koji se za razliku od prirodnih b. zovu umjetni b. U medicini nailaze na mnogostruku upotrebu kao sredstva za liječenje kašlja, rana i t. d., za suzbijanje nametnika, odnosno za liječenje bolesti, koje ovi uzrokuju, za antiseptičke svrhe i u laboratoriju. Najpoznatiji su kanadski i peruanski b. te stiraks i terpentin. I. I.

Balzam Peru ili peruanski balzam (*Balsamum peruvianum*) dobiva se kao bolesna izlučina iz biljke *Myroxylon peruiferum* L. (= *M. balsamum* var. *Pereirae*). Početkom prosinca lupaju ušicama sjekire po kori toga balzamovca pri dnu stabla sve dotle, dok ona ne omekša i ne odijeli se od drva. Nakon pet dana počne curiti balzam, koji se hvata u krpe, omotane oko ranjenoga stabla. Krpe skidaju i iskuhavaju u vodi i tako se dobiva balzam, zvan *balsamo de trapo*, a ako iskuhaju cijelu koru, onda se dobiva *balsamo de cascara*. Peruanski balzam je sirupasta crnosmeđa, a u tanjem sloju smeđecrvenkasta tekućina ugodna mirisa poput vanilije i benzoe, okusa nagorka. Topi se u apsolutnom alkoholu, kloroformu i acetonu. Sastoji se iz 60 do 70% cinameina, a to je benzilni ester benzojeve i cimetne kiseline, te 30—40% smole, koja je ester peruresino-tanola sa benzojevom i cimetnom kiselinom. U medicini služi interno kod oboljenja organa za disanje i eksterno kao antiseptikum kod parasitskih oboljenja kože. Prve vijesti o peruanskom balzamu potječu iz 1569, a već početkom 17. st. spominju ga gotovo sve njemačke takse o lijekovima. Najnovija istraživanja potvrđuju njegovo djelovanje u desinfekciji i lokalnoj anesteziji i priznaju ga kao izvrstan lijek.

Balzam Tolu ili toluanski b. *(Balsamum tolutanum)* dobiva se tako, da se u stablo *Myroxylon Balsamum* (L.) Harms zareže poput slova V, a ispod zareza se pričvrste male tikvice, u koje polako b. curi po nekoliko mjeseci. U Južnoj Americi b. zovu *balsamo de concolito*. Ima nešto balzama i u primarnoj kori, i to shizolizigenim sekrecionim kanalima, ali taj (po Tschirchu i Oberländeru) nije tako djelotvoran kao onaj patološki, kojega ima i u većoj mjeri. Glavne izvozne luke za Tolu-b. jesu Barranquilla i Cartagena. T. b. je gusta ljepiva masa crvenosmeđe boje, koja stajanjem postaje krta i lomljiva. Ugodna je mirisa poput peruanskoga b., a okusa slabo kiselastog. Topi se u kipućem etil-alkoholu, kloroformu, acetonu i u kalijevoj lužini. Sadržava do 80% smole, koja je ester toluresinotanola sa cimetnom i benzojevom kiselinom, zatim 10—15% slobodne cimetne i benzojeve kiseline te vanilina. Bio je već u 16. st. poznat u Evropi, i to u medicini i parfumeriji. Danas se upotrebljava kao ekspektorans, sedativum i antiseptikum. B. A.

BALZAMINA → **Netek.**

BALZAMIRANJE, poduzimanje mjera za očuvanje umrlih od truljenja. Poznato je još iz starog vijeka. Stari Egipćani su bili osobito vješti balzamiranju, o čem svjedoče mumije, balzamirane lešine, koje su katkad vrlo dobro sačuvane do danas, usprkos njihove starosti od više hiljada godina. Za b. služe sredstva, koja sprečavaju proces truljenja. U tu svrhu su se stari Egipćani služili solju i smolama. Oni su leševe podvrgli djelovanju soli, vrlo pomno umatali ovojima i premazivali smolama. Suvremeni način balzamiranja je mnogo jednostavniji, ali su rezultati s obzirom na trajnost slabiji. Vrši se tako, da se sredstva, koja sprečavaju truljenje, uštrcavaju u krvne žile. To su različite tekuće smjese, uglavnom sublimata i formalina. Po-

sebnim štrcaljkama ili irigatorima pušta se, obično kroz vratne i bedrene kucavice, u tijelo umrlog stanovita količina (za odraslog 4—5 litara) tekućine za balzamiranje. Krvnim žilama se tekućina širi po cijelom tijelu i vrši konzerviranje. Nakon nekog vremena može se pristupiti i sekciji lešine, kod čega se nadopunjuje balzamiranje. Šuplji organi se dobro očiste i ispune pamukom, natopljenim u tekućini za balzamiranje. Isto se učini s trbušnom šupljinom. Tjelesni otvori se tamponiraju, a poneki i sašiju, da se bakterijama truljenja spriječi prodiranje u tijelo. Balzamiranje mogu vršiti samo stručnjaci patološke i normalne anatomije, jer je kod toga potrebno dobro poznavanje građe normalnog i bolesnog organizma. Nekoja oboljenja krvnih žila mogu potpuno onemogućiti uspjeh balzamiranja. S. S.

BALZAMOVCI, vrste roda *Myroxylon*, pripadaju velikoj biljnoj porodici lepirnjača. Kao drveta narastu i preko 25 m visoko i nose u gustoj krošnji neparno peraste listove. Brojni su bijeli i lepirnasti cvjetovi skupljeni u grozdastim cvatovima, koji nastaju u većem broju na krajevima ogranaka. Rastu u šumama tropskih krajeva Južne i Srednje Amerike. Iz kore se ovih biljaka dobiva zarezivanjem i bušenjem balzam. U Južnoj Americi, napose u Novoj Granadi, u krajevima donje Magdalene i nedaleko od mjesta Tolu, zatim u šumama na zapadu, između Cauca i Sinu, raste *Myroxylon balsamum* (L.) Harms, od kojeg se dobiva *Balsamum Tolutanum*. U brdskim šumama (od 300—700 m visine) Srednje Amerike, na uskom području uz obalu republike San Salvador, raste 20—30 m visoko drvo srodne vrste *M. peruiferum* L., od kog se dobiva mirisavi balzam — *Balsamum peruvianum*. Kad su Španjolci došli u Srednju Ameriku, našli su, da urođenici upotrebljavaju ovaj balzam za liječenje rana. Otada se upotreba balzama jako raširila u medicini i u parfumeriji. F. K-n.

BALZARENO, Drago, ✻ Zagreb 1896, † 1939, poznati avijatičar Hrvat. Za velike zasluge u ratu Bolivije s Paraguayem u Chacu odlikovala ga je bolivijska vlada 1932. Nastradao je životom u avionskoj nesreći u Boliviji 12. IV. 1939. M. B.

BALZER, Oswald Marjan, ✻ Chodorów 23. I. 1858, † Lavov 11. I. 1933, poljski pravni historičar. Sveučilište polazio u Lavovu i Krakovu. Profesor poljskoga prava u Lavovu. Glavno djelo: *Genealogja Piastów* (1895). Iz slavenskoga prava: *O zadrudze słowiańskiej* (1897), *Historja porównawcza praw słowiańskih* (1900). Stvorio je u Lavovu Društvo za unapređenje poljske nauke (1901), koje se od 1920 zove *Towarzystwo Naukowe*, sa tri odjela: filološkim, historijsko-filozofskim i matematsko-prirodoslovnim. J. B-ć.

BALZICO, Alfonso, ✻ Cava de' Tirreni kraj Napulja 1820, † Rim 2. II. 1901, talijanski kipar. Učio je u Napulju, Rimu i Firenci. Glavno je njegovo djelo brončani konjanički spomenik vojvode Ferdinanda od Genove u Turinu (1867). Druga su mu znatnija djela: spomenici Vincenza Bellinija i pjesnika Massima d'Azeglia, brojne portretne biste, reljefi i statuete.

LIT.: Thieme-Becker, *Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler*, II., Leipzig 1908. A. Sch.

BALJMEN, Jakov, ✻ Poltavščina 1813, † Kavkaz 1845, ukrajinski slikar. Učio je u Rusiji, a ponajviše u Nižini. Jedan od talentiranijih i plodnih slikara, koji je za kratko vrijeme svoga života puno dao, ali je još mnogo više obećavao. Godinu dana prije nego što je nesretno poginuo u boju na Kavkazu, ilustrirao je (1844) *Kobzar* Tarasa Ševčenka, kojemu je bio velik prijatelj. S. G-ć.



KONSTANTIN D. BALJMONT

BALJMONT, Konstantin D., ✻ Gumnišči (Vladimirska gubernija 15. VI. 1867, ruski pjesnik. Od 1922 živi kao emigrant u Francuskoj. Čist, nadahnut liričar snažne individualnosti. Melodiozan, slikovit, savršen u tehnici, raznolik u ritmici, rasipan u riječima. Panteist. Voli sunce i ljepotu, sličan D'Annunziju i donekle A. K. Tolstoju. Početkom 20. st. vlada neograničeno ruskim pjesništvom. Neumorno prevodi s mnogih jezika, ali svojom individualnošću potpuno zasjenjuje ličnost prevedenog pisca. Prva mu knjiga *Sbornik stihotvorenij* izlazi u Jaroslavlju 1890.

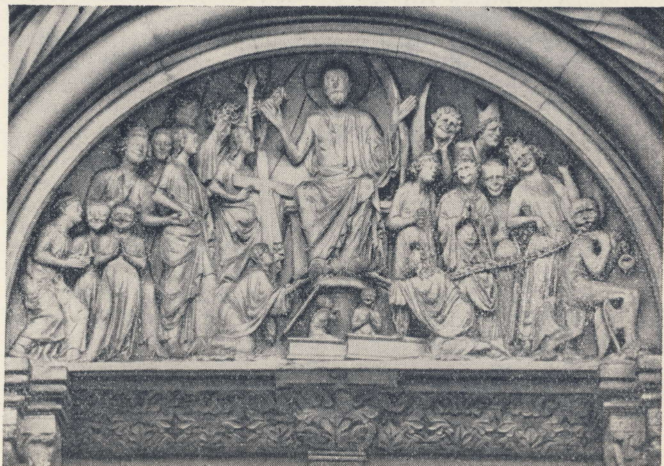


BAMBERG, Vijećnica (*Foto Scherl*)

Važnije zbirke: *Pod sjevernim nebom, Budimo kao Sunce, Zlyja čary, Sonety Solnca, Meda i Luny, Perstenj, Dar Zemlje, Marevo, V razdvinutoj dali.* Prozaička su mu djela: *Gornyja Veršiny, Vozdušnyj putj, Pod Novim Serpom, Gdje moj dom?* G. 1908—1913 izašle su mu sve pjesme u 10 svezaka. Na hrvatski je prevedena knjiga *Sunčane vizije* (Okeanija).

LIT.: N. Andrić, *Konstantin Baljmont* (Obzor 14. IV. 1929); N. Fedorov, *Baljmont, pjesnik i Sloven* (Nova Evropa 16. IV. 1930) i *Baljmont i Slavenstvo* (Jut. List 18. III. 1936). N. F.

BAMBERG, grad u sjevernoj Bavarskoj, na franačkom jezičnom području, koje se odavle proteže duž Majne. Grad se pruža između tri rukava rječice Regnitz kao mlađe gradsko naselje, nastalo u blizini starog biskupskog i kaptolskog grada. Potonji je sagrađen na sedam brežuljaka kao Rim, 240 m nad morem. Već se u 9. st. spominje na tom mjestu tvrdi grad, osnovan po Babenbergovcima (odatle mu i ime). G. 1007 bi od cara Henrika II. sv. utemeljena bamberška biskupija za pokrštenje Slavena, koji su onda još dopirali do Majne i Regnitza. Biskupija je bila imedijatna, kao Nin za hrvatskih kraljeva, t. j. neposredno ovisna o Rimu. Između 1102—39 misionirao je bamberški biskup sv. Oto s po-



BAMBERG, Posljedni sud na timpanonu katedrale (*Zehn deutsche Dome*)



BAMBERG, Katedrala
(Zehn deutsche Dome)

moću cistercitskog reda pomoranske Slavene na obali Baltičkog mora. Monumentalnu katedralu počeli su graditi car Henrik II. sv. i žena mu sv. Kunigunda, a dovršena bi istom



BAMBERG, Motiv s katedrale (Ecclesia)
(Zehn deutsche Dome)

oko 1250. U romanskom slogu sagrađena, ima na svakom uglu po jedan 81 m visok toranj. U toj se građevini stopio stariji arhitektonski osnovni karakter sa mlađom plastikom 13. st., stvarajući čarobnu cjelinu. Uzdužna i zapadna poprečna lađa odaju školu cistercitskih majstora s prvim tragovima gotike. Dva zapadna tornja imaju odlike francuskog gotskog sloga. Plastike se ne nalaze izvana kao na francuskim gotskim katedralama, nego kite unutrašnjost crkve. Najveličanstvenije figure su Marija, Elizabeta i Jahač, nadalje reljefi na grobnici pape Klementa II., koji je kao nekadašnji bamberški biskup u svojoj katedrali pokopan. U kriptama počivaju carevi i biskupi. Grad ima danas nešto industrije (duhana, tekstila, kože, mlinova, pivovara), mnogo državnih ureda, prosvjetnih ustanova, visoku školu za teologiju i filozofiju i državnu biblioteku sa 40.000 sv. i mnogo dragocjenih rukopisa. U gradskoj su zbirci zastupani franački slikari 15.—16 st. Grad broji 54.000 stan. (84% katolika, 13% evangelika).

LIT.: J. Looshorn, *Geschichte des Bistums B.*, 7 sv. 1886 i d.; A. Senger, *Das Hochstift B. nach seiner kulturellen Bedeutsamkeit*, 1907. G. Š.

BAMBERG, Otomar, ✱ Ljubljana 22. I. 1848, † dvorac Impolca 1. IV. 1934, slovenski tiskar i knjižar. Sin je Fedora B., suosnivača tvrtke »Ign. pl. Kleinmayr & Fed. Bamberg«, kojoj je Otomar postao šefom 1869. Tiskaru i knjigovežnicu



BAMIJA

opremio je modernim strojevima. Do 1918 bio je predsjednik Društva tiskara u Ljubljani. Štampao je i izdavao isprva većinom njemačke knjige, od osamdesetih godina dalje u većem opsegu i slovenske (Stritara, Aškerca, Gregorčiča, Levstika, Tavčara, Cankara, Prešerna, Župančiča i t. d.). Tiskaru je 1919 preuzela »Delniška tiskarna d. d.«, a knjižaru 1922 društvo s o. j., koje je dalje vodi pod imenom »Ign. pl. Kleinmayr & Fed. Bamberg družba z o. z.«.

LIT.: *Slovenski biograf. leksikon*, I.; *Slovenski tisk*, I.; *Kronika slovenskih mest*, 1934; *Spominski zbornik Slovenije*. I. S-r.

BAMBERGENSIS COLLECTIO DECRETALIUM, još neštampana zbirka dekretalija naročito od pape Aleksandra III. Zbirka je nastala u doba pape Lucija III. (1181—85), a ime je dobila po tom, što je nađena u Kr. knjižnici u Bambergu. Upotrijebio ju je kanonik Bernardo iz Pavije († 18. IX. 1213) u svom djelu *Breviarium extravagantium*, u kojem je sakupio crkvene zakone, koji su izdani počevši od Gracijana. To je djelo kasnije dobilo ime *Compilatio prima.*

BAMBINO (tal. »djetešce«). U talijanskom slikarstvu i kiparstvu zove se b. lik maloga Isusa. *Santo Bambino* čuveni je čudotvorni kip malog Isusa, izvajan u 16. st. od drveta s Maslinske gore u Jeruzalemu. Čuva se danas u jednoj kapeli rimske crkve S. Maria in Aracoeli. Odjeven je haljinicom od bijele svile, ima draguljima ukrašenu krunu, okićen je biserjem i dragim kamenjem, pa se u prijašnja vremena dovozio često u kolima, koja je ostavio kao zadužbinu neki knez Torlonia, do bolesnika i umirućih, koji su ga cjelivali ili su ga se doticali, da ozdrave. A. Sch.

BAMBOCCIATA (od tal. bamboccio »lutka«; franc. bambochade), slika, na kojoj su prikazani nezgrapni i groteskni prizori sa sela i iz krčama. U Rimu ih je slikao holandijski slikar Pieter van Laer (1582—1642), kojega su zbog njegova nakaznog lika zvali »il bamboccio«. Otuda i naziv za slike takve vrste. Francuzi su još u 18. st. nazivali b. (bamboches) slike s porodičnim i seoskim prizorima. A. Sch.

BAMBUS → **Trskovača.**

BAMBUTI → **Pigmeji.**

BAMIJA, *Abelmoschus esculentus* (L.) Mayer, por. sljezovki (v.). Stabljika ove trajne i dlakave zeleni naraste i do 1 m visine te nosi na ograncima dlanasto isječene i dvostruko nazubljene listove. Veliki su cvjetovi svijetložute boje, a plodovi tobolci s mnogo masnih sjemenaka. Vjerojatno je istočnoindijskog podrijetla. Uzgaja se u Egiptu, u obadvije Indije, u tropskim Amerikama i u južnoj Evropi kao korisna biljka, uglavnom za povrće. Na Istoku, pa i kod nas u Bosni, beru nezrele plodove, koji su zbog bjelančastih tvari i masti vrlo hranljivi i ukusni. Sjemenke daju jestivo ulje, surogat za kavu i sl. Biljna vlakanca služe kao jutovina. Ostali biljni dijelovi i kao lijek.

LIT.: B. Kršnjavi, *Bamija*, Glasnik Minist. Poljopr., VIII., br. 32, 1930. F. K-n.

BAN, uz vladara (kneza ili kralja) najviši dostojanstvenik u hrvatskoj državi.

1. U povijesnim dokumentima spominje se ban prvi put u djelu Konstantina Porfirogeneta *De administrando imperio.* U doba knezova ban je vladao prema Porfirogenetovu navodu u Krbavi, Liki i Gackoj. U doba kraljeva imala je hrvatska država i više banova. Petar Krešimir kaže u jednoj povelji, da se nalazi u svojem ninskom dvoru zajedno sa svojim županima, knezovima i banima (*in nostro Nonensi cenaculo residens una cum nostris iupanis, comitibus atque banis*). Banska se čast održala i poslije 1102, kad je Hrvatska na temelju ugovora, t. zv. *Pacta conventa,* stupila u personalnu uniju s Madžarskom. U to vrijeme spominje se samo jedan ban, obično bez pobliže oznake, osim u jednom slučaju, 1181, kada za bana Dionizija čitamo naziv *Dionisius banus Chroatiae et Dalmatiae.* G. 1225 spominju se na teritoriju Hrvatske dva bana, jedan za »čitavu Slavoniju«, a drugi za dalmatinsku Hrvatsku *(de maritimis banus),* što je otada ostalo kroz čitavo 13. st. No kasnije nema ni u tome stalnosti, pa se događalo, da je za čitavu kraljevinu bio postavljen samo jedan ban (na pr. Nikola Banffy, 1353—1356), i on se tada nazivao *banus totius Sclavoniae et Chroatiae,* a katkada i samo *banus totius Sclavoniae.* U doba Matije Korvina naslov bana Ivana Thuza de Lak glasi: *regnorum Bozne, Dalmacie ac tocius Sclavonie banus et capitaneus generalis.* Od 1476 stalan je naslov *Banus regnorum Dalmatiae, Chroatiae et Sclavoniae.* Do 1476, kada su se postavljala dva bana, odličniji i moćniji bio je ban »čitave Slavonije«, iako mu hrvatsko-dalmatinski ban nije bio podčinjen. No kad je Hrvatskom vladao herceg iz kraljevske kuće kao kraljev zamjenik (obično brat ili najstariji sin kralja ugarskoga), kojega po prvi put susrećemo u 12. st., onda su oba bana bila njemu podložna. Ako u Hrvatskoj nije bilo hercega, onda je njegove dužnosti vršio ban čitave Slavonije, a tada mu je hrvatsko-dalmatinski ban bio podložan.

Banove su između plemića imenovali kraljevi. Od 16. st. bio je običaj, da je hrvatski sabor predlagao kralju bana, a kralj ga je na temelju toga imenovao. Taj čin, zvan »commendatio«, smatran je u 18. st. kao prastari običaj, pa su zato bana, koji je bio imenovan bez toga, smatrali nezakonitim. Kralj je po svojoj volji mogao svrgnuti bana i imenovati novoga, pa banska čast nije bila obično ni nasljedna ni doživotna. Samo u jednom razdoblju bila je banska čast dana u nasljedno i doživotno pravo banu Pavlu iz plemena Šubića (1272—1312) ispravom kralja Andrije II. Mlečanina od 1293, pa je on u svojoj pokrajini vršio gotovo potpunu i suverenu kraljevsku vlast.

U hrvatsko-ugarskoj državnoj zajednici spada ban među državne zastavnike (veri barones regni), a rang mu je tu odmah iza palatina i vrhovnog suca (iudex curiae regiae). Kod kraljeva krunisanja nosi državnu jabuku. On je podređen samo kralju odnosno hercegu, a njegova je nadležnost jednaka onoj palatina u Ugarskoj. Zato ga smatraju i u zemlji i u tuđini podkraljem (prorex). On je u Hrvatskoj zamjenik kraljev, predstavnik vrhovne sudske, vojne i upravne vlasti, upravlja kraljevskim financijama, saziva sabor i predsjeda mu. Uz hercega imao je i on pravo kovanja novca, koji se zvao »banovac« (moneta banalis), a kovao se u »camera banalis«, kojoj na čelu bijaše posebni komorni grof, »comes camerae«. To pravo kovanja novca trajalo je sve do 14. st., kad je konačno ukinuto. Ban nadalje vrši kraljevsku vlast potvrđujući zaključke hrvatskoga sabora, koji su tada dobivali zakonsku snagu, i dijeleći privilegije slobodnih gradova. Konačno je ban imao pravo na »descensus« (na stan i hranu ondje, kamo bi u svrhu vršenja svoje dužnosti došao), što je ukinuto u 13. st., a banu je određena stalna plaća, koja je naročito služila za izdržavanje vojske (banski banderij). Sjedišta hrvatskih banova nijesu bila stalna; među njima se spominju Knin, Otočac, Bihać, Zagreb i t. d.

2. O etimološkom podrijetlu riječi ban prevladala su u posljednjih sto godina različita mišljenja, a prvi je pokušao temeljito riješiti taj problem slavist J. P. Šafařík († 1861), smatrajući riječ »ban« kontrakcijom imena avarskog kana »Bajana«, a na temelju svjedočanstva cara Konstantina Porfirogeneta, koji veli, da je u 10. st. bilo među Hrvatima još avarskih potomaka, pa da je od toga avarskog zapovjednika postao neke vrste pojam vladara, koji je vladao u onim krajevima, u kojima je bilo najviše avarskih ostataka. S mišljenjem Šafaříkovim složiše se uglavnom Rački i Daničić. Istim su se pitanjem bavili i Vjekoslav Klaić, Miklošič, Smičiklas te Feher i Beneker, a u novije vrijeme pokušao je definitivno utvrditi Šafaříkovu hipotezu Šišić. No pristalice zasada još teorije o iranskom podrijetlu starih Hrvata, a među njima naročito Stj. Krizin Sakač, dokazuju, da je ime i bansko dostojanstvo autohtona riječ i pojam iranskih Hrvata, koji su se u porječju Visle u 5.—6. st. pomiješali sa Slavenima, primili njihov jezik i dali im svoje ime i državnu organizaciju. Po njima bi riječ »ban« bila staroiranski naslov za najbližeg vladareva suradnika. J. G-c.

Etimologijskomu tumačenju naziva ban valja dodati i mišljenje Du Cangea, koji je u svojem rječniku stavio tu riječ u vezu s riječju *bannum.* Ali bannum ne znači ličnost, nego stvar, i to ili oglas ili globu ili sudbenost ili zastavu ili zabranu. Du Cange citira Hesihija, koji spominje nekog Bannasa, careva povjerenika u Italiji. Ali se mogu navesti i slučajevi, kad je riječ »bannum« prenesena od stvari na ličnost, od zastave na zastavnika. To osobito vrijedi za izreku »bannum mittere«, koja je značila ujedno davanje ovlaštenja za neko područje, ali također imenovanje ovlaštenoga. Takvu upotrebu izraza »bannum mittere« našao je Krantz u jednoj listini Karla Velikoga. Tabularium Carauriense navodi 891 formulu za imenovanje upravitelja nekog kraja (forma mittendi bannum). U životopisu toskanske grofice Matilde (III., 140) znači »bannum mittere« otpremanje punomoćnika (ut mitterent bannum super res). Od tih primjera do zaključka, da je predmet odredbe svakako bio »bannum«, ali da je vršilac odredbe bio »bannus« ili naprosto »banus« (njemački: Bannherr), nije razmak predalek. A. D.

3. Čini se, da ban izvorno nije bio podređeni organ hrvatskoga vladara, nego više ili manje samostalni vladalac triju hrvatskih župa na području nekadanje rimske Liburnije: Krbave, Like i Gacke. Taj je kraj tek negdje u prvoj polovini 9. st. podvrgnut knezu Dalmatinske Hrvatske, pa je možda već onda hrvatski knez ondje postavio sebi namjesnika pod imenom bana. Kao podređeni organ vladarev dolazi on istom u kraljevskim listinama 11. st., i to ili ispred ostalih svjedoka ili odmah iza biskupa, a ispred svih svjetovnih dostojanstvenika. Za njegov velik ugled svjedoči i to, što je sam bizantinski dvor bana odlikovao visokim naslovima. M. L-ć.



ULAZAK BANA JOSIPA BARUNA JELAČIĆA U ZAGREB 4. LIPNJA 1848
Litografija Katzlera. Zagreb, Gradski muzej

Pod Arpadovićima ban je kraljev organ, te su banovi iz početka pripadali kraljevoj užoj pratnji, bili su »familiares« kraljeva kućanstva. Jačanje banova položaja pod posljednjim Arpadovićima stoji u vezi sa socijalnim usponom pripadnika kraljeve pratnje, a osobito u vezi s jačanjem hrvatstva, koje je u unutrašnjoj i vanjskoj politici postalo presudan faktor. Sa slabljenjem Arpadove dinastije javlja se težnja za stjecanjem nasljedne banove vlasti kod Šubića i Babonića. Potkraj 13. st. ban je gotovo suvereni gospodar u Hrvatskoj i Slavoniji. Pavao Šubić uspio je da prenese svoju vlast na sina Mladena. Do potpune hrvatske nezavisnosti nedostajalo je samo ukidanje kraljeva prava, da raspolaže Hrvatskom u slučaju izumiranja loze Šubića. Ojačavši prema kralju Šubići su nastojali razbiti sustav hrvatskih župa i tako si podvrgnuti hrvatsko plemstvo. Zato dolazi do sukoba između njih i plemstva. Kralj je stao na stranu plemstva, a pokušaj Šubića svršio je neuspjehom. Kao zaštitnik nižega plemstva protiv višega Ludovik I. uspio je, da uspostavi narodno sudsko uređenje i da banov položaj povjeri svojim doglavnicima. Uporedo s potiskivanjem banske vlasti Anžuvinci su pazili na to, da hrvatski i slavonski sabor budu posve nezavisni od ugarskoga. Tako je 1325 zabranjeno stanovnicima Slavonije, da traže svoje pravo u susjednoj Ugarskoj kod palatina ili kr. suca i da mimoiđu bana. Kao što je u Ugarskoj palatin zauzimao položaj posrednika između kralja i kraljevstva, imao je zauzeti isti položaj u Hrvatskoj (odnosno Slavoniji) ban. Tko bi povrijedio bana, imao je da bude osuđen kao izdajnik (in nota plenae et perpetuae infidelitatis). Kao podkralj ban je upravljao vojskom, nosio kraljevu zastavu (bannum), kažnjavao nevjeru i uvredu veličanstva, upravljao zemljom. Kao što je ban nezavisan od palatina, bio je hrvatski, odnosno slavonski sabor nezavisan od ugarskoga u zakonodavstvu i pravosuđu. Kao što je samo palatin bio ovlašten da sazove sabor u Ugarskoj, bio je to u Hrvatskoj i Slavoniji dotični ban.

Taj samostalni položaj slavonskog i hrvatskog bana i zakonodavstva nije ostao bez promjene. Kada su Hrvati u borbi protiv Žigmunda Luksemburškog podlegli, pokuša on smanjiti hrvatske slobode. Tako je Stjepan Lacković 1396 ubijen od Žigmundovih madžarskih savjetnika, jer se izlagao za prava slavonskog bana i sabora. Ali je pri kraju svoje vladavine Žigmund ipak morao pristati na potvrdu starih hrvatskih sloboda.

Posljednji pokušaj, da se prijeđe preko prava Hrvatske, učinjen je inauguralnom diplomom Vladislava II. (1490), u kojoj je kralj obećao, da će poštivati prava Ugarske i podređenih joj kraljevina i pokrajina (regnum Hungariae cum caeteris regnis et provinciis sibi subiectis). Protiv te formulacije Hrvati su s uspjehom istakli, da je hrvatskog kralja morao isto onako priznati sabor sazvan od bana, kao što je ugarskog kralja morao priznati sabor sazvan od palatina. Vladislav je morao izmijeniti inauguralnu diplomu. Banska vlast imala se povjeravati samo onim velikašima, koji su imali posjed i stalno boravište (indigenat) u Slavoniji odnosno u Hrvatskoj.

Time je otvoren put uspostavljanju starih prava, koja su bila ili zanemarena ili »de facto« ukinuta. Banu je priznat ne samo položaj političkog poglavice, nego mu je priznata i nezavisnost na polju financijalne politike. Ta je nezavisnost doduše kasnije stavljena u pitanje, ali ju je ipak na svršetku priznao sam Leopold II. (čl. 12. za 1791).

Banov položaj je krajem 15. st. ograničen ustanovom vrhovnoga kapetana kraljevstva, kojemu je priznato staro banovo pravo, da raspiše opću mobilizaciju (insurekciju)

u slučaju neposredne opasnosti. Poslije uvedenja banderijalnog sustava određen je banu najbrojniji i najbolje naoružani banderij, a njemu je povjereno predvodništvo ostalih banderija, koje su o svojem trošku uzdržavali svjetovni i duhovni velikaši, gradovi i plemenske općine, kad sabor ne bi izabrao posebnog kapetana. Vladislav II. je 1499 odredio, da ugarski velikaši razdvoje vojnike iz Slavonije od svojih vojnika i da ih podrede banovoj zastavi. Pravo insurekcije je bilo isključivo pravo pojedinog kraljevstva. Oglašivanje slavonske insurekcije nije vrijedilo za Hrvatsku ni obratno.

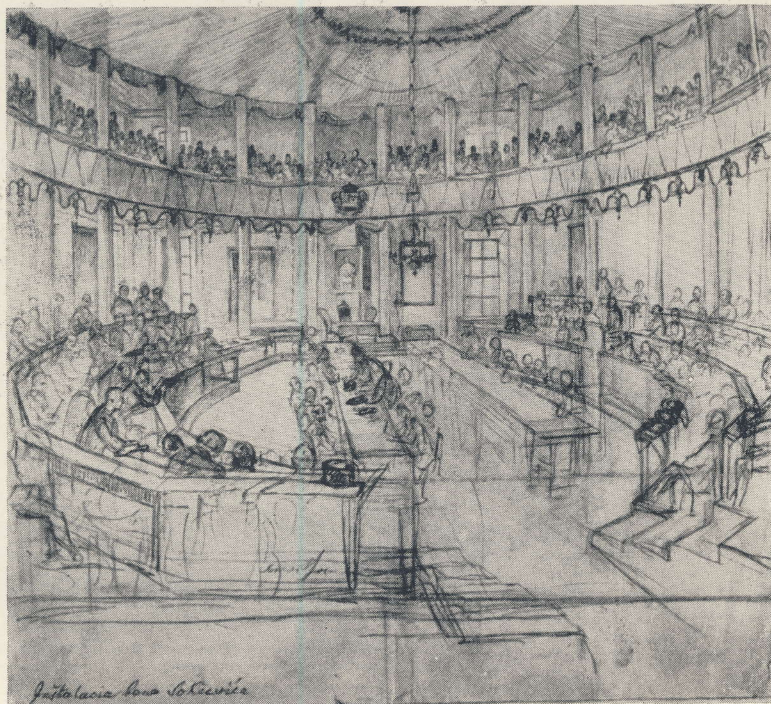
Kao korelat posebnoj upravi Like, Krbave i Gacke slavonski je ban dobio kao posebno područje virovitičku i vukovsku županiju. Inače je položaj slavonskoga bana bio uređen posve nezavisno ustavom od 1273, ali je praksa pridonijela izjednačenju pravnih običaja (primanje imenovanoga bana, instalacija, suradnja bana i sabora, imenovanje protonotara).

Tako je pod svojim banom, koji je posredovao između kralja i sabora, svaka od naših kraljevina imala svoje posebno područje, svoj sabor za sve državne funkcije, t. j. za sudstvo, financije, novčarstvo, vojsku i mornaricu. Izjednačivanje između Hrvatske i Slavonije, na koje su utjecali brojni faktori, jačalo je banov državnopravni položaj. Tu je bio osobito moćan faktor hrvatski sabor, koji je zastupao stajalište, da pristanak Hrvatske uz ugarskog kralja može biti opozvan nakon svake kraljeve smrti.

S kolebanjem općih hrvatskih prilika pod Habsburgovcima javlja se uporedo i kolebanje banske vlasti. Ferdinand nije u početku imenovao hrvatskoga bana, nego je vojničkim zapovjednicima iz nasljednih habsburških zemalja povjerio položaj vrhovnoga kapetana za Hrvatsku. Istom nakon dugih pregovora pristao je kralj na to, da banu daje žezlo kao znak sudačke i zastavu kao znak vojničke vlasti. Maksimilijan je htio, da se sabor saziva samo uz kraljev otpis, našto su staleži podigli oštar prosvjed i postigli 1567, da je kralj priznao banovu vlast sazivanja sabora pridržavajući za sebe pravo, da bude obaviješten o predmetu saborskih zasjedanja. Ustrojenje vojne krajine i osnivanje Karlovca (1579) znače dalje sužavanje banove teritorijalne nadležnosti. Budući da je banu oduzeta svaka sudbenost nad vojničkim osobama, nisu se mogli izbjeći brojni sukobi između domaćih banskih i njemačkih vojničkih vlasti. Nakon smrti Petra Zrinskog nije banovo mjesto popunjeno nekoliko godina, tako da je Nikola Erdödy upravljao Hrvatskom i Slavonijom kao kr. namjesnik.

Pregovori za požunski sabor u listopadu 1687 i za priznavanje nasljednog reda Habsburgovaca u zemljama krune sv. Stjepana prisilili su dvor na obzirnost prema Hrvatima. Zato nije izvršena nakana generala Herbersteina, da se banu ima oduzeti svaka vojnička nadležnost i da mu se ima prepustiti samo položaj građanskog upravitelja kraljevine i suca. Ipak istom onda, kada je izbila Rákóczijeva buna, prijeteći, da će se proširiti po Slavoniji, uspostavi Leopold I. bansku vlast i dade ustoličiti dotadašnjeg banskog namjesnika Ivana Palffyja.

Poslije smrti Josipa I. unutrašnje je stanje Hrvatske posve nesređeno. Ban je bio na bojištu. Njegove je poslove obavljao podban, čovjek iz nižeg plemstva, lično bez ugleda, dok je sudstvo bilo u rukama protonotara. Vojskom je u Hrvatskoj upravljao kapetan kraljevstva.



I. Zasche, INSTALACIJA BANA ŠOKČEVIĆA
Zagreb, Grafička zbirka Sveuč. knjižnice

Pod Karlom III. obnovljena je banska sudbenost. Protonotarov sud je ukinut, banski stol preuređen. Banovu dugu odsutnost htjeli su Madžari iskoristiti u to, da bi svog čovjeka dali izabrati za podbana ili banskog namjesnika. K tomu je županijsko uređenje uvedeno i u Hrvatsku. Time bi ban i sabor postali suvišni. Nato je 1730 podignut prosvjed, u kojem je opisano pravno stanje u Hrvatskoj. Ban i sabor, stoji u tom prosvjedu, zastupaju cijelu zemlju, a ne pojedine županije. Saborski zaključci se izdaju pod pečatom staleža i redova s jedne, a samog bana s druge strane, a oba pečata se nalaze kod protonotara. Porezi i daće se pak ne raspisuju po županijama, nego po saboru s banom, koji je financijski gospodar, koji utjeruje i plaća, imenuje i otpušta. Prosvjed je urodio uspjehom, te je novoimenovani ban Ivan Drašković svečano ustoličen u Varaždinu 1732.

Kolebanje državnopravnoga položaja bana opaža se osobito u doba Marije Terezije i Josipa II. Marija Terezija bila je uvela po cijeloj Hrvatskoj županijski sustav s pravom županijskih predstavaka. Kad je ban uvidio, da je kraljica dopisujući izravno sa županijama mimoilazila bana i sabor, dade ostavku. Novi ban Franjo Nadasdy morao je u zakletvi obećati, da će staviti svoje mjesto na raspolaganje svake treće godine i da ne će tražiti, da mu se ustupi uprava krajine. Sabor se sada okuplja za primanje kraljičinih otpisa. Poslije neuspjeha požunskog sabora (1764 do 1765) nije uopće Marija Terezija sazivala saborskih zasjedanja, nego je izravno dopisivala sa županijama.

Hrvatskom i Slavonijom je upravljalo posebno vijeće s banom na čelu, sastavljeno od pet članova, i to po jednog predstavnika visokog plemstva i visokog klera i tri predstavnika nižeg plemstva. Pristanak sabora na tu promjenu postignut je uz uvjet, da banova vlast ostaje neokrnjena, da ban bude svakako pripadnik domaćeg višeg plemstva i da mu bude povjereno imenovanje vojvode i podvojvode kraljevstva. Kad je Hrvatska 1779 podređena ugarskom namjesničkom vijeću, bilo je banu dopušteno samo, da izreče svoje mišljenje o hrvatskim poslovima i da glasuje o njima.

Josip II. je još više stegnuo bansku vlast, ali je iza njegove smrti Leopold II. morao uspostaviti staro stanje.

Premda je banov položaj zbog ovih promjena znatno oslabio, ne može se reći, da je bio bez značenja. Ban je još uvijek predstavnik državne vlasti »svezan sa životom ove domovine«. Kao takav je imao u svojim rukama izvršnu vlast, a nadzirao je i vojvode i podvojvode kraljevstva. Banova instalacija se uvijek vršila u starom obliku, a nakon ustoličenja ban je do 1757 birao podbana, koji je bio veliki župan zagrebački i križevački. Poslije 1757 je kralj birao velike župane. Kao »iusticiarius« ban je bio predsjednik banskog suda i predsjedao je vijeću trojedne kraljevine, sve dok ono nije podređeno ugarskom namjesničkom vijeću (1779). Time, što je dvor pristupio preuređenju županija ne samo po novooslobođenoj Slavoniji, nego i u krajevima Hrvatske, gdje prije nije bilo županijskog uređenja, smanjena je banova vlast.

Borba Hrvata s Madžarima u prvoj polovini 19. st. postigla je vrhunac 1848. Sabor, okupljen 16. III. 1848, proglasio se državnim saborom. Novi ban Jelačić imao je upravljati svim zemljama kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije. Uz bana je imala biti odgovorna vlada, koja



S USTOLIČENJA BANA LEVINA RAUCHA G. 1869
Julije pl. Jelačić nosi bansko žezlo

je svake godine imala sazvati sabor. Narodna vojska pod izabranim vojvodom imala je da brani granice i da se zakune kralju i ustavu. Krajina se imala dokinuti. Zbilja je Jelačiću povjerena bila ne samo uprava Hrvatske i Slavonije, nego i cijela vojna krajina. Tako se moglo činiti prilikom uspona Josipa Jelačića na položaj hrvatskoga bana, da je time postignuta punoća banske vlasti.

IZVORI: Konst. Porf., *De adm. imp.* c. 30. i 31.; Rački, *Documenta*, Zagreb 1879; Smičiklas, *Codex diplomaticus*, II.—XIII.

LIT.: Rački u Radu Akad., sv. 17, 35, 56, 57, 70, 79, 91, 99; Klaić, *Porieklo banske časti u Hrvata* i *Hrvatski bani za narodne dinastije* u Vjesniku kr. zem. arkiva, I., 1899; Šišić, *Povijest Hrvata u vrijeme nar. vladara*, Zagreb 1925; Tomašić, *Temelji državnog prava hrvatskoga kraljevstva, I., najstarije doba: Pacta conventa*, Zagreb 1910 (II. dio izašao u Vjesniku kr. drž. arhiva 1939); Rački, *Odlomci iz drž. prava hrvatskoga za narodne dynastie*, Beč 1861; J. Pliverić, *Das rechtliche Verhältnis Kroatiens zu Ungarn*, Zagreb 1888; Isti, *Beiträge zum ung.-kroat. Bundesrechte*, Zagreb 1886; Isti, *Der kroatische Staat*, Zagreb 1887; Katona, *Historia critica regum Hungariae*, sv. 1.—30.; Timon von Akos, *Ung. Verfassungs- und Rechtsgesch.*, Berlin 1904; I. Kukuljević, *Iura regni*, I.—III., Zagreb 1862; Šišić, *Acta comitialia*, I.—V., Zagreb 1912—18; Kostrenčić, *Pravna povijest*, Zagreb 1925; Vl. Mažuranić, *Prinosi za pravno-povj. rječnik*, s. v. *ban*, Zagreb 1908—22; M. Lanović, *Ustavno pravo hrv. nar. države*, Zagreb 1939; Probst, *Comitiologia*, Beč 1682; Car. Bel, *De archiofficiis regni Hungariae*, Leipzig 1749. A. D.

4. U Bosni spominju banove povijesna vrela od 12. stoljeća dalje, ali je bosanski vladar nosio jamačno taj naslov već prije. Bosanski ban nije samo predstavnik kraljevske vlasti, kao ban u Hrvatskoj poslije 1102, već je vladar s nasljednom časti. Od prvog po imenu poznatog bana Boriča (1154) do Tvrtka I., koji je 1377 postao kralj, naslov bosanskog bana glasi: ban bos'n'ski (banus bosnensis). Katkad se nastoji uveličati dodatkom: veliki (veliki ban bosanski, magnus banus Bosine), ali se to čini razmjerno rijetko, a u 14. st. sasvim prestaje. U latinski pisanim spomenicima javlja se za bana poneki put naziv dux, a za zemlju — jednom prilikom — ducatus (1137). Uz banski naslov upotrebljava se još naziv gospodin (prvi put u latinskom obliku: dominus Bosnae 1299). Njime se služe Stjepan II. i Tvrtko I. Tomu se obično dodaju imena zemalja, od kojih je država bila sastavljena (gospodin vsim zemlam bosanskim i solskim i usorskim i Donjim Krajem [i Podriniju] i humskije zemli gospodin; na pečatu bana Stjepana: svobodni gospodin vse zemle). Premda priznaju vrhovnu vlast ugarsko-hrvatskih vladara, bosanski banovi ističu, da svoju čast uživaju »po milosti božioj« (milostju božiom). Samo jednom, poslije svoga privremenog pada 1366, kaže o sebi Tvrtko, da je »ban bosanski po milosti božijoj i gospodina našeg Ludovika« (T. dei et domini nostri Ludovici regis gratia banus Bosne). Koliko je do danas poznato, kuju vlastiti novac samo Stjepan II. i Tvrtko I.

Svi su banovi od Boriča dalje pripadali jamačno istoj porodici, koju već suvremena dubrovačka vrela nazivlju Kotromanići (Kotromanovići). Razumljiva je dakle izuzetna pojava dvojice banova-braće u isto vrijeme (Stjepan I. Kotroman i Prijezda II. 1290; Tvrtko I. i Vlkić oko 1374), kao i velik utjecaj na javni život od strane najbliže rodbine, poglavito roditelja i braće (Vladislav, brat Stjepana II. i otac Tvrtka I.; »gospoja banica« Jelisaveta, majka Vladislava i Stjepana II.; »gospoja bana mati« Jelena, majka Tvrtka I.). Banova se mati spominje i u dubrovačkim vrelima redovno kao: comitissa Bossine.

Ban nema stalna sjedišta. U 1. polovini 13. st. navodi se doduše Brdo (v.) kao mjesto, gdje se tada gradila stolna crkva bosanske biskupije, ali drugih podataka o njemu nema. U 14. st. borave banovi ponajviše u gradovima, koji su ostali »stolna mista« i pod kraljevima. To su: Mili (na Milêh; danas Mileševac na desnoj obali Save u gradačkom kotaru), Moištra (na Moištri; danas Moštre kraj Visokoga), Suha »na Prozračcê« (u Humu), Visoki i dr. Od dvorjanika se spominju: tepči ili tepčija, kaznac, peharnik, čelnik i dijak (»nadvorni pis'c'«). Kada ban izdaje povelju, prisutni su tome činu kao »pristavi i svidoci« ugledni plemići (na pr. dobri Bošnjane, kao predstavnici uže, prave Bosne), osobito vojvode (bosanski, usorski) i župani. Banovac se pod tim imenom ne spominje ni u jednom sačuvanom spomeniku. M. Wertner i Vl. Mažuranić misle, da se ta čast krije u ponešto nejasnom naslovu rođaka bana Mateja Ninoslava, Ubana (= Vbana, t. j. Vicebana?) Prijezde 1233.

Od postanka kraljevstva 1377 gubi se svaki trag banskoj časti kao državnom dostojanstvu. Podatak u povelji kralja Dabiše 1392, prema kome je hitno sakupio »boljare, vojevode, banove, knezove, tepačije, župane i ine velmožani(e), vlasteli že i vlasteličiće«, objašnjava Mažuranić vrlo vjerojatno kao oznaku za »velmožu po rodu, a ne državnoga dostojanstvenika«.

U doba pojačanog madžarskog utjecaja, kada se od Bosne otkidaju njezini sjeverni dijelovi, javljaju se još banovi Usore i Soli (»provincije ili banati« 1244; »banus de Wozora et de So« 1272—1273).

Poslije pada bosanske državne nezavisnosti 1463 osniva kralj Matijaš od krajeva, koji su ponovno oteti Turcima, banovine jajačku i srebreničku, sa sjedištem u tvrdim gradovima Jajcu na Vrbasu (Donji Kraji) i Srebreniku, ist. od donje Bosne (Usora). Kao prvi jajački ban po imenu poznat je 1480 Petar Dóczy, Dojčin Petar u nar. pjesmi. Od njegovih nasljednika ističu se osobito Franjo Berislavić (1499—1501 i 1503, s naslovom: ban bosanski) i Petar Keglević (1520—1526). Srebrenička se banovina održala do 1512, jajačka do 1528.

LIT.: Vj. Klaić, *Poviest Bosne do propasti kraljevstva*, Zagreb 1882; K. Jireček-J. Radonić, *Istorija Srba*, I.—IV., Beograd 1923; Ć. Truhelka, *Državno i sudbeno ustrojstvo Bosne u doba prije Turaka*, Glasnik zem. muzeja XIII., Sarajevo 1901; M. Wertner, *Beiträge zur bosnischen Genealogie*, Vjesnik zem. arkiva VIII., Zagreb 1906; Vl. Mažuranić, *Prinosi za hrvatski pravno-povjestni rječnik*, s. v. *ban*. J. Š-k.

5. Naziv b. susreće se i inače. Po primjeru Hrvatske (Slavonije) i Bosne nastali su u 13. st. novi banati u ugarskim pograničnim krajevima na jugoistoku u Maloj Vlaškoj do rijeke Olte (Rumunjska) i u Mačvi (sjevernoj Srbiji). Prvi od njih, prozvan Severinski (Zewriensis — danas Turn Severin na Dunavu), osnovan je 1233 kao krajište prema Tatarima i Bugarima. Među banovima ističe se Ivan Hunjadi (1439). Drugi banat, mačvanski, osnovan je 1254 za obranu protiv Srba. Premda se jednom prilikom (1272) spominje posebni ban u oblastima Kučevu i Braničevu, na istok od Mačve (banus de Kuchou et Boronch), ipak su mačvanski banovi upravljali redovno još i spomenutim krajevima. Kada je Ludovik I. zavladao privremeno Vidinom (1365—1369), predao je upravu nad tom oblašću »banu Bugarske«.

Kod turskih pisaca postao je izraz ban oznakom za vojvodu. Pišući o bitki na Kosovu polju 1448 Ašik-paša Zade navodi ove vojvode Janka Hunjadija: »Jedno bijaše Leh ban, drugi Čeh ban, jedan opet sin Lik(aj) bana, a drugi Sukjulet ban«. Upotreba riječi ban je kod Turaka vrlo



(Foto Gj. Szabo)
NEGDAŠNJI BANSKI DVORI U ZAGREBU

česta, pa i ondje, gdje prvobitno nije bila poznata, kao na pr. u Bugarskoj.

LIT.: Gl. Elezović, *Turski izvori za istoriju Jugoslovena*, Brastvo, XXVI., 1932. J. Š-k.

U Dubrovniku bio je b. knežev pouzdanik. On je sudio u pograničnim županijama i zaklinjao se u pograničnim raspravljanjima za kneza i za svu vlastelu. Spominje se 1243.

LIT.: Jireček-Bogišić, *Statut dubr.*, Monum. hist. iur., sv. 9., Zagreb 1904; *Monum. serbica*, 40, 43. A. D.

U povodu upravnog preuređenja bivše Jugoslavije 1929 uzet je naziv »banovina« za novo stvorene upravne i samoupravne jedinice. → Jugoslavija.

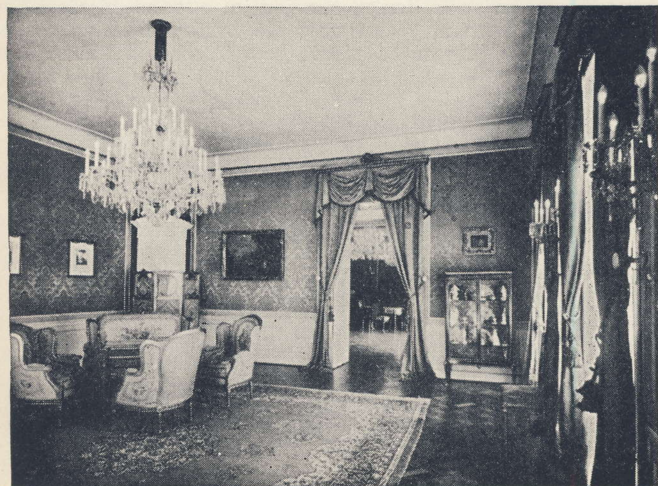
6. Ustoličenje i znakovi banskoga dostojanstva. Ustoličenje (instalacija) bana prastari je pravni akt. Kralj bi odredio svoga izaslanika, redovno biskupa, pred kojim bi ban izrekao prisegu i primio znakove banske sudačke vlasti: žezlo, te vojničke časti: zastavu. Od starijih instalacija spominje se ona Jurja Zrinskoga u Varaždinu 1622, pa Ivana Draškovića u Varaždinu 1732. Od instalacija u 19. st. poznata je ona bana Vlašića (žezlo je sačuvano), pa Hallerova 1842, od koje postoji i prva slika. Najvažnija je bila instalacija bana Jelačića, koja je obavljena 5. VI. 1848, a opisana je u čl. 1. zapisnika prvoga dalmatinsko-hrvatsko-slavonskoga sabora.

Najprije bude ban doveden iz Botinca u Zagreb: bogato narodno odijelo nosio je još samo jednom (prikazano na njegovom spomeniku). Na Katarinskom trgu otvara Mirko Lentulaj, kao najstariji veliki župan (varaždinski), saborovanje, čita reskript kralja Ferdinanda o imenovanju, te se saznaje, da je Haulik određen za kraljeva izaslanika. No kako je on po želji dvora otišao u Beč, zamijenio ga je patrijarh Rajačić. Tri deputacije pod vodstvom biskupa Ožegovića, pakračkog episkopa Kragujevića i karlovačkog Jovanovića dovedu bana, koji održi govor, naglasujući, da je on ban iz naroda. Tada izgovori formulu prisege, koju je *posebni odbor po starinskom uzoru sastavio*, u kojoj obriče vjernost vladaru, čuvanje prava i zakona zemlje, pravedno sudovanje, te obećaje, da ne će nigdje i nikako pristati uz kakvu potajnu družbu. Tada održi govor o svojim namjerama, a Rajačić završi instalaciju pozdravnim govorom. Po običaju dignu bana tri puta u zrak, te mu predadu žezlo i bansku zastavu.

Istu je prisegu izgovorio Šokčević 1860.

Posljednja je instalacija bila baruna Levina Raucha, na dane 7.—9. X. 1869. Opet se stvaraju tri deputacije, da dovedu bana do Černomerca, pa dalje do Zagreba. U povorci je konjaništvo, banski banderij, svi mogući velikaši kao nosači barjaka, a banski barjak nosi Ferd. Inkey iz Rasinje. Jul. pl. Jelačić nosi bansko žezlo. Kao gosti sudjeluju madžarski ministri, a izaslanstva madžarskih županija poljepšavaju tu ceremoniju, koja se svršava sječenjem vola i predstavom u gradskom kazalištu. Bila je mala krunidba, ali to je bila posljednja priredba te vrste.

Zastava s posljednje instalacije sačuvana je u Muzeju grada Zagreba: na teškoj crvenoj svili izvezen je bogato grb Hrvatske, Slavonije i Dalmacije; s druge je strane grb obitelji Rauch. Žezlo bogato urešeno tirkizima, figurama Zrinskog i s madžarskim zapisom.

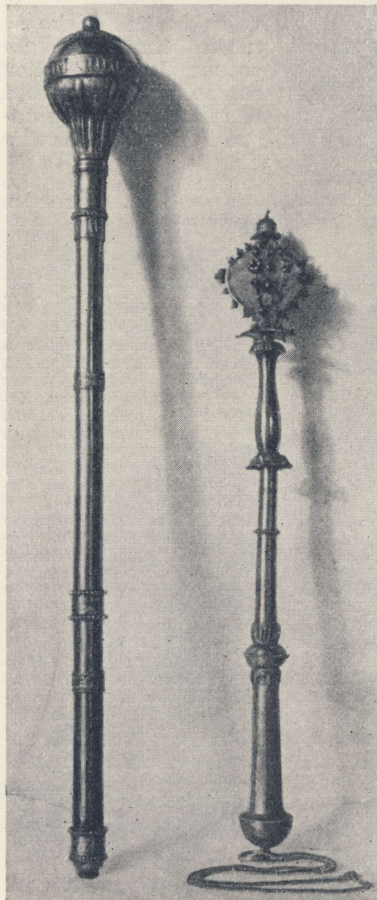


(Foto Firšt, Zagreb)

SALON U BANSKIM DVORIMA U ZAGREBU

LIT.: Vl. Mažuranić, *Prinosi za pravno-povj. rječnik*, str. 30; Deželić, u Nar. Star., knj. IV., str. 187; Szabo u Nar. Star., knj. XIII. Gj. S.

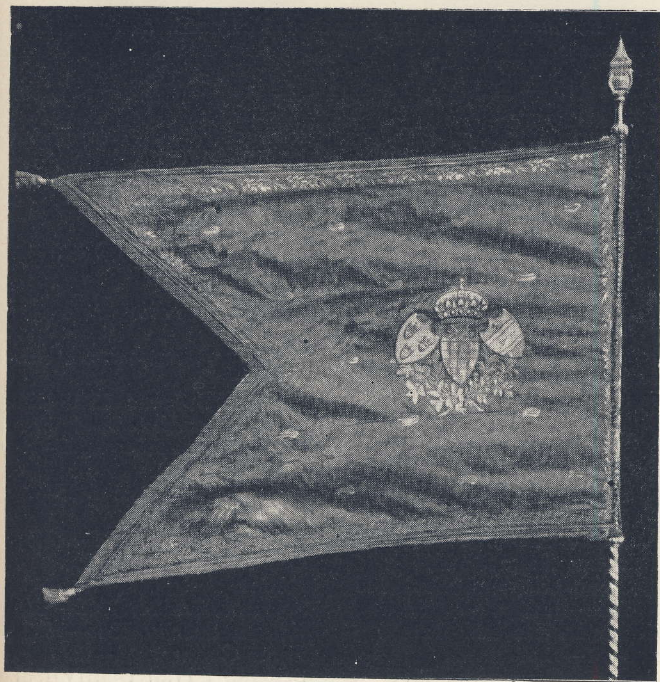
7. Banski dvori. U srednjem vijeku imali su banovi svoju palaču u Zagrebu nedaleko biskupskoga dvora, pa se tradicija o tom sačuvala sve do biskupa Vinkovića, koji spominje položaj te palače još u sredini 17. stoljeća. Kad je stvorena utvrđena varoš na Gričkim Goricama (Gradec), odselili su i banovi gore, ali se ne može odrediti, gdje je mogla stajati banska nastamba. Kasniji banovi stanovali su većinom u svojim palačama (bili su redom velikaši) ili su iznajmili gdje stan. Tako je n. pr. Ivan Erdödy stanovao u Oršićevoj palači, današnjem magistratu, a Gyulay u Jelačićevoj kuriji na Markovu trgu br. 9. Još su 1620 tražili staleži i redovi, da se sisački grad otkupi i preda kao stalna rezidencija banu, ali vojništvo se tome usprotivilo, jer bi to bila »res mali exempli et consequentiae...« »Zemaljsku kuću« imao je Zagreb već odavno, to je kasnija županija na Markovu trgu, gdje je i hrvatska sabornica (iznajmljena od zagrebačke županije). Bila je to prije malena zgrada, a morala je služiti i za županiju i za arkive, za banski i zem. sudbeni stol, a nakon nedovoljne dogradnje i za stan banu. No ban je Nadaždi volio decenijima ostajati u Varaždinu, jer da nema za nj dostojna stana u Zagrebu. Istom 1807 zamisle da prodaju zemaljsku kuću županiji pa da kupe novu palaču. Nakon dugog dopisivanja s dvorom dođe privola krune i nađu se sredstva, te bude kupljena stara palača Antuna Pejačevića, koja je 1803 prešla u vlast baruna Ivana Kulmera. Taj je započeo izgradnju na Markovu trgu, gdje je stajala kapela sv. Uršule, ali je ostavio palaču nedovršenu, kad je umro. Tada to sve prekupi od Kulmerovih nasljednika ban Gyulay, podigne na starom dijelu palače drugi kat, a banski stan prema Markovu trgu izgradi jednokatno, te odredi, da se sve zgrade na Markovu trgu imaju zidati jednokatno zbog malog razmjera trga. I tako se od 1809 preseli u novu palaču ban Gyulay, dok je u krilu bila sabornica (do 1848), a u nadograđenom dijelu prema Kapucinskoj ulici banski stol i zem. sudbeni stol. Arkiv je smješten u prizemlje novoga dijela pod banovim stanom, gdje je ostao do 1913. Odatle je Khuen 1885 poslao neke hrvatske spise natrag u Peštu. Kulmerovi su dobili za svoju gradnju 75.000 for. G. 1837 kupljena je i susjedna kuća Danijela Raucha, gdje su danas prezidijalni uredi, pa je tako dobiven sklop sa dva dvorišta, u kojima su se obavljale »restauracije« županijskog činovništva. Dvorište banske palače s izlazom u nekadašnju Kazališnu ulicu (sada zazidano) bilo je za madžarone, a dvorište nekad Rauchove palače za Ilire. Tako je bilo i na dan 29. VII. 1845, kad su pale srpanjske žrtve. Za Bachova apsolutizma htjedoše podići još jedan kat nad banske dvore, ali se Jelačić tome s pravom usprotivio.



BANSKA ŽEZLA
(Lijevo žezlo bana Šokčevića, desno bana Vlašića)
Zagreb, Hrv. nar. hist. muzej

LIT.: R. Horvat, *Pov. banske palače*, Vjesnik zem. arkiva 1915. Gj. S.

8. Tradicija o banovima. Potkraj 14. st. ili na početku 15. st. unesena je u kartular samostana sv. Petra u Selu, u Poljicima, bilješka o tobožnjem načinu biranja hrvatskog kralja, kada bi kralj umro bez potomka. Pisac se bilješke



ZASTAVA BANA VLAŠIĆA IZ G. 1832
Zagreb, Hrv. nar. hist. muzej

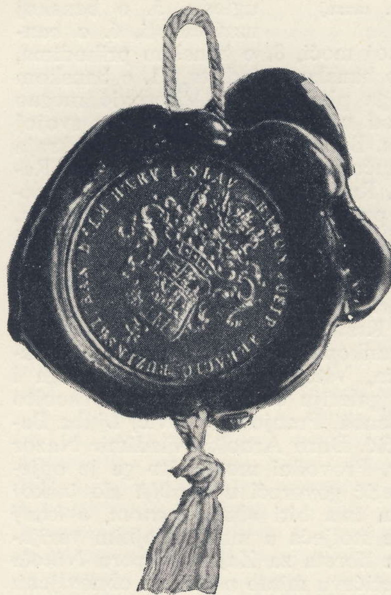
očito poveo za običajem, kakav je u njegovo doba postojao u Njemačkoj (kolegij od sedam knezova-izbornika, prvi put 1257). On tvrdi, da je hrvatskoga kralja biralo sedam banova, i to banovi Hrvatske, Bosne, Slavonije, Požege, Podravlja (Podravoe), Albanije (najjužnijega dijela Dalmacije) i Srijema. Osim toga kaže, da je pravo na bansku čast pripadalo plemenima Kačića, Kukara, Snačića, Čudomirića, Mogorovića i Šubića, dok su ostala davala župane.

Nijedna od tih tvrdnja ne odgovara povijesnim činjenicama. Nema sumnje, da je poticaj za pretpostavku o sedmorici banova dobio pisac iz t. zv. Ljetopisa popa Dukljanina. U njemu se banovi spominju na više mjesta. Vl. Mažuranić ne smatra navedenu bilješku potpuno izmišljenom. On ne isključuje, da je u hrvatskoj državi moglo biti više banova, i dopušta, da nije posve nemoguća ni vijest o načinu, kakvim se popunjavalo ispražnjeno prijestolje. Još je Rački nalazio u bitnosti istinitom vijest ili — kako on misli — predaju o izboru bana iz šest navedenih plemena, pa to i Mažuranić prihvaća kao moguće.

Prema najnovijem mišljenju D. Švoba uperena je ta bilješka protiv madžarskih namjera prema Bosni, u vezi s ispravom kralja Ladislava Napuljskog iz 1406, kojom on potvrđuje granice bosanske države.

LIT.: Vj. Klaić, *Hrvatski bani za narodne dinastije*, Vjesnik zem. arkiva, I., 1899; F. Šišić, *Priručnik izvora hrvatske historije*, Zagreb 1914; Isti, *Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara*, Zagreb 1925; Isti, *Letopis popa Dukljanina*, Pos. izd. Srpske kr. akademije, LXVII., 1928; Vl. Mažuranić, *Prinosi za hrvatski pravno-povjestni rječnik*, s. v. *ban*; D. Švob, *Pripis Supetarskog kartulara: izbor starohrvatskog kralja i popis onodobnih banova*.
J. Š-k.

Tradicija, koja je u vezi s povijesnom uspomenom na hrvatske banove, stvorila je mnogo reprezentativnih ličnosti, koje predstavljaju narodne težnje. Ističu se kao tipovi banova mučenika, vojskovođa, mecena i političkih vođa Pavao Šubić Bribirski, Mladen Šubić Bribirski, Stjepan Lacković, Petar Berislavić, Ivan Karlović, Nikola Zrinski Sigetski, Tomo Erdödy, Petar Zrinski, Josip Jelačić. Pored historijskih oznaka ovilo se oko tih likova i mnogo nehistorijskih crta. Narod nije mogao katkada protumačiti, zašto njegovi miljenici nijesu uspjeli u pothvatima, koje im je on namjenjivao, zato je izmislio o njima svakojake legende. Postoji niz hrvatskih banova, o kojima je nastala priča, da su ih dali ubiti kraljevi ili moćni velikaši. O Ivanu Karloviću pjeva se do najnovijeg vremena, da ga je ubio budimski kralj, a njegova je žena Ana Karlovićka za osvetu ubila budimskoga kralja. O Jurju Zrinskom zabilježio je i sam Vitezović u svojoj *Kronici*, da je otrovan rotkvom. O Nikoli Zrinskom Mlađem govorkalo se i pisalo, da ga nije ubio vepar u Kuršanečkom gaju, nego plaćenik bečkog dvora. Slom bana Jelačića tumači narod još i danas tvrdnjom, da je on otrovan od Franje Josipa. Naprotiv o nekim banovima. kojima je bilo dopušteno, da tlače dugi niz godina hrvatski narod, šaputalo se, da su to bili nezakoniti sinovi habsburških vladara. Mnoge su priče o banovima nastale u vezi sa starim gradinama, dvorcima, crkvama i prirodom. U taj kompleks možemo ubrojiti i priču o Crnoj kraljici. Zlatno doba Like povezao je narod s Ivanom Karlovićem. O banu Kulinu govori se i danas poslovično kao o predstavniku drevnih vremena i najvećega blagostanja. Orbini spominje u djelu *Il Regno degli Slavi*, kako su Bosanci, kad je ljetina dobro ponijela, govorili: Vraćamo se u Kulinove dane. Među stanovnicima Lonjskoga polja čula se do nedavna poslovica: »Dobar kao Kulin«. U narodnoj pjesmi imademo opsežan ciklus hrvatskih banova (→ Narodna pjesma). Glavni su junaci toga ciklusa banovi Derenčić, Berislavići, Karlović, Zrinovići, Erdeljići i Jelačić. Ime ban ostavilo je tragove u prezimenima: Ban, Banac, Banić, Banovac, Banović i t. d. Banićima su bili nazvani sinovi i potomci Pavla Šubića Bribirskoga. I madžarsko prezime Banffy izvodi se od riječi ban. Toponomastika je također pod utjecajem banskog imena, kako svjedoče mjesta i krajevi: Banat, Banija, Ban-brdo, Banstol, Banska Gorica, Banska Kosa, Banski Marof, Banovci, Banovo Polje, Banova Jaruga, Banovačko Brdo, Banjaluka. Naziv banica ili banovac sačuvao se za neki novac do najnovijeg vremena. Opće je poznata dječja igra: »Stjepane bane, otvaraj vrata«. I Hrvati u Abruzzima imadu igru *bani*. Tijekom vremena stao je narod u nekim krajevima označivati imenom ban svakoga višega nosioca vlasti i svakoga gospodina, a u zdravicama se govori i o banu domaćinu. Poznata je osobito Konavoska zdravica, o kojoj je dr. Antun Radić u »Prosvjeti« 1899 napisao: »To je prosto nasljedovanje nekadašnjih običaja u banskim dvorima. Ova je pojava vrlo zanimljiva. Ona je jedan primjer, kako se kultura i njezini oblici rađaju i usavršuju u najvišim društvenim slojevima pa se od njih sve dalje šire ... Narod je sačuvao mnogu starinu nekadašnjega cvijeta svojih prvaka, najviših i najbogatijih slojeva, kako su evo Konavljani sačuvali staroga svoga bana — barem u nazdravici.« P. G.

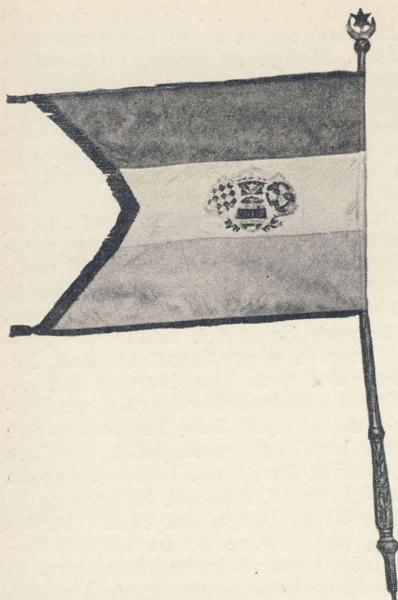


PEČAT BANA JELAČIĆA

Crnogorska tradicija o banovima zabilježena je prvi put u gl. 9. Ljetopisa popa Dukljanina. Tu se pripovijeda, da je kralj Budimir (Svetopelek) razdijelio svoju državu na četiri pokrajine: Zagorje ili Srbiju sačinjavale su Raša i Bosna, a Primorje Bijela Hrvatska (od Duvna do Vinodola) i Crvena Hrvatska (od Duvna do Drača). U svakoj pokrajini postavio je kao svojega namjesnika bana, kojemu je podredio župane i satnike. Bansko ime sačuvalo se u Crnoj Gori, osobito u Nikšićima, Bjelopavlićima, Piperima, Bratonožićima i Zećanima. Crnogorska predaja spominje bana Ugrena od Ugrenovića, bana grbaljskog, bana Petra Veljaja, bana Vuka Rvaćanina, bana Lužanskoga i t. d. U narodnim pjesmama i u narodnom govoru u Crnoj Gori daje se naziv ban svakomu vojvodi i uzoritijemu čovjeku, a katkada i samomu knezu i vladici.

LIT.: F. Šišić, *Letopis popa Dukljanina*, Beograd-Zagreb 1928; S. M. Štedimlija, *Tragom popa Dukljanina*, Zagreb 1941; *Srpski etnografski zbornik* XII., XV., XVII., XXVII. i XXXIX.; P. Šobajić, *Nikšić*, Beograd 1938.
S. M. Š.

9. Znanosti i književnosti dali su hrvatski banovi veliko obilje motiva, pobuda i tema. U starijim hrvatskim rječnicima upotrebljavaju se za bana najčasniji nazivi: »banus, prorex, najvekši pod kraljem vugerskem horvatskoga, slovinskoga i dalmatinskoga kraljevstva ladavec i zapovednik« (Belostenec); »ban, prorex, banus, praefectus regni« (Jambrešić) i t. d. Pišući o hrvatskoj povijesti stali su historičari prema sukcesiji banova i prema kolebanju nji-



ZASTAVA BANA ŠOKČEVIĆA
Zagreb, Hrv. nar. hist. muzej

hove vlasti obrađivati čitavu povijesnu građu. Najdosljednije je to proveo Juraj Rattkay, kod kojega se i po formi i po sadržaju vidi, da je sudbina hrvatskoga naroda i kraljevstva bila uglavnom sudbina hrvatskih banova. Vremenom se oko banova usredotočilo toliko problema, da ih je morala rješavati posebna disciplina, koju je Vitezović nazvao *banologijom* u svojoj pravno-povijesnoj studiji *Pauli Ritter Equitis Aurati Banologia seu de Banatu Chorvatiae.* U 11 glava raspravlja Vitezović 1. o imenu bana, 2. o starini bana, 3. o banskom dostojanstvu, 4. o banskom ugledu, 5. o banskoj uzvišenosti, 6. o banskom naslovu, 7. o banskoj moći, 8. o banskim prihodima, 9. o banskom novcu, 10. o banskom sjedištu, 11. o banskom opsegu i diobi. Na mnoga pitanja nije Vitezović mogao odgovoriti. Kritičniji je od njega Josip Mikoczy u svojoj povijesti hrvatskih banova. Banologija je obrađena do kraja istom u 19. i 20. st. u naučnim radovima Kukuljevića, Račkoga, Smičiklasa, Klaića, Rudolfa Horvata, Šišića, Dabinovića i drugih historičara i pravnika. U pjesmama, romanima, novelama i u crticama prikazivali su hrvatske banove mnogi književnici odabirući za obradbu osobito rado velike likove iz vremena Pavla Šubića i njegovih sinova iz 25-godišnjega pokreta proti kraljici Mariji, palatinu Gorjanskom i kralju Žigmundu, iz vojevanja Krste Frankopana, iz opsjedanja grada Sigeta, iz zrinsko-frankopanske urote i t. d. Pored starijih pjesnika Karnarutića, Vitezovića, Petra Zrinskoga i Kačića stvorili su čitavu galeriju banskih portreta osobito Mirko Bogović, August Šenoa, Franjo Marković, Ljuba Babić-Gjalski, Eugen Kumičić, Đuro Arnold, Vladimir Nazor i Milutin Cihlar-Nehajev. Provodni motiv, što ga je opjevao već Vladislav Menčetić govoreći u *Trublji slovinskoj* o Petru Zrinskom, da on ima biti *»ban imenom, a kralj dilom«*, ponavljao se više stoljeća u mnogobrojnim varijacijama sve do Badalićeva libreta za Zajčevu operu *Nikola Šubić Zrinski*, gdje Menčetićevu misao nalazimo obnovljenu u stihu: *»Hrvatu ban je kralj«*. U lirici je najplastičniji spomenik hrvatskim banovima postavio A. G. Matoš spjevavši sonet *Pri sv. Kralju*, koji se završuje riječima: *»I dok je srca, bit će i Kroacije«*.

P. G.

10. Imena hrvatskih banova.

1. Banovi jedinstvene Hrvatske:

Pribina oko 970
Godemir oko 1000
Gvarda (Varda) oko 1020
Božetjeh oko 1030
Stjepan (protospata) oko 1040
Gojko 1059—1069
Zvonimir 1070—1073
Petar 1074
Ugrin 1107
Kledin (Klaudije) 1116—1117
Aleksije oko 1130
Beloš 1142—1157
Apa 1158
Beloš 1163
Ampud 1164—1176
Dionizije 1181—1183
Suban 1183—1185
Kálán 1190—1193
Dominik 1194—1195
Andrija 1198
Nikola 1199—1200
(Benedikt 1199—1200)
Martin Hontpázmán 1202
Hipolit 1204
Merkurije 1205—1206
Stjepan 1206—1207
Bank (Benedikt) 1208—1209
Bertold Andechs-Meranski 1209—1211
Mihajlo 1212
Đula Šikloški 1213
Ohuz 1213—1214
Ivan 1215
Poža 1216
Bank (drugi put) 1217—1218
Đula (drugi put) 1219
Ohuz (drugi put) 1220—1222
Šalamon 1222—1224
Mihajlo 1224

2. Bosanski banovi iz porodice Kotromanića (spomen u vrelima):

Borič 1154—1163
Kulin 1180—1203
Stjepan (navodi se 1236 kao mrtav)
Matej Ninoslav 1233—1249
Prijezda I. 1240 i 1255—1287
Prijezda II. s bratom Stjepanom 1290
Stjepan sâm 1290—1302 († 1310?)
Stjepan (Stipoš) Kotromanić 1322—1353
Tvrtko I. 1353—1377, oko 1374 s bratom Vlkićem (Vukom)

3. Banovi »Cijele Slavonije« (Totius Sclavoniae):

Aladar 1225
Šalamon 1226
Đula (treći put) 1229—1234
Opoj 1235—1238
Nikola 1240
Dionizije od plem. Türje 1241—1245
Ladislav od plem. Kán 1245
Ratislav Halički 1247
Stjepan od plem. Gutkeled 1248—1260
Roland od plem. Ratold 1261—1267
Henrik Gisingovac 1267—1270
Joakim Pektar 1270—1272
Mojs 1272
Matija Čak 1272—1273
Pécz od plem. Dionizova 1274—1275
Ivan Gisingovac 1275
Toma od plem. Hontpázmán 1275—1276
Ivan Gisingovac 1276—1277
Nikola od plem. Gutkeled 1278—1279
Nikola Gisingovac 1279—1281
Petar Pakrački 1281—1283
Radoslav Babonić 1290—1293
(Henrik Gisingovac 1291)
Jakov Kopas 1298—1299
Ladislav od plem. Ratold 1300
Henrik Gisingovac 1301—1309
Stjepan Babonić 1310—1316
Ivan Babonić 1316—1322
Nikola Omodejev 1322—1324
Mikac Mihaljević 1325—1343
Nikola Bánffy 1343—1345
Leustahije Ratold 1356—1361
Stjepan Kaniški 1362—1366
Nikola Széchy 1366—1368
Petar Cudar 1368—1380
Stjepan i Ivan Bánffy 1381—1385
Ladislav od Lučenca 1387—1389
Detrik Bubek 1389—1392
Ladislav Petrov 1392
Detrik Bubek 1394—1397
Pavao Čupor 1412—1415
David Lacković 1416—1418
Dionizije Marcali 1419—1421
Herman Celjski 1423—1435
Matko Talovac 1436—1444
Fridrik i Ulrik Celjski 1445—1454
Ulrik Celjski 1454—1456
Ivan Marcali 1457
Ivan Vitovec i Nikola Iločki 1457—1463
Ivan Thuz od Laka 1468—1469
Ivan Česmički 1469—1470
Ivan Ernušt 1473—1476

4. Hrvatsko-dalmatinski banovi:

Vojink 1225
Valegin 1226
Stjepan 1243—1251
Butko 1259
Pavao Bribirski 1273—1312
Mladen Bribirski 1312—1322
Ivan Ćuz 1356—1358
Nikola Széchy 1358—1366
Konja Széchényi 1366—1367
Emerik Lacković 1368
Šimun Mauricijev 1369—1371
Karlo Drački 1371—1376
Nikola Széchy 1377—1380
Emerik Bubek 1380—1383
Stjepan Lacković 1383—1384
Toma od Sv. Jurja 1384—1385
Ladislav od Lučenca 1387
Dionizij od Lučenca 1387—1389
Ivan 1389—1392
Nikola Gorjanski 1392
Butko Kurjaković 1394
Nikola Gorjanski 1394—1397
Pavao i Ivan Kurjaković 1410—1411
Petar de Alben 1412—1419
Albert de Ungh 1419—1426
Nikola Frankopan 1426—1432
Ivan i Stjepan Frankopani 1434—1436
Stjepan Frankopan 1437
Perko Talovac 1438—1453
Ladislav Hunyady 1453
Pavao Špirančić 1459—1463
Damjan Horvat 1473—1476

5. Hrvatsko-dalmatinsko-slavonski banovi:

Nikola Bánffy 1345—1346
Nikola Széchy 1346—1349
Pavao Ugal 1350
Stjepan Lacković 1351—1352
Nikola Bánffy 1353—1356
Ivan odPališne 1386—1391
Ivan Krčki 1392—1393
Nikola Gorjanski 1397—1402
Ladislav Grđevački 1402—1404
Pavao Bessenyö 1404
Pavao Pecz 1404—1406

Herman Celjski 1406—1408
Emerik Zapoljski 1464—1465
Ivan Thuz od Laka 1466—1467
Blaž Podmanicki 1470—1472
Damjan Horvat 1472—1473
Andrija Bánffy 1476—1477
Ladislav od Egervára 1477—1481
Blaž Podmanicki 1482
Matija Gereb 1483—1489
Ladislav od Egervára 1489—1493
Emerik Derenčin i Ivan Bot 1493
Ladislav Kaniški 1493—1495
Ivaniš Korvin 1495—1498
Juraj Kaniški 1498—1499
Ivaniš Korvin 1499—1504
Franjo Balassa de Gyármáth 1505
Andrija Bot 1505—1507
Marko Mišljenović 1506—1507
Juraj Kaniški i Ivan Ernušt Čakovački 1508—1509
Andrija Bot 1510—1511
Emerik Perényi 1512—1513
Petar Berislavić 1513—1520
Ivan Karlović 1521—1524
Ivan Tahi 1524—1525
Franjo Batthyány 1525—1531
Ivan Karlović 1527—1531
Tomo Nádasdy 1537—1539
Petar Keglević 1537—1542
Nikola Zrinski 1542—1556
Petar Erdödy 1557—1567
Frano Frankopan Slunjski 1567—1572
Juraj Drašković 1567—1576
Gašpar Alapić 1575—1577
Krsto Ungnad 1578—1583
Tomo Erdödy 1584—1595
Gašpar Stankovački 1595—1596
Ivan Drašković 1595—1607
Tomo Erdödy 1608—1614
Benedikt Thuroczy 1615—1616
Nikola Frankopan 1617—1622
Juraj Zrinski 1622—1626
Žigmund Erdödy 1627—1639
Ivan Drašković 1640—1646
Nikola Zrinski 1647—1664
Petar Zrinski 1665—1670
Nikola Erdödy (1670—1680) 1680—1693
Adam Batthyány 1693—1703
Ivan Pálffy 1704—1732
Ivan Drašković 1732—1733
Josip Eszterházy 1733—1741
Karlo Batthyány 1742—1756
Franjo Nádasdy 1756—1783
Franjo Eszterházy 1783—1785
Franjo Balassa de Gyármáth 1785—1790
Ivan Erdödy 1790—1806
Ignjat Gyulay 1806—1831
Franjo Vlašić 1832—1840
Franjo Haller 1842—1845
Josip Jelačić 1848—1859
Ivan Coronini 1859—1860
Josip Šokčević 1860—1867
Levin Rauch 1868—1871
Koloman Bedeković 1871—1872
Ivan Mažuranić 1873—1880
Ladislav Pejačević 1880—1883
Dragutin Khuen Héderváry 1883—1903
Teodor Pejačević 1903—1907
Aleksandar Rakodczay 1907—1908
Pavao Rauch 1908—1910
Nikola Tomašić 1910—1912
Slavko Cuvaj 1912—1913
Ivan Skerlecz 1913—1917
Antun pl. Mihalović 1917—1918.

BAN, 1. fra Danijel, ✻ Kreševo 21. X. 1857, † 14. IX. 1939, bosanski franjevac, profesor, neumoran kulturni i nacionalni radnik.

BIBL.: *Evangelium quartum* (1887); rukopisna kronika s mnogim dragocjenim podacima za povijest njegova zavičaja.

LIT.: R. Drljić, *Dr. Fra Danijel Ban*, Franjev. Vijesnik, 1939. St. P.

2. Đuro, svećenik i književnik iz Perasta, živio u 18. st. Prve je nauke izučio u Dubrovniku, a kasnije u Mlecima. Bavio se pjesništvom i napisao je dosta pjesama na hrvatskom i na talijanskom jeziku. S talijanskoga je preveo Metastazijev igrokaz *Temistokle*.

LIT.: Vulović, *Prvi Program c. k. Real. i Vel. Gimnazije u Kotoru za šk. g. 1872—73.* A. Mi-ć.

3. Franjo, ✻ Zagreb 1839, † Budimpešta 1873, glumac i pjevač. Nastupio prvi put 1863 kao Leicester u *Mariji Stuart*. Kasnije učio pjevanje na konzervatoriju u Pragu. Od 1869 ponovno glumio u Zagrebu. Umro u zavodu za umobolne. S. B.


MATIJA BAN

4. Matija, ✻ Dubrovnik 4. XII. 1818, † Beograd 14. III. 1903, književnik, političar i publicist. Srednju školu učio je u Dubrovniku, 1836 stupio je u franjevački red, ali ga je brzo napustio. Zatim je otputovao na Istok, bio učitejl talijanskog jeziku u Brusi i Carigradu, slušao predavanja iz vojničkih nauka i francuskoj školi na otoku Halki. God. 1844 došao je u Beograd, gdje je 1845 postao odgojitelj kćeri kneza A. Karađorđevića. U Beogradu je bio vještak za vanjsku politiku, osobito za pitanja odnosa na Balkanu, a srpska ga je vlada slala u posebnim političkim misijama u Srijemske Karlovce, Zagreb, Cetinje. G. 1850 postao je profesor francuskog jezika na beogradskom liceju, a 1861 šef presbiroa. Na tom je mjestu ostao do umirovljenja 1880. Za svoje književne i publicističke radove odlikovan je više puta, postao je član beogradskog Učenog društva, tajnik Srpske kraljevske akademije i član zagrebačke Akademije i više stranih učenih društava.

Ban je bio vrlo radišan čovjek; svoje je sposobnosti okušao na mnogim područjima javnoga rada. Počeo je pisati vrlo mlad. Ispočetka je pisao lirske pjesme, da za kratko vrijeme prijeđe na dramu. Što u Dubrovniku, što u Carigradu napisao je četiri drame na talijanskom jeziku: *Il terremoto di Ragusa*, 1835; *Dobroslavo*, 1836; *Fingallo*, 1837, i *Moscovita*, 1839. Prve tri drame je spalio, a četvrtu je štampao u Carigradu 1839. Između ovih mladenačkih drama i drama na domaćem jeziku Ban je pjevao lirske pjesme. U osnovi slabo lirski raspoložen dao je nekoliko boljih ljubavnih lirskih pjesama posvećenih nesuđenici Marici. Pjesme je izdao u dvije knjige pod imenom: *Različne pjesme*, I. 1853, II. 1861.

BIBL.: U dramskoj književnosti Ban je bio vrlo plodan. Napisao je 14 drama: *Mejrima ili Bošnjaci*, 1847, štampana u Novom Sadu 1851 (u Zagrebu izvedena 1855); *Miljenko i Dobrila*, 1850; *Smrt kneza Dobroslava*, 1851; *Smrt Uroša V. ili Posljednji Nemanjići*, 1857; *Kralj Vukašin*, 1857; *Car Lazar ili Propast na Kosovu*, 1858; *Cvijeti Srpske*, dvije drame: *Takovski ustanak i Uskrs srpske države*, 1865; *Vanda*, 1868; *Kobna tajna*, 1869; *Marta Posadnica*, 1871; *Marojica Kaboga*, 1879; *Jan Hus*, 1879, i *Knez Nikola Zrinjski*, 1888.

Uz ovaj obilni rad on je pisao kao publicist o mnogim političkim pitanjima: *Pravo srpskog naroda u turskom carstvu*, 1856; *La question macédonienne*, 1887; *Réorganisation politique de l'Orient sur la base de l'équilibre des races*, 1878; *Pogledi na radnju hrvatskog sabora*, 1865; *Kako i zašto Južni Sloveni valja da stupe za svoju obranu*, 1866. Pisao je također i o pitanjima prosvjetne politike kod Srba, a kao odgojitelj kćeri kneza Aleksandra Karađorđevića kanio je izdati jednu cijelu pedagoško-poučnu enciklopediju, od koje su tri knjige štampane (*Vaspitatelj ženski*, I.—III., Beograd 1847). Etičko-nacionalnu svrhu imale su njegove *Moralne i političke iskrice*, 1888. Napokon, kao negdašnji slušač vojničkih nauka. Ban je napisao i prvu knjigu o novoj strategiji kod Srba, *Osnove ratne*, 1848. Ban je mnogo pisao. Njegov književni rad nema osobite vrijednosti. U svoje vrijeme, drame su mu postigle znatan uspjeh. *Cjelokupna djela* M. Bana izdala je Srpska kraljevska akademija, Beograd 1889—1892.

LIT.: A. Veber, Neven, 1852; Sv. Vulović, Otadžbina, I., 1874; L. Kostić, *Šekspir i . . . Matija Ban*, Otadžbina, II., 1875; S. Pjerlotić, *Sulla vita e sulle opere di Mattia Ban*, Zagreb 1881; J. Bošković, Glasnik srpskog učenog društva, 65., 1886; P. Popović, *Matija Ban i njegov književni rad u Dubrovniku*, SKG 1903; J. Skerlić, *Omladina i njena književnost*, Beograd 1906; K. Lucerna, *U spomen Matije Bana Dubrovčanina*, Ljetopis Akad. za 1906, Zagreb 1907. M. U.

5. Mitrofan, ✻ Grbalj (Boka Kotorska) 1841, † Cetinje 30. IX. 1920, posljednji autokefalni arhiepiskop cetinjski i mitropolit Crne Gore, Brda i Primorja. Prešao u Crnu Goru 1869 i kao arhimandrit manastira Morače 1877 odlikovao se u bojevima s Turcima. G. 1884 izabran je za crnogorskog mitropolita i zavladičen u Petrogradu 18. IV. 1885. Stekao je mnogo zasluga za reorganizaciju svoje mitropolije: uredio je crkvene sudove, odijelo i plaće svećeničke. Radio je i na podizanju prosvjete i duhovne kulture u svome narodu. Štampao je i nekoliko književnih djela s područja duhovnog pastirstva. R. G.

6. Nikola, ✻ Dubrovnik 1736, † Dubrovnik 1815, zadnji dubrovački nadbiskup. Naslijedivši Vjekoslava Spagnolettija (1792—1800), položio zakletvu Dubrovačkoj republici, zatim Napoleonu i caru Franji I. Iza njegove smrti ostaje nadbiskupska stolica prazna do 1830. Bulom Locum S. Petri od 30. VII. 1828 ukinuta je dubrovačka nadbiskupija i metropolija, te ustanovljena biskupija, s kojom su in perpetuum sjedinjene biskupije korčulanska i stonska. Prvi je biskup dubrovačke biskupije Antun Giuriceo (1830—1842), rodom s Krka. T. M.

7. Slavan, ✻ Zagreb, † Zagreb 11. I. 1884, brat Franje B. i Hedvige, vjerenice Lisinskoga, hrvatski glumac, učenik Josipa Freudenreicha. Glumio je u starom kazalištu od 1864. Nastupao je u dramama, operetama i operama. Bio je velik talenat, ali neizrađen i neobuzdan. Umro je duševno bolestan. S. B.

BANAC, Božo, ✻ Dubrovnik 13. III. 1883. Kao sin pomor. kapetana i brodovlasnika otišao je u ranoj mladosti u Englesku, da svoju naslijeđenu nadarenost za pomorstvo u svjetskom središtu pomorsko brodarskih poslova još više usavrši. Kao zastupnik nekih stranih i domaćih brodovlasnika dao je nov zamah razvoju domaće trgovačke mornarice. Suvlasnik je društva *Atlantska Plovidba Ivo Račić.* Njegovim nastojanjem dolazi 1924 do osnutka parobr. društva »Jugoslavensko-amerikanska Plovidba«, u kojem sudje-

luju hrvatski iseljenici, kao Nikola Mihanović, Pasko Baburizza i Frano Petrinović, a B. je stručno upravljao iz Londona tim novim poduzećem. Fuzijom tog društva sa Atlantskom Plovidbom 1929 osnovano je parobr. društvo Jugoslavenski Lloyd, koje je do početka ratnih događaja 1939 posjedovalo brodovlje od 110.690 br. reg. tona. B. je suvlasnik i glavni ravnatelj toga parobr. društva, koje je izvanrednom vještinom doveo na uzornu visinu, a sudjeluje u kapitalu i vodstvu također i u drugim brodarskim poduzećima. B. je jedini strani brodovlasnik, koji je stalni član uprave Lloyd's Register of Shipping u Londonu. A. P.

BANACH, Stefan, ✳ Krakov 30. III. 1892, profesor sveučilišta u Lavovu, jedan od vodećih poljskih matematičara. Uspješno se bavi funkcionalnom analizom i srodnim pitanjima (»Banachovi vektorski prostori« i t. d., isp. M. Fréchet, *Les espaces abstratis,* Pariz 1928), pa je za ta područja osnovao i uređivao internacionalni matematički časopis Studia Mathematica (I.—IX., Lavov 1929—1939). Glavno mu djelo *Théorie des opérations linéaires,* Varšava 1932, čini 1. sv. u kolekciji Monografje Matematyczne, kojoj je on jedan od osnivača. Đ. K.

BANALAČKI je tajni jezik panalbanskih riječi, kojim su se u Bosni poglavito služili *dunđeri* iz kotara Srebrenice, t. j. majstori zidari i graditelji.

LIT.: I. Grđić Bjelokosić, *Banalački (radnički, dunđerski) jezik,* Glasnik zem. muzeja, 1900. H. K.

BANALNOST (franc. banal »svagdašnji, prosječan«) nastaje uvijek, a osobito u književnom stilu, kad se čovjek služi takvim izrazima i čitavim izražajnim sredstvima, koji su dugotrajnom upotrebom postali preobični (vulgarni), tako da više ne postizavaju željena efekta.

BANANA, lučki grad sa 1000 stanovnika na pješčanom poluotoku ušća rijeke Konga. Njegova dobro zaštićena duboka i prostrana luka glavno je stovarište za belgijsku koloniju Kongo. Ima po jednu englesku, francusku, portugalsku i više nizozemskih faktorija, sudište, nekoliko konzulata, meteorološku i bežičnu stanicu.



BANANA

BANANA je rašireno ime tropskog biljnog roda *Musa* iz tropske porodice bananovki. To su veličanstvene, palmama slične zeljaste biljke, drvolike vanjštine s nepravim deblom, koje je sastavljeno od samih međusobno tijesno priljubljenih lisnih rukavaca, a nosi na vrhu skup velikih duguljastih listova; stariji među ovima imaju redovno na poseban način razderane plojke. Cvjetna se os diže po središnjoj šupljini prividnog debla sve do vrha, gdje se među listovima pojavi viseći klas trimernih, zigomorfnih cvjetova sa podraslim plodnicama. Iz potonjih razvijaju se mesnati plodovi (bobe), koji su kod većine kulturnih odlika bez sjemenaka; stoga se banane razmnažaju u kulturi već od davnine korijenovim sađenicama. Najpoznatija je vrsta *M. paradisiaca* L. Njezina se kulturna podvrsta *M. sapientium* O. Kuntze gaji u svim tropskim krajevima radi poznatih plodova, koji se mnogo cijene kao voće (»banane«). U Evropi kultiviraju se pored ove još i neke druge vrste (na pr. *M. ensete* J. F. Gmel.) kao uresne biljke po nasadima i vrtovima. S. H-ć.

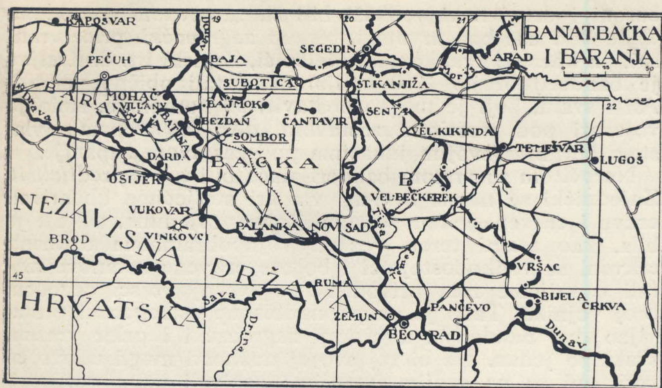
B. je u modernoj ishrani vrlo važno voće. Noorden je preporučivao b. za hranu dijabetičara, nefritičara i kod kostobolje (arthritis). Czerny je uveo banane u dječju dijetu. Oljuštena banana ima nemsku vrijednost 1, a bjelančevinsku samo ½ (→ nem). Celulozna supstanca iznosi samo 1%, a k tome je vrlo nježna; stoga uzrokuje osobito kod malene djece začepljenost. E. M.

BANANOVKE (*Musaceae*) su tropska biljna porodica iz reda *Scitamineae* (→ jednosupnice), kojoj pripadaju dijelom drvolike zeleni velikih dimenzija (na pr. rod banana, v.), dijelom prava drveta. Te biljke imaju često goleme cvatove u obliku klasa ili metlice. Jednospolni ili dvospolni, zigomorfni cvjetovi imaju vjenčiću slično ocvijeće iz 6 listova, 6 prašnika (jedan razvijen katkad kao staminodij) i iz 3 plodnička lista sastavljen tučak sa trogradnom, podraslom plodnicom. Plod je tobolac ili boba, a sjemenke imaju endosperm i perisperm, a kod nekih i arilus. Osim već spomenutog roda banana idu ovamo još na pr. kapska vrsta *Strelitzia Reginae* Ait. te srednjoamerička i južnoamerička *Heliconia Bihai* L., koje se obje u izvantropskim područjima često kultiviraju u staklenicima. Vrlo je znamenito i t. zv. »drvo putnika«, *Ravenala madagascariensis* Sonner. iz Madagaskara, kod kojega se u lisnim rukavcima sabira voda, upotrebljiva za piće. S. H-ć.

BANAŠEVIĆ, Nikola, ✳ 14. II. 1895, kao profesor romanske filologije na filozofskom fakultetu u Skoplju bavio se proučavanjem narodne, naročito epske poezije i istraživao veze između naše i francuske narodne epike.

BIBL.: *Kosovski ciklus i Chansons de geste; Ciklus Marka Kraljevića i odjeci francusko-italijanske viteške književnosti.* M. P.

BANAT zaprema jugoistočni dio Panonskoga nizozemlja između Moriša, Tise i Dunava zajedno s Banatskim gorjem u južnim Karpatima. Njime protječe Temeš, koji se izlijeva u Dunav kod Pančeva, i Begin kanal, koji spaja gradove Temešvar i Veliki Bečkerek. Veći zapadni dio B. pripada velikoj nizini srednjega Podunavlja, a manji istočni je ispunjen Banatskim gorjem (1440 m). Stanovništvo je rijetko jedino na Deliblatskoj pješčari između Alibunara i Pančeva. U plodnoj nizini rode žitarice (pšenica i kukuruz), duhan i lan, voće i povrće, a znatno je također stočarstvo i svilarstvo. Šumovito gorje daje rude i ugljen (Steierdorf, Rešica), a prisojni pristranci gorja prema nizini pokriti su vinovom lozom (Lugoš, Vršac, Bijela Crkva). Slika stanovništva je po narodnosti vrlo šarena. Naseljenje je od reda novo, od par stoljeća, poslije izgona turske vlasti, Uglavnom žive Madžari na *SZ*, Nijemci (t. zv. Švabe), na *SI* i u rudarskim mjestima, Rumunji u gorju na *I*, Slovaci na *Z*, Srbi na *JZ*, a ima i Hrvata, Bugara i svagdje Židova. B. je bio pod Turcima 200 godina, poslije toga pod vojnom upravom do vremena Marije Terezije, a u manjem dijelu sve do 1873, tako da je sav B. bio izravno u sklopu ugarske države samo nekoliko decenija do svršetka prošloga svjetskog rata, kad je mali zapadni dio uz Tisu i Dunav s površ. od 9.776 km² pripao bivšoj Jugoslaviji, a veći istočni dio Rumunjskoj. Gradovi blizu Tise, Veliki Bečkerek (35.000 stan.) i Velika Kikinda (30.000), naliče na velika sela, a ostali su gradovi srednjoevropskoga tipa. Među njima je najtipičniji Temešvar (95.000), nekadašnja tvrđava i glavni grad Vojne krajine. Na prelazu nizine u gorje nižu se napredna trgovišta, od kojih su glavna Lugoš na Temešu (25.000), Vršac (30.000) i Bijela Crkva (10.000), a na ušću Temeša u Dunav leži Pančevo (25.000), nasuprot Smederevu Kubin i na početku dunavskoga prodora Bazijaš.



Mladotercijarno tlo pokrivaju diluvijalni slojevi eolskog podrijetla i aluvijalni nanosi golemih vodenih masa, koje su se iscijedile Dunavom iz Panonske kotline prema Crnome moru. Zemlja ima obilje humusa i svuda je plodna izuzevši neke pješčare i močvarne krajeve, u kojima je česta i barska glina i ilovača sa sodom, što čini tlo oporim i teško obradivim. Podneblje je kontinentsko s jakim oprekama između ljetne žege i zimske studeni s mnogo mrazova. U južnim krajevima znade kadgod skočiti toplina na 42° C. Količina vodenih oborina nije velika ni svuda podjednaka. U srednjem dijelu iznosi godišnje najviše 500 mm, a na jugu uz Dunav tek malo više. Najčešći su vjetrovi sa zapadnog kvadranta i sjeverac, a najznačajniji je košava, koja se pojavljuje na mahove, katkada s vrlo snažnim i neugodnim udarcima. Zemlja se obrađuje uzorno najmodernijim poljodjelskim priborom. Prema tomu je povoljan i odličan također žetveni prinos. Znatna je također kultura duhana i šećerne repe, a razvija se i povrćarstvo. Vinogradarstvo je jače u okolici Vršca, Bijele Crkve i u dolini Lugoša. Ondje je znatno i voćarstvo. Stočarstvo je također jedna od važnijih grana privrede. Gotovo se podjednako goje konji, svinje i goveda. Nadaleko je poznata rogata stoka u Čoki, a čuveni su sajmovi konja i stoke u Temešvaru i Lugošu. Jedino se u nizini osjeća oskudica drva. Mnogo se trguje žitaricama (banatska pšenica) i stokom. Trgovina ide plovnim rijekama i dosta gustom željezničkom mrežom. Raskršće prometa je u Temešvaru. Odanle idu pruge na sve strane, na *Z* u Veliku Kikindu, na *J* u Vršac, na *I* u Lugoš i na *S* u Arad, a postoje i na rubovima B. spojne željezničke veze Segedin-Velika Kikinda-Veliki Bečkerek-Vršac-Lugoš i t. d.

U B. ima malo Hrvata, oko 10.000. Oni dođoše u banatsko Podunavlje na prijelazu iz 18. u 19. st. Hrvati iz ličke i modruške županije te iz okolice Petrinje i Gline nastaniše se u Perlezu, Opavi, Starčevu i Borči oko 1765, a 1802 potakne zagrebački biskup Maksimilijan Vrhovac seobu turopoljskih plemića u banatska mjesta Klariju, Keču i Hrvatsku Neuzinu.

LIT.: P. Pekić, *Povijest Hrvata u Vojvodini*, Zagreb 1930; J. Radonitch, *Le Banat*, Pariz 1919. N. Ž.

BANATIT, eruptivna stijena iz skupine diorita. Sastavljen je od plagioklasa i piroksena. Uz ta dva minerala razvio se u nekima još i kremen u većoj ili manjoj količini, pa rogovača (amfibol) i biotit. Strukture je zrnaste i porfirske, a neki su i jedri. B-i su provalili u Banatu kroz t. zv. kaprotinske vapnenjake, koji pripadaju u formaciju jure, pa su prema tome mlađi od te formacije. Neki misle, da su mlađi i od kredne formacije, pa bi se prema tome erupcije magme, uz koje su se razvili b., vršile u doba tercijara. Na dodiru b-a sa vapnjenacima došlo je do razvitka mjestimice veoma bogatih rudnih žila i impregnacija. Prvi ih napominje Bernhardt von Cotta, profesor rudarske akademije u Freiburgu. On se bavio istraživanjem rudnih prilika u Banatu i u sjeveroistočnoj Srbiji, pa se ondje namjerio na niz eruptivnih stijena, koje se vuku kroz Banat zalazeći u sjeveroistočnu Srbiju. Sve je te eruptivne stijene nazvao zajedničkim imenom banatiti (po Banatu).

LIT.: B. Cotta, *Erzlagerstätten im Banat und Serbien*, Beč 1865. F. T.

BANATSKE PLANINE, dio južnih Karpata, protežu se najvećim dijelom u Rumunjskoj zapadno od rijeke Černe-Mehadike, gornjeg toga Tamiša i južno od srednjeg toka Tamiša. Preko Dunava prelaze u planine istočne Srbije, gdje prestaju sjeverno od kotline Homolja. U sastavu B. P. prevlađuju kremeni škriljci, liskunski tinjci, a od *S* na *J* pružaju se mlađe stijene, osobito kredni vapnenjaci. Prema panonskoj ravnici ograničene su rasjedima. Duž rasjeda su izbile eruptivne stijene, za koje su vezane rudne žice. B. P. su ujednačene visine, ali se na njima izdvajaju dva vijenca, kojih se vrhovi spuštaju prema jugu. Na *I* je Semenik sa vrhovima Pjatra (1449 m), Svinjača (1226 m), Kopriva (916 m), a na *Z* niski bregovi Grindul Petrij (368 m), Vršačke Čuke (641 m), Lokva (549 m). Banatske Planine su pod šumom. P. V-ć.

BANCHIERI, Adriano, ✻ Bologna 1567, † Bologna 1634, poznat i pod pseudonimom Camillo Scaligeri, talijanski muzičar i dijalekatski pisac, olivetanski redovnik. Mnogo je pisao, osobito o muzici, i komponirao većinom za crkvu. Autor je komedija i šaljive novele *Scempiaggini e buffonate di Cacasenno*, koja je ne zbog vrijednosti, nego slučajno postala popularna: izdavali su je obično skupa s novelama o *Bertoldu* duhovitog uličnog pjevača (cantastorie) Giulija Cesara Croce-a. To se Banchierijevo djelo toliko sviđalo i kod nas, da ga prevode i izdaju po više puta (s *Bertoldom*, skupa i *Dvorski život Nasradinića* od 1869 do 1915 izašao je u Zadru preko 10 puta; ćirilicom je izašao 1806 u Trstu pod naslovom *Uvelitelne basne Kakasena, sina glupog Bertoldina* u prijevodu Joakima Vujića).

LIT.: L. Torri, *A. B.*, u časopisu Il pianoforte, IX., Turin 1921; P. Kolendić, *Trilogija o Bertoldu u našim prijevodima*, Novo Doba, Split, 1. IV. 1934. M. D-ić.

B. je bio orguljaš i skladatelj, osnivač bolonjske »Accademia de' floridi«, pisac mnogih tiskanih teorijskih djela (naročito iz područja kontrapunkta). Njegove su madrigalske drame, *La pazzia senile* (1598) i dr., zanimljive kao preteče opere, a *Canzoni alla francese a 4 voci per sonar* kao prve uspjele sonatne kompozicije. U nizu mnogobrojnih crkvenih djela značajni su mu *Concerti ecclesiastici* (1595) kao prvi primjeri kompozicija s taktovskim crticama.

LIT.: F. Vatielli, *Il madrigale drammatico e A. B.*, u Arte e vita musicale a Bologna, 1927; A. Schering, *Zur Alternativ-Orgelmesse*, Zeitschrift für Musikwissenschaft, 1935. S. S-i.

BANCROFT, 1. George ✻ Worcester (Massachusetts) 3. X. 1800, † Washington 17. I. 1891, američki historičar i državnik. Studirao je na sveučilištima u Cambridgeu, Göttingenu i Heidelbergu. Neko je vrijeme bio profesorom grčkoga jezika na sveučilištu u Cambridgeu, a zatim osniva vlastitu školu u Northamptonu. Odlazi u Ameriku, gdje je za vlade predsjednika Polka 1845 postao ministar mornarice i utemeljio zvjezdarnicu u Washingtonu i mornaričku akademiju u Anapolisu. Njegovom zaslugom priključene su Kalifornija i Teksas Sjedinjenim državama. G. 1846—49 bio je američki poklisar u Londonu, a od 1868—74 u istom svojstvu u Berlinu. Napisao je povijest Sjedinjenih država (*History of the United States*), koja je izišla u 10 sv. u Bostonu, *History of the Formation of the Constitution of the United States*. Prevodio Goethea, Schillera i dr. njemačke pisce. J. G-c.

2. **Hubert Howe**, ✻ Granville (Ohio USA) 5. V. 1832, † Walnut Creek (Kalifornija USA) 2. III. 1918, američki historičar. Osnovao je u San Franciscu knjižaru i tamo se obogatio. Svoj je imetak utrošio na skupljanje građe za svoje glavno djelo *Native Races of the Pacific States*, koje je izišlo u 5 svezaka (1874—76). To djelo ima prosječnu znanstvenu i književnu vrijednost, no opet u njemu ima mnoštvo vrijednih podataka. Svoju bogatu zbirku dokumenata, karata i knjiga poklonio je kalifornijskom sveučilištu.

BANDA, otočje na istoku Sunda otočju, vulkan Gunung Api, 1511 obreteno od Portugalaca, od 1599 u posjedu Nizozemaca. Žitelji su Alfuri i Ambonezi. M. Š.

BANDARRA, Gonçalvo Eannes, ✻ Trancoso (Beira, sjev. Portugal), † poslije 1556. Bio je postolar, koji je dobro poznavao Bibliju. Njegove *Trovas em ar prophecia*, apokaliptički snovi o budućnosti njegove domovine Portugala, živjele su u narodnoj predaji i poslije njegove smrti i bile neprestano proširivane, a kako su štampane istom 1600, teško je razlučiti pravo od nepravoga.

BANDAŽA → **Povoj.**

BANDELLO, Matteo, ✻ Castelnuovo Scrivia (kod Tortone, onda Lombardija, sada Piemont) oko 1485, † Agen (Lot-et-Caronne, Francuska) 1561, dominikanac, književnik, diplomat, dvoranin, prijatelj mondenskog života, od 1550 do 1555 biskup u Agenu. Proživio je vijek u galantnom društvu po mnogim mjestima Italije i Francuske. U Napulju je na pr. bio štićenik bivše ugarske kraljice Beatrice Aragonske, udovice Matijaša Korvina. Platonske su mu ljubavi inspirirale veliki petrarkistički kanconijer (*Rime*, 1544) i 11 pjesama Lukreciji Gonzagi (*Canti XI*, 1545), a u vezi sa



BANDERIJ GRADA ZAGREBA g. 1869, S ustoličenja bana L. Raucha

zabavama u aristokratskim salonima nastale su njegove brojne novele (*Novelle*, 3 knjige Lucca 1554, četvrta Lyon 1573). B. je najbolji talijanski novelist 16. st., nazvan *il Boccaccio lombardo*, ne samo zbog velikog broja novela (214), nego i zbog njihove književne vrijednosti. Raznolične su po sadržaju: predmeti su im historijski događaji ili starinske legende, bučne epizode ili skromne anegdote iz suvremenog života; ima ih strastvenih, dramatskih, romantičnih, komičnih i razuzdano šaljivih; pred svakom je posveta drugom licu; u njima sudjeluju i suvremene ugledne ličnosti (na pr. Leonardo da Vinci, Machiavelli, Trissino). U tim se jednostavnim i živahnim pripovijestima odrazuje talijansko društvo i duh renesanse sa svijetlim i tamnim stranama. B. priča prirodno, kao da govori, na laku ruku, katkad i lascivno, bez dublje psihološke analize, ali ipak svoje pričanje zna zaodjeti živim slikama, duhovitošću, poezijom. Njegove su se novele čitale ne samo u Italiji, nego su ih prevodili i na francuski (prvi put 1559), na španjolski (1603), na njemački (1819), na engleski (1879). Sujet jedne njegove novele poslužio je Shakespeareu za njegova *Romea i Juliju*.

BIBL.: *Le Novelle*, a cura di G. Brognoligo, I.—V. knj., II. izd., Bari 1928; *Quaranta novelle di M. B.*, a cura di F. Picco, s bibliografijom, Milan 1911; *Il Canzoniere*, con introduz. e note di F. Picco, Turin 1928; *Le più belle pagine di M. B.*, scelte da G. Lipparini, Milan 1929; *Tutte le opere*, a cura di F. Flora, I.—II., Milan 1934—35.

LIT.: D. Morelli, *M. B. novellatore*, Sonrio 1900; E. Masi, *M. B.*, Bologna 1900; T. Parodi, *Poesia e letteratura*, Bari 1916; G. Brognoligo, *M. B.*, Turin 1932; B. Croce, *Poesia popolare e poesia d'arte*, Bari 1933.

M. D-ić.

BANDERIJ je riječ starogermanskoga podrijetla. Narodna skupština i vojska germanska bila je pod naročitom zaštitom boga Ziu, pa su njegovi sveti znakovi, izvješeni poput barjaka na kopljima, pratili vojsku na pohodu i bili simbolima lične prisutnosti božanstva. Zato se b. gotski zvao *bandva* »znak« (signum), pa je iz toga izveden i srednjovjekovni latinski *banderium*. To je značilo isto što i klasični latinski *vexillum*: barjak u prvome redu, napose baš vojnički stijeg, a onda, u prenesenom smilu, i samu momčad pod jednim barjakom, četu koja vojuje pod zastavom *banderiata* (zastavnoga gospodina). Po reorganizaciji se kralja Žigmunda, iz prve polovine 15. st., ugarska i hrvatska vojska dijelila na *banderijalce* (vojnike zastavne gospode), na plemiće, koji su lično vojevali, i na plaćenike (stipendiarii), koje su, prema broju kmetskih dimova, oružala i uzdržavala vlastela. Kralj, kraljica, prelati, državni baroni i drugi neki velikaši bili su zastavnom gospodom. Tako kod nas ban hrvatski, biskup zagrebački, prior vranski, pa knezovi Frankopani, Nelepići, Zrinski i t. d. Kraljev je banderij brojio 1000 konjanika, ostali obično po 400. Ali i svaki, koji je mogao postaviti 50 konjanika, smio je vojevati pod vlastitom zastavom, dok su se ostala vlastela borila sa svojim junacima pod zastavom županije.

Naročitom su vrstom banderijalaca bili t. zv. *predijalisti*. Zajednički su naime hrv.-ug. vladari stoljećima obdarivali crkvu i crkvene ustanove zemljišnim posjedima, o koje je bila, kao realni teret, vezana vojnoobrambena dužnost: crkveni su velikodostojnici i bogate crkvene ustanove morali u vrijeme rata privoditi kraljevskoj vojsci određeni broj vojnika. Tako je na pr. nadbiskup ostrogonski postavljao dva banderija, a biskup zagrebački i prior vranski svaki po jedan. Da bi toj svojoj dužnosti mogli udovoljavati, oni su na svojim imanjima osnivali neku vrst vojničkih beneficija: davali su manje dijelove posjeda (predija) zaslužnima slobodnim ljudima uz dužnost da vrše vojničke službe u slučaju potrebe. Isprva su i svjetovna vlastela imala takvih vojničkih službenika. Ali kad je prestala dužnost privođenja banderija vojsci, svedena je čitava ta ustanova na predijaliste nekolicine crkvenih velikodostojnika i ustanova, tako te su konačno predijaliste imali još samo nadbiskup ostrogonski, biskup zagrebački, pa biskup i kaptol đurski i benediktinski nadopat sv. Martina in Monte Pannoniae. Predijalisti su imali i neke plemićke povlastice: tako nijesu plaćali nikakvih javnih daća, bili su oslobođeni od maltarine i od carine i nijesu trebali primati vojsku na konačenje. Svoja su predija trajno posjedovali i u muškoj lozi nasljeđivali, a ako bi ova izumrla ili bi predijalist počinio zločin nevjere, vraćao se njegov predij nadležnoj crkvenoj ustanovi. Predijalisti nijesu spadali pod nadležnost redovitih zemaljskih sudova, nego su imali svoga naročitog palatina, podžupana, suca i prisežnike, a sporove im je o predijalnim dobrima rješavao oktavalni sud, koji bi crkveni njihov poglavar na to ovlastio. U povodu razrješenja urbarskih odnosa, sredinom prošloga stoljeća, otkupili su i oni svoja predija, pa su postali potpuno njihovim vlasnicima.

M. L-ć.

BANDEROLA, uska traka od papira, koja se stavlja na predmete, opterećene trošarinom te monopolskom ili drugom taksom. Najobičnija joj je upotreba na čvrsto zatvorenim bocama alkoholnih pića, na koja se obično plaća veća trošarina, nego kad se stavljaju u promet u bačvama ili sličnim posudama. Budući da su ovakve boce obično ukusnije opremljene, to se i banderole za takve predmete izrađuju od boljeg materijala, da ne bi kvarile vanjštinu opreme. Na druge predmete stavljaju se banderole lošije izradbe. Na banderolama nalazi se obično naznačeno ime dotične porezne oblasti, datum i oznaka, da je trošarina ili taksa plaćena.

B. L-a.

BANDI, Giuseppe, ✻ 1834, † 1894, talijanski novinar, borac za ujedinjenje Italije u redovima garibaldijevaca, borio se kod Custozze (1866). Osim publicističkih radova izdao je i opis svojih doživljaja u zarobljeništvu: *Da Custozza in Croazia — Memorie d'un prigioniero*, I. izd. Prato 1866; III. izd. Firenca 1904.

LIT.: P. Pancrazi, *Racconti e novelle dell' Ottocento*, Firenca 1939.

M. D-ić.

BANDIĆ, 1. fra Ante, ✻ Goranci u Hercegovini oko 1679, † Omiš 7. III. 1740. Pribjegao s roditeljima 1684 u Potravlje, franjevcem postao u Živogošću, bio profesor filozofije u Udinama, teologije u Splitu, Šibeniku i Budimu. Slavljen govornik, izvanredan pjevač i dobar glazbenik. U omiškom arhivu ostavio više rukopisa.

LIT.: Crnica, *Naša Gospa od Zdravlja*, Šibenik 1939; P. Kolendić, Rad 206.

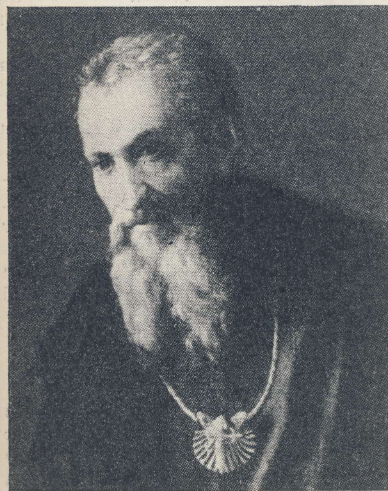
St. P.

2. Danica, ✻ Zagreb 30. IX. 1871, srpska književnica, kći Laze Telečkoga, glumca i dramskog pisca. Napisala je više pripovijedaka i dramskih slika iz dječjeg života (*Tetka Danina knjiga* i dr.).

D. P.

BANDINELLI, Baccio, ✻ Firenca vjerojatno 7. X. 1488, † Firenca 7. II. 1560, talijanski kipar i arhitekt. Porodično mu je ime bilo *de' Brandini*, ali je poslije neovlašteno prisvojio ime stare sienske plemićke porodice Bandinelli. Učitelji su mu bili njegov otac (uvaženi medicejski zlatar Michelangelo di Viviano de' Brandini da Gaiole) i Giovanfrancesco Rustici. Presudno su na nj utjecala čuvena dva kartona Michelangela i Leonarda. U svojoj taštoj samosvijesti stavljao se on u red najznatnijih suvremenih umjetnika. Naročito se pak nastojao takmičiti s Michelangelom, čija je djela oponašao na posve izvanjski način. Uza sve

to B. je veoma zanimljiva umjetnička ličnost na kraju visoke renesanse. Osobito je zamašna njegova kiparska tehnika, u kojoj se stare toskanske tradicije vežu s bravurom baroka. Važnija su B-jeva djela: grupe *Herakla* i *Kaka* (Firenca) i *Adama i Eve* (Firenca, Bargello), *Bakho* (Firenca, Uffizi), kopija *Laokoona* (Firenca, Uffizi), spomenik *Giovannija delle Bande Nere*, oca Cosima I. (Firenca, Piazza S. Lorenzo), osamdeset i osam reljefa s prikazima proroka, apostola i svetaca na korskoj balustradi firentinske katedrale, svetački likovi na grobnim spomenicima Lava X. i Klementa VII. (Rim, kor crkve Minerva) i nekoliko dekorativnih radova za firentinske vrtove Boboli. Kao arhitekt dovršio je od Michelangela započetu crkvu Madonna della Quercia kraj Firence i bio neko vrijeme vrhovni upravitelj radova u firentinskoj katedrali. B. se istaknuo i kao vanredan crtač.


BACCIO BANDINELLI, Autoportret

LIT.: Thieme-Becker, *Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler*, II., Leipzig 1908. A. Sch.

BANDINI, 1. Angelo Maria, ✳ Firenca 25. IX. 1726, † Firenca 1803, talijanski filolog i arheolog. U Rimu je postao svećenik i s kardinalima Passioneijem i Corsinijem radio u vatikanskoj i Corsinijevoj knjižnici. Vrativši se u Firencu postao je knjižničarom tamošnjih najvećih knjižnica (Marucelliana g. 1750 i Laurentiana g. 1756).

BIBL.: *Specimen litteraturae Florentinae saec. XV.*, Firenca 1747—51; *De obelisco Augusti Caesario e Campi Martii ruderibus nuper eruto*, Rim 1750; *Collectio veterum aliquot monumentorum ad historiam praecipue litt. pertinentium*, Arezzo 1752; *Catalogus Codicum manuscriptorum graec., lat. et ital. Bibl. Laurentianae*, Firenca 1764—68; *Bibliotheca Leop. Laurentiana*, Firenca 1791—93; *De Florentina Juntarum typographia*, Lucca 1791.

2. Giovanni, zvan **dell'Opera,** ✳ 1540, † 1600, talijanski kipar. Bio je učenik Bandinellijev. Njegovi su kipovi *sv. Filipa* i *sv. Jakova* u stolnoj crkvi u Firenci, i kip *Graditeljstva* za grobnicu Michelangelovu u crkvi Santa-Croce u Firenci. U.

3. Sallustio Antonio, ✳ Siena (Italija) 10. IV. 1677, † 1760, arciđakon. G. 1737 napisao je djelo *Discorso economico*, štampano poslije njegove smrti (1775). U njemu daje prednost poljodjelstvu pred ostalim privrednim granama, traži slobodu prometa i jedinstveni porez. Po svojim je nazorima prethodnik fiziokrata. Kasnije je postao predsjednik Akademije fiziokrata, koji se pokret u Francuskoj razvio u 18. st. pod vodstvom F. Quesnay-a. Djelo mu je preštampano kasnije u zbirci *Scrittori classici italiani di economia politica*, Parte moderna, I. (Milan 1803). M. I.

BANDINUS, skolastik 12. stoljeća. Sastavio je izvadak (abbreviatio, summa) iz sentencija Lombardovih (Petrus Lombardus), skolastičkog teologa (magister sententiarum), koji se rodio kraj Novare u Lombardiji, a umro 1160 u Parizu.

BANDOENG, grad u zapadnom dijelu Jave na visoravni 715 m visoko. Ima 167.000 stan., od toga 16.000 Evropljana i Eurazijaca. Radi visine ima ugodnu i zdravu klimu, pa služi kao ljetovalište i oporavilište iza boravka u vlažnoj primorskoj klimi. G. 1810 osnovali su ga Nizozemci, a razvio se u posljednje doba kao moderan grad. Ima tehničku visoku školu, različne znanstvene ustanove i veliku tvornicu kinina. U Bandoengu su preseljeni u zadnje doba neki središnji uredi Nizozemske Indije, a postoji namjera, da se iz Batavije preseli onamo cijela kolonijalna uprava. Z. D-i.

BANDROWSKI-KADEN, Juljusz → **Kaden-Bandrowski, Juljusz.**

BANDTKIE, 1. Jan Wincenty, ✳ Lublin 14. VII. 1783, † 1846, poljski pravni historičar, brat historičara, jezikoslovca i bibliografa J. S. B., profesor rimskoga i poljskoga prava te administracije u Varšavi. Izdao je niz rasprava o poljskom pravu, neke i latinski: *De studio iuris polonici dissertatio* (1806), *Ius Culmense* (1814), *Ius Polonicum* (1831). Najvažnija su mu djela: *Historja prawa polskiego* (1850) i *Polskie prawo prywatne* (1851). J. B-ć.

2. Jerzy Samuel, ✳ 1768, † 1835, poljski književni historičar i filolog, pisac poljske gramatike za Nijemce. Stajao je dugo godina (1810—1827) u korespondenciji s Dobrovskim.

LIT.: V. Jagić, *Istorija slavjanskoj filologii*, 1910. S. I.

BANDULAVIĆ, Ivan, ✳ Skoplje (danas Vakuf-donji) potkraj 16. st., franjevac. Učio u Italiji, a u Bolonji počeo »pisati« svoje: *Novo istomačenje Pištola i evangelij priko svega godišta sa svimi koja dosad u slovinski jezik istomačena manjkahu. Po fra Ivanu Bandulaviću Skopljaninu.* U Bnetcih, pri Bartol. Albertević knjigaru MDCXIII. U svom izdanju *Pištola i evangelija* B. je samo redaktor starijega teksta, koji je u štampanim izdanjima dao prvi 1495 fra Bernardin Splićanin, ali B. se sâm služio za svoje izdanje upravo izdanjima Trogiranina Benedeta Zborovčića od 1543 i Marka Andriulića od 1586, kako se to izrijekom kaže u štamparskom privilegiju od 1. IV. 1613 riječima »translato gia molt' anni dal Latino nella lingua schiaua dal M. R. D. Benedetto Zboroveo stampati nel 1543 & nel 1586 in Venetia«. Bandulavićeve »Pištole« bile su upotrebljavane u svim hrvatskim stranama (u Lepoglavi je postojao lični primjerak I. Belostenca) i zbog toga vrlo često preštampavane, tako 1626, 1639, 1640, 1665, 1682, 1699, 1718, 1739, 1773, 1818, 1830, 1838, 1840.

LIT.: V. Jagić, *Archiv für slav. Philologie*, g. 34, str. 506—508; Jul. Jelenić, *Biobibliografija franjevaca Bosne Srebreničke*, sv. I., 1925. F. F.

BANDUR, 1. Jovan, ✳ Petrinja 24. IX. 1899, kompozitor, dirigent, vršilac dužnosti direktora opere te administrativni direktor Muzičke akademije u Beogradu. Muziku studirao na konzervatoriju u Beču i Pragu. Komponirao: *Himnu o čovjeku* (stihovi iz Sofoklove Antigone) za antični kor, recitatora, flautu, 2 klarineta, fagot, trubu i klavir; originalne solo pjesme i u narodnom duhu za glas i klavir; ciklus narodnih pjesama za glas i komorni orkestar; zborove. K. M.

2. Zinaida, ✳ Ston 12. IV. 1885, slikarica. Učila je slikarstvo u Dubrovniku i u Splitu kod Vidovića i Meneghella. Izlagala je u Zagrebu i pokrajini, zatim u Bukureštu, Cluju, Pragu i Beču. U.

BANDURA, bandora, pandora, pandura, mandora, mandola, nazivi za žičana glazbala od roda lutnje. Nazivi se upotrebljavaju u južnoj Evropi i na bliskom istoku. B. se javlja u Ukrajini u 15. st. i postaje vrlo raširenim narodnim instrumentom ukrajinskih Kozaka (istisnula je stariji instrument kobzu). Danas još udaraju u banduru ukrajinski slijepci-prosjaci. Trupina je b. ovalna, pokrovac plitak i u njemu okrugla rupa za izlaz glasa; vrat je kratak; ima 6 žica za prebiranje i drugih 6 žica za melodiju, ovako ugođenih: G, c, d, g, a, d_1, g_1, a_1, h_1, cis_2, d_2, e_2. U b. se udara trzalicom (košćicom). Starija panskaja b. (gospodska) bila je većih protega i s većim brojem žica.

LIT.: M. Pětuhov, *Narodnije muzikalnije instrumenti muzeja St. Petersburgskoj konzervatorii*, St. Petersburg 1884. B. Š.

BANDURI, Anselm, ✳ Dubrovnik 1671, † Pariz 14. XII. 1743, benediktinac, numizmatičar i bizantolog. U Napulju i Rimu učio grčku i latinsku filologiju. U Firenci, na dvoru Cosima III. Medicija (1642—1723), upoznao se s glasovitim osnivačem grčke paleografije Bernardom Montfauconom (1655—1714) i otada je stao proučavati i bizantinske pisce i starine. Na poziv Montfauconov, a s preporukom vojvode Cosima III., pošao je u Pariz, da nastavi nauke i da radi pod vodstvom Montfaucona i latinskog paleografa Mabillona. U Parizu izda štampom svoja dva velika djela *Imperium Orientale sive Antiquitates Constantinopolitanae in quatuor partes distributae*, 1711, i *Numismata Imperatorum Romanorum a Traiano Decio ad Paleologos Augustos*, 1718. Oba su djela u naučnim krugovima općenito priznata. G. 1715 postade članom pariske Académie des Inscriptions.

LIT.: Cerva, *Bibliotheca Ragusina in qua Ragusini Scriptores eorumque gesta et scripta recensuntur*, Dubrovnik 1740 (sv. I. u rukopisu HA u Zagrebu); Đerić, *Anselmo Banduri Dubrovčanin*, Stražilovo, VI., Beograd 1893; J. Nagy, *Prilozi za biografiju Anselma Banduri*, Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor, knj. IX., Beograd 1929; J. Dayre, *Documents inédits sur la vie de Banduri à Paris*, Annales de l'Institut Français de Zagreb, I., 1937. J. N.

BANDURRIA, španjolsko pučko glazbalo, slično gitari. Ima 12 žica, a u njih se udara trzalicom u obliku prstena (pua); u skupnoj svirci služi kao sopranski instrument. B. Š.

BANDY, engl. igra loptom na ledu. Igra se posebnim drvenim štapovima, koji su dolje zavinuti, da se može lopta zahvatiti. Lopta je malena i od masivna materijala, obično

od gume. Igra se iz Engleske raširila po Skandinaviji, Rusiji i Americi. Igrači moraju biti dobri klizači. Pravila su ista kao i kod hokeja na ledu (v.). F. B.

BANEK → **Strgar-Banek Hedviga.**

BANÉR, Johan, ✻ Djursholm kod Stockholma 1596, † Halberstadt 1641, švedski vojskovođa. U ratovima Gustava Adolfa protiv Poljske i Rusije postao je generalom, a 1634 feldmaršalom. Istakao se 1631 u bitki kod Breitenfelda, 1636 pobjedom kod Wittstocka. Njegovu ratnu taktiku obilježuju brzi i neočekivani potezi.

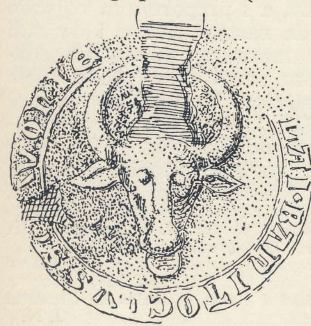
BAÑEZ, Domingo (Dominik), ✻ Medina del Campo 28. II. 1528, † 22. X. 1604, španjolski dominikanac, jedan od najglasovitijih tomista svih vremena. Po naravi oštra i pronicava duha, bio je dubok mislilac, koji je teološke principe željeznom logičnošću razvijao do najudaljenijih posljedaka. Bio je kroz 50 godina rektor mnogih učilišta dominikanskog reda, profesor na sveučilištu u Alcali i Salamanci, gdje je kroz 24 godine držao t. zv. »Cathedra prima«. Velikih je zasluga stekao za očuvanje čistoće nauke sv. Augustina i sv. Tome Akvinskoga i za njihovo proširenje. Njegov autoritet kao dubokog poznavaoca mističnog bogoslovlja bio je vrlo velik.

BIBL.: Klasični tumači djela sv. Tome *Summa Theologica, In Dialecticam Aristotelis, In libros eiusdem de generatione et corruptione commentaria et quaestiones.* Originalna su mu djela: *Relectio de merito et augmento charitatis, Institutiones minoris dialecticae, Apologia fratrum Praedicatorum, De intrinseca divinae gratiae efficacia, Libellus suplex Clementi VIII oblatus, De vitiis.*

LIT.: Quetif-Echard, *Scriptor. O. Praed.*, II., 352 slj.; Del Prado, *De Gratia*, III., Fribourg u Švicarskoj 1907; *Ciencia tomista*, 4 (1913), 14 (1922), 37 (1928), 39 (1929). D. B.

BÁNFFY, 1. Andrija, ban Hrvatske i Dalmacije (1476 do 1477) za kralja Matijaša Korvina; naslijedio je na banskoj stolici Ivana Ernušta, za čijeg je banovanja bio njegov banovac. Borio se protiv Turaka, ali s malo uspjeha. J. G-c.

2. Dezsö, iz porodice Bánffy od Losoncza, barun, ✻ Kološvar 28. X. 1843, † Budimpešta 23. V. 1911, madžarski državnik. Sveučilište je polazio u Berlinu i Leipzigu, u politici se priključio Kolomanu Tiszi, 1875 postao je velikim županom te je radio na madžarizaciji nemadžarskih narodnosti. Szaparyjevo ministarstvo smatralo je njegov postupak pretjeranim, pa je B. podnio ostavku. G. 1892 izabran je u parlamenat te je iste godine postao predsjednik parlamenta. Na tom položaju nije se mogao dulje održati te se povukao u Kološvar. Nakon Wekerleova odstupa postade u siječnju 1895 ministrom predsjednikom s ciljem, da provede crkveno-političke zakone i nagodbu s Austrijom. Teškom je mukom uspio samo u provođenju crkveno-političkih zakona, ali ga ovo dovede u sukob s papinskim nuncijem Agliardijem; posljedica je bila pad austro-ugarskog ministra vanjskih posala Kalnokyja. Banffyjev se položaj ojačao, te je na izborima 1896 dobio većinu, dok je Apponyjeva stranka spala na polovicu. Ipak se prijedlog nagodbe nije mogao provesti radi parlamentarne opstrukcije u Austriji, a u Ugarskoj se tri opozicione stranke spojiše, da obore vladu. Kad se B. odlučio da provede nagodbu bez obzira na prihvaćanje nagodbe u austrijskom parlamentu morao je predati (1899) ostavku, to više što njegova politika prema Hrvatima nije uspjela. U brojnim člancima isticao je potrebu odlučne nacionalne politike u Ugarskoj. G. 1903 osnova Novu stranku (újpárt), i do kraja života ostaje u opoziciji. Svoje glavne političke članke izdao je 1903 pod naslovom »Magyar nemzetiségi politika« (Madžarska narodna politika). Z. T.


PEČAT NIKOLE BANFFYJA

3. Nikola, ban čitave Slavonije od 1343 do 1345, a hrvatsko-slavonsko-dalmatinski ban od 1345 do 1346 i od 1353 do 1356. Od najranije mladosti boravio je na dvoru kralja Karla Roberta, koji mu je poslije pada Gisingovaca vratio očinsko imanje Lendavu. Otada je pristaša kraljevske politike protiv nepokornog hrvatskog plemstva, pa je nakon smrti bana Mikca postao ban čitave Slavonije. Odmah po imenovanju sazove sabor u Križevcima, da riješi financijska pitanja banovine. Kralj Ljudevit mu naredi da s vojskom provali u Hrvatsku, da bi umirio nepokorne i ojačale Nelipiće, Kurjakoviće i Bribirske. Smrću Nelipića bude banu olakšana borba protiv njegove hrabre udovice Vladislave, koja se konačno 1345 pokorila kralju. Kralj ostavi bana s posadom u Nelipićevu Kninu, no sam se ne usudi udariti ni na Mlečane, ni na Bribirske, već se vrati u Ugarsku. G. 1345 sudjeluje B. u ratu protiv Mlečana, pa je skupa s bosanskim banom doveo vojsku pred Zadar, no radi slabih snaga ne poduzme ništa za spas Zadra, već se vrati u Knin. G. 1346 dođe ponovno s kraljem pred Zadar, ali Mlečani potukoše kralja, a ban zadobi teške rane, pa je za neko vrijeme oslobođen vršenja banske vlasti. Od 1353 do 1356 spominje se u ispravama kao ban »čitave Slavonije i Hrvatske«, tako da je pod njegovom vlašću bio čitav teritorij Hrvatske. Tek po njegovoj smrti 1356 nalazimo u Hrvatskoj ponovno dva bana, jednog za Slavoniju, a drugog za Dalmaciju i Hrvatsku. → Banići. J. G-c.

BANFIELD, Gottfried, ✻ Hercegnovi 1892, u ratu 1914 do 1918 odličan a. u. pomorski avijatički časnik. Poslije se je, kao vlasnik tvrtke Tripković et Comp. u Trstu, specijalizirao kao stručnjak za spasavanje postradalih brodova. Radio je i na spasavanju razarača »Ljubljana« u proljeće i ljeto 1940. Ar. P.

BANG, Hermann, ✻ Als (otok Alsen) 20. IV. 1857, † na putovanju po Americi (Ogden, Utah) 29. I. 1912, danski novelist, pisac romana i kritičar. Studirao pravo, ali se zatim sasvim posvetio književnosti, započeo kao feljtonist (veoma cijenjen) i dramatičar (aktovke u stilu francuskih »proverbes«), u čemu nije naročito uspio. Njegove kritičke studije znače obračun s realizmom. Polazeći od Jacobsena poput danskih realista, B. udara svojim putem te postaje osnivačem danskog impresionizma, koji u tehničkom smislu znači izvjesni poentilizam, crtanje u finim, pojedinačnim točkicama, a u psihologijskom smislu dekadentnu umjetnost. Pri tom su presudna za B. dva doživljajna momenta: 1. što je kao dijete doživio vojničko-politički slom Danske 1864, i taj ga dojam nije ostavljao sve do smrti. Bio je svijesno »dijete poraza« (kako su Danci karakterizirali to pokoljenje), i radi toga smatrao se nemoćnim, bezvoljnim, ne samo čovjekom slabe volje, nego uopće bez volje, »bezdomnim«, čovjekom bez zavičaja; premda je stoga sebe smatrao preživljenim i iživljenim kozmopolitom, bio je uistinu žestok i nepomirljiv rodoljub; 2. što je neobično volio svoju majku, te mu je to uz preosjetljivu živčanu konstituciju i silno razvijenu osjećajnost inspiriralo naročito delikatne i nježne ženske tipove. Ali kao svijestan dekadent, B. je i hotimice tražio bolesne senzacije, te je, poput Wildea, dao u nekim romanima izražaja i seksualnim nastranostima. Stil mu je razdražljivo nervozan, te sipa slike i riječi u naglim skokovima; djela su mu dokumenti bolesne duše. Klonulost, sive boje, oskudica dijaloga, umorna tupost stvaraju težak dojam, dok je naprotiv B. majstor trenutačne oštre, fine vizije duševnog svijeta. B. je svijesno ili nesvijesno odvojio čitav niz mlađih danskih romansijera od realizma i priveo ih impresionizmu. Odaje ih Bangov lako nabačeni stil, koji tek nagoviješta realnost. Danski impresionizam odvaja se tako od Brandesova utjecaja i stvara neku vrst mješovitog stila, pod kojim se u Evropi redovno razumijeva ono »specifično dansko«: realistična stafaža, a impresionistička psihologija.

BIBL.: Članci i kritike: *Realismen og Realister* (1880), *Kritiske Studier* (1880), *Herhjemme og deruden* (1881). Aktovke (proverbes): *Du og jeg, Hverdagskampe* (1879), *Graa vejr, Inde fire vaegge* (1880). Pjesme: *Digte* (1889). Romani, novele i uspomene (svi su gotovo B-ovi romani pisani »à clef«, na ključ, u središtu im je B. ili njegova majka ili druga živa lica): *Tunge melodier* (novele, 1880), *Stuk* (1887, satira grada Kjöbenhavna), *Ved vejen* (1886), *Tina* (1889, tihi heroizam žene, koja služi, hrv. prijev. Zab. Bibl., 1918; obje posljednje knjige, idilski tihe i čiste, pripadaju među najljepše, što je B. napisao); *Excentriske Noveller* (1885), *Stille Existenser* (1886), *Under Aaget* (1890), *De fire Diavler* (1895, slika artističke boheme, filmovano). Romani-ispovijesti i knjige uspomena: *Haabløse Slaegter* (1880, definicija danskog dekadentizma), *Ludwigsborkke* (1896, sladogorka povijest bolničarke Ide Brand), *Ti Aar, Erindringer og Hoendelser* (1891), *Det hvide Hus* (1898), *Det graa Hus* (1901), *Mikael* (1904, glavni junak nije upravo Mihael nego Claude Jorest, »slikar boli«, vrlo fino i elegantno ocrtan, dinamički najbolji roman B-ov, prikaz njegova vlastitog sjetilnog života), *De uden Fadrelande* (1908, definicija B-ove depresije radi poraza Danske; Joán Ujházy, violinist, rođen na dunavskom otoku, koji ne pripada nikojemu narodu, a ujedno njima svima, govori njemački, madžarski, rumunjski, hrvatski, a od majke nauči danski, putuje od zemlje do zemlje tražeći domovinu, koje nema — slika B-ova života, — napokon očaja).

BIBL.: *Voerker*, 6 sv., Kjöbenhavn 1912.

LIT.: F. Poppenberg, *Nordische Porträts*, Berlin 1904; E. Ludwig, uvod njem. prijevodu *Vaterlandslose*, Berlin 1912. Lj. M.

BANGALORE, grad u sredini Dekana (Brit. Indija) u Mysoru, 950 m n. m., 306.470 stan., druga rezidencija mysorskoga suverena. Ljeto vrlo zdravo, zato ga posjećuju Englezi. Sijelo engleskoga rezidenta, vojne i političke oblasti, znanstveno indijsko središte, tvornice čipaka, sagova, svilane, predionice pamuka. Petah, stari grad Hinda, koji se

odlikuju bujnim životom, odijeljen je parkom od evropskoga dijela grada, koji ima mnogo crkava. Željezničke veze na sve strane. M. Š.

BANGHA, Béla, ✻ Njitra 1880, † Budimpešta 29. IV. 1940, madž. isusovac. Osnivač i urednik smotre *Magyar kultura.* Za emancipaciju katolika od tuđinske štampe pokrenuo veliko nakladno i tiskovno društvo, novine i časopise. Začetnik je madžarske katoličke enciklopedije. U hrv. prijevodu: *Svijet i nadsvijet* (Zagreb 1938). M. V.

BANGI, glavno mjesto kolonije Ubangi-Tsari u francuskoj Ekvatorijalnoj Africi, na rijeci Ubangi (sjeverni pritok Konga), na granici Belgijskog Konga; 13.300 stan.; željeznica u Batangafo i Fort-Lamy. A. M. S.

BANGKOK, glavni grad Siama, na rijeci Me-Nam, dokle dopiru valovi plime, pa tako mogu dolaziti i morski brodovi do grada. Najniža mu je temperatura 16° C, a najviša 40° C. Kiše pada 1521 mm. B. ima 700.000 stan., 1/3 Kitajaca. Sagrađen je 1768 na mjestu ribarskoga sela. Velik dio starosjedilačkoga grada sastoji se od koliba, koje su smještene na brodicama, a tih ima vrlo mnogo na bezbrojnim strugama. Tu je rezidencija siamskog kralja, vlade i vrhovnoga svećenstva budhista (pagode). 16 km sjevernije diže se na brdu čuveno svetište Phrabat sa samostanom, u kojemu je 2 m visoki kip Budhe. U gradu ima evropskih i kitajskih banaka, mnoštvo mlinova za rižu i pilana teak-drveta. Okolina B. opskrbljuje rižom gotovo čitavu Zemlju. Bezbroj kanala među gomilama drvenih kuća, koje su izgrađene na drvenim stupovima za zaštitu od poplava, i među mnogobrojnim plivajućim kolibama na sidru, među kojima vrve lađice sa trgovačkom robom (»azijski Amsterdam«), sve to daje osobit izgled gradu, nad kojim se miješaju boje morskoga zelenila i nebeskoga modrila. M. Š.



MALE PAGODE U BANGKOKU
(Orbis terrarum)

BANGOVA BOLEST → **Bruceloze.**

BANGVEOLO (Bemba), jezero u Središnjoj Africi na *SI* Rhodezije, 1120 m n. m., duboko do 5 m, oko 3000 km² površine. Kad ga je Livingstone otkrio 1868, bilo je mnogo prostranije i bogato otocima, a odonda biva sve manje. Obale su mu plosne, zamuljene, papirosom zarasle i močvarne. Tu je Livingstone umro 1. V. 1873. Jezero pripada slivu Konga. S istoka utječe u nj Čambezi, koji na zapadu istječe kao Luapula, a to je gornji tok Konga. N. Ž.

BANI, rumunjski novac → **Lej.**

BANICA → **Banovac.**

BANIČEVIĆ (Banisius), **Jakov star.,** ✻ Korčula 1466, † Trento 1532. Znamenit i vrlo učen crkveni dostojanstvenik i diplomat. Bio je na naukama u Bologni i Padovi. G. 1498 postade kanonik hvarskoga kaptola, a 1501 tajnik kardinala Rajmunda Peraulta, legata Svete Stolice u Njemačkoj. Kao biskup starodavne biskupije Gurk u Koruškoj, nasljednik čuvenog Matije Langa i tajni savjetnik Maksimilijana I., bio je dodijeljen (1504) carskom poslanstvu u Rimu. Poradi njegove spretnosti i učenosti jednako su ga cijenili carevi Maksimilijan i Karlo V., kao i pape Julije II., Lav X. i Klement VII., pa je vidno i trajno učestvovao u političkom životu onih vremena, među ostalim napose na državnim saborima u Augsburgu (1510) i u Wormsu (1515). G. 1518 podijeljeno je njemu i njegovoj obitelji plemstvo uz znatne povlastice, a iste godine imenovan je papinskom bulom biskupom hvarskim, ali on tu čast, iz nepoznatih razloga, nije prihvatio. Prijateljevao je i dopisivao s mnogim odličnicima po znanju i položaju, od kojih se osobito ističu Erazmo Roterdamski i njemački humanist Willibald Pirckheimer. Od 1512 i sve do svoje smrti bio je B. dekan tridentskog kaptola. G. 1529 imenova papa Klement VII. za njegova koadjutora s pravom nasljedstva u kanonikatu i dekanatu njegova nećaka *Jakova Radića-Baničevića* (»Giacomo Radichii de Banisiis chierico Curzolensis«), korčulanskog klerika. Potonji dao je u zajednici sa svojom braćom uklesati na nadgrobnoj ploči stričevoj u tridentskoj katedrali ovaj natpis: *D. O. M. Jacobo Banissio Dalmatae S. R. E. Prot. Decano Tridenti et Antuerpiae, Maximiliani & Caroli V Imp. a Secretis et Consiliis, religione, pietate, hospitalitate, diuinarum humanarumque rerum prudentia insigni, cuius singularis apud privatos omnes, & Pont. Rom. Christianosque Reges, ac Franciscum II. Mediolani Ducem gratia & autoritas semper fuit. Patruo dilectissimo... Jacobus Nepos cum Fratribus Pos. Vixit An. LXVI. Obiit Anno salutis MDXXXII. Die XIX. Novembris.*

LIT.: Š. Ljubić, *Dizionario biografico degli uomini illustri della Dalmazia,* 1856; Bonelli, *Monumenta Ecclesiae Tridentinae,* vol. III., p. II., Tridenti 1765. M. B-r.

BANIĆI, 1., potomci bana **Pavla I. Bribirskoga** († 1312) u prva dva koljena. To su sinovi: Mladen II., »ban Hrvata i Bošnjana« od 1312—1322 († prije 1341), Juraj II., knez Klisa i Omiša (1322—1330), Pavao II., knez Ostrovice († 1346), i Gregorije II. († 1350). Premda ovi, osim Mladena, nisu imali banske časti, ipak se nazivaju Banićima i njihovi sinovi. To je sin Pavla II., Juraj III. († 1361), osnivač porodice knezova Zrinskih, i sinovi Jurja II., Mladen III. († 1348) i Pavao III. († 1356), knezovi Klisa, Skradina i Omiša, te Deodat (Božidar, † 1348). → Bribirski knezovi.

2. Potomci bana **Stjepana,** koji je 1278 bio ban, iz plemena *Hahold* (Hoholth). Potječu od nekog njemačkog grofa Haholda, koji je došao potkraj 12. st. iz Tiringije i kao službenik kraljev dobio darom Donju Lendavu u zaladskoj županiji. Po tome gradu nose ime Banića od Donje Lendave (Bánffy de Alsó-Lendva). Vjerno služe dinastiji Anžu, kojoj duguju svoj uspon u redove najmoćnijeg plemstva. Među njima se ističe osobito *Nikola,* koji vrši čast bana u dva maha (1343—1346 i 1353—1356). Doba njegova banovanja ispunjeno je velikim političkim borbama i društvenim promjenama. Lomi se snaga starih hrvatskih rodova, a društveni razvitak dovodi — u savezu s poreznom reformom — do podjele društva u dvije strogo odijeljene klase. Seljak u Slavoniji prisiljen je 1351 plaćati vlastelinu devetinu. Njegov se društveni položaj znatno pogoršava i izjednačuje postepeno s onim roba (→ Bánffy Nikola). — Banom postaje i sin Nikolin *Stjepan,* kome pomaže u vršenju te časti brat *Ivan* (1380—1385), zbog čega nose oba naslov bana. Njihova su imena podređenog značenja u događajima, kojima je 1384 započeo 25-godišnji pokret u Hrvatskoj protiv kraljica Elizabete i Marije te vladavine kralja Žigmunda.

3. **Vuk Banić-Kotromanić,** nećak kralja Ostoje. Uz njegovo se ime veže događaj, veoma značajan za prilike i sigurnost u Bosni početkom 15. st. U proljeće 1412 ubio je Vuk dubrovačkoga trgovca Jakšu, sina Luke Bunića, koji je živio u bosanskom trgovištu Deževicama kod Fojnice. Taj je trgovac nosio sa sobom u Podvisoki preko osamdeset libara srebra i nešto novaca. Premda je preporučen Vuku od deževičkih oblasti i trgovaca, ipak ga je Vuk ubio i orobio. Dubrovčani su se tom prilikom potužili kralju Ostoji, da »hode naši po Turcêh' i po inêh' poganeh', da nigdêr' tolika zla našêm' ne učiniše koliko tuzi«. Šteta je podmirena, ali se isplata vražde, naknada za umorstvo, otezala još 1414, premda su je Dubrovčani zahtijevali kao preduvjet za isplatu običajnog danka kralju. Između 1422 i 1428 nalazi se Vuk (»Grubačević, nazvan Banić«) u Dubrovniku kao bjegunac i protivnik Tvrtka II. U tijesnim je vezama s Ostojinom udovom Kujavom i velmožama Sandaljem i Vukmirom Zlatonosovićem. Kralj je najprije zahtijevao od republike, da ga preda, a zatim, da ga protjera ili zatoči, jer kuje protiv njega urotu. Republika je naprotiv nastojala da postigne izmirenje, ali nije u tome uspjela. Primivši naposljetku 200 perpera otpravnine, Vuk iščezne iz grada 1428, jamačno protjeran. Mišljenje Ć. Tru-

helke o mjestu, koje zauzima u rodoslovu Kotromanića, nije točno.

LIT.: Ć. Truhelka, *Crtice iz srednjeg vijeka*, II., Glasnik zem. muzeja XX., Sarajevo 1908; Isti, *Vuk-Banić Kotromanić* (Isto, XXVII., 1915); V. Ćorović, *Historija Bosne*, I., Beograd 1940.

4. Postoji također oblik **Banović**, izveden od riječi ban. Među bosanskom vlastelom, koja su pomogla kralja Matijaša prigodom njegova pohoda na Jajce 1463, istaknuo se Radič, sin nepoznatog bana Radosava (filius Radozaw bani). Kralj ga daruje 1465 nekim posjedima u čanadskoj županiji. U ispravama se još spominje pod imenom R. Banouik de genere Diuiak ili de Bozna. Netočno je dakle mišljenje Vl. Mažuranića, da se banovac zvao u Bosni banovnik.

LIT.: E. Laszowski, *Prinos historiji bosanskih porodica, Pripadnici roda »Divjak«*, Vjesnik drž. arkiva VII., 1937. J. Š-k.

BANIJA → **Banska krajina.**

BANIJA → **Karlovac.**

BANIK, Anton August, ✻ Valaška 1900. Svršivši nauke bio je tajnik literarno-historijskog odbora Društva sv. Vojtjeha u Trnavi, a sada je knjižničar Matice slovačke u Turčanskom Sv. Martinu. Bavi se istraživanjem starije slovačke književnosti, a zanima se i za filologiju, povijest i kulturnu historiju. Od njegovih radova najvažniji su ovi: *Slovenská reč a jej zovnútorný i vnútorný vývoj; Ján Hollý a slovenské národné obrodenie, Devinizmus, Návrh Spolku Sv. Vojtecha na opravu pravidied spis. jazyka slovenského, Pramene, literatúra i podstata dejin o Pribinovi a Kocelovi*, a za slovačku kulturnu povijest objavio je dotad nepoznatog branitelja Slovaka u borbi s Madžarima i napisao o njemu dosada dvije studije: *Ján Baltazár Magin a jeho politická, národná i kultúrna obrana Slovákov z r. 1728* i *Novšie údaje na poznanie Jána Baltazára Magina, jeho diela i doby.* J. A-š.

BANISIUS → **Baničević.**

BANK (Banc ili Banco = Benedikt?), od plemena Bór, ugledni madžarski velikaš. G. 1208—1209 i 1217—1218 hrvatski ban. Kao palatin sudjeluje u buni, gdje je ubijena kraljica Gertruda, žena Andrije II. (1213). Objašnjenje, da je to učinio, jer mu je kraljičin brat Bertold obeščastio kćer, ne odgovara istini. Građu te priče obradili su mnogi dramski pisci kao J. Katona *(Bánkbán*, 1827), S. Kisfaludy, Fr. Grillparzer *(Ein treuer Diener seines Herrn)* i Fr. Marković *Benko Bot*, 1872, izvedeno 1899), a F. Erkel je o Bank-Banu komponirao narodnu operu.

LIT.: Vj. Klaić, *Bani prije i poslije Belusa do g. 1225*, Vjesnik zem. arkiva, I., Zagreb 1899; Isti, *Povjest Hrvata*, I., Zagreb 1899; F. Šišić, *Pregled povijesti hrv. naroda*, I., Zagreb 1920; M. Wertner, *Ungarns Palatine und Bane im Zeitalter der Arpaden*, Ung. Revue, XIV., Budimpešta 1894. J. Š-k. i E. K.

BANKA (Bangka), nizozemski otok istočno od Sumatre, od koje ga dijeli 11—27 km široka vodena staza istog imena. S drugim manjim otocima sačinjava oblast od 11.587 km² sa 115.000 st. (75.000 Malajaca i 40.000 Kineza). Prije je pripadao državi Palembang, a od 1814 je nizozemski. Izvozi se s njega cinčana rudača. Glavni mu je grad Muntok.

BANKA ZA MEĐUNARODNE OBRAČUNE, nakon duljih priprema i pregovora osnovana 1930 sa sjedištem u Baselu u svrhu konačnog uređenja svih pitanja oko reparacija i ratnih dugova (Youngov plan). Imala je na prvome mjestu zadaću, da nakon različitih izmjena u pogledu visine i načina plaćanja njemačkih reparacija stavi taj problem na praktičnu ekonomsko-kreditnu bazu i da na taj način to pitanje depolitizira, a onda da sudjelovanjem i suradnjom središnjih banaka omogući što veće i uže financijske veze i međunarodne operacije, stvarajući preduvjete za monetarno izjednačenje najvažnijih svjetskih valuta. Hooverov moratorij, te kasnija lausannska konferencija znatno su izmijenili i ograničili zadaću banke u pogledu reparacijskih plaćanja, koja su razvitkom prilika prestala, čime je prestala i jedna od glavnih zadaća banke. Ovoj je još preostalo, da omogući vladama i središnjim bankama slobodno sudjelovanje u njezinu radu, te da tom suradnjom unapređuje važne gospodarske, financijske i novčane interese velikih narodnih gospodarstava na međunarodnoj osnovi. Nakon svjetske ekonomske i financijske krize u 1931 dana je banci prilika, da mnogo pridonese oživljenju svjetskog novčanog i kreditnog tržišta. Da se to omogući, obvezale su se interesirane vlade, da ne će ni u doba mira ni u doba rata poduzimati bilo kakve represivne mjere protiv banke, njezine imovine kao i povjerenih joj vrednota. S time u vezi razvio se odmah u početku velik devizni posao u pogledu financiranja izvozne trgovine kao i veliki posao sa zlatom. Mnoge zemlje imale su veliki polog zlata kod banke, omogućujući time mnoge dispozicije i obračune interesiranih vlada i središnjih banaka bez skupog odašiljanja zlata. Kako su se međunarodne prilike sve više mutile i konačno dovele do ratnog sukoba, oslabilo je i poslovanje banke za međunarodne obračune. S vremenom je i posljednja veza banke s Ligom naroda i mirovnim ugovorima posve raskinuta, te ona danas čini zajednicu interesenata po slobodnoj volji.

Banka je osnovana s glavnicom od 500 milijuna zlatnih švicarskih franaka, od čega je upisana jedna četvrtina. Upis glavnice osiguralo je sedam središnjih notnih banaka (Engleske, Francuske, Njemačke, Italije, Belgije, Sjedinjenih američkih država i Japana). Glavni su zadaci banke, da unapređuje suradnju središnjih banaka, da olakšava i posreduje međunarodne financijske operacije i da vrši ulogu povjerenika ili agenta u međunarodnim obračunima i plaćanjima na osnovu posebnih utanačenja. Njezino poslovanje ima biti u skladu s monetarnom politikom središnjih banaka interesiranih zemalja. Prema pravilima bavi se banka kupnjom i prodajom zlata i deviza za vlastiti račun ili za račun središnjih banaka, primanjem ili davanjem zlata u polog, davanjem zajmova na osnovu zlata, mjenica i drugih prometnih vrednota na kratki rok, eskontom, reeskontom, kupnjom i prodajom mjenica, čekova i ostalih kratkoročnih efekata, eskontom portfeljskih mjenica središnjih banaka kao i njihovim reeskontom, primanjem depozita i uložaka središnjih banaka te konačno poslom korespondenta i agenta središnjih banaka, a i obrnuto. Ona sama ne može izdavati novčanice, prihvaćati mjenice, davati zajmove vladama, nabavljati ili posjedovati nekretnine osim onih, koje su joj nužno potrebne za vlastiti rad i koje su uzete kao osiguranje za njezino potraživanje. Bankom upravlja vijeće, koje se sastoji od 7 guvernera navedenih najvećih središnjih banaka, od predstavnika trgovine, financija i industrije iz pojedinih zemalja te od 9 predstavnika središnjih banaka i privrede iz ostalih zemalja, koje sudjeluju u glavnici banke. Vijeće održaje godišnje 10 sjednica. Na glavnoj skupštini imaju pravo sudjelovati i glasovati samo središnje banke, odnosno osobe ovlaštene po njima. Poslovna godina teče od 1. travnja do 31. ožujka. Uz veću ili manju izmjenu svog ustrojstva i svojih zadaća banku čekaju u budućnosti nove i proširene zadaće na području narodnih gospodarstava.

LIT.: Službene novine 4. VI. 1930 (tekst haaških konvencija o osnivanju banke i njezina statuta te izvješće odbora stručnjaka); Schlüter, *Die Bank für internationalen Zahlungsausgleich*, Berlin 1932; Griziotti; *La banque des règlements internationaux* (Recueil des cours akademije za međ. pravo u Haagu, svez. 42., 1932). M. Ma-ć.

BANKE (tal. banco »stol«, na kojem su mjenjači u gornjoj Italiji počevši od 13. st. postavljali zdjelice s različitim vrstama novca). Bankom treba smatrati svako privredno poduzeće, koje se kao obrtom bavi trgovanjem novčanim kapitalom i kreditom, te svim posredničkim poslovima, koji su s tim u vezi. O definiciji banke mišljenja se teoretičara još i danas dosta razilaze. Po engleskom ekonomistu Macleodu (v.) banka je stvaralac kredita (a manufactory of credit). Isto tako smatra njemački ekonomist J. Conrad bitnom značajkom banke davanje i uzimanje kredita. Liefmann smatra slično zadatkom banke trgovanje novčanim kapitalom, pa prema tomu ne smatra mijenjanje novca (valutni posao) bankovnim poslom, a isto tako ni trgovanje vrijednosnim papirima, ako se vrši vlastitim kapitalom banke. Sigurno je glavna i najvažnija funkcija banke u narodnom gospodarstvu u tome, da ona omogućuje i proširuje koristonosnu upotrebu kapitala u svim stadijima gospodarskog života, no uz to ona vrši i različite druge posredničke funkcije, koje su u vezi s kretanjem novčanog kapitala. Stoga definiciju banke ne treba stegnuti na sam kredit. U teoriji se pojam banke većinom luči od pojma kreditne zadruge (v.), jer se drži, da se kreditne zadruge po svojim poslovima, po svrsi svog rada kao i po svojoj klijenteli (»zadrugari«) bitno razlikuju od banke. Držimo, da je ovo shvaćanje pogrešno, jer kreditne zadruge vrše u načelu posve istu funkciju u narodnom gospodarstvu kao i banke. Razlika je samo u metodi rada i u odnosu spram klijentele. Kod banke je svrha rada isključivo tečevna u korist poduzetnika (bankara), dok je kod kreditne zadruge tečevna svrha rada koncentrirana na zadrugare, članove zadruge. Prema tomu nema sumnje, da i kreditne zadruge spadaju pod pojam banke u širem smislu riječi.

U smislu gore navedene definicije dijele se poslovi banaka na ove kategorije: 1. mjenjački posao, 2. kreditni

posao, 3. efektni i emisioni posao i 4. ostali posrednički poslovi. Prema pravnom odnosu, u kojemu se banke nalaze kod pojedinih vrsta poslova, razlikujemo: 1. aktivne (banka je vjerovnik), 2. pasivne (banka je dužnik) i 3. indiferentne poslove, kod kojih banka nije ni dužnik ni vjerovnik.

Mjenjački posao banke sastoji se u kupovanju i prodavanju stranog novca (valuta) i u mijenjanju različitih vrsta domaćeg i stranog novca. Ovamo spada pohranjivanje gotovine kod banaka i upravljanje gotovinama uloženim kod banaka po privatnicima. Iz ovog je posla u povijesnom razvoju nastao žiro posao i izdavanje čekova (→ »ček« i »žiro«). U starom, srednjem pa i u novom vijeku do početka 19. st. mjenjački je posao imao mnogo veću važnost negoli danas, i to s razloga, što je s jedne strane u prometu bilo mnogo više različitih vrsta kovanog novca, a s druge zato, što nisu još postojali različiti oblici novčanih surogata (novčanice, čekovi i t. d.), ili im je važnost za poslovni promet bila mnogo manja nego danas. Mjenjački (valutni) posao može privremeno opet oživjeti u periodima većih poremetnja valutnih sustava, kad ljudi bježe od vlastite valute i nastoje, da se nabavkom stranih valuta zaštite od gubitaka, skopčanih s padanjem vrijednosti domaće valute. Međutim strogi devizni propisi, koji se u najnovije vrijeme izdaju gotovo u svim zemljama, i klirinški sustav plaćanja kod izmjene dobara s inozemstvom stežu u najvećoj mjeri mogućnost nabavke stranih plaćevnih sredstava. U tu skupinu bankovnih poslova ide i trgovanje zlatom i srebrom (valutnim metalom) kao i posredovanje kod kovanja valutnog novca. Tim se poslovima obično bave samo notne banke.

Kreditni posao je najznačajniji, a u današnje vrijeme svakako i najvažniji posao banaka. Banke daju kredite ili iz vlastitih sredstava ili kombinirano iz vlastitih i tuđih sredstava. Kreditni je posao banaka prema tomu pretežnim dijelom dvostran: aktivan i pasivan, jer je iznos kredita, danih iz vlastitih sredstava banke, redovno nerazmjerno manji od iznosa kredita, danih iz sredstava, koje banka pribire uzimanjem zajmova kod trećih lica. U teoriji se pretežnim dijelom zastupa mišljenje, da se opseg i vrsta aktivnih kreditnih poslova banaka mora ravnati prema vrsti i opsegu njihovih pasivnih kreditnih poslova. To znači, u prvom redu, da banka, koja ima pretežno kratkoročne uloške, smije također davati pretežnim dijelom samo kratkoročne zajmove. Banka treba da daje samo onakav kredit, kakav sama uzima (Schanz). To načelo treba smatrati osnovnim za poslovanje svake banke. Sigurno je, da se najveći dio potresa banaka u različitim zemljama sa svima često vrlo dalekosežnim štetnim posljedicama za narodno gospodarstvo (potresi u gospodarskoj strukturi) i za široke slojeve štediša i vlasnika mobilnih kapitala (gubitak povjerenja u banke) ima u prvom redu pripisati nepoštivanju ovog osnovnog načela. Njemački je ekonomist Albert Hahn (u djelu: *Volkswirtschaftliche Theorie des Bankkredits*, Tübingen 1920) ipak u najnovije vrijeme postavio obrnutu tezu, naime da aktivni kreditni poslovi banaka dirigiraju pasivne. Hahn to dokazuje mogućnošću, koju ima suvremena banka, da upotrebom čeka i clearinga stvori kredit iz ničega, a da pritom ona kao vjerovnik ne bude oštećena, dok njen dužnik iskorišćuje kredit, koji je stvoren jedino knjižnim potraživanjem banke upotrebom čeka i clearinga (teorija inflatornog kredita). No kolikogod je ta teorija zamamljiva, njom se ne može oprovrgnuti naprijed izloženo načelo, pa treba njeno značenje svesti na to, da sve veće proširenje plaćevnog prometa bez upotrebe gotovine, koje se provodi u suvremenom usavršenom privrednom poslovanju, stvarno omogućuje bankama, da se u nekoj mjeri i uz neke pretpostavke mogu dijelom i prolazno osloboditi striktne povezanosti s opsegom svojih obveza. Ali se nipošto ne može dokazati, da i uz te pretpostavke aktivno kreditno poslovanje banaka nije funkcionalno tijesno povezano s opsegom i strukturom kredita, koji te banke uživaju i iskorišćuju.

Kreditni se poslovi banaka dijele u *kratkoročne* i *dugoročne*, *aktivne* i *pasivne*. Glavni kratkoročni pasivni kreditni posao banaka čine ulošci (depoziti). Prikupljajući uloške stvaraju banke kapital, koji u obliku kredita stavljaju na raspolaganje narodnom gospodarstvu. Ulošci nastaju pretežnim dijelom štednjom, a dijelom ih stvaraju slobodni mobilni kapitali, koji privremeno nisu angažirani u privrednom poslovanju, pa se zato ulažu u banke. Tim putem vrši banka koncentraciju neiskorišćenih novčanih iznosa (mrtvih kapitala) te time omogućuje proširenje pri-



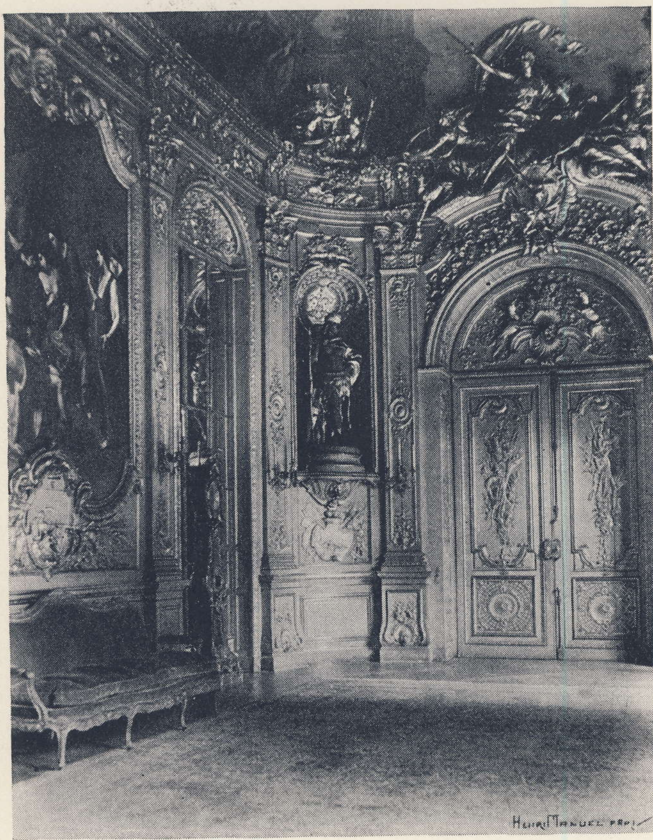
BANKA U 17. STOLJEĆU
(Suvremeni bakrorez)

vrednog rada u svim strukama narodnog gospodarstva. — Ulošci se ili *ukamaćuju* ili su *beskamatni*. Beskamatne uloške dobivaju većinom samo notne banke, koje za uzvrat vrše besplatne žiro-poslove za svoje komitente (ulagače). Inače su beskamatni ulošci običajni samo kod velikih banaka, koje za svoje komitente vrše blagajničke poslove. Redovno se ulošci kod banaka ukamaćuju (t. zv. pasivni kamatnjak). Kamatnjak se određuje prema općoj visini kamatnjaka u pojedinoj zemlji, a redovno se kamatnjak za kratkoročne uloške (bez otkaznog roka, ulošci à vista) približuje renti kućnog posjeda i renti od državnih vrijednosnih papira. Otkazni rokovi bankovnih uložaka kreću se redovno između 1 i 6 mjeseci. Kao dugoročni pasivni posao banaka javljaju se ulošci dosta rijetko. Taj je posao najviše uobičajen u Švicarskoj, gdje mnoge veće banke izdavaju obligacije s rokom od 3—5 godina. Osim putem uložaka mogu banke pribavljati kredite lombardiranjem vlastitih vrijednosnih papira (t. zv. nostro-obveze) ili davanjem u reeskont diskontiranih mjenica.

Glavni oblici aktivnih kratkoročnih kreditnih poslova banaka jesu: *mjenični*, *lombardni*, *reportni* i *aktivni kontokorentni* posao.

Mjenični kredit daje se u obliku diskontiranja, t. j. banka kupuje još nedospjele mjenice, odbivši od mjenične glavnice neki procentualni iznos (diskont). Prema kretanju uložaka i roku dospijevanja diskontiranih mjenica može banka uvijek regulirati opseg odobrenog mjeničnog kredita. U slučaju jačeg odliva uložaka može banka smanjiti potražnju za mjeničnim kreditima povisujući diskontnu stopu. Osim u obliku diskontiranja može banka na bazi mjenice davati kredit kao *avalni kredit*, t. j. davanjem svog potpisa na mjenicu, čime ona dobiva u vrijednosti, ili kao t. zv. *akceptni kredit*.

Kod *lombardnog posla* (engl. advances, franc. avances) daje banka kredit na osnovu ručnog zaloga u robi ili u vrijednosnim papirima. Ovamo pripada i kredit, odobren na osnovu zalaganja skladišnih listova (warranti), koje izdaju javna skladišta o robi, što je kod njih pohranjena, kao i t. zv. rembours-kredit, t. j. kredit, koji se odobrava na temelju zalaganja konosmana i police pomorskog osiguranja za robu, što plovi na moru. Lombardni se kredit uvijek daje samo do nekog procentualnog dijela vrijednosti zaloga (obično 40—75%).



(Foto Henri Manuel)
FRANCUSKA BANKA (Banque de France), Zlatna dvorana

Reportni je *kredit* u vezi s burzovnim spekulativnim poslom s efektima. On je sličan lombardnom kreditu, samo je riskantniji, jer se daje na cijelu vrijednost efekta i uvijek je kratkoročan, jer je vezan s kratkoročnim burzovnim reportnim poslom.

Aktivni kontokorentni kredit otvaraju banke ili bez osiguranja (bianco kredit) ili uz osiguranje (zalog, mjenica). Taj se kredit otvara do neke unaprijed utanačene svote, a osniva se na prvome mjestu na povjerenju, koje banka ima spram svog dužnika. Stoga banke moraju biti osobito oprezne kod otvaranja kredita ove vrste, te nastoje, da se cijelo poslovanje odnosnog komitenta razvija preko njih, da tako dobiju stalan i izravan uvid u njegovo poslovanje. Često traže banke u tom slučaju, da dobiju neku ingerenciju na cijelo poslovanje svog dužnika, da time bolje osiguraju svoju tražbinu.

U vezi s pravilnim odnosom aktivnih i pasivnih kreditnih poslova banaka, po iznosu i vrsti kredita, jest i pitanje njihova *likviditeta*. Likviditet označuje stupanj mogućnosti za brzu realizaciju potraživanja pojedine banke. Likviditet je prema tomu jedno od najvažnijih, a i najosjetljivijih pitanja za poslovanje svake banke. Po naprijed izloženom načelu moraju banke uvijek nastojati, da bude ravnoteža između njihovih aktivnih i pasivnih kreditnih poslova po vrsti, roku i riziku odnosnih poslova. Sredstva, kojima banke u slučaju naglog odliva uložaka ili nepovoljnog preokreta konjunkture mogu pojačati svoj likviditet, uglavnom su reeskont, prodaja ili lombardiranje vlastitih efekata, te upotreba općih ili specijalnih pričuva. Preporučuje se osim toga, da banke neki postotak ukupnih uložaka stalno drže kao gotovinu kod sebe ili na žiro-računima koje veće banke. U Engleskoj je običaj kod mnogih banaka, da traže od svojih ulagača, da neku minimalnu svotu uloška stalno ostavljaju kod banke cijelu godinu.

Raspon između aktivnog i pasivnog kamatnjaka banaka (t. j. kamatnjaka, koji banke zaračunavaju svojim dužnicima, i onog, koji plaćaju svojim vjerovnicima) određuje se uglavnom po općim prilikama na tržištu novca i kapitala, zatim po režijskim troškovima, poreznom opterećenju i riziku poslovanja. Privatnoekonomski interes banaka traži, da taj raspon bude razmjerno što veći, jer je u njemu glavna zarada banaka, dok opći narodnogospodarski interesi redovno traže, da taj raspon bude što niži, te da uopće nivo aktivnog i pasivnog kamatnjaka bude što manji. U tom rasponu dolazi do izražaja i elemenat rizika, te banke moraju jedan dio iznosa raspona rezervirati za pokrivanje eventualnih gubitaka ili za stvaranje pričuve za takve gubitke. I tu dakle dolazi do izražaja tendencija čuvanja likviditeta.

Glavni oblik dugoročnog aktivnog kreditnog posla banaka jest *hipotekarni posao*. Banka daje kredit na zalog nekretnina. Ti su zajmovi redovno dugoročni (10—40 godina); to naime odgovara strukturi poljoprivrede, jer se u njezinu korist obično davaju. Iznos hipotekarnog zajma određuje se redovno najviše polovinom vrijednosti založenog objekta, a otplata se obično vrši u jednakim obrocima, u kojima je izražena otplata glavnice i odnosnih kamata (anuitet) te u jednakim vremenskim razmacima (tromjesečno, polugodišnje i sl.). U tu grupu poslova ide i davanje dugoročnih zajmova različitim samoupravnim tijelima uz zalog nekih javnopravnih prihoda (na pr. trošarine).

Hipotekarni se zajmovni posao često kombinira s pasivnim poslom izdavanja hipotekarnih založnica i komunalnih zadužnica. Banke mogu na taj način mobilizirati dobar dio sredstava uloženih u hipotekarne, odnosno komunalne zajmove i tako bitno pojačati svoj likviditet. Založnice se izdavaju uz posebne zakonske kautele i to tako, da je iznos emisije vezan s iznosom doziranih hipotekarnih zajmova, te vlasnici založnica imaju neka posebna prava na odnosne hipoteke.

Efektni i emisioni posao banaka sastoji se u tome, da banke sudjeluju kod emisija različitih vrijednosnih papira (dionica, obveznica), izdanih od države, samoupravnih tijela ili od različnih poduzeća, te da uopće trguju takvim efektima na vlastiti i tuđi račun. Stvaraju se često t. zv. emisioni sindikati, u kojima banke za proviziju preuzimaju garanciju za plasiranje nekog iznosa novo emitiranih efekata.

Među ostale bankovne posredničke poslove ubrajamo: 1. *inkaso posao*; 2. *pohranjivanje efekata* i *dragocjenosti* (dépôt i safe) te upravljanje pohranjenim efektima (evidentiranje amortizacije, detaširanje kupona i t. d.); 3. *otvaranje akreditiva;* kod toga posla izdaju banke komitentu na temelju položene gotovine kreditno pismo, na temelju kojega on može podići odnosnu svotu kod koje druge banke (redovno u inozemstvu). Kreditna su pisma napose uobičajena u turističkom prometu. Istoj svrsi služe i t. zv. *cirkularni čekovi,* s pomoću kojih vlasnik čeka može tražiti isplatu određene svote kod unaprijed određenog broja banaka u inozemstvu; 4. *dokumentarni akreditiv*. Banka isplaćuje ovdje prodavaču robe kupovninu po nalogu kupca uz predočenje nekih poslovnih papira (konosman, duplikat tovarnog lista ili skladišni list); 5. *avalni kredit*. Kod plaćanja carine i trošarine, a više puta i kod kupovanja šumskih objekata dopušta se kupcima obročna isplata ili im se za plaćanje dužnih iznosa odobrava neki rok (na pr. 6 mjeseci). Kupac mora međutim dati prodavaču, odnosno državi garanciju. Kod avalnog kredita on je daje mjenicom, koju banka akceptira, i ta mjenica služi kao garancija.

Struktura je bankarstva vrlo različita. Pored banaka, koje su vlasništvo pojedinaca ili različitih trgovačkih društava, velike su banke redovno oblikovane kao dionička društva, a u zemljama, u kojima je uvedeno društvo s ograničenim jamstvom, i u tom obliku. U novije se vrijeme ostvaruje sve više tendencija u zakonodavstvu mnogih zemalja, da se za poslovanje banaka stvore osobite kautele (zaštita manjine dioničara, zaštita malih ulagača, publicitet bilance, revizija bilance po posebnim stručnjacima, stvaranje i ulaganje pričuva, pojačanje kontrole rada i t. d.). Sve te tendencije odgovaraju shvaćanju, da se ne može više prepustiti slobodnom rasuđivanju pojedinca, da sam odluči o tom, da li poklanja banci svoje povjerenje, ulažući kod nje svoju uštedu i da sam snosi riziko za posljedice, kako to odgovara načelima ekonomskog liberalizma, nego da je država do neke granice dužna u tom odnosu interpolirati svoju zakonodavnu ingerenciju u svrhu ostvarenja zaštite interesa velikog broja štediša, stvaralaca mobilnih kapitala.

Po vrsti poslova, kojima se bave banke, pokazuju se, napose u nekim zemljama, tendencije neke specijalizacije. Ponajprije se svagdje odvajaju štedionice i kreditne zadruge, za koje postoje redovito posebni organizatorni i

drugi propisi, kojima se njihovo poslovanje više ili manje ograničava spram poslovanja banaka u užem smislu riječi. A onda su te banke ili t. zv. mješovitog tipa ili su specijalizirane. Mješoviti je tip banaka najviše raširen u zemljama kontinentalne Evrope, dok su u Engleskoj banke više specijalizirane. Mješovite se banke bave svim vrstama bankovnih poslova. U Engleskoj je napose prilično oštro provedena podjela banaka u depozitne i efektne. U Londonu je depozitni posao koncentriran kod pet velikih banaka, koje i inače dominiraju u engleskom bankarstvu (the big five »debelih pet«, to su Midland Bank, Lloyd's Bank, Barclay's Bank, Westminster Bank i National Provincial Bank). U Parizu postoji posebni tip banke: banque d'affaires, koja se bavi samo emisionim i kontokorentnim poslom (bez depozitnog). Hipotekarne i notne b. (→ Notne b.) vrijede u svim zemljama kao poseban tip, koji je svagdje reguliran posebnim zakonskim propisima.

U naprednim se zemljama u novije vrijeme provodi u dosta jakoj mjeri koncentracija u bankarstvu. Velike banke stvaraju interesne zajednice, koje višeput dobivaju značaj kondicionih kartela. No i inače se u bankarstvu sve više javlja tendencija koncentracije: veće banke apsorbiraju manje, banke u većim privrednim središtima apsorbiraju manje pokrajinske zavode.

Ta se tendencija u priličnoj mjeri ostvaruje i kod nas. Značajno je, da se u novije vrijeme sve više javlja s jedne strane težnja za podržavljenjem bankarstva, a s druge se sve više javlja u bankarstvu konkurentna djelatnost različitih tipova državnih, poludržavnih i samoupravnih novčanih zavoda. Razlog toj pojavi treba tražiti u sve većim financijskim potrebama države i samoupravnih tijela, a donekle i u tom, što se konkurencijom javnopravnih banaka želi utjecati na stvaranje što povoljnijih kreditnih kondicija. Kod nas postoji pored Državnog vjeresijskog zavoda (s podružnicama u svim većim privrednim središtima zemlje) još Poštanska štedionica Nezavisne Države Hrvatske, te priličan broj komunalnih štedionica. Raspored uložaka najbolje nam pokazuje kod nas omjer poslovanja između javnopravnih i privatnih banaka. Od prilike polovina uložaka otpada sada na državne i poludržavne banke, a po jedna četvrtina na komunalne i privatne novčane zavode. Kakav će biti razvoj u budućnosti, ne može se točno predvidjeti, ali je sigurno, da javnopravni novčani zavodi imaju spram privatnih u mnogom pogledu povlašten položaj, iako im je slaba strana u nekoj birokratizaciji i u opasnosti, da u njihovu poslovanju dođu do izražaja neekonomski elementi.

Povijest banaka je veoma stara. Već u staro babilonsko vrijeme (3. tisućljeće prije Krista) vršili su se neki bankovni poslovi pod okriljem vladara ili hramova. Isto je tako postojao već onda depozitni posao i davanje zajma na temelju deponiranih iznosa novca ili robe (žita, datulje, sitne stoke). U novobabilonsko vrijeme (7.—5. st. pr. Kr.) postoje već privatna bankovna poduzeća većeg opsega (bankarska porodica Igibi u Siparu i Murašu u Nipuru). Slično se neki bankovni poslovi javljaju u staroj Grčkoj, i to najprije kod nekih čuvenih hramova (u Efezu, na Delu, na Samu i dr.), a počevši od 7. st., kad je u Lidiji počelo kovanje novca, javljaju se privatni mjenjači (trapeziti), kojih se poslovanje kasnije proširuje slično kao u novobabilonsko vrijeme (bankar Pasion u Ateni u 4. st. pr. Kr.). Po grčkom uzoru razvija se uglavnom posao privatnih bankara i mjenjača (argentarii) u starom Rimu. To sve doduše nisu potpuni bankari u današnjem smislu riječi, ali se već bave mnogim poslovima današnjeg bankarstva. U Grčkoj se čak javljaju i kontokorentni te žiro-posao (dijagrafa, kod Rimljana transcriptio).

U srednjem se vijeku mjenjači (bancherii) — caorsini po južnofrancuskom gradu Cahorsu — pojavljuju najprije u sjevernoj Italiji (Lombardiji) te se ponajprije bave mijenjanjem novca i pohranjivanjem gotovine, na temelju koje su deponentima izdavali priznanice, koje su ovi mogli unovčiti kod njihovih poslovnih prijatelja u drugim mjestima i time prištedjeti u ono vrijeme skupi i riskantni prijenos većih količina gotovog novca. Kao prve banke osnovane su u Italiji: Casa di San Giorgio u Genovi (1407), zatim Banco di Rialto (1587—1617) i Banco del Giro (1617—1806) u Mlecima. Posljednje dvije banke bile su državne banke mletačke republike, te su napose izgradile žiro-promet među svojim stalnim komitentima, uglednim mletačkim trgovcima.

U sjevernoj je Italiji nastala i mjenica, koja ubrzo postaje važnim instrumentom poslovnog prometa i kreditiranja.

U Njemačkoj je 1619 osnovana Žiro-banka u Hamburgu (koja je postojala do 1875) te je zasnovala posebni računski novac (t. zv. Mark-Banco = $8^1/_2$ g finog srebra), koji je vrijedio u velikom dijelu Evrope. Taj je računski novac imao osobitu važnost zbog nesigurnosti, koja je vladala napose u 16. i 17. st. zbog stalnog prekivanja različitih vrsta novaca, kojim je novac sve više gubio u vrijednosti. Od prilike u isto vrijeme osnovana je i Wisselbanka u Amsterdamu.

Golemi polet u narodnom gospodarstvu čitave Evrope izazvao je otkrićem Amerike stalnu potrebu kredita u veoma velikim dimenzijama. Ta je pojava dovela do uvedenja novog novčanog surogata, bankovne note. Prva je specijalna notna banka osnovana u Engleskoj 1694 (Bank of England) po planu, koji je izradio Škot William Patterson. Nešto kasnije osnovao je Škot John Law u Parizu čuvenu asignatnu banku. No zbog nesolidne osnovice poduzeća asignati su ubrzo izgubili vrijednost i banka je propala.



(*Foto Atlantic*)

GLAVNA POSLOVNA PROSTORIJA BANKE UNION TRUST CO.
Cleveland, Ohio

Počevši od 19. st. banke se sve više osnivaju u obliku dioničkih društava, dok djelatnost privatnih bankara i mjenjača gubi zbog promjene općih prilika sve više u svom značenju. V. L.

LIT.: Macleod, *Theory and practice of banking*, London 1858, novo izd. 1902—11; J. Schumpeter, *Theorie der wirtschaftlichen Entwicklung*, Leipzig 1912; E. v. Böhm-Bawerk, *Positive Theorie des Kapitals*, 1921^{4}; Adolf Weber, *Depositenbanken und Spekulationsbanken*, München 1922^{3}; Ruotte, *Opérations et travaux de banque*, Lyon 1922^{11}; A. Marshall, *Money, credit and commerce*, London 1923; W. Lexis, *Kredit- und Bankwesen*, Berlin 1924^{2}; L. v. Mises, *Theorie des Geldes und der Umlaufmittel*, München 1924^{2}; Delaporte, *La banque, ses opérations, son organisation, son exploitation*, Saint-Didier 1924; Dunbar, *Chapters on the theory and history of banking*, New York 1929; F. Somary, *Bankpolitik*, Tübingen 1930^{2}; G. Obst, *Geld-, Bank- und Börsenwesen*, Stuttgart 1937^{30}; White, *Money and banking*, Boston 1935; Tomašević, *Novac i kredit*, Zagreb 1938; Zahn, *Bankaufsichtsgesetze der Welt*, Berlin 1937. V. L.

Vrste banaka. Različiti gospodarski uslovi i kreditne potrebe trgovine, industrije i prometa uvjetovali su vrlo mnogo različitih tipova banaka, koje se međusobno razlikuju po vrstama poslova, po pravnom obliku, po ciljevima i zadatcima, po veličini kapitala i poslovnoj organizaciji i t. d. Ta diferencijacija je još veća, kad se uzme u obzir, da bankarstvo gotovo svake zemlje pokazuje redovno i neke svoje posebne odlike.

Stajališta, odnosno značajke, prema kojima se vrši podjela banaka po vrstama i tipovima, mogu biti različiti. Najvažnije značajke za podjelu vrsta banaka su ove:

1. *Po pravnom obliku.*

a) *Privatne b.* su sve b., koje pripadaju privatnim osobama bez obzira na vrst poslovanja i zakonski oblik, u kome se pojavljuju (inokosna tvrtka, javno trgovačko društvo, komanditno društvo, dioničko društvo, zadruga). U nekim zemljama razumijevaju se pod privatnim bankama samo b. u obliku inokosne tvrtke ili javnog trgovačkog društva.

b) *Javnopravni novčani zavodi* su u prvom redu državne b., kod kojih čitav kapital pripada državi i kod kojih je organizacija i poslovanje uređeno posebnim zakonima. Funkcionari tih ustanova su državni službenici. U taj tip državnih banaka ulaze kod nas Državni vjeresijski zavod i Poštanska štedionica. Među javnopravne novčane zavode spadaju i novčani zavodi pojedinih samoupravnih jedinica (zemalja, pokrajina, općina), koji posluju kao ustanove tih jedinica pod njihovom upravom i nadzorom.

Zajednička je značajka svih tih zavoda, da, iako posluju po komercijalnim načelima, njihova svrha nije postizavanje što većih dobitaka, nego ispunjenje općekorisnih zadataka i upotreba njihovih sredstava za one poslove, za koje privatni kapital nema dovoljno zanimanja, a važni su za zajednicu. Ti zavodi osim toga služe državi, samoupravnim jedinicama ili općinama, pomažući ih povoljnim kreditima u izvršavanju njihovih zadataka, a naročito kod izvođenja investicija.

c) *Mješovite (povlašćene) b.* su one, koje po svojem obliku odgovaraju privatnim bankama. Kapital im je, bar većim dijelom, vlasništvo privatnika, ali radi njihova naročitog zadatka one uživaju posebne povlastice na temelju zakonskih propisa. Obično država, dajući im te povlastice, zadržava sebi pravo širokog nadzora nad poslovanjem i imenovanja jednog dijela uprave i viših funkcionara. Među



(Foto Dabac)
PALAČA PRVE HRVATSKE ŠTEDIONICE U ZAGREBU

banke toga tipa spada veliki dio emisionih (bivša Austro-ugarska banka, Banque de France i t. d.).

2. *Po vrsti aktivnih i pasivnih poslova.* Te razlike nijesu u svim zemljama podjednako oštre, budući da je negdje specijalizacija u bankarstvu jača, a negdje slabija. Tako između depozitnih i poslovnih banaka postoje u anglosaksonskim zemljama vrlo velike razlike, dok u Njemačkoj te razlike gotovo iščezavaju. U glavnom se razlikuju:

a) *Novčanične (emisione) banke* su na čelu bankarstva svake zemlje. To su zavodi, koji uživaju zakonsku povlasticu izdavanja novčanica (banknota), koje su zakonsko sredstvo plaćanja u odnosnoj zemlji. Osim te glavne uloge novčanična banka ima obično još čitav niz drugih važnih zadataka (blagajnička služba za račun države, briga o deviznim poslovima, organiziranje žiro-prometa, eskomptni i lombardni posao) tako, da joj se s pravom daje naziv »banka banaka«. V. još: Notne banke.

b) *Depozitne b.* i *kreditni zavodi* čine glavnu skupinu banaka u svim zemljama. Uglavnom se bave kratkoročnim kreditnim poslovima, kao što su eskompt, lombard, kontokorentni posao, report i rembours-posao, a izbjegavaju poslove dugoročne naravi i spekulativne poslove. Glavni izvor sredstava tih zavoda čine depoziti (→ pobliže pod: Depoziti i Depozitne banke). To vrijedi uglavnom za anglosaksonske zemlje i u priličnoj mjeri za Francusku, dok u Njemačkoj, kao i u cijeloj Srednjoj Evropi, prevladava tip kreditne banke, koja se bavi svim mogućim bankarskim poslovima izuzimajući izdavanje novčanica i eventualno dugoročne hipotekarne poslove. Dakle u Njemačkoj, kao i kod nas, nije se izdvojio poseban tip poslovne banke, nego su veliki kreditni zavodi u isto vrijeme i depozitne i poslovne banke (mješoviti ili integrirani tip banke). U taj tip idu i naše najveće privatne banke, kao što su Prva hrvatska štedionica, Udružena banka, Hrvatska zemaljska banka, Hrvatska sveopća kreditna banka i druge.

c) *Poslovne b.* su posebna skupina privatnih banaka, koja se strogo razlikuje od depozitnih banaka. One se odlikuju tim, što ulaze redovito u poslove, koji za sobom povlače mnogo više rizika i mogućnosti imobilizacije uloženih kapitala, ali zato i mnogo veće mogućnosti dobitka. Poslovne b. sudjeluju izravno u privrednoj djelatnosti zemlje. One osnivaju i financiraju industrijska poduzeća, kojih dionice nabavljaju, da bi ih u povoljnom trenutku s dobitkom prodale, posreduju kod sklapanja državnih i samoupravnih zajmova i slično. Jasno je, da su za tu vrstu poslova potrebni i drugi izvori sredstava negoli za kratkoročne kreditne poslove. Poslovne banke imaju stoga redovno veću vlastitu glavnicu i pričuve, a mnogo manje stranih sredstava nego depozitne banke. Osim toga poslovne banke za razliku od depozitnih redovito nemaju podružnica.

d) *Hipotekarne b.* treba da naročito zadovolje potrebe za dugoročnim amortizacionim kreditima. Ima ih »čistih« i »mješovitih«. Čiste hipotekarne b. bave se samo podjelom dugoročnih hipotekarnih zajmova i poslovima, koji su s tim u neposrednoj vezi, isključujući sve kratkoročne kreditne operacije, dok mješovite kreditno-hipotekarne b. uz dugoročne poslove vrše i sve ostale bankarske poslove kratkoročne naravi. Od pasivnih poslova najvažniji posao hipotekarnih banaka je izdavanje založnica i obveznica. Po pravnom obliku hipotekarne b. mogu biti državni, mješoviti, odnosno povlašćeni ili pak posve privatni zavodi.

e) *Specijalne b.* su novčani zavodi, koji namjerno i naročito ograničavaju svoje poslovno područje bilo da se specijaliziraju samo za točno određene vrste poslova, bilo pak da svoju klijentelu traže i nalaze samo među pripadnicima jednoga društvenog staleža ili jedne gospodarske grane. U Engleskoj, gdje je specijalizacija u bankarstvu najjače provedena, sve su b. u neku ruku specijalne, jer se bave samo ograničenim brojem i vrstama poslova, dok se u drugim zemljama ubrajaju među specijalne b. na pr. eksportne b., koje se bave samo financiranjem izvoznih poslova, agrarne banke, koje kreditiraju samo poljoprivredu i poljoprivrednike, industrijske i obrtne banke za kreditiranje industrije odnosno obrta, činovničke banke, koje rade samo s činovnicima i t. d.

U industrijski razvijenim zemljama, kao što je Njemačka, veliki industrijski koncerni imaju često svoje vlastite banke (Hausbanken »kućne banke«), koje im služe za racionalnije obavljanje bankovnih poslova pojedinih poduzeća koncerna i upravljanje njihovim nezaposlenim kapitalima. I te banke ubrajamo među specijalne banke, iako konkretno njihovi bankarski poslovi mogu biti vrlo raznoliki.

3. *Po veličini sredstava i poslovnom području* razlikujemo:

a) *Velebanke*, među koje ulazi samo nekoliko banaka najjačih po vlastitim i povjerenim tuđim sredstvima, sa sjedištem u političkom ili privrednom središtu države. One svoju aktivnost razvijaju bilo vlastitim podružnicama bilo i bez njih, na području cijele države, a često i u inozemstvu.

b) *Srednji i pokrajinski zavodi* posluju manjim kapitalom nego velebanke i djeluju samo na području jedne pokrajine, a ne u cijeloj državi. Često te banke imaju i priličan broj podružnica i vrše značajnu ulogu u privredi odnosne pokrajine.

c) *Male i lokalne b.* su novčani zavodi s malom glavnicom, s ograničenim krugom klijenata, s malo tuđih sredstava, a posluju redovno bez podružnica. Njihova poslovna djelatnost je lokalnog značaja.

LIT.: Boulle, *Les grands établissements de crédit devant la crise*, Pariz 1938; Kalveram, *Bankbetriebslehre*, Berlin 1939; Vl. Murko, *Das öffentliche Bankwesen des Auslandes*, Berlin 1934; Isti, *Der Staat als Bankier*, Ljubljana-Leipzig 1934. M. Š-ć.

Bankarstvo u inozemstvu. Razvojem cijele privrede u pojedinim zemljama nastali su različiti tipovi banaka.

a) U *Njemačkoj* prevladava tip integriranog bankarstva, ali i ondje razlikujemo dva glavna tipa banaka:

1. Banke, koje se bave *dugoročnim zajmom* na temelju jamstva *javnih tijela* (»Bodenkreditanstalt« različnih tipova, »Landschaft« sa zadružnim oblikom hipotekarnog zajma), i banke *privatnog* karaktera, koje se bave davanjem dugoročnih zajmova na osnovu hipoteke, založnice i sl.

2. Banke, koje se bave *kratkoročnim* poslovanjem. Amo se ubrajaju različite trgovačke, obrtne i industrijske banke, nadalje kreditne zadruge sustava Schulze-Delitzsch i Raiffeisen, zatim komunalne banke, koje daju zajam malom čovjeku, a razvijaju u posljednje vrijeme znatan žiro-promet; efektno poslovanje i financiranje poduzeća zastupano je ovdje tek kao sporedno poslovanje.

Novčarsko i kreditno poslovanje usredotočeno je ipak u 5 najvećih i najpoznatijih banaka: Deutsche Bank, Dres-

dner Bank, Commerz- und Privatbank, Reichskredit-Gesellschaft i Berliner-Handelsgesellschaft.

Pregled poslovanja tih pet berlinskih velebanaka na dan 30. VI. 1939 bio je ovaj (u milijunima RM):

	Deutsche Bank	Dresdner Bank	Commerz- u. Privatbank	Reichskredit-Gesellschaft	Berliner Handels-Ges.
AKTIVA					
Blagajna	70,7	54,7	34,3	10,0	6,1
Čekovi	13,5	20,1	28,1	1,0	0,1
Mjenice	927,7	611,2	395,6	170,0	55,8
Državne mjenice i drž. besk. papiri	759,2	615,2	212,7	132,3	70,3
Vlastiti papiri	365,4	234,4	129,3	53,7	52,8
Dužnici	1481,0	1127,0	686,2	185,7	81,1
Sudjelovanja	51,1	41,9	7,2	3,8	4,7
PASIVA					
Vjerovnici	3074,7	2114,9	1138,5	492,9	243,2
Akcepti	224,4	188,2	152,9	27,7	25,1
Ulošci	481,9	350,1	206,4	—	—
Dugovanja					
Kapital	130,0	150,0	80,0	40,0	28,0
Rezerve	45,5	23,5	10,0	20,0	10,0

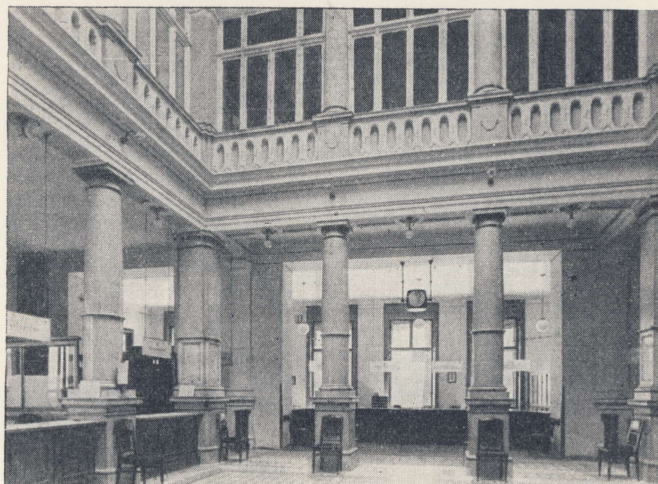
b) *Engleska.* Centar današnjega engleskoga bankarstva čini Bank of England, koja službeno upravlja novčanim životom. Pored nje dobivaju sve veću zadaću golemi depozitni zavodi Londona. Oni su udruženi u interesnu grupu, koja se obično nazivlje »clearing banks«, a ima ih 12. Najveće između njih, a ujedno i najveće od svih engleskih banaka su »Big five« (pet velikih), t. j. Barclay's Bank, Lloyd's Bank, Midland Bank, National Provincial Bank i Westminster Bank. Te banke su izrazito depozitnog tipa, a »Big five« posjeduju zajedno 90% svih depozita tih »clearing banks«. Kako i drugdje, i ovdje koncentracijom nestaju manje banke. Novac depozitnih banaka uzimaju uglavnom diskontni zavodi i stockbrokeri londonske burze (ovi obično uz pokriće efektima). Jedan dio novca uložen je i u Treasury Billima (mjenice na državnu blagajnu). Vrlo oprezno poslovanje tih banaka, naročito poslije svjetskog rata, ulijevalo je ulagačima potpun osjećaj sigurnosti.

Poslovanje pet velikih banaka pokazuje ovu sliku (po stanju od rujna 1940, u tisućama funta):

	Barclays Bank	Lloyds Bank	Midland Bank	National Provincial Bank	Westminster Bank
Depoziti	498,531	457,297	547,590	350,120	387,523
Gotovina u blagajni i kod Bk. of Engl.	51,574	58,389	59,898	42,674	38,473
Tranzitni čekovi	21,178	15,984	16,370	14,222	15,667
Novac na otkaz ili bez otkaza	23,067	23,580	21,920	15,839	23,070
Treasury Bills	19,500	13,000	21,000	13,000	14,500
Disk. mjenice	81,435	68,982	97,903	59,658	63,073
Investicije	116,959	126,604	143,116	87,817	102,866
Zajmovi	197,502	156,662	197,139	124,835	140,144
Akcepti	16,790	32,409	15,373	10,743	23,728

Drugi tip čine privatni bankari (»Bankers«). Oni su u poslovanju posve slični depozitnim b., ali ih sve više nestaje. Od tih tipova različiti su »Foreign Bankers and Merchants«. Ti su ponajviše stranog podrijetla: Rothschild, Baring Brothers i sl. U poslovanju oslanjaju se ti bankari na vlastiti kapital i vrše poslove plasiranja zajmova inozemstvu, kupovanje stranih mjenica, arbitraže i sl. Posebnu vrstu čine »Foreign and Colonial Banks«. To su b. sa sjedištem u Londonu i podružnicama u kolonijama i inozemstvu. Ove b. vode se također po uzoru engleskih »Jointstock Banks« s engl. kapitalom. — Osim toga postoje u Engleskoj još »Finance Companies, Promoters, Financial Syndicates«, koje imaju slične zadaće s njemačkim emisijskim i efektnim b., iako po engl. shvaćanju nisu b. u pravom smislu riječi. Hipotekarnih banaka po kontinentalnom uzoru nema.

c) *Francuska.* Prije rata francuske su banke bile po tipu između njemačkih i engleskih. Poslije rata one su se sve više približile njemačkom tipu. Poslovni je duh prevladao



(Foto Dabac)
GLAVNA POSLOVNA PROSTORIJA PALAČE PRVE HRVATSKE ŠTEDIONICE U ZAGREBU

opreznost. U Francuskoj imamo uglavnom dva tipa b.: »établissements de crédit« i »banques d'affaires«. Prve se bave uglavnom depozitnim i diskontnim poslovanjem, a prošle su zamjerno dobro kroz krizu. One imaju mnogo podružnica za skupljanje novčanog tržišta. Druge financiraju industriju i zastupaju tip izrazitih spekulacijskih banaka. Ima ih samo u Parizu. Povremenom emisijom dionica prenose svoje kreditno opterećenje na novčano tržište. Kraj toga daju zajmove na tekuće račune. One su često, a naročito prije krize, preuzimale emisije stranih državnih papira. Velika im je prednost, da rade s vrlo malo tuđih sredstava, pa prema tome ne moraju imati velike iznose u blagajnama. Najveće banke prvoga tipa jesu: Crédit Lyonnais, Société Générale, Comptoir National d'Escompte de Paris, Société de Crédit Industriel et Commercial, Banque Nationale pour le Commerce et l' Industrie i Crédit Commercial de France. Najveće banques d'affaires jesu Banque de Paris et des Pays-Bas i Banque de l'Union Parisienne.

Da se pokrajinske banke ojačaju u borbi s pariskim bankarstvom, stvorile su sindikat za emisije (»Société centrale des Banques de Province«). Osim tih banaka ima u Francuskoj i drugih tipova: zadružnih, štedionica, kolonijalnih i t. d.

d) U *Švedskoj* i *Danskoj* banke su vrlo stare. Najveće su u Švedskoj Svenska Handelsbanken i Skandinaviska Kreditaktiebolaget. *Švedske* b. bave se naročito financiranjem industrija, centralizirane su u velikoj mjeri i imaju kao i sve skandinavske banke velik vlastiti kapital s obzirom na uloge. Nasuprot tome *danske* su banke decentralizirane. Najveća je Den Danske Landmansbank. I *norveške* su banke vrlo decentralizirane. Osim normalnih bankarskih poslova bave se financiranjem industrije. Njihovo se poslovanje jače razvilo istom poslije svjetskog rata. Tu su najvažnije: Christiania Bank og Kreditkasse, Bergens Privatbank i Den Norske Creditbank. U *Holandiji* prevladava tip depozitne i spekulacijske banke. Najvažnije su: Rotterdamsche Bankvereening, Amsterdamsche Bank i De Twentsche.

e) U *Švicarskoj* b. posluju kao i u Njemačkoj. Naročito se bave industrijskim i trgovačko-konzorcijalnim poslovima. Uglavnom se dijele na velebanke i kantonalne b. Velebanke imaju međunarodni karakter. Najveće su: Schweizerischer Bankverein, Schweizerische Kreditanstalt, Schweizerische Volksbank, Schweizerische Bankgesellschaft, Eidgenössische Bank A. G., Baseler Handelsbank i A. G. Leu & Co. Stvaranjem koncerna štite banke svoje zajedničke interese. Kantonalne banke imaju poslovanje lokalnog značenja.

f) *Italija.* B. u današnjem smislu riječi novijeg su datuma. Isprva su mnogo surađivale s industrijom, a naročito su razvile depozitni posao stvorivši veliku mrežu podružnica. Za vrijeme krize izgubile su mnogo od svojeg poslovanja, a nadomjestile su ih banke javno-pravnog tipa, naročito u depozitnom poslovanju. Da se izbjegnu veće štete, bio je zakonom od 1936 privatnim bankama, koje su od njih 90 imale svoje podružnice u 30 provincija, pri-

znat javno-pravni karakter. Tako su i Banca Commerciale Italiana, Credito Italiano i Banco di Roma dobile tu povlast. Poslovanje je i danas mješovitog tipa, iako se opaža pomanjkanje srednjeg kredita.

g) *Sjedinjene američke države.* Banke su podijeljene na »National Banks« (njih 8000), »Federal Reserve Banks«, koje imaju pravo izdavanja novčanica, i »State Banks« (oko 1800), koje su zapravo samo koncesionirane banke pojedinih država i stoje pod javnim nadzorom. Osim tih banaka postoje u USA privatne b. većeg ili manjeg opsega. Najveće imaju internacionalno značenje (kao na pr. J. P. Morgan & Cie). Posebna je vrsta »Loan and Trust Companies«. To su univerzalne b. u punom smislu riječi, a ujedno su tipične za američko bankarstvo. One ne smiju imati podružnica. Sudjeluju ponajviše konzorcijalno kod emisijskih poslova. Osim svih tih vrsta postoje u USA štedionice (Stock Savings Banks) i zadružne štedionice (Mutual Savings Banks), koje u mnogo država rade pored ostalih banaka. Svi su ti bankovni tipovi imali do 1932, kad ih je u krizi mnogo propalo, vrlo malo razlike u poslovanju. Tek zakonom od 16. IV. 1933 provedena je stroga dioba depozitnog i emisijskog poslovanja, a uz to su depoziti zaštićeni osnivanjem »Federal Deposite Insurance Corporation« i uvođenjem stroge kontrole.

h) *U S. S. S. R.* osnovano je također više banaka, ali ene su sve državne. *Vneštorgbanka* za financiranje vanjske trgovine. *Prombanka, Poljoprivredna banka, Trgovinska banka* za financiranje kratko- ili dugoročnim kreditima odnosnih grana sovjetske privrede i vršenje kontrole o utrošenju i štednji s državnim kreditima određenim za pojedine investicije. *Središnja banka za financiranje i dugoročno kreditiranje stambenog i komunalnog građenja* za financiranje gradnje stambenih, školskih i inih zgrada. Ona u suprotnosti s drugim bankama nema podružnica. Njezine zadaće u pojedinim mjestima vrše Komunalne banke.

i) *U Japanu* stoji na čelu bankovnog života pet velikih banaka. To su Dai-Ichi, Mitsui, Sumitomo, Mitsubishi i Yasuda. Te banke bave se uglavnom srednjeročnim kreditiranjem industrije i emisijom industrijskih papira. Mitsui, Sumitomo i Mitsubishi su u uskoj vezi s istoimenim velikim koncernima. Osim toga poslovanja podjeljuju, u pomanjkanju posve hipotekarnih zavoda, i hipotekarne zajmove. Podjeljivanjem hipotekarnog poljodjelskog zajma bave se b. javno-pravnog karaktera. Srednju i manju industriju kreditira državna industrijska b. Po poslovanju su dakle japanske b. mješovitog tipa. M. A-ć.

BÁNKI, Donát, ✻ 1859, † 1922, madžarski pronalazač, prof. tehnike, propagirao upotrebu hidrostrojeva, kompresora i parnih turbina širom Evrope; konstruirao danas svuda upotrebljavani karburator za motore benzinom. Izradio osnovu za hidrocentralu u Jajcu. Njegov životni plan — iskorišćenje vodene snage Željeznih Vrata — nije izveden.

BIBL.: *Gázmotorok elmélete* (Teorija plinskih motora), 1892; *A gözturbina szerkesztés alapelvei* (Osnovne ideje konstrukcije parnih turbina), 1905. E. K.

BANKIM, Ćandra Ćatterdži → Bengalska književnost.

BANKNOTA (novčanica), u određenom obliku štampan i po notnoj banci izdan komad papira, koji služi kao opće redovno i zakonsko sredstvo plaćanja. Povijesno se banknota razvila iz bankine namire za stanovitu količinu kod nje deponirane plemenite kovine. Većinom radi veće prikladnosti počeo je postepeno umjesto plemenitog metala opticati (cirkulirati) papir, koji je sadržavao bankinu obvezu, da će ga na zahtjev donosioca zamijeniti u zakonsku kovinu, u većini slučajeva zlato. U relaciji prema zlatu određuje se valutna vrijednost novčane jedinice tako, što se ustanovljuje, da na pr. jedna unca finog zlata vrijedi 85 engl. šilinga, odnosno da 1 engl. šiling sadržaje $^1/_{85}$ unce zlata. Prema metalnoj novčanoj jedinici može se banknota označiti kao faksimile ili duplikat zlata, i to u pravnom kao i u stvarnom smislu riječi. Banka je ne samo dužna ispuniti svoju obvezu isplate u zlatu, nego ona posjeduje i stvarnu mogućnost, da to u svako vrijeme u cijelosti izvrši, jer za svaku izdanu papirnatu novčanicu posjeduje protuvrijednost u zlatu. To nazivamo 100%-tno zlatno pokriće opticaja papirnatih novčanica. Tom prilikom treba napomenuti, da će količina banknota, izdanih na temelju neke količine zlata, biti to veća, što je viša cijena zlata u valutnoj jedinici. Zato treba točno razlikovati pojam 100%-tnog pokrića i pojam valutne vrijednosti zlata. Ako se cijena zlata prigodom bilanciranja notne banke povisuje na pr. od 85 na 140 engl. šilinga, onda se kraj nepromijenjene zlatne podloge i nepromijenjenog 100%-tnog zlatnog pokrića može ipak izdati proporcionalno veća količina banknota; pojedina novčanica onda ne sadražava više $^1/_{85}$, nego samo $^1/_{140}$ unce zlata, čime je naravno međunarodna vrijednost valute u omjeru pala. Takva *devalvacija valute* predstavlja u stvari isto što i smanjenje finoće kovine tokom prošlih vjekova. Druga je mogućnost za povećanje opticaja banknota u zlatnoj valuti, da se snizi postotna visina pokrića. Tokom vremena iskusile su naime notne (emisijske) banke, da se uvijek samo neki dio svih izdanih banknota donosi na izmjenu (honoraciju) u zlatu, te da zato i kod pune obveze izmjene banknote u zlato, i to uz nepromijenjenu njegovu cijenu, nije potrebno stvarno držati 100%-tno pokriće.

Odnos između količine banknota u opticaju i zlatne podloge određen je individualno po zakonodavstvu pojedinih država. Razlikujemo sustav kvote i sustav kontingenta, koji se u praksi često miješaju. Sustav *kvote* određuje, da ukupni opticaj banknota mora biti pokriven zlatom u nekom minimalnom dijelu, na pr. u $^1/_3$. Prednost, a i pogibao tog sustava leži u njegovu elasticitetu, jer se za svaku jedinicu zlata može izdati trostruki iznos banknota. Sustav *kontingenta* sastoji se ili u tome, da se kao u Francuskoj maksimira opticaj samih banknota, ili pak da se kao u Engleskoj ukupna količina banknota dijeli u dva dijela: jedan dio sa 100%-tnim pokrićem u zlatu, a drugi bez ikakva zlatnog pokrića s tim, da se iznos nepokrivene (fiducijarne) emisije banknota zakonom kontingentira. Ako je taj iznos iscrpljen, onda se povećanje opticaja može provesti jedino na temelju proširenja 100%-tne zlatne podloge. Međutim ti strogi propisi engleske banke (*Peel's acts* iz 1844) onemogućivali su, da se opticaj banknota povećava prema potrebama naglog gospodarskog razvitka Engleske tokom prošlog stoljeća. Praksom banaka izgrađen je zato čekovni promet, koji služi kao ventil i ekvivalent nedostatnoj emisiji banknota.

No kako nije više cijeli, nego samo neki dio opticaja, pokriven zlatom, mijenja se naravno i karakter banknote. Ona sada nije više *duplikat zlata*, već *doznaka na zlato*, pravno *a vista* tražbina na zlato prema emisijskoj banci. Ista će banka u redovnim prilikama isplatiti svaku banknotu u zlatu. No kad bi se zbog kakve panike i navale najednom sve banknote željele pretvoriti u zlato, ne bi notnoj banci radi pomanjkanja stvarnog pokrića bilo više moguće zadovoljiti sve pravne obveze. U tom će se slučaju ili *povisiti cijena zlatu* uz neograničenu prodaju; banknota time gubi samo neki dio svoje vrijednosti, jer predstavlja doznaku na manju količinu zlata nego prije; ili će se emisijska banka uopće razriješiti dužnosti obligatne prodaje zlata, što znači, da banknota uopće nije više povezana s metalnom rezervom notne banke. S tim se sa sustava potpune ili djelomične zlatne valute prelazi na sustav *papirnate valute;* na banknoti često je još i dalje zabilježena obveza isplate metala, koja *obveza* međutim nema nikakve vrijednosti, nego ima samo svoju povijesnu uspomenu na banknotu, iskupivu u zlatu. — Pojam zlatnog pokrića je samo dio šireg pojma banko-tehničkog pokrića; notna banka kao novčani institut ne može teretiti pasivu svoje bilance, ako istovremeno među stavkama aktive ne dobije protuvrijednost prema izdanoj količini banknota. Te se stavke aktive sastoje uglavnom od plemenitog metala, trgovačkih mjenica i državnih obligacija. Omjer tih stavaka aktive različan je s obzirom na zakonodavstvo i ekonomsku strukturu pojedine države. Tako kod sustava zlatne valute prevladava većinom zlato. Kod sustava papirnate valute emisija se banknota (u većem ili manjem opsegu) osniva na trgovačkim ili državnim mjenicama. Količina eskomptiranih trgovačkih mjenica zavisi s jedne strane od visine diskontne stope, a s druge od prosuđivanja budućnosti. Opticaj banknota raste u optimizmu konjunkture, a pada u pesimizmu krize; pored toga opticaj varira prema sezonskim i terminskim poslovima, na pr. konac tjedna, konac mjeseca i t. d. Na količinu opticaja banknota utječe mnogo *diskontna politika* emisijske banke. Tako svako povišenje ili sniženje diskonta povećava, odnosno smanjuje opticaj banknota, jer povišenjem diskonta postaju mnogi poslovi nerentabilni, i obratno. Po pravilima klasičke nauke notna će banka u sustavu zlatne valute povisiti diskont, čim se metalno pokriće banknota zbog povećane potražnje

za kreditima približuje svojoj donjoj granici, t. j. čim notna banka smatra svoj likviditet ugroženim. Obveza isplate zlata predstavlja dakle ograničenje opticaja, i to ne samo banknota, nego i svih drugih surogata novca. — U vezi s tim postavlja se pitanje: U čemu se zapravo sastoji vrijednost pojedine banknote? Metalistička teorija na to odgovara: u njezinu metalnom pokriću, dok nominalisti vide bitni uvjet vrijednosti u državnoj moći. Prvo mnijenje ističe dakle materijalnu, a drugo nominalnu vrijednost. Većina suvremenih ekonomista drži, da nijedno od tih ekstremnih shvaćanja nije ispravno. Banknota naime i bez metalnog pokrića posjeduje kupovnu snagu, dok je iskustvo s poslijeratnom inflacijom dovelo nominalističku tvrdnju, da »kruna ostaje uvijek jednaka kruni«, do potpunoga sloma. Suvremena teorija novca pokazala je, da kupovna snaga banknote zavisi uglavnom od relacije između količine banknota i količine dobara tako, da vrijednost banknote raste, ako kraj stalne količine dobara opticaj banknota pada, i obratno.

Konačno treba još spomenuti i pojam *državne note*. Po dosadašnjem shvaćanju njezina osobina leži u tome, da je ona od države izdana bez ikakva metalnog pokrića te da zato prema *naravnoj* vrijednosti banknote ima samo *prisilni* tečaj. Prijelazom na papirnatu valutu, napose sve većim utjecajem države na notnu banku, briše se sve više svaka stvarna razlika između banknote i državne note. Država naime, po etatističkom shvaćanju, ima mogućnost obustavom propisa o zlatnom pokriću, odnosno eskontom državnih papira, pribaviti si potrebne svote u pravim banknotama, a da nije više potrebno izdavanje posebnih državnih nota. A. T. H.

BANKOVNA DOZNAKA, način plaćanja tražbine posredovanjem banke bilo na poticaj dužnika, koji upućuje vjerovnika na banku, koja će u njegovo ime izvršiti platež, bilo na poticaj vjerovnika, koji propisuje dužniku, da ima platež izvršiti kod određene banke. U prvom je slučaju banka pomoćnik dužnika kod izvršenja plateža, u drugom platežno mjesto vjerovnika. Plaćanje bankovnom doznakom mora uvijek biti točno i na vrijeme ugovoreno. U poslovnim je krugovima običaj, da oznaka računa kod neke banke na poslovnim papirima i fakturama vjerovnika zamjenjuje ugovornu odredbu o načinu plaćanja, te dužnik na temelju takve oznake ima izvršiti plaćanje kod označene banke. Dužnik je obvezan platiti dosta rano, da banka može do dospjeća roka prenijeti uplatu na konto vjerovnika. Od bankovne doznake treba razlikovati ček (v.). V. L.

BANKOVNI AKCEPT, oblik kratkoročnog bankovnog kredita, srodan kontokorentnom kreditu. Tražilac kredita ga dobiva time, da izda mjenicu na banku, koja tu mjenicu akceptira, ili da banka dopusti tražiocu kredita, da treća lica mogu na nju trasirati mjenicu. Posebna su vrsta bankovnih akcepata industrijski akcepti, naime mjenice nekog industrijskog poduzeća, koje banka akceptira. Takav bankovni akcept služi za davanje kratkoročnih kredita industrijskim poduzećima, koja su u tješnjoj poslovnoj vezi s odnosnom bankom. Slaba je strana bankovnog akcepta, da se kod te vrste kreditiranja ne može uvijek sa sigurnošću ustanoviti, da li se radi o poslovnoj mjenici, t. j. o transakciji, kojoj služi osnovicom stvarno obavljeni robni posao, ili o t. zv. financijskoj (poreznoj) mjenici, koja nema te podloge. Kod industrijskih je akcepata ta opasnost još veća, jer kao podloga služe aktive industrijskog poduzeća, koje su redovno dobrim dijelom nelikvidne. U zemljama s razvijenom privrednom strukturom i razvijenim bankarstvom često se bankovni akcept izgrađuje tako, da banke uz neku proviziju daju tražiocu kredita svoj akcept. U tom slučaju ne daju banke više u zajam tuđa sredstva, nego stavljaju tražiocima kredita na raspolaganje svoj kredit. Kako za taj način poslovanja nema zakonskih ograničenja ni zakonske kontrole, krije takvo poslovanje u sebi opasnost kreditne inflacije (→ inflacija kredita) i time opet pojačava nesigurnost u poslovanju banaka. V. L.

BANKROT. Riječ dolazi od tal. izraza banco rotto (»razbijeni stol«), jer su u srednjem vijeku mjenjačima novca u sjevernoj Italiji razbijali stolove, na kojima su radili, ako bi prijevarnim poslovanjem izgubili povjerenje javnosti. Bankrot označuje obustavu plaćanja kod privrednog poduzeća (a i kod države), koja nastaje otud, što dospjela dugovanja u danom času prelaze iznos raspoložive gotovine i likvidnih potraživanja odnosnog poduzeća. → Kažnjiva djela protiv imovine, Stečaj. V. L.



BANKSIJA (po Baillonu)

BANKSIJA *(Banksia)* je rod grmova i drveta iz porodice *Proteaceae* (red *Proteales*, → prostolatičnice), koji ima veoma veliku važnost u sastavu vegetacije Australije. Za rečenu je porodicu značajno, da ima izmjenično poredane, često kožaste ili opore listove bez palistića i najvećma dvospolne, u klasaste, grozdaste ili klipu slične cvatove združene cvjetove, koji se sastoje iz aktinomorfnog ili zigomorfnog, vjenčiću sličnog, od 4 lista sastavljenog perigona, od 4 (najvećma uz perigon prirasla) prašnika i od tučka, koji je sastavljen iz jednog plodničkog lista, a sadrži 1—∞ sjemenih zametaka. Oprašivanje se vrši pomoću kukaca ili ptica. Vrlo je značajno raširenje te porodice: u Australiji se nalazi oko 500 vrsta, na Kapu oko 260, u Južnoj Americi oko 40, u istočnoj Aziji oko 25, a po nekoliko vrsta na Madagaskaru, Novoj Zelandiji i drugdje. Sam pak rod b. ima produžene klasaste cvatove. Oni su pri dnu obaviti ovojnim listovima i imaju u pazušcu svakoga pojedinog zalistka po 2 sjedeća cvijeta. Perigon je cvijeta razlučen u cijev i obod, a mala plodnica sadrži samo 2 sjemena zametka, i iz nje se razvija splošteni tobolac. Listovi su ponajviše uski te često nazubljeni ili rasperjani. Rodu pripada oko 50 vrsta, koje su rasprostranjene isključivo na području Australije. S. H-ć.

BANKSOV BOR → **Bor.**

BANOŠTAR (madž. Bán monostor »Banov manastir«), selo u Srijemu na Dunavu, u kotaru iločkom. Sjedište je općine, a ima 1784 stan. Na položaju B. nalazilo se naselje, koje se do 14. st. zvalo službeno madžarskim toponomastikonom Kö (»kamen«). U tom mjestu sagradio je ban Bjeloš oko 1150 prostran benediktinski samostan vrlo lijepa oblika sa crkvom sv. Stjepana Prvomučenika. Benediktinci su dobili i veliko zemljište oko samostana prema Dunavu i u Frušku goru s dobrim oranicama, šumama i vinorodnim tlom, na kojem su uzgajali staru fruškogorsku vinovu lozu. Uza samostan su sagradili i hospital za putnike. Samostan je bio uređen za trideset redovnika. Benediktinci su s vremenom zanemarili svoje dužnosti, te su morali napustiti taj samostan, u koji je kaločki nadbiskup uveo regularne kanonike sv. Abre »de valle Ebron«. I ti redovnici nisu gospodarili, kako treba, te su i oni morali napustiti samostan. Tada je 1229 kaločki nadbiskup odredio, da samostan bude sjedište biskupije srijemske, koja je te godine osnovana. Od toga vremena pa sve do dolaska Turaka rezidirao je srijemski biskup u tom samostanu, ali je poslije tatarske provale imao, zajedno sa

svojim kaptolom, i drugo sjedište, i to u Sv. Ireneju, koji je ležao nešto sjevernije od Mitrovice.

Naselje u Köu već je oko 1300 steklo značaj trgovačko-obrtničkoga mjesta, te ga već u to doba zovu »civitas«. Kako je samostan u njemu zbog sjedišta biskupova bio vrlo znatna ustanova, pored starog imena »Kö« to je mjesto od početka 14. st. počelo dobivati i naziv Monasterium Bani ili u madžarskom jeziku Bán monostor. To drugo ime nadvladalo je u 15. st., i prema njemu nastao je hrvatski oblik Banoštar.

U gradskom naselju postojala je i crkva sv. Jakoba sa župom, koja je zapisana u računima papina legata od 1332—1335 kao vrlo bogata. Biskupi su u Banoštru izgradili u 15. st. i utvrdu, koja je trebala braniti njihovo sjedište od napadaja.

Od organizacije vukovske i srijemske župe granica je između njih tekla zapadno od Banoštra, potokom Koruškom, na kojem je prema tomu bila međa i biskupije pečujske i srijemske. U Banoštru bilo je prije Turaka naselje hrvatsko i madžarsko, kao i u drugim većim mjestima Srijemskoga Podunavlja. Ostataka madžarske toponomastike ima i danas u banoštarskom području.

U turskom prodiranju, kada je vojska sultanova dolazila podunavskom cestom od Petrovaradina, napustilo je banoštarsko naselje većim dijelom svoje domove. Turska je vojska mjesto oplijenila i razrušila, te su tu oko 1550 ležale same razvaline. S vremenom je i pod Turcima naseljeno to mjesto, a novo naselje bili su muslimani, koji su kao obrtnici, trgovci i posjednici u Banoštru dobro napredovali. Poslije turske katastrofe, kada je muslimansko stanovništvo izbjeglo u istočnu Bosnu, u pusti Banoštar doselilo je strujom iz Mačve i Bačke pedesetak kuća Srba, koji su jednu od zidanih džamija pretvorili u pravoslavnu crkvu. Selu je sada službeni naziv Banoštar.

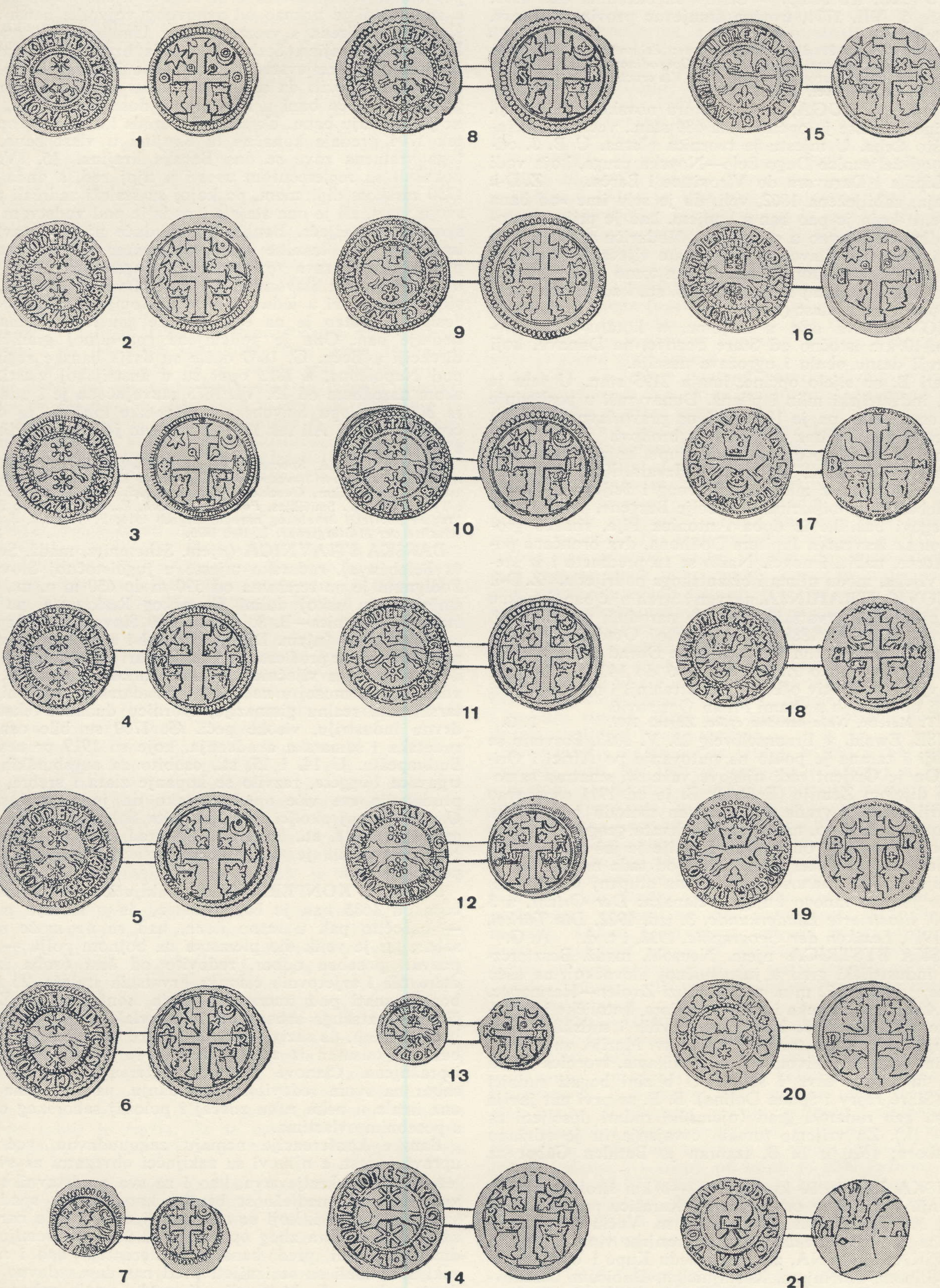
LIT.: D. Csánki, *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában*, Budimpešta 1894; *Diplomatički zbornik Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije*, II., III.; *Mon. vaticana Hungariae*, I.; Ruvarac, *Srpska mitropolija karlovačka oko polovine XVIII. veka*, Srijem. Karlovci 1902; *Godišnjak Banske Vlasti ban. Hrvatske*, Zagreb 1940, 306. S. P-ć.

BANOVAC, 1. stari naziv banova zamjenika (podbana); b. zastupa bana u vršenju sudskih i upravnih poslova. Pripadao je nižem plemstvu i bio je često ne samo društveno nego i agrarno podređen banu, koji je pripadao višem plemstvu i kojemu je podban kao plemić bio često ratarski najamnik. Nije sigurno, je li vršio i vojničku službu. Pod Ivanišem Korvinom je b. Gyulay bio u isto vrijeme i podvojvoda. Kod banskog stola je banovac prvi prisjednik, a vrši često sudske naloge, utjeriva novčane svote, pridržava stranke na izvršenje obveza, uvodi u posjed, ali pri tome je s uvođenjem postupka po rimskom uzoru morao ustupiti glavnu ulogu protonotaru kraljevstva. Kao banov zamjenik se b. spominje samo u Hrvatskoj i Slavoniji, dok ga u Bosni nema.

Kad je poslije pada Petra Zrinskog (1670) prevladao običaj, da se ban poziva na dugi boravak na dvoru i da se njegove zadaće povjere b-u, bilo je to krivo višem plemstvu, koje nije trpjelo, da b. kao pripadnik nižeg plemstva upravlja u banovoj prisutnosti kraljevstvom i zauzima kao banov zamjenik položaj velikog župana zagrebačke i križevačke županije. Zato se vlast banova zamjenika dijelila između b-a i protonotara kraljevstva, koliko nije kralj iz redova višeg plemstva imenovao pored bana, koji je boravio na dvoru, banskog zamjenika, kojemu je b. bio trajno podložan. Poslije 1757 je kralj imenovao banovca iz višeg plemstva.

LIT.: Kukuljević, *Iura regni*, osobito II., 89. A. D.

2. **B.** (lat. moneta banalis, denarius Zagrabiensis). Hrvatska je stupivši 1102 u personalnu uniju s Madžarskom ostala i nadalje politički i ekonomski posebna upravna i zakonodavna jedinica povezana s Ugarskom osobom zajedničkog kralja. Na čelu hrvatske samouprave stajao je kao predstavnik kraljevske vlasti ili koji član dinastije (dux — herceg) ili ban — sa širokim političko-upravnim ovlastenjima i pravima. Jedno od tih prava hrvatskog hercega ili bana bilo je i kovanje autonomnog novca, koje je donosilo znatne prihode. Značajno je, da prema svjedočanstvu povelje kralja Andrije II. od 1217 na teritoriju Hrvatske nije imao prava optjecaja kraljevski novac, kovan za Madžarsku. Samo se tako može protumačiti, što su u hrvatskim zemljama madžarski novci u nalazima 13. i 14. st. vrlo rijetki. Prvi je kovao hrvatski autonomni novac herceg Andrija, dux Croatiae et Dalmatiae (1196—1204). To je ujedno najstariji novac kod svih južnih Slavena. Iza njega kuju domaće novce banovi od 1204 do 1220, kada Hrvatska nije imala hercega. Kovanje je nastavio i herceg Bela (1220—1226), a jamačno i herceg Koloman (1226—1241). Hrvatski novac ovoga razdoblja kovan je prema uzoru novca salzburških nadbiskupa iz kovnice u Friesachu u Koruškoj. Taj se hrvatski novac, poznat pod imenom hrvatski frizatici, mijenjao svake godine, pa su stoga poznati mnogi njegovi tipovi i varijante, a uz to je iz godine u godinu, kao i drugdje u Evropi, postajao sve slabiji gubeći postepeno od svoje vrijednosti. S madžarskim novcem za kralja Andrije II. bilo je još gore. Dok je prosječna težina hrvatskog novca iznosila 0,8 g, kod madžarskih dinara spala je na 0,5 do 0,6 g. Čim je došao na ug.-hrv. prijestolje mladi, ali razboriti kralj Bela IV. (1235—1270), počeo je raditi, da madžarskom novcu podigne vrijednost i ugled. Istu tu akciju, možda i pod utjecajem Bele, pokrenuo je u Hrvatskoj, koja se od toga vremena počinje nazivati Slavonijom, herceg Koloman. Od toga vremena kuje se u slavonskoj kovnici novac solidan, stalne veličine i težine i dobre finoće srebra. Da se novome novcu osigura željena solidnost i trajnost, ukinuto je iza godine 1237 svakogodišnje mijenjanje starijeg boljeg s novim i slabijim novcem, a da herceg ili ban ne ostanu bez uobičajenog prihoda kovnice, uveden je sedamdinarski porez (collecta septem denariorum) kao kompenzacija. Tom je reformom udaren siguran temelj za trajnu solidnost banskih dinara i pribavljen ugled, koji su oni imali svuda, i u Slavoniji i izvan njezinih granica. Svojom vrijednošću istisnuli su ubrzo banski dinari iz optjecaja u Slavoniji tuđi novac iz Friesacha, tako da se on iza 1239 u hrvatskim ispravama više i ne spominje. Tip slavonskih banovaca ostao je čitavo vrijeme njihova kovanja uglavnom isti. Tek je u detaljima lica i naličja bilo nekih razlika, po kojima se mogu odrediti vladari, hercezi i banovi, koji su ih dali kovati. Na licu banovca prikazana je uvijek kuna u trku, a naokolo teče natpis MONETA REGIS P SCLAVONIA ✠ ili MONETA DVCIS P SCLAVONIA ✠. Banovce s prvim natpisom kovao je ban, a s drugim herceg (dux), i to samo za vlade Bele IV. Na naličju je dvostruki križ, u visini njegove gornje i manje prijećke smješten je polumjesec i zvijezda, grbovna oznaka Slavonije, a sa strane donje i veće prijećke križa stavljene su sigle, kojima je označena ili kovnica, ili vladar, za kojega se banovac kovao, ili ban, koji je dao da se novac u slavonskoj kovnici kuje. U dnu se vide dvije okrunjene glave. Osim dinara (denarius) kovali su se gdjekada i poludinari (obolus) i bagatini. Prema svjedočanstvu pisanih spomenika slavonska se kovnica nalazila oko godine 1256 u Pakracu, a od 1260 pa sve do prestanka njezina rada bila je ona u Zagrebu, pa su zato banovci nazivani i denarii Zagrabienses. Dokumentarno je utvrđeno, da su se banovci počeli kovati za vladanja Bele IV. (1235—1270), i to iza 1237 pa sve do kralja Ludovika I. (1342—1382). Da poveća prihode od kovanja kraljevskog novca, Ludovik I. je 1364 protiv volje plemstva i građanstva odredio, da se i u Slavoniji uvede mjesto autonomnog kraljevski novac. U dugom razdoblju od jedno 130 godina kovali su se u slavonskoj kovnici banovci za kraljeva: Arpadovića Bele IV., Stjepana V. (1270—1272), Ladislava IV. (1272—1290) i Andrije III. (1290—1301) te Anžuvinaca Karla Roberta (1301—1342) i Ludovika I., a kovali su ih hercezi: Koloman (1237—1241), Dioniz (1242—1245), Stjepan (1246—1247), Bela (1260—1269), Stjepan (1350—1354) i brojni banovi, između kojih su bili znameniti u hrvatskoj povijesti 13. i 14. st. banovi: Stjepan (1248—1260), Roland (1261—1267), Henrik Gisingovac (1269—1270), Joakim Pektar (1270—1271), Radoslav Babonić (1290—1293), Stjepan Babonić (1310—1316), Ivan Babonić (1316—1322), Mikac Mihaljević (1325—1343), Nikola Seč (1346—1352). Slavonska je kovnica bila smještena u starom Zagrebu, in monte Grechensi, na Griču. Bila je jamačno uređena sa svim potrebnim priborom i osobljem kao i druge sredovječne kovnice. U spomenicima su sačuvana imena nekih upravitelja kovnice kao: Magister Benedictus, comes camerae (1256), Moys, summus camerarius Bele ducis (1263), Prencholo, comes camerae (1270—1272), Gyan comes (1294), Jakov, sin Ulfardov (1344—1346). Odličnim sadržajem, dobrim srebrom i ustaljenom solidnom vrijednošću izišli su banovci na glas u svim susjednim zemljama, naročito u Madžarskoj i u Bosni, pa su se tamo u trgovini i prometu rado primali i trošili. Da se to spriječi, počele su madžarske komore kovati dinare po uzoru banovaca. Pri tome su se držale samo vanjskoga izgleda, dok je vrijednost toga novca bila manja; to su t. zv. ugarski banovci.



SLAVONSKI BANOVCI,
kovani za kralja Bele IV. (1—7), Stjepana V. (8, 9), Ladislava IV. (10, 11), Andrije III. (12, 13), Karla I. (14—18) i za Ludovika I. (19—21)
(Slike ponešto povećane)

LIT.: Truhelka, *Slavonski banovci*, Sarajevo 1897; Hóman, *Magyar pénztörtével 1000—1325*, Budimpešta 1916, gl. IX.; Rengjeo, *Prvi hrvatski novci*, Sarajevo 1936; Isti, *Početak kovanja slavon. banovca*, Sarajevo 1939. I. R-o.

BANOVAC, fra Josip, * Čista kod Skradina oko 1693, † Šibenik 5. VII. 1771, uvažen franjevac provincije Presv. Otkupitelja.

BIBL.: Napisao do 20 djela, među njima: *Pripovidanje korizmeno*, Mleci 1747; *Predike od svetkovina došašća Gospodinova*, Mleci 1759; *Izkazanje sabora grčkih i latinskih*, Jakin 1763; *Via crucis*, Jakin 1768 i t. d.
LIT.: Zlatović, *Franovci*, Zagreb 1888. St. P.

BANOVA JARUGA, selo u kotaru novskom, 11 km ji. od Kutine, sjedište je općine. Ima 684 stan., većinom Hrvata i nešto Čeha. U mjestu je tvornica platna. U B. J. odvaja se od željeznice Dugo Selo—Novska pruga, koja vodi preko Lipika i Daruvara do Virovitice i Barča. Z. D-i.

Predaja, zabilježena 1862, veli, da je selu ime »od bana i Jaruge, u koju je pao ban s konjem, kad je prije tri stotine godina obdržavao u susjednom Međuriču sabor s staležima i redovima Slavonije i Hrvatske vijećajući, kako bi se prognali Turci iz domovine«. Prema tomu povod bi predaji bio jedan događaj iz polovice 16. st., kad je ovaj kraj dospio pod tursku vlast (1544). V. P-k.

BANOVCI, dva sela u Srijemu, u kotaru staropazovačkom, 10 km istočno od Stare Pazove, na Dunavu, koji ovdje ruši desnu obalu i ugrožava naselja.

1. **Stari B.** su sijelo općine, imaju 2195 stan. U selu je ciglana, industrijski mlin i pilana. Dunav ruši u posljednje doba i samo selo, pa je 1890 srušena pravoslavna crkva, a nad njezinim temeljima plove danas brodovi.

2. **Novi B.** su sijelo općine i kat. župe, koja je osnovana 1789, imaju 1320 stan., Nijemaca i Hrvata. Kod N. B. nađeno je predmeta iz mlađega kamenog i željeznog (latenskog) doba. Tu je bilo rimsko naselje Burgene, pa su otkriveni tragovi bazilike iz doba Antonina Pija, rimsko groblje, ulomak žrtvenika Jupitera Dolihona, dva brončana poprsja Atene, nakiti i novci. Našlo se tu predmeta i iz srednjega vijeka, među njima i bizantskoga podrijetla. Z. D-i.

BANOVIĆ STRAHINJA, nazvan i Strahinjić ban, junak, o kojem pjeva više hrvatskih i srpskih narodnih pjesama. Lj. Kovačević kušao je 1888 u beogradskoj Otadžbini (XXI.) dokazati, da se pod tim imenom krije Đurađ Stracimirović Balšić, koji je vladao Zetom od 1386 do 1404. Dokazi su slabo uvjerljivi. Motiv o Banoviću Strahinji i njegovoj ženi Anđeliji obradio je u drami Milan Ogrizović.

LIT.: T. Maretić, *Naša narodna epika*, Zagreb 1909. P. G.

BANSE, Ewald, * Braunschweig 23. V. 1883. Posvetio se geografiji i zarana je pošao na putovanje po Africi i Orijentu. On je Orijent radi njegove važnosti smatrao samostalnim dijelom Zemlje (Erdteil). B. je od 1911 osporavao geografiji vlastitu građu i postavljao metodu nad građu. Sve, što je zemaljsko, nalazi se u dohvatu geografije, samo to treba geografijski oblikovati. Kasnije je još jasnije upoznao sintetički karakter geografije i od tada nastoji, da je iz stadija obične znanosti »uzvisi« na stupanj umjetnosti. Napisao je vrlo mnogo knjiga i članaka: *Der Orient*, u 3 sv. 1910, *Illustrierte Länderkunde*, 3. izd. 1922, *Die Türkei*, 3. izd. 1919, *Lexikon der Geographie*, 1933, i t. d. A. G.

BAŇSKÁ BYSTRICA, njem. Neusohl, madž. Besztercbánya, industrijski grad u jugoistočnoj Slovačkoj, na ušću Bystrice u Hron, 362 m n. m., na pruzi Zvolen—Harmanec. Ima 11.400 stan., Slovaka i nešto Madžara, katoličke i protestantske vjere. Sjedište biskupa, upravnih i sudskih vlasti; 3 srednje škole, stara tvrđava, crkva sv. Marije, znamenita crkvenim blagom, arhivom i zidnim slikama, tvornica šibica i piva, industrija drva i sukna. U blizini bogati rudnici bakra (Staré Hory i Špana Dolina). B. B. se prvi put javlja u 13. st. kao rudarski grad (njemački rudari doseljeni za Andrije II.). Za vrijeme turskih osvajanja tu je održano više sabora; 1620 u B. B. izabran je Bethlen Gábor za kralja. B. J.

BANSKA KOSA, 20 km dugi i 2—3 km široki brežuljci u Baranji. Protežu se od Batine uz Karašicu prema *JZ* do Bijelog Manastira s visinom od 243 m. Većinom su zasađeni vinogradima, koji daju vrsno baranjsko vino. P. P.

BANSKA KRAJINA, zemlja između Kupe i Une s mjestima Glinom, Petrinjom, Kostajnicom, Dubicom, Jasenovcem i Zrinjem. Zvala se isprva Petrinjska ili Kupska krajina. Nastala je na teritoriju negdašnjih triju slavonskih županija: goričke, gorske i dubičke. U njoj su bile čete hrvatskoga bana, te je stajala pod njegovom neposrednom vlašću. Sastojala se od dvije regimente, petrinjske i glinske, s kapetanijama: Kostajnicom, Glinom, Dubicom i Zrinjem. Za njeno utvrđenje i uređenje brinuli su se pored bana i staleži nutarnje Austrije. Zbog toga je dolazilo do svađa i raspra među njima. Inače je bila uređena kao Karlovačka i Varaždinska krajina. Podkapetan zemlje bio je ovdje zapovjednik vojske i brinuo se za sve njene vojne poslove, a zapovijedi je primao od vrhovnog vojvode, bana. Ta je Krajina proširena s vremenom uz Unu od Jasenovca do Karlovačke krajine. Stalna je težnja hrvatskih staleža, da predobiju za kraljevstvo i Karlovačku i Varaždinsku, a uz to se imaju boriti da sačuvaju i samu Bansku krajinu, jer gradačko vijeće buni u njoj stalno doseljene Vlahe, da se ne pokoravaju banu. Usred ovih nereda i nemira Leopold I. tek 1704 predaje konačno tu Krajinu u vlast bana, i od toga vremena zove se ona Banska krajina. 15. IV. 1728 pokušali su reglementom uvesti u njoj red, a onda 16. I. 1750 carskom diplomom, po kojoj su staleži zadržali u njoj svoju vlast, ali je ona stajala i nadalje pod vodstvom dvorskog ratnog vijeća. Ban će i u buduće njom upravljati i imenovati sve časnike osim pukovnika. U međuvremenu preselila se uprava te Krajine u Zagreb. G. 1783 pređe ovamo i uprava Slavonske, a 1786 i Hrvatske krajine, te se sjediniše sve tri u jednu generalnu komandu. Poslije smrti Josipa II. ostao je na čelu banske generalne komande i nadalje ban. Ona je podčinjena generalnoj graničarskoj direkciji u Beču. G. 1805 došle su dvije banske regimente pod Napoleona, a 1813 opet su u austrijskoj vlasti. Carskom naredbom od 15. VI. 1873 razvojačena je i ona, koja je bila u sklopu Slavonske i Hrvatske krajine, te dobiva civilnu upravu. Ali tek 1881 provedeno je njeno sjedinjenje s Hrvatskom.

LIT.: R. Lopašić, *Spomenici hrvatske Krajine*, I.—III., *Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium*, 15, 16, 20, Zagreb 1884—1889; H. I. Schwicker, *Geschichte der österreichischen Militärgrenze*, Beč i Tješin 1883; T. Smičiklas, *Poviest hrvatska*, II., Zagreb 1879; F. Šišić, *Pregled povijesti hrvatskog naroda*, Zagreb 1916; F. Vaniček, *Spezialgeschichte der Militärgrenze*, I., Beč 1875. S. A.

BAŇSKÁ ŠTIAVNICA (njem. Schemnitz, madž. Selmecz és Bélabánya), rudarsko mjesto u jugoistočnoj Slovačkoj. Podignuta je na terasama od 590 m do 650 m n. m., jer je smještena u uskoj dolini Slovačkog Rudogorja, na pruzi Hronska Breznica—B. Š. Ima 13.300 Slovaka, 1868 spojena s gradom Belá (njem. Dilln). Ima još i sada mnogo spomenika znamenite prošlosti. B. Š. ima stari (sada muzej) i novi dvorac, gradsku vijećnicu iz 1488, samostan pijarista, državni rudarski muzej u nekadašnjoj rudarskoj akademiji, kotarski sud, realnu gimnaziju, tvornicu duhana, tekstilnu i drvnu industriju, visoke peći. G. 1760 su bile osnovane rudarska i šumarska akademija, koje su 1919 prenesene u Budimpeštu. U 14. i 15. st., osobito za augsburških veletrgovaca Fuggera, razvilo se kopanje zlata i srebra, ali je produkcija sve više opadala, tako da je sada neznatna. U vrlo lijepoj okolici leže kupališta Sklenô i Vyhne. B. Š., osnovana u 14. st., kao rudarski grad, bila je naseljena i Nijemcima, ali je od protureformacije njemački živalj počeo opadati. B. J.

BANSKE KONFERENCIJE. Zaključkom hrvatskog sabora od 1685 ban je bio ovlašten, da u slučaju potrebe — naročito pak u ratno doba, kad se ne može sazvati sabor, jer je velik dio plemstva na bojnom polju — može pozvati poseban odbor, redovito od šest osoba između duhovnih i svjetovnih članova hrvatskih staleža. Ti su odbori poznati pod imenom banskih konferencija. Zaključkom hrvatskoga sabora od 1693 ovlašten je bio i zagrebački biskup, da sazivlje takve banske konferencije, kad je ban bio odsutan iz zemlje ili kad je banska stolica bila ispražnjena. Članove banske konferencije imenovao je sabor na svom redovitom zasjedanju, pa je prema tomu ona imala u neku ruku značaj i položaj saborskog odbora s posebnim ovlastima.

Banske konferencije nemaju zakonodavnu, već samo upravnu vlast, a njihovi su zaključci obvezatni za sve staleže i redove kraljevstva, kao i za sve predstavnike državne vlasti. U nadležnost banske konferencije spadali su samo oni poslovi, koji se nisu mogli odlagati do narednog zasjedanja sabora zbog opasnosti od štete za zemlju. Predmeti izneseni pred banske konferencije kao i njihovi zaključci imali su se iznijeti pred naredno redovno zasjedanje sabora, da bi mogli ući među ostale saborske zaključke.

Banske konferencije — kao vrlo važna i praktična ustanova — sačuvale su se sve do najnovijeg doba. Tako je još ban Šokčević sazvao dvije banske konferencije u svrhu rješavanja važnih političkih pitanja, jer nije bilo hrvatskoga sabora, i to jednu 29. X. 1860, a drugu 20. I. 1865.

One su bile sazvane u drugom sastavu, koji je odgovarao promijenjenim prilikama. F. H-ć.

BANSKI bili su porodica (od 14.—16. st.) iz plemenske organizacije Goričke župe, koji su to svoje plemićko ime stekli po posjedu Banšćini ili Banskom selu. Goričko pleme zauzimalo je područje između Donje Mrežnice i Donje Korane oko mjesta Gorice, koje se nalazilo sjeveroistočno od današnjega Barilovića. Nešto zapadnije od Gorice ležalo je Bansko Selo, koje tu i danas postoji. U prodiranju Turaka članovi porodice Banskih sudjelovali su u obrani toga zemljišta, te su se u zaključcima hrvatskih sabora češće spominjali u odredbama, s koliko će kmetova i kola pojedine zajedničke posjedničke porodice čuvati okolne utvrde i raditi na njima. Kada su Turci 1576 porobili i uništili zemljište oko Donje Korane, nestali su Banski iz toga kraja.

LIT.: L. Thallóczy i S. Barabas, *Codex diplomaticus comitum de Frangepanibus*, Mon. Hungariae, Historica diplomataria, sv. 38., Budimpešta 1913; E. Laszowski, *Habsburški spomenici*, III., Mon. spect. hist. Slav. merid., sv. 40., Zagreb 1917; F. Šišić, *Hrvatski saborski spisi*, III., Mon. spect. hist. Slav. merid., sv. 38., Zagreb 1916. S. P-ć.

BANSKI STOL → **Sudovi.**

BANSKO VIJEĆE. Težnja za smanjivanjem vlasti sabora i staleža i za jačanjem centralne vlasti došla je već u 18. st. tako do izražaja, da je imenovano stalno vijeće, koje je imalo da savjetuje bana, kad je trebalo izdavati naredbe sa zakonskom snagom, a sabor nije radi rata ili drugih zapreka bio na okupu. Ustanova b. v. se nadovezivala na konsistorij, koji je imenovao sabor 2. III. 1696, da razrješava »tegobe, koje se ni u konferenciji ni pred staležima ne mogu riješiti ni izvoditi, kad je ban odsutan«. Predsjednik toga prvog banskog vijeća ili konsistorija bio je barun Franjo Cikulin, prvi vijećnik bio je zagr. prepozit Pavao Češković, a ostali vijećnici protonotar Đuro Plemić, Franjo Crnković, Ilijašić, Domjanić i Patačić. Tajnik vijeća je bio Pavao Ritter-Vitezović. To prvo b. v., zapravo konsistorij, kao staleška vlast postojalo je 1696—1697. Pod Marijom Terezijom je Baltazar Krčelić 1756 predložio gubernium, komu je imao biti na čelu ban kao vojno lice, a uz bana po jedan savjetnik iz generalata karlovačkog, varaždinskog, osječkog i iz banske krajine, jedan iz višeg katoličkog klera, jedan od pravoslavnog svećenstva, jedan velikaš, dva plemića, jedan zastupnik gradova, jedan zastupnik komore (t. j. uprave zrinskih i frankopanskih dobara) za Primorje, svega 12 osoba.

Marija Terezija je zbilja 1767, nakon što je i u Hrvatsku uvela županijsko uređenje, koje je već postojalo u Slavoniji, osnovala »vijeće kraljevstva Hrvatske, Slavonije i Dalmacije« po načinu ugarskog namjesničkog vijeća u Budimu. Na čelu vijeća bio je ban, a uz njega bijahu pet savjetnika, i to jedan prelat, jedan velikaš i 3 plemića. Sjedište mu je bilo u Varaždinu. Savjetnike, tajnike i koncipiste je imenovala kraljica, dok je ban imenovao kancelarijsko osoblje.

To je kr. vijeće ukinuto 1779, i njegovi su poslovi predani ugarskom namjesničkom vijeću. G. 1791 su pače hrv. staleži predložili, da se to namjesničko vijeće preuredi u zajedničku vladu, koja je imala paziti na to, da izvršna vlast ništa ne čini protiv ustava i zakona Ugarske i Hrvatske. Takva je zajednica imala biti privremena, t. j. »dok se natrag ne osvoje oni dijelovi Hrvatske, što ih sada imadu Turci i Mlečani«. No kad se namjesničko vijeće pretvorilo u organ za provođenje ugarske centralizacije na štetu hrvatske samostalnosti, javila se sve jača težnja za uspostavljanjem posebnog vijeća za Hrvatsku, Slavoniju i Dalmaciju, a osobito prilikom ustoličenja bana Jelačića. Hrvatski sabor je tražio, da se ustanovi državno vijeće pod banovim predsjedništvom kao u vrijeme Marije Terezije. A. D.

Kad je ugarska vlada svršila pripreme za rat protiv Hrvatske, predao je ban Jelačić posebnom naredbom od 7. IX. 1848 vlast svome zamjeniku Marku pl. Lentulaju i imenovao je savjetnike za bansko vijeće. Ti su savjetnici ujedno vršili i dužnost načelnika pojedinih odsjeka tadašnje novo uređene hrvatske vlade, prve nakon prestanka staleške državne organizacije.

Ti su odsjeci bili: 1. za unutarnje poslove (predstojnik Metel Ožegović, zamjenik Franjo Novak); 2. za pravosuđe (predstojnik Janko Kuković, zamjenik Benko Lentulaj); 3. za bogoštovlje i nastavu (načelnik kanonik Stjepan Mojzes, zamjenik Ivan Kukuljević); 4. za financije, trgovinu i poljodjelstvo (predstojnik Ambroz Vranjicani, zamjenik Maksim Piškorac) i 5. za bojne poslove, t. j. za organizaciju vojske (predstojnik Oto grof Sermage, zamjenik Aleksa Kukuljević).

Za vrijeme banove odsutnosti iz zemlje na ratištu bansko je vijeće zajedno s namjesnikom banske časti imalo voditi svu upravu kraljevine, a uz to pripremati potrebne prijedloge i izrađivati osnove za budući hrvatski državni sabor. Ostalo je na vlasti sve do 6. IX. 1849, kad je u Hrvatskoj proglašen temeljnim državnim zakonom t. zv. oktroirani ustav od 4. ožujka 1849.

LIT.: Šišić, *Hrvatska povijest*, Zagreb 1913, III., 22—23; Smičiklas, *Povijest Hrvatske*, Zagreb 1879, II, 253—4, 338, 347, 455; Virozsil, *Das Staats-Recht des Königr. Ungarn*, Budimpešta 1866, III., 82. F. H-ć.

BANŠELL, Koloman, ✻ Točnica 1850, † Lučenec 1887, urednik Slovačkih novina (Slovenské noviny) 1873, župnik u Lučencu. Izdao je 1886 zbirku pjesama *Túhy mladosti* i pisao pripovijetke. G. 1871 izdao je zajedno s pjesnikom Hviezdoslavom almanah *Napred*, u kojem se javila nova slovačka pjesnička generacija. J. A-š.

BANTAM, najzapadnija nizozemska pokrajina na Javi, ima 7913 km² i 900.000 stan. (Sundajaca i Kineza). Unutrašnjost je gorovita (ugasli vulkani Karang 1900 m i Poelosari 1275 m), ali je plodna i daje rižu, čaj, kavu, šećer, papar i indigo. Mjesto prijašnjeg Bantama, koji je cvao u 18. st., sada je glavni grad Serang.

BANTENG (*Bibos banteng*), divlje govedo u Indokini, na Javi i Borneu, ne da se pripitomiti. Od njega potječe južnoazijsko domaće govedo. K. B.

BANTIJEVA BOLEST, kronična bolest slezene i jetre mlađih osoba; opisao ju je Banti 1894. On razlikuje u toku bolesti tri stadija: u prvom (anemičnom), koji traje 3—12 godina, povećava se slezena i razvija se anemija (slabokrvnost); u drugom (prelaznom) stadiju javljaju se znakovi bolesti jetre: povećanje organa, žućkasta boja kože, poremetnje probave. Taj traje nekoliko mjeseci do 1½ god. U trećem (konačnom) stadiju dolazi do smežuranja jetre, radi čega se trbuh puni vodom. Žutica se pojačava. Bolesnik umire od velike slabosti (cachexia) ili iskrvari (radi sklonosti krvarenjima). Po Bantiju je glavno sjedište bolesti slezena, u kojoj se razvija proces karakterističan za tu bolest: stvaranje veziva (fibroadenija); stoga se preporučuje kao terapeutsko sredstvo odstranjenje (ekstirpacija) slezene. Uzrok bolesti nije poznat. Bolest se javlja naročito u tropskim i suptropskim krajevima. U drugim je krajevima, kao i kod nas, rijetka, ali su česti znakovi Bantijeve bolesti kod drugih oboljenja jetre i slezene. F. M.

BANTING, Sir Frederick Grant, ✻ 1891, † 1941, kanadski liječnik, koji je 1921 u Torontu (Ontario) u zajednici s Bestom, Collipom i Macleodom priredio hormon žlijezde gušterače (pankreas) u čistom obliku, čime je omogućena primjena toga hormona, nazvana insulin, u liječenju šećerne bolesti i mnogih drugih bolesnih stanja. G. 1923 dobio je Nobelovu nagradu za medicinu za to otkriće zajedno s Macleodom, profesorom fiziologije u Torontu, u čijem je institutu uspješno izvršio ovo značajno djelo. Kanadski mu je parlamenat u znak narodne zahvalnosti podijelio oveću nagradu, kojom je stvorena zaklada za promicanje znanosti i podignut zavod za medicinska istraživanja u Torontu, na čelu kojega se B. do smrti nalazio, proučavajući problem plućne silikoze i malignih tumora. Poginuo u avionskoj nesreći. V. V-c.

BANTING-LIJEČENJE, dijeta, koju je engl. liječnik Harvey poduzeo kod svog pacijenta trgovca Williama Bantinga (1797—1878), a služi protiv opće pretilosti. Sastoji se u davanju umanjenih količina kalorija, gdje prevladava bjelančevina. U praksi se daje: mršavo meso, mršava riba, malo kruha ili dvopeka, zelenje, prijesno i ukuhano voće, čaj i alkoholna pića (crveno vino, šampanjac, ali ne pivo). Po računu u nemima sadržava ta dijeta 1650 do 2410 mliječnih jedinica (→ nem), od kojih je 1000 jedinica bjelančevina (t. j. 62,5% svih nemskih jedinica, dok je u normalnoj hrani samo 10—20%). Kod takove dijete opažalo se stanje slabosti, a i kolabiranja. Kasnije su Ebstein i Schweninger s obzirom na te kolapse popravili to prvobitno liječenje. E. M.

BANTOCK, Granville, ✻ London 1868, veoma istaknuti engleski skladatelj (sljedbenik impresionističkog stila), razvio je veliku djelatnost kao organizator koncertnog života; od 1908 profesor je glazbenog fakulteta u Birminghamu. Njegove su skladbe: 3 opere, 1 balet, orkestralna djela, komorna glazba, skladbe za klavir, velika zborna djela s orkestrom, zborovi a capella u velikom stilu, popijevke, a među njima zbirke popjevaka orijentalnih naroda i t. d. S. S-i.



RATNICI ZULU IZ SVAZILANDA

BANTU. Tako je Bleek 1862 prvi put nazvao afričke narode južno od Gvinejskoga Zatona i velikih jezera na temelju zajedničkih jezičnih kriterija. To je t. zv. »Crna Afrika«, u kojoj pretežno stanuju crnački etnički skupovi (oko 35 mil. ljudi). Riječ *bantu* znači ljudi, a to je množina od *muntu,* što znači čovjek. Prema jezičnoj diobi (Drexel, Schmidt) ovo su važnije grupe Bantu: Teke, u šumovitom dijelu Kameruna i Konga (veća plemena: Jaunde, Fan, Bakuba, Bafuba, Bakongo, Mongo, Bangala i dr.); južno i jugoistočno od ovih velik je skup Ndonga, koji se sastoji od plemena Ambo (Ovambo), Katanga, Lunda, Urundi i dr.; u istočnom obalnom kraju oko Zanzibara nalazi se grupa Suaheli, koja se sastoji od manjih plemena i od onih, koja su u blizini područja od rijeke Tana (Vadžaga, Vakamba) do rijeka Somalije; južno od njih je grupa Konde (Kondo) u blizini jezera Njasa (plemena Vahehe, Vapagoro i dr.), pa dalje na rijeci Zambeziju plemena Maravi, Tete i dr.; u Moçambique-u je skup Makua, a zapadno skup Sotho s plemenima Kafri, Zulu, Herero, Bečuan, Matabele i t. d. Pored ovih crnaca govore jezicima bantu još njima srodne, a i neke druge etničke skupine, na pr. Pigmejci u središnjoj Africi. Unatoč mnogim razlikama imaju svi jezici bantu jednaku jezičnu strukturu, a karakteristično je, da se gotovo u svim gramatičkim oblicima javljaju prefiksi. Postoje oko 182 jezika bantu sa 119 narječja. Imade i nekih znatnih utjecaja starih visokih kultura sa sjevera na neke grupe Bantu, o čemu nam govore nalazi Zimbabve (Simbabye) i Monomotapa. Bilo je i Bantu-crnačkih kraljevstva (na pr. Kongo, Lunda). Na istočnoj obali Afrike opaža se u ondješnjih plemena Bantu »orijentalni« utjecaj (iz Indije, Arabije, Perzije).



PLESAČICE KOD SVEČANOSTI PLEMENA MAKERE
Belgijski Kongo

Crnci Bantu dijele se redovno u manje jedinice (klanove), koje su dobrim dijelom uređene totemistički i patrijarhatski, no opažaju se i matrijarhatske komponente, naročito u šumskom području Konga. Položaj žene dosta je povoljan, pogotovu prve, glavne. Poligamija je uobičajena. Kod inicijacija (uvođenja u krug odraslih) upućuju mladiće i djevojke u tajne i prošlost plemena, što je popraćeno plesovima (s maskama) i slavljem, ali i određenim kušnjama. Zapadni crnci Bantu naročito imaju tajnih društava, a bilo je uobičajeno i žrtvovanje ljudi i kanibalizam. Zemlju obrađuju motikama, a goje, poglavito u području Konga, manidoku, jams, batate, banane i zemne orahe; svuda već danas prodire kultura kukuruza, na istoku i jugoistoku i durha (proso), ovdje uz gajenje goveda, što je utjecaj nilotski i hamitski. Ne poznaju svi stalnoga zemljišnog posjeda, već se često nalazi neka vrsta agrarnoga kolektivizma. Ujedno se nešto bave i lovom. Na zapadu grade četverouglate kolibe od drvene građe (krov sa zabatom), inače najviše kružne sa stožastim krovom. Upotreba željeza veoma je raširena (šiljci kopalja, strelica, motike, lančići za nakit, koluti i t. d.). Bantu su po svojim pećima za taljenje željeza i kovačkim mjehovima na glasu kovači, tehnički na znatnoj visini. Poznaju i lončarstvo i različne pletarske vještine, a i tkanje (u Kongu). U religiji mogu se naći animističke pojave, vjerovanje u lokalne duhove, u zagrobni život i kult predâ. Magija je veoma raširena i često vezana s kovanjem željeza, krvlju i dr. Poglavici plemena (tako i »kralju«) pripisuju nadčovječne sile; postoje nadalje božanska bića u vezi s kišom, te u nekih nebesko biće u vezi s pradjedom i prvim čovjekom (Unkulunkulu), a i s kultom sunca. Imade mita o postanku čovjeka i svijeta.

LIT.: Eickstedt, *Rassenkunde und Rassengeschichte der Menschheit,* 1934; Ankermann, *L'ethnographie actuelle de l'Afrique méridionale,*



RATNICI IZ PODRUČJA KONGA

Anthropos, I., 1906; I. Frobenius *Verbreitung und Formen des Totemismus in Afrika*, Zeitschrift für Ethnol., 1915; Isti, *Totenkult und Seelenglaube bei afrikanischen Völkern*, Zeitschrift für Ethn., 1918; Isti, *Masken und Geheimbünde Afrikas*, Halle 1898; Meinhof, *Afrikanische Religionen*, 1912; Isti, *Grundzüge einer vergleichenden Grammatik der Bantusprachen*, Berlin 1910; Isti, *Die Religionen der Afrikaner in ihrem Zusammenhang mit dem Wirtschaftsleben*, 1926; Brown, *Among the Bantu Nomads*, 1925; Drexel, *Gliederung der afrik. Sprachen*, Anthropos 1923/24; Schmidt, *Sprachfamilien und Sprachenkreise der Erde*, Heidelberg 1926; Verneau, *L'Homme*, Pariz 1931; Isti, *L'espèce Humaine*, Encycl. Franç., VII., 1937; L. Frobenius, *Der Ursprung der afrik. Kulturen*, Berlin 1898; H. Baumann, *Afrikanisches Gewerbe* (Bossert, Geschichte des Kunstgewerbes II.). Z. V.

Bantu-jezici je općenito ime za afričke crnačke jezike, koji se govore u trokutu s vrhuncem kod rta Dobre Nade. Istočna crta toga trokuta ide do Somalije, a zapadna do Duala (Kamerun). Sjeverna osnovica toga trokuta proteže se Somalijom od Ugande preko Konga. Sjeverna međa ove jezične grupe još nije utvrđena. Njom se služi oko 50 milijuna afričkih urođenika, ali neki drže ovaj broj prevelikim. Naziv *bantu* »ljudi«, koji služi kao općenito ime za jezičnu grupu, plural je od singulara *muntu* »čovjek«. Ide u red ostalih afričkih crnačkih jezika, za koje se danas općenito misli, da su se razvili iz nekog prajezika, slično kao indoevropski jezici.



DIO KAFARSKOGA SELA (KRAAL)
Natal

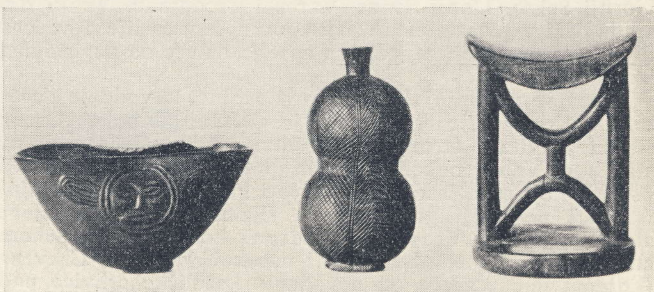
Jezik Hotentota, koji stanuju također unutar spomenutog trokuta, ne ide u grupu jezika *bantu*. (Nauka, koja izučava te jezike, zove se afrikanistika.) Svim bantu-jezicima je zajednički rječnik i morfološki sistem. Etničko jedinstvo narodâ, koji govore bantu, nije tako jasno kao lingvističko. Ipak se misli, da potječu starinom iz gornjeg Nila. Neki učenjaci (kao Schleicher i Reinisch) tvrde, da su bantu-jezici u srodstvu sa semitskom grupom. U vezi su s arapskim preko Zanzibara. Narječja se dijele u deset grupa. U ovu grupu broji se i *zulu*.

LIT.: Homburger, *Les langues bantou*, u zborniku Meillet-Cohen, *Les langues du monde*, str. 561—587. P. S.

BANVILLE, Théodore de, ✳ Moulins, 1823, † Pariz 1891, francuski pjesnik. Nastojao je, da mu stihovi budu savršeni, muzikalni, što mu tu i tamo i uspijeva. Vanjski sjaj pjesama glavna mu je briga, a prenatrpavanjem mitoloških imena samo je mitolozima potpuno jasan. Humor, kojim je izrugivao drugo Carstvo, današnjem čitaocu nije nimalo zabavan. Najbolja mu je odlika plastičnost. Djela: *Les Stalactites* (1846) i *Odes Funambulesques* (1859). Svoje larpurlartističke nazore o poeziji iznosi u *Petit traité de poésie française* (1872). Pisao je drame i novele prožete fantazijom legenda.

BIBL.: J. Đorđević je prvi preveo Banvilleovu dramu *Gringoire*, Pančevo 1883. *Ésope* je preveo Vl. Stanimirović, Beograd 1922. U Zagrebu se igrao *Gringoire* 1870.
LIT.: J. Charpentier, *Th. de Banville*, Pariz 1925; M. Fuchs, *Th. de Banville*, Pariz 1912. D. Št.

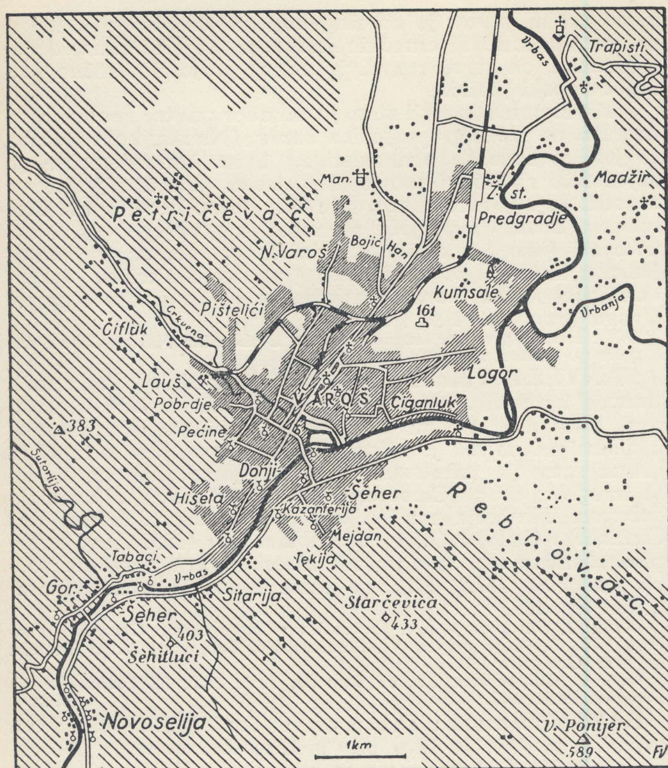
BANJA, manastir u Dabru, oblast donjega Lima s crkvom sv. Nikole, gdje je 1219 bilo sjedište dabarskog episkopa. Sadašnja je crkva ona, koju je obnovio kralj Stevan Dečanski s dabarskim episkopom Nikolom. U crkvi se nalaze njihovi likovi. U priprati je naslikano, kako patrijarh Makarije predaje patrijarški prijesto svome nasljedniku Antoniju, a pored drugih slika i ciklus legende o sv. Krstu.



PREDMETI ZAPADNIH BANTU-CRNACA
Čaša, boca, podglavak za naslanjanje šije kod počivanja — sve od drva. Zagreb, Hrv. nar. etnografski muzej, zbirka Dragutina Lermana iz pokrajine Kvango

U 16. st. se spominju dabarski mitropoliti, samo je neizvjesno, da li su stolovali u B. U 18. st. se mitropoliti zovu dabro-bosanski, a sjedište im je u Sarajevu. Krajem 18. st. manastir je zapušten. B. je u srednjem vijeku bila značajna stanica trgovačkih karavana. U crkvi je sahranjen knez Vojislav Vojinović. V. P-ć.

BANJA LUKA, grad u sjevernoj Bosni uz obje strane Vrbasa. Nalazi se na položaju, koji ima sve preduvjete, da se razvije u veće političko, gospodarsko i prometno središte. Vrbas, koji se od Jajca probija kroz slikovite klisure visokih planina, prelazi u blizini Banje Luke na područje niskih tercijarnih brežuljaka, odakle se spušta u široko Lijevče polje i s tim u veliku Panonsku nizinu. Tu je na prijelazu nastala kotlina, a njezin srednji, najprostraniji dio jest široka ravan Banjalučko polje, na koje se nadovezuje dolina Vrbanje, što znatno povećava prometno značenje ove plodne ravnice. Na južnom rubu ove ravnice nalazi se Banja Luka, s tri strane opkoljena niskim brežuljcima (Ponijer 589 m, Starčevica 433 m, Šehitluci 403 m i Lauš 383 m), dok je prema sjeveru otvoren put uz Vrbas prema Posavini. Grad se nalazi na visini od 160 m nad morem (najviša točka 167 m u blizini džamije Ferhadije). Srednja godišnja temperatura iznosi 10,8° C (siječanj —1,4°, srpanj 20,8° C), a prosječna godišnja količina oborina 1100 mm. Kako je grad sa sjevera otvoren, najčešći su hladni sjeverni vjetrovi, dok su vjetrovi sa jugozapada topli i obično do-



POLOŽAJNI NACRT BANJE LUKE I OKOLICE

nose kišu. Grad se prostire na velikom području od juga prema sjeveru, a pojedini dijelovi grada zovu se Novoselija, Gornji Šeher, Donji Šeher, Varoš i Predgrađe. Veliki dio grada leži na nasipima Vrbasa, osim Novoselije i većega dijela Gornjeg Šehera, gdje se naselja nalaze na uzvisinama iznad Vrbasa.

Vrbas je u Banjoj Luci još uvijek brz, a voda je dosta bistra. Korito rijeke u gradu je prilično duboko. Desna strana je viša i strmija. U samom gradu utječe s desne strane u Vrbas nekoliko malih potoka (Cerinac, Pločati potok), koji teku ispod Starčevice i Ponijera, a na krajnjoj istočnoj periferiji grada utječe rijeka Vrbanja. S lijeve strane utječe u Vrbas još u klisuri kod Gornjeg Šehera znatan gorski potok Sutorlija i potok Crkvina ili Crkvena (kojemu ime potječe od nekadanje katoličke crkvice pod Laušem). Između Crkvine i Vrbasa nalazi se stara banjalučka tvrđava, koja je već prirodno utvrđena s dvije strane.

Na tlu današnje Banje Luke stajala je još za vrijeme Rimljana naseobina Castra, a nešto više kod mjesta Trna važno pogranično naselje na granici provincijâ Dalmacije i Gornje Panonije, označeno u Tabuli Peutingeriani nazivom Ad Fines, a u Antoninskom itinerariju Ad Ladios. Već su Rimljanima bili poznati sumporni izvori u Gornjem Šeheru, a također je tu u blizini nađeno veliko mnoštvo rimskih novaca i jedan žrtvenik.

Najstarije tursko naselje razvijalo se na području Gornjeg Šehera, dok se Gornji Šeher oko današnje tvrđave razvio tek u drugoj polovici 16. st., a naročito u doba Ferhad-paše Sokolovića. Ime Banja Luka spominje se potkraj 15. st. To se ime izvodi od »banova luka« (luka = ravnica, livada uz rijeku; veoma čest naziv u Bosni), a počelo se upotrebljavati, otkad se mjesto od Gornjeg Šehera stalo razvijati prema ravnici (luci) na sjeveru. U to vrijeme pada najveći razvoj grada, koji je osobito porastao, kada je Ferhad-paša 1583 prenio središte bosanskog pašaluka iz Travnika u Banju Luku, gdje je ostalo do 1639. U Donjem Šeheru je Ferhad-paša sagradio najveću i najljepšu džamiju u Banjoj Luci (zvanu Ferhadiju) i tržnicu (»bezistan«). Predaja tvrdi, da je Ferhad-paša podigao džamiju sa 30.000 dukata, koje je dobio kao otkupninu za zarobljenog sina generala Eberharda Auersperga.

Novoselija, najjužniji dio grada, spominje se tek početkom 18. stoljeća.

Svi putopisi 17. st. opisuju B. L. kao velik i napredan grad. Prema tim opisima u to doba je B. L. bila veća i naseljenija nego za doba austrijske okupacije (1878), a prema nekima čak veća nego što je danas. Putopisi obično navađaju, da je tada B. L. imala 3000—4000 kuća (danas ima oko 3000), dok znameniti turski putopisac Evlija Čelebija 1652 spominje čak 13.000 kuća, što je svakako pretjerano. Jedan njemački popis iz 18. st. spominje 3000 kuća. U drugoj polovici 17. st. B. L. počinje opadati, u prvom redu, jer je prestala biti središte beglerbegata, a uzrok su pada bili također česti i dugi ratovi, a u vezi s time glad i bolesti.

Početak moderne Banje Luke pada u doba pred okupaciju (1878). Tada je bio osnovan trapistički samostan »Marija Zvijezda« u Delibašinu Selu, nedaleko od B. L. (1869). Premda se samostan nalazi izvan grada, ipak znatno utječe na razvoj i gospodarski život njegove sjeverne periferije.

G. 1872 predana je prometu prva bosanska pruga normalnog kolosijeka Banja Luka—Dobrljin, a 1873 osnovan je franjevački samostan Petričevac, što je još jače pospješilo proširenje grada prema sjeveru. U tom smjeru se razvija i nakon austro-ugarske okupacije. U to doba izgrađen je čitav novi, kršćanski dio grada, t. zv. Varoš, a razvitak se nastavlja i dalje u tom smjeru, pa je glavna karakteristika grada duga razvučenost naselja, koje međusobno veže glavna ulica na lijevoj strani Vrbasa, koja je zapravo dio ceste Jajce—Gradiška.

Najjužniji dio grada, Novoselija, nastanjen je skoro isključivo muslimanima, kojima je glavno zanimanje poljodjelstvo, pa ima izgled velikih muslimanskih sela s mnogim, većinom drvenim minaretima. Drugi dio grada, Gornji Šeher, najstariji dio Banje Luke, naliči na staro bosansko trgovište. Tu su brojne obrtničke radionice i velika čaršija (Hunkarija). U Gornjem Šeheru nalaze se sumporna vrela topline 31,2°—34° C. Jačina svih izvora iznosi oko 900 l u minuti, a voda otječe u Vrbas. Liječi reumatična oboljenja mišića i zglobova, neuralgiju i različne kožne bolesti.

Donji Šeher leži već sasvim u ravnici. Tu su većinom široke ulice na obje strane rijeke sa starim bosanskim kućama, koje imaju ograđena dvorišta (avlije) i prostrane vrtove. Središte Donjeg Šehera je Ferhadija mahala s istoimenom džamijom. Postepeno se pojedini dijelovi Donjeg Šehera moderniziraju, pa je to danas južni dio modernog gradskog središta. Na cijelom području Banje Luke nalazi se velik broj lijepih džamija.

Sjeverno od potoka Crkvine gradska četvrt Varoš pruža sliku modernoga evropskog grada panonskog tipa. Tu se nalaze velike javne i privatne zgrade, hoteli, crkve, šetališta i parkovi. Najsjeverniji dio grada, Predgrađe, naseljen je većinom industrijskim radnicima i željezničarima. Na sjeveru su također vojnički uređaji i aerodrom.

Nakon okupacije B. L. je imala 1741 kuću sa 9560 stan. Poslije okupacije stanovništvo stalno raste. G. 1895 bilo je 13.566 stan., 1910 14.801 i 1921 18.001, a 1931 22.165 stan.

Sastav stanovništva po vjerama također se znatno mijenjao.

Godine	muslimana	katolika	pravoslavnih	Židova
1885 bilo je	60,75%	16,6%	19,47%	2.80%
1895 „ „	55,46%	21,20%	20,46%	
1910 „ „	44,50%	26,50%	24,90%	2.84%
1931 „ „	36,20%	29,20%	30,50%	1,60%

Prema zadnjem popisu od 1931, koji nije posve pouzdan, Hrvati (muslimani i katolici) imaju znatnu većinu u gradu.



(Foto Griesbach)

BANJA LUKA, Novi dio grada

Među katolicima ima manji broj Slovenaca, Nijemaca, Poljaka i Čeha, a među pravoslavnima ima osim Srba također manji broj Rusa.

Sredovječni Vrbaski grad bio je prije svega važna strateška točka, dok je turska i današnja B. L. postala važno administrativno i trgovačko središte zbog povoljnog prometnog smještaja.

U mjestu je i danas obrt vanredno razvijen, ali u 16. i 17. st. nadaleko su bili poznati radovi banjalučkih obrtnika, osobito izradbe od kože, krzna i zlata.

Industrija se počela razvijati dolaskom trapista, koji su pored samostana podigli 1872 veliki mlin, 1876 pivovaru, 1877 ciglanu, 1878 tvornicu tkanina, a nešto kasnije veliku sirarnu, tvornicu tjestenina i električnu hidrocentralu, koja daje električnu struju za veći dio grada. Neke su tvornice trapista kasnije postale samostalna poduzeća. Na periferiji je grada državni ugljenokop Lauš. Tu se nalaze dosta veliki ležaji smeđeg ugljena (sa 4500—4800 kalorija). Naprave za iskorišćivanje su dosta primitivne, pa se godišnja proizvodnja kreće između 20.000—30.000 tona. Rudnik veže njegova željeznička pruga s banjalučkim državnim kolodvorom, a u najnovije doba dobio je i kaloričnu električnu centralu, koja opskrbljuje i jedan dio grada. Još su važna industrijska poduzeća: velika parna pilana, koja ima vlastitu šumsku željezničku prugu na Kotor Varoš i Šiprage, ljevaonica željeza »Jelšin grad« i tvornica duhana. Prema zadnjem popisu u B. L. živi od obrta i industrije 37,1% stanovništva.

Trgovina je u B. L. dovoljno razvijena, jer je grad trgovačko središte cijele sjeverne Bosne. Od trgovine živi 8% stanovništva. Poznat je veliki duhovski sajam. U južnom dijelu B. L. je sačuvala agrarni karakter.


BANJA LUKA, Panorama (Foto Griesbach)

B. L. je vezana željeznicom preko Prijedora, Kostajnice i Sunje s prugom Zagreb—Slavonski Brod, a preko Bos. Novoga i s Bihaćem. Kada bude naskoro otvorena unska pruga, dobit će B. L. spoj s morem na Šibenik i Split. Već je trasirana i djelomično u gradnji željeznička veza s Dobojem (pruga Sarajevo—Brod), a neophodno je potrebna izgradnja pruge na Jajce i veza preko Jajca, Bugojna i Rame s prugom Sarajevo—Mostar—Dubrovnik (ili Metković). Šumska pruga prema Kotor Varošu donekle služi i za osobni promet.

Najvažnija cesta, osobito u gospodarskom i turističkom pogledu, jest Jajce—Banja Luka—Bosanska Gradiška, ali i stara cesta, koja kreće odmah od Gornjeg Šehera prema Varcar Vakufu, ima znatnu važnost, osobito za dovoz drva i drvene građe. Autobusne veze su najbolje na pruzi Jajce —Banja Luka—Gradiška—Okučani te prema Prnjavoru i Derventi.

Lokalnom prometu zbog znatne dužine grada služe lokalni vlakovi Banja Luka grad i Predgrađe i autobusni promet između Gornjeg Šehera i trapista.

Već od najstarijih vremena B. L. je bila važno administrativno i kulturno središte. Već smo spomenuli, da je za vrijeme Turaka bila sjedište pašaluka, kasnije pod Austrijom sjedište okružja, a od 1929, kada su bile rastrgane granice historijskih pokrajina, središte Vrbaske banovine. Odmah nakon uspostavljenja Nezavisne Države Hrvatske B. L. je zbog važnih razloga, u prvom redu zbog centralnog smještaja na hrvatskom životnom prostoru, izabrana za sjedište podpredsjednika državne vlade.

B. L. je sjedište katoličkog biskupa (→ Banjalučka biskupija), muslimanskog muftije i pravoslavne metropolije, okružnog suda, znatnog broja kulturnih i privrednih društava. U gradu se nalazi muzej, kazalište i znatan broj srednjih škola (gimnazija, učiteljska škola, trgovačka akademija, gospodarska i obrtna škola).

LIT.: V. Klaić, *Opis zemalja u kojima stanuju Hrvati*, sv. III., Zagreb 1883; Sv. Ilešić, *Banja Luka*, Geografski Vesnik, br. 1—4, Ljubljana 1939; Stj. Pavičić, *Tercijarna zavala Vrbasa kod Banje Luke i njene terase*, Glasnik zem. muzeja u B. i H., XXX., Sarajevo 1918; Maldini-Novotni, *Bosna i Hercegovina*, Zagreb 1909; H. Kreševljaković, *Banja Luka u XVI. i XVII. stoljeću*, Glasnik jug. prof. društva, XIV.
N. P.

Razvijanje naselja i migracije. Područje grada Banje Luke i današnjega kotara banjalučkoga nalazi se na zemljištu, koje je u vrijeme prije Turaka najvećim dijelom pripadalo staroj hrvatskoj župi Zemljaniku. Istočni dio sadašnjega kotara s desne strane rijeke Vrbasa od potoka Vrbanje do Krmina zauzimala je župa Vrbanjska, kojoj je središte bio grad Kotor. Sjeverno otuda banjalučka sela, koja leže između Vrbanje i potoka Crkvine, obuhvatala je u doturško vrijeme stara župa Glaž. Zemljanik je u svojem donjem dijelu dopirao do potoka Bukovice. Tu mu je u međi bila župa Vrbas, kojoj je sjeverna granica bila Sava, a istočna rijeka Vrbas. Od te stare Vrbaske župe zahvata sadašnji banjalučki kotar goru Kozaru s desetak sela oko nje, od Glamočana do Maglajana. Na zapadnoj strani pripali su banjalučkom kotaru oko potoka Stratinske dijelovi stare župe Sanske, kojoj je nekadanja granica prema Zemljaniku tekla od potoka Meline, zapadno od Piskavice i Ivanjske potokom Bistricom u Kozaru planinu na izvor Bukovice. Prema tome ovo zemljište oko Piskavice i Bistrice i danas pripada banjalučkom kotaru. Zemljaniku u jugozapadnoj međi oko Sokolova nalazila se župa Banjice sa središtem u Ključu, a s juga bila mu je župa Pliva, u kojoj je središte postao grad Jajce. Još u 10. st. postojale su u zapadnoj današnjoj Bosni i oko Save i Vrbasa, osim u Posavini, koja je pripadala Donjoj Slavoniji, samo tri velike župe, i to Psetska s obje strane Une i Unca, Hlivanska u polju istoga imena te oko Glamoča i Plivska. Prema položaju tih triju velikih župa i Donje Slavonije, u kojoj su ležale župe Dubička, Sanska, Vrbaska i Glaška, vidi se, da je Plivska župa obuhvaćala u ono vrijeme i područje kasnije nastalih malih župa Banjicâ, Zemljanika, Vrbanje i Luke (oko Vlašića), tako da je sa sjevera i sjeveroistoka graničila s Donjom Slavonijom, a s jugoistoka s Usorom. Bizantinski pisac 10. st. car Konstantin Porfirogenet navodi za te tri velike župe, da se nalaze u onom sklopu hrvatskih zemalja, koje su u to vrijeme pripadale hrvatskoj kraljevskoj dinastiji. Nekako u 12. st. Plivska je župa bila u rukama velikoposjedničkoga hrvatskoga plemstva, koje je zbog svojih interesa pristajalo i uz banovinu Bosnu, susjednu Plivi i Usori. U to se vrijeme Plivska velika župa raspala u spomenute male župe, jamačno zbog lakše uprave i velikoga plemićkoga posjedovanja. Zbog svoga položaja prema gornjim hrvatskim krajevima to je područje još pod hrvatskim narodnim vladarima steklo ime Donji Kraji, pod kojim nazivom ono dolazi zapisivano od 13. do 15. st. Pojedini dijelovi tih Donjih Krajeva, male župe Zemljanik, Banjice i Vrbanja, još su u 14. st. kolebale između upravne vlasti iz Hrvatske i iz Bosne. Povijest porodice Hrvatinića, najvećih posjednika u staroj Plivskoj župi i kasnijim Donjim Krajevima, daje za to najznačajniji primjer. Župe Vrbaska, Sanska i Dubička ostale su u svom donjoslavonskom sklopu i dalje od 13. do 15. st. Tu vezu uništili su istom ratovi potkraj 15. i u početku 16. stoljeća. — U crkvenoj organizaciji pripadala je Donja Slavonija s Dubicom, Sanom, Vrbasom i Glažom još biskupiji zagrebačkoj, u kojoj je crkva sv. Nikole nedaleko od potoka Ukrine, u međi s Usorom u Glažu bila skrajnja na toj strani. Velika župa Psetska pripadala je biskupiji kninskoj, a Hlivanska pod nadbi-

skupiju splitsku. Područje stare velike župe Plivske potpalo je u toj organizaciji pod biskupiju bosansku, te su u njoj bile i kasnije župe Zemljanik i Vrbanja kao dio Donjih Krajeva.

Hrvatsko naselje na području staroga Zemljanika, Vrbanje, Vrbasa, Glaža i Sane pripadalo je dinarskoposavskoj struji, koja je bila naselila i ostale hrvatske zemlje od mora do Dunava s granicom na Psunju, Papuku, Krndiji i Vuki. Govorna značajka te struje bila je u tome, što je u sebi imala čakavske elemente, koji su što dalje prema istoku sve više slabili, te su već dalje od Sane ostajali u maloj mjeri, ali ipak toliko znatnoj, da se taj govor i u svom istočnom dijelu razlikovao od štokavskoga, koji mu je ležao na istočnoj i južnoj međi. Prave su razlike između čakavskoga i čistoga štokavskoga govora u prvašnja vremena bile manje nego kasnije, kada su oba govora daljim razvitkom stekla nove elemente. Tipične su razlike od starine bile između njih u glasovima, te je prema štokavskim glasovnim grupama *đ*, *lj*, *št* (od *skj*) stajalo kod čakavaca *j*, *j*, *šć*. Tako čakavci govore: meja, tuji, jubav, ognjišće, šćap, što kod čistih štokavaca nikada ne dolazi. Zamjenica *ča* nije ni toliko važan govorni čakavski elemenat, jer je istoga podrijetla kao i štokavska zamjenica *što*, koja je postala od *č-to*. Riječ *ča* lako se izgubi kod čakavaca, dok su spomenuti glasovi vrlo uporni, te se kao čakavska značajka najdulje drže u govoru. Oni su doista sčuvani u većoj ili manjoj mjeri svagdje na spomenutom zemljištu od mora do Papuka, Krndije i Dunava, te pokazuju jasno čakavsko govorno podrijetlo toga naselja. U svome razvitku ta je struja dalje od Grmeča i Dinare razvila i zamjenicu *što* i provela pomlađivanje deklinacije, konjugacije i rječnika, te se u tome približila čistome štokavskom govoru. Stoga taj govor od Grmeča i Dinare do Dunava zovu i čakavsko-štokavskim za razliku od tipičnoga čakavskoga i štokavskoga dijalekta. U narječju bila je dinarskoposavska struja izrazito ikavska, što ju je opet razlikovalo od čistih štokavaca, koji su joj s juga bili jekavci, a s istoka ekavci. Tako su starosjedioci Hrvati prije dolaska Turaka na ovom banjalučkom današnjem području imali govor čakavskoštokavski, a narječje ikavsko, kao što se govorilo i u drugim okolnim mjestima.


BANJA LUKA, Ferhad pašina džamija

Zemljište banjalučkoga kraja u sjevernom dijelu niže je, osobito pored Vrbasa i potoka Ivanjske i Vrbanje, a onda se prema jugu sve više izdiže, te prima značaj visoke ravni s pojedinim humovima, podesne za pastirsko gospodarstvo. U županijskoj organizaciji tu se razvilo središnje upravno mjesto, koje je zapisano latinski u obliku Zemlenik, a u hrvatskim spomenicima kao Zemlnik. Prema onom prvom obliku vjerojatno je ime Zemljanik, prema Zemln-ik mogao je nastati toponomastikon Zemun, Zemunac, Zemunica. Tim se imenima kod sela Piskavice, zapadno od Banje Luke, zove gradina, koja je, bez ikakve sumnje, ostatak stare tvrđave, nekadanjega središta istoimene župe.

Prije Turaka bilo je dobro naseljeno i zemljište na visokoj ravni i na nižem tlu uz rijeku. Na ravni razvilo se više skupina gušćega naselja. Jedna je postojala tamo, gdje su danas Kola, koje je ime od starine obuhvaćalo nekoliko sela na tom zemljištu sve do Vrbasa. Velika se skupina nalazila na višem tlu, podesnom za pastirstvo oko izvora Banjice, na zemljištu, koje se kasnije prozvalo Zmijanje. Tu su, na povišem humu, ostaci stare velike crkve, koja je u doturско vrijeme služila katolicima toga kraja. Ime Klisina pokazuje njeno podrijetlo. Jugoistočno otuda, ispod

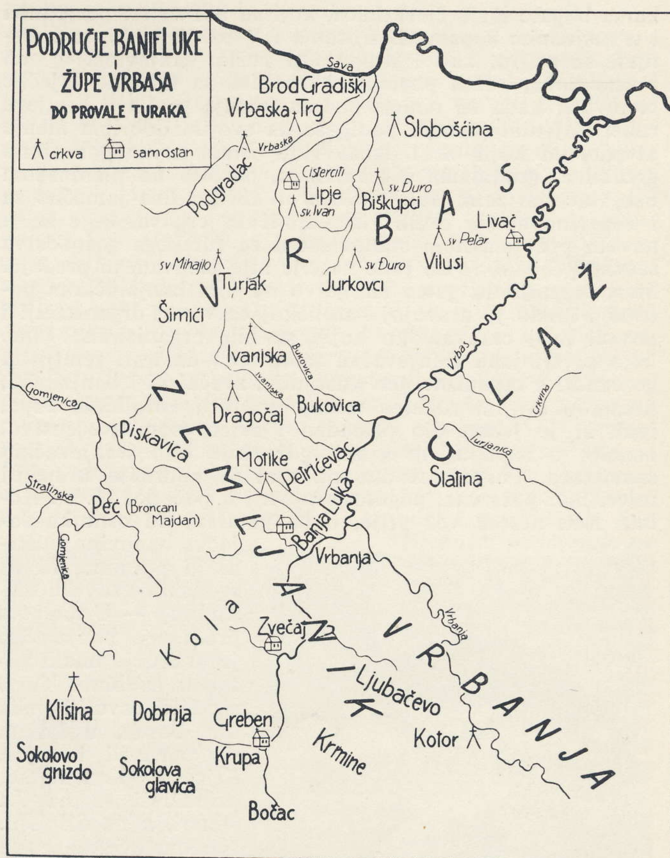


brda, pored Vrbasa, razvilo se veće naselje, koje je u 15. st. imalo značaj trgovišta. To je Bočac, koji i danas postoji u varcarvakufskom kotaru. Sjeverno odatle, nešto na visokoj ravni, nešto u kotlini Vrbasovoj, koja je tu poširoka, dva su mjesta imala jači razvitak. Jedno je Krupa, a drugo Greben. Greben je ležao na boljem položaju, te se u 15. st. razvio u trgovište većega značenja. U njemu su franjevci osnovali samostan, koji je potrajao do turskoga dolaska, a ruševine mu se i sada vide. U Krupi i pored Grebena bio je preko Vrbasa sagrađen most, jedini prijelaz preko te rijeke u ovome kraju. Tim mostom vodio je važni put iz Zemljanika u Vrbanju i Glaž. Put i most štitile su dvije tvrđave, jedna nad rijekom, da brani prolaz njome, a druga kod puta iz klanca i kod mosta. U burno doba turskoga prodiranja u svakoj je od njih bio kaštelan. Od mosta vodio je put na zapad dižući se postepeno uz potok na visoku ravan, koja se u 15. st. zvala Grebensko polje. Taj potok nosio je ime Krupa, a tako isto i naselje u njegovu dolu. Ime Krupe preneseno je u 16. st. i na položaj oko ušća potoka i oko Grebena, te je to drugo ime nestalo. U 13. st., u opisu međa župe Zemljanika, zvao se krupski dol starom hrvatskom riječju sepina (vez, sap, tjesnac). Franjevački samostan u Grebenu spominje se već u Pizanskom popisu franjevačkih vikarija, sastavljenom do 1378. Po tom popisu postojala je u Grebenu franjevačka kustodija, kojoj su pripadali samostani u Krbavi, Krupi (na Uni), Glažu, Otoku i Podnovima. Još je u 15. st. grebenska kustodija bila na glasu. Samostan je bio relativno siguran i za obranu. Samo mjesto Greben nalazilo se na visoravni, gdje je u polju bilo i inače gušće naselje. Tu se ispod brda Manjače prostiralo Dobrnjsko polje, puno stanovništva. S desne strane Vrbasa ležala su opet razvijena naselja ispod brda Osmače, Tisovca i Čemernice sa središtem u Krminama. To mjesto pripadalo je sa svojom okolinom i s Boćcem još staroj župi Zemljaniku, a granica župska prelazila je Vrbas upravo na prijelazu kod Grebena. Cijelo to dobro naseljeno zemljište s jedne i s druge strane Vrbasa mogao je u crkvenoj organizaciji uspješno posluživati jaki franjevački samostan u Grebenu. Oko 8—9 km uz Vrbas na sjever u dubokoj okuci nalazilo se mjesto Zvečaj, u kojem su bili izgrađeni tvrđava i franjevački samostan. Taj tvrdi grad podignuli su Hrvatinići. Vojvoda Hrvoje je tu rado boravio. Ovdje je on 1404 potpisao i ugovor s Dubrovčanima protiv kralja Stjepana Ostoje; ovdje su se sastali 1419 dubrovački poslanici s kraljem Stjepanom Ostojićem, te su opet potpisali ugovor, koji je štitio interese Dubrovčana. Kad su Turci 1463 po prvi put osvojili Jajce, unišli su i u Zvečaj i u njemu ostavili četu janjičara. Zvečaj je kralj Matija Korvin u svojoj vojni na Bosnu u jesen 1463 ponovno osvojio i u tvrđavu postavio svoju vojsku. Još su 1519 računali u hrvatsko-ugarskoj ratnoj organizaciji sa Zvečajem, iako je već bio staro utvrđenje. Franjevački samostan u Zvečaju osnovan je poslije 1378, da vrši duhovnu službu na zemljištu oko Rekavice i Kola i na desnoj strani Vrbasa oko Ljubačeva.

Banja Luka se spominje u spomenicima istom potkraj 15. st., ali tada već i kao veliko trgovište s franjevačkim samostanom i kao dobra utvrda. U opisu granice župe Zemljanika od 1287, koja je tekla od potoka Bukovice preko potoka Stupčevice na Kola i prolazila Vrbasom, ne navodi se Banja Luka, iako je međa prolazila pored nje. Svakako je naselje Kola, koje se sastojalo od raštrkanih nekoliko sela, bilo u to vrijeme znatnije nego ono u Banjoj Luci. Ona se podigla u većoj mjeri istom u 14., a osobito u 15. st., kada su razmnoženi planinci silazili na niže tlo po lukama, nesigurnim od povodnje. Banja Luka je još pripadala župi Zemljaničkoj, a ležala je oko utoka Vrbanje u Vrbas u međi sa sjeverne strane sa župom Glaškom, a sa južne s Vrbanjskom. Od stare donjoslavonske župe Vrbaske bila je udaljena petnaestak km, koliko je od nje bilo do potoka Bukovice, južne granice vrbaske. Njena tvrđava, prema tome, nije mogla nositi ime Vrbaskoga grada. Ona je nosila samo ime po svojem položaju, a zapisana je uvijek pod imenom Banja Luka. Tvrđava vrbaska bilježi se s druge strane uvijek pod svojim imenom, i to posebice pored one banjalučke. Naselje na tom zemljištu izgradilo je svoje domove na nižem tlu pokraj Vrbasa i bilo je toliko napredovalo, da je u drugoj poli 15. st. već imalo stepen povlaštenog velikoga trgovišta, koje se u Povrbasju pored Jajca, Jezera, Vrbaske i Livača osobito isticalo. Ono je bilo vrlo podesno povezano cestama s cijelom okolinom, a preko Vrbaske župe starim, širokim drumom sa Savom, koju je taj glavni veliki put doticao kod Vrbaskoga Trgovišta i Livača. Po njemu je Banja Luka imala najbolju vezu s bogatom Slavonijom. Kad je kasnije u velikom upravnom sklopu Donjih Krajeva prestala djelovati organizacija starih župa, prešlo je ime banjalučko i na naselje s desne strane Vrbasa na mjestu današnjega Donjeg Šehera, koje se razvilo na vrbanjskom području. Odatle se onda širio utjecaj Banje Luke i na desnu stranu Vrbasa na područje stare župe Glaške, na koje je postepeno, nešto već u 15. st., a pogotovu u 16. st. pod Turcima, prenesena iz nje i upravna vlast, tako te je s toga zemljišta između donjega Vrbasa i Ukrine nestalo s vremenom staro ime glaško, a mjesto njega je nadošlo banjalučko, te se već u 17. st. to područje zvalo Župa banjalučka, što je produženo i kroz 18. st.

Franjevački samostan osnovan je u Banjoj Luci poslije 1378, valjda u isto vrijeme, kada i u susjednom Zvečaju i Livaču. Pod njegovu duhovnu službu spadalo je mnogobrojno naselje u samoj Banjoj Luci i bližoj okolini do potoka Bukovice, od kojega su dalje na sjever bila područja župa sv. Jure u Jurkovcima oko gornjega toka potoka Jurkovice, sv. Mihajla u Turjaku i crkve sv. Petra u Vidušima, koje su župe pripadale Vrbasu i njegovu arhiđakonatu. U ratnoj nevolji s kraja 15. st. potporu su od državnih poreza hrvatsko-ugarskih dobivali i banjalučki franjevci. Kako je Zemljanik pripadao isprva Kotromanićima, od kojih su i osnivač kuće Prijezda i njegovi nasljednici bili banovi, bit će, da staro ime i potječe od njihova posjedovanja.

Zapadno od rijeke Vrbasa na visokoj ravni, razvilo se još jedno znatno naselje, koje je u 15. st. imalo značaj velikoga trgovišta i jake utvrde. To je mjesto Sokolovo Gnizdo, koje se nalazilo tamo, gdje je danas selo Sokolovo, jugozapadno od Banje Luke. Položaj mu je bio ispod brda Zmijanja, koje se uzdiže iznad visokoga polja. Sokolovo Gnizdo ležalo je već na granici Zemljanika prema župi Banjicama u blizini rudarskoga naselja, koje se nalazilo nešto sjevernije oko potoka Gomjenice i Stratinske, na zemljištu bogatu željeznom rudom, kamo su se izvozili pastirski proizvodi sa Zmijanja i drugih planinskih susjednih polja preko Sokolova Gnizda. Tvrđava je bila podignuta na jednoj od susjednih glavica povrh mjesta. Već u 15. st. bila su dva naselja na tom položaju. Jedno je bilo staro, kojemu je ostalo ime Sokolovo Gnizdo, a drugo novo, koje je nastalo kao podgrađe tvrdoga grada na glavici. Tvrđava je i zvana Sokolova Glavica, a to je ime nosilo i njeno podgrađe. Kasnije, kada je u turskom gospodstvu utvrda napuštena, ostalo je jedino ime Sokolovo, koji je oblik s vremenom prevladao i kod Sokolova Gnizda. I podgrađe je imalo povlašten položaj trgovišta, te njegovo stanovništvo 1495 zovu građanima (cives de Sólyomkö), kao što i mjesto Sokolovo Gnizdo, u madžarskom Sólyomfészek, 1504 zovu »civitas«. Oba ta mjesta unišla su kao znatna naselja, isto tako kao i Greben, Zvečaj i Banja Luka, u mapu Gerarda Mercatora iz 16. st. (Sokolovo Gnizdo u ikavskom obliku). Pod svojim starim punim imenom to je mjesto zapisano i u 18. stoljeću. Rudarski obrt, koji je na banjalučkom području bio najjači oko Obrovca, Stratinske i Broncanoga Majdana, uza spomenute potoke Gomjenicu i Stratinsku, imao je svoje središte u mjestu Peć, koje je po tom radu i steklo svoje ime. Najviše se tu vadila željezna rudača i pravilo željezo, čemu su služili navedeni planinski potoci. Velika je talionica za to postojala u Peći. Ona se nalazila negdje na zemljištu današnjega Broncanog Majdana, koji sada i leži upravo na sastavku obaju potoka. Rudarsko naselje u tome mjestu ipak nije postiglo položaj trgovišta, svakako zbog blizine Sokolova i Banje Luke. U 15. st. sagrađena je u tom rudarskom kraju jaka utvrda, koja ga je trebala braniti od Turaka. Ona je potkraj 15. st. išla u niz utvrda Jajačke banovine, koja je tekla od Cripanjske, Jajca i Jezera s južne do Vrbaske i Livača u Posavini sa sjeverne strane, sve uz rijeku Vrbas. U turskoj nevolji s kraja 15. st. dobivali su i rudari u Peći državnu pomoć. Ona je 1495 bila gotovo tolika, koliku su primili građani banjalučki.

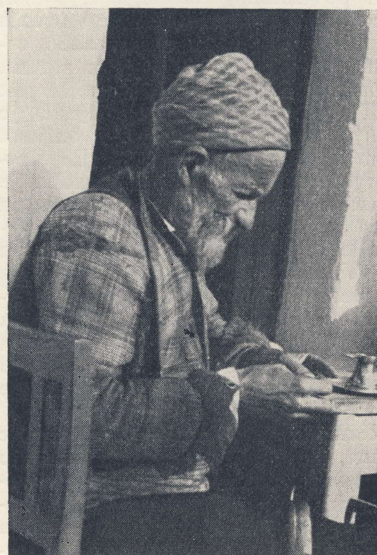


Gušće naselje postojalo je prije Turaka i oko potoka Ivanjske, gdje se nalazi dovoljno ratarske i pastirske zemlje. Nema sumnje, da je ime Ivanjska kao naziv sela i potoka poteklo iz crkve posvećene sv. Ivanu, koja se nalazila na tom zemljištu. Središta povećih naselja u tom kraju bili su i Dragočaj i Motike, u kojima su i u 16. i 17. st. bile katoličke župe, a dalje uz potok Bukovicu nalazilo se veće selo toga imena. Danas banjalučki kotar zauzima i dio zemljišta s desne strane Vrbasa, sjeverno od Vrbanje, koji je do Turaka pripadao župi Glaškoj. Tu se na brdovitu tlu nije u ono vrijeme razvilo nijedno jače naselje. U posjedovnom pogledu banjalučko područje pripadalo je prije Turaka plemićkim rodovima, organiziranim u svojim župama. Pojedine se plemićke porodice i navode u sačuvanim spomenicima 14. i 15. st. Oko 1320 bile su znatnije plemenite kuće u Zemljaniku: Čavlovići, Dobrkovići, Ignjevići, Jarčići, Kalinići, Markovići, Matijevići, Radogostići, Rodovići, Skočići, Tolislavići, Ugrinići, Vojihnići, Vratislavići, Zovinovići. Posjedovno prvenstvo u Zemljaniku i župski njegov dohodak imali su Kotromanići, za koje ih je po svoj prilici stekao još njihov predak ban Prijezda od hrvatsko-ugarskoga kralja. Od Kotromanića dobio je to dobro i prihode Vladislav Babonić, zet bana Prijezde, ali taj se posjed nalazi nešto kasnije već u ru-

kama bogate kuće Hrvatinića, koji su bili veliki posjednici i u susjednim županama Banjicama i Vrbanji. U 15. st. mijenjali su se tu, kao i drugdje u našim krajevima u ono burno doba, veliki posjednici, osobito za vrijeme Jajačke banovine, kada su mnoga znatna imanja prešla u kraljeve ruke. Pojedini plemići podigoše na svojim dobrima manje utvrde, od kojih se i danas vide ostaci u mnogobrojnim gradcima, gradinama i gradištima, osobito na planinskom banjalučkom zemljištu. Nekoje od tih gradina jamačno su i ruševine starih doturskih katoličkih crkava, koje su u novom pravoslavnom stanovništvu za turskoga gospodstva sasvim propale, te im tuđe naselje nije sačuvalo ni predaju. Staro, razmjerno gusto žiteljstvo na tom banjalučkom području imalo je u svojoj katoličkoj crkvenoj organizaciji i poveći broj crkava, oko kojih su bile organizirane župe. Iako su tri jaka franjevačka samostana na tom zemljištu, grebenski s organizacijom kustodije, zvečajski i banjalučki, držala u svojim rukama razmjeran broj katoličkih župa, ipak ih je jedan dio pripadao i svjetovnom svećenstvu, osobito u zapadnijem kraju, gdje nije bilo franjevačkih samostana. Pored katolika na tom je području u nekoj mjeri bilo patarena, pogotovu u 14. i u početku 15. st. Koliko nisu nestali već prije, ti su patareni od osnutka Jajačke banovine uništeni ili potpuno, ili su svedeni na sasvim malen broj. — U turskom prodiranju banjalučko je područje imalo posebnu sudbinu. Turci su 1463 osvojili velik dio Bosne, u kojem su zahvatili i Jajce, Ključ i Kamengrad, približivši se na *JZ* Dinari, a na *SZ* Uni. Njihove čete prošle su tada i zemljištem oko Banje Luke, ne načinivši mnogo nevolje. U kasnu jesen, u svojoj velikoj vojni na Turke u Bosni, kralj Matijaš Korvin ponovno je osvojio Jajce, a time i vrbasku dolinu i područje oko nje, u kojemu je organizirao vojnu krajinu pod imenom Jajačka banovina sa središtem u Jajcu. Ona je uglavnom obuhvatila zemljište s jedne i s druge strane rijeke Vrbasa od Jajca na jugu do Save na sjeveru s tvrdim gradovima Jajcem, Cripanjskim, Jezerom Sokolcem i Bočcem u južnom dijelu, Grebenom, Sokolovom Glavicom, Zvečajem, Banjom Lukom u srednjem te Vrbaskom i Livačem u staroj Vrbaskoj župi u sjevernom dijelu.


(Foto Griesbach)
BANJA LUKA, Šedrvan kod Ferhad pašine džamije

Jajačka banovina trajala je do 1528, ali su pojedine njene dijelove Turci osvojili i prije te godine, a okrajne i inače lakše pristupne krajeve oni su češće oplijenili i porobili. Osobito je stradavala u kasnijim godinama toga razdoblja stara Vrbaska župa, koja je ležala otvorena turskim četničkim napadajima od Travnika i od Sane. Turska ratna organizacija osnovala je oko te rijeke svoje središte u Kamengradu, odakle je preko Prijedora lako udarala prema Gradiški, Vrbaskoj i Livaču. Odatle je ona nesmetano prelazila i rijeku Sanu, te je zaposjedavala ili robila i plijenila zapadni dio banjalučkoga okružja oko Sokolova Gnizda, Zmijanja i Dobrnje. U posljednjih tridesetak godina te borbe stanje je već bilo takvo, da je u Jajačkoj banovini ostao samo uzak dio uz Vrbas, koji se poslije 1500 toliko suzio, da su jedva donosili životne namirnice posadama u branjenim tvrđavama. U toj borbi bio je međutim mnogo djelotvorniji duhovni i politički utjecaj, koji je u naselje toga kraja dolazio s turskoga područja. Odmah pri nastupu turske vlasti velik je dio starosjedilaca Hrvata, bilo katolika ili patarena, na zemljištu oko Kamengrada, Glamoča, Livna, Prozora, Bugojna, Travnika, Fojnice i Žepča, prešao otvoreno Turcima, primio je islam i unišao u tursku ratnu organizaciju. Koliko je ostao pri katoličkoj vjeri, priklonio se uglavnom novome stanju i prema prilikama ulazio je u tursku vojsku u čete vojnikluka, ratne turske organizacije, u koju su se primali i ratari i pastiri kršćani. Oko Jajačke banovine brzo se poslije 1464 stvorila izvanredno jaka starosjedilačka hrvatska ratna sprema u turskoj službi, koja je stajala na političkoj podlozi čuvanja starih i osvajanja novih zemalja. Kako je turska vlast donijela sa sobom pored političkih i vojničkih novih uređenja i oštre socijalne reforme na podlozi jednakosti i lične vrijednosti, ona je i duhovno u velikoj mjeri djelovala i za sebe predobivala starosjedioce Hrvate u tome kraju. Taj politički i duhovni utjecaj ulazio je i u banjalučko područje na mnogo putova i načina i pripravljao je tamošnje naselje na dolazak turske vlasti. Kada je onda poslije muhačke pobjede turska vojska u jesen 1527 poduzela napadaj i na Jajačku banovinu, te je predajom zadobila Jajce, poispredavali su se i svi ostali tvrdi gradovi uz Vrbas Turcima, koji su tada osvojili i dotada branjene tvrđave Greben, Sokolovo i Banju Luku, a na starom vrbaskom području Livač i Vrbasku. G. 1528 cijelo je to zemljište od Jajca do Save prešlo potpuno u tursku vlast. U novim prilikama nastale su i velike promjene u naselju na tom banjalučkom području. Sama Banja Luka, koja je već oko 1520 bila veliko mjesto, izgrađeno s obje strane Vrbasa, porasla je još mnogo jače već u prvim godinama turskoga vladanja, a kasnije, osobito između 1580 i 1638, dokle je bila sjedište bosanskoga paše, razvijala se još i više. U nju su u prvom redu smještene sve upravne i vojničke vlasti, s jakom tvrđavnom posadom, a uz njih se raširilo u jakoj mjeri trgovačko, obrtničko i posjedničko stanovništvo, što je sve dalo mjestu značaj naprednoga bogatoga naselja. Zbog te prednosti Banje Luke napustile su stare obrtničke i trgovačke porodice u Grebenu, Zvečaju i Sokolovu svoje domove i preselile se u nju, gdje su sigurno mogle napredovati. Tako je Banja Luka odmah u početku turskoga gospodstva postala jedino veliko trgovište svoga okružja, što je ostala sve do danas.


(Foto »Hollywood«)
BANJA LUKA, Musliman u kavani

Već u prvim godinama turske vlade velik je broj hrvatskih starosjedilaca prešao na muslimanstvo, pripravljan za to dulje vremena. Najviše ih je to učinilo u većim naseljima, gdje je i duhovni i politički utjecaj okolnoga turskoga područja mogao naravnim putem biti najjači. Zato je islam primilo u prvom redu u velikom broju stanovništvo u Banjoj Luci, a onda i u Bočcu i u Grebenu, Zvečaju i Sokolovu. U to vrijeme prelazilo je na islam u velikom broju i ratarsko stanovništvo u okolini tih trgovišta, stojeći odavna pod turskim utjecajem, koji je na tom zemljištu bio trajan i jak svagdje izvan dohvata vrbaskih tvrđava još od 1464, a osobito poslije 1503, kada je cijeli kraj uokolo njih priznat ugovorom kao tursko područje. Kako su onda uvođenjem turske vlasti građani Bočca, Grebena, Krupe, Zvečaja i obih Sokolova i muslimanske i katoličke vjere napuštali svoja stara sjedišta i prelazili na povoljnije prilike u Banju Luku, a to su činili i mnogobrojni ratari oko tih trgovišta i s drugih polja, ostala su već rano u turskom gospodstvu u tom kraju prostrana zemljišta s malo naselja i stanovništva. Tada je turska ratna organizacija po svom prokušanom načinu naselila na te slabo naseljene zemlje svoje vojnički organizirane Vlahe, podrijetlom od Ibra, Gornje Drine i Lima, od kojih su neki već bili nastanjeni po planinama oko Glamoča, Unca i Kamengrada. Prvu veću seobu tih Vlaha Turci su izveli na pastirsko zemljište oko Sokolova Gnizda, koju su tvrđavu oni zaposjeli već do 1518. Kao i svagdje

u našim krajevima oni su i u okolinu te svoje nove granične utvrde smjestili martološke Vlahe, da im čuvaju granicu i posluže za osvajanje daljnjega zemljišta. Ti su Vlasi tada naselili Zmijanje, gdje su se pomiješali sa starosjediocima Hrvatima. Koliko ti starosjedioci nisu prešli na islam, oni su tu postepeno primili pravoslavlje, stopivši se s novim doseljenicima. Stoga se i danas u pravoslavnom zmijanskom naselju, koje se s vremenom proširilo i po Dobrnjskom polju i dalje na sjever, nalazi dosta starinskih elemenata, značajnih za starosjedilačko hrvatsko stanovništvo oko Vrbasa. Kasnije su Turci nove skupine Vlaha doveli i na ostalo slabo naseljeno područje Krupe i Grebena, Zvečaja, Kola, u susjedstvo Banje Luke s jedne i s druge strane Vrbasa, a s vremenom i na zemljište oko potoka Ivanjske. Pravoslavni Vlasi postali su već od 1650 znatan dio naselja banjalučkoga područja, koje se u povlaštenom položaju ratne organizacije moglo nesmetano razvijati i širiti. U 16., a pogotovu u 17. st., njihov su pretičak Turci, prema potrebi, prebacivali i dalje na zapad i sjever, u novo osvojene hrvatske krajeve oko Une i Požege. Uz ovako raseljivanje i preseljivanje starosjedilaca u 16. st. u početku turskoga gospodstva i uz nastanjivanje doseljenih Vlaha na napuštenom zemljištu stanje je naselja od 1550 na tom području bilo takvo, da su starosjedioci bili glavni elemenat u samoj Banjoj Luci, gdje ih je već oko 1620 bilo oko 12.000. Poveći broj održao ih se i s obje strane potoka Ivanjske. Izvan Banje Luke moglo ih je biti do 3000. Nešto se starosjedilaca očuvalo i na rudarskom tlu oko potoka Stratinske i Gomjenice, gdje su ih turske vlasti zadržale kao iskusne radnike u željezarama. Svega je oko 1620 na cijelom banjalučkom području moglo biti oko 16.000 starosjedilaca, dakako uglavnom u samoj Banjoj Luci. U tom su broju veliku većinu činili muslimani, koji su i bili glavno stanovništvo Banje Luke. U ratarskom tlu oni su se održali više na desnoj strani Vrbasa, bliže gradu, u Vrbanji i oko nje, u Memićima, u staroj tvrđavi Boćcu i u njenoj blizini. S lijeve strane Vrbasa islam su primile trgovačke i posjedničke porodice u starom rudarskom središtu Peći, koja se u turskom gospodstvu prozvala prema turskoj nomenklaturi Broncani Majdan. Muslimana starosjedilaca bilo je na cijelom banjalučkom području oko 1620 do 13.000. Katolici starinci održali su se uglavnom u ratarskom stanovništvu na boljim, nižim zemljama u Banjalučkom polju i uz potoke Ivanjsku, Bukovicu i Crkvinu. U Banjoj Luci oni su bili i obrtnici i mali trgovci, a oko Stratinske i Gomjenice rudari i ljevarski i kovački majstori. Otkako su se na tom području pod Turcima prilike sredile, katolici su u njemu imali kroz 16. i 17. st. tri župe, u Banjoj Luci, Motikama i Dragočaju. Od 4000 kuća, što ih u Banjoj Luci 1626 nalazi putopisac Atanazije Đorđić (Georgiceo), bilo ih je 200 katoličkih (i 50 pravoslavnih), koje su s nešto katolika u Polju činile posebnu župu. Ona je 1672 imala oko 1200 vjernika. Župa u Motikama, danas u Petrićevcu, imala je te godine 700, a ona u Dragočaju, danas u Barlovcima, 1200 katolika. Stanovit broj katolika s desne strane Vrbasa i oko Bukovice spadao je u župe Kotor, Vrhovine i Livač. Pored muslimana starosjedilaca bilo je u Banjoj Luci i nekoliko stotina muslimanskih porodica, koje su bile podrijetlom ili iz bližih bosanskih krajeva, osobito Travnika, Žepča, Bugojna i Livna, ili iz daljih turskih strana, doselivši se u upravnoj i vojnoj službi.

Prema turskom službenom popisu oko 1620 bilo je izvan Banje Luke na pastirskom tlu preko 2000 domova pravoslavnoga vlaškoga naselja, koje se ovamo doselilo poslije 1515. Ono je s oko 10.000 čeljadi bilo za jednu trećinu slabije od starosjedilačkoga muslimanskoga i katoličkoga stanovništva na tom tlu. Stanovit broj strosjedilaca muslimana što iz Banje Luke što s njena područja pošao je s turskom vojskom i upravom poslije 1550 i u zapadnije i sjevernije hrvatske krajeve, gdje se naselio po turskim tvrđavnim naseljima, osobito u Pounju i zapadnoj Slavoniji. Banja Luka i njeno područje razvijali su se u daljem toku 17. st. do velikoga ratovanja vrlo povoljno, kako se to vidi iz suvremenih opisa. Ali u ratovanju od 1688 do 1739 stradalo je to zemljište veoma mnogo. Već u početku toga rata osvojila ga je austrijska vojska, te je muslimansko stanovništvo velikim dijelom pobjeglo. Poslije skoroga odlaska te vojske udarili su na taj kraj glad i pošasne bolesti, a 1730 kuga, koja je harala po cijeloj Bosni i Slavoniji. U vrijeme tih nevolja bilo je ipak i raseljivanja i naseljivanja u tom kraju u većoj mjeri. Selili su se u prvom redu katolici i pravoslavni, koji su prelazili u Slavoniju. S druge strane u samu Banju Luku doselilo se u to vrijeme mnogo muslimana iz Slavonije i Pounja, koji su bježali ispred kršćanske vojske. Isto su tako iz tih krajeva na banjalučko područje bježali i mnogi pravoslavni Vlasi, koji su služili u turskoj ratnoj organizaciji. Tako se od 1690 banjalučko područje opet punilo muslimanskim i pravoslavnim naseljem, koje se i u tim teškim prilikama u dobroj mjeri množilo. Poslije kuge, u sređenim prilikama, mogao je opisivač toga kraja utvrditi u samoj Banjoj Luci do 3000, a u okružju oko 6000 kuća. Već su u to vrijeme bili pravoslavni dijelovi područja dobro nastanjeni. I dalje u 18., pa i u 19. st., doseljivali su se u te krajeve novi pravoslavni doseljenici, te je to naselje raslo nerazmjerno prema ostalome. Starosjedioci katolici naprotiv, već oslabljeni seljenjem u Slavoniju, mogli su se razvijati jedino prirodnim porastom. Muslimana je u samomu gradu bilo još oko 1740 do 12.000 te su s onima na području sačinjavali trećinu cijeloga stanovništva. U drugoj poli 18. st. počeli su se iz grada raseljivati, pa su već do 1860 pali gotovo na polovinu staroga broja i u ljudima i u kućama. Od 1879 napredovali su vrlo polagano u gradu, u kojemu su se stali množiti i katolici i pravoslavni. Posljednjih pedesetak godina u jakom su razmjeru na selima porasli pravoslavni, a pogotovu katolici, koji se prirodnim razvijanjem u velikoj mjeri množe. Danas će u samom gradu i po selima u okolici biti oko 30.000 katolika, a muslimana nekih 12.000. Po govoru su starosjedioci muslimani i katolici na tom banjalučkom području dugo vremena bili ikavci, dok su pravoslavni donijeli čisti štokavski govor i jekavsko narječje. Pod utjecajem toga govora prešli su u novije vrijeme i starosjedioci na jekavštinu, ali se među njima još drži po koji stari čakavski elemenat, osobito *šć* i *žđ*, a čuje se i *tuji*, *mlaji*, *meja*, mjesto tuđi, mlađi, međa. Te govorne značajke, iako jedva vidne, najbolji su dokaz starosjedilaštva toga naselja, a kako se nalaze i kod muslimana i kod katolika, one nedvojbeno pokazuju, da su njihovi nosioci istoga podrijetla za razliku od pravoslavnih čistih štokavaca, koji su kasniji došljaci iz unutarnjosti Balkana.


(Foto Stj. Dokušec)
BANJA LUKA, Seljakinje iz okolice

LIT.: L. Thallóczy i S. Barabás, *Cod. diplom. comitum de Blagay*, Mon. Hung. hist., XXVIII. Budimpešta 1897; L. Thallóczy i S. Horváth, *Cod. diplom. partium regno Hungariae adnexarum* (*Banatus, castrum et oppidum Jajcza*). Mon. Hung. hist., XL., Budimpešta 1915; isti, *Cod. diplom. partium regno Hungariae adnexarum* (*Comitatuum: Dubicza, Orbász et Szana*), Mon. Hung. hist., XXXVI., Budimpešta 1912; F. Rački, *Popis župa zagrebačke biskupije 1334 i 1501 godine*, Starine, IV., Zagreb 1872; G. Bodenstein, *Povijest naselja u Posavini god. 1718—1739*, Glasnik zem. muzeja u Bosni i Hercegovini, Sarajevo 1908; F. Šišić, *Iz arkiva u Körmendu*, Vjesnik kr. hrv.-slav.-dalm. zemalj. arkiva u Zagrebu 1905; M. Karanović *Granica srednjevjekovne bosanske župe Zemljanik*, Glasnik zem. muzeja u Bosni i Herceg., Sarajevo 1936; M. Batinić, *Njekoliko priloga k bosanskoj crkvenoj poviesti*, Starine, XVII., Zagreb 1885; J. Jelenić, *Kultura i bosanski franjevci*, I., Sarajevo 1912; Isti, *Spomenici kulturnoga rada bosanskih franjevaca*, Starine, XXXVI., Zagreb 1918;; K. Draganović, *Izvješće fra Tome Ivkovića, biskupa skradinskoga, iz godine 1630*, Croatia sacra, 7., Zagreb 1934; Č. Truhelka, *Kraljevski grad Jajce*, Sarajevo 1904. S. P-ć.

Banjalučka biskupija. Područje ove biskupije u doba narodnih vladara bijaše sastavni dio Hrvatske, pa je do 928 spadalo pod Ninsku biskupiju, a od te godine do osnutka Zagrebačke biskupije 1094 pod Kninsku biskupiju, kojom upravljaju hrvatski biskupi (»Episcopi Croatorum«). Od 1094 dijelilo se područje današnje B. b. na Zagrebačku i Kninsku biskupiju i to: Dubički, Sanski i Vrbaski distrikt, te dijelovi Gorskog i Goričkog arhiđakonata na Zagrebačku biskupiju, a Lapački i Humski arhiđakonat sa Psetom, Bihaćem i Cazinom na Kninskoga biskupa, koji iza pada Knina stoluje u Cazinu od 1522 do 1575. Jedan mali dio sjeverno od Bihaća pripojen je Krbavskoj biskupiji, a Livno i Glamoč ulaze u Splitsku nadbiskupiju, dok Bosan-

skoj biskupiji pripadaju starohrvatske župe Luka i Pliva te dio Vrbanje. Sve do dolaska Turaka bijaše na tom području preko 120 crkava, 15 franjevačkih i više dominikanskih, pavlinskih i templarskih samostana. Tih je crkava najvećim dijelom nestalo, a neke su, kao ona gotska u Bihaću (»Fetija«), pretvorene u džamije, dok su na temeljima mnogih hrvatskih crkava podignute u kasnijim vremenima pravoslavne crkve. Današnja B. b. osnovana je 5. VII. 1881 bulom Leona XIII. Njom upravlja isprva bečki nuncij, onda godinu i po vrhbosanski nadbiskup Josip Stadler, a od 1883 o. Marijan Marković, danapski biskup. Taj je kao apostolski administrator 1885 sagradio biskupski dvor i katedralu sv. Bonaventure. Prvim biskupom B. b. bude imenovan (14. XII. 1912) o. Jozo Garić, posvećen u Rimu 20. II. 1913, koji joj je na čelu do danas. G. 1933 župa Unište pripojena je Šibenskoj biskupiji. Površina današnje B. b. iznosi 16.520 km². U njoj ima katolika 129.132 (1. VII. 1937). B. b. je tada brojila: 6 dekanata, 46 župa (28 administrira svjetovni kler i 18 franjevci), 2 samostalne kapelanije, 67 crkava, 186 kapelica, 96 svećenika (od tih 36 svjetovnih, 35 franjevaca i 24 trapista), 2 franjevačka samostana i 1 trapističku opatiju, te konačno 16 ženskih samostana sa 206 sestara.

LIT.: K. Draganović, *Opći šematizam katoličke crkve u Jugoslaviji*, Sarajevo 1939. V. Ž.

Banjaluka, državni rudnik ugljena, nalazi se na samoj periferiji grada Banje Luke ispod brda Lauš kao sastavni dio prostrane oligomiocenske kotline. Kopati ugljen počelo je Trbovljansko društvo 1890. Od te družbe otkupila je rudarsku povlasticu 1897 država, pa je rudnik do danas njena svojina. Ugljen pripada vrstama smeđega ugljena. Kalorička mu je vrijednost oko 4200 kalorija.

LIT.: *Opis naših rudarskih in fužinarskih podjetij*, Rudarski Zbornik, I., 30. F. T.

BANJANI, 1. staro hrvatsko pleme u župi Malom Psetu, nedaleko od rijeke Une, južno od sela Žirovca. Oni su živjeli u mjestu, koje se isprva zvalo Banja, te su prema tome imenu i nazvani, a poslije je opet to mjesto dobilo ime prema plemenu. Upravo kraj Banjana tekle su granice dviju župa i dviju biskupija. Mali Pset, koji je obuhvatao zemljište s desne strane Une, prelazio je tu blizu Banjana i na lijevi dio te rijeke te je zauzimao i poveće područje na toj strani, međašeći oko Banjana sa župom Gorskom. U naseljivanju Hrvata na ovom zemljištu i u uređivanju hrvatske države Pset je nastanila dinarsko-posavska struja, koja je hrvatsko ime nosila i kao državno. U crkvenoj organizaciji ovo je psetsko područje prema tomu pripalo hrvatskoj biskupiji kninskoj, te su i upravno i crkveno uređenje isticala ime hrvatsko. Susjedna Gorska župa pripadala je već prije Turaka Slovinskoj zemlji, koja je u tom dijelu ležala u zagrebačkoj biskupiji. Tako su se oko Banjana sastajale i stare upravne jedinice, Hrvatska i Slavonija, i dvije stare hrvatske biskupije, kninska i zagrebačka. Po položaju činile su tu kod Banjana psetska župa i kninska župa i kninska biskupija dubok i uzak klin u međašno područje Gore i zagrebačke biskupije, te je granica između njih bila vrlo vijugava. Upravo u Banjanima, oko potoka Godine, imao je od starine kninski biskup velik posjed, te je tu takva granica i shvatljiva. U kasnijem razvitku uprave u Hrvatskoj područje Maloga Pseta pripalo je zagrebačkoj župi, ali je u crkvenoj organizaciji ostalo pod kninskom biskupijom. Stoga se B. od 14. st. spominju kao pleme iz pounskoga dijela te župe, koje je u jobagionskoj organizaciji bilo u službi kraljevoj. Iz te službe dobili su ih kao posjed od kralja Žigmunda Blagajski, a u 16. st. držali su ih Keglevići. Pleme banjansko nije imalo svoje crkve, nego je spadalo pod župu u susjednoj Bašći (Baški).

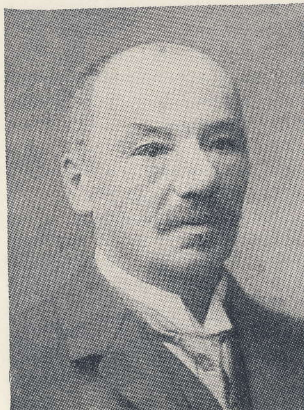
U prodiranju Turaka Banjanima je zaprijetila opasnost, kada su Turci osvojili Pounje oko Kostajnice i Novoga. Od toga vremena stajala je u njima straža Vojne krajine kao i u drugim susjednim mjestima. Kada su Turci od 1575 do 1578 osvojili to zemljište, porodice iz plemena Banjana ili su primile islam i naselile se u susjednim hrvatskim plemenima, koja su isto tako prešla na muslimanstvo, a osobito u Bužimu, Menićima i Jezerskom, ili su izbjegli u sjevernije hrvatske krajeve. Među Banjanima navode se pred turski dolazak plemeniti Malićevići, Kovačići, Vugrini i Pribegi.

Na pusto područje Banjana naselili su Turci Srbe iz vlaškoga svoga naselja od Gornje Drine i od Ibra i Lima. Srpsko se naselje nekoliko puta u tom selu izmjenjivalo. Ovo današnje naselilo se uglavnom u 19. st. iz Like i Dalmacije.

LIT.: L. Thallóczy i S. Barabás, *Codex diplomaticus comitum de Blagay*, Mon. Hungariae historica, sv. XXVIII, Budimpešta 1897; Fr. Rački, *Popis župa zagrebačke biskupije 1334 i 1501 godine*, Starine H. A. znanosti i umjetnosti, IV., Zagreb 1782; F. Šišić, *Hrv. saborski spisi*, III. 26., Mon. spect. historiam. Slavorum meridionalium, sv. 38., Zagreb 1916; M. Karanović, *Pounje u Bosanskoj Krajini*, Naselja i poreklo stanovništva, knj. 20., izdanje SKA, Beograd 1925; E. Laszowski, *Habsburški spomenici*, VI., Mon. spect. hist. Slav. merid. sv. 40., Zagreb 1917. S. P-ć.

2. Pleme u crnogorskoj Hercegovini → Crna Gora.

BANJAVČIĆ, Ivan, * Barilović 29. V. 1843, † Heidelberg 7. X. 1913, a pokopan 14. X. 1913 u Karlovcu, hrvatski političar i dobrotvor. Pučku školu učio u rodnom mjestu, gimnaziju na Rijeci, a pravo u Zagrebu i Grazu. Početkom sedamdesetih godina postaje odvjetnik u Karlovcu, gdje je otad djelovao sve do svoje smrti. Od 1887 do 1906 bio je zastupnik grada Karlovca u Hrvatskom saboru, a poslije 1906 do smrti zastupnik jastrebarskog kotara. Grad Karlovac ima Banjavčiću zahvaliti svoj sadašnji privredni položaj. Njegovom zaslugom dobio je Karlovac 700.000 kruna kao odštetu za regalno pravo; njegovom inicijativom izgrađeno je moderno kupalište na Korani, električna centrala na Ozlju, građanske dječačke škole u Karlovcu, a pučke škole u njegovoj okolici. Od 1887 bio je izabran i za skupštinara zagrebačke županije. Kao narodni zastupnik u Hrvatskom saboru i županijski skupštinar odlikovao se pravim govorničkim darom. Pripadao je pravaškoj stranci, za koju je mnogo žrtvovao. Bio je član mnogih hrvatskih kulturnih ustanova. Kao pravi mecena hrvatske knjige ostavio je 100.000 kruna za izdanja »Matice Hrvatske«, za društvo »Sv. Ćirila i Metodija«, za đake, za seljake i obrtnike. Svojim mecenatstvom i za života, kao i oporučnim zapisima ide među najveće dobrotvore naroda. M. I.



IVAN BANJAVČIĆ

BANJ DVOR bilo je mjesto u Bužanima s desne strane potoka Like, sjeverno od današnjega sela Krušćice, na položaju sadašnjega sela Mlakve. Na tom zemljištu još su se oko 1850 nalazili ostatci velikih zgrada, koje su u dalekoj prošlosti bile dobro izgrađene. Sudeći po imenu sela, te su zgrade bili banski dvori, sazidani u vrijeme, kada su Likom i Gackom vladali posebni banovi, te su služili i kasnije u župskoj organizaciji na tom zemljištu. U području Banjega Dvora postojala su i dva sela, od kojih se jedno zvalo Banje Polje, a drugo Banj Stol. Oba su pripadala knezovima Krbavskima, koji su bili banovi te su u tim mjestima izdali 1411 darovnice, kojima darivaju »špitalj« sv. Marije Magdalene u Bužanima. U Banjem Dvoru zapisane su plemićke porodice Hrsi, Maklenići, Petrinići i Vrsalići, koje su pripadale buškome plemenu Stupićima. Župna crkva u Banjem Dvoru stajala je blizu potoka Like. Ruševine joj se još vide u području današnjega sela Mlakve. U turskom prodiranju od 1522 do 1526 Banj Dvor su starosjedilački naseljenici napustili kao i cijelo zemljište oko toga mjesta. Raseljenike iz njega nalazimo pod prezimenom Banjedvorac oko Zaprešića i među senjskim uskocima. Pod Turcima i u naseljivanju oko 1700 područje staroga Banj Dvora zauzeli su Srbi, koji su na njemu osnovali selo Mlakvu.

LIT.: Đ. Šurmin, *Hrvatski spomenici*, I., Mon. hist. juridica Slav. merid., VI., Zagreb 1808; L. Thallóczy i S. Barabás, *Codex diplomaticus comitum de Frangepanibus*, VI. u Mon. Hung. historica, sv. 38., Budimpešta 1913; Fr. Fras, *Vollständige Topographie der Karlstädter Militärgrenze*, Zagreb 1850; Vjesnik hrv. arh. društva, VI., Zagreb 1902; Starine 33., Zagreb 1911. S. P-ć.

BANJICE, bile su hrvatska župa oko gornje Sane i potoka Sanice sa župskim središtem u gradu Ključu. Sjeverna im je međa tekla od izvora Japre ispod Otiša i Oštrelja na ušće Sanice u Sanu. Na toj strani Banjice su graničile sa Sanskom župom. Na istoku je granica išla po Sani, a onda je od ušća potoka Vučaja tekla po njemu do njegova izvora i otuda na jug na potok Stražice. Tu je u sjevernijem dijelu u međi bila i dalje Sanska župa, a od Vučaja Zemljanik. Južna granica tekla je oko izvora Sane na zapad između

planine Srnetice i Klekovače. Oko Sane bile su u susjedstvu župe Pliva i Glamoč, a na Klekovači Unac. Sa županom Velikim Psetom međašile su Banjice na zapadu. Granica je tu bila potegnuta istočno od sela Drinića i Smoljana preko Srnetice i Grmeča na izvor Japre.

Ratarske zemlje nalaze se u Banjicama pored Sane i Sanice i u polju, koje se pružilo od Lužaca do Sanice, ispod Grmeča i Otiša. Visoko Bravsko Polje prikladno je za pastirsku privredu. Hrvatsko naselje na području Banjica pripadalo je dinarskoposavskoj struji, te mu je govor bio čakavskoštokavski sa ikavskim narječjem. Do 11. st., u ranijoj hrvatskoj upravnoj organizaciji, područje banjičko pripadalo je velikoj župi Plivi, koja se nalazila oko gornje Sane i potoka Plive, između starih župa Pseta, Sane i Hlivna. Od 12. st. Banjice su se odijelile kao župa od Plive, a politički su potpale u okružje Donji Kraji kao i susjedna Pliva. Obje te župe rano su povezane s Bosnom. Stoga i u crkvenoj organizaciji Banjice nisu pripale kninskoj nego bosanskoj biskupiji, u kojoj su same, ili u zajednici s Plivom, sačinjavale poseban arhiđakonat. U Banjicama su prije Turaka dugo vremena najveći posjednici bili Hrvatinići. Oni su i upravu župe držali u svojim rukama. U spomenicima 14. i 15. st. navode se na tom području: Ključ i varoš Potključ, Bilići, Rudinice, Slipanci, Peći Banjičke, Banjice, Ripišća, Prisika, Biljani, Korica, Kladje, Sanica, Bravsa, Ig, Piščenica, Krasuljino, Triska, Hripavci, Lipovci, Ljubinje i Sveta Gora. Banjice su cijele pale pod Turke još 1463. Starosjedilačko hrvatsko stanovništvo prešlo je ubrzo gotovo u potpunom broju na islam. Stoga kroz 16. i 17. st. na starom banjičkom području nije bilo nijedne katoličke župe, iako ih je bilo i u susjednoj Sani i Plivi. Starosjedioci, koji su primili islam, zadržali su posjede na ratarskoj zemlji pored Sane i Sanice, i tu se je do danas očuvala stara toponomastika, zapisana još u 14. i 15. st., gotovo u cijelosti. S ovoga zemljišta mnogo se starosjedilaca muslimana u 16. i 17. st. iseljivalo u zapadne i sjeverozapadne hrvatske krajeve, da budu tvrđavno i posjedničko naselje na zemljama, koje su Turci u to vrijeme osvajali i naseljivali. Na planinski dio banjičkoga područja Turci su rano, još oko 1470, doveli skupine Srba iz vlaškoga naselja od gornje Drine, s Ibra i Lima. Ti su Vlasi u martološkoj i četničkoj službi čuvali tursku granicu isprva prema Uncu, Velikom i Malom Psetu i Humu. Kada su Turci i te župe osvojili, banjički, kao i susjedni glamočki, plivski i vrbanjski Vlasi, davali su tim krajevima stalno nove naseljenike, koji su, nalazeći se već nekoliko naraštaja u turskoj službi, bili ponajbolji ratnici turske neredovite vojske na Krajini. Poslije velikoga ratovanja koncem 17. st. mnogo se Srba sa banjičkoga područja preselilo u oslobođene krajeve, osobito u Baniju, Garić, Moslavinu i zapadnu Slavoniju. Tada se sasvim prorijedilo stanovništvo, naročito na Bravskom Polju, Lušcima i oko Sanice. Nove seobe na to zemljište navedene su onda kasnije, od druge polovice 18. st. U njima su došli mnogobrojni pravoslavni doseljenici iz Like, sjeverne Dalmacije i bližih bosanskih krajeva. Oni su naselili puste zemlje oko Sanice, ispod Oštrelja i Otiša, u Lušcima i na Bravskom Polju, a osnovali su i mnoga sela pored Sane. Hrvati katolici u malom su broju selili na ovo zemljište. Koliko ih u ratarskom naselju ima, došli su iz Like i susjedne Bosne. Takvo je hrvatsko katoličko naselje u Korjenovu i u Blaževićima. Poslije tih seoba stanje naselja na nekadanjem banjičkom području jest ovakvo: Hrvatski starosjedioci muslimanske vjere održali su se na starom ratarskom tlu između Sane i Sanice i pokraj tih voda. Doseljeni Srbi zasjeli su na planinske zemlje u gornjem, zapadnom i sjevernom dijelu područja. Na donjem dijelu pored voda njihova naselja leže svagdje tamo, gdje su iza starosjedilaca muslimana ostale prazne zemlje. Kako je muslimansko stanovništvo mnogo iseljivalo, a nije se u većoj mjeri popunjavalo novim doseljivanjem iz starosjedilačke okoline, nije se snažnije ni razvijalo. Stoga od cijeloga naselja hrvatski starosjedioci imaju jednu trećinu, a doseljeni Srbi ostalo. Hrvati su održali na tom zemljištu svoje ikavsko narječje s ponekim elementima čakavskoga govora. U tome se razlikuju od njih Srbi, koji su čisti štokavci najmlađega tipa i jekavci. Starom banjičkom području odgovara na svim stranama u cijelosti današnji ključki kotar. Jedino su nekadanji banjički Lušci sa cijelim poljem i planinskim dijelom pripojeni Sanskom Mostu.

LIT.: F. Šišić, *Iz arkiva u Körmendu*, Vjesnik zem. arkiva, VII.; P. Rađenović, *Bjelajsko Polje i Bravsko*, Naselja i poreklo stanovništva, XX., Fr. Miklošič, *Monumenta serbica*, 439. S. P-ć.

BANJO, omiljeni glazbeni instrument američkih crnaca; unesen iz Afrike (gdje se još upotrebljava pod imenom *bania*), ali znatno dotjeran. B. je vrst gitare s dugim vratom. Umjesto trupine na b. je kružni okvir prevučen kožom s jedne strane. Na b. je napeto 5 do 9 žica; žica, na kojoj se prebira palcem, nalazi se uz najdublje ugođenu žicu od onih, koje su određene za pratnju. U jazzband orkestru b. je važan instrument, koji zapada udaranje akordičke pratnje. B. se gradi u više veličina. B. Š.

BANJSKA, manastir u oblasti Kosovske Mitrovice. Podigao ga kralj Milutin 1313—1317 uz suradnju potonjeg arhiepiskopa Danila. Ovamo je arhiepiskop Danilo prenio mrtvo tijelo kralja Milutina, koje je u teškim danima 1389 prenijeto odavde u rudarsko mjesto kod Trepče, a odavde 1460 u Sofiju, gdje se i sada nalazi. B. je bila samo kratko vrijeme sjedište episkopije; u nju je bilo smješteno kraljevo blago. U drugoj polovici 15. st. Turci su srušili crkvu i pretvorili je u džamiju, a manastir je pregrađen u tvrđavu, u kojoj je prebivala turska posada. Posljednjih godina radi se na obnovi crkve. U crkvi je sahranjena i kraljica Teodora, majka cara Dušana. Crkva je nekad činila čaroban dojam svojom vanjštinom od raznobojna kamena, bogatom primjenom zlata u slikarijama i svojom raskošnom opremom, ali od svega toga danas nije ništa ostalo. V. P-ć.

BANJSKA REKA, 1. lijevi pritok Crne Reke. Izvire između bregova Rudine (653 m) i Tilva Njagre (770 m), teče na *Jl* pokraj Brestovačke Banje, a utječe blizu stanice Metovnica na pruzi Paraćin-Zaječar. Dužina toka je 22 km, površina sliva 149 km².

2. Desni pritok Toplice. Izvire na istočnoj strani Madljike (1318 m) i kao Žegrovačka Reka teče u pravcu *Jl;* od sastava s Tačevačkom Rekom prima ime B. R. Ona teče do Kuršumlijske Banje na *IJl*, odakle skreće naglo na *S* i utječe niže od Kuršumlije. Dužina toka je 31 km, površina sliva 165.3 km².

3. Lijevi pritok Ibra. Izvire na istočnoj strani Rogozne, ispod Kose (1354 m) i Šanca (1329 m), uglavnom teče na *IJl*, kroz usku i duboku dolinu, izdubenu u flišolikim stijenama i serpentinu. Na donjem toku, od ušća Suvodolskog Potoka, skreće na istok, protičući pokraj ruševina manastira Banjskog i istoimenog sela, koji su na desnoj strani doline, zatim upravlja tok na *Jl*, pa na *Sl*, i utječe u Ibar oko 600 m nizvodno od sela Joševika. Rijeka je bogata vodom, velika pada, na gornjem toku obiluje pastrvama. Dužina toka je 19.4 km, površina sliva 82.3 km². P. V-ć.

BANJŠICA, krška visoravan nad lijevom obalom srednje Soče, poznata iz svjetskog rata po bojištima Kuk (612 m), Sveta Gora (684 m) i Sv. Gabrijel (646 m). J. R.

BAOBAB, *Adansonia digitata* L., biljna vrsta tropske por. *Bombaceae*, ima do 25 m visoko i jako debelo (do 8 m u promjeru) stablo, koje brzo raste te sadrži obilje vode, zbog čega se može i za vrijeme suše 5—6 mjeseci upravo naglo razvijati. Drvo je lagano i slabo otporno, a plodovi su dugi i drvenasti. U vrijeme suše otpada lišće. Raste na savanama unutrašnje Afrike, gdje se naročito ističe gorostasnim i glomaznim oblikom. Mnogo se iskorišćuje kao vodeno spremište, za biljna vlakanca, za stanovanje, zbog jestivih plodova i sjemenka, kao lijek i t. d. Porodici *Bombaceae* (red *Columniferae* → prostolatičnice), kojih su predstavnici razvijeni u obliku drveća s čitavim ili dlanasto razdijeljenim listovima i s velikim, najčešće peteročlanim i pravilnim cvjetovima, pripadaju među ostalim još i *Ceiba pentandra* (L.) Gaertnr. (→ kapok), *Durio zibethinus* L. (v.), biljka s velikim jestivim plodovima, i *Ochroma Lagopus* Sw. (→ Balsa drvo). F. K-n.

BAOUR-LORMIAN, *Pierre*, ✳ Toulouse 24. III. 1770, † Pariz 10. XII. 1854, francuski pjesnik. Otac mu je bio knjižar i tiskar. G. 1795 preveo je Tassov ep *Gerusalemme liberata*. Prijevod je dosta blijed. Iza toga je otišao u Pariz i tamo objelodanio svoje *Poésies galliques*, parafraze kaledonskih legenda. Tim pjesmama stekao je naklonost općinstva i samoga prvog konzula. Velik uspjeh polučile su njegove tragedije *Omasis, ou Joseph en Égypte* (1806) i *Mahomet II* (1810). Prigodom vjenčanja Napoleonova s Marijom Lujzom spjevao je *Fêtes de l'Hymen*. Iza toga su slijedili *Chant nuptial, L'Atlantide, ou Le Géant de la montagne bleue* (1812), *Rustan, ou les Voeux*, *Songes* (1812). Napisao je i libreto za operu *Jérusalem delivrée*, koju je uglazbio Persuis (1812). Vrijedan je spomena njegov roman *Duranti, ou La ligue en province* (u 4 sv. 1828). Zadnje i najbolje mu je djelo pjesnički prijevod knjige Jobove, koji je usavršio kad je već bio oslijepio.



BAOBAB (Cliché Aviation A. O. F.)

Za vrijeme restauracije sudjelovao je u borbi protiv romanticizma a za klasicizam. U tu je svrhu napisao u obliku dijaloga satiru *Le Classique et le Romantique* (1825) i *Encore un mot.*

BAOUSSÉ-ROUSSÉ ili **Balzi Rossi** zovu se stijene jura-vapnenca, koje između Nice i Ventimiglie blizu gradića Grimaldija strše strmo nad razinom Sredozemnog mora te se tu, 27 m nad morem, nanizalo devet pećina, a pred njima se sterala 35 m široka terasa s krasnim vidikom na more. Kada se 1870 gradila željeznička pruga od Nice do Ventimiglie, ove su pećine postale pristupačne, a po tragovima ognjišta, koji su nađeni kod kopanja pruge, zaključilo se, da su u neko davno doba bile nastanjene, te ih je od 1870—1875 istraživao Émile Rivière. Te su pećine redom od zapada na istok prozvane: *Grotte des Enfants* (nazvana tako, jer su u njoj nađene dvije dječje okosnice); *Abri Lorenzi; Grotte de Florestan; Grotte du Cavillon; La Barma Grande; La Grotta di Baousso da Torre; La Grotte du Prince* i dvije bezimene manje udubine bez većeg značenja.

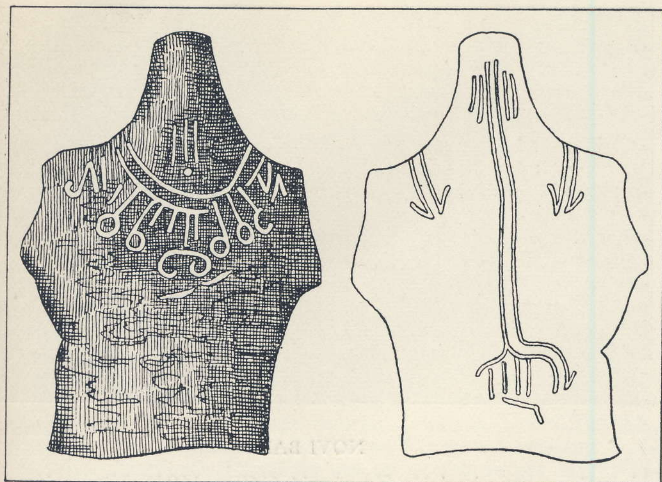
Kako se na osnovi Rivièreovih izvještaja nije mogla stvoriti jasna slika stratigrafije pojedinih slojeva i pouzdano odrediti njihova starina, povjerio je knez od Monaca, Albert I., de Villeneuvu i Lorenziju, da sistematski nastave iskapanja i da nastoje odrediti što pouzdaniju stratigrafiju (1895). Ta iskapanja dala su važni paleolitski materijal, koji je bio lijep prinos za poznavanje prilika, u kojima je živio čovjek u kvarterno doba, ali je najvažniji uspjeh bio obret skeletnih ostataka jedne do onda nepoznate ljudske rase s očito negroidnim osobinama, koja je između musterskog i solutrejskog doba živjela na Rivijeri te je prozvana imenom *Grimaldi-rase.* Ć. T.

BAPAUME, gradić u sjev. Francuskoj, 22 km od Arrasa. Tvornica ulja, sapuna i sl. Prošlost mu je bila osobito burna. Već ga je Luj XI. osvojio i porušio, a Karlo V. obnovio. Francuskoj je konačno pripao Pirenejskim ugovorom 1659. Ima 2800 stan. Kod njega je 3. I. 1871 francuskoj vojsci od 30.000 momaka (zapovjednik Faidherbe) odoljela njemačka vojska (zapovjednik Goeben). Iza te bitke kapitulirao je grad Peronne i rasula se franc. sjeverna vojska.

BAPSKA, selo južno od Šarengrada, bilo je već u dotursko vrijeme jače naselje na velikom vlastelinskom posjedu voćinskom. U njemu je stajala crkva bl. Dj. Marije. Oko nje je bila organizirana župa morovićkoga arhiđakonata, kojemu je granica prema vukovskom arhiđakonatu upravo tekla pored nje. U turskom gospodstvu održala se je ta župa, koju su najprije posluživali franjevci iz susjednoga voćinskoga (šarengradskog) samostana, a kada se taj konvent 1600 rasuo, župnici su u njoj bili ili svjetovni svećenici ili franjevci olovskoga konventa, koji je u 17. st. držao i neke župe između Dunava i Save. Oko 1625 župa je u B. imala nešto više od 2000 vjernika u devet sela, što dokazuje, da je ona i pod Turcima bila razmjerno dobro naseljena. Pod nju su u to vrijeme spadali: Novak, Bodin, Berak, Lovrenci, Voćin, Mohovo, Kundrovac i Tovarnik, sve starosjedilačka sela, koja su ležala u blizini crkve, a samo su posljednja tri bila u većoj udaljenosti. U ratnoj nevolji 1664 godine, kada su turske čete ležale preko zime u ovome kraju, Tatari su orobili crkvu u B. i pokušali su je i spaliti, ali nisu uspjeli. Ipak su sliku Bogorodičinu, koja se u crkvi nalazila još iz doturskog vremena, rasparali i inače oštetili. Samo selo B. tom je prilikom toliko stradalo, da se je

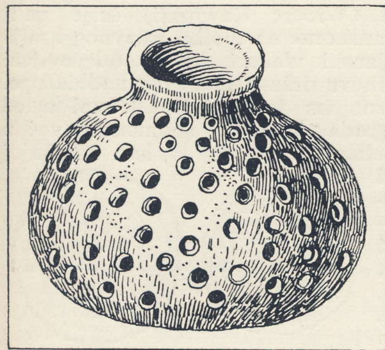


BAPSKA, Zemljano posuđe iz neolitičke naseobine na Gradcu kod Bapske Zagreb, Hrv. nar. arh. muzej



BAPSKA, Ženski idol

raselilo, te je ležalo pusto do prvih godina 18. st. O turskoj katastrofi i u uređivanju sela oko 1700 napustili su starosjedioci Hrvati i Mohovo, Bodin, Berak, Lovrence i Kundrovac i nastanili su se po okolnim mjestima, a najviše u Novak i Bapsku, Lovas, Tovarnik i Voćin. Nova Bapska naseljena je tada nešto sjevernije od stare crkve, pored Novaka, a oko crkve ostalo je groblje. Ona je oko 1710 restaurirana, a popravljena je u njoj i stara slika Bogorodičina. U svojim osnovima ona je jedna od rijetkih crkava na području nekadanjega morovićkoga arhiđakonata, koja je potrajala tolika stoljeća i prešla u današnje vrijeme. B. ima nešto preko 800 stan.



BAPSKA, Kadionica od ilovače

LIT.: D. Csánki. *Magyarország történélmi földrajza a Hunyádiak korában*, Budimpešta 1894; *Monumenta vaticana Hungariae*, I.; Brüsztle, *Recensio universi cleri Dioecesis quinqueecclesiensis*, I.—IV., Pečuh 1876; Smičiklas, *Dvijestogodišnjica oslobođenja Slavonije*, Zagreb 1891; Kr. Draganović, *Izvješće apostolskog vizitatora Petra Masárechija g. 1623—1624*, Starine XXXIX. S. P-ć.

U Bapskoj ima arheoloških slojeva, koji potječu od neolitskog naselja, što još nije potanje proučavano. Tu je nađeno mnogo oruđa od jelenje rožine i kosti, poliranih sjekira, klinova, ulomaka i čitavih manjih posuda, među kojima se ističu dvije noge od pehara sa stalkom, kakvi su nađeni u većem broju u Butmiru i Donjem Klakaru, te jedna dobro očuvana zemljana kadionica u obliku obrnutog lijevka s gustim nizom rupica i s okruglim otvorom za sipanje tamjana ili mirisave smole. Inače ima tu od keramičnih predmeta preslica, utega za razapinjanje pređe ili grijalica i sličnih ostataka, običnih u ovakim naseljima, a najzanimljiviji je komad ženski idol od pečene ilovače s čepastom glavom, koji kao ukras ima oko vrata ogrlicu, niz koju visi niz kolutova na duljim peteljkama, a niz zatiljak prikazana je pletenica, koja završava na kraju širokom kitom. Faunu ovog naselja zastupa dobro očuvana čeona kost od izumrlog goveda (*Bos primigenius*). Iznad ovoga neolitskog sloja ređali su se mlađi, iz kojih je izvađena mlađa keramika s nizom bolje očuvanih posuda, koje pripadaju djelomice brončanom, a djelomice prvom željeznom doba. Amo idu i dvije dobro očuvane ljudske lubanje, koje međutim još nisu kraniološki ispitane. Č. T.

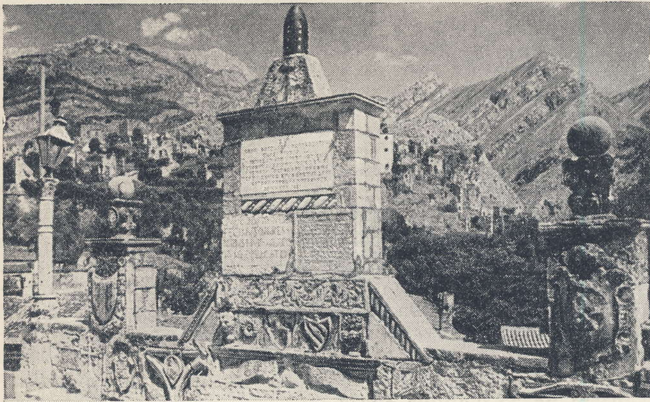
Iz te su naseobine poznate i dvije zemljane ženske figurice (idoli), jedna u Beču, a jedna u Zagrebu. Iskapanjima, što ih je Hrv. nar. arheološki muzej u Zagrebu poduzeo na tom brežuljku, otkriveni su ostatci kuća s pleterom i mazom od ilovače te grobovi s okosnicama. Hrv. nar. arheološki muzej u Zagrebu imade s toga mjesta vrlo lijepu zbirku. V. H.

BAPTISTERIUM → **Krstionica.**

BAPTISTI (lat. baptizare »krstiti«), sljedba, prozvana tim imenom zato, jer je važan dio njezine nauke povezan uz krštenje, koje se dijeli samo odraslima i to uronjivanjem. Odmah u početku reformacije nastala je i zabluda o zabacivanju krsta djece. Iz Njemačke i Nizozemske proširila se ta nauka i u Englesku, gdje je najviše odziva našla u sekti independenata ili kongregacionalista, koji su zabacili i episkopalni i prezbiterijanski (puritanski) ustav crkve, t. j. izlučili iz nje svaku upravnu vlast. Članovi ove sljedbe mogli su postati samo »preporođeni«, t. j. nanovo kršteni. Dok se u Engleskoj širila sekta independenata, razvila se u Nizozemskoj sljedba »Dompelaerovih uronjivača«, koji su naučavali, da se krst smije dijeliti samo uronjivanjem. Formalno nastaje sljedba baptista 1642, kad je u Londonu prezbiterijanac Richard Blount, prihvativši od independenata nauku o ponovnom krštenju, a od sekte Dompelaera nauku o pognjurivanju, obavio ponovno krštenje pognjurivanjem na 55 članova svoje općine. G. 1685 održali su baptisti u Londonu vijeće, na koje je poslalo preko 100 općina izaslanike. U 18. st. nastale su među baptistima svađe. Jedni su govorili, da baptizam mora ići i u misije, a drugi su, držeći se Kalvinovih načela o preodređenju, govorili: Ako Bog hoće spasiti pogane, spasit će ih bez ičije pomoći. Najpoznatiji su engleski baptisti W. Carey, koji je 1792 osnovao baptističke misije, i znameniti propovjednik Spurgeon († 1892). U Sj. Americi osnivač je baptizma Rog. Williams. Došavši iz Engleske dao se 1639 ponovno krstiti i prikupivši oko sebe 11 istomišljenika osnovao je prvu baptističku općinu. Jače se baptizam počeo širiti iza rata za slobodu (1776). Već 1792 imadu baptisti 471 općinu i oko 35.000 članova. Do 1895 osnovali su preko 160 viših učevnih zavoda i seminara, sveučilišta i viših ženskih škola i brojili preko 5000 odraslih (t. zv. komunikanata). — U Njemačkoj je začetnik baptizma Joh. G. Oncken, koji se s baptizmom upoznao u Engleskoj. Kad je 1843 profesor baptističkog »Hamillton literarnog i teološkog instituta« Sears boravio u Hamburgu, dao se Oncken sa cijelom svojom obitelji od njega ponovno krstiti, te je tako osnovao prvu njemačku baptističku općinu. Od 1925 ima savez bapt. općina u Njemačkoj 65.000 krštenih, 50 propovjednika i 285 općina.

Baptističke podsekte. Kako je baptizam gotovo u isto vrijeme neovisno i bez jedinstvenog vodstva nastao u Engleskoj i Americi, a kraj toga su tečajem vremena u njemu nastale razne raspre, to se je on pocijepao na veliki broj naukom i životom oprečnih sljedbi. Glavne su: 1. *Regularni* ili *partikularni baptisti*, najvažnija i najveća baptistička sljedba. U Americi ona imade oko 8½ mil. odraslih baptista (80% svih baptista svijeta), u Engleskoj oko 500.000 pravih članova s preko 3000 općina i 2000 propovjednika, u Njemačkoj preko 55.000 pravih članova, u svim ostalim evropskim zemljama oko 15.000 regularnih odraslih baptista. Kod nas ih nalazimo ponešto u Slavoniji, osobito oko Daruvara, u gornjoj Hrvatskoj oko Okića i Samobora i u nekim mjestima Zagorja i Međimurja. 2. *Slobodni baptisti* zabacuju Kalvinovu nauku o preodređenju, dok su je regularni baptisti samo nešto ublažili. 3. *Kristovi učenici* ili *reformirani baptisti* ili *Campbeliti*, prema svom osnivaču Campbellu. Zabacuju svaki vjerski stavak, koji se ne da potpunom sigurnošću svesti na koju Kristovu riječ. U Americi ih imade oko 350.000 odraslih. 4. *Baptisti protivnici misija* u trajnom su opadanju. 5. *Baptisti sedmoga dana* slave subotu mjesto nedjelje. Imade ih oko 12.000 odraslih. 6. *Baptisti šest načela.* Sv. Pavao (Hebr. 6, 1—2) kaže: »Zato ostavimo početnu nauku Kristovu i dajmo se na savršenstvo, da ne postavljamo opet temelja (naukom) o pokajanju od mrtvih djela i vjere u Boga; naukom o krštenju i postavljanju ruku i uskrsnuću od mrtvih i sudu vječnom«. U ovim riječima nalazi ova sekta 6 točaka, koje drži za sebe obvezatnima. Polaganje ruku iza krštenja smatraju znakom, kojim se saopćuje Duh Sveti. Imade ih nekoliko tisuća. 7. *Dunkeri.* Nastali su u Westfalenu i 1719 prešli u Ameriku. Imade ih preko 100.000 odraslih. Niječu pakao, zabacuju zakletvu i službu u ratu. 8. *Božja općina* drži pranje nogu sakramentom te se naukom približava metodistima. Imade ih preko 50.000. 9. *Kršćani* ili *Kršćanska općina.* Niječu Kristovo božanstvo. Imade ih oko 100.000.

Ukupni broj svih baptista iznosi oko 11 mil. odraslih, a s djecom i triput toliko. Zajednička baptistička nauka (izlučivši navedene osebujnosti pojedinih baptističkih grana) jest ova: Jedino vrelo objave je Sv. Pismo. Dogma nema



(Foto Griesbach)
BAR, Gradski spomenik, u pozadini mjesto i planina Rumija



(Foto Griesbach)
NOVI BAR

za čovjeka nikakove obvezatne moći. Općenito uče baptisti preodređenje. Istočni grijeh nije pravi grijeh nego samo neraspoloženje i nesposobnost za sve, što je dobro. Sakramenti gube značaj pravih uzročnika milosti. Napose krst nije sakramenat u kat. smislu. Opravdanje se ne polučuje krštenjem, nego se ono zbiva već prije, pokajanjem i vjerom u Krista. Krist nije osnovao nikakove Crkve, ni svećenika kao posrednika između Boga i ljudi. S adventistima naučavaju skori dolazak Kristov i hilializam, a za papu drže, da je apokaliptička životinja (antikrist), označena brojem 666. Ustav im je demokratski. Svaka je općina posve samostalna i priznaje samo Krista kao svoju glavu. Baptistički pokret je kraj svih zabluda pogubnih za spasenje duše svojim ustanovama učinio dosta dobra, napose na polju socijalne djelatnosti.

LIT.: K. Algermissen, *Christ. Sekten u. Kirche Christi*, 1925; M. Heimbucher, *Die Baptisten*, 1924; S. Bakšić, *Baptisti i njihove bludnje*, 1937. St. B.

BAQUEDANO, Fernando, ✻ Santiago 1794, † Concepcion 1862, čilski general. U ratu za nezavisnost Chile-a borio se kao običan vojnik i sudjelovao je u svim važnijim bitkama (Chacabuco, Maipu, Yungai). General je postao 1839.

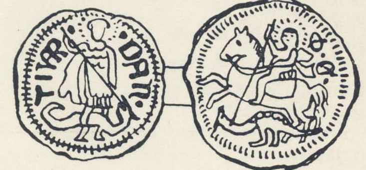
BAR, 1. grad u crnogorskom primorju. Prostire se u plodnu polju, koje okružuju brda Sutorman na *S*, Rumija i Lisinje na *I*, Volujica na *JZ*. Stari Bar je podignut na brdu jz. od Rumije, na maloj ravnici sa maslinjacima i smokvarima, 3.5 km daleko od mora. Mnogo manji grad, Bar ili Novi Bar ili Pristan, pri samoj je obali na s. podnožju Volujice, koja zatvara luku i štiti je od južnog vjetra. Zemljoradnja je glavno zanimanje stanovništva. Ulje se izvozi i preko mora. Smokve daju još mnogo veći prinos, pa i naranče. Zatim se najviše gaje dunje, breskve i kruške. Dosta je zemljišta i pod vinovom lozom. Od žitarica uspijevaju kukuruz i pšenica. Livade ima oko 1300 ha. Stoga je važno i stočarstvo: ovce, koze i goveda. Stanovništva je malo; Stari Bar ima oko 1950, Bar 865 stan., od čega su 28% muslimani, ali po materinskom jeziku tek 6% Arnauta i Turaka. — Ime Bar je romansko (tal. Antivari, arn. Tivari); možda je grad postojao još za Rimljana. U 11. st. spadao je B. među veće gradove na istočnoj obali Jadrana; tada je tu već bilo sjedište katoličke biskupije. Kraljica Jelena osnovala je krajem 13. st. manastir na Volujici blizu Pristana, kojega se ruševine vide još i danas. Od 1441—1571 bio je B. pod Mlecima, zatim pod Turcima do ratova 1877—1878, kada je pripao Crnoj Gori.

LIT.: K. Kostić, *Trgovinski centri i drumovi po srpskim zemljama*, 1900. P. V-ć.

Veze Bara s hrvatskim krajevima bile su najživlje, kada je između 1142 i 1199 dukljansko-barska dijeceza izgubila značaj metropolije, što ga je bila stekla 8. I. 1089 bulom antipape Klementa III. Wiberta. Nezadovoljni Barani oslonište se tada na splitske nadbiskupe, da se riješe vrhovne vlasti Dubrovnika. Barski biskup Grgur, rodom Zadranin, pisao je 1177 splitskomu nadbiskupu Rajneriju pismo puno odanosti. I tadašnje političke prilike upućivale su Bar i Split još više na zajednički život i suradnju, jer je bizantski car Manuel Komnen od 1167 do 1180 udružio pod svojom vlašću Duklju, Dalmaciju, Bosnu i južnu Hrvatsku. U to doba nastao je i tako zvani Ljetopis popa Dukljanina, u kojem se kraj od Duvna do Drača naziva Crvenom Hrvatskom. Poslije obnove dukljansko-barske metropolije (1199) dolazili su na njezinu stolicu i neki znameniti Hrvati, na pr. Andrija Zmajević (1671—1694), Vinko Zmajević (1701—1713), O. Šimun Milinović (1886—1900) i dr.

LIT.: F. Šišić, *Letopis popa Dukljanina*, Zagreb-Beograd 1928; Šufflay, *Acta Albaniae*, I. P. G.

Barska nadbiskupija. Prvi put se barska biskupija spominje pod konac 9. st. Car Leon Mudri (886—912) u popisu biskupija podređenih dračkom metropolitu navodi i barsku. Kasnije Bar postaje metropolijom. Nije se to dogodilo g. 1067 (Šufflay, *Acta et diplomata Albaniae*, I., 17, je dokazao, da je bula Aleksandra II. podmetnuta), nego g. 1089. Protupapa Klement III. (Wibert Ravenski) šalje palij »Petru nadbiskupu dukljanskom« na molbu »slavnog kralja Slavena Bodina«. Dukljanski vladari, listom oduševljeni katolici, htjeli su da i njihova država ima svog nadbiskupa. U tom nastojanju izvrsno im je poslužio golemi ugled razorenog biskupskog grada Diocleje, spomenute već u pismima pape Grgura Velikog 599, kojoj je, kao tobožnjoj nadbiskupiji, Bar htio biti nasljednikom. Kao sufragani podloženi su barskom metropoliti biskupi Kotara, Ulcinja, Svača, Skadra, Drivasta, Pilota, Srbije, Bosne i Trebinja. U borbi s dubrovačkom crkvom mijenjao se broj sufragana i opseg b. metropolije. B. n. u 12. i 13. stoljeću imade velikih zasluga za utvrđivanje i širenje katolicizma u Albaniji. Kad je Duklja 1170 dospjela u ruke Stefana Nemanje, raškog velikog župana, započinje borba katolicizma za opstanak sa srpskim pravoslavljem. Predznak crne budućnosti je bijeg nadbiskupa Grgura pred Nemanjom g. 1189. Barski nadbiskup nastojao je osigurati svoj pravni položaj u srpskoj državi, ali je uza sve to proživljavao i gorke časove, osobito za kralja Milutina i Dušana Silnog. Anonimni latinski putopis (*Anonymi descriptio Europae Orientalis anno 1308*, izdanje Old. Gorko, Krakov 1916) pripovijeda, kako »shizmatici spomenute katolike progone, crkve razaraju, prelate napadaju i zarobljuju te čine svakojaka nasilja«. Nešto bolji dani osvanuše za B. n. nakon propasti Nemanjićke dinastije. Crnom Gorom vladaju Balšići (1360—1421), koji 1368 prigrliše katoličku vjeru. Poslije zavladaju zemljom Turci, koji 1571 zauzimaju i sam Bar iz mletačkih ruku. Ostatci katolicizma sačuvaše se u primorskom pojasu B. n. U unutrašnjosti zemlje po zadnji put spominje nadbiskup Marin Bizza g. 1610 kao katolička plemena Bjelopavliće, Pipere, Bratonožiće i polovinu Kuča. Bjelopavlići su još 1633 jednim dijelom katolici, dok ne pređoše i oni na pravoslavlje, kao što to ranije učiniše i druga plemena osim manjeg dijela Kuča (vidi kod K. Draganovića, *Massenübertritte von Katholiken zur »Orthodoxie« im kroatischen Sprachgebiet zur Zeit der Türkenherrschaft*, Roma 1937).



NOVCI GRADA BARA, kovani između 1360 i 1421 g.



NOVAC GRADA BARA, kovan pod mletačkom vlasti.

Nadbiskup barski ima naslov primasa Srbije. Kad je 1878 Crna Gora okupirala Bar i između Sv. Stolice i Crne Gore sklopljen 1886 konkordat, protegla se jurisdikcija barskog nadbiskupa na sve katolike u Crnoj Gori. U posljednje doba pripojene su joj 4 župe, koje su prije pripadale skadarskoj nadbiskupiji. Nadbiskupija ima 20 župa sa 26.000 vjernika.

LIT.: Farlati, *Illyricum Sacrum*, VII.; Thalloczy-Jireček-Šufflay, *Acta et diplomata res Albaniae Mediae Aetatis illustrantia*, I.—II., Beč 1913 i 1918; I. Marković, *Dukljansko-barska metropolija*, Zagreb 1902; S. Stanojević, *Borba za samostalnost Katoličke crkve u Nemanjićkoj državi*, Beograd 1912; M. Šufflay, *Die Kirchenzustände im vortürkischen Albanien*, Budimpešta 1916, posebni otisak iz Thalloczyjevih Illyrisch-albanische Forschungen, str. 188—281; Faber, *Pravo barskog nadbiskupa na naslov »Primas Srbije«* (Glasnik zem. muzeja, Sarajevo 1905); D. Gruber u Vjesniku zem. arhiva 14, Zagreb 1912, 1—13, 121—178; K. Draganović, *Opći šematizam Katoličke crkve u Jugoslaviji*, Sarajevo 1939. I. S. i K. D-ć.

Barski novci. Grad Bar je kovao svoj autonomni novac. Između g. 1360 i 1421 puštena su u optjecaj dva tipa u nekoliko varijanata. Prvi, kovan u bakru i srebru, ima na aversu lik sv. Đurđa, kako ubija zmaja, i natpis DAN-TIVAR, a na reversu je prikazan svetac na konju s natpisom S. G (Sanctus Georgius). Drugi tip ima na aversu natpis A(N)-TI-BAR, a na reversu slovo G ili natpis G-E-OR-GIVS. Veličina im je 20 mm, težina srebrnoga 0.55 g, a bakrenih 2.60 g i 2.14 g. Početkom 15. st. dospio je Bar pod mletačku vlast, pa je Venecija koncem toga stoljeća dala za njega kovati bagatine s natpisom na aversu S. GEORG. ANTIVARI i sa slikom sv. Đurđa, a na reversu je mletački lav.

LIT.: Lazari, *Le monete dei possedimenti veneziani*, Mleci 1851; Papadopoli, *Le monete anonime di Venezia*, Milan 1906; Ippen, *Über Münzen Nordalbaniens*, Num. Zeitschrift, Beč 1901; *Corpus nummorum Italicorum*, vol. VI. I. R-o.

2. Grad u zapadnom dijelu Ukrajine, koji ima oko 10.000 stan. Znamenit radi konfederacije poljskog plemstva (1768).

Barska konfederacija. U stranačkim borbama uoči prve diobe Poljske, između rusofilske stranke (t. zv. familije) i stranke patriota pod vodstvom biskupa Adama Krasińskog i dr., sklope ovi konfederaciju u Baru u Podoliji (Ukrajini) 1768 pod geslom *pro religione et libertate* (za vjeru i slobodu), da se održi stari ustav i *liberum veto*. Bili su protiv ravnopravnosti disidenata (protestanata i pravoslavnih) i protiv kralja Stanislava Poniatowskog, koji se odviše vezao za Rusiju. B. k. je izazvala intervenciju Rusije, koja je pomagala kralja i disidente i dala neposredni povod za prvu diobu Poljske 1772.

LIT.: W. Konopczynski, *Konfederacja Barska*, 2 sv., Krakov 1930. Z. D-i.

BAR, gostionica engleskoga tipa, zapravo pivnica, u kojoj barman gostima prodaje različita pića (mixed drinks); u Americi finiji kabaret, u kojem se skupljaju ponajviše snobovi (american bar).

BAR, jedinica tlaka; → **Tlak.**

BAR, Karl Ludwig von, ✻ Hannover 24. VII. 1836, † Folkestone 20. VIII. 1913, njemački pravnik, profesor kaznenog prava i građ. postupka u Rostocku, Breslau-u, Göttingenu, član arbitražnog sudišta u Haagu i instituta za međ. pravo, počasni doktor više sveučilišta.

BIBL.: *Theorie und Praxis des internationalen Privatrechts*, 2 svez., 1889; *Die Lehre vom Kausalzusammenhang im Recht*, 1871; *Handbuch des deutschen Strafrechts*, 1882; *Lehrbuch des internationalen Privat- und Strafrechts*, 1892. Lj. A.

BARABA (aram. Barabbas), sin rabina Abbe. Židovi su tražili od Pilata, da njega pusti, a Isusa razapne, što je Pilat i učinio.

BARABÁS, 1. Miklós. ✻ Márkosfalva 1810, † Budimpešta 22. II. 1898, madžarski slikar. Učio je u bečkoj akademiji, a od 1834 dalje u Italiji. U Rimu je naslikao nekoliko portreta, genre-slika i pejzaža. G. 1835 vratio se u Budimpeštu, gdje je živio i djelovao do smrti. Istaknuo se kao uvažen portretist, pa je naslikao više od hiljadu portreta brižno, glatko i savjesno. Njegovu sliku *Cigani na putu*, 1843, opjevao je Petőfy u dužoj pjesmi. Napisao je uspomene iz svoga života, koje su izišle u Budimpešti 1902 (*Barabás Miklós emlékiratai*).

LIT.: C. Lyka, *A tábla biróvilág müvészete*, Budimpešta 1921. A. Sch.

2. **Samuel**, madžarski historičar, čija su djela važna i za povijest hrvatskog naroda. Tako je B. 1898 i 1899 štampao 2 historijska zbornika: *Codex epistolaris et diplomaticus comitis Nicolai de Zrinio* (Pisma i listine, koje se odnose na sigetskog junaka Nikolu Zrinskoga i članove njegove obitelji), znameniti prilozi za hrvatsku povijest od 1534 do 1602 (29. i 30. knjiga zbirke *Magyar történelmi emlékek* Madžarske akademije znanosti u Budimpešti). R. H-t.

BARABAŠ, Marija, ✻ Zagreb 1860, hrvatska glumica na njemačkim pozornicama. U Zagrebu nastupa prvi put 1874. Iduće godine djeluje s velikim uspjehom u Frankfurtu pod umjetničkim imenom Rovella. G. 1877 gostuje nekoliko večeri u bečkom Burgtheateru (Ofelija), zatim je stalno angažirana u Dresdenu, a kasnije u njemačkom kazalištu u Pragu. S. B.

BARAC, 1. Antun, ✻ Kamenjak kod Grižana u Hrv. Primorju 20. VIII. 1894, sveuč. profesor, književnik. Svršio je gimnaziju na Sušaku, a filozofiju u Zagrebu, gdje je položio ispit za nastavnika srednjih škola i doktorat filozofije. Služio je kao gimnazijski profesor na Sušaku i u Zagrebu, a sada je redoviti profesor za noviju hrvatsku književnost na sveučilištu u Zagrebu. U zasebnim izdanjima i časopisima (Savremenik, Književni jug, Jugoslavenska njiva, Hrvatska revija, Književnik, Srpski književni glasnik, Slavia, Prilozi za jezik, književnost i folklor, Hrvatski jezik, Misao, Nova Evropa, Le monde slave, Annales de l'Institut français de Zagreb, Mladost) te novinama (Novosti, Riječ) objavljivao je književne prikaze, eseje, referate, književno-povijesne rasprave i t. d., koji su se uvijek odlikovali stilskom jasnoćom i preglednošću, kompozicijom i zaokruženošću esejističkog prikaza, odajući uz solidnu temeljitost učenjaka i umjetničku sposobnost oživljavanja.



ANTUN BARAC

U hrvatsku književnu kritiku i obrađivanje književne historije unio je B. nove vrijednosti uvažavanja milieua, razlikovanja samorodnosti i utjecaja te upotrebe modernih teorija književnosti u analiziranju književnih djela. Pridržavajući u svojim radovima uvijek naučan ton, zasnovan na upotrebi svih dokumenata, ali izbjegavajući samo suhoparno nizanje podataka i stvarne građe, B. uz mnoštvo novih ideja i pobuda iz teorije književnosti naglašuje u prvom redu čovjeka u književnom djelu, dajući na taj način i sliku pojedinog razdoblja i portret čovjeka-pisca u njemu. Takovi su primjerice njegovi uspjeli portret-eseji o Šenoi, Kovačiću, Vjenceslavu Novaku, Franu Mažuraniću, Matošu i dr. Barac je stručni urednik odjela za modernu hrvatsku književnost u Hrvatskoj Enciklopediji.

BIBL.: Zasebna izdanja: *Vladimir Nazor* (Zagreb 1918), *Knjiga eseja* (Zagreb 1924), *August Šenoa* (Zagreb 1926), *Članci o književnosti* (Zagreb 1935), *Hrvatska književna kritika* (Zagreb 1938), *Vidrić* (Zagreb 1940). — Opširniji sastavci u časopisima i zbornicima: *August Harambašić* (Jugoslavenska njiva 1926, i zasebno, s antologijom Harambašićevih pjesama, Zagreb 1926), *Vjenceslav Novak* (Savremenik 1928), *Fran Mažuranić* (Savremenik 1928), *P. A. Kazali* u Rešetarovu zborniku (Dubrovnik 1931), *De Vigny, Carducci, Kranjčević* (Hrvatsko kolo 1929), *Literarna fiziognomija Grge Martića* (Riječ 1931), *Botić kao pjesnik* (Hrvatska revija 1931), *Mirko Bogović* (Rad Hrvatske akademije 245., Zagreb 1933), *Les études critiques sur la littérature de l'illyrisme* (Le monde slave, Pariz 1935), *Ulazak sela u hrvatsku književnost* (Savremenik 1937), *Notes sur les Français dans la littérature de l'illyrisme* (Annales, Zagreb 1937), *Problem nacionalne književnosti* (Savremenik 1937), *Književni pojmovi Ilirаca* (Hrv. kolo, 1937), *Selo u djelima hrvatskih realista* (Hrv. kolo 1938), *Književni pojmovi u srpskoj književnosti* (Prilozi, Beograd 1938), *Pripovijesti Adolfa Vebera Tkalčevića* (Hrv. kolo 1939), *O rukopisu Smrti Smail-age Čengijića* (Hrv. revija 1940), *Mažuranić prema svome zavičaju* (Savremenik 1940), *Čitajući Kovačića* (Hrv. kolo 1940), *More u poeziji Neprimoraca, Kumičićev doživljaj mora* (Jadranska straža 1940), *Tipovi pomoraca u djelima Viktora Cara Emina* (Ibid., 1941), *Žena i ljubav u poeziji Ivana Mažuranića* (Kalendar Napredak 1941), *Narodna pjesma u nauci i u životu, Begovićeva Giga Barićeva* (Savremenik 1941). — Za Srpsku književnu zadrugu priredio izdanje Kranjčevića (s predgovorom, Beograd 1929). Za kolekciju Školski pisci priredio izbore iz djela hrvatskih preporoditelja, Gjalskoga i Šenoe (Beograd 1931 i 1932), a za biblioteku »Luča« pripovijetke Vjenceslava Novaka (Beograd 1933). S Vladimirom Nazorom uredio čitanke za niže razrede srednjih škola. Uređivao (1925—1933) srednjoškolski list Mladost. Lj. W.

2. Fran, ✻ Šemovac kod Virja 26. VIII. 1872, † Zagreb 20. IX. 1940, profesor bogoslovskog fakulteta i bivši rektor Hrvatskoga sveučilišta, kanonik, arhiđakon turopoljski, kućni prelat Nj. Sv. Pape. Bogoslovske studije svršio je u Zagrebu 1894, te je iste godine postao gimn. kateheta i prefekt u Nadbiskupskom orfanotrofiju u Požegi, gdje je razvio snažan rad među omladinom. Bavio se istodobno i političkim radom, te je zbog svoga neustrašivog hrvatskog držanja bio preteriran u napredovanju. Doktor bogoslovlja postao je 1902. G. 1909 premješten je u Zagreb u svojstvu katehete, a istodobno postaje i privatni docent na bogosl. fakultetu na katedri filozofije i apologetike. G. 1913 postaje redoviti profesor, a 1915—16 rektor Hrvatskog sve-

učilišta u Zagrebu. Ponovno bude progonjen zbog svog otvorenog hrvatskog nastupa u politici, te 1924 (za Pribićevića) umirovljen. Ponovno imenovan, ostaje u službi profesora bogosl. fakulteta do 1937, kad se povlači u mirovinu. Posljednjih godina bio je i rektor Nadbiskupskog dječačkog sjemeništa u Zagrebu.

BIBL.: Njegov naučno-književni rad počinje 1895 u Katoličkom listu s raspravom: *Je li religija absolutno nuždna?* Piše zatim članke i rasprave: *Slike iz biblijske povijesti na pozornici* (1898), *Naši zavodi i njihova zadaća* (1904), *Prilog reformi za nauk vjere u srednjim školama* (1905), *Vjera i znanost* (1906). G. 1907 izlazi njegova habilitaciona radnja, a ujedno i najznačajniji naučni rad: *O modernoj katoličkoj apologetici*, zatim *Liturgika* (1908) i *Katolička dogmatika* za više razrede srednjih učilišta (1909). Nadalje je pisao rasprave: *Je li Isus Krist živio* (1911), *O tajnoj ispovijedi* (1912), *Apologetičke bilješke* (1912), *O religiji pretpovijesnog čovjeka* (1913), *Iz povijesti religija* (1914), *Prilozi k dokazima za eksistenciju Božju* (1916), *Prethistorija, etnologija i znanost religija u apologetici* (1923), *Budizam i nauka o kulturnim okruzima* (1923), i mnogo drugih, što većih što manjih bilježaka. Neobjelodanjen mu je rad predavanje: *Djevica majka i spasitelj u sumerskoj religiji.* Svi ovi radovi izuzevši tri nabrojena djela većeg opsega tiskani su u časopisima: Katolički list, Bogoslovska smotra i Kršćanska škola.

Od ostalog njegova rada treba spomenuti napore oko ustanove Hrvatske bogoslovske akademije, kojoj je bio jedan od glavnih mecena i višegodišnji predsjednik; posao oko priprave dijecezanske sinode, koja se trebala održati nakon punih sto godina; te organizacija javnih predavanja za laičku inteligenciju u priredbi Hrvatske bogoslovske akademije.

LIT.: Bogoslovska smotra, XXVIII., 1940, br. 5. Đ. G.

BARAČ, 1. Ante, ✻ Split 4. V. 1868, † Dubrovnik 23. III. 1906, književnik. Gimnaziju je učio u Splitu, teologiju u Zadru i Đakovu, gdje ga je zaredio Strossmayer. Bio je vrlo obrazovan i govorio je više jezika. Uzoran svećenik, služio je kao kapelan u Mitrovici i drugim mjestima, a posljednjih godina kao kateheta u Brodu na Savi. Surađivao je u Kat. Dalmaciji, Pučkom listu, Vijencu, Obzoru, Hrvatskom braniku, Glasniku đakovačke biskupije, sarajevskoj Vrhbosni i t. d. G. 1894 izdao je u Mitrovici knjigu *Savjeti pitomcu sjemeništa za vrijeme praznika* (po M. Gandel-Moscoviti), a 1895 pod pseudonimom Ante Split knjigu *Hrvatski naslov u našoj starijoj književnosti*, 2. izd. 1905.

LIT.: *Anđeo čuvar*, god. V., br. 9., Ilok 1906. E. Š.

2. Josip, ✻ Split 31. VIII. 1871, † Split 1. VI. 1939, književnik. Klasičnu filologiju učio je u Zagrebu, Beču i Grazu, gdje je položio profesorski ispit 21. II. 1899. Moderne jezike učio je na ferijalnim tečajevima u Lausanni, Parizu, Grenobleu i Ženevi. Bio je profesor u Splitu i Zadru. Umirovljen 1927, no 1930 je reaktiviran i pozvan na rad u splitskom arheološkom muzeju. Pod kraj života bio je administrativni inspektor ministarstva prosvjete.

B. je bio duhovit kozer, odličan poznavalac splitske prošlosti, pa je mnogim uglednim strancima bio ugodan tumač. Opisao je život Hrvata na Apeninskom poluotoku u knjižici *Hrvatske kolonije u Italiji* (Split 1904), u društvu s I. Križanićem napisao je knjigu *U kolijevci hrvatske povjesnice* (Zagreb 1907). Osim toga izdao je *Sentina Reipublicae* (Split 1919) i *Pogled u historiju Splita* (1922). Preveo je Maeterlinckovu *Smrt* i Vernovu *Logiku srca*, a u Ivaniševićevoj »Pučkoj prosvjeti« prevodio je La Fontaineove basne. Kao odličan poznavalac latinske poezije B. je i sam okušao svoje snage u brojnim satirama, koje je štampao u splitskim listovima. To je njegov najvredniji književni rad. M. U.

3. Milutin, ✻ Paukovac 14. II. 1849, † Sv. Ivan Zelina 22. VII. 1938. Realku je svršio u Zagrebu, tehniku u Gracu i Beču. Kao tehnički kemičar službovao je u češkoj tvornici petroleja, a na Rijeci u svojstvu ravnatelja tvornice petroleja, gdje je radio do prevrata (1918), a posljednjih je 20 godina proživio u Sv. Ivanu Zelini na svome posjedu. Izumivši na polju kemijske industrije cerosin i dr., stekao je glas kemičko-tehničkoga stručnjaka. Izgradio je više tvornica petroleja (u Brašovi, Oderbergu i dr.). Pronašao je način čišćenja vegetabilnog voska (carnanba), pa je zbog tih uspjeha dobio različna odlikovanja. Kompletiranjem građe muzejskih zbirki u Zagrebu stekao je velike zasluge za poznavanje naše faune, a dragocjena ornitološka zbirka, poznata i priznata u svijetu, velikim dijelom je njegovo djelo. U pčelarstvu je sastavio košnicu, koja je rasprostranjena pod imenom *baračevka.* Pisao je i književne priloge prirodoslovnog sadržaja u mnogim našim i stranim stručnim listovima. Bio je glavni dopisnik carskog ruskog prirodoslovnog društva u Moskvi i prvi utemeljitelj Hrvatskog prirodoslovnog društva u Zagrebu. B. K.

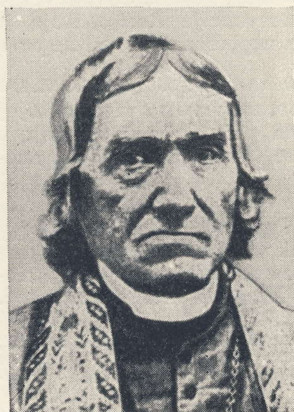
BARADA, Miho, ✻ Seget kraj Trogira 16. III. 1889. G. 1912 svršava teologiju u Zadru i kao svećenik služi u Dolcu Donjemu, Biteliću i Segetu; 1929 promoviran za doktora filozofije. God. 1931 položio diplomski ispit na visokoj školi za paleografiju, diplomatiku i arhivistiku u Rimu. G. 1932 postaje vanredni, 1937 redovni profesor crkvene povijesti na bogosiovnom fakultetu, 1940 redovni profesor za narodnu povijest na filozofskom fakultetu sveučilišta u Zagrebu. Svi radovi M. Barade su istraživalačkog smjera. U njima se dosadašnji rezultati ili zabacuju ili ispravljaju ili daju novi. Pisao je kritike i prikaze, koji su razasuti po našim naučnim časopisima. B. je stručni urednik za pomoćne povijesne nauke u Hrvatskoj Enciklopediji.



MIHO BARADA

LIT.: *O našim običajima biranja kralja*, Starohrvatska prosvjeta, Zagreb 1927; *Topografija Porfirogenitove Paganije*, Isto, Zagreb 1928; *Vrijeme smrti i obiteljski odnošaji bana Mladena II.*, Šišićev zbornik, Zagreb 1929; *Episcopus Croatensis*, Croatia Sacra, Zagreb 1931; *Le vicende de manoscritto di Paolo Diacono*, Bulić, Prigodom pedeset-godišnjice Bullettina Dalmato, Split 1931; *Dinastičko pitanje u Hrvatskoj XI. stoljeća*, Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku, L., Split 1932; *Dvije publikacije Jože Rusa*, Bogoslovna smotra, Zagreb 1932; *»Scriptorium« opatije sv. Krševana u Zadru*, Godišnjak Univerziteta, Zagreb 1933; *Seoba Hrvata i Srba*, Nastavni vjesnik, Zagreb 1933/34; *Natpis hrvatske kraljice Jelene*, Nastavni vjesnik, Zagreb 1934/35; *Tabella plumbea Traguriensis*, Vjesnik hrv. arheološkog društva N. S. XVI., Zagreb 1935; *Historicitet imena Svačić*, Vjesnik hrv. arh. društva N. S. XVI., Zagreb 1935; *Gdje se nalazio Ridition, biskupski grad sv. Aurelijana*, Croatia Sacra, Zagreb 1937; *Dvije vladarske isprave*, Zagreb 1938. S.A.

BARAGA, Friderik Irenej, ✻ Mala Vas kod Dobrniča (Dol. Kranjska) 29. VI. 1797, † Marquette, Mich. (USA) 19. I. 1868, apostol sjeveroameričkih Indijanaca. Školovao se u Ljubljani, studirao pravo u Beču. Osobni utjecaj redemptorista Kl. Hofbauera-Dvořáka doveo ga je u bogosloviju u Ljubljani, koju je svršio 1824. Zbog protivljenja janzenista napustio je svećeničku službu na selu i odselio u Ameriku, gdje je do 1833 vršio dužnost misionara među Otavcima u Arbre Croche-u uz Michigansko jezero, do 1835 u Grand Riveru, zatim među Indijancima plemena Čipeva uz Gornje jezero, u La Pointe do 1843, u Anse-u i Fond de Lac-u do 1853, kad je bio posvećen za biskupa, od 1857 sa sjedištem u Sault Ste. Marie, od 1866 u Marquette-u. Kao misionar pridobio je svoje Indijance za civilizaciju, uzdržavanje od alkohola i stalno naseljenje. Uz mnoge nabožne spise u slovenskom jeziku izdao je njemačkim jezikom *Geschichte, Charakter, Sitten und Gebräuche der nordamerikanischen Indier* (Ljubljana 1837, još iste godine slovenski i francuski prijevod) i prve knjige u otavskom jeziku: molitvenik s pjesmaricom (Wawiyatanong 1832), život Isusov (Pariz 1837), molitve (Pariz 1837) te u čipevskom jeziku Abecedar za pučke škole (Buffalo 1837), molitvenik (Pariz 1837), čitanku (Boston 1840), rječnik (Cincinnati 1853), gramatiku (Detroit 1850), zgode iz Sv. Pisma (Ljubljana 1843), katekizam (Detroit 1849), vječne istine (Cincinnati 1855), pobožna razmatranja (Detroit 1846), propovijedi (Ljubljana 1843), pastirsku poslanicu (Cincinnati 1853). Proces za beatifikaciju pokrenut je 1931; spomenik mu je otkriven 15. V. 1938 u Clevelandu.



FRIDERIK BARAGA

LIT.: Chr. Verwyst, *Life and labors of F. B.*, Milwaukee, Wis., 1900; A. I. Režek, *History of the diocese of Sault Ste. Marie and Marquette*, Houghton, Mich., 1907; *Slovenski biografski leks.*, s. v.; Fr. Jaklič, *Misijonski škof I. F. B.*, Celje 1931; J. Gregorich, *The Apostle of the Chippewas*, Lemont Illin., 1932; H. Bren, *F. B. v žaru svoje svetosti*, Rocno 1940; I. L. Burgar, *I. F. B., oče indijanske književnosti* (Dom in svet, 1899). J. G.

BARAKA (prema španj. oznaka za kolibu), obično privremena zgrada od dasaka, koja služi za smještaj ljudi i kao spremište. Kod hitnih potreba većih površina prostora, koji je zaštićen, kao na pr. za vojsku, bolnice, radničke nastambe izvan naseljenih mjesta, izgrađuju se cijeli lo-

gori. Za takove potrebe izrađuju se pojedini dijelovi po nekom tipu, pa se montiraju na licu mjesta. A. A.

BARAKOVAC, mjesto u neposrednoj blizini Foče u dolini Čehotine, gdje je 1889 otkopano nekoliko predhistorijskih gromila, po građi i sadržaju sličnih onima na Glasincu. Od ovih se međutim jedna bitno razlikovala, jer je lešina bila pohranjena u kamenoj cisti, t. j. sanduku, složenom od ploča škriljavca. Dvije su manje (45×45 cm), a dvije postrane dulje (45×90), dok je peta velika ploča služila kao poklopac. Dno škrinje bilo je popločeno valjutcima srednje veličine, a nad njim slojem sitnijeg šljunka, i na to su u jednom uglu položene sržene kosti životinje (valjda popudbina). Ostali su prostor ispunjale kosti dječaka ili djevojke od nekih 12 godina. Kako je prostor u škrinji bio tako tijesan, te je bilo nemoguće, da se u njem smjesti skelet čitav, to su ga očito prije sahrane raskomadali u više dijelova i njih polagali u sanduk u posve neprirodnom redu. Osim kosti nađen je tu i trobridni kremeni nož, koji nas navodi, da grobnicu stavimo u neolitsko doba; a da ona ide u mlađi njen odsjek, potvrđuje nam kamena cista, kojima se služe neolitičari u doba dolmena, kada su na mjestima, gdje nije bilo pri ruci materijala za gradnju megalitskih komora, mrtvace sahranjivali u manjim kamenim škrinjama. Takvih grobova s raskomadanim lešinama nađeno je u dolini Petit-Morina kod Villenevarda, a češće još u Liguriji. Sličan način sahrane našao je Luigi Pigorini kod Sgurgole i Pianose i inače u južnoj Italiji, a braća Siret u jugoistočnoj Španjolskoj. U oba područja bile su lubanje obojene crvenom bojom. Da se i u Barakovcu radi po svoj prilici o sličnom običaju, može se zaključiti po tome, što se u lubanji našla gruda mrke željezno-organske tvorevine, poznate pod imenom »Rasenerz«, u koje je željezo potjecalo od okera, dakle od boje, te se pod utjecajem raspalih mesnih i moždanih sastavina trupla pretvorilo u spomenuti organski kovinski spoj. Ć. T.

BARAKOVIĆ, Juraj, ✳ Plemići kraj Zadra 1548, † Rim 1628, svećenik-glagoljaš, kasnije kanonik. Već u djetinjstvu preselio se s roditeljima u Zadar, pa se i smatrao Zadraninom. Od njegovih dvaju štampanih djela starije je *Jarula* (lijeha), premda je izašla istom 1618 (u Mlecima). Ona je i najmanje zanimljiva od njegovih djela; to je sažeto Sv. Pismo Starog i Novog Zavjeta u jednoličnim stihovima. B. je u prvom redu pjesnik *Vile Slovinke* (Mleci 1613), velikoga spjeva u 13 »petja«, samo što ta pjevanja ne predstavljaju različne faze iste osnovne radnje ili istog duhovnog procesa, već se spjev sastoji od nekoliko različitih i nedovoljno povezanih dijelova. Ime Vila Slovinka pristaje zapravo samo prvom, većem dijelu spjeva, u kojem vila pripovijeda pjesniku o njegovim predcima i o znatnim događajima u povijesti Zadra, da zatim prijeđe na panegiričan opis raznih zadarskih gradskih znamenitosti i na mitsko podrijetlo gradova Nina i Zadra. Malo su ili nimalo s tim u vezi dalji događaji: opis gospodskih svatova u Zadru, gdje »niko dite mladolitno« pjeva poznatu dirljivu bugaršticu o majci Margariti, razgovor s pustinjakom u okolici Šibenika, koji B. također želi da proslavi, bježanje u pustoš zbog nesretne ljubavi i odlazak u lađici preko mora do gore na otoku, u kojoj se nalazi pakao. Opisom sprovoda ratnika Frana Dražoevića u Šibeniku svršava se spjev. Uporedo s razbijenošću sadržaja ide stilska nepovezanost u tom neskladnom djelu, u kojem prevladava didaktično-refleksivni ton pored bizarno-fantastičnih opisa i lirskih elemenata. Uspjeliji su dijelovi opis oluje na moru (12. pj.) i priča o ljubavi Neptunovoj prema Plankiti (7. pj.), koja će postati majkom Slovana, praoca slovinskog naroda. I u *Dragi, rapskoj pastirici*, koja je ostala u rukopisu, upletena je u pohvalni opis Raba i njegove povijesti slična, za lokalne nazive vezana priča o pastirici Dragi, kćeri pastira Barbata, progonjenoj od napasnika, a od spasiteljke Dijane pretvorenoj u kameni kip, kojemu iz očiju vječno teku suze, t. j. vrelo žive vode. Obje su priče zakašnjeli izdanci književnog roda populariziranog već pričama G. Boccaccia *(Ninfale Fiesolano)* i drugih, a kod nas Zoranićevim »pritvorima«. B. i spominje Zoranića kao svog prethodnika, dok na drugom mjestu *Vile Slovinke* ispoređuje svoju šibensku neharnicu s Livijom D. Ranjine. Zanimljivo je, da se u opisu pakla spominje samo jedno historijsko lice, »Juraj, smiderski gospodin« (Đurađ Smederevac). Kao svi pjesnici zadarskoga kruga, neposredni svjedoci turske najezde (Zoranić, Krnarutić), i B. je našao toplih riječi za »rasap općeni našega kolina«. I njegova se vila tuži na one Hrvate, koji su »sramni svojim rodom«, dok njemu nema »draže riči« od rođene. B. je mnogo radio na jeziku i stihu, gradeći poslije pokušaja u zborniku Nikše Ranjine iz 1507 jedini kod nas sonete (zučnopojke) i oktave (osmoredke), ali su sva ta njegova ritmička nastojanja samo hladna formalna vještina.

LIT.: *Stari pisci hrvatski*, 17. M. K-l.

BARAN je najstariji poznati zagrebački kanonik; živio je oko 1193—1214, a vršio službu dekana i arhiđakona. Od kralja Bele (1174—1196) i Andrije primio je na poklon više posjeda i kunovinu od 100 podanika. Posjede Brestje, Sopnicu i Trnavu istočno od Zagreba te Preseku i Posavje zajedno sa spomenutom desetinom poklonio je Baran Kaptolu i tako postao njegov veliki dobrotvor. Po njemu je valjda Borongaj, nekoć Barangaj, dobio ime.

Kako su prvi zagrebački kanonici bili benediktinci, nadošli iz ugarskih strana, bio je B. možda Slovak i vukao lozu iz slovačke varošice S. Benedikt na rijeci Hron (Gron), koje se mjesto madžarski zove Garami-Sz. Benedek, a dobilo je ime po nekom benediktinskom samostanu. Tamo su od davnine dobro poznati *Barani*, koji obnašaju čast gradskih sudaca.

LIT.: Ivančan, *Podaci o zagrebačkim kanonicima*, str. 1—2, u arhivu Zbora duhovne mladeži zagrebačke. J. B-c. i G. Š.

BARANAC, Slobodan, ✳ Obrenovac 10. III. 1899, šumarski inžinir. Svršio je sveučilišne nauke u Oxfordu. Viši savjetnik u ministarstvu šuma i rudnika. B. je šumarski stručnjak, publicist, provjetni i kulturni radnik; osnivač je i urednik mjesečnika *Jugoslovenska šuma* (Beograd od 1936); uredio je statističku publikaciju u min. šuma i rudnika *Šumsko gospodarstvo imovnih opština od 1919—1930* (Beograd 1933). U svojoj *Narodnoj šumarskoj knjižnici* izdao je knjige: *Naše šumarstvo i lovstvo, Pokretna poljoprivredna izložba i škola, Kratke pouke iz šumarstva.* N. N.

BARAN-BARANYAI, Ivan, ✳ S. Benedikt na Hronu (Slovačka) 23. X. 1753, † Osijek 29. I. 1822. Svršio pravo i terezijansku političko-kameralnu školu u Požunu. Došavši oko 1778 u Slavoniju, postao je 1788 županijski odvjetnik Virovitičke županije, 1801 županijski veliki bilježnik, 1809 bi izabran prvim načelnikom slob. i kr. grada Osijeka (*primus liberae et regiae civitatis consul*) sa zadatkom, da organizira gradsku upravu. G. 1812 vraća se županiji i služi kao prisjednik županijskog sudbenog stola sve do svoje smrti.

LIT.: J. Bösendorfer, *Zbornik arheološkog kluba Mursa*, Osijek 1936, str. 45 i d. G. Š.

BARANOV, Nikolaj Iljič, ✳ 1887, entomolog higijenskog zavoda u Zagrebu, ruski emigrant. Bavi se uglavnom proučavanjem i suzbijanjem gospodarskih i medicinskih kukaca. Specijalist je za *Tachinidae* i *Simuliidae (Diptera)*. Otkrio više od 200 novih vrsti dvokrilaca iz Evrope, Azije, Afrike i Australije. Obradio *Tachinidae* holandijske Karakorum-ekspedicije, zatim Solomunskih otoka po materijalu Britanskog muzeja. Objelodanio oko 100 naučnih radova u našim, engleskim, njemačkim, francuskim i ruskim časopisima.

BIBL.: Najvažniji radovi: *Morfologija marokanskog skakavca*, Zaštita bilja, 1925, u kojem je prvi utvrdio postojanje faza kod ove vrsti; *Studien an parasitischen u. pathogenen Insekten*, Zagreb 1929—1936; niz članaka o golubačkoj mušici u Veterinarskom Arhivu, Zagreb 1934—39; *Maslinova mušica*, Arhiv Minist. poljoprivrede, XVI., 1940; i dr. F. O.

BARANOVIČE, grad na jugozapadu od Minska, važna željeznička raskrsnica na pruzi Brest Litovsk-Minsk, 12.000 stanovnika; ima tvornicu strojeva i cementa. B. J.

BARANOVIĆ, Krešimir, ✳ Šibenik 25. VII. 1894, hrvatski skladatelj i dirigent. Škole je učio u Zagrebu, pa je već kao srednjoškolac s uspjehom sudjelovao u srednjoškolskom orkestru. Poslije mature učio je glazbene nauke u Visokoj školi u Beču. Odmah poslije studija, upravo prve godine svjetskog rata, postao je korepetitor i dirigent opere u zagrebačkom Hrvatskom narodnom kazalištu. Naglo se razvio u odličnoga opernog, zbornog i orkestralnog dirigenta, pa je gostovao u mnogim evropskim velikim gradovima nastupajući ponajviše kao dirigent u simfonijskim koncertima. Neko je vrijeme bio stalni dirigent u beogradskoj operi. Najveći dio djelatnosti posvetio je zagreba-



KREŠIMIR BARANOVIĆ

čkim umjetničkim ustanovama: hrvatskoj operi, Zagrebačkoj filharmoniji i hrvatskom pjevačkom društvu »Lisinski«. Dirigirao je djela svake ruke, moderna i klasična, a naročitu je pažnju vazda posvećivao promicanju slavenske (posebno ruske) glazbe. Danas je najznatniji hrvatski dirigent. Kao skladatelj je mnogostran; skladao je popijevke za jedan glas uz pratnju klavira, zborove, operu *Striženo košeno*, dva baleta: *Licitarsko srce* i *Imbrek z nosom* u jednom činu, gudački kvartet i nekoliko orkestralnih kompozicija. Najveći je uspjeh postigao baletom *Licitarsko srce;* ovo je djelo posvuda primljeno s osobitom pažnjom, jer se odlikuje — kao i druga djela njegova — briljantnim orkestralnim zvukom, neobično bogatim u zvučnoj šarolikosti. B. Š.

BARANOVYČ, Lazar, ✳ 1593, † 1693, profesor i rektor kijevskog kolegija, arhiepiskop černigovski (1659). Pisac brojnih crkvenih knjiga: *Meč duhovnij* (1666), *Trubi sloves propovjednih* (1674) i dr., pa panegiričkih, kao *Blahodat i istina* (1680), koje je pisao u čast mladih careva Ivana i Petra. Vrlo je poznata i njegova polemika protiv katoličkog svećenika Pavla Bojma. Osim toga znatnog rada, kojemu je B. posvetio čitav svoj život, bavio se u drugoj polovini 17. st. i politikom u Ukrajini.

LIT.: N. Sumcov, *Lazar Baranovyč*, Harkov 1885; N. Kostomarov, *Russkaja istorija v žizneopisanijah eja hlavnjejših djejatelej*, Petrograd 1905. S. G-ć.

BARANTE, Prosper Brugière baron de, ✳ 1782, † 1866, franc. historičar, publicist i političar. Pod Napoleonom I. prefekt, a pod Lujem XVIII. državni savjetnik. Osim u politici istakao se i kao plodan pisac, a glavno mu je djelo *Histoire des ducs de Bourgogne* (13 sv. 1824—26), kojim je postao članom akademije i prvakom narativne škole. Njegove uspomene iz političkog života pod naslovom *Souvenirs* sadrže zanimljivih podataka iz onog vremena.



(Foto Kessler i drug, Beli Manastir)
BARANJA, Hrvatice u narodnoj nošnji

BÁRÁNY, Robert, ✳ Beč 22. IV. 1876, † Upsala 8. IV. 1936, liječnik. Bavio se ponajprije internom medicinom, zatim neurologijom i konačno općom kirurgijom. Poslije ovakve temeljite priprave u predmetima, koji stoje u najužoj vezi s otorinolaringologijom, postao je asistentom prof. Politzera, osnivača moderne otorinolaringologije. Već 1909 habilitirao se iz bolesti uha na sveučilištu u Beču, i to radnjom *Istraživanja o ritmičkom titranju očiju, koje nastaje kao posljedica podražaja unutrašnjeg uha.* Ta radnja proširila mu je slavu diljem cijelog svijeta. On je naime otkrio, da se uštrcavanjem studene ili vruće vode u uho može po volji podraživati organ za održavanje ravnoteže. To je otkriće bilo od goleme važnosti za razvitak moderne otologije, jer Bárányjeva kalorička reakcija omogućuje preciznu dijagnozu različitih bolesti unutrašnjeg uha. Za svoj naučni rad stekao je brojna odlikovanja, a 1915 podijeljena mu je Nobelova nagrada za medicinu, i to na temelju djela *Fiziologija i patologija vestibularnog aparata kod čovjeka.* O funkciji vestibularnog aparata, t. j. aparata za održavanje ravnoteže, postoji danas upravo nepregledna literatura u svim svjetskim jezicima, ali ipak je Bárányjevo djelo još uvijek nedostignuto. Njegove su misli razrađene do najsitnijih detalja, ali nije otkrivena još nijedna nova istina na tom području medicine. Ime Báránya vezano je još uz jedan naročiti aparat, kojim se može u kliničke svrhe privremeno ogluštiti svako uho napose; to je t. zv. Bárányjev oglušivač, instrument poznat svakom liječniku.



BARANJSKO PETROVO SELO, Seljaci i seljakinje kod plesa

Za vrijeme svjetskog rata (1914—1918) bio je Bárány zarobljen u tvrđavi Przemyśl, gdje je imao prilike liječiti velik broj strijelnih ozljeda lubanje i mozga, te je izradio svoju metodu »zatvorenog« liječenja mozgovnih ozljeda, koja je prouzrokovala velike diskusije i žestoke polemike. Zaslugom švedskog kraljevića Karla oslobođen je ropstva te je pozvan za profesora otorinolaringologije i predstojnika klinike za bolesti uha, nosa i grla u Upsalu u Švedskoj, gdje je djelovao do svoje smrti. Posljednjih godina života bavio se mnogo problemima psihologije te se istakao u radu oko promicanja svjetskoga mira. Trudio se, da u Ženevi osnuje visoku školu za buduće novinare i državnike svih naroda držeći, da bi sistematski odgoj i lični kontakt među tim ljudima mogao mnogo pridonijeti miru u svijetu, ali ga je u tom plemenitom nastojanju zadesila smrt od kapi. A. Š.

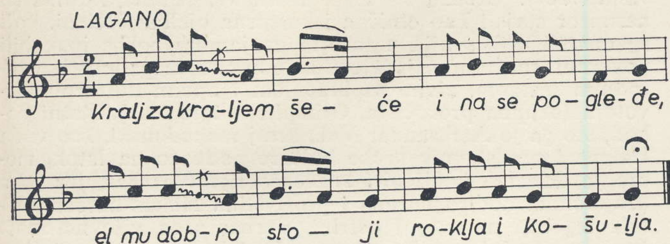
BARANJA, trokutni dio Panonskog nizozemlja između Drave i Dunava do gorja Mečeka, zaprema površinu od 5.000 km², na kojoj stanuje preko 300.000 ljudi različitih narodnosti i vjera. Meček, ogranak Alpa, izgrađen na granitnoj podlozi u trijasu i juri, a poslije toga djelovanjem vanjskih sila znatno snižen (najviši vrh 680 m), bogat je kamenim ugljenom, koji služi dobro plovidbi Dunavom. Suhi ravnjaci B. su pod šumom, njihove pristranke pokriva prapor, na kojem uspijeva vinova loza, a područja uz Dravu i Dunav su močvarna, pa je po hrvatskoj riječi bara nazvan cijeli kraj B. Na južnom podnožju šumovitog Mečeka leže gradić Siget (N. Šubić-Zrinski 1566), glavni grad baranjske županije Pečuh (74.000 stan.) i kraj Dunava Mohač (20.000, pobjeda Turaka 1526). Usred B. smjestio se na vinorodnim brežuljcima Villány pokraj željezničke pruge Pečuh—Osijek i nedaleko Karašice, koja pritječe



(Foto A. Verli)
BARANJSKO PETROVO SELO, Žene u kićenoj narodnoj nošnji

Dunavu u reguliranom koritu. Na jugu su kotarska mjesta Batina i Darda.

Baranjska se županija spominje prvi put u povijesti 1193. Ime je dobila po gradu Baranyavár (Blatni grad). Za Arpadovića je u 12. st. bila pripojena banovini Slavoniji, 1376 banovini Mačvi, a 1526 je pod vlašću Krste Frankopana,



BARANJA, Narodna »kraljička« pjesma iz Draža

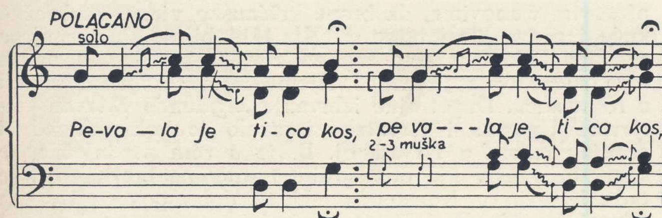
te je Hrvati Nikola Jurišić, Juraj i Nikola Zrinski brane od Turaka, koji je zaposjedoše 1543. U to se stao širiti u B. kalvinski pokret, koji je mnoge Hrvate pomadžario. Po odlasku Turaka prvi je baranjski župan Matija Radonay, (pečujski biskup 1686—1703) naseljavao šokačke Hrvate, koji su došli pod vodstvom franjevaca iz okolice Srebrenice. Istodobno dođoše s *J* Srbi i malo kasnije sa *S* Nijemci, pa su Srbi i Nijemci izmiješani u selima, a Hrvati i Madžari imaju kao stariji stanovnici zasebna naselja. U 18. st. je u Pečuhu bila trećina stanovništva hrvatska, ali poslije 1867 provodi se madžarizacija, koja je broj Hrvata u B. smanjila na 15.000. Poslije prošloga svjetskog rata pripao je vrh baranjskoga trokuta, koji prometnim, gospodarskim i kulturnim životom teži prema Osijeku i Hrvatskoj (1.285 km² i 57.000 stan.), bivšoj Jugoslaviji, a tri četvrtine B. ostadoše Madžarskoj (3943 km² sa 250.000 stan.).

Zaspa, zadrima mila jedina,
Zaspa, zadrima majci na ruci
Kundir držeći, kuma dvoreći.
Gdje kundir padne, tu zemlja puče,
Gdje zemlja puče, tu javor niče —
Biserne stubi, zlaćane grane.
Biser se kruni, u čašu truni.
Pij, kume, čašu za ljubav našu.
Pij, kume, drugu za ljubav dugu.
Pij, kume, treću za dugu sreću.
Iz Torjanaca.

BARANJA, Narodna svatovska pjesma

LIT.: J. Bösendorfer, *Nešto malo o našoj Baranji*, 1940. N. Ž.

Stanovništvo je Baranje vrlo raznolično. Pored Nijemaca (doseljenih u 18. i 19. vijeku), Madžara i Srba (ijekavaca) ima i znatan broj Hrvata (Šokaca, v.). U Jugoslaviji je od svega 34 baranjska sela bilo 10 pretežno hrvatskih, i to: Batina (madž. Kiš Keseg), Draž (Darаž), Gajić (Marok), Topolje (Ižip), Duboševica (Daljok) uz Dunav, zatim Podolje (Bodolja), Branjin Vrh (Brnjevar, Baranjavar), pa prema Dravi Luč (Leč), Baranjsko Petrovo selo (Petarda) i Torjanci (Torjanc). Ovamo pripadaju još Šokci iz Mohača i iz okolice Pečuha. Baranjski su Šokci i jezično i etnografski vrlo dobro očuvani. Govore štokavskim, pretežno ekavskim dijalektom sa sačuvanim starim naglaskom, koje osobine imaju i susjedna slavonska narječja. Znatan je i utjecaj ikavštine. Kultura je baranjskih Šokaca vrlo malo istraživana, premda i danas još vrlo živa. Dobro se drže različni običaji (božićni, uskrsni, svadbeni, ophodi »kraljica« o Duhovima i maskiranih »bušara« o pokladama), a naročito se ističe ženska nošnja s vrlo obilnim vezenim i tkanim ukrasom (što se kod svečane nošnje izrodilo u pretrpavanje kupovnim svilenim, »zlatnim« i »srebrnim« vrpcama, šljokama, staklenim zrnjem i sl.). Inače je ženska odjeća i po kroju i po načinu ukrašivanja posve slična slavonskim narodnim nošnjama (v. slike). I po drugim svojim elementima kultura je baranjskih Šokaca nastavak seljačke kulture u hrvatskoj panonskoj (nizinskoj) zoni, s vidnim utjecajem elemenata dinarske (planinske) zone i s izvjesnim podudaranjima s kulturom gornje Podravine i sjevernih kajkavaca. Takav današnji etnografski sastav Šokaca — a i neki drugi znakovi, na pr. prezimena — svjedoči nesamo o različitim seobama s juga i jugozapada, nego daje i naslućivati, da je bar jedan njihov dio tu od starine, možda i ostatak najstarijeg stanovništva B. → Šokci. B. B-ć.





BARANJA, Narodna pjesma iz Gajića



BARANJA, Skupina žena iz Draža *(Foto Dabac)*

BARATERIJA (tal. baratteria), namjerna i protuzakonita šteta, učinjena brodovlasniku ili osiguratelju broda od zapovjednika ili članova brodske posade. Po engleskom, i djelomično po njemačkom pomorskom pravu razumijevaju se pod b. dolozni čini kapetana ili posade trgovačkih brodova, kojim činima žele oštetiti brod i teret, dok se po francuskom pomorskom zakonodavstvu b. odnosi i na oštećenje broda i tereta, ako se takvo oštećenje dogodilo zbog nemara ili nehaja. Slučajevi b. jesu: namjerno zapaljivanje broda u svrhu prikrivanja krađe, hotimično odstupanje od određenog smjera plovidbe, samovoljna prodaja broda ili tereta, prodor blokade. A. P.

BARATIERI, Oreste, ✱ Condino (Trento) 13. XI. 1841, † Vipiten 1901. U ranoj mladosti garibaldijevac, od 1872 u tal. redovitoj vojsci. Kao časnik borio se dva puta u Eritreji (1887—1888 i 1890). G. 1891 postade zapovjednik talijanskih trupa u Africi, a 1892 imenovan je guvernerom kolonije Eritreje. G. 1895 započe rat s Abesinijom, koji je loše svršio po Talijane. B. je doveden pred vojni sud, oslobođen, ali neposredno iza toga umirovljen. Šest puta izabran za narodnog zastupnika. Napisao je mnogo djela iz vojničkih znanosti.

BIBL.: *Da Weissenburg a Metz*, Cagliari 1870; *Evoluzione delle truppe a piedi in Austria e in Prussia*, Rim 1873; *La guerra civile nella Spagna*, Firenca 1875; *Memorie d'Africa (1892—1896)*, Turin 1897.

BARATINSKIJ, Evgenij A., ✱ 1800, † 1844, ruski pjesnik. Najprije služio u vojsci, a zatim živio kao privatnik u Petrogradu. Originalan pisac; stil mu je izrazito individualan, slikovit, stih snažan i elegantan. U epima: *Eda*, *Bal*, *Cyganka* nasljeđuje Puškina i Byrona. Najjači je u lirici; pjesnik misli. Zastupa ideje Rousseaua i njemačke romantike. Ističe sebe kao ličnost i pjesnika, naglašava jaz između uma i srca, bori se protiv racionalizma, a značajke su mu: zaštićivanje prava osjećaja, razočaranje u osjećajima, iluzornost svijeta. Dugo zaboravljen, našao je krajem 19. st. opet priznanje. *Sobranije sočinenij* izd. 1869. V. R.

BARATTO TRGOVINA je trgovina izmjenom dobara u naravi za razliku od kupovne trgovine. Uz današnje novčano i kreditno gospodarstvo imamo rijetko baratto trgovinu. Ona postoji još gdjegdje u zemljama primitivnije kulture ili za vrijeme ratnog gospodarstva, kad u prometu nestane neke vrste robe. Tako se na pr. za vrijeme svjetskog rata moderna trgovina vratila na ovaj posve primitivan način trgovine. Država je s državom sklapala robna utanačenja. U jednom odsječku vremena imala je na pr. Švicarska uvesti u Njemačku 40.000 komada stoke za rasplod, a za uzvrat morala je Njemačka uvesti u Švicarsku 200.000 tona ugljena. D. K.

BARBACENA, grad i municipij u brazilskoj državi Minas Geraes, leži 1300 m iznad mora i ima preko 100.000 stan. Grad je nastao od isusovačke misije. Važno je željezničko raskršće na centralnoj željeznici i ima jako razvijenu trgovinu stokom i sirom.

BARBADOS, najistočniji otok Malih Antilla od 430 km² i sa 200.000 stan., većim dijelom mulata i 10% bijelaca. Sastavlja ga nisko humlje s najvišim vrhom od 350 m. Podneblje je oceansko i tropsko, za kulturu tla vrlo povoljno. Goji se sladorna trska, banane, pamuk, žitarice i dr., a ima i zemnog ulja. Vrlo gusto žiteljstvo bavi se ponajviše ribarstvom i trgovinom zemaljskih proizvoda. Otok je u vlasti Engleza, koji podržavaju jake parobrodarske veze s glavnim gradom Bridgetownom. Otkrili su ga Portugalci u 16. st., ali je britanska kolonija već od 1625. Nijedan otok Amerike nije naseljen ovako gusto (500 na 1 km²). Da je kišom obilatiji i manje izvrgnut žestokim olujama, bila bi gustoća još veća, jer stanovništvo ne zna za političke trzavice i gospodarske borbe, kakvih inače ima drugdje u Zapadnoj Indiji. N. Ž.

BARBALIĆ, 1. Fran, ✱ Baška na Krku 30. I. 1878, književnik. Službovao u Pićnu i Bermu kao učitelj, zatim školski nadzornik u Puli, pa učitelj na Sušaku. Od 1929 radi kao činovnik u Hrvatskoj akademiji u Zagrebu.

BIBL.: Surađivao je u Hrvatskoj školi (Pazin), Narodnoj prosvjeti (Pula), Hrvatskom učitelju (Zagreb), Istri (Zagreb), Narodnim novinama (Zagreb), Danici, Krčkom kalendaru, Duhovnom življenju (Buenos Aires). Posebno je izdao brošure: *Pučke škole u Istri* (Pula 1918), *Jugoslaveni i školsko pitanje na Rijeci* (Sušak 1922), *Vjerska sloboda Hrvata i Slovenaca u Istri, Trstu i Gorici* (D. sv. J., Zagreb 1931), *Peroj srpsko selo u Istri* (Zagreb 1933). Važniji su mu članci: *O poučavanju analfabeta i Poljodjelska produžna škola* (Narodna prosvjeta, 1906, 1911), *Hrvatski i slovenski jezik u crkvama Istre* (Istra, 1938), *Jovan Miletić, osnovatelj srpske škole u Trstu i Bratovščina hrvatskih ljudi u Istri* (Narodne novine, 1933, 1934) i *The Jugoslavs of Italy* (The Slavonic Review, XV., London 1936); *Borbe Slovenaca za carevinsko vijeće u Beču 1907 i 1911* (Duhovno življenje, Buenos Aires 1940). E. Š.

2. Ivan, ✱ Baška na Krku 1842, † Baška 1920, svećenik i religiozni pisac. Učio je gimnaziju na Rijeci, a bogoslovlje u Gorici. Službovao je po porečko-pulskoj biskupiji i radio za narodnu stvar. Izdao je zbirku propovijedi *Evangjeoska razmatranja za sve nedělje*, Pula 1888, zatim molitvenik *Učimo djetešce moliti*, Pula 1889, i napokon poučnu brošuricu *Svagdanje štivo za istarskoga seljaka*, Rijeka 1911.

LIT.: Vj. Spinčić, *Crtice iz hrvatske književne kulture Istre*, Zagreb 1926. V. Š.

BARBAN, gradić u južnoj Istri nad rijekom Rašom, središte upravne općine za 24 zaselka u prostranoj okolici, na kojoj živi od ratarstva i stočarstva 4.500 stan., samih Hrvata, i sjedište kolegijatne župe sv. Nikole, koja postoji od 8. st. U B. se rodio i dugo je ondje živio kanonik Petar Stanković, vrlo obrazovan čovjek, hrvatski i talijanski pisac i pjesnik. Njegov *Kratki nauk karstianski* tiskan je u Trstu kod Marenigha 1828. → Stanković Petar. N. Ž.

BARBAR (grč. *βάρβαρος*, onomatopoetička tvorba, isprva »mucavac«). Grcima su barbari bili svi stranci, kojima su nasuprot stajali kao etnička i kulturna cjelina Heleni, koji su unatoč svih svojih nutarnjih uzajamnih borba ipak bili povezani snažnim osjećajem zajedničke pripadnosti, istorodnim jezikom, živim saobraćajem i općim kulturnim životom (skupna proročišta, Olimpijske igre i sl.). Ratni pohod, što ga je Aleksandar Vel., kralj makedonski, kao vođa Helena i predstavnik grčke kulture poduzeo na Istok, morao je donekle izmijeniti značenje riječi barbar, jer je u uzajamnom dodiru naroda i protivština Heleni-barbari morala izgubiti na svojoj oštrini. Barbar sada više ne znači čovjeka etnički različitog, nego čovjeka priprosta, divljeg, neobrazovanog, u suprotnosti s čovjekom kulturnim, civiliziranim, uglađenim. Rimljanima je *barbarus* značio svakoga, koji nije Grk ili Rimljanin, ali je riječ kod njih, koji su u velikoj mjeri mislili politički, dobila i značenje čovjeka, koji nije građanin rimski — *civis Romanus*. Pored toga poznavali su Rimljani i ono drugo, kulturno i moralno, značenje riječi *barbarus* za čovjeka priprosta i nekulturna. Sa stajališta kršćanskog mogao se barbarom zvati svaki nekršćanin, ali se za taj pojam radije upotrebljavao naziv *gentilis*, *paganus*, *ethnicus*. Tako se je pomalo stezalo značenje barbara na čovjeka neke niže kulture i civilizacije, gruba, pa i okrutna.

LIT.: *Akad. Rj. brbati, brblati i sl.*; Berneker, *Slav. etymologisches Wörterbuch pod brъbotъ*. M o. K-ć.

BARBARA, sv., po legendi kći poganina Dioskora u Nikomediji. Od brige i straha za nju, jer je bila jedinica, otac ju je držao zatvorenom u kuli svoje kuće, te je dolazila u doticaj samo s ukućanima. Ona je postala kršćanka, a otac ju je tužio poganskomu sucu. Podnijela je mučeničku smrt 306 za Maksimina Daza. Po legendi sam joj je otac, da se svidi caru, odsjekao glavu, ali je i njega u isti čas ubio grom. Sv. Barbara odvajkada se štuje kao zaštitnica od groma, vatre, nagle smrti, nadalje kao zaštitnica rudara, utamničenika, graditelja i vojnika. Slavi se 4. XII., a umjetnost je prikazuje s kulom ili s kaležem, ili s palmom i knjigom. St. B.

BARBARA CELJSKA, ✱ 1381, † Melnik (Češka) 1450, kraljica i carica, kći Hermana II., po opisu njezina suvremenika Eneje Silvija Piccolominija »žena krasnog stasa i ljepote«, duhovita, pametna i puna energije, ali spletkarica, strastvene prirode i željna vlasti. Kralj Žigmund, ostavši udovac, upoznao se na celjskom gradu s B. i zaručio se 1401 s njome. Potkraj 1405 vjenčala se B. i okrunila u Stolnom Biogradu, kada je njezin otac bio konačno privolio na njezin brak s kraljem. Iz početka je ova veza između Ž. i B. bila sretna, i tast pomaže zeta, da svlada protivnike u Ugarskoj i Slavoniji, a ovaj ga zato imenuje banom Dalmacije, Hrvatske i Slavonije (1406).

G. 1408 boravi kraljica u Slavoniji i zamjenjuje kralja i oca, koji su bili zaokupljeni drugim poslovima. Nekako u to vrijeme rodi im se kći Elizabeta, kojoj je bio kum na krstu vojvoda Hrvoje Vukčić Hrvatinić. 12. XII. 1408 osnovaše B. i Ž. Zmajev red s pravilima, koja su nalagala njegovim članovima, da brane kršćansku vjeru, vladalačku kuću i prava kraljevstva. 8. XI. 1414 bijaše B. okrunjena sa Žigmundom u Aachenu za rimsku kraljicu, a nakon toga sudjelovala je neko vrijeme i na crkvenom saboru u Konstancu. Dugotrajno izbivanje Žigmundovo izvan kraljevine Ugarske i Hrvatske izazvalo je velike nerede i nasilja, napose u Hrvatskoj. B. je u tom prednjačila, te su tužbe protiv nje dozlogrdile i samome kralju, koji je tada boravio u Konstancu. U to doba pogoršali su se odnosi između B. i Ž. radi njezina razvratnog života u Ugarskoj. Kada se kralj u veljači 1419 vratio u Ugarsku, osudi on s dopuštenjem prelata i baruna kraljicu u Požunu (Bratislavi), da ostavi budimski dvor i da ode u pusti kraj kod Velikog Varadina. Tu je ostala s kćerkom bolesna i u siromaštvu tri četvrti godine, sve dok Ž. nije došao u Veliki Varadin te ih obje dao otpremiti u Budim. Kada je on htio Barbaru ponovno poslati u Veliki Varadin, ona mu se odlučno odupre. Tek na Badnjak 1419 posredovanjem uglednih velikaša i prelata i ganut kćerkinim suzama i molbama, popusti Ž. i izmiri se s kraljicom. Na taj način izravnan je taj razdor. B. je osobito pomagala i štitila svoj



KRALJICA BARBARA KAO VENERA
(*Liber de septem Signis*)

rod. Tako je na pr. spasila svoga brata Fridrika II. od smrtne kazne, kada je dao ubiti svoju ženu (1424). Polazeći u svibnju 1430 u inozemstvo, predao je Ž. državnu upravu u ruke Barbari, njezinu ocu Hermanu, palatinu Nikoli Gorjanskomu i ostrogonskomu nadbiskupu Palociju.

Celjski su grofovi iskoristili carevu odsutnost, da u Hrvatskoj proširе svoju vlast na štetu porodice Frankopana. 11. II. 1437 bila je B. svečano okrunjena za češku kraljicu u Pragu i tom prilikom dobi nekoliko posjeda u Češkoj. Već sedamdesetgodišnji car, videći, da mu se približava smrt, htjede osigurati prijestolje svojih zemalja kćeri Elizabeti i njezinu mužu Albrechtu V. Habsburgovcu. Ovo je carevo nastojanje vladohlepna B. ometala sa svojim rodom težeći, da sama ostane kraljica. Pače je pomišljala na brak s 13-godišnjim poljskim kraljem Vladislavom, samo da sebi osigura barem češku krunu s pomoću nekih ondješnjih velikaša. Kada je Ž. umro u Znojmu 9. XII. 1437, dade njegov nasljednik Albrecht staviti Barbaru pod pasku, dok ga ne izabere za kralja Ugarska i sve zemlje. Kao zarobljenica išla je ona u Požun, prateći lešinu carevu. Kasnije joj dade zet pristojno prebivalište u Melniku, gdje je umrla od kuge, a sahranjena je u grobnici čeških kraljeva u Pragu. Barbara C. ostavila je uspomenu i u hrvatskom narodu, koji ju je zvao »crna kraljica«, budući da je nosila crnu odjeću. Ima o njoj nekoliko sačuvanih priča. Boravila je duže vremena na Kalniku i Medvedgradu. Šenoa je u povjestici *Zmijska kraljica* spojio turopoljsku priču o »crnoj kraljici« s motivom iz remetske priče o ivanjskom sastanku svih zmija.



PEČAT KRALJICE BARBARE
Natpis: S(igillum) Barbare dei gracia regina Hungarie

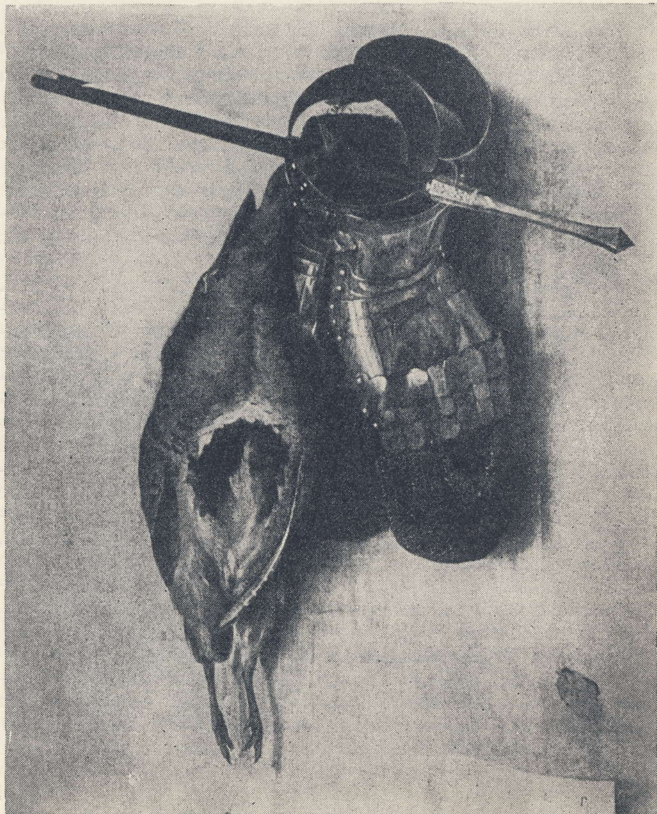
LIT.: I. Kukuljević-Sakcinski, *Događaji Medvedgrada*, Arkiv za povjestnicu jugoslavensku, III., Zagreb 1854;; F. Krones, *Die Freien von Saneck und ihre Chronik als Grafen von Cilli*, Graz 1883; E. Windecke, *Denkwürdigkeiten zur Geschichte des Zeitalters Kaiser Sigismunds*, izdao W. Altmann, Berlin 1893; V. Klaić, *Povijest Hrvata* II., 1., 2., Zagreb 1900 i 1901; H. Chilian, *Barbara von Cilli*, 1908; A. Gubo, *Geschichte der Stadt Cilli*, Graz 1909. S. A.

BARBARI, Jacopo de', ✳ Mleci (?) između 1440—1445, † Bruxelles (?) prije 1516, talijanski slikar i grafičar. U Njemačkoj su ga zvali Jakob Walch, pa nije isključeno, da je njemačkog podrijetla. U Mlecima bio mu je učitelj Alvise Vivarini, a utjecali su na nj Antonello da Messina i kasnije njemački i ninozemski majstori, osobito Dürer. Od 1503 do 1508 djeluje u Njemačkoj, a 1510 u Zuytborchu i Bruxellesu kao »vallet de chambre et peintre attaché à la princesse« nizozemske namjesnice nadvojvotkinje Margarete. Signirao je svoja djela znamenjem kaduceja (Merkurova štapa), pa je po tome dobio i svoj nadimak »maître au caducée«. Od njega se sačuvalo dvanaest slika, među kojima su znatnije one u Berlinu, Dresdenu, Münchenu (*Mrtva priroda* iz godine 1504, najraniji primjerak te vrste slikarstva), Parizu i Veroni. B. je znatniji kao grafičar. Već se 1500 istakao crtežima za vedutu Mletaka, koju je u šest golemih drvoreza izdao Anton Kolb. Njegovi bakrorezi, njih tridesetak, najznatnija su djela onodobne talijanske grafike. Njihova tehnika podsjeća mnogo na Schongauera i Dürera, s kojim se posljednjim B. dobro poznavao u Mlecima i Njemačkoj, pa ga je ovaj cijenio.

LIT.: P. Kristeller, *Das Werk des J. de' B.*, Berlin 1896; A. de Hevesy, *J. de B. le maître au caducée*, Pariz-Bruxelles 1925. A. Sch.

BARBARIĆ, 1. Milivoj, ✳ Neštin u Srijemu 2. X. 1861, † Osijek 27. III. 1925, glumac. Započeo glumiti 1877 u Beogradu, zatim obišao sve naše pozornice, a tri godine vodio vlastito putujuće kazalište. Od 1895—1917 član zagrebačke drame, u kojoj je igrao karakterne uloge. Poslije 1920 bio stalni gost osječkog kazališta. S. B.

2. o. Mladen, ✳ Ilok 17. VI. 1873, † Zemun 5. IX. 1936, franjevac. Srednju školu svršio je u Osijeku, novicijat u Beču, bogosloviju u Baji. Vršio je službu katehete i profesora. Izdao je više zbirki pjesama. G. 1901 pokrenuo je i kroz petnaest godina uređivao hrvatski katolički dječji časopis »Anđeo Čuvar«. Dao je nekoliko pri-



JACOPO DE' BARBARI, Mrtva priroda
München, Ältere Pinakothek

loga za povijest franjevaca u Slavoniji i Srijemu. Spomena su vrijedne: *Iločke starine, Povijest prve franjevačke gimnazije u Rumi, Relikvije sv. Ivana Kapistrana.* Napisao je dramu *Kod žalosne Gospe,* u pet slika, i epsku pjesmu *Pašino srce.* L. K.

3. **Petar,** ✻ Šiljevišta (župa Klobuk, Hercegovina) 19. V. 1874, † Travnik 15. IV. 1897. Njegov otac bio je subaša poznatih begova Kapetanovića iz Vitine. Pučku je školu svršio u skraćenom roku i s izvrsnim uspjehom u Veljacima; učitelj mu je bio vrsni pedagog Tomislav Vuksan, koji je o blagdanima školsku djecu vodio na misu pod hrvatskom zastavom. Kratko vrijeme B. je bio trgovački naučnik u Vitini, a 1889 primljen je u Nadbiskupsko dječačko sjemenište u Travniku. Uzoran seminarac, dobar drug, odličan đak, voljen i cijenjen od svakoga, težio je svijesno i ustrajno za svetošću. Kao maturant umro je na glasu zbog svetosti u Travniku na Vel. četvrtak, pošto je dva dana prije toga (13. IV.) primljen u isusovački red i položio prve redovničke zavjete. 20. V. 1935 preneseni su mu vanredno sačuvani smrtni ostatci i svečano sahranjeni uz vanjsku stranu temelja sjemenišne crkve sv. Alojzija u Travniku, kamo hodočasti na njegov grob mnogo svijeta i iz velike daljine. Kod vrhbosanskog ordinarijata u Sarajevu započet je pripravni proces za beatifikaciju.

LIT.: A. Puntigam D. I., *Petar Barbarić — hrvatski uzor mladić,* Zagreb 1900. To je djelo prevedeno na više jezika. M. V.

BARBARIZAM. Kod Grka je značio preuzimanje tuđih običaja i govora. U lingvistici se tako zovu kovanice i fraze, ropski udešene prema stranim jezicima (germanizmi, galicizmi, romanizmi i t. d.).

LIT.: V. Rožić, *Barbarizmi u hrvatskom jeziku,* 1. izd. Zemun 1904, 3. izd. Zagreb 1913; N. Andrić, *Branič jezika hrvatskoga,* 1. i 2. izd. Zagreb 1911; T. Maretić, *Hrvatski ili srpski jezični savjetnik,* Zagreb 1924.

BARBARO, glasovita mletačka plemićka porodica, iz koje su potekli:

1. **Daniele,** ✻ 1528, † 13. IV. 1570, svećenik, državnik, filozof i matematičar. Papa Pavao IV. imenovao ga je koadjutorom akvilejskog patrijarke Grimanija. Na tridentskom koncilu gorljivo je zagovarao Pričest pod jednom prilikom. Napisao je *Aurea catena* u 50 psalama (Mleci 1569), *De eloquentia* (1557), *Prattica della Prospettiva* (1568).

2. **Ermolao,** ✻ 21. V. 1454, † Rim 1493, humanist, profesor u Padovi, a 1491 patrijarka u Akvileji. Prevodio je Aristotela i Dioskoridove komentare klasika.

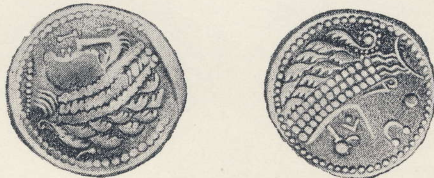
BARBAROSSA, 1. Arudž (Horuk), ✻ Lezbo oko 1473, umro Tlemzen 1518, prvi turski vladar u Alžiru, brat Hajredinov. Od tuniskoga sultana Muhameda dobio je otok Džibu pa je odatle kao gusar pljačkao španjolsku obalu. Kada ga je šeik Salim at Tumi pozvao u pomoć protiv Španjolaca, on je uklonio šeika i sam zavladao Alžirom. Kasnije su ga stanovnici Tlemzena pozvali u pomoć protiv svoga sultana, koji je bio saveznik Španjolske. Tada je prepustio Alžir svom bratu Hajredinu, a za sebe prisvojio Tlemzen. Međutim su Španjolci 1518 osvojili Tlemzen i ubili B. na bijegu. U.

2. **Hajredin,** ✻ Mitilena 1474, umro u Carigradu 4. VII. 1546, zapovjednik turske mornarice (1536—1546, sin turskog spahije Jakub-bega. Sa starijim bratom Baba Arudžem (Horuk) izađe na glas kao gusar. G. 1515 pozva obojicu emir Alžira Selim Eutemi u pomoć protiv Španjolaca, koje protjeraju, a braća se proglase gospodarima Alžira. G. 1519 predade Hajredin Alžir turskom sultanu Selimu I., koji ga postavi za namjesnika. G. 1533 progna Hajredin uzurpatora Munla Hasana iz Tunisa, no Hajredina porazi 1535 kod Tunisa Karlo V. G. 1536 postade Hajredin zapovjednikom turske flote, te 1539 zauze Herceg Novi, 1540 razbije kršćansku mornaricu kod Kandije, 1541 suzbije navalu Karla V. na Alžir, a 1543 opljačka kao francuski saveznik Nizzu. Hajredin je utemeljitelj osmanlijske vlasti u sjev. Africi i najslavniji turski admiral. H. K.

BARBAROSSA → **Friedrich.**

BARBAROUX, Charles Jean, ✻ Marseille 1767, † Bordeaux 25. VII. 1794, franc. političar. Isprva se bavio fizikom, ali se zatim dao na politiku i postao vođa žirondista u borbi protiv Robespierrea. Svršio pod giljotinom.

BARBARSKI NOVCI su po slici i natpisu grube i loše kopije korektnih predložaka različnih novaca. U starom vijeku pojavljuju se barbarski novci uvijek na periferiji, i to ponajviše grčkoga kulturnog kruga. Osobito su u znatnijim količinama poznati keltski barbarski novci u zlatu, srebru i bakru iz pokrajina od Pireneja pa do donjeg Dunava, gdje im se pridružuju skitski novci sve tamo do Kavkaza. Glavni uzori tih novaca bili su oni Filipa II., Aleksandra Velikoga, Audoleona, Lizimaha te nekih grčkih gradova i otoka. Na dalekom istoku oponašaju se novci Atene, Aleksandra i Eutidema. Na Siciliji nalaze se barbarski punski novci, izrađeni prema grčkim uzorcima. Denari rimske republike također su služili kao uzor, ali je rasprostranjenje tih barbarskih novaca još slabo istraženo. Isto vrijedi i za rimske carske novce, kao i za one iz vremena seobe naroda. Vrijedno je spomenuti barbarske novce iz Pomoranja, koje su kovali tamošnji Slaveni prema predlošcima njemačkih, engleskih i čeških feniga. Svaki barbarski narod, koji je za uzor uzimao tuđe novce, s vremenom je dao na njima toliko svojih elemenata, da se ti novci mogu smatrati njihovim vlastitim produktima. U fabrikaciji novaca istočnih Gota opaža se velik utjecaj tračkodačkih i ilirskih plemena, a nije isključeno, da se tu pojavljuju već i slavenski elementi. Tu imadu riječ još numizmatika i prethistorija. U našim krajevima i po cijelom Balkanu rasprostranjeni su novci istočnih Kelta, a u Noriku, t. j. u Hrvatskoj, zapadnom dijelu Bosne te u Kranjskoj i južnom dijelu Štajerske nalaze se posebni *norički* novci, od kojih su znameniti skupni nalazi u velikim količinama u Križovljanima kraj Varaždina, u Đurđevcu i najviše (oko 1600 komada) u okolici Samobora. S. Hr-ć.



NAJSTARIJI I NAJMLAĐI TIP SAMOBORSKOG NORIČKOG NOVCA

BARBAT, porezna općina i rimokatolička župa na *Jl* otoka Raba, ima 1000 stan., samih Hrvata u 20 rasijanih zaselaka. Ime potječe od nekadašnje crkvice sv. Barbata na Gavranici, krajnjem rtu otoka nasuprot Jablancu pod Velebitom. Sadašnja župna crkva sv. Stjepana usred B. sagrađena je 1850 na mjestu davne benediktinske opatije sv. Stjepana »na Postrani«, koja je počela propadati u 15. st. Povrh B. na 200 m visokom brdu stoje ruševine apsidalne crkvice sv. Damjana, koja se spominje u 14. st., a gradski bedemi oko nje ostatak su još starijega naselja, koje može potjecati od Grka iz 4. st. pr. Kr. Pjesnik Baraković dovodi njegov osnutak u vezu s bjeguncima, koji su tražili na otoku Rabu spas pred Atilom. Spomenika iz staroga vijeka ima također pod brdom uz more i u moru. Žitelji B. stanuju na plodnom tlu i marljivo obrađuju zemlju, a sporedno se bave pastirstvom na kršu u gorovitom zaleđu svojih sela i ribolovom u Barbatskom kanalu, što ga čini nenaseljeni otočić Dolinj (t. j. donji) s otokom Rabom. N. Ž.

BARBATOVAČKA REKA, u župi Toplice, lijevi pritok rijeke Toplice. Izvire na planini Crnoj Čuki (1197 m) i Požaru (1163 m), a teče uglavnom na *IJI,* čineći od sela Barbatovca do Kaludre nekoliko okuka. Dužina toka je 25 km, površina sliva 125.8 km². Najveći pritok B. R. je Trnavska Reka. P. V-ć.

BARBERINO, 1. Andrea da, ✻ Barberino (Val d'Elsa, Toskana) oko 1370, † iza 1431. Autor je šest pučkih pripovijesti, među kojima je još i danas najmilija knjiga u najširim slojevima Italije *I Reali di Francia* i njezin nastavak *Guerino Meschino.* Predmete je uzimao iz epskog ciklusa o Karlu Velikomu, ali njegove razvučene i monotone preradbe nemaju umjetničke vrijednosti. Važne su za povijest znamenite starofrancuske epike. Poznavali su ga i prevodili također kod Hrvata na Jadranu (na pr. 1549 dobavlja jedan dubrovački knjižar tri primjerka te njegove knjige, v. K. Jireček, Archiv f. slav. Philol. XXI., 1899, 512).

LIT.: *I Reali di Francia,* per cura di G. Vandelli, Bologna 1892—1900; V. Rossi, *Il Quattrocento,* Milan 1933; N. Sapegno, *Il Trecento,* Milan 1934.

2. **Francesco da,** ✻ Barberino (Val d'Elsa, Toskana) 1264, † Firenca 1348, talijanski pjesnik, notar u Firenci. Zbog političkih razloga preselio se u Mletke; pošto je poslije toga četiri godine proživio u Provansi, vratio se u svoj rodni grad. Od njegovih djela sačuvala su se dva alegorijsko-didaktička spjeva s originalnim crtežima: *Documenti d'amore* (1310), etičke pouke (»documenti«) božanstva ljubavi, izvora svih kreposti; *Del reggimento e costume di*

donna (oko 1318), spjev o pristojnom ponašanju žene. Oba su djela važnija za kulturnu nego za književnu povijest.

LIT.: *Documenti d'Amore*, a cura di F. Egidi, I.—IV., Rim 1905—1927; A. Parducci, *Costumi ornati*, Bologna 1928; G. Bertoni, *Il Duecento*, III. izd., Milan 1939; N. Sapegno, *Il Trecento*, Milan 1934. M. D-ić.

BARBÈS, Armand, ✱ Pointe-à Pitre (Francuska) 18. IX. 1809, † Haag 26. VI. 1870. Od 1830 sudjeluje u svim republikanskim i komunističkim pokretima. Za pariske revolucije u veljači 1848 postaje član revolucionarne narodne skupštine. Kao radikalni komunist i revolucionarac nije zadovoljan s političkim i socijalnim radom »privremene vlade«, zato digne 15. V. 1848 sa svojim drugom Louisom Blanquijem ustanak, zbog čega bude osuđen na smrt i pomilovan na doživotnu tamnicu. G. 1854 pušten na slobodu, polazi u Bruxelles, a zatim u Haag, gdje je kao socijalistički organizator djelovao sve do svoje smrti. M. I.

BARBET *(Canis aquaticus* Lin.), pas ptičar, kojim napose mnogo služe u Belgiji u lovu na ptice vodarice. Donosi ubijenu divljač. Kad kopnena divljač pred njim bježi, on je traži, držeći nos nisko pri zemlji, a sakrivenoj divljači približuje se s visoko uzdignutim nosom, da neposredno pred njom stane. Vanredno je ustrajan i vjeran. Dlaka mu je valovita ili kudrava, a na tjemenu stazicom razdijeljena. Boje je bijele, crno-bijele ili mrke.

LIT.: A. Gräfin vom Hagen, *Die Hunderassen*, str. 90. I. Č.

BARBETTA (Bradica) Ivan, dominikanac 15. st. Možda je istovetan s učenim humanistom, pjesnikom i povjesničarom *Ivanom Polikarpom Severitanom*, koji je rođen u Šibeniku 1472. Polikarp je poznat i pod imenom *Barbula Pompilius*.

BIBL.: *Solimaidos libri tres*, Rim 1509, Mleci 1522; *Dionisii, Apollonii, Donati . . . Senecae Junioris, Catonis . . . libri cum commentariis*, Perugia 1517; *Feretreidos libri tres*, Mleci 1522; *Monoregia*, Mleci 1522; *Historia Dalmatiae vel De laudibus Dalmatiae (Illyriae)*.

LIT.: Š. Ljubić, *Dizionario biografico*, Beč 1856; M. Breyer, *Prilozi k starijoj književ. i kult. povjesti hrvatskoj*, Zagreb 1904. St. P.

BARBEY D'AUREVILLY, Jules Amédée, ✱ Saint-Sauveur-le Vicomte 1808, † Pariz 1889, francuski pisac romana i novinar, Normandijac po krvi. U romanima prikazuje Normandiju u času, kad se u njoj bore dva svijeta: stari režim s revolucijom. Prikazuje ljude strastvene, željne avantura, i kreposne junake, a osrednjih običnih ljudi on ne poznaje. Kad crta pale duše (kao svećenika Sombrevala u *Un prêtre marié*, 1865), ide do kraja u opisivanju mana, a kao protutežu d'Aurevilly stavlja uz rame zalutalome junaku plemeniti i svetački lik, koji će ispaštati Sombrevalove grijehe. Cijeli ciklus njegovih djela *(Ensorcelée*, 1854; *Le Chevalier des Touches*, 1864; *Les Diaboliques*, 1874) nosi žig čovjeka, u kome se borio ateizam, senzualizam i nihilizam, da na koncu piše pod vidom dvaju principa: katolicizma i monarhizma, prema kojemu dijeli ljude na izabrane i bezličnu masu. Naklon misticizmu i jezovitim događajima, žestoko se obara na pozitivizam i naturalizam *(Les Oeuvres et les Hommes du XIX*e *s.*, 14 sv. 1860—1895). Bio je neobično oštar polemičar, pa je svojim polemikama izazvao mnogo gorčine protiv sebe.

LIT.: E. Grelé, *J. Barbey d'Aurevilly, sa vie et son oeuvre*, Pariz 1902; *Don Juanova najljepša ljubav*, Zagreb 1923. D. Št.

BARBEZANIS, Miha Madijev. Plemićka obitelj de Barbezanis (Barbasanis) imala je dugi niz vjekova važnu ulogu u Splitu. Imena Madije (Madius) i Mihovil (Mîcha) izmjenjuju se gotovo redovito između oca i sina. Tako jedan Miha Madijev vrši različite gradske službe i poslanstva u Splitu u 1. pol. 13. st. i umire 70-tih godina toga st. Sin ovoga Madije Mihin spominje se u drugoj polovici istoga st. Najvažniji je Miha, sin ovoga posljednjega (✱ oko 1284), važna politička ličnost u Splitu u prvoj polovici 14. st. Misli se, da je on autor ljetopisa *Incipit historia hedita per Micham Madii de Barbazanis de Spalato de gestis Romanorum imperatorum et summorum pontificum pars secundae partis de anno domini MCCXC.* Djelo je razdijeljeno na 29 poglavlja, a govori o pojedinim događajima od 1288 do 1330. No jer se ime Miha Madijev javlja više puta i poslije toga vremena, nije isključeno, da nije autor i jedan od poznijih Miha Madijevih.

LIT.: F. Šišić, *Miha Madijev*, Rad Akad. 153, 1—46; D. Švob, *Krnji ljetopis splitski*, Vjesnik hrv. arheol. društva N. S. XVII. 1936, Zagreb 1940. M. B-a.

BARBI, Michele, ✱ Sambuca Pistoiese (Toskana) 19. II. 1867, talijanski filolog. Profesor talijanske književnosti na sveučilištu u Messini, a zatim u Firenci, senator kraljevine, urednik narodnih izdanja Danteovih, Foscolovih i Manzonijevih djela. Jedan je od najboljih poznavalaca Dantea, odličan izdavač starih tekstova na osnovi modernih kritičkih metoda (»ogni edizione ben fatta è un primo commento«). Svojim je kritičkim duhom usavršio filološku metodu u Italiji. Glavna su mu djela: kritičko izdanje Danteovih djela *(Vita Nuova*, II. izd., Firenca 1932, i *Rime*, Firenca 1921); *Studi sul Canzoniere di Dante* (Firenca 1915); *Studi di filologia italiana* (Firenca 1927); odlična monografija *Dante: vita, opere e fortuna* (II. izd. Firenca 1940); *La nuova filologia e l'edizioni dei nostri scrittori, da Dante a Manzoni* (Firenca 1938); *Poesia popolare italiana: studi e proposte* (Firenca 1939); *Con Dante e coi suoi interpreti: saggi per un nuovo commento della Divina Commedia* (Firenca 1941). Bio je urednik (1893—1906) časopisa *Bullettino critico della Società Dantesca italiana*. Sada uređuje (od 1920) časopis *Studi danteschi*, koji je on osnovao. M. D-ić.

BARBIER, Henri-Auguste, ✱ Pariz 1805, † Nizza 1882, francuski pjesnik. U Revue de Paris štampao je pjesme, kojima je izašao na glas. B. je imao jaku satiričku žicu, što se najbolje vidi u njegovim glavnim djelima *Curée* i *Idol* (1831). U prvom se obara na one, koji su se okoristili srpanjskom revolucijom, a u drugom šiba obožavatelje Napoleona. Njegova satira lako prelazi u otvoreni napadaj, često je gruba i pojačana bezobzirnim cinizmom. Druga su njegova djela: *Le Lion*, *La Popularité*, *Iambes et Poèmes*. 1879 postaje članom Francuske akademije.

LIT.: L. Séché, *A. Barbier* (Annales Romantiques, 1905). Kod nas je preveden u Viencu (XIV., *Nisa*, preveo M. Grlović). D. Št.

BARBITURNA KISELINA (ureid malonske kiseline). Važan derivat karbamida ili mokraćevine (urea). Nastaje kondenzacijom iz estera ili klorida malonske kiseline i mokraćevine. Lijepo kristalizira, slabo se otapa u vodi, a otopina reagira kiselo. Od derivata barbiturne kiseline važni su: *veronal* (dietilbarbiturna kiselina), *luminal* (feniletilbarbiturna kiselina), *proponal* (dipropilbarbiturna kiselina), *dial* (dialilbarbiturna kiselina). Sve su to poznati lijekovi i cijenjena sredstva za spavanje (hypnotica). M. D-ć.

```
      NH—CO
    /       \
CO           CH2
    \       /
      NH—CO
```

Barbiturna kiselina

BARBIZON, selo u francuskom départmanu Seine et Marne na rubu fontainebleauske šume. U Barbizonu se nastanio francuski slikar Théodore Rousseau ogorčen, što mu je porota pariskog Salona 1836 odbila dvije njegove slike *(L'allée de châtaigniers* i *La descente des vaches)*. S njim su pošli onamo pejzažisti Narcisse Diaz de la Peña, Jules Dupré, François Daubigny, pa animalisti Constantin Troyon, Jacques Raymond Brascassat i Charles Émile Jacque. Svi oni sačinjavaju t. zv. *barbizonsku* ili *fontainebleausku* francusku slikarsku školu. Dok su pejzažisti, povodeći se za holandijskim majstorima Ruisdaelom i Hobbemom, stvarali t. zv. »paysage intime« prikazujući na svojim slikama sve intimne draži i atmosferske ugođaje šume i njenih okrajaka, uzeli su animalisti za svoj uzor holandijskog slikara Paula Pottera, oživljavajući pejzaže životinjama. Stariji od Courbeta pripravljaju barbizonski slikari njegov realizam. Iako je živio u Barbizonu od 1840 do svoje smrti 1875, ne pripada barbizonskoj školi Jean François Millet.

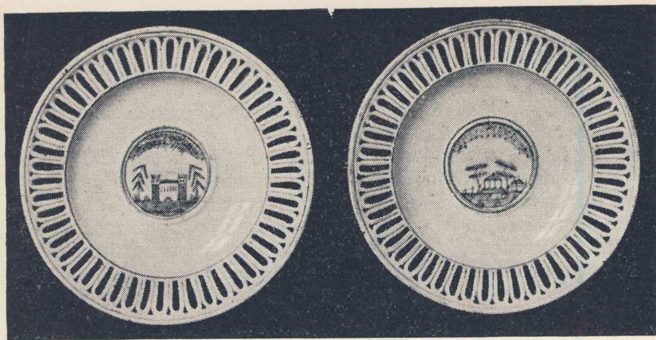
LIT.: J. N. Mollett, *The painters of Barbizon*, London 1890; D. C. Thomson, *The Barbizon School of Painters*, London 1891. A. Sch.



VJEKOSLAV BARBOT

BARBOT, Vjekoslav, ✱ Krapina 1812, † 30. VII. 1872, ilirac, član Narodne straže i gradski zastupnik, bio je vlasnik negdašnje tvornice kamenine i posuđa u Zagrebu, Nova Ves 25, koju je osnovao god. 1828 Josef Krieger s Haslacherom. Svoj je zanat izučio kod Lelisa u keramičkoj tvornici kamenine u Krapini. Poslije njegove smrti vodi tvornicu njegova žena Alojzija, a zatim preuzimaju tvornicu B. Kalina i E. Kornitzer, te je vode sve do 1907, kad prestaje s radom. Neki predmeti izrađeni u ovoj tvornici sačuvani su u Hrv. narodnom muzeju za umjetnost i obrt u Zagrebu.

LIT.: A. J. Krickel, *Fussreise durch den grössten Teil der Ost Staaten in den Jahren 1827—28 bis Ende Mai 1829*, Allgemeine Deutsche Garten-Zeitung, Beč 1830; Z. Šenoa, »Zagreb«, revija društva Zagrepčana, god. V. R. Z.



TANJURI OD KAMENINE, izrađeni u tvornici Vjekoslava Barbota u Zagrebu
Zagreb, Hrv. nar. muzej za umjetnost i obrt

BĂRBULESCU, Ilie, ✳ Bukurešt 1870, rumunjski slavist, od 1906 profesor sveučilišta u Jaşiju, sada umirovljen u Bukureštu. Prvi je rumunjski učenjak, koji je promoviran na sveučilištu u Zagrebu (1899, kod Maretića) tezom *Fonetika ćirilske azbuke u pisanju rumunjskoga jezika XVI. i XVII. vijeka u svezi sa srpsko-slavenskim, bugarsko-slavenskim i rumunjsko-slavenskim spomenicima.* Pet je pitanja, koja ga u izučavanju rumunjsko-slavenskih odnosa najviše zanimaju: 1. obrazovanje rumunjske ćirilice *(Fonetica alfabetului cirilic în textele române din veacul al XVI şi XVII,* Bukurešt 1904, prerada njegove zagrebačke teze); 2. vrijeme, kad počinju ulaziti u rumunjski jezik slavenske riječi (*Zbornik u slavu V. Jagića,* 1908); 3. obrazovanje individualnosti rumunjskoga jezika u vezi sa slavenskim elementom (*Individualitatea limbii române şi elementele slave vechi,* Bukurešt 1929; str. 534); 4. stare rumunjsko-slavenske veze, naročito za doba t. zv. slavonizma, kao i moderne (*Curentele literare la Români in perioda slavonismului cultural,* Jaşi 1928; *Relations des Roumains avec les Serbes, les Bulgares, les Grecs et la Croatie en liaison avec la question macédo-roumaine,* Jaşi 1912); 5. razvitak i važnost rumunjske slavistike (*O značenju rumunjske filologije za proučavanje srpskog jezika i književnosti;* Glas CXXI, 1926). Prigodom dvadesetpetgodišnjice nastavničkog rada 1931 posvetiše mu prijatelji i učenici zbornik članaka *(Omagiu),* koji sadržava detaljnu bibliografiju brojnih njegovih studija. Urednik je časopisa *Arhiva,* organa Historijsko-filologijskog društva u Jaşiju.

LIT.: P. Skok, *Osnovi romanske lingvistike* I., str. 113, § 65, Zagreb 1940;; Isti, *Slavia* VIII., Prag 1930. P. S.

BARBUN → **Trlja.**

BARBUSSE, Henri, ✳ Asnières 1873, † Moskva 1935, francuski književnik. U prvom svom romanu (*Les Suppliants,* 1903) mladi pisac traži put, kojim bi izašao iz svoga pesimizma; traži put, koji ne dovodi do samoubištenja, te traži stvarnost, koja bi ga ozdravila. Vrhunac kolebanja dosiže u romanu *L'Enfer* (1908), u kojem glavni junak — Barbusse — nazivlje život paklom, jer vidi sve nagriženo bolešću i trulo. *Nous Autres* (1914) je nastavak pakla. Međutim je B. za rata zaboravio svoje unutarnje trzavice. Život rata dao je u najboljem djelu *Le Feu* (1916) s mnogo realizma. Cilj mu je života, da propovijeda sveopće bratstvo ljudi. S vjerom u novi poredak pisao je roman *Clarté* (1919), *Paroles d'un combattant* (1920), *La Lueur dans l'abîme* (1920), *Les enchaînements* (1925), *Les bourreaux* (1926), *Jésus* (1927) i t d. Na njegovo je djelo utjecao ruski realizam, a kad nije propovjednik, B. stvara prave umjetničke stranice prožete istinskim socijalnim lirizmom.

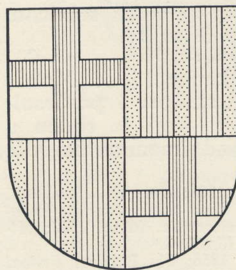


HENRI BARBUSSE

LIT.: H. Hertz, *H. Barbusse,* Pariz 1919; F. Lefèvre, *Une heure avec M. H. Barbusse,* Nouvelles Littéraires, 25. IV. 1925. Na hrvatski je *Oganj* (Le Feu) preveo N. Andrić, ZB, Zagreb 1919; *Intelektualcima,* štampano u Beču (Biblioteka Svetlost, br. 1); u Beogradu je 1923 izašao roman *Svetlost* (Clarté) u prijevodu S. Džamonje. D. Št.

BARCELONA, najveća španjolska luka, trgovačko i industrijsko središte te glavni grad Katalonije. Prirodni položaj nije naročito povoljan, a i luka je umjetno izgrađena. Nalazi se između ušća Llobregata i Besosa. Ove rijeke probijaju niski primorski greben i omogućuju ulaz u plodnu i gusto naseljenu Katalonsku dugodolinu, koja se pruža od Ampurdana do Tarragone. Najvažnija linija prema unutrašnjosti poluotoka vodi dolinom Ebra, no Barcelona se ne nalazi na njezinu završetku nego 150 km sjeveroistočno.

Grad se raširio u valovitoj primorskoj ravnici, koja se od obale postepeno diže prema *SZ* do brijega Tibidabo (532 m). Odatle se pruža izvanredan pogled na grad i okolinu, na daleku morsku pučinu (koji put do Baleara) te do Pireneja. Na *JZ* se diže neposredno uz obalu brežuljak Montjuich (175 m; ime je nastalo od Mons Jovis ili možda znači »židovski brijeg«), na kojem se nalazi stara utvrda. Lijep položaj grada istaknuo je već Cervantes: *en sitio y en belleza unica* (»položajem i ljepotom jedinstven«). Stari grad ima oblik nepravilna šesterokuta. Sastoji se od dvije polovice, starijeg Ciudada na *I* i modernijeg Arrabala na Z, koji su kroz stoljeća bili svaki za sebe utvrđeni. Na mjestu zidova, koji su ih dijelili, pruža se glavna ulica »Rambla«, a na mjestu okolnih zidova su široke ceste, »Ronda« zvane. U središtu Ciudada diže se veličanstvena katedrala, jedno od najsjajnijih djela španjolske gotike. Gradnja je započeta 1298. U njoj se nalazi grob sv. Eulalije, predašnje zaštitnice grada. Ulice su u starom gradu krivudave i uske, kuće su crvenkaste boje s mnoštvom balkona i s niskim krovovima. Novije četvrti okružuju stari grad, a građene su po tipu šahovske ploče sa širokim pravilnim ulicama, drvoredima platana, ali bez većih zelenih površina. Mnoge su kuće izvedene u fantastičnom novokatalonskom stilu.



BARCELONSKI GRB

Na Ramblu starog grada nastavlja se preko Plaza de Cataluña reprezentativna ulica Paseo de Gracia, široka preko 60 m sa četverostrukim drvoredom platana. S njom se siječe dijagonalna Gran Via de Argüelles. Na periferiji se redaju tvorničke četvrti Sans, Gracia, San Andrés de Palomar i San Martin de Provensals, te četvrti vila Bonanova i San Gervasio. Luka je zaštićena lukobranom dugim 3 km. Njezin je razvoj otešćan radi brežuljka Montjuich, ali onkraj brežuljka ima na naplavljenu tlu Llobregata neograničenih mogućnosti za širenje slobodne zone (punto franco). Nad lukom dominira Kolumbov spomenik, visok 60 metara.

Od znanstvenih ustanova valja spomenuti Universidad Literaria s 4 fakulteta, osnovanu 1430, akademiju prirodnih znanosti, medicinski i kirurški kolegij te akademiju lijepih umjetnosti.

Kao industrijski grad i velika luka razvila se B. od sredine prošlog stoljeća, što se vidi i po porastu broja stanovnika. G. 1849 brojila je 190.000 stanovnika, a 1890 272.000. U zadnje doba stupila je B. u red milijunskih gradova (1,006.000 stan.) te je pretekla Madrid i postala najvećim gradom Pirenejskog poluotoka. B. je središte katalonske industrije. Ova je gotovo bez domaćih sirovina i bez izvora energije osim gorskih rijeka, ali ima marljivo i vješto radništvo, a pogoduje joj i poslovni duh Katalonaca. Osobito je razvijena pamučna i vunena, nadalje metalurgijska i elektrotehnička industrija, brodogradnja, izradba čokolade, sapuna i t. d. B. ide u red većih evropskih luka, te je brodarski promet iznosio posljednjih godina 5—8 milijuna RT. Ona svladava jednu četvrtinu ukupne španjolske trgovine. U lučkom prometu uvoz je kudikamo jači od izvoza, te iznosi 90% ukupnog lučkog prometa. Uvozi se uglavnom žito, ugljen, sirovine, strojevi, a izvozi pamučna roba, južno voće i vino.

Gradski promet svladava pored ostalih prometnih sredstava podzemna željeznica otvorena 1924 te metropolitanska željeznica do predgrađa Gracia i San Gervasio.

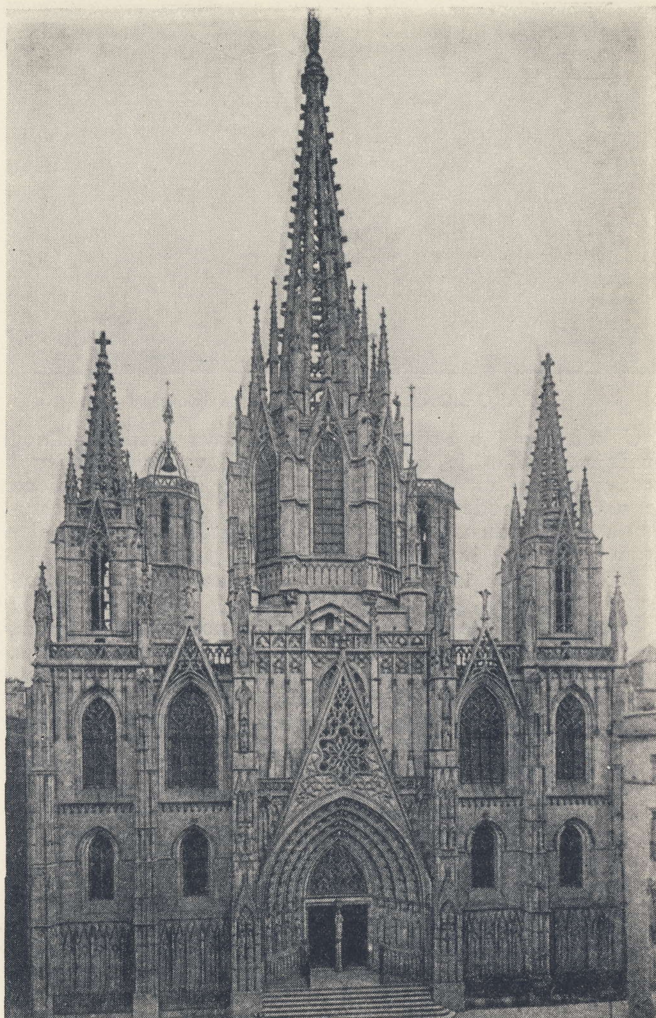
LIT.: M. Sorre, *La Péninsule Ibérique,* u Vidal de la Blache-Gallois, *Géographie universelle* VII. 1.; H. Lautensach, *Spanien und Portugal,* Klutes Handbuch der geographischen Wissenschaft, Potsdam. Z. D-i.

Povijest. B. je, prema Ausoniju i Orosiju, osnovao Hamilkar Barkas, po kojemu ona i ime nosi. Međutim to će biti pučka etimologija. U doba prije rimskog osvojenja

B. (Barcino) bila je glavni grad Laletanaca. Početkom 2. punskog rata osvojiše B. Rimljani. U rimsko doba pripadala je B. pokrajini Hispania citerior (Tarraconensis) na obalama Balearskog mora. Za Augusta postade kolonija i zvala se Colonia Julia Faventia Augusta Pia, a bila je upisana u tribus Galeria. Odsada dalje B. se razvija sve više i smatrala se početkom 5. st. bogatim gradom. Iz ovog rimskog vremena nalazi se u B. mnogo ostataka, kao ostatci dviju polukružnih kula nekadanje Porta Praetoria (na Plaza Nueva), ostatci (stupovi) t. zv. hrama Herkulova, bedema, vodovoda i dr. Svoje bogatstvo zahvaljivala je B. industriji srebrnog olova i izvozu te rude. Ma da je bez sumnje samo legenda, da je u B. propovijedao sv. Pavao, bilo je u B. svakako u 3. st. kršćana. G. 415 osvoji B. gotski kralj Ataulf i učini je sjedištem svoga kraljevstva. G. 713 osvojiše B. Arapi. Tada ona za neko vrijeme propada. Arapima je preote Ludovik, sin Karla Velikoga, i učini je glavnim gradom španjolske marke (Marca hispanica). Ta bi marka pretvorena u grofoviju, a B. postade njezinim glavnim gradom. G. 913 i 995 osvojili su B. Arapi, ali im bude opet oduzeta. Otada su njeni grofovi samostalni. Kad se 1137 grof Raimund IV. Berengar oženio sa Petronillom, kćerkom aragonskog kralja, sjedini se grofovija B. s Aragonijom. Odsada B. neprestano raste i napreduje, pa se u 13. i 14. st. ubraja među najveće i najživlje trgovačke gradove Evrope, i svakako je prvi lučki grad na Pirenejskom poluotoku za trgovinu s Orijentom i svim trgovačkim centrima na Sredozemnom moru. B. je već u 13. st. imala kodificirano pomorsko pravo, kojim su se onda služili mnogi gradovi na Sredozemnom moru. Potporom kraljeva cvate u B. literarni i umjetnički život. B., centar Katalonije, ima velik utjecaj na politiku aragonsko-katalonskih kraljeva. Pod utjecajem B. osvojili su oni Baleare (1229—1230) i Sardiniju. U svojoj unutrašnjoj upravi ostala je B. autonomna. Kada je 1474 sjedinjena Aragonija s Kastilijom, kušala je B. više puta da se oslobodi kastilske vlasti, ali uzalud. G. 1640 stajaše ona na čelu katalonskog ustanka protiv Filipa IV., ali je bila prisiljena da se preda španjolskom kralju. Za vrijeme rata za španjolsko nasljedstvo pristade B. uz Karla Habsburgovca, no protivnici je osvojiše. Filip V. poruši jedan dio grada, oduze mu privilegije i proganjaše vođe otpora. G. 1809 osvojiše B. Francuzi, koji ostadoše u njoj s jakim vojnim snagama sve do 1814. U ustanku »agraviadosa« 1827 učestvovala je B. vrlo aktivno, pa je i teško iskusila posljedice. I idućih godina bilo je u B. nekoliko ustanaka i pobuna, često s republikanskim težnjama (1835, 1836). I opet je 1841, pa 1842 bilo u B. velikih nemira, a naročito 1842. Kad je u lipnju 1843 uvedena središnja junta, došlo je u B. 4. i 7. rujna ponovno do sukoba vojske i naroda i do bombardiranja grada. G. 1856 za državnog udara O'Donella bukne ponovno ustanak, koji je krvavo ugušen. Kad je nastao federativni pokret Katalonaca, i opet je B. središte pokreta (1874). I 6. srpnja 1890 planuše u B. nemiri. B. bijaše u ovo doba i dalje središte socijalizma, liberalizma, anarhizma i antiklerikalizma, koje su struje dovodile često do krvavih ustanaka. To se produžilo i u 20. st. B. posta središtem katalonskog pokreta i katalonske kulture, uopće glavni grad Katalonaca. U to je došlo do pada kraljevstva i stvaranja španjolske republike. Na osnovu ustava nove republike Katalonija je 1932 proglašena nezavisnom unutar španjolske republike te je dobila svoju autonomnu vladu i svoj posebni ustav. Za vrijeme građanskog rata u Španjolskoj (1936—1938) B. je žilavo podupirala republikance i madridsku vladu.



BARCELONA, Carrer de les Corts i Coliseum (Saborska ulica)



BARCELONA, Katedrala

LIT.: F. Valls-Taberner i Ferran Soldevila, *História de Catalunya*, Barcelona 1922; A. Rovira i Virgili, *História nacional de Catalunya*, Barcelona 1922—26. G. N.

Barcelonska deklaracija. Njome je riješeno, da li države, koje nemaju morske obale (kao Švicarska), mogu imati svoju trgovačku mornaricu. Mirovnim ugovorima od 1919 to je pravo tim državama djelomično priznato, a B. d., izrađena na Barcelonskoj konferenciji (v.) 1921, postavila je u tom smislu opće načelo međunarodnog prava, da pomorski brodovi mogu vijati zastave i onih država, koje nemaju morske obale, ako su registrirani u određenom mjestu dotične države. To se mjesto ima smatrati lukom pripadnosti broda.

Posebnim utanačenjem između neke države, koja nema obale, i neke primorske države može se kao luka pripadnosti odrediti neka pomorska luka u toj državi. Tako je na pr. Genova određena za registriranje brodova, koji plove pod švicarskom zastavom. V. Br-ć.

Barcelonska konferencija 10. III.—24. IV. 1921, prva opća konferencija za promet i provoz, sazvana od Lige naroda radi ostvarenja načela slobode prometa i provoza, izrečenog u čl. 23 e) pakta Lige. Na njoj su sudjelovale 44 države, a izradila je konvencije o slobodi provoza i o režimu plovnih voda međunarodnoga interesa (→ Barcelonske konvencije) i B. deklaraciju (v.).

LIT.: *L'oeuvre de Barcelone, Exposée par quelquesuns de ses auteurs*, 1922; Hajnal, *Verkehrskonferenz von Barcelona* u Strupp, Wörterbuch des Völkerrechts und der Diplomatie, sv. III., Berlin—Leipzig 1929. J. N.

Barcelonske konvencije izrađene na Barcelonskoj konferenciji (v.) 1921 uređuju pravne odnose na nutarnjim plovnim putovima i određuju pravila kod svih prometnih oblika za provoz robe i putnika u međunarodnom saobraćaju.

U konvenciji o provozu usvojeno je kao temeljno načelo sloboda provoza robe i putnika i jednakost u postupanju bez obzira na državnu pripadnost.



BARCELONA, Španjolsko selo na izložbi

U konvenciji o režimu plovnih putova međunarodnog značaja utvrđen je pojam tih plovnih vodenih putova i predviđena su prava i dužnosti obalnih država. Usvojeno je načelo slobode prometa na njima i jednakoga postupanja u pogledu uvoza i izvoza bez prekrcavanja na plovnim putovima, koji nisu međunarodnog značaja.

Predviđene su iznimke i nadležnost za rješavanje eventualnih sporova. V. Br-ć.

BARCHENT je gusta pamučna ili polulanena tkanina, otkana keperastim vezivanjem. Može biti glatka ili čupava. Služi najviše za izradu zimskog rublja kao flanel. F. Ko-ć.

BARCLAY, 1. Alexander, ✻ 1475(?), † 1552, britanski pjesnik, učenjak i bogoslov, rodom iz Škotske. Bio je redom svećenik u Devonshireu, redovnik u benediktinskom samostanu Ely, franjevac u Canterburyju i župnik u Londonu. Važna su dva njegova djela: *The Shyp of Folys of the Worlde* (Brod luđaka svijeta, 1509) i *Certayne Ecloges* (objavljene 1515, ali pisane mnogo prije). Prvo je djelo adaptacija poznatog satiričnog djela »Narrenschiff« bazelskog profesora Sebastiana Branta (1457—1521), ali Barclay ne oponaša slijepo svoj uzor, već ga prilagođuje engleskim prilikama, slikajući prizore i tipove iz suvremenog engleskog života. Tim djelom uvodi B. u englesku književnost novu vrstu satire, koja se bitno razlikuje od alegorijske satire prijašnjih vjekova. Lica mu nisu više apstrakcije, već konkretni primjeri nastranog bibliofila, podmitljivog suca, smiješnog dandyja, pokvarenog svećenika, i t. d. Barclayjeve »Ekloge« su zanimljive kao prvi primjer pastoralne poezije u engleskoj književnosti. Kao uzor poslužili su mu ovdje Johannes Baptista Spagnuoli (Mantuanus) i papa Pio II. (Aeneas Sylvius Piccolomini), no i tu pokazuje svoju originalnost, crtajući prizore iz engleskoga seoskoga života, opisujući nogomet i različne druge igre. Preveo je na engleski Salustijev »Bellum Jugurthinum« (oko 1520) i nekoliko života svetaca. J. T-a.

2. William, ✻ Aberdeen 1546, † Angers 3. VII. 1608, pravnik. Nauke je svršio u Francuskoj i postao profesor građanskoga prava na sveučilištu u Pont-à-Moussonu. Najpoznatije njegovo djelo je polemičkog sadržaja i ima natpis *De regno et regali potestate*, Pariz 1600.

BARCLAY DE TOLLY, Mihail Bogdanovič, ✻ 1761, † 1818, ruski vojskovođa. Istakao se kao general 1806 kod Pultuska i 1807 kod Preussisch-Eylaua. Kad je prisilio Švedsku na mir, postade 1810 ministrom rata, a 1812 vodi 1. zapadnu armiju protiv Napoleona. U tom su mu ratu oduzeli zapovjedništvo radi njegove taktike povlačenja. Zamijenio ga je Kutuzov, pod čijim se zapovjedništvom borio u bitki kod Borodina. U vojni 1813 poslije bitke kod Budišina postaje je vrhovnim zapovjednikom ruske vojske.

BARCO CENTENERA, Martin del, ✻ Logrosano (Estramadura) oko 1535, španjolski pjesnik, pustolovna života. G. 1572 odilazi kao svećenik ekspedicije Juana Ortiza u Argentinu, gdje živi 24 godine, postavši napokon arciđakonom u biskupiji Tucuman. Od različnih djela, koja mu se pripisuju, sigurno je njegov spjev od 28 pjevanja *Argentina y coquista del Rio de la Plata.* To je pjesnička kronika Ortizova pothvata s mnogo povijesnih podataka i prikaza urođeničkog života. A. M.

BARČIĆ, Erazmo, ✻ Rijeka 9. VI. 1830, † Rijeka 5. IV. 1913, hrvatski političar. Na Rijeci svršio gimnaziju, a filozofiju i pravo u Zagrebu na pravoslovnoj akademiji. Iza svršenih nauka bi kratko vrijeme u sudačkoj službi, a zatim sve do smrti odvjetnik na Rijeci, odlikujući se u tom zvanju spremom i pravničkom pronicavošću u građanskim stvarima i kao dobar govornik u kaznenim raspravama. G. 1865 započe njegova parlamentarna karijera izborom u hrvatski sabor, gdje se pridružio Anti Starčeviću. Stranku prava je kasnije napustio radi neslaganja s nazorima Josipa Franka. Živo se zalagao za ujedinjenje svoje stranke s nezavisnom narodnom, a iza pada grofa Khuena stupi u hrvatsko-srpsku koaliciju.

Rođen u doba izumiranja feudalizma, u ranoj je mladosti usisao ideje četrdesetosme. Imao je prilike da prati historijsku epopeju oslobođenja Italije od tuđinskih vlasti i njezina ujedinjenja, pa da se za nju zanosi i njome nadahne. Taj zanos i oduševljeno poštovanje, gotovo obožavanje heroja te borbe isticalo se već u njegovoj radnoj sobi, okićenoj slikama Mazzinija, Garibaldija, braće Cairoli i drugih mučenika talijanskoga preporoda, a nalazilo je prilika da se očituje i u njegovim saborskim govorima. No nije mu zamračilo osjećaja za hrvatsku rodnu riječ, nego je štoviše jačalo privrženost vlastitom narodu i slavenskoj misli, od koje je očekivao djelotvorne pomoći za ostvarenje svojih slobodarskih ideja u rušenju Austrije, koje je u tu svrhu smatrao neizbježivim.



ERAZMO BARČIĆ

Politički je djelovao za čitava svoga života dvojako: na Rijeci kao vođa riječkih Hrvata, u hrvatskom saboru kao odlučni i uvaženi pobornik oslobođenja Hrvatske od tuđina.

Brošura, izdana na Rijeci u studenom 1860 na 79 stranica pod naslovom *La voce di un patriota* (Glas jednog rodoljuba), pisana talijanski s razloga, da bude čitana i shvaćena (jer »narodni govor... doduše svi moji sugrađani govore, ali nisu navikli čitati i pisati inače nego samo talijanski«), crta u prvom odsjeku povijest grada Rijeke od postanka do listopadske diplome, u drugom pobija autonomaštvo, ukoliko ide za političkim odcjepljenjem od Hrvatske, a u trećem dokazuje hrvatsku narodnost Riječana i potrebu političke pripadnosti Rijeke Hrvatskoj. Tim idejama ostade vjeran do groba, pa ih je razvijao u mnogobrojnim novinskim člancima u sušačkoj *Slobodi.* Kad se *Sloboda* preselila u Zagreb, potakne osnivanje novog lokalnog primorskog lista *Kvarner.* Bio je uvijek na čelu inicijativama riječkih Hrvata.

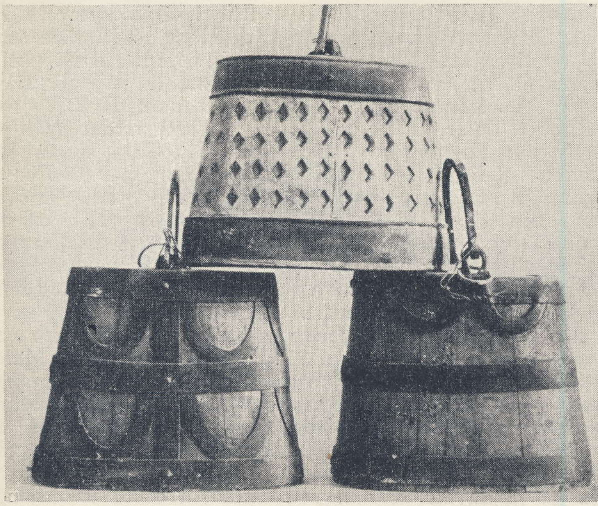
U hrvatskom saboru govorio je često i gotovo o svim važnijim političkim pitanjima naročito za Khuenove vladavine, upućujući na vladu brojne interpelacije. Njegovi se saborski govori isticali uvijek temeljitim obrazloženjem i poletnom rječitošću.

LIT.: Članci u riječkom *Novom listu* 7.—9. IV. 1913; članci M. Mažića u sušačkoj *Našoj slozi,* 1920; u *Jutarnjem listu* 5. IV. 1936 i u sušačkim *Primorskim novinama* 4. i 19. IV. 1937; članak *Fluminiensia* I. u *Primorskim novinama* 17. X. 1918. R. L-c.

BARDA, cezar, ujak bizantskog cara Mihajla III. (842—867). Za maloljetnosti Mihajla III. vlast se nalazila u rukama carice majke Teodore i njena ljubimca logoteta Teoktista, dok je B. bio potisnut u pozadinu. Međutim je Teoktist 856 bio ubijen, Teodora se morala povući, a vlast je preuzeo Mihajlo III. uz pomoć Barde, koji je kasnije dobio naslov cezara (862). B. je bio velik državnik i vodio cijelu bizantsku politiku u značajno doba od 856 do 866, u koje pada odlučna pobjeda nad Arapima što ju je 863 izvojevao Bardin brat Petrona, nadalje misionarska djelatnost Ćirila i Metodija u Moravskoj, pokrštenje Bugara, početak borbe između rimske crkve i Fotija, koga je Barda bio doveo na prijesto patrijarha. Osim toga B. je mnogo doprinio kulturnom cvjetanju Bizanta, osnovavši visoku školu na carskom dvoru u Carigradu. G. 866 pao je kao žrtva zavjere; ubio ga je Vasilije Makedonac (→ Vasilije I.), potpomognut od cara Mihajla III. G. O.

BARDAK (žbanjica, žbanj) za prenošenje manje količine vina ili vode kod obradbe vinograda. Drveni kablići (u obliku badnjića) sa željeznim okovima i okovani kositrenim ukrasima poznati su već početkom 9. st. iz starohrvatskih grobova u Biskupiji kod Knina na položaju nekadašnje biskupske crkve sv. Marije. Tako su se uz staro-

hrvatski mač, pozlaćene ostruge, zlatni bizantski novac i tavu našli uz kostur hrvatskog junaka ostatci bardaka ukrašenog kositrenim ukrasom (na slici najgornji). I u grobovima u njemačkom rajnskom području nađeni su iz mero-



(*Foto V. Živić*)
BARDACI IZ STAROHRVATSKIH GROBOVA U CRKVI SV. MARIJE U BISKUPIJI KOD KNINA
Knin, Muzej hrvatskih starina

vinškog doba drveni, valjasti, kusočunjasti kablići (Eimer), okovani gvozdenim obručima i brončanim uresnim okovom, koji naliče na hrvatske bardake iz Biskupije.

LIT. *Starohrvatska prosvjeta*, god. III., br. I., 1897. V. Ž.

BARDELEBENOV POVOJ → **Povoj**

BARDI, keltski pjevači i pjesnici srednjega vijeka, sastavljali su pjesme po stalnim metričkim pravilima, a pjevali ih uz pratnju lire, koju su zvali *krota*. U Wallesu sačinjavali su cehove kao majstori pjevači na kontinentu. Priređivali su pjevačka natjecanja u himnama, elegijama, bojnim koračnicama i kršćanskim pjesmama. Dok nauka još nije točno lučila Kelte od Germana, smatrali su ih germanskim pjevačima (na pr. Klopstock), tumačeći krivo Tacita, koji spominje riječ *barditus*, koja ne znači pjevanje barda, nego bojno urlikanje Germana u drveni štit. (Riječ barditus u srodstvu je s njem. Brett »daska«). G. Š.

BARDIA, Porto Bardia, talijanska luka i utvrda u Cirenaici, na granici talijanske Libije i Egipta, odakle je maršal Graziani početkom jeseni 1940 poduzeo navalu u Egipat i prisilio Engleze na uzmak u Masru Matruh, ali je engleski general Wilson u ranu zimu 1940 započeo protunavalu, koja je svršila osvojenjem čitave Cirenaike do granice Tripolisa. U proljeće 1941 su generali Garibaldi i Rommel potisnuli Engleze natrag na libijsko-egipatsku granicu i u lipnju 1941 odbili ponovni pokušaj Engleza, da zavladaju Cirenaikom. Sl. P-ć.

BÁRDOSS, Lajos, ✳ 1899, madžarski kompozitor, profesor Muzičke akademije, vođa pokreta za obnovu madžarske popijevke (»Red pjevača«). Dirigent budimpeštanskog pjevačkog zbora »Sv. Cecilije«. U svoje crkvene zborove, komorne kompozicije i t. d. unio je golemi muzički materijal stare madžarske pučke popijevke. E. K.

BARE → **Gospodarstvo, melioracija.**

BARENTS, Willem, ✳ Amsterdam oko 1550, † Arktik 20. VI. 1597, nizozemski kapetan i polarni istraživalac. Tražeći sjeveroistočni put polarnom obalom Eurazije u Kinu poduzeo je tri putovanja, pa je na prvom putovanju 1594 i na drugom 1595 poradi zaleđenosti mora dopro samo do Nove Zemlje, a na trećem 1596 je otkrio Medvjeđe otoke i Spitzberge te dopro do 80° 11′ sjev. širine. Ne mogavši ni u proljeće osloboditi brodove od leda zaputi se s drugom de Veerom u nekoliko krhkih čamaca natrag i umre na putu 20. VI. 1597, a njegova se momčad probije teškom mukom do Kuole, odakle ih Cornelis vrati na svojim brodovima u Amsterdam. Barents je prvi prezimio u Arktiku. Poslije tri stotine godina otkrio je norveški kapetan Karlsen Barentsovo zimovalište i njegovu neoštećenu kolibu sa cijelim inventarom.

LIT.: Linschoten, *Voyagie ofte schipvaert van by Norden om langes Noorwegen*, Franeker 1601; Gerit de Veer, *Waerachtighe Beschryvinghe van die Seylagien*, Amsterdam 1598. O. O.

BARÈRE, Bertrand, ✳ 1755, † 1841, franc. političar. Kao član Konventa predsjedao je u procesu protiv Luja XVI. Kasnije je pomogao rušenju žirondista i Dantona. Živio je neko vrijeme u progonstvu, a napisao je i neka djela političke prirode. Macaulay ga u sjajnom eseju — nešto pretjerano — crta kao tip krvoloka niskog značaja.

BARET → **Biret**

BARESTEZIJA (grč. *βάρος* »težina«, *αἴσθησις* »osjećanje«), osjetljivost za težinu ili pritisak. Mjeri se s pomoću baresteziometra. R. B-s.

BARETTI, Giuseppe, ✳ Turin 24. IV. 1719, † London 5. V. 1789, talijanski književnik. Zbog borbene naravi napušta 1751 domovinu i seli se u Londonu, gdje uz prekid od pet godina (1760—1765) ostao do kraja života, najprije kao upravitelj talijanskog kazališta, učitelj talijanskog jezika i publicist, a kasnije kao činovnik Kraljevske akademije umjetnosti. Energičan i otvoren čovjek (»franca e schietta maniera«, kaže on o sebi), poštenjak, podigao je u stranom svijetu ugled Talijana, onda kompromitiran od mnogih pustolova. Najbolji talijanski kritičar 18. st., obožava zdrav razum i smisao za realnost. Nemiran, bizaran i borben temperamenat, zapaža i ističe negativne strane ondašnje poezije. Divi se Englezima i napada francusku filozofiju. Vraćajući se u domovinu dugo putuje po Francuskoj i po Pirenejskom poluotoku; neposredno zatim u svojim *Lettere familiari ai fratelli* (I., Milan 1762; II., Mleci 1763) daje živu sliku svojih opažanja u tim zemljama, i to je jedno od najboljih njegovih djela. Ozlojeđen, što su mu spriječili da nastavi izdavati *Lettere*, Baretti osniva u Mlecima borbeni književni list *Frusta letteraria* (Književni bič), kratkog vijeka (1763—65), u kojem žestoko šiba književne predrasude, neiskrenost, prazninu i manire (osobito arkadskih pisaca). Hoće da se talijanska književnost približi stvarnom životu, da bude ozbiljna, značajna, korisna, kao što je kod drugih velikih naroda. Buni se proti izvještačenom, konvecionalnom karakteru talijanske književnosti i zagovara spontanost, prirodnost, ugledanje u živi narodni govor, mjesto u zastarjele klasike. Iako je višeput čudan, pretjeran i ličan, B. je uza sve to odličan kritičar, polemičar, karikaturist jaka i živahna stila, zapravo više moralist nego književni kritičar (A. Momigliano). Piše također engleski, francuski i španjolski, da obrani Italiju od njenih klevetnika, Shakespearea od Voltaireovih napadaja i samoga sebe od brojnih neprijatelja. Napisao je i neka djela, da Englezima olakša učenje talijanskog jezika i književnosti (na pr. za ono doba najbolji englesko-talijanski rječnik).

BIBL.: *Prefazioni e Polemiche*, 1911; *La scelta delle lettere famigliari*, 1912; *La Frusta letteraria*, I—II, 1932; *Epistolario*, I—II, 1936. Sva su ta djela izašla u Bariju, priredio ih je L. Piccioni.

LIT.: G. Prezzolini, *Uomini 22 e città 3*, Firenca 1920; E. Moroncini, *Il Baretti artista*, Rim 1921; B. Croce, *Problemi di estetica*, II. izd. Bari 1923; C. Arici, *Un avventuriero della critica*, Palermo 1926; G. Natali, *Il Settecento*, II., Milan 1929; G. A. Borgese, *La vita e il libro*, III. ser., Bologna 1928; G. Piccioni, *G. B.*, Turin 1931; A. Devalle, *La critica letteraria nel Settecento*, Milan 1932; F. Fattorello, *Il giornalismo veneto nel Settecento*, Udine 1933; A. Momigliano, *Studi di poesia*, Bari 1938. M. D-ić.

BAREZA, fra Jeronim, ✳ Sinj 1722, † Bol 25. III. 1782, učitelj gramatike, izvrstan propovjednik, jedan od najglavnijih promicatelja štovanja Majke Božje u narodnom svetištu na Dobrome u Splitu. Njegovu se nastojanju ima zahvaliti izgradnja prve velike crkve Gospe od Zdravlja (1759—1771).

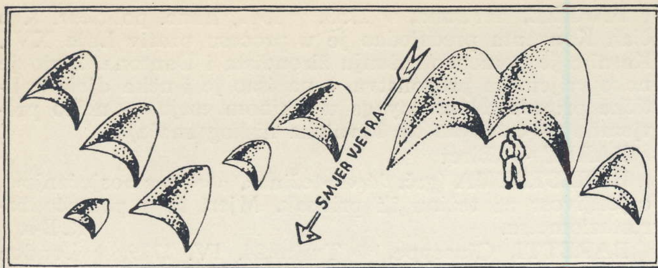
LIT.: Crnica, *Naša Gospa od Zdravlja*, Šibenik 1939. St. P.

BAREŽAR MALI (*Galba truncatula*), 6—10 mm, izuzetno od 12 mm dugi pužić iz porodice *Limnaeidae*. Živi u jarcima, podvodnim livadama, manjim potocima i t. d. Važan je zbog toga, što je on posrednik parasitskom crvu velikog metilja (*Fasciola hepatica*) iz žučovoda i žučnog mjehura preživača. U B. m. razvijaju se 3 razvojna stupnja gore navedenog crva. Suzbijajući njegovo djelovanje suzbija se metiljavost. (→ Metilj veliki). D. M.

BARGAGLI, Giuseppe, iz Siene, bio je na početku 18. st. »pravnik republike« (legista della repubblica) u Dubrovniku, gdje je također poučavao u pravu mlađe Dubrovčane; među njegovim je učenicima bio i tadašnji tajnik Dubrovačke republike Ivo Natalić Aletin. Stekao je toliko ugleda među dubrovačkim književnicima, da su ga imenovali članom Akademije ispraznih (»Accademia degli oziosi«). Bio je također član Accademie degli Intronati u rodnoj Sieni.

LIT.: M. Deanović, *Odrazi talijanske akademije »degli Arcadi« preko Jadrana*, Rad Akad. 250, Zagreb 1934. M. D-ić.

BARHAM, Richard Harris, ✳ Canterbury 1788, † London 1845, engleski humorist i pripovjedač. *Ingoldsby Legends* (1840) je zbirka pripovijedaka u stihu i prozi, od ko-



BARHANI

jih su naročito uspjele groteskne parodije sredovječnih legenda. A. R.

BARHAN (turkmen.) je prud (sipina) u obliku luka, srpa ili potkove, osobito po srednjoj Aziji. Konveksna, a položitija je strana u navjetrini, dok je konkavna strmenita i u zavjetrini. Prud je položen okomito na smjer vjetra; osnovni svoj oblik ima odatle, što vjetar lakše goni naprijed materijal niskih okrajaka pješčanog brežuljka nego glavnu masu u središtu pruda. Često su takvi prudovi jedan do drugoga ili jedan iza drugoga. A. G.

BARI, afričko pleme → **Niloti.**

BARI DELLE PUGLIE, najnapučeniji grad i poslije Brindisija najvažnija trgovačka luka Italije na Jadranu, glavni grad istoimene pokrajine u staroj Apuliji. Moderni korzo Vittorio Emanuele II. dijeli stari grad s kaštelom od novoga, koji se razvio izvan bedema u 19. st., tako da se podesetorostručio izgradnjom otmjenog istočnog i periferijskog industrijskoga dijela. Na početku 19. st. imao je 18.000 st., a sada ih ima 200.000. Poslije ujedinjenja Italije postao je središte nesamo čitave Apulije, nego po svom primorskom položaju i plodnom zaleđu također važna veza Apeninskoga poluotoka s Balkanskim i s Levantom uopće. Zaleđe je pored voćnjaka i maslinika uvelike unaprijedilo pašnjake i oranice. Izuzetno jaku populaciju objašnjuje i trgovačko-industrijski napredak grada, u koji dolazi jak priliv radnika iz pokrajine na rad u nekim specijaliziranim industrijskim poslovima, tako da je B. postao važno industrijsko središte čitave Italije. Vanredno živu trgovinu podržavaju brojne željezničke pruge i pomorske linije u luku vrlo starih tradicija. Ta je luka proširena u 19. st., ali je poradi plićina još uvijek nepristupačna za velike oceanske brodove. Stoga je u njoj godišnji promet tek 500.000 tona, ali su započeti radovi na ponovnom proširenju za jači kapacitet. Usto postaje B. i kulturnim središtem. Pored svih vrsta srednjih škola ima staru i renomiranu trgovačku školu, a od 1924 i sveučilište s dva fakulteta (medicine i prava).

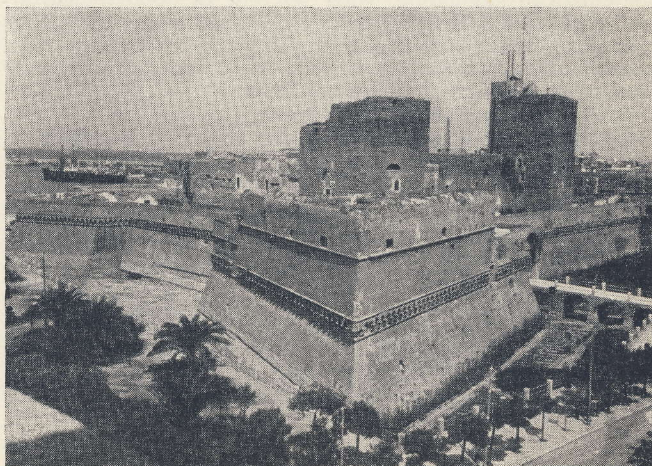
Oko g. 1000 javlja se u B. umjetnički život, koji je ostavio veličanstvene spomenike u romanskom slogu, baziliku sv. Nikole iz 11. st., prototip sviju velikih crkvi u Apuliji, katedralu iz 12. i 13. st., koja predstavlja remek-djelo apulijske umjetnosti. U njoj su slike Tintoretta, Bordonea i Paola Veronesa. Gotika je zastupana crkvom sv. Franje, a renesansa privrednim palačama. D. Ž.

Povijest. Bari (lat. Barium, grč. *Βάριον*) je vjerojatno osnovan od italskih Ilira. U hist. doba je na teritoriju Peuceta. B. spominje prvi Livije (XL., 18). U to doba B. ima i svoj novac. U republikansko doba nije B. sa svojom lukom mnogo značio, jer je tada bila glavna luka za trgovinu sa Balkanom i Orijentom Brundizij. U doba carstva B. je municipij, pripada u Tribus Claudia. Već u 4. st. ima Bari svoga biskupa. B. je mijenjao u 6. i 7. st. naizmjence gospodare: Gote, Langobarde, Bizantince. G. 840 zauzeše Saraceni B. i držahu ga preko 30 godina. G. 867, pozvan od južnoitalske gospode, opsjedne B. car Ludovik II. Da se B. opkoli i s morske strane, pozva Ludovikov saveznik bizantijski car Vasilije svoje podanike Zahumljane, Travunjane, Konavljane i dalmatinske gradove, da pošalju vojsku pod Bari, a pod zapovjedništvom Nikete Orife posla on jaku flotu od četiri stotine lađa. Ali do zajedničkog napada na B. ne dođe, a Orifa se vrati. U toj nezgodi pozva Ludovik u pomoć hrvatskog kneza Domagoja, da dođe pod B. sa hrvatskim brodovljem. Domagoj se pozivu odazva, i B. bi 2. II. 871 zauzet. Međutim, dok je Domagoj sa svojima boravio pod B., dade Niketa Orifa opljačkati Neretljansku oblast i Hrvatsko Primorje. Kad je umro car Ludovik II. (875), Bari priznade bizant. vlast i postade glavni grad temata Langobardije (Apulija i Lukanija); iza toga B. pripade beneventskim knezovima. G. 968 B. uze Oto I., a pripadao je i Otonu II. do 982, a onda Bizantu. Tada je B. sjedište bizantijskog katapana. Početkom 11. st. (1002) ponovno napadnu Saraceni (sa Sicilije) B. i opsjednu ga. Od opsade ga oslobodi poslije 6 mjeseci mletački dužd Petar II. Orseolo. Potporom Langobarda i cara Henrika II. diže se B. 1009 protiv vlasti bizantinske, ali taj ustanak svrši poslije uspjeha (1016) porazom. U ratovima između vojvoda Beneventa, Grka i Saracena B. je mnogo stradao. G. 1071 osvoji B. Robert Guiscard. Poslije njegove smrti vladao je B-jem njegov sin Boemund, a onda brat mu Rugger, pa opet Boemund. G. 1089 bi sv. Nikola, čije moći oteše barski mornari u Miri, proglašen za gradskog patrona. Malo godina zatim (1098) održa u B. papa Urban II. veliki crkveni koncil (198 biskupa grčkih i lat.), na kojemu se raspravljalo o pitanju ishođenja sv. Duha. Važnost B. raste sve više. Za vrijeme križarskih ratova B. služi mnogo puta križarima kao luka za ukrcavanje za put u Sv. Zemlju. G. 1136 osvoji B. car Lotar. Iza toga predade se B. bizantinskom caru Emanuelu Komnenu, ali ga 1156 osvoji Guglielmo Malo i potpuno razori, sve osim nekih crkvi. Fridrih II. popravi utvrdu i podiže novu luku. Iza toga pade B. pod Anžuvince. Za vrijeme rata ugarsko-hrvatskog kralja Ludovika I. i kraljice Giovanne B. podsjedne 1349 Ludovikova vojska i osvoji ga. Poslije ovog rata B. je opet pod vlašću kraljice, koja ga je davala raznim velikašima, a onda je mijenjao razne gospodare. Još je 1464 pripao na kratko vrijeme Aragoncima, a car Ferdinand I. kao arbiter u sukobu odredi ga Španjolcima. B. sada propada, unutrašnje gradske borbe urodiše nevoljama, a pogibao od Turaka i Barbareska učini boravak teškim; trgovina propade. G. 1647 planu velika pobuna, koju je podigao mornar Paolo Ribecco; on opljačka grad, a 1656 uništi mu stanovništvo kuga. Iza Španjolaca zavladaše B-jem Austrijanci, a onda Burbonci. G. 1799 zasađeno je na trgu drvo slobode i obrazovana municipalità. Francuzi, koji dođoše, opljačkaše riznicu Sv. Nikole. Za Murata pripadao je B. kraljevini Napuljskoj. Odsada se B. sve više diže i napreduje. G. 1860 B. se priključi kraljevini Italiji i grad od tada sve više raste. U posljednje vrijeme dobio je B. sveučilište i u njemu se održava glasovita Fiera di Levante (istočni sajam).

LIT.: A. Beatillo, *Storia di Bari*, Bari 1889; Petroni, *Della storia di Bari*, Napulj 1858, 2 sv. G. N.

BARIBAL (*Ursus americanus*), 1·5—2 m velik, sjajno crn, dugodlakavi medvjed sa žućkastom gubicom i žutom pjegom pred očima, dobroćudne prirode, živi u Sjev. Americi; mladi su mu s početka svjetlosivi. K. B.

BARIČEVIĆ, 1. Adam Alojzij, ✻ Zagreb 12. IX. 1756, † Brdovec 21. III. 1806, svećenik, latinist, literarni historičar. Gramatiku i humaniora učio 1768—1773 u Zagrebu, filozofiju i teologiju u Beču, gdje se u matrikulama kao slušač povijesti (historicus) prvi put spominje 1775. Za svećenika zaređen 14. I. 1780, polazi za kapelana u Pakrac, ali brzo zatim odlazi na specijalne sveučilišne studije u Peštu, gdje ostaje do srpnja 1782. Od 1782—1790 učiteljuje na zagrebačkoj gimnaziji, poslije toga do 1803 župnik je Sv. Marije u Zagrebu, a posljednje tri godine života župnikuje u Brdovcu. Za literarnog historičara počeo se spremati već



(Foto ENIT)

BARI, Kaštel



BARI, Obala i luka (Foto ENIT)

1781 prema načelima, koja je lit. historiografiji postavio Nijemac Kristofor August Heumann, čije je djelo *Conspectus Reipublicae litterariae sive via ad historiam juventuti studiosae aperta* (Hannover 1763[7]) tada već imao. Prema podatcima, koje je on sam dao o sebi historičaru Aleks. Horanyi-u za djelo *Nova memoria Hungarorum et provinc. scriptis editis notorum* (1792), B. bi do 1792 bio napisao: *Historia litteraria Croatiae* i *Commentariolum de scriptoribus patriae*, a osim toga još i sastavke *Vita B. A. Krčelić* i *Vita H. Ferii Longianensis* te kolekciju *Epistolae latinae ad diversos*. Međutim osim dviju biografija od onoga, što je prema navodima iz svoje korespondencije mislio napisati odnosno od česti i bio napisao, sačuvaše se do danas: *Catalogus librorum Zagrabiae impressorum 1690—1800, Scriptores Soc. Jesu Croatae a R^{mi} Mich. Paintner commemorati, De scriptoribus Pannoniae Saetae collectanea, Collectanea de rebus Zagrabiensibus, Status primaevus et praesens Seminarii Zagrab. S. Josephi &c., Varia historica et biographica notata* i t. d. Među papirima ovih posljednjih bilježaka ima umetak o nekom radu, koji je raspravljao o kulturi Hrvata, a koji inače u cijelosti nije poznat. Baričevićeva *Historia litteraria Croatiae*, sudeći po onim bilješkama, što su od pripremnih radova sačuvane, bila je zamišljena na vrlo širokim temeljima i u nju trebala je ući Hrvatska u mnogo širem opsegu nego ga čini samo kajkavska. Iz 1795 ima Baričević za nju svojom rukom prepisan poznati Jakošićev spis o književnicima Slavonije (Akad. arhiv I. c. 3.), ima bilježaka o piscima čakavskog Hrv. Primorja, Bosne, a poznat je i njegov živ interes za hrv. i lat. književnost Dubrovnika — njegovom rukom prepisan je primjerak Gundulićeva *Osmana* u Akad. arhivu I. b. 26. — pa i za srpsku književnost 18. st. Osim za našu književnu prošlost B. se najživlje zanimao još i za klasički latinski jezik i njegovu književnost. U njegovoj korespondenciji najviše se pisama bavi pitanjima suvremene latinistike; po njoj je trebao B. postati sveuč. profesorom u Pešti, a i najviše priznanje u Evropi pribavio mu je njegov glas odličnog latiniste. Članom turinske akademije »Unanimium« postao je 1798, napuljske akademije »Arcadia reale« 1799.

LIT.: Vl. Dukat, *O književnom i naučnom radu A. A. Baričevića (1756—1806)*, Rad 224; *Korespondencija A. A. Baričevića*, o. c. knj. 243; Fr. Fancev, *Literarna historija A. A. Baričevića*, Nast. vjesnik, 31, 1923. F. F.

2. Josip, ✻ Bakar 1884, † Zagreb 9. IX. 1919, književnik i novinar. Kao sin siromašne porodice financijskog stražara polazio je osnovnu školu u Bakru, šest razreda gimnazije na Sušaku i tri tečaja nautičke škole u Bakru. Nije svršio škola do kraja. Zanimanje mu je poslije toga neodređeno: čitanje, prvi književni pokušaji, stalno društvo Janko Polić-Kamov, slikar Beppo Moretti-Zajc, Josip Pavić. G. 1908 stupa u uredništvo Supilova »Novog lista«, djelujući u njem kao korektor, reporter i feljtonist od 1908 do 1912. U to se vrijeme oženio. G. 1912, za tmurnih dana iza atentata na Cuvaja, otišao je iznenada u Srbiju, gdje ga je zatekao svjetski rat. Poslije sloma Srbije i prolaza kroz Albaniju živi oskudno kao emigrant do svršetka rata u Parizu, odakle se, potpuno oronuo i sušičav, vraća u Hrvatsku i umire u zagrebačkoj bolnici s 35 godina od upale mozga.

»Moderna biblioteka« u Zagrebu izdala je 1910 njegove *Novele i portrete*, malu zbirku od sedam novela, u kojima je on, srodan Matošu i J. Poliću, ali mirniji od njih, opisuje nesvagdašnje tipove iz svoje intelektualne okoline. Objavio je nekoliko novela i u »Narodnim novinama« pod uredništvom dra. N. Andrića (1910—1912). Dvije novele (*Naopaki život* i *Histerično umorstvo*) štampane su mu u »Savremeniku« 1911. U rukopisu je ostavio satiričan roman *Glupko Tuka*, pisan u Parizu, kojega je početak objavljen već u *Novelama i portretima* (*Sa mog ladovanja*). Lj. W.

BARIĆ, 1. Adalbert Adam, ✻ Novi Sad 1742, † Budim 1813. Prvi od države postavljeni profesor prava u Hrvatskoj. Sveučilišne nauke (doktorat prava) svršio je u Beču. Ponajprije je bio bilježnikom kod stola sedmorice u Budimu, a 1769 postao je profesorom na novo osnovanoj školi za političko-kameralne znanosti u Varaždinu, koja je 1772 premještena u Zagreb. G. 1776 imenovan je profesorom u Đuru, a 1777 na pravnom fakultetu sveučilišta u Budimu. Za svoje slušače u Hrvatskoj preveo je na latinski jezik Sonnenfelsovo djelo *Grundsätze der Polizey, Handlung und Finanz*, po kome je i držao svoja predavanja. Prijevod nije štampan, pa ni rukopis nije dosada pronađen, ali glavna načela te nauke nalazimo u sačuvanim tezama (Positiones, Assertiones) Barićevih slušača Ivana Bužana, Matije Krčelića, Ivana Smendrovića i drugih. Osim toga je napisao *Die gewöhnliche Krönungsfeier der ungarischen Könige und Königinnen* (Pešta 1790, iste godine i madžarski prijevod od E. Lambacha); *Dissertatio statistica de forma legali regiminis hungarici* (Košice 1790); *Dissertatio statistica de potestate exsequente regis Angliae* (Budim 1790; prevedeno na madžarski i na njemački), *Nonnihil de educatione juventutis scholasticae et studiorum reformatione in ditionibus Pannonicis* (Pampelonae 1792). U madžarskom nar. muzeju sačuvan mu je rukopis *Statistica Europae*, 1792.

LIT.: Vj. Klaić, *Kr. akademija znanosti u Zagrebu*, Hrv. kolo 1912; Isti, *Preteče sveučilišta*, Spomenica sveučilišta u Zagrebu, 1925; E. Laszowski, *Iz povijesti hrv. školstva — Adalbert Barić*, Nastavni vjesnik 1923; M. Stahuljak, *Dr. Ad. Barić*, Mjesečnik 1941, br. 2. M. S-k.

2. Henrik, ✻ Dubrovnik 22. I. 1888, lingvist. Studirao romansku filologiju i lingvistiku u Gracu i Beču. Od 1919 profesor uporedne gramatike indoevropskih jezika na beogradskom sveučilištu. Uređivao je časopis *Arhiv za arbanasku starinu, jezik i etnologiju* (4 sv.). Bavi se međusobnim odnosima izumrlih i živih jezika u balkanskomediteranskoj oblasti, a u novije vrijeme i historijom rimske i dubrovačke književnosti. Član je leksikografskog odsjeka Akademije nauka u Beogradu. M. P.

3. Ljudevit, ✻ Zagreb 20. X. 1902, kustos Hrvatskoga narodnoga mineraloško-petrografskoga muzeja u Zagrebu. Svršivši nauke na zagrebačkom sveučilištu služio je neko vrijeme kao suplent u Brodu, odakle je bio premješten u Zagreb u mineraloško-petrografski muzej, gdje je ostao sve do danas. Da se što bolje usavrši u svojoj struci, poduzimao je gotovo svake godine naučna putovanja. Osobito je u Makedoniji sakupljao materijal za mineraloško-petrografske studije, koje je štampao hrvatskim i njemačkim jezikom. Najvažniji su mu radovi o distenu i to: a) *Disthen (Cyanit) von Prilipec im Selečka-Gebirge*, Zeitschrift für Kristallographie, sv. 93, Leipzig 1936. U tom je radu na materijalu, koji je bio osobito prikladan za optička istraživanja, detaljno odredio optička svojstva distena. b) Kasnije je uspio u distenskom materijalu sa Greinera u Tirolu i sa Monte Campione u Švicarskoj pronaći sjajno razvijene kristaliće distena, što je jedna od najvećih rijetkosti u mineralogiji. Proučavajući te kristaliće otkrio je 26 novih dosada za disten nepoznatih kristalnih oblika, a uz to je odredio osne elemente distena točnije nego je to dosad bilo moguće. Rezultate je iznio u studiji: *Disthen vom Greiner in Tirol und vom Monte Campione (Schweiz)*, izašloj u Neues Jahrbuch für Mineralogie (Abt. A, Beilage-Band 76, Stuttgart 1940). Da prouči najnovije rezultate i da se upozna s modernim metodama za istraživanje minerala, boravio je nekoliko puta duže vremena u Njemačkoj (uglavnom u sveuč. zavodima u Heidelbergu i Leipzigu) i kod profesora Nikitina u Ljubljani, koji



LJUDEVIT BARIĆ

ga je specijalno upoznao sa cjelokupnim područjem Fedorovljeve teodolitno-mikroskopske metode. Od 1937 je privatni docent za mineralogiju na zagrebačkom sveučilištu.

BIBL.: Osim spomenutih radova napisao je Lj. B. više naučnih rasprava, među kojima se ističu: *Plumozit od Trepče kraj Kosovske Mitrovice*, Glasnik skopskog naučnog društva, Skoplje 1931; *Goniometrijsko istraživanje dekloazita od Črne kod Mežica*, Rad Akad., Zagreb, 1935; *Rutil od Prilepca i sa Bakarnog Gumna u vardarskoj banovini*, Glasnik Hrv. prirodosl. dr., Zagreb 1936; *O utjecaju razlike u lomu segmenata i minerala na određivanje položaja osiju Ng, Nm i Np minerala* u Věstníku královské české společnosti, Prag 1937; *Mineraloško-petrografska ekskurzija po sekciji Kruševo-Resan i Ohrid*, Ljetopis Akad., sv. 50, Zagreb 1938. M. T-r.

4. Stjepan, ✻ Zemun 16. IV. 1889, novinar, političar i zadružni radnik. Gimnaziju je svršio u Zemunu, sveučilišne nauke (pravo i filozofiju) učio u Zagrebu i Fribourgu (Švicarska). Sudjelovao je kod osnutka Hrvatske pučke stranke, kojoj je postao i predsjednik. G. 1928 ušao u vladu A. Korošca kao ministar socijalne politike. Bavio se i zadrugarstvom, pa je neko vrijeme bio predsjednik Zadružne sveze. Poslije 6. I. 1929 napušta aktivnu politiku te se zanima privrednim pitanjima.

BARIJ, pripada u red kružnih (cikličkih) elemenata. U Zemljinoj kori sudjeluje pri njezinu sastavu sa 0,047%. Povijest njegova atoma vezana je uglavnom za povijest ugljikova, sumporova i kisikova atoma, jer s ugljičnom i sumpornom kiselinom stvara karbonate, odnosno sulfate. Kako zalazi u sastav nekih alumosilikata (na pr. u glinence i zeolite), vezana mu je povijest i za povijest aluminijeva i silicijeva atoma. Negdje je zašao i u sastav fosforno-uranskih minerala, na pr. u uranit, pa mu je povijest vezana i za povijest fosfornoga i uranskog atoma. Djelovanjem nekih fizičko-kemijskih procesa migrira (seli se) iz tih minerala i zalazi u nove, a iz tih opet u one, iz kojih je došao. Vrši cikličko gibanje, dakle je ciklički elemenat. F. T.

Barij (lat. Baryum). Simbol: Ba. Atomna težina 137,36, dvovaljani elemenat (→ alkalijske zemlje). Ime mu potječe od njegove najvažnije rudače, barita, koji se poput ostalih spojeva barija odlikuje velikom težinom (grč. βαρύς »težak«).

Barij je poput srebra bijela, mekana kovina, koja već kod obične temperature rastvara vodu i alkohol, iako ne tako žestoko kao alkalijske kovine. Tali se kod 850°—900° C, a kod 1150° se isparuje i sublimira. Zbog velike atomne težine ima barij mnogo jače istaknuti kovinski karakter od ostalih alkalijskih zemalja. Soli barija bojadišu plamen zeleno, pa se stoga i upotrebljavaju u pirotehnici za pripremanje zelene bengalske vatre. Svi spojevi barija, koji se otapaju u vodi ili želučanom soku, jaki su otrovi i djeluju smrtonosno. Zbog velike nepostojanosti prema vodi i kemikalijama ne dolazi barij u prirodi u slobodnom stanju, nego samo u spojevima. Od rudača je najvažniji barijev sulfat ili barit, težac, $BaSO_4$, te barijev karbonat ili Witherit, $BaCO_3$. Spojevi barija dolaze i u mnogim mineralnim vodama. U zemaljskoj kori ga ima oko pol posto. Elementarni barij se dobiva žarenjem barijeva oksida s aluminijem u prašku na 1100° C u vakuumu, te elektrolizom otopine barijeva klorida. Pritom se kao katoda uzima živa, koja s izlučenim barijem stvara barijev amalgam. Zagrijavanjem destilira najprije živa, a kod 1150° destilira čisti barij.

Spojevi barija: *Barijev oksid*, BaO. Sitni bijeli kristalići dosta topivi u vodi. Dobiva se žarenjem barijeva karbonata s ugljenom: $BaCO_3 + C = BaO + 2CO$. Posve čisti BaO dobiva se žarenjem barijeva nitrata. S vodom žestoko reagira i prelazi u barijev hidroksid: $BaO + H_2O = Ba(OH)_2$. Na vlažnom zraku nije postojan, jer privlači iz zraka vlagu, a stvoreni barijev hidroksid privlači ugljičnu kiselinu te prelazi u karbonat. Barijev oksid služi kao ishodni materijal za dobivanje elementarnoga barija.

Barijev hidroksid, $Ba(OH)_2 \cdot 8H_2O$. Prizmatički kristali lužnata okusa, dosta topivi u vodi. Vodena otopina (baritna voda) reagira jako lužnato, a u analitičkoj kemiji služi za dokazivanje i određivanje ugljične kiseline. Na zraku privlači CO_2 i prelazi u netopivi barijev karbonat.

Barijev peroksid, BaO_2. Sitni bijeli prašak, koji se dobiva žarenjem barijeva hidroksida ili karbonata u struji zraka pri temperaturi od 500°—550° C i pod tlakom od 2 atmosfere. Služi za dobivanje vodikova superoksida (→ vodikov superoksid, perhidrol). Kao jako oksidaciono sredstvo upotrebljava se mnogo i u pirotehnici.

Barijev karbonat, $BaCO_3$. Dolazi u prirodi u velikim količinama pod imenom Witherit. Sjajni rompski kristali ili sitni bijeli prašak. Služi uglavnom kao ishodni materijal za dobivanje ostalih spojeva barija.

Barijev nitrat, $Ba(NO_3)_2$. Teški bijeli kristali, dosta teško topivi u vodi. U pirotehnici služi za pripremanje zelene bengalske vatre i eksplozivnih smjesa. U analitičkoj kemiji kao reagens za dokazivanje sumporne kiseline i sulfata.

Barijev sulfat, Barit ili *Težac*, $BaSO_4$. Glavna i najraširenija rudača, iz koje se dobiva barij i njegovi spojevi. U prirodi dolazi u velikim naslagama. Poznat je već od početka 17. st., kad je neki bolonjski postolar opazio, da barit, žaren ugljenom ili drugim reduktivnim sredstvima, u tami svijetli (»bolonjski kamen«, »lapis solaris«). Stručno ga je prvi put ispitao Scheele 1774, kome je uspjelo pripremiti i neke druge spojeve barija, ali nije mogao izolirati sam barij; to je uspjelo tek 1808 Davyju.

U prirodi dolazi barijev sulfat u obliku velikih pločastih kristala. Smrvljeni ili umjetno pripremljeni $BaSO_4$ je veoma sitni, posve bijeli teški prašak. U vodi i razrijeđenim kiselinama se ne otapa, pa je radi toga neotrovan, jer iz tijela izlazi nepromijenjen. Tali se kod 1600° C. Umjetno se dobiva — a tako je nastao i u prirodi — djelovanjem sumporne kiseline ili otopina sulfata na spojeve barija. U medicini se upotrebljava kod rentgenskog snimanja probavnih organa. U industriji se upotrebljava kod proizvodnje finih vrsta papira, u industriji gume, u slikarstvu kao lijepa i postojana bijela boja (mletačko bjelilo, holandsko bjelilo, litopon → boje). Radi velike težine upotrebljava se i kao sredstvo za otežavanje (na pr. kod seizmografa). Kod nas ga ima u Gorskom Kotaru kod Mrzle Vodice, u Lici kod Matijevića Kose, te u nekim mjestima Bosne.

Barijev klorid, $BaCl_2$. Teški bijeli kristali, lako topivi u vodi. Služi za dobivanje elementarnoga barija elektrokemijskim putem, a u analitičkoj kemiji uglavnom za dokazivanje i određivanje sumporne kiseline. M. F-ch.

BARIJA, jedinica tlaka → **Tlak.**

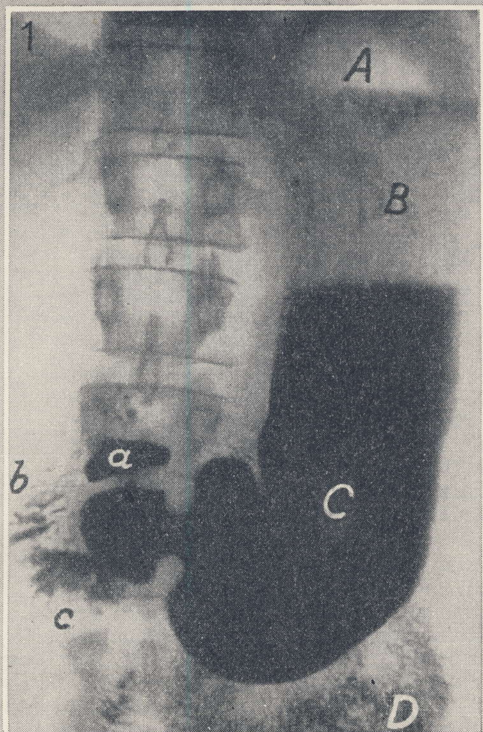
BARIJERA znači općenito zapreku. U užem smislu u vojničkoj terminologiji znači dulju zapreku, na pr. rijeku, potok, pa čak brdski lanac, ili ma što, čime se zaustavlja napredovanje vojske. B. je ili prirodna ili umjetna, kao na pr. rijeka, odnosno utvrđena linija. Sl. P-ć.

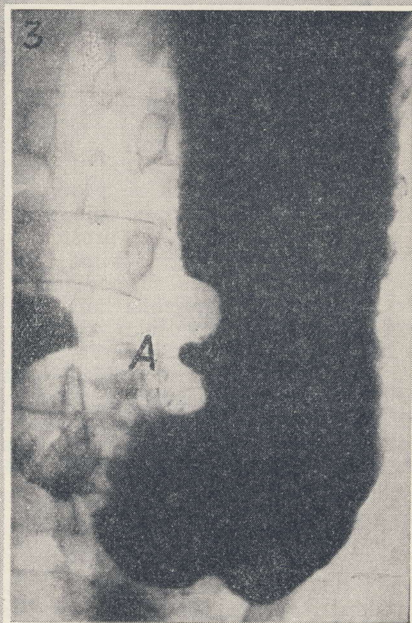
BARIJERNI GREBEN je koraljni greben, koji se proteže usporedno s morskom obalom, ali tako da između kopna i grebena ostaje uzak morski kanal. Barijerni grebeni nastaju životnim radom koralja, koji žive u tropskim morima, gdje voda ima cijele godine stalnu temperaturu od 20° C. Najpoznatiji je veliki australski koraljni greben, koji se proteže uz sjeveroistočnu obalu Australije u dužini od 1725 km. Od australskog kopna rastavljen je 25—160 km širokim kanalom. → Koralji. O. O.

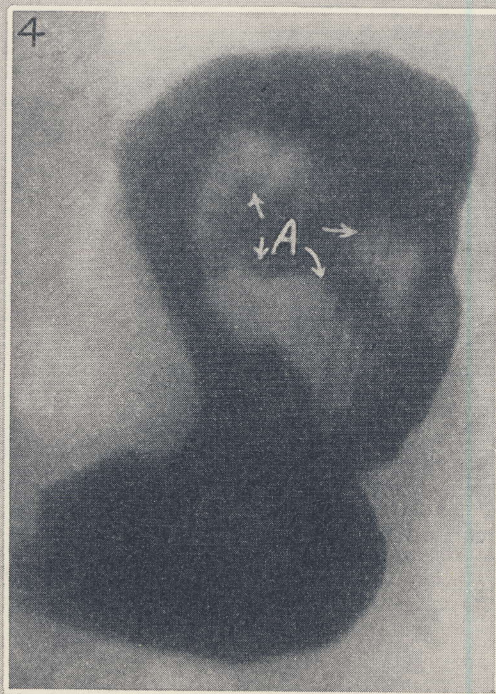
BARIJERNI LED. Antarktički uzemni led pokazuje neke značajne osobitosti za morfologiju uzemnog leda uopće. Ruši se strmo prema moru visokim ledenim stijenama, koje nazivlju ledenom prijećkom ili barijernim ledom. Ovu je pojavu prvi motrio kapetan James Ross ispod 78. stupnja širine, južno od Rossova mora, u dužini od 30 dužinskih stupanja. Robert Scott je ustanovio, da te ledene mase ne počivaju na morskom dnu, nego da plove i da se gibljiu poput ledenjaka. J. P-k.

BARIJEVA KAŠA, mješavina, koja sadržava suspendiran netopljiv prašak baryum sulfuricum purissimum. Daje se bolesniku u svrhu rentgenskog pregleda želuca, jednjaka i crijeva. Da suspenzija bude što jednoličnija i da se što dulje održi, pridodajemo sluzave tvari. Tekućina je bljutava, a lakše se uzima, ako joj se dodaju sredstva za popravljanje okusa. Želučanu sluznicu bolje ćemo predočiti, ako uzmemo barij u što sitnijem prahu, suspendiranom u vodi bez drugih dodataka. Prije se upotrebljavala t. zv. Riederova bizmutova kaša. Prvi pokusi na životinjama vršeni su također bizmutom od 1896 (Cannon, Roux, Balthazard, Becher i dr.). Barijeva se kaša pojavljuje nakon 10 minuta u dvanaesniku, a nakon 2—3 sata ispunjava vijuge tankoga crijeva. Nakon 10 sati ispunjen je dio debelog crijeva ispod jetre. Nakon 10 sati stigne do područja slezene, a prije 24 sata ispuni čitavo debelo crijevo. Da se crvuljak ispuni, treba čekati 10 sati do 24 sata. Ovaj redoslijed crijevne pasaže poremećen je kod bolesti probavnih organa. Baryum sulfuricum je indiferentno sredstvo, koje ostavlja crijevo u nepromijenjenom obliku. Razrijeđenu mješavinu barija dajemo i klizmom u svrhu pregleda debelog crijeva. Kod toga je potrebno prethodno očistiti crijevo purgantom, odnosno klizmom. Želudac se uvijek pregledava natašte. Kod pregleda bez barija trbuh daje jednoliku i slabu sjenu, u kojoj ne možemo međusobno razlikovati pojedine probavne i susjedne organe, jer podjednako slabo apsorbiraju rent-











1. RENTGENOGRAM ŽELUCA *(A, B, C,)*, DVANAESTNIKA *(a, b, c)* I POČETNIH VIJUGA TANKOGA CRIJEVA *(D)*, punjenih barijevom kašom u uspravnom položaju. *A* mjehur zraka, *B* sloj sekreta iznad barijeva izljevka želuca *(C)*. — 2. RENTGENOGRAM ŽELUČANE SLUZNICE. *1, 2, 3, 4* svijetle pruge, *koje prikazuju bore sluz*nice u tamnoj slici nutarnje površine želuca, pokrivene tankim slojem barijeve kaše. — 3. ČIR ŽELUCA PREDOČEN BARIJEVOM KAŠOM. *A* izbočine barijeva izljevka želuca na mjestu, gdje je čir prodro u želučanu stijenu. — 4. RAK ŽELUCA PREDOČEN BARIJEVOM KAŠOM. *A* svijetle mrlje u rentgenogramu želuca prikazuju izljevak izrasline raka u barijevoj kaši. — 5. DEBELO CRIJEVO PREDOČENO BARIJEVOM KAŠOM PUTEM KLIZME. *C* (cekum) početni dio, *R* (rektum) završni dio, *D* (kolon descendens) silazni dio, koji je grčevito sužen, *I* (ileum) posljednje vijuge tankoga crijeva.

genske zrake. Barij zbog svoje visoke atomske težine imade veliku apsorpciju i daje tamnu sjenu. Dobivenim izljevkom želuca i drugih probavnih šupljina omogućeno nam je utvrditi bolesne promjene na njihovim stijenkama. Tako se čir, koji izdube stijenku, raspoznaje na sjeni izljevka kao izbočina, izraslina raka kao defekt i t. d. (Vidi slike). S. K.

BARIKADA (franc. barricade, tal. barricata »prepreka«, u vezi s franc. barrique »zemljom napunjeno bure kao zaklonište u boju«), zatrpavanje važnih prolaza u gradu (ulice, trgovi, mostovi) i u prirodi (raspuća, rijeke, klanci, prijevoji) drvljem, pokućtvom, kamenom razrovanih pločnika i različnom građom, koja je pri ruci, osobito za građanskih revolucionarnih sukoba ili u ratu za obranu od prodiranja neprijatelja, da se protivnik odbaci ili barem zaustavi, dok ne stignu pojačanja ili dok se ne provede neki drugi taktički potez. U prošlom svjetskom ratu dizane su b. ponajviše u gradovima i mjestima, a u sadašnjem velikom ratu bile su podignute na pr. u Varšavi protiv prodiranja oklopljenih kola, no general Reinhardt ih je s divizijom tankova lako probio 8. IX. 1939. Poznate su b. iz francuske revolucije u Parizu i ožujske revolucije 1848 u Beču. Nekad su se jurišem osvajale i topništvom razarale, a sada ih lako uništavaju i aeroplani bombarderi. B. su bez ikakve vrijednosti protiv prodorne snage današnjih projektila, dinamitskih naprava, ručnih granata, bacača mina i drugih sredstava. Sl. P-ć.

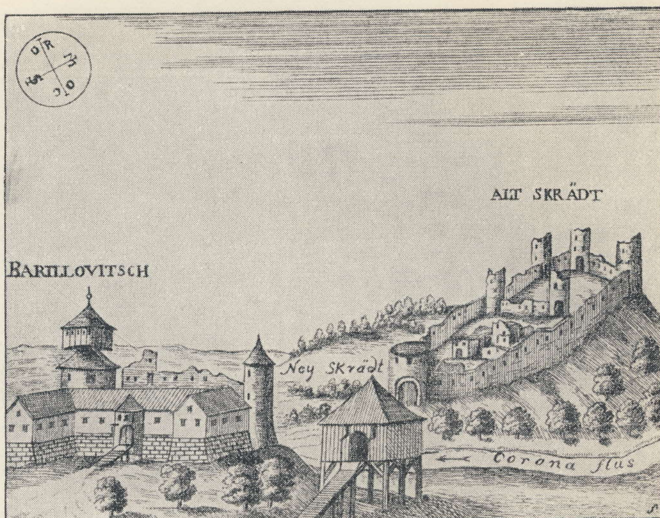
U pomorskom ratu b. je prepona, koja sprečava brodovima prolaz ili ulaz u luku, zaliv ili koji drugi morski dio. Pomorske b. sastoje se iz niza balvana, koji plivaju međusobno spojeni lancima ili teškim čeličnim konopima. Na podvodni dio vješaju se mreže, ili se ispreplete nekoliko redova čeličnih užeta, koja sprečavaju prolaz podmornicama. Krajevi b. vežu se za bitve na kopnu, a postoje i pokretna vrata za slobodan prolaz vlastitim jedinicama. Naročitu vrstu čine t. zv. alarmne b., koje služe samo za uzbunu i dojavljivanje eventualnoga prolaza koje neprijateljske plovne jedinice. Alarmne b. sastoje se iz tanjih konopa ili žica, koje se za prolaza pokidaju i time stave u pogon svjetlosne ili zvučne signale (zvonca i sl.). Najmodernije al. b. nemaju uopće nikakvih konopa ni sličnih prepreka, nego se osnivaju na svjetlosnom efektu selenovih ćelija. Brod, prolazeći ovakovu b., prekida na časak vrlo slabu, jedva vidljivu svjetlosnu traku, koja veže krajeve prolaza ili ulaza u luku. Ovakvo kratko zasjenjivanje dovoljno je, da se odmah dade alarmni znak za uzbunu i obranu. Ar. P.

BARILLI, Bruno, ✳ Fano 14. XII. 1880, talijanski književnik i muzički kritičar, veoma originalan, duhovit pisac. U žestokim polemikama protiv muzičkih oblika, kojih ne trpi, u veličanju njemu milih muzičara, kao što je Verdi, u opisima i uspomenama B. žonglerskom vještinom i mudrošću veselog iluzionista barata svojom prozom, koju smatraju baroknom zbog bogatstva i novosti njezinih slika i duhovitih dosjetaka (*Il sorcio nel violino*, Milan 1926; *Il paese del melodramma*, con prefazione di E. Cecchi, Lanciano 1929). U Srpskom književnom glasniku (XXV., 1928) izašao je u prijevodu njegov *Maestro Tita*.

LIT.: A. Baldini, *Amici allo spiedo*, Firenca 1932; G. De Robertis, *Scrittori del Novecento*, Firenca 1940. P. M.

BARILLI-PAVLOVIĆ, Milena, ✳ Požarevac 5. XI. 1909, slikarica. Otac joj je Bruno B., kompozitor-muzičar, pisac i umjetnički kritičar. Svršila je umjetničku školu u Beogradu. Kao učenica prof. Habermanna i F. Stucka provela je dvije godine u Münchenu. Poslije je više godina živjela u Španjolskoj, Francuskoj i Engleskoj. Sada živi i radi u New Yorku. Surađuje u newyorškom listu »Vogue«. U početku je slikala temperom, pastelom i akvarelom. Sad radi crteže perom i slika uljem portrete i kompozicije. Prvu samostalnu izložbu priredila je 1928 u Beogradu, zatim u Londonu, Parizu, Rimu i New Yorku. Izlagala je i u Beogradu, u Rimu, Firenci, Haagu i Parizu. Njeni radovi nalaze se u muzeju u Parmi i u Galeriji moderne umjetnosti u Rimu. Bavi se i literaturom. Piše pjesme (na talijanskom jeziku), i otuda svakako i njeno slikarstvo ima mnogo snova i mašte, a manje realizma. Z. S. M.

BARILO (od tal. barile), bačva, bure i mjera za tekućine, ploska, buklija, čutura. Barila su po veličini različna, u različnim zemljama i mjestima od 33 do 79 litara, tako ima mletačko 64.30 l, napuljsko 43.625, grčko 74.236, malteško 43.162, dubrovačko 77.075, primorsko hrvatsko 48 bukala (vrčeva). U Istri sadržava 1, 5, 25, 30 litara. Mala



BARILOVIĆ U 17. STOLJEĆU
(Valvasor, *Die Ehre des Herzogthums Krain*)

b-a, barilci, barioca imaju oblik bačvice, gore otvor i ručku, za koju se drže. A. Š-k.

BARILOVIĆ, stari kaštel iznad rijeke Korane, dobio je ime po staroj hrvatskoj plemićkoj obitelji Barilović, koja je tamo imala svoje imanje. Barilovići se spominju već u 15. st. Njihovo su imanje Turci prvi put opustošili 1524. Kasnije su tvrđu Barilović zaposjeli zapovjednici krajiške vojske iz Karlovca. Radi toga je hrvatski sabor 1603 zamolio kralja, neka Barilovićima vrati njihovu tvrđu. Ipak je tvrđa i nadalje ostala u vojničkoj vlasti, a posadu su činili hrvatski haramije i njemački plaćenici. Tako je 1690 vojna posada u Bariloviću brojila 80 vojnika, 2 vojvode, 1 zastavnika i 1 poručnika. Tvrđom je zapovijedao krajiški kapetan, pod kojega su spadale također susjedne tvrđe



(Foto Alinari)
BARISANUS DA TRANI, Dio brončanih vrata s katedrale u Traniju

Budački, Perjasica, Klokoč i Skrad. Kad je 1749 bila Vojna krajina preustrojena, smješteno je u Barilović zapovjedništvo 8. satnije slunjske pukovnije. Počevši od 1871 bijaše u Bariloviću sjedište kotarske oblasti, koja je 1876 premještena u Rakovac kod Karlovca. U staroj tvrđi ostadoše pučka škola i općinski ured.

LIT.: R. Lopašić, *Oko Kupe i Korane.* R. H-t.

BARINAS, kulturom duhana čuven gradić od 3.000 stan. na istočnom podnožju Cordillera de Mérida, glavni grad savezne države Zamore u južnoameričkoj republici Venezueli.

BARING, Maurice, ✻ 1874, engleski književnik i diplomat. Pisao pjesme (*Selected Poems*, 1930), drame (*Diminutive Dramas*, 1911), romane (*»C«*, 1924; *In my end is my beginning*, 1936), novele i eseje (*Punch and Judy*, 1924). Poznata biografija *Sarah Bernhardt* (1933). Iskustva iz predratne Rusije izlaže u više knjiga (*Russian essays and stories*, 1908; *Landmarks in Russian Literature*, 1910; roman *Tinker's leave*, 1927). A. R.

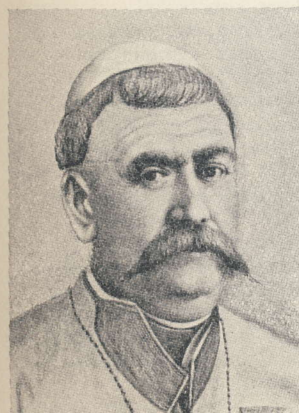
BARISANUS DA TRANI, južnotalijanski kipar u drugoj polovini 12. st. Izradio je troja dvokrilna vrata na katedralama u Traniju, Ravellu i Monrealu. Najstarija su ona u Traniju, koja imaju dva krila od hrastova drveta, na koja su pribijene 32 uskim trakovima odvojene brončane ploče, na kojima su prikazani Bogorodica, apostoli i sveci, pa i lik majstorov s natpisom *Barisanus Tran. me fecit.* Vrata u Ravellu (1179) imaju 54, a ona na sjevernom portalu katedrale u Monrealu 28 brončanih ploča sa sličnim prizorima kao u Traniju. Zanimljive su na tim pločama ornamentalne česti izvedene po bizantinskim uzorima.

LIT.: A. Venturi, *Storia dell'arte italiana*, II., Milan 1902; P. Toesca, *Storia dell'arte italiana*, I. (Il Medioevo), Turin 1927. A. Sch.

BARISFERA. Pod pojmom *barisfera* obično se razumijeva središnji dio Zemljinog tijela, koji predstavlja t. zv. *jezgru* Zemlje. Prema seizmološkim istraživanjima ova jezgra počinje u dubini od 2900 km pod površinom Zemlje, te prema tomu ispunja kuglu s polumjerom od 3470 km unaokolo njezinog središta. Obzirom na veliku gustoću, koja se prema raznim geofizikalnim istraživanjima pripisuje ovoj jezgri, predstavlja ona sferu (*σφαῖρα*) teških (*βαρύς*) kovina, odakle joj i ime *barisfera*. No budući da bi među ovim kovinama najbitniju sastavinu Zemljine jezgre imale tvoriti kovine nikalj (Ni) i željezo (Fe), to se ova često naziva i *nife* (→ litosfera). J. M-ć.

BARIŠIĆ, 1. fra Gabrijel, ✻ Očevija u Bosni 1788, † Capo Rodoni u Albaniji 1839, bosanski franjevac. Pleme Barišić iz Očevije, kotar Vareš, dalo je više odličnih misionara. G. B. je u Sutjesci svršio humanističku školu i stupio 1803 u franjevački red. Oko 1806 nastavio u Italiji filozofske i bogoslovske studije. Markiz Spretti zamolio je Pija VII. za eksklaustraciju Barišićevu, kako bi bio odgojitelj njegove djece u Raveni. Zauzimanjem fra Augustina Miletića, apostolskog vikara u Bosni (1803—1831), povratio se u red i postao radi svoje vještine *in litteris* biskupovim tajnikom. G. 1826 Leon XII. imenovao ga je biskupom grada Lješa u Albaniji, a Grgur XVI. 1831 ponudio mu je apostolsko vikarstvo u Bosni, koje je on otklonio u korist svoga rođaka fra Rafe Barišića i ostao i dalje apostolskim vizitatorom i misionarom u Makedoniji, Srbiji i Albaniji do 1839, kada je umro od tuge, jer su ga grčki razbojnici oglobili, kuću mu opljačkali, a njega napola gola ostavili.

LIT.: Donato P. Fabianich, *Storia dei frati minori in Dalmazia e Bosnia*, sv. II., Zadar 1864; Mijo fra Batinić, *Djelovanje bosansko-hercegovačkih franjevaca*, sv. III., Zagreb 1886; Jelenić, *Kultura i bosanski franjevci*, sv. II., Sarajevo 1915. P. D.



RAFO BARIŠIĆ

2. fra Rafo, ✻ Očevija kod Visokoga 24. VI. 1796, † Široki Brijeg 14. VIII. 1863. Nižu školu svršio u samostanu Sutjeska, zatim stupio u franjevački red i svršio na franjevačkom sveučilištu u Turinu filozofsko-teološke nauke. Filozofiju je predavao u Turinu, teologiju u Bologni. Godine 1832 postao bosanskim biskupom i ap. vikarom za Bosnu i Hercegovinu. Kao biskup došao je u sukob sa starješinstvom bosanskih franjevaca. U to doba dopro je ilirski pokret u Bosnu, uz koji su pristajali mladi franjevci. Barišić je istupio protiv ilirizma, jer mu je to bio dobar adut u borbi s bosanskim franjevcima, a s druge strane u ilirizmu je nazrijevao ruski panslavizam. Borba je bila ogorčena, te su se u nju umiješali Beč, Carigrad i Rim. B. je napokon izgubio parnicu s franjevcima i nešto kasnije, 1846, prešao u Hercegovinu, da uredi posebni hercegovački apostolski vikarijat. Kao apostolski vikar u Hercegovini razvijao je zamjeran rad na obnovi i organizaciji pastve u ovoj zapuštenoj zemlji. Uz pomoć Ali-paše Rizvanbegovića postigao je, da se u Mostaru podigla biskupija i zasebna franjevačka provincija.

BIBL.: Napisao je *Obranu pravovjernoga i pravoslavnoga rimokatoličkoga svećenstva i naroda u Hercegovini* (Dubrovnik 1853) kao odgovor na spis Janićija Pamučine, koji je štampan u Srpsko-dalmatinskom magazinu, 1851.

LIT.: R. Glavaš, *Život i rad fra Rafe Barišića, naslovnoga biskupa Azotskoga i apost. namjesnika u Bosni i Hercegovini*, Mostar, 1900.

3. Rafo, ml. ✻ Očevija 3. II. 1865, † Vijaka 26. XII. 1898, franjevac. Više škole učio u Pečuhu. Kapelan u Tuzli i Brčkom, župnik u B. Brodu i Vijaci. Pisao pripovijesti, historijske rasprave i nabožne knjižice.

BIBL.: *Franjevački samostan i crkva u Kr. Sutjeskoj*, GZM, 1890 (njemački u W. M. B., II, prerađeno u Franjevačkom vjesniku 1895 pod naslovom *Samostan sv. Ivana Krstitelja u Sutjeskoj*); preveo s tal. *Devetnicu presv. Srcu Isusovu*, Zagreb 1891; *Pobožnost sv. Križnog puta*, Zagreb 1891; po talijanskom preradio *Loretsko svetište Majke Božje* (rukopis).

LIT.: Jelenić, *Bio-bibliografija*, I. O. K-ć.

BARIT (od grč. *βαρύς* »težak«). Kristalizira rompski. Kristali su vrlo česti, ali češće dolazi u zrnastim, trakastim i vlaknastim nakupinama; ponekad je bubrežast, sigast i zemljast. Staklasta do sedefasta sjaja, a na prelomu masna. Kristali su bistri, prozirni, a nakupine neprozirne, bijele, žućkaste, crvenkaste, modrikaste, smeđaste, sive, crnkaste. Odlikuje se vrlo lijepom kalavosti u tri smjera. Znatne je specifične težine, 4·3—4·7, zbog čega je dobio ime težac. Na baritu, što se razvio u glini od Monte Paterno kod Bologne, zapažena je prvi put pojava fosforescencije. Taj se barit (koji je nazvan bolonjskim kalavcem) razvio kao konkrecija u kuglastom obliku. Kugle su mu sastavljene od radijalno poredanih vlakanaca. Ako prah toga barita žarimo s ugljevitom tvari, pa ga tim žarenjem pretvorimo u sulfid, prah svijetli u tami sam od sebe, naročito, ako je prije toga bio na sunčanom svijetlu. Tu pojavu svijetljenja zovemo fosforescencijom. Po kemijskom sastavu barit je barijski sulfat $BaSO_4$. Pripada među minerale, koji se u vodi najteže otapaju. Prilično je rasprostranjen u Zemljinoj kori, pa ga često nalazimo po rudištima kao stalna pratioca sulfidnih ruda. U rudnim žilama zna se razviti u izvanredno lijepim kristalima. Može i sam stvarati ležišta, kao na pr. kod nas u Gorskom Kotaru kod Mrzle Vodice ili u okolini Kladuše u Bosni. Ima ga u Zagrebačkoj gori, u Velebitu na Matijevića Kosi, pa po željeznim i sulfidskim rudnicima Bosne. Mnogo ga upotrebljavaju u industriji boja, gdje zamjenjuje olovno bjelilo, koje je otrovno, dok baritsko bjelilo nije otrovno (jer je barit u vodi netopljiv; ostali su barijski spojevi, koji su u vodi topljivi, otrovni). Kao bijela boja upotrebljava se ili sam za se ili s drugim bijelim bojama. Mnogo se upotrebljava i u kemijskoj industriji za priređivanje svakovrsnih barijskih preparata. Treba ga i industrija tapeta, i to kao pridodatak za boje tapeta i kao materijal pri priređivanju linoleuma i t. d. Upotrebljavaju ga i u industriji papira i svile, zatim za priređivanje glinene robe, opeka i t. d. U medicini piju njegov prah prije rentgenskoga pretraživanja želica (→ barijeva kaša). F. T.

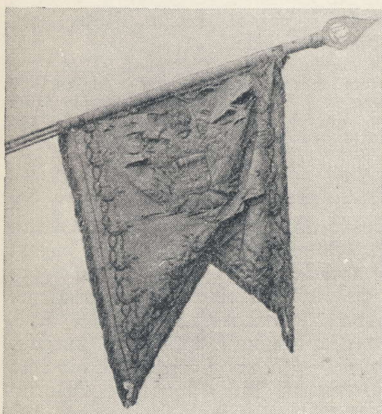
BARIŢIU, George (piše se i Bariţ, što odgovara našem prezimenu Barić), ✻ 1812, † 1893, rumunjski buditelj iz Erdelja; 1837 osniva rumunjsku školu u Braşovu; 1860 erdeljsko-rumunjsko društvo za književnost i prosvjetu Rumunja; 1838 izdaje u Braşovu rumunjske novine pod naslovom *Gazeta transilvană*, u kojoj ustaje protiv ruskoga utjecaja na dunavske kneževine; 1848 opire se ujedinjenju Erdelja s Madžarskom. Otac je rumunjskoga političkog programa u Erdelju. Njegove sljedbenike proganjale su madžarske vlasti. Kao književnik istakao se kao pisac povijesti Rumunja u Erdelju. P. S.

BARITON (prema grč. *βαρύς* »snažan« i *τόνος* »glas«). 1. Srednji muški pjevački glas snažna zvuka kao u basa, a u isti mah i pun sjaja kao u tenora. Razni operni skladatelji zahtijevaju znatan opseg glasa u svojih baritona, na pr.

od A do fis1 ili od G do g1. Baritonima se u operama povjeravaju najveća uloge ponosnih junačkih likova.

2. Od Viadane (1612) nalazi se b. kao naziv za dionicu visokih basova u zbornim partiturama.

3. Gudaljka, rasprostranjena u 18. st., po veličini jednaka odprilike violoncellu, a po konstrukciji basovski instrument gudaljke od roda viole d' amore. Na baritonu je bilo 6 do 7 žica, na kojima se gudilo, i ispod ovih još 9 do 24 kovne žice, koje su za vrijeme sviranja suzvučale, a da se na njima nije sviralo, nego bi svirač tek prigodice koju od njih trzao prstima. Žice, na kojima se gudilo, bile su najvećma ugođene u zvukovima: D, G, c, e, a, d1. Dobar svirač na baritonu bio je knez Miklos Eszterházy, kod koga je vršio službu kapelnika u privatnom orkestru Joseph Haydn. Zato je Haydn i napisao velik broj kompozicija za bariton (175), pa i za bariton uz druge gudaljke. U ono su doba i drugi skladatelji pisali skladbe za bariton; tako A. Tomasini, G. J. Krause, J. Burgkstein, F. Paer i dr. Bariton je građen već u 17. st. U 19. st. prestao se upotrebljavati, jer je tehnika svirke bila dosta teška, a zvučnost njezna i sitna prema ostalim gudaljkama od roda violine. B. Š.



BARJAK BANA NIKOLE ERDÖDYJA († 1693) Zagreb, Riznica katedrale

BARJAK (zapravo bajrak), turski naziv za zastavu (v.). Obično se u starijoj književnosti i u narodnim pjesmama razumijevala pod tim imenom vojnička ili svatovska zastava. Razvijanje b. značilo je poziv vojnih obvezanika na oružje. B. je simbol hrabrosti i nerazdruživosti. Njemu se vojnici nisu smjeli nikada iznevjeriti. Četa je imala dužnost, da prije žrtvuje život, nego da izgubi b. ili druge vojničke znakove. Njegov gubitak imao je za posljedicu beščasnost i sramotu, koja se mogla oprati samo izvanrednim junaštvom. Savijanje barjaka značilo je žalost. Pjesnici su opisivanjem barjaka dali vrlo živu plastiku vojsci na njezinu putovanju ili u boju. Izrađivali su se od različite tkanine, a na njima su bili izvezeni različiti znakovi: na kršćanskoj strani svakako križ (krstaš barjak i krstaš alaj-barjak), a na turskoj strani polumjesec. P. G.

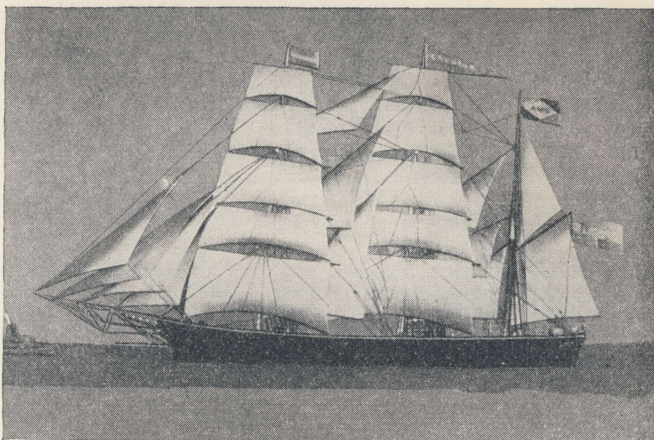
Barjak kod Arbanasa je pleme pod oružjem ili njegova oružana snaga. Arbanasi ni pod turskom vlašću ni u mletačkoj vojsci nijesu htjeli vojevati pod tuđim zapovjednicima, nego pod svojima vlastitima. Jedno pleme može imati više barjaka. Tako su katolički Miriditi imali 8 barjaka sa 6000 oružanih ljudi. Prema tome i plemenski glavar u Arbanasima zvao se barjaktar.

Barjaktar u Crnogoraca i Arbanasa je nasljedni glavar plemenski, koji u ratu ima najtežu i najodgovorniju službu zastavnika. Kod Miridita se ovakav glavar zove vojvoda. Glavaru su uz bok starješine (plekje), koji tvore vijeće (plječenija). A. Š-k.

BARJAKTARI, Juraj, ✻ Pečuh 22. IV. 1725, † Požega 1788 kao gimn. ravnatelj, hrv. isusovac (od 1744), pučki prosvjetitelj, 9 godina pučki misionar, osobito u požeškom kraju, gdje je s Milunovićem uspješno širio pismenost po selima. Po Baričeviću (rkp. *Scriptores S. J.*) Barjaktari je usavršio i 1780 izdao djelo *Kamen pravi smutnje velike*, koje je starac Kanižlić ostavio nedovršeno. Ostavio je u rukopisu latinski prijevod Orbinijeva djela *Il regno degli Slavi* (Mikloušić, *Izbor dugovanj)*. M. V.

BARJAKTARICA (*Salmo fontinalis*) ili kanadska pastrva, živi u sjevernoameričkim rijekama, koje utječu u Atlantski ocean; voli hladnu vodu, zalazi u jezera i u more. Kod nas je također uzgajaju, pa naraste obično do 1 i pol kg, brzo raste, a meso joj je tečno. K. B.

BARJATINSKIJ, Aleksandr I., ✻ 1814, † 1879, knez, ruski vojskovođa. Odlikovao se u više bitaka s kavkaskim brđanima i Turcima. G. 1856—1859 namjesnik je Kavkaza. Rat s muslimanskim fanatikom Šamilem, koji je trajao oko 40 godina, završio je za tri godine i osvojio istočni Kavkaz i dio zapadnog te zato postao general-feldmaršal. V. R.



BARK »MATI ANE« PELJEŠKOG BRODARSKOG DRUŠTVA

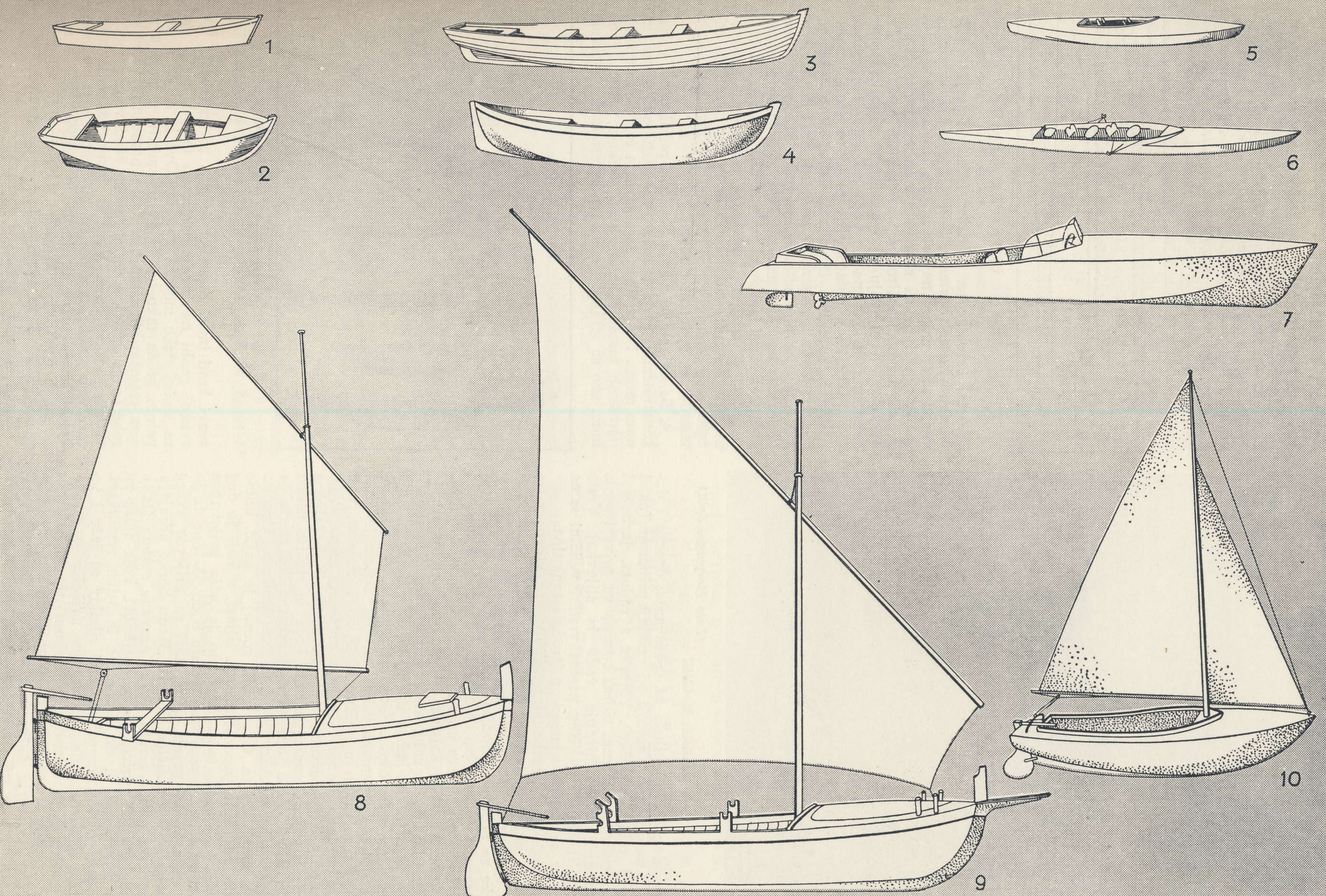
BARK (njem. Barkschiff) je jedrenjak sa tri jarbola, od kojih oba prednja nose potpunu križnu takelažu (četverouglasta jedra na križevima), dok su na krmenom jarbolu (bezanu) isključivo samo sošna jedra. Ima nekoliko prečaka (flokova). Budući da je posluzba radi pomanjkanja križne takelaže na krmenom jarbolu znatno olakšana, ne treba kod ovoga tipa toliko posade. Ima jedrenjaka tipa bark i sa pet jarbola. Barku je sličan škunabark, koji je danas već vrlo rijedak. On nosi na deblu prednjih jarbola sošnu takelažu, a na njihovu nastavku križeve s križnim jedrima i na trećem jarbolu samo sošna jedra. A. P.

BARKA, sjevernoafrička visoravan na obali talijanske kolonije Kirenaike, vapnenačko-krška ploča, prekrita pješčanikom, visoka 850 m. Vlažni pristranci prema Sredozemnom moru obrasli makijama (v.), maslinom, smokvama, žitnim poljanama i vinovom lozom, a istočna i južna strana ravna je stepa s travom. Glavni grad i luka je Bengasi (43.000 stan.) te Derna (10.000 stan.). A. M. S.

BARKA (talij. imbarcazione, barca, njem. Boot, engl. boat) je općenit naziv za različne vrste manjih lađa na moru, koje su otvorene, bez palube ili s djelomičnom palubom. Barka, riječ egipatskog podrijetla, poznata je kao stara mediteranska riječ, uobičajena u našim primorskim vodama od najstarijih vremena. Naziv lađe barcusius, koji se spominje u dubrovačkim spomenicima, može biti izveden od barca u romansko-dalmatinskom obliku te se dubrovačkim statutom pod imenom barcusius označuje lađa veća nego je barca. Prema načinu pogona postoje barke na vesla, na jedra, na parni, motorni i električni pogon. B. na paru imaju mali parostroj, a motorne b. imaju bilo ugrađeni benzinski bilo izvanjski motor. Osim toga b. se dijele na više vrsta, i to prema svrsi, kojoj služe, prema materijalu, iz kojega su građene, i t. d.

B. se grade na isti način kao i ostali pomorski plovni objekti. Građene su s kobilicom za razliku od plovnih objekata na rijekama, koji imadu obično plosnato dno. Glavni sastavni dijelovi jesu: kostur, koji sačinjavaju rebra s kobilicom i osovinama pramca i krme kao i oplata, t. j. plašt, koji pokriva kostur. Ova konstrukcija pojačana je s dvije ili tri poprečne spone, koje mogu služiti istodobno kao klupe za veslače, dok su na krmi uređena naokrug sjedala za putnike. Dno korita pokriveno je ravnim podom od dasaka, ispod kojega je slijevak, gdje se sakuplja voda od kiše ili voda, koja ulazi zbog propuštanja oplate. Na dnu korita probušena je rupa, koja je začepljena čepom, kako bi se mogla isprazniti voda iz slijevka, kad se b. izvuče na obalu zbog čišćenja ili popravka, ili se digne na sohe.

Građevni materijal za b. je drvo, ali imade i takvih barka, koje su građene iz željeza ili čelika. Kao drveni građevni materijal dolazi u obzir hrastovina, naročito za kostur, nadalje borovina, brestovina, jasenovina, jelovina (za oplatu i unutrašnji uređaj). Za luksusne i sportske b. upotrebljava se orahovina, mahagoni, teak, pitch-pine, i t. d. Ima i malenih sportskih brodića iz gume i nepromočiva platna s kosturom iz drva. Veličina barka kao i njihov oblik različit je prema svrsi i upotrebi te prema mjesnim prilikama i običajima. Najčešća veličina b. je od



NAJOBIČNIJI TIPOVI BARKA NA HRVATSKIM OBALAMA

1. Batela, 2. pasara, 3. gig, 4. guc, 5. samac, 6. dvojac, 7. motorni čamac, 8. gajeta, 9. leut, 10. sportska jedrilica (kuter)



BARKE U LUCI (Foto Morpurgo, Split)

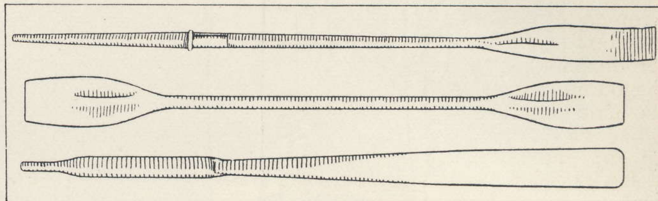
4 do 8 m, dok b., koje služe za spasavanje, dosežu i duljinu od 15 m. Oprema se sastoji od vesala s priborom (palci i štropi ili rašlje, viljuške), kormila s rudom, jarbola i jedra s potrebnim užetima, sidra, konopa za privezivanje, paljka (posude za izbacivanje vode iz slijevka). Vesla imaju različit oblik i veličinu prema vrsti i veličini same barke. Jedra su najčešće latinskog (trcuglastog) tipa.

Prema svrsi, kojoj barke služe, dijele se uglavnom na takve, koje služe prijevozu dobara i osoba, ribarenju, sportu i spasavanju na moru.

1. *Barke za prijevoz.* Brodica ili šajka na vesla, jedra ili motor nazvana je ona b., koja služi za prijevoz osoba i robe u lokalnom prometu luka i među obližnjim mjestima, a koju upotrebljavaju šajkaši od zanata (battellanti). U ovu grupu idu i b. za zabavnu vožnju u morskim kupalištima. To je otvorena lađica u duljini od 4 do 8 m, koja može nositi do osam osoba. *Gondola* je naročiti tip prijevoznog brodića u lagunama venecijanskim. *Batela* je mala lađica s ravnim dnom u dužini od 3 do 5 m, *čun,* vrlo malena lađica za čišćenje i bojenje brodskog trupa, *kajić* (talij. caicco), mala drvena lađa, otvorena ili pokrivena na prednjem dijelu, ovalnoga dna, koja je služila nekad za galije. Riječ kajić odgovara turskome kajyk te je istočnog podrijetla. Ako je kajić sa širokom krmom, naziva se češće *pasara. Guc* (talij. gozzo) je kajić, kome je stražni dio sličan prednjem, t. j. šiljast, a koji je dug 4 do 6.50 m. *Traget* (talij. traghetto je veća prijevozna lađa s jedrom, imade nosivost između 8 do 15 tona te je zapravo neka velika gajeta, koja služi za prijevoz većeg broja osoba i veće količine dobara. Među barke ubrajaju se i one dosta velike teretne lađe, nazvane *mauna* (talij. maona ili barca di carico, njem. Lastboot), koje služe za prijevoz dobara od ili do broda, te ih vuku remorkeri.

2. *Ribarske barke* za profesionalni ribolov su jače i jednostavnije građene lađe s pogonom najčešće na vesla, ali i na motor ili parostroj. Kao istaknuti tip ribarskih b. za lov s povlačnim mrežama uz obalu poznata je u gornjem našem primorju *barka ribarica,* a u Dalmaciji nazvana *leut.* To je b. od nekih 7 do 10 m duljine, najčešće pokrivena, s palubom na pramcu od oko $^{1}/_{3}$ duljine za smještaj mreža, do šest dugačkih vesala, a veslači stoje pri veslanju licem prema pramcu. Na pramcu imade leut naročit nos (špirun). *Gajeta* ili *gaeta ribarica* je slična leutu, ali je manja od njega, dužine 4 do 7.50 m, obično je pokrivena i ovalnoga dna.

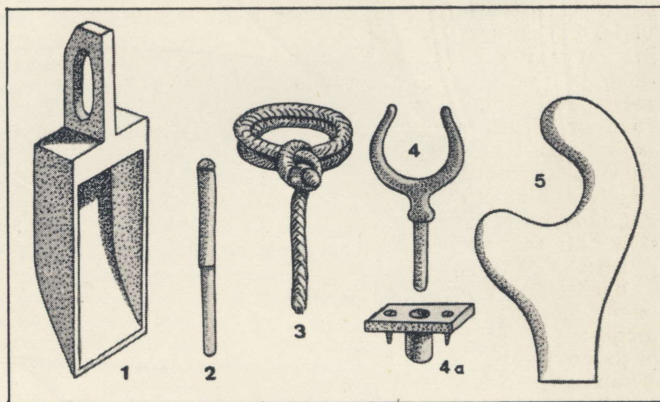
3. *Barke za sport,* koje su građene obično iz skupocjenog drva, na pr. iz mahagonija, imaju uski i dugački oblik, kako bi se smanjio što više otpor kod veslanja. Prema broju veslača zovu se *samac* (engl. skiff), kad vesla jedna osoba s dva vesla, *dvojac* (engl. double scull) za dva veslača po dva vesla, *dvojac bez krmilara* (engl. pair oars), kad veslaju dva veslača svaki jednim veslom, *trojac* za tri



VESLA ZA BARKE

veslača, *četverac* za četiri veslača, od kojih svaki vesla jednim veslom, *osmerac,* i t. d. Sjedala za veslače su pomična te se nalaze na kotačićima, koji kližu po šinji. Vesla su na tim tipovima sportskih lađa načinjena iz laganog i čvrstog drveta sa širokim i savinutim lopatama. Takve se barke upotrebljavaju na veslačkim utakmicama (regate). *Sandolina* je malena drvena lađica za zabavu kupača. *Gig* je barka s oplatom na preklope (talij. scale, njem. Klinker), koja ima duguljast oblik, šiljast pramac i odsječenu krmu s pogonom na četiri vesla. Tako je nazvana i b. zapovjednika na ratnom brodu. Među sportske b. idu i sportske jedrilice, nazvane *kuter,* vrlo fino građene lađice s djelomičnom palubom na pramcu i na krmi, 5 do 7 m dugačke, s visokim jarbolom i trokutnim jedrom, kao i motorne sportske lađe različitih tipova i različite veličine s ugrađenim motorom ili izvanjskim motorom, koje služe također za sportski ribolov.

4. *Barke za spasavanje* posada i putnika osobito su jako konstruirane i vrlo stabilne, da mogu odolijevati uzburkanom moru. Na pramcu i na krmi, a češće i sa strane imaju ugrađene metalne sanduke sa zrakom, kako ne bi potonule, ako se izvrnu. Prema međunarodnim propisima mora



PRIBOR ZA BARKE

1. Paljak, 2. škeram, 3. štrop, 4. rašlje (vilice), 4a. ležaj za rašlje, 5. soha

svaki brod imati dovoljan broj b. za spasavanje, da bude svakoj osobi na brodu osigurano mjesto u tim barkama za slučaj neke morske nesreće. Ove b. su namještene na palubi broda tako, da se mogu spustiti u more u najkraćem vremenu. Spuštanje se vrši s pomoću različnih sistema soha (engl. davit), a na modernim brodovima pomoću automatskog otkapčanja. Veličina barka za spasavanje je u razmjeru s veličinom dotičnog broda. Veliki prekooceanski kolosi imaju takve b. do 15 m duljine i do 4 m širine te mogu nositi do 140 osoba. U najnovije vrijeme imaju takve velike b. za spasavanje i radio stanicu.

Pored brodskih barka za spasavanje postoje i obalne b. za spasavanje, kojima se služe obalne stanice za spasavanje brodolomaca, nastradalih u blizini kopna. One su različne veličine već prema obalnim prilikama. Naročito

su građene, da se njima mogu služiti i u najjačim olujama i u najuzburkanijem stanju mora, te imaju sve potrebne sprave i pomoćna sredstva za spasavanje i pružanje pomoći brodolomcima.

Sve ove navedene kategorije barka u praksi nisu strogo omeđene ni po svrsi, kojoj služe, ni po pogonskoj snazi, već postoje b., koje služe istovremeno i za jednu i za drugu koju svrhu te su uređene na jedno ili drugo pogonsko sredstvo. Posebno valja još spomenuti barke, koje u ratnoj mornarici i u nautičkim školama služe za vježbanje mornara ili učenika u veslanju i jedrenju. To su otvorene lađice od 6 do 10 m duljine, sa 8 do 16 vesala, jednim pomičnim jarbolom ili s dva jarbola, s jedrima za izobrazbu u jedrenju. *Barkača* je najveća lađica na ratnom brodu na 12 do 14 vesala, koja može biti i s parnim pogonom. Nadalje imade još različnih specijalnih b. za različne tehničke svrhe, kao što su one b. i pontoni, koji služe za izvršenje lučkih radova, na pr. za polaganje i dizanje plutača, sidra, lanaca i t. d. F. S-ć.

BARKAČA, veliki (obično najveći) teški čamac, koji nose stalno sa sobom, na sohama na palubi, veći ratni brodovi. Barkače mogu biti na vesla, na jedra, ili na parni, motorni pogon. Građene su vrlo solidno i čvrsto od drva, a one na strojevni pogon od čelika. B. služe za promet s kopnom, za prijevoz teških tereta kao i za teške maritimne radove, iznošenje većih sidara, teških konopa, pružanje pomoći, naročito kod rđava vremena, i slično. U ratno doba i kod vježba barkače se naoružavaju topom manjeg kalibra, ili mitraljezima i služe za prijevoz trupa i dijelova brodskih posada do mjesta iskrcavanja i pristaništa. Barkačama se nazivaju i teški teretni čamci, kojima prevoze radnike i terete u ratnim pomorskim arsenalima. Ar. P.

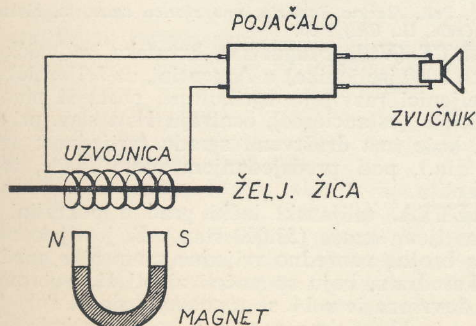
BARKAROLA (tal. barcarola, od barca »čamac«), popijevka talijanskih (upravo mletačkih) veslača, onda uopće popijevka mornarska. Najpoznatije su instrumentalne barkarole iz Mendelssohnovih »Lieder ohne Worte«; poslije su i drugi romantičarski skladatelji pisali skladbe sličnog ugođaja. Često se u operama i operetama umeću kao b. pojedine zaokružene popijevke najvećma u strofnoj konstrukciji. Poznata je barkarola iz Offenbachove opere »Hoffmannove priče«. B. Š.

BARKAS, »Munja«, pridjevak Hamilkara, oca Hanibalova (→ Hamilkar).

BARKER, Ernest, ✳ 23. IX. 1874, suvremeni engleski politički mislilac. Predavao je po raznim engleskim i američkim visokim školama, konačno se smjestio na sveučilištu u Cambridgeu. Ne ističe se toliko originalnošću svojih ideja, koliko sposobnošću u sintezi i preglednom razlaganju zakučastih i kontraverznih pitanja u razvoju političke misli. U tom je pogledu njegov utjecaj na sadašnju generaciju političkih teoretičara u Engleskoj znatan, jer su gotovo svi prošli kroz njegove ruke. Kod Hrvata je imao utjecaj na Vinka Kriškovića. Napisao jedno od najboljih djela o grčkoj političkoj filozofiji: *The political thought of Plato and Aristotle* (1904). Ostala znatnija djela: *Political thought in England* (1913), *National Character* (1927), *The Citizen's Choice* (1937). Z. G.

BARKEROV MLIN → **Eolipila.**

BARKHAUSENOV POJAV. Kada u blizini željezne žice pomičemo magnet, može se udesiti, da mijenjanje magnetičnosti željeza izvodi šuštanje. Žica je u tu svrhu utaknuta u bakrenu uzvojnicu, a krajevi su uzvojnice sastavljeni s aparatom za pojačavanje električkih struja, pojačalo s telefonom ili zvučnikom (v. sl.). Mijenjanje magnetizma nije drugo nego promjena smjera sićušnih magneta u željezu. Te se promjene zbivaju *skokom*, tako da pojedine



grupe »elementarnih« magnetića jedna za drugom promijene smjer magnetičnosti. Kad god se to dogodi, poteče uzvojnicom slabašna inducirana struja, ta struja pojačalom uvećana dade udarac membrani zvučnika, a nepravilni slijed mnoštva udaraca stvara šuštanje zvučnika. Ako se pokus načini s bakrenom žicom umjesto željeznom, nema toga učinka, jer se bakar ne da poput željeza magnetizirati. Taj je pojav otkrio 1917 njem. fizičar Heinrich Barkhausen (✳ Bremen 1881). St. H.

BARKLA, Charles Glover, ✳ Widnes, Lancashire 1877, engl. fizičar. G. 1905 pokazao je polarizaciju rentgenskih zraka; 1907 mjereći apsorpciju rentgenskih zraka otkrio je karakteristične zrake, za koje je 1911 uveo oznake »K«, »L«, »M« (→ spektri, rentgenski). Kada se 1913 našlo, kako valja praviti rentgenske spektre, Barklaovi su rezultati sjajno potvrđeni. G. 1917 podijeljena mu je Nobelova nagrada za fiziku. St. H.

BAR-KOHBA (hebr. »sin zvijezde«), vođa židovskog naroda u Palestini za vrijeme bune protiv cara Hadrijana (132—134), koja se svršila pobjedom Rimljana. B. K. su radi njegova imena smatrali suvremenici mesijom. Pravo mu ime bijaše Simon.

LIT.: J. Vrchlický, *Bar-Kochba*, na hrvatski preveo M. Kuntarić, Zagreb 1912.

BARKOVIĆ, Franjo Vjenceslav, ✳ Mleci oko 1700, † 1779. Bio je po zanimanju svećenik i živio u Mlecima, gdje je okupio oko sebe krug obrazovanih ličnosti. Pisao je mnogo iz područja filozofije.

BIBL.: Najbolja su mu djela: *Della esistenza, della providenza o degli attributi di Dio; Della natura e dell'origine delle passioni; Dialoghi astronomici dell'Harvis, trad. dall'inglese con note scientifiche.*

LIT.: Dandolo, *La caduta della rep. di Venezia ed i suoi ultimi cinquant'anni*, Studii storici, Mleci 1885. M. O.

BARLA, Mihael, ✳ Murska Sobota 1778, † Kövázó Örs 4. II. 1824. Učio je u Sopronu i Jeni. Bio je učitelj na latinsko-madžarskoj školi u Szent Lőrinczu, zatim župnik u Kövázó Örsu. Izdavao je knjige molitava i pjesama za prekomurske protestante. Najvažnija je *Krščanske nôve pesmene knige*, 1823. To je prerađeni Bakošev *Nouvi Grádovál*, priređen u »čistom slovenskom jeziki«, kako kaže on sam.

LIT.: V. Novak, *Izbor prekomurske književnosti*, 1936. V. N.

BARLAAM I JOSAFAT → **Varlaam.**

BARLACH, Ernst, ✳ Wedel (Holstein) 2. I. 1870, † Rostock 28. X. 1938, njemački kipar, grafičar i dramatičar. Učio je u Hannoveru, Dresdenu (kod Roberta Dieza), a od 1895 do 1897 u Parizu. Prvi put se javlja 1906 s porculanskim plastikama, među kojima se naročito istaknula portretna bista glumice Tille Durieux. Iste je godine boravio u Rusiji, gdje mu se, kako sam kaže, objavila »nordijska duša«. Ovaj je boravak bio presudan za njegov dalji umjetnički razvoj. Naročito su ga se duboko dojmili ruski seljaci i tipovi Dostojevskoga. Otada izrađuje, gotovo isključivo u drvetu, a rjeđe u bronci, svoje značajne i znatno stilizirane likove (seljake, prosjake i skitnice), koje uza svu njihovu glomaznost prožima snažno unutrašnje gibanje. B. je izradio i spomenike ratnim zarobljenicima u Kielu i Güstrowu, a palim vojnicima u Magdeburgu. Iste značajke, koje pokazuju njegove plastike, javljaju se i na B-ovim grafičkim listovima (crtežima, litografijama i drvorezima). B. je napisao drame: *Der tote Tag*, 1912; *Der arme Vetter*, 1917; *Die echten Sedemunds*, 1920; *Der Findling*, 1922, koje je sam i ilustrirao. Napisao je i uspomene iz svoga mladenaštva *Ein selbsterzähltes Leben*, Berlin 1928.


ERNST BARLACH, Autoportret

LIT.: K. Scheffler, *E. B.* (Kunst und Künstler, VIII.), Berlin 1910; W. Wolfradt, *E. B.* (Das Kunstblatt), Weimar 1918; H. Friedeberger, *E. B.* (Jahrbuch der jungen Kunst), Leipzig 1921; A. Kuhn, *Die neuere Plastik*, München 1921; K. Scheffler, *Barlachs Bronzen* (Kunst und Künstler, XXIX.), Berlin 1931 A. Sch.

BARLAD, grad u Rumunjskoj s 26.200 stan., na istoimenoj rijeci, pritoku Sereta, na pruzi Jaşi—Galaţi (Galac), važno tržište poljoprivrednih proizvoda. N. P.



ERNST BARLACH, Panički strah

BARLÈ, Janko, * Budanje kod Vipave 12. III. 1869, † Zagreb 18. II. 1941, književnik i zagrebački kanonik. Živio je s ocem učiteljem u Beloj Krajini i tu je već dobrano naučio hrvatski jezik; četiri razreda učio je u njemačkoj gimnaziji u Novom Mestu, 5. i 6. razred učio je u Karlovcu, a 7. i 8. u Zagrebu kao pitomac nadbiskupskog sjemeništa. Bogosloviju je svršio u Zagrebu; najprije je služio kao kapelan u Garešnici, a 1893 dolazi u Zagreb, gdje ostaje do konca života, najprije kao vjeroučitelj, a zatim je bio nadbiskupski tajnik i na kraju ravnatelj nadbiskupske kancelarije. Već kao gimnazijalac počeo je pisati na slovenskom jeziku. J. Mantuani navodi u ljubljanskom »Času« na 6 stranica natpise njegovih radova — dječjih pjesmica, narodnih pripovijedaka, običaja, pjesama, putopisnih crtica, povijesnih rasprava i životopisa. Surađivao je u Angeljčeku, Carnioli, Dolenjskim novicama, Domu in svetu, Koledaru družbe sv. Mohorja, Letopisu Matice Slovenske, Lovcu, Slovanu, Slovencu, Slovenskim večernicam, Vrtcu, Zgodovinskom zborniku. Barlè je jedan od najvećih slovenskih etnografa, a u isti mah odličan lokalni historičar i posrednik između slovenskog i hrvatskog svijeta, naročito na području književnosti i glazbe. Osobito su važne njegove *Zgodovinske crtice iz Bele Krajine do l. 1374* (Zgodnja danica, 1904).



JANKO BARLÈ

LIT.: J. Mantuani, *Msgr. Janko Barlè*, Čas, XXIII. (1928—29); J. Glonar u Slov. biogr. leksik. s. v.; Slovenec br. 41 od 1941; Ljetopis Akad. 1922. Z. D.

Velik je rad Barlèov i na hrvatskom jeziku. Kao vrlo mlad svećenik napisao je *Povijest župa i crkava zagrebačkih*, u 2 sv. 1896. Kasnije je izdao *Zagrebački arhiđakonat*, 1903, pa *Povijest turopoljskih župa*, 1911, kao dio velikog djela *Povijest plemenite općine Turopolje*, koje je izdao Laszowski uz sudjelovanje Vel. Deželića, J. Barlèa i M. Šenoe. G. 1913 osvanulo je njegovo djelo *Naše dijecezanske sinode*, u kojem je obrađen važan dio crkvenoga života Hrvatske. U Vjesniku hrvatskog arheološkog društva napisao je cijeli niz odličnih rasprava, kojima se dokumentarno tumači postanak Vinkovićeva portala, pa postanak sakristije katedrale i dugi niz drugih pitanja.

Nepregledan mu je niz rasprava po raznim časopisima, napose u Vjesniku zemaljskoga arhiva, gdje je u prvih 20 godina raspravlja o plemićkim dvorovima u goričkom kotaru, daje priloge za povijest Židova, donosi popis župa u Slavoniji 1660, prikazuje žiteljstvo Zagreba 1742—43, javlja misli biskupa Vinkovića o dvoru i samostanu u Kloštru Ivaniću, upoznaje nas s nekim nepoznanicama iz života Antuna Vramca i t. d.

Crkva je predmet povijesnih istraživanja jednog dijela Barlèovih radova; osim toga ispituje on i povijest zdravstva. Iz Liječničkog vjesnika 1902 preštampana je njegova rasprava *O zdravstvu staroga Zagreba*. Pet godina kasnije izdao je rasprave: *Ranarnici i ljekarnici iz franjevačkog reda*. Prigodom rušenja stare bolnice u Zagrebu 1931 prikazuje u Liječničkom vjesniku vrlo zanimljivu raspravu iznoseći naskroz nepoznat materijal, te je čudo, kako je neliječnik mogao takvo djelo napisati. Amo idu i dva važna članka: *Kuga u Hrvatskoj g. 1743—1745*, Prosvjeta 1897, pa *Kuga u Hrvatskoj 1838—1845*, Prosvjeta 1900.

Osobitu je brigu B. posvetio glazbi i povijesti glazbe. Bio je član ravnateljstva Glazbenog zavoda. O njegovu radu na polju glazbe govori Fr. Dugan u Ljetopisu Mužičke akademije od g. 1923. Već od 1908 bio je suradnik glazbenog časopisa Sv. Cecilije, a od 1913 bio je nesamo urednik, već i glavni njegov suradnik, izdavač, otpremnik sve do smrti. Tu je izdao pjesme o. Nikole Krajačevića, Pavlinsku pjesmaricu i nepregledan niz manjih članaka.

Posljednji veliki rad Barlèov su *Prinosi slovenskim nazivima bilja* u XX. i XXI. sv. ZNŽO. Tu je iza savjesno izrađena uvoda, u kojem je obradio svu stariju literaturu, donio vanredno zanimljiv rječnik nazivlja bilja, a uz to i svu silu vijesti o upotrebi toga bilja.

Njegove su članke objelodanjivali listovi: Bogoslovska smotra, Farmaceutski vjesnik, Katolički list, Koledar »Danica«, Liječnički vjesnik, Obzor, Vjesnik hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog zemaljskog arhiva, Vitezović i dr.

Dosta točan popis njegovih hrvatskih radova donosi Velimir Deželić u *Povijesti plemenite općine Turopolje*, II. sv. Gj. S.

BAR-LE-DUC ili Bar sur Ornain, ji. od Verduna glavni grad départementa Meuse, 16.697 stanovnika, na Marninu pritoku Ornainu i na kanalu Marne—Rajna. Gornji grad s gotskom crkvom sv. Stjepana je starinskog karaktera, a donji grad moderniji. B. je industrijski grad s predionicama i tkaonicama pamuka. Nekoć rezidencija vojvodine Bar. Stara grofovija Bar pripala je 925 Njemačkom carstvu, 1355 postala vojvodinom, 1431 združena s Lotaringijom.

BARLETIUS, Marin, * Skadar oko 1450, svećenik, pisac povijesnih djela o Albaniji: *De obsidione Scodrensi* i *De vita et gestis Scanderbegi*. O opsadi Skadra (1478) pripovijeda B. u prvom redu po ličnim uspomenama, a djelo o Skenderbegu se osniva na kazivanju starijih suvremenika, no u načinu obrade ima u njemu očitih tragova utjecaja rimskoga historika Tita Livija. To se djelo često štampalo i u kasnijim stoljećima, a prevodilo se također na druge jezike. U hrvatskoj je književnosti ostavilo osobito traga u *Razgovoru ugodnom* kao vrelo Kačićeva pripovijedanja i pjevanja o Juri Kastriotiću Skenderbegu. Jedno izdanje pod naslovom *Vita et res praeclare gestae Christi athletae Georgii Castrioti* štampao je 1743 u Zagrebu kanonik F. Thauszy i posvetio ga banu Karlu Batthyány-ju potičući ga u uvodu, da »povrati u djedovsku slobodu dio Hrvatske, koji stenje pod osmanlijskim jarmom«.

LIT.: F. Pall, *Marino Barlezio, uno storico umanista*, Mélanges d'histoire générale, II., Cluj 1938. T. M-ć.

BARLETT (Villa Muguetta), hrvatska iseljenička naseobina (oko 2000 iseljenika) u Argentini, uz željezničku prugu. Naši iseljenici razvijaju agrikulturu postavši mnogi veleposjednicima (estancieros), osnivaju Hrv. slav. pripomoćno društvo, koje ima društvenu zgradu (vrijednost preko 400 hiljada din.), pod predsjedanjem Mate Mage, iz dubrovačke okolice. M. B.

BARLETTA, talijanski lučki grad u pokrajini Bari, u gusto naseljenu kraju (52.000 stan.). B. je sijelo nadbiskupije, ima brojne vanredno vrijedne spomenike, među njima krasnu katedralu, koju su počeli zidati 1139 u romanskom slogu, a dovršena je u 14. st. u gotskom slogu. Portal romanske crkve iz 13. st. ima natpis, u kojem se kaže, da ga je

izradio Šimun Dubrovčanin (Simeon Raguseus). U B. se nalazi i 5 m visok antikni kip jednog istočnog cara, vjerojatno Valentinijana. Luka B. je jedna od najsigurnijih u južnom Jadranu. Stoji u živahnoj parobrodarskoj vezi s Mlecima, Barijem i Trstom. U B. je razvijena trgovina vinom, ribom i solju.

BARLOWLJEVA BOLEST opisana je prvi put 1883 od engleskog pediatra i interniste Th. Barlowa, a nazvana je također i Möller-B. bolest po internisti u Königsbergu J. Mölleru. M.-B. b. ili »scorbutus infantilis« sastoji se u bolnim oteklinama na dugim kostima i rebrima, s promjenama u kosnoj moždini, zaostalim rastom, nerijetko napuknutim i prelomljenim kostima, obilnim krvarenjima desni, spojnica, zglobova, crijeva i mjehura. Zbog toga bolesnici imaju upadljivo blijedu kožu i sluznice i jači stepen malokrvnosti. Spomenute otekline nastaju zbog krvarenja u vezivu iznad pokosnice kao i u mišičju, često s povišenom temperaturom. Barlowljeva bolest nastaje uslijed nestašice vitamina C kod jednolične umjetne ishrane sa steriliziranim mlijekom. U početnim slučajevima i kod lakših oblika uspijeva poboljšati i izliječiti bolesnika davanjem vitamina C ili hrane, koja sadržava mnogo toga vitamina, na pr. majčino mlijeko, voćni sokovi, limuni, naranče, razno povrće, meso i t. d. V. V-ć.

BARMA GRANDE je peta pećina u stijeni Baoussé Roussé kod Grimaldija, gdje je 1884 L. Julien u dubini od 8.40 m našao ljudsku okosnicu s tri velika kremena ivera. Lubanja se bila rasprsla u komade, a kada su ovi sastavljeni, pokazalo se, da pripada — po dugoj glavi, niskom licu i nešto izbočenim nadočnim lukovima — kromanjonskoj rasi. Kasnije su tu nađene još tri okosnice, dvije muške i jedna ženska, položene uporedo, koje je otkopao Verneau. Jedan odrasli muškarac imao je do lijeve ruke 9 palaca dugi kremeni nož, oko glave različit nakit od provrtanih zubi, kosti i ribljih kralježaka te školjke *Nassa neritea* i *cypraea*. Kraj ženske okosnice bio je drugi dugačak nož i nešto nakita, a treća okosnica mladića imala je uza se samo nož. G. 1894 otkopana je tu još jedna muška okosnica s mnogo nakita od školjaka, jednim privjeskom od slonove kosti, a konačno je u dnu pećine Abbo našao spržene kosti s ostatcima nakita. Sve lubanje pripadale su *kromanjonskoj rasi*, koja je tu imala svoje grobnice. Ć. T.

BARMEN → **Wuppertal.**

BARNABA (aram. Bar-nebu'ah »sin utjehe«), **sv.**, nadimak levite Josipa iz Cipra, koji je potaknut propovijedanjem sv. Pavla apostola ovoga pratio na njegovu prvom misijskom putovanju oko 50 po Cipru i Maloj Aziji. Sv. Luka zove ga »vrlim mužem, punim Duha Svetoga i vjere« (Dj. 11, 24). Na apostolskom saboru u Jeruzalemu zalagao se za to, da se obraćenici na kršćanstvo ne sile na obrezanje (Dj. 15, 1—34). Još se jednom sastaje sa sv. Pavlom u Korintu (I. Kor. 9, 6). Njemu se pripisuje »Poslanica Barnabina«. Prema kršćanskoj predaji umro je kao mučenik na otoku Cipru. (Spomen 11. lipnja.) J. O.

BARNABA DA MODENA, talijanski slikar 15. st. O njegovu životu nema pouzdanih vijesti, ali je vjerojatno, da je živio najprije u Modeni, a poslije u Liguriji i Piemontu. G. 1361—1367 djeluje u Genovi, a 1380 pozvan je u Pisu, da u Camposantu dovrši freske s prizorima iz života sv. Rainerija, što ih je bio započeo Andrea da Firenze. Ali se ovdje od njegove ruke nije ništa sačuvalo; poslije je te freske nastavio Antonio Veneziano. G. 1383 boravi opet u Genovi, a to je i posljednja vijest o njegovu životu i djelovanju. Od njegovih sačuvanih slika (Frankfurt na M., Berlin, Turin, Pisa, Genova, Modena) prikazuje veća čest Bogorodicu s malim Isusom. Likovi su B. slađani i fino crtani, odjeveni raskošnim, zlatom protkanim haljinama, pa podsjećaju na bizantinske uzore, ali se pogdjegdje razabiraju i utjecaji sienske slikarske škole i Lorenzettija.

LIT.: A. Venturi u Thieme-Becker, *Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler*, II. Leipzig 1908; C. Ricci, *B. da M.* (The Burlington Magazine, XXIV.), London 1914; R. van Marle, *The Development of the Italian Schools of Painting*, IV., Haag 1924. A. Sch.

BARNABITI, »regularni klerici sv. Pavla« ili paulani; red osnovan 1530 u Milanu od sv. Antonija Zaccarija, Bartolomeja Ferrarija i Jakoba Morigija, nazvan po samostanu sv. Barnabe u Milanu. Zadaća reda: obnavljanje vjerskog duha među svjetovnim svećenstvom i pridizanje ćudoređa kod svjetovnjaka propovijedanjem i držanjem pučkih misija. Red ima 7 provincija (4 u Italiji, 1 za Francusku i Belgiju te po 1 u bivšoj Austriji i Braziliji) s 35 kuća i oko 400 članova. Na čelu uprave je general reda, biran na 3 godine u Rimu, zatim provincijali u pojedinim provincijama i prepoziti u pojedinim kućama. Matica je u Rimu u San Carlo ai Catinari. J. O.

BARNARD, Edward Emerson, ✻ Nashville 16. XII. 1857, † Williamsbay 6. II. 1923, američki astronom, otkrio 5. Jupiterov mjesec, 17 novih i 6 starijih periodičkih repatica, osobito zaslužan za fotografiju nebeskih fenomena. Mikrometrički je izmjerio promjer nekih planetoida i debljinu Saturnova prstena.

Barnardova zvijezda, zvijezda (10. veličine) s najvećim vlastitim gibanjem, koje iznosi 10″ u godini. Ova zvijezda prijeđe na nebu u 180 god. dužinu promjera Mjesečevog. A. Ob.

BARNAUL, okružni grad u južnoj Sibiriji na utoku Barnaulke u Ob, ima 125.000 stan. Osnovan je 1730 u plodnom kraju crne zemlje nedaleko plovnog Oba. U posljednje vrijeme napreduje sve naglije kao sjedište rudarskih poduzeća u Altaju. U njemu se proizvodi soda, prerađuje rudača zlata i srebra, stroji koža. Jako je tržište poljoprivrednih sirovina, na kojima se razvija i industrija (maslac). Kulturni život promiču rudarska škola, kazalište, knjižnica, prirodoslovni i narodopisni muzej. Željezničko je čvorište za Novosibirsk, Semipalatinsk i Altaj. N. Ž.

BARNAVE, Antoine-Pierre-Joseph-Marie, ✻ Grenoble 1761, † pod giljotinom 1793, francuski pisac i političar. Snažan govornik, uvelike je utjecao na duhove u Skupštini. Protivnik Mirabeauov i pristaša ustavne monarhije, bio je raskrinkan kao pristaša Luja XVI., s kojim je i dopisivao. »Strahovlada« ga je osudila na smrt. Njegovi su govori štampani 1843.

LIT.: Janin, *Barnave*, 2 sv., Pariz 1878; Aulard, *Les orateurs de la Révolution, La Constituante*, Pariz 1905; J. J. Chevallier, *B. ou les deux faces de la Révolution*, Pariz 1936. D. Št.

BARNES, 1. Harry Elmer, ✻ Auburn (N. Y.) 15. VI. 1889, jedan od najplodnijih suvremenih američkih sociologa. Bavi se osobito poviješću sociologije. Za razliku od većine američkih sociologa kuša obuhvatiti u svojim razmatranjima što šire područje sociologije i dati sintetički pregled najvažnijih socioloških područja i problema. Tako je obradio reformu kaznionica, uzroke ratova, uzroke političkog i vjerskog držanja i t. d. U knjigama *The immediate causes of the world war* (1926) i *Inquest of truth and justice* (1928) izjavio se protiv objeđivanja Njemačke zbog ratne krivnje 1914.

BIBL.: Najpoznatije djelo: *History of Western Civilization* (1935), zatim *Sociology before Comte* (1917), *History, its rise and development* (1919), *Sociology and political theory* (1923), *Social philosophy from lore to science* (1938). Z. G.

2. William, ✻ 1801, † 1886, engleski pjesnik, odgojen u Cambridgeu. Ponajviše pjeva u dijalektu grofovije Dorset. Njegove se pastirske pjesme odlikuju ugodnom sentimentalnošću i jakim suosjećanjem s prirodom (*Poems of Rural Life*, tri knjige, 1844, 1859 i 1863). A. R.

BARNEVELT (Oldenbarnevelt), Jan van, ✻ Amersfort 1547, † Haag 13. V. 1619, nizozemski državnik. Kao vođa u borbi za oslobođenje domovine držao se aristokratsko-republikanskih načela pobijajući s uspjehom monarhistička nastojanja lorda Leicestera. G. 1619 uhapsiše ga i smakoše.

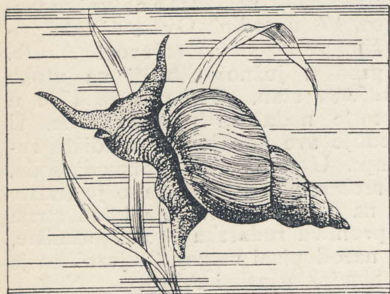
BARNUM, Phineas Taylor, ✻ Bethel (Connecticut, Sjev. Amerika) 5. VII. 1810, † Bridgeport 7. IV. 1891, vlasnik glasovitog putujućeg muzeja i cirkusa, proglašen »ocem nesolidne reklame, obmane i humbuga«. Bio je najprije trgovac, zatim novinar. Pravu karijeru počinje 1835 pokazivanjem crnkinje Joyce Heth, za koju je tvrdio, da je dadilja Georgea Washingtona (premda je ženi, koja bi morala imati 160 godina, kad je umrla 1836, bilo jedva 70 godina). G. 1841 kupi »Scudder's American Museum« u New Yorku, poveća ga, praveći za nj nevjerojatnu reklamu. S tim muzejem putuje po Evropi; pokazuje među ostalim rijetkostima dječaka patuljka od 7 godina, za kojega tvrdi, da ima 15 godina, nazivajući ga u reklami general Tom Thumb (general Toma Palčić). Tom prilikom zaradi preko 700.000 dolara. Kad je režirao turneju znamenite švedske pjevačice Jenny Lind po Americi, zaradio je do tisuću dolara po koncertu. G. 1871 osniva »najveći muzej na svijetu«, neku mješavinu konjskog cirkusa, seraja i baraka, te obiđe s tom pokretnom izložbom gotovo čitav globus. Zadnje dane proživi u Bridgeportu. B. je napisao *The Humbugs of the World*, 1865, i autobiografiju *Struggles and Triumphs forty years recollections*, 1869.

LIT.: M. R. Werner, *Barnum*, New York 1923; H. W. Roat, *The unknown Barnum*, 1927. M. A-ć.

BĂRNUȚ, Simion, ✻ 1808, † 1864, erdeljski rumunjski buditelj, glavni predstavnik rumunjskog govorništva u prvoj pol. 19. st., pristaša latinske ideje među Rumunjima i protivnik ujedinjenja Erdelja s Madžarskom. Osobito je značajan njegov govor, što ga je držao u unijatskoj katedrali u Blažu 1848 pred hiljadama rumunjskih seljaka, svećenika i drugih intelektualaca o odnosu Erdelja prema Madžarskoj.

LIT.: P. Haneş, *Histoire le la littérature roumaine*, Pariz 1934. P. S.

BARNJACI (*Limnaeidae*), puževi plućnjaci, imaju oči na osnovici ispred dva široka, plosnata i trouglasta ticala. Kućica im je tanka i zelenkastožute boje. B. žive u slatkoj vodi i hrane se vodenim biljem, a kod nas ih ima više vrsta. Obični stanovnici naših voda stajačica jesu: *Limnaea stagnalis, L. auricularia,* te *L. (Galba) truncatula (minuta)* od 4—8 mm dužine, najmanji barnjak, u kome živi metiljeva ličinka. Barnjacima se pribraja i plošnjak *(Planorbis)* crne boje sa dva nitasta ticala i s plosnom, koturasto savitom kućicom. K. B.



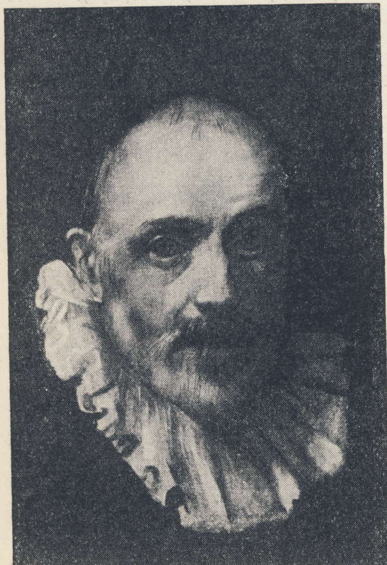
BARNJAK

BARO, 1. Balthasar, ✻ Valencia 1600, † Pariz 1650, francuski književnik. Franc. romanopisac Honoré d'Urfé (1568 do 1625) uzeo ga je za svoga tajnika i B. je prema njegovim bilješkama dovršio peti dio njegova romana *L'Astrée*. Kasnije je postao član Francuske akademije. Prikazao je drame *Parthénie* (1641), *Clarimonde* (1640), *Rosemonde* (1651) i dr.

2. **Bonaventura,** ✻ Clonmel (Irska) 1610, † Rim (?) 1696, franjevac, skotist. Njegova brata pravnika Galfrieda smaknuli su Englezi 1644. B. je bio lektor teologije u Rimu. Kasnije se bavio naukom u Salzburgu, Parizu, Würzburgu i Lyonu. Bio je gorljiv branilac Scotov.

BIBL.: *Cursus philosophiae seu Scotus defensus et amplificatus*, 3 sv. Köln 1644; *Cursus Theologiae*, 6 sv. 1676; *Opuscula*. 4 sv. Würzburg 1666—71 i dr.

BAROCCI, Federico, ✻ Urbino 1535, † Urbino 1612, talijanski slikar. Učitelji su mu bili: u Urbinu Battista Franco, a u Pesaru njegov ujak arhitekt Bartolommeo Genga. Oko 1555 dolazi u Rim, gdje je na nj isprva utjecao Rafael. Rafaelov se utjecaj očituje u ranim slikama, kao što su *Judita* (Firenca, Uffizi) i *Sv. Cecilija* (Urbino, katedrala). Za njegov dalji razvoj ima međutim presudno značenje Correggio. Nije utvrđeno, da je B. boravio u Parmi, pa je sva vjerojatnost, da je djela Correggiova upoznao po crtežima i pastelima, što ih je neki slikar donio iz Parme u Rim. Iza kraćeg boravka u Urbinu dolazi B. ponovno u Rim, gdje od 1560 do 1563 slika s Taddeom Zuccarijem freske u Kasinu pape Pija IV. Legenda priča, da ih nije dovršio, jer je teško obolio otrovan od svojih zavidnih drugova. Uistinu je B. za čitava svoga života poboljevao. Od 1569 dalje nastaju u Urbinu njegova majstorska djela: 1569 dramatičko *Skidanje s križa* (Perugia, oltar u kapeli sv. Bernardina u katedrali); 1579 čuvena *Madonna del Popolo* (slikana za Arezzo, danas u Firenci, Uffizi); 1582 veličajno *Polaganje u grob* i *Bogorodica ružarija* (za crkve S. Croce i S. Rocco, Senigallia); 1583 *Pozvanje apostola Andrije* (Bruxelles); 1590 *Obrezanje Kristovo* (Pariz, Louvre); 1593 *Mučenje sv. Vitala* (slikano za Ravennu, danas u milanskoj Breri); 1595 *Krist na križu* (Genova), pa kasne slike izvedene za katedralu u Milanu i za rimske crkve S. Maria sopra Minerva i S. Maria in Vallicella. Druge se njegove slike nalaze u Urbinu, Madridu, Rimu, Milanu, Parizu i Dresdenu. B. je isključivo slikao religiozne slike, njih oko stotinu. Izuzetak čini slika *Požar Troje*, koju je 1598 naslikao za cara Rudolfa II., a poslije ponovio za kardinala della Rovere (Rim, Galerija Borghese). Nadasve su važni B-jevi crteži, kojih se sačuvalo više stotina. Od svog učitelja B. je naučio temeljna načela srednjotalijanskog manirizma, pa su mu rana djela još manirističká. Kasnije razrađuje on posve samostalno i lično načela Correggiova. Značajna je pri tome njegova sklonost za prikazivanje naoko neznatnih motiva iz svakidašnjeg života i intimno zapaženih genre-crta (primjer: *Madonna del Popolo*). Ova je sklonost više u duhu 17., nego 16. st., kao što i B. umjetnost neposredno veže protobarok na početku 16. st. s barokom 17. st. Zemaljska vedrina, značajna za ranija djela B., iščezava kasnije, pa je nadomješta duboko proćućena religioznost, koja je i bila osnovna crta B-jeva bića. Kolorizam B. podsjeća mnogo na onaj Rubensa, ali nema njegove krepčine. Rubens je u Italiji dobro proučio djela B.



FEDERICO BAROCCI, Autoportret
Firenca, Galleria degli Uffizi

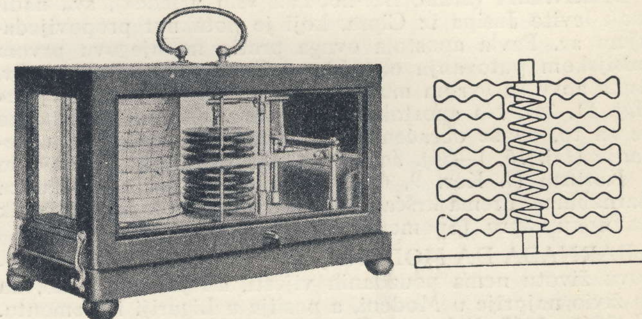
LIT.: W. Friedländer u Thieme-Becker *Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler*, II., Leipzig 1908; A. Schmarsow, *F. B., ein Begründer des Barockstiles in Italien*, Leipzig 1909; Isti, *F. B's Zeichnungen*, Leipzig 1909—1911; R. K. Krommes, *Studien zu F. B.*, Leipzig 1912; C. Ricci, *Studi e notizie su F. B.*, Firenca 1913; N. Persner, *Die italienische Malerei vom Ende der Renaissance bis zum ausgehenden Rokoko* (Barockmalerei in den romanischen Ländern, I.), Wildpark-Potsdam 1928. A. Sch.

BARODA, 1. vazalna država Brit. Indije na poluotoku Gudžeratu, ima 21.137 km² i 2,443.000 stan.; od toga 75% Hindu seljaka.

2. Grad na rijeci Viswamitri, ima 112.862 stan., sa mnogo hramova i parkova, naučnih zavoda; industrija svile, pamuka, sijelo britanskog rezidenta. M. Š.

BAROGHIL, važan prijelaz na 3798 m visine, koji spaja Indiju s Afganistanom preko vrletnog lanca Hindukuša. Njim su već od davnine prolazile tisuće budhističkih hodočasnika iz Indije u sveta mjesta u Kini.

BAROGRAF (od grč. βαρύς »težak«; γράφω »pišem«) je instrumenat, koji sam piše, t. j. registrira tlak uzduha. Barografi su u bitnosti barometri udešeni tako, da se barometrijsko stanje i njegove promjene automatski s pomoću posebnog mehanizma grafički bilježe u obliku krivudave linije kao dijagram tlaka uzduha ili *barogram* (v.). Tipovi barografa razlikuju se prema fizikalnom principu, na kojem se osniva ugrađeni barometar (v.), koji je sastavni dio instrumenta. Prema tome razlikujemo uglavnom dva najvažnija tipa barografa: kod jednoga tipa ugrađen je u instrumenat kao receptor (barometar) sistem elastičnih zrakopraznih posudica (Vidie uzima dozu, a Bourdon cijev; → barometar). Kod drugoga tipa služi za tu svrhu živin barometar. — Prema tipu barografa različno je udešen i mehanizam za prijenos i registriranje, koji služi za to, da se mala gibanja na receptoru, uzrokovana promjenama tlaka uzduha, povoljno povećaju i prenesu grafički na ljestvicu, koju pokreće satni mehanizam.



Sl. 1. ANEROIDBAROGRAF (R. Fuess) sa shematičkim prikazom sustava zrakopraznih posudica po Beckeru; u nutrini sustava ugrađeno je elastično pero.

Barografi s *aneroidnim* dozama (aneroidbarografi) upotrebljavaju se u praksi ili za stalno registriranje tlaka uzduha na *jednom* mjestu, ili za mjerenje tlaka u *različitim* slojevima atmosfere; u zgodnu obliku služe oni i kao registrirajući *visinomjeri* u zrakoplovstvu (→ altimetar), a naročito i kao sastavni dijelovi t. zv. meteorografa (v.), posebno građenih autografskih instrumenata za aerološko istraživanje atmosfere.



(Foto Alinari)

MADONNA DEL POPOLO

Firenca, Galleria degli Uffizi



(Foto Anderson)

SNIMANJE S KRIŽA

Perugia, Stolna crkva





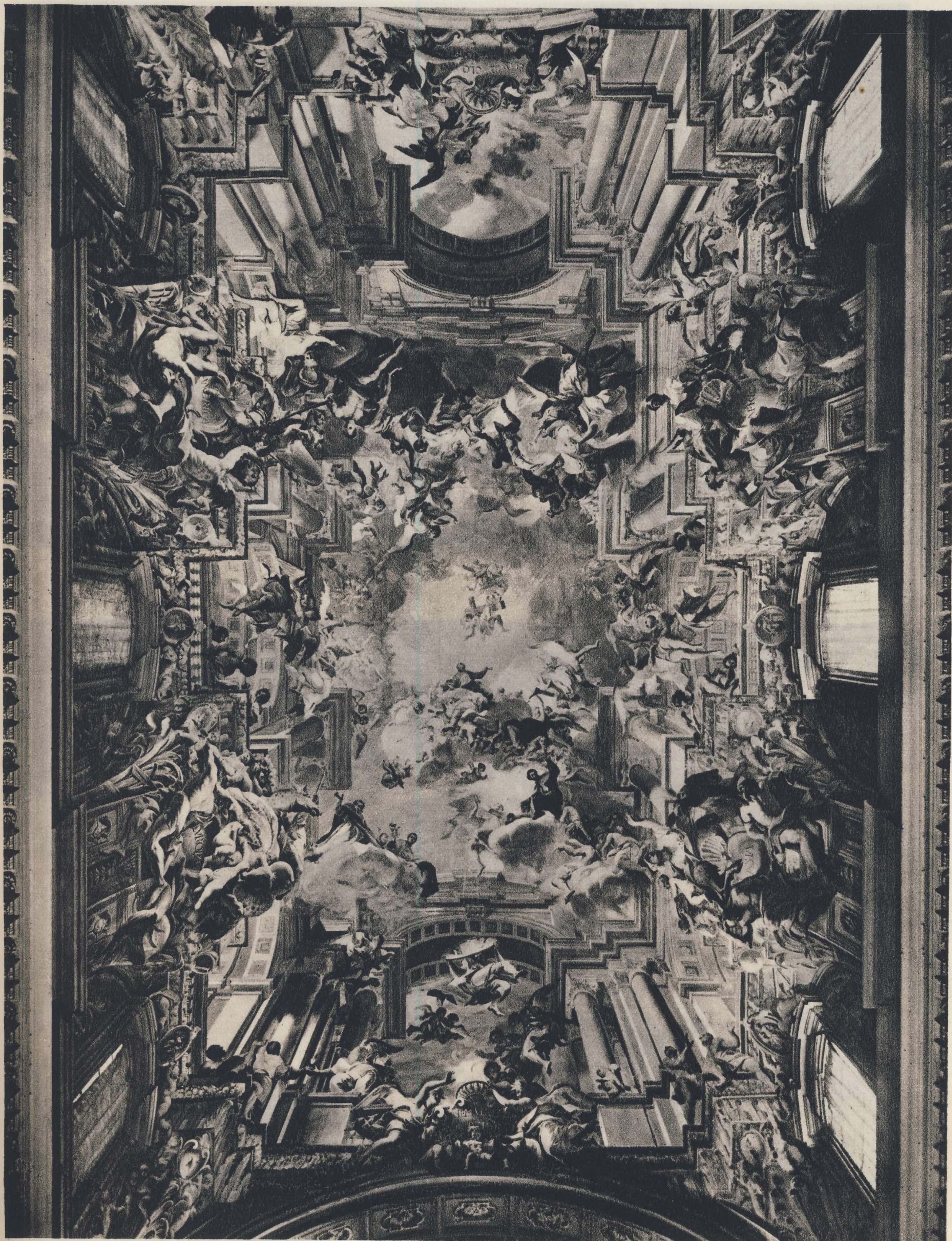
Gore lijevo: BORROMINI, ZVONIK SV. ANDRIJE DELLA FRATTE U RIMU *(Foto Anderson)*;
gore desno: BORROMINI, PROČELJE CRKVE SV. AGNEZE U RIMU *(Foto Anderson)*;
dolje: BAZILIKA SV. PETRA U RIMU S TRGOM SV. PETRA *(Foto Alinari)*





Gore lijevo: MARTINO LONGHI, PROČELJE CRKVE SV. VINCENCIJA I ANASTAZIJA U RIMU; *gore desno:* CRKVA SV. SUZANE U RIMU; *dolje:* NICCOLO SALVI, ZDENAC TREVI U RIMU

(Foto Alinari)



(Foto Alinari)

POZZO, SVOD S PRIKAZOM ULAZA SV. IGNACIJA NA NEBO
Rim, Crkva sv. Ignacija

PRILOG U BAKROTISKU 50



DOMENICHINO, PRIČEST SV. JERONIMA
Rim, Pinacoteca Vaticana

(Foto Alinari)

MICHELANGIOLO DA CARAVAGGIO, OBRAĆENJE SV. PAVLA
Rim, Crkva sv. Marije del Popolo

MATHES DANIEL PÖPPELMANN, ZWINGER U DRESDENU

REZIDENCIJA U WÜRZBURGU, STUBIŠTE

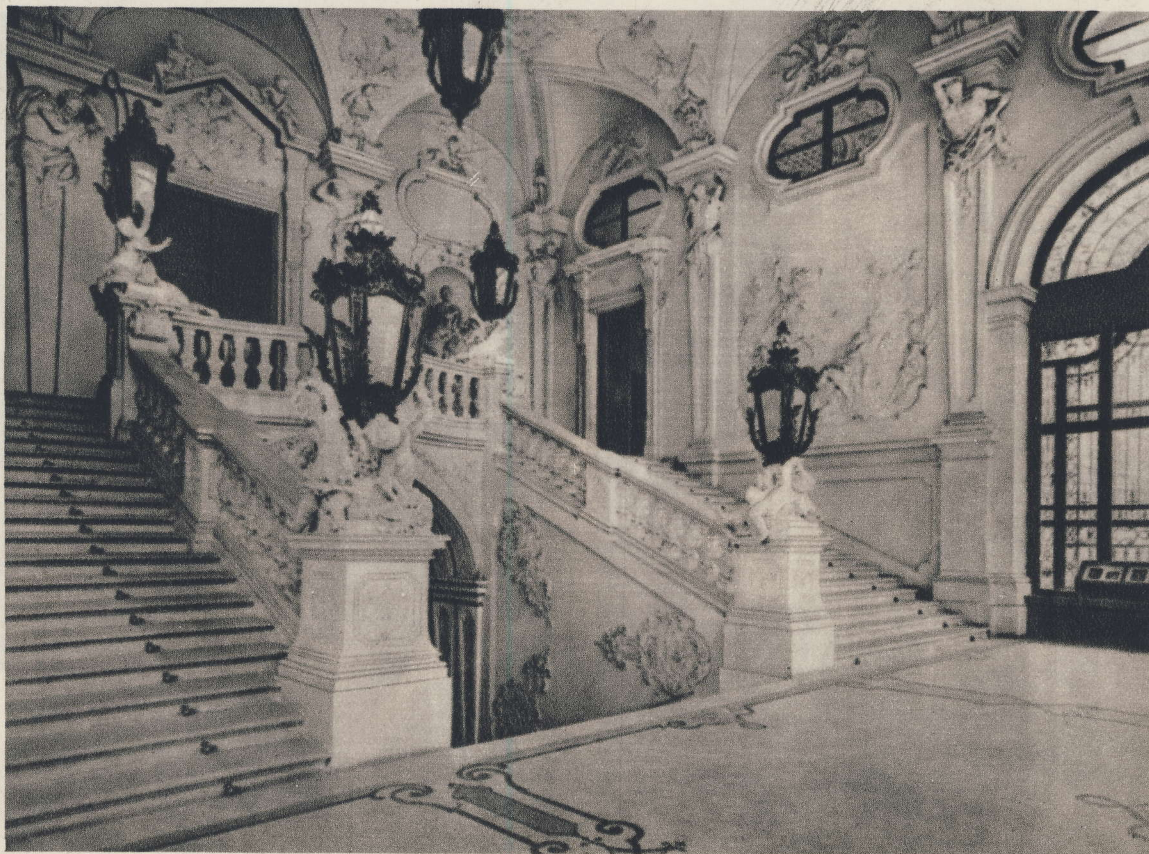
(Deutsche Kunst)

PRILOG U BAKROTISKU 52

JOHANN BERNHARD FISCHER VON ERLACH,
PALAČA TRAUTSON U BEČU

JOHANN BERNHARD FISCHER VON ERLACH,
STUBIŠTE ZIMSKE PALAČE PRINCA EUGENA U BEČU

(Deutsche Kunst)



JOHANN LUCAS VON HILDEBRANDT, BELVEDERE U BEČU

Gore: DVORIŠNO PROČELJE; *dolje:* STUBISTE

(Deutsche Kunst)

PRILOG U BAKROTISKU 54





Gore: GEORG RAPHAEL DONNER, KIP SA ZDENCA; *dolje lijevo:* BALTHASAR PERMOSER, APOTEOZA PRINCA EUGENA; *dolje desno:* FRANZ ANTON MAULBERTSCH, AUTOPORTRET

Beč, Barockmuseum

(Angelsachsen Verlag)

STROPNE FRESKO SLIKE I STUKATURE

Zagreb, Crkva sv. Katarine

(*Fotografijski arhiv Hrv. akademije*)

PALAČA ORŠIĆ-RAUCH

Zagreb, Matoševa ulica

(*Foto Dabac*)

PRILOG U BAKROTISKU 56



CRKVA SV. VLAHA U DUBROVNIKU

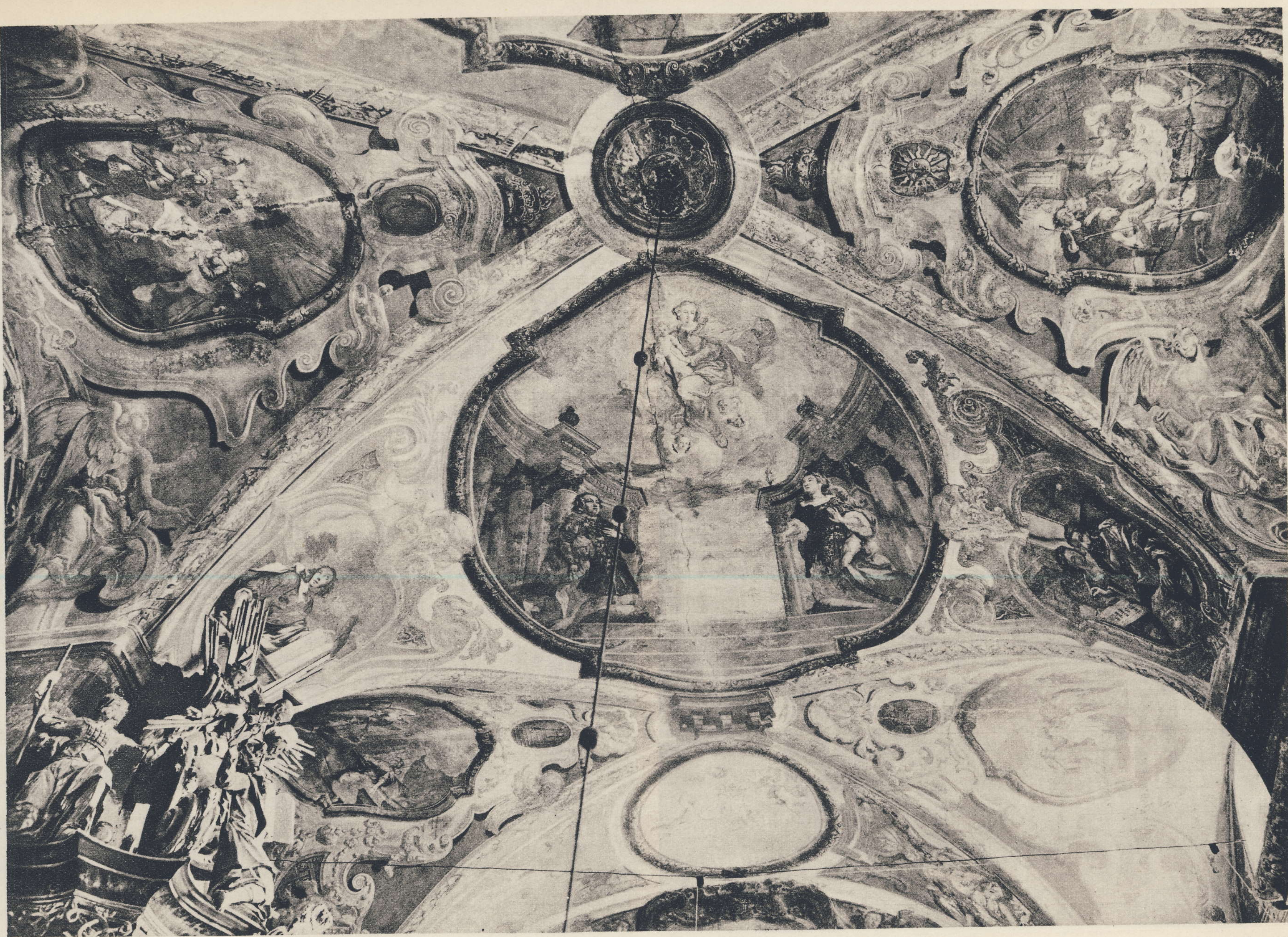


UNUTRAŠNJOST ISUSOVAČKE CRKVE
U DUBROVNIKU

OLTAR SV KRIŽA
Križevci, Crkva sv. Križa

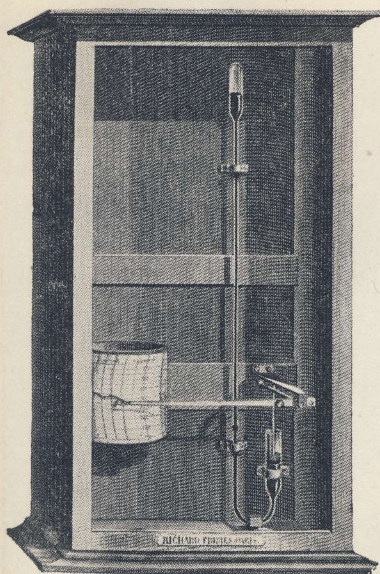
PROPOVJEDAONICA
Belec, Župna crkva Majke Božje Snježne

(Fotografijski arhiv Hrv. akademije)

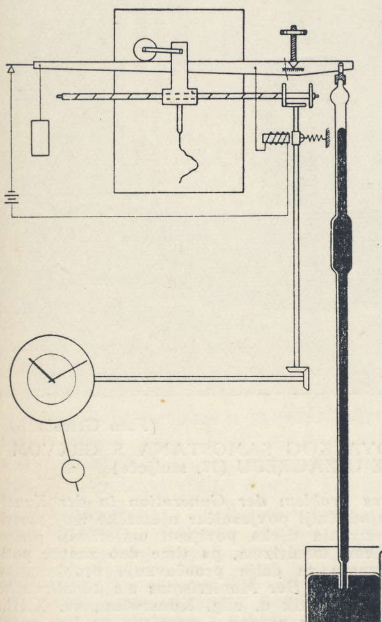


(Fotografijski arhiv Hrv. akademije)

IVAN RANGER, SLIKE NA STROPU
Belec, Župna crkva Majke Božje Snježne



Sl. 2. REGISTRIRNI BAROMETAR S PLIVAČIMA NA ŽIVI (Jules Richard, Pariz)



Sl. 3. SHEMATIČKI PRIKAZ BAROGRAFA NA VAGU SA ŽIVINIM BAROMETROM, po Sprung-Fuessu

Druga vrsta barografa zapravo su registrirni barometri na živu. S pomoću zgodno uređena »plivača«, koji leži na površini žive u otvorenom kraku barometrove cijevi, može se obični barometar na živu preudesiti u autografski instrumenat (Richard — Pariz). Drugi tip ove vrste instrumenata jesu *barografi na vagu*. Građeni su u različitim oblicima, no u praksi se zadržao još samo najstariji tip po *Morelandu* (1675), a u novije doba upotrebljavaju se većinom barografi na vagu po *Sprung-Fuessu*. Kod oba instrumenta bitno je, da se promjene barometrijskog stanja na živinu barometru, koji je obješen o jedan krak vage, stalnim podržavanjem vage u ravnoteži grafički prenose u povoljno uvećanu obliku na pomičnu ljestvicu, vezanu uz satni mehanizam. Osobite prednosti barografa na vagu po Sprung-Fuessu jesu u tome, što se cilindričkim proširenjem barometrove cijevi u srednjem gornjem dijelu postizava nezavisnost o promjenama temperature (temperaturna kompenzacija); osim toga je upotrebom pomičnog utega (na dužem kraku vage), koji nosi registrirno pero, osigurana proporcionalnost između veličine zamaha vage i promjene tlaka. Za točna mjerenja vrlo malih varijacija tlaka služe *variometri* i *variografi* (v.).

LIT.: E. Kleinschmidt, *Handbuch der meteorologischen Instrumente*, Berlin 1935; R. Habermehl, *Handbuch der Fliegerwetterkunde*, sv. III., 1939. M. Ko.

BAROGRAM (od grč. βαρύς »težak« i γράμμα »slovo«) je dijagram barometrijskog tlaka, t. j. neprekinuta linija, koja se dobiva grafičkim registriranjem na barografu. Geometrijski predočuje b. manji ili veći broj pojedinačnih barometrijskih stanja u neprekinutom nizu i omogućuje, da se s pomoću razdiobe na ljestvici, na kojoj je zabilježen, odredi barometrijski tlak i njegove promjene za svaki dio onoga intervala vremena, na koji se odnosi. M. Ko.

BAROJA Y NESSI, Pio, * San Sebastian 28. XII. 1872 od majke Talijanke, španjolski književnik i liječnik u baskijskom mjestu Cestona. Kasnije je u Madridu izmjenično i istodobno pekar i novinar. Broji se među najveće suvremene španjolske književnike. Piše u jednu ruku pod utjecajem starih španj. pikaresknih romana, a u drugu su mu ruku uzorom Zola, Dostojevski i Poe. Stil mu je jednostavan, ali snažan; uz slikovito opisivanje krajeva ima osobit dar opažanja ljudi i ambijenta. Romani su mu puni dijaloga. U njima se često bavi soc. pitanjima, a životna mu je filozofija gorka.

BIBL.: *Tierra vasca, Silvestre Paradox* (roman u 2 dijela), *La lucha por la vida, El pasado, Juventud egolatria* (autobiografski roman), *Los amores tardios, Las memorias* i t. d. A. M.

BAROK (tal. barocco, španj. i portug. barrucco, berrucco, franc. baroque), stil evropske umjetnosti, koji počinje po prilici 1600, a završava oko 1750.

I. OPĆENITE OZNAKE

Ime i granice. Barok je nastao u vrijeme katoličke obnove (protureformacije) i traje do »prosvjetiteljstva«. Njegov posljednji razvojni stupanj možemo nazvati, uz neka ograničenja, i rokokoom. Etimološko značenje riječi b. sadrži zapravo nešto prezirno i nepravilno, bilo stoga, što se ta riječ izvodi od lat. riječi verruca (»grba«) ili od portugalske riječi barrucco (»nepravilni biseri«), koja potječe po svoj prilici iz umijeća zlatarsko-draguljarskog ili opet od grčke riječi βαρύς (»težak, trom«) ili παράκοπος (»lud, mahnit«). Nije poznato, tko je prvi upotrijebio riječ b. za oznaku umjetničkog smjera. U Italiji već u 16. st. upotrebljavaju neki pisci o umjetnosti (Vasari) za oznaku toga novoga, modernoga stila, što ga danas nazivamo barokom, neke nazive, koji se prije u ovom značenju nisu upotrebljavali: capriccioso (»neobično, duhovito, hirovito«; od riječi capro »jarac«), bizzaro i stravagante u istom značenju, ili jednostavno »nuovo«. U tal. jeziku pojavljuje se riječ barocco tek u 18. st., i to ponajprije u filozofiji, ali još sto godina kasnije pojam b. nije pobliže protumačen. Franc. riječ baroque prešla je u 18. st. i u njemačku terminologiju, a znači zapravo u prenesenom smislu nešto čudnovato (sonderbar), osebujno, prevrtljivo, bombastično (naduto), prenatrpano, smiješno. Tek u drugoj polovini 19. st. upotrebljavali su pojam b. u njemačkoj povijesti umjetnosti za oznaku stila između renesanse i klasicizma, i to ponajprije u graditeljstvu (16., 17. i 18. st. — izvjestan nemir linija u tlocrtu, gradnji i ornamentu), a zatim također u kiparstvu i slikarstvu, i to kada su se u općenom preokretu evropskog ukusa negativne strane baroknog graditeljstva počele smatrati pozitivnim vrednotama. Na taj način postaje b. u isto vrijeme predmetom istraživanja nauke o umjetnosti. Iz nauke o umjetnosti bio je pojam baroka prenesen i na druga područja duhovnoga stvaranja (na pjesništvo, glazbu, filozofiju), štoviše i na čitavo jedno stoljeće. Danas se b. smatra posljednji u nizu evropskih umjetničkih stilova, koji je još prožet stvaralačkim snagama, a također nosi najnevjerojatnije izražaje umjetnosti svoga vremena. B. je kao kulturni stupanj posljednji veliki oblik zapadnoevropske kulturne zajednice, u svojoj bitnosti i svojim temeljima katolički, u svojoj koncepciji i umjetničkom stvaranju namijenjen Bogu, u suprotnosti prema (antropocentričkoj i autonomnoj) klasici, kojoj je središte bio čovjek. B. nadalje znači duhovno mnogoliko proživljavanje ili obnavljanje sredovječnog vala religioznog oduševljenja, koji je narod u čitavoj njegovoj širini i dubini zahvatio (česte pričesti, život u bratovštinama i kongregacijama, procesije, devocionalija, crkvena umjetnost, koja prodire sve do u posljednje pa i najmanje selo), b. je vrijeme velikih inspiratora (sv. Terezije i sv. Ignacija) i učvršćenja tridentinskog koncila. Nosioci su baroknog kulturnog pokreta bili viši staleži, plemstvo i visoko svećenstvo podjednako kao i samostani (naročito benediktinski, isusovački, pavlinski, a i franjevački). Pored toga je za razdoblje baroka zanimljiva pojava, da su se barokni oblici viših staleža raširili također i u pučkoj umjetnosti i prilagodili ukusu širokih seljačkih slojeva (t. zv. seljački b.).

Značajke baroka. Kao općenite značajke baroka smatraju se: uzbudljive kretnje svih oblika, koje nisu izražaj harmonije, već naprotiv izraz snage, koja pri tom prodire i uzdižući se prelazi pače dotadašnje granice između graditeljstva, plastike i slikarstva. Pričinja se kao da iz građevine izviru plastičke snage; skulptura se sada lako povezuje s graditeljstvom, pa kada u baroknom intérieuru još k tome pridođe slikarstvo, tada nastaje jedinstveno umjetničko djelo, kod kojega pojedine likovne vrste nisu samostalne, već su naprotiv jedna s drugom organski čvrsto povezane u suvislu cjelinu. Iz cjelokupne barokne umjetnosti izbija snažno značaj reprezentativnosti; sve, što je priprosto i povučeno, smatra se protivštinom pojma b. Sjaj, raskoš, patetika, bučna punoća, stupnjevanje razmjera — različite su pojave reprezentativnog prikazivanja. Ove su odlike u jednakoj mjeri prisvojile i crkvena i svjetovna umjetnost, koje su se u baroku međusobno izjednačile, što se nije događalo u umjetnosti nikada prije, a ni kasnije.

Početak baroka. B. je nastao u Italiji (Rimu), i to ne kao reakcija na visoku renesansu, ni kao neko postavljanje posve novog formalnog principa, već naprotiv kao neko dalje

razvijanje klice, koja je bila već u visokoj renesansi začeta. U slikarstvu se pojavljuje između visoke renesanse i baroka stilski pojam *manirizam* (1530—1600) kao neki međustupanj, koji ide paralelno s protobarokom (Correggio, Veronese). Predstavnici su toga manirizma u Rimu učenici Raffaelovi i Michelangelovi: Pierino del Vaga, Giulio Romano, Giovanni da Udine, Polidoro da Caravaggio, Sebastiano del Piombo, Daniele da Volterra, Jacopino del Conte. U Firenci djeluju kao manirísti učenici Andrije del Sarta: Rosso Fiorentino, Pontormo, Bronzino, Salviati i Vasari. Kao pristaše istoga smjera istakli su se nasljednici Correggiove parmanske škole: Parmeggianino i Federico Barocci, koji se smatra jednako kao i Tintoretto završiteljem manirizma. U Veneciji su glavni predstavnici manirizma: Tintoretto i članovi porodice Bassano da Ponte, a sporadički El Greco kao posljednji fanatik manirizma u zamiranju.

Drugačije stoji s barokom u Njemačkoj. Ovdje se pojavljuju u skulpturi i u ornamentu barokni elementi već u kasnoj gotici. Ovaj »kasnogotički barok« nije samo puka paralela pravome baroku 17. st., već naprotiv njegova neposredna priprema. K tome pridolazi dakako još i utjecaj talijanskih baroknih elemenata. Dalje su glavne zemlje baroka: Španjolska, Francuska, južna Nizozemska i Belgija, gdje su najrevniji širitelji toga stila bili isusovci, koji su također bitne crte baroka doveli do najzamašnijeg razvoja.

Barok i crkva. Budući da je b. bio službena umjetnost protureformacijom ojačane katoličke crkve, to se on najsnažnije i najosebujnije razvio i odrazio u katoličkim zemljama. Stoga je i često puta zapažena veza između baroknog stila i pojave isusovaca, i to naročito kod podizanja i ukrašivanja njihovih crkvenih građevina po nekom posve određenom planu i pravilu, dovela do toga, da se počelo govoriti o naročitom »isusovačkom« stilu. Pisci povijesti umjetnosti, članovi Družbe Isusove, a među njima osobito o. Josip Braun, dokazali su, da takav stil u stvari nije ni postojao i da su se isusovci kod gradnje svojih crkvenih građevina služili uvijek samo onim suvremenim umjetničkim oblicima, koji su im se u pojedinim slučajevima činili najprikladnijima. Međutim iako se u povijesno-umjetničkom smislu ne može govoriti o nekom »isusovačkom« stilu, već naprotiv samo o *baroknom stilu isusovaca*, to treba ipak priznati, da izbija iz svih građevina isusovačkih — naročito iz one otmjene i bogate dekoracije njihovih intérieura — posve određeni, jedinstveni značaj i namjera. To je već Goethe prozreo, kad je u svojoj knjizi »Italienische Reise« napisao, da isusovačke crkve imaju u svojim osnovama nešto veliko i cjelovito, što izazivlje u unutrašnjosti ljudske duše strahopočitanje.

Preneseno značenje baroka. Bez obzira na njegovo ograničenje na vremenski određeni razvojni odsjek zapadnoevropske umjetnosti upotrebljava se pojam b. također u prenesenom smislu za kasnu fazu jednog stila, u kojoj taj stil poprima slobodnije i komplicirанije forme te se slikovito obrađuje proizvodeći kod toga živo pokrenuti i jedinstveni monumentalni dojam, koji se djelomično još potencira bombastičnom prenatrpanošću. U tome smislu može se govoriti o helenističkom stilu kao baroku grčke umjetnosti, o kasnoantiknom, kasnoromaničkom i kasnogotičkom baroku. (Wilhelm Pinder, na pr., razlikuje u Njemačkoj plastici kasnog 15. st. manirističku i baroknu nijansu kasne gotike.)

Povjesničari umjetnosti o baroku. H. Wölfflin u svojem ranom djelu *Renaissance u. Barock*, u kojem raspravlja u prvom redu o arhitekturi, kaže, da poslije 1520 nije više nastalo nijedno sasvim čisto renesansno djelo, već se postepeno javljaju vjesnici novog (baroknog) stila, koji je dozreo od prilike oko 1580. Na taj način po Wölfflinu postoji, primarno u graditeljstvu, neprekinut razvoj od renesanse direktno k baroku. U znatno kasnije izašlom djelu (*Kunstgeschichtliche Grundbegriffe*), govoreći o renesansi i baroku u slikarstvu, plastici i arhitekturi, postavlja Wölfflin ove suprotnosti: linearnost (renesansa) — slikovitost (barok), plošnost — dubina, zatvorena — otvorena forma, mnogolikost — jedinstvo, jasnoća — nejasnoća. A. Schmarsov (*Barock u. Rokoko*) smatra, da povijest baroknog stila ne započinje s Vignolom, već nastupom braće Carracci. J. Strzygowski (*Das Werden des Barock bei Raffael und Correggio*) govori o postanku baroka kod Raffaela i Michelangela, pa između ostaloga kaže, da je Italija trebala pola stoljeća, da se uživi u te novote. Kao pobjedu baroka nad renesansom smatra 1580 godinu. E. Cohn-Wiener (*Die Entwicklungsgeschichte der Stile in der bildenden Kunst*) uzima renesansu kao tektonički, a b. kao kontratektonički stil. Tektoničkom (statičkom) stilu renesanse suprotstavlja L. Coellen (*Der Stil in der bildenden Kunst*) slikoviti (dinamički) stil baroka. W. Weisbach (*Der Barock als Kunst der Gegenreformation*) smatra barok kao umjetnost protureformacije i govori o vremenskom razdoblju manirizma oko 1520—1590 (*Manierismus*, Zeitschrift f. bild. Kunst, 1919, *Manierismus u. Gegenreformation*, Repert. f. Kunstwissenschaft, 1928). L. Fröhlich-Bum govori posebno o manirizmu kod Parmigianina (*Parmigianino u. der Manierismus*). W. Pinder (*Das Problem der Generation in der Kunstgeschichte Europas*), danas najodličniji povjesničar njemačke umjetnosti, dotakao se u problemu promatranja tijeka povijesti umjetnosti prema generacijama općenito i problema manirizma, pa time dao znatne poticaje svome učeniku N. Pevsneru za dalje proučavanje problematike toga stilskog razdoblja. M. Hoerner (*Der Manierismus als künstlerische Anschauungsform*, Zeitsch. f. Aesthetik u. allg. Kunstwiss., sv. XXII., 1928) smatra manirizam kao povratnu pojavu i označuje ga kao nužni prijelaz od klasike (renesanse) k baroku. N. Pevsner (*Barockmalerei in der romanischen Ländern*, Handbuch d. Kunstwissenschaft, Berlin 1928) stavlja između visoke renesanse i ranoga baroka stilsko razdoblje manirizma i protobaroka. M. Dvořák govori o El Grecu i manirizmu (u *Kunstgeschichte als Geistesgeschichte*) te o postanku barokne umjetnosti (u *Geschichte der italienischen Kunst*, sv. II.) u 16. st. (crkva Il Gesù i manirizam). H. Hoffmann (*Hochrenaissance, Manierismus, Frühbarock*) raspravlja o granicama manirizma prema renesansi i baroku.



(Foto Griesbach)

ZGRADA BIVŠEG ISUSOVAČKOG SAMOSTANA S CRKVOM SV. KATARINE U ZAGREBU (17. stoljeće)

Barok i Michelangelo. U likovnoj se umjetnosti barokni stil razvio iz (visoke) renesanse, i to u Rimu u drugoj polovini 16. st. Kao otac baroka smatra se Michelangelo, čiji se titanski stvaralački nagon kod arhitektonskog i plastičkog djelovanja nije više posve zadovoljio prostom jednostavnošću, već se počeo služiti bujnim i raskošnim oblicima, koji su odsad prihvaćeni kao opće dobro. Međutim, dok su ti novi oblici bili kod njega izražaj strastvenog unutrašnjeg života, upotrebljavaju ih sada umjetnici u svrhu vanjskih efekata, u posve dekorativnom smislu, ili bolje rekavši kao sjajnu kazališnu dekoraciju života. Kasna Michelangelova djela (M. »ultima maniera«) pokazuju već karakteristične značajke baroknog stila: nastoje oko utiska pokreta, jedinstveno zatvorenog raščlanjivanja i plastično snažnijeg djelovanja.

II. GRADITELJSTVO

Oznaka. U graditeljstvu, koje se odsad podvrgava posve slikovitim načelima, obraća se glavna pažnja na dekoraciju kićenih fasada (pročelja) i raskošnih intérieura. Upotrebља-



(*Fotografijski arhiv Hrv. akademije*)
CRKVA MAJKE BOŽJE GORSKE KRAJ LOBORA

vaju se kao posve atektonički elementi pozlaćeni korintski i kompozitski kapiteli na glatkim i zavojitim kolumnama, a naročito pak kanelirani pilastri, girlande, festoni, vijenci, korniži, volute i prekinuti zabati. Pročelja crkava i palača, ukrašena brojnim skulpturama i plastičkim ukrasima, gube svoj tektonički mir i dostojanstvo; njihove linije i profili postaju nemirni i nestalni, jer ih arhitekti kojekako prekidaju, svijaju i vrte. Zabati i kruništa iznad prozora ovijeni su zaobljenim konturama, koje se završuju teškim zavojima ili se naglo prekidaju. U težnji za svjetlosnim efektima izvode se u graditeljstvu snažne profilacije, kako bi se što lakše lomilo svijetlo kroz tamne pruge stijena. Sve je nagomilano, često upravo prenatrpano ornamentikom. Upravo u ukrašavanju velikih zidnih ploha u intérieurima pokazalo je 17. i 18. st. svoju najsnažniju originalnost i draž, t. j. u kombiniranom primjenjivanju slikarstva i kiparstva, blještavih šara i pozlata, u uljepšavanju arhitektonskih oblikâ, u ljepoti kapitela, dekoraciji korniža, vijenaca i zabata. Naročitu ljepotu čitave te dekoracije sačinjavala je raskošna boja nadasve pitoresknog materijala (bijeli i zlatom obojeni stucco, različne vrste šarenog mramora, intarzije, inkrustacije, drvorezbarije i dr.).

Razdoblja baroka u graditeljstvu. Prvo razdoblje baroka (rani barok 1580—1630) nadovezuje se na djela građevne umjetnosti u Rimu, poimence na Giacoma *Barozzija da Vignola*, Giacoma *della Porta*, Domenica *Fontanu* († 1607) i Carla *Madernu* († 1629), u Firenci na Bartolommea *Ammanatija* († 1592) i Giorgia *Vasarija* († 1574). Oko 1630 nastupa drugo razdoblje (visoki barok 1630—1730), koje ublažuje tešku ozbiljnost ranoga baroka, izbjegava ravne linije zamjenjujući ih snažnim zavojitim linijama, a temelji se na bogatim slikovitim efektima. Glavni su predstavnici visokoga baroka: Lorenzo *Bernini* i Carlo *Rainaldi*. Već oko 1675 postepeno prelazi barok u svoje posljednje razdoblje (kasni barok, odnosno klasicizam 1730—1800), koje se odlikuje dekorativnim preopterećivanjem i nerazmjernim gomilanjem pojedinačnih oblika. Ovom razdoblju baroka prethodi ličnost rimskog arhitekta Francesca *Borrominija*. Glavni su predstavnici kasnoga baroka: Guarino *Guarini* (1624—1683) te Andrea *dal Pozzo* (1642—1709), koji je između ostalog načinio nacrte (planove) za isusovačku crkvu u Dubrovniku (o. 1700) i današnju stolnu crkvu u Ljubljani (1700), dok je isusovačku (sveučilišnu) crkvu u Beču pregradio (1702/3). U 17. st. proširio se duh rimskoga baroka po čitavoj Italiji i po ostalim evropskim zemljama, prožet naročitim lokalnim, odnosno nacionalnim značajkama.

Italija. Rimsko barokno graditeljstvo odrazilo se najsnažnije u brojnim crkvenim spomenicima. Neko vrijeme služila je kao uzor rimska isusovačka crkva Il Gesù, djelo Giacoma *Barozzija da Vignola* (1507—1573). Raspored njezina tlocrta i intérieura zamašno je utjecao (1568—1640) na gradnju kasnijih baroknih crkvenih građevina u Rimu. Tako primjerice pod utjecajem Vignolina intérieura Il Gesù (1568—1573) izgrađuje 1579 njegov učenik Giacomo *della Porta* (1541—1604) crkvicu Santa Maria dei Monti (Rim), Martino *Longhi stariji* rimsku crkvu Santa Maria in Vallicella (Chiesa nuova, 1580), a prema nacrtima Domenichinovim isusovac Orazio *Grassi* dovršio je intérieur crkve S. Ignazio. Za pročeljem crkve Il Gesù, koje je 1575 izveo po djelomično izmijenjenom nacrtu Giacomo della Porta, povodili su se: Martino *Longhi stariji* u pročelju crkve Santa Maria in Vallicella (1605), Giovanni Battista *Soria* († 1651) u pročelju rimske crkve San Carlo ai Catinari (1631) i Alessandro *Algardi* (1602—1654) u pročelju crkve San Ignazio, koje je izvedeno po njegovim nacrtima (1650—60). Drugo je glavno djelo rimskoga ranoga baroka crkva San Andrea della Valle, koju je dovršio 1628 Carlo *Maderna* (1556—1629). Njezinu unutrašnjost ukrasio je kasnije (1665) Carlo *Rainaldi* polukolumnama i kipovima u nišama, te na taj način dobio kićeniji intérieur od onoga u crkvi Il Gesù. Madernina izgradnja crkve sv. Petra (San Pietro) (od 1603 dalje) označuje već prijelaz visokom baroku. Umjesto glatkih pilastara pročelja crkve Il Gesù upotrebljava Maderna na pročelju crkve sv. Petra (dovršeno 1612) čvrste kolumne, iako prislonjene uza zid; dolje široko razvedeni portik (crkveni peristil), a u prvom spratu Loggia della Benedizione i niz prozora, koji bi djelovali posve profano, da nema ispred njih onih kolumna. Krunište (atiku) pročelja crkve sv. Petra ukrasio je Maderna kipovima i učinio je, koliko je bilo moguće, nižom zbog vidika na gorostasnu kupolu. Maderna je 1596—1603 sagradio rimsku crkvu Santa Susanna i načinio unutrašnjost rimske crkve Santa Maria della Vittoria (samo pokrajnje kapele, donji dio broda i likove nad lukovima kapela). — Glavni je spomenik rimskoga visokoga baroka crkva S. Agnese na Piazza Navona — Circo Agonale, a njegovi su glavni predstavnici: Pietro Berettini *da Cortona* (1596—1669), Lorenzo *Bernini* (1598—1680), Francesco *Borromini* (1599—1667), Martino *Longhi mlađi* (1601—1656), koji je stvorio vanredno i originalno pročelje rimske crkve San Vicenzo e Anastasio, i Carlo *Rainaldi* (1611—1691). Lorenzo *Bernini* preuzima 1629—1669 uređenje unutrašnjosti crkve sv. Petra u Rimu. Glavno su njegovo arhitektonsko djelo polukružne kolonade, koje u širokom ovalnom luku ograđuju trg ispred crkve sv. Petra (1646—1667), a sastoje se od 88 pilona, 284 dorske kolumne i 162 kipa (izveli su ih po Berninijevim nacrtima njegovi učenici). Od Berninija je i Scala Regia (Rim, Vatikan), gdje je kolumnama uskladio nepravilnost zidova i načinio optičku varku. Izgradio je crkvu San Andrea al Quirinale s eliptičnim planom unutrašnjosti, pa crkvice u Arricciju i Castel Gandolfu. Čuvene su Berninijeve Fontana dei Fiumi na Piazza Navona (Circo Agonale) i Fontana del Tritone na Piazza Barberini. Prema Berninijevim nacrtima izvodi kasnije Niccolò *Salvi* (1699—1751) rimsku Fontanu di Trevi. Na rimskoj crkvi S. Agnese radio je Carlo Rainaldi u zajednici s arhitektom Francescom Borrominijem. Zavojito uvučeno (konkavno) pročelje s dva zvonika (svakako Borrominijeva) i s centralnom kupolom nije u Italiji bilo osobito omiljeno, jer je talijanske arhitekte podsjećalo na gotiku, ali je zato u ostaloj Evropi doživjelo veliku primjenu. Upravo fantastično djeluje Borrominijev zvonik rimske crkve San Andrea della Fratte iz 1654, gdje mali antikni hramić nadvisuje krug izduženih serafa, koji po uzoru karijatida nose ukras iz grbova i povrh toga krunu. Još fantastičnije djeluje Borrominijev zvonik crkve San Ivo della Sapienza iz 1660 sa spiralnim krovom i iglatim uresom. Valovito pročelje i tloris ima Borrominijeva crkva San Carlo alle quattro fontane (s konveksno-konkavnim svodom). Pod utjecajem paladijanske arhitekture gradi Pietro *da Cortona* rimsku crkvicu slikarske bratovštine S. Luca e Martino (tlocrt na grčki krst, a pročelje s kolumnama), dok po uzoru Bramanteova »Tempietta« izvodi rimsku crkvu Santa Maria della Pace. — U Firenci se nadograđuje Brunellescova i Ammanatijeva palača Pitti, a barokni se stil ovdje uglavnom ograničio na unutrašnju dekoraciju palača (Pietro da Cortona ukrašuje dvorane i salone palače Pitti). Isto tako stoji u Genovi (sveučilište, bivši isusovački kolegij, palača Durazzo od Bartolomea Bianca) i Veneciji (Procurazie Nuove od Vicenza Scamozzija, palače Rezzonico i Pesaro od Baldassara Longhene) izgradnja palača na prvome mjestu. Glavno je djelo mletačkog baroknog crkvenog graditeljstva crkva Santa Maria della Salute od Baldassara *Longhene* (1604—1675). Veličajna kupola (treća po svojoj ljepoti i veličini u čitavoj Italiji) te crkve, koja stoji na ulazu u Canal Grande, počiva na pobočnim kapelama, a poduprta je velikim volutama. U zajednici s Giuseppom *Sardijem* (1604—1699) izgradio je B. Longhena mletačku crkvu Santa Maria dei Scalzi. Od Alessandra *Tremignana* potječe kićeno pročelje



(Fotografijski arhiv Hrv. akademije)
VARAŽDIN, Portal Patačićeve palače u Zagrebačkoj ulici br. 2 (Konac 18. stoljeća)

crkve San Moise (1668). Talijanski kasni barok uglavnom se iživio u Messini (crkva S. Gregorio) i u Turinu (crkva San Lorenzo). Iz Italije se proširio barokni stil u Španjolsku i Portugal, te u njihove kolonije (»isusovački stil«).

Nizozemska i Belgija. Jedno od glavnih područja baroka pored Italije bila je i južna Nizozemska, koja je stajala posve pod utjecajem isusovaca. S crkvenom reformom, koju je uveo kardinal Granvella, bilo je uvedeno i talijansko graditeljstvo u Belgiju. Međutim, iako Belgija, posve razumljivo, prihvaća oblike talijanskoga baroka, ona ih ipak prilagođuje u nacionalnom duhu, naglašujući kod toga njihove slikovite vrednote. Glavni je predstavnik baroka u Belgiji Jacques *Francquart* (1582—1651), koji je izgradio isusovačku (1606—1616; 1812 porušena) i augustinsku crkvu (1620—1642; kasnije je služila kao zgrada pošte) u Bruxellesu.

Francuska i Engleska. Dok se u Italiji sredinom 16. st. javljaju već novi formalni problemi, zahvaća renesansa u Francuskoj tek sada čvršće korijene postavljajući težište na dekorativnu stranu graditeljstva (utjecaj sjeverozapadne Italije sa središtem u Milanu). Međutim u času, kad francuski arhitekti dosežu u svojim prostornim i plastičkim predodžbama stupanj visoke renesanse i ranoga baroka, javlja se postepeno zamiranje tih dekorativnih sklonosti. U Francuskoj nastaje u to vrijeme velik broj teoretskih djela, a razvoj se graditeljstva ogleda najzornije na privatnim palačama (t. zv. hotelima) i dvorovima, dok se u crkvama jasno zapaža, da barokna prostornost djeluje na tradicionalni (gotički) dugi glavni brod, pa ga proširuje i čini jasnijim i preglednijim. Iako se javljaju brojne kombinacije s postranim crkvenim prostorima, ostaju ti prostori samo kao neki samostalni dijelovi, a ne stapaju se u organičku cjelinu crkve. Barokni stil u Francuskoj prožet je snažno nacionalnim obilježjem, a označuje se ponajviše kao »style Louis XIV«. Glavna su pariska djela: Palais de Luxembourg od Salamona *Debrossea*, crkva Sorbonne (1635—1659) i crkva St. Roch (1653) od Jacquesa *Lemerciera*. U 17. st. razvijaju se u Francuskoj dva smjera uporedo, jedan paladijansko-klasicistički, koji je zastupao Louis *Levau* i François *Mansart*, a drugi posve barokni, kojega je predstavnik Charles *Lebrun*. Između oba smjera posreduje arhitekt Jules *Hardouin-Mansart* (glavni dijelovi dvora u Versaillesu i Dom invalida u Parizu). Glavni je majstor baroka u Engleskoj, koji strogo uzevši djeluje gotovo klasicistički (paladijanski), Christopher *Wren* (katedrala sv. Pavla u Londonu).

Njemačka. U Njemačkoj se upotrebljavaju oblici rimskoga baroka za crkvenu arhitekturu katoličkog juga, dok protestantski sjever prima snažnije poticaje iz Nizozemske. U Njemačkoj postoje tri razdoblja baroka: rani barok (1620—1680), visoki barok (1680—1730) i kasni barok (1730—1780). Stolna crkva u Salzburgu (1614—1634) izgrađena je pod utjecajem Vignoline crkve Il Gesù. Nakon znatnog broja talijanskih (Chiaveri, A. Barelli: dvor Nymphenburg u Münchenu, dovršio ga J. Effner, E. Zuccali: crkva Teatinaca u Münchenu, Martinelli, Petrini, Pezzani i dr.) i francuskih (Robert de Cotte, de la Fosse, Froimont, Cuvillier i dr.) graditelja pojavljuju se domaći, koji vanredno spajaju talijanski barok s francuskim rokokoom. Njemački arhitekti bili su školovani što u Parizu, što u Rimu. Glavni su predstavnici baroka u južnoj Njemačkoj: Johann Bernhard *Fischer von Erlach* (1656—1723), koji djeluje u Salzburgu, Beču i Pragu — od njega su: crkva sv. Karla Boromejskog, Palača Trautsohn (1710—12), zimska palača princa Eugena u Beču, kolegijatska (danas sveučilišna) crkva u Salzburgu i t. d.; — Johann Lucas *von Hildebrandt* (1668—1745) — djela su mu: dvorac Belvedere, 1714—1723, palača Daun-Kinsky, 1713—1716, palača Schönborn u Beču, 1706—1711, dvor Mirabell u Salzburgu, 1721—1727, stubište Weissensteinova dvora u Pommersfeldenu i t. d.; Kilian Ignaz *Dientzenhofer* (1689—1751) dovršio je crkvu sv. Nikole u Pragu; — Jakob *Prandtauer* (1658—1726) djeluje u Austriji — samostanska crkva u Melku nastala poslije 1701; — Johann Balthasar *Neumann* (1687—1753) — djela: po idejama Guarinijevim sagrađena je Wallfahrtskirche u Vierzehnheiligenu i samostanska crkva u Neresheimu, stolna crkva u Würzburgu, stubište rezidencije u Würzburgu, stubište dvora u Bruchsalu i Brühlu; — Joseph *Effner* (1687—1745) — djela: palača Preysing u Münchenu, dvor u Schleisheimu i t. d. U središtima umjetnosti u sjevernoj Njemačkoj djeluju Andrija *Schlüter* (1664—1714): dvor u Berlinu; Johann Arnold *Nering* († 1695): oružana u Berlinu, dovršena 1706; Johann Friedrich Freiherr *von Eosander* (Eosander von Goethe, 1670—1729) — djela su mu: nastavio je Schlüterovu gradnju dvora u Berlinu, dvor Monbijou kraj Berlina, dvorac Übigau kraj Dresdena; Matheus Daniel *Pöppelmann* (1662—1736): Zwinger u Dresdenu, 1711—1722; Georg *Bähr* (1666—1738): protestantska crkva »Frauenkirche« u Dresdenu; Georg Wenzeslaus *Knobelsdorff* (1699—1753) — djela su mu: zgrada Opere u Berlinu (oko 1750), dvor u Potsdamu (1745—1751), dvor u Sanssouciju (1745—47) s intérieurima u rokoko-stilu, novi dvor u Charlottenburgu (1740—43).

Hrvatska. a) *Crkveno graditeljstvo.* U Hrvatskoj su u prvoj polovini 17. st. obrazovali isusovci tip ranobarokne, jednobrodne uzdužne crkvene građevine (bez poprečnog broda) s pobočnim kapelama kao neku varijantu maticecrkve isusovačkog reda u Rimu (crkva Il Gesù). Tako je nastala ponajprije (1620—1631) isusovačka crkva sv. Katarine u Zagrebu, a zatim (1642—1646) ona Uznesenja Marijina u Varaždinu (graditelj isusovac o. Juraj *Mattota)*. Zanimljiva je činjenica, da su pod utjecajem ovih crkava u 17. st. bile obnovljene i barokizirane zagrebačka i varaždinska franjevačka crkva. Ovaj tip isusovačke crkve sv. Katarine u Zagrebu — izgrađene po zamisli i planovima jednog isusovca — znatno je utjecao i na kasniju gradnju isusovačke crkve u Varaždinu i nekih samostanskih crkava u Hrvatskoj (na pr. na gradnju franjevačke crkve u Samoboru, koja je dovršena 1733). U Dalmaciji susrećemo znatno kasnije pojavu toga tipa jednobrodne uzdužne građevine s pobočnim kapelama u isusovačkoj crkvi sv. Ignacija u Dubrovniku, koju je 1725 dovršio o. Simon Capitozzi po nacrtima poznatog isusovca o. Andrije *Pozza* († 1709). Nešto prije izgrađene su u Dubrovniku: katedrala (»Gospa«) 1671—1713 na tri broda s pokrajnim kapelama po nacrtima urbinskog graditelja Andrije *Ruffaldinija* i centralna građevina, crkva sv. Vlaha, 1707—1715, po planovima Marina *Gropellija mlađega* iz Mletaka. Potkraj 17. i u prvoj polovini 18. st. provodi se barokiziranje u unutrašnjosti i na spoljašnjosti nekih većih gotičkih crkvenih građevina u Hrvatskoj (na pr. stolna crkva i župna crkva sv. Marka u Zagrebu, bivše pavlinske, danas župne crkve u Lepoglavi i u Remetama kraj Zagreba). U 18. st. javljaju se međutim u Hrvatskoj, pored već spomenutog tipa jednobrodne uzdužne građevine, crkve s poligonalnim, kružnim i ovalnim osnovama. Župna crkva sv. Trojstva u Daruvaru (sagrađena 1764) bila je prvotno rotunda s dva postrana zvonika. Kasnije je dograđena toj rotundi polukružna apsida, a još kasnije sagrađen je s njome neorganički povezan glomazni četverougaoni toranj.

Posebnu grupu crkava u Hrvatskoj sačinjavaju sredinom 18. st. građevine, kojima je graditelj konstruirao iznad svetišta pravu kupolu s laternom (na pr. crkva sv. Ksavera, koje je gradnjom upravljao 1748—1752 isusovac o. Matija *Jušić*, i crkva sv. Marije u Zagrebu, kojoj je svetište obnovljeno 1766 pod utjecajem svetišta crkve sv. Ksavera; župna crkva sv. Magdalene u Selima kod Siska, građena 1759—1765, s dva vitka zvonika, u arhitektonskom pogledu jedna od najljepših seoskih crkava u Hrvatskoj; crkva sv. Ksavera na Plješivici, župna crkva u Bedekovčini u Hrvatskom Zagorju, župna crkva u Vukovini u Turopolju i crkva sv. Jeronima u Štrigovi u Međimurju). U ovu grupu uklopljen je i tip crkava, koje u svom tlocrtu predstavljaju dva ovala sa znatno sploštenim kupolama iznad lađe i svetišta (prekrivenih s izvanjske strane sedlastim krovištem), a koje su u nekim slučajevima ukrašene baroknim iluzionističkim freskama. Kod ovih se crkvenih građevina više puta iznad glavnog crkvenog ulaza uzdiže zvonik s karakterističnom baroknom kapom u obliku lukovice, a iza njega se uspinje ponajprije više krovište iznad niske (plitke) ovalne kupole glavnog crkvenog prostora, a zatim niže krovište iznad svetišta (na pr. zavjetna crkva Marije Jeruzalemske na Trškom Vrhu kod Krapine, župna crkva sv. Ivana u Zagrebu, župna crkva u Sv. Nedjelji kraj Samobora i t. d.). Osobito slikovitu grupu građevina imadu t. zv. proštenjarske (zavjetne) crkve, okružene cinkturom (cintorom), koja se prema unutrašnjosti otvara na arkade (na pr. nova župna crkva sv. Marije Snježne u Belcu, crkva sv. Marije Gorske kod Lobora, crkva sv. Triju Kralja u Kominu kod Vel. Bisaga, crkva na Trškom Vrhu kod Krapine i t. d.). Od crkava, kod kojih se iznad pročelja uzdiže zvonik sa skladnim i vanredno otmjeno profiliranim kasnobaroknim arhitektonskim oblicima, naročito se ističu uršulinska crkva u Varaždinu, župna crkva sv. Terezije u Slav. Požegi (građena 1756—1763) i župna crkva uz franjevački samostan u Vukovaru. Od graditelja toga doba, koji grade u Hrvatskoj, ističu se: Hans *Albertal* († oko 1655 u Zagrebu, v.), graditelj i klesar, Antonio *Macetti* iz Zagreba († 1665 u Zagrebu), koji je polovinom 17. st. po prvotnim nacrtima jednog zagrebačkog isusovca izgradio veliku jednospratnu zgradu isusovačkog samostana (Jezuitski trg br. 4 i 5), a 1660 započeo je gradnju zvonika crkve sv. Marka, koji su 1667 dovršili Bartolommeo *Macetti* i Silvestro *Donati;* Ivan *Mongino* iz Ptuja, koji je 1676—77 pregradio staru sakristiju zagrebačke katedrale; Josip *Avornik*, graditelj zavjetne crkve Majke Božje Jeruzalemske na Trškom Vrhu kraj Krapine (1750—1761); Hans *Allio*, graditelj župne crkve u Samoboru, i dr. Po uzoru na slične crkve u Austriji, Transilvaniji i Bukovini nastao je u doba baroka u Hrvatskoj na periferiji kulturnih središta (naročito u krajevima, koji obiluju drvenom građom) poseban tip pučkih, primitivno građenih, drvenih crkvica. To su jednobrodne drvene seoske kapele (zacijelo najosebujniji hrvatski umjetnički spomenici 17. i 18. st.), koje u njihovoj unutrašnjosti, uza svu primitivnost crkvenog namještaja i posve na pučki način oslikanih stijena i stropova, znatno prožimaju suvremeni, izrazito barokni oblici i motivi (često slični onima na narodnom vezivu). Oltari u tim drvenim kapelama vješto su povezani s ostalim bujnim slikovnim ukrasom u neobično skladnu i profinjenu cjelinu. Najviše ih ima u Turopolju (jedna je od najljepših kapela sv. Barbare u Velikoj Mlaki



(*Foto Griesbach*)
DVORIŠTE FRANJEVAČKOG SAMOSTANA U BRODU



(*Fotografijski arhiv Hrv. akademije*)
CRKVA SV. MAGDALENE U SELIMA KRAJ SISKA (1759—1765)

kraj Velike Gorice), a zatim u okolici Siska i Petrinje (najveća se nalazi u Pokupskom Brestu). Znatan je broj drvenih kapela danas posve obnovljen ili je pak s vremenom bio porušen (kao na pr. kapela sv. Katarine na groblju u Erdovcu kraj Križevaca i ona velika u Turnašici kod Sedlarice).

b) *Svjetovno graditeljstvo.* Barokne oblike i otmjeni ukras pokazuju na svojoj spoljašnjosti i unutrašnjosti na prvome mjestu palače i građanske otmjene kuće u gradovima, dvorovi na seoskim imanjima, vojničke zgrade, kurije i obične zgrade, a zatim i samostani crkvenih redova (isusovaca, pavlina, franjevaca, kapucina, klarisa, uršulinka). Tako se primjerice od svjetovnih građevina u Zagrebu naročito ističe svojim nadasve skladnim kasnobaroknim oblicima marijaterezijanskog doba palača Oršić-Rauch, nadbiskupski dvor, zatim dvorac u Mesničkoj odnosno u Visokoj ulici iz 1780 (nekad vlasništvo obitelji Pongratz), kuća Zrinskih (Markovićev trg br. 3), zgrada obitelji Kušević (prije Jelačić, Ulica sv. Ćirila i Metodija br. 3), kurije zagrebačkih kanonika: Ivana Znike (danas Dijecezanski muzej), Tome Kovačevića (Kaptol br. 8) i t. zv. Galjufova zidanica (Gregorijančeva ul.), a u Varaždinu, između ostalih, palača grofa Franje Patačića (iz 1764), gradska vijećnica i zgrade grofova Draškovića, Keglevića, Sermagea i Niczkyja.

III. KIPARSTVO

Općenite oznake. U skulpturi baroka preobražava se posve plastički (haptički) stil renesanse u posve slobodni, razriješeni i slikoviti stil. Tehnika obradbe kamena i drva dovodi se do rafinirane virtuoznosti. U uzajamno potenciranim dramatskim pokretima uobličuje se barokni strastveni život. Pojedinosti i sadržajni detalji prožeti su odsada naturalizmom. Nastoji se dakle oko prirodne istinitosti i zavodljive živahnosti držanja, izražaja i kretnja. Duševne strasti i religiozne ekstaze dolaze s patosom do izražaja.

Italija. U Italiji je rani predstavnik baroka Flamanac Jean *Boulogne*, poznat pod imenom Giovanni *da Bologna* (1529—1608). Od njegovih su djela najvažnija: Neptunov



(Fotografijski arhiv Hrv. akademije)
IVAN KOMERSTEINER, Detalj s oltara sv. Ladislava, evanđelisti Matej i Luka. (G. 1690—91)
Zagreb, Muzej za umjetnost i obrt



(Fotografijski arhiv Hrv. akademije)
KIP KRALJA BALTAZARA, Belec, župna crkva.

zdenac pred vijećnicom u Bologni, zatim poznata grupa Otmica Sabinjanka (iz 1581) u Loggia de' Lanzi u Firenci i lebdeći kip Merkura u firentinskom Bargellu. Najvećem talijanskom kiparu baroka, Lorenzu *Berniniju* (1598—1680), uspjelo je talijansku skulpturu osloboditi od nesamostalnog oponašanja Michelangela. Bernini postaje uzor novoga stila za čitav Zapad. Od njegove slikovite plošne plastike (u Galeriji Borghese u Rimu) ističu se: *David* (sa spiralnom osi), *Pluton i Prozerpina* (s dvije osi i naturalističkom obradbom epiderme), *Apolon i Dafna* (dvije osi paralelne u krivuljama, ali kontrasne u odvojcima; pokretnost likova doseže ovdje gotovo draž plesača). Bernini je izradio katedru sv. Petra sa četiri velika brončana lika crkvenih otaca, koji su snažno utjecali na kasniju baroknu njemačku plastiku (osobito kip sv. Augustina, koji je prvi izliven 1661); vanredno su slikovito i efektno izrađene njegove biste (poprsja). Kao njegovo najbolje i najefektnije djelo u kiparstvu smatra se njegova patetička grupa sv. Terezije u kapeli Cornaro rimske crkve S. Maria della Vittoria (1644—1647), u kojoj dolazi do snažnog izražaja naturalistička obradba puti, odijela i oblaka; posljednje je Berninijevo djelo Lodovica Albertoni na samrti (u crkvi S. Francesco a Ripa u Rimu). Pored Berninija najznatnija je pojava u baroknoj plastici Stefano *Maderna* (1571—1636) iz Lombardije i njegov protivnik, klasicist Alessandro *Algardi* (1602—1654) iz Bologne, pa François *Duquesnoy*, il Fiammingo (1594—1643) iz Bruxellesa.

Španjolska. U Španjolskoj je u doba baroka bila više omiljena drvena plastika, koja se općenito razvijala u stilu bližem prirodi i idealističkom, a držala se čvrsto tradicija naturalističkog oslikavanja u težnji za suštim verizmom. Te jedinstvene drvene plastike, koje zapravo idu u panoptikum, izvedene u t. zv. »estofado-tehnici«, djeluju vanredno sugestivno. Ti su naime drveni kipovi obojeni jarkim bojama, vjerno je na njima prikazana put, krvave rane, u očnim se šupljinama nalaze kristalne oči, trnova kruna je od pravoga trnja, obučeni su u haljine od svile natopljene sadrom, niz obraze teku im suze od stakla, dok su im vlasulje napravljene od prave kose. Površina tih drvenih kipova sjajno je ulaštena i izglačana. Glavni su predstavnici ove umjetnosti: Gregorio *Hernández*, Juan *Martinez Montañes*, Alonso *Caño*, Pedro *de Meña*.

Nizozemska. Posve u duhu umjetnosti Rubensa razvija se barokna plastika južne Nizozemske (Flandrije), gdje se ističu Artus *Quellinus* iz Antwerpena, G. *Grupello* i L. *Faid'herbe*, dok Jean *Boulogne* i François *Duquesnoy* djeluju u Italiji. Glavni predstavnik ranoga baroka na sjeveru (u Holandiji) je Adriaen *de Vriesz*, koji je bio također zaposlen i u Njemačkoj (fontana u Augsburgu).

Francuska. U Francuskoj je na razvoj plastike vrlo snažno utjecao Giovanni da Bologna (Pierre Franqueville, Simon Guillain). Tek pojavom braće Michela i Françoisa *Anguiera* izvija se nacionalni smjer u francuskoj plastici 17. st. Glavni su predstavnici: Pierre *Puget*, François *Girardon*, Antoine *Coysevox*.

Njemačka. Od kipara ranoga baroka u Njemačkoj ističu se: Melchior *Barthel*, Hans *Reichel*, Jörg *Zürn*. Nadaleko je poznat i uvažen predstavnik njemačkog baroka Andrija *Schlüter* (1664—1714), koji je više pod utjecajem nizozemskim stvorio snažan dekorativni stil. Kao kipar bio je pozvan u Berlin, ali je ubrzo iza svog dolaska tamo bio zaposlen i kao graditelj. Dobro je poznavao i pomno proučavao francusko, a osobito talijansko graditeljstvo i plastiku, kako to dokazuju brojni detalji na njegovim građevinama i skulpturama. Prava je vrijednost njegovih djela baš u tome, da je svim tim stranim utjecajima znao svojom ličnošću dati posve individualni izražaj, a pored toga je suvremeni barokni pretjerani sjaj znao ublažiti uzornim primjesama antikne umjetnosti.

Austrija. U Austriji je razvio Georg Raphael *Donner* (1693—1741) nov osebujni stil, u kojem nastoji povezati teški talijanski b. s elegantnim i povodljivim francuskim klasicizmom. Djelovao je u Beču, Salzburgu i Bratislavi. Između njegovih brojnih djela ističu se: velika plastička grupa sv. Martina za glavni oltar stolne crkve u Bratislavi; mramorna grupa cara Karla VI. u Belvederu, Beč; plastički radovi na zdencu na Neumarktu u Beču i dr. Balthasar *Permoser* (1651—1733) ima isto značenje kao skulptor kako velikih tako i malih (iz slonove kosti izrađenih) plastika.

Iza prvih pouka u Salzburgu i Beču učio je duže vremena u Italiji. Stalno je djelovao u Dresdenu, a neko vrijeme i u Berlinu. Najznatnija su njegova djela: nadgrobni spomenik nadvojvotkinje Ane i Wilhelmine u stolnoj crkvi u Freiburgu; skulpture na Zwingeru (1711-18) u Dresdenu; Apoteoza princa Eugena iz 1721, Beč, Barockmuseum i dr.

Hrvatska. Barokna plastika u Hrvatskoj stoji očito pod snažnim utjecajem suvremene njemačke (austrijske) i gornjotalijanske (mletačke) postberninijevske plastike. Izuzetak od toga čine dakako samo one ne toliko brojne lokalne primitivne plastičke tvorevine, koje su zato simpatičnije, što kazuju posve jednostavni značaj, po kojem se više približuju shvaćanju i izražavanju pučke umjetnosti. U 17. st. prevladava u Hrvatskoj više drvena polihromirana (obojadisana) i pozlaćena plastika te skulptirana ornamentalna dekoracija, koja se nadovezuje na njemačku drvenu kasnogotičku »baroknu« plastiku (umekšani stil Veita Stossa). Tako se u drugoj polovini 17. st. ističu u drvenoj plastici i drvorezbarstvu predstavnici domaćih (lokalnih) škola: isusovac Andrija *Fabijanić* (»Croata Zagrabiensis«, † 1668), Ivan Jakov *Altenbacher* i Toma *Derwant* (Varaždin), Ivan *Komersteiner* i Matija *Erlman* (Zagreb), koji izrađuju po narudžbama različni crkveni namještaj (oltari u crkvi sv. Katarine u Zagrebu, oltar sv. Križa u župnoj crkvi u Lepoglavi, oltar u kapeli sv. Franje u Drobkovcu [Štrigovcu] kod Gornje Rijeke, oltar sv. Ladislava u Hrv. muzeju za umjetnost i obrt u Zagrebu i t. d.). Osobito treba istaknuti vanredno bujne i profinjene ornamentalne domišljaje upravo genijalnog zagrebačkog drvorezbara Ivana *Komersteinera,* kojima podjednako u stilskom kao i u tehničkom pogledu gotovo i nema ravnih ni u suvremenom evropskom dekorativnom rezbarstvu. U kamenoj plastici ističu se u doba ranoga baroka: Kuzma *Miller* iz Krškog (stari portal stolne crkve u Zagrebu, 1640-43) i Mihajlo *Cussa* iz Ljubljane († 1699; propovjedaonica u stolnoj crkvi u Zagrebu iz 1695-96). U 18. st. (t. j. u razdoblju zamašnije pojave mramorne plastike u crkvenim intérieurima u Hrvatskoj, naročito u Zagrebu i bližoj okolici) djeluju remetski pavlini Toma *Jurjević* († 1713) i Pavao *Belina* († 1715) (glavni oltar u župnoj crkvi u Remetama kraj Zagreba iz 1706), koji u svojim djelima nadovezuju na plastički stil Mihaela Cusse, zatim kipari Giovanni *Rossi* (glavni oltar u franjevačkoj crkvi u Jastrebarskom iz 1733-34) i Antonio *Micchelazzi* iz Gorice (oltar sv. Jurja i bl. Augustina Kažotića iz 1746, danas u župnoj crkvi u Lupoglavu kraj Dugog sela). Najviše se ističe bez svake sumnje Francesco *Robba* (o. 1698—1757) rodom iz Mletaka, vajar i graditelj, od 1721 stalno nastanjen u Ljubljani, koji je posljednje godine života proveo u Zagrebu, gdje je stvorio plastička djela vanrednih kvaliteta, koja možemo u pravom smislu riječi smatrati najljepšim klasičnim primjerima kasnobarokne mramorne crkvene plastike u Hrvatskoj (kao na pr. oltar sv. Križa u Križevcima iz 1756). On je u stvari epigon berninijevskog stila u našim krajevima, nastojeći se približiti u svojim kasnijim djelima klasicističkim idejama. Najistaknutiji sljedbenik i predstavnik Berninijeva stila u Mlecima bio je u 17. st. Flamanac Giusto le Corte († 1697), a učenici i nastavljači njegova stila bili su izravni uzori Francescu Robbi za njegova ranog mladenačkog boravka i kasnijeg višekratnog zadržavanja u Mlecima. Vitkost i pokretnost tijela kod Robbinih plastika nije tek slučajna pojava, već naprotiv neko stilsko-značajno očitovanje snažne unutrašnje akcije, koju izražava također patetičko uzdignuti pogled kipa prema gore. Od njegovih radova ističu se: poprsje cara Karla VI. iz 1728 (zgrada magistrata u Ljubljani), kip sv. Trojstva (na kolumni na Kongresnom trgu u Ljubljani), fontana pred magistratom u Ljubljani, brojni oltari po crkvama u Ljubljani, oltari u stolnoj crkvi u Celovcu (Klagenfurtu) i kipovi s porušenog spomenika (1874) sv. Ivana Nepomuka na Starom trgu u Celovcu; oltari u crkvi sv. Katarine u Zagrebu (sv. Ignacija iz 1730), oltari iz starog intérieura stolne crkve u Zagrebu: oltar sv. Katarine i Barbare (danas u župnoj crkvi u Varaždinskim Toplicama), oltar sv. Emerika (danas u župnoj crkvi sv. Ivana u Zagrebu), sv. Križa (u crkvi sv. Križa u Križevcima); mramorni portal na kuriji prepoziture (Zagreb, Kaptol br. 7) i t. d. Nastavljač i vanredan nasljedovatelj umjetnosti Francesca Robbe bio je njegov učenik i najbolji pomoćnik Francesco *Rottman* (o. 1710—1788), koji je svoje plastike nastojao produhoviti suvremena općim idejama i značajkama klasicističke kasnobarokne skulpture. Poznati su njegovi radovi: oltari u crkvi sv. Ivana Krstitelja u Matejnoj Vasi, oltar u kripti katedrale u Gurku, oltari u crkvi sv. Marije u Zagrebu. U drugoj polovini 18. st. djeluje u Zagrebu Josip *Puntler* kao »magister« zagrebačkog klesarskog ceha. U kamenoj polihromiranoj plastici toga doba ističe se Antun *Zoger* iz Brežica (glavni oltar u župnoj crkvi u Brdovcu iz 1776). Inače su se na području drvene pozlaćene i polihromirane barokne plastike u Hrvatskoj istakli pavlini (Lepoglava, Olimje, Kamensko, Svetice, Remete kraj Zagreba) kao suvereni majstori. Tako su se primjerice već potkraj 17. st. pavlini u Olimju bavili izradbom oltara, dok su u samostanu u Lepoglavi živjeli i djelovali pavlinski drvorezbari: David *Steppan* († 1721) i Clemens *Lach* (1707—1755; u župnoj crkvi u Lepoglavi izradio je 1753 tabernakul na glavnom oltaru); Aleksije *Königer* (spominje se o. 1770 kao »statuarius«). U drugoj polovini 18. st. istaknuo se u drvenoj plastici pavlin Pavao *Riedl* (statuarius & sculptor) (glavni oltar u bivšoj pavlinskoj župnoj crkvi u Crikvenici iz 1776). Veliku umjetničku vrijednost ima drvena plastika namještaja u novoj župnoj crkvi Marije Snježne u Belcu (oko polovine 18. stoljeća). Na žalost su nam imena majstora ovih vanrednih skulptura, koje se snažno oslanjaju na kasnobaroknu drvenu plastiku u Austriji, ostala do danas nepoznata. — Od umjetnika na području drvene plastike u drugoj polovini 18. st., koji su poznati po imenu, ističu se: Filip Jakob *Straub* iz štajerskog Graza (glavni oltar u zavjetnoj crkvi na Trškom Vrhu kraj Krapine), Antun *Merzi* (oltari i propovjedaonica u istoj crkvi), Franjo *Straupp* i Luka *Solcer* (Szolczer) iz Zagreba. Crkve u Hrv. Primorju (Trsat, Senj, Novi, Krk, Rab i t. d.) i Dalmaciji (Šibenik, Trogir, Split, Hvar, Makarska, Korčula, Dubrovnik, Kotor i t. d.) dovoze u doba b. (17. i 18. st.) svoj raskošni crkveni namještaj uglavnom iz Mletaka. Uz brojne anonimne barokne klesare i kipare izrađuje poimence Lorenzo *Viviani* 1700 god. prekrasan visoki tabernakul za oltar Sv. Otajstva u stolnoj crkvi u Hvaru, Francesco *Cà Bianca* monumentalni oltar u crkvi sv. Klare u Kotoru, a poznati mletački



(Fotografijski arhiv Hrv. akademije)
FRANCESCO ROBBA, Mojsije. Detalj s mramornog oltara sv. Križa u Križevcima iz g. 1756

kipar settecenta Giovanni Maria *Morlaiter* (1699—1782) izrađuje oltar sv. Dujma u stolnoj crkvi u Splitu (1767). U stucco-dekoraciji ističe se u Hrvatskoj potkraj 17. i u prvim decenijima 18. st. poimence Antonio Giuseppe *Quadrio*, član glasovite milanske porodice štukatora i graditelja. Od njegovih radova, koje je izveo u Hrvatskoj, poznati su nam: stucco-dekoracije u crkvi sv. Katarine u Zagrebu, kapela obitelji Patačić u župnoj crkvi (1718) i knjižnica (danas arhiv kaznionice) bivšeg pavlinskog samostana u Lepoglavi (1710—11), kapela sv. Franje Ksavera u bivšoj isusovačkoj crkvi u Varaždinu (1710), mala kapela (iz 1710) u zavjetnoj crkvi Sv. Triju Kralja u Kominu (župa Veliki Bisag), kapela sv. Antuna u Tužnom Cerju u Hrvatskom Zagorju i dr.

IV. SLIKARSTVO

Značajke baroknog slikarstva. Slikarstvo kao vodeći faktor u likovnoj umjetnosti b. donosi u suprotnosti s renesansnom umjetnosti znatno proširenje na području sadržaja. Razvijaju se samostalne slikovne vrste: *pejzažno, genre, arhitekturno* slikarstvo i *mrtva priroda*. Umjesto klasične formalne ljepote dolazi prikazivanje duševnog izražaja, patetičko potenciran unutarnji život i vizionarna duševna stanja. Intenzivno oduhovljeni izražaj glave (fizionomije) i patetički prema gore upereni pogled odrazuju se na okrutnim prizorima brojnih mučenja (martirija). U drugu ruku pojavljuju se sve više profani prizori. U suprotnosti s crtačko-plastičnim idealom visoke renesanse nastao je u slikarstvu b. nov u biti osebujan slikovit stil. Snažni kontrasti svijetla i sjene (clair-obscur) određuju samu koncepciju slike. Otkrivaju se novi zakoni kolorizma; same boje služe vlastitoj slikovitoj izražajnoj snazi. Bogatstvo perspektivnih efekata dovodi često do svijesnog negiranja plohe slike kao estetske granice. Smjelim pokratama i vanrednim kontrastima svijetla i sjene pojačava se djelovanje dubine kod primjene oštrijeg, jednostavnijeg osvjetljenja do u beskonačno. Velika je tekovina u slikarstvu b. prostor, kojim slikari odsad suvereno vladaju. Slikarstvo b. nastoji, da taj prostor u pravom smislu riječi doživi i da lik s tim prostorom toliko organički poveže, te se na časove čini, da se taj lik s tim prostorom gotovo sasvim splinjuje. Sad konačno netragom nestaje renesansnog simetrijskog vezivanja na slici, jer simetrija kao kritička relacija uvijek traži plošnost, a ne dubinu. U b. postoji bezuvjetna relacija između svih dijelova slike, koja se osniva na činjenici, da slikari sad sve manje prikazuju predmete s obzirom na njihove haptičke (plastičke, taktičke) vrednote, već nastoje da ih povežu na osnovi njihovih optičkih (slikovitih, tonovnih) vrednota (A. Riegl, A. Schmarsow). Nestaje pomalo t. zv. slike »blizih likova«, a preotima maha slika sa sitnim, udaljenim likovima. Sve više prevladava slikovitost; oris i linija (linearno shvaćanje) ustupaju mjesto šarenim mrljama (slikovito shvaćanje). U pojedinim zemljama razvilo se slikarstvo u doba baroka do potpuno samostalnog oblikovanja.

Italija. U Italiji se u slikarstvu b. jasno razabiraju dva smjera. Jedan se očituje u veličajnom potenciranom zanosnom (patetičkom) naturalizmu, a zastupaju ga *Caravaggio* (1573—1610), koji je proizvodio trajan utjecaj na kasniju generaciju slikara, i napuljska škola, koje su glavni predstavnici Španjolac Giuseppe *Ribera* (1588—1652) sa svojim slikama mučenika i prikazima vizionarnih zanesenosti svetaca, Salvator *Rosa* (1615—1673), slikar pejzaža s čudnim, sablasnim osvjetljenjima i naročito slikar bitaka, u kojima je bio nenadmašiv, pa virtuozni tehničar i slikar-iluzionist Luca *Giordano* (1632—1705), zvan »Fa presto«, jer je neobično brzo radio dobre kopije i vlastite improvizacije. Caravaggio je prvi pokazao, kako se imaju upotrebljavati neiskorišćeni motivi, koji su se nalazili u životu građanstva i nižega puka. U želji da zadovolji što većoj oporosti svoga naturalizma uzima za modele tipove neposredno s ulice, pa čak i iz tamnice, slikajući u vještački zamračenu atelieru, osvijetljenu odozgo uzanim prozorom, postigavši na taj način vanredne luminističke, plastičke i kolorističke efekte. Caravaggio postaje kroz čitavo 17. st. uzor za slikanje kontrasta svijetlo-tama (clair-obscur), koje je u Rembrandtu našlo svoga najvišega predstavnika. Sa zamašnom energijom prelazi od običnog stiliziranja k prirodnoj istinitosti, od idealističke svečanosti dramatskim epizodama iz svagdašnjega života (ubijstva, tučnjave, scene iz krčama). Drugi smjer u talijanskom baroknom slikarstvu, koji se očituje u eklekticizmu, osvježenom eksaktnim studijem prirode, zastupa bolonjska škola (Akademija braće Carracci, Accademia dei desiderosi ili degli Incaminati, otvorena 1585), kojoj su uzori Michelangelo, Raffael i naročito Caravaggio. Iz ove su škole braće *Carracci* (Lodovico, Agostino i Annibale) proizašli: Guido *Reni* (1575—1642), *Domenichino* (1582—1641); Francesco *Albani* (1578—1660), Giovanni Francesco *Barbieri-Guercino* (1590—1666) i Giovanni *Lanfranco* (1580—1647). Ovi umjetnici najviše nastoje oko dekoracije prostora (perspektivno, smjelo izvedene slike na stropu). U njihovim pretežno velikim oltarnim i štafelajskim slikama uobličeni su u slobodno-ritmijskoj kompoziciji strast i patos, vizionarni i ekstatični prizori. Manje su značajne škole Firence (Lodovico Cigoli, Cristofano Allori, Carlo Dolci i Pietro da Cortona) i Rima (Andrea Sacchi, Giovanni Battista Salvi zvan Sassoferrato i Carlo Maratta). Na području iluzionističkog slikarstva na svodu, u kupolama, apsidalnim konhama i stijenama stoje na prvome mjestu u razdoblju visokog baroka Pietro *da Cortona* i Giovanni *Lanfranco*, dok se u kasnom baroku ističu: učenik Pietra da Cortone Giovanni Battista *Gaulli* zvan *Bacciccio*, čije su glavno djelo freske u isusovačkoj crkvi Il Gesù u Rimu (1683), isusovac Andrea *Pozzo* (1642—1709) sa svojim slikanim iluzionističkim arhitekturama s figuralnim prizorima (velika freska na svodu rimske crkve S. Ignazio, 1685—89), Giovanni Antonio *Fumiani* (1643—1710) i Giovanni Battista *Tiepolo* (1696—1770) u Veneciji. U gornjoj Italiji (Veneciji) slijedi poslije razdoblja manirista (Medulića, Tintoretta, članova porodice Bassano da Ponte, El Greca i Jacopa Palme mlađega) u 17. st. razdoblje bezizražajnih eklektičara, od kojih se odvaja Alessandro *Varotari il Padovanino* (1588—1648) oživljujući tradiciju Tizianovu. Od ostalih umjetnika, koji djeluju u Veneciji, ističu se: Pietro *Liberi* (1605—1687), Pietro *della Vecchia* (1605—1678) i Giulio *Carpione* (1611—1674), koji izrađuju brojne oltarne slike po gornjotalijanskim crkvama. Na prijelazu iz 17. u 18. st. ističu se: Andrea *Celesti* (1637—1706), Sebastiano *Bombelli* (1635—1717; portret mletačkog prokuratora u Strossmayerovoj galeriji u Zagrebu), Antonio *Bellucci* (1654—1726), Antonio *Molinari* (1665 do poslije 1727; njegovim ranim djelima pripada velika slika *Posljednjeg suda* u franjevačkoj crkvi u Makarskoj, nastala oko 1681) i dr. U 18. st. djeluju u Veneciji: Giovanni Battista *Piazzetta* (1682—1754), koji ide u red slikara t. zv. »tenebrosa«, kao i Federiko *Benković* (1677 do 1753), rodom iz Dalmacije, koji je znatno utjecao na mletački settecento i na austrijsko slikarstvo rokokoa (*Žrtva Abrahamova* u Strossmayerovoj galeriji u Zagrebu, *Sv. Petar od Alcantare* u galeriji franjevačkog samostana na Hvaru, *Sv. Franjo od Paole* u kolekciji dra I. Tartaglie u Splitu), Pietro *Longhi* (1702—1762); učenik Bombellijev Fra Vittore *Ghislandi* (1655—1743) i Rosalba *Carriera* (1675 do 1757) istakli su se u slikanju portreta; isključivo vedutno odnosno perspektivno slikarstvo i ugođajni pejzaž njegovali su: Antonio *Canale* zvan *Canaletto* (1697—1768), Bernardo *Belotto-Canaletto* (1720—1780) i Francesco *Guardi* (1712 do 1793). U razdoblju zrelog baroka djeluju u Gornjoj Italiji: Domenico *Fetti*, Giovanni *Liss* i Bernardo *Strozzi* rodom iz Genove, a u kasnom baroku Alessandro *Magnasco* i Giuseppe Maria *Crespi*.

Španjolska. U Španjolskoj u Toledu radi Domenico *Theotocopuli* (o. 1548—1625), po svome grčkome podrijetlu (rođen na otoku Kreti) nazivan ponajčešće *El Greco*; on je najreprezentativniji i najdublji umjetnik u slikarstvu ranoga b. u Španjolskoj. Ponajprije je bio u Mlecima učenik Tizianov, a od 1575 nastanio se stalno u Toledu, gdje slika njegovu dušu: triumf rimske univerzalne crkve i samrtne časove svjetske španjolske monarhije. El Grecove slike snažno prožima njegovo transcedentalno shvaćanje, koje dolazi do pravog izražaja u uvenulim kretnjama njegovih likova, u njihovim čudno zgrbljenim i svinutim tjelesima, vizionarnim pogledima, u neprirodnom, magičnom skraćivanju prostora i raspodjeli svijetla i sjene. Od nekolikih lokalnih škola dolaze do jačeg izražaja: valencijanska (Francisco *Ribalta*, Jusepe *de Ribera*, zvan »lo Spagnoletto«, koji djeluje u Napulju), seviljska škola (Juan *de las Roelas*, Francisco *de Zurbaran*, Bartolomé Esteban *Murillo*) i madridska sa svojim najvećim predstavnikom Diegom *de Silva y Velazquezom* (1599—1660), u čijim se djelima ukrštavaju komponente Tizianova i Tintorettova stila. Istakao se kao slikar genrea, portreta, religioznih i historijskih tema.



(Fotografijski arhiv Hrv. akademije)

UNUTRAŠNJOST DRVENE KAPELE SV. BARBARE U VELIKOJ MLAKI (17. stoljeće).



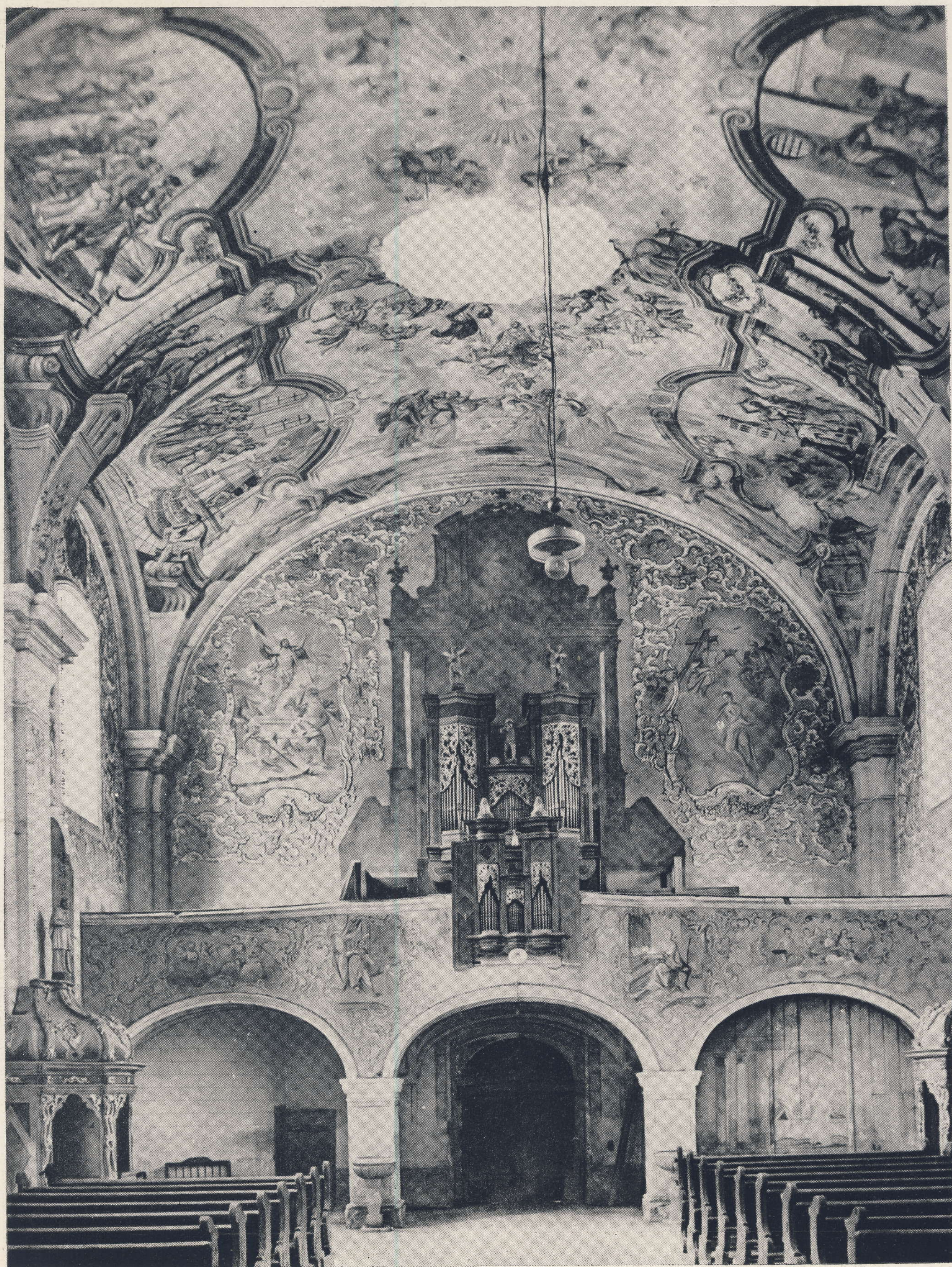
(Fotografijski arhiv Hrv. akademije)

GLAVNI OLTAR ŽUPNE CRKVE SV. MARIJE U REMETAMA (1706 g.), T. Jurjević—P. Belina.



(Fotografijski arhiv Hrv. akademije)

UNUTRAŠNJOST KAPELE SV. ANTUNA U CERJU TUŽNOM, štuko-dekoracije iz prve polovice 18. stoljeća.



(Fotografijski arhiv Hrv. akademije)

UNUTRAŠNJOST ŽUPNE CRKVE MAJKE BOŽJE SNIJEŽNE U KUTINI (18. stoljeće).

Nizozemska. U južnoj Nizozemskoj (Flandriji) stoji u središtu b. *Rubens* (1577—1640), čija umjetnost, vezana uz Italiju, daje biljeg cjelokupnom flamanskom slikarstvu baroka. Izrađivao je brojne povijesne, religiozne, mitologijske, genre-slike i portrete. Bogatstvo i bujnost kolorizma, te velike dimenzije njegovih kompozicija ushićuju i upravo zasljepljuju oči gledalaca. Gotovo neovisno od talijanskog utjecaja stvarao se b. u Holandiji, gdje se slikarstvo kretalo oko umjetnosti *Rembrandta Harmensza van Rijna* (1606—1669) kao glavnog predstavnika nizozemske umjetnosti. Osamljen i superioran ističe se on u bučnoj i radinoj vrevi svojih brojnih suvremenika, stojeći pred nama kao najsnažnija umjetnička pojava, koju su germanska rasa i protestantski duh ikada dali, kao sinteza svega onoga, što od umjetnosti uopće očekujemo. Iz djela toga naturaliste i prvaka impresionizma izbija duboka čežnja, da najvišim i profinjenim sredstvima posve slikovitoga izražaja objasni okolni svijet i da istovremeno izrazi najskrovitije titraje ljudske duše, pa da onu slikovitost boja poveže s očitovanjima najdubljih čuvstava.

Francuska. U Francuskoj stoji slikarstvo u doba b. mnogo više pod talijanskim utjecajem negoli graditeljstvo. Samo neznatan broj umjetnika predstavljaju sjevernjački duh i vezu s realizmom susjedne Nizozemske. Jacques Callot, braća Lenain, Nicolas Poussin, Claude Lorrain i Gaspard Dughet stvorili su klasičnu francusku umjetnost 17. st. kao općenu osnovicu kasnije moderne umjetnosti. Razvojni niz stilova u Francuskoj ne teče kao drugdje. Iza renesanse slijedi klasika (17. st.) i rokoko (18. st.). Doduše u francuskom slikarstvu 17. st. ima baroknih stilskih elemenata, ali je njegova osnovna značajka posve »klasicistička«. Jacques *Callot* (1592—1635) crta na bakrenoj ploči s jetkim humorom i besprimjernom invencijom šareni mikrokozam: sjajne dvorske svečanosti, kićene maskirane povorke, ratne prizore (zbirka listova *Misères de la guerre)*, sajmove, proštenja, tipove talijanske »commedie dell'arte«, vojnike, prosjake, cigane, pelivane, bogalje, grbavce kao i druge mnogobrojne tipove evropskog društvenog života 17. st., a braća *Lenain* (Antoine, Louis i Mathieu) prikazuju na svojim slikama (tableaux de moeurs) sjevernofrancuskog seljaka, 17. st., i to posve priprosto i jednostavno, trijezno, realistički i izražajno. Od ovih se slikara odvaja grupa francuskih umjetnika zavisnih od ideja talijanske renesanse, koji su provodeći znatan dio svoga života i rada na studijama u Rimu dali glavno obilježje francuskom slikarstvu za Luja XIV. I tako u isto doba, dok su nizozemski slikari obrazovali posve moderno pejzažno slikarstvo, stvaraju ovi francuski slikari brižnim kopiranjem i stiliziranjem talijanskih motiva (na pr. rimske Campagne) posebnu klasično-herojsku umjetnost pejzaža na osnovi crteža i stilizacije. Na taj je način Nicolas *Poussin* (1594—1665) postao glavni zastupnik »herojskog pejzaža«, a Claude *Gellée Lorrain* (1600—1682) »idealnog (lirskog) pejzaža«, blještavog kolorizma i poezije svijetla. Međutim, oficijelni je predstavnik slikarstva u Francuskoj, oko kojega se kretao čitav umjetnički život te epohe, istaknuti dekorator i portretista Charles *Lebrun* (1619—1690), jedan od suosnivača francuske »Académie des Beaux Arts« (1648) te miljenik Luja XIV. i Colberta. Kao najbolji zastupnici portreta pored Lebruna ističu se: Philippe *Champaigne* (1602—1674), Pierre *Mignard* (1612—1695), Hyacinthe *Rigaud* (1659—1743) i drugi.

Njemačka. Njemački slikari 17. st. (Gottfried Kneller, Peter Lely, Nikolaus Knüpfer) djelovali su ponajviše u inozemstvu (Engleskoj). Najvažnija je i najutjecajnija umjetnička ličnost toga vremena Adam *Elsheimer* (1578—1620) iz Frankfurta, koji je slično kao Poussin i Lorrain proveo polovicu svoga života u Rimu, ali se u svojim radovima nije povodio za Italijom, već za njemačkom tradicijom (Math. Grünewald). U 18. st. plastično štukiranje svodova i zidova u crkvenim i profanim intérieurima sve više zamjenjuje dekorativno i iluzionističko fresko-slikarstvo, koje su Nijemci strastveno prihvatili od Talijana. Jedan je od prvih slikara ovoga kruga u Njemačkoj Cosmas Damian *Asam* (1686—1739), školovan u Rimu kod Giuseppa Ghezzija. Njegovim velikim dekorativnim freskama ukrašeni su intérieuri crkvenih i profanih građevina ne samo u južnoj i istočnoj Njemačkoj, već i u Tirolu i zapadnoj Njemačkoj. U Tirolu uz brojne ostale umjetnike na području iluzionističkog slikarstva djeluju: Johann *Paul* (1615—1674) i Egidius *Schor* (✻ 1627), Johann Joseph *Waldmann* († 1712).



EL GRECO, Uskrsnuće Kristovo
Madrid, Prado

Barokno dekorativno slikarstvo 18. st. u Austriji slijedi sve moguće smjerove umjetnosti, što su ih dali Pietro da Cortona i Andrea Pozzo. Osim toga postoje iz toga vremena brojne oltarne slike i kompozicijske slike izvedene u širokim i slobodnim mrljama, kojih se kolorističke vrednote danas osobito cijene. Od pojedinih se umjetnika ističu: Johan Franz *Rottmayr* (1660—1730), Daniel *Gran* (1694—1757), Michelangelo *Unterberger* (1695—1758), zatim Paul *Troger* (1698—1777), Franz Anton *Zeiller* (1716—1794) i Franz Anton *Maulbertsch* (1724—1796), koji stoje pod utjecajem Tiepolove, a djelomično i Pozzove umjetnosti.

Hrvatska. Spomenici baroknog slikarstva u Hrvatskoj nastali su — kao i spomenici kiparstva — uglavnom pod utjecajem suvremenog austrijskog (istočnonjemačkog), a djelomično i gornjotalijanskog slikarstva, bilo neposredno (Bernardo Bobić, pavlinski slikari Franjo Bobić, Ivan Ranger,



ANĐEO S HRVATSKIM GRBOM
nekoć na oltaru sv. Luke u zagrebačkoj katedrali (iz g. 1703)
Zagreb, Muzej za umjetnost i obrt



ANĐEO SA SLAVONSKIM GRBOM
nekoć na oltaru sv. Luke u zagrebačkoj katedrali (iz g. 1703)
Zagreb, Muzej za umjetnost i obrt

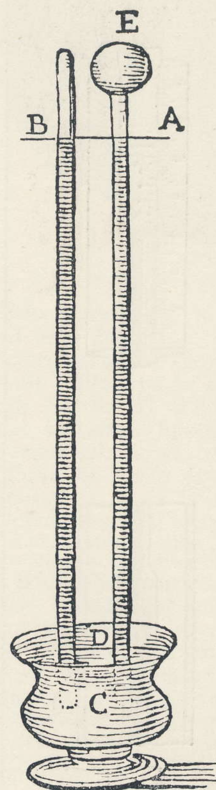
Daniel Taller, Josip Paller i Antun Keller), ili posredno (Giulio Quaglio, Franjo i Andrija Ilovšek, Anton Lerhinger, Valentin Metzinger, Antun Cebej). Prema tome treba razlikovati slikarske barokne spomenike, koji su neposredno nastali u Hrvatskoj (u 17. i 18. st.) kao plod utjecaja iz vana — a koji uza sav svoj provincijalni, više lokalni značaj (s obzirom na sadržaj i oblik), kazuju znatne umjetničke kvalitete — od onih posredno nastalih i importiranih slikarskih spomenika, koje su izrađivali prema narudžbama slikari susjednih zemalja. Tako u 17. st. izrađuju po narudžbi Elias *Wolf* († 1653), iz Ljubljane, oltarne slike za crkvu sv. Katarine u Zagrebu, a Ivan Juraj *Geiger* († 1682), iz Novog Mesta, za crkvu sv. Ksavera i sv. Katarine u Zagrebu. Oko 40-ih i 50-ih godina 17. st. radi zagrebački slikar i pozlatar Ivan *Maurer* za katedralu i za crkvu sv. Marka i sv. Katarine. Od fra Serafina *Schöna* potječu iz 1640 velike slike u refektoriju franjevačkog samostana na Trsatu. Između ostalih brojnih anonimnih i po imenu poznatih slikara napose se istaknuo u posljednjoj četvrtini 17. st. zagrebački barokni slikar Bernardo *Bobić* († između 1693—1698), »prvi hrvatski impresionist«, zacijelo školovan u Mlecima, kako to jasno potvrđuju njegova dosad poznata djela. Utjecaj djela velikih mletačkih slikara (Tiziana i Tintoretta) zapaža se u kompoziciji i kolorizmu njegovih oltarnih slika, na kojima dominira crvena boja. Od njegovih slika ističu se: dvije na oltaru sv. apostola u crkvi sv. Katarine iz 1683 (nažalost u 19. st. znatno preslikane) i krilne slike na velikom oltaru sv. Ladislava iz 1691, nekad u zagrebačkoj stolnoj crkvi (danas u Hrv. muzeju za umjetnost i obrt), s historijskim prikazima iz života sv. Ladislava, zatim dvije slike (iz 1688) s prizorima iz života Marijina sa bivšeg oltara bl. Dj. Marije iz stolne crkve u Zagrebu (danas u privatnoj zbirci u Zagrebu). Potkraj 17. i u prvoj polovini 18. st. istakli su se u Hrvatskoj kao vrsni slikari neki pavlini, kojih je djelovanje ograničeno uglavnom na njihov najveći samostan u Lepoglavi, te njegovu blizu i dalju okolicu. Tako se među prvima poimence spominje Luka *Marggraff* († 1704) rodom iz Bamberga, koji je u zimskom i ljetnom refektoriju bivšeg samostana (danas kaznionice u Lepoglavi) naslikao (od 1694—1704) znatan broj portreta uglednih i zaslužnih pavlina te velikih dobrotvora pavlinskoga reda (od tih postoje danas samo još neki, kao na pr. portret Pavla Ivanovića, generala pavlinskog reda). Drugi pavlinski slikar Franjo *Bobić* (1677—1728), koji je 1708 stupio u Red, imao je svoj atelier također u lepoglavskom samostanu, u kojem radi do svoje smrti. Bio je zacijelo učenik zagrebačkog slikara Bernarda Bobića, što očito potvrđuje stilska srodnost njihovih djela. Da li je bio Bernardov sin ili bliži rođak, dosad još nismo mogli dokumentarno utvrditi. Između ostalih, što poznatih, a što još nepoznatih njegovih slika, izradio je Franjo Bobić bez svake sumnje neke slike, koje su se donedavna nalazile u sakristiji bivše pavlinske, danas župne crkve u Lepoglavi (sada u Dijecezanskom muzeju u Zagrebu), a jasno kazuju stilsku srodnost sa slikama Bernarda Bobića. Svakako najistaknutiji i najznatniji pavlinski slikar, a ujedno i glavni predstavnik baroknog iluzionističkog slikarstva u Hrvatskoj, bio je lepoglavski pavlin Ivan *Ranger* (1700—1753), suvremenik velikih austrijskih baroknih slikara Danijela Grana i Paula Trogera, slovenskog slikara Franje Ilovšeka, a dijelom i Mlečanina G. B. Tiepola. Rođen u Tirolu imao je već vrlo rano prilike, da se pobliže upozna s djelima i tečevinama tirolskog baroknog iluzionističkog slikarstva, a to je kasnije, čini se, još dublje proučio na daljim studijama u Italiji (Veneciji, Mantovi, Bologni, Rimu). Iako se u njegovim freskama još i ne objavljuje prelaženje starijeg kvadraturnog stropnog fresko-slikarstva u atmosferičko, ipak njegova umjetnost ima mnogo zajedničkih crta s onom spomenutih majstora, premda su i jedna i druga izdanci umjetnosti isusovca Andrije Pozza. U Hrvatsku došao je I. Ranger već kao gotov umjetnik, te se pojavljuje sa svojim majstorskim djelima od 1731 dalje (slikana dekoracija kapele sv. Ivana na Gorici kraj Lepoglave). Kasnije je stupio u pavlinski red u Lepoglavi kao »brat lajik« (conversus), gdje ostaje sve do smrti (1753). Rangerove kasnobarokne iluzionističke freske nalaze se u ovim crkvama: Lepoglavi (u kapeli sv. Ivana na Gorici, u župnoj crkvi i fragmentarno u zgradi bivšeg samostana, danas kaznionice), Sveticama (?), Belcu (zavjetna crkva Marije Snježne), Olimju, Štrigovi (sv. Jeronim), Remetama kraj Zagreba, lepoglavskoj Purgi (sv. Juraj), Varaždinu (refektorij franjevačkog samostana), Krapini (franjevačka crkva — na stijeni svetišta i u sakristiji), Kamenici (kapela sv. Jelene), Gornjoj Stubici (kapela u bivšem Oršićevu dvoru), Hrašćini (Sv. Trojstvo na svodu lađe župne crkve sv. Nikole) i Voći (desna pobočna kapela u župnoj crkvi sv. Martina). Bez svake sumnje među najznatnije štafelajske slike, nastale u 18. st. u Hrvatskoj, idu Rangerove zanimljive sitne slike, koje su sačuvane na naleđima klupa u svetištu i na pjevalištu crkve u Lepoglavi (od kojih je 10 svojedobno preneseno u svetište župne crkve sv. Nikole u Varaždinu), kazujući sasvim naročit stil i posebno poglavlje u cjelokupnom djelu Rangerovu, kao i one nekolike mrtve prirode (cvijeće, voće, girlande i festoni) slikane na drvu (tako primjerice oslikana vratašca ormara u sakristiji kapele sv. Jurja u Purgi i u sakristiji župne crkve u Lepoglavi; tri slike na drvu s prikazom cvijeća, danas u Muzeju za umjetnost i obrt u Zagrebu). Oltarnim slikama istaknuo se polovinom 18. st. lepoglavski pavlinski slikar Gabrijel *Taller* (Daller), a u jednom se popisu spominje još 1770 godine. U djelu J. Bedekovića *Natale solum S. Hieronymi* nalazi se bakrorez sv. Jeronima (po Dallerovu crtežu iz 1747). Njegove su zacijelo dvije oltarne slike: *Poklonstvo Sv. Triju Kralja* i *Poklonstvo pastira*, iz 1760, nekad u crkvi Sv. Triju Kralja na Baniji kraj Karlovca (danas u Muzeju za umjetnost i obrt u Zagrebu) i slike na vratima sakristije (iz 1760) bivše pavlinske, danas župne crkve u Kamenskom kraj Karlovca. Od stranih, dijelom slovenskih umjetnika, koji su radili u Hrvatskoj po narudžbama, spominju se na području fresko-slikarstva u 18. st.: Giulio *Quaglio* (1668—1751) iz Laina, Franjo *Ilovšek* (1700—1763) iz Ljubljane, koji je naslikao 1752 veliku iluzionističku fresku na apsidalnom zidu franjevačke crkve u Samoboru, a njegov sin Kristofor Andrija (1729—1776) fresku iz 1762 (s autoportretom) na stijeni iza glavnog oltara u crkvi sv. Katarine u Zagrebu, zatim Antun *Lerhinger* (»pictor Roichensis«), koji je 1772 ukrasio ilu-

zionističkim freskama zavjetnu crkvu na Trškom Vrhu kraj Krapine, 1787 pobočnu kapelu, a 1792 svetište župne crkve sv. Ivana u Zagrebu (u zajednici s Antunom Arherom), pa Josip *Görner*, koji je 1779 izveo fresko-slikarije u župnoj crkvi u Kutini. Isto tako i oltarne slike po crkvama u Hrvatskoj izrađuju u 18. st. pored nekih stranih većinom slovenski slikari: Danijel *Savoye*, Valentin *Metzinger*, Fortunat *Bergant*, Antun *Cebej*, pa Franz *Kochler* iz Beča (1777) i Ivan *Mertz* iz Budimpešte (1798). Potkraj 18. st. živi u Hrvatskoj slikar Josip *Paller*, koji izrađuje kvalitativno vrlo dobre oltarne slike (dvije su mu signirane slike apostola sv. Petra i Pavla iz 1780 u Dijecezanskom muzeju u Zagrebu). Jedan od posljednjih umjetnika, koji je radio još početkom 19. st. u tradicijama baroka freske i oltarne slike, bio je zagrebački slikar Antun *Keller* (oltarna slika sv. Barbare u župnoj crkvi u Knegincu kraj Varaždina iz 1811, sv. Antuna Padovanskog u crkvi u Vinici iz 1815, slika sv. Ivana Nepomuka iz 1820 u Dijecezanskom muzeju u Zagrebu i t. d.). Dalmacija u 17. i 18. st. importira za svoje crkve i samostane brojne slike iz Italije (naročito Venecije). Izuzetak od toga čine one slike, koje su izradili u Dalmaciji domaći majstori Matej *Pončun* (1580/90—1660), školovan u Mlecima (djela u Šibeniku, na Čiovu kod Trogira i u Splitu) i Marko *Kavanjin* (17. st.), njegov učenik (stolna crkva u Splitu). Od talijanskih slikara u Dalmaciji najbolje je zastupan svojim djelima Jacopo *Palma mlađi* (Šibenik, Split, Hvar, Pučišće, Splitska i t. d.), a u znatno manjem broju članovi slikarske porodice *Bassano* (Jacopo i Leandro) (Hvar, Vrboska, Korčula, Prčanj), Jacopo *Tintoretto* (Bol na Braču, Šibenik, Korčula) i Alessandro *Varotari* (Trogir, Hvar, Dubrovnik). Po svojim velikim dimenzijama, vanrednoj kompoziciji i blještavom kolorizmu naročito iskače slika *Posljednje večere* od Mattea *Rossellija* (oko 1578—1650) u Galeriji franjevačkog samostana na Hvaru, gdje se također nalazi jedna, na žalost znatno oštećena, slika mletačkog slikara Marca *Liberija* (1640—o. 1725; *Glorifikacija sv. Antuna Padovanskog)* i jedna dobro uščuvana slika baroknog slikara Federika *Benkovića (Sv. Petar od Alcantare)*. Sicilijanski slikar Gaetano *Garzia* dovršio je 1738 efektnu iluzionističku fresku *Apoteoza sv. Ignacija)* u apsidi isusovačke crkve u Dubrovniku. Na području sitnoslikarske barokne umjetnosti u Dalmaciji istakao se fra Bonaventura *Razmilović* (oko 1636—1680/90) iz Splita (minijature su mu u samost. knjižnici u Poljudu kraj Splita).

LIT.: Općenito: A. Schmarsow, *Barock u. Rokoko*, Leipzig 1897; H. Wölfflin, *Kunstgeschichtliche Grundbegriffe*, München 1915; W. Hausenstein, *Vom Geist des Barock*, München 1921; A. E. Brinckmann, *Die Kunst des Barock u. Rokoko*, Berlin 1923; M. Dvořák, *Geschichte der italienischen Kunst*, München 1927—28; W. Weisbach, *Die Kunst des Barock*, Berlin 1929; H. Wölfflin, *Italien u. das deutsche Formgefühl*, München 1931; E. Mâle, *L'art religieux après le Concile de Trente*, Pariz 1932; H. Rose, *Klassik als künstlerische Denkform*, München 1937; H. Hoffmann, *Hochrenaissance, Manierismus, Frühbarock*, Zürich 1939; I. Kukuljević, *Slovnik umjetnika jugoslavenskih*, Zagreb 1858; A. Schneider, *Izvještaji o popisivanju, proučavanju i fotografiranju umjetničkih spomenika u Hrvatskoj i Dalmaciji*, Ljetopis Akad., sv. 46., 47., 49., 50., 51., 52., Zagreb 1934—40; Ž. Jiroušek, *Historijsko-umjetnički spomenici Jugoslavije*, Zagreb 1938; Gj. Szabo, *Kroz Hrvatsko Zagorje*, Zagreb 1939; Lj. Karaman, *Eseji i članci*, Zagreb 1939. Graditeljstvo: C. Gurlitt, *Geschichte des Barockstiles in Italien*, Stuttgart 1887; H. Wölfflin, *Renaissance u. Barock*, I. izd., München 1888; C. Gurlitt, *Geschichte des Barockstiles u. des Rokoko in Deutschland*, Stuttgart 1889; H. Willich, *Giacomo Barozzi da Vignola*, Strassburg 1906; A. Riegl, *Die Entstehung der Barockkunst in Rom*, Beč 1908; K. Escher, *Barock u. Klassizismus in Rom*, Leipzig 1910; W. Pinder, *Deutscher Barock*, Düsseldorf-Leipzig 1912; P. Frankl, *Die Entwicklungsphasen der neueren Baukunst*, Leipzig-Berlin 1914; A. E. Brinckmann, *Die Baukunst des 17. u. 18. Jahrhunderts in den romanischen Ländern*, Berlin-Neubabelsberg 1915; M. Wackernagel, *Baukunst des 17. u. 18. Jahrhunderts in den germanischen Ländern*, Berlin-Neubabelsberg 1915; M. Hauttmann, *Geschichte der kirchlichen Baukunst in Bayern, Schwaben u. Franken 1550—1780*, München 1921; C. Ricci, *Baukunst u. dekorative Skulptur der Barockzeit in Italien*, Stuttgart 1922; H. Popp, *Die Architektur der Barock- u. Rokokozeit in Deutschland und der Schweiz*, Stuttgart 1924; H. Sedlmayr, *Oesterreichische Barockarchitektur 1690—1740*, Beč 1930; Isti, *Die Architektur Borrominis*, Berlin 1930. Kiparstvo: A. E. Brinckmann, *Barockskulptur*, Berlin-Neubabelsberg 1917; A. Feulner, *Münchner Barockskulptur*, München 1922; M. Sauerlandt, *Die deutsche Plastik des 18. Jahrhunderts*, München 1926; G. Sobotka, *Die Bildhauerei der Barockzeit*, Beč 1927; W. Pinder, *Deutsche Barockplastik*, Leipzig 1933. Slikarstvo: A. Venturi, *Storia dell'arte italiana*, sv. IX., 1.—7., Milan 1924—1934; H. Voss, *Die Malerei des Barock in Rom*, Berlin 1925; M. Pevsner i O. Grautoff, *Barockmalerei in den romanischen Ländern*, Wildpark-Potsdam 1928; A. Feulner, *Skulptur u. Malerei des 17. Jahrh. in Deutschland*, Potsdam 1929; A. Schneider, *Umjetnici rodom iz Dalmacije i Hrv. Primorja, koji su djelovali u tuđini*, »Naš Jadran«, Split 1938; Ž. Jiroušek, *Bernardo Bobić, hrvatski slikar baroka*, Jut. List, Zagreb 3. I. 1939; G. Delogu, *Italienische Malerei vom 14. bis 19. Jahrhundert*, Zürich 1939.

Ž. J.

BAROLO, Giulietta, marchesa di, ✳ dvorac Maulévrier (Vendée) 27. VI. 1785, † Turin 21. I. 1864. Bila je kći Ed. de Maulévriera. Za francuske revolucije pobjegla je s ocem u Njemačku, a zatim u Nizozemsku. Kada se za Napoleona vratila u Francusku, uze je za ženu piemontski markez Tancredi Faletti di Barolo. Kao vrlo kulturna žena bila je prijateljica Lamartineova. Najviše se istakla kao dobrotvorka. Za vrijeme kolere u Turinu bila je bolničarka. Svoj veliki imetak ostavila je u dobrotvorne svrhe.



Sl. 1. TORRICELLIJEV POKUS (Originalni crtež iz Torricellijeva pisma)

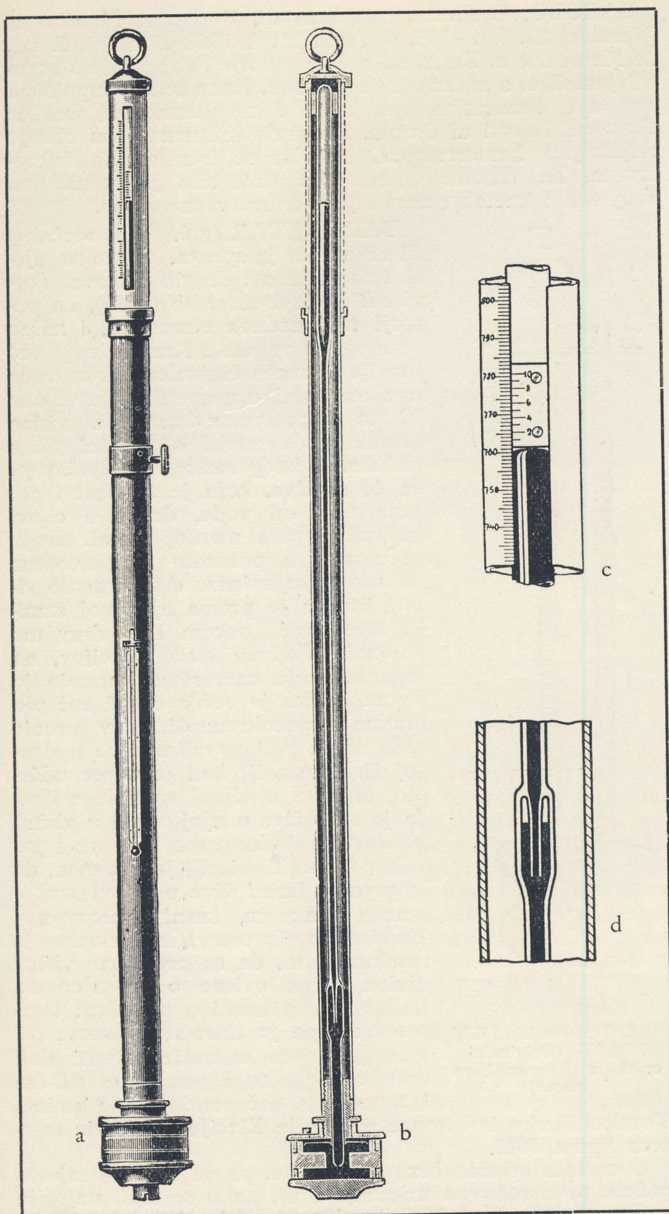
BAROMETAR (grč. βαρύς »težak«) ili tlakomjer je sprava, kojom se mjeri tlak uzduha i drugih plinova. *Torricelli* je prvi ustvrdio (1644), da postoji tlak uzduha atmosfere, i našao je njegovu veličinu. Razjasnio je već otprije poznatu činjenicu, da se voda u cijevi sisaljke ne penje više od oko 10 m s pretpostavkom, da visina uspona vode zavisi o veličini tlaka uzduha. S istog razloga zaključio je, da će se živa, koja je trinaest i pol puta teža od vode, držati u cijevi na toliko puta manjoj visini. Svoju pretpostavku potvrdio je glasovitim pokusom *(esperienza dell' argento vivo)*, što ga je prema njegovoj zamisli izveo već koncem 1643 drug mu *Viviani*. Podužu staklenu cijev, na jednom kraju zatvorenu, napunio je živom, zatim je otvor cijevi začepio prstom i preokrenuvši cijev uronio njen otvor pod površinu žive u drugoj široj posudi; kad je otvor odčepio, živa se u cijevi spustila toliko, da je stup žive u njoj sezao u visinu za dužinu »jedne ruke i četvrt i još jedan prst«. Torricelli je upoznao, da je prostor iznad žive u cijevi zrakoprazan (vakuum, kasnije prozvan i *Torricellijev prostor)*, a jednako je razabrao i to, da su promjene visine živina stupa ovisne o promjenama tlaka uzduha kao i o promjeni temperature, pa je time dao osnovu za spravu, kojom se može mjeriti tlak uzduha. Opis toga pokusa sa slikom i tumačenje sačuvano je u pismima Torricellijevim iz Firence prijatelju Ricciju u Rim iz mjeseca lipnja 1644.

O novom otkriću brzo se saznalo, pa su na više mjesta počela prva redovna mjerenja i to, kako se čini, najprije u Francuskoj. Već 1648 izvršio je *Périer* istodobna mjerenja na podnožju i vrhu brijega Puy de Dome i time upoznao, da tlak uzduha opada s visinom. U Stockholmu vrše mjerenja *Descartes* i *Chanut* (1649—1651). Iz Italije sačuvala su se mjerenja iz 1654. U Engleskoj su, čini se, prvi redovno mjerili *Robert Boyle* (oko 1659), kasnije *John Beal* i *John Wallis*. Od Boylea potječe i naziv »barometar«, dok je Beal već 1666 upoznao dnevnu periodu tlaka uzduha. U Njemačkoj izvršio je, čini se, prva mjerenja profesor *R. S. Camerarius* 1691 u Tübingenu.

Priugotavljanje barometara, koji su prije Boyleova naziva (a još i kasnije) nosili ime *Torricellijeve cijevi* (Tubus Torricellianus), čini se, da su dugo vremena vršili isključivo puhači stakla u Italiji. Profesor *Algewör* iz Ulma priča opširno o Talijanu po imenu *Cossa*, koji je na prijelazu od 17. na 18. st. »raspačao mnogo stotina takvih instrumenata u Njemačkoj«.

Barometara ima danas više vrsti, a način mjerenja zavisi o fizikalnom principu, na kojem se osnivaju, i o njihovu posebnom uređaju.

1. a) Barometri *na tekućinu* (Torricellijev princip) pune se danas obično *živom*, a izgrađuju se u više oblika: bilo tako, da je donji dio staklene cijevi svinut u obliku slova U, bilo tako, da je otvor cijevi zaronjen u živu u posebnoj posudici. Ovakvim uređajem dobivaju se dvije površine tekućine; na slobodnu donju površinu djeluje tlak uzduha (plina), dok je nad gornjom površinom u cijevi vakuum. Mjerenje se u bitnosti sastoji u tome, *da se odredi visina (dužina) stupa-tekućine u cijevi, koja je data linearnim razmakom obiju površina tekućine.*



Sl. 2. POSTAJNI BAROMETAR S REDUCIRANOM LJESTVICOM
a) Vanjski oblik instrumenta, b) barometar u okomitom presjeku, c) vizir s nonijem, d) Buntenov šiljak

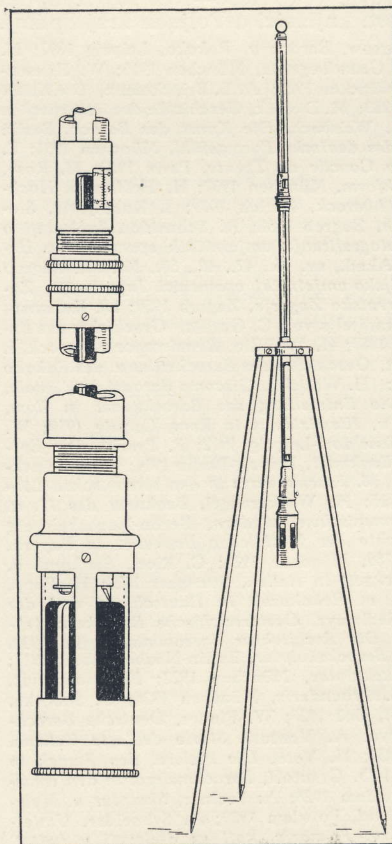
Bitni sastavni dijelovi ovih barometara osim cijevi (i posudice) jesu još: *skala*, kojom se mjeri dužina živina stupa, *viziri*, t. j. naprave, kojima se na skali određuje položaj površina žive (meniskus), i *nonij* (v.), koji omogućuje veliku točnost čitanja manjih dijelova skale. Kod t. zv. »apsolutnih« ili »normalnih« barometara može se ispravnost njihova stanja uvijek utvrditi *kvantitativnim* ispitivanjem vakuuma (metoda po *Aragou)*, kao na pr. kod barometara tipa *Wild-Fuess*. Kod t. zv. »relativnih« barometara (na pr. *»Fortin«*, *»Stationsbarometer«*, *»Kew pattern«)* nema mogućnosti ovakve kontrole, pa je potrebna povremena uporedba njihova stanja s normalnim barometrom. Kod nekih barometara ove vrste ugrađena je unutar staklene cijevi posebna naprava, t. zv. *Buntenov šiljak*, da se prepriječi ulaženje uzduha u vakuum.

Stup žive u barometru drži ravnotežu stupu uzduha (jednakog presjeka), koji seže od slobodne površine žive do kraja atmosfere. Dužina živina stupa iznosi na morskoj razini oko 76 cm. Pošto 1 cm³ žive važe 13,6 g, pa ako je presjek barometrove cijevi 1 cm², težina živina stupa bit će: 76×13,6=1033 g, t. j. nešto više od 1 kg. Ova težina predočuje ekvivalenat težine stupca uzduha, a prema tome statički i tlak atmosfere na plohu od 1 cm² na površini mora. Kao mjerne jedinice na skali barometara služe danas obično *milimetri* (mm), a u novije doba i *milibari* (mb) (1 mb = 0,75 mm); starije mjere bile su: »engleski palac« = 2,54 cm i »pariski palac« = 2,71 cm. Kod barometara sa t. zv. »reduciranom« skalom dijelovi skale su reducirani (umanjeni) u omjeru presjeka cijevi i posudice, da se time kod mjerenja uvaže promjene živine površine (u posudici) kao *pomične nul-točke* skale. Kod ove vrsti barometara važno je, da je količina žive za svaki instrumenat točno određena i stalna. Kako bi se mjerenjem dužine živina stupa dobili međusobno uporedivi iznosi »barometrijskog stanja«, potrebno je, da se na vrijednosti, dobivene mjerenjem, primijene još neke *korekcije* i to: za *temperaturu*, za *silu težu* i za *kapilarnu depresiju* živina meniskusa (v.). Primjena prvih dviju korekcija potrebna je s razloga, što dužina živina stupa zavisi osim o tlaku uzduha još i o tim faktorima, koji su promjenljivi, dok treća korekcija stoji u ovisnosti o veličini presjeka barometrove cijevi.

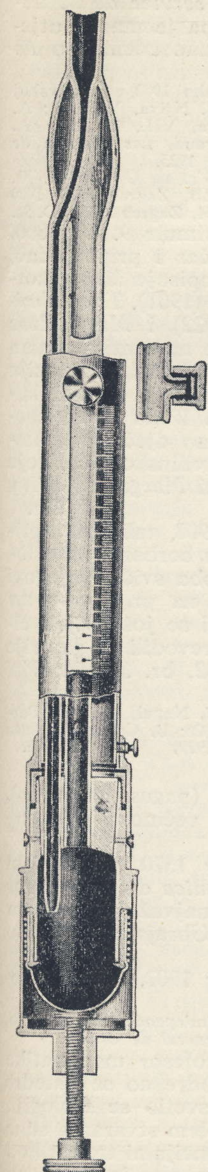
b) Barometri *na vagu* uređeni su tako, da na jednom kraku vage visi živin barometar, a na drugom protuuteg, koji vagu održava u stanju ravnoteže. Instrumenti ove vrsti uređeni su većinom kao *barografi* (v.).

2. Kod *elastičnih* ili *aneroid-barometara* služi kao osnovni dio instrumenta potpuno zatvorena metalna posudica s tankim stijenama, iz koje je manje ili više isisan uzduh. Tlak uzduha deformira stijenu posudice, dok se elastičnim otporom stijenke ili ugrađenog elastičnog pera ne uspostavi ravnoteža. Kod promjena tlaka mijenjaju se i ravnotežna stanja, a mala gibanja stijene posudice ili elastičnog pera uvećavaju se zgodnim načinom i prenose na kazaljku, koja stoji nad mjernom skalom. Aneroidi (ili *holosterik*-barometri) *nijesu apsolutni instrumenti* i moraju se za ispravan rad urediti (justirati) uporedbom sa živinim barometrom. Mjerenje tlaka aneroidima neovisno je od sile teže, pa su osobito podesni za *aerološka* mjerenja kao *visinomjeri* (altimetar) i kod *meteorografa* (v.), ili kao *aneroid barografi* za redovne registracije tlaka. Zbog pojava tromosti podatci mjerenja su manje točni nego kod barometara na živu. Općenito uzevši aneroidi su to manje točni, što su veći skokovi kazaljke, kad se aneroid lako potrese. T. zv. »kompenzacija na temperaturu« postizava se kod boljih instrumenata time, što posudica sadržava nešto zraka ili čistog dušika.

Već je *Leibniz* 1702 dao u jednom svom pismu osnovnu misao aneroida, no općenito su oni uvedeni istom 150 godina kasnije. Najvažniji oblici aneroida potječu od *L. Vidiea* (1845) i *E. Bourdona*. Kod prvih služi kao bitni dio instrumenta t. zv. »Vidie - doza«, mala metalna posudica u obliku niskog valjka; niski plašt valjka (prsten) je čvrst, a široke osnovke su vrlo elastične »membrane«, katkad spojene prijenosom uz elastično pero; kod drugih služi za to »Bourdonova cijev«, kružno svinuta evakuirana cijev, obično eliptičkog presjeka. Najraširenija vrst aneroida je ona po *Naudetu*, mnogo manje aneroidi s mikrometričkim vijkom po *Goldschmidu*. U najnovije doba konstruirao je *Paulin* (Stockholm) vrlo usavršen aneroid bez ijednog rotacionog ležaja; kod njega su uspješno uklonjeni dosadanji nedostatci (t. zv. »mrtvi hod« u osima, otpori zbog trenja, a zgodnim izborom metala i šte-



Sl. 2. BAROMETAR PO FORTINU
Sa strane gornji i donji vizir



Sl. 3. »NORMALNI« BAROMETAR PO WILD-FUESSU. Slika prikazuje donju polovicu instrumenta dijelom u vertikalnom presjeku; *gore:* vijak na otvoru za pristup zraka; bijela pločica s tri marke je donji vizir; *dolje:* šaraf za dizanje i spuštanje žive.

tan utjecaj temperature i poremećaji u elastičnosti doze.

3. Tlak uzduha, a prema tome i nadmorska visina, može se mjeriti i *hipsometrom* (v.), t. j. spravom, koja služi u prvom redu za točno određivanje vrelišta vode.

LIT.: Meteorologische Zeitschrift, 1894, s. 445; Hann-Süring, *Lehrbuch der Meteorologie*, Leipzig 1926; E. Kleinschmidt, *Handbuch der meteorologischen Instrumente*, Berlin 1935; Meteorological Glossary. London 1918. M. Ko.

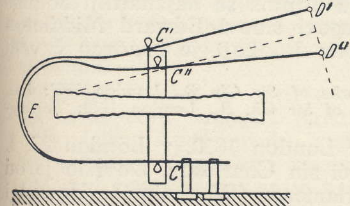
BAROMIĆ, 1. Blaž, ✻ Vrbnik prije 1450, kanonik-glagoljaš, štampar. Mladu je misu čitao 27. X. 1471 (isp. Starine, knj. 33, str. 57), a potkraj života kao senjski kanonik 1493 izučio u Mlecima štamparsko umijeće. Pri mletačkom izdanju glagoljskoga *Brevijara* (ili upravo »brvijali hrvatskih«) u tiskari Andrije de Torresanis de Asula od 1493 sudjelovao je kao korektor (»koreženi po pre Bl. B. kanonigi crikve senske«), učeći u isti čas i umijeće štampanja. Kao samostalni štampar 1494 uz pomoć arhižakna Silv. Bedričića i žakna Gašpara Turčića izdao je glagoljski *Misal* (»Misali«), a 1496 *Spovid općenu* prema prijevodu Jakova Blažiolića.

LIT.: I. Kukuljević, *Tiskari jugoslavenski 15. i 16. věka*, Arkiv, knj. 1., Zagreb 1851; Oskar Asbóth, *Das zu Zengg im Jahre 1494 gedruckte glagolitische Missale*, Archiv f. slav. Phil., sv. 19., Berlin 1897; V. Jagić, *Hrv. glag. književnost*, Zagreb 1913; F. Fancev, *Prvi izgrađivači hrvatskoga štamparstva*, Grafička Revija, Zagreb 1926; M. Breyer, *Senj — kolijevka hrvatskog tiskarstva*, Hrv. kulturni spomenici, knj. I., Zagreb 1940. F. F.

2. **Jakov,** štampar. U društvu sa štamparom Ambrogiom Corso-om ovaj je B. u Mlecima 1571 izdao ćirilicom *Oficija*. U kolofonu toga izdanja on se nazvao upravo Jakob de Barom (»Štampano u Bnecieh, Jakob dje-barom i Abrožo Kor'so kum'pano«), što su prof. M. Rešetar i C. Gianneli (isp. Dva dubrovačka jezična spomenika iz 16. st., Beograd 1938) objasnili kao Jakob de Barom, t. j. Jakob Baromov sin ili upravo Baromić. I Blaž se u kolofonu *Spovidi općene* (1496) također nazvao »Ja pop Blaž Bar(o)m(o)v sin z Vrbnika«. Kako u Jakovljevu izdanju *Oficija*, i pored naslanjanja na starije dubrovačko ijekavsko-štokavsko izdanje od 1512, ima čakavizama, naslućuje se, da je i Jakov porijeklom s otoka Krka. F. F.

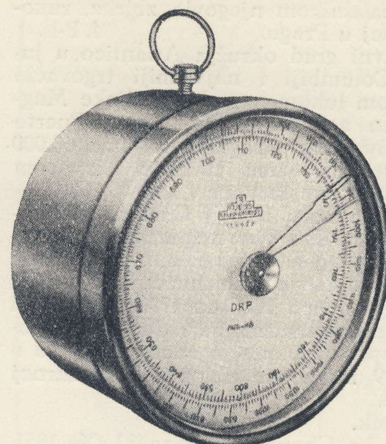
BARON, 1. Gustav, ✻ Kutina 1847, † Zagreb 1914, sveuč. profesor i kanonik. Škole polazio u Kutini, Bjelovaru, Koprivnici, Požegi, Zagrebu i Beču. Vršio različne odgovorne službe: prefekt u sjemeništu, profesor nadb. liceja i bogosl. fakulteta, 1885 rektor sveučilišta, rektor sjemeništa, arhiđakon i generalni vikar. Bio je velik dobrotvor; razdijelio preko 100.000 kruna. Napisao mnogo članaka u Kat. listu.

LIT.: Katolički list, 149—64, Zagreb 1914. J. B-c.



Sl. 4. SHEMA ANEROIDBAROMETRA S IZVANJIM ELASTIČNIM PEROM. Crtež prikazuje gibanje slobodnog kraja elastičnog pera kod različnih tlakova.

2. **Louis,** ✻ Pouyloubrin (Gaskonja) 1612, † 1663, francuski pjesnik. Njegov otac, bivši advokat u pokrajinskom parlamentu (sudištu), bio je javni činovnik u svojoj pokrajini. B. je studirao u Toulousi. Sa dvadeset i jednom godinom je ušao kao profesor-regens u slavni kolež Esquille. Tri puta je odnio nagradu u natjecanju »Jeux Floraux« (v.) i odonda je imao čast biti među



Sl. 5. ANEROIDBAROMETAR (R. Fuess)

sucima. Pošto je ušao u advokatsku karijeru, povukao se kasnije u rodno selo kraj svog starog oca, pa je tu dugo živio životom filozofa i pjesnika.

Pjesme toga dobrog seoskog duha, koga su nazvali »najdražim žrecom Gaskonje«, nisu objavljene u zbirci. Pisane su gaskonjskim dijalektom. Michelet je izdao neke od njih, uz komentar i francuski prijevod, u svome djelu *Poètes gascons du Gers*, Auch (1904). P. Cl.

BARONCELLI, Niccolò, † Ferrara u listopadu 1453, tal. kipar. Vasari tvrdi, da je bio učenik Brunellescov. Djelovao je od 1436 do 1442 u Padovi, ali se od djela, što ih je ovdje izveo, sačuvalo veoma malo. U Ferrari je bio u službi Lionella d'Este, pa je 1451 izradio konja za konjanički spomenik Nikole III. d'Este (zbog toga su ga i nazivali *Niccolò del Cavallo*). Spomenik je propao 1716. Za katedralu u Ferrari izradio je tri kipa, koji se još i danas nalaze ondje (*Krist na križu između Bogorodice i Ivana*). Ovi likovi odaju, da je na B. znatno utjecao Donatello, ali su oblici Donatellovi izišli ispod ruke B. konvencionalno.

LIT.: Thieme-Becker, ALBK II., Leipzig 1908; A. Venturi, *Storia dell' arte italiana*, VI., Milan 1908; G. Fiocco u Rivista d'arte XI. (1929). A. Sch.

BARONE, Enrico, ✻ Napulj 22. XII. 1859, † Rim 14. V. 1924, ugledni tal. vojni stručnjak i ekonomist. Predavao je povijest vojne vještine na Scuola superiore di guerra. G. 1911 napušta vojničku karijeru i posvećuje se teoretskom studiju narodnog gospodarstva. Dobiva katedru te znanosti na Institutu za ekonomske nauke u Rimu, gdje je djelovao do svoje smrti.

BIBL.: Od djela vojnog karaktera odlikuju se: *Del combattimento autonomo, a proposito del nuovo regolamente della fanteria tedesca*, 1889; *Come operavano i grandi eserciti*, 1892; *Il fuoco di fucileria*, 1893; *La storia militare della nostra guerra fino a Caporetto*, 1919. S područja političke ekonomije: *Principii di economia politica*, 1925[6]; *Economia coloniale*, 1912; *Moneta e risparmio*, 1919. M. A-ć.

BARONES REGNI (baruni kraljevstva) → **Staleži.**

BARONET (engl. »mali barun«), velikaški stupanj između viteza i baruna, koji je uveo kralj Jakov I. 1611 u Engleskoj, 1619 u Irskoj, a 1624 u Novoj Škotskoj. Baroneti imadu naslov Sir, a njihove žene Lady. Tu su čast dobivali u početku sinovi vitezova i mlađi sinovi baruna.

BARONIUS, Caesar, ✻ Sora (Campania, Italija) 31. X. 1538, † Rim 30. VI. 1607, oratorijanac, kardinal, crkveni historičar. Poznat je osobito zbog monumentalnog djela *Annales ecclesiastici* (od Krista do 1198, u 12 folio svezaka, Rim 1588—1607). To djelo s nastavkom iznosi danas 37 folio svezaka. Theinerovo izd., Pariz 1876—83. T. H.

BAROSS DE BELLUS, Gábor, ✻ Pruzsina u Trenčinskoj županiji 6. VI. 1848, † Budimpešta 8. V. 1892, madžarski državnik. Poslanikom u parlamentu postade 1875, a 1883 podtajnikom za saobraćaj. Reorganizirao je državne željeznice i pojednostavnio njihovu upravu. 29. XII. 1886 postade ministar poljodjelstva, a 16. VI. 1889 uz to i ministar trgovine. Na tom mjestu ostade do smrti. Uz željeznice usavršio je i riječni saobraćaj, osobito na Dunavu, podigao skladišta na Rijeci i podupirao osnivanje Ugarsko-hrvatskog parobrodarskog društva. Dio riječke luke prozvan je po njemu (luka Baross). J. N.

BAROTSE → **Crnci.**

BARRANCOS su duboke doline nastale erozijom, radijalno raspoređene na pristrancima vulkanskog čunja. Ime potječe s kanarskog otoka Palma. Z. D-i.

BARRANDE, Joachim, ✻ Saugues (Haute-Loire) 1799, † Frossdorf kod Beča 1883, paleontolog. Svršio politehniku u Parizu, kao odgojitelj grofa Chamborda pošao u emigraciju, nastanio se u Pragu proučavajući paleozojsku formaciju u Češkoj. Klasično djelo *Système silurien du centre de la Bohème* (Pariz i Prag 1852—1877). Bavio se naročito trilobitima i njihovim razvojem (*Trilobites*, svezak I—II, Prag 1871). Njegova teorija o kolonijama bila je žestoko pobijana (o tome *Défense des colonies*, Prag i

Pariz 1861—70). Općim baštinikom njegovih zbirka, rukopisa i knjiga je češki muzej u Pragu. J. P-k.

BARRANQUILLA, glavni grad okružja Atlantico u južnoameričkoj republici Columbiji i najvažniji trgovački grad u zemlji, s prostranom lukom na rukavu rijeke Magdalene, željeznicom spojen s primorskom lukom Puerto Colombia u Darijevu zalivu Karipskoga mora. Ima 68.000 stan., koji se bave industrijom šećera i tekstila i izvozom zemaljskih proizvoda (kože, kave, duhana i zlata). O. O.

BARRAS, Paul, ✻ Fos. Emphoux 1755, † Chaillot kod Pariza 1829, francuski političar. Kao član parlamenta pristao je 1789 uz revoluciju, sudjelovao kod juriša na Bastillu i Tuilerije, glasovao za neodgodivo smaknuće Luja XVI., 1794 srušio Robespierrea, pa je od 1795 do 1799 najmoćniji član direktorija, više puta s diktatorskim ovlastima. Upoznavši 1793 Napoleona isposlovao mu je zapovjedništvo u talijanskoj vojni. G. 1799 morao se ukloniti konzularnoj vladi i poći u progonstvo.

BARREAU → Odvjetnik.

BARRÈRE, Camille, ✻ La Charité-sur-Loire 23. X. 1851, † Pariz 7. X. 1940, francuski diplomat. Kao časnik priključio se komuni te je zato bio osuđen na deportaciju, ali je pobjegao u London. U doba Berlinskog kongresa živio je u Berlinu te je bio na glasu kao dobar poznavalac istočnog pitanja. Francuski predstavnik na kongresu Waddington uze ga za osobnog tajnika. Stajao je u uskoj vezi s Gambettom i surađivao u njegovoj La République française. Iza pomilovanja stupio u diplomaciju te je kao poslanik kod Kvirinala u Rimu (1897—1924) radio na zbliženju Francuske i Italije. Njegov rad odražavao se u smjeru slabljenja veza Italije s Trojnim savezom. B. je 1900 uglavio sporazum s talijanskim ministrom vanjskih posala Visconti-Venosta u pitanju francusko-talijanskih interesnih sfera u sjevernoj Africi, po kome Italija dobi slobodne ruke u Tripolisu, a Francuska u Maroku. G. 1914 radio je odlučno na tome, da Italija proglasi svoju neutralnost, a 1915, da stupi u rat na strani antante.

Znatnije događaje iz vremena svog diplomatskog djelovanja obradio je u člancima, ponajviše u Revue des Deux Mondes i u Revue de Paris između 1929 i 1938.

LIT.: Ch. Roux, *Trois ambassades françaises à la veille de la guerre*, Pariz 1928; Ernst Ed. Berger, *Die grosse Politik Delcassés. Frankreichs Kampf um die Vorherrschaft in Europa*, Essen 1939; Isti, *Camille Barrère* u Berliner Monatshefte, 1940. J. N.

BARRÈS, Maurice, ✻ Charmes-sur-Moselle 1862, † Pariz 1923. Složen i nemiran duh, razrovan nutarnjim borbama, skeptičan i zadojen u velikoj mjeri pesimizmom i krajnji individualist. U prvim je djelima iznio svoje duševne trzavice i upornost, da sačuva jedinu vrednotu, u koju nije posumnjao, a to je njegov »ja«. Prvi roman *Sous l'oeil des Barbares* (1888) je ispovijest intelektualca, koji ljubomorno bdi nad sobom, ali priznaje, da je njegov »ja« nemoćan. B. traži istinu i stalnost, hoće da se oslobodi egoizma (culte du moi) s pomoću vanjskoga svijeta, koji će mu pružiti potpunost doživljaja. Kao narodni zastupnik za Nancy oštro se obara na dreyfussovce i Zolu. U *Un Homme libre* (1889) Barrèsov individualizam je razapet između Lotaringije i Crkve. *Le jardin de Bérénice* (1891) najavljuje Barrèsa, koji hoće da se čvrsto »ukorijeni«. Kroz stalna traženja, odražena u jakim djelima: *Du Sang, de la Volupté, de la Mort* (1895), *Le Culte du moi, examen de trois idéologies; L'Ennemi des lois* (1893), on je našao svoj put u nacionalizmu i kultu mrtvih. Otada postaje istraživač narodnih snaga, pjesnik Lotaringije i grobova, pa je od pejzaža i grobišta stvorio svoju novu filozofiju. Njemu je Lotaringija pravilnik života, a mrtvi pređi — kojih život samo produbljuje — njime zapovijedaju i on ih sluša *(Les Amitiés françaises*, 1903), jer je pustio korijenje duboko u francusku zemlju. »Iščupana stabla« moraju uginuti (*Déracinés*, 1897). Od ovoga vremena izlaze njegova glavna djela: *L'Appel au Soldat* (1900), *Leurs Figures* (1902), *Colette Baudoche* (1909), *Colline inspirée* (1913), *Scènes et Doctrines du Nationalisme (1902), Bastions de l'est; Au service de l'Allemagne* (1905). B. je bio velik umjetnik, pa je mnogo utjecao na mlađe naraštaje, a kod nas je imao učenika u A. G. Matošu.



MAURICE BARRÈS

LIT.: O Barrèsu je pisao Matoš u Mladoj Hrvatskoj 1902, u sarajevskoj Nadi 1903, Obzoru 1912; P. Skok, *M. Barrès*. Jug. Njiva, VIII., I.; A. Wenzelides, *M. Barrès, Genij Rajne*, Jug. Njiva, VII., 2.; 1923; A. Thibaudet, *La Vie de M. Barrès*, 1921; V. Giraud, *Les Maîtres de l'heure, M. Barrès*, 1922; H. Brémond, *M. Barrès*, 1925.

PRIJEVODI: Od B. su preveli: Z. Terković, *Vrt na Orontu*, R. M. Ivanović (R. Maixner), *O krvi, slasti i smrti*, ZB, Zagreb 1923; 1000 najljepših novela: *Ljubav u zemlji Thule*, br. 52—54, Zagreb 1933. D. Št.

BARRIE, Sir James Matthew, ✻ Kirrimuir 9. V. 1860, † London 19. VI. 1937, škotski dramatičar i pripovjedač, osnovao Kailyard-školu, koja realistički opisuje život škotskih siromaha. U dramama *Quality Street* (1901), *The Admirable Crichton* (1914), *Dear Brutus* (1922) i *Mary Rose* (1924) obrađuje prilično beznačajne teme na sentimentalan način, idealizirajući žene i djecu, spajajući keltsku fantaziju s bizarnim humorom. Bolji je u djelima, gdje škotski humor ublažuje sentimentalnost (komedija *What every woman knows*, 1918). Svjetski je glas stekao dječjom dramskom pričom *Peter Pan* (1928), stvorivši vilinsko biće, koje je već prešlo u engleski folklor. U knjizi *Margaret Ogilvy* (1896) opisuje život svoje majke. J. T-a.

BARRILI, Anton Giulio, ✻ 1836, † 1908, talijanski pripovjedač iz Savone (Liguria), sudjeluje u borbama za oslobođenje Italije. Osobito su se u ono doba sviđali njegovi lako pisani romani (ima ih preko 60), na pr. *Come un sogno*, 1875; *L'olmo e l'edera*, 1877, koji se još uvijek čitaju i izdaju (najnovije izdanje 1934). Prevodili su ga prije i kod nas (na pr. Narodne novine, 1882, br. 34—96: *Val d'Olivi).*

LIT.: E. E. Morando, *A. G. B. e i suoi tempi*, Napulj 1926; R. Barbiera, *Ideali e caratteri dell' Ottocento*, Milan 1926; B. Croce, *La letteratura della nuova Italia*, I. knj., III. izd., Bari 1929. M. D-ić.

BARRISTER → Odvjetnik.

BARROIS, mala historijska krajina (pagus Barrensis), kojoj je središte Bar-le-Duc. Pripada većinom départementima Meuse i Meurthe-et-Moselle.

BARROS, João de, ✻ Vizeu 1496, † 1570, portugalski pisac i historičar. Napisao je roman *Cronica do emperador Clarimundo*, a glavno mu je djelo *Asia*, najvažnije vrelo za povijest Portugalaca u Aziji do 1539. Ubrajaju ga među najveće portugalske pisce.

BARROS ARANA, Diego, ✻ 1830, † 1907, čilenski povjesničar.

BIBL.: Glavna djela: *Historia General de la Independencia de Chile, Historia de la Guerra del Pacifico* i *Historia General de Chile*.

BARROW, Isaac, ✻ 1630, † 1677, profesor matematike na sveučilištu u Cambridgeu. G. 1669 odrekao se katedre u korist svoga učenika Newtona i posvetio se teologiji. B. je prvi potpuno riješio teoretski problem stvaranja slike u dalekozorima; prvi je razmatrao diferencijalni trokut kod određivanja tangente (v.) u točki krivulje, a to je bio jedan od povoda za otkriće diferencijalnog računa (v.). Ujedno je on prvi opazio recipročnu relaciju između diferencijacije (v.) i integracije (v.). Glavna su mu djela *Lectiones opticae et geometricae; Lectiones habitae in scholis*. Izdao je neka djela Euklida, Arhimeda, Apolonija i Teodozija. S. Š.

BARRY, 1. Sir Charles, ✻ London 23. V. 1795, † London 12. V. 1860, najznatniji engleski arhitekt u prvoj polovini 19. st. Isprva samouk, polazi 1816 na studij starih spomenika u Italiju, Grčku, Palestinu i Egipat, i vraća se 1820 u Englesku. Dojmovi, što ih je primio na tom putovanju, ogledaju se u građevinama, koje je tada podizao (Town Hall u Halifaxu, Athenaeum u Manchesteru). U stilu talijanske renesanse sagrađeni su njegovi Travellers Club i Reform Club u Londonu. Glavno je njegovo djelo londonski parlamenat u gotičkom stilu (dovršen tek poslije njegove smrti 1868). B. je znatno utjecao na svoje suvremenike, nasljednike i učenike, među kojima su najznatniji Somers Clarke, John Gibson i njegovi sinovi Edward Middleton B., Charles B. i John Wolfe B., koji je osnovao čuveni londonski Tower Bridge.

LIT.: A. Barry, *Life and works of Sir Ch. B.*, London 1867; Isti, *Memoirs of the life and works of Sir Ch. B.*, London 1870; Thieme-Becker, ALBK, II., Leipzig 1908.

2. Edward Middleton, ✻ London 1830, † London 27. I. 1880, engleski arhitekt, treći sin Charlesov. Dovršio je od oca započeti londonski parlamenat (Westminster House) i sagradio u Londonu Royal Opera House, Floral Hall u Covent Gardenu, kolodvore Charing Cross i Cannon Street. Najznatnije su njegove građevine Burley Grammar School i Public Library u Birminghamu.

LIT.: Thieme-Becker, ALBK, II., Leipzig 1908. A. Sch.

BARRYMORE, američka glumačka porodica: **1. Maurice**, ✳ 1847, † 1905, pravim imenom Blythe, rođen u Indiji, došao u Ameriku 1875, poznat kao glumac starog romantičnog tipa, ujedno pisac i dramatizator. Žena mu, Georgiana Drew, također iz glumačke porodice. Djeca:

2. Lionel, ✳ London 1878;

3. Ethel, ✳ Filadelfija 1879, kao kazališna glumica imala velike uspjehe u Americi u komičnim i ozbiljnim ulogama;

4. John, ✳ Filadelfija 1882, glumac kao i brat mu Lionel, igrao u Americi i Australiji, naročito uloge u Shakespeareovim dramama. Oba su brata postigla svjetske uspjehe kao filmski glumci karakternih likova. John u filmovima: *Dr. Jekyll and Mr. Hyde, Beau Brummell* i dr. Lionel režira *Lady X* s Ruthom Chatterton, otkriva Clarka Gable u *The last Mile*, igra *The yellow ticket* s Elissom Landi, *Little Colonel* sa Shirley Temple i dr. Oba brata igrala su *Arsène Lupin, Grand Hôtel, Shanghay-Express* (s Marlenom Dietrich) i dr. Lj. M.

BARSANTI, Eugenio, ✳ 12. X. 1821, † 18. IV. 1864, redovnik, talijanski fizičar. U 20. godini života postaje profesorom fizike, matematike i filozofije. Eksplozija praskavog plina u Voltinoj pištolji dovela ga na misao, da bi se takve eksplozije mogle upotrijebiti za tjeranje motora. Prve pokuse s takvim motorom na eksploziju pravio je u Firenci 1849 i s fizičarom Feliceom Matteuccijem polučio patent 1854. Izrađuje prvi motor u radionici Benini u Firenci, a već 1860 osniva društvo za eksploataciju svog izuma. Na izložbi u Firenci 1861 prikazivan je njegov motor od 20 KS, tjeran rasvjetnim plinom. B. je predviđao i upotrebu tekućih goriva za motore na eksploziju. Francuzi su mu osporavali prioritet izuma i pripisivali ga Belgijancu Lenoireu, koji je svoj patent dobio tek 1859. Đ. S.

BARSEGAPE, Pietro da → **Pietro da Barsegape.**

BARSKA TLA → **Tla, klasifikacija tla.**

BÁRSONY, István, ✳ Sárkeresztúr 15. XI. 1855, † 1928, madžarski pripovjedač, pisac lovačkih crtica. Napisao je velik broj romana i novela, u kojima crta prirodu u svim nijansama. U romane unosi lovačke doživljaje i žive opise prirode, osobito šume.

BIBL.: Najčitanija djela: *A szabad ég alatt* (Pod vedrim nebom), Budimpešta 1888; *Erdön-mezön* (Preko šuma i livada), Budimpešta 1893; *A róna és az erdö* (Šuma i ravnica), Budimpešta 1902; *Vadász-történetek* (Lovačke priče), Budimpešta 1897; *Az én világom* (Moj svijet), Budimpešta 1925. Od njega je i roman iz života životinja *A rab király szabadon* (Zarobljeni kralj u slobodi), Budimpešta 1903. M. N.

BAR-SUR-AUBE, stari francuski grad s preko 4000 st. (Barrois) u départementu Aube, u bogatom, rijetko napučenom kraju. Važno je tržište žitom i vinom. U gradu ima vrlo zanimljivih građevina. Crkva Notre-Dame s neobičnom izvanjskom drvenom galerijom potječe iz 12. st., isto tako i crkva Saint Maclou, dok je kapelica Saint-Jean iz 13. st.

BARŠUN (somot, samt, pliš), tka se obično s dvije osnove (osnovno tkanje osnove i flor osnove) ili s dvije potke (osnovno tkanje potke i flor potke). Pri ovakvu tkanju konac, koji leži na licu osnove ili potke, pravi za baršun karakteristični flor u obliku petlje. Kad se ova petlja rasiječe, daje tkanini dlakavu površinu. Čupave se tkanine ipak razlikuju od baršuna u tom, što je površina tkanine postala dlakava zbog češljanja osnovnog tkanja. Baršunu slične tkanine su tkanine za ručnike i ogrtače za kupanje. Baršun se pravi od pamučnog materijala, a često i u kombinaciji s umjetnom svilom ili lanom. F. Ko-ć.

BARŠUNKA *(Lagurus ovatus* L.*)* je lijepa jednogodišnja biljka iz porodice trave (v.), koja je po čitavoj površini tijela mekano dlakava, a na vrhu vlata nosi jajast, gusto mekano dlakav, bijel ili crvenkasto bijel prividni klas. Ovaj je sastavljen iz brojnih klasića, od kojih se svaki sastoji samo iz jednoga potpunog (i jednog zakržljalog) cvijeta te dviju uskih, šilastih, na vrhu u osat suženih pljevica; obuvenac ima također osat, na vrhu dva ravna, a na hrptu jedan poput koljena svinuti. Baršunka raste na više ili manje pjeskovitim i suhim mjestima u primorskim krajevima. S. H-ć.



BARŠUNKA

BARŠUNOVAC ili getit (po Goetheu). Željezna ruda, koja kristalizira rompski. Kristali se vrlo često razvijaju u vidu iglica i u tanušnim vlakancima. Ako se razvije u bubrežastim ili kuglastim masama, koje su vlasaste strukture, a na površini pokazuju kao oker žuto, kestenjasto ili crno baršunasto prelijevanje, zovemo ga baršunovcem. Prekrasnih baršunovaca ima kod nas u željeznim rudnicima u Ljubiji. Tu se po pukotinama limonita prevukla baršunasta prevlaka, koja se prelijeva kao crni baršun; sva je posuta tanušnim sićušnim iglicama getita, koje se u baršunastu prelijevanju ističu svojim metalnim sjajem. Getit je željezni hidroksid $Fe_2O_3 . H_2O$. Postao je iz limonita gubitkom jednoga dijela njegove vode. A postaje i neposredno iz vodenih otopina. F. T.

BART, 1. Arnošt, ✳ 1870, lužičkosrpski javni radnik i političar, istakao se mnogo radom oko kulturnog, gospodarskog i političkog osvješćivanja lužičkih Srba. Od 1911 je narodni zastupnik u saskom zemaljskom saboru, a poslije svjetskog rata osnovao je u studenom 1918 sa svojim političkim sumišljenicima »Lužički narodni odbor«. U nastojanju, da zastupa interese svoga naroda, boravio je 1919 na mirovnoj konferenciji u Parizu bez većeg uspjeha. Poslije se bavio organiziranjem seljačkih kreditnih zadruga i gospodarskih društava, a radio je i kod Prve lužičke pučke banke. Bio je urednik budyšinskog dnevnika »Serbskih nowina«.

LIT.: J. Páta, *Lužice a mírový kongres 1920.* Lj. J-e.

2. Jean, ✳ Dunkerque 1651, † Dunkerque 27. IV. 1702, francuski pomorac. Sin ribara, služio je najprije u nizozemskoj mornarici, a kad je izbio nizozemski rat, prešao je u Francusku. Upravljao je gusarskim brodom, te se istakao tolikom smionosti, da ga je Luj XIV. imenovao poručnikom bojnog broda, zatim kapetanom, napokon zapovjednikom eskadre. Nakon mira u Riswycku povukao se u Dunkerque, gdje je umro. J. D-e.

BARTALINI, Biagio, ✳ Torrita (Val di Chiana) 1746, † Siena 1822, talijanski prirodopisac. Osnovao je botanički vrt u Sieni i sastavio herbar, koji u svom muzeju čuva Accademia dei fisiocritici di Siena.

BARTALIS, István, ✳ 1821, † 1899, madžarski muzički historičar, pijanist, istraživač spomenika stare madžarske muzike. Izdao zbirke madžarskih crkvenih pjesama 16. i 17. st. i 7 svezaka pučkih popjevaka. E. K.

BARTAS, Guillaume de Salluste, seigneur du, ✳ Montfort kraj Aucha 1544, † 1590(?), francuski pjesnik. Otac, pobirač desetine u biskupiji Lambez, namro mu je imanje Bartas, po kojem je pjesnik uzeo ime.

B., odgojen u vojničkom duhu, isticao se i kao diplomat i kao pjesnik. Isprva plemić u odajama navarskoga kralja, kasnijeg Henrika IV.; služio je u konjaništvu. Po nalogu Henrika IV. boravio je u Škotskoj na dvoru Jakova VI., koji ga nastojao sebi privući. Umro je od rana 1590 ili 1591.

Iza pokušaja u duhu Plejade (tragedija, oda, ljubavna poezija) zanijela ga je žarka vjera pjesnika protestanta, koji se diže protiv pomodnog književnog poganstva. Okušao se u religioznoj poeziji *Judithom* (u šest knjiga, 1573), djelom dosta loše kompozicije, ali s lijepim stihovima o pobjedi crkve nad nevjernicima. Najvažnija su mu djela *La Semaine ou Création du Monde* (1579) i *Seconde semaine* (1584), koja su mu pribavila opće štovanje.

Prvo djelo, u kojem slavi stvaranje svijeta u sedam dana, postiglo je skoro 20 izdanja u četiri godine, a bilo je prevedeno na latinski i na mnoge jezike, te se u slavi izjednačilo s Ronsardom.

La Seconde Semaine, nedovršeno djelo, trebalo je prikazati cjelokupnu povijest čovječanstva. Religioznim i moralnim karakterom svog nadahnuća izdigao se B. nad ostale pjesnike 16. st., ali mu je mana, da uz velike svoje odlike,

snagu i osjećaj veličine, veže nažalost prostaštvo, nadutost i neprirodnost, a uz to mu i hrapav jezik sve kvari.

Iako mu je slava u Francuskoj bila kratkog vijeka, trajniji mu je uspjeh u stranim zemljama. Engleski prijevod *La Semaine (Divine Weekes and Workes*, 1590—2) od Josuaha Sylvestera inspirirao je Spencera i Donnea, a imao je neki učinak i na Miltonov *Paradise lost.* I Goethe ga je štovao.

U gaskonjskom narječju spjevao je sonet, koji nam je sačuvao njegov prijatelj Pierre de Brach u svom djelu *Voyage en Gascogne.* U slavu ulaska Margarite de Valois u Nérac 1579 ispjevao je pjesmu, koja je još i danas čuvena. To je neka vrsta dijaloga, u kojem se tri nimfe (latinska, francuska i gaskonjska) prepiru o čast, koja će kraljici zaželjeti dobrodošlicu. Ta je pjesma lijepa u svojoj jednostavnosti, koja se kosi sa stilom drugih njegovih djela.

Olivier Gourcuff i Paul Bénédix izdali su malu knjižicu *Choix de poésies françaises et gasconnes...* (Auch 1890), kojom su htjeli popularizirati najbolje strane toga gaskonjskog pjesnika.

LIT.: G. Pellisier, *La vie et les oeuvres de Du B.*, Pariz 1883; H. Guy, *La science et la morale de Du B.* (Annales du Midi, XIV., Toulouse 1902; H. Ashton, *Du B. en Angleterre*, Pariz 1908; A. Beckman, *Influence de Du B. sur la littérature néerlandaise*, Poitiers 1912. P. Cl.

BART ĆIŠINSKI, Jakub → **Ćišinski Jakub.**

BARTEK, Henrich, ✳ Žilina 1907, slovački filolog. Učio je slavistiku i romanistiku u Pragu, djelovao kao lektor na sveučilištu u Strassburgu, zatim kao tajnik kazališne središnjice u Turčanskom sv. Martinu, a poslije kao referent jezikoslovnog odbora Matice Slovačke. Sada je šef naučnog društva za Slovake izvan Slovačke u Bratislavi. Bio je urednik purističkog časopisa *Slovenská reč*, gdje je objavljivao i svoje studije.

BIBL.: *Rozbor najstarších slovakizmov; Slovenské výsledky praslovanských akútovych dlžok*, 1933; *Príspevok k dejinám slovenčiny*, 1935; *K základom slovenskej prozodie*, 1935. J. A-š.

BARTEL, Kazimierz, ✳ Lavov 3. III. 1882, profesor geometrije na politehnici u Lavovu. G. 1920 ministar željeznica, narodni zastupnik u Sejmu, predsjednik ministarskog vijeća 1926 i 1929-30. Pisac stručnih djela iz područja opisne geometrije i slikarske perspektive. J. B-ć.

BARTELS, Adolf, ✳ Wesselburen 15. XI. 1862, njem. pisac, literarni historičar i branilac t. zv. domovinske umjetnosti (Heimatkunst), zakleti neprijatelj racionalizma, kome pripisuje rastrojenost u literaturi 19. st. Kao osvjedočeni antisemit krivi Židove radi nesređenih prilika u književnosti 19. st. Surađivao je u časopisu Kunstwart i zauzimao se za velike njemačke pisce Hebbela, G. Kellera i Grotha.

BIBL.: Roman *Die Ditmarscher* (1927[4]); drame *Martin Luther* (1903) i *Römische Tragödien* (1905); *Die deutsche Dichtung der Gegenwart*, 12. izd. 1922; *Geschichte der deutschen Literatur*, 1901—02, 2 sv., u 3 sv. 1924; *Einführung in die Weltliteratur*, 3 sv., 1912—13. G. Š.

BARTENSTEIN, Johann Christoph, ✳ Strassburg 1689, † Beč 1767, austrijski državnik. G. 1715 prešao je na katolicizam i stupio u austrijsku službu, u kojoj je stekao naklonost Karla VI. i Marije Terezije. Vodio je vanjsku politiku Austrije za priznanje pragmatičke sankcije, ali nije bio dorastao pruskom kralju Fridriku Velikom. Ograničio se na prijateljstvo Francuske, a zazirao je od Engleske. Kada ga je zamijenio Kaunitz, bila mu je povjerena briga oko odgoja prijestolonasljednika Josipa II.

LIT.: A. v. Arneth, *Joh. Christoph Bartenstein und seine Zeit*, Beč 1871.

BARTH, 1. Heinrich, ✳ Hamburg 16. II. 1821, † Berlin 25. XI. 1865, najveći njemački istraživač Afrike. Iza putovanja po Italiji i obalama Sredozemnog mora proputovao je 1850-55 sjevernu i srednju Afriku kao član Richardsonove britanske ekspedicije. Bio je i u Timbuktuu na Čadskom jezeru. Ta je ekspedicija bila epohalna za povijest afričkih istraživanja, a B. ju je opisao u djelu *Reisen und Entdeckungen in Nord- und Zentralafrika* (5 svez.). Proputovao je i Balkan, *Reise durch das Innere der europ. Türkei*, Berlin 1864.

LIT.: Schubert, *Heinrich Barth*, Berlin 1897. U.

2. Paul, ✳ Baruth (Njemačka) 1. VIII. 1858, † Leipzig 30. IX. 1922, pedagoški pisac, bavio se u početku filozofijom povijesti i sociologijom, a poslije pedagogijskim pitanjima. Odgoj je proučavao s historijskog i sociologijskog stajališta. Zabacio je Hegelovo idealističko (i logicističko) tumačenje povijesti, a isticao ekonomski faktor u njoj; ali ne tako, da bi se mogao ubrojiti među sljedbenike Marxove koncepcije povijesti. Odgojni cilj tumači u socijalno-etičkom smislu. Pojedinac je, veli Barth, produkt društva, te tako on i u pedagogijskom smislu treba da bude odgojen za društvo, za zajednicu. Jačanje socijalne volje — to je u posljednjem redu smisao njegove socijalne pedagogije.

BIBL.: *Die Philosophie der Geschichte als Soziologie*, I. dio, 1922; *Die Geschichte der Erziehung in soziologischer und geistesgeschichtlicher Beleuchtung*, 5. i 6. izd., 1925; *Die Elemente der Erziehungs- und Unterrichtslehre, auf Grund der Psychologie und der Philosophie der Gegenwart dargestellt*, 9. i 10. izd., 1923; *Geschichte der sozialpädagogischen Idee*, 1920.

LIT.: J. Göttler, *Geschichte der Pädagogik in Grundlinien*, 1935. S. P-i.

3. Peter, ✳ Blumenthal u Banatu 1898, ljekarnik u Ferdinandbergu (Banat), njem. liričar. Zbirka lirskih pjesama *Flammengarben* (1934) odlikuje se bujnom mitološkom maštom i neobičnim pjesničkim vizijama. Pjesnik podsjeća na Lenaua i Petöffija, ali tu tradiciju nije crpao iz knjiga, nego je poput navedenih pjesnika usko srastao s rođenom grudom. G. Š.

BARTHEL, 1. Ludwig Friedrich, ✳ Marktbreit (majnsko područje) 12. VI. 1898, državni arhivar u Münchenu, njem. pjesnik himna. Domovinu, djetinjstvo, ljubav i životnu radost opjevao u lirskoj zbirci *Gedichte der Landschaft*, 1931, i *Gedichte der Versöhnung.* Domovinsku ljubav slavi u svom najznačajnijem djelu *Dem inneren Vaterlande*, 1933. Ratne novele: *Das Leben ruft*, 1935; lirski roman, pun skladnosti i ljepote: *Die goldenen Spiele*, 1930; uzoran prijevod Sofoklove *Antigone*, 1926.

2. Max, ✳ Loschwitz kod Dresdena 17. XI. 1893, njem. pjesnik himna. Domovinu, djetinjstvo, ljubav i životnu proputovao Njemačku, Holandiju, Belgiju i Italiju.

Njegova ratna lirika: *Verse aus den Argonnen* (1916) i *Neue Gedichte aus dem Kriege* (1917) osvjetljuje jednostavnom dikcijom ratne doživljaje priprosta vojnika. Zbirka *Arbeiterseele* (1920), nježni stihovi, rođeni u grudima pjesnika, koji čezne za svijetom, ali se ujedno strastveno bori za pravo i oslobođenje radničkog staleža. Pripovijesti *Der grosse Fischzug* (1930), *Das unsterbliche Volk* (1933) prikazuju razvoj njem. radnika, zaslijepljena strančarskim parolama, do poimanja narodne zajednice. Druge pripovijesti: *Das vergitterte Land* (1922), *Sturm im Argonnerwald* (1936). G. Š.

BARTHÉLEMY, 1. Auguste, ✳ 1796, † 1867, francuski pisac, s izrazitom političkom tendencijom. Između ostaloga napisao komični ep protiv restauracije *La Villéliade* (1826), *Napoléon en Égypte* (1828). Cjelokupna djela počela su izlaziti 1883 (*Oeuvres poétiques*, u 6 sv.).

2. François, marquis de, ✳ 1747, † 1830, francuski državnik. U Napoleonovo vrijeme bio je podpredsjednik senata, ali nakon pada N. znao se prilagoditi novim prilikama, pa je bio od 1815 do 1819 ministar.

3. Jean Jacques, ✳ 1716, †1795, francuski arheolog i pisac romana. Glavno djelo *Voyage du jeune Anacharsis en Grèce*, 1788.

BARTHEZ, Paul Joseph, ✳ Montpellier 11. XII. 1734, † Pariz 15. X. 1806, jedan od najznamenitijih francuskih liječnika 18. st., učio je filozofiju, književnost i retoriku te pravne nauke i napokon medicinu. Bio je vojni liječnik, a 1761 nasljednik Chicoyneaua kao profesor medicine u Montpellieru. Postao član akademije znanosti i ugledan liječnik, pa je i za vrijeme revolucije, i kasnije za carstva, bio cijenjen. U nauci je jedan od osnivača vitalizma (biološko-filozofske teorije, po kojoj se život i životne pojave ne mogu protumačiti samo iz fizikalnih i kemijskih činjenica). Ovu je nauku kasnije razvio u medicini Bichat; bila je cijenjena u Montpellieru, a žestoko napadana u Parizu.

LIT.: Haberling-Hübotter-Vierordt, *Biogr. Lexikon*, 2. izd. V. B.

BARTHOLINUS, Erasmus, ✳ 1625, † 1698, danski matematičar i liječnik, najposlije sudac, švedskoga podrijetla (Berthelsen). G. 1669 saopćio je otkriće dvoloma svjetlosti u islandskom kalcitu i utvrdio, da se jedna od zraka svjetlosti, dobivenih dvolomom, lomi prema običnom zakonu loma. St. H.

BARTHOLOMAEIS, Vincenzo De → **De Bartholomaeis Vincenzo.**

BARTHOLOMÉ, Albert, ✳ Thiverval (Seine-et-Oise) 29. VIII. 1848, † Pariz 1929, francuski slikar i kipar. Učio je u Ženevi i Parizu (kod Léona Gérômea). Na njegovim slikama, od 1879 dalje, zapažaju se utjecaji Bastien-Lepagea i Maneta. Poslije smrti svoje žene, 1886, postaje kipar i živi posve osamljeno. Najpoznatije je njegovo djelo *Monument aux morts*, postavljeno 1899 na pariskom groblju Père-Lachaise, koje simbolizira borbe i patnje čovječanstva.



ALBERT BARTHOLOMÉ,
Spomenik mrtvima, Pariz, Groblje Père-Lachaise

Manje su uspjeli njegovi drugi spomenici (*Sardou, Monument aux avocats, Paris 1914—1918*). B. je izradio još čitav niz statueta, genre-figura i portretnih bista u mramoru i bronci.

LIT.: Thieme-Becker, ALBK, II., Leipzig 1908; P. Vitry u A. Michel, *Histoire de l'Art*, VIII./2., Pariz 1926. A. Sch.

BARTHOU, Jean Louis, ✳ Oloron-Sainte-Marie (Basses-Pyrenées) 25. VIII. 1862, † Marseille 9. X. 1934, francuski državnik. Najprije odvjetnik u Pau-u, od 1889 član komore, od 1894 ponovno ministar u različnim kabinetima. G. 1913 postaje ministar predsjednik i podjedno ministar nastave. Za njegove vlade uvedena je trogodišnja vojna služba, pojačane su utvrde na istoku i dotjerano zrakoplovstvo. Za svjetskoga rata i poslije rata opet je više puta ministar. Zastupao Francusku na konferenciji u Genovi, a 1922—1926 je predsjednik komisije za reparacije. Zagovarao je zaposjedanje područja Ruhra. Od 1922 je senator. U kabinetu Doumergue postaje 1934 ministrom vanjskih posala, putuje u Prag, Varšavu i Beograd radi učvršćenja francuskog saveznog sustava. Pogiba prigodom atentata u Marseilleu. Ističe se i kao pisac te 1918 postaje članom Francuske akademije.

BIBL.: *L'action syndicale*, 1904; *Mirabeau*, 1913; *Lamartine orateur*, 1914; *Sur les routes du droit*, 1917; *Lettres à un jeune Français*, 1918; *Les amours d'un poète* (o Victoru Hugou), 1920. J. N.

BARTKIEWICZ, Zygmunt, ✳ Łódź 1870, poljski književnik. Učio je slikarstvo u Münchenu i Parizu. U svojim novelama opisuje život sela i životinja. Živi u selu Brwinów kod Varšave.

BIBL.: *Złe miasto*, 1907, *Słabe serce*. 1909, *Psie dusze*, 1910, *Pierwszy grzech*, *Krwią i atramentem*, 1918, *Historja jednego podwórza*, 1922, *Stare gniazdo*, *nowe ptaki*, *Polityka w lesie*, *Wyzwolenie*. J. B-ć.

BARTLING, Friedrich Gottlieb, ✳ Hannover 9. XII. 1798, † Göttingen 19. XI. 1875, botaničar. Za vrijeme studija (1816—1820) proputovao Hrvatsku i Istru i napisao radnju *De litoribus ac insulis maris Liburnici* (Hannover 1820). Kasnije je u Beiträge zur Botanik, koje je izdavao zajedno s L. Wendlandom, u 2. sv. (1825) publicirao priloge, u kojima je opisana flora hrvatskih primorskih krajeva. I. P.



BÉLA BARTÓK

BARTÓK, Béla, ✳ Nagyszentmiklos 1881, moderni madžarski skladatelj međunarodnoga glasa i značenja, odličan pijanist. Isprva pod utjecajem asne romantike, dao se sve više na proučavanje i istraživanje pučkih popjevaka i plesova, napose madžarskih, rumunjskih i slovačkih, te je na osnovi toga oblikovao svoj posebni stil s izrazitom ličnom notom. Njegove obradbe pučkih popjevaka, kojih je sakupio oko 6000, dobrim dijelom još nepoznatih, posve su izvorne i samostalne. U novije se vrijeme posvetio mnogo i glazbi za mladež. Profesor je glazbene akademije u Budimpešti. Djela: scenska djela, oratorij *Cantata profana*, orkestralna glazba, izvorne skladbe i obradbe pučkih popjevaka i plesova za klavir, popijevke za glas i klavir, zborovi, različite zbirke pučkih melodija. Osim toga napisao je opširne i duboke folklorističke studije.

LIT.: Edwin v. d. Nüll, *B. B.*, Halle 1930; E. Haraszti, *B. B.*, *His life and work*, Pariz 1939 (i u Revue musicale, 1931). S. S-i.

BARTOL, Bartolomej sv., apostol. Rodom je iz Kane Galilejske. K Isusu ga je priveo apostol Filip. Općenito se drži, da je Natanael u Ivanovu evanđelju (Iv. 1, 47), istovetan s Bartolomejem kod ostalih evanđelista. Natanael (hebr. »Bog je dao«) bilo bi mu prema tome vlastito ime, a Bartolomej (aramejski Bar Thalmaj »sin Tolmajev«) oznaka očeva imena. Po svjedočanstvu starih pisaca propovijedao je u Indiji, Mezopotamiji, Likaoniji i Armeniji, gdje je umro kao mučenik. Novijega je datuma predaja, da su mu živom oderali kožu. Tijelo mu se častilo najprije na otoku Liparu, potom je preneseno u Benevento, a konačno (djelomično) u Rim u crkvu sv. Bartola na Tiberskom otočiću. Osobito ga časte pastiri, kožari i mesari. Spominje se i kao zaštitnik protiv nevremena. Blagdan mu je 24. VIII., u Istočnoj crkvi 11. VI. Spominje se u misnom kanonu. Atributi su mu koža i nož. Umjetnost ga prikazuje s kratkom kosom, u desnici drži nož, lijevom rukom knjigu; Michelangelo ga je na slici Sudnjega dana naslikao, kako drži kožu preko ruke.

(*Fotografijski arhiv konzervatorskog zavoda u Zagrebu*)
Francesco Robba,
SVETI BARTOLOMEJ
Varaždinske Toplice, Župna crkva

LIT.: Biblica 1940, sv. 21. (1.), str. 28; Vigouroux, *Dict. de la Bible*, sv. I. 2., stup. 1470. D. N.

BARTOL II., † oko 1224, knez modruški, mlađi sin krčkoga kneza Dujma I., a brat Bartola I. i Vida. U borbi Bele III. (II.) s Venecijom od 1181 do 1190, koja je na svaki način htjela da osvoji Zadar, Bartol je bio na strani kralja Bele. Za usluge, koje je Bartol u tom ratu učinio Beli, dade mu on 1193 županiju Modruš kao vječno nasljedstvo; u slučaju da Bartol ne bi imao svojih direktnih potomaka, može ga naslijediti jedan od sinova njegove braće. Bartol se pak obvezuje, da će u slučaju rata u zemlji pomoći kralju s 10 oklopnika, a izvan državnih granica samo sa 4, i to kad je dignuta cijela hrvatska vojska (exercitus croaticus). Bartol tako postaje hrvatski plemić i kraljev vazal. U svojoj županiji ima uz druge povlastice isključivu sudačku vlast; jedino u parnicama između kneževih i tuđih podanika, ako knez ne bi htio da sudi, može u tom slučaju suditi ban, no samo ako se nalazi u toj županiji, a nikako ako je izvan nje. Kako Bartol nije imao djece, prenio je sva svoja prava na nećaka Vida II., sina Bartola I., što mu kralj Andrija 1209 dopušta.

LIT.: Smičiklas, *Codex diplomaticus*, II.: Šišić, *O Bartolu knezu modruškomu*, Vjesnik zem. arhiva, 1899; V. Klaić, *Krčki knezovi Frankopani*, Zagreb 1901. M. B-a.

BARTOL, 1. Marica, rođ. Nadlišek, ✳ Trst 1867, † Ljubljana 2. I. 1939, slovenska pripovjedačica i novinarka. Kao učiteljica u Trstu pisala je članke u Edinosti, Slovanskom svetu i u Slovenki, koju je osnovala i sama uređivala (1897 do 1900). Pod utjecajem Stritarovim i Kersnikovim priopći-



BARTOLOMEJSKA NOĆ *(Cliché Giraudon)*

vala je crtice, novele i pripovijesti u Ljubljanskom zvonu. U svojim je djelima sredstvima poetičkog realizma prikazivala malomještanske ženske sudbine. Za slovensku je knjigu novost njeno prikazivanje velegradske tršćanske sredine i života. Najbolja su joj djela: novela *Pod streho* (1897) i pripovijest *Fata morgana* (1899). Kad je u slovenskoj književnosti pobijedila »moderna«, ona je napustila pripovijedanje, ali je ostala vjerna feminističkoj publicistici i omladinskoj književnosti.

LIT.: Slov. biografski leksikon, s. v.; M. Boršnik, *Slovenski jezik*, 1940.

2. Vladimir, ✳ Sv. Ivan kod Trsta 24. II. 1903, slovenski publicist i pripovjedač. Gimnaziju je polazio u Trstu i Ljubljani, a prirodne nauke i filozofiju učio je na sveučilištu u Ljubljani. Boraveći 1926—27 kao francuski stipendist u Parizu odrekao se znanosti i dao se na beletristiku i publicistiku. Odabravši tako zvanje slobodnoga književnika ostao je tom životnom idealu kraj svih gorkih iskustava vjeran do danas. Isprva je na sveučilištu bio pod utjecajem Fr. Vebra i njegove škole, a 1924 namjerio se na djela S. Freuda, koja su na njega tako silno djelovala, da su njegove novele bile prave literarne ilustracije Freudovih misli. Sam je bio svijestan, da započinje novu stranu u slovenskoj književnosti. Kritika je njegove prve novele držala popularno-znanstvenim traktatima, a ne umjetničkim djelima. U borbi, da stekne priznanje za sebe i za svoj smjer, napisao je svoje prvo veće djelo, dramu *Lopez* (1932), u kojoj se još nespretno kolebao između pamfleta i satire. Djelo nije postiglo uspjeha ni kao knjiga ni na pozornici. G. 1935 sakupio je u knjizi *Al Araf* svoje psihoanalitičke rasprave, dijaloge, monologe i doživljaje. Već u toj knjizi nalaze se klice njegova najvećeg dosadašnjeg djela, orijentalnog romana, koji nosi ime *Alamut* (1938), a u umjetničkom pogledu znači velik napredak. U njemu se prvi put u zaokruženoj radnji, koja nas sjeća klasičnog oblika historičnog i pustolovnog romana sa snažno crtanim značajevima, dao na rješavanje problema bezuvjetne poslušnosti, na kojoj se osnivalo nekadašnje uređenje svijeta i za kojim teži, kako svi znaci kazuju, sutrašnje. Građu je uzeo iz povijesti muhamedanskih vjerskih borba; ključ do zadanog problema nalazi mu se u nekom erotičnom blaženstvu, za koje je tobože čovjek spreman poduzeti sve.

LIT.: M. Mohorič, Modra ptica, 1935—36; autobiografski naglašen esej *Ob smrti S. Freuda*, Modra ptica 1938—39. A. S-k.

BARTOLAC, Šimun, u talijanskim izvorima Bertolazzo, u narodnoj tradiciji i u Kačićevoj pjesmarici Bartulačić, hrvatski vojvoda rodom iz Zadra. Kad je poslije druge opsade Beča i mletačka republika prihvatila ponovno rat proti turskoj carevini, oboružao je 1684 vrhovni providur Dalmacije pučanstvo u zadarskoj i šibenskoj okolici postavivši mu na čelo vojvodu Ivu Radoša, a pod njegovim su se zapovjedništvom nalazili vitez Mitrović, serdar Smiljanić, knez Posidarski i vojvoda Bartolac. Odmah u početku napali su ti vojvode tursku trgovačku karavanu, koja je išla iz Bosne u Split, i oteli joj 200.000 dukata. U bojevima s Turcima po Dalmaciji i po Bosni odlikovao se Bartolac tako, te je narod još dugo govorio, kako svjedoči Kačić, da takve sablje nije bilo »u svem Zadru ni okolo njega«.

LIT.: Ljubić, *Ogledalo književne poviesti jugoslavenske*, II. sv., Rijeka 1869. P. G.

BARTOLI, 1. Adolfo, ✳ 1833, † 1894, talijanski književni historičar iz Fivizzana (Toskana), profesor sveučilišta u Firenci. Ističe se u obnovljenoj literarnoj povijesti Italije historičkog pravca.

BIBL.: *I primi due secoli della letteratura italiana*, Milan 1870—1880; *Storia della letteratura italiana*, I.—VII. knj., Firenca 1878—89.

LIT.: F. Martini, G. Biagi, *Il primo passo*, Firenca 1923. M. D-ić.

2. Daniello, ✳ Ferrara 12. II. 1608, † Rim 12. I. 1685, učeni isusovac. Istakao se kao mnogostran i vrstan pisac, istančanoga suda i klasičnoga jezika. Djela su mu izdana u 67 sv. u Napulju 1854—59. Među njima se nalaze i životopisi sv. Ignacija, Fr. Borgije, povijest isusovaca u Aziji, Engleskoj, Italiji i dr.

LIT.: G. Mazzuchelli, *Gli scrittori d'Italia*, II.; P. Tacchi Venturi, *Opere storiche del P. Matteo Ricci*, Macerata 1911—13.



(*Foto Anderson*)
BARTOLOMMEO DELLA PORTA, Pietà. Firenca, Galleria Pitti

3. **Francesco,** ✻ Bologna 1745, † 1806, talijanski knjižar i pisac. Njegovo djelo *Notizia delle pitture, sculture e achitetture d'Italia* (Mleci 1776—77) još je danas od velike vrijednosti. Napisao je komedije *Il Mago Salernitano* (Mleci 1772) i *La sepolta viva* (Parma 1775) te tragikomediju *Il silenzio, o l'Erasto* (Vicenza 1780). U.

4. **Matteo,** ✻ Labin (Albona u Istri) 22. XI. 1873, talijanski lingvist, profesor sveučilišta u Turinu. Jedan od glavnih predstavnika neolingvističkog pravca (*Introduzione alla neolinguistica*, Ženeva 1925, i skupa s G. Bertonijem *Breviario di neolinguistica*, Modena 1928). Prvi je osvijetlio starodalmatski romanski jezik; proučava također i njegove tragove u hrvatskom na jadranskim obalama (*Das Dalmatische*, I.—II., Beč 1906; najavljeno je talijansko izdanje: *Il dalmatico*; u Rešetarovu Zborniku, Dubrovnik 1931: *Le Tre Basolche di Ragusa*). Bavi se postankom i glavnim karakteristikama romanskih jezika (*Alle fonti del neolatino*, u Miscellanea di studi in onore di A. Hortis, Trst 1910; *Caratteri fondamentali delle lingue neolatine*, u Archivio glottologico italiano, XXVIII. i XXIX., 1936 i 1937). Proučava također odnose između drugih jezika i svoje teorije o prostornim normama (aree, norme spaziali); rezultate primjenjuje i na indoevropske jezične pojave (*Riflessi slavi di vocali labiali romane e romanze, greche e germaniche*, u Zborniku u slavu V. Jagića, Berlin 1908; *Le sonore aspirate e le sonore assordite dell'ario-europeo*, u Arch. glott. ital. XXII.—XXIII. 1929; *Studi sulla stratificazione dei linguaggi ario-europei*, ibid. XXV. i XXVI., 1933 i 1934; *Linguistica spaziale*, u *Le razze e i popoli della Terra* od R. Biasuttija, Turin 1939). Osnovao je i sprema veliki *Atlante linguistico italiano*, uređuje *Atlante linguistico albanese* u izdanju Talijanske akademije. Urednik je časopisâ: *Archivio glottologico italiano, Bollettino dell'Atlante linguistico italiano* i *Studi albanesi*.

LIT.: G. Maver, Slavia, VII., Prag 1928—29. M. D-ić.



BARTOLOMMEO DELLA PORTA. Gospa se ukazuje sv. Bernardu
Firenca, Akademija

BARTOLINI, Lorenzo, ✻ Savignano (Prato) 6. I. 1777, † Firenca 20. 1. 1850, talijanski klasicistički kipar. Od 1797 uči u Parizu, gdje mu je bio prijatelj Ingres. G. 1808 šalje ga Napoleon u Carraru, da ondje osnuje umjetničku akademiju. Od 1815 djeluje u Firenci kao profesor u umjetničkoj akademiji. Klasicistički stil B-ja bliži je onome Canove nego Thorwaldsena. Znatnija su B-jeva djela: konjanički kip Napoleona (Bastia, Korzika), *Neoptolem* (Milan, Muzej Poldi Pezzoli), grobni spomenici L. B. Albertija i grofice Zamojske (Firenca, crkva S. Croce) i mnoge portretne biste (Ingres, Byron, gospođa de Staël, Denon, Rossini, Cherubini, Thiers, Méhul, Liszt).

LIT.: G. Scartabelli, *Biografia di L. B.*, Firenca 1852; F. Bonaini, *Dell'arte di L. B.*, Firenca 1852; M. Tinti, *L. B. e il classicismo* (Rassegna d'arte, IX.), Turin 1922. A. Sch.

BARTOLINIJEVA ŽLIJEZDA kod žene je analogna Cowperovoj žlijezdi kod muškarca. To je parna, kao grašak velika žlijezda u stražnjem zidu predvorja rodnice. Ime je dobila po njenom otkrivaču Bartholinu Casparu (1655—1738), poznatom profesoru fizike i medicine u Kopenhagenu. V. D.

BARTOLINITIS je upala bartolinijevih žlijezda; ona je gotovo uvijek gonoroičnog podrijetla (→ gonoreja). F. K.

BARTOLOMEJSKA NOĆ. Izmirenje hugenota i katolika u Francuskoj, započeto Saint-Germainskim ediktom 1570, trebalo je da se još više učvrsti ženidbom jednog od prvaka hugenota, Henrika Navarskog sa sestrom francuskoga kralja Karla IX. Margaretom. Ujedno su hugenoti pod vodstvom admirala Colignyja nastojali da predobiju mladoga kralja za to, da svim silama podupre nizozemski ustanak, kako bi skršio španjolsku hegemoniju. No kraljica majka, Katarina Medici, bojeći se, da je Coligny ne liši svakog utjecaja u politici, zaključi, da ga se pošto poto riješi. Kad atentat na njega nije uspio (22. VIII. 1572), ona odredi, da se hugenoti, okupljeni na svadbi Henrika Navarskog, pokolju. Tako je bilo u noći prije dana sv. Bartolomeja (23./24. VIII.) ubijeno u Parizu oko 2000 osoba, među njima i Coligny, a u cijeloj ostaloj Francuskoj oko 20.000. F. H.

BARTOLOMMEO (Baccio) DELLA PORTA, Fra (svjetovno ime Bartolommeo Pagholo ili di Paolo del Fattorino, ✻ Firenca 28. III. 1472, † Pian' di Mugnone (Toskana) 31. X. 1517, talijanski slikar. Otac mu je bio podrijetlom iz Genove, pa je u Firenci kupio kuću kod gradskih vrata Porta S. Pier Gattolino. Zbog toga je B. primio nadimak *della Porta*. Učitelj mu je bio Cosimo Rosselli, ali su na nj jače utjecali Domenico Ghirlandaio, Giovanni Bellini, Perugino, Rafael i Leonardo. Neko je vrijeme radio u zajedničkoj radionici s Mariottom Albertinellijem. Pod dojmom Savonarolinih propovijedi spalio je i B. za poznatih »bruciamenti della vanità« sve svoje slike i crteže profanog značaja. G. 1500 postaje redovnik u dominikanskom samostanu u Pratu, a 1501 ulazi u samostan S. Marco u Firenci odrekavši se slikanja i povjerivši Albertinelliju zadaću, da dovrši njegovu fresku *Posljednjeg suda* (prenesenu s groblja pri crkvi S. Maria Nuova u firentinsku galeriju Uffizi). Iz ranog perioda njegova sačuvale su se još slike *Portret Savonarole* (Firenca, samostan S. Marco) i *Navještenje* (katedrala u Volterri). G. 1505 počinje B. opet slikati, a 1507 je nastala njegova slika *Bogorodica se javlja sv. Bernardu* (Firenca, Akademija). Odlučan je bio njegov boravak u Mlecima 1508. Pod snažnim dojmom umjetnosti Giovannija Bellinija slika B., vrativši se u Firencu, niz slika, od kojih se ističu *Bogorodica sa sv. Ivanom i sv. Stjepanom* (Lucca), *Zaruke sv. Katarine* (Pariz, Louvre, i Firenca, Pitti), pa oltarska slika u katedrali u Besançonu. G. 1514 boravi u Rimu, gdje je na nj najjače utjecao Rafael. Utjecaj Rafaelov očituje se u slikama *Krist kao Spasitelj svijeta* i *Pietà* (obadvije u firentinskoj palači Pitti). Od B. sačuvao se velik broj izvrsnih crteža. U djelu B. zapremaju najvažnije mjesto oltarne slike velikih razmjera i s mnogo likova. Sve ih prožima svečan ugođaj. Blaga ćud B. i njegova duboka religioznost tražile su i nalazile uvijek snažnih poticaja u drugih, znatnijih umjetničkih ličnosti. Premda je B. bio upravo slikar visoke firentinske re-



BARTOLOMMEO VENETO, Portret djevojke
Frankfurt na M., Städel'sches Kunstinstitut

nesanse, ipak se u formalnom pogledu javljaju u njegovim djelima tragovi manirizma.

LIT.: F. Knapp, *Fra B. della P. und die Schule von San Marco*, Halle a. S. 1903; H. v. der Gabelentz, *Fra B.*, Leipzig 1922; A. Venturi, *Storia dell'arte italiana*, VIII., 1., Milan 1925. A. Sch.

BARTOLOMMEO VENETO, talijanski slikar 16. st. O njegovu životu nema vijesti, pa se vrijeme njegove djelatnosti očituje jedino u datiranim djelima. Najranija njegova poznata djela, koja prikazuju *Bogorodicu s djetetom*, nalaze se u Mlecima (zbirka Donà delle Rose i galerija Cà d'oro) i Bergamu. Na njihov su stil utjecali Alvise Vivarini, Giovanni Bellini i Girolamo da Santa Croce. Najznačajnija su međutim B. djela portreti. Premda se i na njima razabiraju razni tuđi utjecaji (lombardijski i sjevernjački), ipak se na njima očituje B. kao posve samostalna snažna umjetnička ličnost. Među njima su najljepši oni u Rimu (Galerija Corsini), New Yorku (zbirka Bayer), Londonu (zbirka Duveen Brothers), Frankfurtu na Majni (Städelov Institut), Dresdenu, Milanu (zbirka Contesse Cesare del Mayno) i Washingtonu (zbirka James Parmelee). B. je djelovao do 1530.

LIT.: A. Venturi, *Storia dell' arte italiana*, VII., 4., Milan 1915; A. L. Mayer, *Zur Bildniskunst des B. V.* (Pantheon II.), München 1928. A. Sch.

BARTOLOVEC, selo u Hrv. Podravini, 8 km istočno od Varaždina, kotar varaždinski, ima 393 stanovnika. Crkva sv. Bartola, po kojoj je selo dobilo ime, spominje se 1254, a župa 1334. Z. D-i.

BARTOLOVIĆ, Ivan, ✳ Nova Gradiška 22. VI. 1823, † Zagreb 29. VI. 1903, hrvatski financijski stručnjak. Učio pravo u Gracu, a dovršio ga u Zagrebu. G. 1846 vježbenik kod krajiške uprave, gdje je 1849 imenovan poručnikom, ali već 1852 prijeđe u financijsku službu. G. 1866 postao je financijalnim savjetnikom u Osijeku, a 1868 nadsavjetnikom u Zagrebu, gdje je 1873 imenovan ministarskim savjetnikom i zemaljskim financijalnim ravnateljem. Hrvate je vrijeđalo, kad je B. bio 20. IX. 1879 prije reda umirovljen, a mjesto njega imenovan zem. financ. ravnateljem Madžar Antun David. G. 1880 izabran je za narodnog zastupnika u Pakracu, a 1881 u Rasinji. Kao financijski stručnjak napisao je više rasprava, u kojima je zagovarao financijsku samostalnost Hrvatske. Napose su štampana njegova djela *Die Tangente für die autonomen Bedürfnisse Kroatien-Slavoniens*, Zagreb 1881, i *Račun Bele Lukacsa za financijalno samostalnu Hrvatsku*, Zagreb 1884. B. je bio i delegat hrv. sabora na zajedničkom saboru u Budimpešti, ali je 1883 položio mandat u znak protesta protiv dvojezičnih grbova, što ih je Antun David stavio na financijalne urede u Zagrebu. R. H-t.

BARTOLOZZI, Francesco, ✳ Firenca 1727, † Lisabon 1815, talijanski grafičar. Učio je u Mlecima, gdje mu je bio učitelj J. Wagner, i u Rimu, gdje se istaknuo portretnim bakrorezima za jedno izdanje Vasarijevih *Života* i bakrorezima po crtežima Guercinovim. G. 1764 dolazi u London, gdje postaje dvorski bakrorezac, a 1768 član Akademije. B. je u Londonu usavršio tehniku bakroreza, na kojima se crtež ne sastoji od neprekinutih crta nego od sitnih točaka (t. zv. *stipple engraving)*. Njegovi bakrorezi rađeni su većinom po slikama i crtežima starih talijanskih slikara (Annibale Carracci, Carlo Dolci, Luca Giordano i dr.) i suvremenih engleskih majstora (Hamilton, Gainsborough, Reynolds, Lawrence, Copley). B. je bio toliko zaposlen (i drugim grafičkim poslovima), da se morao uteći pomoći svojih učenika, među kojima se ističu Minesi, Schiavonetti, Tomkins, Cheesman i Marcuard. G. 1802 preselio se B. u Lisabon, gdje je i umro kao ravnatelj Akademije. Rad B. nema znatnije umjetničke vrijednosti, pa je zanimljiv samo s obzirom na tehniku.

LIT.: I. T. Herbert Bailly, *F. B.*, London 1907; A. Baudi di Vesme, *F. B.*, Milan 1928; A. Calabi, *F. B.*, Milan 1929. A. Sch.

BARTOLUS DE SASSOFERRATO (tal. Bartolo), ✳ Venatura kraj Sassoferrata u Umbriji 1313, † Perugia 1357, glavni predstavnik postglosatora (→ Pandektno pravo), koji se po njemu zovu i bartolisti; učenik je Cinusa de Pistoia, a učitelj Baldov (v.). Djelovao je kao pravni teoretičar, profesor i praktičar u Pisi i Perugiji. Napisao je opširne komentare uz Justinijanov *Corpus iuris civilis* i brojne monografije (oko 45) približavajući i prilagođujući rimsko pravo potrebama svoga vremena i prakse. Primjenom skolastičke metode nije doduše pridonio boljemu poznavanju rimskoga prava, ali je obrađivanjem i stapanjem rimskoga, kanonskog i na langobardskom pravu osnovanoga statutarnog prava sjevernih talijanskih gradskih državica stvarao novo opće talijansko pravo i pripremio



(Foto Alinari)
BARTOLOMMEO VENETO, Portret
Rim, Galleria Corsini

time recepciju tog prava u Njemačkoj i ostalim zapadnoevropskim državama. Sredovječna praksa služila se mnogo njegovim komentarima, koji su u Španjolskoj i Portugalu djelomično vrijedili koliko i zakon. B. je razvio mnoge nove pravne teorije te je začetnik t. zv. teorije statuta (→ Međunarodno privatno pravo). Zbog velikog ugleda proučavala su se njegova djela na posebnim katedrama nekih talijanskih sveučilišta, te je došlo do krilatice »Nemo bonus iurista nisi bartolista«.

LIT.: F. K. v. Savigny, *Geschichte des römischen Rechts im Mittelalter*, Heidelberg 1815—18, sv. IV. pogl. 53.; C. U. Sidney Woolf, *Bartolus of Sassoferrato, his position in History of Medieval political Thought*, Cambridge 1913. M. H-t.

BARTOSZEWICZ, Juljan, ✳ Biała Radziwiłłowska (podlaska) 17. I. 1821, † Varšava 5. XI. 1870, poljski historičar. Učio je u Petrogradu kao stipendist i morao zato mnogo godina provesti kao gimn. učitelj, premda su mu sve sklonosti bile upravljene proučavanju poljske povijesti, naročito 18. st.

BIBL.: *Znakomici mężowie polscy w XVIII. w.*, 1853—1856. J. B-ć.

BARTOŠ, 1. František, ✳ Mladcova kod Zlina (Moravska) 16. III. 1837, † Mladcova 10. VI. 1906, češki filolog i sakupljač narodnog blaga. Učio je u Olomucu i Beču, gdje je slušao Miklošića. Služio je kao gimn. profesor u više mjesta, a najviše u Brnu, gdje je bio i ravnatelj gimnazije. Nosio je u sebi za čitavoga života ljubav prema selu i njegovoj kulturi. Putujući Moravskom sakupio je nekoliko zbirki narodnih pjesama (*Nové národní písně moravské*, 1882, *Národní písně moravské v nově nasbírané*, 1888, 1889, 1900 i 1901, i dr.) i pribilježio za njih i napjeve. Rezultate proučavanja narodnog života iznio je u narodnoznanstvenim djelima: *Lid a národ* (1885 i 1891). *Naše děti* (1888), *Moravský lid* (1892), *Moravská svatba* (1892) i *Deset rozprav lidopisných*. Filološki njegov rad dijeli se u dijalektološki, sintaktički i puristički. Moravska narječja opisao je sistematski u dva velika djela: *Dialektologie moravská* (1886 i 1895 u 2 dijela) i *Dialektologický slovník moravský* (1906). Njegova *Skladba jazyka českého* doživjela je sedam izdanja (1878, 7. izdanje). Purističko mu je djelo *Rukověť správné češtiny*, 1891 i 1901. U svim svojim filološkim djelima upućivao je B. na narodni jezik kao na izvor, koji osvježuje književni jezik. Istakao se i kao sastavljač školskih knjiga i antologija.

LIT.: J. Bartocha, *Z paměti a života Fr. Bartoše*, 1907.

2. Jan, ✳ 1893, češki dramatičar i esejist, pripada češkom ekspresionističkom krugu, kome je središte bilo u Brnu. Tu su se oko časopisa »Host« okupili F. Götz, L. Blatný, B. Vlček, B. Stejskal, Č. Jeřábek, J. Bartoš i dr. B. je napisao čitav niz žučnih i porugljivih drama, među kojima se ističu *Krkavci*, 1920; *Námluvy čili Škola diplomacie*, 1923; *Strašidelný dům*, 1926; *Hrdinové naší doby*, 1926. Napisao je i nekoliko temperamentnih eseja o kazalištu: *Národní divadlo a jeho budovatelé*, 1933; *Hercovo tajemství*, 1926.

LIT.: J. V. Novák-A. Novák, *Přehledné dějiny literatury české*, Olomouc 1936—1939. Lj. J-e.

3. Milan, Beograd 10. XI. 1901, profesor prava. Svršivši studije postao je razmjerno mlad redovitim profesorom na pravnom fakultetu sveučilišta u Beogradu. Glavni su mu radovi: *Stvarno pravo*, 1934; *Osnovi privatnog prava*, 1935. U stručnim je časopisima objavio veći broj članaka. R. M.

BARTRINA, Joaquín-Maria, ✳ Reus 1850, † Barcelona 1880, katalonski pjesnik. Napisao je zbirku pjesama *Algo* (1876), koja odiše velikim pesimizmom.

BARTSCH, 1. Adam von, ✳ Beč 17. VIII. 1757, † Hietzing 21. VIII. 1821, austrijski crtač, bakrorezac i pisac. Učio je kod Schmutzera u Beču, a istakao se 1775 kao crtač medalja kovanih u vrijeme Marije Terezije. Bio je najprije pisar u bečkoj Dvorskoj knjižnici, a kasnije (1816) kustos njene grafičke zbirke. Od 1794 objelodanio je niz kritičkih kataloga (»catalogues raisonnés«) grafičkih djela znatnih starih majstora (Waterloo, Molitor, Guido Reni, Rembrandt, Luka iz Leydena). Glavno je njegovo djelo *Le Peintre-Graveur* (Beč 1803—1821, 21 svezak) i *Anleitung zur Kupferstichkunde* (Beč 1821, 2 sveska), kojima je postavio temelje modernoj nauci o bakrorezu. Izdao je nova izdanja drvoreza Dürera (*Die Ehrenpforte. Arc triomphal de l'Empereur Maximilien I*, Beč 1799) i Hansa Burgkmaira (*Le Triomphe de l'Empereur Maximilien I*, Beč 1786, i *Der Weisskunig*, Beč 1798). Izveo je oko pet stotina grafičkih listova, od veće česti po crtežima starih majstora (naročito Dürera i Guercina).

LIT.: F. de Bartsch, *Catalogue des estampes de A. de B.*, Beč 1818; J. Meyer, *Allgemeines Künstler-Lexikon*, III., Leipzig 1885. A. Sch.

2. Ignatz, kazališni ravnatelj prve njemačke glumačke družine, s kojom gostuje u Zagrebu. Predstave su počele 19. VIII. 1784 na ljetnoj pozornici na Harmici, a nastavile se te jeseni i zimi u refektoriju napuštenog samostana klarisa (danas Financijsko ravnateljstvo, Opatička 20). U studenom i prosincu gostuje u Bjelovaru i Karlovcu. Posljednje predstave u Zagrebu daje u siječnju 1785, a onda odlazi u Beč.

LIT.: E. Laszowski, *Crtice iz kazališne prošlosti grada Zagreba*, Narodna Starina, sv. 10., str. 79. S. B.

3. Karl, ✳ Sprottau 1832, † Heidelberg 1888, germanist i romanist u isto doba, i to filološkog pravca. Kao germanist istakao se istraživanjem o pjesmi o Nibelungima. Utvrdio je mišljenje, da rukopisi ovog srednjo-visoko-njemačkog epa ne sadržavaju originalan spjev. Kao romanist izučavao je provansalske i starofrancuske književne spomenike. Poznate su njegove filološki odlične hrestomatije: *Chrestomathie provençale* (6. izd. 1901), *Chrestomathie de l'ancien français* (12. izd. 1910—13). Izdao je pjesme trubadura Peire Vidala (1857). Od ostalih djela važna su još *Grundriss der Geschichte der provenzalischen Literatur* (1862) i *Altfranzösische Romanzen und Pasturellen* (1870). Preveo je na njemački Danteovu *Divinu Commediju*. P. S.

4. Rudolf Hans, ✳ Graz 1873, njemački pisac, isprva austrijski oficir. Pripovijesti su mu prožete lirskim čuvstvovanjem, lijepim opisima prirode i psihološkim opažanjima, jezično vrlo dotjerane, pune optimizma i humora. Slabe su mu strane, što oprašta sve ljudske zablude i što su mu glavni junaci većinom bez energije, moralni slabići. Roman *Elisabeth Kött* (1909) opisuje za pozorišnu umjetnost oduševljenu ženu, koja tome pozivu žrtvuje svoj mladenački život. Na visini umjetnosti je u novelama *Vom sterbenden Rokoko* (1909). Svijetlim bojama crta ono dražesno lakoumno graciozno više društvo Pariza baš u času, kada ga je velika revolucija zbrisala s lica zemlje. Romani: *Das deutsche Leid, Schwammerl* (tragika velikog muzičara, ali moralnog slabića Schuberta) i *Geschichte von der Hannerl und ihren Liebhabern*. G. Š.

Pjesnik je naglo izišao na glas svojim romanom *Zwölf aus der Steiermark* (1908), koji je roman njegova rodnog mjesta i štajerske pokrajine. To je, kao većina njegovih najboljih stvari, eksotičan, opojno mirisavi cvijet, koji je potjerao iz truloga stabla ostarjele austrijske kulture. U svojim djelima pokušava s nekim estetskim svjetovnim nazorom i melankoličnim traženjem ljepota u prošlosti riješiti konflikte vlastite generacije, koja se koleba između hladnoga sjevera i toploga juga, koju izjedaju neriješena pitanja vlastite nutrašnjosti, socijalne i nacionalne suprotnosti sredine i doba. I ako je mlađi od H. Makarta, ipak je na epskom polju, kako s obzirom na sadržaj i oblik, tako i s obzirom na osjećaj i izraz, njegov pendant u crtanju pokoljenja i dobi, koja u svojoj visokoj, ali boležljivoj kulturi s nekakvom lirskom melankolijom očekuje neizbježivi zalaz. Po toj svojoj osebini, više nego po blještavoj formi, koja više puta čitatelja umara, njegovo će djelo ostati trajno zanimljiv historijski dokumenat toga pokoljenja i toga doba.

LIT.: A. Kraigher, *Kontrolor Škrobar*, Ljubljana 1914 (odgovor na »Das deutsche Leid«); A. E. Schönbach, *Hochland*, VI. 2.; Nagl u. Zeidler, *Deutsch-österr. Literaturgeschichte*, IV. 1229, 1533. J. G.

BARTTELOT, Edmund Musgrave, ✳ 1859, † (ubijen u Kongu) 1888, engleski kolonijalni časnik i pratilac Stanleyev.

BARTUCZ, Lajos, ✳ 1885, madžarski antropolog, prof. zoologije na budimpeštanskom sveučilištu, popularizator rasne teorije.

BIBL.: *Honfoglaláskori magyar koponyák* (Madžarska lubanja iz doba zauzimanja madžarskog teritorija), 1926; *A magyarság faji összetétele* (Obrazovanje madžarske rase), 1927, i t. d. E. K.

BARTUL s Alverne, † Cetin u Hrvatskoj oko 1407. Bio je šesti (po službi sedmi) vikar Bosne Srebreničke, učen i svet franjevac. Za njegove duge uprave (od 1367 do 1406, i ako možda ne bez prekidanja) bosanska vikarija dostigla je izvanredan opseg i ugled. On je i prvi bosanski franjevački pisac: *Statuta super regimine fratrum* (oko 1376); *Tractatus, quomondo debemus nos ponere ad rec. Corpus Christi*...

LIT.: Jelenić, *Bio-bibliografija franj. Bosne Srebr.*, Zagreb 1925; Božitković, *Kritički ispit popisa bosanskih vikara i provincijala*, Beograd 1935. St. P.

BARTULICA, Milostislav, ✳ Kaštela 1893, novinar, publicist i književnik; gimnaziju je pohađao u Kotoru, sveučilište u Grazu, Beogradu i Ženevi. Iseljenički stručnjak i pisac, osnivač iseljeničke organizacije, organizator i ravnatelj Iseljeničkoga muzeja u Splitu-Zagrebu. Kao politički radnik

i urednik političkih listova napisao je brojne rasprave o našim političkim, gospodarskim, kulturnim i socijalnim pitanjima, te izdao više brošura. Kao književnik objavio je pjesme, putopise, odlomke romana i drama, novele po različnim književnim časopisima. Spominjemo: *Lijer* (Zagreb 1938), uvod u trilogiju pjesama, knj. I. *Uzvišenja*, II. *Posvećenja*, III. *Uskrsnuće*; zbirke pjesama: *Lahori, Plamsaji, Krijesnice, Zemlja i more*; zbirke crtica i novela: *Zrnca, Luči, Patnici*; putopise: *Niz Atlantik i Pacifik, Diljem svijeta*; romane: *Vihor, Zavjet*; drame: *Vječna tajna, Na prudu*; eseje: *Studije i prikazi* (I. i II.); soc. rasprave: *Iseljenički problem* (I.—X.). Tajnik je Hrv. iselj. saveza. Poslije rata posvetio se socijalnom radu. Izdavao je i uređivao 35 novina i časopisa od 1911 do 1940.

BARTULOVIĆ, Niko, ✳ Starigrad na Hvaru 23. XII. 1890, književnik i publicist. Srednju je školu svršio u Splitu, filozofski fakultet polazio u Pragu i u Gracu. Neko je vrijeme bio suplent na gimnaziji u Kotoru. Kasnije je prešao u uredništvo Slobode u Splitu. G. 1918 pokreće s Brankom Mašićem i Ivom Andrićem u Zagrebu časopis Književni jug. Radio u različitim uredništvima (Hrvatska država i Riječ u Zagrebu, Echo de Belgrade u Beogradu i t. d.). Uređivao u Splitu Jadransku stražu, u Beogradu Javnost. Od 1921 do 1926 bio upravitelj splitskog kazališta. Piše pripovijesti, književne prikaze, članke o javnim pitanjima i t. d. Surađivao u svim znatnijim hrvatskim i srpskim časopisima. — U najboljim pripovijestima slikar svoga rodnoga kraja i Dalmacije, patnja, slabosti, strasti i veličine njezinih ljudi.

BIBL.: *Kuga*, drama, Zagreb 1919; *Ivanjski krijesovi*, pripovijesti, Zagreb 1920; *Bijedna Mara*, drama, Split 1922; *Na prelomu*, roman, Beograd 1928; *Ljudi na ostrvu*, Beograd 1931; *Sedam pripovedaka*, Beograd 1932; *Izabrane pripovetke*, Beograd 1938; *Moj prijatelj Tonislav Malvasija*, Beograd 1940. Sabrana djela počela mu izlaziti u Beogradu 1932 u Biblioteci jugoslovenskih pisaca, ali su izišle samo dvije knjige. Pored beletrističkih radova izdao: *Jadransku antologiju*, Split 1934; *More u našoj književnosti*, Split 1927; *T. G. Masaryk*, Beograd 1938. Prevodio s talijanskog jezika (Bontempellija). Pisao o Cankaru i prevodio ga (SKZ 1930). A. B-c.

BARTUŠ, Franjo, ✳ Krapina 8. II. 1860, † Zagreb 6. IV. 1934, književnik. Učitelj u Zagrebu, umirovljen kao ravnatelj osnovne škole. Uređivao je »Mali dobrotvor« i »Malu knjižnicu za svakoga«. Izdao je u Zagrebu mnogo knjiga za omladinu.

BIBL.: *Dobroslavke*, 1897, *Rad i poštenje*, 1897, *Dobrašinke*, 1911, *Milovanke*, 1912, *Božićnice*, 1922, *Snježanke*, 1922, *Bosiljke*, 1938, *Četrnaest najljepših priča i narodnih pripovijedaka*, *Izletar ili građa za stvarnu obuku . . .*, 1917, *O vladanju u obitelji i u društvu*, *Veliki čestitar*, 1886, *Život i rad znamenitih Hrvata i Hrvatica*, 1898. Priredio je za štampu dječje izabrane pjesme Preradovićeve (1896) i Šenoine (1896). E. Š.

BARUH (hebr. »blagosloven«), sin Nerije iz plemena Judina, prorok, pratilac i pisar proroka Jeremije. Djelovao je od početka ropstva babilonskoga za vrijeme kralja Joakima i Sedekije. Jeremija mu je diktirao 605 pr. Kr. svoja proroštva o propasti judejskoga kraljevstva i poslao ga, da ih pročita u hramu jeruzalemskom, jer se sam nalazio u zatvoru. Kralj Joakim je taj rukopis spalio, ali je B., prema diktatu Jeremije, ponovno napisao to proroštvo. B. je bio drug proroku Jeremiji i u progonstvu. Za kralja Sedekije (595) pohodio je zarobljenike u Babiloniji te od njih donio pismo za Židove, preostale u Palestini. Za razorenja Jeruzalema 587 pr. Kr. bio je zajedno s Jeremijom po Babilončima izbavljen iz tamnice i otpratio je proroka u Egipat. Ali iz Egipta zaputio se opet u Babiloniju, gdje je napisao svoju proročku knjigu, koju je čitao na petu godišnjicu razorenja Jeruzalema (582). Iste godine vratio se u Jeruzalem, donijevši natrag dio srebrnog posuđa, koje je bilo prigodom razorenja hrama odneseno u Babilon. Prema rabinskoj tradiciji vratio se u Babilon i tamo umro. U svojoj knjizi prekorava idololatriju Židova, zbog koje ih je stiglo progonstvo, te ih potiče na pokoru. Autencija i kanonsko svojstvo knjige Baruhove je izvan sumnje, jer je uvrštena i u Septuagintu.

LIT.: Koment.: J. Knabenbauer, 1907; Kalt, 1932. J. O.

BARUH, Bora, ✳ Beograd 19. XI. 1911, slikar, samouk, od 1935 do 1938 radio je i izlagao u Parizu. Slika pejzaže, mrtve prirode i kompozicije. Ističu se *Bjegunci, Majka i dijete, Parisko predgrađe*. Utjecaj Pariza na B-ov rad bio je odlučan. Kao slikar pojavio se najprije na beogradskim izložbama i u Salonu nezavisnih umjetnika. U Parizu je izlagao u Salon des Tuilleries 1935, po raznim privatnim galerijama te po mnogim francuskim gradovima i u Londonu. Prvu samostalnu izložbu imao je u Beogradu 1938, a zatim u Zagrebu 1939. Z. S. M.

BARUKČIĆ, fran Andrija, ✳ Foča kod Dervente 11. XI. 1805, † Tremošnica 16. IV. 1839, franjevac, u svoje vrijeme među franjevcima cijenjen kao vrijedan latinski pjesnik. Poznata je samo jedna njegova pjesma, spjevana u čast biskupa fra Rafe Barišića prigodom ustoličenja za apostolskog vikara u Bosni (*Carmen elegiacum honoribus illustrissimi . . . Raphaelis Barischich . . . episcopi . . . occasione installationis dicatum*, Vacii in Hungaria 1833). Uz misli, koje se u prigodnicama inače nalaze, u pjesmi ima refleksija o tužnom stanju Bosne.

LIT.: O. J. Jelenić, *Kultura i bosanski franjevci*, II. dio, Sarajevo, 1915; Isti, *Biobibliografija franjevaca Bosne Srebreničke*, Zagreb 1925; G. Gavranić, *Pjesme fra Blaža Josića*, Franjevački vjesnik, 1927. G. G.

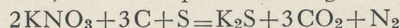
BARUN. Od srednjolat. i staronjem. riječi baro (»muž, čovjek«) razvila se ta riječ do naziva velikaša, nosioca najviših dvorskih služba (baro regni), a napokon postaje naslovom za prvi stupanj višega plemstva. Kod Hrvata pojavljuje se u posljednjoj formi od 1527. Prvi Hrvat, kojemu je podijeljeno barunstvo, bio je Nikola Jurišić 1533. Venecija nije podjeljivala tu vrstu plemstva, pa se ono javlja u Dalmaciji tek od 1815. B. Z.

BARUNSKA KRUNA

BARUŠIĆ, Feliks, ✳ Ivanić Kloštar 14. I. 1864, † Slav. Brod 28. VIII. 1917, ravnatelj učiteljske škole u Osijeku. Surađivao je u Vijencu i Nastavnom vjesniku. Izdao je knjige: *Iz prirode*, Osijek 1899; *Aforizmi*, Osijek 1911; pripovijesti: *Za dokolicu*, Zagreb 1905; *Sretne naravi*, 1907; *Pripovijesti*, 1912, i *Pabirci*, Osijek 1914. E. Š.

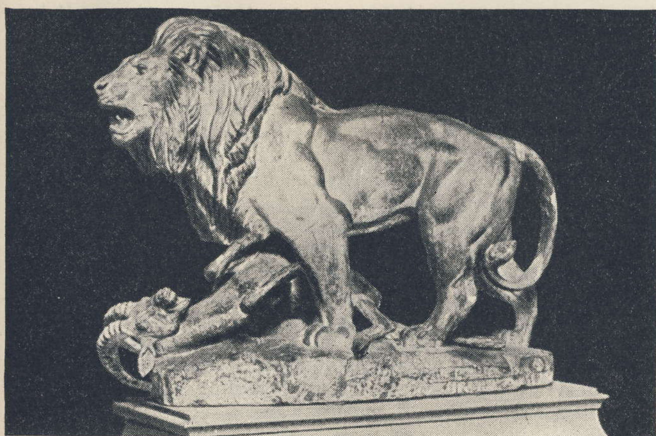
BARUT. Obični ili crni b. je smjesa, koja sadržava 74—75% kalijeva nitrata, 10—12,5% sumpora, 12,5—16% drvenog ugljena i 1—1,5% vlage. Ugljen, potreban za fabrikaciju baruta, pravi se od lipova ili vrbova drveta. Drvo se izreže u štapiće, koji se onda pougljene u željeznim retortama bilo kod 270° C, bilo kod 280°—400° C. U prvom se slučaju dobiva *crveni ugljen*, drobljiv i crvenosmeđe boje, u drugom slučaju *crni ugljen*, mekan i porozan, crne boje. Drveni ugljen, koji se dobiva kod temperature iznad 430° C, neprikladan je za fabrikaciju baruta. Sastojine baruta samelju se zasebno u drvenim ili željeznim bubnjevima, koji se vrte, a sadrže brončane kugle. Zatim se sastojine pomiješaju u bubnjevima od kože, koji sadrže drvene kugle, ovlaže i ponovno melju u mlinu, koji se stavlja u pogon iz daleka električnim putem radi mogućnosti eksplozije. Sad se smjesa u hidrauličnoj preši ispreša u ploče, koje se razdrobe i prosiju, da se odluče zrnca razne veličine. Masa se suši i polira u drvenim bubnjevima, koji se okreću. U ovoj se fazi doda pri koncu nešto grafita, da zrnca dobiju sjaj. Zatim se barut suši kod 40—50° C, ponovno prosije, da se ukloni prašina. Produkt dolazi u trgovinu u hermetički zatvorenim kutijama. Crni se barut upotrebljava za lovačke puške, punjenje mina i šrapnela i kod rudarskih radova.

Reakcija, koja nastaje kod eksplozije crnog baruta, dosta je komplicirana, ali bi se približno mogla izraziti ovako:



$$2KNO_3+3C+S=K_2S+3CO_2+N_2$$

Pri tome se uz plinovite produkte (ugljikov dioksid i dušik) stvaraju i kruti produkti (kalijev sulfid), poradi čega eksplozije crnog baruta prati uvijek jako razvijanje dima. Da se ovaj nedostatak ukloni, a ujedno dobije eksploziv veće snage, uveden je 1886 *bezdimni barut*, koji je po svom kemijskom karakteru potpuno različit od crnog baruta. Razlikujemo dvije vrste bezdimnog baruta: barut od čiste nitroceluloze i barut od smjese nitroceluloze i nitroglicerina. Barut od čiste nitroceluloze pravi se tako, da se nitroceluloza suši kod 40°—45° C, a zatim u posebnim napravama mijesi sa acetonom ili smjesom alkohola i etera. Dobiva se prozirna plastična masa, koja se formira u obliku štapića, vrpca ili listića i onda suši. Gotovo u svim državama upotrebljava se za puščane naboje ovakav bezdimni barut u obliku listića. Bezdimni barut od smjese nitroceluloze i nitroglicerina pravi se tako, da se nitroceluloza sa nitroglicerinom mijesi u toploj vodi, dok se ne dobije drobljiva masa, iz koje se prešanjem ukloni voda. Masi se sada doda nešto vazelina, pa se zatim provlači među ugrijanim valjcima, dok se ne dobije prozirna elastična ploča, koja se reže u vrpce i pločice. Ovaj se bezdimni barut pod imenom *cordit* upotrebljava u Velikoj Britaniji. Sadrži 65% nitroceluloze, 30% nitroglicerina i 5% vazelina. Sigurniji je od čistog nitroceluloznog baruta, ali jače korodira puščane i topovske cijevi. Eksplozijom i jednog i drugog bezdimnog baruta nastaju samo plinoviti produkti, pa se zato prigodom eksplozije razvija vrlo malo dima, koji se uglavnom sastoji od čađe. S. M.



(Foto Bulloz)
ANTOINE-LOUIS BARYE, Lav i gazela
Marseille, Musée de Longchamp

BARVINSKIJ, 1. Aleksander, ✳ 1847, † 1927, ukrajinski književnik, političar i literarni historičar. Autor je mnogih dobrih literarnih djela, među kojima su osobito poznate i vrijedne brojne školske knjige povijesti ukrajinske književnosti: *Ogljad istorii ukrajinsko-ruskoj literaturi*, Lavov 1910, *Istorija ukrajinskoj literaturi*, u dva dijela, Lavov 1920 i 1921. G. 1888 bio je B. redaktor »Pravde«, kasnije »Dila« i dr., a potom se isticao naročito u politici, u kojoj je najaktivnije sudjelovao od 1891—1918. Važno je još njegovo djelo *Spomini z mojeho žitja* (1912—1913).

2. **Vasilj,** ✳ 1888, suvremeni ukrajinski kompozitor i pijanista. Neko je vrijeme bio direktor muzičke akademije »Lisenka« u Lavovu. Uglavnom komponira skladbe za klavir, a napose su mu poznate zborne kompozicije *Zapovit* i *Ukrajinska rapsodija*. Kao kompozitor je predstavnik novoromantičnog smjera u ukrajinskoj muzici. Učenik je češke škole (V. Novak).

3. **Vladimir,** ✳ 1850, † 1883, ukrajinski kulturni radnik i književnik. Bio je urednik »Pravde«, osnivač i urednik »Dila« (1880), a poznat je i kao jedan od tvoraca ukrajinske nacionalno-političke ideologije u Galiciji. Od beletrističkih djela, koja je pisao uglavnom pod pseudonimom Vasilj Barvinok, treba spomenuti: *Skošeniji cvit, Soni mari molodaho pitomcja, Beztalane svatanja.* S. G-ć.

BARVITIUS, Antonín, ✳ 1823, † 1901, Pražanin, češki arhitekt, učio u Pragu, Beču, Berlinu i Rimu. Istakao se mnogo u crkvenoj arhitekturi kod kuće i u Italiji; bilo mu je povjereno vodstvo restauratorskih radova na Palazzo di Venezia u Rimu, a bio je i član ravnateljstva pri gradnji praške katedrale sv. Víta u Pragu. U Češkoj je izgradio više crkava, nadgrobnih spomenika, a i nacrt za Jungmannov spomenik u Pragu. Za zasluge oko crkvenog graditeljstva postao je vitez reda sv. Grgura, vlasnik papina počasnog križa i vatikanske zlatne medalje. Lj. J-e.

BARYE, Antoine-Louis, ✳ Pariz 24. IX. 1796, † Pariz 25. VI. 1875, francuski kipar, slikar i grafičar. Učio je u Parizu, gdje su mu učitelji bili Bosio (kiparstvo) i Gros (slikarstvo). Prvi je svoj uspjeh postigao u pariskom Salonu 1831 i 1832 brončanim plastikama *Tigar razdire krokodila* i *Lav u borbi sa zmijom* (obadvije u Louvreu). Ovim je svojim djelima B. utro francuskoj realističkoj plastici nove putove, analogne onima Géricaulta u slikarstvu. I u daljim su B-evim djelima životinje glavni motiv. Kad je 1837 porota pariskog Salona odbila njegove bronce, B. ne izlaže deset godina javno, nego osniva radionicu, u kojoj izrađuje pored životinjskih plastika i predmete umjetničkog obrta. G. 1848 imenovan je ravnateljem Gipsoteke u Louvreu. U ovom su vremenu nastala njegova majstorska djela *Kentaur i Lapit* (muzej u Puy-u), *Jaguar razdire zeca* (Louvre) i niz sitnih bronca (među njima najznatnije *Pobjeda, Studija gole žene, Antikni lik*). Izradio je još kamene grupe *Pobjeda* i *Mir, Snaga* i *Umjerenost*, zabatnu grupu *Napoleon I. kao vladar povijesti i umjetnosti* (sve se one nalaze na pročelju Louvrea) i brončani konjanički spomenik Napoleona I. (Ajaccio). Razvoj B-eve umjetnosti teče od čistog idealističkog shvatanja preko romantike do savršenog realizma.

LIT.: Ch. de Kay, *Barye, Life and Works*, New York 1889; Ch. Saunier, *Barye*, Pariz 1926; L. Benoist, *La sculpture romantique*, Pariz 1927. A. Sch.

BARZELLOTTI, Giacomo, ✳ 1844, † 1917, profesor u Rimu, potječe iz Mamianijeve škole, zastupa u Italiji filozofijski pravac, koji se povodi za Kantom; bavi se napose poviješću filozofije i psihologijom umjetnosti i religije.

LIT.: G. Gentile, *Le origini della filosofia contemporanea in Italia*, I., Messina 1917. A. B-a.

BAS (tal. basso), 1. najkrupniji muški pjevački glas. Osobito duboki glasovi opernih pjevača zovu se *basso profondo*. Redovno se od b. traži opseg od F do F₁, ali neki operni skladatelji zahtijevaju i dublje tonove. Znameniti su duboki basovi u ruskih zbornih pjevača (do kontra-B); tako je opsežan glas imao znameniti ruski basist Šaljapin.

2. Najveća gudaljka (kontrabas), uopće svaki instrument, koji ima izvoditi najkrupniju dionicu u orkestru.

3. Najkrupnija dionica u partituri, služi kao temelj (isp. basis) sazvučju, koje nastaje svirkom ostalih instrumenata u orkestru ili pjevanjem ostalih dionica u pjevačkom zboru. Skladatelj mora paziti, kako će izraditi tu basovu dionicu, pa se takva pažnja zapaža već u skladbama firentinskih majstora u 14. st. Imitacijski stil oslobodio je basovu dionicu, ali prva pravila o vođenju basove dionice daje već Guglielmus Monachus (oko 1450). Nijesu dakle nastala — kako se to često misli — tek postankom monodije iza 1600.

4. Kao pridodatak imenu instrumenta, da se označi veći oblik i krupnija položina njegova; na pr. bas-klarinet, bastromba, basse de viole i sl. B. Š.

BASAITI, Marco, talijanski slikar, djelovao u prvim decenijima 16. st. u Mlecima. Pouzdanih vijesti o njegovu životu nema, ali je sigurno, da mu je učitelj bio Alvise Vivarini, čiju je oltarnu sliku za mletačku crkvu S. Maria dei Frari poslije učiteljeve smrti dovršio, kako se to razabira iz natpisa: »Quod Vivarine tua fatali sorte nequisti Marcus Basaitus nobile prompsit opus«. Važnija su B-jeva djela: *Pozvanje sinova Zebedejevih* (jedan primjerak iz 1510 u mletačkoj Akademiji, drugi, iz 1515, u Beču), *Sv. Juraj* (Mleci, Akademija), *Portret muškarca* (Bergamo). Ostale se njegove slike nalaze u Mlecima (Museo Civico Correr), Padovi (Museo Civico), Münchenu, Berlinu i Londonu. Na B-a su utjecali, pored njegova učitelja, Antonello da Messina, Giovanni Bellini i Carpaccio. Naročito su značajni na B-jevim slikama pejzaži.

LIT.: O. Occioni, *M. B.*, Mleci 1868; A. Venturi, *Storia dell'arte italiana*, VIII., 4., Milan 1915; L. Venturi, *Le origini della pittura veneziana*, Mleci 1907. A. Sch.

BASAJ, Joža, ✳ Suha (kod Kranja) 5. X. 1887, zadružni ideolog i organizator. Živi u Ljubljani. Radi najviše na polju zadrugarstva kao organizator i predavač. O zadružnim i gospodarskim pitanjima napisao je velik broj rasprava i članaka. Najviše je njegovih stvari donio *Narodni gospodar*, glasilo Zadružne zveze u Ljubljani. I. S-r.

BASANTE, rimska postaja (statio) u Donjoj Panoniji na cesti Siscia—Sirmium, 60 m. p. zapadno od Sirmija, na ušću Bosne u Savu. Tab. Peut. spominje *Ad Basante*, a Geogr. Rav. IV. 19 p. 205 *Bassantis*. Z. D.

BASARAB (ime u vezi s nazivom Besarabija), vlaška kneževska dinastija. Prvi put se javlja u 14. st. s knezom Basarabom Velikim, kojega potuče srpski kralj Stjepan Dušan, a on sam pobijedi madžarskoga kralja u Posadi 1330. Njegovi se nasljednici općenito zovu Basarabi. Među ovima spominje se njegov sin Nikola, zatim Ladislav, Rad, Dan i Mircea (1386—1418), koji je bio prvi pravi organizator vlaške kneževine, ali je priznao vrhovnu vlast Turske. Basarab II. dolazi tek oko 1440, a dinastija se spominje još u 17. st. Čini se, da su se i neki nezakoniti nasljednici služili tim imenom, da jače istaknu nezavisnost zemlje, naročito prema Moldavskoj, koja ju je ugrožavala. Neki vladari te dinastije nose slavenska imena, možda pod utjecajem pravoslavlja.

BASARIČEK, 1. Đuro, ✳ Zagreb 13. III. 1884, ubijen u Narodnoj skupštini u Beogradu 20. VI. 1928, hrvatski socijalni radnik i političar, sin Stjepana Basaričeka (v.) i Amalije rođ. Pogačnik iz Đurđevca. Pučku školu, gimnaziju i sveučilište svršio je u Zagrebu. Od najranije mladosti pokazivao je neobično razvijen smisao za sve bijednike i zapuštene; vrlo osjetljiv za patnju bližnjega on je u zrelijim godinama postao jedan od najzaslužnijih i najustrajnijih naših socijalnih radnika. I ako gradsko dijete, bio je u najužoj vezi sa selom i životom seljaka, pa su ga te osjećajne veze sa seljakom dovele u hrvatski seljački pokret, u kome je ostao sve do svoje prerane i tragične smrti. — Nakon svršenih pravnih nauka stupa u sudsku službu te postaje sudac u Brodu na Savi. Kao sudac on ide svojim putem,

nadahnut dubokim socijalnim osjećajem i etosom; rijetko kada izriče kaznu, ali zato kod svake rasprave nastoji krivca navesti na pravi put. On želi napraviti od prestupnika ispravna i socijalno aktivna člana ljudske zajednice. Neumorno obilazi sela po Slavoniji, osniva cijeli lokalan pokret pod imenom Narodna straža; drži predavanja i dogovore i tako stvara seljačke pobornike: traga za ostacima narodnog pjesničkoga blaga i izdaje ga u posebnoj knjižici. Pravo područje rada pružilo mu se, kad je 1916 premješten u Zagreb kotarskomu sudu i dodijeljen Središnjem zemaljskom odboru za zaštitu porodica mobiliziranih i u ratu poginulih vojnika. Tu je kao tajnik razvio neumornu djelatnost i osnovao list Narodna zaštita, po kome se kasnije nazvao savez dobrotvornih društava, osnovan 1920 na mjesto rečenog odbora. Najviše njegovim nastojanjem i radom odbor i Narodna zaštita su spasili za vrijeme rata i neposredno poslije rata 62.581 dijete preseljavajući djecu iz pasivnih krajeva u plodne krajeve, većim dijelom slavonske. Brine se za t. zv. abnormalnu djecu; za napuštenu djecu osniva se na njegovu inicijativu poseban dom na Goljaku; stara se za iseljenike i iseljeničku djecu; pritječe u pomoć malodobnicima i njegovim posredstvom ti malodobnici dobivaju beskamatne zajmove u visini preko 4,000.000 Din, da se spasi njihova baština. U isti mah postaje inicijator i duša naše hrvatske unutrašnje kolonizacije. Na hiljade obitelji iz pasivnih i siromašnih krajeva našle su svoj dom u ravnoj Slavoniji. Tako je u daruvarskom kotaru osnovao naseobinu Stražanac, u koju je smjestio Okićane; u Lipovcu je osnovao naselje Turopoljaca, u Dežanovcu naselje Stubičana. U virovitičkom kotaru naselio je Podravce u Rogovac, Starogradečki Novi Marof i Spišić-Bukovicu; Zagorce i Podravce u Koriju, Okrugljaču, Eržebet, Madinac, Jeliku, Jugovo Polje i Žlebin; Ličane i Primorce naselio je u Rodin Potok i Rezovačke Krčevine, a Dalmatince u Žlebinski Lug. U podravsko-slatinskom kotaru naseljuje Ličane u Sladojevački Lug, a Prigorce u Slatinski Lipik. U našičkom kotaru osniva naseobine Zagoraca i Međimuraca: Veliki Rastovac, Mali Rastovac i Paušince. Sav taj rad proveo je tako reći bez ikakve javne pomoći, a najbolji su mu pomagači bili sami naseljenici, među kojima se posebno ističu: Jure Valečić, Pero Matovina, Josip Matijašec, seljačka spisateljica Mara Matočec i braća Domovići. Taj njegov veliki posao, velik i s nacionalnoga i sa socijalnoga stajališta, trajao je od 1919 pa sve do njegove smrti. Posljednje naselje osnovao je u Okrugljači, koju zahvalni naseljenici prozvaše Basaričkovim Selom, i tu su mu odmah iza smrti podigli i spomenik. Sav veliki socijalni i humanitarni posao nije ga zapriječio, da razvije svoju aktivnost i na drugim područjima. Bio je biran za narodnog zastupnika kod izbora 1920, 1923, 1925 i 1927. Osim toga on je jedan od osnivača Seljačke sloge, seljačkih ženskih društava, Prosvjetnog saveza i Odbora za spas rođene grude. Mekan, pun želje, da pomogne svakome, tko treba pomoći, on je i pisao o svim pitanjima, koja su tada zanimala našu javnost na području socijalno-humanitarnoga rada.


ĐURO BASARIČEK

BIBL.: Posebno je izdao raspravu *O državi*, Zagreb, 1908, Mala knjižnica sv. 1.; *Kako da se suzbije kriminalnost u nedoraslih. Prinos kriminalnoj pedagogiji*, Zagreb 1916; *Kolo. Pjesmarica. Zbirka narodnih pjesama i poskočica, što se u kolu pjevaju*. Pribilježio Đ. B., Zagreb, 1916; *Konac jedne laži. Savremeno razmatranje o najvažnijem socijalno-gospodarskom pitanju Hrvatske*, Zagreb 1924 (Knjižnica »Grude« sv. 1.). Osim toga pisao je u Domu, Božićnici, Seljačkoj prosvjeti, u kalendaru Danici, Narodnoj zaštiti, Napretku. U Narodnoj zaštiti potpisivao se pseudonimom Osip Pravedni, S. Sanjin Neždanov i Oruđ Kečirasab. G. 1908 pokrenuo je Malu knjižnicu, u kojoj je izdao 7 knjiga u 14 sv. R. P-k.

2. **Stjepan**, ✳ Ivanićgrad 27. III. 1848, † Zagreb 23. III. 1918, osnivač hrvatske školske pedagogike. Gimnaziju i učiteljsku školu učio je u Zagrebu, bio učitelj u Virovitici, a zatim postao nastavnik učiteljske škole u Zagrebu, gdje je predavao pedagogiju i metodiku preko 30 godina. Kroz to vrijeme on je kao nastavnik, kao pisac i kao organizator razvio veliku aktivnost.

Pedagoškonaučni rad. Najvažnija je Basaričkova djelatnost na izgradnji *pedagogijskoga škol. sistema* u Hrvatskoj. Njegova se pedagogika osniva na Herbartovoj pedagogici (→ Herbart), ali ju je Basariček nastojao prilagoditi našim prilikama i novim pedagogijskim tekovinama, a cijeli svoj pedagogijski sistem izradio je u tančine tako precizno i jasno, da s formalnoga gledišta može biti uzorom pedagoškim radnicima. Kao pisac velikog broja pedagoških udžbenika B. je bio neobično savjestan, pa je nova izdanja svojih udžbenika trajno prilagođivao novim tekovinama pedagogijske nauke. I ako je osnove empirijske psihologije i pedagogije realizma preuzeo od Herbarta, ipak je školsku praksu dovodio u sklad s načelima radne škole, koja nije u suprotnosti s Herbartovom pedagogikom realizma, ali ne prihvaća njegovo tumačenje o funkciji predočaba u psihologiji. Glavno mu je djelo *Pedagogija* u četiri dijela. Izlazila je u više izdanja kroz četrdeset godina. Tim su udžbenicima uspješno odgojeni hrvatski pučki učitelji kroz cijelo to vrijeme. Njegov smisao za praktični nastavnički rad dolazi naročito do izraza u djelu *Rukovođ za početnu stvarnu obuku*, koje je u drugom izdanju postalo upravo klasično djelo, u kome je B. postavio početnu stvarnu obuku osnovnim predmetom, koji koncentrira svu nastavu u I. i II. razredu. Kao urednik »Napretka«, najstarijeg pedagoškog časopisa na Balkanu, B. je taj časopis podigao na zamjernu visinu okupivši oko njega velik broj uglednih i vrijednih suradnika. Surađivao je u njemu pedeset godina, od 1868 do smrti; urednikom mu je bio 23 godine. Kao urednik *Knjižnice za učitelje* B. je mnogo učinio za produbljenje pedagogijskih problema kod Hrvata. Za izdanja birao je djela, koja će najbolje unaprijediti strukovnu naobrazbu hrv. učitelja. *Pedagogijska enciklopedija* osnovana je njegovom inicijativom i uređivana od njega. Mnoge je članke on u njoj napisao; sabrao je oko nje prve hrv. pedagoške stručnjake.


STJEPAN BASARIČEK

Organizatorni rad. Surađivao je kod izrade obadvaju hrv. *škol. zakona* 1874 i 1888. Pisao im je obrazloženja; branio njihove ustanove; tumačio prijeporna pitanja i zalagao se za njihovu pravilnu primjenu. Surađivao je kod mnogih školskih uredaba i *nastavnih osnova*, koje je izdavala hrv. slav. dalm. zemalj. vlada. Znamenitu nastavnu osnovu od 1905 izradio je B., napisao joj obrazloženje i instrukcije. U nju je unio napredne tekovine tadašnjega odgojnoga i metodičkoga shvaćanja. Sudjelovao je kod izrade *čitanaka* za pučke škole za cijelo vrijeme svoje pedagoške aktivnosti. Redovno je uređivao estetičkoetičke i povijesne članke. Izradio je *Početnicu za pučke škole*, koja se upotrebljavala mnogo godina. Uredio je dvije čitanke za više pučke (građanske) škole. U Hrv. pedag. književ. zboru radio je 40 god. B. se nalazi među osnivačima Zbora 1871. On je kao član odbora, kao predsjednik, kao počasni član i kao prvi i najmarljiviji radnik duša Zbora kroz to vrijeme. Najviše je njegova zasluga, da se je hrv. pučko učiteljstvo visoko diglo svojom strukovnom spremom. *Savezu hrv. učiteljskih društava* B. je bio glavnim radnikom, a kroz 15 godina i predsjednikom. Bio je uvijek učiteljima pučkih škola savjetnik i suradnik nesamo oko unapređenja njihove strukovne naobrazbe, nego i njihovih pravnih i materijalnih interesa. Njegovom inicijativom izgrađen je »Hrv. učiteljski konvikt« za učiteljsku djecu, koja se školuju u Zagrebu. U sedamdesetim i osamdesetim godinama devetnaestoga stoljeća B. je desna ruka I. Filipovića u vodstvu učitelja, a poslije ga u tom nasljeđuje gotovo do svoje smrti. Za njegova predsjednikovanja u Savezu raspravljena su na skupštinama, njegovom inicijativom, mnoga pitanja od važnosti za školu i za učitelje kao: pitanja nastavne osnove, čitanaka, učiteljskih plaća, uprave i izdržavanja škole, školske obvezatnosti i dr.

Cijelog je života bio prožet dubokom sviješću posebnoga poziva u službi hrv. naroda za unapređenje njegove osnovne prosvjete. Taj zadatak vršio je do smrti promišljeno i od-

lučno. U svojim raspravama, djelima i cijelom radu uvijek je bio prirodan, stvaran i odmjeren.

BIBL.: *Kratko iskustveno dušoslovlje*, 1877^1, 1878^2; *Pedagogija*, I. dio, *Nauka o uzgajanju (Uzgojoslovlje)*, 9 izd. od 1880 do 1922; II. dio, *Opća nauka o obuci*, 6 izd. od 1882 do 1919; III. dio, *Posebna nauka o obuci*, 6 izd. od 1884 do 1921; IV. dio, *Povijest pedagogije*, 4 izd. od 1881 do 1918; *Psihologija na fiziološkoj podlozi* i *Kratka logika*, 1911; *Narodne pripovijetke i basne*, 1888; *Rukovođ za početnu stvarnu obuku* (I. izd., 1899, II. izd. u dva dijela, 1. knj. 1914, 2. knj. 1915).

LIT.: A. Cuvaj, *Građa za povijest školstva*, II. izd., sv. VI., VII., IX., X. i XI., Zagreb 1911 i 1913; *Pedesetgodišnjica Hrvatskoga pedagoškoknjiževnoga zbora*, Zagreb 1923. S. Č.

BASEBALL (engl.), igra loptom, podrijetlom iz Engleske, gdje se spominje već 1330. Međutim danas se baseball u Engleskoj još jedva nešto gaji, dok je u Americi postao gotovo najpopularniji sport. U New Yorku je 1845 osnovan »Clubball«, a 1859 nastao je savez baseball-klubova »National Association«. Igra se na ravnu travnjaku. Oblik je igrališta četverouglast. Igra se odvija između dvije momčadi po devet igrača, a sastoji se u bacanju malene lopte (od pluta, a opšivene kožom) rukom, u odbijanju ove drvenom batinom (dugom 110 cm) te u izmjeni mjesta trkom igrača. Igra svršava, kada devet puta momčadi izmijene mjesta i uloge. N. F-i.

BASEDOW, 1. Johann Bernhard, ✳ Hamburg 11. IX. 1723, † Magdeburg 25. VII. 1790, njemački pedagog, svršio je teologiju i filozofiju. G. 1753 bio je učitelj na Viteškoj akademiji u Soroe u Danskoj, a 1761 na gimnaziji u Altoni. Kao protivnik ortodoksnih protestantskih teologa prvi je počeo promicati interkonfesionalnu t. zv. filantropsku školu. Pod dojmom Rousseauovih ideja napisao je 1770 *Methodenbuch für Väter und Mütter*, a 1774 osnovao u Dessauu školu Philantropinum. Zalaže se za tjelesni odgoj, zornu obuku, ručne vještine, spolno obavještavanje i moderne jezike.

JOHANN BERNHARD BASEDOW

LIT.: Diestelmann, *J. B. B.*, 1897. U.

2. Karl, ✳ Dessau 1799, † Merseburg 1854, liječnik. Učio je u Halle a. d. S., a radio u Merseburgu. Poznat je radi svojega opisa bolesti žlijezde štitnjače, koju u zemljama pod utjecajem njemačke medicine nazivlju njegovim imenom, i ako su je prije njega opisali Graves (*A newly observed affection of the thyroid gland*, 1835) i Talijan Flaiani (*Collezione d'osservazioni e reflessioni di chirurgia*, 1802).

BIBL.: *Exophthalmus durch Hypertrophie des Zellgewebes in der Augenhöhle*, Caspers Wochenschrift, 1840. L. T.

BASEDOWLJEVA BOLEST, prozvana po njemačkom liječniku Basedowu, koji ju je potanje opisao 1840. Talijani je nazivaju *morbo di Flaiani* (1802), Englezi *Graves' disease* (1835), dok je u Francuskoj poznata pod imenom *goitre exophthalmique*. Uzrok je pojačana i promijenjena funkcija povećane štitnjače, koja sadrži manje joda, a više fosfora. Poradi toga nastaje duševno uzrujanje i podražaj simpatikusa. Obično su glavni i početni simptomi t. zv. Merseburški trias, t. j. izbočene i raskolačene oči (eksoftalmus), povećana štitnjača (struma) i učestano bilo, do 150 i više udaraca u minuti, često uz lupanje srca. Osim toga se može ustanoviti drhtanje ruku, mršavljenje, znojenje, topla i vlažna koža, ispadanje kose, atrofija resica na jeziku, eventualno povraćanje i proljevi, slabost jačeg stepena i povećana mijena tvari u organizmu. Potrošnja bjelančevine je povišena, a u mokraći se često izlučuje grožđani šećer. Postoji i kombinacija Basedowljeve bolesti s Addisonovom bolešću, t. j. smanjenom funkcijom kore nadbubrežne žlijezde.

Tok Basedowljeve bolesti je obično kroničan, a u vrlo teškim slučajevima dolazi do smrtnog završetka, a nisu baš rijetki i izliječeni slučajevi. Liječenje je individualno, i to u lakšim slučajevima interno, dijetetsko (mliječna i biljna hrana), oprezno davanje joda, sredstva za umirenje, boravak u gorskim krajevima; kod mekanih struma dolazi u obzir rentgenska terapija, dok je kod više čvorastih guša i onih, koje su pune krvnih žila, i kod zatajivanja internog liječenja vrlo često potreban kirurški zahvat (podvezivanje krvnih žila, uklanjanje pojedinih dijelova štitnjače ili čak skoro čitave štitne žlijezde). V. V-ć.



BASELSKI GRB

BASEL (njem., a franc. Bâle), grad i kanton na sjeveru Švicarske. Grad leži s obje strane rijeke Rajne na njezinu zaokretu prema sjeveru, 248 m nad morem, a sastoji se od velikoga Basela na lijevoj strani i od maloga B. na desnoj strani rijeke, ukupno 202.000 stan., većinom Nijemaca, $^2/_3$ protestanata i $^1/_3$ katolika. Grad je nastao već u rimsko doba (Basileia), valjda u 4. st. pos. Kr. Ovdje je osnovana biskupija u 7. st. U srednjem vijeku je grad pripadao Rimskom carstvu njemačkoga naroda. U Baselu su održani crkveni sabori 1431—1448 za reformu crkve. Sveučilište je osnovano 1460. Prema baselskom miru od 1499 pripao je grad švicarskom savezu 1501. Stanovništvo je 1529 prihvatilo protestantizam. U Baselu je Napoleon zaključio mir s Pruskom i Španjolskom. Gotska katedrala potječe iz 11. st., gradska vijećnica iz 16. st. Važni su zavodi muzej, galerija slika (Holbein) i zavod za evangeličke misije. Industrija prerađuje svilu i tekstil, proizvodi kemikalije i papir, boje, satove. Basel je prvi trgovački grad Švicarske, osobito u tranzitu. Ima mnogo milijunaša i velikih banaka. Prema smještaju i krajini ovdje su »zlatna vrata Švicarske« prema Porajnju. Stari se baselski kanton raspao 1833 u dva dijela, naime u polukanton grada Basela, koji na 37 km² obuhvaća grad i tri seoske općine, te na polukanton okolice Basela s površinom od 427 km² i 93.000 stan. Ovaj se vanjski polukanton prostire po gorju Juri, a glavni mu je grad Liestal. Žitelji se bave poljodjelstvom, vinogradarstvom i svilarstvom. I oni su većinom protestanti. N. Ž.

Baselski koncil (1431—1448). Glavne su mu zadaće bile opća reforma crkve i rješenje husitskoga pitanja. Papa Eugen IV. (1431—1447) bijaše od početka protiv koncila, radi njegova buntovna karatera. Raspustio je stoga sabor već četiri dana poslije konstituiranja i tek velik uspjeh koncilskih otaca, sporazum s husitima, ostvaren praškim kompaktatima (30. XI. 1433), naveo ga je da prizna koncil i složno surađuje na dekretima od 22. I. 1435 protiv svećeničkog priležništva, neopravdanih apelacija na papinsku kuriju i protiv zloupotreba, koje su se vršile izopćivanjem i interdiktom. Ipak načelna protivnost između pape i koncila time nije bila uklonjena, jer je izvirala iz same biti koncilijarizma, koji je išao za tim, da pretvori monarhičko papinstvo u ustavno, namjenjujući općem koncilu ulogu redovnog crkvenog parlamenta. Ta je protivnost postala pače nepremostiva, kad je koncil oteo papi glavnu financijalnu podlogu njegove vlasti dekretom od 9. VI. 1435 protiv anata. Dolazak Grka radi ujedinjenja s rimskom crkvom dao mu je dobrodošao povod, da prenese 1437 koncil u blizu Ferraru, a 1439 u Firencu. No samo se manjina pokorila njegovoj odredbi; drugi nastavljahu sa sve radikalnijim reformama, dok nisu sažeti 16. V. 1439 svoje shvaćanje u »tri istine katoličke vjere«, da opći koncil



BASEL



BASEL, Most preko Rajne

ima stajati iznad pape, da ga on ne može bez njegova pristanka ni raspustiti ni odgoditi ni prenijeti u drugo mjesto, a da je heretik, tko u to ne vjeruje. U skladu su s time i skinuli Eugena IV., te izabrali vojvodu Amadeja Savojskoga kao Feliksa V.

Ali radikalizam baselskih reformatora nije uspio, jer nije vodio računa o realnom omjeru sila. Prije svega je Eugen sam učvrstio svoj položaj time, što je tako sretno završio pregovore s Grcima, da je mogao već 6. VII. objaviti uniju s istočnom crkvom. Osim toga svijet uopće nije htio ni čuti za novu shizmu. Spor je između pape i koncila bio vladarima samo zato dobro došao, što im je dao prilike, da prošire svoju vlast nad crkvom. Tako je Francuska uzakonila »pragmatičkom sankcijom u Bourgesu« od 7. VI. 1438 »galikanske sloboštine«, na kojima se osnivao osebujni položaj francuske crkve; car Fridrih III. osigurao je sebi tajnim ugovorom od 1445/1446 pravo na popunjavanje šest biskupskih stolica i mnogih drugih crkvenih mjesta. Ostali su njemački knezovi sklapali slično unosne konkordate s papom 1447/1448, a istim su putem pošli i drugi evropski vladari. U takvim se prilikama baselski koncil preselio 1448 u Lausanne. Kad se Feliks V. 1449 odrekao svoga dostojanstva, koncil nije više vidio drugog izlaza, nego da izabere i sa svoje strane Eugenova nasljednika, Nikolu V. (1447—1455), za papu, te se na to sam raspusti.

LIT.: I. Hefele, *Konziliengeschichte*, 6 sv., 2. izd. 1890; L. Pastor, *Geschichte der Päpste seit Ausgang des Mittelalters*, 1., 9. izd. 1926; G. Voigt, *Enea Silvio de Piccolomini als Papst Pius II. und sein Zeitalter*, 1., 1856; J. Haller, *Die Protokolle des Konzils zu Basel*, Historische Zeitschrift, 74., 1895; P. Lazarus, *Das Basler Konzil, seine Berufung und Leitung, seine Gliederung und Behördenorganisation*, 1912; E. Bursche, *Die Reformarbeiten des Basler Konzils*, 1921. Lj. H.

Nastavak koncila u Ferrari, Firenci i Rimu. Kad su se baselovci razišli u mišljenju, gdje se ima održati unionistički sabor, na koji će doći Grci, potvrdi Eugen IV. zaključak one strane, s koje je bio grčki delegat Ivan Dishipat, i premjesti sabor u Ferraru 18. IX. 1437. Papa iznajmi mletačke galije i pošalje ih sa svojim poslanicima u Carigrad. Car Ivan VIII. Paleolog, prestrašen padom Soluna u turske ruke (1430), tražio je svim silama uniju s Rimskom crkvom nadajući se pomoći protiv Turaka od pape i katoličkih vladara. I među samim grčkim teolozima 14. i 15. st. bilo je iskrenih prijatelja Rima i zagovornika unije, nalik na Demetrija Kidona, koji prevodi na grčki jezik djela sv. Tome Akvinca. U Ferrari otvara sabor 8. I. 1438 kardinal Nikola Albergatti. Već na slijedećoj sjednici udara papa crkvenim kaznama tvrdokorne članove krnjega baselskog sabora. U to stiže najprije u Mletke 8. II. i kasnije u Ferraru 4. i 7. III. sjajna svita od 700 Grka, upravo cvijet duhovne i svjetovne inteligencije, na čelu s carem Ivanom VIII., carigradskim patrijarhom Josipom, zastupnicima aleksandrijskog, antiohijskog i jeruzalemskog patrijarke te brojnim metropolitama i biskupima. Da se izbjegnu poteškoće s rimskim ceremonijalom, poljube se papa i patrijarka u lice, a ostali istočni biskupi ljube papu u lice i ruku. Nakon svečanog otvorenja zasjedanja u ferrarskoj katedrali izabiru i Grci i Latini po 10 lica, koja će raspraviti prijeporna pitanja (nauka o čistilištu, izlaženju Duha Svetoga od Oca i Sina, papinom primatu i beskvasnom kruhu za Euharistiju). S grčke strane ističe se najviše učeni nikejski nadbiskup Bessarion i efeski Marko Eugenik, a s latinske, uz Albergattija, dominikanac Ivan Stojković, Dubrovčanin, Ivan Torquemada i rodski nadbiskup Andrija. Postigavši nakon dulje rasprave slogu u pitanju čistilišta prelaze na najteže pitanje, izlaženje Duha Svetoga i od Sina (Filioque). Trebalo je osam mjeseci svestranog ispitivanja i disputiranja, dok se na saboru ne složiše Grci s Latinima, da je nauka Zapadne crkve u skladu sa Sv. Pismom i grčkim ocima. Uto, radi kuge i lakšega uzdržavanja učesnika, papa premjesti sabor u Firencu (16. I. 1439). Tu umre patrijarka Josip (10. VI. 1439), velik borac za crkveno jedinstvo; sahranjen je u crkvi St. Maria Novella. Glede papina prvenstva i beskvasnoga kruha mišljenja se dosta brzo složiše (12. odnosno 27. VI.). Među svim Grcima zauze nepomirljivo stanovište jedino Marko Eugenik, koji izjavi: »Radije umrijeti nego se polatiniti«. Bessarion mu uzvraća, da Latini nijesu krivovjerci, jer da bi onda bili krivovjerni i grčki oci, među njima veliki Bazilije, Damascen, Grgur Niški, Maksim i drugi. Bula »Veselite se nebesa i kliči zemljo!« o uniji Grka s Rimskom crkvom izađe 6. VII. 1439 na latinskom i grčkom jeziku; potpisaše je prisutni Latini i Grci zajedno s kasnijim ljutim neprijateljima unije S. Siropulom i Georgijem Skolarijem, kasnijim patrijarkom Genadijem II.; jedino Marko Eugenik uskrati potpis. Grci na saboru, koji je i po grčkim kanonima bez sumnje bio ekumenski, priznaše pravovjernost nauke Rimske crkve i uvrstiše papino ime u svoje diptihe; papa opet potvrdi grčke običaje i priznade im kao katolicima sva prava.

Nakon ujedinjenja Grka s Rimskom crkvom postignuto je jedinstvo s Armencima (dekret unije 22. XI. 1439) i egipatskim (jakobitskim) koptima (dekret 4. II. 1442). Papinom odlukom 25. IV. 1442 premješta se sabor u Rim. Tu obećaju poslušnost papi zastupnici monofizitskih Jakobita iz Mezopotamije (30. IX. 1444) te nestorijanskih Kaldejaca i Maronita sa Cipra (29. VII. 1445). Iz pisma Eugena IV. od 17. IV. 1444 doznajemo, da su se također Bošnjaci sjedinili s Rimskom crkvom. Neki suvremenik (pismo sačuvano u Martena, Vetera Monumenta, I., p. 1592) izvješćuje, da je poslanik bosanskog kralja, došavši u Rim, u javnom konzistoriju uime svog kralja i njegovih podanika izjavio, da se odriče manihejske hereze i ispovijeda rimsku vjeru. To nije, kako piše Martine, moglo biti u prosincu 1442, već negdje tokom 1443. Pobliže stvar nije razjašnjena, a glavni i najpouzdaniji izvor, saborski akti, nisu nam sačuvani. (V. kod Hefelea, Conciliengeschichte VII., 814.)





BULA ZA VRIJEME BASELSKOG KONCILA
Berlin, Staatsarchiv

Zaključci ovoga unionističkog sabora ostaju i dalje podlogom svih kasnijih pokušaja ujedinjenja istočnih crkava s Rimskom, bili oni provedeni ili ne. Crkva smatra koncil ekumenskim od njegova otvorenja u Baselu do prijenosa u Ferraru (25 prvih sjednica) pa dalje do završetka u Rimu, ali tako, da od dekreta u Baselu imaju snagu samo oni, koji su izdani u duhu ispunjenja zadaće koncila (pobijanje krivovjerja i reforma Crkve), a ne zadiru u autoritet Svete Stolice.

LIT.: Mansi, *Sacrorum conciliorum nova et amplissima collectio*, 31 A, 31 B; S. Syropulus, *Vera historia unionis* i t. d., Haag 1660 (krivi prijevod i umetanja predavača Creughtona ispravlja L. Allatius: *In Roberti Creugthoni apparatum* i t. d., Rim 1674); E. Cecconi, *Studi storici sul concilio di Firenze*, Firenca 1869; L. Petit, *Les documents relatifs au concile de Florence*, Pariz 1920; Hoffmann, *Concilium Florentinum*, I.—II., Rim 1929—30; Hefele, *Conciliengeschichte*, VII. sv., Freiburg in Br. 1874; Hefele-Leclerq, *Histoire des conciles*, VII., 2., Pariz 1916; Pastor, *Geschichte der Päpste*, I., Freiburg in Br. 1901; Frommann, *Kritische Beiträge zur Geschichte der Florentiner Kircheneinigung*, Hall 1872; I. Marković, *Cezarizam i bizantinstvo*, II sv., 1892. K. D-ć.

Baselski koncil i Bosna. U težnji, da vrati jedinstvu sve kršćanske crkve, nesamo istočnu, nego i one, koje su smatrane za izrazito heretičke, crkveni koncil u Baselu obra-

tio je pažnju i na samostalnu »crkvu bosansku«. Njeni vjernici, koje koncilski legati u pregovorima s Husitima 1433 nazivaju Bosnenses (Bošnjani), služe tim poslanicima kao primjer neželjenih posljedica u stajalištu Husita. Oni predočuju Husitima Bošnjane kao ljude, koji se služe samo narodnim jezikom i prema tome nemaju dodira s drugim narodima, ostajući neuki i učeći, štogod hoće. Husiti su naprotiv smatrali Bošnjane za dobre kršćane i pozivajući se na njih branili su 1435 svoje učenje, da ne valja slijediti odredbe sv. otaca, već samo zakon Božji. Misao o pokušaju, da se izmire s crkvom i »Manichei et Patareni in Bosna«, dao je, čini se, prvi istaknuti član koncila, dominikanac Ivan Stojković, podrijetlom Dubrovčanin (Joannes de Ragusio), u jednome svom traktatu. Ovlašten od koncila obratio se Ivan 1433 na Dubrovačku republiku s molbom, da posreduje u odašiljanju bosanskih poslanika na koncil. Iz odgovora Republike od 5. X. 1433 proizlazi, da se koncil namjeravao obratiti pismeno kralju Tvrtku II., vojvodi Sandalju i vojvodi Radosavu Pavloviću, kao i despotu Đurđu. A pomišljalo se i na predstavnike bosanskih heretika, patarene, koje — po svjedočanstvu Dubrovčana u istome pismu — nazivaju u Bosni redovnicima. Posredovanje Dubrovčana nije uspjelo zbog rata i borbe za prijestolje u Bosni. Pokušaj je privremeno napušten. Iduće godine 1434 pokreće ga ponovno u sjednici koncila 3. IX. termipolski biskup, koji je »stanovnike Bosne, zaražene manihejskom bludnjom«, osobno poznavao. Punomoćnik koncila u Bosni postaje tada poznati inkvizitor Jakov de Marchia, zabavljen već prije preuređenjem tamošnje franjevačke vikarije. Od toga se vremena pitanje povratka Bosne u krilo crkve povezuje s boravkom kralja Tvrtka II. na Žigmundovu dvoru. Tečajem mjeseca veljače 1435 dao je sam Žigmund poticaj za dalji rad u tome pravcu. Nastojanjem Ivana Stojkovića određeno je napokon u istom mjesecu, da se odašalje poslanstvo u Bosnu. Poslanstvo se potkraj 1435 pojavilo na Žigmundovu dvoru u Ugarskoj i raspravljalo u nazočnosti kralja Tvrtka o svojoj zadaći. Isto se ponovilo u mjesecu ožujku 1436. U vrelima nema traga djelovanju kakvog poslanstva u Bosni, niti se u koncilu o tome ikad više raspravljalo. »Crkva bosanska« ostala je i dalje samostalna.

LIT.: Joannis de Segovia *Historia gestorum generalis synodi basiliensis*, Beč 1873 (izd. E. Birk); P. Matković, *Prilozi k trgovačko-političkoj historiji republike dubrovačke*, Rad VII, 1869; F. Rački, *Bogomili i Patareni*, Rad VIII, 1869; D. Prohaska, *Husitství a bogomilstvo*, Časopis pro moderní filologii a literatury, V., Prag 1915; Isti, *Husiti i bogomili*, Jug. njiva III., 1919; J. von Asbóth, *Bosnien und Hercegovina*, Beč 1888. J. Š-k.

Baselski mir, separatni mir između Pruske i Francuske, sklopljen 5. IV. 1795. Fridrih Vilim II. povukao se time iz prvoga koalicionog rata, ostavljajući Austriji da brani Njemačku od francuske ofenzive. Ugovor je priznao Francuzima lijevi brijeg Rajne, dok ne bi konačni mir odlučio o njegovoj pripadnosti, a tajni je član osigurao Pruskoj naknadu na desnom brijegu. U vezi s time ugovorena je trajna neutralnost ne samo Pruske, nego njenim posredovanjem i ostalih njemačkih zemalja s one strane crte, koja je tekla od istočne Frizije do rijeke Kocher u Švapskoj i odanle do bavarsko-češke granice. Lj. H.

BASEN (franc. bassin). 1. Oveća dublja posuda za različitu uporabu.

2. Prirodno ili umjetno omeđeni omanji vodeni prostor pravilna oblika, što osobito u parkovima služi za ukras, a u nj se slijeva voda iz česme, ili inače u njemu stoji voda.

3. Trgovačka podjela ugljenih predjela čitavoga svijeta; sada i drugačija podjela različitih interesa.

4. Vodom ispunjeni kanal u luci, koji se može isušiti, pa se u njemu popravljaju brodovi.

BASIDIOMYCETES → Gljive.

BASILE, Giambattista, ✻ Napulj 1575, † Giugliano 1632, najbolji talijanski pripovjedač 17. st., autor djela *Lo cunto de li cunti* (Priča o pričama), Napulj 1634; knjiga novela u napuljskom narječju, u kojoj je B. umjetnički preradio duhovite pučke pripovijetke: deset starica u pet dana pripovijedaju svaka po jednu priču; zato je knjiga nazvana također *Il Pentamerone*. To je po vremenu prva takva zbirka u Evropi; zanimljiva je i za folklor. Prevedena je na talijanski, njemački i engleski; mnogi su književnici i izvan Italije crpli građu iz nje (na pr. C. Gozzi, Ch. Perrault, K. M. Wieland).

LIT.: G. B., *Lo cunto de li cunti*, a cura di B. Croce, Napulj 1891; Isti, *Il Pentamerone*, tradotto da B. Croce, I.—II., Bari 1925; B. Croce, *Saggi sulla letteratura italiana del Seicento*, II. izd., Bari 1922; Isti, *Storia dell'età barocca in Italia*, Bari 1929; L. di Francia, *Il Pentamerone di G. B. B.*, Turin 1927; U. Grizzuti, *Le »Pentamerone« de G. B. B. et »Les contes de ma mère l'oye« de C. Perrault*, Rim 1934. M. D-ić.

BASILICATA, talijanska krajina u istočnom dijelu stare Lukanije, nazvana po bizantinskom carskom funkcionaru (βασιλικός), između zaliva Policastro i Taranto, neprohodna i zanemarena zemlja po vanjskim ograncima Apenina, koji su dosta neplodni, jer su doline oskudne tekućicama i ispunjene grubim nanosima s pristranaka, koje kiša ispire i u velikim masama pomiče. U starom vijeku je ovaj kraj bio napredan i gusto naseljen bogatim gradovima u primorju (Metapont, Heraclea), a danas je malaričan i nastavan pastirima, koji mnogo sele u prekomorske zemlje, osobito u Argentinu. Na površini od 9987 km² ima oko pola milijuna Talijana, koji su mješavina Grka, Arapa, Bizantinaca, Normana, Albanaca i Hrvata (u Materi). G. 1927 podijeljena je B. u dvije pokrajine, i to Matera u istočnom i Potenza u zapadnom dijelu. Glavna su naselja Potenza i Melfi s ugaslim vulkanom Vulturom (1330 m).

LIT.: Germano, *La Basilicata*, Firenca 1909. D. Ž.

BASILICUM → Bosiljak.

BASILIDES, jedan od glavnih gnostika 2. st., čije su hereze životarile do 4. st., učenik Menandrov u Aleksandriji, gdje se iza dugih putovanja stalno nastanio. I. P. Steffes u spisu *Bit gnosticizma* 1922 raspravlja o njemu i basilidijancima. Prema Ireneju (Adv. haer. I., 24) bio je dualist i emanacionist, a prema Hipolitu (Philos. VII., 20 ss.) evolucionist i panteist. On i njegov sin Izidor pozivali su se na nekog Glaukija, učenika sv. Petra, i na sv. apostola Matiju. I ako su moralna načela oca i sina bila još stroga, to se ipak već Irenej obara na raspušteni život basilidijanaca, a Klement Aleksandrijski spominje njihovu opaku nauku, prema kojoj »im grijeh ne može oduzeti spasenja«. Tako se ta sekta kasnije sve više podavala krupnim nemoralnim izgredima. I. P. B.

BASILIDES, Mária, ✻ 1897, madžarska pjevačica, doživotni član madžarske Kr. opere. Gostovala je na velikim evropskim pozornicama i u koncertnim dvoranama. Stekla svjetski glas kao pjevačica u oratorijima. E. K.

BASILIUS VALENTINUS. Pod tim je imenom izdano na prijelazu u 17. st. nekoliko prirodoznanstvenih djela, u glavnom kemijskog značaja, koja su imala znatan utjecaj na tadašnji znanstveni svijet. Prema J. M. Gudenusu (17. st.) živio je B. V. 1413 kao fratar u erfurtskom samostanu, ali noviji autori pobijaju tu tvrdnju (Gmelin, Sprengel, Kopp). Djela: *Von dem grossen Stein der Uralten Weisen*, Eisleben 1599; *Von den natürlichen und übernatürlichen Dingen*, 1603; *De occulta Philosophia oder von der heimlichen Wundergeburt der sieben Planeten* i dr. izdao je Johann Thölde, suvlasnik solane u Frankenhausenu, tvrdeći, da su mu rukopisi fratra B. V. iz 15. st. došli u ruke samo slučajno. Po sadržaju tih djela vidi se međutim, da mogu potjecati tek iz zadnjih decenija 16. st., jer sadrže mnoge Paracelzove zasade, pa je štoviše i jezik sličan jeziku Paracelzovu. To je bio uzrok, da su Paracelzovi protivnici s nepravom napali ovoga, da je plagirao B. V. Pod sumnju autorstva došao je i Thölde. Danas je dokazano, da se pod imenom B. V. krije nekoliko autora, među njima i Nicolaus Soleas, koji je izdao *Das letzte Testament* (o rudarstvu). U djelima B. V. nalazi se mnogo sasvim novih spoznaja za ono vrijeme, tako na pr. o amonijaku, solima, dobivanju sumporne i solne kiseline te antimonu i njegovim spojevima; ovo posljednje osobito u spisu *Der Triumphwagen des Antimonii*, 1604. H. I.

BASILY, 1. Andrea, † Loreto 1777, crkveni kapelnik, poznat kao pisac udžbenika o kontrapunktu i generalbasu *Musica universale* (izd. oko 1775); **2. Francesco**, ✻ Loreto 1767, † Rim 1850, sin pređašnjega, skladatelj mnogih opera (14), oratorija *Sansone*, crkvenih kompozicija: misa, rekvijema, ofertorija, moteta. S. S-i.

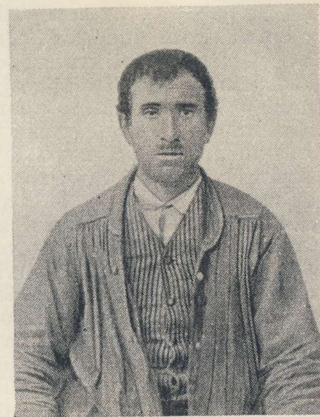
BASKETBALL (engl.) je nov američki oblik košarke (Korbball), koja se prvi put spominje u Njemačkoj 1603. Basketball je igra dviju momčadi po pet ljudi. Cilj igre je ubaciti loptu u protivničku košaru. Igralište je ravno tlo, 24—28 m dugo, 13—15 m široko. Lopta je teška 600—650 grama, a u opsegu 75—80 cm. Mreža duboka 60 cm, visi na obruču od 45 cm promjera. Obruč s mrežom pričvršćen je s dvije (15 cm duge) prečke na četverouglastu dasku (180×120 cm), koja stoji okomito na stupu (ili stupovima), visokom 275 cm. Gornji rub mreže s obručem visok je iznad zemlje 305 cm. Stupovi s mrežom postavljeni su na sredini crta, koje omeđuju igralište po dužini. N. F-i.

BASKI (španj. Vascongados, franc. Basques), ostatak pradavnoga naroda u zapadnim Pirenejima, koji je prvobitno stanovao možda po čitavu Iberskom poluotoku. Antropolozi su na različite načine tumačili podrijetlo ovoga maloga naroda, koji je oduvijek uživao savršenu materijalnu, političku, jezičnu i socijalnu izolaciju. Jedni vele, da su Baski plod duge etničke mješavine, a drugi misle, da su varijacija alpinskoga tipa, koji prevladava na čitavom jugozapadu Francuske. Razlika između španjolskoga i francuskog Baska potjecala bi navodno od mješavine s primitivnim tipom starih Ibera. Po ovom mišljenju bio bi tip francuskoga Baska čišći, ali tome se protive mišljenja nekih Španjolaca, koji priznavaju razliku između španjolskoga i francuskoga Baska, ali misle, da svi Baski potječu od starih Ibèra i da su kasnija mješavina sa Fincima, Lapima i konačno Teutoncima. Neki opet misle, da su došli iz Afrike. Pruner Bey drži, da bi mogli biti potomci neke mongolske grupe. Collignon naprotiv veli, da su podvrsta mediteranskoga tipa i da su bliži mediteranskom tipu nego alpinskom. Rasno se danas Baski uzimaju kao zaseban regionalni rasni tip, i to uglavnom kao mješavina komponenata dinarske i nešto zacijelo alpske rase (francuski Baski) odnosno dinarske i mediteranske (španjolski). Glava je Baska redovno gore nerazmjerno široka, osobito kod sljepočica, suzuje se prema dolje, a i čeljust se naprijed ušiljuje; lice je tipično dugo. Među francuskim i španjolskim B. ima još po koja rasna razlika (u rastu oko 2 cm), prvi su većma dugoglavi (indeks cca 83) nego drugi (indeks nešto preko 79). Velikih razlika sa susjednim narodima u boji očiju i kože nema. Španjolske Baske možemo podijeliti u dva područja, naime u kantabrijsko, kome vode utječu u Biskajski zaton, i u mediteransko, kome vode utječu u Ebro. U kantabrijskom dijelu prevladava stanovništvo rasuto u malim kućama, a u mediteranskom dijelu stanuju žitelji u okupljenim središtima. Ima ih oko jedan milijun.

Baski su u primorju od davnine smjeli pomorci i ribari, a u unutrašnjosti ratari i stočari. Stočarstvo prevladava u planinskim krajevima. Sve svoje potrebe pokrivaju domaćom radinošću. Vjera ovoga naroda je katolička. Neki religijski elementi potječu jamačno iz rimskih izvora (nimfe i vodeni dusi, čišćenje zemlje ognjem, figura stare godine, koja se spaljuje na Silvestrovo), a neki čak iz indoevropskih i starijih izvora. Sunce im je ženskoga roda (zovu ga amaandre »gospođa majka«), a smatraju ga i okom Božjim. Mjesec oplođuje zemlju. Pročelja svojih kuća, pokućtvo, igračke i t. d. rado ukrašavaju drvenom rezbarijom. Etnografija francuskih Baska ne pokazuje toliko kulturne jedinstvenosti, ali ima neke elemente, koji su zajednički svim Baskima, i neke zasebne svoje elemente. Oni su do danas sačuvali svoju vlastitu kulturu. Od 1919 dalje drže se godišnje kongresi sviju Baska. U gradu Bilbao postoji i njihova akademija, a središte kulturnoga života predstavlja Sociedad de los estudios vascos u San Sebastianu.

Rimljani su za cara Augusta prodrli u planine Baska, ali narod nisu nikada potpuno pokorili. Kad su ih Vizigoti 580 pobijedili, mnogo se Baska iselilo u Francusku. Pokršteni su u 7. st. nastojanjem sv. Amanda i Vizigota. U 9. st. izvedoše ekspanziju iz Pireneja dolinom Ebra u Španjolsku i osnovaše kraljevinu Navarru, ali se u 11. st. povukoše natrag u svoju domovinu čuvajući nezavisnost i slobodu, a poslije ugovora s Kastilijom 1202 spasiše autonomiju i povlastice (fueros). U Francuskoj im je prošlost brisana s revolucijom 1789, a u Španjolskoj su je čuvali dugo kao pristaše karlista, ali nakon poraza karlista 1839 ukinute su povlastice Baska 1872—1876, pa ih se poslije toga iselilo mnogo u Južnu Ameriku. D. Ž.

Jezik. Baski zovu sami sebe Euskaldunak (plural), a svoj jezik euskara. U literaturi poznati su po Lotijevu romanu *Ramuntcho*. Dali su i Francuskoj i Španjolskoj mnogo istaknutih ljudi. Zato ima mnogo i francuskih i španjolskih pisaca i javnih ljudi s baskijskim prezimenima, kao španjolski dramatičar *Echegaray* (»stara kuća«), francuski narodni zastupnik Ibarnegaray. Crkvi su dali mnogo svetaca, kao sv. Franju Ksaverskog, sv. Ignacija Loyolu. Njihov jezik stoji izvan indoevropske jezične porodice. Nekoji tvrde, da je to današnji ostatak jezika starih Ibera, drugi opet, da su ostatak prediberskog stanovništva. Za njihov jezik traže se veze i s kavkaskim jezicima. Potomci su rimskih *Vascones*. Odatle im današnje španjolsko i francusko ime. Ovim jezikom govori u Španjolskoj oko 700.000, a u Francuskoj oko 150.000 duša. Glavna su im mjesta u Španjolskoj Guipúzcoa i Bilbao, a u Francuskoj Biarritz, Soule, Bayonne i Mauléon.

TIP BASKIJSKOG SELJAKA

Njihov se jezik raspada na 20 narječja, koja se dijele na 8 grupa. Ima deklinaciju sasvim različitu od indoevropske i postpozitivni član, koji je pokazna zamjenica, ali se stavlja pred padežne nastavke, t. j. između imenice i padežnih nastavaka, što ne čini nijedan indoevropski jezik. Primjer: *djetetu* (određeno: à l'enfant) *aurr-a-(r)i*, gdje je *a* »ono« član, a *i* »njemu« padežni nastavak. Ovaj oblik znači od riječi do riječi »dijete ono njemu«, t. j. djetetu. Glagolski se oblici izražavaju perifrastički prema ovome tipu: dajem = imam u davanju. Primjer: *ematen* (»u davanju«) *daitzinut* (*dait* = nju, *zin* = njoj, *u* = imam, *t* = ja). Sve to znači »dajem ti ju« (rečeno ženskoj osobi). Za romanistu je ovaj jezik vrlo važan zbog brojnih latinskih elemenata iz najstarijeg vremena. Baski su izbjegli potpunoj romanizaciji kao i Arbanasi na Balkanu. Bili su gorštaci, malo pristupačni Rimljanima, ili, bolje reći, Rimljani nisu imali interesa, da ih sasvim privuku pod svoju vlast i kulturu. Baski posjeduju prilično razvitu pisanu književnost, kao i pučku ili narodnu (tradicionalnu).

LIT.: Lacombe, *La langue basque* (u Zborniku Meillet-Cohen, *Les langues du monde*); G. Gerland, *Die Basken und die Iberer* (Gröber, *Grundriss der romanischen Philologie*, sv. I.); P. Skok, *Osnovi romanske lingvistike*, sv. 1., str. 133 sl. Izučavanjem baskijskog jezika bavi se i Karl Oštir, profesor ljubljanskog sveučilišta. P. S.

Etnografija. Uobičajena tvrdnja, da su Euskaldunak (Baski) ostatak Ibera, starih stanovnika Iberskoga poluotoka, danas sve više ustupa mjesto tvrdnji, da su stari Iberi i praoci Baska dva etnički odnosno jezično (a možda i rasno) različna elementa toga poluotoka, premda su oboje neindoevropskoga jezičnog podrijetla. Kako su B. pretežno u teško pristupnom gorju, koje pogoduje izolaciji starih kulturnih tradicija, kod njih se u prošlosti pa sve do danas održalo mnogo arhaičnoga u životu i kulturi seljaka. Svojstveno im je, i zato se pripisivalo njihovoj prvobitnoj kulturi, na pr. okopavanje zemlje spravom *laya* od dva duga kraka s drškom na jednoj strani, koja se nogom utiskuje u zemlju (čitav niz kopača, obično u ritmu); osobita igra loptom, koja se baca posebnim pletenim žlijebom, dvadesetinski sistem brojenja, pa neke osobine u obiteljskim odnosima i nazivima srodstva. U etnografiji B. ima i takvih elemenata, za koje se nalaze



(*Cliché E. Vigras*)

BASKIJSKO SELO, Sare

značajne paralele u drugih naroda južne Evrope, stare i suvremene, a dijelom i u ostalih naroda na samom Iberskom poluotoku, makar i rjeđe; tako vrsta opanaka od goveđe kože (*abarka*), sličnih našima, ali i starim rimskima, uza to ovojni trak oko listova, kuhanje vrućim kamenjem, nazubljen srp, upotreba osobite vrste saonica (*lera, lerea*) za prijevoz na suhu, dalje osobito značajna »škripava« kola s »primitivnim« punim kotačima i pletenom ljesom gore, a za tjeranje volova ostan (od koga se razvilo neke vrste nacionalno oružje B. *makhila* — štap sa šiljkom). Štošta od navedenoga može se jednako ili slično zabilježiti i na Balkanu, Karpatima, Alpama i dr. Nošnja B. nema nešto izrazito baskijsko, za nju su značajnije sastavine: »baskijska« kapa (kao poznata »francuska« kapa s kitom ili vrškom), oko pasa muškaraca više puta ovijen širok pas, ljeti postole pletene od trave *esparto*, cokule, pa spomenuti opanci. U likovnoj umjetnosti ističe se, osobito u prošlosti, vajanje kukastog križa, rozeta, pentagrama i drugih takvih likova u kamenu (nad grobovima) i drvetu. Mnogo praznovjerja prati inače trijezan i radin život baskijskih seljaka, a i obiteljski su odnosi stoljetnim tradicijama obilježeni sve do u najnovije doba isto nekim osobinama, koje ih odlikuju i prema susjedima i u etnografiji Evrope uopće (na pr. pažnje vrijedni ostatci *couvada*, odvojen život muškaraca i žena s izrazitom ulogom žene gotovo na matrijarhatskoj podlozi — pa je i najstarija kći u pravilu baštinila obiteljski imutak s dužnošću, da ostale mlađe uzdržava, što bilježi već u davnini Strabon). Analitički se u etnografiji B. dade zasad utvrditi, pored jednoga sloja zacijelo »starobaskijskoga«, niz starih rimskih, zatim potonjih manje više općeno »romanskih« elemenata, dalje nekih općih mediteranskih, uz one, koji bi se mogli nazvati novoiberskima — a to su posebnosti, koje su u mlađa vremena nastale na tom poluotoku i njegovu susjedstvu u tamošnjih romanskih naroda, pa su ih B. hrpimice i primali.



TIP BASKIJSKE SELJAKINJE

LIT.: Aranzadi, *Problemas de etnografia de los Vascos* (Revue intern. des études basques, 1907); Isti, *Antropologia y etnologia del pais Vasco-Navarra*, Barcelona 1911; Isti, *El Tipo y Raza de los Vascos*, Bilbao 1919; Karutz, *Zur Ethnographie der Basken* (Globus, 1898); Isti, *Volkstümliches aus den baskischen Provinzen* (Zeitschr. für Ethnologie, 1899); Bosch-Gimpera, *Die baskische Ethnologie* (Zeitschr. f. Ethnologie, 1923); Isti, *Die Vorgeschichte der Iberer* (Mitteilungen der anthropologischen Gesellschaft in Wien, 1925); *Anuario de la Sociedad de Eusko Folklore* (Vitoria); *Revista international de Estudios Vascos* (Rev. Int. des Études Basques, Pariz). M. G-i.

Baskijska književnost. Narod, nastao iz prastanovništva Iberskoga poluotoka i kasnije doseljenih Iberaca, nije mogao stvoriti velike književnosti, jer je politički uklopljen među dva velika naroda — španjolski i francuski, pa je i pod jakim utjecajem njihovih kultura. Ipak su žilavi brđani sačuvali svoju narodnu nošnju, običaje i uopće oznake svoje posebne kulture, napose pak jezik, koji se radi nepovoljnih geografskih prilika gorovitoga zavičaja ustalio u četiri glavna narječja, ali se ni iz jednoga nije stvorio jedinstven književni jezik.

Ovaj je otporni element stvorio svoju narodnu (usmenu) književnost, u kojoj dolaze do izražaja sve glavne oznake narodnoga karaktera, u prvom redu duboka religioznost, kao i odraz vjernosti i stalnosti narodne duše uz ideje, koje usvoji. Bogata je pripovijetkama, satirama, bogoljubnim i dijelom ljubavnim pjesmama kao i poslovicama. Kola od usta do usta i širi se u rukopisnim prijepisima.

Brojne drame, sadržajem iz povijesti i legenda, koje sjećaju na francuske misterije i pastoralne igre, prijelaz su iz narodne u umjetnu književnost.

Prva baskijska štampana knjiga jest zbirka pjesama, uglavnom bogoljubnih, župnika Bernarda Dechepareа *Linguae Vasconum Primitiae* (Bordeaux 1545). Kasnije se javljaju prijevodi duhovnih djela. Novi je Zavjet prvi preveo Juan Leizarraga de Briscous (Rocello 1571), a najraširenija baskijska knjiga bio je molitvenik *Guero* (1643) svećenika Pedra de Axular.

Od konca 19. st. do današnjega dana izdaju se štampom zbirke baskijske narodne poezije, od kojih su najvažnije: J. F. Cerquand, *Légendes et récits populaires du pays basque* (1875—82) i R. M. de Azkue, *Cancionero popular vasco* (Bilbao 1919 i d.). U prilogu lista »Gure Herria«, koji izlazi u Bordeauxu od 1921, štampaju se i baskijske narodne pjesme i priče.

Studijem baskijske kulture bave se L'Académie Basque u Bayonni i Sociedad de los Estudios Vascos u San Sebastianu.

Od 1880 javlja se sve više prijevoda romana, novela, pjesama i članaka na baskijskom jeziku, a isto tako i originalnih djela. Od baskijskih pjesnika ističu se: Arrana Goiri, F. Arrese Beitia, A. Barriola, D. Aguirre i dr. Iako njihova djela nisu općenito poznata u stranom svijetu, ipak se po njima i po usmenoj narodnoj književnosti ubraja taj simpatični mali narod u ostale kulturne evropske narode.

LIT.: H. Schuchardt, *Primitiae linguae Vasconum*, Halle 1923; Enciclopedia Universal, XXI., Barcelona 1923; Saroïhandy, *Le pastorale de Roland*, 1927; Hérelle, *Le répertoire du théâtre tragique basque*, 1928; J. Vinson, *Essai d'une bibliographie de la langue basque*, Pariz, I. sv. 1891, II. sv. 1898. A. M.

Baskijski bubnjić (prema franc. tambour basque, njem. Schellentrommel, ali i Tambourin) sastoji se od plosnoga kružnog okvira, na koji je samo s jedne strane napeta koža. Na kružnom obodu su šupljine (5 njih), u kojima su umetnute male kovne (mjedene) pločice (pladnjići). Kod udaranja rukom o kožu bubnjića zaječe glasnije pladnjići, pa nadglasaju mukli i kratkotrajni zvuk samog bubnjića. Takav bubnjić, ali bez pladnjića, poznavali su već Rimljani. B. b. s pladnjićima unesen je u Evropu kasnije s Istoka. Bosanski Cigani upotrebljavaju ga pod imenom *def*. Francuski naziv teško je gonetati, jer Baski takvog bubnjića ne poznaju. B. Š.

BASMA, čarobna formula, molitvica za magično liječenje bolesti i odbijanje zla. Primjer: »Tako ti nebeske visine, morske dubine, nebeskih zvijezda... odstupi, bolesti, od ove dobre duše i pobjegni u dubinske dubine, u visinske visine... u pustinje, gdje kokot ne pjeva, a sunčana zraka ne sijeva« i t. d. Ili: »Zaklinjem svim kolicim kripostima jakoga i visokoga, strašnoga, čudnovatoga, neumrloga i velikoga Boga i svim njegovim strašnim imeni: hagios, o theos, athanatos, soter, sabaot, Adonai, Emanuel, Eloim, homousion, Jehova, Tetragramaton« i t. d.

LIT.: *Handwört. des deut. Aberglaubens*, s. v. *Besprechen*. M. S.

BASNA (lat. fabula, otuda je izveden izraz u većini evropskih jezika) je pripovijest (obično kratka), iracionalna, t. j. nezbiljska, jer u njoj životinje, biljke, nežive stvari poprimaju ljudske osobine (govor, razum i dr.: arbores loquuntur, non tantum ferae), te pripovijetka svojom oštricom (pointom) daje moralnu pouku. Ta je pouka često i dodana basni u obliku poslovice ili stiha pod imenom »moral basne«. Izričita je svrha basne, kako kaže Lafontaine, da »zabavljajući podučava«. Ali je, kako se čini, prvotna podloga basne životinjski mit, t. j. niz priča, u kojima vuk, lisica, lav i t. d. imaju neka naročita svojstva poput ljudi, ali same priče ne izvode iz toga neku određenu moralnu pouku. Iz životinjskog mita razvio se tip basne, kakav nam je poznat i ustaljen u Grčkoj i Indiji i otuda preuzet u svjetsku književnost.

Grčka je basna starija te potječe od Hezioda, a u drugoj polovini 5. st. dobila je Ezopovo ime (Ezopova ličnost nije historijski utvrđena). Grčku zbirku, koja potječe iz 300 pr. Kr., obradio je u stihovima Babrije (200 pr. Kr.), ali se čitav srednji vijek služio latinskom zbirkom Fedrovom (prva pol. 1. st.) i Avijanovom (4. st.). Najstarija je indijska zbirka *Pančatantra*, budističkog izvora, iz 4. st. ili ranije. *Hitopadesa* je srednjovjekovni njezin oblik, a kao *Kalilah i Dimnah* ili *Bidpajeve* (*Pilpajeve*) *basne* došle su b. preko stare perzijske i arapske u latinsku književnost, gdje su im dodani različiti motivi, te su oplodile različite književnosti u narodnim jezicima. S tim je u vezi postanje životinjskog epa *Roman du Rénard* (v.).

U modernoj književnosti najviše je njegovalo basnu 18. stoljeće, doba racionalizma, jer se pouka basne osniva na praktičnom iskustvu »zdravog razuma«. Redovno na

podlozi Ezopove ili Pilpajeve zbirke stvorili su klasične zbirke u Engleskoj Dryden i John Gay, u Španjolskoj Yriarte, u Rusiji Krylov, u Italiji Pignotti, u Njemačkoj Lessing i Gellert, dok je najslavniji od svih Francuz Lafontaine. Kod nas je Matija Antun Reljković (1732—1798) napisao *Ezopove fabule* i *Pilpajeve fabule*, ali su one ostale u rukopisu i tiskane su tek 1804 (u Osijeku). U srpskoj književnosti općenito su poznate Dositeja Obradovića (1742—1811): *Ezopove i pročih raznih basnotvorcev... basne* (1788). Lj. M.

BASOV, Sergej A. (pseud. Verhojancev), * 1869, ruski pjesnik i pamfletist, pisac popularne političke basne *Konek-skakunok* (Konjić skakač), pučkoga pjesmotvora *Rasseja* (Rusija) i dr. J. B.

BASRA (Basora), jedina luka kraljevine Iraka, na Šat el Arabu u močvarnom kraju, jer plima usprkos udaljenosti od Perzijskog zatona (110 km) dnevno poplavljuje ovaj kraj. B. je konačna stanica bagdadske željeznice i zračne pruge iz Kaira, ima preko 50.000 stan. (60% Arapa, 20% muslim. Perzijaca i 20% kršćana), a sjedište je kaldejskog nadbiskupa. Izvozi vunu, žitarice, datulje, kože, sagove, a uvozi pamuk, drvo i dr. Ruševine stare B., koju su 637 osnovali Arapi, nalaze se 15 km jugozapadno. Nekada znatno središte arapske kulture počelo je poslije nestanka Omejida nazadovati. Sadašnja B. osnovana je u 17. st., a spadala je pod Tursku. G. 1914 zaposjeli su grad Englezi, koji ga 1920 odstupiše Iraku.

BASRELIEF → **Reljef.**

BASS, 1. Eduard, * 1888, češki humoristički i satirički pisac, novinar, kasnije glavni urednik Lidovih novina, istakao se humoreskama i satirama protiv Austrije i protiv poslijeratne pokvarenosti. Zbirke njegovih humorističko-satiričkih pripovijedaka jesu *Fanynka* (1917), *Případ č. 128* (1921), *Letohrádek Jeho Milosti* (1921). Velik uspjeh postigao je veselim nogometnim sportskim romanom *Klapzubova jedenáctka* (1922), *Potulky pražského reportéra* (1929) sadrže njegove praške kozerije, a *Holandský deníček* (1930) putopisne feljtone. Pravo je piščevo ime Eduard Schmidt.

Sportski njegov roman preveo je na hrvatski A. Šimčík pod naslovom *Nepobjediva momčad* (1926), a neke pripovijetke prevedene su u »Slavenskom humoru«, Zagreb 1935. Lj. J-e.

2. George, engleski liječnik, istraživao 1798 sa Flindersom Australiju, oplovio Tasmaniju i otkrio vrata, koja se zovu po njemu. M. Š.

BASSANI, Giovanni Battista, * Padova oko 1657, † Bergamo 1716, talijanski violinist i plodan skladatelj, koji se kreće uglavnom u tradicionalnim oblicima. Napisao je instrumentalne skladbe (koncerti, sonate za violinu, balletti, gighe, sarabande), vokalne svjetovne (nekoliko knjiga solokantata s continuom, 6 opera, 9 oratorija) i mnoštvo duhovnih (mise s instrumentima, requiemi, concerti sacri, moteti i t. d.).

LIT.: F. Passini, *Notes sur la vie de G. B. B.*, Sammelbände der Intern. Musikgesellschaft, VII., 1906. S. S-i.

BASSANO *(Del Grappa)*, talijanski grad od 12.000 stan. u pokrajini Mletačkoj na rijeci Brenti kod njezina izlaza iz Vicentinskih Alpa u nizozemlje. Žitelji se u okolici bave kulturom plodnoga tla (vino i duhan), a u gradu trgovinom (sajmovi) i različitom industrijom (tekstila i svile, kože i sapuna, porculana i pergamene). B. je rodno mjesto slikara Giacoma, Francesca i Leandra Bassano, kojima je pravo prezime da Ponte. Njihovih radova ima i u mnogobrojnim crkvama ovoga grada, koji se ponosi ukusnim spomenicima i građevinama iz srednjega vijeka, renesanse i baroka. Ovdje je Napoleon 8. IX. 1796 potukao austrijskoga generala Wurmsera i time omogućio pad tvrđave Mantove. N. Ž.

BASSANO, porodica talijanskih slikara s prezimenom Da Ponte i nadimkom B. po svom rodnom gradu, u kojemu su djelovali više od jednoga stoljeća. Bilo ih je šest: Francesco Stariji, Jacopo (Giacomo), Francesco Mlađi (1549—1592), Giambattista (1553—1613), Leandro i Gerolimo (1566—1621). Među njima su važniji:

1. Francesco da Ponte, zvan **F. Bassano Stariji (il Vecchio)**, * Bassano između 1470 i 1480, † Bassano oko 1540. Od njega su se sačuvale slike u crkvama i muzeju u Bassanu te župnim crkvama u Solagni i Olieru kraj Bassana i Asiagu. U stilističkom su pogledu sve one zavisne o umjetnosti Bartolommea Montagne. Crtež je F. slab i tvrd, kolorizam svijetao, tehnika brižna. Likovi su u svojim stavovima otmjeni, a naročito su lijepi pejzaži u pozadinama njegovih slika (na pr. onaj na slici *Polaganja u grob*, Muzej u Bassanu).



(Foto Anderson)
JACOPO BASSANO, Odmor na bijegu u Egipat
Milan, Pinacoteca Ambrosiana

2. Jacopo (Giacomo) da Ponte zvan **Bassano**, * Bassano između 1510 i 1515, † Bassano 1592 (pokopan 14. II.). Učio je po svoj prilici u Mlecima, kamo se kasnije često navraćao. Djelovao je do svoje smrti u Bassanu, uvažen i bogat. Iz njegova ranog perioda sačuvalo se u Muzeju u Bassanu nekoliko religioznih slika, nastalih oko 1534, na kojima se zapažaju utjecaji njegova oca, Bonifacija Veronesa, Pordenona i Tiziana. Kasnije se J. povodi za modnim smjerom Parmeggianina i Tintoretta (primjeri: *Posljednja večera*, Rim, Galerija Borghese, pa *Bogorodica među sv. Rokom i sv. Ivanom Krstiteljem*, München, Stara Pinakoteka). Možda su kod ovih njegovih djela bili odlučni već i utjecaji flamske umjetnosti. U drugom periodu njegova rada glavni su motivi njegovih slika prikazi životinja i daleki pejzaži, pa pored njih biblijski i religiozni prikazi imaju gotovo podređeno značenje. U njegovoj se radionici mnogo slikalo, pa je još i danas na mnogim slikama, koje idu pod njegovim imenom, teško odvojiti ruku majstorovu od ruku njegovih učenika i pomoćnika. Izuzevši nekoliko portreta slikao je J. religiozne, historijske, mitologijske i genre-slike, a pored toga i one za nj toliko značajne prizore iz kućnog i seoskog života. Kasni stil J-a počinje 1562 sa slikom *Raspetoga Krista* (Treviso, crkva San Teonisto). U djelima, koja su nastala u ovo kasno vrijeme, iščezavaju različni raniji utjecaji. J. je sad našao svoj samostalni i lični stil. Majstorova se djela nalaze u Bassanu, Vicenzi, Padovi, Modeni, Turinu i Mlecima, pa gotovo u svim znatnijim evropskim galerijama. I Strossmayerova galerija u Zagrebu ima od njega značajnu sliku *Krist na Maslinskoj gori*.



(Foto Alinari)
JACOPO BASSANO, Autoportret
Firenca, Galleria degli Uffizi

3. Leandro da Ponte zvan **Bassano**, * Bassano 1557 (kršten 26. VI. 1557), † Mleci 15. IV. 1622, istakao se naročito kao slikar portreta. Dje-

lovao je u Bassanu, a poslije smrti svoga oca Jacopa u Mlecima. Možda je neko vrijeme radio i u Pragu na dvoru cara Rudolfa II. Pored portreta slikao je i genre-slike, alegorije mjeseci i godišnjih doba. I njegove se slike nalaze u svim znatnijim galerijama talijanskim i evropskim.

LIT.: L. Zottmann, *Zur Kunst der Bassani*, Strassburg 1908; A. Venturi, *Storia dell' arte italiana*, IX., 4., Milan 1929; W. Arslan, *I. Bassano*, Bologna 1931. A. Sch.

BASSEGLI (De Basileis), Toma, † oko 1511, dominikanac, od plemićke dubrovačke obitelji. Nauke je svršio u Padovi, Bio profesor bogoslovlja na sveučilištu u Budimpešti i uživao je velik ugled kod kralja Matije Korvina. G. 1486 na općenitom saboru dominikanskog reda u Mlecima isposlovao je odcjepljenje nekih samostana od Ugarske i osnivanje zasebne dubrovačke kongregacije, kojoj je bio drugi starješina. Ostavio je nekoliko pisanih djela, ali su izgubljena.

LIT.: Cerva, *Bibliotheca ragusina* (manuskript), IV., 210—211; Appendini, *Notizie istorico-critiche*, II., 81, Dubrovnik 1803. H. B.

BASSELIN, Olivier, francuski pjesnik 15. st. Ne znamo sigurno ni za godinu njegova rođenja ni smrti. Njegov lik oživljuje u sastavcima kasnijih pisaca i pjesnika, koji nastavljaju njegovu školu. B. se — prema najvjerodostojnijim kombinacijama — rodio na početku 15. st. u Vireu. Bio je vlasnik malog mlina, gdje je okružen svojim prijateljima sastavljao svoje vesele pjesmice, zvane »vaudevires«, po mjestu, gdje su nastale. Tamo je napisao i neke ratoborne pjesme protiv tlačitelja Normandije. To je bilo pod konac engleske okupacije. Prema legendi, u koju se vjeruje u tome kraju, Basselin je poginuo s oružjem u ruci nešto prije bitke kod Formignyja (1450). Njegova je smrt bila prava javna žalost.

Kritika je utvrdila, da je neke pjesme, koje su se njemu pridavale, spjevao Jean Le Houx. Ipak se nalazi mnogo pjesama od B. i njegovih prijatelja zvanih Compagnons du Vau et de Vire u rukopisima Bayeuxa i Virea, objavljenima 1866 pod naslovom: *Chansons normandes du XV[e] siècle, publiées pour la première fois sur les manuscrits de Bayeux et de Vire.* P. Cl.

BASSERMANN, Albert, ✻ Mannheim 7. IX. 1867, njemački glumac. Započeo glumiti 1890 na dvorskom kazalištu u Meiningenu, 1899—1915 je u Berlinu, a iza toga djeluje na mnogim njemačkim i austrijskim pozornicama. Osim klasičkih uloga (Mefisto, Egmont, Tell) ističe se i snažnim realizmom u Ibsenovim dramama (*Nora, Divlja patka, Neprijatelj puka*). Gostovao u Zagrebu s ansamblom bečkog Volkstheatera 1933 (Alsberg: *Konflikt*). S. B.

BASSETHORN (njem.; tal. corno di bassetto) zapravo je klarinet u altovoj položini s osnovnim tonom F (rjeđe Es). Ima ipak užu duplju, a i stijenke su mu tanje nego na pravom altovom klarinetu; zato je zvuk b. u dubokoj položini mukao i mekan u isti mah. Najstariji je sačuvani primjerak b. iz 1770 (načinio ga je vjerojatno Mayrhofer u Passauu) i čuva se u Germanskom muzeju u Nürnbergu. Zbog velike duljine gradili su ga savijena u luku, poslije ravna s pregibom u sredini; savijene pregibe cijevi pri krilu zatvarali su u posebnu limenu kutiju (»Buch«), a na nju je još bilo usađeno malo limeno krilo. Noviji je oblik b. ravan s malim pregibom prije same glave s piskom. Takav se i danas gradi za Mozartovski orkestar (Mozart je propisao 2 b. u svom *Requiemu*, pa u operi *Titus;* Mendelssohn je za b. napisao dvije koncertne skladbe; R. Strauss upotrijebio je b. u svojoj operi *Frau ohne Schatten*). Opseg bassethornov seže od F do c_3, a bilježi se u violinskom ključu od c do g_3. B. Š.

BASSIANA. Rimski grad u Donjoj Panoniji. Rimski itinerari suglasno ga stavljaju 18 milja (oko 26 km) istočno od Sirmija prema Zemunu. Već davno tražili su taj grad na mjestu između sela Petrovaca i Putinaca, uz pregib rimskoga kanala Jarčine, gdje se jasno vide tragovi rimskoga grada u obliku pačetvorine. Spominje se još početkom 5. st. pos. Kr., ali je i kasnije u bizantsko vrijeme poznat kao sabiralište vojske protiv barbara, koji su dolazili s istoka i preko Dunava. Uza Sirmium bio je to važan grad u bizantskoj Panoniji. Š. Ljubić kopao je na tom mjestu 1882, pa je odande donio veći broj natpisa i olovnih cijevi od vodovoda u muzej u Zagreb. On je izrekao sumnju, da bi rimska B. bila na mjestu rimske utvrde između Petrovaca i Putinaca, a na osnovu kasnijih izvještaja Brunšmidovih izneseno je mišljenje, da je grad bio kod susjednih Dobrinaca, gdje također ima rimskih spomenika, a utvrda kod Petrovaca da je kasniji vojnički tabor, za čiju se gradnju upotrijebio materijal iz B. Pred nekoliko godina kopao je na tom mjestu kustos beogradskog muzeja Grbić. U nekoliko natpisa sa petrovačke gradine spominje se *colonia Bassianensis*, a u jednom natpisu, nađenom u ugarskom mjestu Duna-Pentele, spominje se vojnik, rođen *in regione Bassianensi.*

LIT.: CIL, III.. str. 417 i 1670; Ljubić, *Viestnik hrv. arkeol. družtva*, V., 1883. V. H.

BASSO CONTINUO (tal. »neprekinuti bas«), skraćeni naziv *continuo*, ali i *basso generale* (njem. Generalbass); to je basova dionica u partiturama 17. i 18. st., koju je svirač na klavirskom instrumentu (na cembalu ili orguljama) izvodio improvizirajući k tome harmonijsku pratnju najvećma prema označenim brojevima. B. Š.

BASSO OSTINATO (tal. ostinato »tvrdokoran«), tehnički izraz za neprestano ponavljanje jednakoga basova motiva ili cijele fraze, pa i čitave popijevke. U razvitku glazbe javlja se ta skladateljska tehnika pod različnim imenima u mnogim stilskim oblicima (follia, ground, chaconne, passacaglia). U modernoj glazbi ostinatne se figure javljaju i u drugim dionicama, a nesamo u basovoj; njima se polučuju znatni ugođajni efekti, ma da se ponekad ne može izbjeći pojavi monotonije. B. Š.

BASSOVA VRATA, 224 km široka i 70 m duboka vrata između Australije i Tasmanije, s otočjem Furneaux na njihovu izlazu. M. Š.

BAST (nadmor. vis. 332 m, stan. 461), planinsko selo u Makarskom primorju podno Biokova. Uz crkvu bl. Gospe nalaze se nadgrobne ploče s uklesanim mačem i štitom. Vojvoda Sandal osvojio je B. sa selima Makarskog primorja. G. 1434 Juraj, sin brata Hrvojina, vraća B. s ostalim selima (Živogošće, Tučepi, Makar, Kotišina i t. d.) starim vlasnicima (vojvodi Pavlu, knezovima Nikoli i Vlatku Jurjeviću i knezu Vuku Vukićeviću). B. spominje u 18. st. Fortis kao nalazište starinskih natpisa i da je po njegovu vrelu skup ribarskih kolibica pri moru dobio ime Baška Voda. Razvijeno stočarstvo. B. je polazna točka za uspon na Biokovo.

LIT.: Fortis, *Viaggio in Dalmazia*, Mleci 1774; P. Eusebius Fermendžin, *Acta Bosnae*, Zagreb 1892. V. Ž.

BASTAARDI (Bastards), mješanci Hotentota i Evropljana u Južnoj Africi, tjelesno i duševno dosta sposoban soj ljudi. M. G-i.

BASTABLE, Charles F., ✻ Charleville, Co. Cork 1855, svršio školovanje u Dublinu, gdje je nastavio radom kao profesor političke ekonomije na sveučilištu od 1882—1932. Ide među najistaknutije zastupnike nove struje u financijalnoj znanosti Engleske pod konac prošlog stoljeća. Njegovo je glavno djelo *Public Finance* (London 1893) doživjelo više izdanja. Porezni je sustav razdijelio u dvije grupe: primarne poreze, koji se oslanjaju na produktivne snage, i sekundarne (prometni porez, porez na potrošnju i sl.). U pogledu doprinosa i pristojba zauzima slično stajalište kao Allix u Francuskoj, odnosno Lotz u Njemačkoj: ne luči ih od poreza. Smatra, da se veliki dugovi Engleske imadu u prvom redu pripisati bojazni pred velikim poreznim teretima. Zagovara uređenje samoupravnih financija, kojima daje posebnu važnost u mjesnoj upravi, te otklanja sustav subvencioniranja. Glavni prihodi samouprava treba da su porezi na prihod i prihodi od vlastite privrede. Dopušta i prirez na državni porez. Preporučuje najveću štedljivost.

BIBL.: Uz nekoja djela na području političke ekonomije *(Theory of International Trade, Commerce of Nations)* osobito su važni njegovi radovi, što ih je donio Economic Journal. Z. H.

BASTAJI, Veliki i Mali, dva sela u Slavoniji u kotaru daruvarskom, 10 km na *SI* od Daruvara. Veliki B. imaju 1245 stan. te željezničku postaju; sjedište su općine. Neposredno se nadovezuju Mali B., koji imaju 501 stan. Z. D-i.

BASTARD → **Križanac.**

BASTARDNA OPLODNJA → **Rasplođivanje u stočarstvu.**

BASTARNI, najistočnije germansko pleme, koje je prvo došlo u dodir i saobraćaj sa Slavenima. Isprva su nastavali Halič i Bukovinu, a na donjem su se Dunavu pojavili oko 200 pr. Kr., i to na istočnim obroncima Karpata pa sve do Crnoga mora, pošto su se u službi kralja Filipa V. Macedonskog borili protiv Tračana. Jedan dio B., Peucini, naselili su se na dunavskom otoku. Kao saveznici Perseja, zadnjega kralja macedonskog (179—168), i pontskoga kralja

Mitridata Vel., napokon i iz vlastite pobude borili su se protiv Rimljana, dok ih nije u doba cara Augusta Kras (29—28) konačno pobijedio. Izmiješavši se dobrim dijelom s Gotima budu od Rimljana na desnoj obali Dunava, u Traciji, naseljeni. Tacit ih naziva Germanima, ali veli, da su se izmiješali sa Sarmaćanima. Imamo ih smatrati nekom predstražom istočnih Germana, koji su u sebe primili gotskih, keltskih i sarmatskih elemenata. G. Š.

BASTIA, mjesto na Korzici, koje su osnovali Genovežani 1313, kada su vladali otokom, i to najprije kao utvrdu (Bastia), a kasnije se oko te utvrde razvilo naselje, i ono je postalo glavnim mjestom na otoku. Iza pripojenja Korzike Francuskoj nije B. ostala glavnim gradom départementa, već samo glavno mjesto jednoga okružja na Korzici. B. leži sučelice otoku Elbi i toskanskoj obali, pa ima vrlo važan trgovački i strategijski položaj. Najaktivnije je trgovačko mjesto s velikim lučkim prometom. U njemu je industrija ulja, tjestenina i strojenja koža; bogata knjižnica i muzej s mnogo škola; sjedište biskupa, prizivnog sudišta i vojnog guvernera. F. L.

BASTIAN, Adolf, ✳ Bremen 26. VI. 1826, † Port of Spain (Trinidad) 2. II. 1915, njemački etnolog. istraživač. Učio je pravo, medicinu i prirodne nauke. Kao fanatičan istraživač i sakupljač neobično je mnogo putovao te sakupio velik i mnogostran etnološki materijal. Vrlo je zaslužan za organiziranje etnoloških istraživanja i sakupljanja građe u Njemačkoj. Znanje i iskustvo stečeno na mnogobrojnim putovanjima stavljaju ga u prvi red etnologa. Postavio neke osnovne zasade u etnologiji (poslije modificirane ili pobijane u pogledu njihova općega važenja): o elementarnoj misli (Elementargedanke) i narodnoj misli (Völkergedanke).

BIBL.: Glavna djela: *Allgemeine Grundzüge der Ethnologie*, 1885; *Der Völkergedanke im Aufbau einer Wissenschaft vom Menschen*, 1881; *Der Mensch in der Geschichte*, 1860; *Ethnologische Forschungen*, 1871. Djela su mu pisana teško. V. K-k.

BASTIANI (Sebastiani), Lazzaro, ✳ Mleci (?) oko 1430, † Mleci oko 1512, talijanski slikar. Djelovao je u Mlecima. Učitelj mu je bio Bartolommeo Vivarini, a utjecali su na nj Gentile i Giovanni Bellini, te kasnije Carpaccio i Cima. Na svojim slikama voli prikazivati duboke perspektive, paralelno namještene stilizirane likove i pejzaže. Važnije se njegove slike nalaze u Mlecima (Akademiji, Museo civico Correr, Scuola di S. Giovanni Evangelista), Muranu (crkva S. Donato), Zadru (samostan sv. Franje), Milanu, Bergamu, Padovi, Londonu i Beču.

LIT.: A. Venturi u Thieme-Becker ALBK, III., Leipzig 1909; B. Berenson, *Venetian painting in America*, New York 1915. A. Sch.

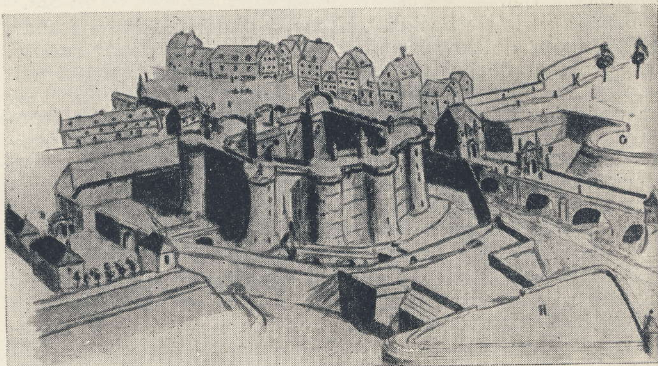
BASTIAT, Frédéric, ✳ Bayonne 29. VI. 1801, † Rim 24. XII. 1850, trgovac, političar i gospodarski pisac. Strastveni pristaša Engleza Cobdena i manchesterskog pokreta za ostvarivanje apsolutne gospodarske slobode. Poslije revolucije u veljači 1848 pobijao socijalizam. Glavno B. djelo *Les harmonies économiques* (1850) ostalo je nedovršeno. Poslije njegove smrti izdana su mu 1855 djela (*Oeuvres complètes*) u 7 knjiga. Na hrvatski je preveo i izdao Mijo Krešić posljednje Bastiatovo djelo pod naslovom *Blagoglasnost u narodnom gospodarstvu*, Zagreb 1912.

B. predstavlja među liberalnim gospodarskim piscima skrajnje liberalno stanovište; pripada naučnoj skupini optimističkih epigona klasične liberalne škole (Adam Smith, Ricardo, Malthus, J. B. Say). Drži, da će se kod primjene potpuno nesmetanih gospodarskih zakona (*laisser faire*), slobodne konkurencije, slobodne trgovine razvijati potpuna gospodarska harmonija. Zato B. pobija svako miješanje države u gospodarski život, svaki protekcionizam i svako ograničavanje slobodne konkurencije. M. I.

BASTIEN-LEPAGE, Jules, ✳ Damvillers kraj Verduna 1. XI. 1848, † Pariz 10. XII. 1884, francuski slikar. G. 1867 dolazi u Pariz, gdje mu je u École des Beaux-Arts bio učitelj Alexandre Cabanel. Od 1874 pa sve do svoje smrti izlaže redovno svoje slike u pariskom Salonu. Među djelima se ističu: *La fenaison* i *Les Foins* (obadvije u pariskom Luxembourgu), *L'amour au village* (Moskva, galerija Tretjakova), *Pas mèche, La petite fille allant à l'école* i *Le mendiant*. Naslikao je i nekoliko portreta, među kojima je najbolji onaj njegovih roditelja, a najpoznatiji portret glumice Sarah Bernhardt. Seljački sin, slika najradije prizore sa sela u plein-aireu, pa je neko vrijeme i bio vođa francuske pleinairističke slikarske škole. Prestavljao je seoske motive Milletove u nešto suhi i tvrdi realizam. Kadikad je romantički sladunjav i sentimentalan (primjer: *Jeanne d'Arc écoutant les voix*).

LIT.: A. Theuriet, *J. B.-L., l'homme et l'artiste*, Pariz 1885; L. Fourcaud, *B.-L., sa vie et ses oeuvres*, Pariz 1885; H. Arnic, *J. B.-L. Lettres et souvenirs*, Evreux 1896. A. Sch.

BASTILLE. Isprva znači obrambenu građevinu, a kasnije tvrđavu u Parizu podignutu u 14. stoljeću (1369—1383), sastavljenu od osam velikih kula, spojenih debelim zidanim masivima. Ona je najprije tvorila vrlo važnu stratešku



BASTILLE, prema crtežu iz 18. st.

točku pariskih bedema. Kasnije (1634) je bila odvojena i opasana jarkom širokim 36, a dubokim 7 m. Vrlo je rano služila za vrijeme mira kao državna tamnica, a neko vrijeme i kao kraljevski dvorac. U više navrata bila je važna u borbama oko Pariza: za vrijeme stogodišnjega rata, kad su Burginjanci zauzeli Pariz, bila je sklonište francuskog prijestolonasljednika; osamnaest godina kasnije, kad je kraljeva vojska opet zauzela prijestolnicu, sklonili su se u nju posljednji prvaci engleske stranke (1436). Za vrijeme Fronde njezini topovi, upereni protiv kraljevske vojske, spasili su od sigurnog poraza princa Condéa, vođu urotnika.

U 17. i 18. st. raširio se o njoj kobni glas kao o sredstvu kraljevske tiranije i despotizma. Za vlade Luja XIV. bio je tu zatvoren Fouquet. Boravio je ovdje i Voltaire, kao i drugi književnici: Morellet, Marmontel i t. d. Dostajalo je »lettre de cachet« s kraljevim potpisom, pa da se netko bez tužbe i parnice zatvori na neodređeno vrijeme. Zatvorenici su tu ostajali čitav niz godina (Isaac Armet de la Motte 54 godine i 5 mjeseci), a neki sve do smrti.

Parisko pučanstvo mrzilo je B-u. Da se ta mržnja zadovolji, zasnovano je 1784, da se tvrđava razori i na njezinu mjestu stvori trg Luja XIV. 14. srpnja 1789, odmah u početku revolucije, narod ju je zauzeo oružjem i to smatrao prvom pobjedom nad despotizmom, a njezino razorenje bio je prvi simbolični revolucionarni čin. Od 1880 je godišnjica toga događaja narodni blagdan Francuza.

LIT.: Bournon, *La Bastille 1370—1789*, Pariz 1893; Funck-Brentano, *Légendes et archives de la Bastille*, Pariz 1898; J. Durieux, *Les vainqueurs de la Bastille*, Pariz 1911. J. D-e.

BASTION (franc.), jaka utvrđena linija u najširem smislu, kao na primjer Maginotova, Siegfriedova i t. d. U užem smislu razumijeva se pod bastionom jako utvrđen prostor, načičkan najmodernijim barem srednje stalnim utvrdama, kojima se oblik mijenja tečajem vremena. Tako na pr. kaže se, da je general Weygand u ovom ratu Reims učinio najjačim bastionom. U najužem smislu razumijeva se pod imenom b. ona pojedinačna utvrda, koja je stalno utvrđena sa svih strana: i prema neprijatelju i u bokovima i u zaleđu, tako da se mora napadati sa svih strana u slučaju opsade. Sl. P-ć.

S usavršenjem topništva izgubile su svoju važnost i sredovječne utvrde. Golemi tornjevi burga, nekoliko metara debeli zidovi uokolo ne znače više mnogo, a još manje golemi zidovi oko gradova s bezbrojnim tornjevima i polutornjevima: sve je to postalo tek izvrsnim ciljem za dalekometne topove. Od 16. st. pokušava se upotrijebiti za obranu toranj, udešen za topove raznih kalibara, t. zv. bastionski toranj, kakve vidimo još u sisačkom starom gradu, pa u brojnim drugim burgima (na pr. dogradnja u Vel. Taboru, u Cesargradu, Kostelgradu i t. d.). Takvi su tornjevi branili zagrebačku katedralu, a bili su dograđeni i uz varaždinski grad. Cijeli Nehajgrad bastionska je kula Sve su to djela 16. st.

Kad su burgi izgubili prijašnje značenje, počinje gradnja tvrđava. Utvrde se spuštaju do zemlje, da kasnije nestanu sasvim u zemlji. Mijenja se sasvim sistem: gradovi se okru-





Gore: BIJEG U EGIPAT, Mletci, Museo civico *(Foto Alinari)*;
dolje: KRIST NA MASLINSKOJ GORI, Zagreb, Strossmayerova galerija

PRILOG U BAKROTISKU 60



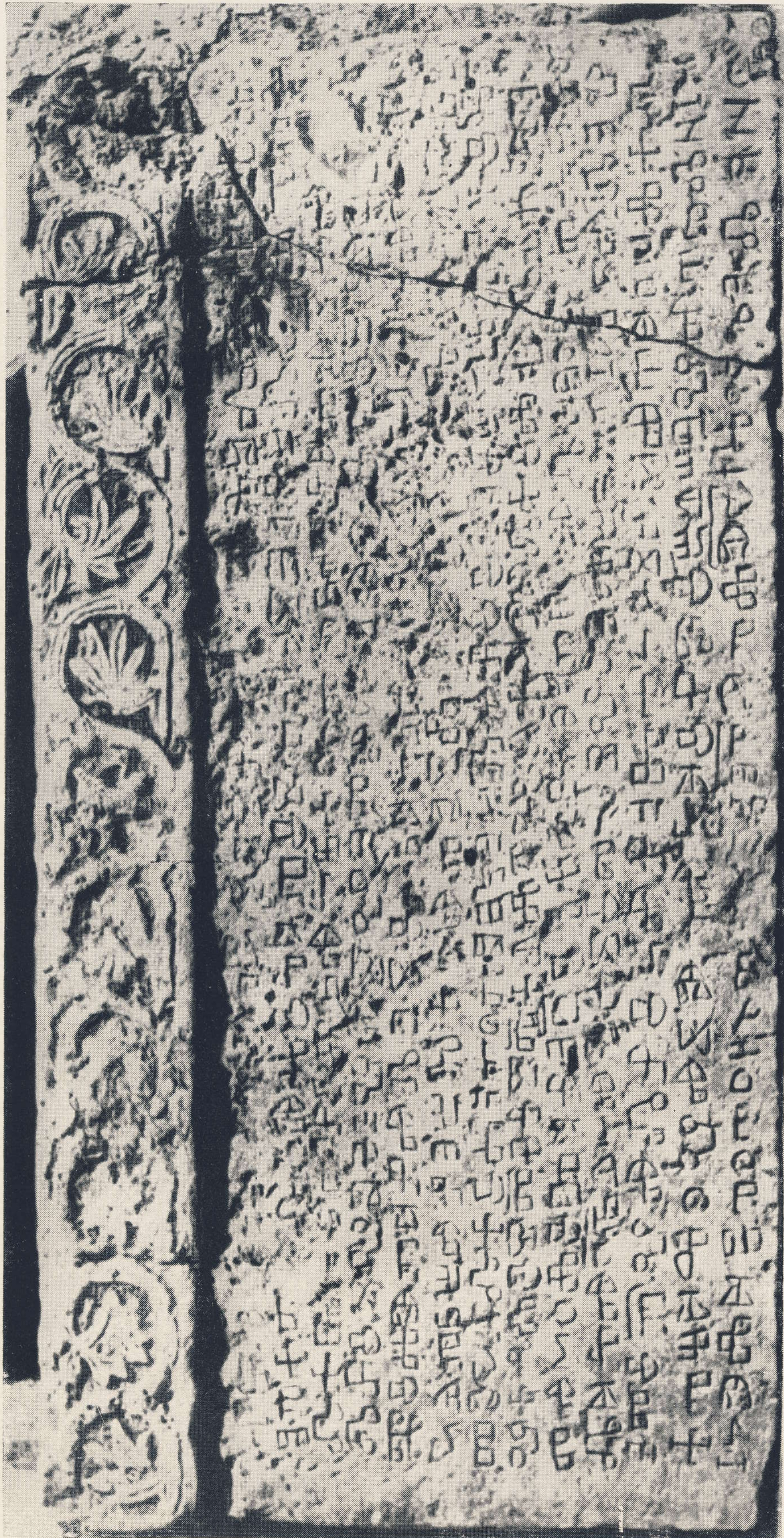
(Foto Alinari)

SV. ROK POSJEĆUJE GUBAVCE
Milan, Brera

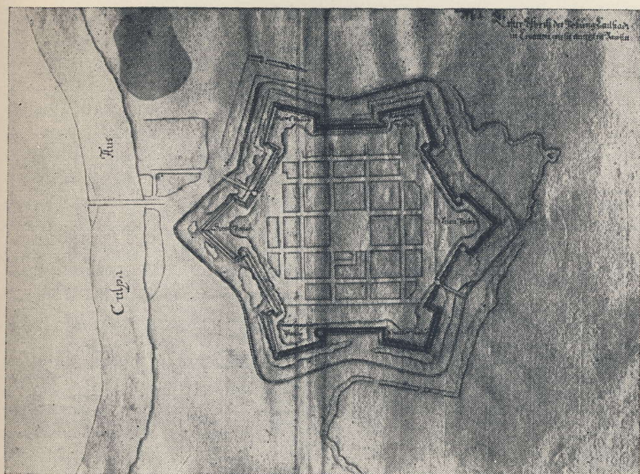


(Foto Anderson)

USKRSNUĆE LAZAROVO
Mletci, R. Accademia



BAŠČANSKA PLOČA PO FOTOGRAFIJI IVANA STANDLA IZ G. 1873.



KARLOVAČKI BASTIONI
Nacrt u izvještaju M. Stiera g. 1660

žuju niskim zidovima, utvrđenim bedemima, a redovno je temeljna forma mnogokut; uglovi se utvrđuju *bastionima*. To su tada u eri tvrđava peterokutnici, postavljeni na uglovima, tako da se sa stranica bastiona lako brane spojni zidovi do drugoga bastiona. Prvotni je takav sistem izgrađen kod utvrda grada Verone 1527. Dakako, kasnije je taj cijeli sistem bio usavršivan i u Italiji i u Francuskoj (Vauban), pogotovu u Holandiji i Pruskoj. A kušali su takve peterokutnike dograđivati i na starim burgovima, u nas na pr. u Vel. Taboru, a najpoznatiji je kod burga samoborskog, ali se ne zna, da li je to imalo efekta.

I naše su tvrđave tako građene, a najstarija je svakako Karlovac. To je šesterokutnik; na svakom uglu stoji po jedan bastion, koji ima i svoje ime: kranjski bastion, Karlov, Josipov, Jelisavin, korutanski i banski bastion. Sve je opasano bedemima, koje su stvorili od nabijene zemlje i zida. Taj se sistem dakako s vremenom usavršavao; carski inžinir Matija Stier predložio je sam pet varijanta za moderniziranje karlovačke tvrđe 1660—1665.

Orijent nije prihvatio toga sistema ili ga je prihvatio tek pojedinačno. Značajno je, da su oni voljeli preinačivati ugaone kule u poligonalne obrambene građevine, t. zv. tabije, kako je bilo uređeno i u tvrđi Cetinu sve do njene propasti. Gj. S.

BASTIT, vrsta serpentina, koji je postao preobražajem iz rompskih piroksena. Ljuskava je sastava, blistava metalna sjaja; siv-smeđ. Savršeno se kala. Kemijski mu je sastav malo drugačiji od serpentinova; ima nešto manje magnezija. Kod nas je vrlo rasprostranjen u serpentinskom stijenju. Zove se po nalazištu Baste kod Harzburga. F. T.

BASTL, Vjekoslav, ✳ Příbram 13. VIII. 1872, arhitekt, svršio je graditeljsku školu u Zagrebu i bečku akademiju. Kao nastavnik djelovao je na Srednjoj tehničkoj školi u Zagrebu. Uspješno je sudjelovao kod različitih natječaja u Zagrebu, Beču, Ljubljani, Sarajevu i Beogradu. Od mnogih njegovih gradnja najvažnije su u Zagrebu: Kemički laboratorij, Fizikalni institut i tržnica na Dolcu s Bartulićevom kućom. Uza svoj graditeljski rad bavi se intenzivno astrologijom. Mnogo zapažene horoskope publicira pod pseudonimom Uranus.

BASTONADA → **Batine.**

BASUTO, britanski posjed u Južnoafričkoj Uniji, među 28° 31′ i 30° 31′ j. š. te od 27° 30′ do 29° 30′ ist. duž., 3400 m nepristupačna visoka ravan, razdijeljena od sastavaka i pritoka rijeke Oranje, među rijekom Caledon i Kathlambagorjem, 30.343 km² i 562.000 stan. (Evropljana 1500), pretežno Basuta (ogranak Bečuana). Urođenika ima 559.000. Basuto je urođenička rezervacija, pristupačna činovnicima, misionarima i trgovcima, umjerene i zdrave klime. Urođenici su radljiviji i nadareniji od Kafra, no nerazvijeniji i miroljubivi. Žive polucivilizirano kao nezavisan narod pod britanskim vrhovnim gospodstvom. Dvije trećine muških zaposleno je u rudnicima; škole su misionarske; obilno ima pšenice, dure i stoke. Jezik spada među bantu-jezike. Zemlja je podijeljena u četiri distrikta s urođeničkim poglavicama pod britanskim komesarom Unije. Vlada je u Maseru (3300 stan., 330 Evropljana), koji ima željezničku vezu s Bloemfonteinom i telegraf s Kapskom zemljom i kolonijom Oranje. Basuto su se 1828 ujedinili u moćnu državu, 1868 su se stavili radi bojeva s Burima i Britima pod britansku zaštitu i od 1884 su izravno pod britanskom zaštitom. Katolika ima oko 123.000 (apost. vikar u Rimu), evangelika 90.000, anglikanaca 40.000, neznabožaca 305.000. → Crnci.

LIT.: Lagden, *The Basuto*, 1909; Ellenberger, *History of the Basuto-Land*, 1912. A. M. S.

BAŠ, Franjo, ✳ Kamenče pri Braslovčah (Slovenija) 22. I. 1899, povjesničar i zemljopisac, arhivar i kustos muzeja. Gimnaziju je polazio u Celju i Kranju, a sveučilište u Beču, Münchenu i Ljubljani. Podučavao na srednjim školama u Mariboru, dok 1932 nije postao ravnatelj novoosnovanog arhiva u Mariboru. Zanimao se za sve, od zemljopisa i arheologije do povijesti umjetnosti i etnologije, a najradije je samostalno studirao po zbirkama i arhivima i mnogo putovao po Sloveniji. Napisao je mnogo članaka, u kojima se bavi čas znanstveno-stručnim, a čas opet informativno-pučkim načinom svima pitanjima domaće prošlosti i sadašnjosti. Jedan je od osnivača Geografskoga društva u Ljubljani i lista *Geografski vestnik*. Glavni je svoj rad posvetio znanstvenim ustanovama Maribora: muzeju i arhivu, kojima je osigurao nove prostorije u mariborskom gradu. J. R.

BAŠA, 1. Ivan, ✳ Béltinci 11. IV. 1875, † Bogojina 13. II. 1931. Gimnaziju je polazio u Kisegu i u Szombathelyu, gdje je dovršio i bogosloviju. Bio je svijestan Slovenac, pa je kao kapelan bio premješten u gradišćanski kraj. Od 1906 do 1908 bio je župnik među Bijelim Hrvatima u Novoj Gori. Zatim je došao u Bogojinu u Prekomurje, gdje je po Plečnikovu nacrtu zidao prvu njegovu crkvu u Sloveniji. Bio je i oblasni poslanik i upravitelj dekanije Lendava. Zajedno s Ivanocyjem i Kleklom zasnovao je *Kalendar Srca Jezušovoga* (od 1904), najrašireniju prekomursku pučku čitanku, kojoj je bio i urednik i suradnik. Uređivao je i mjesečnik Marijin List i dosta surađivao u tjedniku Novine.

2. Jožef, ✳ Béltinci 28. IV. 1895, † Szombathely 25. I. 1916, prekomurski pjesnik. U Szombathelyu je učio bogosloviju. Svoje rodoljubne, nabožne i refleksivne pjesme pisane u prekomurskom narječju objelodanjivao je u Marijinu listu i Novinama. Izabrane njegove *Prekomurske pesmi* izišle su u Celju 1936 (uredio ih V. Novak), te su zajedno s pjesmama Augusta Pavla najuspjeliji literarni pokušaji u prekomurskom narječju. V. N.

BAŠAGIĆ, Safvet beg (Mirza Safvet), ✳ Nevesinje u Hercegovini 6. V. 1870, umro Sarajevo 9. IV. 1934. Otac mu Ibrahimbeg bio je poznat kao kulturni historičar i pjesnik na turskom jeziku. Po majci je Safvet beg unuk Smailage Čengića. Ruždiju i gimnaziju je svršio u Sarajevu, a filozofski fakultet (grupu istočnih islamskih jezika) u Beču. Od 1900 do 1907 bio je nastavnik arapskog jezika u gimnaziji u Sarajevu. Od 1918 do 1927 bio je kustos orijentalne zbirke u Balkanskom institutu pri Zemaljskom muzeju u Sarajevu. Tada je umirovljen. Umro je u Sarajevu i pokopan je na počasnom mjestu kod Gazi Husrevbegove džamije u Sarajevu. B. je lirski i dramski pjesnik, učenjak orijentalist, društveni radnik i političar. Obilje lirskih pjesama štampao je u više časopisa i u zbirkama *Trofanda iz hercegovačke dubrave* (Zagreb 1896, II. izdanje Sarajevo 1928), *Misli i čuvstva* (Nove pjesme), Sarajevo 1906, i *Izabrane pjesme*, Sarajevo 1913. Religiozni ep mu je *Mevlud*, u slavu rođenja Muhamedova, Sarajevo, I. i II. izd. 1924, a III. izd., s predgovorom Alije Nametka, 1931. Ova epska pjesma je izvorna, ali se za točnost njezina sadržaja služio »muteber ćitabima«, t. j. odabranim teološkim knjigama. Prepjevao je s perzijskog refleksivne pjesme Omera Hajjama *Rubaije* (dvije knjige, I. 1920, II. 1928). Napisao je drame *Abdullah paša*, dramski spjev iz 18. st., u 4 čina, Sarajevo 1900, *Pod Ozijom ili Krvava nagrada*, dramski spjev iz 16. st., u 3 čina, Sarajevo 1905, i *Bosanski ponos* (u fragmentima). Mnogo su citirani njegovi stihovi, koji su bili moto pravaškog lista »Osvita« u Mostaru:

Jer hrvatskog jezika šum
Može da goji,
Može da spoji
Istok i zapad, pjesmu i um.

Pored obilja štampanih naučnih radova u »Beharu«, »Glasniku Zemaljskog muzeja za B. i H.«, »Novom Beharu« i drugdje štampao je i knjige: *Kratka uputa u prošlost Bosne i Hercegovine* (od 1463 do 1850), Sarajevo 1900, *Gazi Husrev beg*, Sarajevo 1907, *Bošnjaci i Herce-*

govci u islamskoj književnosti, Sarajevo 1912, *Znameniti Hrvati Bošnjaci i Hercegovci u Turskoj carevini*, Zagreb, Matica Hrvatska, 1931, i *Popis orijentalnih rukopisa moje biblioteke*, Sarajevo 1916. S turskoga je preveo djelo Hasana Cafi Pruščaka *Nizamul alem* (Uredba svijeta). Bio je urednik I. god. »Behara« (1900—1). G. 1903 osnovao je društvo za pomaganje siromašnih đaka »Gajret« i bio mu predsjednikom do 1907. I kasnije se isticao u radu u društvima, koja su imala za cilj kulturno pridizanje b. h. muslimana: »El-Kamer«, »Muslimanski klub« i sl.



SAFVETBEG BAŠAGIĆ

Intenzivnije se počeo baviti politikom 1907 i izdavao tjednik »Ogledalo« (13 brojeva). G. 1910 je izvan programa postojećih muslimanskih stranaka biran za narodnog zastupnika u Banjoj Luci za b. h. sabor u Sarajevu. Kao kandidat ujedinjene Narodne organizacije i Samostalne stranke postao je prvim predsjednikom bosansko-hercegovačkog sabora u Sarajevu 1910. U 2 zasjedanja bio je podpredsjednik i ponovo 1914 predsjednik. Za svjetskog rata bio je šef saborske kancelarije.

Njegov utjecaj na mlađe muslimanske generacije bio je velik. Muslimanski dio hrvatskog naroda je naročito cijenio, a i danas cijeni njegovu poeziju, a najveća mu je vrijednost učenjaka — kulturnog historičara i orijentalista, čiji su naučni rezultati dosta pouzdani, a često su prva i posljednja riječ na tom području.

LIT.: Novi Behar, g. VII., br. 19—21, 1934; Hrvatska revija, g. VII., br. 6, 1934. A. N.

BAŠĆA je bilo hrvatsko pleme i selo u župi Malom Psetu u blizini Banjana pored potoka istoga imena, koji istočno od Cazina utječe u Unu. Naseljenici za vrijeme Turaka pretvorili su stari oblik u Baštra preko Bašta. U doturskom naselju stajala je župna crkva, koja je pripadala kninskoj biskupiji. Ruševine joj i danas postoje. U turskom prodiranju oko 1576 pleme Bašća ili je prešlo na islam i nastanilo se po okolnim turskim tvrđavama, ili je izmaklo u sjevernije hrvatske krajeve. Novi doseljenici na tom zemljištu bili su iz srpskoga vlaškoga naselja, kao i inače u okolini. U turskom vladanju Baštra je nekoliko puta raseljivana. Današnje stanovništvo u njoj uglavnom je podrijetlom iz srpskoga naselja u Lici i sjevernoj Dalmaciji.

LIT.: L. Thallóczy i S. Barabas, *Cod. dipl. comitum de Blagay*, u Mon. Hung. historica, sv. 28, Budimpešta 1897; Mil. Karanović, *Pounje u Bos. Krajini*, Naselja i poreklo stanovništva, SKA, knj. 20, Beograd 1925. S. P-ć.

BAŠĆANSKA PLOČA. Tako se prozvao po svom nalazištu Baški na otoku Krku znameniti hrvatski glagoljski natpis, koji nosi prvenstvo među hrvatskim jezičnim spomenicima i po svojoj kulturnohistorijskoj važnosti kao i po vremenu postanja, a to je po svoj prilici g. 1100.



CRKVICA SV. LUCIJE U JURANDVORU (BAŠKA)

Historijat i opis. Na ploču je bila svraćena pažnja polovicom prošloga stoljeća. Na nju su upozorili Ivana Kukuljevića domaći svećenici 1851, i on je pokušao, da je čita, ali bez uspjeha. Svoj mršavi prijepis zajedno s prijepisom M. Sabljara i jednoga domaćeg klerika, jamačno Petra Dorčića, kasnijeg župnika, šalje Pavlu Šafariku, koji 1853 u Památky hlaholského písemnictví još ne zna kazati ni kakvo je to pismo ni jezik. Odonda dolaze u malenu, negda benediktinsku crkvu sv. Lucije kraj seoca Jurandvora, općina Baška, mnogi učenjaci na proučavanje ploče ili je proučavaju po tuđim skicama i fotografijama. Tako su redom i ploču i povijest crkve proučavali, osim Kukuljevića i Šafarika, Matija Mesić, Ivan Črnčić, Franjo Rački, Leopold Geitler, Vatroslav Jagić, Rudolf Strohal i drugi. Najviše je svakako zasluga za čitanje stekao Črnčić, koji je dolazio k sv. Luciji na čitanje više puta.



BAŠKA, Motiv (Foto Griesbach)

Ploču je Kukuljević našao u crkvenom podu, a već 1861 našao ju je Črnčić u pobočnoj kapelici Gospe Ružarice, naslonjenu uza zid na dva kamena zuba, kamo ju je bio dao smjestiti krčki biskup Ivan Vitezić (1854—1877). Kako se ploča bila već raspukla u tri dijela, dade je biskup Franjo Feretić (1880—1893) vezati željeznim obručem; ali je ploču stala izjedati vlaga, i hrvatska javnost je bila zabrinuta, kako da se dragocjen spomenik spasi od propadanja. Stoga je dala Staroslavenska akademija u Krku, odnosno biskup Antun Mahnić, negdje između 1903 i 1910 ploču zatvoriti u staklenu vitrinu, ali to je pospješivalo njeno raspadanje. Kad se vidjelo, da se ploča ne će moći drugačije sačuvati, odlučeno je konačno, da se prenese u Zagreb. Biskup Josip Srebrnić dao ju je 1934 na vječno čuvanje Hrvatskoj akademiji u Zagrebu uz obavezu, da je ona stručno konzervira. U Zagrebu je ploča ispiranjem oslobođena od soli, koja ju je izgrizala, pa je sada opet čvrsta.

Gdje je ploča bila najprije smještena, danas se ne može kazati.

Ploča je duga 194 cm, a visoka 73 cm. Gornji joj je rub ispunjen ukrasom u obliku troprutastih ornamentalnih vitica. Ispod njega je 13 redaka glagoljskih slova, koja ispunjaju cijelu ploču. Ploča je prelomljena na tri dijela, kako je već bila i pred sedamdeset godina, što se može vidjeti i na Standlovoj fotografiji i na Rendićevu otisku, napravljenima početkom sedamdesetih godina prošloga stoljeća. Ali se na tim snimcima vidi i to, da je ploča odonda postala nečitljivija, osobito u desnom gornjem području, gdje se ploča, zbog djelovanja soli u vapnenastom školjkastom kamenu, najviše respadala. Osim toga gornji je dio ploče stradao i od rđe, koja je dolazila od željeznog obruča. Naravno je, da je već otprije dosta bila istrošena radi dugotrajnoga gaženja vjernika, dok je bila položena u crkvenom podu.

Čitanje natpisa. Oštećenost ploče uzrokom je, što nije do danas uspjelo do kraja pročitati njen natpis, a njenim prvim čitačima, koji su imali pred sobom manje oštećenu ploču, smetalo je i slabo poznavanje glagoljske paleografije. Natpis nije naime pisan slovima t. zv. hrvatske uglate glagoljice štampanih knjiga, koju su dobro poznavali svi čitači, nego oblicima prelazne, pa čak i okrugle glagoljice, koju su još onda smatrali samo bugarskom glagoljicom; osim toga u natpisu dolazi pored nekoliko latinskih slova i nekoliko znakova, koji se u pojedinostima razlikuju od

poznatih tipova, a ima i takvih, koja uopće ne dolaze nigdje drugdje; te poteškoće pojačava i nešto nejasna stilizacija teksta. Iz svih tih razloga bio je dug put, dok se došlo do današnjega, iako još ne posve definitivnoga čitanja. Prvo Črnčićevo čitanje objavljeno (u Književniku II.) 1865 rasvijetlilo je već bilo veći dio ploče ostavljajući i mnogo praznina; zatim je svoje čitanje objavio Rački 1875 (u Starinama VII.) i 1877 (u svojim Documenta historiae chroaticae), gdje je Črnčića dopunjao i ispravljao; g. 1883 dao je svoje čitanje Geitler (Die albanesischen u. slavischen Schriften, Beč 1883), u kojem se u glavnom drži Račkoga; g. 1888 daje ponovno Črnčić svoje definitivno čitanje (Starine XX.) pobijajući neke tvrdnje Račkoga. To se njegovo čitanje može doista smatrati najboljim, jer dopune i korekture, što su ih kasnije dali Jagić 1911 (Enciklopedija slavjanskoi filologii, sv. 3.) i Strohal 1912 (Vjesnik hrv. arheološkog društva, N. S. 12), nisu baš bile sretne, i ako je nauka primala baš Jagićevo čitanje kao najbolje. Stoga se V. Štefanić u svojem čitanju 1936 (Croatia sacra VI.) uz neke svoje korekture ponajviše vraća na Črnčićevo čitanje, a djelomično Račkoga. Takvo čitanje donosimo i ovdje. Eto najprije idealnoga prijepisa natpisa sličnim glagoljskim slovima, u kojem su posve nečitljivi dijelovi kao konjekture stavljeni u oble, a djelomično ili nejasno vidljivi dijelovi u uglate zaporke:

[illegible]

Ova slika pokazuje još dosta praznina i konjektura, a oko njih se najviše i razilaze svi dosadašnji čitači ploče, jer ta mjesta doista dopuštaju nagađanja. Evo toga istog čitanja u relativno točnom latiničkom prijepisu:

✝ [. č . r .] (vъ ime o)[t̅]ca i s̅n(a i s̅ta)go du(h)a azъ
opat(ъ) drъžiha pisahъ se o ledi(n)ě juže
da zъvъnim[i]rъ kra[l]ъ hrъvatъskъ(i vъ)
dni svoję vъ svetu[ju l]uciju i s[ve] ( )
mi županъ desi( )ra krъ(b)[a]vě [mr] ( )ъ v(ъ) [lu]
cě prbъnebga (s)ъ posl(a) vi( )lě( )va v[o]
tocě da iže to poreče klъni i b̅o i b(n)a [ ] la i g̅e
vaglis̅ti i s̅taê luciê am̅nъ da iže sdě·žive
tъ moli za ne boga azъ opa[t]ъ dbrovitъ zъ
dahъ c̅rěkъvъ siju [i] svoeju br[a]tiju sъ dev
etij̅u vъ dni kъneza k[o]sъmъta oblad
ajućago vъsu kъrainu i běše vъ tь dni [m]
ikula vь otočьc[i] (sь s)vet̅uju l̅uciju vь edin[o]

U ovom se prijepisu (transliteraciji) nisu, naravno, mogle reproducirati sve paleografske osobine originala, koji ima i po više znakova za jedan isti ili sličan glas; no i bez obzira na to u tekstu ima više kratica, više gramatički nejasnih mjesta, a povrh svega praznina, pa je nemoguće dati suvislo čitanje i prijevod na današnjem jeziku, koji bi zadovoljio. Najviše teškoća zadaju 4., 5. i 6., a ponešto i 1. i 7. redak. U prvom retku je spomenik datiran; tu su iza križa nejasna slova *č r*, što znače broj 1100. Strohal je jedini pokušao čitati bez križa *č r i*, što bi značilo broj 1120, ali se njegovo čitanje općenito ne prima. Na kraju četvrtoga retka čitao je Rački *isъsedъ*, Črnčić *i svedokъ*, a stvarno se vidi samo *i sve...*, što veoma mijenja značenje cijelog teksta. U petom retku su Črnčić, Rački i Jagić čitali ime *Desila*, a Strohal *Desida*, no vidljivo je *desi( )ra*; malo dalje u istom retku Rački dokazuje, da vidi riječ *županъ*, gdje se danas vidi tek slovo *M* i ništa više sigurno. U šestom retku Rački hoće da vidi ime *Vitoslěava*, ali danas je kao u našem prijepisu. Pred kraj sedmoga retka opet je jedno nejasnije mjesto, koje hoće svaki da na svoj način čita, odnosno razrješava. Rački i po njem Črnčić hoće da čitaju *bna bga*, što razrješuju kao *blažena bogorodica*; Jagić čita *božja sila*, a Strohal *bogorodilja*; bit će najbliže grafici i jeziku, ako to mjesto rekonstruiramo kao *bna rla* pa to razriješimo u *blažena roditelnica*.

Imajući na umu sva ta nesigurna mjesta s rezervom mogu se razriješiti kratice i popuniti praznine te natpis prenijeti u današnji jezik ovako:

✝ 1100. U ime Oca i Sina i Svetoga Duha. Ja opat Držiha pisah ovo o ledini, koju dade Zvonimir, kralj hrvatski, u svoje dane svetoj Luciji; i svjedok (ili svjedoci) mi župan Desi?ra (Desila?) Krbavi, ... (župan?) u Luci Pribinega (ili Prvaneg); ovaj posla Vitoslava na otok, da tko to poreče, neka ga prokune Bog i blažena Roditeljnica (t. j. Bogorodica) i 4 evanđelista i sveta Lucija, amen; da tko ovdje živi moli za njih Boga. — Ja opat Dobrovit sazidah ovu crkvu sa svoje devetero braće (t. j. redovnika) u dane kneza Kozmata (Kuzme), koji je vladao svom krajinom. A bijaše u te dane (sveti) Mikula u Otočcu sa svetom Lucijom zajedno.

Diplomatičke osobine. Natpis ima karakter kamenog kartulara, t. j. sastoji se od kratkog izvatka dviju isprava, kojima su baščanski benediktinci htjeli zasvjedočiti za vječna vremena svoje pravo na zemlju, darovanu im od kralja Zvonimira, i crkvu (a možda i samostan), što su je sami na darovanoj zemlji sagradili. Tako je B. p. i primjer najstarije hrvatske isprave. Ta isprava ima najprije simboličan kršćanski križ, zatim datiranje g. 1100, onda zazivanje presv. Trojstva, titul posjedovanja, t. j. darivanjem kraljevim, slijede svjedoci, uvođenje u posjed po Vitoslavu i napokon sankcija, t. j. minacija ili prokletstvo na kršitelje stečenog prava. Minacija je svojom opširnošću karakteristična za isprave toga vremena.

Paleografske i jezične osobine. Natpis naše ploče je jedan od malobrojnih spomenika sa hrvatskog područja pisanih poluoblom, starijom glagoljicom, zvanom i bugarskom, dok je t. zv. hrvatska mlađa glagoljica uglatijih oblika. No i naša ploča već pokazuje smjer kasnijega razvoja hrvatske glagoljice, t. j. u njoj su pojedina slova već dobila uglati oblik (na pr. ⰾ, ⰿ), mnoga slova pokazuju prelaznost u oblicima, t. j. blažu uglatost. Imajući na umu tvrdi materijal, u kojem je ispisan natpis, sigurno je, da je tip slova ispao ispod klesarovih ruku uglatiji nego što je bio njegov uzorak. Ali ne samo u toj osnovnoj crti, nego i u drugim grafičkim osobinama ovaj natpis pokazuje starinu i prelaznost, jer tu dolaze stariji i relativno mlađi tipovi glagoljskih slova; stariji su na pr. znakovi za glas m = ⰿ, v = ⰲ, d = ⰴ i poluglas = ⱏ. Upotrebljavaju se različiti znakovi za isti glas, tako na pr. za glas *a* dolazi i redovni ⰰ kao i samo s naše ploče poznati znak ⱞ. Isto tako samo je s naše ploče poznat znak ⰲ za *v* i ⱏ za poluglas. Napokon ima tu i nekoliko latinskih slova, a to su *M, I, N, O, T,* koja dolaze uporedo s glagoljskima za iste glasove. Paleografski dakle naša ploča pokazuje staro i prelazno doba, a s krčkim natpisom čini čvrstu vezu između hrvatske i starobugarske glagoljice i pokazuje, da potječe iz vremena, kad se još nije ustalila hrvatska glagoljica. Od rukopisnih glagoljskih spomenika najsrodniji su baščanskoj ploči Bečki listići (v.), koji se stavljaju u 11. st. i kojima trag vodi u Hrvatsku. Iz paleografskih razloga baščanski se natpis može dakle također datirati početkom 12. st.

Jezik B. p. u osnovi je starohrvatski, odnosno staročakavski, ali i on je neustaljen i prelazan. Hrvatski su naročito vokali, jer su već svi nosni zamijenjeni usnenima, tek jedan put dolazi nosni znak ⱔ (u riječi »svoje«); karakterističan je i hrvatski oblik »poreče« i »moli« (bez *t* na kraju), tek evo niže riječi »živet'«. Pisar je dakle pod utjecajem crkvenoslavenske grafike i jezika, kako to pokazuju i riječi: *az, iže, svetaja.* Za ostale oblike, kojima se jezik ploče razlikuje od današnjega jezika, možemo u glavnom reći, da su to još starohrvatske osobine; riječ *crěkъvъ* je u čakavskom obliku.

Povijesni sadržaj. Ploča je jamačno pisana u ono doba, na koje se odnosi drugi dio natpisa, t. j. oko g. 1100; tada je dakle građena crkva sv. Lucije. U to doba prilike su u hrvatskoj državi nesređene, pa se neki hrvatski otoci podvrgavaju mletačkoj vlasti, a i sam Krk negdje 1115 ili 1116, stoga opat Dobrovit za sigurnost kleše u kamen Zvonimirovu darovnicu, o kojoj govori prvi dio natpisa. Prvi se dakle dio odnosi na doba vladanja hrvatskoga kralja Zvonimira (1076—1089).

Za benediktince ploča dokazuje, da su oni bili na Krku već za vrijeme kralja Zvonimira; čini se, da su došli iz Osora, a onamo iz Ancone. Ako su ti benediktinci i potekli iz Italije, njihovi su se samostani morali brzo pohrvatiti u hrvatskoj sredini, tako da im i opati nose hrvatska imena (Držiha i Dobrovit) i da natpis klešu hrvatskim jezikom i glagoljskim slovima. To je ujedno dokaz, da je u to doba glagoljica na Krku posve obično pismo, kad njime pišu i ovi zapadnjaci; posebno upliv crkvenoslavenskoga jezika na njihovu natpisu pokazuje, da je njima taj jezik i predobro poznat, dakle da oni i službu Božju vrše tim jezikom. Sjetimo se, da i legenda Tome Arciđakona o pseudobiskupu krčkom Zdedi (1063) govori o njegovu suradniku opatu Potjehi (Potepi) i da 1252 papa Inocencije IV. legalizira slavensko bogoslužje omišaljskih benediktinaca (na Krku), kojim da su se služili oni i njihovi predšasnici, jer da oni drugog jezika ne znaju. Krčki su dakle benediktinci i prije i poslije g. 1100 bili glagoljaši, što dokazuju i drugi spomenici. U ono doba, kad je Dobrovit klesao ploču i gradio crkvu, bilo je jamačno u svetolucijskom samostanu devetero braće, a njihov je samostan činio jednu zajednicu sa samostanom u Otočcu; tek mi danas ne znamo sa sigurnošću kazati, koji je upravo to Otočac. Ovaj samostan u Baški (Jurandvoru) ostao je u rukama regularnih benediktinskih opata do 1457, a odonda je postao laička nadarbina, iako su još neko vrijeme u njem boravili samostanci. Danas titulu opata sv. Lucije nosi krčki biskup. Samostanu nema gotovo ni traga, a crkva još stoji.

Kralj Zvonimir bio je dakle prijatelj benediktinaca glagoljaša, kad im je dao zemlju za zidanje crkve. Ploča svjedoči, da je za Zvonimirova vladanja otok Krk pripadao hrvatskom kraljevstvu kao i kasnije 1100, kad je ploča bila pisana. Iz nje saznajemo za imena dvojice župana Zvonimirova vremena, i to župe Krbavske i Lučke, kao i za kraljeva opunomoćenika Vitoslava; nadalje saznajemo, da je 1100 vladao cijelom krajinom, u koju je spadao i otok Krk, neki knez Kozmat (Kuzma), tek ne znamo, koja je to bila krajina i koji knez. Može biti, da je to onaj Kuzma, koji je bio prisutan kod krunjenja kralja Kolomana 1102 u Belgradu te vladao u ime istoga Kolomana; a nameće se sumnja, nije li on iz porodice, koja je postala maticom krčkih knezova Frankopana kao i onaj »slavni« Dragoslav iz dobrinjske listine od 1100.

Od svega je za Hrvate najdragocjeniji onaj redak: *Zvonimir* (ili točnije Z'v'nimir') *kralj hrvatski* (ili točnije hr'vat'sk'), jer se tu prvi put u hrvatskoj povijesti spominje hrvatsko ime na hrvatskom jeziku i jer tu prvi put dolazi na hrvatskom jeziku naslov jednoga hrvatskoga kralja: kralj hrvatski, i to zajedno s hrvatskim oblikom kraljeva imena, koje također dolazi ovdje prvi put u hrvatskom jeziku. Ima naime i starijih spomenika i napisa, koji nose naslov hrvatskoga kralja, ali ti su spomenici latinski.

Opće značenje. Hrvatima je Baščanska ploča velika dragocjenost. Ona je prije svega najstariji ili jedan od najstarijih spomenika hrvatskog jezika i glagoljskog pisma, koje je neko vrijeme bilo postalo tipično hrvatskim pismom; ona je najstariji hrvatski spomenik hrvatskom imenu i hrvatskom kralju. Baščanska ploča ujedno je simbol hrvatske kulturne samosvojnosti: zapadnjaštva u hrvatskom narodnom ruhu. Ona je simbol hrvatstva, te je inspirirala hrvatske duhovne vođe i pjesnike (Kranjčevića i Nazora).

LIT.: Osim već citirane literature vidi: V. Štefanić, *Opatija sv. Lucije u Baški*, Zagreb 1937 (iz Croatia sacra, 1936) i ondje navedenu literaturu; F. Šišić, *Priručnik izvora hrvatske historije*, Zagreb 1914; Isti, *Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara*, Zagreb 1925; F. Barbalić, *Baščanska ploča*, Narodne novine 1934, br. 243—248; D. Kniewald, *Baščanska ploča u Zagrebu*, Bog. smotra, XXII. V. Š.

BAŠČARŠIJA (tur. baš »glava«, čaršu »trg«), glavni trg sarajevske čaršije, s koga je prije regulacije od 1913 polazilo osam ulica. Na trgu je bio *sebilj* (v.). Tu su se održavali sedmični sajmovi, na kojima su se prodavale životne namirnice i glineno posuđe, što se dovozilo iz bliže i daljnje okolice Sarajeva. Do 1878 imali su na Baščaršiji svoje dućane *atari* (drogisti), *demirdžije* (trgovci željeznom robom) i *tutundžije* (trgovci duhanom). H. K.

BAŠESKIJA, Mula Mustafa, ✳ Sarajevo 1732, umro valjada 1803, sarajevski ljetopisac. Bez kakove osobite naobrazbe bavio se pisarskim poslom, a neko je vrijeme bio učitelj u *mektebu* (početnoj vjerskoj školi), *imam* i *hatib* (župnik) jedne sarajevske džamije te konačno službenik Gazi Husrev-begova vakufa. Ostavio je opsežniju *medžmuu* (bilježnicu) na turskom jeziku, u kojoj je, počevši od ožujka 1756, zapisivao sve važnije događaje i donosio imenik umrlih u Sarajevu. Kroniku i nekrologij preveo je na hrvatski Riza Muderizović i tiskao u »Glasniku Zem. muzeja« 1918 i 1919. U bilježenju događaja dosta je pouzdan, a donoseći sud o političkim prilikama svoga vremena tumač je mišljenja i raspoloženja širokih masa u Sarajevu i ostaloj Bosni. Protivnik je svakog nasilja i nepravde i zato često iznosi svoje negodovanje prema zulumćarima i otimačima. Hrvatskim je jezikom spjevao jednu didaktičku pjesmu i kao prvi Bošnjak zabilježio nekoliko narodnih pjesama.

LIT.: Š. Ljubić, *Dizionario biografico;* La Dalmazia, br. 1—2, Zadar *vijeka*, Sarajevo 1927; Kemura-Ćorović, *Serbokroatische Dichtungen bos. Moslims*, Sarajevo 1912, str. XVII—XVIII, 35—37. M. Hj.

BAŠIBOZUK (tur.: başı bozuk »luckast, nastran čovjek«), turska milicija, neredovne trupe. B. se obrazovao za velikih ratova od Albanaca, Kurda i Čerkeza. Ta je vojska bila hrabra, ali bez ikakve stege, čuvena zbog divljaštva i želje za pljačkom za kršćanskih ustanaka. Ime dolazi prvi put 1853 za Krimskog rata. B. Đ.

BAŠIĆ, 1. Antun, ✳ Perast 1793, † Kotor 1878, svećenik i pisac. Izučio bogoslovlje u Rimu, postao upraviteljem više pučke škole u Kotoru i začasnim kanonikom. Bio je obrazovan čovjek i plodan pisac na talijanskom jeziku. Glavniji su mu radovi: *Della vendetta* (Padova 1818), *Dell'eccellenza della vera religione* (Mleci 1819), *Della vastità dell'universo* (Zadar 1825), *Notizie della vita e degli scritti di tre illustri Perastini* (Dubrovnik 1833, tu je život nadbiskupa Andrije i Vicka Zmajevića te isusovca Josipa Marinovića), *Orazione panegirica di S. Luigi Gonzaga* (Zadar 1845), *Della vita e del martirio di S. Trifone* (Beč 1845) i *Discorsi e panegirici* (Rim 1848).

LIT.: Š. Ljubić, *Dizionario biografico;* La Dalmazia, br. 1—2, Zadar 1847. A. Mi-ć.

2. Đuro, ✳ Dubrovnik 24. X. 1695, † Dubrovnik 26. VIII. 1765, isusovac i književnik. — Bašići su pučanska kuća, koja je došla u Dubrovnik prije 1640 iz konavoskih Nartica. Prema dubrovačkim genealogijama osnivač joj je Stjepan Bašica. Već njegov unuk Stjepan Đurov bio je članom lazarinske družine (»Nastavni Vjesnik«, 39, 1931), koja je potkraj 17. st. priređivala predstave za razveseljavanje Dubrovčana u pokladama. Iz braka toga Stjepana sa Slavom rođ. Draghi rodio se Đuro. Iz porodice tih Bašića potječu još niže navedeni Matej, Petar i Stjepan. — Đuro je gramatičke nauke učio u Dubrovniku, zatim je otišao u Rim. Stupivši 18. X. 1712 u isusovački red učio je dalje humaniora i filozofiju, a poslije trogodišnjega magisterija u Loretu i Fermu još i teologiju. Zaređen 1727 za svećenika vratio se u Dubrovnik, gdje je ostao do smrti. Svećenstvu za pouku napisao je *Besjede krstjanske za nedjeljnijeh i blazijeh dana od godišta* (Mleci 1762) i *Instructio sacerdotum et summa eorum casuum, qui in administrandis novae Legis Sacramentis confessori occurrunt* (rukopis 1756). Njegova *Elogia Jesuitarum Ragusinorum, qui usque ad ann. 1764 obiere* izdao je D. Pavlović u 3. broju Vanjnovih Vrela i prinosa (1933). F. F.

3. Franjo, ✳ Subotica 2. XII. 1912, omladinski pjesnik. Svršivši srednju školu postao je gradski činovnik u Subotici. Pjesme su mu izišle u zbirci *Pupoljci* (Subotica 1934), u časopisu »Bunjevačko kolo« i u »Kalendaru biskupa Ivana Antunovića«. M. E.

4. Matej, Dubrovčanin. Za nj stoji u »Collezione di Notizie storiche di Ragusa« u »Biblioteca di fra Innoc. Ciulich« pod br. 891 na str. 184. napomena *»L'autore ignoto è Matteo Bassich«.* F. F.

5. Milivoje, ✳ Beograd 13. II. 1868, † 1927, srpski prosvjetni radnik, gimnazijski profesor. Uređivao je list Slavu, 1896. Najpoznatiji je po svojim prijevodima srpskih srednjovjekovnih spisa *(Iz stare srpske književnosti*, SKZ 137; *Stare srpske biografije*, SKZ 180). D. P.

6. Petar, Dubrovčanin, ✳ 1749, † 1814, svećenik-kanonik. Od njega imamo prvi prijevod Ovidijeve *Heroide*, zatim *Život svetoga Vlasi, branitelja skupnovladanja dubrova-*

čkoga (Dubrovnik 1803), pa dubrovačko izdanje O. Ard. della Bellina rječnika: *Dizionario italiano-latino-illirico* (Carlo Vechi 1785). On je nastavio i završio (1805) Ignjata Đorđića prijevod *Pokornik uvježban iliti nauk lastan za podobno se ispoviđet, složen po o. Pavlu Segneri D. I.* F. F.

7. **Salih Safvet**, ✳ Tomislavgrad (Duvno) 11. VI. 1873, rektor Više islamske šerijatsko-teološke škole u Sarajevu. Teološku obrazovanost stekao je u Travniku i Carigradu, gdje je 1904 postigao idžázet (diplomu). Služio je u privatnim školama u Turskoj kao nastavnik arapskog jezika. Od 1915 bio je profesor Šerijatske sudačke škole do njezina prestanka 1937. Bio je Prvi naib (zastupnik) Islamske vjerske zajednice od 1936 do izbora Reis-ul-uleme 1938. Pjeva na turskom jeziku, osobito kronograme i epitafe. A. N.

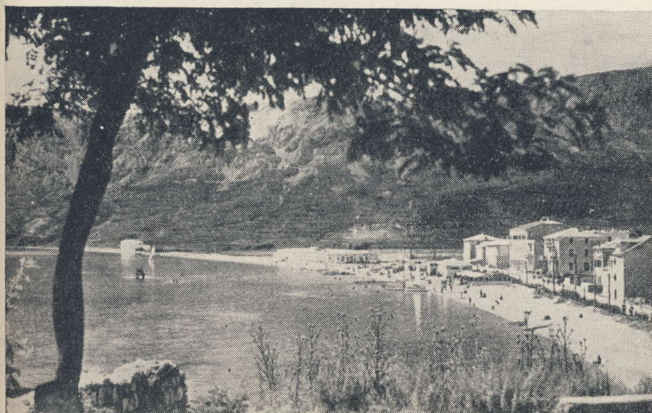
8. **Stjepan**, ✳ Dubrovnik 22. I. 1736, † Dubrovnik 3. III. 1826, hrv. isusovac (od 5. V. 1753), profesor i pisac. Izdao (anon.) *Regole e Precetti della volgar Poesia*, Rim 1765, i *Synopsis Universae Philosophiae*, Firenca 1771. Od brojnih rukopisa poznat je naslov spisa *Trattato della sfera armillare* (katal. bibl. majora Bizzaro), a sačuvana je (bibl. dubr. Franj.) besjeda izrečena u Firenci 1768 prigodom rođenja kasnijega cara Franje I., koju je B. predao caru 1818 u Dubrovniku.

LIT.: C. Sommervogel, *Bibliothéque de la Compagnie de Jésus*, svez. I., Bruxelles-Pariz 1890. M. V.

BAŠIĆ PALKOVIĆ, Pavle, ✳ Subotica 1879, † 1937, novelist. Bio je suradnik Nevena i Subotičkih novina. Pisao je lakim i lijepim stilom, pa su se mnogo čitale njegove kraće novele, većinom iz seoskoga života: *Doći će i dan svadbe* (1895), *Nevirni ljubaznik* (1895), *Ogrtač* (1895), *Jesam li ja on* (1913), *Oskuda u divojkama* (1914). M. E.


BAŠKA, Panorama s istoka (Foto Griesbach)

BAŠKA, trgovište i općina na južnom kraju otoka Krka, kotar Krk. Ime je jamačno supstantiviran pridjev bьški odnosno baški od Bag. U hrvatskim spomenicima dolazi od 1375, a u latinskim, u obliku Besca, od 1248. U prošlosti se pod Baškom razumijevao sada stari kaštel, koji je stajao na brdu iznad današnje Baške, a sad opet čitav kraj sa selima, koja sačinjavaju baščansku općinu. Danas se Baškom zove naselje pri moru i sijelo općine, koje se u svima starim spomenicima zove Pri mori ili Primorje, kako ga i sada zovu okolna sela. Za ovo se mjesto od 18. st. javlja naziv Baška Nova za razliku od stare Baške na brdu, koja se nazivala i Starigrad. Od ostalih naselja spominje se na baščanskom teritoriju najprije (15. st.) selo Kraje, koje se od 17. st. zove tal. Besca Vecchia, a po tom i hrvatski Stara Baška, ali susjedni stanovnici ga i danas zovu Kraje. Ostala naselja (Draga Baščanska, Jurandvor i Batomalj) nastala su odnosno pojačana su doseljenicima iz senjskog kraja tokom 15. i 16. st., pa se stoga i jezikom razlikuju od starih hrvatskih naselja na Krku. Baška je uvijek dijelila sudbinu otoka Krka. Tragova predslavenskih naselja, posebno rimskih, ima na više mjesta (Zablatje i Vela Luka). Sredovječni kaštel na brdu bio je zapaljen 1380 od Mlečana za njihova rata s kraljem Ludovikom. To, kao i pojava kuge, bilo je razlogom, da su se stanovnici naselili »pri moru« (odatle Primorje). Na brdu je do danas sačuvana bivša župna crkva sv. Ivana. Nova je sagrađena (u Primorju) istom 1740 i posvećena presv. Trojstvu. Od najstarijih vremena Baška je sjedište župe odnosno seoskoga kaptola, gdje se obavlja glagoljska oficijatura. Kaptol je uvijek brojio velik broj svećenstva (u početku 18. st. čak 60), koje se školovalo većinom kod kuće. Početkom 19. st. kaptol je raspušten, a župa se razdijelila na tri: Baška, Draga i Stara Baška (Kraje). Od redovničkih institucija postojala je u Baški znamenita benediktinska opatija sv. Lucije (kraj Jurandvora) kao zadužbina hrvatskoga kralja Zvonimira, izgrađena istom oko 1100. Od konca 15. st. opatija je u svjetovnjačkim rukama. U njezinoj se crkvi sačuvala znamenita Baščanska ploča. U Baški su i pavlinci sv. Spasa iz Senja imali hospicij sv. Kuzme i Damjana (po darovnici Ivana Frankopana od 1455), kojemu se danas jedva ruševine poznaju. Baška ima od najstarijih vremena svoju općinu, kojoj je za frankopanskih i mletačkih vremena bio na čelu sudac, a njemu uz bok rotnici. Krčko je vijeće izašiljalo u Bašku svoga potknežina. Od prve polovice 19. st. Austrija je reformirala općinu na modernim temeljima. Broj stanovništva možemo pratiti od 16. st. Ono je početkom 16. st. iznosilo u cijeloj općini oko 1600 duša, u 17. st. pada na 1000 duša, a zatim se neprestano penje, te početkom 19. st. iznosi 3000, g. 1857 već 3400 (od toga u samoj Baški 2360). Danas cijela općina broji 3350 stan., od toga sama Baška (Primorje) 1596. Od najstarijih vremena bilo je ovdje razvijeno vinogradarstvo, zatim pomorstvo i trgovina, isprva preko Senja, poslije preko Rijeke. Oko 1910 počinje se Baška pretvarati u morsko kupalište. Ima naime do 1 km dugi žal, nekoliko hotela, električnu rasvjetu, ljekarnu, poštu, brzojav i telefon. U Baški se nalazi uz osnovnu školu građanska škola i ženska stručna škola; osnovne škole se još nalaze u Jurandvoru, Drazi Baščanskoj i Staroj Baški.


BAŠKA, Kupalište

LIT.: V. Štefanić, *Fragmenat glagoljske notarske knjige*, Vjesnik kr. drž. arkiva u Zagrebu za g. 1934; Isti, *Opatija sv. Lucije u Baški*, Croatia sacra, 1936; Vj. Klaić, *Krčki knezovi Frankapani*, Zagreb 1901; S. Ljubić, *Baška*, Viesnik arheol. družtva, VI. V. Š.

BAŠKALUK → Zadruga.

BAŠKIRČEVA, Marija Konstantinovna, ✳ Gavronci kod Poltave 11. XI. 1860, † Pariz 31. X. 1884, ruska slikarica. Od 1877 dalje uči u Parizu, gdje su joj bili učitelji T. R. Fleury, R. Julian i J. Bastien-Lepage. Prve je svoje slike izlagala pod pseudonimom Marija Konstantinovna Rus i Andrei. G. 1883 postizava znatan uspjeh u pariskom Salonu pastelom *Parižanka*, a 1884 slikama *Le Meeting* (Pariz, Luxembourg) i *Jesen*. Druge njene slike prikazuju literarne i socijalne motive. B. je bila talentirana diletantkinja. Pobolijevala je od sušice već od 1878, pa je umrla u cvijetu mladosti. Sva tragika njena života ogleda se u njenom dnevniku *Journal*, Pariz 1885 (neobjavljene dijelove izdao je kasnije P. Borel, *Confessions*, Pariz 1915, i *Cahiers intimes inédits*, Pariz 1925). Njena pisma, *Lettres*, među kojima su naročito zanimljiva ona, što ih je izmijenila s Maupassantom, izišla su 1885 s predgovorom Fr. Coppée-a.

LIT.: Ks. Š. Gjalski, *O Mariji Baškirčevoj i Sonji Kovalevskoj* (Vienac, XXXIV.), Zagreb 1902; F. Bournand, *Trois grandes artistes: Élisabeth Vigée-Lebrun, Rose Bonheur et Marie Bashkirtseff*, Pariz 1906; M. Barrès, *La légende d'une cosmopolite* (u knjizi *Huit jours chez M. Renan*), Pariz 1913; A. Cahuet, *Moussia ou la vie et la mort de Marie Bashkirtseff*, Pariz 1926; Isti, *Moussia et ses amis*, Pariz 1930; N. Fedorov, *Gjalski i ruska književnost*, u Jut. Listu od 2. II. 1936. A. Sch.

BAŠKIRIJA, autonomna soc. sovj. republika u RSFSR, ima 140.500 km² sa 2,888.400 stan. (1933). Obuhvaća područje južnog Urala te njegove zapadne ogranke u porječju Bjele. Većina teritorija je stepa s manjim skupinama drveća u obliku parkova. Baškiri su turskog podrijetla s nešto finskih primjesa, vjere muslimanske (1.4 milijuna). Uglavnom su nomadi, uzgajaju goveda i konje. Čuvena je proizvodnja kobiljega mlijeka (kumys), radi kojega dolaze ovamo bolesnici iz čitave Rusije, a znatno je i pčelarstvo. Velika je važnost šuma, koje daju drvo za krajeve oko donje Volge i u središnjoj Aziji. Ratarstvo je neznatno, a rudarstvo se diže u zadnje vrijeme (dobivanje zlata u Uralu). Najplodnija zemljišta kolonizirali su Rusi. Glavni je grad Ufa (167.900 stan.), a ostali su gradovi Sterlitamak (25.100 stan.), Birsk i Belebej. Z. D-i.

Baškiri su narod tursko-tatarske pripadnosti u južnom Uralu i u nizini rijeke Bjele, pritoka Kame, nekada u gubernijama Ufa, Orenburg, Perm, Samara i dijelovima Vjatke. Ugrijskoga podrijetla, B. su u 11. stoljeću vrlo turkizirani. Već u 10 stoljeću spominje B. Ibn-Foslan opisujući život Bugara na Volgi. Kao susjedi Bugara i Pečenega bili su slobodni do provale Mongola (13. st.), u 14. st. primaju od Zlatne horde islam. U 16. st. dolaze pod Rusiju, radi velikih daća u više mahova se bune u 17. i 18. st. (čine dio Pugačovljeve bune), poslije služe u ruskoj vojsci s uralskim kozacima te pomažu kod podjarmljivanja susjednih nomadskih plemena. Kirgizi ih zovu *Istäk*. I pored ruske infiltracije održali su B. tatarsko narodno obilježje i društvene razlike, koje im Mongoli nametnuše. Život u porodici pokazuje muslimanske utjecaje, poligamija međutim nije odviše česta. Prije su bili nomadski stočari, no danas se pretežno bave ratarstvom, stočarstvom i pčelarstvom. Stanuju zimi u stalnim naseobinama, dok ljeti lutaju po stepi sa svojim stadima. Stanuju što u kolibama, što u šatorima, koji su pokriveni pustom. Muškarci nose kaftan (*bešmet*), krzno i pusteno stožasto pokrivalo glave. Ženski kaftan (*zinlen*) ukrašen je na grudima novcem. Vole raskošan nakit. Hrana im je meso (ovčje, konjsko, goveđe), mliječni proizvodi (*kumys* = kobilje uskislo mlijeko, *krut* = sušeni sir, *airan* = ugrijano mlijeko i kiselo vrhnje) i med. Stepski B. nešto su niži od šumskih B., svi su mongoloidi s armenidnim primjesama. Po vjeri su muslimani-suniti, nisu fanatici. Opaža se staro vjerovanje u prirodne sile; osobito su značajne proljetne svečanosti, na kojima se okupljaju; u vezi s tim konjske utrke i dr. Šamana nazivaju *mašmeš*. Jezikom B. služe se mnogo i ostali stanovnici područja od Volge do Urala (Tatari dr.). Postoji razlika između stepskoga i gorskog baškirskog narječja, a oba pripadaju u skup zapadnih turskih jezika.

LIT.: Rudenko, *Baškiri*, 1926; Nikolskij, *Baškiri*, 1899; Sommier, *Fra i Baschiri*, Arch. per l'antropol. e l'etn. XI.; Dmitriev, *Étude sur la phonétique Baschire*, Journ. Asiatique, CCX., 1927; Roskoschny, *Die Wolga und ihre Zuflüsse*, 1877; Buschan, *Illustrierte Völkerkunde*, II., Berlin 1923. Z. V.

BAŠKO JEZERO, njem. Faaker See (561 m), u Koruškoj uz prugu Jesenice—Beljak. Po svojoj dijelom milovidnoj okolici, sinjoj boji i dražesnom otoku jedno od najljepših koruških jezera (2,4 km² površine, duboko do 29,5 m). Na otoku hotel s kupalištem. J. R.

BAŠTIJAN, Matko, * Baštijani 5. IX. 1828, † Trst 25. XI. 1885, književnik. Učio filozofiju u Zagrebu, bogosloviju u Gorici. Kao svećenik služio u Umagu, a iza toga kao vjeroučitelj na različitim školama u Trstu. Oduševljen narodnim pokretom 1848 u Zagrebu postao je i sam dobar rodoljub. Jedna od prvih njegovih pjesama *Liburnjanin sa vrha Učke na povratku u domovinu* izašla je u Nevenu (1855). Svojim pjesmama nastojao je učvrstiti narodnu svijest u Istri, da bi se poslije mogla sjediniti s Hrvatskom. Surađivao je u Pozoru, Obzoru, Svjetozoru, a najviše se javljao političkim člancima u Trstu u Našoj slozi, koju je osnovao s prijateljima 1870. U rukopisu su mu ostali nedovršeni: religiozni ep o Trsatu, heroično-komični ep o zidanju *Lovranske lože* i historijska drama *Zadnji kastavski kapetan*.

LIT.: M. Sabić, *Mate Baštijan, istarski pjesnik*, Vienac 1889, 62; Isti, *Mate Baštijan kao dramatski i epski pjesnik*, Vienac 1895, 340. E. Š.

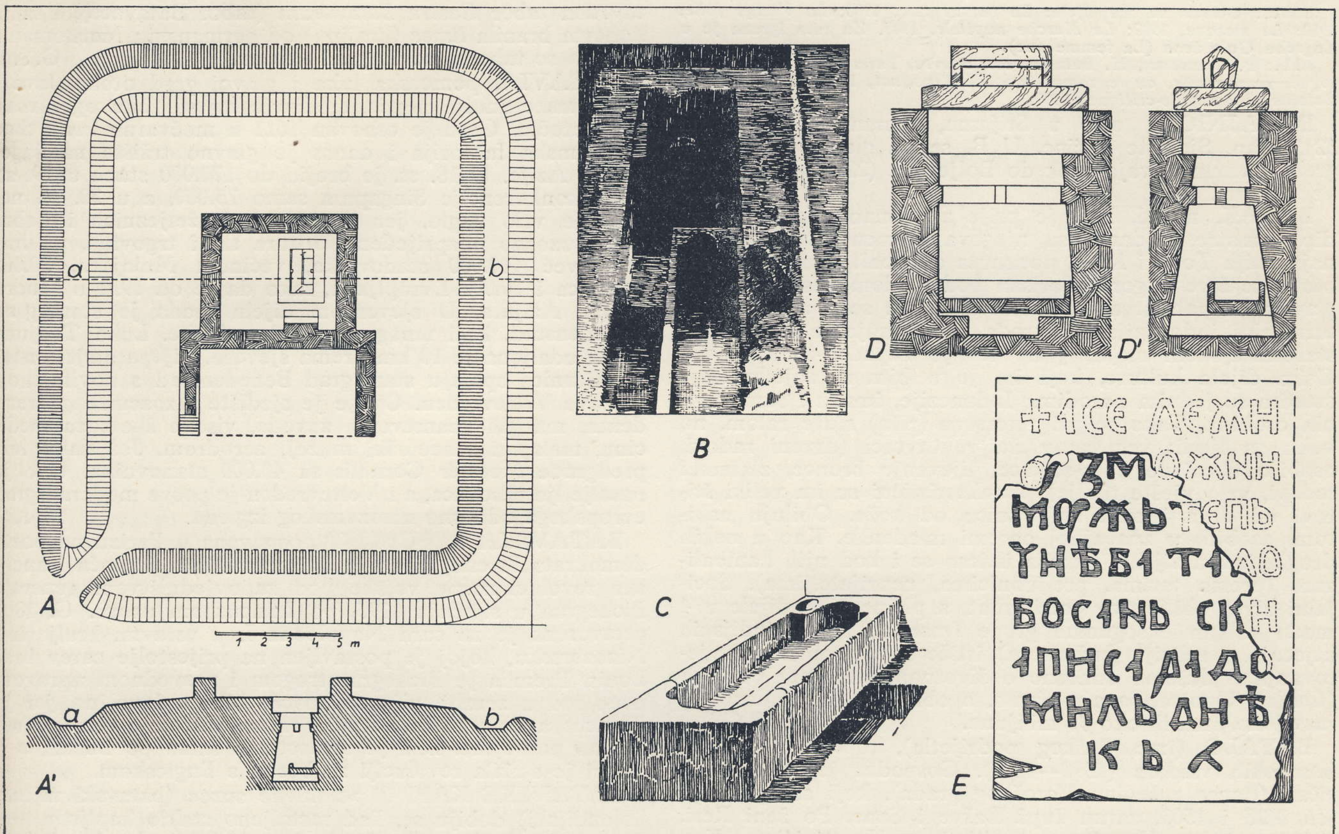
BAŠTINA, Bašćina, od bug. bašta »otac« (lat. patrimonium, od pater), označuje očevinu, t. j. imovinu (naročito nepokretnu: zemljište i kuću s pripadnosti), koja prelazi od oca na nasljednike po muškom rodu, u prvom redu na sinove. Zato se označuje često i kao *djedina* (djedino imanje). U hrvatskim izvorima pisanim latinskim jezikom upotrebljava se i izraz *bona hereditaria*, koja su dvovrsna: *bona avita, avitica, abiaria* ili prava djedovina, — i *bona donatialia* (data, dar, darovanje kraljevo, stečena ili zadobita, iziskana, ziskana); no kako kralj uvijek daruje dobro rodu (a ne osobi), stečenim dobrom u pravom smislu smatra se samo ono, koje je nabavljeno novcem (kupljena dobra, *bona emta*, založna, *pignoratitia*). U Hrvatskoj je za domaće dinastije kralj dijelio zemlje crkvama, samostanima i pojedinim rodovima. Uz plemenšćine, koje su držali slobodni ljudi i plemići po svojem vlastitom pravu, nastala je i druga vrsta plemenitih zemalja od kraljevih darovanja. Za vlasnike nije bilo razlike među tim zemljama, izuzevši za slučaj izumrća odnosnog roda (prve se vraćaju plemenu, a druge kralju). Stari hrvatski statuti sadržavaju odredbe o baštinama. U Skradinskom statutu je ustanova u skladu s hrvatskim običajem i prema najstarijim obilježjima, dok ostali dalmatinski statuti (napose splitski) sadržavaju odredbe i prema stranim pravima. Odredbe o baštini sadržane su i u Poljičkom statutu. S kupljenim dobrima mogao je vlasnik slobodno raspolagati »i u smrt i u život« (Poljički statut), dok kod baštine postoje određena ograničenja u korist potomaka i nasljednika ili roda uopće, odnosno u vezi s pravom prvokupa. Vlasnik ne smije načelno baštinu otuđiti bez velike potrebe, nego je mora ostaviti potomstvu onakvu, kakvu je primio. Ako vlasnik smatra, da su nastupile prilike, koje opravdavaju otuđenje, mora o tom obavijestiti sud, koji ispituje i ocjenjuje razloge, pa ako dopusti otuđenje, pripada srodnicima i bližima pravo, da baštinu (»plemenštinu«) kupe prije stranih osoba, a ako je već prodana, da je od njih otkupe. Time je vlasnik obvezan na javnu prodaju i da prije takve prodaje trećim osobama ponudi baštinu svojim srodnicima s pravom prvenstva. Ako se dogodi, da se baština ipak proda stranoj osobi, pripada srodnicima s pravom prvenstva ovlaštenje, da je od nje otkupe u određenom roku (prema Poljičkom statutu u roku od jedne godine). Pravo otkupa priznato je i bližem srodniku pred daljim. U baštini uključeno je moralno načelo, prema kojemu onaj, koji nije nešto stekao, ne smije to ni rasipavati bez obzira na svoje potomstvo i srodstvo. Baština po tome nije predmet individualnog nasljedstva u smislu općega građanskog zakona, nego nasljedstvo s dužnošću čuvanja za čitavo potomstvo. Baština održava privredna dobra, od kojih se sastoji, nedjeljivo u istoj obitelji prenoseći ih od koljena na koljeno, pa time u pojačanoj mjeri služi privrednim potrebama obitelji (roda, plemena). U Bosni i Hercegovini označuje se baština i izrazom *plemenito* ili *djedovina* i *očevina* (naročito za vrijeme domaćih vladara, ali je izraz zadržan i za vrijeme turske vlasti). U srpskom pravu sadržane su odredbe o baštini u Dušanovu zakonu, koji ih normira s javnopravne (a ne s privatnopravne) strane, pa zato ne uređuje pravo roda.

LIT : V. Mažuranić, *Prinosi za hrvatski pravno-povjestni rječnik*, Zagreb 1908, svezak I.; M. Kostrenčić, *Baština*, Narodna Enciklopedija, Zagreb, I. knjiga, str. 149; M. Dolenc, *Pravna zgodovina za slovensko ozemlje*, Ljubljana 1935; M. Lanović, *Ustavno pravo hrvatske narodne države*, Zagreb 1928. E. S.

Baština u turskim dokumentima javlja se u istom izgovornom obliku (baştina). Nije još dovoljno istraženo, što se pod tim ima razumjeti. Ona se javlja naročito kod povlaštenih kršćanskih vojničkih i stočarskih redova (vojnika, negdje martoloza, Vlaha i t. d.), ali i u rukama nepovlaštenih seljaka pod Turcima.

Mišljenje, da je to sredovječna »plemenita baština«, ne može se održati, jer povlašteni kršćanski redovi nisu nastali od sredovječnoga plemstva, nego od stočarsko-vojničkih grupa na Balkanu. Poznati izdavač turskih dokumenata Arif bey misli, da je baština pod Turcima vinograd, bašća i livada u posjedu kršćana u Rumeliji. Prof. Uzunçarşilioglu ne dopušta tako široku definiciju. Bugarski učenjak Sakazov piše, da baština pod Turcima u privrednom pogledu odgovara čifluku. Ali Čauš iz Sofije (17. st.) tumači također baštinu kao čifluk (→ čiftlik). Nasljednost baštine u pravoj lozi s oca na sina, kako se čini, najznatnija je njezina karakteristika. Kasnije su i muslimani imali u posjedu baštine, dok su ih u Slavoniji imali Vlasi.

LIT.: T. Smičiklas, *Dvjestagodišnjica oslobođenja Slavonije*, II. dio, Zagreb 1891; St. Novaković, *Srpska baština u starijim turskim spomenicima*, Beograd 1892; Arif bey, *Kanûnâme-i Al-i Osmân* (ikincisi Tarîh-i osm. encüm. mecmuase br. 16), Carigrad 1912; Ć. Truhelka, *Historička podloga agr. pit. u Bosni*, Sarajevo 1915 (prešt. iz Gl. Z. m.); M. Ninčić, *Istorija agrarno-pravnih odnosa pod Turcima*, Beograd 1920; Saka-



MAUZOLEJ TEPČIJE BATALA
A Tlocrt mauzoleja, A' poprečni presjek mauzoleja, B grobnica sa sarkofagom, C kameni sanduk, D uzdužni presjek grobnice, D' poprečni presjek grobnice, E rekonstrukcija natpisa: ✠ Ase leži uzmožni muž' tep'čija Batalo bosan'ski a pisa Radomil' dijak'.

zov, *Bulgarische Wirtschaftsgeschichte*, Berlin-Leipzig 1929; Uzunçarşılioglu, *Kuruluşundan Osmanli teskilâti* (umnoženo na stroju u 100 primjeraka). B. Đ.

BAŠTINA → **Nasljedstvo.**

BAŠTINSKE KNJIGE → **Gruntovnica.**

BAŠTRA → **Plamenjača.**

BAŠ-VAIZ, član Ulema-Medžlisa, najviše vjerske muslimanske ustanove poslije vrhovnog vjerskog poglavice. Njegova je dužnost, da organizira održavanje vazova (propovijedi) kao i njihovo sastavljanje i širenje. Pored toga brine se za izdavanje poučnih vjerskih i moralnih knjiga za narod i za suzbijanje širenja svake protuvjerske agitacije. H. M.

BAT (čekić), alat za obradu, pogotovu kod metalnih struka. Bat je obično čekić veće težine. Oblik i težina zavise od vrste rada. Najobičniji je bravarski čekić, težine 0,5—1 kg. Za kovačke radove služi u više oblika: bat nabijač za teške radove, težine 3—10 kg, sjekač s oštricom za odrezivanje na jednoj strani; bat ravnalac za poravnavanje površine, s ravnom plohom; čekić za bušenje i proširivanje rupa; čekić za zakivanje i formiranje zakovične glave i t. d. Materijal batova i čekića za kovačke i bravarske radove je čelik, a za obradu mekanog i osjetljivog materijala (kao što su bakreni lim, gotovi i fino obrađeni mašinski dijelovi) uzima se bat od bakra, drveta, gume i dr. Mehanički batovi i čekići → Mehanički bat. J. H.

BATA, Tomaš A., ✳ Zlin (Moravska) 1876, † (u avionskoj nesreći) Batovo kod Zlina 12. VII. 1932, veliki češki industrijalac, osnivač Batinih poduzeća i t. zv. batizma. — Njegovi su se pređi doselili u Zlin u drugoj polovini 17. st., a bave se postolarstvom preko 300 godina. Prvi Bata, koji se bavi tim obrtom, bio je Lukaš Bata, koji se doselio u Zlin 1667. Tomaš je naslijedio postolarsku radionicu u Zlinu od svog oca Antonina. Od te je radionice stvorio jedno od najvećih industrijskih poduzeća na svijetu. Njegova poduzeća u Zlinu uposluju oko 40.000 radnika. Osim njih postoje Batine tvornice skoro u čitavom svijetu, gdje je gotovo svagdje izvršena »nacionalizacija« Batinih poduzeća.

Bata u Hrvatskoj. U Hrvatskoj podigao je Bata svoje tvornice u Borovu na Dunavu kraj Vukovara. Prva tvornička zgrada podignuta je 1932, a već je 1940 Borovo toliko uznapredovalo, da je postalo vrlo veliko industrijsko središte. Tvornice u Borovu prerađuju kožu, izrađuju kožnu i gumenu obuću, gume za bicikle i automobile, plinske maske i bezbroj drugih artikala potrebnih za proizvodnju obuće. Tvornice u Borovu uposluju oko 4 i pol hiljade radnika. Prosječna nedjeljna proizvodnja obuće iznosi 200.000 pari. Od godine 1939 izvozila se obuća iz Borova u Afriku, Aziju i Ameriku. → Borovo. M. I.

BATACCHI, Domenico, ✳ 1748, † 1802, talijanski književnik iz Livorna. Glavno mu je djelo zbirka pripovijesti u stihovima *Novelle* (Pisa 1791). Lak i lascivan pripovjedač, čija su sva djela ponovno izdana (*Opere complete*, I.—VI., Milan 1926).

LIT.: G. Natali, *Idee, costumi, uomini del Settecento*, II. izd., Turin 1926. M. D-ić.

BATAILLE, 1. Frédéric, ✳ Mandeure sur le Doubs 17. VII. 1850, francuski pjesnik. Od 1870 do 1884 bio učitelj u svome kraju, onda imenovan profesorom na gimnaziji Michelet u Vanvesu (Seine). Kad je pošao u mirovinu, povukao se u Besançon. Njegovi prvi literarni pokušaji bili su zapaženi među majstorima pjesništva i kod publike. Surađivao je u većem broju časopisa, osobito u pokrajini, tako *La Revue Franche-Comté, Les Gaudes, Le Petit Comtois, Le Pays de Montbéliard* i t. d. Frédéric Bataille je pjesnik pun srca. Osjeća se, da on proživljuje ono, što pjeva. Kad govori o prirodi i životinjama, osobito je istančan u formi i mislima. Slavi također radosti ognjišta i privlačivost prijateljstva. Slika seljake onakve, kakvi jesu. Rado govori o tome, što je san, i filozofira o smrti. On je optimist, uz koga stoji stoik.

BIBL.: Rad mu je veoma opsežan. Imamo od njega i pedagoških knjiga i zbirka pjesama, među kojima navodimo: *Délassements*, 1873; *Premières rimes*, 1875; *Le Pinson de la Mansarde, sonnets*, 1874; *Poèmes du soir*, 1889; *Les Chansons de l'école et de la famille*, 1890; *Choix de poésies*, 1892; *Les Fables de l'école et de la Jeunesse*, 1893; *Nouvelles poésies*, 1900; *Les Trois Foyers*, 1905, i t. d. P. Cl.

2. Henry ✳ Nîmes 1872, † Rueil 1922, francuski pjesnik i pisac drama. U pjesmama je simbolist, profinjena ukusa (na pr. *La Chambre blanche*), a poezije nestaje u njegovim dramama postepeno, kao što istiniti život ugušuje artificijelnost i traženje nesvakodnevnih slučajeva. Junak njegove pozornice je žena, nošena jedino brutalnim nagonom, protivnica svih društvenih i moralnih zakona.

BIBL.: Glavna su mu djela: *La femme nue*, 1908; *La Vierge folle*, 1910; *Le masque*, 1902; *La Marche nuptiale*, 1905. Za rata igrana je u Zagrebu *Gola žena* (La femme nue).

LIT.: P. Blanchart, *H. Bataille, son oeuvre*, Pariz 1922; G. de Catalogne, *H. Bataille, ou le romantisme de l'Instinct*, 1925; D. Amiel, *H. Bataille, biographie-critique*, 1909. D. Št.

BATAJNICA, selo u Srijemu, zemunski kotar, ima 3212 stan. Sjedište općine. U B. se od glavne pruge Zagreb—Zemun odvaja krak do Boljevaca (22 km). Ima dva veća mlina. Z. D-i.

BATAK, narod, koji je prije zapremao cijeli sjeverni dio Sumatre, a danas su njegova plemena, od kojih su najvažnija *Toba* i *Karo*, potisnuta od obale u unutrašnjost otoka te žive u gorju Barisan pod vladom nasljednih poglavica od ratarstva i stočarstva. Vrsta se u srednji kulturni sloj indonezijskih naroda, a pripisuje se tamošnjem staromalajskom sloju; jezik im je zapadno-indonezijski. Osim dijela kulture, koji im je u bitnom zajednički s ostalim susjednim narodima Indonezije, imadu i samosvojnih osobina. Tako se pri ratarstvu (riža) služe ralom, no vuku ga ljudi; vrlo su vješti rukotvorci (drveni radovi, osobito ukrašene kuće-sošnice, lijevanje bronce, zlatarski radovi, vrlo vješte tkalje); karakteristični su im veliki štitovi od drva i mali za pesnicu od kože. Obiluju nakitom, osobito u značajnoj opremi mladenke. Kao u nekih drugih indonezijskih naroda isticao se i kod njih kanibalizam (prema tatima, preljubnicima, neprijateljima). Socijalni život obilježava patrijarhat, a plemena se dijele u 4 među sobom eksogamne grupe *(marga)*. Pored indijskih utjecaja u religiji (božanstva) ističe se demonizam i vjerovanja o dušama odnosno o životnom elementu čovjeka *(tonda)*. Upotrebljavaju pismo, a običajno pravo dosta je razvijeno. Ima ih oko ¾ milijuna. M. G-i.

BATALO (ime vlaškog podrijetla), tepčija na dvoru bosanskih vladara (1392—1400). Gospodar je zamka Toričan (danas ruševine Varoškog grada), koji se spominje još 1423 i 1503, zatim župâ Lašve i Sane. Po ženi Resi, sestri vojvode Hrvoja, u svojti je s Hrvatinićima. Kao vjernik *crkve bosanske* pomaže njezine *krstjane* i daje po svome dijaku Stanku Kromirjaninu izraditi rukopis evanđelja, od koga se sačuvao samo odlomak (danas u Lenjingradu). Pronađena je njegova grobnica s kostima, na vrhu glavice nad izvorom Lašve kod Gornjega Turbeta (kot. Travnik). U jednoj ispravi na lat. jeziku nosi B. prezime Šantić.

LIT.: Lj. Stojanović, *Jedan prilog k poznavanju bosanskijeh bogumila*, Starine XVIII.; Ć. Truhelka, *Grobnica bosanskog tepčije Batala, obretena kod Gornjeg Turbeta*, Gl. Z. M., Sarajevo 1915; M. Mandić, *Turbe kod Travnika*, Ib. 1924; Il. Ruvarac, *Draga, Danica, Resa*, Ib. 1891. J. Š-k.

BATALJUN (od tal. battaglia »boj«, zato u hrvatskoj vojsci »bojna«). Pod b. razumijeva se ona taktička jedinica, koja se sastoji kod pješadije, tehničkih odreda, a prije i kod tvrđavnog topništva, od četiri satnije. Bataljun nije administrativna jedinica, nego taktička, pa zato zapovjednik bataljuna u rangu stožernog časnika, dakle bojnik ili podpukovnik, vrši samo taktički nadzor i zapovjedništvo nad bataljunom, dok satnik vrši i upravu svoje satnije, naročito u pogledu odijevanja, ishrane i t. d. Sl. P-ć.

BATATA, topinambur, slatki krumpir, *Ipomoea Batatas* Lam., por. slakovke (v.). Penjačica, potječe vjerojatno iz Srednje Amerike. Listovi su joj duboko zarezani, sa 3 ili više krpa, a cvjetovi veliki i ljevkasti, okupljeni u cvatovima. Uzgaja se mnogo u suptropskim zemljama, i to zbog velikih i duguljastih gomolja (mogu biti teški i po nekoliko kilograma), u kojima ima obilje sladora. Iz njih se priređuje brašno kao vrlo važna hrana u mnogim zemljama (brazilski arrow-root). Neke se vrste roda *Ipomoea* uzgajaju u Evropi kao ukrasne biljke. Neke su opet ljekovite, kao na pr. *I. Orizabensis* Ledomois i srodne vrste, iz istočnog Mexika, te imaju djelovanje slično jalapi (v.), pa se kao *Stipites Jalapae, Radix Jalapae fibrosae* i sl. upotrebljavaju u medicini. Kao jalapa se upotrebljava i droga *Semen Kaladanae*, koja se dobiva od vrste *I. hederacea* Jacqu. iz Indije. F. K-n.

BATAVCI (lat. **Batavi**), germanski narod u delti Rajne (lat. insula Batavorum, u sred. vijeku Betuwe), od kraja 1. st. pr. Kr. pod vlašću Rimljana, kojima su davali dobre konjaničke čete. G. 69 pos. Kr. digli su se B. pod vodstvom Julija Civila na ustanak, no iduće su se godine opet primirili. U 4. st. pokoreni su od salijskih Franaka. Z. D-i.

Na mjestu keltskog naselja *Boiodurum* (tvrđava Boja) na ušću Inna u Dunav u kasnijoj Bavarskoj, koja je prozvana po Bojima, smjestili su Rimljani 9. batavsku kohortu u utvrđen tabor *Castra Batavorum* (tabor Batavaca), i ta je kohorta branila *limes* (krajinu) od germanskih Markomana. Iz toga se tabora razvio grad *Passau*. G. Š.

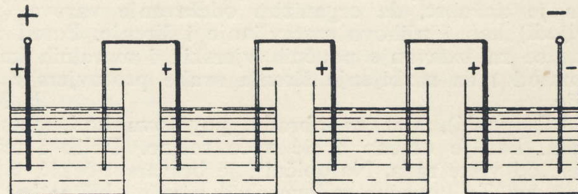
BATAVIA, pomorska luka i glavni grad otoka Jave i nizozemske Indije uopće, središnje mjesto čitavog Malajskog otočja. Grad je osnovan 1611 u močvarnu kraju kao nizozemska faktorija i danas je glavno tržište na jugoistoku Azije. U 18. st. je brojio do 170.000 stan., u 19. st. zbog konkurencije Singapura samo 75.000, a u 20. st. napreduje vrlo naglo, jer su izgrađene željeznice i dobre ceste, uzorno unaprijeđena kultura tla i trgovina, pa ima sada već 440.000 stanovnika, većinom Malajaca, 30.000 Kitajaca i 10.000 Evropljana, tako da je od 1931 u saboru većina Azijata. U sjevernom dijelu grada je stari grad Benedenstad, koji mnogo trpi od malarije. Luka Tadjong Priok udaljena je 10 km prema sjeveru. Lijepa aleja, kanal i željeznica spajaju stari grad Benedenstad s novim, koji se zove Veltevreden. Ovdje je sjedište nizozemskoga rezidenta, mnogih znanstvenih zavoda, visoke škole za medicinu, malajski arheološki muzej, aerodrom. Još dalje leži predgrađe Meester Cornelis sa 40.000 stanovnika. Ovo je naselje ljetnikovaca, a i Veltevreden je posve moderan grad evropskoga odnosno nizozemskog izgleda. M. Š.

BATAVSKA REPUBLIKA, osnovana u Parizu na poziv demokratskih emigranata iz Nizozemske, s pomoću francuske revolucionarne vojske pod zapovjedništvom generala Pichegrua u siječnju 1795, po francuskom uzoru. G. 1806 pretvorena je za cara Napoleona I. u ustavnu kraljevinu Nizozemsku, kojoj je postavljen na prijestolje carev brat Louis. Premda je Pichegru strogom i pravednom upravom uveo red u zemlji, nije pučanstvo bilo zadovoljno, jer je Francuska nametnula Bataviji ratnu odštetu i oduzela susjedne pokrajine. Bila je samostalna samo po imenu, a u stvari je služila revoluciji za borbu s Engleskom.

BATAVSKE KAPI ili »staklene suze« (batavski mjesto holandijski) dobiju se, kad rastaljeno staklo kaplje u hladnu vodu. Radi brzog hlađenja u takvoj »kapi« vladaju unutarnje napetosti, pa kad se nit na uskoj strani kapi blizu kraja kliještima otkine, kap se s velikom snagom (oprez!) rasprši u prašinu. Poput bolonjske bočice (v.) poznate su već od prve polovice 17. st. St. H.

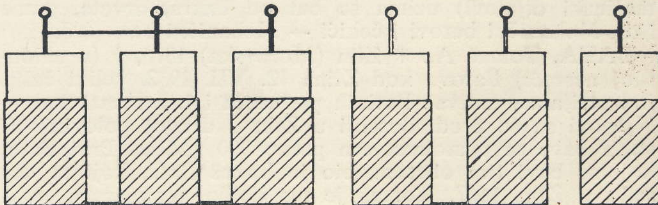
BATEKE → **Crnci.**

BATERIJA. 1. Galvanski članci mogu se žicama sastaviti u galvansku bateriju, električki kondenzatori u bateriju kondenzatora. Članci se obično spajaju »u seriju« (lat. series »niz«): pozitivni pol jednoga članka jest pozitivni pol baterije, negativni pol toga članka sastavi se s pozitivnim



Sl. 1.

polom drugoga, negativni drugoga s pozitivnim trećega i t. d., te je najposlije negativni pol posljednjega članka ujedno negativni pol baterije (sl. 1.). Kod »usporednoga« spajanja svi se pozitivni polovi spoje međusobno, isto



Sl. 2. Sl. 3.

tako svi negativni. — Kako su u kondenzatora oba vodiča ravnopravna, ne treba pri njihovu spajanju paziti na polarnost. Obični — uporedni — spoj kondenzatora prikazuje sl. 2., spoj u seriji sl. 3. St. H.

2. B. (franc. batterie, od tal. battere »tući, biti«; odatle hrvatski naziv »bitnica«), u vojničkom smislu sklop od više topova u stalnom ili provizornom sastavu u opće svrhe ili

u svrhe naročito određenih zajedničkih borbenih zadataka. Isto tako je baterija izgrađeni topovski položaj u zemlji, betonu ili u čeliku. Na ratnim lađama sačinjavaju bateriju svi topovi postavljeni na jednoj palubi ili u jednom ili dva tornja. Ako neka lađa služi samo u svrhe postavljenja topova bez sposobnosti manevriranja, zovu je plivajućom baterijom. Više baterija odnosno veći broj topova, koliko se postavljaju u jedinstveni, kontinuirani položaj, nazivlju se također baterijom često i s dodatkom naziva mjesta, na kojem je taj položaj. Poljska baterija ima četiri do šest topova, srednjoteška baterija četiri topa, a teška baterija s velikim topovima iznad 18 cm obično samo dva topa. Poznati njemački dalekometni top »Berta«, koji je pucao na Pariz, sačinjavao je sam za se bateriju s velikim brojem časnika i s jednim generalom. Sl. P-ć.

BATESON, William, ✻ Whitby (Yorkshire) 8. VIII. 1861, † Merton (Surrey) 8. II. 1926, engleski genetičar, sveuč. profesor u Cambridgeu od 1885 do 1910, kada je preuzeo upravu *John Innes Horticultural Institution* u Mertonu kraj Londona, koji je razvio u važan naučni genetički zavod. Putovao je po Sjedinjenim državama (1883—84) i Srednjoj Aziji (1886—87) i rezultate studija napisao u knjizi *Materials for the study of variation* (1894), koja je imala znatan utjecaj na biologiju. Čim su bili otkriti Mendelovi zakoni, postao je jedan od njihovih najvažnijih pobornika. Od njega potječu riječi *genetika, alelomorf, zigota, homozigotan, heterozigotan, epistatik, hipostatik* i mnoge druge. Napisao je udžbenik *Mendelian principles* (1909—13), a zajedno s R. C. Punnettom osnovao je časopis *Journal of Genetics* (1911). Bateson je prvi zamijetio linkage, no njegovo objašnjenje pokazalo se neispravnim. M. D-c.


STJEPAN BÁTHORY ISPOD PSKOVA G. 1581, Jan Matejko

BATH, grad u jugozapadnoj Engleskoj, sijelo biskupa i čuveno kupalište, 69.000 stan. Diže se amfiteatralno iz doline Avona, ima široke ulice, lijepe trgove i krasne zgrade, građene iz oolita. Iz toga kamena građena je katedrala u gotskom stilu i gradska vijećnica. U Bathu su više škole i mnoga naučna društva. Ljekovita voda iz 6 izvora (40—49° C) nalik je po svom sastavu na vode Gasteina; služi za piće, a liječi reumatizam, išijas, bolesti bubrega i ženske bolesti. Rimljani su zvali to kupalište Aquae Sulis. F. L.

BATH, William Pulteney, Earl of, ✻ London 22. III. 1684, † London 7. VII. 1764, engleski političar. Od 1705 bio je član parlamenta i pripadao stranci Whiga. Kao pristaša Roberta Walpolea bio je 1714—17 državni tajnik za rat. Kada se 1721 s Walpoleom posvadio, postao je njegov najžešći neprijatelj i prouzročio njegov pad u parlamentu 1742, ali je i sam izgubio svaki politički utjecaj.


ŽIGMUND BÁTHORY

BÁTHORY, stara plemićka i kneževska porodica u Sedmogradskoj. Pradjed joj je po jednoj verziji Guthkeled »Štaufovac«, a po drugoj Vencelin od Wasserburga. Ime Bator pojavljuje se prvi puta za vladanja kralja Salamona (1063—1074). Bricciusu, sinu Andrije od Rakomaza, podijelio je kralj Ladislav (1272—1290) kao dar mjesta Abram, Batur i Kis-Baka. U 14. st. dijeli se ova porodica na dvije grane: Somlyó i Ecséd. Sedmogradski vojvoda Stjepan II. Báthory pobijedio je Turke kod Sibinja (1479), a umro 1494. U 15. st. rod B. de Somlyó posjedovao je dvorac i dobro Zdence u križevačkoj županiji.

Stjepan III. B., vojvoda Sedmogradske i palatin Ugarske, sudjelovao je u mohačkoj bitki 1526. On je vođa dvorske stranke i odlučni pristaša Ferdinanda I., a neprijatelj Ivana Zapolje. Umro je 1534. Andrija grof od Szatmara i Szabolcsa bio je zapovjednik Velikog Varadina, a umro je 1563. Stjepan IV. »Nogati« (Nagylábу), isprva vojskovođa Ivana Zapolje, a po izumrću ove porodice knez Sedmogradske i od 1575 kralj Poljske, umro je 2. V. 1586. Postavio je za vojvodu Sedmogradske brata Krištofa, koji je umro 1581. Njihova sestra Elizabeta, žena grofa Nadasdyja, osuđena je radi svoje okrutnosti na vječni zatvor, gdje je i umrla (1614). Sinovi Andrije bili su Stjepan V., judex curiae († 1601), zatim Baltazar, koji radi protiv planova svoga rođaka Žigmunda, erdeljskog vojvode, da se pripoji Sedmogradska Austriji, te je zato osuđen na smrt (1594). Treći sin, Andrija II., bio je kardinal, a od 1599 i knez Sedmogradske, ali je iste godine umoren. Sin Krištofa bio je već spomenuti Žigmund, koji je stajao pod utjecajem isusovaca i povezao se s Rudolfom II. te mu 1597 predao Sedmogradsku, a car mu u zamjenu dao Oppeln i Ratibor. Iduće godine vrati se kući i opet zavlada njome, ali već 1599 preda Andriji II. ovu zemlju, a kad je ovaj umoren, on je ponovno preuze. G. 1602 morade se odreći prijestolja i umre na svojim imanjima u Češkoj (1613). Sin Stjepana V., Gabrijel, bio je zadnji Báthory i vladao je Sedmogradskom kao knez od 1608 do 1613. Sestra mu se Sofija bila udala za kneza Đuru Rákoczyja II., kneza Sedmogradske. Njenom smrću ugasio se rod Báthoryja (1661).

LIT.: F. Krones, *Handbuch der Geschichte Oesterreichs*, I.—IV., Berlin 1876—1879; J. Rampelt, *Stephan Báthory von Somlyó*, Mediaš 1863; R. A. Elsberg, *Die Blutgräfin (Elisabeth Báthory)*, Breslau 1904; B. Reviczky, *Elisabeth Báthory*, Gipsz, 1903 I. Bojničić, *Der Adel von Kroatien und Slavonien*, Nürnberg 1899; *Étienne Báthory*, izd. Académie des sciences hongroises et Académie polonaise des sciences et des lettres, Krakov 1935. S. A.

BATHURST, 1. zvan također St. Mary of B., utvrđeni i glavni grad engleske kolonije Gambije u zapadnoj Africi, na nezdravom močvarnom otoku u ušću rijeke Gambije, 14.370 stan., kabel i parobrodarska postaja, tramvaj, središte kolonijalne trgovine. A. M. S.

2. Australski grad u Novom Južnom Walesu, s unutrašnje strane Plavoga gorja, u bogatom kraju na gornjem toku rijeke Macquarie, gdje uspijeva poljodjelstvo, stočarstvo i rudarstvo, 665 m nad m. Osnovan 1815 kao prvi grad u unutrašnjosti Australije, ima 9300 stan., katoličkog i anglikanskog biskupa, lijepe katedrale i katoličke redove, željezničku stanicu i jaku proizvodnju žita i stoke.

3. Otok u skupini arktičkog otočja Parry Sjeverne Amerike, bogat ugljenom. N. Ž.


STJEPAN BÁTHORY, kralj Poljske

BATHURST, Henry, Earl, ✻ 22. V. 1762, † 27. VII. 1834, engleski političar. Bio je lični prijatelj Pittov, 1809 postao državni tajnik za kolonije. Istaknuo se svojom opo-

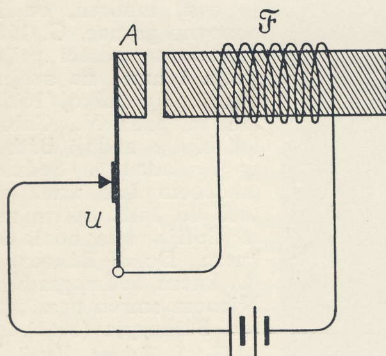
zicijom protiv liberalnih metoda, što ih je zahtijevala stranka Whiga, i mržnjom na Francusku i Napoleona.

BATIĆI (*Saxicola*), ptice pjevice, malene, šarene, selice; kod nas dolazi smeđogrli batić (*S. rubetra*) i crnogrli batić (*S. torquata*). K. B.

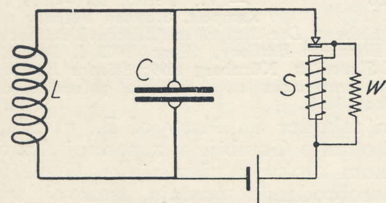
BATIĆ-MIRKOVIĆ, »knez bosanski« (u listinama od 1405—1420), gospodar tvrdog grada, koji se od 1503 spominje najčešće pod imenom Dubrovnik (danas ruševine na brdu Humu, ispod sela Kopošićâ, sjeverno od Sarajeva). Na sedlu između Huma i Čemerina nalaze se ostatci sredovječne nekropole, među kojima se ističu nadgrobni spomenici porodice kneza B.-M. Knežev spomenik nosi lijepo uklesan natpis, koji glasi: »✠ Va ime Otca i Sina i svet(o)ga Duha amin'. Se leži knez' Batić' na svoe zemli na plemenitoi, milostiju b(o)žiom' i slavnoga g(os)p(o)d(i)na krala Tvr'tka knez' bosan'ski. Na Visokom' se pobolih', na Dubokume me dn' doide. Si bilig' postavi gospoja Vukava s moimi dobrimi; živu mi vêrno služaše, a mrtvu mi posluži.« Po umjetničkoj izradbi ističe se osobito drugi po veličini stećak (možda kneževe žene Vukave), izrađen u obliku bosanske drvene kuće.

LIT.: K. Hörmann, *Nadgrobni spomenik kneza Batića*, Glasnik zem. muzeja, III., Sarajevo 1891; Ć. Truhelka, *Osvrt na sredovječne kulturne spomenike Bosne*, Isto XXVI., 1914 i posebno; Đ. Mazalić, *Starine u okolici Sarajeva*, Isto LI., 1., 1939. J. Š-k.

BATIĆ PREKIDAČ (Wagnerov ili Neefov batić) je najstarija vrst prekidača. Upotrebljava se kod manjih Ruhmkorffovih induktora za prekidanje primarne struje. Nasuprot elektromagnetu *F* (sl. 1.) stoji na elastičnom kovnom peru komad mekog željeza *A*, a na istom peru nalazi se pločica od platine. Nasuprot njoj stoji štapić od platine *u*. Dok je štapić u dodiru, struja iz baterije je spojena, pa elektromagnet privuče željezo *A*. Ali tim se prekine dodir kod *u*, struja je prekinuta, elektromagnet otpusti željezo, pa se kod *u* opet uspostavi dodir, i t. d. Obično je batić namješten na samom induktoru tako, da kao *F* služi njegova primarna uzvojnica sa željeznom jezgrom. Isti spoj ima i električno zvonce. Kod njega željezo *A* nosi jedan batić, koji udara u zvono. Zujalo (sl. 2.) je minijaturni batić prekidač, a upotrebljava se u vezi s električnim titrajnim krugom od samoindukcije *L* i kapaciteta *C*, da bi se u ovome uzbudile slabe visokofrekventne struje u svrhu mjerenja. *S* je malen elektromagnet, *w* je otpor, koji leži paralelno s njim. M. K.



Sl. 1.



Sl. 2.

BATIFFOL, Pierre, ✻ Toulouse 27. I. 1861, † Pariz 13. I. 1929, svećenik, crkveni historičar svjetskoga glasa. Napisao je brojna djela: *Études d'histoire et de théologie positive*, I. i II. dio; *L'église naissante et le catholicisme*, *questions d'enseignement supérieur ecclésiastique* i dr., i rasprave. Djelo *L'Eucharistie* (3 izd.) došlo mu je na indeks. Autor je nakon toga svoje nazore doveo u sklad s naukom Crkve. T. H.

BATIK (u javanskom glagol *ambatik* i imenica *batikan*) je način bojadisanja tkanina u zemljama istočne Azije t. zv. rezervacijom (tehnikom *reservage*) s pomoću pčelinjega voska. U Malajskom arhipelagu i ponajviše na otoku Javi bojadisali su se tako odjevni predmeti. U 19. st. je batik preko Engleske i Holandije donesen u Evropu, gdje se primjenjuje za bojadisanje raznovrsnog tkiva, svile, baršuna, pamučnih i lanenih platna te kože i papira (za uveze). Danas se mnogo izrađuju batik-tkanine tvornički za rupce za glavu i za oblaganje zidova (tapete).

Na tkivo, preparirano na osobit način, prenese se crtež, kojemu se konture pokriju voskom, i to s pomoću *tjantinga*

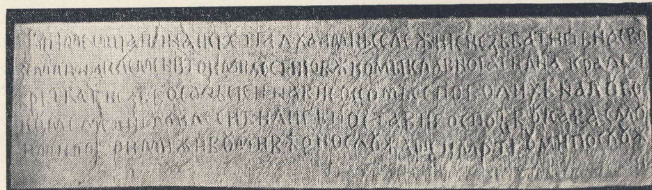

(Foto V. Ćurčić, Sarajevo)
GROBNICE OBITELJI KNEZA BATIĆA U KOPOŠIĆIMA
(Na stećku u pozadini natpis)

(bakrena posudica sa svinutom cjevčicom na dnu za izlijevanje voska i s drvenim drškom). Vosak mora uvijek biti vruć i jednomjerno teći, plohe se pokrivaju s pomoću kista. Boja je hladna i ne prodire u tkivo na mjestima, koja su pokrita voskom. Ponavljanjem toga postupka dobiva se višebojno tkivo. Iza svakog bojadisanja mora se tkanina dobro isprati i osušiti. Vosak se skida kipućom vodom ili glačanjem preko bugačice ili papira, koji dobro upija, a i pranjem benzinom. Boje moraju biti otporne na svijetlu i kod pranja, inače je sav trud uzaludan. U velikom dijelu istočne Evrope i kod nas u Hrvatskoj bojadišu se na sličan način uskrsne pisanice, i to s pomoću *kiščice (pisaljice)*, drvene žličice s limenom cjevčicom.

LIT.: Ronffaer-Inyboll, *Die Batikkunst in Indien und ihre Geschichte*, Haarlem 1900—14; J. A. Loeber, *Das Batiken*, Oldenburg i/O. 1925; M. Gavazzi, *Iz naše umjetnosti: Uskrsna šarena jaja*, Vijenac II., Zagreb 1924—25. T. P.

BATIN (Bathinus flumen), rijeka u rimskoj pokrajini Panoniji, na kojoj je Tiberije 8 pos. Kr. ametom potukao panonsku vojsku Pinovu i Batonovu (Vell. Paterc. II., 114). Kako je C. Gooss (Archiv des Vereines für siebenbürgische Landeskunde, N. F. 13, 1876, 453) identificirao Batin s Bednjom u Hrvatskom Zagorju, bilo je to općenito prihvaćeno. Već je W. Tomaschek (u Pauly-Wissowa, Realencyclopädie II., 124) upozorio na to, da se u Hrvatskoj nalazi češće ime Batina: tako se na pr. u Mon. episc. Zagreb, I., 14 spominje *terra, quam rivus Batina interfluit* (13. st.), no i on sam drži, da se odatle ne da ništa zaključiti. Međutim Balduin Saria u članku *Bathinus flumen*, otisnutom u Šišićevu Zborniku, navodi dva dokaza, da je Bathinus identičan s rijekom Bosnom: 1. rijeka Bosna bolje odgovara čitavom toku ovoga vojnog pohoda nego rijeka Bednja; 2. samo ime Bednja bezuvjetno je slavensko, kao i druga geografska imena: Badanj, Badnjevac, Badanja, a *e* u Bednja samo je kajkavski dijalekatski oblik. Najstariji slavenski oblik za Bosna glasi Bosьna. Slavensko ь transkribira se latinski kao *i* ili *o*. Tako se nalaze za Bosnu latinska imena *Bosina* (Mon. Rag., I., 72) i *Bosona* (Rački, Documenta 407). Glas *o* u prvom slogu nastao je od predslavenskog *a*, dok je krajnje *a* nastalo analogijom prema *rijeka*. Tako pisac dolazi do predslavenskog ilirskog oblika Basinus, u kojem *s* stoji mjesto *th*, a za takvu promjenu ima više primjera: tako ima za riječ *Δενθελῆται* latinska transkripcija *Denseletae*. Z. D.

BATINA, sijelo kot. oblasti u Baranji (oko 2700 stan.), Bila je nastanjena još za vrijeme Rimljana, ali je kasnije opustjela. Početkom 18. st. počeše je naseljavati Hrvati,


(Foto V. Ćurčić, Sarajevo)
NATPIS NA STEĆKU KNEZA BATIĆA

Srbi te Madžari i Nijemci. Stanovništvo se bavi poljodjelstvom i vinogradarstvom. P. P.

BATINE su najstarija i najopćenitija vrsta tjelesne kazne. Poznaju ih svi pravni sustavi, a ta kazna primjenjivala se obično kod kažnjavanja javnih zločinstava.

Osim u kaznenom pravu primjenjuju se batine i kao disciplinsko sredstvo. Otac obitelji, kućedomaćin, zemaljski gospodar, svi oni imadu pravo kažnjavanja batinama. Kasnije prelazi ta kazna u sve ustanove, koje ne mogu postojati bez zapta, a to su vojska, škole, kazneni zavodi i t. d.

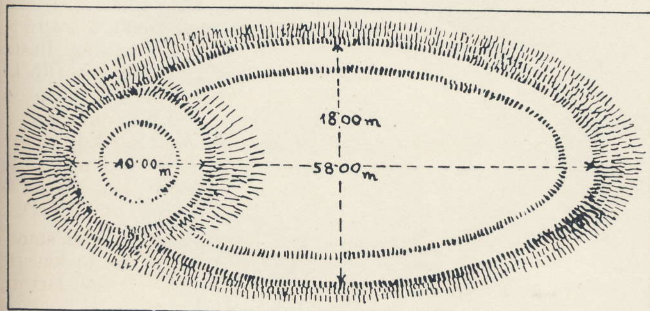
Austrijski opći građanski zakon, koji vrijedi i u Hrvatskoj, daje roditeljima pravo kažnjavanja neposlušne i razuzdane djece svakim umjerenim i zdravlju neškodljivim načinom, dakle i batinama (§ 145). Njemački opći građanski zakon (§ 1631) jasniji je i daje roditeljima i skrbnicima, a osobito ocu, »das Züchtigungsrecht«, dakle pravo na tjelesnu kaznu.

Pravo oca obitelji prešlo je u svom razvoju i na ostale odgojitelje, dakle učitelje. Tako je i škola prihvatila b. kao sredstvo za držanje discipline. Još i danas neke škole (osobito u Engleskoj) upotrebljavaju tu kaznu. Pravo učitelja, da primijeni tjelesnu kaznu, počelo se sve više stezati, pa je u nekim državama i ukinuto. U Njemačkoj se kao strože pedagoško sredstvo dopušta učitelju upotreba tjelesne kazne, no uz sve mjere opreza zbog sprečavanja zlostavljanja.

Kaznenopravnu upotrebu batina dopuštaju danas još samo neke države. Tako se još tom kaznom služe sjevernoameričke savezne države Delaware (za teža zločinstva) i Oregon (za zlostavljanje žene) te Kanada i Velika Britanija i neke azijske države. Poglavito se primjenjuje kod kažnjavanja razbojstva. Engleski je parlamenat 1920 ponovno uzakonio upotrebu devetorostrukog biča (t. zv. *cat-o'-nine-tails* »mačka s devet repova«). U Rusiji je poznata knuta, kojom su bičevali zločince. U Americi se vodila velika borba za ukidanje bičevanja crnačkih robova, pa je to svršilo i građanskim ratom u prošlom stoljeću, jer su abolicionisti tražili osim ukidanja ropstva i ukidanje okrutnih kazni.

Osobita je vrsta batina t. zv. trčanje kroz šibe (Spiessrutenlaufen). Tu je kaznu upotrebljavala najviše vojna vlast. Kažnjenik bi morao protrčati kroz dva usporedna reda vojnika, koji bi ga udarali mokrim ljeskovim šibama. Danas se takva kazna više ne upotrebljava. Sredstva za izvršenje kazne batina različita su. Osim spomenutih vrsta bičeva upotrebljavaju se različite palice, štapovi, šibe i drugi predmeti. Mnogi kazneni propisi određivali su, za koje se kažnjenike ima uzeti koje sredstvo. Žene i malodobnike bili su obično šibama, a odrasle muškarce štapovima. → Kazne u Hrvatskoj.

LIT.: Fränkel, *Strafrechtliche Grenzen des Züchtigungsrechts*, 1914; Handwerker, *Wesen, Ursprung und biolog. Bedeutung der Prügelstrafe*, 1932; Sir C. J. Napier, *Remarks on Military Law & the Punishment of Flogging*, London 1837; H. S. Salt, *The Flogging Craze*, London 1916; J. J. Thompson, *Early Corporal Punishment*, Illinois Law Quarterly, 1923. F. B-d.



TLOCRT BATIN-GRADA

BATIN-GRAD, kod Posušja, kotar Ljubuški, ide među najzanimljivije konstruirane prethistorijske gradine u Hercegovini, koja ima oblik produljene elipse, a iz jednog joj je žarišta upisana u obliku kružnice manja, jačim bedemom opasana gradina, koja je služila kao *arx* ili glavna gradska utvrda (v. sl.). Zanimljivo je ime te gradine, koja se nalazi na nekadanjem području plemena Dalmata, kojih se glavni vođa u t. zv. batonijanskom ratu zvao *Bato*, te nije isključeno, da je u vezi s tim imenom. (→ Baton). Ć. T.

BATINIĆ, fra Mijo Vjenceslav, ✳ Fojnica 25. X. 1846, † Fojnica 26. VIII. 1921, bosanski franjevac, starinom iz Dicma u Dalmaciji. Više škole učio je u Italiji. Vrativši se u domovinu, vršio je službe u samostanima (kao učitelj i gvardijan u Fojnici) i u duhovnoj pastvi. Bio je izabran i u vrhovno vijeće franj. reda u Rimu. Napisao je mnogo povijesnih studija, većinom o djelovanju hrvatskih franjevaca u provinciji Bosni Srebrnoj. Glavno mu je veće sustavno djelo *Djelovanje franjevaca u Bosni i Hercegovini za prvih šest viekova njihova boravka*, Zagreb, 1. sv. 1881, 2. sv. 1883, 3. sv. 1887. Odgojio je nasljednika u osobi dra. fra Julijana Jelenića. Odlikovao se asketskim životom i visokim krepostima.

LIT.: Jelenić, *Biobibliografija;* Vladić i Šumanović, *Vedre hrvatske duše*, Zagreb 1922; Isti, *Hrvatska duša*, Zagreb 1923. L. Č.

BATINOVAC, jedno od Plitvičkih jezera. Površina mu iznosi 1·3 ha, dubina 5·9 m, a apsolutna visina nad morem 605 m. U B. se ruši voda iz Okrugljaka (612 m), a iz Batinovca prelazi slapom u Galovac (582 m n. m.). Z. D-i.

BATIST, pamučna tkanina, otkana platnenim vezom, uglavnom bijele boje. Drži se, da je dobila ime po Baptistu Chambrayu, koji je, kako se misli, pronašao b. i pod tim imenom proizvodio samo lanenu tkaninu. F. Ko-ć.

BATISTIĆ, Niko, ✳ Žrnovo (na Korčuli) 1. V. 1846, † Žrnovo 28. VIII. 1929, profesor. Gimnaziju je učio u Dubrovniku, bogosloviju u Zadru. Neko vrijeme vršio je dušobrižničku službu, ali ga je želja za naukom odvukla u Beč, gdje se na sveučilištu osposobio za profesora iz grčkoga, latinskoga i hrvatskog jezika. Služio je kao profesor u Dubrovniku, Arbanasima kod Zadra i u Zadru. Poslije umirovljenja vršio je dužnost ravnatelja gimnazije na Badiji. Opjevao je u narodnom desetercu živote svetaca. Napisao je na grčkom jeziku kritičku studiju *La Nechyia* s talijanskim tumačem, koja je na sebe svratila osobitu pažnju učenog svijeta.

BIBL.: *La Nechyia, ossia il libro XI. dell'Odissea, considerato dal lato linguistico e sintatico, e confrontato col testo delle poesie di Omero*, Zadar 1895; *Život sv. Vida*, Zadar 1898; *Život sv. Lucije*, Zadar 1908; *Život sv. Katarine*, Zadar 1910; *Sotona i sotonski šegrti*, Rijeka 1912; *Križ* (opjevan pučki), Dubrovnik 1922; *Isus Krist ljubljen i mržen*, Šibenik 1925; *Vinculum charitatis*, Split 1928. Iv. B.

BATJUŠKOV, Konstantin N., ✳ 1787, † 1855, ruski pjesnik. Služio je većinom u vojsci; sudjelovao u pohodu na Finsku 1808 i u ratu s Napoleonom 1812—14. Kao pjesnik preteča je Puškinov, na koga je imao velik utjecaj, osobito u formi, jer nitko prije Puškina nije imao tako zvučan i lijep stih, tako slikovit i umjetnički stil kao B. Čini prijelaz od neoklasicizma k romantizmu. Od neoklasičkih forma njeguje anakreontsku pjesmu nasljedujući Anakreonta i franc. pjesnika Parnyja. Slavi mladost i proljeće, ljubav, vino, zabave, nerad, prijateljstvo. Najbolje su mu pjesme: *Bakhantkinje*, i u seriji: *Iz grčke antologije*. Kasnije odaje odjeke talijanske renesanse: *Smertj Tasso* (Tasso na samrti) i romantične melankolije: *Uspomene, Sjenka prijatelja, Na ruševinama zamka u Švedskoj, Prijelaz preko Rajne. Polnoe sobranie sočinenij*, 3 sv., 1887. V. R.

BATOFOBIJA (grč. βάϑος »dubina«), strah pred dubinom, često s osjetima vrteži. Slično i pred visokim predmetima. R. B-s.

BATOKLJUN TREŠNJAR (*Coccothraustes coccothraustes*), zovu ga i dlesk, ptica pjevica iz porodice zeba, sa snažnim debelim kljunom, kojim pregriza koštice trešnje, višnje i t. d. i pojede sjemenku. K. B.

BATOLIT (grč. βαϑύς »dubok«, λίϑος »kamen«). Vulkanske erupcije nisu se zbivale samo na površini zemlje, nego i u njenoj unutrašnjosti, duboko ispod površine. Tako su nastali u podzemlju različiti oblici izlivene i skrućene lave. Važan takav podzemni oblik skrućene lave jest b. s eruptivnom i strmo ograničenom masom velikih dimenzija na podlozi, koja je nepoznata, jer seže vrlo duboko u nutrinu zemlje. Batolitne oblike sastavljaju gotovo isključivo granitna kamenja potpuno kristalinične vlastitosti, a uvijek im nedostaju razne drozgaste, mjehuraste i staklaste tvorevine, kao i pršinci i eruptivni kršnici. No zato je kamenje, koje je u dodiru s lavom, prošlo znatnu preobrazbu ili metamorfozu. Batoliti se javljaju često u boranim gorskim područjima, gdje sačinjavaju jezgre širokih antiklinalnih svodova, kao na pr. granitni masivi Mont Blanca, Aara i Gotharda. Batolitu je sličan lakolit. J. P-k.

BATOMETAR, batimetar (grč. βάϑος »dubina), sprava za mjerenje dubine mora i jezera. Najobičniji b. se sastoji od duge čelične žice, na kojoj visi uteg. Žica se kod mje-

renja odmata s bubnja i spušta s utegom u dubinu, a na samom bubnju pokazuje kazaljka dosegnutu dubinu. U novije se doba mjeri dubina s pomoću zvuka. Nešto ispod površine vode izazove se detonacija, zvučni val dopire do dna te se odbija, a dubina se ustanovljuje u vremenskom razmaku između detonacije i jeke. Z. D-i.

BATON (Bato) je lično ime, koje nalazimo i kod Ilira i na ostalom Balkanskom poluotoku, u Maloj Aziji i sjevernoj Africi. Da spomenemo samo nekoliko Batona: Bato Longari filius (Liv. XXXI, 28), Baton na natpisima kod Akvinka (Aquincum, Pannonia inferior, CIL III 3558), u Adijeju (Adiaeum, Pannonia superior, CIL III 4276), u Vrlici (CIL III 2749, X 3618), u Malom Kabliću (Glasnik BH muzeja 1906), kod Livna (ib.). Da je Baton bilo samo ime, a da nije značilo knez, dovoljno je da citiramo Strabona (Strabo VII, 5), koji kaže: »Desitijati, kojih je vođa Baton«. I Dio Kasije kaže, da je vođa Breuka Baton (Dio Cass. 55, 29; 55, 33; 56, 13, 16). U trojanskoj zemlji, u Maloj Aziji, još u doba Ilijade, jedan se kralj zvao Baton, a jedan grad Batijeja ili Bateja. Strabon spominje i grad Batu na sjeveroistočnoj obali Crnoga mora. Poznat nam je jedan Baton iz Sinope, koji je napisao neka historijska i literarnohistorijska djela, a živio je u drugoj polovini 3. st. pr. Kr. Krajem 3. st. pr. Kr. radio je u Africi Baton iz Herakleje. Jedan Battos bio je knez na Malti, jedan grad u Hispaniji Betici zvao se Batora, vođa Korinćana 425 pr. Kr. zvao se Battos, a i osnivač Kirene u sjevernoj Africi zvao se Battos. Baton je ime uzeto iz predindoevropskog jezika, koji se govorio i na Balkanskom poluotoku i obalama Male Azije, a i sjeverne Afrike, a možda i dalje na Mediteranu. Od svih se Batona ističu dva ilirska: Baton Dalmat i Baton Breuk, vođe Ilira u batonijanskom ratu 6—9 pos. Kr.

LIT.: G. Novak, *La nazionalità dei Dardani*, Arhiv za arbansku starinu, IV., 1.—2., 1929. G. N.

Bato je poznato i kao ime sina dardanskog kneza Longara. Nije jasno, da li je to osobno ime, oznaka dostojanstva ili, analogno keltskom Brennus, oboje. Čini se, da su ga Iliri za svoje seobe ponijeli sobom iz stare zakavkaske postojbine, jer se po Herodotu IV. 155. tako zvao i lidijski kralj, a u današnjem gruzinskom jeziku riječ *bato* znači gospodar. Vjerojatno je u vezi s ovim imenom i naziv hercegovačkog sela Batovići pa Batin-grada kod posuškog Gradca, te bosanskog sela Batova. Ć. T.

BATONI, Pompeo Girolamo, ✳ Lucca 25. I. 1708, † Rim 4. II. 1787, talijanski slikar. Učio je, od 1728 dalje, u Rimu kod različnih učitelja, pa studirao i kopirao djela antike i Rafaela. Najpoznatija je njegova slika *Magdalena pokornica* (naručio ju je grof Cesare Merenda iz Forlija) danas, uz svoj pendant sliku *Sv. Ivan Krstitelj*, u dresdenskoj galeriji. U Rimu je naslikao oltarske slike za crkve S. Celso e Giuliano i S. Maria Maggiore, pa dekorativne slike u palači Colonna i u Kasinu Benedikta XIV. u Kvirinalu. Njegova slika *Pad Šimuna Čarobnjaka*, naručena za rimsku crkvu sv. Petra, nalazi se danas u crkvi S. Maria degli Angeli, jer nije bila dosta »biblička«. B. je bio jedan od najboljih portretista svog vremena. Slikao je pape Benedikta XIV., Klementa XIII. i Pija VI., cara Josipa II. i njegova brata Leopolda II., pa mnoge odličnike poljske i ruske. Najbolji je njegov portret markize Brignole (London, zbirka Colnaghi). Druge se njegove slike nalaze gotovo u svim evropskim galerijama. I Strossmayerova galerija u Zagrebu ima od njega sliku *Sv. Trojstvo*. B-ja su mnogo cijenili Mengs i Winckelmann, uvjereni, da je on jedan od velikih »obnavljača« umjetnosti. Uistinu je on akademik i eklektik, koji je nastojao, da savjesnim studijem prirode i majstora Rafaela, Correggia i Tiziana dosegne što veće savršenstvo. U njegovoj umjetnosti razabiraju se i znatni utjecaji francuskog slikarstva 18. st.

LIT.: O. Boni, *Elogio di P. G. B.*, Rim 1787; F. Benaglio, *Abbozzo della vita del pittore Lucchese P. B.*, Treviso 1894; H. Posse u Thieme-Beckerovu ALBK, III., Leipzig 1909. A. Sch.

BÂTONNIER → Odvjetnik.

BATONSKI RAT (bellum battonianum) nazivamo rat, koji su Rimljani vodili s Ilirima od 6 do 9 pos. Kr. Ilirska su plemena teško snosila rimsko gospodstvo, koje je od njih sve uzimalo, a ništa im nije davalo, pa kad su 6 pos. Kr. uzimali kod plemena Desitijata mladiće za vojsku, plane kod Desitijata ustanak pod vodstvom hrabroga i izvanredno sposobnog Batona. Ustanak se brzo proširio, prešao Savu i zahvatio tamošnje Breuke. Kralj Breuka Pines i njegov vojskovođa Baton (Bato) pristadoše uz Desitijate, a iza njih i sva druga ilirska plemena. Od Drave i Drine do mora sve je bilo u plamenu. U Rimu je zavladao golem strah. Govorilo se, da ima oko 800.000 ustaša, od kojih 200.000 pješaka ratnika i 9000 konjanika, a mnogi su od njih izvježbani na rimski način. Baton Desitijat krene na Salonu i na nju navali, a kad bi teško ranjen, dade opustošiti svu obalu sve do Apolonije (kod današnje Valone u Albaniji). Sve se to događalo na granicama Italije, pa je sam August govorio u senatu, da bi neprijatelji, ako se ne poduzmu energične mjere, mogli za deset dana biti pred Rimom. Zbog toga naredi August svom pastorku Tiberiju, koji je vodio operacije na sjeveru Dunava protiv Marboda, kralja Markomana i Kvada, da sklopi s Marbodom mir i da krene na Ilire. Uto je Baton Desitijat krenuo na sjever, da prodre u Italiju. Opre mu se Valerije Mesalina, tadanji carski namjesnik u Iliriku. U prvom sukobu porazi ga Baton, međutim kod ponovnog sukoba spriječi on Batonu napredovanje.

Drugi je Baton, Breuk, uto podsjeo bio Sirmijum (Sirmium, Mitrovicu). Ali kad je Sirmijumu došao u pomoć Antonije Cecina Sever, namjesnik Mezije, Baton Breuk se povuče, a zatim bi potučen od Cecine. Cecina se vrati u Meziju. Uto stiže Tiberije s deset legija i utabori se u Sisciji (Sisak). Doskora je on imao oko 100.000 pješaka i konjanika, sve najboljih četa. Međutim Tiberije nije htio navaliti. Iduće godine posla August Tiberiju kao pomoćnika njegova nećaka Germanika. Kad su tada (7 pos. Kr.) oba Batona napala Cecinu Severa i azijskog namjesnika Plaucija Silvana, koji su dolazili u pomoć Tiberiju s 5 legija, bijahu oni od Rimljana poraženi u barama Vuke u današnjoj Slavoniji. Sada Germanik prodre u zemlju Mezeja, koji su obitavali istočno od Japoda, na istoku Vrbasa, i potuče ih. Baton Breuk počini izdaju, nagovori vojsku, da položi oružje, predade Rimljanima Pinesa i posta vladar Breuka, sve s privolom Rimljana. Ali Baton Desitijat, kad doču za ovu izdaju, dohrli iz Dalmacije, napadne izdajnika, zarobi ga i dade ga osuditi na smrt. Kad je to učinio, vrati se Baton u Dalmaciju, da je spremi na obranu od Rimljana. Panonija je bila upokorena, a Tiberije se vrati u Rim. Rat u Dalmaciji vodio je iduće godine Germanik, krenuvši iz Panonije prema jugu. On osvoji uz velike borbe Splon, Retin i Serecij. Kako je



(Foto Alinari)
POMPEO BATONI, Portret markize Brignole
London, zbirka Colnaghi

Germanik teško uspijevao, posla August Tiberija u Dalmaciju, da je zajedno s Germanikom umiri. Tiberije zađe u neprohodne šume Pirusta i Desitijata, i tek poslije duga napora uspije mu da podsjedne Batona u tvrdom Andetriju (Muć). Kad je B. vidio, da su Rimljani zauzeli cijeli Ilirik i da je preslab za nastavak borbe, zamoli, da se pregovara o miru. Ali posada Andetrija ne htjede se predati, i B. izađe iz grada, koji su tek poslije očajnoga otpora Rimljani osvojili. Još je trebalo zauzeti Ardubu, gdje su se Desitijati odlučno opirali. Tek poslije junačke borbe pade i Arduba (Vranduk) u ruke Germanika. B. posla svog sina Scevu, da ugovara s Tiberijem o predaji, a kad mu Tiberije obeća nepovredljivost, pođe on sam k njemu, ali nije tražio ništa za sebe, nego za svoje drugove. Tiberije ga primi kao hrabrog borca i posla ga u Ravennu, gdje je i umro. Poslije tri godine napornog rata Rim je definitivno pokorio Ilirik.

LIT.: Dio Kasije, Svetonije, Velej Paterkul; Cons, *La province romaine de Dalmatie*, Pariz 1882; Zippel, *Die römische Herrschaft in Illyrien*. G. N.

BATOWSKI, Henryk, ✳ Lavov 1907, poljski slavist, suradnik poljskih, čeških i srpskih časopisa. Studija o P. P. Njegošu izišla je uz njegov prijevod *Gorskoga Vijenca* (Bibl. Jugosł., Varšava 1932), *Państwa balkańskie (1800—1923* (Krakov 1938) prikaz je diplomatske povijesti balkanskih država. J. B-ć.

BATRAHOMIOMAHIJA (grč. *Βατραχομυομαχία* »boj žaba i miševa«), parodija, koja se oslanja tematikom na basnu i životinjski ep stare grčke književnosti, a tehnikom na Homerovo junačko pjesništvo. Pripisivali su je neopravdano Homeru. Ludwich dokazuje, da ju je spjevao Pigres, brat karske kraljice Artemizije, koja se 480 borila u perzijskoj vojsci kod Salamine. Drugi se ne slažu s tim mišljenjem. Ozbiljnom frazeologijom Homerove Ilijade opjevan je u parodiji smiješan događaj: rat od jednoga dana, koji je nastao radi toga, jer je žabac Napniguša *(Φυσίγναθος)*, noseći na leđima površinom bare miša Mrvičara *(Ψιχάρπαξ)*, zaronio bježeći pred zmijom u vodu i tako utopio svojega gosta, kojemu je bio obećao, da će ga povesti u svoje vladarske dvore, gdje će ga obdariti gostinjskim darovima. Velika mišja vojska podigla se zato proti žabama, koje bi u bitki bile posve utamanjene, da im Zevs nije poslao u pomoć rake, koji su miševe natjerali u bijeg. Mnogi su kasniji pjesnici stajali posredno ili neposredno pod utjecajem B., među njima i Janko Jurković u komičnoj epskoj pjesmi *Kako su se zavadili psi, mačke i miševi*. Na hrvatski je preveo B. Gejza Ašner.

LIT.: A. Baumeister, *Hymni Homerici*, Leipzig 1906; A. Ludwich, *Die homerische Batrachomyomachia des Karers Pigres*, Leipzig 1896; G. Ašner, *Boj žaba i miševa*, prijevod u Pobratimu X., br. 2. i 3. za škol. godinu 1899/1900. P. G.

BATRINA, selo u Slavoniji, na ulazu u Požešku kotlinu dolinom Orljave, kotar Nova Gradiška, ima 954 stan. Željeznička je postaja Nova Kapeta-Batrina na glavnoj pruzi Zagreb-Zemun i na sporednoj prema Požegi i Osijeku. Z. D-i.

BATSÁNYI, János, ✳ 1763, † 1845, najobrazovaniji madžarski pjesnik svoga doba; francuska revolucija imala je na nj velik utjecaj. Preveo *Marseljezu* prilikom Napoleonova ulaska u Beč. Poslije pada Napoleonova zatvoren u Kufstein, pa interniran u Grazu. Pisao elegije; značajne su mu studije o starim madžarskim pjesnicima; prvi prevodilac Osijana. E. K.

BAT-ŠEVA, žena Urije, časnika kralja Davida. Nakon smrti svoga muža udaje se za kralja Davida. B. Š. je majka kralja Salomona. M. F.

BATTAGIO (BATTACCHIO), Giovanni, talijanski arhitekt i modelator terakota u drugoj polovini 15. st. Djelovao je u Lodiju (crkva S. Maria Incoronata), Piacenzi (palača Landi), Milanu (crkve S. Satiro i S. Marcellino) i Cremi (crkva S. Maria della Croce). Kao arhitekt povodi se B. za Bramantom. Kao modelator terakota znao je B. (osobito na pročeljima građevina) veoma vješto i povodljivo uskladiti plastički dekorativni ukras s arhitekturom.

LIT.: Thieme-Becker, *ALBK*, III., Leipzig 1909; A. Venturi, *Storia dell'arte italiana*, VIII. 2., Milan 1927. A. Sch.

BATTAGLIA DEL GRANO (»žitna bitka«) je krilatica, kojom je Mussolini nazvao utakmicu proizvođača žita, a koja se vrši unutar kotareva, pokrajina i čitave države. Nagrađuje se samo visina priroda u kg po 1 hektaru bez obzira na proizvodne troškove. U natječajima se ustanovljuju najveći prirodi u općinama jednog kotara, a između prvaka po kotarevima ustanovljuje se prvak u pokrajini i konačno prvak u državi. Nagrade se sastoje u diplomama, odlikovanjima i novcu, a dijele se svečano. Državnom prvaku podjeljuje nagradu redovito sam Duce. Posljedica je natjecanja vrlo povoljna sa stajališta prehrane Italije, jer su prirodi pšenice porasli od prosjeka u godinama 1923—24 sa 48,500.000 mtc u prosjeku 1937—38 na 61,500.000 mtc, a prirod kukuruza u istim godinama od 23,800.000 mtc na 28,500.000 mtc.

Italija, koja je prije uvozila prosječno 1923—24 oko 26,00.000 mtc, nakon B. d. g. uvozi u 1938 samo 2,900.000 mtc pšenice; isto je tako uvoz kukuruza pao od 7,500.000 mtc na 550.000 mtc. U Njemačkoj je B. d. g. služila primjerom za tamošnji »Erzeugungsschlacht« pod vodstvom »Reichsbauernführera« W. Darréa.

LIT.: E. Angelini, *L'organisazione fascista dei lavoratori dell' agricoltura*, Rim 1938; G. Acerbo, *L'agricoltura nel Regime fascista* (»Lo stato Mussoliniano«), Rim 1930. O. F.

BATTAGLINI, Giuseppe, ✳ 1826, † 1894, talijanski matematičar, profesor više geometrije u Napulju i Rimu. G. 1863 osnovao je časopis *Giornale di matematiche ad uso degli studenti delle università italiane*. Napisao je elementarno djelo o racionalnoj mehanici, a važni su i njegovi prijevodi epohalnih djela Lobačevskoga i Bolyaija o neeuklidskoj geometriji. Najviše je proučavao probleme iz teorije involucijâ, teorije algebarskih forma, teorije invarijanata i kovarijanata, te iz neeuklidske geometrije (*Sulla geometria immaginaria di Lobatschewsky*, 1867).

LIT.: E. d'Ovidio, *Atti della R. Accad. dei Lincei*, Rim 1894; A. Capelli, *Giornale di matematiche*, 1894. R. C.

BATTAMBANG, grad u Kambodži u francuskoj Indokini, na lijevoj obali rijeke Stung Sang-he, ima 9000 stan. (2/3 Kambodži, 1/3 Kinezi), znatnu kulturu riže i proizvodnju alkohola.

BATTARA, Antonio Luigi, poznati tiskar, koji je djelovao u Zadru u prvoj polovini 19. st. Među najbolje i najpoznatije stvari, koje su tiskane u njegovoj tiskari, pripadaju prve novine na hrvatskom i talijanskom jeziku u Dalmaciji *Il Regio Dalmata — Kraljski Dalmatin*, koje su izlazile od 1806—1810, zatim *Gazzetta di Zara* (1832), *Zora Dalmatinska* (od 1844—1849), Preradovićevi *Prvenci* (1864), *Srpsko-dalmatinski magazin* i mnoge druge.

LIT.: Š. Ljubić, *Dizionario biografico degli uomini illustri della Dalmazia*, Beč 1856; M. Breyer, *Der kroatische Buchhandel* (Österr.-ungar. Buchhändlerkorrespondenz, Festnummer, Beč 1910); Vj. Klaić, *Knjižarstvo u Hrvata*, Zagreb 1922. M. O.

BATTHYÁNY, 1. Adam, de Németujvar, † 1703. Porodica Batthyány je jedna od najstarijih u Ugarskoj, a već od 15. st. bila je nastanjena u Hrvatskoj, gdje je imala vlastelinstvo Ludbreg, pa su njeni članovi kao virilisti imali pravo prisustvovati hrvatskom saboru. Po smrti bana Nikole Erdődyja postavljen je za hrvatskog bana Adam Batthyány (26. VIII. 1693). On sudjeluje živo u ratu protiv Turaka i provaljuje u Bosnu čak do Bihaća (1697). Poslije karlovačkog mira (1699) bečki se dvor zapleo u rat s Francuskom radi španjolske baštine, i ban diže insurekciju. Hrvati su se u tom ratu osobito iskazali. Zaslugom Batthyányja ukida car Leopold varaždinski generalat i stavlja ga pod bansku vlast (10. VII. 1703), ali B. nije toga dočekao živ. U Hrvatskoj je bio vrlo popularan među plemstvom i svećenstvom.



ADAM BATTHYÁNY

LIT.: I. Bojničić, *Der Adel von Kroatien und Slavonien*, Nürnberg 1899; *Ex diario vitae Balthasari Pattachich*, Arkiv za pověstnicu jugoslavensku, X., Zagreb 1869; R. Lopašić, *Spomenici Vojne Krajine*, III., Zagreb 1889; T. Smičiklas, *Poviest hrvatska*, II., Zagreb 1879.

2. Franjo, de Németujvar, ban hrvatski. Bio je drug iz mladosti kralja Ljudevita II. i obnašao je sve do svoga imenovanja banom (12. III. 1525) čast meštra kraljevskih peharnika. Hrvatski staleži slabo mare za njega. Poslije mohačke katastrofe B. je pristaša Ferdinanda I. i radi protiv kneza Krste Frankopana. Od 1527 do 1531 drug mu je u banskoj časti Ivan Karlović. Franjo B. banuje samo do 1533, a od te godine do 1537 ostaje Hrvatska bez bana.

LIT.: V. Klaić, *Povjest Hrvata*, II/3, III/1, Zagreb 1904—1911; T. Smičiklas, *Poviest hrvatska*, II., Zagreb 1879.

3. Karlo, de Németujvar, † Beč 15. IV. 1772. G. 1742 postavi carica Marija Terezija za bana grofa Karla B., sina pokojnoga bana Adama. Novi ban se napose proslavio u ratovima protiv Francuske i Turaka. G. 1743 ugušuje bunu u Slavoniji. Ratuje s hrvatskim četama po Njemačkoj, a u Bavarskoj bude imenovan za guvernera i maršala. Ratuje po Češkoj i Nizozemskoj. Kada je imenovan odgojiteljem mladoga nasljednika prijestolja Josipa, trebao se odreći banske časti (1748), ali na molbu hrvatskih staleža ostade i dalje banom, imenovavši u Hrvatskoj zamjenika, koji će upravljati mjesto njega. Hrvatski staleži imali su mnogo da pretrpe od reforama Marije Terezije za njegova banovanja. Nastale su i bune. Kada je carica izdala naredbu, da se u Hrvatskoj uvedu županije, a župane je imenovala ona, a ne ban, B. se odreče banske časti (6. VII. 1756). G. 1764 podiže ga kraljica u red knezova.

LIT.: T. Smičiklas, *Poviest hrvatska*, Zagreb 1879; Isti, *Balthasari Adami Kercselich Annuae 1748—1767, Scriptores*, IV., Zagreb 1901. S. A.

4. Kazimir, ✳ 1807, † 1854, pod Kossuthom ministar vanjskih poslova, poslije sloma revolucije pobjegao u Tursku.

5. Lajos, ✳ 1806, † 1849, bio je od kralja Ferdinanda postavljen 17. III. 1848 za prvog madžarskog ministra predsjednika. Kad je ban Jelačić prešao s vojskom preko Drave, preda Lajoševo ministarstvo ostavku u znak prosvjeda, a madžarski sabor povjeri vlast Kossuthu. Poput mnogih vođa revolucije, koji su pali u ruke Austrije, bio je i L. B. osuđen radi veleizdaje i strijeljan (6. X. 1849). Z. D-i.

BATTIFERRI, Laura, ✳ 1523, † 1589, talijanska pjesnikinja, iz Urbina. Živjela je u Firenci. Njezinu su zbirku lirike, *Il primo libro delle opere toscane* (Firenca 1560), hvalili mnogi njeni suvremenici; bila je u vezi i s hrvatskim pjesnikom Sabom Bobaljevićem, koji joj je uputio jedan talijanski sonet, uznoseći je kao *miracol di natura*, na što mu ona odvraća također jednim sonetom punim hvale za njegovu poeziju (*Rime del nobil uomo S. de Bobali Sordo*..., II. izd. Dubrovnik 1783, 122—23).

LIT.: G. Bertoni, *Intorno a tre letterati cinquecentisti moderni*, u Giornale storico della letteratura italiana, LXXXV., 1925. M. D-ić.

BATTISTI, 1. Carlo, ✳ Trento 2. IX. 1882, talijanski lingvist, učenik velikog romanista W. Meyer-Lübkea u Beču, obnavljač državne knjižnice u Gorici, od 1923 profesor romanske lingvistike na sveučilištu u Firenci; ravnatelj lingvističko-epigrafskog razreda Internacionalnog etrurskog instituta, ravnatelj Bibliotekarsko-arhivističke škole i Glotološkog instituta u Firenci; osobit stručnjak za toponomastiku (imena mjesta) južnog Tirola.

BIBL.: Glavna djela: 1. u vezi s Trentinom i južnim Tirolom: *Studi di storia linguistica e nazionale del Trentino*, Firenca 1925; *Popoli e lingue dell'Alto Adige*, Firenca 1931; *Dizionario toponomastico atesino*, dosad 6 knjiga, Firenca 1938—40; rasprave u *Archivio per l'Alto Adige*. 2. iz fonetike: *Testi dialettali in trascrizione fonetica*, I.—II., Leipzig 1921; *Fonetica generale*, Milan 1938; rasprave u *Italia dialettale* (I.—XII.) i u *Studi etruschi* (I.—XIV.), 3. u vezi s ladinskim ili retoromanskim jezicima: *Storia della questione ladina*, Firenca 1937. M. D-ić.

2. Cesare, ✳ Trident 4. II. 1875, † Trident 13. VII. 1916, talijanski političar. Osnivač i urednik socijalističkog časopisa *Il popolo*, B. je bio u isti mah i borac za talijanski značaj južnog Tirola. G. 1911 postao je član austrijskog parlamenta. Na početku svjetskoga rata 1914 B. je prebjegao u Italiju, a kad je Italija ušla u rat, B. je pošao u rat kao časnik. Na Monte Carnu Austrijanci su ga zarobili i kao veleizdajnika strijeljali. U.

BATTISTINI, Mattia, ✳ Rim 1857, † Rieti kraj Rima 1928, znamenit talijanski operni pjevač svjetskoga glasa (bariton); sjajan interpret talijanskih belkantističkih uloga te Mozarta (Don Giovanni), Wagnera (Wolfram, Telramund i dr.; pjevo je i u koncertima.

LIT.: Francassini, *M. B.*, 1915; G. Monaldi, *Cantanti celebri*, 1929. S. S-i.

BATTORYCH, Kornél → **Bajza Jozsef ml.**

BATU-KAN, ✳ u početku 13. st., † Saraj na Volgi 1255, unuk Džingiskanov, osnivač dvjestogodišnje vlasti Mongola nad Rusima. G. 1235 poslan je na čelu mongolske vojske u Evropu. Pokorio je 1237—38 sjevernu Rusiju, potukao na povratku Kotana, kana Polovaca ili Kumana, koji pobježe sa 40.000 porodica u Madžarsku. G. 1239—40 pokorio je i južnu Rusiju, 1241 opustošio Poljsku i uništio madžarsko-hrvatsku vojsku kod Mohija na rijeci Šaju. Početkom veljače 1242 poveo je Batu-kan jedan dio vojske u zapadnu Madžarsku, a s drugim je dijelom vojske poslao rođaka Kadana u Hrvatsku, kamo je bio pobjegao kralj Bela III. Kadan je opustošio Zagreb, Čazmu i mnoge druge hrvatske gradove i krajeve. Progoneći kralja Belu prodro je u dalmatinsku Hrvatsku, gdje su odoljeli njegovim navalama Klis, Split, Trogir i drugi primorski gradovi. Kada je mongolskim četama stigla u proljeće vijest, da je u Karakorumu umro vrhovni kan Ogotaj, dao je Batu-kan nalog za povratak. Mongoli su na tom povratku opustošili okolinu dubrovačku, Bosnu, Srbiju, Bugarsku, Erdelj i Moldavsku. Batu-kan je na donjoj Volgi osnovao kanat Kipčak ili Zlatnu hordu s glavnim gradom Sarajem blizu današnjeg Astrahana. (→ Mongoli u Hrvatskoj).

BATUM, glavni grad Adžarske sovjetske republike sa 66.800 stan., najznatnije mjesto na Crnom moru u Transkavkaziji s lijepom lukom, koju urediše Rusi poslije zauzeća 1878. Leži na završetku petrolejskoga voda (od 1928) iz Bakua, pa je željeznicom spojen s Kaspijskim morem. B. ima tropski zavod, pedagogij, velik botanički vrt i državne nasade čaja. Izvozi naftu, manganovu rudaču, svilne kokone i krzna. M. Š.

BATUŠIĆ, Slavko, ✳ Novska 2. VI. 1902, književnik. Gimnaziju polazio u Zagrebu, filozofijski fakultet (povijest umjetnosti) u Zagrebu i Parizu. Od 1921 djeluje na zagrebačkom kazalištu kao tajnik, pomoćni dramaturg, redatelj i dramaturg. Proputovao gotovo cijelu Evropu. Surađuje u mnogim časopisima i novinama (Obzor, Hrvatska revija, Savremenik, Nova Evropa, Jutarnji list, Novosti, Vijenac, Književnik, Književna republika, Pečat i dr.), pišući književne prikaze, pjesme, putopise, novele i t. d. Uređuje kazališne listove (Teatar, Komedija, Hrvatska pozornica), Kazališni almanah, Savremenu biblioteku (prijevodi suvremenih evropskih djela). Prevodi drame i romane. Držao brojna predavanja iz povijesti umjetnosti. Zasebno je izdao pripovijetke i romane *Čuda i čarolije* (Zagreb 1931), *Na dragom tragu* (Zagreb 1933), *Argonauti* (Zagreb 1936); dramu *Komorni trio* (Zagreb 1938); putopise *Kroz zapadne zemlje i gradove* (Zagreb 1932), *Od Kandije do Hammerfesta* (Zagreb 1937), *Od Siene do Haarlema* (Zagreb 1941); pjesme *23 pjesme* (Zagreb 1938). Građa, tehnika, područja B-eve lit. djelatnosti vrlo su raznovrsni: uz fantastične elemente ima u njega realističnih strana. No sav je njegov književni rad prožet lirizmom, bolno-radosnom čežnjom za daljinama; odatle svuda lični ritam i dublja unutrašnja povezanost. A. B-c.



SLAVKO BATUŠIĆ

BATUTA IBNI → **Ibni Batuta.**

BATUT JOVANOVIĆ, Milan → **Jovanović Milan Batut.**

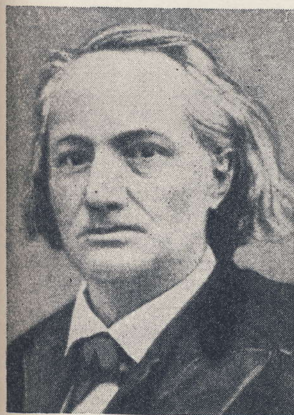
BATY, Gaston, ✳ Pelousin (dép. Loire) 1885, francuski kazališni ravnatelj i redatelj, jedan od pionira moderne francuske scenske umjetnosti. G. 1922 osnovao avantgardističku pozornicu La Chimère, 1924 vodi Studio des Champs-Elysées, 1928 kazalište Avenue, 1930 Pigalle, od 1935 Montparnasse, a kao gost režira u Comédie-Française. Režira klasike i moderne franc. dramatičare. Izdavao je i uređivao kazališne revije *Bulletin de la Chimère* i *Masques*. S. B.

BAUDE, Henri, ✳ Moulins 1430, † oko 1490, francuski pjesnik. Već rano je živio na dvoru. Kad se Dauphin, kasniji Luj XI., rastavio od oca, B. je pratio u Dauphinéju nepodložnog sina. No videći, da ne može ništa postići od prijestolonasljednika u nemilosti, pristao je uz Karla VII., koji mu je 1458 dao neku malu službu. Kao i Villon, ali iz časnijih razloga, bio je i on često u zatvoru. Vlastite mu pustolovine ispunjuju dio pjesama. Njegovu umjetnost uspoređuju s Villonovom, iako nema njegove snage ni bolne oporosti. Kod B. nema ništa teološko, pedantno, alegoričko. On je živahan, komičan, oštar. Svojim jezikom, slikarskim darom, svojom sudbinom proširio je glas svoje uže domovine.

Quicherat je sabrao velik broj njegovih stihova i objavio među ostalim mali svezak *Les vers de maître Henri Baude, poète du XV^e^ siècle, etc., avec les actes qui concernent sa vie* (1856). P. Cl.

BAUDELAIRE, Charles, ✳ Pariz 21. IV. 1821, † Pariz 31. VIII. 1867. Rano je izgubio oca, koji je bio od žene stariji punih četrdeset godina. Majka mu se preuda za Aupicka, generala i uglednu diplomatsku ličnost. Pjesnik

je učio u Lyonu i Parizu, gdje se je odlikovao u klasičnim jezicima. Kasnije je veoma spretno ispjevao dekadentnim latinskim jezikom *Franciscae meae laudes.* Iz ovih godina sačuvali su se stihovi, koji u nekim motivima odaju kasnijeg Baudelairea (v. *Vers retrouvés,* Pariz 1929). Sjećajući se prve mladosti piše o »teškim melankolijama« i »doživljavanju osamljenosti«. U *Oeuvres posthumes* čitamo: »Već kao dijete osjetio sam dva oprečna osjećaja: strah i zanos pred životom«. B. nije volio očuha, a na majku je bio kivan. G. 1841 došlo je do prekida s kućom i nalazimo ga na putu u Kalkutu. Desetak mjeseci je živio na Madagaskaru, Maurice-u i Bourbonu, odakle se povratio s nekoliko pjesama. Uza svoju ljubavnicu i mučiteljku Mulatkinju Jeanne Duval dozivlje u mašti »lijeni otok, obdaren eksotičnim raslinjem i slatkim plodinama«, uza nju ga draška »miris zelenih tamarisa, koji kruži zrakom i širi mi nozdrve i u mojoj duši miješa se s pjesmom mornara« *(Parfum exotique).* U veljači 1842 nalazi se u Parizu, samostalan, u društvu Louisa Ménarda, P. Duponta, G. de Nervala, Lecomte de Lislea, Gautiera i drugih. Među dandyjima i on je dandy, s naročitom nošnjom i načinom života, u oporbi sa životom malograđanina. »Dandy mora težiti za uzvišenijim«. Legenda je već kružila oko njegova imena, a mnogi ga i danas sude i osuđuju na temelju anegdota i sumnjivih priča. Među neupućenima izazvalo je B-ovo ime skandal u povodu osude, kad je izdao zbirku pjesama *Fleurs du Mal* (1857). Bio je prisiljen da plati odštetu radi »povrede morala i stidljivosti«. Od tada šest pjesama nose naslov u zbirci: *Pièces condamnées (Les Bijoux, Le Léthé, À celle qui est trop gaie, Lesbos, Femmes damnées [Delphine et Hippolyte], Les Métamorphoses du Vampire).* Potpuno izdanje pjesama izašlo je 1868, godinu dana poslije njegove smrti s Gautierovim predgovorom i nekim obranama, koje su imale na sudu prikazati pjesnika u moralnom svijetlu. Poslije *Fleurs du Mal* štampao je malu knjižicu *Petits poèmes en prose.*


CHARLES BAUDELAIRE

O hašišu, vinu i drugim opojnim drogama izdao je *Paradis Artificiels,* a kritike je skupio u *L'Art Romantique* i *Curiosités Esthétiques.* U dva navrata preveo je *Histoires extraordinaires* i *Nouvelles histoires extraordinaires* (1856—1857) od Edgara Allana Poea. Nepotpuni pjesnikov dnevnik nalazi se u *Mon coeur mis à nu (Oeuvres posthumes).* Posljednje tri godine B. je bio shrvan paralizom, koja mu je oduzela i govor. Paralizi je bio podložan od očeve strane. Možda mu je ranoj smrti pridonio i neuredan život, stalno ekscitiran.

B. je napisao samo jednu knjigu pjesama, *Fleurs du Mal,* u koju je salio »čitavo svoje srce«. Cvijeće Zla je krvava ispovijest neobično izmučene umjetničke duše, a teška priznanja mogu se protegnuti na druge generacije jednake sredine i odgoja. B. je pjesnik modernog čovjeka, dekadentnog i natrulog vremena. U prvom odsječku zbirke *Spleen et Idéal* pjeva čovjeka razrovana sumnjama, utučena dosadom života *(Spleen),* razapeta na križ stvarnosti i ideala, koji su daleko, a kad su ostvareni, tada se ruše sami u sebi *(Idéal).* Rijetko je tko kao on iznio muke srca, u kojem se bori zlo i dobro, a s onoliko plastike i poezije nitko. »U odvratnim predmetima nalazimo hranu, svaki dan upadamo u Pakao jednim korakom, bez straha... hoćemo da usput uberemo koje klandestinsko uživanje, koje ćemo istiskati kao staru naranču« *(Au lecteur).* Dosadu, pesimizam svatko će liječiti na svoj način: opojilima, ljubavlju, ljepotom. U ljubavi nalazi otrov, u ljubovnici gleda kroz namirisano i skladno tijelo kostur. Klasična ljepota *Osuđenih pjesama* istrzana je i zamračena spoznajom zla. *Spleen et Idéal* orgijaju požudom krvi, ali su jače crne orgije, koje pjesnika vode do krize. Pjesnik u *Tableaux Parisiens* izlazi iz sebe, ali će se uvjeriti, da je i grad napučen himerama, koje traže otrovanu hranu i cvijeće niklo na truleži. Nije slikao Pariz, ušao mu je u dušu. To je grad »pun sanja, gdje se spotiče prikaza o prolaznika« *(Les sept Vieillards),* gnijezdo nakaza, kojima »nemilosrdno vitla Demon« *(Petites Vieilles),* ludih slijepaca Breughelove slike *(Les Aveugles),* noći »prijatelja kriminala« i beskućnika, od kojih »većina nije upoznala toplotu ognjišta« *(Le Crépuscule du Soir),* zore, kad »vojnička truba odjekuje dvorištima vojarna, a jutarnji vjetar duše na svjetiljke... a drhtava zora... žuri se na pustu Seinu« *(Le Crépuscule du Matin).* B. voli sunce grada, što se probija kroz tvorničke dimnjake i blaži ljude oboljele od rafiniranih strasti. U Parizu je našao svoj pejzaž, napučen oronulim bićima, otkrio u njemu proljeće i jesen. Priroda muči Baudelairea, nalazi je u suprotnosti sa svojim srcem, koje »prekrito crnim velom ide udarajući pogrebne marševe« *(Le Guignon).* Sumornost iživjele civilizacije odbija se u ovoj poeziji, koja u slijedećim ciklusima *(Le Vin, Les Fleurs du Mal)* izričito niječe utjehu u himerama. Postao je sarkastičan, cinik, pobunjenik *(Révolté).* Knjigu svršava *Le Voyage.* Dosta mu je života, zove Smrt: »O Smrti, stari kapetane, vrijeme je, dižimo sidro, ovaj nas je kraj dotukao, dižimo jedra«. Baudelaire je pjevao zlo »novim drhtajem«, otkrivajući »suglasnostima« i muzikom dušu stvari i dajući im značenje. Umjetnošću suglasja (*Correspondances*), simbolikom i lirskom alkemijom i muzikalnošću stihova i evociranjem pronašao je ključ za nove izvore poezije, koja je proključala da napoji čitavu falangu pjesnika, ne samo francuskih. U jeku romantizma raskivao je sputani parnasizam, da mu ulije život i najavi simbolizam, a i dalje od njega.

B. je bio veoma oštrovidan kritičar. Na svoje mjesto postavio je slikara Delacroixa, izviždanog Wagnera samo on brani i proriče mu slavu, »otkrio« je Evropi največeg američkog pjesnika E. A. Poea. Njegove kritike održale su se do danas kao ispravne.

B. je dosta rano ušao u naše listove. Uzevši u obzir, da ga prerađuju kod nas od 1889 (→ P. Skok, *Francuska književnost XIX. i XX. v.,* Zagreb 1939), znači, da smo mi vremenski među prvima, koji su se upoznali s njime. Najbolje o B. imamo od Matoša (1903), Tina Ujevića, *Prokletstvo Bodlera* (1935) i *Mučeništvo života i raj u afionu* (1933). Ujević je preveo s latinskoga njegovu pjesmu *Franciscae meae laudes.*

Ivo Hergešić u knjižici *Baudelaireov slučaj,* 1933, osvrnuo se na sudbeni proces pjesnikove zbirke i dao svoj pogled na njegovu poeziju.

LIT.: Ch. Asselineau, *Ch. Baudelaire, sa vie et son oeuvre;* Isti, *Ch. Baudelaire, souvenirs;* Th. Malassis, *Ch. Baudelaire, souvenirs et correspondances;* Eug. Crépet, *Ch. Baudelaire, étude biographique.*

Ovim suvremenicima Baudelairea treba nadodati imena ostalih znanaca i prijatelja: Du Camp, Champfleury, Gautier, Barbey d'Aurevilly, Banville.

Noviji: P. Bourget, *Essai de psychologie contemporaine;* A. Ferran, *L'Esthétique de Baudelaire,* 1933; G. de Reynold, *Ch. Baudelaire,* 1926; Séché et Bertaut, *Ch. Baudelaire,* 1928; E. Seillière, *Baudelaire,* 1931; Ch. Soupault, *Baudelaire,* 1931.

Za reputaciju Baudelairea važna su svjedočanstva M. Barrèsa, A. Gidea i P. Valéryja, M. Prousta i drugih. D. St.

BAUDIN, Louis, ✱ Bruxelles 2. V. 1887. Profesor prava u Dijonu, a zatim u Parizu. B. ide u red najplodnijih suvremenih francuskih ekonomskih pisaca. Naročito se bavi ekonomskim problemima Španjolske i Latinske Amerike.

BIBL.: Od brojnih djela najvažnija su: *L'Empire socialiste des Inka,* 1928; *Le crédit. Qu'est-ce que le crédit? L'essor du crédit au XXe siècle. La crise actuelle,* 1934; *La monnaie et la formation des prix,* 1936; *L'utopie soviétique,* 1937; *La doctrine corporative,* 1937; *La monnaie. Ce que tout le monde devrait en savoir,* 1938; *La réforme de crédit,* 1938; *Quelques observations relatives à l'influence des variations de la production de l'or sur les mouvements de longue durée des prix,* 1938; *Le mécanisme des prix,* 1940. B. L.

BAUDOIN, François-Alphonse, ✱ Fontette 8. X. 1830, francuski pjesnik. Potomak je seljaka i vinogradara i sačuvao je kao baštinu svojih predaka seosku jednostavnost i veoma jaku sklonost k nezavisnosti. Kao ispitivač mjera i vaga prešao je kroz trideset godina sve kotare Nogenta i Bara sur Aube, sjedajući po koji put uz cestu, da zapiše stihove. Kasnije je postao knjižničar u Langresu.

BIBL.: Prve njegove pjesme i nekoliko članaka u prozi izašli su u almanasima Champagne. Djela su mu: *Fleurs des ruines* (1866), zatim *Sylvestre Flachot,* šumski roman, *Revers de Medailles,* pjesme (1876), novele *Drames du village; Types effacés,* mali sredovječni seoski roman; *Le Val d'Absynthe; Glossaire du patois de la forêt de Clairvaux* (Troyes, 1886) i t. d.

Taj se originalni i iskreni pjesnik voli baviti idejama, koje sadržavaju pronicave analize u jasnoj, živahnoj i jednostavnoj formi. Stih mu je pun, zvučan, slikovit. P. Cl.

BAUDOUIN DE COURTENAY, Jan Ignacy Niecisław, ✱ Radzimin kod Varšave 13. III. 1845, † Varšava 3. XI. 1929, jedan od najvećih poljskih lingvista prošloga i ovoga stoljeća. Bio je potomak starog francuskog roda, kojemu pripada i iz četvrtoga križarskog rata poznati flandrijski grof Balduin, potonji carigradski car. Taj je rod u domovini na početku 18. st. izumro, održavši se samo u Poljskoj, u koju je došao pradjed našega lingvista pukovnik tjelesne garde Augusta II. — Jan B. de C. svršio je srednju (realnu gimnaziju) i više (slavističke) nauke u Varšavi. Školske g. 1867—8 boravio je radi studija u Pragu, Jeni i Berlinu, a zatim dvije godine u Petrogradu. G. 1870 dobiva doktorat u Leipzigu i magisterij u Petrogradu (radnjom *O drevnepol'skom jazykě do XIV-go stolětija*), gdje pod kraj te godine postaje i privatni docenat predajući poredbenu gramatiku indoevropskih jezika. Od 1872 do 1875 boravi u sjevernoj Italiji proučavajući tamošnje slovenske dijalekte. Iz tih i nekih potonjih proučavanja izišlo je više znatnih priloga za slovensku dijalektologiju (*Opyt fonetiki rez'janskih govorov*, s dodatkom *Rez'janskij Katihizis*, 1875; *Obrazcy govorov Friulskih Slavjan*, 1878; *Der Dialekt von Cirkno*, 1884; *Sprachproblem des Dialektes von Cirkno*, 1885; *Materialy dlja južnoslovjanskoj dialektologii i etnografii*, I., 1895, II., 1904, III., 1913). Ostajući postojano u vezi sa Slovencima posvetio im je jedan članak i pod sam kraj života (*Ze wspomnień i rozmyślań o Słoweńcach i Słowianach w Italji*, Varšava 1929). Boravljenje među Slovencima približilo ga je i nama, pa se zato osvrtao gdješto i na naše radnje (na pr. na Jagićevu »Podmlađenu vokalizaciju«, Bogišićevu zbirku narodnih pjesama, Miklošičev prilog o hrvatskoj epskoj poeziji i dr.). B. je proživio vrlo nemiran život izmijenivši kao profesor nekoliko sveučilišta. G. 1875 dolazi iz Petrograda u Kazanj, iz Kazanja 1883 u Dorpat. Tu ostaje do 1893. Stekavši pravo na mirovinu odlazi 1894 kao titularni profesor u Krakov, iz koga se poslije šest godina vraća u Petrograd, gdje ostaje do g. 1918, kad se vraća u Varšavu. Tu je među svojima, fizički duduše već slab, ali duha sveđ mlada, djelovao posljednji decenij života. B. se javljao i kao publicist. Zbog svoje iskrenosti u brošuri *Teritor'jalnyj i nacional'nyj vopros v avtonomii*, u kojoj je preporučivao carskoj ruskoj vladi, da svojim narodima dade nacionalna prava, odsjedio je nekoliko mjeseci u tamnici pred rat godine 1914. — Bibliografija radova B. de C. od g. 1865 do g. 1930 iznosi 358 brojeva. Radovi mu zahvataju u šest područja: jezik poljski, drugi slavenski jezici, litavski jezik, sanskrt, latinski jezik i opća lingvistika. Najviše njegovih radova tiče se opće lingvistike; u njima je i najjači. On je protiv pretjeranog historizma učio, da jezične pojave treba promatrati istražujući psihološko-fiziološke momente i pazeći na geografsko prostiranje. Po tome on ide među one, koji su pravo uočili razliku između dijahronijskog i sinhronijskog promatranja jezičnih pojava. Govoreći o glasovima isticao je psihofonetske elemente, po čemu je jedan između tvoraca moderne fonologije. Iz polonistike se uz magistarsku radnju *O staropoljskom jeziku do 14. stoljeća* (1870) ističe njegova rasprava *Charakterystyka psychologiczna języka polskiego*, štampana u djelu Poljske Akademije u Krakovu *Język polski i jego historya...*, I., 1915. U toj se studiji na primjerima iz poljskoga jezika jasno razabiraju njegovi opći pogledi na jezik. — B. de C. bio je član triju Akademija (ruske, poljske i češke) i počasni doktor triju sveučilišta (kazanjskog, dorpatskog i varšavskog). Za 70. godinu života spremali su mu poštovaoci zbornik, koji je zbog prošloga svjetskog rata mogao izići tek godine 1921 u Krakovu pod natpisom *Prace lingwistyczne ofiarowane Janowi Baudouinowi de Courtenay*. U tome je zborniku i pisac ovih redaka, njegov slušač godine 1914 u Petrogradu, štampao članak s fonetskim objašnjenjem našega naziva *duždevnjak*.

LIT.: St. Szober, *Jan Ignacy Niecisław Baudouin de Courtenay (1845—1929)*, u časopisu »Prace Filologiczne« XV./1. 1930 (biografija i karakteristika); Isti, *Bibliografja prac naukowych prof. Jana Baudouina de Courtenay*, u istom časopisu; A. B(elić), *Jan Boduen de Kurtene*, u »Južnoslov. Filol.«, IV., 1924, 190—193 (kratka karakteristika). S. I.

BAUDRILLART, 1. Alfred, ✱ Pariz 6. I. 1859, francuski kardinal i historičar. Kao agrégé d'histoire (najviši sveučilišni stupanj u Francuskoj) počeo je služiti kao profesor na gimnazijama u Lavalu i Caenu, zatim na Collège Stanislas u Parizu, a 1883 postaje vanrednim profesorom na Katoličkom institutu u Parizu, pa objavljuje svoje radove *La politique de Henri IV en Allemagne* (1885), *Philippe V et la cour de France* (1890—1900, 5 svez.) i t. d. Budući da je odavno osjećao svećenički poziv, dao se zarediti 1893 sa 34 godine, a onda je izučio i teologiju i postao 1907 rektorom Katoličkog instituta, kojim je upravljao jedanaest godina. Ne napuštajući povijesnih radova, posvetio je dobar dio rada polemici o vjerskim pitanjima za obranu prava i prerogativa Crkve. Za vrijeme svjetskog rata bio je jedan od najvatrenijih pobornika francuske stvari u inozemstvu na tri kontinenta. Primljen je u Francusku akademiju. Rad mu je znatan, a stotine njegovih članaka izašlo je u različitim časopisima. Uređivao je Bulletin critique, Revue pratique d'apologétique, Dictionnaire d'histoire et de géographie ecclésiastiques, a napisao je još i ova djela: *L'Église catholique, la Renaissance, le Protestantisme* (1904), *Quatre cents ans de concordat* (1905), *L'enseignement catholique dans la France contemporaine* (1910), *Vie de Msgr d'Hulst* (1912—1914, 2 sv.), *Lettres du duc de Bourgogne au roi d'Espagne Philippe V et à la reine* (u suradnji s Lecestreom, 1912—1916, 2 sv.), *La vie catholique dans la France contemporaine* (1918) i t. d. J. D-e.

2. Henri Joseph Léon, ✱ Pariz 1821, † Pariz 1892. Predavao političku ekonomiju na Collège de France. Od 1855 glavni urednik časopisa *Journal des Economistes*, a 1856 urednik novina *Journal des Débats*. Nekoja mu je djela nagradila Francuska akademija, tako: *Jean Bodin et son temps*, 1853, te *Manuel d'économie politique*, 2 sv., 1857. Izdao je dalje: *Études de philosophie morale et d'économie politique*, 2 sv., 1858, *L'histoire de l'économie politique* (Journal des Économistes, siječanj 1867), *Des rapports de l'économie politique et de la morale*, 1883, 2 izd. G. 1877 poziva ga Akademija moralnih i političkih znanosti, da prouči te akademiji priopći moralni, intelektualni i materijalni položaj seljačkog pučanstva. Prve rezultate s ankete objelodanjuje u knjizi *Normandie* (1880), a malo kasnije u *Bretagne et Normandie* (1885) i konačno izdaje u 3 sv. *Les populations agricoles de la France*, 1885. Između 1878—1882 objelodanjuje u 4 sv. *Histoire du luxe public et privé depuis l'antiquité jusqu'à nos jours*, jednu od najvećih ekonomskih studija te epohe. G. 1885 objavljuje *Manuel d'éducation morale et d'instruction civique*. Od 1881 bio je profesor političke ekonomije na École des ponts et chaussées i član Francuskog instituta. Kao pisac odlikuje se elegantnim i jasnim stilom, a u ekonomskoj nauci pripada liberalnoj struji, t. zv. epigonima klasične nauke. B. L.

BAUDRY, Paul-Jacques-Aimé, ✱ Bourbon-Vendée 7. II. 1828, † Pariz 17. I. 1886, francuski slikar. Učio je u Parizu, a boravio duže vremena u Italiji, gdje je proučavao djela Rafaela, Tiziana, Paola Veronesa i Correggia. Najpoznatije su njegove i često reproducirane slike *La perle et la vogue* (Pariz, Luxembourg), *La toilette de Venus* (Bordeaux, Muzej) i *Charlotte Corday* (Nantes, Muzej). Pored mnogih portreta naslikao je trideset i tri dekorativne slike za Foyer Garnierove pariske Velike opere, pa brojne dekoracije u pariskim palačama i francuskim dvorovima. Bio je eklektik, ali je vrlo vješto znao povezati dekorativne tradicije talijanske umjetnosti 16. st. s francuskom dražesti i elegancijom.

LIT.: Ch. Ephrussi, *P. B., sa vie et son oeuvre*, Pariz 1878; A. Lanson, *L'oeuvre de P. B., artiste*, Pariz 1886; J. E. Blanche, *P. B.* (Revue de Paris), Pariz 1929. A. Sch.

BAUER, 1. Albert, ✱ Ravensbeuren 2. X. 1890, živi na svojoj očevini, seljačkom imanju. Napisao je roman *Hunsrückbauern* (1930), kasnije (1933) objelodanjen pod simboličkim naslovom *Das Feld unserer Ehre*. U tom djelu je bojno polje oranica, na kojoj i s kojom se seljak bori kroz cio život, s kojom je zauvijek povezan. Samo jak značaj ne podliježe u toj gigantskoj borbi. *Folkert der Schöffe* (1935), seoski knez, prekaljen karakter kao Immermannov Hofschulze u Oberhofu — odolijeva svim osvajanjima, da spasi seosku zajednicu. G. Š.

2. Andreas Friedrich, ✱ Stuttgart 18. VIII. 1783, † Oberzell 27. II. 1860, njemački izumitelj. Isprva se usavršavao u radovima precizne mehanike i optike, a kasnije polazi sveučilište u Tübingenu. Za njegov daljni rad bilo je važno, što je 1805 upoznao Fr. Königa, izumitelja rotacionog tiskarskog stroja. Od Bauera potječu mnoga usavršenja strojeva za brzotisak.

LIT.: Matschoss, *Männer der Technik*, 1925; Th. Göbel, *Fr. K. und seine Erfindung der Schnellpresse*, Stuttgart 1906. U.



(Foto Scherl)

EIBSEE I ZUGSPITZE

PRILOG U BAKROTISKU 62

POGLED NA BLAUBEUREN

(Orbis terrarum)

PASSAU, UTOK INNA I ILZA U DUNAV

Gore: KÖNIGSEE; *dolje:* ST. BARTHOLOMÄ NA KÖNIGSEE

(Foto Scherl)

BAVARSKA





Gore: PARTENKIRCHEN, FLORIANSPLATZ: *dolje:* ROTHENBURG O. D. T.; *lijevo:* ZDENAC SV. JURJA; *desno:* VIJEĆNICA

(Orbis terrarum)

3. Antun, ✻ Breznica kod Bisaga 11. II. 1856, † Zagreb 7. XII. 1937, nadbiskup zagrebački. God. 1879 zaređen je za svećenika. Kao kapelan službuje u Ivancu i Zagrebu, a kao katehet u Samoboru, odakle dolazi u Zagreb na gimnaziju 1884. S katehetske službe dolazi na bogoslovski fakultet 1887 kao profesor filozofije i apologetike. Zbog političkih prilika ostaje izvanrednim profesorom sve do 1904, kada bude imenovan redovnim profesorom. U tom svojstvu vrši službu do konca 1910. Iste godine imenovan je kanonikom zagrebačkim, a 6. I. 1911 koadjutorom nadbiskupa J. Posilovića. Posvećen je za biskupa u Rimu 29. I. 1911, a 26. IV. 1914 preuzima kao nadbiskup upravu zagreb. nadbiskupije. Od 1886 do 1890 g. uređuje B. Katolički list i piše čitav niz apologetskih, filozofskih i polemičkih rasprava i članaka. Kao profesor na bogoslovskom fakultetu izdaje dvije odlične filozofske knjige: *Naravno bogoslovlje* (1892) i *Opća metafizika* (1894). B. je suvremeni skolastički metafizičar. Držeći vezu sa suvremenom modernom filozofijom podvrgava kritici Wundtovu filozofiju u dvije rasprave, od kojih u jednoj obrađuje Wundtovu nauku o mišljenju i spoznaji u poredbi sa skolastikom (Rad, 127 i 132), a u drugoj ispituje Wundtovu nauku o supstanciji (Rad, 144). U svojim filozofskim djelima stvara B. hrvatski filozofijski jezik i postavlja temelje suvremenoj hrvatskoj filozofiji. Akademija ga 1896 bira dopisnim, a 1899 pravim članom. Dne 20. V. 1915 izabran je pokroviteljem Akademije. Kao pokrovitelj pomaže 1917 osnutak razreda za umjetnost i lijepu knjigu. Strossmayerova galerija slika također imade u B. velikoga mecenu.



ANTUN BAUER

G. 1906/1907 vrši čast rektora hrvatskoga sveučilišta. Da osigura izgradnju medicinskoga fakulteta, 1919 poklanja 5 rali i 1541 hv. zemljišta. G. 1918 osniva stipendijalnu zakladu za slušače medicine u iznosu od 210.000 kruna. G. 1921 prodaje gospodarsko-šumarskom fakultetu dobro Maksimir za malu cijenu i tako omogućuje razvitak ovog fakulteta. Kad je bio ugrožen opstanak pojedinih fakulteta, poduzima nužne korake za održanje cjelokupnosti hrvatskoga sveučilišta.

Kao nadpastir u korizmenim okružnicama obrađuje aktuelne probleme i daje upute za kršćanski život. Izdaje naredbu o klanjanju presv. Oltarskom Sakramentu u čitavoj nadbiskupiji. U Zagreb dovodi nove muške i ženske redove: konventualce, glagoljaše Trećega reda sv. Franje, salezijance, dominikance, službenice Maloga Isusa, karmelićanke. G. 1925 održava prvu sinodu zagrebačke nadbiskupije, a 1928 otvara dječačko sjemenište za 400 pitomaca. Nastojanjem B. kao predsjednika biskupskih konferencija dolazi 1920 do imenovanja prvoga nuncija u državi SHS. G. 1922 sudjeluje u Beogradu u komisiji za proučavanje pitanja o konkordatu. Njegovim zauzimanjem dolazi u naše ruke i Zavod sv. Jeronima u Rimu 1924. B. je ishodio kod Sv. Stolice transkripciju glagolskog misala povjerivši taj posao prof. Vajsu iz Praga. Staroslavenski misal u latinskoj transkripciji bio je dovršen 1927. G. 1922 ustaje protiv nakane državne vlasti, da zabrani pristup svećenicima u školu. G. 1923 otvara prvi hrvatski euharistijski kongres u Zagrebu i time daje poticaja za održanje euharistijskih kongresa širom hrvatske domovine. Prigodom tisućgodišnjice hrvatskoga kraljevstva 1925 vodi poklonstveno hodočašće u Rim.

Kao prijatelj seljaka radi B. oko osnutka Poljodjelske banke, koja je imala novčano podupirati zadrugare. Brine se za kolonizaciju seljaka u manje napučene krajeve i radi oko promicanja svilogojstva. Nastoji i oko pučke prosvjete i zato izdašno podupire Hrv. knj. društvo sv. Jeronima osnivajući zaklade za pojedine župe, a 1914 postaje pokrovitelj Društva sv. Jeronima.

LIT.: Barlè-Rittig, *Zagrebački nadbiskup dr. Antun Bauer u životu i u djelu*, Zagreb 1929; Stj. Zimmermann, *Bauer kao filozof*, Ljetopis, sv. 51., Zagreb 1939. J. L-h.

4. Antun, ✻ Vukovar 18. VIII. 1911, hrvatski arheolog, ravnatelj zagrebačke gipsoteke. Gimnaziju je svršio u Osijeku, a sveučilišne nauke na filozofskim fakultetima u Zagrebu, Beču i Münchenu. Od 1936 je asistent arheološkoga zavoda zagrebačkog sveučilišta, te je 1938 sudjelovao kod iskapanja na Vučedolu. Od 1936 do 1938 bio je honorarni nastavnik povijesti umjetnosti na Obrtnoj školi u Zagrebu. G. 1937 ustupio je gradu Zagrebu svoju veliku zbirku moderne plastike i bogatu zbirku sadrenih odljeva hrvatskih historijskih i umjetničkih spomenika. Ovom je zbirkom osnovana Gipsoteka grada Zagreba (v.), kojoj je B. ravnatelj od 1938. B. je od 1941 kustos muzeja Braće hrvatskoga Zmaja na Ozlju.

BIBL.: Napisao je *Rimska olovna plastika* (Vjesnik hrvatskog arheološkog društva, XVII., 1936); *Srijem u prehistorijsko i rimsko doba*, Zagreb 1938. Osim toga ima od njega oko 30 članaka pedagoških, arheoloških, o povijesti Srijema i pojedinih gradova, napose Vukovara, pa o čuvanju historijskih i umjetničkih spomenika. Z. D.

5. Bruno, ✻ Zagreb 1884, arhitekt. Nakon studija u Zagrebu, Gracu i Beču bio je u atelieru Paul Schultze-Naumburga u Saalechu i O. Bartninga u Berlinu. Gradi samostalno od 1912: Jadransku banku u Splitu, različite hotelske gradnje u Crikvenici i Novom, te različne vile (Novi). Profesor je graditeljske škole u Zagrebu, pa je tu izgradio Novinarski dom i čitav niz privatnih kuća i vila. Obnovio je crkvu i sagradio samostan sv. Ksavera. Surađuje kod obnove i pregradnje crkve sv. Marka. Od god. 1925 bavi se isključivo radom oko čuvanja i obnove historijskih građevina i gradskih predjela: projekt regulacije Kaptolskog trga, a po nalogu zagrebačke gradske općine osniva regulaciju Gornjega grada. Od god. 1935 gradski je referent za regulaciju i konzervaciju historijskih dijelova grada. Lj. B.

6. Ernest, ✻ Zagreb 4. IV. 1910, publicist. Gimnaziju i filozofiju svršio je u Zagrebu. U Leipzigu je studirao nauku o publicistici, sociologiju i povijest. Bio je profesor u Zagrebu i Vinkovcima. Zatim ravnatelj štampe u ministarstvu vanjskih poslova u Zagrebu. Surađuje u Hrvatskoj reviji, Kolu, Omladini i Ekonomistu člancima o književnosti i publicistici. Izdao je zasebno knjige: *Današnja Njemačka* (Zagreb 1937), *Štampa evropskih velevlasti i Amerike* (Zagreb 1940), *Meinungswerbung und Nachrichtenmittel in den kroatischen Gebieten* (Leipzig 1939). E. Š.

7. Georg → **Agricola.**

8. Josef Martin, ✻ Taufkirchen 11. III. 1901, kao potomak stare seljačke porodice vjerno opisuje selo i sve tegobe, koje seljaštvu sadašnjica donosi. U romanu *Achtsiedler* (1931) opisuje, kako osmorica muku muče, da bi na tresetištu stvorili plodno tlo, ali propadaju. Na visini pripovjedalačkog umijeća je roman *Die Nothaften* (1931), u kojem se pripovijeda, kako seljačka porodica upada u nevolju, iz koje će je možda osloboditi tek buduća pokoljenja. Napisao je drame za radioemisije: *Der ewige Bauer, Ein Mann kehrt heim.* G. Š.

9. Juraj, ✻ Karlobag 1848, † Zagreb 1900, srednjoškolski profesor matematike na hrvatskim gimnazijama u Rijeci i Senju i na nautici u Bakru. Bavio se problemom jedinstvenoga umjetnoga svjetskoga jezika na osnovi volapüka (v.), za koji je 1885 dao hrv. gramatiku pod naslovom *Svjetski jezik Volapük*. Na osnovi Schleierove zamisli toga jezika i sam je dalje radio i došao do svoga sistema, koji je nazvao *spelin*. Ta mu riječ sadrži tri elementa: *s* (čestica, koja služi za izražavanje plurala i kolektivnosti) + prefiks *pe* (od grčkoga pan »sve«) + *lin* (skraćenica od lat. lingua). Ova umjetna tvorevina ima da izrazi ono, što se njem. kaže »Allsprache, auf allgemeinen Grundlagen beruhend«. Znak *s* uzeo je dijelom od matematičke kratice za sumu ili za integral, dijelom iz lat. dočetka za plural. Ovakvim kombinacijama stvorio je čitavu gramatiku. Drugi primjer njegovih kombinacija: *i* »ja«, *il* »moj«, *if* »ovaj« (lat. hic), *ife* »tako«. Svoj sistem popravljenog volapüka objavio je u New-Yorku 1889 na engleskom jeziku i njem. u Zagrebu i Bruxellesu 1888 pod naslovom *Spelin — eine Allsprache auf allgemeinen Grundlagen der sprachwissenschaftlichen Kombinatorik aufgebaut*. Osim toga napisao je više brošura, objavljenih u Zagrebu na njemačkom jeziku, u kojima opravdava svoj popravak volapüka. Ovaj njegov rad bio je zapažen i u inozemstvu. P. S.

10. Kurt, ✻ kraj Leipziga 1888, učitelj i upravitelj škole u Puerto Varras (Chile). U svojim pjesmama obrađuje problem, kako će se njegovi zemljaci kao iseljenici održati u dalekom svijetu i očuvati svoj narodni karakter, t. j. ostati vjerni svojoj njemačkoj domovini. Zbirke pje-

sama: *Helden der Arbeit*, 1929; *Um Volk und Heimat*, 1936. G. Š.

11. **Marija**, ✻ Linz 1852, † Gablonz u Sudetskoj krajini 1936, slikarica minijatura i pijanistica. Na novoosnovanoj Obrtnoj školi u Zagrebu u zajednici sa suprugom slikarom Josipom bavila se više decenija tehnikom limuzinskog emajla i keramikom, a samostalno minijaturnim slikarijama, napose portreta, na slonovoj kosti, od kojih su mnoge sačuvane u zagrebačkim porodicama.

Izlagala je u Zagrebu, Beogradu, Beču, Linzu i Grazu i bila je nagrađena različnim medaljama. U.

12. **Otto**, ✻ Beč 5. IX. 1881, † Pariz 1937, austrijski socijaldemokrat. S F. Adlerom osnovao *Der Kampf*, teoretski časopis austr. socijalne demokracije. Surađivao u *Arbeiterzeitungu*, te u teoretskom organu predratne njemačke soc. dem. stranke *Die Neue Zeit*. Tajnik parlamentarne frakcije soc. dem. stranke 1904, za vrijeme rata zarobljenik u Rusiji, 1917 vraća se u Austriju. G. 1918 državni podtajnik za vanjske poslove, po smrti Viktora Adlera tajnik. U srpnju 1919 morao odstupiti radi svog stava u pitanju »Anschlussa« Austrije Njemačkoj i Južnog Tirola. Teoretska glava austr. socijalno-demokratske stranke, sudjelovao kod izrađivanja novog programa 1926. Predstavnik austromarksizma u 2½., kasnije 2. internacionali. Nakon neuspjelog pokušaja oružanog otpora austr. socijalista Dollfussu 12. II. 1934 odlazi u emigraciju, najprije u Češku, zatim u Pariz, gdje je i umro.

BIBL.: Od mnogih njegovih djela spominjemo *Das arbeitende Volk und die Nationalitätenfrage*, 1911; *Der Balkankrieg und die deutsche Weltpolitik*, 1912; *Der Weg zum Sozialismus*, 1919; *Bolschewismus oder Sozialdemokratie*, 1920; *Die österr. Revolution*, 1923; *Der Kampf um Wald und Weide*, 1925; *Soziald. Agrarpolitik*, 1926; *Kapitalismus und Sozialismus nach dem Weltkrieg*, 1931; *Rationalisierung und Fehlrationalisierung; Zwischen zwei Kriegen* (neke vrsti teoretska oporuka). V. Vr.

BÄUERLE, Adolf, ✻ Beč 9. IV. 1786, † Basel 19. IX. 1859, njemački kazališni pisac, autor brojnih pučkih komada i lakrdija iz bečkoga malograđanskog života. G. 1806 osnovao je *Wiener Theaterzeitung*, u kojem ima dosta vijesti o kazališnom životu starog Zagreba, pogotovu o njemačkim predstavama u Amadeovu teatru i kazalištu na Markovu trgu. Tako na pr. opisuje otvorenje toga kazališta u 230. broju od 18. XI. 1834, što nam je jedini izvor o tom događaju.

LIT.: R. Fürst, *Raimunds Vorgänger*, 1907. S. B.

Do 1840 prikazivano je u zagrebačkom njemačkom kazalištu 17 njegovih veselih igara i lakrdija. Najčešće su se prikazivali ovi komadi: *Staberls Reiseabenteuer, Der Freund in der Not, Die falsche Primadonna im Krähwinkel, Aline oder Agram in einem anderen Weltteile*. U toj čarobnoj igri (parodiji) lokaziliran je poznati njegov komad *Aline oder Wien in einem anderen Weltteile* kao i druga jedna njegova čarobna igra *Der Schatzgräber bei der Burg Medvedgrad oder Agram* (u originalu Wien), *Paris, London und Konstantinopel*.

LIT.: B. Breyer, *Das deutsche Theater in Zagreb 1780—1840*, Zagreb 1938; V. Deželić, *Iz njemačkoga Zagreba*. Zagreb 1901. S. T.

BAUERNFELD, Eduard von, ✻ Beč 13. I. 1802, † Oberdöbling 9. VIII. 1890, njem. pisac. U salonskim komadima je ocrtao društvene prilike i duhovna nastojanja svojega vremena. Dijalog mu je duhovit i elegantan. Velik je uspjeh postigao veselim igrama *Die Bekenntnisse*, 1834; *Bürgerlich und romantisch*, 1835; *Grossjährig*, 1846. Osim toga je napisao libreto Schubertovoj operi *Der Graf von Gleichen*, zatim epigrame *Zahme Xenien* i lične uspomene *Aus Alt- und Neu-Wien*.

BIBL.: *Gesammelte Schriften*, 12 sv., 1871—73. G. Š.

Na zagrebačkoj pozornici prikazivan je 1836 na njemačkom jeziku 2 put njegov igrokaz *Helene* i vesele igre *Das letzte Abenteuer*, 1835; *Das Liebesprotokoll*, 1836; *Bürgerlich und romantisch*, 1838; *Der Vater*, 1839, i *Das Tagebuch*, 1839 i 1840.

LIT.: B. Breyer, *Das deutsche Theater in Zagreb*, str. 93. S. T.

BAUGUT, Josip, ✻ 1889, profesor. Surađuje u pedag. časopisima *Nast. vjesniku, Napretku i Savremenoj školi*. Kao pedag. instruktor Ogledne škole u Zagrebu isticao je značenje oglednih škola za promicanje reforme naše osnovne nastave. Radovi: *Roditelji i đački samorad* (1935); *Vrijednost i struktura u savremenoj pedagogiji* (Napredak 1936); *Imade li osnivanje oglednih škola svoje opravdanje* (Savremena škola 1938); *Politika i odgoj* (Nast. vjesnik 1939—40) i dr. J. D.

BAUHAUS. Njemački državni B. utemeljen je 1919 u Weimaru tako, da su u njemu sjedinjene onamošnje »Visoka škola za likovne umjetnosti« i »Škola za umjetnički obrt«. G. 1925 premješten je B. iz Weimara u Dessau kao »Hochschule für Bau und Gestaltung«. Osnivač i ravnatelj B. bio je do 1928 profesor Walter Gropius, a od 1928 Hannes Meyer. Ovoj je ustanovi bila zadaća, da ponovno tijesno poveže nauk o oblicima i nauk o rukotvorstvu (Handwerk) kao zajedničke temelje svakog umjetničkog stvaranja. Zbog njena moderno-radikalnog stajališta (t. zv. Bauhaus-Stil) jedni su je veličali, a drugi žestoko napadali.

LIT.: *Wasmuths Lexikon der Baukunst*, I., Berlin 1929. A. Sch.

BAUHIN, Caspar, ✻ Basel 17. I. 1560, † Basel 5. XII. 1624, botaničar, svestran učenjak, jedan od »otaca botanike«. Nomenklatura u njegovim sistematskim djelima početak je binarne nomenklature. I. P.

BAUK, strašilo pomišljeno kao živo biće, kojim se plaše mala djeca. Riječ je onomatopejski postala od »bau-babau« po zavijanju vučjem. M. S.

BAUM, 1. Hermann, ✻ Plauen 1864, † 1932, sveuč. profesor. Jedan od najuvaženijih svjetskih učenjaka na polju veterinarske anatomije. Od njega su najznatniji anatomski udžbenici i velike monografije o limfnom sustavu goveda, konja, pasa i svinja. Njegovim se djelima služe svi veterinarski anatomski zavodi. J. S.

2. **Kurt**, ✻ u Šleziji 1876, živi u Milwaukee (Sjev. Amerika), njem. književni historičar i pjesnik. Svoj lirski način izražavanja izgradio je proučavajući umjetnički neobično dotjerane pjesme St. Georgea, R. M. Rilkea, H. v. Hofmannsthala. U ljepoti dikcije i čistoći sroka može se od kraja srednjega vijeka do danas mjeriti s njegovom lirikom samo malo njemačkih pjesnika. Ali i po sadržaju i po motivima ide njegova lirika uz bok velikih njemačkih pjesnika. U prirodi i u emocijama čovječje duše traži B. izražaj božanstva. Zbirke pjesama: *Zeitgedichte* (1915), *Pokale und Kelche* (1916), *Das stille Buch* (1917), *Das Leben entlang* (1933).

LIT.: K. K. Klein, *Literaturgeschichte des Deutschtums im Ausland*, Leipzig 1939. G. Š.

BAUMANN, 1. Émile, ✻ Lyon 1868, živi u Maroku, franc. pisac romana i esejist. Prof. u Alžiru, Sensu, Le Mansu. Podrijetlom s Rajne, udružuje sanjarsku mekoću unutarnje vizije s naturalističkom oštrinom i bezobzirnošću u promatranju svakidašnje zbiljnosti. Teške konflikte savjesti i mutne časove života rješava prožimajući realnost duhom i nadprirodnim. Romani *L'Immolé* (1908, slika Lyona i borbâ oko rastave Crkve i države); *Le Baptême de Pauline Ardel* (1914, posljedice lajičkih zakona); *Le Fer sur l'Enclume* (1920, ratna luka Brest i mornarica u svjetskom ratu); *Job le Prédestiné* (1922, Le Mans i život pozadine za svjetskog rata), i dr. Osim toga *Les grandes formes de la musique* (1905); *Saint Paul* (1925, ubraja se među najbolja moderna književna djela iz hagiografije). Lj. M.

2. **Hans**, ✻ Amberg 22. IV. 1914, njemački pjesnik. Neko je vrijeme poučavao djecu drvara u šumskom naselju, kao Roseggerov »Waldschulmeister«. Pjevao je pučke pjesme, kantate i sastavljao dramske zborove. Zbirke su mu: *Horch auf, Kamerad* (1936), *Bergbauernweihnacht* (1934) i *Bauernlieder* (1935). Mnoge od tih pjesama postale su narodnima. Blagotvorni rad seljakov slavi korska pjesma *Das Jahr überm Pflug* (1935), a kantata *Das heimliche Haus* (1935) majčinstvo i domovinu. Napisao je i zbirku korskih pjesama *Wir zünden das Feuer* (1936). G. Š.

3. **Oskar**, ✻ Beč 25. VI. 1864, † Beč 12. X. 1899, njem. istraživalac Afrike, austrijski konzul u Zanzibaru. Pisao je naučna djela i crtao pouzdane karte o istočnoj Africi, napokon dokazao, da je Kagera vrelište Nila i najjači pritok Viktorijina jezera.

BIBL.: *Durch Massailand zur Nilquelle*, 1894; *Der Sansibararchipel*, 1896—99, *Usumbara und seine Nachbargebiete*, 1891; *Afrikanische Skizzen*, 1900. U.

BAUMBACH, Rudolf, ✻ Kranichfeld (Sachsen-Meiningen) 28. IX. 1840, † Meiningen 21. IX. 1905, njemački pjesnik s pseudonimom Paul Bach. Učio je prirodoslovne nauke u Heidelbergu. Kako se nije mogao posvetiti sveučilišnoj karijeri, bio je privatni učitelj po različitim krajevima, a od 1868 do 1878 u porodici bogataša Ascendulisa u Gorici i Trstu, zatim privatnik u Trstu do 1885, kada se preselio u Meiningen. Kao ljubitelj prirode dobio je u Trstu prvi poticaj za pjesničke pokušaje, osobito otkada se tamo osnovala primorska podružnica njemačko-austrijskoga planinarskog društva. Slavan je postao po svom epu *Zlatorog* (1877), koji obrađuje slovensku narodnu priču iz Trente. Taj ep je na češki preveo A. Heyduk (1885), na slovenski A. Funtek (1886, 2. izd. 1922), na poljski L. Glatman (1907), na lu-

žičkosrpski J. Šura (1931), na srpski N. Vučetić (1937), na talijanski A. Tribel-Tribelli (1930).

Po Scheffelovu uzoru pjevao je u svojim daljnjim djelima o vinu, ženi i pjesmi. Obnavljao je staru fabulistiku i radi svog osjećaja za prirodu i prirodnost bio je nazvan »romantičarom u odori turista i alpinista«. Laka verzifikacija, životni optimizam, blaga, ne bolna satira i umilan humor pribavili su mu širok krug čitatelja, napose među ženskim svijetom. U antologiji svoje mladenačke lirike *Mein Frühling* (1882) donio je i prijevode Prešernovih pjesama.

LIT.: *Dom in svet*, 1905; P. Rosegger, *Heimgarten*, 1906; A. Dreyer, *Mitteilungen des deutsch. u. oesterr. Alpenvereines*, 1905; Fr. Brümmer, *Lexikon der deutschen Dichter u. Prosaisten des XIX. Jh.*, I. s. v.; A. Funtek, *Literarna pratika za 1914*, 1.; J. Kugy, *Aus dem Leben eines Bergsteigers*; P. Rosegger, *Gesammelte Werke*, 36; A. Selka, *R. B. Ein Lebensbild*, Meiningen 1924. J. G.

BAUMGARTEN, 1. Alexander Gottlieb, ✻ 1714, † 1762, njemački filozof, profesor u Frankfurtu na Odri, najznatniji učenik Chr. Wolffa, osnivač filozofijske nauke o ljepoti, koju smatra teorijom osjetne spoznaje, zato ju je nazvao »estetikom« i stavio je uz logiku kao nauku o razumskoj spoznaji, i tako nadopunio Wolffovu enciklopediju nauka.

BIBL.: *Metaphysica*, 1739; *Ethica philosophica*, 1740; *Aesthetica*, 1750, 2. izd. 1759. M. P-s.

2. Paul, ✻ Dresden 1848, † Dresden 1928, njemački patolog i bakteriolog, profesor u Königsbergu, a od 1889 za opću patologiju i patološku anatomiju u Tübingenu. Između 150 objelodanjenih naučnih radova najznatniji položaj zauzimaju radovi o patologiji i bakteriologiji tuberkuloze. G. 1882 pronašao je uzročnika tuberkuloze neovisno od R. Kocha. Mnogo se bavio i eksperimentalnom tuberkulozom, proučavajući njenu morfogenezu i patogenezu. Napisao je veliki udžbenik bakteriologije *Lehrbuch der pathogenen Mikroorganismen*. S. S.

BAUMGARTNER, 1. Alexander, ✻ St. Gallen 1841, † Luxemburg 1910, švicarski isusovac (od 1860), literarni historičar i književnik.

BIBL.: Glavna djela: *Goethe, Sein Leben und seine Werke* (2. izd. 1885—86, 3. i 4. od Stockmanna 1911—13 i 1923—25) i monumentalna *Geschichte der Weltliteratur* (7 sv., 1897 i slij). Monografije: o *Longfellowu*, *Vondelu*, *Râmâyani* i *Râma-književnosti Inda*. Klasični putopisi: *Nordische Fahrten*, 3 sv. Načelno-polemički spis; *Stellung der deutsch. Katholiken zur neueren Literatur*, 1910, Koch, *Jes. Lex.* M.V.

2. Julius, ✻ Melk 10. IV. 1870. Svršivši na bečkom sveučilištu nauke stupio je 1894 u financijsku službu, u kojoj je ostao sve do 1930, kad je kao dvorski savjetnik umirovljen. Od 1900 pa do 1914 dolazio bi svake godine na naše otočje i sabirao mahovine. Sabrani materijal obradio je većinom sam, a dijelom Schiffner. Važne su i njegove studije o rasprostranjenju drveća po hrvatskim otocima (Beč 1911 i 1916).

BIBL.: *Studien über die Verbreitung der Gehölze im nordöstlichen Adriagebiete*, Abhandlungen der zool.-bot. Gesellschaft, Wien I. 1911, II. 1916. I. P.

BAUR, 1. Erwin, ✻ Ichenheim (Baden) 16. IV. 1875, † Berlin 2. XII. 1933, njemački genetičar, oplemenjivač bilja. Od 1910 sveuč. prof. u Berlinu, 1911 profesor botanike na Landwirtschaftliche Hochschule, 1913 profesor genetike. G. 1921 osnovao je Institut für Vererbungsforschung u Münchebergu kraj Berlina. G. 1909 osnovao prvi genetički časopis *Zeitschrift für induktive Abstammungs- und Vererbungslehre*, a 1927 bilingojski časopis *Der Züchter*. Napisao je važan udžbenik *Einführung in die experimentelle Vererbungslehre* (I. izd. 1911). Njegovi su pokusi s biljnim himerama rastumačili podrijetlo himera, naime da se one sastoje od dviju vrsta tkiva, koje mogu biti ujedinjene cijepljenjem. Intenzivno je proučavao genetiku *Antirrhinum majusa*. M. D-c.

2. Harry, ✻ Pariz 1880, francuski kazališni i filmski glumac. Glumi od 19. godine na raznim pariskim pozornicama, te se postepeno razvio do trageda potresne snage, koji sugestivnim realizmom snažno kreira nesretne očeve i likove iz puka. Gostovao je s ansamblom pariskih glumaca u zagrebačkom kazalištu u dramama Bernsteina i Pagnola 1938. Kao filmski glumac došao do izražaja u govornom filmu (David Golder, Jean Valjean u Les Misérables, Beethoven, Les yeux noirs, Samson i dr.) u ulogama iste struke. S. B.

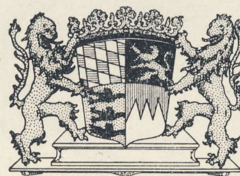
BAURA → Ovčarstvo, pasmine.

BAUTAIN, Louis Eugène, ✻ Pariz 1796, † Viroflay 1867, franc. filozof i teolog, profesor filozofije u Strassburgu, začetnik filozofsko-teološkog tradicionalizma; naučava: razum, oslabljen ist. grijehom, sigurno spoznaje istinu samo po prvotnoj Objavi, koja se mora usvojiti vjerom. Dalje djeluje sam razum. Osuđen, priznao je moć razuma i bez Objave. P. I.

BAUXIT → Boksit.

BAVARSKA, do 1918 kraljevina, treća je po veličini (do pripojenja Austrije druga) među zemljama u njemačkom Reichu. Zaprema površinu od 76.089 km² sa 7,682.447 stan. (1933), na 1 km² dolazi 101 stanovnik. Ime je dobila po germanskom plemenu Bajuvara (→ Boji).

Položaj i smještaj. Prostire se između Alpa na jugu i rijeka Salzacha i Inna, zatim Bavarske i Češke šume na istoku; Thüriinške šume na sjeveru; Rhöna, Spessarta, Odenwalda i Illera (desni pritok Dunava) na zapadu. Bavarska ima približno oblik četverokuta. Najveća dužina sjever-jug iznosi 543 km, a širina istok-zapad 410 km. Bavarskoj pripada odijeljeno područje Falačka (5492 km²) od lijeve obale Rajne do lotarinške granice. Saarsko područje, koje je nakon plebiscita u siječnju 1935 vraćeno Njemačkoj, sastavljeno je iz 1486 km² južnog dijela pruske Rajnske pokrajine i 426 km² zapadnog dijela bavarske Falačke. Zasada je još zbog posebnih prilika ostavljeno kao posebno upravno područje. Do 30. I. 1933 Bavarska je imala svoju vladu, zastupstvo i upravu; nakon dolaska nacional-socijalista na vlast zadržala je samo neke autonomne poslove, jer je treći Reich stvarno jedinstvena država, dok podjela na 16 zemalja ima manje ili više upravnotehničko značenje.


BAVARSKI GRB

Na bavarskom tlu postoje tri njemačka plemenska područja: bavarsko, švapsko i franačko. Ni u geološko-morfološkom pogledu ne predstavlja cjelinu, već je sastavljena od nekoliko geografskih krajina raznoga postanka i oblika.

Alpska Bavarska obuhvaća skoro sve njemačke alpske dijelove. Tek neznatan dio nalazi se na württemberškom tlu. Dioba na Allgäuske, Bavarske i Salzburške Alpe ima osnova tek po pravcu boranja i slaganja pojedinih tektonskih elemenata, ali sva tri dijela pripadaju vapnenačkoj zoni, koja se odlikuje bogatstvom oblika i strmina, alpskim jezerima i mnogim rijekama s jakom erozivnom snagom. Doline imaju pretežno transverzalni smjer. Najviši su vrhunci u Bavarskoj Zugspitze (2964 m) u Wetterstein grupi i Watzmann (2714 m) poviše Königsseea. U nižim zonama do 1300 m nema snijega kroz 6 mjeseci (svibanj-listopad). Tu se nalaze mnoge bukve i četinjari, pa je znatno razvijena šumska industrija. Ti krajevi obiluju i pašnjacima. Stanovništvo živi najviše u selima, jer alpske doline ne pružaju pogodan teren za razvoj većih gradova. U području od 1300—1700 m snijeg se rastapa u lipnju i ponovno napada koncem rujna. Tu još ima crnogorice i pašnjaka za stoku u ljetno vrijeme. U zoni od 1700—1900 m prevladava visoko grmlje, a dalje u visini tlo je većinom prekriveno snijegom i ledenjacima. Na Alpe se nadovezuje Švapsko-bavarska visoravan, koja se proteže od Illera do Inna i Salzacha na istoku i do Dunava na sjeveru. Tlo je pokriveno tercijarnim sedimentima, koji su na nekim mjestima uzdignuti i naborani. Premda je i u tom dijelu stočarstvo znatno razvijeno, gradovi se razvijaju od prometa, trgovine i industrije. U tom dijelu leži i glavni grad München (742.000). Od poljoprivrednih proizvoda najviše se uzgaja pšenica, ječam, raž i hmelj. Sjeverno od Švapsko-bavarske visoravni, a preko Dunava prostiru se franački ravnjaci. Tu su najviši krajevi Švapska i Franačka Jura (često se čuje mjesto Jura naziv Alb), kojih vrhunci rijetko prelaze 700 m. To su krajevi razvijenije poljoprivrede i brojnije industrije nego u Švapsko-bavarskoj visoravni. Bavarska je s istočne, sjeverne i sjeverozapadne strane okružena gorjem, koje predstavlja ostatak starog varističkog sistema, poglavito još iz karbonske epohe. U nju možemo u prvom redu ubrojiti Bavarsku i Češku šumu. Konačno se na sjeverozapadnoj granici Bavarske nalaze gorske formacije Thüriinške šume, Rhöna i Spessarta, koji je poznat po gustim bukovim šumama.

U odijeljenom, zapadnom dijelu Bavarske, u Rajnskoj Falačkoj ima na malom prostoru od 5492 km² nekoliko geografskih krajina. Uglavnom treba razlikovati rajnsku ravnicu na lijevoj strani rijeke Rajne (oko 300 km duga, 30 km široka s poprečnom nadmorskom visinom od 90 m) i bregovito područje između gora Hardta i Hunsrücka.

Rijeke. Rijeke Bavarske pripadaju uglavnom slivu Dunava i Rajne. Tek neznatan dio voda otječe iz sjeverne Bavarske Saalom k Labi, a pritokom Werre k Weseri. Najvažniji pritoci Dunava u Bavarskoj s desne strane su Iller,



BAVARSKA

Lech s Wertachom, Isar i Inn sa Salzachom, a s lijeve strane Wörnitz, Altmühl, Naab i Regen. Regnitz s Rezatom i Tauber s juga, Itz i Franačka Saala sa sjevera teku u Majnu, koja kod Kahla ostavlja bavarsko područje. Slivu Rajne pripadaju i vode Rajnske Falačke.

Gornja Bavarska bogata je lijepim jezerima, većinom ledenjačkog postanka. Najveća su i najpoznatija: Ammer-, Chiem-, Starnberg-, Würm-, Tegern-, Schlier-, Königs-, Kochel- i Walchensee.

Klima. Bavarska pripada u srednjoevropsko klimatsko područje. Teško je govoriti o jedinstvenoj klimi cijele Bavarske, jer ima znatnih razlika između pojedinih geografskih krajina. Jug, koji bi po matematičkom smještaju morao imati blažu klimu, ima zbog Alpa znatno oštriju klimu nego sjever. I južni dio Švapsko-bavarske visoravni stoji pod utjecajem Alpa. Nizina Dunava ima razmjerno blage zime i topla ljeta, ali je dnevna amplituda velika. Oborine su u alpskim krajevima znatne. Područje Garmischa i Berchtesgadena spada u oborinama najbogatiji kraj Njemačke. Srednja količina oborina u ostalim bavarskim krajevima iznosi 600—800 mm godišnje.

Stanovnici. Stanovnici Bavarske pripadaju plemenima Bavaraca, Švaba i Franaka. Međusobno se donekle razlikuju po naravi, narječju, običajima i načinu života. Bavarci (Bajuvari) stanuju u Alpama i na Bavarskoj visoravni desno od Lecha, Švabe na visoravni lijevo od Lecha, a Franci sjeverno od Dunava.

Vjera. Bavarska je pretežno katolička zemlja. Katolika ima 5,372.300, evangelika 2,202.800, a izraelićana 41.900. Katolički su krajevi južna i srednja Bavarska, a sjever i Rajnska Falačka imaju evangeličku većinu.

Upravna podjela. Bavarska je podijeljena u 8 upravnih područja:

Gornja Bavarska 16.000 km², 1,776.000 stan., glavni grad München, važniji gradovi Ingolstadt, Rosenheim.

Donja Bavarska 10.700 km², 770.000 stan., glavni grad Landshut, važniji gradovi Staubing, Passau.

Gornja Falačka 9.600 km², 650.000 stan., glavni grad Regensburg, važnija mjesta Amberg i Weiden.

Gornja Franačka 7.500 km², 780.000 stan., glavni grad Bayreuth, važniji gradovi Bamberg i Hof.

Srednja Franačka 7.600 km², 1,030.000 stan. Glavni grad Ansbach, važniji gradovi Nürnberg, Fürth, Erlangen.

Donja Franačka 8.400 km², 790.000 stan., glavni grad Würzburg, važnija mjesta Aschaffenburg, Schweinfurt.

Švapska (Schwaben) 9.800 km², 887.000 stan.; glavni grad Augsburg, važniji gradovi Kempten, Memmingen, Lindau.

Rajnska Falačka 5.493 km², 985.000 stan.; glavni grad Speyer, važniji gradovi Ludwigshafen, Kaiserlautern, Pirmasens.

Upravna područja Donja Bavarska i Gornja Falačka, zatim Gornja Franačka i Srednja Franačka u novije vrijeme spojena su u jedno upravno područje sa središtima u Regensburgu, odnosno u Ansbachu.

Kultura je na dosta visokom stupnju. Nepismenost je rijetka. Uz znatan broj srednjih, stručnih i visokih škola ima i sveučilišta u Münchenu (osn. 1806), Würzburgu (1402) i Erlangenu (1743).

Privreda. Privredno stanje Bavarske ovisi u prvom redu o sastavu i obliku tla. Nestašica rudnog blaga jedan je od glavnih razloga, da je industrija razvijena u Bavarskoj manje nego u ostaloj Njemačkoj. Ugljena i željeza ima samo u manjim količinama. Jedino su nalazišta treseta brojna. Grafit se kopa kod Passaua, a kvarcit iz Bavarske šume upotrebljava se u staklarskoj industriji. Veće značenje imaju nalazišta soli. Znatna su nalazišta kaolina. Bavarska je u prvom redu ratarska i stočarska zemlja. Uzgaja se pšenica, ječam, zob, krumpir, šećerna repa, mak i hmelj. Doline Rajne, Majne i Dunava daju dosta voća i vina, čak ima nešto i duhana. Najrazvijenija je industrija, koja se temelji na poljoprivrednim proizvodima: pilane, prerađivanje maslaca, kožare (München, Augsburg, Nürnberg), galanterijska roba (Nürnberg, Fürth), cipele (Pirmasens). Poznato je rezbarstvo oko Berchtesgadena i Oberammergaua. Brojne su pivovare, tvornice stakla i porculana, te ciglane. U novije doba razvila se znatna metalna industrija u Münchenu, Augsburgu, Nürnbergu i Fürthu. Tekstilna poduzeća su manjeg značaja. Nürnberg je još poznat kao središte proizvodnje sitne robe i igračaka. Ludwigshafen je znatno središte kemijske industrije. Uopće ima Rajnska Falačka znatnu industriju.

Bavarska je u prometnom pogledu prolazna zemlja, u prvom redu između južnih i sjevernih krajeva. Željezničke pruge su brojne i dobro uređene. Isto tako i ceste, osobito one, koje su sagrađene u najnovije doba (Reichsautobahnen). München je prometni centar. Plovne su rijeke Dunav i Majna, međusobno preko Altmühla vezane starim Ludwigovim kanalom, koji ima samo lokalno značenje. Radi se na spoju Rajna—Majna—Dunav, koji bi bio za Bavarsku od neizmjerne važnosti.

Lijepa alpska zemlja Bavarska je cilj mnogih stranaca i turista, koji u velikom broju posjećuju osobito poznata kupališta Reichenhall, Berchtesgaden, Kissingen i mnoga druga. U bavarskom selu Oberammergau daju se glasovite pasionske igre, koje posjećuju gledaoci iz cijeloga svijeta.

LIT.: A. von Hofmann, *Das bayerische Land und seine Geschichte*, Berlin 1936; N. Krebs, *Süddeutschland*, Berlin-München 1923; Isti, *Landeskunde von Deutschland*, sv. III., Berlin 1931; A. M. Pfannholz, *Deutsches Alpenland*, Leipzig 1920; M. Haushofer i A. Rothpletz, *Bayerns Hochland und München*, Bielefeld i Lepzig 1924; G. Braun, *Deutschland*, Berlin 1926. N. P.

Povijest. *I. Od 6. st. do 1505.* Bavarsko je pleme zauzelo u 6. st. Nordgau između Češke Šume i Franačke Jure, austrijsko-bavarsku visoravan od rijeke Lecha do Aniže, Salzburg i Tirol do sutjeske kod Salurnsa blizu Bozena. Sredinom 8. st. proširilo je svoju vlast i na karantanske Slavene, tako da se B. prostirala od Franačke Jure do Karavanka. Već prvi poznati bavarski vojvoda, Garibald (oko 555), bijaše podložnik franačkog kralja. Udaljenost je



BAVARSKA, Skupina Watzmanna

uzrokom, da ta zavisnost nije bila stroga, pogotovu je pak prestala za propadanja Merovinga. Na početku 8. st. bijaše B. samostalna: vojvoda Teodo, koji je 696 pozvao biskupa Ruperta iz Wormsa, da pokrsti većinom još poganski narod, samostalno je pregovarao 716 s papom u Rimu o organizaciji bavarske crkve. Tek Karlo Martel opet uspostavi 725 franačku vlast u Bavarskoj, ali ne za dugo. Odilo se ponovno odmetnuo, a istom su ga Karlmanovi sinovi, Pipin i Karlman, pokorili 743. Dvadeset godina poslije otpade i Tasilo. Stoga ga 788 Karlo Veliki uhapsi, ukine vojvodinu i podijeli Bavarsku na grofovije. Ali potkraj 9. st. Bavarci vladaju Njemačkom: rođeni Bavarac, nezakoniti sin praunuka Karla Velikoga, Arnulf Koruški, postaje 887 kralj Istočnofranačke države, bavarski mu je Regensburg prijestolnica, bavarski primas, nadbiskup salzburški, kraljev je arhikapelan, a bavarski velikaši pune kraljev dvor. Kad se Arnulfov sin Ludvik IV. povukao pred Madžarima na sigurniji zapad, uskrsne ponovno plemenska B. pod »prefektom« Liutpoldom. Kad on pade 907 u bitki s Madžarima, naslijedi ga sin Arnulf (907—937), »božjom odredbom vojvoda Bavaraca i susjednih krajeva«, t. j. ostataka Karantanije, Koruške i sjeverne Štajerske. Njegov je položaj tako samostalan, da tek ugovorom u Regensburgu 921 pristaje, da bar formalno prizna Henrika I. Saskoga za kralja. No protivnost između centralne vlasti i bavarskoga partikularizma dovede već 947 do toga, da Oton I. skine domaću dinastiju i posadi na bavarski prijesto svoga brata Henrika, kojemu dade 952 i Veronsku marku sa Furlanskom i Istrom. Kad je vojvoda Henrik II. (955—995) potisnuo Madžare do Bečke šume i pobjedonosno prodro i u gornju Posavinu, dostigne B. za saske sekundogeniture vrhunac svoje moći, pružajući se od Franačke Jure do hrvatske granice i Jadrana. Ali kad vojvoda Henrik IV. steče 1002 njemačku krunu, on sam razbije svoju vojvodinu otkidajući od nje Korušku s jugoistočnim markama. B. se nije nikad više oporavila od tog udarca, to manje što su carevi u borbi s bavarskim partikularizmom stalno mijenjali vojvode i dinastije. Tek 1156, kad je Welf Henrik Lav dobio Bavarsku, činilo se, da počinje novi polet. Premda se morao tada odreći vrhovne vlasti nad Austrijskom markom, bio je ipak najjači njemački knez onoga doba, jer je posjedovao i vojvodinu Sasku. Smatrao je svoje vazalstvo prema caru tako formalnim, da je uskratio Fridrihu Barbarosi 1176 čak pomoć u borbi protiv Langobarda; ali ga je baš to srušilo. G. 1180 car ga je svrgnuo i dao Bavarsku Otonu Wittelsbachu.


BAVARSKA, Dvor Neuschwanstein s okolicom

Nova je dinastija nastojala, da se učvrsti dosljednom kućnom politikom, koja je išla za tim, da silom, kupnjom i ženidbom skupi što više zemalja u svojoj ruci. Tako je Ludvik I. stekao 1214 i Porajnsku Falačku. Ali što je žilav dinastički egoizam sagrađivao, to su diobe opet razgrađivale. K tome je došla i utakmica s Habsburgovcima. Za Ludvika Bavarskoga moglo se vjerovati, da će Wittelsbachovci prestići svoje susjede. On je nemamo pobijedio u borbi za njemačku krunu 1322 kod Mühldorfa svoga habsburškog takmaca Fridriha Lijepoga, nego je Habsburgovce i daleko nadmašio uspjesima kućne politike. G. 1323 pribavio je svome sinu Ludviku Brandenburg, 1342 Tirol, a 1346 svojoj ženi Holland, Friesland, Seeland i Hennegau. No Tirol je prešao već 1363 u habsburške ruke, Brandenburg 1373 u luksemburške, a nizozemski su feudi pripali 1433 Burgundu. Međutim se i Bavarska sama razdrobila na četiri loze: Straubing, Ingolstadt, München i Landshut, koje je tek Albrecht IV. 1505 konačno združio.

II. Od 1508 do 1648. Za Vilima IV. (1508—1550) zađe B. u dilemu, koja ju je mučila sto i pedeset godina. Kao uvjereni katolici morali bi bavarski vojvode biti prirodni saveznici Habsburgovaca u borbi protiv protestanata, a kao članovi njemačke kneževske republike, koji su ljubomorno čuvali svoj »libertet« te ga bezobzirno produbljivali, bili su isto tako prirodni saveznici protestanata protiv Habsburga. Beskompromisni katolicizam Vilima IV. jasno označuju njegova tri vjerska mandata od 1522, 1524 i 1531 protiv Luthera i njegovih pristaša, koje je izdao u smislu Wormskoga edikta cara Karla V. Zabranjujući i samo raspravljanje o novoj vjeri postigao je globama, uzama, progonima i smrtnom kaznom, da je B. već sredinom tridesetih godina opet imala vanjski izgled posve katoličke zemlje.

Nerješivo je pak bilo za nj habsburško pitanje. Habsburgovci su sticanjem Württemberga 1520 opasno pojačali kliješta, u kojima su držali Bavarce svojim austrijskim i švapskim posjedima. Tražeći za to naknadu na drugoj strani, htio je Vilim upotrijebiti seljačku bunu u Salzburgu 1525, da zaposjedne onu zemlju, ali ga je u tom spriječio Ferdinand Austrijski. G. 1526 Vilim se natjecao za češku krunu, no i pored papine, francuske i poljske potpore opet propade protiv Ferdinanda. Ostala mu je još nada, da će ga knezovi narinuti caru Karlu kao rimskoga kralja, t. j. kao nasljednika njemačkoga prijestolja. Od 1524 trudio se, da predobije izbornike. Kad dođe do izbora 1531, prođe Ferdinand. Vilim je stoga tražio od svojih staleža sredstva za naoružanje, jer da Habsburgovci kane učiniti knezove svojim »robovima«. U skladu s time sklopi 24. X. 1531 savez u Saalfeldenu s protestantskim knezovima, koji su se svezali jedva pol godine prije schmalkaldenskim ugovorom protiv cara, a 26. V. 1532 Saalfeldenci zaključe u istu svrhu ugovor u Scheyernu čak sa Francuskom. Novac, udaje francuskih princesa za bavarske prijestolonasljednike i podupiranje bavarske žudnje za rimskom kraljevskom krunom bili su otada sredstva, kojima je Francuska izigravala Wittelsbachovce kroz vjekove protiv Habsburgovaca.

Udaja Ferdinandove kćeri Ane za Vilimova sina Albrechta V. 1546 i slom habsburškoga univerzalizma 1552 otupiše donekle austrijsko-bavarski dualizam, a s druge strane je baš suradnja s protestantskim knezovima uskrisila i bavarski protestantizam. Stoga stoji wittelsbaška politika u drugoj polovini 16. st. prije svega u znaku totalitarnoga katoličanstva.

Pošto je već Vilim otvorio isusovcima put u Njemačku, pozvavši ih kao učitelje 1549 na svoje sveučilište u Ingolstadt, nagrnuo je za Albrehta V. (1550—1579) novi val: isusovački kolegiji niču 1556 u Ingolstadtu, 1559 u Münchenu i 1578 u Landsbergu. Kako je B. prije borbom za kneževski »libertet« pridonijela svoj dio, da spase njemački protestantizam, tako je sada spasla svojom inicijativom za protivureformaciju njemački katolicizam. Kada je Albreht V. umro, nesamo da je protestantizam u Bavarskoj istrijebljen, nego je katolicizam već prešao u ofenzivu preko bavarskih granica. Sam je Albrecht doveo još 1569 trinaestgodišnjega svoga nećaka Filipa iz Baden-Badena u München i rekatolizirao njegovu djedovinu. 1571 prenio je protivureformaciju i na štajerski dvor u Graz udajom svoje kćeri Marije za nadvojvodu Karla, a međutim je počeo osvajati i sjeverozapadnu Njemačku. G. 1566 postade njegov dvanaestgodišnji sin Ernst, biskup freisinški, koadjutorom biskupa u hanoverskom Hildesheimu, 1573 i njegovim nasljednikom, 1581 biskupom u Lüttichu, 1583 nadbiskupom u Kölnu, a 1586 steče uza sve to još i biskupiju Münster. Rekatolizacija donjega Porajnja i Westfalske bila je time osigurana, to više, što je otada Köln bio tako rekavši bavarska sekundogenitura, jer su se do 18. st. redali bavarski prinčevi na nadbiskupskoj stolici.



MÜNCHEN, Gradska vijećnica i katedrala

Maksimilijan I. (1597—1651) kao vođa katoličke Lige, koju je osnovao 1608 za borbu protiv protestantskih knezova, stavi za tridesetgodišnjega rata svoju vojsku na raspoloženje caru Ferdinandu II. i dobije za to kao nagradu 1623 Gornju Falačku i čast kneza izbornika. Ali čim se car riješio bavarskoga tutorstva osnutkom svoje vojske pod Wallensteinom, izbije stara protivnost Habsburg-Wittelsbach. Wallensteinove su pobjede odjednom nesamo dovele u pitanje nesporno diplomatsko i vojničko vodstvo, koje je Maksimilijan dotada vršio, nego su plašile knezove i sablašću, da će car sada napokon smrviti njihov libertet i prema Wallensteinovu savjetu prekovati njemačku anarhiju u apsolutnu monarhiju nalik na Francusku. Stoga stupi Maksimilijan smjesta u vezu s protestantskim knezovima i Francuskom te prisili cara, da 13. VIII. 1629 otpusti Wallensteina. B. je ispaštala tu politiku ratnim grozotama, koje su švedske čete ubrzo prenijele i na njeno tlo; ali je bavarski vojvoda još doživio zadovoljstvo, da je westfalski mir 1648 uništio posljednje ostatke carske vlasti u Njemačkoj.

III. 1648 do 1801. U središtu bavarske politike stoji u drugoj polovini 17. st. španjolska baština, koja je dospijevala, jer se moglo računati, da će s Karlom II. izumrijeti španjolska loza Habsburgovaca. Car Leopold I. i Luj XIV. prisvajahu sebi pravo na nasljedstvo. To je dalo Ferdinandu Mariji Bavarskom mogućnost, da se umiješa. G. 1670 sklopi sa Francuskom ugovor, koji je predviđao za Luja njemačku krunu, a za Ferdinanda jedan dio španjolske baštine. Njegov je sin Maks Emanuel mislio, da može isto postići s austrijskom pomoći. Prva je naime Leopoldova žena, Margareta Terezija, bila Karlova sestra, a jedino dijete iz toga braka bijaše Marija Antonija. Maks Emanuel oženi se njom 1683, a u reverzu, koji je morala tom prilikom potpisati, odrekla se doduše svih prava na španjolsko nasljedstvo u korist muških potomaka svoga oca, ali je njen muž imao dobiti poslije Karlove smrti španjolsku Nizozemsku. Kako madridski dvor nije pristao na to, da odobri taj reverz, smatrajući Mariju Antoniju za jedinog zakonitog nasljednika, to su bavarski izgledi bili u svakom slučaju osigurani, kako se činilo, bar minimalnom bečkom ponudom. G. 1691 Maks Emanuel postade zaista već namjesnik u Nizozemskoj, a iduće mu se godine rodi sin Josip Ferdinand, kojega Karlo odredi oporukom za baštinika cijele monarhije. Pod austrijskim je utjecajem ta oporuka bila opet poništena, ali s tim uspjehom, da Karlo 1700 na samrti odredi nasljednikom unuka Luja XIV., Filipa V. Burbonskoga. Budući da austrijski dvor tada još nije shvaćao, od kolike bi važnosti bilo za nj, da Wittelsbachovci nađu napokon poprište svojim ambicijama što dalje od Beča izvan njemačkih granica, to je Leopold prihvatio borbu sa Francuskom, uskraćujući svom zetu i Nizozemsku. Pristanak Maksa Emanuela uz Francuze omogući doduše Austriji, da 1704 osvoji cijelu Bavarsku, ali je morade 1714 mirom u Rastattu, iako teška srca, vratiti.

Nedavna je okupacija uvjerljivo pokazala, koliko bi se položaj habsburškoga cara pojačao u Njemačkoj priključenjem wittelsbaške države, jer bi se time stari, švapski posjedi spojili s Austrijom i uspostavila apsolutna prevlast habsburškoga cara nad dinastički rasparčanim ostatkom južne Njemačke. Stoga je princ Eugen dao Wittelsbachovcima na izbor, štogod hoće, u zamjenu za Bavarsku: Belgiju, Milan ili Siciliju. No Wittelsbachovci su željeli nove zemlje uz Bavarsku, ali ne mjesto nje.

Baš gubitak španjolske baštine svratio im je poglede na austrijsku. Od dva Leopoldova sina jedan je, Josip, umro 1711 bez muške djece, a isto ih tako ni drugi, Karlo VI., nije imao. U ovakvim se okolnostima Maks Emanuel kao potomak i muž habsburških princeza smatrao za budućega gospodara Austrije, a njegov sin Karlo Albert još je pojačao svoj položaj 1722 vjenčanjem s Josipovom kćeri, Marijom Amalijom. Čim Karlo VI. 1740 umre, prijavi on svoj zahtjev za baštinom. U ratu za austrijsko nasljedstvo zauzme 1741 Gornju Austriju, 7. XII. primi u Pragu kao češki kralj zakletvu vjernosti češkoga plemstva, a 12. II. 1742 dade se kao Karlo VII. okruniti za njemačkoga cara. Ali istoga dana, kad se Wittelsbachovcima ispunio vjekovni san, Austrijanci su ušli u München i zaposjeli Bavarsku. Marija Terezija je sada obnovila ponude princa Eugena. Zanesena nadama u uspjeh svoje ofenzive protiv Francuske, stavila je Karlu Albertu na izbor osim Belgije i Alzaciju, Lotaringiju i Franche-Comté s kraljevskom krunom. Ali on odbi te se u listopadu 1744 čak opet dočepa većega dijela svoje zemlje. Smrt, 20. I. 1745, sačuva ga od poniženja, da bi morao opet ponovno bježati; stoga njegov sin Maksimilijan Josip hitno sklopi mir u Füssenu, da bar spase Bavarsku.

Sticanje je Bavarske postajalo za austrijske državnike sve prešniji cilj, kad se pokazalo, da nije više moguće oteti pruskom kralju Fridrihu Velikom Šleziju. Položaj je Austrije i gubitkom Šlezije bio u Njemačkoj tako poljuljan, da je kancelar grof Kaunitz pomišljao već za sedmogodišnjega rata opet na to, da steče Bavarsku. Ni Maksimilijan Josip ni njegov zakoniti baštinik Karlo Teodor, knez izbornik Falački i vojvoda Jülički, nisu imali djece. Budući da je Bavarska bila skup njemačkih i čeških feuda, bio je Kaunitz već 1772 na čistu o tome, da bi Habsburgovci mogli zahtijevati poslije smrti Maksimilijana Josipa velik dio Bavarske kao ispražnjen feud. Karlo Teodor slagao se s time bez obzira na svoga nasljednika Karla Zweibrückenskoga. Kad je Maksimilijan Josip 30. XII. 1777 umro, potpisao je Karlo Teodor već 3. I. 1778 sporazum s Austrijom, koja je odmah nato zaposjela ustupljene krajeve. To bi priključenje toliko poremetilo odnos sila u Njemačkoj na štetu Prusije, da je Fridrih II. već 3.VII. navijestio Austriji rat i prisilio je tješinjskim mirom 1779, da isprazni Bavarsku osim desnoga brijega Inna. Novi pokušaj Josipov, da dobije Bavarsku, nije bio sretniji. Karlo Teodor pristao je doduše, da je zamijeni za Belgiju, ali je Fridrih Veliki pokrenuo »savez knezova« za očuvanje status quo-a. Za drugoga je koalicionog rata protiv Francuske Austrija još jedamput nabacila pitanje zamjene Bavarske, ali opet uzalud, jer je Maksimilijan Josip, nasljednik Karla Teodora (1799—1825), stekao ugovorom u Gačini od 1. X. 1799 jamstvo čak ruskoga cara Pavla I. protiv austrijskih namjera. Poraz pak koalicije i mir u Lunévilleu, koji je Bavarskoj oteo 1801 Falačku i Jülich, pokopao je zauvijek te namjere.

Što bi bilo značilo za Austriju, da je mogla priključiti sebi Bavarsku, pokazalo je u punom svijetlu tek 19. stoljeće. Austrija bi s proširenom njemačkom podlogom bila mogla ući sa sasvim drugim izgledima i u rat protiv Prusije za njemačko jedinstvo i u borbu sa slavensko-madžarsko-talijanskim nacionalizmima kod kuće.

IV. 1801. do 1934. Budući da je Napoleon osigurao naročitom odredbom mira u Lunévilleu njemačkim knezovima,

da im se gubitci na lijevom brijegu Rajne moraju nadoknaditi na desnom, to je Maksimilijan Josip već ugovorom od 24. VIII. 1801 prešao na francusku stranu i dobio zaključkom »odbora državnoga sabora«, koji je imao provesti Napoleonov diktat, kao naknadu biskupije Bamberg, Freising, Augsburg, dijelom i biskupije Würzburg, Passau i Eichstädt, osim toga veliki broj opatija, slobodnih gradova i sela, svega 854.000 novih stanovnika. Zato se B. za trećeg koalicionog rata 1805 već borila uz Napoleona te je stekla požunskim mirom suverenitet s kraljevskom krunom, Tirol, Vorarlberg, veći dio starohabsburških posjeda u Švapskoj, Augsburg i ostatak biskupija Augsburg i Passau. 14. I. 1806 udao je kralj svoju kćer Augustu za Napoleonova pastorka Eugena Beauharnaisa, 12. VII. pristupio je i Porajnskom savezu i bio za to nagrađen medijatizacijom Nürnberga i cijeloga reda malih knezova, grofova i slobodnih vitezova; bečki mu je mir doznačio između ostaloga još i Regensburg, Salzburg i Bayreuth u zamjenu za južni Tirol. A kako se priključio saveznicima još prije bitke kod Leipziga ugovorom u Riedu 8. X. 1813, to je toduše morao opet ustupiti Austriji Tirol, Vorarlberg i Salzburg, ali mu je bečki kongres to nadoknadio Würzburgom, Aschaffenburgom i Porajnskom Falačkom, tako da je B. ušla 1815 u novi Njemački savez sa 75.000 km² i 3 i po milijuna stanovnika prema 40.000 km² i 1 milijun, koliko je imala 1800.

Francuski je utjecaj ostavio u južnoj Njemačkoj jak osjećaj kulturne superiornosti prema reakcionarnoj Austriji i Prusiji. »Rukopis iz Južne Njemačke« daje mu 1820 i jasan izraz, kad predstavlja kao prave Nijemce samo napredne, liberalne južne Nijemce, a ne polunjemačke velike sile na istoku. S toga stajališta još naknadno opravdava Porajnski savez te ga nastoji ponovno uskrsnuti u nacionalističkom ruhu kao savez čiste Njemačke, o koju bi se Berlin i Beč mogli oslanjati, ali u koju ne bi smjeli ulaziti. Upravo je iz te protivnosti prema austrijsko-pruskom apsolutizmu Maksimilijan I. Josip dao Bavarskoj već 26. VI. 1818 i ustav sa dva doma. Ali nemiri u Münchenu 1830, potaknuti srpanjskom revolucijom u Parizu, i demokratski pokret, koji je našao svoje središte u Falačkoj zbog zarazne blizine Francuske i uzbunio vlasti 1832 skupštinom u Hambachu, gdje su izvjesili crno-crveno-žutu zastavu njemačkoga jedinstva i klicali udruženim republikama Evrope, navedoše i Ludvika I. (1825—1848) na reakciju. Studentski izgredi, izazvani u veljači 1848 mržnjom na kraljevu ljubavnicu, plesačicu Lolu Montez, pretvoriše se pod utjecajem pariških vijesti u ožujsku revoluciju i iznudiše uspostavu liberalnoga režima. Kralj se pak odreče krune u korist svoga sina Maksimilijana II.

Kad je narodna skupština u Frankfurtu izglasala u ožujku 1849 ustav ujedinjene Njemačke s pruskim carem, a bez Austrije, B. mu je uskratila priznanje. Protiv pruske Unije, koja je htjela 1849/1850 ujediniti Njemačku slobodnim sporazumom knezova pod vodstvom Prusije, B. je sklopila »savez četiriju kraljeva« s Hannoverom, Saskom i Württembergom te pomogla Austriji, da obnovi Njemački savez, kako je postojao prije revolucije. Bavarskom je ministru von der Pfordtenu lebdio pri tome pred očima »njemački trijas«, koji bi postavio uz Austriju i Prusiju blok srednjih i malih država pod vodstvom Bavarske. Kad se odnos između Beča i Berlina sve više zaoštravao, stajao je Pfordten na strani Austrije i predložio 1866 reformu saveznoga ustava, prema kojoj bi Austrija ostala u savezu, ali Prusija bi dobila vojno zapovjedništvo nad sjevernom Njemačkom, a B. nad južnom. No prijedlog nije prodro. B. je u ratu protiv Prusije 1866 podlegla zajedno s Austrijom. Platila je samo neznatnu ratnu odštetu, jer je pristala 22. VIII. na tajni savez s pobjednikom za obranu i napadaj. Versailleskim ugovorom od 23. XI. 1870 pristupila je Sjevero-njemačkom savezu, a već pismom od 30. XI. pozvao je Ludvik II. pruskoga kralja, da obnovi njemačko carstvo.

Revolucija od 7. i 8. XI. 1918 proglasila je bavarsku republiku. Predsjednik vlade postade nezavisni socijalni demokrat Kurt Eisner, predsjednik sovjeta radnika i vojnika u Münchenu. Kad je pao kao žrtva atentata grofa Arco-Valleya 21. II. 1919, digao se centralni sovjet radnika, vojnika i seljaka, i razjurio skupštinu. Umjereni su socijalisti ipak uspjeli, da sastave parlamentarno ministarstvo, ali ga je treća revolucija od 7. IV. prisilila, da pobjegne u Bamberg. Tek u borbama 1. i 2. V. bavarski, württemberški i pruski dobrovoljci osvojiše opet München i srušiše sovjete. Isto je tako bio skršen ustanak nacionalsocijalista 8. IX. 1923 pod Hitlerom i Ludendorffom, koji su kanili maršem



(*Foto H. Retzlaff*)
SELJACI IZ GORNJE BAVARSKE
(*Menschenschönheit*)

na Berlin osnovati nacionalsocijalističku vlast. Iza dolaska Hitlera na vlast 30. I. 1933 postao je general von Epp 9. III. državni komesar za Bavarsku, 10. IV. državni namjesnik, a zakonom od 30. I. 1934 uopće je ukinuta državnost njemačkih zemalja.

LIT.: E. Rosenthal, *Geschichte des Gerichtswesens und Verwaltungsorganisation Bayerns*, 2 sv., 1889—1906; S. Riezler, *Geschichte Bayerns*, 8 sv., 1. u 2. izd., 1878—1927; Th. Bitterauf, *Bayern als Königreich 1806—1906*, 1906; M. Doeberl, *Entwicklungsgeschichte Bayerns*, 3 sv. 1.—3. izd., 1916—1931; Isti, *Bayern und Frankreich*, 2 sv., 1900—1903; Isti, *Bayern und die deutsche Erhebung wider Napoleon*, 1., 1907; Isti, *Bayern und Deutschland*, 2 sv., 1922—1925. Lj. H.

BAVARSKO-AUSTRIJSKA NARJEČJA njem. jezika prozvana su po bavarskom plemenu, koje se starogermanski nazivalo *Baiuvarios.* Oznaka potječe od imena keltskih *Boja*, koji su prije Isusa stanovali u današnjoj Češkoj, ali i nešto zapadnije u kasnijoj Bavarskoj. Po njemu su prozvani germanski Markomani i neki drugi Germani, koji su se kasnije tamo naselili, Bajuvarima. Bavarsko-austrijska narječja čine s alemansko-švapskim i gornjofranačkim južno- ili gornjonjemačko jezično područje. Ti se dijalekti razlikuju poglavito od sjevernog ili donjonjem. jezičnog područja zajedničkom promjenom konsonanata *p, t, k*, koja je nastala u 5. i 6. st. pos. Kr. i učinila velik jaz između sjevernih i južnih njemačkih dijalekata. Tako na pr. sjeveronjem. *slapen* u južnonjem. i današnjem književnom jeziku glasi *schlafen* »spavati«, sjeveronjem. *water* južno- i književnonjem. *Wasser* »voda«, sjeveronjem. *mik* južno- i književnonjem. *mich* »mene«. Bavarsko-austrijskim dijalektima je najzapadnija crta rijeka Lech i istočna granica pokrajine Vorarlberga, najsjevernija se proteže od Nürnberga do Egerlanda u Sudetima i Karlsbada, na jugu seže do talijanskog i slovenskog jezičnog područja, a na istoku se dotiče češkog i madžarskog. Govori se u najvećem dijelu Bavarske, u Gornjoj i Donjoj Austriji, Sudetima, Burgenlandu, Koruškoj, Štajerskoj, u Sette comuni (u talijanskom Tirolu) i u Kočevju. Na bavarsko-austrijskom dijalektičkom području imade dosta velikih lokalnih razlika u izgovoru, ali je svim krajevima zajednički izgovor staronjem. diftonga *ia, ie: liap* »mio«, *schiassen* »pucati«, čemu u književnom jeziku odgovara monoftong *î* (pisan *ie*): *lieb, schiessen.* Austrijski dijalekt zamjenjuje diftong *ei* sa *oi.* Cijelo bavarsko-austrijsko područje poznaje prastari dual drugog lica lične zamjenice *ös, enk*, koji oblici danas služe mjesto plurala *ihr* »vi«, *euch* »vama«; mjesto složenica sa *zer* voli složenice sa *ver*, na pr. *verbrechen* »razbiti« mjesto književnonjem. *zerbrechen*, ili složenice sa *der* mjesto složenica sa *er*, na pr. *derschlagen* »ubiti« mjesto književnonjem. *erschlagen.* Deminutiva ili umanjene riječi tvore se sa *le*, na pr. *maidle* »djevojka«, mjesto književnonjem. *Mädchen.* I rječnik pokazuje znatnih razlika. Mjesto književnonjem. *hören* »slušati« kaže se *losen*, mjesto književnonjem. *heben* »dizati«, govori se dijalektički *lupfen.* → Alemansko-švapska narječja.

LIT.: J. Schmeller, *Die Mundarten Bayerns* (Neudruck) 1929; O. Brenner i A. Hartmann, *Bayerns Mundarten*, 2 sv., 1892—95; I. Schmeller, *Bayerisches Wörterbuch*, 2. izd., 2 sv., 1872—77. G. Š.

BAWOROWSKI, Wiktor, grof, ✱ 1826, † 1894, poljski bibliof i književnik. Sabirao je dragocjene i rijetke knjige i prevodio djela Racinea, Wielanda i Byrona na poljski. G. 1853 preveo je Hasanaginicu (*Žona Agi Hasan-Agi*). Prijevod je izišao u lavovskom časopisu *Dziennik Literacki*

pod pseudonimom Wiktor z Baworowa. Pod starost je izgubio vid i u očaju počinio samoubojstvo. J. B-ć.

BAX, Sir Arnold Edward Trevor, ✳ London 1883, moderni engleski nacionalni skladatelj s izrazito ličnom notom. Njegova umjetnost polazi od pučke popijevke. Pisao je kompozicije za orkestar (simfonije, simfonijske pjesme, varijacije, koncerte za violinu i violoncello, fantazije, balete), velika zborna djela s orkestrom i manjim instrumentalnim ansamblima te a capella-zborove. Osim toga ima od njega komorne glazbe, kompozicija za klavir, popjevaka i obradba pučkih popjevaka. S. S-i.

BAXTER, Robert Dudley, ✳ Doncaster (Engleska) 1827, † Hampstead 1875, financijski stručnjak i statističar. Kao član Statistical society i drugih ekonomskih i kulturnih društava donio je svojim analitičkim i deskriptivnim duhom na polju statistike i ekonomije mnogo novih ideja.

BIBL.: Najvažnija su mu gospodarska djela: *The Budget and the Income Tax*, 1860; *Railway Extension and its Results*, 1866; *The National Income*, 1868; *The Foreign Cattle Market Bill*, 1869; *The Taxation of the United Kingdom*, 1869; *National Debts of the World*, 1871; *Recent Progress of National Debts*, 1874; *Local Government and Taxation*, 1874. M. A-ć.

BAYARD ili **BAYART, Pierre du Terrail, seigneur de,** ✳ dvorac Bayard kraj Grenoblea 1475, † 30. IV. 1524. Najprije je bio paž savojskog vojvode, a zatim je prešao u službu francuskog kralja. G. 1495 prati Karla VIII. u Italiju, gdje prvi put sudjeluje u borbi. Za vrijeme Luja XII. sudjelovao je u zauzeću Milanske pokrajine (1499) i odlikovao se u napuljskom kraljevstvu (1503). G. 1505 on je sam branio most na Gariglianu protiv čitave čete neprijatelja, 1507 ugušio je pobunu u Genovi, a 1509 je mnogo pridonio pobjedi kod Agnadela. G. 1515 je Franjo I. njegovom zaslugom pobijedio kod Marignana. G. 1521 spasi grad Mézières, koji je podsjedao Karlo V. Vrativši se u Italiju, da dođe u pomoć nesposobnom Bonnivetu, uspio je da spasi vojsku prijelazom rijeke Sesije kod Romagnana. Štiteći vojsku za tog prijelaza, bio je smrtno ranjen. Ima nadimak »viteza bez straha i bez prigovora«. Tri su mu suvremenika napisala životopis: Symphorien Champier (*Les Gestes ensemble la vie du preux chevalier Bayard avec sa généalogie*, 1525, novo izdanje Pariz 1918), Aymar Rival i anonimni pisac »Le loyal serviteur« (po svoj prilici Jacques de Mailles, Bayardov tajnik) (*La très joyeuse, plaisante et récréative histoire... des faits, gestes, triomphes et prouesses du bon chevalier sans peur et sans reproche, le gentil seigneur de Bayart...* 1527, novo izdanje Pariz 1878).

LIT.: A. de Terrebasse, *Histoire de Pierre Terrail seigneur de Bayart;* P. P. Plan, *Histoire du chevalier Bayard*, Lausanne 1913. J. D-e.

BAYER, Josef, ✳ 1847, † 1925. Od 1880 prof. kirurgije i prvi rektor na Visokoj veterinarskoj školi u Beču. Pionir na polju veterinarske kirurgije i jedan od glavnih suradnika velikog priručnika veterinarske kirurgije: Bayer-Fröhner-Schmidt, *Tierärztliche Chirurgie und Geburtshilfe*. O. K.

BAYEUX, gradić u sjevernoj Francuskoj, u Normandiji, sa prastarom biskupijom i krasnom katedralom.

U arheološkom muzeju toga grada čuva se znameniti sag ili ćilim (franc. Tapisserie de Bayeux), umjetničko djelo od neprocjenjive vrijednosti za povijest, kulturnu historiju i folklor 11. st. To je 70 m dug, 1 m širok ćilim od bijelog, ali sada već svjetlosmeđe izblijedjelog platna, majstorski izvezen svilom u osam boja, a prikazuje u detaljima vojnički pohod i zauzeće Engleske po normanskom vojvodi Vilimu Osvajaču (engl. William the Conqueror) 1066. Izvezena su 72 prizora: od dolaska zadnjeg anglosaskog kralja Haralda u Normandiju prilikom brodoloma, pa sve do pobjede normanske vojske kod Hastingsa i divljeg bijega Anglosasa. Sag je s obje strane obrubljen dekorativnim okrajcima, na kojima su prikazani prizori iz Ezopovih i Fedrovih basana, nadalje raznolike životinje i scene iz ratarstva i lova. To je bez sumnje dragocjen spomenik za izučavanje stare engleske povijesti. Lokalna tradicija grada Bayeuxa pripisuje taj umjetnički rad normanskoj vojvotkinji, a kasnijoj engleskoj kraljici Matildi, ženi Vilima Osvajača, koja da se za vrijeme ratnoga pohoda na Englesku bila povukla u samostan i s opaticama izradila sag prema autentičnim vijestima, što ih je po glasnicima neprestano dobivala od svojega muža iz Engleske, tako da su prikazane scene s latinskim natpisima nad pojedinim slikama neobično važni dokumenti za rekonstruiranje povijesti osvojenja Engleske. Međutim nastoji F. Pluquet *(Essai historique sur la ville de Bayeux*, Caen 1829) dokazati, da je sag u vezi s Odonom, polubratom Vilima Osvajača, koji je bio biskup Bayeuxa i svojega brata pratio u Englesku. On da je ćilim dao izvesti za svoju katedralu, u kojoj se zaista ta umjetnina kroz cijeli srednji vijek izlagala svake godine na Ivanje. Od Napoleonovih vremena ne čuva se sag više u biskupovoj katedrali nego u arheološkom muzeju. Najbolja reprodukcija u bojama od C. A. Stotharda, 1818, Vetusta monumenta, 6 sv.

Sličan je sag sačuvan u Njemačkoj, a izradile su ga u prvoj polovici 14. st. opatice cistercitskog samostana Wienhausen. Slike predstavljaju scene iz znamenitog ljubavnog romana o Tristanu i Izoldi, po epskoj obradbi Eilharda von Oberg. G. Š.

BAYLE, Pierre, ✳ 1647, † 1706, francuski filozof, u prosvjetiteljskom pokretu vrlo utjecajan mislilac, živo i odlučno, upravo borbeno zastupa misao, da između nauke i religije, umne spoznaje i vjerovanja, postoji nepomirljiva opreka. Vjerski nazor ne nadmašuje uma, već mu je naprosto protivan. Stoga B. zabacuje razumsku religiju deista, odvaja moral od religije, držeći, da se on osniva na osnovu razumskom, i zastupa konfesionalnu toleranciju. Utjecaj njegovih misli udario je međutim drugim putem, nego što je on htio, jer pravo uzevši on ne zagovara bezboštva niti je želio da obori religiju, iako je u svojoj toleranciji tvrdio, da je država ateista moguća. Bio je naime skeptik, koji je bio uvjeren, da razumska spoznaja ne dolazi do izvjesnosti, ali je ipak ostao vjernik, jer je držao, da se vjerske istine ne utvrđuju logički. Njihova snaga ne leži u dokazu, veli on, nego u potrebi čuvstva. A. B-a.

BAYONNE, 1. grad u Francuskoj na utoku Nive u Adour, koji čine njegovu luku, udaljenu 5 km od Atlantskog oceana, staro naselje Baska s građevinama španjolskoga sloga, glavni grad okružja (arrondissementa) između Pireneja i oceana, ima 32.000 stan. Važnija mu je prošlost nego sadašnjost. Od 10. st. sjedište je biskupa. Stolna crkva potječe iz 13. st. Tvrdi se, da je u B. 1565 na sastanku Katarine Medici i njezina sina francuskoga kralja Karla IX. s vojvodom Albom, izaslanikom španjolskoga kralja Filipa II., zasnovan strašni pokolj francuskih protestanata u Bartolomejskoj noći. Ovdje su održana 1808 međunarodna vijećanja za nov poredak u Španjolskoj i Varšavskoj vojvodini po volji Napoleonovoj. Navodno je u B. 1640 napravljen bodež, koji je prozvan bajuneta (franc. bayonnette). Luka nema mnogo prometa, jer plićine Adoura otešćavaju vezu s oceanom. U njoj je cvala gradnja brodova od drva iz Pireneja. U gradu su tvornice šunke i čokolade, podrumi vina iz okolice i predionice španjolske vune, a velika se industrija razvija izvan grada (Forges de l'Adour).

2. Lučki grad u saveznoj državi New Jersey, USA, zapravo predgrađe New Yorka, ima 90.000 stan. U njemu su rafinerije petroleja i kemijska industrija. N. Ž.

BAYREUTH, glavni grad bavarskog upravnog okružja gornje Franačke. Leži u kotlini između Franačke Jure i Smrečine (Fichtelgebirge). Ima 37.000 stan., većinom evangeličke vjere. Zbog ugodna položaja izabran je za rezidenciju markgrofova Brandenburg-Kulnbach i otada poči-

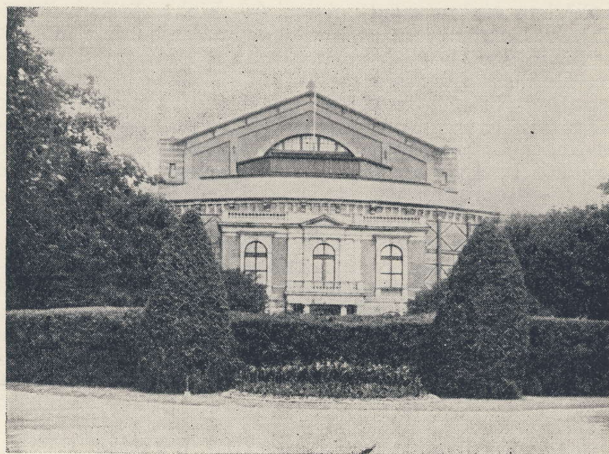


NORMANI SE UKRCAVAJU ZA ENGLESKU
Bayeux, Katedrala


BAYONNE



(Foto Scherl)
BAYREUTH, Stari dvorac



(Foto Scherl)
BAYREUTH, Kazalište za svečane igre

nje njegov jači razvoj. Njihov stari dvor je i danas središte mjesta. B. je postao glasovit djelovanjem Richarda Wagnera. Grob mu se nalazi u vrtu njegove vile »Wahnfried«. U B. je umro i Franz Liszt, koji je pokopan na tamošnjem groblju. Na jednom brežuljku sjeverno od kolodvora nalazi se Wagnerov Festspielhaus (zgrada za svečane igre). To je prilično jednostavna građevina, građena od 1872—1876. U B. je znatna tekstilna industrija. N. P.

Svečane igre u B. B. postade znamenit upravo zbog toga, što ga je R. Wagner već 1871 odabrao kao mjesto, u kome će sagraditi svoje kazalište za svečane igre. U manjem mjestu, daleko od industrijske vreve velegrada, imali su — po Wagneru — posjetnici svečanih igara jedino mogućnost, da nađu prilike za mirnu koncentraciju, kojom valja te svečane igre slušati i njihovu idejnu sadržinu, prikazanu na sceni samo u simbolima, doživjeti kao najvišu manifestaciju cjelovitog umjetničkog djela. Bayreuthsko je kazalište bilo sagrađeno, i kad nisu dostajala sredstva sakupljena od brojnih patronatskih društava, morao je pomoći darežljivi i Wagneru naklonjeni bavarski kralj. Članovi patronatskih društava imali su prednost kod posjeta svečanih igara, a osim toga dijelile su se stipendije za manje imućne posjetnike. Zapravo su bayreuthske svečane igre postale znamenitom svjetskom umjetničkom atrakcijom, koja je imućne strance (među ovima i umjetnike) vabila godimice, da gledaju Wagnerove muzičke drame u stilski dotjeranim izvedbama, naročito u doba, kad je zbog autorske zaštite posljednja opera Wagnerova *Parsifal* bila prikazivana samo u Bayreuthu (do 1913). Prve svečane igre bile su 1876, kad se prvi put prikazivala cijela Wagnerova tetralogija *Der Ring der Nibelungen*. Financijalni neuspjeh prisilio je Wagnera, da narednih godina ne nastavi s prikazivanjem svečanih igara, a *Ring* postade repertoarnom svojinom svih opernih kazališta. Tek 1882 opet su priređene svečane igre u B.; prvi je put prikazivan *Parsifal*. Iza smrti Wagnerove njegova je udovica Cosima, zajedno s drugim uglednim promicateljima Wagnerove umjetnosti, nastavila s priređivanjem svečanih igara, pa su se one postepeno ustalile. Od prvotne namisli Wagnerove, da se u B. prikažu u stilski najdotjeranijim izvedbama najznatnija djela velikih njemačkih opernih skladatelja, poslije se odustalo; B. postade i ostade sve do današnjega dana samo mjesto prikazivanja Wagnerovih muzičkih drama. Tu nastupaju najznamenitiji dirigenti i najbolji interpreti pojedinih uloga u Wagnerovim djelima (i to ne samo Nijemci, već i umjetnici drugih naroda). Postepeno su izvedena u svečanim igrama sva Wagnerova djela, ali se svake godine ne prikazuju sva ta djela. Wagner je namijenio B. još jednu zadaću: htio je, da se uz kazalište za svečane igre osnuje visoka škola za opernu (dramsku) umjetnost; no ni to nije moglo biti ostvareno. Bayreuthsko kazalište postade uzorom za gradnju kasnijih opernih kazališta na cijelom svijetu. Osnovnu zamisao nacrta znamenitog arhitekta Sempera Wagner je kasnije tek dotjerao; novost je u duboko spuštenom (nevidljivom) prostoru za orkestar, kao i u natkrivanju tog prostora, da se zvuk orkestra priguši i učini cjelovitijim.

LIT.: A. v. Puttkamer, *Fünfzig Jahre Bayreuth*, Berlin 1927; H. v. Wolzogen, *Bayreuth*, Berlin; W. Golther, *Bayreuth*, Berlin. B. Š.

BAZA, 1. (grč. *βάσις* »osnova« od glagola *βαίνω* »ići«) označuje u usporednoj indoevropskoj gramatici, prema Brugmannu, jednosložne ili dvosložne upoređenjem iskonstruirane dijelove riječi (njem. Wortstücke »komadi riječi«), koji mogu sadržavati duge i kratke vokale i dolaze ili u korijenima — tada se zovu korenite baze, ili u sufiksima — tada se zovu sufiksalne baze. U njima se opažaju pojave apofonije ili prijevoja (v.). Zovu se tada prijevojne baze (njem. Ablautbasen). Brugmann ih razlikuje od korijena. Primjer: Indoevropski korijen naše riječi *ljubiti* glasi **leubh-*, koji se dobije upoređenjem svih indoevropskih srodnih izraza. Naprotiv, naš infinitiv *bi-ti* sadrži jednosložnu korenitu indoevropsku bazu **bhū-*, koja stoji u prijevojnom odnosu sa dvosložnim indoevropskim **bhavǝ-*. Ova je baza očuvana u našem infinitivu *baviti*. Naša imenica *jêtra* sadrži jednosložnu sufiksalnu bazu **-tro*, koja je u latinskom očuvana kao dvosložna sufiksalna baza u prijedlogu *in-ter*. Ova baza pokazuje prijevoj *-e- -o-* u starocrkvenoslovenskom *koteryjь kotoryjь* = kajkavski i slovenski *kateri i kteri* »koji«.

LIT.: K. Brugmann, *Kurze vergleichende Grammatik der indogermanischen Sprachen*, Strassburg 1902—4, § 211, 365, 653—660. P. S.

2. B. (u arhitekturi) označuje kod građevina temeljni dio, podziđe građevine, a kod kolumne i stupa izbočeno i samostalno izrađeno podnožje. Svrha je baze, da razdijeli tlak potpornjaka na širu plohu, da pripravi prijelaz na podnožnu ploču (plintu). Na taj način posreduje b. u estetskom pogledu između vodoravnog položaja plinte i okomitog položaja potpornjaka. Kod stare egipatske t. zv. protodorske kolumne b. je jednostavna okrugla ploča slična disku. Nema je (ili ako je ima, onda je to u kasnom razvojnom razdoblju rijedak izuzetak) u dorskom redu, gdje trup kolumne počiva neposredno na temelju. U jonskom redu stoji trup kolumne na bazi, koje su bitni dijelovi: uvučeni i izbočeni okrugli jastuci (lat. *trochilus* i *torus*) odvojeni jedan od drugoga užljebinom (grč. *σκότιος*). *Atička* b. (koja je nastala u 5. st. pr. Kr. u Atici kao zaseban oblik jonske b.) ima dva torusa; *korintska* dva torusa, dva astragala (v.) i dvije užljebine. T. zv. *toskanska* b. (kako ju je nazvao talijanski barokni arhitekt Giacomo Barozzi Vignola) zapravo je vrsta jonske b., a javlja se u svom rudimentarnom obliku već u etrurskom graditeljstvu. Sačinjavaju je (odozgo prema dolje) uska okrugla traka, torus (katkad i niz jajolikih izdanaka) i plinta. Mogući su dakako i drugi oblici toskanske b., kako se oni javljaju u razvoju rimske arhitekture. U graditeljstvu srednjega vijeka prevladava atička b. Nalazimo je, iako nešto izobličenu i u profilu zaobljeniju, u bizantinskoj arhitekturi. U romaničkom stilu biva b. sve viša, a naročita je pri tome značajka, da se u uglovima plinte često nalaze ugaoni biljni listovi. Često, kao u Apuliji i u južnoj Francuskoj, nalaze se na b. likovi životinja (najčešće lavovi), na kojima stoje trupovi kolumna. U gotičkom stilu postaju razmjeri b. opet ispravniji, a ona sama složenija, pa i dosta visoka. Renesansa, barok i klasicizam vraćaju se opet oblicima antiknih baza. → Kolumna. A. Sch.

3. B. (osnovka ili podnica). U planimetriji jedna od stranica trokuta, četverokuta odnosno višekuta (poligona); specijalno u istokračnom trokutu stranica različita od ostale dvije jednake, odnosno u trapezu su baze dvije paralelne stranice. U stereometriji jedna od ploha uglastog tijela; specijalno kod n-terostrane piramide sa $n>3$ ona ploha, koja nije trokut, a kod n-terostrane prizme sa $n \neq 4$ ona ploha, koja nije paralelogram; kod stožaca i valjaka ona ploha, koja je ravan lik. U aritmetici potreban broj znakova u nekom brojnom sustavu za predočivanje broja. Slovo a u potenciji a^b i logaritmu log a^b. U novijim matem. granama dio (obično najmanji) nekog skupa, s pomoću kojega se na izvjestan način proizvodi cio skup (na pr. baza grupe, ideala, sustava invarijanata i t. d.). Đ. K.

4. B. (u kemiji). Hidroksidi elektropozitivnih elemenata, među koje ubrajamo većinu kovina, pokazuju u vodenoj otopini niz zajedničkih osobina: lužnatog su ukusa, crvenu lakmusovu otopinu ili njome obojen papir bojadišu modro, a s kiselinama daju soli. Takvi se spojevi nazivlju *bazama*. U vodenoj su otopini ovi hidroksidi disocirani na kovinu kao elektropozitivni ion i na skupinu OH (hi-

droksil) kao elektronegativni ion (→ Elektrolitička disocijacija). Hidroksilni ion, koji im je svima zajednički, nosilac je bazičkih svojstava. Nisu sve baze u istoj mjeri disociirane. Dok su hidroksidi alkalija i alkalijskih zemalja u vodenoj otopini gotovo posve disociirani (*jake baze*), dotle se hidroksidi drugih kovina u vodenoj otopini javljaju pretežno kao nedisociirane molekule (*slabe baze*). Prema tome je stepen disocijacije ujedno i mjerilo za jakost baza. Što je stepen disocijacije veći, to će biti veći i bazicitet nekog hidroksida. S. M.

BAZAINE, François Achille, ✳ 1811, † 1888, francuski maršal. G. 1863—67 bio je zapovjednik franc. ekspedicijskog zbora u Mexicu. G. 1870 zapovjednik vojske kod Metza. Pruska ga je vojska potisnula u tvrđavu Metz, opkolila i 27. X. prisilila radi oskudice hrane na predaju sa 173.000 vojnika, sa svim topovima i vojnim materijalom. Osuđen je radi toga na smrt, onda pomilovan na 20 godina tvrđavnog zatvora. No već iduće godine pobjegao je u Španjolsku.

BAZALA, 1. Albert, ✳ Brno 13. VII. 1877, profesor filozofije na zagrebačkom sveučilištu, predsjednik Akademije od 1933 do 1941, počasni predsjednik Pučkog sveučilišta i poč. član Hrvatskog pedagogijsko-književnog zbora. Srednju je školu polazio u Bjelovaru, Požegi i Zagrebu, gdje je 1900 promoviran na temelju disertacije *Psihologijska nauka o apercepciji.* Neko je vrijeme proveo na naukama u inozemstvu u Leipzigu, gdje je radio u Wundtovu psihologijskom institutu, u Jeni, Münchenu i Pragu. G. 1909 izabran je za izvanrednog, a 1912 za redovnog profesora Hrvatskog sveučilišta. G. 1920 bio je povjerenik za prosvjetu i vjere u Zagrebu. G. 1932 rektor sveučilišta u Zagrebu. B. je bio tajnik i predsjednik Matice Hrvatske. G. 1912 osniva se u Zagrebu njegovim nastojanjem Pučko sveučilište, kome je bio tajnik. Član je uredničkog vijeća i stručni urednik za filozofiju u Hrvatskoj enciklopediji.


ALBERT BAZALA

Po B. filozofijska funkcija nije neko zanimanje za se, rodom i duhom odijeljeno od ostalih vrsta umna očitovanja, već se kao osnovni nagon duhovnoga života krije ne samo u težnji za znanjem, nego i u svim očitovanjima svijesne ljudske prirode. Filozofija nije samo sinteza i usklađenje raznovrsnih intelektualnih podataka kao »nauka o naukama«, »kvintesencija znanja«, nego i ujedinjen i usklađen izraz čitavoga životnoga ljudskog nastojanja. U crtanju filozofijske slike ne surađuju samo razumske snage; naprotiv se ta slika odvija prvotno iz osnova, koje se ne dadu svesti na logičke pretpostavke: korijen je filozofiji »metalogičan«.

Kritički dio B-ina filozofijskog djela usmjeren je protiv racionalističkog nastojanja, koje svijest i svijet osniva na razumskom načelu uzimajući, da u svemu, što jest, djeluje »neka logička sila«. To se nastojanje javlja u dva oblika: sad kao »racionalizam odozdo« (aposteriorizam, empirizam), sad kao »racionalizam odozgo« (apriorizam, »racionalizam« u užem, običajnom značenju riječi). Vjekovni spor između tih dvaju tipova racionalizma počiva po B. na zajedničkoj pretpostavci, da je »intelekt os, oko koje se kreće duševni život«. Svijest je po shvaćanju jednoga i drugoga tipa na objekt upućena, »u neku ruku prema vani okrenuta«, a »odnošaj njezin prema stvarnosti statički određen«. Duševni život međutim promatran na svom vrelu, u neposrednom doživljavanju, očituje se kao ustrajan proces usmjeren k održanju bitka u obliku »ja« sređena. »Sve je duševno čin (radnja) ili izraženo u psihologijskoj terminologiji: sve je duševno volja ili derivat volje«. Svijest je samosvojna zazbiljnost dinamičko-teleološke prirode: ona nije tek pasivno mjesto, zrcalište gotova bitka, nego poprište stvaralačkih napora, koji iz sebe grade život. Metafizički promatrana ona je osebit eksistencijalni sloj unutar cjelokupne zazbiljnosti, koja je po B. zamišljena kao dinamički pleter od više načina postojanja (tvarna, životna, svijesna, duhovna), samosvojna bistva i svrhovitosti, međusobno ograničenih mogućnošću zajedničkoga postojanja. U razvijanju svijesnoga bitka (oko središta »ja«) spoznavanje je sekundaran proces, »akt povrh akta«, u kojem se svijesna radnja razvija na jednu stranu kao idejna konstrukcija objekta, a na drugu stranu kao predodžba o vlastitom »ja«. Spoznaje su prema tome samo jedan aspekt izveden iz doživljaja, jer nisu naprosto »impresije« izvana dobivene, nego funkcionalne »ekspresije« svijesti, kojima voljni procesi kao pokušaji, desiderata, propozicije tvore prvi zametak. Središnji je motiv B-ine zamisli svijesnog života: da znanje stoji uvijek genetički u odnosu prema nekom voljnom (svršnom, metalogičkom) aktu, koji je prvotan. Kroz taj temeljni nalaz B. promatra čitavu problematiku filozofije, područje logike, spoznajne teorije, metafizike i etike. Logička se funkcija redovito smatra nekom neosobnom notom svijesti, kojoj su bitne karakteristike općenitost i stvarnost. Po B. općenitost je tendencija, da se valjanost iz individualnoga kruga prenese u nadsubjektivni. Spoznajni čin smjera k općenitosti, određuje se u volji, da se spoznajnim činom dade optimum misaonog prilagođivanja svijesti. Slično se kao derivat volje može objasniti i stvarnost logičkih presuda. »Stvar« je uvijek »skup projekcija po mogućnosti svedenih na jednu zajedničku bazu«. Bistvo stvari ne može se smatrati prapodatkom zazbiljnosti, koji treba pronaći u mnoštvu slučajnih i nevažnih podataka; naprotiv je ono plod običajnih metoda, iskušanih načina odnošenja, »koji su se pokazali kao mogući i uporabivi« u raznovrsnim i raznodobnim radnjama svijesti. »Stvari« se prilazi s različnih djelatnih ishodišta, i zato ona pokazuje različite »strane«. Odabiranjem tih strana i njihovim svođenjem na jedinstvo upravlja metalogički kriterij: važnost i značajnost njihova za ostvarenje pretežnih životnih svrha. Objekt nije »dat, nego zadan«. B. ističe, kako ova objašnjenja geneze »stvari« ne znače subjektivnu samovolju u spoznajnom činu: svaka aktualno postavljena propozicija, da bi se spoznajno opravdala, treba da se održi vremenski (ustrajanjem) i sustavno (mogućnošću uvrštenja u cjelinu misli), i o tom održanju zavisjet će njena spoznajna vrijednost. Bazalina metafizika je voluntaristička: kao što se svijest sa stajališta doživljaja prvenstveno ukazuje kao volja, tako se s istog stajališta i bitak očituje kao voljni proces. Temelj je bitka volja kao aktivnost, bitak je trajno stvaranje, ontologijski korelat vremena, bistvo izvod iz čina. Jedina je pretpostavka bitka beskrajna mogućnost kao ishodište djelovanja. Mnoštvo voljnih čina, koji sami iz sebe na osnovi mogućnosti grade zazbiljnost, ne sređuje se po zakonu logičke povezanosti, nego u smislu djelovne komposibilnosti. Tendencije k bitku konvergiraju prema jedinstvu: »trajanje i jedinstvo osnovni su uvjeti bitka«. Mimo te uvjete odvijanje je akata kontingentno, vrši se mimo načelo dovoljnog razloga kao slobodan proces. Ustavnost svijeta (»uniformity of nature«) nije nipošto skup vječno postojećih zakona, nego je vremenski nastala međusobnim prilagođivanjem raznosmjernih tendencija. Rezultati su takva prilagođivanja i »supstancije«, ukrućeni načini postojanja, mišljeni kao podloge za djelovanje. Supstancija je »misaona kratica za sva moguća djelovanja u određenom relativnom krugu«. — Precizirajući pojam istine B. ga dovodi u vezu sa strukturom bitka, i za nju vrijede temeljni uvjeti bitka: ustrajanje i jedinstvo. »Sve, što se hoće u redu spoznavanja kao zazbiljnost održati, mora ustrajati u vremenskom nizu i organički se povezati u neku cjelinu«, ne može biti subjektivno ni pojedinačno. Pojedine znanosti pojedinačni su »profili kroz svijet«, »koji teže k tome, da druge poglede potisnu ili sebi podrede«. Tako svaka nauka ima svoju istinu, ali nijedna nije u posjedu čitave istine. Filozofija kao cjelovit stav nastoji ujediniti sve perspektive, ali konkretno će njen pogled biti rezultanta iz omjeravanja i izbora tendencija dobivenih iz različnih područja, te će često zavisjeti o nekom specifičnom znanstvenom aspektu. — Nagodbama, prilagođivanjem i navikama svijet je poprište nekih konstanta, ali čovječja voljna djelatnost nije time okovana. B. osuđuje etiku, koja niče iz racionalističke slike svijeta: takva etika je ili mehanika podražaja i reakcija, anonimna igra elemenata povezanih kauzalnom nuždom oko užitka i koristi, u kojoj nema mjesta ličnosti ni slobodi (naturalizam), ili svodi etičke snage na razumske komponente zanemarujući emocionalne i voljne motive (spekulativni racionalizam). B. se zalaže za voluntarističku etiku ličnosti, kojoj u dubini leži svijest o stva-

ralačkom zadatku i odgovornosti: »Sa točke, na koju je pao život naš, treba da zalažući se voljom razvijemo dostojan lik čovječnosti«.

BIBL.: Povijest i sustav filozofije: *Povijest filozofije*, 3 sv., MH 1906—1912; *Metalogički korijen filozofije*, HA 1924; *Tajanstvene pojave*, 1924; *Svijet i život u perspektivi fizikalnog racionalizma*, 1932; *Filozofski portret Franje Markovića*, 1921; *Masaryk mislilac*, 1934; *Filozofijska težnja u duhovnom životu Hrvatske*, 1936; *O ideji nacionalne filozofije*, 1938; *Pogled na kompoziciju svijeta*, 1938; *Značenje mistike u životu ljudskom*, 1939; *Napomene uz problem rase*, 1939; *Prirodni osnovi kulture*, 1941, i dr. — Pedagogija i školstvo: *Filozofijska propedevtika u gimnazijama*, 1900; *O reformi naših srednjih škola*, 1906; *Psihologički eksperimenat u nauci i obuci*; *Iz škole k životu*; *Filozofija u srednjoj školi*; *O kaznama* i dr. — Pučka prosvjeta: *O ideji prosvjete*; *Socijalno-psihološki uvjeti pučkog prosvjećivanja*; *Pučka sveučilišna predavanja*; *Od predavanja do radne zajednice*; *O nekim problemima modernih pučkih knjižnica*; *Prosvjetni napredak i radno vrijeme*; *O uzgoju društvenosti*; *Narodna kultura* i dr. — Umjetnost i književnost: *Sloboda stvaranja*; *Pravo nagona*; *O umjetnosti*; *Apoteoza nemorala* i dr. — *O slobodi volje*; *O slobodi nauke i umjetnosti* i dr.

LIT.: K. Krstić, *Dr. Albert Bazala* (o 60-godišnjici rođ.), 1937.

2. Vladimir, ✳ Zagreb 15. IV. 1901, liječnik i medicinski pisac. Srednju školu svršio u Zagrebu, medicinski fakultet u Zagrebu i Beču, a filozofski u Zagrebu. Bolnički liječnik i klinički asistent do 1940; otada zdravstveni savjetnik u Zagrebu. Bio je glavni tajnik XI. međunarodnog kongresa za povijest medicine u Zagrebu 1938, zatim član stalnoga odbora međunarodnog društva za povijest medicine u Parizu, tajnik Hrvatskog sveučilišnog društva i Hrvatskog društva za povijest medicine u Zagrebu. Urednik je časopisa Alma mater Croatica i Godišnjaka hrvatskog sveučilišta za 1933—39. Napisao je veći broj (oko 60) znanstvenih radova iz ginekologije, porodništva i povijesti liječništva u domaćim i stranim časopisima kao i nekoliko knjiga iz istih područja.

BIBL.: *Ginekologija praktičnoga liječnika*, Zagreb 1932, II. izd. Zagreb 1936; *Porodničke operacije*, Zagreb 1934; *Ginekološka krvarenja*, Zagreb 1932; *Ženska gonoreja*, Zagreb 1935; *Samozvani liječnici*, Zagreb 1936; *Bibliografija povijesti medicine, veterine i farmacije do konca godine 1940*, Zagreb 1941. K. K-ć.

BAZALNI METABOLIZAM (od grč βάσις »osnova«, μεταβολή »promjena, izmjena«) je najmanja količina energije, koju troši čovjek (ili životinja) u jedinici vremena (24 sata) za održanje života (srčani rad, disanje, rad bubrega, održanje stalne temperature i t. d.); mjeri se stoga uz potpuno mirovanje mišičja (najbolje ujutro u krevetu), uz gladovanje (barem 12 sati nakon zadnjeg primanja hrane radi mirovanja probavnih organa) i uz sobnu temperaturu od 20° C. Ta se energija crpe od izgaranja bjelančevina, ugljičnih hidrata i masti s pomoću udisanja kisika i pojavljuje se uz opisane uvjete u cjelini u obliku topline. B. m. se zato izražava brojem kalorija. Mjerenje tog potroška energije obavlja se ili izravnim metodama, koje određuju količinu stvorene topline izravno (kalorimetar prilagođen za ispitivanje topline stvorene od živog organizma) ili neizravno prema količini kisika, primljenog iz udisanog zraka u tijelo (s pomoću t. zv. respirometra); potrošku jedne litre udisanog kisika odgovara stvaranje 4.9 velikih kalorija. B. m. kod odrasla zdrava čovjeka iznosi dnevno 1500 do 2000 kalorija, ali je individualno različit i zavisan od težine tijela, visine rasta, godina života i od spola. Veličina tijela ima kod toplokrvnih životinja i čovjeka najveći utjecaj na visinu b. m. Što je manji organizam, to više energije troši na 1 kg svoje težine. Uzrok je tome u razmjerno većoj površini tijela, t. j. na svaki 1 kg težine otpada kod malog organizma veća ploha površine tijela (kože) nego kod velikog. Putem kože gubi toplokrvni organizam stalno toplinu na hladniju okolicu, a taj gubitak mora biti veći, što je veća ploha kože u razmjeru prema težini tijela. Kod stalne temperature tijela mora mali organizam radi toga proizvoditi veću količinu topline nego veliki, da održi temperaturu na nepromjenljivoj visini; tako na pr. pas, koji je težak samo 3,2 kg, troši u 1 satu na kg svoje težine 3,67 kalorija, a drugi s težinom od 31 kg troši uz iste uvjete samo 1,48 kalorija. Zato i visok, a mršav čovjek pokazuje veći b. m. nego malen, a debeo uz jednaku težinu tijela. B. m. kod muškarca je viši nego kod žene, kod mladog organizma viši nego kod starog. Bezbrojnim mjerenjima b. m. kod ljudi razne visine i težine tijela, dobi života i spola ustanovljen je normalan broj kalorija, koji zdrav čovjek mora trošiti prema svojim uvjetima i koji je baš s navedenih razloga za svakog pojedinca unaprijed poznat. Sniženje ili povišenje b. m. prema toj brojci znači poremećenje normalnog stanja. Tako je b. m. povećan u vrućici, a napose izrazito kod promjena u štitnjači kao regulatoru intenziteta izmjene tvari. Kod smanjena stvaranja specifičnog produkta ove žlijezde (hormona, zvanog tiroksin) b. m. je niži od normalnog za 10—50% (kod oboljenja zvanog miksedem ili kod kretinizma), kod povećane funkcije štitnjače (t. zv. Basedovljeva bolest) je b. m. viši, prema težini oboljenja i za 100%. Mjerenje b. m. je važno pomagalo liječniku. F. S.

BAZALT. Eruptivna površinska, izlivna stijena, sastavljena od plagioklasa i monoklinskih piroksena. Ponekad su se razvili u bazaltu i rompski pirokseni, te amfibol i biotit, ali to je vrlo rijetko, pa se te tri vrste minerala ne javljaju u najvećoj česti bazaltskih lava. U nekim se bazaltima razvio još olivin; to su olivinski bazalti. U kojima ima mnogo olivina, zovu se pikriti (od grč. πικρός »gorak«, jer sadrže mnogo magnezijskog oksida, koji je gorka okusa). Od svih izlivnih stijena b. su najrasprostranjeniji. Zapremili su u Zemljinoj kori golem prostor. Pretežno se nalaze u onim dijelovima Zemljine kore, koji ne pripadaju naboranom gorju. Izgrađuju dno oceana, gdje se nalaze ispod globigerinskog mulja. Oni su podloga i t. zv. sialskim stijenama kopna. Najveći izlivi lave na Zemlji pripadaju bazaltima. Izlivi, vulkanske provale bazaltske lave vršili su se kroz goleme pukotine jednomjerno bez eksplozivnih događaja, kojih bi posljedica bila postanak pršinaca ili vulkanskog mineralnog drobiža. Poznata je historijska erupcija bazaltske lave, koja je rastrgala 90 km dugu pukotinu *Laki* na Islandu. Kroz tu je pukotinu provalilo lave 12.320,000.000 km³. Bazaltska magma, iz koje su se razvili erupcijom bazalti, matična je magma, iskonska. Iz nje su se izdvajanjem ili diferencijacijom razvile sve druge magme, koje su dale materijal za razvitak svih drugih eruptivnih stijena. Bazalti su stijene mrke, crne zbog velike količine željeza, koje se nalazi u nekim njegovim sastavnim mineralima (pirokseni i olivin). Gusta su sastava. Pri očvršćivanju lave mogu se raskidati u poliedarske stupove. Vrlo su dobar materijal za gradnju cesta. Kod nas bazalt nije mnogo rasprostranjen. Jedna njegova erupcija dogodila se u Hrvatskoj u okolini Kutjeva, gdje nalazimo bazaltskih stijena na Lončarskom Visu. Ima ih i u Macedoniji u okolini Kumanova, Demir Kapije i Štipa. Ime bazaltu od lat. basaltes, iskrivljeni grčki naziv βασανίτης, kamen od Basana u Siriji. F. T.

BAZAR (perz. trg). To je zapravo red dućana u jednoj ulici, koja je prekrivena drvenim ili kamenim krovom, a na obje strane ulice su vrata, koja se mogu zatvoriti. Ako ovakvu ulicu presijeca druga, onda se raskršće zove arapski *murabba'* ili perzijski *čahar-sug*, a turski *čarshy*, odatle *čaršija*. Hanovi ili karvansaraji su obično usred bazara. Poznat je bazar u Teheranu iz 19. st., što ga je izgradio ministar Mirza Taki-Khan. Manji se trgovi u pojedinim gradskim četvrtima zovu *bazarča*. Do 1852 bilo je Sarajevo pravi bazar.

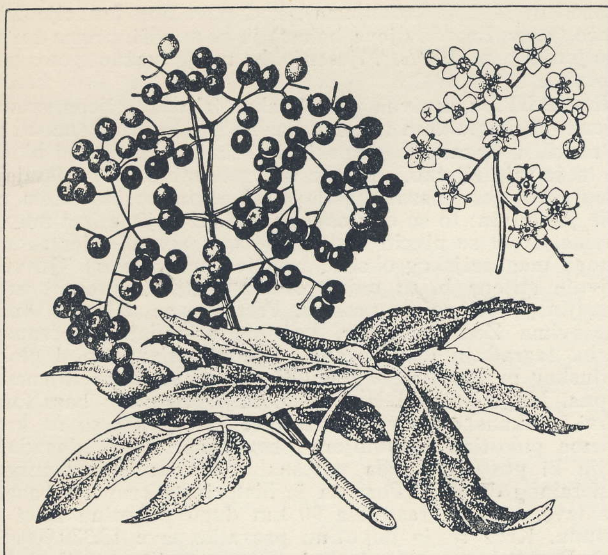
LIT.: *Enzyklopaedie des Islam*, I. H. K.

U gradovima se tim imenom nazivlju velike trgovačke kuće i magazini, u kojima se na malo prodaje različita, obično jeftinija sitna i galanterijska roba, često i uz jedinstvene, na robi označene cijene. Prije 1850 bili su bazari slabo poznati, no koncem 19. st. znatno se povećao njihov broj. U novije doba grade se za njih velike palače s posebnim odjelima za pokućstvo, konfekciju, poslastice i t. d. Obično kupuju robu na veliko u golemim količinama, i to izravno od proizvođača. D. K.

BAZARD, Saint-Amand, ✳ Pariz 19. IX. 1791, † Courtry kraj Montfermeila 19. VII. 1832, pristaša republikanske opozicije za restauracije monarhije, jedan od osnivača karbonarizma i tajnog republikanskog društva *Ami de la vérité*. Sudjelovao je i u ustanku protiv monarhije, radi čega je na smrt osuđen, no poslije pomilovan. Širio je ideje grofa Saint-Simona i u zajednici s Enfantinom uređivao glavne časopise saint-simonističkoga pokreta: Le Producteur (1825), L'Organisateur (1828—30) i Le Globe (1831). Surađivao je kod glavnog djela nauke saint-simonizma *Doctrine de Saint-Simon, Exposition* (I. svezak g. 1829), dok je II. sv. izašli 1830 sam sastavio. Međutim u saint-simonističkom pokretu, koji se pretvorio u neku poluvjersku sektu, nastaje 1831 pravi raskol među glavnim učenicima. B. ostavlja Enfantina i objavljuje protiv njega manifest pod naslovom *Discussions morales, politiques et religieuses* (I. dio 1832, Pariz). M. I.

BAZARGIC → **Dobrič i Pazardžik.**

BAZGA, zova, *Sambucus nigra* L. (por. kozokrvnice), raste kao nisko drvo ili grm sa mnogo ogranaka, na kojima se nalaze neparno perasti listovi. U stabljici je i u granama jako razvijena srčika, zbog čega su ti dijelovi vrlo lagani. Na krajevima se ogranaka razvijaju u lipnju i srpnju



BAZGA

brojni, jako mirisavi, bijeli, nešto žućkasti, zvjezdasti cvjetovi, okupljeni u velikim i sastavljenim štitastim cvatovima. Isto su tako mnogobrojni i sitni, gotovo posve crni i sočni plodići (bobe). Bazga je rasprostranjena po velikom dijelu Evrope i umjerene Azije. Raste samonikla u vlažnim šumama i zasađena u dvorištima. U pučkoj medicini upotrebljavaju se svi dijelovi ove biljke, naročito cvijet, list i kora. Različito ukuhani plodovi daju zdravu hranu. Osim bazge i abdovine (v.) nalazi se u našoj flori i crvena bazga (*S. racemosa* L.), biljka sjenovitih šuma, sječina i čistina brdskog i planinskog područja srednje i južne Evrope, sjeverne Azije i Sjeverne Amerike. Nižeg je rasta od crne bazge, ima neparno peraste listove i žućkasto zelene cvjetove (cvate od ožujka do svibnja), iz kojih nastaju grimizno crvene bobe, koje čine ovu biljku pravim ukrasom brdskih šuma. F. K-n.

B. se smatra za životno stablo, ali može postati i zlokobno, smrtno stablo. Ona stoji u vezi i s mrtvima. Dolazi u narodnom vjerovanju: zakopiti li se kod koje kuće, nema toj kući napretka, dok se b. ne iskorijeni. Ne smije se sjeći ni presađivati, jer u njoj živi nekakav duh. Inače služi u narodnom ljekarstvu.

LIT.: *Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens*, s. v. Holunder; H. Marzell, *Die heimische Pflanzenwelt im Volksbrauch und Volksglauben*, Leipzig 1922; *ZNŽO* 1, 2, 8, 31. M. S.

BAZIAŞ, rumunjska luka i granična postaja na Dunavu prije ulaska u klisuru Željeznih vrata. Ima preko Bijele Crkve i Vršca željezničku vezu s Temišvarom. N. P.

BAZIČNO ERUPTIVNO KAMENJE je ono, kod kojega količina kremične kiseline koleba približno od 44% do 52%. Obzirom na mineralni sastav najjače su u njemu zastupani plagioklasi, redovno labradori, bitovniti ili anortiti. Ne manje su važni pirokseni (diopsid, dijalag, hipersten), a vrlo često amfiboli (aktinolit-rogovača) i manje količine olivina. U alkalijskoj seriji dolaze alkalijski glinenci (ortoklas, mikroklin, anortoklas), feldšpatoidi (analcit, nefelin, leucit), a i alkalijski pirokseni i amfiboli. Obje grupe, intruzivnu i efuzivnu, možemo s obzirom na međusobni odnos plagioklasa i alkalijskih glinenaca (+ feldšpatoida) podijeliti na kalcijsko-alkalijsku seriju s bazičnim plagioklasima, alkalijsku seriju s alkalijskim glinencima i feldšpatoidima, te na monzonitsku seriju, u kojoj se plagioklasi i alkalijski glinenci nalaze u ojednakom omjeru. Glavna podjela bazičnih eruptivnih stijena označena je u ovoj tabeli:

Serija	Intruzivi	Efuzivi
Alkalijska	Alk. gabro	Alk. bazalt
Monzonitska	Kentalenit	Trahitski bazalt
Kalc. alkal.	Gabro	Bazalt

U stvari svaka gore navedena stijena predstavlja samo izvjestan tip, oko kojega se okupljaju različite stijene više ili manje sličnog mineralnog sastava. Tako je *gabro* stijena sastavljena od monoklinskog piroksena (redovno dijalaga) i nekog bazičnog plagioklasa. Ako je taj plagioklas anortit, nazivamo takav gabro obično *eukrit*. Kamen s bazičnim plagioklasom i hiperstenom zovemo *norit*. S malenim količinama olivina u gabru i noritu nastaju varijeteti *olivinski gabro* i *olivinski norit*. Gabroidskoj grupi možemo još dodati *troktolit*, stijenu izgrađenu uglavnom od bazičnog plagioklasa i olivina. Ako plagioklas pripada anortitima, nastaje poseban tip *alivalit*. Konačno *anortozit* je kamen, sastavljen gotovo isključivo od bazičnih plagioklasa. Gabru među efuzivima odgovara *bazalt*, a olivinskom gabru *olivinski bazalt*. *Tahilit* i *variolit* su neiskristalizirane, staklaste vrste bazalta.

Kentalenit, olivinski monzonit, najbazičniji je član monzonitske serije. U efuzivnoj faciji, među trahitskim bazaltima, najpoznatije su vrste *absarokit* (bazičniji) i *šošonit* (kiseliji).

Alkalijskih bazičnih stijena ima vrlo mnogo. Tako su na pr. *šonkinit* i *eseksit* uglavnom bez feldšpatoida. *Teralit* sadrži i nefelina, a *tešenit* analcita, dok je *misourit* leucitska stijena bez glinenaca, a *iolit* nefelinska stijena bez glinenaca. Među alkalijske bazalte sa feldšpatoidima spada *tefrit*, dok je bazičnija vrst s olivinom nazvana *bazanit*.

Intruzivna facija kalcijsko-alkalijske serije neobično je jako raširena u Hrvatskoj. Gabroidskih stijena ima po Slavonskom gorju, Fruškoj gori, no najveća se gotovo neprekidna zona prostire od Zagrebačke gore k jugu, zahvaća golemu bosansku serpentinsku zonu, prelazi u Macedoniju sve do grčke granice. Bazalt (kremeni) je poznat jedino u Slavoniji kod Kutjeva. Članovi monzonitske serije nisu kod nas poznati. Nekoliko varijanata feldšpatoidskih bazalta poznato je jedino u Macedoniji (Kurešnička Krasta, Nagoričino Mlado i Ovčje Polje). M. T-r.

BAZIDIJA → **Gljive**.

BAZIL, Lupu, ✳ 1634, † 1654, turski vazal, gospodar (knez) Moldavije. Već u 16. st. bila je Moldavija pod turskom vlašću. No kada je sultan Murat IV. svu vojsku svojega carstva poslao u Aziju na Bagdad, vladao je B. gotovo 20 godina Moldavijom kao nezavisan kralj, nastojeći da sebi podloži i Vlašku i potpomažući obilno istočnu crkvu.

BAZILIJANCI su kat. redovnici istočnog obreda, koji žive po pravilima sv. Bazilija (v.), organizirani u redovničke družbe po uzoru zapadnjačkih redova. Istočno monaštvo inače nije organizirano u kakve redove, već je svaki manastir sam za sebe. Različiti *tipikoni* (kao sv. Teodora Studite, sv. Atanazija Atonskog, sv. Teodozija Pečerskog, sv. Save srpskog), prema kojima se i danas uređuje monaški život na Istoku, nisu drugo nego pravila sv. Bazilija, primijenjena klimatskim, kulturnim i nacionalnim osebinama pojedinih krajeva i naroda. Od 5. st. istočni monasi, bježeći na Zapad od progonâ, osnivali su manastire po Italiji, Siciliji i Španjolskoj, te su se nastojanjem Grgura XIII. 1573 udružili u zasebnu Družbu Bazilijanaca, koja postoji i danas pod imenom Bazilijanaca Grottaferrate. Nakon unije u Brestu Litavskom (1595) monah manastira sv. Trojstva u Vilni sv. Josafat Kuncević pridigao je palo monaštvo, te ga uz pomoć učenog metropolita Benjamina Rutskog 1614 organizirao u posebnu ukrajinsku Družbu bazilijanskog reda. Ta je družba 1882 prema buli Leona XIII. *Singulare praesidium* obnovljena po uzoru zapadnjačkih redova, te od 1931 nosi službeni naziv *Bazilijanski red sv. Josafata* i imade svog generala u Rimu, te provincije u Galiciji, Karpatskoj Ukrajini, Rumunjskoj, Kanadi i Braziliji. U Hrvatskoj su djelovali članovi ovog reda s prekidima od samog početka unije 1611, a stalno djeluju od 1924 osnovavši provinciju sv. Ćirila i Metoda sa sjedištem u Zagrebu. Pored muških postoje i ženski samostani bazilijanskog reda, pa i u Hrvatskoj u Križevcima, Šošicama, Šidu i Osijeku. I. V.

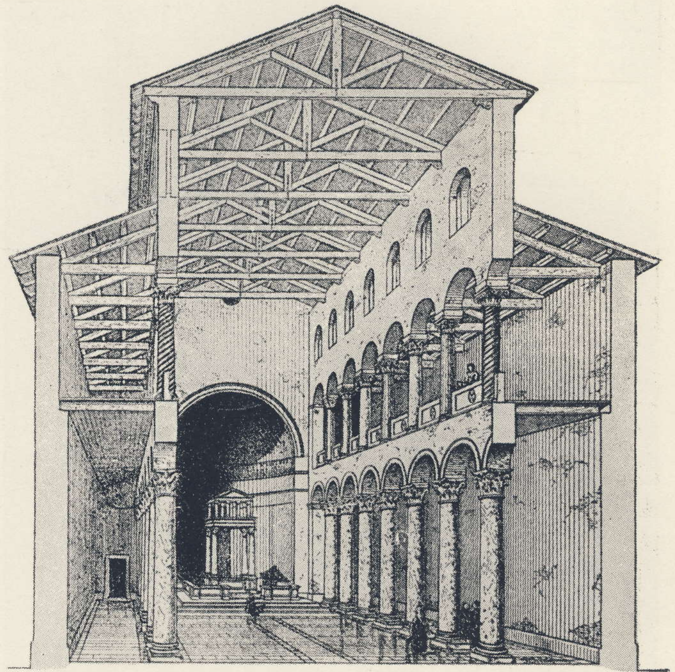
BAZILIJE, 1. Veliki, sv., ✳ Kapadocija oko 330, † 1. I. 379, biskup, naučitelj Crkve. Njegova baka, majka, dva brata i sestra štovani su kao sveci. Učio je u Cezareji i Ateni, postao retor, ali se brzo povukao u samoću s prijateljem Grgurom Nazijanskim i zasnovao pravila za redovnički život (bazilijanci). Postao svećenikom i biskupom (eksarhom) Cezareje i kao takav odlučno se borio protiv arijevstva cara Valensa i njegova doglavnika Modesta.

2. Ancirski, sv., † 29. VI. 362. Kao svećenik borio se protiv arijevstva i pod Julijanom Odmetnikom protiv poganskih žrtava. Strahovito mučen.

3. **Glemonski,** † Šansi (Kina) 1703 kao apostolski vikar, franjevac, glasoviti poznavalac kitajskog jezika *(Dictionarium Sinico-latinum).*

4. **Valentinus,** tobožnji benediktinac-alkimist iz 15. st., koji da je već onda otkrio mnoge kemijske zakone. Čini se, da nije nikada ni živio, već da mu je djela (1599—1604) podmetnuo izdavač J. Thölde. T. H.

BAZILIKA (grč. *βασιλικὴ οἰκία* ili *στοά* lat. basilica domus) zvao se isprva trijem, u kojemu je uredovao u Ateni arhont kralj (*ἄρχων βασιλεύς*). Ime i oblik b. prešli su kasnije na slične zgrade, namijenjene javnim svrhama: trgovanju, sudovanju, primanju stranih poslanika i t. d. Rimske su bazilike imale duguljast središnji prostor, uokolo kojega su bili trijemovi na kolumne (pobočni brodovi). Na jednoj je užoj strani, sučelice ulazu, bila prigrađena udubina (t. zv. tribunal sudaca), koja je bila viša od ostale dvorane. U nižim su se pobočnim brodovima nalazile empore ili galerije, određene za općinstvo. Prema tome je rimska b. imala najmanje tri broda, od kojih je srednji (dvorana) bio viši i širi od pobočnih, pa su se iznad krovova pobočnih brodova dizala dva izvanjska zida srednjeg broda s nizom prozora, koji su ga osvjetljivali. Najstarije su rimske bazilike: Basilica Porcia, Sempronia, Opimia, Aemilia i Iulia. Pored javnih tržišnih i sudbenih b. bilo ih je u Rimu i u kupalištima (termama), carskim palačama i otmjenim privatnim kućama. Od 4. st. pos. Kr. javlja se, najprije u sjevernoj Africi, naziv b. kao oznaka za kršćanske, i to iznajprije privatne oficijelne bogoslužne prostorije, koje su se prije nazivale grč. *προσευκτήριον* ili *κυριακόν*, a lat. dominicum, ecclesia i conventiculum. B. je u kršćanskom graditeljstvu najraniji tip crkve, koji je bio od odlučnog značenja u njegovu kasnijem razvoju. U najstarijim do danas sačuvanim ili po suvremenim vijestima potvrđenim primjerima iz vremena Konstantina Velikoga javlja se tip kršćanske b. u ovo vrijeme već posve razvijen i gotov. Kako se on razvijao prije toga vremena, o tome se razilaze mišljenja učenjaka. Dok se prije općenito držalo, da je kršćanska b. izravna kopija stare klasične bazilike rimske (t. zv. basilica forensis), iznesene su u novije vrijeme različne hipoteze o njenu postajanju. Tako drži Zestermann (Die antiken und christlichen Basiliken, 1847), da su klasične i kršćanske b. dvije posve samostalne tvorevine. Messmer (Über den Ursprung der christlichen Basilika, 1859) i Weingärtner (Ursprung und Entstehung des christlichen Kultgebäudes, 1858) misle, da je rimski »domus« (a naročito bazilici slična t. zv. »egipatska dvorana« rimskih privatnih palača) izvor kršćanskoj b. Richter (Der Ursprung der abendländischen Kirchengebäude nach neuen Entdeckungen kritisch erläutert, 1878) izvodi b. iz arhitekture kršćanskih katakomba. Kraus (Geschichte der christlichen Kunst, 1896) smatra, da je b. samo proširivanje nadzemne cemeterijalne (grobišne) »cellae«. Wulff (Altchristliche und byzantinische Kunst, 1914) drži, da su prve prostorije za skupljanje kršćanske općine vjernika bile neka vrsta jednobrodne dvoranske crkve s nepotpuno odvojenim prezbiterijem (prostorom za službu Božju i svećenike), koja je kasnije nadomještena prostranijim građevinama. U njihovim dvoranama imali su svećenici svoj zasebni naročiti prostor. Povodeći se za antiknim uzorima imale su takve dvorane već rano na jednoj svojoj uskoj strani polukružni završetak (sigma), dok su katedra (sjedalo biskupovo) i klupe za svećenike imali svoje uzore u sličnom namještaju u antiknim retorskim školskim dvoranama. Pored toga se, dašto, u njima nalazio i oltarski stol (mensa). Sve je to, međutim, bio pokretni namještaj. Po vremenu, kad se javila potreba za većim prostorijama, nastao je nov bazilikalni prostorni oblik, koji se odmah s početka javlja u trobrodnoj crkvenoj konstrukciji. Upravo ovaj novi crkveni tip ima svoj izvor u antiknoj privatnoj b., od koje je i dobio svoje ime. Konstruktivni su elementi najstarijih jednobrodnih bazilika bili: jednostruka ili trostruka *apsida* (v.), koja je služila kao prostor za službu Božju i svećenike, i *brod,* pokrivena pravokutna dvorana, određena za vjernike. Pored ovoga jednostavnog oblika razvio se onda, opet iz antikne tradicije, složeniji građevni oblik trobrodne, peterobrodne ili višebrodne t. zv. konstantinske b. Ovdje se apsida proširuje, ispred nje se od glavnog broda odvaja zaseban prostor za svećenike i pjevače. Tek relativno kasno, od kraja 2. st. dalje, javljaju se određeni propisi za gradnju i opremu bogoslužnih prostorija. Glavni su dijelovi kršćanske bazilike: 1. *apsida.* Već se zarana ukazala potreba, da se zbog zahtjeva bogoslužnoga čina apsidni prostor dalje razvije i proširi dodavanjem pobočnih prostorija. U tu je svrhu paralelno s apsidom na krajevima pobočnih brodova izgrađen po jedan zasebni prostor, kojega je tlocrt imao oblik četverokuta, pačetvorine ili polukruga. Jedan je od tih prostora služio kao mjesto za primanje i pripremanje žrtvenih darova *(πρόθεσις),* a drugi kao sakristija (*διακονικόν*). Obadva se prostora zajedno nazivaju grč. *παστοφορεῖα,* a lat. secretaria. Kadšto su iz diakonikona vodila vrata izravno u apsidu. 2. *dvorana* ili *uzdužna crkva* (lat. oblongum), koja se zvala grčki *ναός* (brod) ili *ἐκκλησία,* lat. ecclesia ili oratorium populi u protivštini prema apsidi. Već rano odvaja se ova dvorana nizom kolumna jonskoga ili korintskoga reda (rjeđe stupovima), često antiknog podrijetla, ponajčešće u tri broda. Crkve s pet i više brodova bile su rijetke. Pored posve umjetničkih i konstruktivnih razloga bilo je takvo odvajanje u skladu s najstarijim crkvenim propisima, koji su određivali, da se oba spola u crkvi odvoje (muškarci u desni, južni, a žene u lijevi, sjeverni, brod). Visoki svodovi srednjeg, glavnog broda, s nizom prozora, počivaju rjeđe na ravnim gredama, arhitravima (kao na pr. u rimskoj bazilici S. Maria Maggiore), a češće na oblom luku, arhivoltu, koji je toliko značajan za antiknu arhitekturu, a dopušta znatno šire interkolumnije. Da se tlak zidova što više smanji, ugrađuju se u te zidove katkad izvana nevidljivi plošni lukovi. Dvorana je bila isprva ili s otvorenim krovištem ili ravnim stropom, kojega su grede (lat. trabes) počivale ili u zidovima glavnoga broda ili na izbočenim konzolama. Isprekrštane su grede dijelile ravni strop u kvadratične ili pačetvorinske »međuprostore« (lat. lacunaria, laquearia ili kasete), koji su često bili raskošno pozlaćeni i bojadisani. Pobočni su brodovi imali jednostrešni sedlasti krov, koji je bio pokriven daščicama (lat. scindulae) ili crepovima (lat. tegulae) različnih oblika, a rjeđe olovom ili drugom kovinom. Pobočno proširivanje bazilikalnog prostora s pomoću poprečnog broda (transepta), koji se uklapa među uzdužnu crkvu i apsidu, u rano je vrijeme dosta rijetko. Transept je bio potreban u slučajevima, kad je trebalo prezbiterij proširiti, a bio je odijeljen od crkvenih brodova arkadama, koje su se mogle zatvoriti zastorima. Luk, koji se otvara u srednji, glavni brod crkveni, zove se *arcus maior.* Naziv »triumfalni luk« javlja se istom u srednjem vijeku, a označuje često apsidni otvor i kod crkava, koje nemaju transepta. Glavni je ulaz u baziliku bio na njenoj prednjoj uskoj strani. Redovno ima svaki brod svoj zasebni ulaz. Onaj u srednji brod ima veće razmjere i bogatiji ukras. Ispred crkvenih vrata ili portala javlja se često t. zv. *pronaos* ili *narthex* (propylon, porticus), neka vrsta ulaznog trijema. Češći je na Istoku, a rjeđi na Zapadu (imaju ga u Rimu bazilike S. Lorenzo fuori le mura i S. Maria in Trastevere). U narteksu su se skupljali katekumeni i pokajnici. Narteks nije drugo, nego



BAZILIKA SV. AGNEZE U RIMU, Perspektivni presjek po širini



BAZILIKA SV. BARBARE U TROGIRU

zamjena kod crkava, koje nisu imale zasebnog predvorja. Ispred velikih bazilika javlja se često *atrij*, otvoren kvadratni prostor, okružen trijemovima na kolumne. U njegovoj se sredini obično nalazio studenac (grč. κρῆναι, lat. cantharus). Od 5. st. dalje javljaju se uz bazilike i tornjevi, ali odvojeni od same crkvene građevine. Imaju kvadratičan, poligonalan ili okrugao tlocrt. Služili su kao zvonici, a na Istoku često i u obrambene svrhe. Kršćanske su bazilike orijentirane, t. j. apsida je redovno na istočnoj strani, a ulaz na zapadnoj. Ima i izuzetaka, naročito u velikim gradovima, uvjetovanih položajem crkvenih građevina u gusto napučenim dijelovima gradskim. Od antike preuzelo je kršćanstvo običaj, da podove, pavimente, svojih crkava ukrasi raskošno mramornim ili mozaičnim pločama, mozaičnim kompozicijama bilo linearnim bilo figuralnim. Dok su se isprva na takvim crkvenim podovima javljali prikazi poganskih simbola i mita, prevladavaju kasnije kršćanska ornamentika i simbolizam. I zidovi su često u bazilikama ukrašeni mramornim pločama i mozaicima. U unutrašnjoj su opremi bazilike najvažniji predmeti: 1. *oltar* (grč. τράπεζα, rjeđe βωμός, lat. mensa, altare, altarium), isprva jednostavan drven pokretan, a kasnije stalan kameni stol. Najstariji je njegov oblik ploča, koja počiva na četiri potpornjaka. Na Istoku ima oltarna ploča katkad oblik polukruga (t. zv. sigma-stol). Oltari su podizani iznad grobova mučenika (supra corpus martyris) i to tako, da su bili ili u neizravnoj vezi s grobom (s pomoću rova ili stuba) ili u izravnoj vezi, kad je crkva bila sagrađena u razini groba. Tako je oltar pokrivao grob ili se dizao nad njim, pa je iz crkve do predvorja groba (t. zv. confessio) vodilo nekoliko stuba do groba ispod oltara, ili, najposlije, a to je bivalo najčešće, prijenosom (translacijom) mučeničkih moći u sam oltar. U najstarijim je crkvama bio samo jedan oltar, pa je značajno, da je još u ranom srednjem vijeku svaki dalji oltar morao imati svoju zasebnu kapelu. 2. *ciborij* (grč. κιβώριον »kućica«), koji se javlja od vremena Konstantinova, tabernakul ili baldahin, koji pokriva oltar, a počiva slobodan na kolumnama. Prostori između kolumna zatvarali bi se zastorima ili rešetkama. Ciborij je bio izrađen od drva, kamena ili kovina. 3. *cancelli:* drvene, mramorne ili kovne pregrade, koje su zatvarale prezbiterij. 4. *ikonostas* ili slikana stijena ispred oltara, koji se razvio iz iskićenog korskog završetka i iz cancella u zajednici s nizom kolumna ispred apside. I ovdje su se interkolumniji mogli zatvoriti zastorima. Umjesto ovakvih slikama ukrašenih zastora (ćilima) razvio se na Istoku čvrst zid s vratima, t. zv. ikonostas. 5. *katedra* i *klupe*. U pozadini apside starih bazilika nalazilo se povišeno sjedalo za biskupa (grč. ϑρόνος, lat. cathedra). S jedne i druge strane njegove bile su u više redova u polukrugu namještene klupe za svećenike (lat. subsellia). Pored čvrste katedre javlja se i pokretno sjedalo (sella). 6. *ambon*, podij ili propovjedaonica za čitanje evanđelja i propovijedanje. Kako je ambon bio redovno dosta visok, uzlazilo se na nj stubama, pa je otuda i dobio svoje ime (grč. ἀναβαίνειν »uzlaziti«). Neke su crkve imale dva ambona, jedan za čitanje evanđelja, drugi za čitanje poslanice i propovijedi. Ambon je bio smješten u samom glavnom brodu.

LIT.: H. Holtzinger, *Die altchristliche Architektur in systematischer Darstellung*, Stuttgart 1889; C. M. Kaufmann, *Handbuch der christlichen Archäologie*, Paderborn 1922; Ć. Truhelka, *Starokršćanska arheologija*, Zagreb 1931. A. Sch.

Bazilika u crkvenom pogledu → Crkva.

BAZILIKE (grč. βασιλική po caru Basiliku I.), grčka obradba Justinijanovih zakona, koju je započeo car Vasilije I., a dovršio i kao zakonik za bizantinsko carstvo 887 u 60 knjiga izdao njegov sin Leon Filozof. Knjige su podijeljene na titule, poglavlja i paragrafe. Zbirka nije sačuvana u cijelosti. Za razumijevanje važne su dodane sholije, koje se sastoje od starih prijevoda i komentara.

Oko 969 sastavio je nepoznati pisac izvadak iz bazilika. Taj je izvadak poznat pod imenom *Basilicorum Synopsis* (Βασιλικῶν σύνοψις »Pregled bazilika«). Z. D.

BAZILISK, zmijski kralj, oblik mu je složen od žabe, zmije i kokota sa zlatnom krunom; bajoslovni otrovni i pogubni gmaz, poznat već u psalmu 91, 13 i kod Rimljana (Plinije, Histor. natur. 8, 21) kao nešto strašno. On svojom otrovnom parom i psikanjem sve oko sebe truje, grane na drveću i travu suši i druge zmije mnogo veće od sebe umara. I sam mu je pogled otrovan. Poznata je bajka, da se bazilisk izleže iz jaja bez žumanca kokota od 7 ili 9 godina, ako se gdje naročito drži (na pr. ako se nosi pod pazuhom 7 mjeseci).

LIT.: *Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens*, s. v. Basilisk; M. Stojković, *Čudo od kokota*, ZNŽO 28/I, Zagreb M. S.

BAZIN, René, ✳ Angers 1853, † Pariz 1932, franc. novelist i pisac romana, prof. kaznenog prava u katoličkom fakultetu u Angersu, član Franc. akademije. Nastojao je umjetničkim sredstvima stvoriti roman za široke krugove: jednostavnost pripovijedanja, povezanost misli o pripadnosti čovjeka k zemlji, veze između tradicije i vjere, socijalne svijesti i patriotizma. Iznosi doživljene slike ladanja, seljaka i »malog čovjeka« svih zanimanja. Novele: *Les contes de bonne Perrette, 1898; Le mariage de Mlle Gimel, dactylographe* (Udaja gđice G., daktilografkinje, 1909, prev. A. Šimčik, Zagreb 1921) i dr. Romani zemlje i patriotske svijesti: *La Terre qui meurt* (Zemlja umire, 1889, hrv. prev. V. Rabadan, Zagreb 1935); *Les Oberlé*, 1901; *Les nouveaux Oberlé* (1919, kriza patriotske svijesti Alzašana iza 1871 i 1914); *La douce France*, 1911. Porodični i socijalni: *De toute son âme*, 1897; *Davidée Birot* (1911); *Magnificat*, 1931 (hrv. prijevod Đakovo 1939) i dr. Lj. M.

BAZOVSKÝ, Ludovit, ✳ Závada v Novohrade 22. VII. 1872, slovački političar, odvjetnik u Lučencu. U ovom madžarsko-slovačkom pograničnom kraju učinio je mnogo za slovačku stvar na kulturnom, gospodarskom i političkom polju. G. 1910 sudjelovao je i na sveslavenskom kongresu u Sofiji. Njegova je zasluga, što je poslije svjetskog rata Lučenec s okolicom pripao Čehoslovačkoj. Münchenskom presudom otrgnuti su ti krajevi od Slovačke. B. je poslije prevrata 1918 postao načelnik Novohrada, ali ne za dugo. Politički se priklonio krajnje autonomističkoj struji narodne stranke. Njegovi članci, govori i neke brošure idu u red najradikalnijih izjava slovačkog političkog života. Pokušao je organizirati Slovačko narodno vijeće. Poslije münchenske presude ostao je u Lučencu. K. Č.

BAZZANI, Giuseppe, ✳ Mantova 1690, † Mantova 17. VIII. 1769, talijanski slikar. Učio je u Parmi, ali su na nj presudno utjecale slike Rubensa i Domenika Fetija, što ih je proučavao u mantovanskim crkvama, pa mletački slikari, a naročito Paolo Veronese. Djelovao je za čitava svog života u Mantovi. Njegova se umjetnost počela visoko cijeniti tek u novije vrijeme. Važnija su njegova djela: *Via crucis* i *Vizija sv. Romualda* (obadvije u mantovanskoj



GIUSEPPE BAZZANI, Mladi Mazepa
Firenca, Privatni posjed

crkvi S. Barnaba). Ostale se njegove slike nalaze u galerijama u Mlecima, Bologni, Milanu, Rimu, Münchenu i Berlinu. Slikao je religiozne, historijske, mitologijske i alegorijske slike, koje se odlikuju sasvim naročitim, posve ličnim stilom, jakim kontrastima šara i smjelom kompozicijom.

LIT.: G. Pacchioni, *G. B.* (u Dedalo III.), Rim 1922—23; U. Ojetti, L. Dami, N. Tarchiani, *La pittura italiana del'600 e'700*, Milan 1924. A. Sch.

BAZZI, Antonio → **Sodoma.**

BAZZINI, Antonio, ✳ Brescia 1818, † Milan 1897, talijanski violinski virtuoz, koji je velikom vještinom svladavao najznatnije teškoće; mnogostrani ozbiljni skladatelj (6 gudačkih kvarteta, gudački kvintet, orkestralna djela, kantate, psalmi, opera *Turandot* i dr.).

LIT.: H. Riemann, *Musiklexikon*, Berlin 1929. S. S-i.

BAZZONI, Giambattista, ✳ 1803, † 1850, talijanski pripovjedač iz Novare (Pijemont). U Italiji je prvi počeo pisati historijske romane po uzoru Waltera Scotta, koje su onda mnogo čitali (na pr. *Il castello di Trezzo*, Milan 1827).

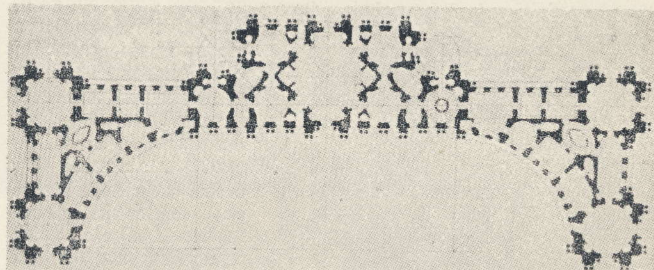
LIT.: L. Fassò, *GB. B.*, Città di Castello 1906. M. D-ić.

BAŽAN, Nikola, ✳ 1904, suvremeni ukrajinski književnik. Pripada liberalnoj grupi ukrajinskih nacionalista, koja je u svoje vrijeme bila vrlo poznata. B. je pisac brojnih djela: *Zgrade, Priča o vojnom pohodu, Trilogija strasti, Broj, Slijepci, Noć Salisnjaka* i dr. B. je obogatio pjesničko jezično blago starim, zaboravljenim riječima. Postigao je velik uspjeh, ali više kao nacionalistički borac nego kao pjesnik. S. G-ć.

BAŽDARENJE je službeno mjerenje sadržaja različitih posuda, najčešće bačava. Vrši se na taj način, da se bačva ili druga posuda najprije isprazni i izmjeri, a zatim se napuni čistom vodom i ponovno izmjeri. Faktični obujam označi se na bačvi zajedno s oznakom ureda i datumom baždarenja. Kako se sadržina bačava tijekom vremena mijenja zbog suženja dužica i stezanja obruča, potrebno je svake treće godine bačve iznova mjeriti i novu mjeru označivati. B. L-a.

Baždarenje brodova je službeno ustanovljenje tovarnosti plovnoga objekta naročitim mjerenjem. Točni podatci o prostornoj veličini broda odlučni su za primjenu različitih odredaba, koje se odnose na opremu broda, na dopušten broj putnika za prijevoz, na maksimalno krcanje tereta, na vođenje propisanih svjetiljaka i znakova broda, na lučke pristojbe, na podjeljivanje subvencija, i t. d. Najpoznatiji sistem baždarenja brodova je engleski Moorsom sistem. Mjerenje se obavlja po različitim pravilima s obzirom na to, da li je dotični trgovački brod s palubom ili bez nje, da li su skladišta broda zapremljena teretom, i t. d. Kod parobroda i brodova, koje pokreće bilo koja druga sila, mora se prostor, što ga obuhvaća stroj, stalna skladišta goriva i one prostorije, koje služe za provod djelovanja stroja, odbiti od cjelokupne sadržine broda, no odbitak ne smije prekoračiti 50% cjelokupne sadržine. O izvršenom mjerenju ispostavlja lučka vlast svjedodžbu o baždarenju, koja sadržava točne podatke o veličini broda. Lučke vlasti vode poseban indeks baždarenja. Radi međusobnog priznavanja ispostavljenih svjedodžbi o baždarenju brodova sklopljeni su ugovori između pojedinih država, da ne bude poteškoća kod ubiranja plovidbenih pristojba, koje se određuju prema brodskoj tonaži (v.). A. P.

BAŽENOV, Vasilij Ivanovič, ✳ Volskoje (kraj Malojaroslaveca u guberniji Kaluškoj) 1. III. 1737, † Petrograd 2. VIII. 1799, ruski arhitekt. Učio je u Petrogradu, gdje su mu bili učitelji J. B. Vallin de la Mothe i C. Rastrelli. Od 1760 do 1765 boravi u Parizu i Italiji i postaje članom umjetničkih akademija u Rimu, Firenci i Bologni. G. 1765 vraća se u Petrograd i izlaže projekte i crteže, što ih je izradio u vrijeme svojih studija i putovanja. Po nalogu carice Katarine sagradio je 1765 u stilu Paladijevu *Kamenoostrovski dvorac*, a 1769 *Novi arsenal* (kasnije Sudbena palača), koji je srušen 1917. Nije, na sreću, izveden njegov golemi projekt restauracije moskovskog Kremlja, zbog koje je namjeravao porušiti sve starije građevine. Nisu izvedeni ni njegovi nacrti za novu palaču *Caricino* kraj Moskve i



VASILIJ BAŽENOV, Projekt Smoljnoga instituta

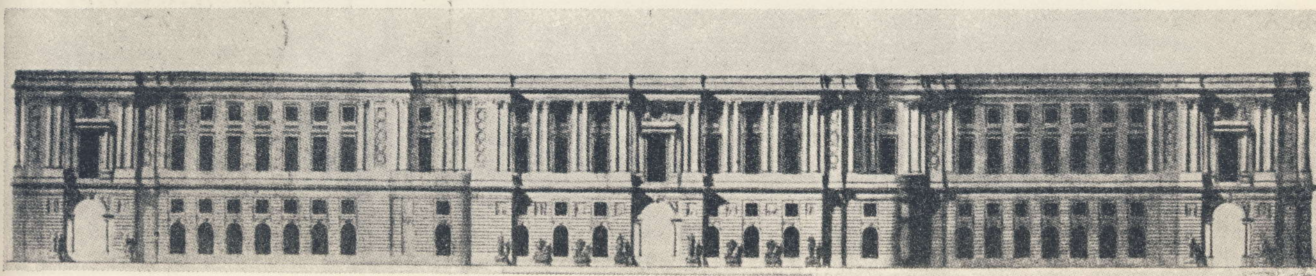
za veličajno zasnovani *Smoljni institut*. Po njegovu, ali kasnije znatno izmijenjenom, nacrtu sagrađen je *Mihailovski zamak*, romantički dvorac cara Pavla I. u Petrogradu. G. 1799 postao je podpredsjednikom petrogradske Umjetničke akademije. Sagradio je nekoliko crkava u novogotičkom stilu. Sudeći po sačuvanim projektima i nacrtima bio je B. kasni sljedbenik Paladija i talijanskog baroknog graditeljstva.

LIT.: I. Grabar, *Istorija russkago iskusstva*, III. (Istorija arhitektury), Moskva 1913. A. Sch.

BČELA, Podučen in kratkočasen list, slovenski kulturno-književni časopis, koji je izlazio u Celovcu od 1850 do 1853, a uređivao ga Anton Janežič. U časopisu su izlazile i narodne pjesme i pripovijetke, kao i različiti članci iz gospodarstva i literature. M. O.

BDJENJE (ili badnjak, od bdjeti, lat. vigilia). Kršćani su se u prva vremena pripravljali na nedjelju i veće blagdane tako, da su proveli veći dio noći u bdjenju, postu, molitvi, pjevanju psalama i slušanju riječi Božje. Gdjekad su probdjeli i cijelu noć. Danas se bdjenja ne vrše, samo je ostao nemrs i post uoči nekih blagdana i sv. misa. B. S.

BEACHY-HEAD, glavica na kentskoj visoravni u Engleskoj, nalazište brojnih *eolita*, koji su pohranjeni u Kensington-museumu, a išli bi po I. Prestwichu i R. Ashington-



VASILIJ BAŽENOV, Projekt Smoljnoga instituta

Bullenu u doba, kada se na ovim visoravnima još nisu stvarale dolinske formacije. One daju dojam, da su ljudske tvorevine, koje bi imale dokazati eksistenciju čovjeka u tercijarno doba. Ć. T.


AUBREY V. BEARDSLEY, Autoportret

BEARDSLEY, Aubrey Vincent, * Brighton 24. VIII. 1872, † Mentone 16. III. 1898, engleski crtač i ilustrator. Bio je najprije pomoćnik nekog arhitekta, pa činovnik društva za osiguranje, ali se kao samouk već u ranoj mladosti okušao kao ilustrator Flaubertova romana *Madame Bovary*. Po savjetu Edwarda Burne-Jonesa učio je kratko vrijeme u londonskoj Westminster-Art-School, ali je poslije posve samostalno razvijao svoj stil, pa već 1892 (poslije kratka boravka u Parizu, gdje ga je u svoj krug uveo Puvis de Chavannes, govoreći za nj, da je »un jeune artiste anglais qui fait des choses étonnantes«) izvodi 250 crteža za djelo *Le Morte d'Arthur* od Sira Thomasa Maloryja. Ovi crteži odaju još utjecaj engleskih prerafaelita i škole Williama Morrisa. U daljem razvoju utječu na B. japanski graficari, slike na antiknim grčkim vazama i francuski majstori 18. st. G. 1894 nastaju ilustracije za Wildeovu *Salomu* i reviju *The Yellow Book*. Ova je godina po riječima R. Rossa, B-ov »annus mirabilis«. Poslije toga slijede crteži za Pope-ov ep *The Rape of the Lock*, Ben Jonsonovu dramu *(Volpone*, Aristofanovu komediju *Lizistrata* i reviju *The Savoy* (koju je uređivao u zajednici s Arthurom Symonsom). Zarana boležljiv umire B. u naponu svoga stvaranja od sušice u svojoj dvadeset i osmoj godini. Dok drugi umjetnici u to doba života postizavaju tek svoje prve uspjehe, bogato je životno djelo B-ovo u času njegove smrti već završeno. B. je stvorio sasvim nov crtački stil, u kojemu se ukrštavaju boležljivo profinjen ukus, znatna senzibilnost, vanredna elegancija i povodljivost savršeno sigurne linije i neobičan smisao za dekorativne efekte. Londonski nakladnik John Lane izdao je B-ove crteže u zbornicima *The Early Work* i *The Later Work of Aubrey Beardsley*, pa njegovu novelu *Under the Hill*.

LIT.: A. Symons, *A. B.*, London 1905; R. Ross, *A. B.*, London 1908; Savremenik (XIV.), Zagreb 1919; R. A. Walker, *Some Unknown Drawings by A. B.*, London 1923; A. W. King, *An A. B. Lecture*, London 1924; C. Lewis-Hind, *The Uncollected Work of A. B.*, London 1925; H. Macfall, *A. B. the Man and his Work*, London 1928. A. Sch.

BÉARN, bivša autonomna pokrajina Francuske, sada dio départementa Basses-Pyrénées, u slivu rijeka-brzica (gave) Pau i Oloron, koje teku u Adour. Donji tokovi Gave de Pau, na kojoj leži glavni grad Pau (41.000 stan.), i Gave d'Oloron, na kojoj je stari biskupski i danas industrijski grad Oloron, stvorili su nanosima plodnu nizinu, s kojom se u blagostanju uspješno natječu gornje doline gava među vapnenačkim brežuljcima i planinama Pireneja. Glavno je zanimanje stanovništva poljodjelstvo i vinogradarstvo (Jurançon), a u višim krajevima i stočarstvo, tako da se u gradovima na prijelazu gava iz planine u nizinu razvila trgovačka izmjena dvaju gospodarstava i prilično živa industrija (tekstila, pokućtva i željeza).

U povijesti se javlja B. kao dio Akvitanije u rimsko doba, a poslije pustošenja Vandala, Vizigota i Saracena ističe se u 11. st. kao nasljedna i autonomna grofovija s glavnim gradom Beneharnum (valjda današnji Lescar). Partikularizam i ljubav prema lokalnim sloboštinama navedoše Henrika IV., posljednjega grofa od B., kad je postao kralj Francuske, da grofoviji ostavi autonomiju, a i Luj XIII., kad je proveo aneksiju, ustanovio je posebni parlamenat u novom glavnom gradu Pauu, pa je takav zaseban položaj B. prema Francuskoj ostao do revolucije. Stanovništvo govori osobitim narječjem Gascogne. N. Ž.

Béarnska književnost. Mali je béarnski kraj oduvijek bio izabrana zemlja pjesnika. Taj kutić juga, stisnut uz španjolsku granicu, imao je nekad svoje vlastito lice, koje je još bez mješavina postojalo i u 19. st., a koje je počelo iščezavati s našim današnjim običajima, emigracijom, otvaranjem toplica i gradnjom željeznica. To je sad kraj, kao toliki drugi, gdje su uspomene povezane s prirodnim ljepotama, a u kome samo stari napjevi i tradicionalne pjesme svjedoče o staroj rasi. Tu je cvala književnost tako obilna, plodna i čista, kakvom se može pohvaliti malo pokrajina.

Gaston Phoebus bio je dugo smatran osnivačem béarnske škole. Pridaju mu, krivo uostalom, jednu od najpopularnijih pjesmica čitavoga kraja i svih južnih pokrajina: *Aqueres mountines qui ta hautes soun*... Duhoviti i darežljivi plemić, bio je, prema Froissardu, velik znalac književnosti, a i sam je gradio stihove. Možda je béarnska lokalna poezija crpla iz toga izvora. Svakako je sačuvala otmjenost, uglađenu dražest, koja podsjeća više na dvorski zrak nego na selo. Malo se zna o njezinu razvoju prije renesanse. U 16. st. Béarn se lako francizira. Galantni i obrazovani dvor Margarete Valois rado je primao pjesnike iz Francuske, koji su bježali od progona, a u sjenovitim vrtovima Paua tiho je brujao mnogi francuski stih. No dijalekt nije bio zaboravljen, nego je imao svojih oduševljenih pristalica i tumača kao i službena književnost. Vjerujući ustaljenoj tradiciji, *Jeanne d'Albret* je prilikom rođenja Henrika, kasnijega francuskog kralja Henrika IV., pjevala prema pučkoj temi, koja se još danas pjeva,

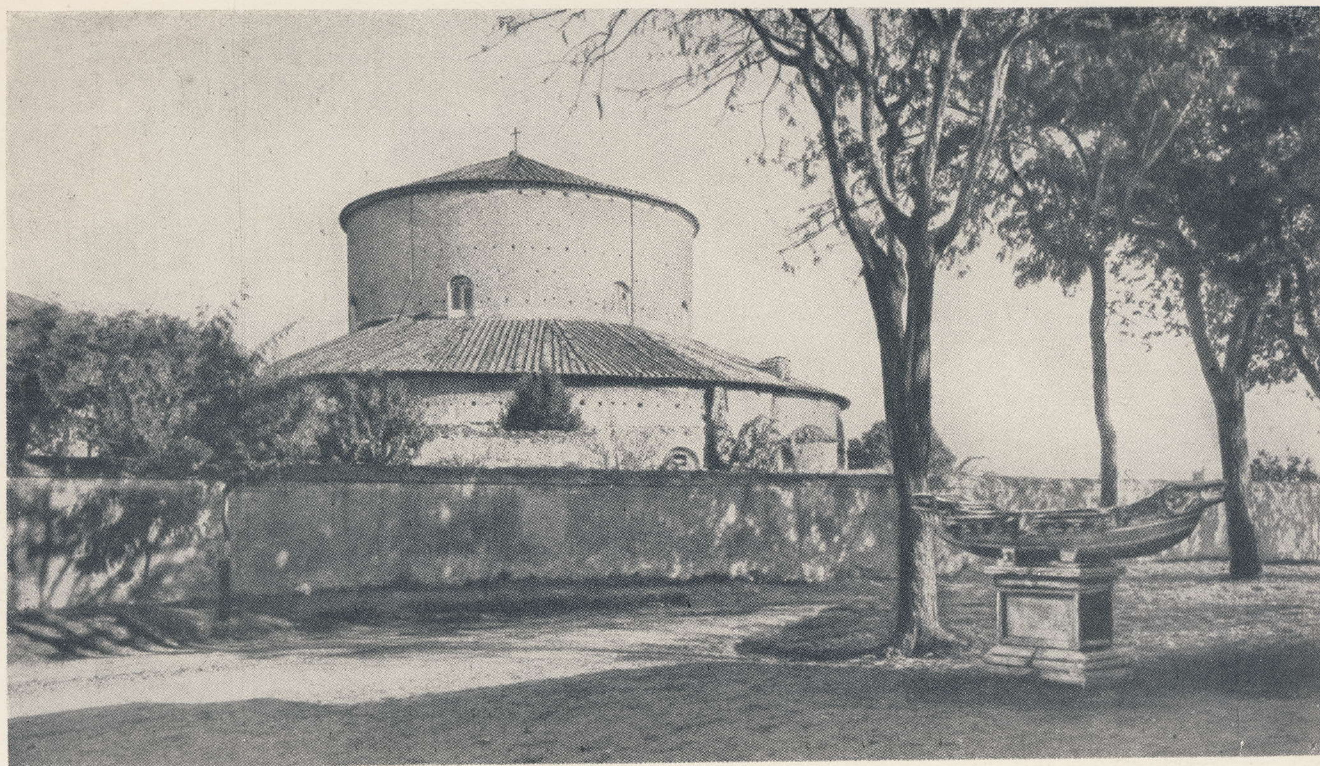

AUBREY V. BEARDSLEY, Saloma



Gore: BAZILIKA U POMPEJIMA; *dolje:* OSTATCI KONSTANTINOVE BAZILIKE U RIMU

(Foto Alinari)

BAZILIKA



Gore: OKRUGLA BAZILIKA SV. STJEPANA U RIMU; *dolje:* BAZILIKA S. APOLLINARE IN CLASSE U RAVENNI
(Foto Alinari)

Nouste Dame dou cap ou pount. Njezin duhovnik *Arnaud de Salette* prevodio je u dijalektu Davidove psalme. G. 1551 izašlo je prvo djelo francuske rime, objavljeno u Béarnu: *Odes du Gave, fleuve en Béarn, avec les tristes chans à sa Caranite,* od *Bernarda du Poey;* osrednje djelo.

Do kraja 17. st. prinos je béarnske književnosti neznatan. Umjetnost u Béarnu ne može izbjeći zajedničkoj crti suvremenih proizvoda, vjerskim raspravama. Prečesto je zanimanje književnošću bilo zaustavljano borbom stranaka potkraj renesanse. Jedva su se svršili vjerski ratovi, a Henrik IV. učvrstio svoje prijestolje, kad već zavjerenici pokušavaju doći na vlast. Udarac Ravaillacova bodeža bio je sudbonosan po Béarn. Malo poslije osnutka béarnskoga parlamenta Luj XIII. zabranio je u vijećnici upotrebljavati pučki govor. Zanimljivo je, da je u takvom času béarnski dijalekt dao jedno od najčistijih svojih remek-djela, pružajući tako sjajno svjedočanstvo svog genija. To ne bijaše opsežno djelo, nego dva jednostavna soneta, djelo *Jacoba de Gassion,* ujaka istoimenog maršala. Jedan od tih malih stihotvora, i ako je tek imitacija pjesme kardinala Bemba, slavnoga talijanskog humanista, *Quoan lou Printemps, en raube pingourlade...,* javlja se kao početna tema, najsavršeniji primjerak béarnskog pjesništva novoga vijeka.

Kad se u drugoj polovici 17. st. *Jean Henri de Fondeville* okušao u stilu, koji je imao postati poznat, on je samo slijedio put, koji je označio Gassion. Fondeville je jednako sretno gojio sve stilove, od pastorale do religiozne satire. Zadivio je suvremenike svojom *Pastourale deu paysan,* lakrdijom molijerskog ukusa, koju je puk uvijek volio gledati pod vedrim nebom. Béarnski autori, koji su se brinuli samo da razvesele i ganu suvremene zemljake, nisu posvećivali pažnje zbirkama svojih djela. Tako su se ona izgubila i obogatila blago pučke književnosti, nestavši u anonimnosti. U tom blagu treba tražiti na pr. proizvode *Despourrinsa.* S njim je béarnska poezija proživjela apogeju svoje veličine. I ako nadahnuće toga pjesnika odviše sjeća na Teokrita i Vergilija, te nimalo ne obnavlja stil Racana, Segraisa i Fontenellea, ipak su oni, koji su ga nadahnuli da pjeva, uvijek voljeli njegove pjesme. Te sitne pjesmice, dražesni kupleti, u kojima žive pastirski običaji u vlastitom dekoru, nisu možda vjerna slika Béarna, kakav je danas, nego su njegova idealizacija. One imaju neku nježnu i melankoličnu draž.

Lista Despourrinsovih učenika bila bi duga: *Henri d'Andichon* i *Téophile Bordeu* sretni su mu nastavljači. Tu su još neki: *Paul Jérémie Bitaubé* (1732—1808), prevodilac Horacija i pjesnik idila; *Pierre Hourcastremé* (1742—1815); *Nicolas Cazalet* (1743—1817); *Casaux* i *de Mesples,* državni odvjetnik u béarnskom parlamentu.

Evo ostalih pjesnika: *Vincent du Bataille; Marie Blanque d'Osse* (1765—1849), pjesnikinja u stilu korzikanskih »vocératrices« (narikača); njezini »aurosts«, pogrebne ritmičke tužaljke, sjećaju na junačka vremena plaćenih narikača; *François Destrade* (1824—1864), pjesnik obrtnik: *Abbé Garet; Jean Hatoulet,* filolog i pjesnik sela; *A. Julien; E. Picot; Silvain Lamolère; Narcisse Laborde; Alexis Peyret; Antonin Montant* i dr.

Romantizam, i ako je tu slabo odjeknuo, našao je svoga sljedbenika u *Xavieru Navarrotu,* »béarnskom Bérangeru«. Navarrot je, vele, otvorio pirenejskoj muzi nove putove: zloba, ujedljivi duh, istinitost običaja i govora osobite su oznake njegovih pjesama. Njegov je uspjeh bio takav, da je zasjenio slavu svojih suvremenika i da dominira béarnskom lirikom. Poslije njega jedva da se ljudi sjećaju još dvaju »slavnih ljudi malog kraja«. To su bili *Pierre Gaston Sacaze* (1797—1895), učen prirodoznanac, koji je rječito slavio svoje planine, i nježni i melankolični *Vignancour.*

Što nam sada daje béarnska umjetnost, a osobito pokret félibrige, »Escole Gaston Phoebus«? Već se spominju poznata imena pjesnika i pisaca proze: *Adrien Plante* (1896—1912); *Simin Palay,* sin Yari Palaya, seoskoga pripovjedača; *Abbé Labaig-Langlade,* od koga *Lou cabinet de la nobi* predstavlja autoritet u pogledu jezika; doktor *Lacoarret* (Al Cartero); *J. V. Lalanne; Pierre Daniel Lafore; Henri Pellisson; Michel Camélat; J. Casebone; Césaire Dauge; J. B. Laborde; Daniel Lafore; Lasserre-Capdeville; E. Mouliai; André Pic; Pucheu; Marcel Saint-Bezard; Julien Sanson; André Sarrail; J. Tucat* i t. d.

Béarn je također domovina odličnoga impresionista francuskog jezika *Francisa Jammesa.* P. Cl.

BEATIFIKACIJA (lat. beatum facere »učiniti blaženim«). U kat. se Crkvi smije u javnom bogoslužju iskazivati štovanje (kult) samo onim preminulim osobama, koje je Sv. Stolica proglasila blaženima. Pri tomu se danas postupa vrlo strogo. Točno se i savjesno ispituje svetost života ili mučeništvo za vjeru službenika ili službenice Božje, o kojima se radi. Određena komisija napose istražuje, da li su se na njihov zagovor dogodila kakva prava čudesa, čudesna ozdravljenja i sl. Za to je u crkvenom Zakoniku propisan poseban vrlo dug i u pojedinostima vrlo točan postupak. Uspješan završetak toga postupka je svečano proglašenje službenika ili službenice Božje blaženim; to je beatifikacija. Tako su iz hrvatkih krajeva proglašeni blaženima: bl. Marko Križevčanin, bl. Nikola Tavilić, bl. Ozana i dr. Dalji je i konačni stupanj u tom postupku proglašenje blaženika svetim (kanonizacija). Fr. H.

BEATRICA ARAGONSKA, ✻ Napulj 14. XI. 1457, † Ischia 13. IX. 1508, kći napuljskoga kralja Ferdinanda i Izabele di Chiaromonte, ugarsko-hrvatska kraljica, supruga Matijaša Korvina. Bila je isprošena 1474. Već kao zaručnica potpisivala se: »kraljica Ugarske, Češke i t. d.«, na pr. u pismu 30. VII. 1475, kojim je zamolila papu, da Bonaventuru proglasi svecem. Vjenčanje je obavljeno istom 15. IX. 1476, kada je u Napulj došlo ugarsko-hrvatsko izaslanstvo od 800 ljudi, među kojima se u ime Hrvata nalazio i Bernardin Frankopan. Kralja je Matijaša zastupao na vjenčanju njegov rođak Pongrácz János. Kralj Matijaš dočekao je B-u 10. XII. u Stolnom Biogradu i tu je dao svečano okruniti 12. XII. Svojom obrazovanošću, ljepotom i jakom voljom toliko je djelovala na muža, da mu je postala gotovo suvladaricom. Podupirući humanistički i renesansni pokret, koji je već prije njezina dolaska bio razvio kralj Matijaš, okružila se na dvoru u Budimu velikim brojem talijanskih umjetnika, učenjaka i diplomata. Izazvala je nezadovoljstvo Madžara i Hrvata dajući najunosnije položaje tuđincima. Svojemu 23-godišnjem bratu Giovanniju pribavila je kardinalsku čast i ostrogonsku nadbiskupiju, a kad je on 1485 umro, isposlovala je kod Matijaša, da je to mjesto dao njezinu sedmogodišnjemu nećaku Hipolitu od Este. Uklonila je od prijestolja Matijaševa sina Ivaniša Korvina, ali ipak nije uspjela da poslije smrti supruga i dalje vlada, premda je sklopila s kraljem Vladislavom potajnu ženidbu. Kada je g. 1500 papa Aleksandar proglasio tu ženidbu nevaljalom, preselila se u Napulj, a odatle poslije pada svoje obitelji na otok Ischiu, gdje je umrla u 51. godini života.



POPRSJE BEATRICE ARAGONSKE
Pariz, Zbirka Dreyfuss

LIT.: A. Berzeviczy, *Beatrix királyne,* Budimpešta 1908; Isti, *Aragoniai Beatrix,* Monumenta Hungariae historica diplomataria, XXXIX., Budimpešta 1914; V. Klaić, *Povjest Hrvata,* II., 3., Zagreb 1904. P. G.

BEATRICE → **Dante Alighieri.**

BÉATRIZET (Beautrizet), Nicolas, ✻ Lotaringija (možda Lunéville) oko 1515, † najranije 1565, francuski bakrorezac. Djelovao je od 1540 do 1565 u Rimu, gdje su ga zvali Beatricetto. Na rane je njegove bakroreze utjecao Agostino Veneziano, a na kasnije Enea Vico i Giorgio Ghisi. Rezao je, po tuđim slikama, u bakru portrete, religiozne i mitološke prizore, pa antikne plastike i arhitekture. Svoja je djela signirao: *Nicolaus Beatricius Lotharingus.* Među njegovim su radovima važniji: *Prorok Jeremija* po Michelangelu (1547), *Žrtva Ifigenijina* (1553) i *Posljednji sud* po Michelangelu (1562). Ovaj je posljednji bakrorez najbolje djelo umjetnikovo, osobito zbog svoje tehnike.

LIT.: Ch. Le Blanc, *Manuel de l'amateur d'estampes,* I., Pariz 1854; W. v. Seidlitz u J. Meyerovu *Allgemeines Künstler-Lexikon,* I., Leipzig 1885. A. Sch.

BEATTY, David, ✻ Dublin 1871, † London 1936, britanski admiral. Kao mlad časnik istakao se u Egiptu i 1900 u Kini. U 29. godini života već je kapetan bojnog broda,

a 1911 tajnik prvoga lorda admiraliteta. Tada je stekao zasluga za reorganizaciju engleske ratne flote u Sredozemnom moru. Dvije godine kasnije preuzima zapovjedništvo treće eskadre bojnih krstarica, s kojima se ističe na početku svjetskog rata kod Helgolanda. Dne 24. I. 1915 započeo je uspješnu borbu kod Dogger-Banka protiv admirala Hippera, s kojim se ponovno sukobio dne 31. V. iste godine u velikoj bitki kod Jütlanda. B. je živom i hrabrom borbom krstarica pridonio, da je vrhovni zapovjednik Jellicoe uspio stupiti u borbu s njemačkom glavninom bojnih brodova. U prosincu 1916 povjereno mu je vodstvo svega brodovlja, a 1921 postade prvim lordom admiraliteta. Pokopan je uz Jellicoea na počasnom mjestu u katedrali sv. Pavla. Ar. P.

BEAUDEVAL, selo u općini Bréchamps, département Eure et Loire, nalazište jednoga neandertaloidnog kostura, od koga je sačuvana samo lubanja, dok su ostale kosti nepažnjom radnika propale. Glava je ležala u sloju diluvijalne ilovače, a imala je, po Manouvrieru, dulj. 188 mm, šir. 142 mm, indeks 75·5 mm, a prostorna joj je sadržina 1400 cm³. Čelo je natrag nagnuto, tjeme spološteno, a nadočne izbočine, iako su slabije nego u neandertalca, ipak se jasno ističu. Ukoliko se ta lubanja inače razlikuje od neandertalske, može se to tumačiti time, da je nađena u sloju, koji obretnik stavlja u moustérien, dakle u razdoblje kud i kamo mlađe od pravih neandertalaca, te je razumljivo, da su se morfološke osobine neandertalca u toku nekoliko milenija ublažile. Manouvrier drži, da ova lubanja predočuje rasu, koja je u doba mustersko živjela u sjevernoj Francuskoj. Ć. T.

BEAUFILS, Edouard, ✳ Rennes 27. VIII. 1868, francuski pisac iz Bretagne. Kao mladić od 20 godina sudjeluje u književnom pokretu, koji je zanosno zvan »bretonski preporod«. Surađivao je u pokrajinskim časopisima i novinama. Izdao je nekoliko knjiga stihova: *Les Chrysanthèmes* (1889), *Les Houles* (1894), *Paysages d'Italie* (1902), *Italiam... Italiam* (1907) i lirski scenario *Au pont Kerlo* (1894). Taj je pjesnik prekrasno izrazio bol nad rastankom bića i stvari (jesen). Njegove su glavne osobine tuga i očaj. Bio je pisar u ministarstvu rata. P. Cl.

BEAUFORTOVA SKALA je ljestvica, po kojoj se određuje *jačina* vjetra *slobodnom ocjenom* prema vidljivim učincima, kojima se manja ili veća snaga vjetra različno očituje u pokretanju i gibanju predmeta na površini zemlje ili u djelovanju na slobodnu površinu vode. Zamislio ju je 1805 admiral *Beaufort* u doba, kad za određivanje jačine (brzine) vjetra nije bilo instrumentalnih pomagala (anemometara). Upotreba Beaufortove skale održala se naročito u meteorologiji i u obavještajnoj vremenskoj službi općenito sve do danas, jer se po njoj može motriti i odrediti jačina vjetra na mnogobrojnim meteorološkim stanicama po cijeloj Zemlji, dok je instrumentalni način mjerenja brzine vjetra ograničen na relativno malen broj mjesta.

Osim *13-dijelne* Beaufortove skale (0 = tišina; 12 = orkan) i po njoj izvedene 6-dijelne skale, upotrebljavala se neko vrijeme i *10-dijelna* skala (uveo ju je zavod »Smithsonian Institution«, Washington). Zaključkom konferencije meteorologa od 1913 preporučena je opća upotreba Beaufortove skale; njezin odnos prema *mjerenim* brzinama utvrđen je međunarodno 1926 (v. tablicu).

Beaufort	m/sek	Beaufort	m/sek
0 tišina	0 —0,5	7 žestok vjetar	12,5—15,2
1 lahor	0,6—1,7	8 olujan vjetar	15,3—18,2
2 lagan povjetarac	1,8—3,3	9 oluja	18,3—21,5
3 slab vjetar	3,4—5,2	10 teška oluja	21,6—25,1
4 umjeren vjetar	5,3—7,4	11 orkanska oluja	25,2—29,0
5 živ vjetar	7,5—9,8	12 orkan	> 29,0
6 jak vjetar	9,9-12,4		

LIT.: Hann-Süring, *Lehrbuch der Meteorologie*, V. izd., Leipzig 1940; *Meteorological Glossary*, London 1918. M. Ko.

BEAUHARNAIS, Eugène, knez od Eichstädta, ✳ Pariz 3. IX. 1781, † München 21. II. 1824. Otac mu je bio francuski general Alexandar B., a majka Josefina, kasnija francuska carica. Sudjeluje u Napoleonovoj talijanskoj i egipatskoj vojni. G. 1804 postao francuski princ i nadkancelar. Kada se Napoleon 1805 kruni u Milanu za kralja Italije, imenuje ga podkraljem. On je Napoleonov najodaniji suradnik i izvršilac njegovih naredaba. Pod njegovu vlast spadala je i Dalmacija. G. 1805 zapovijeda talijanskom vojskom, pobjeđuje Austrijance na Raabi i odlučuje bitkom kod Wagrama u korist cara. Kada se 1806 oženio bavarskom princezom Amalijom Augustom, car ga je posinio. Sudjelovao je u ruskoj vojni, a 1813 zapovijedao francuskim vojnim snagama u Njemačkoj. Kasnije odlazi u Italiju, koju vrlo vješto brani od austrijske vojne premoći, dok se nije Napoleon odrekao prijestolja. Iza pada Napoleona nastani se u Bavarskoj, gdje mu potomci žive kao vojvode od Leuchtenberga, dok je potomstvo mlađega mu sina Maksimilijana i njegove žene Marije, kćeri ruskoga cara Nikole I., pod imenom knezova Romanovskih živjelo do revolucije u Rusiji, a poslije u Francuskoj.

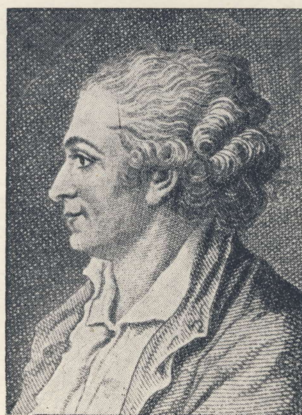

EUGÈNE BEAUHARNAIS

LIT.: Du Casse, *Mémoires et correspondence du prince Eugène*, 10 sv., Pariz 1858—1860; Fourenstraux, *Le prince Eugène*, 1867; Weil, *Le prince Eugène et Murat 1813—14*, 5 sv., 1901—1902. S. A.

BEAULIEU, Eustorg de, ✳ Beaulieu sur Ménoire kraj Cahorsa početkom 16. st., francuski pjesnik. Siroče od najranijeg djetinjstva, bio je najprije orguljaš, a zatim svećenik u Tulleu, Bordeauxu i Lyonu. Priklonivši se reformaciji otide kao protestantski svećenik u Ženevu. Premda nisu mnogo poznata, najbolja su mu djela: *Les Divers rapportz contenant plusieurs Rondeaulx, Huictains, Dizains et Ballades, sur divers propos, Chansons, Epitres* (1537 i 1544); *L' Espinglier des filles* (1550). Pripisuju mu još dva poučna djela: *Murmurement et fin de Coré* i *L'Enfant prodigue.*

Često je u pjesmama slavio svoj zavičaj Limousin, i te će pjesme ostati uvijek najprirodnije, najsavršenije i najživlje među djelima »galske« poezije, dok još Plejada nije pobijedila posljednje ostatke sredovječne umjetnosti. P. Cl.

BEAUMARCHAIS, Pierre-Augustin Caron de, ✳ Pariz 1732, † Pariz 1799, francuski dramatičar. U prvoj drami *Eugénie* (1767) žigoše Clavija y Fajardo, Španjolca, koji se iznevjerio njegovoj sestri. G. 1775 piše *Barbier de Séville*, god. 1784 *Mariage de Figaro*, po kojima je ostao besmrtan. Za revolucije nalazimo ga u Hamburgu, odakle se vraća u Pariz, gdje je i umro. B. je ovjekovječio Figaroa, borca za slobodu, koji je od širokih masa bio zanosno primljen. Danton je rekao: »Figaro je dotukao aristokraciju«. Međutim B. nije protiv plemstva, nego je protivnik plemića, ne protivi se Versaillesu, ali izrugava ljude u njemu, slobodar je, a napada neobuzdanu slobodu Engleza i zadovoljan je, što Francuska ima monarha. Uza sve ove kontradikcije on je pisao, »da počasti ljude trećega staleža« (*Deux Amis*); svojom vedrom, ali i teškom satirom podgrizao je i onako rasklimane temelje vladajućih staleža. Satira sluge Figaroa proteže se i na novo nastalu »aristokraciju« novca; mudri sluga, sve kroz šalu, zastupa interese vječnog »trećeg staleža«, karikirajući one, koji stežu slobodu ljudima. U Zagrebu je prvi put igran Beaumarchaisov *Figarov pir* 1889.


PIERRE A. BEAUMARCHAIS

LIT.: E. Lintilhac, *B. et ses oeuvres*, Pariz 1887; A. Hallays, *B.*, Pariz 1897. D. Št.

BEAUMONT, Francis, ✳ 1584, † 1616, engleski dramatičar. U Londonu se upoznao s najvažnijim književnicima onoga doba, s Ben Jonsonom i Johnom Fletcherom, s kojim je deset posljednjih godina života (1606—1616) napisao oko 15 drama, od kojih su najpoznatije *The Knight of the Burning Pestle* (1609), burleskna komedija, prva engleska parodija u dramskom obliku, zatim romantična drama *Philaster* (1611) i tragedija *The Maid's Tragedy* (1611). U tim djelima prevladavaju čisto pjesničke osobine nad dramat-

skim. Situacije su im često pretjerano silovite, a karakteristika slaba. G. F.

BEAUNE, Florimond, ✳ 1601, † 1652, francuski pravnik i matematičar, prijatelj Descartesov, možda prvi shvatio važnost Descartesova djela *Géométrie* kao začetka nove nauke analitičke geometrije, te mu je napisao 1649 i komentar. Proučavao je i osnovno Galilejevo djelo *Discorsi e Dimostrazioni matematiche intorno a due nuove Scienze.* Izgubljena je njegova rasprava o 4 krivulje, zadane njihovim diferencijalnim jednadžbama; to su prvi primjeri za obrnuti problem tangente, koji se sastoji u tom, da se iz zadanih svojstava tangente, t. j. iz diferencijalne jednadžbe neke krivulje odredi sama krivulja. Taj su problem riješili Leibniz i Joh. Bernoulli.

LIT.: Descartes, *Oeuvres*, sv. II. i V., Pariz 1898, 1903. R. C.

BEAUVAIS, grad u sjeveroistočnoj Francuskoj, glavni grad départementa Oise. Grad je nepravilno izgrađen, a ulice su probijene na mjestu starih utvrda. Ima 20.000 stan. Živa je industrija sagova, koja potječe iz doba Luja XIV. Mjesečni sajmovi za stoku i žito. U gradu ima nekoliko lijepih spomenika, posebice se ističe crkva Notre-Dame de la Basse-Ouevre. Ljepša je katedrala sv. Stjepana, premda je vremenom mlađa, izgrađena u gotskom stilu, ide među najljepše crkve u Francuskoj.

B. je bilo glavno mjesto galskoga plemena Belovačana, a kasnije ga osvojiše Rimljani. U srednjem vijeku sijelo biskupa, a zbog povoljnog smještaja postade jedno od najživljih mjesta istočne Francuske. Vlast nad gradom imao je biskup, ali se brzo razvila i gradska aristokracija. Ipak nije grad postao slobodnim municipijem, kako su bili gradovi po južnoj Francuskoj i sjevernoj Italiji, već je biskup uvijek zadržao svoju efektivnu vlast nad njim. Borbe između gradske aristokracije i biskupa bile su česte, pa je kruna zahvatila upravu grada, čime je vlast biskupa bila ograničena. U gradu se već zarano razvila industrija sukna, koje se izvozilo, čime se stvorila u gradu bogata aristokracija kao i jako novčano tržište. F. L.

BEAUVERIE, J. → **Drvo** (tehnička svojstva).

BEBBER, Wilhelm Jacob van, ✳ Grieth (Kleve) 10. VII. 1841, † Altona 1. IX. 1909, njemački meteorolog. Predstojnik zavoda Deutsche Seewarte u Hamburgu 1879—1907. Uglavnom je bio zaokupljen stvaranjem mogućnosti za vremensku prognozu; teoretsku podlogu stvara ustanovljenjem putova ciklona, a praktičku stvaranjem vremensko-obavještajne telegrafske službe za Evropu. Glavna su mu djela *Handbuch der ausübenden Witterungskunde* (1886), *Lehrbuch der Meteorologie* (1890) i *Die Wettervorhersage* (1891, 1898). K. K-i.

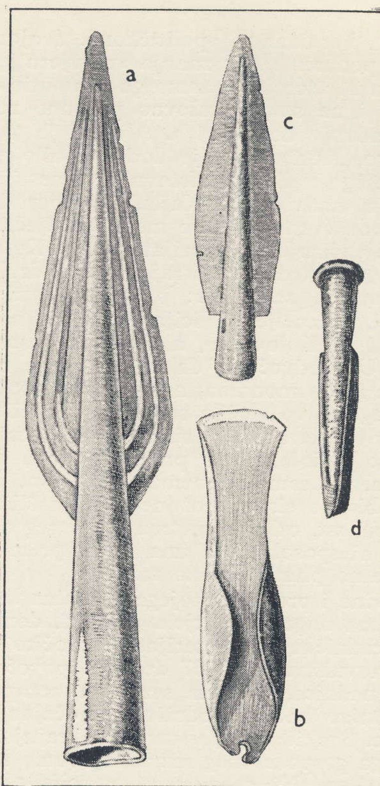
BEBEL, August, ✳ Köln 22. II. 1840, † Passugg kraj Züricha 13. VIII. 1913, popularni vođa njemačke socijaldemokratske stranke. Po zanimanju je bio tokar. U mladosti je bio pod utjecajem liberala i građanskih demokrata, od 1865 pod utjecajem Wilhelma Liebknechta. G. 1868—69 bio je jedan od osnivača njemačke socijaldemokratske stranke. Narodni zastupnik bio je od 1867 skoro neprekidno do svoje smrti te se istakao kao dobar organizator, pučki govornik, taktičar i parlamentarac. Vodio je oštru borbu protiv Bismarcka u vrijeme velikih progona soc.-dem. stranke i prije toga vremena sve do 1890; isto tako se borio protiv liberala i Lassalleova krila (1875) kao i protiv »lijevih« radikala (poslije 1890) pa protiv revizionista (osobito 1895—1904), ali pri koncu sve manje dosljedno i sve popustljivije (»marksistički centrum«). Bio je neprijatelj socijalista-ministerijalista, imperijalizma, militarizma i rata.



AUGUST BEBEL

BIBL.: *Die Frau und der Sozialismus,* Die Frau in der Vergangenheit, Gegenwart und Zukunft (hrvatski prijevod 1913); *Aus meinem Leben* (1910—14); *Ch. Fourier, Der deutsche Bauernkrieg; Christentum und Sozialismus* (hrvatski prijevod 1907); *Unsere Ziele;* i t. d.

LIT.: Studija o B. od H. v. Gerlacha (1909), F. Klühsa (1923) i dr. V. V-r.



BRONČANO ORUĐE IZ BEBRINE
a) koplje, b) palštab, c) manje koplje, d) brončano dlijeto

BEBLAVÝ, Pavel, ✳ Vrbovci 1847, † Sobotište 1910, župnik, slovački književnik. Tip tihoga radnika, koji je surađivao u mnogim časopisima, poznat po romanu *Jánošík* i povijesnim pripovijetkama. J. Aš.

BEBRINA, tri sela u brodskom kotaru. 1. B. se nalazi 15 km jz. od Sl. Broda, sjedište je općine i kat. župe, osnovane 1789. Ima 952 stanovnika, uglavnom Hrvata.

2.—3. Gornja je B. 9 km ji. od Sl. Broda te ima 653 stan., a Donja B. 15 km ji. od Sl. Broda sa 693 stanovnika. U oba su sela samo Hrvati. Z.D-i.

Donja B. je nalazište predmeta iz početka treće periode brončanog doba. Među onima, koji su odavde došli u zagrebački muzej, ističe se osobito 7 kopalja, 1 mač, 1 nož, 2 srpa, 1 krilati kelt, 6 šupljih kelta i dlijeto. Ć. T.

BECALEL, prvi izraelski umjetnik, sagradio zavjetni šator, ujedno prvo svetište u pustinji.

BECCADELLI, 1. Antonio, nazvan **il Panormita,** ✳ Palermo 1394, † Napulj 1471, talijanski humanist, pustolov, a zatim dvorski pjesnik na dvoru Alfonza Aragonskog u Napulju. Najpoznatije mu je djelo zbirka duhovitih i opscenih epigrama *Hermaphroditus* (1425), najskandalozniji, ali i najgenijalniji spjev renesanse, pjesnički odraz raspojasana života ondašnjeg društva bez moralnih obzira. U Napulju je osnovao znamenitu akademiju, kasnije nazvanu Pontaniana po njegovu velikom nasljedniku G. Pontanu.

LIT.: L. Barozzi i R. Sabbadini, *Studi sul Panormita e sul Valla,* Firenca 1891; V. Laurenza, *Il Panormita a Napoli,* Napulj 1912; R. Garzia, *Consensi e dissensi,* Bologna 1924; V. Rossi, *Il Quatrocento,* II. izd., Milan 1933; G. Voigt, *Florenz und die Kultur der Renaissance,* Berlin 1933.

2. Lodovico, ✳ Bologna 29. I. 1501, † Prato (Toskana) 17. X. 1572, talijanski književnik. Djed mu je bio znameniti talijanski humanist Anatonio Beccadelli. Učio je pravo u Bologni, a zatim humanističke studije u Padovi. Bio je najprije tajnik kardinala Gaspara Contarinija. Kao Petrarkin štovalac pohodi 1539 Carpentras i opjeva Vaucluse, Petrarkino boravište. Putuje i u Flandriju. Zatim je postao biskup u Ravellu (1549), pa papin apostolski delegat u Mlecima (1550—54), odakle prelazi u Rim kao prefekt za gradnju crkve Sv. Petra. B. je bio u vezama s mnogim uglednim ličnostima svoga vremena, među kojima su na pr. Pietro Aretino, Pietro Bembo, Giovanni della Casa, Michelangelo, Tizian, koji mu je načinio lijep portret (sada u Galleria degli Uffizi u Firenci). Na poticaj Ivana Gundulića, Beccadellijeva



LODOVICO BECCADELLI, Tizian
Firenca, Galleria degli Uffizi

prijatelja, dubrovački senat zatraži ga u Rimu za svoga nadbiskupa. Papa Pavao IV. udovolji toj molbi, i Beccadelli je kao nadbiskup proboravio u Dubrovniku od 1555 do 1560. Došao je nerado, ali se brzo veoma dobro snašao u Dubrovniku, gdje je nastavio književni rad i pjevanje pjesama i gdje se osjećao njegov ne malen utjecaj na vjerski, moralni, kulturni i društveni život. Na rastanku ispjevao je Dubrovniku sonet, u kome ga nazivlje »mia diletta sposa, Specchio d'Illiria et suo pregio maggiore« (moja ljubljena zaručnica, ogledalo Ilirije i njezina najveća vrijednost). Pjesnik Sabo Bobaljević ispratio ga je talijanskim sonetom (*Rime*, Dubrovnik 1783, 130). Papa šalje Beccadellija na Trindentinski koncil; zatim ga imenuje prepoštom u Pratu, gdje je proveo posljednjih sedam godina života. Sve do smrti dopisivao je s prijateljima u Dubrovniku i zadržao je naslov dubrovačkog nadbiskupa.

Veoma je obilan Beccadellijev književni rad, koji se većinom sačuvao u rukopisima. Osim moralno-filozofskih rasprava ima tu i povijesnih, među kojima su *Notizie storiche delle città Ragusa e Spalatro, Episcopi Ragusini Memoriale*, mnoge biografije (na pr. *Vita del Petrarca*) i pisma. Pjevao je talijanske petrarkističke sonete; neke upućuje prijatelju Michelangelu pozivajući ga, da dođe k njemu u Dubrovnik, na što mu veliki umjetnik odgovara sonetom, da je namjeravao doći, ali da je nenadano zapriječen. Te je sonete preveo na hrvatski Vladimir Nazor. I u Beccadellijevim pismima ima dragocjenih vijesti o ondašnjim prilikama u Dubrovniku.

LIT.: GM. Mazzuchelli, *Gli scrittori d'Italia*, sv. II., dio II., Brescia 1760; G. B. Morandi, *Monumenti di varia letteratura tratti dai manoscritti di Mons. L. B. Arcivescovo di Ragusa* I—III, Bologna 1797—99; D. Farlati, *Illyricum sacrum*, VI, Mleci 1800; C. Frey, *Die Dichtungen des Michelangelo Buonarroti*, Berlin 1897; V. A. Vital, *Tre lettere inedite di L. B. a Michelangelo B.*, Conegliano 1901; V. Cian, *Intorno a L. B.*, u Nuova Antologia, 1., VII., 1904; A. Schneider, *L. B.*, u Savremeniku, XIII., 1918; J. Torbarina, *Fragmenti iz neizdanih pisama nadb. L. B.*, u časopisu Dubrovnik, I., 1929; Isti, *Jedan dubrovački nadbiskup*, u Novoj Evropi, XXI., 1930; Isti, *Italian influence on the poets of the Ragusan Republic*, London 1931; Lamberto Donati, *Di L. B. arciv. di Ragusa*, u Archivio storico per la Dalmazia, sv. V., Rim 1928; V. Nazor, *Michelangelo B., L. B. i Dubrovnik*, u Hrvatskom Kolu, XX., Zagreb 1939; O. Delorko i A. Nizeteo, *Talijanska lirika*, Zagreb 1939. M. D-ić.

BECCAFUMI, Domenico, zvan **Micarino** ili **Mecherino**, ✳ u blizini kaštela Montaporti između 1482 i 1486, † Siena početkom svibnja 1551. G. 1510 boravi u Rimu, gdje proučava djela Michelangela i Rafaela. Poslije djeluje u Sieni, Pisi, Genovi, pa opet u Sieni. Utjecali su na nj još Perugino, Sodoma i Fra Bartolommeo. Slikao je u Sieni freske u Oratorio di S. Bernardino, dvorani del Consistoro (Palazzo Pubblico) i palači Bindi-Sergardi. Najznatnije su međutim njegovo djelo crteži, po kojima su izvedeni mramorni mozaici pavimenta u sienskoj katedrali. Istakao se i kao kipar i grafičar.

LIT.: H. v. Trotta-Treyden, *Das Leben und die Werke des seneser Malers D. B. genannt Mecarino*, Berlin 1913. A. Sch.

BECCARI, Agostino, † 1590, talijanski književnik iz Ferrare, autor prve pastirske igre (*Il Sacrificio*, Ferrara 1555), prikazane prvi put s muzičkom pratnjom na dvoru Francesca d'Este u Ferrari 1554. Ta se vrsta glume veoma svidjela u Italiji (na pr. T. Tasso, *Aminta*; GB. Guarini, *Pastor fido*), odakle su je preuzeli i stari hrvatski pisci pastorala.

LIT.: E. Carrara, *La poesia pastorale*, Milan 1908; G. Carducci, *Saggi tre sull' Aminta*, u Opere, Ediz. Nazionale, XIV., Bologna 1939; P. de Bouchaud, *La pastorale italienne*, Pariz 1920. M. D-ić.

BECCARIA, Cesare, marchese Bonesana, ✳ 15. III. 1738, † 28. XI. 1794, živio u Milanu. Bio je oštrouman, ali jednostran, osobito tankoćutan, u mnogom pogledu pod tuđim utjecajem, život mu se kretao između najveće uzbuđenosti i krajnje potištenosti, inače trom, fatalist, plašljiv, pasivan, epikurejac i egoist. U prvome svome djelu *Sui disordini e sui rimedii delle monete nello Stato di Milano* (1762) i u posljednjem *Elementi di economia pubblica* (izdano tek 1804) obrađuje privredna pitanja. U međuvremenu napisao je djelo, koje mu je pribavilo još za života neumrlu slavu. Prvo izdanje knjige *Dei delitti e delle pene* izašlo je anonimno u Livornu 1764.



CESARE BECCARIA

Uspjeh njezin bio je brz i besprimjeran. »Iako je knjiga malena, dosta je, da autoru osigura besmrtnost. Koje li istine, filozofije, logike i čovječnosti!« Tome mišljenju D'Alemberta pridružili su se i ostali enciklopedisti, Stendhal, austrijski dvor i carica Katarina, koja ga je pozvala u Petrograd. Očito da je pisac svojim mislima pogodio duh vremena. Radilo se o oštroj reakciji na strahovite prilike, koje su onda vladale na području kaznenog prava i u postupanju sa zločincima. Iako su u knjizi izrečene misli zapravo samo primjenjivanje misli Montesquieua i enciklopedista, čitavoga kruga mladih ljudi u Milanu (Accademia dei pugni) na područje kaznenog prava, iako pravna kultura pisca nije bila vanredna — njegovo poznavanje rimskog i kanonskog prava gotovo je ispod prosjeka — zasluga Beccarije nije time umanjena. Njegovo djelo znači početak novog doba u povijesti kaznenog prava. Kazneno pravo kritizirano je sa stajališta čovječnosti, te je skrenuta pažnja na činjenicu, da je i zločinac čovjek. Pobjedonosnom putu knjige nije mnogo smetala činjenica, da ju je Rim stavio na indeks zabranjenih knjiga. I austrijska vlada zabranila je knjigu — ali samo za laike, a ne za pravnike. Značajno je, da su glavne misli knjige našle snažniji odjek u Austriji Marije Terezije i Josipa II. nego u Milanu i ostaloj Italiji. Bilo je i mnogo kritika. Originalna bila je kritika Paola Risija, koji je dokazao, da se do istih zaključaka, do kojih je došao B. na osnovu suvremenih misli, može doći i na osnovu izreka rimskih pravnika i crkvenih pisaca. Ali se zasluga B. sastojala upravo u tome, da je svoje misli izrazio tako, da su neposredno postale djelom. G. 1768 imenovan je profesorom kameralistike na sveučilištu (Scuole palatine) u Milanu, a 1771 vijećnikom Vrhovnog gospodarskog vijeća. I kao ekonomist imao je originalnih misli, koje su dobile važnost u suvremenoj Italiji. Puna novih misli mu je radnja *Ricerche intorno alla natura dello stile* (1770). Bio je odličan matematičar te je i nauku o seljenju duša nastojao dokazati matematskim putem. Prvi je predložio minutu geografske širine, i to milanske paralele, kao mjerilo za milju.

BIBL.: Glavno djelo B. izašlo je u hrvatskom prijevodu J. Šilovića u Zagrebu 1889. Zanimljivo je, da je i prvi madžarski prijevod (Fr Császára, činovnika pomorske uprave na Rijeci) štampan u Zagrebu 1834.
LIT.: P. Rossi, *La pena di morte e la sua critica*, Genova 1932; Gervasoni, *L'opera maggiore di C. B.*, Bergamo 1934; C. A. Vianello, *La vita e l'opera di Cesare Beccaria*, Milan 1938. S. F-k.

BECHER, Johann Joachim, ✳ Speyer 1635, † London 1682, liječnik i alkemičar. Objelodanio je nekoliko djela, u kojima raspravlja o mogućnostima pretvaranja kovina u zlato. Kao prethodnik flogistonske teorije tvrdio je, da kod gorenja i prženja tijela izlazi iz ovih posebna vatrena tvar (terra pinguis). Najvažnije mu je djelo *Physica subterranea* (Frankfurt 1669 i Leipzig 1703). H. I.

BECHSTEIN, 1. Fr. W. Carl, ✳ 1826, † 1900, osnivač znamenite tvornice klavira. Najprije je radio u raznim njemačkim mjestima, poslije je još učio u Parizu i Londonu. Vlastitu malu radionicu osnovao je 1853 u Berlinu, ali se doskora pročulo za vrijednost njegovih klavira (hvalili su ih veliki virtuozi, osobito H. v. Bülow), pa se poduzeće naglo povećalo; 1897 tvrtka je sagradila svoju četvrtu tvornicu. B-ovi su klaviri na glasu kao odlični. B. Š.

2. Ludwig, ✳ Weimar 24. XI. 1801, † Meiningen 14. V. 1860, bibliotekar javne knjižnice i arhivar. U svojim pjesničkim djelima obrađuje njem. pučke knjige: *Die Haimonskinder* (1830), *Faustus* (1833). Histor. pripovijest *Die Fahrten eines Musikanten* (3 sv., 1836—37). Osobito zaslužan kao sabirač pučkih priča i gatki: *Der Sagenschatz und die Sagenkreise des Thüringer Landes* (4 sv., 1835—38), *Sagenschatz des Frankenlandes* (1842), *Deutsches Märchenbuch* (1845), *Mythe, Sage, Märchen und Fabel im Leben und Bewusstsein des deutschen Volks*, 3 sv. 1885. G. Š.

BECIĆ, 1. Ferdo, pl. Rustenberški, ✳ Przemysl 15. IV. 1844, † Zagreb 27. I. 1916, pripovjedač. Rodio se kao sin Ferde pl. B., kapetana poljske pukovnije u Przemyslu, i majke Poljakinje, Agneze r. Woisztarowicz. Pučku školu polazio u Lavovu i Novoj Gradiški, gimnaziju u Požegi i Zagrebu. U Beču je svršio tečaj za krajiške upravne časnike i namješten je u Brodu kao poručnik krajiške uprave (1867). U vojničkoj struci služio je u N. Gradiški, Lipovljanima, Novoj Kapeli, dok nije postao tajnikom financ. krajiškog ravnateljstva u Zagrebu. G. 1887 prešao političkoupravnoj struci i bio kot. predstojnik u Vukovaru i N. Gradiški, a 1895 dodijeljen je Zem. vladi u Zagrebu, gdje je 1897 umirovljen. Prve su mu pjesme štampane u Naše gore listu i Glasonoši. Njegov prvi roman *Kletva nevjere* izašao


FERDO BECIĆ

je u Obzoru 1876 (i zasebno), zatim mu je Matica Hrvatska izdala roman *Zavjet* (1882), a u Viencu 1883 štampao je veću pripovijest *Vukićev most*. Osim u Viencu surađivao je još u Obzoru, Narodnim novinama, sarajevskoj Nadi, Prosvjeti, Domu i svijetu, Hrv. smotri kraćim pripovijestima i reminiscencijama, koje su dijelom izašle u knjigama *Đački doživljaji* (Zagreb 1892) i *Đačke uspomene* (u 3 sv., Zagreb 1908). U rukopisu su mu ostali romani *Vukodlak*, *Kakva sjetva takva žetva* i *Errata corrige*. Za pozornicu je preradio dvije svoje pripovijesti, *Persu* (prikazana 1907) i *Lajtmanušku deputaciju* (prikazana 1914). Becić je rodom i odgojem vojnik, graničar i kordunaš. U većini svojih djela iznosi život Vojne krajine i vojničkog staleža. Predstavnik je hrvatskog ljubavnog romantičkog romana sa zanimljivom fabulom i mnogim zapletima. Po svojoj pripovjedalačkoj vrijednosti zaslužuje mjesto između Bogovića, Nemčića i Šenoe. Njegova djela su se mnogo čitala. Romani *Kletva nevjere*, *Zavjet* i *Vukićev most* štampani su u više izdanja, a *Kletva nevjere* prevedena je na češki, slovenski i njemački. Pseudonim mu je Fedor Brestov.

LIT.: M. Ogrizović, *Ferdo pl. Becić* (Savremenik 1914) i *Sedamdeset godišnji* (Obzor 13. II. 1914); A. K. Cvijić, *Ferdo pl. Becić* (Vijenac 1926). D. R.

2. **Vladimir**, ✱ Slavonski Brod 1. VI. 1886, hrvatski slikar, redoviti profesor Akademije likovnih umjetnosti u Zagrebu. Potječe iz stare graničarske obitelji iz Oriovca. Pučku je školu polazio u Brodu i u Novom Vinodolskom, gdje mu je otac službovao kao sudac. Srednju je školu polazio u Osijeku, gdje je 1904 položio ispit zrelosti. Poslije toga je pošao na pravne nauke na zagrebačkom sveučilištu, gdje je bio upisan 1904/5, a istodobno je pohađao privatnu umjetničku školu M. Cl. Crnčića i B. Čikoša, jer se već tada želio posvetiti slikarstvu. Već g. 1904 izlaže prvi put na jubilarnoj izložbi Hrvatskog društva umjetnosti, a njegova je slika *Sa sela* (krušna peć pored seljačke kuće) reproducirana u I. sv. Kola Matice Hrvatske 1904. Napustivši pravne nauke, a u težnji da se posvema posveti slikarstvu, B. polazi krajem 1905 na Umjetničku akademiju u München. Tu se sastaje i sprijateljuje s Josipom Račićem i Miroslavom Kraljevićem. Ova tri mlada idealista bujnih talenata i strastveno predanih svome pozivu znače početak novog razdoblja u hrvatskom slikarstvu. Dok su Račić i Kraljević umrli u mladim godinama, B. je ostao reprezentant likovne ideje ovog razdoblja. Zakasnivši na prijamni ispit u I. semestar akademije 1905, B. se upisuje u privatnu školu V. Knirra, a u ljetnom semestru 1906 primljen je na akademiju u tečaj Huge von Habermanna. Trogodišnji boravak na münchenskoj akademiji pružio mu je solidnu tehničku podlogu i svestranu obrazovanost, ali je ostavio otvoren čitav niz pitanja o osnovnim slikarskim problemima. Kao Račić i Kraljević polazi i B. u proljeće 1909 u Pariz, tada glavno središte slikarskog svijeta. Ondje radi u slobodnoj akademiji Grande chaumière i kopira u Louvreu. Nakon godinu dana vraća se u Zagreb obogaćen znanjem i iskustvom. Po povratku je priredio prvu kolektivnu izložbu u Ulrichovu salonu, koja je pobudila najveće zanimanje. Tada je izradio *Portret M. Kraljevića* sa sivim rukavicama, postavljen širokom pastoznom modelacijom i mirnom harmonijom, svakako jedno od najboljih platna onoga doba. Vrativši se iz Pariza B. je boravio kod roditelja u Osijeku te je zatražio mjesto nastavnika crtanja na bilo kojoj srednjoj školi u hrvatskoj pokrajini, ali mu je molba bila odbijena, jer je likovni izraz u Hrvatskoj još odviše stajao pod utjecajem konzervativnog akademizma. Idućih je godina živio samo za slikanje i od slikanja. Izlagao je 1911 na rimskoj izložbi, zatim na izložbi 1912 u Beogradu, gdje su on i Kraljević postigli velik uspjeh, te ih kritika (M. Predić u Srp. knjiž. glasniku) smatra otkrićem i senzacijom. Kako B. nije mogao dobiti namještenje u domovini, prihvatio je 1912 ponuđeno nastavničko mjesto na umjetničkoj školi u Beogradu, a poslije prvog balkanskog rata živio je neko vrijeme u Bitolju, zatim za svjetskog rata u Rimu i Parizu. Poslije rata smjestio se B. na svom malom dobru u Blažuju nedaleko Sarajeva i ondje se svim žarom posvetio stvaralačkom slikarskom radu. G. 1919—23 idu među najplodnije u njegovu životu. Njegova dozrelost i potpuna izrađenost u tehničkom pogledu sada se svestrano oplođuju u pogledu slikarskih ideja, motiva i sujeta. B. postaje slikar bosanskih planina i hercegovačkih dolina, Neretve što se probija između klisura, planinskih seoca i čardaka, a pogotovu ljudi. Stotine studija i portreta bosanskih i hercegovačkih pastira, seljaka i trudbenika živi su i mnogovrsni objekti, što ih B. prenosi na platno pokazujući u tome sve više i savršenije snagu svoga zdravog i realističkog slikarskog izražaja. Ide i dalje na jug i opaja se Jadranom, gdje slikarski bogato, a ujedno dokumentarno obrađuje dalmatinski krajolik, fenomene mora i kopna, a pogotovu dalmatinskog ribara i seljaka. Trenutno pokazuje tendenciju za što plastičnijom, tako reći gotovo kiparskom obradbom svojih modela, ali iz te faze nabrzo prelazi u tonsko-kolorističku, koja je od prvih početaka njegova osnovna slikarska dogma. G. 1923 dolazi B. definitivno u Zagreb, gdje postaje nastavnik na umjetničkoj akademiji. Ali sve svoje slobodno vrijeme, a naročito ljeto, provodi i nadalje u Blažuju i na putovanjima, nailazeći u Bosni, Hercegovini i Dalmaciji na neiscrpivo bogatstvo motiva i nadahnuća. Priređuje nekoliko izložaba u Zagrebu i u inozemstvu. Osobito je postigao velike uspjehe svojom kolekcijom ulja i akvarela, izloženom 1926—27 u Filadelfiji i Bostonu. Tu mu se pronio glas u tolikoj mjeri, da je i nekoliko godina kasnije dobivao đake iz Amerike. Napuštajući spomenutu fazu strogih kiparskih oblika i tendenciju za plastičnom modelacijom, B. opet ulazi u posve slikarsko tonsko oblikovanje i tome ostaje dosljedan do danas. Njegova izložba 1928 u Bačićevu salonu, u društvu s Babićem, Mišeom i Vankom, bila je događaj, koji je značajno djelovao na intenzivniji pokret našega likovnog života. G. 1929 osniva B. s Babićem i Mišeom »Grupu trojice«, koja otada godinama redovito istupa kao najplodnija hrvatska slikarska formacija. Isprva u okviru ove grupe, a kasnije u drugim zajednicama hrvatskih slikara, B. je sudjelovao u Zagrebu ukupno na petnaest velikih izložaba, a u to je vrijeme izlagao i u Splitu, Varaždinu, Sarajevu, Osijeku i ostalim brojnim gradovima hrvatske pokrajine. Vrlo je uspješno i intenzivno djelovao kao nastavnik od 1923, a od 1940 kao redoviti profesor Akademije likovnih umjetnosti u Zagrebu te je temeljito odgojio nekoliko mlađih i najmlađih hrvatskih slikarskih generacija. Među mnogobrojnima, koji su prošli njegovu školu, istaknuli su se Šestić, Bulić, Šohaj, Veža, Kopač i brojni drugi.

Kao redoviti pravi član Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti živo sudjeluje u radu umjetničkog razreda. Prigodom retrospektivne izložbe »Sto godina hrvatske umjetnosti«, organizirane o 50-godišnjici Strossmayerove galerije 1935, B. je održao dokumentarno predavanje o svojim nekadašnjim drugovima Josipu Račiću i Miroslavu Kraljeviću (tiskano u »Hrvatskoj reviji« 1935, VIII., br. 8, pod naslovom *Sjećanje na Račića i Kraljevića*). Ovo predavanje, kao i njegov prikaz *Uspomene* (Savremenik 1931, XXIV., 11) evociraju münchensko razdoblje i prve umjetničke doživljaje te generacije naših slikara, pa su po svojoj autentičnosti neobično važan i vrijedan materijal za poznavanje početaka moderne umjetnosti u Hrvata.


VLADIMIR BECIĆ

Becićev se slikarski rad ističe širokom svestranošću u izboru motiva i sujeta. On slika od prvih početaka studije, portrete, mrtve prirode, pejzaže, velike figuralne kompozicije kao i dekorativne panoe često veoma velikih dimenzija (*Žetva i sjetva* u Poljodjelskoj banci u Zagrebu, *Slavonska berba* kod dra. N. Nikića u Beogradu). U tehnici se služi ponajviše uljem, a isto tako savršeno i akvarelom, gdje mu se potez kista ističe osobitom sočnošću i sigurnošću. Crta olovkom i ugljenom; grafičkim se tehnikama nije bavio. Najbitnija je značajka

njegova slikarskog rada produhovljeni realizam, zrelost, jedrina i sigurnost u promatranju i tretiranju objekta. Okosnice njegovih likova imaju logičnu anatomsku konstrukciju i u sebi su i u svojoj unutrašnjosti uravnotežene i stabilne. Ovako određeni objekt podlaže B. kolorističkoj obradbi te ga modelira i ostvaruje bogatstvom tonova. Jedan mu je od zakona u slikanju: svijetlo. Nema u njega mrljavih ili mutno pogaslih mjesta; slike mu najčešće sjaju u punom svijetlu, ali to svijetlo nije nikada nametljivo, već preplavljeno bojama i tonovima, koji se stapaju s oblicima i modeliraju svijet viđene stvarnosti. Ta harmonija boja i oblika naročito se ističe na njegovim figuralnim kompozicijama, gdje on majstorski rješava problem postave većeg broja različnih likova u različite okvire stvarnosti i niz dubinskih planova. Boje su mu većinom u okviru t. zv. tople skale, a naročito su bogate u zasićenom prelijevanju smeđega i crvenog na sivkastom i srebrnastom podlošku. Osnova je njegove umjetnosti solidan impresionizam, koji se međutim nikada nije približio kasnijim postimpresionističkim tendencijama razbijanja forme za volju čistog kolorizma. B. sretno spaja ova dva slikarska nazora, a sve u znaku svoga iskonskog slikarskog stvaralačkog potencijala, kojemu je prvotni zakon doživljaj i iskustvo. Pri tom on ostaje uvijek svoj, ličan, beskompromisan, solidan. Ne gubi se u sitnicama, već detalje podređuje jedinstvu slike kao cjeline. U svakom se njegovu platnu odrazuje duboka unutarnja sređenost, te osjećaj za mjeru i proporciju. A u čitavom se njegovu djelu krije duboka iskonska ljubav za poziv, što ga već blizu četiri decenija vrši na čast sebi i hrvatskoj umjetnosti.

O B-u je napisao iscrpivu i analitičku studiju M. Krleža (*Eseji*, I., 1932), zatim Lj. Babić 1936 o 50-godišnjici njegova života, a uz pojedine izložbe S. Batušić (Hrvatska revija), kao i brojni likovni kroničari u različnim zagrebačkim dnevnicima. S. B.

BECK, 1. Andreas, ✻ Cannstadt 1825, † 1882. U pedesetim godinama bio je učitelj u Moskvi. Kao pristalica revolucije 1848 oduševljavao se za slobodu i čovječanska prava, ali je uvijek ostao vjeran domovini (*Deutsche Klänge aus Moskau*, 1879). Očaran ljepotom ruske zemlje spjevao je pjesmu *Russisches Bild.* G. Š.

2. Filip Levin, barun, ✻ 1700, † 22. I. 1768, general topništva. Počeo je služiti u Vojnoj krajini, a kasnije postao pukovnik u Varaždinskoj krajini. Radi uspjelog ugušenja bune Marija Terezija ga imenuje generalom i upraviteljem Varaždinske krajine (1765). S Hrvatima krajišnicima ratovao u sedmogodišnjem ratu, a napose se istakao u bitki kod Praga i Kolina. Pokazao se kao vrlo vješt administrator. Dobio je ubrzo i upravu Karlovačke krajine, u kojoj je provodio mnoge reforme, ali kako su se one izvodile većinom nasilno, nisu imale uspjeha.

LIT.: R. Lopašić, *Karlovac*, Zagreb 1879; T. Smičiklas, *Balthasari Adami Kercselich Annuae 1748—1767*, Scriptores IV., Zagreb 1901. S. A.

3. Friedrich, ✻ Freiburg i. Br. 21. III. 1830, † Beč 9. II. 1920, austrijski general. Poslije ratne prakse 1848/49 u Madžarskoj i 1859 u Italiji pripadao je od 1863 vojnoj okolini cara Franje Josipa i jako utjecao na organizaciju austro-ugarske vojske do 1906, kada se, nagrađen naslovom grofa, morao povući na zahtjev prijestolonasljednika Franje Ferdinanda. U vrijeme svjetskog rata opet je pozvan u aktivnu službu i 1916 imenovan generalobersтom. Sl. P-ć.

4. Günther (von Mannagetta und Lerchenau), ✻ Bratislava 25. VIII. 1856, † Prag 23. VI. 1931, botaničar. U Beču izučavao prirodne znanosti. G. 1878 postane asistentom, a 1885—1899 kustosom botaničkog odjela dvorskog muzeja u Beču. Od 1899 pa sve do umirovljenja 1921 bio je redovnim profesorom na njemačkom sveučilištu u Pragu. B. se isprva bavio florom Austrije i napisao o njoj veliko djelo: *Flora von Nieder-Oesterreich* (Beč 1890—1893). Kasnije se zanio hrvatskim i crnogorskim krajevima i svake bi godine (od 1885) dolazio u njih na istraživanje. B. je istraživao floru i vegetaciju. U ono doba slabo je bila poznata flora Bosne i Hercegovine. U analima dvorskog prirodoslovnog muzeja u Beču publicirao je djelo *Flora von Südbosnien und der angrenzenden Hercegovina.* Djelo je izlazilo od 1886 sve do 1898, no na žalost nije dovršeno (veći dio sulatičnica nije obrađen). Kratko iza toga počeo je izdavati *Floru Bosne, Hercegovine i Novopazarskog sandžaka.* Ta je studija izlazila u Glasniku Zemaljskog muzeja u Sarajevu 1903—1923.

Nastavak toga djela izašao je kao 68. knj. u Posebnim izdanjima Srpske akademije g. 1927. I ovo veoma važno djelo za poznavanje flore Hrvatske ostalo je na žalost nedovršeno, jer nisu obrađene sulatičnice. Rezultate svojih istraživanja vegetacije objavio je B. u opsežnoj monografiji, koja je izašla kao četvrta knjiga u zbirci A. Engler i O. Drude, *Die Vegetation der Erde.* Djelo od preko 500 stranica s mnogim originalnim umjetničkim slikama, fotografijama i dvjema odličnim vegetacijskim kartama štampano je u Leipzigu 1901 i nosi natpis: *Die Vegetationsverhältnisse der illyrischen Länder begreifend Südkroatien, die Quarnero-Inseln, Dalmatien, Bosnien und die Hercegovina, Montenegro, Nordalbanien, den Sandžak, Novipazar und Serbien.* To je još i danas osnovno djelo za poznavanje vegetacije zapadnoga dijela Balkanskog poluotoka. U njemu je navedena brojna literatura o tim krajevima, a napose i brojni radovi Beckovi. Još se B. bavio mnogo i fitogeografijom i publicirao u Bečkoj akademiji (Sitzungsberichte; Math.-naturwiss. Klasse 1907—1913) svoje *Studije o vegetaciji u Istočnim Alpama*, gdje analizira genezu flore slovenskih zemalja. Bio je uvažen florist, sistematičar i monograf (na pr. rod *Orobanche*), poznavao je nesamo više bilje, nego se bavio i gljivama i algama. Osim toga bio je odličan planinar, velik ljubitelj prirode, koji je i u svojim znanstvenim raspravama pisao lakim i pristupačnim stilom. Boraveći često u hrvatskim krajevima naučio je hrvatski, pa je i njegova *Flora Bosne i Hercegovine* pisana hrvatskim jezikom. Günther Beck predstavlja neosporivo jednu od najjačih ličnosti predratne geobotanike.


GÜNTHER BECK

LIT.: R. Zaplata, *† Dr. G. Beck*, Glasnik Zemalj. muzeja za Bosnu i Hercegovinu, XLIII., 1931. I. P.

5. Józef, ✻ 4. X. 1894, poljski političar. Učio je politehniku u Lavovu i eksportnu akademiju u Beču. Svršio višu vojničku školu u Varšavi. Pukovnik u poljskim legijama za vrijeme rata 1914—1918. Vojni ataše u Parizu i Bruxellesu 1922—23, šef kabineta min. vojske 1926—1930, podpredsjednik vlade 1930, državni podsekretar u min. vanjskih poslova od 6. XII. 1930, ministar vanjskih poslova od 2. XI. 1932 do pada vlade generala Slawoj-Składkowskoga. Senator za varšavski okrug. Izdao je svoje govore, deklaracije, interviewe (1931—37). Na početku njemačko-poljskog rata (u rujnu 1939) napustio je Poljsku zajedno s tadašnjim predsjednikom Poljske republike Ignacijem Mościckim i sklonio se u Rumunjsku. J. B-ć.

6. Max Vladimir, barun, ✻ Beč 6. IX. 1854, austrijski državnik. Pravne je nauke dovršio u Beču. Najprije je bio u službi kod austrijskog ministarstva financija, zatim je prešao u ministarstvo poljodjelstva, u kome je služio preko 25 godina i u njemu 1900 postao odjelnim predstojnikom. Izradio je glavne zakone o agrarnoj reformi i vodio pregovore s Ugarskom o carinskim i trgovačkim sporazumima. Više godina bio je učitelj i politički savjetnik nadvojvode Franje Ferdinanda, s kojim je uvijek podržavao prijateljske veze. U svibnju 1906 postao je predsjednikom koalicionog ministarstva i u tom svojstvu proveo opće izborno pravo u Austriji. Njegov pothvat za izmirenje Nijemaca i Čeha nije uspio. U studenome 1908 odstupi s položaja ministra predsjednika i bi izabran doživotnim članom gospodske kuće austrijskog parlamenta. G. 1915 postade predsjednikom Vrhovnog računarskog dvora i na tom mjestu ostade i nakon raspada Austro-ugarske monarhije.

LIT.: O Beckovu općem izbornom pravu Viktor Bibl, *Der Zerfall Österreichs*, sv. II.: *Von Revolution zu Revolution*, Wien-Berlin-Leipzig-München 1924. J. N.

BECKE, Friedrich Johann Carl, ✻ Prag 31. XII. 1855, † Beč 18. VI. 1931, profesor mineralogije i petrografije u Černovicama, Pragu i Beču. Radio je najviše na polju petrografije, gdje je rješavao pitanja geneze stijena, naročito kristalastih škriljaca. Tu je dao osnovna gledanja na postanak kristalastih škriljaca naročito u svojoj studiji *Über Mineralbestand und Struktur der kristalinischen Schiefer.* Važni su njegovi radovi i u mineralnoj optici,

gdje mu se ističe studija *Optische Untersuchungsmethoden*. S obzirom na kemijski sastav stijena on je razdijelio eruptivne stijene u dvije petrografske provincije: u stijene pacifičke i stijene atlantske svojte. Poslije smrti Tschermakove nastavio je izdavanje časopisa *Tschermak's Mineralogische und petrographische Mitteilungen*. F. T.

BECKET, Thomas (sv. Toma Kenterberijski), ✻ London oko 1118, † Canterbury 29. XII. 1170, učio je pravo u Bologni. Od 1155 zastupao je kao kancelar engleskoga kralja Henrika II. državne interese protiv papine politike. Primivši više crkvene redove postane 1162 na preporuku kraljevu nadbiskupom u Canterburyju. Kralj se nadao, da će B. i dalje podupirati njegovu politiku protiv pape, ali Toma, postavši asketom i braniocem zahtjeva Crkve, odreče se kancelarstva te se opre konstitucijama u Clarendonu, kojima je kralj htio podvrći kler državi. B. morade bježati u Francusku, odakle se dalje borio protiv crkvene politike engleskoga kralja, podupiran od francuskog kralja i pape. Naoko izmiren s kraljem vrati se, ali bi naskoro od kraljevih pristalica ubijen u stolnoj crkvi u Canterburyju. Papa Aleksandar III. ga je 1174 kanonizirao. Henrik II. morade u pokorničkoj odjeći hodočastiti na svečev grob. Putujući anglonormanski pjevač (clericus vagans) golijard *Garnier* ili *Guernes de Pont Sainte Maxence* opjevao je svečev život i recitirao taj hagiografski spjev u Normandiji i Engleskoj, poglavito pobožnom narodu, koji je hodočastio na svečev grob. Hodočašća u Canterbury bila su vrlo omiljela do reformacije i stoje u središtu znamenitog Chaucerova djela: *Canterbury tales*.

LIT.: Abbot, *St. Thomas of Canterbury*, 1898; Hutton, *Thomas Becket*, 1926. G. Š.

BECKFORD, William, ✻ 1759, † 1844, engleski putopisac i pripovjedač, poglavito poznat kao pisac fantastične istočnjačke priče *Vathek* (1786; hrvatski prijevod 1940), napisane na francuskom jeziku. G. F.

BECKIJ, Ivan Ivanovič, nezakoniti sin kneza I. J. Trubeckog, ✻ početkom 18. st. u Švicarskoj, † 1795. Važna je njegova djelatnost kao graditelja za Petra III. i Katarine II. Mnogo je radio na odgoju mladeži, pa je o tom ostavio knjigu, u kojoj zastupa ideje Lockea, Fénelona i Rousseaua.

BECKING, Gustav, ✻ Bremen 1894, njemački muzikolog. Glazbene nauke učio je u Berlinu i Leipzigu, gdje je postao asistentom Riemannovim. Poslije je kao sveučilišni profesor njemačkog sveučilišta u Pragu svratio posebnu pažnju narodnoj glazbi južnih Slavena, proučavao strukturu guslarskog umijeća prema svirci i pjevanju crnogorskoga guslara Tanasija Vučića. O tom je napisao i raspravu *Der musikalische Bau des montenegrinischen Volksepos* (Archives Néerlandais de Phonétique experimentale, 1933). I svoje je učenike upućivao na studij pučke glazbe južnih Slavena, pa tako Walter Wünsch proučava gusle i guslare, a P. Brömse sviraljke različitih oblika. B. Š.



ERNST BECKMANN

BECKMANN, 1. Ernst, ✻ Solingen 4. VII. 1853, † Berlin 12. VII. 1923, njem. kemičar, profesor na sveučilištu u Giessenu (1891), Erlangenu (1892), Leipzigu (1897), Berlinu 1912); predstojnik kemijskog zavoda u Berlin-Dahlemu (Kaiser Wilhelm Gesellschaft). Ima znatnih zasluga na području kemije živežnih namirnica, organske kemije i fizikalno-kemijskih metoda rada, osobito za određivanje molekularnih težina. Konstruirao je posebni diferencijalni termometar, zvan Beckmannov termometar. H. I.

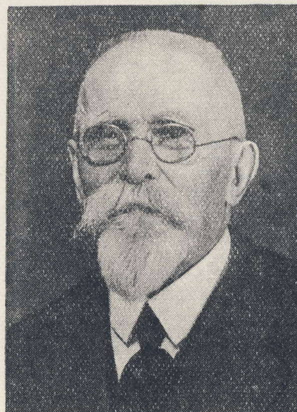
2. **Max,** ✻ Leipzig 12. II. 1884, njemački slikar i grafičar. Učio je u Weimaru (kod Frithjofa Smitha), Parizu, Firenci i Berlinu. Bio je isprva impresionist i slikao na način Lovisa Corintha velike figuralne kompozicije, pejzaže i portrete. Doživljaji za svjetskog rata doveli su do promjene njegova stila, pa se priklanja sve više ekspresionizmu. Njegovi su likovi odsad za volju što snažnije izražajnosti često groteskni i izobličeni, a njihove kretnje oštre i uglate. Poslije se B. opet smirio, pa nastoji (povodeći se za starim njemačkim majstorima, osobito Grünewaldom) oko veće jednostavnosti i prirodnijih oblika. Važnije su njegove slike: *Portret grofice Hagen* (Dresden), *Krist i preljubnica* (Mannheim, Kunsthalle), *Skidanje s križa* (Frankfurt na M., Gradska galerija) i *Noć*. B. se istakao i kao grafičar brojnim bakropisima, litografijama i drvorezima, među kojima su značajne mape bakropisa *Die Hölle*, *Gesichter* i *Jahrmarkt*.



MAX BECKMANN, Autoportret

LIT.: H. Kaiser, *Die Kunst M. B's*, Berlin 1913; H. Simon, *M. B.* (Das Kunstblatt), Berlin 1919; P. F. Schmidt, *M. B.* (Jahrbuch der neuen Kunst), Leipzig 1920. A. Sch.

BÉCLÈRE, Antoine, ✻ Pariz 1856 kao sin liječnika, † 1939, učenjak i jedan od pionira medicinske rentgenologije. Ponajprije se bavio pedijatrijom, a rentgenologiji se posvetio odmah po Röntgenovu otkriću. U bolnici Tenon u Parizu osnuje g. 1897 o svom trošku svoj rentgenološki laboratorij. Prvi je u Francuskoj predavao rentgenologiju. Kasnije je u Hôpital Saint-Antoine osnovao prvi rentgenološki zavod. B. je bio istraživač i svestran kliničar. Od njega potječu mnogi opisi rentgenskih slika i njihovo tumačenje. B. je prvi izliječio rentgenskim zrakama tumor hipofize vrativši slijepcu vid i prvi je s uspjehom liječio fibrom maternice (1908). On je utvrdio veliku radio-osjetljivost seminoma (1916) i jedan od prvih upoznaje važnost faktora »vrijeme« u radio-biologiji, i dr. Kao čovjek bio je skroman i pristupačan. Utemeljio je brojna stručna društva i časopise. G. 1908 bio je izabran za člana Akademije medicine u Parizu. Nakon osnutka pariske zaklade »Curie« postaje njen savjetodavni član. G. 1932 zapada ga čast, da predsjeda III. međunarodnom zasjedanju radiologa u Parizu. Izdao je 6 stručnih djela i 235 publikacija.



ANTOINE BÉCLÈRE

LIT.: *L'oeuvre scientifique Antoine Béclère*, izd. Masson, Pariz 1936. S. K.

BECQUE, Henry, ✻ Pariz 1837, † Pariz 1899, francuski dramatičar. Postaje poznat dramom *Michel Pauper*. Najbolju njegovu dramu *Les Corbeaux* ne prima nijedno parisko kazalište. *La Navette* (1877) pribavlja mu slavu pisca, koji sablažnjava. G. 1880 igraju mu *Les honnêtes femmes* (1880). Tek 1882 prikazuju mu se *Les Corbeaux* u Comédie Française, a 1885 *La Parisienne*. *Les polichinelles* (1890) ostadoše nedovršeni. *Sardanapal* je pod jasnim utjecajem Byrona, a *l'Enfant prodigue* je vaudeville pojačan dobrom ironijom. *L'Enlèvement* je korak naprijed, jer ima karaktera oštro zapaženih, vađenih iz pravog života i potanko proučenih. *Navette* i *Honnêtes femmes* pokazuju pisca *Gavrana* i *Parižanke*. *Michel Pauper* (u 4 čina) iznosi karaktere, a konflikte radnje zamjenjuje sukobom ideja. Iako se junak Michel Pauper odaje piću i podliježe samoubistvu — čisto romantički, na ovome djelu leži teška atmosfera stvarnosti, koja će tištiti i *Gavrane* i *Parižanku*. Becquea zanimaju socijalne pojave kao rastava braka, borba klasâ — u *L'Enfant prodigue* javljaju se s pozornice radnici. *Les Corbeaux* je tragedija nezaštićene udovice i triju kćeri, koje pljačkaju »gavrani«. U njoj B. unosi golu istinu oporo realistički, gotovo naturalistički. Tragedija se odlikuje točnim opažanjem, suptilnim crtanjem karaktera i sasvim novim nastajanjem situacija. Imaginacije u njega nema mnogo, ali je nadoknađena bogatim slikanjem nepa-

tvorena života. Težina pritište njegovo djelo, životnog veselja u njega nema. Radnja napreduje brzim korakom, ništa u njoj nije suvišno. Isto se može reći o *Parižanki*. Becqueovo originalno iznošenje realnosti, zahvaćene brutalnošću i optužiteljskom ironijom, učinilo je, da je stvorio publiku, koja ga je ranije izrugivala. Na mlade pisce snažno je utjecao. U Zagrebu je igrana *Parižanka* prvi puta g. 1901.

LIT.: A. G. Matoš, *H. Becque* (Ogledi), Zadar; Srp. knjiž. glasnik, pr. *Parižanke*, XXIV., 1910; F. Dubois, *H. Becque, l'homme, le critique, l'auteur dramatique*, Pariz 1888; A. Arnaoutovitch, *H. Becque*, 3 sv., Pariz 1927. D. St.

BECQUER, Gustavo Adolfo, ✻ Sevilla 17. II. 1836, † Madrid 22. XII. 1870, španjolski pjesnik njem. podrijetla. Suradnik i urednik revija. Nemirni sentimentalni sanjar svjetskog bola, inspiriran bolju i ljubavlju, u izražaju spontan i jednostavan.

BIBL.: *Rimas* (zbirka lirike, podsjeća na Heinea), *Leyendas* (sjeća na sablasna lica Nijemca T. A. Hoffmanna) i *Historia de los templos de España*. A. M.

BECQUEREL, francuski fizičari:

1. **Antoine César,** ✻ 1788, † 1878, profesor u Musée d'Histoire Naturelle u Parizu, radio je osobito na području elektriciteta.

2. **Alexandre Edmond,** ✻ 1820, † Pariz 1891, njegov sin i nasljednik u profesuri, poznat je po istraživanjima paramagnetizma i dijamagnetizma te fosforescencije. St. H.



HENRI ANTOINE BECQUEREL

3. **Henri Antoine,** ✻ Pariz 15. XII. 1852, † Croisic 25. VIII. 1908, sin i nasljednik predašnjega. 1895 objelodanio rad o skretanju ravnine polariziranog svijetla u magnetskom polju. Istražujući djelovanje ultracrvenog svijetla na tvari, koje fosforesciraju, otkrio je 1896, da uranove soli šalju stalno posebnu vrst nevidljivih zraka sličnih rentgenskim zrakama (→ radioaktivnost). To je otkriće dovelo supruge Curie do otkrića i izolacije radija iz uranova smolinca. G. 1903 podijeljena je B. i supruzima Curie radi navedenih važnih otkrića Nobelova nagrada. H. I.

BECQUERELIT → **Bekerelit.**

BEČ (njem. Wien, kelt.-lat. Vindobona), po veličini drugi grad u Njemačkom Reichu.

Zemljopisni smještaj. B. leži na 48^0 14′ sjev. šir i na 16^0 21′ ist. duž. od Gr., prosječno 190 m nad morem, u glavnom na desnoj strani Dunava, koji ovdje izlazi nakon prodora alpskih ogranaka u Bečku zavalu. Gradom teku mnogi pritočići Dunava iz Bečke šume (Wiener Wald), a najveći je Wien (32 km dug). Do nekih dijelova grada dopiru ogranci Bečke šume (Kahlenberg, 483 m, i Leopoldsberg, 423 m). Nakon regulacije Dunava 1875 prolazi kroz grad riječni kanal, tako da su gradski kotari Leopoldstadt i Brigittenau te Prater neke vrsti otok između dunavskoga kanala i Dunava. Podneblje Beča je kontinentalno. Srednja godišnja temperatura iznosi $9{\cdot}6^0$ C (u siječnju $-1{\cdot}7^0$, u srpnju $19{\cdot}6^0$). Zime su dakle hladne, a ljeta topla. Godišnje pada 667 mm oborina, maksimum ljeti.

Postanak i razvitak Beča je uvjetovan vanrednim zemljopisnim položajem. Grad se nalazi na križanju putova između alpskih, sudetskih, karpatskih i panonskih zemalja. Ovdje se presijeca sav promet između zapadne Evrope i Istoka te između Baltičkog mora i Jadrana. Stoga je Beč postao prometnim i kulturnim središtem jugoistočne Evrope. Dunav mu otvara vrata Panonije i Vlaške, a preko Crnoga mora vezan je s istokom Evrope i zapadom Azije. Kad se dovrši već započeta riječna veza Rajna—Majna—Dunav, bit će prometni i strateški značaj Beča znatno povećan, a daljnjom izgradnjom kanala postat će on prvorazredno središte tokova Dunava, Save, Rajne, Labe, Odre i Visle. N. P.

Postanak i povijest grada. Na tlu današnjeg Beča najprije se razvijalo malo keltsko naselje Vindobona. Iz toga vremena nije se sačuvalo ništa osim imena, koje je nesumnjivo keltsko. Kraj, u kojem se nalazilo ovo naselje, pripadao je Noriku. G. 15 pr. Kr. osvojio je Norik rimski car August. Car Klaudije pretvorio je Norik u rimsku provinciju, ali joj nije priključio ni Karnunt (Carnuntum, današnji Petronell na istoku Beča) ni Vindobonu. Ta su naselja bila stavljena u rimsku provinciju Panoniju. Da zaštiti dunavsku granicu, osnovao je Klaudije nekoliko rimskih vojničkih naselja uz Dunav, od kojih su neka bila posve vojnička, a neka su uz rimska vojnička naselja bila i *oppida*, t. j. glavna mjesta pojedinih ili više susjednih plemena. Takav je oppidum bila i Vindobona. Ova su mjesta bila male tvrđave s redovitim vojničkim uređajem, opkopom i nasipom oko rimskog dijela, dok se stari keltski dio nalazio odmah uz rimsku utvrdu.



BEČKI GRB

Vindobona se nalazila u današnjem unutrašnjem dijelu Beča, između Salzgriesa i Grabena kao i između Tiefer Grabena i Rotenturmstrasse. Oppidum Vindobonu podigao je za ratova s Markomanima i Kvadima car Marko Aurelije na municipij i dao mu municipalni ustav. Iz rimskog vremena nije se u B. sačuvala niti kakva zgrada ni njezini ostatci. U Vindoboni je umro car Marko Aurelije 180 pos. Kr., kad se spremao na ponovni rat s Markomanima. Kad je car Trajan podijelio Panoniju na Gornju i Donju (Pannonia Superior i Pannonia Inferior), dospjela je Vindobona u Gornju Panoniju i bila sjedište jedne legije.

Početci srednjega vijeka. Nije nam poznata sudbina Vindobone za vrijeme velikog vrenja naroda u 4. i 5. st. I Huni i Goti prolazili su preko toga grada na zapad i jug i pljačkali ga, dok se stanovništvo razbježalo u gore. Tada se Beč zvao Vindomina. Prvi put spominje Beč u srednjem vijeku gotski pisac Jornandes u svojim *Getica* oko 530 pos. Kr. Zatim se Beč spominje 881 kao Venia, pa 1030 kao Vieni, ali samo uzgredice kao ratište između Nijemaca i Madžara. Tada (1030) su, kako to spominju Altaicherski anali, B. bili zauzeli Madžari. U to je doba B. pripadao Istočnoj Marki, koja se tada zove Ostarrichi (Österreich) i u kojoj su bili gospodari markgrofi iz porodice Babenbergovaca, koji su stolovali par kilometara na sjeverozapadu B., na Leopoldsbergu. Za križarskih vojna prolažahu kroz B. križari, koji su išli dunavskom dolinom, od čega su Bečani imali velike koristi. U 12. st. B. je već »civitas«, grad, okružen bedemima, s pravom trga. Središte grada bilo je, gdje je danas »Hoher Markt«. Unutar bedema nalazila se crkva sv. Petra i nekoliko kapelica, a izvana crkva sv. Stjepana.

Sijelo Babenbergovaca. G. 1156 posta Istočna Marka samostalna vojvodina. Odmah zatim prenese Henrik II. Babenbergovac svoje sjedište u B. Tu, izvan dotadašnjih gradskih bedema, na današnjem trgu »Amhof«, sagradiše Babenbergovci još u 12. st. sjajan dvor, okružen bedemima, kulama i opkopima. Taj je događaj od najveće važnosti za čitav dalji razvoj Beča. Otada pa sve do 1938 B. je prijestolni, odnosno glavni grad, političko središte jedne velike vojvodine, zatim Rimsko-njemačkog carstva, pa Austrijske carevine i konačno republike, sa svim prednostima, koje takav položaj pruža. Do vojvodskog dvora, s obje strane »Hochstrasse«, današnje Herrengasse, sagradi podložno plemstvo svoje kuće, a iza gradskih bedema podigoše svoje dvorove crkveni dostojanstvenici. Vojvoda Leopold VI. proširi B. gotovo do današnjeg Ringa, sagradi mu nove bedeme i naseli ondje različne redovnike. Već su prijašnji Babenbergovci poticali njemačke trgovce i flandrijske obrtnike, da se nasele u B., dajući im privilegije i građansko pravo.

Sve do toga vremena B. živi uglavnom od prihoda svojih vinograda i polja. Tada postaje trgovina jednim od najvažnijih vrela njegova blagostanja. Uz trgovinu dižu se i zanati, a svi obrtnici u gradu postaju slobodni s pravom sticanja vlasništva. Od posjednika zemljišta i kuća, od obrtnika i trgovaca stvara se u B. građanstvo. G. 1198 dobivaju Bečani svoj sud, a 1221 dao im je Leopold VI. municipalna prava.

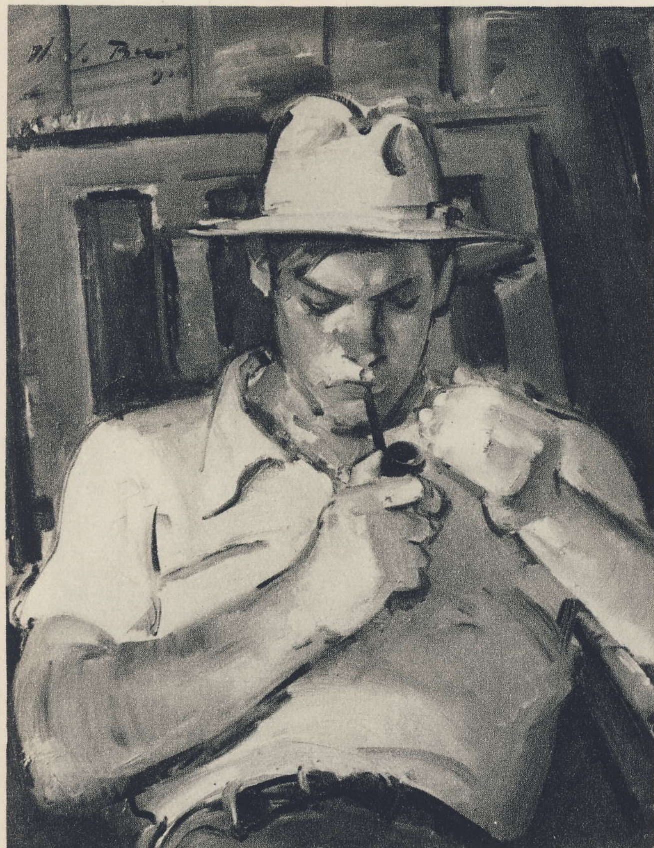


PASTIR





Gore: OPUZEN; *dolje:* RIBARSKE KUĆE U ROGOTINU









Gore lijevo: MLADIĆ S LULOM; *gore desno:* PORTRET MOJE ŽENE; *dolje lijevo:* PORTRET KĆERKE; *dolje desno:* DJEČAK

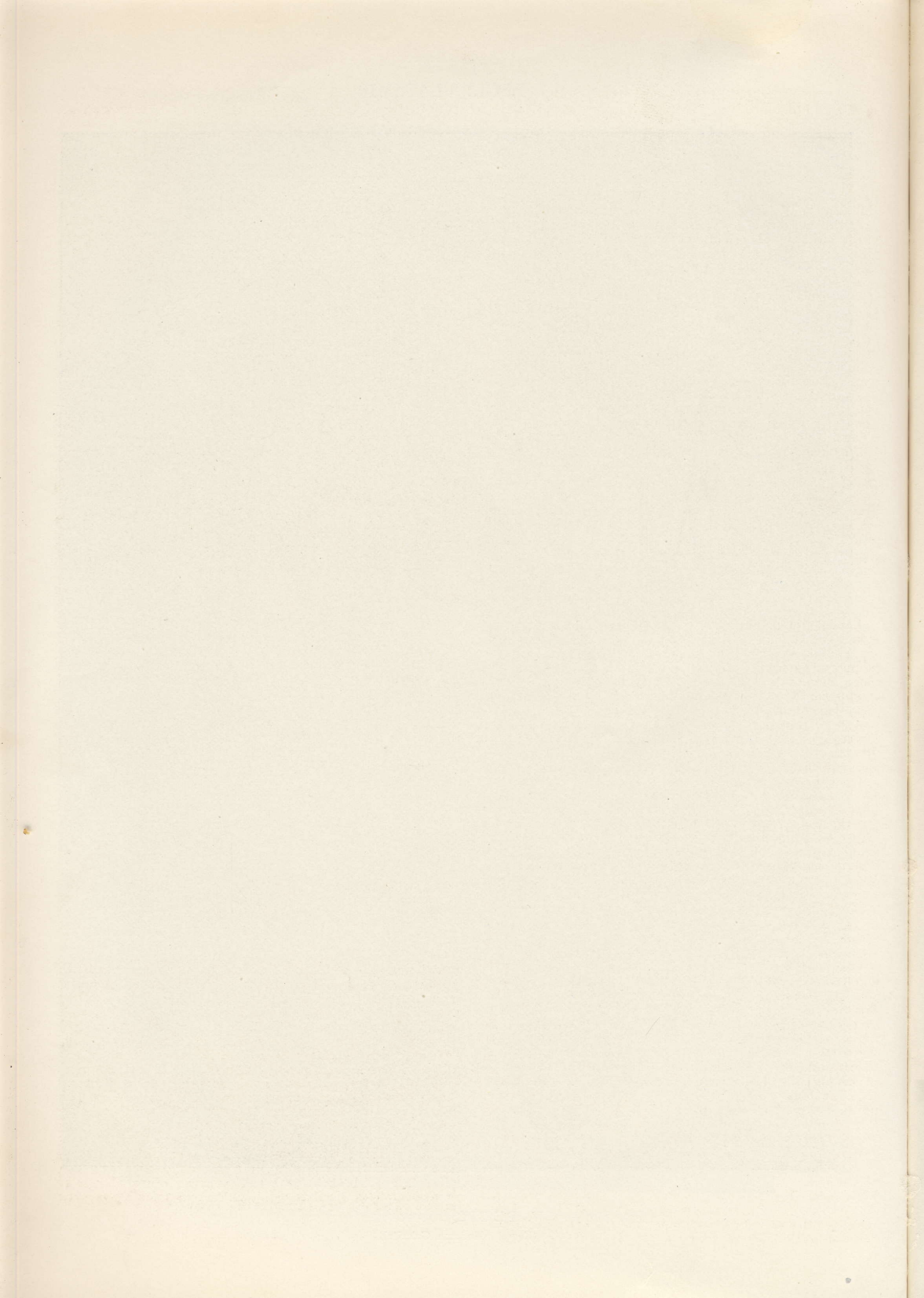




Gore: VRŠIDBA U BOSNI; *dolje* ROGOTIN SA ZAPADNE STRANE



V. BECIĆ, DJEČAK
(Zagreb, Moderna Galerija)





OPSADA BEČA G. 1529
Po suvremenom drvorezu

Babenbergovci su podigli B. Njihov sjajni i raskošni dvor, koji se natjecao s carskim, bio je čuven u cijelom ondašnjem svijetu. Viteški život bio se vrlo razvio, i B. je postao središtem pjesnika i vitezova, glazbe i umjetnosti. Žena Henrika II. bila je bizantinska princesa Teodora Komnena, koja je donijela iz Carigrada svu otmjenost tadanjeg najprofinjenijeg dvora na svijetu.

Kad je smrću Fridrika II. izumrla dinastija Babenbergovaca, pristade i B. uz češkoga kralja Přemisla Otokara II., koji 1251 uđe u grad. Otokar je mnogo pomagao gradu na proširivanju.

Habsburgovci. Kad je u boju s Rudolfom Habsburškim na Moravskom Polju nedaleko B. 1278 Otokar pao, uzeo je Rudolf babenberšku baštinu za svoju porodicu. Tako dođe i B. u vlast Habsburgovaca, pod kojom je ostao sve do 1918, dakle punih 640 g. B. je kao sijelo habsburških vojvoda, koji su u 14. st. prodrli do Jadrana, nesamo ostao i dalje središte trgovine Podunavlja i velikih prometnih cesta uz Dunav, nego i čvorište cesta, koje su vodile s Jadrana u Češku, Moravsku, Poljsku i Njemačku. Već je u 13. st. bilo u B. 50 obrtničkih udruga. Njihovi su se članovi u 14. st. obogatili i počeli tražiti pravo sudjelovanja u vlasti. To je dovelo do sukoba sa starim patricijskim porodicama, koji su u 15. st. bili osobito krvavi.

Poslije dvogodišnje opsade (1483—1485) osvoji B. ugarsko-hrvatski kralj Matija Korvin. Pet godina zatim oduze mu ga Habsburgovac Maksimilijan, tada rimski kralj i doskora car (1493—1519). Maksimilijan je bio velik prijatelj znanosti i umjetnosti. On je bečko sveučilište (osnovano još 1365) podigao do velikoga naučnog središta cijele Njemačke.

Prijestolnica i ugarsko-hrvatskih kraljeva. Fridrikova i Maksimilijanova politička djelatnost, koja je dovela do toga, da je jedan dio Madžara i Hrvata izabrao Habsburgovca Ferdinanda za svoga kralja (1527), i da je on isto tako dobio i češku krunu, vrlo je utjecala na širenje grada, koji je postao središte velikog skupa zemalja od sjevernih čeških gora do Jadrana i Save, od Tirolskih Alpa duboko u Ugarsku, pa istodobno i središte obrane hrvatskih i ugarskih krajeva prema Turcima. Sulejman Sjajni došao je u rujnu 1529 pod B., ali ga nije mogao osvojiti. Ipak su nove prilike, koje su nastale u Evropi širenjem osmanlijskoga carstva, zaustavile napredak B., kojemu je zaprijetila osobita opasnost, kada je 13. VII. 1683 došao pod nj veliki vezir Kara Mustafa s 250.000 momaka i 300 topova. Poslije sretne obrane i poslije uspješnih ratova, koji su 1699 završeni karlovačkim mirom, bile su granice turskog carstva odmaknute daleko od B., koji je tada nesamo odahnuo, nego je mogao i nastaviti ondje, gdje je pred 142 godine stao.

Novi procvat. Pomlađena politika Habsburgovaca i ekonomska snaga grada B. poslije uspjelog velikog rata na Turke dadoše nov i dotad neviđen poticaj i bečkom društvenom, kulturnom i umjetničkom životu. Bečko je sveučilište pod utjecajem Karla VI. i uz reforme Marije Terezije počelo nov život, a pozvani profesori iz Njemačke, Italije i Nizozemske dali su mu širi zamah. Car Leopold I. osnovao je akademiju likovnih umjetnosti. Brojne škole za odgoj mladeži, koje su tada osnovane, davale su pomladak spreman za mnoge grane javnog života. Dvor je prednjačio u izgradnji velikih zgrada, a visoko ga je plemstvo i građanstvo u tom slijedilo. Tada su živjela u B. dva velika graditelja, Johann Bernhard Fischer von Erlach i Lukas von Hildebrand. G. 1713 poče se po odluci Karla VI., a po nacrtima Fischerovim graditi veličanstvena crkva »Karlskirche«. Isti je Fischer osnovao i »Peterskirche« (1702) i dvorac »Schönbrunn«. On je na-



NAJSTARIJA SLIKA BEČA OKO G. 1483
Sa babenberškog rodoslovlja u Klosterneuburgu



BEČ, Katedrala sv. Stjepana
(Orbis terrarum)

činio i nacrt za dvorsku knjižnicu, koji je onda poslije njegove smrti izveo njegov sin i dotadanji pomagač Josef Emanuel Fischer. Djela su J. B. Fischera i sjajna palača kneza Schwarzenberga i prekrasna palača princa Eugena. Dva su najbolja djela Luke von Hildebranda »Belvedere«, koji je on počeo graditi 1715 za princa Eugena, i palača kneza Kinskoga. Uz ove se velike gradnje gradilo mnogo lijepih palača plemstva i građana u monumentalnom baroknom stilu.

Tada je procvao i bečki glazbeni život. Josip I. i Karlo VI. mnogo su nastojali, da su se u B. na njihovu dvoru davale talijanske opere, a sredinom 18. st. B. je središte glazbene umjetnosti, u kojoj se odlikuju: Christof von Gluck, Joseph von Haydn, Wolfgang Amadeus Mozart, Karl von Dittersdorf, a 1792 dolazi najveći među njima Ludwig van Beethoven. Država je omogućila mnogobrojnim obrtnicima iz Njemačke, Francuske i Nizozemske, da se nasele u Beču. Od njih je onda domaći svijet naučio mnoge dotada nepoznate grane obrta, i nesamo oslobodio svoj grad od uvoza izvana, nego je i sam izrađivao predmete za izvoz. Početkom 18. st. nastale su prve bečke velike radionice svilenih čarapa, porculana, sukna, strojeva, instrumenata i finih tkanina od svile protkanih zlatom i srebrom. Tada je u Beču bilo preko dvije stotine velikih radionica s nekoliko tisuća radnika. Te su tvornice osnivale onda svoja prodavaonice i skladišta i time stvorile nove mogućnosti trgovini, koja je radila i za domaću potrošnju i za izvoz. Istodobno se razvio i mali obrt: i onaj za izradbu finih i luksusnih predmeta, kao i onaj za izradbu predmeta za dnevnu potrebu: obrt zlatara, rezbara, krojača, drvodjelaca, bravara i t. d. Sve je to tražilo osnutak banaka, koji započe već za Leopolda I. Iza toga se osnivaju trgovačka društva, a onda i istočna trgovačka kompanija, koja je dobila monopol trgovine s Turskom. Trst se proglašuje slobodnom lukom, gradi se trgovačka mornarica na Dunavu, popravljaju se putovi i misli se već na kanal Beč—Trst.

Napoleonski ratovi djelovali su teško i na B., koji su Francuzi dvaput zauzeli, 1805 i 1809. Bečki kongres (1815) nije mnogo koristio, a Metternichova vremena kočila su ponovan procvat Beča u državi, koja je proširila svoje granice u Italiji i u dalmatinskoj Hrvatskoj, ali još nije bila sposobna da koordinira svoj život.

U doba **Franje Josipa** procvale su ponovno u Beču sve grane života. Politički je ugled grada ostao i poslije uvođenja dualizma vrlo velik. Bečki je parlamenat bio i dalje središte, gdje su se iznosile potrebe cijele države. Bečko sveučilište, najveće u državi, imalo je puno istaknutih učenjaka, te je u nekim granama nauke bilo glasovito u cijelom svijetu. Akademija nauka, koju je osnovao car Ferdinand I. (1846), visoka tehnička škola, trgovačka akademija, visoka poljoprivredna škola, umjetničke akademije i tolike druge srednje i obrtničke škole, uređene po najboljim kriterijima svoga vremena, davale su gradu značaj jednoga od najvećih kulturnih središta svijeta. Tome su pridolazili veliki i sjajno uređeni muzeji svih umjetnosti i svih nauka.

G. 1831 zaploviše prvi parobrodi Dunavom, a 1838 bio je otvoren željeznički promet na pruzi od Beča do Wagrama. Otada zamjenjuju sve više željeznički spojevi nekadanje trgovačke putove. Beč se spaja kao trgovačko, prometno i kulturno središte sa sjevernim, zapadnim i istočnim zemljama.

Druga polovica 19. st. proizvela je u vanjštini Beča čitav prevrat. Po naredbi samog Franje Josipa, 1858, bijaše porušen cjelokupni tvrđavni pojas, koji se nalazio između samoga unutrašnjega grada i predgrađa. Na izravnanom terenu, tamo gdje su dotada stajali bedemi, kule, opkopi i druge utvrdne naprave, diže se sada, uz golemi ulični pojas, Ring, novi grad, u monumentalnom stilu. Kako je istodobno s osvježenim životom države i glavnoga grada nastala u B. prava utakmica na polju umjetnosti i umjetnog obrta, a naročito graditeljstva, dobio je Ring nesamo veličanstvenu vanjštinu, nego se okružio zgradama od visoke arhitektonske i umjetničke vrijednosti. Bečki graditelji ovoga vremena ne stvaraju nikakav novi stil, nego se svaki po svom osjećaju priključuje nekom ranijem, dajući u punom 19. st. odlična djela u duhu gotike, renesanse, baroka, pa čak i bizantinske i klasične starine. Tada se diže Lerchenfelderska crkva po nacrtu Johanna Georga Müllera (1857). Friedrich von Schmidt gradi krasnu Fünfhausersku crkvu i više drugih. Gotski stil oživljava u savršenom obliku Heinrich von Ferstel u Votivkirche; gradnja goleme zgrade arsenala povjerena je odličnim graditeljima Försteru, Hansenu, Rösneru, van der Nüllu i Siccardsburgu. U to doba velikog arhitektonsko-umjetničkog zamaha nastale su i palače na Ringu, stvarajući iz njega nesamo velegradske ulice, nego i skup umjetnina prvoga reda, kakvih na ovolikom prostoru nema nijedan drugi grad na svijetu. Van der Nüll i Siccardsburg podigoše Operu (1861—1869), Hansen u klasičnom grčkom stilu Akademiju likovnih umjetnosti (1876) i Parlament (1877), Schmidt sjajnu gotičku Gradsku vijećnicu i gotički Stiftungshaus na Schottenringu, Ferstel krasnu renesansnu zgradu bečkog sveučilišta, palaču nadvojvode Ludwiga Viktora (1863—1866), sveučilišni kemijski laboratorij i austrijski muzej, Hasenauer i Semper su graditelji Burgtheatra, obiju zgrada Dvorskog muzeja i Hofburga. Istodobno gradili su ovi i drugi graditelji javne i privatne palače na Ringu, a i u drugim ulicama Beča, uvijek nastojeći da sagrade ne samo primjerene prostorije, nego da one također svojom vanjštinom budu ures grada.

Ni slikarstvo, ni kiparstvo, pored svih škola, nisu ni prije, a ni tada uspjeli da u B. stvore nešto veće, ali i jedna i druga grana ovih umjetnosti dale su lijepih stvari u dekoracijama crkava i palača. Naprotiv, bečki umjetni obrt razvio se brzo, spojio se s duhom svoga grada i dao svijetu sjajna djela.

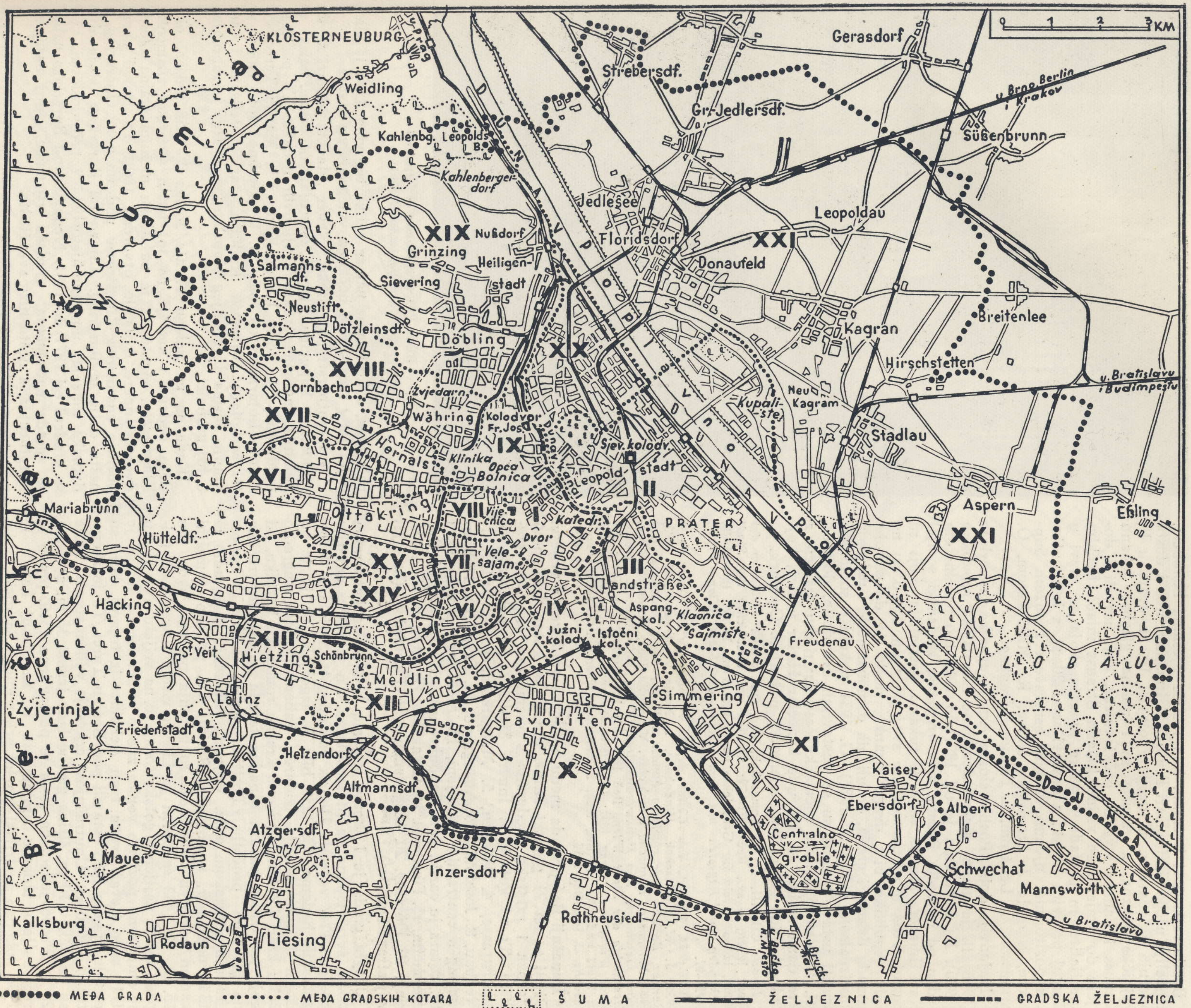
Početkom 20. st. nastaje u B. reakcija protiv epigonstva u umjetnosti i stvara se t. zv. secesija.

Glazbeni život, koji se u Beču uzdigao onako visoko u 18. st., teče dalje u 19. st., da se nakon Haydna, Mozarta

POLOŽAJNI NACRT
GRADA BEČA
I BLIŽE OKOLICE

Gradski kotari:

I. Innere Stadt
II. Leopoldstadt
III. Landstrasse
IV. Wieden
V. Margareten
VI. Mariahilf
VII. Neubau
VIII. Josefstadt
IX. Alsergrund
X. Favoriten
XI. Simmering
XII. Meidling
XIII. Hietzing
XIV. Rudolfsheim
XV. Fünfhaus
XVI. Ottakring
XVII. Hernals
XVIII. Währing
XIX. Döbling
XX. Brigittenau
XXI. Floridsdorf



i Beethovena javi Bečanin, kompozitor pjesama Schubert, a poslije njega simfoničari Brahms i Bruckner. Ima i dosta opernih skladatelja. U drugoj polovici 19. st. cvate u B. vojnička glazba, a razvija se i plesna glazba; Johann Strauss i Lanner stvoriše bečki valcer, koji usavrši i dotjera do umjetničke visine Johann Strauss mlađi. Bečkim specijalitetom postade i bečka opereta, koja se razvi u drugoj polovini 19. st., a nastavi se u 20. st. s istaknutim kompozitorima: njenim bečkim osnivačem Franzom Suppéom, a onda J. Straussom sinom, K. Millöckerom, O. Straussom, F. Lehárom, L. Fallom i drugima.

Najnovije doba. Poslije sloma Austro-ugarske monarhije (1918) B. je glavni grad federativne Austrijske republike (1920). B., u kojemu je od 1897 do 1910 bio načelnikom jedan od najvećih Bečana svih vremena, kršćanski socijal Karl Lueger, bio je sada u rukama socijalista, koji su nastojali da u njemu ostvare svoj program. Kako su na čelu republike bile druge stranke, došlo je do sukoba između države i grada, do uličnih demonstracija i paljenja Justizpalasta (15. VII. 1927). G. 1934 pokušaše socijalisti srušiti ustav. Nemiri su se nastavljali sve dotle, dok 12. III. 1938 ne prijeđoše njemačke čete austrijsku granicu, a dva dana zatim, 14. III. uđe kancelar Hitler u Beč, koji tada postade glavni grad njemačke pokrajine Ostmark.

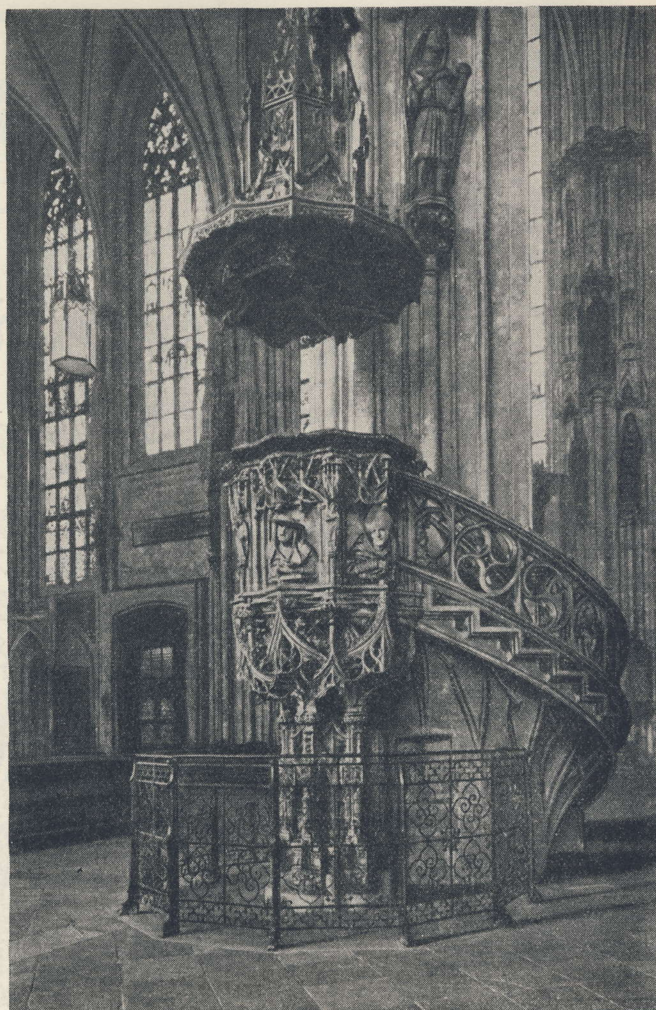
Izvori: CIL III, 1; A. Tomaschek, *Die Rechte und Freiheiten der Stadt Wien*, 2 sv., Beč 1877—79; *Quellen zur Geschichte der Stadt Wien*, izdao Verein für Geschichte der Stadt Wien, 16 sv., 1895—1921; *Urkunden und Regesten aus dem Archiv der Stadt Wien*, 3 sv., 1895—97.

LIT.: H. Hubert, *Les Celtes depuis l'époque de la Tène*, Pariz 1932; J. W. Kubitschek, *Vindobona*, u Xenia Austriaca, Beč 1893; Renner, *Bericht über römische Funde in Wien*, Xenia Austriaca, Beč 1900; Mommsen, *Römische Geschichte*, V., Berlin 1885; Hormayr, *Wien, seine Geschichte und Denkwürdigkeiten*, 9 sv., 1823—1825; K. Weiss, *Geschichte der Stadt Wien*, Beč 1881—82; E. Guglia, *Geschichte der Stadt Wien*, Beč i Prag 1892; *Die Österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild*, I., Beč 1886; Pettermann, *Wien im Zeitalter Franz Josephs*, 3. izd. Beč 1913. G. N.

Današnji Beč pripada među najljepše gradove na svijetu. Dijeli se na 21 gradski kotar. Mnogi su kotari kao industrijska i ratarska predgrađa s vremenom pripojeni središtu. Ti su kotari: 1. Innere Stadt, 2. Leopoldstadt, 3. Landstrasse, 4. Wieden, 5. Margareten, 6. Mariahilf, 7. Neubau, 8. Josefstadt, 9. Alsergrund, 10. Favoriten, 11. Simmering s centralnim grobljem, 12. Meidling (između 12. i 13. kotara je carski park Schönbrunn), 13. Hietzing, 14. Rudolfsheim, 15. Fünfhaus, 16. Ottakring, 17. Hernals, 18. Währing, 19. Döbling, 20. Brigittenau i 21. Floridsdorf (na lijevoj strani Dunava).

Jezgra grada je 1. kotar, kojemu je središte katedralna crkva sv. Stjepana na Stefansplatzu. Tu je crkvu najprije podigao 1147 vojvoda Henrik Jasomirgott. Stajala je izvan gradskih bedema. G. 1258 bila je izgorjela, pa ju je na istom mjestu poslije izumrća Babenbergovaca sagradio češki kralj Otokar, i to onu krasnu romansku baziliku, od koje još danas postoji zapadna fasada s glavnim vratima na glavnom pročelju. Poslije toga provedena je novogradnja u gotskom stilu. Vojvoda Albrecht II. sagradio je 1340 novi kor, a vojvoda Rudolf IV. položio temeljni kamen za novu lađu, koje se gradnja protegla skoro do 15. st. G. 1433 sagrađen je 136 m visok toranj, koji pripada među najljepše gotske tornjeve na svijetu. Na njemu je smješteno poznato veliko zvono »Pummerin«, što ga je 1711 salio ljevač zvona Ivan Achamer iz topova, koje su poslije opsade 1683 ostavili pod Bečom Turci. To je zvono teško 19.000 kg. Unutrašnjost crkve je veličanstvena. Lađe su dugačke 110 m, širina glavne lađe iznosi 35 m, a visina 28 m. Propovjedaonica, koja je postavljena 1510, pravo je remek-djelo tadanje umjetnosti. U Savojskoj kapeli je 1736 pokopan austrijski maršal princ Eugen Savojski, opjevan u hrvatskom narodu kao vojskovođa protiv Turaka. Na zapadnom se kraju crkve nalaze veličanstvene orgulje. U crkvi je i grobnica cara Fridrika III., oca Maksimilijanova, najbogatiji mauzolej, što ga je gotika uopće stvorila. Ispod crkve nalazi se t. zv. »Herzogsgruft«, vojvodska grobnica. Glavni oltar je sagrađen od crnog mramora, a sama je gradnja trajala od 1640 do 1647. Ispod crkve nalaze se katakombe.

Na zapadnoj strani trga sv. Stjepana stoje redom moderne zgrade s modernim trgovinama. Na sjevernoj strani, i to baš na uglu Rotenturmstrasse je starodrevni dvor bečkih nadbiskupa, dok na protivnoj južnoj strani počinje »Kerntnerica« — Kärntnerstrasse. To je ulica s krasnim palačama, u kojima se nalaze velike trgovine. Ova je ulica najživlja i središte je bečkoga velegradskog života.



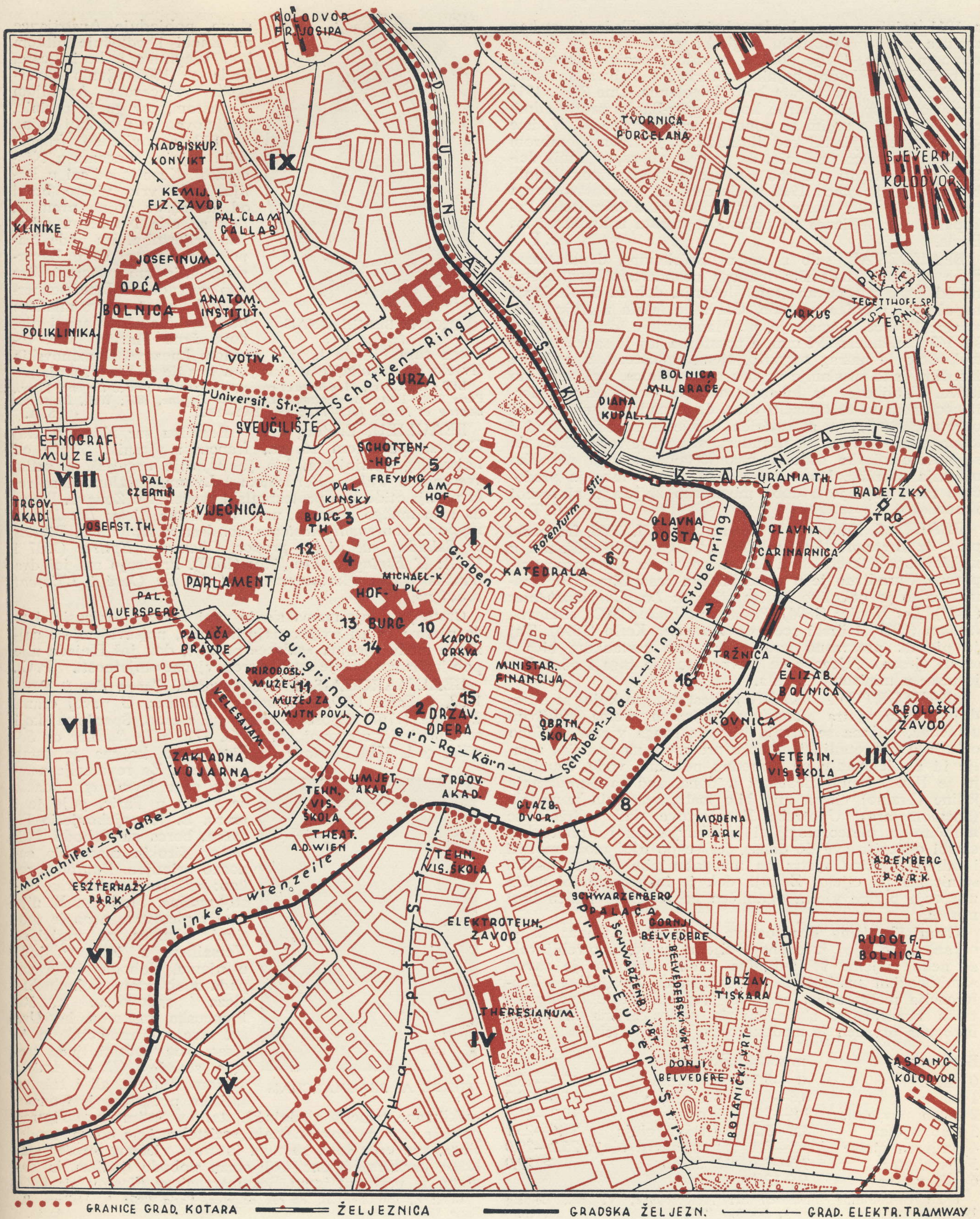
BEČ, Propovjedaonica u katedrali
(Zehn deutsche Dome)

Iz Kärntnerstrasse preko Neuer Markta dolazi se do samostana kapucina. Ispod samostanske crkve nalazi se grobnica mnogih vladara i njihovih rođaka. Tu počivaju Ferdinand III., Josip I., car Karlo VI., Marija Terezija i Franjo Lotarinški te Josip II. U posebnoj sobi nalaze se tri sarkofaga: carevića Rudolfa, carice Jelisave i cara Franje Josipa I., zadnjeg Habsburgovca, koji je sahranjen u toj grobnici.

Kada su po nalogu Franje Josipa I. 1858 srušeni oko Beča bedemi i kad je na taj način stvorena znamenita Ringstrasse, sagrađena je na Ringu monumentalna zgrada dvorske opere, koja je otvorena 1861. Tu ispred opere počinje znamenita Ringstrasse pod imenom Opernring, a nešto dalje je Burgring. Lijevo od Burgringa stoje dva dvorska muzeja: umjetno-historijski i prirodoslovni, koji su građeni od 1871 do 1881. Nedaleko od Burgringa nalazi se zgrada parlamenta, gradska vijećnica, njoj nasuprot Burgtheater, a nešto niže sveučilište.

Kod sveučilišta je znamenita raskrsnica Schottentor. Iza nje se proteže trouglasti park, usred kojega stoji znamenita »Votivkirche« (zavjetna crkva). Odatle pa sve dolje do dunavske obale teče u ravnoj liniji Schottenring, na kojem se nalazi palača Wiener Bank Vereina, a nešto niže Burza.

Od opere do Schwarzenbergplatza proteže se Kärntnerring, najprometniji i najživlji dio grada. Na Schwarzenbergplatzu nalazi se spomenik maršala kneza Schwarzenberga, zapovjednika savezničkih vojska u velikoj bitki naroda kod Leipziga, a dalje od ovog trga počinje Kolowrat, pa Parkring i Stubenring. Do Parkringa je divni stari Stadtpark s Kursalonom. Na kraju Stadtparka preko Ringstrasse nalazi se Karl-Lueger-Platz sa spomenikom zna-



BEČ, Tlocrt gradskog središta



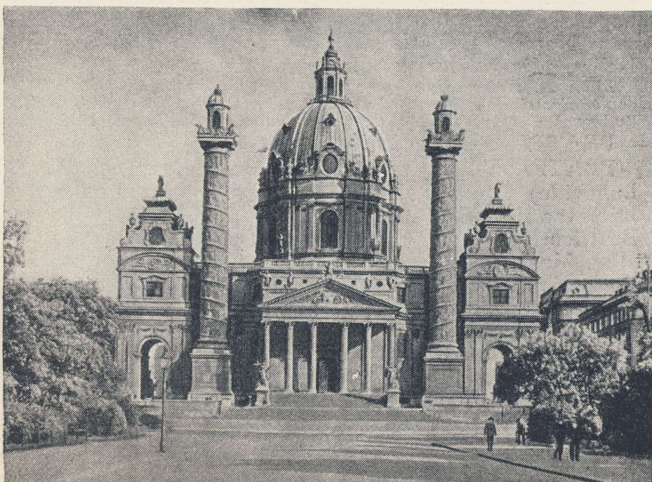
BEČ, Burg sa Michaelerplatza

menitog načelnika dra. Karla Luegera. Na Stubenringu je bivša zgrada ministarstva vojnog sa spomenikom maršala Radetzkoga, a nasuprot palača trgovačke komore. Na kraju Stubenringa je Aspernplatz.

Od državne opere kroz Operngasse i Augustinerstrasse dolazi se u bivši carski dvor, Hofburg. U Augustinerstrasse je samostan i crkva sv. Augustina, sagrađena 1339. Hofburg je prekrasna velika građevina s golemim brojem dvorana i soba, bogato uređenih i ukrašenih. To je jedan od najljepših vladarskih dvoraca na svijetu.

Nedaleko od crkve sv. Stjepana je Graben. Na Grabenu se nalazi t. zv. »Pestsäule«, koji je izrađen u baroku, a postavio ga je 1693 car Leopold I. Nedaleko od ovoga »stupa kuge« nalazi se na Petersplatzu crkva sv. Petra, jedna od najstarijih bečkih crkava. Osobito je divna njezina unutrašnjost. Na Minoritenplatzu nalazi se nedaleko od dvorske palače crkva minorita, koja se ističe osobito strmim svojim krovom i tornjem, kojemu je vrh porušen iz topa za vrijeme turske opsade Beča.

Na dnu produžene Kärntnerstrasse nalazi se Karlsplatz, sigurno jedan od najljepših dijelova Beča. Na sjevernoj strani ovoga trga podignut je t. zv. Künstlerhaus, gdje se održavaju stalne umjetničke izložbe slika, a malo dalje stoji zgrada Musikvereina. Na južnoj strani nalazi se impozantna zgrada tehničke visoke škole. Na pročelju trga je crkva sv. Karla Boromejskog u baroknom stilu, koja veličinom nadvisuje sve susjedne zgrade. U crkvi, koja je pokrivena visokom kupolom, osobito se ističu oltari najglasovitijih majstora. Od Karlsplatza istočnim pravcem dolazimo na Schwarzenbergplatz i dalje u Prinz-Eugen Strasse, na kraju koje se uzdiže Belvedere, ljetni dvorac maršala princa Eugena Savojskoga. Poslije smrti princa Savojskoga taj je dvorac prešao u vlasništvo carske porodice i u njemu se nalazila od 1777 do 1888 carska galerija slika i Ambrozova zbirka. Poslije toga je predan kao rezidencija nasljedniku prijestola Franji Ferdinandu. a sada je u njemu smještena moderna galerija.



BEČ, Crkva sv. Karla Boromejskog
(Orbis terrarum)

Od Ringstrasse preko Mariahilferstrasse dolazi se u carski ljetni dvorac Schönbrunn, koji sa glavnom i svim uzgrednim zgradama zajedno ımade 1441 sobu i dvoranu, od čega je na raspoloženje dvora i za reprezentaciju služilo 390 soba. Na mjestu današnjeg Schönbrunna stajao je u svoje vrijeme mali plemićki dvorac Katterburg, i to već 1311, koji je 1569 kupio car Maksimilijan II. i pretvorio ga u lovački dvorac, sagradivši kod njega ujedno i zoološki vrt. G. 1695 postavio je car Leopold I. temelje današnjem Schönbrunnskom dvorcu. Carica Marija Terezija dovršila je 1750 i ukrasila današnji park. G. 1752 sagrađen je današnji zvjerinjak, 1753 botanički vrt, a 1766 dvorsko kazalište. G. 1775 sagrađena je Gloriette, a 5 godina kasnije Neptunova grupa na njegovu podnožju. Za cara Franje I. podignute su sve sporedne zgrade, i od toga vremena postaje Schönbrunn najmilije boravište austrijskih careva.

Preko Aspernbrücke na Aspernplatzu prelazi se u drugi kotar, a kroz Asperngasse i Praterstrasse dolazi se na Praterstern, gdje se nalazi spomenik velikog admirala Tegetthoffa. Jugoistočno se proteže glasoviti Prater. On je bio vlasništvo Babenbergovaca, kasnije i Habsburgovaca, a služio je kao dvorsko lovište. Pristup je publici u Prater bio zabranjen sve do 1786, kada ga je otvorio car Josip II. Odmah se lijevo od glavne aleje počeo razvijati t. zv. Wurstelprater, veliko pučko zabavište. Tu se nalazi velik broj kavana, restauracija i zabavišta, zgrada cirkusa Busch,



BEČ, Gradska vijećnica *(Foto P. Tijan)*

kolo »Riesenrad«, visoko 64 m, koje je 1897 izgradio inž. Basset; s kola se otvara lijep pogled prema gradu.

Stanovništvo. Tokom povijesnog razvoja Beč je bio kotao miješanja rasa, naroda i jezika, osobito kao središte etnički šarene monarhije Austro-Ugarske. Svakako je apsolutno prevladavao njemački elemenat i kultura, osobito do 1866, jer je njemački Beč asimilirao druge elemente. Kad je Austrija bila odijeljena od njemačkoga Reicha, počela se jače osjećati centripetalna težnja različitih naroda i njihovih središta. Priliv Židova, napose poslije svjetskoga rata, bio je vanredno velik, pa su oni u nekim kotarima bili postali veoma brojni (Leopoldstadt, II. kotar 38%). Dolaskom nacionalnih socijalista broj Židova pada. Blizina Slavena i Madžara, utjecaj Italije, a zatim klima i reljef stvorili su neku osobitu narav austrijskog nijemstva, koje imade još lakši temperamenat od Bavaraca, a ukus mu je i smisao za umjetnost nadaleko poznat. Također je cijenjen bečki smisao za glazbu, pa je Beč jedno od središta njemačke i svjetske komorne glazbe.

Računa se, da je u gradu na koncu srednjega vijeka živjelo 60.000 stan., 1734 bilo je 175.000 (unutar sadašnjega I.—IX. kotara), 1880 bilo je 704.000, g. 1910 bilo je 2,009.939, g. 1931 bilo je 1,842.000 (popis), a 1934 nabrojeno je 2,086.815 stan. G. 1890 Beč je zapremao površinu od 55.4 km², 1904 178.1 km². Po jeziku je bilo 1,745.000 Nijemaca, 79.280 Čeha i 10.920 Madžara. Katolika ima 83%, Židova je bilo 11%, protestanata 4%, a drugih vjeroispovijesti sve manje. Polovica žiteljstva se bavi obrtom i industrijom, trećina trgovinom i prometom, 11% javnim poslovima i t. d.

Prosvjetne ustanove. Među prva kulturna središta na svijetu, osobito u 19. st., a i danas, možemo ubrojiti Beč, koji ima vanredan kulturni utjecaj na jugoistok Evrope.

Znatan broj naših intelektualaca dobio je svoje najviše obrazovanje u Beču. Sveučilište, osnovano još 1365 i poznato zbog brojnih učenjaka svjetskoga glasa, posjećuju slušači iz svih krajeva svijeta. Poznata je i visoka tehnička škola (osnovana 1815), zatim visoka poljoprivredna škola, te visoka škola za trgovinu i promet. Beč ima i znatan broj srednjih i stručnih škola (za tekstil, metalurgiju, kemiju i t. d.).

Od znanstvenih institucija najvažnija je Akademija znanosti, zatim hidrografski centralni ured, kartografski instituti, centralni ured za meteorologiju i geodinamiku, historijsko društvo, arheološki institut i tri zvjezdarnice. Najpoznatiji su arhivi: državni, dvorski, ratni, donjoaustrijski i gradski.

Narodna (prije dvorska) knjižnica ima oko 1,500.000 svezaka sa zbirkama karata, portreta, papirusa i muzikalija, a sveučilišna knjižnica ima 1,200.000 svezaka. Još su poznate knjižnice: gradska, tehničke visoke škole, ratnog arhiva, ministarstva unutarnjih poslova i kneza Liechtensteina.

Kazališni je život vanredno razvijen. Najpoznatija su kazališta Burgtheater, Staatsoper, Volksoper, Theater an der Wien i Wiener Stadttheater.

Od muzeja su najpoznatiji umjetno-historijski, historijski, etnografski, ratni, prirodoslovni, tehnički i anatomski. Vrijedna je i Liechtensteinova galerija slika i grafička zbirka Albertina, te crkvena i carska riznica.

Privredna važnost. Beč je također vanredno važan industrijski i trgovački grad, a do 1918 bio je i novčarsko središte velike monarhije. Iza 1918 nazadovao je u privrednom pogledu u prvom redu zato, jer je bio prevelik centar za malu državu, koja u svojim granicama nije imala dovoljno sirovina za znatne potrebe bečke industrije, a gotovi proizvodi nijesu se mogli potrošiti u zemlji, dok je izvoz bio otežan carinskim zaprekama. Nakon pripojenja Njemačkom Reichu zbog zgodnog geografskog položaja i povoljnih prometnih veza Beč je postao središte trgovine i važno tranzitno mjesto za jugoistočne evropske zemlje i Bliži Istok. Danas Beč ima vanredno velik broj manjih i većih poduzeća različitih industrijskih grana, gdje je zaposleno oko 400.000 radnika.

Bečani sa svojim vrlo razvijenim ukusom u konfekciji i modnim stvarima podigli su svoj grad među prva središta na svijetu. Poznati su i bečki sajmovi uzoraka i različitih produkata. Za prihode grada važan je i živ promet stranaca.

Promet. Internacionalni i lokalni promet željeznicama vrlo je živ. Beč ima 6 kolodvora, koji vežu grad gotovo sa svim međunarodnim prugama. Beč je važnije prometno čvorište nego Berlin ili Pariz. Lijepa okolica povezana je željezničkim i autobusnim vezama, a dunavska luka na desnoj obali Dunava ima preko 6 km dugo pristanište s jakim robnim i osobnim prometom. Živ je promet i na aerodromu u Aspernu.

Okolica. Stari i veliki Beč ima velik broj lijepih i historijski važnih mjesta u okolici.

Kahlenberg. Od Nussdorfa vodi put na Kahlenberg, koji nije važan samo zbog svoga divnog položaja i kao zadnji i najsjeverniji ogranak Alpa, nego ima i svoju veliku historijsku važnost. Na Kahlenbergu su stanovali Babenbergovci prije nego su se preselili u Beč, a s Kahlenberga je 12. IX. 1683 navalio s kršćanskim četama na Turke poljski kralj Ivan Sobieski i spasio Beč.

Istočno od Kahlenberga na Dunavu leži lijepi Kahlenbergdorf, koji sačinjava dio XIX. bečkoga kotara. Tu je gradsko kupalište na Dunavu i glasovito gradilište motornih lađica.

Laxenburg. Carski dvorac u Laxenburgu, osnovan od vojvode Albrechta III. 1381, bio je ljetna rezidencija i najstarije boravište kuće Habsburg. Do njega se dolazi južnom željeznicom ili tramvajem do Mödlinga, a odatle lokalnom željeznicom dalje. G. 1682 sklopljen je tu savez protiv francuskoga kralja Luja XIV. U sredini parka nalazi se jezero, a na otočiću divni Franzensburg, spomenik klasične gotike, u kojem postoje dvije krasne dvorane, jedna habsburška, druga lotarinška.

Klosterneuburg. Sjeverno ispod Kahlenberga na Dunavu leži prastari gradić Klosterneuburg, koji je znamenit zbog samostana, što ga je 1106 osnovao markgrof Leopold Sveti. Tu je i poznata vinogradarska i voćarska škola.

Burg Kreuzenstein. Iz Beča preko Leobendorfa dolazi se do Burga Kreuzensteina. Ovaj dvor potječe još iz 12. st.,



(Foto Scherl)

BEČ, Schönbrunn

ali su ga 1645 razorili Švedi. G. 1873 dao je grof Hans Wilczek dvor ponovno sagraditi, pa danas ide nesumnjivo u najrjeđe umjetne građevine u Evropi.

LIT.: A. Penck, *Die geographische Lage von Wien*, Beč 1895; H. Hassinger, *Beiträge zur Siedlungs- und Verkehrsgeographie von Wien*, Mitt. Geogr. Ges., Beč 1910; H. Tietze, *Wien* (Berühmte Kunststätten), Leipzig 1918; S. Vuletin, *Beč i njegova okolina*, Beč 1927. N. P.

Bečka revolucija (13. III. — 31. X. 1848). Planula je pod dojmom februarske revolucije u Parizu, ali su je izazvali teški zapletaji austrijskoga problema, u kojem su se sukobili liberalizam i nacionalizam. Prvi je tražio vlast za cjelokupni narod državljana-izbornika, drugi za pojedine nacije. No od vlade francuskoga kralja Filipa II. Augusta, t. j. kroz 650 godina, nepomični cilj moderne države bijaše jedinstvo. Francuska ga je dostigla u 17. st., Prusija u 18., pokretne ga sile 19. st. obećavahu također Njemačkoj i Italiji; samo su se Austriji prijetile komadanjem. Zadaća, koja je bila zadana tom prijetnjom austrijskim državnicima, bila je zato bez primjera. A kako u vlastitoj državi nije bilo moguće pribjeći najkomotnijem »rješenju«, t. j. ratu, to se iz nedoumice rodio režim Franje I. ili — po carevu kancelaru — Metternichov sistem, koji se osnivao na rezignaciji, da treba čekati, »temporizirati«, a međutim suzbijati zarazu profilaktičkim sredstvima političke higijene, cenzurom i tajnom policijom. Ali se račun nije slagao: 1. jer sistem još nije raspolagao beskompromisnom energijom i naučno dotjeranom tehnikom modernih režima, a 2. jer se nije namjerio na društvo moralno i duhovno rasklimano, nego puno stvaralačkih sila, koje je upravo tada poklonilo svijetu profinjenu kulturu bečkoga »Biedermeiera«.

Osvajalački čar te kulture izviraše iz prirodne dražesti, kojom je bečki duh omekšao svečano-kruti empire, i iz sretne harmonije, u kojoj je združio tako raznorodne elemente kao racionalizam, klasicistički idealizam i romantiku. Naoko je to biedermeiersko društvo savršeno odgovaralo potrebama sistema: iznureno nevoljama beskrajnih ratova, zastrašeno stalnim upozoravanjem na tamne sile prevrata, politički se zadovoljavalo ponosnom sviješću o odlučnom udjelu, koji je domovina imala u oslobodilačkoj borbi protiv Napoleona, i o vodećoj ulozi, koju je Metternich tada vršio kao »kočijaš Evrope«. Uostalom sav je njegov interes kružio oko književnosti, glazbe i kazališta. Ali ma koliko je bečko društvo bilo prema tome nepolitičko, ipak se nije gubilo u beskrvnom estetstvu, nego je naprotiv crplo iz otmjene svoje duševnosti duboko shvaćanje za ljudsko dostojanstvo i finu osjetljivost za svaki titraj suvremene kulture.

Oba su svojstva postala sistemu opasna, čim je bio njegov autoritet poljuljan diplomatskim porazima, koji stizahu Metternicha od grčkoga ustanka dalje, i promjenom u vodstvu monarhije poslije smrti Franje I. Kao doktrinarac legitimiteta car je ostavio krunu 1835 prvorođenom sinu, slaboumnom Ferdinandu, umjesto normalnom drugom, Franji Karlu. Krivnja za tu odluku pada velikim dijelom i na Metternicha, koji je mislio, da će u monarhiji bez monarha on biti gospodar.

Zaista je car naložio Ferdinandu »političkom« svojom oporukom, da ništa ne poduzima bez znanja »najvjernijeg sluge i prijatelja«, kneza Metternicha; samo ga je uputio u unutrašnjoj politici još i na savjet duševno potpuno neznatnoga svoga brata nadvojvode Ludvika. Ali kad je trebalo postaviti regentstvo, Metternichu je doduše pošlo za rukom, da isključi iz njega velike predstavnike dinastije, Napoleonova pobjednika nadvojvodu Karla, i preporoditelja Štajerske nadvojvodu Ivana, ali nije mogao spriječiti, da se ne ugura u nj najveći njegov neprijatelj, grof Kolowrat. Regentstvo je stoga izgledalo na kraju sasvim drukčije, nego ga je Metternich zamišljao: predsjednik nije postao on, već Ludvik, financije, policija i nadzor nad cijelom upravom pripali su Kolowratu, a njemu su ostali samo vanjski poslovi. U predvečerje dakle revolucije ne samo da monarhija nije imala monarha, nego je bila uopće bez kormilara, jer je regentstvo služilo samo kao poprište podmuklim borbama triju staraca. Sa sistema pade time posljednji veo. Jer dok se iole moglo pretpostavljati, da tutorstvo nije sebi svrha, već samo privremeno sredstvo, da se kaos sredi idejom, bio je sistem još nekako snošljiv; ali je bio osuđen na propast, otkako su trzavice u regentstvu pokazale, da nije ni sposoban da ima ideje, premda ih je novouskrslo socijalno pitanje burno tražilo.

Polet industrije, trgovine i prometa, kojega paušalna kritika predožujskoga režima dugo nije htjela priznati, donio je sa sobom gomile radničkog proletarijata, naročito u Beču, gdje se broj stanovništva od 1837 do 1846 povećao za 77.000 duša. Niske nadnice, redovna sezonska nezaposlenost i gospodarske krize bacahu radništvo u očajanje, izazivajući česte nemire. Svakidašnji je susret sa krajnjom bijedom usred sve jačega gospodarskog razmaha zbunio regentstvo i uzbunio društvo. Ni cenzura ni policija nisu više mogle osujetiti, da zapadni liberalizam širokim valom ne prodre u Austriju. Njegovo geslo »sloboda« obećavaše spas od svih zala, kidanje političkih, duhovnih i privrednih okova. Kad 29. II. puče glas o revoluciji u Parizu, trže se i Beč.

Revolucija je prohujala njime u četiri talasa:

1. *Ožujska revolucija* (13.—15. III.): Prvog se dana sastade donjoaustrijski sabor i zaključi pod utiskom demonstracija građanstva i sveučilištaraca, da lično podnese caru molbu za reforme. No staleži su bili nemilostivo primljeni, jer je još prevladalo Metternichovo mišljenje o potrebi jake ruke. Ali kad u borbi s vojskom pade pet žrtava, razbješnjelo radništvo zapali nekoliko tvornica i razori strojeve, tako da se navečer nad predgrađima žarilo crvenilo požara, dok je šačica oficira građanske garde provalila u dvor i ultimatumom prisilila Metternicha, da odstupi. Ti su događaji konačno smeli regentstvo. Umjesto da samo od sebe dade sve neizbježive koncesije, prepusti 14. III. svaku napose: osnutak sveučilišne zaštite (akademske legije), građanske zaštite (narodne garde), ukidanje cenzure i zakon o štampi. Idućeg dana ujutro izađe i patent, kojim je car sazivao »središnji odbor« iz staleža svih zemalja; a kad je stidljivo izbjegavanje griješne riječi »konstitucija« izazvalo novu uzrujanost, požurio se, da još poslije podne objavi drugim patentom, da je već sve određeno za saziv pokrajinskih staleža, ali s pojačanim predstavništvom građana, »u svrhu konstitucije otadžbine«. U skladu s time ukinulo se regentstvo i umjesto njega obrazovalo prema carevoj odluci od 17. III. odgovorno ministarstvo, koje je imalo provesti patent u život.

2. *Svibanjska revolucija* (15.—26. V.): Oktroiranim ustavom od 25. IV., koji je izradio ministar unutrašnjih djela barun Pillersdorf na temelju belgijske »charte«, bili su bitni zahtjevi liberalnoga plemstva i većine srednjega staleža ispunjeni. No demokratski dio intelektualaca, studenti i proletarijat nisu htjeli primiti ustava, skrojena bez sudjelovanja narodnih predstavnika. Ministar predsjednik grof Ficquelmont morao je zato odstupiti, ali je njegov nasljednik Pillersdorf samo još povećao ogorčenje patentom od 9. V., koji je uskratio izborno pravo radništvu. Gomile uzbuđenoga svijeta prodriješe zbog toga 15. V. u dvor, te primoraše vladu, da pristane na Ustavotvornu skupštinu i opće, jednako pravo glasa. Dva dana poslije car, preplašen, potajno pobježe u Innsbruck, 26. V. pak Pillersdorf potpuno kapitulira pred đacima i radnicima, koji su pošli na barikade zbog zatvaranja sveučilišta i raspusta akademske legije. Vojska se odsada smjela upotrebljavati samo još na zahtjev narodne garde, koja je osim toga dobila pravo, da zajedno s akademskom legijom i gradskim vijećem sastavi svemogući »odbor javne sigurnosti«.

3. *Kolovoska revolucija* (21.—23. VIII.): 22. VII. sastade se Ustavotvorna skupština u Beču, a 12. VIII. vratio se car. Ali sniženje nadnica za javne radove izazove već 21. VIII. nemire. Pošto je reakcionarna »gradska garda« ugušila bunu 23. VIII. u uličnim borbama, u kojima je bilo preko 300 ranjenih i 22 mrtva, raziđe se odbor javne sigurnosti. Ipak je mir bio samo prividan.

4. *Listopadska revolucija* (6.—31. X.): Potreba, da se upute banu Jelačiću pojačanja, dovela je 6. X. do četvrtog ustanka. Iz simpatija za madžarsku revoluciju proletarijat se diže protiv odašiljanja jednog bečkog bataljuna u Ugarsku, ubi ministra vojske grofa Latoura i nakon bijesne borbe zavlada gradom. Dvor pobježe 7. X. u Olomuc, no proglas od 16. X., kojim je car postavio vođu reakcije, kneza Windischgrätza, za zapovjednika svih četa u nasljednim zemljama, najavi austrijskim narodima, da je doba pupuštanja prošlo. Najprije je Windischgrätz zajedno s Jelačićem krenuo protiv Beča. Napadaj poče 26., a 28. padoše već predgrađa. Zapovjednik Beča Messenhauser, bivši poručnik, i njegov drug, poljski general Bem, nisu bili dorasli teškoj zadaći. Uzalud bijaše i svaka nada u pomoć izvana. Iz Olomuca, Graza i Linza stiže nešto đaka, njemački parlament u Frankfurtu posla samo Roberta Bluma i nekoliko drugih političara, a madžarsku vojsku, koja je dolazila u pomoć, potuče Jelačić 30. X. kod Schwechata. Tako je Windischgrätz mogao već idućeg dana na juriš zauzeti Beč. Messenhauser, Blum i drugi bili su smaknuti. Sudbina je Austrije zavisila sada o mogućnosti kompromisa između pobjedničke reakcije i Ustavotvorne skupštine, koja je bila carevim raspisom od 22. X. prenesena u Kromeriž.

LIT.: M. Uhlirz, *Handbuch der Geschichte Österreichs und seiner Nachbarländer Böhmen und Ungarn*, II./1., 1930; J. v. Helfert, *Geschichte der österreichischen Revolution im Zusammenhang mit der mitteleuropäischen Bewegung der Jahre 1848/49*, 2 sv., 1907, 1909; J. Redlich, *Das österreichische Staats- und Reichsproblem*, 1., 1920; V. Bibl, *Der Zerfall Österreichs*, 2, 1924; H. v. Srbik, *Metternich*, 2, 1925; K. Hugelmann, *Historisch-politische Studien*, 1915; S. Mayer, *Die Wiener Juden 1700—1900*, 1917; Hugelmann, *Die Entwicklung der April-Verfassung von 1848*, Jahrbuch für Landeskunde von Niederösterreich. Nova serija 17./18. sv., 1918/19; Srbik, *Die Wiener Revolution des Jahres 1848 in sozialgeschichtlicher Beleuchtung*, Schmollers Jahrbuch für Gesetzgebung, 43., 1919; P. Molisch, *Die Wiener akademische Legion und ihr Anteil an den Verfassungskämpfen des Jahres 1848*, Archiv für österreichische Geschichte, 110., 1926.

Lj. H.

Bečki kongres g. 1815 završava razdoblje francuske revolucije i Napoleonova carstva 1789—1815, doba, u kome ratni događaji izmijeniše prilike posjeda, granica i moći evropskih država, kad su utanačenja između država u glavnome izgubila svoje značenje, a ideje francuske revolucije započele svoje djelovanje i u političkom smjeru. Prvi put nakon westfalskog mira 1648 velika skupština država imala je izraditi novu političku kartu Evrope. Kongres je sazvan prema čl. 32. prvog pariskog mira od 30. V. 1814, koji određuje, da će sve države, koje su sudjelovale u minulim ratovima, poslati u roku od dva mjeseca u Beč svoje opunomoćenike, da stvore utanačenja, koja će upotpuniti odredbe pariskog mira. Kongres se imao otvoriti 1. VIII. 1814, ali je njegovo otvorenje bilo odgođeno na 1. X. pa na 1. XI. To se odgađanje opravdavalo time, što bi pojedine stranke trebale najprije među sobom raščistiti pitanja, o kojima je kongres trebao stvoriti konačnu odluku. U stvari kongres formalno nije uopće bio otvoren. Radilo se u skupinama, raspravljalo usmeno i pismeno. Opasno je bilo započeti skupni rad svih država, koje bijahu pobijedile Napoleona, jer se moglo predvidjeti, da će se obnoviti njihove predašnje nesloge i pojaviti razilaženja zbog pojedinačnih interesa. Raspravljanja su se zavlačila; svakojake svečanosti, plesovi, kazališne i glazbene priredbe, društveni sastanci i t. d. bijahu na dnevnome redu sve do 11. III. 1815, kada se Napoleon nenadano vratio s Elbe u Francusku. Uoči novih ratnih zapletaja stalo se brže raditi i nastojalo dovršiti barem ono, što je do sada kako tako bilo raščišćeno.

Četiri savezne države, Engleska, Austrija, Rusija i Pruska, nikako se ne slagahu u svojim općenitim programima i posebnim težnjama. Engleska je u prvom redu težila za gospodstvom na moru i za trgovačkom premoći u svijetu. Zbog toga je s nepovjerenjem gledala na Francusku, koja je još uvijek imala jaku mornaricu, i na Rusiju, koja je imala težnje za Carigradom i prema Istoku. To ju je prirodno približavalo Pruskoj, ukoliko bi isticala svoje zahtjeve na Poljsku, za kojom je težila i Rusija. Ali je Pruska tražila

DVORANA GOBLENA U HOFBURGU
(Orbis terrarum)

STOLNA CRKVA SV. STJEPANA
(Foto Scherl)

Gore: BELVEDERE; *dolje:* PARLAMENAT

(Orbis terrarum)



BEČKI KONGRES
Po slici I. Isabeya

za sebe i Sasku, da bi se domogla premoći u Njemačkoj konfederaciji, a u tome ju je podupirala Rusija. Dobije li Pruska Sasku, Rusija će uzeti Poljsku. Prema tome uske veze između Pruske i Rusije bacale su svoju sjenu na odnose između Engleske i Pruske. Kako je jačanje Pruske raspirivalo antagonizam između nje i Austrije, to je išlo u korist Rusije i njezine politike na Bliskom istoku. Tim se težnjama protivila Austrija isto onako, kao što se Engleska protivila ruskim težnjama na Dalekom istoku. Odatle nastadoše dodirne točke između Engleske i Austrije s razlikom, da je pitanje Saske za Englesku bilo pitanje drugoga reda, dok je Saska u pruskoj vlasti predstavljala veliku opasnost za Austriju. I tako se konačno izgradiše dvije suprotne političke struje, englesko-austrijska i rusko-pruska. Time se vješto poslužio glavni opunomoćenik Francuske Talleyrand, najizrazitiji predstavnik istančane diplomatske vještine. Uspjelo mu je oslabiti značenje odredbe tajnog dijela pariskog mirovnog ugovora, po kojoj su jedino Engleska, Pruska, Austrija i Rusija kao savezne države mogle po svojoj volji riješiti sva teritorijalna pitanja i izgraditi »sustav stvarnog i trajnog ravnovjesja u Evropi«, omogućiti Francuskoj sudjelovanje na kongresu i 3. I. 1815 sklopiti savezni ugovor s Engleskom i Austrijom, kojim su se te tri države obvezale, da će se uzajamno braniti od svakog vanjskog napadaja, a dođe li do rata, da nijedna ne će sklopiti separatan mir. S Napoleonovim povratkom u Francusku taj je ugovor izgubio svoje značenje, a predstavnici svih država, koje bijahu potpisale pariski mir, izdadoše deklaraciju, u kojoj proglasiše Napoleona neprijateljem svijeta i rušiteljem mira. Posebni interesi pojedinih strana sprečavali su sustavno raspravljanje čak i onda, kad se radilo o vrlo zapletenim pitanjima. Jedino bijaše moguće tako zvana »evropska« pitanja odvojiti od posebnih »njemačkih«. O tim posljednjim raspravljahu na posebnim sastancima Austrija, Pruska, Bavarska, Hannover i Württemberg, a djelomično pojedini njemački knezovi i slobodni gradovi. O evropskim se raspravljalo na dvostrukim sastancima: na jednima sudjelovahu Austrija, Pruska, Rusija, Engleska i Francuska, a na drugima, uz ove, Švedska, Španjolska i Portugal. Ravnopravnosti u pravom smislu riječi nije bilo. Kongresu je predsjedao austrijski državni kancelar knez Metternich, uz koga bijahu barun Wessenberg i Gentz (v.) kao glavni tajnik kongresa. Francusku zastupaše Talleyrand, Španjolsku vojvoda de Labrador, Veliku Britaniju Castlereagh i Wellington, Prusku Hardenberg i Humboldt, Rusiju ministar vanjskih posala grof Nesselrode i Razumovski. Zastupane bijahu još: Danska, Genova, Modena, Napulj, Papinska država, Nizozemska, Sardinija, Sicilija, Švicarska, Bavarska, Hannover, Saska i Württemberg. Nijesu bili zastupani Tursko carstvo, Venecija, a ni Dubrovačka republika.

U velikom broju komisija za pojedina politička pitanja najvažnije bijahu ove: 1. Komisija za Njemački savez, koja je slabo uspjela u svome radu. 2. Statistička komisija, koja je imala uglaviti vrijednost pojedinih područja, što ih je Francuska imala odstupiti ili koja su se imala zamijeniti s drugima; konačno je odredila samo brojčano stanje pučanstva. 3. Komisija za izradbu ugovora o ukidanju trgovine crncima. 4. Komisija za izradbu utanačenja o slobodi plovidbe na međunarodnim rijekama. 5. Komisija opunomoćenika osam glavnih država, koja je izradila pravilnik o rangovima diplomatskih agenata. Nakon Napoleonova povratka obrazovaše se još 3 komisije; jedna je imala ispitati posljedice toga događaja za države učesnice kongresa, druga pitanje proširenja postojećeg saveza protiv Napoleona, treća opskrbu vojska, koje bi se postavile protiv Napoleona.

Smatrajući svojim glavnim zadatkom uspostavu poretka u Evropi, kongres je osobitu pažnju posvetio pitanju suzbijanja revolucija. Napoleonovo obrazovanje novih dinastija i skidanje postojećih proglasio je djelima revolucije. Talleyrand u posebnoj noti Metternichu od 19. XII. 1814 označio je *legitimitet* načelom, po kome bi se imao ostvariti novi poredak u svijetu. U duhu ovog načela kongres bi priznao pojedinim državama njihov posjed na osnovi predašnjih, predrevolucionarnih prava i tako ga uglavio, da bi se stvorile garancije protiv bilo kakvog nutarnjeg prevrata. U skladu s time velike sile pridržaše sebi pravo

intervencije u nutarnje prilike pojedinih zemalja. Tu su intervenciju idućih godina doista i primjenjivale na osnovi zaključaka pojedinih kongresa.

Bečki je kongres zaključio svoja raspravljanja *završnim aktom* (acte final) od 9. VI. 1815, sastavljenom na francuskom jeziku u 121 članku i 17 aneksa. Potpisaše ga najprije države, koje bijahu potpisale pariski mirovni ugovor, naime: Austrija, Pruska, Rusija, Engleska, Francuska, Švedska i Portugal. Španjolska im se pridružila dvije godine kasnije. U smislu čl. 119. biše pozvane, da pristupe ovome aktu i sve ostale države, koje su bile sakupljene na kongresu.

Bečki je kongres priznao pet velikih sila: Francusku, Englesku, Prusku, Austriju i Rusiju. Francuska je bila svedena na granice, koje je imala prije revolucije, ali je dobila Avignon. Engleskoj je ostalo neosporivo gospodstvo na moru; dobila je Maltu i Jonske otoke u Sredozemnom moru, Guayanu, Tabago, Trinidad u Americi, Rt dobre nade u Africi, Ceylon u Aziji, otoke Mauritius (Ile de France) u Indijskom oceanu, kolonije, koje su bile oduzete Francuskoj i njezinim saveznicima u doba revolucije i carstva. Pruska je narasla od prilike za dva milijuna stanovnika; dobila je dio Poljske (veliku vojvodinu Poznanj), švedsku Pomeraniju, trećinu Saske, na desnoj obali Rajne Vestfalsku i veliku vojvodinu Berg, na lijevoj obali Trier, Aachen i velik dio područja, koji je bio oduzet Francuskoj. Porajnska Pruska bila je dovedena do granica Francuske. Austrija se povećala za četiri milijuna stanovnika; u Njemačkoj je dobila Salzburg, u Italiji Lombardiju i pređašnju republiku Veneciju. Tako je nastala kraljevina Lombardo-Venecija. Na istočnoj obali Jadranskog mora dobila je Dalmaciju s područjem pređašnje Dubrovačke republike. Izgubila je neka područja u Belgiji i u Bavarskoj. Sticanjem Lombardije i Venecije dobila je prevlast u dolini rijeke Pada i mogućnost da vlada čitavom Italijom. Rusija je dobila četiri do pet milijuna novih podanika. Na Baltiku je Švedskoj oduzela Finsku, na Dunavu Besarabiju Turskoj. Na Visli se, stekavši veliku vojvodinu Varšavu, Rusija svojom zapadnom granicom primakla rijeci Odri. Velika vojvodina Varšava imala je, prema namjeri ruskog cara Aleksandra I., dati temelj kraljevini Poljskoj, koja bi doista stajala uz Rusiju, ali joj ne bi bila inkorporirana. Oko Francuske se stvorio »lanac« (barrière) država drugoga reda: kraljevina Nizozemska, nova država, sastavljena od Belgije i Holandije, zatim Švicarska konfederacija, kojoj je Evropa garantirala neutralnost, kraljevina Sardinija, koja dobi Savoju i Nicu te Piemont s Genovom i njezinim područjem. Njemačka je dobila oblik konfederacije, osnovane posebnim aktom od 8. VI. 1815, koji je bio pridodan završnom aktu. Na osnovi odredbe čl. 6. pariskog ugovora od 30. V. 1814, koji određivaše, da će njemačke države biti nezavisne i stajati među sobom u federativnoj vezi, suvereni knezovi i slobodni gradovi sklopiše uzajamni ugovor, kojim se povezaše u trajan savez. Poslove saveza obavlja savezno vijeće sa sjedištem u Frankfurtu n. M. Ono je zapravo nekakva stalna diplomatska konferencija predstavnika pojedinih dijelova Njemačke. Predsjeda mu prestavnik Austrije, iako sama Austrija nije član konfederacije. U Italiji je u osakaćenom opsegu bila uspostavljena Papinska ili Crkvena država; Parma i Piacenza biše dodijeljene Napoleonovoj ženi carici Mariji Lujzi; velika vojvodina Toskana pripade Habsburgovcima. Burbonci sa Sicilije vratiše se u Napulj. Nestade republika Venecije i Genove. Na Iberskom poluotoku zavladaše Španjolskom i Portugalom pređašnji vladari. Na sjeveru Evrope Norveška bi združena sa Švedskom. Danski kralj dobi vojvodine Schleswig, Lauenburg i Holstein.

Aneksi završnog akta sadržavaju većinom utanačenja među pojedinim državama. Najvažniji je 16., koji sadržava pravilnik o slobodi plovidbe na međunarodnim rijekama, izrađen 24. III. 1815. Prema tom pravilniku međunarodnim se rijekama smatraju one rijeke, koje teku kroz više država ili tvore njihove granice. Plovidba na njima ima biti slobodna od mjesta, gdje postaju plovne, pa sve do mora, u koje utječu. Nitko ne smije trgovini praviti smetnja, a suverenost pojedinih država na njihovim obalama ne smije zadirati u slobodu plovidbe. Posljednji, 17. aneks, sadržava pravilnik od 19. III. 1815 o rangovima diplomatskih predstavnika. (→ Diplomatsko zastupanje država).

Bečki je kongres obnovio poredak u Evropi i na neko joj je vrijeme vratio miran život. Nije mario za ono, što je skora budućnost morala donijeti, a dinastičkim je interesima dao suviše značenja. Za međunarodno pravo najviše značenja ima utanačenje o međunarodnim rijekama.

LIT.: J. L. Klüber, *Acten des Wiener Congresses in den Jahren 1814 und 1815*, Erlangen 1815—1818; Isti, *Übersicht der diplomatischen Verhandlungen des Wiener Congresses überhaupt und insonderheit über wichtige Angelegenheiten des teutschen Bundes*, Frankfurt n. M. 1816; D. de Pradt. *Du Congrès de Vienne*, Pariz 1815; G. L. d'Angeberg, *Le Congrès de Vienne*, Pariz 1864; A. L. Ch. de Lagarde-Chambonas, *Souvenirs du Congrès de Vienne 1814—1815*. Publiés par M. Fleury, Pariz 1901; A. Sorel, *Le Congrès de Vienne* (Histoire générale, sv. X.), Pariz 1898; A. Debidour, *Histoire diplomatique de l'Europe depuis l'ouverture du congrès de Vienne jusqu'à la fermeture du congrès de Berlin*, sv. I., Pariz 1931; E. Bourgeois, *Manuel historique de politique étrangère*, sv. II. 8. izd., Pariz 1933; A. W. Ward i G. P. Gooch, *The Cambridge history of British foreign policy*, sv. I., Cambridge 1922; A. Fournier, *Die Geheimpolizei auf dem Wiener Kongress. Eine Auswahl aus ihren Papieren*, Beč 1913; M. H. Weil, *Les dessous du Congrès de Vienne*, Pariz 1917; C. K. Webster, *The Congress of Vienna*, Cambridge 1919; Stj. Srkulj, *B. k. godina 1814 i 1815*, Savremenik X., Zagreb 1915. J. N.

BEČ je sitan mletački novac od bakra kovan u Veneciji 1626 za Dalmaciju i Albaniju (t. j. Boku Kotorsku i mlet. posjede do Bojane). Ime mu potječe od tal. *bezzo* »sitan novac«. U starohrvatskim spomenicima javlja se već od 15. st. → pfenig bečki. Pravo optjecaja imao je samo na tom teritoriju, kao što kazuje natpis na licu: DALMA · ET · ALBAN. Na naličju ima lik mletačkog lava s natpisom: SAN · MARC · VEN · i kao oznaku vrijednosti brojku »6«, t. j. beč je vrijedio 6 bagatina; no imade varijanta beča i bez oznake »6«. Kako je mlet. soldo (soldone, soldin) vrijedio 12 bagatina (pineza), beč je bio upravo polovina solda.

LIT.: Rešetar, *Novci poljičkog statuta*, Glas. Zem. muzeja; Rengjeo, *Hrvat.-dalmat. novci*, Sarajevo 1934. I. R-o.

BEČIĆ, 1. Antun, ✻ Budva 1698, † Rim 1761, biskup. Gimnazijske i bogoslovne nauke svršio u Rimu. Doskora je postao generalnim vikarom budvanske biskupije, zatim više puta pohodio kršćane po Balkanu kao apostolski vikar Vlaške, dok nije bio 1743 imenovan biskupom u Nikopolju. Nakon 7 godina požrtvovne službe pođe (1749) u Padovu na liječenje, gdje je ostao kod kardinala Carla Rezzonica četiri godine. G. 1754 imenovao ga je papa Benedikt XIV. biskupom u Skradinu. Ondje je B. mnogo utrošio na uređenje stolne crkve. Nakon pet godina, pošto je papom postao njegov prijatelj kardinal C. Rezzonico (Klement XIII.), pođe u Rim, gdje ga papa imenuje dvorskim prelatom, a 1759 biskupom Hvara. Umro je u Rimu, kamo je ponovno bio otišao u poslu svoje nove biskupije, u času kad ga je papa Klement namjeravao imenovati kardinalom.

LIT.: D. Farlati, *Illyricum sacrum*, IV..; Š. Ljubić, *Dizionario biografico*, Beč-Zadar 1856.

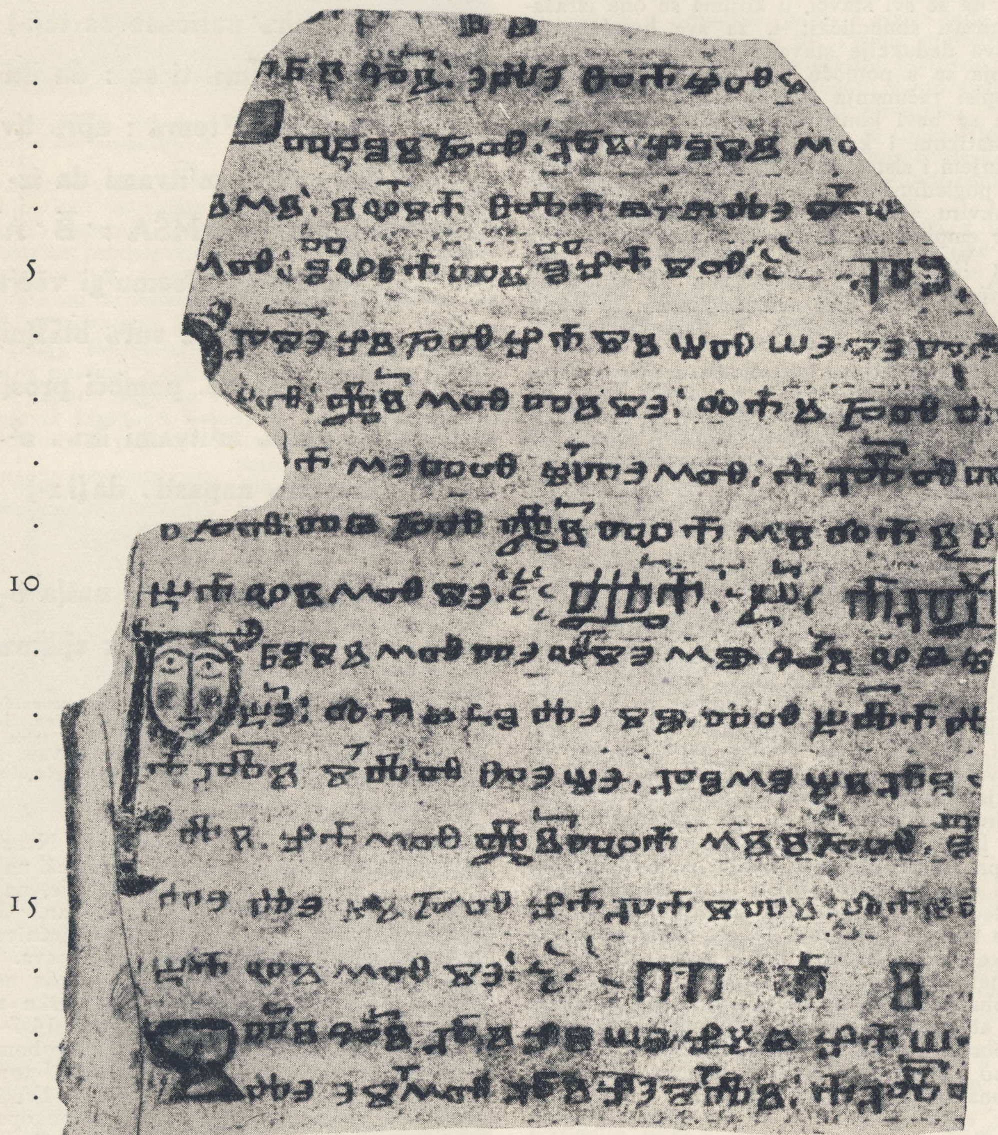
2. (Becichemus), Marin, ✻ Skadar 1468, † Padova 1526, humanist. Podrijetlom iz Paštrovića, učio srednje i visoke škole u Bresciji, a 1492 pozvan za rektora gradske škole u Dubrovniku. Zatim je bio imenovan tajnikom mletačke republike, u ime koje je više puta bio u poslanstvu kod stranih dvorova. Za dužda Loredana otvorio je u Padovi privatnu školu književnosti. Stekao je velik glas, pa su ga mnogi talijanski gradovi pozivali za profesora. Izabrao je Bresciju, gdje je kao nastavnik proveo 16 godina. Od 1519 do smrti predavao je retoriku na sveučilištu u Padovi. Bio je na glasu kao dobar latinist, a pisao je na talijanskom i latinskom jeziku govore i komentare klasicima. Djela su mu: *Observationum collectanea in primum Historiae naturalis librum* (Brescia 1504—1506), *Castigationes ad Apuleium Victorinum*... (Mleci 1506), *Praelectio in Plinium Secundum* (Parga 1519). Prva dva djela posvećena su dubrovačkom senatu.

LIT.: A. Zeno, *Dissertazioni Vossiane*, Mleci 1753; Š. Ljubić, *Dizionario biografico*, Beč-Zadar 1856; G. Marangoni, *Lorenzo Bonamico e lo studio padovano* u Nuovo archivio veneto, I—II; »Boka«, kalendar za g. 1914. A. Mi-ć.

BEČKA ŠKOLA, još češće nazvana Bečkom klasičkom školom ili kraće Bečkom klasikom, obuhvata zapravo stvaranje triju velikih majstora, koji se u drugoj polovini 18. st. javljaju jedan za drugim u carskom Beču, da u kratko vrijeme — utječući i nesvijesno jedan na drugoga — stvaraju osnove glazbene klasike, izgrađujući nove forme sonate, kvarteta i simfonije do zadnjih savršeno dotjeranih uzora, što ih nitko iza njih više ne će moći premašiti. Haydn, Mozart, Beethoven dadoše zamašan udio u svojim životnim djelima upravo instrumentalnoj glazbi. Glavni su oblici, kojima se služe stvarajući ciklička djela u području komorne i simfonijske glazbe, sonatni oblik i rondo, napokon još Beethoven iz prpošnog menueta razvija poletni scherzo. No nije samo formalna dotjeranost u izgradnji pojedinih

stavaka cikličkih djela zadnja meta svih njihovih nastojanja. Težnja njihova seže i dalje; oni su proširivali forme, koje su u glavnim (jednostavnim) konstruktivnim shemama našli u umjetnosti Mannheimske škole, kao i bečkih predklasičkih instrumentalista, i u njih unosili nov puniji sadržaj: životnu ispovijest svojih poleta i stradanja, vedru nadu u smisao života i sudbinu čovječanstva, duboku vjeru u dobrotu ljudskog bitka. Djela bečkih klasika nose prema tome na sebi nesamo sve formalne značajke ljepote, nego otkrivaju i dubok etički smisao umjetničkog stvaranja. Tek je po tim djelima društvo počelo poimati visoki poziv tvorca-umjetnika, bogodanog skladatelja. Adler naziva bečku klasiku za razliku od klasike razdoblja Bach-Händelova kasnom klasikom, dok je ovu nazvao ranom klasikom.

LIT.: E. Krebs, *Haydn, Mozart, Beethoven*, Leipzig; G. Adler, *Der Stil in der Musik*, Leipzig 1911. B. Š.



BEČKI LISTIĆI, str. A, a

BEČKA ŠUMA (Wiener Wald) je rubna zona sjevernih vapnenačkih Alpa, koja se istočno od rijeke Traisena razvila u samostalnu goru s vrhom Schöpflom od 893 m. Svršava se na Dunavu povrh Beča s poznatim uzvisinama Kahlenberg i Leopoldsberg. Bečka šuma su pluća Beča, jer hladni zapadni vjetrovi donose u velegrad svježi gorski zrak. To je omiljelo izletište i ljetovalište Bečana. N. P.

BEČKI KRUG (Wiener Kreis), filozofi okupljeni od 1929 dalje u filozofijskom društvu »Ernst Mach« u Beču. Ujedinjuje ih stav protiv metafizike, koju zabacuju kao neznanstvenu, a zastupaju pozitivizam (neopozitivizam), koji osnivaju na metodici matematike i fizike. Najpoznatiji su među njima: Moritz Schlick, Otto Neurath, Hans Hahn, Viktor Kraft u Beču, Rudolf Carnap i Philipp Frank u Pragu i dr. Njihov je društveni organ časopis »Erkenntnis« (nastavak časopisa »Annalen der Philosophie«) pod uredništvom R. Carnapa i H. Reichenbacha. Bečki krug izgrađuje antimetafizičku sliku svijeta (stvarnosti) služeći se logistikom kao znanstvenom metodom filozofije. Većina članova je pod utjecajem L. Witgensteina, učenika engleskog filozofa i matematičara B. Russela i njegova djela *Tractatus logico-philosophicus* (London 1922). On drži, da se cjelokupno ljudsko spoznavanje može izraziti na matematički način u jednom sustavu među sobom neprotuslovnih stavaka znacima — simbolima — i njihovim relacijama (matematička logika, logički kalkil, logički algoritam, logistika). Polazeći od uvjerenja, da postoji jedna stvarnost, te prema tome i jedna opća i jedinstvena znanost o njoj, filozofi bečkog kruga drže, da se svi predmeti spoznaje mogu povezati u jedan sustav tako, da se jedan iz drugog može izvesti s pomoću logističkih pravila transformacije, polazeći od nekoliko oznaka ili relacija. Ovakav pojam spoznavanja najsustavnije izgrađuje R. Carnap u djelu *Der logische Aufbau der Welt* (1928). On uzima za bazu svog sustava subjektivni fenomenalni (pojavni) svijet i to zove metodičkim solipsizmom. Osnovni su elementi ove samopsihičke baze »elementarni doživljaji«. Osnovna relacija je »sjećanje na slično« (Ähnlichkeitserinnerung), koja postoji među elementarnim doživljajima. Ako se filozofija očisti od onih sastavnih dijelova, koji su joj strani,

ono, što ostane, bit će jedino logika znanosti (Wissenschaftslogik), logika znanstvenog jezika (Logik der Wissenschaftssprache) ili logička sintaksa znanstvenog jezika (Logische Syntax der Wissenschaftssprache). Pravi cilj logistike bio bi: 1. da se svi znanstveni pojmovi logički analiziraju i svedu na najmanji broj, iz koga bi se oni s pomoću definicija mogli izvesti; 2. sve stavke treba tako urediti, kako bi se one mogle izvesti iz nekoliko osnovnih; 3. sve osnovne pojmove treba obilježiti takvim znacima (simbolima), da se izvedeni pojmovi mogu izraziti kombinacijom osnovnih znakova, a i sve relacije treba da budu izražene takvim znacima, da se svi stavci, u kojima se one izražavaju, mogu prikazati simbolički; 4. za sve kombinacije pojmova i za sve dedukcije stavaka moraju se pronaći opća pravila, koja se s pomoću naročitih simbola mogu izraziti kao propisi računanja (logički kalkil). Po ovom shvaćanju logika se bavi konstitucijom i simboliziranjem pojmova, aksiomatikom i kalkilom stavaka, dakle sređivanjem, skraćivanjem i sistematiziranjem spoznajnih rezultata. Sa sličnim pogledima nastao je u Berlinu t. zv. berlinski krug u okviru »Društva za empirijsku filozofiju« (Gesellschaft für empirische Philosophie), a pripadaju mu H. Reichenbach, W. Dubislav, R. v. Mieses i dr. (pod utjecajem su A. Einsteina i aksiomatike D. Hilberta). S njim je u vezi i varšavski krug »metalogičara« (K. Twardowski, J. Lukasiewicz, A. Tarski, K. Ajdukiewicz, T. Kotarbinski i dr.).

BIBL.: R. Carnap, *Überwindung der Metaphysik durch logische Analyse der Sprache*, »Erkenntnis«, sv. II., br. 4; *Logische Syntax der Sprache*, 1934; *Der logische Aufbau der Welt, Versuch einer Konstitutionstheorie der Begriffe*, 1928; *Abriss der Logistik*, 1929; M. Schlick, *Die Wende der Philosophie*, »Erkenntnis«, sv. I., br. 1; *Erleben, Erkennen, Metaphysik*, »Kantstudien«, sv. 31; *Allgemeine Erkenntnislehre*, 2. izd. 1925.

LIT.: *Wissenschaftliche Weltauffassung. Der Wiener Kreis*. Izd. društvo Ernst Mach, 1929; K. Milanov, *Filosofija Bečkog kruga*, Letopis MS, 1939; E. v. Aster, *Geschichte der Philosophie*, 1932. S. P-i.

BEČKI LISTIĆI, zvani i **Fragmenta Vindobonensia**, dva su pergamenska lista (12×16 cm), ispisana po širini lista poluoblim i poluuglastim glagoljskim slovima, ispod kojih se vide starija, danas nečitljiva također glagoljska slova, dakle glagoljski palimpsest. Čuvaju se u Narodnoj (bivšoj Dvorskoj) biblioteci u Beču. Našao ih V. Jagić u Beču, pa se zato i zovu »bečki«. Ta dva lista odlomak su crkvenoslovjenskog misala (sakramentar) rimskog obreda kao i glagoljski »Kijevski listići«. »Bečki listići« neobično su vrijedni za nas Hrvate. Oni su najstariji glagoljski crkvenoslovjenski liturgijski spomenik hrvatske redakcije, u kojem je svako *ę* (nazalno *e*) zamijenjeno s *e* (na Baščanskoj ploči ima još jedno *ję* kao pravopisni arhaizam), a *ǫ* (nazalno *o*) sa *u*; ispor. na pr. na priloženom snimku *pametъ* (mjesto *pamętь*) u 8. r. i *sutъ* (mjesto *sǫtъ*) u 12. r. Po paleografskim crtama sudeći, može se reći, da su pisani na samom početku 12. st., a možda i na kraju 11. st., dakle su suvremenici »Baščanske ploče«. Bečki l. imaju samo jedan poluglasni znak (*ъ*), nalik na taj znak na B. ploči, samo je znak u B. l. obliji u oba dijela. U B. l. nema drugoga poluglasa Baščanske ploče, ali zato za izostavljen poluglas dolazi mjesto potonjega apostrofa znak ^{T} (ispor. riječ *v^{T}sa* u 4. r.), koji se meće (kao i apostrof u mlađim spomenicima) i između dva konsonanta, koji nijesu bili nekad poluglasom rastavljeni (ispor. *es^{T}mъ prines^{T}li* u 18. r.). Starije glagoljsko *m* dolazi u B. l. samo u ligaturama *ml* (ispor. riječ *m^{l}imъ* u 7. r.) i *mš* (ispor. riječ *m̅ša* u 10. r.). Ligatura, koje su tako karakteristične za potonju hrvatsku uglastu glagoljicu, ima već dosta (više nego na Baščanskoj ploči) u B. l.; ispor. na pr. *tv* (u *tvoihъ* u 3. r.), *pr* (u *prinosimъ* u 3. r.), *zl* (u *zlaě* u 3. r.), *pl* (u *ap̅lъ* u 8. r) i dr.

No osim po jeziku i pismu B. l. su za nas vrijedni i zbog svojega sadržaja, koji ih veže s glagoljskim Kijevskim listićima. Danas se za te K. l., koji, u prijepisu češke redakcije, sadržavaju odlomke rimskoga sakramentara, misli, da su nastali negdje u Moravskoj u 10. st., a njihov arhetip oko godine 870, poslije smrti Ćirilove, po Metodijevu povratku iz Rima, gdje su sv. braća upoznala gregorijanski sakramentar, koji je onda preveden na staroslovjenski jezik. Kako Bečki listići kao i Kijevski listići čine dio rimskoga sakramentara, koji je nastao u Moravskoj, jasno je, da je jedan prijepis prenesen i u Hrvatsku, gdje su pri daljem prepisivanju u tekst ulazile i hrvatske jezične osobine. Bečki listići su najstariji književni svjedoci kulturnih veza Hrvata s Češima u 10. i 11. st. Tekst priloženoga snimka, preuzetoga iz Jagićeva izdanja, čita se ovako:

. . . . . . T(AI) . . . . .
. (d)ari g̅i : eže za čъs(tъ ap̅lъ)
. tvoihъ : prinosim(ъ m̅lstivъ)
. (pri)imi : i v^{T}sa zlaě$_{T}$ ěže s^{T}tv(ori-)
5 mъ : o^{t}vrati o^{t} nasъ : PO (BRAŠ)
. Sp̅senihъ nasićъše se ta(i-)
. n(ъ) : m^{l}imъ ti se : da ihž(e)
. (p)ametъ č^{T}temъ : ap̅lъ t(vo-)
. ihъ : těhъ m^{l}itvami da iz-
10 bavimъ se : M̅ŠA : · B̅ · AP̅LM
. Prosimъ te v^{T}semu^{T}gi věč(ъni)
. be̅ : da ěkože sutъ blaž̅(ni)
. ap̅li s^{T}lъzeće. pomoći pros(i-)
. li. namъ m^{l}itvami ihъ. o^{t} (na-)
15 ležećihъ napasti. da (i z-)
. bavimъ se : TAI
. S̅ti g̅i : prinošeniě naš(a ě-)
. že es^{T}mъ prines^{T}li : ap̅l(mъ)

LIT.: V. Jagić, »*Glagolitica*«, *Würdigung neuentdeckter Fragmente*, Denkschriften d. k. Akademie d. Wissenschaften, Beč 1890; Isti, *Glagoličeskoje pis'mo*, Petrograd 1911, 137—138, i tabla VIII17; M. Weingart, *Hlaholské listy Vídeňské*, Prag 1938; J. Vajs, *Rukovět' hlaholské paleografie*, Prag 1932; Isti, *Najstariji hrv. glagoljski misal*, Zagreb 1941. S. I.

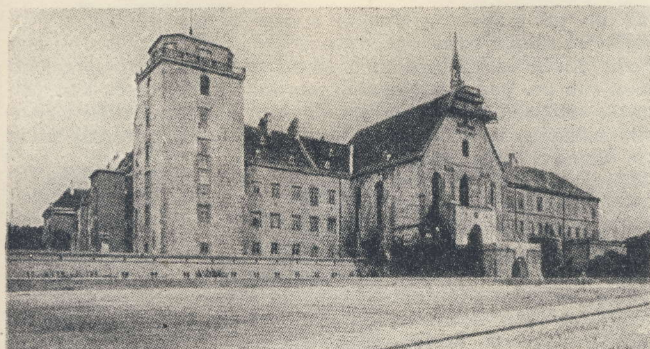
BEČKI PORCULAN → Porculan.

BEČKO NOVO MJESTO (Wiener Neustadt) je važno željezničko čvorište. Ima 37.000 stan. Leži na jugu Bečke zavale, na putu Beč—Jadran. Grad ima staru vijećnicu i više lijepih crkava. Na jugoistoku grada nalazi se babenberška tvrđava (građena 1457—75) s kapelom i grobom Maksimilijana I. U tom su gradu bili 30. IV. 1671 pogubljeni i pokopani hrvatski velikaši Petar Zrinski i Franjo Krsto Frankopan. Njihove su kosti 1919 prenesene u Zagreb. U gradu ima više srednjih škola i vojarna. Tu je također sjedište tvornica lokomotiva, strojeva, koža, papira i piva. Stari carski dvor bijaše sjedište znamenite vojne akademije. Naplavine rijeke Leithe i Piestinga u okolici grada su neplodne (Steinfeld), ali su iskorišćene za mnogobrojne vojne ustanove. Važan vojni aerodrom. N. P.



BEČKO NOVO MJESTO, Ploča nad grobom P. Zrinskog i F. K. Frankopana

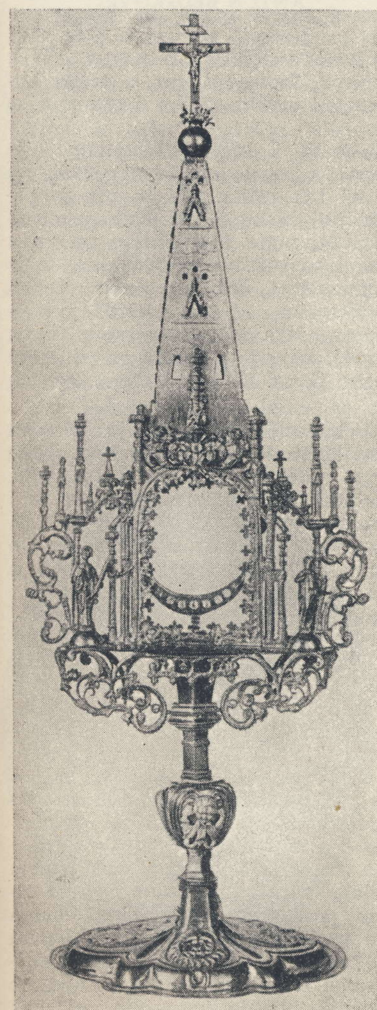
BEČMEN, selo u Srijemu, kotar zemunski,



BEČKO NOVO MJESTO, Nekadanji carski dvor, poslije vojna akademija, gdje su bili utamničeni P. Zrinski i F. K. Frankopan

18 km jz. od Zemuna, sjedište je općine. Ima 974 stan. Selo je poznato kao nalazište velikih trnokopa iz bakrenoga doba. Ti bakreni trnokopi s dvije međusobno transverzalne oštrice predstavljaju posebni tip, rasprostranjen u Panonskoj nizini, sjevernoj Bosni, Srbiji i Bugarskoj. U zagrebačkom arheološkom muzeju nalazi se od toga nalaza 6 bolje sačuvanih komada i 2 ulomka. Ć. T.

BEČUANA (engl. Bechuanaland), južnoafrička zemlja; najveći dio leži u pustinji Kalahari među Oranjem i Sambesijem. To je k zapadu nagnuta visoravan, koja se k istoku strmo spušta prema Limpopu i donjem Vaalu. Stepsko je tlo pokrito pijeskom iz pustinje Kalahari, a iz njega strše samačke gore. Radi slabih oborina (25 cm) najviše raste bodljikavo grmlje, a goje se goveda, ovce i koze. Gdje se zemlja natapa, ima nešto poljodjelstva (dura, proso, kukuruz). Stanovnici su grana Bantucrnaca, miroljubivi i bistri. Kolibe su im okrugle, omazane ilovačom, a slamnati krovovi čunjasti. Oružje im je koplje, sjekira, bodež, luk sa često otrovnom strelicom i kožni štit. Muška odjeća je kožni pas, a ženama kožna pregača do koljena; žene nose navrh glave čuperak namazan lojem i ilovačom, kite se đerdanima, prstenjem, narukvicama od mjedi i t. d. Dječake obrezuju, vjeruju u najviše biće Morimo, ali štuju vrače i vještice. Mnogoženci su i kupuju žene za volove; puni su neznabožačkih običaja, ali utjecajem misionara brojno primaju kršćanstvo. S Bečuanima nastavaju i Bušmani. Politički se B. dijeli u Britsku B. s glavnim mjestom Bryburg i Britski protektorat s rezidentom u Makefingu. Željeznica prolazi istočnim dijelom zemlje. → Crnci. A. M. S.



(Foto Gj. Szabo)
BEDEKOVČINA, Monstranca iz župne crkve (17. stoljeće)

BEĆIR PAŠA, ✻ u Agribozu, umro 1814, bosanski vezir, sin Ibrahimpašin. U službu je stupio g. 1778. Od 1787 do smrti službovao je u više pokrajina kao namjesnik. Dva puta je bio bosanski vezir (1787—1788 i od 18. VI. 1802 do 6. I. 1805). G. 1791 preuzeo je Beograd od Austrije. Po nalogu Porte krenuo je 3. VI. 1804 s bosanskom vojskom, da uguši ustanak u beogradskom pašaluku. Po njegovu nalogu poubijane su vođe dahija u Adakali noću između 24. i 25. VII. 1804. U pregovorima sa Srbima nije uspio, jer su oni tražili garanciju Austrije za ispunjenje ugovora. Bećir-paša je bio turski pjesnik i ljubitelj znanosti. H. K.

BEDA, obično zvan Venerabilis, ✻ 672, † 735, učitelj i svetac katoličke crkve. Od djetinjstva je proveo život u samostanu u Wearmouth-Yarrowu (Northumberland) u Engleskoj. Jedan je od najvećih katoličkih učenjaka ranijeg srednjeg vijeka, koji je prenio rezultate rimsko-kršćanske prosvjete u Englesku, gdje je crkva tada bila u prvom razvoju. Piše komentare Sv. Pisma, gramatičke spise i zanimljive rasprave iz kozmografije, historije i kronologije (*De ratione temporum* s prilogom *Chronicon* o periodizaciji svjetske povijesti). Kronisti srednjega vijeka imali su u njem svoj uzor. Najveće mu je djelo *Historia ecclesiastica gentis Anglorum*, dragocjen izvor engleske crkvene povijesti. Na djelu *De sex aetatibus mundi* osniva se većina univerzalnih kronika srednjega vijeka. V. Š.

BEDDOES, Thomas Lovell, ✻ 1803, † 1849, engleski pjesnik i dramatičar. Dvije tragedije *The Bride's Tragedy* (1822) i *Death's Jest-Book* (1850) pisane u stilu starih elizabetskih dramatičara. Obrađuje jezovite i vrhunaravne teme, koje ublažuju lirski umetci. G. F.

BEDE, **1.** najstariji porezni oblik u Njemačkoj. Prvi mu početci sežu u 10. st., kad su porezi još dobrovoljni darovi (donum). Vladar se u to doba još obraća u izvanrednim prilikama na staleže, da mu odobre novčanu pomoć. Ova se pomoć različito naziva, naročito *precarium, charitativum subsidium* ili *petitio*, a njemački *Schatzung, Liebgeld* ili *Beeth*, odakle i kasnija oznaka Bede (Bitte). Za Eduarda IV. naziva se ova pomoć *benevolence*, što je Klock njemački označio kao *Bettschatz*. Ovakvu su pomoć davali staleži u prvo vrijeme dragovoljno, ali je kasnije nijesu mogli odbiti. Već za Henrika VII. postala je ta pomoć u Engleskoj prisilan porez. U Hrvatskoj bili su kraljevima narodne dinastije vrelo prihoda darovi, nazvani *honorificentia*. Ove su darove davali državljani vladaru u nekim zgodama u znak svoje odanosti. I ti su darovi kasnije postali dužnost. Koliko se do te dužnosti držalo, dokazuje činjenica, da se oprostom od redovnih poreza nije stjecao oprost od darivanja. I banovi hrvatski dobivaju u 12. i 13. st. takve darove (zalazina, stanak). U Njemačkoj se pomalo iz ovakve pomoći razvio porez nazvan *Bede* (lat. collecta, exactio). Ovaj se porez ubire u Njemačkoj na različite načine. U nekim krajevima tereti on u 12. i 13. st. gradove, koji su ga podmirivali iz prihoda vlastitih poreza. U svojoj je biti međutim to izravan porez, jer redovno tereti zemljišni posjed. Visina mu se ustanovljivala u gradu po zgradama, u selu po veličini zemljišnog posjeda ili po dvorištima. Ovaj porez iščezava potpuno u 19. st.

2. Bede (bewd, beud), naziv za vrstu podavanja građana starog Zagreba (cives Zagrabienses in monte Grech). Plaća se od 1266 kao odšteta za posebnom povlasticom dokinuti porez Martinšćinu, kojim se uzdržavala kraljevska posada oko bana. Postoji mišljenje, da je *bede* u biti otkup vojne dužnosti. Premda se bede davala kralju kao dar (honorificentia), ona je pravi redovni porez, pa se u sačuvanim listinama tako i naziva *(collecta consveta et ordinaria)*. Nju je redovno ubirao gradski porezovnik od kućevlasnika i obrtnika. Do pod konac 14. st. zove se taj porez jednostavno *annuus census*. Po prvi put se spominje 1390. Čini se, da je naziv zagrebačke bede preuzet iz njemačkog prema riječi *Bitte*, jer je kralj građane zagrebačke na temelju njihove molbe oprostio od većeg tereta, t. j. Martinšćine, koju je tada zamijenila b. Naziv toga poreza nema isto značenje, koje imade njemačka b. po svom podrijetlu.

LIT.: Klaić, *Povjest Hrvata*, Zagreb 1899, sv. I., str. 132; Mažuranić, *Prinosi za hrvatski pravno-povjesni rječnik*, Zagreb 1908—1922, str. 52; Tkalčić, *Povjesni spomenici grada Zagreba*, Zagreb 1889, sv. 1., str. C 1, 41, 317 i 352; G. Klock, *Tractatus nomico-politicus de contributionibus*, Braemae 1634, Cap. prim. n. 257—269, pag. 24—25 et n. 291—294, pag. 28; K. Chr. Eigenbrodt, *Über die Natur der Bede-Abgabe in Bezug auf die Frage: Ob die Bedepflichtigen von diesen Lasten unentgeltlich zu befreien sind*, Heyer 1826; A. Wagner, *Finanzwissenschaft*, Leipzig 1910, dio III., sv. 1., str. 49 i 73; Gerloff-Meisel, *Handwörterbuch der Finanzwissenschaft*, Tübingen 1926, sv. I., str. 217; Elster, *Wörterbuch der Volkswirtschaft*, 4. izd., Jena 1931, sv. I., str. 302. Z. H.

BEDEKOVČINA, upravna općina u zlatarskom kotaru Hrvatskoga Zagorja, osnovana 1940, obuhvata sela Donja B., Gornja B. i Židovinjak. Brežuljasto joj tlo zaprema 15 km^2 s 2478 stan. Hrvata katolika. Diluvijalna glina onoga kraja, koji je gotovo bez šuma, iskorišćuje se već 40 godina



GORNJA BEDEKOVČINA, Vlastelinski dvor

za izradbu glinene robe. Sada rade dva poduzeća opeku i crijep, keramičku i šamotnu robu s nekoliko stotina domaćih radnika u sezoni. To, kao i zarada u Zagrebu, pomaže prehranu gustoga žiteljstva. U Židovinjaku je plemićko dobro i kurija Pisačića, a u Gornjoj i Donjoj B. po jedan dvorac starodavnih plemića Bedekovića, koji su dobili posjed Komor od kralja Bele IV. 1267. Barokni dvorac od 1750 i posjed u Gornjoj B. držali su kasnije Galjufi i Vranicani. Manji dvorac u Donjoj B., sagrađen potkraj 18. st., drže još i sada Bedekovići. Župa sv. Barbare u Donjoj B. spominje se 1334, a obnovljena je 1726 zaslugom opata i zagrebačkoga kanonika Nikole Bedekovića. Sadašnju je lijepu crkvu u kasnom baroku podigao 1778 o svom trošku prisjednik banskoga stola Nikola Beddeković. Općinom prolazi državna cesta Bračak—Varaždin i zagorska željeznička pruga.

LIT.: Szabo, *Spomenici kotara Krapine i Zlatar*, Vjesnik hrv. arh. društva, 1914. Z. D-i.

BEDEKOVIĆ, 1. Kamilo, inžinir, ✳ Zagreb 3. VII. 1839, † Zagreb 1915, svršio tehniku u Beču 1858, službovao 1859—61 kod krajiškoga građ. ravnateljstva, a 1861—69 kod gradskog poglavarstva u Zagrebu. Vrlo zaslužan za razvitak grada Zagreba. G. 1869—76 sudjeluje kod gradnje željeznice od Karlovca do Rijeke. Od 1876 je u službi građ. odsjeka zem. vlade u Zagrebu i tu ostaje dugo godina. Pod njegovom su upravom izgrađene mnoge ceste i podignuti brojni mostovi po cijeloj Hrvatskoj. Izdao je nekoje važne publikacije kao *Zemaljske građevine 1874—85*, *Zemaljske cestogradnje 1874—95* i t. d. Bio je članom tehničkog povjerenstva za obnovu grada Zagreba poslije velikog potresa od 1880 i kao takav stekao trajnih zasluga. B. ide među glavne reorganizatore javne tehničke službe u Hrvatskoj; osnivač je i višegodišnji predsjednik hrv. društva inž. i arh. i jedan od najistaknutijih hrv. inžinira u drugoj polovini 19. st.

LIT.: *Viesti družtva inž. i arh. u Hrvatskoj i Slavoniji*, god. XX., br. 4., Zagreb 1899. S. S. N.

2. Slavica (Ljuboslava), ✳ Zagreb 1844, † Beč 1875, kći Ljudevita Gaja, udata za Kamila B. Djelovala kao glumica-dobrovoljka u zagrebačkom kazalištu. Surađivala u *Danici*, prevela na hrvatski Zschokkeova *Kreola*. S. B.

BEDEKOVIĆ-KOMORSKI, hrvatska praplemićka porodica, kojoj je Bela IV. 1267 darovnicom podijelio dobro Komor (danas Bedekovčina). Neprekidni geneal. redoslijed počinje Benediktom (Bedek) de Komor, koji je 1430 dokazao svoje nasljedno pravo na dobro Komor, a po njemu su se njegovi sinovi nazvali B. Potomci žive još danas u Hrvatskoj. Franji B. (v.) je 1823 podijeljeno barunstvo, ali je ta loza izumrla 1875.



GRB BEDEKOVIĆA KOMORSKIH

LIT.: Noršić, *Regesta porodice Bedeković*, Vjesnik drž. arh., III., Zagreb. B. Z.

U kulturnom stvaranju hrvatske prošlosti počeše B. ostavljati prve svoje tragove tek od 17. st. Od onih, što su se na istaknutijim javnim položajima nalazili već u 16. st., kao na pr. Krištof, plemićki sudac iz sredine 16. st., ili Ludovik, asesor banskoga stola iz kraja 16. st., obrazovanost svoju dobili su vjerojatno u kojoj susjednoj samostanskoj školi (na pr. kod lepoglavskih pavlina) ili učenjem kod privatnih učitelja. S učenjem na visokim školama izvan Hrvatske, naročito u Beču i u Grazu, od 17. st. obredali su se ovi članovi toga roda: Krištof (1603), Melkior (1637), Ludovik (1640—42), Stjepan (1641), Adam Gašpar (1677), Petar (1678), Juraj (1685), Benko (1688), Josip (1706), Baltazar (1712), Ignjat (1713), Ladislav (1716), Baltazar (1718), David (1720), Nikola (1728), Baltazar (1753), Tadija (1756), Franjo (1767), Petar (1771), Ivan Nep. (1773) i t. d. Uz taj razmjerno velik broj školovanih ne iznenađuje ni prilično velik broj članova istoga roda na istaknutim položajima. Baltazar († 1750) bio je podban. U Zagrebačkoj biskupiji spominju se na položaju kanonika u 17. i 18. st.: Ludovik (1671), Juraj (1710), Benko (1703), Nikola (1733), Ladislav (1739), Baltazar (1781); u redovima pavlina Sigismund, Josip i Petar, a među isusovcima Kazimir. Od prve trojice kanonika književno se istakao:



ANTUN BEDEKOVIĆ
Zagreb, Hrv. nar. arh. muzej

1. Ludovik, ✳ oko 1610, † 10. I. 1671. Istina, nama nije moguće pobliže odrediti opseg njegova književnog rada, jer njegovi biografi kažu za nj tek toliko, da je bio propovjednik, kojemu u zagrebačkoj biskupiji među suvremenicima nitko nije bio ravan. Magnate i odličnike plemstva znao je u svojim govorima i pjesmama tako ožaliti, da je zbog toga primao velika priznanja. Bio je naročito voljen od banova Nikole i Petra Zrinskoga, i ovo posljednje daje pravo vjerovanju, da upravo njega ide autorstvo pjesama u smrt Nik. Zrinskoga (1664), koje je u kasnijem prijepisu sačuvala pjesmarica Stjepana B. od 1711 (isp. Nast. vjesnik 39, 1931).

2. Juraj, † 8. IX. 1710, kanonik, spomena je vrijedan zbog svojih nastranosti, od kojih je jedna bila i to, da je imao više razumijevanja za matematiku nego za teologiju, da se na veliko bavio kabalističkim proročanstvima pa i liječenjem bolesnika s pomoću ljekovitoga bilja i korijenja, a dobročinstva je činio sirotinji do rasipnosti. I on je bio odličan govornik; 1708 hrv. pogrebnim govorom ožalio je gubitak zagrebačkog biskupa Martina Brajkovića. F. F.

3. Benedikt (Benko), mlađi brat Jurjev, † Senj 23. IV. 1712, biskup senjsko-modruški 1704—1712, prije toga kanonik zagrebački. Naslijedivši na biskupskoj stolici Martina Brajkovića, kad je ovaj postao zagrebačkim biskupom, B. je naslijedio i Brajkovićevu borbu za učvršćivanje biskupskih i crkvenih prava prema krajiškim zapovjednicima i pravoslavnim doseljenicima u Lici, pa je u tom postigao i uspjehe. Poslije oslobođenja Like od Turaka 1689 pravoslavni su otimali katoličke crkve i posjede, uskraćivali su građansku poslušnost, a vojnički zapovjednici nisu dopuštali biskupu vizitacije. B. podupire misije u Lici; tako za njegova biskupovanja djeluje u Lici pop Marko Mesić i kapucini, kojima je 1710 osnovao u Karlobagu samostan. Osim toga se biskup B. mnogo brinuo za podizanje materijalnog stanja crkve i klera. U Senju je proširio katedralu sakristijom i na Artu podigao kip sv. Ivana Nepomučkoga. Za poznavanje kulturnih prilika onoga doba zanimljive su njegove opsežne naredbe, koje je izdao poslije kanonskih vizitacija 1704 u Čabru i 1705 u Bakru.

LIT.: M. Sladović, *Pověsti biskupijah senjske i modruške ili krbavske*, Trst 1856. P. T.

4. Ignjat, † 30. I. 1744, koji je 1713 učio na sveučilištu u Grazu, zacijelo je istovetan s kasnijim »vice-obrstarom«, kome je kao meceni o. J. Mulih 1746 posvetio svoje *Pobožne i navučne popevke*. Njegova bi mogla biti i ruko-

pisna *Konjska vračtva* (iz 1728), kao i *Abecevica dragem mladem obodvojega spola ljudem hasnovita i potrebna Ignacija Bedekovića*, koja je poznata samo po naslovu iz Stulićeva *Riječosložja*.

Pavlinskom redu, koji je naročito tijesnih veza imao s plemstvom Hrv. Zagorja, pripadala su tri člana plem. B-ća: Sigismund (✳ 1674, ušao u red 1697, † u 62. god. života u Sveticama 15. II. 1736), Josip (✳ 1688, ušao 1709 u red u Remetama, gdje je † 7. III. 1760 u 72. god. života), i Petar (✳ 1695, † u Ulmu u 67. god. života 7. III. 1762). Od njih je

5. Josip u hrv. pavl. provinciji bio tajnik i generalni definitor, a inače je autor poznatoga djela: *Natale solum magni ecclesiae doctoris S. Hieronymi in ruderibus Stridonis occultatum, probatorum nihilominus historicorum et geographicorum opinionibus ac brevis illyricanae chronologiae adjumento erutum atque cum vita ejusdem purpurati Dalmatae* (B. Novo Mjesto 1752). Više nego naučnom akribijom to je djelo znamenito po duhu, kojim je nadahnuto. Već od Marulićevih vremena raspravljalo se pitanje, da li je sv. Jerolim Dalmata = Slovinac — Hrvat, ili Dalmata = Roman — Talijan. Marulić je zastupao prvu tezu, odlučno ju je zastupao u svom djelu i Josip B. polazeći pri tom od M. Marulića. Zbog toga Josip odbija i mišljenja onih, koji, kao i naš Trogiranin I. Lucije, ne vjeruju u hrvatstvo — slovinstvo starih Ilira. Za pouku braći lajicima pavlinskog reda 1744 izdao je u hrv. prijevodu djelo madžarskog pavlina Adama Koleczanyja *Manuale, t. j. ručna knjižica iliti kratek nauk našem lajikom*, a prema navodima A. Krčelića (*Annuae*, str. 134) pjevao je i prigodne pjesme.

6. Kazimir, ✳ Sigetec 2. III. 1727, † Beč 4. V. 1782, pripadao je veći dio svoga života isusovačkom redu; tek poslije 1773, kad je taj red papinskom bulom bio ukinut, primljen za svećenika zagrebačke biskupije, postaje zagrebačkim kanonikom i rektorom bečkog hrvatskog kolegija. Svršivši srednje škole u Varaždinu stupio je u red u Beču 14. X. 1742 i tu učio filozofiju 1746—48, a u Trnavi teologiju 1752—55. Učiteljevao na gimnazijama u Varaždinu i Zagrebu, filozofiju i kontroverze predavao u Zagrebu, povijest u Trnavi, teologiju u Zagrebu i u Đuru. Izdao prijevode filozofskih djela: *Exercitatio philosophica in primam Newtoni regulam*, Zagreb 1758, i Bakerova *Tractatus de incertitudine scientiarum*, Zagreb 1759, zatim tri latinske dramatizacije: *Joseph* (posvećen biskupu Jos. Galjufu za njegovu posvetu 16. III. 1773) i pod natpisom *Collegii Croatici Viennensis hilaria ante cineres: St. Bernardus* i *S. Justinus*. Bedekovićevu dramatizaciju *St. Bernardus* izdao je u hrvatskom prijevodu 1815 župnik Josip Vračan.

Od Bedekovića zaslužnih za hrvatski preporod 19. st. treba s mnogo poštovanja čuvati spomen na oca Franju i sina Ludovika-Ljudevita, od 1823 obadva baruna.


FRANJO BEDEKOVIĆ

7. Franjo, ✳ 1775, † Beč 1827. Škole je polazio u Varaždinu, a tek od sitnakse dalje u Grazu. Kad se 1776 formirao zagrebački pravni fakultet, za jednu se katedru natjecao i Franjo, ali je u natječaju propao. Inače su njegove zasluge za hrvatsku stvar na položaju referenta ugar. dvorske kancelarije goleme i neprocjenjive, i ako u detaljima na žalost još neproučene. U sukobu Hrvata i Madžara 1790—91 bio je hrvatski predstavnik u donjoj kući zajedničkog ugarsko-hrvatskog parlamenta. Tom prigodom izrekao je prema jednom madžarskom zastupniku ponosne riječi: »Madžarski jezik ne mogu prihvatiti zato, jer je narod hrvatski baš tako drevan kao i madžarski, a velika bi bila sramota, da on, izgubivši s vremenom svoj jezik, postane slugom Madžara« (isp. Gyula Miskolczy, A horvát kérdés, I., str. 50). Ovdje treba spomenuti njegov odlučni glas protiv prijedloga biskupa Vrhovca iz 1807, da se hrvatsko školstvo preda u ruke madžarskim pijaristima, jer su oni hrvatskoj narodnosti sasvim stran red (isp. Hrv. revija, X., 1937, str. 525). Tim svojim glasom spriječio je sigurnu madžarizaciju hrvatskog školstva. Vrijedni su naročite pažnje njegovi izvještaji u državnom vijeću o potrebi vraćanja prekosavskih strana iza 1813 banskoj Hrvatskoj.

8. Ludovik-Ljudevit, ✳ 1784, † Beč 1854, Franjin sin, svršio humaniora u Zagrebu 1799, bio je aktivni suradnik u hrvatskom preporodu. Govori, kojima je kao veliki župan svečano otvarao vel. spravišća križevačke županije 1823, 1827 i 1832, štampom su izdavani u svom hrvatskom originalu. Već 1845 kao podkancelar ugarske dvorske kancelarije očitovao se za hrvatski jezik kao raspravni jezik hrv. sabora, jer da ga statut od 1805 ne isključuje ni formalno, a inače govori za nj praksa s obzirom na magnate bivše visoke časnike, koji ne vladaju dovoljno latinskim jezikom. Napokon ne smije se ni to zaboraviti, da je pod njegovim predsjedanjem naročiti odbor stilizirao prijedlog za jesensko zasjedanje hrv. sabora iz 1847, da se »narodni jezik uzvisi na onu čast, vrijednost i valjanost, koju je dotad uživao latinski jezik« (isp. F. Šišić, Hrv. povijest III., 1913, str. 486—7). Od obitelji B. imali su 1790 važne položaje u hrvatskom javnom životu još i *Antun* († 1800), podban, *Tadija* i *Baltazar*, od kojih je posljednji 1791 u varaždinskoj županijskoj skupštini predložio izjednačenje plemstva i seljaštva u snošenju javnih tereta (isp. Savremenik, 26, 1937, str. 430).

LIT.: *Znameniti i zaslužni Hrvati 925—1925* (samo od česti). Za Kazimira B. → Sommervogel, *Bibliothèque de la Compagnie de Jésus*, I., Bruxelles-Pariz 1890; F. Fancev, Starine, 38; Vrela i prinosi, 4. F. F.

9. Koloman, ✳ Jalžabet u varaždinskoj županiji 13. X. 1818, † Hinterbrüll kod Beča 10. VIII. 1889, hrvatski ministar i ban. Nauke je svršio u Varaždinu, Velikoj Kaniži, Pečuhu i Đuru. Počeo je služiti kao podbilježnik u varaždinskoj županiji; 1839 prijeđe u ugarsku dvorsku kancelariju u Beču, a 1842 postade prisjednikom banskog stola u Zagrebu. U doba bana Jelačića odreče se službe i pođe u Ugarsku. G. 1861 i 1865 bi izabran za zastupnika u hrvatskom saboru i stupi u unionističku stranku. Bio je izabran za zastupnika i 1867. U siječnju 1868 postade članom regnikolarne deputacije, koja je sklopila hrvatsko-ugarsku nagodbu. Kad je nagodba bila potvrđena, imenovan je u prosincu 1868 hrvatsko - slavonsko - dalmatinskim ministrom. Poslije Levina Raucha bijaše ban od 26. I. 1871 do 12. II. 1872, a zatim opet hrvatsko-slavonsko - dalmatinski ministar sve do smrti. Kao ban nastojao je ostvariti suradnju unionista i opozicije, ali nije uspio. Sabor je tri puta odgođen, a kad se 19. I. 1872 konstituirao i izabrao Mažuranića za predsjednika, bi raspušten. Tim povodom je B. odstupio. Zauzimao se za Hrvatsko kazalište i za Glazbeni zavod u Zagrebu.


KOLOMAN BEDEKOVIĆ

LIT.: M. Polić, *1860—1880, Parlamentarna povijest kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije*, Zagreb 1899; J. Horvat, *Politička povijest Hrvatske*, Zagreb 1936. J. N.

BEDEM, jaka utvrda, koja štiti samo glavnu prednju frontu i eventualno bokove. B. može biti ili duga linija s nasipom i rovovima i bočnim tvrđavnim napravama ili pak kraća linija, koja obuhvaća u polukrugu stanovito mjesto ili prostor bez stražnjih položaja i posebnih stražnjih utvrda. Općenito se zove bedemom svaka jaka utvrda u frontnoj liniji. Sl. P-ć.

BEDENIĆ, Ante, ✳ Osijek 2. VI. 1862, † Osijek 25. VIII. 1915, hrvatski političar. Pravne nauke svršio i promoviran


(Foto Lj. Janković)
BEDNJA, Mladenka sa svadbenim vijencem

19. VI. 1890 u Beču. Od 1890 do 1896 bio je odvjetnički perovođa. God. 1908 izabran je u hrvatski sabor kao narodni zastupnik kotara Vuke. Sudjelovao je kod osnutka prvoga hrvatskoga dnevnika »Narodne Obrane« g. 1903 i poradio oko narodnoga osvješćenja u Osijeku i okolici. R. F. M.

BEDENIK, danas selo u istočnom dijelu bjelovarskoga kotara, sjeverno od Rače, bio je prije Turaka župa arhiđakonata gušćanskoga (de Guesche) sa crkvom sv. Benedikta, prema kojoj je selu premetanjem glasova i nastalo ime. Nalazi se zapisan u popisu župa zagrebačke biskupije od 1334 i 1501, a položaj mu određuje i listina od 1334, u kojoj se radi o posjedovanju zemljišta, na kojem je bila izgrađena crkva sv. Benedikta. Upravo kraj Bedenika išla je granica gušćanskoga arhiđakonata pored Severinskoga potoka, te je ta župa u tom području bila skrajna prema arhiđakonatu komarničkom. Posjed je pripadao domaćemu nižem plemstvu, koje je izišlo iz jobagionske organizacije. U turskom prodiranju oko 1546 uništeno je cijelo naselje u tome kraju, te je i Bedenik ostao pust. Istom oko 1600 naselile su krajiške vlasti na području toga staroga sela Srbe iz vlaškoga martološkoga stanovništva na turskom području u zapadnoj Slavoniji, kamo su ih Turci doveli sa zemljišta od donje Drine i Ibra. Pravoslavno naselje u Bedeniku, pojačano novim doseljenicima te vjere potkraj 17. st., prešlo je u 18. st. s jedno 60 domova. U tom stoljeću počeli su se u Bedenik doseljivati i Hrvati, koji su, kako su se Srbi slabo razvijali u selu, doskora imali veliku većinu. U blizini Bedenika Srbi su naselili u nekoliko kuća i sela Babinac i Bulinac. Ni u tim selima oni se nisu jače razvijali, ali ni Hrvati nisu u njih selili u većoj mjeri. U Babinac doselili su se u drugoj poli 19. st. u većem broju Madžari, koji su zahvatili i dio Bedenika. U ta dva sela njih će biti danas do 900 te su prevladali staro hrvatsko i srpsko naselje. U Bulinac doselili su se u to vrijeme Česi, koji su danas s jedno 150 čeljadi jednako jaki u tom selu kao i Hrvati.

LIT.: Fr. Rački, *Popis župa zagrebačke biskupije 1334 i 1501*, Starine Akad., IV., Zagreb 1872; Dim. Ruvarac, *Srpska mitropolija Karlovačka oko polovine XVIII. veka*, Sr. Karlovci 1902; *Diplom. zbornik kralj. Hrv., Dalm. i Slav.*, X. S. P-ć.

BEDENIK, o. Angelik, ✻ Koprivnica 3. IV. 1808, † Agra (Ist. Indija) 2. XI. 1865, kapucin i biskup. U kapucinski red je stupio 1824. Poslije svršenih bogoslovnih nauka zaređen za svećenika. G. 1848 izabran u Varaždinu prvim provincijalom novo utemeljene hrvatsko-primorske provincije. Gvardijan u samostanu na Rijeci. Pošao u Bombay kao misionar. Vratio se u Trst, gdje je udario temelj obitelji kapucinskoj u grad. bolnici. G. 1861 pošao u Irsku kao generalni vizitator. Iste godine imenovan biskupom Leucenskim »in partibus infidelium« i apostolskim vikarom u Agri u Istočnoj Indiji, gdje je i umro. Pisao je u Katol. listu 1862 o Himalaji i o kraju, u kojemu je obitavao. Koprivničko pjev. društvo »Podravac« u zajednici s »Braćom hrv. zmaja« postavilo je u povodu šezdesetgodišnjice njegove smrti spomen ploču na župnoj crkvi sv. Nikole u Koprivnici.

LIT.: B. Mađer, *Časti i dobru zavičaja*, 139—140. L. B.

BEDENKO, Janko (Ivan Ernest), ✻ Samobor 12. I. 1794, † Krapina 28. I. 1880, svećenik-književnik. Sve školovanje svršio je u Zagrebu: gimnaziju (1806—1810), filozofiju (1810—1812), teologiju (1813—1816) te je zaređen za svećenika 8. VII. 1816 »cum dispensatione papali 17 mensium 5 dierum«. Poslije kapelanovanja u više mjesta postao je 1828 župnikom u Krapini i tu u visokoj starosti od 86 god. umro nesretnim slučajem zagušivši se u snu od dima. Prije preporoda prevodio je na hrvatski kajkavski iz njemačkoga zabavno štivo, od čega se u arhivu Hrv. akademije još danas čuva roman: *Visoki sud ili Kares i Fatima.* Pisao je i poučne sastavke povijesnoga sadržaja. G. 1839 surađuje pri osnutku krapinske »Čitaonice«, 1842 ulazi kao član u hrv. rodoljubna društva: »Hrv.-slav. gospodarsko društvo«, u »Maticu ilirsku« i u »Društvo za povjesnicu i starine Jugoslavena«.

LIT.: P. J. Šafarik, *Gesch. d. südslav. Literatur, III.* F. F.

BEDFORD, grofovija u srednjoj Engleskoj, ima 1226 km² i 214.000 stan. Zemlja je vrlo plodna (88% oranice i livade). B., glavni grad grofovije B., željezničko čvorište, leži na plovnoj rijeci Ouse-i, ima 42.000 stan., trgovinu žitaricama, stokom, drvima i ugljenom. Ovdje su glasovite škole, među njima i Bedford school osnovana 1552 s bogatim zakladama.

BÉDIER, Joseph (Charles Marie J.), ✻ Pariz 28. I. 1864, † 1938, francuski filolog, učenik Gastona Parisa. U Friburgu (Šv.) predavao je romansku filologiju, a zatim naslijedi G. Parisa na Sorbonni. Članom je Akademije od 1920. Proučava francusku sredovječnu literaturu. U prvom, veoma zapaženom djelu *Fabliaux* (1893) dokazuje, da sredovječne priče nisu orijentalnog začetka, nego da su plod narodne mašte. Glavnim djelom *Les légendes épiques de la France*, 4 sv., 1908—1913, pobija mišljenje Grimma i Fauriela o postanku junačkih pjesama (chansons de geste) dokazujući, da chanson de geste nastaje na temelju legenda, skupljenih od trubadura, naročito u krajevima bogatim povijesno-religioznim spomenicima i uspomenama, kamo su hodočastili pobožni ljudi, za koje su ove pjesme i ispjevane. G. 1921 objavio je kritično izdanje *Chanson de Roland*, a *Roman de Tristan et Yseult* (1900) preradio je slobodno u novofrancuski, odakle su ga prevodili u druge jezike. Sa Hazardom je izdao veliku *Histoire de la litt. française* (2. sv., 1924).

LIT.: E. Henriot, *Livres et portraits (La Chanson de Roland et J. Bédier*, Pariz 1923; P. Lasserre, *Les Epopées françaises d'après M. J. Bédier*, L'Action Française, 21, 28. IX. 1913. D. Št.

BEDMAR, Alonso de la Cueva y Benarides, ✻ 1572, † Oviedo 1655, markiz, prelat i španjolski diplomat. Od 1607—1618 bio je poslanik kralja Ferdinanda III. u Mlecima. Mlečani su pokušali da osvoje Senj i čitavo Hrvatsko Primorje. Došli su u sukob sa senjskim Uskocima, koji su s morske i kopnene strane poduzimali četovanja po Lici, Bosni, Hercegovini, Crnoj Gori i Albaniji. Ne mogući svladati Uskoke upustila se mletačka republika 1615 u rat s Austrijom. Taj t. zv. Uskočki rat svršen je 1617 mirom u Madridu. Mlečani su potrošili 12 milijuna dukata, a na kraju su postigli to, da su Uskoci bili raseljeni iz Senja. U Senj je došla njemačka posada. Španjolski poslanik B. nastojao je da objektivno izvješćuje svojega kralja u Madridu o t. zv. Uskočkom ratu. U jednom je pismu istaknuo, da pravi uzrok rata nijesu uskočka četovanja, nego nastojanja Mlečana da potpuno zagospodare Jadranskim morem. Takvim držanjem B. se zamjerio mletačkim vlastima. Budući da je pored toga podržavao veze sa španjolskim podkraljem u Napulju, vojvodom od Ossune, koji je u vrijeme uskočkoga rata i kasnije dizao i Turke i domaće urodenike protiv opstanka mletačke republike, izradila je mletačka vlada kod španjolskoga kralja, da je poslanik B. bio maknut sa svoga položaja. Nije dokazano, da bi on sudjelovo u uroti, koja mu se pripisuje i koju je podupirao vojvoda od Ossune.

LIT.: *La congiura spagnola contro Venezia nel 1618 secondo i documenti dell' Archivio Gonzaga* u Atti del R. Ist. Veneto LXXVIII, 1918 do 1919; B. Poparić, *Povijest senjskih Uskoka*, Zagreb 1936, str. 220, 221, 227; C. Horvat, *Monumenta historiam Uscochorum illustrantia*, II. sv., Zagreb 1913. P. G.

BEDNJA, 1. rijeka, desni pritok Drave (dug 133 km), izvire u Maceljskoj gori, u gornjem se toku proširuje u malo Trakošćansko jezero, prima veći broj pritoka i utječe u Dravu nedaleko Malog Bukovca.



Gore: SLEZENA ZDRAVE ŽIVOTINJE
SLEZENA OD BEDRENICE UGINULE ŽIVOTINJE
Dolje: OVČJE BOGINJE



BEDNJA, Starica iz Ježovca

2. Selo u Hrvatskom Zagorju, ivanečki kotar, 7 km sjeverozapadno od Lepoglave, ima 709 stan. Župa se spominje već 1334, a kaštel 1530. Z. D-i.

Sa svojim mnogobrojnim zaselcima B. je središte kraja, koji se ističe osobitim govorom (mutna vokalizacija, naročito otvoren izgovor glasa *e*), pa su po tom Bednjanci poznati. I etnografski je B. dobro sačuvana. Osobito to vrijedi za običaje (svatovske, božićne i t. d.) i narodno pjesništvo, a i ženska nošnja zagorskoga tipa (→ nošnja) razmjerno je u Bednji bolje održana nego u ostalom Hrvatskom Zagorju. B. B-ć.

BÉDOUT, Gérard, ✳ 1617, † Auch 1692, francuski pisac iz Gascogne. Odgojen je u isusovačkom zavodu u Auchu, a zatim je učio pravo i medicinu u Toulousi, glavnom gradu Languedoca, koji je bio u punom književnom vrenju. Ondje je Goudouli (francuski: Goudelin) uveo kult romanske poezije, a student Bédout se odmah oduševi za stihove i propjeva u gaskonjskom narječju. Njegovo najbolje djelo je zbirka gaskonjskih stihova: *Lou parterre gascoun coumpazat de quouate carreus* (1642, ponovna izdanja 1850 i 1908, *Gaskonjski cvjetnjak*). Premda nije originalno djelo, ljupka je parafraza slavnih francuskih stihova. Ljubavi daje prvo mjesto. U mnoštvu sitnih, pikantnih pjesmica slobodno se razmahala autorova duhovita mašta. Prigovaraju mu, da nepotpuno odrazuje Goudoulija i da neprestano griješi protiv čistoće gaskonjskog narječja. Pripisuju mu se još dva druga djela na francuskom jeziku: *Poésie dévote dédiée à M. M. les Pénitents bleus d'Auch* (1649) i *Ouvrages poétiques en l'honneur de Saint François Borgia* (1671). P. Cl.

Poglej, poglej, Marijo, po tem polju širokom,
Gdje djevojke ženjaju, drobne snoplje vežeju,
Drobne snoplje vežeju, bistru vodu pijeju,
Bistru vodu pijeju zidanoga zdenjčeca,
Zidanoga zdenjčeca, pisanoga verčeka.

Poglej, poglej, Marijo, po tem polju širokom,
Gdje djevojke ženjaju, drobne snoplje vežeju,
Drobne snoplje vežeju, svete pesme pevaju,
Svete pesme pevaju: »Zdravo, zdravo Marijo!«

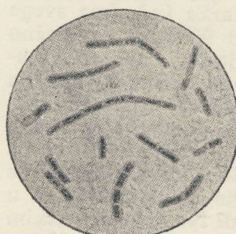
Iz Pašnika (župa Bednja).



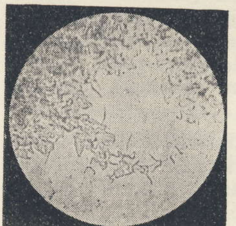


BEDNJA, Pjesma »Venčec moj . . .«

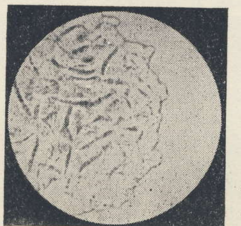
BEDRENICA (anthrax) je zarazna bolest domaćih životinja, koju prouzrokuje bacil bedrenice. Od nje može oboljeti i čovjek (→ Antraks). Pod mikroskopom vidimo bacil bedrenice kao štapić, koji je obavit čahurom. Duljina mu je 5—6, a debljina 1—1.5 mikrona (Sl. 1.). Na agarskom gojilištu izraste bacil bedrenice u obliku sivkastih kolonija s isprepletenim izdancima, tako da kolonija izgleda kao runo (Sl. 2.). Takove kolonije tvori samo prirodni soj. Bacil cjepnog soja, što ga kod nas upotrebljavamo za cijepljenje protiv bedrenice, raste na agarskoj ploči u obliku zatvorenih kolonija bez izdanaka (Sl. 3.). Bedrenica je raširena po cijelom svijetu; jače su zaraženi močvarni i vlažni krajevi, koji su izloženi čestim poplavama (bedrenični distrikti), kod nas Posavina, Lonjsko polje i Pokuplje. Od bedrenice obole ovce, goveda i konji, rjeđe koze, svinje i mesojedi. Potonji često obole u zvjerinjacima, menažerijama i sl., kad se hrane mesom životinja, uginulih od bedrenice. Prirodna infekcija nastaje po zaraženoj hrani i pilu ili kroz rane. Često laici prenose bolest kod puštanja krvi upotrebom instrumenta, koji je onečišćen bedreničnim klicama. Inkubacija je 1 do 14 dana. B. je perakutna, akutna i subakutna. Kod prvog oblika počnu naoko potpuno zdrave životinje iznenada drhtati i nakon kratkog vremena se sruše, grče se, zaokreću očima, stenju i uginu. Bolest traje ½ do 2 sata. Kod akutnog oblika traje bolest 12—36 sati. Znaci su mu visoka groznica, drhtavica, pomanjkanje teka, nemir i uzrujanost, ubrzano disanje i bilo, plavo obojene sluznice, u početku zatvorenje, poslije proljev. Izmetine su često pomiješane s tamno crvenim krvnim ugrušcima; mokraća tamno žute boje, katkad krvava. Krave pritom daju manje mlijeka, koje je žućkaste boje, sluzavo i gorko. Subakutna bedrenica traje 2—5 dana, iznimno 7—9 dana. Kod konja se tada jave količni napadaji i znojenje, često natekline u grlištu, na prsima i butovima; kod goveda i svinja natekline u grlištu, kod mesojeda na vratu, a katkad natečenost cijele glave.



UZROČNIK BEDRENICE



BEDRENICA, kultura prirodnog soja



BEDRENICA, kultura cjepnog soja

Nalaz kod sekcije: Jaka naduvenost lešine. Krvavo pjenušavi iscjed iz nosa. Sluznica zadnjega crijeva prožeta krvarenjima i izvaljena. Potkožno vezivno tkivo mjestimično hladetinasto i infiltrirano. Sluznica crijeva upaljena; katkad na njoj ima *karbunkula*. Slezena je jako natečena; slezenina kašasta i tamno crvene boje. Pluća su punokrvna i *edematozno* prokvašena, na osrčju i srčanom mišiću krvarenja. Krv je nezgrušana i katranaste boje. Dijagnoza se smatra osiguranom pozitivnim sekcijskim i bakteriološkim nalazom ili pozitivnom *precipitacijom po Ascoliju.*

Suzbijanje bedrenice vrši se veterinarsko-redarstvenim mjerama (zatvaranje zaraženih dvorišta, sela ili općina, asanacija livada i pašnjaka, neškodljivo uklanjanje lešina, dezinfekcija i t. d.) i cijepljenjem. Bolesne životinje se cijepe bedreničnim serumom. Da se izbjegne oboljenje od *anafilaktičkog šoka* ili od serumske bolesti, valja konje cijepiti serumom, dobivenim od konja, a goveda goveđim. U stalno zaraženim krajevima treba goveda i konje prije izgona na pašu zaštitno cijepiti. Cjepiva se proizvode iz živih, nešto oslabljenih klica. Metoda po Pasteuru: dvokratno cijepljenje u razmaku od 12 dana. Imunitet traje



BEDRENIKA

oko 10—12 mjeseci, — po Sobernheimu: Serovakcinacija. Imunitet 5 mjeseci, koji se docjepljenjem vakcinom produžuje na 8 mjeseci. U Hrvatskoj cijepe goveda, ovce i svinje A. G. vakcinom. Imunitet traje 8—10 mjeseci. Konje »jednokratnom vakcinom za konje«. Imunitet traje 4—5 mjeseci. Velika je prednost naših bedreničnih vakcina jeftino jednokratno cijepljenje i dobar imunitet.

LIT.: Hutyra-Marek-Manninger, *Spec. Pathologie u Therapie der Haustiere*, Jena 1938; Hupbauer i Skoković, Jug. vet. glasnik, god. 1938. str. 135. A. H.

BEDRENIKA *(Pimpinella)* je biljni rod por. štitarka (v.). Ima svega oko 90 vrsta, pretežno trajnica, koje su vezane najvećim dijelom na područje Sredozemlja. Samo ih malo dolazi izvan tih krajeva. Tako na pr. *P. major* (L.) Huds., bedrenika velika, raste kod nas na dolinskim livadama, šumskim čistinama i sl. Korijen i plodovi ove trajne i do 1 m visoke biljke djeluju podražujući, zbog čega ih pučka medicina uzima u bolestima pluća, uloga, kostobolje i t. d. Na suhim gorskim livadama i pašnjacima raste bedrenika mala, *P. saxifraga* (L.) Huds. (v. sl.). Ova je znatno niža (oko 20 cm), ima vretenaste i razgranjene podzemne dijelove, koji se sabiru i upotrebljavaju kao *Radix Pimpinellae* u bolestima pluća, grla, kod živčanih slabosti, gihta i t. d. Istom rodu pripada i ljekovita biljka, poznata pod imenom aniš (v.). F. K-n.

BEDRENJAČA → **Noga.**

BEDRIČIĆ, Silvestar, glagoljaš-arhiđakon senjske crkve. Pri izdavanju glagoljskih štampanih knjiga u Senju 1494 do 1508 B. je bio očito mecena i vlasnik tiskarskoga pribora, koji je iz Mletaka 1493 donio pop Blaž Baromić, jer je većina tu tiskanih knjiga tiskana »po narejeniju« i »po poveleniju«, a »v hiži« njegovoj. Osim toga on je priređivao tekstove za tisak, a zacijelo i pomagao korektorima. Uz glagoljske *Misale* od 1494 njegova se nazočnost spominje pri izdanju još ovih knjiga: *Naručnik plebanušev* (1507), *Transit sv. Jerolima* i *Korizmenak* (1508). Uz popa Petra Jakovčića B. je na *Korizmenaku* radio i kao prevodilac. U poslovima samog tiska 1507—1508 radio je »meštar Grgur Senjanin«, koji se za to umijeće naročito spremio u Mlecima, kao prije njega i Baromić. O životu B., tog zaslužnog izdavača hrvatskih glagoljskih knjiga, inače se ne zna ništa pobliže.

LIT.: P. Kolendić, God. skop. fil. fak.; ostalu lit. → Baromić Blaž. F. F.





BEDUIN IZ SIRIJE BEDUINKA IZ TRIPOLISA
(Verneau, *L'Homme*)

BEDRO (u zoologiji) je najjači dio životinjskih nogu bilo kod kralješnjaka, bilo kod kukaca, a ima vrlo različitit oblik, jer se prilagođuje različnim funkcijama. Kod stražnje noge kralješnjaka drži ga s unutrašnjim kosturom vrlo jaka bedrena kost. Kao samostalni dio noge ističe se bedro kod majmuna, guštera, krokodila, pa osobito kod žaba, koje imaju jake noge skakalice, kao i skočimiši i klokani. Kod većine sisavaca i ptica bedrena je kost uklopljena u stražnji dio tijela, pa ne dolazi do posebnog izražaja.

Kod nogu kukaca s izvanjskim kožnim kosturom bedro se dobro ističe među svim dijelovima nogu, pa je osobito snažno kod stražnjih nogu skakavaca, buha, kornjaša buhača, mnogih polukrilaca i drugih kukaca, koji imaju kao i žabe jake i dugačke noge skakalice. N. F-k.

Bedro (u anatomiji) → Noga.

BEDUINI (arap. bedawī, badawī »stanovnik pustinje«), skupni naziv svih arapskih plemena pustinje Arapskoga



ALŽIRSKI BEDUINI KOD IGRE *(Foto Bourgain)*

poluotoka, susjednih pokrajina i sjeverne Afrike. Potječu iz Nedžda u Arabiji i poznati su kao Arapi u užem smislu riječi. Nomadski su stočari, goje samo devu i konja. U zatočnim područjima pustinje održava se još nomadski patrijarhalni život. Islamske su vjeroispovijesti. Među Beduine se broje rado nomadska plemena hamitskoga podrijetla, koja su islamizirana i arabizirana (→ Arapi). Z. V.

BĘDZIN, ruski Bendin, industrijski grad u poljskoj vojvodini Kielce sa 30.000 st., većinom Židova, u neposrednoj blizini velika ležišta kamenoga ugljena i željezne rudače, proizvodnja šećera. B. J.

BEDŽA *(Bedja)*, etnički skup između srednjega Nila i Crvenoga mora, ima u svemu oko 200.000 duša; dijeli se na niz plemena: Bišarin (Bishari), Hadendoa, Ababde (el-Ababdèh), Šukurije, Hasanije, Abu-Ruf, Beni-Amer, Habab, Džalin (Djalin). To je ogranak Hamita, jedan ih dio i govori hamitskim govorima, drugi danas već samo arapski; i rasno su donekle diferencirani. Stočari su: goje goveda, deve, magarce, ovce i koze; hrana im je prema tome pretežno mesna i mliječna, kultura bilja samo ograničena; služe se mnogo životinjskom kožom, napose mješinama, a stan im je ponajviše šator, jer moraju zbog paše seliti; dosta su i bojovni i nemirni. Vanjština im je karakteristična (na pr. osobito Bišarin); muškarci nose neku vrstu plašta oko tijela, koji je zabačen preko ramena, a imadu redovno uza se i dobar mač ili bodež, ili koplje pa okrugao štit. Osobito je značajna frizura muškaraca od malo rudaste, dosta bujne kose, razdijeljene u tri dijela: jedan nad tjemenom i dva po strani. Žena ima donekle naročit položaj, i nasljedstvo se dijelom ravna po ženskoj liniji. Kao i drugi narodi toga dijela Afrike, stajali su B. dugo pod jačim utjecajima kulture Arapa. Na jugu su usvajali štošta iz kulture Abesinaca, sa sjevera su od davnine primali staru kulturu Egipta, a posredno donekle i Mediterana uopće. M. G-i.



(Foto Szanto)
BEDUIN IZ PALESTINE

BEDŽULA, Tomo, ✻ 1805, † Kaloča 1864, opat i kaločki kanonik. Zaređen je za svećenika 1830, 1843 kanonik i župnik katedrale u Kaloči, 1848 opat sv. Katarine od Šarengrada. Napisao je na latinskom jeziku razmatranja za vrijeme duhovnih vježbi *Duo cycli Meditationum Quadriduanarum* (Kaloča 1863) i životopis kaločkog nadbiskupa *Vita Petri Klobusiczky* (Kaloča 1859).

LIT.: Schematismus Archidioecesis Colocensis 1860. M. E.

BEECHER STOWE → Stowe.

BEECHEY, Sir William, ✻ Burford 12. XII. 1753, † Hampstead (London) 28. I. 1839, engleski slikar. U Londonu mu je bio učitelj Zoffany. Počeo je izlagati svoja djela 1776, a 1793 postaje dvorski slikar. Slikao je isključivo portrete članova aristokratskih porodica engleskih, ugledajući se najprije u Reynoldsa, a kasnije u Lawrencea. Dok su mu ranija djela slikana brižno i savjesno, kasnija su (zbog sve veće njegove zaposlenosti) često izvedena nemarno. B. ne doseže svoje uzore. Mnogo su bili traženi njegovi portreti djece, koja se igraju sa psima.

LIT.: *Sir W. B., R. A.*, London 1907. A. Sch.

BEEFSTEAK → Biftek.

BEEF-TEA (engl. čit. bifti »mesni čaj«; lat. succus carnis) je neki mesni ekstrakt. U dijetetičkom pogledu odgovara beef-tea krepkoj mesnoj juhi (bouillon). E. M.

BEERBOHM, Sir Max, ✻ 1872, engleski kritičar i karikaturist, majstor duhovitosti i ironije. Odlikuje se velikom kulturom, izglađenim, lapidarnim stilom. Napada književne mode i društvene laži. Najbolja su mu djela dvije zbirke novela (*The Happy hypocrite*, 1897, i *Seven Men*, 1919), zatim *Zuleika Dobson* (1911), burleskni roman iz oxfordskog života, *A Christmas Garland* (1912), parodije na djela Wellsa, A. Bennetta, J. Conrada i t. d. *The Poet's Corner* (1904) i *Rossetti and his circle* (1922) sadrže karikature poznatih književnika. G. F.



SKUPINA ŽENA I DJECE IZ PLEMENA BEDŽA
(Verneau, *L'Homme*)

BEER-HOFMANN, Richard, ✻ Beč 11. VII. 1866, njem. pjesnik, živi u Beču, zastupnik bečke nove romantike u smislu Hofmannsthalovu; piše lirskim i melodijskim jezikom novele, romane i drame. Kao K. G. Vollmöller, E. Stücken, E. Hardt i Beer-Hofmann zabacuje naturalizam i naglašuje kult ljepote. Tim novijim romantičarima odgovara svijet otmjenog viteštva i sredovječnih pustolovnih priča. Jezik je Beer-Hofmannov stiliziran, jednostavan i pun opojnog čara. Spomena je vrijedan *Der Tod Georgs* (1900) i tragedija *Der Graf von Charolais* (1904). Nedovršena trilogija *Jakobs Traum* (1909). G. Š.

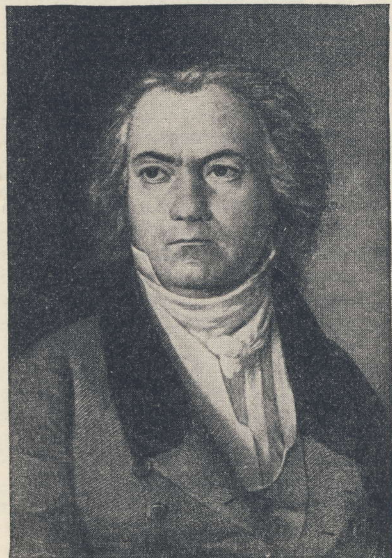
BEERNAERT, Auguste, ✻ Ostende 24. VII. 1829, † Luzern 6. X. 1912, odvjetnik, belgijski političar i državnik. Kao član katoličke stranke bio je 1873—1878 ministar javnih radova, 1884—1894 ministar predsjednik i ministar financija, 1895—1899 predsjednik komore. Istaknute su njegove zasluge u kolonijalnoj politici Belgije te oko osnivanja flamanske akademije u Gentu. Zbog rada na mirovnim konferencijama u Haagu i u drugim prilikama (bio je i predsjednik interparlamentarne unije) nagrađen je 1909 zajedno s Francuzom barunom d'Estournelles de Constant Nobelovom mirovnom nagradom. J. A.

BEETHOVEN, Ludwig van, ✻ Bonn 1770 (dan nije točno ustanovljen; kršten je 17. XII., te se općenito uzima 16. XII. kao dan rođenja), † Beč 26. III. 1827. B. potječe od stare glazbeničke obitelji; njegov djed Ludwig (✻ Antwerpen 1718, † Bonn 1773) bio je dvorski »musicus« i kasnije kapelnik kneza izbornika Clemensa Augusta, otac Johann (✻ Bonn 1740, † Bonn 1792) tenor u kneževoj kapeli.

Kao kod svih velikih umjetnika javlja se i kod Beethovena nadarenost za glazbu vrlo rano. Prvi mu je učitelj bio otac, ali kako je bio i inače nesređen čovjek i bez pedagoških sposobnosti, tako je i ova početna obuka bila bez pravog sistema i metode u radu. Mnogo bolje nije bilo niti onda, kada je obučavanje preuzeo (1779) očev prijatelj Tobias Pfeiffer. Čini se uopće, da je ocu bila namjera, da rani talenat dječakov eksploatira u prvom redu materijalno. Od kasnijih učitelja Beethovenovih iz doba njegove ranije mladosti (van Eeden, Rovantini, Koch, Zeese) svakako je najviše udjela u njegovu glazbenom odgoju imao kao skladatelj uvaženi dvorski orguljaš Christian Gottfried Neefe (1781). On ga je upoznao s duhovnim strujanjima svog vremena, te ga obrazovao na djelima sjeverno-njemačke rane klasike, osobito na onima Philippa Emanuela Bacha i na standart djelu *Wohltemperiertes Klavier* velikog Johanna Seb. Bacha, koje je dotada bilo poznato samo u rukopisu. Svakako je B. morao već znatno napredovati u svojoj umjetnosti, jer mu je kao 12-godišnjem dječaku (1782) bilo dopušteno, da može svog učitelja za-

mjenjivati u orguljaškoj službi. Dvorski orkestar u Bonnu pružao je B-u prilike, da se upozna i s novim instrumentalnim stilom južno-njemačke (Mannheimske) škole, te s djelima majstora bečke klasike Haydna i Mozarta; štoviše B. se 1781 zaputio i sam u Beč, da uči kod Mozarta, ali se morao zbog teške majčine bolesti iza kratkog vremena vratiti natrag u Bonn. Tamo je onda našao u grofu Ferdinandu Waldsteinu, kojemu je kasnije posvetio znamenitu svoju *Sonatu op. 53* za klavir, velikog zaštitnika i prijatelja svoje umjetnosti. B. je bio namješten u dvorskoj kapeli kao violist, kasnije je postao i dvorski orguljaš, a svratio je na sebe pozornost i kao genijalni pijanist, te se pored toga isticao i umjetnošću slobodne improvizacije, a majstorski je svirao Bachov *Wohltemperiertes Klavier.* G. 1783 izlaze tiskom prve njegove sonate, pisane još posve u stilu onog vremena.

Na poticaj grofa Waldsteina odlazi B. 1792 kao stipendist izbornoga kneza ponovno u Beč, gdje je prema prijašnjem dogovoru nastavio učiti kompoziciju kod tada već proslavljenog majstora Haydna. Zapravo je tu bio njegov učitelj Schenk, skladatelj opere *Der Dorfbarbier*, a poslije i znameniti teoretik Albrechtsberger (u kontrapunktu) i operni skladatelj Talijan Salieri (u dramatskoj kompoziciji). Dok se tako B. mogao svestrano obrazovati u glazbi, njegova je opća naobrazba ostala nedostatna; može se reći, da je u tom bio autodidakt, koji je sebi znao sam mnogo toga prisvojiti, a u tom su pravcu na njega vršile znatan i blagotvoran utjecaj s njim sprijateljene obitelji Breuning i Brunswick, kao i drugi inteligenti. U Beču se je B. morao naskoro osoviti sam na svoje noge, jer je zbog promijenjenih političkih prilika prestao pritjecati već 1794 podijeljeni mu stipendij. B-u to ne bijaše teško, jer je imao priličan broj privatnih satova, a sa svoja tri klavirska trija (označena sa op. 1, kao da je time htio izbrisati sve, što je prije toga skladao u Bonnu) i s tri sonate za klavir op. 2, posvećene Haydnu, postao je kao skladatelj poznat i široj javnosti, te je otada dobivao narudžbe od raznih nakladnika u tolikoj mjeri, da je naskoro imao dosta vrela prihoda.



LUDWIG VAN BEETHOVEN

Kad je B. došao u Beč, svi su u njemu gledali onoga, koji je imao nastaviti djelo Haydnovo i Mozartovo. To mu je stvorilo i drugi materijalni i socijalni položaj; njemu su bila otvorena sva vrata salona mnogih bečkih odličnika (kneževa Kinskyh, Lichnowskih, Lobkowitza, grofova Erdödyja, Brunswicka, Razumovskoga, von Gleichensteina), koji su ga podupirali, neki bili njegovi učenici, a B. bi im posvećivao i svoje kompozicije. Među uže prijatelje B-ove brojili su se znameniti violinist Ignaz Schuppanzigh, prvi odlični interpret Beethovenovih kvarteta, klavirski virtuoz i skladatelj Ferdinand Ries, koji je bio njegov učenik, pijanist Anselm Hüttenbrenner, Franz Oliva, Karl Holtz i Anton Schindler; njima zahvaljujemo mnoge podatke o majstorovu životu.

B. je u Beču živio samo kao skladatelj i nije trebao primiti nikakva namještenja. G. 1808 pokušao je doduše Jérôme Bonaparte, tadašnji kralj Westfalije, B-a namjestiti u Kasselu kao dvorskog kapelnika, ali je B. tu ponudu odbio na želju nadvojvode Rudolfa, knezova Lobkowitza i Kinskoga, koji su mu garantirali godišnju rentu od 4000 forinti i time ga trajno vezali za Beč.

Inače sudbina nije bila sklona B-u, kojemu se život već od malih nogu prikazao samo s tmurne, pa i brutalne strane. Već rano (1800) počeli su se u njega javljati prvi znakovi nagluhosti, i B. je morao proživjeti cio teški proces bolesti do potpunoga gubitka sluha. Zbog toga se sve više odbijao od svijeta (1808 morao je posve napustiti svoje javne nastupe, kao pijanist), te se zatvarao u sebe; njegov opori, mrzovoljasti, često i osorni i ćudljivi način saobraćaja s ljudima bio je samo posljedica te bolesti. Od 1819 mogao se sporazumijevati samo s pomoću t. zv. konverzacionih bilježnica, koje su postale važan izvor za njegovu biografiju; bila mu je oduzeta svaka mogućnost, da čuje nova svoja djela.

Zadnje godine svog života, ispunjene mnogim razočaranjima i neprijatnostima, provodio bi većinom u potpunoj osamljenosti u manjim mjestima u okolici Beča, u Mödlingu, Döblingu, Hetzendorfu i Badenu, uživajući u prirodi, koju je oduvijek strastveno volio. Početkom prosinca 1826 razbolio se od žestoke upale pluća; kasnije se razvila i vodena bolest, kojoj je za godinu dana podlegao.

B. znači ispunjenje klasičnog ideala; vrhunac apsolutne instrumentalne glazbe i onog novog instrumentalnog stila, koji se javlja sredinom 18. stoljeća s t. zv. Mannheimskom školom. Njegovo stvaranje obuhvaća sva polja glazbene umjetnosti, ali je najveća svoja djela stvorio u području dviju najznatnijih cikličkih forma: sonate i simfonije. On je te forme preuzeo od Haydna (koji je baš simfoniji dao njen klasični oblik) i Mozarta, ali ih je u tolikoj mjeri dalje izgradio i idejno i formalno, da ga valja smatrati onim majstorom, koji je razvitak tih forma doveo do savršenstva. Sve, što je kasnije stvoreno u tom području, dolazi od B-a i počiva na principima postavljenim od njega. Uopće je povijesno značenje B-ova stila za sav kasniji razvitak glazbe, i to nesamo čiste instrumentalne, nego i dramatske, upravo golemo.

B. je zadržao od svojih prethodnika preuzetu podjelu cikličkih instrumentalnih forma u tri, odnosno u četiri stavka; ali te stavke on proširuje često do monumentalnih razmjera i postupa u razradbi s daleko više slobode. Polagani stavci tih forma ističu se dotada nečuvenom širinom i izražajnošću melodike, a staromodni, tradicionalni menuetto zamjenjuje naskoro (počevši od treće simfonije) sa scherzom, u kojem je mogao dati svojoj fantaziji više maha i poleta; mjesto naziva »scherzo« on bi na takvom mjestu jednostavno propisao kakav »allegro« ili »presto«, kako bi »imao veću slobodu kretanja unutar tog stavka«. I u izgradnji, veličini koncepcije i smionosti misli zadnjih stavaka B. je neuporedivo pokročio naprijed prema svim svojim prethodnicima; neodoljivom snagom umije on povući slušaoca još jednom za sobom, a u tome leži i tajna njegovih završnih stavaka, koji su kasnije njegovim sljedbenicima bili često najteži problem cijele simfonijske forme.

S B-om dolazi u glazbu subjektivni elemenat; time se on znatno približuje romantici. To se najjače osjeća u djelima zadnjeg razdoblja njegova stvaranja, u njegovim sonatama od op. 101 dalje, koje su samo još po nazivu »sonate«; u njegovim posljednjim gudačkim kvartetima op. 127—135, *Devetoj simfoniji*, a i znamenitoj *Missa solemnis;* jer sva ta djela gledaju daleko u budućnost, a nedostiživi su vrhunci glazbenog stvaranja uopće.

Pojedina bi djela dozrijevala u fantaziji B-voj godinama, pa bi napokon poprimila svoj konačni savršeni, individualni izražaj, kakav im je majstor namislio dati i koji bi ga napokon zadovoljio. Velik broj knjižica, u kojima je bilježio svoje glazbene zamisli, modelirao ih i cizelirao, označuju — kako kaže Riemann — konac doba nereflektiranog stvaranja i početak novog razdoblja, koje traži od svakog pojedinog umjetničkog djela »zasebnu fizionomiju, određenu, zaobljenu i cjelovitu formu te iscrpljivanje njegova sadržaja«. Zbog toga je B. stvarao manje i polaganije nego njegovi prethodnici.

Od njegovih velikih instrumentalnih djela na prvom mjestu treba istaknuti devet simfonija (C-dur, D-dur, Es-dur *[Sinfonia eroica]*, B-dur, c-mol, F-dur *[Pastorale]*, A-dur, F-dur i d-mol sa završnim zborom na tekst Schillerove ode *An die Freude*). Napisao je i glazbu za *Prometeja*, *Egmonta* i *Ruševine Atene*, te još sedam ouvertura *(Coriolan*, tri za *Leonoru*, *König Stephan*, *Namensfeier* i *Zur Weihe des Hauses)*, koncert za violinu (D-dur), 5 koncerata za klavir (C-dur, B-dur, c-mol, G-dur, Es-dur), trostruki koncert za klavir, violinu, violoncello i orkestar, *Fantaziju* za pianoforte, orkestar i zbor, op. 80, 2 romance za violinu i orkestar (G-dur, F-dur), fantazije, koračnice, menuette, njemačke plesove i t. d. sve za orkestar. Neki

FAKSIMIL IZ 10. SIMFONIJE

navode još i jednu mladenačku simfoniju *Jenaer Sinfonie*, ali nije potpuno utvrđeno, da joj je B. autor; isto tako spominju još 2 njegova izgubljena mladenačka koncerta.

Klavir je B-u bio od mladosti onaj instrument, kojim se »najindividualnije izražavao«; bio mu je »sredstvo za iznalaženje novih izražajnih mogućnosti«. Od djela za klavir na prvom su mjestu 32 sonate, kojima se pridružuju i druge skladbe: varijacije, bagatele, preludiji i fantazije. Uz sonate za klavir treba odmah spomenuti 10 sonata za violinu i klavir, te 5 sonata za violoncello i klavir, kao i 1 sonatu za rog i klavir.

U svakoj fazi svog stvaranja B. se obraćao komornoj glazbi; tu se mogu naći najrazličitije kombinacije u sastavu ansambla.



IZ BEETHOVENOVA PISMA PREPISIVAČU RAMPELU
»Komm nur morgen früh, geh' aber zum Teufel mit Deinem gnädigen Herrn, Gott allein kann nur gnädig geheissen werden.«
U prijevodu: »Dođi samo sutra ujutro, ali idi do vraga s Tvojim milostivim gospodinom, jedino se Bog može nazvati milostivim.«

B-ovi gudački kvarteti mogu se podijeliti u tri skupine: a) 6 kvarteta op. 18; b) 3 kvarteta op. 59 i op. 74; c) op. 127, 130, 131, 132, 135. Oni idu među najsavršenija djela iz tog glazbenog područja. Zatim se ređaju trija za klavir, violinu i violoncello (najveličajniji je op. 97, u B-duru), septet u Es-duru op. 20 za gudačke instrumente i sviraljke; 5 trija za gudačke instrumente, 4 klavirska kvarteta, 2 okteta i mnogo drugih komorno-glazbenih skladba.

Od velikog su zamašaja i njegova vokalna djela; svima na čelu grandiozna *Missa solemnis*, izvanredno djelo u svakom pogledu, koje uz Bachovu *Hohe Messe* znači vrhunac u kompoziciji misa s orkestrom; B. je to djelo smatrao svojom najvrednijom tvorbom. Značajno je B-ovo djelo i *Misa u C-duru*.

B. je ostavio samo jedno operno djelo; opera *Fidelio* reda se dostojno uz opere Mozartove.

B. je skladao i jedan oratorij *Krist na Maslinovoj gori (Christus am Oelberg)* i mnogo drugih vokalnih skladba: kantata, 66 popjevaka za jedan glas i klavir (među njima se ističe *Adelaide* i ciklus *An die ferne Geliebte*, na koji nadovezuju kasnije u svojim ciklima popjevaka Schubert i Schumann); 7 svezaka engleskih, škotskih, irskih i walskih popjevaka uz pratnju klavira, violine i violoncella i dr.

Literatura o B-u gotovo je nepregledna. Od velikog broja biografija neka budu spomenute ove: L. Nohl, *Beethovens Leben* (1864, 3 sv., novo izd. P. Sokolovski 1909); A. B. Marx, *L. v. Beethovens Leben und Schaffen* (2 sv. 1859, 5. izd. 1901); A.W. Thayer-H. Riemann, *L. v. Beethovens Leben* (5 sv. 1866 i sl. 1901—1911); R. Rolland, *Vie de Beethoven* (1903); Isti, *Beethovens Meisterjahre* (1928, njem. 1930); E. Herriot, *La vie de Beethoven* (1929); E. Bücken, *L. v. Beethoven* (1934); H. v. d. Pfordten, *Beethoven* (1907, manja biografija) i dr. S. S-i.

BEG (osm.-tur. bey), naslov, koji ima nekoliko značenja: 1. Viši plemić; specijalno upotrebljavano za knezove vladarskih kuća i sinove paša. 2. Oznaka za kneza ili vladara manjih plemena. U Anatoliji su begovski naslov nosili vladari pojedinih krajeva. Prvi osmanski vladari također imaju taj naslov. 3. Vrhovni starješine stočarsko-vojničkih redova (Jürük-a, müsellem-a, voynuk-a i t. d.). 4. Begovski naslov su imali visoki građanski i vojni časnici (beyler beyi, sancak beyi, alay beyi i t. d.). Kasnije su taj naslov nosili viši časnici (mîralay, kaymakām). 5. Begovski je naslov pripadao i visokim predstavnicima stranih diplomatskih misija. 6. Naslov, koji se i danas upotrebljava u Turskoj za ugledniје ličnosti i odgovara našem izrazu »gospodin«. *Beglerbeg* (beyler beyi), isprva naslov upravitelja pokrajine (vijâleta, ejâleta), kasnije naslov i za niže upravitelje. *Sandžakbeg* (sancak beyi) upravitelj sandžaka. U Bosni se održala riječ u značenju viši plemić. O podrijetlu bosanskih begova postoje dva mišljenja. Prvo je opće primljeno i starije, da su oni od starog bosanskog plemstva; u novije se vrijeme javlja drugo mišljenje (Glušac, Čubrilović), da je bosansko plemstvo postepeno nastalo i da je miješana podrijetla.

LIT.: Š. Sâmî, *Kamûs-i türkî*, pod bey; Rječnik HA, pod beg i begluk; C. Truhelka, *Historička podloga agrarnoga pitanja u Bosni*, Sarajevo 1915 (prešt. iz Gl. z. m.); Uzunçarşilioglu, *Anadolu beylikleri*, Ankara 1937. B. Đ.

BEG, Ante, ✻ Stojno selo kod Rogaške Slatine 31. XII. 1870, slovenski publicist i mikolog. Isprva je bio učitelj, a od 1897 urednik »Domovine« u Celju. Od 1902 do 1909 surađuje u »Slovenskom narodu«. Od 1909 do 1915 je putujući učitelj Družbe sv. Ćirila i Metoda, a zatim, do 1938, radi u različitim uredništvima. Opisao je slovenskonjemačku granicu u Štajerskoj (1905), Koruškoj (1908) i u Kočevju (1911). Sastavio je narodni katastar Koruške (1910), opisao školstvo u Koruškoj u prošlom vijeku (1912) i izdao knjigu *Naše gobe* (Naše gljive, 1923).

LIT.: *Slovenski biogr. leksikon*, s. v.; Jutro 1940, br. 305. J. G.

BEGARDI, vjerska sljedba muškaraca, i **begine**, vjerska sljedba žena, koje su nastojale živjeti pobožno i asketski bez samostanskih zavjeta i pravila. Ženska sljedba je nikla u Nizozemskoj, možda na imanju redovnika Lamberta le Begue, gdje su se pobožne žene koncem 12. st. udružile na zajednički život u kućama oko crkve sv. Kristofora za molitvu i rad. Sljedba se brzo raširila po Francuskoj i Njemačkoj. No već u 13. st. ustade Crkva protiv ovoga pokreta, koji je konačno osuđen na crkvenom saboru u Vienni 1311. Ime ne potječe ni od sv. Begge, ni od starosaske riječi beggen (moliti), ni od nadimka Lambertova. Malo kasnije se pojaviše i slične muške zajednice. To su begardi ili lolardi (flam. lullen »slabim pritajenim glasom pjevati«). I ova je sljedba iščezla u 15. st., ali tragova joj imade do danas u Belgiji i Nizozemskoj.

LIT.: Mosheim, *De beghardis et beguinabus commentarius*, Leipzig 1790; F. Vernet, *Dictionnaire de théologie catholique*, II. sv.

BEGARELLI, Antonio, ✻ Modena 1499, † Modena 28. XII. 1565, talijanski kipar. O njegovu životu i školovanju nema pouzdanih vijesti. Na njegov su razvoj utjecali Guido Mazzoni, Alfonso Lombardi, Rafael i Correggio. Danas se uzima, da je njegovo najranije djelo grupa *Krist u kući Marije i Marte* (crkva S. Domenico u Modeni). G. 1524 nastaje njegovo možda najznačajnije djelo *Oplakivanje mrtvoga Krista* (crkva S. Agostino u Modeni), 1528 *Bogorodica s Isusom i Ivanom* (Museo Civico, Modena), 1527 rafaeleskne *Male jaslice* (katedrala u Modeni). Iza ovog prvog razvojnog perioda slijede majstorova zrela djela: *Skidanje s križa* (crkva S. Francesco u Modeni), nastalo 1531—1537, i *Oplakivanje mrtvog Krista* (crkva S. Pietro u Modeni) iz godina 1544 do 1546. G. 1548 pozvan je B. u samostan S. Lorenzo u Aversi kraj Napulja, da izradi trinaest likova, koji se nisu sačuvali. G. 1455 nastaje portretna bista Carla Sidonija (u jednoj kapeli crkve S. Agostino u Modeni). G. 1559 prima B. nalog, da izradi niz likova za samostansku crkvu S. Benedetto između Mantove i Ferrare. Posljednje je majstorovo djelo oltar u crkvi S. Pietro u Modeni, što ga je poslije smrti očeve dovršio njegov sin Lodovico. B. je dotadašnju oporu i naturalističku, a živo obojenu grupnu glinenu plastiku, kakvu su je (osobito u prikazivanju oplakivanja mrtvoga Krista) zastupali Niccolò dell'Arca, Vincenzo Onofri, Alfonso Lombardi i Guido Mazzoni, prestavio u mirniji i idealniji stil cinquecenta, ispunjajući je novom osjećajnošću. Osobita je značajka B-jeva stila virtuozno izrađivanje haljina i njihovih nabora, koji lepršaju, kao da ih nadima vjetar. Po tome je on neposredni prethodnik baroka. Treba međutim istaknuti, da B. u tome ne pretjeruje. U njegovim se djelima uvijek opaža istančan osjećaj za plemenite i lijepe oblike, ozbiljni mir i izražajne stavove. Svoje glinene grupe nije B. nikad, kao njegovi pomenuti prethodnici, živo i šareno bojio, nego im je, kako Vasari kaže, davao sjaj sličan mramoru.

LIT.: S. Weber, *A. B.* (Zeitschrift für bildende Kunst, N. F. XVII.), Leipzig 1906; M. Marangoni, *Il presepio del B. nel Duomo di Modena* (Dedalo VI.), Milan-Rim 1925—26; G. Magnani, *A. B.*, Rim 1930; A. Venturi, *Storia dell' arte italiana*, X./1., Milan 1935. A. Sch.

BEGAS, 1. Karl stariji, ✻ Heinsberg kod Aachena 30. IX. 1794, † Berlin 23. XI. 1854, njemački slikar. Učio je od 1813 dalje u Parizu kod J. A. Grosa. Od 1822 živi u Rimu, gdje su na nj znatno utjecali njemački slikari Nazarenci. Od 1824 do svoje smrti živi u Berlinu. Bio je jedan od najznatnijih akademskih slikara Biedermeierova stila u Berlinu, eklektik, koji je rado slijedio modne slikarske smjerove. Slikao je religiozne slike (Berlin, Landsberg a. d. Warthe), portrete (najbolji među njima *Porodični portret* u Kölnu, Wallraf-Richartz-Museum) i genre-slike (najpoznatija *Mohrenwäsche* u berlinskoj Nacionalnoj galeriji).

2. Karl mlađi, ✻ Berlin 23. XI. 1845, † Berlin 20. II. 1916, njemački kipar, sin prijašnjega. G. 1869 boravi u Rimu, a 1889 postaje profesor u umjetničkoj akademiji u Kasselu. Potkraj života živi i djeluje u Berlinu. Izradio je spomenike Otona IV. i Friedricha Wilhelma IV. u berlinskoj »Siegesallee«, pojedinačne grupe (one na Moltkeovu mostu u Berlinu, *Silen s dječakom Bakhom)* i nekoliko portretnih bista.

3. Reinhold, ✻ Berlin 15. VII. 1831, † Berlin 3. VIII. 1911, njemački kipar, mlađi sin Karla starijega. Učio je u berlinskoj akademiji, gdje su mu učitelji bili Wichmann, Schadow i Rauch. Boraveći od 1856 do 1858 u Rimu, prijateljevao je s Böcklinom, Feuerbachom i Lenbachom i primio zamašnije utjecaje od djela Michelangelovih i Berninijevih. Vrativši se 1858 u Berlin istakao se svojim grupama *Pan i Nimfa* i *Dječak Bakho*, u kojima se znatno udaljio od dotadašnjega klasicizma, kakav su zastupali njegovi učitelji Schadow i Rauch. G. 1863 dovršio je Schillerov spomenik u Weimaru, a 1871 svoje možebiti najbolje djelo *Neptunov studenac* u Berlinu. Za vladanja cara Wilhelma II. postaje B., proti svom biću i pozvanju, reprezentativni kipar njemački, koji je imao zadaću veličati imperijalizam carev u golemim kamenim i brončanim spomenicima, kao što su oni Wilhelma I. (1892—1897) i Bismarcka (1901) u Berlinu. Obadva svjedoče o zamašnoj tehničkoj vještini umjetnikovoj, ali se u njima i odviše ističe bučna namještenost. B. je izveo čitav niz izvrsnih portretnih bista, nastavljajući u njima stil Houdonov. Najbolja su međutim umjetnikova djela njegovi sitniji mitološko-erotički kipovi, nastali u njegovu srednjem periodu, u kojima se očituje njegova jedra senzualnost, dok im uzore treba tražiti u plastici baro-

ka i rokokoa. U njima se B. očituje kao virtuozan tehničar, koji je znao majstorski prikazati goli ljudski lik (osobito ženski) i slikovite efekte njegove puti.

LIT.: L. Pietsch, *Die Künstlerfamilie B.* (Westermanns Monatshefte, LIX.), Berlin 1886; A. S. Meyer, *R. B.*, Bielefeld-Leipzig 1901; Isti, *Der Nachlass R. B.*, Berlin 1912; A. Kuhn, *Die neuere Plastik von Achtzehnhundert bis zur Gegenwart*, Berlin 1922. A. Sch.

BEGEJ, rijeka u Banatu, lijevi pritok Tise. Izvire iz gore Poljane Ruske (Banatske planine) i teče prema sjeveru, pa zatim zapadu, te dolazi do neposredne blizine Tamiša, s kojim je spajaju dva kanala. Od Temišvara teče prema jugozapadu sve do Vel. Bečkereka, odakle se spušta na jug te u močvarnom području utječe u Tisu. Dužina B. je 254 km. Da se ograniče poplave, reguliran je srednji tok Begeja t. zv. Starim kanalom. Usporedo s rijekom, udaljen od nje 5—7 km, vodi Novi begejski kanal od Temišvara do Kleka (*SJ* od Vel. Bečkereka). Novi kanal je plovan u duljini od 83 km. B. je svojom nabujalošću kroza stoljeća nanosio teške štete u močvarnim krajevima Banata. Zato je već 1718 počeo Franjo Mercy izvoditi odvodnjavanje i planove za regulaciju porječja B., koji zbog novčanih poteškoća ni kasnije nisu bili posve ostvareni. Radi toga je 1871 osnovana Temišvarsko-Begejska zadruga, koja izvodi poslove regulacije. P. P.

BEGGAR'S OPERA, naziva se još i *ballad opera*, t. j. opera sastavljena od popjevaka; to je zapravo igrokaz s pjevanjem jednostavnih (većinom pučkih) popjevaka. Najznatniji primjer takvih, u Engleskoj negda vrlo omiljenih igrokaza s pjevanjem zacijelo je Johna Gaya *The Beggar's opera* (engl. »Prosjačka opera«), za koju je udesio glazbu L. Ch. Pepush (✱ Berlin 1667, † London 1752), i to tako, da je poznatim pučkim popijevkama podmetnuo suvremene talijanske operne tekstove i time potencirao karikaturu engleskog društva, koja se već u samom tekstu dovoljno ističe. Po golemom uspjehu ovog djela nastala su i druga slična, pa je to doprinijelo i slomu Händelove ozbiljne operne stagione u Londonu.

LIT.: J. Bolte, *Die Singspiele der engl. Komödianten*, 1893; Fr. Kidson, *The Beggar's Opera, Its Predecessors and Successors*, London 1922. B. Š.

BEGGIATOA → **Bakterije.**

BEGIĆ, 1. fra Luka, ✱ Posuški Gradac u Hercegovini 21. X. 1841, † Humac kod Ljubuškoga 14. IV. 1935. Učio je filozofiju i teologiju u Bologni i Ferrari. Kao mlad svećenik živo je sudjelovao u pokretu hercegovačkih franjevaca za narodno prosvjećivanje putem pučkih škola. B. je uredio i vodio prve pučke škole u Županjcu (Tomislavgrad) i Ljubuškom 1867—1874. Poslije te godine bio je nastavnikom u franjevačkom humanističkom studiju na Humcu. G. 1879 imenovan je odgojiteljem franjevačkih novaka, koju je službu s mnogo uspjeha vršio uz neke prekide 18 godina. G. 1883 imenovan je provincijalnim starješinom hercegovačkih franjevaca i tu je službu vršio četiri trogodišta pod posebno teškim prilikama. U svom dugom životu mnogo je učinio za podizanje škola i odgoj franjevačkoga klera, za unutarnju izgradnju i učvršćenje hercegovačke franjevačke provincije, za organizaciju vjerskoga života u narodu, te za buđenje hrvatske narodne svijesti u Hercegovini. Imao je velik udio pri osnutku Hrvatske tiskare, Osvita, Kršćanske obitelji te franjevačkog samostana i teologije u Mostaru. Bavio se i sakupljanjem narodnih pjesama. Od zaposjednuća Bosne i Hercegovine do svjetskoga rata (1878—1914) bio je jedna od najutjecajnijih vodećih ličnosti među franjevcima i Hrvatima u Hercegovini. Bio je čovjek dubokoga unutarnjega života, vanredno izgrađen i smiren, za života i poslije smrti općenito poštovan kao svet čovjek.

LIT.: *Fra Luka Begić*, Almanah Stopama otaca, Mostar 1935; D. Mandić, *Iz uspomena blgpk. fra L. B.*, Stopama otaca, Mostar 1937. D. M-ć.

2. Vilko, ✱ Čazma 20. I. 1874, general hrvatske kopnene vojske. Svršivši pet razreda realne gimnazije u Rakovcu kod Karlovca i kadetsku školu u Karlovcu (1889—1893) službovao je u 31. (hrvatskom) lovačkom bataljunu austro-ugarske vojske i kod 25. domobranske pješačke pukovnije u Zagrebu, a dalje se usavršio u Beču (1901—03) u višem intendantskom tečaju. Sudjelovao je u svjetskom ratu 1914—1918, ponajprije kao bojnik i od 1915 kao podpukovnik intendantskoga stožera i glavar intendancije 42. t. zv. vražje hrvatske domobranske divizije, s kojom je prošao sve borbe u Srbiji i na ruskom ratištu, a 1916 bio je dodijeljen sočanskoj vojsci u stožer vrhovnoga zapovjednika Svetozara Borojevića i 1917 premješten u glavni stožer operativnoga odjela u skupini vojskâ feldmaršala Borojevića. B. je poznat kao sposoban časnik i vrlo dobar organizator. Poslije svjetskoga rata istakao se radom za nezavisnost i slobodu Hrvatske, pa je zato 1941 pozvan, da preuzme mjesto glavara intendancije kod hrvatske kopnene vojske, zatim je imenovan drž. tajnikom u minist. hrvatskog domobranstva. Sl. P-ć.

BEGINE → **Begardi.**

BEGLERBEG, bejlerbej (»beg begova«; begler = bezi) bio je carski namjesnik beglerbegata ili pašaluka (pokrajine), a mijenjali su se obično svake dvije godine. Bio je to vezir sa tri, a katkada i sa dva tuga. Bilo je beglerbegova, koji su prije bili i veliki veziri. Beglerbegati ili pašaluci dijelili su se u sandžake, kojima su na čelu stajali sandžakbezi, potčinjeni beglerbegu, i po tome je on beg begova. Do prvih godina 16. st. bila su u Turskoj dva beglerbegata, i to rumelijski (Evropska Turska) i anatolski, a oko 1600 bila su 22 beglerbegata, a svaki je prilično jednom kraljevstvu po evropskim pojmovima. Svaki je beglerbeg imao svoju vojsku, a trojica, jer neprestano ratovahu s pograničnom Hrvatskom i Ugarskom, imali su izuzetan položaj; to su budimski, temišvarski i bosanski. Bosanski beglerbegat osnovan je u rujnu 1580, a u njegovu su sastavu bile sve zemlje, što su ih Turci otrgli od Hrvatske, osim Srijema, koji je pripadao budimskom beglerbegatu. Beglerbegu (zvanom obično paša) bili su glavni pomoćnici munla (vrhovni sudac), reis-efendi (kancelar), defterdar (nadstojnik financija). Beglerbegov je zamjenik ćehaja. U svim važnijim poslovima sazivao je beglerbeg divan (vijeće) od 12 članova. Nakon reforama Mahmuda II. beglerbeg se zvao valija ili vali-paša, a beglerbegat vilajet. Uz beglerbegat i vilajet upotrebljavao se i naziv ajalet. H. K.

BEGLUČKA ZEMLJA → **Begluk.**

BEGLUK (tur. beylik), 1. što pripada begu; 2. državna, carska blagajnica; 3. rad za državu ili bega (tlaka). U Bosni je begluk dio zemljišta, koji se ne opterećuje kmetstvom, nego pripada posjedniku kao vlasništvo. B. Đ.

Begluk je prema turskom agrarnom ustavu, koji je vrijedio i u Bosni i Hercegovini, zemljišna površina (oranice, livade, pašnjaci, šume), koja pripada zemljovlasniku (spahiji: agi, begu) na isključivu upravu i iskorišćivanje, i na kojoj nije postojalo kmetovsko pravo kmetovske obitelji. Povijesno su nastali begluci u vezi sa spahijskim sustavom, ali su se tečajem vremena povećavali iz zemljišnih površina, koje su pripadale kmetovskim obiteljima (kmetluk) u slučajevima prestanka kmetov. prava (izumrće kmet. obitelji, gubitak kmet. prava zbog neudovoljenja kmetov. dužnosti, nepodjeljivanje novoga kmetov. prava na opustjela kmetov. selišta i sl.). Umanjivanje begluka nastalo je uzurpacijom beglučkih zemljišta po kmetovima ili pretvaranjem begluka u kmetovska selišta. Manje begluke obrađivao je sam zemljovlasnik, a veće izdavao drugim licima na obrađivanje uz određenu naknadu (pridržnički odnos, priorački odnos, napolićarski odnos). Kmetovima su pripadala posebna prava u beglučkim šumama. Agrarna reforma u Bosni i Hercegovini obuhvatila je i beglučka zemljišta, koja zemljovlasnici nisu trajno obrađivali ni sami ni u vlastitoj upravi (režiji). Prema uredbi od 14. II. 1920 o postupanju s beglučkim zemljištima prosuđuju se naseljeni begluci, na kojima postoje odnosi, slični kmetovskom, kao kmetovski, ako odnosno zemljište seljaci-poljodjelci (težaci) neprekidno obrađuju i drže deset godina, i ako je uz nj vezana njihova eksistencija i život; jednako se prosuđuju i begluci, koji su pretvoreni u kmetovsko selište, kod kojih kmetovski odnos nije upisan u gruntovnici (čl. 2—3). Osim toga potpada pod agrarnu reformu i ono beglučko zemljište (čl. 6—7), na kojemu ne postoje ni kmetovska prava ni kmetstvu slični odnosi, ako je kroz 10 godina obrađivano kao zakup, odnosno ako ga zemljovlasnik ne obrađuje ni sam ni u vlastitoj upravi (režiji). Potonje odredbe izmijenjene su novelom od 11. V. 1920 u korist seljaka-poljodjelaca.

LIT.: Ć. Truhelka, *Historička podloga agrarnog pitanja u Bosni*, 1915; *Agrarne reforme, uredbe, naredbe i propisi*, Zagreb 1920. E. S.

BEGNA → **Kožičić.**

BEGO, 1. Krunoslav, ✱ Split 6. XII. 1894, književnik. Gimnaziju je svršio u Splitu, a pravne nauke u Zagrebu i Grazu. Za đačkih dana mnogo je sudjelovao u pokretu hrv. napredne omladine. Bio je odvjetnik u Splitu i Kninu. Sada je vijećnik Računarskog dvora u Zagrebu. Uređivao je list *Zadrugar* (Split). Studije: *Đalski* (Savremenik 1928) i *Kačić, samonikli izvori narodnog preporoda* (Hrvatska revija 1933). Izdao je knjige: *Nauka o mjenicama i čekovima* i *Nasljedno pravo*. Napisao mnogo članaka za Novo doba (Split).

2. **Marin,** ✻ Split 16. XI. 1881, književnik. Nakon gimnazije u Sinju i Splitu svršio je pravo u Beču i Zagrebu. Živi kao odvjetnik u Splitu. Još je u gimnaziji preveo na hrvatski dijelove *Enejide*. G. 1909 i 1910 surađuje u Savremeniku, a poslije i u novinama: Slobodi, Novom listu, Našoj slozi. DHK mu je izdalo novele *S mora* (1911), Matica Hrvatska *Novele* (1916), B. Vodnik roman iz ratnih vremena *U očekivanju* (1917). U nakladi Zabavne biblioteke izašle su neke stare i nove novele pod naslovom *Eva* (1925) i roman iz splitskog života *Vječna varka* (1928). *Niz našu obalu* (Split 1912) su kozerije o primorskim gradovima. Prema Smiles-Pavlinovićevoj »Radišu Bog pomaže« napisao je knjigu *Pomozi sebi!* (Split 1905). Osim romana *U očekivanju*, gdje preteže opis ratnih grozota i iz kojega izbija protest protiv rata i naklonost kršćanskoj ljubavi, B. opisuje na lak način strastvenu, nagonsku ljubav. E. Š.

BEGONIJA *(Begonia)*, rod istoimene porodice. Zeljaste ili poludrvenaste biljke, raznolikih, manje više nesimetričnih listova; jednodomni, jednospolni cvjetovi s dvočlanim do četveročlanim ocvijećem, brojnim prašnicima i podraslom plodnicom nalaze se u grozdovima, bijele, ružičaste, skrletne ili žute boje. Oko 400 vrsti u toplim krajevima čitave Zemlje, osim toga veliko mnoštvo križanaca i odlika.

U vrtlarstvu su ove najvažnije skupine: 1. Gomoljaste begonije u užem smislu (*Begonia tuber-hybrida*): a) velecvjetne s velikim jednostavnim ili punim cvjetovima veoma živih boja, goje se ponajviše u loncima kao sobno bilje; b) malenocvjetne (*B. hybrida multiflora*) napose za ukras gredica u vrtu; c) visjelice s ovješenim grančicama za ukras balkona. Ovamo spada (u širem smislu) i *B. Gloire de Lorraine* i njezine kulturne forme, koje cvatu zimi i služe kao sobne biljke. 2. Niske begonije s podankom, u prvom redu *Begonia Rex* Putz. s velikim šarenim raznobojnim lišćem kao sobna biljka i za ukras staklenika. 3. Džbunaste begonije, u prvom redu *B. semperflorens* Lk. et Otto za ukras vrtova i balkona, te veći ukrasni džbunovi kao *B. diadema* Lind., *B. phyllomaniaca* Mast. i dr.

LIT.: L. Chanvin, *Gomoljaste begonije*, Naš vrt, IV., 1937. Z. A.

BEGOUEN, Henri, grof, francuski arheolog i novinar, profesor na sveučilištu u Toulousi. Poznat je po svojim istraživanjima prethistorije. Zbirke, koje je sakupio, nalaze se u »Muzeju prirodnih nauka« u Toulousi. Radovi su mu raspršeni po stručnim časopisima. Posebno su izašli *Emile Cartailhac* (biografija povjesničara), *Notes et documents pour servir à une bibliographie de l'histoire de la Tunisie*, *Les grottes de Montesquieu-Avantès*, *Truc d'Audoubert*, i t. d. G. 1887 i 1888 putovao je po zemljama južnoslavenskih naroda kao dopisnik »Journal des Débats«. Članci, koje je tom prilikom s vremena na vrijeme objavio, izašli su kasnije u svesku *Chez les Yougoslaves il y a trente-deux ans* (1919). J. D-e.

BEGOVAC JEZERO, nazvano i Blata, periodično jezero u Lici, 7 km jugoistočno od Plaškog. Njegova površina iznosi obično 77 ha, dubina 3—4 m, no za jakih kiša zna površina i dubina jako porasti. Jezero je 487 m n. m. Dobiva vodu od periodičkih potoka Bosiljevca i Pećine, a gubi je kroz ponor Male Pećine.

LIT.: A. Gavazzi, *Die Seen des Karstes*, I., Beč 1904. Z. D-i.

BEGOVIĆ, 1. Božena, ✻ Split 18. III. 1901, pjesnikinja i dramatičarka, kći pisca Milana Begovića. Svršivši osnovnu školu u Hamburgu, a licej u Beču posvetila se glumačkom studiju i bila angažirana na kazalištima u Beču i Zagrebu. Piše pjesme, eseje, feljtone i drame, od kojih su izvedene: *Između danas i sutra* (u Zagrebu, Ljubljani i Dubrovniku 1935), *Lampioni* (u Zagrebu 1937). Izdala je knjigu pjesama *O životu* (Zagreb 1939). Mnogo se bavi prijevodima s hrvatskoga na njemački, a s njemačkoga i francuskoga na hrvatski jezik. Predsjednica je Društva hrvatskih književnica od njegova osnutka (1937). Z. M-ć.

2. **Josip,** ✻ Suhopolje (kotar Virovitica) 11. II. 1908, † Beograd 12. V. 1934, hrvatski ustaški borac i mučenik. Pučku je školu svršio u Virovitici, gdje mu je otac bio graditelj, a srednju je školu polazio u Virovitici, Koprivnici i Zagrebu. Iza svršene gimnazije upisao se na šumarski fakultet zagrebačkoga sveučilišta. U ustaški je pokret stupio 1931. Odonda je u njemu vršio važne zadatke, te je više puta tajno prelazio granicu i držao vezu s ustašama u emigraciji. Kod spremanja atentata na kralja Aleksandra prigodom njegova dolaska 17. XII. 1933 u Zagreb povjereno je B-u, da dade ustašama, koji su trebali izvršiti atentat, potrebne upute, a zatim da sam prijeđe preko granice. B. je međutim, izlažući se opasnostima, želio ostati u Zagrebu sve do samoga atentata. Zbog izdaje otkrivena je priprema za atentat, te je 17. XII. 1933 B. uhvaćen zajedno s Orebom i svojim ujakom Josipom Podgorelcem. Na zagrebačkom su ga redarstvu strahovito mučili, tako da su mu ozlijedili i desni bubreg. Iz Zagreba je odveden u mitrovačku tamnicu, a zatim na beogradski pusti otočić Adu. Sud za zaštitu države osudio ga je na smrt, i smrtna je kazna izvršena 12. V. 1934. Po svjedočanstvu njegova branitelja M. Žujevića i o. J. Čmelara, koji ga je pred smrt ispovjedio i pričestio, do zadnjeg je časa bio hladnokrvan, sabran i vedar te je još prije same smrti, saznavši za svoju smrtnu osudu, spjevao ustašku borbenu pjesmu. U.



JOSIP BEGOVIĆ

3. **Mehmed,** ✻ Lasta kod Trebinja 1904, izvanredni profesor beogradskog sveučilišta. Glavna su mu djela disertacija *De l'évolution du droit Musulman en Yougoslavie* (Alger 1930) i *Šerijatsko bračno pravo* (Beograd 1936), koje predstavlja prvu znanstvenu obradbu jedne grane šerijatskoga prava kod nas. H. Š.

4. **Milan,** ✻ Vrlika 19. I. 1876, književnik. Učio u Zagrebu i Beču romanistiku i slavistiku, poslije toga učio neko vrijeme u Firenci. Služio kao nastavnik na realci u Splitu do 1908, kad je pošao u Njemačku, da uči scensku i dramsku umjetnost. G. 1909—1912 bio dramaturg u Hamburgu (Deutsches Schauspielhaus), zatim dramaturg i režiser u Beču (Neue Wiener Bühne). Od 1915 do kraja rata služio u vojsci. Od 1920 radio je u Zagrebu u odjelu za prosvjetu, zatim kao nastavnik na glumačkoj školi. Od 1927 ravnatelj drame u Zagrebu, odakle je (zbog dramatizacije Šenoina *Diogenesa)* premješten na gimnaziju i 1932 umirovljen. Proputovao velik dio evropskih zemalja.



MILAN BEGOVIĆ

B. je počeo u časopisima objavljivati pjesme već na početku devedesetih godina. Surađivao je u velikom broju časopisa i novina (Vijenac, Život, Savremenik, Književnik, Srpski književni glasnik, Jutarnji list, Novosti, Kritika i t. d.), štampajući pjesme, pripovijesti, prikaze, feljtone, drame, kazališne referate i t. d. Pisao je i u stranim listovima. G. 1921—1922 uređivao s Ljubom Wiesnerom časopis Kritiku, 1931 s A. Bonifačićem Savremenik.

BIBL.: Objavio je zasebne knjige stihova: *Gretchen* (Pjesme, Split 1892, Zagreb 1896), *Knjiga Boccadoro* (Zagreb 1900), *Hrvatska pjesma* (Split 1901), *Život za cara* (Zadar 1903), *Vrelo* (Zagreb 1912), *Izabrane pjesme* (Zagreb 1925); drame: *Menuet* (Novi Sad 1901), *Myrrha* (Prag 1902), *Venus victrix* (Split 1903), *Gospoda Walewska* (Zagreb 1905), *Svadbeni let* (Zagreb 1923), *Božji čovjek* (Zagreb 1924), *Pustolov pred vratima* (Zagreb 1926), *Hrvatski Diogenes* (Zagreb 1928), *Tri drame* (Beograd 1934: *Božji čovjek, Pustolov, Bez trećega)*; novele i romane: *Dunja u kovčegu* (Zagreb 1921), *Nasmijana srca* (Zagreb 1923), *Kvartet* (Zagreb 1936); književnu studiju o *Vojislavu Ilijću* (Mostar 1905) i libreto za operu Jakova Gotovca *Ero s onoga svijeta* (Zagreb 1936). U časopisima i novinama izišle su mu drame *Stana* (Savremenik 1908), *Biskupova sinovica* (Hrvatskosrpski almanah, Zagreb 1910), *Čičak* (Savremenik 1913), *Pred ispitom zrelosti* (Savremenik 1914), *Amerikanska jahta u splitskoj luci* (Srpski književni glasnik 1929), roman *Giga Barićeva i njezinih sedam prosaca* (Novosti 1930 i posebno Zagreb 1940). Kraće drame štampao u knjizi *Male komedije* (Zagreb 1920). Nisu mu štampane, ali su djelomično prikazane, drame *Čovjek je slabo stvorenje* (1933), *Dva prstena* (1935), *I Lela će nositi kapelin* (1936), *Badnje veče Katice Degrelove* (1938). U rukopisu ima pjesmu *Mefistofele* (iz 1905).

Pored originalnog beletrističkog rada B. je pisao eseje, na pr. o *Cippicu* (Savremenik 1909), *Raiću* (Srpski književni glasnik 1932). Prevodio je mnogo za kazalište, napose s talijanskoga, njemačkoga i francuskog jezika: D'Annunzio, *Jorijeva kći*; Martini, *Cvijet pred očima*; Pirandello, *Henrik IV.*; Bontempelli, *Naša boginja*; Goethe, *Götz von Berlichingen*; Schiller, *Mesinska nevjesta*; Kleist, *Pentesileja*; Goldoni, *Mirandolina*; Grillparzer, *Zlatno runo*; Bahr, *Djeca*; Portoriche, *Prošlost*; Maeterlinck, *Peleas i Melisanda*; Bataille, *Gola žena*. Prevodio je i Heinea (*Nordseebilder*).

Veći dio Begovićevih djela, napose drama, preveden je na različite evropske jezike (talijanski, njemački, engleski, francuski, norveški, češki, bugarski, ruski, madžarski). Drame su mu prikazivane na svima našim kazalištima pa u Češkoj i Slovačkoj, zatim u Rimu, Sofiji, Beču, Budimpešti, Hamburgu, Lenjingradu, Oslu, Bergenu, San Franciscu, Los Angelesu, New Yorku, Rio de Janeiru, Montevideu, S. Paolu, Buenos Airesu i t. d. Velik uspjeh doživjela je drama *Bez trećega* u Parizu 1938, u Budimpešti 1940, zatim u Weimaru i Berlinu 1940, te po mnogim njemačkim manjim gradovima.

B. je svojom lirikom *(Knjiga Boccadoro)* početkom 20. st. unio u hrv. književnost težnju za ličnim ritmom, kozmopolitskim vidicima, slobodu u shvaćanju erotičkih pojava. Time je pobudio oduševljenje Mladih i osudu Starih. Kasnije se dao više na dramu, u kojoj je postigao najveće uspjehe. Dodirujući različite probleme (majčinstvo. snaga seksusa, patriotizam, tragika intelektualaca, jačina podsvijesnoga u čovječjem životu), B. je uzimao građu iz zavičaja i Hrvatske, ali je posezao i za internacionalnim sujetima. Sa širokom evropskom kulturom, on je znao shvatiti umjetničke težnje svoga vremena i svoja djela izgrađivati uporedo s njima. Iako je tematika njegovih djela prilično uska, svodeći se uglavnom na erotiku, B. je uvijek znao pisati na literaran način, upotrebljavajući gotovo uvijek nova tehnička sredstva. Nekim je djelima htio djelovati idejno: *Hrvatski Diogenes* ima jasnu tendenciju, *Giga Barićeva* znači šarenu sliku zagrebačkoga ratnoga i poratnoga društva. — Za svoje književno djelovanje stekao je B. više odlikovanja (talijanska kruna III. razreda, Légion d'honneur). Član dopisnik Hrv. akademije u Zagrebu.

LIT.: O njegovoj književnoj djelatnosti pisali su mnogi domaći i strani kritičari: Jakša Čedomil, Matoš, Vinaver, Marjanović, Maixner, Bogner *(Kvartet)*, Bahr, Hauser, Petravić *(Nove studije i portreti)*, Wenzelides *(Književne studije)*, Fotez *(Giga Barićeva)*. Zasebno je o njemu izišla na poljskom jeziku studija Jurja Pogonowskoga. Umberto Urbanaz-Urbani pisao je o njemu u knjizi *Scrittori jugoslavi*. Pseudonimi su mu Tugomir Cetinski, Xeres de la Maraja, Stanko Dušić. A. B-c.

BEGOVO RAZDOLJE, selo u Gorskom Kotaru (delnički kotar), 4 km jugoistočno od Mrkoplja, ima 376 stanovnika. U mjestu je pilana i električna centrala. Z. D-i.

BEGUINOT, Augusto, ✻ Paliano kraj Frosinona 17. X. 1875, † Genova 3. I. 1940, botaničar. Bio je profesor u Sassari, Messini, Modeni i u Genovi. Vanredan poznavalac flore Italije. Opisao je i floru Palagruže (Rim 1910). I. P.

BEGUNJE, u Gorenjskoj (578 m), klimatsko lječilište na podnožju Karavanka; 3,7 km od stanice Lescè-Bled, 600 stan., s porušenom kulom Kamen i bivšim Kacijanerovim gradom, preudešenim u žensku kaznionicu. J. R.

BEGUNJŠČICA, floristički vrlo znamenit gorski greben Karavanka iznad Begunja s Velikim Vrhom (2063 m) i Roblekovim Domom (1757 m). J. R.



HANS SEBALD BEHAM, Autoportret
Pariz, Louvre

BEHAIM, Martin, ✻ Nürnberg oko 1459, † Lisabon 1507, kozmograf i pomorac. Putovao je od 1484 do 1486 s portugalskom ekspedicijom duž zapadne obale Afrike, a 1492 je izradio u Nürnbergu prvi globus, koji se čuva još danas. Mnogo je zaslužan za razvitak pomorske geografije.

BEHAIZAM, frakcija sekte babizma, kojoj je začetnik Babov nasljednik Mirza Husejn Ali Nuri Behaulah, koji se rodio u Mazenderanu u Perziji 1818, a umro u Akonu 1895. Behaulah se odvojio od učenja Babova, a behaiti drže, da je Bab bio samo preteča Behaulahov. Po učenju Behaulahovu nitko ne smije nikoga uznemirivati niti se smije zlo zlim uzvraćati. Ljudi moraju činiti dobro



BARTHEL BEHAM, Karlo V.

i ljubiti jedan drugoga. Mora vladati opći mir. U svakom gradu treba da postoji odbor od 9 lica, koji će osnovati behaistički klub i njim upravljati. Klub će nositi ime »kuća pravde«. Svaki je sljedbenik sekte dužan dati 19% imutka jedamput zauvijek u opće svrhe. Povučeni život i asketizam zabranjeni su. Ovo se učenje potpuno odvojilo od islamskog. M. H.

BEHAM (Beheim, Boehm, Peham), **1. Hans Sebald,** ✻ Nürnberg oko 1500, † Frankfurt n. M. 1550, njemački bakrorezac, tipičan predstavnik, kao i brat mu, t. zv. sitnog bakroreza (»Kleinmeister«). G. 1525 morao je zbog svojih slobodoumnih nazora ostaviti rodni grad, ali se skoro opet vraća i djeluje u Nürnbergu. Poslije odlazi u Frankfurt n. M., gdje stječe građansko pravo. Najranija su njegova djela nastajala pod utjecajem Dürera. U kasnijim biva njegova tehnika sve savjesnija i suptilnija. Već zarana morao je upoznati talijansku, osobito mletačku umjetnost, za kojom se povodi, ne gubeći pri tome svoje samostalnosti. Oko 1531 njegov je razvoj uglavnom već dovršen, pa sad počinje dugo razdoblje jednoličnog i ustaljenog stvaranja, koje traje do njegove smrti. Dok je do 1531 označivao svoje bakroreze (njih 92) inicijalima H S P, imaju kasniji (na broj oko 200) inicijale H S B. Motivi su njegovih bakroreza većim dijelom prizori iz pučkog i seljačkog života, prikazani živo, a često i s mnogo humora, pa je u tom području preteča starijeg Brueghela. U svom najznatnijem djelu, seriji prizora iz parabole o *Izgubljenom sinu*, znao se on osloboditi velikih uzora (Dürera i Luke iz Leydena), dok se njegovi prikazi *Smrti* mogu staviti ravnopravno uz bok onima H. Holbeina. Slabiji su njegovi religiozni i alegorijski prikazi, a jednako (i brojem i kvalitetom) njegovi drvorezi.

2. Barthel, ✻ Nürnberg 1502, † Italija 1540, mlađi brat prednašnjega. I on je 1525 morao ostaviti rodni grad Nürnberg. G. 1527 stupio je u službu vojvode Wilhelma IV. Bavarskog. Pored Altdorfera on je zacijelo najznatniji među nürnberškim »Kleinmeisterima«. Istakao se i kao slikar. Od svih njemačkih umjetnika onoga vremena on je najdublje zaronio u biće talijanske umjetnosti, sačuvavši

pri tome kao i brat mu samostalnost, koja se očituje već u najranijim njegovim djelima. I on prikazuje seljake i vojnike. Od 1527 do 1535 izrađuje većim dijelom portrete, među kojima se osobito ističe onaj cara Karla V. Njegovi ornamentalni bakrorezi kazuju, kao i oni njegova brata, sintezu talijanskih motiva i njemačkoga formalnog osjećaja, ali su još uspjeliji i delikatniji u izvedbi. Od njega se sačuvalo 90 bakroreza.



HANS SEBALD BEHAM, Iz suite »Izgubljeni sin«

LIT.: G. Pauli, *Hans Sebald Beham. Ein kritisches Verzeichnis seiner Kupferstiche u. Holzschnitte*, Strassburg 1901; Isti, *Barthel Behams künstlerische Entwicklung* (Mitteilungen der Gesellschaft für vervielfältigende Kunst), Beč 1905; F. Lippmann, *Der Kupferstich*, Berlin 1905; E. Waldmann, *Die Nürnberger Kleinmeister* (Meister der Graphik, V.), Leipzig 1910. A. Sch.

BEHAR (cvijet od voćke, glagol *behàrati* i *probehàrati*), list za pouku i zabavu, izlazio je 10 godina u Sarajevu, počevši od 1. V. 1900. Prvu godinu bio mu je urednik Safvet beg Bašagić, a glavni suradnici Edhem Mulabdić, Fehim Spaho i Osman Nuri Hadžić. Daljih je pet godišta uređivao Mulabdić, a pored navedenih suradnika pisali su u listu dosta Muhamed Dizdar i Hamid Šahinović. Sedmo godište je uredio Džemaluddin Čaušević, a imalo je četiri strane turskog i dvanaest hrvatskog sloga. Osmo godište je uredio Musa Ćazim Ćatić, a 9. i 10. Ljudevit Dvorniković.

BROJ 1. GOD. I.



List za zabavu i pouku.

1. muharema 1318.	SARAJEVO	1. maja 1900.

NATPIS 1. BROJA »BEHARA«

Jedanaestom godištu, od kojeg je izišlo 7 brojeva, bio je urednik Hamid Šahinović (Ekrem). U prvih 8 godišta suradnici su samo muslimani, a u zadnja dva surađuju i Hrvati katolici.

B. je donosio izvorne i prevedene članke, pjesme, pripovijesti i drame, a najviše romana prevedenih s turskog. S arapskog je izvornika prijevod *1001 noći*. B. je imao velik utjecaj u muslimanskom javnom životu. Izlazio je svakih 15 dana na 16 strana 4⁰.

LIT.: E. Mulabdić, *Behar* (prilikom 40-godišnjice njegova pokretanja), Kal. »Nar. Uzdanica« za 1940, Sarajevo 1939. A. N.

BEHAVIOR (engl., izg. bihevior), jednako i **behaviour** (izg. biheviur) »ponašanje« → **Biheviorizam.**

BEHEREMAGINICA (Behramaginica), planina u sjevero-zapadnoj Bosni, između Sane i njezina desnog pritoka Gomionice, s najvišim vrhom 590 m. N. P.

BÉHIER, Louis-Jules, ✳ Pariz 1813, † Pariz 1876, francuski liječnik. Bio je liječnik Luja Filipa, sveučilišni profesor, član Académie de médecine. Liječničku je službu vršio na pariskim bolnicama (Charité, Pitié, Hôtel-Dieu). G. 1874 imao je velik uspjeh kod transfuzije krvi.

BIBL.: *De l'influence épidémique sur les maladies* (1844); *Traité élémentaire de pathologie interne* (1844—58 u zajednici s Hardyjem); *Études sur la maladie dite fièvre puerpérale, lettres adressées au proffesseur Trousseau* (1858) i dr.

BEHLILOVIĆ, Muhamed (Hadži), ✳ Mostar 15. II. 1879, umro Mostar 5. XII. 1931. Svršivši ruždiju (nižu srednju školu) i medresu u rodnom mjestu nastavio je nauke u Šerijatskoj sudačkoj školi u Sarajevu, a onda se specijalizirao u arapskom jeziku u Kairu. Od 1907 bio je profesor arapskog jezika u Mostaru, a kada je mostarska gimnazija u školskoj godini 1914—15 bila zatvorena radi đačkog štrajka, bio je profesor Šerijatske sudačke škole u Sarajevu, a onda se opet vratio za profesora arapskog jezika i vjeroučitelja na gimnaziji u Mostaru. Napisao je i štampao za VI. razred gimnazije knjigu *Arapska metrika* (Ilmi arud). A. N.

BEHM, Ernst, ✳ Gotha 4. I. 1830, † Gotha 15. III. 1884, njemački geograf. God. 1856 stupio je u nakladničku kuću Perthes, u kojoj je radio do svoje smrti. Osnovao je 1866 *Geographisches Jahrbuch*. Od 1876 bio je urednik brojidbenog dijela u *Gothaischer Hofkalender*. God. 1878 preuzeo je vodstvo u časopisu *Petermanns Mitteilungen*, što ga je nekoliko godina uređivao s Petermannom. U njemu je posebnu pažnju posvećivao geografskim istraživanjima. Iako sam nije putovao, B. je već 1872 došao do zaključka, da se Lualaba ima smatrati gornjim tokom Konga, zato ga je Crist. Negri nazvao pravim obretnikom te rijeke. Bio je član vrlo mnogih geografskih društava.

BEHMEN, 1. Mahmud (Máše), ✳ Stolac 4. III. 1895, umro Sarajevo 10. XI. 1937. Gimnaziju je učio u Mostaru, a završio u Senju, jer je bio isključen iz svih b. h. gimnazija radi sudjelovanja u mladohrvatskoj organizaciji. Pravo je svršio 1920 u Zagrebu. Bio je odvjetnik u Sarajevu i glavni tajnik JMO. Biran je narodnim zastupnikom 1927. Istakao se u verifikacionom odboru hrabrim istupom za izručenje Puniše Račića sudu. Bio je urednik »Pravde«, glasila JMO od 1925 do 1928 i od 1935 do 1937.

2. Šefkija, ✳ Stolac 10. V. 1892. Gimnaziju je svršio u Mostaru, a pravo u Zagrebu. Za narodnog zastupnika je biran 1923, 1925, 1927 i 1938. U vladi Davidovića postao je 27. VII. 1924 ministar socijalne politike, a u vladi M. Stojadinovića bio je od 24. VI. 1935 do 24. V. 1937 ministar bez lisnice. A. N.

BEHN, Aphra, ✳ Wye (Kent) 1640, † London 16. IV. 1869, engleska spisateljica. Otac joj je bio brijač Johnson. Udala se za Nizozemca Behna. Taj ju je doveo na dvor kralja Karla II. On ju je za rata s Nizozemskom poslao kao špijunku u Antwerpen. Kasnije je živjela u Londonu, gdje je počela pisati, da može živjeti. Na taj je način postala prvom engleskom profesionalnom spisateljicom. Pisala je komedije, romane i pjesme. Nešto je i prevodila. Najviše se proslavila svojim kazališnim djelima (*The Rover, Sir Patient Fancy, The Roundheads, The City Heiress* i dr.). Pisala je pod imenom Astrea. Prigovarali su joj, da ima u njenim djelima opscenosti. Od toga se prigovora ogorčeno branila u predgovoru svom djelu *Sir Patient Fancy*. Još prije udaje boravila je u Surinamu i tamo upoznala crnačkog princa Oroonoka i njegovu ženu. Na tom se poznanstvu osniva njezin roman *Oroonoko or the Royal Slave*. Pokopana je u Westminsterskoj opatiji među pjesnicima.

BIBL.: *Works* izdao Montague Summers, 6 sv. London; romani u Routledge's Library of Early Novelists, London 1915.

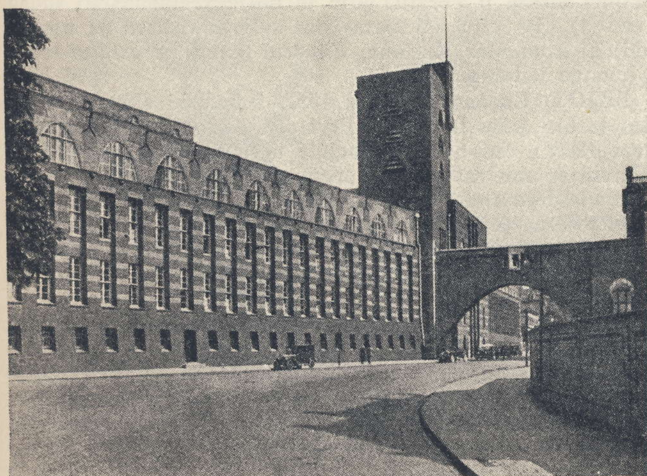
BEHNES, William, ✳ 1795, † London 1864, engleski kipar. Od njega je poznat kip Havelockov na Trafalgar Square, zatim kip R. Peela u Cheapsideu. Zbog naročite vjernosti treba spomenuti poprsja dra. Babingtona i Folleta.

BEHRENS, Peter, ✳ Hamburg 14. IV. 1868, † Berlin 27. II. 1940, njemački arhitekt. Od 1886 do 1891 učio je slikarstvo u Karlsruhe, Düsseldorfu i Münchenu; od 1891 do kraja 1899 djeluje u Münchenu kao slikar, istakavši se uz to i u području umjetničkog obrta i knjižne opreme. Od

1899 do 1903 B. je član umjetničke kolonije u Darmstadtu, gdje se, pod utjecajem svog prijatelja J.M. Olbricha, priklanja sve više arhitekturi. Od 1903 do 1907 B. je ravnatelj škole za umjetnički obrt u Düsseldorfu. G. 1906 imenovala ga je A.E.G. (Allgemeine Elektrizitätsgesellschaft) u Berlinu svojim umjetničkim savjetnikom. Ova je njegova djelatnost, koja je potrajala do 1917, bila od presudne važnosti za njegov dalji razvoj kao arhitekta. Od 1922 do svoje smrti B. je, kao nasljednik Otta Wagnera, profesor arhitekture u bečkoj umjetničkoj akademiji, ali djeluje i živi uporedo i u Berlinu. Kao arhitekt samouk probijao se B. kroz sve goleme poteškoće u svom razvoju od slikarstva i umjetničkog obrta do čiste arhitekture. Kao umjetnik i učitelj B. je znatno utjecao na nove generacije arhitekata Srednje Evrope, koja se poslije svjetskog rata našla pred problemom: hoće li nova arhitektura biti puka tehnika ili umjetnost. B. se sam postavio na stranu umjetnosti, boreći se protiv arhitektonskog materijalizma i mehanizma, postavljajući kao vrhovno načelo arhitektonskog stvaranja: čvrstu volju oblikovanja. Zacijelo su u obilnom životnom djelu B-ovu najznačajnije njegove tvorničke, industrijske i upravne građevine u Hannoveru, Berlinu, Düsseldorfu, Frankfurtu n. M., Höchstu i Oberhausenu (koje sve od reda, kao vidljivi simboli strogo organizirana rada i njegova ritma, znače odlučnu prekretnicu u području suvremenog industrijskog građevinarstva). Uz njih treba istaknuti naselja u Henningsdorfu, Berlinu, Lichtenbergu, Berlin-Schöneweide, Altona-Othmarschen; blokove stambenih kuća u Düsseldorfu, Spandauu, Beču; vile i privatne kuće. G. 1911—1912 nastala je monumentalna klasicistička palača njemačkog poslanstva u Petrogradu. Iz područja crkvene arhitekture treba spomenuti zgradu opatije sv. Petra u Salzburgu (1924—1925), crkve Essen-Rellinghausen, St. Lambert i osebujnu »Dombauhütte« na izložbi u Münchenu 1922. Zanimljive su i njegove građevine i vrtovi na izložbama u Dresdenu (1906), Bernu (1917), Münchenu (1922), Beču (1923), Berlinu (1924) i Parizu (1925). Za Zagreb izveo je B. nacrte za pregradnju kuće na uglu Jelačićeva trga i Jurišićeve ulice. B. je oko 1900 znatno utjecao na reformu pozorišne dekoracije, na opremu knjiga i nove tipove slova, a naročito na umjetnički obrt i primijenjenu umjetnost.


PETER BEHRENS, Max Liebermann

LIT.: F. Hoeber, *P. B.* (Mod. Arch., I.), München 1913; P. J. Cremers, *P. B., Sein Werk von 1909 bis zur Gegenwart*, Essen 1928. A. Sch.


PETER BEHRENS, Upravna zgrada I. G. Farbenindustrie Höchst am Main

BEHRING, Emil, ✻ 1854, † 1917, njemački medicinski stručnjak; u početku svoga djelovanja bio je asistent Roberta Kocha, g. 1894 profesor higijene na sveučilištu u Halleu, a 1895 u Marburgu. Za svoj stručni rad dobio je Nobelovu nagradu. B. ide među najistaknutije stručnjake na polju bakteriologije i imunobiologije; on je dokazao, da se u serumu životinja, kojima se uštrca specifični otrov kužnih klica, stvaraju protuotrovi i da njihov serum djeluje kao lijek; tako je pronašao način za proizvodnju seruma protiv difterije i tetanusa, koji su kasnijim usavršavanjem postali nenadoknadiva sredstva u borbi protiv tih bolesti; osnovao je poznati zavod za serum (Behring-Werke) i postao osnivačem liječenja serumima. Radio je mnogo ispitujući imunitet i proširio u velikoj mjeri naše znanje o tom pitanju medicinske nauke.


EMIL BEHRING

BIBL.: *Gesammelte Abhandlungen zur ätiologischen Therapie von ansteckenden Krankheiten*, 1893; *Die Bekämpfung der Infektionskrankheiten*, 1894. A. Š-r. i L. T.

BEHRMANN, 1. Adolf, iz Petrograda, organizator prve tiskare u Srbiji. To je bila »Tipografija« odn. Knjaževsko-serbska knjigopečatnja u Beogradu 1831, kojoj je on bio prvim ravnateljem. G. 1831 štampao je obrasce, objave, zapisnike, putnice i sl., a 1832 prvu knjigu pod natpisom *Srbska stihotvorenija*. U.

2. Walter, ✻ Oldenburg 22. V. 1882, njemački geograf. Izučivši geografiju i matematiku bavio se isprva kartografijom, a kasnije je prešao na morfologiju proučavajući osobito Novu Gvineju, gdje je boravio 1912/13 i odakle je pohodio Kinu 1913/14. Od 1918 je profesor na sveučilištu u Berlinu, kartograf u Zavodu za poznavanje mora i glavni tajnik Zemljopisnoga društva, kojemu uređuje njegov list. Napisao je *Der Sepik und sein Stromgebiet* (1917), *Im Stromgebiet des Sepik* (1922) i *Das westliche Kaiser-Wilhelms-Land in Neuguinea* (1924). N. Ž.

BEHTEREV, Vladimir, ✻ Vjatka 1857, † Moskva 1927, jedan od najvećih ruskih neurologa. Medicinu je svršio u Petrogradu 1878. G. 1885 profesor u Kazanu, 1893 u Petrogradu, gdje je privatnim sredstvima osnovao psihoneurološki zavod. Bezbroj je njegovih radova. Po njemu je nazvan jedan snop živaca u leđnoj moždini, jedna bolest hrptenice i jedan refleks na nozi. Poznata je njegova *Objektivna psihologija*, djelo, u kojemu je pokušao svesti duševni život na skup refleksa. Zamislio je Panteon u Moskvi, gdje se imadu sabrati mozgovi znamenitih Rusa, a njegov je bio u njemu prvi.

BIBL.: *Die Leitungsbahnen des Gehirns- u. Rückenmarks, Die Lehre von den Gehirnfunktionen, Diagnostik der Nervenkrankheiten, Psyche und Leben, Objektive Psychologie, Kollektive Reflexologie.*

LIT.: Dvorecky, *Vladimir Bechterew*, Münchener med.Wochenschrift, 1923; Isti, *40-jähriges Jubiläum Vladimir Bechterews*, M. m.W. 1926. L. T.

BEHZAD, ✻ Herat oko 1440, umro oko 1526, jedan od najslavnijih perzijskih slikara. G. 1521 bio je imenovan ravnateljem vladareve knjižnice. On je oslobodio perzijsku minijaturu od mongolske manire i uveo nove principe u kompoziciji. Imao je mnogo učenika, i njegov se potpis iza 16. st. vrlo često krivotvorio. Od njega je poznato vrlo malo originalnih djela.

LIT.: F. R. Martin, *The Miniature Painting and Painters of Persia, India and Turkey*, London 1912; W. Schulz, *Die persisch-islamische Miniaturmalerei*, Leipzig 1914; Arménag Sakisian, *La miniature persane*, Pariz 1929.

BEIELSTEIN, Felix Wilhelm, ✻ Bochum 30. I. 1887, njemački pisac, inžinir, geolog u Essenu (Ruhrsko područje). *Rauch an der Ruhr* (1930) nagrađen je iste godine kao najbolji industrijski roman. Kako se pisac isprva htio posvetiti umjetnosti, učinio je znamenitog kipara njemačke kasne gotike (na prijelazu u renesansu) Tilmana Riemenschneidera glavnim junakom romana *Die grosse Unruhe* (1936), podavši u tom djelu potresnu sliku svih peripetija reformatorske epohe. G. Š.



BEIRUT, Luka



BEIRUT, Prizor s ulice

(Orbis terrarum)

BEIJERINCK, M. W., ✳ Amsterdam 1851, † 1931, nizozemski mikrobiolog. Po svršetku kemijskih i drugih prirodoznanstvenih studija u Delftu 1872 postaje najprije lektor botanike, fiziologije i fizike na poljoprivrednoj školi u Warffumu kod Groningena, 1893 profesor bakteriologije, a 1895 profesor opće mikrobiologije na Visokoj tehničkoj školi u Delftu. Mnogobrojnim radovima na području mikrobiologije, naročito mikrobiologije tla, stekao je neprolazne zasluge za ovu nauku. G. 1901 izolirao iz vrtnog tla novu bakteriju (*Azotobacter chroococcum*), sposobnu da veže slobodni dušik iz zraka; dotada je bila poznata samo jedna jedina, ali anaerobna bakterija, s tako rijetkim osobinama. Uz ovaj najveći naučni uspjeh imao je B. i mnogo drugih. Prvi je izolirao iz morskog pijeska svijetleću bakteriju *Photobacterium luminosum*. M. G.

BEIRA, 1. stara pokrajina (24.000 km^2) u sjevernom dijelu Portugala od španjolske granice do atlantskoga primorja, dobrim dijelom planinsko područje (La serra Estrella 1993 m), dobro natapana vodama, koje su plovne u donjem toku (Vouga, Mondego). Primorje je nisko i pokrito prostranim sipinama. Kasnije je B. bila podijeljena u primorsku (litoral), visoku (alta) i nisku (baixa), a sada se raspada u pet okružja: Aveiro, Vizeu, Guarda, Coimbra i Castello-Branco. Žiteljima na sjeveru dobro uspijevaju žitarice, a drugdje se pored ratarstva bave i trgovinom, ribolovom i sitnom industrijom (šeširi, majolika). Glavno je naselje stari grad Coimbra.

2. Lučki grad u portugalskoj koloniji Moçambique na istoku Afrike, na ušću rijeke Pungué u zatonu Masangni, 25.000 stan. Modernoga je izgleda, s mnogo bankovnih i parobrodarskih agencija, osobito engleskih i portugalskih. Izgradnjom željezničkih pruga u unutrašnjost postala je B. vrlo važnom lukom za zemlje u zaleđu: za Nyassu, Zambezi, Rhodeziju i Katangu. D. Ž.

BEIRUT, primorski grad sa 170.000 stan., od toga 31% muslimana, 28% grkoistočnih i 19% Maronita. Glavni grad autonomne republike Libanon, ujedno sjedište vrhovnog francuskoga komesara za Siriju, najveća luka u Siriji, sijelo evropskoga kapitala. Željeznička pruga ga spaja sa Hauranom, Damaskom i Alepom. B. je sijelo patrijarha, nadbiskupa, kršćanskih misija, mnogih znamenitih zavoda, francuskoga isusovačkog i američkog sveučilišta, središte arapskoga novinstva i literature. U starom gradu su uske ulice i mnogi zdenci, dok su po obroncima Libanona sazidane evropske vile. B. izvozi svilu, maslinovo ulje, slatku koricu, pamuk, voće, sezam, grožđice, smokve, sapun, spužve i goveda. M. Š.

Beirut, stari fenički Berytos, poznat još iz sredine 2. tisućljeća pr. Kr. Odonda je u stalnoj trgovačkoj vezi s Egiptom, za vrijeme Thutmasa III., Amenophisa III., Aknatona, Ramzesa II. i t. d. Iza 12. st. je bez sumnje pod vlašću Amorićana. Poslije dolazi u vlast Egipta, Aleksandra Velikog, pa Antioha Velikog. Nakon toga osvojiše ga Rimljani (Agrippa) i ukrasiše divnim zgradama. August ga pretvori u vojničku koloniju (Iulia Augusta Felix Berytus). G. 529 pos. Kr. strada grad od potresa. G. 633 osvojiše ga Arapi; 1110 križari pod kraljem Balduinom I., 1187 Saladin, a 1197 opet križari. G. 1291 egipatski sultan Melik el Ašraf uništi franačko gospodstvo u Siriji, a Beirut dade razoriti. Kasnije je duže vremena u vlasti Druza. G. 1763 osvojiše ga Turci. Kada ga je 1831 zauzeo Ibrahim paša, sin Mehmeda Alije, nastali su radi toga novi zapletaji u t. zv. istočnom pitanju. G. 1840 bombardirala je englesko-tursko-austrijska mornarica ovaj grad, koji su onda Egipćani ispraznili. G. 1860 useli se u nj mnogo kršćana iz Libanona i odonda on postaje sve važniji. Poslije svjetskog rata Beirut je glavni grad francuske mandatske države Veliki Libanon (Grand Liban). S. A.

BEISAN, Beth-Sean ili **Beth-Sān,** gradić u sjevernoj Palestini u dolini rijeke Jordana. Ima 1500 st., muslimana. Spominje se već u davno vrijeme. Za vrijeme Seta I. pa do Ramzesa III. (1314—1198 pr. Kr.) pripadao je Egiptu. Za Davida pripao je Izraelcima. U klasično se vrijeme zvao Σκυθόπολις. U rimsko doba pripadao je helenističkoj dekapoli. U kršćansko doba bio je sijelo biskupa. — Sveučilišni muzej filadelfijski vršio je počevši od 1921 u B. iskapanja, otkrivajući građevine, kojih starost seže u 16. st. pr. Kr. Otkriveno je više hramova pa mnoštvo zlatnine i srebrnine. Iskopane su i grobnice i sarkofazi iz 12. st. pr. Kr. Isto tako su i u grobovima iz helenskoga, rimskoga i bizantinskoga doba nađeni krasni predmeti od alabastra i stakla.

BEISSIER, Fernand, ✳ Arles (Bouche-du-Rhône) 1858, † Orange 1936, francuski književnik. Pisao je romane i novele, no najviše je poznat kao pisac libreta za operete. Tako je napisao *La Lune* (glazba od Audrana), *Le Brillant Achille* (u zajednici s Clairvilleom, glazba od L. Varneyja), *Phrynette et Léda* (glazba od J. Cléricea).

BEJARAMO, Lazaro, ✳ Sevilla, španjolski pustolov i pjesnik. U *Canconiero General de Sevilla* iz god. 1535 nalaze se njegove dvije pjesme. Kasnije je otišao u Ameriku i nastanio se u San Domingu. Tamo je izašao na glas po svojim epigramima i sentencama. Da se naruga svima osobama iz »Adelantamiento de Santo Domingo«, napisao je satiru *Purgatorio de Amor*.

BEJDÂVI (Nâsirudin Abdulah b. Omer), umro u Tebrizu 685, glasoviti komentator Kur'ana. Rodom je iz Bejdâ u okolici Širaza u Perziji, gdje je dulje vremena bio sudac (kadija). Po cijelom islamskom svijetu raširen je njegov zbijeni komentar Kur'ana, *Envârut-tenzîl ve esrârut-te'vîl*, u mnogo izdanja. M. H.

BEJOT, Eugène, ✳ Pariz 1867, francuski slikar. Učitelj mu je bio Jules Lefebvre. Prvi put je izložio svoje bakroreze 1893 u Salon de la Société nationale des Beaux-Arts. Glavni su mu radovi bakrorezi: *Le Pont Solférino; Saint-Gervais; Montmartre, Notre-Dame; La Seine au pont des Saints-Pères* (u obliku lepeze). Od albuma i knjiga spominjemo: *La Seine à Paris; Squares et Jardins; Entr'actes de pierres; Du I^{er} au XX^{e} arrondissement; Les Bateaux de Paris.*

BEK, 1. Viktor, ✳ Beč 26. VII. 1888, glumac i redatelj. Učio glumu kod Prejca. U zagrebačkom kazalištu nastupio 1909. Iza toga djeluje u putnim družinama, a od 1911 angažiran naizmjence u Osijeku, Varaždinu, Sarajevu i Splitu. Od 1928 je u Zagrebu, gdje je 1936 proslavio 25-godišnjicu umjetničkog rada. Igrao mnogo najrazličitijih karakternih i psiholoških uloga, iznoseći ih proćućenim realizmom. S. B.

2. Vinko, ✳ Podravski Podgajci 1862, † Zagreb 1935. Da pobudi što veći interes za obuku slijepaca, izdao je *Uzgoj*

slijepaca (1888, prijevod od Entlichera) i *Bečki zavodi za slijepe i naše potrebe* (1889). G. 1890 izdao je *Početnicu sa Brailleovim slovima za slijepe* i iste godine pokrenuo časopis *Slijepčev prijatelj*, koji od 1893—1899 izlazi kao *Prijatelj slijepih i gluhonijemih*. Tadašnja hrv. vlada, potaknuta Bekovim radom, otvorila je 1895 u Zagrebu Zavod za odgoj slijepe djece, gdje je B. kao ravnatelj zavoda i stručni pedagog za slijepe postigao zamjerne uspjehe. Njegovom pobudom osnovano je u Zagrebu također i Društvo sv. Vida, kojemu je zadaća, da se brine za naše odrasle slijepce. U Zagrebu je uredio Dom slijepih radnika (1898) i Dom slijepih djevojaka (1910).

LIT.: A. Cuvaj, *Građa za povijest školstva*, II. izd., sv. X., Zagreb 1913; *Glas nedužnih*, Časopis za pedopatologiju i pedagogiku škola, sv. 7.—8., Beograd 1935. J. D.

BEKERELIT (becquerelit), uranski mineral. Kristalizira rompski. Kala se savršeno. Smeđe žut je. Pokazuje pleohroizam. Veoma je radioaktivan. To je uranski hidroksid $UO_3 . 2H_2O$. Nalazi se s uranskim mineralima u rudniku Kasolongo, Katanga, belgijski Kongo. Nazvan je po francuskom kemičaru Becquerelu. F. T.

BÉKÉS, 1. županija u Madžarskoj, istočno od Tise, prema Körösu. Obuhvaća 3681 km² sa 331.000 stan. Vanredno joj je napredna poljoprivreda, pa je ta županija jedna od najbogatijih u Madžarskoj.

2. Grad u istočnoj Madžarskoj, na Bijelom Körösu, s 29.000 stan. N. P.

BÉKÉSCSABA, grad u županiji Békés u Madžarskoj, sa 57.886 stan. Važno željezničko raskršće. Ima razvijenu industriju (mlinarstvo, kobasičarstvo, tkaonice svile), poljoprivrednu školu i državnu pastuharnu. N. P.

BEKICA (*Luzula*), biljni rod iz por. sitovka (v.), trajne, travama slične zeleni, kojih listovi imaju na rubovima ili bar pri dnu plojke trepavičaste dlake. Mali, neugledni cvjetovi, združeni u naročite paštitaste cvatove, sastavljeni su od 6 kožastih listića ocvijeća, 3 prašnika i 1 tučka sa nadraslom, jednogradnom plodnicom. Kod nas ima više vrsta, koje rastu većim dijelom u šumama, na pr. *L. silvatica* (Huds.) Gaud., *L. nemorosa* (Poll.) E. Mey., a manjim dijelom po travnjacima, poljima i sl., na pr. *L. campestris* (L.) D. C. S. H-ć.



BEKICA ŠUMSKA

BEKIJA, kraj u zapadnoj Hercegovini, sjeverno od Ljubuškoga prema Klobuku i Širokom Brijegu. Bekijsko polje ima oko 40.000 jutara prvorazredne zemlje, ali rodi rijetko, jer regulacija vode (bujica) nije izvršena. Često navale u proljeće, kada je već polje zasijano, bujice u zatvorenu kotlinu, da voda ostane u polju dulje vremena, pa polje izgleda kao veliko jezero. U Bekiji su glavnija sela Broćanac, Drinovci, Gorica, Gradac, Klobuk, Posušje, Rastovača, Ružići, Sovići i Vinjane. N. P.

BEKOVINA, udikovina ili šibikovina, biljne vrste roda *Viburnum* L. iz porodice kozokrvnice (v.). Tom rodu pripadaju drveta ili grmovi sa nerazdijeljenim ili krpastim nasuprotnim listovima i velikim, plosnim sastavljenim paštitcima sulatičnih cvjetova s 5 lapova, latica i prašnika i s podraslom plodnicom, iz koje nastaju jednosjemene koštunice. Kod nas rastu: 1. bekovina (*V. opulus* L.), u vlažnim šumama, šikarama i sl., a njena odlika sa samim velikim neplodnim cvjetovima gaji se često u vrtovima i parkovima (njem. »Schneeball«), 2. udikovina (*V. lantana* L.), u suhim brdskim šikarama i šumama na vapnenoj podlozi, i 3. lopočika ili lemprika (*V. tinus* L.), u zimzelenim šumama i makijama primorskih krajeva i otoka, svojstvena biljka šume crnike. S. H-ć.



BEKOVINA I UDIKOVINA

BEKTAŠI (bektâšije), derviški red raširen među jenjičarima vezan uz ime Hadži Bektâš velije, koji je za sultana Orhana došao u Tursku i u islamu poučavao jenjičare. Kad je sultan Mahmut 1826 ukinuo jenjičare, zabranjen je bio i bektašijski red, te su se mnogi pristaše sklonili među Arnaute, gdje taj red i danas živi. Bektašije su sljedbenici šiizma i u mnogočem se ne slažu s učenjem ostalih muslimana. M. H.

BEKVA → **Vrba.**

BEL, 1. → **Baal.** 2. Jedinica u fizici → **Decibel** → **Buka.**

BEL, Matej, ✻ Očova 24. III. 1684, † Bratislava 29. VII. 1749, slovački učenjak i polihistor. Pravo prezime mu je bilo Funtík. Bio je sin siromašnih roditelja. Učio je na školama u Lučencu i Bańskoj Bystrici, a poslije teologiju, filozofiju, prirodne nauke i jezike na sveučilištu u Halleu. Isticao se znanjem hebrejskog, grčkog i latinskog jezika. Poslije sveučilišnih nauka vratio se u Slovačku. Kao evangelički svećenik upravljao je evangeličkom gimnazijom u Bańskoj Bystrici, koji je zavod podigao na visok stepen. Zatim je postao župnik i upravitelj evangeličkog liceja u Bratislavi. Neprijatelji su ga uznemirivali i ocrnjivali, ali mu je palatin Nikola Pálffy isposlovao kod cara Karla VI. godišnju pomoć, da se posveti pedagoškom i naučnom radu. Radio je uglavnom na području teologije, filologije, povijesti i zemljopisa. Osim toga pisao je i djela pedagoška i liječnička. Pisao je latinskim, njemačkim, madžarskim i češkim jezikom, koji su tada Slovaci, osobito evangelički, upotrebljavali kao književni jezik.

Napisao je više rasprava s područja latinskog, njemačkog, madžarskog i slavenskih jezika. Izdao je latinsku, njemačku i madžarsku gramatiku. Tim se filološkim djelima najviše proslavio. Religioznu književnost obogatio je molitvenicima i prijevodom evanđelja na češkom jeziku. Napisao je više većih povijesnih i zemljopisnih radnja. To su osobito latinski pisana djela o Ugarskoj, *Hungariae antiquae et novae prodomus*, *Adparatus ad historiam Hungariae*, *Notitia Hungariae novae historico-geografica*.

B. je bio i prvi novinar Ugarske. Izdavao je i uređivao u Požunu (sadašnjoj Bratislavi) latinski pisane prve novine, koje su se zvale *Nova Posoniensia*. Radi sjajnog obrazovanja i opširne naučne djelatnosti bio je još za života visoko cijenjen i kod kuće i u stranom svijetu, te je dobio plemstvo. Bio je član berlinske i londonske akademije i drugih naučnih društava. Dobio je i naslov carskog povjesničara. Nazivali su ga velikim ukrasom Ugarske (magnum decus Hungariae). K. Č.


(Foto Gj. Szabo)
BELA, Vlastelinski dvor

BELA, ruševine grada (Pusta Bela) na sjevernoj strani Ivančice nedaleko sela Margečana u Hrv. Zagorju. Tu je bila opatija templara, pa se Bela kao njihov posjed spominje već 1163. Kad je taj red 1312 raspušten, pripao je grad ivanovcima zajedno s posjedom, koji je bio među najvećima u varaždinskoj županiji. Kasnije su nastali sporovi u pitanju vlasništva Bele, pa je opatija propala, no do danas se održao u zagrebačkom kaptolu naslov opata sv. Margarete od Bele. Podno starog grada nastala su kasnije dva dvora, od kojih je jedan napušten, a drugi je sijelo baruna Ožegovića.

LIT.: I. Kukuljević, *Priorat vranski sa vitezi templari i hospitalci sv. Ivana u Hrvatskoj*, Rad 81—2. Z. D-i.

BELA, ugarski (i hrvatski) hercezi i kraljevi iz roda Arpadova.

1. Bela I., najprije herceg, a zatim kralj u Ugarskoj (1060—1063). Suvremenik je hrvatskoga kralja Petra Krešimira IV. i bana Dmitra Zvonimira, kome je dao za ženu svoju kćer Jelenu (Ilonu). Kada je otkrivena urota njegova oca Vászolya (Vazula = Basilija), zakonitoga nasljednika Stjepana I., kojom se išlo za smrću sv. kralja i obnovom poganstva, Bela je s braćom prognan, a otac oslijepljen. Proboravivši u tuđini više godina vrati se Bela 1047 na poziv brata Andrije, koji je te godine sjeo na prijestolje. Brat mu preda u herceštvo trećinu države i ujedno ga odredi za nasljednika. Bela uživa već onda vladarska prava: drži dvor, kuje novac i izdaje darovnice, a uz to zapovijeda kraljevom vojskom. Rođenje Andrijina jedinca Salomona i krunidba petogodišnjeg dječaka 1057 unese razdor među braću. U opravdanom strahu za život uteče Bela i vrati se opet 1060, pomognut od Poljaka. Svladavši vojsku teško bolesnoga i od konjâ izgaženoga brata, koji padne u zarobljeništvo i naskoro umre, okruni se za kralja. Tada uguši posljednji pokušaj poganskih žreca i vidovnjaka, da unište kršćanstvo, oslonjeni na madžarske rodove u Potisju. Ugrožen od strane njemačkoga carstva, koje je dalo utočište Andrijinoj porodici, ponudi 1063 Salomonu priznanje kraljevske časti uz uvjet, da zadrži negdašnje herceštvo. Prijedlog je odbijen, i vojska Henrika IV. upadne u Ugarsku. Tečajem rata umre iznenada Bela, a kralj Salomon prizna 1064 bratiću Gejzi herceštvo njegova oca.


GLAVA PO IMENU NEPOZNATOG HRVATSKO-UGARSKOG VLADARA IZ 12. STOLJEĆA
(B. Hóman, *Geschichte des ungarischen Mittelalters*, I., Berlin 1940)

2. Bela II. (kao hrvatski kralj B. I.), (1131—1141), sin Almoša (v.) i sinovac Kolomana. Kako je u mladosti oslijepljen, nazvan je *Slijepi*. Još potkraj života Stjepana II. (III.) određen mu je za nasljednika i oženjen Jelenom, kćeri raškoga župana Uroša. Na pobudu Jelene poubijani su na saboru u Aradu 1132 nekadašnji protivnici Almoševi, a i kasnije upravljala je ona državnim poslovima. Iste godine 1132 suzbijen je na rijeci Šajo pokušaj Borisa, Kolomanova sina, kome to podrijetlo nije priznato kao zakonito, da se domogne s poljskom pomoći prijestolja. Time je vlast Bele napokon učvršćena, a opstanak je Arpadove dinastije osiguran. Poslije teških gubitaka u korist Mletaka za njegova prethodnika 1125 uspije Beli opet zavladati primorskim gradovima, osim Zadra i otoka (o. 1133). Neuspjeh u pogledu Zadra urodio je time, da se je taj grad crkveno otuđio nadbiskupu u Splitu, što je 1154 dovelo do osnutka posebne nadbiskupije na tlu mletačke Dalmacije. Uz mletačku vlast na otoku Krku vezana je 1133 prva pojava knezova krčkih, prozvanih u 15. st. Frankopani. Knez Dujam daje se tada u zaštitu Mlecima uz obvezu godišnjega danka. Za vrijeme Bele I. pojavljuje se i Bosna prvi put u vladarskom naslovu hrvatsko-ugarskih kraljeva pod imenom Rame (rex Ramae 1138), a Belin sin Ladislav postaje njezin herceg. Skršen bolešću umre Bela u dobi od 32 godine i ostavi za sobom tri malodobna sina: Gejzu, Stjepana i Ladislava.


SREBRNI DENARI BELE III. (II.)

3. Bela III. (II.), od 1172—1196, unuk Bele II. i sin Gejze II. († 1162). Kada su s dolaskom Stjepana III. (IV.) dokrajčene 1163 borbe za prijestolje, postavi Stjepan 13-godišnjeg brata za hrvatskoga hercega. Još iste godine postane Bela sa svojim herceštvom glavni predmet mirovnih pregovora između brata i cara Manojla. Car je doduše uspio da zaruči Belu sa svojom kćeri Marijom i da ga odredi sebi za nasljednika, ali nije mogao dobiti njegova herceštva, premda je Stjepan ponavljao tu obvezu više puta tečajem svojih borba s carem (1164—1167). Poslije smrti pretendenta Stjepana IV. (V.) 1164 istakne car Belino pravo na krunu sv. Stjepana. Zanesen mišlju o obnovi staroga rimskog carstva car je želio s pomoću Bele ujediniti Bizant i ugarske zemlje. Namjera nije postignuta, niti je Beli ikad predana u upravu bizantska »provincia Dalmatia et Croatia« (1167—1180). Kada je Manojlo dobio sina, odrekao se i sam spomenutoga plana. Bela je morao zamijeniti čast despota s nižom časti cezara, a svoju zaručnicu s Agnezom (Anom) iz Châtillona, polusestrom caričinom.

Ni njegov uspon do prijestolja poslije bratove smrti 1172 nije bio lak. Prije svoga odlaska obvezao se ugovorom Manojlu, da će uvijek biti prijatelj i saveznik carstva. Kod kuće je našao protivnika u vlastitoj majci, koja je smatrala, da kruna pripada sinu Gejzi, i u nadbiskupu Luki, glavi crkve, koji je sumnjao u čistoću njegove vjere te je čak odbio da ga ovjenča krunom. Svoj odnos prema caru nije Bela promijenio do njegove smrti. Otpor nadbiskupov svladao je uz pomoć pape, a neprijateljstvo najbliže rodbine uklonio je 1177 izgonom majke i utamničenjem brata.

Nakon smrti cara Manojla 1180 oživljava B. odmah svoju vanjsku politiku. On osvaja zemlje, koje je car stekao 1167, podlaže sebi bosanskoga bana Kulina i prima u svoju vlast Zadar, koji je otpao od Mletaka. U borbi, koja se vodila s prekidima od 1181—1193 uspjelo je Mlečanima zadržati otoke. G. 1182 pomogne Bela stranku carice-majke u Bizantu protiv nasilnoga Andronika. Prešavši granicu osvoji Beograd i Braničevo i oplijeni u zajednici s Kulinom susjedno Kučevo, a 1183, pomognut Nemanjom, napadne Niš i Serdiku. On pokuša, da s rukom Teodore, sestre cara Manojla, dobije nesuđeno carsko prijestolje, ali ga u tome spriječi otpor grčkoga svećenstva. Osvojeno Pomoravlje vrati opet 1186 caru Isaku Angelu kao miraz svoje kćeri Margarete. Od toga vremena preuzima Bela baštinu bizantske politike na Balkanu i upućuje ugarsku ekspanziju na jugoistok. Naskoro će se uplesti u dinastičke borbe u Haliču, prijeći 1187 Karpate i otkriti još



ZLATNI PEČAT BELE IV. (III.) s povelje gradu Zagrebu od g. 1242

jedan pravac slabijega otpora prema sjeveroistoku. Pokušaj, da se tu učvrsti i da mlađem sinu Andriji osigura herceštvo, nije uspio. Osim dodatka kraljevskom naslovu Bela je predao time u zadaću svojim potomcima mnoge i uzaludne napore.

Vladanje Bele III. ispunjeno je u Ugarskoj previranjem gospodarskoga života, koji je postepeno prelazio iz naturalnoga načina gospodarenja u novčani. Kao popratne pojave toga razvoja probijale su sve jače crte novoga, staleškoga društva, i navieštali se teški društveni sukobi. Općeniti nemir oplodio je crkvu i dao joj neobičnu moć, a probudio je i različite kulturne potrebe i težnje. U takvim prilikama doveo je Bela do vrhunca neograničenu vlast patrijarhalnog vladara. Oslonjen na golemi zemljišni posjed, gotovo nenačet donacijama, pronašao je po primjeru Bizanta nova vrela prihoda, koja su ga uvela među najimućnije evropske vladare. Ni jednog od krunskih prava nije se još odrekao u korist drugih; samo on kuje novac i ubire carine. Zahvaljujući tome bogatstvu nije ni s kim trebao dijeliti vlast, a nju samu uredio je to svrsishodnije i uzvisio je sjajem, koji je bio drugima nedostižan. S njegovim nestankom odriješile su se društvene snage spona, koje im je nametnuo, i naglo su u korist velikog posjeda osiromašile krunu gospodarski, a politički je oslabile.


VELIKI PEČAT BELE III. (II.)

Neposredno poslije njegove smrti napukla je i ona brana, s pomoću koje je htio uskladiti društveni tijek s interesima krune (→ Andrija II.). Ukinuvši senioratski red nasljedstva uveo je primogenituru i odredio, da nasljednik prijestolja upravlja do smrti očeve hrvatskim kraljevstvom. Novi red učvrstio je i dvostrukom krunidbom prvorođenog sina Emerika, 1182 za kralja Ugarske, a 1194 za kralja Hrvatske i Dalmacije.

Volja kraljeva nije bila skučena nikakvom zakonodavnom skupštinom; o bok mu stoji samo njegovo vijeće. Vojska plaćenika oslobađa ga u znatnoj mjeri ovisnosti o plemstvu; on sam može dići 40—50 tisuća ljudi. Porast u vrijednosti kraljevskog novca kao i uređenje stalne kancelarije na dvoru dopunjuju promišljeno izgrađeni sustav vladanja. Kulturne vrednote, u kojima se taj sustav izrazio, predstavljene su prekrasnom romaničkom palačom u Ostrogonu i samostalnim povijesnim radom kraljeva bezimenoga notara.

Vladavina Bele III. obilježava značajan kamen-međaš u povijesti Ugarske, ali njezina važnost nije manja ni u povijesti Hrvatske. Društveni se razvitak hrvatskoga naroda našao na raskrsnici, i baš je Bela ubrzao onu promjenu, koju nazivamo feudalizacijom hrvatskoga plemstva, a koja je dovela do raspada staroga plemenskog ustrojstva. Kraljevskim donacijama odvajaju se od zajednice suplemenika pojedini rodovi i od zastupnika plemenskih interesa postaju predstavnici kraljeve volje. U vrijeme Bele III. izdižu se tri moćna roda, koja će kroz stoljeća ponijeti na sebi povijest Hrvatske — knezovi krčki, bribirski i gorički (vodički). Bartol krčki dobiva 1193 u baštinu modrušku župániju i kao vazal kraljev obvezuje se na pomoć u vojsci. Nekako u isto doba postaje Miroslav, župan bribirski, gospodar istoimene župe, a Stjepan iz roda Babonegova dobiva krajeve oko Une i Sane.

Neuspjeh treće križarske vojne potaknuo je i Belu, da stavi na sebe znak križa, ali ga u pripremama zatekne smrt 23. IV. 1196. Svoj zavjet prenio je na sina Andriju.

4. Bela IV. (III.), od 1235—1270, sin Andrije II. Okrunjen još kao dječak za »mlađeg kralja« postao je 1220 herceg u Hrvatskoj (s naslovom: dei gratia rex et dux totius Sclavoniae). Stolujući u Krapini kuje svoj novac i sudjeluje živo u političkom razvitku države (→ Andrija II.). Često je u zavadi s ocem pa ga je 1226 prisilio, da ga uzme za suvladara. U časti hrvatskog hercega zamijeni ga tada mlađi brat Koloman.

Poslije očeve smrti okruni se po drugi put i u zajednici s bratom počne odmah odlučno raditi na obnovi kraljevske vlasti. Podižući na različite načine ugled vladara, koji je za Andrije II. duboko pao, i oduzimajući veliki dio nekad kraljevskih imanja plemstvu i redovima, izazvao je žestok otpor velikaša, koji je utjecao nepovoljno i na obranu zemlje od Tatara. U težnji, da Ugarsku okruži vazalnim državama, B. je već na početku svoje vlade poveo aktivnu vanjsku politiku. On se proglasi kraljem Kumanije (danas Moldavska) i poduzme u Rimu 1238 korake, da mu se prizna isključivo pravo na osvojenje Bugarske. Njegova vojska dobiva tom prilikom povlastice križara, ali nije poznato, je li što i postigla. Čini se, da se taj pokušaj ograničio na prisvajanje bugarskog kraljevskog naslova. Veliki uspjesi, koje je herceg Koloman izvojštio u Bosni i Humu 1237, nisu bili trajni. Već 1240 nastupa ban Matej Ninoslav opet s nesmanjenom vlasti.

Dok su primorski krajevi Hrvatske zauzeti unutrašnjim borbama, u kojima se 1239—1240 lomi moć kneza Domalda i omiških gusara — u vrijeme, kada Radovan izrađuje svoj divni portal u Trogiru — na istoku Evrope komešaju se pod naletom Tatara države i narodi. Bježeći pred osvajačima Kumani se 1239 naseljavaju u Ugarskoj, između Dunava i Tise, i donose dragocjenu potporu kralju u njegovoj borbi s plemstvom. Zemlja, još više uznemirena dolaskom tih poganskih nomada, nije se mogla oprijeti golemoj vojsci Batu-kana, kada je u travnju 1241 došlo do odlučnog sudara kod mjesta Mohi na rijeci Šajo. B. je poražen, a herceg Koloman umre doskora od dobivene rane. Na svome bijegu bio je B. spreman na svaku žrtvu, koja bi mu mogla donijeti pomoći; austrijskom hercegu Fridriku II. odstupio je tri zapadne županije, a caru Fridriku ponudio je čak vazalsku prisegu. Sve je bilo uzalud. Tatari su se povukli tek onda, kad su u ožujku 1242 primili vijest o smrti vrhovnog kana. Za njima je ostala takva pustoš, da je državu trebalo graditi iz temelja. U stalnoj bojazni pred novim napadom Tatara, koji su postali neposredni susjedi Ugarske, B. je uložio toliko truda u obnovu zemlje, da je s pravom nazvan »drugim osnivačem države«. Da prilagodi obrambeni sustav novim potrebama, B. se miri s feudalizacijom zemlje. On razdaje posljednje ostatke kraljevskih dobara i omogućuje time stvaranje feudalne vojske kao i podizanje velikoga broja tvrdih gradova. Moć velikaša bila je u dotle neviđenom naponu, i B. je bio svijestan, od kolike je opasnosti ta neželjena posljedica usavršene sposobnosti zemlje za obranu. On je i sam podizao tvrde gradove, često na pogodnom zemljištu, koje je zamjenom oduzeo plemiću. Oslabljen položaj vladara nastojao je donekle popraviti oslonom na niže društvene vrste: malo plemstvo i građanstvo. Malo plemstvo uzme osobito u zaštitu trećom obnovom Zlatne Bule 1267. U vezi s gospodarskim reformama i naseljavanjem njemačkoga stanovništva omogući slobodni razvoj građanstvu, koje će mu u vlastitom interesu pružati svaku materijalnu i vojničku pomoć. U Hrvatskoj nastaje od toga vremena čitav red slobodnih gradova, na čelu s općinom Gradec (1242), ali se kraljevim donacijama učvršćuje i prevlast plemićke oligarhije.


KRUNJENJE BELE IV. (III.)
(Iz kronike I. Thuróczyja)

Etnička obnova madžarskoga naroda, kroz koju je prošao prilivom kumanske krvi, odrazila se u porastu njegove ekspanzivne moći i otporu prema kulturnim tečevinama Zapada. Vojni su pothvati trebali prije svega privesti kraju dotadašnji razvitak, ukoliko je bio poremećen provalom Tatara. U Dalmaciji dovršava 1244 Dionizije, prvi herceg nekraljevske krvi u Hrvatskoj, s uspjehom borbu između Trogira i Splita. Taj se spor lokalne naravi proširio najzad u sukob pristaša i protivnika kraljevske vlasti. Među potonjima nalazili su se uz Splićane i ban Matej Ninoslav te humski knez Andrija. Iste godine 1244 svladao je B. i bosanskoga bana, dok se u miru, sklopljenom s Mlecima,

morao odreći Zadra, koji mu se 1242 podložio. U ratu s Fridrikom austrijskim uspio je opet natrag steći odstupljene županije, ali je pogibijom Fridrikovom 1246 pokrenuo pitanje o baštini porodice Babenbergovaca, koje je za nj postalo kobno. Težeći za tom baštinom naišao je na upornog takmaca u češkom kralju Přemyslu Otakaru II. U prvi mah se činilo, da Belini napori ne će ostati uzaludni. Tek što mu je potkraj 1253 uspjelo osvojiti Bosnu i razbiti njezino teritorijalno jedinstvo, on je 1254 dobio požunskim mirom Štajersku. Novom pokrajinom upravljao je »mlađi kralj« Stjepan uz pomoć hercega i bana hrvatskoga Stjepana (iz porodice Gut-Keled). G. 1259 izgubljena je međutim Štajerska krivnjom njezina plemstva, sklonog Přemyslu, a Belin pokušaj odmazde svrši teškim porazom kod Kressenbrunna 1260. Napustivši svoje planove na zapadu B. se odrekao uopće daljih osvajanja. U posljednjih deset godina iscrpljene su njegove staračke moći borbom sa sinom Stjepanom. Taj je 1265 iznudio od oca priznanje potpune samostalnosti, koju je 1269 utvrdio savezom s napuljskim kraljem Karlom Anjou. Savez je još učvršćen brakom njegove kćeri Marije s Karlovim sinom Karlom II. Dotle jedinstveno područje Hrvatske izloženo je u to doba znatnim promjenama. Oko 1260 podijeljeno je ono definitivno u dvije banovine: slavonsku i hrvatsko-dalmatinsku, a istočne slavonske županije otuđile su se s vremenom banskoj vlasti. B. umre 3. V. 1270.

5. **Bela**, mlađi sin Bele IV., herceg hrvatski 1261—1269. Kao »dux totius Sclavoniae, Croatiae et Dalmatiae« nalazi se do 1268 pod skrbništvom svoje majke Marije i bana Rolanda (1261—1267). Za ženu dobiva 1264 Kunigundu, nećakinju Přemysla Otakara II. Dvorovi su mu u Zagrebu i Kninu. Kada je sam preuzeo vlast, pomaže ga ban Henrik Gisingovac. Tada uređuje vlastitu kancelariju na čelu s kninskim biskupom Vladislavom i izdaje darovnice. Darujući selo Gorjan u vukovskoj župi knezu Ivanu od plemena Drusma polaže temelj moćnoj porodici knezova Gorjanskih. O Belinu ugledu svjedoči isticanje njegova imena mjesto kraljeva u ispravama dalmatinskih gradova. Umro je 1269.

6. **Bela**, unuk Bele IV., herceg Mačve i Bosne (dux de Machow et de Bosna). Premda se s navedenim naslovom spominje tek 1271, ipak je već prije upravljao uz majku Anu, nosioca herceškoga naslova, oblašću svoga oca, kneza Rostislava Mihajlovića († 1264). Pod njegovom se vlašću nalazi i ban Prijezda, gospodar središnje Bosne i Donjih Krajeva. Izloženi od 1264 napadima »mlađega kralja« Stjepana, Ana i Bela sudjeluju na strani kralja Bele u višegodišnjoj borbi s njegovim sinom. Kada je Stjepana dopalo napokon 1270 prijestolje, borba je nastavljena. Ona se štaviše produžila i u 1272, kada se Bela spremao protiv Stjepanove udove i njegova nasljednika Ladislava IV. Kumanca. Te je godine međutim ubijen od ruke Henrika Gisingovca.

LIT.: Vj. Klaić, *Povijest Hrvata*, I., Zagreb 1899; F. Šišić, *Pregled povijesti hrvatskoga naroda*, I., Zagreb 1920; J. Macůrek, *Dějiny Maďarů a uherského státu*, Prag 1934 (s opsežnom bibliografijom); B. Hóman, *Geschichte des ungarischen Mittelalters*, I., Berlin 1940; K. Jireček, *Dějiny národa bulharského*, Prag 1876; Vl. Ćorović, *Historija Bosne*, I., Beograd 1940. J. Š-k.



NOŠNJA HRVATA U BELOJ KRAJINI
(Valvasor, *Die Ehre des Herzogthums Krain*, VI.)



(Foto R. Dolovšek)
BELA KRAJINA, Kuće s bunarom (Kot pri Semiču)

BELA CRKVA, 1. grad u Banatu, na južnom dijelu želj. pruge Temišvar—Vršac, 9700 stan., Nijemaca, Srba, Rumunja, nešto Madžara, Slovenaca, Čeha i Židova. B. C. se spominje 1332.

G. 1876 postala je B. C. grad s uređenim magistratom i otada je počela lijepo napredovati. Osobito se razvilo vinogradarstvo. G. 1880 bilo je ondje od 3843 ha ukupne površine obrađenog zemljišta 2600 ha zasađeno vinovom lozom. Kasnije je vinograd ustupao mjesto drugim kulturama. Pored vinogradarstva stanovništvo se bavi ratarstvom i ribarstvom. Tu je okružni i kotarski sud, gimnazija, građ. škola i štedionica. P. P.

2. Stara crkva u selu Karanu (kod Užičke Požege). Crkvu je podigao za kraljevanja Dušanova (1331—1346) župan Brajan, čiji se lik, zajedno s likom njegove supruge i njegovih kćeri, nalazi naslikan u crkvi. Prvobitne su slikarije dosta dobro sačuvane, a slikar, prezviter Georgije zvani Medoš, zapisao se u oltaru. Napose je zanimljiva slika Bogorodice Trojeručice, naslikana na pregradi ikonostasa. V. P-ć.

BELAJ (slunjska krajina), selo sa starim gradom na brdu Šišku. Prvi su mu poznati gospodari vlastela Tomašići. Na molbu Stjepana Tomašića potvrđuje 1481 kralj Matija Tomašićima njihove posjede na Korani i Kupi. Hrvatski ljetopisac Ivan Tomašić potomak je Belajskih Tomašića. Kad se Gašpar Tomašić poturčio 1535, darovao je kralj Ferdinand Belaj kapetanu Petru Kružiću. Kasnije se opet vraća u vlasnost Tomašića. Bez privole braće prodaje Pavao Tomašić grad Belaj s jednim konjem za 800 for. grofu Rudolfu Paradeiseru, po kojem ga naslijede štajerski grofovi Sauraui, a za njim hrvatski plemići Prešerni, podrijetlom iz Kranjske. Belaj poharaše Turci, te je već 1658 zapušten. Zatim ga obnove opet grofovi Paradeiseri, vodeći tamo uzorno vlastelinstvo sve do utjelovljenja Krajine 1768. Grad Belaj srušen je 1834.

LIT.: R. Lopašić, *Uspomena na put u Slunjsku krajinu 1865*, Zagreb 1883. V. Ž.

BELAJ, Ferdo, ✻ Stupnik 2. I. 1852, † Zagreb 3. XII. 1915, sveuč. profesor. Svršio teološki fakultet u Budimpešti, više bogoslovske nauke kao svećenik (1874) u Beču. Bio je vjeroučitelj u Karlovcu i Zagrebu (na gornjogradskoj gimn.), ujedno podravnatelj Plemićkoga konvikta, zatim profesor crkvenoga prava na hrv. sveučilištu (1884—1910) i apostolski protonotar. Napisao je veći broj članaka iz svoje struke i dobar udžbenik *Katoličko crkveno pravo*, Zagreb 1893, drugo prerađeno izd. 1901. Fr. H.

BELA KRAJINA, međašna pokrajinica Slovenije, brežuljasta, prilično pokrivena ilovačom, većim dijelom paprati obrasla kraška ravan (170—190 m nad morem), krajnji sjeverni dio panonskoga niskoga Krasa. Iz nje se dižu jedino Veliko Bukovlje (391 m) i prethistorijski znameniti Kučer (220 m). Na sjeveru je i zapadu ograđena visokim gorskim



(Fotografijski arhiv Hrv. Akademije)

GLAVNI OLTAR PRESV. TROJSTVA U ŽUPNOJ CRKVI MAJKE BOŽJE SNJEŽNE

Oltar sv. Barbare

Oltar sv. Josipa

ŽUPNA CRKVA MAJKE BOŽJE SNJEŽNE
(Fotografijski arhiv Hrv. akademije)

ŽUPNA CRKVA MAJKE BOŽJE SNJEŽNE

(Fotografijski arhiv Hrv. akademije)

Srednji dio glavnog oltara presv. Trojstva

Propovjedaonica

Freske na stropu pjevališta, Pohod Marije u hramu

ŽUPNA CRKVA MAJKE BOŽJE SNJEŽNE

(Fotografijski arhiv Hrv. akademije)

Freske na stropu kapele sv. Stjepana mučenika

BELEC

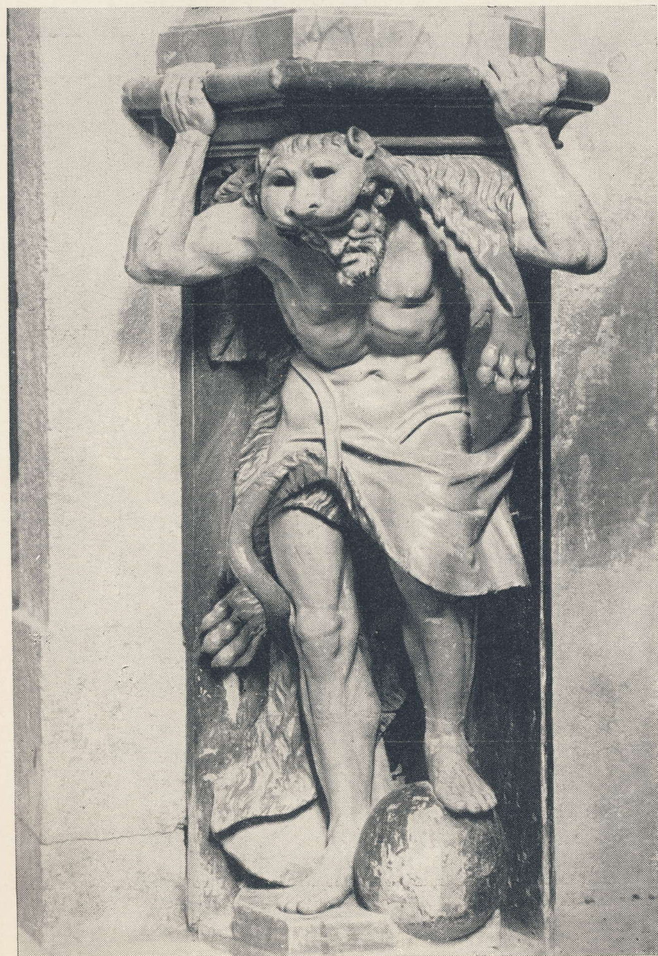




ŽUPNA CRKVA MAJKE BOŽJE SNJEŽNE
Gore: Naslon pjevališta; *dolje lijevo:* Kip sv. Stjepana kralja s glavnog oltara; *dolje desno:* Kip evanđeliste sv. Luke s oltara sv. Barbare
(Fotografijski arhiv Hrv. akademije)









ŽUPNA CRKVA MAJKE BOŽJE SNJEŽNE Glavni otlar presv. Trojstva
Gore: Dva anđela grbonoše; *dolje:* Dva atlanta (Samson i Heraklon)

rubom Gorjanaca (Peščenik 854 m), Roga (Mirna Gora 1048 m) i Poljanskom Gorom, a od Hrvatske je dijeli tek korito Kupe svojim velikim koljenom od Severina do Kamanja.

Iz početka živjela je hrvatskim političkim životom. Ali su je kasnije slovenski dinaste zajedno sa susjednim Žumberkom istrgnuli iz te sveze te je prenijeli u političku, gospodarsku i kulturnu zajednicu Slovenaca. G. 1374 prešla je od istarske grane goričkih grofova na Habsburgovce, prema tome u sklop Austrije, te je imala posebnoga zemaljskog poglavara. Kad je međutim 1533 bio Žumberak od nje odcijepljen, sjedinila se s pokrajinom Kranjskom. Ako to uočimo, bit će shvatljivo, zašto pogranična Kupa, koja je ovdje široka do 80 m, danas ima samo dva mosta, kod Vinice i Metlike, dok je s ostalom Slovenijom spaja čak sedam gorskih cesta. Isprva zavičaj samih kajkavaca, primila je dosta bjegunaca (uskoka) štokavskog i čakavskog govora, naročito u svome južnom dijelu. Pod trajnim utjecajem slovenskoga jezika u rimokatoličkim crkvama, uredima i školama većina se pretvorila u Slovence. Kad je 1931 bila povećana žumberačkom općinom Radatovićima (15 sela, 2011 stanovnika), imala je 3061 Hrvata, t. j. 11—12% svega stanovništva. Hrvati su gotovo svi grkokatolici, od kojih žive u toj općini 1883 sa župama u Sv. Nedjelji i u Dragama. Među tima ima pomiješanih još nekoliko stotina rimokatoličkih starosjedilaca sa župom u susjednom Oštrcu. Na vinorodnom zapadnom rubu ima rastresenih također 268 njemačkih Kočevljana. Bela krajina podudara se s granicama črnomeljskoga upravnog kotara, koji se dijeli na sudski kotar Črnomelj i Metliku. Na površini od 585 km² živi i radi 27.300 ljudi u 11 upravnih i 63 porezne općine te 275 mjesta s gradovima Metlikom i Črnomljem. Ime je primila u novije doba po bijeloj platnenoj nošnji, što je žene uz Kupu ni danas još nisu sasvim napustile. Srednje dnevne temperature preko 20° C, koje traju gotovo sedam tjedana u godini, pružaju na prisojnim obroncima za vinogradarstvo pogodno tlo (metličko, semićko i črnomeljsko vino). U maloj tektonskoj depresiji južno od Črnomlja, koji je središte čestih mjesnih potresa (1896—1920 bilo je 120 udaraca), nalaze se slojevi smeđega kamenog ugljena. Sajmari i hodočasnici iz dalekih krajeva Hrvatske posjećuju belokrajinske sajmove i hodočašća kod Triju Fara blizu Metlike i na Žežlju iznad Vinice.

LIT.: M. Malnerič, *Tobolček*, 1925 (bibliografija); Lj. Hauptmann, u Šišićevu zborniku, 1929; J. Rus, *Opis puta III. kongresa slovenskih geografa i etnografa*, 1930.
J. R.

Povijesni dokumenti kazuju, da je Bela Krajina još 1091 bila dio hrvatske države. I poslije toga njezino je stanovništvo bilo još dugo vremena hrvatsko. U popisu župa zagrebačke biskupije od 1334 čitamo: »Isto tako crkva Svetoga Križa u Žumberku. Isto tako u Metliki crkva Blažene Djevice, matica okolo tvrđave. Njezine su podružnice crkva sv. Nikole u trgovištu, isto tako Marije Magdalene, sv. Jakoba, sv. Vida i Svetoga Trojstva. Isto tako matična crkva sv. Martina. Njezine podružnice kapela sv. Margarete, sv. Nikole u pokrajini Metliki. Isto tako matična crkva sv. Petra u Črnomlju. Njezine podružnice: sv. Ivana Krstitelja u Dobliću i sv. Irineja. Isto tako matična crkva sv. Kralja Stjepana u Semiću, osnovana, kako se drži, od kralja Bele. Njezine su podružnice kapela sv. Marije Magdalene, isto tako sv. Primusa i sv. Ivana. Isto tako u Vinici, slično kao u pokrajini Metliki, matična crkva sv. Križa. Njezina podružnica kapela sv. Trojstva«. Njemački viteški red prisvojio je sebi kasnije ne samo svjetovnu, nego i duhovnu vlast u tim krajevima. Međutim narodni se karakter stanovništva nije mijenjao. U doba Lutherove reformacije naziva poglavarstvo općine Metlike svoj i Trubarov jezik hrvatskim. Metlika je neko vrijeme bila glavno središte hrvatskih pristaša protestantizma. Tu su se 28. VIII. 1559 sastali Stjepan Konzul, Antun Dalmatin, Matija Smajić, Mato Vlahović, Ivan Kolonić i drugi. Kasnije, u drugoj polovici 17. st., veli Valvasor o žiteljstvu Bele Krajine: »Treći dio stanovnika (Kranjske) sastoji se od onih Hrvata, koji žive kod Metlike, Podbrežja, Vinice, Črnomlja i u mjestima okolo njih. Ti se opet posebno odijevaju, naime kao pravi Hrvati, kao što je i njihov jezik pravi hrvatski« (II., 211). O Podbrežju ili Freyenthurnu veli isti Valvasor: »Ovdje svi nose hrvatsko odijelo, a isto je tako svuda raširen hrvatski jezik. Pod tu gospoštiju Podbrežje spada i priličan komad zemlje, koji leži s onu stranu Kupe, gdje se nalaze neka lijepa sela, na pr. Trbuhovići, Kosinić, Hlapnić, Stankovići s mnogim drugim selima« (XI., 147). O Krupi na rijeci Kupi piše: »Ratari i seljaci, koji naokolo stanuju, govore hrvatski i odjeveni su kao Hrvati«. Okolo Vinice i Marindola opisuje potanko stanovnike, o kojima veli, da »govore hrvatski, a isto se tako i odijevaju«. U VI. knjizi u glavi »Von der Sprache und Sitten der Krabaten in Krain« veli, da su se Francuzi u njegovo vrijeme plašili »blistave hrvatske sablje kao lav plamena«. Za razliku od Kranjaca i Kočevljana Hrvati ne nose brade, ali zato imadu duge brkove. Vrlo su vješti konjanici. U boju pored sablje i puške upotrebljavaju i šestoper. Običaji su im isti kao i u Hrvata na desnoj strani Kupe. Imadu razvijenu narodnu poeziju. Pokraj mrtvaca pjevaju narikače tužaljke. Valvasor kaže na drugom mjestu, da Hrvati na Kupi hvataju rake fućkanjem. Snuboci kod Hrvata u Beloj Krajini idu prositi mladu uvijek u petak. Odgovor se daje u subotu. U nedjelju dolaze svatovi pred mladinu kuću. Pred njima je zastavnik sa zastavom. Na koplju može se mjesto zastave vijati rubac ili ručnik. Na vrhu koplja nalazi se jabuka, u koju je zataknuto paunovo ili pijetlovo perje. Svatovi polaze u crkvu na vjenčanje pješice ili na konjima. Poslije vjenčanja idu svi kući mlade, gdje se obdržava gozba. Zastava se zabode pred kućom u zemlju. Čuvari pomno paze, da tko ne bi zastavu ugrabio, jer bi to bila velika sramota. Na večer prije polaska na počinak mladoženja raspleće jednu pletenicu mlade, a mlada drugu. Ako je mladoženja prije gotov, onda vele, da će prvo dijete biti sin; ako je mlada prije gotova, onda će im se najprije roditi kći. Mladoženja izuva mladoj cipele i čarape, zatim joj sabljom skida vijenac s glave i zabada sablju u strop tako, da vijenac visi sa sablje. U svatovima bogatiji priređuju i konjske utrke. Među plesovima ističe Valvasor osobito ples, kod kojega plesači tako vješto vitlaju mačevima, da im se svatko mora diviti.



(Foto dr. J. Adlešič)
BELA KRAJINA,
Snaša u zimskoj nošnji (Adlešiči)

U 18. i 19. st. poprima Bela Krajina konačno slovenski karakter. Iz nje su izašli mnogi veliki Slovenci, a među njima i najveći slovenski pjesnik Oton Župančič.

LIT.: Valvasor, *Die Ehre des Herzogthums Crain*, knj. II. i XI.; P. Grgec, *Izgubljeni hrvatski krajevi u Kranjskoj*, u kal. Napretku, Sarajevo 1939; F. Rački, *Popis župa zagrebačke biskupije 1334 i 1501. god.*, Starine 4., Zagreb 1872.
P. G.

Stanovnici Bele Krajine (Belokranjci) i jezično se i etnografski veoma razlikuju od ostalih Slovenaca, dok su naprotiv vrlo blizu govoru, životu i običajima susjednih Hrvata. Uzrok je tome geografski položaj Bele Krajine i etnički sastav njezina stanovništva. Ne samo da su Belokranjci odijeljeni od drugih Slovenaca širokim pojasom šume i brdima (Gorjanci, Kočevski hribi), nego je i doseljenje kočevskih Nijemaca prekinulo već od 14. st. gotovo svaku vezu njihovu sa susjednim Dolenjcima, naročito s Ribničanima, koji su im jezično najbliži. Sličnu jezičnu i kulturnu branu prema istočnim Dolenjcima — iako u mnogo manjoj mjeri — čine i doseljeni žumberački Uskoci. S druge strane rijeka Kupa ne dijeli Belokranjce toliko od susjednih Hrvata, a prema jednom dijelu zapadnih kajkavaca, jaskanskim plješivičkim Prigorcima, nema, štaviše, nikakve prirodne granice. I historijski su događaji djelovali u istom smjeru, naročito doseljivanje Hrvata (i nešto Srba) preko Kupe. Te su sve opet imale odlučan utjecaj na današnju jezičnu i etnografsku strukturu Bele Krajine, premda ne treba podcjenjivati ni udio starih stanovnika, koji je zacijelo znatan, kao što je to obično kod svih seoba. Ramovš naziva belokranjski govor mješavinom hrvatskoga i slovenskoga i razlikuje tri dijalekta (četvrti srodan dijalekat, »kostelski«, ne ide strogo geografski u Belu Krajinu): 1. »šokarski« (govor »Šokaca« na sjeveru oko Se-



(Foto R. Persetić)
BELA KRAJINA, Svatovska povorka (Vinica)

miča), 2. srednji (oko Črnomlja, s posebnim »poljskim« govorom oko Metlike), 3. južni ili »privrški« (uz rijeku Kupu, oko Vinice). Među prvom je grupom (»Šokci«) po svoj prilici najjače zastupan stari element, dok su druga dva dijalekta nastala pod jačim utjecajem čakavštine i štokavštine (sami seljaci u tim područjima kažu, da govore »hrvatski«, dotično »debelo hrvatski«, a semički ih »Šokci« nazivaju »Hrvati«). Danas je u svim tim dijalektima vidljiv i utjecaj slovenskoga književnoga jezika naročito u fonetici.

Slična podjela vrijedi i u etnografskom pogledu. I tu ima nekih (nevelikih) razlika između »Šokaca«, »Poljaca« (Metličana), »Poljanaca« (južni dio srednjeg belokranjskog dijalekta) i »Privršaca« (Viničana, Adlešičana, Preločana). Najviše se od drugih razlikuju »Šokci« svojom jednostavnošću nošnje, uopće siromašnijim etnografskim inventarom i manjom konzervativnošću. Sve te lokalne skupove veže najviše negdašnja narodna nošnja od bijela platna i sukna, po kojoj su Belokranjci zacijelo i dobili ime. Unatoč sitnijim lokalnim varijantama belokranjska nošnja je svagdje bila istoga tipa, koji i po materijalu, i po kroju, i po načinu ukrašivanja, i po nomenklaturi pripada gotovo sasvim među hrvatske nošnje panonske (nizinske) zone, a potpuno se razlikuje od tamnijih nošnja alpskoga tipa »crnih Kranjaca«. Opažaju se osim toga još utjecaji nošnja dinarske (planinske), a nešto možda i jadranske (primorske) zone. Koliko ima utjecaja sjevernopanonskih (madžarskih) ili rijetkih alpskih (kišni plašt od trave), ti su posve jednaki i u hrvatskoj panonskoj zoni. Muško odijelo je bilo: košulja *(róbača)* i platnene gaće s resama *(bregeše, bragiše)*, remen ili širok *ćemer* od crvene kože o pojasu, *lajb(e)k* (*prsljuk*) od bijela domaćeg sukna s nekoliko pruga crvene, žute ili narančaste boje na donjem dijelu i s dva reda puceta, a na glavi *kriljak (škriljak, škrlak, škriljava)* širokih krila ili (kod »Poljanaca«) *ćepica*, slična ličkoj kapi; uz to zimi bijela suknena *halja* i isto takve *hlače*, ukrašene modrim gajtanima, *kožuh* s rukavima, *velika halja* (bunda), kod imućnijih i kao odijelo mladoženje na svadbi *kapenak* (*kabanica, plajšč*), duga kabanica s pelerinom od crna ili tamnomodra kupovna sukna. K tomu je pripadala torba s poklopcem od crvene vune, a za kiše (čak i u crkvu!) plašt od trave ili šaša. Žensko je odijelo bilo trodijelno: *róbača* s *ramenicama* (*oprtama*) preko ramena, preko toga kratko *oplečje* (*rokavi)*, koje nije sezalo posve do pasa, sprijeda, platnen *zastor* (pregača), suknen crven *pas* ili duga crveno-crna *tkanica*, a kao nakit staklene *koralde, džundž* i *igle* na prsima. Zimska odjeća su bili dugi sukneni *zabunci* bijele boje i kožusi, ukrašeni na prsima i na leđima s malo crvene kože, obično i jedni i drugi bez rukava. Djevojke su na glavi nosile ukras u obliku dijadema *(partu)*, a udate žene kapice (poculice), ukrašene čipkama i vezivom ili pletene mrežastom tehnikom *(jalbe, jugle)* u nekoliko lokalnih oblika (ističu se »poljanski« *pocelj*, posve sličan hrvatskoj posavskoj poculici, i semički *puntek*, zapravo samo vunen, ponajviše crven obruč s velikom koštanom iglom za pričvršćivanje kose na zatiljku), preko toga u obične dane bijela *pečica*, svezana pod bradom, a na blagdane veća *peča*, svezana na tjemenu. I muškarci i žene nosili su na nogama bijele vunene čarape (*kopice*), žene i *nogavice* (*hlačice*) od domaće vune, obične ili stupane u stupi, s *podvežnjima* pod koljenom. Obuća su kod muških bile čizme (*škornji*) ili *opanki*, pa cipele (*čižmi*), kod siromašnijih i drvene *coklje*, a kod žena ili jednostavne bijele vunene *kopice* ili opanci, cipele i *coklje*. Gotovo sva se ta nošnja izrađivala negda od domaćeg platna i domaćeg sukna, prelo se i tkalo na tkalačkom stanu (*krosna*, pl. n.), a ukrašivalo čipkama i vezivom. Ženska su oplećа obično



(Foto K. Kocijančić)
BELA KRAJINA, Predgrajsko kolo



BELA KRAJINA, Pjesma »Aj zelena je . . .«

O Jeleno, vsa gora zelena,
Nutri raste trava ditelina.
Žela jo je spremlada devojka
Zlatim srpom, belimi rukami.
Nesla jo je svoj'ga bratca konjcem.
»Pijte, jejte, moj'ga bratca konjci,
Jutri bote daleč putovali,
Čez te gore, gore visoke,
Čez te vode, vode globoke«.

Črnomelj. Po I. Šašlju i I. Navratilu

bila vezena, s naročito karakterističnim smještajem veziva na ramenima (kao u Hrvatskoj kod draganićke i bistranjske nošnje, pa dalje na sjever kod drugih slavenskih, naročito kod nekih slovačkih, ukrajinskih i bjeloruskih nošnja). Oko Vinice, Adlešiča i Dragatuša bili su vezeni i *zastori* i *robače*, ali zato u tom kraju nije odjeća bila složena u toliko nabora kao u ostaloj Beloj Krajini. Nekad su — sudeći po jednoj staroj slici. N. Arsenovića — rukavi oplećа bili nabrani poprijeko, kako je to običaj kod hrvatskih nošnja u okolici Pisarovine i Križevaca, dok se poslije za rukave kupovao poprijeko prugasti »vales« (vrsta platna). Jednostavne veziljske tehnike, *štepanje* i *raličanje*, bile su raširene s istim karakterističnim sitnim uzorcima i štedljivom primjenom kao i kod susjednih Hrvata preko Kupe i Prigoraca, gdje su često i jedini način veza. Kod *tkaničenja*, treće vrste veza, javljaju se često ornamentalni geometrijski motivi (na pr. osmorokraka zvijezda), koji su — u drugoj tehnici — vrlo česti, na pr. kod nošnje šestinskoga tipa. Posebne su tehnike bile kod vezenja *jalba* i pletenja *jugla*. Uz ove tekstilne vještine donedavna se sačuvalo u rukotvorstvu i nekojih ostataka iz velike starine, na pr. žensko lončarstvo bez lončarskog kola. Stara belokranjska kuća je prizemna, dotično pola na kat pola prizemna, na kosu terenu, podzidana, inače drvena i pokrivena slamom, a smještena je s drugim gospodarskim zgradama oko četvorostranog dvorišta.

Razmjerno su dobro — prema ostalim Slovencima — održani narodni običaji: šišano kumstvo, ženidbeni običaji s nekim karakterističnim elementima kod svadbe (zapreke svatovima, prenošenje mladenke preko praga u novu kuću, pozdrav svekrve, stavljanje muškog djeteta mladoj u krilo, darivanje mladenke, označivanje svatova »gospodom«, »velikim županima«, »banima« i t. d.), običaji naricanja (*javkanje*) za pokojnikom i *karmine*, zatim godišnji običaji o Božiću (s mnogo čaranja i gatanja, posebnim božićnim kruhovima, slamom, ostavljanjem goruće luči i čaše vina na stolu kroz cijelu badnju noć, obilaženjem *kolednica* i pjevanjem kolednih popjevaka — *koledovanjem* i t. d.), o Uskrsu (šaranje *pisanica*). Među tim godišnjim običajima naročito se ističu ophodi sa »zelenim Jurjem« (mladićem ovijenim u zelenilo) na *Jurjevo* i obilaženje *kresnica* (*ládarica, ladavica*), koje po selima *ladaju* od Duhova do Ivanja. Ovi su ophodi sa svojim posebnim obrednim popijevkama potpuno jednaki onima kod hrvatskih kajkavaca. Uz sve te običaje pjevale su se stare popijevke i upotrebljavali stariji muzički instrumenti (uz različite vrste svirala, jednojnica i dvojnica, pastirske rogove i trube od kore, naročito još mješnice). Sačuvano je bilo još i plesanje različnih lokalnih vrsta kola (viničko, metličko, podzemeljsko i dr.) uz pjesmu i različne igre (metlički i črnomaljski *most, rešétca, turn* i t. d.) dijelom obrednog značenja. Od starih vjerovanja ima još dosta čaranja i gatanja s brojnim posve slovenskim elementima, a poznata su i nekoja neljudska bića (*vile, vilenjak, pózoj* ili *áždaj, Vidovin* i *Vidóvina*, natprirodna bića, po svoj prilici nastala prema historijskom licu Janu Vítovcu).

Bogata je i belokranjska narodna poezija, od koje se jasno odvajaju po jeziku i sadržaju čiste slovenske popijevke, koje su — dobrim dijelom pod utjecajem crkve i škole — doprle u Belu Krajinu. Taj je slovenski nanos i ograničen gotovo na same nabožne, vojničke i vinske pjesme, a često po svom postanju uopće ne ide u pravu narodnu poeziju. Prave stare belokranjske popijevke, naročito obredne, pa one s epskom i baladnom sadržinom, dijelom u desetercu, posve su drukčije, a pokazuju vezu s hrvatskom čakavskom, štokavskom i kajkavskom poezijom.

Bela Krajina etnografski je ne samo najzanimljiviji, nego i razmjerno najviše očuvan slovenski kraj, gdje ima nekojih ostataka iz starine, koji su rijetki drugdje, ne samo na slovenskom, nego i na hrvatskom području. Radi toga i radi svoga etničkog sastava Belokranjci su jednako važni za hrvatsku kao i za slovensku etnografiju. Ako se izuzme utjecaj slovenskoga književnoga jezika, škole, crkve i uprave, onda jezik i narodna kultura, a naročito poezija, upućuju na tri glavne komponente u belokranjskoj etnografiji, koje bi se možda mogle — i kraj nedostatka dovoljnih naučnih istraživanja i materijala, sa svim oprezom — ipak već ovako označiti: 1. (najmlađa) komponenta dinarsko-štokavska (na pr. upotreba i obradba vune, lička kapa, čemer, dio poezije, naročito deseteračke, vjerojatno mješnice); 2. komponenta čakavska, dijelom primorska (dio poezije, možda i nešto obradbe vune); 3. (možda najstarija) komponenta kajkavska, jednaka ne samo kod susjednih južnih kajkavaca (nošnja, vezivo, dio popjevaka, naročito obredne), nego i kod udaljenih sjevernih (semičko nebijeljeno platno i »puntek«, nekoji motivi u poeziji, pa igre kao »most«, »rešétca« i dr.).

LIT.: I. Šašelj, *Bisernice iz belokranjskega narodnega zaklada*, I. i II., Ljubljana 1905 i 1912; A. Šič, *Narodne vezenine na Kranjskem*, II., *Belokranjske vezenine*, Ljubljana 1918; Isti, *Slovenske narodne noše*, Ljubljana 1927; F. Ramovš, *Dialektološka karta slovenskega jezika*, Ljubljana 1931; F. Marolt, *Tri obredja iz Bele Krajine*, Ljubljana 1936; M. Malnerič, *Tobolček*, Knjižni almanah B. K., Ljubljana 1925. B. B-ć.

BELAMARIĆ, Vinko, ✻ Šibenik 1874, † Šibenik 1917, učitelj u Krapnju i Šibeniku i poljodjelski pisac. Bavio se mnogo poljodjelskim i ribarskim pitanjima i bio na zadružnom tečaju u Trentu, što ga je priredilo tamošnje pokrajinsko gospodarsko vijeće. Mnogo je surađivao u Narodnom listu i Poljodjelskom vjesniku u Zadru, Hrvatskoj riječi, Gospodarskom poučniku i Učiteljskom glasu u Šibeniku. Pisao je najviše o ribarstvu, spužvama i koraljima. Izdao je *Priručnik za ribare, ljubitelje ribarstva i ribarskog obrta*, Šibenik 1909. S. O.

BELANIĆ, Ante, ✻ Mali Lošinj 1877, novinar i nacionalni radnik. Bio je urednik Laginjina glasila »Omnibus« u Puli, suradnik lista »Naša sloga« u Puli. Duže vremena bio je poslovni tajnik »Političkog društva za Hrvate i Slovence u Istri«. Iza toga je uređivao list »Materinjsku riječ« u Rosario de Sta Fe u Argentini. G. 1918 bio je urednik jedinog tadašnjeg hrvatskog lista u Istri, »Pučkog prijatelja« u Pazinu. Od 1927 živi u Zagrebu. M. B.

BELA PEČ, tal. **Fussine in Valromana** (770 m), pogranična stanica u Gorenjskoj dolini (650 stan.) s glasovitim Klanškim jezerima ispod Mangarta (2678 m). J. R.

BELAR, 1. Albin, ✻ Ljubljana 21. II. 1864, † Polom 1. I. 1939, seizmolog. Polazio je realku u Ljubljani do 1883, jednu godinu tehničku visoku školu u Grazu, a zatim sveučilište u Beču, gdje je položio ispit iz kemije, 1890—96 poučavao na pomorskoj akademiji na Rijeci, 1896—1908 na realci u Ljubljani. Od 1900 bio je kotarski, a 1909 do 1918 pokrajinski školski nadzornik za njemačke škole u Kranjskoj. Zatim je živio u Vrščama na Bledu, a posljednjih 5 godina, kad je oglušio, u Polomu kod Kočevja. Katastrofalan potres u Ljubljani 14.—15. IV. 1895 dao mu je povoda, te je 1897 osnovao u Ljubljani prvu seizmičku postaju u Austriji. Poslije smrti E. Gelcicha 1899 postao je referent bečkog seizmičkog povjerenstva za Dalmaciju. O temeljima modernog promatranja potresa pisao je u izvještajima ljubljanske realke. 1900—10 bilo mu je trajnom potporom Kranjske hranilnice omogućeno izdavanje mjesečne stručne revije *Erdbebenwarte* sa suradnicima iz svih dijelova svijeta.

LIT.: Izvestje ljubljanske realke, 1898; *Erdbebenwarte*, VIII., 90; Belar, *Denkschrift*, 1910; *Deutscher Kalender für Krain*, 1914, 286. J. R.

2. Leopold, ✻ Idrija 27. X. 1828, † Ljubljana 17. VI. 1899, slovenski glazbenik. Bio je učitelj u Cerknici, Borovnici, Trnovom u Notranjskoj i kod Sv. Jakoba u Ljubljani. Od 1877 do 1889 bio je školski nadzornik u Ljubljani. Glazbom se bavio prije svega kao crkveni zborovođa i skladatelj crkvenih pjesama, kojih je najveći dio napisao u doba akomodiranja crkvene glazbe crkvenim propisima. Svjetovnih je skladba napisao vrlo malo. Njegove se skladbe odlikuju strogim poštivanjem harmonijskih propisa i melodikom, koja je primjerena duhu sadržaja.

LIT.: Fr. Rakuša, *Slovensko petje v pretekli dobi*, Ljubljana 1890. D. C.

BELA RUKA → **Crna ruka.**

BELASCO, David, ✻ 1854, † 1931, američki dramatičar i kazališni impresario. Kao putujući glumac počinje prerađivati i pisati drame, od kojih su najviše uspjeha postigle *The Heart of Maryland* (1895), *Madame Butterfly* (u suradnji s Johnom Lutherom Longom, 1900), *The Girl of the Golden West* (1905). Dvije posljednje su poslužile Pucciniju kao libreto za poznate opere. Ostavio je knjigu uspomena iz kazališnog života pod naslovom *The Theatre through the Stage Door* (1919). J. T-a.

BELASICA, 1. planina na *S* od Dojranskog Jezera. Sagrađena je od kristalastih škriljaca: filita, kvarcita, mramora, zelenih škriljaca, u kojima su jezgre granita. Na jugozapadnoj padini javljaju se olovne rude oko sela Bašibosa i Organdžalija. Istaknuti su visovi Mejraba Kran (1273 m), Sečena Skala (1846 m), Visoka Čuka (1874 m), Poljo (1880 m). Većim dijelom je pošumljena. Stočari iz okolice dolaze sa stokom na ovu planinu.

2. Oblast u pogorju planine Belasice u Makedoniji, u kojoj ima dosta naselja sa 30—400 st. Po Herodotu je B., tadašnji Pangeon, bila naseljena još u prethistorijsko doba. B. se spominje i u našim ljetopisima polovinom 14. st. kao oblast sa selima i crkvama. P. V-ć.

BELA STENA, sredovječni grad blizu Valjeva. Spominje se 1392 kao grad, koji je držao Nikola Gorjanski. Kada je despot Stevan Lazarević dobio od kralja Žigmunda mačvansku banovinu, prešla je i Bela Stena pod srpsku vlast. Ostala je, čini se, despotu Đurđu Brankoviću, ma da je ugovor u Tati predviđao, da se ima vratiti Ugarskoj. Turci su osvojili Belu Stenu 1458. M. J. D.

BELAVA, planina u župi Torlaku, pirotski okrug, između doline Nišave—Bisterske Reke—Dervena, na *SI* od Suve Planine. Sastavljena je od karbonskih pješčenjaka, konglomerata i donjo-krednih vapnenjaka, koji stvaraju go, kršovit greben. Na *SI*, duž rasjeda, izbile su andezitske mase. Vrhovi: Debeli Del (916 m) i Kardašica (946 m). Nešto šume ima na *SI*. Sjevernim podnožjem B. prolaze željeznička pruga i cesta Niš—Pirot. P. V-ć.

BELAVIĆ, o. Placido, ✻ Karlovac 23. III. 1868, crkveni pisac i historičar. Svršio je gimnaziju u Karlovcu, a bogosloviju u Baji. Službovao je u raznim mjestima u Hrvatskoj i Vojvodini. U Chicagu (USA) bio je 12 godina župnik pa je osnovao hrvatske župe u New Yorku (1914)

i u Milwaukee (1917). Surađivao je u brojnim listovima u domovini i u USA (Naša nada — Our Hope, Chicago). Izdao je 1905 djelo Basila Chamberlaina, *Japanske pripovijesti, poslovice* i t. d. (prijevod s engleskog). Napisao je *Povijest samostana i župe vukovarske* (1908, 2. izd. 1928), *Crtice iz prošlosti Vukovara* (1927), *Našice, povjesničke crtice* (1912), *Sv. Bono, mučenik* (1906). Velik broj crtica napisao je u dnevniku »Hrvatska straža«. R. F. M.

BEL CANTO (tal. »lijepo pjevanje«). Tim nazivom označuje se starija metoda pjevanja, koja se osobito brinula oko ljepote stvaranja tona kod pjevanja ljudskog grla. Tome nasuprot novija nastojanja u pjevačkoj obuci idu za tim, da pjevačevo predavanje imade značajke izražaja dramatske istine. Čar pjevanja po metodi bel canta treba uvijek rasuđivati kao posebnu estetsku vrednotu, koja ima redovno znatnu prednost, pa i onda, kad se radi o predavanju manje vrijedne glazbe. Ipak sa stajališta, koje traži istinski dramatski izraz u predavanju opernih pjevača, treba b. c. smatrati jednostranim. No dok b. c. ostaje jedinim mogućim mjerilom kod rasuđivanja izvedaba starijih vokalnih kompozicija, koje su napisane upravo za takav način pjevanja, imat će i dalje svoj utjecaj i na rasuđivanje pjevanja umjetničkih popjevaka kao i solističkih i ensemble-prizora u glazbenim dramama, jer se i tu napokon radi o pjevnosti, kantabilnosti.

LIT.: M. Reizer, *B. C.*, Zagreb 1938; I. Lhotka-Kalinski, *Tehnika pjevanja*, Zagreb 1940. B. Š.

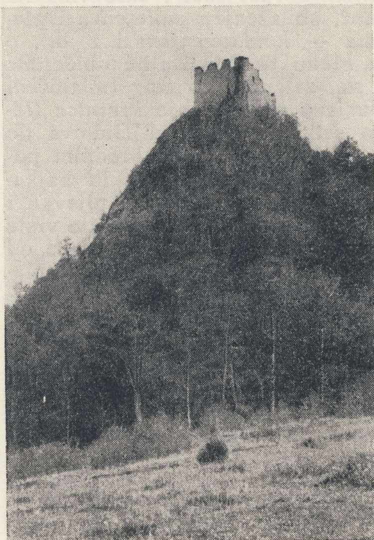
BELCARI, Feo, ✻ 1410, † 1484, talijanski književnik iz Firence, autor pobožnih djela, među kojima je crkveno prikazanje *Rappresentazione di Abramo e Isac* (1449), koje je imao pred očima i odakle je uzeo neke motive Mavro Vetranović, pišući svoje *Posvetilište Abramovo*, ma da je to ipak potpuno originalno djelo sa znatnim odstupanjima od Belcarijeva. Matija Divković popularizirao je to isto prikazanje po Bosni, Hercegovini i Dalmaciji, uvrstivši ga u svoj mali *Nauk krstjanski* (1616), najrašireniju knjigu te vrste, koja je doživjela mnogo izdanja u 17. i 18. st.

LIT.: F. B., *Sacre rappresentazioni e laude*, con introduzione e note di O. Allocco-Castellino, Turin 1920; F. Ceccarelli, *F. B. e le sue opere*, Siena 1907; M. Rešetar, *Redakcije i izvori Vetranovićeva Posvetilišta Abramova*, Rad 237, Zagreb 1929. M. D-ić.

BELČEVA, 1. Mara, ✻ Sevljevo 1868, bugarska pjesnikinja. Gimnaziju je svršila u Trnovu, a književnost učila na sveučilištu u Ženevi. Pjevala je male krasne i skladne lirske pjesme objavivši 1918 knjigu stihova *Na pragu stápki*. Surađivala u časopisu »Zlatorog« i u zborniku »Mušal«. Veća knjiga njezinih odabranih pjesama izašla je 1930. Prevela je na bugarski Nietzscheovo djelo *Also sprach Zarathustra* i *Die versunkene Glocke* G. Hauptmanna. F. B.

2. Jelisaveta → Bagrjana-Belčeva.

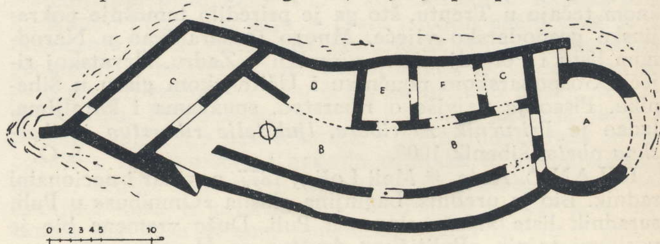
BELEC, selo u župi Zagorje, kotar Zlatar, općina Budinšćina, s 540 stan. (prema popisu iz 1931), južno ispod glavnoga vrha Ivančice, s ruševinama staroga grada Belca i dvije crkve. Grad B., jedan od četiri grada na južnoj strani Ivančice (Lobor, Oštrc i Melengrad), spominje se kao »castrum Belech, Belch i Bieltz« od 1334 dalje. Sva je vjerojatnost, da je sagrađen kao obrambena utvrda u posljednjim desetljećima 13. st., ili već u vrijeme, kad je Henrik Güssingovac bio prvi put ban slavonski (1267—1270), ili dvije godine kasnije, kad je Zagorjem vladao kralj Otokar II., a Henrik, postavši po drugi put banom, došao u njegov posjed. Kasnije je gospodar grada Fridrik Celjski od Sanecka, pa je zbog toga došlo do žestokih razmirica između njega i nasljednika Henrikova, »magistra« Petra Güssingovca (koji se zvao Herceg), kojemu je B. bio dosuđen 1334 presudom štajerskoga maršala Herdegena Ptujskog. G. 1399 daje kralj Žigmund B. zajedno sa cijelom zagorskom županijom Hermanu Celjskom. Poslije smrti Ulrika Celjskog (1456), s kojim je izumrlo u muškoj lozi pleme grofova Celjskih, držali su B. neko vrijeme njegova udovica iz roda despota Brankovića, ban Jan Vitovac i njegovi sinovi. G. 1489 daruje kralj Matija Belec svomu sinu hercegu Ivanu Korvinu. Poslije njegove smrti gospodari su grada njegova udovica Katarina Frankopanka i njen drugi muž Juraj Brandenburški. Poslije su vlasnici grada Ivan Gjulaj, ban Benko Turoci i njegov sin Nikola, a poslije smrti Nikoline njegova majka Suzana Ratkajeva i njegove sestre. G. 1635 daruje kralj Ferdinand B. Tomašu Mikuliću Brokunovačkomu. Protiv toga darovanja uložiše prosvjed udovica Benka Turocija Suzana i njena kći Barbara, žena Vuka Erdöda, kapetana petrinjskoga. Po nagodi dan je B. 1639 na doživotno uživanje Suzani, dok je poslije njene smrti imao grad pripasti Tomašu Mikuliću, koji ga najposlije i dobije. Kad je njegov sin Aleksandar bio prognan iz zemlje zbog veleizdaje, dođe B. u vlast fiskusa, a 1658 kupnjom u posjed grofova Jurja i Nikole Erdöda. Poslije smrti Nikoline vlasnici su grada B. njegova kći Ana Barbara, žena grofa Dioniza Auersperga, i Adam Benko Ratkaj. G. 1720 B. je »kupil oberšlautnant Matačić«, koga su »ad 69-les annos kmeti poradi nasilja umorili«, a onda po ženidbama dolazi B. najprije u posjed obitelji Najšića i kasnije generala Jurja baruna Rukavine. Današnji je njegov vlasnik barun Amon Rukavina, vlastelin u Novom Belcu. Ruševine grada B. dižu se na šiljatu i strmu, čunju sličnom grebenu, 2·5 km sjeverno od današnjega sela. Pristup je veoma tegotan i moguć samo s jedne strane. U jednoj prostoriji, koja se nalazi na najsigurnijem mjestu, a služila je vjerojatno za stanovanje gospodarima, sačuvali su se ostatci gotičkih prozora i dovratnika, dok su u nekim zidovima nekadašnji prozori s klupama pretvoreni u strijelnice. Na jednoj je strani kasnije prigrađen polukružni bastijon. — Grad je sagrađen u smjeru od sjevero-zapada prema jugo-istoku, a s obzirom na skučeni teren na vršku grebena, kojemu se morao prilagoditi, dosta čednih razmjera (otprilike 55 m dužine i 15 m širine). Imao je vjerojatno s izvanjske strane u svrhu obrane drveni trijem, što se razabira po uzdužnim užljebinama u zidovima, u kojima su bile učvršćene grede toga branika. *Stara gotička župna crkva sv. Jurja u Belcu*, koja se spominje već 1334, a služi danas kao kapela, spada, kako veli Đ. Szabo, »među najzagonetnije crkvene građevine u cijelom Zagorju«.



(*Foto Gj. Szabo*)
GRAD BELEC

Na njenoj zapadnoj strani, na kojoj je i glavni ulaz u crkvu, nalazi se prostran četverokutni toranj, koji je prvotno morao biti obrambena kula, a građen je u dva razdoblja od različitog materijala (donji dio od tesanog, a gornji od lomljenog kamenja). Pored ostataka iz romaničkog doba nalaze se na njegovoj južnoj strani gotički prozor i strijelnice. Osmerokutni tornjić, koji počiva na toj staroj kuli, sagrađen je, dašto, kasnije. Ovoj je starijoj kuli prigrađena crkvica, lađa i svetište. U svetištu se sačuvao prvotni gotički svod na unakrsna rebra. Lađa je prije imala ravan strop, a tek kasnije nadsvedena je prilično surovim gotičkim svodom. U svetištu i lađi počivaju rebra na konzolama ukrašenima figuralnim ukrasom. Na sjevernom zidu nalaze se dvoja zazidana vrata, od kojih jedna imaju gotički dovratnik. Sakristija je prigrađena kasnije. Ispred južnog ulaza sagrađen je u 17. st. slikovit portik. Od slikarija u crkvi sačuvali su se tek neznatni tragovi.

Osim ove stare župne crkve bila je u B. na mjestu od nje dosta udaljenu, zvanom Kostanjevec ili Kostanjek, još i *kasnogotička kapela Majke Božje Snježne* s drvenim tornjićem, koju je 1674 o svom trošku podignula Elizabeta Keglević, udovica Jurja Erdöda mlađeg. O postanku ove kapele priča stara, fragmentarno sačuvana spomenica belečke župe fantastičnu legendu, koju je priopćio Vj. Noršić.



TLOCRT RUŠEVINA GRADA BELCA

Ali je ova kapela bila već od početka tako slabo građena, da ni neprestani popravci i dogradnje nisu mogli spriječiti njeno propadanje, pa je najposlije porušena, a na njenu mjestu sagrađena, zaslugom tadašnjega župnika Pavla Kuneka, od 1739 do 1741 *nova crkva*, najljepši i najznatniji spomenik barokne umjetnosti u cijeloj Hrvatskoj. Opširno ju je i zorno opisao 1758 anonimni pisac u rukopisu Descriptio Novae Ecclesiae Beatissimae Virginis Mariae sub Titulo ad Nives fundatae alias Bellechensis dictae (u arhivu Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu pod signaturom II. d. 198). Neobično nepravilni tlocrt svetišta i pobočnih dviju kapela svjedoči, da su pri novogradnji iskorišteni glavni zidovi starije kasnogotičke kapele. Vanjština je crkve dosta čedna i neugledna, toranj je nerazmjerno visok. Uokolo crkve, kao glasovitog prošteništa, nalazi se cinktura s lijepim baroknim ugaonim tornjićima. U živom je kontrastu s čednom izvanjskom stranom crkve njena raskošna unutrašnjost. Arhitektonski okvir glavnoga oltara, koji ispunja cijelo svetište sve do njegova svoda, ima tri dijela. U donjem, u kojemu su lijevo i desno uz oltarsku menzu po jedna vrata, nalaze se postrance po jedan Atlant, lijevo Heraklo, a desno Samson, obadva zaognuta lavljim kožama. U srednjem dijelu (koji ima sprijeda četiri visoke korintske kolumne, a straga dvije polukolumne i dva pilastra u istom stilu te dvije kartuše) nalazi se u sredini čudotvorni kip Majke Božje Snježne, okružen zlatnim zrakama i anđelima. Postrance nalaze se kipovi sv. Triju Kraljeva i kralja sv. Stjepana. Na stijenama su lijevo i desno oltaru anđeli, koji nose grbove. Lijevi nosi grb Baltazara Bedekovića Komorskog, a desni grb njegove žene Rozalije Somogy, o kojih je trošku, kako svjedoči natpis, g. 1743 ovaj oltar bio podignut. Najljepši je gornji dio oltara s grupom sv. Trojstva, likovima sv. Helene i sv. Rozalije i brojnim anđelima. Lijevi je pobočni oltar posvećen sv. Josipu, a dao ga je izvesti grof Ivan Čikulin Susjedgradski († 1746, prije nego je oltar potpuno dovršen), čiji se grb nalazi na vršku. U sredini je oltara kip sv. Josipa, iznad njega polulikovi Bogorodice i Isusa okruženi anđelima. Na postranim velikim volutama, koje tvore glavnu oltarsku arhitekturu, nalaze se likovi apostola sv. Matije i sv. Ivana Evanđelista. Desni je pobočni oltar sv. Barbare, »Jezuševe zaručnice, paradižumske rožice, lepe duhe fijolice«, izveden o trošku zagrebačkog podžupana Nikole Vojkovića, a po svojoj građi posve jednak lijevom. U sredini je kip svetičin, nad njim kip Krista, dok su na volutama lijevo kip sv. Marka, a desno kip anđela (prije je na ovom mjestu bio kip sv. Luke, kojega danas više nema). Za ovim trim oltarima zaostaju znatno oni u pobočnim kapelama. U sjevernoj kapeli je oltar sv. Ružarija (podignut o trošku nadbiskupa kaločkog Gabrijela Hermana Patačića), a u južnoj oltar sv. Stjepana Prvomučenika, podignut o trošku biskupa Stjepana Puca Gotalovačkog, koji je i crkvu posvetio 12. VIII. 1750. Divotno je djelo propovjedaonica, koja može stati ravnopravno uz bok najljepšoj njemačkoj propovjedaonici u Wilheringu (izvedenoj gotovo u isto vrijeme), a možda je i nadmašuje. Na njenoj su ogradi reljefi, koji prikazuju Ples oko zlatnog teleta, San Jakovljev, Nojinu žrtvu paljenicu, Jozuu i Kaleba, koji nose na motci golem grozd iz zemlje Hanaanske, kipovi Noema, Izaije i Jeremije, pa

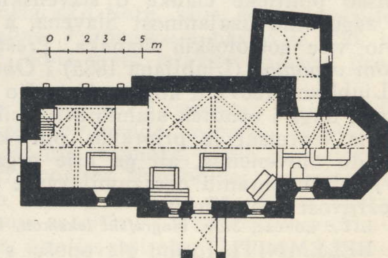


(Fotografijski arhiv Hrv. akademije)
BELEC, Stara župna crkva



(Foto Gj. Szabo)
BELEC, Unutrašnjost stare župne crkve

gornja završna grupa Boga Oca, gdje daje na brdu Sinaju Mojsiji ploče svjedočanstva (lijevo lik Aronov, a desno Jozuin). Propovjedaonica je izvedena o trošku belečkog župnika Pavla Kuneka i podžupana Ignacija Bedekovića Komorskog. Osebujna je živo obojena ograda pjevališta, kojoj se u sredini nalazi Drvo Spoznaje s grbom porodice Vojkovića, dok su lijevo likovi Bogorodice i Adama, a desno Eve i anđela. Likovi su povezani bujnim vijencima i cvijećem. Raskošan okvir ovom cjelokupnom kiparskom ansamblu (izvedenom od drveta, a bogato pozlaćenom, posrebrenom i obojenom) tvori slikarski ukras, po kojemu tek crkvena unutrašnjost dobiva onaj jedinstveni i savršeni sklad, kojim se odlikuje. Kanonička vizita iz 1742 kaže, da je taj slikarski ukras izveden na poticaj (a valjda i o trošku) Adama Najšića, protonotara hrvatskog, dok autor pomenutog opisa crkve bilježi, da su pavlinski generali Stjepan Demšić, Andrija Mužar i Stjepan Erdödy dali nalog pavlinu Ivanu Rangeru (»celeberrimi illius temporis partibus in istis quoad recentem ad novam Italicam picturam, pictoris«), da islika crkvu i sakristiju svojim »ingenioso non minus ac praetioso penicillo«. Slikanje je trajalo tri godine, a izvedeno je po jednoj umno smišljenoj osnovi. Prikazani su na svodu svetišta: Sv. Trojstvo kruni Bogorodicu; na svodu lađe: legenda, kako se Bogorodica javlja iznad rimskog brda Eskvilina, pokrivena snijegom usred ljeta, rimskom patriciju Ivanu i njegovoj ženi, koji, odjeveni raskošnim baroknim kostimom, kleče ispred bogate iluzionističke arhitekture (vjerojatno su to portreti Ivana Najšića i njegove žene Cecilije Kristine, kćeri naprijed spomenutog, od kmetova ubijenog vlasnika grada Belca); četiri medaljona s prizorima Navještenja, Pohoda Bogorodičina Elizabeti, Rođenja Kristova i Po-

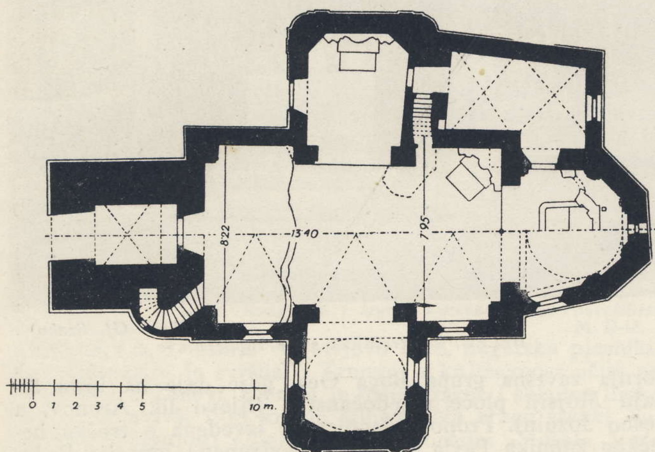


BELEC, Tlocrt stare župne crkve



(*Fotografijski arhiv Hrv. akademije*)
BELEC, Nova crkva

klonstva sv. Triju Kralja; na svodu iznad orgulja Prikazanje Bogorodice u hramu s Joakimom, Anom, Simeonom i jednim levitom; na stropu kapele sv. Ružarija kolo anđela; na stropu kapele sv. Stjepana: prizor kamenovanja mučenikova; na stijenama kapela i lađe figuralni i



BELEC, Tlocrt nove župne crkve

ornamentalni ukrasi; na stropu sakristije: prizori iz Staroga i Novoga Zavjeta (»biblia sacra vulgata«), simbolička znamenja i četiri crkvena učitelja, Grgur, Jeronim, Bernard i Augustin. U sakristiji se nalazi krasan stari ormar s figuralnim i ornamentalnim rezbarijama bogato polihromiranim. Crkva ima pokaznicu iz 1755, jednu od najljepših u nas sačuvanih, ukrašenu sa stotinu dragih kamenova.

LIT.: Gj. Szabo, *Spomenici kotarâ Krapina i Zlatar* (Vjesnik Hrvatskog arheološkog društva, N. S. XIII.), Zagreb 1913—14; E. Laszowski, *Grad Belec* (Hrvatska Prosvjeta, XXII.), Zagreb 1914; Vj. Noršić, *Crkveni spomenici gotičkog doba u kotarima Krapina i Zlatar* (Katolički list), Zagreb 1916; Gj. Szabo, *Sredovječni gradovi u Hrvatskoj i Slavoniji*, Zagreb 1920; A. Schneider, *Popisivanje i fotografijsko snimanje umjetničkih spomenika godine 1938 i 1939* (Ljetopis Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, sv. 51. i 52.), Zagreb 1939 i 1940. A. Sch

BELEC, Ivan. ✳ Radomlje 3. IV. 1856, † Sv. Duh iznad Krškoga 9. VI. 1889, sociolog i publicist. Gimnaziju i bogosloviju učio u Ljubljani. Službovao u raznim krajevima ljubljanske biskupije. U »Slovenskom narodu« (1877—80) pisao političke članke o slavenskim narodnim pitanjima i zagovarao uzajamnost Slavena, a u »Slovencu« je objavio više socioloških članaka. Preštampani su spisi *Kmetom v pomoč* (Ljubljana 1885) i *Obresti v socijalnem oziru* (Ljubljana 1889), u kojima je tražio otkup seljačkog zemljišnog duga i osnutak stalnih seljačkih domova. Svojim člancima teoretski je pripravio put kršćanskom socijalizmu među Slovencima, ali ga nije organizirao, jer su mu to vjerojatno branili nerazumijevanje u vlastitom taboru, boležljivost i rana smrt.

LIT.: Lončar, *Slov. biografski leksikon*, I. A. P-c.

BELEMNITI, fosilni glavonošci s dvije škrge u tjelesnoj šupljini. Oko ustiju imadu 6—10 ručica s hvataljkama. Ljuska im je jako razvijena. Dosežu duljinu i od 2.5 m. Živjeli su od trijasa do krede, u kojima danas predstavljaju provodne okamine. Kod nas su rijetki. U Dalmaciji nađeni su u Malmu između Drniša i Vrlike.

LIT.: R. Schubert, *Geologija Dalmacije*, Zadar 1909. F. Š.

BELEN (Belenus, rjeđe Belinus), keltski bog sunca, poštovan u doba propadanja rimske vjere. Tertulijan (Apol. 24 i Ad nat. II. 8) kaže, da je on naročiti bog Norika. U Noriku (kraj Celovca) nađen je jedan natpis s imenom tog boga. Međutim se većina natpisa našla u Akvileji i okolici. Pisac životopisa cara Maksimina zamjenjuje Belena s Apolonom i kaže, da se Akvileja, kad ju je Maksimin podsjedao, već htjela predati, ali se tome usprotivio konzularac Menofil rekavši, da bog Belen na usta žrecova nalaže, da Maksimina treba pobijediti. Zato su se poslije Maksiminovi vojnici hvalili, da se i sam bog Apolon protiv njih borio (Hist. Aug. Maximini duo 22, 1—2). Glavno mjesto Belenova kulta bila je svakako Akvileja, ali se poštovao i u Veneciji, a — sudeći po spomenutim Tertulijanovim navodima — i u Noriku. Tragovi njegova kulta vide se i u Riminiju, Rimu i dr. U Galiji se našlo razmjerno malo natpisa, ali ima mnogo tragova (imena: Belenia, Belenos, Belena, Bellinus, Bellina, Belenatensis mons i dr.).

LIT.: M. Ihm u PWR, III., 199. Z. D.

BELÈNZUK, narukvica od srebra, rjeđe pozlaćena ili od zlata. Nosi se na zapešću, a često na objema rukama. Napravljen je od 5 do 8 srebrnih lančića, koji su vezani za pafte (spone), a ove se opet skopčavaju većom sponom. Govori se i oblik: belènzuke, -â. Ista je riječ kao i protobugarska belčug, a odatle u novije vrijeme beočug. U narodnim se pjesmama spominje u ženskom nakitu. A. N.

BELEROFONSKI VAPNENCI I DOLOMITI značajne su taložine gornjo-permske starosti, a nazvani su po rodu puževa *Bellerophon*. B. naslage najprije su ustanovljene u jugoistočnom Tirolu, zatim u Karnijskim Alpama oko Tarvisa i Paulara, u Julijskim Alpama kod Škofje Loke, u Hrvatskoj oko Brušana, Oštarija i Vel. Paklenice u Velebitu, pa kod Metkovića. Azija imade slične naslage u području Salt Range. J. P-k.

BELEROFONT (grč. *Βελλεροφόντης, Βελλεροφῶν*)), u grčkoj priči sin korintskog kralja Glauka, unuk Sizifov. Zbog nekog ubojstva pobjegao je u Arg kralju Pretu. Kad nije htio uzvratiti ljubav kraljici Anteji, ona ga optuži kod kralja, da ju je htio zavesti. Kralj ga pošalje svom tastu, likijskom kralju Jobatu, napisavši na pločice neke *pogubne znakove*, da ga pogubi. Ovaj se ne usudi ubiti ga sam, već mu naloži, da ubije Himeru. Belerofont je ubije uz pomoć svog krilatog konja Pegaza. Kad je još iza toga svladao Amazonke i poubijao u zasjedu postavljene najhrabrije Likijce, uvidi Jobat, da je on božanskoga roda, i dade mu svoju kćer za ženu. Pjesnik Pindar kaže, da je poginuo tako, da ga je Pegaz zbacio, kad je htio uzletjeti na nebo. Po drugoj priči ubili su ga Ares i Artemida. Z. D.

BELETINEC, selo u Hrvatskom Zagorju, u Topličkoj Gori, varaždinski kotar. Ima 1088 stan. Ugljenik B. daje smeđi ugljen od 6000—6500 kalorija. G. 1939 iznosila je proizvodnja 5576 tona, a prevozi se žicarom do želj. postaje Krušljevca. — Posjed B. spominje se 1216, a u 16. st. pripadao je Batthyánima. Nekoć je B. imao župu, koja se spominje 1501. Današnja kapela potječe iz 14. st., a kasnije je bila pregrađivana.

LIT.: Đ. Szabo, *Kroz Hrvatsko Zagorje*, Zagreb 1939. Z. D-i.

BELETRISTIKA (od franc. belles lettres »lijepa književnost«), izraz, koji se još pogdjegdje upotrebljava za književnost imaginacije, t. j. koja je nastala stvaralačkim nadahnućem i suradnjom mašte, prema književnosti u širokom smislu, t. j. onim djelima, koja idu samo za uglavljivanjem naučne istine i iznošenjem činjenica. Danas se međutim u književnost u užem smislu ubraja sve ono, što je pisano lijepo, t. j. s oznakama ličnoga gledanja i uz suradnju mašte, iako nije samo maštom stvoreno (esej, putopis, romansirana biografija i t. d.), i to se označuje naprosto riječju književnost, dok se riječ beletristika upotrebljava još tu i tamo u nešto sniženom značenju za romane i slično lakšega, »zabavnog« karaktera (ono, što se u tal. naziva *letteratura amena*), kao što su nekad kod nas književni listovi (na pr. Vienac) nosili podnaslov »zabavi i pouci«. Izraz beletristika, koji je u upotrebi još u njem., češkom i kod nas (i još pogdjegdje), sve se više gubi i dobiva arhaičan (zastario) karakter. Lj. M.

BELEZIK, planina sjeveroistočno od Kičeva, izgrađena od kristalinskih škriljevaca, visoka 1754 m, većim dijelom pod vegetacijom. P. V-ć.

BELFAST, 1. glavni grad engleskog Ulstera u sjevernoj Irskoj, po broju žiteljstva (430.000) drugi grad na otoku, vrlo razvite industrije i žive trgovine, na širokom ušću plovne rijeke Lagan i u prostranom zalivu Lough, mo-

derno uređen i opremljen. Kao središte engleskoga prezbiterijanizma u Irskoj ima preko 50 protestantskih crkava, a od znanstvenih zavoda ističu se Royal Academy (1786) i Queens University (1845). Industrija prerađuje ponajviše domaći lan i konoplju i uvezeni pamuk, a znatna su i brodogradilišta. N. Ž.

2. Glavni grad sjeveroameričke savezne države Maine, leži u sjeverozapadnom kutu Penobscot zatona, ima dobru luku. Žitelji (oko 7000) se bave ponajviše ribarstvom i brodogradnjom. U blizini grada su kamenolomi granita i mramora. O. O.

BELFIORE, općina u talijanskoj pokrajini Veroni; sjedište općine, udaljeno od Verone 16.4 km, ima oko 1000 stan. Nakon neuspjelog pokreta u Lombardiji 1848 protiv Austrije talijanski su rodoljubi, predvođeni od svećenika Tazzolija, snovali urotu, koju su austrijske vlasti otkrile, pa su u B. pogubile više zavjerenika, među kojima i nekoliko svećenika.

BELFORT, glavni grad istoimenog okružja i jaka francuska tvrđava na Burgundskim vratima u dolini rijeke Savoureuse, koja teče u Doubs, 360 m nad morem i usred 600 m visokih utvrđenih brežuljaka, 46.000 stan. Grad ima pretežno vojnički značaj, ali mu je znatan također duhovni, industrijski i trgovački život. Posjedovali su ga Habsburgovci od 14. st., a u francuskoj je vlasti od 1648. Utvrdio ga je Vauban, a iza 1873 izgrađen je kao moderna tvrđava. U ratu 1870—71 osvojiše ga Nijemci teškom mukom, u prošlom svjetskom ratu bijaše im velika smetnja, a u sadašnjem ga se domogoše u lipnju 1940 zaobilaznim putem. Znamenitost je grada u pećini isklesani ogromni lav, djelo kipara Bartholdija, kao spomen na junačku obranu. N. Ž.

BELGIJA (flam. België, franc. Belgique).

Ime i položaj. Ime (Belgium), prvi put u Cezara, dolazi od imena keltskoga plemena (Belgae), koje je stanovalo u ovim krajevima prije dolaska Rimljana. Kasnije, u obliku pridjeva, dolazi ime u nazivu rimske pokrajine, *provincia Belgica*. Sjeverni je dio belgijske države ravnica, koja se prostire od Sjevernoga mora na *I*, prema srcu srednje Evrope. To je zemlja osrednjih humaka, koja se po geološkom sastavu i orografskim oblicima ne može izdvojiti iz sklopa sjeverne Francuske i srednje Njemačke. Prema tome nisu geografski razlozi odredili stvaranje ove države, koja postoji nezavisno od 1830. B. je područje dviju prirodnih regija (evropske nizine i srednjoevropskoga gorja), dvaju naroda i jezika (Flamanaca i Valonaca) i dviju ekonomskih krajina.

B. graniči na *SZ* sa Sjevernim morem, na *S* s Nizozemskom, na *I* s Njemačkom i Luksemburgom, a na *J* s Francuskom. Državna je granica duga 1444 km, i to morska 66 km, prema Nizozemskoj 449, prema Njemačkoj 161, prema Luksemburgu 148 i prema Francuskoj 620 km. Granica s Francuskom bila je uređena još za Luja XIV., s Nizozemskom u ratovima za nezavisnost Ujedinjenih pokrajina u 16. st., a s Njemačkom 1839, uz neznatno proširenje 1919.

Geologija i morfologija. Zemlja se postepeno spušta s osrednjih uzvisina, koje se nalaze na *JI* (najviši vrh Botrange, 692 m), prema aluvijalnim ravnicama na *SZ*. Inače se geološki dijeli u dva dijela. Visinski dio (tek preko 100 m) izgrađen je od primarnih i sekundarnih tvorbi, koje se protežu od sjeveroistočne Francuske (Ardeni) prema sredini Njemačke. Ardeni su zapadni nastavak rajnskoga masiva, u velikom dijelu sjedište staroga bloka ispretrganih lanaca, u kojima je zastupano primarno doba, od silura do različitih naslaga devona i karbona. Ovaj je posljednji naročito razvijen na sjevernim obroncima Ardena. Iznad karbona, ali samo na krajnjem *JI* B., javlja se trijas i jura, dok je u ostalim zonama sekundarno doba zastupano samo kredom. Tim periodima pripadaju dakle tereni visinskoga dijela B., koji inače imaju jednoličan vanjski izgled, sa šumama i travnjacima; tek duboki obronci, što ih tvore velike rijeke, presijecaju površinu u vanredno slikovitim oblicima. Tu i tamo ima u vapnencu i tipičnih kraskih pojava. Pored ardenske platforme prostire se također zona trijaskih i jurskih bregova na granici Luksemburga (u t. zv. belgijskoj Loreni) s još više pukotina i raznolikosti poradi češće izmjene vapnenačkih pješčara sa zonama lapora i pijeska.



BELGIJSKI GRB

Po prilici s izohipse od 100 m prema *S* mijenja se visinski izgled B. polako se spuštajući u valovitim brežuljcima prema zoni nizina. Tu se (Hesbaye, Brabant, sjeverni Hainaut) nalazi glina i pijesak: tercijarna glina i kvarterni pijesak, koji ovdje, akumuliran eolskom akcijom, predstavlja plodno ratarsko tlo.

Podno ove brežuljkaste zone, središta belgijske zemlje, slijedi zona ravnice. Tako se na *S*, između donjeg toka Schelde i Maase, na prijelazu B. u Nizozemsku, prostire neplodna zemlja Campine, odlomak primitivne terase rajnskog ušća, koji je sav od aluvijalnih pješčanika, nezgodno položenih na nepromočljivi željezasti konglomerat. Veći je dio ovoga kraja neplodna sipina i blato. U zapadnoj zoni ravnice zemlja je ustrajnim radom ljudi mnogo plodnija. Zadnji okrajak ravnice obalna je zona, udešena riječnim nanosima i djelovanjem mora. To je nestalna i pomična linija, uglavnom ograđena prirodnim sipinama, visokim do 30 m (Coxyde) i širokim do 1500 m (Knocke). Iza njih i zaštićene od njih uvalile su se niske ravnice, ispod morske razine, samo ustrajnim ljudskim radom oslobođene od vode.

Podneblje. U B. vladaju sve značajke oceanske klime, koje su naročito osjetljive poradi prevlasti morskih vjetrova s *JZ* i *Z*: umjerena promjenljivost temperature godišnjih doba, obilna vlaga, česte kiše, nebo gotovo uvijek prevučeno laganim velom oblaka. Srednje su godišnje temperature $+10{\cdot}3^0$ C, zimi $+3{\cdot}1^0$ C i ljeti $+17{\cdot}8^0$, a ekstremne su temperature zimi $—29{\cdot}8^0$ i ljeti $+37^0$. Kiša pada 195 dana u godini i napada prosječno do 720 mm, u hladnim Ardenima i dvostruko. Najkišovitiji su mjeseci listopad i kolovoz, a glavno mnoštvo kiše dolazi s *JZ* i s *J*.

Vode. Izuzevši mali dio Hainauta, gdje izvire Oise, pritok Seine, sva B. pripada slivu Sjevernoga mora. Njome protječu od *J* prema *S* tri rijeke, koje dolaze iz Francuske, i to Maas (Meuse), Schelde (Escaut) i Yser. Maas je u svemu duga 925 km, a u B. samo 186 km. Teče ravnicom, često vrlo dubokim koritima. Pritoci su joj Lesse, Sambre i Ourthe. Sambre-Maas tvori značajnu industrijsku arteriju u smjeru *Z-I*. Schelde je glavna belgijska rijeka. Prima dvadesetak manjih pritoka, od kojih su najznatniji Lys i u rijeci Rupel udružene Demer i Nethe. Duga je 430 km, a u B. samo 240 km. Plima i oseka se na njoj opaža sve do grada Genta. Yser je pretežno belgijska rijeka (41 od 73 km), a natapa krajnji *Z* zemlje. Sve su ove rijeke u B. plovne cijele godine, jer se ne zamrzavaju zimi, a tok im je reguliran i spojen mnogim umjetnim kanalima. Ušće imaju u Nizozemskoj i Schelde i Maas. Morska je obala ravna, niska i pokrivena sipinama. Umjetni nasipi zaštićuju unutrašnje depresije od provale mora. Ovdje ima malo naselja, a najbolje su luke umjetno izgrađene (Ostende, Zeebrugge). Stoga je važnost lijepog estuarija rijeke Schelde i svjetske luke Antwerpena neprocjenjiva.

Flora. U B. nema mnogo krajina za slobodnu vegetaciju. Nekada guste šume iz Cezarovih vremena dijelom su uništene, a dijelom zamijenjene slabim šumicama, ili su preorane u polja i livade. Ako se uzme u obzir poniranje obale i uništenje stare ardenske flore u glacijalnoj periodi, onda sve to, zajedno s ljudskim radom, objašnjava siromaštvo i jednoličnost belgijske flore, koja se nadovezuje na vegetaciju jugozapadne Francuske i nastavlja čak u baltičkoj zoni. Samo je jedna vrsta izrazito domaća, *Bromus arduennensis.*

Ivan Massart potanko je proučio i razvrstao floru obalnih krajeva. Ondje raste *Ammophila arenaria*, osobito u udubinama između pješčanih humaka, gdje se nalazi i grmlje *Salix repens* i *Hippophaë rhamnoides;* ponešto su zastupane biljke vlažnih terena, naročito na ušćima rijeka (*Antropis maritima, Glaux maritima, Artemisia maritima*). U ostalim je dijelovima zemlje raširena *Calluna vulgaris*, u vlažnim krajevima i *Erica tetralix*; u močvarnim krajevima prevlađuju mnoge nordijske vrste, dok se sjevernjački karakter najjače osjeća u Ardenima (*Lycopodium alpinum, Corallorrhyza innata, Trientalis europaea* i t. d.). Inače su glavne vrste, koje se upotrebljavaju u pošumljivanju, bukva, škotski bor, jela, hrast, kesten i dr.



VISÉ NA MAASI
(A. Demangeon, *Belgique, Pays Bas, Luxembourg*)

Stanovništvo. U B. žive dva naroda: Flamanci (54%) i Valonci (45%). Valonci su romanizirani Kelti, koji su prije 2000 godina stanovali između izbrežine Artois i ušća Rajne, ali su početkom srednjega vijeka za općega pokreta naroda bili potisnuti u Ardene, gdje ih je gorska sredina obdarila većom okretnošću duha. Prema njima su Flamanci, ogranak donjonjemačkoga podrijetla, sporiji i konzervativniji. I ovi su dugo živjeli u sferi francuske kulture, no od polovine 19. st. budi se u njih pokret za samostalnost i ravnopravnost s Valoncima. Danas je B. podijeljena jezično u dva teritorija, a dijeli ih gotovo kroz vjekove nepromijenjena crta, koja ide od *I* prema *JZ* polazeći od Maastrichta pa na *S* od Bruxellesa hvatajući gornjim tokom rijeke Lysa francusku granicu. Površina valonskoga teritorija nešto je veća, ali brojem stanovnika manja, jer su njezini planinski krajevi na *J* rjeđe naseljeni.

Francuski jezik Valonaca ima odavna prvenstvo kao jezik kulture, ukoliko se njime danas služe u književnosti, u novinama, u kazalištu i u svakoj kulturnoj manifestaciji. Ali flamanski narodni osjećaj, jak brojem ljudi i slavan regionalnim tradicijama, postao je sve uvažavaniji posljednjih decenija, te je flamanski pokret izvojevao svoj jezik u školama svoga područja, flamansko sveučilište u Gentu, a osim toga je isposlovao i to, da se zakoni izdavaju u dva jezika s punom ravnopravnošću i da su uvedeni dvojezična moneta, marke, imena ulica i t. d. Tako se sada u svim uredima upotrebljava na flamanskom teritoriju samo flamanski jezik, a na valonskom francuski. Kolikogod je ovaj narodni dualizam osjetljiv u čitavom javnom životu belgijske države, ipak je državno jedinstvo bilo osigurano. Političko jedinstvo Valonaca i Flamanaca, koje se je formiralo u 15. st., a koje se održavalo i kasnije, i protiv volje samih naroda, pod stranom vlašću Španjolske, Austrije, revolucionarne Francuske, trajno se utvrdilo unatrag stotinu godina u državnoj nezavisnosti, za koju su i Valonci i Flamanci pokazali volju i spremu da je brane. Osim toga ovoj simbiozi pogoduje i ekonomski život, koji proizlazi iz uzajamne dopune i izmjene valonskoga rudarstva i flamanskoga ratarstva. Takvo je bilo stanje do 1940.

Vjerski je momenat imao veliku važnost u prošlosti ovih naroda. Njihov zajednički otpor protiv protestanata znatno ih je zbližio. On je spriječio Flamance, da se združe s protestantskim srodnicima u Nizozemskoj. Stoga je B. katolička zemlja, izuzevši 30 do 40 tisuća protestanata i 3000 Židova.

Gustoća žiteljstva. Na 1 km² stanuje prosječno 247 ljudi. Nigdje u Evropi nije gustoća veća. Najgušće je naseljen Brabant (464), a najrjeđe Ardeni (53). U industrijskom kraju Liège-Seraing-Namur gustoća je 700, a zapadno od Namura, oko rudnika ugljena, i 800. Niz velikih industrijskih gradova ide od Maastrichta preko Hasselta, Louvaina ili Löwena, glavnoga grada Bruxellesa i Aalsta do Tournaya, a za trgovinu su povoljno smješteni gradovi Antwerpen, Gent i Brugge, dok su naselja na obali (Knocke — La Panne) kupališna mjesta. Trećina Belgijanaca stanuje u gradovima. U zemlji je malo nepismenih (13%).

Administrativna podjela. Belgija se sada dijeli administrativno u devet pokrajina. Flamanske su Antwerpen, Zapadna Flandrija (glavni grad Brugge, franc. Bruges), Istočna Flandrija (Gent, Gand), Limburg (Hasselt), valonske su pokrajine Hainaut (gl. grad Mons), Liège, Namur i Luksemburg (gl. grad Arlon), a jezična granica siječe Brabant, u kojemu se, čak više nego u glavnom gradu države, miješaju dva inače tako izrazito odijeljena narodna elementa. Ova se podjela naslanja uglavnom na staru historijsku podjelu iz srednjega vijeka, štoviše, u nekim se krajevima ljubomorno čuvaju još i danas neke posebne povlastice i autonomije. Tako se kao zasebne jedinice spominju Ardeni, belgijska Lorena i niski Luksemburg, pa Condroz, Pays de Herve, Hainaut, Hesbaye, Campine i t. d., kao što to biva i svagdje drugdje, pa i kod nas (Posavina, Gorski Kotar, Ravni Kotari).

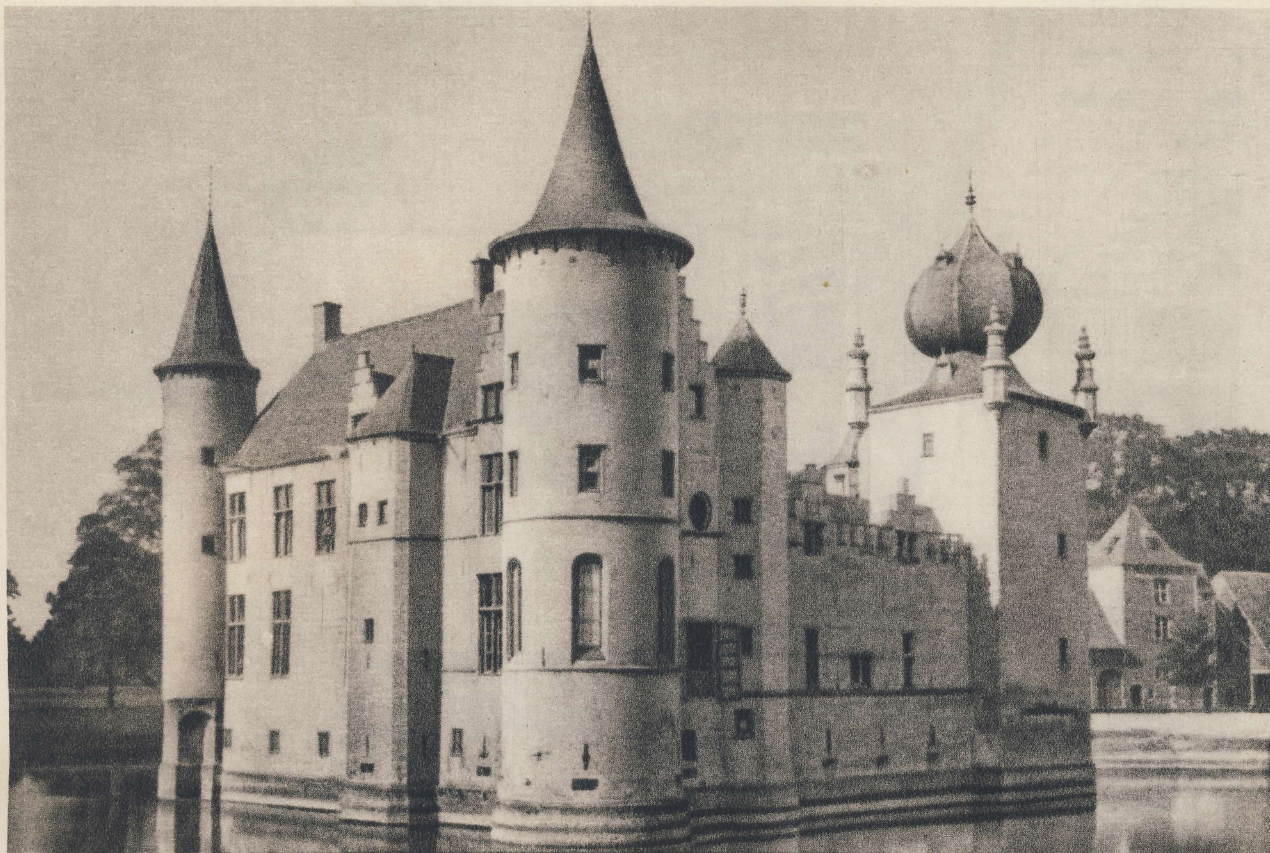
Flandrija i Brabant bijahu od početka novoga vijeka središte trgovine sa sjeverozapadnom Evropom, pa su u ono vrijeme, kao i Italija, postigli procvat u slikarstvu (Brugge i Antwerpen). Posljedica je i blagostanje, koje se razvilo radi trgovačkih veza s novootkritim zemljama preko oceana. Kad se početkom 17. st. sjeverna Nizozemska odvojila od Španjolske, ostade pod njom samo južna Nizozemska, a to je današnja B. Otada je među ovim odijeljenim zemljama bila opreka politička i vjerska. God. 1830 proglasila se B. samostalnom i neutralnom kraljevinom, koja je u miru brzo procvala i ojačala. Ona je 1885 proglasila protektorat nad Kongom, koji je od 1908 njezina kolonija Nakon prošlog svjetskog rata dobila je 1919 od Njemačke Eupen i Malmédy (oko 1000 km² i 60.000 stan), a u Africi je dobila g. 1922 od Lige Naroda kao mandatno područje Ananda i Urundi, dijelove bivše Njemačke Istočne Afrike (54.000 km² s oko 4 milijuna žitelja).

Gospodarsko stanje veoma je povoljno. Na njemu počiva moralna i materijalna sigurnost belgijske države. Glavni su izvori blagostanja u bogatstvu ratarskoga i mineralnoga tla zajedno sa silnom industrijom i trgovinom. Povoljno podneblje, obilje i sretna raspodjela vode kao i plodno tlo te marljivost stanovništva, koje je zavidnom ustrajnošću znalo i najslabije krajeve (na pr. Campine) pretvoriti u plodne, pridonijeше velikim gospodarskim uspjesima. U poljodjelstvu se postizavaju odlični uspjesi, jednako u stočarstvu i rudarstvu. B. je po gustoći željezničke mreže prva zemlja na svijetu, a u proizvodnji ugljena, industriji i trgovini odmah za Velikom Britanijom.

Značajno je gospodarsko područje u šumarstvu i stočarstvu goroviti dio B. na *J*, premda ima jednu jedinu glavnu željezničku prugu (Namur—Luksemburg). Drugo je područje u gorju Ardenima i njegovu podgorju, gdje su bogata ležišta ruda i slojevi ugljena. Srednja i niska B. središta su poljodjelstva i svakovrsne industrije, osobito za tekstil i čipke. Ovdje hrane zemlja i stoka, šuma i ribolov jedan milijun ljudi, jer je gotovo polovina tla pod oranicama i vrtovima, od prilike trećina pod livadama i pašnjacima, gotovo petina pod šumom, a tek je desetina zemlje pusta i močvarna. Tlo je najvećim dijelom u rukama malih posjednika, koji nastoje izbiti iz njega što veću korist. Najviše se siju žitarice, osobito pšenica (Hainaut) i ječam (Brabant), a zob u srednjoj B. i na višim položajima Ardena. Kultura i industrija lana znatno je oslabljena zbog krize domaće tekstilne industrije, uopće i konkurencije pamučne industrije, ali se diže industrija šećera. Duhan se goji u Zapadnoj Flandriji, Hainautu i



GENT





Gore: DVORAC KLEYNDAEL KOD ARTSELAERA; *dolje:* KULE U GENTU

(Alt-Flandern)

PRILOG U BAKROTISKU 73

GENT
(*Alt-Flandern*)

BRÜGGE
(*Enciclopedia Italiana*)

Gore: BRÜGGE, ZELENA OBALA, *dolje:* BRUXELLES, PALAČA PRAVOSUĐA



Gore: GOBLEN S PRIZORIMA LOVA CARA MAKSIMILIJANA, Pariz, Louvre
dolje: E. LAERMANS, MRTVAC, Bruxelles, Musée moderne
(Enciclopedia Italiana)



BELGIJA

1. Belgijska državna granica. — 2. Granica njemačke aneksije 1940, ujedno stara granica do 1919. — 3. Granica od Versaillesa do njemačke aneksije 1940.

osobito u dolini rijeke Dendera. Mnogo se širi krumpir, koji se također izvozi, pa različno voće i zelenje.

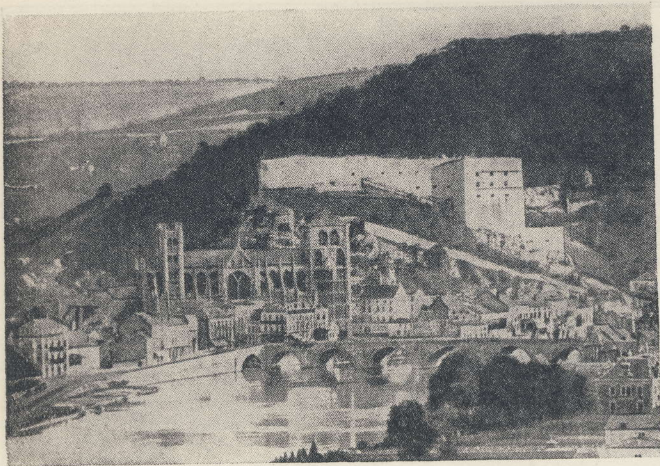
Stočarstvo se ne ističe brojem nego vrijednošću grla. Racionalna gojidba je glavno. Stoga je ekstenzivnost potisnuta intenzivnošću. Velika se važnost polaže na oplemenjivanje pasmina. Poznati su belgijski konji, laki konj ardenskoga tipa i teški konj brabantski za teglenje. Premda je belgijsko primorje nezgodno za razvitak pomorstva, njegovo je značenje u ribarstvu znatno. Oko 2000 ribara na 450 lađa izvuče godišnje do 800 tona ribe iz Sjevernoga mora.

Rudarstvo je temelj goleme industrijske djelatnosti. Kameni ugljen leži na podnožju Ardena. Kod Namura su slojevi u dubini od 200 m, kod Lièges 1000 m, a ugljen se kopa na 125 mjesta u području, koje zaprema 1700 km². Godišnja je proizvodnja preko 20 milijuna tona, a broj zaposlenih radnika iznosi preko 150.000. Ipak B. treba još više ugljena, pa mora uvažati oko desetak milijuna tona svake godine.

Nedaleko ugljenokopa otvorena su ležišta željezne rudače. Ona leži ponajviše u slojevima iznad devona među gradovima Namurom i Lièègeom. No proizvodnja biva sve slabija, a broj visokih peći je velik (38), pa se najveći dio željeza mora uvoziti. Još jače opada proizvodnja cinka, koji se vadi iz zemlje s najboljim uspjehom još jedino kod Liègea. Ipak B. daje još uvijek četvrtinu svega cinka, koji se dobiva u Evropi.

U industriji je B. prema broju stanovništva na drugom mjestu evropskih država. Glavno joj je središte u području ugljenokopa među Monsom i Verviersom te u nizinama Flandrije i Brabanta oko gradova Antwerpena, Bruxellesa i Ganda. Na *S* preteže tekstilna industrija, a na *J* kovna, dok je u sredini vrlo razvita industrija živežnih namirnica. Industrijske su grane većinom osnovane na domaćim sirovinama, ali danas su u mnogočemu vezane na dovoz i uvoz.

Uvoz sirovina, koje su kod kuće već iscrpljene, i izvoz fabrikata vrše se bez zapreka najvećim dijelom po rijekama, kanalima i moru. Industriju velikih razmjera predstavljaju gradovi Charleroi (staklo, ocjel, žica), Liège (cinak), Seraing (strojevi), Antwerpen (sapun, svijeće), Verviers (vuna), Gand (pamuk), Courtrai (lan), Bruxelles (čipke) i t. d. Zapadna Flandrija proizvodi maslac, a Herve sir, koji je najpoznatiji iz okolice Limburga. Velika je proizvodnja šećera. Ima preko 100 velikih šećerana, tako da B. pokriva znatan dio evropske potrošnje. Ova je industrija u razvitku, a tekstilna nazaduje prema negdašnjem cvatu u srednjem vijeku, kad su stada ovaca u gorju i primorju davala obilje sirovina (13. i 14. st.). Svjedoci suknarstva iz davnine su prostrane dvorane u mnogim gradovima (Ypres, Lille, Brugge). Kasnije je vuna zamijenjena lanom, koji se sijao i dodavao industriji sve do prve polovine 19. st. Iza toga je obnovljena industrija vune, jer je sirovina dolazila u obilju iz Južne Amerike, Afrike i Australije. U okolici Verviersa vuna se još danas ispire i naveliko prerađuje. Gand i okolica središte su industrije za pamuk, lan, konoplju i jutu, a sirovine dolaze uvozom iz USA i iz Istočne Indije.



HUY NA MAASI

Kovna je industrija od evropskih država prema broju stanovništva jače razvijena jedino u Velikoj Britaniji. Započela je radom već u 12. i 13. st., ali sada zapinje radi nestašice domaćih sirovina. U 16. st. bila je B. u ovoj grani prva na svijetu, a još početkom 19. st. prva u Evropi. Onda je Liège opskrbljivao naveliko Napoleona oružjem iz svojih radionica. Kad se prestalo ložiti drvenim ugljenom, pa su izgrađene peći s loženjem s pomoću koksa, pojavio se novi zamah kovne industrije. To je bilo 1823, a 1912 već je radilo u B. 50 visokih peći s takvom produkcijom, da je B. onda bila na trećem mjestu u Evropi. Vanredno je golema i proizvodnja ocjeli, koja se najvećim dijelom izvozi. Liège i Charleroi su sjedišta industrije za elektrotehniku i staklarstvo svake vrsti; u zemlji ima do 80 velikih radionica za staklo, koje se izvozi u Englesku i USA. U Antwerpenu je mnogo brusionica dijamanata.

Promet. Vrlo je gusta mreža dobrih cesta (10.000 km), a željezničke pruge ima 30 km na svakih 1000 km² u zemlji. Velik je broj pruga normalnoga kolosijeka, a još veći industrijskoga. Ova se prometna sredstva nadopunjuju kanalima, koji su dugi preko 2000 km. Glavna je prometna žila rijeka Maas. Korito joj je u Belgiji potpuno regulirano za plovidbu lađama do 400 tona. Njome putuje silan ugljen. Jednako je uređena plovidba i rijekom Sambreom. U donjoj je B. Schelde s pritocima (Lys) i kanalima vrlo važna za promet. Brodski tovar na moru je velik, ali je po vodi u zemlji neusporedivo veći, upravo golem. Na otvorenoj obali prema Sjevernom moru jedina je luka Ostende, no i ta je umjetno izgrađena. Daleko je prometnije primorje prema Nizozemskoj. Ondje se smjestio grad Antwerpen na ušću Schelde. U njegovu luku ulazi mjesečno do 1000 brodova s ukupnom tonažom od jednoga milijuna tona. Belgijska mornarica ima malo obalnih parobroda, a parobrodi za dugu plovidbu vlasništvo su nekoliko jakih društava (Lloyd Royal Belge, Adolf Deppe i Association Maritime Belge).

Uvoz je po tonaži i vrijednosti veći od izvoza. Trguje se najviše s Francuskom, Engleskom, Njemačkom, Nizozemskom, USA, Švicarskom i Argentinom, a trgovina s kolonijom Kongom nije velika. Odanle se dovozi kaučuk, kopal, slonovina i zlato, a onamo se izvoze željeznički pragovi, pamučna roba i strojevi. B. izmjenjuje uglavnom prirodno bogatstvo kolonija i drugih zemalja svojim fabrikatima i njima plaća uvezene sirovine, naime strojevima, željezom, staklom i brušenim dijamantima, platnom, vunenom i kožnom robom.

Kulturne ustanove. Na prvom mjestu stoji Académie Royale des Sciences, des Lettres et des Beaux-Arts de Belgique, koju je osnovala Marija Terezija 1772. Akademiji je priključena Commission Royale d'histoire, osnovana 1834. U Bruxellesu je Académie Royale de Médecine de Belgique od 1841. U Gandu postoji od 1886 Flamanska kraljevska akademija (Koninklijske Vlaamsche Akademie voor Taal-en Letterkunde). Kao privatna organizacija zaslužna je Académie Royale d'Archéologie de Belgique. Pored toga ima u B. sedam historijsko-filoloških znanstvenih društava, od kojih svako izdaje svoju stručnu reviju, zatim deset matematičko-prirodoslovnih. U glavnom je gradu kraljevska biblioteka iz 1838 sa 700.000 svezaka, Bibliothèque internationale iz 1907 s 200.000 svezaka, a sveučilišna ima preko 80.000 svezaka. Sveučilišna knjižnica u Gandu ima 450.000, u Louvainu oko 510.000, u Antwerpenu 170.000, u Mechelnu 120.000 svezaka i t. d. D. Ž.



NAMUR, Tvrđava i stari most

Povijest Belgije. I. *Postanak feudalnih kneževina.* Ime vodi podrijetlo od keltskoga plemena Belga, koje je Cezar 57 pr. Kr. pokorio. Rimljani prozvaše po njima svoju provinciju Gallia Belgica. No s rimskom je vlašću propalo i rimsko ime te je istom u 18. st. opet oživjelo. U međuvremenu se zemlja razvijala na temeljima, koje su joj udarili salijski Franci. Ti su se već od sredine 3. st. polako pomicali pod pritiskom Sasa preko Rajne na zapad; 350 stajahu na granici današnje Belgije, na početku 5. st. sjeđahu već kompaktno do crte, koja još danas čini jezičnu granicu između Flamanaca i Valonaca te teče gotovo ravnim pravcem od Maastrichta do Armentièresa. Iza njih su se smjestili duž obale od Antwerpena do Dunquerquea Frizi i Sasi.

Verdunski je ugovor 843 podijelio tu zemlju prema toku rijeke Schelde između Karla Ćelavoga i cara Lotara I., koji je tada zadržao Italiju i koridor od ušća Rhône do ušća Rajne i Vezere. Ta se srednjofranačka država raspala 855 opet na tri države, od kojih je najsjevernija obuhvatala zemlje od mora do Monts Faucilles na izvoru Moselle te se zvala po drugom sinu Lotara I. kraljevina Lotaringija. Lotar II. umro je 869 bez zakonitih nasljednika i otada Lotaringija kroz 1000 godina naizmjence prelazi sad u njemačke sad opet u francuske ruke. Narodno je bila miješana, romansko-germanska, ali je socijalno bila jedinstvena, u punom jeku feudalizacije, poput Zapadne Franačke, dok je Istočna bila društveno još toliko zaostala, da su mogli na početku 10. st. opet uskrsnuti plemenski vojvode. Petnaest je godina kraljevstva bilo dosta, da se feudalna gospoda Lotaringije zadoje jakom sviješću samostalnosti. Ali su susjedi bili jači i počeli je 870 dijeliti, dok nije pobijedio najjači, Nijemac, i odnio ugovorom u Ribemontu 880 cijelu Lotaringiju. Sredovječna je Njemačka pomakla time svoju zapadnu granicu do Schelde i Argonske šume.

Njemački je kralj Arnulf obnovio lotaringijsko kraljevstvo 895 pod svojim sinom Zwentiboldom (Svetopukom), ali se brzo pokazalo, da lotaringijski feudalac nije shvaćao samostalnost kao gospodstvo odjelitoga lotaringijskoga kneza nego kao uklanjanje svake centralne vlasti. Čim je dakle Zwentibold odao, da želi zaista vladati, Lotarinžani su se stali buniti, jer su voljeli da ostanu poslije Arnulfove smrti 899 pod njegovim nasljednikom Ludvikom III., nego da se oslobode pod Zwentiboldom, to više što je Ludvik imao i tu prednost, da je bio šestgodišnje dijete. Ali kad su im regenti već iduće godine poslali istočno-franačkoga velikaša Gebharda za vojvodu, ustali su i protiv njega te izabrali svoga vojvodu, Reginara, koji se 911 priključio Zapadnoj Franačkoj.

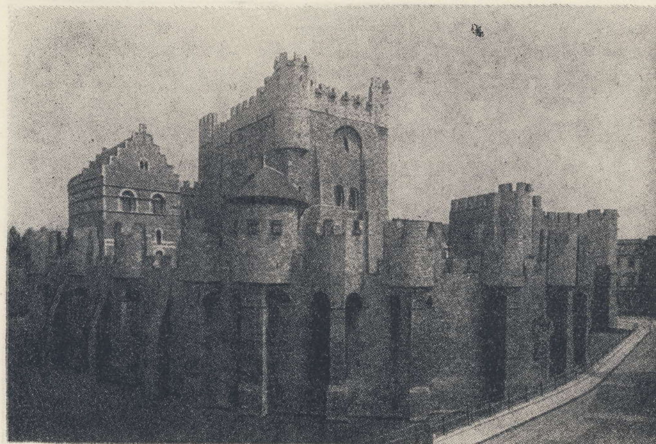
No Njemačka se nije više odrekla Lotaringije. Henrik I., osnivač saske dinastije, već ju je 925 konačno pokorio. Za nadbiskupa Bruna Kölnskoga, kojega je njegov brat Oto Veliki postavio za vojvodu, Lotaringija se podijelila na dvije vojvodine, Gornju i Donju Lotaringiju. Od njih je samo prva živjela dalje; druga se potpuno rasplinula; čak se geografsko ime izgubilo te zamijenilo oznakom Nizozemska. Jedino je njen vojvodski naslov poslužio 1101 grofu Limburškom, a 1106 Brabantskomu, da se prometnu u vojvode. Otada se područje današnje Belgije sa svojih 30.420 km raspadalo na sedam samostalnih kneževina: biskupiju Lüttich, grofovije Hainaut, Namur i Flandriju, koja se sastojala iz dva dijela, većeg, francuskog feuda, i manjeg, njemačkog, i na vojvodine Brabant, Limburg i Luksemburg, jer je i grofovija Luksemburg bila 1354 promaknuta na vojvodinu.

II. *Postanak belgijskih gradova.* Feudalizam je organizirao za 150 godina (približno 850 do 1000) Belgiju kao skup vlastelinstava, izdavanih u feude, kojima je bio zadatak, da izdržavaju jak sloj elitnih ratnika po zvanju, vitezova. No ta je militarizacija društva pretvorila zemlju u svakidašnje ratište, jer je vojničkoj samopomoći odgovarala i pravna. Staleška je čast zahtijevala, a nestanak centralne vlasti dopuštao, da feudalac ne traži pravde pred sudom, nego da je kroji sam na mejdanu. Posljedica je bila feudalna anarhija 9. i 10. st. Kad se radilo o tome, da se ta anarhija izliječi, Francuska i Njemačka se raziđoše. Obje se obratiše Crkvi, ali Francuska po »Božji mir«, a Njemačka po činovnike. Za potrebu državne uprave Otoni su sebi odgajali u dvorskoj kapeli vjerne pomoćnike i uzimali iz njihovih redova biskupe i opate, svoje državnike i diplomate, koje su darivali zemljama i povlasticama, tako da su biskupije i opatije postale crkvene kneževine, prirodna vojnička uporišta carskoj vlasti usred buntovnih feudalaca. Rezultat se toga Otonova sistema ogleda u stavu biskupa Gerharda Cambraiskoga iz prve polovine 11. st., koji je odbijao »Božji mir«, jer je imao carev mir. Relativna sigurnost, koja je nastala na taj način za Otona na donjoj Rajni, omogućila je tako nagao porast pučanstva, da je već oko 1050 postojao suvišak, koji poljoprivreda nije mogla više prehranjivati. Srećom mu se našlo hljeba u trgovini i kolonizaciji Polablja.

Feudalno gospodarstvo nije poznavalo trgovca, nego jedva kućarca, jer mu izmjena dobara nije bila životna potreba. Vlastelinstvo je bilo gotovo autarkično; što je trošilo, proizvodilo je samo. Ali nezavisno o naturalnom gospodarstvu Zapada razvila se svjetska trgovina na Istoku. Varjazi su u 9. st. zavladali Rusijom i zaplovili Crnim i Kaspijskim morem, gdje su došli u dodir s rafiniranom raskoši Bizanta i bagdadskoga kalifata i podlegli njenoj zamamnosti, nudeći za nju stada slavenskoga roblja, krzna, meda i voska. Normanskim se posredovanjem ta varjaška trgovina protegla u 10. st. na zapad do Engleske te se još pojačala, kad su je Danci 1013 osvojili. Stala je sada zapljuskivati i Flandriju i prodirala uz plovne rijeke u zaleđe, stvarajući usred feudalnoga svijeta nov socijalni tip, trgovca. Taj nije bio više autarkičan. Zbog hrane je bio upućen velikim dijelom na seljaka, a zbog kuće, pokućtva, odijela, obuće, kola i lađa za svoja putovanja trebao je zanatliju. Trgovina i zanat zvali su dakle odjednom nezaposlenoga seljaka na rad i poticali ga, da se naseli na stjecištima prometnih cesta pod zaštitom biskupske crkve ili feudalne kule. Tako su nastajali potkraj 11. i 12. st. gradovi, kao u Lombardiji i Toskani, također u porječju donje Schelde i Meuse. Brugge, Gent, Ypern, Arras, Lille i Douai postali su središta sjevernoevropske trgovine i industrije, štaviše, u Brugge dolažahu već na početku 12. st. i Lombardi, spajajući na taj način oba glavna trgovačka područja, flandrijsko i italsko.

III. *Od 12. st. do 1477.* Razvitak tkalačke industrije bijaše tako jak, da se vuna morala već u 12. st. uvoziti iz Engleske. Privredni interes, da engleski kralj ne upropasti flandrijske tkalce zabranom izvoza engleske sirovine, okrenuo je prema tome rano i političke simpatije flandrijskih gradova prema sjeveru. A za njima se poveo i njihov grof, jer protiv francuskoga kralja, koji je težio, da skuči moć svojih vazala, bio je engleski kralj prirodni saveznik. Politički interesi tako naglo pretegoše vazalske dužnosti, da je već ugovor od 1163 između flandrijskoga grofa i Henrika II. Plantageneta odredio, da će u slučaju francusko-engleskoga rata grof lično s dvadeset vitezova poći u pomoć svome seigneuru, ali poslati hiljadu svom engleskom savezniku. G. 1196 pak sklopio je Balduin IX. s Englezima već i otvoren savez, koji se onda obnavljao u svim odlučnim trenutcima flandrijske povijesti — samo s tom razlikom, što ga nije više tražila sva Flandrija, nego tek jedan dio. Jedan je uzrok bio u tome, što je francuska kultura na svom pobjedonosnom pohodu prema istoku već u 12. st. osvojila flandrijsko društvo od grofova dvora do gradskoga patricijata i to u tolikoj mjeri, da je utisnula zemlji za 800 godina žig dvojezičnosti. Osim toga je isti sloj pristao uz Francusku i iz društvenih razloga.

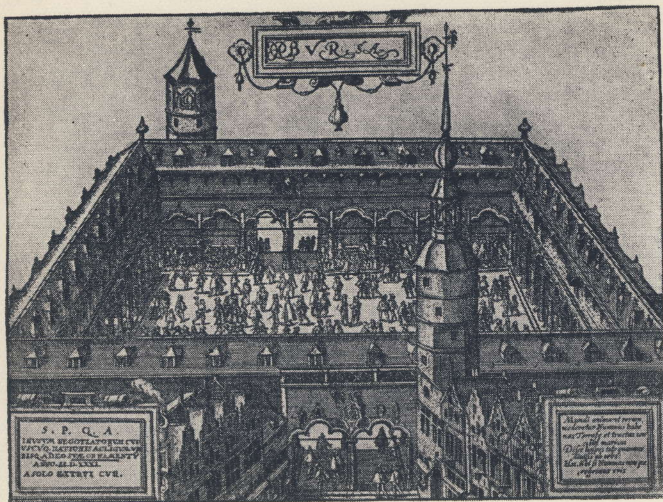
Sudjelovanje je naime u međunarodnoj trgovini donosilo patricijatu toliko novaca, da se pretvorio u plutokraciju, koja nije samo monopolizirala političku vlast, nego je isključila zanatlije i iz trgovine te ih potisnula na stepen kućnih radnika, kojima je određivala nadnice po svojoj volji, jer im je dobavljala sirovine o svom trošku. Od sredine 13. st. drmahu zato flandrijskim gradovima razredne borbe. Već 1280 buknu nemiri po svim flamanskim i valonskim gradovima. A kako je grof stao uz mali svijet, to se patricijat obrati francuskom kralju Filipu IV. Lijepom (le Bel), koji 1300 zaposjedne cijelu Flandriju. Ali protiv njega i njegovih pristaša diže se 1302 Brugge, pokolje oko 3000 Francuza, pobuni ostale gradove i uništi francusku vojsku kod Courtraia. Dakako, pobjeda je bila samo kratka vijeka. Nova francuska vojska prisili građane 1305 na mir u Athisu, prema kojemu moraju porušiti utvrde i ustupiti kralju sav valonski dio s gradovima Lille i Douai. Ali revolucija zahvati sada i selo. Jer kako ni gradovi ni Polablje nisu više primali pretička seljačkoga priraštaja, to su se feudalci koristili izobiljem radnih sila, da natovare svojim podanicima sve teže terete. Kad proletarci iz Bruggea pozvaše seljake na bunu, planula je najveća revolucija 14. st. i zapalila čitavu Flandriju. Buntovnici su rušili plemićke zamke, crkve i samostane, ubijajući barune, prelate i patricije, dok ih nije na grofov poziv kralj Filip VI. potukao 1328 kod Kassela i krvavim terorom uspostavio mir.


DVORAC FLANDRIJSKIH GROFOVA U GENTU

Demokracija se osvetila, kad je izbio stogodišnji rat između Francuske i Engleske. Gent pod vodstvom Jakoba van Artevelde priznade Eduarda III. Engleskoga za francuskoga kralja, združi Flandriju s Hainautom i Brabantom za zajednički boj te se pokori tek kada je bio Jakob 1345 ubijen. Demokratski je otpor bio time skršen. Ali ni patricijat nije pobijedio, nego je morao gotovo u svim gradovima podijeliti vlast sa cehovima. No zato su gradovi sada udruženim silama postigli najveće svoje političke uspjehe. Jer kako su knezovi 14. st. bili zbog vječitih ratova u stalnoj novčanoj stisci, gradovi su im odobravali poreze samo za povlastice, koje su podijelile vlast između kneza i staleža. Najpoznatiji je primjer brabantski ustav od 1356, imenom »Joyeuse entrée«. Jedino se Gent još jedamput digao za demokraciju protiv monarhije, aristokracije i patricijata. U herojskoj borbi odolijevaše godinama svojim protivnicima, dok nije francuski kralj Karlo VI. smrvio gradsku vojsku u bitki kod Roosebeka 1382.

Dvije godine poslije počinje ujedinjavanje nizozemskih kneževina pod burgundskim vojvodama, sekundogeniturom francuske kuće Valois. Filip Smjeli kao zet posljednjega grofa flandrijskoga, Louisa III. de Male, naslijedi 1384 Flandriju, Artois i Franche-Comté; njegov unuk Filip Dobri steče 1421 grofoviju Namur, 1430 Brabant i Limburg, 1436 Hainaut, Holland, Seeland, Friesland, a Karlo Smjeli priključi 1473 još i Geldern. Budući da je Karlo težio i za Gornjom Lotaringijom i Alzacijom, to su se već nazirali obrisi obnovljene karolinške kraljevine Lotaringije, kad iznenada Karlo zaglavi 1477 u bitki kod Nancyja protiv Švicara.

IV. *Od 1477 do 1815.* Udaja Karlove kćeri Marije 1477 za nadvojvodu Maksimilijana izazva borbu za burgundsku baštinu između Francuske i Habsburgovaca, koja se vodila — uz prekide — do 1749. U toj borbi brzo popucaše tanke vazalske veze burgundskih zemalja s Francuskom i Njemačkom. Car Karlo V. prisili već mirom u Madridu 1526 Franju I., da se odrekne prava na vazalstvo Flandrije i Artoisa, a time, što je 1555 predao Nizozemsku svome sinu Filipu II., kojemu je iduće godine ustupio još i Špa-



ANTWERPEN, Burza u 16. stoljeću (L. Guicciardini, *Descrittione di tutti paesi Bassi*, Antwerpen 1588)

njolsku, otkinuo je burgundsku baštinu i od Njemačke. Ali je ni Španjolska nije znala sačuvati. Protureformacija i strahovlada vojvode Albe, kojega je Filip poslao 1567, da uguši nemire, pretvoriše ih u otvoren rat. Utrechtska se unija sjevernih zemalja 1579 zadovoljila još vječitim savezom protiv tuđega nasilja, ali već 1581 proglasi svoju nezavisnost. Kako se rat za oslobođenje spleo odmah od početka s hugenotsko-engleskom borbom protiv španjolske prevlasti, a poslije kratkog primirja od 1609 do 1621 i s tridesetgodišnjim ratom, to je Španjolska napokon priznala nezavisnost sjeverne Nizozemske westfalskim mirom od 1648. Za južnu se pak borila još dalje s Francuskom, dok joj nije ustupila 1659 pirenejskim mirom gotovo cijeli Artois. No mir je trajao svega jedva osam godina. Jer je čežnja Luja XIV. za Rajnom kao francuskom granicom uvlačila španjolsku Nizozemsku uvijek u nove ratove: 1667—1668, 1672—1679 i 1689—1697; rat se za španjolsku baštinu (1700—1714) vodio, naravno, također na njenom tlu. A jer ju je mir u Rastattu dosudio Austriji, to je teško stradala i u ratu za austrijsku baštinu od 1741 do 1748. Tek pošto su Francuzi 1749 ostavili Belgiju, slijedila je duga perioda mira, kakve ta zemlja nije poznavala od 1477. No kruti centralizam i crkvene reforme Josipa II. dovedoše 1789 do revolucije i proglašenja slobodne republike. Austrijanci su doduše još 1790 savladali bunu, ali već za prvoga koalicionog rata Francuzi osvojiše Belgiju i pripojiše je 1795 Francuskoj. Slomom se Napoleonova carstva oslobodi, ali bi združena prema zaključnom aktu bečkoga kongresa od 1815 sa svojim sjevernim susjedom u kraljevinu Ujedinjene Nizozemske.

Doskora se pojavila protiv toga rješenja belgijska opozicija, koja je osjećala nizozemsku vlast kao tuđu okupaciju. Naročito joj je zamjerala, što je narodu nametnula ustav, proglasujući na temelju državotvorne aritmetike većinu, koja je glasovala protiv, za manjinu. Osim toga se bunila zbog nizozemskog monopola na ministarske stolice, invazije nizozemskih činovnika i narivavanja njihova jezika, bez kojega se nije moglo dobiti državno namještenje. Primjer pariske srpanjske revolucije 1830 zapalio je i Belgiju. Dne 25. VIII. Bruxelles ustade i prisili uličnim bojevima od 23. do 27. IX. nizozemske čete na uzmak. Privremena vlada proglasi 4. X. nezavisnost Belgije, a ustavotvorna skupština zaključi uvođenje parlamentarne monarhije i izabra 4. VI. 1831 Leopolda Sachsen-Koburškoga za kralja. Velike su sile zajamčile novoj kraljevini 1832 trajnu neutralnost i obnovile svoje jamstvo londonskim ugovorom od 19. IV. 1839.

Osnutak belgijskoga kolonijalnog imperija bio je u ovakvim prilikama privatno poduzeće kralja Leopolda II., koji je stekao pregovorima svoga pouzdanika Henrya Stanleyja s crnačkim poglavicama gotovo cijelu kotlinu rijeke Konga i postigao, da mu ju je kolonijalna konferencija u Berlinu 1885 priznala kao suverenu državu i pored otpora Engleske i Portugala. U sporazumu s njim zaključila je skupština 20. VIII. 1908 aneksiju Konga, te ju je 15. XI. uzakonila.

Međutim je zaoštravanje odnosa između trojne antante i trojnoga saveza dovelo belgijsku neutralnost u pitanje. Načelnik belgijskoga generalnoga stožera Ducarne sklopio je s britanskim vojnim atašeom Barnardistonom 1906 mnogo spominjane »conventions anglo-belges«, koje su utvrdile suradnju engleskog ekspedicionog kora s belgijskom vojskom za slučaj njemačkog napadaja. Kad je buknuo svjetski rat, B. je proglasila 1. VIII. svoju neutralnost i odbila njemački ultimatum, da dopusti njemačkim četama prolaz. Stoga joj je Njemačka već 3. VIII. navijestila rat i zauzela cijelu zemlju do crte Ypern—Nieuwport. Svjetski rat je pribavio Belgiji njemačke kotare Eupen, Malmédy i mandat nad dijelom Njemačke istočne Afrike.

Ne vjerujući više u korist neutralnosti, B. je sklopila 1920 vojničku konvenciju s Francuskom za uzajamnu pomoć i 1922 obrambeni ugovor s Engleskom. Prijedlog je pak carinske unije s Francuskom 1924 propao uglavnom zbog otpora flamanskih nacionalista, koji su tražili povratak neutralnosti i jednako prijateljstvo sa svim susjedima, dakle i s Njemačkom. Francusko-ruski savez dade njihovoj agitaciji novi poticaj, to jači što je B. pod utiskom remilitarizacije Porajnja još učvrstila svoje veze s Francuskom i Engleskom, sklopivši s njima 19. III. 1936 savez, koji je jednako obvezao sve tri ugovorne stranke na uzajamnu pomoć. Agitacija je djelovala tako uspješno, da je ministar vanjskih poslova Spaak izjavio već u rujnu, da se B. želi riješiti svih jamstava za drugoga, a pregovorima se s Parizom i Londonom postiglo, da su francuska i engleska vlada zaista razriješile Belgiju saveznih dužnosti, ostavljajući joj i pored svega toga, kao i prije, pravo na njihovu pomoć. Njemačka sa svoje strane dala je 12. X. 1936 izjavu o poštivanju cjelovitosti i nepovredivosti Belgije. — U ratu 1940 (→ Svjetski rat, drugi) Belgiju je pobijedila i zaposjela njemačka vojska, a kotari Eupen i Malmédy vraćeni su Velikom Reichu.

LIT.: H. Pirenne, *Bibliographie de l'histoire de Belgique*, 1902; Isti, *Histoire de Belgique*, 7 sv., 1900—32; L. Vanderkindere, *La formation territoriale des principautés belges*, 2 sv., 1902; Th. Juste, *La révolution belge de 1830*, 2 sv., 1873; Ch. de Lannoy, *Les origines diplomatiques de l'indépendence belge*, 1903; F. Rachfahl, *Wilhelm von Oranien und der niederländische Aufstand*, 3 sv., 1906—24; Ch. Langlois, *La Belgique et la Hollande devant le Pangermanisme*, 1907; E. Hubert, *Les Pays-Bas espagnols et la république des Provinces-Unies 1648—1713*, 1907; O. Cartellieri, *Geschichte der Herzoge von Burgund*, 1910; Pirenne, *Les anciens démocraties des Pays-Bas*, 1910; B. Schwertfeger, *Der geistige Kampf um die Verletzung der belg. Neutralität*, 1919; E. Gossart, *Espagnols et Flamands au XVI siècle*, 1910; A. de Ridder, *La violation de la neutralité belge et ses avocats*, 1926; C. Hosse, *Die englisch-belgischen Aufmarschpläne gegen Deutschland vor dem Weltkrieg*, 1930. Lj. H.

Ustav Belgije od 7. II. 1831, kako je uz manje važne promjene od 1893, 1920 i 1921 ostao do najnovijega doba, služio je kao uzor mnogim ustavima evropskih država, naročito i Balkana (Srbije, pa kasnije Jugoslavije). B. je po njemu ustavna monarhija. Dvije komore parlamenta vrše zakonodavnu vlast, ali kralj ima pravo apsolutnog veta. Senat se bira na 4 godine, dijelom (broj, koji odgovara polovici broja članova zastupničke komore) neposredno po pokrajinama, dijelom u pokrajinskim zastupstvima (jedan senator na 200.000 stanovnika, ali najmanje po 3 iz svake pokrajine), dijelom (polovica broja pokrajinskih senatora) izborom sa strane sviju izabranih senatora prvih dviju skupina. U zadnje doba brojio je senat 167 članova. Za senatora potrebna je dob od bar 40 godina. Zastupnička komora sastoji se od neka 202 člana (na 40.000 stan. po jedan) iznad 25 godina, izabranih na 4 godine. Izborno pravo pripada muškarcima i ženama iznad 21 god. Kako je vladi potrebno, da joj svake godine komore odobre proračun, razvila se do krajnosti provedena politička odgovornost vlade pred parlamentom (parlamentarna vladavina), a parlament može vladu i optužiti pred vrhovnim sudom. U 9 pokrajina postoje pokrajinska zastupstva i po njima izabrani stalni odbori za vršenje nadzora nad upravom. Neko je vrijeme za parlamentske izbore postojao pluralni izborni sustav (za inteligenciju i jače porezovnike), ali je poslije svjetskog rata ukinut. J. A.

Belgijsko školstvo. Prema zakonima od 20. IX. 1884, 15. IX. 1895, 19. V. 1914, 13. XI. 1919, 14. VIII. 1920, 21. VIII. 1921 i 18. X. 1921 uređeno je belgijsko školstvo na načelima vrhovnoga državnoga nadzora, besplatne obuke, slobodnoga osnivanja privatnih škola i na temelju jednakosti državnih potpora. Uglavnom postoje tri vrste škola: *osnovne* ili *pučke* (Écoles primaires), *srednje* (Écoles secondaires) i *visoke škole* (Écoles supérieures). Obuka u pučkim školama traje 8 godina i obvezna je za svu djecu. Školska obveza počinje s navršenih šest godina. Uz ove škole postoje i *zabavišta* (dječji vrtovi) za malu djecu. U njih dolaze djeca s navršenom četvrtom godinom, ali mogu

doći i mlađa. Srednja škola ima 6 razreda, a naziva se: *atenej, licej* ili *kolegij*. Mladež, koja želi polaziti srednju školu, ostaje u pučkoj školi samo do kraja šestog razreda. Za tu svrhu postoje u pučkoj školi posebni pripravni razredi. Belgijska srednja škola je dosta složena. *Šestgodišnja srednja škola* (atenej i kolegij) uzimlje se kao priprava za visokoškolski znanstveni studij. Naučna osnova daje najveću vrijednost humanističkoj skupini predmeta, posebno klasičnim jezicima. Međutim u okviru te škole postoje dva glavna smjera, svaki opet s dvije sekcije: 1. klasični smjer s latinsko-grčkom i latinsko-matematskom sekcijom; 2. smjer modernih jezika s naučnom i komercijalnom sekcijom. Postoji i *trogodišnja niža srednja škola,* kojoj je glavni zadatak spremiti učenika za praktično uposlenje u trgovini i industriji. U ovoj trogodišnjoj srednjoj školi postoje sekcije (paralele), koje naučnom osnovom odgovaraju trima nižim razredima šestgodišnje škole klasičnog ili modernojezičnog smjera. Posebnu skupinu čine *više stručne škole.* One se razlikuju prema struci, za koju se kandidati spremaju. Tako postoje učiteljske škole (Écoles normales), pa trgovačke, industrijske i druge. *Visoke škole (sveučilišta)* imaju četiri glavna fakulteta (filozofijski, pravni, prirodnoznanstveni i medicinski). Rang sveučilišta imaju i neke specijalne visoke škole, kao na pr. tehnička, agrikulturna i komercijalna. Dok na fakultetima studij traje 4—7 godina, na specijalnim visokim školama traje 3—5 godina. U državi postoje 4 sveučilišta: državno u Gandu i u Liègeu, katoličko u Louvainu (koje imade i bogoslovski fakultet) i slobodno (privatno) u Bruxellesu.

U Belgiji podižu i uzdržavaju škole: država, provincije i općine. Ipak najviše pridonosi država. Uz javne škole (Écoles publiques) postoje i mnoge privatne škole (Écoles privées). Ove posljednje većinom su katoličke. Osnovne konfesionalne škole pohađalo je 1914 40% belgijske školske djece, a 1924 51%. U srednjim je školama omjer za konfesionalno školstvo još povoljniji. Tako na pr. postoje 24 državne preparandije, dok ih 50 ima biskupijskih. S. Lj.

Belgijska književnost kao skupni pojam datira zapravo od 1830, kada je stvorena kraljevina B. Prije toga (1815—1830) bilo je pripojenje Flandrije Nizozemskoj izazvalo življe književno gibanje na flamskom jeziku, ali to razdoblje nije dalo ništa značajnije. B. književnost dijeli se na dva dijela: na književnost francuskog i književnog flamskog jezika; prema tome, ne bi se zapravo moglo ni govoriti o posebnoj belgijskoj književnosti kao cjelini. Flamski elemenat u Belgiji, koji se služi istim jezikom kao i Nizozemci, ipak je življi, neposredniji i slobodniji u svom stavu prema životu, dok su Nizozemci prožeti doduše starinskom kulturom, ali su i više sapeti konvencijama i dostojanstvom građana. Valonci opet (t. j. belgijski Francuzi) nisu tek neka pokrajina francuske književnosti. Istina je, da najveći valonski pjesnici, kao Maeterlinck, Verhaeren i dr., ulaze u francusku književnost kao ravnopravne veličine, kao što na primjer i Nizozemci smatraju flamskog pjesnika Huga Gezelle svojim najvećim liričarom. Ali druge životne prilike, miješanje obaju elemenata, zajedničke političke borbe, popraćene znatnim kulturnim i socijalnim pokretima, učiniše, da su obje skupine, jezikom različite, ipak međusobno blize i srodne, katkada i više nego njihovi sunarodnjaci-susjedi (karakteristično je, da je dobar dio francuskih belgijskih pisaca uistinu flamskog podrijetla). Katolička prošlost (znameniti mistici poput Ruysbroecka i dr.) i sadašnjost, veliki razmah industrije, osobito nakon francusko-njemačkog rata 1870—71, unose naročiti dinamizam životne radosti i snage, ali i bogatstvo nijansa u slikovitosti, kakvo se može osjetiti kod velikih flamskih slikara (Rubens).

Belgija je dala na jednoj i na drugoj strani nekoliko krupnih imena, a inače je svakako jasno, da se njezino stvaranje naslanja na obje zemlje s daleko većim jezičnim područjem (Francusku i Nizozemsku), te nije brojem tako izdašno. To vrijedi naročito za flamsku književnost već i stoga razloga, što je flamski jezik dugo vremena bio potisnut, te su srednje i visoke škole bile samo francuske. Glavni je grad dvojezičan, a u flamskim krajevima priličan postotak inteligencije govori pretežno francuski, dok u Valoniji ima dosta Flamaca radnika i poljodjelaca.

Nakon 1830 flamska se književnost znatno razmahala, davši poglavito dva imena, koja su ostala besmrtna: Hendrik Conscience (1812—1883), romantičar, koji tek utire putove realizmu svojim jednostavnim smislom za realnost,



OUDENAARDE, Gradska vijećnica

pisao je, poput našega Šenoe, historijski roman (*Flandrijski lav*), a uz to i srdačne pripovijetke iz pučkog života *(Regrut)*, postavši najpopularnijim piscem svoje zemlje. Razdoblje od 1850—1880 više je usmjereno prema realizmu, ali njegov glavni zastupnik, Hugo Gezelle (1830—1899), svećenik iz zapadne Flandrije, nije izražaj nikakva književnog smjera, nego nadovezuje izravno na laku melodioznu i bogatu flamsku poeziju (Flamci su izvrsni pjevači, kako dokazuje i visoki stupanj njihove muzičke kulture). Prirodnost, jednostavnost, bogatstvo izražaja, u koji je preuzeo i riječi svoga dijalekta, daju njegovoj poeziji svježinu, gibljivost, ličan i neposredan ton. Izdavao je pjesme od 1858 do 1862, zatim je, po nesreći, iz ličnih razloga nastala duga stanka u njegovu pjesničkom stvaranju. Književnost francuskog jezika u to je doba sporadična i bez većeg značenja, osim jednog imena, koje je uz spomenutu dvojicu postalo najpopularnije u Belgiji, a i izvan nje, kao značajka belgijskog duha: Charles De Coster (1827—1879) sa svojim *Ulenspiegelom* (1867), velikim »pučkim romanom« u naročitoj francuštini, arhaiziranoj, groteskiranoj, odražavajući slobodarski i nemirni, buntovni duh puka.

Oko 1880, sa sjajnim liričarom Pol de Montom (1857—1931), počinje se buditi jači život na valonskoj strani, naročito otkad je Max Waller osnovao mlado pjesničko glasilo *Jeune Belgique* (1881). Tu se okupiše od starih Edmond Picard (1836—1924) i Camille Lemonnier (1844—1913), a zatim Georges Eekhoud (1854—1924), Eugène Demolder (1862—1919), Georges Rodenbach (1855—1898), Emile Verhaeren (1855—1916), Iwan Gilkin (1858—1926), Charles van Lerberghe (1862—1907), Max Elskamp (✻ 1862), Albert Mockel (✻ 1866) i dr.

Radi privilegija, koje je francuski jezik uživao u nastavi, flamski je književni pokret u to doba nešto zaostao za francuskim; ali se uskoro javila paralelna pojava u književnom listu *Van Nu en Straks* (Danas i jučer), koji je 1893 osnovao August Vermeylen. Na sreću je i Hugo Gezelle iznova propjevao, a uskoro se okupiše oko lista sjajni pripovjedači: Cyriel Buysse (✻ 1859), Stijn Streuvels (✻ 1871), Herman Teirlinck (✻ 1879), Ernest Claes (✻ 1885), Felix Timmermans (✻ 1886), te liričari: Prosper van Langendonck

(1862—1920), Karel van de Woestyne (✻ 1878), Firmin van Hecke (✻ 1884) i dr. Tako se zbilo, da je flamsko književno stvaranje u to doba znatno nadmašilo valonsko, jer ovo, prešavši svoj zenit, nije moglo više dati tako zamašnih veličina (pripovjedači Maurice des Ombiaux, Louis Delattre, Edmond Glesenee, premda općenito poznati i u Francuskoj, ne zapremaju prva mjesta). Za vrijeme svjetskoga rata Nijemci su iz političkih razloga snažno podupirali flamski kulturni pokret; međutim, osnovna politička ideja, koja vodi mnoge od mlađih zastupnika *Van Nu en Straks*-a, u stvari je ujedinjenje svih pripadnika istoga jezika u veliko-nizozemsku (»dietsch«) zajedničku državu. Ipak je nedvojbeno i to, bez obzira na postojanje Belgije kao države, da su Flamci temperamentom i karakterom prilično razdaleko od Nizozemaca, a da su opet Valonci duhom toliko srodni Flamcima, da im ni jezik nije uvijek pravi književni francuski jezik, a vežu ih i motivi, pa i onaj naročiti smisao za vedrinu života, za radost rada, za veselo stvaranje, za sve što je toplo i živo. Dok kod Flamaca dolazi do izražaja neki naročiti smisao za vagabundažu, za smione i vesele pustolovine, kod Valonaca nasuprot ima mnogo sređenosti, smisla za organiziran život, pisci zapremaju ujedno znatna mjesta u državničkom životu: Carton de Wiart je ministar i profesor, Van de Bosch državni odvjetnik, Davignon je vicomte i sin ministra, Dullvert bivši glavni direktor u ministarstvu pravde i t. d. Ali obje se strane ipak slažu kao lice i naličje života, i belgijska književnost u oba jezika ima opravdanja, da se promatra pod skupnim belgijskim imenom i da se tako i ocjenjuje. U svjetskoj književnosti su Maeterlinck, Rodenbach, Demolder, Verhaeren stvorili izrazitu sliku naročite atmosfere belgijske zemlje, prožete čarom mističke prošlosti i nekim slikovitim, pjesničkim shvatanjem života, dok su Timmermans, Streuvels i dr. dali pojam o nekom posebnom realizmu, koji kipi od života, a uz to čuva istančan smisao za nijansu.

LIT.: A. de Ridder, *La littérature flamande contemporaine*, Anvers 1927; A. Vermeylen, *Geschiedenis der Vlaamsche Letterkunde*, Amsterdam 1932; U. van de Voorde, *Panorama d'un siècle de littérature néerlandaise en Belgique*, Bruxelles 1931. Lj. M.

Belgijska književnost na francuskom jeziku. Iza 10. st. u krajevima romanske Belgije zamijenila su originalna narječja jezik staroga Rima. G. 1131 sv. Bernardo, propovijedajući u Liègeu, izražavao se u jeziku romanskom ili romansko-valonskom, koji je neprotumačenim putem došao od vulgarne latinštine, a služili su se njim ljetopisci, romanopisci i truveri. Od kraja 12. st. vojvode Hainauta, Flandrije, Brabanta i Liègea počeli su štititi književnost; pod njihovom su se zaštitom razvile književne tradicije. Pjesnici, koji su u to doba živjeli u Belgiji, Aymond de Valenciennes i Gui de Cambrai, opjevali su junake grčkoga i rimskoga ciklusa, Graindor de Douai autor je pjesme o Antiohiji i zauzeću Jeruzalema, a Adenès-le-roi (v.) dao je remek-djelo *Berthe au grand pied*. Njihove povijesne pjesme slikaju život i običaje toga doba vrlo slobodno bez obzira na ikakvu vlast.

Priče o životinjama i moralne pouke bile su brojne, ali ih se većina izgubila.

Povijest, pisana na francuskom jeziku, počinje dugom kronikom u stihovima Mouskesa, biskupa Tournaia. Dolaze zatim Colin de Hainaut i Jean Despreis, nazvan d'Outre-Meuse; Jean de Bel de Liège, učitelj Froissartov, čija se *Grande Chronique* zaustavlja s godinom 1361, i sam Froissart (v.), najsimpatičniji ljetopisac.

S burginjonskom periodom podvostručuje se književna aktivnost. Martin Franc posvećuje Filipu Dobrom dvije pjesme: *L'Estrif de fortune et de vertu* i *Le champion des Dames*; Pierre Michault, tajnik Karla Smjeloga, autor je djela *Miroir des Dames*; Chastellain piše *Le Prince*, satiru protiv Luja XI.; Olivier de la Marche sredio je zbirku *Le Chevalier délibéré*, niz alegorijskih priča o životu i smrti Karla Smjeloga.

Produkti »retoričkih salona« čine prijelaz od sredovječnoga pjesništva prema renesansnom. Ta su književna društva priređivala pučke predstave ili su organizirala svečana kazališta za dvor, a iznosila su povijest i političku satiru.

Među ljetopisce burginjonske epohe idu: Monstrelet, A. Thymo, Chastellain, Jacques du Clerc, Olivier de la Marche. Commines (v.) je prvi politički historičar, i njegovi su memoari pravo remek-djelo. — Guilbert de Lannoy, pisac djela *Instructions du jeune prince*, namijenjena Karlu Smjelomu, moralist je i rodoljub. — Jean Lemaire des Belges (1473—1546) ujedinjuje različite književne vrste ovoga vremenskog razdoblja; on je u isti čas pjesnik, historiograf, učenjak i gorljiv polemičar; s pravom se govorilo, da je u isto vrijeme preteča Ronsarda i Luthera.

Šesnaesto stoljeće je razdoblje bezbrojnih pamfleta; u prvom redu polemičara sjaji se ime: Philippe de Marnix de Sainte Aldegonde, autor *Tableau des différends de la religion*. Louis Desmasures (1515—1574), pjesnik na dvoru Margarite Austrijske, prevodi u francuskim stihovima Vergilijevu Enejidu. Historijska djela toga doba crtaju većinom građanske i vjerske trzavice, koje muče zemlju. Vjerski progon istjerao je velik broj književnika, i književni se belgijski pokret prenosi u Nizozemsku, kako je već prije prenesen naučni pokret.

Sedamnaesto i osamnaesto stoljeće dadoše pisce bez veće vrijednosti. Ipak ima nekoliko časnih iznimaka, naročito jedan plemić, prince de Ligne (1735—1814), dobro poznat po čaru svoga bitno francuskoga duha u *Coup d'oeil sur Beloeil* i *Lettres à la marquise de Coigny*, koji je po riječima Mme de Staël »jedini stranac, koji je u francuskom genreu postao uzor umjesto imitatora«.

U 19. st. obnova od 1830 bila je za djela inteligencije neka vrst buđenja. U to vrijeme postoji dosta snažan romantički pokret.

De Reiffemberg, Polain, Delpierre i Voisin, pretražujući po neiscrpivom rudniku starih kronika, otvaraju put mladim historičarima za ispravna djela. Jedni, kao Tarlier, Wauters, Merten, Stallaert, Nelemans i Hénaux razvijaju u lokalnim historijama pravu nauku; drugi radije proučavaju ispravnim i kritičkim duhom velike događaje u povijesti svoje domovine. — *Histoire des Carlovingiens* od Gérarda i Waerkoeninga; *De la Belgique sous Charles Quint* od Hennea; *De la Révolution au XVI^e siècle* od Altmeyera; *Histoire du pays de Liège* od Polaina; *Recherches sur la Belgique et la Néerlande* od van Hasselta; *Histoire de la Belgique avant et pendant la domination romaine* od Schayesa; o *Filipu II.* i *don Carlosu* od Gacharda djela su vrijedna spomena.

Lirsku su poeziju obrađivali dosta uspješno neki zaslužni pisci: André van Hasselt (1806—1874) objavio je 1834 *Primevères*, prvu pjesničku zbirku mladoga belgijskoga kraljevstva. Najbolja mu je pjesma: *Les Quatre Incarnations du Christ* (1867). Nastoji imitirati V. Hugoa, čiju zvučnost katkad doseže, ali miješa veličinu s retorikom.

Njegov je suparnik Théodore Weustenraad (1805—1849), socijalni pjesnik, koji slavi industrijska čudesa i pjeva *Remorqueur* i *Haut Fourneau*. Njegova je lirika ozbiljna i teška, ali mu stihovi odišu dubokim uvjerenjem. Predosjetio je tragičnu ljepotu industrijskoga grada, pogodio je mračnu poeziju tvornica i strojeva. U Weustenraadu je preteča Verhaerenov.

Charles Potvin (1818—1902) tiska 1857 *Marbres antiques et crayons modernes*, a 1867 *Art flamand*. Ovaj je pjesnik često miješao lirizam s rječitošću, lijepo s korisnim, i njegovi stihovi odišu iscrpljenjem i naporom.

U isto vrijeme razvija se proza, i to vrlo uspješno prema poeziji. Darom promatranja odlikuju se realistični romani Emila Leclercqa (1827—1907), a naročito Emila Greysona (1823—1898). Caroline Gravière (1821—1878) obogaćuje književnost oštrom psihološkom analizom i bolnom sviješću socijalnih nepravda; jedna od njenih pripovijesti, *La Servante* (1872), dirljiv je i prodiran opis života poniženih, koji nas sjeća na Flaubertovu priču *Un coeur simple*. Eugène van Bemmel (1824—1880) opisuje u *Dom Placide* (1875) burne dane revolucionarnih vremena, a u taj historijski okvir smješta sliku nesretne ljubavi, ocrtanu diskretnim bojama, ali takvom sigurnošću, da se otkriva delikatni poznavalac ljudske duše. Hermann Pergameni (1844—1913) piše okretnim perom brojne novele, u kojima se romantični osjećaj veže s realističnim opažanjem. Blijedu prozu Xaviera de Reula (1830—1895) mjestimično oživljuje svježi dah mladosti i drhtanje osjećaja. Njegova romantična djela sve od *Roman d'un géologue* (1874) do *Peintre mystique* (1906) od jednog su kraja do drugoga jedva prikrivene ispovijesti.

Među prozaistima toga vremena nalaze se i dva pisca, nepoznata za svoga života, koje su novi duhovi slijedeće generacije pozdravljali kao svoje začetnike i preteče: Charles de Coster i Octave Pirmez. Charles de Coster (1827—1879) rodio se u Münchenu od flamanskog oca i valonske majke. Život mu je bio težak, jer je bio prisiljen da živo-

tari na skromnim položajima, koje nije mogao podnositi zbog neodvisnog duha i književnih težnja. Ta je podložnost bila još povećana nesretnom strasti, o kojoj su sačuvana dirljiva svjedočanstva u *Lettres à Elisa.* Umro je u pedesetdrugoj godini nepoznat izvan maloga kruga svojih najbližih. Rad de Costerov sabran je uglavnom u dvije zbirke pripovjedaka: *Légendes flamandes* (1858), *Contes brabançons* (1861) i dva romana *La Légende d'Ulenspiegel* (1868) i *Voyage de noces.* Priče otkrivaju pravog pisca sočnog jezika, žive mašte, te rasnog umjetnika, koji je s potpunom sigurnosti prilagodio okvir radnji, a boju sadržaju. Njegove priče u starom jeziku, postepeno oživljavane veselim žarom ili prodahnute naivnim osjećajima, u stvari su kao neka priprema za djelo, koje ih je slijedilo: *La Légende d'Ulenspiegel,* herojsko komičnu epopeju flamanskoga naroda, niz odličnih freska, snažni reljef jasne i smione boje. Ta je legenda pisana u živahnom i arhaičnom jeziku Rabelaisa, Marnixa i Balzacovih *Contes drolatiques* sa slikovitom snagom, koja se još susreće samo u prozi Théophila Gautiera, a oblik se potpuno udaljuje od prisilne ukočenosti imitacije. Ona ima umjetničku vrijednost, dotada još nepoznatu u belgijskoj književnosti.

Octave Pirmez (1832—1883) rođen u Châteletu u pokrajini Hainaut, pripadao je bogatom građanstvu, a živio na svom imanju Acoz osamljen i prepušten melankoličnom razmišljanju o ljudima i stvarima. Nekoliko putovanja po Italiji uspjelo je novim vidicima zadovoljiti njegov ukus promatrača i mislioca. Glavna su mu djela: *Feuillées* (1861), *Jours de solitude* (1862), *Heures de philosophie* (1873), *Rémo, histoire d'un frère* (1878). — Koliko je djelo de Costera bučno i šaroliko, toliko je nasuprot Pirmezovo simbol najfinije osjećajnosti i najistančanijega duha valonske rase. Tijesna ga je srodnost privlačila prema ovim misliocima, osamljenima u bolnom razmišljanju: Sénancouru, Mauriceu de Guérinu i Švicarcu Amielu. Zaista je pripadao njihovoj književnoj porodici. Kao i njih, tako je i njega prožimao »mal du siècle«. Zbog toga se rado vraćao Chateaubriandu, s kojim je dijelio vjeru, zasjenjenu metafizičkim nemirom, ljubav prema skladnim slikama, lijepim, plemenito odmjerenim rečenicama. U svemu rad de Pirmeza izaziva, usprkos velikoj razlici u mislima, misaoni način, sažet i pjesnički mističan, koji nalazimo kod Maeterlincka u *Temple enseveli* ili u *L'Intelligence des fleurs.*

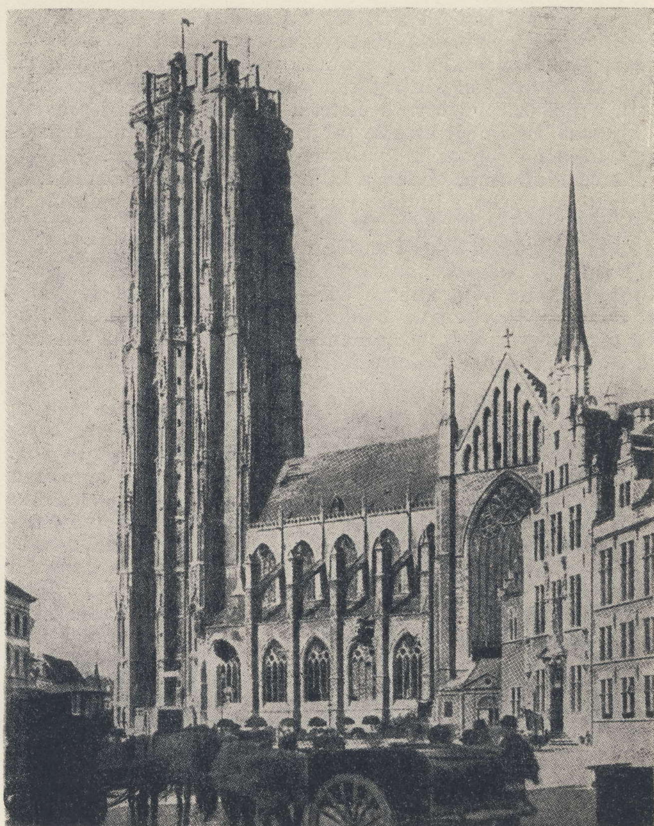
De Coster i Pirmez bez sumnje su dvije različite književne fizionomije, ali ih spaja jedna zajednička crta: to je s najrazličitijim sredstvima izražaja ista briga za formu. Jedan i drugi su umjetnici u stilu, i tim nadmašuju svoje suvremenike, koji su se odviše zadovoljavali banalnim ruhom, da njim okite svoju misao.

Veliki vođa književnoga nacionalizma u Belgiji bio je Edmond Picard (1836—1924), advokat, pravni savjetnik, političar i književnik, koji je više od šezdeset godina zauzimao najodličnije mjesto u duševnom životu svoje zemlje. Bio je vođa grupe, kojoj je prvi organ bio *L'Art moderne.* On je sa svojim prijateljima Camillom Lemonnierom i Emilom Verhaerenom radio od 1880 na preporodu belgijske književnosti francuskoga jezika.

Tako spremani pokret razvije se silnom snagom zahvaljujući pjesnicima i pripovjedačima, koji su 1881 osnovali *La jeune Belgique.* Vođa te grupe bio je mladi i vatreni Max Waller (1860—1889), pravim imenom Maurice Warlomont, zavodljiva paževska pojava, drzak i nježan, podrugljiv i čaroban, čija je rana smrt uništila ostvarenje nada, koje su se temeljile na njegovu talentu. Njegova je želja bila otresti se ropske imitacije francuske literature i izvući iz rodne grude srž lijepih i snažnih djela.

Isti kult ljepote spajao je dva usporedna pravca »Moderne umjetnosti« i »Mlade Belgije«.

Ta su dva časopisa bili suparnici, a da u početku nisu bili neprijatelji. Ali su se njihove estetike potpuno razilazile. »Mlada Belgija«, gdje su prevladali pjesnici, pokazivala je silno povjerenje u parnasovsku devizu »umjetnost za umjetnost«. Nasuprot, »Moderna umjetnost« branila je tezu socijalne umjetnosti. Tako se pružila prilika vatrenim i bučnim polemikama. Kasnije su nastale nove, isto tako žestoke borbe između parnasovaca i pobornika slobodnih stihova. Te su trzavice bile kobne za »Mladu Belgiju« i nje nestane 1897 nakon slavne karijere. Ali zanos je bio tu, osnovani su novi časopisi, mladi zanesenjaci pojačali su malu četu iz 1881. I jedni i drugi triumfirali su dugo nad ravnodušnošću publike i jedva prikritih mržnja državne



MECHELN, Katedrala sv. Romualda

uprave. Oni će stvoriti iz dvadeset godina toga vijeka najslavniju i najbogatiju književnu periodu Belgije.

Taj sjajni književni pokret naročito je zastupan s ova tri imena: Rodenbach (v.), Verhaeren (v.), Maeterlinck (v.).

Uz Rodenbacha i Verhaerena mnogi su belgijski pjesnici pristupili, da uvećaju redove francuske simbolističke škole: Charles van Lerberghe (1862—1907), autor *Entrevisions* (1898), *Chanson d'Eve* (1904); Grégoire Le Roy (✳ 1862), opjevao je melankoliju u *Chanson d'un soir* (1887), *Mon coeur pleure d'autrefois* (1889), *Chanson de pauvre* (1907); Max Elskamp (✳ 1862), čija pobožna poezija *(Dominical,* 1892; *Salutations, dont d'angéliques,* 1893; *En symbole vers l'apostolat,* 1895; *L'Alphabet de Notre-Dame la Vierge,* 1902) sjeća na Claudela; André Fontainas (✳ 1865), koji je objavio više pjesničkih zbirka *(Le sang des fleurs,* 1889; *Les vergers illusoires,* 1892; *Les estuaires d'ombre,* 1895; *Le jardin des îles claires,* 1901; *La nef désemparée,* 1908; *Récits au soleil,* 1922); Albert Mockel (✳ 1866), koji je u isto vrijeme pjesnik (*Chantefable un peu naïve,* 1891, *Clartés,* 1902) i odličan književni kritik.

Osim pjesnika simbolista treba spomenuti više pjesnika, koji su ostali vjerni Parnasu: Albert Giraud (1860—1929), napisao *Hors du siècle,* gdje se nalaze pjesme silnog pesimizma, pored drugih, brojnijih i ljepših, gdje je izrazio u zvučnim stihovima svoj sjajni prezir prema modernim vulgarnostima i ljubav prema umjetnosti, jedinom idealu svoga života.

Iwan Gilkin (1858—1924) izrazio je u *La nuit* ljudske nevolje i poroke i metalnu i sjajnu poeziju, prilagođenu satanizmu i temeljima ljudske pokvarenosti. Pjesnik se okanio tih nezgrapnosti u *Cerisier fleuri,* da na Horacijev način opjeva užitak proljeća i života i da napiše *Prométhée,* dramsku pjesmu širokih zamaha. Emile van Arenbergh (✳ 1854) dao je u *Médailles romanes ou modernes* dobre sonete zvonkoga metalnog tona.

Izvan ovih dviju škola spomenut ćemo još Fernanda Séverina (✳ 1867), nježnoga i bezazlenog pjesnika. On sluša slatku unutarnju glazbu svoje duše i izražava je u lakim stihovima, punima hotimične nejasnosti: melankolija bez očaja, ljubav bez strasti, divljenje bez ekstaze; poezija njegova san je lijepe duše.

Neke je pjesnike nadahnula liturgija. Victor Kinon, vrstan pjesnik, živi u intimnoj vezi s prirodom, i u njemu nalazimo u isto vrijeme veliku impresioniranost, čvrst sud,

siguran ukus i snažan stil, što svjedoči *Ame des Saisons*. Originalnost i svježina njegova talenta znali su obnoviti vječnu temu prirodnih ljepota i uzbuđenja prve ljubavi. Miješao je uspješno liturgijska nadahnuća i osjećaje samilosti, u isti čas muževne i čiste, a uvijek teološki ispravne.

Thomas Braun jednostavan je i naivan pjesnik arhaičnoga tona u lijepom djelu *Livre des Bénédictions*.

Pierre Nothomb, obdaren također naivnošću primitivaca, opjevao je čistim i lijepim riječima jednostavne pejzaže u *L'Arc-en-ciel* i *Notre Dame du Matin*; polazeći od prirode njegovi se stihovi lako i logično dižu k svrhunaravnom.

Među piscima romana treba dati posebno mjesto realistima. Camille Lemonnier (1845—1913), autor više od pedeset svezaka, slavljen na banketima kao najbrutalniji predstavnik belgijskoga naturalizma, ostvaruje u samom sebi stapanje francuske kulture i flamanskoga karaktera, što je zapravo brutalna senzualnost. Njegovi su romani posvećeni slavi života i prirode, što znači slavljenju nagona. On je odličan, kad crta divlje i snažne seljačke karaktere, kovinarske radnike, ili gotovo životinjski život primitivaca. Najbolje mu je djelo *Un Mâle* (1881), djelo surovoga naturalizma, ali u kojem poezija šume iskače u snažnim lirskim opisima. Drugi su romani poput obrane prava i nemorala. Pored njih male, svježe i gotovo savršene novele prikazuju poštene ljude i dobre životinje: *Petits contes* i *Comme va le ruisseau*. Posebno mjesto zauzima *La Belgique*, dobra knjiga, gdje veličina i poezija ove zemlje iskaču iz sjajnih stranica. Odličan radnik stila Lemonnier ima bogat rječnik, ali ga kvari prevelikim obiljem. Njegovu talentu, što se tiče forme, isto kao i sadržaja, nedostaje pravilnost i umjerenost. Georges Eekhoud (1854—1927), opor i snažan romanopisac, doveo je naturalizam još dalje nego Lemonnier, te je miješao u svoja djela socijalne ideje: *Kermesses* (1884), *Nouvelles Kermesses* (1887), *Le Cycle patibulaire* (1892), *Mes communions* (1895), *Le terrior incarné* (1923). André Baillon (✻ 1875) sjeća svojim djelima: *Moi quelque part* (1919); *En sabots* (1922), nova verzija prve knjige; *Histoire d'une Marie* (1921); *Zonzon pépète, fille de Londres* (1923) na Charles-Louis Philippea.

Georges Virrès, moralni, katolički naturalista, posvetio se proučavanju grubih seljaka u *Bruyère ardente* ili građana malih gradova u *Les gens de Tiest*. Najbolje njegovo djelo *A côté de la guerre* nije s područja fikcije, to je bilježenje iz dana u dan utisaka načelnika Lummena za vrijeme njemačke okupacije. Henry Davignon očuvao se naturalističkih pretjeranosti pazeći neprestano na red i disciplinu. Kako mu je uspjelo da usporedi flamansku energiju i valonsku osjećajnost u dvostrukom okviru flandrijskih ravnica i ardenskih planina, mnogo je pomogao formaciji belgijske duše zbliženjem tih dviju rasa. Njegovi romani, kao *Un Belge*, dobro su izgrađena djela, u kojima su točno odmjereni opisi, zapleti i teze.

Maurice des Ombiaux pripovjedač je legenda i valonskih običaja, a odlikuje se živahnošću i slikovitošću. Louis Delattre, više je kompliciran i nenaravan, ali točniji promatrač i bolji stilist. U *Avril* pokazuje se kao pripovjedač skeptik-pesimist, a u *Carnets d'un médecin de village* materijalistički novelist mrtvih.

Hubert Krains, također pesimista u *Pain noir*, čije točne i odjelite male rečenice opisuju na Maupassantov način najsitnije pokrete i uski horizont bijednika, na koje je navalila neimaština. Posebno mjesto zaslužuje Gustav van Zype, autor *Hôtes du soir*, zbirke zanimljivih priča, koje izazivaju duboka i neočekivana razmišljanja. Svaka je od njih misao urezana u maštu. Stil mu je snažan.

Pored tih sjetimo se lirskih romana Rodenbachovih (v.) i André Fontainasa (✻ 1865) (*L'Ornement de la solitude*, 1899; *L'indécis*, 1903) kao i historijskih romana Henry Carton de Wiarta, koji je uzimao za sadržaj slavne belgijske dane *(La Cité ardente, Les vertus bourgeoises)* dajući divno jedinstvo arheologije i umjetničkoga stvaranja, i Maurice de Waleffea (✻ 1874) *Le péplos vert, moeurs égyptiennes antiques*, 1905; *La Madeleine amoureuse*, 1907; *Le paradis de l'Amérique centrale*, 1909. Belgijska literatura nije baš plodna dobrim dramatičarima. Ako navedemo Maeterlincka, Edmonda Picarda, Verhaerena, Gustava van Zypea i Paula Spaaka, svršili smo nabrajanje najvažnijih. Čak i mnogi među navedenima više se ističu kao pjesnici, romanopisci ili kritičari. Ne ćemo govoriti o onima, koji su, kao Francis de Croisset i Kistemaeckers, zaboravili svoje belgijsko podrijetlo i kojih su djela, uostalom drugoga reda, bila najprije prikazana na pariskoj pozornici.

Edmond Picard je još više od Maeterlincka prezirao ustaljene forme dramskog genrea. Komadi kao *Jericho* ili kao *Ambidextre journaliste* prikazuju osobe, u kojima se zrcale svi, pa više ili manje i sam autor. To znači, da je dramska radnja žrtvovana dijaloškom izražavanju ideja, gdje se nalazi lični piščev stil.

Možda je Gustave Zype najbolji belgijski dramatičar. S pravim talentom režisera i s uzvišenim promatranjem pristupa najdelikatnijim problemima obiteljskoga života. Djela kao *Semailles* i naročito *Etapes* u isto su vrijeme prožeta realnošću i težinom misli.

Paul Spaak je autor dražesnoga pjesničkoga komada *Kaatje*, u kojem razvija jednostavnu i logičnu spletku. Ta drama proučava dušu umjetnika razapetog između dvije ljubavi, koje predstavljaju dva nazora na umjetnost. Trebamo navesti i Rodenbachove drame: *Le voile* (1894) i *Mirage* (1901), kojima je sadržaj uzet iz *Bruges-la Morte;* od Van Lerberghea *Les Flaireurs* (1889); *Pan* (1906); niz lirskih tragedija Alberta du Boisa (✻ 1872) *Le cycle des douze génies*, od kojih je *L'Hérodienne* (1911), u kojoj je uzeo sadržaj Berenike, uspješno prikazana 1920 u Comédie-Française; drame Iwana Gilkina i lakrdije Fernanda Crommelyncka.

Dva glavna belgijska povjesničara, koji su u isto vrijeme književnici, svakako su Godefroid Kurth i Henri Pirenne. Godefroid Kurth (1847—1916), viteška duša, veliki učenjak i trepetljivi pjesnik, odličan je povjesničar. Najvažnija su mu djela: *Origines de la civilisation moderne, Clovis, La Cité de Liège au moyen âge*. Obaviješten i savjestan povjesničar, često i previše govornik, nije objektivan promatrač događaja; u neprekinutom vrtlogu misli i slika njegova duša dršće od ponosa ili srdžbe, veselja ili stida. Tako prikazana povijest, na način romantika, umjetničko je djelo, u kojem se vizija epoha niže poput prekrasnih freska. Henri Pirenne (✻ 1862), profesor na sveučilištu u Gandu, hladniji je od Kurtha i nije toliki umjetnik. Svojim najboljim djelom *Histoire de Belgique* postigao je dotada još nečuven uspjeh u Belgiji, kojemu je mnogo pridonijelo njegovo domoljublje u svjetskom ratu. Belgija je u Pirenneu našla svoga povjesničara. Prema njemu belgijski se narod počinje stvarati u srednjem vijeku: njegova kolektivna svijest ne dolazi ni od geografskog ni od jezičnog jedinstva. Belgija je proizvod volje svojih stanovnika — u tome je originalnost i ljepota ove povijesti. Ovaj novi nazor, logični zaključak dugoga razmišljanja, sastoji se u povezanosti, koja daje Pirenneovu djelu jedinstvo u svim snažnim proporcijama. Premda je to djelo više djelo učenjaka nego književnika, ipak je njegov zbijeni stil u skladu s poviješću, i ton se mjestimično diže do neke određene rječitosti, koja prirodno izražava sintetičke piščeve nazore. Zaslužio je ime belgijskog »Fustel de Coulangea«.

Među literarnim kritičarima treba spomenuti: Eugèna Gilberta (1864—1919), prvoga kritičara i jednoga od najboljih belgijskih pisaca. Taj književnik plemićkog roda bio je više od dvadeset pet godina tajnik *Revue générale*, gdje je autoritativno vršio zadaću, da Francuze upozna s belgijskim književnicima, a belgijske s francuskima. Dubok je bio njegov utjecaj na belgijsku književnost. Njegova djela: *Le roman en France pendant le dix-neuvième siècle, En marge de quelques pages* i dvije zbirke *France et Belgique* otkrivaju finog, delikatnog i savjesnog kritičara, koji pozdravlja talenat gdjegod ga nađe, a da ništa ne žrtvuje od svojih katoličkih uvjerenja ni od svoje prirođene finoće.

Maurice Wilmotte (✻ 1861), profesor na sveučilištu u Liègeu, pisac, kojega više poštuju u Francuskoj, nego u Belgiji, više je literarni povjesničar, nego kritičar. Izvanredne naobrazbe, specijalista u sredovječnoj književnosti, upućen u sve velike evropske književnosti, objavio je naučna, dokumentirana i dobro pisana djela: *La culture française en Belgique, Etudes critiques sur la tradition littéraire en France*, gdje se istakao kao branitelj tradicije nasuprot odviše apsolutnih klasifikacija povijesnih priručnika. Njegov nesumnjivi talenat nije zaprekom, da u Belgiji raspravljaju o njegovim književnim nazorima i da mu zamjeraju, što osjeća umjereno udivljenje pred nacionalnom književnosti.

Firmin van den Bosch (✻ 1866) ušao je s 20 godina u književnu borbu nastupom osvajača, navijestio rat neumjesnim zabludama profesora književnosti i uspio napasti njihovu rutinu. Smatraju ga obnoviteljem mlade katoličke književnosti, koja se skupila oko časopisa *Durendal*, danas već nestalog. Vatreni i lojalni kritičar, on zahtijeva širok

eklektizam, tako da se može odobriti svako djelo, u kojem sjaji ljepota, ali on zna iznositi svoju »mržnju na glupu knjigu« s duhovitošću zajedljivoga i borbenoga humorista. Njegova djela: *Essais de littérature catholique, Littérature d'aujourd'hui* i *Les lettres et la vie* odražavaju borbu za triumf njegovog ideala.

Georges Rency (✻ 1875) misli, nasuprot van den Boschu, da dobar kritičar »mora biti što više oslobođen veza svake određene vjere«. Kad bi htio biti logičan, morao bi se osloboditi antiklerikalizma, ali se ne opaža, da je u tom uspio, naročito u *Propos de littérature*, gdje se njegov ton, kad govori o katolicizmu i zanosu za Emila Zolu, odviše udaljuje od metodičke ravnodušnosti, koju zahtijeva od kritike. Ali čitajući njegove nedjeljne kronike u »L'Indépendance belge« opaža se razvoj korektnoga i jakoga pisca u smislu književnih ideja prilagođenih lijepoj francuskoj tradiciji. Ovaj način najbolje odgovara zadaći novinara, koju je on sam definirao kao »informativnu, ozbiljnu, poučnu, pametnu i pravednu kritiku«.

Maurice Gauchez (Maurice Gilles, ✻ 1883), nježni pjesnik *Jardin d'adolescent*, i uvaženi kritičar *Livre des masques belges* (3 serije) i autor *Histoire des lettres françaises de Belgique* (1922), ima velik autoritet.

Navedimo još kao umjetničke kritičare H. Fierensa Gevaerta (1870—1926), osjećajnoga i plodnoga pisca, čiji su lijepi prikazi flamanskoga slikarstva vrlo dobro poznati u Francuskoj i na čiji se talenat poziva Revue des Deux Mondes i Journal des Débats.

Louis Dumont-Wilden (✻ 1875), pripovjedač, novinar, kritičar, dobar i tankoćutan pisac, idejno se očituje kao diletant.

Arnold Goffin, umjetnički kroničar *Revue Générale*, svestrano je obaviješten, profinjen i elegantan, te Camille Lemonnier, već spomenut kao romanopisac, u *Histoire des beaux-arts* i *Les peintres de la vie*.

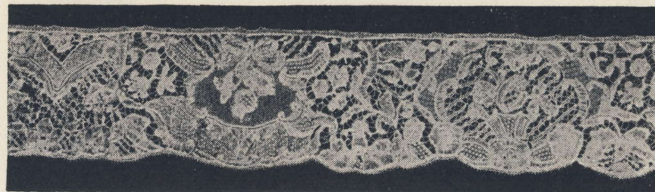
Crkveno govorništvo zastupa kardinal Mercier (1851—1926), Mgr Cartuyvels, P. Hénusse; političko govorništvo Jules Destrée (✻ 1863), Emile Vandervelde (✻ 1866), Paul Hymans (✻ 1865), Henri Carton de Wiart (✻ 1869), a novinarstvo Haulleville, Charles Tardieu, Verspeyen.

Iza svjetskoga rata, koji je tako usko povezao Francusku i Belgiju, osnovana je 1921 u Bruxellesu *Académie royale belge de langue et littérature françaises*.

Belgija ima talenata, i njena je književnost zanimljiva; u neprestanom dodiru s francuskim remek-djelima belgijska književnost obnavlja svoju snagu i diže svoj niveau, a da pri tom ne uništava svoju originalnost.

LIT.: P. Hamelius, *Introduction à la littérature française et flamande de Belgique*, 1921; F. Masoin, *Histoire de la littérature française en Belgique 1815 à 1850*, 1902; J. Boubée, *La littérature belge, le sentiment et le caractère nationaux dans la littérature française de Belgique*, 1906; A. Heumann, *Le mouvement littéraire belge d'expression française depuis 1880*, 1913; M. Wilmotte, *La culture française en Belgique*, 1912; M. Gauchez, *Histoire des lettres françaises en Belgique, des origines à nos jours*, 1922; Liébretch et Rency, *Histoire illustrée de la littérature belge de langue française*, 1926; *Anthologie des écrivains belges de langue française*. P. Cl.

Belgijska glazba. Ako se ne uzme u obzir udio onih Nizozemaca, koji potječu iz današnje Belgije, a stekli su časno mjesto među predstavnicima t. zv. nizozemske škole, onda je belgijska glazba razmjerno mlada. Isticanjem narodnosnih razlika između Flamaca i Valonaca, javljaju se težnje za novim glazbenim narodnim izrazom u Flamaca (uz prislanjanje na njemački kulturni krug), dok Valonci prianjaju sasvim uz francuski kulturni krug, a najugledniji od njih (poput C. Francka) postaju čak i djelotvorni suradnici u izgradnji francuske muzike. Novijí pokret za samostalnim muzičkim razvitkom u Belgiji započinje pojavom F. A. Gevaerta, čiji je naučni rad obuhvatio najvećma antikno doba, kao i istraživanje gregorijanskoga korala, a praktički mu se rad sastojao u propagiranju velikih njemačkih majstora od Bacha do Wagnera. Uz ravnatelja opere u Bruxellesu, J. Duponta, podiže on ugled ovoga umjetničkog zavoda do visokog stupnja, pomažući naročito nastupe mladih skladatelja. Među prvim flamanskim skladateljima, koji svijesno nastoje u svojim djelima istaknuti posebni flamanski izražaj, ističe se P. Benoît, koji sklada veća djela (oratorije, kantate) na flamanske tekstove, a svoje težnje za flamanskim izrazom obrazlaže i u teoretskim spisima, u kojima se osjeća utjecaj wagnerovske koncepcije cjelovitog umjetničkog djela. P. Benoît osnovao je i posebni flamanski konzervatorij. Iz tog su zavoda izišli mnogi flamanski skladatelji; tako Jan Blockx (1851—1912), koji je u tom konzervatoriju kasnije bio i





BELGIJSKE ČIPKE

ravnatelj, a skladao je opere i simfonijske pjesni; pa P. Gilson (✻ 1865), koji je skladao opere, balet, simfonije, oratorij, zborove a cappella, popijevke i kantate. Od ostalih flamanskih skladatelja vrijedno je istaknuti nesretnog Fr. Servaisa, koga su u domovini malo cijenili. Velik je ugled stekao Edgar Tinel (1854—1912), skladatelj i ravnatelj konzervatorija u Bruxellesu; osobito su cijenjeni njegovi oratoriji; u njima se, kao i u njegovim popijevkama, očituje osnovni njegov mistički ugođaj. L. du Bois (✻ 1859) intuitivniji je skladatelj; osim vrijednih komorno-muzičkih djela skladao je glazbene drame. Ostali su flamanski skladatelji: J. v. d. Eeden (✻ 1842, oratoriji, simfonijske pjesni, opera); H. Wollput (✻ 1845, simfonije, kantate); W. Demol (1846—1874, kantate, popijevke); Lemmens (1825—1881), osnivač škole za crkvenu muziku u Malinesu; M. Lunssens (✻ 1871, simfonije); G. Huberti (1843—1911, oratoriji, popijevke); E. Wanbach (✻ 1854, ravnatelj flamanskoga konzervatorija, operni skladatelj). Od valonskih skladatelja ističu se ovi: E. Raway (✻ 1850, simfonijske pjesni, opera, popijevke); E. Mathieu (✻ 1844, ravnatelj konzervatorija u Gandu; balet, opere, simfonijske pjesni, kantate, zborovi, popijevke); Th. Radoux (1835—1911, ravnatelj konzervatorija u Lièqeu, opere, oratorij, simfonije, vokalne skladbe); Th. Ysaye, brat slavnoga violinista Eugena (✻ 1865, simfonijske pjesni). Među uglednim valonskim virtuozima ističe se pianist Ar. de Greef (✻ 1862). Velik je gubitak zadesio Belgiju preranom smrću vrlo nadarenoga Guillaumea Lekeua (1870—1894), koji je učio u C. Francka, pa je već mlad napisao vrijedna djela (kantate, popijevke, sonatu za violinu i klavir, kvartet, simfonijske etude, simfonijsku fantaziju); V. Vreuls (✻ 1875), ravnatelj konzervatorija u Luxemburgu, koji je tu stvorio umjetničko središte prvog reda (napisao je simfonijske pjesni, komornu glazbu, popijevke, lirsku dramu).

LIT.: C. Mauclair, *Povijest evropske muzike od 1850—1914*, preveo B. Š. B. Š.

Belgijska umjetnost. O zasebnoj umjetnosti današnje Belgije može biti govora tek od početka 19. st. Sve ono, što se do onda u umjetnosti stvaralo u izvjesnim dijelovima njena današnjeg teritorija, ulazi u prikaz flamske i nizozemske umjetnosti (v.).

a) *Arhitektura.* Na dalji razvoj arhitekture u Belgiji potkraj 18. st. utjecao je odlučno francuski klasicistički arhitekt Barnabé Guimard († 1792), koji je 1772 izgradio u Bruxellesu Place Royale sa crkvom Saint-Jacques-sur-Caudenberg i nekoliko palača. Pri tome su mu bili suradnici Louis Joseph Montoyer i Philippe Guillaume Sandrié. Prvi

je sagradio za nadvojvotkinju Kristinu dvor Laeken, a drugi parlamenat u Bruxellesu. Pored njih djeluje i Laurentius Benedictus Dewez (1731—1812), koji je u englesko-paladijevskom stilu sagradio dvorac Seneffe i stari svjetionik u Ostendeu u obliku dorske kolumne stotinu stopa visoke. Belgijskoj arhitekturi u vremenu od 1830 do 1850 dali su njeno obilježje klasicistički majstori Tilleman Fran Suys iz Ostende-a (1783—1861) i Lodewijk Roelandt iz Nieuwporta (1786—1864), kojima su u Parizu bili učitelji Percier i Fontaine, pa Pierre Bourla iz Pariza (1783—1866). Suys je sagradio u stilu talijanske renesanse crkvu St. Joseph, u klasičnom jonskom stilu pročelja staklenika botaničkog vrta u Bruxellesu, a u gotičkom stilu crkvu Sv. Jurja u Antwerpenu. Roelandt je djelovao u Gandu (sveučilište, Palais de Justice), a Bourla u Antwerpenu. U Bruxellesu je djelovao i Louis von Overstraeten (crkva sv. Marije u Schaerbeeku). Najznatniji je učenik Suysov bio Nizozemac Jean Peter Cluysenaer (1811—1880). Glavno je njegovo djelo 213 m duga Hubertusova pasaža u Bruxellesu, koja, sagrađena u strogim oblicima visoke renesanse, postade uzorom za sve kasnije prolaze u Evropi; pa izvanredno otmjeni Kongresni trg s lijepo raščlanjenim stepenicama, koje vode do njega. Osobito je bujan bio razvoj belgijske arhitekture u drugoj polovini 19. st. Na njen stil utječu u ovo vrijeme znatno kasna renesansa i rani barok, koji, dašto, poprimaju i zasebne značajke. Pored toga javlja se često i način starog nizozemskog na pô gotičkog na pô antiknoga građenja, koje se očituje u crvenim i žutim opekama s okvirima od plavkastog i bijelog kamena. Najzorniji je primjer za tu vrstu bila »Belgijska kuća«, koju je za svjetsku izložbu 1878 sagradio Émile Janlet. Uglavnom su gotovo svi belgijski arhitekti ovoga razdoblja eklektici. Jedni se povode za Bramantom (Cluysenerova kuća u Rue Royale u Bruxellesu), drugi za novoromanikom, neoklasicizmom stila Luja XVI., pa barokom prožetim kasnom renesansom. Joseph Poelaert (1816—79) sagradio je po svojem obujmu najveću građevinu 19. st. (za 3400 m² veću od rimske crkve sv. Petra) Palais de Justice u Bruxellesu, koja uza sve svoje indijske, egipatske, babilonsko-asirske i klasično-antikne elemente odaje ipak zamašnu arhitektonsku zamisao. Uz Poelaerta istakoše se još Alphonse Balat (1818—1905), koji je u čistom klasičnom grčkom stilu sagradio Palais des Beaux-Arts u Bruxellesu, i Léon Suys (1824—87), od kojega je burza u Bruxellesu. Na prijelazu u novo doba stoje Henri Beyaert (1823—94), koji je u zajednici s L. Suysom i Maquetom sagradio burzu i kraljevsku palaču u Bruxellesu; Joseph Schadde (1818—98); Louis Baeckelmans (1837—71) i njegov brat François (1827—96). Od Schaddea je burza u Antwerpenu i kolodvor u Brugesu, sagrađeni po načinu flamske građanske kasne gotike, a od Louisa Baeckelmansa u Antwerpenu Palais de Justice (u stilu francuske renesanse) i crkva Saint-Amand (u ranoj gotici). O prijelazu iz 19. u 20. st. razvio se upravo u Belgiji t. zv. »apsolutni« građevni stil, koji se kloni svakog historizma, uzimajući u obzir isključivo svrhu i namjenu građevine i osobine građevnog materijala. Na čelu ovoga novog pokreta stoji Henry van de Velde (✻ 1863), koji je, poput Petra Behrensa u Njemačkoj, djelovao najprije u području slikarstva i umjetničkog obrta, pa se tek kasnije priklonio arhitekturi i provodio do krajnosti načelo »slobodne oblikovne volje«. Važnije su njegove građevine nastale u Njemačkoj i Parizu (Théâtre des Champs-Elysées u zajednici s Jacquesom Mesnilom), dok je u Belgiji izveo svoje vanredno urbanističko djelo: kupalište Westend kraj Ostendea. Njegovi su sljedbenici u Bruxellesu Victor Horta i Paul Hankar († 1901). U Hortinim građevinama u Bruxellesu (stambena kuća u Rue Royale, Hôtel Solvay i Maison du Peuple) prevladava uza svu naglašenu »architecture rationnelle« ipak bujni, često i preobilni ukrasni ornament. Hankar voli geometrijske motive. Najmlađe generacije zastupaju Jules Hofman (koji razvija dalje načela van de Veldeova i Hankarova), Charles Castermans, Paul Saintenoy i Ernest Acker.

b) *Kiparstvo.* Predstavnici su klasicizma u Belgiji Charles François Poucke (1740—1809) i Gilles Lambert Godecharle (1750—1835). Poucke je izveo za crkvu u Saint-Bavo u Gandu goleme likove apostola Petra i Pavla i grobni spomenik Gerarda van Erfeela, a Godecharle (koji je poput Houdona daleko preživio svoju epohu) reljefe u zabatima Palais de la Nation i u dvorcu Laekenu, pa nekoliko skulptura i portreta. U prvoj polovini 19. st. slijedi belgijsko kiparstvo sve one stilske promjene, koje su zajedničke u razvoju kiparstva ostale Evrope. Tek u drugoj polovini st., u doba svog cvata, poprima ono i zasebne značajke. Politička nezavisnost, koju je Belgija polučila 1830, ogleda se najprije u djelima Willema Geefsa (1805—83), koja uza sve svoje klasicističke osnove slijede onaj historijsko-realistički pravac, što ga u slikarstvu zastupa Wappers. Geefs je izradio za Bruxelles nekoliko spomenika (grobni spomenik grofa de Mersala u crkvi Sainte-Gudule, spomenik Belgijskih boraca za slobodu 1830), a za Antwerpen spomenik Rubensov. I njegov brat Joseph Geefs (1808—85) istakao se nekolikim značajnim djelima. Pored ove dvojice djelovali su i romantici Eugène Simonis (1810—82) i Charles Auguste Fraikin (1817—93), koji je izradio snažni spomenik grofova Egmonta i Hoorna, pa Simonisov učenik Paul Bouré (1823—48). Realisti Victor de Hoves (1825—91) i Guillaume de Groots (✻ 1839) pripremaju tlo, na kojemu se onda, potkraj stoljeća, razvilo veliko klasično belgijsko kiparstvo, kojega su najraniji predstavnici Paul de Vigne (1843—1901) i Charles van der Stappen (1843—1910). Istaknuta je umjetnička ličnost Jef Lambeaux (1852—1908), koji, ugledajući se u Rubensa i Michelangela, stvara svoju čuvenu grupu *Rvači*, veliki reljef *Passions humaines* i svoje najznatnije djelo *Fontaine du Brabo* u Antwerpenu. Lambeauxu je srodan, iako nešto mirniji i staloženiji, Victor Rousseau (✻ 1861). Najznatniji je među belgijskim kiparima ovog razdoblja Constantin Meunier (1831—1904), koji na nov realistički način prikazuje likove radnika i rudara pri njihovu teškom fizičkom poslu, utirući evropskom kiparstvu nove putove. Od njegova naveliko zasnovana reljefnog prikaza *Rad* izvedena su samo četiri reljefa. Drugi je veliki suvremeni belgijski kipar Georges Minne (1866—1941), učenik Lambeauxov. Na Minneovu čudovitu i duboko misaonu ćud utjecali su mnogo gotika i sredovječni misticizam, na osnovi kojih je oblikovao svoje vitke i senzibilne likove. Još su se istaknuli Charles Samuel, Paul Dubois, Hippolyte Leroy, Geo Verbanck, Rik Wouters, Marcel Wolfers i Gustave Jacobs.

c) *Slikarstvo.* Na razvojnom putu od klasicizma do romantike, pa od romantike do realizma bilo je belgijsko slikarstvo uvijek na čelu razvoja. U prvim decenijima 19. st. stoji ono pod utjecajem francuskoga klasicizma, što je i posve razumljivo, ako se uoči činjenica, da je u Bruxellesu od 1816 do svoje smrti (1825) živio i djelovao najznatniji njegov predstavnik Jacques Louis David. Njegovi belgijski učenici Matthias van Brée (1773—1839) i François Joseph Navez (1787—1869) nastoje, iako su klasicisti Davidova pravca, oko što življega kolorita. To im je priznao i sam David izjavivši za njih, da doduše nisu veliki slikari, ali da je u njih »kolorit, kakva ga gospoda Francuzi ni izdaleka nemaju«. I van Brée i Navez slikali su velike slike za dvor u Versaillesu. Navez se istakao izvanrednim portretima (najznatniji je onaj porodice Hemptinne iz 1816 u Bruxellesu). Na prijelazu iz klasicizma u romantiku stoji Gustav Wappers (1803—74), na kojega je u Parizu presudno utjecao Paul Delaroche. Od svojih klasicističkih prethodnika odvaja se on življim kolorizmom i slobodnijom tehnikom. Wappers je osnivač novog belgijskog povijesnog slikarstva, koje je doskora zavladalo gotovo čitavom Evropom. Najznatnija se Wappersova djela nalaze u galerijama u Bruxellesu i Utrechtu, u Louvainu i Windsoru. Događaje iz narodne povijesti belgijske prikazuju dalji predstavnici povijesnoga slikarstva Nicaise de Keyser (1813—87), Edouard de Bièfve (1808—82) i Louis Gallait (1810—87). Dok su ovi slikari bili bliži francuskoj umjetnosti, vraća se Hendrik Leys (1815—69) nizozemskom slikarstvu, osobito Rembrandtu, pa su mu slike nešto arhaističke. I on slika prizore iz narodne povijesti, naročito one iz vremena španjolskoga gospodstva. Zasebno mjesto zauzima Antoine Joseph Wiertz (1806—65). Na golemim platnima prikazuje on svoja fantastična i strahotna priviđenja (*Borba Dobra i Zla, Vizija smaknutog, Glad — Ludilo — Zločinstvo, Kolera* i slično). Poslije njegove smrti sjedinjene su sve njegove slike (za njegova života nije ih nitko kupovao) u Musée Wiertz u Bruxellesu. U drugoj polovini stoljeća ističu se Jean François Portaels (1818—95), slikar alegorijskih i religioznih slika; Charles Verlat (1824—90) svojim historijskim slikama i Ferdinand Pauwels (1830—1904), koji je djelovao u Njemačkoj (u Weimaru i Dresdenu). Uporedo s povijesnim slikarstvom razvijalo se belgijsko zidno slikarstvo pod utjecajem Corneliusa, koje zastupaju Godefroi Gaffens (1823—1901) i Jan Swerts (1825—79). Stariji pravac genre-slikarstva goje Jean Baptiste Madou (1796—1877),

Ferdinand Braekeler (1792—1883) i njegov sin Henri (1830—1888). Charles de Groux (1825—70) slika na realističan način prizore iz života siromašnih ljudi. Iste je motive na svojim slikama prikazivao i Constantin Meunier. Prizore iz otmjenih i bogatih krugova slikaju Florent Willems (1823—1905), Gustave de Jonghe (1828—93), a naročito Alfred Stevens (1828—1906). Kao slikari krajolika ističu se Théodore Fourmois (1814—73), Hipolyte Boulenger (1834—1874), osnivač škole u Tervaerenu, belgijskom Barbizonu. Marine slikaju Paul Jean Clays (1817—1900) i Louis Artan (1837—90). Moderno, s prirodom tješnje povezano belgijsko slikarstvo, počinje oko 1870. Povijesne su slike u arhaističnom stilu Leysovu slikali Albert de Vriendt (1843—1900) i Alfred Cluysenaer (1837—1902). Alexander Struys (✻ 1852) slika genre-slike, Eduard Agneesens (1842—85) izvrsne portrete. Zasebno mjesto zauzimaju u modernom belgijskom slikarstvu Félicien Rops (1833—93), koji se naročito istakao kao grafičar, i James Ensor (✻ 1860). Impresionistički su pejzažisti Émile Claus (1849—1924), Frans Courtens (✻ 1854), Albert Baertsoen (1866—1922) i Victor Gilsoul (✻ 1867). Pointilizam na način Seuratov zastupa Theo van Rysselberghe (✻ 1862). Eugène Laermans (✻ 1864) slika na način starog Pietera Bruegela uz istaknutu socijalnu notu pečalbare, radnike i seljake. Potkraj stoljeća odlučno su utjecala na razvoj belgijskog slikarstva društva »L'Essor«, »Cercle idéaliste«, »XX«, »Libre Esthétique« i »Pour l'Art«. Među umjetnicima, koji su se skupljali u ovim društvima, istakoše se Ferdinand Khnopff (1858—1921), koji je slikao dekorativne slike, alegorije, pejzaže i portrete; Henri Evenepoel (1872—1899), učenik Gustava Moreau-a u Parizu; Georges Lemmen (1865—1916), Auguste Donnay (1862—1921) i Jacob Smits (1856—1928).

LIT.: E. Edtling i F. Snyders, *La sculpture belge contemporaine*, Berlin 1903; H. Hymans, *Belgische Kunst des 19. Jahrhunderts*, Leipzig 1906; K. Woermann, *Geschichte der Kunst aller Zeiten und Völker*, VI.², Leipzig 1922; A. Fontaine, *L'Art belge*, Pariz 1925; P. Vitry i L. Gillet u A. Michelovoj *Histoire de l'Art*, VIII. 3., Pariz 1929; *Histoire de la peinture et de la sculpture en Belgique* (ouvrage rédigé par un groupe de collaborateurs), Pariz 1930. A. Sch.

Belgijski ustanak → Belgija, povijest.

Belgijska (atentatska) klauzula → Izručenje.

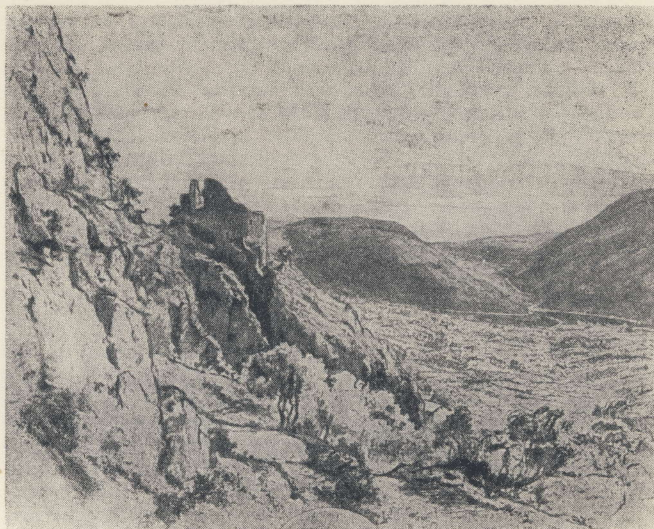
Belgijski Kongo → Kongo.

BELGIOIOSO, Trivalzio, Cristina, ✻ Milan 28. VI. 1808, † Milan 15. VII. 1871, talijanska patriotkinja i književnica, udata za princa di Belgioioso d'Este. Svoj život, imutak i svoju romantičnu dušu posvetila je talijanskoj stvari u borbama za ujedinjenje. Morala se zato iseliti iz Lombardije (tada pod Austrijom). U Parizu je nastavila djelatnost, došavši u salonima u dodir s uglednim i utjecajnim ličnostima (na pr. La Fayette, madame Récamier). Njezin su salon pohađali Victor Hugo, A. de Musset, Dumas otac, Thierry, Thiers, Georges Sand, Michelet, Gioberti, Tommaseo, Heine, Chopin, Liszt, Bellini, Rossini i dr. Bavila se uz to i filozofskim problemima. Napisala je *Essai sur la formation du dogme catholique* (Pariz 1842) i *Essai sur Vico*. Prevodila je Vicova djela na francuski. Osnovala je u Parizu 1845 list *Gazzetta italiana* za oslobođenje Italije od Austrije. Za revolucije 1848 predvodila je borbu po ulicama Milana. Zatim je osnovala u Milanu dva borbena lista, ali se nakon razočaranja zbog neuspjeha preselila 1849 u Malu Aziju, gdje je ostala 4 godine. Opisala je pustolovine, koje je doživjela (*Asie Mineure et Syrie*, Pariz 1858). Nakon 4 godine vratila se u domovinu i u tišini starog dvorca (Locate kod Milana) piše *Histoire de la Maison de Savoie* (Pariz 1860). Na koncu života doživjela je oslobođenje Lombardije od Austrije (1859). Tada je u Milanu osnovala politički list *L'Italie*. Zalagala se također za socijalna pitanja i za bolji položaj žene u društvu.

LIT.: R. Barbiera, *La principessa B.*, Milan 1903; H. Remsen Whitehouse, *Une princesse révolutionnaire*, Lausanne 1907. M. D-ić.

BELGLAVA, Antun, ✻ Zadar 16. IV. 1730, † Trogir 20. II. 1790, svećenik-biskup. Postavši 1750 klerikom, filozofiju je učio kod dominikanaca u rodnom mjestu, bogosloviju na sveučilištu u Padovi, gdje je stekao temeljitu teološku spremu, koju je zasvjedočio kasnije u svim službama, za koje je bio upotrijebljen. Vrativši se u Zadar odmah je ušao u ured »di cancelliere«, brzo zatim bio je imenovan kanonikom kaptola u Ninu i apostolskim protonotarom, a onda 1767 ušao u zadarski kaptol, gdje je zbog svoje učenosti bio upotrebljavan u najvažnijim kaptolskim službama. God. 1778 papa Pio VI. učinio ga najprije naslovnim biskupom od Zanta, 1781 postavljen je za biskupa u Korčuli, a onda 1787 u Trogiru. Kao zadarski svećenik pod nadbiskupom Karamanom stekao je zasluga i za hrvatsku glagoljašku liturgiju vršeći ispravljanje crkvenoslavenskih liturgijskih knjiga.

LIT.: C. F. Bianchi, *Zara cristiana*, vol. I. F. F.



BELGRAD, Menci Cl. Crnčić

BELGRAD, selo u Vinodolu, 4,5 km sjeveroistočno od Crikvenice, u kotaru crikveničkom, danas ima 37 stanovnika. B. je bio od davnine posjed krčkih knezova, kasnijih Frankopana. G. 1462 pokloni ga Martin Frankopan crikveničkim pavlinima. Iza 1493 bili su B. i Grižane sjedište modruškog ili krbavskog kaptola. Kat. župa je postojala u B. još krajem 18. st.

LIT.: E. Laszowski, *Gorski kotar i Vinodol*, Zagreb 1923. Z. D-i.

Ime sela *Belgrad* istoga je postanja kao ime grada *Beograda*. Stariji je oblik *Belgrad*, a ijekavski je *Biograd*. Istoga je postanja *Belgard* u istočnoj Njemačkoj (kako se nekad zvalo naselje zapadnih Slavena). Prastar je način građenja imena indogermanskih naselja, da se imenu doda epiteton, t. j. pridjev, kojim se označuje *bjelina* ili *sjaj*, ili se dotično ime s takvim epitetonom slaže u jednu riječ. Tako se još i danas kaže *bijeli* Zagreb, *zlatni* Prag. Ista je tvorba kao Belgrad, Biograd, prastara keltska složenica Vindobona, gdje je keltska riječ *vindo* (= bijel) u pravezi s njemačkom riječi *Winter* (zima t. j. *bijelo* godišnje doba). G. Š.

BELIA, Pravdoje, ✻ Sv. Križ kod Gorice 2. XI. 1852, † Rab 15. VII. 1923, šumarski stručnjak. Služio je 40 godina kao šumar općine Rab, gdje je uzgojio ondješnju šumu (perivoj) Komrčar, a i inače je radio uspješno na pošumljivanju rapskih goleti. Općina Rab u znak zahvalnosti podigla mu je 1924 spomenik na ulazu u perivoj Komrčar. N. N.

BELICA, 1. selo u Međimurju, 7 km na sjevero istok od Čakovca, kotar čakovački, sjedište je općine za područje od 3637 Hrvata, po vjeri katolika. Katolička župa je vrlo stara i spominje se već g. 1501. U blizini sela nalazi se veća ciglana. Z. D-i.

2. Rijeka u Šumadiji, lijevi pritok Morave. Vrelište čine Gradska Reka, Bešnjaja i Voljavica, koje izviru sa Kotrljana (570 m), Drenka (553 m), Crnog Vrha (602 m). Od njihova sastava kod sela Miševića B. teče na *JI*, od Šuljkovca na *SI*, a od Jagodine na *S* i utječe niže manastira Tomića. Dužina toka joj je 40 km. P. V-ć.

BELIĆ, 1. Aleksandar, ✻ Beograd 2. VIII. 1876, profesor beogradskog sveučilišta. Po završenom školovanju u Beogradu učio je slavistiku u Odesi i Moskvi, zatim u Leipzigu. G. 1900 postao je docent na Velikoj školi u Beogradu, 1905 vanredni, a 1919 redovni sveučilišni profesor. Za vrijeme svjetskoga rata boravio je u Italiji, Francuskoj i Rusiji, gdje je predavao na sveučilištima. Poslije rata bio je duže vremena tajnik, a od 1937 i predsjednik Srp. Kraljevske Akademije. B-ev naučni rad vrlo je obilan i mnogostruk. On obuhvata uporednu gramatiku, staroslovenski jezik, a naročito dialektologiju i historiju srpskog jezika.

LIT.: *Zbornik u čast A. Belića*, Beograd 1937. D. P.

2. Matija, ✻ Hrvatska Mitrovica 10. VIII. 1885, odvjetnik u Đakovu, zatim u Zagrebu; od 1935 honorarni nastavnik na pravnom fakultetu u Zagrebu, od 1941 vijećnik Stola

sedmorice. Pisac stručnih rasprava iz područja crkvenoga prava. Izdao *Zbirku kanonskih propisa o braku*, Zagreb 1937. A. Ž.

3. Nikola, svećenik-glagoljaš iz sredine 18. st. Starinom i rodom sa otoka Ugljana, odakle se više svećenika (Ivan, Marko) istoga prezimena potvrđuje iz 17. st. Za Nikolinu opstojnost zna se iz jednog glagoljskog zbornika propovijedi, od kojega je sačuvan samo »treći libar«, koji na čelu nosi ovaj zapis: *ja don Nikola Belić iz Uglana učinih ovi libar za moju potribu*. Sam rukopis na početku datiran je riječima: 1746, 2. marča, dok se uz propovijed za treću korizmenu nedjelju spominje godina 1756. Rukopis se čuva u arhivu HAM pod sign. IVa 94.

LIT.: I. Milčetić, *Hrv. glagolska bibliografija*, Starine 33; R. Strohal, *Hrv. pisac N. Belić*, Nast. vjesnik XIX., (1911). F. F.

BELIĆ-LIGATIĆ, Juraj Antun, ✻ Bribir po svoj prilici 1763, svećenik i književnik. Kao »Liburnus Croata« učio je 1785/6 u Zagrebu filozofiju. Bogosloviju je učio vjerojatno u Senju. Potkraj 18. st. kao vojni kapelan služio je kod slunjske krajiške pukovnije karlovačkoga generalata u sjevernoj Italiji. Poslije odlazi za župnika u Cvitović pa onda u Brinje. Kao umirovljenik živio je u Bribiru. G. 1795 izdao je štampom dva prigodna *»Razgovora«*: 1. *od štimi i uzvišenosti stališa vojničkoga*, i 2. *od osobite virnosti, koju vojnik svojemu kralju dužan jest iskazati*. G. 1824 bio je priredio za štampu golemu kompilaciju (419 str. fo): *Kratko ispisanje pomamne i krvoločne Francuza smutnje i prinevirnoga njihovoga odmetnuća od svojega zakonitoga kralja Ludovika XVI*. . .«, koja je zadahnuta dubokim neraspoloženjem prema Francuzima — Francima od Kodolaha do Napoleona.

LIT.: P. J. Šafarik, *Gesch. d. südslaw. Lit.*, III.; Građa VII./1912. F. F.

BELIJAL (grč. *Βελίαλ* i *Βελίαρ*), grecizirana hebrejska riječ s približnim značenjem: »ono, što je beskorisno, pogubno, zlo, pokvareno«. Personificirana je u frazi »sinovi Belijalovi« u značenju od prilike »pokvarenjaci«. Kod sv. Pavla (Kor. II, 6, 15) služi jamačno za oznaku Antikrista. Kao personifikacija upotrebljava se, naročito u srednjem vijeku, mjesto riječi »đavao«, koji je začetnik pokvarenosti i svakoga zla. Od nje je vjerojatno načinjena i naša riječ »bèlâj«, ako nije došla preko Turaka od arapske »belâ«, na pr.: Prođi mi se vraga i belaja.

BELI MANASTIR, selo u Baranji, kotar Darda, sjedište općine, koja broji 3.200 stan. Ima oveći mlin, tvornicu sira i maslaca, klaonicu i preradbu mesa. Z. D-i.

BELIN, Ivo, ✻ Trpanj 14. VI. 1891. Svršio nižu realku u Splitu i tal. trgovačku akademiju u Trstu. Gospodarske nauke slušao je na sveučilištima u Frankfurtu na Majni, Kölnu i Zürichu. G. 1913 položio je diplomski ispit u Kölnu. Od 1919 bankovni činovnik u Zagrebu, 1924 postavljen za tajnika zagrebačke burze. Od 1936 drugi, a 1938 prvi viceguverner Narodne banke u Beogradu. G. 1925—35 bio je docent iz ekonomske politike na Ekon.-komerc. visokoj školi u Zagrebu. Bavio se publicističkim radom iz privrednih područja u novinama i časopisima, a napose u Jugoslavenskoj Njivi (Zagreb), Novoj Evropi (Zagreb), Ekonomistu (Beograd) i Politici (Beograd). Objavio je veći rad *Problem naše valute*, Zagreb 1924. M. I.

BELINA (Bellina), Pavao, živio je u početku 18. st. u pavlinskom samostanu u Remetama kraj Zagreba kao bratlajik kipar (»conversus statuarius«). Vjerojatno je B. bio već 1703 djelomično zaposlen kod izradbe dvaju manjih mramornih oltara (Posljednje večere i sv. Luke) u zagrebačkoj stolnoj crkvi, koji su podignuti troškom zagrebačkih kanonika Ivana Znike i Tome Augustića. 1705—6 izrađivao je zajedno s remetskim pavlinskim kiparom bratom Tomom Jurjevićem veličajni mramorni (kasnije glavni) oltar u pavlinskoj (sada župnoj) crkvi u Remetama. Umro je 27. X. 1715 i pokopan je u kripti pavlinske crkve u Remetama.

LIT.: Ž. Jiroušek, *Kiparska djela iz stare zagrebačke katedrale*, »Jut. list«, Zagreb, 24. XII. 1939. Ž. J.

BELIŠĆE, tvorničko naselje novijeg postanja u Slavoniji, kraj Drave, u valpovačkom kotaru. Ima 1994 stanovnika, a susjedno Novo Belišće 530. Poslije oslobođenja Slavonije od Turaka darovao je Karlo III. barunu Petru Prandauu prostrana zemljišta u Podravini od Petrijevaca do Podr. Slatine (valpovačko vlastelinstvo). Od Gustava Prandaua kupili su 1884 baruni Gutmanni de Gelse velik kompleks šuma između Karašice i Drave. Na rudini Belišće, koja je Valpovčanima služila kao pašnjak, izgradili su oni pilanu, šumsku željeznicu, barake za radnike i činovnike i tako se pomalo razvilo naselje B. Ono je izgrađeno pravilno, ima devet ulica, u kojima su podignute radničke obiteljske kuće s malim vrtovima, a oveće su zgrade uredi, nastambe za činovnike i tvornički uređaji. Tvrtka S. H. Gutmann posjeduje danas ove pogone: 1. pilanu s 11 gatera (pored ove ima još 4 manje pilane u blizini svojih šuma); 2. tvornicu tanina, koja proizvodi hrastov i kestenov ekstrakt; 3. suhu destilaciju drveta, koja proizvodi drveni ugljen, octenu kiselinu, aceton, metilni alkohol i t. d.; 4. tvornicu likalit-briketa; 5. tvornicu parketa; 6. tvornicu bačava; 7. radionicu za popravak lokomotiva, vagona i tvorničkih uređaja; 8. kamenolome u Orahovici i Voćinu; 9. ribnjake s površinom od 972 jutra. Šume poduzeća, koje se prostiru od Donjeg Miholjca do Orahovice i Voćina, zapremaju 42.000 jutara. Poduzeće ima željeznice u dužini od 175 km, koje služe i putničkom prometu. Broj zaposlenih radnika iznosi do 4000. Z. D-i. i J. B-f.


A. GRAHAM BELL

BELIZAR, ✻ Germania (u Macedoniji) oko 500, † Carigrad oko 562, najveći vojskovođa cara Justinijana I. Njegovom je zaslugom izvršena velika Justinijanova restauracija rimskog carstva. G. 533/34 oteo je sjevernu Afriku Vandalima, a 555, nakon napornog dvadesetgodišnjeg rata s Istočnim Galima, podložio je, uz pomoć Narzesovu, cijelu Italiju. Uz to B. je energično branio istočnu granicu carstva protiv Perzijanaca. G. O.

BELL, 1. Alexander Graham, ✻ Edinburgh 1847, † Baddeck (Nova Scotia) 1922, škotski fiziolog. G. 1870 preselio se u Kanadu. Poput djeda i oca bavio se fiziološkom akustikom, te je izumom telefona i njegovom prvom instalacijom u filadelfijskoj izložbi 1876 pobudio silno zanimanje. St. H.

2. Sir Charles, ✻ 1774, † 1842, engleski anatom, kirurg i fiziolog, poznat zbog otkrića djelovanja osjetnih i pokretnih živaca.

3. Currer, Ellis, Acton → Brontë.

4. Johannes, ✻ Essen 23. IX. 1868, njemački državnik. U kabinetu Wilhelma Marxa bio je ministar pravde (1926). Napisao je važno djelo *Wiederaufbau der deutschen Handelsflotte*.

5. Robert, ✻ 1800, † 1867, engleski pisac komedija i romana. Izdao je engleske pjesnike u 24 sveska i *Early ballads*.

BELLA, 1. Ján Levoslav, ✻ Liptovský Sv. Mikuláš 4. IX. 1843, † Bratislava 25. V. 1936, slovački skladatelj. Učio je gimnaziju u Levoči i u Bańskoj Bystrici, a bogoslovne nauke u Beču, kamo ga je poslao biskup Moyzes. Tu je studirao i kompoziciju kod Sechtera. Najprije je djelovao u Bańskoj Bystrici kao učitelj crkvene glazbe u sjemeništu, 1869 je gradski kapelnik i voditelj kora u Kremnici. G. 1873 je u Pragu upoznao Smetanu, Dvořáka, u Njemačkoj muzički romantizam, rad Schumannov i Wagnerov, a u Regensburgu vođu crkvenog muzičkog pokreta Fr. X. Haberlea. G. 1881 je u Sibinju postao kantor evangeličke crkve. Tu je djelovao 40 godina kao skladatelj, zborovođa i učitelj glazbe.

U prvoj periodi umjetničkog stvaranja B. je crkveni kompozitor. Napisao je oko 30 orkestralnih misa, mnogo misnih zborova i moteta a capella. Njegov je crkveni stil prilično jedinstven, samo je isprva komponirao u starijem pravcu bečkog klasicizma. U motetu *Tu es Petrus* drži se mletačke škole. Slično i u misi B-dur za muški zbor, u kojoj se izmjenjuje solo-kvartet s čitavim zborom. Misa b-mol je monotematska; osnovni motiv, u varijacijama, veže sve dijelove u misaonu cjelinu. U motetima *Haec dies* i *Adoramus* izmjenjuje se imitacija s homofonijom. Graduale *Christus factus est* i svečana misa najljepša su njegova djela ovoga područja. Koralni duh, imitacijsko vođenje glasova i polifonija osnovne su stilske oznake njegove skladateljske tehnike. Istodobno su nastali i njegovi slovački zborovi *Staroslovenský Očenáš, Hospodine pomiluj ny!, To den ktorý učinil Pán* i *Cyrillo-Methodiada*. Crkvena glazba nije bila jedina vrsta njegove skladateljske djelatnosti, nego je udario također temelj umjetničkoj narodnoj glazbi u Slovaka. Ispočetka je samo harmonizirao

narodne pjesme, izdavao slovačke četveropjeve za muški zbor, pisao varijacije na narodne pjesme *Leti, letí roj, Pri Prešporku na Dunaji* i karakteristične skladbe za gusle i glasovir.

U kompoziciji pjesama zadovoljava svjetske zahtjeve i svijesno pristupa sljedbenicima zrele romantike, koju unosi i u komorne i orkestralne skladbe. Odjek šumanovskog romantizma je simfonička pjesma *Osud a ideal*, koja je 1890 došla na međunarodni muzički kongres u Eisenachu. U Kremnici je napisao i *Koncertnu ouvertiru Es-dur*. Utjecaj Liszta i R. Wagnera pokazuje jedina svršena opera *Kovač Wieland*, komponirana na njemački libreto Oskara Schlema po nacrtu R. Wagnera (premijera u Bratislavi 1926 u prijevodu pjesnika Roya).

U Sibinju je skladao pretežno kantate: *Hymne an die Musik; Apotheosis c-moll; An den Frühling, Reformacijska kantata* i dr. Orkestralne su skladbe *Konzertstück in ungarischem Stile*, uvertira opereti *Hermania im Venusberg* i rondo za gudalački orkestar. Komorna glazba je zastupana klavirnom sonatom b-moll, gudalačkim kvartetima c-moll i B-dur, dvjema sonatama G-dur za 3 gusle. Kraj života posvetio je slovačkoj glazbi. Tada su nastali mnogi zborovi, 8 pjesama na slovačke tekstove (Bella-Horal, Jesenský, Podjavorinská), 10 muških i 8 mješovitih zborova, ciklusi pjesama *Majka nad koliskou* i *Žial siroty*.

Najznačajnije su njegove narodne kantate *Jánošíková svadba* na tekst J. Botta iz 1922 i *Divný zbojník*, skladan na tekst Ondreja Bella, iz 1933, odlikujući se pučkim izrazom i jakim dramatskim elementom. Tako je B. postao ocem slovačke pučke muzike. B. je također pisao razmatranja o slovačkoj i crkvenoj glazbi (Dalibor 1869, Hudobné listy 1872, Letopis Matice slovenskej 1873, Wiener Kirchenzeitung 1864) i ocjene nekih djela (na pr. Richard Strauss: *Wanderers Sturmlied*). Opsežno njegovo muzičko djelo otkupljeno je za muzički institut bratislavskoga sveučilišta.

LIT.: D. Orel, *Ján Levoslav Bella*, Bratislava 1924; K. Hudec, *Ján Levoslav Bella*, Prag 1937. K. H.

2. **Ondrej,** ✳ Liptovský Sv. Mikuláš 1851, † Krakov 1903 kao vojni svećenik. Pisao je pjesme u slovačkom narodnom duhu, gojio pučku ljubavnu i religioznu liriku, kratku baladu i epigram (zbirka *Piesne*). Ugledao se u Hviezdoslava i nadovezujući na tradiciju Šturovih sljedbenika priklonio se potpuno stihu narodne pjesme. Prevodio je s engleskog Longfellowa i Tennysona. J. A-š.

3. **Stjepan,** ✳ Liptovský Sv. Peter u Slovačkoj 2. V. 1880, inžinir. Svršio tehniku u Budimpešti, bavio se dugo godina vodograđevnim i melioracionim radovima. Od 1907 do 1940 ravnatelj Vodne zadruge za regulaciju Karašice i Vučice u Donj. Miholjcu stekao velikih zasluga za melioracione radove u Slavoniji. Od 1921 profesor za vodograđevine na novo osnovanoj tehničkoj visokoj školi u Zagrebu; dugogodišnji član hidrotehničkog povjerenstva za Hrv. i Slav. Pisao brojne stručne rasprave u Tehničkom listu, Geodetskom listu i Poljoprivrednom glasniku. Izdao je u Zagrebu važno djelo *Melioracija tla*, jedno od prvih te vrste kod nas. Od 1941 profesor na tehničkoj visokoj školi u Bratislavi. S. S. N.

BELLA, Stefano della, ✳ Firenca 18. V. 1610, † (pokopan) Firenca 23. VII. 1664, talijanski grafičar. Najsimpatičniji i najplodniji majstor u krugu firentinskih grafičara u prvoj polovini 17. st., u kojemu su se pored njega istakli Antonio Tempesta, Giulio Parigi i Remigio Cantagallina. Učitelji su mu bili Cantagallina i Francesco Vanni, ali je na nj najjače utjecao Jacques Callot. Među ranim njegovim bakropisima najbolji je onaj, koji prikazuje gozbu družbe »Piacevoli«. Don Lorenzo de' Medici poslao ga je na dalji studij u Rim, gdje je boravio od 1633 do 1639. Ondje ga, međutim, nisu toliko zanimale veličajne antikne ruševine, koliko suvremeni život rimski, različite povorke, svečanosti i kazališne predstave. Već 1633 nastaju u Rimu njegov veliki bakropis *Ulazak poljskog poslanika*, a nešto kasnije dekoracije za predstavu *Nozze degli Dei*, razne teze i knjižni ukrasi. Od 1639—1649 djeluje B. (uz kratak boravak u Amsterdamu, gdje se možebiti sastao s Rembrandtom) u Parizu. U ovo vrijeme nastaju njegova najbolja djela, izvedena za nakladnike Israela Henrieta i Langloisa. Po nalogu kardinala Richelieua, a po uzoru Callotovu, izveo je bakropise *Opsada Arrasa, Opsada La Rochelle-a* i čuveni list *Pont Neuf*. Od 1650 do svoje smrti djeluje što u Rimu a što u Firenci. Od njega su se sačuvala 1052 bakropisa. B. je prikazivao religiozne teme (po načinu Guida Renija), dvorske svečanosti, povorke, predstave, portrete, pejzaže,



STEFANO DELLA BELLA, Iz »Mrtvačkog plesa«

životinje, figure i genre-prizore, rimske antike, mrtvački ples i ornamente. Važne su i njegove knjižne ilustracije (čeone i zaglavne vinjete). U skladu s talijanskim osjećajem B. je oštri, opori i kontrastni stil svog uzora Callota prestavio u nešto mekši i dražesniji, pri čemu se dašto mnogo gubila Callotova krepčina karakteriziranja. Bio je neiscrpljiv u svojim domišljajima, a izvanredan po svojoj nježnoj i izjednačenoj, mekoj i slivenoj tehnici. Sačuvalo se od njega i mnogo izvrsnih crteža.

LIT.: F. Baldinucci, *Notizie dei professori del disegno*, VI., Firenca 1681—1728; Isti, *Cominciamento e progresso dell'arte del intagliare in rame*, Firenca 1808; I. Jombert, *Essai d'un catalogue de l'oeuvre d'Etienne della Bella*, Pariz 1772; A. De Vesme, *Le Peintre-Graveur Italien*, Milan 1906; H. Nasse, *Stefano della Bella, ein Maler-Radierer des Spätbarocks*, Strassburg 1903. A. Sch.

BELLA-HORAL, Peter, ✳ Liptovský Sv. Mikuláš 1842, † Budimpešta 1919, pjesnik, stariji brat Ondreja Belle. Prema narodnim pjevao je umjetne pjesme, većinom ljubavnog sadržaja. Boravak u madžarskoj sredini izazivao je u njemu tugu i nostalgiju, kako to pokazuje zbirka *Piesne z daleka a ine verše*, 1920. Prevodio je s hrvatskoga (Preradović, Šenoa), poljskoga i ruskoga jezika. J. A-š.

BELLADONNA → Velebilje.

BELLAMY, Edward, ✳ Chicopee Falls (USA) 25. III. 1850, † 22. V. 1898, književnik, novinar, socijalni teoretičar. Učio je u Americi i Njemačkoj. Pod dojmom velike socijalne nejednakosti, koja je vladala u Americi pri kraju prošlog stoljeća, radio je oko socijalne i gospodarske reforme. Najpoznatije mu je djelo utopijski roman *Looking backward 2000—1887* (1888), koji je dao povoda, da je nastala nova socijalistička stranka u Americi. Bio je vođa nacionalističkog pokreta i izdavač listova *Nationalist* (1889—1891) i *The Nation* (1891—1894). B. P.

BELLANGE, Jacques, lotaringijski slikar i bakropisac, djelovao u Nancyju. Od 1602 do 1611 izrađuje po nalogu lotaringijskog vojvode Karla III. za čuvenu Galerie des Cerfs dvora u Nancyju dekorativne slike s prizorima iz rimske povijesti i antiknih metamorfoza, od kojih se do danas nije ništa sačuvalo. Kudikamo je važniji B. kao bakropisac i osnivač lotaringijske bakropisne škole, iz koje je proizišao Jacques Callot. Od Bellangeovih prosjačkih tipova, a naročito od njegove tehnike vodi razvojni put do Rembrandta. B. je jedan od onih umjetnika, u kojega se djelima ogleda »novi spiritualizam«, u kojemu se sublimiralo katoličko mišljenje pod utjecajem reformacije. U baroknoj umjetnosti Parmigianina i Greca našao je B. mani-



JACQUES BELLANGE, Tri Marije na grobu

ristički tip svojih neprirodno vitkih i dugih, ali neizrecivo dražesnih ženskih likova, uskih ramena i sitne glave. Čitavo je majstorovo grafičko djelo veličanje i kult lijepe mlade žene, koja, iako odjevena u raskošni onodobni kostim (s neobično našušurenim naborima oko bokova), ipak razotkriva svoje oblike, često i odviše senzualno naglašene. Od B-a, kojega se osebujna umjetnost počela cijeniti tek u najnovije vrijeme, sačuvalo se neko pedesetak bakropisa, veći dio njihov s prizorima iz života Bogorodice, Krista, apostola i svetaca. Izvrsna su tri lista s likovima istočnjačkih kraljeva Melkiora, Gašpara i Baltazara, a jedinstvena dva, koji prikazuju *Prosjaka-svirača* i *Borbu dvaju prosjaka.*

LIT.: J. Meyer, AKL III., Leipzig 1885; L. Burchard, *J. B.* (Kunst und Künstler, IX.), Berlin 1911; M. Dvořák, *Über Greco und den Manirismus* (Kunstgeschichte als Geistesgeschichte, I.), München 1928; E. Tietze-Conrat, *Der französische Kupferstich der Renaissance*, München 1925. A. Sch.

BELLANO, Bartolommeo, ✻ Padova oko 1431, † Padova između 1496 i 1497, talijanski kipar i arhitekt. Učitelj mu je bio Donatello za svog boravka u Padovi (1443—1453). Najsnažnije je njegovo, iako od nekih osporavano, djelo grobni spomenik Erasma de Narni zvanog il Gattamelata i njegova sina Gianantonija (Padova, crkva sv. Antuna), nastalo oko 1455. G. 1461 nastaje mramorni reljef *Bogorodice s djetetom i tri anđela* (Pariz, Louvre, zbirka André), signiran »1461 opus Bartolomaei Bellani«. Iza toga pošao je za Donatellom u Firencu, gdje je surađivao pri propovjedaonicama u crkvi S. Lorenzo. G. 1466 pozvao ga je papa Pavao II. u Rim kao arhitekta Vatikanske palače i palače S. Marco, ali su njegove osnove ostale neizvedene zbog smrti papine (1471). U Rimu je u ovo vrijeme izradio portretnu bistu papinu (danas u stubištu palače S. Marco) i veliki brončani lik papin za pročelje stolne crkve u Perugiji, uništen 1798. G. 1469 izvodi B. u Padovi za crkvu Sv. Antuna (Santo) grobni spomenik humaniste Antonija Rosellija i mramorne okvire za relikvijare s reljefima i svetačkim likovima, djelo, koje jasno odaje utjecaj Donatellov. Iza toga djeluje B. u Mlecima i polazi 1479 s Gentilom Bellinijem u Carigrad na poziv sultana Muhameda II. Već prije 1484 on je opet u Padovi, gdje izvodi brončane reljefe s prizorima iz Starog zavjeta za kor crkve sv. Antuna. G. 1491 prima narudžbu za veliki brončani spomenik padovanskog sveučilišnog profesora Pietra Roccabonelle, kojega je poslije njegove smrti dovršio Andrea Briosco zvan Riccio. B. je jedan od padovanskih učenika Donatellovih, među kojima se još ističu Niccolò di Giovanni Coccari (Nikola Firentinac, koji je djelovao i u Dalmaciji), Giovanni da Pisa i Urbano da Cortona.

LIT.: A. Moschetti u Thieme-Beckerovu ALBK III., Leipzig 1909; P. Schuring, *Die italienische Plastik des Quattrocento*, Berlin-Neubabelsberg 1919; L. Planiscig, *Venezianische Bildhauer der Renaissance*, Beč 1921; A. Scrinzi, *B. B.* (L'Arte, XXIX.), Rim 1926. A. Sch.

BELLARMINO Roberto, sv., ✻ Montepulciano (Toskana) 4. X. 1542, † Rim 17. IX. 1621, isusovac (od 1560), glasovit teolog. Na glas izašao kao profesor u Louvainu, još više kao profesor kontroverzne teologije u Rimu (1576—1588). Kardinal 1599, 1602—1605 nadbiskup Capue. Proglašen blaženim 1923, svetim 1930, crkvenim naučiteljem 1931. Svetkovina 13. V. Vanredno plodan teološki i asketski pisac. Za pobijanje njegovih *Disputationes de controversiis* (3 fol.) ustanoviše protestanti posebne katedre. Njegov mali (1597) i veći katekizam izdani su preko 400 puta na raznim jezicima svijeta. Mali *Nauk kršćanski* hrv. tiskan već 1603 (Komulović), i onda vrlo često (zadnji put 1888 u Dubrovniku, v. Vrela i Prinosi 8); *Istumačenje Symbola Apostolskoga* izdao biskup Radovčić, Rim 1662.

O odnošaju Crkve i Pape prema državi i vladarima B. je zastupao opću teološku nauku o indirektnoj vlasti Pape i Crkve na području vremenitih stvari, a zabacuje nazor kanonista, kao da bi Papa bio gospodar čitavog ili bar kršćanskog svijeta: Papa nema političke jurisdikcije po Božjem pravu, no može zahvatiti i u vremenite stvari države, kad to traži duhovno dobro podanikâ (in ordine ad spiritualia). Radi Bellarminova stava protiv ekstremnom shvaćanju papinske vlasti u vremenitim stvarima dao je Siksto V. staviti na Indeks zabranjenih knjiga prvi svezak *Kontroverzija,* koji Sikstov nasljednik daje skinuti s Indeksa. Svoju teoriju o tim i srodnim pitanjima B. je razvio i u polemičkim spisima: 1. proti luteranu Matiji Frankoviću (Flacius Illyricus) u *De translatione imperii*



(Foto Alinari)
BARTOLOMMEO BELLANO, Bogordica s Isusom i svecima
Padova, Crkva sv. Franje



ROBERTO BELLARMINO

Romani a Graecis ad Francos, adversus Matthiam Flacium Illyricum, libri tres, Antwerpen 1589. Franković je 1566 u Baselu izdao spis *De translatione imperii Romani ad Germanos,* u kojem poriče, da bi rimsko carstvo bilo preneseno na Nijemce autoritetom Pape, a kad bi to i bilo, takav bi čin bio samo zloporaba papinske vlasti; 2. u sporu Crkve s mletačkom republikom u dva tal. spisa (1606 proti protestantofilu monahu Paolu Sarpiju i najpuljskom svećeniku Marsiliju *Responsio ad duos libellos in favorem rei publicae Venetae,* Köln i Mainz 1607; 3. proti engleskom kralju Jakobu I. u vezi s *prisegom vjernosti,* kojom su i njegovi katolički podanici zapravo morali priznati vrhovništvo kralja (supremaciju) u vjerskim stvarima. Na dva spisa pravnika Barclaya, koji se u svojem *De potestate Papae* (London 1609) odvojio od općeg kat. stanovišta i podupirao Jakobov cezaropapizam, odgovorio je B. traktatom *De potestate Summi Pontificis in rebus temporalibus* (Köln 1610, 8⁰ pp. 278), kojim je izazvao svu silu protuspisa u Engleskoj, Francuskoj i Njemačkoj.

O podrijetlu političke (državne) vlasti zastupa B. teoriju tadanje kat. teologije, a iznosi je već u 1. svesku *Kontroverzija* (knj. 3., osobito gl. 6.). Politička vlast u sebi, ali ne njezin oblik (monarhija, demokracija, aristokracija), direktan je produkt Božji, u koliko naime njezina potreba i opravdanost izviru iz razumne čovječje naravi, stvorene od Boga. Tu je vlast primila neposredno zajednica (multitudo populi), koja je i nosilac te vlasti, a slobodnom odlukom odabire oblik vladavine, prenoseći vlast na jednoga ili više njih, pri čemu se treba držati naravnog zakona (lex naturae), što ga je Stvoritelj usadio u ljudsku dušu.

Na molbu poljskih isusovaca izdao je B. omašan spis o dužnostima kršćanskog vladara *De officio principis christiani libri tres,* koji na naslovnoj strani posvećuje poljskom kraljeviću Vladislavu, sinu Žigmunda III., kralja Poljske i Švedske (Rim, Antwerpen, Lyon, Köln 1619).

LIT.: M. J. Scheeben, u *Staatslexikon,* I., Freiburg i. B. 1889; Le Bachelet, u *Dict. de Théol. cath.,* II./1., 1923. Biografije: E. Raitz de Frentz, Freiburg 1921; J. Brodrick, London 1928; J. R. Mendes, Porto 1930; A. M. Fiocchi, Rim 1930. M. V.

BELLAVITIS, Giusto, conte, ✻ 1803, † 1880, talijanski matematičar, gimnazijski profesor matematike u Vicenzi, 1845 profesor deskriptivne geometrije na sveučilištu u Padovi, gdje dobi i počasni doktorat; 1866 imenovan senatorom. Najviše je radio na geometrijskom računu, t. zv. računu ekvipolencijâ (1835), koji su kasnije ponovno našli i usavršili Hamilton (*Račun kvaterniona,* 1845) i Grassmann (*Ausdehnungslehre,* 1847). Od neštampanih rasprava važna je o Ruffinijevoj teoriji algebarskih jednačaba, te ona, u kojoj dodaje 7 novih vrsti krivulja 3. reda ka 72 vrste, što ih je dao Newton u raspravi *Enumeratio linearum tertii ordinis.*

LIT.: Legnazzi, *Commemorazione del prof. G. B.,* Padova 1881. R. C.

BELLAY, Joachim du, ✻ Liré 1522, † Pariz 1560, s Ronsardom glavni predstavnik francuske pjesničke škole zvane Plejada. U osamnaestoj godini izdaje pjesme *Olive.* Iako nasljeduje u toj zbirci od 50 soneta klasike, ipak je iskreno razotkrio svoju dušu i knjizi dao ličan karakter. Zbirkom *Olive* učvrstio je sonet u franc. literaturi. G. 1553 pjeva u Italiji rimskim starinama (*Antiquités de Rome*), u Rimu pravi lirske zapise o nostalgiji, koja ga ubija u tuđini. Čežnja za »malim Lyréom« oplodila je najbolju zbirku pjesama 16. st.: *Regrets* (1557). U najboljem sonetu zbirke (XXXI.) uspoređuje se sa Uliksom, hoće da bježi iz Italije. Kad se otresa petrarkizma i mode, B. je topao, intiman, subjektivan pjesnik, a formalnu stranu znade u lirskom naletu dotjerati do savršenstva. U raspravi o francuskom jeziku (*La Defence et Illustration de la langue française,* 1549) ustaje protiv latinista, koji su poricali, da francuski jezik može biti jezik književnosti i znanosti. Posljednje su mu pjesme *Les Jeux rustiques,* pune nježnog sklada i dražesne lakoće. → Plejada.

LIT.: H. Chamard, *J. du Bellay,* Lille 1900; Sainte-Beuve, *Tableau de la poésie fr. au XVI-e s.,* Pariz 1828; J. Vianey, *Les Regrets de du Bellay,* Pariz 1930. D. Št.

BELLEAU, Remy, ✻ Nogent-le-Rotrou 1528, † Pariz 1577, francuski pjesnik, član Plejade. Najviše znamo o njemu po Ronsardovoj pjesmi *Elégie à Belleau.* Dobro je poznavao prirodu, te je uglavnom pjesnik bilja, životinja, dijamanata (*Echanges des pierres précieuses*), pa je u tome sličan piscima sredovječnih lapidarija. Njegova su djela: *Petites inventions* (1557), *Amours et nouveaux Echanges des pierres précieuses* (1573), *La Continuation des amours; Nouvelle Continuation des amours; Eglogues sacrées, prises du Cantique des Cantiques,* komedija *Reconnue* i pastirske pjesme *(Bergeries).*

LIT.: A. Eckhardt, *R. B., sa vie, ses bergeries,* Budimpešta 1917. D. St.

BELLECHOSE, Henri, † između 20. VII. 1440 i 22. I. 1444, dvorski slikar burgundijskih vojvoda, djelovao je od 1415 do 1440. Bio je rodom iz Brabanta, ali je veći dio svog života proboravio u Burgundiji, osobito u Dijonu. Dovršio je u kartuziji Champmol oltar sa slikama iz života sv. Dioniza, što ga je bio započeo njegov predšasnik Jean Molouel (danas u Louvreu). Izveo je slike za palaču i crkvu Saint-Antoine u Dijonu i za dvorove Talant i Saulx.

LIT.: P. Durrieu u A. Michel, *Histoire de l'Art,* III., Pariz 1922. A. Sch.

BELLEGAMBE, Jean, rodom iz Douai-a, djelovao oko 1470 do oko 1534, francuski slikar. U svojim slikama slijedi Memlinga i Gérarda Davida, ali podsjeća i na Bourdichona i Maître-a des Moulins. Rado je prikazivao neobična i zakučasta bogoslovska pitanja. Djela mu se nalaze u crkvi Notre-Dame u Douai-u (veliki poliptih s 254 lika), Lille-u *(Mistična kupelj dušâ u krvi Kristovoj),* Berlinu, Kaiser-Friedrich-Museum (*Posljednji sud*), i Arrasu.

LIT.: L. Scheibler u Meyerovu *Lexikon der bildenden Künstler,* III., Leipzig 1885; C. Dehaisnes, *La vie et l'oeuvre de J. B.,* Lille 1890. A. Sch.

BELLE-ISLE, Charles Louis Auguste Fouquet, duc de, ✻ 1684, † 1761, francuski vojskovođa. U austrijskom nasljednom ratu osvojio 1741 Prag. G. 1758 postade ministrom rata i kao takav donese nekoliko dobrih zakona. Osnovao je odlikovanje za vojničke zasluge.

BELLEO, Karlo i Teodor. U zborniku »Znameniti i zaslužni Hrvati« pod ovim se prezimenom spominju dva navodno Dubrovčanina 16. st., od kojih bi Karlo imao biti učeni franjevac-malobraćanin, a Teodor (ondje upravo griješkom Toma) liječnik, profesor medicine na sveučilištu u Padovi. Autor odnosnih članaka u spomenutom zborniku ne navodi vrela, odakle je crpao svoje znanje o njima, ali kako nema nikakve sumnje, vrelo su mu bile *Notizie istorico-critiche* (sv. II., str. 312—313) piariste-profesora Fr. M. Appendinija. Spominjući Karla († 1580) Appendini izrijekom ističe, da je sasvim nepoznat biografima znamenitih Dubrovčana iz ranijih stoljeća, dominikancu Seb. Cervi-Crijeviću i franjevcu-malobraćaninu Serafinu Dolciju, a on ga kao Dubrovčanina spominje na temelju »autentičnih dokumenata«, kojih poimence ne navodi. Teodor († oko 1600) imao bi biti brat Karlov (fratello del sopralodato). Držim, da u Appendinijeve navode o njihovu toboţnjem dubrovačkom porijeklu moramo sumnjati. F. F.


JACOPO BELLINI, Vitez spreman za turnir
Pariz, Louvre

BELLI, Giuseppe Gioacchino, ✳ Rim 10. IX. 1791, † Rim 21. XII. 1863, talijanski pjesnik. Autor je brojnih soneta (preko dvije hiljade) na rimskom narječju, u kojima prirodno, veristički, živahno i s mnogo humora crta život, običaje, osjećaje, praznovjerja osobito širih slojeva u ondašnjem Rimu i duhovitom satirom šiba nezdrave prilike, zalažući se za napredne nazore i ustajući protiv papinske svjetovne vlasti. B. je uz milanskog pjesnika Carla Portu (1775—1821) najbolji dijalektni satiričar u talijanskoj književnosti.

LIT.: *Sonetti romaneschi di G. G. B.*, a cura di L. Morandi, I.—VI., Città di Castello 1886—89; G. G. B., *Sonetti*, scelta di G. Vigolo, Rim 1930—31; P. Orano, *I Moderni*, sv. V.: *Belli*, Milan 1926; G. Raya, *Saggio critico del volume sesto dei sonetti romaneschi di G. G. B.*, Catania 1928. M. D-ić.

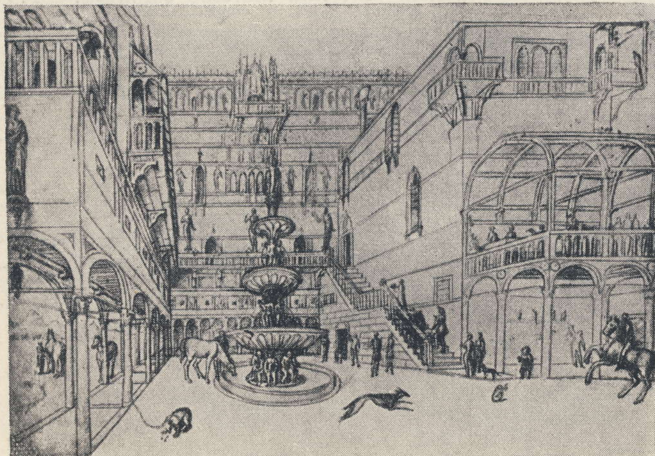
BELLINCIONI, Gemma, ✳ Monza 1864, talijanska operna pjevačica (koloraturni sopran); kreirala je ženske uloge modernih opera (na pr. Santuzzu); izdala je memoare i školu za pjevanje. U Zagrebu je nastupala 1896 i 1897. S. S-i.

BELLINGSHAUSEN, Fabijan, ✳ Ösel 20. IX. 1778, † Kronštat 25. I. 1852, ruski admiral i istraživač južnoga pola. G. 1803 oplovio je s Krusensternom Zemlju, a 1819—1821 je sam vodio na korvetama »Vostok« i »Mirny« veliku ekspediciju u Antarktiku. Dopro do 70⁰ južne širine, otkrio otoke Traversay, Petra I. i Aleksandra I. te snimio otoke Južnu Georgiju i Sandwich. G. 1828 borio se kod Varne, a zatim bijaše zapovjednik ruske flote u Baltiku. Njegov izvještaj o antarktičkom putovanju štampan je u izdanjima ruske akademije 1831. Prijevod je izdalo dresdensko zemljopisno društvo 1902 u Leipzigu: F. von Bellingshausen, *Forschungsfahrten im Südlichen Eismeer 1819—21.*

LIT.: Russwurm, *Nachrichten über die Familie v. B.*, Reval 1870. N. Ž.

BELLINI, porodica mletačkih slikara, koji su kudikamo više nego oni iz porodice Vivarinija utjecali na razvoj mletačkog slikarstva.

1. Jacopo, ✳ Mleci prvih godina 15. st., † Mleci između 1470 i 1471. U Mlecima mu je bio učitelj Gentile da Fabriano, koji je od 1408 do 1411 izvodio u Duždevoj palači slike iz povijesti Barbarossine. S njim je pošao u Firencu, gdje se 1423 prvi put spominje. Najkasnije 1428, kad se oženio, on je opet u Mlecima, ali se o njegovoj djelatnosti u rodnom gradu sačuvalo samo malo vijesti. G. 1429 kupuje, valjda mirazom svoje žene Ane da Pesaro, kuću u okružju S. Geminiano, gdje je imao i svoju radionicu, u kojoj su mu kasnije pomagali sinovi. Da je bio veoma uvažen majstor, svjedoče pozivi i narudžbe, koje su mu stizale iz Verone (gdje je u kapeli S. Niccolò u stolnoj crkvi naslikao 1759 uništenu sliku *Krista na križu*), iz Padove (gdje je bio u prijateljskim vezama s mladim Mantegnom, koji se g. 1453 oženio njegovom kćeri Niccolosom), a naročito s dvora u Ferrari, gdje je u natjecanju za portret Leonella d'Este bio pobjednik. Od Jacopa sačuvale su se do danas samo četiri slike, sve signirane, a jedna i datirana: *Krist na križu* (Verona, Museo Civico), rano i još nesigurno djelo; tri slike *Bogorodice s djetetom*, jedna, najranija, u mletačkoj Akademiji, druga u galeriji Tadini u Lovere i treća, najkasnija i najbolja, u Firenci (Uffizi), koja po svom hijeratičkom shvaćanju i razdiobi boja podsjeća na kasne mozaike. B. Berenson pridaje mu još i t. zv. *Madoninu* iz crkvice u Casalfiumanete kraj Imole (danas u milanskoj Breri) s natpisom »1448 Has dedit ingenua — Belinus mente figuras«. Neznatan broj sačuvanih i gubitak velikih slika majstorovih naknađuju nam u obilnoj mjeri dvije knjige njegovih crteža nastalih u isto vrijeme, jedna u Parizu (Louvre), druga u Londonu (British Museum), koje nam uopće i daju mogućnost kritičkog rasuđivanja majstorove umjetnosti. Svaka od njih sadržava oko stotinu crteža izvedenih što srebrnom pisaljkom, što perom. Prva je došla u Louvre sa čuvenom zbirkom His de la Salle, a druga je nađena 1844 na dvoru markiza Savran Ponterci kraj Bordeauxa. Čudna je činjenica, da među tim crtežima ima veoma malo njih, koji prikazuju mletačke motive. Mnogi predočuju prizore iz života u nekom sredovječnom kneževskom dvoru (svečane povorke, turnire, borbe vitezova sa zmajevima), pa životinje, pojedinačne pučke tipove, antikne spomenike i natpise, a osobito motive iz Sv. Pisma i svetačkih legenda.



JACOPO BELLINI, Gozba Herodova
Pariz, Louvre

Sve je to pripovijedano naširoko s osobitom priklonošću za bogate i fantastične arhitekturne pozadine i slikovite pejzaže. Upravo ovim svojim crtežima pripravlja J. B. veliko historijsko slikarstvo, što ga onda dalje razvijaju njegovi sinovi i Carpaccio. U svojim se slikama on očituje kao majstor na prijelazu iz stare mletačke umjetnosti trecenta u onu prve polovine quattrocenta i kao sljedbenik svog učitelja Gentila da Fabriano, ali ne doseže (izuzevši, možebiti, firentinsku *Bogorodicu*) plemenštinu njegovih likova i ljepotu njegova kolorizma.

2. Gentile, ✳ Mleci oko 1429, † Mleci 23. II. 1507, vjerojatno stariji sin Jacopov. Učitelj mu je bio njegov otac. O njegovu ranom razvoju ne znamo ništa, ali je očigledno, da je na nj odlučno utjecao njegov šurjak Andrea Mantegna, čija je djela (naročito freske u kapeli Eremitani) upoznao u Padovi g. 1460, ako ne i prije. Najranije je njegovo sačuvano djelo izvanredno izražajni, ali danas od vlage gotovo sasvim uništeni i bezbojni *Patrijar Bl. Lorenzo Giustiniani* (Mleci, Akademija), slikan 1465 za mletačku crkvu S. Maria dell' Orto. Ova je slika prva u nizu kasnijih majstorovih odličnih portreta. Mladenačko je djelo i *Bogorodica s djetetom* (Berlin, Kaiser-Friedrich-Museum), koja još podsjeća na način očev. Od prilike u isto vrijeme nastala su krila na orguljama crkve S. Marco s monumentalnim likovima evanđelistâ. Važan je događaj u životu majstorovu bilo njegovo putovanje u Carigrad (1479—1480) zajedno s kiparom i arhitektom Bartolomejem Bellanom.



GENTILE BELLINI, Autoportret
Berlin, Kupferstichkabinett

Činjenica, da su Mlečani po želji sultana Mehmeda II. (koji je od njih tražio, da mu pošalju pored dobra kipara i valjana slikara) odabrali Gentila, svjedoči o ugledu, što ga je on već uživao. Od svih djela, što ih je G. izveo u Carigradu (portreta lijepih muškaraca, slika erotičnog značaja i sličnog), sačuvao se jedino *Portret Mehmeda II.* (prije u mletačkoj zbirci Layard, danas u londonskoj Nacionalnoj galeriji). Poslije svog povratka u Mletke izvodi G. sa svojim bratom slike iz života pape Aleksandra III. za dvoranu Velikog Vijeća u Duždevoj palači, koje su na žalost propale za požara 1577. Među portretima mletačkih duždeva njegova vremena ističu se oni Francesca Foscarija i Giovannija Moceniga (Mleci, Museo Civico Correr), ali je najbolji njegov portret onaj ciparske kraljice Caterine Cornaro (Budimpešta). Na sreću sačuvala su se četiri glavna djela majstorova, koja su u njega naručile mletačke škole Scuola di S. Giovanni Evangelista i Scuola di S. Marco. Tri s prizorima iz *Legende sv. Križa* nalaze se u mletačkoj Akademiji, a četvrta, *Propovijed sv. Marka u Aleksandriji*, u milanskoj Breri. Slike iz *Legende sv. Križa* prikazuju: 1. veliku procesiju bratovštine sv. Ivana Evanđelista na Markovu trgu, kad trgovac iz Brescije, Giacomo



(Foto Anderson)

BOGORODICA S ISUSOM NA PRIJESTOLJU S ČETIRI SVECA I S ANĐELOM SVIRAČEM

Mletci, Crkva sv. Zaharije

PRILOG U BAKROTISKU 76a

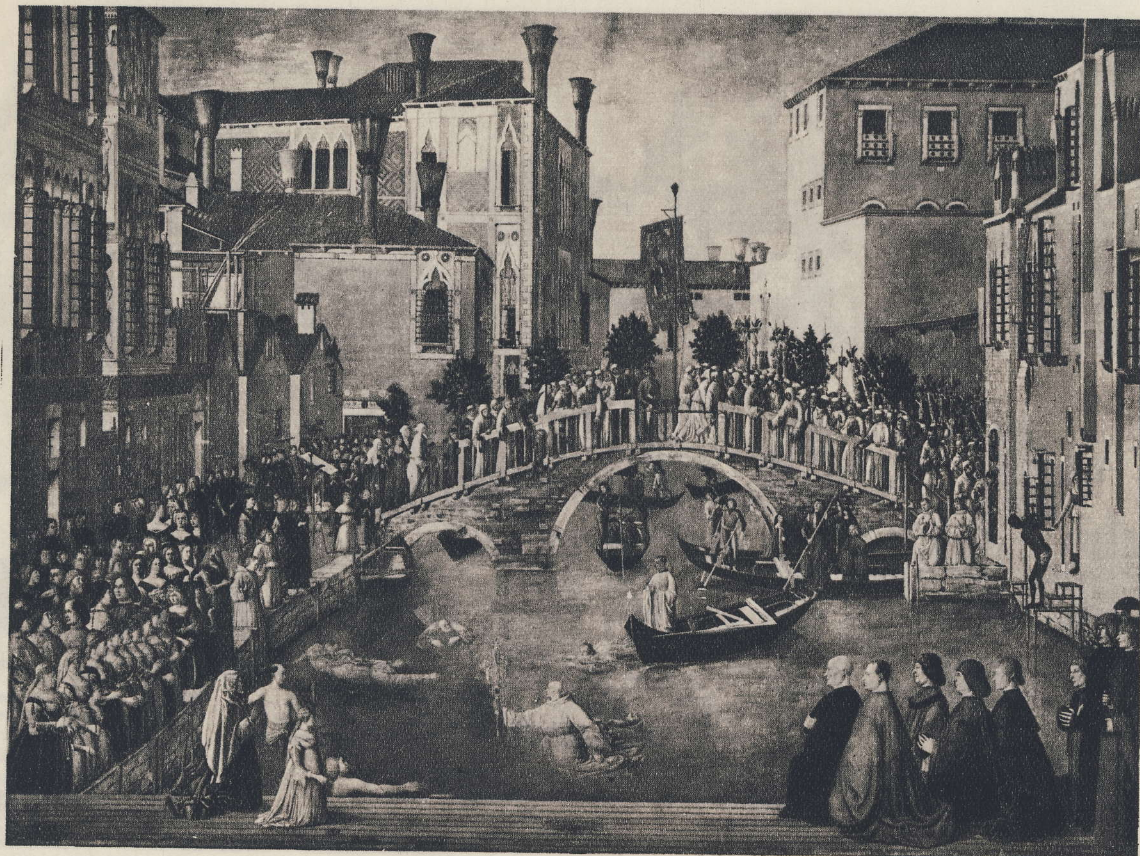






Gore: PREOBRAŽENJE. Napulj, Museo Nazionale; *dolje:* ANĐELI SVIRAČI S TRIPTIHA. Mletci, Crkva sv. Marije de'Frari

(Foto Alinari)





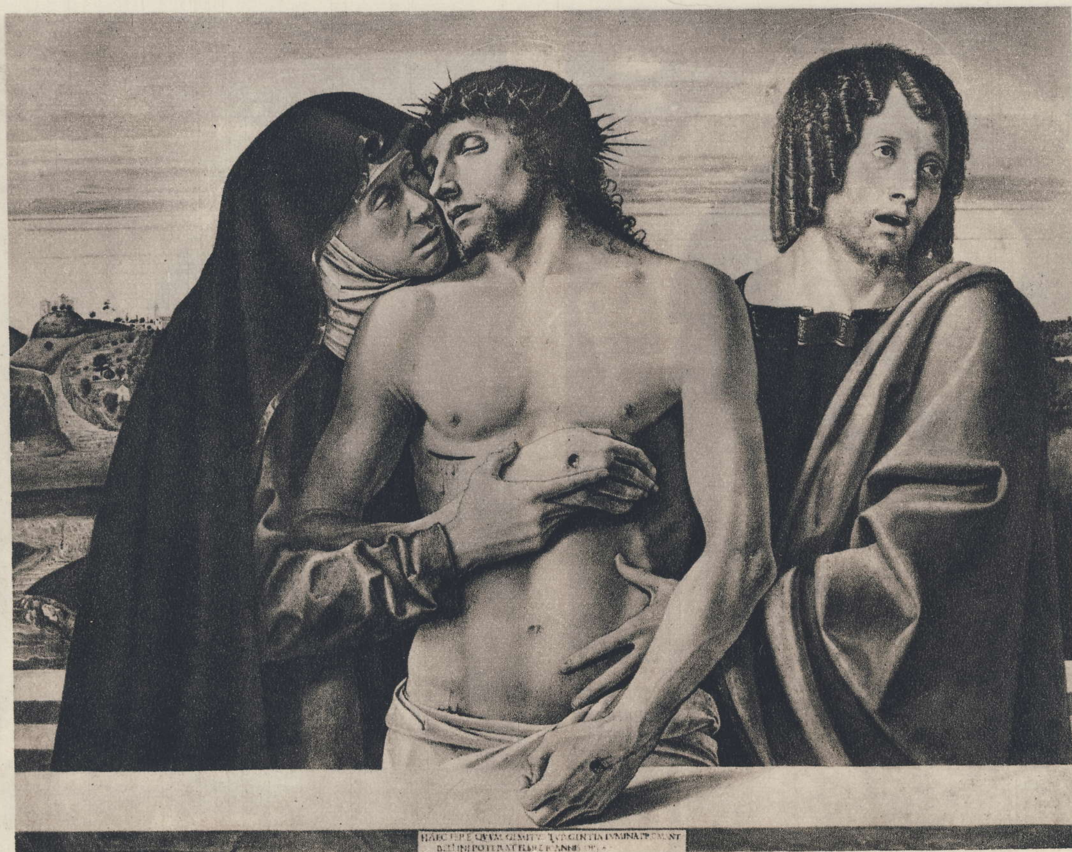


Gore: GENTILE BELLINI, ČUDO SV. KRIŽA. Mletci, R. Accademia;
dolje lijevo: GENTILE BELLINI, MUHAMED II. London, National Gallery;
dolje desno: GIOVANNI BELLINI, DUŽD LEONARDO LOREDANO. London, National Gallery

(Foto Anderson)

GIOVANNI BELLINI

PRILOG U BAKROTISKU 77a



Gore: ALEGORIJA ČISTILIŠTA. Firenca, Galleria degli Uffizi; *dolje* OPLAKIVANJE MRTVOGA ISUSA. Milan, Pinacoteca

(Foto Alinari)



GENTILE BELLINI, Procesija na trgu sv. Marka god. 1496. Mleci, R. Accademia di Belle Arti (*Foto Alinari*)

de Salis, ugledavši relikviju sv. Križa pada na koljena moleći i izmolivši ozdravljenje svog smrtno ranjenog sina; 2. prizor, kako veliki gvardijan škole, Andrea Vendramin, skočivši s mosta S. Lorenzo spašava relikviju, koja je pala u vodu; 3. čudo spasenja Pietra dei Ludovici. Na prvoj je od tih slika sam događaj posve podređen dekorativnom bogatstvu i crtanju sredine, u kojoj se prizor zbiva (Markov trg, crkva S. Marco s njenim mozaicima, Duždeva palača, Prokuracije, pa mnoštvo likova, svih od reda individualno prikazanih). Na drugoj se ističu mnogobrojni portreti, osobito oni u grupi mletačkih odličnih gospođa sasvim lijevo, kojima je na čelu kraljica Caterina Cornaro. Na trećoj je slici vanredan ugođaj intérieura, iako je i ovdje sam događaj podređen fantastičnoj arhitekturi. Četvrta je slika u bitnim dijelovima djelo Gentilovo (sasvim ju je dovršio, poslije smrti bratove, Giovanni). Na njoj su osobito zanimljivi istočnjački kostimi i veduta grada, očigledno izvedeni po crtežima, što ih je G. donio iz Carigrada. Gentile B. je najznatniji slikar mletačkoga kasnog quattrocenta, najsrodniji Carpacciju, pripovjedač i epik, dok se znatno odvaja od svog brata, koji je više lirik. Osobito je važan kao prvi mletački portretist. U svojim je portretima trijezan i objektivan, nema u njih onih »pointa i trenutačnosti«, što ih je na svojima znao kadikad istaknuti Antonello da Messina.

3. Giovanni, ✻ Mleci ili Padova oko 1430, † Mleci 29. XI. 1516. Naslućuje se, da je bio nezakonito dijete, jer ga Jacopova udovica u svojoj oporuci 1471 uopće ne spominje, a stanovao je odvojeno od oca i brata u gradskom okružju S. Lio. U ispravama spominje se prvi put 1459. G. 1460 slikao je u zajednici s ocem i bratom oltarsku sliku u Gattamelatinoj kapeli u padovanskom Santu. Između 1464 i 1470 prima u Mlecima veće narudžbe. G. 1474 nastaje portret Joerga Fuggera. G. 1479 zamjenjuje odsutnog brata pri poslovima u Duždevoj palači; 1480 dobiva unosnu službu mešetara u Fondaco dei Tedeschi; 1485 potpisuje ugovor, po kojemu daje izvjestan iznos svojoj ženi Ginevri Bocheta, koja ga u svojoj oporuci 1489 opet vraća mužu, a poslije njegove smrti sinu Alvisu; 1487 datirana je njegova *Madonna degli Alberetti*; spominje se, da je 1492 uz druge umjetnike bio zaposlen pri slikanju dvorane Velikog vijeća; 1497 nuđa, posredstvom Alberta da Bologna, svoju službu markizi Isabeli Gonzaga, moleći je, da mu povjeri izradbu jedne slike za njen »studiolo«; od 1505 do 1515 ima nekoliko njegovih datiranih slika; 1515 sklapa ugovor sa Scuola Grande di San Marco, da će naslikati sliku *Mučenje sv. Marka u Aleksandriji*, ali je umro prije, nego ju je mogao dovršiti. O njegovoj mladosti i ranim djelima nemamo podataka, pa je veoma teško prikazati cjelokupni njegov razvoj i njegova sačuvana djela (ukoliko nisu datirana) svrstati u kronologijski slijed. Sa slika, za koje se može na osnovi kritičke analize stila kazati, da su nastala u razdoblju od 1450 do 1470, razabira se, da su na njegov rani razvoj utjecali njegov otac Jacopo, njegov šurjak Mantegna, pa djela Donatellova u Padovi. Među njegova najranija djela idu nekolike slike Bogorodice (zbirka Johnson, Philadelphia, Kaiser-Friedrich-Museum u Berlinu i zbirke Frizzoni, Crespi i Trivulzio u Milanu), pa *Krist kao čovjek bola* (London, Nacionalna galerija), *Preobraženje* i *Krist na križu* (Mleci, Museo Civico Correr). Na svima njima prevladava još strogi crtački stil Mantegnin. Zasebni idealni tip njegovih Bogorodica objavlja se u slikama nastalim u drugom razdoblju. To su Bogorodice u Veroni (Museo Civico), milanskoj Breri, Bergamu (galerija Carrara), a osobito ona u mletačkoj crkvi S. Maria dell'Orto, koja već navješćuje ljepotu, umilnost i sklad njegovih kasnijih zrelih Bogorodica. Utjecaj Mantegnin razabira se još i na drugim religioznim slikama, kao što su *Preobraženje* (Milan, Museo Poldi-Pezzoli) i *Krist na Maslinovoj Gori* (London, Nacionalna galerija). Čest je motiv u ranijim majstorovim djelima *Oplakivanje mrtvoga Krista* (primjeri u Breri, Berlinu i Londonu). Glavno je djelo ovog prelaznog razdoblja velika oltarska slika u Pesaru (Pinacoteca) iz crkve S. Francesco, sa središnjom slikom *Krunisanja Bogorodičina*, sedam manjih slika i osam svetačkih likova u okviru. Ovdje je majstor po prvi put napustio arhaički oblik poliptiha i grupirao svece oko glavnih likova. Prvo je potpuno zrelo djelo majstorovo, na kojemu nema više traga utjecaju Mantegninu, oltarska slika izvedena za mletačku crkvu S. Giobbe (danas u mletačkoj Akademiji), nastala o početku osamdesetih godina. Na njoj se javlja po prvi put savršeno razvijen tip t. zv. »Santa Conversazione«, gdje sporedni svetački likovi nisu više (kao prije na poliptisima) odvojeni od središnje glavne grupe, nego su s njom u »svetom razgovoru«. G. 1488 nastaje oltarska slika *Bogorodica sa svecima i s duždem*



GIOVANNI BELLINI, Glava mladića
Frankfurt, Städelsches Institut

Barbarigom (crkva S. Pietro Martire u Muranu), jedno od najznatnijih djela crkvenog slikarstva uopće, pa veličajni triptih u mletačkoj crkvi S. Maria Gloriosa de' Frari, čuvena po svojim anđelima sviračima i svecima, koji i stavom i izražajem podsjećaju na Dürerove »Apostole« u Münchenu, koji su, možebiti, i slikani pod dojmom njihovim. Ova se slika odlikuje onim zasebnim mletačkim cinquecentističkim koloritom, koji je u slikama Tiziana i Bonifacija dosegao svoj vrhunac. U trećem razdoblju nastale su po svoj prilici majstorove alegorijske slike, među kojima se osobito ističu ona u Firenci (Uffizi), koja prikazuje Bogorodicu sa svecima na jednoj terasi kraj jezera (za tu je sliku Ludwig dokazao, da joj je motiv uzet iz alegorijsko-mističnog epa *Pélérinages de l'âme* francuskog cistercitskog monaha Guillaume de Deguilleville), pa pet malih alegorija u mletačkoj Akademiji, koje su nekad resile dragocjen toaletni stolić (restello) otmjene mletačke dame. I u ovom su razdoblju nastale mnogobrojne Bogorodice, među kojima je najljepša *Madonna degli Alberetti* (Mleci, Akademija), a srodne su joj one u Londonu i Bergamu. Motiv »Santa Conversazione« javlja se sad u novu obliku: Bogorodica i sveci prikazani su u polulikovima. Primjeri: *Bogorodica sa sv. Katarinom i Mandaljenom* i *Bogorodica sa sv. Pavlom i Jurjem* (obadvije u mletačkoj Akademiji), pa *Bogorodica s četiri sveca i donatorom* (Mleci, crkva S. Francesco della Vigna). Najljepša je, međutim, slika iz ovog razdoblja *Bogorodica na prijestolju s četiri sveca i anđelom sviračem* (Mleci, crkva S. Zaccaria), koja je postala uzorom za mnogobrojne kasnije oltarske slike. Posljednje je majstorovo veliko djelo oltarska slika u mletačkoj crkvi S. Giovanni Crisostomo s likovima sv. Jeronima, Kristofora i Ludovika. Odstupajući od stare centralne sheme majstor je glavni središnji lik sv. Jeronima prikazao u profilu. Od mnogobrojnih portreta sačuvao se samo onaj dužda Leonarda Loredana (London, Nacionalna galerija). »Strossmayerova galerija« u Zagrebu ima od majstora slike dvaju svetaca, Augustina i Benedikta. Giovanni Bellini je najveći mletački slikar na prijelazu 15. u 16. st., majstor, koji je svojim djelom neposredno pripravio umjetnost mletačkih slikara cinquecenta, Palme, Giorgiona i Tiziana. On je stvorio tip mletačke Bogorodičine slike. Jedino on je znao prikazati Majku Božju u njenu djevičanstvu, u njenoj majčinskoj nježnosti i usrdnosti, u njenoj divnoj ljepoti. On je prvi otkrio ugođajnu važnost pejzaža, koji odsad postaje odlučan čimbenik pri dojmu slike. Pejzaž učestvuje u onom svečanom i preobraženom ugođaju, koji prožima prikazane likove. Nijedan drugi mletački slikar nije proizvodio tako neposredan i trajan utjecaj kao on. O početku 16. st. on je zacijelo najveći slikar mletački. Kad ga je Dürer 1505 u Mlecima upoznao, rekao je: »Giovanni Bellini je veoma star, ali je još uvijek najbolji«.


GIOVANNI BELLINI, Sv. Augustin i sv. Benedikt
Zagreb, Strossmayerova galerija

LIT.: G. Ludwig, *Giovanni Bellinis sog. Madonna am See in den Uffizien, eine religiöse Allegorie* (Jahrbuch der Kgl. Preussischen Kunstsammlungen), Berlin 1902; C. Ricci, *Jacopo Bellini e i suoi libri di disegni*, Firenca 1908; V. Goloubew, *Les Dessins de Jacopo Bellini au Louvre et au British Museum*, Bruxelles 1908—1912; G. Gronau, *Die Künstlerfamilie Bellini* (Künstler-Monographien 96), Bielefeld-Leipzig 1909; C. de Mandach, *L'importance de Jacopo Bellini dans le développement de la peinture italienne*, Pariz 1913; L. Testi, *Storia della pittura veneziana*, II., Bergamo 1915; E. v. d. Bercken i A. L. Mayer, *Die Malerei des 15. und 16. Jahrhunderts in Oberitalien* (Handbuch der Kunstwissenschaft, Malerei der Rennaissance in Italien, II.), Berlin-Neubabelsberg 1917; L. Planiscig, *Jacopo und Gentile Bellini* (Jahrbuch der Kunstsammlungen in Wien, N. F. II.), Beč 1928; G. Gronau, *Spätwerke des Giovanni Bellini*, Strassburg 1928; E. Rigoni, *Jacopo Bellini a Padova nel 1430* (Rivista d'arte XI., 1929); L. Venturi, *Contributi a Jacopo Bellini* (L' Arte), Rim 1930; G. Gronau, *Giovanni Bellini* (Klassiker der Kunst 36), Stuttgart-Berlin 1930; R. van Marle, *The Develop. of the Ital. Schools of Painting*, XVII., Haag 1935. A. Sch.

BELLINI, Vincenzo, ✳ Catania 3. XI. 1801, † Puteaux kraj Pariza 23. IX. 1835, znameniti talijanski operni skladatelj. Učio je konzervatorij u Napulju (učenik Zingarellija). Najprije se okušao u skladanju instrumentalne i crkvene glazbe. No već je prvim svojim operama, izvedenim u Napulju, postigao toliki uspjeh, da je dobio poziv od milanskoga kazališta Scala, da sklada za njega. I tu uspijeva svakim novim djelom više. Kad mu je kritika prigovorila, da izbjegava velike forme i da jednostavno instrumentira, B. je napisao najznačajnije svoje djelo, operu *Norma*, koja je (s Malibranovom u naslovnoj ulozi) postigla najveći i svjetski uspjeh. G. 1883 preselio se u Pariz, gdje je napisao operu *I puritani*. God. 1876 preneseni su njegovi smrtni ostatci u Cataniju. U Zagrebu su se izvodila ova djela B-eva: *Il Pirato* (još za života majstorova, 1833), *La Straniera* (1835), *Norma* (1870).

LIT.: F. Ciceonetti, *Vita di V. B.*, Prato 1859; A. Pougin, *B., sa vie, ses oeuvres*, Pariz 1868; F. Florimo, *Bellini, Memorie e lettere*, Firenca 1882; A. Amore, *V. B., Arte*, Catania 1892; Isti, *V. B., Vita*, Catania 1894. B. S.

BELLINZONA (njem. Bellenz) u dolini Ticina u Švicarskoj, 232 m nad morem, željeznička stanica i raskršće putova preko St. Gottharda; 10.000 stan. (Talijana katolika). G. 1798 pripao Helvetskoj Republici, od 1803 glavni grad kantona Tessina. Gradski muzej s arheološkom zbirkom, crkva sv. Petra iz 14. st., romanska crkva sv. Blaža s freskama, trgovačke i druge škole, bolnica, kazalište, industrija. A. M. S.

BELLIUS ili BILLAEUS (Belleo), **Karlo,** † Padova 1580, franjevac-konventualac iz Raguse (na Siciliji?); čuveni propovjednik, profesor teologije i filozofije, pisac mnogih znanstvenih, pjesničkih i govorničkih djela: *De secundarum intentionum natura*; *Carmina varia*; *Dialogo sulla Gerusalemme del Tasso*...

LIT.: Wadding, *Contin. Annal. Minorum*, XXI², Quaracchi 1934; Sbaralea, *Supplementum et castigatio ad scriptores*, Rim 1908; Ljubić, *Dizionario biografico*, Beč 1856. St. P.

BELL-LANCASTEROVA METODA PODUČAVANJA nazvana je po Englezima Andrewu Bellu (1753—1832) i Josephu Lancasteru (1778—1838). Sastoji se u uzajamnom podučavanju, kod kojega stariji, napredniji učenici pod nadzorom učiteljevim podučavaju mlađe učenike u čitanju, pisanju, računanju i vjeronauku. Ta se metoda proširila po engleskim kolonijama i po nekim evropskim zemljama.

BELL-MAGENDIJEV ZAKON, osnovan na pokusima engleskog fiziologa Bella (1811) i francuskog Magendija (1822). Hrptenjača se dijeli u isti broj t. zv. segmenata,


VINCENZO BELLINI

koliko imade kralješaka; iz svakog segmenta izlazi s desne i lijeve strane po jedan periferni živac, koji svršava (inervira) u jednom ili više organa (mišići, žlijezde, koža i t. d.). Svaki od ovih živaca stvara se još unutar kičmene šupljine spajanjem dvaju korijena, od kojih jedan polazi iz prednje, a drugi iz stražnje polovice odgovarajućeg segmenta hrptenjače (prednji i stražnji korijeni). Bell, i neovisno o njemu Magendie, konstatirali su, da ovi korijeni imadu različito funkcionalno značenje: pomoću prednjih korijena posreduje se utjecaj centralnog živčevlja (mozga i hrptene moždine) na pokretanje mišića, dok stražnji korijeni služe obavješćivanju centralnog živčevlja o tome, da li su osjetni organi u koži, mišićima, tetivama, utrobnim organima podraženi ili ne. Stoga su prednji korijeni smatrani kao motorički, a stražnji kao senzitivni. Presjekom prednjih korijena izgubi operirani organizam mogućnost da se služi mišićima, u kojima završavaju motoričke niti iz presječenih segmenata hrptenjače, a da uz to osjetljivost organa, u kojima svršavaju živčane niti iz istih segmenata, nije ni u čemu poremećena. Presjekom stražnjih korijena izgubi se osjetljivost organa u predjelu tijela, inerviranom od njih, a vladanje mišićima, koji dobivaju inervaciju iz istih segmenata hrptenjače, ostaje potpuno sačuvano. Kasnije se ustanovilo, da kroz prednje korijene polaze iz hrptenjače i živčane niti, koje inerviraju organe podvrgnute kontroli autonomnog živčanog sistema. Kroz prednje korijene prolaze dakle svi impulsi, koje šalje centralni živčani sistem putem perifernih živaca u pojedine organe; prednji korijeni sadrže *centrifugalne* živčane niti. Kroz stražnje korijene idu obavijesti od periferije tijela prema centralnom živčevlju; stražnji korijeni su dakle *centripetalni.* Od ovog pravila postoje dvije iznimke: podraživanjem stražnjih korijena može se izazvati proširenje krvnih žila u inerviranoj oblasti, a uz stanovite uvjete čak i polagano stezanje mišića, što pokazuje na njihovu vodljivost i u centrifugalnom pravcu. U prednjim korijenima nalaze se opet centrifugalne niti, koje potječu iz odgovarajućih segmenata hrptenjače, i inerviraju moždane opne, kao sve ostale centripetalne niti (povratna osjetljivost, franc. sensibilité recurrente). F. S.

BELLMAN, Carl Michael, ✳ Stockholm 4. II. 1740, † Stockholm 11. II. 1795. Bio je dobar pjevač i pjesnik humora, veseleći se životu i prirodi, čime je naročito postao popularan u širim krugovima. Njegove su pjesme lirskog idiličkog karaktera; u njima slavi krasote prirode, vino i ljubav. Većina njegovih pjesama ima svoj napjev te se i danas u narodu pjevaju. B. je volio glazbu, te je uvijek pjevao uz citru ili gitaru. Najbolje B-ove pjesme su pod naslovom *Fredmans epistlar* i *Fredmans sånger* (1793). Prozvan je Anakreontom sjevera. Izdao je i pjesme *Gubben noak* te *Bacchitempel* (1783). U Stockholmu se svake godine slavi B-ov dan (20. VII.); na taj dan pjevaju se njegove pjesme, a u Skansenu se priređuje pučka svečanost. F. B.

BELLO, 1. Andrés, ✳ Caracas (Venezuela) 20. XI. 1781, † Santiago (Čile) 15. X. 1865, španjolski polihistor. Do 1810 živi u domovini kao privatnik i činovnik kapetanije. Izučava španj. i lat. klasike, koje prevodi. Isprva je protiv pokreta za samostalnost, kasnije mu se pridruži, te s Bolivarom putuje u Evropu. Živi 19 godina u Londonu u diplomatskoj službi Venezuele, Čilea i Columbije, usavršujući se u engleskom, učeći grčki i francuski. Prevodi s talijanskoga, kuša rekonstruirati *Poema del Cid.* G. 1829 prima u Čileu visok položaj u min. vanjskih poslova. Osniva u Santiagu sveučilište. Za omladinu piše gramatiku, filozofiju, povijest književnosti, kozmografiju i t. d. Uređuje projekte čilenskog građ. zakonika, koji postaje uzorkom za ostale države Južne Amerike. Postaje sucem u sporovima između različitih država. Njegova načela međunarodnog prava primjenjuju se u životu država Južne Amerike. Enciklopedijska mu djela odišu ozbiljnošću, solidnošću i osjećajem za realnost, gramatička i pravopisna se odlikuju čistoćom jezika, prijevodi su mu odlični, a stihovi besprijekorni. A. M.

2. **Francesco** → Cieco da Ferrara.

BELLOC, Joseph Hilaire Pierre, ✳ 1870, engleski povjesničar, kritičar, pjesnik, pisac eseja, romana, putopisa i biografija. Rodom Francuz primio je britansko državljanstvo 1903. U svim njegovim djelima, osobito u povijesnim, osjeća se jaka katolička nota. U tome sjeća na svog prijatelja G. K. Chestertona, s kojim surađuje u mnogim djelima. Poznate su njegove biografije Dantona (1899), Marije Antoinette (1909), Olivera Cromwella (1927 i 1934), kardinala Wolseya (1930), Napoleona (1932) i Vilima Osvajača (1933) kao i njegova kritika Wellsove »povijesti svijeta« (*A Companion to Mr. Wells's »Outline of History«*, 1926; *Mr. Belloc still objects to Mr. Wells's »Outline of History«*, 1926). Svoje brojne eseje objavio je pod naslovima *On nothing* (1908), *On everything* (1909), *On anything* (1910) i *On something* (1910). Posebno je izdao esej o suvremenoj Engleskoj (*An Essay on the nature of contemporary England*, 1937). U Engleskoj najviše cijene njegove putopise (*The Path to Rome*, 1902; *The Old Road*, 1904). Proslavio se humorističkim pjesmama za djecu (*The bad child's book of beasts*, 1896; *Cautionary tales for children*, 1908). G. F.

BELLOCQUEOVA TAMPONADA. Bellocque je francuski liječnik iz druge polovine 18. st. Pronašao je t. zv. B-ovu cijev, kojom se može provesti t. zv. stražnja tamponada nosa. Kod žestokih krvarenja iz nosa nije dosta začepiti samo ulaz u nos, jer se onda krv cijedi iz nosa u usta, nego treba začepiti gazom i otvor, koji vodi iz nosa u usta, a taj je otvor vrlo dubok i nepristupačan. Zato je Bellocque konstruirao cijev, koja se zatakne bolesniku u nos, a kroz nju se utisne tanko pero u usta, na koje se svilom priveže tampon u veličini oraha. Kad se cijev povuče iz nosa, ulazi tampon zajedno s perom kroz usta u stražnji dio nosa, u t. zv. hoanu, i tu brani, da krv ne može u usta. U svoje vrijeme je ta cijev bila od velike koristi liječnicima i bolesnicima, ali se danas više ne upotrebljava, jer se isti uspjeh postizava na način, koji je za bolesnika mnogo ugodniji, naime s pomoću mekanog gumenog katetra. A. Š.

BELLO HORIZONTE, glavni grad brazilske države Minas Geraes, osnovan 1894 na divnom prirodnom položaju. Ima 170.000 stan. Poradi prostranih perivoja nazvan je »gradom perivoja«. Grad je kulturno središte; u njemu se uz ostalo nalazi i sveučilište. Inače ima grad sve uvjete, da se brzo i povoljno razvija. D. Ž.

BELLORI, Giovanni Pietro, ✳ Rim oko 1615, † Rim 1696, talijanski povjesnik umjetnosti i arheolog. Bio je najprije slikar, pa se kasnije sasvim posvetio istraživanju antikne i suvremene umjetnosti talijanske. Bio je papinski knjižničar, a vjerojatno i čuvar knjižnice i zbirke umjetnina švedske kraljice Kristine. Sljedbenik neoplatonizma, koji je od umjetnika tražio, da prikazuje idealnu ljepotu, branio je idealizam antikne umjetnosti protiv naturalizma i manirizma, pa je u neku ruku prethodnik Winckelmannov. U protivštini prema Vasariju, koji je u Michelangelu gledao vrhunac razvoja umjetničkog stvaranja, i dotadašnjem uvjerenju, da Rafael zahvaljuje Michelangelu svoj kasni »veliki stil«, objavlja B. apoteozu Rafaela, koji da je dostigao umjetnost klasične antike (dašto rimske u doba Augustovo). Teorijska i biografijska djela Bellorijeva pisana su natrpanim i bujnim stilom seicenta, ali su još danas važna za poznavanje umjetnosti ovog razdoblja. Djela: *L'idea del pittore, dello scultore e dell' architetto scelta dalle bellezze naturali superiore alla natura*, Rim 1664; *Vite de' pittori, scultori ed architetti moderni*, Rim 1672; *Admiranda romanarum antiquitatum ac veteris sculpturae vestigia*, Rim 1693; *Descrizione delle immagini dipinte da Raffaelo d' Urbino nelle camere del Palazzo Apostolico Vaticano*, Rim 1695.

LIT.: J. Meyer, AKL, III., Leipzig 1885; J. Schlosser, *Materialien zur Quellenkunde der Kunstgeschichte*, VII., Beč 1920; E. Panofsky, *Idea*, Leipzig 1924.
A. Sch.

BELLOTTI, Bon Luigi, ✳ Udine 17. IV. 1820, † Milan 30. I. 1883, tal. glumac, komediograf i kazališni ravnatelj. G. 1845 uputio ga je Gustavo Modena u komičarske uloge, u kojima se kasnije i isticao. Kao član tada najpoznatijih glumačkih družina, doživljuje 1855 u Parizu s jednom družinom veliki uspjeh. Do 1859 ostaje u inozemstvu. Vrativši se u Italiju osniva s pomoću tršćanskog bankara Revoltelle družinu, koja je od 1860 do 1865 prikazala sedamdeset i

osam talijanskih dramskih djela. Ubraja se među najznačajnije kazališne ljude 19. st. Bellotti je napisao dvije uspjele komedije: *Spensieratezza e buon cuore* i *L'arte di far fortuna*. D. I.

BELLOTTO, Bernardo, zvan **Canaletto**, ✻ Mleci 30. I. 1720, † Varšava 17. X. 1780, talijanski slikar i bakropisac. Slijedio je stil svog ujaka Giovan Antonija Canala (zvanog Canaletto). Od 1740 do 1745 boravio je u Rimu, Turinu, Milanu, Bresciji i Veroni. Za tog boravka nastale su, pored bakropisa, mnoge slike s motivima iz Rima (fantastične vedute antiknih rimskih spomenika), Turina i Verone, koje se nalaze u talijanskim i evropskim galerijama. Oko 1745 ostavlja B. Italiju i polazi u Njemačku, najprije u München, a 1746 ili 1747 u Dresden, gdje je ostao do 1766 postavši dvorski slikar poljskog kralja Augusta III. i član dresdenske akademije. U ovo je vrijeme naslikao svoje brojne vedute iz Dresdena i Pirne. G. 1756 boravi B. u Varšavi, 1759/60 u Beču (gdje nastaju poznate vedute dvora Schönbrunn), 1760 kraće vrijeme u Petrogradu. G. 1767 dolazi u Varšavu, gdje je postao dvorski slikar kralja Stanislava Augusta Ponjatovskog i djelovao do svoje smrti. I u Varšavi je slikao vedute i pojedinačne povijesne slike. Pored Gian Antonija Canala i Francesca Guardija i B. je predstavnik zasebnog mletačkog vedutnog slikarstva 18. st., koje se razvilo do nedostižne savršenosti. Dok je Gian Antonio Canal uspio potpuno uskladiti zahtjeve topografijske vjernosti s kompozicijskom i slikovitom slobodom, povodi se B. doduše u svojim ranim djelima za njim, ali postaje u kasnijem razvoju sve manje slikovit, u crtežu manje točan, u tehnici pastozniji, u linijskoj i zračnoj perspektivi oštriji, u svjetlu jednostavniji i hladniji. B. voli osobito igru svjetla na arhitekturnim detaljima, naglašava namjerice kontraste svijetla i sjene. Time se dašto gubi ono rafinirano treperenje atmosfere (toliko značajno za Guardijeve mletačke vedute), koje razrješava sve obrise. I u svojim bakropisima, na kojima prikazuje vedute i Italije, Dresdena, Pirne i Varšave, ne zaostaje B. vještinom perspektive i sigurnošću crteža za onima Gian Antonija Canala. Povodio se isprva za njime, ali obrazuje doskora i u ovom području svoj zasebni vlastiti stil. Oblici bivaju i na bakropisima oštriji, sjene mutne, sive i plošnije. Nastojeći oko velikog i krepkog slikovnog dojma, ne može ulaziti u detalje i mora se odreći fino diferenciranih tonova. Zadovoljava se topografijskom vjernošću i grubljim za daljinu proračunanim efektima. Nema na njima onog lijepog i finog srebrenastog tona, koji je značajan za bakropise Giana Antonija.



(Foto Alinari)

BERNARDO BELLOTTO, Pogled na Rim
Milan, Albertini

LIT.: R. Meyer, *Die beiden Canaletto*, Dresden 1878; A. Moureau, *Les Canaletto*, Pariz 1878; P. Kristeller, *Kupferstich und Holzschnitt in vier Jahrhunderten*, Berlin 1905; G. Ferrari, *I due Canaletto*, Turin 1914; M. Stübel, *Der jüngere Canaletto und seine Radierungen* (Monatshefte für Kunstwissenschaft IV.), Leipzig 1911; P. Ettinger, *Die Warschauer Veduten B. Bellotos* (Der Cicerone XV), Leipzig 1923; N. Pevsner, *Die italienische Malerei vom Ende der Renaissance bis zum ausgehenden Rokoko* (Handbuch der Kunstwissenschaft, Barockmalerei in den romanischen Ländern I), Wildpark-Potsdam 1929. A. Sch.

BELLOWS, 1. Albert Fitch, ✻ Milford, Mass., 29. XI. 1829, † Auburndale, Mass., 24. XI. 1883, američki slikar. Učio je u Bostonu, Parizu i Antwerpenu, a djelovao u New Yorku. Od 1867 do 1868 boravio je ponovo u Evropi (Engleskoj, Belgiji i Njemačkoj), da upozna onamošnje slikarstvo, a naročito, da se usavrši u engleskoj tehnici akvarela. Izlagao je u Americi i Evropi, a slikao genre-slike i pejzaže, u ulju i akvarelu. Kažu, da su njegovi pejzaži često veoma nježni i poetički. Njegova se djela nalaze u američkim i engleskim javnim i privatnim zbirkama. Izradio je i dvadesetak bakropisa.

LIT.: J. Meyer, AKL III., Leipzig 1885.

2. **George Wesley**, ✻ Columbus, Ohio, 1882, † 1925, američki slikar i litograf. Slikao je ponajčešće marine i portrete, dok je u svojim litografijama na realističan, često i brutalan način prikazivao borbe boksača u »ringu«.

LIT.: S. Isham, *History of American Painting*, New York 1905; M. Fielding, *Dictionary of American Painters, Sculptors and Engravers*, Philadelphia 1926. A. Sch.

BELLUNO, glavni grad talijanske pokrajine istog imena, u podgorini Alpa na rijeci Piavi, 12.000 stan. U njemu su predionice svile i pletionice slamnate robe, tržišta drvom, vinom i voćem. U srednjem vijeku je imao kuće od drva, sada su sve zidane od kamena. Ističu se renesansna palača prefekture iz 15. st. i stolna crkva sv. Stjepana iz 16. st. u gotskom slogu. Ovdje je Masséna pobijedio 1797 Austrijance. Pokrajina B. je gorovita i nema mnogo stanovnika: 220.000 na površini od 3.674 km². N. Ž.

BELMUŽEVIĆ, Miloš, † 1501, srpski vojvoda. Bio je potomak srpske vlastele iz nemanjićke države. U Ugarsku se doselio iz Crne Gore u drugoj polovini 15. st. te je stupio u službu kralja Matije. Istakao se u borbi u Šleskoj, gdje je bio i ranjen. Poslije tih borba dobio je od kralja Matije grad Šašvar u sjevernoj Ugarskoj, a po ovom gradu i plemićki predikat. Kralj Matija ga je veoma cijenio i obdario još nekim posjedima. Poslije Matijine smrti prišao je kralju Vladislavu. G. 1498 spominje se među ugarskim barunima. Neposredno pred smrt izgubio je u borbi s Turcima jedinca sina Vuka. Od njega je sačuvana oporuka, napisana 1500, te je ovo najstarija isprava ove vrste na srpskom jeziku u Vojvodini.

LIT.: D. J. Popović, *Vojvodina*, I. D. J. P.

BELOCH, Karl J., ✻ Petschkendorf (Šleska) 21. I. 1854, † Rim 7. II. 1929, historičar. Učio u Palermu i Rimu. Bio profesor stare povijesti u Rimu od 1879 do svjetskoga rata i profesor grčke povijesti od 1923 do smrti. Predstavnik je strogoga kriticizma. U Italiji postoji Belochova historijska škola, koja ima predstavnike na svim glavnim sveučilištima. Napisao je *Der italische Bund unter Roms Hegemonie* (1880), *Die attische Politik seit Perikles* (1884) i dr. Socijalne i ekonomske prilike staroga vijeka osvjetljuje u djelima *Die Bevölkerung der griechisch-römischen Welt* u 4 sveska (1886), *Griechische Geschichte* u 4 sveska (1893—1904, 2. izd. 1911—1927) i *Römische Geschichte*, Berlin 1926.

BELOGRADČIK, grad u sjeverozapadnoj Bugarskoj na podnožju Stare Planine. U okolici ima nalaza bakrene rudače i ugljena. Kao susjedni gradići nalazi se i Belogradčik u opadanju radi propadanja malog obrta. Z. D-i.

BELOHLAVEK-KORAČ, Zlata, ✻ Karlovac 4. II. 1870, † Sušak 23. XI. 1912. Dva razreda više djevojačke škole svršila je u Zagrebu kod sestara milosrdnica, a višu glazbenu školu u Grazu. Kao učiteljica glazbe služila je na višim djev. školama u Bosni (1895—1902), a poslije kao upraviteljica Dječjeg skloništa na Sušaku (1910—1912). Uraďivala je pišući pripovijesti u našim dječjim listovima, pa u književnim i stručnim časopisima. Prevodila je s engleskoga, francuskog i njemačkoga. Stručne su joj radnje *Mehanika glasoviranja* (1897) i *Nešto o glasovirskoj početnoj nastavi* (1902), izašle u Školskom vjesniku za Bosnu i Hercegovinu. Z. M-ć.

BELON, Pierre (Petrus Bellonius Cenomanus), ✻ Soultière 1517, ubijen u Bois de Boulogne 1564, francuski prirodoslovac. Učio prirodne nauke i medicinu u Wittembergu i Parizu. Putovao Evropom i Orijentom. Pisao medicinska, botanička, zoološka i etnografska djela, kao i putopise. Napose se bavio vodenim životinjama i pticama. A. M.

BELONA (lat. Bellona, Duel(l)ona), starorimska božica rata. Već u najstarije vrijeme izjednačena s grčkom boži-



BERNARDO BELLOTTO, Dresden
London, British Museum

com Enijom (Ἐνυώ). U teškom boju sa Samnićanima i Etruščanima 296 pr. Kr. zavjetovao se Apije Klaudije Ceko, da će sagraditi Beloni hram, i doista je kasnije na kraju Martova polja sagradio božici hram, pred kojim je stajao ratni stup (Columna bellica). Kod Rimljana se rat navješćivao tako, da su fecijali bacili koplje u neprijateljsku zemlju. Kako je s vremenom neprijateljska zemlja bivala sve udaljenija, naložili su Rimljani jednom zarobljenom neprijateljskom vojniku, da kupi komadić zemlje. Tu je stajao taj ratni stup. Odavde su fecijali u kasnije vrijeme simboličnim bacanjem koplja navješćivali rat (Ovidije, Fasti VI. 206—8). Z. D.

BELONAGA → **Sapunjača.**

BELOPOTOCKÝ, František, ✳ Liptov 1819, slovački crtač, ilustrator i slikar, učio na umjetničkoj akademiji u Pragu. Kao učitelj crtanja u tamošnjoj školi »Budeč« izradio je crteže za Staňekovu *Anatomiju.* Pored empirea, koji se očituje u slici *Madona s djetetom,* 1838, opažaju se već prvi znaci romantizma, na pr. u slici *Razbojnički napadaj,* 1846 (Slovačka narodna galerija u Turč. Sv. Martinu) s janošikovskim sadržajem.

LIT.: Vl. Wagner, *Profil slovenského výtvarného umenia,* Matica Slovačka, 1935. J. C.

BELOSTENEC, Ivan, ✳ Varaždin (?) 1595, † Lepoglava 10. II. 1675, pavlin i hrv. književnik. U red je ušao u Lepoglavi 1616 i tu dobio gimnazijsko i filozofsko obrazovanje, a u Beču teološko. Prvu misu čitao 1625. Kao vikar upravljao samostanima Svetice (1640) i Lepoglava (1651), u hrvatskoj pavl. provinciji bio definitor (1638), u istarskoj provincijal (1645—7 i 1653—9). Njegov biograf N. Benger pripisuje mu ova književna djela: pjesme *Bogomila* (1665), deset propovijedi *O Sv. Euharistiji* (1672) i *Gazophylacium linguae Illyricae,* štampan u Zagrebu 1740. Od prva dva djela ponovo su nam poznate njegove propovijedi prema jedinom danas poznatom primjerku budimpeštanske sveuč. knjižnice, sačuvanom bez naslov. lista (isp. L. Hadrovics, Građa za povijest knjiž. hrv. XIV, str. 41 i dalje). O borbenosti protiv reformacije, o kojoj znade koješta pričati liter. historiografija, u tim propovijedima nema ni traga. Belostenčevo autorstvo u slučaju *Gazofilacija* sporno je u najmanju ruku utoliko, što mu je oblik, u kojem je on 1740 štampan, dao ne B. već upravo pavlin *Jerolim Orlović* (1695—1746), kako to s obzirom na Orlovića svjedoči A. B. Krčelić riječima: »P. Orlovich Paulinus dictionarium croaticum sub nomine Bellosztenecz edidit«, a onda i detalji njegova sastava. Tako je »Prologus ad lectorem« sastavljen, kao da iz njega govori sam Belostenec, a on je umro 1675 i nikako se nije mogao služiti izvorima, koji su upotrebljeni u *Gazofilaciju,* kao na pr. *Priričnik* (1703) P. R. Vitezovića i rječnik A. Della Belle (1728). Leksičko blago *Gazofilacija* po provenijenciji je kajkavsko i štokavsko-čakavsko (ovo posljednje obilježeno kao slav. i dalm.), ali su već i Belostenčeve propovijedi pisane jezikom, koji je složen od osobina istih hrv. govora. B. je i samo svoje prezime osim u kajkavskom ekavskom pisao još i štok.-čak. ikavskim oblikom Bilostinac (isp. Starine XXVII, 183), a tako ga je zapisao i na svom primjerku Bandulavićevih *Epistola i evanđelja* u izdanju od 1640. U varaždinskoj sredini ono se osim hrvatski potvrđuje za 16. st. i prijevodom na madžarski Fejérkövy (tako ga je 1541 nosio jedan zagrebački kanonik, 1556 varaždinski plemićki sudac, a potkraj 16. st. i njitranski biskup Stjepan, čijoj se zaštiti u svom procesu bio utekao varažd. literat Blaž Škrinjarić). Naš Ivan uživao je u redu velik ugled, a poslije smrti bio u popisima braće vođen kao »vir pietate et sanctimonia commendatus«. Na temelju novog rukopisnog materijala madž. slavista L. Hadrovics posvetio je I. Belostencu svoju habilitacionu radnju, koja zasad još nije štampana.

LIT.: F. Fancev u P. Popovića *Prilozi* g. III—1923; Vl. Dukat u Radu 227 i 235. F. F.

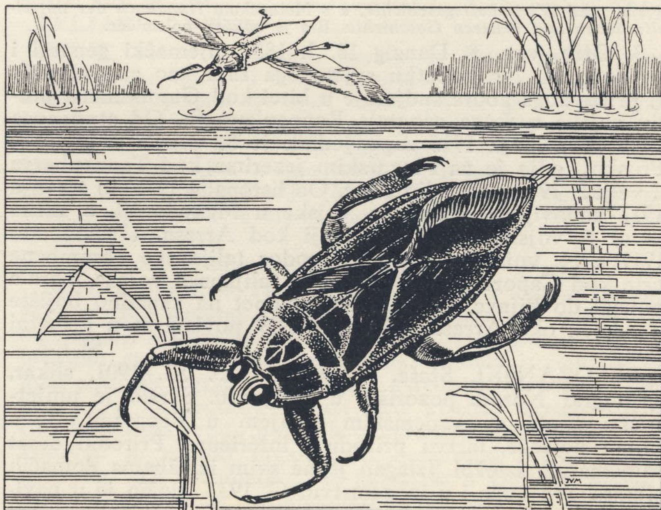
BELOSTOMA NILOTICUM, kukac, riličar ili polukrilac; do 10 cm velika stjenica iz porodice vodenih štipavica, s prednjim snažnim i grabežljivim nogama, kojima hvata žabe i ribe. Živi u moru i slatkoj vodi. U Evropi danas samo na Balkanskom poluotoku, a kod nas je nađena u Senju, Neretvi, Ombli kod Gruža, u Utovu blatu i Trebinjčici u Hercegovini. K. B.

BELOŠEVIĆ, Vasilije, ✳ Sisak 25. I. 1874, † Zagreb 26. V. 1927, red. profesor EKVŠ i ekonomski pisac. Poslije službovanja kod zemaljske vlade u Zagrebu i kod zagrebačkog gradskog poglavarstva imenovan je 1917 velikim županom požeške županije. G. 1919 postao načelnik redarstva u Zagrebu, te još iste godine umirovljen. Bavio se studijem političke ekonomije, te je 1922 postao profesor političke ekonomije na Visokoj školi za trgovinu i promet, koja je 1925 pretvorena u Ekonomsko-komercijalnu Visoku Školu.

BIBL.: Napisao je veći broj stručnih rasprava: *Uvod u sistem političke ekonomije,* Zagreb 1920 i 1922 (dva izdanja); *Uvod u studij narodnog gospodarstva,* Zagreb 1923; *Nacrt predavanja političke ekonomije (agrarna politika),* Zagreb 1925; *Poglavlja iz političke ekonomije (industrija i socijalna politika),* Zagreb (tiskano kao rukopis). M. I.

BELOVAČANI, lat. Bellovaci, najmoćnije i najhrabrije pleme belgijske Galije. Granica im je bila: rijeka Sequana (Seine), Samara (Somme) i Esia (Oise). Glavni grad im je bio Bratuspantium (zvao se kasnije i Caesaromagus), kojemu se ne zna točno položaj; najvjerojatnije je bio tamo, gdje je danas Breteuil ili Beauvais, koje ime je nastalo od Bellovaci. Belovačane je 52 pr. Kr. pokorio Cezar. Z. D.

BELOVEZ (Bellovesus), vođa Gala. Livije (V, 34, 35) pripovijeda, da je galski kralj Ambigat radi prenapučenosti svoje zemlje poslao oba sina svoje sestre, Beloveza i Sigo-



BELOSTOMA

veza, s galskim četama na osvajanje. Bogovi su Belovezu dosudili gornju Italiju. Tamo je B. pokorio Etruščane i osnovao grad Mediolanum, današnji Milan. Z. D.

BELOVIĆ-BERNADZIKOWSKA, Jelica, ✻ Osijek 25. I. 1870, hrvatska književnica. Bila je učiteljica u Zagrebu, Rumi, Osijeku, Sarajevu i drugdje te upraviteljica Više djevojačke škole u Banjoj Luci do 1902, kada je umirovljena. Od 1918 radila je kao nastavnica na trgovačkoj školi u Sarajevu. Surađivala je u hrvatskim i srpskim, a također u njemačkim i francuskim pedagoškim i beletrističkim časopisima. G. 1907 i 1908 uređivala je Etnografski i Obrtničko-umjetnički muzej u Zagrebu. U Napretku iznosila je iscrpne priloge o H. Spenceru. Bavila se studijem dječje psihologije izučavajući francusku i američku psihologijsku literaturu, te je prevela Chrismanovu *Pedologiju* i *Intelektualni i moralni razvitak djeteta* od G. Compayréa (Izd. Hrv. pedag. zbora, Zagreb 1903 i 1904). Istakla se i kao omladinska spisateljica, a naročito se bavila narodnim vezovima. Brojna njezina važna djela vrijedni su prilozi našoj etnološkoj književnosti, te je po tome njezin rad poznat i u inozemstvu. Među njezinim radovima na njemačkom jeziku veoma je zapaženo djelo *Kulturna povijest južnih Slavena* (Dresden 1927). Odlikovala su je društva Gesellschaft für geistige Völkerverständigung u. Völkergeistforschung u Berlinu i Beču pa The Gypsy Lore Society u Oxfordu.

BIBL.: *Meanderi*, Zagreb 1900; *Naše kevice*, Srijemski Karlovci 1904: *Naša omladinska literatura*, Sarajevo 1897; *Iskrice iz svjetske književnosti*, Zagreb 1896; *Poljsko cvijeće*, Zagreb 1899; *Razgovor cvijeća*, Zagreb 1901; *110 igara*, Zagreb 1890; *Hrvatske jelice*, Pula (Istra) 1908; *O renesensi naše veziljačke umjetnosti*, Trst 1906; *Građa za tehnološki rječnik ženskog ručnog rada* (640 str. i 614 slika), Sarajevo 1898; *Hrvatski narodni vezovi*, Osijek 1906; *Srpski narodni vez i tekstilna ornamentika*, Novi Sad 1907; *Hrvatska čitma*, Požega 1905; *Katalog zemaljskog umjetničko-obrtnog muzeja u Zagrebu*, Zagreb 1907; *Katalog narodopisne zbirke trgovačko-obrtničkog muzeja u Zagrebu*, Zagreb 1906; *Iz moga albuma* (psihološke fotografije), Sarajevo 1917; *Mlada učiteljica*, roman, Sr. Karlovci 1909; *Božićnice*, Zagreb 1910 i t. d. Na njem. jeziku: *Das Hemd im Glauben un in den Sitten der Südslaven*, Leipzig 1910; *Musik und Gesang bei den Südslaven*, Berlin 1923, i t. d.

LIT.: A. Cuvaj, *Građa za povijest školstva*, II. izd., Zagreb 1913; D. Jelkić, *Pedeset godina života i rada Jelice Belović-Bernadzikowske*, Sarajevo 1925. M. D.

BELOW, 1. Fritz, von, ✻ Danzig 23. IX. 1853, † Weimar 23. XI. 1918, njemački general i vojskovođa, sudjelovao je sa svojom 23. vojskom tokom svjetskoga rata najprije u ratu na Istoku. Osobito se istakao u bitki kod Mazurskih jezera, gdje je mnogo pridonio uništenju ruske vojske. G. 1915 i 1916 vodio je 2. njemačku vojsku na zapadu, u prostoru oko St. Quentina, a 1916 do 1918 1. vojsku kod Cambraia i Rethela. Pred svršetak rata bio je zapovjednik 9. vojske na Sommi. Sl. P-ć.

2. Georg, ✻ Königsberg 19. I. 1858, † Badenweiler 20. X. 1927, njemački historičar, predstavnik individualističkoga shvaćanja povijesti, stručnjak u socijalnoj i ekonomskoj povijesti. Isprva profesor u Münsteru, a kasnije u Freibergu i. Br.

BIBL.: Glavna su mu djela: *Die Entstehung der deutschen Stadtgemeinde*, 1889; *Das ältere deutsche Städtewesen*, 1898; *Der deutsche Staat des Mittelalters*, 1914; *Deutsche Geschichtschreibung des 19. Jahrhunderts*, 1914; *Probleme der Wirtschaftsgeschichte*, 1920; *Deutsche Städtegründung im Mittealter*, 1920; gotovo sva i u novijim izdanjima. Zadnje mu je djelo *Die italienische Kaiserpolitik des deutschen Mittelalters*, 1927. Izdavao je s Hartmannom i Kaserom *Vierteljahrsschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte*, a s Meineckom *Handbuch der mittelalterlichen und neueren Geschichte*. Bio je odličan polemičar. U.

3. Otto, von, ✻ Danzig 18. I. 1857, njemački general i vojskovođa. Na početku svjetskoga rata kao zapovjednik 1. pričuvnoga zbora sudjeluje u bitci kod Gumbinnena protiv vojske ruskoga generala Rennenkampfa. Od studenoga 1914 do svibnja 1915 zapovjednik je 8. vojske u Istočnoj Pruskoj, gdje je na Mazurskim jezerima kod Tannenberga u veljači 1915 pobijedio Ruse. Od listopada 1916 do travnja 1917 zapovijeda skupinom vojske u Makedoniji, a zatim se sa 6. vojskom bori u Belgiji kod Arrasa. U listopadu 1917 s 14. vojskom izveo je prodor talijanske obrambene crte kod Caporetta, iza kojega se talijanska vojska morala povući do Pijave. G. 1918 dolazi opet na zapadno bojište u odsjek oko Arrasa. U lipnju 1919 povlači se u privatni život. Sl. P-ć.

BELOŽANSKI, Staša, ✻ Beograd 15. XI. 1901, slikar, scenograf Narod. pozorišta u Beogradu. Svršio je umjetničku školu s akademskim tečajem u Beogradu. Slika uljem pejzaže, mrtvu prirodu i intérieure. Priredio deset samostalnih izložbi. Izlagao je na svim izložbama domaćih slikara kod kuće i u inozemstvu. G. 1937 izložio je u paviljonu Cv. Zuzorić preko 50 slika s motivima iz Sv. Gore i manastira Hilandara. Radi i crteže perom. Z. S. M.

BELT, dva morska tjesna u otočju Danske, nastala u nedavnoj geološkoj prošlosti, zajedno sa Sundom važna za prolaz iz Baltičkog ili Istočnog mora u Kattegatt i Germansko ili Sjeverno more.

1. Veliki (*Store Belt*) između otoka Fünen i Seeland, dug 60 km, širok 16—30 km, dubok prosječno 16 m. Vjetrovi razvijaju u njemu jaka strujanja morske vode, koja dosežu brzinu od 5·5 km na sat i za mirnoga vremena. Postotak soli zavisi od količine soli u Baltiku. Znatno je ribarstvo, osobito lov haringa u proljeću i jeseni. Ovo je tjesno glavni vodeni put za velike brodove.

2. Mali (*Lille Belt*) između otoka Fünen i poluotoka Jylland, dug 52 km, širok 0,7—15 km, dubok 10—25 m. I ovdje struji voda sad na *S* sad na *J*. Nije siguran za plovidbu velikim brodovima. Riba se lovi cijele godine.

Strateško značenje Beltova je u tome, što dopuštaju modernim ratnim brodovima s velikim gazom prolaz u susjedna mora. Jedrenjače su nekada plovile Sundom, jer je za plovidbu najsigurnije tjesno, ali je za sadašnje velike brodove podesniji Veliki Belt radi većih dubina. Beltovi omogućuju zatvor minama te upotrebu torpiljarka i podmornica. Njemačka se riješila zavisnosti od ovih danskih prolaza izgradnjom morskoga kanala cara Vilima, kojim se njemački ratni brodovi slobodno kreću između Istočnog i Sjevernog mora. O. O.

BELTIRI → **Tatari.**

BELTRAMELLI, Antonio, ✻ Forlì (Romagna, Emilia) 11. I. 1879, † Rim 15. III. 1930, talijanski književnik, član Talijanske akademije. Plodan pisac novela, romana, stihova i dječjih knjiga, među kojima se ističu: zbirka novela *Anna Perenna*, Milan 1904, romani *Il Cavalier Mostardo*, Milan 1922, *Il passo dell' ignota*, Milan 1929. Bio je publicist, najprije nacionalist, zatim fašist. Njegov roman *L'ombra del mandorlo* (Milan 1921) u prijevodu N. Petrića i s predgovorom izašao je u Zabavnoj Biblioteci pod naslovom *Sjena badema* (Zagreb 1938). Ljubo Wiesner preveo je njegovu novelu *Vrata nebeska* (Tisuću najljepših novela, sv. 2., Zagreb 1929).

LIT.: R. Serra, *Scritti*, I., n. izd., Firenca 1938; I. Russo, *I narratori*, Rim 1923; G. Ravegnani, *Il Novecento letterario italiano*, *I contemporanei*, Prima serie, II. izd., Bologna 1939; G. Zoppi, *Antologia della letteratura italiana*, I., Milano 1939. M. D-ić.

BELTRAMI, 1. Andrea, ✻ Omegna, Italija 1870, † 1897, salezijanac, poznat po svetu životu (»salezijanski Alojzije«). Poveden je proces za njegovu beatifikaciju. U.

2. Eugenio, ✻ Cremona 16. XI. 1835, † Rim 18. II. 1900, talijanski matematičar. Učio je u Paviji i kod Brioschija u Milanu; od 1862 profesor na sveučilištu u Bologni, Pisi, Paviji i Rimu. Predavao je algebru, analitičku geometriju, geodeziju, racionalnu mehaniku i matematičku fiziku. Njegove su rasprave izašle u 4 velika sveska od 1902 do 1920 pod naslovom *Opere*, a bave se pitanjima iz svih područja matematike i njihovih primjena na mehaniku i fiziku. Odlikuju se savršenom formom. Najvažnije su one o plohama konstantne zakrivljenosti (→ plohe), osobito o pseudosferi (v.) kao »realnom supstratu« za interpretaciju geometrije Lobačevskoga. Velika mu je zasluga, što je otkrio važnu raspravu talijanskoga geometra G. Saccherija, po kojoj je taj jedan od preteča osnivača neeuklidske geometrije. R. C.

3. Luca, ✻ Milan 13. XI. 1854, talijanski arhitekt i povjesničar umjetnosti, profesor na milanskoj akademiji, vrhovni graditelj milanske katedrale. Veliku je zaslugu stekao ispravnom restauracijom Sforzina kaštela u Milanu (Castello Sforzesco) i pavijske certose. Djela: *Il Castello di Milano sotto il dominio dei Visconti 1358—1535*, *Il Cimetero monumentale di Milano*, Guida artistica illustrata.

BELUDŽISTAN → **Baludžistan.**

BELUHAN, Milan, ✻ Otrovanec 21. V. 1877, župnik Sv. Marije u Zagrebu, kanonik prvostolnog kaptola zagrebačkog, generalni duhovnik organizacije Križara. Preveo je i izdao različna nabožna i druga djela, kao *Iskrice ljubavi*, *Ti i ona*, *Ti i on*, namijenjena omladini, među kojom ponajviše djeluje. Đ. G.

BELUŠ (Belos, Albeus), sin velikog župana srpskoga Bele-Uroša I., brat Uroša II. i Jelene, žene kralja Bele Slijepoga. Po smrti ovoga kralja Beluš je na madžarskom dvoru, pa kao skrbnik malodobnih nećaka Gejze, Ladislava i Stjepana vlada ugarsko-hrvatskom državom. Da svoju zadaću što lakše i bolje provede, vrši sve najvažnije službe ugarsko-hrvatskoga kraljevstva u isto vrijeme. Tako se spominje kao dux 1141, ban 1144, comes palatinus 1145, comes

palatinus et banus 1146, a princeps 1158. Zato je i uspio uz pomoć svog oca i braće iz Srbije, bana Borića iz Bosne, južnotalijanskih Normana i njemačkih Velfovaca obraniti prijestolje svom nećaku Gejzi protiv Borisa, sina Kolomanova, na čijoj su strani bili njemački i bizantinski car. Oko 1158, kad je Gejza već odrastao, ostavlja Beluš Madžarsku i vraća se u Srbiju, gdje mu car Emanuel daje velikožupansko mjesto. No domalo se Beluš te časti odreče i vrati se u Ugarsku. Kad se Stjepan V. okrunio u Ostrogonu 11. II. 1163, Beluš se javlja kao ban i sudi u parnici između zagrebačkog biskupa Bernarda i župana Nikole. Sagradio je benediktinski samostan sv. Stjepana Prvomučenika u Banoštoru na Dunavu u kaločkoj nadbiskupiji i bogato ga obdario.

LIT.: Klaić, *Hrvatski bani za Arpadovića*, Vjesnik zem. arhiva, I., 1899. M. B-a.

BELVEDERE (tal. »lijep vidik«, franc. bellevue), naziva se građevina podignuta na uzvišenu mjestu, na vrhuncu brijega ili zgrade, otkud se pruža lijep pogled na široku okolinu. Na zgradama se b. javlja u obliku *altane* (v.) ili tornja, u perivojima kao terasa (Monte Pincio u Rimu, Piazzale Michelangelo u Firenci), toranj ili veća građevina (kao čuveni dvorac Belvedere u Beču, Vatikanski Belvedere Bramantov, »Gloriette« u bečkom Schönbrunnu). U zagrebačkom perivoju Maksimiru ima b. u obliku tornja s terasama. A. Sch.

BELVEDERSKI ŠLJUNAK (tracijska stepenica). U bečkoj tercijarnoj kotlini leže preko kongerijskih naslaga diskordantno velike količine šljunka i pijeska, koje smatramo taložinama potoka i rijeka. Ove taložine sliče naslagama diluvija, no po fosilnim ostatcima, koji su u njima nađeni, moramo ih smatrati tercijarnima. Starost tih belvederskih šljunaka dosta je prijeporna. Nekoji istraživači smatraju ih istodobnima s levantinskim naslagama, dok ih drugi drže još mlađima. Po razdiobi Kossmata (*Paleogeographie und Tektonik*, Berlin 1936) belvederski šljunci predočuju taložine na granici miocena i pliocena. Šljunak se sastoji uglavnom od kremenih valutica pomiješanih s pijeskom i ulošcima ilovine, a odlikuje se žutocrvenom ili rđastom bojom. Glinasti ulošci vrlo su često željezoviti. Osim *Mastodon longirostris* nalazimo u tim taložinama i nekoje vrste *Unio* i *Melanopsis*. Analogne su belvederskim šljuncima fosilima bogate taložine Pikermi, Samos, Eppelsheim, Cucuron, Balta i Veles u Makedoniji. Belvederski šljunci zapremaju u Hrvatskoj velike prostore u Samoborskoj i Zagrebačkoj gori, Marija Gorici, Hrvatskom Zagorju, Slavoniji, okolini Karlovca i Glinskom Pokuplju. Velike su naslage ovih šljunaka u Štajerskoj, gdje na granici Hrvatske izgrađuju čitav brdoviti kraj zvan Kapele. F. Š.

BEŁZA, Stanislaw, ✳ 1849, † 1929, poljski publicist i putopisac. Bio je odvjetnik. Proputovao je čitavu Evropu osim Rusije, sjevernu Afriku i istočnu Indiju. Gotovo svake godine izdao je po koju knjigu o svom putovanju. Naročito se mnogo zanimao za Šlesku. O našim je krajevima izdao putopise: *Nad brzegami Bosny i Narenty*, 1899; *Pod niebem Dalmacji*, 1901, i naročito zanimljive knjižice *Wizyta u Strossmayera*, 1884, i *Nad grobem wielkiego patryoty*, II. izd. 1906 (o Strossmayeru). J. B-ć.



BELVEDERE U SCHÖNBRUNNU, Gloriette



BELVEDERE, Bartol Felbinger
Zagreb, Maksimir

BELZEBUB (hebr. Baal-zebúb; LXX: Báal-myían), ime božanstva, koje se poštivalo u Akaronu kod Filisteja, a komu je Ohozija, kralj izraelski, slao svoje izaslanike, da pitaju, da li će ozdraviti (IV. Kralj 1, 2—16). Etimološko značenje: Baal »gospodar«, zebúb »muha«, t. j. božanstvo, koje štiti od muha. Kod Grka analogno: Zeus Apomyios; kod Rimljana: Deus Myiagrus. U Novom Zavjetu spominje se u Evanđeljima (Mat. 10, 25; 12, 24—27; Mar. 3, 22; Luk. 11, 15) Beelzebub kao ime sotone, poglavice zlih duhova, i to samo u latinskom tekstu Vulgate, dok u grčkom tekstu većina starih rukopisa imade: Beelzebúl ili Beezebúl, i to se čitanje smatra kritički ispravnijim. Etimološki: Beel »gospodar«, zebúl »stan«, »prebivanje«, »dubina«, »podzemni svijet«; dakle: Gospodar podzemlja. Židovi su riječ zebúl uzimali također u drugom podrugljivom značenju od hebrejskoga korijena zibbul (arapski: zibl, sirski: zebla) »blato«, »nečist«, »izmetine«; prema tomu: bog izmetina, blata ili nečistoće, označujući time ništetnost žrtvenoga kulta, koji se iskazivao tom božanstvu. J. O.

BELJAK → **Villach.**

BELJE, dobro u Baranji. Imanje je dobio princ Eugen Savojski kao leno od cara Leopolda I. Kako je umro bez nasljednika, pripalo je opet kruni, pa su ga uživali razni članovi habsburške dinastije; posljednji je bio nadvojvoda Friedrich. Bivša kraljevina Jugoslavija uzela je u svoje vlasništvo onaj dio imanja (oko 78%), koji je pripao njezinom državnom području (član 208. St. Germainskog ugovora o miru), dok je manji dio u Madžarskoj (22%) ostao bivšem vlasniku.

G. 1941 okupirali su Belje Madžari. M. K-f.

BEM, 1. Józef, ✳ Tarnov 14. III. 1794, † Alepo 10. XII. 1850, poljski general. U poljskom ustanku 1831 sudjelovao kao major, neustrašiv u borbi, potpukovnik, pukovnik, 1831 brigadni general. Nakon neuspjela ustanka organizira uzmak poljskih legija u Francusku, usredotočuje poljsku emigraciju u Francuskoj, dolazi pod utjecaj kneza Adama Czartoryskoga, vođe poljskih emigranata, sve do 1848. Pokušavao je uzalud organizirati emigrante prema vojnoj disciplini. Za revolucije 1848 nalazi se u Galiciji, zatim u Beču, gdje je vođa revolucionarnog pokreta. U Požun stiže preobučen u kočijaša, preuzimlje vodstvo vojske u Erdelju.

Nakon mnogih peripetija u borbi s austrijskim i ruskim četama povukao se u Banat pa je kao vrhovni vođa madžarske vojske u bitki kod Temešvara 9. VIII. 1849 od generala Haynau-a potučen. Umaknuo je u Vidin. Prevaren u nadi, da će Poljake uvrstiti u tursku vojsku za borbu protiv Rusije, prima islam i služi sultanu kao Murat-paša. Interniran u Alepu umre. G. 1929 preneseno mu je tijelo u mauzolej u Tarnovu. J. B-ć.

2. **Lenard**, ✻ Bela Crkva 1833, † Bela Crkva 26. XII. 1924. Proučavao je prošlost Banata i Bele Crkve. Napisao je *Geschichte des Temescher Banats* (II. izd. na madž.), povijest Bele Crkve i monografiju o Pančevu kao i mnoge članke. M. P.

BEMBEX ROSTRATA, kukac, opnokrilac iz porodice osa kopačica, živi i u našim pjeskovitim krajevima. Ženke kopaju u pijesku jamice, u koje snesu po jedno jaje, a mladom leglu donose za hranu svježe, ubodom omamljene kukce. Ženka stanuje u zatvorenu gnijezdu noću i kod nepogodnog vremena. K. B.

BEMBO, 1. Giovanni, ✻ 1543, † 1618, zapovjednik mletačkih pomorskih snaga u Jadranskom moru za vrijeme uskočkih ratova, kasnije dužd (1615). Glavne operacije protiv Uskoka vodio je 1597 i 1598. Proveo je blokadu pojedinih luka i područja, u kojima su se zadržavali Uskoci. Poznat je njegov pothvat protiv uskočkih brodova kod Rogoznice u veljači 1598, kad su Uskoci probili blokadu. Kao dužd gledao je usprkos nastojanjima Španjolske održati mletačku prevlast na Jadranu. Ar. P.

2. **Pietro**, ✻ Mleci 20. V. 1470, † Rim 18. I. 1547, talijanski književnik i humanist. Rano se počeo baviti knjigom i bio je veoma učen; u grčkom mu je bio učitelj Konstantin Lascaris u Messini, najbolji ondašnji helenist. Živio je na dvorovima u Ferrari, Urbinu i Rimu, gdje je postao tajnik pape Leona X., zatim se povukao u svoju vilu nedaleko od Padove i tu je radio deset godina, dok ga 1530 mletačka republika nije imenovala svojim historiografom. Na koncu ga papa Pavao III. 1539 učini kardinalom i biskupom. Posljednje godine života provode u Rimu. Njegov brat Giovanni Matteo bio je mletački upravitelj (provveditore) Kotora (Đ. Körbler, Rad 212, 1916, 46). B. je ozbiljan naučni eklektik, filolog, pjesnik, a uz to i svjetski čovjek, koji živi u velikom društvu. Najveća je njegova zasluga, što je znao složiti klasičnu i talijansku kulturu: zadojen humanizmom postaje on učiteljem elegantnog latinskog jezika, a ujedno su njegova talijanska djela uzor talijanske proze i stihova. Stekao je tolik ugled, da je postao gotovo diktator u ondašnjoj književnosti. B. je reprezentativna pojava talijanske renesanse na vrhuncu razvoja. U dijalozima *Gli Asolani* (Mleci 1505), posvećenima prijateljici Lukreciji Borgia, B. raspravlja o platonskoj ljubavi; u dijalozima *Prose della volgar lingua* (Mleci 1525) izlaže svoje misli o talijanskom književnom jeziku, obrađuje mu pravila, zalaže se za njegov florentinski karakter i piše prvu važnu gramatiku; u svom kanconijeru *Rime* (Mleci 1530) u besprijekornim stihovima pjeva najviše o ljubavi, držeći se vjerno Petrarke, i tako reformira petrarkizam, uklanjajući nastranosti loših Petrarkinih imitatora 15. st. I k nama je dopro utjecaj Bembove lirike, koju prevode i oponašaju osobito H. Lucić, D. Ranjina, D. Zlatarić i na talijanskom S. Bobaljević, M. Monaldi, L. Pascali. B. je ostavio još povijest Mletaka od 1487 do 1513 (*Rerum venetarum Historiae libri XII*), koju je sam preveo na talijanski: *Della istoria veneziana* (Mleci 1552) i mnogo pisama (*Lettere*, I.—III., Mleci 1548—52).



(*Foto Alinari*)
PIETRO BEMBO, Tizian
Napulj, Museo Nazionale

LIT.: *Gli Asolani e Le Rime, Prose della volgar lingua*, con introduz. e note di C. Dionisotti-Casalone, I—II, Turin 1932; N. Schileo, *P. B. e le sorti della lingua nazionale nel Veneto*, Rim 1923; L. Sorrento, *La diffusione della lingua italiana nel Cinquecento*, Firenca 1921; V. Cian, *Un decennio della vita di P. B.*, Turin 1885; Isti, *P. B.* u *Giornale storico della letteratura italiana*, LXXXVIII, 1926; B. Croce, *Poesia popolare e poesia d'arte*, Bari 1930; H. Rabow, *Die Asolanischen Gespräche des P. B.*, Bern 1933; P. Kasandrić, *Pisni ljuvene H. Lucića*, Glasnik Matice Dalmatinske, II., Zadar 1903; J. Torbarina, *Italian influence on the poets of the Ragusan Republic*, London 1931; M. Kombol, *D. Ranjina i talijanski petrarkisti*, Građa za pov. knjiž. hrv., XI., Zagreb 1932; Isti, *Talijanski utjecaji u Zlatarićevoj lirici*, Rad 247, Zagreb. M. D-ić.

BEMIT (nazvan po kemičaru Böhmu), mineral rompskog sustava, nalazi se kao mineralni sastavak boksita. Tu se razvio u sićušnim, obično mikroskopski sitnim, vretenastim kristalićima. To je aluminijski hidroksid $Al_2O_3 \cdot H_2O$. Stalan je sastavak naših boksita. F. T.

LIT.: J. de Lapparent, *L'alumine hydratée des bauxites*, Comptes Rendus de l'Académie des sciences, 184. Pariz 1927; F. Tućan, *Prilog mineralnome poznavanju ličkih boksita*, Rad 249. F. T.

BE-MOL je oznaka za mol-tonalitet, kojega je ljestvica prirodna: b c des es f ges as b. U armaturi ima be-mol jednak broj snizilica kao i paralelni durtonalitet, t. j. b, es, as, des, ges. U talijanskom i francuskom jeziku b. m. je naziv za snizilicu; mi be molle znači prema tome es. B. Š.

BENA → **Vinova loza.**

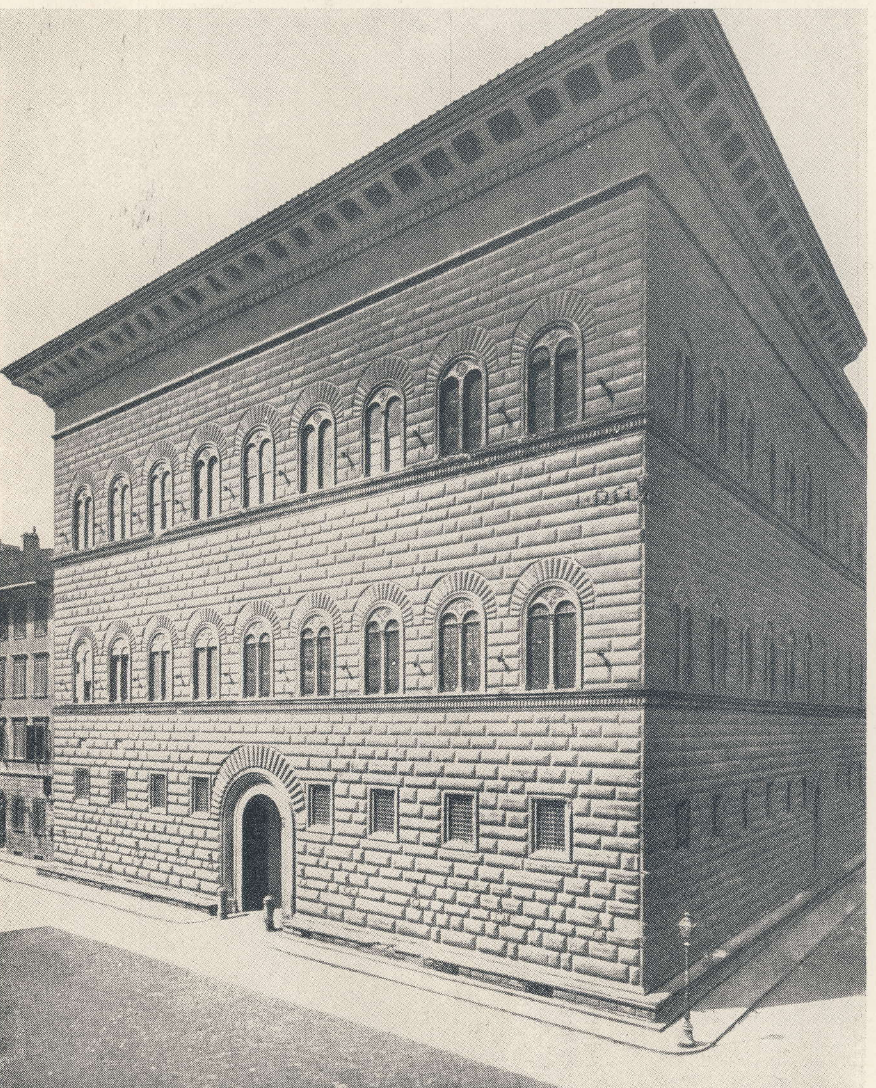
BENAC, Joso, ✻ Mrkopalj 12. II. 1893, pisac. Gimnaziju je polazio na Sušaku i Senju, a bogosloviju je učio u Senju. Kao svećenik službovao je po različnim mjestima senjsko-modruške biskupije. Pjesmama i novelama surađivao je u Luči, Domu in svetu, Obitelji, Novinama i Hrvatskoj duši. Najveći dio književnih radova objavio je u Hrvatskoj prosvjeti ili pod svojim imenom ili pod pseudonimima Joso Goranin i Silvin Nacov. I. Hvt.

BENADIR, primorski kraj talijanske Somalije u Africi, između Itale i Kisimaja (Chisimaio). U srednjem vijeku trgovačko i pomorsko arapsko središte. Odatle i riječ Benadir — arapski oblik za množinu perzijske riječi *bender* (luka). Uglavnom u Benadiru žive somalska pastirska plemena, bez stalnog boravišta. Manji dio somalskih plemena žive kao ratari. Znatnija je u tom kraju proizvodnja pamuka i kukuruza.

BEN AKIBA → **Akiba ben Josip.**

BENAKOVIĆ, Josip, ✻ Štitar kod Županje 15. III. 1856, † Zagreb 24. XII. 1937, književnik. Svršio je gimnaziju u Vinkovcima, sveučilište (klasičnu filologiju) u Zagrebu. Služio je kao profesor u Vinkovcima, Požegi i Zagrebu. U Nastavnom vjesniku objelodanio je radove: *Prilozi za čistoću hrvatskog jezika* (1907) i *Nešto o metodi učenja latinskog jezika* (1907). E. Š.

BENARES (ind. Kashi), grad u Britanskoj Indiji, 30 m nad lijevom obalom Gangesa, preko 200.000 stan., od toga ¼ muslimana. U 6. st. pr. Kr. postao je kolijevka nove vjere, jer je indijski reformator Gautama Budha ovdje započeo svoj veliki pokret. Od toga doba je B. glavno središte kulta velikoga božanstva Šive. Početkom 11. st. pade grad pod afganske sultane i ostade tako punih 600 godina. Iza toga njim vladaju *navabi* od And-a, a 1776 dođe pod englesku vlast. B. je prastaro svetište, kula budhizma i brahmanske prosvjete (»Rim hinduizma«). U svetim valovima Gangesa kupa se godišnje preko milijun hodočasnika iz sviju dijelova Indije. Kupalište Ghads je dugo 5 km, a urešeno je kubetima i tornjevima. Do rijeke vodi stotina stuba. Tu je labirintski život i promet pobožnih hodočasnika, svetih goveda, lukavih cicerona, okretnih trgovaca i torbara. Iznad kupališta dižu se tisuće budhističkih hramova i stotine muslimanskih džamija, većinom bez osobite umjetničke vrijednosti, ali ipak daju gradu poseban biljeg. U njemu ima oko 1500 svetišta, a najznatniji je zlatni hram, načinom gradnje čudesan i pitoreskan. Prekrasna je i džamija Aurangzeba, delhijskoga sultana, sagrađena 1669. Na pritoku rječice Barne je evropska četvrt s vrtovima, trgovima, vojarnama, bolnicama, bankama i kršćanskim misijama. Tu je i moderan vodovod filtrirane vode iz Gangesa. Kako su Indijci strogi vegetarijci, troši se u gradu neobično mnogo ratarskih proizvoda. Znatno je vezenje zlatom i srebrom, izrada dragulja i svakojakih sitnarija iz mjedi, drva i svile prema ukusu hodočasnika. Ima i tvornica (leda, opeka, kemikalija i t. d.), a na na-



PALAČA STROZZI U FIRENCI (*Foto Alinari*)



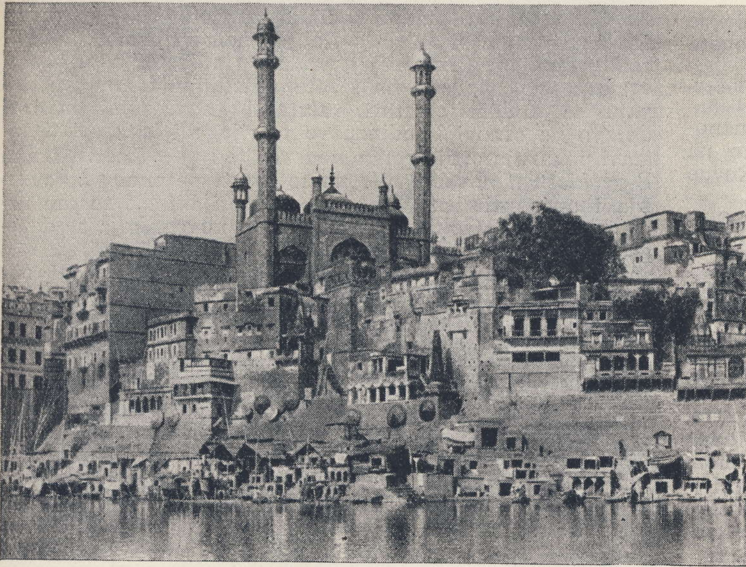
OLTAR MARIJINA NAVJEŠTENJA, Napulj, Monte Oliveto (*Foto Brogi*)



GOSPA S DJETETOM ISUSOM; Berlin, Kaiser Friedrich-Museum



IVAN KRSTITELJ; Firenca, Bargello



BENARES, Obala Gangesa i Aurangzebova džamija (*Orbis terrarum*)

plavljenu tlu u okolici dobro rodi šećerna trska, kukuruz i riža. U B. je 1915 osnovano hinduističko sveučilište. M. Š.

BENATZKY, Ralph, ✳ 1887, skladatelj opereta i popularnih modnih popjevaka. Učio je glazbu u Pragu i Münchenu. Kao skladatelj traženih modnih opereta i popjevaka živio je u Berlinu. Okušao se i u skladanju opera, ali je najveći dio njegovih djela zapravo iz područja vedre glazbe (operete i modne plesne popijevke). U Zagrebu su mu izvedene operete: *Tri mušketira, Bijeli konj.* B. Š.

BENAVENTE, Jacinto, ✳ Madrid 12. VIII. 1866, španjolski dramatičar. G. 1912 imenovan članom španjolske akademije, a 1922 dobio Nobelovu nagradu. Napisao je mnogobrojne, većinom satiričke drame, pune fine ironije, u kojima se društvo prikazuje realistički, ali ima i simbolističkih stvari. Zalaže se za Shakespearea i Molièrea, a glavno mu je pravilo u stvaranju: »Ne ću stvarati komedije za javnost, nego hoću stvoriti javnost za svoje komedije«. Djela: *El nido ajeno, Mas fuerte que el amor, La losa de los sueños, La malquerida.* A. M.

BENCI DI CIONE DAMI, rodom iz okoline jezera Como, † Firenca 1388, talijanski arhitekt. Školovan je u firentinskoj »opera del Duomo«, možebiti pod samim Andrijom Pisanom. G. 1349—1350 radili su on i Neri di Fioravanti pri Bargellu, crkvi S. Carlo i logiji Orsanmichele. Zacijelo je surađivao i kod firentinske stolne crkve. On i Francesco Talenti primili su 1376 nalog, da sagrade Logiju dei Lanzi. Bio je uvažen, jer ga je firentinska republika 1385 poslala kao svog poslanika u Arezzo. B. je važan kao umjetnik, koji je širio i usavršavao zasebnu firentinsku gotiku.

LIT.: Thieme-Becker, *ALBK*, III., Leipzig 1909. A. Sch.

BENCO, Silvio, ✳ Trst 1874, talijanski književnik, književni kritičar i novinar, urednik tršćanskog dnevnika *Piccolo* (od 1915). Autor je više romana (*La fiamma fredda*, 1903; *L'atmosfera del sole*, 1920, i dr.) i povijesnih djela (na pr. *Gli ultimi anni della dominazione austriaca a Trieste*, 3 knj., 1919; *Il »Piccolo« di Trieste, mezzo secolo di giornalismo*, 1931). Napisao je i nekoliko opernih libreta. Najviše se cijene njegove savjesne i fine književne kritike u *Piccolu*, od kojih su neke sabrane u knjizi *La corsa del tempo* (1922).

LIT.: P. Pancrazi, *Venti uomini, un satiro e un burattino*, Firenca 1923; L. Tonelli, *Alla ricerca della personalità*, II. serija, Catania 1929; A. Marpicati, *Saggi di letteratura*, Firenca 1933. M. D-ić.

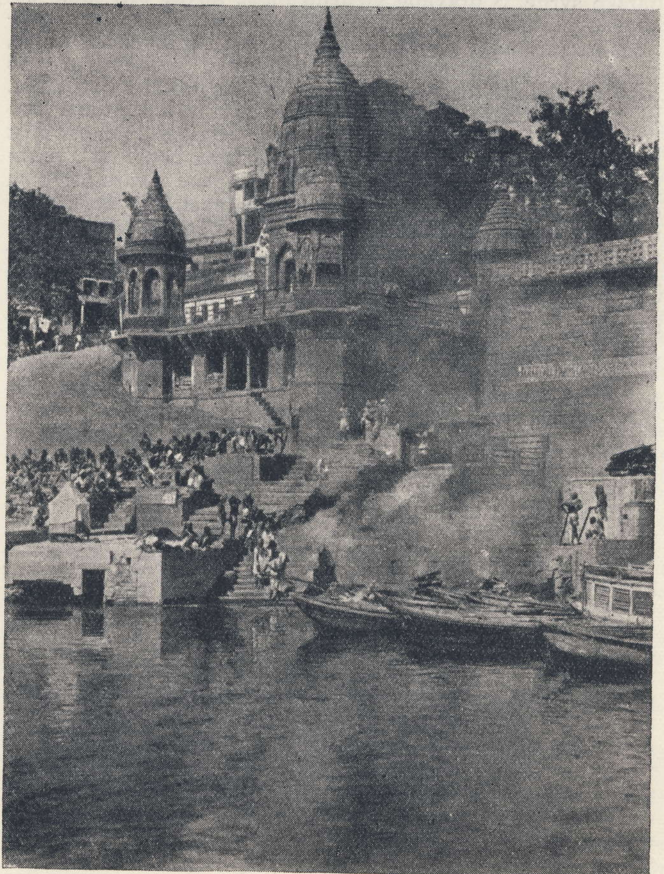
BENCÚR, Matej → **Kukučín Martin.**

BENCZÚR, Gyula, ✳ Nyiregyháza 28. I. 1844, † Dolány 16. VI. 1920, madžarski slikar. Učio je u Münchenu, gdje mu je bio učitelj Piloty, kojega je i smjer i težnje više nego ikoji drugi njegov učenik povodljivo i vješto nastavljao i provodio. Od 1876 do 1883 B. je profesor akademije u Münchenu, a poslije, do svoje smrti, one u Budimpešti. Prvi je uspjeh postigao u Parizu 1878 svojom povijesnom slikom *Krštenje Vajkovo.* Istakao se i reprezentativnim portretima članova aristokracije i dvora, ali je najviše slikao povijesne slike, na kojima se pored elemenata Pilotyjevih zapažaju i dojmovi, što ih je primao od umjetnosti Veronesa, Rubensa i Tiepola. Među njegovim povijesnim slikama najpoznatije su: *Oproštaj Ladislava Hunyadija, Uhićenje Franje Rákóczija II., Krštenje kralja sv. Stjepana, Luj XVI. i Marija Antoinetta s djecom za navale u Versailles* i *Opsada Budima 1686.* Ilustrirao je i djela Schillera i Petőfija. B. je kasni izdanak romantičkog historizma, izvanredno vješt kompozicijskim i dekorativnim efektima, slikovitom i povijesno vjernom mise-en-scène-u, majstor sočnog kolorizma. Potkraj svog života došao je u sukob s mlađom naprednom generacijom madžarskih slikara, premda su mu ovi imali mnogošta zahvaliti.

LIT.: Thieme-Becker, *ALBK*, III., Leipzig 1909. A. Sch.

BENDA, 1. Franz, ✳ St. Benatek 1709, † Potsdam 1786, njemački skladatelj i violinist. Izobrazio se kao putujući glazbenik, pa je postao priznat violinski virtuoz i kraljevski koncertni majstor na pruskom dvoru. Izobrazio je mnogo njemačkih violinista kao predstavnik t. zv. berlinske škole (uz Grauna i Quanza). Hvalili su njegov oduhovljeni način sviranja. Napisao je dosta djela za violinu (sonate, etide, koncerti), trio-sonate i dr. I njegov najstariji sin Friedrich (1745—1814) bio je vješt glazbenik; skladao je opere, oratorije, kantate i skladbe za orkestar.

2. Georg, ✳ St. Benatek 1722, † Köstritz 1795, skladatelj prvih njemačkih melodrama, brat Franza B. Bio je dvorski kapelnik u Berlinu i Gothi, neko je vrijeme boravio radi studija u Italiji. Posebnu je pažnju pobudio svojim melodramama *Ariadne auf Naxos, Medea, Pygmalion, Philon und Theone*; ta se djela odlikuju slikovitom izražajnošću glazbenih sredstava i brzim obratima, pa su izvršila znatan utjecaj na suvremenu operu. Od brojnih njegovih skladba većina ostade u rukopisu (crkvene kantate, mise, simfonije, koncerti, klavirske sonate i dr.). Osim melodrama pisao je za kazalište i glume s pjevanjem (Sing-



BENARES, Spaljivanje mrtvaca (*Orbis terrarum*)

spiele). Njegov sin Friedrich Ludwig (1764—1792) bio je također njemački glazbenik i skladatelj oratorija, opera i drugih djela.

LIT.: E. Istel, *Die Entstehung des deutschen Melodrams;* F. Brückner, *G. B. und das deutsche Singspiel.* B. Š.

3. **Julien,** * Pariz 26. XII. 1867, francuski filozof i romanopisac. Učio je na École centrale, a zatim je prešao na Sorbonnu. U doba Dreyfusove afere surađivao je u Revue blanche.

BIBL.: U *Cahiers de la Quinzaine* izdao je filozofski roman *L'Ordination* (1910—12), filozofsku fantaziju *Mon premier testament* (1910) i *Dialogues d'Éleuthère* (1913). Napisao je i studiju *Le bergsonisme ou une philosophie sur la mobilité* (1912), *Réponse aux defenseurs du bergsonisme* (1913), pa *Sur les succès du bergsonisme* (1917). Za vrijeme svjetskoga rata donosio je »Figaro« njegove članke, a on ih je 1917 izdao pod naslovom *Les sentiments de Critias.* Iza rata izišli su ovi njegovi radovi: *Le Bouquet de Glycère* (1918), *Belphégor, essai sur l'esthétique de la société française contemporaine* (1919), romani *Les Amorandes* (1922) i *La Croix de Roses* (1923), *Lettres a Mélisande* (1925) i dr. U.

BENDER, grad u Besarabiji, na desnoj obali Dnjestra, 39.000 stan., većinom Židova i Ukrajinaca. Radi plodne okolice u gradu je živa trgovina žitom i kukuruzom, vinom i voćem, povrćem i duhanom. Važna je tvrđava radi prijelaza preko Dnjestra. Švedski kralj Karlo XII. je poslije poraza kod Poltave pobjegao 1709 u B., skupljajući raspršenu vojsku za novu borbu protiv Petra Velikoga. N. P.

BENDER ABBAS (perz. bender »luka«), luka u iranskoj pokrajini Fars, ležeći na morskom tjesnacu Ormuzu vlada ulazom u Perzijski zaliv. Razvio se u 17. st. na ruševinama Hormusa. Slabo uspijeva zbog neugodnog podneblja i čestih kiša. Stoga mu broj stanovnika pada, sada najviše 10.000, većinom Arapa.

BENDEŠEVIĆ → **Gučetić.**

BENDIXEN, Friedrich, * San Francisco 30. IX. 1864, † Hamburg 29. VII. 1920. Učio u Heidelbergu i Leipzigu; poslije ravnatelj Hipotekarne banke u Hamburgu. Znanstveno djeluje na području novčane i valutarne politike i teorije novca. Kao vatreni pristaša nominalističke vrijednosti novca proširio je Knappovu *državnu teoriju* svojim pogledima: Novac nema biti nikakvo dobro od vrijednosti, niti kakvo zamjenjivo *dobro.* Suvremeni gospodarski život nije u *posjedovanju,* a ni u *izmjeni dobara* bez dalje gospodarske svrhe. S pravnog gledišta može novac biti samo zakonsko platežno sredstvo, a s gospodarskoga gledišta predstavlja samo neki *simbol* za izvršeni rad, za izvršene usluge, i neko pravo (naputnicu) na potrošnju proizvedene već robe po nekome drugom i spremljene za prođu i potrošnju. B. tim obrazlaže vrijednost i funkciju novca prema starijoj teoriji, kakvu je već izložio francuski ekonomist Proudhon polovicom 19. st. Za Bendixena kao i za Proudhona od najveće je važnosti, kako se novac stvara i prema čemu se stvarno osniva njegova vrijednost. Novac nije ni u kojem slučaju ni zlato ni koja druga roba, te nema prema tome nikakve izvorne vrijednosti; zato traži B. takav *klasični novac,* kojemu bi vrijednost bila samo u odnosu prema vrijednosti koje druge robe, odnosno gospodarske i socijalne usluge pojedinca čovjeka društvu. — Nadovezujući B. svoju teoriju na Proudhonovu i Knappovu drži, da bi prvotna dužnost države bila odrediti novčanu jedinicu u obliku naputnice (banknote — novčanice), kojom se naplaćuje jedinica usluge, a kojom se stječe pravo na protuuslugu, na nabavu robe. Tim se postizava, da naputnica kao i obična banknota prelazi iz ruke u ruku, kako se usluge zamjenjuju za protuusluge. Država je dužna stavljati u promet samo onoliko naputnica (novčanica), koliko se stvarno vrši među državljanima usluga, drugim riječima, koliko se proizvodi robe. Zadaća dakle valutne i novčarske politike svake države bila bi ta, da nastoji držati u optjecaju uvijek samo toliko naputnica (novčanica), koliko je u prometu usluga. Ako se broj usluga poveća, morat će se povećati i broj naputnica, no tad će se morati i jedinica usluge naplaćivati s više naputnica. Čim bi nasuprot količina naputnica postala prema povećanom broju usluga nedovoljna, morala bi se naplaćivati svaka usluga manjim brojem novčanih jedinica. Bendixenova teorija o naputnici (novčanici) na proizvedenu robu osniva se stvarno na bankarskom poslu, na t. zv. *robnoj mjenici.* I kao što svaka robna mjenica dokazuje, da je njezin vlasnik izvršio čovječanstvu neku uslugu, tako bi po B. bio i taj klasični novac stvarno neka vrst robne mjenice, koja bi se mogla uvijek eskomptirati, t. j. zamijeniti za protuuslugu. B. ne zabacuje samo zlato kao novac, nego i banknotu, koja bi se mogla u svako vrijeme iskupiti u notnoj banci za zlato. Zlato bi jedino imalo služiti za plaćanja u međunarodnom prometu, koliko se vanjska trgovina ne bi »plaćala«, obračunala vrijednošću (devizama) kupljene (uvezene) i prodane (izvezene) robe. U suvremenom gospodarskom životu pojedinih država pokušavaju se doduše stvarati valutarni (novčanični) sustavi upravo na osnovi Bendixenove teorije, ali ipak svi ti sustavi pokazuju svoje velike nedostatke i poteškoće. No ako B-ov *klasični novac* i nije našao svoga potpunog opravdanja i opće primjene, njegova je teorija ipak znatno uzdrmala t. zv. »Goldstandard« teoriju novca, koja se donedavno smatrala jedino ispravnom.

LIT.: Važnija B-ova djela: *Das Wesen des Geldes,* München-Leipzig 1922; *Die Reichsfinanzreform,* Hamburg 1909; *Geld und Kapital,* Gesammelte Aufsätze, Jena 1922; *Währungspolitik und Goldtheorie im Lichte des Weltkrieges,* N. F. von Geld und Kapital, München-Leipzig 1919; *Das Inflationsproblem,* Stuttgart 1917. Osim toga napisao je mnogo rasprava u Bank-Archiv-u i u Geld und Kapital. M. I.

BENEDEK, 1. Elek, * 1859, † 1929, madžarski pisac, novinar, narodni zastupnik. S mnogo topline i humora pisao je romane iz sekeljskog pučkog života, pripovijetke i omladinske radove trajne vrijednosti. Zgodne su mu preradbe madžarskih priča.

BIBL.: *Éles anyaföldem* (Moj dragi zavičaj); *Testamentum.* E. K.

2. **Ludwig,** * Šopronj 4. VII. 1804, † Graz 27. IV. 1881, austrijski vojskovođa. Odlikovao se u talijanskoj vojni 1847/48 i u operacijama protiv madžarskih ustaša (1849), kada je pripadao stožeru Radetzkoga. G. 1859 izveo je iza nesretne bitke kod Solferina uzmak austrijske vojske u uzornom redu prema rijeci Mincio. Time steče naklonost cara Franje Josipa I., koji ga imenova generalom topništva, a 1860 šefom glavnog stožera. Na ličnu želju carevu primio se 1866 vrhovnog zapovjedništva nad sjevernom vojskom protiv Prusa, premda nije bio upućen u terenske prilike. I oficirski kor pravio mu je neprilika, te je morao podleći brojnijoj, bolje izvježbanoj i uzorno opremljenoj pruskoj vojsci (kod Kraljičina Graca). I ovom se prilikom pod njegovom komandom povukla austrijska vojska na uzoran način. Kako se bio časnom riječi obvezao, da ne će nikada odati, tko je zapravo skrivio katastrofu, uništio je sve spise, koji bi mogli osvijetliti tu vojnu. Bez sumnje je taj neobično sposobni general postao žrtvom političkih i dvorskih intriga. G. Š.



LUDWIG BENEDEK

3. **Marcell,** * 1885, madžarski pisac i prevodilac, sin Elekov. Pisao romane i književno-povijesne radove, kao na pr. *A francia regény a XIX. században* (Francuski roman u 19. st.). Golemim prevodilačkim radom unapređuje madžarsku književnu obrazovanost. E. K.

BENEDETTI, Gianbattista, * Mleci 1530, † Turin 1590, talijanski matematičar. Samouk, protivnik Aristotelove nauke o gibanju i u tome preteča Galilejev. Poopćio pojam momenta sile, istražio ravnotežu tekućina. St. H.

BENEDETTO DA MAIANO, zapravo Benedetto di Leonardo, * Maiano 1442, † Firenca 24. V. 1497, talijanski kipar i arhitekt. Prvi mu je učitelj bio stariji brat Giuliano (1432—1490). G. 1468 izvodi u Faenzi sv. Savina (uza sve obilje dekorativnog ukrasa djelo divno raščlanjeno), a od 1470 do 1474 svoje najznatnije djelo, propovjedaonicu u firentinskoj crkvi Santa Croce s pet reljefa s prizorima iz života sv. Franje Asiškoga prikazanim u perspektivnom stilu Ghibertijevih reljefa na istočnim vratima firentinskog baptisterija. Ovo je djelo naručio Pietro Mellini, kojega je portretnu bistu, majstorsko djelo, izradio B. 1474 (danas u Louvreu). Sedamdesetih godina nastaju oltar sv. Fine (Collegiata u San Gimignanu) i ciborij za istu crkvu i za onu S. Domenico u Sieni, 1480 *Madonna dell' Ulivo* (danas u stolnoj crkvi u Pratu) i srodna joj Bogorodica iz pečene gline (Berlin, Kaiser-Friedrich-Museum), na kojoj se još sačuvala izvorna polihromija. Za Loreto je B. izveo jedan lavabo u sakristiji i dva Evanđelista, za napuljsku crkvu Monte Oliveto dovršio je od Rossellina započeti grobni spomenik Marije Aragonske (nezakonite kćeri napuljskoga kralja Ferranta, a žene amalfijskog vojvode Anto-



BENEDETTO DA MAIANO, Poprsje Pietra Mellinija
Firenca, Museo Nazionale

nija Piccolominija) i oltar Navještenja. Bio je zaposlen i kod »Porta reale« u Napulju. Posljednja su mu djela grobni spomenik Filippa Strozzija (Firenca, S. Maria Novella) i njegova bista (Louvre), pa portretne ploče Giotta i Squarcialuppija (Firenca, stolna crkva). Među njegovim pojedinačnim kipovima zacijelo je najljepši dražesni mladi Ivan Krstitelj (Firenca, Bargello), koji se isprva nalazio iznad t. zv. Porta dell' Udienza (Salla dei Gigli) u Palazzo Vecchio. Mnogo se raspravljalo o tome, da li je B. izveo nacrte za firentinsku palaču Strozzi. Danas je općenito prihvaćeno mišljenje Geymüllerovo, da je on doista njen autor (do uključivo drugog niza prozora), dok je Simone Cronaca izveo vijenac i dvorište. Ne bi bilo ispravno u djelima majstorovim isticati jedino njihovo bujno dekorativno bogatstvo. I ako je na nj znatno utjecao Antonio Rossellino, umjetnost je njegova samostalna i lična, pa je kao takva utjecala znatno i na kasnije umjetnike. Dao je Toskani najljepšu renesansnu propovjedaonicu (S. Croce u Firenci) i najkrasniji ciborij (S. Domenico u Sieni). Njegova se meka poetička ćud ogleda u melodioznosti i skladnosti njegovih djela.

LIT.: H. Geymüller-C. Stegemann, *Die Architektur der Renaissance in Toskana*, München 1885—1896; W. Bode, *Die Denkmäler der Renaissanceskulptur Toskanas*, München 1905; A. Venturi, *Storia dell'arte italiana*, VI., Milan 1908; P. Schubring, *Die italienische Plastik des Quattrocento* (Handbuch der Kunstwissenschaft), Berlin-Neubabelsberg 1919; L. Düssler, *B. da M. Ein florentiner Bildhauer des späten Quattrocento*, München 1924. A. Sch.

BENEDETTO SCHIAVO → **Hrvat Benko.**

BENEDIKT, sv., ✻ Nursia (Norcia) oko 480, † Montecassino 21. III. 547, glavni organizator redovništva u zapadnoj Crkvi, potomak stare rimske plemićke obitelji. S njim se rodila sestra blizanka sv. Skolastika. Životopis sv. Benedikta napisao je papa sv. Grgur Veliki (590—604) u drugoj knjizi svojih *Dijaloga*, pedesetak godina poslije Benediktove smrti po pripovijedanju najbližih učenika samoga sveca. Djetinjstvo je B. proveo u zavičaju. G. 497 dolazi u Rim, pohađa visoku školu retorike. Premda je Rim još sjao čarobnom ljepotom svojih spomenika, mladi Benedikt nije bio zadovoljan ni školom ni životom Rima, koji je već politički i duhovno bio na domaku neizbježive propasti. Željan preokreta i obnove ostavi sve nauke, svijet i Rim. Pobježe u pustinju Subiaco (stari Sublaqueum, gdje je nekoć car Neron posjedovao raskošan ljetnikovac). Živio je osamljen i zaboravljen. Njegov boravak bio je poznat samo monahu Romanu, koji je živio u obližnjem samostanu pod upravom opata Teodata. Od monaha Romana primio je »melotu«, t. j. surovo pustinjačko odijelo po uzoru egipatskih monaha. Seljaci i pastiri onoga kraja, doznavši za njegov boravak, iskazivahu mu osobito poštovanje. I u Rimu se doznalo za Benediktov pokornički život, pa mu dolaze u posjete najodličniji plemići i građani. Dva dječaka iz aristokratskih rimskih obitelji, Mauro i Placido, postali su njegovi prvi i najmiliji učenici. Kasnije je Mauro u Francuskoj, a Placido u Siciliji širio plodove duha sv. Benedikta. Prvobitni samostan (coenobium) u Subiacu, osnovan od Benedikta, bio je kratkog vijeka. Zavidni svećenik Florencije stao je kvariti prve monahe. Benedikt napusti Subiaco i osnova oko 529 novi samostan na zelenom brdu Cassinu (Montecassino) u Kampaniji. Na brdu ruši stare poganske hramove Jupitra i Apolona, propovijeda seljacima evanđelje, vodi duše k Bogu. Sam kao arhitekt i zidar gradi samostan, koji je postao matica njegova reda. Umro je u dobi od 67 godina. Njegovo tijelo bilo je pokopano uz sestru Skolastiku, koja je umrla 40 dana prije njega, i to upravo pod oltarom oratorija sv. Ivana Krstitelja, na mjestu, gdje se dizao žrtvenik Apolonov. Na istom mjestu ostalo je tijelo i do danas. Životno djelo sv. Benedikta je *Regula Monachorum* (Pravilo monaha). Regula je autentična. Napisao ju je sam sv. Benedikt. Smatra se, da su bila dva autografska primjerka. Jedan je dao sam svetac učeniku Mauru, kad ga je poslao u Francusku, a drugi je ostao na Montecassinu. U 8. st. opat Teodomar poslao je prijepis Regule Karlu Velikomu. U 9. st. taj je prijepis prepisan u samostanu Reichenauu, a sada se čuva u knjižnici samostana St. Gallena u Švicarskoj. Regula se sastoji od predgovora (prologa) i 73 poglavlja. Glavna je njezina karakteristika ta, što je ona stvarno prvi zakonik monaštva na kršćanskom zapadu. I. D.



(Foto Alinari)
SVETI BENEDIKT, Perugino
Rim, Pinacoteca Vaticana

BENEDIKT, pape toga imena:

B. I., † 30. VII. 579 (papa 575—579), Rimljanin. Njegov pontifikat pada u doba najžešćih langobardskih provala. U Italiji je vladala sveopća pustoš i glad, a iz Bizanta su dolazile male ili nikakve pomoći. O njegovoj papinskoj djelatnosti sačuvalo se malo vijesti.

B. II., sv., † 8. V. 685, Rimljanin (izabran 683, potvrđen u srpnju 684), naslijedio je Leona II., nastojao je, da Zapad prizna auktoritet VI. općeg sabora i osudu monoteletizma. Za njegova je pontifikata car Konstantin Pogonat privolio, da se izabrani pape mogu posvetiti bez čekanja privole carskoga dvora, da ne ostane dugo papinska stolica nepopunjena. Njegova je svetkovina 7. V.

B. III. (855—858), Rimljanin, naslijedio je Leona IV. Carska stranka mu je podigla, ali uzalud, protupapu Anastazija Bibliotekara. Bio je uzor svih kreposti, branitelj svetosti kršćanskog braka protiv razuzdanih velikaša. — Ivanica Papisa, koju legenda stavlja između njega i njegova predšasnika, nije nikada postojala (→ Ivanica Papisa).

B. IV. (900—903), Rimljanin, održao sinodu u Lateranu 901, u veljači 901 okrunio cara Ludviga III.

B. V., † Hamburg 4. VII. 966, Rimljanin, sposoban, učen i zato prozvan »Grammaticus«. Nakon smrti Ivana XII. izabraše ga papom, ali ga Oton I. progna u Hamburg, gdje je umro.

B. VI. (973—974). Nakon smrti Otona I. 7. V. 973 Krescencije, vođa protunjemačke stranke, složi se protiv pape s kardinalom Bonifacijem Frankom, te ga zarobiše i udaviše.

B. VII. (974—983), iz porodice tuskulanskih grofova, biskup u Sutriju, a nakon bijega protupape Bonifacija VII., uz pristanak Otona II., postane papa. Izopćio je Bonifacija i 981 na rimskoj sinodi izdao zakone protiv simonije.

B. VIII., † 7. IV. 1024 (papa 1012—1024), prije Teofilakt, grof od Tuskuluma. Stranka krescencijevaca postavila je protiv njega protupapu nekog Gregorija, ali nije uspjela. G. 1014 okrunio je cara Henrika II. sa suprugom mu Kunigundom. Vrlo je zaslužan za reformu Crkve. Zajedno s Pizancima i Genovežanima pobijedio je Saracene i prisilio ih, da napuste Sardiniju. U Paviji 1018 održao je sinodu protiv ženidbe svećenika i simonije.

B. IX., † 1055 (papa 1033—1044), nećak Benedikta VIII. I ako je bio još nezreo mladić, tuskulanska stranka silomice ga narine na papinsku stolicu. Nakon smrti njegova oca Rimljani ga 1038 radi njegovih prljavština protjeraše, a car Konrad, prijatelj njegove obitelji, opet ga oružanom silom dovede natrag i kazni Rimljane radi ustanka. G. 1044 opet ga pobunjeni Rimljani protjeraše, a na njegovo mjesto postaviše sabinskog biskupa Ivana kao Silvestra III. Benedikt se uz pomoć svoje porodice opet povrati i potisne Silvestra. Videći nedostojni B., da ga Rimljani ne trpe, ustupi papinski prijesto uz novčanu odštetu Ivanu Gracijanu 1045. Na sinodama u Sutriju i Rimu (1045—1046) sva tri biše maknuta, a izabran papom Klement II. Nakon Klementove smrti 1047 opet je, ali bez uspjeha, pokušao domoći se papinstva.

B. X. (1058—1059), prije biskup u Velletriju, silom nametnut od tuskulanske stranke. Nije se održao na papinskoj stolici ni godinu dana.

B. XI., † 7. VII. 1304 (papa od 22. X. 1303 do 7. VII. 1304), Nikola Boccasini rodom iz Trevisa. Član dominikanskog reda, kome je postao generalom, zatim ostijskim kardinalom i napokon papom. Bio je vrlo vrijedan i od naravi miroljubiv. Sukob s francuskim kraljem, što ga je baštinio od svog predšasnika, nastojao je smiriti opozvavši njegove osude protiv moćne porodice Colonna; povukao je i cenzure udarene francuskome kralju i ublažio konstituciju *Clericis laicos*. Naprotiv udario je izopćenjem Sciarra Colonnu, koji je učinio atentat na Bonifacija VIII. u Anagniju. Crkva ga štuje kao blaženika 7. VII.

B. XII., † Avignon 25. IV. 1342 (papa od 1334 do 1342), prije cistercit Jakov Fournier. Po naravi blag, ljubitelj pravde, neprijatelj zloporaba u kurijalnoj upravi, vrlo aktivan za reformu svjetovnog i redovnog klera, velik prijatelj naučnih zavoda. I ako su ga Rimljani molili, da se vrati u Rim, nije im povoljio, već je upravo on počeo graditi papinsku palaču u Avignonu. Nije zaboravio ni Rima, nego je dao popraviti rimske bazilike i slao osiromašenim Rimljanima novaca, da se opskrbe žitom.

B. (XIII.), † 23. V. 1423, protupapa (od 1394 do 1417), prije Pedro de Luna, Aragonac. Bio je vrlo talentiran, učen, u svome životu neporočan, ali slavohlepan i tvrdoglav. Pristao je uz protupapu Klementa VII. i nakon njegove smrti naslijedio ga. Prije svog izbora svečano je bio obećao, da će sve učiniti za ugušenje raskola u Crkvi. Postigavši, što je želio, malo se na svoje obećanje obazirao. Kad ni car Žigmund 1415 nije uspio, da ga skloni na odreku, proglasio ga je sabor u Konstanzu svrgnutim.



BENEDIKT XIV.

B. XIII. (1724—1730), od kneževske kuće Orsini, član dominikanskog reda. I kada je postao papom, živio je kao priprost redovnik. Mnogo je nastojao oko pridignuća religioznog života u Crkvi. Sukob sa Sardinijom i Sicilijom smirio je pod cijenu velikih popuštanja. Kako je sam bio više učenjak negoli političar, mjesto njega je poslove s vanjskim dvorovima vršio kardinal Nikola Coscia, koji nipošto nije to pouzdanje zasluživao.

B. XIV., ✻ Bologna 31. III. 1675 (papa od 1740 do 1758), prije Prospero Lambertini. Od 1731 nadbiskup svoga rodnoga grada. Bio je jedan od najučenijih papa, a uz to pobožan, radišan, vesele ćudi, ljubazan u saobraćaju i razborit u postupanju. Mnoga svoja djela dovršio je tek kao papa, a najglavnija su mu *De beatificatione et canonizatione servorum Dei, De festis D. N. J. Chr. et B. M. V., De sacrificio Missae* i *De synodo dioecoesana*. Njegove bule su zapravo naučne rasprave. G. 1751 obnovio je zabranu Klementa XII. protiv slobodnog zidarstva. Podigao je različne naučne akademije u Rimu, bio je u vezi sa svim većim učenjacima svoga doba i pomagao znanost i umjetnost. Da izbjegne nove i izgladi stare sukobe s tadanjim apsolutističkim državama, bio je popustljiv do krajnjih granica. Nije bio sretne ruke, kada je sa smrtne postelje lisabonskome patrijarki Saldanhi povjerio vizitaciju i reformu isusovačkoga reda u Portugalu.


BENEDIKT XV.
(po portretu L. Sambergera)

B. XV., papa 1914—1922, prije Giacomo Paolo Giovanni Battista Della Chiesa, ✻ Genova 21. XI. 1854, † Rim 22. I. 1922. Položivši doktorat prava na sveučilištu u Genovi posveti se bogoslovnim naukama na rimskoj Gregoriani. G. 1878 zaređen za svećenika. G. 1879 ušao u Accademia dei Nobili. G. 1882 stupa u papinsku diplomatsku službu, 1883 ga nuncij Rampolla vodi kao svoga tajnika u Madrid. S Rampollom se opet vraća u Rim i služi u državnom tajništvu do 1907, kada je imenovan nadbiskupom u Bologni. U svibnju 1914 imenuje ga Pio X. kardinalom; nakon nekoliko mjeseci umre Pio X., a on mu postade nasljednikom kao Benedikt XV. Pontifikat Benedikta XV. pada u doba svjetskog rata. Njegov je program bio od početka do kraja: potpuna nepristranost, jednaka ljubav prema svima i miroljubivo djelovanje među zaraćenim strankama. Upravo njegova nepristranost navukla je na nj napadaje i s jedne i s druge strane. Videći, da usprkos ponovnim pozivima na mir ne može zaustaviti rat, on je to svojskije napeo sve sile, da što više ublaži ratne strahote. S uspjehom se zauzimao za civilno pučanstvo u okupiranim krajevima i za zarobljenike, posredovao za izmjenu bolesnih zarobljenika, za dopisivanje njihovo sa svojim obiteljima, postigao je internaciju zarobljenih otaca obitelji u Švicarskoj, intervenirao je za potlačene i osuđene. Po svojemu nunciju u Beču izradio je kod cara Karla pomilovanje devetnaestorice na smrt osuđenih Srba u sarajevskom i banjalučkom procesu. Pomagao je novčanim prilozima pučanstvo u opustošenim krajevima, na pr. Srbe, Crnogorce, Poljake, Belgijance i t. d. Držeći, da je već došao čas, uputio je 1. VIII. 1917 zaraćenim strankama konkretan prijedlog, na temelju kojega bi se mogao zaključiti mir.

Njegov plemeniti korak nije našao odziva. Ipak je za njegova pontifikata ugled katoličke crkve u međunarodnom životu vrlo poskočio: zastupstva raznih država kod Svete Stolice porasla su od 14 na 28. I ako zabavljen vidanjem rana, koje je rat zadao čovječanstvu, Benedikt XV. nikako nije zaboravio nutarnjih potreba Crkve. Već u prvoj godini svoga pontifikata osnovao je komisiju za popravak Sv. Pisma (Vulgate), 1917 proglasio je novi Codex Juris Canonici; osnovao je Kongregaciju za Istočnu Crkvu i papinski Istočni institut, komu je stavio za zadaću, da znanstvenim radom utire put sjedinjenju s istočnim crkvama. Pokopan je u kripti sv. Petra, a u povijesti će opravdano nositi ime *papa mira*.

LIT.: A. de Waal, *Benedikt XV.*, 1915; G. Goyau, *Papauté et chrétienté sous Benoît XV.*, Pariz 1922. G. Cv.

BENEDIKTINCI. Već za života sv. Benedikta nastali su mnogi samostani, koji su živjeli prema njegovu Pravilu (Regula Monachorum). Samostan je slika starog utvrđenog rimskog tabora. Daleko od svijeta, okružen visokim zidinama, nalazi monah sve, što mu je potrebno. Tu je glavna



BENEDIKTINSKI GRB

samostanska crkva s različitim kapelicama. Tu su ćelije za redovnike, putnike, goste, siromahe, radionice za različite zanate, spavaonice, knjižnica, pisarna (scriptorium) za prepisivanje starih tekstova i za ukras knjiga (minijature). Uz samostan su vrtovi s povrćem i ljekovitim biljem, samostanska ljekarna, mlin, njive, voćnjaci. Velik dio dana posvećuju redovnici molitvi, koju nazivaju Božjim djelom (Opus Dei), bogoslužju i pjevanju himna. Glavar je samostana opat (abbas »otac«). Izabire ga skupština redovnika, i on zadržava svoju čast do smrti. Opatov je zamjenik prior ili prepozit. Podrumar (cellarius) stara se za materijalne potrebe, dekan je predstojnik nad skupinom od 10 redovnika, vratar prima goste, putnike i siromahe. Poseban je redovnik određen za strance, a poseban za odgajanje novaka. Sami redovnici dijele se u starije (seniores) i mlađe (iuniores). Heraldički znak odnosno benediktinski grb je dvostruki križ na brdu, a preko njega natpis Pax (mir). Ispod grba ispisan je benediktinski program: »Ut in omnibus glorificetur Deus« (Da se u svemu proslavi Bog).

Raširenju benediktinskoga reda pridonio je osobito mnogo papa Grgur Veliki (590—604), kojega povjesničari nazivaju confundator, t. j. suutemeljitelj reda. Od 9. do 11. st. vladalo je Pravilo sv. Benedikta gotovo u svim samostanima rimokatoličke Evrope. Benediktinski je samostan bio korablja spasa, čuvar klasične i širitelj nove kršćanske kulture i civilizacije.

U različitim krajevima, pod utjecajem različitih velikih organizatora i organizacijskih središta, razvili su se različiti ogranci reda. Nastale su kongregacije i samostalni redovi: kamaldoljani (Camaldoli), koji se dijele na cenobite i pustinjake; cisterciti (v.), koji se dijele na cistercite običnog opsluživanja i na trapiste (v.). Posebna benediktinska kongregacija jesu armenski mehitaristi (v.).


U BENEDIKTINSKOJ ŠKOLI
Drvorez oko g. 1500

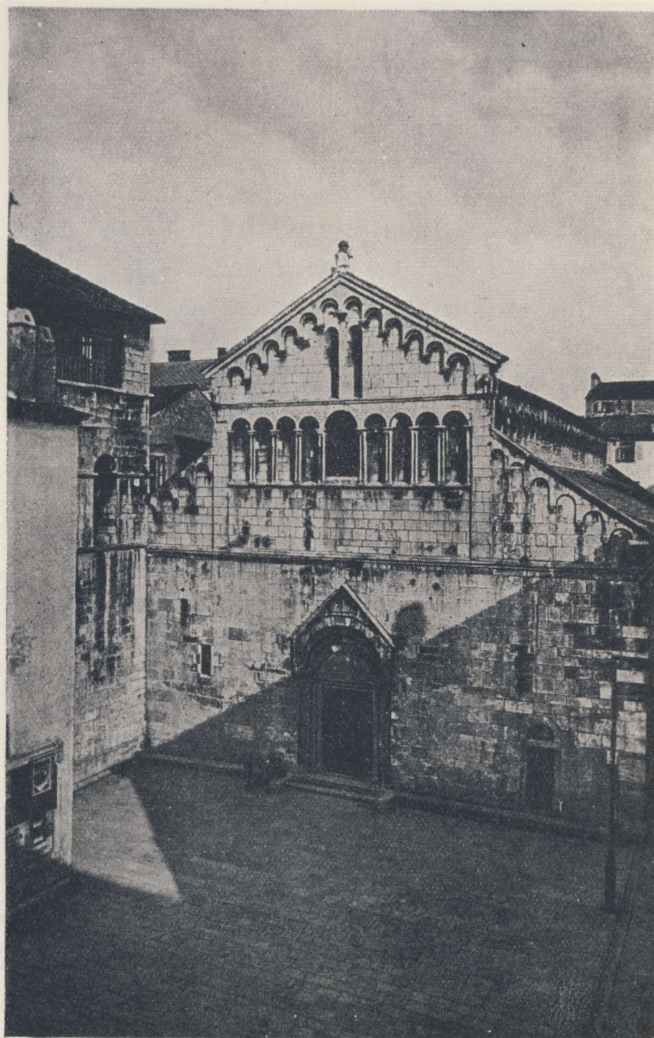
Dosada je red dao među ostalima: oko 5000 svetaca, 40 papa, oko 250 kardinala, 7000 nadbiskupa, 15.000 biskupa i oko 15.700 pisaca.

G. 1893 ujedinilo se u konfederaciju ovih 15 benediktinskih reformiranih kongregacija: montekasinska, engleska, madžarska, švicarska, bavarska, brazilijska, francuska, američko-kasinska, bajronska (→ Beuron), kasinska prvobitnog opsluživanja, helvetsko-američka, austrijska Bezgrešnog Začeća, austrijska sv. Josipa, kongregacija sv. Otilije za vanjske misije, belgijska. Konfederacija ima sada preko 180 samostana i 8176 redovnika.

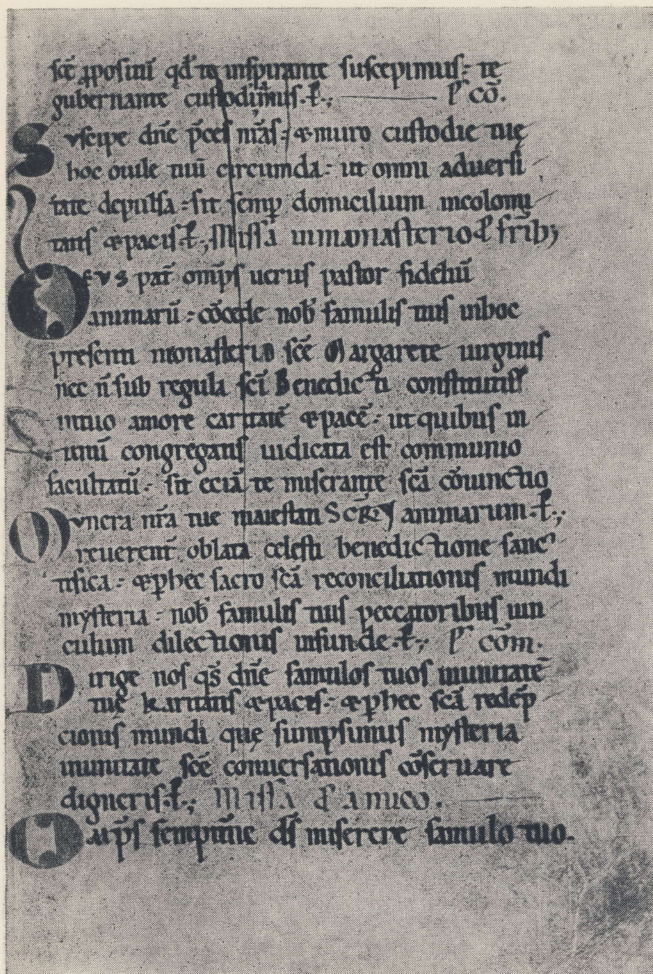
Zajedno s kamaldoljanima, cistercitima, valombrožanima, silvestrincima, olivećanima i mehitaristima imade benediktinski red preko 12.500 redovnika i preko 16.000 redovnica.

Osim velikog broja liturgijskih, asketskih, praktično-religioznih časopisa benediktinci izdaju i znanstvene časopise o povijesti svoga reda: Revue Mabillon (Francuska), Rivista storica benedettina (Italija), Rivista Montserratina (Španjolska), Downside Review (Engleska), Die Studien und Mitteilungen zur Geschichte des Benediktinerordens (Njemačka), Pannonhalmi Szémli (Madžarska), The Placidian (USA). Benediktincima je predana ı revizija Vulgate. U Solesmesu u Francuskoj zaslugom Dom Guérangera obnavlja se tradicionalni gregorijanski koral; u Beuronu u Njemačkoj stvaraju benediktinci novu crkvenu umjetnost.

Benediktinci u Hrvatskoj javljaju se u doba, kad je njihov red najviše cvao, od 9. do 12. st. Iz Montecassina, preko Jadranskog mora, doprli su u sve krajeve na istočnom primorju Jadrana. Osvojili su gotovo sve otoke od Krka do Mljeta. Benediktinci su dolazili u hrvatske krajeve na poziv hrvatskih knezova i kraljeva te primorskih autonomnih gradova. Farlati govori o velikom broju redovnika (frequentissimae monachorum missae fuerunt coloniae) Hrvatski vladari s narodom cijenili su sinove sv. Benedikta tako, da su se podigle vrlo stare i bogate opatije (antiquissimae et opulentissimae Abbatiae). Prvi samostan benediktinaca podigao je knez Trpimir (oko 852) u Rižinicama poviše Solina. Iza g. 1000 nalazimo u našim krajevima mnogo samostana (monasteria plura), kako piše anonimni pisac u Annales Camaldulenses. U sjevernom hrvatskom primorju širio je benediktinsko pravilo Gaudencije, biskup Osora, učenik sv. Romualda, jednoga od najvećih pobornika ideala sv. Benedikta. Za vrijeme kralja Zvonimira, u drugoj polovini 11. st., imale su veliku znamenitost u crkveno-državnom životu Hrvatske dvije ličnosti: Lovro, nadbiskup splitski (prije biskup osorski), i sv. Ivan, biskup trogirski. Obojica su bili odgojeni kod benediktinaca. Hrvatska se prošlost ne može zamisliti bez benediktinaca. Opati su sudjelovali na saborima, u kraljevskoj kancelariji, u državnoj organizaciji, stvarali su hrvatski narod i nastojali, da on stvori sebi svoje mjesto pored drugih evropskih naroda.


(Foto B. Cigliano, Zadar)
BENEDIKTINSKA CRKVA SV. KRŠEVANA U ZADRU

Benediktinci su donijeli u hrvatske krajeve monumentalnu crkvenu arhitekturu i t. zv. beneventansko pismo, kojim je pisala kancelarija hrvatskih vladara. Najstariji sredovječni crkveni kodeksi, ukrašeni inicijalima i minijaturama, njihovo su djelo (umjetnička škola Montecassina). Bili su gojitelji i prijatelji glagoljice. Njihovo je djelo Baščanska ploča. Pravilo rogovskog samostana bilo je napisano glagoljicom. Osim benediktinskih pjesnika, koji su



sē apostini qd te inspirante suscepimus: te
gubernante custodiamus. P. Pco.
Suscipe dne preces nras: et muro custodie tue
hoc ouile tuū circumda: ut omni aduersi
tate depulsa: sit semp domicilium incolomi
tatis et pacis. P. Missa in monasterio. P. Prib;
Deus pat omips uerus pastor fidelium
animarum: concede nob famulis tuis in hoc
presenti monasterio sce Margarete uirginis
nec n sub regula sci Benedicti constitutis
unio amore caritat et pacē: ut quibus in
unū congregasti iudicata est communio
facultati: sit ecia te miserante scā coniunctio
Munera nra tue maiestati sce [illegible] animarum. P.
reuerent oblata celesti benedictione sanc
tifica: et pbe sacro scā reconciliationis mundi
mysteria: nob famulis tuis peccatoribus uin
culum dilectionis infunde. P. P. Com.
Dirige nos qs dne famulos tuos muniatē
tue karitatis et pacis: et pbec scā redēp
tionis mundi que sumpsimus mysteria
muniate sce conuersationis cōseruare
digneris. P. Missa de amico.
Omps sempitne ds miserere famulo tuo.

(Fotografijski laboratorij sveuč. knjižnice u Zagrebu)
ZAGREBAČKI SAKRAMENTARIJ SV. MARGARETE

pjevali na latinskom jeziku, imamo dva benediktinca, koji su se istakli kao veliki hrvatski pjesnici: Mavro Vetranović (1482—1576) i Ignjat Đorđić (1675—1737), Benediktinac Mavro Orbini napisao je djelo »Il Regno degli Slavi« (1601). Hrvati su imali jedan od najstarijih prijevoda pravila sv. Benedikta, svakako iz 14. st., ako ne i ranije. Taj dragocjeni glagoljski rukopis, koji potječe iz glasovitog benediktinskog samostana Rogova kod Biograda na moru, čuva se u knjižnici Akademije u Zagrebu. Od starijih životopisa poznat je »Život prisvetoga Benedikta« od Ignj. Đorđića, štampan u Dubrovniku (1784).

Benediktinci-glagoljaši na Čokovcu uredili su glagoljski staroslavenski misal, izdan od Propagande u Rimu (1741). Hrvati su razmjerno prema veličini svoje zemlje imali velik broj benediktinskih samostana, među kojima su najpoznatiji u ovim mjestima: Baška na Krku (glasovita Baščanska ploča), Zadar (sv. Krševan), Biograd (Rogovo), Tkon (samostan Čokovac), Vrana, Šibenik, Trogir, Split (Sustjepan), Sv. Petar u Selu (Poljica), Povlja (na Braču), Mljet, Lokrum, Dubrovnik, Prevlaka u Boki Kotorskoj, Trebinje i t. d. Svi su muški samostani tijekom vremena dokinuti, jer su redom od 15. st. prelazili u laičku komendu. Posljednji je postojao u Tkonu sve do 1808, kad ga je dokinuo Napoleon. Ženski samostani benediktinskog reda postoje još u Krku, Rabu, Pagu, Šibeniku, Trogiru (iz 1064) i Hvaru. Liturgijski časopis »Život s Crkvom« (Hvar) vodi brigu za obnovu reda u Hrvatskoj.

LIT.: P. Lugano, *Vita et Regula s. Benedicti*, Rim 1929; Hilpisch, *Die Klöster des heiligen Benedikt (Christi Reich auf Erden)*, Beč 1933; *Sv. Benedikt i njegovo djelo* (pos. izd. čas. Život s Crkvom), Hvar 1939; Ivan Ostojić, *Katalog benediktinskih samostana na Dalmatinskom primorju*, Život s Crkvom VII. (1941) i ondje navedena literatura o benediktinskim samostanima u Hrvatskoj. I. D.

Benediktinci u dukljanskoj državi vršili su velik kulturni utjecaj preko svoje crkve sv. Marije od Rtca (S. Maria de Rotez, de Rotecio, de Rotazio), uz koju je bio samostan sv. Mihovila. Theiner i Farlati iznose više papinskih pisama, koja su poslana opatima toga samostana. Taj se samostan nalazio sat hoda zapadno od Bara. Samostan su obdarili povlasticama i Nemanjići i Balšići. Još je znamenitiji bio samostan sv. Srđa i Baha 7 km južno od Skadra na lijevoj obali Bojane. G. 1166 spominje se Petar, »abbas sanctorum Sergii et Bachi«, a poslije njega i drugi opati. Samostan je bio daleko poznato svetište i grobnica dukljanskih vladara. Šufflay stavlja propast samostana u 16., a drugi u 17. st. Danas je od njega ostao tek jedan zid, a drugo je odnijela Bojana i razorio zub vremena.

LIT.: Fra I. Marković, *Dukljansko-barska metropolija*, Zagreb 1902; S. M. Štedimlija, *Tragom popa Dukljanina*, Zagreb 1941; Farlati, *Illyr. sac.* VII.; Theiner, *Monum. Slav. m.* II. P. G.

Benediktinski kodeksi u Zagrebu. U metropolitanskoj su knjižnici u Zagrebu sačuvani kodeksi, koji su bili prvotno određeni za liturgijske funkcije u nekom samostanu reda sv. Benedikta. To je *Beneventanski misal* MR 166 i *sakramentarij sv. Margarete* MR 126. Oba su kodeksa pisana na pergameni u 11. st. Beneventanski je misal pisan beneventanom za crkvu, u kojoj su se posebnim načinom slavili sv. Kalistrat, Pastor i Amabilis, jer su se tamo nalazila njihova tjelesa. Misal je prema nagađanjima prof. V. Novaka donesen potkraj 12. st. iz Italije u Dalmaciju. Možda ga je sa sobom donio splitski nadbiskup Bernard, i sam član reda sv. Benedikta, kad je pratio kardinala Jurja de Crescentio na njegovu putu u Ugarsku u povodu kanonizacije sv. Ladislava. Nije objašnjeno, kako je ovaj kodeks dospio u Zagreb. Sakramentarij sv. Margarete pisan je karolinom za samostan sv. Margarete reda sv. Benedikta na ugarskom području. Vjerojatno je to bio samostan sv. Margarete de Hahót. Pisan je prema predlošku iz opatije Fontenelle (St. Wandrille) u sjeveroistočnoj Francuskoj (biskupija Rouen). Spominje ga već najstariji inventar zagrebačke stolne crkve iz 14. st. Ovaj je sakramentarij po svom



(Foto B. Cigliano, Zadar)
BENEDIKTINSKA CRKVA SV. MARIJE U ZADRU

sanktoralu osnovica zagrebačkog starog obreda, kojim su se u zagrebačkoj stolnoj crkvi vršile liturgijske funkcije od osnutka biskupije 1094 do 1788. Po svoj prilici ga je donio sa sobom prvi zagrebački biskup Duh, koji je i sam možda bio član reda sv. Benedikta. Tako se može objasniti činjenica, da je sanktoral starog zagrebačkog kalendara pun svetaca reda sv. Benedikta. I t. zv. Radonova biblija, u kojoj možemo možda gledati najstariju bibliju zagrebačke stolne crkve, bila je pisana za benediktinsku opatiju St. Vaast u Arrasu. Čini se, da je i t. zv. *Missale antiquissimum* MR 165 u metropolitanskoj knjižnici u Zagrebu pisan prema monastičkim predlošcima, a to mogu biti samo predlošci iz samostana reda sv. Benedikta. Navedeni su kodeksi najstariji sačuvani spomenici literarnog rada reda sv. Benedikta, ukoliko je taj rad izravno utjecao na zagrebački obred.

LIT.: D. Kniewald, *Zagrebački liturgijski kodeksi XI.—XV. stoljeća*, Croatia Sacra 19, Zagreb 1940; Isti, *Sakramentarij sv. Margarete*, Serta Hoffileriana 1940.

D. K-d.

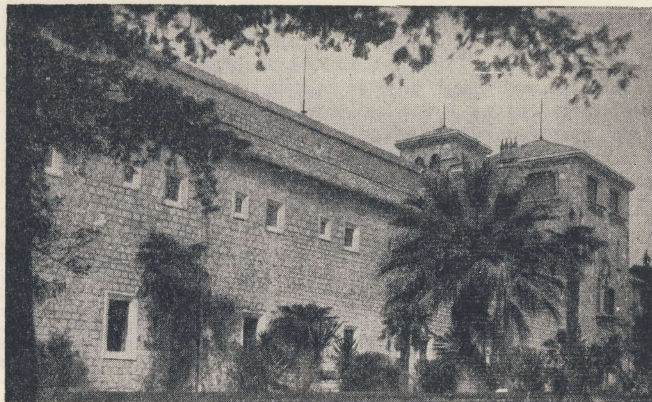
Benediktinci kod Slovenaca. B. su stupili u doticaj sa Slovencima već u doba njihova pokrštavanja. Prva dva kršćanska slovenska kneza, Gorazd i Hotimir, bila su



BENEDIKTINSKA OPATIJA SV. IVANA KRSTITELJA U TROGIRU

kršteni i odgojena u njihovu samostanu na Chiemskom jezeru. Iza njihova povratka u domovinu, od sredine 8. st. dalje, djelovali su kao misionari među Slovencima benediktinci iz samostana sv. Petra u Salzburgu, pa iz samostana u Innichenu i u Kremsmünsteru. O doticajima kršćanskih Slovenaca sa samostanom Štivanom (Sv. Ivan kod Devina u Primorskom) govore imena slovenskih hodočasnika i trgovaca, zapisana u 9. st. u t. zv. *čedadskom evanđelju*. No svi su ti samostani ležali na rubu slovenskoga područja. Na slovenskom tlu osnovani su prvi benediktinski samostani tek u 9. i 10. st., kad je obnovljeni duh benediktinskoga redovništva pod konac 10. st. počeo prodirati od sjevera prema jugu. Zato je razumljivo, da su prvi benediktinski samostani među Slovencima bili osnovani u Koruškoj.

Reforma benediktinaca, koja je potekla iz Clunyja, raširila se preko švicarskoga samostana Einsiedelna i preko samostana St. Emmerama u Regensburgu i na samostan sv. Petra u Salzburgu. To se dogodilo 987 zaslugom salzburškoga nadbiskupa Fridrika I. (958—991), koji je bio u uskom dodiru s bavarskim crkvenim reformnim krugovima, a osobito sa sv. Wolfgangom. U duhu te rane benediktinske re-



(Foto Lici)

BENEDIKTINSKI SAMOSTAN NA LOKRUMU

forme bila su osnovana u Koruškoj dva samostana, muški samostan u Osojama na Osojskom jezeru, što su ga osnovali prethodnici oglajskoga patrijarke Popona prije 1028, i ženski benediktinski samostan kod Št. Jurija ob Jezeru (St. Georgen am Längsee), što ga je na svom posjedu 1002—1018 osnovala Vihburga, sestra salzburškoga nadbiskupa Hartvika (991—1023) na čast sv. Jurju. Prve redovnice toga samostana došle su iz reformiranog ženskoga benediktinskoga samostana Nonnberga u Salzburgu, kojemu je bio osobito sklon za reformu iz Clunyja zauzeti car Henrik II. Sveti (1002—1024). Na dvoru Henrikove žene, carice sv. Kunigunde, živjela je neko vrijeme grofica sv. Hema, koja je na svom posjedu u Krki u Koruškoj osnovala ženski benediktinski samostan u čast Majci Božjoj. I u taj samostan, što ga je 1043 blagoslovio salzburški nadbiskup Balduin, došle su prve redovnice iz salzburškog samostana Nonnberga. Na darovanim posjedima grofice Heme osnovao je 1074 salzburški nadbiskup Gebhard u Admontu nov muški benediktinski samostan po clunyjskom uzoru. U taj su samostan došli prvi redovnici iz samostana sv. Petra u Salzburgu. Pod konac 11. st. (1091) nastala su u Koruškoj još dva muška benediktinska samostana, jedan u Millstattu, koji je bio ukinut 1469, a drugi kod Št. Pavla u Labodskoj dolini, što ga je osnovao grof Engelbert Spanheimski. U oba su se naselili redovnici iz samostana Hirsaua.

Među Slovencima na furlanskoj granici djelovali su kao duhovni pastiri benediktinci samostana u Rožacu (Rosazzo) i samostana u Možacu (Moggio), koje je pod konac 11. st. osnovao oglajski patrijarka Udalrik i u njima naselio redovnike iz samostana St. Gallena.

U 12. st. bila su osnovana zadnja dva benediktinska samostana među Slovencima, i to na gradu Arnoldsteinu (»Klošter«) u Zilskoj dolini 1106 i u Gornjem gradu 1140, u blizini kojega se u nekoj listini iz 1332 spominju i benediktinke.

Osim misionarskog djelovanja ima benediktinski red za Slovence trajnu važnost po tome, što je sa svoja dva samostana nehotice položio osnovni kamen dvjema novima biskupijama među Slovencima. U salzburškoj crkvenoj pro-

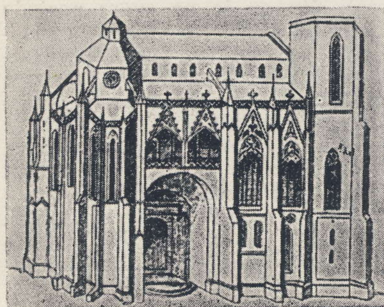


BENEDIKTINSKI SAMOSTAN ČOKOVAC NA TKONU

vinciji upotrijebljen je ženski samostan u Krki za osnutak krške biskupije 1072, a u oglajskoj crkvenoj provinciji upotrijebljen je 1461 za osnutak ljubljanske biskupije samostan Gornji grad, gdje je oglajski patrijarka Bertold već 1237 namjeravao osnovati sijelo nove biskupije. No do 1786 zatrla je jozefinska reforma samostane Osoje, Št. Jurij ob Jezeru, Arnoldstein i Št. Pavelski samostan, koji je međutim 1809 obnovljen, tako da su se u njemu naselili redovnici sekulariziranoga samostana St. Blasiena.

LIT.: F. Kos, *Gradivo za zgodovino Slovencev*, III., IV., Ljubljana 1911, 1920; M. Kos, *Zgodovina Slovencev*, Ljubljana 1933; J. Gruden, *Cerkvene razmere med Slovenci v XV. stol. in ustanovitev ljubljanske škofije*, Ljubljana 1908; Fr. Kovačič, *Zgodovina Lavantinske škofije*, Maribor 1928; E. Tomek, *Kirchengesch. Österreichs*, I., Innsbruck 1935; A. Jaksch, *Monumenta hist. ducatus Carinthiae*, III., IV., 1., 2., Celovec 1896, 1904, 1905/6; Schroll, *Gesch. des Benediktinerstiftes St. Paul*, »Carinthia« 66 (1876); P. Lindner, *Monasticon Metropolis Salzburgensis antiquae*, Bregenz 1907/8; I. Orožen, *Das Benediktiner-Stift Oberburg* (Das Bistum und die Diözese Lavant, II., I.), Maribor 1876; A. Wolf. *Die Aufhebung der Klöster in Innerösterreich*, Beč 1871; M. Pivec-Stelè, *Starejši ženski samostani v Sloveniji*, Kron. slov. mest, 1940. J. T-k.

Benediktinski samostan glagoljaša u Pragu. Dekretom od 9. V. 1346 praškom nadbiskupu dopustio je papa Klement VI., da hrvatski glagoljaši služe u Pragu slavenskim jezikom. Povlastica je vrijedila samo za jedno mjesto u češkom kraljevstvu. Kralj Karlo IV. pristupio je gradnji samostana potkraj 1347. Kako je prilikom posvete samostanske crkve 1372 čitano evanđelje o putnicima u Emaus, prozvan je samostan Emausy, ali je poznat i pod imenom »Na Slovanech«. Bogato nadareni samostan imao je zadaću da njeguje bogoslužje na slavenskom jeziku, u čast sv. Jeronimu, koji se na Karlovu dvoru osobito cijenio i kome je Karlo, kao i naši glagoljaši, pripisivao slavenski prijevod Sv. Pisma. Redovnici su još imali dužnost da prepisuju knjige i da uče Čehe crkvenoslavenskom jeziku i glagoljici. Nije utvrđeno, iz kakvih je pobuda i s kojim ciljem osnovan taj samostan. Palacký mu je nalazio svrhu u radu na crkvenom jedinstvu, Jagić u uvođenju glagoljaške službe Božje.



BENEDIKTINSKA CRKVA EMAUSY U PRAGU

Klaić je smatrao vjerojatnim, da je Karlo potaknut na podizanje samostana svojim boravkom u Senju 1337. M. Kostić je mišljenja, da se radi o inicijativi pape, koji je namjeravao da s pomoću Karla IV. i njegovih glagoljaša vrati jedinstvu Stefana Dušana i srpsku crkvu. Glagoljaši su doduše naučili Čehe pisati glagoljicu, ali nisu uspjeli u obuci crkvenog jezika. Pisalo se dakle češki glagoljskim pismenima. Stj. Ivšić je pronašao vezu između hrvatske glagoljske i staročeške knjige u nekim prijevodima sa češkog originala, koji su jamačno nastali trudom naših glagoljaša u emauskom samostanu. Iz Emausa dospjelo je u Francusku preko Carigrada znamenito Reimsko evanđelje, koje ima u svome glagoljskom lekcionariju iz 1395 »hrvatsko-češki lokalni karakter«. Samostan je stradao u vrijeme vjerskih nemira 1419, a poslije 1434 smjestili su se u njemu husiti. G. 1635 predan je opet redu sv. Benedikta.



(Foto Griesbach)

BENEDIKTINSKI SAMOSTAN SV. MARIJE NA MLJETU



BENEDIKTINSKA OPATIJA MELK NA DUNAVU *(Orbis terrarum)*

Primjer Karla IV. potaknuo je poljsku kraljicu Hedvigu, da sa svojim mužem Vladislavom II. Jagelom sagradi u Krakovu samostan, u koji su 1390 pozvani neki redovnici iz Emausa. (Samostan je, čini se, izgorio 1584). Praški su glagoljaši pozvani u to doba i u Šlesku, gdje je knez Konrad II. podigao za njih 1380 samostan u Oelsu.

LIT.: Vj. Klaić, *Povjest Hrvata*, II., 2., Zagreb 1901; Stj. Ivšić, *Dosad nepoznati hrvatsko-glagolski prijevodi iz staročeškog jezika*, Slavia, 1., Prag 1922; J. B. Novák, *Patriotismus Karla IV.*, Český Čas. Hist., XXXII., Prag 1926; M. Kostić, *Zašto je osnovan slovensko-glagoljaški manastir Emaus u Pragu?* Gl. Skop. nauč. društva, II., 1927. J. Š-k.

Benediktinske škole → Škole samostanske.

BENEDIKTOV, Vladimir Grigorjevič, ✱ 1807, † 1873, ruski liričar, služio je u vojsci i građ. službi. U tridesetim godinama 19. st. u velikoj je slavi. Unio je u rusku literaturu zvučan stih Viktora Hugoa i njegov impresionistički, deklamatorski stil. Sadržaj njegove lirike su odviše lična i bezbojna osjećanja. Njegova *Stihotvorenija*, 3 sv., izdana su 1883—84. V. R.

BENEFICIJ, BENEFICIUM → **Nadarbina, Regalna prava.**

BENEFICIUM COHAESIONIS u suvremenom kaznenom postupku znači blagodat, koju ima svaka od više osoba optuženih za isto kažnjivo djelo (suoptuženika), a koja se sastoji u tome, da viši sud u slučaju, da uvaži pravni lijek, što ga je protiv odluke prvostepenog suda uložio ma koji od suoptuženika, mora taj pravni lijek *po službenoj dužnosti* uvažiti i na korist ostalih suoptuženika, koji taj pravni lijek nisu uložili. Da se to dogodi, traži se, da razlozi, koji govore za uvaženje pravnog lijeka u pogledu suoptuženika, koji je pravni lijek uložio, govore za istovjetno rješenje u pogledu ostalih suoptuženika. To važi i u slučaju, ako su i drugi suoptuženici uložili pravni lijek, ali ne iz razloga, iz kojega je uložio suoptuženik, s čijim se pravnim lijekom viši sud složio, nego iz kojega drugog razloga. B. c. u našem pozitivnom pravu važi kako u slučajevima pravnih lijekova u užem smislu (revizija, priziv i žalba), tako i u slučaju prigovora protiv optužnice. B. c. djeluje i na korist onoga suoptuženika, koji se sudskom odlukom zadovoljio, te je ista prema njemu postala formalno pravomoćnom. Viši će sud u duhu ove ustanove morati u takvom

slučaju preinačiti odnosno ukinuti pravomoćnu sudsku odluku.

Ustanova b. c. jedan je od izuzetaka (kojih ima više) od pravila, da se viši sud bavi samo onim pravnim lijekovima, koje su pojedine stranke izjavile. Sud postupa, kao da su svi optuženici za isto kažnjivo djelo uložili pravni lijek, i ako to nisu učinili. Može se dakle reći, da sud ovdje uvažuje pravne lijekove, koji stvarno nisu uloženi. Do tog je izuzetka došlo zbog toga, jer bi dosljedno provođenje spomenutog formalističkog pravila, — da se viši sud može baviti samo onim pravnim lijekovima, što su ih stranke izjavile, — u slučaju, gdje je više osoba optuženo za isto kažnjivo djelo, dovelo do nejednakog postupka s pojedinim optuženicima. Ta bi se nejednakost postupanja, jer se radi o *istome* kažnjivom djelu, osjećala kao nepravda, koju ne bi mogla opravdati vrijednost primjene spomenutog formalističkog pravila u konkretnom slučaju. → Kazneni postupak IX. V. B-r.

BENEFICIUM INVENTARII → **Nasljedno pravo.**

BENEFICIUM NOVORUM → **Grpp. VIII.**

BENEKE, Friedrich Eduard, ✻ Berlin 1798, † Berlin 1854, njemački filozof. U rodnom je gradu 1822 postao docent, no doskora je uklonjen iz službe, te je otišao u Goettingen, zamalo se vratio u Berlin i tu je tek nakon smrti Hegelove postigao izvanrednu profesuru, koju je vršio do svoje možda i svojevoljne smrti. On je osnivač novije njemačke psihologije, koju je potpuno odijelio od metafizike, ističući njezin empirički značaj i tražeći, da se ona kao nauka o unutrašnjem iskustvu obrađuje istim metodama kao i prirodne nauke, koje se bave izvanjskim iskustvom. Tim se udaljio od Herbarta, s kojim ga inače veže naročito pretpostavka, da predodžbe (Vorstellungen) čine glavni stroj duševnoga života. Po njem one nastaju u povodu podražaja, ali nisu naprosto otisak njegov, kako je mislio Locke, nego su izražaji sposobnosti svijesna određivanja onoga, što nam se redom iskustva nadaje. Te su sposobnosti duši svojstvene, ali ih ne valja držati urođenim moćima, već samo različitim mogućnostima duševne djelatnosti, koja se izazvana budi i očituje u raznim načinima; B. ih svodi na četiri zakona: primanje i usvajanje poticaja, zatim premještanje pokretnih elemenata i njihovo slaganje u nove slike, uz oživljavanje tragova, zaostalih od prijašnjih uvježbavanja i usavršavanja; onda privlačenje srodnih momenata u povezane cjeline i napokon sređivanje predmetnih značenja u sve složenijim tvorevinama. Duša je tako na iskustvenim poticajima pomalo izgrađen sustav sila, dinamičko jedinstvo, koje se neprestano sačinjava (aktualizira), naporom raste i dovija se sve višim oblicima svijesna držanja. Principi reda u tim oblicima, koji zajedno čine carstvo duha, nadaju se kao rezultati razvoja svijesti po sili psihologijske zakonitosti. S tim mišljenjem izlazi B. kao pobornik psihologizma (v.) kao smjera, koji na psihologiji osniva nauke o duhu uopće. Primjena psihologijskih gledišta u spoznajnoj teoriji vodi B. u opreku s Kantovom naukom o apriornom izvoru načela suđenja i metoda misaona sređivanja iskustva i onda na put kritičkoga empirizma, koji zauzima posredno stajalište između idealizma i realizma. U metafizici psihologijski način gledanja izlazi na nazor, koji B. naziva svojim spiritualizmom, naime, da u stvarima ima neki princip, koji je duši srodan. Psihologijski se izgrađuje i Benekeova etika, na teoriji vrijednosti kao razvojna historija moralnoga čuvstva; ćudoredni zakoni su najviši izraz svijesti o dužnosti na osnovi pravoga ocjenjivanja dobra. B. se bavio i pedagogijom, koju kao i Herbart osniva na psihologiji i etici, odvajajući se dakako od Herbarta, koliko to traži načelno izmijenjen pogled na duševni život i njegov uspon na visinu duha. Učenici su Benekeovi u pedagogiji J. G. Dressler i Fr. Dittes.

BIBL.: *Erkenntnislehre*, Jena 1820; *Neue Grundlegung zur Metaphysik*, Berlin 1822; *Grundlegung zur Physik der Sitten*, Berlin 1822 (u naslovu je označena opreka prema Kantovu djelu *Metaphysik der Sitten*); *Lehrbuch der Logik*, Berlin 1832 (razrađeno u *System d. Logik*, 2 sv., Berlin 1842); *Lehrbuch der Psychologie als Naturwissenschaft*, Berlin 1833, 4. izd. 1877; *Erziehungs- und Unterrichtslehre*, Berlin 1835—1836, 4. izd. 1876.

LIT.: Karakteristiku Benekeovih djela podaje Dressler u predgovoru 3. izdanja njegove psihologije. O Benekeu v. Bazala, *Povijest filozofije*, III.; za naučnu literaturu o njemu v. Ueberweg. A. B-a.

BENELLI, Sem, ✻ Prato (Toskana) 10. VIII. 1877, talijanski dramatičar. Autor je brojnih drama u stihovima, među kojima se ističu: *La maschera di Bruto* (1908), *La cena delle beffe* (1910), najpoznatija i izvan Italije, *L'amore dei tre re* (1910), *Tignola* (1911), jedna od najboljih, *Il Montellaccio* (1911), *L'Arzigògolo* (1922), *L'amorosa tragedia* (1925), *Il vezzo di perle* (1926), *Orfeo e Proserpina* (1929). Mnoge su mu drame historijske, u kojima oživljuje talijansku prošlost i u njima obično lukav i inteligentan slabić stavlja svoju spretnost nasuprot tupu i obijesnu junačini. *La cena delle beffe* od 1910 prikazuje se i u zagrebačkom kazalištu u prijevodu A. Wenzelidesa; na slovenski ju je preveo A. Gradnik: *Okrutna šala* (Ljubljana 1922).

BIBL.: *Tutte le opere di S. B.*, I.—XXX., Milan 1938 i d.

LIT.: F. Palazzi, *S. B.*, Ancona 1913; M. Praga, *Cronache teatrali*, Milan 1922; C. Lasi, *S. B., il suo teatro e la sua Compagnia*, Milan 1928; G. Borgese, *La vita e il libro*, III. serija, Bologna 1928; G. Papini, *Stroncature*, VII. izd., Firenca 1927; G. Ruberti, *Storia del teatro contemporaneo*, III. izd., Bologna 1931; S. D'Amico, *Il teatro italiano*, II. izd., Milan 1937. M. D-ić.

BENEŠ, Eduard, ✻ Kožlany (Češka) 28. V. 1884, češki državnik. Nakon dovršenih gimnazijskih nauka pohađao je filozofski fakultet sveučilišta u Pragu, te Sorbonnu i École des sciences politiques u Parizu. Neko je doba boravio u Londonu i Berlinu. Iz Pariza je slao dopise listu Právo Lidu i time dobivao sredstva za život i školovanje. G. 1909 postao je profesor na trgovačkoj akademiji, 1912 docent za sociologiju na filozofskom fakultetu sveučilišta u Pragu, a 1913 i na politehnikumu. Surađivao je u brojnim novinama i časopisima. Posebno je izdao: *Volná myšlenka, socialism a sociální demokracie* (1908); *Otázka národnostní* (1909), *Stručný nástin vývoje moderního socialismu* (1910—1911), *Naše politické vzdělání a potřeba vysoké školy sociálnopolitické* (1910), *Stranictví* (1912). U ovim je spisima odao svoje socijalističko i demokratsko raspoloženje, ali nipošto marksističko. Kad je Masaryk na početku svjetskoga rata otišao iz Češke, B. je u zemlji obrazovao tajni revolucionarni odbor pod imenom »Maffia«. U rujnu 1915 ode i sam u inozemstvo, najprije u Švicarsku, zatim u Pariz, posveti se promicanju češkoslovačkog pitanja i preuzme upravu glavnoga lista »La Nation Tchèque«. Kako se već prije priključio Masarykovoj stranci, postade sada njegovim suradnikom. U Parizu je sudjelovao u Narodnom vijeću čeških zemalja, koje je osnovao Masaryk, i stupio u vezu s francuskim, ruskim i talijanskim novinarima, političarima i državnicima. U ožujku 1918 sudjelovao je kod utanačenja između Čehoslovačkoga narodnog vijeća i talijanskoga ministra predsjednika Orlanda. Za rata je izdao: *Détruisez l'Autriche-Hongrie* (1916), *La Boemia contro l'Austria-Ungheria* (1917), *Bohemia's case for independence* (1917), *Les Tchécoslovaques* (1918).

14. listopada 1918 B. pretvori Narodno vijeće u Pragu u privremenu vladu i u njoj preuzme vanjske poslove. Bio je jedan od glavnih čehoslovačkih predstavnika na konferenciji mira, Čehoslovačku je zastupao u Ligi naroda i sudjelovao kod osnivanja Male antante. Od rujna 1921 do listopada 1922 ministar je vanjskih posala i ministar predsjednik. Nakon Masarykova odstupa izabran je 1935 za predsjednika Čehoslovačke republike i na ovom mjestu ostade do 5. X. 1938.

Nakon rata je izdao: *Válka a kultura* (1922), *Povaha politického stranictví* (1923), *Problémy nove Evropy a zahraniční politika čehoslovenská* (1924), *Diplomatický zápas o čehoslovanskou samostatnost* (1924), *Nesnáze demokracie* (1924). G. 1928—29 izdao je u Parizu svoje uspomene pod naslovom: *Souvenirs de guerre et de révolution* (1914—1918). J. N.

BENEŠA, dubrovački vlasteoski rod. Kulturnom stvaranju rodnoga Dubrovnika kao i susjedne Italije dao je šest članova. Najslavnijega od njih *Frana* (živio sredinom 15. st.) uveo je u kulturnu povijest Dubrovnika o. Seraf. Cerva (Bibliotheca Ragusina, in qua Ragusini scriptores eorum gesta et scripta recensentur, sv. I., 1740) zbog toga, jer mu je dubrovački kancelar iz sredine 15. st., Talijan Ivan Lovro Regin, posvetio nekoliko svojih pjesama (Građa za povijest knjiž. hrv., III., 1901), »in quibus virum a doctrina, ab eruditione, a politiori litterarum studio impense laudat et in litteratorum hominum numero collocandum censet«. — Drugi, *Damjan Paskojev* (1477—1539), koji je pripadao kolu prvih dubrovačkih humanista, pjevao je latinske i grčke pjesme, od najveće česti prigodne (Đ. Körbler, Iz mlađih trију humanista Dubrovčana 15. vijeka, Rad 206). — Njegov sin *Matej* (1530—1599) bio je dobar poznavalac starije i suvremene filozofije, pjevao je latinske pjesme, s grčkoga originala preveo na latinski Aristotelov traktat »De anima« i napisao povijest dubrovačkih nadbiskupa. Sabo Bobaljević posvetio mu je dva talijanska epigrama (Ser. Cerva, o. c. sv. III.). — Četvrti je *Petar Stjepa-*

nov (1586—1642), koji je učio škole u Dubrovniku, Rimu i Bolonji i tu ih završio s doktoratom prava. Bio je svećenik (kanonik, vikar) u Dubrovniku, zatim je zbog vječnih svađa nadbiskupa s republikom, zagovorom prijatelja u Rimu, bio pozvan onamo najprije (1623) za vatikanskoga bibliotekara, a zatim (1628) za državnoga tajnika. Na tom je položaju i umro (Ser. Cerva, o. c. sv. IV.). — Kao dobar pravnik i upravnik proslavio se Matejev sin *Šimun* (živio potkraj 16. st.). Posvetili su mu više pjesama Sabo Bobaljević, a naročito Portugalac Jakov Flavije (Ser. Cerva, o. c. sv. IV.). — Posljednji od njih *Stjepan* (živio također potkraj 16. st.) spominje se i kao hrvatski pjesnik. Njegova *Adagia Illirica*, koja je bio nastavio Brno Đorđić († 1687), a za svoj rječnik još ih upotrebljavao i Joakim Stulli, morala su propasti tek u 19. st. (Ser. Cerva, o. c. sv. IV.). F. F.


ANTE BENEŠIĆ

BENEŠIĆ, 1. Ante, ✻ Ilok 12. VI. 1864, † Ilok 12. IV. 1916, književnik. Nakon svršene gimnazije u Osijeku i prava u Beču bio je odvjetnik i javni bilježnik u Iloku. Prve je pjesme štampao u almanahu »Zvonimir« (1886). Surađivao je u Vijencu, Savremeniku, Prosvjeti i Knutu. Izdao je u Zagrebu *Pjesme* (1905), *Pjesama knjiga druga* (1906), drame *Sobe br. 13* (1901), *Tri lakrdije* (1905), *Damjan Juda* (prema Kohariću; 1905), *Petronij* (prema Sienkiewiczu; 1907), *Kraljević Marko* (1907), idilu *Branko i Grozdana* (1906). DHK izdalo mu je knjigu pjesama *Anakreontika* (Zagreb 1913). B. je kao književnik stajao daleko od literarnih škola i pravaca, izričući u svojim pjesmama srijemsko osjećanje životnoga veselja, sklonost k idili, šali, vinu i ljubavi. Zato se najbolje strane njegovih djela doimaju osobitom svježinom.

LIT.: D. Prohaska, *Ante Benešić*, Savremenik 1916. 359—361. E. Š.

2. Julije, ✻ Ilok 1. III. 1883, književnik. Gimnaziju svršio u Osijeku, sveučilište (filozofijski fakultet) polazio u Beču, Krakovu, Pragu i Zagrebu. Djelovao kao profesor u Zagrebu, kao referent za književnost i umjetnost kod pokrajinske vlade u Zagrebu, kao intendant zagrebačkog kazališta (1921—1926), delegat beogradskoga ministarstva prosvjete u Varšavi, pa opet kao intendant (1939—40) i profesor u Zagrebu. U različitim novinama i časopisima (Narodne novine, Jeka, Prosvjeta, Lovor, Savremenik, Nova Evropa, Panteon, Vijenac i t. d.) štampao kazališne kritike, feljtone, pjesme, književne prikaze. Uređivao zbirku *Savremeni hrvatski pisci* (izdanja DHK) i Savremenik (1917—1918). Urednik sabranih djela A. G. Matoša i Frana Galovića (s opširnom studijom o Galoviću). Vrlo mnogo prevodio s poljskoga (među ostalim Sienkiewicza, Reymonta, Wyspiańskoga, Żeromskoga, Slovackoga) i radio na kulturnim vezama između Poljaka i Hrvata. Uredio antologiju *Poljska lirika* (Zagreb 1940). U Varšavi je pokrenuo knjižnicu hrvatskih i srpskih pisaca i u njoj izdao 13 svezaka. Napisao opširnu *Gramatiku hrvatskoga jezika* na poljskom jeziku (Varšava g. 1939). Zasebna izdanja njegovih djela: *Nekoliko bilježaka o Iloku* (Zagreb 1911), *Istrgnuti listovi* (pjesme, Zagreb 1922), *Razgovori* (feljtoni, Zagreb 1922). Pseudonimi: *Julije B. Stošić, Winiwarter, Roman Stachiewicz*. Svojom mnogostrukom djelatnošću B. je vršio jak utjecaj na hrv. književni život; za vrijeme njegove uprave diglo se zagrebačko kazalište na zamjernu umjetničku visinu. B. je urednik za poljsku književnost u Hrvatskoj Enciklopediji. A. B-c.


JULIJE BENEŠIĆ

BENEŠKA SLOVENIJA (slov. Benetke = hrv. Mleci; tal. Slavia italiana), slovenski dio talijanske pokrajine Furlanije (provincia del Friuli — Udine), 16 općina, što se prostiru po južnozapadnim obroncima Julijskih Alpa, od vrha Kanina (2592 m) sve do ruba Furlanske nizine. Šarolika priroda na malenu prostoru (516 km²) dijeli Mletačke Slovence u tri dijela. U nekim brdima riječnog područja Nadiže (Natisone) žive čedadski, u vrelištu Tera (Torre) tarčetski Slovenci, dok u gorskoj dolini Reziji, za pjeskovitim Muzcima (1872 m), stanuju Rezijani. Do 1509 obuhvatala je Beneška Slovenija predjele oko Bovca i Tolmina zajedno s Idrijom; nekoliko godina pod Napoleonom bila su joj pridružena i Gorička Brda. U bivšoj Austriji živjela je zajedničkim političkim životom s većinom slovenskoga naroda samo od 1797 do 1803, odnosno od 1813 do 1866. Te godine bili su delegati iz B. S. pozvani na plebiscit, ali je od svih njih samo jedan glasovao za Austriju protiv Italije. Tokom dugih stoljeća prije toga gospodovala je nad njom talijanska strana, najprije Langobardi i Franci, zatim oglajski patrijarsi i konačno 1420—1797 Mletačka republika. Nekoć je bila dionikom velikih povlastica — članovi seoskoga zbora skupljali su se kao u prastaro doba pod lipama i autonomno donosili odluke o svim javnim pitanjima. Slovensko se naselje drži još uvijek ondje, gdje ga je zatekao Pavao Đakon. Godine 1921 govorilo je slovenski 34.000 ljudi ili 76,6% svega stanovništva, i to u 12 općina čedadskoga okružja 70,9%, u 4 općine videmskoga 59,8%, a u Reziji (okružje Tjumeč) svi. Najveća naseobina mletačkih Slovenaca je trgovište Šempeter Slovenov (Sveti Petar Slovenâ, tal. San Pietro al Natisone, 173 m, 600 stan.), dok im se velika gospodarska središta nalaze već na furlanskoj zemlji: u Čedadu (Cividale), Tarčetu (Tarcento), Huminu (Gemona), Možnici (Moggio) i Vidmu (Udine).

LIT.: I. I. Sreznevskij, *Moskvičanin*, 1844; St. Kocjanič, *Arkiv za poviestnicu jugoslav.*, 1854; S. Rutar, *Beneška Slovenija*, 1899; H. Tuma, *Plan. vestnik*, 1933—34 (sa zemljovidom); L. Čermelj, *Bilanca našega naroda za mejami*, 1939. J. R.

BENEŠOVÁ, Božena, ✻ Novi Jičin 1873, † Prag 1936, češka književnica, rođ. B. Zapletalová. Djetinjski i djevojački vijek provela je u Napajedlima, gdje se i udala za želj. činovnika J. Beneša. G. 1908 preselila se u Prag, gdje djeluje književnički, kritičarski i novinarski. B. je predstavnica češkog realističkog i naturalističkog romana. Ogledala se i kao lirska pjesnikinja (*Verše věrné a proradné*, 1909; *Hlas krve a mír srdce; Sny a pára*, izdano poslije smrti pjesnikinje), te kao dramatičarka, ali je težište njenog rada u novelistici i romanu. U svojim prvim pripovjedačkim radovima bavi se analizom ženske duše u ono doba, kad je kroz Češku prošao jaki val pokreta za ženska prava. Ona prikazuje najradije teške sudbine mladih građanskih žena, punih čežnja i iluzija, koje razbija život. Te se žene radije lome nego da prave kompromis sa životom: *Nedobytá vítězství*, 1909, *Myšky*, 1916, *Kruté mládí*, 1917, *Tiché dívky*, 1922, *Oblouzeni*, 1923, *Není člověku dovoleno*, 1933. U romanu *Člověk*, 1919—1920, daje lik karakternog glazbenika, čije se životne sumnje i prkos razbijaju tek onda, kad se »on požrtvovno predaje tajanstvenoj volji Božjoj«. Obradila je i sudjelovanje češkog čovjeka u borbi protiv Austrije za svjetskog rata 1914—1918. U romanima: *Úder*, 1926, *Podzemní plameny*, 1929, *Tragická duha*, 1933, vidimo razvoj češkog čovjeka od skepticizma do aktivizma i elanske borbenosti za češku stvar. U *Tři povídky*, 1914, crta teško i neradosno djetinjstvo dječaka, a u posljednjem svom djelu *Pablo, Don Pedro i Vjera Lukašová* (1936) moralnu krizu djevojačkog puberteta.

B. ide među najveće češke književnice, a odlikuje se oštrim, hladnim opažanjem, no toplim srcem i jakom etičnošću.

LIT.: M. Pujmanová, *Božena Benešová*, Prag 1935. Lj. J-e.

BENEŠ-TŘEBÍZSKÝ, Václav, ✻ Třebíza kod Slanoga 1849, † Marienbad 1884, češki pripovjedač. Svršivši gimnaziju u Slanom i Pragu, učio je bogosloviju te je 1875 posvećen za svećenika. Bio je kapelan u Litni i u Klecanima kraj Praga, ali je mlad umro od teške plućne bolesti. B. je predstavnik rodoljubno-sentimentalne pripovijetke i romana u češkoj književnosti. U njegovim djelima osjeća se topla ljubav prema češkom narodu i jeziku, veliko oduševljenje za češku političku samostalnost. B. je vrlo plodan pisac. Za svoga kratkog vijeka napisao je 90 književnih djela, većinom pripovijedaka. Najzrelijim roma-

nom smatraju se *Bludné duše*, 1879, gdje prikazuje seljački religiozni život u vrijeme Josipa II. Drugi su mu romani *Anežka Přemyslovna*, 1878; *Trnová koruna*, 1883, iz vremena Bjelogorske bitke; *Královna Dagmar*, 1883; *V podvečer pětilisté růže*, 1884, s prikazom vremena Rudolfa II. U *Sabranim spisima* napose se ističu *Pobělohorské elegie*, »najkarakterističnija njegova djela, sasvim prožeta bolnim elegizmom, pisana krvlju i suzama, bez izuzetka komponirana u tamnim bojama«. Glasovita je njegova *Modlitba za vlast*, puna elegičnosti, rodoljubive nade i zanosnog himničkog raspoloženja. B. je preteča velikih čeških pisaca historijskih romana, A. Jiráseka i Z. Wintera. Beneša je prevodio na hrvatski jezik Pavao M. Rakoš i štampao u Sisku prijevode *Prve ruže, Zabludjele duše, Kraljica Dagmar, Sablasti.*

LIT.: Književni prikaz s estetskoga i psihološkoga gledišta od B. Jiránkove u Listy filologické; 1901. Lj. J-e.

BENETEVIĆ, Martin, hrvatski komediograf, podrijetlom je sa Hvara, gdje je u sporovima između vlastele i pučana zastupao pred mletačkim vlastima pučane i u takvom jednom poslanstvu umro 1607 u Mlecima. G. 1599—1601 u hvarskoj stolnoj crkvi privremeno vršio službu orguljaša. Kao dramski pisac poznavao je dramski rad Dubrovčanina Marina Držića (isp. Građa VIII, str. 303). Napisao komediju *Hvarkinja* i vjerojatno *Komediju od Raskota*. U jednoj i drugoj komediji obrađuju se ljubavni sporovi, u kojima nastupaju građani iz Hvara i iz Dubrovnika i seljačka služinčad i pastiri iz hvarskih Plama. *Komedija od Raskota* upravo je kontaminacija dviju komedija talij. seljačkog komediografa Angelo Beolco detto Ruzzante (1502—1542): *La Norina* i *La Moschetta*.

LIT.: *Nast. vjesnik XXIV*. (P. Karlić), *Građa za pov. književ. hrv. VIII*. (isti), *XI*. (F. Fancev). F. F.

BENETINAC je bio poveće selo u Međubosuću između današnjih mjesta Nijemaca i Komletinaca. U njemu je postojala katolička župa s crkvom, posvećenom sv. Mihajlu. Župu je pohodio papin legat, koji je od 1333 do 1335 kupio po Slavoniji crkveni porez, te ju je i zapisao u svojim računima. Posjed benetinački držale su vlasteoske porodice, kojima su pripadala i susjedna imanja Tovarnik i Nijemci. U početku 15. st. izgradili su ti posjednici i kaštel u B., kojemu je položaj bio na visokoj gredi, u blizini potoka Bosuta. Iz B. vodio je put na Slakovce, te je zbog toga na Bosutu bio napravljen brod. Kaštel u B. trebao je braniti put i taj prijelaz s desne strane Bosuta, kao što je taj zadatak imalo utvrđenje u Slakovcima na lijevoj strani toga potoka. Benetinačkom kaštelu pripadala su u upravnom pogledu okolna sela, koja su se nalazila s jedne i s druge strane Bosuta na dobroj ratarskoj zemlji. Bilo ih je sredinom 15. st. tridesetak. Od njih su najznatnija bila na desnoj strani toga potoka: Radinovci, Bušinci, Prohod, Strug, Lukinci, Blaževci, Pečkovci i Drugovci, a na lijevoj Vrhovci, Zablatje, Tunjevci i Kostenci. Ona prva sela ležala su dijelom uz Bosut, a dijelom između oba njegova kraka na zemljištu današnjega Novoga Sela, u kraju, koji se zbog toga položaja zvao »Međuvođe«. Zemljište oko B. bilo je prije Turaka i inače dobro naseljeno. Na njemu je u drugim posjedima samo na desnoj strani Bosuta ležalo još tridesetak sitnih sela, među kojima su postojale još dvije župe, jedna u Četvrtišću s posvetom sv. Stjepanu Kralju, a druga u Dimitrovcu sv. Dimitrija. Pored toga u prvoj su blizini bile i župe u Nimcima i u Otoku.

U B. je postojala na brodu carina, koju su ubirali za prevozninu. U spomenicima zapisivano je to mjesto i u oblicima Beletinac, Belotinac i Beretinac, ali su starosjedioci na tom tlu sačuvali samo oblik Benetinac. Tako se i danas zove velik hatar na mjestu, gdje su nekada bili kaštel i selo. Hrvatsko naselje na tom zemljištu bilo je ikavsko s ponekim čakavskim elementima. U turskom prodiranju nije benetinački kaštel branjen, nego je tvrđava u susjednim Nimcima trebala štititi cijelo to zemljište u gornjem dijelu Međubosuća. Ona je to i činila od 1526 do 1529, ali su i nju Turci osvojili te posljednje godine. U tom prodiranju Turaka i u prvim desetgodištima njihove vlade raseljen je i B. i najveći dio njegovih područnih sela. Od onih na lijevoj strani Bosuta održali su se do turske katastrofe samo Kostenci, a u Međuvođu Drugovci, Blaževci, Lukinci i Pečkovci. Za Drugovce znamo, da su pred turski odlazak bili razmjerno veliko selo. U novom uređivanju naselja poslije Turaka, u onome raseljivanju, saseljivanju i naseljivanju, koja su bila posljedica sasvim no-



(*Foto Alinari*)
BENEVENTO, Trajanov slavoluk

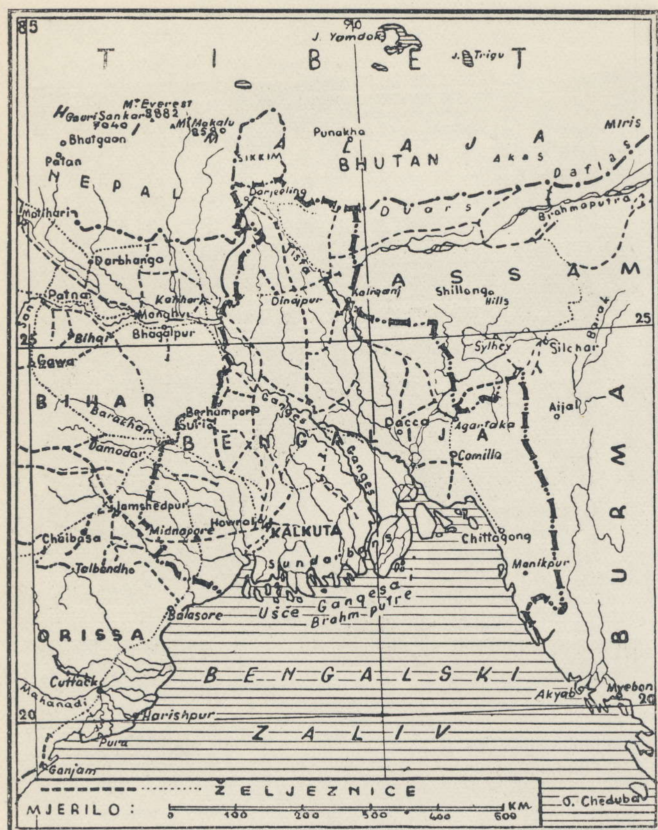
vih prilika, raseljeno je i tih pet sela. Kostenci su prešli u bliža mjesta, osobito u Tovarnik, Ilaču i Lovas, Drugovci, Blaževci, Lukinci i Pečkovčani nešto u Nimce, Komletince i Otok, a neke su porodice iz tih sela osnovale Novo Selo, koje je i nastalo na starom njihovu području. Velike porodice Lukinaca u Otoku i Blaževaca u Gradištu nose i danas svoja toponomastična prezimena po selima, iz kojih su porijeklom. Jedna od ulica u Komletincima i groblje toga sela zovu se i sada »Blaževci« po tom starom selu.

LIT.: Csánki, *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában Valkóvármegye*, Budimpešta 1894; *Monumenta vaticana Hungariae*, I.; Jos. Brüsztle, *Recensio unversi cleri Dioecesis quinqueeclesiensis*, Pečuh 1876, I.—IV. S. P-ć.

BENEVENTANA. Do propasti rimskoga carstva poznajemo više vrsta latinskoga pisma: kapitalu, stariju rimsku kurzivu, uncijalu, mlađu rimsku kurzivu, poluuncijalu (i polukurzivu). Iza toga, u srednjem vijeku, nastaju u Italiji, Francuskoj, Španjolskoj, Engleskoj i Irskoj nove vrste latinskoga pisma, koje se obično zovu nacionalna pisma, ali to nisu nacionalna pisma kao što su gotsko biskupa Ulfile i glagoljica našega Ćirila, jer ta t. zv. nacionalna pisma nisu nastala za pisanje na narodnim jezicima, već za latinski jezik srednjeg vijeka. Iz mlađega rimskog kurzivnog pisma preko minuskule razvija se i t. zv. langobardsko pismo, koje se upotrebljavalo i u krajevima, gdje Langobardi nisu nikada vladali. Istoga je podrijetla i beneventana, koja se razvija u pisarskim školama južne Italije i cvate u langobardskom Beneventu, u benediktinskim samostanima Monte Cassino, La Cava i t. d.

Od svih t. zv. nacionalnih pisama najdulje živi beneventana (od 8. st. do konca 13. st.), koja je iz Monte Cassina prešla i u Dalmatinsku Hrvatsku, i to najprije u benediktinske samostane, a onda i u kancelariju hrvatskih vladara, koji su osnovali benediktinske samostane (Trpimir 852, Helena regina Chrobatorum, Krešimir, Zvonimir). Mnogobrojni su samostani, gdje se i glagoljalo, duž čitave obale i po otocima, od Krka, Osora i Suska do Kotora.

»Beneventana je preuzela kurzivne elemente, a onda ih kaligrafirala, dok ih je karolina izlučila iz svoje kaligrafije. U tom je bitna razlika između karoline i beneventane« (V. Novak).



BENGALIJA

Postoje dva varijeteta beneventane: uglat i okrugao. Kod nas Hrvata ima više spomenika okrugle negoli uglate beneventane valjda i zato, što kod nas poslije prestanka franačke supremacije (koncem 9. st.) nije bilo razloga, da se kao u Italiji, prema karolini, jače istakne kontrast lomljenja slova. Uglata beneventana je zaustavila prodiranje karoline, a ta uglatost (s dvaput prelomljenim crtama i mnogobrojnim ligaturama) bit će utjecala i na glagoljicu, koja od poluoble postaje uglatom (hrvatska glagoljica).

LIT.: V. Novak, *Scriptura beneventana s osobitim obzirom na tip dalmatinske beneventane*, Zagreb 1920; G. A. Loew, *The beneventan script, a history of the south italian minuscule*, Oxford 1914; K. Brandi, *Drei Abhandlungen zur Einführung in die Geschichte der Schrift*, Göttingen 1912; J. Nagy, *Nacrt latinske paleografije*, Zagreb 1925. M. T.

BENEVENTO, 1. glavni grad pokrajine istog imena na rubu Kampanije pod Apeninom. Leži na utoku Sabata u Calore, koji je pritok Volturna. Trajna je važnost grada, što ovuda ide promet iz Rima preko Apenina u Brindisi. Prastaro mu ime Maleventum promijeniše Rimljani u Beneventum poslije pobjede nad epirskim kraljem Pirom 275 pr. Kr. Nakon pustošenja Gota (do danas ostatci amfiteatra i kupališta te Trajanov slavoluk) oporavio se i procvao je 571—774 pod Langobardima, kojima su Hrvati iz Dalmacije 641 kod opsjedanja Siponta ubili vojvodu Ajona. Ovdje je pobjeda francuske konjice nad sicilskim kraljem Manfredom 1266 osigurala premoć Karla Anžuvinca u južnoj Italiji, ali sam B. je već od pol. 11. st. pripadao papinskoj državi, samo je u Napoleonovo vrijeme bio sjedište Talleyrandove kneževine. Iz srednjega vijeka potječe lijepa stolna crkva sv. Sofije u romanskom slogu, od Langobarda kaštel, a moderna je građevina kameni most preko Calore.

2. Pokrajina B. prostire se nizinom po Kampaniji i gorjem po Apeninu zapremajući površinu od 2.586 km², na kojima stanuje 350.000 stan. Naselja su rijetka (135 ljudi na km²), žive od zemlje (žitarice i kukuruz, vino, ulje i duhan), u prosvjeti zaostala (polovica nepismenih), osobito u planinama, gdje se izdižu vrhovi Taburno 1393, Mutria 1822 i Miletto 2050 m nad morem. N. Ž.

BENEVRECI, breveneci, breneveci, vrsta uskih seljačkih hlača, krojenih od domaćega ili kupovnoga sukna (čohe), što prilježu uz noge. B. su u različnim krajevima različno sprijeda ukrašeni aplikacijama (gajtanima, trakovima). Pod tim i sličnim imenima poznati su kojegdje, kao u Istri, Lici, Makedoniji, Bugarskoj i Grčkoj. Ime je grčkoga izvora od *(ἀ)πανωβράκοι* »gornje hlače«. M. G-i.

BENFEY, Theodor, ✻ Norten kod Göttingena 1809, † Göttingen 1881, njemački indolog, koji je s klasičkih i semitskih studija prešao, kao autodidakt, na sanskrt. G. 1848 prevodi, komentira i priređuje rječnik za *Sāmavedu*. Ovo se smatra njegovim najvažnijim djelom. Rječnik je uopće prvi za vedu. G. 1859 objavljuje zbirku sanskrtskih novela *Pančatantra*. U uvodu daje povijest ove glasovite zbirke, ustanovljuje joj prvobitni oblik i evropske i orijentalne utjecaje, koje je izvršila. G. 1864 daje početak prijevoda *Rgvede*, a 1866 prvi sanskrtsko-njemački rječnik. P. S.

BENGALIJA, najveća i najnapučenija pokrajina Britanske Indije sa 214.770 km² i 51,087.338 stan., dakle 238 stan. na 1 km². Nekad je bio Bengalski morski zaton veći, sada je dijelom nasut naplavama rijeka Gangesa i Brahmaputre. Gornja B. je ravno nizozemlje na *S* od delte velikih rijeka, ali leži 20 m nad rijekama, pa ne dolazi pod vodu, nego se umjetno natapaju rižina i pamučna polja. Donja B. zaprema silnu deltu navedenih rijeka, koja je pola godine pod vodom, isprekrižana množinom struga, puna mulja, a ipak je to jedan od najgušće naseljenih krajeva na Zemlji. Tu se teren na istoku i zapadu nešto diže, pa nosi ime Sunderbunds, a pun je gustoga povodnoga grmlja (džungla). Od polovine ožujka do konca listopada padaju jake kiše (preko 2000 mm), a srednja je temperatura 28° C; zimi, kad prevladaju suhi monsuni, i kopno je hladnije i suho. Poznati su indijski cikloni, koji uništavaju stoku, prirod i ljude; 1864 g. propalo je 48.000 ljudi, 1876 g. 100.000, 1919 g. 3000 ljudi i 40.000 komada stoke. Velike površine stradavaju od silnih valova i morskih poplava. Stanovnici su Bengali, različni od azijskih došljaka, dravidsko-mongolski mješanci, ima ih 45,000.000, govore svojim bengalskim jezikom, 53.5% su muslimani, a 43.7% su Hindu, 73% bavi se ratarstvom. Zato ima B. razmjerno manje gradova nego ostala Indija; 60% svega tla je obrađeno, a najviše se proizvodi riža i pamuk. Pamuk se isprede u velikim predionama u Kalkuti, pa se odavde izvozi juta u golemoj vrijednosti od 4,7 milijarda Kn. Osim riže i pamuka ima ondje uljnoga bilja, pšenice, sladorne trske, opija, a znamenito je Sundri-drvo (*Heritiera litoralis*) za gradnju brodova. Vel. Britanija počela je trgovati u B. 1634, a 1765 odstupi ju Veliki Mogul Ist. indijskoj kompaniji. Zbog obilja vlage i kiše ovo je najnezdraviji kraj u Indiji. Ovdje vlada kolera i groznica.

LIT.: C. Stewart, *The History of Bengal*, London 1813; A. Geddes, *Au Pays de Tagore, La civilisation rurale du Bengale occidental*, Pariz 1928. M. Š.

Povijest. G. 1197—1202 bila je B. pod vlašću Muhamed-Ghora, sultana od Ghazne, osnivača afganskoga kraljevstva u sjevernoj Indiji. Početkom 14. st. nastaju u Indiji neredi, pa se B. proglasi 1338 nezavisnom, mijenjajući često vladare, koji bijahu većinom turskog ili afganskog podrijetla. Tako je bilo sve do 1576, kada je Akbar, obnovitelj mongolske vlasti u Indiji, konačno priključi svojoj državi. U doba mongolskog vladanja upravljali su Bengalijom *navabi*, koji su vrlo slabo marili za centralnu vladu. G. 1765 postala je B. posjed engleskih trgovačkih kompanija, a 1858 prešla je s ostalom Indijom u posjed engleske krune. J. G-c.

Bengali ili bengalski jezik ide zajedno s jezicima *oriya* na jugu, *assami* na sjeveru i *bihari* na istoku u istočnu indoarijsku grupu jezika, u koju ide i opće poznati sanskrt. Govori ga u gusto naseljenoj provinciji Bengaliji 45 milijuna duša oko rijeka Gangesa i Brahmaputre. Središte mu je Kalkuta na Gangesu. Sva ova četiri jezika imaju vrlo staru književnost, od kojih je bengalska najbogatija i najljepša. Ima i svoje vlastito pismo t. zv. *(deva)nagari* iz 11. st. Rječnik ovoga jezika pun je riječi iz sanskrta. Ovim jezikom piše Rabindranath Tagore.

LIT.: J. Vendryès u zborniku A. Meillet i M. Cohen, *Les langues du monde*, Pariz 1924. P. S.

Bengalska književnost pisana je jezikom, kojim se govori u pokrajini Istočne Indije na delti Gangesa i oko nje. (Jezik se upravo zove Bangga-Bhaša, a riječ Bengal engleski je oblik.) Najstariji je bengalski pjesnik Ćandi Das, oko 1400 pr. Kr. Jezik mu se mnogo ne razlikuje od današnjeg bengalskog. Osnovao je pjesničku školu, u kojoj su se stvarale himne u čast Krišne. U 15. st. preveo je Kaši Ram *Mahabharat* (u sanskrtu *Mahabharata*), a Krttibas (Kirtivas) *Ojha Ramajan* (u sanskrtu *Ramajana*). U 16. st. izazvao je veliki vjerski reformator Šri Ćaitanja (Chaitanya) procvat poezije s obzirom na to, da je unio nove predmete pjevanja, ali se samo pjesništvo prilično izrodilo u maniru. U 17. st. najglasovitiji je pjesnik Mukunda Ram sa svoja dva pjesnička djela *Ćandi* (Chandi) i *Šrimanta*

Saudagar. Bharat Ćandra Ray sa svojim vrlo umjetno složenim poemom *Bidya Sundar* (18. st.) posljednji je stariji bengalski pisac. G. 1799 osnovali su engleski misionari Carey, Marsham i Ward prvu bengalsku tiskaru i udarili temelj književnom preporodu Bengalije. Pritom je znatna udjela imao i engleski kolegij u Fort Williamu, koji je oživio studij sanskrta. Bengalski jezik popunjen je tako i obogaćen mnogim izrazima iz sanskrta, premda se u novije vrijeme osjeća nastojanje, da se književni jezik vrati što više jednostavnom pučkom govoru (u vezi s indijskim nacionalnim pokretom). Radž Ram Mohan Ray (1774—1873), zapadnjački obrazovan, poznavalac mnogih evropskih jezika i naročito vjersko-filozofske književnosti, unio



NA OBALI BRAHMAPUTRE
(Orbis terrarum)

je moderni duh kriticizma i vjerskih sumnja u bengalsku književnost. Preveo je na bengalski *Upanišad* i *Vedant*, a 1816 izdao *Vedantasar* (Jezgru Veda), te je s vremenom postao i osnivač sekte Bram Samáđ, a kao pisac odlikovao se sjajnim stilom i finom pjesničkom prozom. Pjesme su mu postale popularne kao pučke popijevke. Kako je u Indiji uopće teško razlučiti vjersko-filozofsku književnost od pjesništva, odnosno književnosti u užem smislu, to se ovdje ne mogu navesti svi takvi pisci. Dovoljno je spomenuti u 19. st. satiričku tragediju, kojom se bave Išvar Ćandra (Ishwar Chandra) Gupta i Dinabandhu Gupta, a najveći je epski pjesnik 19. st. Madhusudan Datta (1824—1873), koji se pokrstio i dobio ime Mihajlo. Glavno mu je djelo *Maghnadhbadh Kavya*, koje je kao neki samostalni ogranak *Ramajane*. Usto je pisao i drame. Svjetsku su slavu postigla dva pisca: Bankim Ćandra Ćattopadhyaja Ćatterdži (Chatterdji, 1838—1914) i Tagore Rabindranath. Bankim Ćandra pisac je historijskih romana pod utjecajem Waltera Scotta, kojima je znatno podigao indijski nacionalizam. U romanu *Anandamath* iznio je svoju pjesmu *Bande Mataram* (Obožavam te, majko), koja je postala indijskom nacionalnom himnom. Tagore Rabindranath (v.) pripada među najveće svjetske pjesnike svoga vremena.

LIT.: Dinesh Chandra Sen, *History of the Bengali Language and Literature*, 1911; S. Chatterji, *The Origin and Development of Bengali Language*, 1926; Hiranmoy Ghoshal, *Moderna bengalska književnost do god. 1894*, Hrvatska Revija, XI., Zagreb 1938; Radž Behari Mathur, *Bengalska književnost*, Savremenik, XXVIII., Zagreb 1940. Lj. M.

BENGALSKA VATRA → **Pirotehnika.**

BENGALSKI ZATON, sjeverni dio Indijskoga oceana između Brit. Indije i Burme. Izobata od 2500 m ide uz obalu Koromandel na zapadu, a onda skreće na *I*, ali se vraća na *J* pored Andamana i Nikobara, koji su utonuli nastavak Arakan-obale u Stražnjoj Indiji. Na ušću Gangesa i Brahmaputre ta je izobata daleko potisnuta na jug, jer talozi tih rijeka proširuju deltu u more. Jednako je pomiče rijeka Irrawaddy na Arakan-obali. Na Koromandelskoj obali nema luke do Madrasa, a i ta je umjetno stvorena, dok su na Arakanu luke Akyab, Moulmein i Rangoon. M. Š.

BENGER, Nikola, ✳ Križevci 1695, † Lepoglava 1766, pavlin i hrvatski historičar. Početne i gimnazijske nauke učio je u Križevcima, gdje je 1665 hrvatski protonotar Ivan Zakmardi zasnovao pavlinsku gimnaziju, a općina grada Križevaca 1675 doznačila potporu, da se uče studia humaniora. B. se zarana posvećuje redovničkom životu. Već 1713 uči u Lepoglavi filozofiju, a zatim i teologiju. Pavlinski je samostan u Lepoglavi već prije 1674 dobio pravo, da svoje pitomce promiče na čast doktora filozofije i teologije, pa je tako i B., valjda 6. II. 1721, promaknut na čast doktora bogoslovlja. Već iste godine bio je profesor filozofije u Lepoglavi. Od 1727 do 1732 bio je profesor teologije, a zatim se bavio znanstvenim radom. G. 1739 postao je generalnim definitorom, pa je kao takav dovršio svoje glavno povjesničko djelo: povijest pavlinskoga reda, koja je 1743 izišla štampom u Požunu. Možda su ga baš poradi toga njegova djela 1743 izabrali za provincijala hrvatske pavlinske provincije. Tu je službu vršio do 1746. Kasnije je opet bio biran za razdoblje od 1752 do 1755, pa od 1758 do 1764. Zatim se povukao i živio do svoje smrti u Lepoglavi.

Punih četrdeset godina bavio se B. znanstvenim radom. Koliko je poznato, napisao je na latinskom jeziku 16 djela, većinom historijskoga sadržaja. Tri su od njih štampana, dok su druga ostala u rukopisu.

Najstarije mu je djelo štampano 1730, a nosi natpis: *Regina Martyrum innumeris gratiis corusca Dei Mater Dolorosa Maria. Crisiensis Urbis Urbs refugii, afflictorum locus Asyli et solatii*. U knjižici se pored različnih pjesama i molitava u čast Majke Božje nalazi i opširan opis čudesa, što su se dogodila po zagovoru Majke Božje Koruške, koja ima crkvicu u neposrednoj blizini Križevaca. Njih je Benger pobilježio prema bilješkama križevačkoga župnika i kuratora crkve u Koruškoj, Lovre Starčića.

Glavno mu je djelo opsežna povijest pavlinskoga reda. Već 1663 izdao je Andrija Eggerer u Beču ljetopis pavlinskoga reda pod natpisom: *Fragmen panis corvi protoeremitici seu reliquiae eremi-coenobiticorum ordinis fratrum eremitarum sancti Pauli primi eremitae*. U tom je djelu bila prikazana povijest pavlinskoga reda do 1663. Rad na daljoj povijesti povjeren je redom Dioniziju Chelstovskomu, pa Konstantinu Pavlovskom i konačno Nikoli Bengeru, koji je napisao nastavak toga ljetopisa za godine 1663—1727 i kao drugi svezak pavlinskih anala štampao 1743 u Požunu pod natpisom: *Annalium eremi-coenobiticorum ordinis fratrum eremitarum s. Pauli primi eremitae, volumen secundum, duos in libros partitum...*, str. XVIII + 602 + XXIX. Kasnije je napisao još i treći svezak za g. 1727—1739, ali je to ostalo u rukopisu.

Kako je za taj rad morao proučiti svu građu o samostanima svoga reda, nije mu bilo teško u posebnim monografijama obraditi pavlinske samostane uopće, a lepoglavski napose. Obje su monografije ostale u rukopisima, koji se čuvaju u Hrvatskoj akademiji, odnosno u Metropolitanskoj knjižnici zagrebačkoj. Prvoj je natpis: *Chronotaxis monasteriorum ordinis fratrum eremitarum s. Pauli primi eremitae*, a drugoj: *Synopsis historico-chronologica monasterii Lepoglavensis ordinis s. Pauli I. eremitae provinciae Croato-Slavonicae*.

Od ostalih njegovih rukopisnih djela spominjemo popis pisaca iz pavlinskoga reda uz navod njihovih djela. Taj popis ima natpis: *Catalogus authorum ex religiosis ordinis s. Pauli I. eremitae, collectus per p. f. Nicolaum Benger, Croatam Crisiensem eiusdem ordinis*. To je djelo mala riznica za proučavanje rada hrvatskih pavlina. Bengerove je bilješke dopunio neki redovnik i u spis uvrstio i samoga Bengera zajedno s popisom njegovih radnja, od kojih navodi njih jedanaest.

U Metropolitanskoj knjižnici nalazi se i rukopis njegova djela *Memoriale necrologicum*, dok akademija čuva jedan njegov rukopis, koji se tiče političke povijesti Hrvatske i Slavonije. U svemu ima 18 sitno pisanih stranica s natpisom: *Historica epitomes de regno et natione Illyrica, speciatim de slavonico-croatia...*

LIT.: V. Klaić, *Nikola Benger, povjesničar hrvatski*, Hrvatska 1906, br. 107. i 108.; A. Cuvaj, *Građa za povijest školstva kraljevina Hrvatske i Slavonije*, knj. I., Zagreb 1907. Z. D.

BENGHASI (Bengasi), glavni grad talijanske kolonije Kirenaike, njezina glavna luka i početna stanica karavanskoga puta u Audžilu. Osnovali su ga Grci oko 500 pr. Kr. i nazvali Euhesperides, a za Ptolemejevića prozvan je Berenike. Važno trgovište, premda mu je luka plitka i izložena olujama. Ima parobrodarske veze s Italijom, Tripolisom i Aleksandrijom te željezničke pruge u El Abiar i Barku. Broji 32.000 stan.: 20.000 Berbera, 8000 Talijana, 3000 Židova i t. d. Industrija ulja, zemljane robe i soli. Izvozi stoku i žito, vunu i spužve. Sjedište je civilnoga guvernera i vojnoga zapovjednika. A. M. S.



BENGHASI, Luka

BENGUELSKA STRUJA teče od juga Afrike uz njezinu jugozapadnu obalu, ulazi u južnu ekvatorsku struju i čini istočni dio prstena strujâ u južnom Atlantiku. U njoj je većim dijelom voda istočne struje, koja teče oko Zemlje u južnim širinama. Kako dolazi iz viših širina u niže, voda joj je hladna, a to utječe povoljno na život riba uz jugozapadnu afričku obalu, ali djeluje nepovoljno na klimu te obale (oskudica vlage). S. R.

BENIĆ, 1. fra Bono, ✳ Čatići (kod Visokog u Bosni) početkom 18. st., † 27. III. 1785, pisac. Bio je provincijal 1765—1768 i 1774—1777; ponuđenu čast 1766 libristranskog biskupa i apostolskog vikara u Bosni odbio je radi slaba zdravlja i odmakle dobi. Izdao je povijesnu polemičnu brošuru *Cum auctor Epitomae*... o osnutku bos. franjevačke provincije. Njegov glavni rad je kronika franjevačkog samostana u Sutjesci: *Protocollum conventus Suttiscae*. B. počinje pripovijedanje događaja od 3700 god. od stvorenja svijeta služeći se kronikom P. Vitezovića. Benićevim djelom, koje ima vrijednih podataka iz povijesti samostana i Bosne uopće u 18. st. poslužili su se kao izvorom historiografi bos. franjevaca Batinić i Jelenić. Probrane dijelove iz kronike izdao je Jelenić u Glasniku Zemaljskog muzeja, Sarajevo, od god. 1923—1926, pod naslovom *Ljetopis franjevačkog samostana u Kr. Sutjesci*.

LIT.: J. Jelenić, *Biobibliografija franjevaca Bosne Srebreničke*, Zagreb 1925. G. G.

2. Krešimir (pseud. Koranski), ✳ Karlovac 28. IV. 1887, hrvatski glazbeni kritičar, učitelj glazbe i skladatelj. Poslije svršene klasične gimnazije u Karlovcu i apsolviranog pravnog fakulteta u Zagrebu, gdje je istovremeno polazio privatnu glazbenu školu Kaiserovu, bio je upisan 1910—12 u bečkoj Akademie für Musik u. darstellende Kunst (kontrapunkt kod prof. Grädenera), a 1912—14 nastavio nauke (kompoziciju) u pariskom Conservatoire national de la musique et de la déclamation kod Ch.-M. Widora. Kao nastavnik glazbe za teoriju i povijest muzike imenovan je prvi put 1922 i u tom svojstvu djelovao na Hrvatskom glazbenom zavodu dvije godine, a poslije toga kao nastavnik glazbe na gimnazijama u Beogradu, Sušaku, Kragujevcu i Dubrovniku, gdje je 1936 osnovao prvu privatnu glazbenu školu, koja i sada postoji.

Kao pisac prikaza i studija u dnevnim listovima i revijama (Obzor, Jut. list, Novosti, Savremenik, Kritika) i kao urednik »Griča« (1915—20), pišući 1911—22 o Lisinskom, Zajcu, Vilharu, Vilku Novaku, Kuhaču i Bersi od domaćih, a o Glucku, Wagneru i Debussyu od stranih muzičara, B. traži od umjetnika, da crpe svoju snagu i nadahnuće na rodnoj grudi, ne fiksirajući u svojim djelima tek narodni folklor, nego da njegov »impresionističan pejzaž« bude daleko od fotografije, »pejzaž duše«.

Još za vrijeme studija izradio je B. nekoliko orkestralnih kompozicija, no glavno mu je djelo *Muzika pejzaža*, koreografski poem u 3 dijela za orkestar. (Beogradska filharmonija izvela je 1926 dva dijela: *Ples čovjeka* i *Ples u brdima*).

LIT.: T. Prpić, *Književni regionalizam kod Hrvatâ*, izd. MH. Lj. W.

BENIGAR, 1. Franjo, o. Aleksije, ✳ 28. I. 1893, franjevac, misionar, sin prof. Ivana B. Osnovnu školu i nižu gimnaziju polazio je u Zagrebu i Varaždinu, započeo bogoslovske nauke u Zagrebu, a dovršio u Paderbornu (Njemačka). Odmah iza zaređenja 1915 bio je namješten u Varaždinu kao magister klerika. G. 1920 poslaše ga poglavari u Rim na studij istočnoga bogoslovlja. Uređivao je neko vrijeme dječji list Anđeo čuvar. G. 1929 otišao kao misionar u Kinu, gdje mu je povjerena služba odgojitelja franjevačke mladeži i profesora na bogoslovskom učilištu u Hankovu. Vrlo su zanimljivi članci, što ih iz kineskih misija šalje Glasniku sv. Franje i drugim časopisima u domovini o životu i običajima Kitajaca. Z. D.

2. Ivan (Janez), ✳ Trnovo kod Ilirske Bistrice u Kranjskoj 30. I. 1845, † Radeče kod Zidanog Mosta 24. XII. 1920, srednjoškolski profesor matematike i fizike. Rodom Slovenac, učio je srednju školu u Hrvatskoj, sveučilište u Beču. Službovao je od 1872 u vinkovačkoj, od 1876 do umirovljenja 1914 u zagrebačkoj (gornjogradskoj) gimnaziji. Bio je cijenjen i poznat kao savjestan pedagog.

LIT.: *Nadgrobni govor* (J. Pasarić, Obzor br. 331 od 1920); *Nekrolog* (S. Hondl, Nastavni Vjesnik XXIX. godište); *Slovenski biografski leksikon*. St. H.

3. Janko, ✳ Zagreb 23. XII. 1883, amerikanist. Sin je prof. Ivana B. Pučku školu i gimnaziju svršio je u Zagrebu, a zatim se uputio na studij tehnike (građevinarstvo) u Graz, gdje se osim toga bavio proučavanjem filologije, filozofije i medicine. Živo je sudjelovao u mnogim omladinskim nacionalnim društvima. G. 1903 zaputi se, posve sam, pješke od Zagreba sve do Sofije i dalje do Varne. Na tom je putu sakupio bogatu građu o socijalnim, etnološkim, nacionalnim, ekonomskim i biološkim prilikama. Nakon tog puta izdao je knjigu pod naslovom *Bugarska slovnica* (Zagreb 1904). Svoje nauke nastavio je u Pragu. U to vrijeme već dobro pozna bugarski jezik, pa češki, ruski, njemački, talijanski, francuski, engleski, a prilično i turski.

Oduševljava se sve više za etički naturalizam Rousseaua. U želji za materijalnom i duševnom nezavisnošću nauči španjolski i 1908 odlazi iz Evrope u Argentinu. U Buenos Airesu radi najprije kao radnik kod jednoga Talijana. Kasnije provodi regulaciju rijeke Rio Colorado, ali ga, premda je taj zamašni i važni posao uspješno dovršio, vlasnik poduzeća prevari. Tu je došao u bliži dodir s Indijancima, koji su onda u Argentini bili zaposleni samo kao težaci. Upoznavši indijanski jezik odlazi među njih. Bavi se različnim poslovima: lovom na konje, kultivacijom zemljišta-krčevine, stočarstvom i obrtima. Oženi se Indijankom iz plemena Araukanaca, te se među njima trajno naseli. Kako je svestrano obrazovan i k tomu etički pozitivna i jaka ličnost, brzo si pribavlja njihove simpatije te na njihov zahtjev bude imenovan mirovnim sucem (encargardo). Tu provodi težak život, bori se za svakidašnji kruh, ali ostvaruje konačno svoj ideal: život u prirodi, slobodan i nezavisan.

Već 1914 ima gotovu araukansku gramatiku i španjolsko-araukanski rječnik. Sakuplja materijal etnološki, historijski, arheološki, crteže i t. d.; poduzima iskapanja ispod ruševina praindijanskih plemena. Daleko od kulturnog svijeta, 120 km udaljen od željezničke postaje, poznavajući 5 indijanskih jezika, on piše naučne studije o indijanskim plemenima. »Indiskrecijom prijatelja« donosi 1923 list »La Nacion«, koji izlazi u Buenos Airesu, o njemu prvu noticu. Naučni krugovi Južne Amerike počeli su se zanimati za njegov rad i zovu ga u Buenos Aires. On to odbija, dok ga Akademija znanosti u Buenos Airesu bira za svog dopisnog člana. Njegove naučne studije idu među najbolje te vrste. Učenjaci, kao J. Imbelloni, R. Lenz (prof. na sveučilištu u Santiago de Chile, čuven zbog svojih studija o indijanskim plemenima), a i meksički poslanik u Rio de Janeiru, general Ortiz Rubio, zovu ga u svoju sredinu. Ali Janko ostaje vjeran svom životnom smjeru: biti istinit, nezavisan, slobodan, pošten i skroman — i ostaje osamljen daleko od civilizacije, da bi što sigurnije koristio objektivnosti čovječanske kulture. Njegovo je mjesto kao učenjaka utvrđeno u španjolskoj Americi već 1928, a sada ga broje u prve redove amerikanista.

I danas živi sa svojom mnogobrojnom porodicom (12 djece) među »svojim« Indijancima slobodno i dalje piše naučna djela, a bori se i za socijalnu pravicu nižih staleža, posebice ratara Argentine.

BIBL.: Glavne su njegove studije ove: *El problemo del hombre americano*, Bahia Blanca 1928; *El concepto del espacio entre los araucanos*, čitava serija članaka, u kojima upozoruje na nedostatke i pogreške Levy-Brühlove teorije o duševnom životu primitivnih naroda, gdje naglašuje, da je »opasno stvarati zaključke o duševnom životu primitivnih naroda, kad ih čovjek ne poznaje«; *La autoridad del Padre Falkuer*; *El calvario de una tribu*; *Al mágen de lecturas americanos: I los chino-japoneses en America*; *El concepto del tiempo entre los Araucanos*. Piše i kritike. Tako kritizira naučne metode knjige J. Imbellonija *La Esfinge Americana*. Nadalje je napisao još mnoga druga djela, kao historiju pampaskih Indijanaca, o gospodarskim, društvenim i upravnim prilikama Patagonije i dr. Z. D.

BENIGNUS, Georgius → **Dragišić.**

BENIN, nekadašnji glavni grad nekadašnje crnačke države istoga imena na zapadu od delte rijeke Nigera, u bujnoj

tropskoj vegetaciji s bojovnim stanovništvom, koje je još potpuno odano fetišizmu. Englezi osvojiše grad 1897 i dobrim ga dijelom razoriše, tako da ima sada oko 15.000 stan. Ovdje su otkriveni spomenici afričke kulture iz 16. i 17. st. Naplavljeno tlo je plodno i vrlo nezdravo (malarija). U primorju su čitave šume uljnih palma. Sada se izvozi ulje, a prije je cvala trgovina robljem. Urođenici (Sudanski crnci) bijahu na glasu rezbari u drvu i slonovoj kosti, a značajne su i njihove kovinske izradbe, jer prikazuju život pređa. Obala je plodna rižom i šećernom trskom.

LIT.: Ling-Roth, *Great Benin*, Halifax 1903; Luschan, *Die Altertümer von Benin*, Berlin 1919. A. M. S.

Za vrijeme portugalskoga kolonijalnog prodora prema jugu Afrike, početkom novoga vijeka, prvi je J. A. d'Aveiro (1485) posjetio B. i već pedeset godina kasnije izradili su Portugalci za sebe trgovački monopol s Beninom. B. je u 16. i 17. st. bio važan trgovački i prometni centar zapadne Afrike (robovi, slonova kost, mirodije). Od početka 18. st. B. je pao potpuno u zaborav, dok nije prigodom jedne kaznene ekspedicije Engleza 1897 ponovno otkriven. Njegova je umjetnost napose važna za etnografiju. Na području B-a su, nakon ponovnog dolaska Evropljana, nađene velike količine lijevanih brončanih plastika, za koje se kronološki moglo ustanoviti, da su one najbolje rađene u t. zv. veliko doba (1500—1691), i to na osobit način i u posebnom stilu. Plastike od slonove kosti su već otprije bile poznate; rađene su samo u dvorske i sakralne svrhe. Odlikuju se vanrednom ljepotom i preciznošću izradbe. Njihov stil je realistički, dakle suprotan apstraktnoj stilizaciji afričke urođeničke umjetnosti. Radi toga se zaključivalo, da su to umjetnine nastale pod evropskim (portugalskim) utjecajem. Danas je ta teorija napuštena, iako se ne mogu negirati i neki vanjski utjecaji, koji su nastali poradi migracija na ovom nekada važnom trgovačkom sektoru zapadne Afrike. Ustanovljeni su osim evropskog utjecaji indijski, istočno-afrički, pa i islamski. Stilske osobine tih plastika izrasle su iz privredne strukture: trgovina, koja je baš u vrijeme procvata umjetnosti bila životna podloga B-a. Propadanjem trgovine propada i beninska umjetnost. Međutim ni ta stilizacija, nastala iz novih životnih oblika, nije mogla prekriti osnovne elemente afričkoga umjetničkog izraza. Pokraj svih osobina beninska umjetnost je umjetnost Afrike. Prema današnjem shvaćanju čini se, da je i lijevanje bronce već bilo poznato u Africi prije dolaska Evropljana, a koliko se ta vještina cijenila, svjedoči činjenica, da su ljevači (ine-nigun) bili u osobnoj pratnji beninskih kraljeva. Bronca, koja se upotrebljavala, sastojala se od 70—90% bakra, 3—20% cinka i 2—13% olova.

LIT.: R. H. S. Bacon, *Benin, the City of Blood*, London 1897; F. von Luschan, *Die Altertümer von Benin*, Berlin 1919; B. Struck, *Chronologie der Benin-Altertümer*, Berlin 1923; C. Einstein, *Afrikanische Plastik*, Berlin; M. Kus-Nikolajev, *Beninska plastika*, Zagreb 1931. M. K. N.

BENINCASA, Bartol, ✳ vojvodina Modena 1745, † Milan 1825. G. 1784 bio je u diplomatskoj misiji u Beču; boravio je u Engleskoj i u Parizu. Kad je buknula revolucija, sklonuo se u Milan i tu je surađivao u listu *Giornale italiano*. Kad je Napoleon 28. IV. 1806 imenovao Mlečanina Vincenca Dandola generalnim providurom u Dalmaciji, B. bi 10. VI. 1806 imenovan odjelnim predstojnikom ili glavarom javne nastave u Zadru. 4. VII. sastavi program za list *Il Regio Dalmata*, kojemu je bio urednik od 1806 do 1809. Broj 35 od 4. IX. 1809 je posljednji broj, što ga je on uredio. Talijanske članke prevodili su za B-u i za hrvatsko izdanje lista *Kraljski Dalmatin* franjevac Andrija Kadčić, učitelj moralke u Zmajevićevu glagoljaškom sjemeništu u Zadru, dominikanac Budrović, odvjetnik Nikola Sandri i franjevac Paško Jukić. Kao urednik službenih novina vršio je i službu cenzora. Kad je 1810 bila uvedena cenzura za knjige u Ilirskim pokrajinama, B. je imenovan cenzorom i vrhovnim upraviteljem javnih knjižnica u Ljubljani. Podjedno je bio urednik lista *Télégraphe Officiel* za listopad i studeni 1810.

LIT.: Š. Urlić, *Bartuo Benincasa, urednik Kraljskog Dalmatina* i *Još dvije riječi o B. Benincasi, uredniku Kraljskog Dalmatina*, u Nastavnom Vjesniku knj. XXV. i XXVI. (1917—1918), pa *Je li »Télégraphe Officiel des Provinces Illyriennes« izilazio na srpsko-hrvatskom jeziku*, u Prilozima za književnost, jezik, istoriju i folklor, knj. I. (Beograd 1921); P. Karlić, *Kraljski Dalmatin* (1806—1810), Zadar 1912, pa *Je li Benincasa bio urednik Kraljskog Dalmatina* i *Ponovno je li Benincasa bio urednik Kraljskog Dalmatina*, u Nastavnom Vjesniku, knj. XXV. i XXVI. (1917 do 1918); M. Kos, *»Télégraphe Officiel« in njegove izdaje*, u Glas. Muz. Društva za Slov., god. VII.—VIII., Ljubljana 1926—27. J. N.



BENIN, Brončana ploča s tri djevojke

BENINI, Ferruccio, ✳ Genova 1854, † 29. II. 1916, talijanski glumac. Prvu važniju ulogu igra 1874 u Genovi. Susret s komediografom Giacintom Gallinom odlučio je o njegovoj umjetničkoj sudbini. U družini Giacintova brata Enrica radio na uskrsnuću glume u mletačkom narječju. Kasnije je osnovao vlastitu družinu i izveo mnogo Goldonijevih komada i gotovo sve Gallinove. D. I.

BENINSKI ZALIV u sjev. zap. dijelu Guinejskoga zatona, u koji utječe zapadni rukav Nigera, u engleskoj koloniji Nigeriji. Ravna obala ima mnogo oborina (200 cm). Prosječna godišnja toplina iznosi 26—28° C. Klima je vrlo nezdrava (malarija). Na obali rodi riža, šećerna trska, uljna palma i t. d. A. M. S.

BENIOWSKI, Maurycy August, ✳ 1746, † 1786, putnik i pustolov, leventa, pisac memoara, prevedenih na mnogo jezika. Podrijetlom Madžar, starinom zacijelo Slovak, rođen u njitranskoj županiji kao sin pukovnika (a ne generala ni grofa, kako on sam tvrdi u svojim uspomenama). Kao poručnik je 1767 »emigrirao« iz domovine u poljski Spiš, gdje se oženio. U Poljskoj sudjeluje u domaćim nemirima, zarobljen od Rusa bude otpremljen na Kamčatku. Odanle pobjegne sa 63 muškarca i 7 ženskih državnim brodom, stiže u Macao 1771. Tamo proda brod i s dvije trgovačke lađe stiže 1772 na obalu Francuske (Port Louis) s 37 muškaraca i 3 ženske (ostali su pomrli). Primljen u francusku službu kao pukovnik preporučivao je vladi, da se poduzme ekspedicija na Formozu, koju je on već tobože osvojio, no poslan je bio na Madagaskar, da tamo osnuje koloniju. Na Madagaskaru nije postigao očekivanih rezultata i morao je 1776 napustiti taj otok. Služio je zatim vrlo kratko kao pukovnik Josipu II., caru austrijskom. Uputio se u Ameriku; ne postigavši uspjeha kod vojnih vlasti vraća se u Ugarsku, stavlja prijedloge o pomorskoj trgovini, živahno radi na Rijeci, no sve bez uspjeha. Vraća se u Francusku, nudi se bez uspjeha Washingtonu. Stiže na Madagaskar 1785 s drugovima, da zavlada otokom. U sukobu s francuskom posadom pogine. Njegovi memoari u 4 sveska, pisani francuski, nalaze se u British Museumu u Londonu. B-a su mnogi pisci uzimali za predmet svojih djela (Kotzebue, Lujza Mülbach, Duval, Ferrard, Guadanyi, Słowacki, Sieroszewski, Nižniansky). O njemu postoji golema literatura u mnogo jezika. J. B-ć.

BENIVIENI, Girolamo, ✱ 1453, † 1542, talijanski književnik iz Firence u službi Medicija. Najprije piše ljubavne sonete; kao sljedbenik svoga učitelja Marsilija Ficina pristaša neoplatonske struje, a zatim se zanese za Savonarolu i daje sama asketska djela.

LIT.: C. Re, *G. B. fiorentino*, Città di Castello 1906. M. D-ić.

BENKA, Martin, ✱ Kiripolec pri Malackách 1880, slovački slikar. Kao četrnaestgodišnji dječak počeo je učiti slikarstvo u Moravskoj. Stručno se obrazovao u Beču i kasnije kod slikara Jaroslava Kalvode u Pragu. Taj ga je uveo u impresionističko slikanje. Poslije svjetskog rata pod dubokim dojmom planinskih krajeva Liptova i Orave mijenjao se njegov





BENKOVAC, Tegurij iz zadužbine kneza Branimira u Šopotu (Foto V. Živić)
Knin, Muzej hrvatskih starina

likovni izraz u dekorativni ekspresionizam veličanstvene koncepcije i jezgrovitog plošnog izraza.

Slika većinom krajine iz Slovačke, koju je proputovao uzduž i poprijeko. Njegov elastičan crtež, sigurno svladavanje sadržaja i dekorativni kolorizam osvojili su mnoge slikare mlade slovačke generacije: J. Alexya, M. A. Bazovskog i K. Ondreičku. Ti polaze od novog B-ina gledanja slovačke prirode, ali svaki pojedini razvija likovne probleme na svoj način. B. je dakle tematički i formalno postao osnivač osebujnog slovačkog slikarskog pravca. Ljeta je provodio u Slovačkoj tražeći motive; inače je do ostvarenja Slovačke republike (1939) boravio u Pragu, a potom se preselio u Turč. Sv. Martin. G. 1940 postao je upraviteljem Visoke slikarske i kiparske škole u Bratislavi. Slikao je i motive iz Hrvatskog Primorja, a s uspjehom je izlagao u Beču, Pragu, Varšavi, Parizu, Mlecima i New Yorku. Istakao se i kao okretan grafičar i ilustrator, osobito pučkih motiva. G. 1940 dobio prvu nagradu republike Slovačke za likovnu umjetnost.

Od slika M. B-e treba spomenuti: *Pozdrav ravnicama, Na proplancima, Sajam u Ružomberku* (Gradska zbirka u Ružomberku), *Pravci, Revúcke udovice, Na sijenu* (slovačka narodna galerija u Turč. Sv. Martinu), *Slovačke straže.*

LIT.: J. Cincík, *Monografia Martin Benka*, izd. *U nás*, Bratislava 1932; L. Mazáč, *Slovenska literarna a umelecká pritomnost'*, Prag 1930; Vl. Wagner, *Profil slovenského výtvarného umenia*, Matica slovenská 1935. J. C.

BENKENDORF, plemićka obitelj, koja se u 16. st. iselila iz Brandenburga u Livonsku. Iz te obitelji poteklo je više ruskih političara i diplomata, među kojima se ističu:

1. Aleksandr Hristoforovič, grof, ✱ 1783, † 1844, general konjaništva. Bio je pobočnik velikoga kneza Nikole, a kad je Nikola stupio na carsko prijestolje, bio je glavni njegov savjetnik. Ugušio je već 26. XII. 1825 ustanak dekabrista. Poslije je kao organizator oružništva i upravitelj tajne policije i špijunaže suzbijao ne samo revolucionarne pokrete među samim Rusima, nego je uz to žestoko progonio i Poljake i ukrajinske grkokatolike.

2. Aleksandr Konstantinovič, ✱ 1849, † 1917, ruski diplomat. Bio je najprije poklisar u Kopenhagenu, a od 1903 sve do svoje smrti u Londonu. Radio je trajno na zbližavanju Rusije i Velike Britanije.

BENKO BOT → **Bank.**

BENKO GRADO, Artur, ✱ Ogulin 6. VI. 1875, po ocu iz hrvatske vojničke obitelji baruna Benka Bojničkih, a po majci iz obitelji Draženovića Požertvanskih. Svršio je gimnaziju u Zagrebu, pravne nauke u Beču i Parizu. Od 1899 do 1919 bio je u upravnoj službi Bosne i Hercegovine. Poslije se posvetio radu naših iseljenika i to ponajprije kao predstojnik državne iseljeničke službe u Zagrebu (1920—22), a zatim u iseljeničkoj službi Hrvatskog Radiše (1922—24). Kao urednik i pisac izdavao je *Saopćenja o pitanjima seljenja* (mjesečnik); *Revue Trimestrielle des migrations yougoslaves* (1927—31); *Quarterly Review of Yugoslav Migrations* (1929—31); *Indeks,* socijalna statistička revija (tromjesečnik na hrv., franc., engl. i njem. jeziku od 1929 dalje). U Jutarnjem Listu (1921—23) objavljivao je tjedne prikaze *Naši iseljenici.* Golem mu je rad oko izdavanja *Migracione enciklopedije* u 5 sv. Brojni su mu prilozi iz područja socijalne politike u *Radničkoj zaštiti.* Kao izdanje Trg.-ind. komore u Zagrebu štampana mu je studija *Radničke nadnice i zarade u industriji* (1935). Napisao je više eseja, pripovijesti, feljtona, humoreska, skica i aforizama izašlih u različitim javnim glasilima i časopisima. Surađuje i u mnogim stranim časopisima. Od 1923—1932 vrši službu stalnog eksperta ministarstva socijalne politike i Iseljeničkoga komesarijata u Zagrebu za sva iseljenička pitanja. Jedan dio njegovih poznatijih političkih eseja izašao je u knjizi *Političke konfesije,* Zagreb 1923. M. I.



ARTUR BENKO GRADO

BENKOVAC (u 16. st. Benković), trgovište u sjevernoj Dalmaciji, glavno mjesto Ravnih Kotara, leži na raskršću cesta Zadar-Knin, Obrovac-Biograd i Novigrad-Šibenik. Ima 950 stan. Sijelo je kotarskog poglavarstva, kotarskog suda i poreznog ureda. U mjestu je razvijena živa trgovina i obrt, a u okolici ratarstvo i vinogradarstvo. B. je dobio ime po starom gradu, koji se iznad njega diže, a bio je feud begova Benkovića iz Livna. Taj grad spominje 1620 beglerbeg Ibrahim Begović u jednom svom izvještaju. Na J od B-a kod mjesta Šopota našao je don Mate Klarić zadužbinu kneza Branimira, gdje se na teguriju prvi put na kamenu spominje hrvatsko ime u 9. st. Na JI kod sela Podgrađa nađene su ruševine rimskoga grada Asseria.

BENKOVIĆ, 1. Ambrozije, ✱ Ugljara, kotar Brčko 29. XI. 1890, svećenik i pisac. Nakon svršene gimnazije u Travniku i bogoslovije u Sarajevu zaređen je za svećenika 1913. Služi kao vojni svećenik u svjetskom ratu, urednik je novina (»Hrvatski dnevnik« u Sarajevu), ravnatelj zadruge »Narodna prosvjeta« u Zagrebu i konačno od 1926 župnik u različnim mjestima Vrhbosanske nadbiskupije. Od đačkih dana suradnik je različnih časopisa i novina. Pokrenuo je kao župnik u Bežlji popularnu »Malu katoličku knjigu« (dosada 30 svezaka). K. D-ć.

2. Federiko, ✱ 1677, † Gorica (Gorizia) 8. VII. 1753, hrvatski barokni slikar. Zvali su ga i Frederichetti, Fedri-



(Foto P. Fiorentini, Mletci)

BLAŽENI PETAR GAMBACORTI

Mletci, Crkva sv. Sebastijana

PRILOG U BAKROTISKU 78a





Gore: OSLOBOĐENJE PETROVO, Graz, Zbirka grofa Attemsa;
dolje: KRIST POD TERETOM KRIŽA, Zagreb, Strossmayerova galerija
(Fotografijski arhiv Hrv. akademije)



SV. BARTOLOMEJ
Mletci, Museo Correr



SV. FRANJO
Mletci, Pinacoteca Querini-Stampalia

(*Foto P. Fiorentini, Mletci*)

PRILOG U BAKROTISKU 79a





Gore lijevo: BIJEG U EGIPAT, Mletci, Museo Correr; *gore desno:* STUDIJA, Bergamo, Accademia Carrara;
dolje: KRIST I ČETIRI APOSTOLA



ABRAHAM ŽRTVUJE IZAKA
(Zagreb, Strossmayerova galerija)

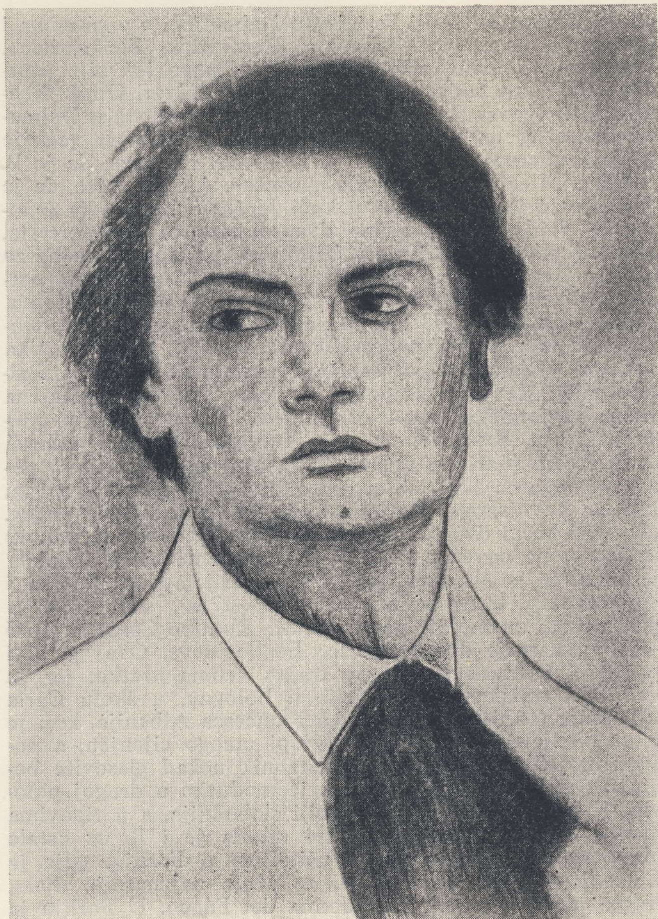
ghetti, Federighetto ili Ferighetto Dalmatino, a u pismima i ispravama Bencovich Schiavon, Bencowick, Benkowitsch, Penkowitsch, Benconich, Bendonich. Danas još nije utvrđeno, je li mu rodno mjesto Dubrovnik, Hvar, Omiš, Šibenik ili Benkovac kraj Zadra. Pored ovih gradova u Dalmaciji iznosi se na temelju jedne bilješke u katalogu galerije grofa Francesca Algarottija (1712—1764) hipoteza, da je B. rođen u Mlecima »od oca Dalmatinca«. Ali činjenice, da je Kukuljević 1854 u Omišu, u kući Jerolima Benkovića (»potomka Friderikova«) našao dva majstorova autoportreta, neke njegove crteže i ploče bakropisa, pa isprave važne za njegov život, i da se on sam na jednom svom crtežu potpisao »Bencovich Schiavon«, upućuju na to, da se on doista rodio u Dalmaciji. U nas je prvi upozorio na B. Ivan Kukuljević-Sakcinski u svom »Slovniku« 1858, dok je velika zasluga talijanskog povjesničara umjetnosti Rodolfa Pallucchinija, da je u najnovije vrijeme kritički objašnjena važna umjetnička ličnost majstorova. Najpouzdanije vijesti o životu Benkovićevu daje francuski pisac i sabirač Jean Pierre Mariette (1694—1774), koji ga je i osobno poznavao došavši 1717 u Beč, da ondje uredi grafičku zbirku Eugena Savojskoga. Mariette kaže, da ga je njegov rođak, glasoviti bečki dvorski pjevač Gaetano Benković (Orsino?) iz domovine poveo u Mletke, da ondje uči slikati. Možda je mladiću u Mlecima bio u prvo vrijeme od pomoći i Gianantonio Lazzari-Vuković (1639—1713), sâm slikar i prvi učitelj znamenite pastelistkinje Rosalbe Carriere (1675—1757), kasnije dobre znanice Benkovićeve. Ovaj je prvi mletački boravak majstorov trajao veoma kratko, jer ga već 1695 rođak Gaetano šalje u Bolognu, u školu Carla Cignanija (1628—1719), učenika Francesca Albanija, koji je u ono vrijeme bio po svoj Evropi mnogo cijenjen, a posljednji je kasno-barokni predstavnik nekad glasovite bolonjske akademske škole, koja je međutim u drugoj polovici 17. st. postala u kompoziciji slobodnija, a u tipovima manje usiljena i umilnija. Čini se, da je i B. uz ostale mnogobrojne učenike bio s učiteljem u Forliju, gdje je Cignani od 1686 do 1702 slikao svoje najznatnije djelo, fresku *Assunte* u crkvi Madonna del Fuoco. U Forliju je u jednoj dvorani palače Orselli-Foschi sačuvano prvo poznato djelo Benkovićevo, nažalost kasnije ugrađenim zidom prepolovljena freska *Junone na oblacima*, na kojoj se dašto još očituju elementi stila učiteljeva, ali već i po koja vlastita crta. U Forliju su nastale još i dvije druge, danas izgubljene slike, jedna *sv. Jeronim* i jedna *sv. Pelegrin*. Čini se, da se B. pod kraj svoga školovanja u Bologni i Forliju počeo već udaljivati od akademičkog smjera Cignanijeva i priklanjati novom kolorističkom i kompozicijskom načinu, kojega je predstavnik bio G. M. Crespi (1665—1747). Ova se promjena očituje u njegovoj slici *Bogorodica sa svecima* u župskoj crkvi u Bergantinu (pokrajina Rovigo), koja je možebiti nastala poslije njegova povratka u Mletke (1705/1706), gdje je, kako priča Mariette, postao učitelj Rosalbe Carriere, koja da je »izvela nekoliko minijatura po njegovim crtežima«. U Mlecima je B. ostao do 1716. Veoma je teško utvrditi, koje su slike nastale za vrijeme ovoga njegova drugog mletačkog boravka, kad je već znatno počeo na nj utjecati mladi G. B. Piazzetta (1683—1754). Nije isključeno, da je u ovo vrijeme naslikao slike za crkve Madonna del Piombo u Bologni, S. Caterina delle Orfane i S. Maria dei Servi u Milanu, koje su sve tri izgubljene, a od treće se sačuvao samo bakropis Gaetana Bianchija iz 1730. Stari katalozi i inventari spominju i neke slike u mletačkim privatnim zbirkama. To su: *Sv. Jakov apostol* (zbirka Vianelli u Chioggiji), *Pastirica* (zbirka Algarotti), dvije *Sv. Mandaljene* (zbirke Orsetti i Pesaro), *Smrt sv. Mandaljene* (zbirka Sano). Ali, kako se te slike nisu sačuvale, teško je reći, jesu li nastale u ovo vrijeme. G. 1716 polazi B. u Beč (»kamo ga je bez sumnje«, kaže Mariette, »pozvao njegov rođak Gaetano, koji je bio veliki sabirač slika«), gdje dolazi u tješnje veze s knezom-izbornikom Lotarom Franjom Schönbornom, nadbiskupom u Mainzu, znamenitim sabiračem starih i suvremenih slika, koji je već 1711 u svom dvoru u Pommersfeldenu kraj Bamberga počeo osnivati veliku galeriju slika, potpuno uređenu 1714. Za ovaj je dvor B., možda još u Mlecima, naslikao četiri slike, koje se spominju već u prvom katalogu galerije 1719. To su: *Hagara i Izmael u pustinji, Abraham žrtvuje Izaka, Žrtva Ifigenije* i *Apolon odire Marsiju* (posljednje su dvije bile stropne slike). Prva i treća nalaze se još i danas u Pommersfeldenu, drugu (danas u Strossmayerovoj galeriji u Zagrebu) i četvrtu (izgubljenu) odnijeli su Francuzi 1801, kad su bili zauzeli dvor. U ovim svojim dvjema pommersfeldskim »Žrtvama« stvorio je B. jedinstvena djela, izvanredno značajna za mletačko slikarstvo onoga vremena, a još više za njega samog. U obadvjema je prijašnje još manirističke elemente bolonjskog podrijetla nadjačala silna i poletna izražajna snaga i smjela mašta jedne nove umjetničke ličnosti. Obadvije su slike neki »tragični notturni«, u kojima iz dubokih sjena iskrsavaju glavni likovi osvijetljeni žarkim pramenovima svijetla. B. je u ovo vrijeme u stalnoj službi Schönbornâ, jer mu Fridrik Karlo Schönborn, biskup bamberški i würzburški, u ispravi, danoj u Beču 30. VIII. 1733 (koju je prvi objelodanio Kukuljević), daje naslov »nostro pittore di corte ed famigliare«, hoteći time dati osobit znak štovanja njemu, koji je »molti anni in nostro servizio in codesta Augustissima metropoli« i naslikao u ovo vrijeme »bellissime opere si per noi come per altri principi e signori«. Od čitave ove zacijelo veoma obilne i zamašne djelatnosti majstorove sačuvalo se malo. Utvrđeno je, da je od 1725—1728 slikao za mletačku crkvu S. Sebastiano oltarsku sliku *Bl. Petar Gambacorti iz Pise*, koja se još danas ondje nalazi, djelo, koje svojim smeđim i blijedožutim osnovnim kolorizmom sjeća na Crespija i ranog Piazzetta, dok se u stavovima i rukama likova osjeća snažna osjećajnost. Potkraj dvadesetih godina (do otprilike 1730) nastale su još slijedeće slike: prekrasna *Žrtva Poliksene* (Bruxelles, Musées Royaux), na kojoj se uz već sasvim klasicističke elemente javlja u sporednim likovima čudovita fantastika; oltarske slike *Bogorodice sa sv. Petrom i Pavlom* (Mleci, crkva S. Maria della Fava) i *Mrtvom tijelu Kristovu klanjaju se sveci* (crkva S. Giacomo, Verolanuova, Lombardija), *Navještenje* (Krakov, Wawel) i *Krist pod teretom križa* (Strossmayerova galerija u Zagrebu). Ali je B., boraveći i radeći u to vrijeme često u Mlecima, osjećao i sam, da mu se je teško takmičiti na polju, na kojemu su sad bili zauzeli prvo mjesto Piazzetta i Tiepolo (koji je posljednji u svojim mladim godinama primao znatne poticaje od njega). Značajne su u vezi s time riječi, što ih je B. napisao u pismu upravljenu svojoj prijateljici Rosalbi Carrieri iz Beča 6. XII. 1733: »A' pittori venetiani l'auguro ogni onore, ancor chè s'ingegnano (benche mi sia un onore di tanta distanza) screditarmi con la calunnia che le mie uniche opere in pubblico a S. Bastiano, ed alla Fava si levano per essere tropo indegne. Il mondo è tropo iniquo...« U vremenu od 1734 do 1740 nastala su (slikana dijelom u Mlecima) ova djela: *Bogorodica sa svecima* (Berlin, Kaiser-Friedrich-Museum), koja se do nedavna pripisivala G. B. Piazzetti; *Bogorodice sa svecima* u zbirkama P. Caster (Quinto Fiorentino), Fuller (Boston, Mass.), Attems (Graz); Museo del Castello u Milanu; *Bezgrešno Začeće* i *Arkanđeo Mihajlo* (za crkvu biskupske palače u Würzburgu, 1752 izbačene i nestale, nadomještene slikama istih motiva G. B. Tiepola), pa četiri slike za dvor u Würzburgu: *Žrtva Jeftina, Sud Salamunov, Jakov i Rahela* i *Mojsije i Aron*, od kojih su se do danas sačuvale samo prva i treća, obadvije veoma važne, jer označuju novu i značajnu točku u razvoju majstorove umjetnosti, važnu i za mletačko slikarstvo onog doba: napuštanje dotadašnjeg efektnog »chiaroscura« i uvođenje jasne, zračne i svijetle atmosfere. Od 1740 do 1750 B. je malo zaposlen (barem nam od njegovih radova iz ovog razdoblja nije ništa sačuvano). G. 1751 dolazi u Würzburg G. B. Tiepolo, koji svojim ondašnjim djelima zasjenjuje sve, što je ondje prije njega bilo stvarano. Malo zaposlen (»peu occupé«), kaže Mariette, povukao se B. u Goricu, gdje je živio do svoje smrti. Od gotovo četrdesetgodišnje umjetničke djelatnosti majstorove sačuvao se prema tome razmjerno malen broj (ni datiranih ni signiranih) slika, pa je i teško na temelju njihovu dati posve pouzdanu sliku njegova razvoja. Još je teže svrstati u vremenski slijed njegove jednako malobrojne crteže, koji su često nejednaki i po svojoj kakvoći. Čini se, da su među njima najraniji (nastali svi prije 1720) oni s prikazom *Bijega u Egipat* u mletačkom Museo Civico Correr s potpisom »Bencovich Schiavon« (još nesigurni, odajući jasne crte bolonjskog akademizma 17. st.) i nekoliko muških aktova (Ljubljana, Beč), od kojih se onaj u Firenci (Biblioteca Marucelliana) već znatno odvaja od prijašnjih. Zanimljiv je po svojoj hitroj zabilježbi jednog slikovnog domišljaja crtež u bečkoj Albertini *Bogorodica se ukazuje sv. Franji* (po Pal-

lucchinijevu mišljenju nastao u posljednjoj fazi umjetnikova razvoja). U istoj se zbirci nalazi i crtež *Smrt jednoga redovnika,* koji sjeća na A. Magnasca. Dalji su važniji crteži: *Amorino sa psom* (Firenca, Uffizi), pa izvanredni *San Gaetano* (sačuvan nažalost samo u bakropisu A. i J. Schmutzera), *Dva sveca* (Bergamo, Accademia Carrara) i *Sv. Trojstvo sa svecima* (Hamburg, zbirka Sack), koji se prije pripisivao Tiepolu. Od samog Benkovića sačuvao se jedino bakropis, koji prikazuje njegovu oltarsku sliku u mletačkoj crkvi S. Sebastiano, dašto u protivnom smislu i u detaljima nešto izmijenjenu. Majstorove su crteže rezali u bakar A. Zucchi (portret mletačkog pjesnika Apostola Zena), M. Pitteri *(Sv. Franjo od Paule),* C. Zucchi *Portret Cristofora Guidiccionija,* A. i J. Schmutzer *Sv. Cecilija)* i M. Pelli. U razvoju Benkovićeve umjetnosti mijenja se, prema Pallucchiniju, njegov prvotni manieristički način, uvjetovan školovanjem kod Cignanija, doskora pod utjecajem novih nastojanja Crespija i Piazzette. Dotadašnje plastično-linearne elemente nadomješta »chiaroscuro« (osvjetljivanje zasjenjenih dijelova jednog tijela odbljeskom, koji nastaje tako, da osvijetljena tijela odrazuju jedan dio izravno primljenog svijetla). Ali dok Piazzetta taj »chiaroscuro« prestavlja, u skladu s mletačkom tradicijom, sve više u čistu slikovitost, poprima svijetlo u Benkovića posve istaknuto značenje. Upravo njime postizava on svoje najjače dramatičke učinke, koji su u stvari neka sinteza »chiaroscura«, plastičnih vrednota i linearnih težnja. Poslije neko petnaest godina mijenja se i to, pa se javlja (možebiti pod utjecajem Tiepola) nastojanje oko difuznog (dakle jasnog, danjeg) osvjetljivanja. Boje, prije tmaste i guste, bivaju jasne i svijetle, sjene se po mogućnosti izbjegavaju. Zasebni je »zvuk« izražajnog načina Benkovićeva isprva posve originalan, često smion i nasrtljiv, a smiruje se oko 1730. Tako on, rekli bismo, prati korak u korak razvoj mletačkog slikarstva za prvih desetljeća 18. st., ali nije podoban, da sebi posvema prisvoji intimnu draž mletačkoga kolorizma, jer ga u tome sprečava njegov bolonjski odgoj. B. je važan i kao jedan od posrednika između mletačkog i austrijskog slikarstva u prvoj polovini 18. st. Na najznatnijega austrijskoga slikara ovog vremena, F. A. Maulbertscha, nisu neka djela Benkovićeva ostala bez vidljiva utjecaja.

LIT.: P. J. Mariette, *Abecedario et autres notes inédites,* izdali u »Archives de l'Art Français« Ph. de Chennevières i A. de Montaiglon, Pariz 1851—1860; I. Kukuljević-Sakcinski, *Slovnik umjetnikah jugoslavenskih,* Zagreb 1858; A. Baudi di Vesme, *Le peintre graveur italien,* Milan 1906; L. Donati, *Federico Bencovich detto »Ferigheto Dalmatino« — F. B. — Ancora di F. B.* (Archivio storico per la Dalmazia, sv. V., VII. i VIII.), Rim 1927—1930; R. Pallucchini, *F. B.* (Rivista d'Arte, III.), Firenca 1932; Isti, *Contributo alla biografia di F. B.* (Atti de Reale Istituto Veneto di scienze, lettere ed arti, sv. XCIII., dio drugi), Mleci 1933—34; Isti, *Profilo di F. B.* (La Critica d'arte I.), Firenca 1936; M. Goering, *Unbekannte Werke von F. B.* (u istoj reviji II.), Firenca 1937; F. Wittgens, *Un nuovo dipinto di F. B.* (u istoj reviji III.), Firenca 1938; R. Pallucchini, *Nuovo contributo al B.* (u istoj reviji III.), Firenca 1938.

A. Sch.

3. **Ivan,** ✳ Rečica kraj Karlovca 1887, † New York 1918, hrvatski slikar. Nakon položenoga ispita zrelosti u karlovačkoj realnoj gimnaziji upisao se u zagrebačku višu školu za umjetnost i umjetnički obrt. Na polugodišnjim izložbama te škole (od koje je postala današnja Akademija likovnih umjetnosti) isticao se B. među svojim drugovima kao najvrsniji. Bio je učenik Csikosa, od kojega je naučio solidno crtati i stekao smisao za analiziranje boja i tonova. Njegove mladenačke kompozicije *Agovanje* i *Rastanak Katarine Zrinske sa kćerkom Veronikom,* što ih je kao učenik nabacio u skicama, odavale su njegov dar i za slobodno komponiranje. Od svoga učitelja primio je napose ljubav za pejzaže, pa je u tu svrhu proputovao Dalmaciju, odakle je donio uspjele akvarele i crteže. Od Krizmana je naučio tehniku drvoreza, što je i dokazao na izložbi, priređenoj o koncu šk. g. 1911, izloživši više drvoreza i linoreza, na kojima je prikazao motive iz staroga Zagreba *(Katedrala, Stari Dolac* i *Kamenita vrata).* Svršivši s izvrsnim uspjehom školu dobio je na preporuku I. Kršnjavoga stipendij za dalje usavršavanje u Beču. U težnji, da se umjetnički još više usavrši, polazi iz Beča u Pariz. Svjetski rat onemogućio mu je dalji boravak u Parizu, pa se uputio s porodicom u Ameriku. Prije svoga odlaska priredio je u Zagrebu u Ullrichovu salonu izložbu svojih radova, najvećim dijelom crteža. Nastanio se u Chicagu. Teške prilike, koje su za rata nastale i u Americi, prisilile su ga, da se bavi izrađivanjem diploma. Na preporuku Nikole Tesle dobio je namještenje kao ilustrator u uredništvu jednih velikih novina u Chicagu. Re-



IVAN BENKOVIĆ, Autoportret
Zagreb, Salon Ullrich

porterska služba nije ga mogla odalečiti od čiste umjetnosti, pa je nalazio vremena i za slikanje veduta i pejzaža iz samoga Chicaga i njegove okolice, pa s obala Atlantskoga oceana. Na svojim slikama i crtežima, što ih je izradio u Americi, potpisivao se ili punim imenom ili pseudonimom »Bankov«. Od njegovih radova, što ih je njegova pokojna žena spasila, nalazi se jedan dio u Sloveniji, a drugi u Zagrebu. Među prvima je studija *Turopoljka lukarica* (ulje), pejzaži *Samoborski vinogradi* i *Pantovčak,* pa crteži *Iz starog Zagreba.* Među radovima, koji se čuvaju u Zagrebu, nalaze se ove uljene slike: *Pogled na pristanište u Chicagu, Industrijski Chicago, Jesensko sanjarenje* (Chicago), *Pogled iz Anindola* (Samobor), *Crvene kadulje* (motiv s Atlantske obale), *Močvara* (okolica Chicaga), stariji njegov *Autoportret* i *Portret supruge.* Njegova umjetnička ostavština dokazuje, da je B. bio potpuno izgrađen umjetnik.

A. J-k.

BENKOVSKI, Georgi (Gavril Hltiov), ✳ Koprivščica oko 1841/44, † 1876. Neko je vrijeme bio u Maloj Aziji kao putujući krojač (abadžija). Pučku je školu svršio u svom selu. Kasnije je pošao među bugarske narodne buntovnike i postao glavom travanjskog ustanka protiv Turaka 1876. Vodio je ustaše srednjogorskog okružja, gdje je i poginuo. Odsječenu glavu donijeli su paši u Sofiju, gdje je bila izložena na jednoj zgradi konaka u današnjem gradskom vrtu.

F. B.

BENLIĆ, fra Mato, ✳ Banja Luka 1609, † Velika kod Požege 30. I. 1674. Početne je nauke svršio u Bosni, a filozofiju i teologiju u Italiji. Dugo je župnikovao u Sarajevu. Bio je gvardijanom u Fojnici, provincijalnim vijećnikom i provincijalom 1650. Odlikovao se uzornim životom, teološkom spremom i govorničkim darom. 27. II. 1651 imenovan je beogradskim biskupom, a 30. X. iste g. apostolskim vikarom u onom dijelu Ugarske, koji je bio pod turskom vlasti, te upraviteljem smederevske biskupije. Vršeći svoju pastirsku dužnost s mnogo revnosti, takta i razumijevanja, obišao je više puta povjerene mu krajeve. Mnogo je trpio od turskih progona, bio zatvaran i globljen. O svojim kanonskim pohodima poslao je u Rim tri službena izvje-



IVAN BENKOVIĆ, Chicago

štaja, u kojima se nalazi veoma vrijedna građa za poznavanje stanja katolika u južnoj Ugarskoj, sjevernoj Srbiji i Slavoniji u drugoj polovici 17. st.

LIT.: Fermendžin, *Acta Bosnae*; *Ljetopis fra Nikole Lašvanina*; M. Premrou, *Serie dei vescovi romano-cattolici di Beograd*, Archivum Fran. Historicum 1925; J. Božitković, *Kritički popis bosanskih vikara i provincijala*, Beograd 1935. D. M-ć.

BENNDORF, Otto, ✳ Greiz 13. IX. 1838, † Beč 2. I. 1907, profesor arheologije i kasnije ravnatelj austrijskoga arheološkoga instituta u Beču. Učio je u Erlangenu i Bonnu teologiju i filozofiju, a kasnije se bavio isključivo arheologijom. Od 1869 bio je profesorom u Zürichu, Münchenu, Pragu i Beču, gdje je predavao do 1897, a od 1898 upravljao je novo ustrojenim austrijskim arheološkim institutom. Uz to je bio stručni referent za umjetnička pitanja u ministarstvu prosvjete. Kao profesor u Beču odgojio je dobar podmladak. Među njegovim učenicima nalazili su se i mnogi naši naučni radnici na polju arheologije: Bulić, Brunšmid, Jelić, Patsch i Hoffiller. Pitomci arheološko-epigrafičkoga seminara bečkoga sveučilišta pohađali su naše krajeve i objelodanjivali proučeni materijal u časopisu seminara, kojemu je Benndorf bio suurednik. Kao ravnatelj austrijskoga arheološkoga instituta imao je vrhovnu upravu državnih muzeja u Akvileji i Splitu te nadzor nad iskapanjima u Solinu i drugim mjestima Dalmacije. On je zagovarao pomaganje tih radova u Dalmaciji, te je njegovim nastojanjem bila podignuta muzejska zgrada u Splitu. U ministarstvu prosvjete zagovarao je i pomaganje rada Hrvatskoga starinarskoga društva u Kninu. U bečkoj Akademiji znanosti osnovana je na njegovu preporuku u balkanskoj komisiji arheološka sekcija, u kojoj je izdano više knjiga, koje rade o našim krajevima, tako na pr. Veithova o vojnama Oktavijanovim kod nas i Patschova o Lici u rimsko doba. U znatnoj je mjeri pomagao istraživanje arheoloških spomenika u Bugarskoj i Rumunjskoj. Naučni rad njegov proteže se i dalje na istok, na otok Samotraku, na Malu Aziju, pa je njegovim nastojanjem došlo do sistematskih i uspješnih iskapanja u Efezu. B. je, uz naše domaće stručnjake, bio u komisiji za organizaciju arheoloških studija na hrvatskom sveučilištu, a bio je i u komisiji za procjenu Nugentove zbirke starina, kada se ta kupovala za Hrvatski narodni muzej. V. H.

BENNER, braća blizanci, francuski slikari:

1. Emmanuel, ✳ Mülhausen u Elzasu 28. III. 1836, † Nantes 24. IX. 1896. Izlagao je od 1867 dalje u pariskom Salonu genre-slike, portrete i mrtve prirode.

2. Jean, ✳ Mülhausen u Elzasu 28. III. 1836, † 1906, javlja se u pariskom Salonu već od 1859. Slika isprva kao i njegov brat iste motive, ali se kasnije priklonio povijesnom slikarstvu i pejzažu. Poslije bratove smrti ostavio je Francusku i živio na otoku Capriju, kojega je motive rado prikazivao na svojim kasnim slikama.

LIT.: G. Geffroy u Thieme-Beckerovu ALBK, III., Leipzig 1909. A. Sch.

BENNETT, Enoch Arnold, ✳ 1867, † 1931, engleski pripovjedač i novinar. U svojim najboljim romanima opisuje život srednjeg staleža u lončarskom industrijskom području grofovije Staffordshire (*Anna of the Five Town*). To su u prvom redu *The Old Wives' Tale* (1908) i trilogija o porodici Clayhanger (*Clayhanger*, 1910; *Hilda Lessways*, 1911; *These Twain*, 1916). U ovim romanima obrisi ružne


CYCADEOIDEA MARSHIANA

i prljave pozadine vješto su upleteni u živote lica, koja B. prikazuje ravnodušno i hladno, uživajući u iznošenju značajnih pojedinosti, ali bez komentara i bez protesta. Od ostalih romana ističu se *Riceyman Steps* (1923), *Imperial Palace* (1930) i raniji *The Grand Babylon Hotel* (1902). Na hrvatski je preveden slabiji roman *Sveta i profana ljubav* (*Sacred and profane love*, 1905). Posljednjih godina života, pišući u dnevniku »The Evening Standard«, utjecao je B. na književni ukus širokih slojeva. G. F.

BENNETITTES, ili *Cycadeoidea*, fosilni biljni rod golosjemenjača (v.) iz mezozoika, po vanjštini vrlo sličan živim predstavnicima razreda *Cycadinae;* ujedinjuje u svojim velikim dvospolnim cvjetovima neke značajke kritosjemenjača sa značajkama golosjemenjača i paprati, zbog čega mu se u biljnoj sistematici pripisuje velika važnost s obzirom na razvoj kritosjemenjača. S. H-ć.

BEN NEWIS, najviši vrh otoka Velike Britanije u Grampian gorju u Škotskoj, visok 1343 m. Na podnožju brda je opservatorij. F. L.

BENNI, 1. Karol, ✳ Tomaszów Mazowiecki 1843, † Varšava 1916, poljski javni radnik i liječnik. Od 1867 živio u Varšavi. Glavno mu je djelovanje socijalno-patriotsko (zgrada društva za promicanje lijepih umjetnosti — Towarzystwo Zachęty Sztuk Pięknych, Mickiewiczev spomenik, društvo za podupiranje pučke industrije, muzej za obrt i poljodjelstvo). Njegov je salon bio za ruskog pritiska svakoga petka sabiralište pouzdanih građana. Tu su se rješavala najvažnija narodna pitanja uz sudjelovanje političara iz svih krajeva Poljske. Ti su »petki« potrajali 41 godinu — sve do 1914. J. B-ć.

2. Tytus, ✳ Varšava 1877, † Varšava 1935, poljski gramatičar. Bio je sveučilišni profesor (fonetika i anglistika) i predstojnik znanstvenog Fonetičkog instituta varšavskog sveučilišta. Nastavio je rad Baudouina de Courtenay i Rozwadowskoga na području opisne fonetike i sistematike poljskih glasova postavši prvim Poljakom, koji se sustavno bavio nesamo deskriptivnom, nego i eksperimentalnom i instrumentalnom fonetikom. Potkraj života posvetio je nekoliko rasprava fonologiji, nastavljajući tako i na ovom području niti, što ih je zapreo njegov učitelj Baudouin de Courtenay. Glavna su mu znanstvena djela *Opis fonetyczny języka polskiego* (1915), *Palatogramy polskie* (1931) i *O akcencie polskim* (1914). Osim toga napisao je cio niz praktičnih radnja iz područja ortofonije, anglistike i primijenjene fonetike. J. H-m.

BENNIGSEN, Levin August Theofil, grof, ✳ Braunschweig 10. II. 1745, † Hannover 3. XII. 1826, ruski general. Stupio je u rusku vojsku 1773, borio se protiv Turaka 1774 i 1778. Osobito se je istakao u borbi u Litvi 1792 i 1794. G. 1796 zauzeo je Derbentu. Bio je ljubimac Pavla I., ali i glavni urotnik protiv njega (1801). Postaje generalni guverner Litve 1804, a s ruskom vojskom ulazi 1806 u Prusku. Zapovijedao je u bitki kod Eylaua 17. VIII. 1807, kao i Friedlanda 14. VI. 1808, gdje je pobijeđen. Bori se kod Borodina 1812 i u bitki naroda kod Leipziga 1813, gdje je zapovijedao desnim savezničkim krilom. Opkolio je Torgau, Witenberg i Magdeburg, te je opsjedao Hamburg od prosinca 1813 do ožujka 1814. G. 1818 bio je glavni zapovjednik u Besarabiji. Istakao se i kao vojnik i kao političar. Sl. P-ć.

BENOIS, 1. Aleksandr Nikolajevič, ✳ Petrograd 4. V. 1870, † Pariz 1936, ruski slikar, scenograf i povjesničar umjetnosti. Roditelji su mu bili Nikolaj B., arhitekt ruskog carskog dvora, i Ana Cavos, kći znamenitog talijanskog arhitekta. Učio je u Petrogradu pravo na sveučilištu i slikarstvo u akademiji lijepih umjetnosti. Sa Sergejem Djagilevom je osnovao društvo i umjetničku reviju *Mir Iskusstva*, koji su oko sebe skupili najznatnije ruske umjetnike za posljednjih trideset godina ruskoga carstva. U zajednici s Levom Bakstom ustanovio je modernu rusku scenografiju, naročito za glasoviti ruski balet Djagileva. Uprizorio je komedije Molièrea i Goldonija (koje je i sam režirao), pa čitav niz starijih i modernih ruskih opera i baleta, među njima najuspješnije Musorgskoga *Borisa Godunova* i Stravinskoga *Petrušku* i *Soloveja.* Kao slikar rado je uskrsivao slikovito 18. st. prikazujući kićene i prpošne motive iz Versaillesa Luja XIV. i Petrograda Katarine II. (gouache-i i akvareli *Luj XIV.*, *Kraljeva šetnja*, *Maske* i drugi, nekad u Muzeju Aleksandra III. u Petrogradu). Ilustrirao je izvanredno ukusno Puškinova djela. Bio je dug niz godina ravnatelj petrogradskog Ermitaža. Napisao je za ruski prijevod poznatog Mutherovog djela o slikarstvu 19. st. odjeljak *Russkaja škola živopisi*, pa monografije *Carskoe selo* i *Hudožestvennyja sokrovica Rossii.*

LIT.: A. Schervachidze, *A. B.* (Le Toison d'Or I), Petrograd 1906; I. Grabar, *Istorija russkago iskusstva*, I., Moskva 1909; A. E. Johnson, *The Russian Ballet*, London 1913; A. Schneider, *Oprema opere*, Zagreb 1916; Enciklopedičeskij Slovar Granat, V., Moskva s. a. A. Sch.

2. Nikola, ✳ Petrograd 2. V. 1901, sin B. Aleksandra, ruski slikar. Djeluje poslije rata kao scenograf Velike opere u Parizu, Scale u Milanu i Teatra Reale u Rimu za ruski operni repertoar (Musorgski, Rimski-Korsakov, Čajkovski, Borodin). Inscenirao Respighijev *Plamen* u Zagrebu. S. B.

BENOÎT, 1. Peter Leonard Leopold, ✳ Harlebeke u Flandriji 17. VIII. 1834, † Antwerpen 8. III. 1901, belgijski skladatelj, pokretač i pobornik nacionalne flamanske glazbe. Od 1851 do 1855 učio je u bruxelleskom konzervatoriju; duže je boravio u Njemačkoj i Parizu. Kao oduševljeni Flamanac osnuje u Antwerpenu posebnu flamansku glazbenu školu, kojoj je bio ravnateljem. Bio je i pravi član belgijske akademije. Njegov skladateljski rad je mnogostran: više flamanskih opera, 2 flamanska oratorija, *Drama Christi* za sola, zborove, orgulje, violoncelle, kontrabase i orkestar, više zbornih kantata na flamanske tekstove, mise,


ALEKSANDR BENOIS, Inscenacija baleta »Rossignol«



BENOZZO GOZZOLI, Povorka sv. Triju Kraljeva
Firenca, Palazzo Medici-Riccardi (Foto Anderson)

Te Deum, klavirski koncert, koncert za flautu, flamanske popijevke, glazba za različne flamanske glume. Bavio se i glazbenom naukom, pa je svoja nacionalna nastojanja u glazbi obrazlagao u člancima i knjigama. B. Š.

2. Pierre, * Alba 1886, pisac romana. U pjesmama *Diadumène* (1914), *Les suppliantes* (1920) evocirao je kroz legende teške časove duše. U romanima je znao vješto spojiti modernog čovjeka s junakom neke stare avanture. Roman *Koenigsmark* (1918) ima dva junaka, grofa Koenigsmarka i francuskog studenta iz svjetskog rata. U povijesti traži događaje, koji su prividno pustolovni, ali ih veže s današnjicom (*La Chaussée des géants*, 1922, o irskoj revoluciji). B. je do svoje mladosti živio u Tunisu i Alžiru, pa je legende urođenika unio u svoj najpoznatiji roman *Atlantide* (1919). O mormonskoj sekti je napisao roman *Le lac salé* (1921). Palestina i Sirija daju mu građu za eksotične romane ***Châtelaine du Liban*** i ***Puits de Jacob***. Roman *Erromango* (1929) je studija modernog života. B. je mnogo čitan pisac. Ugodan je, dobrano humorističan, piše vanredno jasnoćom. Od 1931 član je Francuske Akademije.

LIT.: Lefèvre, *Une heure avec P. Benoît*, 1925. U Zagrebu su izašli prijevodi B-ovih djela: *Atlantida*, pr. J. Sedmak, Z. B. 1921; *Koenigsmark*, pr. A. Schneider, Z. B., 1921; *Alberta*, pr. Z. Terković, Z. B., 1927; *Ponoćno sunce*, Z. B., 1931; *Gospodarica Libanona*, Obzor 1926; u Beogradu: *Slano jezero*, 1921; *Istražna komisija*, Krim. bibl. VI.; *L'Atlantide*, pr. Pr. Karalić; *Pour Don Carlos*, pr. Sv. Petrović, 1922. D. Št.

BENOÎT DE SAINTE-MAURE, francuski pjesnik iz 12. st., podrijetlom iz pokrajine Touraine. Podataka o njemu ima malo, a ni ti nisu pouzdani. Napisao je dvije knjige stihova po lat. izvorima: *Roman de Troie* (30.000 stihova) i *Chronique des Ducs de Normandie* (43.000 stihova). Stil mu je dosta vješt.

LIT.: A. Joly, *Benoît de Sainte-Maure*, Pariz 1870. D. Št.

BENOZZO di Lese di Sandro, zvan **B. Gozzoli,** * Firenca 1420, † Pistoia 4. X. 1497, talijanski slikar. Prezime Gozzoli ne javlja se u suvremenim ispravama, nego ga nalazimo prvi put u drugom izdanju Vasarijevih »Vita« (1564). G. 1444 surađuje pri Ghibertijevim drugim brončanim vratima firentinskog Baptisterija; 1447 pomaže Fra Angelicu pri freskama u Vatikanu (Cappella Niccolina) i u katedrali u Orvietu (Cappella S. Brizio); 1450—52 slika u Montefalcu freske s prizorima iz života sv. Franje Asiškoga; 1453 u Viterbu u crkvi S. Rosa freske iz života sveti- čina (propale su 1632 i sačuvane samo u kopijama); 1459/60 izvodi freske u kapeli firentinske palače Medici-Riccardi (*Povorka sv. Triju Kraljeva* i *Zbor anđela, koji se klanjaju);* 1463—65 freske u koru crkve S. Agostino u S. Gimignanu (prizori iz života sv. Augustina), a od 1469 do 1485 svoje najopsežnije djelo, freske u pisanskom Campo Santo (dvadeset i dva prizora iz Starog Zavjeta i *Navještenje*). Poslije toga je radio u Pisi, Firenci i Pistoji. Učitelj mu je bio po svoj prilici Fra Angelico, s kojim je radio još u samostanu S. Marco u Firenci, gdje se na freskama nekih ćelija razabira njegova ruka. Pa i freske u Montefalcu odaju još vidljiv utjecaj asiških fresaka Fra Angelica, iako se način njegova pripovijedanja odvaja od načina njegova učitelja (u prikazivanju obilnoga epizodnog detalja i pejzaža, koje će kasnije postati za nj tipično). Najpoznatije je B-ovo djelo *Povorka sv. Triju Kraljeva* (Firenca, kapela palače Medici-Riccardi). Uske i visoke plohe stijena u toj kapeli uvjetovale su raspored pejzaža u vertikalnom smjeru, pa se duga povorka probija kroz gorske tjesnace i gudure. Namjera je majstorova, da ovdje prikaže slikovitu raskoš i bogatstvo kostima suvremenih ličnosti (Cosimo, Piero i Lorenzo de' Medici, Sigismondo Malatesta, Galeazzo Sforza, grčki car Ivan VII. Paleolog, patrijarka carigradski i drugi) i lijepi toskanski pejzaž. Žive i vedre boje pojačavaju dojam tih fresaka (zacijelo jednog od najznačajnijih djela firentinskog slikarstva 15. st.), koje se pričinjaju kao



BENOZZO GOZZOLI, Građenje kule Babilonske (*Foto Anderson*)
Firenca, Palazzo Medici-Riccardi

skupocjen ćilim. Skromnije su uprizoreni, a izvedeni u iluzionističkom stilu, prikazi iz života sv. Augustina (S. Gimignano): mladi Augustin u školama u Tagasti i Kartageni, njegov polazak u Italiju, njegova predavanja u Rimu, polazak u Milan, sastanak sa sv. Ambrozijem, obraćenje, krštenje, razgovor s dječakom (Kristom) na obali morskoj, posjet pustinjacima na Monte Pisanu, pa razni njegovi doživljaji i smrt. Sve je to pripovijedano uz obilje anegdotičkih crta, pučkih prizora, pejzaža i arhitektura. Kod fresaka u pisanskom Campo Santo (»opera terribilissima«, kako ih zove Vasari) bila je B-u dana potpuna sloboda, da na golemim zidnim plohama pusti maha svojoj živoj mašti, koja je prije (u Montefalcu, Firenci i S. Gimignanu) bila dosta stiješnjena. Još više nego prije prevladavaju ovdje genre-prizori, zbog čega glavni motiv slike dobiva često sasvim podređeno značenje (kao na primjer pri izvanrednoj *Berbi u vrtu Nojinu* i *Građenju kule Babilonske*). B. raspoređuje ovdje rado pripovijesti bogate sadržajem u lijepe pejzaže, koje simetrijski uokviruju građevine sa svojim udubinama i presijecanjem. Manje su važne B-ove pojedinačne slike, kod kojih je ograničena ploha sprečavala zamah njegove pripovjedačke mašte. B. je izvanredan i simpatičan pripovjedač i crtač suvremenoga života. Mnogo zaposlen nije međutim duboko uronjavao u studij motiva, što ih prikazuje. Veliki slikarski problemi vremena (prostor, perspektiva, pejzaž, svijetlo) nisu ga odviše zanimali, pa tako i nije mogao iz mnogo novih tečevina stvoriti nešto uistinu novo. Poslije fresaka Masaccija i slika Domenika Veneziana znače, na primjer, freske u palači Medici-Ricccardi vraćanje u srednji vijek. A B. je i doista, iako majstor renesansni, još posljednji predstavnik kasne gotike.

LIT.: I. B. Supino, *Il Camposanto di Pisa*, Firenca 1896; M. Wingenroth, *Die Jugendwerke des B. G.*, Heidelberg 1897; H. Stokes, *B. G.*, London 1906; N. Mengia, *B. G.*, Pariz 1909; A. Venturi, *Storia dell'arte italiana*, VII., 1., Milan 1911; E. Contaldi, *B. G.*, Milan 1928; R. van Marle, *The Development of the Italian Schools of Painting*, Haag 1929; G. J. Hoogewerff, *B. G.*, Pariz 1930. A. Sch.

BENTHAM, 1. George, ✳ Stoke (Hampshire) 22. IX. 1800, † London 10. IX. 1884, botaničar. Najvažnije mu je djelo *Genera plantarum*, uz suradnju Hookera (1862—83). I. P.

2. Jeremy, ✳ 1748, † 1832, engleski filozof, uz Hutchesona i Humea jedan od osnivača utilitarizma. Moral i zakonodavstvo prema njegovu mišljenju znače vještinu upravljati ljudskim činima tako, kako bi se postigla što veća suma sreće (»maksimacija zadovoljstva«). Vrhovni je cilj ljudskog djelovanja »što veća sreća što većeg broja« ljudi. Ludost je, kaže on, govoriti o vrlini radi same vrline. U stvari svatko misli u prvom redu na svoj vlastiti interes. »Pravilno shvaćeni« interes traži međutim obzir i na tuđe interese. Harmonija svih interesa traži društvene ugovore, koji će garantirati ljudska prava. B. podaje i tabelu vrijednih i nevrijednih pobuda i čina, kako s obzirom na individualne, tako i socijalne obzire, a radi konačne »bilance« ugodâ i neugodâ, koja kao mjerilo korisnih i štetnih posljedica ljudskog djelovanja čini »moralni proračun«. S.P-i.

B. je pisao o pravu, etici, logici i narodnom gospodarstvu. Sva ta djela služila su mu samo kao sredstva, da dokaže ispravnost načela, koje je on smatrao odlučnim za sav teoretski i praktički društveni rad, da je naime smisao ovakova rada što veća sreća što većeg broja ljudi. Već godine 1776 napisao je dva djela: *Fragment on government* (1776) i *Principles of morals and legislation* (1782). Prvim djelom, u kojemu oštro kritizira Blackstonea, postao je poznat u Engleskoj i Francuskoj. S malo pretjerivanja kaže on sam o tom djelu, da je to prvi objavljeni rad, u kojemu se ljudi otvoreno pozivaju, da se oslobode iz mreže autoriteta i pradjedovske mudrosti. God. 1785 posjetio je B. svog brata Samojla, koji je bio u ruskoj službi. Tu je napisao svoju *Obranu lihvarstva* i počeo raditi na kaznenom pravu. Napisao je *Panopticon* i *Načela kaznenog prava*. Objavio je i knjigu o političkoj taktici za francusku narodnu skupštinu; za uzvrat podijeljeno mu je francusko građansko pravo. Oko god. 1809 došao je pod utjecaj Jamesa Milla. Njihov odnos označuje Halévy tako, da je B. dao Millu nauk, a Mill je dao Benthamu školu. Nikada nije bio u državnoj službi ni zastupnik u parlamentu, ali je svojim radovima obuhvatio sve grane državnog života; bio je »velik istraživalac ustaljenih društvenih odnosa«.

Ali, kako Mill kaže, shvatio je kao stvar savjesti, da nikada ne napada zablude, ako ih nije mogao nadomjestiti utvrđenom istinom. U pogledu suverenosti bio je mišljenja, da je dužnost suverena da bude djelotvoran zakonodavac, da znanstvenom metodom stvara pisano, kodificirano pravo. Bio je protivnik običajnog, nepisanog prava (common law). Njegove dvije najveće pogreške, da nije nikada mogao dovršiti svoje radove i spremiti ih za tisak, kao i okolnost, da mu je jezik vrvio izrazima, koje je sam stvorio, ispravljali su njegovi slavni učenici. Oni su omogućili djelovanje njegovih misli na pravnike i državnike. Glede svoje metode kaže Bentham, da je kušao proširiti eksperimentalni način mišljenja s prirodnih na moralne znanosti. Na taj je način nastojao »istjerati misticizam iz filozofije prava«. Nedostatci Benthamove nauke su očiti. Zapostavljao je značenje povijesti, čovjeka je shvatio jednolično, precijenio je moć zakonodavstva, nije bio ni prvi ni posljednji utilitarista. Ali jedna njegova zasluga je nedvojbena. Uviđajući nesklad između društvenih odnosa svog vremena i ustaljenog pravnog shvatanja, nastojao je na genijalan način svojim mislima i djelima priviknuti ljude na toliko potreban način mišljenja, kako bi se nužne promjene mogle provesti postepeno i mirnim putem. Hitnosti ovih promjena možemo pripisati i njegovu veliku ljubav za pisano, kodificirano pravo. Umro je u predvečerje velikih društvenih promjena zakonodavnim putem u Engleskoj (Reform Act).

LIT.: Holdsworth, *History of english law* i *Some makers of english law;* E. Halévy, *La formation du radicalisme philosophique*, 1904; L. Stephen, *The english utilitarians*, 1900; Dicey, *Lectures on the relation between law and public opinion in England*, 1914; Wallace Graham u *Encyclopaedia of the social sciences;* Pollack, *History of the science of politics.* S. F-k.

BENTINCK, William Cavendish, lord, ✳ 1774, † Pariz 1839, britanski general i državnik. Guverner Madrasa 1803 do 1807, a onda putuje u diplomatskoj misiji u Španjolsku i Njemačku. G. 1811 poslan je za poslanika na Siciliju napuljskom kralju, a 1812 postaje stvarni gospodar ovoga otoka i daje mu ustav po engleskom uzoru. G. 1813 ratuje u Španjolskoj, a iduće godine po Sredozemnom moru. G. 1827 postaje generalni guverner Istočne Indije, gdje provodi mnoge korisne reforme. G. 1835 odreče se službe.

LIT.: Boulger, *Lord William Bentinck*, London 1892. S. A.



(Foto Anderson)
BENOZZO GOZZOLI, Dio s Berbe Noine



(Foto Alinari)
BENOZZO GOZZOLI, Raj
Firenca, Kapela palače Medici-Riccardi

BENTIVOGLIO, glasovita talijanska porodica. Od 13. do 16. st. njezini su članovi djelovali u javnom životu Bologne, a neki su odlučno utjecali na sudbinu grada. Iza pada Bologne u ruke pape porodica B. je dalje živjela u Ferrari.

1. **Cornelio,** ✳ 1668, † 1732, kardinal, pod pseudonimom Selvaggio Porpora preveo u jedanaestercima epski poem *Tebaide* (Rim 1729) latinskog pjesnika Stacija.

LIT.: C. B., *La Tebaide di Stazio*, con introduz. e note di C. Calcaterra, I—II, Turin 1928. M. D-ić.

2. **Giovanni II.,** ✳ 1443, † 1508, vladao je Bolognom 1462—1506. Spretnom politikom i ženidbama stekao je dobre veze s ostalim moćnicima Italije te se održao, dok nije papa Julije II. grad opet podvrgnuo svojoj neposrednoj vlasti. Za vrijeme svoga vladanja podigao je u Bologni mnoge lijepe građevine, a gojio je znanosti i umjetnosti. U.

3. **Guido,** ✳ 1579, † 1644, papinski nuncij, kardinal na čelu inkvizicije, napisao je više za povijest važnih djela, među njima: *Relazioni varie fatte in tempo delle Nunziature di Fiandra e di Francia*, Anvers 1629, *Memorie*, Mleci 1648.

BIBL.: *Memorie e lettere*, a cura di C. Panigada, Bari 1935.

LIT.: A. Belloni, *Il Seicento*, II. izd. Milan 1939; R. Di Tucci, *Il cardinale G. B. e i suoi rapporti con la Repubblica di Genova*, Genova 1934. M. D-ić.

BENTKOWSKI, Feliks Jan, ✳ 1781, † 1850, poljski historičar, filolog, pedagog i prvi bibliograf. Izdao bibliografski pregled poljske literature: *Historja literatury polskiej wystawiona w spisie dzieł drukiem ogłoszonych* (Varšava 1814). J. B-ć.

BENTON, Thomas Hart, ✳ Hillsborough (North Carolina) 14. III. 1782, † Washington 10. IV. 1858, sjeveroamerički državnik. Odvjetnik, 1815 nastanio se u St. Louisu, član zakonodavnog odbora u Tennesseeu, 1820—1850 zastupao novu državu Missouri u savezničkom senatu, u kome se istaknuo kao odlučan vođa demokrata zapadnih krajeva. Za razvoj ovih krajeva razvio je veliku djelatnost kod izgradnje željeznica i liberalne politike. Istupao je u korist podržavanja unije, a protiv proširenja ropstva. G. 1852—1854 bijaše član predstavničke kuće. G. 1854—1856 izdao je svoje uspomene pod naslovom: *Thirty years'view of the Senate,* a 1857 skraćeno izdanje senatskih raspravljanja do g. 1850.

LIT.: Roosevelt, *Thomas Hart Benton,* Boston 1887. Druge biografije: Weigsa (Philadelphia 1904), Rogersa (Philadelphia 1905). J. N.

BENTOS (grč. βένϑος »dubina«). Pod b. razumijevamo sve životinje i bilje, koje žive pričvršćene o dno mora ili slatkih voda, ili žive epifitski ili epizojski na drugom bilju odnosno životinjama, koje žive pričvršćene o dno. Prema tomu imade morski i slatkovodni b. Za biljni b. → vodenjare i bilje morsko. I. P.

BENUE (Binue), lijevi i glavni pritok Nigerov, važan za unutrašnju plovidbu, izvire u Adamaui sjeverno od grada Ngaundere 1200 m visoko. Iza sjeveroistočnog tijeka zakreće u velikim zavojima k zapadu, prima s desna Majo Kebbi i Gongolu, a s lijeva Faro, Tarabbu, Dongu i Katsenu te utječe kod Lokodže. Vodostaj prema godišnjim dobama. Dug je 800—1400 km, djelomično plovan za plitke brodove. Jedina afrička rijeka, neprekidana u srednjem tijeku brzicama i kataraktima. Kad se B. regulira, bit će odlična veza prema Tsadu u srcu Sudana. Najviša mu je voda u rujnu i listopadu, vode ima više od Nigera. Obalni krajevi vrlo plodni i gusto naseljeni. A. M. S.

BENVENUTI, Carlo, iz Firence, † oko 1860, talijanski glumac. Autor je nekoliko drama, među kojima su i nekoć popularne *La figlia del fabbro* i *Antonietta Camicia* (Firenca 1880), ali bez književne vrijednosti. B. je bio i u Dalmaciji, gdje ga je pedesetih godina književnik Ivo August Kaznačić gledao, kako prikazuje dramu *Maria di Lopud,* koju je B. iz ljubavi prema tome kraju preradio i u obliku pripovijesti tiskao u Splitu 1852, pod naslovom *Maria di Lopud, racconto storico-romantico,* i posvetio je Franu de Zanchi, poglavaru Splita. B. tu na povijesnoj pozadini opisuje ljubav mladog vlastelina dubrovačkog i ribareve kćeri na Lopudu: da izbjegne udaju nametnutu mu od oca, on se povlači u samostan na pusti otok Sveti Andrija, kod Lopuda, gdje je živjela njegova draga, koja mu je obnoć plivajući dolazila u posjete. Kad su za to saznala njena braća, jedne burne noći potajno prenesu s obale Svetoga Andrije na svoju lađu svjetiljku, koja je njoj služila za cilj, pa zaveslaju u pučinu, da je zavedu; tako se ona plivajući za njima utopi. To je stara ljubavna pripovijest, slična grčkoj o Heri i Leandru, koju su mnogi obradili nakon Museja i Ovidija. Kako B. jamačno nije znao hrvatski, on je za nju saznao po kojem talijanskom djelu ili po pripovijedanju. Čini se, da je B. poznavao novelu G. F. Straparole sa sličnim sadržajem i prezimenom ženskog glavnog lica, *Le piacevoli notti* (Mleci II. knj. 1553; najnovije izdanje Bari 1927; notte VII., favola 2a). Ne zna se, odakle je Straparola uzeo taj motiv, koji je već kod njega lokaliziran baš na spomenutim otocima; kako je on dugo boravio u Mlecima, valjda je tu čuo pripovijedanje o tome, jer je već tada postojala pučka verzija, za koju je 1493 u Dubrovniku saznao i češki putnik Jan Hasištejnský z Lobkovic; po svoj prilici to pričanje potječe od događaja, koji se 1483 uistinu dogodio i u Dubrovačkom vijeću bio suđen (C. Jireček, *Archiv f. slav. Phil.* XIX., 45). Nije vjerojatno, da je B. čitao i latinsku obradu u heksametrima Đure Ferića *(Periegesis orae ragusinae,* Dubrovnik 1803). U toj je Benvenutijevoj pripovijesti malo što njegovo, osim potencirane romantike, povijesnog okvira, nešto folklora i živih dijaloga; ona ide u red djela tadašnjih Manzonijevih epigona (Grossi, Guerrazzi, Cantù i dr.), među kojima je i Trogiranin M. Casotti (v.), autor kod nas popularne romantične pripovijesti *Milienco e Dobrilla* (Zadar 1833). Zanimljivo je, da taj firentinski glumac igra i obrađuje motiv, onda veoma omilio na Hrvatskom Primorju, u Njemačkoj (Schiller, Grillparzer) i u Francuskoj. Na tom su se motivu nadahnuli mnogi hrvatski pisci i prije i poslije B.: neki anonim u Gajevoj *Danici* (1839), Dubrovčanin Ilirac Antun Rocci (1839), I. Trnski (1842), P. A. Kazali (1845); baš u isto doba, oko 1852, počinje i P. Preradović svoju *Lopudsku siroticu;* zatim J. Sundečić (1879), L. Adamović (1896), Stj. Ilijić (1903); K. Šegvić (Pierre Lucki) preradio je baš Benvenutijevu novelu u svojoj pripovijesti *Lopudska sirotica* (Zagreb 1903), a Fr. Vilhar uglazbio je libretto M. Ogrizovića kao operu, koja se izvodila 1914 u Zagrebu i iza 1922 u Ljubljani. To je karakterističan primjer, kako romantično-sentimentalni sujet privlači u svim epohama i zemljama.

LIT.: G. A. Kaznačić, *Alcune pagine su Ragusa,* Dubrovnik 1881; G. Rua, u Giornale storico della letteratura italiana, XV—XVI, 1890; L. Rasi, *I comici italiani,* I—II, Firenca 1897; A. Jensen, u Viencu XXXV, 1903; F. Ilešić, u Rešetarovu Zborniku, Dubrovnik 1931; A. Šimčik, u Nastavnom Vjesniku XLIII, 1934—35. M. D-ić.

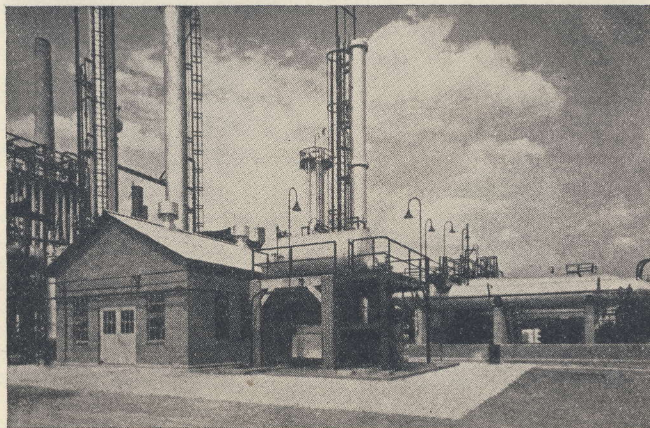
BENVENUTO DA IMOLA, ✳ oko 1336, † 1390, autor velikoga latinskoga komentara Danteova spjeva *La Divina Commedia.*

LIT.: L. Baldisserri, *B. da I.,* Imola 1921; M. Barbi, *Problemi di critica dantesca,* Firenca 1934. M. D-ić.

BENZ, Karl Friedrich, ✳ 1844, † 1929, njem. inžinir. Razrađuje brzohodi eksplozivni motor i stvara 1885 prvim automobilom na tri točka, gonjenim četverotaktnim benzinskim motorom, osnovu za kasniju automobilsku industriju. Osniva u Mannheimu firmu Benz & Cie, koja izvodi njegove ideje. F. B-ć.

BENZALDEHID, $C_6H_5.CHO$ (zove se i ulje iz gorkih badema). Najjednostavniji aromatski aldehid. Nalazi se u gorkim bademima, u kojima nastaje raspadanjem glikozida amigdalina. Industrijskim se načinom proizvodi naveliko raznim postupcima iz ugljikovodika toluola. U vodi netopljivo ulje, mirisa po gorkim bademima, vrelište 179·1°, talište — 26°. Služi u parfimeriji i kao važna sirovina za industriju boja. V. P-g.

BENZIN. U tehnici i kemiji zove se tim imenom niz proizvoda različitog podrijetla i raznog kemijskog sastava. Petrolejski b. ili obični b. je prva tekuća frakcija, koja se dobiva kod preradbe zemnog ulja (sirovog petroleja ili nafte). Smjesa je to različitih ugljikovodika niskog vrelišta između 30°—150°, a kod nekih vrsta b. i do 220° C. Kemijski sastav benzina ovisi o podrijetlu sirovine i načinu priredbe. Američki benzin iz Pennsylvanije sastoji se gotovo samo iz ugljikovodika parafinskog reda, ruski benzin sastoji se pretežno iz prstenasto građenih naftena (polimetilena), a rumunjski i galicijski benzini imaju sastav između američkih i kavkaskih benzina. U benzinu ima u manjim ili većim količinama i nezasićenih olefina, koji se stvaraju osobito kod destruktivne destilacije ili krakovanja mineralnog ulja (engl. cracking). U b. dolaze i aromatski ugljikovodici (benzol). Prema sastavu mijenjaju se i svojstva benzina. B. služi najviše za pogon eksplozivnih motora; dobro otapa masti, ulja i smole, a upotrebljava se i kao tekućina za čišćenje mrlja. Prema upotrebi proizvode se ove vrste benzina: 1. *motorni b.*. spec. tež. 0,735—745, destilira između 40°—180° C.; 2. *lagani motorni b.*, spec. tež. 0,715—725, kod 100° predestilira 50%, a svršetak mu je de-

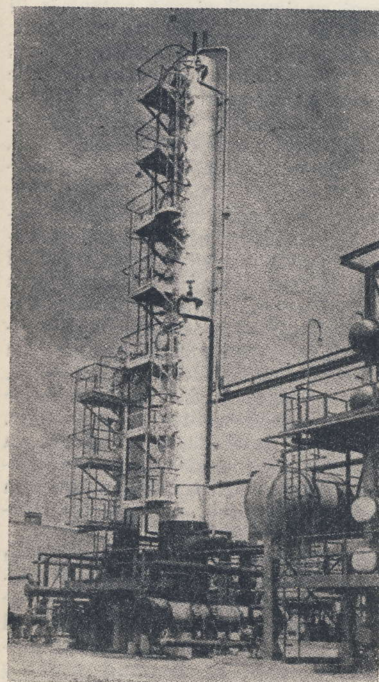


Sl. 1. UREĐAJI ZA PRIPREMU BENZINA
Stabilizatori i kontinuirana rafinacija

stilacije kod 150°; 3. *aeroplanski b.* prosuđuje se prema antidetonatorskoj vrijednosti, stabilnosti i koroziji; 4. *ljekarski b.*, spec. tež. 0,670—680 i niskih granica destilacije; 5. *petrolejski eter*, prema farmakopeji ima spec. tež. 0,615—620; 6. *b. za rudarske svjetiljke*, destilira između 60°—140°; 7. *b. za ekstrakcije* s različnim granicama destilacije od 80°—110° i 90°—130°; 8. *b. za kemijsko čišćenje* s granicama destilacije od 100°—150°; 9. *lak-b.*, koji služi kao topilo u industriji lakova i bojila, a ima granice destilacije između 130°—190° ili 150°—210°, sadrži najteže frakcije benzina, pa se obrađuje kao petrolej; 10. *normalni b.* tvrtke Kahlbaum u Berlinu iz njemačke sirovine, služi za analitsko određivanje asfalta u cilindarskim i mazivim uljima.

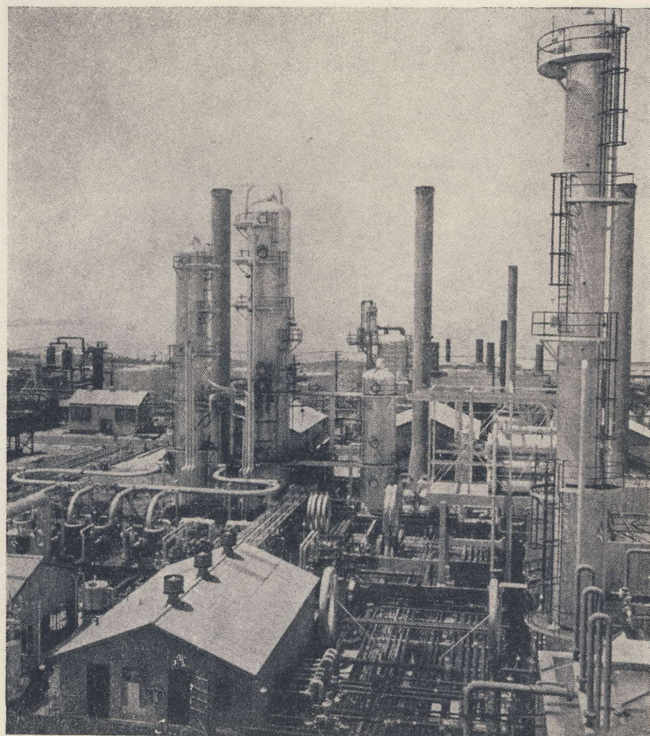
Svojstva benzina. Benzin je bezbojna, bistra tekućina aromatskog mirisa (krakovani je b. neugodna mirisa). Lako hlapi i lako se upaljuje. Ne miješa se s vodom, a miješa se s benzolom, apsolutnim alkoholom i eterom. Specifična težina b. kreće se između 0,6—0,8, a ovisi o podrijetlu sirovine. *Viskozitet* b. nije praktički važan. U Americi služi za identificiranje, jer prirodni b. imaju drugi viskozitet od krakovanih ili miješanih b. *Refrakcija* je raznih b. u granicama od 1,37—1,45, dakle mnogo niže nego kod benzola.

Ledište je b. redovno vrlo nisko, pa ne dolazi u obzir kod prosuđivanja njegove kvalitete. Benzol, primiješan benzinu, može kod niskih temperatura smetati radu motora, jer se smrzava u rezervoaru i u sprovodnicima. Ako b. sadrži vrlo lagane frakcije, može zbog naglog hlapljenja b. na sprovodnicima motora nastati t. zv. benzinski snijeg. *Toplina isparivanja* važna je kod predgrijavanja smjese benzina sa zrakom. Motori s malom kompresijom ne podnose goriva s velikom toplinom isparivanja. To je naročito važno kod smjese benzina s alkoholom. Dok je toplina isparivanja benzina 80—90 cal/g, kod alkohola je 220—280 cal/g. Stoga smjesa benzina s alkoholom zahtijeva veću kompresiju u motoru i veće predgrijavanje. *Napetost površine* također dolazi do izražaja u radu motora. Smjesa benzina i zraka u rasplinjaču motora nije stalna, jer rasplinuti benzin nastoji prijeći u veće kapljice. Ako je napetost površine veća, onda je i ovo skupljanje u kapljice brže. *Destilacijom* ispitujemo kakvoću benzina. Početak destilacije benzina ne smije ležati prenisko, a svršetak ne smije prelaziti 210° C. Benzini, koji destiliraju iznad 220°, nepotpuno izgaraju u motoru i stvaraju koks.



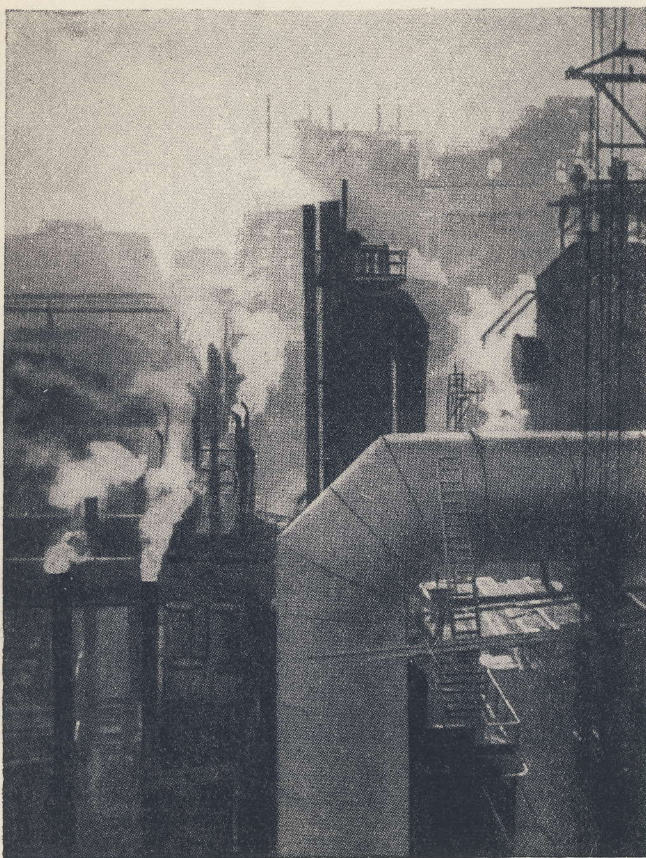
Sl. 2. DESTILACIJSKI UREĐAJ ZA SIROVU NAFTU

Važno je također određivanje temperature, kod koje se, uz normalni tlak, smjesa benzina i zraka u omjeru 1 : 12 potpuno isparuje. Kod normalnih autobenzina to biva kod temperature od 50—60° C. *Tlak para b.* je također važan kriterij. Ako benzin sadrži više laganih frakcija, onda je tlak para benzina velik, i benzin lako hlapi. Radi te pojave mogu u sprovodnicima motora nastati t. zv. parni začepi i neredovito pritjecanje benzina u rasplinjač, pa motor stane. Zato moraju aeroplanski benzini imati malen tlak para. *Plamište* je benzina redovno vrlo nisko i ovisi o količini laganih frakcija. Redovno leži ispod —40° C. *Eksplozivnost* je benzina razmjerno malena. Iako je benzin vrlo lako upaljiv, smjesa je benzinskih para sa zrakom kod normalne temperature i tlaka rijetko eksplozivna. Do eksplozije ne dolazi, jer jedne ili druge sastojine ima redovno suviše, pa nisu ispunjeni uvjeti za eksploziju. *Kalorijska vrijednost* benzina iznosi 10200—10600 cal/g. *Korozija.* Prema podrijetlu sirovine sadržava benzin nešto vezana sumpora (u obliku merkaptana, polisulfida i tiofena) ili slobodna otopljena sumpora. Sumporni spojevi djeluju korozivno na dijelove rezervoara i motora, pa ih treba rafinacijom ukloniti. Korozijom nastali produkti talože se na stijeni rezervoara i sprovodnika, te sprečavaju ispravan rad motora. *Usmoljavanje.* Neke vrste prirodnih benzina, a osobito krakovani benzini, mijenjaju se stajanjem i počinju žutjeti, a često se izlučuju smole, koje smetaju radu motora. Smole nastaju djelovanjem atmosferskoga kisika na različite nezasićene ugljikovodike u benzinu. Da se spriječe ove neugodne pojave, dodaju se benzinima posebni spojevi u vrlo malenim količinama (0,002%), koji sprečavaju usmoljavanje. To su t. zv. inhibitori (fenoli, krezoli, diamini i t. d.).



Sl. 3. POGLED NA DESTILACIJSKE UREĐAJE MODERNE RAFINERIJE

Antidetonatorska vrijednost benzina je najvažniji kriterij za prosuđivanje kvalitete benzina kao pogonskog sredstva. Termijski učin motora ovisi o raznim faktorima, tako i o kompresiji gorive smjese, koja ulazi u motor. Poveća li se kompresija, povećava se i radni učin motora. Stoga se danas grade eksplozivni motori sa sve većom kompresijom, osobito kod aeroplana. Povećavanjem kompresije počinje međutim neugodno udaranje ili lupanje motora. Uzrok toj pojavi nije u konstrukciji samoga motora, već u gorivu. Benzini, dobiveni normalnom destilacijom, ne podnose jake kompresije, dok je krakovani benzini redovno bolje podnose. Zato se benzinu dodaju razne primjese, koje sprečavaju lupanje motora. Benzol i alkohol primiješani benzinu daju gorivo, koje podnosi veće kompresije. Niži normalni ugljikovodici parafinskog reda s ravnim lancem, na pr. pentan, heksan, ne podnose jake kompresije, dok ih ugljikovodici s razgranjenim ili sporednim lancem i ciklični spojevi bolje podnose. Prirodni je benzin smjesa različitih ugljikovodika ponajviše parafinskog reda, zato ne podnosi veće kompresije. Benzini, dobiveni destruktivnom destilacijom (krakovanjem), sadržavaju ugljikovodike s razgranjenim lancem, koji podnose jače kompresije. Isto tako podnose veću kompresiju i benzini dobiveni iz mokrih plinova i t. zv. polimerni benzini. Razvojem motorizacije porasla je potražnja benzina, koji podnose jake kompresije; zato se danas prirodni benzini reformiraju, t. j. pretvaraju naročitim postupkom u ugljikovodike s razgranjenim lancima. Antidetonatorsku moć možemo povećati dodavanjem antidetonatorskog sredstva (→ antidetonatori). Kao antidetonatorska sredstva djeluju jod, anilin, toluidin, spojevi selena, telura, željezni pentakarbonil i dr. Najpoznatiji je antidetonator tetraetilolovo, $Pb(C_2H_5)_4$. Taj je spoj vrlo otrovan, zato se njegovo dodavanje benzinu vrši posebnom aparaturom pod plinskim maskama uz strogu kon-



Sl. 4. UREĐAJI ZA PRETVORBU UGLJENA U BENZIN

trolu. Benzin, koji sadrži TE-olovo, nije otrovan, jer je dodana količina vrlo malena (najviše 0,4 cm^3 TE-olova na 1 litru benzina). Takav se benzin bojadiše crveno ili plavo, te se smije upotrebljavati samo kao pogonsko sredstvo.

Otpornost benzina prema kompresiji izražava se redovno oktanskim brojem, koji se određuje u C. F. R. motoru (Cooperative Fuel Research). Taj motor imade potpuno određene dimenzije i uvjete rada. Prirodni benzini imaju prema podrijetlu razne oktanske brojeve, tako na pr. rumunjski benzini 60—65, američki (Oklahoma) 60, (Texas) 50—55, krakovani benzini 75—80, benzin iz mokrih plinova 65—80. Reformirani benzini imaju velike oktanske brojeve, pa pomiješani s prirodnim benzinom i TE-olovom daju gorivo s oktanskim brojem 93—100.

Određivanje antidetonatorske vrijednosti benzina vrši se i s pomoću nekih fizikalnih svojstava (parahor).

Proizvodnja benzina u tehnici vrši se naveliko na četiri načina: 1. normalnom destilacijom, 2. destruktivnom destilacijom (krakovanjem), 3. iz mokrih plinova i 4. polimerizacijom prirodnih plinova ili plinova iz destruktivne destilacije.

Benzin dobiven normalnom destilacijom ima, prema načinu proizvodnje, početak destilacije kod 50° C i svršetak kod 150° ili 180° C. Ovako dobiveni sirovi benzin, ako ne sadrži sumpornih spojeva, može služiti za pogon motora i ne podvrgava se nikakvoj rafinaciji. Sirovi se benzin može rektificirati na različite načine, kada se žele dobiti različite specijalne vrste benzina.

Benzini, dobiveni normalnom destilacijom (Straight-run-benzini), nisu bili dovoljni, da pokriju golemu potražnju, zato se tražio način, da se povisi njihova proizvodnja. Neki majstor u pogonu rafinerije petroleja u Pennsylvaniji slučajno je otkrio, da kod preugrijavanja kotla za destilaciju prelazi više benzina nego obično. Kada se to otkriće pobliže istražilo, našlo se, da teško hlapljiva ulja kod više temperature prelaze u lako hlapljivi benzin. Grijanjem do 600—700° C razgrađuju se molekule viših parafina u manje molekule lako hlapljivih ugljikovodika. Zato se taj postupak zove destruktivnom destilacijom ili krakovanjem, engl. cracking (crack »razoriti, rasprsnuti«).

Destruktivnom destilacijom dobiveni benzin treba redovno rafinirati, jer sadrži spojeve, koji korotivno djeluju na sastavne dijelove motora.

Mokri plinovi izlaze iz sonde kod vađenja sirovine pa se posebno skupljaju i prerađuju. Iz njih se ohlađivanjem i komprimiranjem uklone tekući dijelovi, koji se kondenziraju.

Polimerizacijom se mogu pretvoriti zemni plinovi (ili plinovi dobiveni destruktivnom destilacijom) u tekuće spojeve.

Kada benzin sadrži sumpora, podvrgava se rafinaciji. U novije se vrijeme napušta rafiniranje benzina sumpornom kiselinom, pa se provodi hipokloridom, natrijevim plumbitom ili različitim zemljama za adsorpciju. Obradbom sa sumpornom kiselinom razaraju se nezasićeni spojevi, a ti su nosioci antidetonatorske vrijednosti.

Posebnu priredbu zahtijevaju različiti specijalni benzini za aeroplanske motore, na pr. za let u velikim visinama, gdje motor mora ispravno raditi i kod niske temperature i niskog tlaka. To su t. zv. sigurnosna goriva, sa visokim granicama destilacije i povoljnim oktanskim brojem, uz normalno sagorijevanje u motoru.

Prije razvitka eksplozivnih motora bio je benzin proizvod slabe prođe, pa su se njegovi teže hlapljivi dijelovi miješali s petrolejem. Benzin je imao svršetak destilacije 120°—130° C, dok se danas, kad je motorizacija u sve većem razvitku, proizvodi benzin sa svršetkom destilacije 190°—200° C. Time se još uvijek ne može pokriti velika potražnja benzina, pa se sve više i drugi proizvodi sirova petroleja ili nafte pretvaraju destruktivnom destilacijom u benzin. Dok je 1920 13% proizvedenog benzina otpadalo na krakovani b., danas je 50% krakovanog benzina u prometu. Nadalje nastoje iz zemnih plinova dobiti što više benzina polimerizacijom. I iz viših frakcija zemnog ulja dobivaju se grijanjem na 400—500°, uz visoki tlak vodika (100—200 atm.), laka ulja, koja sadržavaju gotovo same zasićene ugljikovodike.

Benzin kao pogonsko sredstvo mora u novije doba odgovarati mnogim uvjetima, koje zahtijevaju moderni eksplozivni motori. Dok se prije pazilo na specifičnu težinu i granice destilacije, sada je to sporedno kod prosuđivanja kakvoće benzina. Specifična je težina samo putokaz podrijetla benzina te služi za raspoređivanje benzina iste sirovine i istog načina proizvodnje. Destilacijom tražimo, da nema u benzinu laganih frakcija s vrelištem ispod 50° C, ni teških frakcija sa suviše visokim svršetkom destilacije iznad 220° C. Za pogon aeroplanskih motora potrebno je, da benzin do 100° C ima 60% destilata, a to stoga, da rasplinjavanje bude besprijekorno i kod niskih temperatura. Stalnost je benzina važna radi uskladištenja, zato on ne smije stajanjem gubiti svoje lagane, najvrednije dijelove i ne smije se mijenjati.

U mnogim agrarnim državama dodaje se automobilskom benzinu alkohola, da se smanji kupovanje benzina iz inozemstva i poveća trošenje domaćih proizvoda, iz kojih se dobiva alkohol (kukuruz, krumpir, melasa i t. d.). Alkohol mora u tu svrhu biti apsolutan, t. j. bezvodni, jer u protivnom slučaju nastaje odjeljivanje benzina od vodenog alkohola i pogon motora ne može biti pravilan. Tehnički apsolutni alkohol smije sadržavati 0,1 do 0,3% vode.

Sintetski benzin. U posljednje vrijeme troše se goleme količine benzina za pogon raznovrsnih motora, napose automobilskih i aeroplanskih. Isto se tako troši mnogo mineralnog ulja za pogon brodova i dieselmotora. Nalazišta su zemnog ulja samo na nekim mjestima Zemlje, pa je pitanje petroleja postalo velikim problemom u mnogim državama, koje su upućene na uvoz mineralnog ulja i tekućih goriva. Osobito to vrijedi za Njemačku i Italiju. Godišnja proizvodnja zemnog ulja bila je 1900 ispod 20 mil. tona, a 1913 oko 50 mil. tona, dok je 1938 iznosila već preko 272 mil. tona. Nisu ograničena samo nalazišta, već također i količina zemnog ulja tako, da će u skoroj budućnosti nastati nestašica toga važnog prirodnog ulja, ako se nastavi s potrošnjom kao do sada. Sve je to ponukalo kemičare, da pokušaju umjetnim načinom proizvesti tekuća goriva i sintetski benzin iz ugljena, koji dolazi u znatno većim količinama u kori zemaljskoj. Pronađeno je više postupaka, od kojih se naročito ističu Bergiusov i Fischerov postupak.

Već je 1910 započeo Friedrich Bergius svoja istraživanja, kako bi iz ugljena mogao doći do benzina, a 1913 uspijeva mu hidriranjem pod tlakom, uz prisuće katalizatora, pretvoriti kameni i smeđi ugljen u tekuće ugljikovodike. Na-

kon dugih laboratorijskih i tvorničkih pokusa počela je 1927 raditi prva tvornica u Njemačkoj, Leuna kraj Merseburga, koja prerađuje smeđi ugljen u benzin po usavršenom Bergiusovu postupku. Taj sintetski benzin dolazi na tržište pod imenom »Leuna-benzin«.

Proces hidriranja ugljena ne možemo prikazati jednostavnom kemijskom jednadžbom, jer se sastoji iz čitavog niza pojedinačnih reakcija. Najprije se ugljen djelovanjem vodika pretvara u više tekuće ugljikovodike, koji se kasnije cijepaju, uz ponovno vezanje vodika, u niže ugljikovodike. Taj proces ne mora teći do stvaranja benzina, jer se i prije nastala ulja mogu preraditi u pogonska, rasvjetna i maziva ulja. Kao sporedni proizvodi nastaju kod te sinteze: fenoli, kresoli i dr. spojevi, koji se mogu također pretvoriti u pogonska sredstva ili bojila, eksplozive, umjetne smole i t. d.

Industrijska preradba ugljena dijeli se u dva dijela. U prvom dijelu miješa se fino samljeveni ugljen s gustim uljem i katalizatorom. Na tu »ugljenu kašu« djeluje u reakcionoj peći vodik, pod tlakom do 300 atm. i kod temperature 400°—450° C, pa nastaje najprije teško ulje. Ovo se ulje očisti od primjesa i destilacijom odijeli u dvije frakcije. Teža frakcija služi ponovno za miješanje sa samljevenim ugljenom, a lakša se frakcija, u drugom dijelu preradbe, ponovo tlači na 300 atm. i grije na 400°—500° C u benzinskoj peći, gdje teče hidriranje i cijepanje viših ugljikovodika u niže, koji dolaze i u benzinu. Dobivena se smjesa odijeli destilacijom na benzin i ulje, koje se vraća u preradbu, dok se benzin podvrgava rafinaciji. Ovako dobiveni benzin ima visoku antidetonatorsku vrijednost i vrlo dobru osjetljivost prema TE-olovu, pa je odličan za pogon motora.

Druge metode umjetnog dobivanja b. potječu od F. Fischera, a polaze od vodenog plina. Taj je plin smjesa ugljičnog monoksida i vodika, a dobiva se u posebnim pećima (generatorima) iz ugljena, vodene pare i kisika. Vodeni plin prelazi pod tlakom, uz prisuće katalizatora (kovinskih oksida), u razne spojeve, koji zagrijani ocjepljuju vodu, pa nastaju ugljikovodici. Iz vodenog plina nastaju ugljikovodici benzina, ako se vodeni plin prevodi preko katalizatora s kobaltom, kod povišene temperature i bez povišena tlaka (Fischer i Tropsch, Badische Anilin- und Soda-fabrik odnosno I. G. Farbenindustrie).

Radi znatnih troškova proizvodnje sintetski je b. skuplji od prirodnog, dobivenog iz mineralnog ulja. Uza sve to isplaćuje se njegova proizvodnja u državama, koje moraju uvoziti zemno ulje, a imaju velika nalazišta ugljena. Danas se proizvode sintetski benzin i umjetna tekuća goriva u Njemačkoj, Italiji i nekim drugim državama u znatnim količinama, pa sigurno toj industriji pripada velika budućnost. V. Bo-ć.

BENZOA, benzojeva smola, *Resina Benzoe*, patološki je iscjedak, koji se dobiva zarezivanjem stabla nekoliko vrsti styraxa, a napose *Styrax benzoides Craib.* i *S. tonkinense Craib*, iz porodice *Styracaceae*. To je do 15 m visoko drveće, dobro razvijene krošnje, kojemu je domovina indomalajsko područje, napose Java i Sumatra, gdje se i kultivira.

Sirovi produkt ili droga sastoji se iz oblih, nepravilnih komadića žućkastobijele, žutosmeđe ili crvenosmeđe boje, koji su uklopljeni u smeđu amorfnu masu. Kod blagoga grijanja razvija se miris po vaniliji, a kod jačega se dižu pare (benzojeve kiseline), koje draže grlo. B. se otapa gotovo potpuno u acetonu, eteru i alkoholu, a teže u kloroformu i benzinu. Talište: 80—90°.

Ima više trgovačkih vrsta b. različite kakvoće: najbolja je sijamska u bjelkastim zrncima (B. in lacrimis seu granis), zatim kalkutska u velikim poroznim masama (B. in massis seu communis), najslabija b. je Palembang, a one sve zajedno sadrže samo benzojevu kiselinu. Benzoa Sumatra, u velikim, sivoružičastim, četverouglastim komadima sa žutosmeđim zrncima, i b. Penang ili Storax, koja prikazuje smeđe porozne mase, dosta nečiste, sadržavaju još i cimetnu kiselinu.

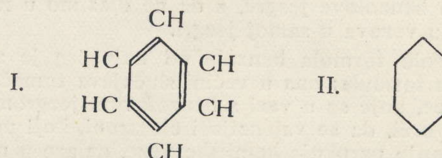
Kemijski sastav sijamske b.: 70—80% smole, koja je smjesa dvaju estera — benzojeve kiseline sa siaresinotalonom i benzoresinolom, zatim oko 20% slobodne b. kiseline, 0·15% vanilina i nešto eterična ulja.

Upotrebljava se u farmaciji kao sredstvo za konzerviranje masti, za pripremu 20% alkoholne otopine (tinkture) i dr. U kozmetici služi kao dodatak sapunima, vodama za kosu, zubnim praščima, a inače se iz b. dobiva benzojeva kiselina i sporedni produkti. I. I.

BENZOJEVA KISELINA (Acidum benzoicum), C_6H_5. COOH, organski kemijski spoj, najjednostavnija je aromatska kiselina. Dolazi u prirodi u benzojevoj smoli, a industrijski se proizvodi naveliko iz ugljikovodika toluola. Bijela kristalna tvar, tališta 121·4°, vrelišta 249°, služi kao važna sirovina za organsku kemijsku industriju (boja, farmaceutskih proizvoda i mirisa) i za konzerviranje živežnih namirnica, ali je u te svrhe kod nas kao i u mnogim drugim državama upotreba zabranjena.

Benzojeva kiselina stvara većinom u vodi dobro topive soli — *benzoate* —, od kojih neke služe u tehnici i medicini (natrijev benzoat, litijev benzoat i t. d.). V. P-g.

BENZOL je organski spoj — ugljikovodik. Empirička mu je formula C_6H_6, a strukturna formula prema Kekulé-u I. Često ga označujemo i jednostavnijim simbolom II.



O strukturnoj formuli benzola pobliže → benzolova jezgra.

Benzol je važan s teoretske strane, jer ga možemo smatrati matičnom supstancijom vrlo velikog broja spojeva, u kojima se nalazi ugljikov kostur benzola t. zv. benzolova jezgra. Spojeve, koji imadu benzolovu jezgru, zovemo *aromatskim spojevima*, a poznajemo ih po broju više nego svih ostalih organskih supstancija.

Praktički je benzol važan, jer dolazi zajedno s mnogim srodnim spojevima u znatnim količinama u katranu kamenoga ugljena. U organskoj kemijskoj industriji benzol je jedna od najvažnijih sirovina za proizvodnju mnogih važnih spojeva, a služi kraj toga još kao rastapalo za masti, lakove i kao tekuće gorivo.

Otkrio ga je Faraday (1825) u kondenzatima uljnoga plina, dok je važnost njegova dobivanja iz katrana kamenog ugljena istaknuo njemački kemičar A. W. Hofmann (1845). Osim u katranu kamenoga ugljena dolazi benzol u znatnijim količinama i u nekim naftama (sa Jave, Bornea, Sumatre i iz Japana).

Sintetskim se putem benzol zasada ne dobiva, ali je s teoretske strane važno, da ga možemo dobiti pregrijavanjem ugljikovodika acetilena (Berthelot, 1866). To je t. zv. totalna sinteza benzola, jer se acetilen može dobiti iz elemenata vodika i ugljika. Vrlo čist benzol dobivamo u laboratoriju oduzimanjem ugljične kiseline (dekarboksilacijom) iz benzojeve kiseline.

Industrijski se benzol proizvodi kao sporedni proizvod kod fabrikacije rasvjetnog plina, iz plinova, koji nastaju kod izradbe koksa u koksanama, i destilacijom katrana kamenoga ugljena. Grubom destilacijom dobiva se najprije t. zv. »lako ulje«, koje se ponovnom destilacijom dijeli na laki benzol, teški benzol i karbolno ulje. Laki b. se pere lužinom i sumpornom kiselinom i još se jednom destilira. Prema vrelištu dijele se produkti ove destilacije na sirovi benzol I, II i III. Sirovi se benzol I ponovno pere sumpornom kiselinom i ponovno se destilira s pomoću kolona za destilaciju i tako se dobiva čisti ili kristalinski b. I čisti benzol sadržava još nekih nečistoća, a osobito kemijskog spoja tiofena. Posebnim čišćenjem sumpornom kiselinom dade se i taj spoj ukloniti, i tako se dobiva posebno čisti benzol bez tiofena. U tehničkom smislu zovemo dakle benzolom nesamo kemijski spoj benzol, nego i neke industrijske produkte, u kojima se nalazi benzol s nekim srodnim spojevima (toluolom, ksilolom i t. d.). Osobito u industriji lakova i kao tekuće gorivo služe ovakovi tehnički benzoli.

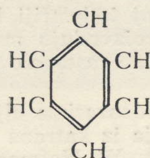
Benzol je bezbojna, lako isparljiva, u vodi malo topljiva tekućina, vrelišta 80°, tališta 6°. Zapaljen gori čađavim plamenom, a njegove pare čine sa zrakom eksplozivne smjese. B. je otrovan. Udisanjem njegovih para, osobito kroz dulje vrijeme, nastaju teška trovanja, pa su u obrtima i industrijama, gdje se radi benzolom, potrebne posebne mjere opreza. Kemijski je b. vrlo reaktivna supstancija. Osobito su važne one njegove reakcije, kod kojih se jedan ili više atoma vodika zamjenjuju nekim elementima ili grupama elemenata — supstitucione reakcije. Djelovanjem halogenih elemenata klora i broma možemo na pr. vodik ili nekoliko vodika u benzolu zamijeniti halogenim elementima

(halogenacija); s pomoću dušične kiseline dobiva se nitrobenzol (nitracija), djelovanjem sumporne kiseline benzolsulfonska kiselina (sulfonacija). V. P-g.

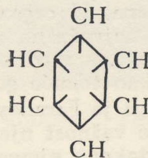
BENZOLOVA JEZGRA. U ugljikovu kosturu ugljikovodika benzola nalazi se osobit sustav ugljikovih atoma i vezova, koji zovemo benzolovom jezgrom. Takova se jezgra nalazi u velikom broju organskih spojeva i pokazuje neke specifične kemijske reakcije (na pr. supstitucione reakcije). Prikazivanje tih reakcija strukturnom formulom zadavalo je kemičarima mnogo poteškoća, te su zato bile predložene za benzol i za benzolsku jezgru mnoge i različne strukturne formule (Baeyer-Armstrong, Claus, Dewar, Ladenburg, Kekulé, Lapworth-Robinson, Thiele i mnogi dr.). Vrlo dobro se dade broj izomerija na benzolovoj jezgri prikazati pravilnim šesterokutom, pa se često služimo njime kao simbolom benzolove jezgre, a da ne ulazimo u raspravu o rasporedu vezova u samoj jezgri.

Od strukturnih formula benzola od najvećeg je značenja Kekuléova formula: ona u većini slučajeva tumači vrlo dobro činjenice, koje su u vezi s benzolovom jezgrom. Danas se o njoj drži, da se valencijski elektroni, koji po modernom shvatanju uzrokuje kemijske veze, nalaze u nekom međustanju, koje nam nije točno poznato, ali možemo strukturnim formulama prikazati neka granična stanja, između kojih se to međustanje nalazi. Među najvažnija granična stanja idu i ona, koja nam izražava Kekuléova formula, pa se radi toga i danas još njome služimo kao najboljim izrazom za benzolovu jezgru.

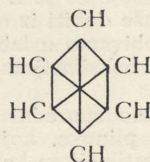
FORMULE BENZOLOVE JEZGRE:



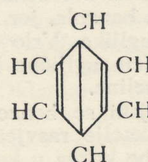
Kekulé



Baeyer-Armstrong



Claus



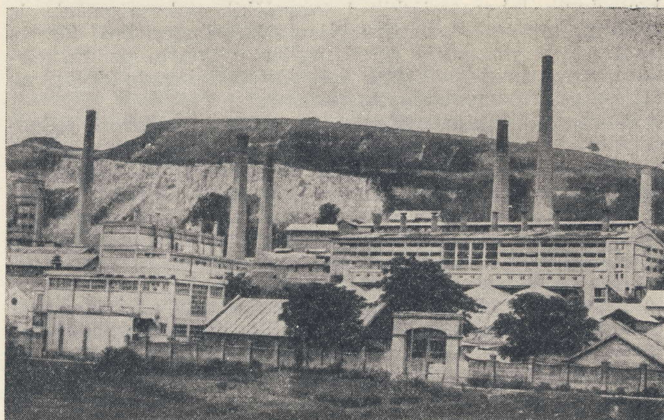
Dewar

V. P-g.

BENJAMIN (hebr. »sin desnice, dijete sreće«), najmlađi sin patrijarke Jakova i Rahele, rođen na povratku iz Mezopotamije u Palestinu. Od njega potječe pleme B., koje je prigodom ulaska u zemlju kanaansku brojilo 45.600 duša (Num. 26, 41). Iz ovog je plemena izabran prvi izraelski kralj Saul, ali kraljevska je čast prešla na Davida iz plemena Judina. Ipak je pleme B. prigodom rascjepa kraljevstva po smrti Salomonovoj ostalo vjerno dinastiji Davidovoj. J. O.

BEOČIN, 1. selo u Srijemu, iločki kotar, na sjevernom podnožju Fruške gore. Općina broji 3857 stanovnika. U B. je najveća tvornica cementa u Hrvatskoj, osnovana 1869 na nalazištu lapora i vapnenca u Fruškoj gori pokraj Dunava. Godišnji kapacitet tvornice je 300.000 tona portlandcementa. Zaposleno oko 1000 radnika i namještenika. Vađenje lapora vrši se u podzemnim rovovima. Tvornica je 1933 elektrificirana i moderno uređena. Uz nju su u radničkoj koloniji socijalne i zdravstvene ustanove. Z. D-i.

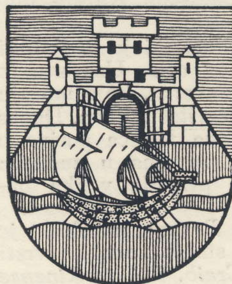
2. Manastir na podnožju Fruške gore. Ne zna se, kad je osnovan. U trećoj desetini 17. st. išli su njegovi monasi u Rusiju po milostinju. Krajem tog stoljeća bio je zapušten, pa su ga obnovili monasi manastira Rače (na Drini), kojima patrijarh Arsenije III. 1697 dopusti da se nastane u B. Ovi podigoše blizu stare porušene crkve novu drvenu,


BEOČIN, Tvornica cementa

posvećenu 1708, a Milivoj Milanović iz Futoga podiže novu crkvu (1732—1740). Ikonostas su ukrasili slikama Dimitrije Bačević i Teodor Kračunović. V. P-ć.

BEOGRAD, glavni srpski grad, od 1918 do 1941 glavni grad Jugoslavije, na ušću Save u Dunav, na granici Srednje Evrope i Balkanskog poluotoka, morfološki na granici panonske ravnice i Šumadije.

U geološkom sastavu beogradskoga zemljišta najstarije su naslage donje krede, koje se prostiru i dalje na jug, čineći glavnu građu Topčiderskog i Banova brda, Košutnjaka, Dedinja i Banjičkoga brda. Ovaj je pojas okružen sa svih strana tercijarnim vapnencima, glinama, šljuncima i pijeskom. Većinu pomenutiih sedimenata pokrivaju diluvijalne gline, osobito na sljemenu, a još više je rasprostranjen les (prapor), ispod koga leži uma, a pod ovom je vodonosni sloj šljunka. Osnovne crte reljefa beogradskog zemljišta stvorene su prilikom periodičnih povlačenja golemog panonskog jezera, koje je nastalo početkom neogena, a splašnjavalo od donjeg do gornjeg pliocena, i od tektonskih pokreta krajem pliocena. Jezero je u toku splašnjavanja urezalo na obalama četiri površi. Dijelovi najviše, pinosavske površi ili terase (220 i 195 m) sačuvani su ispod Velikog Vračara, Laudonova šanca i na sljemenima Dedinja i Banova brda. Niža, beogradska površ (oko 150 m) razvijena je južno od Slavije i Taš-majdana. Terazijska površ (oko 125 m) zauzima središte predratnog B.: cijelo sljeme od Taš-majdana i Frankopanove ulice do Gornje tvrđave. Tragovi bulbulderske površi (oko 100 m), najmlađe i najniže, očuvani su i na savskoj i na dunavskoj strani. Neke dijelove zemljine kore prosjekli su rasjedi. Jedan rasjed ide od Karaburme prema Velikom ratnom otoku, drugi se pruža od željezničke stanice prema ušću Save, te se oba sastaju niže Donje tvrđave i stvaraju rt, na kome je Kalemegdan, dok se treći pruža obodom Makiša. Duž ovih rasjeda se spustilo zemljište panonske ravnice na zapadu i sjeveru, a više nje je zaostao uzvišen stjenovit rt. Kasnije se reljef beogradskog zemljišta dosta izmijenio, osobito zbog poslijeratnog niveliranja ulica. Površi su gotovo iščezle. Uništene su dolinice mnogih potoka.


BEOGRADSKI GRB

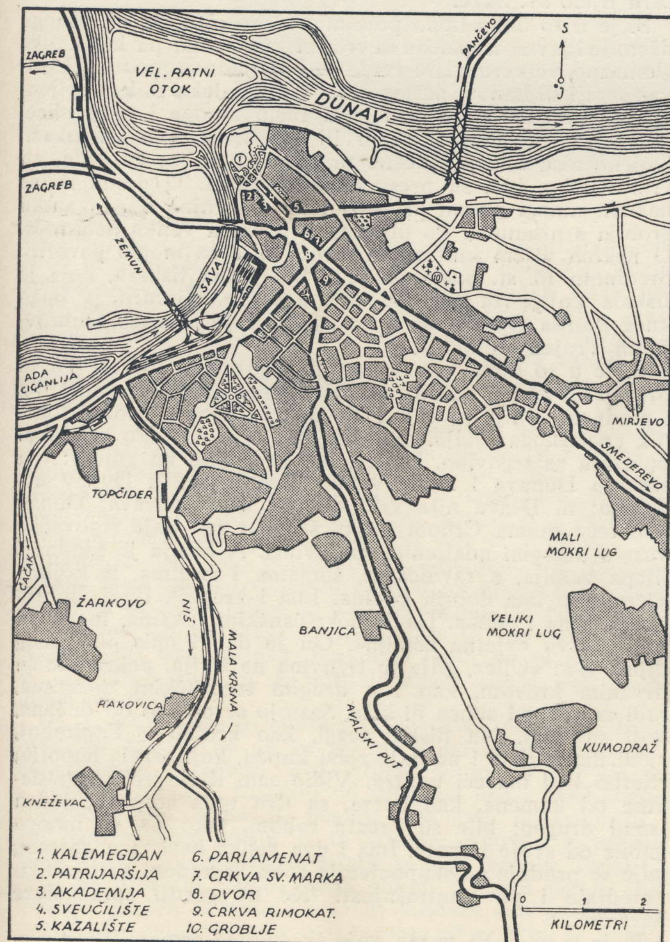
Za predratno širenje B-a bio je najvažniji povijarac, koji se od Avale nastavlja uglavnom na sjever prema Razbojištu (331 m) i Stojičinu brdu (270 m), a odatle preko Laudonova šanca (235 m) i Konjarnika (205 m) na sjeverozapad, u kome se pravcu spušta i sužava, a završuje spomenutim rtom kod Gornje tvrđave. B. se najprije izgradio oko toga rta, na neobično važnom položaju. Taj rt najdublje zalazi u panonsku ravnicu, od koje je oštro odijeljen tokovima Dunava i Save, a na jugu i istoku prelazi neprimjetljivo u Šumadiju, poradi čega je prirodno širenje grada upravljeno u tome pravcu. I tokovi glavnih pritoka Dunava: Drave, Tise i Save upravljeni su prema B-u, koji je time postao važno plovidbeno središte. Tu se ne sastaje samo riječni promet, već i trgovačka i privredna aktivnost. Nedaleko od B-a počinje i najvažniji put na Balkanu, moravsko-vardar-

ska udolina, koja veže Dunav sa Solunom i Sredozemnim morem.

Ta udolina i dolina Save su svakako najpovoljniji putovi za saobraćaj. Prvim je, preko doline Nišave i Marice, otvoren put prema Carigradu i Maloj Aziji, drugim najkraći put u Italiju i Francusku, a dolinom Dunava u srednju i zapadnu Evropu. B. ima na sjevernoj granici Balkanskog poluotoka jednako važan strategijski i politički položaj kao Carigrad na istočnoj granici; stoga je i bio stalno poprište borbi o prevlast. Mnogo je mijenjao svoje gospodare, napredovao i nazadovao, bivao rušen i paljen, a sve je to znatno smetalo njegovu pravilnu razvoju.

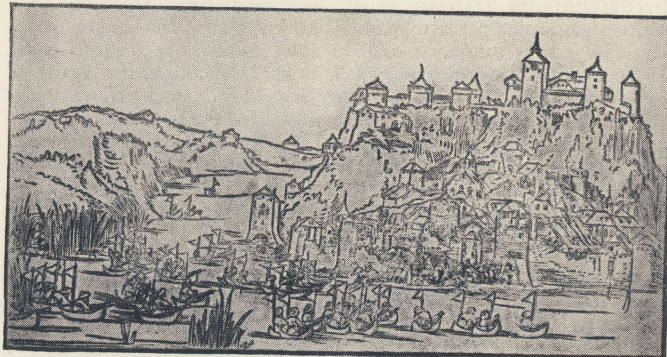
Prvobitno je naselje bilo vjerojatno oko Donje tvrđave kod ušća Save. Zapazilo se, da je sloj zemljišta s ostatcima materijalne kulture to deblji, što se ide bliže ušću. U sredini 19. st. B. je bio izgrađen na jugoistoku tek do Stambul-kapije, oko sadašnjega Kneževa spomenika, a od nje se prema Kolarčevoj ulici širilo polje sa šumarcima i grmljem. Savamala i Palilula bili su zasebna sela. B. je već tada postajao kulturno i glavno mjesto Srbije. G. 1835 preseljena je u B. državna štamparija, osnovane su bogoslovija, vojna škola, prva gimnazija, a 1838 otvoren je licej ili veliko učilište, preteča Velike škole.

Poslije se B. širi dalje prema jugoistoku, kao i po dunavskoj i savskoj strani, zauzimajući do 1914 uglavnom povijarac između Mokroluškog i Čuburskog potoka na jugu, a Bulbuldera (Slavujeva potoka) na sjeveroistoku. Najglavnije ulice B-a bile su na samom sljemenu i pružale se od sjeverozapada na jugoistok, sve ostale ulice na dunavskoj ili savskoj strani uporedne su s prvima, a druge ih presijecaju približno pod pravim kutovima. Od Kneževa spomenika i Terazija pružaju se zrakasto prema periferiji, odgovarajući glavnim drumovima, duž kojih su podignute. Kroz Ulicu kralja Aleksandra prolazio je carigradski drum, na koji i danas podsjeća Smederevski đeram. Kralja Milana ulica i Bulevar oslobođenja nalaze se na prolazu kragujevačkog druma, a Ulicom Miloša Velikog i Bulevarom vojvode Mišića vodi šabački drum. Svi su se oni sastajali pred Stambul-kapijom.



BEOGRAD, Položajni nacrt

B. se počeo naglo povećavati poslije svjetskog rata. Na istoku i jugoistoku podignuti su Kotež Neimar, Predgrađe princa Tomislava i Naselje kralja Aleksandra Karađorđevića. Na povijarcu Velikoga Vračara i Botaničke Bašte nalazi se nova Profesorska kolonija, a još dalje se izgrađuje Predgrađe Neznanog junaka, dok je cijela sjeverna strana doline Bulbuldera pod kućama. B. se osobito proširio sjeverozapadnom i zapadnom stranom Topčiderskoga brda,



BEOGRAD g. 1521

sve do Topčiderske reke, gdje su naselja Đurđevo brdo i Senjak, a Mihajlovac i Čukarica šire se još dalje po obroncima Banova brda. Dušanovac, Voždovac, Činovnička kolonija, Predgrađe kraljice Marije i Miloševac podignuti su na zemljištu između Banjičkog, Mokroluškog i Kumodraškog potoka; isto se tako B. proširuje po cijelom prostoru između doline Laudonova šanca, gdje se izgrađuju Predgrađa vojvode Mišića i Petra Mrkonjića, Pašino brdo i Predgrađe vojvode Stepe.

Prema prvom popisu u oslobođenoj Srbiji 1834 imao je B. svega 7.033 stan., računajući samo Srbe i Židove, a kasnije se taj broj povećavao: 1854 16.733 stan., 1874 27.605, 1890 54.249, 1910 89.876 stan. Prosječni prirast stanovništva u B-u, u razmacima od 20 godina, iznosi oko 190%. Međutim se u daljih 20 godina, od 1910 do 1931, broj stanovnika u B-u povećao za 266%, jer je u vrijeme posljednjeg popisa bilo 238.775 stan. Uz tako nagli prirast vrlo je važna činjenica, da se i etnički sastav B-a dosta promijenio. G. 1910 bilo je po vjeroispovijesti: pravoslavnih 87·9%, katolika 6·1%, izraelićana 4·7%, drugih 1·3%, a po jeziku 88·3% Srba, dok je 1931 bilo: pravoslavnih 77·7%, katolika 15·5%, izraelićana 3·3%, drugih vjeroispovijesti 3·5%. Da bi se mogao približno odrediti broj Srba u B-u, treba od pravoslavnih oduzeti Ruse (9.800), Bugare, Rumunje i Grke, pa tada dolazi na Srbe svega 174.432, odnosno 73·1% stan. Ženskih je manje od muških, 45% prema 55%. U razdoblju od 1874 do 1910 bilo je u B-u ženskih za 13·9% manje od muških.

B. je sjedište najviših državnih i crkvenih vlasti i mnogih drugih državnih, općinskih i stručnih ustanova. Važnije prosvjetne ustanove u B-u jesu: Akademija nauka, Univerzitet sa sedam fakulteta, 190 različitih zavoda, Državni arhiv, Narodna, Općinska i Univerzitetska biblioteka, Narodni muzej s tri odjela, Ekonomsko-komercijalna visoka škola, Umjetnička akademija, Muzička akademija, Viša pedagoška škola, Narodno pozorište s dvije zgrade, Centralni higijenski institut, Geološki institut, Kolarčev narodni univerzitet, Državna štamparija, dvije državne trgovačke akademije, 18 potpunih srednjih škola, dvije ruskosrpske gimnazije, Škola za primijenjenu umjetnost, Srednja muzička škola i t. d.

LIT.: V. Petković, *Tektonika beogradske okoline*, Glasnik srp. geogr. društva, I., Beograd 1912; J. Cvijić, *Jezerska plastika Šumadije*, Glas 79, Beograd 1909; E. J. Cvetić, *Teritorijalni razvitak Beograda*, Opis puta III. kongresa slovenskih geografa, I., Beograd 1930; P. S. Pavlović, *Geološki sastav Beograda i okoline*, Opis puta III. kongresa, Beograd 1930; P. S. Jovanović, *Pribrežni jezerski reljef beogradske okoline*, Beograd 1922; V. Milenković, *Ekonomska istorija Beograda*, Beograd 1932; Ch. Dervichévitch, *Évolution de Belgrade, Étude géographique, géologique, climatologique, historique et urbanistique*, Pariz, Jouve & Cie 1939.

P. V-ć.

Broj katolika u Beogradu iznosio je u travnju 1941 preko 40.000. Većinom su to bili Hrvati, no bilo je i Slovenaca i Nijemaca. Katolici su imali 5 župa. Hrvati su imali više svojih društava, među kojima je bio najugledniji »Hrvatski klub«. Predsjednik je »Hrv. kl.« bio Petar Blašković, koji je kasnije imenovan generalom u hrvatskoj vojsci.

Među beogradskim katolicima radili su pored svjetovnoga svećenstva na župama, privatnim zavodima, u bolnicama i drugdje od muških redova franjevci, isusovci, lazaristi i asumpcionisti, a od ženskih redova zagrebačke milosrdnice, ljubljanske usmiljenke, njemačke sestre i francuske asumpcionistkinje. Kada je osnovana Nezavisna Država Hrvatska, mnogi su se Hrvati katolici iselili iz Beograda. V. W-g-r.

Hrvatski klub u Beogradu osnovan je 29. V. 1921. Prvim predsjednikom izabran je dr. August Kuhar (Durlen). G. 1928 preuzima mjesto predsjednika Pero Blašković, koji djeluje u tom svojstvu sve do svog odlaska u Zagreb 1. X. 1940. Poradi plodonosnog rada u Hrvatskom klubu izabran je doživotnim počasnim predsjednikom. Peru Blaškovića naslijedio je Maksim Mrzljak, novinar. Poslije sloma Jugoslavije i proglašenja Nezavisne Države Hrvatske osniva se, na inicijativu Maksima Mrzljaka, podružnica Hrvatskoga kluba u Zagrebu s ciljem, da zaštiti Hrvate i njihovu imovinu u Beogradu te omogući njihovo preseljenje u krajeve Nezavisne Države Hrvatske.



BEOGRAD g. 1690

U početku imao je klub 1.100 članova, a godine 1941 ostalo ih je 400. Imao je tri odbora: kulturni, ekonomski i zabavni. Plod kulturnog odbora je klupska čitaonica s knjižnicom. Predavanja iz hrvatske kulturne i političke povijesti pridonijela su narodnom osvješćivanju Hrvata u Beogradu te upoznavanju njihove kulturne prošlosti. Ekonomski odbor imao je socijalno-humanu akciju: moralno i materijalno podupiranje siromašnih Hrvata, koji su se nastanili u Beogradu, služeći u državnim ili privatnim ustanovama. Klub je uopće bio stjecište Hrvata u Beogradu. P. B.

Povijest do 1521. B. se razvija na ruševinama antičkog Singidunuma (v.), razorenog početkom 7. st. Prvi put se B. spominje 878 (episcopus Bellogradensis). U srednjem vijeku su se oko njegova područja otimale stalno susjedne države: Bizant, Bugarska, Ugarska i Srbija. Otuda i različiti nazivi za B.: Alba Bulgarica, Alba Graeca (njem. Griechisch Weissenburg), madžar. Nandor-féjérvar ili Nandoralba, tal. Belgrado di Schiavonia. U 9. i 10. st. bio je bugarski; u 11. i 12. st. bore se oko Beograda Grci i Madžari, ali je uglavnom u rukama Bizanta. Tada prolaze kroz njega križari, koji su izabrali poznati put Beograd—Niš—Sofija—Carigrad. Poslije pada Bizanta (1204) sukobljavaju se na području B. Madžari i Bugari; gospodari ostaju prvi (Bugari ga drže oko 1204 i 1231). Srbi su prvi put dobili B. 1284, kada je kralj Dragutin, napustivši prijestolje u Raškoj, dobio od Madžara na upravu Mačvansku banovinu s B., Usoru i Soli. B. je bio jedna od Dragutinovih prijestolnica. Poslije njegove smrti 1316 zauzima ga kralj Milutin, ali ne uspijeva održati se u njemu: ugarsko-hrvatski kralj Karlo Prvi preotima ga 1319. Kasniji pokušaji Srba, tokom 14. st., da se utvrde u B-u, nisu imali sreće. Ponovo ga je dobio despot Stevan Lazarević 1403, kada se poslije bitke kod Angore počeo oslanjati na Ugarsku. Od njega je despot načinio svoju novu prijestolnicu. B. je pod njim dobio ono lice, koje će i kasnije zadržati. On mu je sagradio tvrde dvostruke bedeme, snabdjevene mnogim kulama i zaštićene dubokim rovovima, preko kojih su vodili pokretni mostovi; podigao je u njemu crkve, bolnice, dvorce i t. d. Nasljednik despota Stevana, Đurađ Branković, morao je prema jednom ranijem ugovoru ustupiti B. (1427) kralju Žigmundu zbog zaštite južne granice Ugarske od Turaka. Od tada će B. skoro jedno stoljeće biti bedem kršćanstva proti Osmanlijama. Oni su brzo osjetili njegovo značenje. Već 1440 udara sultan Murat II., pošto je privremeno osvojio Srbiju, na B. i opsjeda ga bezuspješno pola godine. Još više se B. proslavio, kada je 1456 sultan Mehmed II., osvajač Carigrada, pod njegovim bedemima doživio potpun neuspjeh. Tek Sulejman II. Veličanstveni ga osvaja 28. VIII. 1521. B. postaje sada polazna točka za daljnja turska osvajanja u Podunavlju. O izgledu i uređenju B-a do 15. st. znamo vrlo malo. Konstantin Porfirogenet spominje u njemu kulu Konstantina Velikog; za anonimnog putopisca 12. st. on je »dobar i bogat grad«. Od druge polovine 9. st. B. je sjedište biskupa, a za vrijeme Bugara i Grka pokrajinskog namjesnika. Iscrpnije opise grada imamo tek u 15. st. (naročito od Konstantina Filozofa, biografa despota Stevana Lazarevića, i Francuza Bertrandona de la Brocquière). Spominje se i osnovna podjela na gornji grad (castrum superius) i donji (castrum inferius). Na Dunavu je bilo pristanište, zaštićeno dvjema kulama i lancem razapetim između njih. Gradski bedemi bili su dobro snabdjeveni topništvom. Pod Madžarima je B-om zapovijedao kapetan (katkada po dva, za gornji i donji grad). Obranom B-a od Turaka upravljale su često vrlo istaknute ličnosti (braća Talovci, Hunyadi, Mihajlo Szilagy i dr.). Po etničkom sastavu stanovništvo je bilo raznoliko: osim Srba, koji su nesumnjivo prevlađivali u 15. st., bilo je Madžara, Nijemaca, a svakako i drugih manjih grupa. M. J. D.

Povijest od 1521 do danas. S novim gospodarima promijenilo se u veoma znatnoj mjeri i stanovništvo, koje je imalo druga shvaćanja o životu, a to je učinilo, da je B. ubrzo dobio drugi izgled. To se već osjeća u drugoj polovini 16. st. U prvom redu džamije su zamijenile kršćanske crkve. Jedan putopisac zabilježio je, kako je Mehmed-paša dao porušiti u B-u tri kršćanske crkve i sinagoge, a materijal upotrijebio za građenje bezistana, karavanseraja i drugih građevina. Bogomolje je porušio, piše taj putopisac, ne toliko radi građevnog materijala, nego zato, da vjernici ovih bogomolja nemaju gdje da se mole Bogu. Turci su htjeli uništiti i dubrovačku crkvu, ali je nisu mogli naći, jer je bila pod zemljom. Srbi su u to doba stanovali uz obalu Save i imali samo jednu crkvu. Život kršćana, a naročito Srba, bio je veoma težak. G. 1594, povodom srpskog ustanka u Banatu, spaljeno je na Vračaru tijelo sv. Save.

B. je u to doba imao potpuno orijentalan izgled. Mnoge džamije i javna kupališta sa svojim kupolama, pa kao kakve glomazne, četverouglate tvrđave, bez ijednog prozora, karavan-seraji ili hanovi ocrtavali su već izdaleka B. kao orijentalan grad. Inače je sam grad imao mnoge i uske ulice, katkada s jednom stranom ili zatvorene kao ćorsokaci. Obično nisu bile popločene ni najprometnije; katkada, ali vrlo rijetko, bile su presvođene daskama. U gradu su se nalazili mnogi prazni prostori i mnogobrojna muslimanska groblja s nišanima. Po ulicama je vladala velika nečistoća. O nekom višem kulturnom životu nije se moglo govoriti. Sredinom 16. st. postojala je u B-u jedna tiskara, koja je tiskala knjige za potrebe srpske crkve. Tiskaru je imao knez Radiša Dmitrović, a od njega ju je preuzeo Dubrovčanin Trojan Gundulić.

B. je u to doba veoma znatno trgovačko mjesto. To su primijetili mnogi putnici. Naročitu geopolitičku važnost B-a i plodnost Srbije primijetio je doktor Brown, osobni liječnik engleskoga kralja. On piše, da je B. na tako zgodnom položaju za trgovinu, kao rijetko koji grad na kopnu: »na sastavu Dunava i Save; velika Tisa utječe u Dunav nedaleko; ni Drava nije vrlo daleko, a ni Morava; Dunav pak teče prema Crnom moru, što mu sve daje trgovačke veze s mnogim udaljenim krajevima. A Srbija je plodna i lijepa zemlja, s ravnicama, šumama i brdima, u kojima vjerojatno ima dobrih kovina. Ima i krepkih ljudi, dobrih konja, vina i rijeka. Da je u kršćanskim rukama, mogla bi biti upravo cvjetna zemlja«. On je dao i opis poslovnog dijela B-a: »Ulice, gdje je trgovina najživlja, pokrivene su drvenim krovom, kao i u drugim trgovačkim mjestima, radi zaštite od sunca ili kiše. Sastoje se obično od dućana, koji su mali. Na niskoj tezgi, kao krojač u Engleskoj, sjedi dućandžija i prodaje robu kupcu, koji ostaje napolju, rijetko kad ulazeći unutra. Vidio sam dvije velike građevine od kamena, kao burza, sa dva reda stupova, jedan iznad drugog; bile su krcate robom, tako da su mnogo gubile od svoje ljepote. Ima i dva velika bezistana, mjesta, gdje se prodaje najskupocjenija roba. Sagrađeni su u obliku katedrale i po unutrašnjosti liče na gornji sprat stare burze.«

B. je u to doba važan vojnički centar osmanlijskog carstva. Pošto su Turci 1683 potučeni pod Bečom, izgubili su

nesamo teritorij nad Savom i Dunavom, nego i znatne teritorije južno od Dunava. Za vrijeme tih borbi bio je B. jedno vrijeme, od 6. IX. 1688 do 18. X. 1690, pod upravom Austrije. U B-u se prilikom velike seobe kratko vrijeme zadržao Arsenije III. Čarnojević s mnogo naroda. Karlovačkim mirom ostao je B. Turcima i tako postao jednom od glavnih tvrđava osmanlijskoga carstva prema Zapadu. U ponovnom ratu između Austrije i Turske zauzeo je B. princ Eugen Savojski 22. VIII. 1717.

Pošto je B. zauzet, pohrlili su u njega, da se nastane, naročito Nijemci, a i druge etničke grupe iz tadašnje Austrije. Tada su se u B. susretala dva potpuno različita svijeta: Zapad i Istok. Jedan dio grada zvao se Njemački ili Dunavski B., a drugi Srpski ili Savski B., ali ni jedno ime nije bilo potpuno točno. Istina, Njemački B. bio je pretežno njemački i katolički, a Srpski pretežno srpski i pravoslavni, ali ni jedan ni drugi nisu bili, naročito etnički, čisti.

Odmah po osvojenju počela je austrijska vlast sa rušenjem prijašnje tvrđave i mnogih kućeraka po gradu. Naročita je pažnja posvećena beogradskoj tvrđavi. Grad, i gornji i donji, bio je utvrđen na najmoderniji način francuskoga maršala Vaubana. Tada su izrađeni čitavi blokovi, bastioni i manji zakloni, a sve je utvrđeno jakim zidovima, sagrađenim od cigle i kamena, i snabdjeveno malim kulama, zaklonima i puškarnicama. Utvrde su pojačane dubokim rovom s vrlo strmim stijenama. U tvrđavu su vodila troja vrata: jedna na Savi, druga na Dunavu, a treća i najvažnija na Kalimegdanu.



BEOGRAD KONCEM 18. STOLJEĆA

Dok je grad bio sjedište vojne uprave, dotle je bio i sjedište najviših vojnih i civilnih vlasti. Dunav sa svojim pristaništem činio je pročelnu stranu tadašnjeg B-a. Sa gradnjom novih zgrada počelo se odmah. Naročito su vojničke vlasti podigle mnogo novih zgrada. u prvom redu kasarna. Najljepša zgrada u njemačkom dijelu B-a bila je vjerojatno palača vojnog zapovjedništva. Uz ove profane zgrade podignut je velik broj kršćanskih crkava. U srpskom dijelu B-a isticao se metropolitov dvor. Poslije poraza kod Grocke nastala je u B-u prava panika. Sve se dalo na spasavanje. Njemačko stanovništvo prebjeglo je najvećim dijelom u Zemun, Osijek i Temišvar, a srpsko u Novi Sad.

Slika B-a, i tvrđave i grada, ubrzo se izmijenila. Po ugovoru o miru, sklopljenu u B-u 1739, obvezala se Austrija, da će porušiti sve vanjske utvrde, što je i učinila. Od tvrđave je malo što porušeno i izmijenjeno. B. je opet postao turski grad i nastavio da živi na orijentalan način. Istom za Kočine krajine 7. X. 1789 uspjela je Austrija da ga zauzme, ali na kratko vrijeme, jer je već Svištovskim mirom 1791 opet pripao Turcima. Turci su ga držali do 27. XII. 1806, kada su ga zauzeli srpski ustaše, koji su ga držali do 1813.

Za vrijeme drugog ustanka B. je ostao pošteđen. Knez Miloš se trudio, da ga osvoji na drugi način, brojnim i ekonomskim jačanjem Srba. Ubrzo je malne sav B. bio u srpskim rukama, naročito od vremena kneza Aleksandra Karađorđevića, kada B. postaje sve više prijestolnica i kulturno središte Srbije. U to vrijeme osnovan je najveći broj kulturnih institucija. Sitniji sukobi između Turaka i Srba ne prestaju. Jedan takav sukob mjeseca lipnja 1862 između turskih vojnika i srpskih žandara dao je Turcima povod, da bombardiraju beogradske ulice. Srbi su tražili, da se Turci povuku iz gradova. Napokon poslije pregovaranja od nekoliko godina Srbi su uspjeli. Fermanom od 18. IV. 1867 predani su gradovi knezu Mihajlu na čuvanje. Za vrijeme svjetskog rata neprijatelj je zauzeo B. dva puta. Tom prilikom u borbama oko njega mnogo je stradao. Od 1918 do 1941 B. je bio glavni grad bivše Jugoslavije.

LIT.: M. P. Katančić, *Spomen Beograda, negdašnjeg Singiduna*, Glasnik DSS., V., 1853; T. Stefanović Vilovski, *Metamorfoza Beograda*, 1911; V. Ćorović, *Istorija Jugoslavije*, 1933, 578—587; *Beograd*, izd. Balkanskog instituta, 1940. Za 15. st. rasprave T. S. Vilovskog u Letopisu M. S. 294, 295 (1913).

D. J. P.

Beogradski mir. G. 1737 stupi Austrija kao saveznica Rusije u rat protiv Turske. Vojnički nespremna i izmorena u ratu s Francuskom, ali nadajući se u pomoć kršćanskog življa pod Turcima prodre ona 1737 u Bosnu, a u Srbiji uze Kruševac, Niš i Novi Pazar. Međutim doskora morade njezina vojska uzmicati, a 23. VII. 1739 stiže je i potpuni poraz kod Grocke. Poslije toga sklopi s Turskom 18. IX. mir u Beogradu. U tom miru izgubi Austrija sjevernu Srbiju do zapadne Morave, koju je u požarevačkom miru (1718) bila dobila, a Turci su dobili natrag sve zemlje južno od Save i Dunava. Pored toga ovaj je mir obuhvatio i druga pitanja između Austrije i Turske, kao promet i upotrebu pograničnih rijeka Save i Dunava, prava katoličkih crkava i svećenika, osiguranje međusobne trgovine, plovidbe i putovanja trgovaca, zabranu gusarenja na Sredozemnom moru i Jadranu, zabranu provala na tuđi teritorij, zabranu primanja hajduka i njihov progon. Mir je imao trajati 27 godina i mogao se produžiti.

Beogradski pašaluk, pokrajina nekadašnjega turskoga carstva, kojoj je na čelu bio paša u Beogradu. Prema Bosni graničio je B. p. s Drinom od njezina utoka u Savu do pravca ispod Užica, a odavde je išla južna granica na Stalać, dok je istočna granica bila Poreč. G. 1718 u požarevačkom miru pade gotovo cijeli B. p. pod Austriju, koja ga izgubi beogradskim mirom (1739). Obvezana Svištovskim mirom (1791), da uvede reforme u B. p., Turska je to počela provoditi, pa je među ostalim zabranila janjičarima boravak u pašaluku. Sultanovim hatišerifom 1793 ublaženi su porezi i način njihova ubiranja: knezove je birao narod, a oni su razrezivali i kupili porez i sudili u manjim slučajevima. Svima je dana sloboda vjere i bogoslužja, te je dopušten popravak crkava. Međutim su turske vlasti doskora popustile u reformama, a od 1799 počeše se janjičari vraćati u pašaluk i 8. VIII. 1801 zauzeše na juriš beogradsku tvrđavu, našto vlast preuzeše četiri janjičarske poglavice (dahije), koji svojim nasilnim vladanjem izazvaše nezadovoljstvo i kod Srba i kod Turaka. Kada su dahije počele početkom 1804 ubijati najviđenije ljude, planu ustanak Srba, koji se brzo raširi po cijelom pašaluku. G. N.

Beogradska nadbiskupija. Sigurno je, da je već u 4. st. u starom Singidunumu, a današnjem B-u, postojala biskupska stolica. Među prvim beogradskim biskupima spominje se arijevac Urzacije (335—370). Za seobe naroda je biskupija propala. Početkom 15. st. opet se javlja biskupija lat. obreda, koja propada za turske vlasti: polovinom 17. st. stolna je crkva u Beogradu već pretvorena u džamiju. Postoji samo kat. kapelica, oko koje se kupi hrv. kat. kolonija, sastavljena večinom od Bosanaca i Dubrovčana, uglavnom trgovaca, svega nekoliko stotina duša. Nešto više katolika ostaje i unutrašnjosti Srbije, napose u Prokuplju, Nišu, Jagodini i Smederevu. Crkvenu upravu nad njima vrše razni susjedni biskupi kao apostolski vikari, od kojih su neki u Beogradu i stolovali i nosili naslov

beogradskih odnosno (od 1719 dalje) beogradsko-smederevskih biskupa. Posljednji je apostolski vikar za katolike u Beogradu i Srbiji bio veliki đakovački biskup Strossmayer (1851—1897), a odonda potpadaju neposredno pod Sv. Zbor za širenje vjere (Propagandu) u Rimu. Odredbom čl. 2. Srpskog konkordata od 1914 (v. Srpske Nov., br. 199, 3. IX. 1914) osnovana je: »jedna crkvena pokrajina, koja se sastoji iz Arhiepiskopije Beogradske sa sedištem u prestonici, čija oblast obuhvata granice Srbije pre ugovora o miru Londonskog i Bukureškog od g. 1913 — i sufraganske Skopske episkopije sa sedištem u Skoplju, koja obuhvata novooslobođene krajeve — prelazeći iz nadležnosti Verske Propagande u redovno stanje«. Prvim nadbiskupom tako osnovane beograd. nadbiskupije imenovan je tek poslije svjetskog rata fra Rafael Rodić (ustoličen 7. XII. 1924). Njega je naslijedio (28. XI. 1936) sadašnji nadbiskup Dr. Josip Ujčić. Nadbiskupi su beogradski bili i apostolski administratori Banata. U jugosl. konkordatu (1935), koji nije stupio na snagu, bilo je predviđeno, da pod nadbiskupa beogradskog kao metropolita potpadaju biskupije skopska, bačka (Subotica) i banatska. Banatska bi bila za vječita vremena spojena s nadbiskupijom beogradskom i nadbiskup bi se zvao: nadbiskup beogradski i biskup banatski. G. 1938 bilo je u beogr. nadbiskupiji svega: 14 župa, 28 crkava i kapelica, te 60.410 katolika.

LIT.: Farlati-Coleti, *Illyricum sacrum*, VII., VIII., Mleci 1751—1819; Theiner, *Vetera monum. Slavorum meridionalium historiam illustrantia*, Rim-Zagreb 1863—75; Fermendžin, *Acta Bosnae*, Zagreb 1892; Marković-Perković, *Slaveni i pape*, Zagreb 1904; Marković, *Borba za samostalnost kat. crkve u Nemanjićkoj državi*, Beograd 1912; Hudal, *Die serbisch-orthodoxe Nationalkirche*, Graz-Leipzig 1922; Wagner, *Povijest kat. Crkve u Srbiji u 19. v.*, Bogosl. Smotra, Zagreb 1933 i 1934; Draganović, *Opći šematizam kat. crkve u Jugoslaviji*, Sarajevo 1939. Fr.H.

BEOGRADAC, Jovan, ✻ Titel 1812, † Novi Sad 1889. Bio je austrijski oficir, ali je 1858 istupio iz vojske i potrošio sav svoj novac, da ostvari perpetuum mobile. Radio je i na nauci.

BIBL.: *O jeziku i pravopisu srpskom; Crkva i država; Orient, Occident und Panslavismus* i dr. M. P.

BEOGRADSKE NOVINE, 1. politički list, koji je izlazio svaki dan u Beogradu od 1895 do 1912, a uređivao ga je Uroš Urošević, kasnije Stevan Ćurčić.

2. List, koji su od 15. XII. 1915 do konca 1916 izdavale latinicom u Beogradu okupatorske austro-ugarske vlasti. Prva je 4 broja uređivao Vilim Uher, a ostale Juraj grof Oršić-Slavetićki. U B. n. surađivali su i poznati srpski književnici. M. O.

BEOGRADSKI FOSIL. G. 1892 izvađena je iz savskog diluvijalnog nanosa iz dubine od 2·5 m u Beogradu između Dunava i Vidinkapije, kod kopanja temelja Bajlonijeve zgrade, fosilna ljudska lubanja, a nedaleko od nje nađenih desetak zubi dokazuje, da je tu živio *Elephas antiquus*. Kako je ovaj predstavnik antiquus-faune, pripadala bi lubanja — ako je iz istog doba — najstarijem paleolitskom odsjeku *chelleenu*. Prema opisu Đoke Jovanovića sastojao se ljudski fosil od čitave čeone kosti, tjemenjače, zatiljka i lijeve sljepočne kosti. Značajni su jako razvijeni *arcus superciliares*, od kojih je desni jače izbočen od lijevog, nisko čelo, zabačeno, prognatno s razvijenim sagitalnim grebenom (*crista*). Tjemenjača je nešto asimetrična, desno jače razvijena, *obelion* velik, zatiljak ima snažne mišične čvorove. Duljina je 188 mm, širina 138 mm, horizontalni opseg 504, indeks 73·4. Prema svemu tomu radi se tu o predstavniku *neandertaloidne* pasmine. Ć. T.

BEOLCO, Angelo → **Ruzzante.**

BEOTHUK, pleme na Novoj Fundlandiji (nekada i na Novoj Škotskoj, a valjda i Novoj Engleskoj), potisnuto u ovaj dio sjeveroistočne Amerike od plemenâ Algonkin. Pripadaju po kulturi starom sloju tamošnjih starosjedilaca, a s vremenom su primili različne kulturne elemente od susjeda, pa su dosta blizu kulturi Eskima; služe se čamcima od kože. Jezik im je posve samostalan i različan od drugih američko-indijskih jezika. M. G-i.

BEÖTHY, Zsolt, ✻ 1848, † 1922, madžarski estetičar, sveuč. prof., predsjednik akademije. Tražeći, da književnost bude i umjetnička i narodna, unapređivao je značajnim književno-povijesnim radovima i u tom pravcu odlučno utjecao na nastavnike srednjih i visokih škola. Na pogrebu Zmaja J. Jovanovića u Kamenici održao je govor, u kome se zauzimao za kulturnu suradnju Madžara i južnih Slavena.

BIBL.: *A magyar nemzeti irodalom történeti fejlődése* (O povijesnom razvoju madžarske narodne književnosti). E. K.

BEOTIJA, pokrajina u srednjoj Grčkoj, sastoji se od niza polja, koja su dio beotsko-fokidske tektonske ulegnine. U najvećem polju nalazilo se krško jezero Kopais, koje bi zimi naraslo do 250 km², a ljeti se svelo na nekoliko baruština. G. 1883-6 potpuno je presušeno pa je dobiveno 25.000 ha plodnih polja i pašnjaka. U klasičnoj starini bilo je oko jezera znamenitih gradova i bojišta, a u srednjem vijeku više franačkih tvrdih gradova, no do danas je zadržala važnost samo Livadija (Lebadeia). Niska prečaga odvaja ovo polje od Tebanskog. Na stepenici, koja dijeli Tebansko polje na dva dijela, nalazi se grad Teba. U istočnom dijelu Beotije pruža se polje Tanagraike.

Najvažniji proizvod Beotije je pamuk, koji se uzgaja svagdje, gdje je moguće navodnjavanje; središte pamučne industrije je Livadija.

LIT.: E. Oberhummer, *Griechenland*, u Klute: *Handbuch d. geogr. Wissenschaft*, Potsdam. Z. D-i.

BEOWULF, staroengleski ep, nastao u 7. st. u Northumberlandu, sačuvan u rukopisu iz 2. pol. 10. st. (Cottonianova zbirka Britanskog muzeja).

Glavni junak je kulturni heroj kao grčki Heraklo, koji oslobađa ljude od raznih nemani, t. j. obuzdava divlju prirodu i privodi je kulturi. B-ov ujak, kralj *Hygelac*, histor. je lice, identično s danskim kraljem Chochilaicom, koji je kao viking između 512—20 poduzeo neuspjelu vojnu na Frize i pri tom u bitki s merovinškim kraljevićem Theudebertom izgubio bitku i život. Iz te se opće pogibije prema pripovijedanju epa samo Beowulf spasao plivanjem. Osim ovih historijskih reminiscencija sadržava ep dvije mitske epizode: 1. Beowulf spasava kralja Hrodgara na Seelandu ubivši demona Grendela, koji je kralju pobio bezbroj junaka; 2. na Jütlandu, gdje Beowulf kraljuje, svladava zmaja i pri tome sâm strada životom.

B. je jedini neokrnjeni starogermanski junački ep, u aliteracijskim stihovima. Pjesnik je bio svećenik, što se vidi po biblijskim reminiscencijama i po tendenciji moraliziranja. Osim toga spominje i crkvenim ocima poznatu legendu, da sve nemani potječu od bratoubice Kaina. Djelo obiluje prekrasnim opisima mora i sadržava za kulturnu historiju neprocjenjivih podataka.

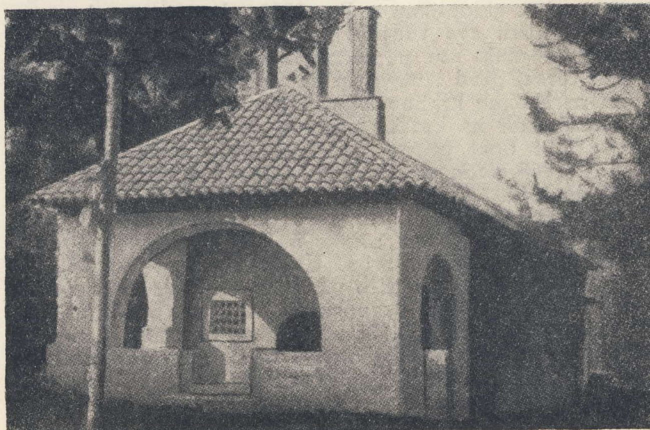
BIBL.: Izd. F. Holthausen 1906 sa svom naučnom literaturom. G. Š.

BERALT HERMA → **Brkić Hermina.**

BERALT HERMA → **Weber Adolf.**

BERAM (tal. Vermo), hrvatsko selo u Istri, 4 km zapadno od Pazina, na cesti Pazin-Poreč i Pula-Trst. Župa B. ima 1000 stanovnika, a župska je crkva sagrađena 1431 te je posvećena sv. Martinu. Još donedavna bio je na crkvi glagoljski natpis: »1431 Be zidan s(ve)ti Martin«. U B-u je vrlo razvijeno gospodarstvo: seljaci se bave proizvodnjom žita, stoke i vina. Još prije svjetskoga rata u B-u je bio razvijen društveni i zadružni život; u B-u je 1902 osnovana prva mljekarska zadruga među Hrvatima. U mjestu je dvorazredna pučka škola. Nedaleko mjesta otkopana je velika nekropola iz kamenoga doba.

Crkvica sv. Marije na Škriljinama. Četvrt sata od Berma nalazi se crkvica sv. Marije na Škriljinama, u kojoj se nalaze freske hrvatskog slikara Vincencija iz Kastva. On je naslikao freske troškom bratovštine bl. Djevice Marije 1474 (natpis je pročitao Fr. Stelè). Još 1689 bila je to područnica crkve grada Pazina, kako je zabilježio I. Valvasor. Crkvica je sagrađena, sudeći prema stilu, u prvo doba gotike, dakle u 13. st. Pločnik je u crkvi bio od kamenih ploča (škrilja), pa je zbog toga i crkvica dobila



BERAM, Crkva sv. Marije



POGLED SA ZEMUNSKOG VELESAJMA NA BEOGRAD

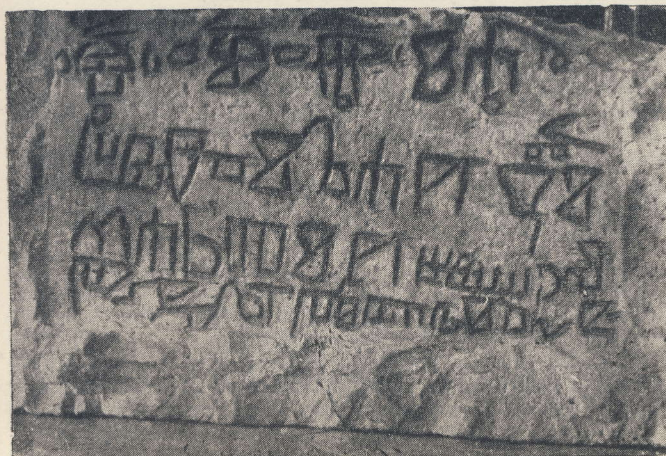
Gore: ULAZ U TVRĐAVU NA KALEMEGDANU; *dolje:* SKUPŠTINA



BERAM, Mrtvačka povorka
Fresko slika Vincencija iz Kastva u crkvi sv. Marije

ime *Sv. Marija na Škriljinama.* U crkvi se nalaze ove slike: Na strani poslanice: Rođenje Majke Božje, Darovanje, Zaruke, Navještenje, Pohod Elizabeti, Rođenje Isusa Krista, Prikazanje u hramu, Sv. Mladenci u Herodovu pokolju, Bijeg u Egipat, Isus u hramu, Krštenje u Jordanu, Sv. Ivan Evanđelist s kaležem, iz kojega se vije zmija. Uz malena vrata naslikani su: sv. Mihovil i sv. Sebastijan. Na strani evanđelja: Sv. Tri Kralja na odlasku od Heroda (ispod te slike je prikazana basna o lisici, pijetlu i rodi), Đavo iskušava Isusa, sv. Polonija i dr., sv. Martin, sv. Juraj, Isusov ulazak u Jeruzalem, Molitva na Maslinskoj gori, Posljednja večera, Pranje nogu i Judina izdaja. — Nad velikim je vratima slika, koju zovu *Mrtvačka povorka* (Theatrum mortis humanae). Kraj vrata su dijelovi slike »Adam i Eva« i alegorične slike »Kolo sudbine«. Strop crkve je drven i građen u obliku kutija (cassette).

Na strani poslanice može se čitati više glagoljskih potpisa klerika đakona iz Božjeg Polja kraj Vižinade. U tamošnjem samostanu uzgajali su se svećenici glagoljaši. Klerici su iz Božjeg Polja hodočastili k sv. Mariji pod Bermom i tom zgodom urezivali svoja imena u slike na zidovima. U 18. i 19. st. malo se tko brinuo za samu crkvicu. G. 1910 počela se za nju zanimati »Centralna komisija za očuvanje starinskih spomenika« u Beču, i to na poticaj Ivana Vurnika u Radovljici. Crkveni je krov obnovljen 1913, a iste je godine slikar iz Lavova Josip Balla sa svojom ženom očistio slike. Boje se nisu ništa mijenjale te su još danas vrlo lijepe. Z. D.



BERAM, Glagoljski natpis iz g. 1431

Mrtvačka povorka je jedini ikonografski primjer gotskoga slikarstva u našim krajevima, a »Kolo sreće« drugi. Ta je procesija možda u smisaonoj vezi sa starijim talijanskim uzorima, ali je formulirana u smislu sjevernoga slikarstva. Od posebnog je značenja freska Sv. Tri Kralja, na kojoj je slikar razvio tada običajnu narativnost do vrhunca i dodao mnogo potankosti iz životinjstva i slike životinjskih basni i lovačkih doživljaja, koji su mogli nastati na osnovi promatranja prirode. Kostimi kraljeva i pratnje su talijanski. Neke su pojedinosti u vezi s mletačkim slikarstvom, ali u cjelini su freske u vezi sa slovenskim materijalom toga doba. Vincencijeva su slikarska sredstva prilično skromna. Osobe slika dekorativno-plosnato, no njegov je program opširan, ispunjen izrazito popularnim dodatcima. On ide među provincijalne slikare, i u njegovu se djelu pored idealističkih stilskih zastarjelosti ostvaruju i težnje za perspektivnim produbljivanjem prostora. Značajna je za njegovu lokalnu orijentaciju istarska krajina, koju slika kao pozadinu u prizorima iz Sv. Pisma. Među pojedinim istarskim slikarima, koji u isto doba podliježu talijanskom, a napose mletačkom utjecaju, Vincencije iz Kastva je doduše izraziti zastupnik međašnjega pojasa među srednjom Evropom i sjevernom Italijom, ali po beramskim freskama ide u područje sjevernih stilskih utjecaja.

LIT.: F. Stelè, *Monumenta artis slovenicae*, I.; Isti, *Cerkveno slikarstvo med Slovenci*, I., 1937; Isti, *Umetnost v Primorju*, 1940. F. M-I.

Glagoljski rukopisi iz Berma. Među ostalim rukopisima ima ljubljanska studijska knjižnica pod sign. 162a/2 jedan glagoljski misal iz kraja 14. st. istarskog podrijetla, koji se, kako prikazuju bilješke u njemu, upotrebljavao u Bermu u 15., 16. i 17. st. Misal je ukrašen sjajnim ilustracijama i nakitima. Inicijali su raznobojni i okruženi krasnim nakitima. Blagdan sv. Ćirila i Metodija u tom smislu dolazi 14. II.

Pored toga misala ima ista knjižnica još i dva stara glagoljska brevijara iz Berma, koji su se prije nalazili u knjižnici baruna Cojza. Kodeks br. 163a/2 sastoji se od dva dijela, koje nije pisala ista ruka. Ima mnogo minijatura, koje su često i grube. Oba dijela potječu iz 15. st., a sadrže mnogo bilježaka iz 16. st. — Kodeks br. 161a/2 potječe iz 15. st., jer najstarija bilješka pokazuje god. 1444. Boje su inicijala i nakita različite: crvena, žuta, zelena i modra. Iz toga je brevijara izvadio Brčić i štampao službu sv. Ćirila i Metodija u raspravi: *Dvie službe rimskoga obreda za svetkovinu svetih Ćirila i Metuda*, Zagreb 1870. U tom se kodeksu nalazi i legenda o sv. Vaclavu. U malo kojem glagoljskom kodeksu ima tako mnogo bilježaka kao u ovom. Pored toga obiluje i stihovima. Na kraju kodeksa nalazi se i jedna pjesma za mlado ljeto:

Mlado leto pohvaljujmo,
Mladoga kralja mi molimo,
Na mladom' leti veselimo se.

Knjiga je bila dugo u Bermu, a Milčetić drži, da je možda ondje i napisana.

T. zv. *Ljubljanski homilijar*, koji se čuva u istoj knjižnici, zapravo je odlomak *Beramskog homilijara*, koji je u znanosti poznat kao znamenit hrvatski fragmenat. Sastoji se od dva pergamenska lista, a Jagić ga u svojoj Paleografiji meće u prvu polovinu 13. st.

Borba kod Berma. God 1813 potukao je kod Berma Nugentov podzapovjednik kapetan Josip Lazarić Francuze. Austrijski zapovjednik Nugent utaborio se u Veprincu. Stajao je u vezi s engleskim brodovljem, koje se usidrilo pred Lovranom. Njegov podzapovjednik Lazarić došao je iz Trsta u Vranju sa 47 pješaka i 6 konjanika. Tamo je pobunio seljake, koji su bili nezadovoljni francuskom upravom radi povišenih taksa u civilnim parnicama. S njima je 3. IX. pošao u Cerovlje, dok su istoga dana i Francuzi došli iz Rovinja u Pazin. U noći su dvije satnije Hrvata prebjegle od Francuza k ustašama. 4. IX. zvonila su u okolici Pazina sva zvona pozivajući narod na ustanak. Francuzi su iz Pazina krenuli najprije prema Lindaru. Naišavši na oružane čete mislili su, da su se namjerili na Nugentove predstraže, pa su se okrenuli i pošli natrag preko Starog Pazina prema Bermu. Kada su i tu naišli na otpor, predali su se Lazariću. Razjareni seljaci poubijali su mnogo francuskih vojnika, a francuski su se časnici silno srdili, kada su razabrali, da se nijesu predali redovitoj vojsci, nego četi slabo naoružanih seljaka, koji su imali jedva 200 pušaka. Lazarević je bio odlikovan redom Marije Terezije i dobio je barunat s pridjevkom »Lindarski«. Osim toga je bio promaknut na čast majora. — G. 1816 podignut je Lazariću u Pazinu spomenik, na kojem su bile poslagane brojne francuske bombe. Taj je spomenik tamo stajao do konca svjetskoga rata.

LIT.: J. Grašić, *Crkva sv. Marije pod Bermom*, u Danici, koledaru za prostu god. 1927 (izdalo Društvo sv. Mohora za Istru); C. Budinis, *Spitzbogige Bauwerke in Istrien*; A. Morassi, *Antica pittura popolare in Val d'Isonzo*, Le vie d'Italia, I. dio, Starine XXXIII., Zagreb 1911; S. Rutar, *Samosvoje mesto Trst in mejna grofija Istra*, Slovenska zemlja II., Ljubljana 1896; A. Andrea, *I castellieri istriani e la necropoli di Vermo presso Pisino* (Atti e memorie della Società istriana di archeologia e storia patria, Parenzo 1885. Anno I. 1884). Z. D.

BERANE, varoš u Vasojevićima, Crna Gora, napredno žitno i stočno tržište u dolini Lima. Dno doline je visoko oko 670 m, za 500—1000 m niže od okolnih planina. Stoga je od cijelog privrednog područja B. produktivno tek oko 15%. Sama dolina je župna, prilično bogata žitima i voćem, naročito šljivom. Stočarstvo je razvijeno (ovce, goveda i koze). Pčelarstvo daje godišnje oko 25.000 kg meda i 2.500 kg voska. B. su osnovali Turci 1862, a prije toga je tu bio Begovski Lug. Mjesto se počelo razvijati tek 1878, kada je utvrđena granica između Crne Gore i Turske. Poslije 1912 počeli su se muslimani raseljavati, a pravoslavni naseljavati. U srednjem vijeku je privredno središte ovog kraja bilo Budimlje, oko 3 km od B., gdje je sada istoimeno selo. Berane ima 491 kuću i 3.319 stan. (1931), od kojih su 58% pravoslavni, 40% muslimani; ima bolnicu s Pasteurovim odjeljenjem. Nedaleko od B-a nalaze se manastir Đurđevi Stupovi i ruševine Jerinina grada. Kroz B. prolazi put Bijelo Polje—Andrijevica, odakle vodi cesta na Cetinje i u Peć.

LIT.: M. Lutovac, *Berane* u Glasn. geogr. dr. XIII., Beograd 1927. P. V-ć.


PIERRE JEAN DE BÉRANGER

BÉRANGER, Pierre Jean de, ✻ Pariz 1780, † Pariz 1857, francuski pjesnik. Štampao *Chansons* prvi puta 1815, zatim 1821, 1825, 1828, 1833, a *Dernières Chansons* 1857. Svoj burni život opisao je u knjizi uspomena *Ma biographie* (1840). B. nije velik pjesnik. Dijete revolucije, gledao je pad Bastille, bio je svjedok pariskih događaja i zanosa revolucionaraca. Poznavao je dobro stihove i pjesme, koje su se orile ulicama, pa je nastavio u duhu tih pjesama, s kojima su građani išli na barikade. Njegovi stihovi su odrazili filozofiju svijesnog republikanca, a ta filozofija nije duboka, moral je olako shvaćen, ali je sloboda naglašavana u svakoj riječi. Za svoje satiričke pjesme, kojima je napadao plemiće, svećenstvo i vladu, dospio je dva puta u tamnicu (1821 i 1828).

Legenda, koja je počela obavijati Napoleonov lik, ušla je i u njegova djela. God. 1830 nema popularnijeg pjesnika od njega, a kad je postalo suvremeno žaliti prezrene i male i boriti se za njih, B. pjeva u socijalnom duhu. Pravi nacionalni pjesnik, lagana, vješta i pristupačna stila, postaje već za života junakom pozornice (*Les Chansons de Béranger, ou le Tailleur et la Fée*, 1831 od Vanderbucha i Lalonea i t. d.).

LIT.: St. Strowski, *Béranger*, Pariz 1913. D. Št.

BERAR, gorski kraj u Brit. Indiji, visok 400 do 1000 m, ima sam 46.000 km² sa 2,800.000 stan. Središnje pokrajine, kojima pripada i B., imaju 339.405 km² s 18 milijuna stanovnika. U dolinama, što su okružene visokim gorama, ima plodno crno tlo (regur), na kojemu osobito uspijeva pamuk, pšenica, proso, uljne biljke, duhan. Glavno je mjesto Amràoti (34.000 stan.), glavno skladište pamuka, a na jugoistoku kod mjesta Wun nalazi se ugljenik. M. Š.


BERAT (Foto M. Kurent)

BÉRARD, Victor, ✻ Morez (okrug Jura) 1864, † Pariz 1931, francuski filolog i političar. Kao filolog proučavao je gotovo isključivo pitanja, koja su u vezi s tumačenjem Odiseje. Prva njegova rasprava o tom predmetu (*Les Phéniciens et l'Odyssée*, 2 sv. 1902—1903, novo izd. 1927) proizlazi od pretpostavke, da homerska geografija nije nipošto plod same mašte, nego da upotrebljava znanje sakupljeno pomorskim iskustvom Feničana i sredozemnih pomoraca drugoga tisućljeća prije Krista. On u opisima Odiseje identificira krajeve i zemljopisne osobitosti, koje nalazi na obalama Sredozemnog mora. Završio je krug svojih istraživanja o Odiseji kritičkim izdanjem teksta, popraćenog bogatim tumačem i prijevodom, u kome je pjesma prikazana kao kazališni niz dijaloga, monologa i recitativa. Po njegovu mišljenju homerski je ep neka vrst drame, koje je kazivanje bilo povjereno jednom glumcu.

Putovanja, što ih je poduzimao, da bi na licu mjesta ustanovio pravac Odisejeva puta, pribavila su mu izravno poznavanje političkih i narodnih pitanja Balkana i istočnoga Sredozemlja, kojima je posvetio nekoliko knjiga (*La Turquie et l'hellénisme contemporain*, 1893, 2. izd. 1896, 3. izd. 1897; *La Macédoine: le pays et les races*, 1897, i t. d.). Kasnije je slijedio njihov razvoj u kronikama, objelodanjenim u francuskim smotrama, osobito u Revue de Paris. Kao senator okruga Doubs (1920) osobito se zanimao pitanjima odgoja i međunarodne politike.

BIBL.: *L'origine des cultes arcadiens*, 1894; *Les affaires de Crète*, 1898; *La politique du Sultan*, 1898; *L'Angleterre et l'impérialisme*, 1900; *La révolte de l'Asie*, 1904; *L'affaire marocaine*, 1906; *La France et Guillaume II.*, 1907; *La révolution turque*, 1909; *Révolution de la Perse*, 1910; *La Serbie*, 1915; *Les navigations d'Ulysse*, 1925. J. D-e.

BERAT, grad u srednjoj Albaniji više sastava rijeka Devola i Osuma. Ima 11.000 stan. Nalazi se u plodnoj krajini, ali nema dobrih prometnih veza. Grad leži slikovito usred maslinika i vinograda, a nad njim se diže stara turska kula. Sjedište je pravoslavnog episkopa. Z. D-i.

BERAT (tur. berât od arap. berâ'et »oslobođenje od nečeg, povlastica«), u turskoj diplomatici povelja, kojom sultan podjeljuje neko dobro na uživanje (darovnica) ili imenuje nekog na neku dužnost s plaćom. Berat se obnavljao pri stupanju na prijestolje novog sultana. Diplomatički berati su slični ostalim sultanskim poveljama. Pri sastavljanju berata pazilo se na čin i dostojanstvo onih, kojima se podjeljuju. Berat jednog velikodostojnika i oblikom je svečaniji od berata jednog martoloza. Ima vrlo svečanih berata, pisanih u više boja, a *tūgra* (sultanski znak) na njima je nekad vrlo lijepo stilizirana i ukrašena. Berati su pisani pismom, zvanim *dîvanî*, samo ponekad ima u tekstu izvod iz katastra, pisan pismom financijskih dokumenata *(sirjâkat)*. Za manje *timare* mogli su berate izdavati i beglerbezi *(beyler beyi beratı)*.

BERAT O POSTAVLJANJU STRAŽARNICE NA KRAJINI I MOLITVA SLIKOVITO ISPISANA

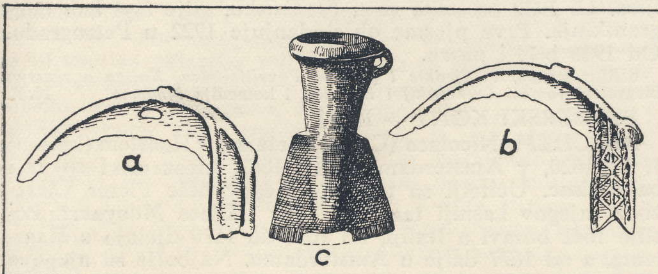
LIT.: L. Fekete, *Einführung in die osm.-türkische Diplomatik* i t. d., Budimpešta 1926; J. Matasović, *Fojnička regesta*, Sr. Karlovci 1927. B. Đ.

BERAVCI, selo u Slavoniji, kotar Slav. Brod, nalazi se uz potok Beravu. Sjedište je općine i želj. postaje (Kopanica—Beravci) na pruzi Vrpolje—Šamac. Ima 851 st. Z. D-i.

BERBERA, luka i glavni grad britske Somalije u Adenskom zalivu. Trgovačko mjesto za nojeve, gumu, kože, smirnu, slonovu kost i t. d. Glavni sajam od listopada do travnja (tada 35.000 stan, a inače 10.000). Uvozi se tekstilna roba, datule, riža i slador. 12 km dugi vodovod, sjedište engleskoga rezidenta. A. M. S.

BERBERI (po arap., od »barbari«), u najširem smislu svi ostatci starih stanovnika sjeverne Afrike, od Libijske pustinje na zapad do Atlantskog oceana (ne izuzevši ni Saharu), kojima pradjedovski jezik nije arapski, židovski ili crnački. U užem je smislu naziv B. ograničen na neke grupe nearapskog stanovništva u Tunisu, Alžiru i Maroku, potisnute većinom u teško pristupne brdske krajeve, naročito u Atlas i njegove ogranke, a poznate pod različitim — obično arapskim — imenima, osobito: *Krumir* (sjev. Tunis), *Džebalija* (*Matmata*, juž. Tunis), *Kabili* (sjev. Alžir, u t. zv. Velikoj i Maloj Kabiliji), *Šâvija* (Alžir, u gorju Aures), *Beni Mzab* (*Mozabiti*, juž. Alžir), rifski B. ili *rifski Kabili* (sjev. Maroko), *Braber* ili *Beraber* (Maroko, uglavnom Srednji Atlas) i *Šlöh* (franc. *Chleuh*, njihov jezik *šilh*, *tašilhait*, juž. Maroko, Visoki Atlas). Sami B., a isto tako i saharski Tuaregi (v.), nazivaju sebe *mazigh* (pl. *imazighen*) ili slično (od istoga korijena), a svoj jezik *tamazight* ili *tamazirt* (*gh* i *r* nesavršeno bilježe osobit grleni glas — u arapskom *ghain*). Zato se i u stručnoj literaturi katkad govori o »Mazigh-narodima«, a postaju razumljiva i imena, kojima su i klasički pisci označivali pojedina plemena sjev. Afrike: *Μάσιχες*, Mazyces, Massyles, Maxyes i t. d.

Tamazight pripada sjeverozapadnoj grani hamitskih jezika, dakle hamitsko-semitskom jezičnom skupu. U istu granu »berberskih jezika« idu još i jezici Tuarega (*tamašek*), izumrlih Guanča (v.) s Kanarskih otoka i jedne grupe Maura u jugozapadnoj Sahari (Zenaga), a obično se ovamo ubrajaju i jezici stanovnika oaza u Libijskoj pustinji, naročito velike oaze Siva, koji su po drugima (P. W. Schmidt) bliže starom egipatskom jeziku i njegovu današnjem nasljedniku, koptskom, pa s njima i sa starim libijskim čine unutar sjevernohamitskih jezika zasebnu grupu. Danas najveći dio stanovnika sjeverne Afrike govori arapski, premda se većinom radi o islamiziranim i arabiziranim Berberima, dok jedan dio govori uz arapski još različne berberske dijalekte.



DVA BRONČANA SRPA *(a, b)* I TESLICI SLIČAN ŠUPLJI KELT *(c)* IZ BERAVACA

Današnji su B. narod vrlo raznolična sastava, ali sigurno vrlo star. S pravom se mogu držati izravnim potomcima starih Libijaca i ostalih starih sjeveroafričkih naroda, pa je njihova današnja jezična, rasna, a dobrim dijelom i kulturna struktura, kako se po svemu čini, bila izgrađena već u prethistorijsko doba. Sve brojne seobe i česti doticaji s drugim narodima (Grci, Feničani, Rimljani, Bizantinci, Vandali, Arapi, Turci, Francuzi, Španjolci) u kasnije historijsko vrijeme nijesu ostavili — izuzevši samo arapsku invaziju — dubljih tragova na starom domaćem stanovništvu. B. su rasno dosta komplicirana mješavina, kojoj sastav znatno varira prema pojedinim krajevima, no ipak pretežu obilježja dugoglave mediteranske (vestičke) rase. Razmjerno je znatan i utjecaj sjevernoevropske (nordidne) rase: u nekim krajevima (na pr. u Rifu) ima i preko 10% ljudi svijetle kompleksije. Uz to ima utjecaja kratkoglave prednjoazijske (»armenoidne«, dinaridne) rase kukasta nosa, a opažaju se i znakovi, možda kao najstarija podloga, negridne (crnačke) rase. Sigurno je, da su svijetli nordidni ljudi dospjeli u Afriku već u najdavnije prethistorijsko vrijeme, jer su i stari Libijci prema opisima klasičnih pisaca bili plavokosi i svjetlooki, a takvima ih prikazuju i staroegipatske slike. Vjerojatno je, da je bar jedna njihova struja došla preko Gibraltarskog tjesnaca iz zapadne Evrope, pa su oni možda graditelji onih megalitskih spomenika (tipičnih zapadnoevropskih dolmena, menhira i cromlecha — uz neke posebne afričke forme), kojima su upravo posuta nekoja berberska područja. Neki vide u njima predstavnike još starije »cromagnonske« rase iz mlađeg evropskog paleolitika. U svakom se slučaju današnji B. po svom fizičkom tipu ne razlikuju od južnih Evropljana (Španjolaca, Talijana), dok se lakše dadu razlučiti od pretežno orijentalidnih Arapa.



BERBERKA IZ TRANSHUMANTESA

Jednako kompliciran sastav pokazuje i kultura B-a, samo što se tu lakše mogu utvrditi utjecaji iz historijskih vremena, naročito rimski, kršćanski pa islamski, dotično arapski. I tu ima miješanja mnogih — stočarskih i ratarskih — kultura; i tu se pokazuju razlike, često i vrlo znatne, među pojedinim krajevima, no ipak kao da je za Berbere karakteristična najviše posebna seljačka, ratarska kultura s pretežno mediteranskim obilježjem, po kojoj se oni oštro luče od arabiziranog stanovništva, dotično od pravih Arapa, koji su ili stanovnici gradova ili nomadski stočari. Za tu je kulturu karakteristično gojenje pšenice i ječma (sigurno od vrlo davnih vremena), terasiranje i natapanje polja, mediteransko gospodarsko oruđe (rala, srpovi, vršaće saonice i vršaća daska) i metode rada (vršenje žita životinjama), uzgoj voća (osobito južnog), grožđa i maslina (opet s mediteranskim spravama i načinima rada). U stočarstvu (koje po važnosti zaostaje za obrađivanjem zemlje) tipičan je uzgoj magaraca i mazga, zatim sitne stoke (ovaca i koza) uz nešto goveda, spojen s periodičnim gonjenjem stoke ljeti na planinsku pašu, dotično zimi iz visokih sela u niže i toplije krajeve, kao što se to radi i po južnoj Evropi, pa i u našim južnim krajevima. Drugi je tip stočarstva — kod Berbera rijedak — izrazito nomadski, s glavnim uzgojem konja i deva, u sjev. Africi danas specifično arapski. — Na hrvatske južne krajeve (Dalmaciju,



BERBERSKO NASELJE POPUT KOŠNICA U MEDENINU, Južni Tunis

Hercegovinu) često živo podsjećaju i kamene kuće s krovom od slame (šaša i sl.) ili od valjkastog crijepa. Osim toga ima takvih kuća i od pletera, granja ili šaša, a od istog su materijala i okrugle kolibice, koje često služe samo kao privremena skloništa ili spremišta. Drugi tip kamene kuće ima ravan krov od nabijene ilovače. U Tunisu ima stanova u spiljama, dotično zidanih kućica, kao nekih imitacija prirodnih spilja, stisnutih jedna uz drugu i nad drugom kao pčelinje saće, koje podsjećaju na vijesti starih pisaca o afričkim »trogloditima«, stanovnicima spilja (nekoji izvode i ime Afrika od berberske riječi *afri, ifri* »spilja«). — Mediteranskoj kulturnoj sferi pripadaju i mnoge rukotvorske vještine, dok druge (na pr. lončarstvo bez lončarskoga kola, kojim se bave žene, pa nekoji radovi od šarene kože) zajedno s običajem tetoviranja i nekim njegovim ornamentalnim oblicima možda predstavljaju stara afrička kulturna dobra. Za B-e je karakteristično individualno vlasništvo i neki demokratizam, kooperativni radovi (kao naša moba), razmjerno povoljan položaj žene (ne kriju se, sudjeluju u radu i u javnom životu, naročito u prošlosti) i djelomično održana stara društvena organizacija. Svako selo ima svoje vijeće (*džemat*), koje bira starješinu (*amin*), a odlučuje o svemu, što se tiče plemena, po posebnom tradicijskom, sada i zapisanom, pravu (*kanun*). — Staro libijsko pismo sačuvalo se samo u tuareškom alfabetu (*tifinagh*), no zato je to bujnija usmena tradicionalna literatura (priče i pjesme), često pripovijedana ili recitirana uz pratnju muzičkih instrumenata od profesionalnih pripovjedača ili pripovjedačica. Premda su muslimani, B. se ne drže tako točno propisa svoje vjere kao Arapi, što je dovelo i do nekih posebnih heretičkih sekta (Rif, Beni Mzab), a često se nalaze i ostatci starijih vjerovanja (na pr. u mnogim običajima). Ovamo ide i vrlo rašireno štovanje mnoštva (muslimanskih) svetaca i svetica. Stari se predarapski kršćanski utjecaji pokazuju u solarnom



BERBERI, Kabilsko selo

kalendaru (za razliku od muslimanskog lunarnoga), u imenima mjeseci pa u nekim godišnjim, a osobito u ratarskim običajima. Orijentalno-arapski utjecaji — osim na onim područjima, koja su jače vezana uz vjeru — razmjerno su najjači u odijevanju. Od starijeg domaćeg odijela ističe se košulji slična haljina kratkih rukava od kostreti s kukuljicom, golemi šeširi od palmina vlakna, ženska karakteristična odjeća: dva poveća komada (prednji i stražnji) vunene ili pamučne tkanine, stegnuta pojasom, a gornji uglovi vezani na prsima u uzao ili skopčani naročitim sponama u obliku jake igle s otvorenim kolutom (forma poznata i u prethistoriji sjeverne Evrope).

LIT.: R. Verneau, *L'homme*, Pariz 1931; M. Haberlandt, *Die hellhäutigen Nordafrikaner*, u Buschan, Illustrierte Völkerkunde II., 2., Stuttgart 1926; F. Stuhlmann, *Ein kulturgeschichtlicher Ausflug in den Aures*, Atlas von Süd-Algerien, Hamburg 1912; J. Bourrilly, *Éléments d'Ethnographie Marocaine*, Pariz 1932; H. Baumann, *Afrikanisches Kunstgewerbe*, u Bossert, Geschichte des Kunstgewerbes . . ., sv. II., Berlin 1929. B. B-ć.

Berberi nemaju pisane književnosti, nego samo pučku ili tradicionalnu. U staro doba bio im je književni jezik punski (fenički). Njihovo područje je prekrio posvema arapski jezik, koji služi Berberima kao jezik književnosti i civilizacije. Preostatak su naroda rimskih provincija Libije, Mauretanije i Numidije. Poznat je njihov kralj Massinissa. Nemaju jedinstvenog domaćeg naziva za sebe, nego samo različite plemenske nazive. Takav je i naziv Zwawa u Alžiru, poznat u Evropi po vrsti francuskoga kolonijalnog pješaštva (les Zouaves). Drugi nazivi za njih, kao Tuareg i Kabili, također su arapskog podrijetla. U španjolskom Maroku zovu se obično Kabili. Ima ih nešto u južnom Tunisu i u talijanskoj Libiji. Berberi su igrali veliku ulogu u toku stare i srednjovjekovne historije. U starom vijeku



NICOLAES BERCHEM, Naslov za niz radirunga Haarlem, Teyler-Museum

poznati su numidski kraljevi, a u 11. i 12. st. Almoravidi. U Sahari stanuju zajedno s crnačkim plemenom Hausa. Na Kanarskim otocima govorilo se također jedno berbersko narječje sve do dolaska Španjolaca. Zvalo se *guanche* i izumrlo je u 17. st. Berberskim jezikom govori oko 5 milijuna duša. Berberski ide u hamito-semitsku jezičnu porodicu. Važan je za romanistiku zbog latinskih posuđenica iz prvog doba.

LIT.: M. Cohen, *Lybico-berbère*, u zborniku Meillet-Cohen, *Les langues du monde*, Pariz 1924; P. Skok, *Osnovi romanske lingvistike*, sv. 1., str. 134. P. S.

BERBEROVA, Nina N., ✻ Petrograd 1901, ruska spisateljica. G. 1922 preselila se u Francusku, gdje živi kao emigrantkinja. Prve pjesme objelodanjuje 1922 u Petrogradu. Od 1926 piše i prozu.

BIBL.: romani *Posljednie i pervye*, *Poveliteljnica*, *Knjiga o sčastje*, biografski romani *Čajkovskij* i *Borodin*, i komedija *Madame*. N. F.

BERBERSKI KONJ → Konj.

BERCHEM, Nicolaes (Claes) Pietersz, ✻ Haarlem (kršten) 1. X. 1620, † Amsterdam 18. II. 1683, nizozemski slikar i bakropisac. Učitelji su mu bili njegov otac Pieter Claeszoon, njegov kasniji tast Jan Wils i Claes Moeyaert. Poslije 1642 boravi u Italiji, od 1656 do 1670 djeluje u Haarlemu, a od 1677 dalje u Amsterdamu. Najbolje su njegove slike sunčani i svijetli talijanski krajolici (ponajviše iz rimske Campagne), koje oživljava slikovito namještenim grupama pastira i životinja. Iz kasnijega vremena ima od

njega i lijepih nizozemskih krajolika, osobito zimskih. Izvanredni su njegovi bakropisi, njih oko šezdeset na broj, na kojima obrađuje slične motive. Bio je za života veoma uvažen, pa se njegove slike nalaze gotovo u svim većim evropskim galerijama. Njegovi su znatniji učenici W. Romein, Dirk van Bergen, Simon du Bois, Jacob van Huchtenburg i Johannes Glauber.

LIT.: Thieme-Becker, *ALBK*, III., Leipzig 1909; F. Lippmann, *Der Kupferstich*, Berlin 1905; P. Kristeller, *Kupferstich und Holzschnitt in vier Jahrhunderten*, Berlin 1905; I. von Sick, *N. B. ein Vorläufer des Rokoko* (Kunstwissenschaftliche Studien V.), Berlin 1930. A. Sch.

BERCHET, Giovanni, ✻ Milan 23. XII. 1783, † Turin 23. XII. 1851, talijanski književnik. Prevodilac i popularizator stranih književnosti, glasnik romantizma u Italiji, svojim živahnim djelom *Lettera seminaria di Grisostomo* (Milan 1816) zalagao se za narodnu i modernu književnost, koja će biti izraz težnje talijanskog naroda i u službi patriotskog ideala slobode. Surađivao je (1818—19) u časopisu romantičnih rodoljuba iz Lombardije *Il Conciliatore*. Bijegom u inozemstvo izbjegao je 1821 procesu protiv revolucionarnih karbonara. Vraća se u Italiju, najprije u Firencu (1847), a zatim u Milan, da se nakon pobjede Austrijanaca ponovno vrati u Firencu. Na koncu nastani se u Turinu, gdje je bio izabran za narodnog zastupnika. B. je prvi narodni bard talijanskog Risorgimenta: svojim je pjesničkim djelima (*I profughi di Parga*, 1823; *Le fantasie*, 1829; *Le romanze*, 1848), koja su brzo postala veoma popularna, iznad svega težio da u srcima Talijana probudi ljubav za neovisnost i mržnju protiv tuđega gospodara. Višeput je jakon fantazijom ocrtao živi osjećaj, koji ga je oduševljavao, ma da je često bio nedotjeran i generičan; i on sam priznaje, da je svoj estetski ideal žrtvovao neposrednom djelovanju na čitaoce.

BIBL.: *Opere*, a cura di E. Bellorini, I—II., Bari 1911—12; *Lettera seminaria di Grisostomo*, a cura di A. Galletti, Lanciano 1913; *Liriche scelte*, a cura di A. Momigliano, Firenca 1916; *Le più belle pagine di G. B.*, scelte da A. Galletti, Milan 1931.

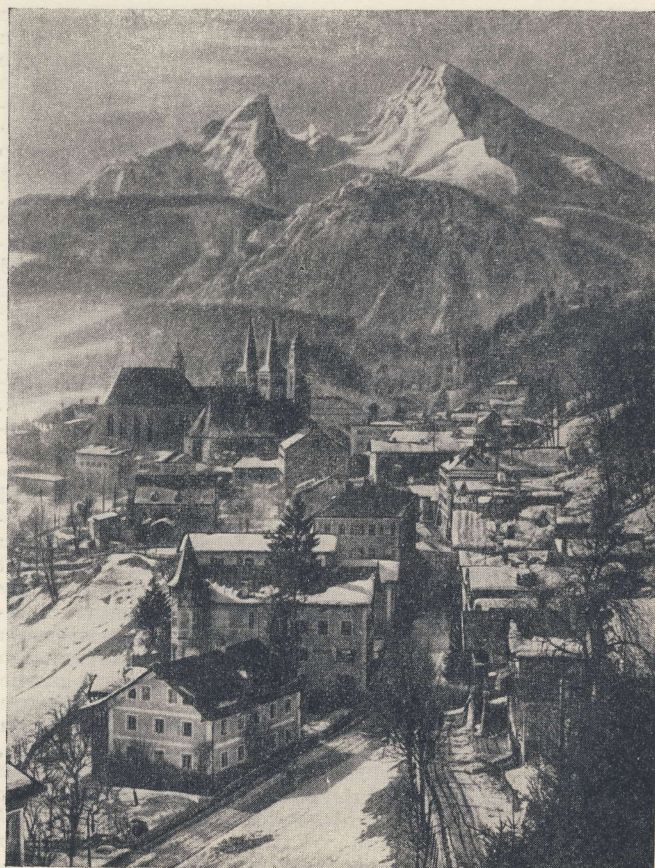
LIT.: E. Bellorini, *G. B.*, Messina 1918; C. De Lollis, *Saggi sulla forma poetica italiana dell' Ottocento*, a cura di B. Croce, Bari 1929; B. Croce, *Poesia e non poesia*, Bari 1933; E. Li Gotti, *G. B.*, Firenca 1933. P. M.

BERCHFRIT. Najjača obrambena kula sredovječnih gradova zove se berchfrit, a taj se naziv u različnim oblicima nalazi u svim zapadnim zemljama, no do danas nije ispitano njegovo podrijetlo. Dakako da ima dosta gradova (burga), koji te kule nemaju ili imaju tek neku kombinaciju između obrambenoga dijela i građevine za stanovanje. U nas ima dosta primjera takvog berchfrita. To je redovno na najopasnijem mjestu sagrađena kula različnoga oblika, većinom četverostrana, kadšto (Čaklovac kod Pakraca) peterostrana, u formi slova D u Vrdničkoj gradini, a ima i okruglih. Redovno stoji posve na samu, ali ima i uklopljenih u ostale dijelove. Shematski bi bio raspored ovakav: U donju prostoriju, koja nema prozora, vodi samo otvor u stropu (to je redovno tamnica ili spremište). Ulaz u kulu nalazi se u prvom katu, pa se do njega dolazi ljestvama, a iz prvoga kata vode često stepenice, izgrađene u zidu radi tjesnoće prostora. U nutrašnjost branič-kule na Kalniku moglo se vjerojatno ući samo iz gornjega kata susjedne kule. Kod mnogih naših gradova branič-kula je uopće jedina znatna građevina. U Njemačkoj ima gradova i sa dvije branič-kule, dok toga u nas nema. Osobito je jaka branič-kula grada Vel. Tabora, ali to je više spoj branič-kule i konaka; građena je u peterokutu, kojem je izbočeni dio okrenut prema napadaču.

LIT.: Szabo, *Sredovječni gradovi*, Zagreb 1920; O. Piper, *Burgenkunde, Bauwesen und Geschichte der Burgen*, 3. izd., München 1912; B. Ebhardt, *Der Wehrbau Europas im Mittelalter*, 1939. Gj. S.

BERCHTESGADEN, klimatsko kupalište u istočnoj Bavarskoj sa 3.878 stan. Leži 551 m nad morem, na maloj alpskoj rijeci Alm, pritoku Salzache. Povište grada diže se najviši vrh Berchtesgadenskih Alpa Watzmann (2714 m). U okolici su nalazišta soli. Kanalom se slana voda odvodi do Rosenheima. Nedaleko Berchtesgadena je prekrasno alpsko jezero Königssee. Kao kućni obrt je u mjestu i okolici veoma razvijeno rezbarstvo. B. posjećuju brojni stranci, a od posljednjih godina je znamenito stjecište evropskih političara, jer se u blizini nalazi omiljelo obitavalište Führera i kancelara Reicha Adolfa Hitlera u kući Wachenfeld, sada »Berghof« na Obersalzbergu. Berchtesgaden je isprva bio samostan augustinskih kanonika (osnov. 1102). N. P.

BERCHTOLD, Leopold, grof von und zu Ungarschitz, ✻ Beč 18. IV. 1863, austro-ugarski državnik. Potomak porodice podrijetlom iz Moravske. G. 1893 stupi u austro-ugarsku diplomatsku službu. Savjetnik je poslanstva u Petrogradu u doba, kad je poslanikom bio barun Aehrenthal. Kad je ovaj postao ministar vanjskih posala, B. ga naslijedi kao poslanik u Rusiji 1907—1911. Premda je bio rado viđen na dvoru i u visokom društvu, nije mnogo utjecao na političke odnose između Austro-Ugarske i Rusije. Nastojao je ublažiti nategnute odnose između Aehrenthala i ruskoga ministra vanjskih posala Izvoljskoga, i u tu svrhu upriličio njihov sastanak 16. IX. 1908 u svom dvorcu Buchlau u Moravskoj. U ožujku g. 1911 zamijeni ga na mjestu poslanika u Petrogradu grof Fridrik Szápary, a on nakon Aehrenthalove smrti 17. II. 1912 postade ministrom vanjskih posala. Za balkanskih ratova 1912/13 sprečavao je, da bi Srbija doprla do Jadranskoga mora, i radio na osnivanju samostalne države Albanije. Nije uspio da mir u Bukureštu izmijeni u korist Bugarske, a time je bacio klicu nepovjerenja Rumunjske prema Austro-Ugarskoj.



BERCHTESGADEN. U pozadini Watzmann
(Orbis terrarum)



BERCHTESGADEN, Glavni trg

(Foto Scherl)
LEOPOLD grof BERCHTOLD

B-ove namjere o otvorenom zahvatanju Austro-Ugarske u balkanske sporove suzbijao je talijanski ministar vanjskih posala di San Giuliano uz pomoć Njemačke. U listopadu g. 1912 Berchtold je posjetio tal. kralja Viktora Emanuela III. u San Rossoru, a 21.—23. X. 1912 vodio je razgovore o tadašnjim političkim prilikama sa San Giulianom u Pisi i San Rossoru. San Giuliano mu je u travnju 1914 vratio posjet u Opatiji. Na tom sastanku bila su uglavljena različita utanačenja između Austro-Ugarske i Italije o Albaniji. 5. XII. 1912 potpisao je B. prije vremena ugovor o petoj obnovi Trojnoga saveza. Austro-Ugarska i Njemačka priznaše tada suverenost Italije nad Tripolitanijom i Cirenaikom. Nakon umorstva austro-ugarskoga nasljednika prijestolja Franje Ferdinanda u Sarajevu 28. lipnja 1914 B., grof Forgach, barun Musulin i general Conrad zagovarahu odlučan istup Austro-Ugarske protiv Srbije, ali B. nije umio za to prirediti prikladno diplomatsko stanje. Kad je Italija 2. VIII. 1914 izjavila svoju neutralnost, B. zapodjene pregovore sa San Giulianom o tumačenju člana VII. ugovora Trojnoga saveza s obzirom na trajno ili privremeno zaposjednuće pojedinih dijelova Balkana po Austro-Ugarskoj. A kad je Italija tražila, da joj Austro-Ugarska odstupi neke dijelove svoga područja, B. se tome odlučno usprotivio. Iako se ovo njegovo držanje slagalo s gledanjem odlučujućih krugova u monarhiji, ipak je bilo jedan od uzroka njegova odstupa 15. I. 1915. U ožujku 1916 bi imenovan vrhovnim dvorskim meštrom (Oberhofmeister); bio je politički savjetnik tadašnjega nasljednika prijestolja Karla Franje Josipa, a kasnije njegov vrhovni komornik (Oberkämmerer). Nakon raspada Austro-ugarske monarhije povukao se iz političkoga života.

LIT.: A. F. Pribram, *Die politischen Geheimverträge Österreich-Ungarns 1879—1914*, sv. I., Beč-Leipzig 1920; v. Musulin, *Das Haus am Ballplatz. Erinnerungen eines österreichisch-ungarischen Diplomaten*, München 1924; J. M. Baernreither, *Fragmente eines politischen Tagebuches, Die südslawische Frage und Österreich-Ungarn vor dem Weltkrieg*, Berlin 1928; H. Hauser, *Histoire diplomatique de l'Europe* (Manuel de politique européenne), sv. II., Pariz 1929; F. Stieve, *Die Tragödie der Bundesgenossen, Deutschland und Österreich-Ungarn 1908—1914*, München 1930. J. N.

BERČIĆ (Brčić), 1. Ivan, ✻ Zadar 9. I. 1824, † Zadar 24. V. 1870, svećenik, pisac. Gimnaziju je svršio, a bogosloviju počeo u Zadru, zatim nastavio u Beču u Augustineumu (1846—48), gdje je zaređen 1848. Burni događaji te godine spriječiše mu dalji boravak u Beču, te bude namješten za prebendara zborne crkve sv. Šimuna u Zadru, gdje je propovijedao hrvatski. Kao uzoran i uman svećenik vrši različne službe i časti u biskupiji: bio je prosinodalni eksaminator i sudac, savjetnik ženidbenoga suda, ispovjednik bogoslova i redoviti ispovjednik opatica sv. Marije (benediktinki), kateheta ženskih škola istih opatica i učitelj za hrvatski jezik. G. 1855 postaje učitelj staroslavenskoga jezika i glagoljske liturgije u zadarskoj bogosloviji. G. 1865 imenovan je profesorom biblijskih nauka Staroga Zavjeta i istočnih jezika na zadarskoj bogosloviji, a 1868 počasnim kanonikom sv. Jeronima u Rimu i počasnim kanonikom zadarske nadbiskupije. Izabran je 1867 i za pravoga člana Akademije u Zagrebu.

Kad se počeo buditi hrvatski narodni duh u Dalmaciji, bio je među prvima, koji je svoje rodoljublje pokazao u znanstvenom radu: istraživanju i skupljanju glagoljskih starina te pisanju o njima. B. je uskrisitelj glagoljskih nauka u Dalmaciji.

1. U Pragu su mu tiskana ova djela: *Chrestomathia linguae veteroslovenicae charactere glagolitico e codicibus, codicum fragmentis et libris impressis* (Prag 1859). To je prvo tiskano djelo 19. st., u kojem je uz oblu glagoljicu iznesao na svijetlo i hrvatsku uglatu glagoljicu. Slova su salili sinovi Haasovi u Pragu na kalup glag. misala od 1483, po naputku Šafarikovu. Učeni svijet dobiva po prvi put glagoljsku čitanku s primjerima i oble i uglate glagoljice. Tu je i obilatiji izvod iz hrvatskih glagoljskih tekstova negoli u Šafarikovu djelu »Památky«, počevši od najstarijih vremena do konca 18. st. Tu se vidi sudbina glag. liturgije po sadržaju i jeziku. B. je otvorio oči i učenom svijetu i domaćem svećenstvu, da vidi ljepotu staroslavenskog jezika u staroj hrvatskoj redakciji, koja je već u 12. st. provedena u Hrvatskoj (Bečki listići, Premudin odlomak i t. d.) te se sve do Levakovića upotrebljavala. Ima u Chrestomatiji odlomaka iz rijetkih knjiga tiskanih i

II. Dodatak. Glagolska rukopisna Azbukva.

IVAN BERČIĆ, Bukvar staroslovenskoga jezika, Prag 1852, str. 58

još rjeđih rukopisa, do kojih je teško doći. B. ih je sam sabirao po Dalmaciji i otocima. Nakon pet godina izdao je novo izdanje na hrvatskom jeziku pod naslovom:

2. *Čitanka staroslovenskoga jezika* (Prag 1864). Ima tri razreda: bugarski (obla glagoljica), hrvatski (hrvatska glagoljica do Levakovića) i ruski ili bolje rusko-hrvatski (knjige tiskane i popravljane na ruski način po Levakoviću, Karamanu, Soviću, Pastriću). Svaki je razred obilno zastupan, naročito hrvatski, jer je B. međutim našao i novih rukopisnih odlomaka.

3. Uvjerivši glagoljaše o ispravnom značenju hrvatske glagoljske redakcije staroslavenskoga jezika sastavi poučnu knjižicu, iz koje će glagoljaši naučiti čitati hrvatske glagoljske knjige i rukopise. To je *Bukvar staroslovenskoga jezika glagolskimi pismeni za čitanje crkvenih knjig* (Prag 1862). Iako je taj bukvar malen, ipak »ima puno zlatnieh stvari« (Jagić u Berčića, *Dvie službe* i t. d., str. IX.). Osobito je vrijedan litografski *II. Dodatak. Glagoljska rukopisna Azbukva* za čitanje glagoljskoga kurzivnog pisma i *III. Dodatak. Bosanska Azbukva* (→ Bosančica) za čitanje bosančice, koja se upotrebljavala u Bosni, u staroj makarskoj biskupiji, Dubrovniku, splitskim Poljicima. To je »pravi vademecum za svakoga, koji hoće da nauči čitati glagolske rukopise« (Jagić, l. c.). B. je imao izdati i staroslavensku gramatiku, ali ga je spriječila smrt.

4. Miklošića je pomagao u izdavanju rječnika (Miklosich, *Lexicon paleoslovenico-graeco-latinum*, Beč 1865², str. III.).

5. Skupljao je i sve odlomke Sv. Pisma, koji se nalaze u hrvatskoj glagoljskoj književnosti i tiskao u pet svezaka pod naslovom *Ulomci svetoga Pisma obojega uvjeta staroslovenskim jezikom. Skupio iz rukopisnih i tiskanih knjigah hrvatskoga razreda svećenik I. B.:* I. dio *Ulomci* iz Mojsijevih, Kraljskih i Sgodovinskih knjigah, Tobijine, Juditine i Jesterine knjige (Prag 1871); II. dio *Ulomaka:* Davidove pjesni, ulomci knjigah Joba, Solomunovih pritčah, Sabiratelja, Pjesme nad pjesmami, Mudrost-knjige i Crkvenjak-knjige (Prag 1864); III. dio *Ulomci* iz knjigah velikih i malih prorokah, i iz Makabejskih knjigah (Prag 1865); IV. dio *Ulomci* Jevanđeljah po Matiju, Marku, Luci i Ivanu (Prag 1864); V. dio *Ulomci* iz Apostolskih djelah, iz poslanicah bb. Pavla, Jakova, Petra, Jude i iz prve b. Ivana, a ciele poslanice II. i III. i Očitovanje b. Ivana (Prag 1866).

Na koncu svakoga dijela dodaje »Kazalo« poglavlja, stihova i starina, u kojima se nalaze. Bio je to golem posao, dok je našao iz različnih rukopisa i tiskanih knjiga, što je tražio. Najviše je uzimao iz misala od 1483 i Bročićeva časoslova iz 1561.

Ovaj naučni rad priznat mu je i u stranom svijetu i kod nas. Akademija mu je među ostalim izdala: *Brojna vriednost slova* Ѣ *(ě) u*

hrvatskoj glagolici, Rad 2 (1868); *Njekoliko staroslovenskih i hrvatskih knjiga*, Rad 59 (1881); *Dvie službe rimskoga obreda za svetkovinu sv. Ćirila i Metuda*, Zagreb 1870 (s nekrologom B. od Jagića, str. III—XV).
Kad je Strossmayeru pošlo za rukom, da dobije privolu Svete Stolice za novo izdanje glagoljskih liturgijskih knjiga, hrvatski su biskupi sa Strossmayerom na čelu povjerili taj posao B-u, kao najvještijem, a za pomagača su mu postavili D. Parčića i jedan stalan odbor. Međutim B. umre, a Parčić nastavi rad prema putokazu B-a, i tako je tiskan nakon Kožičićeva misala (1531) opet misal u hrvatskoj glagoljskoj redakciji troškom Propagande 1893. — B-eva ostavština glagoljskih rukopisa dospjela je većim dijelom u carsku javnu biblioteku u Petrogradu.

LIT.: I. Berčić, *Dvie službe rimskoga obreda*, Zagreb 1870; V. Jagić, *Istorija slavjanskoj filologii*, Petrograd 1910; I. Milčetić, *Hrvatska glagoljska bibliografija*, Zagreb 1911; A. Cronia, *L'enigma del glagolismo in Dalmazia*, Zadar 1925. J. K-j.

2. **Petar**, sin Jurjev, spominje se kao kipar i graditelj u šibenskim kvadernama od god. 1457 do 1476. Oženio se 19. XI. 1457 Simonetom, kćeri Cvitana Petrovog u Šibeniku, a imao je više kuća i zemljišta u Šibeniku. 18. VII. 1472 sklopio je ugovor s nadbiskupom zadarskim Maffeom Valaresom, kojim se obvezao načiniti novo pročelje zadarske crkve sv. Šimuna. Po ugovoru imao je staro pročelje porušiti, a novo sagraditi i izvajati uz nagradu od osam stotina zlatnih dukata. Djelo se njegovo sačuvalo samo fragmentarno. U ispravama spominju se kao njegovi učenici Blaž Radišev (1460), Toma Bartolov (1472), Juraj Radinojević (1475) i Martin Kusunić (1476), posljednja trojica iz Šibenika.

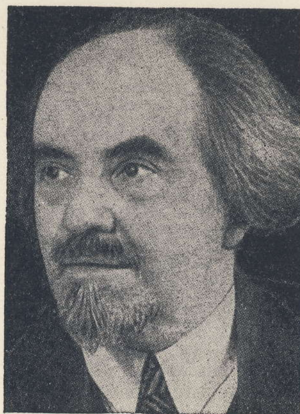
LIT.: I. Kukuljević-Sakcinski, *Slovnik umjetnikah jugoslavenskih*, Zagreb 1858; C. Cecchelli, *Catalogo delle cose d'arte e di antichità d'Italia, Zara*, Rim s. a. A. Sch.

BERDARINI (Bardarini), Josip, ✻ Rijeka 8. X. 1708, † Rijeka 5. XI. 1791, iz stare riječke patricijske obitelji, isusovac, teolog. Dovršivši nauke u Grazu i Beču, bio profesorom filozofije i teologije u različitim isusovačkim zavodima. Bio i rektor u Gorici, Rijeci (1767) i Grazu, a nakon ukinuća isusovačkog reda dvorskim kapelanom. Jedan od najučenijih ljudi svoga vremena, govorio je osim mrtvih jezika, pa hrvatskoga i talijanskoga, još njemački, češki, slovenski i francuski. Napisao nekoliko teoloških djela, vrlo cijenjenih u svoje doba, i povijest sedmogodišnjega rata pod naslovom: *De bello silesiaco ab eius initio usque ad pacem 1763 Hubertsburgi conciliatam libri XIV*, Rijeka 1782. R. L-c.

BERDE, najveća (basova) tambura u tamburaškom zboru: ima trup gitarina oblika na uvijenim duljim stranama. Njezin je opseg od G do d_1. Dionica se b. u tamburaškoj partituri ispisuje u basovu ključu notama, koje označuju one tonove, koji doista zvuče. Na b. su zapete 4 žice (kovne), po dvije ugođene u G_1, G, d, d. Kako je krupna žica G ugođena u oktavi, da dade puniji bas, neki tamburaški skladatelji pišu i note između G_1 i G, pa se ove onda izvode samo na jednoj (krupnijoj) G_1 žici. B. Š.

BERDIČEV, grad u Ukrajini, jugozapadno od Kijeva, 66.300 stan., a od toga 75% Židova. To je bila jedna od najbogatijih židovskih naseobina u istočnoj Evropi, a ujedno središte židovske sekte hasidâ. B. je središte volinjske trgovine žitom, stokom, kožom i vinom, a odavna su poznati veliki konjski sajmovi. Z. D-i.

BERDJAJEV, Nikolaj Aleksandrovič, ✻ Kijev 1874, ruski filozof. Otac mu je ruski plemić, majka Francuskinja. U mladosti prihvaća nauku Tolstoja i još više Dostojevskoga. S kijevskoga je sveučilišta 1900 prognan u Vologdu. Prihvaća Marxove socijalne teze, ali zabacuje njegov dijalektički materijalizam. Zato mora voditi borbu s ortodoksnim marksistima, a osobito s Lunačarskim. G. 1919 osniva u Moskvi »Slobodnu akademiju duhovne kulture«. G. 1922 seli se kao izagnanik s akademijom u Berlin, a zatim u Pariz. B. kuša ujediniti zahtjeve socijalizma, kršćanstva, Kantova idealizma i ruskoga profetizma, koji je postigao najveću plastičnost u romanima Dostojevskoga, a najdublju razrađenost u njegovim raspravama. Sva mu je misao prožeta posebnom ekleziologijom. No on uvijek ističe, da nije teolog nego filozof. Za nj je Kristova crkva vječna, a u vremenu traje od početka sve do kraja svijeta. Vidljiva, eksoterička crkva, izražena u različitim konfesijama, podvrgnuta je zakonu nužnosti, dok je nevidljiva, esoterička crkva »zorna i realna mistika«, »čista duhovnost«, »okristovljeni kozmos«, pa je kao takva nadkonfesionalna. Tek u toj crkvi moguće je ujedinjenje svih kršćanskih crkava, dok ujedinjenje vidljivih kršćanskih crkava drži B. neprovedivim pa zagovara nadkonfesionalno ujedinjenje uz pridržanje konfesija. — Za osnovu svojega nazora stavlja B. intuiciju, konkretno spoznavanje i doživljavanje cijeloga čovjeka, a ne apstraktno ukarićivanje pojmova, t. j. diskurzivno mišljenje, koje da je tek



NIKOLAJ BERDJAJEV

neki instrumenat. Svim svojim bićem poriče B., da je ova svjetska datost posljednja realnost, pa stoga čovjek ne teži samo za tim, da spozna svijet, nego da ga i izmijeni, a izmijeniti ga je dužan stvaralačkim odzivom Božjemu pozivu. Iz potencije tamne podsvijesti može se čovjek sviješću vinuti do nadsvijesti i nadrazuma. B. zastupa proročki princip u svim sferama ljudske misli, pa i u filozofiji povijesti. Sva povijest starih naroda, osobito Hebreja, upućena je na prvi dolazak Krista, a sva povijest od prvoga do drugoga dolaska Krista jest i bit će neuspjeh, bespuće. Kada bude svladana gorka nužda i ekonomsko ropstvo čovjeka, doći će »nadpovijest«, u kojoj će biti drugo objavljenje Krista. No prije toga valja proći surovu borbu, koja traži žrtava i patnja.

Glavna B-a djela jesu: *Subjektivizam i individualizam u socijalnoj filozofiji* (1901), *Sub specie aeternitatis* (zbirka studija, 1907), *Nova religiozna svijest i socijalnost* (1907), *Filozofija slobode* (1911), *Smisao stvaralaštva* (1916), *Smisao povijesti* (1923), *Filozofija slobodnoga duha* (1927), *O naznačenju čovjeka* (1931), *Ja i svijet objekata* (1934), *Duh i realnost* (1937), *O ropstvu i slobodi* (1939). Osim toga napisao je mnoštvo sporednih djela, koja su neke vrste parerga i paralipomena, kao na pr. *Duša Rusije* (1915), *Sudbina Rusije* (1918), *Filozofija nejednakosti* (1923), *Novi srednji vijek* (1924), *O dostojanstvu kršćanstva i nedostojnosti kršćana* (1928), *Kršćanstvo i klasna borba* (1932), *Sudbina čovjeka u suvremenom svijetu* (1934). Od 1925 izdaje tromjesečnik *Put*, od kojega je do 1940 izašlo 55 svezaka.

Berdjajevljeva djela većinom su prevedena na sve svjetske jezike. Na hrvatski preveo je N. Thaller *Novo srednjovjekovje*, razmišljanja o sudbini Rusije i Evrope (Varaždin 1932); *Istina i laž komunizma* (Tri studije: »Čovjek i mašina«, »Istina i laž komunizma«, »Istok i zapad«, Zagreb 1934); *Naziranje Dostojevskoga na svijet* (Zagreb 1936); *Sudbina čovjeka u suvremenom svijetu* (Zagreb 1934) i *O naznačenju čovjeka*, ogled paradoksalne etike (Zagreb 1941).

LIT.: Dennert, *Die Krisis der Gegenwart u. die kommende Kultur*, Leipzig 1928; F. R. Kopf, *Nikolaj Berdjajev*. N. T.

BERDJANSK, ukrajinska luka na zapadnoj obali Azovskog mora, ima 40.000 stan. Osnovan je 1827, porastao je u vezi s eksploatacijom ugljena u Doneckom basenu i iskorišćavanjem slaništa. Najbolja luka na Azovskom moru, izvozi žito, vunu, kožu i sol. Z. D-i.

BEREBIS, rimska postaja u Donjoj Panoniji na cesti Poetovio—Mursa. Spominje je Tab. Peut.; Geogr. Rav. IV. 19 p. 215, 6 ima *Berevis;* Ptolem. II. 15, 4 *Βερβίς*; It. Ant. p. 130. 6 *Vereis*. Postaja je bila 26 m. p. zapadno od Murse na rijeci Karašici, negdje kod današnjeg mjesta Gaja. Z. D.

BEREK, Joselewicz, ✻ 1764, † 1809, pukovnik poljski, isprva trgovac u Varšavi, jedini Židov, koji se priključio Kościuszkovu ustanku (1794). Htio je sastaviti židovsku konjaničku pukovniju. Kościuszko ga je postavio pukovnikom. Nakon neuspjela ustanka pošao u Italiju, gdje je bio časnik u I. poljskoj legiji. Sudjelovao je u napoleonskim ratovima. Progoneći diviziju madžarskih husara zaletio se preduboko, te bi raznesen sabljama. Na mjestu, gdje je poginuo (kod Kocka), podignut mu je spomenik. J. B-ć.

BERENGAR. 1. B. I., markgrof furlanski. Pošto je car Karlo III. Debeli bio prisiljen da se odrekne vlasti, talijanski velikaši izaberu 888 B-a za svoga kralja. Ali već iduće godine podlegne u borbi sa svojim suparnikom Vidonom Spoletskim, koji nato prisili papu, da ga okruni za cara. Po odlasku Arnulfovu, koji je načas uspio uspostaviti vlast Karolinga u Italiji, a još više po smrti Vidonova sina Lamberta, učvrsti B. opet svoj položaj te primi štoviše 915 carsku krunu od pape Ivana X. U borbi s novim suparnikom Rudolfom II. Burgundskim izgubi bitku, a doskora i život (ubijen u travnju 924).

2. **B. II.**, markgrof ivrejski, nećak Berengara I. U borbi za talijansku krunu nametne se kralju Hugonu i njegovu sinu Lotaru kao »najviši savjetnik« i poslije njihove smrti sam postade kraljem (950). Na prvom pohodu u Italiju Oton Veliki sruši njegovu moć, otme mu marke Istru i Veronu te mu ostavi ostatak samo kao njemački feud. No koristeći se pobunom protiv Otona u Njemačkoj, B. ponovno prigrabi vlast nad cijelom Gornjom Italijom. Oton pošalje 956 protiv njega svog sina, te kada 962 dođe sam na krunisanje u Rim, uhvati ga i odvede u Bamberg, gdje B. umre 966. F. H.

3. **B. Tourski**, ✳ Tours (Francuska) oko 1000, † oko 1088, skolastik i predstojnik katedralske škole u Toursu. Njegova rasprava *De coena Domini et transsubstantiatione* smatrana je izgubljenom, dok je 1770 nije Lessing našao među rukopisima biblioteke u Wolfenbüttelu. Razilazeći se od naučanja crkvenih sabora i Paschasija Ratperta tumači B. odnos kruha i vina prema tijelu i krvi Isusovoj racionalistički, kako su ga kasnije shvaćale neke protestantske sekte. Od Lanfranca radi krivovjerja optužen morade B. svoje naučanje opozvati.

LIT.: Schnitzer, *B. v. T.*, 1890. G. Š.

BERENGARIA, prekooceanski putnički brod engleskog parobrodarskog društva Cunard White Star Ltd. od 52.101 br. reg. tona za prijevoz između Evrope i Sjeverne Amerike. Prije svjetskog rata bio je brod vlasništvo njemačkog parobrodarskog društva Hamburg-Amerika Linije i zvao se *Imperator*. A. P.



(Foto Anderson)
BERENIKA
Brončano poprsje iz Herkulaneja

BERENIKA, 1. egipatski grad na Crvenom moru, blizu rudnika smaragda u doba Ptolemejevića, znatne iskopine, danas Bender el Kebir; 2. egipatski grad na Velikoj Sirti, osnovan za Ptolemejevića na mjestu grčke kolonije Euhesperides, naseljen većinom Židovima, danas Benghasi u Cirenaici. U talijanskoj vlasti pomalo se opet diže obrtom soli i tunine. Bilo je još i drugih gradova tog imena u području utjecaja Ptolemejevića na afričkoj, azijskoj i evropskoj strani Sredozemlja. N. Ž.

BERENIKA (maked. Beronike, prema grč. Φερενίκη »donositeljica pobjede«, odatle u sredovj. lat. žensko ime Veronica), žena Ptolemeja III., egipatskoga kralja. Ona je kći kirenskoga kralja Maga, koji ju je još veoma mladu zaručio za Ptolemeja, egipatskog nasljednika prijestolja. G. 220 pr. Kr. ubije je neki Sozibije po nalogu njezina sina Plotemeja IV. Berenika je imala krasnu kosu, koju je žrtvovala božici Afroditi, kad je njezin muž polazio u sirski rat. Sa žrtvenika božičina brzo je kosa nestala, jer je bogovi uvrstiše među zvijezde, a astronom Konon otkrio ju je na sjevernom nebu kraj zviježđa Lava (Berenikina kosa). Pjesnici Kalimah i Katul opjevali su priču o B. kosi.

BERENIKINA KOSA → **Coma Berenices.**

BERENSON, Bernhard, ✳ Wilno (Litva) 26. VI. 1865, živi u Settignanu kraj Firence, povjesničar umjetnosti. U ranoj je mladosti došao u Ameriku, u Boston. Učio je u Harvard College-u u Cambridge-u, Mass., gdje i graduiran 1887. Iste godine dolazi u Evropu. Za svoga boravka u Italiji odlučio je, da se sasvim posveti proučavanju slikarstva talijanske renesanse. Otada izdaje redom svoja djela iz ovoga područja, među kojima su prva *The Venetian Painters of the Renaissance* (1894), kratak pregled mletačkog slikarstva od Bellinija do Tiepola, pa monografija *Lorenzo Lotto* (1895), koju naziva »an essay in constructive art criticism«, primjenjujući metodu Morellijevu na studij jednoga slikara isključivo sa stajališta stilističkoga. Ovim dvjema knjigama, pa raspravama o Correggiu, B. se, premda još mlad, pokazao dostojnim nasljedovačem Morellijevim. Ali već u svom narednom djelu, *The Florentine Painters of the Renaissance* (1896), utvrđuje svoju vlastitu metodu pri proučavanju starih talijanskih majstora, koju je još dalje razrađivao u djelima *The Central Italian Painters of the Renaissance* (1897) i *The North Italian Painters of the Renaissance* (g. 1907). Ova posljednja tri djela zajedno s onim o mletačkom slikarstvu renesanse izdao je 1930 u knjizi *The Italian Painters of the Renaissance.* G. 1932 izdao je zasebni »popis najznatnijih umjetnika i njihovih djela s indeksom mjesta, gdje se ona nalaze« u knjizi *Italian Pictures of the Renaissance*, u kojoj daje sintezu svoga »connoisseurship«-a, rezultat četrdesetipetgodišnjega golemoga iskustva u kritičnom određivanju renesansnih talijanskih slikara. G. 1903 izdaje svoje monumentalno djelo *The Drawings of the Florentine Painters* (drugo, popunjeno izdanje 1939). Osim toga izišle su i brojne njegove manje rasprave: *Amico di Sandro* (1899), *Sassetta* (1903), *The Study and Criticism of Italian Art* (1901—1902), *Three Essays in Method* (1927). Važni su još njegovi kritički katalozi privatnih zbirki J. S. Johnson, Widener i Friedsam.



B. BERENSON U SPLITU

B-ove su se metode, kako se one ogledaju u ovim njegovim djelima, po vremenu znatno izmijenile. U početku njegova rada najviše je na nj utjecao Giovanni Morelli (Ivan Lermoljev), koji je u svojoj metodi nastojao oko toga, da nađe pri rasuđivanju i određivanju umjetničke ličnosti i njenih djela jednu eksaktnu osnovu. Ova se, po njegovu mišljenju, mogla utvrditi jedino savjesnim proučavanjem nepatvorenoga umjetnikova »rukopisa«, t. zv. »maniere« i njezinih najsitnijih, a upravo zbog toga najpouzdanijih značajki. B. je ovu pozitivističku metodu strože sažeo i pojmovno produbao. Osjetio je potrebu, da prijeđe od bezuvjetno potrebne i osnovne »filozofije teksta«, t. zv. »niže« kritike, na »višu«, od »individualiteta« na »ličnost«, od »izvanjskog« na »unutarnji« oblik. Time se je znatno udaljio od Morellijeva pozitivizma i njegove veze s eksaktnom filološko-historijskom koncepcijom, a predao se posve subjektivizmu. U svom kritičkom rasudivanju pridaje B. sad manju važnost morfološkim detaljima, a sve veću indicijama crpljenima iz općenog značaja vremena. U cjelokupnom djelu B-a ogleda se veoma brižno izgrađena i snažna ličnost profinjene i gospodstvene kulture, u kojoj još u visokoj starosti ključa živ temperamenat, ona »vivida vis«, koja on tako rado ističe. Sve ove značajke izbijaju iz njegova savršenoga, posve ličnoga stila, pisao on engleski ili talijanski. Njegova su djela po svom objamu često i neugledna, ali su s tim sadržajnija. B. je u pomenutim svojim djelima odredio i autore trideset i devet slika talijanskih škola u zagrebačkoj Strossmayerovoj galeriji. A. Sch.

BERENS-TOTENOHL, Josefa, ✳ Greyenstein u Westfalskoj 30. III. 1891, njem. učiteljica, slikarica i spisateljica. Napisala je romane: *Femhof* (1934) i *Frau Magdalene* (1936). Dikcija i lica tih romana sjećaju na snažne nordijske sage. U pjesmama *Das schlafende Brot* (1936) umuje pjesnikinja o tajni postajanja i stvaranja, poput proročice u pjesmi *Völuspa* skandinavske Edde. G. Š.

BERENT, Wacław, ✳ Varšava 20. IX. 1873, poljski književnik. Romani: *Fachowiec* (1898), *Próchno* (1903), *Żywe kamienie* (1919), *Diogenes w kontuszu* (1937). Preveo Nietzscheov *Also sprach Zarathustra.* J. B-ć.

BERESFORD, 1. Charles William lord De La Poer, * Philipstown 10. II. 1846, † Langwell 6. IX. 1919, engleski admiral i političar. Istakao se kao zapovjednik topnjače Condor prigodom bombardiranja Aleksandrije u Egiptu 1882 i u vojnoj ekspediciji, koja je 1885 pošla u pomoć generalu Gordonu u Khartum. G. 1899 izdao je knjigu *The Break-up of China*, u kojoj je proricao komadanje Kine.

G. 1886 imenovan je lordom admiraliteta, ali je već 1888 demisionirao, jer se nisu ostvarivali njegovi prijedlozi za povećanje engleske mornarice.

2. John Davys, * Peterborough 7. III. 1873, engleski pisac romana. Živi u Londonu. Isprva je pisao fantastične pustolovne romane u stilu H. G. Wellsa *(The Hampdenshire wonder)*. Kasnije piše romane, u kojima obrađuje i socijalna i spolna pitanja. To su *The early history of Jacob Stahl, A candidate for Truth* i *The invisible event*. U toj trilogiji podvrgava oštroj kritici engleski društveni moral. Slabiji su mu romani, kad se priklonio psihoanalitičkoj simbolici: *Housemates, The prisoners of Hortling* i dr. Osim toga pisao je novele i eseje.

3. William Carr, 2. X. 1768, † Kent 8. I. 1854, engleski general i portugalski maršal. G. 1806 pošao je s oko 1500 ljudi na neuspjelu ekspediciju u Rio de la Plata, koja je trebala osvojiti Argentinu. Tamo je bio zarobljen i nakon 6 mjeseci pobjegao u Englesku. G. 1807 bio je guverner na Madeiri. Zatim je prešao u Portugal i pod Mooreom se 1809 borio u glasovitoj bitki kod La Coruñe. Iste je godine reorganizirao portugalsku vojsku i postao njenim maršalom. Kasnije je opet bio u engleskoj vojsci pa u portugalskoj i onda opet u engleskoj, gdje je postao master-general of the ordnance.

BEREZINA, rijeka u Rusiji, pritok Dnjepra, 535 km duga. Berezinski kanalski sustav (23 km) spaja posredovanjem Berezine i Ule (pritok zapadne Dvine) porječje Crnog i Baltičkog mora. Kanal je danas u vrlo lošem stanju.

Bitka kod Berezine. Na povratku iz Moskve prelazila je francuska vojska 26.—29. XI. 1812 preko Berezine kod Studjenke, sjeverno od Borisova. 27. XI. udari ruski general Wittgenstein na francuske čete, koje su štitile prijelaz, a drugog dana bombardiralo je rusko topništvo mostove i tako povećalo paniku, koja je već prije bila nastala u francuskoj vojsci. Tom su prilikom tisuće ranjenih i oboljelih vojnika pale u rusko zarobljeništvo. Z. D-i.

BEREZOVKA, mjesto u porječju Kolime u Sibiriji, gdje je 1901 nađeno nekoliko zamrznutih leševa mamuta u ledu iz diluvijskog doba. Taj je nalaz dao pravu sliku toga životinjskoga diva, koji je za diluvija živio u čoporima i po našim slavonskim ravnicama. J. P-k.

BEREZOVSKIJ, Maksim, * Gluhov 1745, † Kijev 1777, ukrajinski crkveni skladatelj. Muziku i kompoziciju učio je u kijevskoj akademiji, a potom nastavio glazbeni studij u Petrogradu i Bologni, gdje je stekao počasni naziv akademika. Osobito se istakao na području crkvene glazbe komponirajući zborne duhovne skladbe. U ukrajinskoj muzici smatraju B-a tvorcem pitomog ukrajinskog zbornog stila u duhovnoj muzici. Od njega postoji i opera *Demofoon*, koja se davala s uspjehom u Livornu. S. G-ć.

BERG, 1. Alban, * Beč 9. II. 1885, † Beč 1935, moderni skladatelj ekstremne struje, učenik Schönbergov i glavni zastupnik njegovih teorija; pobudio je osobitu senzaciju svojom operom *Wozzek* (1921). Ostale su mu skladbe: opera *Lulu* (1934); tri komada za orkestar; koncerat za violinu; gudački kvartet; *Lirska suita* za gudački orkestar; komorni koncert za klavir, violinu i 13 sviraljka; sonata za klavir; 5 popjevaka za glas i orkestar; koncertna arija *Der Wein* za sopran i orkestar; popijevke.

LIT.: H. Riemann, *Musiklexikon*, 1939. S. S-i.

2. Magnus, * valjda Gudbrandsdalen (Norveška) 28. XI. 1666, † Kjöbenhavn 31. III. 1739, norveški vajar i slikar. Kako se pokazao vrlo vještim u drvorezbarstvu, pozvao ga je kralj Kristijan V. u Kjöbenhavn. Tamo se međutim posvetio slikarstvu i u zajednici s drugim slikarima ukrasivao kraljevske palače, napose Frederiksborg, velikim apoteozama i alegorijama, u kojima međutim nije bilo ni originalnosti ni snage. Kasnije se opet dao na obrađivanje bjelokosti i u toj je vještini postigao značajne uspjehe. Među ostalim njegovim djelima ističe se pehar, koji je 1857 bio izložen u Manchesteru, a bio je vlasništvo engleske kraljice, zatim basreljef *Raspeće*, koji se čuva u Berlinu (Kunstkammer). Na glasu je i pehar *Elemenat vode* u palači Rosenborg u Kjöbenhavnu.



BERGAMO

LIT.: L. Dietrichson, *Magnus Berg*, Kristijanija 1912; *Norsk Kunsthistorie*, II., Oslo 1927. U.

BERGAIGNE, Abel-Henri-Joseph, * Vimy (Pas-de-Calais) 31. IV. 1838, † 1888 srušivši se u Alpama blizu mjesta Grave, francuski sanskrtist. Bio je član Académie des incriptions i profesor sanskrta i poredbene gramatike na Sorbonni.

BIBL.: *Bâhmini-Vilâsa*, sanskrtski tekst i prijevod (1872); *Les dieux souverains de la religion védique, Le religion védique d'après les hymnes du Rig-Véda* (1878—83); *Nâgânda*, sanskrtska drama (1879); *Les inscriptions sanscrites du Cambodge* (1882); *Chronologie de l'ancien royaume khmêr* (1884); *Sacountala*, Kalidasina drama, francuski prijevod u zajednici s P. Lehugeurom (1884); *Manuel pour étudier la langue sanscrite* (1884); *Études sur l'Histoire de la Samhita primitive du Rig-Veda* (1886—87).

LIT.: V. Henry, *L'oeuvre d'A. B.*, Pariz 1889.

BERGAMO, grad u Lombardiji (Italija) na podnožju Bergamskih Alpa u plodnoj krajini, broji 45.000 stan., a gradska općina 86.000 stan.

Stari gornji grad (B. alta) leži slikovito na brežuljku (370 m), okružen utvrdama iz mletačkog doba. Od građevina umjetničke vrijednosti ističe se romanska crkva S. Maria Maggiore, sjajna Cappella Colleoni s grobnicom kondotijera Bartolomea Colleonija i njegove kćeri Medeje te Palazzo Vecchio (Broletto). Donji se grad (B. Bassa) razvio od nekadašnjih predgrađa na podnožju staroga grada oko kolodvora.

B. je središte biskupije i istoimene provincije (2759 km² i 610.000 stan.). Ima umjetničku školu Accademia Carrara s galerijom slika. Razvijen je znatan veleobrt (svile, pamuka, kovina, drva, cementa i tjestenina), a odavna su čuveni veliki sajmovi Fiera di S. Alessandro (od sredine kolovoza do sredine rujna).

B. je keltsko naselje, koje je u rimsko doba postalo municipijem pod imenom Bergomum. G. 452 razorio ga je Atila. U srednjem se vijeku opet podigao te se 1166 priključio lombardskoj ligi. G. 1264—1428 pripadao je Milanskoj vojvodini, 1428—1797 Mletačkoj republici, a 1814—59 Austriji. U B-u se rodio i pokopan je skladatelj G. Donizetti. Z. D-i.

BERGAMOTA → Narančevice.

BERGANT (Wergant), **Fortunat,** * Mekinje kod Kamnika 6. VII. 1721, † Ljubljana 31. III. 1769, slikar. Malo je poznat život toga slikara ljubljanske barokne sredine. Na svojim starijim slikama, za koje je primio narudžbe iz Hrvatskog Primorja, potpisivao se glagoljicom. Kasnije se više puta potpisao francuski, a u Stični je dodao imenu: Academicus Capitolinus. Vjerojatno je, da se školovao u Rimu i da je pripadao francuskoj slikarskoj bratovštini, ali za to nema izravnih dokaza. Šezdesetih godina naselio se kao slikar u Ljubljani, gdje je i umro, a u matici umrlih je označen kao »generosus dominus«. Sudeći po priličnom broju sačuvanih slika bio je u prvom redu crkveni slikar, zatim izvrstan portretist, a radio je i genre-slike i bakroreze. Među svojim suvremenicima bio je najpokretnija slikarska ličnost, rado je slikao ekstatične svece i temperamentno se zadubljivao u svoje modele. Jedna od najznačajnijih mu je slika *sv. Bernardo* u Narodnoj galeriji u Ljubljani, ostale su u Otočcu i okolici, u Ljubljani, na Veseloj gori, na Križnoj gori kod Loža, u Cerknici, na Planini, na Savi, u Nazarju i Žalcu. Auktor je i manjih crkvenih slika i cijelog niza kopija (*Madonna del buon*



BERGEN
(*Le vie d'Italia e del Mondo,* 1934)

consiglio iz Desenzana). Među svim slikarima ljubljanskog baroknoga kruga pokazuje njegovo djelo najviše ličnih odlika i slikarske problematike.

LIT.: Steska, *Slovensko slikarstvo,* I., 84; Stelè, *Monumenta artis slovenicae,* II., 21. F. M-l.

BERGELMER, div u skandinavskoj mitologiji, sin Trudgelmerov. Za potopa prouzročena krvlju Ymera, kojega su ubila tri sina Borrova: Odin, Vile i Vé, mogao se spasiti jedino on sa svojom ženom vozeći se u škrinji za brašno kao u čamcu. On je postao otac novog pokoljenja divova. B. je Noa u skandinavskoj mitologiji.

BERGEN, 1. poslije Osloa najvažniji grad u Norveškoj; leži na jugozapadnoj obali između dubokih fjordova Sogne i Hardange, dobra je luka za obranu i trgovinu, ima blago podneblje zbog utjecaja Zatonske struje iz Amerike i obilje kiše u svim mjesecima; broji 99.000 stan. Osnovao ga je Olaf Kyrre oko 1070, od 1300 je trgovački grad, u kojemu je bilo sjedište Hansine poslovnice do 1630. Dugo je bio glavni grad Norveške i sjedište katoličkoga nadbiskupa, a poslije reformacije stoluje u njemu protestantski biskup. Znatna je industrija (brodogradnja, rukavice, užeta, sapun i duhan), još znatnija trgovina prema sjevernoj Norveškoj i velik promet ribom i drvom. Ima biološku postaju, zvjezdarnicu i pomorsku školu. Rodno je mjesto Ludviga Holberga, oca novije danske književnosti.

2. Flamsko ime za belgijski grad Mons (v.).

3. Općina u Nizozemskoj s kupalištem B. aan Zee.

4. B.-op-Zoom, grad na obali Sjevernoga Brabanta u Nizozemskoj; ima 25.000 stan., koji se bave industrijom šećera i željeza, te pomorskom trgovinom i ribolovom.

5. B.-Enkheim, trgovište u Hessenu, gdje su Francuzi porazili Austrijance u sedmogodišnjem ratu 1759.

6. B. auf Rügen, glavni grad na otoku Rügenu u Baltičkom moru, na željezničkoj trajektnoj pruzi Berlin—Stockholm, broji 5600 stan. Ima romaničku crkvu iz 12. st., više prosvjetnih zavoda i tvornica, koje su osnovane na proizvodima mora i poljoprivrede. Nedaleko je brežuljak Rugard s ostatcima staroga slavenskoga grada, koji je uništen g. 1316. N. Ž.



BERGENIA CRASSIFOLIA

BERGENIA CRASSIFOLIA (L.) Engl. Niska trajnica iz porodice kamenika (v.), podrijetlom iz Altaja. Na mesnatom podanku izbijaju na dugoj peteljci veliki jednostavni široki listovi. U ožujku i travnju javljaju se u paštitastom cvatu na mesnatom dršku ružičasti, crveni ili bijeli cvjetovi. Građeni su po broju 5, s 2—3 tučka. Sadi se na kamenjarama u svježem tlu i polusjenovitom položaju. Osim toga uzgaja se *B. bifolia* i *B. cordifolia* (Haw.) A. Br. i više njihovih odlika. Z. A.

BERGER, 1. Alfred, Frh. v., ✻ Beč 30. IV. 1853, † Beč 24. VIII. 1912, njem. pisac, tajnik dvorskoga kazališta u Beču, pa izvanredni profesor, 1899 ravnatelj kazališta u Hamburgu, 1910 ravnatelj bečkoga dvorskoga kazališta. Iznio na pozornicu djela istaknutih njemačkih dramatičara 19. st. H. v. Kleista, Hebbela i O. Ludwiga. Iako protivnik naturalizma, prikazivao je u svojoj režiji Ibsena i G. Hauptmanna. — Spisi: *Studien und Kritiken* (1896), *Über Drama und Theater* (1900), *Meine hamburgische Dramaturgie* (1911). G. Š.

2. **Salamon,** ✻ Mnešice kod Novoga Mesta u Slovačkoj 1858, † Zagreb 1934, tekstilni trgovac, od 1919 do smrti ravnatelj Hrvatskoga narodnoga etnografskog muzeja u Zagrebu. Kad je došao godine 1876 u Hrvatsku, počeo je po primjeru Dane Hermanna svestrano i marljivo sabirati i industrijski iskorišćivati narodnu tekstilnu ornamentiku. Zaposlivao je neko vrijeme veći broj tkalja i vezilja, napose iz Posavine. Priređivao je izložbe tih proizvoda i narodnih uzornika, da ih promiče u stranom svijetu (Pariz, Berlin, St. Louis i t. d.). Zbog različnih nedaća kasnije napušta trgovačke poslove, a kao vlasnik obilne zbirke narodnih rukotvorina, tkiva, veziva, dijelova nošnja, tikvica i t. d. nastoji uz druge i on, da se osnuje etnografski muzej u Zagrebu. Kad je taj osnovan 1919, ulaze u nj i njegove zbirke, koje su već dijelom bile svojina Trgovačko-obrtnoga muzeja, odnosno Muzeja za umjetnost i umjetni obrt u Zagrebu. Izdao je nekoliko brošura u vezi sa svojim pothvatima i narodnom ornamentikom.

LIT.: Etnografski muzej 1919—1929, Zagreb 1930; Narodna Starina, XIII., Zagreb 1934. M. G-i.

BERGERAT, Émile, ✻ Pariz 29. IV. 1845, † Neuilly sur Seine 13. X. 1923, francuski dramatičar, romanopisac, umjetnički kritičar i novinar. Književni je rad započeo vrlo mlad u Comédie-Française s *Une Amie,* u jednom činu i u stihovima. G. 1872 oženi se mlađom kćerkom Théophila Gautiera. U vezi s tim objavio je knjigu uspomena o svom tastu *Théophile Gautier, entretiens, souvenirs et correspondances* (1879). Iz toga razdoblja potječu njegove majstorske studije i kritike o umjetnosti, koje je kroz sedam godina izdavao u Journal Officiel. Stvorio je i uređivao s velikim ugledom La Vie moderne, ilustrirani časopis, u kojem su surađivali svi majstori kista i koji je obnovio umjetnost bibliografske ilustracije; dao se je i na književnu kritiku, u kojoj je postao neosporivi gospodar s *Chroniques de l'homme masqué* u časopisu Voltaire, zatim u Figaru s kritikama pod šekspirskim pseudonimom Caliban, remek-djelima duhovitosti i stila, koja su vrlo hvalili Jules Vallès, Alexandre Dumas sin i Alphonse Daudet. Usprkos različnim vrstama u svojoj velikoj književnoj proizvodnji B. je svuda pjesnik rijetkoga i sjajnog umijeća, u kojem se bogatstvo riječi natječe o prvenstvo s lirizmom.

BIBL.: Kao romanopisac dao je *Faublas malgré lui* (1883); *Bébé et Compagnie* (1884); *Le viol* (1885); *Le petit Moreau* (1887); *La Vierge* (1894); *Eliane ou le chèque* (1893); *Le cruel Vatenguerre* (1898). Glavne su mu drame: *Père et mari* (1871); *Ange Bosani* (1874); *Le Nom* (1883); *Le Baron de Carabasse* (1885); *Flore de Frileuse* (1885); *La Nuit bergamasque* (1887); *Le Capitaine Fracasse* (1896); *Plus que reine* (1899); *La Pompadour* (1899); *Le Capitaine Blomet; Petite mère; Vidocq empereur des policiers* (1910); *La Nuit florentine* (1913). — Ostavio je nekoliko svezaka pjesama: *Poèmes de la guerre* (1871); *La lyre comique* (1899); *Ballades et sonnets* (1910); *Enguerrande* (1884), najbolje pjesničko djelo; *Glanés et Javelles, rimes nouvelles* (1910). P. Cl.

BERGERETTE (franc.), ples srodan plesu »basse dance«. Naziv se javlja među skladbama 16. st. Najvećma je to plesna melodija u $^{6}/_{8}$ mjeri. Upotrebljava se kasnije i kao naziv malih pastirskih popjevaka. B. Š.

BERGEROV RITAM → Elektrenkefalogram.

BERGHAUS, 1. Heinrich, ✻ Kleve 3. V. 1797, † Stettin 17. II. 1884, njemački kartograf. Dugo je bio profesor primijenjene matematike na graditeljskoj akademiji u Berlinu, a u Potsdamu je osnovao i vodio kartografsku školu, iz koje su izašli Petermann i Lange. Izradio je izvrsne atlase i napisao odlična zemljopisna djela (atlas Azije

1833—43, fizikalni atlas 1837—48, *Allgemeine Länder- und Völkerkunde* u 6 svezaka 1837—44).

2. **Hermann,** ✻ Herford 16. XI. 1828, † Gotha 3. XII. 1890, sinovac prečašnjega, koji ga je uputio u kartografiju, pa je od 1852 do smrti radio u kartografskom zavodu Justusa Perthesa u Gothi. O. O.

BERGIUS, Friedrich, ✻ Goldschmieden (Šleska) 11. XI. 1884, njem. kemičar, poznat po svojim postupcima dobivanja tekućih ugljikovodika i benzina iz ugljena (→ Bergiusov postupak) i po postupku dobivanja šećera iz drva (saharifikacija drva. G. 1909 dobiva privatnu docenturu u politehnici u Hannoveru, od 1914 član je ravnateljstva znamenite tvrtke Th. Goldschmidt & Co. u Essenu. Od 1918 generalni je ravnatelj »Deutsche Bergin A. G. für Kohle und Erdöl-Chemie«. — Počasni je član mnogih znanstvenih društava i akademija. Počasni je doktor prirodnih znanosti sveučilišta u Heidelbergu i Harvardova sveučilišta u New Yorku. Dobio je Nobelovu nagradu za kemiju 1931. U Zagrebu je boravio u studenom 1940 i tom zgodom održao vrlo zapaženo predavanje o revoluciji sirovina. M. D-ć.



FRIEDRICH BERGIUS

BERGMAN, 1. Hjalmar Fredrik, ✻ Örebro 19. IX. 1883, † Berlin 1. I. 1931, švedski pisac, bizaran, ciničan, majstor grotesknog stila. Učio u Upsali, a poslije toga putovao Sredozemnim morem. Napisao je nekoliko romana iz plemićkog života, kao *Hans nåds testament* (Oporuka njegove milosti, 1910), na humoristički i realistički način. Ima i nekoliko romana iz malogradske sredine. Vanredno su uspjeli tipovi bakice u romanu *Farmor* (Bakica, 1921) te pipničar Markurell u romanu *Markurells i Vadköping* (Mark Aurel u Vadköpingu, 1919) što je i filmovano. B. je pisao i drame i komedije: *Swedenshielm* i *Nobelpris* (Nobelova nagrada), *Arlechins död* (Arlekinova smrt), *En Skugga* (Sjena). F. B.

2. **Torbern Olaf,** ✻ Katrineberg 1735, † Medevi 1784, švedski mineralog, kemičar i fizičar, Linnéov učenik u Upsali, gdje je kasnije bio profesor fizike, kemije i mineralogije, otkrio sumporovodik u toplim vrelima, napisao raspravu o fabrikaciji alauna i postavio nauku o reagensima. Znanstvena su mu djela sabrana u 6 sv. *Opuscula physica, chemica et mineralia* (Upsala 1779—1781). U.

BERGMANN, Ernst von, ✻ Riga 16. XII. 1836, † Wiesbaden 25. III. 1907. Medicinu je učio u Dorpatu, a poslije još i u Beču i Berlinu te kod Volkmanna i Billrotha u Mannheimu. Od 1871 bio je redovni profesor kirurgije u Dorpatu, od 1878 u Würzburgu, a od 1882 u Berlinu kao nasljednik Langenbecka. B. je jedan od najvećih kirurga svoga doba, osnivač asepse i kirurgije mozga, propagator moderne ratne kirurgije u smislu konzerviranja i očuvanja ranjenih dijelova tijela.

LIT.: Haberling-Hübotter-Vierordt, *Biograph. Lexikon.* V. B.

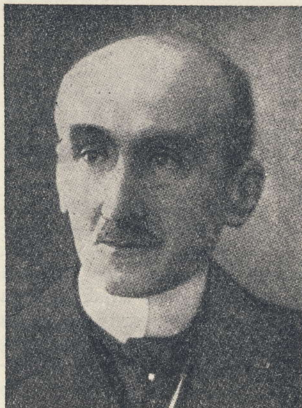
BERGMANNOVO PRAVILO kazuje, da su istovrsne ili srodne životinje jednako tople krvi veće u hladnijim krajevima. Što je tijelo takve životinje veće, to ima razmjerno manju površinu, i radi toga gubi manje topline, pa može bolje opstati u hladnoći. Tako su na pr. svi sisavci i ptice, koji žive u mnogo hladnijim sjevernim stranama, veći od naših, a u južnima su manji, na pr. divlja svinja, srna, lisica, vuk, kos, juričica, živični strijež, zelenonoga mlakuša i t. d. Ako usporedimo duljinu lubanje kod lisice, vidimo, da u Grčkoj, Italiji i Španjolskoj ima oko 135 mm, kod nas oko 140 mm, a u Švedskoj i Norveškoj oko 150 mm. Ili, krilo kosa ima u sjevernoj Africi oko 125 mm, kod nas oko 130 mm, a u Švedskoj oko 135 mm. Takva ista pojava opažena je i pri uzgajanju bijelih miševa. Oni, koji su držani u hladnom kod 6°, postali su veći, a oni u toplom kod 26° manji od prvobitnih predaka.

Radi toga dolaze u krajevima s vrlo niskom temperaturom sve životinje jednako tople krvi razmjerno do vrlo velika stasa, a u jako toplim krajevima su nasuprot vrlo malene. Tako dosežu na Aljaski mnogi sisavci i ptice svoju najveću veličinu, a u Somaliji dolaze u najmanjim oblicima. Ovo Bergmannovo pravilo vrijedi samo za životinje jednako tople krvi, a to su sisavci i ptice. Sve ostale životinje nejednako tople krvi su (upravo obrnuto) najveće u toplijim krajevima. Već naše primorske gušterice su znatno veće, a još veće su na jugu Italije, kao i gatalinka i gubavica, leptiri jedarce i bjelopjegavi ovnić i t. d. N. F-k.

BERGOGNONE, Il → **Fossano, Ambrogio da.**

BERGSÖE, Jörgen, ✻ Kjöbenhavn 8. II. 1835, † Kjöbenhavn 26. VI. 1911, danski pisac. Bio je prirodopisac te je naučno mnogo radio u Italiji. Bio je i pjesnik te romanopisac, a najpoznatiji su mu romani: *Piazza del Popolo* (1866), *Stara tvornica* (1869), *Božićna pripovijest* (1893). Napisao je i ciklus novela punih žive fantazije, koje su još danas popularne, poglavito *Sablasne novele* (1871). F. B.

BERGSON, Henri, ✻ Pariz 1859, † Pariz 6. I. 1941, francuski filozof, profesor zavoda Collège de France, od 1901 član Instituta, 1928 nagrađen Nobelovom nagradom. Nastavljajući u pravcu, koji se s F. Ravaissonom suprotstavio pozitivizmu, a koji je s J. Lachelierom i s E. Boutrouxom istakao »filozofiju slobode« nasuprot mehanističkom determinizmu i materijalističkom zanosu prirodoznanstvenoga gledanja, B. izgrađuje zaokružen nazor, koji on sam naziva neospiritualizmom, no kako ga osniva na principu života, može se jednako karakterizirati kao panvitalizam, što je u opreci s panlogizmom, koji uzima, da je osnov svijeta neka logička sila. Do te opreke vodi B-a kritika racionalizma ili nazora o kompetentnosti razuma u spoznajno-teorijskoj i metafizičkoj funkciji. Kriticizam naime i pozitivizam kao oblici empiričkoga racionalizma slažu se u tom, da se spoznavanje sastoji u razumskoj redakciji iskustvene građe, ali ga ograničuju na pojave u subjektu (predodžbe) ili na pojavnu stranu stvari, pa prema tome poriču mogućnost prijelaza preko iskustva i zavirivanja u dubinu stvarnosti, dok se spekulativni racionalizam pouzdaje u metafizički domašaj logičkih operacija i opravdanja. B. prihvaća empirističku zasadu, da se sve spoznavanje svodi na iskustvo, ali nalazi puta i načina, koji vode u metafiziku (v.); no u isti mah, kad prevladava ograničenje, koje postavlja kriticizam i pozitivizam, odbija on mišljenje spekulativnoga racionalizma, da se do osnova svijeta dolazi razumskim sredstvima. To rješenje nadaje se razlikovanjem neposredne svijesne datosti i iz nje izvedena intelektualnog prikaza; to razlikovanje čini glavni profil B-ova sustava. Polazeći od proživljavanja kao kontinuirana niza eksistencijalnih akata, kojima subjekt sebe statuira (»ja jesam«) i ujedno s tim nalazi (kon-statira), kako mu je »pri duši«, ima se pod iskustvom prvenstveno razumijevati, da on radi »sa znanjem« (conscientia) ili s-viješću uza samu muku vršenja bitka. Izravno naime na mogućnosti djelovanja i nevolji trpljenja subjekt provodi bitak svoj znajući za se, a isto to biva, kad zauzet događanjem izvan sebe po neposrednom učešću (»sim-patiji«) svoje radinosti dokučuje, što se tamo dešava. Svijest u toj posve prisebnoj kondiciji ima čisto vremenski značaj ustrajna, sveudilj obnavljana stvaralačkoga zbivanja, što se neposredno dohvaća u dojmu, prije nego što će se shvaćati u pojmu. Znanje, što se tako daje, živo je, pojedinačno, konkretno, jedinstveno, kao da je sliveno u jednu cjelinu, fluentno, prelijevajući se od momenta do momenta u neprekidnoj vezi. Od toga nahođenja sebe u intimnoj tvornosti i svijeta u živom dodiru s njim, što se dobiva »uviđanjem« (intuicijom) odnosno uživljavanjem, razlikuje se spoznajni nalaz, koji se izrađuje razviđanjem, kad se proživljavanje iz čiste usebnosti pomakne i u nekom vidnom prostoru kao ideja, predodžbena slika stavi na ogled. Značajan postaje onda za spoznavanje prostorni zor: što je u neposrednoj datosti naprosto eksistencijalni momenat »pri duši«, postaje sadržaj »u duši«. Činjenica: ja sam svijestan (znam za se) mijenja se u izraz »ja imam nešto u svijesti« kao objekt gledanja. Iskustvo se tada ukazuje kao skup elementarnih



(Foto H. Manuel)

HENRI BERGSON

masa znanja (duševnih atoma), što se osjetnim zamjećivanjem u doživljavanju pregnantno ističu, potisnute s pozornice svijesti dolaze u latentno stanje, iz kojega se sjećanjem povraćene ili maštanjem preobražene opet javljaju u vidnom polju, u osvrtu (refleksiji) zahvaćene razumskim se metodama obrađuju i izlažu u obliku jasno ocrtanih, čvrstim konturama omeđenih, za poimanje na prosječni, normalni izgled svedenih prikaza, koji se lako drže na misli i riječima označeni zgodno se upotrebljavaju za saopćenje. Nesumnjivo je to misaono (»logičko«) kapitaliziranje i razgovorno (»dijalektičko«) izlaganje doživljajne muke korisno, jer pregledom omogućuje orijentaciju u svijetu, a označivanjem duševni saobraćaj, ali se ne smije pustiti s vida, da je ono prevođenje žive prisebne datosti u odličene, t. j. od subjekta nekako odvojene, objektivirane fabrikate, priugotovljene za shvaćanje i sporazumijevanje. U analitičko-sintetičkom postupku razuma, koji je po B-u sposobnost izrađivati vještačke predmete, razrešava se kontinuirani tok osvješćivanja u diskretne fiksirane pozicije, cjeloviti dojam doživljavanja razlaže se u razbirljive crte, od kojih se sastavljaju apstraktni, shematički, općeno prihvatljivi, značenjem markirani likovi, u kojima se zapravo život ukočio, vremenski je tok zbivanja prešao u prostorno redanje slikâ, »izvorni elan«, koji sve stvaranje nosi, prometnuo se u mehanički proces.

Prema toj spoznajnoteorijskoj dispoziciji intuicija ili »znanje po iskušenju« odnosi se prema razumskoj ili pojmovno konstruiranoj spoznaji kao mudrost prema vještini. I ne osporavajući potrebu i važnost racionalnoga stava u životnoj praksi, kad se radi o svladavanju beskrajnoga pojavnoga mnoštva pojmovima i o njegovu sređivanju u preglednim složajima, ne može se razumskoj funkciji priznati više no tehnička vrijednost. Njezini produkti (intelektualni prikazi) zadovoljavaju u jednom, makar i vrlo važnom životnom položaju, ali baš zato, jer su naročito za nj udešeni, ne predstavljaju oni stvarnost u njezinu punom zamašaju, nego samo jednu njezinu, izvanjsku, pojavnu stranu, svedenu na logičke mjere i načine, a to (prema grčkoj riječi »logos« za misao i riječ) znači, na mogućnosti misaona određivanja i izražavanja u govoru. Do dna bitka, gdje se nalaze stvaralački izvori, vodi intuicija, koja tako dosegom nadmašuje razumsko znanje, stoji prema njemu kao viša svijest (nadsvijest) te je osobito važna za filozofijsko snalaženje u svijetu i životu.

U pretpostavci ove prednosti intuitivnoga dohvatanja, dok se razum ne smatra organom metafizičke spoznaje, B. izlazi iz okvira prirodoznanstvenoga nazora, što svijet prikazuje u vidu kauzalne determinacije mehaničkim, kvantitativno određenim izrazima, koji daju utisak fatalnom nuždom upravljana stroja. Reviziju racionalne slike svijeta provodi B. najprije kod psihologijske teorije odbijajući kako intelektualističko osnivanje duševnoga svijeta, napose asocijativnu mehaniku zamišljenu po uzoru fizikalne atomistike, tako i fiziologijsku interpretaciju psihičkih činjenica. Duševni bitak, kako ga proživljavamo, nema ništa prostorno, masivno, kvantitativno — on je vremenski podržavano čisto trajanje, heterogeni tok momenata, u kojima se svijesno postojanje uporno vrši, neprekidno uspostavlja, težeći se izgrađuje i unapređuje u mogućnosti održanja u kvalitetu prisebnosti. Vremenski oblik duševnoga postojanja ne valja zamijeniti s fizičkim vremenom. Svijest nije samo ispunjavanje subjekta sukcesivno nazočnim stanjima, već je isprepletanje sadašnjosti, kako s prošlošću u stalnom tendiranju psihičkih procesa prema središtu »ja«, tako i s budućnošću u namjernosti odnosno u teženju na cilj, što se s onim tendiranjem nužno nadaje. Osnovna psihička funkcija je pamćenje kao aktualnodinamičko podržavanje životne radnje u odnosu na »ja«, koji se ima razlikovati od pamćenja kao organske funkcije, kojom se utiru i uzdržavaju putovi ili »motoričke« mogućnosti svijesna postojanja. Odlučno se B. protivi tome, da bi se duševni život kauzativno kao produkt ili atributivno kao svojstvo, odnosno dodati fenomen izvodio iz materijalnih uvjeta. Mozak, koji pri njem dolazi u obzir kao fiziologijski korelat, samo je instrumenat duševnih očitovanja u kretnjama, dakle organ, od čije okretnosti zavisi izražajna sposobnost, a ne i samo svijesno značenje, što se dušom pronosi. Upravo zato odbija B. i teoriju paralelizma, jer slika dvaju korespondentnih nizova krivo prikazuje odnos duše i tijela. Duševnost nije naprosto unutrašnja strana fiziologijskih procesa, naprotiv ona je antagonistički akt, što kao vječito oživljavanje i ustajanje na subjektivni bitak u znaku »ja jesam« stoji u borbi protiv sustajanja u neprisebnosti, protiv umaranja, da ne kažemo mrtvila, kojim se pronosi prostorno određeno, mehaničko zbivanje, protiv kauzalno iznuđene nevoljkosti. Osnovni naime značaj psihičkoga života je teženje, kretanje u naponu prema svijesti i traženje tako kvalificirana držanja u aktima vršenja na priliku izbora, što duševno stvaranje vodi na put samosvijesna, voljna, iz cjeline »ja« određena bitka i udara mu obilježje sveudiljna iznalaženja smisleno-svrhovitih mogućnosti i dovijanja slobodi u samoodređenju i samosvojnosti.

Nadovezujući na duševne činjenice ukazuje se u pravcu intuitivna nahođenja i ostala stvarnost u živoj slici. Kad se naime prikučimo svijetu i s neposrednim učešćem primamo događanje njegovo, onda mjesto statičkih likova intelektualnih, koji se kao posrednici stavljaju između nas i svijeta, stoji dojam, kojemu glavnu notu sačinjava živi kontinuitet. Zbivanje u bistvenoj, izvornoj kondiciji svojoj je stvaralačko razvijanje, što se daje u nebrojenim vrstima i načinima i ustrajno se, da upotrijebimo Goetheovu poredbu, na stanu vremena tka s individualno promjenljivim marom i uspjehom. Samo u razumskoj perspektivi svijet je gibanju stroja sličan silom udara pokretan, mrežom efektivnih uzroka isprepleten proces, u dubini svijesti zahvaćen on je na životnom elanu vijekom održavano stvaranje. S tim mislima gradi B. nazor na svijet na unutrašnjoj doživljajnoj izvjesnosti. On hoće metafiziku (v.) kao spoznaju o osnovima i posljednjim uzrocima stvari, ali ne će, da ona bude razumski konstruiran i pojmovnim maštanjem iskombiniran prikaz, već bi to imala biti empirički, na samoj muci rađanja i održanja svijesti osnovano dohvatanje zazbiljnosti na njezinu izvoru: u intimnom zagrljaju sa svijetom, u živom djelovnom dodiru s njim doseže se apsolutni bitak i puna istina. Nije sigurno, da li je možda B-u pred očima lebdjela srodnost značenja riječi »genesis« i »gnosis«, ali je očito prema racionalističkom jednačenju mišljenja i bitka istakao blizinu doživljajne datosti i ontološke funkcije i na toj je blizini razvio filozofijsku misao, koja s intuitivno produbljenim uvidom u radionicu svijeta ujedno postaje iskustvo o Bogu, koje ima veću uvjerljivu snagu nego razumski dokazi za eksistenciju njegovu. U stvaralačkom razvitku ima mjesta za potrebu slobode, za zahtjeve moralnoga upravljanja, za uvaženje estetske težnje i religijskoga uzdizanja, u njem se nalazi mogućnost progresivnoga društvenoga i kulturnoga nastojanja — jednom riječi, mjesta za idealno uzdizanje nad materijalni stupanj postojanja, za ustajanje na život sa sviješću i u duhu. Odnos naime duha i tvari, duše i tijela dolazi u drugo svijetlo: mjesto predodžbe o materijalnoj konstanti, na koju je duševnost privezana kao varijanta ili kao sjenasta pratnja, postavlja se dinamički odnos, u kojem razvijanje i unapređivanje životnoga elana znači duševni bitak, dok usporavanje i nazadovanje znači padanje na materijalni način postojanja. Proces stvaranja ne ide od tvari prema duhu, nego obrnuto: izvirući iz duhovna vrela on se tako rekavši kao plamen ili svijetlo (to je omiljela poredba mistika i gnostika) svijetom širi, a kad životni zamah klone, onda gasne i gubi se u tami nesvijesnosti. Posljednji izvor svega je Bog, koji se ima zamišljati kao vječna, apsolutna djelatnost; na njoj se krijepi čitav svijet u odnosu, koji ponešto zanosi na panteizam, i ako B. sam to ne želi.

Bergson bez sumnje ide u red najvećih suvremenih mislilaca. Djela mu se odlikuju lijepim stilom i bistrim, duhovitim pogledima, koji se tu i tamo priključuju na Leibniza, Schellinga, Schopenhauera, Wundta, Jamesa, Macha i dr. Njegova nauka naišla je na širok odjek. Po utjecaju na teoriju spoznaje označuje se kao intuicionizam.

BIBL.: *Essai sur les donées immediates de la conscience*, Pariz 1889 (1924); *Matière et Mémoire*, 1900 (1925), Srpski prijevod »Materija i memorija, ogled o odnosu tela i duha«, Beograd 1927; *Le Rire*, 1900 (1925), srpski prijevod »O smehu — esej o značenju smešnoga«, sa 16. franc. izdanja preveo S. Džamonja, Beograd 1920; *L'evolution creatrice*, 1907 (1930), srpski prijevod »Stvaralačka evolucija«, preveo s francuskoga Filip Medić, Beograd 1932; *L'energie spirituelle*, 1920; *Les deux sources de la morale et de la religion*, Pariz 1932.

LIT.: A. Stenberger, *H. B-'s intuitive Philosophie*, Jena 1910; J. Maritain, *La philosophie Bergsonienne*, Etudes crit., Pariz 1910 (1930); Ed. Le Roy, *Un phil. nouv., H. B.*, Pariz 1912; Adolf Keller, *Eine Philosophie d. Lebens*, Jena 1914; Đ. Gračanin, *Mod. filozof. branitelj kršćanstva?*, Sarajevo 1935; Jolivet, *Essai sur le Bergsonnisme*, Lyon-Pariz 1931; Chevalier, *Bergson*, Pariz 1926; Olgiati, *La filosofia di Enrico Bergson*, Turin 1922; Vl. Jankélévitsch, *Bergson*, Pariz 1931.

A. B-a.

BERGSTRÖM, Hjalmar, ✻ Kjöbenhavn 1868, † Kjöbenhavn 1914, danski pisac komedija, dobar poznavalac ljudi, poznat i cijenjen i izvan domovine. Glavno mu je djelo *Lynggaard og Co* (1905).

BERI-BERI, bolest čovjeka radi nedostatka B_1 vitamina (aneurina) u hrani. Udomaćena je u zemljama, u kojima je ljuštena (polirana) riža glavna hrana: Japan, Kina, južni otoci i t. d. Javlja se kod pojedinaca i u grupama, a i u drugim krajevima svijeta, ako u ljudskoj hrani nema B_1 vitamina (jednostrana ishrana bez svježe hrane u kaznionicama, na brodovima i t. d.). Bolest se očituje u smetnjama krvotoka, naročito srca, u otoku kože i u živčanim smetnjama, koje mogu dovesti do kljenuti udova i do gubitka osjeta. Pored kronične ima i akutna forma bolesti, koja dovodi do smrti od kljenuti srca. B. se liječi davanjem B_1 vitamina u čistoj formi ili hranom, koja sadrži veće količine ovog vitamina (rižine posije, kvasac, klice žitarica i t. d.). Važno je sprečavati pojavu b. davanjem neljuštene riže i miješane hrane. F. M.

BERIĆ, Jovan, ✻ Brestovac (Bačka) 1786, aktuar u višoj školskoj direkciji, pedagog i školski pisac. Učio u Subotici, Budimu, Požunu. Bio je prijatelj Vukov. Napisao je prvu pedagogiju i metodiku na srpskom jeziku: *Pedagogija i metodika za učitelje graždanski i selski škola od Vilom,* 1816. Pisao je i prevodio za omladinu. Od njega ima i zbirka oda. M. P.

BERIGOJ, knez Neretvana. Po prijepisu isprave, koja se nalazi u kartularu benediktinskog samostana sv. Marije na Tremitima (Vaticanus lat. 10657), a izdana je mjeseca lipnja 1050, Ivan iz Splita, svećenik i benediktinac, sagradio je crkvicu sv. Silvestra na Biševu kod otoka Visa. Taj Ivan u prisustvu Berigoja, neretvanskog vladara (nazivlje se iudex, a i rex), župana Radovana, Budidraga i Zdedraga te satnika Tihana daje ovu crkvu tremitskom samostanu, koja zauvijek mora da služi kao podružna crkva (cella) toga samostana. K tomu je B. zaštitnik (advocator) ovoga pravnog čina.

LIT.: M. Barada, *Dinastičko pitanje*, Vjesnik za arh. i hist. dalm., Split 1931, L. M. B-a.

BERIL. Kristalizira heksagonski. Kristali su većinom oduljeni, a vrlo rijetko pločasti. Staklasta sjaja, kadikad nešto masna. Proziran — malo providan. Bezbojan, bijel, zelenkastobijel, zelenkastožut (i malo opalizira), maslinasto zelen, zelen kao more, jabuka, trava, zelenkastomodar, modar kao nebo, ružičast, blijedožut, žut kao med. To je dakle alohromatski mineral, jer mu boja potječe od neke tuđe tvari, koja je u nj ušla. Velike tvrdoće, 7,5 do 8. Po kem. sastavu je berilijski alumosilikat $[SiO_3]_6Al_2Be_3$. U kiselinama je netopljiv. Po boji i prozirnosti dijeli se beril na dragi i obični. Dragi b. je proziran i lijepo bojadisan. Obični b. je mutan. Zna izrasti katkada u kristalima, koji su dugi preko jednoga metra, a neki su čak tako veliki, da teže i nekoliko stotina kilograma. Među drage berile pripada: *smaragd* (od grč. σμάραγδος, neki dragi kamen); odlikuje se krasnom zelenom bojom, koja je jednaka zelenilu proljetne trave, *akvamarin* je zelen poput morske vode (otuda mu ime od lat. aqua marina, morska voda) ili je modar, pa žut. Žute vrste zovu *zlatnim berilom.* Akvamarin i zlatni b. poznati su bili u staro doba pod grčkim nazivom βήρυλλος, pa otuda ime mineralu. *Morganit* je ružičasti b., a *heliodor* zelenkastožuti; ovaj posljednji malo opalizira; sadrži malo urana. Pod utjecajem katodnih zraka fosforescira jasnomodrom svjetlošću. Boja smaragda potječe od kroma, pa je u uralskim smaragdima, koji su tamnije zeleni, nađeno kromova oksida, Cr_2O_3, 0,19%, a u onima, koji su svjetlije zeleni, 0,11%. Akvamarin je zelen od dvovaljana željeza, FeO. Ružičastom berilu čini se da daje boju kemijski elemenat cezij. Zelena boja smaragda veoma je postojana i ne mijenja se. Zeleni akvamarin postaje pri temperaturi 400° C modar; postaje on modar i djelovanjem rentgenskih zraka. Te zrake pretvaraju ružičasti beril u crveni kao trešnja, a zlatni beril u bijeložuti. Zelenožuti heliodor postaje djelovanjem katodnih zraka blijedosiv. B. je vrlo vrijedan i skupocjen dragi kamen. Nalazi se po pegmatitskim žilama i po pukotinama u granitu. Ima ga i u kristalastim škriljavcima, naročito tinjčevim (liskunskim), i u gnajsima. Kod nas je poznat u planini Motajici u Bosni po pegmatitima tamošnjih granita. Tu se razvio u mutnim modrušastozelenim ovećim i u bezbojnim sitnim kristalima.



KRISTAL BERILA IZ MOTAJICE PLANINE U BOSNI

LIT.: Bauer, *Edelsteinkunde*, III. izd.; F. Koh, *Berilj iz Motajice planine u Bosni*, Glasnik bosansko-hercegovačkoga muzeja XI.; M. Kišpatić, *Mineraloške bilješke iz Bosne*, Rad Akad. 151. F. T.

BERILIJ, Be, redni broj 4, atomna težina 9·2. Dvovaljana kovina iz skupine alkalijskih zemalja. B. pripada među rijetke elemente, pa čini tek 0,001—0,005% zemaljske kore. Najvažnija ruda berilija je *beril* ($3BeO \cdot Al_2O_3 \cdot 6SiO_2$), kojega ima u Norveškoj, Francuskoj, Sjevernoj Americi i Južnoj Africi (Madagaskar). Elementaran b. dobiva se iz berila tako, da se sitno samljevena ruda žari kod 700° C s natrijevim silikofluoridom (Na_2SiF_6), talina izluži vodom, pri čemu nastali natrijev-berilijev fluorid (Na_2BeF_4) prelazi u vodenu otopinu. Vodenoj se otopini doda vapno, da se izluži berilijev hidroksid, koji se filtrira, talog otopi u fluorovodičnoj kiselini, ispari do suha i suši kod 300° C. Dobivenom oksifluoridu ($2BeO \cdot 5BeF_2$) dodaju fluoride natrija i barija i elektroliziraju. Lončić od grafita služi kao anoda, dok željezna cijev, kroz koju radi hlađenja prolazi voda, služi kao katoda. Elektroliza vrši se kod temperature od 1350—1400° C.

B. je kovina sivkasto-bijele boje poput čelika, veoma tvrda (6—7 po Mohsovoj skali, para staklo) i lagana (specifična težina 1,842). Tali se kod 1278° C, a kod 1900° C pretvara se u paru. Na zraku prevlači se tankim slojem oksida, koji ga štiti od dalje oksidacije. U obliku sitnog praška zapaljen izgara jakim svijetlom. U vodi topivi berilijevi spojevi imadu sladak okus. Radi toga Francuzi zovu b. glicinijem (od grčke riječi γλυκύς »sladak«) i označuju sa Gl.

Kao dodatak drugim kovinama daje nastalim legurama dragocjena svojstva: veću tvrdoću, čvrstoću i otpornost prema koroziji. To vrijedi naročito za aluminij, koji dodatkom od nekoliko postotaka berilija dobiva tvrdoću i čvrstoću čelika, što je od osobite važnosti u industriji aeroplana. I bakar postaje dodatkom od 2—3% berilija znatno tvrđi i čvršći, pa se legure bakra i berilija već danas upotrebljavaju u urarstvu, te za izradu oruđa (dlijeta, batovi), koje kod udaranja ne daje iskre, što je važno kod obrađivanja lako upaljivog materijala (zemni plin, petrolej, eksplozivi). Opsežnijoj upotrebi berilija u metalurgiji znatno smeta zasada vrlo visoka cijena (1 kg stajao je 1939 g. 4500—6000 Kn).

Berilij je vjerojatno ciklički elemenat. Povijest njegova atoma vezana je najviše za povijest kisikova atoma. U tom spoju veže se s aluminijskim oksidom u aluminat, u mineral aleksandrit, pa mu je na taj način povijest vezana za aluminijski atom. S aluminijem stvara alumosilikate, tako da mu povijest dolazi u vezu s poviješću silicijskog atoma. Vezu sa silicijem pokazuje još i toliko, što stvara silikate. Povijest njegova atoma vezana je i za povijest borova atoma, pa ga zato nalazimo kao sastavak nekih mineralnih borata. Izomorfno može zamijeniti mangan, željezo, cink, a katkada je vezan i za fluor. F. T.

BERINDA, Pamva, † 1632, ukrajinski leksikograf, autor djela *Leksikon slavenoroskij i imenjtlkovanije* (Kijev 1627), na kojemu je radio punih trideset godina. To je prvi veći pokušaj ukrajinskog rječnika, rađen na osnovi prvog crkveno-slovensko-ukrajinskog rječnika (*Nauka ku čitanju i rozumjenju pisma slovenskaho* i *Hramatika Slovenska,* Vilno 1596) Lavrentija Zizanija-Tustanovskog. B. dokazuje potrebu mijenjanja i promjene crkvenog pisma na narodni jezik. Njegov je *Leksikon* doživio 1653 drugo izdanje.

LIT.: A. I. Sičevskaja, *Pamva Berinda i jeho Virši na Roždestvo Hristovo i druhije dni.* »Čtenija v Ist. O-vje Nestora Ljetopisca«, kn. XXIII., Kijev 1912. S. G-ć.

BERING, Vitus Johanssen, ✻ Horsens na Jyllandu 1681, † na Beringovu otoku (Komandantski arhipelag) 19. XII. 1740, danski pomorski kapetan u ruskoj službi. Zašao u Beringovo more obišavši Sibiriju i prošao Beringovim vratima, koja su od vremena Dežnjeva bila zaboravljena.

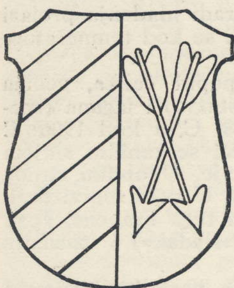
Beringova vrata, između rta Dežnjeva u Aziji i rta Princa Waleskoga u Americi, na najužem mjestu 94 km široka, a duboka 40 do 50 m; 1728 prođe tim tijesnom Bering i Čirikov, ali je 80 godina prije njih prošao tuda hetman Dežnjev.

Beringovo more, dio Tihoga oceana, rubno je more između Azije i Amerike od Beringovih vrata do otočja Aleuta, prema jugu udubljeno 3000 m, iza niza Aleuta spušta se do znatne oceanske dubine. Obale su strme i manje razvedene na istočnoj strani (Anadir zaton) nego na zapadnoj (Norton, Bristol i dr. zatoni); od listopada do svibnja pod ledom, temperatura iznosi na površini 6° do 8° C, a u dubini od 50 m manje od 0° C. Ljetni sjeverni vjetrovi tjeraju hladnu struju s poluotoka Čukča na Kamčatku do 50° s. š. Zimi je more zaleđeno. Znamenit je lov na krznaše. M. Š.

BÉRIOT, Charles, de, ✻ Louvain 20. II. 1802, † Bruxelles 8. IV. 1870, violinski virtuoz i pedagog, osnivač belgijske violinske škole; kratko vrijeme učenik Baillota, inače uglavnom samouk. Nastupao je s velikim uspjesima u Engleskoj, Nizozemskoj i Njemačkoj; od 1843 do 1852 profesor konzervatorija u Bruxellesu; istaknuti su mu učenici Vieuxtemps i Prune. Djela su mu: škola za violinu, 10 koncerata za violinu, sonate, etide, varijacije, klavirska tria.

LIT.: H. Riemann, *Musiklexikon,* 1939. S. S-i.

BERISLAVIĆ(I) (u suvremenim dokumentima najčešće samo Berislav, u pomadžarenom obliku Berisló i sl., zatim izuzetno Berisalić, Berislavlić), porodično ime, zajedničko porodicama različitoga plemenskog podrijetla. Od povijesnog su značaja: 1. B. Grabarski, iz Grabarja u požeškoj županiji, i 2. B. Vrhrički, iz župe vrhričke oko grada Vrhrike, danas Vrlike, ili Malomlački (prema kasnije stečenom posjedu Maloj Mlaki u zagrebačkoj županiji).


GRB BERISLAVIĆA GRABARSKIH

B. Grabarski (nobiles de Grabarya), rjeđe Doborski (prema gradu Doboru na donjoj Bosni), spominju se još u 15. st. kao potomci bosanskog bana Boriča (nepotes condam Borych bani, 1422). Posjedi su im većim dijelom u požeškoj županiji, manjim u vukovskoj. Neprekinuti niz Grabarskih počinje s Benediktom (1464 se spominje kao mrtav). Plemenska zajednica tada više ne postoji, i njegova je porodica sasvim odijeljena od ostalih suplemenika. Ime B-â javlja se za tu lozu grabarskih plemića istom poslije Benedikta, jamačno po imenu jednog njegova prethodnika. Političku važnost stječu po smrti kralja Matijaša sudjelujući najživlje u dinastičkim i građanskim borbama potkraj 15. st. Po materijalnom bogatstvu, koje su naglo uvećavali proširujući svoje imanje u pravu državu, i po utjecaju na javni život postaju B. neko vrijeme ravni najmoćnijim hrvatskim velmožama. Od potomaka Benediktovih podižu ugled porodice naročito Franjo, koji dvaput vrši čast jajačkog bana (s naslovom: ban bosanski), te njegov stričević Ivan (Ivaniš) i sin ovoga Stjepan, baštinici porodice Brankovića u časti srpskih despota (regni Rascie despotus).


GRB BERISLAVIĆA IZ MALE MLAKE

B. Vrhrički, jedna od sedam hiža (zadruga) plemena Čubranića (de genere Chwbranycz, de gen. Ciprianorum, kako se tečajem 13. st. ili na početku 14. st. počelo nazivati — vjerojatno — pleme Hlivnjana ili Hlevnjana), pojavljuju se u vrelima u 15. st. (od 1435 dalje). Poimenično se navode Vuk i Stjepan B., kao »sutci rotni plemenitih Hrvat' stola Tninskoga«. Poseban značaj dobiva grana, koja je našla novu postojbinu na području zagrebačke županije. Pripada joj Stjepan, kaštelan Medvedgrada, koji je u službi hercega Ivaniša i kasnije njegove žene Beatrice stekao znatne posjede, među ostalima i Malu Mlaku u kotaru zagrebačkom. S njegovim sinom Jurjem započinje upravo loza B-â Malomlačkih (de Mlaka, de Kys Mlaka), prozvanih rjeđe Lužanski (de Luzan). Njihovo se imanje s vremenom povećava obuhvativši još red posjeda u varaždinskoj županiji.

Od potomaka ističe se Stjepan II. (✻ oko 1560), koji obavlja različite javne službe, pa je više puta izabran i za nuncija na ugarskom saboru, a bavi se također pjesništvom. Zatim sin ovoga Franjo Aleksandar, koji je kao kapetan Petra Zrinskoga upleten u njegovu urotu, ali je od kralja pomilovan.

Uz pripadnike B-â Grabarskih i Malomlačkih, osobito pak uz Franju i Ivana iz prve porodice, daju svoje obilježje hrv. prilikama na početku 16. st. još dva Berislavića nepoznatog plemenskog podrijetla. To su: prior vranski Bartol i ban hrvatski Petar. Misli se s nepravom, da posljednji pripada posebnoj grani B-â, prozvanoj — za razliku od ostalih — trogirskom (po Petrovu rodnom mjestu).

Rodoslovlje B-â, kako ga donosi I. T. Mrnavić u spisu: Vita Berislavi Bosnensis, episcopi Vesprimensis, Dalm., Croat., Slav. Bosnaeque bani (1620), nastojeći da proslavljenog junaka dovede u srodstvo sa svojom porodicom, potpuno je izmišljeno.

LIT.: M. Mesić, *Pleme Berislavića,* Rad HA, VIII.; I. Kukuljević, *Književnici u Hrvatah s ove strane Velebita, živivši u prvoj polovini XVII. vieka,* Arkiv za povjestnicu jugoslavensku IX., 1868; Vj. Klaić, *Hrvatska plemena,* Rad HA, 130; A. Ivić, *Istorija Srba u Vojvodini,* Knjige MS 50, N. Sad 1929; K. Jireček, *Istorija Srba,* II., preveo i dopunio J. Radonić, 1923; L. Thallóczy, *Studien zur Geschichte Bosniens und Serbiens im Mittelalter,* Leipzig 1914. J. Š-k.

Naročito su se istaknuli u hrvatskoj povijesti ovi Berislavići:

1. Bartol, † 1522, sin Petrov, a unuk Martinov od trogirske loze Berislavića, izabran 1475 za vranskoga priora (viteškoga reda ivanovaca). Pripadao je među najodličnije velikaše u Hrvatskoj, a iz velike je pogibli spasio kralja Matiju Korvina, kad je ovaj 1482 opsjedao grad Hainburg u Austriji. Kad je 1490 umro Matija, htjede Bartol za kralja birati njegova nezakonitoga sina Ivana Korvina. U okršaju na potoku Šari bio je Bartol ranjen, zarobljen i odveden u Budim, gdje ga je oslobodila Matijina udovica Beatrica. Kada se 18. IX. 1490 za kralja krunio Vladislav II. Jagelović, nosio je Bartol križ, ali je naskoro pristao uz protukralja Maksimilijana Habsburškoga. Kasnije se pak složio s Lovrom Iločkim protiv kralja Vladislava. Radi toga je 1495 bio uhvaćen i okovan te odveden u Budim, gdje ga je sabor osudio na smrt. Kralj mu je smrtnu kaznu pretvorio u doživotnu tamnicu, a kasnije ga pustio na slobodu. G. 1499 opet je bio vranski prior, ali je 1500 uzalud nastojao da Mlečanima preotme Vranu, gdje se nalazio glavni samostan ivanovaca. Kralj Vladislav imenuje Bartola 1507 banom jajačke banovine. Umro je, kad je već hrvatskim banom bio njegov sinovac Petar Berislavić.

LIT.: M. Mesić, *Pleme Berislavića,* Rad HA, VIII.

2. Franjo, † 1517, sin Ivanov, a unuk Benediktov od grabarske loze Berislavića. Spominje se prvi put 1470. Posjedovao je u požeškoj i vukovskoj županiji imanja Grabarje, Brod, Dubočac, Kobaš, Svinjar, Dubovik, Daranovac, Vinkovce, Petrovce, Mikanovce, Satnicu, Sarvaš, Koprivnu, Nijemce, Vrbu, Rušćicu, Vranovce, Slobodnicu, Odvorce, Ruševo, Bukovlje, Tomicu, Završje, Slatinik, Paku, Šušnjevce i Levanjsku varoš. Istaknuo se kao jajački ban, jer je hrabro branio grad Jajce od navala turskih. Kao udovac vjenčao se 1494 ili 1495 s Barbarom Frankopankom, udovicom srpskoga naslovnog despota Vuka Brankovića. Po njoj steče imanja Bijelu Stijenu, Komogovinu i Totuševinu. Uz to je 1498 kupio grad Majkovac, a Ivan Korvin darovao mu je 1504 za dužnih 6000 forinti svoje imanje Lobor, kojemu je pripadao i Zlatar. Franjo se 1496 zamjerio kralju Vladislavu II., ali je opet stekao njegovu milost, pa je 6. V. 1499 ponovno imenovan banom jajačkim. Zato 1499 nosi naslov ban bosanski i gospodar posavski. Kralj mu je prigodom obračuna 1503 dugovao 10.184 forinta, što je Franjo potrošio za hranu, municiju, bojne sprave i za plaću vojnika u Jajcu. Odrekao se banske službe te je oko 1507 utemeljio samostan Male braće u trgu Dvorišću na imanju Bijela Stijena kod Pakraca. Kad je 1508 umrla Barbara, vjenčao se Franjo s Margitom Sekelj, te je većinom stanovao u Bijeloj Stijeni, gdje je razvio velik sjaj na dvoru. G. 1513 sudjelovao je u bitki kod Dubice, gdje su bili Turci hametom potučeni. Umro je bez djece, jer su prije njega umrli njegovi sinovi Ivan i Stjepan, koje mu je rodila prva žena Katarina Sulkovačka.

LIT.: M. Mesić, *Pleme Berislavića,* Rad HA, VIII.

3. Ivan (Ivaniš), sin Martinov, a unuk Benediktov od grabarske loze Berislavića, spominje se prvi put 1470, kad je bio još dječak. Kao hrvatski velikaš bijaše Ivan (Ivaniš) protivnik kralja Vladislava II. Jagelovića, te je 1490 i 1491 pristajao uz protukralja Maksimilijana Habsburškoga. Kasnije se izmirio s kraljem Vladislavom, koji ga je 1494 imenovao kapetanom grada Srebrenika u Bosni. Tada je u istočnom Srijemu živio Jovan Stefanović-Branković, koji je nosio naslov despota srpskog. Kako je Jovan 10. XII. 1502 umro bez potomaka, imenovao je kralj hrvatskog velikaša Ivana Berislavića srpskim despotom. Kao despot spo-

minje se prvi put 1504. Tada je već oženjen udovom despota Jovana, Jelenom (Jakšićevom). Preuzevši zaplijenjena imanja svog prethodnika stoluje ponajviše u Kupiniku. Sudjeluje u najznačajnijim političkim događajima svog vremena, a 1511 postaje još jajački ban (do 1513). Umro je 1514.

LIT.: M. Mesić, *Pleme Berislavića*, Rad HA, VIII.; A. Ivić, *Istorija Srba u Vojvodini*, MS 50, N. Sad 1929; K. Jireček, *Istorija Srba* (preveo i dopunio J. Radonić), II., 1923.

4. **Petar**, ✻ Trogir između 1450 i 1460, † Vražja gora kod Korenice 20. V. 1520, sin Ivana od trogirske loze Berislavića i Mandaljene Statileo. Još posve mlad pošao je u Ugarsku ne hoteći živjeti pod mletačkim gospodstvom. Posvetivši se svećeničkom staležu postao je kanonikom u Kaloči. Kako je Petar bio učen i pronicav, uzeo ga je kralj Vladislav II. za svog tajnika i kancelara. Kralj ga je kao osobu svoga povjerenja slao u raznim poslovima u Rim i Veneciju, pa u Njemačku i Francusku. Na proljeće 1513 imenovan je biskupom u Vesprimu i čuvarom kraljeve riznice, a uz to hrvatskim banom i kapetanom grada Senja. Berislavić se kao ban hrvatski oduševljeno latio posla, da obrani domovinu od Turaka, koji su počevši od 1463 gotovo svake godine provaljivali u Hrvatsku. U lipnju 1513 pošalje papa Leon X. banu u tu svrhu 50.000 dukata. Tako je Berislavić na brzu ruku mogao sastaviti priličnu vojsku. Naskoro mu se pružila prilika, da pokaže i vojvodsku vještinu. Turci su naime u kolovozu 1513 provalili u Banovinu, t. j. u Hrvatsku između Une i Kupe. Ovdje su Turci najprije robili i palili sela, a zatim opsjedali tvrđu Blinju. Berislavić se s vojskom utaborio 15. VIII. nedaleko Dubice. Pridružili su mu se Nikola knez Zrinski, Mihovil Frankopan Slunjski, Ivan Karlović i Franjo Berislavić, ban jajački. Sutradan 16. VIII. udare Turci na Hrvate, ali ih stiže potpun poraz. Preko 2000 Turaka pade u boju ili pogibe na bijegu.

Sjajna ova pobjeda proslavi ime bana Berislavića. Papa mu pošalje blagoslovljen mač i šešir, kralj ga imenuje vranskim priorom i županom dubičkim, a neki hrvatski gradovi dadoše na gradska vrata uklesati datum banove pobjede. Ipak nije taj poraz primirio Turke, koji su već koncem veljače 1514 udarili na Skradin, a zatim i na Knin. Ali i ovdje ih zadesi nesreća. Turci budu suzbijeni, te se vrate u Bosnu ostavivši pod Kninom 500 mrtvih. U rujnu 1514 provali u Hrvatsku 4000 Turaka, koji porobe i opustoše imanja krbavskoga kneza Ivana Karlovića. Ovi su Turci doprli i u susjedne kotare mletačke Dalmacije, odakle su se vratili u Bosnu s 3000 zarobljenika i s mnogo stoke. Koncem 1514 provališe Turci opet u južnu Hrvatsku, gdje osvojiše Karin, Korlat i kašteo kod Novigrada, dok su Perušić uzalud opsjedali. Za ove su provale najviše stradali plemići stare hrvatske župe Luke.

Da bi Turke zastrašio, odlučio se Berislavić za navalni rat na Turke. U tu je svrhu molio pomoć na sve strane. Tako je 1500 zlatnih forinti izmolio od Dubrovnika. Papa Leon X. poslao mu je mnogo žita, baruta, sumpora, salitre i više vrsta topova, a povrh toga 2000 dukata. Uz to je papa svim vladarima u Evropi poslao pisma, u kojima ih zaklinje, neka pomognu izmorenoj Hrvatskoj i njezinu banu. Turci su naime u veljači 1515 ponovno opustošili Hrvatsku sve do grada Senja.

Na proljeće 1515 prijeđe Berislavić preko Velebita u Dalmaciju, gdje se s 500 konjanika i 2000 pješaka utaborio blizu tada već mletačkoga grada Šibenika. B. je ondje očekivao 5000 čeških vojnika, s kojima je namjeravao Turcima preoteti Karin, Korlat i kašteo kod Novigrada. Ipak se ta vojna na Turke svršila banovim porazom. Mletački senator Michieli javlja 28. V. 1515, da se B. »utaborio s 10.000 ljudi pod nekim turskim mjestom kod Novigrada, gdje je na njega bosanski paša nahrupio te ga razbio i oduzeo mu topove, a ban je pobjegao jedva s 25 konjanika«.

Bosanski je paša nato odlučio, da će slomiti jajačku banovinu, kako je 1512 nestalo srebreničke banovine. Čini se, da su Turci tom prigodom (u lipnju 1512) zauzeli tvrđe Bočac i Jezero na sjeverozapadu Jajca, pa istom onda sa svih strana opkolili grad Jajce. Berislavić je očito o tomu odmah obavijestio papu, koji već 15. VI. 1515 zaklinje Mlečane, neka pruže novčanu pomoć, koja je potrebna »toliko radi poraza ugarskih četa, koliko radi opsade Jajca«. I Madžari su uvidjeli pogibelj, koja prijeti našim krajevima, ako Turci zauzmu Jajce i obore banovinu jajačku. U tu je svrhu sam palatin Emerik Perenj u srpnju 1515 poveo vojsku za obranu Jajca. Mletački izvori javljaju u kolovozu 1515, da su Turci obustavili opsadu Jajca, kojemu



SPOMENIK PETRU BERISLAVIĆU, Ivan Meštrović
Trogir, Gradska loža

su »Ugri« pritekli u pomoć. Otada je Berislavić neumorno nastojao, da grad Jajce opskrbi hranom, streljivom i posadom. Njegovom se brigom ta predstraža Hrvatske održala još nekoliko godina.

Slabi je kralj Vladislav II. umro 13. III. 1516, a naslijedio ga je njegov sin Ljudevit II., kojemu je bilo istom 10 godina. Kada se 24. IV. 1516 sastao državni sabor u Budimu, htjede plemstvo birati gubernatora, koji će kraljevstvom upravljati, dok mladi kralj ne postane punoljetan. Ova čast bijaše namijenjena erdeljskomu vojvodi Ivanu Zapoljskom, koji je 1514 ugušio seljačku bunu u Ugarskoj. No sabor je odlučio, da će uz kralja vladati državno vijeće, u kojemu je bilo 5 crkvenih i 7 državnih dostojanstvenika. To bijaše slaba uprava, jer se vijećnici starahu više za sebe nego za opće dobro. Na saborima se redovito očitovala nesloga između sebičnih velikaša i goropadnih plemića.

Kraj takvih prilika teško je bilo banu Berislaviću suzbijati turske navale. Kralj mu nije mogao pomoći, a Mlečani se upravo radovahu svakoj neprilici banovoj. Jedini se papa Leo X. iskreno brinuo za obranu Hrvatske. Papa je Berislaviću u tu svrhu slao novaca, žita, oružja i baruta. »Vidim i poimam — piše papa Berislaviću — tvoj teški položaj. Na tvoju utjehu poručujem ti, da na svim stranama nastojim oko toga, da ti od kršćanskih vladara što prije dođe dovoljna pomoć za uspješnu obranu tvoje krajine. Dotle pak stoj hrabro kao do sada, pa ne dopusti, da ti narod klone duhom!«

Papa se zaista obraćao na kršćanske vladare u Evropi. Tako je 15. V. 1516 pisao francuskome kralju Franji I.: »Gradovi, na koje Turci ne prestaju udarati, imaju veliku važnost. Ako Turcima u ruke padne ma i jedan od njih, na pr. Jajce, Knin, Klis ili Skradin, ne će se Hrvatska više moći obraniti, a Turci će imati otvoren put preko Jadranskoga mora do talijanskih zemalja.« Sličnim je riječima papa poticao i poljskoga kralja Sigismunda I., neka Hrvatima priskoči u pomoć. U tome pismu daje papa Petru Berislaviću naslov ban ili potkralj (Dalmatiae et Croatiae banus seu vicerex), pa ističe, da pogibelj od Turaka ne prijeti »samo Dalmaciji i Hrvatskoj, nego i cijeloj kraljevini Ugarskoj te susjednim pokrajinama, pače i cijelomu kršćanstvu«.

Bosanski je paša 1517 udarao na Klis i Skradin. Mnogo je stradala i Krbava; Jajce se pak nalazilo u vječitoj pogibelji. Početkom 1518 htjede Berislavić opet opskrbiti Jajce hranom i streljivom; zato provali u Bosnu s 10.000 vojnika. U susret mu izađe sultanov namjesnik u Bosni s jakom vojskom. Tako dođe do bitke, u kojoj Berislavić potuče Turke. Na proljeće 1518 udare Turci i opet na Skradin i

Ostrovicu. Berislavić nije imao dosta sredstva, da brani hrvatsku granicu, koja se protegnula odviše nadugo. Ostavši bez pomoći, morali su Skradinjani obećati godišnji harač od 100 dukata.

O Martinju 1518 ponestane posadi u Jajcu hrane. U nevolji provale gladni vojnici iz grada, pa udare na Turke, koji su nosili živež u neku susjednu tvrđu. Turci budu sasječeni, a hrana dopremljena u Jajce. Tako se posada održala do početka 1519, kada ju je opet Berislavić opskrbio hranom i streljivom.

Nemoćni je kralj Ljudevit II. sklopio 28. III. 1519 trogodišnje primirje sa sultanom Selimom I. U tom se ugovoru izričito spominju Hrvatska, Slavonija i Dalmacija; pa ipak nije to primirje vrijedilo za hrvatske zemlje. Već o Ivanju 1519 provališe Turci u Krbavu. Sultanov je namjesnik u Bosni štoviše knezu Ivanu Karloviću poručivao, da će mu Turci svakih 14 dana dolaziti u pohode.

Opet su drhtali hrvatski gradovi Knin, Skradin, Klis i Ostrovica, za koje se kralj sa svojim državnim vijećem nije ništa brinuo. Početkom 1520 provali 3000 Turaka preko Hrvatske u Istru. Uz to su Turci stali sve češće robiti i paliti u selima oko mletačkih gradova Zadra, Šibenika, Trogira i Splita. To je uplašilo mletačku republiku, te je po njezinoj odredbi kapetan Ivan Mauro pregledao sve mletačke gradove u Dalmaciji. Mauro je 22. III. 1520 izvijestio, da bi trebalo bolje opremiti mletačke gradove Zadar, Nadin, Vranu i Novigrad.

Turci su mjeseca svibnja 1520 pustošili u Hrvatskoj između rijeke Une i Jadranskoga mora. Berislavić se upravo nalazio u Otočcu, kad li mu stiže vijest, da Turci robe i pale oko Drežnika. Junački ban odmah pojuri u Bihać, odakle se 20. V. 1520 s 300 vojnika zaputi prema Drežniku. Putem je doznao, da se 800 turskih pješaka sklonilo u Vražju goru kod Korenice, gdje je stajao grad nekoga Vuka. Ban je odmah sa svojom četom, u kojoj su bili također viteški junaci Petar Kružić, Ivan Perušić, Draško Primorac i Krizman Borovica, pošao prema Vražjoj gori, gdje je na Turke udario i razbio ih. Njegova je četa progonila potučene Turke, te je pošla odviše daleko, dok je Berislavić s 2 konjanika zaostao. Banu se još dogodila neprilika, da mu je pao konj, kad je s njim trebao na putu preskočiti neki panj. Dok se ban spremao, da popravi stremen na sedlu pa da konja opet zajaše, iznenada se pred njim stvorilo oko 60 Turaka, koji su se bili pred hrvatskim junacima zaklonili u nekoj guduri Vražje gore. Od straha pred ovim Turcima pobjegoše oba konjanika banove pratnje. Tako se sam Berislavić morao braniti od tolikih neprijatelja. Turci su ga svladali, glavu mu odrubili i sa sobom odnijeli. Kasnije su konjanici Ivana kneza Karlovića našli truplo poginulog bana, a bihaćki je građanin našao banovu glavu. Karlović pošalje to u Bihać, odakle je vesprimski prepošt Ivan Statileo ostatke svoga rođaka Berislavića prenio u Vesprim, gdje je obavljen svečan sprovod.

LIT.: I. T. Mrnavić, *Vita Berislavi Bosnensis, episcopi Versprimensis, Dalm., Croatiae, Slav. Bosnaeque bani*, Mleci 1620 (2. izd. 1827 u Monumenta Hungariae historica, Scriptores III.); Ljubić, *Commissiones et relationes Venetae;* M. Sanudo, *Odnošaji skupnovlade metačke prema južnim Slavenom* (Arkiv za povjestnicu jugoslavensku V., VI., VIII., XII.); I. Tomašić, *Chronicon breve regni Croatiae* (Arkiv za povjestnicu jugoslavensku IX.); L. Tubero, *Commentarii de temporibus suis*, 1603[1], 1627[2] (najpristupačnije kod J. G. Schwandtnera, Scriptores rerum Hungaricarum II.); Katona, *Historia critica regum Hungariae;* M. Mesić, *Hrvati na izmaku XV. i na početku XVI. vijeka*, Književnik I. i II.; Isti, *Banovanje Petra Berislavića za Ljudevita II.*, Rad HA III.; Klaić, *Povjest Hrvata*, sv. II., dio III.; Smičiklas, *Poviest hrvatska*, I.; R. Horvat, *Povijest Hrvatske*, I.

5. **Stjepan**, sin hrvatskoga velikaša Ivana, naslovnoga despota srpskog. Naslijedio je očeva imanja u vukovskoj županiji. U sačuvanim izvorima spominje se kao despot prvi put 1520. On je svoje posjede u vukovskoj županiji obranio 1526, kad je sultan Sulejman II. zaposjeo Vukovar, Erdut i Osijek. Štoviše, Stjepan je iza odlaska Sulejmanova preoteo Turcima neka mjesta, pa i sam Vukovar. Pripadao je među one malobrojne velikaše, koji su 1527 u Slavoniji pristajali uz austrijskoga nadvojvodu Ferdinanda mjesto uz protukralja Ivana Zapolju. Stjepan je sudjelovao i kod krunisanja kralja Ferdinanda, koje se obavilo 3. XI. 1527 u Stolnom Biogradu.

LIT.: M. Mesić, *Pleme Berislavića*, Rad HA, VIII. R. H-t.

Na Zapoljinoj je strani Stjepanu neravni takmac u despotskoj časti vojvoda Radič Božić. Osim vlastitih imanja mora Stj. čuvati i kraljevske gradove, koji zatvaraju Turcima put u Budim između Dunava i Tise. Nedovoljno pomagan od kralja, Stj. traži da bude riješen ove brige, i kada ne uspijeva u tom, povlači čete i prepušta gradove Turcima (1529). Na kraljev je nalog tada uhvaćen zajedno s majkom i zatvoren u Budimu. U vrijeme prvog pohoda sultana Sulejmana na Beč otpremljen je iste godine u Ostrogon, ali se na putu oslobađa bijegom. Prelazi zatim u službu sultana, koji mu vraća njegove posjede i gradove. Od toga vremena ratuje na strani Zapoljinih pristaša i osvaja u zajednici s Turcima Slavoniju. Pokušaji, da se usprkos tome pomiri s Ferdinandom, propadaju. U početku 1535 napadnut je od svoga dotadašnjeg saveznika, bosanskog sandžak-bega Husreva, i ubijen.

LIT.: A. Ivić, *Istorija Srba u Vojvodini*, MS 50, N. Sad 1929; K. Jireček, *Istorija Srba.* Preveo i dopunio J. Radonić, II., 1923. J. Š-k.

Berislavići u narodnoj tradiciji ostavili su časnu uspomenu. Obradila ih je i hrvatska narodna pjesma u vezi s dvije hrvatske narodne katastrofe. U bitki na Krbavskom polju 1493 sudjelovao je Ferenac (Franjo) Berislavić. Njega opisuje jedna dubrovačka bugarštica, kako se vraća iz boja u Skradin i pripovijeda svojoj nevjesti Zori Hodžulovoj (Kožulovoj) bojne događaje i neposredno zatim umire. Bugarštica ga zove Perjenac Perisavić. U novijoj deseteračkoj pjesmi s otoka Visa zove se isti junak knez Perazović. On na povratku iz boja pripovijeda sudbinu bana Derenčića njegovoj sestri, a svojoj zaručnici Doroteji. Slušajući strahote, koje su se dogodile na Krbavskom polju, pada Doroteja mrtva. Obadvije pjesme o krbavskom boju upotrebljavaju više potpuno jednakih motiva. U historijskoj uzročnoj vezi s krbavskom katastrofom jest i katastrofa u Vražjoj gori, u kojoj je Hrvatska izgubila 1520 Petra Berislavića, posljednjega velikoga branitelja svih hrvatskih zemalja. Tu su katastrofu opjevali noviji hrvatski narodni pjevači.

LIT.: A. Šimčik, *Dubrovačka bugarštica o Krbavskom razboju*, ZNŽO XXVIII., sv. 2., Zagreb 1932; N. Andrić, *Hrvatske narodne pjesme*, MH, Zagreb 1940. P. G.

BERISSO, hrvatsko iseljeničko naselje u Argentini (oko 1000 iseljenika), u kome djeluje Hrv. kult. zajednica. Iseljenici se bave pomorstvom, trgovinom i poljodjelstvom. M. B.

BERKASOVO, selo u Srijemu, 3 km na jugoistok od Šida, u šidskom kotaru, sjedište općine i grkokatoličke župe. Ima 1200 stan. Od sredovječnoga grada sačuvali su se veliki opkopi, koje zovu Despotovcem.

LIT.: Đ. Szabo, *Sredovječni gradovi u Hrvatskoj i Slavoniji*, Zagreb 1920. Z. D-i.

Berkasovo i okolina. Razvijanje naselja i migracije. U zapadnom dijelu Fruške gore i u podgorini ispod nje bilo je naselje u dotursko doba na dobroj i izdašnoj zemlji vrlo jako. Ono je to i danas, samo je u ono vrijeme bio na tom zemljištu veći broj naseljenih mjesta. Iako je šuma od starine zauzimala velik dio gore, ipak je tu i oratnoga i vinorodnoga tla bilo u izobilju, te se naselje moglo povoljno razvijati. Podgorina je pored toga bila staro kulturno tlo, na kojem je velik dio šume bio iskrčen još prije doseljenja Hrvata. U početcima Fruške gore bila su se razvila mjesta: Berkasovo, njemu sa sjeverozapadne i zapadne strane Sv. Nikola u Lokvama, Bodin, Berak, Pištana, Kuće i Odvorci, a s južne Svi Sveti na položaju današnjega Šida. Od tih sela postojale su župe u Berkasovu sa crkvom sv. Stjepana, u Lokvama sv. Nikole, u Odvorcima bl. Dj. Marije i u Svim Svetima crkva istoga imena. Na području oko Sota nalazila su se pored naselja u samom tom mjestu i sela Vukovac i Vukov Dol prema Berkasovu, Lovrenci i Molovin sa sjevera, Tođilo, Građa i Varadin s istoka i Opatovina i Veka, na položaju današnje Privine Glave, s južne strane. Tu su župe postojale u Lovrencima kraj Molovina sa crkvom sv. Lovre, u Sotu sv. Katarine, sv. Đure u Tođilu i u Veki sv. Mihajla. Između Sota i Veke ležalo je selo Bikić, a južno od Veke bili su poveći posjedi Pakledin i Kalotinci. U istočnoj granici s Kalotincima, koji su ležali sjeverno od Kukujevaca, nalazilo se selo Peđin, a do njega prema istoku Erdefark na položaju današnjega Erdevika. U oba ta sela postojale su župe. Na tom zemljištu, samo nešto sjevernije, ležalo je selo Ljuba, u kojem je stajala župna crkva sv. Margarite. U podgorini, koja je imala vrlo dobro tlo, razvila su se mjesta: Borovčin, istočno od današnjega Šida, Gibarac, gdje je i danas selo toga imena, njemu na istok Kamenica, onda Bačinci, koji su i sada selo, i istočno od njih Kukujevci. Župe su u podgorini postojale u Borovčinu sv. Martina, u Gibarcu i u Kamenici. Istočno od Kukujevaca, u samoj blizini toga sela, ležalo je mjesto Virci, u kojem je stajala župna crkva sv. Nikole, kojoj su pripadali i Kukujevci. Na cijelom tom zemljištu, koje po prostoru nije bilo veliko, nalazilo se trideset posjeda s gustim na-

seljem. Koliko je to naselje bilo mnogobrojno, dokazuje i činjenica, da je u njemu djelovalo petnaest župa, od kojih su većina još oko 1330 bile bogate, kako se to vidi po računima papina legata prema isplaćenom crkvenom porezu. Naseljenost je bila naročito jaka na području same gore, na kojem su od 30 mjesta cijeloga naselja bila 24, a od svih 15 župa tu ih je bilo 11.

U posjedovnom pogledu pripadalo je to zemljište nižem plemstvu, a samo su Kukujevci bili dio velikoga vlastelinstva, koje su držali najprije bogati posjednici Vukovske župe Ajnardi, a poslije morovićki Gut-Keledi. Plemstvo je bilo madžarskoga podrijetla, a dobilo je ta imanja, kao i inače u Vukovskoj župi, kraljevskim darovnicama, koliko nije potjecalo od onih madžarskih rodova, koji su u seobi oko 900 naselili i zemljište između Dunava i Save. Od tih Madžara posjednika izišla je i djelomična madžarska nomenklatura na tim posjedima, koja se jasno vidi u imenima Bačinci, Bikić (Bikecs), Bodin (Bodony), Erdefark (i Erdevék »rub šume«), Gibarac (Gibard), Molovin, Peđin (Pegye), Sot (Szat), Tođilo (Tagyala), Varadin (Varad) i Veka (Veke). Značajno je, da je i jedan član plemena Duružma, rođak Gorjanskih, stekao tu velik posjed u Bačincima. Njegovi su potomci živjeli u tom mjestu još u početku 15. st.

U crkvenoj organizaciji to je područje išlo pod morovićki arhiđakonat, osim župe u Odvorcima, koja je ležala još u arhiđakonatu vukovskom. Prema tome granica između tih arhiđakonata pečujske biskupije tekla je između Sv. Nikole u Lokvama, Berkasova i Svih Svetih s jedne i Odvoraca s druge strane, te je dalje u toj crti produžila na Bosut.

U turskom prodiranju ležala je velika vojska Ibrahim-paše na tom području, kada je osvajala Ilok, ali kako se to mjesto Turcima ubrzo predalo, nije ta vojska načinila većega jada, pogotovu gdje je sultan naredio, da se iločka okolina ne robi i ne plijeni. Tako su se na tom zemljištu održali i stanovništvo i mjesta u razmjerno većem broju i pod turskom vladom. Ostali su naseljeni u to vrijeme: Bačinci, Berak, Berkasovo, Bodin, Erdevik, Gibarac, Kalotinci, Kukujevci, Lovrenci, Ljuba, Molovin, Pakledin, Peđin, Selište Svetosvisvetsko i Sot, upravo polovina svih doturskih i većina svih nekadašnjih velikih mjesta. Još u početku turskoga gospodstva velik je dio starinačkoga stanovništva na tom zemljištu napustio svoja sela i prešao u Ilok i Voćin u gradsko naselje, primivši islam ili još na svom domu ili u Iloku.

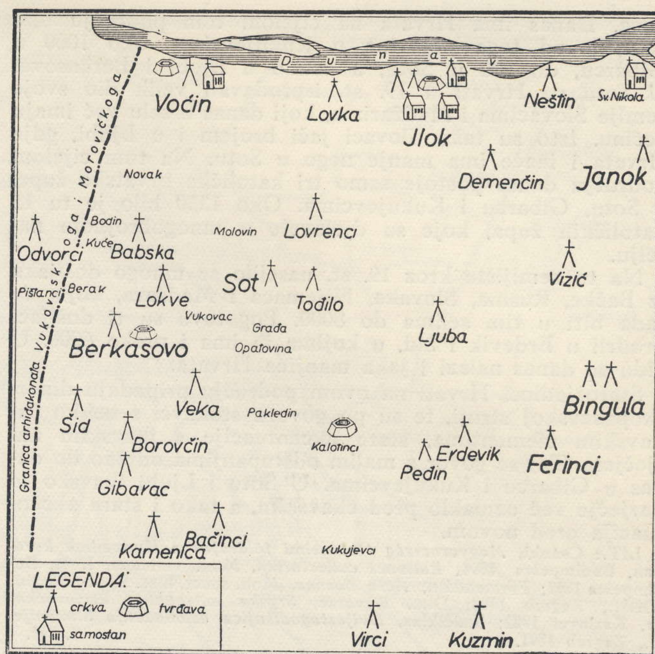
U svim spomenutim selima održalo se za to vrijeme i starosjedilačko katoličko naselje, jedino ga od 1600 od prilike nije bilo u Erdeviku i Molovinu. Vijesti o tim katolicima postoje u nekoliko opsežnih izvještaja, koje je crkvena organizacija katolička s toga zemljišta u 17. st. slala Svetoj Stolici. Iz njih se vidi, da je to cijelo područje pripadalo za to vrijeme u tri župe, koje su djelovale ili na njemu samome ili i u susjedstvu. Na tom tlu postojala je za turskoga gospodstva župa u Ljubi, a u bližoj okolini radile su još župe u Bapskoj i u Ilači.

Župnici u te tri župe za vrijeme Turaka bili su ili franjevci ili svjetovnjaci.

Ipak postoje izvještaji s toga zemljišta iz vremena oko 1630, da su neke župe u tom kraju bile toliko zapuštene, te je starosjedilačko katoličko stanovništvo prelazilo na grč.-ist. vjeru. To se dogodilo i na tom području ljubljanske i ilačke župe. Razlog je toj zapuštenosti katoličkih župa bio u tome, što se vrlo teško mogao dobiti svjetovni svećenik u taj kraj, te su ispražnjena župnička mjesta ostajala nepopunjena. Nemajući svoga svećenika hrvatski starosjedioci katolici prilazili su ovdje ondje na tom zemljištu grč.-istoč. crkvi, koja je tu od turskoga gospodstva bila dobro organizirana, pogotovu u svojim manastirima, od kojih su dva, Privina Glava i Đipša, djelovala na području ljubljanske župe.

Tada su od 1630 od prilike franjevci opet počeli u većem broju dolaziti na župe u tom kraju, te su se prema prilikama izmjenjivali na njima sa svjetovnim svećenicima. U tim mirnijim i sređenijim prilikama moglo je i starosjedilačko katoličko stanovništvo u tom kraju bolje napredovati. Oko 1650 bilo ga je nekih 200 kuća s jedno 1500 čeljadi, daleko manje nego pred dolazak Turaka, kada je na tom području stanovništva moglo biti i 7500.

Velik dio starosjedilaca s toga zemljišta nalazio se za vrijeme Turaka u muslimanskom naselju u Iloku i Voćinu, a pored toga stanovit ga je broj bio i po drugim turskim



BERKASOVO I OKOLINA PREMA NASELJU OD 14. DO 16. ST.

velikim gradovima u bližim i daljim krajevima, kamo je došao s turskom vojskom u naseljivanju muslimanskoga stanovništva.

Poslije oslobođenja od Turaka i sređivanja prilika oko 1700 stanje naselja bilo je na tom zemljištu ovakvo: Hrvati, što starosjedioci, što opet malobrojni doseljenici iz Bosne, Bačke, Baranje i Hrvatske, održali su sela: Sot, Pakledin, Ljubu, Gibarac i Kukujevce. Sot je za Turaka bio veće selo, ali se u tom ratovanju u većoj mjeri raseljivao, te je u 18. st. prešlo samo desetak kuća. Raseljenike iz toga sela nahodimo u početku toga stoljeća pod imenom Sočanin u mnogo sela od Iloka do Vinkovaca. Oko 1740 preselilo je vlastelinstvo Pakledin s jedno 30 porodica u Sot, te je tako to mjesto ponovno naraslo i moglo postati sjedište nove župe, koja je osnovana 1742. Tada je porušena i stara doturska crkva sv. Katarine, a mjesto nje sagrađena nova. U selu Ljubi našlo se oko 1730 nekih 25 porodica, koje su osim jedne, doseljene iz Bosne, sve bile starosjedilačke. Selo Gibarac pomaknuto je poslije Turaka s položaja ispod brda dalje južnije u nizu. Na dobroj zemlji i u zaklonu održalo se u tom mjestu oko 50 porodica, a jedno 20 doselilo ih se u to naselje iz okoline i donekle iz Bačke, Baranje, Bosne i Hrvatske. Oko 1735 bilo je u selu do 300 duša. U Kukujevcima ostalo je pod Turcima samo nekoliko porodica, koje su svoje domove imale pod brdom u blizini staroga Gibarca i Kalotinaca. Poslije Turaka selo je nešto poraslo, ali je još uvijek bilo razmjerno maleno. Kako je područje Kukujevaca bilo veliko, s dobrom zemljom, a u selu Nimcima kraj Bosuta u početku 18. st. hrvatsko je stanovništvo doseljenjem iz okoline nerazmjerno bilo naraslo, krajiške su vlasti odvojile iz Nimaca velik dio naselja i nastanile ga u Kukujevcima. To je preseljenje izvršeno 1713, a tada je selo pomaknuto u nizu, bliže staroj cesti, gdje je odmah podignuta drvena crkva, koja je postala župna nove kukujevačke župe. U naseljivanju novoga sela sudjelovala su i druga, okolna mjesta, osobito Komletinci i Podgrađe. Kada se oko 1730 sredilo to novo selo, u njemu je bilo nekih 150 porodica, od kojih je većina bila starosjedilačka s tom kraju. Među došljacima iz daljih strana bilo je najviše onih iz Bačke, Bosne i Hrvatske. Od ostalih sela tursko su gospodstvo preživjeli Hrvati starosjedioci još u Berkasovu i Bačincima. U prvom od ta dva sela bilo ih je oko 1730 svega 16 kuća, a u Bačincima 10. Veći dio starosjedilaca Hrvata prešao je u sređivanju prilika od 1700—1720 u druga okolna hrvatska sela, jer su vlasti u ta dva mjesta dovele velik broj Srba, koji su dali nov značaj naselju. Berkasovčani Hrvati održali su se u selu u stanovitom broju ipak sve do danas, ali su iz Bačinaca preselili u okolinu još u 18. st., gdje ih pod imenom »Bačinac i Bačinčanin« nalazimo u desetak

kuća. Danas ima Hrvata na cijelom tom području oko 4000, a od toga polovina u Kukujevcima, oko 1000 u Gibarcu, do 500 u Sotu, a ostalo u Ljubi i Berkasovu. U Sotu su Hrvati u 19. st. isprodavali velik dio svoje zemlje Slovacima i Madžarima, koji danas u selu već imaju većinu. Isto su tako Slovaci jači brojem i u Ljubi, gdje Hrvata i inače ima manje nego u Sotu. Na tom cijelom području danas postoje samo tri katoličke hrvatske župe, u Sotu, Gibarcu i Kukujevcima. Oko 1330 bilo je tu 15 katoličkih župa, koje su djelovale u mnogobrojnom naselju.

Na to zemljište kroz 19. st. naselilo se mnogo došljaka iz Bačke, Rusina, Slovaka, Nijemaca i Madžara, kojih će sada biti u tim selima do 8000. Pogotovu su ti došljaci prodrli u Erdevik i Šid, u kojima ih ima i preko 6000. U Šidu se danas nalazi i jaka manjina Hrvata.

Starosjedioci Hrvati na ovom području pripadaju dinarskoposavskoj struji, te su po govoru štokavci s nekim čakavskim elementima, stare akcentuacije s ikavskim narječjem. Taj se govor s malim odstupanjima održao do danas u Gibarcu i Kukujevcima. U Sotu i Ljubi ikavsko je narječje već uzmaklo pred ekavskim, a tako i stara akcentuacija pred novom.

LIT.: Csánki, *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában*, Budimpešta 1894; *Rationes collectorum*, Mon. vaticana, I. 1., Budimpešta 1897; Fermendžin, *Acta Bosnae*, Mon. spect. hist. Slavor. merid. XXIII., Zagreb 1892; Dim. Ruvarac, *Srpska mitropolija karlovačka*, Sr. Karlovci 1902; Smičiklas, *Dvijestogodišnjica oslobođenja Slavonije*, II., Zagreb 1891. S. P-ć.

BERKE, Petar, ✻ Legrad, † Legrad 23. VII. 1798, svećenik. Gimnaziju polazio u Varaždinu, filozofiju (imatrikuliran 1754) učio u Beču, teologiju u Beču i u Bologni. Kao kapelan počeo je službovati u Mariji Bistrici i tom prilikom priredio za štampu: *Kinč osebujni slavnoga orsaga Horvatskoga, to jest čudnovata pripetjenja i osebujne milošće, kotere pri čudnovitom kipu Marije Bistričke više vre let se skažuju. S kratkum od kipa ovoga historijum i hasnovitem navukom pobožnem* (Zagreb 1765, 2. izd. Graz 1775). Umro kao župnik u Legradu.

LIT.: Heranyi, *Nova Memoria Hungarorum & c.*, I., 768. F. F.

BERKELEY, George, ✻ Dysert Castle u Irskoj 12. III. 1685, † Oxford 14. I. 1753, engleski filozof. G. 1700 dolazi na sveučilište u Dublin, proučava Descartesa, Lockea i Newtona; 1709 zaređen za svećenika; izdaje *A new theory of vision* (Nova teorija vida), a godinu kasnije najvažnije svoje djelo *Treatise concerning the principles of human knowledge* (Rasprava o načelima ljudske spoznaje). U Londonu izdaje *Three dialogues between Hylas and Philonous* (Tri dijaloga između Hylasa i Filonusa). Neko vrijeme boravi u Francuskoj i Italiji, onda polazi u Ameriku, da na Bermudskim otocima osnuje misionarsku školu, ali mu pokušaj ne uspijeva, jer je izostala pomoć engleske vlade. U Americi je napisan *Alciphron.* Nakon povratka u London postaje anglikanskim biskupom u Cloyneu (Irska), izdaje raspravu *Siris,* koja je doživjela velik publicitet radi uspjeha, što ga je B. polučio liječenjem epidemije nekom katranovom vodom. U čitavom filozofijskom radu ideali su mu rad i ćudoređe (»practice and morality«), neprijatelji ateizam i skepticizam.

U novoj teoriji vida B. pokušava objasniti percepcije udaljenosti, veličine i položaja. Te percepcije pripadaju isključivo osjetilu dodira i pokreta, a s vidnim su percepcijama samo asocijativno povezane. Postoji radikalna heterogenost između osjeta dodira i vida: nema vidu i dodiru »zajedničke ideje prostora«. Ta opažanja proširuju se do misli, da uopće nema apstraktnih ideja, odnosno da ih predstavljaju puke riječi (nominalizam). Primjenom toga nominalizma na područje tjelesnih predmeta B. dolazi do zaključka, da ne postoje materijalne supstancije (imaterijalizam). Ono, što čovjek doista spoznaje na tjelesima, to su njihovi osjetni kvaliteti (»ideje«); nemamo nikakva iskustva o nekoj supstanciji, koja bi bila nosilac tih kvaliteta. Protegnuvši Lockeovu nauku o subjektivnosti t. zv. sekundarnih kvaliteta (topline, mirisa, boje i t. d.) na primarne kvalitete (oblik, kretanje, dimenzionalitet i t. d.) B. dolazi do zaključka, da su kvaliteti uopće subjektu (duhu) pripadni podatci i da tjelesa nemaju drugog postojanja osim onoga i onakvog, kakva ga duh poznaje; da se bitak tjelesnih bića sastoji u tome, da su ideje u nekom duhu, da ih duh spoznaje (lat. »esse est percipi«). Postoje jedino duhovne supstancije, od kojih je glavna Bog, koji time, što sve ideje trajno zamišlja te ih u duhovima izaziva, garantira bitak »stvari«. Prirodni zakoni nisu ništa drugo nego pravilan red, kojim Bog u nama izaziva ideje stvari. Berkeleyeva filozofija krije i značajne voluntarističke crte: bit Boga, a i ostalih duhova tvori volja, a glavni je smisao predočivanja u tome, da ono pruža podlogu za razvijanje voljne djelatnosti. K. K-ć.

BERKESZI, Istvan, ✻ Berkesz 6. XII. 1853, madžarski historičar. Kao tajnik Južno-ugarskog historijskog i arheološkog muzeja u Temišvaru te upravitelj i urednik arheološkog godišnjaka (Istoriski i arheološki izveštaj), skupio je građu za historiju starijih srpskih slikara: Danila, Save Petrovića, N. Aleksića, Pavla Petrovića i dr. M. P.

BERKOVICA, bugarski grad u okružju Vratca na sjevernom obronku zapadnog Balkana, 427 m n. m., na cesti Vidin—Sofija preko prevale Ginci (1442 m), ima 6000 stan., željezničku stanicu i trgovinu svilom i kožama.

BERKOVIĆ, Josip, ✻ Brod na Savi 26. III. 1905, književnik. Gimnaziju je polazio u Požegi, Zagrebu i Brodu, filozofijski fakultet u Pragu, Grenoblu, Parizu i Zagrebu. G. 1935 i 1936 izdavao u Slav. Brodu časopis *Savremeni pogledi,* te u njemu i drugim novinama i časopisima štampao književne studije i prikaze. Zasebno izdao *Misli i djela,* Slav. Brod 1941. A. B-c.

BERKSHIRE, grofovija u južnoj Engleskoj sa 1877 km² i 320.000 žitelja. Jedna devetina zemlje je obrađena, a ostalo su sočni pašnjaci, na kojima je razvito stočarstvo. Od žitarica rodi zob i pšenica, od voća jabuka i višnja, a u vezi sa stočarstvom znatna je industrija maslaca, sira i kondenziranog mlijeka. Glavni je grad Reading (100.000 stan.), sijelo biskupa, industrija odijela, sagova, vunenine, strojeva i brodogradnje. F. L.

BERLACKOVA DERMATITIS → **Dermatitis.**

BERLAGE, Hendrik Petrus, ✻ Amsterdam 21. VI. 1856, † Haag VII. 1934, nizozemski arhitekt. Učio je od 1875—78 u Zürichu i boravio 1880/81 u Italiji, Austriji i Njemačkoj. U zajednici s Th. Sandersom sagradio je u Amsterdamu nekoliko trgovačkih kuća još u stilu talijanske visoke renesanse. Od 1889 djelovao je samostalno u Amsterdamu. Sagradivši tu svoje najznatnije djelo Novu burzu (1898—1904), pa zgrade društava za osiguranje od požara u Leipzigu (1902), Amsterdamu (1903) i Haagu (1909) postaje vođa i predstavnik nove generacije nizozemskih arhitekata. U svojoj knjižici *Gedanken über Stil in der Baukunst* (Leipzig 1905) iznio je B. svoja načela. On drži, da je konstruktivna istinitost glavni uvjet svake dobre arhitekture, pa zahtijeva potpuno podređivanje ukrasnih dodataka konstruktivnoj okosnici. Arhitektura je B-u umjetnost obuhvaćanja prostora. Zbog toga i treba priklanjati najveću važnost prostoru, podjednako u konstruktivnom, arhitektonskom i dekorativnom pogledu. Funkcija zida kao elementa, koji obuhvaća prostor, može se dovesti do izražaja samo čistom plošnom dekoracijom. Reljefu ima samo ondje mjesta, gdje je konstruktivno opravdan. Svaki ornamenat treba dakle udubiti u zid. — Neizvedeni su ostali njegovi veliki idealni projekti: Palača mira, Hram Beethovenov, Wagnerovo kazalište i Pantheon čovječanstva. B. se istakao još kao izvanredan urbanist, pa i na području umjetničkog obrta i unutrašnjeg uređenja. Napisao je pored već spomenutog još ova djela: *Grundlagen und Entwicklung der Architektur* (Berlin 1908); *Over stijl in bouw- en meubelkunst* (Rotterdam 1908); *Studies over bouwkunst, stijl en samenleving* (Rotterdam 1910); *Beschonwingen over bouwkunst* (Rotterdam 1911); *Normalisatie en woningbouw* (Rotterdam 1918); *Schonheit en samenleving* (Rotterdam 1919) i *Arbeiderswoningen in Nederland* (Rotterdam (1921).

LIT.: *Dr. H. P. B. en zijn werk,* Rotterdam 1916; J. Gratama, *Dr. H. P. B., Bouwmester,* Rotterdam 1925; G. A. Platz, *Die Baukunst der neuesten Zeit,* Berlin 1927. A. Sch.

BERLANDIERI → **Vinova loza,** podloge.

BERLEPSCH, August, barun, ✻ Seebach kod Langensalze (Njem.) 28. VI· 1818, † München 17. IX. 1877, njem. pčelar. Promatranjem pčela i proučavanjem njihova uzgoja bavio se već od rane mladosti. Isprva je bio velik protivnik Dzierzonovih hipoteza o postanku i rađanju trutova, ali kada su one bile na njegovu vlastitom pčelinjaku po najvećim učenjacima (Sieboldu i Leuckartu) ispitane i potvrđene, prešao je na stranu Dzierzona, pa je surađivao s njime na polju pčelarstva i nove nauke. B. je prvi napisao naučno djelo o pčelinjem uzgoju *Die Biene und ihre Zucht mit beweglichen Waben,* 1860, koje je kasnije doživjelo više izdanja. Vrijedna mu je i knjiga *Die Bienenzucht von A. v. Berlepsch u. W. Vogel.* Njemački pčelari pripi-

NACRT GRADA BERLINA

suju B-u izum drvenih okvira, u kojima pčele grade saće (pokretno saće), zatim oblik košnica, koje se dadu smjestiti u paviljone. P. W-n.

BERLICHINGEN, Götz (Gottfried) v., ✻ Jagsthausen 1480, † Hornberg 1562, vitez otimač u službi različitih njem. knezova, borio se protiv kneza izbornika — biskupa od Mainza i biskupa bamberškog. Kad su seljaci, potaknuti Lutherovom naukom o evanđeoskoj slobodi, ustali protiv vlastele i knezova, stao je Götz 1525 na čelo seljaka iz Odenwalda, ali je bio zasužnjen (u Augsburgu 1528—30). Kasnije je u službi cara Karla V. vojevao protiv Turaka (1542) i Francuza (1544). Sâm je opisao svoj život, nastojeći prikazati sebe nedužnom žrtvom nesređenih prilika. Goethe je u svom mladenačkom zanosu, oduševljen za junačku prošlost, povjerovao toj autobiografiji. Stoga ga je u svojoj drami učinio braniocem slobode, koji će u red staviti razrovano njemačko carstvo.

Potomci G. v. B. württemberški grofovi Berlichingen Rossach izumrli su 1924, a potomci njegova brata Hansa su baruni Berlichingen Jagsthausen. Od tih potonjih potječe isusovac Adolf v. B., vjerski pisac.

BIBL.: Götzova autobiografija izdana 1731 od Pistoriusa, od Leitzmanna 1919.
LIT.: Pallmann, *Der histor. Götz v. B.*, 1894. G. Š.

BERLIN, glavni i najveći grad Pruske i čitavog Velikonjemačkog Reicha, u pruskoj pokrajini Brandenburg, samostalna je upravna jedinica. Grad je nastao na tlu pijeska i ilovače, šuma i jezera s obje strane rijeke Spreve (Spree), gdje je prirodan prijelaz između istoka i zapada sjeveronjemačkoga nizozemlja. Napretku je grada mnogo pogodovalo nastojanje brandenburške i pruske dinastije, koja je Berlin učinila prometnim središtem onoga nizozemlja, plovidbenim stjecištem Labe i Odre, željezničkim i zračnim čvorištem srednje Evrope i jednim od prvih trgovačkih gradova na evropskom kopnu. Brojem stanovništva (oko 4.5 milijuna) ide u red najvećih gradova na svijetu, a površinom (883.5 km²) nadmašuju ga samo Rim, Rio de Janeiro i Los Angeles. Golemim razvitkom obrta i veleobrta, gospodarskoga života uopće i političkoga napose postao je svjetskim gradom, kojemu važnost u Evropi i na svijetu naglo raste.


BERLINSKI GRB

Berlin se nalazi na 52° 31 sjev. šir. i na 13° 25 ist. duž. od Gr. oko 40—50 m nad morem. Njegovo se podneblje odlikuje ne toliko hladnim, koliko vlažnim zimama i umjereno toplim ljetima. Srednja godišnja temperatura iznosi 9.1° C, u siječnju —3.° C, u srpnju 18.8° C. Oborine su prilično pravilno raspoređene, s maksimumom ljeti i jeseni (godišnje 576 mm).

Vjerojatno je, da su na tlu današnjeg Berlina postojale neke manje vendijske (slavenske) naseobine, ali je taj odsjek u povijesti vrlo malo poznat. Grad Berlin je stvoren spajanjem općina Kölln i Berlin. Kölln se nalazio na otoku između dva rukava Spreve, a Berlin njemu nasuprot na desnoj obali istoimene rijeke. U tim naseljima su stanovali već u 12. st. za Albrehta Medvjeda ribari i zemljoradnici. Kölln se spominje prvi put u ispravama 1239, a Berlin 1244. Već od početka je Berlin bio važnije naselje. Berlin i Kölln su dobro napredovali u cijelom 14. st., a građani su bili toliko sposobni, da su koristeći se teritorijalnim slabljenjem Brandenburške Marke sve više prisvajali važna prava, osobito vrhovnu jurisdikciju. Ekonomski razvitak temeljio se na zgodnu položaju Berlina i Köllna uz važnu trgovačku cestu na istok i sredinu Evrope. Kasnije su se ti gradovi pridružili Hanzi. Hohenzollerni svojim dolaskom jače stežu prava grada. Friedrich II. je 1442 intervenirao čak i oružjem. Ugušio je pobunu građana, kojima je kasnije sam dao neka nova municipalna prava.

Taj je vladar počeo na području Köllna graditi kneževsku tvrđavu, koja je 1476 postala rezidencija knezova. Za Joachima II. tvrđava je pregrađena u renesansni dvorac, koji je tek za kralja Friedricha II. dobio današnji oblik. Postavši rezidencijom knezova Berlin se počeo naglo razvijati. Važan događaj u razvoju Berlina dogodio se 1685, kada su ovdje našli utočište francuski hugenoti, koji su otišli iz Francuske nakon nanteskog edikta. Još 1699 je ¹/₅ ukupnog stanovništva Berlina bila podrijetlom iz Francuske. Već u to doba osnovana je (1696) Akademija lijepih umjetnosti, a nešto kasnije na poticaj Leibniza (1701) i Akademija znanosti. Godine 1709 sjedinjena su oba grada u jednu općinu. Tokom 18. st. nastali su mnogi novi predjeli (Friedrich-

stadt, Luisenstadt, Sophienstadt, Königsstadt), a Tiergarten je iz lovišta pretvoren u park. Vladari su se brinuli za doseljenje sposobnih obrtnika i radnika, pa se u Berlinu razvio jaki veleobrt svile, vune, pamuka i oružja. Friedrich Veliki dao je graditi operu, knjižnicu i mnoge vojarne. Za sedmogodišnjeg rata bio je Berlin dva puta na kratko vrijeme osvojen, 1757 od Austrijanaca, a 1760 od Rusa. Pomalo se Berlin dizao i kao središte duhovnog života. Za napoleonskih ratova bio je u rukama Francuza od listopada 1806 do jeseni 1808. Nakon ratova za oslobođenje uređen je i ukrašen Lustgarten i Unter den Linden. Sveučilište, osnovano g. 1810 zaslugom Humboldta, Fichtea, Schleiermachera, Grimma, Savignyja, Mommsena, Virchowa, Helmholtza, Pencka i ostalih, dobilo je svjetski glas.

U listopadu 1838 otvorena je prva željeznica od Berlina do Potsdama. Zidovi sagrađeni za Friedricha Wilhelma srušeni su 1861, jer se grad proširio daleko preko njih. Burna god. 1848 nije poštedjela ni Berlin, jer je u ožujku buknula u gradu revolucija, koja je bila brzo svladana. Najvažnija je godina 1871, kada je Berlin postao metropolom ujedinjenog njemačkog Reicha. Građevna djelatnost naglo se razvijala. Na sjeveru je nastala velika željezna i strojarska industrija. I u bankarstvu je Berlin preuzeo vodstvo u Njemačkoj. Dok je unutrašnji grad postao središte poslovnog svijeta (City), u okolici su rasla nova predgrađa i četvrti vila. G. 1912 osnovana je sa susjednim gradovima i seoskim općinama zajednica Gross-Berlin, a 1920 pripojeni su Berlinu Charlottenburg, Köpenick, Lichtenberg, Neukölln, Schöneberg, Spandau, Wilmersdorf i brojna manja predgrađa. Iste godine u travnju zakonom je potvrđeno stvaranje Gross-Berlina. Po tom zakonu Berlin predstavlja autonomnu općinu — Stadtgemeinde Berlin —, odijeljenu od Brandenburga. Na čelu grada je Oberbürgermeister, a da se izbjegne prejaka centralizacija, grad je razdijeljen u 20 kotareva (Verwaltungsbezirke), kojima upravljaju načelnici s vijećnicima. Nadalje svaki gradski kotar može biti razdijeljen u manja upravna područja (Ortsbezirke). Na današnjem teritoriju Gross-Berlina uključene su 94 bivše samostalne općine. Najveća udaljenost u pravcu sjever-jug iznosi 30 km, a u pravcu istok-zapad do 40 km.

BERLIN, Alexanderplatz

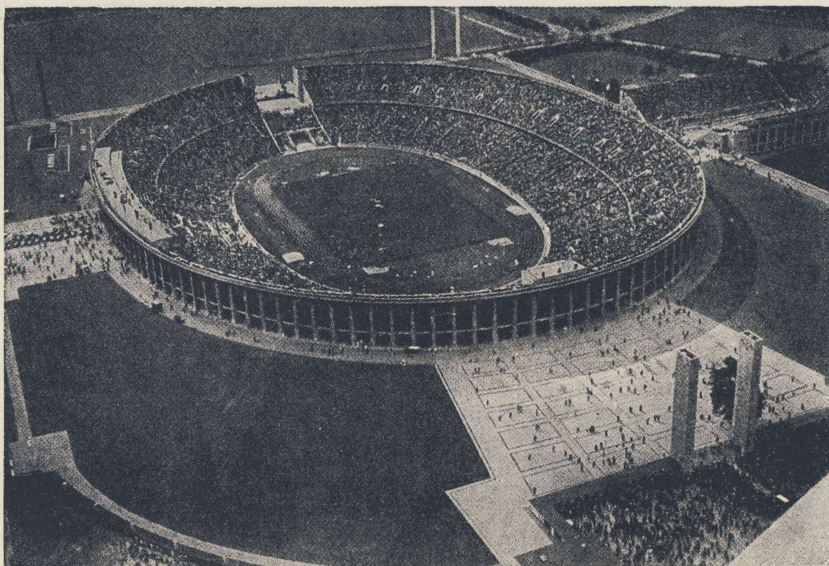
Gradski kotarevi su ovi (brojke znače tisuće stanovnika po popisu od 1933): I Berlin Mitte (262); II Tiergarten (223); III Wedding (343); IV Prenzlauer Berg (314); V Horst-Wessel — bivši Friedrichsheim (369); VI Kreuzberg (337); VII Charlottenburg (309); VIII Spandau (147); IX Wilmersdorf (200); X Zehlendorf (61); XI Schöneberg (278); XII Steglitz (199); XIII Tempelhof (114); XIV Neukölln (311); XV Treptow (104); XVI Köpenick (111); XVII Lichtenberg (173); XVIII Weissensee (81); XIX Pankow (142); XX Reinickendorf (143). Srednja gustoća za Gross-Berlin iznosi 4801 na 1 km², a za središte grada i preko 30.000.


BERLIN, Brandenburška vrata oko g. 1760
(Po bakropisu D. Chlowieckoga)

I danas čine jezgru grada Alt-Kölln i Alt-Berlin, gdje se nalaze dvor, muzeji, sveučilište i središte poslovnog svijeta. Od starih građevina najpoznatije su Nicolaikirche i Marienkirche iz 13. st. Doba renesanse ostavilo je malo tragova. Tada je započelo pregrađivanje tvrđave u dvorac (Caspar Teiss). Spomena je vrijedno još nekoliko nadgrobnih spomenika i portala plemićkih kuća. Tek je barokna umjetnost Nehringa i Schlüttera ostavila koncem 17. st. znatan trag. Za Fridrika Velikog počinje doba rokokoa. U to vrijeme Berlin dobiva zgradu opere (Opernhaus, sagradio Knobelsdorff 1741—43), današnje sveučilište (Baumann 1748—64), staru kraljevsku biblioteku i crkvu sv. Hedvige (po uzoru Pantheona u Rimu). Klasicizam je uveo Langhans gradnjom Brandenburger Tora (1788—91) sa četveropregom Victoriae od Schadowa. Taj je pravac vladao jedno stoljeće, a kasnije su traženi novi pravci i motivi bez nekog naročitog novog arhitektonskog izražaja. Od kasnijih građevina vrijedne su spomena Kaiser Wilhelm Gedächtniskirche u kasnoromanskom stilu (1891—95) i zgrada Reichstaga od Wallota (1894—1899) u stilu talijanske renesanse. Najljepša ulica unutrašnjega grada je Unter den Linden. Duga je 1 km, a prostire se od Brandenburških vrata do Lustgartena, gdje se nalazi dvor (Schloss), dug 192 m, širok 116 m, visok 30 m. Kupola je građena 1845—52, a visoka je 70 m. Na sjevernoj strani od dvora je evangelička katedrala, dovršena 1905 (visoka 120 m s ogromnom kupolom). U njoj su grobnice zadnjih Hohenzollerna. U neposrednoj blizini je Behrenstrasse, sjedište velikih banaka, Leipzigerstrasse i Friedrichstrasse, centri trgovine, i Wilhelmstrasse, sjedište centralnih državnih ureda i mnogih stranih poslanstava. Jugoistok (Luisenstadt) ima vrlo mnogo velikih poduzeća za izvoz i tvornica. Alexanderplatz je jedan od najvećih berlinskih trgova. Sjever je nekada bio glavno sjedište strojarske industrije, koja se s vremenom selila dalje u Reinickendorf, Tegel i Siemensstadt. Na sjeverozapadu je Friedrich Wilhelmstadt s velikom bolnicom Charité i sveučilišnim klinikama. U Hansa četvrti južno od Spreve do Tiergartena je na sjeverozapadu otmjeni dio, kome je središte Königsplatz. Nastavak je Tiergarten, najveći prirodni park Berlina, sa spomenicima Lessinga, Goethea, Wagnera i kraljice Luise. Zapad (granica Lützowplatz, Nollendorfplatz i Tiergarten) je nastavan imućnim ljudima. Od početka 20. st. naglo se razvijao zapadno od velikoga zvjerinjaka Kurfürstendamm, jedna od najprometnijih poslovnih ulica, širine i ljepote poput velikih pariskih boulevarda. Tu je u blizini između Wittenbergplatza, Gedächtniskirche i Wilhelmdorfstrasse nastao novi City. Gradski dijelovi jugozapada i juga su obitavališta srednjeg staleža i sežu do Tempelhofer-Felda, gdje je centralni berlinski aerodrom, industrijske i radničke četvrti. Grunewald i Dahlem su četvrti vila (na putu prema Wannsee-u).

U Dahlemu su mnogi naučni zavodi i muzeji, državni arhiv, te veliki i bogati botanički vrt. Spajanje iz više manjih jedinica štetno je utjecalo na plansku raspodjelu i ljepotu velikog Berlina. Dolaskom na vlast nacional-socijalista izrađen je smjeli i veliki plan, po kome će biti uređen novi Berlin. Kroz grad će prolaziti dvije moderne prometne arterije *West-Ost* i *Nord-Süd Achse*, koje će preko vanjske kružnice biti povezane s mrežom Reichsbahna. West-Ost Achse je gotova. Polazi od Grunewaldske šume kroz Charlottenburg, Tiergarten, Unter den Linden, dalje prema istoku je na novo otvorena skupim rušenjem zgrada ili proširavanjem prijašnjih ulica. Nord-Süd Achse će biti većinom nanovo otvorena. Na križanju triju velikih ulica u Tiergartenu napravljen je na West-Ost Achse okrugli trg *Gross Stern*. Na sredini trga je s Königsplatza prenesena *Siegessäule*, spomenik pobjeda u ratovima 1866—1870, Bismarckov spomenik i drugi spomenici najvažnijih ličnosti njemačke povijesti.

Po novom planu su izgrađeni i prerađeni razni dijelovi grada (Tempelhof, Reichskanzlei, tvorničke i radničke četvrti i dr.). Nove su zgrade masivne, praktične i bez suvišnih vanjskih ukrasa, podsjećajući na starogrčku arhitekturu. Graditelji novog Berlina imaju zadatak da harmoničnom izgradnjom i zgodnim rasporedom pojedinih dijelova i otvaranjem pogodnih saobraćajnih arterija dadu ovom velikom gradu obilje zraka, svjetlosti, ljepote i omoguće lako i brzo odvijanje složenog gradskog života. Osim sveučilišta Berlin ima ove visoke škole: tehničku, poljoprivrednu, ekonomsko-komercijalnu, veterinarsku, političku, glazbenu, slikarsku i za tjelovježbe. — Stručno je školstvo vrlo razvijeno za elektrotehniku, tekstil, umjetni obrt i t. d. U Dahlemu su glasoviti zavodi cara Vilima za usavršavanje raznih grana nauke (antropološki, biološki, kemijski), te visoka škola za vrtlarstvo.



BERLIN, Olimpijski stadion

Znatan je broj velikih knjižnica. Najveće su pruska državna (osnovana 1659 — posjeduje oko 1,900.000 svezaka) i gradska (sa 280.000 svezaka). Od muzeja najpoznatiji su: Altes Museum (zbirke spomenika starog vijeka); Neues Museum (poznata egipatska zbirka); Nationalgalerie (radovi njemačkih slikara od 18. st.); Kaiser-Friedrich Museum (starokršćanska, bizantinska, romanska, germanska, koptska, prednjo-azijska i arapska umjetnost, te numizmatička zbirka); Pergamonmuseum; Schlossmuseum (otvoren 1921, izložba dvorskih prostorija i umjetnina); Etnografski i etnološki (vrlo vrijedne i potpune zbirke iz cijelog svijeta); Vojnički, Reichspostmuseum, Verkehrsmuseum (s velikom zbirkom željezničkih kola znamenitih ličnosti); Oceanografski i Botanički muzej. Spomena vrijedna je i porculanska zbirka u Charlottenburgu i zvjezdarnica u Treptowu.

Berlin ima oko 60 kazališta, od kojih su najpoznatija Staatsschauspielhaus, Das Deutsche Theater, Lessingtheater, Staatsoper, Kroll-opera (do popravka Reichstaga zasjeda u njoj parlamenat) i Deutsches Opernhaus.

Industrijska poduzeća na sjeveru i sjeveroistoku izrađuju vunu, pamuk, kemijske proizvode, strojeve, precizne aparature, staklo, porculan, luksuzne i pomodne predmete.

U 16. st. broj je žiteljstva iznosio 10.000, poslije trideset-godišnjega rata samo 6.000, a nagliji napredak je u vezi s povišenjem Pruske na kraljevinu. God. 1709 stanuje u Berlinu 57.000 stan., 1760 g. 101.600 stan., 1800 g. 172.132 stan., 1850 g. 418.733, 1878 g. 1,024.215, 1900 g. 2,712.190, 1919 g. 3.804.048 i 1938 g. 4,293.760 stan.

Više od polovice stanovnika bavi se obrtom i veleobrtom, trećina trgovinom i prometom, a ostali javnom i privatnom službom. Po vjeri je golema većina protestanata, katolika ima 10%. Među strancima su najjače zastupani Poljaci, Česi, Rusi i Madžari. Autohtono je stanovništvo proizvod mješavine različitih njemačkih grupa, osobito sa sjevera i istoka, a ima i slavenskih, francuskih i nizozemskih elemenata. Pruska jednostavnost, red i ustrajnost glavne su mu karakteristike.

Rijetko koji grad na svijetu ima tako razvijen promet kao Berlin. Sve internacionalne pruge za istok i sjever Evrope prolaze kroz Berlin, a s njemačkim krajevima vezan je odlično uređenom gustom željezničkom mrežom. Grad ima 10 željezničkih kolodvora, od kojih su najvažniji: Anhalter Bahnhof (Dresden—Prag—Beč, Leipzig—München—Zagreb); Potsdamer Bahnhof (Potsdam—Köln); Stettiner Bahnhof (Stettin—Danzig, Rostock) i Lehrter Bahnhof (Hamburg—Bremen, Hannover). Za promet u Gross-Berlinu služe: gradska željeznica (Stadtbahn), koja prelazi čitav grad od istoka prema zapadu, a duga je 16.5 kilometara. Polovica pruge je na vijaduktima. Osim toga postoji i jedna kružna željeznica (Ringbahn), a najposjećenija je u B. podzemna željeznica Untergrundbahn). Sa predgrađima je Berlin vezan posebnim prugama. Tramvaj sve više iščezava. Njegove pruge zauzima autobus. Berlin je veoma važna i prometna riječna luka, vezana čitavom mrežom kanala s obližnjim rijekama. — Prosječno dnevno ulazi oko 100 riječnih brodova s 18 do 20 milijuna kg tereta, dok utovar iznosi oko 5 milijuna kg. I zračni promet je vanredno živ. Berlin imade golem i lijepo uređen zračni kolodvor na aerodromu Tempelhof, a vezan je velikim brojem internacionalnih i domaćih zračnih pruga.

Okolica Berlina, osobito zapad, ima mnogo riječnih jezera, od kojih je najveće i najprometnije Wannsee, preko koga se može parobrodom stići (uza sva druga prometna sredstva) i u glasoviti Potsdam (grobnice, dvorovi i prekrasni parkovi pruskih kraljeva).

Taj se milijunski grad i nadalje razvija veoma intenzivno i sve više postaje središte različnih grana života Velikog Reicha.

LIT.: B. Krieger, *Berlin im Wandel der Zeiten*, 1924; Lampe, *Berlin und die Mark Brandenburg*, Monographien zur Erdkunde, sv. 14., 1930;



BERLIN, Katedrala



BERLIN, Kaiser-Wilhelm-Gedächtniskirche

Quellen und Forschungen zur Geschichte der Stadt Berlin, Berlin 1927 i sl.; R. Borrmann, *Die Bau- und Kunstdenkmäler von Berlin*, 1893. N. P.

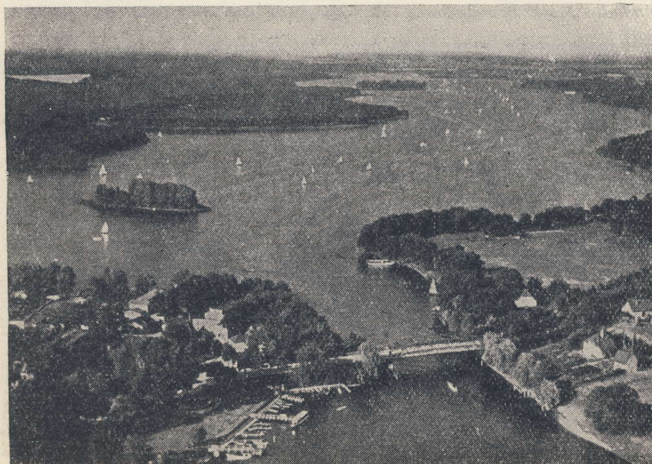
BERLINGHIERI, 1. Berlinghiero, talijanski slikar iz Lucce, podrijetlom iz Milana, djelovao u prvoj polovini 13. st. G. 1228 spominje se on i njegovi sinovi Marco, Barone i Bonaventura. Jedino je njegovo signirano djelo slikano *Raspelo* iz samostana S. Maria degli Angeli u Lucci (danas u ondješnjoj Pinakoteci), izvanredan primjer bizantinskoga načina slikanja u Italiji. Od njega su još tri Raspela (iz crkve S. Donnino u Lucci, danas u Rimu, u firentinskom Bigallu i u Teregliju), pa Bogorodice u Rovezzanu (crkva S. Andrea), Firenci (Akademija) i Stockholmu (privatni posjed).

2. Bonaventura, njegov sin, ✻ oko 1210, spominje se posljednji put 1257. Najznatnije je njegovo djelo velika oltarska slika u crkvi S. Francesco (Pescia) s likom svečevim i sa šest prizora iz njegova života, slikano 1235, dakle samo devet godina iza smrti sv. Franje, a važno zbog toga, jer je prvo, koje prikazuje prizore iz legende svečeve.

3. Barone, drugi sin B-jev, spominje se od 1240 do 1284. Slikao je, kao i otac, Raspela, Bogorodice i prizore iz legende sv. Franje Asiškoga (S. Croce, Firenca).

LIT.: O. Sirèn, *Toskanische Maler im XIII. Jahrhundert*, Berlin 1922; R. van Marle, *The Development of the Italian Schools of Painting*, I., Haag 1923; P. Toesca, *Storia dell'arte italiana*, I., Turin 1929. A. Sch.

4. Francesco, ✻ Firenca 17. IX. 1440, † Firenca 17. II. 1500, talijanski humanist i geograf. Bio je prijatelj Lorenza de' Medici, s kojim je zajedno polazio Platonsku akademiju u Firenci. Od njegovih radova sačuvao se prijevod Ptolemejeve geografije u tercinama. Prijevod je točan, a ima i B-jevih dodataka. Uz prijevod su priložene karte, među kojima se nalaze četiri originalne karte Italije, Španjolske, Francuske i Palestine. To su prve moderne karte ovih zemalja. Djelo je prvotno posvetio Muhamedu II., a kad je ovaj umro, vojvodi Fridriku Urbinskom.



BERLIN, Schmöckwitz am Seddinsee

LIT.: Murr, *Notitia libri rarissimi Geographiae Francisci Berlinghieri*, Nürnberg 1790; Ass. Mori, *Un geografo italiano del Rinascimento*, Archivio storico italiano, 1894. U.

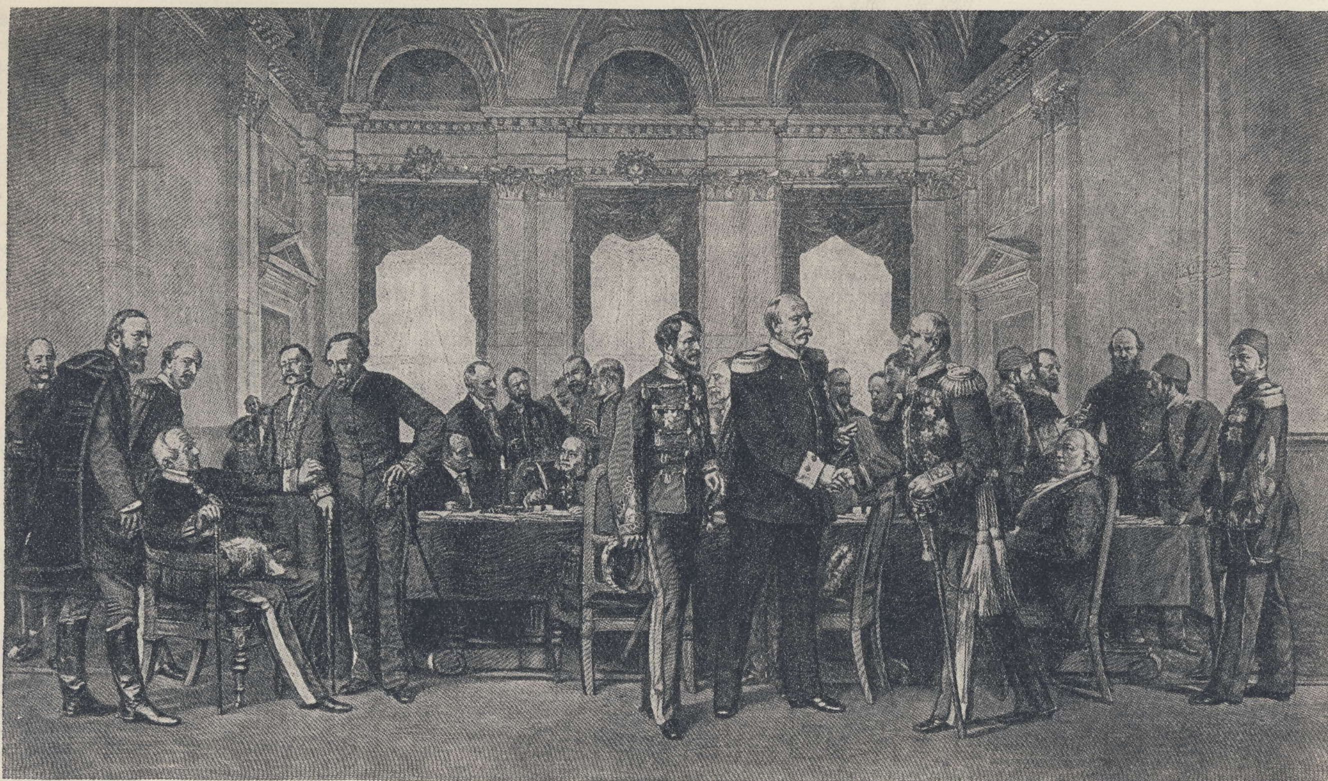
BERLINGIERI, Francesco, ✻ Spotorno 10. V. 1857, † Genova 28. V. 1939. Predavao je preko 40 godina pomorsko pravo na sveučilištu u Genovi. Naročito se istakao u radu na međunarodnoj unifikaciji pomorskog prava, a sinteza toga njegova nastojanja sadržana je u djelu *Verso l'unificazione del diritto del mare*, Genova 1933. Osim toga izdao je više djela iz pomorskog i trgovačkog prava. M. P-a.

BERLINSKI KONGRES. Intervencija evropskih država u turske prilike ispunjava velik dio povijesti Turske 19. st., a podjedno i povijesti Istočnog pitanja, zapravo pitanja Bliskog Istoka. Podijeliti se može na dva glavna razdoblja: u doba prije 1856 i u doba nakon ove godine. Raskrsnicu tvori Pariski mir 1856, kojim je završen krimski rat. Taj je rat buknuo iz sporova o Kristovu grobu u Jeruzalemu, o zaštiti kršćana na Istoku, a i iz političkih težnja s obzirom na istočne zemlje. Kako je Pariski ugovor uvrstio Tursku u broj evropskih država, odredio joj je mjesto u evropskom koncertu i obvezao strane ugovornice na poštivanje njezine nezavisnosti i teritorijalnog integriteta. Tako se međunarodni položaj Turske osniva odsad



BERLIN, Stari carski dvor
(Orbis terrarum)

u prvom redu na tom ugovoru. A kako je taj isti ugovor neutralizirao Crno more, to je Rusija u doba prusko-francuskog rata 1870/71 okružnicom svoga državnog kancelara Aleksandra Gorčakova (31. X. 1870) učinila prvi korak, da se oslobodi obveza, koje joj sputavahu slobodu kretanja na Crnom moru i u Dardanelima. Velike sile odgovoriše 17. I. 1871, da se nijedna država ne može riješiti svojih ugovornih obveza ili mijenjati ugovorne odredbe na drugi način osim pristankom svih strana ugovornica ili prijateljskim sporazumom (pacta sunt servanda). Konferencija o Pontu (Crnom moru) 13. III. 1871 uglavnom je potvrdila Pariski ugovor, ali je Rusiji učinila neke koncesije. Potkraj lipnja 1875 buknuo je protuturski ustanak u Nevesinju i doskora se proširio po Hercegovini i po velikom dijelu Bosne. Na to je austro-ugarski ministar vanjskih posala grof Julije Andrássy predao u Carigradu 30. I. 1876 svoje prijedloge o reformama, koje bi turska vlada trebala provesti. Porta ih je prihvatila 6. II. 1876, ali njihova je provedba ovisila od općih političkih prilika. Već odavna postojaše razilaženje između ruske i austro-ugarske politike s obzirom na Balkan i na Bliski Istok. Rusiji je njezina zaštita kršćanskih balkanskih država, u času kad bi se odvojile od Turske, trebala otvoriti put do Cari-



BERLINSKI KONGRES, Anton von Werner

grada. Na taj bi način Rusija zatvorila Austro-Ugarskoj put na Istok, u prvom redu na Solun. Kako pak Engleskoj nikako ne bijaše po ćudi, da Dardaneli dođu u vlast Rusije, politika Austro-Ugarske, koja je od 1872 bila uz Njemačku i Rusiju kao član Trocarskog saveza, našla se na istoj liniji s politikom Engleske. Njemačka je bila potpuno ravnodušna prema svemu, što se ticalo Turske, a bilo joj je stalo do dobrih odnosa i s Rusijom i s Austro-Ugarskom. Na upit Rusije, kako bi se držala Njemačka u slučaju rusko-austro-ugarskog sukoba, njemački je kancelar Bismarck odgovorio, da ne bi mogla ostati ravnodušna, kada bi položaj jedne ili druge države kao evropske velike sile bio uskoleban. Usprkos zaoštrenja svojih odnosa sa Austro-Ugarskom Rusija je Reichstadtskom konvencijom od 15. I. 1877 učinila Austro-Ugarskoj neke koncesije u pogledu Bosne i Hercegovine, a sebi osigurala neutralnost Austro-Ugarske za predstojećeg rata s Turskom. U Turskoj, nakon dva državna udara, dođe na prijestolje Abdul Hamid II. Ustanci zahvatiše u srpnju 1876 Srbiju i Crnu Goru, i te se dvije zemlje zaratiše s Turskom. Nadvladanu Srbiju spasi ultimatum Rusije Turskoj od 28. X. 1876. Engleska, koja je dolazila u sve to veću opreku prema Rusiji, potakne saziv konferencije poslanika evropskih država u Carigradu. Konferencija se održala u prosincu 1876 i u siječnju 1877 i postavila je Turskoj nekoliko prijedloga u pitanju postupka s kršćanima i pobunjenicima. Turska ih je odbila, a Londonski protokol od 31. III. 1877 uglavi mir između Turske i Srbije. 24. IV. 1877 objavi Rusija rat Turskoj, koji se vodio s izmjeničnim uspjesima. Nakon što je Rusija zauzela Kars, Plevna kapitulirala, a Drinopolje osvojili Rusi, bi 31. I. 1878 između Rusije i Turske sklopljeno primirje, a 3. III. 1878 mir u San Stefanu, predgrađu Carigrada.

Glavne njegove odredbe bijahu: povećanje područja i priznanja nezavisnosti Crne Gore, Srbije i Rumunjske, stvaranje autonomne kneževine velike Bugarske, koja bi Turskoj plaćala danak. Novi režim u Bugarskoj i njegovo djelovanje imala je ostvariti Rusija u roku od dvije godine. Turska je imala platiti ratnu odštetu od 1410 milijuna rubalja, ali za 1100 milijuna rubalja toga iznosa mogla je odstupiti Rusiji sandžak Tulču; Rusija je dobila pravo zamijeniti s Rumunjskom sandžak Tulču za Besarabiju. U Aziji je Turska imala odstupiti Ardahan, Kars, Batum, Bajazid i područje oko Saganlonga. Evropsko je javno mišljenje proglasilo taj mir jednostavnim diktatom Rusije Turskoj, a štampa je uz to isticala, da znači svršetak evropske Turske. Protiv njega je odlučno podigla svoj glas Austro-Ugarska, a Engleska je u noti od 1. IV. 1878 istaknula, da je nespojiv s njezinim zakonitim probitcima na Bliskom Istoku. To je potaklo Rusiju, da svog poslanika u Londonu grofa Šuvalova ovlasti, da s engleskom vladom povede razgovore o raznim pitanjima, koja bijahu u vezi sa San-Stefanskim ugovorom. Šuvalov je sklonio ruskog cara, da pristane, da se odredbe ovog ugovora revidiraju na kongresu, koji će se održati u Berlinu, i u tom smislu uglavio poseban sporazum s engleskim ministrom vanjskih poslova Salisburyjem 31. V. 1878.

I tako se od 13. VI. do 13. VII. 1878 održao u Berlinu kongres sa zadaćom, da odredbe San-Stefanskog ugovora dovede u sklad s Pariskim ugovorom od 1856 i s ugovorom o Pontu od 1871, koji su i dalje ostavljeni na snazi. Na kongresu bijahu zastupane sve države potpisnice Pariskog ugovora od 1856. Francusku zastupaše ministar vanjskih posala Waddington, Italiju grof Corti, Njemačku Bismarck, grof Bülow i Hohenlohe, Austro-Ugarsku ministar vanjskih posala J. Andrássy, grof A. Károly i Haymerle, Rusiju kancelar Gorčakov i poslanik Šuvalov, Englesku prvi ministar Disraeli i Salisbury, Tursku Karateodori paša i Mehmed Ali paša. Predsjedao je Bismarck.

Zadatak Berlinskoga kongresa bijaše da riješi Istočno pitanje i da kod svog posla krene sa Pariskog ugovora. Ali dok se 1856 glavna pažnja poklanjala cjelovitosti Turske, 1878 ta je cjelovitost bila znatno osakaćena. Rusija je Berlinskim ugovorom bolje prošla nego Pariskim, ali slabije nego San-Stefanskim. Bugarska je postala autonomna tributarna kneževina pod sultanovim suverenstvom s kršćanskom vladom i narodnom milicijom. Na jugu Bugarske stvorena je pokrajina Istočna Rumelija, u kojoj je političku i vojničku vlast zadržao sultan, ali joj je dan kršćanski guverner, a posebna evropska komisija imala joj je izraditi ustav. Priznata je nezavisnost Crne Gore, Srbije i Rumunjske. Zadržano je na snazi konzularno sudovanje, koje je vuklo svoju lozu iz kapitulacija, i time je nezavisnost tih zemalja bila djelomično ograničena. Na Kretu je primijenjen »réglement organique« od 1868, i time je otok dobio pokrajinsku skupštinu, financijalnu samostalnost i grčkoga guvernera. Grčka je dobila Epir i dio Tesalije. Nakon Bugarske najvažnije pitanje, koje je trebalo riješiti, bijaše Bosna i Hercegovina (→ Austro-ugarsko-turski tajni ugovor 1878). U Novopazarskom Sandžaku ostavljena je

turska uprava, a Austro-Ugarska je dobila pravo, da ovdje drži svoje garnizone i da gradi vojničke i trgovačke ceste. Time Srbija i Crna Gora izgubiše onu zajedničku granicu, koju im bijaše dao San-Stefanski ugovor. U Aziji imala je Turska odstupiti Rusiji Ardahan, Kars i Batum s lukom, Perziji grad i područje Khotur. Turska je obvezana na provedbu reforma u Armeniji. Na Dunavu imale su se porušiti sve utvrde od Željeznih Vrata do ušća rijeke. Na tom se dijelu rijeke nijesu smjeli kretati ratni brodovi osim onih, koji su namijenjeni policajnoj i carinskoj službi. Crna Gora je na obali Jadranskoga mora dobila Bar, dok je Spič pripao Austriji i bio sjedinjen s Dalmacijom. Crna Gora morala je primijeniti pomorsko zakonodavstvo, koje je već vrijedilo u Dalmaciji.

Očekivalo se, da će Berlinski kongres stvoriti normalne prilike na Bliskom Istoku i dati mogućnost konačnom rješenju Istočnog pitanja uopće. Da između država, koje su bile interesirane u tim pitanjima, nije bilo sklada, vidjelo se doskora. Između Njemačke, koja je 1870 stajala uz Rusiju, i Rusije, kojoj odredbe kongresa stvoriše neugodnu atmosferu, nastupio je sada prvi elemenat otuđivanja, koji se kasnije mogao samo djelomično ublažiti. Njemačko-austro-ugarsko-ruski trocarski savez 1873 izgubio je baš u tom razdoblju Istočnog pitanja svoje značenje, a godinu dana nakon kongresa (1879) Njemačka i Austro-Ugarska uglaviše svoj dvojni savez.

LIT.: B. Brunswick, *Le traité de Berlin annoté et commenté*, Pariz 1878; A. d'Avril, *Négociations relatives au traité de Berlin et aux arrangements qui ont suivi*, Pariz 1886; E. Driault, *La Question d'Orient. Depuis ses origines jusqu'à la paix de Sèvres* (1920), 8. izd., Pariz 1921; A. Debidour, *Histoire diplomatique de l'Europe. Depuis l'ouverture du Congrès de Vienne jusqu'à la fermeture du Congrès de Berlin (1814—1878)*, sv. II., Pariz 1931; E. Bourgeois, *Manuel historique de politique étrangère*, sv. III., 9. izd., Pariz 1931. J. N.

BERLINSKO MODRILO → Boje anorganske.

BERLIOZ, Hector, ✱ La Côte-Saint-André 11. XII. 1803, † Pariz 8. III. 1869, francuski skladatelj, pokretač moderne programne glazbe. Kao sin liječnika bio je upućen da uči liječništvo, no on 1826 prelazi u konzervatorij, gdje su mu bili profesori Lesueur i Reicha. Budući da mu je otac uskratio pomoć, nastupao je prigodice i kao pjevač u manjim pariskim kazalištima. Već je bilo izvedeno više njegovih orkestralnih djela, među ovima i znamenita *Symphonie fantastique* (1830), kad je stekao »prix de Rome« kantatom *Sardanapale* (1830). U Rimu je marljivo skladao, ali je pisao i duhovite glazbene feuilletone u različnim francuskim časopisima, najposlije u Journal des Débats. Nastojao je i djelima i teoretskim razlaganjem postići, da se općenito usvoji novi stilski princip t. zv. programne glazbe.


HECTOR BERLIOZ

Od 1845 do 1854 ponovno je boravio izvan Francuske: u Njemačkoj, Austriji i Rusiji. Gdjegod je nastupio kao dirigent, izvodeći s velikim orkestrima svoja djela novog stila, pobudio je žestoko raspravljanje, ali i živo zanimanje. Liszt se već 1847 priklonio njegovu načinu i našao svoj oblik za formiranje glazbe s pjesničkim ugođajem. U Francuskoj nije B. mogao steći mjesto profesora kompozicije, bio je tek knjižničar konzervatorija. Ali ni njegova djela nijesu u Francuskoj našla za njegova života pravoga razumijevanja. On je pravi promicatelj novoromantičnog smjera u glazbi. Sam je bio poticatelj novog stvaranja, ali u svojim djelima ipak nije mogao realizirati potpun sklad između forme i sadržaja, jer se služio ustaljenom (beethovenskom) formom simfonije, kojoj je nastojao dati novi (pjesnički) sadržaj; služeći se pri tom jednim motivom (idée fixe) povezivao je duhovito pojedine stavke svojih simfonijskih tvorba, u kojima ima potresnih pojedinačnih slika. Najveći je njegov prinos razvitku glazbe u svijesnom iskorišćivanju boje pojedinih orkestralnih instrumenata i instrumentalnih skupina za karakterizaciju ugođaja. Napisao je vrlo cijenjen školski priručnik instrumentacije *Traité d'instrumentation* (1844, preveden na više jezika i više puta dopunjavan, na pr. od Richarda Straussa 1905). U svojim je djelima težio za monumentalnošću, koju je pokušavao polučiti s gotovo pretjeranim sastavom reproduktivnog tijela, na pr. u *Grande messe des morts* silno povećanim orkestrom. Pisao je djela iz različnih područja: komične opere *Benvenuto Cellini* (1838), *Béatrice et Bénédict* (1862), tragična opera *Les Troyens* (1863), dramatska legenda *La Damnation de Faust* (1846), biblijska trilogija *L'enfance du Christ* (1854), više simfonija, i uz upotrebu pjevačkog zbora, osim već spomenute *»Fantastičke«* još *Lélio ou le retour à la vie*, *Symphonie funèbre et triomphale* (1840), *Harold en Italie* za obligatnu soloviolu, poznate ouverture (*Waverley*, *King Lear*, *Rob Roy*, *Le carnaval romain*), popijevke uz pratnju orkestra i dr. Kritičko izdanje svih B-ovih djela izašlo je u nakladi Breitkopf-Härtel u Leipzigu (bez opera). Glavna orkestralna djela izašla su u džepnom formatu u nakladi Eulenburga. Najvažnija literarna djela B-ova jesu: *Voyage musical en Allemagne et en Italie* (2 sv., 1845), *Les Soirées de l'orchestre* (1853), *Les grotesques de la musique* (1859), *A travers les chants* (1862). Izdana je i većina njegova opsežnog dopisivanja kao i memoari.

LIT.: A. Bochot, *Histoire d'un romantique*, 3 sv., 1903—07; Isti, *La jeunesse d'un romantique*, Pariz 1906; Isti, *Un romantique sous Louis-Philippe*, Pariz 1908; Isti, *Le crépuscule d'un romantique*, Pariz 1913 i 1920; A. Julien, *H. B.*, Pariz 1888; J. G. Prod'homme, *H. B.*, Pariz 1905 (njemački prijevod 1906); K. F. Boult, *B-s Life as written by himself in his Letters and Memoirs*, London 1903; J. Kapp, *B.*, Berlin 1917 i 1922. B. Š.

BERLITZ-ŠKOLE, 1878 od M. D. Berlitza († New York 1921) u gradu Providence (USA) uvedeni tip privatnih škola za pouku u stranim živim jezicima. Kao što su u starom Rimu otmjeni ljudi učili grčki od robova, rođenih Grka, tako su u 17. st. plemići držali svojoj djeci strance, u prvom redu Francuze, da bi djeca u živom saobraćaju naučila tuđi jezik. Istom u 19. st. se počelo tražiti, da se ti stranci iskažu pedagoškom i naučnom spremom. Gramatička metoda, kojom su stoljećima poučavali klasične jezike, napuštena je u učenju živih jezika. Različitim novijim, t. zv. direktnim metodama, pa tako i Berlitzovoj, glavni je cilj, da učenik što brže, i to prirodnim putem nauči tuđi jezik, kao što dijete, čim progovori, uči svoj materinji jezik, dakle više nesvijesno, bez dubljeg ulaženja u morfološku i sintaktičku građu jezika. Strani se jezik stao shvaćati živim organizmom, koji se uči u saobraćaju, služeći se slušnim i govornim organima, dakle stvarajući u duši auditivne i motorne predodžbe. Kasnije istom pridolaze vizuelne predodžbe čitanjem pisanih podloga. Poučavaju učitelji stranci, kojima je taj jezik materinji. Po mogućnosti se isključuje upotrebljavanje učenikova materinjeg jezika. Obuka počinje tečajem u fonetici, da bi se govorni organi što više i što bolje prilagodili načinu stranog izgovora. Tome služi i slušanje i oponašanje izgovora s gramofonskih ploča. Onda dolaze vježbe u govoru ili konverzaciji. Isprva se radi pomoću slika, koje prikazuju bližu i dalju okolinu učenikovu (dakle u koncentričkim krugovima). Iza toga slijedi usmeno i pismeno prevođenje u oba pravca, pisanje slobodnih zadaća i upoznavanje strane književnosti čitanjem. Vrhovno pedagoško vodstvo Berlitzovih škola nalazi se u New Yorku, internacionalna centrala u Parizu. Danas ima preko trista takovih škola u od prilike trideset zemalja po svim kontinentima. G. Š.

BERMET → Vino.

BERMUDA, britansko otočje u sjeverozapadnom dijelu Atlantskog oceana, udaljeno 1075 km od Sjeverne Amerike (Kap Hatteras), u krugu sastavljeno od 360 vapnenačkih grebena, školja, otočića i otoka do 80 m visine na podmorskoj podlozi ugasloga vulkana, koji se izdiže iz dubina od 4000 m kao strmi čunj. Otočje zaprema neznatnu površinu od 50 km². Dvadesetak jedinica je naseljeno. Najveće su Mainland, Saint George, Somerset, Watford, Gates i Ireland. Podneblje je blago i oceansko (srednja godišnja temperatura 20·9°, zimi nikad ispod +7°), a priroda ugodna i lijepa, premda je siromašna rašćem i faunom. Stoga dolaze Amerikanci rado na zimovanje. Stanovnika ima 33.000, dvije trećine crnaca i mulata i jedna trećina bijelaca. Na kopnu goje rano povrće, a u moru love ribe, pa suvišak izvoze u USA i Kanadu. Kriomčari se alkohol. Glavni grad Hamilton na Mainlandu (3000 stan.) ima redovite parobrodarske veze sa Southamptonom u Engleskoj i s New Yorkom, pa kabele s Halifaxom i Jamaikom. Otočje je otkrio Španjolac Juan Bermudez 1522, ali ga drže Englezi



(Foto Scherl)

BRANDENBURŠKA VRATA

Gore: ORUŽARNICA; *dolje* STARI MUZEJ

(Foto Scherl)

REINHOLD BEGAS, NEPTUNOV ZDENAC

NOVA KANCELARSKA PALAČA

(Foto Scherl)



(Foto Scherl)

ULICA »UNTER DEN LINDEN«

već od 1612. Utvrđeno je na kopnu i osigurano ratnim brodovljem. N. Ž.

BERN, 1. švicarski kanton, 6889 km², 690.000 stan., prostire se od Bernskih Alpa preko brežuljaka Jura gorja do francuske međe. Glavna je rijeka Aar s pritokom Sannom s lijeva i Emmenom (Gr. Emme) s desna, a teku u nju i vode iz jezera Thuner-, Brienzer- i Bielersee. Radi vlažne klime dosta je šuma i livada, ali na visini snijeg i strme pećine priječe rast bilja. Poljodjelstvo uspijeva u Jurskom području i oko jezera, a u Emmentalu, Simmentalu i u području Sanne znamenito je stočarstvo i sirarstvo. Napredan je i veleobrt (željeza, stakla, satova, lonaca) na pogon vode. U Juri je razvito svilarstvo i platnarstvo. Željeznica je električna, a ceste su odlične. Velik je promet stranaca (200.000 godišnje). Stanovnici su najvećim dijelom Nijemci protestanti, a malim dijelom Francuzi katolici.


BERNSKI GRB

2. Glavni grad bernskoga kantona i od 1848 čitave Švicarske, u plodnoj unutrašnjosti, na Aari, čvorište željeznica i aeroplanskoga prometa. Stari se grad diže poviše Aare 40 m visoko. Iz uskih ulica diže se velika stolna crkva. Na južnom pristranku je savezna palača s kupolom i parlamenat u firentinskoj renesansi. S brežuljka je divan pogled na snježne Bernske Alpe. Oko staroga grada su nove široke četvrti. Govori se njemački i mnogo francuski. Gotska katedrala. Prirodoslovni i umjetnički muzej, knjižnice, kazalište, sveučilište, veterinarska škola, botanički vrt, zvjezdarnica glavni su kulturni zavodi. Ovdje je sjedište svjetskoga poštanskog i brzojavnoga prometa. Grad je osnovan 1191, a od 1353 je član švicarskoga saveza. Broj stanovnika 110.000 A. M. S.

Povijest grada i kantona. Prvi gospodari onoga kraja bijahu Helvećani, a zatim se redom mijenjaju Rimljani, Alemani i Franci. Berthold V. iz porodice Zähringen utemeljio je današnji B. 1101. Po njegovoj smrti 1218 bori se mala republika protiv mnogih neprijatelja, pa je dva puta bila opsjedana od Rudolfa Habsburškoga. G. 1298 i 1339 pobijediše bernski građani kod Donnerbühla i Laupena koaliciju knezova i plemića, a 1353 pristupa B. savezu švicarskih gradova, pa je tokom 15. i 16. st. zavladao skoro trećinom Švicarske. Aristokratska vlada, koja se tokom vjekova pretvorila u tiraniju, bila je uzrokom, da su se na početku francuske revolucije 1781 dva kantona odcijepila od B., a sam B. morao je kapitulirati pred francuskom vojskom, koju je poslao direktorij 1798. Poslije Napoleonova pada preuzela je bernska aristokracija 1814 ponovno vlast u ruke, no 1830 morala je prepustiti vladu demokratskoj stranci, koje su načela bila temeljem ustavu od 1848, koji uz neke preinake 1869 vrijedi i danas. J. G-c.

Radi svoga položaja u neutralnoj Švicarskoj B. je često bio sjedište međunarodnih konferencija, napose u pitanjima međunarodnoga prometa. Tako nose naziv *Bernske konvencije* međunarodni ugovori o svjetskom poštanskom savezu (1874), o željezničkom prometu (za tehničko ujednačenje 1886, za teretni promet 1890, za promet putnika i prtljage 1924), o zaštiti obrtnog vlasništva (1883), o zaštiti autorskog prava (1886), o zabrani upotrebe bijelog fosfora kod izrađivanja šibica i o zabrani noćnoga rada za ženske radnice (1906). S istoga razloga postao je B. sjedištem ureda različnih međunarodnih upravnih zajednica: svjetskog poštanskog saveza, saveza za zaštitu obrtnog vlasništva i autorskog prava, saveza za telekomunikacije (prije brzojavni savez), željezničkog saveza, saveza za pomorske kabele. Tako je B. važno svjetsko središte za promicanje prometnih i idealnih interesa. J. A.

BERNADOTTE, Jean Baptiste Jules, od 1818 švedski kralj Karlo XIV., ✳ Pau 1763, † Stockholm 1844, sin francuskog odvjetnika, u Napoleonovoj je vojsci postao maršal. G. 1810 izabran je od švedskih staleža za prijestolonasljednika. Budući da se iznevjerio Napoleonu, održao se i poslije Bečkog kongresa. G. 1818 naslijedio je Karla XIII. kao kralj Švedske i Norveške i vladao do 1844.

BERNADZIKOWSKA → **Belović Bernadzikowska**

BERNANOS, Georges, ✳ Pariz 1888, franc. pisac romana i publicist. Borben novinar i polemičar, pisac političkih pamfleta u književnom obliku, beskompromisan borac za Francusku (rojalist) i katoličku vjeru, oštar i pronicav, u svojoj žestini često paradoksan i subjektivan. Nejednak u stvaranju, svojim je prvim romanom postigao najjači uspjeh, unoseći mističke elemente u vidnu obliku u životno zbivanje (pojava Sotone kao živoga lica u okviru modernog svijeta), jedan od stvaralaca katoličkog »supranaturalizma« u književnosti i neobično jak u crtanju mističkih stanja duše s dubokom analizom tipova svećenika u modernom životu, smion u crtanju zla, katkad mutan i kaotičan.


BERN, Gradski toranj s urom *(Foto Alinari)*

BIBL.: Romani: trilogija *Sous le Soleil de Satan* (1925, hrv. prijev. Sarajevo); *L'Imposture* (1927); *La Joie* (1929); *Un crime* (1935); *Journal d'un Curé de campagne* (1936) i dr. Borbena i pamfletska djela: *La grande Peur des Bien-pensants* (1931), život prednjaka franc. antisemitizma, E. Drumonta; *Jeanne relapse et sainte* (1934), proces sv. J. d'Arc; *Les grands Cimetières sous la Lune* (1937), optužbe protiv španjolskih nacionalista u građanskom ratu; *Nous autres Français* (1939), obračun Francuske uoči novog rata. Lj. M.

BERNARD, sv., ✳ Fontaines (Francuska) oko 1090, † Clairvaux 20. VIII. 1153. Pripadao je najvišemu burgundskom plemstvu. Vrlo rano se povukao u samostan Cîteaux (1112). Već 1115 osnovao novi samostan u Vallée d'Absinthe, koji sam prozva Claire Vallée (Clairvaux). Tu postaje prvim opatom. Za četrdeset godina svoje opatske službe Bernard je nesamo podigao, proširio i razvio svoj red (osnovao je sam 68 novih samostana), nego je i na sva velika crkvena i državna pitanja svoga vremena imao velik utjecaj. Njegovim nastojanjem prestala je borba između Inocenta II. i antipape Anakleta II. (1130—38), te su dokrajčene dogmatske razmirice Petra Abélarda, Gilberta Poitierskoga i Petra Bruiskoga, kao i revolucionarni pokret Arnalda iz Brescie. B. propovijeda drugu križarsku vojnu (1146—47), pomaže kod osnivanja i organiziranja novoga viteškoga reda templara, smiruje zavade i nesuglasice među knezovima i kraljevima, brine se za reformu kršćanskoga života i u puku i među svećenstvom. Njegovoj neodoljivoj riječi

(Doctor mellifluus) sve je uspijevalo. Napisao je i mnoštvo djela, koja se sva odlikuju bistrinom, solidnošću crkvene nauke, dobrim stilom i jezikom. Vrlo je popularan za čitavog srednjeg vijeka, pa je dosta utjecao i na hrvatsku sredovječnu književnost. Svetim ga je proglasio Aleksandar III. (18. I. 1174) kao prvoga iz njegova reda; naučiteljem Crkve Pio VIII. 20. VIII. 1830. Svetkovina 20. VIII.

LIT.: Glavno izdanje B. djela od I. Mabillona O. S. B. preštampao je J. P. Migne, Patr. lat. 182—185 (Pariz 1879). Među modernim životopiscima sv. B. ističu se E. Vacandard (Pariz 1895 i kasnije više puta), G. Goyau (Pariz 1927). Vrlo dobri sintetički članci u Wetzer und Welte's Kirchenlexikon II.; The Catholic Encyclopedia II. St. P.


SV. BERNARD OD CLAIRVAUXA

Još se ne može pouzdano utvrditi, koliko su sv. Bernard i njegov misticizam utjecali na staru hrvatsku književnost, ali je svakako taj utjecaj dolazio izravno ili neizravno preko latinsko - talijanske nabožne književnosti srednjega vijeka. Više naših sredovječnih sastavaka nosi Bernardovo ime, ali nije utvrđeno, što od toga doista pripada sv. Bernardu, a što mu je, bilo iz kojih razloga, srednji vijek pripisao. Naši stari ne razlikuju uvijek Bernarda i Bernardina, pa i to pomaže nejasnoći. Stoga možemo navesti tek nekoliko bibliografskih činjenica.

U nekoliko glagoljskih i latiničkih rukopisa od 15. do 17. st. dolazi Bernardov spis *Ad sorores*, koji sadržava pouke redovnicama. U glagoljskom Petrisovu zborniku iz 1468 taj spis nosi naslov *Knjige sv. Bernarda opata* (I. Milčetić u Starinama XXXIII., 271 i V. Štefanić u Popovićevim Prilozima XV., 28). U kasnijim latiničkim rukopisima naslov glasi *Nauci sv. Bernarda k sestri svojoj*, a Kukuljević ih je bio krivo ubrojio među djela Marka Marulića (Stari pisci I.).

Svetomu Bernardu pripisuju naši stari i t. zv. *Visio Philiberti*, koja je na hrvatski jezik bila prevedena oko 1400. Taj spis sadržava Bernardovu (odnosno Filibertovu) viziju o prepiranju duše i tijela, osuđenih u pakao. Naš prijevod dolazi u nekoliko rukopisa, i to najprije u glagoljskom oxfordskom rukopisu iz prve polovice 15. st. pod naslovom *Videnje sv. Bernarda*, zatim u dubrovačkom Libru od mnozijeh razloga, pisanom bosančicom 1520, gdje se zove *Čtenje Brnarda*, i u Poljičkom molitveniku od 1614 pod natpisom *Videnje sv. Bernardina* (S. Ivšić u Rešetarovu Zborniku 209 i F. Fancev, Vatikanski hrv. molitvenik XCVIII. i Nast. vjesnik XLV., 65).

Ista vizija sv. Bernarda (Filiberta) nalazi se dramatizirana i u staroj hrvatskoj književnosti. Njena najstarija verzija dolazi u tri rukopisa 16. st. pod natpisom *Govorenje sv. Bernarda od duše osujene* (F. Fancev u Narodnoj starini, knj. XI.). Kako su je pripisivali Maruliću, štampana je s njegovim djelima (Stari pisci I.). Druga je verzija versificirana kod Stjepana Margitića Jajčanina u Ispovidi krstjanskoj (Mleci 1701) i u Luke Vladimirovića Cvitu mirisnom nauka kršćanskoga (Mleci 1771). Jedna obradba se nalazi i u staroj slavonskoj književnosti, i to kod fra Josipa Stojanovića (*Tužba duše i tila osuđena*, 1794). I u kajkavskoj književnosti imamo i dijalošku i narativnu verziju ovog viđenja u rukopisima iz 17. st. pod naslovom *Noćno vidjenje sv. Bernarda* (F. Fancev, Građa za povijest hrv. crkvene drame, Građa XI).

Marko Marulić preveo je nekoliko pjesama sv. Bernarda (*Jesu dulcis memoria* i *Salve mundi salutare*); uopće, kod njega ima dosta Bernardova duha mistike (F. Fancev, Nova poezija Splićanina Marka Marulića, Rad 245).

Kojemu Bernardinu ili Bernardu pripada glagoljicom pisani korizmenjak iz 1846 (u Kolunićevu zborniku), koji se ondje zove *Knjige svetago Brnardina*, nije mogao utvrditi M. Valjavac u predgovoru k novom izdanju (Kolunićev zbornik, Zagreb 1892). — Neke pjesme, koje se pripisuju sv. Bernardu (*Jesu dulcis memoria, Jesu Rex admirabilis, Jesu decus angelicus* i *Ave Regina coelorum*), preveo je M. Pavelić u Himnima (Zagreb 1936). V. Š.

BERNARD, 1. Joseph, ✳ Vienne (Isère) 1866, † Boulogne-Billancourt 1931, francuski kipar. Kao sin klesara već se kao dječak uveo u rad s kamenom, poslije uči u umjetničkoj školi, najprije u Lyonu pa zatim u Parizu, ali njegovu shvaćanju kiparstva nijesu odgovarale uobičajene školske metode, i on se vraća svome poslu iz djetinjstva, te oko 1905 počinje raditi, izravno u mramoru bez modeliranja u glini. Takav njegov način rada uvelike utječe na moderno kiparstvo. Glavna su mu djela: *Spomenik Michelu Servetu*, postavljen u rodnom mu gradu; *Bakhantica; Mlada djevojka s draperijom; Nosačica vode; Mlada žena s djetetom; Mislilac; Nježnost* uz mnoga druga. — Posebnom njegovom tehnikom klesanja kamena izlazi njegov posao često sličan egipatskoj kiparskoj umjetnosti, makar radi mnogo i u bronci. U.

2. Tristan, ✳ Besançon 7. IX. 1866, francuski dramatičar i pisac romana. — Njegova se djela odlikuju vedrim i zdravim humorom. Svoje junake prenio je pisac iz najobičnijeg života na pozornicu, dao im je dijalog jednostavan i svakodnevni, ne tereti ih dubokim problemima, izvanrednih tipova nema, iako katkada nekoje među njima čini grotesknima i zlobno ih bocka uvijenom ironijom. B-ov humor nam je blizak i pun čovječnosti. Glavni su mu romani: *Mémoires d'un jeune homme rangé* (1899), *Contes de Pantruche et d'ailleurs* (1897), *Féerie bourgeoise* (1924) i t. d. Komedije: *L'anglais tel qu'on le parle* (1899), *Triplepatte* (1906), *Le Petit Café* (1911), *Le danseur inconnu* (1910), *Le Cousin de Nantua* (1924) i druge.

U Zagrebu su igrane *Dvije patke* (1914—15). D. Št.

BERNARDAKIS, Dimitrios, ✳ na Lezbu 1834, † Mitilena 1907, novogrčki dramatičar, filolog i historičar. Studirao u Mitileni, Ateni, Münchenu i Berlinu. Profesor u Ateni i odgojitelj kraljevske djece, od 1882 živio u Mitileni. Nastojao izgraditi novogrčku dramu u klasicističkom smjeru, i to u jednu ruku u stilu Shakespeareove dramatike (*Maria Doxopatri*, 1858, *Fausta*, 1893, obje iz bizantske povijesti) sa slobodnijom dramskom tehnikom, a u drugu ruku u stilu stare grčke dramatike, sa strogim održavanjem triju jedinstava: radnje, mjesta i vremena (*Kipselide*, 1860, *Merope*). Ali čitav njegov pjesnički rad ima više karakter učenjačke konstrukcije, kao što mu je i jezik učen, umjetan, te nema životne svježine. B. je osim toga objavio više filoloških i povijesnih stručnih radova. Lj. M.

BERNARDI, Jerolim, kanonik i permancir splitske stolne crkve, splitski kulturni historik. Živio i djelovao potkraj 17. i prvih decenija 18. stoljeća. Kao stariji mu sugrađani Don Marko Dumanić († 1701) i Jerolim Kavanjin († 1714) i B. je proučavao kulturnu prošlost rodnoga grada i skupljao biografske podatke o slavnim Splićanima, nastavljajući u tome upravo rad Dumanića, od koga je primio njegovu »Synopsis virorum illustrium ex Dalmatiae urbibus«, da je popuni i objavi, kako se to naročito spominje u Kavanjinovoj velepjesmi (isp. Stari pisci hrv. knj. XXII., strofa 186. u VI. pjevanju). Farlati (isp. Illyricum sacrum, sv. III., str. 5) hvali nadasve njegovu čestitost i učenost, a osim toga da je i F. Riceputija i njega samoga mnogo pomagao u njihovu radu pri izrađivanju I. i II. sveska.

LIT.: A. Ciccarelli, *Opuscuoli riguardanti la storia degli huomini illustri di Spalato*, str. 12—45, Dubrovnik 1811. F. F.

BERNARDIN, 1. (Ivan) Amici, bl., ✳ Fossa kod Aquile u Abruzzima oko 1420, radi čega je prozvan: od Fosse ili Akvilski, † San Giuliano kod Aquile 27. XI. 1503. Odličan pravnik i dobar teolog. U franjevačkom je redu vršio najviše službe, a ujedno se odlikovao kao izvanredan propovjednik, dobar pisac i svet čovjek. Proveo je 1464 ujedinjenje bosanske vikarije s dalmatinskom provincijom i ostao joj na čelu kao prvi vikar (provincijal). G. 1467 imenovan je komisarom svoje redovničke obitelji u rimskoj kuriji. Leon XIII. proglasio ga je blaženim. Štuje se 27. XI. Od njegovih spisa za našu je povijest važna *Kronika*, koju je iz izvornog rukopisa prvi put štampao Leonard Lemmens 1902 u Rimu.

LIT.: Božitković, *Kritički ispit bos. vikara*, Beograd 1935. St. P.

2. Caimi, bl., ✳ Milan u prvoj pol. 15. st., † oko 1500, franjevac. Glasovit govornik i pravnik. G. 1477—1478 komisar Sv. Zemlje i čuvar sv. Groba u Jeruzalemu; 1495 vikar Bosne Srebreničke, pa generalni definitor svoga reda. Zasnovao je 1481 na Sacro Monte di Varallo (sjeverna Italija, kod Novare) »Novi Jeruzalem«, znamenito svetište, koje je potvrdio Inocent VIII. breveom od

21. XII. 1486 i koje se kroz četiri vijeka izgradilo u jedan od najznamenitijih vjerskih i umjetničkih spomenika na svijetu (Monumento nazionale) (→ Varallo).

LIT.: Wadding, *Annales Minorum*, XIV. i XV.³, Quaracchi 1933; Božitković, *Kritički ispit bos. vikara*, Beograd 1935; G. Romerio, *La Passione . . . al Sacro Monte*, L'Illustrazione Vaticana, III., 1932; ostala literatura kod A. Durfo, *Bibliografia del S. M.*, Novara 1930. St. P.

3. **Sienski, sv.**, iz porodice Albizzeschi, ✻ Massa Marittima 8. IX. 1380, † Aquila 20. V. 1444, franjevac, propovjednik, organizator. Pokrenuo je u svom redu veliku duhovnu obnovu, poznatu pod imenom »Franjevci od opsluženja«. (Tom su franjevačkom ogranku pripadali do konačne reforme reda, 1898, svi hrvatski samostani.) Kao apostol Italije mnogo je uradio, da je na crkvenom saboru u Firenci (1439) došlo do pomirenja grčkoistočne i zapadne crkve. Bio je učitelj sv. Ivanu Kapistranu. Istaknuo se u bogoslovskoj nauci (*S. Bernardini S. O. S. M. opera omnia*, 5 vol.). Mnogo je širio štovanje imena Isusova, te njegov monogram IHS i danas vidimo na mnogim starinskim palačama (na pr. u Šibeniku). Spomen mu je 20. V. L. B.

B. S. je obogatio i talijansku prozu 15. st., jer je izradio u pučkom govoru mnoge propovijedi, koje se odlikuju živim bojama, svježinom i jasnim načinom razlaganja.

BIBL.: *Le prediche volgari di S. B. da S.*, a cura di L. Bianchi I—III, Siena 1880—1888; *Le più belle pagine di S. B. da S.*, scelte da P. Misciatelli, Milan 1924; P. D. Picetti, *Operette volgari integralmente edite*, Firenca 1938.

LIT.: Thureau-Dangin, *Un prédicateur populaire dans l'Italie de la Renaissance S. B. da S.*, II. izd. Pariz 1926 (talijanski prijevod, Siena 1897); G. Minozzi, *S. B. da S.*, Milan 1927; M. Bontempelli, *S. B. da S.*, II. izd. Rim 1927; P. Bargellini, *S. B. da S.*, Brescia 1933. T. F.

4. **fra Splićanin.** Izdao 1495 kao redaktor najstariji hrvatski štampani *Lekcionar* s ova dva natpisa; na početku: *Incipit vulgarisacio dalmatica epistolarum & evangeliorum atque prephacionum & benedictionum continencium in Missali*, i onda još jednoć na kraju: *Evangelia et epistole cum prephationibus & benedictionibus per anni circulum in lingua yllirica feliciter expliciunt: emendata & diligenter correcta per fratrem Bernardinum Spalatensem. Impressum Venetiis per Damianum Mediolanensem. Anno D. MCCCCXCV. die XII. Martii.* B. L. štampan je gotskim pismenima, svi natpisi rubricirani. Sačuvan je u 4 primjerka, od kojih imaju po jedan: zadarska gimnazija, trsatski franjevački samostan, dubrovačka isusovačka rezidencija i biblioteka sveučilišta u Odesi. U starije vrijeme taj L. preštampan je tri puta: 1543 u redakciji Trogiranina Dom Benedata Zborovčića, 1586 u redakciji Trogiranina Dom Marka Andriolića i onda 1613 u redakciji fra Ivana Bandulavića Skopljanina. U V. knjizi akademijinih Djela »po prvom izdanju od 1495« izdao ga je 1885 T. Maretić. Jezik Bernardinova *Lekcionara* u vezi s jezikom zadarskoga lekcionara (rkps 1. pol. 15. st.) i *Lekcionara* Dubrovčanina Nikše Ranjine od 1508 obradio M. Rešetar u studiji *Jezik primorskih lekcionara* (Rad 134 i 136). F. F.

BERNARDINAC, pasmina velikog i snažnog psa, kratke i dugačke dlake, koji potječe od pasa uzgojenih u samostanskom konaku na Sv. Bernhardu u Švicarskoj za traženje snijegom zasutih ljudi. Prava pasmina je izumrla, pa se danas na Alpama služe križancima. K. B.

BERNARDINCI, 1. poseban ogranak reda sv. Benedikta, koji svojim osnivačem smatra sv. Bernarda klervoškog († 1153). Taj je, prihvativši pravilo sv. Benedikta, najviše pridonio uspjehu redovničke zadruge cistercita.

2. B. su i t. zv. opservanti u franjevačkom redu, kojima je pokretač sv. Bernardin Sienski. U Poljskoj zovu danas i franjevce bernardincima. L. B.

BERNARDIN DE SAINT PIERRE, Jacques-Henri, ✻ Le Havre 19. I. 1737, † Eragny sur Oise 21. I. 1814, francuski književnik, učenik Rousseaua. Nemiran duh, proputovao je veći dio Evrope i Amerike. Napisao je *Voyage à l'Ile de France* (1773), kamo je i smjestio svoje junake Pavla i Virginiju; *Études de la Nature* (1784), roman *Paul et Virginie* (1787), *L'Arcadie* (1788), *La Chaumière Indienne* (1790), *Harmonies de la Nature*, tiskano 1815, *La Vie et les Ouvrages de J.-J. Rousseau* (1820) i t. d. Dok Rousseau slika civilizirana čovjeka, B. ne će da njegovi junaci išta znadu o Evropi, dokazujući, kako savršena harmonija vlada između tropske divlje prirode i nepokvarenih, dakle najbližih prirodi ljudi. Tako je B. jedan od prvih tvoraca egotističkog romana. Svoje filozofske nazore primijenio je u romanu *Paul et Virginie*, stvorivši dva bića, koja su sačuvala prirođenu dobrotu daleko od društva. Međutim kada pjesnik ne filozofira, onda je najistinitiji. *Paul et Virginie* preveo je A. Šenoa, 1877. *La Chaumière Indienne*, pr. I. Gostića, Vienac 1875.

LIT.: F. Maury, *Étude sur la vie et les oeuvres de Bernardin de Saint Pierre*, 1892. D. Št.

BERNÁTH, Aurél, ✻ Budimpešta 1895, madžarski slikar. Živio je dulje vremena u Berlinu i pripadao grupi Der Sturm. U kompozicijama s pastoznom tehnikom dolaze plastična forma i linije crteža u drugi red. Više slika (među njima lirsko-ekspresivni autoportret) u Muzeju lijepih umjetnosti u Budimpešti. E. K.

BERNATOVIĆ, s. Ignacija (krsno ime Eleonora), ✻ Vukovar 9. IV. 1846, † Zagreb 6. VII. 1892, od 1866 sestra milosrdnica. Službovala je kao učiteljica samostanskih škola u Zagrebu te odgojila čitave generacije uzornih hrvatskih učiteljica. Radila je i na književnom (dječje pjesme, igrokazi i sl.) i na školsko-didaktičnom polju (prevodila i popunjavala školske knjige). B. J-o.

BERNATOWICZ, Feliks, ✻ 1786, † 1836, poljski pisac romana. Napisao roman *Pojata, córka Lizdejki* (Varšava 1826) pod utjecajem Waltera Scotta. To je djelo prevedeno na engleski, francuski, njemački i ruski. J. B-ć.

BERNATZIK, Edmund, ✻ Mistelbach 28. IX. 1854, † Beč 30. III. 1919, austrijski državoslovac. Iza kraće službe kod suda habilitirao se 1886 na bečkom sveučilištu iz upravnog prava, postao 1890 suplentom u Innsbrucku, 1891 sveučilišnim profesorom u Baselu, 1893 u Grazu, napokon 1894 profesorom državnoga i upravnog prava u Beču, gdje je 1910—11 bio i rektorom. U svojim znanstvenim djelima odlikuje se smionošću mišljenja, jakošću kritike i uzornom sustavnošću. Kao profesor odgojio je više pokoljenja mladih državoslovaca, a utjecao je u Beču i na izobrazbu hrvatskih pravnika. Rasprave o anarhizmu i o razmjernom biranju odaju sjajnog esejista. Izdanje *Oesterreichische Verfassungsgesetze* (1906, 2. izd. 1911) s obilnim tumačem je najpregledniji prikaz ustavnoga zakonodavstva Austro-ugarske monarhije.

BIBL.: *Rechtssprechung und materielle Rechtskraft*, 1886; *Juristische Persönlichkeit der Behörden* (Archiv für öffentliches Recht, V.); *Republik und Monarchie*, 1892; *Über nationale Matriken*, 1910; *Neues über die pragmatische Sanktion*, 1915. J. A.

BERNEKER, 1. Erich, ✻ Königsberg 3. II. 1874, † München 15. III. 1937, njemački slavist i lingvist. Učio je u Leipzigu indoevropsku lingvistiku i slavensku filologiju. Poslije doktorata godine 1895 kod prof. Leskiena (radnjom *Die preussische Sprache*, Strassburg 1896) nastavlja nauke u Moskvi kod Fortunatova i u Krakovu kod Baudouina de Courtenay. Habilitiravši se u Berlinu (studijom *Die Wortfolge in den slavischen Sprachen*, Berlin 1900) postaje 1902 izvanredni profesor na njemačkom sveučilištu u Pragu, 1909 redoviti u Breslavi i napokon 1911 u Münchenu, gdje je i umro ne mogući se više oporaviti od jednog udarca u prošlom svjetskom ratu. Taj udarac nije pogodio samo njemačku slavistiku; osjetili su ga svi slavisti i indoevropski lingvisti, jer je Berneker prekinuo izdavanje svoga slavenskog etimološkog rječnika (pod natpisom *Slavisches etymologisches Wörterbuch*), od koga je od godine 1908 do godine 1913 dospio izdati 11 sveščića (riječi: *a — mor*) na 760 + 80 strana. To krnje djelo ostaje i pored toga dragocjen uzoran torso; u njemu je golema građa kritički probrana i solidno obrađena s obilatim podatcima iz stručne literature. Rječnik taj pristaje među najbolje suvremene etimološke rječnike. Od drugih njegovih radova mogu se spomenuti napose još: *Der Genitiv-Accusativ bei belebten Wesen im Slavischen* (1904), *Über Ellipse des Verbums im Slavischen* (1904), *Kyrills Übersetzungskunst* (1912). Izvan užega stručnoga kruga poznate su njegove uspjele knjižice za učenje ruskoga jezika u Göschenovoj zbirci (br. 66, 67 i 68).



ERICH BERNEKER

LIT.: M. Vasmer, *Erich Berneker*, u Zeitschrift f. slav. Philologie, 14, 1937 (nekrolog s potpunom bibliografijom). S. I.

2. **Fran**, ✻ Lehen kod Slovenjeg Gradca 4. X. 1874, † Ljubljana 16. V. 1932, kipar. Kao seljački sin bio je

najprije šegrt u kiparskim radionicama u Celju (Oblak), Celovcu (Progar) i Innsbrucku (Colli), a zatim je samostalno izradio propovjedaonicu u Kotljama u Koruškoj i zapisao se 1896 u obrtnu školu u Grazu. Od 1897 bio je u bečkoj akademiji učenik Kundmanna i Hellmera, a kasnije samostalan kipar u Beču do 1915. Poslije rata preselio se u domovinu. Iz početka bio je klesar na Pohorju, a kasnije u Ljubljani, gdje je postao profesorom na srednjoj tehničkoj školi. U generaciji slovenskih impresionista B. je jedini kiparski zastupnik toga smjera, pun lirskog osjećaja, plah i nenametljiv. U svojim prvim izvornim djelima obrađivao je većinom socijalne motive. Iz početka je formalno ovisan o bečkoj realističkoj školi, ali u doba slobodnog stvaranja otresao se toga utjecaja i našao gdjekada upravo monumentalan izražaj. Mnogo njegovih djela je u Beču, a radio je i za crkve u Sloveniji (Bled). Nekoliko njegovih dobrih portreta nalazi se u Beču, pa u Ljubljani, Celju i Zagrebu, u Narodnoj galeriji u Ljubljani (*Žrtve* i *Poplavljenici*), u Kamniku nadgrobni spomenik Vidičeve, u Zagrebu kip sv. Cecilije i t. d. Sudjelovao je u natječajima za spomenike Prešernu, Kreku, Franji Josipu i Ketteu. Najveća su mu djela Trubarov spomenik u Ljubljani, zatim Zdenac sv. Ivana u Kranju te atlasi na Regalijevoj kući i Ljubljanskoj kreditnoj banci. Bio je član društva umjetnosti Sava i sudjelovao na svim njegovim izložbama od 1904 dalje.

LIT.: Slovenski biograf. leksikon; R. Jakopič, Slovan, 1902—3, 191—2; O. Župančič, Ljubljanski zvon, 1908, 513; Jutro, 1932, br. 114; Slovenec, 1932, br. 112A i 113; R. Ložar, Dom in svet, 1932, 343. F. M-l.

BERNERI, Giuseppe, ✻ Rim 1637, autor većinom nabožnih drama u prozi. Slavonski franjevac Ivan Velikanović (1723—1803) preveo je njegovu dramu *La Susanna Vergine e Martire* (Rim 1675) pod naslovom *Sveta Suzana, Divica i Mučenica, Dalmatinka aliti Slovinka* (Budim 1783).

LIT.: P. Kolendić, *Velikanovića Sveta Suzana*, u Južnom Pregledu, VIII, Skoplje 1933. M. D-ić.

BERNEWITZ, Elsa, ✻ Muischezeen (Kurlandija) 27. V. 1880, kći protestantskog pastora, do 1918 živjela u Rigi, a sada u Münchenu, njemačka književnica. U njezinim pripovijestima dolazi do snažnog izražaja vjernost njemačkih naseljenika baltičkoj domovini, kršćanstvu i njemačkom narodu. B. je zastupnica domovinske umjetnosti (Heimatkunst). Uska povezanost ljudi i zemlje, koju nastavaju, i kršćansko shvaćanje istaknuto je u romanu *Dorothea* (1937), koji ujedno vjerno crta sudbinu žene. Tri pripovijesti o prodoru boljševika *Die Entrückten (Geschichten vom Tode)*, 1936, prikazuju boljševičku revoluciju i postanak letonske republike. Pjesnikinja ih je posvetila svima, koji su u ono vrijeme stradali i duševno neslomljeni pošli u smrt za domovinu, vjeru i narod. I u boljševičkoj tamnici pobjeđuje kod njezinih lica jaka volja, vjera i plemenština duha svaku nevolju, dapače i smrt. G. Š.

BERNHARD, 1. Christof, ✻ Danzig 1627, † Dresden 14. XI. 1692, njemački potestantski crkveni muzičar. Pjevanje i kompoziciju učio je najprije u Danzigu kod B. Erbena i P. Sieferta, a zatim kod H. Schütza u Dresdenu. U Dresdenu je bio kapelnik crkvenoga zbora. Dva puta je putovao po Italiji. U Rimu se upoznao s Carissimijem. Tamo je dao izvesti i svoje dvije mise u 10 glasova. Od brojnih njegovih djela štampana su *Geistliche Harmonien* (1665), *Letzter Schwanengesang* (1667), *Prudentia Prudentiana* (1669). Pisao je i teoretska djela. Nekoje od njegovih monumentalnih zbornih kantata izišle su u 6. sv. *Denkmäler deutscher Tonkunst.*

LIT.: J. M. Müller-Blattau, *Die Kompositionslehre H. Schützens in der Fassung seines Schüllers Christof Bernhard*, Leipzig 1926.

2. Marko → Pernhard.

BERNHARD SV., Sankt Bernhard, dva sedla u Zapadnim Alpama.

1. Veliki sveti Bernhard između Wallisa i Pijemonta u visini od 2472 m. Preko njega ide cesta, izgrađena 1905, iz Aoste na Padovu pritoku Dora Baltea u švicarski grad Martigny kod rijeke Rhône. Ovuda su već Rimljani prelazili Alpe, u srednjem je vijeku glavna veza između Zapadne Evrope i Italije. Ovuda su išle i vojske, tako na pr. Napoleonova 1800. Čuveni gostinjac augustinaca sa 70 redovnika za potrebe putnika (godišnje 20.000) osnovao je sv. Bernhard oko 1049. Gostinjac u Malom sv. Bernhardu je bila njegova podružnica, a 1933 su osnovali filijalni gostinjac u Aziji na granici između Tibeta i Kitaja.

2. Mali sveti Bernhard između Savoje i Pijemonta u visini od 2188 m. Preko njega ide cesta s francuske Isère (Bourg-St.-Maurice) k talijanskom gradu Prè S. Didier na Padovu pritoku Dora Baltea. I gostinjac na ovom sedlu je osnovao sv. Bernhardt, ali od 1752 su u njemu talijanski redovnici sv. Mauricija i Lazara. Vojske su prelazile i preko ovoga sedla.

LIT.: C. Desloges, *Essais historiques sur le Mont-St.-B.*, 1802. N. Ž.

BERNHARDI, Theodor von, ✻ Berlin 6. XI. 1802, † Kunnersdorf (kod Hirschberga u Šleskoj) 12. II. 1887, njemački ekonomist i historičar. U mladosti živio u Rusiji i Estoniji, a kasnije je mnogo putovao. Nekoliko godina služio je u pruskoj diplomaciji. Glavno njegovo ekonomsko djelo *Versuch einer Kritik der Gründe die für grosses und kleines Grundeigenthum angeführt werden* (Petrograd 1849) vrlo je zapaženo u njemačkoj ekonomskoj literaturi. Roscher drži, da njegova kritika A. Smitha, M'Cullocha, Ricarda i Saya ide među najstvarnije kritike klasičarskih doktrina. Osim toga napisao je B. nekoliko dobrih djela iz vojničke i političke povijesti. M. A-ć.

BERNHARDT, Sarah, ✻ Pariz 22. X. 1844, † Pariz 21. III. 1923, pravim imenom Rosine-Henriette Bernard, najveća francuska glumica novijeg doba. Učila glumu u pariskom konzervatoriju do 1862, kad je angažirana u Comédie-Française, gdje debutira kao *Ifigenia*. Kasnije glumi u pariskim kazalištima Gymnase, Porte-St. Martin i Odéon. G. 1872—80 opet je u Comédie-Française, a zatim dvije godine na turneji u Americi i Rusiji. G. 1893 preuzima u Parizu kazalište Renaissance, a 1898 kazalište des Nations, koje nosi njezino ime do danas. G. 1915 amputirana joj je noga, ali je i dalje glumila sjedeći. Bila je idol Francuza i simbol glumačke umjetnosti. Nema značajnijeg djela u francuskoj dramskoj književnosti, kojemu nije udahnula život sugestivnom snagom i čarom svoje umjetnosti. Decenijima je resi jedinstveni epitet njezina naroda: božanska Sarah. Izdala je memoare *Ma double vie* (1907). Dvaput je gostovala na zagrebačkoj pozornici: 1899 kao *Gospođa s kamelijama* i *Tosca*, i 1909 kao *Vještica*. S. B.

BERNHEIM, Ernst, ✻ Hamburg 19. II. 1850, njemački historičar. Istraživao je njemačku sredovječnu povijest, a istakao se i na području historijske metodologije knjigom: *Lehrbuch der historischen Methode und der Geschichtswissenschaft* (6. izd., Leipzig 1908). Njegova je naročita zasluga, što je upozorio na temeljnu važnost poznavanja vjerskog duha srednjega vijeka za tumačenje tadašnje historiografije. Toj je temi posvetio niz uzornih radova, počevši raspravom: *Der Charakter Ottos von Freising und seiner Werke* (Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung, VI, 1885) do knjige: *Mittelalterliche Zeitanschauungen in ihrem Einfluss auf Politik und Geschichtsschreibung* (1918). F. H.

BERNI, Francesco, ✻ Lamporecchio (Toskana) oko 1497, † Firenca 26. V. 1535, otrovan. Proživio je desetak godina u Rimu kao tajnik crkvenih dostojanstvenika, a zatim ostali dio života u Firenci. Preradio je (1531) Boiardov spjev *Orlando Innamorato* (Mleci 1541). Iako su Bernijevi stihovi i stil bolji, a toskanski karakter jezika čistiji, ipak je to djelo u njegovoj preradbi izgubilo svježinu i vrijednost. Berni je poznatiji kao autor šaljivih, groteskno-satiričkih pjesama, pisanih sočnim jezikom i s puno humora; ruga se i petrarkističkoj poeziji, koja je bila onda u modi (*Sonetti*, Ferrara 1537; *I Capitoli*, Mleci 1537; *Rime burlesche*, Mleci 1538). U tome je imao puno nasljedovatelja (»poeti berneschi«). Čitali su ga rado i kod nas: jedan dubrovački knjižar dobavlja 1549 tri primjerka njegovih *Opere* (K. Jireček, Archiv f. Slav. Philol. XXI. 1899, 512); toliko se i našim širim slojevima sviđao njegov način pisanja, da su ga i kod nas oponašali i karikirali (na pr. u jednoj rukopisnoj zbirci *Canzonette bernesche* iz 18. stoljeća).

BIBL.: *Orlando Innamorato rifatto da F. B.*, scelta di S. Ferrari, Firenca 1911; *Rime del B. e dei berneschi*, con introduz. e note di G. Saviotti, Milan 1922; *I Capitoli*, con introduz. e commento di R. Dusi, Turin 1926; *Poesie e prose*, criticamente curate da F. Chiòrboli, Firenca 1934.

LIT.: A. Virgili, *F. B.*, Firenca 1881; A. Giavesu, *Saggi critici*, Rim 1932; A. Sorrentino, *F. B.*, Firenca 1933. M. D-ić.

BERNIER DE LA BROUSSE, Joachim, francuski pjesnik iz pokrajine Poitou. Joachim, a ne François, kako pišu neki biografi, vlasnik imanja Brousse, odvjetnik i bankar u Poitiersu, živio je u drugoj polovini 16. st. Odgojen u ljubavi prema književnosti stvarao je usprkos svojih poslova stihove gotovo čitav život. Ostavio je veliku zbirku sastavaka: *Les oeuvres poétiques du sieur Bernier de la Brousse* (1618), a tu su različite pjesme, dvije drame (*L'Embryon romain* i *Les Heureuses infortunes*) i slično. G. 1623 dati-



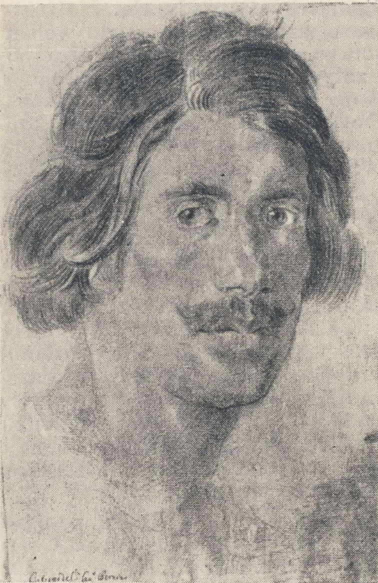
(Foto Szanto)

BERNINA, Kamene kolibe na Sassal Mazorae

rane su njegove stance umetnute u »Tombeau de Scevole de Sainte-Marthe« *(Scevolae Sammarthani Tumulus etc*..., 1630). Nikada nije izašao iz svoje pokrajine. Pokazao je ljupke i skladne odlike slaveći svoj zavičaj. P. Cl.

BERNINA, 1. Alpe, najviši masiv u istočnim Alpama među Graubündenom i Italijom. Najviši vrh Piz Bernina (4052 m), zatim Piz Zupo (3999 m), Piz Roseg (3493 m), Piz Palü (3912 m), Crast Agüzza (3872 m) i Piz Morteratsch (3754 m); trećina masiva je pod ledenjacima, koji se pružaju na više strana i daju cijelom gorju naročitu ljepotu. Na podnožju masiva su mnoga mala jezera.

2. B.-Pass (klanac, 2330 m visok) između Bernina i Spöl-Alpa. Meteorološka postaja i hospic. Preko klanca spaja cesta i električna željeznica Oberengadin (St. Moritz) i Veltlin (Tirano). A. M. S.



LORENZO BERNINI, Autoportret
Rim, Galleria Borghese

BERNINI, Gian Lorenzo, ✳ Napulj 7. XII. 1598, † Rim 28. XI. 1680, talijanski kipar, arhitekt i slikar. Otac Pietro bio je rodom Toskanac, a po zvanju kipar. Još donedavno zasjenjen slavom sinovljevom izišao je on u naučnoj književnosti tek na osnovi novih istraživanja kao znatan umjetnik. Prije nego se nastanio u Napulju, radio je već od 1578 do 1584 u Rimu zaposlen sa slikarom Cavaliere d'Arpino (Giuseppe Cesari) u drugom spratu Vatikanskih loggija, a s Antonijem Tempestom u dvoru Caprarole. Izišavši na glas u Napulju kao uvažen kipar pošao je, pozvan od pape Pavla V. Borghese, u Rim, da izvede grobni spomenik njegova prethodnika, pape Klementa VIII. Bilo je to g. 1604 ili 1605. Još u Napulju rodila mu je žena Angelica Galante 1598 sina Gian Lorenza, u kojemu su tako sretno slivene dvije naročite značajke talijanske: sjeverna toskanska ozbiljnost i savjesnost, udio očev, pa polet i južnjačka strastvenost, baština majčina. B. dolazi u Rim u svojoj šestoj godini te prima ovdje svoje prve i odlučne dojmove. Kiparsku vještinu naučio je od svoga oca stekavši već rano neobičnu tehničku vještinu. G. 1609 izveo je svoje prvo samostalno djelo: epitaf s bistom biskupa Santonija (Rim, crkva S. Prassede), koje odaje izvanredan dar. Ovo je djelo pronijelo slavu dječakovu u najotmjenije krugove rimske i potaknulo zanimanje pape i njegova nećaka Scipija Borghese. Ovaj je namjeravao svoju tek dovršenu vilu ispred Porte del Popolo i njen perivoj ukrasiti kipovima, pa je po njegovu nalogu mladi B. od 1617 do 1625 izveo četiri djela, tri grupe i jedan pojedinačni kip. To su: *Eneja s Anhizom i Askanijem* (1617), *David* (1619), *Pluton i Prozerpina* (1622) i *Apolon i Dafna* (1625). Najpoznatija je među ovim djelima grupa Apolona i Dafne. Prikazan je čas, kad bog već dostiže nimfu i pretvara je u lovoriku. Djelo odaje nastojanje oko nekog idealiziranja, B. hoće da izažme iz grupe svu senzualnost poznatih Ovidijevih stihova. B. je u razgovoru s Chanteloupom primijetio, da Michelangelo uza svu anatomijsku ispravnost nije bio podoban dati živo meso i vrelu krv, kao on sâm. Pa doista osjećamo u liku Dafne toplinu, nježnost puti. To dolazi od upravo rafinirano izdjeljane površine mramora. U ovo je vrijeme nastala i *bista Constanze Buonarelli,* koja je u intimnom životu majstorovu igrala zamašnu ulogu. Berninijeva slava počinje s pontifikatom pape Urbana VIII. iz porodice Barberini (1623—1644). Prva narudžba, što je B. prima od pape, bio je *Tabernakul za crkvu sv. Petra.* Motiv zavijenih kolumna uzeo je on s antiknih kolumna, koje su nekoć stajale ispred konfesije stare bazilike sv. Petra (ove je on sâm kasnije upotrijebio za loggije u gornjim udubinama kubetnih stubova). Potrebnu broncu za to golemo djelo (koje teži 186.392 funte) uzeo je B. s krova rimskog Panteona. Djelo je otkriveno na dan apostola sv. Petra i Pavla 1633 i pobudilo u suvremenika najveće udivljenje, ali ga je kasnija kritika strože prosuđivala. Iako visoko 28 m, djeluje ono u golemu prostoru sitno i sprečava izravan pogled u crkveni kor. Kad je djelo bilo gotovo, trebalo je dekorirati doslije prazne udubine stubova. Od svetačkih likova, koji su trebali ući u ove udubine, izradio je B. samo jedan, *sv. Longina,* lik izvanredan, koji kao da svojim raširenim rukama otvara čitavu svoju dušu ispred milosti Spasiteljeve. Poslije ovog znatnog djela slijedi neposredno *spomenik Contesse Matilde.* Djelo je trebalo izvesti hitno, pa je B. izradio samo glavu, dok su ostali lik izveli njegovi učenici i pomoćnici. Tridesetih godina 17. st. rad je u Berninijevu atelieru sve opsežniji zahvaljujući papinoj naklonosti. Zaokupljen mnogim narudžbama B. se često ograničio na to, da nacrta ili bolje reći improvizira nacrt, naglašavajući samo mase, označene kontrastima svijetla i sjene, a pomoćnici su onda morali nastojati, da te slikovite improvizacije prenesu u plastički lik.

Za života papina izveo je B. čitav niz njegovih portreta i započeo 1628 (šesnaest godina prije papine smrti) njegov grobni spomenik, dovršen tek 1647. Ovim svojim djelom prevodi B. Michelangelov tip Medicejskih grobova u tip barokni. Dok je Michelangelo lik pokojnikov, sarkofag i sarkofagne likove stavio u tijesne linearne i plastičke odnose i veze, zbog čega i prevladavaju mirne arhitektonske linije, B. skuplja sve pojedinačne elemente u jednu zajedničku nišu, iz koje onda izbijaju plastičke mase. Čitav je spomenik građen u obliku istostraničnog trokuta. Brončani lik papin stoluje na svijetlu mramornu podnožju, ispred njega stoji sarkofag od tamnoga mramora, na koji su se nalaktile Caritas i Iustitia, alegorijski likovi izvedeni od bijeloga blještavo ulaštenog mramora. Sustavno se u tom spomeniku uvodi bogato šarenilo raznobojnog dragocjenog materijala. Kipara više ne zadovoljavaju kontrasti svijetla i sjene na bijelom mramoru. Šarenilo i boje postaju nosioci ugođaja. Novi papa Inocent X. iz porodice Pamfili (1644—1655) bio je isprva B-u nesklon i priklonio svoju pažnju njegovu takmacu Alessandru Algardiju (v.). Tako slijedeće djelo majstorovo ne naručuje više papa, nego Mlečanin kardinal Federigo Cornaro. Radilo se o oltaru za kapelu porodice Cornaro u rimskoj crkvi. S. Maria della Vittoria, sagrađenoj u spomen pobjede nad Husitima na Bijeloj Gori. U dubokoj udubini oltara, na bujnim tamnim oblacima ispred zlatnih zraka, prikazao je B. lik *Sv. Terezije* u njenu zanosu, a pred njom anđela, obadva lika isklesana iz snježnobijeloga mramora. Ova su dva lika majstorska djela talijanske barokne umjetnosti, podjednako oduševljeno veličani i žučljivo osuđivani nesamo od suvremenika, nego i od kasnijih kritičara sve do danas, koji su zamjeravali, da je B. ovaj čisto religiozni zanos svetičin prožeo erotičkim ugođajem.

Najposlije je i novi papa Inocent X. priklonio svoju pažnju B-u. Radilo se o tome, da se 1647 u Maksencijevu cirku nađeni egipatski obelisk postavi na Piazzi Navona, i to u vezi s jednom fontanom. Djelo je dovršeno 1651. Iz du-



(Foto Anderson)

LORENZO BERNINI, Apolon i Dafna
Rim, Museo Borghese

boko smještene školjke dižu se pećine iz travertina. Na njihovim uglovima počivaju glomazni likovi, koji predočuju četiri najveće rijeke svijeta: Nil, Ganges, Rio della Plata i Dunav. Pored i iznad njih bujna fauna i flora, naročita za zemlje, kojima rijeke teku. Ovaj donji dio kruni visoki obelisk, postavljen na relativno usku bazu. Ovo nam djelo predočuje tip t. zv. Fontane dello scoglio, običajan već prije u vrtovima rimskih vila. Ali se on ovdje prvi put javlja u gradu mjesto dotad uobičajenoga tektonskoga tipa. Svojim fontanama dao je B. rimskim trgovima onaj slikoviti izgled, koji nas još i danas toliko očarava. B. prvi otkriva elemenat vode, koja sad ulazi u umjetničko djelo uz plastički i arhitektonski kao nov ugođajni elemenat.

Već prije bio je on izveo nekoliko čednijih fontana (*Fontana del Tritone* na Piazzi Barberini i druge). Kasnije je nastala na Piazzi Navona *Fontana del Moro*. Oko 1650 izvodi B. jednu bistu, koja je osobito važna za oblikovanje njegova sasvim ličnoga portretnoga stila, a jednako važna za razvoj reprezentativnoga evropskoga plastičkog portreta uopće. To je mramorna *bista Francesca I. d'Este*, vojvode mantovanskog (Modena, Galleria Nazionale). U ovoj je bisti B. ustanovio portretni tip baroknoga kneza, a po ovom će se tipu ubuduće izvoditi u Evropi biste vladara i knezova. Novom papi Aleksandru VII. iz sienske porodice Chigi (1655—1667) zahvaljuje Rim čitav niz izvanrednih umjetničkih djela. U novom papi nalazi i B. opet onakva zaštitnika, kakav mu je bio papa Urban VIII., iako njihov odnošaj nije bio toliko usrdan i tijesan. Po nalogu papinu izvodi B. najprije za porodičnu kapelu Chigi u starodrevnoj stolnoj crkvi sienskoj kipove *sv. Marije Mandaljene* i *sv. Jeronima*. Tehnička je vještina, kojom je B. izveo ova djela, sasvim izvanredna. Staračko, obnemoglo i smežurano tijelo Jeronimovo djeluje upravo sugestivnom snagom, dok je tijelo lijepe grešnice Mandaljene (»utješljiva tema za ljude zaljubljene konstitucije«, kako kaže Chanteloup) možda i suviše senzualno. G. 1656 prima B. od pape nalog, da starodrevni prijesto na završnoj stijeni kora rimske crkve sv. Petra (koji je prema legendi služio još samom apostolu sv. Petru) ukrasi raskošnim dekorativnim okvirom. Model je izrađen 1661, a djelo dovršeno istom 1665. Utrošene su za nj 191.383 funte bronce i zlata. Na mramornoj bazi stoje 5 m visoki kipovi crkvenih otaca, koji uzdignutim rukama drže pokrov, na kojemu počiva sama katedra sv. Petra, koju krune papinskom tijarom dva brončana putta, dok iznad nje visoko gore lebdi golub sv. Duha, a oko njega u gustom oblačju ispred zlatnih sunčanih zraka nepregledno mnoštvo anđela. Pa iako J. Burckhardt kaže, da je to »najgrublje djelo majstorovo«, ipak struji iz njega neizreciva dražest (»inesplicabile grazia«), koju je isticao već prvi biograf majstorov, F. Baldinucci, ona dražest, što će u umjetnosti francuskoj 18. st. biti toliko važan elemenat.

B. se već u svojoj mladosti bio istaknuo kao arhitekt. Tako je poslije smrti Madernine nastavio gradnju rimske palače Barberini (1629 do poslije 1630); 1638 izveden je po njegovu nacrtu, ali kasnije porušen, sjeverni toranj na pročelju crkve sv. Petra; jednako su kasnije (1883) skinuta dva tornja, što ih je sagradio na pročelju Panteona (Berninijeve »magareće uši«, kako su ih Rimljani podrugljivo nazivali); oko 1625 nastalo je pročelje crkve S. Bibiana, a 1627 dijelovi pročelja palače De Progapanda Fide; od 1647 do 1653 izvedena je po njegovim nacrtima mramorna oplata pilastara u crkvi sv. Petra, pa mozaik pavimenta u prednjem dijelu crkve i predvorju. Najznatnije je međutim majstorovo arhitektonsko djelo velika *Kolonada* na trgu ispred crkve sv. Petra (1656). Zabacivši svoju prvu zamisao, da zatvori i zaokruži trg naokolo visokim zgradama, ukrašuje ga on golemim portikom, koji se sastoji od 88 stubova i 284 dorske kolumne, koji su postavljeni u četiri niza. Sa svoja 164 kipa, koji je krune, a ponavljaju zapravo motiv pročelja crkve sv. Petra, ova se kolonada priljubljuje tijesno samoj crkvi, pa se čini, da ona i nije ništa drugo, nego neki atrij, neki svečani portik, koji vodi do najveličajnije crkve svijeta. Pa i u ono vrijeme, kad se umjetnost majstorova najžešće osporavala i najstrože osuđivala, nisu njegovi najveći protivnici mogli poreći, da je on upravo ovdje stvorio jedno od najvećih i najznatnijih djela u povijesti svekolike evropske arhitekture. U isto vrijeme izvodi B. u Vatikanskoj palači *Kraljevsko stubište* (Scala Regia). Svladavši genijalno sve poteškoće, koje su stajale na putu njegovoj smjeloj zamisli, stvara on ovdje jedno monumentalno djelo, u punom smislu riječi »kraljevsko« stubište, dostojno, da se po njemu uzlazi u raskošne dvorane vatikanske, do prijestola zamjenika Kristova na ovom svijetu.

Kralj Luj XIV. imao je namjeru, da u Parizu podigne veličanstven kraljevski dvor, dostojan »kralja sunca«. Charles Perrault i drugi pariski arhitekti izrađivali su brojne nacrte, kako da se doonda još čedni Louvre nadogradi i pregradi u kraljevsku palaču. Svi ovi projekti međutim nisu zadovoljavali ni kralja samog, a ni njegova moćnog ministra Colberta, koji je izrijekom tvrdio, da francuski arhitekti uopće nisu dorasli izvršiti tako važnu zadaću. Zbog toga se Colbert obraća redom najglasovitijim tadašnjim arhitektima Borrominiju, Pietru da Cortona i Rainaldiju. Ali se ni njihovi nacrti nisu svidjeli mjerodavnim krugovima, jer su bili »fort bizarres et n'avoient aucun goût de la belle et sage architecture«. Najposlije se Colbert obrati Berniniju, pa i sam kralj htio je »de connoître une personne si illustre«. B. bi pozvan u Pariz. Papa ga je, ljubomoran, nerado puštao, pa mu je tek poslije dugih diplomatskih pregovora podijelio tromjesečni dopust.

29. IV. 1665 ode B. iz Rima. U Francuskoj bio mu je počasni kavalir Paul Fréart Sieur de Chanteloup, koji nam je ostavio svoj dnevnik o boravku majstorovu u Francuskoj. Dašto, da su njegov rad u Parizu znatno ometali



(Foto Anderson)
LORENZO BERNINI, Ekstaza sv. Terezije (detalj)
Rim, S. Maria della Vittoria

zavidni pariski arhitekti. Ali ni majstorov projekt za novi Louvre nije bila najsretnija umjetnička zamisao. Nije nikad bio ni izveden. Jedini je realni plod B-a boravka u Parizu *bista kralja Luja XIV.* (danas u Versaillesu), koja uglavnom podsjeća na onu Francesca I. d'Este, pa se jedamput sretno ustanovljeni tip reprezentativnog portreta i ovdje vraća. Može biti, da je dekorativni elemenat još i više naglašen. Vrativši se B. u Rim nastavlja ovdje svoje mnogobrojne već započete radove.

Izražaj njegovih likova biva sad, u starosti, tipično čeznutljiv, gdjekad i sladunjav. Poređena s ranijima djeluju kasna djela mlako, iako su sva od reda izvedena upravo nedostiživim majstorstvom. Značajna su djela ovog perioda dva anđela, što ih je B. izveo za ukras novo preuđešenog mosta ispred Anđeoske tvrđave. Dok su ostale anđeoske kipove izveli pomoćnici po modelima majstorovim, ona je dva (koji nisu nikad postavljeni na most, nego se nalaze u crkvi S. Maria della Fratte) izveo B. sam. Osnovna je zamisao grobnog spomenika pape Aleksandra VII. u crkvi sv. Petra djelo Berninijevo, ali je on sam izradio samo glavu papinu, sve ostalo izveli su učenici (tako alegorijske likove, kojima su prikazane Caritas i Veritas sprijeda, a Prudentia i Iustitia straga — ovi su goli likovi kasnije zaodjeveni brončanim plaštevima — pa klečeći lik papin). I ovaj spomenik stoji u udubini, iz koje vode napolje vrata. Iz tame ovih vrata iskrsava B. brončan kostur, koji, razgrćući zavjesu od jaspisa, pruža papi istečenu pješčanu uru. I ovdje je materijal osobito raskošan. Posljednje je veće kiparsko djelo majstorovo spomenik blažene *Lodovike Albertoni* u crkvici S. Francesco a Ripa. Blažena leži ispružena na svom logu (»in atto di morire«). Smrtni bol prodire njene grudi, ruke grčevito drže haljinu, glava pada na jastuk. Iz napo rastvorenih usta viju se teški uzdasi, oči su zatvorene. Ali se uza sve to čini, da njena smrtna borba nije odviše teška.

Kao član povjerenstva, koje je imalo zadaću ispitati temelje palače Cancellerije, nahladi se B. u studenim podzemnim hodnicima i umre nakon kratke bolesti. Na njegovu je kuću kasnije stavljen natpis, koji kaže: »U ovoj je kući živio i umro Gian Lorenzo Bernini, pred kojim su se s poštovanjem klanjali pape, knezovi i narodi«. Suvremenici nazivali su B-a drugim Michelangelom, a i njegov najveći zaštitnik, Urban VIII., bio je uvjeren, da je u njemu našao novoga Michelangela, koji će ovjekovječiti njegov pontifikat i njegovu porodicu. Svakako bi bilo presmjelo nazivati ga genijem. Sudbina je pravoga genija, da ne ostavlja iza sebe nasljedovača, dok Berninijev stil nastavljaju po čitavoj Evropi brojni umjetnici, on postaje općenim dobrom, on nije samo ograničen na razdoblje, u kojemu je majstor djelovao i dao mu njime njegovo znamenje, nego traje još duboko u 18. st. (→ Barok).

LIT.: F. Baldinucci, *Vita del Cavaliere Gio. Lorenzo Bernini*, Firenca 1682 (novo izdanje s komentarom od A. Riegla, Beč 1912); S. Freschetti, *Il B.*, Milan 1900; H. Posse u Thieme-Beckerovu *ALBK* III., Leipzig 1909; C. Ricci, *Il B.*, Bologna 1910; A. E. Brinckmann, *Barockskulptur* (Handbuch der Kunstwissenschaft), Berlin-Neubabelsberg 1917; M. von Boehn, *G. L. B., seine Zeit, sein Leben, sein Werk* (Künstler-Monographien 105), Bielefeld-Leipzig 1927²; A. Muñoz, *G. L. B., architetto e decoratore*, Rim 1925; E. Benkard, *G. L. B.*, Frankfurt na M. 1926. A. Sch.

BERNO, nazvan **Augiensis**, † 1048, od 1008 opat samostana u Reichenau-u, pisac glazbeno-teoretskih rasprava *Tonarius* (s predgovorom *Prologus*), *De varia psalmorum atque cantuum modulatione, De consona tonorum diversitate,* navodno i autor traktata *De instrumentis musicalibus.*

LIT.: W. Brambach, *Die Reichenauer Sängerschule*, 1888; H. Riemann, *Geschichte der Musiktheorie*, 3. pogl.; R. Molitor, *Die Kultur der Abtei Reichenau*, 2. sv., 1925; G. Pitsch, *Studien z. Geschichte der Musik im Mittelalter*, 2. sv., 1932. S. S-i.

BERNOLÁK, Anton, ✻ Oravska Slanica 1762, † Nové Zámky 1813, slovački filolog. U B. dobio je slovački književni jezik prvog uzakonitelja pravopisnih i jezičnih običaja, tvorca originalnog pravopisnog sistema, prvog svoga gramatičara i razumnog leksikografa, kojemu je pošlo za rukom, da učvrsti književni jezik za više od pola stoljeća, sve do Štúra. Kad je 1787 izašlo prvo njegovo djelo *Dissertatio philologico-critica de litteris Slavorum*, u slovačkom književnom jeziku vladao je pravopisni i jezični metež, jer se pojedini autori nisu držali jedinstvenog pravopisnog sistema, a ni nekoga narječja. U pravopisu prevladavahu elementi češkog historičkog pravopisa, a u rječniku mnogi bohemizmi i druge tuđice. B. je polazio od principa, da svaki glas (fonema) treba pisati samo jednim slovom. Postavio je dakle slovački pravopis na fonetičku osnovu (zapravo fonološku) i uklonio iz njega sve znakove historičkog češkog pravopisa (na pr. *y*). Tako je slovački pravopis temeljito pojednostavio i stavio ga na naučnu osnovu. *Disertaciji* je dodao djelo *Orthographia*, određeno za narodne škole.



ANTON BERNOLÁK

B. je 1790 izdao opširno djelo *Grammatica slavica*, gdje je razradio svoje teze iz *Disertacije*, a za osnov književnog jezika uzeo zapadnoslovačko narječje, jer su do tog vremena knjige izlazile naročito u tom narječju. B-ova *Grammatica* izašla je 1817 i 1849 na njemačkom jeziku pod imenom *Schlowakische Grammatik.* G. 1791 objelodanio je nauku o tvorbi riječi *Etymologia vocum slavicarum*, gdje je pokazao, kako treba tvoriti nove riječi, osobito stručne termine.

B. je vrlo dobro znao, da krunom njegova jezičnoznanstvena rada mora biti opsežni rječnik književnog jezika, pa je stoga istovremeno s ostalim svojim radovima sastavljao *Slowár slowenski česko-latinsko-německo-uherski*, koji je zbog različitih poteškoća štampan tek poslije njegove smrti, 1825—27. Ovaj rječnik, koji obasiže više od 5300 strana, štampan u 6 velikih svezaka, do danas je najveći slovački leksikografski rad. B. nije uzeo u svoj rječnik samo obične riječi i izraze književnog jezika, nego i pučkoga govora, i to zapadnoslovačkog i srednjoslovačkog. Pokazao je velik smisao za točno značenje riječi, pa navodi brojne sinonimne riječi, pučke izraze i poslovice. Pogrešne riječi označuje zvjezdicom ili križićem, tako da je njegov *Slowár* (Rječnik) ujedno prvo slovačko purističko djelo. Svoj interes za jezičnu kritiku pokazao je i u polemičkoj brošuri *Toto Malíčké Pismo má sa Pánowi Anti-Fándlymu do Geho*

wlastních Ruk odewzdat, izdanoj 1790, u kojoj se borio protiv jezičnih griješaka Bajzinih.

B. se brinuo i za organiziranje slovačkoga književnog života, pa je sa svojim prijateljima osnovao 1792 u Trnavi Slovačko učeno društvo (*Slovenské učené tovarišstvo*), prvo narodno i kulturno slovačko društvo, koje je prvih godina svoga blagoslovljenoga djelovanja razvilo bogatu kulturnu, izdavačku i preporoditeljsku aktivnost.

Kad su se potkraj 18. st. počeli buditi narodi Srednje Evrope, dali su Slovacima B. i njegovi suradnici narodnu ideologiju, svijesnu svoje svrhe, te utvrđen književni jezik, i time osigurali budući slovački razvitak u 19. st. H. B-k.

BERNOULLI, matematičari. Potječu iz Holandije, odakle su se radi progona protestanata sklonuli u Basel. *Nikola* (1623—1708) bio je ugledan trgovac. No već njegova dva sina odadoše se matematici, pa se tako u dalje dvije generacije našlo osam darovitih matematičara: *Jakob I.* (1654—1705), prof. matematike u Baselu; *Johann I.* (1667—1748), koji je Jakoba naslijedio na stolici matematike. Njihov sinovac *Nikola I.* (1687—1782) bio je profesor matematike, logike i prava u Padovi i Baselu. Tri sina Johanna I. bili su također matematičari. *Nikola II.* (1695—1726), prof. prava u Bernu, a onda prof. matematike u Petrogradu. *Daniel* (1700—1782), prof. matematike u Petrogradu, a zatim prof. fizike u Baselu. *Johann II.* (1710—1790), prof. govorništva, a poslije matematike u Baselu. Sinovi Johanna II. bili su: *Johann III.* (1744—1807), ravnatelj zvjezdarnice u Berlinu, i *Jakob II.* (1759—1789), akademik u Petrogradu. Najznamenitiji su Jakob I. i brat mu Johann I., te Johannov sin Daniel.

Jakob I. učio je po očevoj želji teologiju, a uz to potajno matematiku i astronomiju. Nakon dužega boravljenja u Francuskoj i naučnog putovanja po Holandiji i Engleskoj povratio se u Basel, gdje se najprije bavio eksperimentalnom fizikom, dok 1687. nije dobio prefosuru matematike na sveučilištu. Otada su Bernoulli 103 godine u Baselu držali tu katedru. Jakob je radio o beskonačnim redovima. Pokazao je, da je harmonički red divergentan služeći se pritom relacijom, koju danas zovemo Bernoullijevom nejednadžbom. Pokušao je naći zbroj reda recipročnih kvadrata cijelih brojeva. Rano se počeo baviti i računom vjerojatnosti. Njegovo djelo o tom *Ars conjectandi* objelodanio je 1713 sinovac mu *Nikola I.* Jakob je tu dao važne dopune Huygensovim razmatranjima o igri s kockama i razvio nauku o kombinacijama i permutacijama. Uz vjerojatnost *a priori* prvi je on razmatrao i vjerojatnost *a posteriori* (→ vjerojatnost), koja je u primjenama od još veće važnosti. Postavio je i zakon velikih brojeva. Tražeći zbroj potencija prirodnih brojeva dao je formulu, u kojoj dolaze brojevi, kasnije nazvani Bernoullijevi brojevi.

Od Jakobovih učenika najznamenitiji je brat mu *Johann I.* On je uz matematiku učio i medicinu. G. 1690 otišao je u Pariz, gdje je markiza l'Hôpitala poučavao u infinitezimalnom računu prema Leibnizovoj metodi. Za profesora matematike u Groningenu pozvan je Johann 1695. Predavao je i eksperimentalnu fiziku, a ni medicinu nije zanemarivao. No brzi izvanji uspjesi nepovoljno su djelovali na njegov značaj. Nije se lijepo ponio prema starijem bratu Jakobu, a pogotovu prema svom sinu Danielu. G. 1696 objavio je Johann u *Acta eruditorum* zadaću o brahistohroni. Rješenje su dali Jakob Bernoulli, sâm Johann i Leibniz. *Jakob Bernoulli* jasno je spoznao općenu prirodu takvih problema, pa se on zbog toga i broji među osnivače računa varijacija. Zajedno sa svojim rješenjem pitanja o brahistohroni postavio je Jakob izoperimetrički problem, a bavio se i problemom geodetskih linija, koji je nabacio Johann. Raspravljao je i o elastičnoj krivulji. Jakob je umro 16. VIII. 1705 u pedesetoj godini. Na njegovo mjesto došao je iz Groningena brat mu Johann i ostao na tom mjestu 42 godine, sve do svoje smrti. Tu je uzgojio velik broj učenika, među njima L. Eulera i svoja tri sina. Sastavio je i prvu školsku knjigu diferencijalnoga i integralnog računa. Integrirao je diferencijalnu jednadžbu, koja se sada zove Bernoullijeva. U mehanici je postavio princip virtualnih brzina. U prepirci, kome pripada prvenstvo za otkriće infinitezimalnog računa, Newtonu ili Leibnizu, Johann je odlučno stajao na strani Leibnizovoj.

Johannov sin *Daniel* rođen je u Groningenu. Matematiku je počeo učiti kod oca, no kako je otac držao, da on nema sposobnosti za to, htio ga je dati u trgovinu. Kasnije je učio medicinu, ne napuštajući matematike. Zajedno s bratom Nikolom pozvan je u Petrograd u akademiju, gdje je ostao osam godina, baveći se poglavito hidromehanikom. Po povratku u Basel postao je najprije profesor anatomije i botanike, a poslije fizike. Radio je o Riccatijevoj diferencijalnoj jednadžbi, o rekurentnim redovima i o titranju žica. No najvažnija su njegova otkrića u hidrodinamici i u računu vjerojatnosti. Došao je i na osnovnu misao kinetičke teorije plinova. Deset puta dobio je nagradu pariske akademije nauka.

LIT.: M. Cantor, *Geschichte der Mathematik,* III. sv., 1901; A. Speiser, *Die Basler Mathematiker,* 1939; *Ostwald's Klassiker der exakten Wissenschaften,* br. 46, 107, 171, 175, 194, 211. V. V-k.

Bernoullijeva (B.) metoda u statistici primjenjuje se ondje, gdje se ispituju alternativne pojave. Za ime Bernoulli vezani su: B. brojevi, B. poučak i B. distribucija. B. brojevi su konstante, koje se primjenjuju kod razvijanja mnogobrojnih funkcija, potrebnih u statističkom radu.

Uzmimo, da je p (vjerojatnost povoljnih slučajeva) konstantan; onda je konstantan i q (vjerojatnost nepovoljnih slučajeva); n je broj ispitivanja. Kod toga uzimamo, da je: $p + q = 1$. Ponavljanja pokusa daju najjednostavniji statistički red, naime, B. red. Uzevši, da je p definiran *a priori,* dobivamo, da je najvjerojatnija distribucija frekvencija data binomom $(p + q)^n$. Aritmetička sredina B. reda daje nam B. srednju vrijednost, naime: $M_B = n.p.$ Toj vrijednosti je koordinirana B. distribucija; njezinu apsolutnu širinu mjerimo devijacijom po B. (zvana obično »sigma Bernoulli«), koja se za apsolutnu frekvencu računa po formuli:

$$\sigma_B = \sqrt{npq}\,.$$

Primjena formule je ograničena. Ako je $p < 0{,}03$, ima se primijeniti formula za Poissonovu distribuciju. Sigma B. za relativnu frekvencu računa se po formuli:

$$\sigma'_B = \sqrt{\frac{pq}{n}}\,.$$

U statističkoj praksi nemamo konstantnih vjerojatnosti, već se zadovoljavamo približnim vrijednostima, izvedenim iz opažanja (vrijednosti *a posteriori*). Što je broj opažanja veći, p je točniji, a σ_B za relativnu frekvenciju manji. Ako se traže vjerojatnosti frekvencija, odnosno sume frekvencija, upotrebljavaju se tabele za integral normalne distribucione krivulje. F. M-k.

BERNSTEIN, 1. Eduard, ✻ Berlin 6. I. 1850, † Berlin 18. XII. 1932, socijalistički pisac, političar i parlamentarac. Od 1881 uređivao je list »Sozialdemokrat«, najprije u Zürichu, kasnije u Londonu. Ondje upoznaje Engelsa i surađuje u listu »Neue Zeit«, koji izdaje K. Kautsky. Pod utjecajem Fabijevaca postaje od ortodoksnog marksista »revizionist«, tako da je poslije povratka u Njemačku bio prvak te struje socijalizma.

B. naročito kritizira njemački radikalni i revolucionarni marksizam. Uvjerenje o potrebi evolucije k socijalizmu, koje je stekao u Engleskoj, primjenjuje u praktičnoj politici radničkog pokreta. Njegovo kritičko stajalište prema doktrinarnom marksizmu mnogo je pridonijelo krizi marksizma i kidanju političke stranke. Svoje »revizionističko« stajalište razradio je u mnogim člancima i djelima: *Die Voraussetzungen des Sozialismus und die Aufgaben der Sozialdemokratie* (1899); *Der Revisionismus* (1909); *Wie ist wissenschaftlicher Sozialismus möglich?* (1901); *Zur Geschichte und Theorie des Sozialismus* (1900); *Ferdinand Lassalle* (1904); *Sozialismus und Demokratie in der grossen englischen Revolution* (1908); *Der Streik* (1906). M. A-ć.

2. Henry, ✻ Pariz 6. I. 1876, francuski dramatičar. Veoma plodan pisac, dobar poznavalac nove kazališne umjetnosti, bogatstvom motiva ubrzo stekao glas. Najomiljelija su mu djela: *Le Secret, Samson* (1907), *La rafale* (1905), *Griffe* (1901), *Israël* (1908), *Judith* (1922), *Galerie des glaces* (1924), *Félix* (1926), *Le venin* (1927). Oblik drame i sadržaj često je grub (*Marché,* 1900). B-ovom pozornicom bez predaha se nižu prizori, uzeti iz najtamnijih strana života, junaci ne poznaju granica ni savjesti, sputani su jedino novcem, koji u njima guši svaku plemenitu akciju. Uz ovakove nakaze poštenjaci i idealniji ljudi izlaze kao abnormalni. Psihologiju žrtvuje vanjskim učincima, ali u djelu *Le Secret* s mnogo topline razotkriva žensku dušu.

U Zagrebu je igran *Le voleur* (1907) u prijevodu N. Andrića, 1935-6 *L'Espoir,* iza rata *Le secret, La rafale.*

LIT.: C. Favarolo, *Il teatro di Henry Bernstein,* Palermo, 1920. D. Št.





BRONČANA VRATA S PRIZORIMA STAROG I NOVOG ZAVJETA

BRONČANI STUP S PRIZORIMA IZ ŽIVOTA KRISTOVA

Hildesheim, Stolna crkva



ADAM I EVA
Prizori s brončanih vrata stolne crkve u Hildesheimu

SCALA REGIA
Rim, Vatikan

PROČELJE CRKVE SV. ANDRIJE
Rim, Kvirinal

(Foto Alinari)

PRILOG U BAKROTISKU 86

OTMICA PROZERPINE
Rim, Galleria Borghese

LUJ XIV.
Versailles

(Foto Alinari)

3. **Julius**, ✳ Berlin 1839, † Halle a. d. S. 1917, njemački fiziolog. Učio je kod Helmholtza i Du Bois Reymonda. G. 1872 postao je profesorom u Halle. Radio je napose na području fiziologije mišičja i živaca.

BIBL.: *Untersuchungen über den Erregungsvorgang im Nerven- und Muskelsystem*, Heidelberg 1871; *Die fünf Sinne des Menschen*, Leipzig 1876; *Lehrbuch der Physiologie des tierischen Organismus*, Stuttgart 1894; *Elektrobiologie*, 1912. L. T.

BERNSTORFF, 1. Andreas Peter, grof, ✳ Hannover 28. VIII. 1735, † Kjöbenhavn 21. VI. 1797, danski državnik, u službu stupio 1758, iz koje je 1770 otpušten, ali je 1772 bio natrag pozvan, te je 1773—1780 bio prvi put ministar vanjskih poslova, a drugi put 1780. U vanjskoj politici nastojao je sačuvati neutralnost, a u unutarnjoj je preuređivao upravu, financije, carine i vojsku. G. 1788 ukinuo je u Danskoj kmetstvo. U Schleswig-Holsteinu pripravio je uvođenje lične slobode i ukidanje trgovine robovima. Premda je bio Nijemac, cijeli je život proveo u radu za dobro danskoga naroda.

2. **Johann-Heinrich, grof**, ✳ London 14. XI. 1862, njemački diplomat. Diplomatsku je službu počeo 1889, nastavio u Londonu 1902—06, zatim u Kairu. Od 1908 do ulaska USA u svjetski rat 1917 bio je poslanik u Washingtonu, a 1917—18 u Carigradu. Za boravka u Washingtonu uložio je sve sile, da se spriječi ulazak USA u rat, koji je ipak počeo iza pooštrenja podmorničkoga rata. G. 1920 ušao je u parlamenat kao demokrat, a iza ulaska Njemačke u Ligu naroda 1926 bio je ondje zastupnik Njemačke u povjerenstvu za razoružanje. U vezi s djelovanjem u USA napisao je *Deutschland u. Amerika, Erinnerungen aus dem fünfjährigen Kriege* (1920).

BERNWARD, sv., ✳ oko 960, † Hildesheim 20. XI. 1022, odgojitelj i dvorski kapelan cara Otona III., 991 državni kancelar, od 993 do 1022 biskup u Hildesheimu, prati 1001 cara Otona III. u Italiju, 1193 proglašen svetim. Osnovao je u Hildesheimu umjetničku školu, koje su djela najznačajniji spomenici nordijske plastike onoga vremena. Nije utvrđeno, da li je i sam bio umjetnik-kipar. Upoznao je na carskom dvoru djela bizantinske umjetnosti (koja je iz Carigrada bila donijela careva majka, grčka carevna Theophano), a na svom putu po Italiji najznatnije antikne i sredovječne umjetničke spomenike. Utjecaji se i jednih i drugih očituju na djelima, koja su na njegov poticaj nastala u Hildesheimu. Od građevinskih se spomenika nije ništa sačuvalo, ali su zato to važnija ona sačuvana djela, koja su služila za njihovu opremu i ukras. To su glasovita Bernwardova brončana vrata, stup za uskrsnu svijeću (cereus paschalis), dva svijećnjaka, križ, korice za evanđelje i niz rukopisa ukrašenih minijaturama. Vrata, određena isprva za crkvu sv. Mihajla, a oko 1030 prenesena u katedralu, imaju dva krila visoka 4·70 m, a široka 1·12 m, livena u jednom komadu, sa po osam reljefa. Na lijevom su krilu prikazani odozdo prema gore prizori iz Geneze (od stvaranja Evina do ubistva Kainova), a na desnom prizori iz života Kristova (od Navještenja do Prikazanja u hramu, pa od preslušavanja Pilatova do Kristove pojave Mandaljeni). Voštane modele izrađivalo je nekoliko umjetnika, među kojima je bio najznatniji onaj, koji je izveo šest gornjih prizora iz Geneze, a možebiti i prva tri prizora iz mladosti Kristove. Prizori iz Geneze odaju utjecaje karolingijskih minijatura, dok čitavo djelo uza sve svoje arhaističke značajke već nagoviješta blizi romanički stil. Svakako su na osnovnu njihovu zamisao utjecala vrata na rimskoj crkvi S. Sabina i Willigisova vrata na katedrali u Mainzu. Stup za uskrsnu svijeću (u najnovije vrijeme iznesena je hipoteza, da je na njegovu vršku bio kip Konstantina Velikoga) odaje jasne tragove utjecaja rimskoga Trajanova stupa. Niz prikaza iz života Kristova (od krštenja u Jordanu do ulaska u Jeruzalem) vije se u neprekinutim zavojnicama uokolo okruglog stupa odozdo do gore. Bernwardov zlatni križ (danas u crkvi sv. Mandaljene u Hildesheimu) najsavršenije je djelo iz područja zlatarskog umijeća, bogato ukrašen dragocjenim gemama s figuralnim prikazima, pa zlatnim filigranom.

LIT.: S. Beissel, *Der hl. Bernward von Hildesheim*, Hildesheim 1895; F. Dibelius, *Die Bernwardstür zu Hildesheim*, Strassburg 1907; C. Habicht, *Des hl. Bernward von Hildesheim Kunstwerke*, Berlin 1922; A. Goldschmidt, *Die deutschen Bronzetüren des frühen Mittelalters*, Berlin 1926; J. Baum, *Die Malerei und Plastik des Mittelalters*, II. (Handbuch der Kunstwissenschaft), Wildpark-Potsdam 1930; *Die bernwardinische Kunst. Bischof Bernward und seine Werke* (Von Mitgliedern des Vereins für Heimatkunde im Bistum Hildesheim), Hildesheim 1937. A. Sch.

BERNJAKOVIĆ, Andrija, bosanski plemić iz porodice baruna Bernjakovića, koja je zajedno s porodicama vrhovnoga kapetana Terzića, Jankovića i Pavianovića došla 1686 o velikoj seobi Bunjevaca i Šokaca u krajeve bivše Ugarske. Zagovarao je franjevce kod Porte i na sudovima. Žrtvovao je mnogo novaca, da iskupi kršćansko roblje. Ove lijepe vrline naslijedili su i njegovi sinovi: Filip, sindik dvorskoga samostana, i Jakov, koji su mnogo žrtvovali za obranu porušenoga olovskog samostana. Papa Inocent XI. svojim pismom od 2. XI. 1686, dakle odmah poslije velike seobe, preporučio ih je caru Leopoldu, da ih za njihove zasluge, učinjene katoličkoj crkvi, dostojno nagradi. Tada su dobili titulu baruna.



DIO BERNWARDOVIH VRATA U HILDESHEIMU

LIT.: M. V. Batinić, *Djelovanje Franjevaca u Bosni i Hercegovini*, Zagreb 1883, sv. II. M. E.

BÉROALDE DE VERVILLE, François, ✳ Pariz 1558, † Pariz 1612, francuski pisac i kanonik. Proučavao je sve znanosti svoga doba. Napisao je više djela: *Aventures de Floride, La Pucelle d'Orléans, Le voyage des princes fortunez* i dr., no najviše je izišao na glas svojim anonimnim djelom *Le moyen de parvenir* (1610).

BEROMÜNSTER, trgovište u švicarskom kantonu Luzern, 7 km sjeveroistočno od Sursee, 646 m nad. m., do 1000 stan. katolika. Zborni kaptol s 18 kanonikata za starije ugledne svećenike iz kantona Luzerna. Velika romanska zborna crkva iz 1108. Biblioteka s inkunabulama vlastite tiskare. U B. se nalazi i kaptolska progimnazija s laičkom upravom. Blizu je radiopostaja za davanje vijesti na njemačkom jeziku. A. M. S.

BERON, 1. Petar (Petar Berovič), ✳ Kotel 1790, † Krajova u Rumunjskoj 1871. G. 1817 svršio je učiteljsku školu u Bukureštu. G. 1821 sudjelovao je u grčkom ustanku te pobjegao u Brašov, gdje je bio učiteljem kod bogatog bugarskog trgovca Antuna Ivanoviča. Tu je 1824 izdao početnicu *Bukvar za različni poučenija za bolgarskitje učilišča*, općenito poznat kao »Riben bukvar«, jer mu je na stražnjim koricama bila naslikana riba. Bukvar je doživio pet izdanja. To je bio prvi bugarski bukvar u narodnom jeziku. Mnogo je utjecao na probuđenu bugarsku promičbu. G. 1843 izdao je u Bukureštu *Krasnopisanije*. B. je nastavio nauke te svršio u Münchenu medicinu i postao liječnikom u Kra-

jovi. G. 1839 pođe u Pariz, da nastavi nauke u fizici i kemiji. Na francuskom jeziku izdao je u Parizu više djela, među ostalima: *Veliki kosmobiografski atlas* (1858), *Metereološki atlas* (1860), *Nebeska fizika* (1864), *Fizička fiziologija* (1864), *Fizička kemija* (1870). Na njemačkom jeziku izdao je *Slavensku filozofiju.* Mnogo je darovao bugarskim općinama za škole, poglavito djevojačke, te postao pravim mecenom svoga naroda. Ubio ga je upravitelj njegova imanja u Krajovi.

LIT.: A. Feodorov-Balan, *Dr. Petar Beron*, Blgarski Pregled, Sofija 1894; G. Dočev, *Dr. Petar Beron i njegovo djelo*, Učiliščen Pregled, Sofija 1928.

2. Vasil Stojanov, ✻ Kotel 1824, † 1909, ravnatelj bugarske gimnazije u Bolgradu. Svršio je medicinu u Würzburgu. Bio je član bugarskog revolucionarnog odbora u inozemstvu od 1853. Napisao je više djela, među kojima: *Blgarska frenska gramatika* (Bukurešt 1853); *Logika* (Bukurešt 1861); *Blgarsko-nemska gramatika* (Bolgrad 1868); *Čovek s sravnenije s životnite* (Bolgrad 1870). F. B.

BEROS *(Βηρω(σ)σός)*, svećenik boga Bela u Babilonu, grčki pisac. Znade se, da je živio već u doba Aleksandra Velikoga. Kao starac napisao je *Babilonsku povijest (Βαβυλωνιακά)*, koju je posvetio Antiohu I. Soteru. Povijest se dijelila na tri dijela. U prvom dijelu opisani su događaji do potopa, u drugom do kralja Nabonasara, u trećem do Aleksandra Velikoga. Prava povijest nalazi se samo u trećem dijelu, jer je prvi dio mit, a drugi dio obična kronika. Beros je htio unijeti u helenistički svijet kritičnije shvaćanje babilonske povijesti i kulture. Nije uspio, jer su Grci više vjerovali pričanjima Ktezije i drugih svojih pisaca, koji su o Babilonu pisali više kao pripovjedači nego kao povjesničari. Grke je odbijalo od Berosova djela i to, što su u njemu nalazili stil kronike i bezbroj imena, koja su doduše bila izravno povađena iz kraljevskih lista, ali su ih Grci vrlo teško izgovarali i još teže pamtili. Veći je ugled imao Beros kod židovskih i kršćanskih pisaca, koji su vrlo mnogo raspravljali o njegovoj kronologiji. Najviše je odlomaka njegove povijesti došlo do nas preko Josipa Flavija i Eusebija.

LIT.: PWR, III. sv., Stuttgart 1899. P. G.

BERR, Georges, ✻ Pariz 30. VII. 1867, francuski glumac i komediograf. Svršio konzervatorij i angažiran u Comédie-Française. Glumi osobito u novijem francuskom repertoaru. Surađuje s komediografom Verneuilom, te su i na zagrebačkoj pozornici davana djela, kojima je on suautor: *Milijun, Odvjetnik Bolbec, Put u Veneciju.* S. B.

BERRY, pokrajina u središnjoj Francuskoj, obuhvata départemente Cher i Indre. Proteže se na obim stranama rijeke Loire. Stanovnici, *Berrichons*, siju pšenicu i bave se stočarstvom. Na glasu je vuna iz toga kraja. Veleobrta ima malo. Glavni je grad Bourges.

Ime Berry nastalo je od imena starih stanovnika galskih, koji su se zvali *Bituriges Cubi*, a glavni im je grad bio Avarik. B. bijaše do 10. st. franačka grofovija, koja je pripadala Akvitaniji, a 1101 prešla je kupnjom u vlast kraljeva. G. 1360 postade B. apanaža Ivana, sina Ivana Dobroga, a 1601 pripade opet kruni. Naslov »vojvoda od Berryja« nosili su Charles, unuk Luja XIV., kralj Luj XVI. i konačno Charles X., koji je bio ubijen 1820.

Glasovite su crkve u B. Osim veličanstvene katedrale u Bourgesu ima u B-u veliko mnoštvo romaničkih crkava s neobičnim skulpturama, kapitelima i divnim freskama (Vic, Neuvy-Saint-Sépulchre, Le Magny i dr.). Ima tu i dvoraca, koji se ubrajaju među najljepše u Francuskoj (La Motte-Feuilly, Sarzay, Valençay, Chateauroux, Briantes i drugi). U.

Književnost. Najoriginalnija književna forma jest »briolage«, koji opisuje život seljaka, mukotrpni i lijepi život puka, teške radove pod prolomom kiše i toplim zrakama sunca; sva se duša polja nalazi na krilima »briolage-a«.

Sva je poezija Berryja u tome; ona je lokalna, intimna poezija, koja je u vezi s dijalektom kraja. Položaj Berryja na granici dijalekta d'oc i d'oïl, kako vele, objašnjava staro bogatstvo domaćega govora, koji ima svoje pjesme, legende i poslovice. Riječi imaju u sebi duh i miris kraja tako, da svojom dražešću svakoga osvajaju. George Sand obiluje slikovitim poredbama, starim maksimama, privlačivim oblicima. U B. lirsko pjesništvo nije imalo prekida. Dovoljno je citirati od 16. st. do danas ove velikane: F. Habert, P. Motin, Henri de Latouche, E. Deschamps, M. Rollinat, H. Lapaire, G. Nigond. Trebalo bi navesti sve nepoznate junake zemlje, seljake i gajdaše, svirače »cornemuse-a«, koji bez prestanka daju svoj prinos književnosti kraja. Stari govor, sposoban za tumačenja pučke duše, dao je čitavu jednu literaturu. P. Cl.

BERSA, 1. Blagoje (Benito), ✻ Dubrovnik 21. XII. 1873, † Zagreb 1. I. 1934, hrvatski skladatelj. Gimnazijske nauke učio u Zadru. Upisao se u Glazbenu školu Hrv. glazbenog zavoda u Zagrebu (učitelji: Zajc, Stöckl, Geiger), poslije 3 godine otišao u Beč, gdje je nauke nastavio (učitelji: Fuchs za kompoziciju, Epstein za klavir) i završio kao najbolji učenik kompozicije. G. 1899, odmah iza svršenih nauka, postavljen je zborovođom »Trebevića« u Sarajevu, naredne godine zborovođom »Zvonimira« u Splitu. Malo poslije toga otišao je u Graz, gdje je bio dirigent Gradskoga kazališta. Sredinom 1903 angažirao ga je kao dirigenta impresario Müller za čitav niz melodramskih koncerata (s recitatorkom P. Würthovom) u mnogim njemačkim, švicarskim i češkim gradovima. Kod osnutka osječkoga kazališta pozvaše B. kao opernog dirigenta, ali se on za nekoliko mjeseci vratio u Beč, gdje je boravio sve do srpnja 1919, radeći za nakladnika Doblingera. Tu je marljivo skladao. G. 1919 vratio se u domovinu te iza duže bolesti postao profesorom kompozicije i instrumentacije na Glazbenoj akademiji. Na tom je mjestu ostao do smrti, odgajajući mlade hrvatske skladatelje. B. je napisao 4 opere: *Jelka* u 2 č.; *Oganj* u 3 č. (prva izv. u Zagrebu 1911); *Postolar od Delfta* u 3 č. (prva izv. u Zagrebu 1914); *Raskolnikov* ostade nedovršen; 13 orkestralnih djela: *Idila, Dramatska uvertira, Intermezzo, Hamlet, Andante sostenuto, Sablasti, Sunčana polja, Noć u starom Rimu, Smrt dvorskog luđaka, Iz prošlih dana, Concertando, Suita, San jedne nevjeste;* 5 melodrama: *Četiri temperamenta, Smijeh, Salome, Frou-Frou, Anka-Božić;* komornu glazbu: *Minuetto* za gudački kvartet, *Trio*, 2 potpuna gudačka kvarteta, *Sjećanje* za violoncello i klavir, *Sonatu* za violinu i klavir, *Andante* za flautu, 2 roga i gudački kvartet, 26 popjevaka za jedan glas i klavir, 6 zborova, nekoliko crkvenih skladba i dvadesetak skladba za klavir. Malo je njegovih djela štampano.



BLAGOJE BERSA

LIT.: B. Širola: *Pregled povijesti hrvatske muzike*, Zagreb 1922. B. Š.

2. Bruno, ✻ Zadar 1863, † 18. II. 1932, hrvatski kipar. Svršio je kadetsku školu u Trstu. Kao poručnik služio je u Splitu, Zadru i Innsbrucku, gdje je bio nastavnik crtanja u vojnoj školi. Ostavivši vojničko zvanje učio je kiparstvo u bečkoj akademiji, a boravio je neko vrijeme zbog nauka i u Parizu. Izlagao je u Beču (Künstlerhaus), Zadru i Splitu. Bio je profesor crtanja i francuskoga jezika u zadarskoj realnoj gimnaziji. Izradio je niz portretnih bista, ženskih (gospođe Medici, Titti i barunice Lameran) i muških (brata Josipa, Bajamontija i slikara Smirića), nekoliko statueta i likova dalmatinskih seljaka.

LIT.: S. Pieracci, *B. B.* (San Marco, Il Littorio dalmatico), Zadar 1935. A. Sch.

3. Josip, ✻ Zadar 13. I. 1862, † Zadar 5. XII. 1932, književnik i arheolog. Gimnaziju je svršio u Dubrovniku, sveučilište u Grazu. Bio nastavnik zadarske gimnazije, a zatim ravnatelj arheološkog muzeja u Zadru do 1927. Od 1903 do 1914 rukovodio iskopinama u Ninu, Kninu i u nekim drugim mjestima sjeverne Dalmacije. Surađivao pjesmama i raspravama u Slovincu, Stražilovu, Javoru, Zori, Bosanskoj Vili, Dubrovniku i t. d. Osobito se zanimao za Plinija mlađeg, o kome je napisao više rasprava. Arheološke rasprave pisao u Bulićevu Bulettinu (od 1899 do 1915) i u francuskim, talijanskim i njemačkim arh. časopisima.

BIBL.: Posebno je izdao: *Okovi*, prijevod od Cordelija, Zadar 1890; *Le idee morali di Plinio il giovane*, Zadar 1895; s Markom Carem *S mora i primorja*, Zadar 1896; *Pjesme*, Zadar 1901; *Sonetti zaratini* (pod pseud. Lorenzo Travasini), Zadar 1902; *Plinije mlađi na selu i starinski osjećaji prirode*, Zadar 1903; *Guida artistica di Zara e catalogo del Museo di S. Donato*, Trst 1926. G. 1940 izdala je Matica Hrvatska njegovo djelo *Dubrovačke slike i prilike 1800—1880*. Pisao je i u Bulićevu i Rešetarovu zborniku. E. S.

4. Vladoje, ✻ Dubrovnik 1864, † Zadar 7. VII. 1927, hrvatski skladatelj, stariji brat Blagojev. Učio je gimnaziju u Dubrovniku, a pravne nauke u Grazu, gdje je kod prof.

Doplera učio i muzičke teorijske discipline. Službovao kao činovnik u različitim dalmatinskim mjestima. Kao umirovljenik radio je u Tehničkoj srednjoj školi u Splitu vodeći razred drvorezbarstva. V. B. bio je vješt i marljiv skladatelj. Napisao je 4 opere: *Cvijeta*, prva izv. u Zagrebu 1898; *Andrija Čubranović*, prva izv. u Zagrebu 1900; *Komedijaš*, prva izv. u Zagrebu 1916; *Mozartova smrt*, neiz.; 2 simfonijske pjesni: *Marjan* i *Noveleta;* veći broj popjevaka (nešto od toga izdao je u svojoj nakladi u Zadru); crkvene skladbe (*Misa, Miserere* i dr.); razl. djela komorne muzike (za klavir, kvarteti, tria).

LIT.: B. Širola, *Pregled povijesti hrvatske muzike*, Zagreb 1922. B. Š.

BERSAGLIERI (od tal. bersaglio »cilj«), talijanska pješačka četa. B. je osnovao 1836 u sardinskoj vojsci general Della Marmora. Kao elitna tal. vojska vrlo su popularni. Nose široke pustene šešire s velikim perjem. Prije su bili pješadija, a sad su pretvoreni u biciklističke čete. Prije ovoga rata postojalo je 12 biciklističkih bersaglierskih pukovnija, po dva bataljuna s četiri satnije, od kojih je jedna strojopuščana. Prije su svaki talijanski armijski korpus i vojno zapovjedništvo u Siciliji i Sardiniji imali po jednu bersagliersku pukovniju. Odlikuju se osobitom vještinom u strijeljanju, u čem se rigorozno izobražavaju, i posebnim brzim korakom. Osobito su se istakli 1911 u Libijskom ratu (Tripolis i Cyrenaica). Sl. P-ć.

BERSEČ, također Brseč (ispor. selo Brsečevo blizu Dubrovnika, koje se sada zove Brsečine), staro selo gradskog izgleda na istočnom primorju poluotoka Istre, 157 m nad morem, nasuprot otoku Cresu, od kojega ga rastavljaju Velika Vrata, kanal među Riječkim zalivom i Kvarnerom. Mjesto ima 200 stan., Hrvata čakavaca, a općinsko područje se širi od plominske do mošćeničke općine i obuhvaća mnogo malih sela sa 230 kućnih brojeva i 1250 stan. Stara glagoljaška župa, u kojoj vrše još i sada patronatsko pravo grofovi Montecuccoli, nekadašnji feudalni gospodari B-a, imala je kanonički kaptol do 1856. Pučka obuka je započela 1842. Rodno je mjesto književnika Eugena Kumičića, koji je imao pseudonim Jenio Sisolski po Sisolu, vrhu od 833 m nad B. N. Ž.

BERSERKER (skand. ber »medvjed«, serkr »košulja«), isprva borac obučen u medvjeđu kožu; u sujevjerju starih Skandinavaca junak, koji se može pretvoriti u medvjeda (isporedi vukodlak); kasnije junak, zatočnik, koji se u bojnom bjesnilu bori bez oružja. G. Š.

BERSEZIO, Vittorio, ✻ 1828, † 1900, talijanski književnik i novinar, iz Piemonta. Od 1853 do 1880 osnovao je i vodio više novina. Autor je brojnih novela i romana, i djela *Il regno di Vittorio Emanuele II.*, u kojem je ocrtao trideset godina života u Italiji od 1848 do 1878 (u 8 knjiga, 1878 —1895). Najpoznatiji je po komediji u piemonteškom narječju: *Le miserie d'monsù Travet* (Turin 1863), dirljiva povijest nižeg državnog činovnika, koji ima snage da sačuva svoje ljudsko dostojanstvo. Ime je njezina protagonista u talijanskom jeziku postalo naziv za bijedna činovnika: *il travet*. Sam je B. preveo komediju na književni jezik (*Le miserie del signor Travetti*, Milan 1871), a zatim O. Müller na njemački. G. 1881 prikazivala se ta komedija u Hrvatskom kazalištu u Zagrebu u prijevodu Janka Jurkovića pod naslovom *Jadi Delačevi*.

LIT.: M. Mattalia, *V. B.*, Cuneo 1911; B. Croce, *La letteratura della nuova Italia*, I. knj., III. izd. Bari 1929. M. D-ić.

BERTA. Pod tim imenom poznat je onaj dalekometni top, koji su Nijemci postavili u prostoru oko Compiègnea, da na daljinu od oko 120 kilometara bombardira Pariz. Nazvan je tako po kćerci baruna Kruppa von Bohlen und Halbuch, tvorničara, u čijim je radionicama konstruiran taj top. Pariz se pomalo naučio na to bombardiranje, koje je među prvim pogodcima udarilo jednu crkvu, baš na Veliki petak, i pobilo dosta ljudi. Većih uspjeha Berta nije postigla. Sl. P-ć.

BERTACCHI, Giovanni, ✻ Chiavenna (Lombardija) 9. II. 1869, profesor talijanske književnosti na sveuč. u Padovi, autor literarnih rasprava i više zbirki pjesama, na pr. *Canzoniere delle Alpi* (Milan 1895), više puta izdan i u pučkim izdanjima; *Liriche umane* (Milan 1903); *Riflessi di orizzonti* (Milan 1921); *Il perenne domani* (Milan 1929). Pjesnik prirode i socijalnih osjećaja.

LIT.: L. Tonelli, *L'Italia che scrive*, XII., Rim 1929; A. Galletti, *Il Novecento*, Milan 1935. M. D-ić.

BERTARELLIJEV PONOR, najdublja spilja Istre (450 m) kod Raspora u Ćićariji. Druga je kod Klane, a duboka je 420 m. J. R.

BERTAUT, Jean, ✻ Caen 1552, † Séez 8. VI. 1611, francuski pjesnik. Čim je svršio nauke, posvetio se sudstvu, pa je pod Henrikom III. i Henrikom IV. postao uzastopce kraljev tajnik i redovni štilac (lektor), vijećnik feudalnog suda u Grenobleu, prvi dušobrižnik Marije Medici i napokon 1606 biskup u Séezu. Uzorom mu je bio Ronsard, a Desportes učiteljem i zaštitnikom. Započeo je književnu djelatnost lirskim pjesmama, tužaljkama i poimence ljubavnim pjesmama te je došao na glas zbog učenosti i duhovitosti. Kad je bio imenovan biskupom, napustio je lirsko pjesništvo i predao se pjesničkom prikazu velikih događaja svojega vremena. Tako je opjevao Pokorenje Amiensa pod kraljevsku vlast, Ženidbu kralja i kraljice, Rođenje Dauphina, Besjedu kralju na put u Pikardiju, da bi se borio protiv Španjolaca i t. d. To su duge i tegobne pjesme, koje ni izdaleka ne vrijede, koliko njegovi prvi pokušaji. On je to sam osjetio, pa je unatoč svom svećeničkom zvanju pod konac života sakupio svoje ljubavne pjesme u knjigu. B. ima jasan i lagan stil, pjesnički izražaj, dražest i prijatnu sjetu; no nema u njega živahnosti i poleta, a osim toga često pretjeruje u traženju duhovitosti.

BIBL.: Postoji nekoliko izdanja njegovih pjesama. *Recueil des oeuvres poétiques de J. Bertaut, abbé d'Aumoy*, 1601; *Recueil de quelques vers amoureux*, 1602; *Recueil des oeuvres poétiques . . .*, 1605, 1620 i 1533; *Les oeuvres poétiques de Bertaut, publiées d'après l'édition de 1620* par A. Chenevière, Pariz 1891.

LIT.: G. Grente, *Jean Bertaut*, Pariz 1903. P. Cl.

BERTÉ, Heinrich, ✻ Galgocz u Ugarskoj 1857, † Perchtoldsdorf kraj Beča 1924, skladatelj baleta i opereta. Živio je i radio najviše u Beču, ali su se pojedini njegovi baleti i operete davale i na mnogim pozornicama u Njemačkoj i drugim zemljama. Najviše se svidjela od Schubertovih melodija sastavljena opereta *Dreimäderlhaus*, koja se s uspjehom davala mnogo puta i u hrvatskom kazalištu u Zagrebu i Osijeku. U Zagrebu je prikazivana i njegova opereta *Zaručnica milijuna*. B. Š.

BERTHELOT, Marcelin, ✻ Pariz 25. X. 1827, † Pariz 18. III. 1907, franc. kemičar i političar. Bio je profesor organske kemije na École superieure de Pharmacie (1859) te na Collège de France (1865), član Akademije nauka i njen stalni tajnik. Zanimao se napose za organsku kemiju, pobijajući mišljenje, da je za sintezu org. spojeva potrebna posebna »živa sila«. Sintetizirao je mnoge od tih spojeva, među ostalima alkohole, masti i šećere. Bavio se i kemijom eksploziva, mehanizmom mnogih kemijskih reakcija, termokemijom, fiziološkom kemijom te poviješću kemije, napose alkemije. Napisao je i nekoliko filozofijskih spisa. Formulirao je »načelo maksimalnoga rada«, koje veli, da se najlakše zbivaju oni procesi, kod kojih se oslobađa najviše topline (pojmovi eksoterman odn. endoterman proces potječu od njega). Konstruirao je → kalorimetar (Berthelotova bomba). Najvažnija su mu djela *Mécanique chimique* (1879), *Thermochimie* (1897), *Sur la force de la poudre et de matières explosives* (3. izd. 1883 u 2 sv.), *Les origines de l'alchimie* (1885), *La révolution chimique, Lavoisier* (1890), *Science et philosophie* (1886), *La synthèse chimique* (8. izd. 1897). H. I.

MARCELIN BERTHELOT

BERTHIER, 1. Joakim, ✻ 1847, † 1924, dominikanac, arheolog i povjesničar, rodom Francuz. Svršivši historijsko-arheološke nauke u Rimu radi oko osnutka katoličkog sveučilišta u Friburgu u Švicarskoj i umjetničke obnove stare crkve sv. Sabine u Rimu. Objelodanio je preko 50 knjiga iz područja teologije i crkvene povijesti, među kojima su najglavnije: *De locis theologicis; La divina commedia con commenti secondo la scolastica; L'église de la Minerve; Sanctus Thomas Aquinus, Doctor Communis Ecclesiae*.

LIT.: J. J. Berthier, *Analecta O. P.*, 1925. H. B.

2. Pierre-Alexandre, ✻ 1753, † 1815, francuski maršal. Sudjelovao je u oslobodilačkom ratu Udruženih Država Sjeverne Amerike. U francuskoj revoluciji bijaše ponajprije zapovjednik narodne garde, onda šef glavnog stožera u Italiji, ministar rata više godina, šef glavnog stožera



ALEXANDRE BERTHIER

sve do Napoleonova pada. Napisao je *Mémoires* u 2 sveska, *Relations des campagnes du général Bonaparte en Egypte et en Syrie* (1800) i *Relation de la bataille de Marengo* (1806).

LIT.: V. Derrécagais, *Le maréchal Berthier*, 2 sv., Pariz 1905; M. Strich, *Marschall Alexander Berthier und sein Ende*, München 1908.

BERTHOLD, iz bavarskog roda Andechs-Meran, ✳ oko 1182, † 23. V. 1251. Posvetio se svećeničkom zvanju, bio je stolni prepošt u Bambergu, 1206—18 nadbiskup u Kalocsi u Ugarskoj, 1209 barem do početka 1212 ban hrvatski, 1212 vojvoda erdeljski, 1213 župan bački i bodroški. O njegovu djelovanju kao banu Hrvatske malo nam je poznato.

U znatnoj mjeri učestvovao je u unutrašnjim borbama i politici Ugarske za kralja Andrije II. i žene mu Gertrude, koja je bila njegova sestra; privremeno je također bio državni upravitelj Ugarske. G. 1218 postade patrijarkom u Akvileji i, kao takav, zemaljskim knezom Kranjske, Istre i Furlanije, te je kao zemaljski gospodar u tim zemljama duboko zahvatio u politički i kulturni život osobito slovenskoga dijela svoga patrijarkata. Često ga je posjećivao, brinuo se i za crkvenu upravu i učvršćivanje vjerskoga života (1237 pokušava osnovati biskupiju u Gornjem gradu), osnivao je i pospješivao osnivanje novih samostana i crkava (Velesovo, Studenice), stjecao za svoju crkvu nove posjede (Lož, Postojna, Vipava, Slovenji Gradac), te obnavljao svjetovnu vlast patrijarkata u Kranjskoj i Istri. Po političkom uvjerenju bio je kao pristaša cara Fridrika II. gibelin, tek prema kraju svoga života (1246) prešao je na papinsko-gvelfovsku stranu.

LIT.: E. Oefele, *Geschichte der Grafen von Andechs*, 1877; D. Gruber, *Berthold Meranski, ban hrvatski i nadbiskup kaločki*, Vjesnik zemaljskog arhiva, V., Zagreb 1903; M. Kos, *Oglejski patriarhi in slovenske pokrajine*, Časopis za zgod. in narodop. 1917; P. Paschini, *Memorie storiche Forogiuliesi*, 15, 1919, 16, 1920; *Storia del Friuli*, II. 1935. M. Ks.

BERTHOLD REGENSBURŠKI, franjevac, glasoviti njemački propovjednik za vrijeme interregnuma, t. j. međuvlađa iza izumrća Hohenstaufovaca. Između 1250 i 1272 propovijedao u Bavarskoj, Austriji, Alzaciji, Moravskoj i Šleskoj. Nijedan propovjednik iza sv. Bernarda od Clairveauxa nije na vjernike takvom elementarnom snagom i tako potresno djelovao kao on. Moć Bertholdove ćudoredne ličnosti bila je silna. Do 200.000 slušalaca znalo se skupiti na glas, da će on propovijedati, dakako, uvijek u polju pod vedrim nebom. B. je jedna od najoriginalnijih ličnosti 13. st. Ideal čovjeka nije mu vezan ni za kakav stalež, on obuhvata život u svoj njegovoj raznolikosti. Jednako žestoko udara na raskoš u bogatim trgovačkim gradovima kao i na propali moral viteza otimača. Djelovao je tako silno, da su razbojnici dragovoljno vraćali oteto, a grešnice činile javnu pokoru. Propovijedi su mu vrlo važne za folklor i za upoznavanje sredovječnih običaja i nazora. Zabilježene su od svjetovnih svećenika i samostanaca, a on bi tekst samo ispravljao. (Propovijedi izdali u 2 sv. F. Pfeiffer i H. Strobel 1862—1880). G. Š.

BERTHOLLET, Claude Louis, ✳ Talloires 9. XII. 1748, † Arcueil 6. XI. 1822, francuski kemičar, profesor. Istakao se radovima na području kemije klora, amonijaka i cijanovodika, kod izgradnje moderne kemijske nomenklature, te energetskim shvaćanjem kem. afiniteta. Bio je jedan od prvih učenjaka, koji su napustili flogistonsku teoriju. H. I.

BERTHOLLETIA je južnoamerički tropski biljni rod iz porodice *Lecythidaceae* (red *Myrtales*, → prostolatičnice) sa šesteročlanim vjenčićem i mnogobrojnim prašnicima, koji su pri dnu srasli u cijev, koja se prema gore produžuje u osobitu tvorbu sličnu kacigi. Plodnica tučka je u nezrelom stanju četverogradna, a zreli plod, koji se otvara poklopcem, ima mesnat eksokarp i tvrdi endokarp. Rodu pripadaju dvije vrste, i to *B. excelsa* Humb. et Bpl. i *B. nobilis* Miers. Obje su vrste preko 30 m visoka drveta, a njihove jestive sjemenke dolaze u trgovinu pod imenom »brazilijanski orasi« i sl. S. H-ć.

BERTHOU, Yves, ✳ Pleubian (Côtes-du-Nord) 4. IX. 1861, francuski pjesnik iz Bretanje. Pripada seljačkoj obitelji. Nakon završenih nauka ušao je u ratnu mornaricu i duž afričke obale putovao u Indokinu, a bio je i na Antilama. U Le Havreu je boravio 11 godina i tu je osnovao mali časopis *La trêve de Dieu*. B. je originalni pjesnik suvremene Bretanje. Pisao je u dva jezika. Sam je izgradio svoju ličnost nadahnjujući se poganskim pričama i legendama stare Bretanje. Smatrao je, da je potrebna nova vjera i slobodno ispovijedanje te vjere. Njegove pjesme, nadahnute pobožnim osjećajem prirode i panteističkim zanosom, tvore čudnu sintezu vjere i bezvjerstva, koju je teško naći kod lirika.

BIBL.: *Coeur breton*, 1892; *La lande fleurie*, 1894; *Les fontaines miraculeuses*, 1896; *Âmes simples*, 1895; *La Résurrection de la Bretagne*, 1900; *La semaine des quatre jeudis*, 1900; *Le pays qui parle*, 1903; *Dre au Délen hag har c'horn-Boud*, 1904; *Triades des Bardes de l'Ile de Bretagne*, prijevod s galskog na francuski i bretonski 1906. P. Cl.

BERTIĆ, Živko, ✳ Kukujevci 20. II. 1875, † Beograd 25. X. 1938, književnik i političar. Kao student prava u Zagrebu sudjelovao je u spaljivanju madžarske zastave 1895, pa je poslije održane kazne nastavio nauke u Pragu. Tu je ušao u političke i književne ideje čeških realista i surađivao u listovima, što su ih hrvatski đaci izdavali u Pragu (Hrvatska misao 1897, Novo doba 1898). Pripadao je kolu hrvatske napredne omladine. Doktorom prava je postao u Zagrebu. Živio kao odvjetnik u Zemunu. Za vrijeme rata bio je zatvoren, pa interniran i onda poslan na talijansku frontu, gdje je bio ranjen. Poslije rata bio je u Privremenom narodnom predstavništvu. Poslije je prišao Hrvatskoj zajednici, a zadnjih godina nije aktivno učestvovao u političkom životu. Političkim člancima, političkim i socijalnim satirama te pripovijetkama surađivao je za mlađih godina u mnogim listovima (Prosvjeta, Hrvatski narod, Novo doba, Obzor, Vijenac, Nada, Pokret), a bio je suurednik Hrvatske misli (Prag). Od njegovih većih političkih radova treba spomenuti *Federalizam i centralizam* (Obzor, 1921), *Hrvatska politika* (Zagreb 1927). Pokazavši već rano zanimanje za javni rad prekinuo je još u mladosti s književnošću, pa se tom poslu vratio tek poslije dugog prekida (u Novoj riječi 1936). Posebno je objavio knjigu pripovijedaka *Ženski udesi* (Zagreb 1902), a pod pseudonimom »Živan iz Srijema« satire *Oszlics Szilord i njegov certifikat* (Hum. knjiž. br. 36), *Zgode i nezgode jedne deputacije* (Zagreb 1902); *Na velike škole* (Hum. knjiž. br. 75). U pripovijetkama prikazuje srijemski seljački život, a pisao ih je s tendencijom, da stvarnim i istinitim slikanjem ocrta prilike na selu, a naročito težak život žene. Te se pripovijesti odlikuju lakoćom pripovijedanja, poznavanjem ljudi, ali im više puta nedostaje psihološka motivacija. U mnogim radovima pokazao je osobit smisao za humor, napose u neke vrsti autobiografiji *Misli i mudrosti zrela čovjeka* (Obzor, 1935, br. 73—79).



ŽIVKO BERTIĆ

LIT.: Stj. Radić, Hrv. misao, 1903, II., 191, 256; M. Marjanović, Vijenac, 1903, 222, 255; I. Esih, Obzor, 1938, br. 244; Iso Velikanović, Nova riječ, 1938, br. 100; i nekrolog br. 98. V. B. Z.

BERTIJONAŽA → **Antropometrija.**

BERTILLON, 1. Alphonse, ✳ Pariz 1853, † Pariz 1914, pronalazač posebne antropometrijske metode za prepoznavanje (identifikaciju), t. j. utvrđivanje istovetnosti neke osobe u različitim vremenskim razdobljima u svrhe kriminalnog redarstva. Ta se metoda, koja predstavlja prvo prodiranje novije znanosti u probleme prepoznavanja na području redarstvene tehnike, po njemu naziva bertijonažom (bertillonage), a sam ju je B. nazivao antropometrijom. B. je bio ravnatelj službe prepoznavanja u pariškom redarstvu, gdje je od 1882 primjenjivao svoju metodu s vrlo dobrim praktičnim uspjehom. Njegovu su metodu prepoznavanja počela naskoro primjenjivati redarstva gotovo svih kulturnih država, pa je B. postao strah i trepet međunarodnih zločinaca. Bavio se sustavnim istraživanjem tehničkih sredstava za djelotvorno suzbijanje zločina i stvaranjem znan-

stveno školovanoga kriminalnog redarstva. Napisao je više znanstvenih radova s područja svojih istraživanja. Premda njegova metoda prepoznavanja ima danas samo povijesnu vrijednost, jer ju je zamijenila druga daleko uspješnija, ipak se njegova iznašašća na tom području mogu u nekoj mjeri smatrati osnovom suvremene nauke o ličnom opisu (signalementu) u redarstvene svrhe. V. B-r.

2. **Jacques,** ✳ Pariz 1851, † Valmondois 1922. Sin prvoga ravnatelja pariskoga gradskog statističkog ureda Louisa Adolpha Bertillona, kojega je naslijedio 1883 kao ravnatelj toga ureda, kojemu je ostao na čelu 30 godina. Mnogo radio na proučavanju francuske demografije. Bio u prijateljskim vezama s hrvatskim statističkim uredom u Zagrebu, koji je naročito posjetio 1910.

LIT.: M. Huber, *La statistique municipale en France*, Journal de la société hongroise de statistique, XVII., 1939, br. 3.

3. **Louis Adolphe,** ✳ Pariz 1. IV. 1821, † Neuilly 28. II. 1883, prof. demografije i prvi ravnatelj gradskoga statističkog ureda u Parizu. Kao demograf-teoretičar tvrdio je, da u većem broju Francuza stoji jače jamstvo za Francusku, negoli u nagomilavanju bogatstva. Najvažnije mu je djelo *La démographie figurée de la France, ou l'étude statistique de la population française, avec tableaux graphiques traduisant les principales conclusions*, Pariz 1874. R. S-r.

BERTINI, Eugenio, ✳ 1846, † 1921, talijanski matematičar. Studirao u Bologni, Cremoni i Pisi. Od 1875 profesor više geometrije na sveučilištu u Paviji i Pisi. Radio je na području algebarske geometrije; osobito mu je važan fundamentalni stavak o klasifikaciji ravnih involucija. R. C.

BERTINOVA SVEZA → Zglobni sustav.

BERTOLA DE' GIORGI, Aurelio, ✳ Rimini 1753, † Rimini 1798, talijanski književnik, redovnik, vojnik, galantni »abate«, profesor. Proputovao je Austriju, Švicarsku i Njemačku. Poligraf i pjesnik. On je prvi u Italiji počeo pisati o njemačkoj književnosti, *Idea della poesia alemanna* (Napulj 1778), *Idea della bella letteratura alemanna* (Lucca 1784), *Elogio di Gessner* skupa s prijevodom njegovih idila (Pavia 1789). Osim toga pisao je putopise, povijesna i druga djela. Dao je također mnogo, većinom erotskih, idilskih i laganih pjesama, osobito kanconeta u duhu Arkadije (*Poesie*, I.—VI., Ancona 1815).

LIT.: F. Flamini, *A. B. e i suoi studi sulla letteratura tedesca*, Pisa 1895; A. Farinelli, *Poesia germanica*, Milan 1927; G. Natali, *Il Settecento* I—II, Milan 1929; R. Baldi, *Studi e ricerche di letteratura italiana*, Napulj 1933. M. D-ić.

BERTOLAZZI, Carlo, ✳ Milan 1870, † Milan 1916, talijanski komediograf, autor brojnih komedija, od kojih su neke u milanskom i mletačkom dijalektu. Najpoznatije su mu karakterne komedije: *L'egoista* (1901), *Lulù* (1903), *La casa del sonno* (1903).

LIT.: *Il teatro di C B.*, I—III, Milan 1915; G. Ruberti, *Storia del teatro contemporaneo*, III. izd., Bologna 1931. M. D-ić.

BERTOLD HENNEBERŠKI, ✳ 1442, † 21. XII. 1504, nadbiskup u Mainzu, vođa kneževske opozicije protiv Maksimilijana I. Rasulo je naime Njemačkoga carstva u 15. st. potaklo i Maksimilijana i Bertolda, da na saboru u Wormsu 1495 pokrenu pitanje reforme. Ali dok je prvi težio za jačanjem carske vlasti, dotle je drugi zamišljao osnutak kneževske oligarhije, tražeći, da se centralna vlast prenese na stalnu »državnu vladu«, koja bi se sastojala od predstavnika saborskih staleža i ostavljala caru samo predsjedništvo s obavezom, da izvršuje njene zaključke. U Wormsu doduše B. još nije prodro, ali je iznudio od Maksimilijana obrazovanje državne vlade od 21 člana na saboru u Augsburgu 1500. No bila je samo kratka vijeka. Jer kad je prisvojila i vodstvo vanjske politike, upuštajući se u samostalne pregovore s francuskim kraljem, oteo je Maksimilijan Bertoldu 1501 državni pečat, čime je bila riješena i sudbina vlade. Lj. H.

BERTOLDI, Vittorio, ✳ Trento 2. IV. 1888, talijanski romanist i lingvist. Profesor romanske filologije na sveučilištu u Cagliariju, a zatim u Napulju. Najprije proučava romanske botaničke nazive s namjerom, da dade njihovu povijest u vezi s poviješću kulture, po uzoru H. Schuchardta. Zatim se bavi prijevodima (calchi) i križanjima riječi, pučkim etimologijama, uvijek u vezi s pučkom tradicijom (u Archivum Romanicum, Revue de linguistique romane, Romania i t. d.). Odatle prelazi na stare jezične ostatke (relikte), na mjesna imena (toponime) i na galski jezik, koji je sačuvao mnoge takve ostatke asimilirane na galskoromanskom teritoriju (Revue celtique, Zeitschrift für keltische Philologie, Études celtiques). Nadalje istražuje problem jezičnog supstrata, pa s jezičnih pojava prelazi na kulturne i tako osvjetljuje staru mediteransku civilizaciju.

BIBL.: Posebne knjige: *Un ribelle nel regno de'fiori: I nomi romanzi del Colchidum autumnale attraverso il tempo e lo spazio*, Ženeva 1923; skupa s G. Pedrottijem, *Nomi dialettali delle piante indigene del Trentino e della Ladinia Dolomitica*, Trento 1929; *Questioni di metodo nella linguistica storica*, II. izd Napulj 1941. M. D-ić.

BERTOLONI, Antonio, ✳ Sarzana u Liguriji 11. II. 1775, † Bologna 17. IV. 1869, botaničar. Bio je najprije liječnik u Sarzani, a zatim profesor najprije u Genovi, a kasnije u Bologni. Izdao je veliko djelo *Flora italica*, Bologna, sv. I.—X. (1833—1854). I. P.

BERTONI, Giulio, ✳ Modena 26. VIII. 1878, talijanski književni historičar i lingvist, profesor romanske filologije u Friburgu (Švicarska, 1905—21), u Turinu (1921—28) i najzad u Rimu. Od 1932 član Talijanske akademije. Bavi se najviše starom i renesansnom književnošću: *Il Duecento*, III. izd., Milan 1939; *L'Orlando Furioso e la Rinascenza a Ferrara*, Modena 1920; *Poeti e poesie del Medio Evo e del Rinascimento*, Ibid. 1927; *Cantari di Tristano*, Ibid. 1937. Obnovio je u Italiji učenje provansalskih pjesnika: *I trovatori d'Italia*, Modena 1917; izdao je novo kritičko izdanje s talijanskim prijevodom starofrancuskog teksta *La Chanson de Roland*, Firenca 1935. Proučava talijanski jezik i dijalekte: *L'elemento germanico nella lingua italiana*, Genova 1914; *L'Italia dialettale*, Milan 1916; *Profilo storico del dialetto di Modena*, Ženeva 1926; *Profilo linguistico d'Italia*, Modena 1940. Predstavnik je neolingvističkog pravca; i jezik i književno djelo promatra sa stajališta talijanske idealističke filozofije: *Programma di filologia romanza come scienza idealistica*, Ženeva 1923; skupa s M. Bartolijem *Breviario di neolinguistica*, Modena 1925; *Lingua e pensiero*, Firenca 1932; *Lingua e poesia*, Ibid. 1937; *Lingua e cultura*, Ibid. 1939. Osnovao je i uređuje romanistički časopis *Archivum romanicum, nuova rivista di filologia romanza*. Urednik je i naučnog časopisa *Giornale storico della letteratura italiana*. Na čelu je odbora, koji sprema novi veliki talijanski rječnik Talijanske akademije.

LIT.: *G. B.*, u Rivista italiana di letteratura dialettale, IV., 1932; G. Zoppi, *G. B.*, u L'Italia che scrive, V., Rim 1932; *G. B.*, u Annuario della R. Accademia d'Italia, IV. i d., Rim 1933 i d. M. D-ić.

BERTRAND, 1. Louis, nazvan **Aloysius,** ✳ Céva 20. IV. 1807, † Pariz 28. IV. 1841, francuski pisac iz pokrajine Bourgogne. Svršivši kraljevsku školu, bio je primljen u Naučno društvo u Dijonu. Tu prvi puta izađe pred javnost s mnogim stihovima objavljenim u »Provincialu«. Kad je taj list propao, ode u Pariz, gdje je posjećivao salon Arsenala. Njegovi su prijatelji bili Victor Hugo, Emile Deschamps, David d'Angers, te većina pjesnika i umjetnika nove škole. Uza sve to teško je osjećao časove očaja i bijede, koji su ga doveli u bolnicu, gdje je umro od sušice. Malo pred smrt svršio je djelo *Gaspard de la Nuit, fantaisies à la manière de Rembrandt et de Callot*, koje je tiskano tek nakon njegove smrti (1842). To je potpuno originalno djelo, koje nosi biljeg toga doba, iako se u njemu katkad odrazuje dekor »Notre-Dame de Paris« Hugoa. Njemu duguje Baudelaire svoj način pjevanja u prozi, a njim je prožeta i sadašnja književna škola. P. Cl.

2. **Louis,** ✳ Spincourt 1866, francuski pisac romana i historiograf. Romani: *Sanguis martyrum*, 1918 (mučeništvo sv. Ciprijana, biskupa kartaškoga, koji se spominje u Kanonu mise, hrv. prijevod A. Šimčika, Zagreb 1933); *L'Infante*, 1920; histor. romani (tradicija Flaubertove »Salambo«). Biografija i hagiografija: *St. Augustin*, 1913, pored Baumannova »Sv. Pavla« najbolje moderno svjetovnjačko hagiografsko djelo; *Louis XIV.*, 1923; *Ste. Thérèse d'Avila*, 1927; *Philippe II.*, 1929 (rehabilitacija F. II. španjolskog) i dr. Lj. M.

3. **Henri Gratien, grof,** ✳ Châteauroux 1773, † Châteauroux 1844, franc. general. Za vrijeme velike revolucije bio je u narodnoj gardi; sudjelovao s Napoleonom u vojni na Egipat; postao general, a 1805 general-pobočnik Napoleonov. Bio u svim carevim vojnama i odlikovao se u mnogim bitkama. Nakon ostavke Marmonta (travanj 1811) imenovan guvernerom Ilirskih pokrajina, gdje ostaje do svibnja 1813, kada ga naslijedi Junot. Nakon pada Napoleona pošao s njim na Elbu, a onda se opet sa carem vratio u Francusku. Nakon katastrofe kod Waterlooa ide s Napoleonom na sv. Helenu, gdje ostaje do njegove smrti. Od 1834 živi povučeno na svom imanju kod Châteaurouxa, spremajući i sređujući memoare, koje su tek njegovi sinovi izdali 1847 pod naslovom *Les Campagnes d'Egypte et de Syrie, mémoires à l'histoire de Napoléon, dictés par lui-même à Sainte Hélène au general Bertrand.* S. A.

4. **Joseph-Louis-François,** ✳ 1822, † 1900, francuski matematičar. G. 1862 poslije smrti Biota postade profesor ma-

tematike i fizike na Collège de France, 1874 jedan od doživotnih tajnika Akademije nauka, a 1884 član Francuske akademije. Napisao je velik broj udžbenika aritmetike, algebre, infinitezimalnog računa, te mnogo važnih rasprava iz područja mehanike, matematičke fizike, teorije funkcija i teorije brojeva, napose u Mémoires de l'Académie des sciences, Journal de l'École polytechnique, Journal de mathématiques de Lionville.

BIBL.: *Traité de thermodynamique; Traité de calcul de probabilités; Leçons sur la théorie mathématique de l'électricité; Arago et sa vie scientifique; Les fondateurs de l'astronomie moderne; La théorie de la lune d'Aboul Wefa; L'Académie des sciences et les académiciens de 1666 à 1793.* S. Š.

BERTSCH, Hugo, ✳ Margarethausen u Schwarzwaldu 1851, putovao Evropom, Sjevernom i Južnom Amerikom, te se naselio u brooklynskoj radničkoj četvrti New Yorka, njemački radnički pjesnik. Roman *Geschwister* (1903) prikazuje osakaćenog radnika, koji je u poslu stradao, kako ga nedovoljno izgrađeni socijalni zakoni bacaju u najveću slenja. Da ne bi i duševno posve otupio, počinje se baviti slenja. Da ne bi i duševno posve otupio, počinje se baviti pjesništvom, i njegov se umotvor ljudima svidi. Druge su mu pripovijesti *Bob, der Sonderling* (1905), *Der Tramp* (1923). U B-ovim se pjesničkim radovima ističe čežnja za spoznajom božanstva i želja, da se ublaže nevolje tolikih pjesniku ravnih patnika. G. Š.

BERULIA *(Βερούλια κάστρον)*, grad Paganjana u Neretljanskoj oblasti. Ime mu je sačuvano u nazivu drage Vrulja između Omiša i Makarske. Spominje ga Konstantin Porf., De adm. imp. p. 163, 18. Z. D.

BERUTA, Josip, ✳ Sigetec kod Koprivnice 1833, † Zagreb 3. VI. 1891, svećenik i narodni zastupnik. Gimnaziju je svršio u Zagrebu. G. 1857 zaređen je za svećenika i do 1860 radi u nadbiskupskoj pisarni. Poslije postade podbilježnik duhovnoga stola i ceremonijar. Župnikuje u Biškupcu kod Varaždina (1863) i od 1865 u Koprivnici do smrti. Od 1870 do 1884 zastupnik je u Hrvatskom saboru, gdje se ističe kao dobar govornik Neodvisne stranke, a neko vrijeme je i delegat na zajedničkom saboru u Budimpešti. Prijateljevao je s Franjom Račkim.

BERVALDI, Josip, ✳ Starigrad na Hvaru 30. XII. 1871, arheolog i hagiograf. Posvetio se svećeničkom zvanju i svršio teologiju kod Zadra. Kao župnik u selu Desnama-Bagalovićima kod Vida, stare Narone, i kasnije kao župnički pomoćnik u Solinu, staroj Saloni, zanimao se za arheologiju i stupio u dodir s arheološkim muzejem u Splitu. G. 1907—1909 učio je arheologiju u Rimu, a 1910 u Beču. Sudjelovao je u sporu oko sv. Dujma raspravama *Sveti Dujam, biskup i mučenik solinski*, Split 1906, i *Alcune osservazioni ai due ultimi opuscoli del sac. P. Kaer e del P. G. M. intorno a S. Doimo*, Rijeka 1910. Od lipnja 1913 do rujna 1915 bio je dodijeljen na rad arheološkom muzeju u Splitu i surađivao na polju kršćanske arheologije, crkvene povijesti i hagiografije stare Salone s don Franom Bulićem. Glavna mu je radnja *Kronotaksa solinskih biskupa uz dodatak kronotakse spljetskih nadbiskupa* (od razorenja Solina do polovice 11. st.), napisana u suradnji s don Fr. Bulićem, a objelodanjena u Bogoslovskoj smotri u Zagrebu 1912 i 1913, te kao prilog časopisu Bullettino di archeologia e storia dalmata u Splitu 1912. Lj. K.

BERZELIUS, Jöns Jacob, ✳ Wäversunda 20. VIII. 1779, † Stockholm 7. VIII. 1848, švedski kemičar, prof. medicine i farmacije (1807), te kemije i farmacije (1810) u Stockholmu. Svojim naučnim radovima obogatio je gotovo sva područja kemije. Najvažnije djelo mu je *Udžbenik kemije* (1. izd. 1808—18, 5. izd. 1843—1848), u kojem iznosi svoja najvažnija istraživanja i otkrića. Nastavljajući na radove Daltona, Gay-Lussaca, Bertholetta i Prousta formulira zakon o spajanju elemenata u stalnim uteznim omjerima te zakon o stalnim omjerima obujama kod spajanja plinova, koji su zakoni od najveće važnosti za kemiju. Predlaže jednostavnu metodu pisanja kemijskih formula, koje na pregledan način treba da prikažu, od kojih se elemenata sastoji neki spoj i s koliko je atoma svaki elemenat zastupan u molekuli. Pojedini elemenat označuje se po B-u početnim slovom latinskog ili grčkog imena (ili početnim i još jednim slovom, na pr. J = jod, Mg = magnezij). Tako je na pr. formula sode Na_2CO_3, što znači, da se jedna molekula sode sastoji iz 2 atoma natrija (Na, Natrium), 1 atoma ugljika (C, Carbonium) i 3 atoma kisika (O, Oxygenium). Ta, po B-u predložena nomenklatura, upotrebljava se još i danas u kemiji. Nadalje je B. s velikom točnošću odredio atomne težine većine tada poznatih elemenata, izdavši prvi put 1814 tablicu atomnih težina sa 43 elementa, a 1818 sa 45 elemenata i oko 2000 raznih spojeva, kojima navodi kemijski sastav. Od najveće je važnosti, da B. kod preračunavanja atomnih težina upotrebljava kisik kao jedinicu. Sile kemijske privlačnosti, radi kojih dolazi do kemijskih spojeva, jesu po B-u električne prirode: atomi raznih elemenata su razno električno nabijeni. Od 1821—1848 izdaje B. *Godišnje izvještaje o napretku fizike i kemije*, u kojima donosi kritičke prikaze o razvoju ovih nauka. H. I.



JÖNS JACOB BERZELIUS

BERZEVICZY, Béla, ✳ Brezovica (Slovačka) 7. VI. 1853, † 1936, madžarski državnik, odličan govornik. Već 1878 bio je profesor pravnih nauka u Eperjesu, zatim narodni zastupnik, a 1903—1905 ministar pravde, te dugogodišnji predsjednik Madžarske akademije.

BIBL.: *Itália, Beatrix Királyne* (Kraljica Beatrica), *Az abszolutizmus kora Magyarországon* (Doba apsolutizma u Madžarskoj). M. N.

BERZOLARI, Luigi, ✳ 1863, talijanski matematičar, učenik E. Bertinija, ravnatelj matematičkog instituta u Paviji. Jedan od izdavača djela *Enciclopedia delle matematiche elementari*. Napisao je članak *Algebra* u Enciclopedia Italiana, a u Encyklopädie der mathem. Wissenschaften, III. sv., članke: *Allgemeine Theorie der höheren ebenen algebr. Kurven, Algebraische Raumkurven und abwickelbare Flächen* te *Algebraische Transformationen und Korrespondenzen* (drugi članak zajedno s K. Rohnom). R. C.

BERZSENYI, Dániel, ✳ Egyházas-Hety 7. V. 1776, † Nikla 14. II. 1836, madžarski pjesnik. Odgojen u klasičnom duhu, već se u ranoj mladosti počeo baviti pjesnicima Augustova vijeka i po uzoru klasičnoga latinskog pjesništva sastavljao političke, patriotske, filozofijske i ljubavne ode. Prva zbirka njegovih pjesama izdana je 1813: *Berzsenyi Dániel versei*, Budimpešta 1860. M. N.

BESA, kod krvne osvete (u Staroj Srbiji *dora*, u Boci *vjera)* odgoda izvršenja krvne osvete, koju može zatražiti ubojica od rodbine poginulog, da svrši poslove. Ako mu se odobri, može se bez straha kretati, dapače može zalaziti i u kuću poginuloga. No kada prođe rok bese, svatko od roda poginulog ima pravo, po krvnoj osveti, da ga ubije, ako nije zatražio drugu besu. V. K-k.

BESALI, Kamilo i Viktor, kancelari dubrovačke općine iz druge polovine 16. i početka 17. stoljeća. Kamilo se kod Cerve i Dolcija naziva Besalius, Viktor opet Vessalius, i tek im Fr. M. Appendini daje zajedničko prezime Bessagli. *Kamilo* († 1607) smatra se, možda i griješkom, autorom nekolikih pisama tiskanih u zbirci »Italicarum Epistolarum« (Mleci 1572) od Bartola Gottifredija. Iz Mažibradićeve pjesme »U smrt g. Vitora Besalja...« (isp. Stari pisci hrv. XI., 110) jasno se razabira, da je *Viktor* po podrijetlu bio Arbanas iz Bara (»Bar slobodan porodi me«), a onda dobivši obrazovanje u Padovi (»Padva razum poda meni«) sklonio se u Dubrovnik i tu vršio najprije službu učitelja, a kasnije općinskoga kancelara. Drugovao je s više književnika, i »miran u slobodi, vodeć dni češtite« i sam pjevao prigodne lat. i tal. pjesme Nik. Nalješkoviću, M. Monaldiju, Iv. Fr. Gunduliću i t. d. (Cerva ga naziva i hrvatskim pjesnikom, ali se to nikako ne potvrđuje. Dubrovački humanist Didacus Pyrrhus Eborensis posvetio mu je jedan dio svojih 1592 i 1596 tiskanih lat. pjesama (isp. Rad 216, str. 76). Prema navodima Appendinijevim u dva navrata (1592, 1600) općina mu je bila povjerila i diplomatske misije stranim suverenima.

LIT.: S. Cerva, *Bibliotheca Ragusina* I. (1740), II. (1742); S. Dolci, *Fasti litterario-ragusini* (1767), str. 14, 62; Fr. M. Appendini, *Notizie istorico-critiche*, II., str. 122, 323; Em. Laszowski, *Znameniti i zaslužni Hrvati (925—1925)*, str. 27; P. Kolendić, *Biografska djela Ignjata Đurđevića* (Beograd 1935), str. 7., 62., 97., 118. F. F.

BESANÇON, vrlo važan grad u istočnoj Francuskoj zbog povoljnog geografskog smještaja, mineralne vode (klorna soda voda) i tehničkih uređaja. Nalazi se 245 m nad morem uz lijevu obalu Doubsa. Utvrđeno je mjesto. Već je u galsko doba bilo tu središte plemena Sekvanaca, koje je Cezar pokorio 58 pr. Kr. Od rimskih građevina sačuvali su se ostatci amfiteatra i arene. Kasnije je tu bio glavni grad

pokrajine Franche-Comté. Sada ima preko 65.000 stan., a sijelo je nadbiskupa, sveučilišta i škole za urarstvo. U gradu se izrađuje umjetna svila i papir, ali je mnogo znatnija industrija satova, u čemu se B. takmiči sa Ženevom. Ovdje se rodilo mnogo velikih francuskih ljudi, na pr. kardinal Granvelle, slikar Gigoux, kipar Clésinger, teoretičar socijalizma Proud'hon i pjesnik Victor Hugo. F. L.

BESANICA ili agripnija. B. je potpuna ili djelomična nemogućnost spavanja. Nastaje poradi trajnijeg podražaja živaca, koji može nastati iz različitih uzroka. U prvom su redu različite bolesti želuca i crijeva, srca i žilja, organa za disanje i za izlučivanje mokraće, na pr. nedovoljna kiselina u želucu, ili teži kronički zatvor stolice, neke srčane mane, arterioskleroza, upala bronhija, ili upala bubrega. Već i nevaljana prehrana, teška jela, opterećivanje želuca i crijeva mogu uzrokovati besanicu. Drugi su uzroci različiti otrovi, koji dolaze u organizam izvana, ili nastaju u samom organizmu. Tako nastaje besanica kod šećerne bolesti i kod Basedowljeve bolesti, od pretjeranog uživanja crne kave, alkohola, a možemo donekle tu ubrajati i besanicu od premorenosti. Specijalne su besanice kod zaraznih bolesti, kao tifusa, malarije, tuberkuloze, pa i gripe. Vrlo su česte besanice od smetnja u živčanom sustavu. Te nastaju od bolova pri ozljedama mozga, moždanih ovojnica, leđne moždine i perifernih živaca; tako su tumori moždani, upale živaca i njihovih korijena na leđnoj moždini, zatim arterioskleroza mozga, sifilis mozga, upale moždanih ovojnica. Možda su najčešće besanice, koje nastaju od neurotičnih i neurasteničnih poremećaja, pri kojima su bolesnici vrlo razdražljivi, osjetljivi, stalno u nekom duševnom nemiru, reagirajući osobito pri promjenama okoline, sobe, klime, pa i kreveta. Ovamo idu i velika i duboka uzbuđenja kod različitih duševnih bolesti, pa besanice od podražaja atmosferičkih, kao što je sunčanje, nagla promjena vremena i dr. Liječenje besanice zavisi od uzroka. Kod težih slučajeva treba svakako potražiti liječnički savjet. R. L-ć.



BESANT, 1. Annie, ✻ 1. X. 1847 kao kći engleskog liječnika Wooda. G. 1867 vjenčala se s anglikanskim pastorom Fr. Besantom. G. 1873 ostavlja muža i dvoje djece. Doskora se pridruži ateisti Ch. Bradlaughu i s njim širi neobičnom žestinom bezboštvo. G. 1888 upoznala se s Helenom Blavatsky, koja ju je predobila za teozofiju. Kao spisateljica, a još više kao vrsni govornik, širila je teozofiju po Engleskoj, Francuskoj, Americi, a napose u Indiji, gdje je od 1894 gotovo stalno boravila. Uživala je velik ugled, tako da je 1904 u Madrasu proglašena »božanskim bićem«. G. 1897 postala je predsjednicom teozofskog društva s »glavnim stanom« u Adyaru. Zbog njezina izbora odvojilo se Američko teozofsko društvo u New Yorku. Razlog je bio u tome, što je B. učila opstojnost nekih tajanstvenih učitelja mahatma, koji teozofima saopćuju okultno znanje. G. 1908 objavila je **A. B. svijetu dolazak** novog mesije. Za tu je službu izabrala i odgajala 14-godišnjeg indijskog dječaka Krišnamurtija. G. 1911 osnovala je svjetski savez »Red istočne zvijezde«, kojega su članovi morali vjerovati u Krišnamurtija kao novog mesiju. Zbog toga je među teozofima nastao novi **raskol**, kome je bio na čelu R. Steiner, začetnik nove teozofske grane antroposofizma.

LIT.: M. Heimbucher, *Theosophie u. Anthroposophie*, 1922; L. Bopp, *Theosophisische Menschen u. Meinungen*, 1923; S. Bakšić, *Teozofija u svijetlu razuma i kršćanstva*, 1934. St. B.

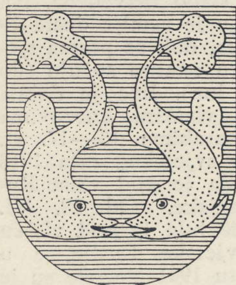
2. Sir Walter, ✻ 1836, † 1901, engleski pripovjedač, kritičar, arheolog i povjesničar. Prve romane *Ready-Money Mortiboy* (1871), *The Golden Butterfly* (1876) napisao je u suradnji s Jamesom Riceom. Kasnije je romanima *All Sorts and Conditions of Men* (1882) i *Children of Gibeon* (1886) svratio pozornost javnosti na socijalnu bijedu u istočnom dijelu Londona (East End) i pokrenuo akciju za osnivanje humanitarne i prosvjetne ustanove The People's Palace. Napisao je nekoliko djela o francuskoj književnosti, između ostalih i monografiju o Rabelaisu (1879). Zasnovao je veliko povijesno-arheologijsko djelo o Londonu *Survey of London*, koje nije dovršeno, no posebno je objavio: *London* (1892), *Westminster* (1895) i *South London* (1899). Nakon smrti izišlo mu je djelo *Autobiography* (1902). J. T-a.

BESARABIJA, granična rumunjsko-ukrajinska pokrajina između Dnjestra, istočnih ogranaka Karpata, Pruta i ušća Dunava (rukav Kilija). Crnomorska obala od Kilije do Akermana je slabo razvedena. Na jugu je zemlja dosta široka, dok se prema sjeveru znatno sužuje (do 50 km). Ime je dobila po vlaškim knezovima Basarabima 13.—17. st. Iza svjetskog rata 1918 došla je pod vlast Rumunjske. Od 28. VI. 1940 bila je pod vlašću Sovjetske Rusije, a u ljetu 1941 zauzele su je savezničke čete. Površina Besarabije iznosi 44 tisuće 442 km² s 2 milijuna 863.409 stan., dakle 64 na 1 km². To je pretežno nizinska zemlja, zapravo nastavak Vlaške i Moldavske nizine i veza s velikom ruskom nizinom. Brežuljci na sjeveru i u sredini ne prelaze visinu od 400 m. Primarni slojevi, koji se nalaze na kristaliničnoj podlozi, prekriveni su kao i u Ukrajini i Podoliji krednim i tercijarnim sedimentima. Jedino na sjeveru, osobito kod Hotina (Chotina), Dnjestar je erozijom otkrio granitne temeljne naslage. Besarabija je isprepletena čitavom mrežom manjih rijeka i potoka, koji su pritoci dviju glavnih rijeka toga kraja, Dnjestra (1387 km ukupne dužine) i Pruta (860 km). Znatan broj rijeka neposredno utječe u more ili u limane. Najznatniji je pritok Dnjestra (rumunj. Nistrul) u B. Reut. Prut u srednjem i donjem toku stvara vrlo često u blizini svoga korita velike močvare. Jezera su većinom riječna. Najveće je jezero Jalpug kod Ismaila (220 km²). Dnjestar je na velikom dijelu toka kroz B. plovan, dok je plovidba Prutom nesigurna i nestalna. Tok rijeka prema jugoistoku je u skladu sa spuštanjem tla u tom pravcu, naime reljef dobiva sve blaže forme, što se više približavamo jugu, gdje prelazi u potpunu ravnicu. Klima B. ima sve kontinentalne značajke. Neke karakteristike stepske klime nisu rijetke. Ima pretežno vruća ljeta i hladne zime, koje su prema morskoj obali nešto blaže. Glavno mjesto Kišinjev, skoro u sredini Besarabije, ima srednju mjesečnu temperaturu u siječnju — 4° C, u travnju 9° C, u srpnju 21,9° C i u listopadu 10,4° C. Oborina ima malo i nejednako su razdijeljene. Najčešće su u proljeće i rano ljeto, a najviše ih ima u središnjem dijelu (oko 500 mm godišnje). Najsiromašniji je oborinama južni kraj, zapravo stepa, prema moru, turski nazivan Budžak (Budgeac). Ljeti presuše manje rijeke i potoci, a izvori su na jugu u to doba rijetkost, pa se

osjeća nestašica vode. Za dugih suša jako smetaju oblaci prašine, koju nosi vjetar, prometu po slabim cestama. Zemlja je dosta plodna. Velik dio Besarabije pokriven je zemljom crnicom. Na jugu ima nešto neplodne stepske zemlje, koja je prezasićena solju. Šuma ima vrlo malo. Veće šumske plohe leže u blizini Dnjestra i Pruta. Nekada je bilo mnogo više šuma, što svjedoči ime Codri (po hrastovim šumama) za centralnu oblast, dok su danas hrastovi u tom kraju vrlo rijetki. Tek oko 5% površine pokriveno je šumama.

Stanovništvo B. je mozaik, koji je posljedica smještaja zemlje i težnje raznih gospodara te pokrajine. Da se shvati današnje stanje i sastav stanovništva, potreban je pogled u povijest tih krajeva.

Prvi put se ime B. spominje u 14. st. po vlaškim gospodarima Basarabima. Oni su već u tom stoljeću bili gospodari muntenijske Rumunjske, t. j. istočnoga dijela Vlaške. Njihova se vlast, a s njome i ime, u 15. st. proširila do Dnjestra. U to su doba činili stanovništvo B. ostatci različitih naroda, koji su tokom povijesnog razvoja tuda prolazili. Već tada su najbrojniji bili Ukrajinci i Rumunji, koji su se i kasnije iz susjednih krajeva sve više doseljavali, pa su mnoge ostatke raznih etničkih grupa više ili manje apsorbirali. Tako postade B. već u početku granično područje slavenskog i romanskog življa. Ti su krajevi često mijenjali vrhovne gospodare (Ruse, Poljake, Madžare), dok nisu Turci počeli postepeno zauzimati dijelove B. Turci su već 1484 zauzeli Kiliju i Akerman, a malo kasnije i čitavu južnu B., koju su naselili Tatarima. Postepeno su i ostali krajevi došli pod tursku vlast. Rusija je te krajeve stekla mirom u Carigradu 1700, ali ih je nanovo izgubila mirom u Kučuk-Kajnardžiju 1774, pa su ih Turci držali sve do 1812, kada je mirom u Bukureštu sav taj teritorij pripao Rusiji, koja ga je, izuzevši vrijeme od Pariskog mira 1856 do Berlinskog kongresa 1878, kada su ti krajevi pripadali Moldavskoj, držala sve do revolucije 1917. Ti su krajevi, osobito zbog ušća Dunava, imali za Rusiju vanrednu stratešku i ekonomsku važnost, pa ih je Rusija povodom novih događaja u svijetu ultimatumom dobila natrag od Rumunjske. Nakon sloma carske Rusije komitet, koji je upravljao B-om, proglasio je 15. XII. 1917 samostalnu republiku. Početkom 1918 došle su rumunjske čete u B., da uguše pobune, koje su tamo nastale, a malo nakon toga sklopljen je savez s Rumunjskom, dok nije 10. XII. 1918 proglašeno potpuno ujedinjenje s Rumunjskom.


BESARABIJSKI GRB

Veoma je zanimljivo, kako se formiralo današnje stanovništvo. O najstarijim stanovnicima B. nije skoro ništa poznato. B. je oduvijek bila dio evropskih vrata naroda, pa su kao prolaznici dulje ili kraće vrijeme tu boravili, ostavivši iza sebe izvjesne tragove: Huni, Avari, Bugari, Madžari, Pečenezi, Kumani, Turci i Tatari. Kasnije dolazi do invazije Poljaka, koja je išla za tim, da proširi svoj teritorij i uspostavi vezu s Crnim morem, ali ta je invazija bila slabo organizirana, pa je i ona imala samo prolazan značaj. Najjača je bila ruska i rumunjska kolonizacija. Njihovi su doseljenici malo pomalo asimilirali razne manje etničke grupe, pa su ovi narodi i danas najbrojniji. Jug je naseljen pretežno rumunjskim, a sjevero-istok ukrajinskim i ruskim stanovništvom. Negdje su naselja vrlo izmiješana. Jaku grupu stanovništva sačinjavaju Židovi, koji su vanredno brojni naročito u gradovima. U 15. st. doselilo se mnogo Armenaca i Cigana. Turci su se malo naseljavali u tim krajevima, ali su jug naselili Tatarima, da pomoću njih oslabe rumunjski i ruski utjecaj. U 18. st. došlo je 2500 bugarskih porodica, bježeći ispred turskih progona. One su se naselile poglavito u Budžaku. Iz Turske su se još doselili kršćani turskoga jezika, t. zv. Gagauzi. G. 1814 naseli Rusija njemačke seljake sa sjevera u raznim krajevima Besarabije. Osim njih su se u 19. st. doselile manje grupe Grka i nešto Francuza, koji su radili kod francuskih poduzeća. Oni su osnovali sela Paris, Arzis, Feré i Champenois. Važno je pitanje, ima li danas više Rumunja ili Slavena. Statistički podatci jednih i drugih znatno se razilaze, pa se čini, da nisu objektivni. Stoga je teško odrediti narodnosti. Rusi tvrde, da ima preko polovice Slavena, a Rumunji, da njih ima ¾ od cjelokupnog stanovništva. Najjači etnički mozaik je u Budžaku, gdje ima Rumunja, Bugara, Nijemaca, Ukrajinaca, Velikorusa, Armenaca, Gagauza, Tatara i Grka. U većim gradovima: Kišinjevu, Hotinu, Sorokiju, Baltiju (Belzy), Benderu, Akermanu (Cetatea Alba), Kiliji (Chilia Nova) i Ismailu nalazimo vrlo heterogeno stanovništvo. U mnogim gradovima dominiraju Židovi, dok su Rumunji manje zastupani od Slavena. Kultura stanovništva je na niskom stupnju (oko 75% nepismenih). Veliku većinu stanovništva čini seljaštvo, pa je B. u prvom redu poljodjelska zemlja. Nakon pripojenja Rumunjskoj izvršena je velika agrarna reforma, pa su imanja iznad 100 hektara izvlašćena i podijeljena seljacima. Obradive zemlje ima oko 70%. Najviše se sije pšenica i kukuruz, a zatim ječam, raž i zob. U južnim krajevima goji se duhan i vinova loza. Stočarstvo je također znatno. Najviše ima ovaca (oko 1,600.000), zatim goveda (800.000) i konja (450.000). Značajna je proizvodnja meda. Ribolov na Dnjestru i na moru zaposluje znatan broj stanovnika. Razvoj industrije je u početku. Najrazvijenija je industrija živežnih namirnica, zatim tekstilna. B. nema ruda, a siromašna je i na drvu, pa su u nekim krajevima prisiljeni ložiti slamom i raznim sušenim otpadcima. Kuće se grade većinom od kamena. Trgovina je usredotočena u gradovima, a unutrašnjost trpi od slabih prometnih veza. Čitav je sjever vrlo slabo vezan željezničkim prugama, dok je sredina i jug u boljem položaju. Najvažnija je pruga od Jasija na Kišenjev i Akerman. Od te se pruge odvaja jedan krak, koji ide do Galatija (Galca) na Dunavu. Građenih cesta je također malo, a putovi, koji služe za vezu između krajeva i mjesta, neprohodni su za jačih kiša. Donekle pomažu riječni putovi na Dunavu, Dnjestru i Prutu. Morska obala je slabo prikladna za plovidbu. Rukav Dunava Kilija ima daleko manji promet od Suline. Plovidba Dnjestrom je znatna. Prut je plovan od mjesta Bivolari (485 km), ali je plovidba Prutom kratkotrajna i nesigurna.

B. nije nikad postojala kao samostalna država, ako se ne uzme u obzir ono par mjeseci 1917 i 1918, a nema ni gospodarske ni kulturne jakosti, da stvori svoju političku zajednicu — državu. Međutim etnička mješavina i geopolitička važnost te zemlje stvarale su skoro prilikom svih perturbacija u tom dijelu Evrope pitanje pripadnosti Besarabije.

LIT.: C. Uhlig, *Bessarabien und die bessarabische Frage*, Breslau 1936; *Géographie Universelle*, sv. IV.; Emm. de Martonne, *La Roumanie*, u Europe Centrale, II., Pariz 1931; C. G. Rommenhöller, *Gross-Rumänien*, Berlin 1926. N. P.

Povijest B. Još u 3. tisućljeću pr. Kr. stajali su stanovnici današnje Besarabije na visokom stupnju kulture. Nalazišta spiralne obojene keramike, od kojih se ističe ono u Petrenyju, iznijela su ostatke te lijepe kulture i pokazala, da je u to vrijeme B. bila u živom saobraćaju i s današnjom Rumunjskom i Ukrajinom, i s istočnim dijelom Balkanskog poluotoka, a vrlo vjerojatno posredno ili neposredno i s istočnom obalom Jadranskoga mora (Hvar). U historijsko doba (6. st.) B. je bila nastanjena od skitskih nomadskih plemena. Darijeva vojna na Skite (513 pr. Kr.) išla je i preko B. U 2. st. pr. Kr. bila je B. dio dačkog kraljevstva, koje je na istoku dopiralo do Dnjestra. Iz toga vremena poznat nam je kralj Rubobast (ili Orol). Dački kralj Burbista proširi svoje kraljevstvo (između 60 i 45 pr. Kr.) sve do Dnjepra. U 3. st. zaposjedoše B. Goti, a kad su se oni iselili iz nje, prolažahu njome različiti narodi, koji


BESARABIJA, Cetatea Alba
(K. Hielscher, *Roumanie)*



BESARABIJA, Vjetrenjače
(A. Bodânţă, *Images roumaines*)

su je pustošili i pljačkali. Iza toga zaposjedoše je Besi, za njima Madžari, pa Pečenezi, Kumani i dr.

B. je dobila ime od osnivača kneževine Vlaške Basaraba i njegove porodice, koja je njome vladala. Imenom Besarabi nazivahu Poljaci Rumunje u kneževini. Kad se međutim vlast tih knezova protegnula sve do ušća Dunava na njegovoj desnoj obali, nazivala se imenom B. samo prvobitna kneževina. Kad su Turci naselili tamo krimske Tatare, narod je i dalje ovaj kraj nazivao imenom B.

Vlaški su knezovi nastojali proširiti svoju vlast prema Dnjestru prodirući sve dublje u B. S druge je strane Moldavska, prodirući od 15. st. prema Seretu i Prutu, doprla na nekim mjestima i do Dnjestra potiskujući Tatare. Aleksandar Dobri osvoji Cataleu Albu na Crnom moru, na južnom dijelu zaljeva, u koji utječe Dnjestar. Ostali dio B. osta pod knezovima sa središtem u Chisinou.

Sultan Bajazid II. zauze krajeve na ušću Dunava i utvrdi ih, a sultan Sulejman II. zauze i Tighinu, pošto je svladao kneza Petra Raresa (1538), pa je tako preko polovice B. došlo izravno u turske ruke. Krajem 16. st. naseliše Turci u staru B. nagajske Tatare. Već otprije bilo je na desnoj strani Dnjestra ruskih naselja, a i kasnije naseljivali su se Rusi preko te rijeke. U ratovima između Rusije i Turske u 18. st. bila je B. stalno zemlja, kroz koju su prodirale ruske vojske. Mir u Jasiju dovede Ruse do Dnjestra (1793). G. 1806 car Aleksandar I. osvoji rumunjske kneževine, ali mirom u Bukureštu 1812 zadrži on samo istočni dio Moldavske, t. j. Besarabiju. Otada do 1918 B. je sastavni dio Rusije. Aleksandar I. ostavi Besarabiji neku nacionalnu autonomiju, ali je za njegovih nasljednika B. postala obična pokrajina ruskoga carstva. Za rusko-japanskog rata počinje u B. rumunjska agitacija i kod rumunjskog elementa buđenje nacionalne svijesti.

G. 1917 proglašena je u B. republika Moldavska; 24. I. 1918 proklamirali su besarabijski Rumunji, pomognuti od rumunjske vojske, koja je bila ušla u B., sjedinjenje s Rumunjskom. Kralj Ferdinand prihvati ponuđeno sjedinjenje, koje 1919 priznadoše Engleska i Francuska, a 1927 Italija. Sovjetska je vlada prosvjedovala protiv ovog sjedinjenja, i premda je s Rumunjskom sklopila više konvencija, nije nikada priznala aneksiju B. G. 1940 ruska je vlada prisilila Rumunjsku, da joj vrati B. Njemačke i rumunjske čete u ratu protiv SSSR 1941 zauzele su Besarabiju.

LIT.: Boldur, *La Bessarabie*, Pariz 1927; N. Iorga, *Basarabia noastra*, Bukurešt 1912; I. Pelivan, *La Bessarabie sous le regime russe (1812—1918)*, Pariz 1919; C. Schuchardt, *Alteuropa*, Berlin und Leipzig 1935; G. Novak, *Caverna con ceramica dipinta dell'età di pietra nell'isola di Lesina nell'Adriatico*, Bullettino di paletnologia italiana, N. S. IV., 1940, XVIII., Rim. G. N.

BESCVJETNICE ili tajnocvjetke (*Cryptogamae*). Tako su se u nekim starijim botaničkim sustavima, na pr. u Brongniartovu (1843), Eichlerovu (1883), označivale jednim imenom sve biljke, koje se množe bez cvijeta i sjemena (*alge, gljive, lišaji, mahovine* i *papratnjače*). S. H-ć.

BESEDA, 1. češki salonski ples. Sastavio ju je Karel Link, dok je glazbu složio F. Heller. Pleše se tako, da se po 4 para postave u četverokut (carré). B. ima četiri glavne slike, svaku s dva dijela. Prvi dio (sousedska) pleše se polagano na 3/4 takt, drugi dio živo na 2/4 takt. Između I. i II. dijela pleše se kružni ples furiant. U pojedinim likovima sadržani su elementi čeških narodnih plesova. polka, reidovak, hulan i drugi. Prva izvedba u Pragu 1863. V. K-ć.

2. Časopis za školske, crkvene i narodne potrebe, N. Sad 1868—1870. Osnovao ga je i prvi uređivao Andrija Monašević, zatim Jovan Popović, a najzad Stevan Nikolić. U odjeljku Starine srpske štampani su mnogi izvori, važni za historiju Srba pod Austro-Ugarskom. R. G.

BESEDA O SODOBNIH VPRAŠANJIH, časopis, koji je izlazio u Ljubljani od 1932 do 1935. Uređivao ga je Vilko Pitako, a 1935 Miro Jeršič. Obrađivani su socijalni, kulturni i ekonomski problemi na kršćanskoj osnovici. M. O.

BESEDNIK. Kratkočasen in podučen list za slovensko ljudstvo. Časopis, koji je počeo izdavati Anton Janežič 1869 u Celovcu. Donosio je na popularan način prikazanu narodnu povijest i naučne tekovine, a i mnogo književnih sastavaka. Izlazio je do 1878 (10 godišta). M. O.

BESEDNJAK, Engelbert, ✱ Gorica 14. III. 1894, slovenski publicist i političar. Učio je gimnaziju u Gorici, pravo u Beču. Bio je glavni urednik Slovenca u Ljubljani 1919, Edinosti u Trstu 1920—22 i Goričke Straže u Gorici 1922—1928, a surađivao je i u drugim listovima. Politički je nastupao kao predsjednik političkog društva Edinost u Gorici 1923—29, bio 1921—22 odbornikom u goričkom pokrajinskom saboru i zastupnikom u talijanskom parlamentu 1924—29. Od 1931 živio je u inozemstvu, gdje je surađivao na organizaciji manjinskog pokreta kao član odbora kongresa narodnih manjina, kao predsjednik saveza novinara narodnih manjina te sa stvarnim referatima nastupao na svim manjinskim kongresima.

LIT.: Slovenski biograf. leksikon, I. 35. A. P-c.

BESELER, 1. Gerhard, ✱ Berlin 24. I. 1878, unuk znamenitog germanista Georga B., od 1915 profesor rimskoga prava u Kielu. Svratio je na sebe naročitu pažnju stručnjaka djelom *Beiträge zur Geschichte der römischen Rechtsquellen*, I—II, Tübingen 1910—20, i raspravama u Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Nesamo kao učen pravnik, nego i kao oštrouman filolog podvrgao je B. rimske pravne izvore minucioznoj kritici teksta, pri čemu je naišao i na znatne protivnike svoje metode. G. Š.



BESKOLJENKA

2. Hans Hartwig von, ✱ Greifswald 27. IV. 1850, † Neubabelsberg kod Potsdama 20. XII. 1921, njemački general. Sudjeluje u ratu 1870—71, a u svjetskom ratu (1914—1918) prodire s jakim desnim krilom kroz Belgiju, zaokružuje Antwerpen i zauzima ga 9. X. 1914. U borbama na istoku osvaja 19. VIII. 1915 Novo-Georgijevsk. Bio je glavni guverner Poljske od 1915—1918 i 5. XI. 1916 proglasio u ime njem. cara uspostavljanje kraljevine Poljske. Sl. P-ć.

BESERMJANI (Besermjeni), maleno pleme u guberniji Vjatka u Rusiji, kulturno i jezično miješano, dijelom votjačko (→ Votjaki), dijelom tatarsko, broji se u permsku grupu ugrofinskih naroda (→ Permijci). Ime bi imalo potjecati od iznakaženoga »musliman« (musulman — busurman); no Besermjani sada nisu muslimani. M. G-i.

BESKIDI → **Karpati.**

BESKOLJENKA *(Molinia)* je biljni rod iz porodice travâ (v.), koji se odlikuje time, što mu vlat ima samo pri dnu nekoliko koljenaca, dok je u gornjim dijelovima bez njih, radi čega se i listovi nalaze samo na donjem dijelu stabla. U doba cvatnje (srpanj i kolovoz) nalazi se

na vrhu vlata metlica klasića s po 2 do 4 cvijeta, ali bez osja. U čitavoj je srednjoj Evropi najviše rasprostranjena vrsta *M. caerulea* (L.) Mnch., koja na vlažnim, napose tresetnim livadama i šumskim čistinama, dolazi u vrlo velikim množinama u nekim krajevima. U Hrvatskoj su međutim livade ovoga tipa veoma rijetke, pa stoga ni beskoljenka, koja je kod nas ograničena samo na neke krajeve, nema za nas nikakve veće važnosti. S. H-ć.

BESKONAČNI REDOVI → Redovi.

BESKONAČNO → Neizmjerno.

BESKRALIJEŠNJACI *(Evertebrata, Invertebrata)*, životinje, koje nemaju kralješnice, a nazivaju se tako za razliku od kralješnjaka, koji je imaju. Danas se taj naziv, beskralješnjaci, više ne upotrebljava u naučnom zoologijskom sustavu, jer ne odgovara povijesti koljena. K. B.

BESKRILCI (*Apterygogenea, Apterygota*), člankonošci, eutraheati, dišu uzdušnicama (trahejama). Tijelo im je pokrito dlačicama (ljuščicama). Imadu čeljusti za grizenje. Na prsima su tri para nogu, na kolutićavu zatku imaju ostatke (rudimente) udova, a na kraju zatka čekinje ili rašljice za skakanje. Krila još nemaju, pa ih smatramo najprimitivnijim beskrilnim temeljnim oblicima kukaca. Razvijaju se bez preobrazbe (metamorfoze). Žive na vlažnim tamnim mjestima, a hrane se organskim detritusom. Ovamo pripadaju: šećerni čekinjaš (*Lepisma saccharina*), skokun (*Podura*), ledenjački skočac (*Isotoma saltans*) na alpinskim ledenjacima. K. B.

BESKVASNI KRUH → Azimi.

BESLEN, Peter → Peter iz Ljubljane.

BESMRTNOST znači nemogućnost umrijeti ili barem mogućnost ne umirjeti. Za Boga velimo da je besmrtan, jer nam je nemoguće makar samo i zamisliti Boga, koji ne bi živio ili koji bi prestao živjeti. Jednako je prema nazoru filozofijske psihologije i ljudska duša kao duhovno biće u nemogućnosti da umre. Dok u ova dva slučaja besmrtnost znači nemogućnost umrijeti, dotle besmrtnost, koja prema nauci katoličke teologije pripada i ljudskom tijelu poslije općega uskrsnuća, znači mogućnost ne umrijeti, jer tijelo samo po sebi prestaje živjeti te mu samo posebna moć Božja omogućuje, da neprestano živi.

Besmrtnost duše, na koju se redovno misli, kad je govor o besmrtnosti, znači beskrajni nastavak eksistencije njezine poslije čovjekove smrti, u kojem zadržava oznake svoje individualnosti. Tu riječ upotrebljavamo katkada i za neindividualno eksistiranje duhovnih bića, na pr. u panteističkom božanstvu ili čak u slavi ili uspomeni kod drugih duhovnih bića.

Pojam je besmrtnosti, barem kao pojam nastavka života poslije čovjekove smrti, star kao i ljudski rod. Prema rezultatu novijih etnologijskih istraživanja i najstariji je prethistorijski čovjek ostavio očite znakove svojega uvjerenja o prekogrobnom životu. Vulgarnim uvjerenjem o besmrtnosti ubrzo se pozabavilo filozofijsko mišljenje, koje je dalo točno određenje besmrtnosti i dokaze za beskrajnu eksistenciju ljudske duše. Prve znanstvene dokaze daje nam *Platon*, pa ih filozofija donekle i danas upotrebljava, dok ih je sam Platon povezao s naukom o preeksistenciji duše. Na potpunoj je znanstvenoj visini i u tom pogledu *Aristotel*, koji veoma jasno obrađuje osnovne premise besmrtnosti: supstancijalnost i duhovnost duše.

U kršćanskoj je eri općenito uvjerenje o besmrtnosti kao beskrajnom nastavku života ljudske duše poslije čovjekove smrti, ali kod sv. Otaca slabije dolaze do izražaja filozofijski dokazi za nju, tako te još i neki skolastici smatraju besmrtnost više predmetom vjere nego filozofije. *Sv. Toma Akvinski*, a za njim i sva novoskolastička filozofija, smatra, da je besmrtnost ljudske duše, shvaćena kao beskrajni nastavak njezine eksistencije, u kojem neprestano zadržava oznake svoje individualnosti, istina, koju možemo dokazati čisto filozofijskim (racionalnim) dokazima bez obzira na vjeru. Iracionalna filozofija naprotiv drži, da toga ne možemo, i zato nastoji postanak općeg uvjerenja o besmrtnosti protumačiti iracionalnim putem bez logičkoga dokazivanja.

Racionalna metafizika dokazuje besmrtnost duše ovako: Duhovno je biće po svojoj prirodi takvo, da ne može prestati eksistirati odnosno živjeti, ako je jednom došlo do eksistencije. Prestati naime eksistirati moglo bi ili tako, da se raspadne u ništa odnosno u svoje sastavne dijelove, kako nestaje čovjeka, kad se tijelo podijeli s dušom, ili tijela, kad se rastvori u prah; ili tako, da ga uništi ili mu smrt zadade koje drugo biće, kao što je moguće ubiti čovjeka; ili napokon tako, da mu apsolutno Biće (Bog) oduzme eksistenciju. Kako je naša duša duhovna supstancija, to sve rečeno vrijedi napose i za nju.

Prvi slučaj nije moguć, jer je duša kao duhovno biće jednostavna te nema dijelova, koji bi se mogli razići ili u koje bi se ona mogla raspasti. A smrt je upravo uvjetovana takvim rastavljanjem i raspadanjem; ona se štoviše u tom sastoji, te bez toga osim u slučaju potpunog uništenja ne može ni biti govora o smrti. To isto vrijedi i za drugi slučaj, kao da bi duši moglo zadati smrt drugo koje biće. Kad god naime dolazi do uništenja života ili usmrćivanja živih bića, svaki put se radi o rastavljanju ili raspadanju u sastavne dijelove, na pr. kad ubijamo čovjeka ili kakav organizam, ali duša kao duhovna supstancija nema u što bi se rastavila ili raspala, ili što bi joj se moglo otkinuti, da postane nesposobna za život. Preostaje još samo treći slučaj, da bi duša mogla prestati živjeti samo tako, da se posve uništi, t. j. da se prouzroči nesamo, da duša kao duša prestane eksistirati, nego i da od nje ništa više ne ostane, da prijeđe u čisto ništa. Kako međutim najopćenitije iskustvo dokazuje, nijednom biću, što ga uopće poznajemo, nije dano bilo (iz ničega) stvoriti nešto sasvim novo, bilo nešto posve obratiti u ništa (uništiti). Već u materijalnom svijetu mi sami ili ostala bića možemo samo mijenjati način i vrstu energije i stanja materije, ali dani zbroj energije i količinu materije nije nam moguće ni umanjiti ni uvećati (zakoni stalnosti materije i energije). A komu nije dano nešto proizvesti iz ničesa (stvoriti), tomu nije dano ni obratno nešto obratiti u ništa (uništiti). To onda još više vrijedi za dušu.

Prigovor, da bi se ljudska duša mogla uništiti barem neizravno, t. j. onako, kako se to zbiva sa životinjskom i biljnom dušom, koje naprosto prestanu eksistirati, kad se organizam stane raspadati, nije opravdan. Te naime duše ne mogu ni djelovati ni eksistirati bez materije ili materijalnoga supstrata, dok je ljudska duša duhovna, i to je upravo osnovna premisa u dokazivanju njezine besmrtnosti, a odlika je duhovne supstancije, da ni u svojoj eksistenciji ni u svojem djelovanju nije tako vezana na materiju, te bez nje ne bi mogla dalje eksistirati i djelovati. Ljudska se duša razlikuje od životinjske i raslinske time, što gubitak tijela ne vuče za sobom i njezino uništenje. Ljudsku dušu nije dakle moguće uništiti ni izravno ni neizravno; to bi moglo učiniti samo apsolutno Biće, koje jedino stvara i ništi. No pitanje je, da li će Apsolutni Duh oduzeti ljudskoj duši eksistenciju i život. Na to daje filozofija negativan odgovor, koji motivira ovako: Već opći zakon svršnosti u prirodi sili nas na zaključak, da Bog ne će uništiti ljudske duše, jer zaista nigdje ne nalazimo, da bi u prirodi postojala neodoljiva i neiskorenjiva težnja na nešto, a da ujedno ne bi bila dana i sama mogućnost njezina zadovoljenja. Međutim u ljudskom duhu živi neutaživa želja za blaženstvom, kako odgovara razumskoj ljudskoj prirodi, da bude bez kraja i konca, bez smrti. Ako dakle taj duh ne bude uistinu navijek živio, onda uopće nema mogućnosti, da se iskonska težnja našega bića zadovolji, a to bi značilo, da je jedini čovjek i cijeli ljudski rod nošen neodoljivom i neiskorenjivom tendencijom, koja ne vodi ničemu, nego je tek žalosna iluzija ili obmana! Snaga je ovog obrazlaganja još jasnija, ako se uzme u obzir, da je ta čovjekova želja za potpunim blaženstvom i neprestanim životom tako duboko usađena u ljudsku dušu od samoga Apsolutnoga Duha, te bi zaista bilo Boga nedolično poigravanje s vlastitim stvorenjem, kad mu ne bi dao mogućnost, da jednom zadovolji tu želju. No očito je, da te mogućnosti nema, ako ljudski duh nije besmrtan; ta nitko živ, tko i malo poznaje život, ne će tvrditi, da je ta želja zadovoljena ovim životom ili uopće životom, koji se gubi, za koji se zna ili se čak samo mora i ozbiljno bojati, da će mu jednom doći kraj. Ta neugasiva želja za potpunom srećom i zadovoljstvom i za beskrajnim životom, koja prožima cijelo ljudsko biće, zapravo je obećanje Božje dano čovjeku, da će imati barem mogućnosti zadovoljiti je. A Božje se obećanje mora iskupiti ili drugim riječima: ljudska duša mora biti besmrtna. Do istoga zaključka dolazi filozofija promatrajući potrebu sankcije za moralni zakon, o koji su vezana najveća dobra, pa i sam opstanak pojedinca i cijeloga čovječanstva. Pitanje dakle o besmrtnosti duše odlučuje alternativama: monizam ili dualizam, materijalizam ili spiritualizam, riječju o smi-

slu ljudske eksistencije te o vrijednosti različitih nazora o svijetu i životu.

LIT.: Talija, *Neumrlost duše*, Mostar 1919; Isti, *Neumrlost čovječje duše u povijesti i umovanju čovječanstva*, Dubrovnik 1928; Götzmann, *Die Unsterblichkeitsbeweise in der Väterzeit und Scholastik bis zum Ende des 13. Jahrhunderts*, Leipzig 1912; Gutberlet, *Der Kampf um die Seele*, 2. izd., 1903; Šanc, *Stvoritelj svijeta*, Sarajevo 1935; Zimmermann, *Filozofija i religija*, Zagreb 1936; W. Schmidt, *Der Ursprung der Gottesidee*, 6 sv., 1912—1935. Zatim gotovo svaka sistematska filozofijska psihologija, naročito skolastička, kao: Zimmermann, *Duševni život* (dio II.), Zagreb 1932: Siwek, *Psychologia metaphysica*, Rim 1939; Lehmen-Bessmer, *Lehrbuch der Philosophie*, II. sv., 2. dio, Freiburg 1921; Mercier, *Psychologie*, Louvain, mnogo izdanja. K. G.

BESNARD, 1. Albert Paul, ✻ Pariz 2. VI. 1849, † Pariz 4. XII. 1934, francuski slikar. Učitelji su mu bili Jean Brémond, a poslije Alexandre Cabanel u pariskoj École des Beaux-Arts. U Salonu je izlagao od 1868 dalje. G. 1874 dobiva Prix de Rome, od 1879 do 1881 boravi u Londonu, gdje se oduševljava za Gainsborougha i Reynoldsa. Poslije boravi stalno u Parizu. G. 1905 priređuje u Parizu (Galeries Georges Petit) retrospektivnu izložbu svojih djela, četiri stotine na broj. G. 1908 putuje po Indiji. Za vrijeme svjetskog rata boravi u Rimu kao ravnatelj Francuske akademije, a poslije smrti Léona Bonnata postaje ravnatelj pariske École des Beaux-Arts. Dok je na njegovim ranim slikama osnovni tonalitet bio umjereno sivobijel (po načinu Bastien-Lepagea), postaje on poslije, pod utjecajem impresionista (Maneta i Moneta, s kojima je neko vrijeme bio u tješnjoj vezi) sve složeniji, blještaviji i virtuozniji tako, da on postaje najznatnijim francuskim koloristom. Među njegovim portretima, najvećim dijelom ženskim, ističu se oni gospođâ Jourdain, Réjane, Besnard, princese Matilde i Dury. Ima od njega i čitav niz dekorativnih slika (École de Pharmacie, Sorbonna, Petit Palais, Mairie I. arondissementa, Comédie Française u Parizu). Slabije su njegove freske u kapeli bolnice Cazin-Perrochaud u Berck-sur-Mer). Od brojnih drugih njegovih slika ističu se naročito ženski aktovi. B. nije bio revolucionarac poput velikih impresionista, već eklektik, u neku ruku kasni izdanak galantnih slikara francuskih 18. st.

LIT.: F. Jourdain, *Le peintre A. B.*, Pariz 1883; G. Mourey, *A. B.*, Pariz 1906; C. Mauclair, *A. B., l' homme et l'oeuvre*, Pariz 1914; G. Leconte, *A. B.*, Pariz 1915. A. Sch.

2. Paul, ✻ Orléans 1849, francuski pjesnik. Od 1875—85 sudac u Romorantinu. U isti čas slikar, pjesnik i muzičar isticao se između 1882 i 1892, kad je izlagao akvarele u francuskom umjetničkom salonu, stvarao pjesme i objavljivao melodije. Napisao je 6 zbirka u narječju Solognea: *Au pays de Sologne*, 1905; *D'Orléans à Romorantin*, 1907; *De Blois à la Motte-Beuvron*, 1908; *Par les genêts et les bernères*, 1909; *En blouse et en sabiots*, 1911; *En gardant les vaches*, 1912; roman *Monseigneur Rouballeau* († Ernest), 1906; zbirku fantastičnih priča *La pierre de jade*, 1907, i uspomene, bilješke i vojničke prizore, koji sjećaju na neke epizode francusko-njemačkog rata *Moblots de Coulmiers*, 1908.

U pravom smislu riječi B. je realistični pisac. Neke slike iz seoskog života svjedoče, da je posjedovao oštrinu promatranja, zabavni humor i pravu originalnost. On je htio prije svega biti vjeran tumač i točan slikar mišljenja, osjećaja, običaja i govora solonjskih seljaka. P. Cl.

BESO (grč. Bessos), perzijski satrap u Baktriji i Sogdijani, ubio je 330 pr. Kr. kralja Darija III., koji se kod njega sklonuo iza poraza kod Gaugamele. Proglasio se perzijskim kraljem, no Alcksandar Veliki ga dade smaknuti.

BESSALKO, Pavel K., ✻ 1887, † 1920, ruski pripovjedač i teoretik ruske proletarske književnosti. Ciklus autobiografskih novela i romana: *Detstvo Kuzjki, Nesoznateljnym putem, Katastrofa, K žizni, Almazy Istoka.* J. B.

BESSARION, ✻ Trapezunt na Crnom moru vjerojatno 1395 ili 1403, † Ravenna 1472. Mlad se nastanio u Carigradu, gdje je 1423 ušao u red sv. Bazilija; 1437 imenovan je nadbiskupom u Nikeji. Sudjelovao je u bizantskom izaslanstvu za sjedinjenje pravoslavne i katoličke Crkve na koncilu u Ferrari i Firenci (1439), podupirući unionističku stranku i pokretanje križarske vojne protiv Turaka. Videći, da su se njegove nade izjalovile i da Bizant nije prihvatio jedinstvo crkava, pođe u Rim s namjerom, da osobno radi u prilog svojoj ugroženoj domovini. Službeno je stupio u katoličku Crkvu. Bio je imenovan od pape Eugena IV. kardinalom 1439. Papa Nikola V. pošalje ga u Mletke kao svoga izaslanika. Poslije smrti Nikole V. bio je jedan od kandidata za papinsko prijestolje, ali je bio izabran Kalikst III. Kad je 1463 bio imenovan carigradskim patrijarhom, poslao je svojim zemljacima poslanicu, kojoj je naslov *Encyclica ad Graecos.* Mnogim učenim bjeguncima davao je utočište u svojoj palači u Rimu. Primivši pod okrilje posljednje članove obitelji Paleologa uda kćer Tome (brata posljednjeg bizantskoga cara) za ruskog cara Ivana III. Vasiljevića. U isto vrijeme unatoč svojoj poodmakloj dobi gorljivo radi na pokretanju križarske vojne. Papa prihvati ovu pobudu. B. putuje po Evropi, da uvjeri vladaoce o potrebi hitne pomoći. Evropske države nisu imale ni vremena ni volje da misle na Bizant. Samo Mleci, kojima su bili ugroženi interesi na Istoku, pristanu, da će poslati deset lađa na križarsku vojnu (1464). Pio II. s B-om pohrli u Ankonu, da blagoslovi lađe prije nego otputuju na Istok, ali umre u Ankoni 1464, a križarska vojna bi napuštena. B. ponovno pođe na put po Evropi. Vraćajući se iz Njemačke umre. Njegovo je tijelo pokopano u crkvi Sv. apostola u Rimu, gdje se još nalazi natpis, koji veliča velikoga književnika i crkvenog dostojanstvenika (Magni Bessarionis cineres). Njegova je kuća bila prava akademija, gdje su najučeniji ljudi raspravljali o književnosti i filozofiji. B. je preveo i izdao djela Aristotela, Ksenofonta, Teofrasta i dr. Sakupio je dragocjenu zbirku rukopisa, koje je pokupovao od grčkih bjegunaca. Darovao ju je Mlecima, udarivši tako temelj Knjižnici sv. Marka (Bibliotheca Marciana). K. K.



PAUL ALBERT BESNARD, Autoportret sa suprugom
Firenca, Galleria degli Uffizi

Bessarionovi filozofski nazori izneseni su u spisu *Protiv klevetnika Platonova* (Adversus calumniatorem Platonis 1469), u kojem brani nauku grčkoga filozofa, ukoliko se dakako slaže s kršćanskim naziranjem, od prigovora Georgija iz Trapezunta, pristaše Aristotelove nauke, prema kojoj se Bessarion drži pravednije nego mnogi drugi platonici, koji su je oštro napadali. Preveo je na latinski (među drugim grčkim djelima) Aristotelovu *Metafiziku.*

LIT.: L. Mohler, *Kardinal Bessarion als Theologe, Humanist und Staatsmann*, Paderborn I. 1923, II. 1927. A. B-a.

BESSEL, 1. Friedrich Wilhelm, ✻ Minden 22. VII. 1784, † Königsberg 17. III. 1846, njemački astronom i matematičar. Do 1806 bio je trgovački pomoćnik u Bremenu, zatim asistent Schröterove privatne zvjezdarnice u Lilienthalu, a od 1810 upravitelj zvjezdarnice u Königsbergu. Istakao se kao dobar motritelj, matematičar i kao oštrouman teoretičar. Nakon studija Lalandove *Astronomije* i Olbersove rasprave o određivanju putanja kometa, javlja se 1804 prvim samostalnim znanstvenim radom o putanji Halleyeva kometa, koju je izračunao na temelju motrenja od 1607. U Königsbergu nadzire i vodi gradnju nove zvjezdarnice i preuzima njenu upravu. S isprava skromnim sredstvima postizava velike uspjehe. Na temelju mnogogodišnjih motrenja ispravlja i upotpunjuje podatke o precesiji, nutaciji, aberaciji i nagibu ekliptike. Znamenito je njegovo djelo iz ovog razdoblja *Fundamenta astronomiae* (Königsberg 1818), u kojem obrađuje Bradleyeva motrenja.

U djelu *Astronomische Untersuchungen* (Königsberg 1841—42, 2 sv.) uz rasprave iz teoretske astronomije iznosi rezultate motrenja s Fraunhoferovim heliometrom; među ostalim: paralakse zvijezda stajačica (odredio prvu para-

laksu zvijezde Cygni 61); ispitivanje dvostrukih zvijezda i Jupiterovih i Saturnovih trabanata.

Osim astronomijom bavio se B. geofizikom i geodezijom. Od 1832 vrši s Baeyerom mjerenja geografskog stupnja u istočnoj Pruskoj. Na temelju dobivenih rezultata piše rasprave o obliku i veličini Zemlje i o duljini sekundnog njihala. F. M-ć.

2. Vasilij Vasiljevič, ✻ 1843, † 1907, osnivač velikog nakladničkog poduzeća W. Bessel et Co, koje se bavilo najvećma izdavanjem ruskih glazbenih djela (Čajkovskoga, A. Rubinsteina, Cuia, Musorgskoga, Rimskoga-Korsakova i dr.). Sjedište naklade bilo je najprije u Petrogradu, poslije (od 1920) u Parizu, pod upravom B-ih sinova Vasilija i Aleksandra. B. je svršio petrogradski konzervatorij, izdavao je glazbene časopise i napisao knjigu o Čajkovskome.

LIT.: N. Findeisen, *W. W. B.*, *Abriss einer öffentlichen musikalischen Tätigkeit*, Petrograd 1909. B. Š.

BESSEMER, Henry, ✻ Charlton (Engleska) 1813, † London 1898, inžinir. Po svojim brojnim i načelno važnim pronalascima ide u red najboljih tehničara. Između ostalog usavršio je tehniku lijevanja tiskarskih slova, unaprijedio fabrikaciju briketiranog materijala, staklarskih proizvoda i t. d. Danas ga najviše spominju po njegovu postupku za fabrikaciju čelika od sirova željeza, čime je udario temelj daljem razvoju metalurške industrije i uspio znatno sniziti cijenu proizvoda. Taj je postupak u tome, da se kroz rastaljeno sirovo željezo puše pod tlakom struja zraka i tako izgore i uklone se iz željeza suvišne primjese. Za svoje zasluge dobio je plemstvo. J. H.

BESSENYEI, György, ✻ Bercel 1747, † Pusztakovácsi 24. II. 1811, madžarski pisac. Proučava književnost i u Beču osniva književni krug s programom, da raširi u Madžarskoj književne struje i filozofijske ideje Zapada. Uzor mu je Voltaire. Njegova tragedija *Ágis* (Beč 1772) predstavlja novu epohu u madžarskoj književnosti. Piše drame te religiozne, filozofijske i povijesne rasprave ugledajući se u francuske pisce. U veseloj igri *A bölcsész* (Filozof), Budimpešta 1777, dao je realističke narodne likove. M. N.

BESSIÈRES, Jean Baptiste, vojvoda od Istre, ✻ 1768, † 1813, francuski maršal. Istaknuvši se 1796 u talijanskoj vojni sudjelovao je gotovo u svim vojnama Napoleonovim s odličnim uspjehom. Umro je od rane u bitki kod Lützena.

JEAN BAPTISTE BESSIÈRES

BESSMER, Julije, ✻ Baar (Švicarska) 21. VIII. 1864, isusovac. Stručni bogoslovski pisac, osobito na polju moralne psihologije. Glavni spisi: *Theologie und Philosophie des Modernismus* (1912), *Störungen im Seelenleben* (1904), *Grundlagen der Seelenstörungen* (1906), *Das menschliche Wollen* (1915). I. P. B.

BESSOU, Justin, ✻ Saint-Salvadou 1845, † Villefranche-de-Rouergue 1918, francuski pjesnik pokrajine Rouergue. Svršio nauke u sjemeništu u Rodezu. Bio je kapelan i župnik u okružju Villefranche, a 1907 povukao se u Rodez. Napisao je više djela na francuskom jeziku d'oc: *D'al brès a la toumbo* (Du berceau à la tombe), 1893; *Lyre et guitare*, 1898; *Bagateletos*, 1902; *Countes de la tata Maunou* (Contes de la tante Maunou), 1902. Njegova poezija je dosegla vrhunac u zanimljivom djelu *D'al brès a la toumbo*, neke vrsti lirskom romanu u dvanaest pjevanja. Ona pokazuje seoski čar, u kojem se iskrenost prilagođuje finoći, čak i podrugljivosti, što je prirođeno svakom stanovniku pokrajine Rouergue. Poezija mu je neka vesela bukolika. P. Cl.

BESTALL, Anka, ✻ Petrinja 1861, hrvatska slikarica. Polazila je tečajeve za slikarstvo i keramiku u zagrebačkoj obrtnoj školi, gdje joj je bio učitelj Nikola Mašić, a nastavila učenje crtanja i slikanja kod Vlaha Bukovca. Kasnije se usavršavala u akademiji likovnih umjetnosti i školi Otona Wolffa u Münchenu. Svoje radove izlagala je u Zagrebu, Berlinu, Münchenu i Leipzigu. Na međunarodnoj izložbi u Leipzigu nagrađena je za svoje grafičke radove zlatnom kolajnom. Vrativši se u Zagreb bila je najprije namještena kao nastavnica crtanja u zagrebačkoj obrtnoj školi, a poslije u višoj djevojačkoj školi. Tiha i skromna nije se nikad isticala u javnosti. Za svoje slikarske studije i skice u ulju, temperi i akvarelu, pa za crtačke u kredi i ugljenu uzimala je motive iz okoline Zagreba, Brežica, Krapine, Slunja, Bakra, Sarajeva, s Obedske bare i Plitvičkih jezera, sabravši tako velik broj veoma uspjelih pejzažnih i folklorističkih nacrta, koji su svi ostali nepoznati široj javnosti, jer ih nije nikad izlagala. U obradbi njenih kompozicija razabira se utjecaj Mašićev, a u baratanju bojama Bukovčev utjecaj. Od njenih većih radova vrijedni su spomena: *Spremna za ples*, *Proljeće* i *Odmor*, a od crteža *U seljačkom domu* i *U atelieru*. A. J-k.

BESTE, Konrad, ✻ Wendeburg 15. IV. 1890, njemački pisac donjonjemačkog kraja između gorja Harz i rijeke Wesere. Roman *Das heidnische Dorf* (1933) daje majstorsku sliku donjonjemačkog seljačkog življa. Humorističke su mu pripovijesti *Das vergnügliche Leben der Doktorin Löhnefink* (1934) i *Die 3 Esel der Doktorin Löhnefink* (1937). Od njega je i pučka drama *Bauer, Gott und Teufel* (1933). G. Š.

BESTUŽEV, Aleksandr A. (pseud. Marlinski), ✻ 1797, † 1837, ruski pisac. Sudjelovao je u buni 14. XII. 1826 i zato bio poslan kao obični vojnik na Kavkaz, gdje je i ubijen. Izdavao *Zvezdu*, gdje brani romantizam. U hiperboličkom i impresionističkom stilu i u vatrenim junacima njegovih pripovijesti osjeća se utjecaj V. Hugoa. Na nj se ugledao Lermontov. Bolja su mu djela prevedena na njemački, francuski i engleski. V. R.

BESTUŽEVLJEVE KAPLJICE (tinctura ferri chlorati aetherea, tinct. nervina Bestuscheffi), prave se od otopine željeznog klorida, etera i alkohola. Bestuževljeve kapljice jesu bistra tekućina, mirisa po eteru, a okusa oštra i nalik na željezo. Ime je dobila po ruskom generalu Bestuževu, koji je god. 1725 u Kjöbenhavnu napravio sličan preparat, ali kompliciranim alkemističkim putem, koji je poslije ujednostavljen. Danas je već zamjenjuju drugi željezni preparati sa dvovaljanim željezom. Uzimlje se kao nervinum kod anemije. B. A.

BESTUŽEV-RJUMIN, 1. Aleksej P., ✻ 1693, † 1766, jedan od najvećih ruskih državnika. G. 1703 poslao ga Petar I. na nauke u inozemstvo. G. 1717—30 je poslanik u Danskoj i Holandiji, 1730—40 u Bironovu kabinetu ministar; kad je Biron pao, bačen je B. u zatvor. Stekavši ipak povjerenje carice Jelisavete posta 1744 veliki kancelar. U vanjskoj politici nastojao je osujetiti težnje Fridriha II. za hegemonijom u srednjoj Evropi. Zbog zavjere, kojoj je bio cilj, da se poslije smrti caričine preda vlast Katarini II., strogo je kažnjen od Jelisavete. Katarina II. imenova B-a general-feldmaršalom.

2. Konstantin N., ✻ 1829, † 1897, ruski historičar i akademik, od 1865 profesor ruske povijesti na petrogradskom sveučilištu. G. 1878 organizirao žensko sveučilište. U povijesnom zbivanju vidi mijenu kulturnih tipova. Povijesna nauka ima po njemu biti samosvijest naroda. Kulturnu povijest čine oblici obiteljskoga, društvenog, državnog, vjerskog, književnog života. Djela: *Ruskaja istorija*, I—II, najbolji uvod za proučavanje ruske povijesti s opširnom kritičkom analizom njenih izvora i s literaturom spornih pitanja, a sama povijest mu je vrlo kratka; *Obzor sobytij smerti Ivana Groznago* nastavak je njegove Povijesti; *O sastave russkih ljetopisej do konca XIV. v.*

3. Mihail, ✻ 1800, † 1871, i **4. Nikolaj,** ✻ 1801, † 1855, ruski revolucionarci. Služili su u mornarici. Obojica su ušli u savez *Blagostanja* i sudjelovali u buni 14. XII. 1826, prognani u Sibir, odakle se vratio samo Mihail, autor hvalisavih memoara. V. R.

BEŠENOVO, selo u Srijemu u iriškom kotaru, podno Fruške gore, na sjeverozapadu od Rume. Ima 1800 stan. Sijelo je općinskog poglavarstva. Z. D-i.

BEŠEVIĆ, 1. Milica, ✻ Split 3. XI. 1896, slikarica, polazila umjetničku školu u Zagrebu i u Beogradu, od 1924 restaurator u Nar. muzeju u Beogradu. Od 1935 radi u Nar. pozorištu kao scenograf. Slika akvarele, uljene portrete, pejzaže, mrtve prirode i genre slike. Samostalno izlagala u Beogradu, Splitu, Zagrebu i Sofiji. Kritika ističe svježinu kolorita na njenim slikama.

2. Nikola, ✻ Split 10. IV. 1892, slikar, svršio umjetničku školu u Zagrebu i Beogradu, poslije učio u Rimu. Boravio je u Estoniji, a naročito u Revalu, zatim u Parizu i drugim umjetničkim središtima Zapada. Slika uljem

portrete, mrtve prirode, pejzaže i kompozicije. Radi i akvarele, a bavi se i grafikom. B. je odličan crtač i slikar šireg zamaha. Z. S. M.

3. **Stevan**, * Hrvatska Mitrovica 23. VIII. 1868, srpski pjesnik i književnik. Do 1911 živio u Splitu i Zagrebu, a poslije toga prešao u Beograd. Uređivao razne listove i napisao velik broj lirskih i satiričkih pjesama. Glavne su mu zbirke: *Na Golgoti, Pesme* (S. K. Z. knj. 225, Savremenik S. K. Z. i dr.). Napisao je i dvije drame. D. P.

BEŠIREVIĆI bijahu najuglednija plemićka porodica u dijelu Bosne, što danas čini kotar Cazin. Prvi put se spominju 1641. Od druge pole 17. st. do 1836 bili su kapetani i dizdari grada Ostrošca na Uni. Imovinu im je uništio bos. vezir Vedžihija 1837 i otpremio u progonstvo zadnjega kapetana Ostrošca Murat-bega, jer se opirao reformama.
LIT.: H. Kreševljaković, *Cazin i okolina*, Sarajevo 1934. H. K.

BEŠKA, općina u Srijemu, kotar St. Pazova, na želj. pruzi Inđija—Novi Sad, 3900 stan. Sjedište Hrv. slav. seniorata augsburške vjeroispovijesti. P. P.

BEŠKOV, Ilija, * Dolnji Dubnik (Plјeven) 1901, bugarski karikaturist. Svršio gimnaziju u Pljevnu i Umjetničku akademiju u Sofiji kod Nikole Marinova. Njegov ispitni akt je jedan od najljepših u Akademiji, i svi su očekivali, da će mladi umjetnik postati daroviti slikar. B. se međutim posvetio karikaturi. Njegov otac i brat bili su zastupnici stranke Zemljoradničkog saveza, i B-a je od mladih nogu osvojio demon politike. On surađuje u mnogo sofijskih humorističkih i političkih časopisa i listova. Izvanredno je snažan crtač, rijedak vizionar i promatrač, riše svoje karikature s jednom karakternom linijom, koja je podvostručena od crnih rubova. Njegov humor nikoga ne štedi i seže često do tragičnosti. On je uvijek na strani slabih i poniženih. Zdravi moralni temelj pokreće njegova rasuđivanja ljudi i događaja. Posljednjih je godina narisao i izložio u Sofiji niz akvarelnih karikatura s građanskim sujetima, koje je izdao u zasebnom albumu. U njima se ruga pustoši i bezidejnosti sitnoga građanstva. Njegova se linija, lako impresionistička, izmijenila i dobila veću slobodu i veću vjernost prema životu. On ima mnogo zajedničkih crta s francuskim crtačima, ali mu je umjetnost izvanredno originalna; njegova dosljednost i čvrstoća karaktera učiniše od njega nesamo prvorazrednog majstora, nego i zaokruženu ličnost u bugarskom duhovnom životu. Cijenjen je i kao ilustrator dječjih knjiga. Ilustrirao je više od 40 knjiga za djecu, u početku u primitivističkom stilu (za dječje crtanke), a kasnije s rijetkim ekspresivnim realizmom. N. M.

BEŠLINAC, rudnik željeza i bakra. Nalazi se u kotaru Dvor na Uni u Velikoj župi Gora. Mnogo je radio u prošlom stoljeću na istaljivanju željeznih i bakrenih ruda, koje su vadili iz okolišnih rudnika Trgovske gore. Iz tih su rudnika u okolini Gvozdanskoga vadili bakrene rude i grofovi Zrinski i tamo ih istaljivali. Danas istaljuje B. samo željezne rude. F. T.

BEŠŠĀR IBN BURD, plodan, nekada vrlo popularan arapski pjesnik, rodom Perzijac. Živio je u Basri potkraj vladavine Omejevića i početkom vladavine Abasovića, umro 784. Kao rođenom slijepcu razvila mu se dobro mašta. Spjevao je navodno 12.000 pjesama, od kojih su do danas sačuvani samo mali ostatci. M. H.

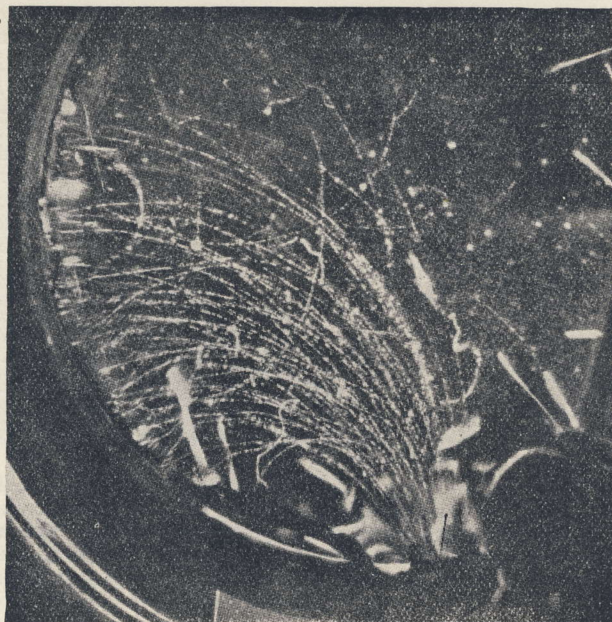
BETAIN (Trimetilglikokol) dolazi u soku sladorne repe (*Beta vulgaris*). Iz alkohola kristalizira se u velikim bezbojnim kristalima i tali se kod 293°. Dobiva se iz šećerne melase. Spoj sa solnom kiselinom betainhidroklorid kristalizira u monoklinskim pločicama. Pod imenom *acidol* služi u medicini namjesto solne kiseline, jer se hidrolitički lako razgrađuje i oslobađa HCl. Upotrebljava se za tamanjenje biljnih štetočina. R. L.

$CH_2 \cdot N(CH_3)_3$
| :
CO—O
BETAIN

BETANIJA, 1. danas El Azarie, grad u Palestini, 2 km na istok od Jeruzalema na putu u Jerihon. U njemu su živjele Marta i Marija s bratom Lazarom, koga je Isus uskrisio. Stoga se ime B. daje zavodima za njegu bolesnika.

2. Mjesto istoga imena bijaše s istočne strane Jordana središte apostolata sv. Ivana Krstitelja.

3. Bethanien ili Bethany, kotarsko mjesto u Jugozapadnoj Africi, misijska postaja u visini od 935 m na neplodnoj krajini zemlje, koja se zove Nama. Pored zatvora za kažnjenike ima školu i crkvu. Jednako se zove i kotar, u kojem živi oko 500 Evropljana na njegovoj površini od 18.549 km². N. Ž.



Sl 1. SAVIJANJE BETA ZRAKA U MAGNETNOM POLJU

BETA-TEST, sustav od 7 ili 8 različitih testova, sastavljen za ispitivanje inteligencije američkih vojnika analfabeta i onih, koji ne znaju dovoljno engleski. Zadatci toga vojničkog testa prikazani su nacrtima i znakovima, a naputak za rad daju ispitivač i njegov pomoćnik mimički. B.-t. se upotrebljava danas i za ispitivanje inteligencije gluhonijemih. R. B-s.

BETA ZRAKE su korpuskularne zrake iz radioaktivnih elemenata, koje se lako savijaju i u električnom i u magnetskom polju. (Za naziv → alfa zrake). Iz smjera ovih otklona izlazi, da one nose negativan elektricitet, a mjerenja pokazuju, da je taj jednak elektricitetu e elektrona. One su elektroni velikih brzina, koje idu do 0,998 c (c = brzina svjetlosti), čemu odgovaraju energije do $12 . 10^6$ eV. Ima i sporih b. zraka s brzinama 0,1 do 0,3 c (energije 2,6 do 24,7 eV). Granice brzina su vrlo raznolike od jednog elementa do drugog. B. čestice imaju znatnu prodornu moć. Najbrže među njima prodiru kroz zrak 12 do 13 m daleko. U tvari se apsorbiraju po eksponencijalnom zakonu. Intenzitet paralelnog svežnja zraka oslabljuje na polovinu (polovična debljina) prosječno istom 0,5 mm Al.

Kaufmannova mjerenja (1901—1906) pokazala su s jedne strane, da je čitava masa b. čestica samo elektromagnetske prirode, a s druge strane da je omjer naboja i mase brzih beta čestica padajuća funkcija brzine. Iz konstantnosti naboja e izlazi zavisnost mase o brzini. Točnija mjerenja pokazala su, da se ta zavisnost vrlo dobro slaže s Lorentz-Einsteinovom formulom (→ masa; → teorija relativnosti).



Sl. 2. DIO MAGNETSKOG SPEKTRA BETA ZRAKA RADIJA B.

Za opažanje b. zraka neke su metode iste kao kod alfa zraka (ionizacijska komora, Geigerov brojač sa šiljkom, Wilsonova komora, magnetski spektar u izravnom namještaju i metodom fokusacije). Za objektivno registriranje pridolazi Geiger-Müllerov elektronski brojač (→ radioaktivnost). Ionizacijska moć b. čestica poprečno je 4 puta manja od ionizacijske moći alfa čestica. Ona opada s porastom brzine čestice konvergirajući kod najbržih b. čestica jednoj konstantnoj vrijednosti. Zato se na snimkama Wilsonovom komorom ističu staze b. čestica manjom gustoćom magle (sl. 1), a kod najbržih mogu se opaziti zrnca magle u parovima, koji odgovaraju parovima iona.

Magnetski spektar b. zraka (sl. 2) većeg dijela radioaktivnih elemenata sastoji se od kontinuiranog spektra, a na ovaj se superponira linijski spektar. U kontinuiranom spektru zastupane su sve brzine b. čestica do neke gra-

nične brzine, koja je to veća, što je kraći srednji život atoma radioaktivnog elementa. Ovaj spektar daju primarne b. zrake, koje izlaze iz atomske jezgre kod b. raspadanja atoma. Pitanje ovog kontinuiranog spektra do danas nije razjašnjeno. Njegovo tumačenje izaziva izvjesne teoretske poteškoće obzirom na zakon o održanju energije (→ neutrino). Linijski spektar je sekundarnog podrijetla; pripada sekundarnim b. zrakama. Ove su fotoelektroni, izazvani gama zrakama (→ gama zrake) ili u samoj atomskoj jezgri (unutrašnja pretvorba) ili u elektronskom ovoju atoma (vanjska pretvorba). Ovakve b. zrake nalazimo i kod elemenata, koji se raspadaju alfa česticama, ako emitiraju i gama zrake (Ra).

LIT.: Meyer-Schweider, *Radioaktivität*, Leipzig 1927; Kohlrausch, *Radioaktivität*, Leipzig 1928 (Wien-Harms, Hdb. d. Exp.-Phys., XV); M. Curie, *Radioactivité*, vol. I—II, Pariz 1935. M. K.

BETEIGEUZE, α zviježđa Oriona, crvenkasta zvijezda 1. veličine, promjenljiva u nepravilnim dugim razmacima. Ide među najveće zvjezdane divove. Promjer joj je 280 puta veći od promjera Sunca. A. Ob.

BETEL (hebr. Beth El »kuća Božja«), stari kanaanski grad, sjeverno od Jeruzalema, isprva se zove Lus, čuven po Jakovljevu snu o nebeskim ljestvama i poslije nazvan od proroka Ozeje Bethaven, t. j. kuća idola, jer je kralj Jeroboam u njemu podigao hram s kipovima bikova. Danas se zove Betin i ima 500 muslimanskih stanovnika. Nedavna iskapanja Amerićana otkrila su gradske zidine iz sredine 2. tisućljeća pr. Kr. U.

BETEL, sredstvo za žvakanje, uživa oko 200 mil. stan. južne Azije i obalne istočne Afrike. Žvakalo se priređuje od sjemenke areke, lista biljke *Piper Betle* L. (uzgaja se u Indiji i na Malajskom arhipelagu, → papar) i od vapna. Često se dodaje još i gambir, a kadšto i duhan, znatno rjeđe koji drugi začin ili miris. Najviše je rašireno žvakanje b-a među malajskim narodima. Način je priređivanja ovog neobično raširenog uživala različit kod različnih naroda. Obično se na svježi list betel-papra stavlja sloj vapna, a na njega komadić arekine sjemenke i gambira, pa se sve to zamota u zalogaj i stavlja u usta. Žvakanjem se b-a razvija u ustima vrlo intenzivno crvena slina, od koje postaju i zubi crveni. U čemu se zapravo sastoji užitak kod žvakanja b-a, nije potpuno jasno. Vjerojatno je, da se s njim razvija ugodno osjećanje, slično onome kod uživanja duhana. F. K-n.

BETERIĆ, Baro → Bettera Baro.

BETETTO, Julij, ✻ Ljubljana 27. VIII. 1885, slov. operni pjevač, 1903 do 1907 član ljubljanskog kazališta, 1908 do 1922 solist bečke dvorske, kasnije državne opere. U isto vrijeme polazi bečku akademiju za glazbu i kazališnu umjetnost i na njoj naknadno 1934 diplomira. 1922—1933 opet je član ljubljanske opere, od 1933 dalje vršilac dužnosti ravnatelja drž. konzervatorija; od prosinca 1939 redoviti profesor solo-pjevanja na ljubljanskoj glazbenoj akademiji. B. je najodličniji slovenski operni i koncertni basist velike kulture i glasovnih kvaliteta. Kao pjevač i glumac istaknuo se kao Kecal u *Prodanoj nevjesti*. D. C.

BETHGE, Friedrich, ✻ Berlin 24. V. 1891, dramatik ratne generacije, u svjetskom ratu više puta ranjen, živi sada kao dramaturg u Frankfurtu na Majni. Najpoznatije mu je djelo radiodrama *Reims* (1930), koja se i na pozornici prikazuje. Pod utjecajem Gogoljeva romana *Mrtve duše* napisao je dramu *Marsch der Veteranen* (1934), kojoj se radnja odigrava u doba Napoleonovo, a slavi ratno drugarstvo na fronti. Od njega je i zbirka novela *Das triumphierende Herz* (1937). G. Š.

BETHLEN, 1. Gábor, ✻ 1580, † 15. XII. 1629, potomak ugledne gornjougarske porodice. Nakon umorstva zadnjega Báthoryja postade knezom Sedmogradske po milosti Turaka. Austrijski dvor priznade ga samo formalno, ali ostade i dalje prema njemu vrlo nepovjerljiv. G. 1619 sjedini se B. s Češkom protiv Austrije. Štoviše podsjeda i Beč. Kada je sazvao sabor u Požun za 18. XII. 1619, nisu mu se odazvali hrvatski staleži. 27. VIII. 1620 izabrao ga je sabor za kralja Ugarske, ali kada je car Ferdinand potukao Čehe na Bijeloj Gori, morao se B. zadovoljiti kraljevskim naslovom i s nekoliko županija u Ugarskoj. God. 1624 sklapa s carem mir u Beču, ali već 1625 spremaju se i jedan i drugi na rat, do kojega i dođe 1626. Ubrzo se opet nagode, te B. neko vrijeme miruje. G. 1628 i 1629 sprema se opet protiv Ferdinanda, ali ga nagla smrt spriječi u izvođenju daljnjih planova. Inače se brinuo za svoju zemlju i pomagao umjetnost i znanost. Umro je bez potomaka.


GÁBOR BETHLEN

LIT.: F. Krones, *Handbuch der Geschichte Oesterreichs*, III., Berlin 1878; A. Gindely, *Acta et documenta Gabriel Bethlen*, 1890; A. Stamm, *Der erste Feldzug des Gabriel Bethlen, Fürsten von Siebenburgen, gegen Kaiser Ferdinand II*, Kronstadt 1894. S. A.

2. István (Stjepan), grof, ✻ Gernyeszeg (Gernesia) u Sedmogradskoj 8. X. 1874, madžarski državnik, kalvinist, potomak plemićke porodice, koja se isticala u javnom životu. Dovršio je pravne i gospodarske nauke, proboravio neko doba u Engleskoj i Americi. G. 1901 postao je član parlamenta, zalagao se za madžarizaciju svoga rodnog kraja i vodio borbu protiv carinskih tarifa, koje su išle na štetu madžarskih posjednika. U početku član liberalne stranke istupi 1905 iz te stranke, koja je ustrajala uz nagodbu s Austrijom od 1867, i prijeđe k nezavisnoj. Za rata 1914—1918 bijaše protivnik bečke politike. U doba diktature proletarijata 1919 radio je u Segedinu na obrazovanju proturevolucionarne vlade, a u Beču okupljao emigrante. 15. IV. 1921 postade ministar predsjednik. Proveo je spajanje kršćanskih stranaka narodne skupštine i radio na ustaljenju nutarnjeg reda. Kad je kralj Karlo 21. X. pokušao po drugi put da se vrati u Madžarsku, B. ga je izručio, dao uhapsiti njegova pratioca i zakonskim članom 47. od 1921 proveo zakon o detronizaciji Habsburgovaca. S pomoću Engleske i Italije uspio je, da je na osnovi plebiscita Šopron pripao Madžarskoj, a ne Austriji. Njegovom zaslugom bila je Madžarska 1922 primljena u Ligu naroda.

LIT.: I. Lukinich, *A bethleni grof Bethlen család története*, Budimpešta 1928. J. N.

3. Miklós, grof, ✻ 1642, † 1716, madžarski državnik. Učio u Nizozemskoj i Njemačkoj, kretao se na pariškom i londonskom dvoru, u mladosti odani prijatelj Nikole Šubića Zrinskoga, te ga često posjećivao na Ozlju i u Čakovcu. Sanjao o samostalnoj madžarskoj narodnoj kraljevini s Erdeljem. Poslije tragične smrti Nikole Zrinskoga pokorio se vlasti Beča. G. 1691 kancelar Erdelja, no ipak dođe u opreku s Bečom. Utamničen, interniran, umire u Beču. U tamnici napisao *Önéletirás* (Autobiografija), 1698, koja je po iskrenosti putnih uspomena i političkih ideja najzanimljivije madžarsko memoarsko i psihološko djelo. Najzanimljiviji dio mu je opis nesreće pjesnika Nikole Zrinskog, koje je bio očevidac prilikom lova u čakovačkoj šumi. E. K.

BETHMANN HOLLWEG, Theobald von, ✻ Hohenfinow kod Eberswaldea (Brandenburg) 29. XI. 1856, † Hohenfinow 2. I. 1921, njemački državnik. U doba svojih nauka u Bonnu stupio je u lične veze s tadanjim princom Wilhelmom, kasnijim njemačkim carem. Neko je vrijeme proveo u upravnoj službi i brzo napredovao. G. 1905 postade pruski ministar nutarnjih poslova, u srpnju 1907 državni tajnik u državnom ministarstvu nutarnjih poslova, podjedno zamjenik državnog kancelara i podpredsjednik pruskog državnog ministarstva. Nakon odstupa Bernharda Bülowa bi 14. VII. 1909 imenovan državnim kancelarom i pruskim ministrom predsjednikom. Istaknuo se lijepim upravnim sposobnostima. Blok-politiku predšasnika Bülowa zamijenio je stvaranjem koalicija od slučaja do slučaja, uvijek nastojeći da izbjegne velikim krizama. Iako konzervativno raspoložen i sklon desničarskim strankama i centrumu, nije izbjegavao suradnju s građanskim ljevičarskim i socijalno-demokratskim strankama. Dovršio je financijalnu reformu, proveo veliki vojni zakon 1912 i izradio ustav za Elsass-Lothringen. Vodstvo vanjske politike prepustio je državnom tajniku Kiderlen-Wächteru, ali joj je kadšto i sam određivao smjer, kao za agadirske krize 1911. Ugovor o Maroku od 4. XI. 1911 smatrao je polaznom točkom novoga političkog stanja, pa se od tada njegov program kretao oko njemačko-engleskog sporazumijevanja, povećanja njemačkoga kolonijalnog posjeda i suzbijanja ratnih opasnosti. Na početku rata 1914 povezao je Njemačku uz Austro-Ugarsku. Iako se protivio neograničenom podmorničkom ratu, ostao je na svom mje-

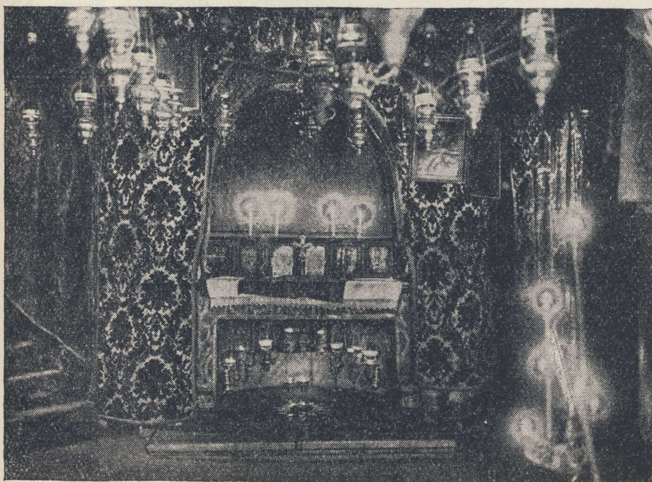
stu i nakon njegova proglašenja. Kad je 1917 Erzberger dao povod t. zv. srpanjskoj rezoluciji, koja je došla do izražaja u programu većine njemačkog Reichstaga »bez aneksija i bez ratnih odšteta« od 20. VII. 1917, nastala je nutarnja kriza i B. H-a napustiše sve stranke. Odstupio je 14. VII. 1917, a zamijenio ga je Michaelis. Svoju je politiku branio pred istražnim odborom Reichstaga, a svoje uspomene izdao 1919—1921 pod naslovom *Betrachtungen zum Weltkrieg.*

BIBL.: H. Liebig, *Die Politik Bethmann Hollwegs*, München 1919; V. Valentin, *Deutschlands Aussenpolitik von Bismarcks Abgang bis zum Ende des Weltkrieges (1890—1918)*, Berlin 1921. J. N.

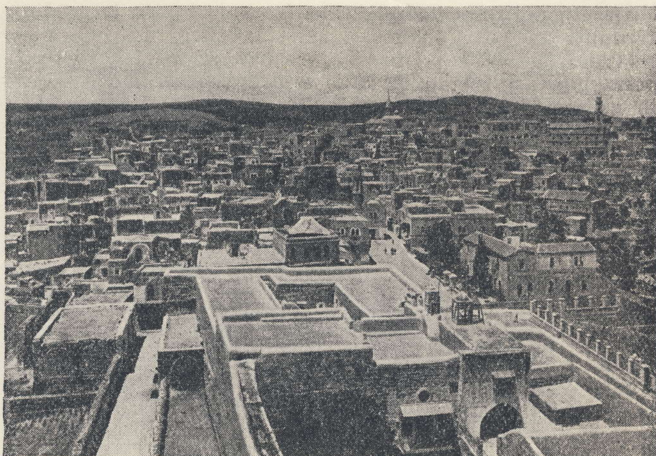
BETHUNE, glavni grad francuskoga okruga Pas-de Calais na kanalu Aire-La Bassée, važan željeznički čvor i trgovačko mjesto, osobito za žitarice, ima oko 20.000 stan. U srednjem je vijeku pripadao Flandriji, a od 1713 Francuskoj. U svjetskom je ratu mnogo trpio za rovovskoga rata. U ratu 1940 oko B. vodile su se teške bitke zaokruživanjem saveznika od njemačke vojske nakon prodora obrambene crte na rijeci Maas. B. i La Bassée bili su u središtu onih savezničkih vojska, koje su se poput otoka držale neko vrijeme, kao i oko Arrasa i Lillea. Nakon uništavanja i zarobljivanja savezničkih vojska u tome odsjeku njemačke su čete mogle prodrijeti prema Dunkerqueu. Sl. P-ć.

BETLEHEM (hebr. »kuća hljebova«, danas arap. Bet Lahm), gradić u staroj Judeji, 8 km na jugu od Jeruzalema. U B-u se rodio Isus Krist. Mjesto se spominje često već u Starom Zavjetu. Ondje se odigrala idila, koju nam je sačuvala knjiga Rutina. U B-u je odrastao i kralj David. U staro doba B. nije imao više od jedne tisuće stan., a danas je veći, nego što je ikada bio, jer ima blizu 8000 stan. Od toga je 4000 katolika, 3000 grčkih pravoslavaca, 200 nesjedinjenih Armenaca, oko 150 protestanata i stotinjak muslimana. Nad mjestom, gdje se rodio Krist, stoji danas velika bazilika s pet lađa, koja velikim dijelom potječe još iz doba carice Jelene. Sama spilja, u kojoj se rodio Isus, nalazi se u jednoj kripti ispod kora bazilike. Mjesto porođenja označeno je srebrnom zvijezdom. Autentičnost mjesta zasvjedočena je bolje nego mnoga druga palestinska starina. Sv. Justin († oko 155) i Origen († 254) spominju u svojim spisima, da se već u njihovo doba poštivalo mjesto, gdje se rodio Isus. Jaslica ondje više nema, ali se dobro vidi udubina u pećini, gdje im je bilo mjesto. Prema svjedočanstvu sv. Jeronima († 420) bile su te jaslice zemljane. U crkvi S. Maria Maggiore u Rimu čuvaju se drvene jaslice Isusova porođenja, ali te su u najboljem slučaju mogle biti samo neko podnožje za zemljane jaslice. U bazilici se vrši katoličko, pravoslavno i armensko bogoslužje. R. S.

BETLEHEMARI, običaj u sjevernim hrvatskim krajevima, da dječaci obilaze na Badnje veče i poslije od kuće do kuće pjevajući božićne popijevke i sabirući za to darove. *Betlehemari*, zvani i *pastiri*, obično su naročito opremljeni, na pr. kao pastiri sa štapom, a nose ili kupovni šareni papirni »betlehem« (po gradovima i gradićima) ili kod kuće izrađen od šarena papira, ljepenke i drva sa štalicom i jaslicama, sv. Obitelju, betlehemskom okolicom, ukrašen na različne načine, obično u obliku drvene kutije, rasvijetljene u pozadini svijećama. U seljačkim kućama



BETLEHEM, Kapela na mjestu Kristova rođenja
(Orbis terrarum)



BETLEHEM
(Orbis terrarum)

po Hrvatskom Zagorju nađe se *betlehem* smješten u kutu sobe uz božićnu granu. M. G-i.

BETON je otvrdla smjesa šljunka, pijeska, cementa i vode. Upotrebljava se u građevinarstvu i za izradu predmeta od umjetnog kamena. Najvažnija je upotreba kod građenja zgrada: za temelje, zidove izložene vlazi, stupove, grede, stropove, za moderne putove, kanale, mostove i dr. Predmeti od umjetnog kamena jesu: pločice za popločenje podova, korita, spomenici, stube, cijevi za kanalizaciju, stupovi za električne vodove i sl.

Šljunak s pijeskom za beton mora imati zrnca raznih veličina, koja međusobno ispunjavaju šupljine između većih zrnaca. Najmanje zrnce mora imati promjer barem 0,2 mm, a velika zrna oko 30 mm. Najbolji je šljunak od drobljenog kamena, ali je vrlo dobar i riječni šljunak, a najbolja smjesa od iste vrste šljunka i pijeska je ona, koja je kod istog obujma najteža. Kamen i riječni šljunak moraju biti zdravi, neraspucani, dovoljno čvrsti i bez primjese gline, humusa ili drugih nečistoća. Čvrstoća betona zavisi mnogo od čvrstoće šljunka.

Cement je obično portlandski, ali se može upotrijebiti i romanski, visokopećni, boksitni i drugi. Dodaje ga se od 120 kg/m^3 za zidove do 300 i više kg na m^3 gotove nabijene smjese za jako naprezane konstrukcije.

Voda se može upotrijebiti iz svakog bunara, izvora ili rijeke, ako nije kiselica, sumporna voda ili jako onečišćena, Dodaje se obično jedna litra na jedan kilogram cementa. Šljunak i pijesak sadržavaju dosta kapilarne vode, pa se zato dodaje za trećinu do polovinu vode manje.

Miješanje se obavlja ručno ili strojem. Ručno se provodi tako, da se na odmjerenu hrpu šljunka i pijeska saspe odmjerena količina cementa i nakon toga se hrpa lopatama, potkopavajući je tri puta, prebaci. Kod četvrtog i petog prebacivanja dodaje se voda, a šesto prebacivanje daje gotov beton. Za zidove od nabijenog betona mora smjesa biti dosta suha, kao na pr. vlažna zemlja. Konstrukcije od armiranog betona grade se od mokrog betona, a sitnije konstrukcije se lijevaju od betona, koji može lagano teći u nagnutom žlijebu.

Oplata za beton, u koji se on unosi, i koja mu daje oblik, izrađena je od drva ili od kovine, rijetko od sadre ili sličnog. Pritisak betona na oplatu je dosta velik, pa zato mora biti čvrsta i dobro povezana. Obično se upotrebljavaju neblanjane daske. Da se dobije lijepa i čista ploha betona, upotrebljavaju se blanjane daske, prije betoniranja dobro pokvašene vodom, eventualno namazane gustim mineralnim uljem. Oplata od željeznog lima maže se vazelinom, dok se ulje u tu svrhu ne smije upotrebljavati, jer se razlije u betonu i škodi mu.

Nabijanje betona vršimo laganim željeznim ili drvenim nabijačima. Suhi beton nabija se težim željeznim nabijačima, i to u slojevima otprilike 30 cm visokim. Najbolja se kakvoća betona dobiva vibracijom, koju proizvodimo posebnim strojevima, što ih nazivamo vibrator. Ovi daju po više tisuća otresa u minuti i stavljeni na oplatu zbiju beton u gušću masu nego bi to mogli inače učiniti nabijanjem najtežim nabijačima. Beton za vibriranje mora biti dosta mekan.

Smjesu polivenu vodom treba brzo ugotoviti, jer počinje tvrdnuti za pola do jedan sat. Dodavanjem vode malo zatvrdloj smjesi kvari se kakvoća betona, a može se i potpuno pokvariti, tako da ovaj uopće više ne može vezati, ili veže i otvrdne prividno, ali je vrlo male čvrstoće. Pod malo većim pritiskom ili udarom takav se beton raspada.

Otvrdnuće betona napreduje postepeno kroz dugo vremena, pače kroz mnogo godina. Kod običnog portlandskog cementa uzimlje se za pravu čvrstoću betona čvrstoća postignuta nakon 28 dana. Upotrijebimo li znatno finije mljeveni cement (t. zv. visoke otpornosti) možemo istu čvrstoću s istim količinama cementa postići već nakon 5 do 7 dana. S taljenim cementom (boksitnim) postižemo najveću čvrstoću nakon 1 do 2 dana, ali se nakon 5 do 6 sati može postići čvrstoća, koja nas zadovoljava za upotrebu u građevinarstvu. Dok beton tvrdne, mora biti stalno vlažan, inače će popucati i neće otvrdnuti. Potrebna se vlaga održava škropljenjem (ne prije, dok nije vezao) i prekrivanjem vlažnim pijeskom, vrećama, daskama i sličnim.

Zimi treba paziti, da se beton ne smrzne barem kroz prva 24 sata. Sprečava se to zagrijavanjem vode i šljunka. Nabijeni se beton pokriva daskama, slamom, vrećama i sličnim, a ispod oplate lože se male vatrice. Ta vatra ne smije biti jaka, jer će inače osušiti vodu, pa beton ne će uopće vezati. Pri vezanju se beton sam po sebi zagrijava, slično vapnu kod gašenja, pa kod male zime i dobrog pokrivanja i to sprečava smrzavanje. Bez bojazni i različitih priprema može se betonirati do srednje dnevne temperature od —1° C.

Za vodu nepropusni beton zahtijeva posebnu pažnju. Valja ga izraditi od napose pripremljene smjese šljunka i pijeska. Prije upotrebe prosije se šljunak i pijesak kroz sita raznih promjera, a nakon toga se opet pomiješa prema ovim omjerima:

Sito:	1 mm,	1—3 mm,	3—7 mm,	7—15 mm,	15—30 mm
	20%	20%	20%	15%	25%

Toj smjesi treba dodati barem 300 kg (a i više) cementa na 1 m³ smjese. Takav beton još ne mora biti nepropustan, jer to svojstvo zavisi od vrsti i oblika pijeska i vrsti cementa. Imamo li grub oštar pijesak, dodat ćemo smjesi još najsitnijeg materijala (do 0,2 mm) oko 10%. Dobro djeluje, ako se doda do 5% sitno zdrobljene gline. Nekojim vrstama cementa ne može se uopće postići vodotijesni beton, pa se prije upotrebe mora ispitati i vrsta cementa. Od umjetnih dodataka upotrebljava se još trikosal, cerezit, tekalemit i drugo. Vode treba dodavati samo toliko, koliko je potrebno, da se beton može dobro nabiti.

Kod izrade vodonepropusnih građevina valja osobitu pažnju posvetiti sastavu zidova, koji su rađeni u različito vrijeme. Ako se na otvrdli beton nastavlja s betoniranjem, mora se sastav pokriti najprije dobrim cementnim mortom i tek na to stavljati svježi beton. U protivnom slučaju će se najprije sleći grubi šljunak i pokriti sastav, dok sitni materijal ne će dospjeti do sastava. U takovu će slučaju voda imati slobodan prolaz kroz šupljine između grubih zrna šljunka.

Potpuna vodotijesnost, bez vlažnih mrlja, ne može se postići betonom, već se to postizava samo izolacijom. Najsigurnija izolacija sastoji od dva sloja asfaltne pusti međusobno slijepljene vrućim bitumenom i namazane bitumenom s obje strane. Takva izolacija mora biti smještena s vanjske strane, t. j. s one, odakle pritiskuje voda. A da je ne bi probušio koji tvrdi predmet, mora se zaštititi tankom betonskom stijenom. Umjesto asfaltne pusti upotrebljava se i vrlo tanak olovni lim, na sastavu zavaren i štićen asfaltnom pusti.

Dok beton tvrdne, steže se, t. j. gubi u obujmu. To je razlog, da se betonom nikada ne može potpuno ispuniti rupa, isklesana u starom betonu. U tu se svrhu upotrebljava za ispunjavanje što suhlji beton, i nabija se što čvršće.

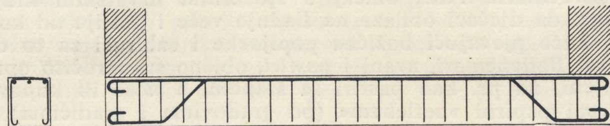
Ukrasne plohe na betonu postizavaju se pranjem. Svježi beton, najviše 1 dan nakon betoniranja, moći se vodom i tare željeznim četkama. Kod toga se uklanja mort s površine, pa ostaju vidljiva raznobojna veća zrnca pijeska i šljunka. Sličan se učinak postizava i klesarskom obradbom površine. Za osobite učinke posebno se priređuje beton vanjskog sloja i istodobno se betonira ispunom. Ako se ukrasni sloj ne betonira odmah, već naknadno, onda će taj sloj kod malo jače zime otpasti.

Na beton djeluju mnoge tvari vrlo štetno. Ponajčešće razara beton voda. Kad ona kroz beton prokapljava, ispira vapno iz cementa, pa ga razara. Napose štetno djeluju vode, koje imaju ugljične kiseline, magnezijske ili sumporne spojeve (morska voda, kiselice i t. d.). Vodom napojeni beton mrvi smrzavica. Ulja bilinskog ili životinjskog podrijetla razaraju beton i pretvaraju ga u kašu. Šećer iz voća, pekmeza, melase i sl. ga izjeda. Kuhinjska sol mu ne škodi, dok nema primjese magnezijske soli i sumpornih spojeva. Loše djeluju i gnjiležni produkti na pr. gnojnica, a znadu biti štetni i produkti vrenja kao na pr. kiseline ili ugljična kiselina. Najbolje je zato spriječiti pristup štetnih tvari do betona. To se provodi žbukanjem betona mortom u smjesi 1 dijela cementa s 1 dijelom pijeska i zaglađivanjem žbuke. Betonu se prije žbukanja zgrubi površina. Nakon toga se takova žbuka premaže vrućim bitumenom ili posebno nabavljenim fluatima. Svakako valja prije dobro ispitati, da li sredstvo odgovara svrsi, za koju se želi upotrijebiti.

Upotreba betona u građevinarstvu zavisi od svrhe. Upotrijebit ćemo ga uvijek, kad trebamo nepropusni ili čvrsti materijal ili ako se gradnja izvodi u vlazi ili vodi. Za zidove stambenih zgrada nije dobar, jer vodi toplinu bolje od opeke, pa se zimi u takovim zgradama kondenzira na zidovima voda.

LIT.: Kasal, *Željezo-beton u teoriji i praksi*, Ljubljana 1920; Juranović, *Armirani beton*, I. dio, Zagreb 1939 (Udruženje slušača Tehničkog fakulteta); Širola, *Građevni priručnik*, Zagreb 1936; Kleinlogel, *Einflüsse auf Beton*, Berlin 1925; Grün, *Der Beton*, Berlin 1937; Mörsch, *Der Eisenbetonbau*, Stuttgart 1929.

Beton armirani je beton protkan željeznim šipkama, koje ga pojačavaju. Obični, t. j. nearmirani beton izdrži veliki pritisak od 100 do 500 i više kg/cm², već prema količini dodanog cementa. Kod istezanja pokazuje znatno manju čvrstoću, 1/20 do najviše 1/10 čvrstoće u pritisku. Tako će se kod grede pačetvorinskog presjeka, na krajevima poduprte, kad je opterećena, vidjeti, da je beton na gornjem rubu pritisnut, a na donjem istezan, oboje donekle jednakom mjerom. Kod povećavanja tereta on će na donjem rubu uskoro puknuti. Ako su u gredi, kraj donjeg ruba, željezne šipke, one će zapriječiti, da se greda slomi i raspadne, makar je beton već napuknuo. Na taj način pojačana greda može preuzeti znatno veći teret, do 10 i više puta. Željezne šipke, koje su obično okruglog presjeka, promjera 5 do 40 mm, nazivamo armatura; one se moraju dati lagano savijati i treba da imaju čvrstoću od barem 3600 kg/cm². Željezna armatura je za upotrebu mnogo jeftinija, nego da se prave mnogo deblje betonske grede. Usto se armiranim betonom postizavaju pogodniji oblici.



ARMIRANA BETONSKA GREDA U PRESJEKU

Od armiranog betona stvaraju se različite konstrukcije: stropovi, grede i stupovi u zgradama, mostovi, silosi, kupole, kolovozi modernih cesta, hangari, lađe, rezervoari za vodu, tresori i dr. Obilje oblika kod takovih konstrukcija otešćava upotrebu armiranog betona, jer se on može ekonomski upotrijebiti samo onda, ako se razmjeri betona i količina armature točno izračunaju. Ti su računi vrlo zamršeni, a obavljaju se na osnovi nauke o statici, elasticitetu i čvrstoći.

Beton, u koji se stavlja armatura, mora biti osobito dobro pripremljen i sadržavati barem 300 kg cementa na 1 m³ gotovog betona. Ako je manje cementa, oborinska (kiša) će ili druga voda dopirati do armature, i ova će rđati, a od rđe se beton bubri i trga te pušta još više pristupa vodi do željeza.

Željezo za armaturu mora biti čisto, bez grube rđe, masti i zamazanosti. V. J.

BETONDIĆ, 1. Damjan († 1760) i **2. Josip** († 1764), braća, dubrovački pjesnici iz sredine 18. st. Dubrovački Betondići podrijetlom su iz Kobaša kraj Stona, a u 90-tim godinama 17. st. osnovao je dubrovačku granu Matej, sin Paskala B. Kobašanina. U svom prvom braku bio se ovaj Matej oženio nekom Stonjankom, koja mu je rodila dva sina: stariji od njih Paskal umro je još kao



REGINA MARTYRUM (KRALJICA MUČENIKA)
Prag, Samostan Emaus

dijete, mlađi Pavao (1681—1719) ušao je 1711 u isusovački red i živeći na različnim položajima u dubrovačkom kolegiju umro je u 40. godini života (isp. M. Vanino, Vrela i prinosi III, str. 67—69). Oko 1690 Matej se preselio u Dubrovnik, gdje se 1693 kao udovac oženio s Jelom, kćerju pučanina Petra Vlaha Stelle. U tom braku rodilo im se troje djece, od kojih su sin Paskal i kći Kata umrli još u djetinjstvu, a samo je srednje dijete, sin Petar odrastao do muževnih godina, ali zbog odlaska u benediktinski red ta se grana s njime osušila. Braća Damjan i Josip kao sinovi Vinka (Vice) B. dakle ne produžuju Matejev rod, već upravo rod njegova strica Damjana, koji je u času Matejeva odlaska u Ston i u Dubrovnik s ostalim rodom bio ostao u Kobašu. Damjan i Josip (Jozo) učili su u dubrovačkim isusovačkim školama, gdje su uz ljubav za latinske klasike dobili i obrazovanje za svoje kasnije pjesnikovanje. Ipak Appendini (Notizie, II, 247) nije znao ništa konkretno kazati o Damjanovu pjesničkom radu. Za Jozu bio je međutim već on kao i Seb. Dolci zabilježio, da se odlikovao lakoćom i okretnošću versifikacije, te se nitko od sugrađana nije mogao s njim takmiti. U jednom rukopisu Josipovih prijevoda Ovidijevih *Heroida* (u Sveuč. knjižnici u Zagrebu R 3187) veli njegov sastavljač u predgovoru, da su Heroide »bile najizvrsnije prinesene od gosp. Jose B. ki slovijaše oko ljeta Gospodinovijeh 1740. On je jedan od pjesnika tega vremena od prvijeh, a osobito u tomačenju latinskijeh pjesnika«. Bio je oženjen Lukrecijom Dubravica, a od njihova poroda kasnije se kao književnik spominje sin Jakov. Jedan dio svoga života proveo je J. B. u povučenosti na djedovskom posjedu kraj Stona, gdje je i umro.

Bibliografija Josinih književnih radova prilično je opsežna, iako njegovo autorstvo za svako djelo u njoj nije sigurno utvrđeno. Appendini mu pripisuje prijevod »13 Ovidovih Heroida«, prijevod tragedije isusovca St. Tuccija »Christus judex« i »mnoge druge kraće sastavke«. Konkretniji od Appendija je Šime Ljubić (Ogledalo, II, 420), koji među ovim posljednjim sastavcima poimence izbraja »prijevode iz Oracija, iz Virgila i iz drugih Ovidijevih knjiga«, zatim »njekoliko crkvenih pjevka i psalama«, »Razgovor pastirski za Božića«, »pjesni razlike« i skup od »18 narodnih pjesana«, iz poznatog rukopisa »Popijevke slovinske skupjene 1758 u Dubrovniku«.

U već spomenutoj rukopisnoj zbirci *Heroida* spominju se kao Betondićevi prijevodi samo brojevi 2, 5, 6, 8, 10 i 13, međutim druge rukopisne kolekcije, koje sadrže prijevode svih (21) Ovidijevih *Heroida* (kao u Sveuč. knjiž. u Zagrebu R 3186 ili u Hrv. akademiji I. b. 35), Josi B-u daju doista njih 13 (br. 2, 5—8, 10, 13, 16—21), a od ostalih: br. 1 pripada Petru Nikole Boškovića, br. 3—4, 9 i 14 Franatici Pjerka Sorkočevića, br. 11—12 Ivu Altestiju (odnosno br. 11 ima i u prijevodu Petra Bašića) i br. 15 Đuri Feriću. Od Ovidijevih djela prepjevao je B. još elegiju III. *Tristium* i nešto iz II. knjige *Fastorum*. U zagrebačkoj sveučilišnoj knjižnici čuva se pod njegovim imenom prijevod Vergilijeve *Eneide pjevanje četvrto* (isp. V. Gaj, Gajeva knjižnica, str. 208). Njegova rukopisna zbirka *Pjesni razlike* (prema rukopisu Hrv. akad. sign. I. b. 33) sastoji se od nekoliko pjesama obuhvaćenih natpisom *Pjesni duhovne* i od nekoliko s natpisom *Pjesni razlike* u užem smislu i na kraju od pjesme *Tužba Kacamorta od Trstenika*.

Među onima, koji su dubrovački kazališni repertoar u 18. st. obnavljali francuskim (Molièreovim) komedijama, već je Appendini (o. c. str. 290) ispred imena Marina Tudiševića († 1788) i Franatice Sorkočevića († 1771) na prvom mjestu spomenuo Josipa B. Da je on doista mogao imati razumijevanja za kazalište, to se može izvesti iz njegova prijevoda Tuccijeve tragedije *Isukrst sudac*, pa iz dramatizacije *Razgovor pastijerski za Božić*; ipak o njegovoj suradnji u smislu Appendinijevih tvrdnja ne zna se upravo ništa (isp. T. Matić, Molièreove komedije u Dubrovniku, Rad, knj. 166, str. 85).

3. Damjan ml. prigodni je pjesnik iz prvih decenija 19. st. Dubrovačka franjevačka knjižnica čuva nešto njegovih latinskih (br. 519 *Nonnulla carmina*) i prigodnih (br. 301, 537) pjesama u smrt dra. Hiđe († 1833), u smrt Urbana Appendinija († 1834), cara Franje († 1835), pa i drugih kao na uzvišenje fra B. Albertinija za skadarskoga biskupa (1837), i t. d.

4. Jakov, sin Josipov, prigodni je pjesnik iz kraja 18. i početka 19. st. († 1819). G. 1849 je dubrovački tiskar P. Fr. Martecchini izdao »zagrebačkim pravopisom« *Pub. Ovidija Nasona »Heroidah« prevod Josipa i Jakoba Betondića Dubrovčanah*. U ovom izdanju preštampano je 12 (bez br. 19) Ovidijevih Heroida u Josipovu prijevodu, a u ostatku prijevodi ostalih prevodilaca zamijenjeni su Jakovljevim prijevodima. U dubrovačkoj franjevačkoj knjižnici ima njegovih pjesama pod br. 273, 793 Čulićeve zbirke. Jedna od njih posvećena je »došastju bana Marmontića«.

5. Josip, sin Jakovljev, a unuk Josipov, kako se razabira iz kataloga »Gajeve knjižnice« (str. 180), upravo je onaj »iskreni domorodac«, koji je već 1843 poklonio rukopise svoga djeda svomu »ljubljenom prijatelju« Ljudevitu Gaju, a time na dalje čuvanje i hrvatskoj metropoli Zagrebu.

LIT.: S. Dolci, *Fasti litterario-ragusini*, 1767; Fr. M. Appendini, *Notizie istorico-critiche*, II; Š. Ljubić, *Ogledalo knjiž. pov. jugoslav.*, II; *Biblioteca di fra Innoc. Ciulich*, s. v. Bettondi i t. d. F. F.

BETSCH, Roland, ✻ Pirmasens 3. XI. 1888, u ratu bio avijatički inžinir, njem. pisac romana, sjeća svojim humorom na romantika Eichendorffa, živi u Ettlingenu (Baden). Humoristički mu romani *Benedikt Patzenberger* (1916), *Komödie Heckenmiller* (1921) rade o vagabundima t. j. tipovima, sličnim Eichendorffovu Taugenichtsu. Putujuće glumce opisuje u poznatom romanu *Die Verzauberten* (1934), svoju užu domovinu Falačku slavi u romanu *Die sieben Glückseligkeiten* (1936) i u knjizi *Pfalz am Rhein* (1925). Mnogo cijene njegove krasne knjige o planinarenju i skijanju *Narren im Schnee* (1934), *Acht Hüttentage* (1928) i *Gott in der Lawine* (1931). Moderna tehnika daje notu njegovu romanu *Menschen im Föhn* (1929).

LIT.: F. Lennartz: *Die Dichter unserer Zeit*. G. Š.

BETSCHLER, Julius Wilhelm, ✻ Landsberg 14. X. 1796, † Breslau 17. II. 1865, učio je medicinu u Berlinu i posvetio se porodništvu, 1827 postao izvanredni, a 1832 redovni profesor ginekologije i porodništva te predstojnik zavoda za porodništvo u Breslauu. Zajedno s W. A. Freundom i M. B. Freundom izdao je *Klinische Beiträge zur Gynäkologie* u 3 sv. (Breslau, 1862—1865). Usavršio je neke operacije u porodništvu.

LIT.: Haberling-Hübotter-Vierordt, *Biograph. Lexikon*. V. B.

BETSILEO → Madagaskar.

BETSIMISARAKA → Madagaskar.

BETTELONI, 1. Cesare, ✻ Verona 1798, † Bardelino 1858, talijanski pjesnik. Bio je nesretan i bolestan te je umro uslijed samoubojstva. Njegove iskrenom osjećajnošću prožete pjesme izdao je sin mu Vittorio. U.

2. Vittorio, ✻ Verona 14. VI. 1840, † Verona 1. IX. 1910, talijanski pjesnik, začetnik verističkog pravca u Italiji, pjesnik svagdanjih stvari i malog svijeta, uravnotežen duh, nesklon romanticizmu. Najbolje su mu zbirke pjesama: *In primavera* (Milan 1869), *Nuovi versi* s predgovorom G. Carduccija (Bologna 1880) i spjev *Piccolo mondo* (1870). Prevodio je Goethea, Byrona i dr.

BIBL.: *Poesie*, Bologna 1914.

LIT.: A. del Mastro, *V. B. e la sua poesia*, Trani 1928; F. Camuccini, *V. B.*, Turin 1929; P. Pancrazi, *Scrittori italiani dal Carducci al D'Annunzio*, Bari 1937. T. F.

BETTERA, 1. Baro, ✻ Dubrovnik oko 1645, † 20. I. 1712, hrvatski pjesnik. Dubrovačka kuća Bettera podrijetlom je iz talijanskog Bergama, a osnivač joj je Petar. Ovaj P. otišao je oko 1610 po trgovačkim poslovima iz Italije najprije u Beograd, a otale je prešao u Dubrovnik, gdje se priženio trgovačkoj kući Cinquantini. Iz toga braka kao treće dijete po redu oko 1645 rođen je pjesnik Baro. Kao većina dubrovačkih mladića i Baro je dobio sve svoje obrazovanje od dubrovačkih isusovaca, a kako njegovi životopisci ističu, već u mladim godinama bio je zavolio hrvatsku poeziju. Iz njegova braka s Marijom, kćeri trgovca Ruđera Agostinija, najstarija kći Marija, sama književnica, udala se za Krista F. Dimitrija, srednja kći Pavla udala se za trgovca Nika B. Boškovića, i ona je majka Bara, Pera, Rudža i Anice Boškovića. Pjesnik B. od najranije mladosti bavio se uz trgovinu poezijom, naročito pobožnom, a pripadao je najstarijem kolu pjesnika okupljenih u Akademiji Ispraznih. Uz pjesan *Vrhu velike trešnje* (1667) izdao je tiskom još i spjevanje *Oronta iz Čipra* (prema talijanskom Gir. Preti) i *Čućenja bogoljubna vrhu sedam pjesni od pokore Davidove* (1702), dok su mu *Razmišljanja sv. Augustina* (1701), *Bogoljubne ljubežnivosti* (1705) i *Pjesni razlike* ostale u rukopisima. U svim tim sastavcima B. uglavnom prevodi i prepjevava gotove predloške.

LIT.: Đ. Körbler, *Oronta di Cipro Jer. Pretija u prijevodu Dubrov. B. Bettere*, Građa za pov. knjiž. hrv., IX., 125; M. Deanović, *Odrazi talij. akad. »degli Arcadi«*, Rad 248, 74 i dalje.

2. Feliks, † Padova 1600, liječnik i pisac. G. 1571 tiskao djelo *Commentarii sugli aforismi d'Ipocrate.* Kako se dubrovačka obitelj Bettera doselila u Dubrovnik oko 1610, morao je Feliks pripadati talijanskoj grani, koja s dubrovačkim duhovnim životom nema veze, iako Š. Ljubić u Dizionario biografico uz ime Bettera Feliciano dodaje di Ragusa. F. F.

3. Vito Marija, ✻ Dubrovnik 11. XII. 1770, † Munkačevo, 4. X. 1841, dubrovački pisac i diplomat. Otac mu bijaše Bartolomej ili Baro B., a majka Pavle Vida Vodopića iz ugledne građanske porodice. Prema tome Vito Marija nosi naziv »di B.-Vodopić« ili »di B.-Vodopić dei Ruggieri«. Rodni je grad zarana ostavio; g. 1793 bio je u Rusiji i služio u ruskoj carskoj gardi. G. 1797 vratio se preko Beča u Dubrovnik, 1798 pođe u Carigrad, pa u Herson, gdje se bavi trgovinom i ostaje do 1801. Pođe u Pariz, pa u Beč, a iz Beča se opet vrati u Dubrovnik. Po njegovu pričanju burni dani 1806—1807 zatekoše ga u Dubrovniku; on stupi u rusku vojsku i bori se u eskadri admirala Sinjavina. Pođe u Pariz i kao žestoki antibonapartist stade rovariti protiv Napoleona zbog udarca, koji bijaše zadao Dubrovniku. Vrati se u Beč, gdje se uplete u neku aferu u vezi s ostavštinom svog prijatelja, nekog savjetnika ruskog poslanstva, zbog čega bi osuđen na mjesec dana zatvora. Ovaj je događaj opisao u franc. brošuri *Mémoire sur une époque de ma vie ou appel aux hommes d'honneur et en particulier à ceux de l'Empire de Russie d'une injustice éprouvée à Vienne par Vite Marie de Bettera-Wodopich, gentilhomme ragusain,* štampanoj u Londonu 1816. U Beču je bio tajnik madžarskog velikaša kneza Nikole Esterhazy-Galantha, raspoložena kao i on antibonapartistički. Radio je protiv Bečkog kongresa 1814—1815 i protiv austrijskog državnog kancelara kneza Metternicha zbog pripojenja Dubrovnika Austriji. Kad je Napoleon pobjegao s otoka Elbe i vratio se u Pariz, B. pođe za njim, stupi u njegovu vojsku, u kojoj je služio za Napoleonovih »sto dana« od 20. III. do 28. VI. 1815. Svoju predašnju mržnju na Napoleona prenese sada na Metternicha i na Austriju. Iza konačnog Napoleonova pada preseli se u London. Povodom govora državnika lorda Henryja Broughama u engleskom parlamentu 12. III. 1817, u kome je ovaj osudio oficijelno englesko apatično držanje prema sudbini, koju je Dubrovniku skrojio Bečki kongres, B. stupi s njim u dopisivanje i izda u Londonu 1817 brošuru *Observations sur l'usurpation de Raguse pour servir d'appendice au discours de Mr. Brougham sur l'État de la Grande Bretagne.* U njoj se, pored ostaloga, oborio na Bečki kongres, na njegovu odredbu o Dubrovniku i na predstavnika Engleske na ovom kongresu ministra Henryja Roberta Castlereagha, koga naziva pukom Metternichovom sjenom. Akciju o obnovi Dubrovačke republike vodio je B. dalje u Madridu, Amsterdamu, vjerojatno i u Petrogradu sve do 1824, kad je pao u ruke austrijskoj policiji. Ova ga je punih šest godina držala u zatvoru, a kad ga je predala bečkom sudu, ovaj ga je riješio svake krivice. Policija ga ipak nije pustila na slobodu, nego ga internirala u tvrđavi Munkačevu, odakle je i dalje dizao svoj glas protiv zasužnjenja Dubrovnika. Austrijskim je vlastima uvijek osporavao svako pravo nad sobom, jer nije nikada postao austrijskim podanikom.

LIT.: L. Vojnović, *Pad Dubrovnika,* II, Zagreb 1908 (pogl. Afera Bettera). J. N.

BETTI, 1. Enrico, ✻ 1823, † 1892, talijanski matematičar. Od g. 1857 profesor na sveučilištu u Pisi. Do 1862 bavio se algebarskim jednadžbama i eliptičnim funkcijama, koje proučava u neku ruku kao nastavak algebre; iza toga se bavi osobito matematičkom fizikom. B. je Galoisovoj teoriji (→ Algebra) rješavanja algebarskih jednačaba dao jasnoću i stroge dokaze. G. 1862 je izdao raspravu *La teoria delle funzioni ellittiche.* G. 1863 upoznao se i sprijateljio s velikim njemačkim geometrom B. Riemannom, koji je došao u Pisu na liječenje; pod njegovim utjecajem dao se B. na studij matematičke fizike, specijalno nauke o elasticitetu. G. 1871 publicirao je radnju *Sopra gli spazî di un numero qualunque di dimensioni,* u kojoj su sadržani osnovi analize situsa. Tu je nauku 30 godina kasnije dalje obrađivao H. Poincaré, objasnivši fundamentalnu važnost B-jevih brojeva (→ Analysis situs). Važan je i B-jev nastavni rad, u prvom redu kao predavača na Višoj normalnoj školi u Pisi, gdje je odgojio mnoge generacije izvrsnih talijanskih matematičara (Dini, Bianchi, Volterra i dr.), a onda kao osnivača matematičke škole nove Italije po tome, što je zajedno sa Brioschijem uveo Euklidove Elemente u pripravnu geometrijsku obuku mladeži. Djela su mu izdana pod naslovom *Opere,* 2 sveska, Milan 1903, 1913.

LIT.: V. Volterra, *Saggi scientifici,* Bologna 1920. R. C.

2. Ugo, ✻ Camerino (Marche, prov. Macerata) 1892, talijanski književnik, sudac. Jedan od najznačajnijih i najjačih pjesnika u Italiji našega vremena. Autor je zbirki pjesama (*Il re pensieroso,* 1922; *Canzonette — La morte,* 1932; *Uomo e donna,* 1937), novelâ (*Caino,* 1928; *Le case,* 1933) i dramâ (*Un albergo sul porto,* 1934; *Una bella giornata di settembre,* 1937; *Frana allo scalo nord,* 1938). Izvan dekadentnog smjera, snažnom jednostavnosti izražuje svoje mračno i tragično shvaćanje života.

LIT.: F. Bruno, *Problemi e figure della nuova poesia,* Palermo 1933; A. Gandolfo, *Puntate sul presente,* Catania 1934; S. D'Amico, *Il teatro italiano,* II. izd., Milan 1937; F. Vegliani, *Saggio su U. B.,* Rijeka 1937; G. De Robertis, *Scrittori del Novecento,* Firenca 1940. M. D-ić.

BETTINELLI, Saverio, ✻ Mantova 18. VII. 1718, † Mantova 13. IX. 1808, talijanski književnik, isusovac, profesor u nekim zavodima Italije; boravio je i u inozemstvu. Imao je osobitih veza s Francuzima, poznavao je Voltairea i s njima dopisivao. Autor je brojnih stihova, pisama i isusovačkih tragedija, u kojima se povodi za francuskim klasičnim tragedijama i time unosi nešto novo u talijansko kazalište. Ali je na glasu najviše kao kritik (*Lettere Virgiliane,* 1757; *Lettere inglesi,* 1767; *Entusiasmo delle belle arti,* 1769), koji i na tom polju unosi nove poglede u duhu prosvjećenja; protivi se oponašanju; pretjeran je i osuđuje stare talijanske književnike, i samoga Dantea, koga ne shvaća zbog svoga jednostranog gledanja na poeziju. Prijatelj mu je Rudže Bošković, s kojim dopisuje i koji hvali njegove tragedije.

BIBL.: *Opere edite e inedite dell'abate S. B.,* sv. I.—XXIV., II. izd., Mleci 1799—1801; *Lettere virgiliane e inglesi e altri scritti,* a cura di V. E. Alfieri, Bari 1930.

LIT.: A. de Backer et C. Sommervogel, *Bibliothèque de la Compagnie de Jésus,* I., Bruxelles 1890; F. Colagrosso, *S. B. e il teatro gesuitico,* II. izd., Firenca 1901; L. Capra, *L'ingegno e l'opera di S. B.,* Asti 1913; M. Deanović, *Bošković i teatar,* u Šišićevu Zborniku, Zagreb 1929. M. D-ić.

BETTONDI → **Betondić.**

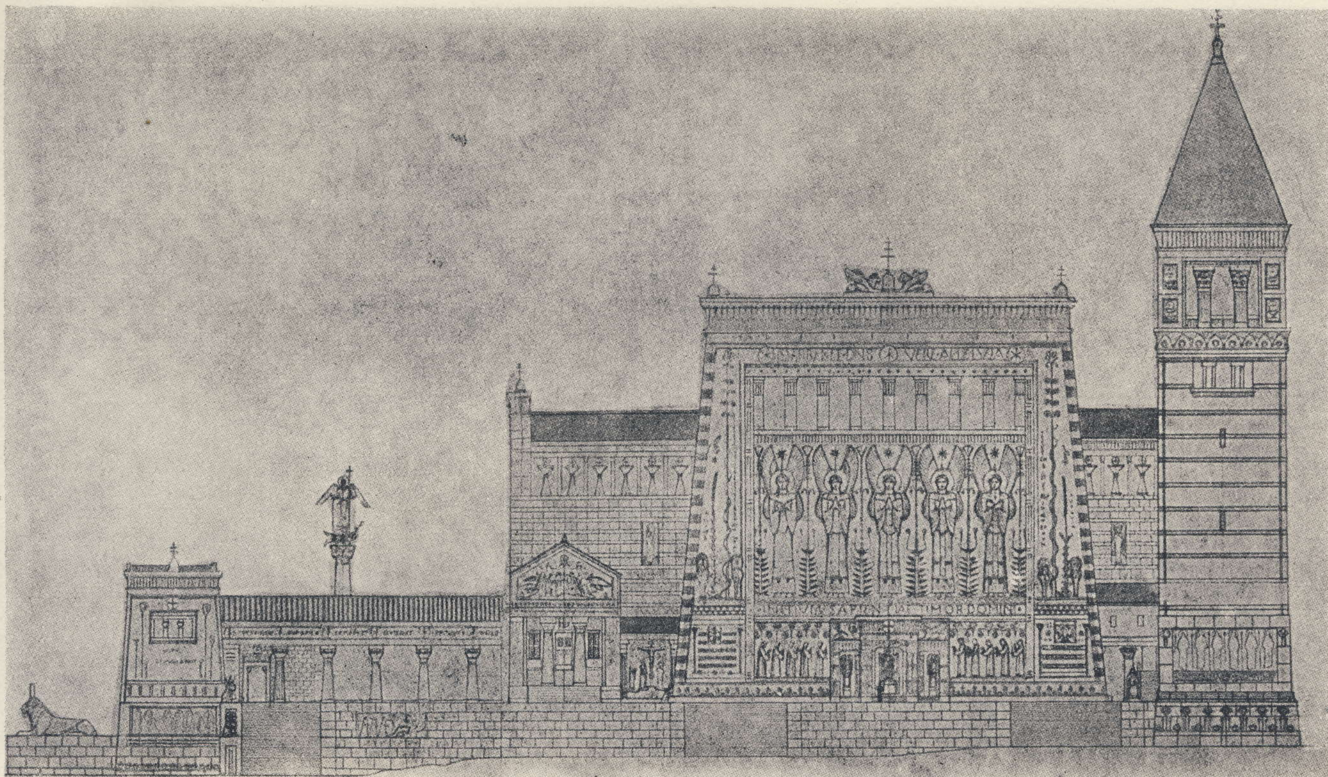
BEUDANT, François-Sulpice, ✻ Pariz 5. IX. 1787, † Pariz 10. XII. 1850, francuski mineralog i fizičar. G. 1818 bio je poslan na mineraloška istraživanja u Madžarsku. Zatim je postao profesor mineralogije u Parizu, a 1824 bio je primljen za člana akademije znanosti. Pisao je rasprave iz područja fizike i mineralogije. Od ostaloga njegova rada ističe se odlična klasifikacija ruda. Glavno mu je djelo *Essai d'un cours élémentaire et général des sciences physiques* (1828).

BEULÉ, Charles-Ernest, ✻ Saumur 29. VI. 1826, † Pariz 4. IV. 1874, francuski arheolog i političar. G. 1849 pošao je u Atenu te vršio uspješna iskapanja na Akropoli. G. 1854 postao je profesor arheologije. G. 1858—59 vršio je o svom trošku iskapanja u Kartagi. G. 1860 postao je član Académie des inscriptions, a 1862 tajnik akademije umjetnosti. G. 1871 izabran je zastupnikom u Narodnoj skupštini, gdje se je isticao kao gorljivi orleanist. Pod Mac Mahonom bio je od svibnja do studenoga 1873 ministar unutrašnjih poslova. Umro je počinivši samoubojstvo.

BIBL.: *L'acropole d'Athènes,* Pariz 1854; *Études sur le Péloponnèse,* 1855; *Les monnaies d'Athènes,* 1858; *L'architecture au siècle de Pisistrate,* 1860; *Fouilles à Carthage,* 1860; *Histoire de l'art grec avant Périclès,* 1868; *Le procès des Césars,* 1867—70; *Tibère et l'héritage d'Auguste; Le sang de Germanicus, Titus et sa dynastie, Fouilles et découvertes, résumées et discutées en vue de l' histoire de l'art,* 2 sv., 1873.

BEUMELBURG, Werner, ✻ Traben-Trarbach na Mozeli 19. II. 1899, njemački pisac. Kao 17-godišnji mladić pošao je u rat. Poslije rata učio je državno pravo. Živi u Berlinu; od 1934 član je njemačke pjesničke akademije. Za njegovo pjesničko stvaranje karakteristični su historički motivi i ratni doživljaji. Ratni romani *Douaumont* (1923), *Ypern* (1924), *Loretto* (1925), *Flandern 1917* (1927) odlikuju se realističkim opisima patnja i stoičkog umiranja. Historijski vjeran i potresan opis strahota, koje su se za svjetskog rata oborile na Njemačku, sadrži roman *Sperrfeuer um Deutschland* (1929). Nastavak je toga romana: *Deutschland in Ketten* (1931). Pučka knjiga *Die Gruppe Bosemüller* (1930) slavi drugarstvo i heroizam jedne pionirske čete u svjetskom ratu za opsade Verduna. Roman *Mont Royal* (1936) ima za sadržaj borbu Nijemaca na Mozeli protiv Francuske u 17. st. *Reich und Rom* opisuje borbu njemačke države s Rimom za Lutherove reforme. Dražesna je pripovijest iz doba rokokoa *Der Kuckuck und die zwölf Apostel* (1931).

LIT.: F. Lennartz, *Die Dichter unserer Zeit;* F. Koch, *Geschichte deut. Dichtung,* Hamburg. G. Š.



NACRT CRKVE PRESV. SRCA ISUSOVA

BEURONSKA UMJETNIČKA ŠKOLA. U opatiji Beuron (nekadašnja kneževina Hohenzollern-Sigmaringen u Njemačkoj) razvila se pod vodstvom P. Desiderija Lenza († 1928) i P. Gabrijela Wügera († 1892) posebna struja hijeratske umjetnosti, poznata pod imenom b. u. š., ili kratko: beuronska umjetnost. Osnivač je b. u. š. P. Desiderije Lenz. P. Desiderije prvi je u naše doba svijesno napustio koordinaciju i dosljedno proveo subordinaciju umjetnosti. Božji hram valja, po mišljenju P. Desiderija, biti jedinstveni organizam, u kojem se razvija djelatnost svake pojedine umjetnosti u najužoj vezi s graditeljstvom. Misao je o monumentalnoj subordinaciji svih ostalih umjetnosti graditeljstvu isprva bila i za P. Desiderija samo kao neka nejasna slutnja, koja se polagano, na osnovu retrospektivnog studija, osobito helenske i egipatske umjetnosti, razvila u jasnu spoznaju i čvrstu odluku o preporodu crkvene umjetnosti na ovoj osnovi. Prva je kritika prešla preko njegovih zahtjeva s prezirnim podsmijehom. Ali bez obzira na neshvaćanje, kojim su bila primljena njegova prva nastojanja, pregnuo je P. Desiderije da u zajednici s P. Gabrijelom Wügerom i P. Lukom Steinerom († 1906) ustrajnim radom stvori beuronsku hijeratsku umjetnost. B. u. š. ne želi ljude poučavati. Ona uopće nema pred očima čovjeka, nego Boga. Prvi joj je cilj služiti Bogu, biti dijelom bogoslužja, umjetničkim okvirom kršćanske liturgije. Beuronci poznaju samo jednu umjetninu: svetište. Slika ili kip, promatrani sami za sebe, nemaju ni cilja ni veze, gube pravo na život. Za beuronce je osnovna umjetnost graditeljstvo.



DOBRI PASTIR

Kao što se čitavo umjetničko djelovanje imade iznutra podrediti bogoslužju, tako se i svaka slika i svaki kip u Božjem hramu mora izvanjski, po svojem oblikovanju, podrediti osnovnoj umjetnosti: arhitekturi. Time dobiva beuronska umjetnost svoj liturgijsko-hijeratski i monumentalno-arhitektonski značaj. Stoga se ne može stvoriti ispravan sud o beuronskoj umjetnosti na osnovu ma i najboljih reprodukcija njihovih djela, pa ni na osnovu promatranja originalnih beuronskih umjetnina, ako su postavljene u okolinu, koja nije izrasla iz načela beuronske umjetnosti. U crkvama, gdje su beuronci preuzeli samo na pr. jedan dio slikarskog uresa ili po koji žrtvenik, djeluju njihove slike doduše koloristički vrlo povoljno, ali izgledaju odviše masivne i gotovo arhaičke. Tako je na pr. P. Willibrord Verkade O. S. B. u bečkoj karmelićanskoj crkvi u Döblingu naslikao veliko »Snimanje s križa«. To je hijeratsko remekdjelo, koje će svakoga zapanjiti, ali rijetko će koga zadovoljiti: samo će izabrani moći ovaj žrtvenik prenijeti u hijeratsku beuronsku arhitekturu, taj potrebiti okvir beuronskih slika. Bez toga okvira djeluje beuronski kip ili slika »ukočeno«, kao da je bez života. To je prvi i općeniti dojam širih slojeva, kad vide pojedini beuronski kip ili sliku. Ova se »ukočenost« i ovaj »nedostatak života« gubi, čim se beuronska slika ili kip prenese u okolinu, u koju spada, a to je hram, izgrađen i urešen po načelima b. u. š. Beuronske slike i kipovi nisu ni »ukočeni« ni »bez života«. Ali njihov je život drugačiji od onoga, što ga susrećemo u svagdašnjici. Beuronci ne preziru prirode ni anatomije, ali oni ne nasljeduju prirodnih slučajnih pojava, nego ih stilistički prerađuju i daju im novi život. Tako je uz monumentalnu subordinaciju svih umjetnosti arhitekturi druga značajka b. u. š. stilizacija. Kao treća značajka umjetnosti P. Desiderija pridolazi još svijesno oslanjanje na najstarije i najmonumentalnije građevne umjetnine nilskih obala, uz brižno čuvanje vlastite umjetničke individualnosti. Zato P. Desiderije ne kopira egipatskih umjetničkih oblika, on samo izabire i stvara. U svakoj crti daje sebe, svoju dušu, svoja načela. Umjetnička ga je priroda spasila od pukoga kopiranja zastarjelih oblika. On drži, da je najveća umjetnina svijeta egipatska hijeratska arhitektura, osvježena, nadahnuta i obnovljena kršćanskom mistikom.

Ovim se svojim stavom P. Desiderije (a po njemu i čitava b. u. š.) istovremeno i približio modernom umjetničkom shvaćanju i od njega se udaljio. Moderna umjetnost ne slijedi renesanse u kopiranju i uljepšavanju prirodnih oblika, nego — poput beuronaca — nastoji vlastitom stili-



MADONA SA SV. BENEDIKTOM I SV. SKOLASTIKOM. Montecassino (Prema kartonu)

zacijom preobraziti prirodne pojavne oblike. Pojedini umjetnici, pa i čitave struje, zahvaćaju unatrag i preuzimlju stilizacijske elemente od Egipta, Asiraca, Babilonaca, ili naumice stvaraju nazovi-primitivno oblikovane likove. Od svih se ovih struja odvaja b. u. š. svojom strogom hijeratičnošću, koju beuroncima nameće njihov osnovni liturgijski stav. Beuronsku će umjetnost moći potpuno razumjeti samo onaj, koji u svom prosuđivanju polazi s isključivo liturgijskog gledišta teocentričnosti svakog umjetničkog djela u hramu: *altera nam terris opera extant, altera coelo*, stoji urezano u epitafij bl. fra Angelica da Fiesole u Santa Maria sopra Minerva u Rimu.



MAJKA MILOSRĐA

Osim kapelice sv. Maura u Pragu (Emaus), te nacrta velike crkve Srca Isusova u Beču i nekih manjih pokušaja nisu prilike dosad beuroncima dopustile, da izgrade čitav hram po svojim načelima. Većina se njihovih djela nalazi po crkvama, koje nisu građene strogo prema zahtjevima beuronske umjetnosti, i zato se često zapaža velik kontrast i nesklad između beuronskih oltara i okoline, u kojoj su podignuti ovi oltari. Isprva se možda smatralo odviše smjelim, da se beuroncima preda izgradnja novih crkava. Stoga je djelatnost b. u. š. bila uglavnom ograničena na pojedine slike, kipove, oltare i nizove slika. Ali ove umjetnine nisu obično imale pravog okvira, i zato je izgradnja čitave crkve po beuronskim načelima postajala sve težom, jer su mnogi prosuđivali beuronsku umjetnost u njezinoj cjelini upravo po ovim pojedinačnim slikama, kipovima i oltarima, koji nisu zadovoljavali, budući da nisu bili postavljeni u pravu okolinu. Još je jedna okolnost utjecala na vanjski razvitak i vanjski neuspjeh b. u. š. Beuronska je umjetnost izrazito hijeratska i isključivo liturgijska. Ona je građeni, klesani i slikani koral. Zato i dijeli sudbinu korala. Kad je papa Pio X. u svojemu *Motu proprio* o crkvenoj glazbi 1903 naglasio, da je crkveno pjevanje integralni dio liturgije i da je vrhovni zakon crkvenog pjevanja, da bude sveto, općenito i umjetnički savršeno, ustanovio je doduše, da ove vlastitosti u najvišem stupnju posjeduje gregorijanski koral, ali je uz koralno pjevanje dopustio i t. zv. figuralno pjevanje, osobito ono klasičnog rimskog stila po uzoru Palestrine, a uz to nije isključeno u crkvi ni pobožno pučko pjevanje u živom jeziku kod različitih pobožnosti. P. Desiderije međutim kao da nije dovoljno uočio, koliko je današnjica još uvijek vezana na renesansu i barok, a udaljena od liturgije. Renesansa je »probudila čovjeka« i njegov subjektivni život, koji u baroknom i rokoko-slogu dolazi do najvišeg pokreta i čežnje. I kao što se na pr. pobožne pjesme 17. i 18. st. razlikuju od starih liturgijskih himana, tako se i beuronski kipovi, slike i oltari razlikuju ne samo od kipova, slika i oltara 17. i 18., nego i 19. i 20. st. Ovaj dakle sveti mir liturgijske hijeratičnosti ne odgovara shvaćanju, pobožnosti i pjevanju širokih krugova današnjih vjernika, koji još uvijek stoje pod neposrednim utjecajem shvaćanja 17. i 18. st. Kao što je koral ovim širokim krugovima dosadan, težak, nerazumljiv, potpuno stran, tako je i beuronska umjetnost širokim krugovima ostala ukočenom, teškom, nerazumljivom, stranom. Kao što beuronski kipovi, oltari i slike idu zapravo samo u beuronsku crkvu, tako u beuronsku crkvu pripadaju samostanci, koji su čitav svoj život posvetili liturgiji, koji žive svojim dubokim ličnim životom, ali to nije više život njihova zemaljskog »ja«, nego mistični život Krista u njima. Tko to shvati, taj je shvatio beuronsku umjetnost, a tko toga ne shvaća, nikad ne će moći prodrijeti do dubina mističkog mira beuronske »ukočenosti«. Uza svu nutrašnju povezanost prolazi ipak beuronska umjetnost kroz različite faze razvitka.

Prvom i osnovnom razdoblju daje svoj pečat osnivač škole P. Desiderije Lenz (✱ 12. III. 1832, † 28. I. 1928 u Beuronu). Lenz je 1850—1858 učio kiparstvo u Münchenu. Tada postaje profesorom na školi umjetnog obrta u Nürnbergu (1858—1862). G. 1862—1865 boravi u Rimu. Vrativši se iz Rima gradi, još kao svjetovnjak, 1868—1870, St. Mauruskapelle kod Beurona.

Ova je kapela još i danas najčistija tvorevina beuronskog stila. Stupivši u red sv. Benedikta osniva P. Desiderije zajedno s P. Gabrijelom Wügerom i P. Lukom Steinerom b. u. š. P. Desiderije izgrađuje svoju umjetničku školu na elementima, što ih je preuzeo iz Egipta, Bizanta, od najstarije grčke umjetnosti i od Giotta. On ima u sebi

nešto oporo, a stvara djela, koja u svojoj čistoći, svetosti i nebeskom miru »nisu od ovoga svijeta«. Osim već spomenute St. Mauruskapelle radi P. Desiderije u Toretti u Montecassinu, u Pragu (St. Gabriel) 1895—1899, te na mozaicima i reljefima u Montecassinu 1899—1913.

Pater Gabrijel Wüger (✻ 1829, † Montecassino 1892) polazi 1847—1857 slikarsku akademiju u Münchenu. Njegove slike odišu najprije umjerenim naturalizmom, a onda romantizmom. U Rimu se 1863 priključio prerafaelitima, pa se to očituje i u oblikovanju i u sadržaju njegovih slika ovog doba. Na blagdan Bezgrešnog Začeća 1865 prelazi Wüger na katoličku vjeru, te još kao svjetovnjak pomaže Lenzu zajedno sa svojim učenikom Lukom Steinerom kod slikanja St. Mauruskapelle kod Beurona. Tada ulazi kao prvi od ove trojice u red sv. Benedikta i radi do svoje smrti na svim većim radovima b. u. š.: 1875—76 u kapeli sv. Konrada u Konstanzi, 1880—1885 u Emaus-Pragu *(Život bl. Dj. Marije)*, 1889—1890 *Križni put* u Marienkirche u Stuttgartu, 1876—1880 i ponovno 1891—92 u Montecassinu *(Život sv. Benedikta i sv. Skolastike)*. Dok je P. Desiderije dubok, monumentalan, arhitektonski-plastičan, u svom kanonu oblika i boja često opor, unosi P. Gabrijel u b. u. š. religijsku osjećajnost, mekoću oblika i kretnje, dobro poznavanje anatomije.


P. DESIDERIJE LENZ O. S. B.

Smrću P. Gabrijela Wügera 1892 dolazi b. u. š. u treću fazu svoga razvitka. Glavni suradnik sijedog P. Desiderija je sada uz Luku Steinera († 1906) P. Pavao Krebs, koji radi u Gnadenkapelle u Beuronu i u St. Hildegardi u Eibingenu.

Beuronska je plastika osim slobodnih kipova stvorila osobito reljefe, koji se ne ističu toliko, kao slobodni kip, te mogu resiti i svetište, što ga nisu izgradili beuronci. Ovi su reljefi ponajčešće samo malo izdignuti, a oblici su istaknuti finim crtežem. Slobodan beuronski kip zahtijeva takav okvir i takvu okolinu, kakve ne može dati ni gotička ni barokna crkva. To se najbolje vidi u »egipatski stiliziranoj« *Madoni s Djetetom Isusom* i u *Gospi s jabukom*. Fra Angelico i Overbeck slikaju blaženu Djevicu u njezinoj nježnosti i čistoći. Renesansa nam dočarava Majku čovjeka Isusa. A P. Desiderije isklesao je u moramoru prečistu Djevicu-Majku u njezinoj mističnoj veličajnosti. Možda je rijetko kome dosad pošlo za rukom u tolikoj mjeri oduhoviti mrtvu tvar i tako jednostavnim sredstvima dati izražaja tolikoj duševnosti, kao što je to uspjelo P. Desideriju u ovim dvjema Madonama.

U slikarstvu se b. u. š. služi samo monumentalnom i trajnom *al fresco* tehnikom i mozaikom. Kompozicija je pregledna, mirna, lica su malobrojna. Umjetnoj perspektivi nema ni traga. Dubine nestaje. Beuronsko slikarstvo je plošno, dvodimenzionalno, gotovo plastično. Boje su plošne i jednostavne. Beuronska paleta pozna samo osnovne boje i ne zna, što je to nijansa i šatiranje. Ne možda zato, što bi to proizlazilo iz nedostatka tehničke vještine, nego zato, jer se beuronska umjetnost svijesno odriče i nijansa i šatiranja. Pa ipak: kako je veličanstven sjaj mističnog beuronskog kolorita! U prvi će nas se mah doduše neugodno dojmiti ono mnoštvo boja i ono masivno jednolično crvenilo na našem umjetničkom prilogu, koji prikazuje mrtvoga Spasitelja na krilu djevičanske Majke. No nijesu li upravo ovi krvavi traci, okruženi duginim bojama, mistični simbol pomirne žrtve Kristove? Čudno će nas se u prvi mah dojmiti i mir Kraljice Mučenika. Ali to nije ni apatija ni nemoć umjetnika, da izrazi bol i patnju: to je veličanstvo zatomljene boli nad mrtvim Božanskim Sinom. Mnogima je ova *Pietà* nerazumljiva i strana. Čude se, kako može P. Desiderije upravo ovu sliku smatrati svojim najboljim djelom, vrhuncem umjetničkog stvaranja čitave beuronske škole. A njima ova slika ne kazuje ništa, upravo ništa, ostavlja ih hladnima. Tarouca Silva zgražao se nad tom slikom. Praškom je kardinalu bila toliko nepoćudna, da ju je dao zastrti. Tko hoće dublje prodrijeti u taj pjev crta i boja, treba se samo otresti običnoga gledanja na umjetnost, pa da se postavi na beuronsko ishodište, koje bismo mogli možda najbolje označiti kao: *L'art pour l'art, l'art pour Dieu.* Čim se postavimo na ovo stajalište, počet ćemo razumijevati tajne hijeroglife hijeratske mistike b. u. š. A puni doživljaj beuronske umjetnosti bit će dan samo onomu, tko uzmogne potpuno uroniti u mističke dubine


ANĐEO SA SVETOHRANIŠTA U MONTECASSINU
(Slika prema sadrenom modelu, izrađeno u mjedi)



ANĐEO S HARFOM U MONTECASSINU

liturgijskog duha, koji vlada u redu sv. Benedikta, osobito u Beuronu.

Ne smijemo na kraju mimoići minijaturnih akvarelnih slika na pergameni, što ih izrađuju benediktinke u St. Gabrielu u Pragu. Preuzevši potpuno hijeratski stil P. Desiderija Lenza udahnule su ove umjetnice svojim slikama vanrednu religijsku nježnost. Sam je P. Desiderije znao isticati, da su ga redovnice u St. Gabrielu najbolje razumjele. Radeći slobodno prema kartonima, što ih je izradila jedna od tih učenica P. Desiderija, s. Gertrudis Dolt, izveo je slikar Ante Mezdjić 1941 fresko-slike u kapeli Doma Božje Providnosti na Trešnjevki u Zagrebu.

LIT.: P. Desiderius Lenz, *Zur Aesthetik der Beuroner Kunstschule*, 2. izd. 1927; A. Pölmann, *Vom Wesen der hieratischen Kunst*, 1905; I. Kreitmeier, *Beuroner Kunst*, 5. izd., 1923; D. Kniewald, *Umjetnička škola beuronska*, Hrvatska prosvjeta, V.—X., Zagreb 1917. D. K-d.

BEUST, Friedrich Ferdinand, grof, ✳ Dresden 13. I. 1809, † dvorac Altenberg u Donjoj Austriji 24. X. 1886, saski i austrijski državnik. Do 1866 bijaše u saskoj državnoj službi; 1841 vršilac posala u Münchenu, 1846 ministar rezident u Londonu, 1848 poslanik u Berlinu, 1849 ministar vanjskih posala, 1853 ministar unutarnjih posala, a 1858 predsjednik ministarskog vijeća. U vanjskoj politici zagovaraše sjedinjenje srednjih njemačkih država kao samostalnu tvorevinu uz Austriju i Prusku i 1866 dovede Sasku na stranu Austrije. Nakon pobjede Pruske u sukobu s Austrijom prijeđe u službu Austrije; u listopadu 1866 postade ministar vanjskih posala; u veljači 1867 ministar predsjednik i doskora dobi naslov državnoga kancelara. U unutarnjoj politici provede 1867 nagodbu između Austrije i Ugarske, a time položi temelj austro-ugarskom dualizmu; u vanjskoj politici je nastojao ostvariti južno-njemački savez i Austro-Ugarsku približiti Francuskoj i Italiji. Za francusko-pruskog rata 1870/71 osobito je vodio računa o držanju Rusije i ostvario neutralnost Austro-Ugarske. G. 1871 izazva pad federalističkog ministarstva Hohenwarta, ali odmah nakon toga odstupi i sam s položaja austro-ugarskog ministra vanjskih posala te bude imenovan poslanikom u Londonu, 1878 u Parizu, a 1882 je umirovljen. Njegove uspomene izadjoše u Stuttgartu 1887 pod naslovom: *Aus drei Vierteljahrhunderten. Erinnerungen und Aufzeichnungen.*


FRIEDRICH VON BEUST

LIT.: Ebeling, *Friedrich Ferdinand Graf von Beust, sein Leben und Wirken*, 2 sv., 1870—71. J. N.

BEUTHEN (nekada poljsko selo Bytow), grad u istočnoj Šleziji, sa 100.000 stan. U okolici su bogati ležaji ugljena i željeza, olova i cinka, pa je B. postao važnim središtem teške industrije. Iako je rudarstvo bilo razvijeno već u srednjem vijeku, grad ima danas moderan izgled, koji se pojačava nizom novih velikih građevina (gornjo-šleski zemaljski muzej, kazalište i rudarska škola). N. P.

BEVANDA, u Dalmaciji i Hrv. Primorju izraz za piće dobiveno dolijevanjem vode u vino, ili iz komine izluživanjem vodom (→ kominjak). Pije se naročito za ljetne žege. N. Š.

BEVILAQUA → **Catinelli Bevilaqua-Obradić.**

BEVK, Francè, ✳ Zakojca kraj Cerkna u Goričkoj 17. IX. 1890, slovenski pjesnik i pripovjedač. Iza svršene pučke škole bio je trgovački šegrt te se tek u 17. godini progurao u preparandiju; zatim je bio učiteljem u svome zavičaju, za vrijeme svjetskoga rata bio je vojnik, kasnije novinar i prosvjetni radnik među Slovencima u Italiji; sada živi kao pisac u Gorici. Književni je rad započeo impresionističkom pjesmom i crticom. Više je sreće imao u lirskoj nego u epskoj pjesmi. Kasnije je uopće napustio stihove te se posvetio pripovjedačkoj prozi. Njegovim su prvim crticama i novelama kumovali Dostojevski i Cankar. Okušao se u svim epskim i proznim oblicima, počevši od priče i legende pa do naturalističkoga romana. Građom su njegovi radovi građanske, povijesne i seoske pripovijesti. Građanina prikazuje vječnom žrtvom erotike, igračkom bolesnih živaca, slabićem, koji ne nalazi drugdje utjehe i oslobođenja od spona, nego u uživanju, mučenju i uništavanju bližnjega i samoga sebe. U historijskoj pripovijesti daje slike i prilike današnjega života. One bi imale biti dokazom, da je život, kome daju smjer seksus i novac, od pamtivijeka krvav i ružan. Seosku pripovijest crpe ponajvećma iz života svojih zemljaka u tolminskim, cerkljanskim i idrijskim gorama, gdje se dodiruju tri kulture, te alpinski, kraški i mediteranski svijet prelazi jedan u drugi. Seljačkom je životu pravedniji sudac, negoli je bio građskom ili historijskomu. Pored crtanja nagonskoga života prikazuje zemlju i prilike, iz kojih rastu ljudi.


FRANCÈ BEVK

Oko 1933 činilo se, da će se sasvim dati na oblikovanje čovjeka seljaka, pogotovu jer je u nekim radovima iz seoskoga života postigao i kod čitalaca i kod kritičara najviše priznanja. To vrijedi osobito za pripovijesti *Železna kača* 1932 i *Veliki Tomaž* (1933). Ali u njega ima toliko nemira, da se nije mogao koncentrirati. Darežljivom rukom sipa po slovenskim časopisima i nakladama duže i kraće dogodovštine, što mu ih nuđaju mašta i život.

Kad je spoznao svoju moć i nemoć, pokušava građom priče i legende svladati carstvo tamne putenosti. Taj prelom i preokret označuju dvije knjige: *Kozorog* (1933) i *Legende* (1939). Bez obzira na duhovnu i estetsku problematiku njegova dosadašnjega rada treba istaknuti njegovu književnu ozbiljnost, čestitost i plodnost. Dosada je izdao oko 60 samostalnih knjiga i knjižica. Njegova plodnost ima jamačno osobnih razloga, ali se najviše osniva u njegovoj jakoj volji, da neumornim radom rasvijetli, gdje se u zbrci života nalazi pravda, a gdje krivda, na čijoj se strani bori istina, a na čijoj laž.

LIT.: *Slovenski biogr. leks.*, s. v.; Fr. Koblar, *Dom in svet*, 1933; S. Škerl, *Luč*, X. (1934). A. S-k.

BEYER, Johann, ✳ Sauerwitz u Pruskoj Šleskoj 6. II. 1801, † Graz 14. II. 1876, njemački slikar. Pobjegavši iz roditeljske kuće došao je u Beč, gdje je učio stolarski zanat, a kasnije umjetnički obrt i građenje glazbala. Svršivši nauk pošao je na običajno putovanje. Prošao je gotovo cijelu Ugarsku, Austriju i Italiju. Pod dojmom umjetničkih djela, što ih je vidio u Firenci i Rimu, odlučio se posvetiti slikarstvu, pa je učio najprije u Grazu (kod J. A. Starka), a kasnije u Rimu. Živeći stalno u Grazu naslikao je više stotine oltarskih slika za crkve u Štajerskoj, Koruškoj, Kranjskoj, Hrvatskoj i Slavoniji. Bio je i veoma vješt restaurator starih slika.

LIT.: J. Wastler, *Steirisches Künstler-Lexicon*, Graz 1883. A. Sch.

BEYERLEIN, Fr. Adam, ✳ Meissen 22. III. 1871, živi u Leipzigu, njem. pisac. Drama *Zapfenstreich*, efemernog značenja, bez dublje motivacije. Mnogo čitani roman *Jena oder Sedan* djelovao je sadržajem, a ne pjesničkom vrijednosti. Na umjetničkoj je visini roman *Stirb und werde*, gdje prikazuje čovjeka, koji mirno podnosi tegobe starosti i stoički svladava strahote smrti. G. Š.

BEYLE, Henri → **Stendhal.**

BEZ → **Tkanje.**

BEZAN (tal. albero a palo, njem. Besanmast) je naziv za krmeni jarbol broda i za najniže sošno jedro romboidnog oblika (randa) na njemu. A. P.

BEZBOJNI MINERALI. Kad svijetlo dođe iz uzduha do nekoga minerala, ono jednim dijelom uđe u mineral, a drugim se dijelom odbije, reflektira (od lat. reflectere »odbiti«) od njega. Svijetlo, što je ušlo u neki mineral, nikad ne izlazi iz njega potpuno; jedan je njegov dio mineral zadržao, apsorbirao (od lat. absorbere »progutati«). Prema tome svijetlo, kad je ušlo u neki mineral, izlazi iz njega uvijek više ili manje oslabljeno. Ali svijetla ima različitih valovnih dužina ili različnih boja, a mineral ne apsorbira sve boje jednakom jakosti; neke boje apsorbira jače, neke slabije. Ako je bijelo svijetlo, dakle svijetlo različnih valovnih dužina (različnih boja), ušlo u mineral, a razlika je u jakosti apsorpcije različnih boja (valovnih dužina) veoma slaba, izlazi svijetlo iz minerala s tako neznatnom razlikom u boji, da ga ne možemo razlikovati od

onoga, što je ušlo u mineral. Minerali su takve apsorpcije *bezbojni*. Dakako, apsolutno bezbojnih minerala ne može biti, jer razlika u apsorpciji različnih boja, kolikogod bila neznatna, ipak postoji. F. T.

BEZBOLNOST → **Analgezija** i **Anestezija.**

BEZBORODKO, Aleksandr A., ✳ Gluhovo (Ukrajina) 25. III. 1746, † Petrograd 17. IV. 1799, ruski diplomat, potječe iz ugledne ukrajin.-kozačke porodice. G. 1769-73 odlikovao se u turskom ratu i postao pukovnikom; 1775 odlazi na dvor Katarine II. i ističe se kao diplomat. G. 1779 uspio je bez rata priključiti Rusiji Krim, pripremio diobu Poljske 1795; 1780 za englesko-američkog rata proglasio je naoružani neutralitet i stvorio savez neutralaca, koji je prvi u povijesti primorao Englesku poštovati prava neutralne trgovine, što je pomoglo mnogo oslobođenju USA. Umro je kao rimski grof i ruski knez.

BEZBOŽNIK → **Ateizam.**

BEZDAN, mjesto u Bačkoj blizu Dunava, 6500 stan., većinom Madžara i nešto Nijemaca. Do polovine 18. st. imao je B. samo nešto oporezovanih kuća. G. 1742 počinju se naseljavati Madžari, ponešto Slovaci i Česi, ali su se potonji s vremenom pretopili u Madžare. Stanovništvo mu se bavi poljodjelstvom i ribarstvom. P. P.

BEZDIMNI BARUT → **Nitroceluloza.**

BEZENŠEK, Anton, ✳ Bukovje kod Celja 15. IV. 1854, † Sofija 10. XII. 1915, stenograf. Polazio sveučilište u Zagrebu, gdje je u isto vrijeme 1874—79 poučavao stenografiju na gimnaziji kao neobvezatan predmet. G. 1876 položio u Pragu ispit iz stenografije. Zatim je 3 godine bio stenograf u hrvatskom saboru. Od 1879 bio ravnatelj stenografske pisarne Sobranja i gimnazijski profesor za klasične jezike i njemački jezik u Sofiji, od 1884 profesor u Plovdivu, a od 1905 u Sofiji; također honorarni lektor stenografije na sveučilištu. Pomoću češke stenografije prilagodio Gabelsbergerov sistem za južne Slavene i Ruse. Pri tom je pokušao osnovati jedinstveni stenografski pismeni jezik za Slovence, Hrvate i Srbe. U tu je svrhu izdavao *Jugoslavjanski stenograf* (1876—78 u Zagrebu, 1789—80 u Sofiji, 1895—96 u Celju) i udžbenike za Hrvate (1875), Slovence (1876, 3. izd. 1893), Bugare (1880, 6. izd. 1913) i Ruse (1907). Napisao je pučku knjigu *Bolgarija in Srbija* (1897) na slovenskom jeziku te bugarsku gramatiku i čitanku (1880, 1914). Njegov su sistem preuzeli samo Bugari: kasnija izdanja (od 1929 dalje) priredila je Zora Savova.

LIT.: A. Bolhar, *A. B., njega življenje in delo*, Celje 1934. J. G.



(Foto Firšt)

KIP BOGORODICE OD BEZGREŠNOG ZAČEĆA, Fernkorn Zagreb, Kaptol

BEZGREŠNO ZAČEĆE BL. DJEVICE MARIJE. Prema katoličkoj je nauci Bl. Dj. M. od prvoga časa svoga života bila slobodna od svake ljage istočnoga grijeha i puna milosti. To je smisao dogme o Bezgrešnom začeću Bl. Dj. M., kako ju je 8. XII. 1854 bullom »Ineffabilis Deus« proglasio Pio IX. O dogmatskom značenju → Mariologija.

Blagdan Bezgrešnog začeća Bl. Dj. M., koji katolička crkva slavi 8. prosinca, nastao je na kršćanskom Istoku, odakle je prenesen u 9. st. u južnu Italiju, a u 12. st. u Normandiju i Englesku. Raširenju ovoga blagdana na kršćanskom Zapadu mnogo su pridonijeli franjevci, kod kojih je svetkovanje B. z. Bl. Dj. M. službeno uvedeno 1263. Papa Siksto IV., franjevac, uveo je ovu svetkovinu u samom Rimu 27. II. 1477. Za svetkovinu B. z. Bl. Dj. M. u zapadnoj Crkvi služila su dva misna obrasca. Danas se upotrebljava misni obrazac »Gaudens gaudebo«.

Najstariji trag ove svetkovine u zagrebačkom obredu nalazimo u zagrebačkom brevijaru iz g. 1290 MR 67, jer je u kalendaru toga brevijara ova svetkovina naknadno ovako zabilježena: »Sanctificatio Sancte Marie Virginis«. U kalendaru brevijara 13. st. MR 72 naknadno je na 8. XII. zabilježeno: »Conceptio sancte Marie«.

Kao što je svetkovina B. z. istočnog porijekla, tako su i prve slike o B. z. nastale na kršćanskom Istoku. Isprva se uzimalo, kao da je Bl. Djevica začeta posredovanjem anđela u času, kad su se Joakim i Ana sastali kod zlatnih vrata. Ovo se shvaćanje očituje i u prvim slikama Bezgrešno Začete na Zapadu. I. t. zv. »Selbdritt«-slike, koje prikazuju sv. Anu s malom Bl. Djevicom i malim Isusom u naručju, upućuju zapravo na Bezgrešno Začetu, jer se pred ovim slikama potkraj 15. st. molilo: »... benedicta sit sancta Anna, mater tua, ex qua sine macula et sine peccato processisti virgo Maria...« Mali se kip sv. Ane s malom Bl. Djevicom i malim Isusom nalazi na pokaznici Ivana Korvina, danas u riznici zagrebačke stolne crkve. Na prijelazu iz 15. u 16. st. nastoje umjetnici umjetnički prikazati Bezgrešno Začetu kao Bogom izabranu najljepšu i najčistiju među ženama, predodređenu za majku Sina Božjega i zato od prvoga časa života bez ljage začetu. Najprije se javljaju ovakve slike u obliku minijatura u oficijima Bl. Djevice. Vječni je motto slikâ o Bezgrešno Začetoj: »Tota pulchra es, amica mea, et macula (originalis) non est in te«. Bogoslovi, a po njima i umjetnici, vide odsad u apokaliptičkoj ženi, obučenoj u sunce, kojoj je mjesec pod nogama, a na glavi kruna od dvanaest zvijezda, Bezgrešno Začetu Djevicu. Prve su slike ovoga smjera odviše natrpane simbolima i tipovima iz St. Zavjeta i citatima iz Sv. Pisma, pa zato ne djeluju umjetnički, kao na pr. slika Juana de Juanes (1507—1576) u isusovačkoj crkvi u Valenciji. Tijekom 16. st. nastaju mnoge slike pretežno poučne prirode. Francesco Zaganelli Cotignola 1513 u pinakoteci u Forliju, Signorelli u stolnoj crkvi u Cortoni, Sogliani († 1544) u Firenci okupljaju oko Imakulate crkvene oce, proroke i bogoslove. Sve su to slike u stilu »dispute« (raspravljanja). Najsnažnija »disputa« o temi B. Z. bit će ona u triptihu u Douaiu od Jeana Bellegambe (1521). Kasnije se »disputa« o B. Z. izrodila u mnoštvo simbola, tipova i natpisa, tako u Chimentijevoj († 1640) *Concezione* u Santa Maria a Ripa u Empoliju i na slici Luisa de Vargas († 1568) u stolnoj crkvi u Sevilli.

Konačno su slikari 17. st. stvorili ono viđenje B. Z., koje i danas vlada i zadivljuje: Imakulata, bez drugih osoba, sama u sebi, puna svjetlosti, milja i milosti, lebdi nad zemaljskom kuglom ili mjesečevim srpom, satire glavu zmiji

ili se uzdiže u moru oblaka put nebeskih visina. Guido Reni slikao je više puta Imakulatu (Galerija Hougton u Londonu, fresko u Kvirinalu, slika u vatikanskoj pinakoteci), ali je tek u Imakulati, određenoj za San Biaggio u Forliju, našao novi put: u krugu sjajnih oblaka i anđeoskih glavica stoji Imakulata na mjesečevu srpu, obasjana svijetlom odozgo, dok joj je pogled upravljen u visine. Slabija je Imakulata od Tiepola († 1770) u pinakoteci u Vicenzi. Najljepšu viziju Imakulate stvorili su Španjolci. Kipari, kao na pr. Gregorio Hernandez, ovisni su isprva od tradicionalnog načina, kojim se prikazivala *Madonna*, tek ispuštaju Dijete Isusa. Ali već Montañez u stolnoj crkvi u Toledu stvara novi tip Madonne, Imakulatu. Montañezova Imakulata utječe na Murilla, za koga se može reći, da je naslikao najljepše i najveličanstvenije Imakulate. Naslikao je 25 slika Bezgrešno Začete. Najljepša je njegova *Purissima* u Madridu (Prado). Sjeverno od Alpa i Pireneja slijede umjetnici, prikazujući Imakulatu, uglavnom Guida Renija i Estebana Murilla. U novije su se doba veoma proširili kipovi Lurdske Gospe, izrađene prema viđenju sv. Bernardice Soubirous. Na žalost, nije ovo viđenje još našlo svoga Montañeza, Renija ili Murilla, te su kipovi Lurdske Gospe većinom bez ikakve umjetničke vrijednosti.

Za kip Imakulate na mramornom stupu, okružen sa 4 anđela, koji se danas nalazi na Kaptolu u Zagrebu, izradio je A. D. Fernkorn malu skicu olovkom, a Pönninger je 1869 samostalno dovršio ovo djelo, lijevano u bečkoj Kunstgiesserei.

LIT.: E. Campana, *Maria nel culto cattolico*, sv. I., Turin-Rim 1933; Künstle, *Ikonographie der christlichen Kunst*, sv. I., Freiburg i B. 1928. D. K-d.

BÉZIERS, francuski grad u départementu Heraultu, nedaleko Sredozemnoga mora na vinorodnom podnožju Cevennesa uz rijeku Orb i Canal-du-Midi; proizvodi vino, rakiju, konzerve i pređu, što se razvozi vodenim i željezničkim putem. Ima 74.000 stan. Temelje mu udariše Gali (Baeterrae). Od rimskih spomenika sačuvan je amfiteatar, a od kršćanskih nekadašnja stolna crkva Saint-Nazaire iz 12.—14. st. Za ratova protiv Albigenza bili su građani pobiti i grad zapaljen 1209. Kao grad hugenota mnogo je B. trpio i u 16. st. Kao glavni grad okružja za 17 kantona ima i prosvjetno značenje (više škole, muzej, knjižnica) za područje između gradova Carcassonne i Montpellier. N. Ž.

BEZISTAN (od arap. bezz — svileno ili laneno, a naročito pamučno platno). Bezistani (u hrvatskom bezisteni) su poveće zgrade od kamena s više željeznih vrata, a presvođene kubetima ili bačvastim svodom poput kakve bazilike. B-i su građeni obično usred bazara ili čaršije. U b. se niže dućan do dućana sa skupocjenom robom. Trgovci, kojima su dućani u b., zovu se *bezistanlije* (*bezistenlije*). U Sarajevu su bila dva b; jedan je podigao Gazi Husrev-beg oko 1540, a drugi Rustem paša oko 1550. Prvi je gotovo ruševina, dok je drugi još dobro sačuvan.

LIT.: H. Kreševljaković, *Esnafi i obrti u Bosni i Hercegovini*, Zagreb 1935. H. K.

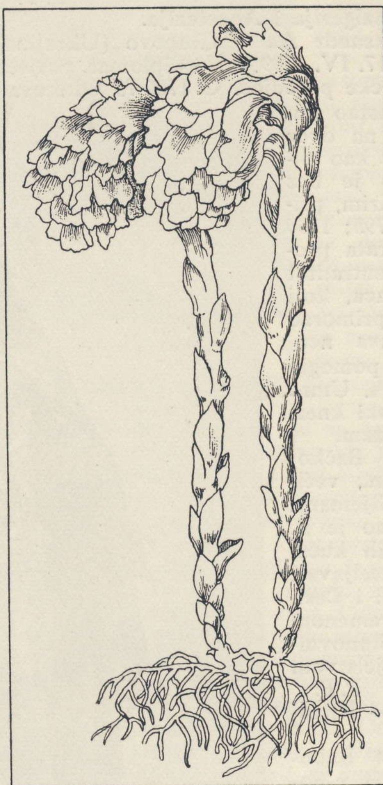
BEZJAK je u predgovorima knjiga hrvatskih i slovenskih protestanskih pisaca 16. st. ime narodu između Drave i Save, kajkavcima, koje dijelom i sada katkada tako nazivaju susjedi, jer govore miješanim narječjem. A. Dalmatin i S. Konsul pišu »Hrvatom, Dalmatinom, Bošnjakom, *Bezjakom*, Srbljem i Bulgarom«. Marin Sanudo zabilježio je u svojoj kronici *I Diarî* 9. X. 1526: »la Schiavonia, dicta Besiachia«, označujući time kajkavsku Hrvatsku (oko Varaždina), koja je mogla dići 40.000 ljudi na oružje. Zovu se tako i Istrani, koji govore miješanim čakavsko-slovenskim narječjem, i oni u biskupiji puljskoj zaliva kvarnerskoga (Brseč, Mošćenice, Lovrana, Kastav, Veprinac) i Talijani oko Tržiča i Gorice (bisiacchi). Inače b. znači »neotesan (a lukav) čovjek, glupak«. Prema b. nastale su i riječi *bezjačiti, bezjačija, bezjaština, bezjaštvo*. Postanjem je b. zacijelo od sred. njem. fiesz, st. njem. fizus »lukav, himben«. M. S.

Taj naziv raširio se preko Istre i Hrvatskoga Zagorja po čitavom zapadnom Balkanu. Među Slovencima je vanredno raširen kao vlastito ime. Postanak imena i njegovo prvotno značenje još nije razjašnjeno. J. G.

BEZJAK, Janko, ✱ Sv. Trojica 15. IV. 1862, † Maribor 29. XI. 1935, pedagog herbartovac, ravnatelj gimnazije i pokrajinski školski nadzornik za srednje škole u Sloveniji. Napisao udžbenike za učiteljske škole: *Posebno ukoslovje slovenskega učnega jezika v ljudski šoli* (1906—1907), *Občna zgodovina vzgoje in pouka* (1921) i zajedno s Drag. Přibilom *Vzgojeslovje s temeljnimi nauki o dušeslovju* (1923). Pisao je i jezične udžbenike za pučku (zajedno s H. Schreinerom) i srednju školu (*Nemška vadnica za niž. razr. srednjih šol*, 1924). Kao pedagog napisao je mnogo članaka o didaktičkim i metodičkim osebujnostima jezikoslov. obuke u pučkoj i srednjoj školi (*Popotnik*, 1894—1906).

LIT.: *Slovenski biogr. leks.; Koledar Moh. družbe* 1937, 63; *Pedagogijski leksikon*, Zagreb 1939. St. G.

BEZLAJ, Iv. → Peter iz Ljubljane.



BEZLISTAC

BEZLISTAC (*Monotropa*) je mali biljni rod iz porodice kruščice (→ kruščica), kojemu pripadaju niske, blijede, saprofitske trajne zeleni sa smeđastim ljuskama umjesto listova i s blijedožutim cvjetovima, koji imaju četvoro ili petoročlano, u čašku i vjenčić razlučeno cvijeće, 8—10 slobodnih prašnika i nadraslu plodnicu s 5 nepotpunih pregradaka. Plod je tobolac. U sjenovitim šumama Evrope raste tu i tamo vrsta *M. hypopitys* L. s više različitih odlika. S. H-ć.

BEZMATAK zove se mladi roj i stari pčelac, koji je na bilo koji način izgubio svoju maticu. Bezmatični se roj znade prigodom rojenja sam odmah vratiti u staru košnicu, odakle je izletio. Ali ako je nekoliko dana ostao bezmatičan, on se više ne vraća kući, nego nastoji unići u najbližu susjednu košnicu. Kod nekih bezmataka postaju pčele radilice t. zv. nadrimatice i legu jajašca, iz kojih se razvijaju samo trutovi, pa takav bezmatak za kratko vrijeme propadne. Vješti pčelari poznaju bezmatičnost po ponašanju pčela; one su nemirne i jako zuje, zatim grade matičnjake. Bezmatci ne mogu imati radiličkog podmlatka, pa zato naglo propadaju od voskovih moljaca i drugih nametnika.

Slabe bezmatke pčelari odmah spajaju, a jakima dodavaju satine s jajašcima, da pčele uzmognu odgojiti za 16 do 17 dana druge mlade matice. Bezmatku pomažemo i na taj način, da nabavimo drugu maticu i smjestimo je u posebnom kaveziću među bezmatične pčele. Kavezić štiti maticu od naglog napadaja pčela. Potrebno je, da matica bude jednu noć zatvorena i da poprimi društveni ili obiteljski miris. Tek drugog dana valja otvoriti kavezić, da matica sama izađe. P. W-n.

BEZNOVČANI PROMET, kupnja i prodaja robe bez novca u plemenitom metalu (zlatu i srebru), prema tome i sva ona zamjena dobara, koja se vrši putem papirnog novca. Kako međutim danas malo država podržava promet u metalnom novcu, razumijeva se pod beznovčanim prometom zamjena dobara, koja se vrši uopće bez ikakva novca, pa prema tome i bez papirnog novca. Takav se beznovčani promet odvija ovako: Dvije ili više osoba, koje međusobno kupuju ili prodaju robu, imaju svoj tekući račun kod iste banke. Ako A kupi robu od B-a na pr. sa 10.000 Kn, ne mora tu robu B-u isplatiti u gotovu novcu, nego će dati nalog svojoj banci, da na teret njegova tekućeg računa otpiše 10.000 Kn, a pripiše u korist tekućeg računa B-u svotu od 10.000 Kn. Takav se postupak zove žiropromet (giro). Sličan se beznovčani promet može vršiti i onda, ako kupci i prodavači imaju svoje tekuće račune kod različitih banaka, koje opet sa svoje strane vode međusobno tekuće račune. U tom slučaju kupac A daje B-u ispravu, kojom nalaže, da se kod banke x na teret njegova tekućeg raču-

na odbije 10.000 Kn, a isplati u korist B-a. Tom ispravom može B. kod svoje banke y ili podići svotu od 10.000 Kn u gotovu, ili može samo predati ispravu svojoj banci, koja će pripisati 10.000 Kn u korist njegova tekućeg računa. Za tu će svotu banka y ili teretiti banku x na njezinu tekućem računu ili tražiti, da joj ta isplati u gotovu. Takvo beznovčano plaćanje vrši se redovito putem čeka. Koliko pak banke nemaju međusobnih tekućih računa, to je običaj, da na određenom trećem mjestu među sobom izmjenjuju pismene isprave: čekove i mjenice, tražbine i protutražbine, a u gotovu novcu isplaćuju samo dugovni preostatak (pasivni saldo). Takav obračunski posao zove se kliring. Današnji se prema tome beznovčani promet sastoji u knjiženju naloga, da se određena svota prometa na jednom tekućem računu tereti kao t. zv. pasiva, a na drugom tekućem računu da se upiše u dobro, u t. zv. aktivu. Prebijanje tražbina na teret tuđega tekućeg računa nosi u bankovnom poslovanju i svoje posebno ime, virman.

Beznovčani promet posredstvom čeka, kliringa, virmana, žiroprometa može za stranke biti samo onda koristan, ako se taj promet vrši u većim svotama. Kod manjih svota mogli bi svi troškovi knjiženja kod banaka biti veći, nego što je sama svota. Zato se plaćanja u manjim svotama vrše redovno u gotovu novcu, bio to novac od plemenitog metala ili papirni novac ili metalni sitniš. Treba na koncu napomenuti, da se sav međunarodni promet robe vrši isključivo putem izmjene robe za robu (a u tom pogledu i zlatni novac služi samo poput robe), putem beznovčanog prometa, putem deviza. U međunarodnom prometu nema novaca, jer novac jedne države nije zakonsko sredstvo plaćanja u drugoj državi. Svaka je država suverena, pa za svoj unutrašnji promet zakonom određuje samo svoj novac, svoju valutu. Međutim, kako smo vidjeli, u velikim se industrijskim državama najveći dio i unutrašnjeg prometa obavlja putem beznovčanog prebijanja dugovanja i tražbina: čekova, mjenica, običnih naloga i t. d. To je i uzrok, da je u tim državama količina kovanog novca, novčanica, papirnog novca i sitniša razmjerno prema cjelokupnom prometu robe daleko manja negoli u agrarnim državama, gdje se promet robe vrši većim dijelom u gotovu novcu. (→ Devize, Kontokorent, Žiropromet, Međunarodna plaćanja). M. I.

BEZOAR ili egagropila (aegagropila »lopta divlje koze« ili »bezoarke«) je oveća kugla, koja se nalazi ponajviše u želucu preživača, kao kod domaće koze, goveda, kod divokoze, onda divlje koze ili bezoarke (po kojoj su te kugle dobile ime), nekih antilopa, lame i vikunje.

Ove su kugle smotane od čvrsto isprepletenih dlaka, koje dođu u želudac, kad se životinja liže, i od tvrdih biljnih vlakanaca. Zbog kretanja želuca te se niti spletu i slažu u sve veću kuglu. Od mineralnih tvari u želucu ima ta kugla obično tvrdu i sjajnu površinu.

Na Istoku vrijede ove kugle kao najsigurnije sredstvo protiv svakog zla i nevolje. N. F-k.

BEZOARKA → Koza.

BEZOPORUČNO NASLJEĐIVANJE → Nasljedno pravo.

BÉZOUT, Étienne, ✻ 1730, † 1783, francuski matematičar, poznat po svojim matematičkim djelima, koja su bila klasična sve do najnovijeg doba. Napisao je *Cours complet de mathématiques, Théorie générale des équations algébriques*, gdje se nalazi glasoviti Bézoutov teorem o eliminaciji (v.). Danas je dokaz Bézoutova teorema znatno pojednostavnjen, a osobito građenje rezultante (v.). S. Š.

BEZREPCI ili žabe → Vodozemci.

BEZROŽNOST → Pasmine i pasm. svojstva.

BEZRUČ, Petar (pravo ime Vladimir Vášek), ✻ Opava 1867, češki pjesnik, proslavio se snažnim baladama rodoljubnog i socijalnog sadržaja u doba, kad je u češkoj lirici vladala subjektivnost i dekadentstvo. Zbirka pjesama *Slezské písně* (1903 i 1909) najvećim je dijelom zapravo krik češke narodne grane u okolini Tješina. Glasovite su mu pjesme *Já, Kdo na moje místo, Rudar, 70.000* i dr. B. je svojom poezijom budio narodnu savjest. Osim nacionalno-socijalnih pjesama ispjevao je u toj zbirci i nekoliko pjesama posve ličnog sadržaja, u kojima daje izražaja tuzi zbog izgubljene mladosti i prezrene ljubavi. A druga zbirka *Stužkonoska modrá* (1930) je zapravo njegova lična ispovijed, »bolno nasmiješena perspektiva čitavog života«. Na hrvatski jezik prevođene su pojedine pjesme po književnim časopisima.

LIT.: J. V. Sedlák, *P. B., studie osobnosti a prožitku*, 1931. Lj. J-e.

BEZSONOV, Petr Aleksejevič, ✻ Moskva 1828 † Harkov 1898, profesor. Pristalica moskovskih slavenofila i ljubitelj narodnoga blaga. Nekritičan izdavač rukopisa J. Križanića (Russkoe gosudarstvo v polovine XVII. veka, Moskva I. 1859, II. 1860).

LIT.: V. Jagić, *Istorija slavjanskoj filologii*, 1910. S. I.

BEZUPKA *(Anodonta)*, školjkaš u stajaćoj vodi, zariven u pijesak ili mulj bjelkastim stopalom i prima u sebe različan sitniž za hranu. Bezupkine školjke su do 20 cm dugačke, lako lomljive i tanke, a bez brave (zubaca) na vrhu. Među škrgama se razvijaju jaja u ličinke (glohidije), koje se prihvate bisusovom niti za škrge i peraje ribe, pa tako žive nametnički, a poslije preobrazbe otpadnu na dno vode. K. B.

BEZVJERAC → Ateizam.

BEŽANIJA, selo u Srijemu, 4 km jugozapadno od Zemuna, općina ima 3.047 stan. Tu je zemunski aerodrom te zimovnik na Savi za 170 plovnih objekata. Z. D-i.

BEŽEK, Viktor, ✻ Postojna 10. VII. 1860, † Ljubljana 19. XII. 1920, pedagog, ravnatelj učiteljske škole u Kopru i Gorici, pokraj. škol. nadzornik za pučke i građanske škole u Goričkoj, podpredsj. Slovenske šolske matice, jezikoslovac, urednik i kritičar. Uz jezikoslovne, literarno-kritičke i kulturno-povijesne članke i rasprave, koje je objavljivao ponajviše u *Ljubljanskom zvonu* 1891—1901 (bio mu također i urednikom 1895—1899), važne su njegove školske knjige iz pedagoških predmeta za slovenske učiteljske škole: *Občno vzgojeslovje z dušeslovnim uvodom* (Ljubljana 1916) i *Občno ukoslovje z umoslovnim uvodom* (Ljubljana 1917, I; 1919 II). Osim nekoliko didaktičkih rasprava o obuci slovenskog i njemačkog jezika važna je njegova rasprava o »formalnih in didaktičkih stopnjah in pa o razvijajoče-upodabljajočem pouku« (*Popotnik* 1903), koja je pobudila oštru i duhovitu diskusiju između pisca i Fr. Hubada (*Popotnik* 1903). Bio je protivnik formalističkog shvaćanja formalnih stupnjeva i branio smišljenu upotrebu Aristotelovih triju metodičkih stupnjeva. Njegov je rad veoma važan za razvoj slovenske pedagogije.

LIT.: *Slovenski biogr. leks.; Pedagogijski leksikon*, Zagreb 1939; *Popotnik* 1920, 209—64. S. G.

BHAGAVADGÎTA, krasna staroindijska pjesma o božanskoj ljubavi, filozofskovjerske sadržine, počiva na sankhya- i yogafilozofiji, isprva udžbenik bhagavata sekte. U njemu se panteističko mišljenje isprepleće s teističkomonoteističkim naziranjem na svijet i očituje duboka religioznost i mističnost. B. je uklopljena kao didaktička epizoda u 6. knjigu narodnog epa Mahâbhârata: Ardžuna, na glasu strijelac, ugleda među neprijateljima svoje rođake i hoće da napusti boj. Ali bog Krišna, koji upravlja njegovim bojnim kolima, uvjerava ga, da čovjek treba činiti svoju dužnost bez obzira na posljedice.

Garbe je u svom njemačkom prijevodu (1921) nastojao da izljušti nekadanju teističku sadržinu iz panteističke preradbe.

Izdanje staroind. teksta od A. W. Schlegela 1846 i Thomsona 1855. G. Š.

BHÂSKARA ÂCHÂRYA, t. j. B. učeni (1114—1185). Posljednji važniji indijski matematičar i astronom. Dva matem. poglavlja njega pjesničkog djela *Krunidba sustava* imaju naslove *Lîlâvatî* (»dražesna«, po imenu njegove kćeri) i *Vîjaganita* (»izračunavanje korijena«), a sadržavaju elemente aritmetike i algebre. Najvažnije iz njihova sadržaja: B. dolazi do spoznaje, da kvocijentu $a:0$ (gdje je a broj različit od nule) treba pripisati neizmjerno veliku vrijednost; uvodi posve svijesno negativne brojeve i označuje ih točkom iznad brojke, na pr. $\dot{3}$ znači današnje —3; drugi korijen iz negativnog broja je nemoguć, dakle je B. spoznao bitno svojstvo imaginarnih brojeva.

BIBL.: M. Cantor, *Vorlesungen über Geschichte der Mathematik*, I., 4. izd., Leipzig 1922. R. C.

BHIL → Indija Prednja.

BHUTIYA → Himalaja.

BI (od lat. bis »dvaput«), prefiks, koji se češće, osobito u znanstvenom jeziku, meće pred različite riječi, da se označi ponavljanje ili istovremeno postojanje dvaju pojmova, na pr. bilateralan »dvostran« (prema lat. latus), bigamija »dvoženstvo« (prema grč. γάμος); bikonkavan (prema konkavan). U kemiji i istom značenju dolazi i prefiks *di* (od grč. δύο »dva«), pa se na pr. pored bikarbonat (prema karbonat) kaže dioksid (prema monoksid).

BIAFRA-ZALIV, istočni dio Guinejskog zatona među deltom Nigera i rtom Lopezom. U zalivu su otoci Fernando

Póo (španj.), Principe (port.), São Thomé (port.), Annobom (španj.). A. M. S.

BIAŁA, 1. desni pritok gornje Visle, izvire u Beskidima, 35 km dug; 2. desni pritok Dunajca, izvire u Karpatima, 115 km dug, utječe kod Tarnówa; 3. grad i željeznička postaja u poljskoj vojvodini Krakov, na rječici Biali (pritok Visle), s mjestom Bielsko, sačinjava zajedničko naselje. Jaka tekstilna industrija i trgovina stokom, a osobito svinjama. Oko 9000 stan., 1/3 Nijemaca; 4. B. Podlaska, grad u vojvodini Lublin, zapadno od Brest-Litovskoga, oko 15.000 stan., preko polovine Židova, na pruzi Varšava—Terespol; 5. mjesto na rijeci Slucz u dijelu Polesja. B. J.

BIAŁOBRZESKI, 1. Czesław, ✻ Pošehonj (Rusija) 1878, † Varšava 1939, poljski fizičar. Prvi je pokazao (1913), da kod unutarnje ravnoteže stajačica bitna uloga pripada tlaku svjetlosti (radijacije). St. H.

2. Martin, ✻ 1522, † 1586, cistercita, poljski biskup, propovjednik i apologetski pisac. Bio je opat u cistercitskom samostanu Mogila kod Krakova, zatim posvećeni biskup u Krakovu i od 1577 biskup u Kamenecu. Radi svojeg vanrednog govorničkog dara imao je velik utjecaj i u političkom životu. Osim apologetskih djela treba osobito spomenuti njegove homilije, što ih je izdao u Krakovu 1581 pod natpisom *Postilla orthodoxa.* To su prve poljskim jezikom štampane propovijedi. U.

BIAŁOWIEŻA (poljski Puszcza Białowieska), prašuma sjeverno od Brest-Litovska, u izvornom području Vislina pritoka Nareva i sjevernom izvornom području Dnjeprova pritoka Pripjeta. Zaprema oko 1150 km². Čine je prašume četinjavog i lisnatog drveća. Preko polovice šumskog zemljišta obraslo je borom. Smreka i joha zapremaju oko 30%, hrast i bukva oko 10%, a jasen i breza oko 6% šumske površine. U tim šumama ima stabala, koja su i do 50 m visoka i do 1.50 m debela. Naročito to vrijedi za smreku, bor i hrast. Čitavo područje obiluje močvarama (razvođe Njemena, Buga i Pripjeta). Prosječna nadmorska visina mu je 170 m, a najveći vis 400 m. Prosječna godišnja temperatura iznosi 6,3° C, a oborine oko 740 mm. Cijela prašuma je državno dobro, a car Aleksandar III. dao je u njoj sagraditi lovački dvorac. G. 1921 stavljen je dio prašume (4640 ha) kao narodni park pod zaštitu. Uz park i zvjerinjak, u kome se uzgaja bizon. Ta je rijetka životinja ovdje živjela od svjetskog rata (g. 1914 bilo je 727 kom.), ali je do 1919 posve potamanjena, te je poljska vlada nabavila 4 kom. za rasplod od Hagenbecka. M. A.



HRAST U BIALOWIEŠKOJ PRAŠUMI

BIAŁYSTOK, najvažniji grad na *Sl* Poljske, na prijelazu iz središnje Poljske u Litvu i iz Istočne Pruske u Polesje. Osnovan je 1320, ukrasio ga Klement Branicki koncem 17. st., a procvao je istom u polovini 19. st. Za 3. diobe Poljske 1795 pripao je Pruskoj, 1807 Rusiji, a 1919 je vraćen Poljskoj. Danas je središte industrijskoga područja sa stotinama tvornica i tisućama radnika. Glavna je fabrikacija vune, zatim poljodjelskog oruđa, a znatna je također prerada duhana i kože. Do te industrijalizacije je došlo iza 1845, kad su industrijski proizvodi sa Zapada radi carinskih zapreka teško prodirali na Istok. Židovi su osnovali ovu industriju za izvoz u Rusiju. Poslije toga su izgrađene i željeznice, pa je B. postao raskrsnica pruge Pariz—Berlin—Varšava—Grodno—Vilna—Lenjingrad, onda pruge iz Königsberga preko Grajewa i Brzešća nad Bugiem u Ukrajinu i polazna postaja pruge preko Baranowiczâ u Moskvu. Danas je B. grad sa 77.000 stan., od kojih su ¾ Židovi. Mnogobrojne crkve različitih vjera i sinagoge daju gradu osobit izgled. N. Ž.

BIANCA (Blanka, Blanche), ime više vladarica.

1. Bianca, Kastilska, ✻ Valencija 1188, † Maubuisson 1252. Kći Alfonza IX., kralja Kastilije, i Eleonore engleske. B. je u 12. godini života otišla u Francusku, da se vjenča s najstarijim sinom francuskoga kralja, koji je bio od nje stariji samo nekoliko mjeseci. Njen je muž stupio na prijestolje 1223 kao Luj VIII., koji je umro već 1226. B. je imenovana skrbnikom mladoga kralja Luja IX. (Svetoga i izabrana za regenta. Protiv kraljice regenta digli su se brojni feudalci, ali je energična vladarica slomila moć nezadovoljnih feudalaca i prisilila ih na mir, koji je sklopljen u Saint-Aubin-du-Cormiezu. Nakon toga ona ojača kraljevsku vlast i proširi imanja kraljevske kuće. Kad je sin preuzeo kraljevsku vlast, kraljica se povukla, ali je ponovno morala preuzeti regentstvo za kraljeva izbivanja na križarskim vojnama. U to su vrijeme počeli seljaci praviti po zemlji nerede; u namjeri tobože da pođu u pomoć kralju, vršili su po zemlji pljačku. Kraljica je energično ugušila to zlo. Pred starost se povukla u samostan cistercitkinja. Umrla je kao koludrica.

LIT.: J. C. Roy, *Blanche de Castille, reine de France, mère de Saint Louis,* Pariz 1900.

2. Bianca, Maria Sforza, ✻ 5. IV. 1472, † Innsbruck 31. XII. 1510, carica. Kći Galeazza i Bone Sforze, ona je već u ranim godinama došla pod skrbništvo svoga strica, koji je nastojao udati Biancu za kojega vladara obećavajući bajoslovne svote za miraz i opremu. Pokušao je na više strana, dok mu konačno nije uspjelo udati B. za Maksimilijana Habsburga. Kao careva žena nije se uopće isticala u javnom životu.

3. Bianca, Maria Visconti, ✻ 31. III. 1425, † 23. X. 1468, milanska vojvotkinja, nezakonita kći Filipa Viscontija i njegove priležnice Agnese del Maino. G. 1432 udala se za očeva kondotijera Francesca Sforzu. Inteligentna, energična, s vrlo razvijenim diplomatskim osobinama, ona je brzo nakon očeve smrti dobila milansko vojvodstvo (1450). Vladala je spretno i valjano. Maknuo ju je s vlasti sin Galeazzo. Razočarana radi sinove nezahvalnosti, ostavi Milan i pođe u Cremonu, ali na putu umre.

4. Blanche, Burbonska, kći Petra I., burbonskog vojvode, i Izabele Valois. Udala se 1353 za Petra Okrutnog, kastilskoga kralja, koji ju je napustio tri dana nakon vjenčanja, a nešto kasnije zatvorio je u toledski alkazar. Kralj se ponovno oženio, ali papa nije htio tu ženidbu odobriti. Na to su se Toleđani digli protiv kralja, a u zavjeru su upleli i kraljicu. Kralj je iza toga bacao ženu iz tamnice u tamnicu, dok nije 1361 umrla u Medini Sidoniji. Vjerojatno ju je muž otrovao.

LIT.: G. Daumet, *Études sur les relations d'Innocent VI. avec D. Pedro, roi de Castille au sujet de Blanche de Bourbon,* Rim 1897; Isti, *Innocent VI et Blanche de Bourbon,* Pariz 1901; J. B. Sitges, *Las mujeres del rey don Pedro de Castilla,* Madrid 1910.

5. Blanche, Burgonjska, ✻ 1296, † u opatiji Maubuisson 1326. Bila je udata za kralja Karla IV. francuskoga. Optu-

žena nepravedno radi brakolomstva morala se povući u samostan, a njen je brak s kraljem Karlom poništio papa Ivan XXII., ali iz drugih razloga, a ne radi tobožnjeg brakolomstva.

6. Blanche, Navarska, grofica de Champagne. Udala se 1199 za grofa Thibauta III. de Champagne. Nakon muževe smrti vladala je grofovijom. Morala je neprestano voditi borbe s francuskim kraljem Filipom Augustom, koji joj je nastojao oduzeti njezinu zemlju. Bila je neobično inteligentna, zanimala se osobito za književnost, pa je štitila trubadure.

BIANCHI, 1. Dominko, ✻ Dubrovnik 5. XII. 1686, † na putu iz Jakina u Mletke 23. IV. 1723. Otac mu je Talijan Romano Angelo Bianchi, kamenar, a majka Dubrovkinja. Kod Cerve se spominje pod imenom *de Angelis*, i odatle doznajemo, da je gimnazijske škole izučio kod isusovaca, a filozofske kod dominikanaca, poslije čega se zapopio. Cerva je zabilježio i to, da je upravo on autor vrlo omiljelog, a inače anonimnog molitvenika *Od ljubavi Jezusove i od načina za steć je* (Mleci, 1722), u kojem je prevedeno djelo franc. isusovca François Nepveu »De l'amour de notre Seigneur Jésus Christ et des moyens de l'acquérir«. Samo Š. Ljubić u svom »Dizionario biografico« kaže za nj, da je bio i »bon poeta«, ali ga Fr. M. Appendini spominje u glavi svojih *Notizie istorico-critiche* (sv. II., str. 305), gdje se govori o književnicima, koji su pisali samo prozom. G. 1719 bio je tajnik dubrovačke akademije Ispraznih, u času dakle, kad joj je Ignjat Đorđić bio predsjednikom.

LIT.: Đ. Körbler, *Dubrovčanin Petar Bianchi i nećak mu Didak Dubravica-Arboscelli*, Rad 196, str. 3; M. Deanović, *Odrazi talijanske akademije »degli Arcadi« preko Jadrana*, Rad 250, str. 113—14. F. F.

2. Luigi, ✻ 1856, † 1928, talijanski matematičar. Učio je u Pisi kod Bettija i Dinija, od 1879 do 1881 bio na usavršavanju u Njemačkoj, osobito kod F. Kleina u Göttingenu. G. 1881 postaje docent Više normalne škole u Pisi, 1886 docent na sveučilištu, a poslije Dinijeve smrti ravnateljem spomenute škole. Predavao je iz najrazličitijih područja matematike, a istraživao specijalno teoriju brojeva (→ aritmetika) i radio na diferencijalnoj geometriji (v.). Osobito u ovoj (i to metričkoj) dao je svu silu novih ideja i metoda, obnovivši je time posvema. Najvažniji rezultati: našao je sve one Riemannove prostore (→ neeuklidska geometrija), koji dopuštaju kontinuiranu grupu gibanja, t. j. prostore, u kojima se geometrijske figure mogu kontinuirano gibati bez deformacije; ti su rezultati našli primjenu i u novijim istraživanjima o Einsteinovoj relativnosti; važna je još njegova teorija transformacija, s pomoću koje se iz neke plohe ili nekog drugog geometrijskog objekta zadanog njegovom diferencijalnom jednadžbom dadu izvesti nove plohe, odnosno novi geometrijski objekti s istim svojstvima. S pomoću tih plodnih metoda našli su drugi geometri mnogo novih rezultata. B. je izdao od 1886 dalje 7 izvrsnih udžbenika iz najvažnijih područja više matematike.

LIT.: G. Fubini, *L. B. e la sua opera scientifica*, Annali di matematiche, ser. 4, VI., 1928—29. R. C.

3. Petar, ✻ Dubrovnik 9. III. 1699, † Beč 7. I. 1745. Medicinu je učio u Napulju. G. 1722—1726 boravio je kao liječnik u Mlecima, Padovi, Bologni i Firenci te sudjelovao u disputaciji između animalkulista i ovulista s dvije rasprave. G. 1726—31 bio je praktički liječnik u Dubrovniku, a nakon toga je otišao u Beč. Tu je 1736 postao poslanik Dubrovačke republike u Beču (chargé d'affaires) te je bio u svojim izvještajima vrlo marljiv. Osim toga je u Beču vršio liječničku praksu. Liječio je Amaliju, udovicu Josipa I., zatim Karla IV. i Marka Contarinija, poslanika mletačke republike. Marija Terezija podijelila mu je 1744 naslov dvorskog savjetnika i dopustila mu vršenje liječničke prakse bez nostrifikacije. V. B.

BIANCHI FERRARI, Francesco, ✻ Modena oko 1460, † Modena 1510, talijanski slikar. Spominje se od 1481 do 1489 pri radovima u stolnoj crkvi u Modeni. G. 1507 počeo je izrađivati sliku *Navještenja* za bratovštinu SS. Annunziata (danas u Galeriji Estense u Modeni), koju je poslije njegove smrti dovršio Giovanni Scaccieri. G. 1509 bojadiše čuvenu glinenu grupu *Pietà* Guida Mazzonija u crkvi S. Giovanni. Među njegovim su djelima najznatnija: *Krist na Križu* u Galeriji Estense u Modeni, slika izvanredno živa i dramatička, koja odaje utjecaje slikarske škole ferrarske, a naročito one Ercola Robertija, pa slike *Bogorodice sa svecima* (Berlin, Kaiser-Friedrich-Museum, i u crkvi S. Pietro u Modeni) i *Krist na Maslinskoj gori* (Rim, Galleria d'arte antica). B. F. bio je prvi učitelj Correggiov.

LIT.: Thieme-Becker, *ALBK*, III., Leipzig 1909; A. Venturi, *Storia dell' arte italiana*. VII. 3., Milan 1914. A. Sch.

BIANCHINI, obitelj mletačkih mozaicista u 16. st. Među njima posebno se ističe *Vicenzo*, koji je radio na mozaicima crkve sv. Marka, i njegov brat *Domenico*, nazvan Rosso ili Rossetto, koji je također radio na mozaicima crkve sv. Marka.

1. Francesco, ✻ Verona 13. XII. 1662, † Rim 2. III. 1729. Učio je u Bologni i Padovi. Poput renesansnih ljudi bavio se mnogim naučnim disciplinama i u svima je pokazao veliku spremu i razumijevanje. Širok duh, željan obuhvatiti što veći krug nauka, bavio se anatomijom, botanikom, astronomijom, fizikom, teologijom, istočnim jezicima i t. d. Primio je samo niže crkvene redove, ali je vrlo brzo napredovao u crkvenim častima radi svoga velikog znanja. Bio je kanonik, tajnik kongregacije za reformu kalendara, historiograf rimskoga sinoda, posebni papin izaslanik. Radi njegovih naučnih rezultata Francuska akademija ga je imenovala svojim članom. Osobito je istraživao i mjerio meridijane. Napisao je oko 70 knjiga iz povijesti, arheologije, kronografije, botanike, fizike, matematike i astronomije.

BIBL.: Važnija djela: *De kalendario et cyclo Caesaris ac de paschali canone Sancti Hypolyti martyris dissertationes duae*, Rim 1703, 1704; *Vitae romanorum pontificum a B. Petro apostolo ad Nicolaum I. perductae cura Anastasii S. R. E. bibliothecarii*, Rim 1718, 1723, 1728; *Istoria universale provata con monumenti e figurata con simboli degli antichi*, Rim 1697, 5 sv.

LIT.: Spagnolo, *Francesco Bianchini*, Atti d'Accad. di Verona, 1898; Croce, *Conversazioni critiche*, Bari 1924, II. U.

2. Ludovico, ✻ Napulj 1803, † 1871, zaslužan talijanski ekonomist, državnik i povjesničar. U politici Napuljske kraljevine zauzimao je vidna i vrlo visoka mjesta, a pored toga se bavio ekonomikom, poviješću i različitim pitanjima upravnog prava.

BIBL.: *Principii del credito publico* (1827), *Della influenza dell'amministrazione publica sulla industria nazionale e sulla circolazione delle richezze* (1828); *Principii della Scienza del ben vivere sociale e della economia pubblica e degli Stati* (dva dijela, 1845 i 1855). M. A-ć.

BIANCO ili **blanko** (tal. »bijelo«) označuje u pravilu jednu obvezu, koja je samo načelno utvrđena, a njezine će se stvarne granice utvrditi kasnije. Tako govorimo o *bianco žiru* ili *bijelom žiru*, kad netko potpiše mjenicu, a da ona uopće nije ispunjena ni u pogledu dospijeća ni u pogledu svote; o *bianco kreditu*, kad banka daje nekome t. zv. personalni zajam bez ikakva stvarnog pokrića; o *bianco prodaji*, kad prodavač uopće ne posjeduje prodane robe (tako rade svi besisti); o *bianco akceptu*, kad netko prihvaća kao tezovnik mjenicu, koja još nije ispunjena; to se često dešava kod kartela, kad članovi ovakvim bianco akceptima daju jamstvo i mogućnost kasnijeg kažnjavanja za slučaj, da se ne drže kartelnih utanačenja i t. d. J. B r.

BIANCO, Bartolomeo, ✻ u drugoj polovini 16. st., † Genova oko 1651, talijanski arhitekt. Rođen valjada u okolini jezera Como, došao je s ocem Ciprijanom potkraj 16. st. u Genovu, gdje je za patricijsku porodicu Balbi izgradio ulicu, koja je po njoj prozvana, a u njoj četiri palače: Durazzo Pallavicini (1618), Balbi Senarega (prije 1622), Raggio i Sveučilište, negda Isusovački kolegij, sagrađen o trošku Paola Balbija 1634—38. Druga su znatnija njegova djela: palače Casaretto (negda Sauli), Cattaneo della Volta i crkva S. Carlo. Uzori su mu bili Galeazzo Alessi (v.) i Rocco Lurago, ali je upravo on ustanovio nov i veličajan tip genoveške gradske palače 17. st. s njenim značajnim trijemom, stubištem i dvorištem, iskoristivši pri tome na duhovit i slikovit način neravno tlo, naročito pri smještaju stubištâ i terasa.

LIT.: Thieme-Becker, *ALBK*, III., Leipzig 1909. A. Sch.

BIANKINI, 1. Andrija, † 30. I. 1649, svećenik zagrebačke biskupije. Mjesto i godina rođenja nisu poznati. G. 1614 na naukama je u bečkom kolegiju, 1622 župnik u Pušći, a 1627—1638 u Samoboru. U sporu između Samoboraca i gospodara grada Samobora Erdődyja brani na sudu u Požunu 1635 prava Samoboraca. Tom prilikom u svome govoru ističe, sjećajući se Horacijevih riječi, da je slatko trpjeti za domovinu, slađe raditi, a najslađe umrijeti. G. 1638 apostolski je protonotar i katedralni podarhiđakon, a 1643 župnik u Petrovini. U.

2. Ante, ✻ Starigrad na Hvaru 31. VIII. 1860, † Chicago 9. II. 1934, liječnik. Svršio pučku školu u rodnom mjestu, talijansku gimnaziju u Zadru, sveučilišne nauke u Beču. Bavio se liječničkom praksom u Beču na klinici profesora Weinlachnera, a onda u Starigradu. G. 1898 nastanio se u Chicagu. Do 1916 bio je drug znamenitog kirurga J. B. Murphya na klinici Mercy Hospital, 1904—6

prvi liječnik i kirurg Columbus bolnice. Od 1900—15 docent kirurgije na Northwestern sveučilištu u Chicagu. Napisao je knjige i rasprave: *O appendicitidi, O Murpheyevu pucetu, Slučaj teške ozljede moždana sa trepanacijom,* preveo Murphyevo djelo *Smjer suvremene amerikanske kirurgije.* Napisao još: *Amerikanski način uzgoja i školstva, Zločin i pijanstvo naših iseljenika, Upoznanje samoga sebe.* Djelovao je i kao liječnik i kao rodoljub među hrvatskim iseljenicima. G. 1914 pokrenuo je u Chicagu tjednik *Hrvatska zastava,* u kojemu je i tokom svjetskog rata zastupao svoje političke misli.

Čitavo vrijeme svjetskog rata predvodio je akciju iseljenika za rušenje Austrougarske, podupirući rad dra. Ante Trumbića. Uživao je poznanstvo i povjerenje predsjednika Sjedinjenih Država Woodrowa Wilsona. Nekoliko godina prije svoje smrti sredio je materijal i napisao opširno dokumentirano djelo o radu naših iseljenika u Sjevernoj Americi. Dovršeno je djelo po njegovoj smrti ostalo u rukopisu. Smrtni ostatci preneseni su u domovinu i pokopani u Starigradu na Hvaru. I. F. L. V.

3. **Juraj,** ✳ Starigrad na Hvaru 30. VIII. 1847, † Split 27. III. 1928, hrvatski političar i publicist. Gimnaziju je učio u Splitu, a bogosloviju u Zadru. G. 1870 zaređen je za svećenika. Kao bogoslov počeo je pisati novele i pjesme, koje su izlazile u Koledaru Matice Dalmatinske. U isto je vrijeme bio suradnik Narodnog lista. Pavlinović, koji je upoznao B. još kao bogoslova, sjetio se odmah njega, kad je trebalo 1871 naći za Narodni list urednika, koji bi mogao da zadovolji potrebe u tadašnjim prilikama i u listu i u stranci. B. se primi uredništva i neumornim radom i vještinom uspije osigurati list materijalno, dok mu je u političkom pogledu dao stalan pravac. Bio je dakle urednik i administrator N. L., i ideolog i ekonom njegov, i ostao tako sve do talijanske okupacije Zadra i prestanka lista 1918. Rad u N. L. dovodi B-a u centar dalmatinskog političkog života, pa je od 1881 do 1918, t. j. do sloma Austro-Ugarske, uvijek bio član dalmatinskog sabora, a od 1892 do 1918 ujedno i član carevinskog vijeća u Beču. Kad je došao u bečki parlamenat, dao je B. državopravnu izjavu, da ulaženjem u ovaj parlamenat ne prejudicira svomu stanovištu u pogledu hrvatskoga državnog prava. G. 1893 istupa B. iz kluba narodne stranke, osniva Hrvatski saborski klub i doskora pristaje uz stranku prava. Međutim ne ulazi u sporove stranke i ostaje po strani, da 1904 sudjeluje u sjedinjenju narodnjaka i pravaša u Dalmaciji. Poslije prevrata 1918 bio je B. u Privremenom narodnom predstavništvu, a u Protićevu kabinetu 1919 postaje potpredsjednik Ministarskog savjeta. U borbi za sjedinjenje Dalmacije s Hrvatskom bio je dugo vremena najistaknutiji borac. Istovremeno borio se u parlamentu za poboljšanje ekonomskih prilika u Dalmaciji. Kao odlična govornika cijenile su ga sve parlamentarne stranke. Bio je velik prijatelj čeških prvaka. G. N.


JURAJ BIANKINI

B. je pridonio svoj dio značajnom uspjehu od 26. IV. 1909, kad je jezičnom naredbom, poslije 50 godina ustrajne borbe, bio uveden hrvatski jezik kao saobraćajni i državnim uredima i oblastima u Dalmaciji. Sudjelovao je i kod svibanjske deklaracije u bečkom parlamentu 1917. Bio je prvi predsjednik Jadranske Straže. *Listovi iz Beča,* koje je redovito objelodanjivao u Narodnom Listu, prikazuju sve ono, o čemu se raspravljalo u carevinskom vijeću, a što je bilo od značenja za Dalmaciju i za Hrvate. Izdao je nekoliko političkih brošura i zbirka svojih govora, tako: *O upravi Dalmacije. Govori izrečeni na Dalmatinskom saboru godine 1892,* Zadar 1892; *Tri govora izrečena u zastupničkoj kući Carevinskog vijeća u Beču,* Zadar 1917; *»Narodni List« i hercegovačko-bosanski ustanak,* Split 1925. U izdanju Matice Dalmatinske izdao je prijevod Jussieu-ova djela pod natpisom *Pučki mudrac* (Zadar 1872).

LIT.: *Jubilarni broj Narodnog Lista,* Zadar 1912; *Jadranska Straža,* 1928, br. 4—6. J. N.

4. **Petar,** ✳ Starigrad na Hvaru 1855, † 1928. Srednju je školu svršio u Splitu i potom je pohađao gospodarsko učilište u Križevcima, Gospodarsku akademiju u Magyaróváru i Visoku školu za kulturu tla u Beču. G. 1878 imenovan je stručnim učiteljem na ratarskom tečaju u Šibeniku, koji je sam organizirao. Tom ustanovom upravljao je sve do 1892 i potom se preselio k bratu Don Jurju Biankiniju u Zadar. U Šibeniku je 1882 počeo izdavati stručni list *Gospodarski poučnik,* koji je izdavao sve do 1899.

BIBL.: Uza stručni rad u školi i u listu napisao je i objelodanio više knjiga o poljoprivredi, od kojih su važnije: *Predivno bilje,* Zadar 1882; *Buhač,* Zadar 1899; *Duhan; O upotrebi dropa i drugih vinskih zaostataka.* G. 1886 izdao je veliko djelo *O uzgoju i njegovanju cvijeća, uresnog grmlja i drveća.* Osim svega toga surađivao je kao poljoprivredni stručnjak u Narodnom listu u Zadru, koji je i uređivao, dok mu je brat Don Juraj boravio kao narodni zastupnik u Beču. S. O.

BIANKOVIĆ, Dominik → **Bianchi Dominko.**


(Cliché Compagnie Aérienne Française)
BIARRITZ

BIARRITZ (u jeziku Baska bi-arits »dvije hridine«), u srednjem vijeku ribarska luka, a od vremena Napoleona III. i Eugenije omiljelo i otmjeno morsko kupalište te čitave godine lječilište bogatih ljudi iz cijeloga svijeta. Slikovito leži na brežuljcima Bayonne u départementu Basses-Pyrénées, a ima prostrane žale i stalno oceansko podneblje. Dobre su mu veze parobrodima na moru i željeznicom na kopnu (postaja je pruge Midi). Tu se liječe anemija i slabost živaca. Ima 25.000 stan., a broj gostiju naraste godišnje na pol milijuna.

LIT.: Lobit, *B., ses ressources hygiéniques et thérapeutiques.* N. Ž.

BIASIO, de → **Blažević** (Di Biasio).

BIART, Lucien, ✳ Versailles 21. VI. 1829, † Pariz 18. III. 1897, francuski pisac romana i putopisa. U dobi od 18 god. krenuo je na istraživanje u Mexico. Tamo je postao profesor botanike, fizike i kemije. Poslije povratka u Francusku (1866) posvetio se pisanju etnografskih studija i eksotičnih romana.

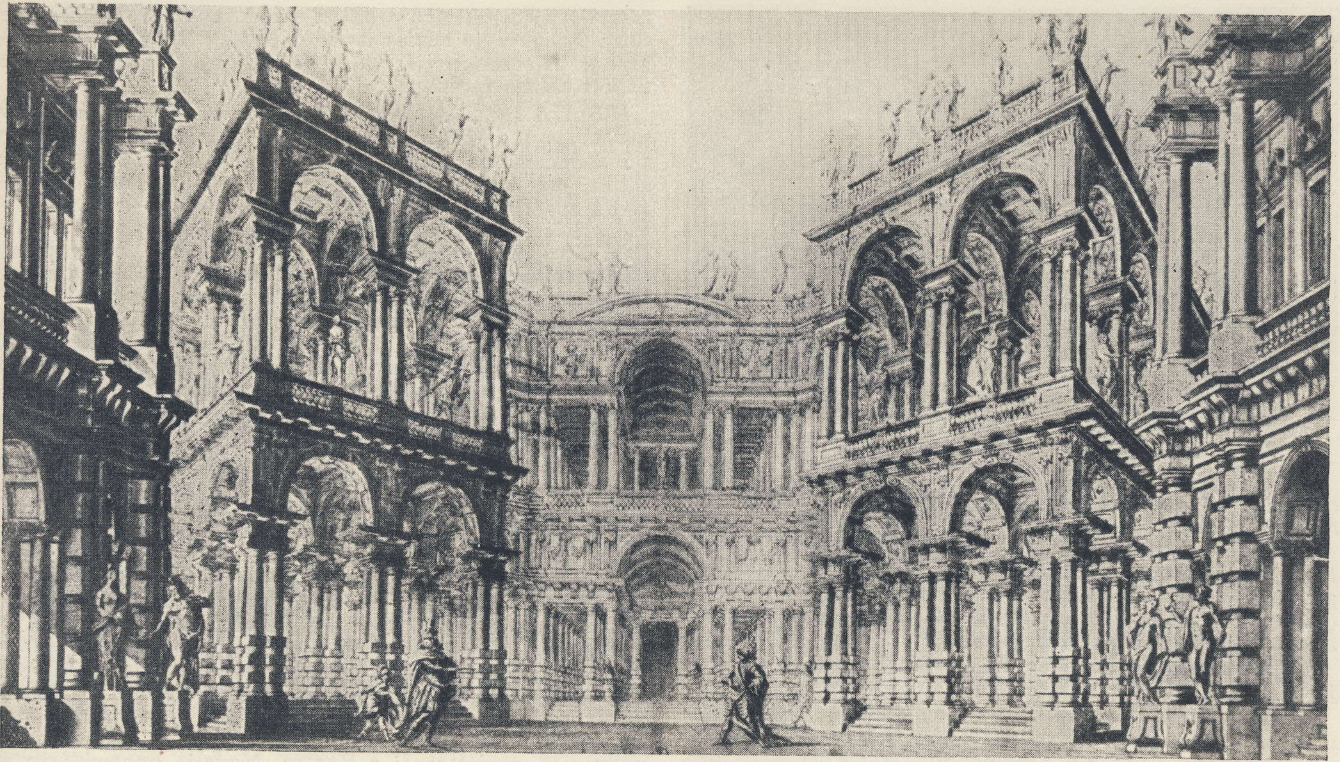
BIBL.: *Les Mexicains* (Pjesme, 1853); *La terre chaude* (1862); *La terre tempérée* (1866); *Benito Vasquez* (1869); *Les clients du docteur Bernagius* (1873); *L'eau dormante* (1875); *A travers l'Amérique* (1876); *La Capitana* (1877); *Don Quijotte* (1878); *Le Pensativo* (1884); *Les Aztèques, histoire, moeurs, coutumes* (1885).

BIASOLETTO, Bartolommeo, ✳ Trst 24. IV. 1793, † Trst 17. I. 1859, ljekarnik, ali se bavio i floristikom, uglavnom okoline rodnoga grada. G. 1838 pratio je kao botaničar saskoga kralja Fridrika Augusta na putu po Istri, dalmatinskoj Hrvatskoj i Crnoj Gori. O tom putu napisao je knjigu *Relazione dell viaggio...,* Trst (1841), s mnogo florističkih podataka.

LIT.: Marchesetti, *Discorso commemorativo,* Trst 1872. I. P.

BIBAKUL (Marcus Furius Bibaculus), ✳ Cremona 103 pr. Kr. (?), rimski pjesnik epigrama i jambograf. Bio je neprijatelj Augustov i Cezarov, a prijatelj Galov. Sholije uz Horacijevu Satiru I. 10. 36. poistovjetuju ga s Furijem Alpinom i pripisuju mu epsku pjesmu *Pragmatia belli Gallici,* u kojoj je bilo prikazano Cezarovo ratovanje u *Galiji.*

BIBÂN EL MULÛK (arap. »Vrata kraljeva«), dolina u Egiptu na desnoj obali Nila kod Tebe nasuprot Luksoru. U pećinama nalaze se grobnice egipatskih kraljeva iz 19. i 20. dinastije (među njima Tut-anh-amona i Ramzesa II.).



GIOVANNI MARIA BIBIENA, Kraljevski dvor
Firenca, Galleria degli Uffizi

BIBBIENA, Bernardo da → **Dovizi Bernardo.**

BIBERG, Nils Fredrik, ✳ 1776, † 1827, profesor u Upsali, istaknuti švedski mislilac; kritički ogledavajući razne filozofijske nazore razvija samostalne poglede, u izvjesnom pristajanju uz Platona, Jacobija i Schleiermachera. Najviše se bavi etikom. U pravcu njegovih misli nastavljaju S. Grubbe, E. G. Geier i J. Boström. A. B-a.

BIBESCO, Mathilde Lucile, kneginja (rođ. Lahovary), ✳ Bukurešt 1890, Rumunjka, odgojena u Francuskoj. Počela je pisati vrlo rano i objelodanila svoju prvu knjigu u dobi od 18 godina. Njezin književni rad vrlo je različit, povezan jedino ličnošću pisca, a odlikuje se nježnošću, živahnošću i svježinom pjesničkog osjećaja, kojim opisuje jednako istočnjačke krajeve i ljude (*Les huit paradis*, 1908; *Isvor, le pays des saules*, 1923), kao što i Pariz i njegovo kozmopolitsko društvo (*Catherine Paris*, 1927).

BIBL.: *Alexandre l'Asiatique*, 1912; *Le perroquet vert*, 1924; *La Turquoise, conte bleu*, 1928; *Noblesse de robe*, 1928; *Au bal avec Marcel Proust*, 1928; *Croisade pour l' anémone*, 1931; *Egalité*, 1935; *Images d'Epinal*, 1937. J. D-e.

BIBESCU, 1. Barbo Dimitrije, po adopciji knez Stirbey, ✳ 1801, † Nizza 1869. Sudjelovao u ustanku Aleksandra Ypsilantija. Bio ministar pravde i unutrašnjih poslova u Vlaškoj, a 1849—56 gospodar Vlaške.

2. Giurgiu Dimitriu, ✳ 1804, † 1873, rumunjski hospodar. Oborivši Aleksandra Ghiku u skupštini Vlaške izabran je 1842 hospodarom, ali je morao 1848 odstupiti, jer je bio odviše sklon Rusiji.

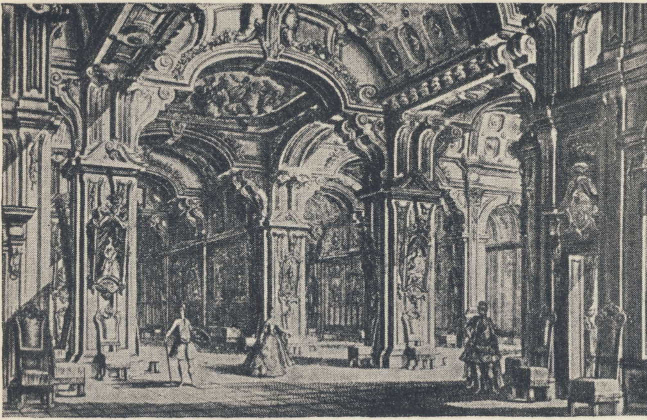
3. Giurgiu, ✳ 1834, † 1902, sin pređašnjega. U službi Francuske vojevao 1861 u Mexiku i 1870 protiv Rusije. Mnogo se bavio poviješću. Napisao je *Le corps Lorencez devant Puebla*, Pariz 1872; *Campagne de 1870*, Pariz 1872; *Histoire d'une frontière, La Roumanie sur la rive droite du Danube*, Pariz 1883, i u dva sveska *Roumanie: Règne de Bibesco*, Pariz 1893. U ovom djelu brani vladu svog oca.

BIBIĆ, Lukijan, ✳ Hrvatska Mitrovica 18. XII. 1898, slikar, arhiđakon. Svršio je umjetničku školu u Beogradu. Poslije je učio u Münchenu, Pragu, Beču i Parizu. Proputovao je Španjolsku, Portugal, Englesku, Belgiju, Holandiju, Njemačku i skandinavske zemlje. Sad živi u Beogradu. Slika uljem portrete, historijske slike, pejzaže, marine i mrtve prirode. Za eparhiju šibeničku naslikao je 16 portreta šibenskih vladara. U Aranđelovcu izradio je portrete dinastije Karađorđevića i Karađorđevih vojvoda. Od njegovih pejzaža poznati su: *Oplenac, Orašac, Kajmakčalan* i *Stara Crkva u Topoli*. B. se kao slikar drži strogo akademskog pravca. Z. S. M.

BIBIENA, glasovita i brojna bolonjska porodica kazališnih arhitekata, slikara i dekoratera, koje su članovi djelovali u 17. i 18. st. i na najznačajniji način određivali stil i metodiku kasno-baroknoga kazališta. U posve baroknoj sintezi svojih neobičnih nadarenosti za arhitekturu i slikarstvo uspjelo je njenim članovima razviti »cjelokupnu umjetninu« baroknoga kazališta (u građevini, slici i tehnici) do posljednjeg savršenstva. Porodica potječe iz gradića Bibiene u Casentinu (pokrajina Arezzo), a prezime joj je bilo Galli. Nadimkom B., što ga je uzeo najstariji njezin član Giovanni Maria u želji, da se odvoji od svog istoimenog druga u radionici Francesca Albanija, služili su se kasnije svi članovi. Značenje je ove porodice u tome, što se devet njenih članova priklonilo istom području umjetnosti, građenju kazališta i izvođenju njegovih dekoracija, te su svoju umjetnost širili po čitavoj Evropi, na carskim i kneževskim dvorovima. Osnivač je porodice

1. Giovanni Maria (✳ Bibiena 1625, † Bologna 21. VI. 1665). Učio je slikarstvo kod Albanija, koji ga je nazivao svojim »fontaniere«, jer je na njegovim slikama slikao vodu, rijeke i more. Veoma plodan, naslikao je čitav niz oltarskih slika i fresaka u Bologni.

2. Ferdinando, njegov stariji sin, ✳ Bologna 18. VIII. 1657, † Bologna 3. I. 1743, kojega C. Gurlitt naziva »najvećim majstorom baroknih prostornih zamisli«, učio je slikarstvo kod Cignanija, ali se doskora priklonio arhitekturi, pa je od 1683 dalje izveo mnoge građevine (vile) i vrtove u Parmi, Piacenzi, Colornu, Modeni i Reggiju, ali se više proslavio svojim kazališnim dekoracijama (prva za Aurelijevu operu »Il Favore degli Dei« u Parmi). Djelovao je kraće vrijeme u Barceloni, a poslije u Beču, gdje se s J. B. Fischer von Erlachom i Lukom Hildebrandtom natjecao pri natječaju za nacrt crkve sv. Karla Boromejskog i izveo brojne dekoracije za razne opere i svečanosti. Iz Beča se vratio u Italiju, gdje je djelovao kao graditelj i slikar, a naročito kao kazališni arhitekt i dekorater. Mnogo se bavio kazališnom perspektivom, pa je prvi ustanovio t. zv. »maniera di veder le scene per angolo«, načelo, da se »scena« (pozadina pozornice, prospekt) ne prikaže u svojoj glavnoj i središnjoj osi, nego da se u njenoj sredini (ili nešto postrance) prikaže izbočeni ili udubeni »ugao« građevine, tako da njena bočna pročelja tvore efektne perspektive. Istakao se kao uvažen pisac teoretskih djela, među kojima su najvažnija: *Varie opere di Prospettiva* s bakrorezima C. Buffagnottija (1740), *L'architettura civile preparata sulla geometria e ridotta alle perspettive conside-*



GIUSEPPE BIBIENA, Kraljevske dvorane
Beč, Albertina

razioni pratiche... (Parma 1711) i *Della Prospettiva Teorica* (Bologna 1731—32).

3. **Francesco**, mlađi sin Giovannijev, ✻ Bologna 12. XII. 1659, † Bologna 20. I. 1739, djelovao je najprije kao slikar, graditelj i kazališni dekorator u Italiji, poslije u Beču (gdje je sagradio veliko operno kazalište), pa opet u raznim talijanskim gradovima, a najposlije u Bologni.

4. **Giovanni Carlo**, njegov sin (✻ 1700, † 1760), djelovao je u Lisabonu.

5. **Alessandro**, najstariji sin Ferdinandov (✻ 1687, † 1769), u Münchenu je od 1733 do 1756 gradio isusovačku crkvu.

6. **Giuseppe**, drugi sin Ferdinandov, ✻ Parma 5. I. 1696, † Berlin 1756, djelovao je s ocem u Barceloni, a kasnije sâm u Beču, gdje je izveo dekoracije za razne svečanosti i opere. U Pragu je 1723 u vrijeme svečanosti pri krunisanju cara Karla VI. podigao prigodno kazalište u dvorskom perivoju, u kojemu je uza svu moguću raskoš izvedena opera »Costanza e Fortezza«.

Za proslavu beatifikacije sv. Ivana Nepomuka izveo je 1729 u Pragu veličajan slavoluk. Djelovao je uporedo još u Breslavi, Linzu, Grazu, Šleskoj, Mlecima, Stuttgartu, Dresdenu, Bayreuthu (gdje je sagradio novo kazalište i sa sinom Carlom izveo njegovo unutarnje uređenje) i Berlinu uglavnom kao kazališni arhitekt i scenograf. Napisao je djelo *Architettura e Prospettive*, koje je izašlo 1740 s bakrorezima J. A. Pfeffela.

7. **Antonio**, ✻ Parma 16. I. 1700, † Mantova 1774, treći sin Ferdinandov, došao je sa svojim stricem Francescom mlad u Rim, a djelovao je kasnije kao graditelj, kazališni arhitekt i slikar u Beču (radovi u crkvi sv. Petra), Bratislavi, pa opet u Italiji, u Bologni (gdje je sagradio glasoviti Teatro communale i slikao freske u tamošnjim crkvama i palačama), Livornu, Parmi i Mantovi.

8. **Giovanni Maria ml.**, najmlađi sin Ferdinandov (✻ 1739, † 1769), djelovao je neko vrijeme u Pragu.

9. **Carlo**, sin Giuseppeov, ✻ Beč 1728, † poslije 1779, radio je u Bayreuthu, Münchenu i Braunschweigu. Iz Njemačke pošao je u Italiju, Francusku, Nizozemsku i London, dok je potkraj života djelovao u Napulju i Paviji. Nije utvrđeno, da je bio i u Rusiji. U različitim evropskim zbirkama sačuvan je velik broj crteža, koji se pripisuju pojedinim članovima porodice B., ali je zbog čestih motivičkih sličnosti veoma teško stilistički ustanoviti, kojemu od njih upravo pripada pojedini crtež, izuzevši Giuseppea, čiji izvanredni crteži imaju najizrazitiji osobni značaj.

LIT.: C. Gurlitt, *Geschichte des Barockstils in Italien*, Stuttgart 1887; Isti, *Geschichte des Barockstils und des Rokoko in Deutschland*, Stuttgart 1889; M. Hammitzsch, *Der moderne Theaterbau*, Berlin 1906; O. Pollak u Thieme-Beckerovu *ALBK*, III., Leipzig 1909; C. Ricci, *I Bibbiena*, Milan 1915; P. Zucker, *Die Theaterdekoration des Barock*, Berlin 1925; V. Mariani, *Storia della scenografia italiana*, Firenca 1930; C. Ricci, *La scenografia italiana*, Milan 1930; H. Tintelnot, *Barocktheater und barocke Kunst. Die Entwicklungsgeschichte der Fest- und Theater-Dekoration in ihrem Verhältnis zur barocken Kunst*, Berlin 1939. A. Sch.

BIBIK, Aleksej P., ✻ 1878, ruski novelist i pisac romana, obrađuje život ruske radničke sredine. Romani: *K širokoj doroge*, 1912, *Na černoj polose*, 1921. J. B.

BIBIKOV, Aleksandr Ilič, ✻ 1729, † 9. IV. 1774, ruski državnik i vojskovođa tatarskog podrijetla. Sudjelovao je u sedmogodišnjem ratu. G. 1767—68 bio je predsjednik zakonodavne skupštine, što ju je sazvala carica Katarina II. G. 1771 bio je poslan u Poljsku. Carica mu je povjerila zadaću, da uguši bunu Pugačevljevu. On ga je potukao i raspršio njegovu vojsku, ali ga usred velikih pobjeda snađe smrt. Njegove je zapise izdao u Moskvi 1810 sin mu Aleksandr Aleksandrovič (1765—1822), koji je sudjelovao u napoleonskim ratovima.

BIBLIJA (grč. *Βιβλίον* »knjiga«, množ. *Βιβλία*, taj naziv prešao je u latinski jezik naprije kao Biblia, -orum, a u skolastičkom lat. jeziku dobio je oblik imenice žen. roda: Biblia, -ae, i tako je primljen gotovo u sve moderne jezike), znači skup onih knjiga, kojima Židovi (za Stari Zavjet) i kršćani priznavaju viši, božanski ugled, te koje daju povijesno svjedočanstvo i obrazloženje za opstanak svrhunaravne objavljene vjere i ujedno sačinjavaju (uz usmenu predaju) jedan od glavnih izvora vjerske i ćudoredne nauke. U kanonskom smislu B. je zbirka knjiga, koje su napisane od ljudi nadahnutih Duhom Svetim, i zato im je Bog začetnik, i kao takve su katoličkoj Crkvi predane i od nje primljene kao kanonske.

Budući da se taj skup knjiga po svom postanku i sadržaju odlikuje iznad svih drugih knjiga, s pravom se B. od iskona smatra kao »knjiga nad knjigama« ili naprosto »Pismo«, lat. *Scriptura*, grč. *γραφή*, u najodličnijem smislu riječi, jer je upravljeno ljudima od samoga Boga. Poradi svetog sadržaja, svrhe i velikog ugleda, napose među kršćanima, daje se ovoj zbirci također uzvišeni naziv *Sveto Pismo*, Sacra Scriptura, *γραφαὶ ἅγιαι* (Rim. 1, 2), *τὰ βιβλία τὰ ἅγια* (I. Mak. 12, 9), koji službeno upotrebljava katolička Crkva. Povrh toga još su poznati nazivi od 3. st. kršćanstva: *παλαιὰ καὶ καινὴ διαθήκη*, gdje je izraz *διαθήκη* ili testamentum upotrijebljen već od sv. Pavla (II. Kor. 3, 14), odgovara značenju hebrejske riječi berith, lat. foedus »ugovor«. U hrvatskom jeziku od davnine se u tom smislu upotrebljava naziv Stari i Novi Zavjet, jer označuje ugovor ili zavjet ljudi s Bogom. Nadalje upotrebljava se naziv instrumentum (Tertulijan i sv. Augustin) sa značenjem skupine važnih božanskih isprava; ili Sacrae pandectae, jer sadržavaju sve ono, što je potrebno znati za promicanje kreposnog života. Napokon zovu se također kanonske knjige (libri canonici) prema grč. riječi *κανών* »mjera«, u prenesenom značenju pravilo života.

I. Imena i razdioba biblijskih knjiga. Skup knjiga, koje obuhvata B., dijeli se najprije s obzirom na dva razdoblja njihova postanka u: *Starozavjetne*, koje su nastale u povijesnom razdoblju od Mojsija (u 15. st. pr. Kr.) do vremena prije Kristova rođenja. *Novozavjetne* su knjige, koje su nastale od prilike tijekom druge polovice 1. st. pos. Kr. i početkom 2. st. Jedne i druge dijele se u tri skupine, i to: *povijesne*, *poučne* ili *pjesničke* i *proročke*.

Starozavjetne knjige: a) *Povijesne:* Petoknjižje Mojsijevo (*Genesis* — Postanak, *Exodus* — Izlazak, *Leviticus* — knjiga Levitska, *Numeri* — Brojevi, *Deuteronomium* — Ponovljeni zakon); knjiga Jozuina, Sudačka, Rutina, Četiri knjige Kraljevske (prve dvije zovu se Samuelove, a druge dvije Kraljevske), Dvije knjige Dnevnika (*Chronica* ili *Paralipomenon*), Ezdrina prva i druga (druga se zove i Nehemijina), Tobijina, Juditina, Esterina, Dvije knjige Makabejske. U svemu ima 21 povijesna knjiga; b) *Poučne knjige*, koje se zovu i pjesničke: Jobova, Psalmi, Salomonove priče, Propovjednik, Pjesma nad pjesmama, Knjiga Mudrosti, Crkvenica. U svemu 7 poučnih ili pjesničkih knjiga; c) *Proročke knjige:* Četiri velika proroka, i to: Izaija, Jeremija s Baruhom, Ezekijel, Danijel; dvanaest malih proroka: Ozeja, Joel, Amos, Abdija, Jona, Miheja, Nahum, Habakuk, Sofonija, Agej, Zakarija i Malahija. U svemu ima 17 proročkih knjiga. Svih dakle starozavjetnih knjiga ima: 21 + 7 + 17 = 45.

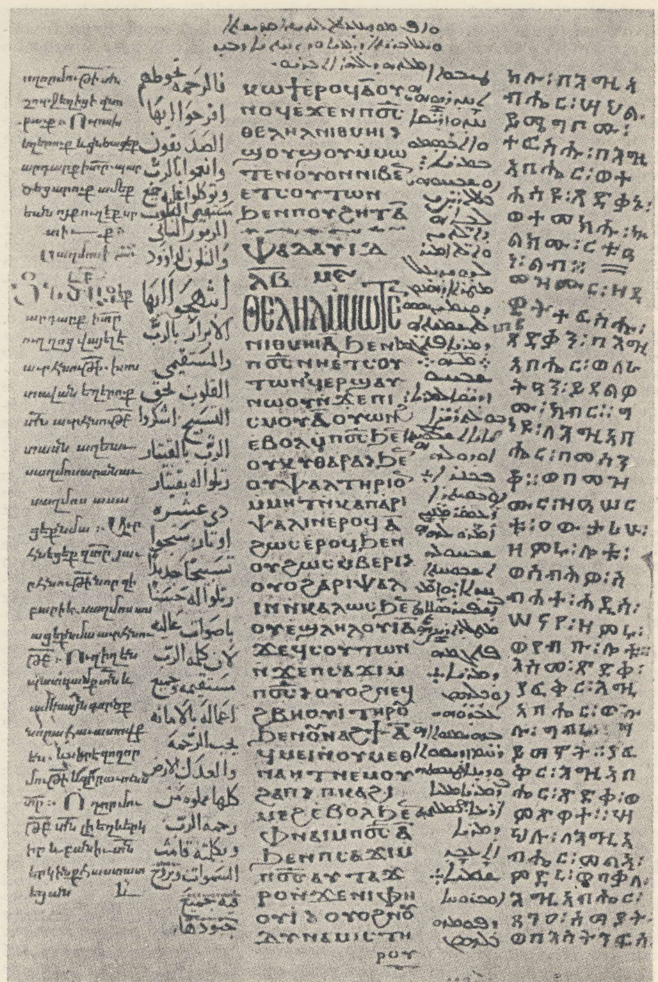
Novozavjetne knjige: a) *povijesne:* Četiri evanđelja: Matejevo, Markovo, Lukino i Ivanovo, te Djela Apostolska; b) *poučne knjige:* 14 poslanica sv. Pavla, i to: Rimljanima, 2 Korinćanima, Galaćanima, Efežanima, Filipljanima, Kološanima, 2 Solunjanima, 2 Timoteju, Titu, Filemonu i Hebrejima; 7 poslanica ostalih apostola, i to: Jakovljeva, 2 Petrove, 3 Ivanove, Jude Tadeja; c) *proročka knjiga:* Otkrivenje sv. Ivana (Apokalipsa). Svih dakle novozavjetnih knjiga ima: 5 povijesnih, 21 poučna i 1 proročka = 27.

II. Jezik biblijskih knjiga. *Jezik* izvornog teksta biblijskih knjiga jest: hebrejski, aramejski i helenističko-grčki (*διάλεκτος κοινή*). Hebrejskim jezikom napisan je pretežniji dio starozavjetnih knjiga, izuzevši dijelove knjige Danijelove (2, 4—7, 28), Ezdrine (4, 8—6, 18; 7, 12—26) te jednog retka proroka Jeremije (10, 11), koji su napisani aramejskim jezikom. Helenističkim grčkim jezikom napisane su izvorno samo dvije starozavjetne knjige, i to: knjiga Mudrosti i II. knjiga Makabejska. Od novozavjetnih knjiga napisano je Matejevo evanđelje izvorno aramejskim jezikom, a sve ostale knjige helenističkim grčkim jezikom.

Hebrejski jezik je jedan od zapadnih ogranaka semitskoga jezičnog stabla, kojim su govorili Hananeji, prastanovnici Palestine, a od njih su ga primili Izraelci, nazvani od drugih naroda Hebreji, te ga i danas poznajemo pod tim imenom. Upotrebu hebrejskog jezika potvrđuju nam i svjetovni književni spomenici Tel-el-Amarnskih listova, koji potječu iz 15. st. pr. Kr., a u najnovije doba i arheološki književni spomenici iskopina staroga feničkoga grada Ugarit u današnjem Ras eš-Šamrah. Pismo pak, koje se upotrebljavalo u starom hebrejskom jeziku, bilo je feničko, a tek poslije povratka iz ropstva babilonskoga, u vrijeme Ezdre, prepisan je hebrejski tekst B. asirskim ili kvadratnim pismom. Budući da ovo pismo nije imalo znakova za samoglasnike, izumjeli su židovski stručnjaci u poznavanju predaje Sv. Pisma u 7. i 8. st. pos. Kr., nazvani masoreti, sustav točaka za označivanje samoglasnika, koje su pripisali hebrejskom tekstu B. ispod redaka. Time je spasen vokalni izgovor hebrejskog teksta B., da se sasvim ne zaboravi nakon toga, pošto je hebrejski jezik prestao biti živim jezikom. Pored svega toga nije se do danas sačuvao hebrejski tekst proroka Baruha, Juditine, Tobijine, drugokanonski dijelovi knjige Danijelove i Esterine, te I. knjige Makabejske, dok je istom u novije vrijeme (1896) pronađen hebrejski tekst knjige Crkvenice, ali znatno različit od grčkog teksta. Za knjigu Tobijinu svjedoči sv. Jeronim, da je vidio njezin tekst u aramejskom jeziku. Stvarno nije nam sačuvan ni izvorni tekst Matejeva evanđelja, nego u grčkom prijevodu. Kako je hebrejski jezik s vremenom dolazio u dodir s aramejskim saobraćajnim jezikom susjednih semitskih naroda, osobito od vremena ropstva asirskog i babilonskog, zapaža se u mlađim knjigama B. na mnogim mjestima aramejski utjecaj. Osobito je pak značajno za helenistički grčki jezik, nazvan *διάλεκτος κοινή* kojim su pisane mlađe knjige B. bilo izvorno, bilo da su prevedene na nj, da se na njemu zapaža snažan utjecaj semitske frazeologije. Za uspješno razumijevanje i objašnjavanje (eksegezu) B. svakako je potrebno što bolje poznavanje hebrejskog, aramejskog i helenističko-grčkog jezika, kao što i njihove stilistike i uopće njihova gramatičkog i sintaktičkog duha.

III. Postanak i sadržaj biblijskih knjiga. *Postanak pojedinih biblijskih knjiga* pada u različito doba povijesti, počevši od svršetka 15. st. pr. Kr. do početka 2. st. pos. Kr. Isto tako različiti su i pisci pojedinih knjiga, dok nam od nekih knjiga nije u predaji ništa sačuvano o imenima njihovih pisaca. S obzirom na povijesni sadržaj biblijske knjige nemaju svrhe, da sustavno izlažu cjelokupnu povijest čovječanstva, nego im je glavna svrha da prikažu samo one znatne povijesne događaje, iz kojih se razabira, kako se Bog tijekom određenih vremenskih odsjeka ljudima objavljivao i sam im davao pobude za uspostavljanje stvarnog religijskog odnosa, te kako je prema nacrtu svoje Providnosti vodio brigu oko spasenja roda ljudskoga. U poučnim pak knjigama B. izlaže se postepeno nauka vjerskih i ćudorednih istina, koje su osnova ljudskog odnosa prema Bogu. Povijesni sadržaj pojedinih biblijskih knjiga u najkraćim crtama jest ovaj:

STARI ZAVJET. *Petoknjižje Mojsijevo* govori u I. knjizi (Genesis »postanak«) o postajanju svijeta i ljudi po Božjem stvaranju, o grijehu prvih ljudi i postepenom izopačivanju roda ljudskoga, o kazni potopa, o padanju u krivoboštvo, o izboru Abrahamove porodice i njegova potomstva, naroda izraelskoga, da bude čuvarom prave vjere do dolaska Spasitelja. U II. knjizi (Exodus »izlazak«) govori se o izbavljenju naroda izraelskog iz ropstva egipatskoga uz opis čudesnih događaja na putovanju Izraelaca iz Egipta do gore Sinaj i o objavi sinajskog zakona. U III. knjizi Mojsijevoj (Leviticus »knjiga Levitska«) izlažu se izraelski bogoštovni ili liturgijski propisi. U IV. knjizi Mojsijevoj (Numeri »brojevi«) izbrajaju se pokoljenja izraelskog naroda po plemenima i porodicama. U V. knj. Mojsijevoj (Deuteronomium »ponovljeni zakon«) podaje se još jednoć u zaokruženoj cjelini sustav svih vjerskih, ćudorednih, pravnih i liturgičkih propisa, od Boga naloženih izraelskom narodu, na koje se sav narod svečano obvezao, da će ih vršiti kao odabrani Božji narod. Ujedno se ovdje crtaju različite zgode kušnja izraelskog naroda na 40-godišnjem putovanju kroz pustinju.



BIBLIJA U PET ISTOČNIH JEZIKA (armenskom, arapskom, koptskom, sirskom i etiopskom) Bibliotheca Vaticana, Kodeks Barberini

Jozuina knjiga ocrtava nam povijest zaposjedanja zemlje kanaanske od Izraelaca i podjelu zemlje među njihovih 12 plemena. Knjiga *Sudačka* crta nam povijesne događaje borbe Izraelaca za svoju slobodu sa susjednim narodima u razdoblju od 300 godina do vremena osnutka kraljevstva. Knjiga *Rutina* prikazuje isječak iz doba sudačkog o životu jedne porodice izraelskog naroda. U I. i II. knj. *Kraljevskoj* ocrtane su prilike izraelskog naroda od svršetka sudačkog doba pa do starosti kralja Davida. U III. i IV. knj. Kralj. ocrtano je razdoblje svršetka kraljevstva Davidova, kraljevanje Salomonovo, rascjep kraljevstva poslije Salomonove smrti, a potom slijedi sinhronistički prikaz povijesnih događaja obaju kraljevstava i djelovanje starijih proroka oko suzbijanja krivoboštva, uz koje je prianjala i većina kraljeva, što je napokon dovelo jedno i drugo kraljevstvo do propasti, i to izraelskog u ropstvo asirsko (722), a judejskog u ropstvo babilonsko (587). U I. i II. knjizi *Dnevnika* (Chronica ili Paralipomenon), nakon genealogijskih listina, ocrtava se povijest izraelskoga kraljevstva od smrti Saulove pa sve do vremena svršetka ropstva babilonskoga, kad je kralj Kir dopustio židovskim zarobljenicima, da se povrate iz Babilonije u svoju domovinu. U dvjema knjigama *Ezdrinim* ocrtano je djelovanje svećenika Ezdre i kraljevskog peharnika Nehemije, kao narodnih vođa u vrijeme drugog povratka iz ropstva babilonskoga (458 pr. Kr.), za perzijskoga kralja Artakserksa I., kako su nastojali oko obnove hrama jeruzalemskoga i vjerskog života židovskog naroda. U knjizi *Tobijinoj* prikazan je uzoran život starog i mladog Tobije, koji su podnosili teške kušnje asirskog ropstva strpljivo i s pouzdanjem u Boga, pa ih je zato Bog nadario i vremenitim dobrima. Knjiga *Juditina* i *Esterina* crtaju nam, kako je svaka od ovih dviju kreposnih žena posebnim načinom Božjom pomoći spasila svoj narod od velike pogibije. U I. i II. knjizi *Makabejskoj* ocrtana je junačka borba braće Makabejaca za oslobođenje Židova od jarma asirskih kraljeva.

Dalje slijede *poučne* ili *pjesničke* knjige, i to: *Jobova*, gdje se u prikazu kušnja i patnja, što ih trpi pravednik Job, raspravlja o dubokom pitanju: kako se patnje kreposnih ljudi mogu spojiti s pravednošću Božjom. *Psalmi Davidovi*, zbirka od 150 duhovnih pjesama, koje se odlikuju posebnim pjesničkim ukrasima paralelizma, a mnoge imadu i proročki sadržaj, osobito one, koje se odnose na Spasitelja (mesijanski psalmi). Knjiga *Salomonovih priča* sadržava zbirku pobudnih opomena za kreposno i bogoljubno življenje. Knjiga *Propovjednik* sadržava razmatranje o ništavosti različitih naslada u svijetu te ističe, da je prava životna mudrost biti odan Bogu u ljubavi i spasonosnom strahopočitanju. *Pjesma nad pjesmama* ocrtava u alegorijskoj slici međusobne zaručničke ljubavi otajstveni odnos pravedničke duše, odnosno odabranog naroda prema Bogu. U knjizi *Mudrosti* potiče se na prianjanje uz pravu životnu mudrost, koja se sastoji u iskrenom štovanju Boga, izbjegavanju grešnih nagnuća i svake vrsti idolatrije te sjećanjem na Božji sud. Kao osnovna misao naglašava se: strah Božji početak je

mudrosti. Knjiga *Crkvenica* sadržava skup pobudnih zasada za krepostan život, naglašuje potrebu težnje za pravom mudrošću na osnovu veličanja Božjih krasota u prirodi, te napokon izriče hvalospjev kreposnim muževima staroga zavjeta.

Proročke knjige crtaju nam djelovanje proroka u narodu izraelskom. Proroci su bili glasnici Božjih pouka i opomena izraelskim kraljevima i narodu, revnitelji zakona Božjega, vjesnici budućih događaja, osobito vremenitih Božjih kazna zbog nevjere kraljeva i naroda, i napokon su kazivali mnoga proroštva o osobi, životu, trpljenju i proslavi Spasitelja. Neki od tih proroka djeluju prije ropstva asirskoga i babilonskoga (Abdija oko 845, Joel oko 820, Jona oko 790, Amos oko 760, Miheja oko 730, Ozeja 750—725, Izaija 738—700, Nahum oko 660, Habakuk oko 646, Sofonija oko 634, Jeremija 626—585); neki u vrijeme samog ropstva (Baruh, Ezekijel, Danijel), a neki poslije ropstva (Agej oko 520, Zakarija oko 520, Malahija 433—430). Po opsegu svojih proročkih spisa dijele se u četiri velika proroka: Izaija, Jeremija, Ezekijel, Danijel; a preostali su 12 malih proroka.

Prorok *Izaija* djeluje u vrijeme vladanja judejskih kraljeva: Ozije, Joatama, Ahaza i Ezekije. Njegova proročka knjiga dijeli se u dva dijela: Prvi (gl. 1—35 s dodatkom gl. 36—38), drugi gl. 39—66. *Prvi* dio sadržava ponajviše prikore protiv suvremenih ćudorednih poroka i vjerskog nehaja s ozbiljnim prijetnjama suda Božjega i kazni, navješćuje pokaranje Judeje i Jeruzalema i drugih susjednih naroda ropstvom babilonskim. Osobito se je isticao pakošću kralj Ahaz. U tim proroštvima također postepeno nagovješćuje pojavu Spasitelja, kao na pr. njegovo rođenje od djevičanske majke (7, 14), njegovo ime i vlast (9, 5). U *drugom* dijelu navješćuje utjehu Izraelu poslije kazne, a osobito su u ovom dijelu važna proroštva o Spasiteljevu djelu otkupljenja po muci i smrti (52, 13—53, 12), o njegovoj proslavi (54, 1—3) i osnutku novoga općenitoga mesijanskoga kraljevstva (58, 1—66, 24). Prorok *Jeremija* djeluje 100 godina poslije Izaije. Proriče razorenje Jeruzalema i 70-godišnje ropstvo babilonsko, bori se protiv lažnih proroka, a kad je doživio razorenje Jeruzalema, oplakuje u svojim *Tužbalicama* tužno stanje Jeruzalema i svog naroda. Osim toga navješćuje pokaranje susjednih naroda zbog njihova krivoboštva (gl. 46—51). Gdjegdje nailazimo i na mesijanska proroštva (30, 9; 31, 15, 22; 33, 14 i d.). On je »prorok molitve« (II. Mak. 15, 14). *Baruh*, Jeremijin pisar, napisao je također knjižicu o priznanju krivnje izraelskog naroda s molitvom za oproštenje, potičući na vjerno vršenje zakona, strpljivost i pouzdanje u Boga u trpljenju. Na svršetku dodaje list proroka Jeremije, upravljen zarobljenicima u Babilonu, u kom ih odvraća od krivoboštva. Prorok *Ezekijel* djeluje u ropstvu babilonskom, kamo je bio odveden 598 pr. Kr. zajedno s kraljem Jehonijom. Ondje se nastanio kraj rijeke Hobar i u drugoj godini ropstva pozvan bi na proročku službu, koju je vršio 27 godina. Prvi dio njegove proročke knjige (gl. 1—32) navješćuje propast Jeruzalema i židovskoga kraljevstva, kao i susjednih naroda, a drugi dio proriče obnovu Izraela (gl. 33—39) i dolazak mesijskoga kraljevstva Božjega (gl. 40—48). Ova proročka knjiga sadržava mnogo tajinstvenih vizija, u kojima se slikovito navješćuju budući događaji, pa je zato vrlo teška za razumijevanje. Osobito je značajna poredba o zlim pastirima u opreci prema dobrom pastiru, poslanom od samoga Boga (gl. 34), zatim proročka vizija uskrsnuća mrtvačkih kostiju. Svrha je njegovih proroštava da utješi potišteni narod judejski u ropstvu babilonskom. Prorok *Danijel* također djeluje u vrijeme ropstva babilonskoga, kamo bi odveden 605 pr. Kr. zajedno sa 70 odličnih židovskih mladića i s kraljem Jehonijom nakon prvoga pohoda Nabukodonozorova na Jeruzalem. Tu se odlikovao pobožnošću i ujedno bi od Boga nadahnut darom proroštva, pa se tako dovinuo velikoga ugleda nesamo među svojim sunarodnjacima, nego i pred babilonskim i kasnije perzijskim kraljevima. Prvi puta proslavi se kao sudac izbavivši nevino optuženu Suzanu. Pred kraljem Nabukodonozorom podiže mu se ugled tumačenjem kraljevih snova. Kralju Baltazaru objasnio je napis tajanstvene ruke »Mane, tekel, fares«. Dvaput bačen bi u lavlju jamu, ali bi čudom sačuvan na životu. Živio je još za perzijskoga kralja Kira, koji je g. 538 zasio na prijestolje u Babilonu. Osobito je znatno Danijelovo proroštvo o 70 godišnjih sedmica (gl. 9), kojima je unaprijed prorečeno vrijeme, koje će proći od dopuštenja povratka iz ropstva babilonskog (458 pr. Kr.) do smrti Kristove. Doživio je starost od preko 90 godina i mnogo pridonio proslavi imena pravoga Boga među neznabošcima.

Mali proroci. Ovako se zovu zato, jer su knjige njihovih proroštava opsegom znatno manje od knjiga velikih proroka. *Ozeja* djeluje u kraljevstvu izraelskom između 745—720 pr. Kr. Simboličkim proročkim akcijama: ženidbom s bludnicom i izbavljenjem bludnice od grešnog društva, odvraća izraelski narod od krivoboštva i proriče mu Božje milosrđe, a napokon proriče duhovnu obnovu u mesijskom kraljevstvu. *Joel* djeluje u kraljevstvu judejskom od 820 pr. Kr. za kralja Joasa, navješćujući pogibiju skakavaca i opominjući na pokoru. Osobito je znatno proroštvo o silasku Duha Svetoga na ljude (2, 28 s.), zatim o sudnjem danu u dolini Jozafatskoj (3, 2—12) i o sreći mesijskog vremena (3, 18—21). *Amos* djeluje pretežno u kraljevstvu izraelskom, a za kralja Jeroboama II. oko 760 pr. Kr. i ponešto u judejskom za kralja Ozije. Navješćuje pokaranje Izraelu zbog nevjere i susjednim narodima zbog krivoboštva. Osobito prekorava krivoboško štovanje teladi u Betelu. Napokon proriče obnovu Izraela poslije povratka iz ropstva, obraćenje neznabožaca ka Kristu i opću duhovnu obnovu u vrijeme Mesije. *Abdija* djeluje oko 845 pr. Kr. za vrijeme Jorama, kralja judejskoga, navješćujući Idumejcima Božju kaznu zbog nebratske navale na Jeruzalem. Proriče i proslavu Jeruzalema u vrijeme kraljevstva Mesijina. *Jona*, sin Amatijev, djelovao je u Izraelu u vrijeme kralja Jeroboama II. (783—743), te se spominje u IV. Kralj. 14, 25. On se htio oprijeti Božjem pozivu, da propovijeda pokoru Ninivljanima, koji su bili neprijatelji izraelskog naroda, i zato se zaputi lađom sasvim drugim smjerom — u grad Tarsis. Kao krivac bure bačen bi u more, te ga proguta velika morska riba (najvjerojatnije morski pas), u kojoj čudom ostade živ i poslije 3 dana izbaci ga riba na kopno. Sad je Jona vidio, da mu je uzalud opirati se Božjem pozivu, pa se otputi u Ninive. Tu je navješćivao pokoru vičući: »Još 40 dana i Ninive će propasti!« Kad su na taj glas Ninivljani činili pokoru, Bog ih poštedi. Doživljaj Jonina trodnevnoga boravka u morskoj nemani tipski (proročki) nagovješćuje Kristovo uskrsnuće iz groba treći dan poslije smrti. Prorok *Miheja*, rodom Morašćanin iz okoline Hebrona, suvremenik je proroka Izaije, te djeluje u polovici 8. st. pr. Kr., i to poglavito u Judeji za vrijeme kraljeva Joatama, Ahaza i Ezekije. On prekorava zloće obaju kraljevstava, navješćujući im propast, najprije izraelskom, a zatim judejskom. Potom nadodaje utješno proroštvo o obnovi Jeruzalema za dolaska Mesije, o kom proriče, da će se roditi u Betlehemu. Prorok *Nahum* iz Elkezeja djeluje od prilike u polovici 7. st. pr. Kr. On navješćuje navalu Asiraca na kraljevstvo judejsko i njihovo osvojenje Egipta, što se ispunilo za Asurbanipala (664—63), zatim propast Ninive, koja je stigla od babilonskoga kralja Nabopolasara (612 pr. Kr.). Prorok *Habakuk* djeluje u vrijeme judejskih kraljeva Manasije i Josije oko 640—38 pr. Kr. On navješćuje Judeji, zbog velikih opačina, da će je Haldeji poharati, ali i Haldejima proriče poniženje i pad zbog njihove oholosti. Svoje proroštvo završuje hvalospjevom o Božjem milosrđu i ufanjem u Spasitelja. Prorok *Sofonija* djeluje u početku vladanja judejskoga kralja Josije (oko 638). On proriče kaznu Božje pravednosti Judeji i Jeruzalemu zbog opačine i krivoboštva, a slično i susjednim narodima: Filistejima, Moapcima, Amoncima, Etiopljanima i Asircima. Napokon navješćuje utjehu novog mesijskog doba. Prorok *Agej* djeluje u vrijeme poslije prvog povratka iz ropstva babilonskoga, za perzijskoga kralja Darija I. Histaspa oko 520 pr. Kr. On potiče Zorobabela i velikog svećenika Jozuu na veću revnost u gradnji novog hrama jeruzalemskog, koji, premda ne će biti u raskoši sličan hramu Salomonovu, ipak će doživjeti veću slavu, jer će doživjeti pohod Onoga, za kojim čeznu narodi, t. j. Spasitelja. Prekorava vjerski nehaj i formalizam, a Zorobabelu navješćuje, da će kneževska vlast njegove porodice doseći do vremena Mesije. Prorok *Zakarija*, kao suvremenik Ageja (oko 520 pr. Kr.), pozvan bi dva mjeseca poslije njega na proročku službu za vrijeme perzijskoga kralja Darija I. Histaspa. Opomenuvši narod na pokoru simboličkim viđenjima navješćuje obnovu teokratskoga kraljevstva kao pripravu za mesijansko vrijeme. Osobito je značajno proroštvo, da će Mesija kao mironosni kralj dojahati na magarici u Jeruzalem; da će Mesija biti izdan za 30 srebrnika, da će ga probosti; udarit će pastira i raspršit će se ovce, ali konačno Božje će kraljevstvo iznijeti pobjedu. Prorok *Malahija* djeluje oko 430 pr. Krista te je posljednji starozavjetni prorok. On prekorava grijehe svećenika i naroda, osobito nehaj u održavanju žrtvenih propisa, loš običaj otpuštanja žena domaće narodnosti i ženidbe s tuđinkama. Osobito je znatno proroštvo, da će mjesto nesavršenih i oskvrnutih starozavjetnih žrtava biti uvedena nova opća euharistička žrtva. Dalje proriče dolazak Mesijina preteče i dolazak Mesije, a prije sudnjeg dana dolazak Ilije na ovaj svijet, da obrati zabludjele potomke izraelske.

NOVI ZAVJET. *Matejevo evanđelje*. Napisao ga je apostol Matej, pozvan iz cariničke službe na apostolsku. Ovo je evanđelje u prvom redu namijenjeno Židovima, a svrha mu je, da pokaže, da je Isus Krist, rođen u Betlehemu i othranjen u Nazaretu, pravi Mesija ili Spasitelj, na kom su se ispunila sva starozavjetna mesijanska proroštva. Počinje genealogijom Spasiteljevom od Abrahama kao praoca naroda, komu je Bog povjerio na čuvanje vjeru u Spasitelja, potomka kraljevske porodice Davidove i osnivača novog duhovnog kraljevstva Božjega; napominju se najvažniji događaji iz Kristova djetinstva, zatim se crta njegovo javno djelovanje, čudesa, nauka u poredbama, utvrđivanje apostola u vjeri, put u Jeruzalem, sukob sa sinagogom, Kristovi eshatološki govori i napokon prikaz njegove muke, smrti i uskrsnuća. Vrijeme postanka ovog evanđelja drže neki (Bisping, F. X. Pölzl, J. Felten, I. Belser, F. Gutjahr, F. Kaulen od 42—50), da je oko g. 42, a drugi (A. Merk, B. Heigl, Simón-Prado; M. Meinertz od 50—58; H. J. Clader, P. Dausch) drže, da je napisano između godine 50—60. Svakako je napisano prije razorenja Jeruzalema (70), jer inače ne bi pisac propustio spomenuti ovu katastrofu kao ispunjenje Kristova proroštva.

Markovo evanđelje, nazvano tako po imenu jednoga od 72 učenika Kristovih, koji ga je napisao prema propovijedanju apostola Petra u Rimu, koga je pomagao u apostolskom djelovanju. Namijenjeno je poglavito neznabošcima, da im dokaže, da je Isus Krist pravi sin Božji. U tu svrhu bira iz života i djelovanja Kristova takve momente, koji su podobni uvjeriti neznabošce o Kristovu božanskom poslanju, osobito mnoga čudesa u iscjelivanju bolesnih i protiv demona. Evanđelje počinje s propovijedanjem Ivana Krstitelja, zatim govori o Kristovu djelovanju u Galileji, crta početak sukoba s farizejima, djelovanje među narodom, odgoj apostola i učenika, zatim djelovanje u Judeji, sukob sa židovskom sinagogom, muku, smrt i proslavu. Prema sudu biblijskih stručnjaka (Cornely-Merk, P. Batiffol, Simón-Prado, B. Heigl, M. Meinertz) ovo je evanđelje napisano između 55—62 godine.

Evanđelje sv. Luke, po zvanju liječnika, također jednoga od 72 učenika Kristovih, kasnije pratioca sv. Pavla apostola, napisano je s tom svrhom, da pokaže, da je Krist pravi Bog i pravi čovjek i Spasitelj svega svijeta od grijeha. Počinje s navještenjem rođenja Ivanova i Isusova te, prikazavši najznatnije zgode iz djetinjstva Kristova, opširno crta Kristovo javno djelovanje od njegova krštenja na Jordanu, njegovo djelovanje u Galileji, Judeji i u neznabožačkim krajevima. Osobito je znatno navješćivanje novoga duhovnog kraljevstva i spremanje apostola za poslenike u tom kraljevstvu; zatim u brojnim poredbama crta narav i duh toga kraljevstva u opreci prema pogubnom duhu farizeja, s kojima dolazi do otvorenog sukoba. Napokon dolazi eshatološki govor te opis muke, smrti i uskrsnuća Kristova. Postanak ovog evanđelja pada svakako prije g. 70, i to po sudu nekih (P. Schanz, D. de Bruyne) između g. 67—70, ili vjerojatnije između g. 60—63 (J. Langen, F. Kaulen, J. Felten, I. Belser, J. Knabenbauer, Cornely-Merk, Simón-Prado, J. Sickenberger, M. Meinertz, M. I. Lagrange).

U vezi sa sličnostima i raznolikostima sadržaja ovih triju evanđelja postoji među biblicistima (naročito onamo od 18. st., t. j. od vremena racionalizma) znamenito *sinoptičko* pitanje, kako da se objasne sličnosti i različnosti. Racionalisti (I. G. Eichhorn, F. A. Wolffius, F. Schleiermacher, Chr. H. Weisse, K. L. Schmidt, M. Dibelius, R. Bultmann, H. Gunkel) pokušavaju ovo pitanje objasniti razlikom mnogostrukih vrela, a katolički eksegete pretežno teorijom ovisnosti o tradiciji kateheze pojedinih apostola. Ovoj se osobito priklanja P. Vanutelli, koji je o tom pitanju objelodanio čitav niz monografija. Najvjerojatnije je mišljenje, koje nastoji objasniti to pitanje tako, da nije isključena mogućnost, da su prije konačne redakcije pojedinih evanđelja postojali kakvi djelomični pisani izvori, koje su evanđelisti mogli upotrijebiti; a osim toga nema sumnje, da kod svakoga evanđeoskog pisca imade znatan udio utjecaj predaje onoga tipa evanđeoske kateheze, koja je pojedinom evanđeoskom piscu bila neposredno bliza.

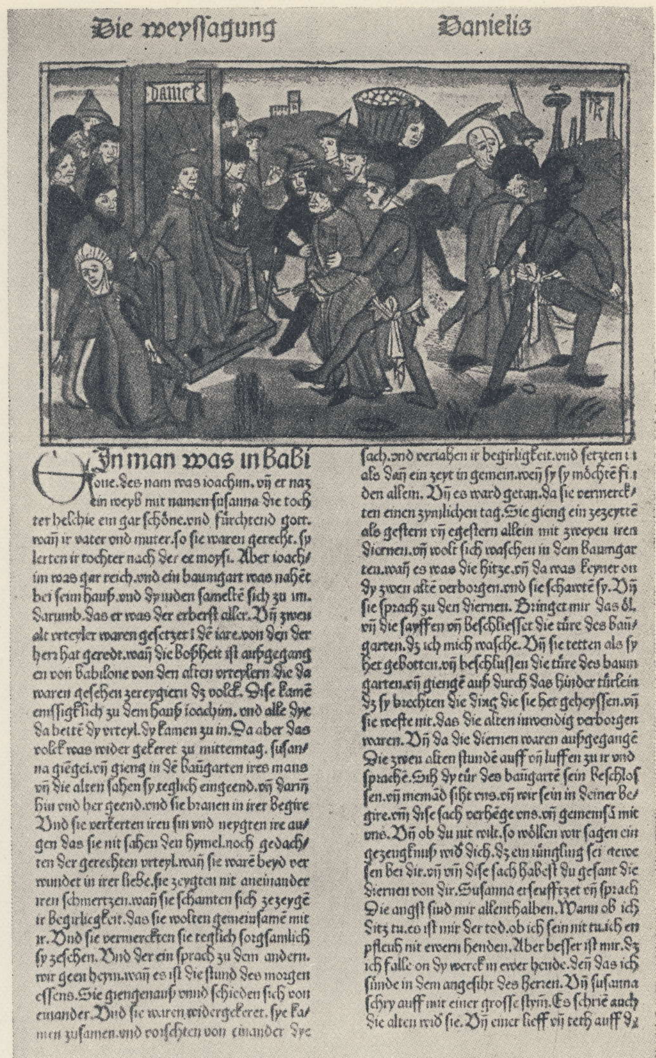
Ivanovo evanđelje napisano je od Kristova apostola Ivana. Glavna je svrha ovog evanđelja, da se njime utvrdi vjera, da je Isus Krist pravi Sin Božji, i da se po toj vjeri ljudi spase, te je namijenjeno pretežno kršćanima, obraćenima s neznaboštva. Neizravno ima ovo evanđelje svrhu da suzbije zablude nekih krivovjerja, koja su se počela javljati u kršćanstvu svršetkom 1. st. i koja su zanijekala Kristovo božanstvo, napose protiv Cerinta, Nikolaita i ebionita. U ovom evanđelju dolazi najviše do izražaja vremenski poredak događaja iz Kristova života. Počinje dubokim prologom o tajni utjelovljenja vječne Riječi

Božje te, ispustivši događaje iz Kristova djetinjstva, odmah prelazi na propovijedanje Ivana Krstitelja, skupljanje učenika i čudo u Kani. Zatim grupira događaje prema glavnim svetkovinama Pashe i Sjenica i po lokalnoj podjeli: u gradu Jeruzalemu, Judeji, Samariji, Galileji i Pereji. Od čudesa izabire u razmjeru s ostalim evanđelistima njih dosta malo (iscjeljenje sina kraljeva čovjeka, čudesno umnažanje kruha, iscjeljenje uzeta, slijepca od rođenja i Lazarovo uskrsnuće). Osobito su značajni govori: obećanje presvete Euharistije, poredba o dobrom pastiru i oprosni govor nakon posljednje večere. Na svršetku je opis muke, smrti i ukazivanja Kristovih poslije uskrsnuća u Jeruzalemu i u Galileji. Ovo je evanđelje nastalo svakako poslije g. 70, najvjerojatnije prema svršetku 1. st., kad su se počela javljati krivovjerja, protiv kojih je napisano. Cornely-Merk, M. I. Lagrange, A. Bisping, Th. Zahn stavljaju ga između 80—90 g.

Djela Apostolska napisana su od sv. Luke evanđelista. Tu je prikazano djelovanje apostola i povijest osnutka Crkve Kristove u Jeruzalemu te njezino raširenje u Palestini i u ostalim pokrajinama rimskoga carstva, a ujedno su ocrtani i progoni, koje su trpjeli apostoli prigodom svog djelovanja. U širenju kršćanstva apostoli se najprije obraćaju svojim sunarodnjacima Židovima, a poslije ostalim narodima. Osobito je značajan događaj obraćenje Savla, isprva žestokog progonitelja kršćanstva, a kasnije apostola Pavla, koji je svojom revnošću najviše raširio kršćanstvo među narodima, poduzevši tri apostolska putovanja. Kad se Židovi urotiše protiv njega, da ga ubiju, spasen bi rimskom vojnom zaštitom, te prizvavši se u svom zatočenju na cara otputova kao sužanj u Rim. Svrha je ove knjige, da iz čudesnog raširenja kršćanstva obraćenici upoznadu, da je Bog svim narodima otvorio vrata spasenja. Po pretežnom mišljenju katoličkih i protestantskih eksegeta ova je knjiga nastala prije g. 70.

Poučne knjige. 14 poslanica sv. Pavla apostola: — Rimljanima, napisana zimi 57—58 g. za boravka u Korintu. Sadržava: a) dogmatski dio: o potrebi, načinu i plodovima opravdanja, te odnosu Židova prema opravdanju; b) moralni dio: o općim dužnostima i odnosu između mogućnika i nejakih. — *I. Korićanima,* napisana u Efezu nešto prije Uskrsa g. 56 povodom vjerskih stranaka i prepiraka, što su izbile u Korintu. Sadržava dva dijela: a) opomene, da se okane stranačkih razmirica, da uklone nastale sablazni, napose, da se čuvaju bludnosti; b) odgovara na upite o braku i djevičanstvu, o blagovanju od idolskih žrtava, o vjerskim sastancima i o uskrsnuću od mrtvih. — *II. Korinćanima,* pisana iz Filipa u ljetu ili u jeseni g. 57. Sadržava: a) obranu Pavla od nekih kleveta njegovih protivnika i o uzvišenosti njegove apostolske službe; b) preporučuje sabirnu akciju za kršćane u Jeruzalemu. — *Galaćanima,* napisana za trećeg Pavlova putovanja na početku boravka u Efezu g. 54. Sadržava: a) apologetski dio: o božanskom podrijetlu evanđelja; b) dogmatski: o odnosu Starog i Novog Zavjeta i prestanku privremenih starozavjetnih obveza; c) parenetski dio: opominje na vršenje duha zakona, na poniznost i ljubav. — *Efežanima* napisana je za prvoga Pavlova sužanjstva u Rimu između 61—63 g. Sadržava: dogmatski dio: o blagodati otkupljenja u katoličkoj Crkvi, pristupačnoj svim narodima; parenetski: potiče na kršćansku svetost i na vršenje socijalnih dužnosti. — *Filipljanima,* napisana kao posljednja za vrijeme Pavlova prvog ropstva u Rimu između 61—63 g. Iz sadržaja odrazuje se velika naklonost apostola prema kršćanskoj općini u Filipima, koja je bila jedna od najuzornijih gledom na revnost u praktičnom kršćanskom životu. U prvom dijelu izražava svoju radost zbog napretka evanđelja, potiče kršćane na život dostojan evanđelja, osobito na međusobnu ljubav, koja se osniva na poniznosti. U drugom dijelu opominje, da se čuvaju zavodnika, koji siju razdor; da živu u slozi, i napokon im zahvaljuje na obilatoj milostinji. — *Kološanima,* napisana za vrijeme prvoga sužanjstva Pavlova u Rimu 61—63 g. Sadržava: dogmatski dio: o dostojanstvu Krista Bogo-čovjeka i Spasitelja u Crkvi kao otajstvenom tijelu Kristovu; parenetski: o milosnom životu u sjedinjenju s Kristom; o odnosima oženjenih, roditelja i djece, pretpostavljenih i podčinjenih. — *I. Solunjanima,* pisana oko g. 51—52 iz Korinta. U početku najprije ističe svoj odnos prema Solunjanima i hvali ih, što su postojani u vjeri; opominje ih, da se čuvaju nečistoće, lakomosti i lijenosti, a prionu uz pravu svetost; zatim govori o uskrsnuću od mrtvih pred sudnji dan, potiče na pokornost starijima, na miroljubivost, ljubav, strpljivost i poštovanje proročke službe. — *II. Solunjanima,* pisana kratko vrijeme poslije prve. Sadržava potanje pouke o sudnjem danu, kao nadopunu onima u I. Solunjanima, odvraćajući od krivih shvaćanja i upozoravajući na znakove prije sudnjeg dana; potiče na molitvu i izbjegavanje lijenosti. — *I. Timoteju,* pisana poslije prvog ropstva (oko 65), ali se ne zna sigurno, da li iz Macedonije ili iz Male Azije. Sadržava pobude o čuvanju prave Kristove nauke protiv širitelja različnih zabluda, opomene o skladnu životu članova vjerske općine, o staleškim dužnostima, odvraća od različitih mana, osobito od lakomosti. — *II. Timoteju,* pisana iz Rima za vrijeme drugog Pavlova sužanjstva, nedugo prije njegove smrti g. 67. Sadržaj: Potiče Timoteja na postojanost i neustrašivost u propovijedanju evanđelja i daje posebne upute za borbu protiv lažnih učitelja. — *Titu,* pisana oko 65 g. iz Grčke iz Nikopolisa ili iz Korinta. Sadržava upute o razboritu postavljanju crkvenih službenika, o različitim dužnostima pojedinih staleža, o pokornosti pretpostavljenima, ljubavi prema bližnjemu i izbjegavanju krivovjeraca. — *Filemonu,* pisana potkraj prvog Pavlova ropstva oko godine 63. Premda kratka, ipak je od velike važnosti zbog izražaja velike socijalne ideje kršćanstva, po kojoj robovi u kršćanstvu postaju braća onima, koji su im bili gospodari, kao konkretno rob Onesim bivšem gospodaru Filemonu, građaninu u Kolosi. — *Hebrejima,* pisana iz Rima između 63—66 g. poslije prvoga Pavlova sužanjstva. Sadržaj je u prvom dijelu dogmatski, gdje raspravlja o prednostima Novoga Zavjeta pred Starim, osobito pak o odličju Krista, novozavjetnog velikog svećenika. U drugom, parenetskom dijelu, potiče na herojsku vjernost u ispovijedanju vjere u vjerskim kušnjama, po uzoru Kristovu, te na praktično vršenje ostalih kršćanskih kreposti.

Sedam katoličkih poslanica. Poslanica sv. Jakova apostola, napisana oko godine 50. Namijenjena je poglavito pokrštenim Židovima, koji živu raspršeni među drugim narodima. Potiče na strpljivo podnašanje nevolja u životu s pouzdanjem u Božju providnost; nadalje na oprez u govoru, vršenje djela milosrđa; neka se čuvaju neokaljani od svjetske nečistoće i od pristranosti. Uopće, neka im vjera bude praktična, jer je vjera bez dobrih djela mrtva. Osobito opominje, da se čuvaju svađe, putenosti i pohlepe; siromasi i nevoljnici neka budu strpljivi; upozorava na oprez u zakletvi, potiče na molitvu, upućuje na pomazanje bolesnih i na brigu oko obraćenja zabludjelih. — *I. Petrova poslanica* pisana je oko 63—64 godine iz Rima, upravljena maloazijskim kršćanskim obraće-


Die weyssagung Danielis

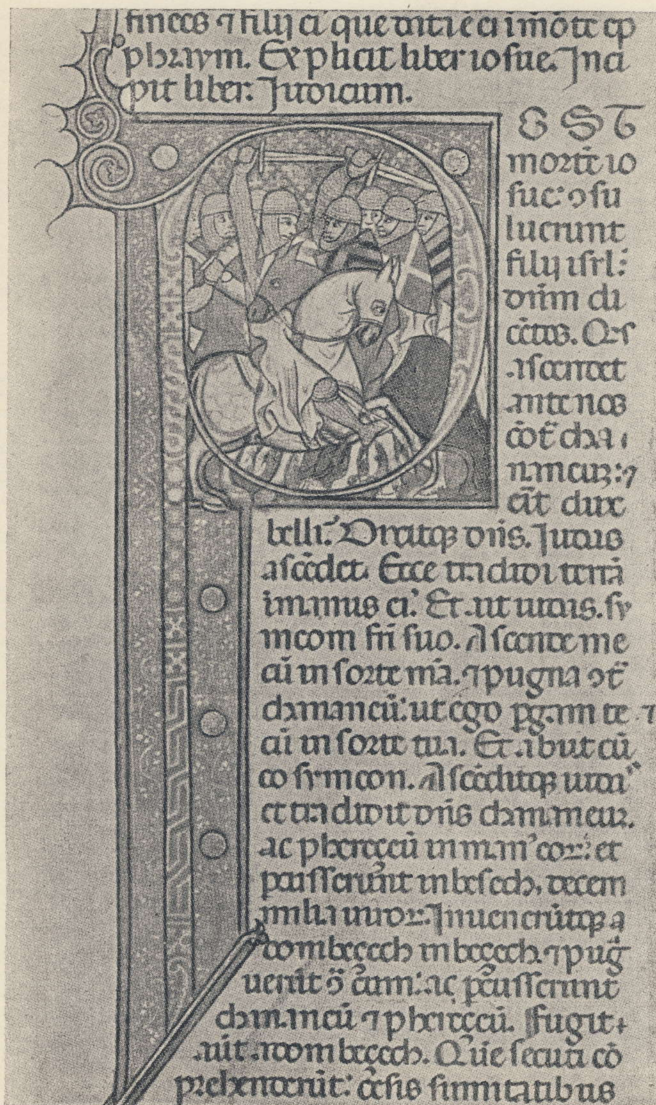
Ein man was in Babilone. des nam was ioachim. vñ er naz ein weyb mit namen susanna die tochter helchie ein gar schöne. vnd fürchtend gott. wañ ir vater vnd muter. so sie waren gerecht. sy lerten ir tochter nach der ee moysi. Aber ioachim was gar reich. vnd ein baumgart was nahet bei seim hauß. vnd dy iuden sameltẽ sich zu im. darumb. das er was der erberst aller. Vñ zwen alt vrteyler waren gesetzet i dẽ iare. von den der herr hat geredt. wañ die boßheit ist außgegangen von babilone von den alten vrteylern die da waren gesehen zeregiern dz volck. Dise kamẽ emssigklich zu dem hauß ioachim. vnd alle dye da hettẽ dy vrteyl. dy kamen zu im. Da aber das volck was wider gekeret zu mittemtag. susanna giẽge i. vñ gieng in dẽ baũgarten ires mans vñ die alten sahen sy teglich eingeend. vñ darin hin vnd her geend. vnd sie branen in irer begire Vnd sie verkerten iren sin vnd neygten ire augen das sie nit sahen den hymel. noch gedachten der gerechten vrteyl. wañ sie warẽ beyd verwundet in irer liebe. sie zeygten nit aneinander iren schmertzen. wañ sie schamten sich zezeygẽ ir begirlichkeit. das sie wolten gemeinsamẽ mit ir. Vnd sie vermerckten sie teglich sorgsamlich sy zesehen. Vnd der ein sprach zu dem andern. wir geen heym. wañ es ist die stund des morgen essens. Sie giengen auß vnnd schieden sich von einander. Vnd sie waren widergekeret. sye kamen zusamen. vnd vorschten von einander die sach. vnd veriahen ir begirligkeit. vnd setzten i i als dañ ein zeyt in gemein. wen sy sy möchtẽ fi i den allein. Vñ es ward getan. da sie vermerckten einen zymlichen tag. Sie gieng ein zezeyttẽ als gestern vñ ehgestern allein mit zweyen iren diernen. vñ wolt sich waschen in dem baumgarten. wañ es was die hitze. vñ da was keyner on dy zwen altẽ verborgen. vnd sie schawtẽ sy. Vñ sie sprach zu den diernen. Bringet mir das öl. vñ die sayffen vñ beschliesset die türe des baumgarten. dz ich mich wasche. Vñ sie tetten als sy het gebotten. vñ beschlussen die türe des baumgarten. vñ giengẽ auß durch das hinder türlein dz sy brechten die ding die sie het geheyssen. vñ sie weste nit. das die alten inwendig verborgen waren. Vñ da die diernen waren außgegangẽ Die zwen alten stundẽ auff vñ luffen zu ir vnd sprachẽ. Sich dy tür des baũgartẽ sein beschlossen. vñ niemãd sihet vns. vñ wir sein in deiner begire. vñ dise sach verhẽge vns. vñ gemeinsã mit vns. Vñ ob du nit wilt. so wöllen wir sagen ein gezeugknuß wid dich. dz ein iüngling sei gewesen bei dir. vñ vñ dise sach habest du gesant die diernen von dir. Susanna erseufftzet vñ sprach Die angst sind mir allenthalben. Wann ob ich ditz tu. es ist mir der tod. ob ich sein nit tu. ich entpfleuch nit ewern henden. Aber besser ist mir. dz ich falle on dy werck in ewer hende. deñ das ich sünde in dem angesiht des herren. Vñ susanna schry auff mit einer grossẽ stym. Es schriẽ auch die alten wid sie. Vñ einer lieff vñ teth auff dz

NJEMAČKA BIBLIJA, Nürnberg 1483

nicima iz neznaboštva. Opominje vjernike, da živu životom dostojnim kršćana sjećajući se dostojanstva, na koje su uzdignuti otkupljenjem po krvi Kristovoj; potiče na pokornost prema pretpostavljenim vlastima, govori o dužnostima bračnih drugova, o djelotvornoj kršćanskoj ljubavi, gostoljubivosti, strpljivosti u podnašanju nepravde, o dužnostima svećenika i svjetovnjaka, o poniznom predavanju u Božju providnost i na budnost u napastima. — *II. Petrova,* pisana je kratko vrijeme prije smrti Petrove u Rimu 66—67 godine istim vjernicima kao i prva, da ih upozori, neka budu na oprezu od krivovjerskih zabluda. Upozorava na Kristov dolazak na sudnji dan, zbog kojega treba da živu neporočno. Napominje im pouke Pavlove poslanice, da ih se drže i da napreduju u kršćanskom kreposnom životu. — *I. Ivanova poslanica,* pisana je u Efezu poslije Ivanova Evanđelja i upravljena maloazijskim kršćanskim općinama, koje su bile na brizi ovom apostolu. Opominje vjernike, da živu u svijetlu milosti kao djeca Božja i u ljubavi Božjoj, a vjera u Krista neka ih krijepi, da se mole s pouzdanjem u Božje svezmanje. — *II. i III. poslanica Ivanova* napisane su potkraj života Ivanova u Efezu. Svrha je II. poslanice upozoriti na opasnost krivovjeraca, koji poriču utjelovljenje Sina Božjega. U III. poslanici hvali se gostoljubivost Kajova, a prekorava se Diotrefova drskost; preporučuje se Demetrije; najavljuje svoj dolazak kršćanskoj općini. — *Poslanica apostola Jude Tadeja,* napisana između 63—64 g., a upravljena pokrštenim Židovima sa svrhom, da ih potakne na postojanost u primljenoj vjeri protiv onih, koji se podavaju bludnosti i niječu Krista. Napominje, kako su bili kažnjeni Izraelci, kad su mrmljali u pustinji, zatim nepokorni anđeli i Sodomljani. Zato neka izbjegavaju zavodnike, koji ne će izbjeći sudu Božjemu; neka živo imadu na pameti nauk Kristov, neka se međusobno bodre u vjeri; neka ih sjedinjuje molitva, ljubav Božja i pouzdanje u Božje milosrđe. Završuje uzvišenom doksologijom.

Proročka knjiga. Apokalipsa ili *Otkrivenje Ivana apostola* jest jedina proročka i posljednja knjiga NZ, napisana u obliku poslanice sedmerim crkvama, t. j. kršćanskim općinama u Maloj Aziji. U nizu alegorijskih viđenja promatra pisac slikovito žilavu borbu Crkve s njezinim neprijateljima u sadašnjosti i budućnosti te konačno njezinu pobjedu i slavlje na sudnji dan.

IV. Povijesna vjerodostojnost Biblije. Iz sadržaja B. razabiremo, da nam ona podaje skup povijesnih svjedočanstava o nadasve važnom nizu povijesnih događaja, iz kojih se vidi, da se Bog ljudima u različitim povijesnim razdobljima doista na svrhunaravan način objavljivao, a kao konkretni rezultat toga postepenog objavljivanja jest

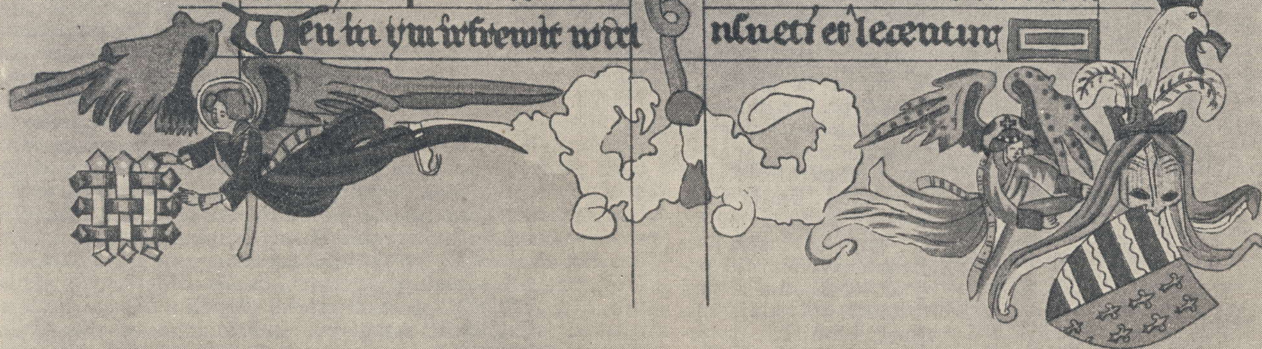


SVEČANA BIBLIJA ZAGREBAČKE STOLNE CRKVE iz 14. st. Zagreb, Metropolitanska knjižnica, MR 159

postepeno oblikovanje religijskog odnosa između Boga i ljudi, u kom razlikujemo najprije nesavršeni pripravni oblik religije Starog Zavjeta, koje je nosilac odabrani narod izraelski, a na svršetku konačni oblik religije Novog Zavjeta, koja nije više ograničena na jedan narod, nego je sveopća baština svekolikog čovječanstva, a čuvar te baštine jest Kristova Crkva. Značajno je kod svih tih svjedočanstava, premda potječu od različitih pisaca i iz različitih razdoblja, da se iz njih odrazuje jedinstveni vjerski pragmatizam, osnovan na postojanoj vjeri u jednoga pravog Boga, stvoritelja svijeta i svega, što je u svijetu, napose ljudi; taj Bog ujedno određuje načela o ćudorednom životu ljudi i konačnu svrhu njihova života. Dok promatramo B. samo kao zbirku povijesnih svjedočanstava, da se Bog doista svrhunaravnim načinom ljudima objavio i u tu svrhu osnovao svoju Crkvu, apstrahiramo od poimanja kanonskog značenja B., te uglavljujemo njezinu povijesnu vjerodostojnost, slično kao i kod drugih svjetovnih povijesnih izvora. U posljednja dva stoljeća pojavila su se neka naziranja glede prosuđivanja povijesne vjerodostojnosti B., koja su se pokušala udaljiti od višetisućljetnog tradicionalnog naziranja, u kom nije bilo traga sumnji o povijesnoj vjerodostojnosti B. To su poglavito naziranja racionalizma, pretjeranog kriticizma i modernizma, što su ponikli iz protestantizma.

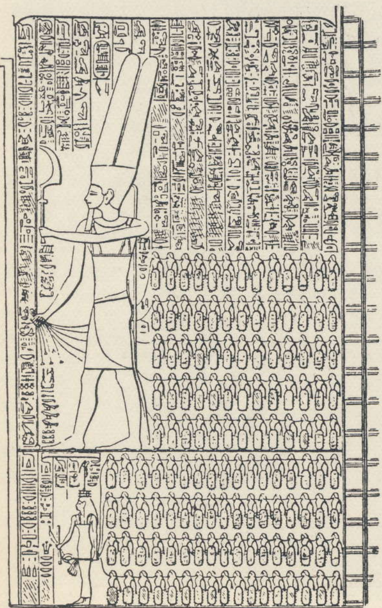
Predstavnici racionalizma: I. Semler († 1791), L. G. Eichhorn († 1827), J. S. Vater († 1826), L. de Wette († 1849) počeli su knjigama St. Z. pridijevati mitsko značenje, a Fr. Chr. Baur († 1860), D. Strauss († 1864) i E. Renan († 1892) ustvrdili su i za novozavjetne knjige, da ih treba ubrajati među istu vrstu knjiga, kao što je mitsko pjesništvo i mitologije neznabožačkih naroda. Kod toga usvajaju kao apriorno osnovno načelo, da su čudesa i uopće natprirodne pojave nemoguće, a prema tomu da nisu ni povijesno istinite. Heidelberški profesor H. E. G. Paulus († 1851) pošao je u racionalizmu dalje i postavio t. zv. mitološko-filozofska i psihološka načela za tumačenje B., po kojima valja razlikovati biblijske »događaje« i »sud« o njima. Pod »događajem« razumijeva stvar, kako se po svjedočanstvu gledalaca dogodila, a pod »sudom« mišljenje, koje su gledaoci stvorili o uzrocima dotične stvari. Mogućnost svrhunaravnih ili čudesnih događaja valja kod toga načelno zanijekati. Po racionalističkom shvaćanju Mojsijevo Petoknjižje nije moglo nastati prije, nego tek u vrijeme ropstva babilonskoga ili nakon povratka iz njega. Proroštva napisana su tek poslije ispunjenih događaja (vaticinia ex eventibus); analogno kao što religije drugih naroda počinju mitologijama, tako po apriornom načelu treba da je sa početkom židovske i kršćanske religije; napose Krist iz Nazareta postao je pridijevanjem starozavjetnih mesijskih ideja mitskim licem. Novije su faze racionalizma različite škole »historičkog kriticizma«, i to: 1) *literarno-historička*, kojoj je glavna svrha zanijekati povijesnu autentičnost pojedinih biblijskih knjiga tvrdeći, da su nastale kompilacijom različitih vrela, a konačni redaktor da ih je antidatirao za više stoljeća i pripisao ih imenima davno starijih pisaca. Istaknuti su sljedbenici ove škole za Stari Zavjet: De Wette, Ewald, Graf, Wellhausen, Fr. Delitzsch, Holzinger, Gunkel, Proksch, Eissfeldt; za Novi Zavjet: Fr. Chr. Baur, Zeller, Pfleiderer, Scholten, Davidson, Renan i A. Ritschl; 2) *evolucionističko-historička* kritička škola, koja na osnovi načela Hegelove evolucionističke filozofije nastoji dokazati, da je izraelska religija posljednja faza evolucije iz polidemonizma i politeizma do pročišćenog monoteizma. Najistaknutiji su predstavnici ove škole H. Gunkel i H. Gressmann. Posebni su smjerovi ove škole: a) *babilonizam*, zastupan po Fr. Delitzschu, izašao na glas t. zv. »Babel-Bibel« teorijom, prema kojoj bi Mojsijev Pentateuh bio kopija stare babilonske mitologije iz epa »Enuma Eliš« i »Gilgameš« s time, da je mitski sadržaj »pročišćen« od politeizma i prekaljen monoteizmom. Slično da je i sav kasniji religijski život Izraelaca pod posvemašnjim uplivom babilonske, a kasnije i perzijske kulture; b) *panbabilonizam*, koji je, prema H. Winckleru, preudešeni babilonizam na osnovi hipoteze, da je čitava babilonistička mitologija zasnovana na astralnom kultu; niz povijesnih događaja da je odraz pojava i perturbacija na zvjezdanom nebu. U svjetlu ove teorije Winckler doduše dopušta, da je na pr. Abraham historijsko lice, ali pripovijedanje o njegovoj selidbi i putovanjima, kao i o selidbi ostalih patrijarka: Jakova, Josipa, zatim pojava Mojsija, Saula, Davida i dr., da nije ništa drugo nego odraz kulta mjesečevih mijena i njegovih putovanja na nebu. Posljednja faza racionalizma i nastranog kriticizma jest 3) *modernizam*, koji je tipično karakteriziran isticanjem načela agnosticizma, imanentizma i alegorizma. Njegov je najizrazitiji predstavnik A. Loisy. U smislu agnosticizma modernizam ne priznaje ništa iznad prirodnih pojava, dakle nikakav trag pozitivnog utjecaja Božjeg čudesima. U tom smislu Krist može doduše biti povijesna osoba, ali samo kao vrhunaravni čovjek, vjerom idealiziran nimbusom svrhunaravnog sjaja. U smislu imanentizma povijesne su pojave nužni učinci potrebe odnosnog vremena. U Bibliji sabran je skup osobito važnih iskustava, što ih je proživjela jedna konkretna religija, danas poznata pod imenom kršćanstva. Po načelu alegorizma onaj elemenat u Bibliji, koji nadmašuje shvaćanje običnog puka, ne predočuje povijesno istinitih događaja, nego pripada u alegorijske prispodobe.

Svi napomenuti racionalistički sustavi, koji sumnjaju u povijesnu vjerodostojnost biblijskih knjiga, polaze već u svojim temeljima sa stajališta nedokazanih i nesigurnih pretpostavaka, jer niti je ičim dokazano njihovo apriorno načelo, da svrhunaravne pojave čudesa nisu uopće moguće, niti je povijesno naučno utvrđeno načelo evolucije u razvitku religije iz nižih politeističkih oblika u monoteistički, nego je naučnim istraživanjem utvrđeno upravo protivno: da su politeistički oblici religije degeneracija prvotne monoteističke religije; niti se opravdano može reći, da su biblijski događaji slični neznabožačkim mitologijama, jer su mitološka pripovijedanja isprepletena predodžbama bujne fantazije, osobito što su starija, i često dolaze u međusobno protuslovlje, naročito u genealogiji bogova, dok je pripovijedanje biblijskih događaja stilom jednostavno i



FLORIJANSKI PSALTIR, poljski, njemački i latinski kodeks iz 14. st.

jasno, i što dublje seže u starinu, to je sumarnije, a to je upravo značajka istinske povijesne predaje. Osim toga svim teorijama racionalizma, povijesnoga kriticizma i modernizma stoji nasuprot postojana višetisućljetna tradicija, koja je uvijek Bibliju smatrala povijesno vjerodostojnom. Povijesni sadržaj Biblije od iskona je tijesno povezan s vjerskim i ćudorednim životom izraelskog naroda; štoviše, na povijesnoj vjerodostojnosti starozavjetnih biblijskih knjiga osnivaju se brojne teške vjerske i ćudoredne obveze izraelskog naroda, kojih on bez sumnje ne bi na sebe preuzeo, kad bi se ikada posumnjalo u povijesnu vjerodostojnost biblijskih knjiga. Pored svjedočanstva tradicije služi nam, kao posebni unutrašnji dokaz povijesne vjerodostojnosti B., sadržaj opisanih suvremenih događaja, iz kojih se točno odrazuju suvremene povijesne prilike dotičnih vremenskih razdoblja, a danas potvrđuju te povijesne događaje i činjenice, kao neoborivi izvanji dokazi, nebrojeni znanstveno proučeni arheološki nalazi, koji kao svjetovni povijesni dokumenti potvrđuju brojne biblijske povijesne izvještaje. Tako na pr. od arheologa Scheila g. 1903 otkriveni spomenstup kralja Hamurabija iz vremena oko 2000 godina pr. Kr. osvjetljuje nam pravne i društvene prilike, pod utjecajem kojih je živio patrijarka Abraham. Najnovijim iskopinama u Mezopotamiji, u okolici starog Babilona i Ura u Kaldeji, nađeni su tragovi visoke sumerske kulture iz 3.—2. milenija pr. Kr., koji povijesno i etnološki osvjetljuju biblijski izvještaj o prilikama Abrahama u gradu Uru u zemlji Sinnaru, što je etimološki identično sa Sumer. Povod seobi Abrahamovoj iz toga kraja bit će najvjerojatnije tamošnji kult mjeseca (Sin), s kojim se Abraham kao štovatelj pravog Boga nije slagao. Imena palestinskih naroda: Amoreji, Heteji i Hananeji, koji se spominju prigodom jedne teofanije Abrahamu (I. Mojs. 15, 18—21), spominju se također u Tel-el-Amarnskim listovima iz 15. i 14. st. pr. Kr. Boravak Heteja u južnom kraju Palestine potvrđuju arheološki nalazi Fl. Petrie-a i Bliss-a u Tel-Hessyju nedaleko Lahiša, i to prsten s hetejskim natpisom i drugi nalazi iz doba XVIII. egipatske dinastije u 15. st. pr. Kr. Dolazak patrijarke Jakova i njegovih sinova u Egipat potvrđuje nadgrobni spomenik egipatskoga kralja Chnemhotepa u Beni-Hasanu iz vremena oko 1900 g. pr. Kr. Boravak Jakovljeva potomstva u Egiptu potvrđuju arheološki nalazi skarabeja (prstena pečatnika) s natpisima imena Jakob iz vremena XIII. i XVII. dinastije. Dolazak Izraelaca pod vodstvom Jozue u zemlju kanaansku potvrđuje se navodima Tel-el-Amarnskih listova, da je dolaskom Habira nastalo u čitavoj Palestini veliko komešanje, a neka plemena da su sklopila s njima savez. Budući da su prije Jozuina dolaska neki krajevi Palestine bili pod vazalskom vlašću Egipta, to su egipatski upravitelji obavješćivali svoje vladare o prilikama u Palestini. Sve se to podudara s izvještajima knjige Jozuine o zaposjedanju zemlje kanaanske. Osim toga važno je otkriće uglednog engleskog arheologa Gastanga, da je Jerihon oko 1400 pr. Kr. postradao od katastrofe potresa, a proučavanjem keramičkih iskopina grada Hai (1928) utvrđeno je, da se ta keramika iz 1400 pr. Kr. podudara s ostatcima keramike Jerihona iz sloja spomenute katastrofe. Reljef egipatskoga kralja Šešaka u Karnaku iz 930 pr. Kr., gdje se inače pretjerano uzveličavaju pobjede toga kralja nad Izraelom, potvrđuje istinitost biblijskih izvještaja (III. Kralj. 14, 21—31), gdje se spominje, da je Šešak zavojštio na Roboama te žestoko opustošio uz mnoge gradove i Jeruzalem. Spomen ploča moapskoga kralja Meše, otkrivena od njemačkoga misionara F. H. Kleina u Transjordaniji na ruševinama povijesnoga grada Dibona, govori o vazalskom odnosu kralja Meše prema izraelskoj dinastiji Omri (Ahab, Joram) te ističe, da je Meša svrgao taj jaram i otkazao danak izraelskom kralju. Time se potvrđuje biblijski izvještaj IV. Kralj. gl. 3 o plaćanju danka kralja Meše izraelskom kralju Joramu i o pobuni Mešinoj, zbog koje je Joram u savezu s Jozafatom zavojštio na Mešu. Asirski spomenici iz Mezopotamije spominju vojnu kralja Tiglatpilesara na izraelskoga kralja Pekaha, kojega je svrgnuo s prijestolja i mjesto njega postavio Oziju (733); nadalje Sargona, koji je osvojio Samariju i pokorio izraelsko kraljevstvo (722), što se točno slaže s biblijskim izvještajima (IV. Kralj. gl. 16 i 17). Slično se može naći potvrda u arheološkim nalazima i za mnoge druge događaje, osobito kasnijeg vremena, koji se spominju u B. Na osnovi tih činjenica s pravom zaključuje arheolog E. Meyer: »Ako se iz pisanih arheoloških spomenika može dokazati, da je barem jedan dio hebrejske tradicije, u koje se istinitost sumnja, prastar ali istinit, oduzet je temelj čitave smione gradnje moderne kritike Pentateuha.« To napokon dopušta i sam Wellhausen, prethodnik povijesne racionalističke škole, priznajući prednost tradiciji, koja govori za povijesnu istinitost biblijskih događaja.



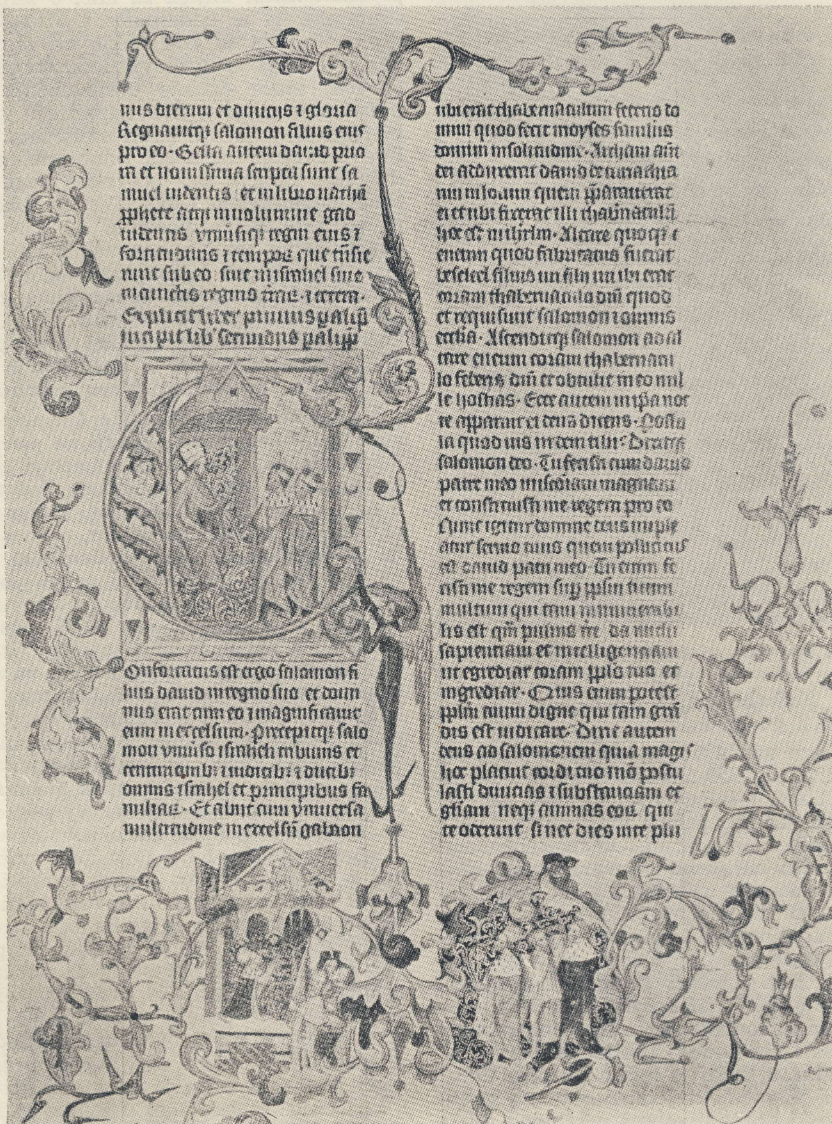
RELJEF FARAONA ŠEŠAKA
u Karnaku iz 10. st. pr. Kr.

Što se tiče autencije i povijesne vjerodostojnosti novozavjetnih biblijskih knjiga, napose evanđelja i Djela Apostolskih, kao povijesnih dokumenata, njihovo je stilističko obilježje i unutrašnji sadržaj takav, da isključuje mitski značaj. U mitima se ističe nacionalni i regionalni karakter, dok su novozavjetni povijesni spisi po sadržaju svojih ideja takvi, da govore o događajima i stvarima opće važnim, upravo sasvim u opreci sa zasebnim narodnim idejama i interesima naroda, iz kojega su po svom podrijetlu njihovi pisci. Za mite je značajno, da ne bilježe ni kronologije ni mjesta, a osim toga nastaju najmanje nekoliko stoljeća kasnije, nego se jezgra njihovih događaja zbivala. Naprotiv se u evanđeljima točno označuje vrijeme rođenja i početak djelovanja Kristova; točno su zabilježena imena službenih osoba vjerske i građanske uprave, imena lica velikih svećenika, upravitelja pojedinih pokrajina i rimskih namjesnika. Dalje, novozavjetni pisci odaju točno poznavanje topografije, poznavanje javnih vjerskih, društvenih i političkih prilika onoga doba u Palestini i bližoj okolici. Za sve ove prilike možemo naći potvrdu u suvremenim spisima povjesnika Josipa Flavija. Sve su to značajke povijesne vjerodostojnosti.

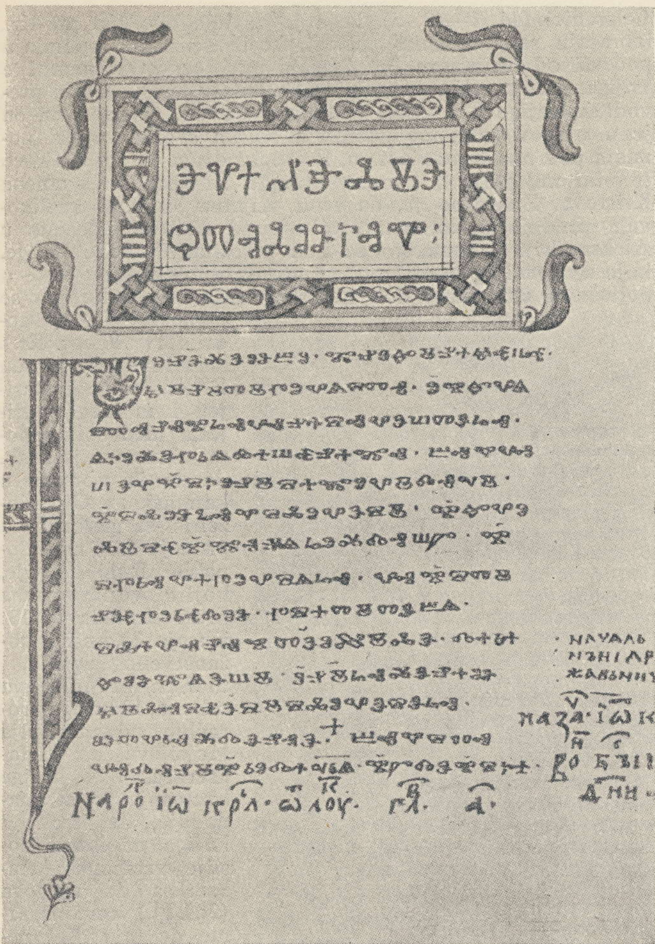
Napose su važni dokazi za autenciju novozavjetnih pisaca: a) jezik novozavjetnih pisaca, t. j. helenističko-grčko narječje, kojim se govorilo u to doba u Palestini, pomiješan s brojnim semitizmima u načinu izražavanja misli i koji odaje, da su pisci morali biti semitskoga podrijetla. b) Već svršetkom 1. st. i početkom 2. st. nalazimo brojna svjedočanstva prvih kršćanskih pisaca, koji potvrđuju, da su u to vrijeme bila poznata četiri evanđelja, te ih u svojim spisima navode, kao na pr. »Nauka dvanaest apostola«, »Poslanica Diognetu«, »Hermin pastir«, pisac poslanice Barnabine, sv. Klement Rimski, sv. Ignacije, sv. Polikarpo, Papija, sv. Justin apologet u svojim raspravama sa Židovima, a osobito važan dokumenat pod svršetak 2. st. jest u novije doba pronađeni »fragmentum Muratorianum«, koji izričito govori o trećem Lukinu i četvrtom Ivanovu evanđelju, i prema tomu pretpostavlja još Mateja i Marka. Sveti Irenej pod kraj 2. st. izričito izbraja imena evanđelista i spominje, da je sv. Luka ujedno pisac Djela Apostolskih. c) Krivovjerci 2. st.: Bazilid, Valentin i Marcion pozivaju se u svojim spisima na evanđelje i druge novozavjetne knjige. Neznabožački filozof Celzo oštro polemizira sa sv. Justinom u polovici 2. st. protiv »Spisa Kristovih učenika«, t. j. evanđelja. d) Napominjemo i svjedočanstva svjetovnih povjesničara: Tacit u svojim Analima (XV, 38, 44) spominje Kristovu osudu na smrt za vladanja cara Tiberija po namjesniku Ponciju Pilatu, i da se njegovi sljedbenici nazivaju »kršćani«; Svetonije (Vita Claudii 25) spominje, da je car Klaudije dao izagnati Židove iz Rima radi toga, što su zbog Krista trajno među njima nastajali nemiri. Napokon sama povijesna činjenica, da kršćanstvo, osnovano od Krista, postoji već u drugoj polovici 1. st. kršćanske ere, potvrđena je nebrojenim arheološkim dokumentima u kršćanskim katakombama, te brojnom polemičkom literaturom neznabožačkih i kršćanskih pisaca prvih stoljeća kršćanske ere. Sve to potvrđuje

povijesnu istinitost novozavjetnih biblijskih spisa tako, da povijesnu istinitost njihovih izvještaja ne može u današnje vrijeme ozbiljno nijekati nijedan nepristrani naučni povjesničar.

V. **Kanonski značaj Biblije.** Od pitanja povijesne vjerodostojnosti B. bitno je različito pitanje njezina kanonskog značaja. Sama riječ »kanon« prema grčkoj etimologiji (*κανών*) znači prvotno određeni uzorak mjere, a u prenesenom značenju neko točno određeno pravilo. Budući da B. na osobit način sadržava načela vjerskog i ćudorednog življenja, to se i skup knjiga Sv. Pisma, sadržanih u B., koji katolička Crkva smatra pravilom vjere i ćudoređa, zove kanon. Bitno je obilježje kanoniciteta B., da su sve knjige Sv. Pisma napisane pod utjecajem nadahnuća (inspiracije) Duha Svetoga, pa im je zato sam Bog prvotni začetnik, i kao takve ih je Crkva primila na čuvanje kao pisane izvore vjerske i ćudoredne nauke. Kanon zbirke biblijskih knjiga ima svoj povijesni razvitak tijekom Staroga i Novoga Zavjeta, počevši od knjiga Mojsijeva zakona (od prilike 1500 g. pr. Kr.) pa do Apokalipse sv. Ivana apostola (pod kraj 1. st. pos. Kr.). Već se u Mojsijevu Deuteronomiju (31, 9—11) spominje, da je »Mojsije napisao Zakon i predao ga svećenicima, sinovima Levijevim, i zapovjedio im, da ga nakon sedme godine čitaju pred svim Izraelom«. Mojsijeva knjiga Zakona čuvala se po nalogu Mojsijevu pokraj kovčega Zavjetnog, kao svjedočanstvo (V. Mojs. 31, 24—26). »Knjiga zakona Gospodnjeg« spominje se u knjizi Jozuinoj (24, 26); u IV. knj. Kraljeva (22, 3 i sl.) za vrijeme kralja Jozije (oko 620 pr. Kr.) spominje se, kako se pronašla »knjiga Zakona«; prorok Izaija (34, 16) govori o »Gospodnjoj knjizi« kao općenito poznatoj; prorok Jeremija napisao je po nalogu Božjem proroštva, upravljena židovskim i drugim narodima (Jer. 36, 2 i 28); on spominje (Jer. 26, 17), kako su se njegovi prijatelji pozivali na riječi proroka Miheje (3, 12). Prorok Danijel (9, 2) poziva se na zbirku knjiga, gdje se nalazi proroštvo Jeremijino o opustošenju Jeruzalema i 70-godišnjem ropstvu. Prorok Zakarija češće se poziva na pređašnje proroke (1, 4 i d.; 7, 7 i 12). Za kralja Ezekije (721—693) pjevali su se kod bogoslužja Psalmi Davidovi (II. Dnev. 29, 25—30) i postojala je zbirka Salomonovih priča (Prov. 25, 1). Poslije povratka iz ropstva babilonskog, kako se spominje u II. knjizi Makabejskoj (2, 13), pobrinuo se Nehemija, da se pribere zbirka kraljevskih i proročkih knjiga, a po židovskoj predaji bio mu je kod toga na pomoć Ezdra, koji je dao zbirku svetih knjiga nanovo prepisati kvadratnim hebrejskim slovima. U I. knjizi Makabejskoj (12, 9) spominje se postojanje zbirke »Svetih knjiga«, a u knjizi Crkvenici (44, 1—49, 5), koja je nastala oko 180 pr. Kr., izbrajaju se znameniti muževi, kojih se imena spominju počevši od Mojsijeva Petoknjižja pa kroz ostale proročke knjige, a 12 proroka spominje kao jednu knjigu. Grčki prevodilac knjige Crkvenice spominje u svom predgovoru, da je u njegovo vrijeme postojala zbirka svetih knjiga, poznata pod nazivom: »Zakon, Proroci i druge knjige«. Takvo je bilo mišljenje o kanonu Staroga Zavjeta do vremena Kristova. Značajno je, da se u vrijeme Kristovo razlikovala predaja palestinskih Židova od Židova helenista u Aleksandriji u tom, što se kod palestinskih neke knjige, koje su kasnijeg podrijetla, ne upotrebljavaju tako često u pobožnim čitanjima, dok kod helenista, među kojima se ističe Filon Aleksandrijski († 40 pos. Kr.), nalazimo u prijevodu LXX. knjige i starijeg i mlađeg podrijetla međusobno pomiješane, što je znak, da su ih ubrajali u kanonske. Obrazloženje za palestinsku predaju daje nam donekle Josip Flavije, koji u svojim spisima protiv Apiona (I., 13) izbraja 22 knjige božanstvenog ugleda, i to 5 knjiga Mojsijeva zakona, 13 knjiga proročkih od razdoblja Mojsijeva do Artakserksa, i 4 knjige hvalospjeva; ali nadodaje, da imade i knjiga, napisanih poslije vremena Artakserksa do njegova (Jos. Fl.) vremena, samo da te knjige nemaju zato jednakog ugleda kao pređašnje, jer nije više bilo proroka, koji bi posvjedočili ugled tih knjiga kao kod pređašnjih. Ipak valja spomenuti, da se i kod palestinskih Židova Baruhova knjiga nalazi zajedno s proročkom knjigom Jeremijinom; dijelovi Danijela ne dolaze u kanonu palestinskih Židova, ali se ipak nalaze u prijevodima Teodociona i Simaha; Josip Flavije u polemici protiv Apiona služi se navodima iz Estere i I. Makabejske ističući, da navodi samo »svete knjige«; sv. Epifanije svjedoči, da se i Crkvenica često navodi kod palestinskih Židova uz slične oznake, koje su karakteristične samo za svete tekstove; knjigu Tobijinu i Juditinu tumače Židovi u svojim »Midrašim« (tumačenja). Konačno određeni oblik podjele židovskoga kanona potječe od rabinske sinode, održane u Jamnii nakon razorenja Jeruzalema, te ga se drže i današnja masoretska izdanja s podjelom u: *Torah* (= zakon), nᵉbi'im (= *proroci*), kᵉtʰubʰim (*hagiografi* = sveti pisci). Pod skupinu *Torah* spada Mojsijevo Petoknjižje; skupina *Proroci* dijeli se u *prednje:* Jozua, Sudačka, I. i II. Samuelova, I. i II. (u Vulg. III. i IV.) Kraljevska; i *zadnje:* Izaija, Jeremija, Ezekijel i 12 malih proroka; u *hagiografe* pripadaju: Psalmi, Priče, Job, Pjesma nad pjesmama, Rut, Tužbalice, Propovjednik, Estera, Danijel, Ezdra i Nehemija i knjige Dnevnika. U tom masoretskom kanonu izostavljaju se ove knjige: Tobijina, Juditina, Knjiga Mudrosti, Cr-



SVETO PISMO STAROG ZAVJETA, lat. kodeks iz 14. st. Zagreb, Metropolitanska knjižnica, MR 155.



ZOGRAFSKO EVANĐELJE, staroslov. glagoljski spomenik iz 11. st.

kvenica, Baruh, I. i II. Makabejska, te odlomci: Est. 10, 4—16, 24; Dan. 3, 24—90, i gl. 13. i 14.

U početku kršćanske ere značajno je, da sami apostoli u navođenju tekstova St. Z. od 350 navoda odaju u 300, da upotrebljavaju prijevod LXX. (→ Prijevodi Biblije), koji je sadržavao i drugokanonske knjige; prema tomu su apostoli i ove priznavali kao kanonske i navodili ih. Od toga vremena pridružuju se starozavjetnim knjigama i novozavjetne, i od toga vremena smatra se vrhovna učiteljska vlast katoličke Crkve nadležnom, da auktoritativno prosuđuje, koje knjige pripadaju kao od Boga nadahnute u kanon Sv. Pisma. U suglasnosti s općom predajom katoličke Crkve, o kojoj nam kao tipičan dokumenat iz 2. st. svjedoči »fragmentum Muratorianum« i sv. Atanazije g. 367 o 27 novozavjetnih kanonskih knjiga kao potpunom kanonu Novoga Zavjeta, proglašuje prvi put papa Damas I., na osnovi zaključka rimske sinode (382) službenu odluku, u kojoj je točno izbrojen čitav biblijski kanon Staroga i Novoga Zavjeta. S ovim se kanonom suglašuju i pokrajinski crkveni sabori u Hiponu (393) i u Kartagi (397 i 419) u sjevernoj Africi. Papa Gelazije I. usvaja u svom dekretalu o priznavanju knjiga, koje pripadaju u kanon Sv. Pisma, odluku pape Damasa I., a taj je kanon suglasan s onim, kako ga izbraja XVII. opći crkveni sabor u Firenci u buli »Cantate Domino« od 4. II. 1441, namijenjenoj Jakobitima, te s onim iz XIX. općeg crkvenog sabora u Tridentu od 8. IV. 1546, a sastoji se od ovih knjiga: Stari Zavjet: 5 Mojsijevih, Jozua, Sudačka, Rut, 4 Kraljevske, 2 Dnevnika, Ezdrina I. i II. nazvana Nehemijina, Tobija, Judita, Estera, Job, Psaltir Davidov od 150 psalama, Priče, Propovjednik, Pjesma nad pjesmama, Knjiga Mudrosti, Crkvenica, Izaija, Jeremija s Baruhom, Ezekijel, Danijel, 12 manjih proroka, i to: Ozeja, Joel, Amos, Abdija, Jona, Miheja, Nahum, Habakuk, Sofonija, Agej, Zakarija, Malahija, te 2 knjige Makabejske. Novi Zavjet: 4 evanđelja: Matejevo, Markovo, Lukino, Ivanovo; Djela Apostolska; 14 poslanica sv. Pavla apostola: Rimljanima, 2 Korinćanima, Galaćanima, Efežanima, Kološanima, 2 Solunjanima, 2 Timoteju, Titu, Filemonu, Hebrejima; 7 poslanica drugih apostola: Jakovljeva, 2 Petrove, 3 Ivanove i Jude Tadeja; Otkrivenje Ivana apostola. Neposredni povod saboru Tridentinskom za točno izbrajanje biblijskog kanona bio je taj, što je protestantizam osporio kanonski značaj ovim knjigama iz St. Z.: Tobijina, Juditina, Knjiga Mudrosti, Crkvenica, Baruh, 2 knjige Makabejske, te odlomcima: Estera 10, 4—16 i 24; Danijel 3, 24—90, i gl. 13. i 14.; iz Novog Z.: Pavlova posl. Hebrejima, II. Petrova, II. i III. Ivanova, Judina, Otkrivenje. Odlukom tridentinskog sabora osuđena je svaka sumnja o kanonskom značaju ovih knjiga, kojima je priznat jednaki ugled kao i svim ostalima, i to sa svim njihovim sastavnim dijelovima. Ali u bogoslovskim školama uobičajio se od toga vremena naziv *prvokanonskih* knjiga za one, o kojima se nije nikada posumnjalo, da su nadahnute, i *drugokanonskih* za ove potonje, o kojima se kod nekih crkvenih pisaca pojavila katkada sumnja o njihovu kanonskom značaju. Vatikanski crkveni sabor dodaje obrazloženje tridentinskom, da se pomenute knjige u Crkvi smatraju kanonskima ne zato, što bi jednostavnim ljudskim umijećem napisane tek naknadno bile crkvenim ugledom odobrene, niti samo zato, što sadržavaju objavu bez pogreške, nego poradi toga, što napisane nadahnućem Duha Svetoga imadu Boga za početnika pa su kao takve predane Crkvi. Isticanjem tih osebina naglašuje se razlika kanonskih knjiga Sv. Pisma od onih, koje nose imena slična kanonskim knjigama, ali ih Crkva nikad nije priznavala kanonskima, nego ih naziva → apokrifi (= lažni ili podmetnuti spisi). Međutim protestanti, koji poriču kanonski značaj drugokanonskih knjiga, nazivaju ove apokrifima, a one, što ih katolička Crkva zove apokrifima, protestanti zovu pseudoepigrafima.

VI. Božansko nadahnuće (inspiracija) kanonskih knjiga znači pozitivni utjecaj Božji na pisce ovih knjiga u tolikoj mjeri, da se one imadu smatrati pravim Božjim djelom. Prema nauci katoličke Crkve Božje nadahnuće sastoji se u tom, da je Bog piscima sv. knjiga ponajprije prosvijetlio razum, da upoznaju predmet, o kom treba da pišu; a zatim im je djelovao na volju poticanjem, da ustraju do svršetka na započetom djelu. Kraj svega toga ipak nisu pisci sv. knjiga bili samo mehaničko sredstvo, nego su i oni svojim fizičkim moćima svijesno sudjelovali u službi Božanskog nadahnuća tako, da se u njihovu izražavanju sačuvao njihov značaj stila i obrazovanosti, pa su zato i oni u pravom smislu drugotni začetnici (auktori) sv. knjiga. Iz nauke katoličke Crkve o nadahnuću sv. knjiga proizlazi kao logička posljedica nauka o ineranciji ili nezabludivosti sv. knjiga, koja znači, da knjige Sv. Pisma u onom svom obliku, u kakvom su izašle ispod ruku svojih pisaca, ne mogu sadržavati nikakve zablude ili pogrešnog naučavanja, i to ne samo u stvarima vjere i ćudoređa, nego i ni u kojem drugom pogledu. Kraj toga ipak valja držati na umu, da je način izražavanja sv. pisaca bio prilagođen pučkom shvaćanju onih, kojima su u prvom redu bile te knjige namijenjene, a glavna im je svrha bila podati pouku o vjerskim i ćudorednim načelima. Budući da piscima sv. knjiga nije bila svrha upuštati se strogom naučnom terminologijom u stručna raspravljanja o različitim prirodnim pojavama, to su opisivali te pojave onako, kako su ih pod dojmovima izvanjskog osjetnog opažanja zamjećivali, ne zalazeći time u analizu unutrašnje bîti takvih pojava (kao što ni danas, kada govorimo pučkim načinom govora, na pr. o izlaženju i zalaženju Sunca, time nemamo namjere doći u sukob sa strogom naučnom terminologijom, prema kojoj je kretanje Sunca samo prividna pojava, a uistinu radi se o kretanju Zemlje oko Sunca).

Z n a t n i j a l i t e r a t u r a : R. Cornely i A. Merk, *Introductionis in S. Scripturae libros compendium*[11], 2 sv., Pariz 1934; A. Vaccari S. J., *Institutiones Biblicae*, sv. I., Rim 1933; P. H. Höpfl i P. B. Gut O. S. B., *Introductionis in Sacros utriusque Testamenti Libros Compendium*, 3 sv., Rim 1938; A. Schäfer i M. Meinertz, *Einleitung in das Neue Testament*, Paderborn 1913; J. Volović, *Historijska i kritička introdukcija u svete knjige Staroga Zavjeta*, Zagreb 1903; R. Vimer, *Uvod u svete knjige Novoga Zavjeta*, Zagreb 1903; H. Zschokke, *Historia sacra antiqui Testamenti*, Beč-Leipzig 1910; F. S. Gutjahr, *Einleitung zu den Heiligen Schriften des Neuen Testamentes*[3], Beč 1912; E. Kalt, *Werkbuch der Bibel*, 1. sv. Das Alte Testament, Freiburg im Breisgau 1941; I. Schuster i J. Holzammer, J. Selbst i E. Kalt, *Handbuch zur Biblischen Geschichte*[8], 2 sv., Freiburg im Breisgau 1925; A. Bea S. J., *De Scripturae Sacrae inspiratione*[2], Rim 1935; G. Ricciotti, *Storia d'Israele*, 2 sv., Turin 1934; A. Pohl S. J., *Historia populi Israel inde a divisione regni usque ad exilium*, Rim 1933; F. Vigouroux, *Dictionnaire de la Bible*, 8 sv., Pariz 1913; E. Kalt, *Biblisches Reallexikon*, 4 sv., Paderborn 1939; G. Herlitz i B. Kirschner, *Jüdisches Lexikon*, Berlin 1927; *Encyklopaedia Judaica*, Berlin 1928; J. Oberški, *Biblija mit ili povijest*, Zagreb 1939; P. Vlašić, *Savremena Biblijska pitanja*, Rijeka 1914.

VII. Biblijska kritika u općenitom smislu. Pod ovim imenom razvio se u posljednja dva stoljeća posebni ogranak biblijskih nauka sa svrhom, da dovede u potpunu suglasnost pitanje povijesne vjerodostojnosti biblijskog sadržaja i poimanja kanonskog značenja B. s utvrđenim rezultatima svjetovnih naučnih istraživanja, osobito u opreci prema t. zv. »negativnoj kritici«, koja načelno poriče povijesnu vjerodostojnost, a osobito svaku mogućnost svrhunaravnih pojava, koje su u vezi s kanonskim značenjem B.

Objektivna biblijska kritika, osnovana doista na nepristranoj strogo naučnoj metodi, nije načelno protivna dogmatskom stajalištu vjerovanja u svrhunaravne pojave, nego naprotiv nastoji, da ih naučno metodičkim istraživanjem osvijetli, opravda i utvrdi, pa da se konačno dokaže, da između B. i objektivno utvrđenih rezultata znanosti ne može biti opreke, nego nasuprot potpun sklad između istine, saopćene nam svrhunaravnim putem, i one, do koje dolazimo naravnim putem naučnog metodičkog istraživanja. Neosnovan je prigovor protestantske »kritičke škole«, da katolička kritika nije objektivno naučna zato, što polazi sa stajališta pretpostavke o mogućnosti svrhunaravnih pojava, pa da je zato »dogmatička« i da upada u pogrešku »petitio principii«. Katolička povijesno-kritička metoda najprije utvrđuje povijesnu vjerodostojnost B., i u tom pogledu upire se na toliko mnoštvo unutrašnjih i izvanjih dokaza, da oni daleko nadmašuju broj dokaza vjerodostojnosti mnogih povijesnih činjenica Staroga vijeka, koje se smatraju nesumnjivo utvrđenima. Zato s pravom opaža francuski pisac Wallon u svom djelu Croyance due à l'Évangile: »Kad bi se tražili toliki uvjeti i dokazi, da se dokaže istinitost svih starijih i novijih knjiga, koliko se uvjeta i dokaza traži, da se dokaže istinitost knjiga NZ, tada ne bismo imali još nikakve povijesti; jer nemamo toliko pouzdanih i nepobitnih svjedočanstava ni za koju knjigu, koliko ih imamo za knjige NZ. Još bismo se nalazili u mitološkom doba.« Ako dakle novozavjetni pisci, kojih je povijesna istinitost nesumnjivo utvrđena, govore o svrhunaravnim pojavama, čudesima i proroštvima, kao povijesnim činjenicama, nipošto nije znanstveno načelno nijekati mogućnost takvih pojava, kako to čine racionalistički kritici, u čemu se opravdano može njima prigovoriti, da ne postupaju »bez predrasuda«. Kad je pak na osnovi povijesnih svjedočanstava B. utvrđena povijesna činjenica osnutka Crkve kao čuvarice svrhunaravne objavljene vjere, za katoličkog vjernika postaje Crkva živi auktoritativni organ, komu je od njezina božanskog osnivača povjerena vlast, da čuva i navješćuje objavljenu nauku vjerskih i ćudorednih istina s pravom neprevarljivog prosuđivanja izvora, iz kojih treba crpsti tu nauku. Tu je sada Crkva kao nadležni auktoritativni vjerski organ, koji ima pravo prosuđivati o tom, koje knjige pripadaju u zbirku B. kao kanonske, t. j. smatrane kao po Božjem nadahnuću napisane i kao takve da su pisani izvor Božje objave.

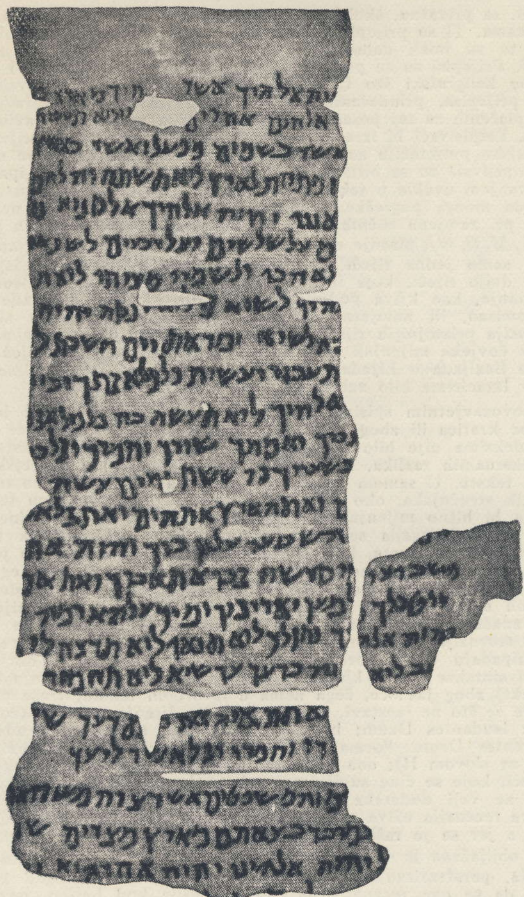
Posebni su ogranci biblijske kritike: 1) *Kritika kanona*, koja raspravlja o postanku kanonske zbirke, njezinom povijesnom razvitku i završetku; 2) *tekstualna kritika*, nazvana također »niža kritika«, koja se bavi time, da naučnim načinom po mogućnosti što točnije utvrdi, koliko je koji tekst sačuvan bliže izvorniku i nepokvaren, odnosno, koje su preinake tijekom vremena ušle u tekst i pokvarile njegovu prvotnu čistoću; 3) *literarna* ili *viša kritika*, koja se bavi time, da ispituje podrijetlo pojedinih biblijskih knjiga (o piscu, o vremenu postanka, o literarnim odnosima i izvorima), o njihovoj cjelovitosti, vjerodostojnosti i literarnoj osebujnosti, i napokon objašnjava sam sadržaj teksta, i tako prelazi u eksegezu i konačno u biblijsku teologiju, koja uspoređuje i sustavno povezuje pojedine dogmatske i moralne nauke, sabrane iz različitih biblijskih mjesta, i tako podaje građu za sustavno izlaganje spekulativnih bogoslovskih disciplina: apologetike, dogmatike, moralke i asketike, kao što i za praktičnu homiletsko-pastoralnu upotrebu.

VIII. Biblijski rukopisi ili kodeksi. Budući da se sami izvornici pojedinih biblijskih knjiga, kako su izašli ispod ruku nadahnutih pisaca, zbog česte upotrebe, osobito u liturgijske svrhe, i zbog trošnog materijala (papyrus, pergamena) nisu mogli kroz stoljeća i tisućljeća trajno sačuvati neoštećeni, bilo je doskora potrebno, da se načine prijepisi pojedinih biblijskih knjiga, i to tim brojniji, što je brojnija bila njihova upotreba, osobito u židovskim sinagogama i kršćanskim crkvama. Prijepisi određeni za liturgijske svrhe sadržavali su samo pojedine dijelove B. i imali su oblik svitaka (Megillot), savijenih na štapovima. Za njihovu pohranu služile su šuplje valjkaste sprave od drveta ili kovine. Takav oblik imadu redovito hebrejski rukopisi za liturgijsku upotrebu. Oni su pisani bez vokalske punktacije. Pored toga priređivali su se prijepisi B. za privatnu, školsku i naučnu upotrebu bilo pojedinaca, bilo u knjižnicama. Ti su prijepisi sadržavali obično čitav tekst svih biblijskih knjiga te su imali današnji oblik knjiga. Ovakvi prijepisi zovu se kodeksi. Prijepisi su se priređivali velikom pažnjom, točnošću i brigom, da budu kaligrafski što ljepši. U jeruzalemskom hramu čuvali su se uzorci prijepisa, priudešenih od posebnih vještih prepisivača i ispravljača plaćenih za taj posao, koji su bili točno upućeni u pravila prepisivanja. Prepisivači bi izrađivali obično samo konsonantski prijepis, dok su vokalsku punktaciju naknadno provodili korektori; napokon od treće ruke pripisivale su se bilješke. Pored sve pažnje prepisivača ipak su se prepisivanjem uvukle u tekst, bilo hebrejski bilo grčki, kao i u tekstove prijevoda mnoge pogreške. Neke su od tih pogrešaka bile nehotične, kao na pr. zamjena sličnih slova (u hebrejskom dalet i reš; u grčkom: *Α, Δ, Λ, Μ, Ο, Θ*), pisanje dvaput istog slova ili riječi (dittographia), ili pisanje samo jedne riječi od dviju sličnih (haplographia), ispuštanje između dvije riječi, koje imadu jednaki svršetak (homoeoteleuton), ili iz neznanja, kao kriva podjela konsonanata i riječi, da izađe sasvim drugi smisao, ili namjerne izmjene, kao na pr. upotreba sinonima, supstitucija pristojnijih riječi mjesto odbojnih, na pr. u imenima Išbaal »Baalov čovjek« mijenjali bi u Išbošet »čovjek sramote«; riječ Baal u El, kao Baaljada u Eljada; ili iz strahopočitanja: Jahveh (ime Božje, koje je Izraelcima bilo zabranjeno izgovarati) u Elohim.

U novozavjetnim spisima uvukle bi se pogreške u tekst još zbog upotrebe kratica ili zbog krive podjele slova u riječi zato, jer u starijim kodeksima nije bilo nikakvih interpunkcija. Tako je nastao velik broj tekstualnih razlika, inačica (lectiones variantes) u hebrejskom i u grčkom tekstu. U samom novozavjetnom tekstu imade ih, po mišljenju biblijskih stručnjaka, oko 200.000, ali srećom te inačice nisu takve naravi, da bi bitno mijenjale smisao koje dogmatske ili moralne nauke. Već u 3. st. zapazila se je potreba kritičkog prosuđivanja tekstova zbog brojnih varijanata, koje su se uvukle prepisivanjem. To je učinio Origen, koji je mnoge novozavjetne kodekse ispravio prema egipatskoj (Hesihijevoj) recenziji. Kod oblikovanja naime teksta u prijepisima novozavjetnih spisa razlikuju tekstualni kritici tri tipičke recenzije s njihovim značajnim osebinama, a to su: Forma α) *jeruzalemska* ili *palestinska* recenzija (koja se obilježuje također sa slovom I); prepisivači, koji pripadaju ovoj recenziji, nastoje oko gramatičkog dotjerivanja oblika i sintakse prema klasičnim pravilima; katkada dodavaju (subjekt ili objekt) zbog jasnoće, čega nema u izvornom tekstu; traže puninu, i zato, da se što ne izostavi, spajaju različita čitanja u jedno (conflatio), na pr.: laudantes Deum; benedicentes Deum; spojeno u laudantes et benedicentes Deum. Forma β) *Hesihijeva* ili *egipatska* recenzija (obilježuje se slovom H); ona voli kratkoću (konciznost), pa katkada ispušta riječi, koje se čine suvišnima; voli pučke oblike govora mjesto klasičkih; ne voli dodataka ni harmonizacije tekstova. Zbog ovih osebina ova recenzija uživa najveći ugled. Forma δ), nazvana također *cezarejska*, a jer se je raširila kroz Malu Aziju do Carigrada, nazvana bi *κοινή*; obilježena je sa K. Njezine su značajke: nastojanje oko harmoniziranja, parafraziranja, dodavanja, a gdjegdje voli štogod ispuštati. Budući da se ova recenzija najviše uvriježila kod Latina, nazvana bi occidentalis = zapadna. Prema ovisnosti o ovim glavnim značajkama svrstavaju se kodeksi u tekstualno-kritičkoj znanosti u porodice (familiae).

Hebrejski kodeksi. U vrijeme prije ropstva babilonskoga bili su prijepisi pisani starim hebrejskim ili feničkim pismom, a od vremena Ezdre (u polovici 5. st. pr. Kr.) pisani su kvadratnim asirsko-aramejskim pismom. Starina i podrijetlo kodeksa raspoznaje se: a) po paleografskim osebinama; b) po načinu punktacije; c) po kakvoći materijala (papyrus, pergamena). Najstariji hebrejski kodeks, koji je do danas pronađen i sačuvan, jest *Papyrus Nash*, koji potječe iz svršetka prvoga ili početka drugoga stoljeća poslije Krista od neke sinagoge, a sadržava samo dekalog (II. Mojs. 20, 2—7; V. Mojs. 6, 4 i d.); zatim 4 fragmenta hebrejskog teksta knjige *Crkvenice* iz Genize sinagoge u Kairu u Egiptu, iz 2. st. pos. Kr. pod imenom *Codex Meir*; *Cod. Severus* iz židovske sinagoge u Rimu, za koji se drži, da je g. 70 odnesen iz razorenog jeruzalemskog hrama, a oko 220 vraćen bi od cara Severa Židovima. Češće se spominju kodeksi: *Hillelov*, pisan oko 600 pos. Kr.; *Muga, Zambugi, Jeruzalemski, Jerihonski, Sinajski* i *Babilonski*, koji su se tek neizravno sačuvali i to u prijepisima od 9. st. i kasnije. Od ostalih kodeksa najznatniji su: *Cod. Orient. 4445* u Londonu, koji sadržava Mojsijevo Petoknjižje od Gen. 25, 20—Deut. 1, 33, pisan (po mišljenju Ginsburga) između 820—850, ili (po mišljenju Bernheimera i Kahlea) oko 100 godina kasnije; *Cod. 12* sveučilišne knjižnice u Cambridgeu od 856; *Proročki kodeks* od Moše ben Ašera iz g. 859, punktiran u sinagogi Karejaca u Kairu; *potpuni* kodeks pohranjen u *Aleppu*, napisan od Arona ben Moše ben Ašer iz prve trećine 10. st.; *Proročki kodeks* u Petrogradu iz g. 916 s babilonskom punktacijom iz zbirke Firković; *Pentateuh kodeks* iz 930 iz II. zbirke Firkovićeve u Petrogradu; *potpuni* kodeks u Petrogradu iz 1008—1010; *potpuni Urbinas* 2 u Vatikanu iz 979; *Londonski Or. 5580* iz 980; *Reuchlinov* kodeks u Karlsruhe iz 1105, koji sadržava proroke.

Osobito su spomena vrijedni tako zvani »iluminirani« kodeksi, t. j. urešeni bojadisanim ornamentima, umjetnički izrađenim početnim slovima (inicijalima), ili zlatnim slovima pisanim imenom Božjim. Običaj ovakvog ukrašivanja potječe već iz postanka talmuda, t. j. iz 5. st. pos. Kr., ali do danas sačuvani iluminirani hebrejski kodeksi potječu iz 10. st. pos. Kr. Tako na pr. u Londonu: *Cod. Or. 987., Mss. Gaster 151*, ukrašen je zlatnim ukrasima na rubovima listova i između pojedinih odsjeka teksta. Stassoff i Günzburg u publikaciji *L'Ornement Hebreu* objelodanili su brojne urese hebrejskih biblijskih kodeksa egipatskog, sirskog i palestinskog podrijetla s primjesom motiva bizantske i arapske ornamentike. Kao motivi ornamentike zapažaju se slike hrama i hramskog oruđa. Tijekom vremena dolazi u običaj, da se osobito lijepo ukrase listovi na početku i svršetku kodeksa, kao na pr. kodeks *Farchi-Biblije* (1366—83), koju je ukrasio Eliša Crescas, a sada se nalazi u Londonu pod signaturom Ms. D. Sasson. U toj B. nalazi se na pr. slika Jerihona nasred labirinta. Kodeks *Coruna* (Bodl. Cod. Kennicott 1) urešen je predodžbama osoba: kralja Davida, Jone, Balaama, Pinhasa. Osobito često urešivali su se tekstovi Pentateuha. Vrlo lijep primjerak ukrašene biblije jest francuski kodeks iz 13. st. (Ms. Brit. Mus. Add. 11639), gdje prevladavaju motivi hramskog oruđa. Na početku biblijskih kodeksa često dolazi motiv Adama i Eve (Ms. Sassoon 506; Casanatense 283). Kodeks Propovjednika, pisan u Koburgu 1395 (London Ms. Add. 19776) imade sliku Salomona. U sveučilišnoj knjižnici u Cambridgeu nalazi se ukrašena knjiga Jobova. Masoretska izdanja B. ukrašena su obično motivima geometrijskih i arhitektonskih likova. U aške-



NAJSTARIJI HEBREJSKI PRIJEPIS DESET ZAPOVIJEDI BOŽJIH, PAPYRUS NASH, iz 2. st.

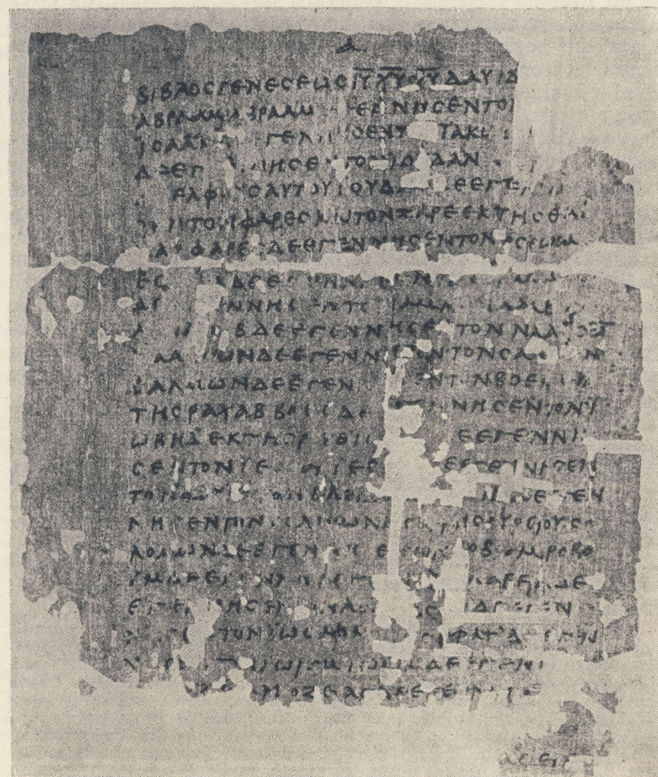
naskim kodeksima dolaze groteskni motivi zmajeva i fantastičkih životinja. Tipične uzorke ove vrsti predočuju kodeksi: u Londonu *Ms. Or. 2091*; *de Rossi*; Nacionalna biblioteka u Beču, *16.* Malo su poznata imena umjetnika, koji su se bavili ukrašivanjem B., kao na pr. Josip ibn Chajim, koji je pribilježio na kraju biblijskoga kodeksa *Kennicot 1*, Bodleiana, da ga je uresio. Kodeks *Kennicot 2* imade bilješku, da ga je uresio Josua ibn Gaon iz mjesta Soria. Ukupni broj hebrejskih biblijskih kodeksa, koji su se do danas sačuvali, doseže preko 3600 primjeraka. Od toga u samom Londonu u Brit. Muzeju imade preko 160; Bodleiana oko 170; pariska Nacionalna biblioteka oko 130; dvorska biblioteka De Rossi u Parmi oko 700; Petrogradska javna biblioteka u 2 Firkovićeve zbirke 1582 kodeksa od pergamene, 725 kodeksa od papyrusa, 159 svitaka što od pergamene, što od papira.

Tiskana izdanja hebrejske B. Prve tiskane hebrejske B. izdane su u Italiji, i to već tridesetak godina poslije izuma štampe. To su: Psalmi s komentarom Davida Kimchi 1477 i Pentateuh 1482, oboje u Bologni; Proroci, Soncino 1485—86; Hagiografi, Napulj 1486. Prvo izdanje potpune hebrejske B. priređeno je od Abrahama ben Chaima, Soncino 1488; drugo izdanje u Napulju 1491 (oba u folio obliku); treće Brescia 1494 u oktav obliku; ovo izdanje upotrebljavao je Luther kao uzorak za svoj prijevod B. na njemački jezik. U Lisabonu izdan je g. 1491 Pentateuh, koji pripada među najznatnije španjolske inkunabule. U svemu imade iz 15. st. sačuvanih 40 tiskanih hebrejskih B.; među njima dvanaest primjeraka izdanja Pentateuha i 10 primjeraka izdanja Psalama. Podrijetlo španjolskih inkunabula imadu također: Solunska B. iz početka 16. st. i potpuna Pesaro B., izdana 1511—17. Kroz 16. i 17. st. objelodanjuju se tri vrste izdanja hebrejske B.: rabinske B., kritička izdanja i poliglote. Najznatnija izdanja rabinske B. jesu ova: Bombergova u Veneciji, izd. Felix Pratensis, 1516 i d.; ponovno kritičko izdanje od Jakoba Chaima 1524; na osnovi masoretske tradicije tekst ovog izdanja priznat je kao »textus receptus« za uzor kasnijim izdanjima 1546—48^3; Mleci, Juan di Gara, 1568; Mleci, Bragadin 1617—19. Po uzoru ovih izdanja priređeno je i od Levinsohna u Varšavi, 1860—66. Od kritičkih izdanja najznatnija su ova: Basel, I. Buxtorf, 1618—19; Amsterdam izd. Athias-J. Leusden 1661; 1666—1667^2; Berlin, izd. D. E. Jablonski 1699; Amsterdam E. v. Hooght 1705, jedno od najboljih izdanja; Kiel 1709 izd. Opitz; Amsterdam od M. Frankfurter 1724—25; J. H. Michaelis, Halle 1720; Salomo Jedidia Min-Norzi, Mantova 1742—44; Houbigant, Pariz 1753; A. Hahn 1832; G. Theile 1849; S. Baer, F. Delitzsch 1869—92; Chr. Ginsburg, London 1894; povećano izdanje 12 godina nakon smrti Ginsburgove 1925 od R. Kilgoura nakon uvaženja 75 rukopisa i 52 štampana izdanja. Najveću pažnju pobudilo je izdanje: B. Kennicott, Vetus Test. hebraicum cum var. lect. u 2 svez., Oxford 1776—80, jer je kod toga uspoređeno oko 600 rukopisnih kodeksa i mnogo tiskanih, osobito gledom na varijante Pentateuha, gdje su uzete u obzir razlike Samarijanskog Pentateuha. Kennicottovo djelo još je usavršio G. B. Rossi, koji je objelodanio: Variae lectiones Vet. Test. 4 sv., Parma 1784—88; i Scholia critica in V. T., Parma 1798, i to na osnovu usporedbe 1418 kodeksa i 374 tiskana izdanja. Napokon od najnovijih kritičkih priručnih izdanja najznatnije je od R. Kittela u suradnji s Kahleom, gdje je uvažen kritički trud De Rossia, Leipzig 1906, 1909^2, 1913^3, 1925^4, 1933^5.

Izdanja hebrejskog teksta u poliglotama izdali su kršćanski izdavači: 1) Polyglotta Complutensia (Alcalá de Xenares), izdao kard. Fr. Ximenes de Cisneros, 1514—17 u 6 sv. — 2) Polyglotta antwerpensia seu Regia, izdana troškom kralja Filipa II., koju prirediše: Arias Montanus, A. Masius, Luca Brugensis, a tiskana je kod Plantina u 8 svezaka 1568—72. — 3) Poliglota Ilije Huttera, Nürnberg 1599, sadržava aramejski, grčki, latinski i njemački prijevod; zatim u različnim izdanjima još francuski talijanski, slovenski i donjosaski prijevod. Sadržava tekst samo do knjige Sudačke i Rutine. — 4) Pariska poliglota, izdana 1629—1645 od Guy-Michel Le Jay, koja sadržava pored ostalih još sirski i arapski prijevod i samarijski Pentateuh s odnosnim latinskim prijevodima. Djelo su uredili: I. Morinus, Gabriel Sionita, Gabriel Echellensis. Opremljena je najraskošnije od svih ostalih u 9 toma s 15 svezaka. 5) Londonska poliglota, izdana od biskupa Briana Waltona 1655—57, po sadržaju najopsežnija, jer je u njoj zastupano 9 jezika: hebrejski, samarijski, aramejski, grčki, sirski, arapski, perzijski, latinski i etiopski. Kasnije izdane su još druge poliglote, ali u čednijem opsegu, i to: Chr. Reinecke, Leipzig 1750 (hebrejski, grčki, latinski i njemački); R. Stier i K. G. W. Theile, Leipzig 1846—55; dvije hebrejskim slovima otisnute židovske poliglote Pentateuha, izdane u Carigradu u 16. st.; Biblia triglota, izdana od Alumna Litterarum Sacrarum u Londonu 1890 u 2 sveska; Fr. Vigouroux, La Sainte Bible Polyglotte, Pariz 1900—1909 u 8 svezaka, s hebrejskim, grčkim, latinskim (Vulgata) i francuskim tekstom.

Novozavjetni biblijski rukopisi ili kodeksi. Kao što se od starozavjetnih spisa nisu sačuvali autografi, koji su izašli neposredno ispod ruku svetih pisaca, tako se nisu sačuvali ni izvornici novozavjetnih knjiga, jer su se mnogo upotrebljavali i jer su bili pisani na trošnom materijalu, pa je zato nastala doskora potreba da se umnažaju prijepisima. Neki od tih prijepisa sadržavaju potpun broj novozavjetnih knjiga, a neki samo djelomičan, napose lekcionare namijenjene za liturgijsku upotrebu. Novozavjetni spisi nisu sačuvani u svitcima, nego u obliku knjiga. Pisani su ili na papyrosu, ili na pergamenu, ili na papiru. U pogledu oblika slova valja razlikovati rukopise pisane velikim slovima, nazvane »maiusculi« ili »uncijali«, zatim pisane malim slovima, nazvane »minusculi« ili također kursivni. Približni broj do danas poznatih rukopisa jest: 188 uncijalnih, 2350 minuskula, 38 papyrusa, 1595 lekcionarija, u svemu 4171. Od tih sadržavaju čitav Novi Zavjet samo 53, a ostali samo njegove dijelove. U svrhu znanstvenog označivanja pojedinih kodeksa postoje ovi sustavi: 1) I. I. Wettsteinov, koji označuje uncijalne kodekse velikim slovima latinskoga alfabeta: A, B, C . . ., a minuskule arapskim brojevima 1, 2, 3 . . . Ovaj je sustav nedostatan u tom, što često istim slovom označuje razne dijelove NZ i razne kodekse, a ne razlikuje dovoljno ni vrijeme njihova postanka. 2) Sustav Hermana v. Sodena, koji ispred brojčane oznake dodaje oznaku sadržaja kodeksa i to: δ (διαθήκη) = čitav NZ; ε = evanđelja; α = apostolski spisi. Budući da se taj sustav pokazao suviše zamršen i nepraktičan, nije općenito prihvaćen, nego se danas kao praktičniji upotrebljava sustav brojeva, što ga je uredio C. R. Gregory. 3) Gregoryjev sustav usavršuje pređašnji time, što za uncijale pored velikih slova za prvih četrdesetpet kodeksa majuskula dodaje još brojeve, ispred kojih se stavlja nula; na pr. kodeks B = 02; za minuskule pak samo arapske brojeve, za papyruse oznake veliko slovo 𝔓 (goticom) s eksponentom arapskog broja P^1, P^2, P^3. . . Za oznaku sadržaja dodaje brojevima slova: e, a, p, r (= evanđelja, Djela apostolska, Pavlove poslanice, revelatio = Otkrivenje).

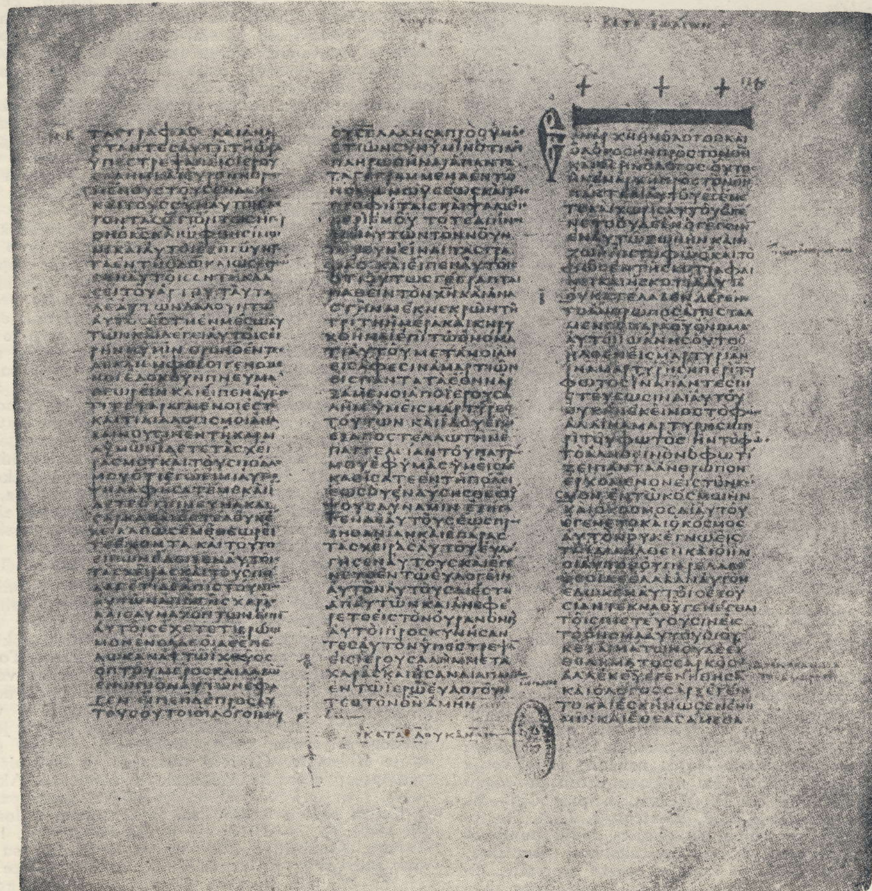
Najznatniji kodeksi NZ jesu ovi: *Sinaiticus*, signatura po Tischendorfu ℵ (Gregory S 01, Soden δ2), Fol. 347, 430×378 mm, po 4 stupca



ULOMAK PAPYRUSA IZ 3. STOLJEĆA
Matej, 1, 1—12

na jednoj stranici sa 48 redaka po 13 slova; otkrio ga je Konst. Tischendorf g. 1844 u samostanu sv. Katarine na Gori Sinaj. Sadržava pretežni dio SZ i čitav NZ i pridodaje poslanicu Barnabe i Pastor Hermae. Potječe iz svršetka 4. st. Imade veliku srodnost s vatikanskim (B) kodeksom. Čuva se jedan dio u Leipzigu (43 lista SZ), a preostali dio bio je pohranjen do 18. XII. 1933 u Petrogradu, odakle je prodan knjižnici Brit. Mus. u Londonu za 100.000 funti sterlinga. Izdan je godine 1832 od Tischendorfa u Leipzigu, zatim u Oxfordu NZ 1911 i SZ 1922. *Aleksandrijski* (A, 02, δ4), Fol. 733, 320×260 mm; na svakoj stranici po dva stupca s 50 redaka po 22 slova. Potječe iz druge polovice 5. st. iz Aleksandrije, gdje je pripadao do 11. st. aleksandrijskom patrijarki. G. 1628 pokloni ga Ćiril Lukaris, kasniji patrijarka u Carigradu, kralju Karlu I. te bi prenesen iz Egipta u London, gdje se čuva u Brit. Mus. pod sign. Royal 1 D V-VIII; sadržava oba zavjeta, izuzevši Mat. 1—25, 6; Iv. 6, 50—8, 52; II. Kor. 4, 13—12, 6. Prvi put izdao ga je C. G. Woide g. 1786; zatim Baber 1816—1828; E. Maunde Thompson 1879—1883; fototipsko izdanje u četiri sveska u umanjenu obliku Fr. G. Kenyon 1909 ss. *Vaticanus* (B, 03, δ1), Fol. 734, 272×268 mm; na svakoj str. po 3 stupca sa 42 retka, oko 16 slova u retku. Potječe iz 4. st. iz Egipta, po svoj prilici od sv. Atanasija; od god. 1475 pohranjen u vatikanskoj knjižnici; sadržava djelomično SZ i NZ. Od SZ nedostaje 51 list te počinje sa Gen. 46, 28, a svršava s Hebr. 9, 14; nedostaju također 1—2 Tim., Tit, Filem. i Apok. Izdao ga je Vercellone prvi puta tiskom g. 1857 u Rimu; drugi puta fototipski Vercellone-Cozza g. 1868—81; zatim Cozza-Luzzi 1889; posljednje 1904 u Rimu. U naučnoj kritici ovaj je kodeks u najvećoj cijeni, jer pripada Hesihijevoj egipatskoj recenziji.

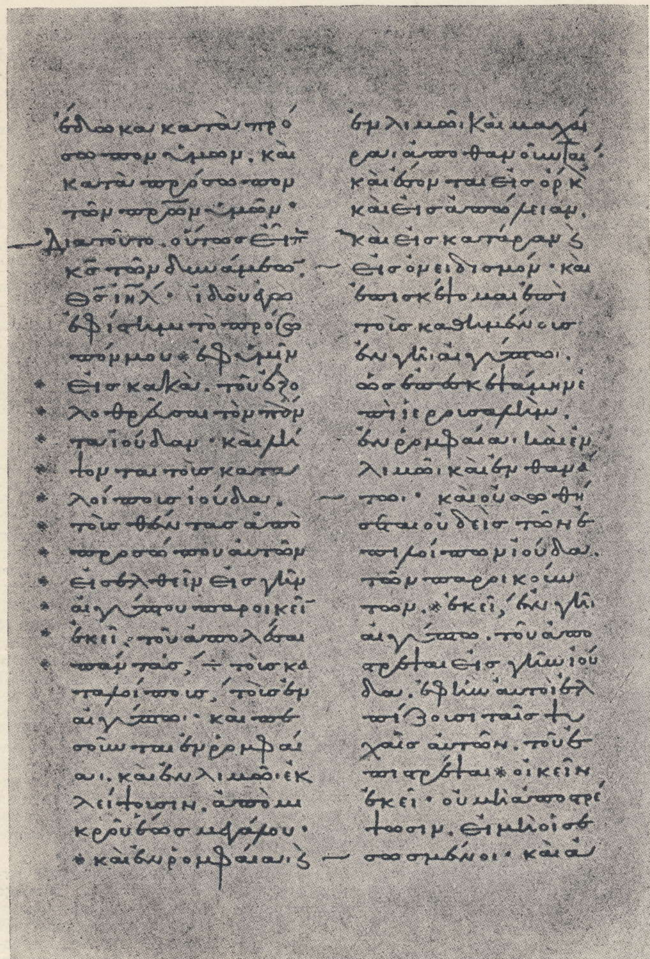
Efremov kodeks nanovo ispisan, Ephraemi rescriptus (C, 04, δ3), nazvan tako, jer je iznad biblijskoga teksta, koji potječe iz 5. st. iz Egipta, kasnije (u 12. st.) ispisan grčkim prijevodom 38 traktata djela sv. Efrema; Fol. 209, 325×260 mm po 1 stupac na str. sa 42 retka, oko 40 slova u retku. To je palimpsest, t. j. pomoću kemijskih pomagala učinjen je vidljivim stariji izblijedjeli tekst B. Za vrijeme Katarine Medici prenesen bi u Pariz, gdje se čuva u Nacionalnoj biblioteci. Sadržava odlomke SZ i gotovo čitav NZ. Slijede dva kodeksa označena signaturom D, i to: *Bezin, Cantabrigensis* (05, δ5), Fol. 406, 260×215 mm po 1 stupac na str. sa 33 retka: sadržava Evanđelja i Djela Apostolska i 3 Iv., grčki (lijeva str.) i latinski (desna str.). Potječe iz 6. st., ali se ne zna, gdje je pisan. Nalazio se u samostanu sv. Ireneja u Lyonu. Biskup iz Clairmonta donio ga je na tridentinski crkveni sabor god. 1546, zatim bi vraćen u Lyon, gdje je za pljačkanja Hugenota god. 1562 bio odnesen iz samostana sv. Ireneja i dospio u ruke kalvinca Beze, koji ga je god. 1581 poklonio sveučilištu u Cambridge-u, gdje se i sada čuva. Ovaj kodeks imade osebujan tekst sv. Luke i Djela Ap., koji se vrlo razlikuje od drugih tekstova, pa je zato među naučnim kriticima predmetom osobite pažnje. Tekst se oslanja na navode u djelima sv. Ireneja, Ciprijana, Efrema, Afrahata i drugih svjedoka starolatinskog i starosirskog prijevoda. Povrh izdanja Kiplinga (1793) i Scrivenera (1864) osobito je lijepo opremljeno fototipsko izdanje u Cambridge-u g. 1899. *Drugi* kodeks *D*, (Dp, 06, α 1026) nazvan *Claromontanus*, Fol. 533, 246×195 mm sa 21 retkom na 1 stranici iz 6. st., pisan grčki i latinski; sadržava poslanice sv. Pavla. I ovaj kodeks dobio je Beza iz Clairmonta g. 1582, a sada se nalazi u Nacionalnoj biblioteci u Parizu. Znatan je osobito zbog popisa kanonskih knjiga St. i N. Z., koji je umetnut između poslanice Filemonu i Hebrejima. Izdao ga je u faksimilu Tischendorf u Leipzigu 1852. Od mlađih kodeksa napominjemo: bazelski (E, 07, ε 55) iz 8. st., sadržava evanđelja. *Laudianus* (E, 08, α 1001), pisan u Sardiniji, iz 6. st., poznat Bedi u 8. st., pohranjen u Oxfordu, sadržava Dj. Ap., izdao ga Tischendorf 1870. *Boreelianus* (F, 09), iz 9. ili 10. st., pohranjen u Utrechtu. *Augiensis* (Reichenau, F. 010), iz 9. st., sada u Cambridgeu. *Seidelianus* (G, 011, ε 87), iz 9. st. u Londonu. *Boernerianus* (G, 012, α 1028), iz 9. st. *Harleanus* (G), iz 10. st. u Londonu. *Seidelianus* (H, 013), iz 9. ili 10. st., Hamburg. *Coislinianus* (H, 015, α 1022), iz 6. st., 41 list, sadržava Pavlove poslanice, pohranjen u bibliotekama: Pariz, Atos, Petrograd, Moskva, Kijev, Turin. *Cyprius* ili *Colbertinus* (K, 017, ε 71), iz 9. st., sada u Parizu, *Mosquensis* (K, 018), s Atosa iz 9. st., sada u Moskvi. *Regius* (L, 019, ε 56), nazvan također *Codex Stephani Octavus*, ili *Parisiensis*, iz 8. st., sada u Parizu. *Angelicus Romanus* (L, 020), iz 9. st., sada u Rimu. *Campianus* (M, 021, α 5), iz 9. st., sada u Parizu. *Hamburgensis* (M, 0121), i *Londinensis (Uffenbachianus)*, iz 9. st. *Codex purpureus* (N, 022, ε 19), iz 6. st. (srebrna slova na purpurnoj pergameni), od kojega se nalaze: 33 lista na otoku Patmos, 6 u Vatikanu, 2 u Beču, 4 u Brit. Mus. u Londonu, 122 lista u Petrogradu. *Guelferbytanus* (P, 024, ε 33), palimpsest iz 6. st., sakriven spisom Izidora iz Seville. *Vaticanus* 354 (S, 028, ε 1027), sadržava evanđelja iz g. 949. *Freer-Washington-evangelia* (W, 032, ε 014), iz 5. st., čuva se u Detroit-u. *Dublinensis* (Z, 035), palimpsest iz 5.—6. st., sadržava fragmente Matejeva evanđelja, ispisan kurzivom spisima sv. Ivana Hrizostoma i sv. Epifanija, čuva se u Dublinu. *Sangallensis* (△, 037, ε 76) iz 9. st., sadržava evanđelja; čuva se u St. Gallenu. *Koridethi-evangelia* (*Θ*, 038, ε 050), iz 9. st., čuva se u Tiflisu. *Petropolitanus* (II, ε 73), iz 9. st., Atos-Laura, 172 (*Ψ*, 044, δ 6), 8./9. st.; evanđelja (dvostruki završetak Markova evanđ.), Dj. Ap., poslanice Pavlove. *Rosanensis* (Σ, 042, ε 18), nađen i čuva se u Rossanu u Kalabriji, iz 6. st., raskošno opremljen, ilustriran. *Zacynthius* (*Ξ*, 040), palimpsest iz 7./8. st., evanđelja, sada u Londonu. Među minuskulima najznatnije mjesto pripada skupini Ferrar: 13, 69, 124, 346, 543, 713, 788, 826, 828, 983, 1689 i dr., koje je našao W. H. Ferrar u Kalabriji i Siciliji, te svi pripadaju istoj familiji kodeksa (Palestinska *I* recenzija). Od ostalih minuskula znatniji su ovi: 33 iz 9./10. st. Pariz; 157 iz 12. st. u Rimu, vatikanska biblioteka; 579 iz 13. st., Pariz; 700 iz 11. st., London; 892 iz 10. st., sličan ℵ London; 1739 iz 10. st., Atos. Svi ti mnogobrojni rukopisi biblije nepokolebljivi su svjedoci autencije i kanonskog značaja biblijskih knjiga tako, da ni jedan drugi spis starih klasičnih pisaca i povjesničara nije utvrđen tako starim i tako mnogobrojnim svjedočanstvima prijepisa.



VATIKANSKI KODEKS IZ 4. ST. NA GRČKOM JEZIKU
Luka 24, 33 i sl., Luka 29, 44 i sl., Ivan 1, 1 i sl.

Tiskana izdanja grčkog teksta Novoga Zavjeta. Prvi tiskani tekstovi NZ pojavljuju se u Milanu 1481 i u Veneciji 1486, i to samo: hvalospjev Bl. Dj. M. i Zakarijin (Luk. 1, 46—55; 68—79), zatim iz Iv. 1, 1—14 i 1, 1—6, 58 u Veneciji 1495 i u Tübingenu 1511. Potpuno tiskano izdanje grčkoga teksta započelo je na poticaj španjolskoga kardinala Ximenesa, uz suradnju španjolskih biblijskih stručnjaka g. 1502, priredbom komplutske Poliglote, koja je konačno izašla u 5 svezaka g. 1514, tiskana u gradu Alcalá, ali ovo je izdanje dobilo papinsko odobrenje istom god. 1520. Tekst ovog izdanja nije bio dosta kritičan, jer je izdan na osnovi malog broja kodeksa minuskula. Međutim je Erazmo Rotterdamski, na poticaj knjižara I. Frobena, priredio tiskano izdanje grčkog biblijskog teksta NZ u Baselu g. 1516, koje je ponovljeno nekoliko puta: 1519^{2}, 1522^{3}, 1527^{4}, 1535^{5}. 4. izdanje (1527) uzeto je kao uzor izdanja, priređenih od: Simona Colinaeusa, Pariz 1534, Roberta Stephannisa (Estiennea), Pariz 1546, 1549, 1550 (ed. regia) i 1551 s brojčanom oznakom redaka. O tekstu g. 1550 ovisna su izdanja Theodora Beze (Genevae 1565, 1604). O prvom izdanju ovisna su izdanja Abr. i Bonaventure Elzevira u Leydenu 1622 i 1633, koja su bila smatrana kao »textus receptus« za uzor kasnijim izdanjima. Valja također spomenuti tekst poliglote Waltonianae, London 1657; izdanje J. Fella i J. Milla (Oxford 1677, 1707), koje je bilo osobito rašireno u Engleskoj; zatim I. M. Cargophilusa († 1635), koji je prvi puta kritički iskoristio vatikanski kodeks B. i Stj. de Curcellesa (Amsterdam, 1658—1699).

Dalje su zaredala kritička izdanja NZ Biblije: Rikard Bentley, nedovršen pokušaj (izd. Apok. gl. 22, g. 1720), zatim Mace 1729, Harwood 1776, ali oba su otklonjena kao neortodoksna; dalje I. J. Wettsteina, Amsterdam 1751/52; po uzoru Wettsteina priređeno je izdanje W. Bowyersa, London 1763. Wettsteinovo izdanje priređeno je djelomično prema radikalnijim načelima I. A. Bengela, da treba prekinuti s tradicijom »textus receptusa« i prihvatiti kritičniji tekst prema uglednijim familijama kodeksa. Načela, slična Bengelovima, zastupao je biblijski kritik Rikard Simon u djelu: Histoire critique du texte du NT, 1789; zatim J. S. Semler i J. J. Griesbach, koji je pošao još dalje, da je pored povećanoga kritičkog aparata ustvrdio, da »textus receptus« nije nepromjenljiv, te priredio svoja izdanja u Halleu 1774—75; Londonu 1796—1806; Leipzigu 1803—07. Posebno izdanje priredio je Chr. Fr. Matthäis, Riga 1782—88, ^{2}1803—07, koji usvaja recenziju mlađih bizantinskih rukopisa; u njega se ugledao i svojim izdanjem katolik J. M. Scholz, Leipzig 1830—36. Sasvim novim putem pošao je K. Lach-



CODEX CHISIANUS IZ 10. ST.
Primjer grčkoga minuskulnog kodeksa Rim, Bibliotheca Vaticana

mann, koji je odlučno prekinuo s tradicijom »textus receptusa«, te razlikuje dvije familije tekstova: istočnu (A, B, C, Origen) i zapadnu (D, vetus latina i latinski oci), a priredio je svoja idzanja u Berlinu 1831, 1842/50. Njegovim tragom pođoše: K. Tischendorf u VIII. izd. Leipzig 1841—72, zatim u izdanju VIII. (critica maior) 1864—72; zatim S. P. Tregelles, koji je nakon dvadesetgodišnjeg naučnog istraživanja priredio svoje izdanje u Londonu 1857/69. Po njegovu uzoru priređeno je posebno izdanje po majuskulima od B. Weissa, Leipzig 1894—99. Najvećom pomnjom priređeno je izdanje B. F. Westcott-F. J. A. Hortovo, London 1881 ss, minor 1885, na kojem su obojica radili punih 30 godina, utvrdivši, da valja razlikovati 4 familije tekstova: neutralnu, zapadnu, aleksandrijsku i sirsku. Njihovo izdanje osniva se većim dijelom na vatikanskom i sinajskom kodeksu, kao na najstarijima. Nemalo po tom objelodanjeno je izdanje od Hermana Sodena uz suradnju 40 pomagača: Die Schriften des NT in ihrer ältesten erreichbaren Textgestalt hergestellt, Berlin-Göttingen 1902—1913. On razlikuje 3 glavne familije: *H(esihijevu)* egipatsku, *I(erusalem)* palestinsku, *K(οινή)* Lucianovu, kao osnovu svoga kritičkog izdanja. Priredio je i skraćeno priručno izdanje, Göttingen 1913. Osim ovih glavnih izdanja imade još oko 1000 malih priručnih izdanja, od kojih su najpoznatija katolička: Gratz 1821, 1851[3]; van Ess 1827; Jaumann 1832, 1836; Reithmayr 1847; Jager 1842; V. Loch 1862; Brandscheid 1893, 1901[2]; Hetzenauer, Innsbruck 1892—1900; H. J. Vogels, Düsseldorf 1922; A. Merk, Rim 1933; od protestanata: Schott 1805; Tittmann 1820; Hahn 1840; Theile 1844; Muralt 1848; Alford 1861; Wordsworth 1860; Riggenbach-Stockmeyer 1880; Schjott 1897; Baljon 1898—99; Souter 1910; E. Nestle, Stuttgart 1891, i kasnije njegova mnoga novija izdanja (1907[13]).

IX. Prijevodi Biblije. Izvanrednu vrijednost biblije nad sve druge knjige posvjedočavaju od davnine mnogobrojni prijevodi na najrazličitije jezike. Neosporna je činjenica, da nijedno književno djelo na svijetu nije prevedeno u toliko jezika i narječja, i po čitavom svijetu rašireno, kao B., jer prema samim podatcima Britanskog biblijskog društva ona je do danas prevedena u 623 jezika i narječja, i tijekom samog 19. st. raspačana u više od 165 milijuna primjeraka. Među prijevodima razlikujemo izravne ili neposredne iz izvornog jezika, i neizravne ili posredne, koji su načinjeni po nekom prijevodu. Izravnim prijevodima pripada uvijek veća kritička vrijednost, nego posrednim.

A) Grčki prijevodi. *a) Aleksandrijski grčki prijevod ili Septuaginta* (LXX). Prvi put osjetila se potreba prijevoda B. zbog promjena prilika jezičnog saobraćaja među Židovima, kad su nakon ropstva babilonskoga radi raspršenosti među drugim narodima, napose u Egiptu, zaboravili svoj narodni jezik i poprimili aramejski i helenističko-grčki, a ipak im je bilo mnogo stalo do toga, da poznaju sadržaj B., kao knjige koja sadržava skup vjerske i ćudoredne nauke, po kojoj treba da se ravnaju u praktičnom životu. To je bio povod, da je polovicom 3. st. pr. Kr. došlo do prvog potpunog prijevoda B. iz originalnog jezika na helenističko-grčki jezik. To se zbilo za vrijeme egipatskoga kralja Ptolemeja Filadelfa (285—246), a na ponuku nadstojnika aleksandrijske knjižnice, Demetrija Falereja. Premda je dvojbena povijesna kritičnost opširnog izvještaja nekoga Aristeje o načinu postanka toga prijevoda, činjenica je, da je taj prijevod, barem djelomično, morao postojati već u 3. st. pr. Kr., jer nam za nj svjedoči židovski filozof Aristobul, koji je živio u prvoj polovici 2. st. pr. Kr., te je bio učitelj kralja Ptolemeja VI. Filometora. To svjedoči u svom predgovoru knjige Crkvenice unuk Isusa sina Sirahova, koji je oko 132 g. pr. Kr. boravio u Egiptu, i napokon židovski filozof Filon Aleksandrijski u svom djelu: O životu Mojsijevu (2, 5—7). Taj prijevod nosi ime Septuaginta (LXX) po 70 muževa, koji su ga — po svjedočanstvu predaje — načinili. Sam značaj prijevoda očevidno potvrđuje raznolikošću stila i načina prevođenja, da je kod ovog prijevoda sudjelovalo mnogo različitih prevodilaca, od kojih su neki bolje, a neki slabije vladali grčkim jezikom. Da su pak ti prevodioci bili barem u velikoj većini sami Židovi, potvrđuje i frazeologija, koja sadržava obilje semitizama. Prema značaju prijevodnih pogrešaka, iz kojih se odrazuje zamjenjivanje sličnih slova hebrejskoga kvadratnoga pisma, najvjerojatnije je, da su se prevodioci služili hebrejskim tekstovima kvadratnog pisma.

Što se tiče jezičnog značaja ovoga prijevoda, najbolje su prevedene: knjiga Jobova i Salamonove priče; dobro: Pentateuh, Jozuina, Izaija, I. Makabejska; ostale su prevedene slabije i mjestimice ropski. S obzirom na cjelovitost teksta opaža se, da su prevodioci neke tekstove imali u skraćenom obliku (na pr. u knjizi Jobovoj nema otprilike $1/6$ originalnoga teksta), neke s opsežnijim tekstovima (Priče), a neke opet s drukčijim poretkom teksta (knjiga Danijelova). U samom prijevodu zapaža se povrh toga nastojanje oko ublaživanja tvrdih izraza s eufemizmima, uklanjanje antropomorfizama, tropa i figura zamjenom stvarnog izražavanja. Pored svega toga ovaj se prijevod smatra općenito uspjelim i za kritiku teksta od velike vrijednosti. Ugled ovog prijevoda bio je iz početka i kod samih Židova u velikoj cijeni, jer se općenito upotrebljavao u helenističkim sinagogama, a tako i u naučnim židovskim krugovima, kao na pr. u Filona i Josipa Flavija. Ovaj ugled potvrđuje i mnogostruka upotreba prijevoda u novozavjetnim spisima apostola, osobito sv. Pavla, kao što i kršćanska predaja u spisima prvih kršćanskih pisaca. Tekst Septuaginte preuzet je i u službenu crkvenu upotrebu, pa i većina ostalih prvih kršćanskih prijevoda načinjena je prema Septuaginti, a ne prema masoretskim tekstovima. Ipak je bilo pretjerano djelomično mišljenje nekih, pod utjecajem djela Filonovih, da je Septuaginta kao prijevod inspirirana. Osobito je značajna zadaća Septuaginte, da je po njoj starozavjetna objava postala pristupačna helenističkom židovstvu, mladom kršćanstvu i neznabožačkom obrazovanom svijetu. Važna je također činjenica, što je prijevod Septuaginte odraz tadanjeg ispravnog shvaćanja mesijanske ideologije, kao opreka kasnije iskrivljenom shvaćanju mesijanske ideje, koje potječe od one struje židovske sinagoge, što je odbacila Krista kao Mesiju. Razumljivo je stoga, da je židovstvo poslije razorenja Jeruzalema (g. 70), pod utjecajem rabinskih škola, zamrzilo na prijevod Septuaginte. Ova je mržnja postajala to veća, što se je više prijevod Septuaginte od prvih vremena kršćanstva službeno upotrebljavao u samoj Crkvi, kao što i u polemikama kršćanskih pisaca protiv Židova. To je bio ujedno i glavni razlog postanka drugih grčkih prijevoda, koji su nastali u 2. stolj. po Kr. od Akvile, Teodociona i Simaha.

b) Drugi grčki prijevodi. — Akvila (Aquilas), rodom iz grada Sinope u Pontu, najprije je iz neznaboštva primio kršćanstvo, a poslije je postao židovski prozelita, učenik rabinâ: Akibe, Eliezera i Jozue. On je načinio oko g. 130 pos. Kr. novi grčki prijevod B., kao ustuk LXX, koju su rabini smatrali iskvarenom. To je ropski doslovan prijevod hebrejskog teksta i zato ima veliku važnost za tekstualnu kritiku, pa ga i sv. Jeronim hvali. Ime Jahveh uopće ne prevodi, nego ga jednostavno prepisuje. Ovaj su prijevod u velike cijenili rabini. Po mišljenju A. H. Bac Neilea katolička Crkva je preuzela tekst Akvilina grčkog prijevoda knjige Crkvenice. Origen ga je uvrstio u izdanje svoje Heksaple. G. 1895 pronašao je knjižničar G. Mercati u Milanu palimpsest odlomka Heksaple s ulomcima Akvilina prijevoda 11 Psalama, i to: 17; 27—31; 34; 35; 47; 48; drugi palimpsest, nađen u Genizi u Kairu, sadržava dio Psalma 21, zatim odlomke Psalama: 90, 17; 91; 92, 1—10; 96, 7—13; 97; 98, 3; 102, 16—29; 103, 1—13; objelodanjeni od C. Tavora, Cambridge 1900; na istom mjestu su nađeni također odlomci aleksandrijskog prijevoda LXX: I. Kraljevske 20, 9—17; II. Kraljevske 23, 12—27; izd. Burkitt, Cambridge 1897. Napokon nalaz papyrusa na istom mjestu iz odlomka Gen. 1, 1—5; izd. Grenfell-Hunt, London 1900.

Teodocion, po svjedočanstvu sv. Ireneja bio je prozelita, rodom iz Efeza, a prema sv. Epifaniju rodom iz Ponta i Marcionov učenik; sv. Jeronim zove ga ebionitom. On je načinio grčki prijevod B. između 130—160 po Kr., držeći se uglavnom LXX, ali tako, da je nastojao dopuniti prema hebrejskom tekstu, što je u LXX nedostajalo. Kod knjige Jobove, gdje je tekst LXX kraći, daje opširniji prijevod hebrejskog teksta. Kod Danijela, gdje LXX daje slobodnu parafrazu, Teodocion se oslonio na kraći hebrejski tekst. Značajno je za njegov prijevod, da mnoge hebrejske fraze češće prepisuje, nego LXX. Teodocionov način dopunjivanja nasljedovao je kasnije Origen. Prema svjedočanstvu sv. Jeronima preuzela je dapače i Crkva taj prijevod u kanon LXX mjesto pređašnjeg prijevoda LXX, koji je bio vrlo slab. Teodocionov prijevod Danijela sačuvan je u kodeksu minuskulu Chisianus iz 6. st.

Simah (Symmachus), rodom Samarjanin, kasnije po mišljenju sv. Epifanija prešao na židovstvo, a prema Euzebiju k ebionitima, dok sv. Jeronim Teodociona i Simaha smatra polukršćanima. Živio je pod kraj 2. st. (160—180) i poslije Teodociona načinio novi grčki prijevod SZ. Taj je prijevod veoma slobodan, elegantan i u klasičnom grčkom jeziku, više po smislu nego doslovan. Zato ga sv. Jeronim hvali.

Pored ovih grčkih prevodilaca spominje Origen još tri anonimna, djelomično sačuvana prijevoda: *peti* sadržava: IV. Kralj., Ps., Job, Priče, Pjesmu nad pjesmama: *šesti:* II. Mojs. i III. Kralj.; *sedmi:* ponajviše pjesničke knjige. Poradi potpunosti treba napomenuti još grčki prijevod, što ga je u 14. st. načinio neki *Marcus Venetus* prema masoretskom tekstu, i to ovih knjiga: Petoknjižje Mojsijevo, Rutina, Priče, Pjesma nad pjesmama, Propovjednik, Tužbalice i Danijel, a čuva se u mletačkoj knjižnici sv. Marka.

Pored svih ovih prijevoda ipak je prijevod LXX najrašireniji, i zato bi prozvan *ἔκδοσις κοινή*, ili jednostavno *κοινή*. Mnogostrukim prepisivanjem ušli su u taj tekst mnogi ispravci i pogreške. Na to su se još više spoticali Židovi u svojim prepirkama s kršćanskim piscima. Zato se u polovici 3. st. Origen odlučio na zamašno i golemo djelo kritičkog izdanja Heksaple *ἑξαπλᾶ βιβλία* (šesterostruka biblija), gdje je u 6

usporednih stupaca nanizao biblijske tekstove: hebrejski u hebrejskom pismu, hebrejski u grčkom prijepisu, Akvilin, Simahov, LXX i Teodocionov grčki prijevod. U 5. stupcu (LXX) označio je dijelove teksta koji se nalaze u hebrejskom, a nema ih u LXX, znakom asteriska (※, ⁜); višak LXX prema hebrejskom znakom obel »ražnjić« (—, ÷, ∸, ∾, [illegible]), a završetke jednih i drugih dijelova znakom metobel (:, ⁒, [illegible]). Jednako je obelom označio netočne prijevode LXX, dodavši među asteriscima ispravan prijevod. Kasnije međutim nastali su uslijed ispuštanja tih Origenovih kritičkih znakova u tekstu dvostruki prijevodi pojedinih stavaka. Origen je također često ispravljao oblike vlastitih imena zamjenjujući ih ponajviše onima iz Teodocionova ili iz drugih grčkih prijevoda. Budući da je izdanje Heksaple bilo veoma omašno (oko 50 svezaka), priredio je Origen skraćeni izvod toga djela u obliku Tetraple, koja je sadržavala: Akvilu, Simaha, LXX i Teodociona. Heksapla se dugo vremena čuvala u Cezareji u knjižnici mučenika Pamfila, odakle je u vrijeme provale Arapa (638) nestala. Od nje su se sačuvali tek neznatni ulomci u kodeksima LXX i navodima sv. otaca. Budući da je umnažanje Heksaple zbog velikog opsega bilo nemoguće, zadovoljili su se Pamfil († 309) i Euzebije Cezarejski († 340) samo s ponovnim izdanjem 5. stupca Heksaple, t. j. LXX teksta s Origenovim kritičkim znakovima. Tako je nastala heksaplarna recenzija LXX, u opreci prema *κοινή* recenziji. Prema heksaplarnoj recenziji načinio je Pavao, biskup iz Tele (616) sirski prijevod. Ali kod prepisivanja ipak se dešavalo, da bi nastala zamjena kojega od kritičkih znakova, ili bi koji bio ispušten. Dalnje recenzije LXX nastale su od: Lucijana, svećenika iz Antiohije († oko 312), koji je po uzoru Teodociona ispravljao tekst LXX prema hebrejskom tekstu; ova je raširena u Maloj Aziji i Carigradu; Hesihijeva (vjerojatno biskupa i mučenika u Egiptu, † 311), koji je također ispravljao tekst LXX prema hebrejskom; ova je raširena poglavito u Egiptu i Aleksandriji; u Palestini ostala je recenzija Origenova.

Kritička vrijednost prijevoda LXX veća je od svih drugih kasnijih prijevoda, jer je njezin predložak hebrejskoga teksta stariji (iz 3. st. pr. Kr.) od kasnijih masoretskih hebrejskih tekstova, kao što i od predložaka Akvilina, Simahova i Teodocionova prijevoda. Pogotovo je pak veća kritična vrijednost kodeksâ LXX, koji sežu u 4. i 5. st., dok masoretski kodeksi potječu tek iz 9.—10. st., a predočuju nam hebrejski tekst, kako je bio ustaljen oko g. 100 po Kr. Za kritički studij i eksegezu biblijskog teksta svakako je potrebno pomno uspoređivanje hebrejskog teksta i LXX, koje omogućuje rješavanje mnogih teških mjesta.

Najznatniji kodeksi prijevoda LXX (pored već spomenutih: vatikanskog (B), Sinajskog (א), Aleksandrijskog (A), Efremova (C) jesu ovi: D = Cottonianus iz 5. st., sadržava odlomke Geneze, nastradao od požara g. 1731, čuva se u Londonu; E = Bodleianus iz 9.—10. st. u Oxfordu, 1 list u Cambridgeu, Cod. 20002 u Mus. Brit. u Londonu, Cod. 62 u Petrogradu, sadržava Gen. — III. Kralj. 16, 28; F = Ambrosianus iz 5. st., sadržava Gen. 31, 15 — Jos. 12, 12; u Milanu; G = Colberto-Sarravianus, iz 5. st., sadržava Gen. 31, 53 — Sud. 21, 12, čuva se u Leydenu, Parizu i Petrogradu. Izd. fototip. Leyden 1897; H = Petropolitanus, iz 6. st., sadržava odlomke iz IV. Mojs., izd. Tischendorf 1855; I = Bodleianus, iz 9. st., sadržava Psal. s čitanjem Akvile; K = odlomci u Leipzigu i Petrogradu, iz 7. st., sadrž. IV. Mojs. i Sudačku; L = Vindobonensis purpureus, iz 6.—7. st., sadržava odlomke Geneze; M = Coislinianus I, 7. st., sadr. Gen. — III. Kralj. 8, 40, s heksaplarnim bilješkama. N + V = Basiliano-Vaticanus et Venetus (bazelsko-vatikanski i mletački iz 8.—9. st., sadržava cijeli SZ izuzevši: Gen.-Lev. 13, 59; Ps-Job. 30, 8; Q = Marhalianus-Claromontanus-Vaticanus, iz 6. st., sadržava Proroke sa heksaplarnim bilješkama, fototip. izd. 1890; R = Veronensis, iz 6. st., grčko-latinski, sadržava Pr. 41, 12-42, 2, izd. fototip, 1898; U = Fragmentum Londinense-papyreum iz 4.—5. st. sadržava Psalme, izd. Tischendorf 1855; W = Freer Ms I, iz 5. st., Washington, sadržava Deut.-Jos., izd. fototip Sanders 1910 + Freer Ms II, iz 4.—5. st. te 7 listova iz 6.—7. st., sadržava Psalme, izd. Sanders 1907; X = Vaticanus, iz 9. st., sadržava Job.; Y = Taurinensis, iz 9.—10. st., sadržava Manje proroke, izd. Oesterly, London 1908; Γ = Cryptoferratensis, iz 8.—9. st., Proroci, izd. Cozza-Luzi, Rim 1867.

Tiskana izdanja LXX. Najstarije tiskano izdanje LXX sadržavaju poliglote: Complutensis 1517—20 (upirući se na minuskule, 68, 108, 248), a taj tekst pretiskan je u poliglotama: antverpenskoj (1569—72), pariskoj (1625—45), heidelberškoj od Vatablusa (1586 i d.). Povrh toga izašlo je u Mlecima g. 1518 izd. Aldina (na osnovi kodeksa: 29, 68, 121, 730). O tom izdanju ovisna su izdanja: Strassburg 1526, Basel 1545, Wittenberg 1563—65, Frankfurt 1597. Najuglednije je izdanje Sikstina u Rimu 1586, koje se osniva na kodeksima: vatikanskom (B) popunjeno iz drugih kodeksa, kasnije preuzeto u Londonsku poliglotu (1657), te u izdanju I. Morino, Pariz 1628, i u manjim poliglotama: Stier-Theile, Bielefeld 1847—55; L. van Ess 1824, najnovije izd. 1922; Tischendorf, Leipzig 1850; Eb. Nestle 1880; u Engleskoj usavršili su izdanje LXX na temelju kodeksa B s dodatkom brojnih inačica iz 300 kodeksa R. Holmes-I. Parsons u 5 svezaka g. 1798—1827; V. Loch, Regensburg 1866, 1886 na osnovu kodeksa: B, A i poliglota; H. B. Swete, Cambridge 1887—1894 u 3 sveska na osnovi kodeksa B. popunjenog s A. i S. s kritičkim aparatom drugih uncijalnih kodeksa; najnovije izd.: I⁵ 1925; II⁴ 1922; III⁴ 1912; A. E. Brooke-Mc Lean započeli su izdavati LXX g. 1906 i d. u Cambridgeu s velikim kritičkim aparatom (kodeks B i mnoge druge varijante), do sada izašla Gen.—II. Sam. Na kodeks A oslanjaju se izdanja: Grabe, F. Lee, G. Wigan, Oxford 1707—20, u 4 sveska, s kritičkim znakovima u samom tekstu; na ova se izdanja oslanjaju: Breitinger, Zürich 1730—32; Reineccius, Leipzig 1750; Fr. Field, Oxford 1850. P. de Lagard priredio je dio SZ (Gen.—Esther, Göttingen 1883; Psalmi, Göttingen 1892), prema recenziji Lucijana, ali nije sigurno utvrđeno, kako on misli, da li kodeksi: 19, 82, 93, 108 doista pripadaju Lucianovoj recenziji. Još je teže sigurno odrediti Hesihijevu recenziju. Tako na pr. C. Cornill smatra kodeks A svjedokom Hesihijeve recenzije, a Ceriani drži, da taj kodeks sadržava Lucijanovu recenziju. Najnovije priručno izdanje LXX priredio je Alfred Rahlfs, Stuttgart 1935, u 2 sveska, u kom uzima kao temeljni tekst kodeks B, za koji on drži, da je sasvim neovisan od heksaplarnog teksta Origenova.

B) Latinski prijevodi Biblije. *a) Stari latinski prijevod ili »Itala«.* Pitanje, kada su nastali prvi latinski prijevodi pojedinih biblijskih knjiga, još nije do danas potpuno objašnjeno. Činjenica je, da se već u polovici 2. st. po Kr. pojavljuju latinski prijevodi pojedinih knjiga, osobito onih dijelova, koji služe u liturgijske svrhe, i to naročito u sjevernoj Africi, dok se u Rimu dosta dugo vremena bogoslužje vršilo grčkim jezikom. Ne može se odlučno reći, da je postojao jedinstveni prijevod čitave B., nego prema svjedočanstvu sv. Augustina bilo je tu različitih prijevoda, između kojih je on preporučivao jedan, nazvan »Itala«, kao vjeran po riječima i smislu. Danas se smatra manje vjerojatnim mišljenje onih, koji pod Italom razumijevaju skup starijih latinskih prijevoda prije Jeronimova, nego se prihvaća kao kritički najvjerojatnije, da se pod imenom »Itala« ima razumijevati »vetus latina« = stari latinski. Glavno je obilježje ovog prijevoda, da se pretežno oslanja na grčki tekst, u SZ napose na LXX. Latinski jezik tog prijevoda znatno zaostaje za klasičkim, sadržava mnogo grecizama i semitizama. Drži se vjerojatnim, da je to bio isprva interlinearni prijevod, sastavljen prema poretku riječi prvotnog teksta. To potvrđuju kodeksi: △ za Evanđelja i G za Pavlove poslanice. Inače je sačuvan ponajviše u navodima prvih latinskih kršćanskih pisaca: Ciprijana, Novacijana, Tikonija, Lucifera iz Kalarisa, Priscilijana, Hilarija Poitierskog, Ambrosiastra, Ambrozija i Augustina. Kritička vrijednost toga prijevoda znatna je utoliko, što nas za SZ približuje recenziji LXX iz 2. st. po Kr.; nije dakle neposredan svjedok recenzije teksta u izvornom jeziku. Veću kritičku vrijednost imade za NZ, jer je neposredni prijevod s grčkog izvornog teksta, i to kratko vrijeme nakon njegova postanka.

IZ FRAGMENTA KORČULANSKOGA LEKCIONARA
(14. stoljeće)

Kodeksi, koji sadržavaju tekst staroga latinskog prijevoda, dosta su malobrojni, a većina njih su fragmentarni i palimpsesti. Najznatniji su ovi: za SZ: Lugdunensis iz 5.—6. st., sadrž. Heptateuh, izd. U. Robert, Pariz 1881, Lyon 1900; Ottobonianus, iz 8. st., sadržava dio Gen. i Exod.; Virceburgensis, palimpsest iz 5.—6. st., sadrž. odlomke Pentateuha i Proroka, izd. E. Ranke 1871; Monacensis, palimpsest, 5.—6. st., dijelovi Exod., Lev., Num., izd. Ziegler 1883; Vindobonensis, iz 6. st., dijelovi I.—IV. Kralj., izd. Belsheim 1885; Complutensis iz 9. st., sadrž. Rut., Est., Tob., Judita, Makab.; Veronensis, iz 6. st., Psalmi, izd. Bianchini 1740; Vaticanus 474, sadrž. Makab., izd. G. Mercati 1902; Konstanz-Weingartner Propheten-Fragmente, izd. P. Lehmann 1912. Za NZ: a = Vercellensis, iz 4.—5. st. (pripisuje se sv. Euzebiju iz Vercelle), sadrž. Evanđelja; b = Veronensis, nazvan »purpureus«, sa srebrnim slovima iz 5. st.; c = Colbertinus, iz 12. st., Pariz; ff_2 = Corbeiensis II., iz 5. st., Pariz; ova tri su glavni predstavnici evropskog teksta; d = latinski tekst kodeksa D (cantabrigensis) od Beze iz 6. st.; e = Palatinus, iz 5. st. Trient; f = latinski tekst kodeksa claromontanusa, Pavlove epistole, iz 6. st., Pariz; oba ova kodeksa predočuju afrički tekst; g = Gigas, iz 13. st., Stockholm; h = palimpsest Flery, iz 7. st. (Dj. Ap.), Pariz; i = Claromontanus, iz 6. st., Evanđ. Mat.; k = Bobbiensis, iz 5.—6. st., Beč; s = Bobbiensis, palimpsest iz 5. st., Turin; Boernerianus, iz 9. st., Dresden (grčki tekst Pavlovih posl. s interlinearnim latinskim tekstom); r = Fragmenta frisingensia, iz 6. st., München; w = guelferbytanus, iz 6. st., Wolfenbüttel; i mnogi drugi mlađi kodeksi. Tekstovi su većim dijelom izdani. Prvo izdanje priredio je u 16. st. Flaminius Nobilius za starozavjetne tekstove; zatim je sabrao tekstove iz preostalih kodeksa i djela kršćanskih pisaca P. Sabatier O. S. B. u djelu: Bibliorum sacrorum latinae versiones antiquae seu vetus Italica, 3 sveska, Reims 1739—43; i Pariz 1751. Novo izdanje toga djela nakanio je izdati J. Denk, sabravši mnoštvo materijala, ali je tek djelomično objelodanjeno od benediktinaca u: Old Latin Biblical Texts, Oxford 1883 i d.; zatim: Collectanea biblica latina, Rim 1912 i d. Pregled svega materijala podaju: Corssen, Nestle, Méchineau; o starozavjetnim tekstovima napose Swete, a o novozavjetnim Vogels.

b) *Latinski prijevod sv. Jeronima* ili *Vulgata*. Budući da je po svjedočanstvu sv. Jeronima i Augustina zavladala velika raznolikost i iskvarenost u starim latinskim prijevodima, što je i crkvenoj upotrebi zadavalo velikih poteškoća i bilo na sablazan, pregnuo je sveti Jeronim, u suglasnosti s papom Damasom I. (366—384), da izda kritički ispravljeni latinski prijevod NZ, dok je SZ odlučio nanovo izravno prevesti iz hebrejskog jezika. Za taj veliki pothvat pripravio se sv. Jeronim dubokim studijem, a osobito upoznavanjem hebrejskog i aramejskog jezika. G. 383 započeo je po nalogu pape Damasa I. ispravljanje NZ. Ne zna se, kako se dugo na tom poslu zadržao i kojim se tekstovima kod toga služio kao uzorcima; ali nema sumnje, da je bio u tom veoma kritičan i da je reviziju prijevoda učinio prema grčkom tekstu, po svoj prilici Origenovoj Heksapli. Iz Jeronimova djela »De viris illustribus« razabire se, da je g. 392 bio već gotov s tim poslom. U popravljanju SZ najprije je popravio prijevod Psalama prema tekstu LXX, i tako popravljeni prijevod preuzet je u rimski psalterij (Psalterium romanum) i u liturgijsku upotrebu. Drugi puta popravio je psaltir boraveći u Cezareji poslije g. 386 prema tekstu Origenove Heksaple. Ovaj tekst Psalterija preuzela je Crkva u Galiji, i zato se prozva Psalterium gallicanum. Poslije toga popravio je i ostale knjige Sv. Pisma prema tekstu Heksaple. No s tim se on nije mogao potpuno zadovoljiti te nije mirovao, dok nije gotovo čitav SZ nanovo preveo izravno iz izvornog hebrejskog jezika. Taj je posao započeo g. 389 i uz kraće prekide radio je na njemu oko 16 godina, tako da je g. 405 svršen prijevod čitavog SZ. Naročite su osobine toga prijevoda: jasnoća u izražavanju pravog smisla; sloboda mijenjanja konstrukcija i poretka misli; elegancija u prilagođivanju frazeologije duhu latinskog jezika i izbjegavanju premnogih semitizama. Hebrejski tekst, na osnovi kojega je Jeronim radio svoj prijevod, bio je bez vokala, ali svakako najbliži onomu, koji je sačuvan u kasnijem masoretskom ustaljenom tekstu. Pored toga koristio se je predajom tadanjih rabina te prijevodima Akvile i Simaha, a rjeđe Teodocionom. Premda se u nekim pojedinostima može prigovoriti preveliko slobodi u izražavanju, i zbog toga negdje i nejasnoći, ili što je suviše uvažavao tradiciju rabina, ili je nastojao suviše nametnuti svoj smisao, a negdje je i prebrzo radio (Priče, Propovjednik, Tobija, Judita, Pjesma nad pjesmama), ipak se općenito mora priznati, da je Jeronimov latinski prijevod s velikom pohvalom uspio. Nema sumnje o tom, da je daleko nadvisio sve dotadašnje latinske i grčke prijevode. Istina, isprva nešto zbog tradicionalnog konzervatizma i zbog osobne nenavisti nekih suvremenika, izazvao je taj prijevod znatnu oporbu zbog smionog novog načina izražavanja, ali doskora se uvidjela njegova velika vrijednost, pogotovu kad ga je i Crkva sve više službeno upotrebljavala. Najprije bi općenito prihvaćen u Galiji tijekom 5. i 6. st., zatim od polovice 6. st. u rimskoj crkvi, a za njom su se povele u 7. i kasnijim stoljećima i druge crkvene pokrajine, tako da je u 13. st. ušao taj prijevod u opću crkvenu upotrebu te se prozvao »Vulgata« (versio) = općenito raširen (prijevod). Izuzevši ostatke »Itale« u liturgijskim knjigama, svuda je prevladala upotreba Jeronimova prijevoda.

Ali mnogostrukim upotrebljavanjem i čestim prepisivanjem doskora su se uvukle u Vulgatu mnoge pogreške. To su već počeli zapažati: Cassiodor († 570), Alkuin (oko g. 800), Teodulf biskup Orleanski (787 do 818), Lanfranc biskup u Canterbury-u († 1089), Stefan Harding, opat cistercitski († 1134), koji su se trudili oko toga, da se priredi što bolje popravljeno izdanje Vulgate prema najuglednijim kodeksima toga vremena. Opat Stefan pozvao je dapače u pomoć ugledne židovske učitelje. Ali sva ova nastojanja nisu postigla željenog cilja; štoviše, kako opaža Hugo a S. Victore, raznolikost tekstova još se povećala. U 13. st. osnovani su u svrhu popravljanja Vulgate i korektoriji: u Parizu (1228), Senonense (1236), Parisiense ili sorbonicum (1256), Dominicanorum (sastavljen nastojanjem kard. Hugona a S. Caro oko 1248). Ali ni ti korektoriji, po priznanju Rogera Bacona († 1284), nisu postigli željena cilja, jer su se više oslanjali na osobni ugled popravljača, nego na kritičnu sigurnost kodeksa. Ipak je korektorijima postignuto to, da je u rukopisima 14. i 15. st. zavladao veći sklad, nego u pređašnjima. S pravom je isticao učeni franjevac Roger Bacon (1267), da je toj stvari potrebno papinsko vodstvo kao najvišeg crkvenog ugleda. To je bilo još više potrebno i zbog toga, što se B. počela i tiskom umnažati, te je i tu bilo novijih pogrešaka. Osim toga pojavljivali su se i noviji prijevodi sa značajkama humanističke latinštine, kakve su priredili Santos Pagnino (Lyon 1527), Erazmo (Basel 1526), Bibliander (Pariz 1545), Castelio (Basel 1551). Samo Erazmovo izdanje NZ doživjelo je oko 200 naklada. Savjet Rogera Bacona ostvaren je sazivom XIX. općeg crkvenog sabora u Tridentu (1546—63). Osobit povod za to bila je i nauka Luterova, koja je zabacivala dugokanonske knjige. Odmah na početku tridentinskog crkvenog sabora povjereno bi posebnom papinskom odboru, komu je predsjedao učeni kardinal Antonije Caraffa, da se pobrine oko toga, kako bi se došlo do što kritičnijeg teksta Vulgate. Crkveni sabor je međutim iz IV. sjednice (8. IV. 1546) izdao ovu važnu odluku o upotrebi Vulgate: »Isti sveti sabor, videći, da bi od toga bila nemala korist Crkvi Božjoj, kad bi se jasno označilo, koje od svih latinskih izdanja svetih knjiga, što se naokolo pronose, valja držati pravim, određuje i izjavljuje, neka bi se ovo isto staro Vulgatino izdanje, koje je odobreno dugotrajnom upotrebom kroz toliko stoljeća u samoj Crkvi, smatralo pravim u javnim predavanjima, raspravljanjima, propovijedanjima i izlaganjima, i neka se nitko ne usudi i ne usmjeli, da ga pod ikakvom izlikom zabaci . . . Jednako odlučuje i određuje ovaj sabor, da treba zgodnim načinom sporazumjeti se s tiskarskim poduzetnicima, da se unapredak Sveto Pismo, a osobito ovo isto staro i Vulgatino izdanje, što ispravnije tiska.« Ovom saborskom odlukom označena je Vulgata među ostalim latinskim prijevodima za crkvenu upotrebu autentičnim tekstom, koji može služiti kao temelj za izlaganje vjerskih i ćudorednih istina. Ujedno je postavljena ograda nepovlaštenom umnažanju nekritičkih tekstova; ali je time sa strane Crkve preuzeta i ozbiljna dužnost, da poradi oko što kritičnijeg izdanja Vulgate. Na tom je kroz dulje vremena radila posebna papinska komisija, u kojoj su bili najagilniji kardinali Antun Caraffa i Vilim Sirlet, vješt latinskom, grčkom i hebrejskom jeziku. G. 1588 predložio je kard. Caraffa papi Sikstu V. za tisak popravljeni tekst Vulgate, ali papa Siksto V., koji se sam živo i stručno zanimao za taj važni pothvat, proveo je po svojoj uviđavnosti na osnovi nekih kodeksa, kojima je on podavao veću važnost, neke popravke, s kojima nije bio suglasan pomenuti odbor. Tako je g. 1590 tiskano izdanje t. zv. Biblia Sixtina, ali jer je u njoj bilo mnogo pogrešaka, bila je odmah nakon smrti pape Siksta V. povučena iz prometa, te su priređena nova popravljena izdanja za pape Klementa VIII. g. 1592, 1593 i 1598, ali da se ne okrnji ugled pape Siksta V., zadržan je naslov: »Biblia Sacra Vulgatae editionis Sixti V. Pontificis Maximi jussu recognita atque edita«, a tek od g. 1641 dodano je u naslovu ime pape Klementa VIII.: »et Clementis VIII. auctoritate edita«, pa se po njemu zove »Vulgata Clementina«. Ovaj tekst uglavnom i danas vrijedi kao službeni u katoličkoj Crkvi, premda time nije rečeno, da je taj tekst kritički sasvim čist od pogrešaka, niti je to bilo rečeno navedenom odlukom tridentinskoga crkvenoga sabora. Zato je i dalje bilo slobodno naučno raditi na što boljoj restauraciji kritičkog teksta Vulgate. Na tom polju radili su: Lucas Brugensis († 1616); a u novije doba od 1830 ovamo Al. Ungarelli i njegov učenik C. Vercellone (Rim 1860—64), Th. Heyse, C. Tischendorf, koji su izdali popravljenu Vulgatu, prema amijatinskom kodeksu, Leipzig 1854; zatim dalje anglikanci: J. Wordsworth i Jul. White u Oxfordu, koji su g. 1911 počeli postepeno s velikim kritičkim aparatom izdavati Vulgatin tekst NZ. Napokon je Papinska Biblijska Komisija, osnovana g. 1902 od pape Leona XIII., povjerila posebnim papinskim pismom Pija X. od 30. IV. 1907 benediktinskom redu zadatak, da radi na strogo naučnoj reviziji Vulgate, i u tu svrhu osnovana je kraj Rima posebna benediktinska opatija sv. Jeronima. Pod stručnim vodstvom zaslužnog opata † H. Quentina objelodanjeni su prvi naučni plodovi toga nastojanja g. 1926 izdanjem Geneze, g. 1929 izd. Exodusa i Leviticus-a, a kasnije slijede redom ostali dijelovi. Taj je rad vrlo kompliciran i zato polagano napreduje i nakon smrti Quentinove († 4. II. 1925).

ZNATNIJI KODEKSI VULGATE. Broj Vulgatinih kodeksa vrlo je velik. Osobito ih je mnogo iz 12. i 13. st., kad je tekst bio već veoma iskvaren, i jer većina tih kodeksa potječe od pariskoga, nemaju osobite kritičke vrijednosti. Kodeksi se mogu razlikovati ili prema opsegu, da li sadržavaju čitavu B., ili samo NZ, ili samo Evanđelje, ili opet prema familijama tekstova. Stariji su oni, koji su talijanskog, španjolskog ili britanskog podrijetla. Nemalo kodeksa pripada familiji popravljene Alkuinove B. iz 9. st., a drugi zavise o recenziji Teodulfovoj. Ti se kodeksi označuju ili imenom knjižnice, gdje su pohranjeni, ili velikim slovima, kako su ih označili engleski stručni kritici. Znatniji talijanski kodeksi jesu ovi: *Amiatinus* (A, am), 7./8. st., pisan u Engleskoj, SZ. izd. Heyse-Tischendorf 1873, NZ Tischendorf 1850, *Fulensis* (F, fuld), pisan po narudžbi Viktora, biskupa u Kapui, 541—546. NZ (Evv. prema harmoniji), izd. E. Ranke 1868. *Mediolanensis* (M, med), 6. st., Ambrosiana u Milanu, Evv. *Foroiuliensis* (I., for), Cividale, 6./7. st. Evv. izd. I. Bianchini 1749. *Perusinus* (P, per), 6./7. st. fragm. purpurnoga kodeksa, Luk., izd., Bianchini 1749. *Harleianus* (Z, harl), Mus. Brit. 6./7. st., Evv. *Dunelmensis*, Durham (△), 7./8. st., Evv. *Lindisfarnensis* (Y lind), Mus. Brit. 7. st., Evv. (s engl. prijevodom), izd. G. Stevenson-G. Waring 1854—65. *Osoniensis I* (O, bodl), Bodl. 7. st., Evv. *Cantaurensis* (X), Corp. Chr. Canterbury, 7. st., Evv. *Ottobonianus* (ottob), 7. st., Vatican. Octateuchus, danas fali Sud. 13. 20 i Rut.

ŠPANJOLSKI KODEKSI: *Turonensis* (Tur), Pariz, 7. st., Gen. Num. *Toletanus* (T, tol), Madrid, 8. st., S. i N. Z., kojim su se služili rimski korektori. *Cavensis* (C, cav), iz 9./10. st. S. i N. Z., La Cava kod Salerna. Complutensis (compl[1]), Madrid iz 9./10. S. N. Z. *Matritensis* (compl[2]), 9./10. st., Prov.-Ap. *Aemilianus* (aemil), Madrid 10. st. Ps 54, 17-Ap. *Legionensis* (leon[2]), Leon g. 960, S. i N. Z.

ENGLESKI KODEKSI: *Dublinensis* (D), arm), Book of Armagh. g. 812, NZ., izd. J. Gwyn 1913. *Kenanensis* (O, ken), Book of Kelis, Dublin, 7./8 st., Evv. *Lichfildensis* (L, lich), 7./8. st. (S. Ceaddae), Mt.-Luk. 3, 9. *Mulligensis* (mull.), Book of Mulling, Dublin 8./9. st., Evv., oštećeno, *Rushworthianus* (R. rush), Bodl. 9. st., Evv. s engleskim prijevodom. *Egertonensis* (E, mm), Mus. Brit. 9. st., Evv. *Gatianus* (gat), Pariz, 8. st., izd. M. Heer 1910. *Enternacensis* (P), Pariz, 8. st Evv. *Bigotianus* (B, big), Pariz, 8. st., Evv. *Beneventanus*, Mus. Brit. 8./9. st. *Harleianus* (Z 2), Mus. Brit 8./9. st., Posl. i Otkriv., izd. E. S. Buchanan 1912. *Sangermanensis* (G), Pariz, 9. st.

KODEKSI ALKUINOVE RECENZIJE: *Vallicellanus* (V. val), Rim, 9. st., S. i N. Z. *Paulinus* (P), Rim, 9. st., NZ. *Turonensis*, Tours, 9. st., Oktateuh. *Bambergensis*, 9. st. S. i N. Z. (izuz. Apok.). *Turicensis*, Zürich, 9. st., S. i N. Z. *Coloniensis*, 9. st., S. i N. Z. *Biblija Karla Ćelavoga*, Pariz, 9. st., S. i N. Z. (izuz. Apok.). S. *Martini Turonensis* (M), 9. st. Evv. *Ingolstadensis* (I), München, 9. st. Evv.

KODEKSI TEODULFOVE RECENZIJE: *Theodulfianus* (Θ), Pariz, 9. st. S. i N. Z. (Berger 149—70). *Hubertianus* (H, hub), Mus. Brit. 9. st. S. i N.Z. *Sangermanensis*, Pariz, 9./10. st., S. i N. Z.

Neki Vulgatini kodeksi raskošno su opremljeni. Theodulfianus pisan je na purpurnoj membrani i zlatnim slovima; tako i Bambergensis, Grandvalensis, nekadašnji kodeks Hamilton 351, sada Oswego, New York; Coloniensis, Biblija Karla Ćelavoga, kodeks Adae Trevirensis i dr. O njima je pisao St. Beissel D. I.

Znameniti benediktinski stručnjak, opat H. Quentin, razlikuje 3 familije Vulgatinih kodeksa: španjolsku, zastupanu u kodeksu tol i Tur; Alkuinovu, zastupanu u kodeksu amiatinskom; Teodulfovu, koja istječe iz kod. ottobonianskog. Ova tri kodeksa potječu od zajedničkog arhetipa, jer imadu neke zajedničke pogreške, dok svaki opet ima svoje posebne; ali i taj arhetip nije bio nepokvaren Jeronimov, nego već znatno iskvaren. Drugi stručnjaci (Chapman, Power, Lagranger, Burkitt) razlikuju drukčije familije kodeksa. J. O.

Najstarije latinske biblije u Hrvatskoj. Najstarija je biblija zagrebačke stolne crkve vjerojatno bila t. zv. Radonova biblija, danas u Nacionalnoj biblioteci u Beču (God. 1190). Radon je bio opat benediktinske opatije St. Vaas u Arrasu za Karla Velikoga. U toj se bibliji nalazi obilje glosa, zapravo prijevoda iz latinskoga na slavenski jezik, pisanih krajem 11. ili početkom 12. st. Vatroslav Jagić je ustanovio, da su te glose mješavina staroslovenskog i češkog jezika i da pisac tih glosa stoji pod utjecajem hrvatskog stanovišta u nazalizmu. Franjo Fancev nagađa s mnogo opravdanosti, da je ovu bibliju, zajedno s drugim liturgijskim knjigama, bio sa sobom donio u Zagreb prvi zagrebački biskup Duh, pa da je te glose pisao on ili koji od njegovih pratilaca.

Svečana biblija zagrebačke stolne crkve, što je spominje već najstariji inventar iz 14. st., čuva se danas u metropolitanskoj knjižnici pod signaturom MR 159. To je doista *pulchra et solemnis Biblia*, kako je naziva spomenuti inventar. Urešena je s mnogo inicijala i sitnoslika. Još su u

Zagrebu sačuvane i ove rukopisne biblije iz srednjega vijeka: MR 63, MR 94 i MR 156, sve tri iz 14. st., danas u metropolitanskoj knjižnici, te biblija I. a. 76. i II. b. 150. (fragment) u arhivu HA u Zagrebu.

U samostanu sv. Franje u Šibeniku sačuvana je biblija iz 11. st., pisana karolinom, urešena inicijalima, od kojih su neki izrezani, te Sv. Pismo Novoga Zavjeta, pisano u 14. st., s nekoliko inicijala.

Samostan reda sv. Dominika u Dubrovniku ima fragment Sv. Pisma iz 11. st., a drugi jedan rukopis potječe iz 13./14. st.

Najstariji kodeks Sv. Pisma u hrvatskim krajevima bit će *Evangeliarium Spalatense,* za koji drži Viktor Novak (Evangeliarium Spalatense, Split 1923), da je pisan u 8. st. Ovaj evangeliarij donosi sva četiri evanđelja, a pisan je poluuncialom. Zagrebački evangeliarij MR 153 u metropolitanskoj knjižnici iz 11. st., pisan karolinom, nije više potpun, jer sadržava samo još završetak evanđelja po sv. Marku te evanđelja po sv. Luki i sv. Ivanu. Ali to i nisu kodeksi Sv. Pisma u cjelini, jer obuhvaćaju samo evanđelja, pa su valjda bili određeni kao lekcionariji u liturgijskim funkcijama.

LIT.: H. Folnesics, *Die illuminierten Handschriften in Dalmatien,* Leipzig 1917; K. Stošić, *Rukopisni kodeksi samostana sv. Frane u Šibeniku,* Croatia Sacra V. 1923; D. Kniewald, *Zagrebački liturgijski kodeksi XI.—XV. st.,* Croatia Sacra XIX., 1940. D. K-d.

C) Stari orijentalni prijevodi. Pored starih grčkih i latinskih prijevoda B. za kritiku biblijskog teksta važni su također orijentalni prijevodi. To su ponajprije:

a) Ž i d o v s k o - a r a m e j s k i p r i j e v o d i. Već za vrijeme boravka Židova u ropstvu babilonskom, kad su oni zaboravili svoj jezik i primili aramejski, nastala je potreba, da im se odlomci B., koji su se čitali u sinagogama na subotnim sastancima i na druge blagdane, usmeno protumače na aramejskom jeziku. To se tumačenje zvalo »Targum«, a činilo se tako, da bi se poslije svaka tri versa hebrejskog teksta nadovezao njihov aramejski prijevod. Prema talmudskoj predaji nastao je pisani aramejski targum Pentateuha za vrijeme Ezdre, a na osnovi toga nastale su kasnije recenzije targuma, i to:

1. *Palestinski targum,* nazvan »Targum Jerušalmi«, koji sadržava odlomke Pentateuha i proroka (nebhi'im). Od ovog targuma sačuvali su se neznatni ulomci, u kritičkim izdanjima poznati kao »Targum Jerušalmi« II. i III. On seže u 5. st. po Kr. Neki dijelovi teksta sačuvali su se u izdanju hebrejske Biblije u Lisabonu (1491), zatim u Londonskoj poligloti. Svi odlomci (850) objelodanjeni su u izdanju Biblije 1518 jednostavno pod imenom »Targum Jerušalmi«, i u izd. Biblije u Mlecima 1591. Kritička izdanja priredio je M. Ginsburger, Fragmententhargum, Berlin 1899 i 1903. Zatim, na osnovi Reuchlinova kodeksa (1105/6), P. Lagarde, Prophetae chaldaice, Leipzig 1872. Opsežan materijal o tom prikuplja P. Khale, Masorethen des Ostens, die ältesten punktierten Hss des AT und der Targume, Leipzig 1913; Masorethen des Westens, 1927.

2. *Targum Onkelosa k Pentateuhu.* Najvjerojatnije je, da je ime toga pisca identično s prevodiocem Akvilom. Podaje vjeran prijevod s hebrejskoga; jedino izbjegava antropomorfizme, ili ako se radi o izrazima Boga nedostojnima, mijenja ih u blaže. Ovaj targum uživa među Židovima velik ugled. Kritičko izdanje priredio je A. Berliner, Berlin 1887.

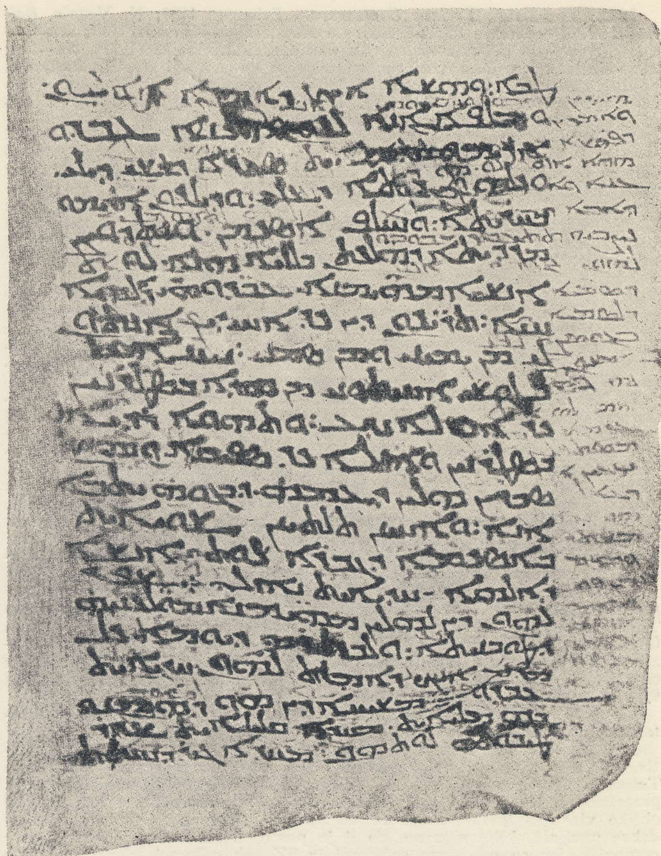
3. *Targum k prorocima,* pripisuje se Rabi Jonatanu ben Uzziel, navodno učeniku Hillela starijega. Konačni oblik dobio je ovaj targum u 5. st. po Kr. To je više slobodna parafraza, nego prijevod. Prvi puta je tiskan u Mlecima 1518. Kritičko izdanje od P. de Lagardea na osnovi Reuchlinova kodeksa, Leipzig 1872.

4. *Targum Pseudo-Jonatana* ili *Jerušalmi I.,* ili *T. ereç Jisrael,* jest potpuno sačuvani T. Pentateuha. To je zapravo komentar, a ne prijevod. U svom konačnom obliku potječe iz 7. st. po Kr. Otisnut je u Londonskoj poligloti. Kritičko izdanje priredio je W. Ginsburger, Berlin 1903.

5. *Targum k Hagiografima,* potječe od različitih pisaca, od kojih svaki imade svoje osebine. Kod Psalama daju čas točan prijevod, čas parafrazu; kod Megillota u pretežnom dijelu tumačenje; knjiga Jobova sastavljena je od više prijevoda; knjige Dnevnika su parafrazirane i pomiješane s dodatcima priča; knjiga Priča prevedena je prema sirskom prijevodu Pešitto. Nijedan od tih prijevoda nije stariji od 7. st. po Kr., premda se u Talmudu spominje, da je u vrijeme Gamalijela I. (sred. 1. st.) postojao targum knjige Jobove. Za kritiku teksta ovaj targum nema osobite vrijednosti. Izdao ga je P. de Lagarde, Leipzig 1874, i to prema rabinskom tiskanom izdanju od 1517.

6) *Samarjanski prijevod Pentateuha.* Ovaj prijevod treba razlikovati od hebrejskog teksta samarjanskog Pentateuha, pisana samarjanskim pismom, što imade neke razlike u tekstu II. Mojs. 24, 11. i V. Mojs. 27, 4 i bliži je tekstu LXX, nego masoretskom (izd. A. von Gall, Der hebr. Pentateuch der Samaritaner, Giessen 1918). Po predaji Samarjana ovaj prijevod Pentateuha na samarjansko-aramejskom jeziku načinio je neki svećenik Natanael (oko 20. pr. Kr.), ali odaje vrlo slabo poznavanje hebrejskog jezika, a na najviše mjesta to je kompilacija prijevoda od drugih ruku s mnogo pogrješaka. Na samarjanski Pentateuh obazire se Origen u bilješkama svoje Heksaple na 46 mjesta, ali prema nedavno nađenim fragmentima u Egiptu čini se, da se tu radi o grčkom prijevodu samarjanskog Pentateuha, koji pretpostavlja prijevod LXX. U 11./13. st. preveden je samarjanski Pentateuh na arapski jezik.

b) S i r s k i p r i j e v o d i. Povijesno je utvrđena činjenica, da je kršćanstvo vrlo rano, već svršetkom 1. i početkom 2. st. prodrlo u Siriju, jer su u početku 2. st. u pokrajini Adiabeni u Edesi i Arbeli bile osnovane kršćanske crkve. Sigurno je, da u to vrijeme padaju i počeci prevođenja B. na sirski jezik, jer je to tražila i liturgijska i katehetička potreba. Vrlo je vjerojatno, da je prijevod SZ knjiga u Siriji potekao iz redova židovskih obraćenika na kršćanstvo, jer su imena prvih kršćanskih biskupa u Siriji pretežno židovska. Ali taj prijevod nije odmah bio potpun, niti od istog prevodioca, nego je nastajao postepeno i od više prevodilaca. Utvrđeno je, da su najprije bile prevedene prvokanonske knjige pretežno iz hebrejskog jezika, a potom



KODEKS SYRUS SINAITICUS I PALIMPSEST

drugokanonske pretežno iz grčkog prijevoda LXX. Za prijevod Crkvenice napose je utvrđeno, da se točnije pokriva s nedavno pronađenim hebrejskim tekstom, nego s prijevodom LXX, ali u prijevodu Psalama, u Izaiji i Malim prorocima ipak se zapaža grčki utjecaj. Tijekom vremena taj se prijevod postepeno sve više prilagođivao grčkom jeziku.

1. *Pešitto.* Meliton, biskup iz Sarda, i Origen napominju u svojim spisima sirski prijevod, a tako i prvi sirski kršćanski pisci, Afraat i sv. Efrem biskup († 373), koji navode i drugokanonske knjige. Prema tomu u 4. st. postoji već sirski prijevod čitave B. Značajna je osebina toga prijevoda, da je jednostavan i vjeran, što označuje i njegovo ime »Pešitto« = jednostavan, koje mu je dao Moses bar Kepha († 913), za razliku od LXX i od prijevoda Tome Heraklejskoga, ili u smislu, da je općenito raširen. Prijevod evanđelja, što ga sadrži Pešitto, sigurno potječe već iz 2. st., jer u to doba priredio je Tacijan († 180) svoj »Diatessaron«, t. j. harmoniju 4 evanđelja, čiji se tekst sve do 5. st. upotrebljavao i u bogoslužju. Po mišljenju Gregoryja sigurno je već u 3., a pogotovu u 4. st. postojao potpun sirski prijevod NZ, koji je konačno ustalio biskup u Edesi Rabulas (411—435). Iz potpisa sirskih biblijskih kodeksa razabire se, da je Jakob iz Edese (704/5) priredio novu recenziju sirske B. prema tekstu Pešitto, grčkom tekstu Heksaple i Lucijanovoj recenziji te hebrejskom i samarijanskom tekstu, ali ova se sačuvala tek fragmentarno u nekim londonskim i pariskim rukopisima i u navodima Barhebracusovih Scholia i Bar Bahlula. Ostatci sirskoga Pešitto prijevoda sačuvani su u dragocjenim kodeksima, koji dosežu do 4. st. i koji se dijele u dvije familije: istočnu (nestorijansku) i zapadnu (Maronite, Jakobite i Melhite). Za sam NZ registrirao ih je Gregory oko 200. Najznatniji sirski kodeksi, koji sadržavaju SZ, jesu ovi: 2 kodeksa u Londonu iz 5. st., i to: Pentateuh iz 464 (Mus. Brit. add. 14415) i Izaija iz 459/60 (add. 14512), izd. L. Haefeli, Die Peschitta des AT (Alttestam. Abh. 10, 1. Münster 1927); *Codex Ambrosianus* u Milanu iz 6. st., koji sadržava čitav SZ, izd. A. M. Ceriani, Monumenta sacra et profana, Milan 1879—83. Od kodeksa NZ najznamenitija su 2, nađena u drugoj polovici prošlog stoljeća, i to: *Syrus Curetonianus* iz 5. st., nađen u odlomcima u jednom koptskom samostanu Nitrijske pustinje, a sada pohranjen u Brit. Mus. u Londonu. Značajka je prijevoda u tom kodeksu, da je više po smislu nego doslovan, i drži se, da sam taj prijevod potječe već iz 2. st., izd. W. Cureton, London 1858. K ovom kodeksu našao je Brugsch 1871 još tri lista, o kojima je dao izvještaj Rödiger u Pruskoj akad. znanosti u Berlinu (Monatsberichte 1872, 557—559). *Codex Syrus Sinaiticus* je 4. ili 5. st., koji je pronašla u samostanu sv. Katarine na Sinaju Agnes Smith-Lewis 1892. Pomnijim stručnjačkim proučavanjem njezinim, uza suradnju R. Benslya, F. C. Burkitta i R. Harrisa, otkriveno je, da je to palimpsest. Značajno je, da ova dva kodeksa predočuju 2 različite recenzije istoga prijevoda, jer usprkos nekolikim osebujnim inačicama pokazuju napadnu skladnost. Osobito je važno u tom kodeksu osebujno čitanje Mat. 1, 16: »A Jakov rodi Josipa; Josip, s kojim je bila zaručena Marija, rodi Isusa, koji se zove Krist« — na osnovi kojega su neki poricali djevičanski porod Bl. Dj. M. Ova su dva kodeksa najstariji dokumenti, koji potvrđuju, da je kod Siraca postojao pored Diatessarona i rastavljeni tekst evanđelja. Znatnija tiskana izdanja sirskog prijevoda SZ priredili su: Gabriel Sionita u pariskoj poligloti 1629—45, iz koje je preuzeto u londonsku; S. Lee (1823) za Brit. bibl. društvo; 1852[2] od američkih misionara; katoličko izdanje čitave B. od oo. Dominikanaca u Mosulu 1887—92; P. de Lagarde izdao je deuterokanonske knjige pod naslovom: Libri VTi apocriphi syriace, Lipsiae et Londini 1861.

LIT.: Th. Zahn, *Tatians Diatessaron*, Erlangen 1881; H. Vogels, *Beiträge zur Geschichte des Diatess. im Abendland*, Münster 1919; A. Vaccari, *Propaggini del Diatessaron in Occidente*, Biblica 12 (1931), 326—354; A. Smith Lewis, *The Old Syriac Gospels or Evang. da Mepharreshe*, London 1910; A. Hjelt, *Syrus Sinaiticus*, Helsingfors 1930, i dr. (isp. Cornel'-Merk, Introd.[11] 1934, str. 196—202; Meinertz, *Einleitung in das NT*, Paderborn 1913, str. 50—53).

2. *Sirski prijevod Philoxeniana.* Prema svjedočanstvu Mosesa Aghel († 570) i Heraklejskih rukopisa načinio je korepiskop Polikarpo 508 po nalogu Filoksena, monofizitskog biskupa u Mabbugu (Hierapolis) čitav prijevod Sv. Pisma s grčkog jezika, i to LXX Lucijanove ili zapadne recenzije, ali od toga se prijevoda sačuvao tek malen dio SZ, i to: *Cod. Ambrosianus* iz 8. st. i fragm. kodeksi u Brit. Mus. s odlomcima Izaije i Psalama. Od NZ odlomaka pripisuje se ovoj recenziji sirskog prijevoda: kodeks Ivanova sirskog evanđelja u Rimu, i ovomu jednak u Firenci, zatim jedan newyorški kodeks iz Beiruta. Ovoj grupi pripadaju i Pocock-tekstovi (II. Petr., II. i III. Iv. i Jud., koji se obično nalaze u izdanju Pešitta), tako nazvani po svom izdavaču, Leyden 1630; ponovno izd.: J. Gwyn, Remmants of the later Syriac Versions of the Bible, London 1909; čitav NZ izdao je: J. G. C. Adler, Novi Testamenti versiones syr. suppl. Philoxeniana et Hierosolymitana, Kopenhagen 1789; A. Ceriani, Monum. sacra et prof. V. 1. Milan 1873.

3. *Siro-heksaplarni prijevod.* Od 615—57 načinio je u Aleksandriji biskup Pavao iz Telle, uz suradnju palestinskog monaha i siromašnog đakona Tome, po nalogu monofizitskog patrijarka Atanasija I. točno po heksaplarnom grčkom prijevodu LXX novi sirski prijevod SZ, uz upotrebu Origenovih diakritičkih znakova i dodavajući čitanja iz Akvile, Simaha i Teodociona. Tim je prijevodom znatno potisnuta upotreba Filoksenijane. Ovaj je prijevod za kritiku teksta od velike vrijednosti, jer je izrađen na osnovi prvorazrednih heksaplarnih rukopisa. Samo za Psalme utvrđuje Rahlfs, da ne potječu od heksaplarnog predloška. Ovaj prijevod sačuvao je *Codex Ambrosianus* iz 8. st., izd. fotolit. A. Ceriani, Monumenta sacra et profana VII., Milan 1874.

4. *Heraklejski sirski prijevod.* Ovaj je prijevod dopuna siroheksaplarnog prijevoda SZ za NZ, načinjen sa više suradnika brigom biskupa Tome Harkela u Mabbugu, i to prema kodeksima antiohijske recenzije. Ovaj se prijevod trajno uvriježio u liturgiji i istisnuo Pešitto. Recenzija ovog sirskog prijevoda sačuvana je u više kodeksa, od kojih su najznatniji: *vatikanski* iz 7./8. st.; *florentinski* od 757, i neki drugi iz 9. st., među njima ima ponajviše rukopisa lekcionara.

LIT.: G. H. Bernstein, *De Harclensi NT Translatione Syr. commentatio*, Leipzig 1837, 1854[2].

5. *Sirsko-palestinski prijevod*, nazvan tako po pokrajini svog podrijetla, potječe iz 6. st.; po jezičnom značaju približava se jeruzalemskom Talmudu i znatno se razlikuje od drugih sirskih prijevoda. Prijevod je pretežno ropski. U NZ pridržava mnogo osebujnih grčkih riječi i grčke oblike vlastitih imena. Prijevod se tijesno prislanja na grčki tekst kodeksa uncijalâ. Nije sigurno, da li je postojao potpuni prijevod B. ove recenzije, jer su od njega sačuvani iz SZ tek odlomci lekcionara, i to također iz deuterokanonskih knjiga: Mudrosti i Crkvenice, dok je NZ sačuvan u većem dijelu; osobito je znatan *Evangeliarium Hierosolymitanum*, što potječe iz 6. st., sačuvan u jednom rimskom kodeksu od 1030 i u 2 sinajska kodeksa od 1104 i 1118. izd. Minascalchi Erizzo (1861—64) s latinskim prijevodom, i od P. de Lagardea, Bibliothecae syricae 1892; zatim od S. Lewisa i M. D. Gibsona, Oxford 1899. Potpuno je sačuvan leksionar St. i NZ, pisan oko 842; izd. S. Lewis, Studia Sinaitica VI. London 1897; suppl. 1907. Potpun opis do sada poznatih sirskih kodeksa, bilo fragmentarnih, bilo lekcionara i palimpsesta, podaje Fr. Schulthess, Lexicon Syro-palaestinum, Berlin 1903; isto: E. Littmann 1905; Schulthess-Littmann, Grammatik des christlich-paläst. Aramäisch, Tübingen 1924.

Osim spomenutih sirskih prijevoda razabiru se u spisima nestorijanskog Katolikosa Aba-Mara († 552) u nestorijansko-arapskoj kronici Serta i u spisima Ebedjesu, zatim u bibl. komentaru Išodad od Merw-a, citati grčke Lucijanove recenzije. U londonskoj poligloti IV. sačuvan je također sirski prijevod od nekog Susa, zatim 4 teksta od nekog siroheksaplarnog prevodioca Pavla, koji ispušta evanđeosku perikopu Iv. 8, 2 o preljubnici. Napokon poznat je pod imenom »Sirska Masora« iz 5. st. priručnik, koji je sadržavao točnu oznaku vokalizacije pojedinih riječi biblijskih knjiga, koja inače nije bila sasvim jasna iz hebrejskih tekstova. Ova Masora sačuvana je u rukopisima iz 9.—12. st., te odaje djelatnost Jakoba iz Edese i utjecaj predaje samostana Karkaphta, pa joj odatle ime »versio carcaphiensis«. Od istočno-nestorijanskih rukopisa sačuvan je samo jedan kodeks u Londonu s obilježjem škole u Nisibisu i u Ramišo-u.

LIT.: G. Diettrich, *Die Massora der östl. und westl. Syrer in ihren Angaben zum Propheten Jesajas*, London 1899; Weingartner, *Die syrische Massora nach Barhebräus, der Pentateuch* (1888); Hoberg, *Eine syr. Massora Hs in der Univ. Bibl. zu Lund* (1898).

c) K o p t s k i p r i j e v o d i B. S raširenjem kršćanstva u Egiptu, što počinje već u apostolsko doba sa sv. Markom evanđelistom, koji je prema kršćanskoj predaji bio biskupom u Aleksandriji, nastala je potreba, da se B. prevede u pučki jezik egipatskog seljačkog i radničkog stanovništva, jer grčkim jezikom govorilo se pretežno u obrazovanom i trgovačkom svijetu. Počeci pučkih prijevoda padaju u vrijeme sv. Antuna Pustinjaka. u drugoj polovici 3. st., za koga sv. Atanazije kaže, da je u crkvi čuo čitati riječi Mat. 19, 21. Budući da sv. Antun nije razumio grčki, zaključuje se, da je evanđelje bilo čitano u pučkom jeziku. Štoviše, prema židovskoj rabinskoj predaji spominje se prijevod nekih knjiga Sv. Pisma na koptskom jeziku već u 2. st. po Kr., kao na pr. proroka Ezekijela. Iz 3. st. nađen je jedan kodeks od papyrusa, koji sadržava Priče na ahmimijskom jeziku, pa možemo i odatle zaključiti, da počeci prijevodâ padaju u 2. st. Egipatski prijevodi dijele se u 4 narječja, i to:

1. *Sahidijsko* ili *tebansko*, t. j. gornje-egipatsko narječje. Ostatci toga prijevoda, koji se u svom postanku dotiču starolatinskog i starosirskog prijevoda, sežu u početak 4. st. na jednom kodeksu od papyrosa, pohranjenom u Brit. Mus., koji sadržaje: Deut., Jonu, Dj. Ap. (izd. Budge, London 1912); zatim kodeks sa gotovo potpunim Psaltirom iz 6. st. (izd. Budge, 1898); dalje palimpsest Jozue, Sud., Rut., Jud., Est. (izd. H. Thompson, Oxford 1911); u Rimu čuvaju se fragmenti: Joba, Priča, Crkvenice; u Turinu: knj. Mudrosti; zatim ev. Iv. u Parizu, Dj. Ap. i Posl. u Oxfordu; američka *Freer-kolekcija* Psalama u New Yorku. Cijeli tekst NZ izdao je G. Horner u 7 svezaka, Oxford 1911—24; od SZ najznatnije je izd.: A. Ciasca, S. Bibliorum fragmenta coptico-sahidica Musaei Borgiani 1—2, Rim 1885—89, dovršio I. Balestri sa 3 sveska NZ, Turin 1904. Znatna je zbirka Pierpont-Morgana s 50 kodeksa sahidijskog narječja. Popis koptskih kodeksa iz muzeja Borgiana izdao je G. Zooga, Rim 1819; najnoviji A. Vaschalde, Revue Biblique 1919/22.

2. *Ahmimijsko* ili *srednje egipatsko narječje* dobilo je svoj prijevod tek nešto kasnije od sahidijskog. Sačuvani su odlomci kodeksa: Gen., Exod., Sir., 2 Makab. i nedavno nađeno evanđ. Iv. iz 4./5. st. (izd. H. Thompson, London 1924); zatim *Papyrus u Beču* sadržava Male proroke (izd. Wesely 1915).

3. U *fajumskom narječju*, koje se prije označivalo pod imenom *basmursko*, sačuvali su se odlomci: Izaije, Tužbalica, Baruha, Mat., Marka, Ivana i Pavlovih poslanica; izd. Engelbret, fragm. Basmurico-coptica, Kjöbenhavn 1811; Bouriant, Fragments Basmouriques, Kairo 1880.

4. U *bohairskom* (donjoegipatskom ili memfiskom) narječju početci prijevoda potječu, po mišljenju Hoskiera, već iz svršetka 2. st. U 7. st. nalazi se u službenoj crkvenoj upotrebi. Prijevod je nastao iz dobrih grčkih rukopisa, srodnih s kodeksom B (Hesihijeva rec.). Izd. tekstova: Wilkins, London 1716, NZ; 1731, SZ; Schwartze: Die Evangelien, 1846/47; P. Böttcher (de Lagarde), Dj. Ap. i Posl. 1852; najpotpunije izdanje, koje obuhvata 46 kodeksa, priredio je : G. Horner, The coptic version of the NT I.—II. sv., Oxford 1898; III. i IV. sv. 1905.

d) E t i o p s k i p r i j e v o d u semitskom jeziku Ge'ez, kojim je govorio narod, što se iz južne Arabije preselio u Abesiniju. Nastao je u 4. st., kad su Etiopljani primili kršćanstvo od Frumencija i Edisija, a dovršen bi tijekom 5.—7. st. prijevodom Crkvenice, koji potječe iz 678. Taj prijevod spominje sv. Ivan Zlatousti u svojim homilijama. Nastao je na osnovi grčkog teksta, ali je u kasnijim stoljećima, osobito u 13. i 14. mnogostruko prerađen pod utjecajem arapskih prijevoda, a u 16. i 17. st. prerađen je prema masoretskom tekstu. Tiskano izd. NZ toga prijevoda priredio je etiopski monah Tesfa-Zion pod imenom Petrus Ethiops, Rim 1548—49; zatim J. Pell-Platt, Cambridge 1826/30; revidirano izd. Praetorius, Leipzig 1899. Krit. izd. SZ, izuzevši knj. Makab., priredio je: A. Dillmann 1853; O. Löfgren, Die äthiop. Übersetzung des Proph. Dan., Pariz 1927; Jona-Maleachi, äthiopisch, Leipzig 1930; VT Aethiopicum, Asmara, I.—IV., 1924—26; NT 1921.

e) A r m e n s k i p r i j e v o d nastao je, po svjedočanstvu arm. povjesničara Koriuna i Pharba, u prvoj polovici 5. st. Isprva se u Armeniji upotrebljavao sirski prijevod, a s efeškog crkvenog sabora (431) donijeli su Josip iz Palne i Ivan iz Ekele (nazvan Eznik) grčke tekstove. Nakon Mesropova izuma armenskog alfabeta načiniše 440 Mesrop i patrijarh Sahak, uz suradnju u Aleksandriji izučenih svećenika Josipa i Ivana, armenski prijevod B., isprva sa sirskog, a kasnije popravljen s grčkog prijevoda recenzije Origenove Heksaple. Prvo tiskano izdanje, na osnovi kodeksa kralja Sethuma od 1295, priredio je armenski svećenik Osgan u Amsterdamu 1666.

Najkritičnije je izdanje Mehitarista Zohraba u Mlecima na otoku San Lazaro 1805, na osnovi 20 kodeksa. Fototip. izdanja kodeksa: G. Khalatiantz, *Cod. Instituti Lazarew* od 887, Moskva 1899; Fr. Macler, *Codex Etschmiadzin 229* od 989, Pariz 1920. Ovaj kodeks je znamenit zbog toga, što u evanđ. Mark. poslije 16, 8 ima preko završetka evanđelja napisano: Ariston Eritzon = svećenika Aristona; na osnovi toga nastalo je mišljenje, da ovaj završetak potječe od Aristiona.

f) G e o r g i j s k i ili g r u z i n s k i, nazvan također i b e r s k i (na Kavkazu) prijevod, nastao je uporedo s armenskim, jer su i Georgijci primili alfabet od sv. Mesropa. Načinjen je iz grčkog teksta, kako je to utvrdio Fr. Zorell. Kod toga prijevoda znatan je bio rad armenskih monaha manastira sv. Sabe u Palestini, koji se u 11. st. preselio na Atos u Iversku lavru, te se otada zapaža bizantski utjecaj na tom prijevodu. Najstariji kodeks *Papyrus-Psaltir* potječe iz 8. st.; zatim *Četveroevanđelje* od 897, a potom mlađi kodeksi evanđelja i Psalama iz 10. st. Najstariji kompletni kodeks SZ potječe od 978, a *fragmenti palimpsesta* (Gen., Jer., Evv.) iz 5.—7. st. Znatni su kodeksi Mt. i Mk. iz 913 i 995, izdani od V. I. Beneševiča, Petrograd 1909/11. Prvo tiskano izdanje priredio je knez Vakhušt, Moskva 1743. Inače prijevod nema osobite važnosti za kritiku teksta.

g) A r a p s k i p r i j e v o d B. Tih prijevoda ima mnogo, a nastali su ili izravno, ili pod različitim utjecajima susjednih prijevoda. Potpuni izravni prijevod St. i NZ pripisuje se nekomu Ahmedu, sinu obraćenog Židova Abdullaha († 663), ali to se ne može sigurno dokazati. Kršćanski arapski prijevodi potječu vjerojatno iz predislamskog doba. Kodeksi rukopisa potječu iz 8.—10. st., često s paralelnim grčkim i arapskim tekstom. Jedan arapski kodeks iz 9. st. čuva se na Sinaju u samostanu sv. Katarine. Zna se, da je u 11. st. Abul-Fath-Abdullah ibn el Fadl obradio staroarapski Psaltir (tiskan prvi put u Aleppu 1706). U londonskoj poligloti sadržan je prijevod Proroka od Egipćana al' Alam-a, na osnovi Hesihijeve recenzije. U 13. st. preveo je neki Židov Pentateuh vjerno s masoretskog teksta; taj je prijevod izdao Arabs Erpenius u Leydenu 1622. U novije doba Euringer (Die Überlieferung der arab. Übersetzung des Diatessarons, 1912) drži, da je u arapskom prijevodu evanđelja sačuvana predaja Diatesarona. A. Vaccari S. J., Le versioni arabe dei Profeti (Bbc 2 [1921 s], 401—423) dokazuje na osnovi kodeksa arapskih prijevoda Prorokâ, da su načinjeni na osnovi grčkog i sirskog teksta.

h) P e r z i j s k i ili i r a n s k i p r i j e v o d i B. O postanku prijevoda u perzijskom ili iranskom jeziku malo je do sada poznato. Talmud doduše govori o prijevodu Sv. Pisma u elamitskom i medijskom jeziku, ali nalazi rukopisa u Turfanu sežu tek do 6. st. po Kr.; od tih je najznatniji kodeks *Pehlevijskog Psaltira*, o kom je referirao Andreas u sjed. pruske Akademije 1918. Mnogo je mlađeg podrijetla prijevod evanđelja, od kojeg su sačuvani samo odlomci iz nestorijanskog lekcionarija u soghdijskom (srednjeiranskom) jeziku (izd. F. M. K. Müller 1913). Od istog prevodioca potječu i najstariji odlomci novoperzijske B. (izd. E. Sachau 1915). U 16. st. priredio je Židov Jakob ben Josef Tawus prijevod Pentateuha za carigradsku poliglotu (1546). Isti tekst ušao je u londonsku poliglotu (1652). Tekst perzijskog prijevoda Evanđelja u londonskom izdanju, priređenom od A. Wheloca i Piersona (1652—57) potječe iz 14. st. Perzijski prijevod evanđelja u londonskoj poligloti potječe iz sirskog teksta, i to poslije 8. st. Noviji prijevod evanđelja od 1740 izdan je u Petrogradu (1848). Čitav NZ izdan je u Kalkuti 1813 i 1816 od Henri Martyna, zatim u Petrogradu 1815 i u Londonu 1892[7]. Od SZ priredio je u 19. st. prijevod nekih knjiga bubarski Židov Benjamin Cohen, i to: Ps. i Priče izd. u Beču 1883; te Knj. Jobovu, Jeruzalem 1885. Kritičke vrijednosti ovi prijevodi nemaju.

J. O.

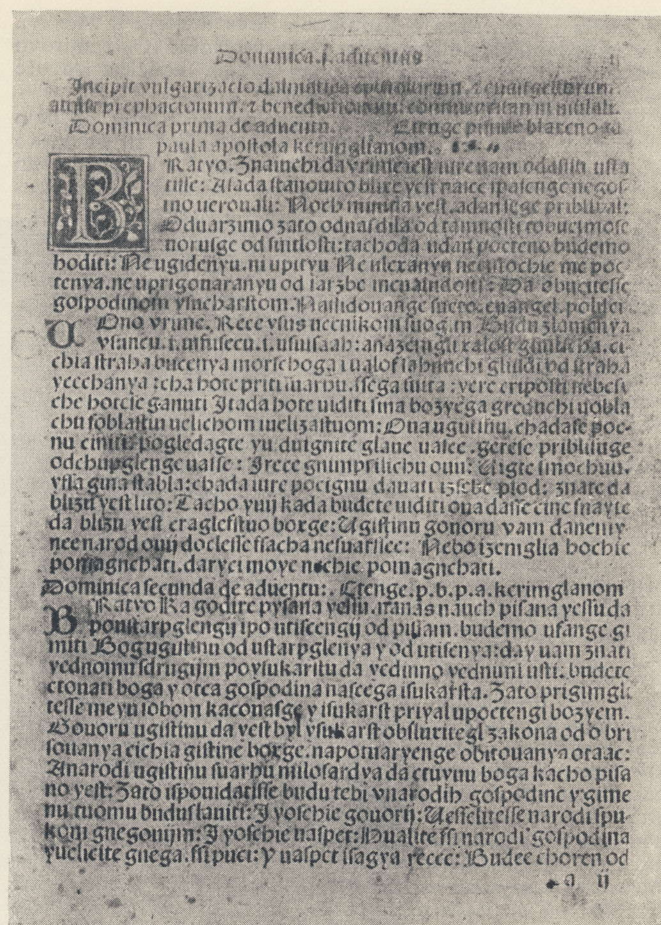
D) Staroslavenski prijevod Biblije. Kod Hrvata se u srednjem vijeku razvila tradicija, zabilježena već 1248, da im je pismo (glagoljicu) i evanđelje dao sv. Jeronim († 420). Bez obzira na pitanje, kako je nastala ta legenda, i bez

obzira na pitanje podrijetla same glagoljice, danas je sigurno, da su sv. braća Konstantin (Ćiril) i Metodije bili prvi, koji su na jedan slavenski jezik preveli Sveto Pismo. Njihov je prijevod bio namijenjen potrebama slavenske liturgije u Moravskoj, kojoj su oni udarili temelje. Nakon dugotrajnih rasprava prevladalo je mišljenje, da je jezik ćirilometodijskog prijevoda bio jezik macedonskih Slavena, koji neki nazivaju starobugarskim, a neki staroslavenskim ili starocrkvenoslavenskim, i njihovo pismo da je bila glagoljica, a ne ćirilica. Sa slavenskom liturgijom raširili su se i slavenski biblijski tekstovi iz Moravske po Hrvatskoj, Bugarskoj, Srbiji i Rusiji, te su postali temelj gotovo svih kasnijih prijevoda i primjena Biblije bilo na crkvenoslavenskom bilo na narodnim jezicima spomenutih slavenskih naroda.

Što su prevela sv. Braća? Budući da se arhetip ćirilometodijskog prijevoda nije sačuvao, mi taj prijevod poznajemo tek iz mlađih kodeksa, pisanih glagoljicom i ćirilicom, od kojih najstariji sežu tek na kraj desetoga i u jedanaesto stoljeće, dakle su preko sto godina mlađi od izvornika. No to ne bi bilo ni po jada, kad bi ti kasniji, makar i mlađi sačuvani prijepisi sadržavali potpunu staroslavensku Bibliju, t. j. sve i cjelovite knjige Novoga i Staroga Zavjeta, i kad bi bile i jezično i stvarno jedinstvene. Ali na stvari je sve drukčije. Stoga se otvorilo pitanje: jesu li sv. Braća prevela cijelu Bibliju ili samo neke dijelove? tko je od njih prevodio i u koje vrijeme? iz kojeg su predloška i jezika prevodili i iz koje upravo redakcije toga predloška?

O tim i sličnim pitanjima raspravlja slavistička nauka već preko jednoga stoljeća, ali točnoga odgovora još nije ni do danas mogla dati. Glavni predmet rasprava su sami sačuvani tekstovi prijevoda kao i pismena tradicija. Glavno vrelo tradicije jesu t. zv. Panonske legende. Tako Ćirilova legenda (gl. 14.) veli, da je on, Konstantin, prije odlaska u Moravsku sastavio pismo za slavenski jezik i preveo Evanđelje; Metodijeva legenda (gl. 15.) pripovijeda, da je Metodije s bratom preveo Psaltir i Evanđelje s Apostolom kao i izabrane crkvene službe, a kasnije da je sam s dva skoropisca preveo cijelo Sv. Pismo osim knjige Makabejaca. Ćiril je naime umro 869, a Metodije 885. I Ivan Eksarh Bugarski, suvremenik cara Simeuna (893—927), zabilježio je tradiciju, da je sv. Metodije preveo cijelu Bibliju (60 knjiga po kanonu istočne crkve). No protiv toga govori činjenica, da ni u 15. st. nije bilo potpune stsl. Biblije. Kad je naime novgorodski biskup Genadije želio, da ima cijelu stsl. Bibliju, dao je tražiti po svim ruskim manastirskim knjižnicama biblijske tekstove, da se iz njih sastavi potpuna Biblija; i kad se sve sabralo, potpune Biblije nije bilo, jer su nedostajali pojedini dijelovi Staroga Zavjeta: Paralipomeni, Ezdra, Tobija, Judita, Estera, Knjiga mudrosti i Knjiga Makabejaca. Stoga je Genadije dao te knjige prevesti u glavnom iz latinske Vulgate, a djelomično iz suvremenih grčkih tekstova. Tako je nastala potpuna crkvenoslavenska t. zv. Genadijeva Biblija iz g. 1499. Ona je služila za osnovu i prvoj ruskoslavenskoj tiskanoj Bibliji Ostroškoj iz g. 1581. Isto tako nisu imali slavensku Bibliju ni hrvatski protestanti, kad su je htjeli polovicom 16. st. izdati na hrvatskom jeziku.

Zbog toga nesklada između izvora i sačuvanih tekstova jedni su učenjaci bili mišljenja, da su sv. Braća prevela samo evanđelistar, t. j. perikope ili odlomke iz Novoga Zavjeta, a iz Staroga Zavjeta samo parimejnik, t. j. izbor, kako ga je upotrebljavala istočna crkva; drugi su naprotiv tvrdili, da su sv. Braća prevela doista cijelu Bibliju, ali da se ona već zarana kao cjelina izgubila, možda za bijega Metodijevih učenika iz Moravske. Isprva je i sam Vatroslav Jagić bio nepovjerljiv prema riječima Metodijeve legende (koje je naročito od 1905 branio Rus Ivan Jevsejev) kao i najveći autoritet u pitanjima stsl. Biblije Čeh Josip Vajs; no kako je postepeno napredovala nauka u detaljnoj kritici tekstova i njihova jezika, i kako su se iznosili na javu novi stariji spomenici, tako se sve više davalo vjere Metodijevoj legendi. Stoga je Jagić u svojem djelu Entstehungsgeschichte der kirchenslavischen Sprache (1913) priznao, da je koncem Metodijeva života postojao u glavnom potpun prijevod stsl. Biblije. Daljnim radovima najboljih slavista: V. Jagića, J. Vajsa, M. Rešetara, W. Vondraka, P. Lavrova, G. A. Iljinskoga, F. Nachtigala, F. Pechuške i dr. danas prevladava uvjerenje, da je za Konstantina i Metodija preveden cijeli Novi Zavjet osim Ivanova Otkrivenja i od Staroga Zavjeta po svoj prilici sve knjige, pa i one deuterokanonske knjige, osim knjige Makabejaca.



LEKCIONAR BERNARDINA SPLIĆANINA, Prva strana (g. 1495)

Iz nejedinstvenosti u jezičnom i djelomično stvarnom pogledu, koju je pokazala podrobnija analiza tekstova, nauka je došla do ovih zaključaka: da je na cijelom ćirilometodijskom prijevodu radilo više ljudi i u različito vrijeme; da je prvotni prijevod, koji je izvršio Konstantin, predstavljao upravo evanđelistar (t. j. Evanđelje i perikopama, a da se kasnije, možda za Konstantinova života, a svakako Metodijeva, pristupilo popunjavanju praznina u cijeloj Bibliji. Stvar je to vjerojatnija, ako se ima na umu, da je Konstantin započeo svoje prevođenje u liturgijske svrhe, pa je dakle trebao da u prvom redu prevede za potrebe crkve neki grčki lekcionar (*Εὐαγγέλιον ἄπρακος*), t. j. one dijelove Biblije, koji su bili potrebni u liturgiji istočne crkve; istom kasnije se moglo pristupiti priređivanju potpunog biblijskog teksta. Ovaj drugi posao bio je dakle kompletoran. Stoga se i govori o lekcionarskom ili ćirilskom dijelu i o kompletornom ili metodijskom dijelu stsl. Biblije. Lekcionarski dio mogao je nastati i prije moravske misije sv. Braće, t. j. mogao je biti namijenjen i domaćim Slavenima na Balkanu, jer je teško zamisliti, da bi braća (odnosno Konstantin) u tako kratko vrijeme prije odlaska u Moravsku i azbuku sastavila i prevela evanđelistar.

Među najstarijim sačuvanim rukopisima stsl. Biblije ima i takvih, koji doista predstavljaju pratip lekcionara, kao i takvih, koji zastupaju pratip četveroevanđelja. Lekcionarski tekst, dakle i najarhaičniji tekst stsl. Biblije, predstavljaju: a) *Assemanijev ili vatikanski evanđelistar*, glagoljski rukopis iz kraja 10. ili početka 11. st., danas u Vatikanskoj knjižnici; b) *Savina knjiga*, ćirilski rukopis iz 11. st., danas u Narodnoj knjižnici u Moskvi; c) *Ostromirovo evanđelje*, također ćirilski rukopis, pisan u Novgorodu 1056—1057, danas u Narodnoj knjižnici u Petrogradu. Najstariji kodeksi, što bi predstavljali upotpunjena četveroevanđelja, bila bi dva stara glagoljska rukopisa: a) *Zografsko evanđelje*, jamačno iz kraja 10. st., sada u Narodnoj knjižnici u Petrogradu; b) *Marijinsko evanđelje*,

valjda iz 11. st., sada u Rumjancevljevu muzeju u Moskvi. Od navedenih spomenika datirano je jedino Ostromirovo evanđelje, dok za doba postanka drugih kodeksa govore paleografski, lingvistički i historijski razlozi.

U ćirilometodijevsko doba nastao je i Apostolar, ali nam je njegov tekst sačuvan samo u odlomcima ili iz nešto mlađega vremena. Najstariji mu je svakako trag sačuvan u t. zv. *Kijevskim* i *Bečkim listovima*, glagoljskim fragmentima iz 10. odnosno 11. stoljeća. Neveliki su fragmenti apostolara *Grškovićev* i *Mihanovićev apostolar*, glagoljski rukopisi s kraja 12. stoljeća. Mlađi je i manje izvoran tekst sačuvan u srpskoslavenskom ćirilskom *Šišatovačkom apostolu* s kraja 13. st.

Ivanovo Otkrivenje jamačno nije bilo prevedeno u ćirilometodijevsko doba, pa mu na staroslavenskom jeziku i nema potvrde u spomenicima prije 13. stoljeća. Lijep je tekst u bogumilskom *Hvalovu rukopisu*, ćirilskom spomeniku iz 1404.

Od starozavjetnih knjiga najbolje se svakako sačuvao Psaltir. Najstariji mu je tekst sačuvan u t. zv. *Sinajskom psaltiru*, glagoljskom rukopisu 11. st., koji se tako zove, jer se nalazi u samostanu sv. Katarine na Sinajskom brdu; jednako stari tekst sačuvan je i u ćirilskom *Bolonjskom psaltiru* iz 1404. Druge starozavjetne knjige su mnogo slabije sačuvane, te se ni danas ne može još reći, koje su knjige bile sigurno prevedene za Ćirila odnosno Metodija. Sigurno je prije svega, da je tada nastao t. zv. *Parimejnik*, t. j. izbor starozavjetnih čitanja u istočnoj crkvi, jer to potvrđuje jednoličnost ćirilskopravoslavnih tekstova; ali da je bilo prevedenih i takvih odlomaka pa i knjiga, kojih nije bilo u parimejniku, dokazuju doduše mlađi, ali arhaični tekstovi sačuvani perikopski u hrvatskoglagoljskim misalima, a naročito brevijarima. Na to je svratio pažnju naročito prof. J. Vajs, otkad je počeo u Krku 1903 izdavati svoja *Analecta Sacrae Scripturae ex antiquioribus codicibus glagoliticis*. Vajs je dokazao ne samo, da ti hrvatski glagoljski spomenici iz 14. i 15. st. imaju više starozavjetnog teksta (na pr. brevijar Vida Omišljanina iz 1396) od ćirilskih parimejnika, nego da oni čuvaju više i jezične i tekstualne starine (u stvari biblijskih redakcija), a opet upućuju na zajednički izvor sa ćirilskim tekstovima: dakle nisu kasnije nastali. Starozavjetne knjige, za koje se uz Psaltir s najviše sigurnosti može govoriti, da potječu iz ćirilometodijskog doba, jesu: knjiga Postanja, Izlaska, Deuteronomij, Sudaca, Rute, Kraljeva, Paralipomena, Ezdra, Job, Priče, Eklesiastikus i svi proroci.

Predložak stsl. prijevoda. O predlošku stsl. prijevoda Biblije kaže i Metodijeva legenda, da je bio pisan grčkim jezikom; ljetopis popa Dukljanina također veli za Konstantina, da je »istumačio iz grčkoga knjigu hrvacku«. Nijedan ozbiljniji učenjak nije dosad stavio u pitanje tu tvrdnju tradicije, jer je sva novija kritika tekstova potvrđuje. Tek se, zbog raznolikih redakcija grčkog prijevoda Biblije, postavlja pitanje, kojoj je redakciji pripadao Konstantinov odnosno Metodijev grčki predložak, i da li su svi dijelovi Biblije prevedeni iz jedne redakcije. Nakon napornih studija čini se, da se i ovo pitanje primaklo svojem rješenju. Kritika teksta je iznosila, kako se najveći broj mjesta slavenskog prijevoda slaže s carigradskom (Lukijanovom) recenzijom, djelomično s aleksandrijskom (Hesihijevom), zatim sa zapadnom (Western) pa i s Vulgatom (latinskom). Prof. Vajs je za evanđelja konačno utvrdio, da preko polovica stsl. varijanata ima carigradski tekst, tek jedna petina ima zapadni, a još manji dio ima aleksandrijski tekst; one dijelove, koje su neki (i Pogorjelov) izvodili iz Vulgate, Vajs većinom objašnjava zapadnim tekstom, dok tek za neki neznatni dio varijanata i on priznaje, da se ne mogu tumačiti bez Vulgate (v. Byzantinoslavica I.). Prema tome bi predložak stsl. evanđelja bio takav grčki kodeks, koji je sam predstavljao kompromisni tekst devetoga stoljeća, kojemu je osnova bila carigradska recenzija uz varijante aleksandrijske i zapadne, koje je Vajs na V. bizantološkom kongresu u Rimu precizirao kao palestinske, a isključio latinsku Vulgatu (Studi bizantini e neoellenici, V.).

Grčki je predložak dokazan i za mnoge starozavjetne knjige, koje smo sprijeda nabrojili, ali je ovdje teže precizirati redakciju, jer izvornih stsl. tekstova nema, a mlađi su prijepisi pretrpjeli s vremenom velikih promjena. Vajsova i Pechuškina istraživanja su u pojedinim starozavjetnim knjigama pronašla čak više aleksandrijskog teksta nego carigradskog, što se uzima i kao znak veće starine, jer se u kasnije doba udešavao tekst prema službenoj carigradskoj redakciji.

Daljna sudbina stsl. prijevoda Biblije. Ćirilometodijski prijevod, bilo perikopski, bilo kompletorni, doživio je u kasnijim stoljećima toliko promjena, da ne možemo ni za jedan spomenik stsl. Biblije tvrditi, da čuva čist Ćirilov ili Metodijev prijevod: pa i najstariji od njih tek su prijepisi u najboljem slučaju iz druge ili treće ruke. K tomu nema niti dva spomenika, koji bi se međusobno potpuno podudarali. Tomu se uostalom i ne čudimo, kad znamo, da je ista stvar i s grčkim tekstovima 9.—11. stoljeća. Promjene i razlike, koje su nastajale među tekstovima, jedne su samo jezične naravi, t. j. osobine stsl. jezika zamjenjivale su se osobinama pojedinih mlađih slavenskih jezika, prema tome u kojem je kraju prijepis nastao; druge promjene, tekstovne, nastale su u istočnoj crkvi prema mlađim grčkim predlošcima, a u katoličkoj prema Vulgati. I jezične i tekstovne razlike započele su već pri stvaranju kompletornih dijelova Biblije, dakle još za Metodijeva života. Kasniji rukopisi ne čuvaju uvijek starinu adekvatno prema vremenu, u kojem su nastali. I relativno mlađi rukopis može, kao prijepis s nekoga mnogo starijega predloška, čuvati više izvorne starine, kakav je na pr. slučaj s *Nikoljskim evanđeljem*, ćirilskim rukopisom s kraja 14. stoljeća.

Glavni kriteriji za prosuđivanje veće blizine izvornom prijevodu Biblije jesu: neprevedene grčke riječi, panonizmi (t. j. jezične osobine moravskopanonskih Slavena) i varijante starijih grčkih redakcija zapadne i aleksandrijske. Prvo narušavanje kakvog takvog jedinstva ćirilometodijevskog prijevoda započelo je u istočnoj crkvi, upravo u Bugarskoj, za doba cara Simeuna. Prije svega tada se u istočnoj Bugarskoj glagoljica stala zamjenjivati novim pismom t. zv. ćirilicom (t. j. grčkim uncijalnim pismom, obogaćenim nekim glagoljskim znacima za slavenske glasove); i biblijski tekstovi stali su se pisati novim pismom i paralelno s time reformirati: grčke riječi i panonizmi stali su se čistiti i zamjenjivati bugarskima, a u tekstovnom pogledu ponešto se udaljavalo od službene tadanje carigradske redakcije. Ta je bugarska redakcija postala temeljem ruske i srpske biblijske književnosti.

No u jugozapadnoj Bugarskoj odnosno Macedoniji zadržala se uporedo starija ćirilometodijska tradicija: tu su se čuvale glagoljske knjige još do kraja 12. st. zajedno s pismom i starim tekstovima. Stoga iz toga kraja (uključujući ovamo i Atos) i potječu najstariji stsl. glagoljski biblijski kodeksi do danas sačuvani. Ta starija tradicija sačuvala se i u biblijskim kodeksima bogumilskoga područja, kao što su *Nikoljsko evanđelje* (14. st.) i *Hvalov rukopis* (1404), ma da su mlađeg postanja, kao i u hrvatskim glagoljskim liturgijskim knjigama (misalima, brevijarima i obrednicima), koje imaju naravno dosta biblijskih perikopa.

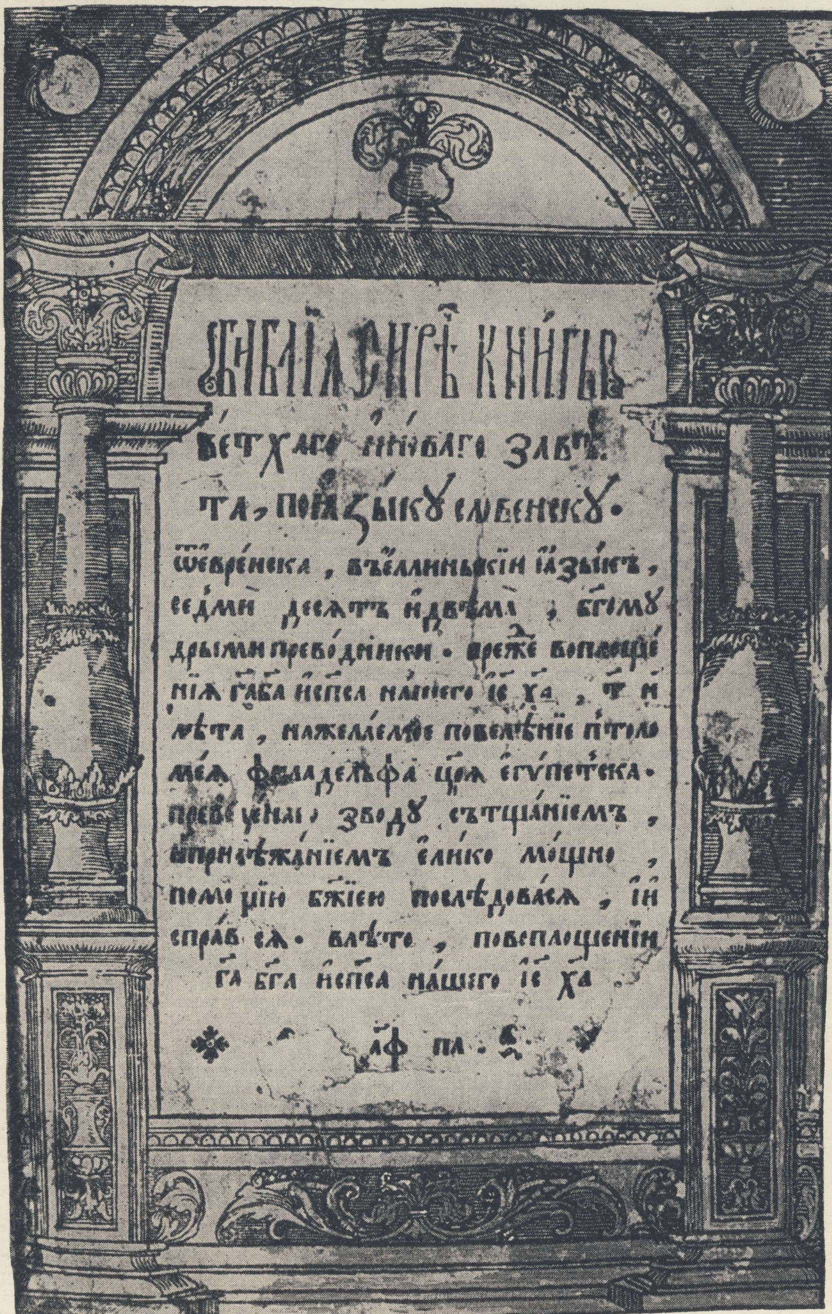
U pravoslavnim crkvama nastavilo se od 10. do 16. st. nesamo jezičnim pomlađivanjem, nego i ispravljanjem teksta prema suvremenim grčkim tekstovima; uza sve to nije došlo do posvemašnjeg prekida s prastarim maticama, tako da i mlađi ćirilski tekstovi čuvaju zajedničkih crta i s mlađim glagoljskim tekstovima i tako upućuju na zajednički praizvor. Već smo spomenuli, kako je u Rusiji Genadije koncem 15. st. pokušao sastaviti iz različitih kodeksa potpunu stsl. Bibliju, od koje se sačuvao primjerak iz g. 1499, i kako je praznine dao prevesti većinom iz Vulgate. U Rusiji su zatim slijedile i druge kompilacije cijele Biblije, od kojih je proizašla prva štampana cjelovita stsl. (ruskoslavenska) Biblija, t. zv. *Ostroška Biblija,* jer je tiskana u Ostrogu 1581 g. zaslugom Konstantina Konstantinovića Ostroškog. Slijedila su druga izdanja, od kojih je najznatnija t. zv. *Jelisavina Biblija* iz 1751, revidirana prema starim grčkim tekstovima.

Kod Bugara i Srba nije nikada došlo do kompilacije jedinstvene i cjelovite crkvenoslavenske Biblije, premda oni imaju mnogo sačuvanih kodeksa biblijskih tekstova. Tako su kod Srba poznati ćirilski rukopisi evanđelja t. zv. *Miroslavljevo* (izdao ga Lj. Stojanović, Beč 1897) i *Vukanovo evanđelje* iz 12. odnosno 13. stoljeća. Kod Srba bilo je tiskano četveroevanđelje prvi put u Rujanu 1537, a zatim u Beogradu 1552 (monah Mardarije). U kasnijim stoljećima Bugari i Srbi služili su se ponajviše ruskim izdanjima.

Kod Hrvata, koji su se služili slavenskim bogoslužjem, nije se sačuvalo ni nepotpunih biblijskih kodeksa, osim psaltira. Tako zvani *Reimski evanđelistar* iz 1395 nastao je

upravo u Pragu kao i glagoljska Biblija na češkom jeziku iz 1416. Od glagoljskih psaltira poznati su: *Bodlejanski* (Oxfordski) iz 1310, *Lobkoviczov* iz 1359, *kodeks bečke Narodne biblioteke* iz 1463. No to su zapravo dijelovi brevijara. Za praktične crkvene potrebe hrvatski glagoljaši su naime imali sve potrebne biblijske perikope i psalme u svojim misalima i brevijarima. Te perikope dokazuju, da su Hrvati negda imali na raspolaganju izvorni stsl. prijevod evanđelja, psaltira, kao i većeg dijela starozavjetnih knjiga. No taj se stsl. prijevod kod glagoljaša nije u cijelosti sačuvao. Možda se na jednu takvu Bibliju odnose arhivske vijesti, da se u Omišlju na Krku čuvala od 1475 do 1609 jedna glagoljicom na pergameni pisana Biblija (V. Štefanić, Knjige Krčkih glagoljaša. Popovićevi Prilozi, XV); a možda je takva Biblija bila i ona, što su je tražili hrvatski protestanti na Kvarnerskim Otocima 1562—1563, pa su se njome možda i poslužili. Odlomci sačuvani kod hrvatskih glagoljaša pokazuju u većini originalnu osnovu, koja se kasnije dopunjuje i ispravlja prema prijevodu Vulgate.

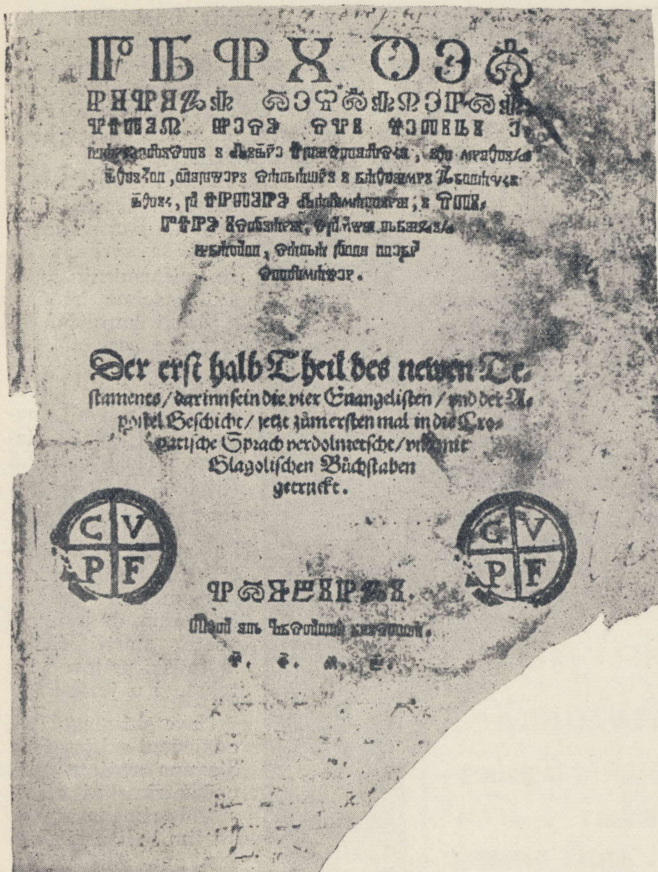
Biblijske perikope u staroslavenskim liturgijskim knjigama. Poznato je, kako kod crkvene liturgije i oficija velik dio sačinjavaju biblijski odlomci ili perikope. Ti su odlomci bili u starijim liturgijskim knjigama mnogo veći nego danas. Sv. Braća su bez sumnje donijela u Moravsku istočni obred prema liturgiji sv. Ivana Zlatoustoga (J. Vajs, Archiv f. sl. Phil. 34). Najstariji odlomak takva obreda jesu t. zv. *Praški listovi*, glagoljski fragmenat iz 11. stoljeća, kao i *Sinajski euhologij*, glag. spomenik iz 11. st. U Rimu su Ćiril i Metodije upoznali sakramentarij (misal) Grgura Velikoga, koji je zatim bio preveden s latinskoga na staroslavenski, i u nj su stavljene biblijske perikope iz gotova ćirilometodijskog prijevoda evanđelja. Na taj način su stsl. biblijski odlomci ušli i u istočnu i u zapadnu liturgiju još u ćirilometodijsko doba. Najstariji spomenici ovakva rimsko-glagoljskog obreda jesu t. zv. *Kijevski listovi*, glagoljski odlomak iz 10. st. (s tragovima češkoga jezika) i *Bečki listovi*, glagoljski odlomak iz 11. st., kojega tragovi vode u Hrvatsku (por. M. Weingart, Časopis pro moderní filologii XXIV, Prag 1938). I kanonski oficij, koji se većinom sastoji od recitiranja psalama raspoređenih po danima i satima, kao i od evanđeoskih lekcija i homilija, jamačno je već bio priređen u Metodijevo doba po uzoru rimskom (J. Vajs, Die Kroatisch-glagolitischen Breviere, Archiv f. sl. Phil. 34.). Možda nam je najstariji primjerak takva »horologiuma« sačuvan u t. zv. *Vrbanskom fragmentu*, glagoljskom rukopisu tek iz 13. st. (Vajs, Recensio croatico-glagolitici fragmenti Verbenicensis, Krk 1903). Ovakav odlomak predstavlja zametak kasnijih brevijara, kao što Kijevski i Bečki listovi predstavljaju zametak misala.



OSTROVSKA BIBLIJA IZ G. 1581, prva potpuna staroslav. biblija

U kasnijim stoljećima su se crkveni, dakle i biblijski tekstovi i u istočnoj i u zapadnoj crkvi mijenjali sa svrhom, da se uniformiraju jedni s obrascima istočne, a drugi katoličke ili latinske crkve. Na taj način su se glagoljski i ćirilski tekstovi udaljivali nesamo od svojih izvora, nego i jedni od drugih. Tako je na pr. bugarski patrijarh Eutimije u 14. st. tako ropski revidirao crkvene knjige prema suvremenim grčkim knjigama, da je upropastio stariji ćirilometodski prijevod i u tekstu i u jeziku.

Hrvatski glagoljaši, odsječeni od istočnih Slavena svojom odanošću rimskoj crkvi, a od rimske crkve svojim liturgijskim jezikom, išli su i u liturgijskim tekstovima svojim putem. Oni postepeno prave kompromis između svojih starih tekstova priređenih djelomično po istočnim, a djelomično po zapadnim obrednim predlošcima, između biblijskih tekstova prevedenih s grčkoga, između staroslavenskog jezika s jedne strane i između mlađih latinskih liturgijskih obrazaca, Vulgatina biblijskog teksta i suvremenoga hrvatskog jezika s druge strane. Reformiranje glagoljskih knjiga u tom pravcu započelo je negdje u 13. st. i doživljavaju ći različite faze — nije se nikad završilo. Reformiranje biblijskih tekstova išlo je ipak mnogo sporije nego u istočnoj crkvi. U hrvatskim se glagoljskim liturgijskim knjigama 13. i 14. st. sačuvalo još relativno mnogo izvornih ćirilometodskih biblijskih perikopa i veza s istočnim obrednim formama. Stoga su ove perikope važne za kritiku i rekonstrukciju izvornoga stsl. prijevoda. Njihova je vrijednost to veća, što njihov obujam prelazi granice evanđelistara i parimejnika, a opet pokazuje svoje grčko podrijetlo. Proučivši pitanje, koliko se u srednjovječnim hrv. glagoljskim misalima i brevijarima nalazi izvornoga grčkog prijevoda Biblije, a koliko se s vremenom prevelo s Vulgate, prof. Vajs je konstatirao (Nejstarší breviář, Prag 1910), da u njima ima oko polovica Biblije (600 glava), od toga iz grčkoga 380 glava, a ostalo iz latinskoga. Svojim dugačkim lekcijama glagoljski brevi-



Der erst halb Theil des newen Testamentes / darinn sein die vier Evangelisten / und der Apostel Geschicht / jetzt zumerstenmal in die Croatische Sprach verdolmetscht / und mit Glagolischen Büchstaben getruckt.

PRVI DEL NOVOGA TESTAMENTA, hrv. glagoljsko evanđelje iz 1562

jari iz 13 i 14. st. pokazuju ostatke staroga bazilikalnoga oficija, dok su mlađi s kraćim lekcijama izrađeni po oficiju rimske kurije.

Najznatniji glagoljski rukopisi za studij biblijskih perikopa jesu od misala: Novakov iz 1368, Vatikanski iz 1371 ili 1387, Hrvojev iz početka 15. st. i t. d.; od brevijara: dva Vrbnička iz 14., a jedan iz 15. st., Vatikanski iz 1379, Vida Omišljanina iz 1396, Pašmanski iz 14. st. i t. d. I tiskani glagoljski misali (prvi 1483) i brevijari (prvi 1492) iz predtridentskoga vremena čuvaju još dosta starine u perikopama. Istom R. Levaković u svojem misalu (1631) i brevijaru (1648) udešava biblijske lekcije gotovo posve prema Vulgati kao što jezik udešava prema ruskoj redakciji. U psaltiru čuvaju svi ti glagoljski brevijari najviše i najdulje izvorne starine.

Rekonstrukcija stsl. Biblije. Za kritički studij biblijskog teksta kao takvog stsl. prijevod ima samo relativnu vrijednost, jer je nastao dosta kasno. Njegova važnost naprotiv velika je za slavističke nauke, pa se stoga njime slavisti bave od početka 19. stoljeća. Neprekidno se proučavaju i izdaju biblijski tekstovi, pa je do danas nastala golema literatura o djelatnosti sv. Braće u vezi s njihovim prijevodom stsl. Biblije. Najprije spominjemo najznatnija naučna izdanja najstarijih stsl. biblijskih tekstova.

Assemanijev ili vatikanski evanđelistar izdao je prvi Fr. Rački (*Assemanov ili Vatikanski evangelistar*, Zagreb 1865), zatim I. Črnčić (*Assemanovo izborno evangjelje*, Rim 1878), oba u latiničkoj transkripciji. Kasnije je i kod hrvatskih učenjaka prevladao običaj, da se glagoljski spomenici izdaju u ćirilskoj transkripciji. G. 1929 izdali su J. Vajs i J. Kurz krasno fototipijsko izdanje Assemanijeva evanđelistara (*Evangeliarium Assemani* I, Prag 1929). Savinu knjigu izdao je V. Ščepkin (*Savvina kniga*, Pamjatniki stsl. jazika, I. Petrograd 1903). Zografsko četveroevanđelje izdao je V. Jagić (*Quattuor evangeliorum codex glagoliticus olim Zographensis*, Berlin 1879) kao i Marijinsko četveroevanđelje (*Mariinskoe četveroevangelie*, Petrograd 1883). Ohridske (Grigorovičeve) odlomke izdao je G. A. Iljinski (*Ohridskie glagoličeskie listki*, Petrograd 1915). Sinajski psaltir izdao je najprije L. Geitler (*Psalterium. Glagolski spomenik manastira Sinai brda*, Zagreb 1883), a zatim S. Severjanov (*Sinaiskaja psaltyr*, Petrograd, 1922). Sinajski euhologij izdao je najprije L. Geitler (*Euchologium, glagolski spomenik*, Zagreb 1882), a poslije kritičnije J. Frček (u Patrologia Orientalis, Pariz 1934). Najstarije tekstove Apostolara izdao je Jagić (*Grškovićev odlomak glagolskog apostola*, Starine XXVI., i *Gradja za glagolsku paleografiju*, Rad II.). *Nikoljsko evanđelje* izdao je Đ. Daničić u Zagrebu 1864, a iz Hvalova rukopisa objelodanio je psaltir V. Jagić (*Psalterium Bononiense*, Beč 1907—1917) i Đ. Daničić Otkrivenje (*Apokalipsa iz Hvalova rukopisa*, Starine IV.).

Iz glagoljskih hrvatskih liturgijskih knjiga stao je sabirati i objelodanjivati biblijske perikope Ivan Berčić, da tako rekonstruira makar i nepotpunu stsl. Bibliju, za koju je on još mislio, da je prevedena s Vulgate. Njegov je trud objelodanjen u pet svezaka pod naslovom *Ulomci svetoga pisma obojega uvjeta*, Prag 1864—1871. Iako taj rad nije bio na naučnoj visini, Berčić je njime udario čvrste temelje za izučavanje stsl. Biblije. Njegov je rad nastavio na solidnijem temelju J. Vajs isprva u krilu stsl. akademije u Krku, a zatim samostalno. On je izdao iz starih glagoljskih rukopisa poređujući ih paralelno s grčkim i ćiriličkim tekstovima ovaj niz pojedinih biblijskih knjiga: *Liber Job*, Krk 1903; *Liber Ruth*, Krk 1905; *Liber Ecclesiastis*, Krk 1905; *Propheta Ioel*, Krk—Prag 1908; *Propheta Oseas*, Krk—Prag 1910; *Propheta Habacuc*, Krk—Prag 1912; *Sophonias-Haggaeus*, Krk—Prag 1913; *Zacharias-Malachias*, Krk—Prag 1915; *Psalterium palaeoslovenicum croatico-glagoliticum*, Krk—Prag 1916; *Kniha Rut v překladě staroslovanskem*, Prag 1926; *Evangelium sv. Marka*, Prag 1927.

Zbog takva rada bio je Vajs najpozvaniji, da pristupi izvršenju zaključaka slavističkoga kongresa od 1929, t. j. da priredi rekonstruirani tekst izvornoga ćirilometodijevskog prijevoda stsl. Biblije. Rezultat toga rada jesu izdanja rekonstruiranih četiriju evanđelja prema različitim kodeksima, i to: *Evangelium sv. Mateuša*, Prag 1935; *Evangelium sv. Marka*, Prag 1935; *Evangelium sv. Lukaše*, Prag 1936; *Evangelium sv. Jana*, Prag 1936.

Apokrifni biblijski dijelovi nastali su odnosno bili prevedeni s grčkoga na crkvenoslavenski jezik tokom srednjega vijeka, osobito među bogumilima. Ima ih mnogo više u ćirilskoj nego u glagoljskoj književnosti. → Apokrifi.

LIT.: Iz goleme literature o stsl. Bibliji i cijeloj njenoj problematici navodimo, osim već citiranih, važnija i priručnija djela i rasprave: M. Murko, *Geschichte der älteren südsl. Litteraturen*, Leipzig 1908; S. Ritig, *Povijest i pravo slovenštine u crkv. bogoslužju*, sv. I., Zagreb 1910; O. Grünenthal, *Die Übersetzungstechnik der altkirchenslawischen Evangelienübersetzung*, Archiv f. sl. Phil. 31—32; kapitalno je djelo V. Jagića, *Entstehungsgeschichte der kirchenslawischen Sprache*, Berlin 1913; E. Berneker, *Kyrills Übersetzungskunst*, Indogermanische Forschungen, sv. 31. (1912); M. Rešetar, *Zur Übersetzungstätigkeit Methods*, Archiv f. sl. Ph. 34; J. Vajs, *Die kroatisch-glagolitischen Breviere und das Offizium der abendländischen Kirche*, Archiv f. sl. Ph. 34; Isti, *Bis zu welchem Masse bestättigen die kroatisch-glagolitischen Breviere die Annahme einer vollständigen Übersetzung der hl. Schrift durch den hl. Methodius*, Archiv f. sl. Ph. 35; Isti, *Nejstarší breviář chrvátsko-hlaholský*, Prag 1910; V. Jagić, *Zum altkirchenslav. Apostolus*, Sitzungsberichte, sv. 191, 193 i 197; A. Teodorov-Balan, *Kiril' i Metodii*, Sofija 1920; V. Vondrak, *O církevne-slovanském překladu evangelia v jeho dvou různých částech*, Daničićev zbornik, Beograd-Ljubljana 1925; Fr. Grivec, *Slovanska apostola sv. Ciril in Metod*, Ljubljana 1927; I. Ohienko, *Kostantin i Metodij*, sv. I.—II. (1927—1928); A. Marguliés, *Palaeoslovenica*, Archiv f. sl. Ph. 42; J. Vajs, *Byzantské recense a evangelijni kodexy staroslov.*, Byzantinoslavica I.; P. A. Lavrov, *Materialy po istorii voznikoveníja drevneišei slavjanskoi pis'mennosti*, Leningrad 1930; Fr. Drovník, *Les légendes de Constantin et de Méthode vues de Byzance*, Byzantinoslavica, Supplementa, sv. I., Prag 1933; G. A. Iljinski, *Opyt sistematičeskoi kirillo-metodievskoi bibliografii*, Sofija 1934; Brückner, *Cyrill und Method*, Archiv f. sl. Ph. 42 (1929); M. Weingart, *Rukověť jazyka staroslověnskeho*, Prag 1937; Fr. Pechuška, *Staroslovanský překlad knihy Job*, Časopis českého duhovenstva, sv. CI, Prag 1935; G. Vajs, *La recensione bizantina e la versione paleoslava dei Santi Vangeli*, Atti del V. Congresso di Studi Bizantini, sv. I., Rim 1939; J. Vajs, *K charakteristice nejstarších evang. rukopisů staroslověnských*, Byzantinoslavica V. (1933—1934); Isti, *Kladné a zaporné vysledky kritického bádání v starosl. evang. textu*, ondje VII.; N. van Wijk, *Evangelistar und Tetraevangelium*, Slavia V. (1926—27).

E) Hrvatski prijevod Biblije. Ne može se točno kazati, kada se počela prevoditi Biblija na živi narodni hrvatski jezik, ali ponajstariji spomenici hrvatskoga jezika (već iz 14. st.) jesu baš biblijski odlomci u evanđelistarima ili lekcionarima, namijenjenima za čitanje puku u crkvi, i u službama ili oficijima, namijenjenima sestrama u ženskim samostanima i pobožnim laicima. Svijesnom pokušaju, da se prevede na hrv. jezik cjelovita Biblija, nalazimo potvrde istom početkom 16. st. a do tiskanja potpune Biblije na hrvatskom jeziku dolazi istom u 19. stoljeću.

Lekcionar ili evanđelistar, t. j. knjiga biblijskih perikopa iz Staroga i Novoga Zavjeta, koja se upotrebljava u kato-

FOL. 242. RADONOVE BIBLIJE

ličkoj Crkvi, jamačno je nastao najprije ondje, gdje se napustilo slavensko bogoslužje, a preuzelo latinsko. Narod je naime u glagoljaškim crkvama kako tako razumio poslanicu i evanđelje na misi, dok toga kod latinske mise nije bilo, pa mu se moralo čitati na narodnom jeziku. Povijest hrvatskih lekcionara i njihove upotrebe je veoma zanimljiva, jer se u tome ogleda slika hrvatske kulturne prošlosti. U lekcionarima se naime ogleda dugačak proces stvaranja i staloživanja s jedne strane biblijskog teksta, a s druge strane književnog jezika i pisma kod Hrvata. Taj proces se prelijeva preko svih hrvatskih pokrajina i narječja. Početci mu idu u hrvatsku glagoljsku književnost srednjega vijeka, razvojna mu crta ide preko bosanskoćirilske i latiničke pismenosti naše srednje književnosti pa do današnjih evanđelistara, pisanih suvremenim književnim jezikom. Prof. Fancev je naime dokazao, što su neki (A. Leskien i V. Jagić) tek naslućivali, a neki (T. Maretić i M. Rešetar) pobijali, naime da su lekcionari na hrvatskom (čakavskom) jeziku nastali nesistematskim i dugotrajnim okretanjem iz glagoljskih (crkvenoslavenskih) predložaka u hrvatski narodni jezik, pri čem se uporedo udešavao tekst prema latinskom (Vulgatinu) tekstu. Budući da su na tom poslu radili zvani i nezvani, nastale su u starijim tekstovima evanđelistara kao i psaltira katkada čak besmislice. Hrvatski lekcionar nije dakle nastao ni odjednom ni na jednom mjestu, a niti izravnim i isključivim prevođenjem s Vulgate.

Kako lekcionari sadržavaju zapravo gotovo sav misal, osim kanona, a jedan latinički rukopis 16. st. iz Dubrovnika ima čak i kanon, počeo se u hrvatskim krajevima zarana nepropisno upotrebljavati lekcionar (zvan često »šćavet«) i za služenje mise u latinskim i glagoljaškim crkvama. Crkva je imala dosta muke u 18. i 19. st., da istrijebi taj običaj.

Najstariji primjerak pohrvaćenog lekcionara predstavlja *Korčulanski lekcionar*, manji fragmenat iz 14. st., pisan latinicom, koji je prijepis iz starijega predloška (izdao ga F. Radić u Glasniku Zem. muzeja u Bosni i Hercegovini sv. III., a zatim J. Melich u Magyar könyvszemle, (1903). Jedan latinski prijepis iz početka 15. st. je *Zadarski lekcionar* (izdao ga M. Rešetar u Djelima H. A. knj. XIII., 1894). Nekako svoj konačan kroatizirani oblik dobili su hrv. lekcionari tokom 15. st.; takav tip predstavlja *Lekcionar Bernardina Splićanina*, tiskan u Mlecima 1495 (»Euangelia et epistole cum prephationibus et benedictionibus per anni circulum in lingua yllirica feliciter expliciunt: Emendata et diligenter correcta per fratrem Bernardinum Spalatensem, Impressum Venetiis per Damianum Mediolanensem. Anno D. MCCCCXCV die XII Martii«). (Izdao ga u naučne svrhe T. Maretić u Djelima H. A. knj. V., 1885). Bernardinov lekcionar je ujedno valjda prva hrvatska latinicom tiskana knjiga. Nije potvrđena jedna vijest, da je već 1453 bio tiskan jedan hrvatski lekcionar (Rad 220, 254).

Bernardinov lekcionar bio je temelj gotovo svih kasnijih izdanja i prerada hrvatskih lekcionara, kojih je slijedio velik broj. Drugo izdanje Bernardinova lekcionara priredio je Trogiranin Benedat Zborovčić (*Stumacenia od svetich Pistuo y Evangelgi* u Mlecima 1543); treće izdanje također Trogiranin Marko Andriolić u Mlecima 1586. To je prva i to čakavska skupina hrvatskih lekcionara.

Slijedi skupina bosanskih lekcionara, pisanih štokavsko-ikavskim narječjem. Na čelu te skupine je *Novo istomacenye Pisctolaa i evanlyiih priko svega godiscta,* što ga je tiskao u Mlecima 1613 fra Ivan Bandulavić iz bosanskog Skoplja (Donjeg Vakufa). Slijedila su mnoga izdanja Bandulavićeva lekcionara, i to 1626, 1639, 1640, 1665, 1682, 1687, 1699, 1718, 1739 i 1773. U svima njima ima nešto čakavizama, jer je Bandulaviću bila osnova jedno izdanje Bernardinova lekcionara, i to ono od 1586. Sva su se ta bosanska izdanja upotrebljavala po crkvama Bosne, Dalmacije i Slavonije, jer im je svima prilično odgovarala njihova jezična mješavina: u njima je, može se reći, najtipičniji hrvatski književni jezik toga vremena. Na Bandulavića se naslanja stvarno i jezično redakcija fra Petra Kneževića iz Knina, koji je svoj lekcionar tiskao u Mlecima 1773, dok je drugo izdanje tiskao fra Ante Jukić u Mlecima 1838, treće netko u Rimu 1840, četvrto fra Kajo Ađić u Zagrebu 1851, a peto Matij Ivčević na Rijeci 1880.

Jedna grana bosanske redakcije jesu i slavonska izdanja, priređena također na štokavskoikavskom narječju. Priređivali su ih također franjevci po oslobođenju Slavonije od Turaka. Prvo je takvo izdanje braće fra Nikole i Antuna Kesića tiskano u Budimu 1740; slijedi popravljeno izdanje fra Emerika Pavića u Budimu 1764, na koje se naslanja nova redakcija Marijana Lanosovića tiskana u Budimu 1794, za koju su značajni neki crkvenoslavenski elementi.

Slijedi dubrovačka skupina, pisana dubrovačkim štokavskoijekavskim narječjem. Ovamo ide najstariji štokavski lekcionar, i to rukopisni *Lekcionar Nikše Ranjine* iz 1508. To je prijepis iz jednoga predloška, koji je u najužoj vezi s Bernardinovim lekcionarom (tekst izdao M. Rešetar u Djelima H. A. XIII). Slični su poštokavljeni prijepisi i dva dubrovačka lekcionara pisana bosančicom, oba iz 16. stoljeća (M. Rešetar, Bernardinov lekcionar i njegovi dubrovački prepisi, Beograd 1933). Do tiskanja lekcionara bosančicom i glagoljicom nije došlo, premda je katolička Propaganda željela da ih tiska. Prvi tiskani dubrovački lekcionar je onaj, što ga je priredio isusovac Bartol Kašić i tiskao u Rimu 1641 *(Vanghielia i pistule)*. Kašićeva se redakcija oslanja i na Bernardinova i na Bandulavićeva izdanja. Njeno drugo izdanje izašlo je 1784, a treće 1841, oba u Dubrovniku.

Zagrebačkom središtu odnosno biskupiji pripadale bi kronološki najprije dvije knjige postila Antuna Vramca (*Postila po nedelne dni* i *Postila po godovne dni*) tiskane u Varaždinu 1586; one naime sadržavaju perikope poput evanđelistara, a za njima tumačenje. To je dakle prvi kajkavski lekcionar, koji se također naslanja na tekst Bernardinova lekcionara ili možda na starije hrvatske predloške. Drugi bi bio sačuvan u rukopisu iz 1644. Treći i ujedno prototip za mnoga kasnija izdanja kajkavskog lekcionara jesu Nikole Krajačevića *Sveti evangeliomi*, što ih je izdao zagrebački biskup Petar Petretić u Grazu 1651. Njegovo drugo izdanje izašlo je u Trnavi 1694, a zatim je slijedilo više izdanja s većim ili manjim promjenama, i to u Zagrebu 1730, 1778, 1787 i 1807. Ovom zagrebačkom krugu mogu se pribrojiti još mnoga budimska i zagrebačka izdanja. To su najprije izdanja Sveučilišne tiskare u Budimu od 1740, 1799 i 1808. U Zagrebu su tiskana *Čtenja i Evangelium*, 1787, 1799 i 1831, a u Beču 1821. Posebno izdanje priredio je Ignac Kristijanović 1842, za kojim je slijedilo više izdanja.

Hrvati u Burgenlandu pobrinuli su se također za evanđelistare u svojim crkvama, i to na čakavskoikavskom narječju. Prvo poznato nam izdanje priredio je franjevac Ladislav Valentić (*Epistole i vanđelja*) 1741 u Beču naslanjajući se na spomenuta kajkavska izdanja. Slijedila su izdanja od 1792, 1806 i 1841.

Samostalan prijevod po latinskom misalu priredio je za crkvene potrebe Nikola Voršak (*Čitanja i evangjelja*) u Zagrebu 1878. U novije doba učinio je isto F. Iveković (*Čitanja i evangjelja*) 1903 i 1912. Petar Vlašić izdao je u Dubrovniku 1921 *Evanđelistar* obazirući se na staru dalmatinsku tradiciju. Najnovije izdanje evanđelistara (*Čitanja i Evanđelja*) prevodeći samostalno s Vulgate i ne obazirući se mnogo na tradiciju priredio je Nikola Žuvić u Zagrebu 1940. Njegov je prijevod prihvatila biskupska konferencija kao jedini tekst za sve hrvatske katoličke crkve. Ova su posljednja izdanja pisana suvremenim hrvatskim književnim jezikom.

Oficiji sa psaltirima. Biblijskog teksta ima razbacana po svim hrvatskim bogoslužnim knjigama, molitvenicima, postilama, propovijedima i sl., a ima i zasebnih knjiga liturgijskih lekcija, od kojih spominjemo samo najstarije, t. j. *Trogirske lekcije* i *Lekcijune* fra Luke Bračanina iz 16. st. Najviše pak biblijskog teksta ima u brojnim oficijima i psaltirima, koji su se dugo širili rukopisom i tiskom.

Psaltir je na hrvatskom narodnom jeziku nastao također vrlo rano, jer je bio potreban redovnicama i laicima pri recitiranju oficija. I o psaltirima prof. Fancev zastupa mišljenje, da su nastali postepenim hrvaćenjem crkvenoslavenskoga psaltira i udešavanjem prema Vulgati, a ne odjednom po prijevodu nekoga dalmatinskog svećenika. Psaltiri na narodnom jeziku postojali su u dubrovačkom kraju već barem koncem 14. stoljeća. Najstariji primjerak takva psaltira jest t. zv. *Hrvatski psaltir* iz prve polovice 16. st., koji je prepisan iz mnogo starijeg predloška latinicom i dubrovačkim narječjem (izdao ga F. Fancev, Djela H. A. XXXI, 1934). Iz 16. st. je još jedan prijepis (franjevačke biblioteke u Dubrovniku). Iz 1598 potječe rukopis *Psalmi Davidovi fra Luke Bračanina* (izdao ih Petar Karlić, Djela

H. A. XXVII), koji također vuku lozu iz crkvenoslavenskih tekstova usklađenih s Vulgatinim tekstom.

Od oficija sa psaltirom najstariji je dosad poznati rukopis *Vatikanski hrvatski molitvenik*, iz 14. st., koji potječe iz dubrovačkoga kraja (izdao ga F. Fancev u Djelima H. A., XXXI). I drugi sličan *Vatikanski molitvenik* s kraja 15. st. potječe iz Dubrovnika. Čak je već koncem 15. st. bio i tiskan latinskim slovima jedan takav molitvenik, koji tako ide, uz Bernardinov lekcionar, među prve hrvatske latinicom tiskane knjige (tekst mu je ponovno izdao C. Giannelli u Djelima H. A. XXXI). Sličan molitvenik tiskan je bosančicom 1512 u Mlecima, a to je Dubrovčanina F. Ratkovića *Ofičje* (izdao ga naučno M. Rešetar, *Dva dubrovačka jezična spomenika*, Beograd 1938). To je prva bosančicom tiskana knjiga. Kronološki slijedi Šimuna Kožičića Zadranina *Oficij rimski*, tiskan glagoljicom na Rijeci 1530.

Slijedila su kasnija izdanja oficija u različitim redakcijama, od kojih spominjemo *Oficij B. Marije* Mateja Albertija Splićanina, tiskan latinicom 1617, *Dvojdušni kinč* Baltazara Milovca od 1661, kajkavskim narječjem, i *Oficice* od 1693 u dubrovačkom narječju. Mlađe rukopise i ne spominjemo, tek pravimo izuzetak s dvjema dubrovačkim službama iz 1552, jer su u novije doba tiskom objavljene (C. Giannelli-Rešetar, *Dva dubrovačka jezična spomenika*, Beograd 1938). Kako se takvi pučki oficiji traže i u novije doba, pokazuje primjer O. P. Vlašića, koji je izdao *Mali oficij B. D. M.* u Dubrovniku 1924 i 1929.

Pjesničke parafraze psalama nisu također izostale u staroj hrvatskoj književnosti. Najstarije su valjda Nikole Dimitrovića *Sedam psalam pokornijeh*, Mleci 1549, i Mavra Vetranovića (1482—1576) *psalmi 30, 32, 50, 68 i 129*. Slijede Šime Budinića Zadranina *Pokorni i mnozi ini psalmi Davidovi* (Rim 1582, ponovno ih izdao F. Kurelac na Rijeci 1861); Ivana Gundulića *Pjesni pokorne kralja Davida* (1621); Bartola Kašića *Hvale Božje* (Rim 1617), t. j. verzificiranih prvih 50 psalama; Ivana Ivaniševića *Kita cvitja razlikoga* (1642) s nekoliko prepjevanih psalama; Stijepa Đorđevića *Sedam pjesni Davidovih* (1686); Andrije Vitaljića *Istumačenje pisnih Davidovih* (1703); Ignacija Đurđevića *Saltijer slovinski* (1729). Ova dva posljednja su prepjevali sve psalme, prvi u osmercima, a drugi u raznolikim stihovima. Jedna pjesnička parafraza nastala je i u novije doba; to su Ognjeslava Utješenovića *Psalmi Davidovi*, Beč 1868.

Hrvatski protestantski prijevod Biblije. Teško je reći, kada je kod Hrvata prvi put učinjen pokušaj, da se priredi cjelovit prijevod Biblije kao samostalnog djela, t. j. bez liturgijske ili molitvene svrhe. Dva takva pokušaja padaju sigurno u predprotestansko doba. O prvom svjedoči jedan latinički rukopis iz konca 15. ili početka 16. st., pisan u dubrovačkoj sredini, koji sadržava prilično samostalan prijevod samo dviju prvih starozavjetnih knjiga iz Vulgate. O drugom svjedoči Primož Trubar, koji je u svojem predgovoru Novom Zavjetu 1557 zabilježio, da je Bernardin Frankopan negdje 1521 naložio nekolicini svećenika, da prevedu na hrvatski jezik cijelu Bibliju. No o tom pokušaju ništa više ne znamo.

U doba reformatorske agitacije prvi je dao inicijativu za prevođenje Biblije na hrvatski kao i na slovenski koparski biskup i pristaša reformacije Petar Pavao Vergerije (1489—1565) negdje 1554. Vergerijev dodir s Primožem Trubarom urodio je doskora slovenskim prijevodom (v.), dok je traženje hrvatskih prevodilaca duže trajalo. Budući da ni Vergerije ni Trubar nisu znali dobro hrvatski, to je prevođenje Biblije na hrvatski pokrenuo s mrtve točke Trubarov štićenik Stjepan Konzul Istranin (1557), kojemu je došao u pomoć drugi bjegunac Antun Dalmatin (1561). Oni su prevodili tražeći savjeta kod mnogih ljudi i ne prestajući tražiti već gotov stariji hrvatski prijevod Biblije. Nekakav prijevod su bili i našli kod fratra Nikole Mojzesa na Cresu, ali je taj dospio u njihove ruke tek onda, kad je njihov prijevod već bio pri kraju, t. j. 1563. Ne zna se, da li je taj nađeni prijevod uostalom bio hrvatski ili staroslavenski, da li je to bio onaj, što ga je bio dao praviti Bernardin Frankopan, ili drugi, a ne zna se ni dalja sudbina toga rukopisa. Međutim su u hrvatskoj protestantskoj tiskari u Tübingenu (Urachu), osnovanoj 1560 potporom njemačkih protestantskih staleža, priredili Stjepan Konzul i Antun Dalmatin s još nekim pomoćnicima prijevod Novoga Zavjeta glagoljskim i ćirilskim pismom, da bi se mogle njihove knjige širiti na što širem području Balkana. Najprije je tiskan glagoljicom *Prvi del Novoga Testamenta va tom jesu svi četiri Evangelisti i dijanje Apustolsko... po Antonu Dalmatinu i Stipanu Istrianu... v Tubingi 1562;* zatim glagoljicom *Drugi del Novoga Teštamenta v kom se zadrže apostolske Epistole... v Tubingi 1563;* slijedi ćirilicom *Prvi del Novoga Testamenta... v Tubingi 1563* i opet ćirilicom *Drugi del Novoga Teštamenta... v Tubingi 1563.*

Iz propagandnih razloga priređivači su nastojali, da im jezik bude razumljiv što većem krugu nesamo Hrvata, nego i balkanskih pravoslavaca i muslimana, ali je jezik njihova prijevoda uglavnom čakavski, koji je u ćirilskim knjigama natrunjen crkvenim jezikom. Čini se, da začudo latiničkog izdanja nije bilo. Prevodioci kažu, da su prevodili »iz mnogih jazikov«, ali oni su se stvarno poslužili najprije Bernardinovim lekcionarom, a dijelove, kojih ondje nisu našli, prevodili su izravno iz latinske Vulgate, dok je utjecaj Trubarova slovenskog prijevoda u njihovu prijevodu relativno malen.

Osim navedenih novozavjetnih knjiga hrvatski su protestanti i to J. Juričić i J. Cvečić prevodili i Stari Zavjet, no zasad znamo samo za jedno latiničko izdanje svih proroka iz 1564, koje je sačuvano kao unikat i bez naslovnoga lista; stoga je knjigu ponovno izdao V. Jagić 1897 pod naslovom *Vsih prorokov stumačenje hrvatsko.* Ne zna se, jesu li prevodioci ovoga teksta bili doista spomenuti Juričić i Cvečić ili drugi. K protestantskim biblijskim tekstovima moramo još ubrojiti i *Postilu to jest kratko istlmačenje vsih nedelskih evangeliov*, koja je tiskana 1562 također u Tübingenu glagoljicom, a 1563 ćirilicom i konačno 1568 u Regensburgu latinicom; to je bio također Konzulov i Dalmatinov posao. U postili se biblijski tekstovi u glavnom poklapaju s tekstovima spomenutih evanđelja.

Kako je protestantizam bio doskora među Hrvatima istrijebljen, bile su i protestantske Biblije većinom uništene. Malen broj sačuvanih primjeraka upotrebljavali su kasnije, u nestašici drugih tekstova, i katolički svećenici.

Novi katolički prijevodi u rukopisima. U doba katoličke obnove veoma se osjeća nestašica katoličke Biblije na hrvatskom jeziku, pa tomu hoće da doskoči isusovac Bartol Kašić (1575—1650). On je počeo prevoditi Bibliju već 1622, a 1625 mu je taj posao povjerila sama Kongregacija Propagande u Rimu. Prijevod je bio gotov 1630 u Dubrovniku, ali kad je bio poslan u Rim, revizori su o prijevodu izrekli nepovoljan sud naročito stoga, što nije bio pisan crkvenim jezikom odnosno glagoljskim ili ćirilskim slovima, što bi bilo bolje odgovaralo tadašnjem shvaćanju Propagande. Sva kasnija nastojanja Kašića i dubrovačkog biskupa nisu pomogla, da Propaganda odobri i izda njegov prijevod, koji je Kašić smatrao svojim životnim djelom. I tako je taj prvi hrvatski potpuni prijevod Biblije ostao u rukopisu, koji se danas čuva u Sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu, tek mu nedostaje nekoliko starozavjetnih knjiga. Kašićev je prijevod izvršen doduše po Vulgati, ali on se služio, kako to i sam priznaje, starijim hrvatskim biblijskim tekstovima, naročito je psaltir rađen po jednom starom dubrovačkom predlošku. Kašić je prodro u Rimu samo sa svojim hrvatskim Evanđelistarom (1641) i Ritualom (1640), u kojima ima mnogo biblijskoga teksta.

Poput Kašića sličan je neuspjeh i iz sličnih razloga doživio jedno stoljeće kasnije Dubrovčanin Stjepan Rosa, protivnik crkvenoslavenskog jezika u književnosti. Osuđujući i Karamanov glagoljski misal kao i Bandulavićev i Kašićev evanđelistar, on je u čisto narodnom dubrovačkom govoru priredio evanđelistar (misal) 1751 i prijevod Novoga Zavjeta (*Novi Uvjet*), ali je jedno i drugo djelo ostalo u rukopisu zbog opozicije zadarskog nadbiskupa Matije Karamana, zagovornika crkvenoslavenskoga književnog jezika.

Prvi hrvatski pokušaj dati potpunu Bibliju s komentarom učinio je koncem 18. st., točnije 1794, Mihovil Jurjetinović-Ivakić Kaštelanin. Sačuvao nam se tek veći dio njegova Starog Zavjeta u rukopisu. Njegov komentar je upravo prijevod iz talijanskog prijevoda Starog Zavjeta Antonija Martinija (1776).

U kajkavskoj sredini pokrenuto je prevođenje Biblije za zagrebačkog biskupa Maksimilijana Vrhovca (1787—1827). Iz prve polovice 19. st. imamo više pokušaja prijevoda kajkavskim narječjem, koji su većinom ostali u rukopisu. To je na pr. prijevod Psaltira (1816) i Jeremijina plača (1820) od A. Vranića; Jobove knjige od I. N. Labaša; cijeloga Novog Zavjeta (Evangelium) od Ruperta (Ivana) Gušića. Taj

posao je nastavio Ignac Kristijanović, koji je tiskao evanđelistar (1842), knjigu Tobije (1845) i knjigu Judite (1846), dok je u rukopisu ostavio nekoliko starozavjetnih knjiga.

Pjesmu nad pjesmama preveo je u stihovima Ivan Feretić u Vrbniku početkom 19. st. (Izdao ju je P. Skok u Prilozima VIII., 60.)

Prvi potpuni tiskani prijevodi. Hrvati su konačno dobili potpun i tiskan prijevod Biblije istom 1831. Bio je to prijevod slavonskog franjevca Petra Katančića († 1825), što ga je izdao uz neke korekture Grgur Čevapović u Budimu pod naslovom *Sveto pismo starog' zakona* (u 4 sveska) i *Sveto pismo novog' zakona* (u dva sveska). Tu je paralelno latinski tekst (Vulgata) i hrvatski prijevod s relativno rijetkim bilješkama. Jezik prijevoda je u glavnom štokavskoikavski slavonski govor.

Drugi potpuni prijevod Biblije dao je dalmatinski svećenik Ivan Matija Škarić. Njegovo *Sveto pismo staroga i novoga Uvita,* tiskano u Beču 1858—1861 u 12 svezaka, osnovano je naravno na Vulgati, a providено je i objašnjenjima. Jezik Škarićeva prijevoda je jedri dalmatinski štokavskoikavski govor. I Katančićev i Škarićev prijevod pisani su u granicama predvukovske književnojezične tradicije pa se nisu popularizirali, koliko bi bili zaslužili. Na njihovu štetu popularizirao se i među Hrvatima prijevod Srbina Vuka Karadžića i Đure Daničića; prihvatili su ga i hrvatski jezikoslovci i neki noviji prevodioci. Bogoslav Šulek je čak Vukov prijevod preradio davši mu hrvatski i katolički karakter. On je naime izdao *Novi Zavjet Gospoda našega i Psalme* (Beč 1877) zamijenivši Vuk-Daničićev novogrčki izgovor latinskim (na pr. Avelj — Abel) i riječi srpskoga književnog jezika hrvatskima, a pravopis je etimologizirao. Šulekova je redakcija imala također mnogo izdanja dokazujući tako razliku između hrvatskoga i srpskoga jezičnog osjećanja. Slično je »pokatoličio« Vukov i Daničićev prijevod Milan Rešetar ne dirajući u sam jezik u *Svetom Pismu* (Beč 1895).

Najnoviji hrvatski prijevodi. Najnoviji hrvatski prijevodi nastali su što iz vjerskih, a što iz naučnih potreba, i svi su pisani suvremenim lijepim književnim jezikom. Najprije je nastao prijevod sarajevskog nadbiskupa Josipa Stadlera s veoma opsežnim tumačenjem pod naslovom *Sveto Pismo Novoga Zavjeta,* sv. I., Sarajevo 1895, sv. II., ondje 1896, sv. III., ondje 1899, sv. IV., ondje 1902, sv. V., ondje 1907. To je dosad najopsežniji hrvatski komentar evanđelja izrađen po najvećim autoritetima katoličke biblijske nauke. Kasnije je izašlo pučko džepno izdanje istog djela s malenim bilješkama: *Sveto Evanđelje,* Sarajevo 1912.

Nedovršeno Stadlerovo djelo htio je zamijeniti svojim prijevodom Valentin Čebušnik zasnovavši *Sveto Pismo Staroga i Novoga Zavjeta,* od kojega su izašla samo dva ukusna sveska u Zagrebu 1911 i 1913, koji nisu obuhvatili ni potpuni Stari Zavjet. Čebušnikov komentar je kratak, a jezik se oslanja na Vuka.

Slijedilo je *Sveto Pismo Novoga Zavjeta,* Zagreb 1925, u prijevodu Franje Zagode. On obrazlaže svoj prijevod time, što je Škarićev Novi Zavjet zastario, Stadlerov je za šire krugove preopširan, a uza to nema poslanica i Otkrivenja, pa je on te nedostatke nadoknadio. Njegov je prijevod kritičan, izrađen prema grčkom izvorniku i Vulgati; jezik mu je suvremeniji i lakši, jer se oslobodio Vukove ukočenosti, naročito u oblicima; bilješke nisu opširne. Drugo izdanje izašlo je u dva sveska 1938.

Posebno mjesto zauzima pothvat o. Petra Vlašića, koji je u knjizi *Psalmi Davidovi* (sv. I.—IV., Dubrovnik 1923—1925) objelodanio latinski tekst i dvojaki hrvatski prijevod s potpuno naučnim aparatom; jedan je hrvatski prijevod izrađen s hebrejskoga s obaziranjem na aleksandrijski i Vulgatin prijevod, i to posve na temelju Daničićeva prijevoda; drugi hrvatski prijevod je autorov izravan prijevod s Vulgate.

Zbog potpunosti iznosimo i to, da je netko anonimno počeo izdavati 1926 u Zagrebu *Sveto Pismo prevedeno iz izvornih tekstova sa kritično-historijskim tumačem, ilustrirano*..., ali izašlo je samo par sveščića s vrlo opširnim tumačenjima. Tada je izašla u Splitu *Pjesma nad pjesmama* u pjesničkom prijevodu Ivana Androvića s tumačem. Emil Orozović izdao je hrv. prijevod *Pjesme nad pjesmama* u slobodnom stihu s tumačem (Beograd 1937).

Prof. Antun Sović najavio je jednim Ogledom svoj veliki prijevod i komentar čitave Biblije s originala, ali do tiska nije došlo, jer je kritika bila protivna prevelikom ugledanju na Vuka, a iza toga je i sam prevodilac obolio i umro.

LIT.: V. Jagić, *Die serbokroatischen Übersetzungen der Bibel im Ganzen oder einzelner Teile derselben,* Archiv für slav. Phil. 34, s dodatkom F. Fanceva; F. Bučar, *Povijest hrvatske protestantske književnosti,* Zagreb 1910; F. Fancev, *Jezik hrvatskih protestantskih pisaca,* Rad HA 212—214; Isti, *O najstarijem bogoslužju u Posavskoj Hrvatskoj,* Zbornik kralja Tomislava HA, Zagreb 1925; Isti, *Vatikanski hrvatski molitvenik i Dubrovački psaltir,* Djela HA 31; M. Murko, *Die Bedeutung der Reformation und Gegenreformation für das geistige Leben der Südslaven,* Prag 1925—1927 (iz Slavie IV); M. Rešetar, *Primorski lekcionari XV. vijeka,* Rad 134; Isti, *Bernardinov lekcionar i njegovi dubrovački prepisi,* Beograd 1933; F. Bučar-F. Fancev, *Bibliografija hrvatske protestantske književnosti za reformacije,* Zagreb 1938.

F) Bugarski prijevod. Kod Bugara se tek u 19. st. osjetila potreba prijevoda Biblije na narodni jezik, a dotle se upotrebljavao crkvenoslavenski prijevod. Osim manjih pokušaja prvi je bugarski prijevod Novoga Zavjeta izašao u Bukureštu 1828 u prijevodu Sapunova i Serafima, a iste godine tiskan je u Londonu nakladom Britanskoga bibl. društva N. Zavjet u prijevodu arhimandrita Teodozija. Bolje se raširio prijevod N. Zavjeta jeromonaha Neofita, tiskan u Smirni 1840 i kasnije, koji se naslanjao na staroslavenski tekst. G. 1867 izdalo je N. Zavjet Američko bibl. društvo u New Yorku, a St. Zavjet 1862—64 u Carigradu, dok je cijelu Bibliju tiskalo 1868 također u Carigradu. Nakon ovoga prvoga potpunog bugarskog prijevoda slijedili su i noviji pokušaji.

G) Češki prijevod. Kako se češki narod nije služio slavenskom liturgijom, počeo je zarana prevoditi Bibliju na svoj jezik. Pojedini odlomci češkog prijevoda potječu iz 13. st., dok iz 14. st. imamo već cijelu Bibliju, tek od različite ruke i vremena. Najstariji sačuvani dijelovi češke Biblije su psaltiri, a od ovih je najznatniji Wittenberški psaltir iz prve polovice 14. st. Početkom 16. st. nastajale su već cjelovite Biblije, od kojih se sačuvalo više kodeksa, a među njima i jedan glagoljski iz 1416, pisan za emauske benediktince.

Oko 1412 proveli su Jan Hus i njegova braća reviziju stare češke Biblije obnavljajući jezik uvođenjem srednjočeškoga govora u književnost. Od toga vremena počinju različite redakcije češkoga prijevoda. Prva potpuna češka Biblija izašla je tiskom već 1488 u Pragu, pa odonda slijedi neprekinuti niz izdanja: 1489, 1506, 1537, 1540, 1549 i t. d.

Novo doba češke Biblije nastalo je za češke braće. Iz toga je kruga izašao i izvrstan prijevod s grčkoga, odnosno hebrejskoga originala, a to je t. zv. Kraljička biblija, tiskana 1579—93, koju je dobrim dijelom izradio Jan Blahoslav. Ona je bila predložak mnoštvu kasnijih izdanja i revizija sve do u 19. stoljeće.

Katolička obnova nastupa u 17. st. novim priredbama Biblije. U prvom redu nastaje t. zv. Svetovaclavska biblija 1677—1715, koja se temelji ponajviše na mletačkoj od 1506; to je rad isusovaca J. Konstanca, M. Steyera i J. Barnera. Kasnija češka izdanja slijede više ili manje svetovaclavsku bibliju, koju je revidirao u 18. st. Prohaska. U 19. i 20. st. izlaze nove revizije, od kojih se jedne pozivaju više na Kraljičku, a druge na Svetovaclavsku bibliju. Usto izlaze i suvremeniji prijevodi.

H) Engleski prijevod. Na engleski je jezik najprije bio preveden psaltir. Taj je nastao iza 778 iz latinskoga. Već u 9. st. bilo je prevedeno i Evanđelje, a od 10. st. potječu već i prijevodi iz St. Zavjeta.

Dalja stoljeća dala su različitih prijevoda i homilija. John Wyclif (1324—1384) preveo je odnosno proveo je reviziju cijele Biblije pučkim jezikom. William Tindale prvi je preveo Bibliju na engleski s izvornika i tiskao je u inozemstvu 1524—31, ali ju je u Engleskoj crkva spalila. Myles Coverdale je istodobno preveo s Vulgate 1524—29 cijelu Bibliju. G. 1538—39 nastala je uz suradnju cijeloga povjerenstva t zv. »velika« Biblija, koja je bila, a djelomično je i danas službeni tekst engleske crkve. Glavne revizije doživjela je 1568 (t. zv. biskupska biblija), 1611 (t. zv. autorizirani ili kralja Jakova prijevod) i 1881 nakon rada mnogih stručnjaka. Osim ovih službenih izdanja bilo je i privatnih. I engleski su katolici posebno izdavali svoje redakcije počevši od 1582.

I) Francuski prijevod. Na francuskom jeziku (d'oil) nastao je prijevod psaltira i kantika oko 1100, a oko 1260 postojala je već cijela Biblija. Na provansalskom postojao je već u 13. st. prijevod N. Zavjeta, a malo kasnije prevedeno je i nekoliko starozavjetnih knjiga. Kroz 13. i 14. st. nastala je t. zv. Bible historiale, sastavljena od biblijskih pripovijesti i pravih biblijskih knjiga, koja je u 15. st. i tiskom bila raširena (izd. 1478 i 1487). S Vulgatom ju je uskladio Jacques Le Fèvre (izd. 1523 i 1530), pa je postala redovan katolički tekst kroz 16. i 17. st. Valdensi su dali prvu pro-

testantsku tiskanu Bibliju, koju je priredio P. R. Olivétan 1535. Ona je bila mnogo puta uz manje promjene pretiskavana sve do u 18. st. G. 1667 izašao je nov (jansenistički) prijevod N. Zavjeta, koji je popunio Starim Zavjetom i opširnim tumačenjem Isaac Louis Le Maitre de Sacy (Pariz 1672—95). Ova je Biblija doživjela Carrièresovu parafrazu 1701—16 i velikim poučnim štivom opterećenu preradbu 1767—73.

U 19. st. nastali su noviji prijevodi, od kojih je općenito kod katolika primljen po originalu i Vulgati izvršeni prijevod s kratkim tumačem A. Crampona 1894—1904. Imao je više novijih izdanja. Osim toga ima u novije doba i strogo naučnih izdanja, od kojih su najznatnija ona, što od 1903 izlaze u kolekciji Études bibliques. Od kasnijih protestantskih prijevoda prvo mjesto zauzima prijevod L. Segonda (1874), a među naučnima izdanje Biblijskog društva Bible du centénaire (1916 i dalje).

J) Madžarski prijevod nastao je za reformacije. Prevodilac N. Zavjeta bio je *J. Erdösi*, a knjigu je tiskao u svojoj tiskari u Uj-Szigetu 1541 velikaš Toma Nádasdy. Kalvinist *K. Heltai* preveo je i izdao 1552—1565 gotovo cijelu Bibliju. Nakon nekoliko manje znatnih pokušaja izvršio je kalvinist *Kaspar Karolyi* potpun prijevod, koji je tiskan 1590. Ovaj je prijevod postao službeni tekst madžarske reformističke crkve i tiskan je kasnije mnogo puta. Istom koncem 19. st. Karolyjeva je Biblija modernizirana u priredbi jednoga kruga prevodilaca. Samostalan je prijevod *Samuela Kamoryja* izašao 1870—78.

Katolička crkva dala je madžarski prijevod cijele Biblije 1625 trudom isusovca *Jurja Kaldija*. Prijevod je renovirao *Bela Tarkanyi* 1862—65.

K) Njemački prijevod. Gotski prijevod biskupa Ulfile nastao je već u 4. st. (prema Septuaginti), ali kasniji njemački prijevodi nemaju s njime veze. Od toga prijevoda sačuvan je znameniti *Codex argenteus* iz 5./6. st. u Upsali, izd. 1665, sadržava Evanđelja ovim redom: Mat., Iv., Luk., Marko. Najstariji odlomak Sv. Pisma na staronjemačkom jeziku (iz Mateja) ide u 748. Na prijelazu iz 10. u 11. st. preveo je opat Notker Jobovu knjigu i Psaltir, u 11. st. preradio je opat Williram Pjesmu nad pjesmama i t. d. U daljim stoljećima srednjega vijeka nastalo je mnogo prijevoda, od kojih su neki sačuvani u cjelini, a neki u pojedinim dijelovima. Računa se, da ima sačuvano preko 200 rukopisa. Znamenita je t. zv. Biblija kralja Vaclava iz 1389 i 1400 u tri velika sveska.

Prva tiskana njemačka Biblija izašla je u Strassburgu 1466. Od ove pa do Lutherove biblije (1522) bilo je — ne računajući ovamo pojedine dijelove — 18 izdanja potpunih Biblija. Od tih važno je izdanje *A. Koburgera* (Nürnberg 1483), koje je lijepo ilustrirano i revidirano, te je služilo kao podloga mnogim kasnijim izdanjima.

Reformator *Martin Luther* dao je nov njemački prijevod po hebrejskom, a uz pomoć Septuaginte i Vulgate. Najprije je izašao njegov N. Zavjet u Wittenbergu 1522, a zatim pojedini dijelovi do 1534. Glavno njegovo izdanje uz suradnju Melanchtona i drugih izašlo je 1541, a peto izdanje od 1545 postalo je normalan tekst evangeličke crkve. Mnoštvo ima kasnijih izdanja, potpunih ili samo N. Zavjeta, a bilo je i kombiniranih s novijim prijevodima. No nastajali su i među protestantima posve novi prijevodi, tako na pr. D. Pareusa (1579), J. Piscatora (1602) i dr.

Protestanti su dali poticaja i novim prijevodima u katoličkom taboru, i to isprva po Vulgati, a u novije doba i po hebrejskim i grčkim izvornicima. Najstariji katolički prijevod (N. Zavjet) izradio je H. Emser 1527; zatim je slijedio J. Dietenberger 1534, J. Eck 1537 i t. d., a tipična je postala Biblija *H. Ulenberga* od 1630. Od kasnijih poznatije su priredbe H. Brauna (1788) i J. F. Alliolija (1830—38) i izvorni prijevodi D. Brentana (1790) i A. Deresera (1797—1810) i t. d. Noviji prijevodi često odgovaraju novijim idejnim pravcima i novijem tipu književnoga jezika, a posebno novijem stanju biblicističkih nauka.

L) Poljski prijevod. Najstariji dio poljskoga prijevoda Biblije sačuvan je u t. zv. Florijanskom psaltiru iz druge polovice 14. st. Taj lijepi rukopis sadržava psaltir na latinskom, poljskom i njemačkom jeziku. Poljski dio upućuje na stariji predložak s tragovima češkoga originala i jedan je od najvažnijih spomenika poljskoga jezika. Iz 15. st. potječe Sofijina Biblija s dijelovima St. Zavjeta, koja također upućuje na češki predložak.



RUSKA BIBLIJA FRANCISKA SKORINE, Prag 1517

Reformacijski pokret urodio je i kod Poljaka velikim zanimanjem za Bibliju. Prvenstvo tiskane Biblije ima Novi Zavjet protestanta *Jana Seklucyana* iz 1551 i 1552. G. 1561 tiskana je na katoličkoj strani Leopolitina Biblija, t. j. cijelo Sv. Pismo na podlozi sredovječnih tekstova. Slijedila je 1563 Biblija kalvinista Radziwilla, zatim 1572 arijevca S. Budnoga, pa druge iz arijevskog (socinijevskog), iz kalvinističkoga ili iz katoličkoga kruga. Revidirao je Bibliju prema Vulgati isusovac Jakob Wujek izdavši 1593 N. Zavjet, a 1599 cijelo Sv. Pismo. Njegov je prijevod bio predložak mnogim kasnijim izdanjima i revizijama Biblije kod Poljaka.

M) Ruski prijevod. Prvi pokušaj, da se crkvenoslavenskom prijevodu suprotstavi Biblija, koja je bila bliža za razumijevanje ruskom narodu, učinio je Francisk Skorina, koji je u Pragu 1517—19 tiskao 22 starozavjetne knjige, dok su mu neki dijelovi ostali u rukopisu. On je pod jakim utjecajem staroslavenske i češke Biblije. Usprkos pojedinačnim pokušajima došlo je do Biblije na novijem narodnom ruskom jeziku istom u 19. stoljeću. Stvar je bila pokrenuta, kad se u Petrogradu osnovalo Rusko biblijsko društvo (1812). Prijevod je izvršen u krilu petrogradske Duhovne akademije, a glavni je posao izveo rektor Akademije Filaret, kasniji moskovski mitropolit. Novi Zavjet izlazio je 1818—22 paralelno s crkvenoslavenskim tekstom, a 1824 prvi put bez crkvenosl. teksta. Stari Zavjet prevodio se pod Filaretovim vodstvom s hebrejskoga, te je 1822—25 izašlo nekoliko knjiga, ali je zbog reakcionarne opozicije posao morao biti obustavljen. Nastaviti se moglo istom 1858. Uz suradnju četiriju ruskih duhovnih akademija, a u redakciji profesora Lovjagina, izašla su 1860 Evanđelja, a 1862 Djela apostolska i Poslanice; St. Zavjet izrađivali su također članovi akademija, a glavni je prevodilac bio Hvolson. Sinod je napokon izdao sam 1868 prvi dio, 1875 drugi i konačno 1876 cijelu Bibliju. Prijevod je izvršen po hebrejskom originalu, a djelomično po grčkom i latinskom.

Međutim je i Britansko bibl. društvo izdalo Levinsonov i Hvolsonov prijevod više puta počevši od 1875.

N) Slovački prijevod nastao je prema Vulgati istom 1829 i 1833, jer su se Slovaci, osobito protestanti, služili češkim Biblijama. Prevodilac je bio *Juraj Palkovič.*

O) Slovenski prijevod. Protestantski pokret udario je sredinom 16. st. temelje slovenske književnosti, a tada je nastao i prvi slovenski prijevod Biblije. Inicijativu je za nj dao *Petar Pavao Vergerije,* a posao je izveo osnivač slovenske književnosti *Primož Trubar* (1507—1586). On je izdao cijeli Novi Zavjet *(Novi testament)* od 1557 do 1582, a psalme je izdao 1566. Prevodio je po Lutherovu prijevodu, a poslužio se i drugim tekstovima, među kojima i hrvatskim (Bernardinovim) lekcionarom. Trubarov posao nastavio je *Juraj Dalmatin* (1547—1589); on je počeo prevoditi 1569, a 1584 mogao je već izdati potpun prijevod (*Biblia,* Wittenberg 1584). To kapitalno djelo slovenske književnosti prevedeno je uglavnom također po Lutheru, a uz pomoć grčkoga i hebrejskog teksta. Slovenski su protestanti 16. st. još imali biblijskih tekstova u svojim postilama (prijevod Spangenbergerove od 1567 i Lutherove od 1595). I slovenski su se katolici morali služiti protestantskim Biblijama cijela dva stoljeća. Oni su međutim priredili samo lekcionar, a to je rad isusovca *Janeza Čandika (Evangelia inu listovi,* Graz 1613). Lekcionar je doživio mnoštvo izdanja, koja su priređivali književni radnici: M. Kastelec, M. Pohlin, J. Japelj i dr. U Prekomurju i u Štajerskoj upotrebljavali su katolici hrvatski kajkavski lekcionar.

U drugoj polovici 17. st. pokušao je prevesti cijelo Sv. Pismo *Mat. Kastelec,* čiji je prijevod, koji se osniva na Dalmatinovu, ostao u rukopisu. Slične je sreće bio i *M. Pohlin* u drugoj polovici 18. st. Međutim jansenistički krug uspijeva u teškim prilikama i borbama oko književnoga jezika prirediti drugu potpunu slovensku Bibliju. Na njoj rade različiti pisci od 1784 do 1802. Glavni je rad obavio *Juraj Japelj,* koji je s *Blažem Kumerdejem* izdao prijevod Novoga Zavjeta 1784—86 i dio Staroga Zavjeta 1791 i 1795, dok su prevođenje St. Zavjeta nastavili Antun Traven, Josip Škrinar, Josip Rihar, Modest Šraj i Janez Debevec. Ovi su prijevodi različite vrijednosti s tumačem, a temelje se na starim slovenskim prijevodima, te su sačuvali dolenjsku osnovu Dalmatinova jezika u slovenskoj književnosti. Jansenistički pokušaj, da se prevede cijela Biblija po hebrejsko-grčkom originalu (Kopitarov nacrt), izjalovio se, te je preveden samo Pentateuh (Ravnikar 1812).

Štefan Küzmič, Prekomurac, bez veze sa slovenskom književnom tradicijom, preveo je domaćim narječjem za svoje protestante *Nouvi Zakon,* 1771, koji je kasnije imao više izdanja.

Ljubljanski biskup *Anton A. Wolf* izdao je, prema njemačkom prijevodu i tumaču J. F. Alliolija *Sveto Pismo stare in nove zaveze* u 6 sv., Ljubljana 1856—1859. U 20. st. nastali su novi prijevodi u svrhu popularizacije Biblije. *Novi zakon* (Maribor 1918) priredio je *Jožef Zidanšek* po različitim predlošcima. *Fr. Jere, Gr. Pečjak* i *A. Snoj* izdali su *Sveto pismo Novega zakona,* Ljubljana 1925—29, 2. izd. 1937—39. Paralelno počeo je prevoditi s originala Stari Zavjet s komentarom *Matija Slavič* (*Sveto Pismo Stare zaveze,* Celje 1939). Britansko biblijsko društvo izdalo je također N. Zavjet bez oznake prevodioca.

P) Srpski prijevodi. Budući da su se i Srbi kao pravoslavci služili crkvenoslavenskim, i to, osobito od 18. st., ruskim tekstovima, to je kod njih došlo do prijevoda na narodni jezik istom s osnivanjem nove srpske književnosti na narodnom jeziku u 19. st. Prvi prevodilac Biblije na srpski jezik bio je Vuk St. Karadžić. Njegov prijevod Novoga Zavjeta štokavskoijekavskim govorom nastao je na poticaj Slovenca Bartola Kopitara, s namjerom, da se narodni jezik i nov Vukov pravopis unese u srpsku književnost. Vuk je svoj prijevod bio već 1819 ugovorio s Ruskim biblijskim društvom (koje je baš tada izdavalo prvi potpuni ruski prijevod), i njegov je prijevod bio gotov već 1822, ali zbog srpske opozicije, koja je htjela prijevod na crkvenoslavenskom jeziku, do tiskanja tada nije došlo. Takav prijevod crkvenim jezikom i crkvenom ćirilicom tiskan je u Petrogradu 1824 (*Novyj Zavět'*) u redakciji Atanasija Stojkovića, što nije drugo nego plagijat Vukova prijevoda. Takav Novi Zavjet tiskan je još 1830 i 1834 u Leipzigu. Vukov originalni prijevod izašao je istom 1847 u Beču pod naslovom *Novi Zavjet Gospoda našega Isusa Hrista.* Izrađen je po ruskoslavenskoj Bibliji, a Kopitar ga je popravio prema grčkom originalu. Pismo mu je srpskoćirilsko, a jezik štokavskoijekavski s crkvenoslavenskim natruhama i novogrčkim izgovorom biblijskih vlastitih imena.

Autorska prava Vukova evanđelja preuzelo je međutim Britansko biblijsko društvo i izdavalo ga kasnije s malim promjenama u mnogo izdanja ćirilskim i latinskim pismom. Prvo latiničko izdanje uslijedilo je u Daničićevoj redakciji u Beču 1864.

Đuro Daničić nastavio je Vukov rad te je malo po malo preveo cijeli Stari Zavjet, naravno, bez deuterokanonskih knjiga. On je najprije izdao svoj *Psaltir Davidov* (Beč 1864), koji je kasnije doživio više izdanja, zatim su izlazile pojedine starozavjetne knjige, sve ćirilskim i latinskim pismom, dok nije konačno 1868 mogao izdati u Beogradu, odnosno Pešti, cijelu Bibliju u Vukovu i svojem prijevodu, i to opet u oba pisma pod naslovom *Sveto Pismo staroga i novoga zavjeta.* Ta zapravo prva srpska cjelovita Biblija doživjela je do danas vrlo mnogo izdanja i proširila se po narodu, jer ju je jeftino bacalo na tržište Britansko biblijsko društvo, a posljednjih ju je godina osobito propagirala baptistička sekta. Daničićev je Psaltir preveden s ruskoslavenskoga, a ostali dio s latinskoga, uz zavirivanje u grčki tekst. Po stilu i jeziku vjeran je Vukovu prijevodu.

Poslije Vuk-Daničića bilo je nekoliko pokušaja, da se prijevod približi izvorniku i da se ispravlja jezik. Tako je Platon Atanacković preveo *Apostole i evanđelja* (Pančevo 1894); Irinej Ćirić prevodio je s hebrejskoga St. Zavjet u Bogoslovskom Glasniku prvih godina 20. st.; Dimitrije Stefanović izdao je *Sveto Pismo Novoga Zaveta* (Beograd 1934), a Lujo Bakotić *Sveto Pismo Staroga i Novoga Zaveta* (Beograd 1933)

LIT.: V. Jagić, *Die serbokratischen Übersetzungen der Bibel,* Archiv f. sl. Phil., 34; V. Čajkanović, *O Daničićevom prevodu Staroga Zaveta,* Novi život, 1922.

R) Talijanski prijevod. Na talijanski narodni jezik stali su se prevoditi pojedini odlomci Biblije, koliko znamo, u 13. st. U 14. st. bila je već priređena cijela »Bibbia volgare« (pučka Biblija, nasuprot latinske), t. j. bili su sabrani u jedno pojedini odlomci i knjige različitih prevađača i redakcija. Sačuvalo se više takvih rukopisa cjelovite ili nepotpune pučke Biblije iz 14. i 15. st., koji nemaju jedinstvene redakcije i pisani su različitim narječjima. Kako su pisani za puk, skromne su i vanjštine. Neki su dijelovi ovih Biblija prevedeni s francuskoga, a većinom s latinskoga. Prvotisak takve Biblije priredio je N. Malermi 1471 u Mlecima, učinivši je donekle jedinstvenom, pa je poslije doživjela mnogo izdanja uz manje promjene.

Međutim je *Antonio Brucioli* preveo iznova cijelo Sv. Pismo s hebrejskoga i grčkoga uz komentar i izdao N. Zavjet 1530, a cijelu Bibliju 1532, te je pretekao i Lutherov prijevod. Kako su je talijanski protestanti smatrali svojom, doživjela je više izdanja, a s katoličke strane bila je nekoliko puta (1538) izdana očišćena. Doskora je dao nov prijevod s hebrejskoga, udešen prema Vulgati, dominikanac Marmochino (1538). Kako je 1564 Crkva zabranila čitanje pučkih Biblija, kroz dva stoljeća izdaju Biblije na talijanskom jeziku samo protestantski emigranti. Tako je Giovanni Diodati izdao 1607 svoj prijevod potpune Biblije s originala, koji je sve do danas, uz manje promjene, doživio mnogo izdanja, osobito otkad ju je uzelo u svoju nakladu Britansko bibl. društvo.

Otkad je kat. crkva 1757 dopustila čitanje prijevoda izdanih s komentarom i uz crkveni nadzor, nastali su novi katolički prijevodi. Najznatniji je od njih prijevod *Antonija Martinija,* tiskan 1769—71 (N. Zavjet) i 1776—1781 (St. Zavjet). Normativno je postalo izdanje od 1782—92, koje je pretiskavano više puta sve do danas uz manje ispravke. Martini je prevodio s Vulgate uz pomoć originala, a kako je snabdjeveno obilnim tumačenjem, ono je jedno od kapitalnih djela talijanske biblicistike.

U 19. su stoljeću nastali novi kritički prijevodi s originalnih jezika, paralelno s napretkom biblijskih nauka. Važniji prevodioci jesu: Gian Bernardo De Rossi, Gregorio Ugdulena, Carlo Curci, S. Minocchi i Nikola Tommaseo. U najnovije doba nastavlja se takav rad s djelomično novim prijevodima i novim naučnim aparatom; najznačajniji je takav prijevod dao *Giovanni Luzzi* (*La sacra Bibbia,* 1921—1930), zatim A. Vaccari (*I libri poetici,* 1925), M. Sales (*La Sacra Bibbia commentata,* 1918 i d.).

S) Ukrajinskim jezikom prvi put je tiskana Biblija (N. Zavjet) u redakciji *P. A. Kuljiša* i *I. Puljuja* u Lavovu 1880. V. Š.



SVEČANA BIBLIJA ZAGREBAČKE STOLNE CRKVE IZ 14. ST.

Zagreb, Metropolitanska knjižnica, MR 159.

X. Značenje Biblije u čovječanstvu. Već iz činjenice, da je Biblija prevedena u sve kulturne jezike svijeta, a pored toga u više stotina jezika i narječja primitivnih naroda, kao što i tako mnogostruko umnožavanje njezina teksta i raspačavanje među stotine milijuna čitalaca, očit je znak, da je B. izvanredna knjiga, koja s punim pravom zaslužuje ime k r a l j i c e u svjetskoj literaturi. Ako pak promatramo B. u svijetlu pozitivnoga vjerskog naziranja starozavjetne Mojsijeve religije i kršćanstva, što se upravo temelje na B. i njoj zahvaljuju svoj postanak, onda nam to više odskače veličanstvenost, dubina, uzvišenost i ljepota one nauke, onih ideja i moralnih zasada, što su u B. sadržane i što imadu toliku moć, da se pod njihovim izravnim utjecajem više ili manje oblikuje duhovno naziranje oko 38% svekolikog čovječanstva na zemlji; a ako pribrojimo i 14% muslimanskog svijeta, na koji je također neizravno vršila znatan utjecaj, u koliko je i Koran usvojio Mojsijeve i kršćanske vjerske i moralne nauke, onda možemo kazati, da je 52,7% čovječanstva na zemlji pod uplivom ideja, sadržanih u B.

Prema pozitivnom izraelskom i kršćanskom naziranju, B. nije samo zgoljno ljudsko književno djelo, nego u prvom redu djelo, kojemu je sam Bog začetnik, i to po posebnom djelovanju nadahnuća Duha Svetoga, po kojem je ona neprevarljiva i nezabludljiva od Boga objavljena riječ, koja je uzela na sebe oblik ljudskoga govora, da bude ljudima razumljiva, da po njoj ljudi upoznaju Božju volju i urede svoj vjerski odnos prema Bogu. To je B o ž j e p i s m o ljudima, po kojem se Bog prilagodio načinu nesavršenog ljudskog poimanja i spoznaje, da tako spoznadu volju Božju i način, kako bi se mogli spasiti. U koliko je B. objavljena R i j e č Božja u obličju nesavršenog duha ljudskoga govora, u toliko je ona predznak drugoga dubokog stvarnog otajstva, utjelovljenja Sina Božjega, gdje je vječna Riječ Božja, koja je po biti identična sa Sinom Božjim, uzela na sebe lik ljudske tjelesne naravi, i to zato, da pomoću nje izvede otajstveno djelo otkupljenja ili spasenja čovječanstva. Slično se naime i u B. nedokučljiva Riječ Božja zaodjela u ljudski način izražavanja misli, približila se shvaćanju ljudskom, da ljudima saopći odluke promisla Božjega o njihovu spasenju. I premda su prošle tisuće godina od časa, kad je Bog ljudima saopćio riječi svrhunaravne objave, sadržane u B., ona po svom sadržaju ne prestaje biti suvremena ni u koje doba, nego ostaje u sva vremena, pa tako i danas, neiscrpljiva riznica životne mudrosti, jer kroz vjekove i tisućljeća nosi u sebi obilježje svrhunaravne mudrosti i istine, budući da božanska Istina ostaje uvijek nepokolebljiva i nepromijenjena, prema Kristovoj riječi: »Nebo i zemlja proći će, ali moje riječi ne će proći.«

Biblija je temelj pozitivne religije, i to ponajprije kod Izraelaca u St. Z. Taj narod, koji inače po svojim prirodnim sposobnostima nije imao na sebi ništa osobito, pa bi prema prirodnom toku stvari i on bio zalutao stramputicama krivoboštva, po B. se izdiže svojim monoteističkim tipom religije nad sve kulturne i nekulturne narode svoga vremena; što više, on postaje, makar i nedostojan, nosilac Božjih obećanja i utjehe o budućem spasenju. Kad pak ta obećanja dolaskom Spasitelja postaju živa stvarnost, dobiva i biblijska objava svoju puninu, koja se po kršćanstvu razlijeva širom svijeta, da kroza sve vjekove i tisućljeća neprestano krijepi i napaja sve duše, koje iskreno čeznu za zbliženjem s Bogom, kao što jelen čezne za izvorom žive vode. Put k tomu zbliženju nalaze sljedbenici kršćanstva po B.

B. oplemenjuje kulturu čovječanstva. Nesamo da je B. temelj religijskog odnosa velikog dijela čovječanstva, nego ona pored toga kod svih naroda, kad je upoznaju, daje posebno obilježje njihovoj kulturi. U ponajviše slučajeva s upoznavanjem B. počinje kod pojedinih naroda pozitivna kultura srca i duha, što se može u punoj mjeri reći za sve evropske narode i države, što su zauzeli mjesto na razvalinama nekadanjega rimskog carstva, i nakon toga primili kršćanstvo. S punim pravom smijemo reći i danas, da je intenzitet shvaćanja i praktičkog proživljavanja biblijskih zasada nesamo mjerilo intenziteta vjerskog i duhovnog života, nego i mjerilo općeg vremenitog blagostanja u čovječanstvu. To najočevidnije dokazuje i sudbina Evrope u različitim fazama kulturnih i političkih previranja. Osobito je značajan odraz udaljivanja posljednjeg stoljeća od pravog duha B. zastranjivanjem u zablude racionalizma, materijalizma, panteizma, kriticizma, modernizma i drugih nastranih kulturnih smjerova s njihovim primjenama na praktički život čovječanstva, koje u sadašnje vrijeme žanje kobne plodove sjetve đavoljega kukolja među pšenicom od Boga objavljenih istina, što ih sadržava B.

Književne odlike B. I po svom književnom obliku svaka pojedina knjiga B. predočuje nam odabrano cvijeće književnih proizvoda. P o v i j e s n e biblijske knjige primjer su klasične objektivnosti, koja može služiti za uzor svim povjesničarima, jer prikazuju i crtaju događaje onako, kako se ocjenjuju pred objektivnim mjerilom Božje pravde i istinitosti, a ne prema pristranim subjektivnim gledištima. Biblijski način pripovijedanja zoran je i plastičan, često puta odraz najtankoćutnijih psiholoških proživljavanja. B. p o e z i j a pravo je biserje među svjetskom pjesničkom književnošću s osebujnim ukrasima paralelizama, gdje se izražavaju najdublja ljudska čuvstva i nižu se najrazličitije antiteze, da se tako što snažnije istaknu dubine izrečenih misli. Napose je osebujna p r o r o č k a književnost, u kojoj se povezuje povijesna stvarnost s dubokom alegorijom i mistikom u dalekoj budućnosti unaprijed nagoviještenih događaja.

Nije stoga čudo, da je B. i svojim sadržajem nadahnjivala nebrojene književnike, osobito kršćanske ere, da su u njoj nalazili obilje poticaja za stvaranje svojih djela, osobito pjesničkih i dramatskih. Tako zapažamo već u početku islama snažan utjecaj B. na Koran, napose u njegovoj 12. suri, gdje se govori o Josipu Egipatskom, koji je motiv inače u brojnim preradbama raširen i u perzijskoj muslimanskoj literaturi u djelima Firdusija, Nizamija i Džamija. Koran poznaje časna biblijska lica: Adama, Abrahama (Ibrahim), Mojsiju (Musa), Danijela, Mirjam (Bl. Dj. Marija), Isusa (Isa), a i mnoge moralne zasade preuzima iz Biblije.

U sredovječnoj kršćanskoj književnosti stvara se čitav niz legenda, priča i anegdota, povezanih sa sadržajem iz različitih mjesta B., kao o grijehu prvih ljudi, potopu, pa o zgodama iz sudačkoga i kraljevskoga doba, kao i kasnije povijesti izraelske. Osobito se iskorišćuju u svrhu dramatizacije biblijski motivi. Prikazivanje Adama i Eve je poznato i nekim hrvatskim krajevima u narodnim običajima na Badnjak. Književnik Calderon prikazao je u pučkim igrokazima: Isaka, Rutu, Absaloma; Tirso de Molina obradio je Osvetu Tamarinu; Lope de Vega dramatizirao je prapovijest roda ljudskoga. Poljski pjesnik Nikola Rey dramatizirao je gotovo čitav stari zavjet, te su značajna lica glavni nosioci drama: Adam, Noa, Josip, Jefta, Samson, David, Adonija, Salomon, a prikazao je i povijesnu katastrofu razorenja Jeruzalema. Dante je u svom epu *Božanstvena gluma* prikazao mnoga lica iz biblijske povijesti i klasične mitologije; Tasso je dramatizirao sedmicu stvaranja (*Il mondo creato*); Miltonov *Paradise lost* uzima sadržaj iz treće glave Geneze; od njega je i dramatska pjesma o Samsonu. Racine u francuskoj klasičnoj drami obrađuje biblijska lica: Athalie, Esther. Alfieri je dramatizirao Saula i Abela. Byronove »Hebrejske melodije« obrađuju biblijski sadržaj; od njega su i misteriji: Kain, Zemlja i nebo, u kojima se crta opreka borbe dobra i zla. I sam Voltaire uzimao je za sadržaj svojih satira protiv vjere biblijsko lice Saula kao predmet tragikomedije. Kierkegaardov »Strah i drhtanje« sadržava hvalospjev Abrahamu. Obilje primjera biblijskog utjecaja očituje se osobito u njemačkoj književnosti, počevši već od 9. st. s pjesmom *Muspili*, gdje se crta borba proroka Ilije s tamnim silama. U 12. st. obrađuje se u obliku dijaloga mudraca i divljaka *Salomon und Markolf*; kao pučki igrokazi prikazuju se: Kain i Abel, Set. Sredovječni mistici: Eckehart, Tauler, Suso i Toma Kempenac koriste se obilno biblijskim motivima. Pamfil Gegenbach napisao je igrokaz: *Der neu deutsch Bileams Esel*; Joachim Graf igrokaze: *Abraham und Isaak, Judith*; Hans Sachs *Die ungleiche Kinder Evas, Komödie von den Patriarchen Jakob, Josef und den Brüdern*; u 17. st. Caspar Textor, *Isaak redivivus*; Wolfrat Spangenberg, *Jeremias;* M. Opitz: tragedije *Judith, Jonas;* Andreas Gryphius, *Herodes Drama*; Phil. Zesen napisao je romane o Simsonu i Josipu (*Assenat*); Chr. Weise biblijske drame: *Abraham und Isaak, Esau und Jakob, Der verfolgte David, Salomo*; J. J. Bodmer, *Tod des ersten Menschen, Der erkannte Josef* i epe *Jakob und Josef, Jakob und Rahel*; F. G. Klopstock, *Tod Adams, David, Salomo,*

religiozni ep *Messias*, Mathias Claudius, *Historie von Goliath und David*; Gessner *Tod Abels*, u 5 pjev. I pjesnik Schiller vježbao se u mladosti u obrađivanju biblijskih motiva, te napisao *Mose-Epos* i raspravicu *Die Sendung Moses*. Wieland ima ep *Der geprüfte Abraham*; Chr. Graf Stolberg tragediju s korovima *Belsazar*; A. Klingemann dramu *Moses*; Zach. Werner *Mutter der Makkabäer*; Anette von Droste Hüllshoff *Das verlorene Paradies*. U kasnijih književnika, više manje, ponavljaju se mnogi biblijski motivi. Kršćanska dramatska umjetnost u srednjem vijeku uzima ponajviše biblijske događaje za sadržaj pučkih dramskih igrokaza, poznatih pod imenom misterija i mirakula. Jedan od najsnažnijih biblijskih motiva, koji i danas u dramatskoj umjetnosti postizava velike uspjehe, jest prikazivanje muke Isusove, koje imade svoju klasičnu tradiciju u pasionskim igrama, što se svake desete godine priređuju u bavarskom mjestu Oberamergau, a i kod nas su bile postigle lijepe uspjehe u Vrbovcu i Koprivnici. J. O.

XI. Biblijski motivi u hrvatskoj književnosti. Kao kod ostalih kršćanskih naroda, tako i kod Hrvata cijela sredovječna književnost vrvi biblijskim motivima svake ruke, koji se obrađuju u crkvenim dramama, legendama, vizijama, duhovnim pjesmama i t. d. Kasnije književnost sve više poprima svjetovno obilježje, pa su u njoj i biblijski motivi rjeđi, ali se oni ipak obrađuju, iako razmjerno u manjoj mjeri, i danas.

U starijoj hrvatskoj književnosti najčešće se javljaju motivi iz života Krista, Majke Božje i biblijskih svetaca. Iz Kristova života najviše se obrađuje rođenje (božićni motivi), zatim muka i uskrsnuće. Tako u *božićni krug* ide prikazanje *Od rojenja Gospodinova*, koje potječe iz 15. st., ali je sačuvano u različnim mlađim rukopisima. Isti motiv dao je u umjetničkoj obradbi Mavro Vetranović u svojem *Prikazanju od poroda Jezusova*, koje je u naše vrijeme skratio i popratio glazbom Antun Dobronić. I od Antuna Gleđevića imamo dramu, zapravo pastoralu *Porođenje Gospodinovo*. U naše su vrijeme nastojali oživjeti božićne nabožne glume u svojim *Koledama* skladatelj Božidar Širola i libretist Velimir Deželić ml.

Iz 15. st. potječe i *Muka Spasitelja našega*. Pod sličnim je naslovima obrađen *motiv muke* u različnim rukopisima 16., 17. i 18. stoljeća. Iz 17. st. imamo *Muku Kristovu* Korčulanina Petra Kanavelovića, a isto je tada i Splićanin fra Marko Marulić štampao svoje *Navišćenje muke Isusa, Spasitelja našega*. U naše je vrijeme motiv muke obnovljen u t. zv. pasionskim igrama, koje su se izvodile u Vrbovcu, Koprivnici, Zagrebu i u drugim mjestima. Na motiv muke naslanjaju se i različni »plačevi«, u kojima se obrađuje Gospin plač za Isusom i razgovor s Ivanom. *Plač b. d. Marije* sačuvan je pod istim ili sličnim naslovom u različnim glagoljskim i latiničkim prijepisima. Taj vrlo raširen biblijski motiv prerađivali su mnogi poznati i nepoznati pisci, pa je tako u 18. st. fra Petar Knežević štampao *Muku gospodina našega Isukrsta i plač matere njegove*.

U *uskrsni krug* prikazanja ide *Uskrsnutje Isukrstovo* iz 15. st. I taj je krug zastupan s više različnih obradba. Isti je motiv u 16. st. obradio Mavro Vetranović u *Komediji od uskrsnutja Isukrstova*. Ovamo pristaje i *Mišterij vele lip i slavan od Isusa, kako je s križa snet, zatim v grob postavljen*. Motiv snimanja s križa sačuvan je u više rukopisa i u glagoljskoj i u latiničkoj (hvarskoj) obradbi. U isti krug ide i *Prikazanje, kako Isus oslobodi sv. oce iz limba*.

U 16. st. obradio je Josip Betondić u drami *Isukrst sudac* motiv iz Kristova života. U istom je stoljeću opjevao *Kristov život* dubrovački humanist Jakov Bunić u svom latinskom epu *De vita et gestis Christi*, a isti je motiv iznio u 17. st. Junije Palmotić u epu *Kristijadi*, koji je prerađen prema latinskom djelu Christias Girolama Vide. Palmotićev je ep u 19. st. prepjevao Ignjat A. Brlić i izdao pod naslovom *Kerstovka iliti život i dila gospodina našega Isukrsta*.

Iz *života Majke Božje* obrađeno je više motiva. Tako je *Prikazanje o Marijinu navještenju* postojalo već u 15. st., te je kasnije više puta prerađivano. U duhu pučkih skazanja obradio je motiv navještenja Marijina fra Ivan Zadranin i don Sabić Mladinić, kojemu se pripisuje i skazanje o Marijinu uzašašću na nebo. Taj motiv uzašašća Marijina sačuvao je hvarski krug u jednom rukopisu 17. st. pod naslovom *Prikazanje od ušastja na nebesa slavne divice Marije*.

Životi biblijskih svetaca također su zastupani u hrvatskoj pučkoj i umjetnoj obradbi. Tako s Hvara potječe iz 17. st. *Prikazanje svetoga Ivana Krstitelja porođenje i smrt, Danijelov sud*, zatim *Skazanje od Osiba sina Jakoba Patriarke*. Zadnji je motiv obradio u 19. st. Grgur Čevapović u drami *Josip sin Jakoba patrijarke*. Nikola Bunić spjevao je u 17. st. ep *Herodias* o glavosjeku Ivana Krstitelja. Prema biblijskoj građi napisao je Marko Marulić ep *Istoriju svete udovice Judit*. Isti je motiv kasnije dramatizirao Ignjat Đurđević u svojoj *Juditi*, a u naše je vrijeme izdao ep *Juditu* Ivan Ev. Šarić. Prema Bibliji napisao je Marulić i ep *Istoriju od Suzane*, a isti je taj motiv izradio don Mavro Vetranović u crkvenom prikazanju *Suzana čista*. Vetranović je napisao i prikazanje *Posvetilište Abramovo*, koje je u naše vrijeme preradio Velimir Deželić ml., te se ono u Deželićevoj obradbi s glazbom Božidara Širole prikazivalo pod imenom *Žrtva Abrahamova* u Zagrebu 1923. Motiv iz života sv. Mandaljene obradio je I. Bunić-Vučićević u epsko-lirskom spjevu *Mandaljena pokornica*, a Ignjat Đurđević u spjevu *Uzdasi Mandaljene pokornice*.

Biblijski motiv imamo i u epsko-lirskom spjevu Ivana Fr. Gundulića *Suze sina razmetnoga*, u epu P. Preradovića *Prvi ljudi* i u Kranjčevićevu epu *Prvi grijeh*. U zbirci Vl. Nazora Pjesme moje mladosti nalazi se poseban krug *Biblijskih legenda*.

Uz navedena više manje anonimna starija pučka skazanja i uz umjetnu književnost s biblijskim motivima postoji dosta i drugih djela, gdje uz ostali sadržaj ima i biblijskih motiva i zgoda, koje se prepleću u različnim propovijedima, postilama, kronikama i dr., tako u Magdalenićevu Zvončacu, Barakovićevoj Jaruli, Kavanjinovu Bogatstvu i uboštvu, Kačićevoj Korabljici, Divkovićevim Besidama, u Habdelićevoj knjizi Prvi oca našega Adama greh i dr. Osim toga biblijskih motiva nalazimo pojedinačno i u različnim zbornicima, pjesmaricama (Vitasovićeva pjesmarica), a i kod pojedinih pisaca i u starijoj i u novijoj hrvatskoj književnosti.

LIT.: Za crkvena skazanja: F. Fancev, *Hrvatska crkvena prikazanja*, Zagreb 1932. I. Hvt.

XII. Biblijski motivi u umjetnosti. Budući da je radi prevelikog obilja građe nemoguće prikazati biblijske motive u umjetnosti, koji se javljaju pojedinačno, ograničit ćemo se na one motive, koji se sastoje od čitavog niza biblijskih prizora. U katakombama prevladavaju prizori iz St. Z. To su prizori spasenja, kao na pr. Noe u lađi, Danijel u lavljoj jami i t. d. Zapravo su to simboli spasenja duše onih vjernika, koji počivaju u katakombama.

Prvi su se kršćanski sitnoslikari u svojim ilustracijama biblijskih prizora ugledali u ilustratore Homera i Vergilija. Sitnoslike, koje ilustriraju t. zv. Bečku Genezu iz 5. st., sve su, osim jedne, posve helenističke u crtanju lica, zgrada, vrtova i u čitavom shvaćanju. Kao da je sitnoslikar želio ilustrirati epsku pjesmu: sve je povijest i zor. Jedino zavjet, što ga je Gospodin sklopio s Noem, sjeća na monumentalni stil kršćanskih mozaika. I fragmenti Geneze iz 6. st., danas u Britskom muzeju u Londonu, ukrašeni su sitnoslikama, koje donekle sjećaju na bečku Genezu. U narteksu sv. Marka u Veneciji kopirano je više minijatura ovoga kodeksa u mozaiku. »Kršćanska topografija« Kuzme Indikopleusta iz 6. st., sačuvana u tri rukopisa iz 7.—11. st., predstavlja prijelaz bizantskih profanih sitnoslikarskih ilustracija u crkvene. Tu već aleksandrijski simbolizam nadahnjuje prizore iz St. i N. Z. Abel, Mojsije, Melkizedek, Izaak, Jona, Ilija, sve starozavjetni tipovi Krista. Poput St. Z. ilustriran je i N. Z. uglavnom simbolički: nema ni jedne jedine povijesne scene iz života Isusova, nego samo proroci, evanđelisti, apostoli, Pavlov put u Damask, kamenovanje sv. Stjepana i na kraju Spasitelj u svojoj slavi. Aleksandrijskoj se simbolici i ikonografiji u ovim sitnoslikama pridružuju ikonografijske pojedinosti iz katakomba, monumentalnost bizantske kompozicije i bizantski kostimi. U Aleksandriji su starokršćanski sitnoslikari minijaturama resili osobito pojedine knjige ili skupine knjiga Sv. Pisma. Ove su se knjige proširile u Antiohiji, Carigradu i Rimu. Doskora se Carigrad i u tom pravcu počeo ozbiljno natjecati s Aleksandrijom, te joj je brzo preoteo prvenstvo. Kad je konačno 641 Aleksandrija pala u ruke Arapa, već je Carigrad davno udario sitnoslikarstvu svoj pečat. Za kasniji je razvitak biblijskih motiva u sitnoslikarstvu od najveće važnosti Sirsko evanđelje u Firenci. Sitnosli-



ALEXANDER MAXIMILIAN SEITZ, Juda izdaje Isusa
Đakovo, Stolna crkva

kama ga je u 6. st. uresio monah Rabula u samostanu Zagba u Mezopotamiji. Čini se, da sitnoslike u tom evanđelistaru nisu Rabulin originalni rad, nego da su rađene po grčkom originalu, koji se držao istočno-azijskog shvaćanja. Rabulino *Uzašašće Kristovo, Dolazak Duha Svetoga* i nadasve *Raspeće* od najveće je važnosti za kasniju kršćansku ikonografiju biblijskih motiva. Dotad se naime raspeće slikalo samo simbolički ili u starozavjetnim tipovima. U Rabulinu evanđelistaru imamo raspeće prikazano posve historijski. Zato ova sitnoslika, ili njezin original, po kojem je rađena, znači veliku prekretnicu u slikanju raspeća. Na ovaj način slikaju odsad raspeće nesamo sitnoslikari u liturgijskim kodeksima, nego je na pr. i fresko-slika raspeća u Santa Maria Antiqua u Rimu slikana po ovom uzoru. Rabulino *Raspeće,* visoko samo 26 cm, obuhvaća osim samoga *Raspeća* još i *Kristov grob, Pohod na grob* i prizor *Noli me tangere,* pa ipak se u njemu može nazirati klica za kasnije slike, koje prikazuju Krista na križu, do dana današnjega. Prizori se iz Novog Zavjeta odsad prikazuju historijski onako, kako su se zbili, ali ih srednji vijek, a i renesansa, stavljaju u sredinu građanskoga i vojničkoga života svoga doba. Prizori se iz St. Z. i dalje uglavnom shvaćaju tipologijski, osim stvorenja svijeta, pada prvih ljudi i rijetkih čisto povijesnih prizora. Izbor je prizora, koji su bili ilustrirani, ovisio o tomu, da li se ilustrirala Biblija, ili t. zv. »Biblia pauperum«, ili »Speculum humanae salvationis«, ili liturgijska knjiga, kao na pr. evanđelistar, sakramentar, misal, brevijar, ili opet poluliturgijski molitvenik, određen za privatnu upotrebu različitih odličnika, t. zv. »livre d'heures«. U Biblijama se ponajčešće ilustrirao početak pojedine knjige Sv. Pisma. U liturgijskim su knjigama određivali izbor prizora, koji su bili ilustrirani, odlomci Sv. Pisma, određeni za pojedine blagdane. Najviše se ilustriraju događaji iz djetinjstva Isusova, te njegova muka i smrt, uskrsnuće i uzašašće, a osim toga i različita čudesa i prizori, koji se spominju tijekom crkvene godine. Od zagrebačkih liturgijskih kodeksa, koji su ukrašeni sitnoslikama s biblijskim motivima, dva su najljepša: misal Dominika Kálmáncsehija i biskupa Osvalda, te misal čazmanskoga prepošta Jurja de Topusko, oba u riznici zagrebačke stolne crkve. U zagrebačkoj se metropolitanskoj knjižnici čuvaju dvije sredovječne rukopisne Biblije, bogato ukrašene biblijskim motivima. To je *Biblia solemnis* zagrebačke stolne crkve iz 14. st. MR 159 i nepotpuna Biblija MR 156. Ova je druga šarenija i naoko bogatija, a prva odaje profinjeni ukus vještoga sitnoslikara gotičkoga stila. To je doista »pulchra et solemnis biblia«, kako je zove inventar zagrebačke stolne crkve iz 14. st. Ovdje spominjemo i biblijske prizore iz života Isusova, izrezane u slonovoj kosti na t. zv. diptihu u riznici zagrebačke stolne crkve. Zapravo to i nije diptih, nego dragocjeni ures prednjih korica uveza jedne zagrebačke liturgijske knjige. *Liber officii Beatae Mariae Virginis* u Strossmayerovoj galeriji slika u Zagrebu (br. 19) ukrašen je s mnogo sitnoslika, od kojih mnoge prikazuju biblijske motive. Ovaj je molitvenik francuskoga porijekla, a pisan je krajem 15. ili početkom 16. st. Najljepše sitnoslike s biblijskim motivima, koje se čuvaju u Zagrebu, a sigurno i u čitavoj Hrvatskoj, sastavni su dio brevijara vojvode Ercola I. (1471—1505) i oficija vojvode Alfonsa I. (1505—1534) u Ferrari. Biskup ih je Strossmayer kupio u Amalfiju kod Napulja i darovao galeriji slika.

I monumentalno crkveno slikarstvo 4. i 5. st. rado je prikazivalo čitave nizove starozavjetnih prizora, n. pr. u Santa Costanza u Rimu (4. st.), u Santa Maria Maggiore u Rimu (4. st.), u bazilici sv. Feliksa u Noli (5. st.). Početkom 5. st. prodiru u ove nizove slika i prizori iz Novoga Zavjeta, te polagano potiskuju u pozadinu prizore iz Staroga Zavjeta. Ali ni na mozaicima starokršćanskih bazilika, kao ni u katakombama i u starokršćanskim minijaturama, nisu starozavjetni prizori prikazani sami radi sebe; oni su samo simbol Novoga Zavjeta. Sv. Ambrozije, i po njemu sv. Augustin, upozoruju, da su ljudi, o kojima govori Sv. Pismo St. Z., doista živjeli i da se ono, što pripovijedaju starozavjetne knjige, doista zbilo, ali da je to

ujedno sve proročki simbol Krista i njegove Crkve (Serm. 2. de scripturis. 6, PL 38.). Izidor od Seville sakupio je u *Quaestiones in Vetus Testamentum* (PL 83.) najvažnije izjave svetih otaca u tom pravcu, a u djelcu *Allegoriae quaedam Scripturae Sacrae* daje preglednim načinom simboličko značenje različitim osobama i događajima iz St. Z. Još je važnija *Glossa ordinaria* Walahfrieda Strabona, jer su tu oko biblijskoga teksta ispisana alegorijska tumačenja svetih otaca. Kao što je Legenda aurea postala osnovicom za povijesne crtice o svecima, tako je Glossa ordinaria davala smjer i sadržaj biblijskih motiva u kršćanskoj umjetnosti srednjega vijeka. Iz svega slijedi, da nizovi starozavjetnih biblijskih prizora u 4. i 5. st. nisu bili strogo povijesno zamišljeni, nego kao simboli onoga, što se zbilo u Novom Zavjetu. Početkom 5. st. htio je carigradski prefekt Olimpijador sagraditi crkvu u čast svetih mučenika, pa se obratio na svog predšasnika Nila († oko 430), koji je međutim postao monahom na gori Sinaju, s molbom, da kaže svoj sud o nacrtu, koji mu je priložio. Prema tom nacrtu trebalo je crkvu uresiti tako, da bi se u svetištu nalazile slike mučenika, u crkvenoj lađi bili bi naslikani prizori iz lova, ptice, životinje i zmije, a među svim bi se ovim prizorima posebno isticao križ. Sv. Nil odgovorio je Olimpijadoru, da lovački prizori ne spadaju u crkvu, pa želi, da se sa svake strane naslika po jedan niz biblijskih prizora iz St. i N. Zavjeta, kako bi vjernici mogli po slikama biti poučeni o kreposti otaca, koji su služili pravomu Bogu. Početkom 5. st. izrađeni su mozaici u Santa Maria Maggiore u Rimu nad kolonama i na slavoluku. Nad arhitravom, što ga nose kolone, teži s jedne i s druge strane neprekidni niz starozavjetnih prizora prema slavoluku, na kojemu su prikazani prizori iz Novoga Zavjeta kao ispunjenje onoga, što je Gospodin obećao u St. Z. Poredba pojedinih prizora iz St. Z. nad arhitravom i onih iz Novoga Zavjeta na slavoluku pokazuje na prvi pogled, da kod izbora starozavjetnih motiva nije bio mjerodavan eventualni analogon iz Novoga Zavjeta, nego da je naprosto čitav niz starozavjetnih prizora u svojoj cjelini shvaćen kao tip onoga, što će se zbiti u Novom Zavjetu. Tako se i na ostalim nizovima iz St. Z. zapaža, da je svaki niz za sebe poredan više kronologijski i da je tipologija prema Novom Zavjetu zamišljena uglavnom kao poredba cjeline svakoga niza s drugom cjelinom, a ne kao poredba svake pojedine scene S. Z. s prizorom iz N. Z. Ovako shvaćena »concordia veteris et novi Testamenti« udomila se u 5. i 6. st. na zapadu, dok na istoku, usprkos nastojanjima sv. Nila, nije mogla prodrijeti. Ondje su sve do Justinijana slike u crkvama bile ponajčešće onako rasporedane, kako je to želio učiniti Olimpijador: u svetištu, t. j. u apsidi, bili su prikazani mučenici i Spasitelj, a crkvena je lađa bila urešena većinom profanim prizorima. U ovoj razvojnoj fazi monumentalnog slikarstva na istoku odlučuje utjecaj onih, koji nisu bili skloni figuralnom slikanju prizora iz Biblije. Ovi su ljudi, koje bismo mogli nazvati *judaizantes*, radije dopuštali, da se u crkvama slikaju profani motivi, preuzeti od antike, a ne možda od mazdaizma, kako bi to htio Strzygowski.

U karolingijsko doba slika se u crkvenim apsidama redovno »Maiestas Domini«, a na zidovima se nalazi »concordia veteris et novi Testamenti«, kao na pr. u dvorskoj kapeli u Ingolheimu. Spominjemo i veliki niz novozavjetnih prizora iz života Isusova, kako nam je ostao sačuvan u *Carmina Sangallensia* i u St. Georgu u Reichenau-Oberzellu i u Goldbachu kod Überlingena. Središte je ove umjetničke djelatnosti bilo u Reichenauu. Uz očevidni liturgijski ciklus naslikani su osobito prizori iz javnoga života Isusova i posljednji sud.

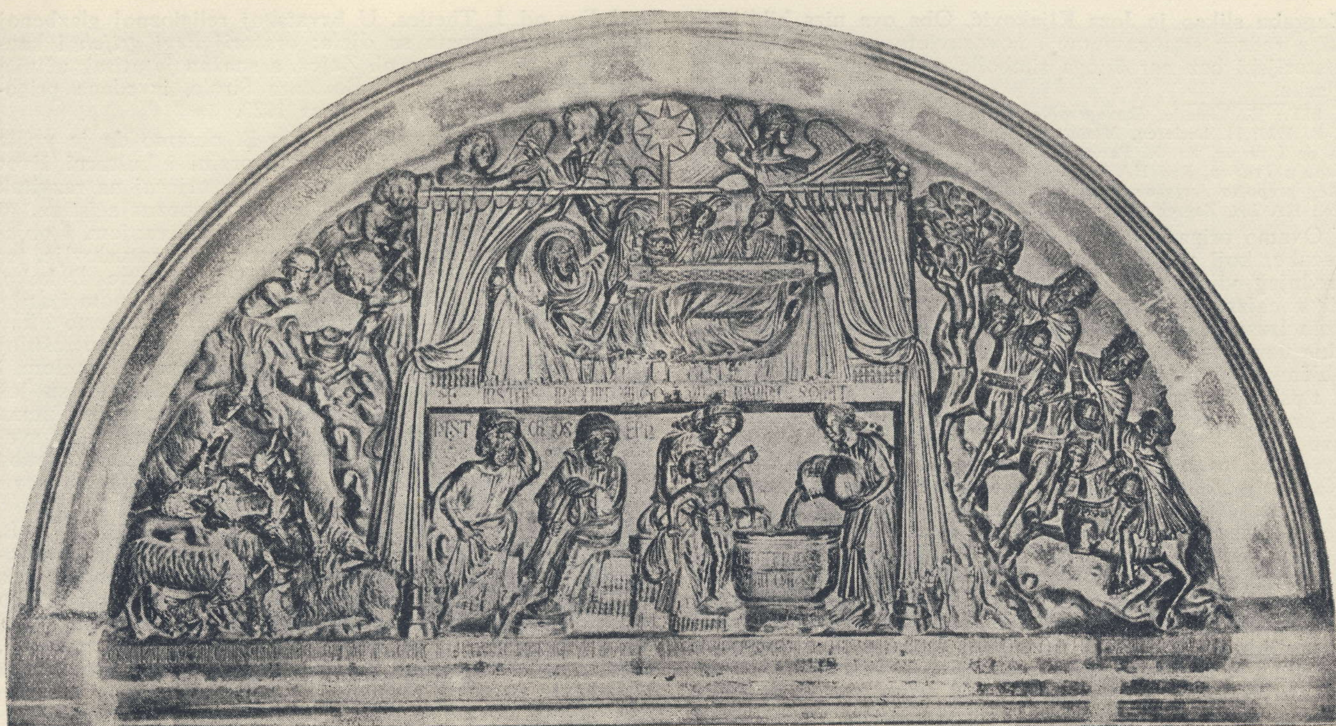
Sredovječna umjetnost 2. tisućljeća nastavlja i razvija nizove iz St. i N. Z., koji sačinjavaju konkordiju (slogu) St. i N. Zavjeta. Novozavjetni niz obuhvaća sada osobito prizore iz djetinjstva Isusova i iz njegove muke, kako je to odgovaralo božićnom i uskrsnom liturgijskom ciklusu. Oba su ova ciklusa u to doba obogaćena prizorima, preuzetim iz apokrifa, ali ne izravno, nego iz spisa Vincencija de Beauvais, Jakoba de Voragine i Petra Comestora. Starozavjetni je niz, kao i prije, izabran prema načelu konkordije St. i N. Z., ali sve se više ova konkordija proteže nesamo na cijeli niz kao cjelinu, nego i na pojedini prizor. Starozavjetni se prizori odabiru prema njihovu simboličkom ili tipologijskom značenju u odnosu s Novim Zavjetom. Na izbore tipologijskih prizora i lica iz St. Z. utječe osobito *Glossa ordinaria* Walahfrieda Strabona († 849), opata u Reichenauu.

Uporedo sa slikanom konkordijom St. i N. Z. razvijaju se i plastična konkordija na portalima velikih crkvi i kršćanska tipologija. Kad još nije bilo moguće plastično uresiti sam portal, izrađivali su kipari samo vrata za crkve. Dosta je da spomenemo samo najpoznatije primjere: vrata Santa Sabina u Rimu (5. st.), vrata stolne crkve u Hildesheimu (1015) i Ghibertijeva »rajska vrata« u Firenci. Na tim je vratima prikazan niz starozavjetnih i novozavjetnih biblijskih prizora, u stvari: konkordija St. i N. Zavjeta. Na vratnicama je stolne crkve u Splitu Andrija Buvina 1214 prikazao 28 prizora iz života i muke Isusove. Tek u 12. st. dobiva ulaz u crkvu takav oblik, da kipar može plastično uresiti i sam ulaz. Portali su sredovječnih katedrala uvijek raspoređeni Kristocentrično, pa i onda, kad je u timpanu prikazana Gospa s Djetetom Isusom mjesto Spasitelja kao »rex gloriae« ili kao »Maiestas Domini«. Oko Isusa raspoređeni su u najrazličitijim varijacijama predstavnici St. i N. Z., anđeli, alegorijski likovi Crkve i sinagoge, sveci, personifikacije kreposti i zloće, alegorije mjeseci... Svaki je od ovih portala monumentalna konkordija St. i N. Z., iz slikarstva prenesena u skulpturu. Najljepši je takav portal u našim krajevima izradio 1240 majstor Radovan u Trogiru. To je ujedno i najljepši sačuvani skulpturni spomenik romaničkog doba u Dalmaciji.

Na slikama crkvenih zidova prikazana je ova konkordija slikanim prizorima, a na portalima sredovječnih katedrala isklesanim pojedincima kao predstavnicima događaja. Postanak ovih plastičnih nizova na portalima sredovječnih katedrala pokušali su protumačiti utjecajem duhovnih igara ranijega srednjeg vijeka. Dosad ovaj pokušaj nije uspio. Vjerojatno je i duhovna igra i ovaj ukras sredovječnih portala proizašao iz istoga vrela, naime iz teologije i liturgije ranoga srednjega vijeka. Bez sumnje su u kasnijem razvitku i duhovne igre utjecale na pojedine portale, kao što je lako moguće, da je i pojedini portal utjecao na pojedinu duhovnu igru. Ali u svom su početku portali sredovječnih katedrala kao i sredovječne duhovne igre samostalni izražaj onoga idejnog kruga, koji se očitovao u *Speculum ecclesiae* Honorija od Augustoduna.

Najznačajnim se obilježjem sredovječne likovne umjetnosti u ikonografijskom pogledu može smatrati tipologija, koja je proizašla iz alegorijskog tumačenja Sv. Pisma St. Z. Tipom se smatra osoba, stvar ili događaj u St. Z., koji po Sv. Pismu N. Z. ili prema shvaćanju teologa nagovješta Isusa ili koji događaj iz njegova života. Tip je dakle simbol, koji se odnosi neposredno na Krista i njegovo djelo, te se zato stavlja u vezu s novozavjetnim ispunjenjem, koje se naziva antitip. Tipologijski se nizovi javljaju osobito u kodeksima, na prozorima i na emailnim radovima srednjega vijeka. Jedan je od najranijih i ujedno najznatnijih primjera tipologijskoga niza t. zv. Verdunski oltar u Klosterneuburgu, što ga je 1181 po narudžbi klosterneuburškoga opata Wernhera izradio Nikola od Verduna. Ponajbolji je izvor za izbor tipologijskih nizova već spomenuta *Glossa ordinaria* Walahfrieda Strabona, opata u Reichenauu. Na staklenim prozorima u Bourgesu, Chartresu, Le Mansu, Toursu, Rouenu iz 13. st. doživljuje tipologija svoj vrhunac. Tu su iz »Physiologa« preuzeti tipovi životinjskoga carstva, kao orao, pelikan, jednorog, feniks. Ove je tipove u simboličku literaturu prvi prenio Honorije od Augustoduna († 1130). Tipologijski su nizovi u Francuskoj iz *Speculum ecclesiae* preneseni na staklene prozore i na tipologijske skulpture u Laonu. Vjerojatno se u Francuskoj negdje polovicom 11. st. pojavio jedan priručnik biblijskih citata, u kojem su bili sustavno poredani starozavjetni Kristovi tipovi. Kasnije su sitnoslikari ilustrirali ove tekstove, poredane u 34 skupine. Svaka skupina ima kao svoje središte novozavjetni prizor, okružen sa 4 proroka, i dva tipa iz St. Z. Kristologijski niz obuhvaća život Isusov počevši od navještenja do dolaska Duha Svetoga i krunjenja Marijina na nebu. Kasniji su bibliotekari ove kodekse pogrešno nazivali *Biblia pauperum*.

I zbirka *Speculum humanae salvationis*, koja se početkom 14. st. javlja u krugu njemačkih mistika, reda tipologijskom metodom 42 poglavlja iz povijesti spasenja svijeta: stvorenje, pad prvih ljudi i spasenje po Isusu Kristu. Osnova je čitave zbirke u tekstu, koji je sastavljen u stihovima. Najveći dio ovih zbirka nije ukrašen sitnoslikama, ali kad su minijatori počeli ukrašivati ovu zbirku, zadobile su te sitnoslike veliko značenje i znatan utjecaj i na monumen-



RADOVAN, Prizori iz biblije na luneti trogirske katedrale

talnu umjetnost pri kraju srednjega vijeka. Tekst je za *Speculum humanae salvationis* možda sastavio Ludolph von Sachsen, najprije član reda sv. Dominika, a onda kartuzijanac († 1378). U 16. st. jenjava utjecaj, što ga je dotad vršio »Speculum humanae salvationis«, a time sve više nestaje i sredovječne tipologije u umjetnosti, koja je u novom vremenu pošla novim putem.

Dok je konkordija St. i N. Z. na sjeveru stajala pod snažnim utjecajem tipologije, slikaju se u Italiji u 14. i 15. st. veliki nizovi starozavjetnih i novozavjetnih slika kao i dosad bez obzira na tipologiju. Giotto slika u svojem velikom nizu prizora iz života Isusova u kapeli dell'Arena u Padovi uz glavnu sliku i one prizore iz St. Z., koji mu služe kao tipovi novozavjetnih prizora. Na Giotta je po svoj prilici utjecao neki uzor iz Francuske. Gotički su portali utjecali i na slavlje sv. Tome Akvinca u španjolskoj kapeli Santa Maria Novella u Firenci: ova slika u stvari nije drugo no konkordija St. i N. Z., preuzeta s portala gotičkih crkvi, samo namjesto Krista u sredini timpana sjedi na prijestolu sv. Toma. I Rafaelova *Disputa,* kao i njegove *Loggie* nisu drugo no daljni razvojni oblik ove konkordije. Isto vrijedi i za Rosellijeve, Botticellijeve, Ghirlandaiove i Peruginove freske u Sikstinskoj kapeli u Rimu, premda se ovdje zapaža i jedan novi momenat: isticanje papinstva. I Michelangelove fresko-slike u Sikstinskoj kapeli, počevši od stvorenja svijeta, proroka i sibila na stropu pa do *Posljednjega suda* na glavnom zidu iza oltara, samo su novi, gigantski oblik ove konkordije.

Krajem 15. i tijekom 16. st. poprimila je konkordija St. i N. Z. nov oblik u t. zv. triumfalnim slikama. U Italiji je već od 13. st. bio običaj, da se u ophodima voze t. zv. triumfalna kola. Ovaj je motiv iz tih svečanosti prešao u pjesništvo i dao povoda Danteu za veličanstvenu viziju mističnih kola, na kojima se vozi Božanstvo u posljednjim pjevanjima Čistilišta. Neposredni prijelaz u likovnu umjetnost sačinjava Savonarolin *Triumphus crucis:* Krist se sa svojim križem vozi na triumfalnim kolima. Pred njim idu patriarsi, proroci i ostali zastupnici St. Z. Kola vuku apostoli, a za kolima slijede mučenici i crkveni učitelji. Tizian je naslikao Isusa kako sjedi na kolima sa žezlom u ruci. Pred njim idu predstavnici St. Z. Kola vuku evanđeoski simboli, a kotače okreću crkveni učitelji. Iza kola slijede apostoli i mučenici. Staklena slika u Brouu u Francuskoj kopira ovu Tizianovu sliku, a Savonarolin je *Triumphus crucis* prikazan na staklenoj slici u Rouenu iz druge polovice 16. st.

Tako se nekadašnja naivno-veličanstvena »concordia veteris et novi Testamenti« izrodila u neukusnu bizarnost i igrariju. Novo je doba prekinulo s ovom izrođenom tipologijom, koja je poput skolastike 15. st. izgubila veličanstvenu ozbiljnost prijašnjih vjekova i postala neozbiljnom igrarijom. U Italiji se nije mogla tipologija udomaćiti ni u 14. i 15. st., jer upravo tada nastupa u Italiji nova umjetnost svoj triumfalni pohod i kida s dotadašnjom tradicionalnom didaktičnošću, pa hoće samo da bude lijepa. Talijanska renesansa ne će više da poučava, ona hoće samo da iskaže svu ljepotu biblijskih motiva. Biblijski su motivi sada preneseni u prirodu, i to u talijansku prirodu i u teatralnu kopiju građanskoga i vojničkoga života talijanskih gradova. Zaludu ćemo na tim slikama tražiti sredovječnu mistiku, a često i uopće svaku dublju religioznost. Svijet se oteo ispod vlasti i utjecaja crkvenoga duha, a umjetnost je potpala pod snagu dinamike svjetovnih emocija. Umjetnici ne stvaraju više uistinu kršćanskih umjetnina, jer ono, što stvaraju, ne proizlazi više iz dubine istinskoga mističkog ili uopće vjerskog oduševljenja, nego ponajčešće iz obveze, koja nastupa na osnovi kupoprodajnoga ugovora s naručiteljem slike. Imade još veoma mnogo umjetnika, koji su uvjereni kršćani, ali princip njihove umjetnosti nije više iskonsko-kršćanski, nego sasvim svjetovni. Michelangelo je posljednji veliki umjetnik, koji je još stvarao potpuno u duhu kršćanske tradicije, premda je upravo on prekinuo s njezinim oblicima. Michelangelo je doduše svojim titanskim genijem prerezao sve vanjske niti, koje su umjetnost povezivale s tradicijom, ali je uza sve to u svojoj biti ostao vjeran simbolici, kako to dokazuje njegov spomenik Juliju II. u Rimu i obitelji Medici u Firenci, te strop Sikstinske kapele u Rimu. Usporedimo li fresko-slike na tom stropu s onim, što je Tintoretto naslikao u Scuola di S. Rocco u Veneciji 1577—1594 i što bi imalo biti neka »concordia veteris et novi Testamenti«, osjetit ćemo na prvi pogled, da između ova dva djela postoji golem jaz, koji ih nepremostivo dijeli.

Kao što su umjetnici srednjega vijeka, renesanse i baroka često stavljali biblijske prizore u okolinu svoga doba, tako prenosi Uhde Spasitelja u moderni proleterski ambijenat. Dok je ovo do neke granice shvatljivo i podnošljivo, djela se pojedinih novijih umjetnika neugodno doimaju, kad poput Klingera i Vereščagina, biblijskim motivima daju drugi, upravo protivni smisao, negoli ga imaju ti motivi u Bibliji.

Biblijski se motivi uzimaju i kao simboli nebiblijskih i uopće nereligioznih sadržaja.

Biblijske fresko-slike u Đakovu izradili su (1873—1882) A. Maksimilijan Seitz i sin mu Ljudevit, a dvije slabije naslikao je (1877) Ansiglioni. Slike u crkvi sv. Marka u

Zagrebu slikao je Joza Kljaković. Oba ova niza biblijskih slika redaju starozavjetne i novozavjetne prizore naprosto historijski bez naročitoga simboličkog ili tipologijskog naglaska.

LIT.: K. Künstle, *Ikonographie der christlichen Kunst*, I., Freiburg i. B. 1928; H. Leclercq, *Miniature*, Dictionnaire d'Archéologie chrétienne et de Liturgie, XI./1., Pariz 1933; Lj. Karaman, *Portal majstora Radovana u Trogiru*, Rad HA 262, Zagreb 1938; D. Kniewald, *Misal čazmanskog prepošta Jurja de Tcpusko i zagrebačkog biskupa Šimuna Erdödy*, Rad HA 268, Zagreb 1940. D. K-d.

Ovamo pripada i *Biblia pauperum* »Biblija za siromahe« (neuke, koji ne znadu čitati), koja je osobito pod konac srednjeg vijeka bila raširena. To su slikovnice s 34—50 slika najznatnijih novozavjetnih događaja, pretežno iz života Isusova, počevši od navještenja Bl. Dj. Marije do njezina uznesenja na nebo. Kraj svake ovakve slike stavlja se obično s desna i s lijeva po jedna slika iz staroga zavjeta s tipskim ili proročkim značenjem, a ispod slike stavlja se kratak tekst kao tumačenje. Prema tome je glavna svrha ove Biblije bila tipološka. Slike su obično bile otisci drvoreza, osobito od vremena izuma tiskarskog umijeća. Najstariji kodeksi ovakvih B., koji su se sačuvali, potječu iz 14. st. (St. Florian, Pariz; Rotschildova zbirka; zatim u bečkoj Nacionalnoj biblioteci i u Münchenu). Znatnija su tiskana izdanja ovakve B.: u Nizozemskoj od 1463—70 sa 40 listova; s njemačkim tekstom od 1470—71 sa 40 listova; s francuskim tekstom u Parizu od 1503 i 1520; s talijanskim tekstom od 1520 sa 120 slika. Poslije toga vremena pojavljuju se sve češće ilustrirana izdanja B. s potpunim tekstom, a u novije doba primjerice u Njemačkoj t. zv. »Bilderbibel« ili »Familienbibel«. B. paup. naziva se također: 1. alfabetski sastavljena biblijska realna konkordacija od Nikole Hannapesa († 1291), koja se krivo pripisivala sv. Bonaventuri; 2. stihovi za lakše pamćenje sadržaja B., njih na broj 212, što ih je sastavio Aleksandar Villa († 1250) tako, da se svaka glava označuje posebnom natuknicom, na pr.: sex (Gen. gl. 1.), prohibet (Gen. gl. 2.), peccant (Gen. gl. 3.), Abel (Gen. gl. 4.), Enoch (Gen. gl. 5.), arca fit (Gen. gl. 6.), intrant (Gen. gl. 7.) i t. d. J. O.

XIII. Biblija u tiskarskom umijeću. Čim je izumljeno tiskarsko umijeće, najviše se tiskala B., bilo u originalnim jezicima, bilo u prijevodima. Neka najranija izdanja B. *(inkunabule)* osobito su zanimljiva.

Za knjigotiskare imadu visoku i trajnu vrijednost ova izdanja B.: a) Biblija u 42 retka od Gutenberga i Fusta, sa 641 folio-listova; b) Biblija u 36 redaka od Pfistera, 881 folio-listova, slog u stupcima, tri sveska, bez oznake tiskara; c) Biblija od Fusta i Schöffera: »Biblia sacra vulgatae editionis ex translatione et cum praefatione S. Hyronimi«, završen rad 14. VIII. 1462; s obzirom na tipografsku izvedbu to je još i danas divot-djelo za poznavaoca ljepote tipografske umjetnosti. Prvi svezak imade 242, drugi svezak 239 folio-listova, svaki list 48 redaka. Do danas je sačuvano u svijetu 70 primjeraka; d) Biblia pauperum. Za razliku od ostalih biblija ova je izdana na njemačkom jeziku. S. H.

XIV. Biblija i glazbena umjetnost. Biblija imade također velik utjecaj na glazbenu umjetnost. Poznato je, da znatan dio starozavjetnog i novozavjetnog kršćanskog bogoslužja sačinjava pjevanje Psalama, napose u koralnom pjevanju. K tomu pridolazi pjevanje i drugih lirskih biblijskih dijelova, osobito kantika i himana. Iz 5. st. sačuvani *Codex Alexandrinus* sadržava 13 kantika, počevši od Mojsijeva do Simeonova. U bogoslužju Velike Sedmice naročito iskorišćuje glazba obilje biblijskih motiva, koji su u vezi s mukom, smrću i proslavom Kristovom. Klasični komponisti novoga vijeka, bilo katolički bilo protestantski, kao H. Schütz, S Bach, Mendelssohn, Liszt, E. Bloch uzimaju osobito rado za kompozicije motive iz Psalama. Ali povrh toga biblijski motivi služe kao sadržaj opsežnih glazbenih kompozicija, nazvanih oratoriji, kao na pr. od Giacoma Carissimija (1605—1674): *Isakovo žrtvovanje, David i Jonatan, Jefta, Jona, Ezekija, Belsazar, Job, Salomonov sud;* zatim oratoriji G. F. Händela: *Esther, Debora, Saul, Izrael u Egiptu, Simson, Belsazar, Joseph, Josua, Salomo, Jiftach;* osobito je znatan Mendelssohnov *Elias* i od A. Honeggera *König David*. Osim toga neka su biblijska lica uzeta kao predmet glazbene obradbe opera, kao na pr.: Rossinijev *Mojsije u Egiptu* (1818), Verdijev *Nabuco* (1842); Pizzettijev *Debora i Jahel* (1922). Između opere i oratorija stoje Rubinsteinova djela *Verlorenes Paradies, Turm zu Babel, Sulamith, Moses.* Prvo njemačko operno poduzeće u Hamburgu nastupilo je 1678 s operom *Adam und Eva* od J. Theilea. U hrvatskoj religioznoj glazbenoj književnosti poznata su djela: oratorij *Prvi grijeh* i kantata *Oče naš* od Ivana pl. Zajca, a snažan je utisak učinila i *Žrtva Abrahamova* od Božidara Širole, izvedena prigodom euharistijskoga kongresa 1923.

XV. Biblija i znanost. Napokon B. nesamo da je vršila svestran utjecaj na opći vjerski, moralni i kulturni život čovječanstva, nego također ima snažan utjecaj na razvitak znanosti. Kako je konačni cilj znanosti spoznaja istine, to između istine, utvrđene znanstvenim istraživanjem, i objavljenih istina, sadržanih u B., ne može biti protuslovlja, jer je Bog izvor svake, naravne i objavljene istine. Dakako, mnoge su istine, objavljene svrhunaravnim načinom i sadržane u B., ljudskom razumu teško dokučljive, a često i kao dogmatske tajne uopće nedokučljive u svojoj unutrašnjoj biti, ali odatle još ne slijedi, da su nemoguće. Uostalom, i u redu prirodnih pojava ima mnogo stvari, koje su još uvijek za znanost u svojoj biti neshvatljive, a ipak nema sumnje, da stvarno postoje. Zato može i sama B. sa svojim sadržajem biti predmetom mnogostranog znanstvenog proučavanja, a može ona biti također i poticalom za razvitak drugih znanosti.

Biblija je temelj bogoslovskih znanosti. Budući da je B. jedan od glavnih izvora objavljenih vjerskih istina i ćudorednih načela, prema kojima se uređuje religijski odnos ljudi prema Bogu, to se na B. u prvom redu osnivaju, bilo izravno bilo neizravno, različite grane bogoslovskih (teoloških) znanosti. Tu je ponajprije sama biblijska teologija, koja iz različitih mjesta B. vadi (eruira), sabire, uspoređuje i povezuje pojedine dogmatske i ćudoredne istine u sustavnu cjelinu, odakle se potom razrađuju u pojedinim ograncima kao veličanstvena zgrada velebnog sustava bogoslovskih znanosti: u osnovnoj i posebnoj dogmatici, moralci, liturgici, crkvenoj povijesti i crkvenom pravu. Prema tomu je biblijska teologija izvor, iz kojeg se napajaju sve ostale teološke znanosti. Ali biblijska teologija dolazi do svojih rezultata tek poslije mnogostrukog izučavanja same B., koje iziskuje prethodno poznavanje mnogih drugih pomoćnih nauka. U prvom redu potrebno je za točno i ispravno razumijevanje B. dobro poznavanje izvornih jezika, na kojima su pojedine biblijske knjige napisane, a to su hebrejski, aramejski i grčki jezik helenističkog narječja. Izučavanje tih semitskih jezika, kao i grčko-helenističkog pod utjecajem semitske frazeologije, otvara u jezikoslovlju naučne poglede u sasvim novi svijet, bez čega bi bilo uopće nemoguće proučavati samu B. Zato su već naučni trudbenici prvih kršćanskih vremena, osobito Origen i sv. Jeronim, uviđali važnost poznavanja tih jezika. U kasnija vremena katolička Crkva pozitivno nalaže kandidatima teologije, da steknu elementarno poznavanje hebrejskog, aramejskog, sirskog (po mogućnosti i arapskog) i grčkog jezika. To je najprije zaključeno na generalnom kapitulu reda dominikanaca 1250, a 1311 usvojio je taj zaključak opći crkveni sabor u Vienni kao obvezatan za bogoslovska učilišta u čitavoj Crkvi. Izučavanje ove struke mnogo su unaprijedili nesamo katolički, nego i protestantski i židovski stručnjaci, tako da se danas na osnovi temeljitijeg poznavanja zakučastih gramatičkih i stilističkih pravila semitskih jezika mnogo uspješnije rješavaju brojna teško razumljiva mjesta B. nego je to bilo prije.

Za razumijevanje sadržaja B. potrebno je također što bolje poznavanje prilika javnog i privatnog života onih naroda, krajeva i vremena, gdje su pojedine biblijske knjige nastale. To nam omogućuje sustavno poznavanje biblijske arheologije, biblijske kronologije i geografije, i napokon sustavno poznavanje biblijske povijesti. Kako su se pak mnogi biblijski događaji zbivali uporedo s događajima, za koje nam svjedoče brojni svjetovni arheološki spomenici, od velike je koristi za biblijski studij također poznavanje opće arheologije kao i njezinih pomoćnih nauka: prehistorije, etnografije, epigrafike, paleografije, numizmatike i različitih drugih pomoćnih nauka, koje su upravo tijekom posljednjeg stoljeća ponajviše pobudom izučavanja B. u velike uznapredovale.

U svrhu proučavanja samog teksta biblijskih knjiga razvila se tekstualna kritika kao posebna nauka biblijske struke.

Vrlo važna grana biblijske teologije jest biblijska egzegeza ili tumačenje biblijskog teksta, koju su počeli gajiti već u starom zavjetu židovski pismoznanci kao začetnici Targuma, a kasnije židovski rabini. Ova je naučna bogo-



(Foto Stühler, Split)
BUVINA, Poklon Triju kraljeva
Split, Katedrala



(Foto Stühler, Split)
BUVINA, Bijeg u Egipat
Split, Katedrala

slovska struka osobito procvala u kršćanskoj patrističkoj književnosti, još jače se razvila u novom vijeku nakon početka protestantizma, kao reakcija katoličke bogoslovske nauke protiv protestantske, a u novije doba protiv racionalističkog i modernističkog tumačenja B.

Biblijske konkordancije. Da se B. može lako upotrebljavati, osobito ako je potrebno da se njezin sadržaj i pojedini navodi lako nađu za primjenu u naučnom obrazlaganju ili u propovijedanju, služe nam kao priručna pomagala biblijske konkordancije. U njima su alfabetskim redom sabrana mjesta B., i to ili po *verbalnom* sustavu, tako da su pod odnosnom riječju, koja dolazi u biblijskom tekstu, sabrana i označena sva mjesta, gdje ta riječ dolazi, s najbližim kontekstom i u svim oblicima po gramatičkom redu. To su *verbalne konkordancije*. Prvu ovakvu konkordanciju sastavio je dominikanac Hugo a S. Caro († 1263), i to prema latinskom Vulgatinu tekstu B., te bi prozvana Concordantia S. Jacobi, prema samostanu sv. Jakova u Parizu, gdje je sastavljena. Ovu su nadopunili njegova braća redovnici, koji su učili u Engleskoj oko 1250, pripisavši još ona mjesta, koja je Hugo samo citirao, i tako su nastale *Concordantiae anglicanae seu maiores*. Treću verbalnu konkordancu priredio je Konrad Halberstadski svršetkom 13. i početkom 14. st., i to tako, da je citirane tekstove skratio i djelo učinio praktičnijim, pa se zato i većma raširila. U isto vrijeme pridonijeli su usavršenju konkordance znatan udio Arlotto Pratto, zatim Ivan Ragusa (Dubrovčanin, † oko 1443), koji je za upotrebu baselskog općega crkvenog sabora nadopunio konkordanciju dodatcima onih riječi, koje nisu podvrgnute deklinaciji i konjugaciji (voces indeclinabiles); te je dodatke uvrstio u konkordancu Froben (1496). Prvi puta tiskana je konkordancija u Strassburgu 1474, zatim u Bologni 1479, te se u velike potraživala. Uza sve to dotadašnja izdanja biblijskih konkordancija nisu bila dovoljno spretna za upotrebu, jer su se osnivala na sustavu podjele B. na glave i perikope, označene slovima alfabeta, koji je uveo H. a S. Caro. Mnogo praktičnija postala je upotreba kokordancija, načinjenih na osnovi novo provedene podjele teksta na stihove (versus), koju je uveo Robert Stephen (Étienne) prigodom štampanja teksta Vulgate (1548) i grčkog teksta B. (1551). Prvu konkordanciju po ovom sustavu izdao je Franjo Lucas Brugensis u Antverpenu (1606 i 1617). Usavršeno izdanje priredio je H. Palesius OSB u Antverpenu 1642. O njoj su ovisna i novija izdanja: Dutripon (Pariz 1838), Raze S. J. (Lyon 1851), koja je češće popunjavana, te je 1925 doživjela 19. izdanje. Pored toga priredili su Isusovci Peultier, Estienne i Gantois veliko izdanje biblijske konkordancije u 2 sveska (*Concordantiarum universae Scripturae Sacrae thesaurus*, Pariz 1897), izdana u seriji »Cursus Scripturae Sacrae«. Ova je sastavljena po uzoru velike konkordancije benediktinaca (Wessobrunn 1851, u 2. sv.) i konkordancije M. Bechisa (Turin 1887/88), te sadržava ujedno sinoptičke tabele i grupacije građe prema stvarnom sadržaju.

Realne biblijske konkordancije sastavljene su po sustavu stvarne i logičke srodnosti građe s naznakom biblijskih mjesta, a poglavito su namijenjene propovjednicima, da lako nalaze srodnu građu za pripravljanje propovijedi. Prvu ovakvu konkordanciju sastavio je sv. Antun Padovanski u 13. st. (*Concordantiae morales libri V.*, izd. Rim 1624 i Pariz 1641). U 17. i 18. st. mnogo su se izdavale ovakve konkordancije. U 19. st. najznatnija je od S. Luega i G. Winera.

Po uzoru biblijskih konkordancija na osnovi latinskoga teksta Vulgate počele su se priređivati također konkordancije na osnovi izvornih tekstova, hebrejskog i grčkog.

H e b r e j s k e k o n k o r d a n c i j e. Prvu hebrejsku konkordanciju priredio je po uzoru latinske (od Fr. Arlotta) rabin Isak Nathan u Arlesu (oko 1437—45) pod naslovom *Meir Nathib* (Putna svjetiljka), izdana u Mlecima 1523. Znatna je dalje konkordancija Ivana Buxtorfa (Basel 1632), nanovo prerađena od B. Baera (Berlin 1862—63). Buxtorfovu je popunio Fr. Delitzsch (1840); osim toga izdali su konkordancije: A. Brecher (1876), B. Davidson (London 1876), Schusslovitz (Wilna 1878); najbolja i najpotpunija je od S. Mandelkerna (1896 i 1925).

G r č k e b i b l i j s k e k o n k o r d a n c i j e. Prva, ali još nedotjerana izdanja konkordancije, i to samo za NZ, priredili su Siksto Betuleius, Basel 1564; Henri Estienne, Pariz 1594, Geneve 1600; E. Schmid, Wittenberg 1638. Uzorno izdanje grčke biblijske konkordancije priredio je K. H. Bruder 1842 i 1913[7] (Göttingen). Mnogo se upotrebljava i od O. Schmollera, *Handkonkordanz*, Stuttgart 1868, Gütersloh 1923[5]. Dobro je također englesko izdanje od W. G. Moultona i A. S. Gedena, *A. Concordance to the Greek NT*. Edinburgh 1897, 1899, 1926, ZA LXX tekst St. Z.: Abr. Tromm (2 sv., Amsterdam 1718); E. Hatsch i H. Redpath: *Concordance to the LXX and the Greek Versions of the Old Test., including the Apocryphal Books*, Oxford 1892—97; suppl. za vlastita imena u 2 sveska 1900 i 1906.

XVI. Naučno izučavanje i širenje Biblije. Važno je napomenuti, da je u smjeru katoličkog naučnog biblijskog studija nastao znatan preokret na prijelazu iz 19. u 20. st. Kako su naime različite racionalističke struje počele ne malo utjecati i na najistaknutije katoličke biblisciste, uz opasnost, da se pokoleba historijska kritičnost Biblije, vrhovni predstavnici katoličke Crkve, papa Leon XIII., Pio X., Benedikt XV. i Pio XI. mnogo naglašuju u svojim enciklikama potrebu temeljitog studija biblijske znanosti i upozoravaju na velik oprez, da se katolici čuvaju od popuštanja tradicionalnog stajališta i neopreznog priklanjanja racionalističkim teorijama. U tom pogledu osobito su znatne enciklike Leona XIII.: »Providentissimus Deus« (18. XI. 1893), apostolska pisma Pija X.: »Scripturae Sanctae« (23. II. 1904), »Quoniam in re biblica« (27. III. 1906); zatim dekret »Lamentabili« (3. VII. 1907), enciklika »Pascendi« (8. IX. 1907), apostolsko pismo »Vinea electa« (7. V. 1909), kojim je otvoren Papinski Biblijski Institut u Rimu; nadalje od Benedikta XV. apostolsko pismo »Cum Biblia Sacra« (15. VIII. 1916), enciklika »Spiritus Paraclitus«

(15. IX. 1920), i motu proprio Pija XI. »Bibliorum scientiam« (27. IV. 1924). Povrh toga osnovan je i posebni ured Papinske Biblijske Komisije (Pontificia Commissio de re biblica), osnovan i odobren od pape Leona XIII. dne 30. X. 1902 apostolskim pismom »Vigilantiae« sa svrhom, da vodi brigu oko unapređivanja biblijskih nauka i da bdije nad čistoćom pravovjerne nauke upozorujući auktoritativno na eventualne zablude na području biblijske znanosti, koje nisu u skladu s naučavanjem katoličke Crkve. J. O.

Biblijski Institut (Pontificium Institutum Biblicum in Urbe), katolička visoka škola sa 2 fakulteta: za Sv. Pismo i za orijentalne znanosti, te je sastavni dio Papinskog sveučilišta Gregoriane, osnovana od Pija X. (motupr. Vinea electa, 7. V. 1909) za proučavanje Sv. Pisma (Biblije). Svi profesori biblijskih znanosti na kat. visokim školama moraju imati akad. stupnjeve (licencijat, doktorat), koje im podjeljuju Biblijska komisija ili Bibl. institut (motupr. Pija XI. Bibliorum scientiam od 27. IV. 1924). U njemu pretežno predaju isusovci. Institut objavljuje (od 1920) znanstveni časopis *Biblica* i u manje znanstvenom obliku mjesečnik *Verbum Domini* (Riječ Božja). Izdaje i *Orientalia*, periodičke publikacije o svim pitanjima Istoka, a surađuju i nekatolici. Institut ima svoju podružnicu u Jeruzalemu, koja je otvorena 1927. Tu se svršeni slušači na terenu upoznavaju s geografijom, arheologijom, semitskom epigrafijom i drugim srodnim naukama. Fr. H.

Biblijska društva. Tako se zovu društva, koja imaju svrhu, da što više raširе B. u svim jezicima i u svim staležima ljudi. Pobuda za osnutak takvih društava nikla je iz protestantizma, i to iz sekte Pietizma. Prvo takvo društvo osnovao je barun H. Canstein 1710 u Halleu, po kojem je dobio ime i tamošnji biblijski zavod. Ovo je društvo raspačalo do konca 18. st. 3 milijuna što potpunih B., što pojedinih njezinih dijelova. U Engleskoj osnovana su 1799 u tu svrhu društva: *Society for promoting Christian Knowledge* i *Religious Tract Society*, koje je opet dalo pobudu za osnutak društva *British Foreign Bible Society* u Londonu (7. IV. 1804) sa zadatkom, da priređuje izdanja prijevoda B. za inozemstvo. Ovo društvo povezano je mnogim podružnicama (preko 1.100 domaćih, 200 inozemnih i 20 velikih agencija) sa sličnim inozemnim društvima, te se do danas pobrinulo za prijevode Biblije u 623 jezika i narječja. U 19. st. raspačalo je više od 165 milijuna što potpunih B., što njezinih dijelova. Po uzoru ovoga društva osnovano je američko (1816), škotsko i irsko biblijsko društvo, i napokon (1813) Rusko biblijsko društvo, koje je od cara Nikole I. bilo zabranjeno (1826), ali poslije (1831) osnovano je Evangeličko biblijsko društvo u Rusiji, a od 1863 opet pod imenom Rusko biblijsko društvo, koje se 1917 prigodom oktobarske revolucije moralo razići. Od njemačkih biblijskih društava znatnija su ova: *Private Würtemberger-Bibelanstalt, Preussische Haupt-Bibelanstalt, Stuttgarter Bibelanstalt, Bergische Bibelanstalt* (Elberfeld), *Sächsische Haupt-Bibelanstalt.* Od 1918 postoji u Njemačkoj i središnji odbor svih biblijskih društava. U Francuskoj osnovaše 1864 *Société Biblique de France*, a 1818 *Société B. protestante de Paris.* Jednaka društva postoje u Švicarskoj, Belgiji, Nizozemskoj, Danskoj, Švedskoj i Finskoj.

Katolička Crkva ne simpatizira s radom tih biblijskih društava zato, jer su njihova izdanja Biblije bez ikakva komentara i bez crkvenog odobrenja, a često im nije ni prijevod pouzdan. Štoviše, pape su u više navrata osudili raspačavanje biblijskih prijevoda ovih društava (Pio VII., Leon XII., Pio VIII., Grgur XVI., Pio IX., Leon XIII.).

Među katolicima pokušao je osnovati ovakvo društvo M. Wittmann, sjemenišni rektor u Regensburgu 1817, ali ga je papa Pio VII. zabranio. Od 1902 nastoji u Italiji oko širenja B. u narodu Društvo sv. Jeronima, ali za Pija X. ono je obustavilo svoje djelovanje.

XVII. **Biblijski leksikoni.** Za lakše snalaženje u biblijskoj literaturi postoji obilje enciklopedičkih i leksikalnih djela, od kojih su najznatnija ova: Simon Rich., *Grand Dictionnaire de la Bible,* Lyon 1693, 1703²; Calmet A., *Dictionnaire historique, critique, chronologique et littéraire de la Bible,* Pariz 1719, 1730²; Winer J. G. B., *Biblisches Realwörterbuch,* 2 sv., Leipzig 1847; Shenkel D., *Bibellexikon,* 5 sv., racionalističkim duhom pisan; Hamburger J., *Realenzyklopädie für Bibel und Talmud,* 1896/1901; Guthe H., *Kurzes Bibelwörterbuch,* 1903; Smith W., *Dictionary of the Bible,* London, 3 sv. 1860/63, 1893²; J. C. Gray-G. M. Adams, *Biblical Encyclopedia,* 5 sv., Cleveland 1903; C. R. Barnes, *People's Biblical Encyclopedia,* New-York 1902, 1904²; T. K. Cheyne-J. S. Black, *Encyclopedia Biblica,* 4 sv., London 1899/1903; G. Herlitz-B. Kirschner, *Jüdisches Lexikon,* Berlin 1927 i dalje; katolički: A. P. Billot, *Petit Dictionnaire Biblique,* Valence 1905; F. Vigouroux, *Dictionnaire de la Bible,* 5 sv., Pariz 1895/1912; k tomu je izdao L. Pirot, *Supplement du Dictionnaire de la Bible,* 3 sv., Pariz 1927 i dalje; M. Hagen, *Lexicon Biblicum,* 3 E. Kalt, *Biblisches Reallexikon* u 2 sveska, Paderborn 1938/39. J. O.

BIBLIOFILIJA (od grč. βιβλίον »knjiga« i φιλία »ljubav«), po općem shvaćanju označuje ljubav za knjige kao predmet sabiranja. Prvobitni je pojam utvrdio u 14. st. Normanac Richard de Bury, biskup u Durhamu u Engleskoj. Njegovo je djelo *Philobiblon* prvi pokušaj za utvrđivanje estetske i etičke vrijednosti sakupljanja i posjedovanja knjiga. Pronalazak knjigotiska pokretnim pismenima oko sredine 15. st. približio je knjigu širokim slojevima i snažno pojačao dalji razvitak ljubavi za knjigu. Sabiranje po sadržaju vrijednih književnih djela, koja se odlikuju uz to umjetnički izrađenim uvezom, slikovnim ukrasom i skladnim tipografskim slogom, preote maha počevši od 18., a napose od 19. st. U neprestanu napretku i razvoju bibliofilije kroz vjekove prednjače Engleska, Francuska i Holandija, a u manjoj mjeri i Njemačka, zatim napose Italija, gdje je kultura knjige u starije doba dostigla visok stupanj savršenosti. Pod utjecajem promijenjenih materijalnih prilika sada je na prvom mjestu Sjeverna Amerika i po broju sabirača dragocjenih knjiga i po opsegu i vrijednosti golemih njihovih biblioteka. Kod Slavena se do nedavna isticala Rusija nizom znamenitih bibliofila i njihovih zbirki. U Poljskoj, gdje se bibliofilija gojila već u vrijeme Erazma Roterdamskog, stvoren je poslije svjetskog rata bibliofilski savez za sva bibliofilska društva u zemlji. I Češka pokazuje lijep razvitak bibliofilije. U Hrvatskoj, koja čuva uz više starih zbirki i biblioteku jednog od prvih hrvatskih bibliofila Nikole Zrinskoga ml., ističu se među ostalim u 15. st. napose biskup trebinjsko-mrkonski Juraj Krušić, a u minulom vijeku zamašnim bibliofilskim radom narodni preporoditelj Ljudevit Gaj, nadalje Ivan Kukuljević Sakcinski, Baltazar Bogišić, ban Nikola Tomašić i Mirko Breyer.

U stranoj literaturi spominju se mnoga imena znamenitih bibliofila svih vremena. U 17. i 18. st. ističu se Eugen Savojski, Englez Harley i Francuz Duc de la Vallière, a od početka 19. st. dosada ima ih sve više napose u Francuskoj: Renouard, Mac Carthy, d'Essling, Brunet, Didot i James de Rothschild; u Njemačkoj: Klemm i Kippenberg; u Engleskoj: Beckford, Roxburghe, Greenville, Huth, Ashvurnham i Fairfax-Murray; u Italiji: Melzi, G. Libri i Giac. Manzoni; u Holandiji: Meermann; u Poljskoj kralj Zygmunt August, Erazmo Ciołek, Sam. Maciejowski i Petar Walski; u Rusiji: grof Stroganov, A. V. Morozov i A. Šelivanov; u Ugarskoj: grofovi Széchényi i Apponyi; u Španjolskoj: Salva i Heredia; u Sjevernoj Americi: Lenox, Carter-Brown, Hoe, Huntington i Pierpont-Morgan.

B. se ispoljuje ponajviše u specijalnim zbirkama rijetkih i vrijednih knjiga najrazličitijih sadržaja i smjerova. Predmetom sabiranja bivaju primjerice dragocjeni kodeksi na kvijeru, napose raskošno slikama urešeni Livres d'heures (molitvenici) i pjesničke priče iz drevnog viteškog doba, izdanja grčkih i rimskih klasika iz vremena renesanse i humanizma, inkunabule (prvotisci), štampane do uključivo 1500, djela najvećih umnika svih naroda u originalnim izdanjima i prijevodima, Biblije u svim jezicima, dramska literatura, monografije o historijskim ličnostima, opisi zemalja i gradova uz stara geografska djela o otkriću Amerike, Australije, sjevernih krajeva, odlični tiskotvori majstora tipografije Ivana Gutenberga, Alda Manucija, Williama Caxtona, Daniela Elzevira, G. B. Bodonija, Firmina Didota i drugih. Zbirke znamenitih bibliofila pogoduju snažnom napretku bibliografije i razvitku svih grana književno-kulturne nauke. U porastu i izgradnji velikih javnih biblioteka one su jedan od najvažnijih čimbenika. Svrhama bibliofilije služe mnoga društva, koja uz ostalo razvijaju za nauku vrlo korisno djelovanje ponovnim izdavanjem posve rijetkih i vrijednih knjiga, kao i tiskanjem još neizdanih važnih starih književnih djela. Uz to postoji golema literatura o bibliofiliji i o znamenitim bibliofilima svih naroda pored mnogih bogato ilustranih

bibliofilskih revija i časopisa. U Zagrebu je izlazio 1904 Hrvatski bibliofil.

LIT.: R. Hesse, *Histoire des sociétés des bibliophiles en France*, Pariz 1929; E. Rouveyre, *Connaissances nécessaires à un bibliophile*, Pariz 1899; S. Ricci, *English collectors of books and manuscripts, 1530—1930*, London 1930; G. A. E. Bogeng, *Einführung in die Bibliophilie*, Leipzig 1930; Isti, *Die grossen Bibliophilen*, Leipzig 1922; E. A. Šumansky, *Spravočnaja kniga dlja russkih bibliofilov*, Odesa 1905. M. B-r.

BIBLIOGRAFIJA (grč. βιβλίον »knjiga« i γράφειν »pisati«). Riječi b. ne daje se uvijek i posvuda jednako značenje. U anglosaskim i romanskim zemljama b. se često uzima kao nauka o knjizi uopće. Po tome shvaćanju ona se ima baviti poviješću knjige, postanjem knjige, promjenama u njezinu obliku i, općenito da kažemo, njezinom ulogom u kulturi. Opseg bibliografije postaje toliko širok, da može obuhvatiti tiskarstvo, knjižarstvo, bibliotekarstvo, bibliofiliju i nauku o popisivanju knjiga. Pored tako širokoga i neodređenoga shvaćanja javila se težnja, da se jasnije obilježi područje b.; trebalo ga je ponajprije suziti, u toliko više, što se bibliografski rad uglavnom svodi na opisivanje knjiga i sastavljanje njihovih popisa. Time se došlo do shvaćanja, koje prevladava u Njemačkoj i nekim drugim zemljama, tako i kod nas, gdje se b. ponajviše smatra samo naukom o opisivanju knjiga, sastavljanju popisa knjiga i posebnih radova u njima. Pri tom se pojam knjige uzima u širokom smislu tako, da obuhvaća i novine i časopise.

Pročišćavanje značenja b. kao nauke i sužavanje njena područja nastalo je među ostalim iz potrebe, da bi se jasno označile metode bibliografskoga rada — metode opisa knjiga i sastavljanja njihovih popisa. No stručnoga popisivanja ne može biti bez općenitijega znanja o knjizi, barem ne u svakom slučaju, pa zato b., kako se god usko shvatila, uvijek ostaje u vezi s naukom o knjizi, naukom, kojoj mjesto same riječi b. bolje pristaje naziv bibliologija (v.), bolje nego na pr. naziv bibliognozija. Veza između b. i bibliologije najbolje se vidi po tome, što se bibliologija definira kao b. u širokom smislu te riječi.

Međutim riječ b. ne označuje samo nauku o popisivanju knjiga, nego i sam rezultat popisivanja — popis knjiga. U tome značenju susretamo riječ b. već u 17. st. i odonda se ona češće javlja kao zamjena za starije izraze kao što su biblioteka, katalog i indeks. Temeljna je značajka bibliografskog popisa, da bilježi knjige bez obzira na mjesto, gdje se one nalaze; po tome se b. razlikuje od bibliotečnoga kataloga, koji iskazuje samo one knjige, što ih posjeduje neka biblioteka.

I. PREGLED RAZVITKA

Za kasna stoljeća staroga vijeka znamo, da se pod bibliografijom razumijevalo prepisivanje knjiga, rjeđe i pisanje knjiga. No bibliografskoga rada, sličnoga našemu, bilo je i u starom vijeku, jer ondje, gdje je razvijen književni život, javlja se i potreba, da se sastavljaju popisi spisa. U tom je pogledu veliko djelo bio izveo helenistički učenjak *Kalimah* (310— oko 235); njegove tabele (πίνακες) izrađene na temelju građe velike biblioteke u Aleksandriji, sadržavale su podatke o piscima i njihovim spisima. Opise rukopisa davali su i katalozi biblioteka. O tome smo daleko bolje obaviješteni za srednji vijek. No ako imamo na umu ono, što je važno s bibliografskoga gledišta, samo popisivanje knjiga, onda se mora reći, da je ta vještina u staro vrijeme bila na niskom stupnju. Lako je to razumjeti, kad se zna, da rukopisi pružaju ponajčešće samo oskudne podatke za opis. Praksi popisivanja nije koristilo ni to, što rukopis po svojim oznakama, bilo i vanjskim, uvijek predstavlja zaseban primjerak, pa je opis nekoga rukopisa zapravo samo opis toga pojedinačnog primjerka.

Međutim ni tiskana knjiga nije u početku pridonijela mnogo napretku bibliografske vještine. Ta knjiga, inkunabula, kako je nazivamo, nalikovala je na rukopis: redovito je bila bez natpisnoga lista. Ipak je tiskana knjiga imala pred rukopisom nesumnjivu prednost. Ona se, za razliku od rukopisa, pojavila u mnoštvu jednakih primjeraka, pa je opis pojedine knjige predstavljao u isti mah opis ostalih primjeraka naklade. Tako je popis knjiga, i nevješto sastavljen, udovoljavao svojoj praktičnoj namjeni, da bude vjesnikom novih izdanja. Prirodno je, da su tiskari prvi uočili korist popisa i da su ih u obliku oglasa slali u svijet. Među njima bio je i znameniti mletački tiskar *Aldus Manutius*.

Pojava natpisnoga lista na knjizi, u 16. st. redovita, u znatnoj je mjeri olakšavala snalaženje u sve većem mnoštvu novih knjiga. Švicarski liječnik i erudit *K. Gesner* dao je sredinom 16. st. prvi pregled znanstvenih knjiga. Njegova *Bibliotheca universalis*, izašla u Zürichu 1545—55, obuhvaća, u tri sveska i dodatku, knjige na latinskom, židovskom i grčkom jeziku. Bibliografski pregledi javljaju se gotovo kod svih većih naroda, kako se vidi po djelu G. Schneidera, *Handbuch der Bibliographie*, 4. izd., Leipzig 1930: što se vidi i iz ovih natpisa: *A. F. Doni, La Libraria*, Mleci 1550; *J. Bale, Scriptorum illustrium maioris Brytannie Catalogus*, Basel 1557—59; *A. Maunsell, Catalogue of English printed books*, London 1595, 2 sv.; *F. G. de Lacroix Du Maine, La Bibliothèque française*, Pariz 1584; *A. Du Verdier*, ima djelo istoga imena tiskano u Lyonu 1585. U djelu *J. Zannacha, Bibliotheca theologica*, Mülhausen 1591, imamo prvu stručnu b.; još stariji *Index tridentinus*, izašao u Rimu 1559, prvi je u redu službenih popisa knjiga, koje su bile pod crkvenom zabranom.

Smisao za pribiranje građe u 17. st., kao i bibliofilstvo u 18. st., dali su jačega maha razvitku b. Odmah u početku ističe se *J. Cless* djelom *Unius seculi elenchus librorum*, Frankfurt, 1602, 2 sv.; zatim se javlja *G. Draud* djelima, koja su također izašla u Frankfurtu na Majni, *Bibliotheca exotica*, 1610 i poslije 1625, *Bibliotheca classica*, 1611 i *Bibliotheca librorum Germanicorum classica*, 1611 i 1625.

Zastajemo u nabrajanju, da bismo upozorili, kako se ni jedan od tih popisa još ne naziva b. Ona se očito još ne dovodi u vezu s popisivanjem knjiga. Prvi, koji je b. dao današnje, upravo današnje najuže značenje, bio je *Louis Jacob de Saint-Charles*, kad je svojim popisima stavio natpise *Bibliographia Parisiana*, Pariz 1645—51, i *Bibliographia Gallica universalis*, Pariz 1646—47. Oba djela su prve francuske periodičke b. No drugi se ne povode za Jacobom. *N. Antonio* na pr. izdaje 1672 u Rimu djelo pod nazivom *Bibliotheca Hispana*, 2 sv., a 1696 također u Rimu djelo njemačkoga bibliografa *Th. Georgija, Allgemeines europäisches Bücherlexicon*, Leipzig 1742—1758 u 5 svezaka i 3 dodatka. Međutim *G. F. Debure* svojim djelom *Bibliographie instructive*, Pariz 1763—82, 10 sv., pribavlja riječi b. građansko pravo. No tada se pod b. ne misli samo na popis knjiga; ona se smatra naukom, koja se općenito bavi knjigom, kako s gledišta njezina sadržaja, tako i vanjskoga oblika. Kako misli *J. C. Brunet* (1780—1867) u uvodu svojega djela *Manuel du libraire et de l'amateur de livres*, 5 izd., sv. 1., Pariz 1860, utjecali su na promjenu shvaćanja sami popisi knjiga, onoliko naime, koliko su uz sam opis knjige donosili napomene o njezinu sadržaju ili bibliofilskoj vrijednosti.

Novo shvaćanje izrazito zastupa *J. F. Née de La Rochelle* u raspravi, koja je dodana spomenutom djelu G. F. Deburea. Née de La Rochelle daje b. tako široko značenje, da je proglašuje jednom od najopsežnijih nauka. *M. Denis* ne zalazi tako daleko; u knjizi *Einleitung in die Bücherkunde, 1. Th. Bibliographie*, 2. izd., Beč 1795 govori o postanju knjige, tiskarstvu, bibliotekama, o dobrim knjigama, o rijetkim knjigama. Međutim, kakogod Denis opširno označuje opseg b., ona je za njega ipak samo uže područje opširnije nauke o knjigama, koja obuhvaća i književnu povijest.

Teoretiziranje o b. u 18. st. samo je popratna pojava pojačanoga rada na praktičnoj b., na sastavljanju popisa knjiga. Nekoliko smo ih već imali prilike spomenuti. Ako tim popisima nadodamo samo neke francuske b., koje to doista zavređuju, znači samo priznati, da je Francuska, koja je tada imala prvo mjesto u evropskoj kulturi, bila prva i u bibliografskom radu. Mislimo ovdje na njen *Catalogue hebdomadaire ou liste des livres nouveaux*, Pariz 1764—89, zatim na *Journal typographique et bibliographique*, Pariz 1797—1810, na koji se nadovezuju *Journal général de l'imprimerie et de la librairie*, Pariz 1810—11 i *Bibliographie de la France*, Pariz 1811 i dalje.

Shvaćanje o bibliografiji i njezinu značenju, kako se očituje u 19. st., djelomično i do danas, samo je nastavak shvaćanja 18. st. Tu je *Th. H. Horne*, koji u djelu *Introduction to the study of bibliography*, London 1814, treznije raspravlja o predmetu, slično kao i Denis. Nasuprot *E. G. Peignot, Dictionnaire raisonné de bibliologie*, Pariz 1802—4, 2 sv. i suppl., razvlači kao i neki drugi granice b. smatrajući je nekom naukom o naukama.

Mjerodavno je bilo mišljenje, kako ga je *F. A. Ebert*, jedan od najznatnijih bibliografa prve polovice 19. st., iznio u uvodu djela *Allgemeines bibliographisches Lexikon*,

Leipzig 1821 i u Ersch-Gruberovoj *Allgemeine Encyclopädie der Wissenschaften und Künste*, Leipzig 1822, sv. 10. Po Ebertu b. se bavi poznavanjem književnih tvorevina svih vremena i naroda; ona je za njega *codex diplomaticus* književne povijesti. Ebert razlikuje čistu i primijenjenu b.: čistu, koja promatra knjige same za sebe sa zadaćom, da pokaže, što postoji na području književnoga stvaranja; primijenjenu, koja promatra knjige u odnosu na vanjske okolnosti i ponajviše s obzirom na sklonosti i potrebe sabirača, pa ona opisujući knjige donosi kritičke napomene o njima, osobito o njihovu vanjskom obliku. Eberta nastavlja spomenuti Brunet, po kojemu b. proučava knjige »u svim njihovim pojedinostima«. Široko tumačenje daje i *Hrvatska enciklopedija* Ivana Zocha i Josipa Mencina, knj. 1., Osijek 1887. Tu se b. poistovjetuje s bibliognozijom i bibliologijom. Ona »je znanost, koja se bavi poznavanjem književnih proizvoda raznih naroda, stoji u uskoj svezi sa poviešću književnosti te je mjerilom razvoja djelatnosti na polju literature«. Ovisnost o Ebertu, koja je očita, dolazi do izražaja i u diobi bibliografije na »čistu i uporabnu«. Slična tumačenja, uglavnom neodređena, provlače se i dalje. Sadržajna strana knjige doduše otpada, jer bi to najzad značilo, da bibliografija zadire u sve nauke. No ostaje sve ono, što ide u povijest knjige, osobito s tipografskoga gledišta; ostaje bibliografija, često i bibliotekarstvo. U tim granicama govore o b., ne doduše svi jednako, *G. Fumagalli, R. B. McKerrow, A. Maire, J. D. Brown* i *F. J. Kleemayer.* Oni, razumije se, nisu ni danas osamljeni. Ipak se pokazuje, da uže shvaćanje o b. kao nauci o popisivanju dobiva sve više na značenju. U tome pravcu mnogo se zalaže *G. Schneider.*

Naglo množenje popisa knjiga od početka 19. st. do danas u vezi je s velikim razvitkom znanosti. Pri tome je zanimljivo, da imamo malo općih bibliografskih pregleda. Svakako je potrebno istaknuti Ebertov *Allgemeines bibliographisches Lexikon*, Leipzig 1821—1830, u 2 sv., i Brunetov *Manuel du libraire et de l'amateur de livres*, Pariz 1860 do 1880, u 6 sv. i 2 dodatka, koji uostalom ima značaj bibliofilske b., jednako kao i djelo J. G. Th. Graessea *Trésor de livres rares et précieux*, Dresden 1859—69, 7 sv. Inače treba reći, da se u novije vrijeme računa s golemim poteškoćama, koje stoje na putu izrađivanju općih svjetskih b. Sabiranje nedogledne građe, priređivanje popisa, tiskanje, sve to odvodi misao od posla, kojega korist ne bi ni izdaleka bila u razmjeru s uloženim trudom. Ipak se čini da *Međunarodni institut za dokumentaciju* u Bruxellesu ne zastaje ni pred najvećim zaprekama, kada ide za ostvarenjem svjetske b. koristeći se pritom pojedinačnim b. i katalozima biblioteka. Svakako se nedostatak svjetskih b. osjeća toliko manje, koliko katalozi velikih svjetskih biblioteka pružaju podatke o onim knjigama, koje doista zavređuju, da ih ne krije tama zaboravi. Takvi su katalog Britanskog muzeja, nedovršeni katalog Nacionalne biblioteke u Parizu i skupni katalog njemačkih biblioteka, koji je počeo izlaziti 1931.

Briga, koja se u kulturnim državama posvećuje izrađivanju nacionalnih i stručnih b. daleko je primjerenija potrebama i shvaćanju današnjega vremena. Nacionalne b., korisne same po sebi, smatraju se ogledalom narodne kulture, kako se ona očituje po knjizi. Stručne b., dobro uređene, predstavljaju nužne predradnje u znanstvenom istraživanju.

Znanstveni rad toliko je mnogostran, da iziskuje rad na b. u velikom opsegu. Pri tome ne bi moglo biti uspjeha bez one potpore, koju u prvom redu pružaju biblioteke svojom organizacijom posla. Njihova je građa glavni izvor b., a kako one uz to raspolažu stručnim silama više nego bilo koje ustanove, to je razumljivo, da i same priređuju b. Deutsche Bücherei u Leipzigu izdaje 14 bibliografija.

Osobit primjer organiziranog rada pruža spomenuti *Institut international de documentation* u Bruxellesu, koji je osnovan 1895 kao Institut international de bibliographie. Institut sakuplja sve, što služi »dokumentaciji«: knjige, muzikalije i slike; no najveći dio njegove djelatnosti zasijeca u b. Među ostalim ima u zadatku izrađivanje svjetske b. knjiga i članaka pod nazivom *Répertoire bibliographique universel*. Obradbom b. i bibliotečnih kataloga sakupljena je velika građa, od koje su pojedini dijelovi izdani u obliku stručnih b. Institut nastoji oko usklađivanja metoda bibliografskoga rada; zalaže se i za prihvat Deweyeve *decimalne klasifikacije*, koju je dotjerao na svoj način.

Napretku b. pridonijela su i bibliografska društva. Ona se ne bave samo b., kako nam već samim svojim nazivom pokazuje najstarije društvo *Société bibliographique et des publications populaires*, osnovano u Parizu 1868. U Francuskoj postoji i mlađe društvo *Société française de bibliographie*, osnovano 1906. Od društava ostalih zemalja spominjemo *Bibliographical society* u Londonu, utemeljeno 1892 i mlađe. *Bibliographical Society of America*, utemeljeno u Chicagu 1904. *Hrvatski izdavalački bibliografski zavod*, osnovan 9. VIII. 1941, započeo je radom na hrvatskoj bibliografiji, koja će sezati od najstarijih vremena do današnjih dana.

Svoj udio u razvitku b. imadu i bibliografski kongresi. Rasprave na njima prelaze područje b. protežući se osobito na bibliotekarstvo jednako, kao što se i na bibliotekarskim kongresima raspravlja o b. Prvi bibliografski kongres održan je u Parizu 1878 na poticaj ondješnjega bibliografskog društva; ono ih je upriličavalo i kasnije: 1888, 1898 i 1908. Niz kongresa od 1895 dalje priredio je i Bibliografski institut u Bruxellesu. Prvi svjetski kongres za biblioteke i bibliografiju održan je u Rimu 1927.

LIT.: W. Meyer, *Bücheranzeiger des 15. Jahrhunderts*, Zentralblatt für Bibliothekswesen, g. 2. (1885); G. Schneider, *Handbuch der Bibliographie*, 4. izd., Leipzig 1930.

II. SASTAVLJANJE BIBLIOGRAFIJE

Postupak pri sastavljanju bibliografije svodi se na to, da se građa sabere, opiše i rasporedi. No način, kako će se to izvesti, mora ovisiti o svrsi same bibliografije. Razlika je, sastavlja li netko opću b. s namjerom, da prikaže sve, što je tiskano na određenom prostoru, u državi ili pokrajini, ili u određeno vrijeme, kao što je razlika, sastavlja li netko b. o nekoj struci ili predmetu. U prvom slučaju bibliograf želi dati dokumenat onoga, što je uopće tiskano, pa mu dobro dolazi svaka knjiga, izašla na području, koje on obrađuje. Pri stručnoj ili predmetnoj b. bibliograf će se obazirati samo na knjige određene struke ili određenoga predmeta. Ni opis knjige ne mora u svakom slučaju biti jednako opširan; za stručnu b. na pr. opširnost opisa važnija je negoli kod drugih vrsta popisa, osobito s obzirom na sadržaj knjige. A i raspored građe ovisit će o opsegu i vrsti b.

Sabiranje građe. Sabirući građu za opću b. bibliograf će se držati formalnih kriterija: ograničit će se na knjige jednoga ili više naroda, jedne zemlje ili pokrajine, na knjige izašle na jednom ili više jezika. Sabirući građu o nekom predmetu ili struci bibliograf će se ravnati po stvarnim kriterijima, po sadržaju knjige odnosno po predmetu, koji ona raspravlja. Na taj način nastaju različne vrste bibliografija: međunarodne, narodne, pokrajinske, mjesne, stručne, predmetne i dr.

Svojoj građi mora bibliograf dati i vremenski okvir. U svojem popisu može obuhvatiti knjige od početka tiska, odnosno od prve tiskane knjige nekoga naroda. Može se ograničiti i na to, da pruži pregled književne djelatnosti samo za neko vremensko razdoblje, kraće ili dulje. B. mogu se pojavljivati redovito u određenom vremenskom razmaku: godišnje, mjesečno, tjedno, štaviše i dnevno. Takve b. nazivamo periodičkima. One postaju kumulativne, ako postepeno, kako izlaze, obuhvaćaju u novome svesku građu iz prijašnjega sveska, tako da zadnji svezak pruža cjelovit pregled onoga, što je izašlo u stanovitom roku. Godišnji popisi mogu se obuhvatiti u višegodišnjim pregledima.

Sabirući građu bibliograf postavlja sebi i dalja ograničenja. On može uzeti u obzir samo knjige u užem smislu, a izostaviti novine i časopise. No treba primijetiti: za nacionalne bibliografije je prikladno, da ne izostavljaju novine i časopise. Bibliograf može donijeti i samo popis članaka i rasprava izašlih u novinama i časopisima. Kod stručnih bibliografija ima najmanje razloga za ograničenje na pojedine vrste tiskopisa. Tu je naime više na mjestu, da se pravi izbor između vrijednih i nevrijednih radova, a to zato, jer ne može biti zgodno, da stručne b., koje su namijenjene znanstvenom radu, budu opterećene suvišnom građom. Izbor građe nameće se sam po sebi pri sastavljanju bibliofilskih b. Inače treba uvijek težiti za tim, da se građa sabere što potpunije. Propusti, učinjeni u tom pravcu, temeljni su nedostatak bibliografije.

Opisivanje građe. Kao podloga za sastavljanje b. služi u prvom redu sama knjiga, koju treba opisati. Tek onda, ako do knjige nije moguće doći, bit će od koristi podatci, uzeti iz nekoga drugog izvora, najčešće iz neke b. ili kataloga.

Opis knjige može biti kraći ili opširniji, no u svakom slučaju mora sadržavati bitne oznake knjige, kako bi se ona mogla raspoznati od drugih knjiga. Zato mogu biti dovoljni samo neki podatci: ime pisca, naziv knjige, naznaka izdanja i godina izdanja. Korisno je međutim, da opis bude opširniji, jer će b. onda pružiti jasniju sliku o knjizi. Tu dobro dolazi mjesto izdanja, ime nakladnika, naziv tiskara, koji se i izostavlja, ako je naznačen nakladnik, nadalje podatci, koji u tehničkom pogledu obilježuju knjigu: format, broj strana, oznaka uveza, upozorenje, ima li slika. Naznaka cijene od prijeke je potrebe kod b., koje su namijenjene i knjižarstvu; one donose kadgod i podatke o težini knjiga. O bibliografu, a dakako i o samoj vrsti b. ovisi, u kojoj će mjeri opis biti opširan. Uz oznake vanjskoga opisa, kako smo ih mi naveli, mogu se nadodati i drugi podatci. Može se donijeti sadržaj knjige, koji se može popratiti kritičkim opaskama, kako to čine t. zv. *bibliographies raisonnées*.

Obično sama knjiga sadržava sve podatke potrebne za njen opis. Oni se nalaze većinom na natpisnoj strani, međutim često nedostaju, da ne spomenemo one rijetke slučajeve, kad sama knjiga donosi netočne podatke. Treba tada znanja i umješnosti, da se s pomoću bibliografija, kataloga i drugih pomagala otkrije ime pisca, bilo za to, što se ono ne nalazi na knjizi, bilo zato, što je zatajeno pseudonimom ili kriptonimom; da se otkrije mjesto i godina izdanja, isprave krivi podatci, ukratko, da se pruži što vjerniji i potpuniji opis knjige.

Natpisna strana ima najviše značenja za opis knjige. Zato se, općenito rečeno, pazi na to, da se pojedini dijelovi opisa nanižu onim redom, kako se nalaze na natpisnoj strani. Suviše opširan natpis može se skratiti, što se označuje točkicama. Ako je natpis nepotpun, nadopunjuje se podatcima, nađenim na nekom drugom mjestu knjige; ako ih ondje nema, može se natpis izuzetno nadopuniti po smislu. Sve nadopune stavljaju se u posebne zagrade kao znak, da nisu uzete s natpisne strane. B., kod kojih se pazi na to, da budu na stručnoj visini, daju opširne opise. Da bi pak opis pružao što vjerniju sliku knjige, obuhvaća nesamo glavni natpis knjige nego i one sporedne, koji se obično nalaze na listu ispred natpisne strane ili na stražnjoj strani natpisnoga lista. Na kraju opisa nalaze se dalji podatci: mjesto izdanja, godina izdanja, ime nakladnika, tiskara, oznaka formata, broj strana, naznaka uveza, ilustracije i dr. Ti se podatci nižu od prilike onim redom, kako su ovdje navedeni.

Raspored građe. Opisi knjige, koje ovdje za nevolju nazivamo natpisima, moraju se poredati po nekom sustavu jedan do drugoga, da bi mogao nastati bibliografski popis.

Alfabetski poredak natpisa. Pri alfabetskom poretku natpisa odlučna je samo ona riječ, po kojoj se knjiga može pronaći. I nestručnjak očekuje, da će knjigu naći pod imenom autora, ako je ono poznato. Međutim ime autora nije uvijek na početku natpisne strane; u tom slučaju treba ga kod popisivanja premetnuti na početak. Drugim riječima, ime autora određuje mjesto spisu u alfabetskom poretku: ono postaje redalicom. U novije vrijeme redalica se odvaja od samoga teksta opisa, barem se tako čini kod onih bibliografija, gdje se ne želi kvariti cjelovitost opisa.

Pod autorom razumijeva se onaj, kome djelo pripada kao duhovna svojina ili koji je djelu dao barem oblik. Pojam autora ne će dakle obuhvatiti samo pisca ili kompozitora, nego i priređivača antologija, dramatizatora tuđega romana, sakupljača folklora, zatim izdavača i komentatora, ako imadu znatnijega udjela na djelu. Anglosasi, a djelomično i Talijani, znaju u tom pogledu ići najdalje, pa ondje, gdje se nijedna osoba ne može označiti autorom, postaje autorom za njih, upravo skupnim autorom, ustanova, zavod, društvo, uopće neka korporacija, u ime koje je djelo izdano. Naziv korporacije postaje redalicom.

Autor se često krije pod pseudonimom ili pod početnim slovima svojega imena. Ako pseudonim nije moguće razriješiti, onda postaje pseudonim redalicom. Od pseudonima treba uputiti na autora. Postupak je s početnim slovima autorova imena različit. Neki uzimaju početna slova kao puno ime, dok većina uzima spise s početnim slovima autorova imena kao da su anonimni.

Kod djela dvaju autora može se samo ime prvoga uzeti kao redalica; od drugoga pisca upućuje se na prvoga. Pitanje je, da li treba tako postupati i kod djela triju pisaca, ili je bolje djelo popisati pod nekom riječju stvarnoga dijela natpisa, koja onda postaje redalicom. Svakako

KNJIŽEVNI OGLAS TISKARA PETRA SCHÖFFERA, Mainz 1469/70 (*Zentralblatt für Bibliothekswesen*, 2., Leipzig 1885)

je to potrebno učiniti iz praktičnih razloga, ako djelo ima četiri i više pisaca. Stvar je shvaćanja, od kojih će se pisaca, odnosno suradnika, uputiti na onaj glavni natpis.

Anonimna djela popisuju se različito; negdje, kao kod Romana, na prvom se mjestu nalazi riječ, koja je i u natpisu na prvome mjestu; Nijemci i mnogi drugi narodi kao redalicu obično uzimaju prvu imenicu; redalicom može postati i riječ, koja se prema ostalim riječima nameće svojim osobitim značenjem. Postupak Romana je jednostavniji, a od koristi je za pronalaženje djela, kad je naziv djela točno poznat. Oni, koji kao redalicu uzimaju imenice, pretpostavljaju, da je imenicu lakše pamtiti nego neku drugu riječ.

Kako se vidi, kod izbora redalice ima priličnih poteškoća. Nije uvijek jasno, kojoj riječi treba dati prednost. Isto tako nije uvijek jasno, da li je bolje popisati neko djelo kao anonimno ili pod imenom osobe, koja imade udjela na djelu. U tom slučaju dobro dolaze upute, o kojima smo rekli nešto usput i letimično.

Raspored građe po strukama. Natpisi se mogu rasporediti prema sadržaju knjige. U tom slučaju natpisi se svrstavaju u struke, a u okviru struka nižu se ponajčešće alfabetski; kronološki raspored u okviru struka ima tu prednost, da se stara i novija građa nađu odijeljeno.

Bilo je različnih pokušaja, da se podjela na struke provede sustavno. Mnogi filozofi dali su gotove sustave, od Platona, koji cjelokupno znanje svrstava pod logiku, fiziku i etiku, preko Bacona i njegove podjele na historijske znanosti, poeziju i filozofiju, preko Ampère-a i temeljne mu podjele na prirodne i duhovne znanosti, pa sve do novih filozofa, od kojih je Comte najzanimljiviji. Kod njega su znanosti poredane hijerarhijski: matematika, astronomija, fizika, kemija, biologija, sociologija. Odabere li se bilo koji filozofski sustav, treba paziti na dosljednost; ona se ne smije napustiti ni kod diobe većih skupina na manje odjele. Zato su filozofski sustavi odveć kruti, da bi mogli udovoljiti praktičnoj svrsi. Niz publikacija ne može radi svoga raznolikoga sadržaja naći mjesta u okviru filozofskih sustava, tako časopisi, enciklopedije i druga skupna djela. Na poteškoće, iako u manjoj mjeri, nailazi i stara podjela po fakultetima. Dovoljno je napomenuti, da ima knjiga

najrazličitijega sadržaja, tako da ih nije moguće uvijek i bez poteškoća uvrstiti u discipline, koje se predaju na sveučilištu. Ipak raspored građe po fakultetima dopušta veću slobodu nego raspored u okviru filozofskih sustava, pa ga je zato moguće prilagoditi praktičnim potrebama. Upotrebljivi su i bibliotekarski sustavi, tako Hartwigov, u kojem je skupina duhovnih i prirodnih znanosti povezana geografijom. Posebno mjesto zauzima sustav *decimalne klasifikacije* (v.), kojemu je začetnik američki bibliotekar Melvil Dewey.

Građa se može rasporediti i bez obzira na već gotove sustave. I tu treba ići dakako za skladnim rasporedom, no koliko će biti struka i kakve će biti, ovisi u prvome redu o svrsi bibliografije, o vrstama i količini knjiga, zatim o spremi i iskustvu priređivača bibliografije.

Raspored natpisa po predmetu. Tu se građa raspoređuje tako, da se na okupu nađu natpisi onih knjiga, koje govore o istom predmetu ili istoj osobi, o Zagrebu, o Strossmayeru. Riječ, koja označuje predmet, postaje redalicom i ona je odlučna za alfabetski poredak natpisa. Natpisi se mogu najprije rasporediti u struke, a onda u okviru struka alfabetski. Ako ima mnogo natpisa, koji se odnose na jedan predmet, to se oni sami mogu radi preglednosti razdijeliti u struke. Pod riječi Zagreb poseban dio može biti školstvo. Moramo upozoriti, da se za svaku knjigu ne može pronaći zgodna redalica. To vrijedi poglavito za djela iz beletristike.

Ukršteni raspored natpisa. Formalni alfabetski raspored može se ukrstiti s predmetnim, onda nastaje b., kod koje se knjiga može pronaći i pod imenom pisca i pod riječju, koja označuje predmet knjige, a može se naći, najčešće kod beletristike, i pod jednom riječi iz stvarnoga natpisa. Ukršteni je raspored podesniji za bibliotečne kataloge.

Drugi rasporedi. Najzad spominjemo, i to samo letimično, da se natpisi mogu poredati prema mjestu izdanja knjige, po godinama izdanja, po imenima tiskara, na pr. kod inkunabula. Uopće, u rasporedu građe mogu se primijeniti različiti kriteriji.

LIT.: F. J. Kleemeier, *Handbuch der Bibliographie*, Beč 1903; J. D. Brown, *A Manual of Practical Bibliography*, London 1906; G. Schneider, *Handbuch der Bibliographie*, Leipzig 1923; *Bibliografičeskoe delo*, Moskva 1927; J. Vorstius, *Der gegenwärtige Stand der primären Nationalbibliographie in den Kulturländern*, Berlin 1930; G. Schneider, *Einführung in die Bibliographie*, Leipzig 1936.

III. OPĆE BIBLIOGRAFIJE

Od mnoštva bibliografija možemo donijeti samo neke. Opširnije preglede donose t. zv. bibliografije bibliografija: G. Schneider, *Handbuch der Bibliographie*, 4. izd., Leipzig 1930; *Bibliographie des Bibliotheks- und Buchwesens*, Leipzig 1905—12, 1922—25 kao godišnji prilog časopisa Zentralblatt für Bibliothekswesen, od 1884—1904 u samom časopisu; *Internationale Bibliographie des Buch- und Bibliothekswesens*. Sastavili R. Höcker i J. Vorstius (kasnije: J. Vorstius i G. Reincke), Leipzig 1926...; *Index bibliographicus. Weltliste laufender bibliographischer Zeitschriften*, 2. izd., M. Godet i J. Vorstius, Berlin i Leipzig 1931; O. Pinto, *Le bibliografie nazionali*, Milan 1935. Stariji pregledi: J. Petzholdt, *Bibliotheca bibliographica*, Leipzig 1866; H. Stein, *Manuel de bibliographie générale*, Pariz 1897.

Opće bibliografije. K. Gesner, *Bibliotheca universalis*, Zürich 1545—55, 3 sv. i dodatak; J. Cless, *Unius seculi elenchus librorum*, Frankfurt 1602, 2 sv.; G. Draud, *Bibliotheca classica*, Frankfurt 1625; *Bibliotheca exotica*, Frankfurt 1625; *Bibliotheca librorum Germanicorum classica*, Frankfurt 1625; Th. Georgi, *Allgemeines europäisches Bücherlexicon*, Leipzig 1742—58, 5 dijelova i 3 dodatka; F. A. Ebert, *Allgemeines bibliographisches Lexikon*, Leipzig 1821—30, 2 sv.; J. Ch. Brunet, *Manuel du librairie et de l'amateur des livres*, 5. izd., Pariz 1860—80, 6 sv. i 2 dodatka; J. G. T. Graesse, *Trésor de livres rares et précieux*, Dresden 1859—69, 7 sv. Karakter općih bibliografija imaju katalozi velikih svjetskih knjižnica: *Catalogue of the printed books in the Library of the British Museum*, London 1881—1905, 393 sv. i 44 dodatka, kao nadopuna: G. K. Fortescue, *Subject Index of the modern works addet to the Library of the British Museum*, London 1902..., 3 sv. i 5 dodataka; *Catalogue général des livres imprimés de la Bibliothèque nationale*, Pariz 1897..., dosada 156 sv., u kojima su obuhvaćena djela poznatih autora; *Deutscher Gesamtkatalog* (do 1936 Gesamtkatalog der preussischen Bibliotheken) Berlin 1931..., dosada 13 sv.

Opću bibliografiju donosi i *Polybiblion. Revue bibliographique universelle*, Pariz 1868... Sadržaj časopisa donosi: *Internationale Bibliographie der Zeitschriftenliteratur*, Leipzig 1897. Odio A: Njemački časopisi, odio B: na drugim jezicima, a od 1911 i odio C: bibliografija recenzija i referata.

Bibliografija inkunabula: L. Hain, *Repertorium bibliographicum*, Stuttgart i Pariz 1826—38, sv. 1. (P. 1, 2), 2. (P. 1, 2); W. A. Copinger, *Supplement to Hain's Repertorium bibliographicum*, London 1895—1902, 3 sv.; D. Reichling, *Appendices ad Hainii-Copingerii Repertorium bibliographicum. Additiones et emendationes*, München 1905—14, 6 sv. i indices i suppl., *Gesamtkatalog der Wiegendrucke*, Leipzig 1925, dosada oko 7 sv.

IV. NARODNE BIBLIOGRAFIJE

Njemačka. G. W. Panzer, *Annalen der älteren deutschen Litteratur*, Nürnberg 1788—85, 3 sv. i 2 suppl. (1462—1526); *Messkataloge*, Frankfurt 1564—1749, Leipzig 1594—1860; W. Heinsius, *Allgemeines Bücherlexikon... von 1700 bis Ende 1892 erschienener Bücher*, Leipzig 1812—1894, 19 sv.; Ch. G. Kayser, *Vollständiges Bücher-Lexikon, enthaltend alle von 1750 in Deutschland und in den angrenzenden Ländern gedruckten Bücher*, Leipzig 1834—1911, 36 sv.; K. Georg, *Schlagwort-Katalog*, Hannover 1889—1913, 7 sv.; u nakladi J. C. Hinrichsa *Wöchentliches Verzeichnis der erschienenen und der vorbereiteten Neuigkeiten des deutschen Buchhandels*, Leipzig 1843—1915, od 1916 dalje nakladnik Börsenverein der deutschen Buchhändler, koji je 1931 promijenio ediciji natpis u *Deutsche Nationalbibliographie; Hinrichs Halbjahrskatalog* (od 1917 Halbjahrsverzeichnis) *der im deutschen Buchhandel erschienenen Bücher, Zeitschriften, Landkarten usw.*, Leipzig 1797—1930, od 1916 dalje nakladnik Börsenverein, koji je 1931 promijenio ediciji natpis u: *Halbjahrsverzeichnis der Neuerscheinungen des deutschen Buchhandels; Deutsches Bücherverzeichnis*, Leipzig 1916, dosada izašlo za g. 1911—14, 1915—20, 1921—25, 1926—30, 1931—35 kao zamjena višegodišnjih Hinrichsovih pregleda, koji su izlazili pod različitim natpisima.

Francuska. H. Thomas, *Short-title Catalogue of books printed in France and of French books printed in other countries from 1470 to 1600 now in the British Museum* London 1924; J. M. Quérard, *La France littéraire*, Pariz 1827—64, 13 sv. (1700—1827); Isti, *La Littérature française contemporaine*, Pariz 1842—57, 6 sv. (1827—49); O. Lorenz, *Catalogue général de la librairie française depuis 1840*, Pariz 1867, dosada 32 sv. (1840—1925); *Journal typographique et bibliographique*, Pariz 1797—1810, 13 sv.; *Bibliographie de la France ou journal général et oficiel de l'imprimerie et de la librairie*, Pariz 1811...; *Répertoire de bibliographie française...*, 1501—1930, Pariz 1935, tek u početku izlaženja.

Velika Britanija. A. W. Pollard-G. R. Redgrave, *A. Short Title Catalogue of books printed in England, Scotland and Ireland and of English books printed abroad, 1475—1640*, London 1926; *A. Transcript of the registers of the Company of Stationers of London*, Ed. by E. Arber, London 1875—94, 8 sv. (1556—1708); R. A. Peddie i Q. Waddington, *The English Catalogue of books, 1801—1836*, London 1914; *The English Catalogue of books*, London 1864, do sada 13 sv. (1835—1935); *The Publishers' Circular and Booksellers' Record*, London 1837; *The Publisher and Bookseller*, London 1858...

USA. Ch. Evans, *American Bibliography ... from the genesis of printing in 1639 down to and including the year 1820*, Chicago 1903..., dosad 12 sv. (—1799); O. A. Roorbach, *Bibliotheca Americana*, New York 1852—61, 4 sv. (1820—1861); J. Kelly, *The American Catalogue of books*, New York 1866—71, 2 sv. (1861—1870); *The Publisher's Weekly, The American Book Trade Journal*, New York 1872...; *The Cumulative Book Index*, Minneapolis (sada: New York) 1898...; *The United Staates Catalog. Books in print. January 1928*, 4 izd., New York 1928 (obuhvaća 1899—1928).

Italija. A. Pagliani, *Catalogo generale della Libreria italiana 1847—1899*, Milan 1901—05, 3 sv. i suppl. (1900—1930); *La Scheda cumulativa italiana*, Rim 1932..., dosada 5 sv. (1932—36); *Bibliografia italiana*, Firenca 1867—85; *Bolettino delle pubblicazioni italiane ricevute per diritto di stampa*, Firenca 1886... *Il Libro italiano, Rassegna bibliografica generale. P. 2. Bibliografia*, Rim 1937...; *Repertorio bibliografico annuale*, Rim 1940, za 1937.

Španjolska. K. Haebler, *Bibliografia ibérica del siglo 15.*, Leipzig 1903—17, 2 sv.; D. Hidalgo, *Diccionario general de bibliografia española*, Madrid 1862—81, 7 sv. (1743—

1860); A. Palau y Dulcet, *Manual del librero hispano-americano*, Barcelona 1923—27, 7 sv. (1747—1920); *Catálogo general de la librería española e hispano-americana, Años 1901—1930*, Madrid 1932... (1935, 3 sv., Autores H-M); *Bibliografía general española e hispano-americana*, Madrid-Barcelona 1923...

Rusija. V. S. Sopikov, *Opyt rossijskoj bibliografii*, 2 izd., Petrograd 1904—06, 5 sv. i registar; I. P. Karataev, *Opisanie slavjano-russkih knig napečatannyh kirillovskimi bukvami*, Petrograd 1883 (obuhvata 1491—1652); Isti, *Hronologičeskaja rospis slavjanskih knig napečatannyh kirillovskimi bukvami 1491—1790*, Petrograd 1861; V. I. Mežov, *Sistematičeskij katalog russkim knigam prodajuščimsja v knižnom magazině A. F. Bazunova*, Petrograd 1869—80, sv. 1. (1825—69) i 10 suppl. (1869—78); *Spisok izdanij višedših v Rossii*, Petrograd 1885—1907 (obuhvaća 1879—1907);*Knižnaja Lětopis*, Petrograd 1908..., Moskva 1920...

Ukrajina. D. Dorošenko, *Pokažčik novoj ukrainskoj literaturi v Rossiji za 1798—1897*, Černovice 1917; I. E. Levickij, *Galicko-ruskaja bibliografija 19-go stolětija*, Lavov 1888—95, 2 sv.; Isti, *Ukrainska bibliografija Austro-Ugorščini za roki 1887—1900*, Lavov 1909—11, 3 sv.; *Litopis ukrainskogo druku*, Harkov 1925...

Bijela Rusija. *Letapis bielaruskaga druku*, Minsk 1925...; osim toga u posebna 3 sv. obuhvaćena bibliografija 1835—1924.

Poljska. K. Estreicher, *Bibljografja polska*, Krakov 1870...; 32 sv. (1455—1899); od 23. sv. urednik S. Estreicher, *Przewodnik bibljograficzny*, Krakov 1878—1914; *Bibljografja polska*, Krakov 1914—1919; *Przewodnik bibljograficzny*, Lavov 1922—1929, zatim Varšava do 1933; *Urzędowy wykaz druków*, Varšava 1928...

Češka i Slovačka. Z. V. Tobolka, *Český slovník bibliografický*, Prag 1910 (obuhvaća 1468—1500); *Knihopis čsl. tisků od doby nejstarší až do konce 18 století*. Red. Z. Tobolka. Dio 1. Prag 1925, Dio 2. Prag 1936...; F. Doucha, *Knihopisný slovník česko-slovenský 1774—1864*, Prag 1865; *Věstník bibliografický*, Prag 1869—1873; *Český katalog bibliografický*, Prag 1890—1907, 15 sv. (1889—1903); *Česká bibliografie*. Sestavil Z. Tobolka, Prag 1903—14, 10 sv. (1902—11); *Československá bibliografie*, Prag, 1921—22; *Bibliografický katalog*, Prag 1922—29; *Bibliografický katalog*, 1930...

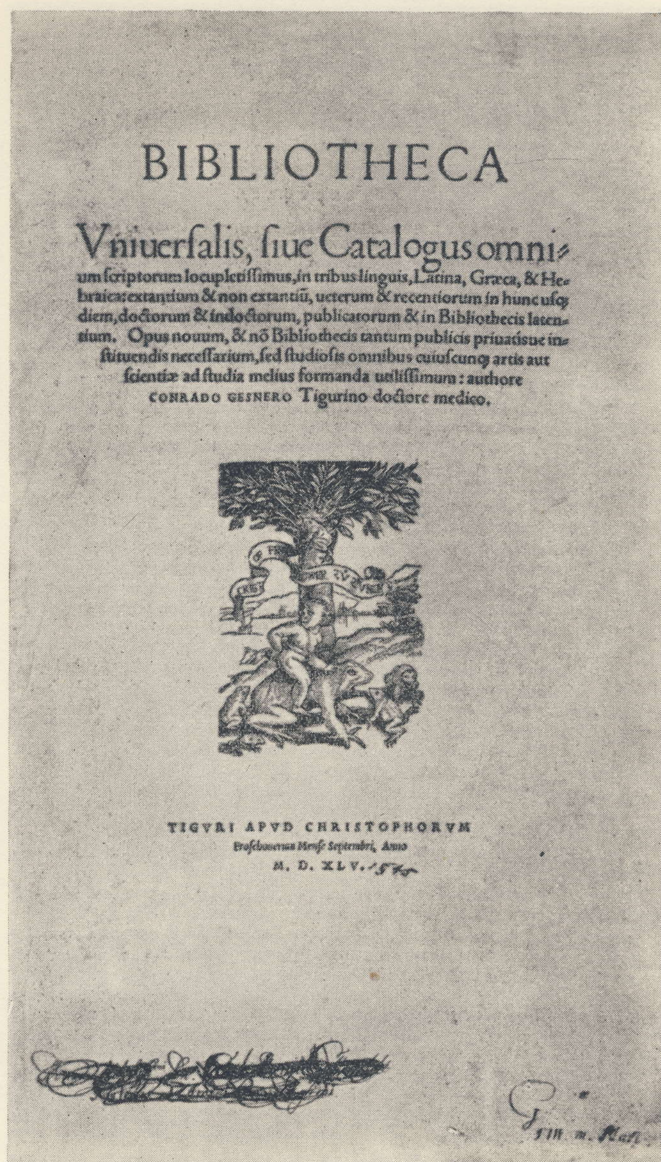
Bugarska. V. Pogorělov, *Opis na staritě pečatani blgarski knigi v Narodnata biblioteka (1802—1877)*, Sofija 1923; J. K. Jireček, *Bibliographie de la littérature bulgare moderne 1806—1870*, Beč 1872; A. Teodorov-Balan, *Blgarski knigopis za sto godini 1806—1905*, Sofija 1909; *Bibliografičeski Bulletin za depoziranitě v Sofijskata Narodna biblioteka knigi, spisanija i věstnici*, Sofija 1897..., od 1930 dalje zove se: *Blgarski knigopis; Blgarska kniga*, Sofija 1930...

Lužički Srbi. J. Jatzwauk, *Wendische (serbische) Bibliographie*, Budišin 1929.

Hrvatska. Prikaz hrvatske bibliografije ne će moći biti potpun, iako smo se u znatnoj mjeri okoristili pregledom hrvatske bibliografije, koji je sastavio prof. F. Fancev za prvi svezak Narodne enciklopedije. Izostavljene su bibliografije za pojedine pisce, jer će svatko djela nekoga pisca naći u Enciklopediji pod njegovim imenom.

Sakupljena građa opsežna je samo na izgled, jer su u ovaj prikaz ušli i manje znatni popisi, koji ne bi bili spomenuti, kad bi bilo boljih i opširnijih pregleda. U takvim prilikama dobivaju na vrijednosti enciklopedije, leksikoni, biografski rječnici i opći pregledi, koji nam pružaju podatke o radu pisaca, donoseći u skraćenu obliku i natpise njihovih djela, kao što su *Hrvatska enciklopedija, I.: A—Bžedusi, II.: C—Gzel*, Osijek 1887—90; M. Grlovića *Album zaslužnih Hrvata devetnaestoga stoljeća*, Zagreb 1898—1900, 3 sv.; *Znameniti i zaslužni Hrvati te pomena vrijedna lica u hrvatskoj povijesti od 925—1925*, Zagreb 1925; *Narodna enciklopedija*, Zagreb 1925...; *Leksikon Minerva*, Zagreb 1936. Podataka o djelima pisaca starijega vremena naći će se u povijestima književnosti, gdje je književnost obrađena pod širokim vidom pismenosti. U tom pogledu najšire zahvaća Šafarykovo djelo *Geschichte der Slawischen Sprache und Literatur nach allen Mundarten*, Pešta 1826, 2. izd. Prag 1869. Ostale povijesti književnosti navodimo u pregledu bibliografija književnosti i jezika.

Bibliografskih podataka za pojedine struke ima u opširnom pregledu o razvoju nauke kod Hrvata od 1835—1885



K. GESNER, Bibliotheca universalis, Zürich, 1545—55

u 80. knjizi Akademijina Rada. Neke praznine u pogledu stručne literature moći će svatko sam nadopuniti pregledavajući stručne časopise, među kojima gotovo svi donose preglede suvremene literature sa svoga područja. Neki imadu višegodišnja kazala kao Nastavni Vjesnik, pedagoški časopis Napredak, Bullettino di archeologia e storia Dalmata, Mjesečnik pravničkoga društva, Glasnik zemaljskog muzeja u Sarajevu. Za pedagošku struku može ponešto poslužiti *Pedagogijska enciklopedija, I.: Abak — muzeji*, Zagreb 1895—1906, i u većoj mjeri *Pedagogijski leksikon*, Zagreb 1939.

Pregled rada na općoj hrvatskoj bibliografiji. Sve do ilirizma odvijao se hrvatski književni život u pokrajinskim granicama; u tako usku okviru kretalo se uglavnom i zanimanje naših starih književnih povjesničara. Njihovi prikazi, po svome značaju bibliografski, nadomještaju bibliografske preglede sve do konca 18. st., kada se i kod nas čedno javlja rad na bibliografiji. Od štete je bilo, što su neka od tih historiografskih djela ostala u rukopisu, tako I. Đorđića (1675—1737), *Vitae et carmina nonnulorum civium ragusinorum* (Zbornik za istoriju, jezik i književnost srpskoga naroda, od. 2., knj. 7.); S. Crijević (1686—1759), *Bibliotheca ragusina*; zatim A. Baričević (1756—1806), *De scriptoribus Pannoniae Saviae collectanea*; I. J. Jakošić (1734—1834), *Scriptores Interamniae ... nunc Sclavoniae ... a. 1795 conscripti* (Građa, knj. 2.). Tiskana su djela: J. Dolci, *Fasti litterario-ragusini*, Mleci 1767; F. M. Appendini, *Notizie istorico-critiche sulle antichità, storia e letteratura de' Ragusini*, sv. 2, Dubrovnik 1803; A. B. Krčelić,

BIBLIOTHECAE VNI
VERSALIS PARS PRIMA, QVAE OMNIS
GENERIS AVTHORVM NOMINA CVM LVCV-
brationibus ſingulorum iuxta literarum
ſeriem proponit.



BBAS Vrſpergenſis quidam, cuius propriũ nomen ignoro, ſcri-
pſit uolumen chronicorum. Initium eius à Nino rege Aſſyrio-
rum magno, uſq; ad Fridericum II. Romanorũ imperatorem.
Vltimus annus ab eo recenſetur à mundi ſalute 1229. Eſt au-
tem Vrſperga monaſterium ordinis Præmonſtrateñ. medio fe-
rè itinere inter Vlmam & Auguſtam Vindelicorum. Liber ty-
pis excuſus Auguſtæ Vindelicorum, 1515. in F. Terniones habet 22. id eſt char-
tas 66.

ABBIANI cuiuſdam epigrammata ſex, in Florilegio à Planude congeſto habentur.

ABDILAZVS, idem qui Alchabitius.

ABHOMERON Abynzoar ſcripſit opus in re medica impreſſum Venetijs Lati-
ne 1496. in fol. Chartas habet circiter 18. Libri 3. ſunt.

Primo cõprehenditur ratio medendi uarijs affectibus capitis, eiuſq; partium,
colli, pulmonis, cordis, iecoris, lienis, ſtomachi, pectoris & diaphragmatis.

Secundus medetur inteſtinis, hæmorrhoidum fluori, renibus, ueſicæ, genitali-
bus in utroq; ſexu. Deinde uitijs oſſium & carnis cutiſq; totius corporis, lumbri-
cis, & artuum doloribus.

Tertius febres curat, criſeos rationem exponit, & de peſtilentibus morbis ex
aëris aut aquæ corruptione diſſerit. Quis in Latinum conuerterit neſcio. Citatur
interdum ab Auerroë. Alij Abymeron, alij Abhumeron ſcribunt.

ABLABIVS genere Gothus, educatus Rauennæ, ſcripſit de bello Gothorum, tem
porum illorum hiſtoriam complexus. Volaterranus.

ABRAHAMI cuiuſdam Iudæi libellus de natiuitatibus, ex Arabico opinor transla-
tus, de 12. Cœli figurarum ſignificatione tractat, ad iudiciariam aſtrologiam uti-
lis. Coloniæ 1537. in 4. Chartas habet 8. à Io. Dryandro medico emendatus.

Idem ſcripſit aſtronomica quædam, nempe librum introductionis in iudicia
aſtrorum, quem uocant Principium ſapientiæ. Et Petrum Aponenſem eiuſdem
authoris opera quædam barbaro ſtilo in Latinum ſermonem traduxiſſe audio.
Alij Hauenzre, ſunt qui Auenzare ſcribant.

ABBA Abraam, & Abba Patritius ſancti patres [illegible], Iſaci mo
nachi Syri ſermones aſceticos Græca lingua interpretati ſunt. Quod opus Romæ
extat in Bibliotheca Vaticana.

ABRAHAMVS de Balmis artium & medicinæ doctor ſcripſit Grammaticam He-
braicã, de qua Daniel Bombergus typographus in præfatione ſic ſcribit, Nullis «
impenſis peperci, ut has Grammaticæ Hebrææ inſtitutiones Abraham de Bal- «
mis, uir ſanè inter noſtræ ætatis Hebræos doctiſſimus, accurate & diligenter in lu «
cem ederet. Et paulò poſt de Latina translatione, quæ è regione apponitur, Ver- «
bum (inquit) reddi uerbo curaui, idq; propenſe ac obnixe eundem Abraham ſem «
per rogaui: aſt ubi opus aliquantulum proceſſerat, decori paulò magis indulgere «
incœpit: demum ubi diem ſuum obijſſet Abraham, maiori libertate uſum Caloën «
Calonymũ uirum apprime doctum ſententias fermè totas permutaſſe æquo ani- «
mo tuli. Nec id ab re; ubi enim linguæ ſe quis ignotæ addixerit, uocabula primũ «

a

K. GESNER, Bibliotheca universalis, Zürich 1545—55 (Tekst popisa)

Scriptorum ex regno Sclavoniae a saeculo XIV usque XVIII inclusive collectio, Varaždin 1774.

Već sami natpisi tih djela pokazuju, kako je zanimanje historiografa bilo svedeno na pokrajinska područja, i u tome pogledu nije potrebno navesti druga djela, u kojima ima podataka o piscima različitih pokrajina. Zato je razumljivo, da i prvi pokušaji rada na hrvatskoj bibliografiji nose također pokrajinsko obilježje. Na žalost, i prvi bibliografski pregledi ostali su u rukopisu. Tek u novije vrijeme objelodanjena je građa, što ju je u drugoj polovici 18. st. za svoj rad prikupljao Julije Bajamonti, osoba svestranoga zanimanja, kakvih je bilo i u nas u vrijeme enciklopedizma. Znatni su za nas njegovi bibliografski podatci o Dalmaciji (I. Milčetić, *Dr. Julije Bajamonti i njegova djela*, Rad 192). U rukopisu je ostala i Baričevićeva građa *Catalogus Librorum Zagrabiae impressorum ab an. 1690 usque 1800* (V. Dukat, *O književnom i naučnom radu A. Baričevića 1756—1806*, Rad 224). U rukopisu zagrebačkoga kanonika Marka Mahanovića *Observationes circa Croaticam Ortographiam... Anno 1814 propositae* ima pregled pod natpisom *Connotatio librorum in Croatico idiomate editorum* (F. Fancev, *Dokumenti za naše podrijetlo hrvatskoga preporoda, 1790—1832*, Građa 12). Pojedinačnih popisa neobjelodanjenih bit će i više, takav je Đ. Ferića *Catalogo dei Libri delle Poesie Illiriche*. Od tiskanih djela možemo spomenuti Tome Miklouśića *Izbor dugovanj* (Zagreb 1821), koje u poglavlju od »slovarnic, piscev i knjig orsaga horvatskoga« donosi i oskudnih bibliografskih podataka, a od stranih pisaca, koji su se osvrtali na rad naših književnika navodimo djelo D. Czvittingera *Specimen Hungariae literatae*, Frankfurt 1711, i A. Horánya *Memoria Hungarorum et Provincialium scriptis editis notorum*, Beč 1775—76, 2. sv., Bratislava 1777, 1. sv. Najviše bibliografske građe pružio je P. J. Šafaryk u prije spomenutom djelu.

Nastojanje Iliraca u znaku širokoga narodnog i kulturnog programa urodilo je jednakim zanimanjem za knjigu svih hrvatskih krajeva. Ilirci sabiru hrvatske knjige tragajući za njima i u stranim zemljama; oni su bibliofili ne iz estetizma, nego iz nagnuća prema hrvatskoj knjizi kao narodnoj i kulturnoj vrijednosti. U *Danici ilirskoj* nailazimo na prikaze naših pisaca i na bilješke o njihovim djelima. No nije tek slučaj, da je ilirski književni organizator Stanko Vraz uveo u *Kolu* stalan pregled »ilirskih knjiga«, koliko je do njih mogao doći ili o njima dobiti podataka. Svojim pregledima Vraz je započeo već u prvoj knjizi Kola pod natpisom *Ilirske knjige od g. 1842.* Uz opis knjiga dao je nekoliko popratnih riječi o njihovu sadržaju, vrijednosti i o piscu ne izostavljajući ni preporuke. Nastavak toga popisa za tu istu godinu i u istom obliku nalazimo u drugoj knjizi Kola pod nazivom *Ilirska literatura.* Zatim se redaju pregledi za dalje godine: *Knjižanstvo Hrvatah* (knj. 3., 1843) s opsežnim prikazom knjiga. Naprotiv *Knjižanstvo južnih Slavjanah za 1844 i 1845* (knj 4., 1847) daje nam samo gole opise, ali je to inače najopsežniji prikaz. Nesamo opise nego i primjedbe donosi *Knjižanstvo južnih Slavjanah* (1846, knj. 5. 1847), jednako i *Knjigopis a) domaći* g. 1847 (knj. 6., 7., 1847, 1850). Popis knjiga za 1848 na isti način sastavljen dao je A.T. Brlić, nasljednik Vrazov u uredništvu Kola (knj. 8., 1851). Zadnji urednik Kola M. Bogović u *Kratkom pregledu naše književnosti od g. 1835— najnovijega doba* (knj. 9., 1853), nabrojio je poimence samo časopise i novine. Vrazovo svestrano zanimanje ogleda se i u tome, što je u svome listu donosio preglede izdanja drugih slavenskih naroda, a uz to je znao donijeti i pregled knjiga i ostalih naroda, koje su mogle zanimati Ilirce.

Bibliografski pregledi u Kolu, ograničeni na suvremena izdanja, nisu mogli udovoljiti širokom zanimanju Iliraca za hrvatsku knjigu. Zato je Ivan Kukuljević, koji je sve većma naginjao proučavanju hrvatske prošlosti, pokušao dati cjelovitu bibliografsku sliku hrvatske književne kulture. U djelu *Bibliografija hrvatska, dio 1. tiskane knjige*, Zagreb 1860 (Bibliografija jugoslavenska, knj. 1.) obuhvatio je hrvatske knjige tiskane glagoljicom, ćirilicom i latinicom. Prema pismu razdijelio ih je u tri skupine, unutar kojih je natpise poredao alfabetski. *Dodatak* Bibliografiji izašao je 1863. Kako sam Kukuljević razjašnjava, njegova je b. nastala prilozima Antuna Mažuranića, Vinka Pacela, Ljudevita Gaja i Mije Sabljara, koji su otprije sabirali hrvatske knjige i ustupili mu njihove popise. Podatke, što ih je Kukuljević dobio od njih, nadopunio je tako, da je natpise novih knjiga pobilježio iz različitih kataloga domaćih i stranih knjižnica. Razumije se, da se služenje podatcima iz druge ruke odrazilo i na djelu, koje u cjelini daje dojam neujednačenosti. Ogledavanje bibliografije u njenim pojedinostima otkriva i znatnije nedostatke. No mnogo toga treba svesti na naše tadašnje prilike. Ipak je Kukuljevićeva b., djelo amatera, ostala do danas bez zamjene.

Kukuljevićev primjer bio je poticaj, da se u drugom i trećem godištu Književnika pojavio *Hrvatsko-srbski knjigopis za g. 1864*, odnosno *1865*. Popis za 1864 sastavio je V(atroslav) J(agić), a za 1865 Dragutin Jagić.

Poslije toga nije kod nas dugo bilo nastojanja oko opće hrvatske b. Nastaje velika praznina, koju donekle ispunjuju pregledi izašli izvan Hrvatske. Tako se podatci o hrvatskim knjigama nalaze u bibliografijama, koje su u Beču počele izlaziti već u pedesetim godinama prošloga stoljeća: C. Wurzbach, *Bibliographisch-statistische Übersicht der Literatur des österreichischen Kaiserstaates, Jg. 1853—55*; *Allgemeine Bibliographie für das Kaisertum Österreich, Jg. 1853—57*; *Bibliographisches Central-Organ des österreichischen Kaiserstaates, Jg. 1858—59.* Kao nastavak tih pregleda izlazila je *Österreichische* (kasnije Österreichisch-Ungarische) *Buchhändler-Correspondenz*, gotovo redovito od 1860—1909. I drugi popisi sadržavali su hrvatske knjige: *Halbjähriges Inhaltsverzeichnis der in den Bibliographien aufgenommenen Neuigkeiten und Fortsetzungen Jg. 1872—82*; *Österreichischer Katalog, Jg. 1860—65, 1884, 1886—88*; *Österreichische Bibliographie, Jg. 1899—1901*, neredovito. Hrvatsku b. knjiga i časopisa, izuzevši zadnja godišta, i novina, donosio je također *Slovanský katalog bi-*

bliografický za rok 1877—81, Prag 1878—83; hrvatski dio za 1877 uredio je L. Hartman, za 1878—80 A. Michálek, za 1881 A. Deutsch. Do starijih čeških popisa nismo mogli doći, niti smo o njima mogli dobiti podataka. To su J. Rank, *Katalog slovanských knih, vyd. V. Rakousku 1860, 1862—63,* Prag 1861 i dalje; J. S. Tomiček, *Katalog slovanských knih, vyd. V. Rakousku 1861,* Beč 1862. U Beogradu je S. Novaković objelodanjivao *Bibliografiju srpske i hrvatske književnosti s dodatkom onoga, što su stranci o nama pisali.* Njegovi pregledi, koji sadržavaju i novine i časopise, obuhvaćaju razdoblje od 1868—1876 (Glasnik srpskog učenog društva, knj. 26, 27, 31, 35, 40, 41, 44, 46). U istome Glasniku nastavio je Novakovićev posao D. Posniković davši u knjizi 57., 59. i 61. bibliografiju za 1883 i 1884, a u knjizi 65. zajednički pregled za 1877 i 1878. Od D. Živaljevića je *Srpska i hrvatska bibliografija u 1893 g.,* Beograd 1895 (Spomenik srp. kralj. akademije, sv. 27.). Najzad podataka o hrvatskim knjigama imamo i u dvije madžarske bibliografije: K. Szabó, *Régi maggyar könyvtár,* Budimpešta 1879—98, sv. 1., 2., 3. (1—2); G. Petrik, *Bibliographia Hungariae 1712—1860,* Budimpešta 1888—92, 4 sv., zatim u djelu *Bibliothèque de la Compagnie de Jésus, P. 1. Bibliographie,* Bruxelles 1890—1912, 10 sv.

Svi ti popisi bili su uz neke iznimke povremeni i neredoviti donoseći tek iskidanu sliku onoga, što se je tiskalo u hrvatskim zemljama. Nije se ni moglo očekivati, da bi kod drugih naroda nastali bibliografski popisi, kakvi bi nama trebali i kakvi bi nas mogli zadovoljiti. Zato se u devedesetim godinama prošloga stoljeća kod nas pomišljalo na to, da se 1899 prigodom proslave 25-godišnjice Sveučilišta izda opća hrvatska bibliografija. Nastojanje je propalo, premda je hrvatska vlada bila spremna da ga pomogne. Ne znamo, zašto se odustalo od pokušaja, ali moramo reći, da bi poteškoće u poslu bile iskrsle već na prvim koracima — na pribiranju građe. Istina je, da je Kostrenčić Sveučilišnoj knjižnici sve više davao biljeg narodne ustanove prikupljajući smišljeno knjige svih zemalja. Ali ni Kostrenčić nije mogao popuniti tih praznina. Veliki dio hrvatskih knjiga ostao je i nadalje neprikupljen. I zato bi se dobar bibliografski pregled hrvatske književne kulture bio mogao dati samo sustavnim i organiziranim sabiranjem građe na različnim stranama. No to je za ono vrijeme, a i za kasnije, bio očito prevelik zadatak. Tako je rad na hrvatskoj bibliografiji imao i nadalje obilježje pojedinačnoga nastojanja. Navesti možemo *Hrvatsku bibliografiju za g. 1906—7,* koju su sastavili V. Deželić i V. Jakušić (Glas Matice Hrvatske, knj. 2.); ona sadržava i novine i časopise. Taj je popis nastavio Jakušić 1909 (Glas M. H., knj. 4.) obuhvativši i knjige propuštene prvoga puta. U kalendaru Strossmayer za 1908 ima *Hrvatska biblijografija od 1. siječnja do 1. studenoga 1907,* a u narednom godištu *Hrvatska biblijografija od 1. listopada 1907 do 1. listopada 1908.*

Tek povremeni i osim toga nepotpuni popisi hrvatskih knjiga javljaju se i iza svjetskoga rata, sada zajedno sa srpskom i slovenskom bibliografijom. Izdavanje bibliografija pokreću ponajčešće knjižari, razumije se, iz trgovačkih razloga. I premda su i ti bibliografski pregledi barem djelomično ispunjavali prazninu, nisu ipak mogli zadovoljiti kao što bi zadovoljila b. pokrenuta u vezi s nekom velikom bibliotekom. U nakladi knjižare Kugli u Zagrebu uređivao je V. Prestini 1919 i 1920 *Književni vjesnik, bibliografski list.* U Almanahu Kraljevine Jugoslavije za 1921/22, dio 2., izašao je pregled knjiga pod natpisom *Bibliografska preporuka. Spisak važnijih jugoslavenskih knjiga.* Popis knjiga ima i u Knjižarskom Glasniku od 1924—26, koji je izlazio u Beogradu. Također u Beogradu, pod uredništvom Franje Bacha, izlazio je 1926 mjesečnik *Bibliograf. Popis novih knjiga i periodičkih publikacija u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca.* Popis knjiga, neko vrijeme i časopisa, donosilo je i glasilo kluba knjižara *Knjižarstvo,* koje je izlazilo od 1925 do 1932. Njegov zadnji urednik J. Kratina izdavao je 1931 vlastiti pregled *Nove knjige. Bibliografski mjesečni vjesnik,* od kojega je izašlo 9 brojeva. Kratkoga vijeka bio je i časopis *Revija knjige,* što ga je Kratina uređivao 1933 u nakladi Kluba knjižara. Najprije u Zemunu, zatim u Beogradu izlazila je od 1929—1932 *Naša knjiga. Mjesečni časopis o novim knjigama Kraljevine Jugoslavije.* List je obično donosio i popis časopisa. Savez knjižarskih organizacija izdavao je svoj *Glasnik knjižara,* u kojem je od 1931—1933 pod natpisom *Bibliografija* bio štampan mjesečni popis »po važnosti probranih knjiga«; malo nakon početka izlaženja donosio je i popis časopisa. U nastavku 1934—1935 (zadnji broj srpanj-rujan) izdavao je Savez pod uredništvom M. Podoljskoga posebno *Jugoslavensku bibliografiju,* stručnije rađenu od prijašnjih i s težnjom, da bude potpuna. B. je sadržavala i popis časopisa. Lj. Mihailović uredila je *Jugoslovenski bibliografski godišnjak za g. 1933,* Beograd 1935, u kojem su bili također popisi novina i časopisa. Časopise ima i B. M. Veljkovića *Prilog jugoslovenskoj bibliografiji za 1938 g.,* Beograd 1939. U 1940 počeo je u Beogradu izlaziti *Glasnik Narodne biblioteke,* koji donosi *Bibliografski pregled knjiga i periodika prinovljenih u Narodnoj biblioteci,* zapravo popis dužnosnih primjeraka. Više nego samo popis dužnosnih primjeraka imao je biti *Popis knjiga koje izlaze u Kraljevini Jugoslaviji,* br. 1—2 za siječanj-veljaču 1941, izradile E. Verona, B. Hergešić, J. Mišić i N. Dragičević. Popis je bio pokrenut od strane Hrvatskog bibliotekarskog društva i Nakladnog Zavoda Banovine Hrvatske uz potporu Sveučilišne knjižnice. U Nezavisnoj Državi Hrvatskoj počela je umjesto toga popisa izlaziti *Hrvatska bibliografija* sada u nakladi Hrvatske državne tiskare. U prvom četverobroju za siječanj-travanj obuhvaćene su knjige izašle u 1941 na području Nezavisne Države Hrvatske. *Hrvatska bibliografija* izlazi inače dvomjesečno.

Hrvatska bibliografija, stručno uređena, obilježuje granicu u našem dosadašnjem radu na narodnoj bibliografiji. Još više će to za nju vrijediti, kada budu izdane zakonske odredbe o dostavljanju dužnosnih primjeraka Sveučilišnoj knjižnici od svega, što se u državi tiska. Tada će izgubiti svoj razlog popisi, koji su nicali iz nevolje, kakav je na pr. u najnovije vrijeme *Bibliografija domaćih i stranih književnosti,* Zagreb siječanj-veljača 1941, br. 1—2. Ur. Josip Kratina. No praznine do 1941 moći će se dolično ispuniti samo naširoko zasnovanom retrospektivnom hrvatskom bi-

10. Hrvatska književnost

10. HRVATSKA KNJIŽEVNOST[1]

130 **Alić, Salih.** — Salih Alić. Lirski a k v a r e l i. Zagreb, [Vlast. nakl.], ⟨Tisak »Hrvatska tiskara«⟩, 1941. 8° 80 str. s piščevom slikom +
90 gr 20.— din.

131 **Batušić, Slavko.** — Slavko Batušić. Od S i e n e do Haarlema. Putopisi, eseji, biografije, impresije. Zagreb, Izd. »Savremene biblioteke«, ⟨Tisk. C. Albrecht⟩, 1941. m8° 218+[4] str. ⟨Savremena biblioteka, god. 3. knj. 1.⟩ +
Pl.: 327 gr 55.— din.

132 **Begović, Milan.** — Milan Begović. »... I L e l a će nositi kapelin!« Drama iz života jedne dalmatinske provincijalke u 4 čina. Zagreb, ⟨Tisak Zaklade tiskare Narodnih novina⟩, 1941. 8° 75 str. ⟨Biblioteka Hrvatskog autorskog društva⟩. +
89 gr 20.— din.

133 **Belamarić, Petar.** — Petar Belamarić. P j e s m e. Zagreb, Vlast. nakl., ⟨Tisk. »Merkantile«⟩, 1941. [omotni nasl.] m8° 31 str. +
28 gr 10.— din.

134 **Bosanac, R.** [t. j. Čolaković]. — R. Bosanac. K u ć a oplakana. Reportaža. Zagreb, Izd. knjižara Odjek, ⟨Tisk. »Merkantile«⟩, 1941. v8° 242 str. [zabranjeno pod br. Kns. 496/41. od 6. II. 1941.] +
151 gr 20.— din.

135 **Budak, Mile.** — Mile Budak. Ratno r o b l j e. Albanski križni put austrougarskih zarobljenih časnika. ⟨Nacrt za korice izradio prof. Ernest Tomašević⟩. Knj. 1.—2. Zagreb, Izd. Matice Hrvatske, ⟨Tisak »Tipografije«⟩, 1941. 8° ⟨Suvremena knjižnica Matice Hrvatske, knj. 31.—32.⟩
Knj. 1. 176 str. + 1 karta 29,3×42,5 cm Pl.: 345 gr
Knj. 2. 198 str. Pl.: 368 gr 180.— din.

136 **Cihlar Nehajev, Milutin.** — Milutin Cihlar Nehajev. Zeleno m o r e. Kvaternik i Starčević. ⟨Ulomak iz »Rakovice«⟩. Predg.: Milutin Cihlar Nehajev, napisala Miljenka Herceg. Nacrt korica [s piščevom slikom]: Aleks Marks⟩. Zagreb, ⟨Nakl. [i tisak] Građanske tiskare⟩, 1941. 16° 123 str. s 1 str. bibliogr. piščevih djela ⟨Mala knjižnica Biblioteke lijepe knjige, br. 6⟩. +
32 gr 4.— din.

137 **Devčić, Stjepan.** — Stjepan Devčić. S p o m e n a r sjete. [Pjesme]. Zagreb, [Vlast. nakl.], ⟨Tipografija⟩, 1941. m8° 37+ +[1] str. s piščevom slikom od O[mera] Mujadžića +
80 gr 20.— din.

[1] Vidi i knjige pod br. 82, 189.

46

HRVATSKA BIBLIOGRAFIJA I., 1—4
Zagreb 1941

bliografijom. A dotle, dok toga ne bude, ne će izgubiti svoje vrijednosti ni knjižarski ni tiskarski katalozi hrvatskih knjiga i oglasa, počevši od mletačkih tiskara Occhija »Na Rivi od Hrvatov«, pa preko starih zagrebačkih knjižara do najnovijih. Među novijim katalozima isticali su se stručnom obradbom katalozi knjižara i antikvara Mirka Breyera; neki Kuglijevi popisi odlikuju se opširnošću. Od drugih dolaze u obzir osobito katalozi Gece Kona. Dosada je veći od sviju njegov *Opšti katalog srpsko-hrvatskih knjiga.* Ur. D. Marković i B. Veljković, Beograd 1938, 708 str. U obzir dolaze, dakako, i katalozi knjižnica.

Donekle izvan okvira gornjih b. nalaze se popisi, koji daju samo izbore knjiga ili sadržavaju neki posebni dio opće b. Ovamo spada popis, koji od 1925 donosi isusovački časopis Život; tu se knjige ocjenjuju s katoličkoga gledišta. Pod natpisom *Publications yougoslaves* dao je R. Warnier opširan pregled i prikaz nekih izdanja, često za koje deseto godište unatrag (Le Monde Slave, 1933—34). Opći značaj ima i *B. ženskih pisaca tiskanih u Hrvatskoj, Slavoniji, Dalmaciji, Bosni i Hercegovini do kraja g. 1935* (Zagreb 1936), što su je izradile B. Dizdarević i J. Mišić-Jambrišak. Nastavnicima je namijenjen Marka Oreškovića *Izbor knjiga izašlih u 1939,* zatim *1940* (Nastavni Vjesnik, knj. 49 br. 3, 6).

Prilozi općoj hrvatskoj bibliografiji. V. Jagić, *Ein Beitrag zur südslavischen Bibliographie* (Anzeiger der philosophisch-historischen Classe der Akademie der Wissenschaften in Wien, Jg. 1850, No. 1); Isti, *Die serbo-kroatischen Übersetzungen der Bibel im Ganzen, oder einzelne Teile derselben,* i dodatak: F. Fancev, *Nachträge zur vorausgehenden bibliographischen Übersicht* (oboje Archiv für slavische Philologie, sv. 34); A. Schneider, *Prilozi bibliografiji Vitezovićevih djela* (Nastavni Vjesnik, knj. 14); M. Rešetar, *Bibliografski prilozi* (Građa, knj. 8. i 9.); V. Dukat, *Bibliografski prilozi* (Narodna Starina, knj. 2.); F. Fancev, *Prilozi za reviziju hrvatske bibliografije* (Šišićev zbornik, Zagreb 1929); F. Bučar, *Popis knjiga, koje su izašle u jugoslavenskoj protestantskoj tiskari u Urachu-Tübingenu u XVI. st.* (Carniola, sv. 3., Ljubljana 1915); Isti, *Bibliografija hrvatske protestantske književnosti za reformacije. Nadopunio i sredio F. Fancev.* (Starine, knj. 39.). *Dodatak* opet dao Bučar (Nastavni Vjesnik, knj. 49, br. 5.): V. Deželić, *Biskupska, a zatim Novoselska tiskara u Zagrebu (1794—1825)* (Narodna Starina, knj. 4.) ima i *Bibliografiju* Novoselske tiskare; M. Breyer, *Südslavische Rara und Rarissima* (Philolobiblon, Beč 1936). Ovamo spada kao dopuna i pregled prijevoda njemačkih knjiga u Jugoslaviji E. Kučere za 1928—1931 u *Deutsche Bücher in fremdem Gewande* (Börsenblatt f. d. Deutschen Buchhandel, Leipzig 1930, 1931, 1932 i 1934).

969 BLASON — BLASONS 970

la suite de la souscription, la marque que nous donnons ci-dessous réduite :



Une autre édition du même libraire porte au recto du 22e et dernier f. : *Cy finist le blason des armes. Imprime a Lyon... par Claude Nourry dit le Prince Lan de grace Mil ccccc. xxvij*, pet. in-8. goth., sign. A—F, fig. en bois.

Cette édition et la précédente se trouvent ordinairement accompagnées du traité suivant :

LE BLASON des cou‖leurs en armes liurees et deuises. ‖ Livre tres utille et subtil pour ‖ scauoir et congnoistre dune et chas‖cune couleur la vertu & pro ‖ priete. Ensemble la maniere de blasõner lesdictes couleurs ‖ en plusieurs choses pour apprendre a faire liurees deuises ‖ et leur blason. Nouuellement imprime. *On les vend a Lyon cheulx Germain Rouze et cheulx Oliuier Arnoullet*, pet. in-8. goth., 5 ff. prélim. et 52 (51) ff., grav. sur bois.

On lit au verso du dernier feuillet : *Imprime a Lyon par Oliuier Arnoullet. Et fut acheue le xvij de Juing mil. ccccc. xxviij.* Au verso du titre impr. en rouge et en noir on trouve cette marque :



Au fol. 1 est placé le *Prologue de l'auteur*, qui commence comme le texte que nous avons cité ci-dessus; mais, au lieu de : *ma bonne ville* de Mons, nous trouvons : *maboirie ville...*

LE BLASON des armes, auec les armes des princes et seigneurs de France et des dix-sept royaul mes chrestiens. — *Imprime nouuellement a Pari pour Pierre Sergent, libraire, demourant ru Neufue Nostre Dame, al enseigne Sainct Nicola* (sans date), pet. in-8. de 28 ff.

23 fr. Cailhava.

LE BLASON des couleurs en armes, liurees et deuises, par Sicile, herault d'Alphonse, roi d'Arragon. *Paris, Ant. Houic,* 1582, et aussi *Paris, Mesnier,* 1614, pet. in-8.

Indiquons encore la traduction italienne de ce dernier traité :

TRATTATO de i colori nelle arme, nelle livree e nelle divise di Sicillo, araldo del re Alfonso d'Aragona. *Vinegia, Giorgio de Cavalli*, 1565, aussi *Venetia, Bonibelli,* 1595, pet. in-8.

M. Graesse, ayant pris le mot *araldo* pour un nom propre, a placé ce livre sous le nom d'*Araldo*, comme il l'aura trouvé dans le catalogue de quelque bouquiniste allemand.

BLASON (le) des barbes de maintenant, chose tres joyeuse et recreative a toute personne. *a Paris suivant la copie imprimée avec permission*, pet. in-8. de 8 ff. [13939]

Vendu 106 fr. Monmerqué.

Cette édition, qui paraît être de la fin du XVIe siècle, en fait supposer une autre plus ancienne. Il s'y trouve une préface, et à la fin deux sonnets que n'a pas reproduits l'édition de *Rouen, chez Loys Costé*, in-8. de 4 ff., mais qui sont conservés dans la réimpression donnée dans les *Joyeusetez*, éditées par Techener, et dans l'édition annotée par M. de Montaiglon, vol. second de son Recueil de poésies.

BLASON (le) des basquines et vertugalles, avec la belle remonstrance qu'ont faict quelques dames quand on leur a remonstré qu'il n'en falloit plus porter. *Lyon, Ben. Rigaud,* 1563, pet. in-8. de 8 ff. [13939]

Cette pièce en vers a paru pour la première fois en 1558 à la suite de la *Destruction* de l'orgueil mondain, par Fr. Grandin (voy. ce nom). Ensuite B. Rigaud l'a imprimée séparément, et c'est sur son édition, devenue rare, qu'a été faite celle de Paris, en 1833, et tirée à 50 exempl. seulement, dont trois sur vélin. Une autre réimpression fait partie du 1er vol. du Recueil de poésies, publié par M. de Montaiglon.

BLASON des hérétiques, voy. GRINGORE; — des oiseaux, voy. ANNEAU (*Barth.*); — du moys de may, voy. CORROZET.

BLASONS (les) anatomiques du corps féminin, ensemble les contre-blasons, avec les figures, le tout mis par ordre; composé par plusieurs poëtes contemporains. *Paris, pour Ch. l'Angelier*, 1550, in-16, fig. [13636]

Petit volume fort rare : il se compose de 86 ff. non compris la table qui en a deux.

Plusieurs bibliographes citent du même recueil les éditions de *Lyon, Fr. Just*, 1536 et 1537, in-16 ; mais il est évident qu'ils ont voulu parler de l'*Hécatomphile* de Léon-Bapt. Alberti, édit. de 1536, sans lieu d'impression, et de Lyon, 1537, in-16, recueil dans lequel se trouve effectivement une partie des *Blasons du corps féminin* (voy. ALBERTI). L'édition de *Paris, Ch. l'Angelier*, 1543, in-16, fig., a été vend. 3 liv. 10 sh. White Knights. Celle de *Paris, de la bouticque de Nicolas Chrestien*, 1554, in-16, fig. sur bois, exempl. rel. en *mar. citr.*

J. Ch. Brunet, Manuel, T. 1. Pariz 1860

Novine i časopisi. U općim bibliografijama češće je uzeta u obzir i povremena štampa; za nju postoje i neki posebni pregledi: *Srpsko-hrvatska žurnalistika 1866,* zatim *1867.* (Danica, Novi Sad g. 7. i 8.). Ž. O. Dačić, *Srpski i hrvatski listovi u 1894* g. (Delo, Beograd, knj. 4., dodatak). *Periodička štampa u Bosni i Hercegovini* (Glas Matice Hrvatske, 2, 1907). U godištima 1907, 1908, 1909 i 1912 Kalendara Strossmayera izlazili su redom ovi pregledi: *Novinstvo, Prijegled novinstva i inih javnih glasila, Hrvatsko novinstvo, Novine u Hrvatskoj.* Anonymus, *Novine u Hrvatskoj* (Strossmayer, koledar za 1912, g. 5.). Suvremeno stanje prikazuje *Štampa u Kraljevini. Pregled novina, listova, časopisa i ostalih redovnih publikacija u Kraljevini i jugoslavenskih novina u inostranstvu* (Almanah Kraljevine Jugoslavije 1921—22, dio 2.); *Pregled svih listova i časopisa u Kraljevini S. H. S.* (Almanah K. J., sv. 3., 1927—1928, dio 7.); *Spisak najvažnijih listova u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca,* Beograd 1927; B. Stanojević dao je dva pregleda: *Jugoslovenski politički listovi za rata i poslije rata i Jugoslovenski suvremeni časopisi*; I. Belin, *Pregled ekonomskih listova*; M. Vukmir, *Poljoprivredne i zadrugarske novine i časopisi u Jugoslaviji*; Lj. Leontić, *O našoj štampi o Americi* (Nova Evropa 1921, knj. 2.); *Jugoslavenska štampa u inostranstvu* (Almanah Kraljevine Jugoslavije, sv. 3., 1927—28, dio. 9.); J. Lakatoš, *Hrvatska štampa 1789—1911* (Jugoslovenska štampa, Beograd 1911). Širi prikazi, nesamo u užem smislu bibliografski, jesu: P. Kasandrić, *Il giornalismo dalmato dal 1848 al 1860,* Zadar 1899; I. Peršić, *Sto godina hrvatskoga novinstva* (Obzor, Spomen-knjiga, 1860—1935); I. Hergešić, *Hrvatske novine do 1848,* Zagreb 1936.

Pokrajine i mjesta. G. Valentinelli, *Specimen bibliographicum de Dalmatia et Agro Labeatium,* Mleci 1842; Isti, *Bibliographia della Dalmazia e del Montenegro. Saggio.* Zagreb 1855; *Suplementi* izašli su 1862. Valentinellijevi

pregledi donose djela, koja se odnose na Dalmaciju bez obzira na mjesto štampe. O. de Reinsberg-Düringsfeld, *Les auteurs dalmates et leurs ouvrages* (Bulletin du Bibliophile belge, T. 12.). Za Istru je od koristi *Saggio di bibliografia istriana*, Kopar 1864, djelo je izašlo anonimno, a sastavio ga je Carlo Combi. Za Hrvate u Istri služi djelo V. Spinčića, *Crtice iz hrvatske književne kulture Istre*, Zagreb 1926. Za Bosnu J. Matkovića, *Bibliografija bosanskih franjevaca. Tiskane knjige*, Sarajevo 1896; J. Jelenić, *Bio-bibliografija franjevaca Bosne Srebreničke. 1. sv.: Ančić-Josić*, Zagreb 1925; zatim D. Prohaska, *Das kroatisch-serbische Schrifttum in Bosnien und der Herzegovina*, Zagreb 1911; Stj. Bartolović, *Bibliografija o Šokcima i Bunjevcima...* (Hrv. Dnevnik 1940, br. 1580). U publikaciji *Senj*, Zagreb 1940, izd. Akademije, dao je P. Tijan bibliografiju o Senju.

Bibliografije članaka periodičkih izdanja. F. Maixner, *Znanstvene radnje u godišnjih izvješćih hrvatskih gimnazija i realaka od g. 1867—1886. Kao prilog hrvatskoj bibliografiji* (Rad 85); E. Margalits, *Horvát történelmi repertorium*, Budimpešta 1900—1902, 2. sv., donosi popis radova u Radu, Starinama, Arkivu, Književniku, Vijencu. *Popis publikacija Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti 1867—1935*, Zagreb 1935; M. Rojnić-N. Žic, *Popis glavnih Obzorovih članaka* (Obzor, Spomenknjiga 1860—1935); *Bibliografija južnoslovenske povremene štampe do kraja 1934*, 1., uz sadržaj nekih srpskih časopisa donosi i sadržaj Književnika.

Skupne bibliografije za više struka. F. Šidak, *Bibliografija jugoslavenske literature o Lužičkim Srbima*, Samobor 1937; časopis Byzantion, sv. 14., Bruxelles 1939 pod Bulletin yougoslave ima dvije bibliografije: M. Laskaris, *Histoire, Philologie et Droit* i Đ. Bošković, *Archeologie et histoire de l'art.; Publikacije. Radovi nastavnika i zavoda* (Godišnjak Univerziteta Kr. Jugoslavije u Zagrebu za šk. g. 1929/30—1932/33); *Bibliografiju radova nastavnika i pomoćnoga osoblja Sveučilišta u Zagrebu šk. g. 1933/34—1938/39* ima Alma Mater Croatica u god. 3, br. 4, za veterinarski fakultet; br. 5 za teološki i pravni; br. 6—7 za filozofski fakultet; br. 8 za Sveučilišnu knjižnicu, br. 9 za medicinski fakultet (ovu posljednju izradio je V. Bazala).

Filozofija, psihologija i pedagogija. E. Kučera, *Bibliografija domaće filozofijske i psihologijske literature g. 1924 i 1925, I. dio.* (Revija za filozofiju i psihologiju, knj. 1., 1927); R. F. Mađer, *Prijegled hrvatskih pedagoških časopisa u g. 1908* (Pedagoški Letopis »Slov. šol. Matice«, sv. 8., Ljubljana 1908); F. Bučar, *Übersicht über die schulhygienische Literatur in kroatischer Sprache... bis zum Jahre 1908* (Internationales Archiv f. Schulhygiene, 5 sv., Leipzig 1908); Isti, *Übersicht über die schulhygienische Literatur u. Literatur über die körperliche Erziehung in kroatischer Sprache ... bis zum Jahre 1914* (Internationales Archiv für Schulhygiene, München 1914); Isti, *Bibliografija za tjelesni odgoj na hrvatskom jeziku do g. 1922*, Zagreb 1922.

Povijest. I. Kukuljević, *Knjige tiskane od god. 1846 do 1851 manje ili više važne za pověstnicu jugoslavensku* (Arkiv, knj. 1.); Isti, *Novije tiskane knjige manje ili više važne za pověstnicu jugoslavensku* (Arkiv, knj. 2.); Isti, *Popis knjigah više ili manje važnih za povjestnicu jugoslavensku tiskanih od god. 1860 u napred* (Arkiv, knj. 8.); M. Breyer, *Pokus bibliografije povjesti pobjede kod Siska*, Križevci 1893; u djelu *Posljednji Zrinski i Frankopani*, Zagreb (1909), sastavio je V. Deželić bibliografiju; F. Šišić, *Priručnik izvora hrvatske historije. Dio 1. č. 1. (do g. 1107)*, Zagreb 1914; A. Depoli, *Bibliografia storica fiumana*, Saggio (Rijeka, 2—4, 1924—26); u Vjesniku za arheologiju i historiju dalmatinsku (knj. 45. i 46., 1922 i 1923) izlazila je bibliografija Lj. Karamana; dalje (u knj. 47—50, god. 1924—1929), A. Grgina i u knj. 51 od C. Fiskovića; J. Nagy, *Bibliografski podaci za g. 1930.* (Croatia Sacra, 1—2); R. Perović, *Bibliografija dela i rasprava iz vizantiske istorije na srpskohrvatskom jeziku*, Beograd 1933. Mnoga povijesna djela imadu opširnu literaturu, tako Vj. Klaić u svom velikom djelu *Povjest Hrvata*, Zagreb 1899—1911, zatim L. Vojnović, *Histoire de Dalmatie*, Pariz 1934.

Književnost, jezik, umjetnost. F. Pastrnek, *Bibliographische Übersicht über die slavische Philologie 1876—1891, zugleich Generalregister zu Arhiv* (Jagićev), sv. 1—13, Berlin 1892; T. Maretić, *I. S. Turgenjev u hrvatskim i srpskim prijevodima. Kritičko-bibliografički prijegled* (Rad, knj. 157); V. Jovanović, *Bibliografija srpsko-hrvatske dramske književnosti*, Beograd 1907 (Spomenik Srp. kralj. akademije, knj. 45); J. Milaković, *Bibliografija hrvatske i srpske narodne pjesme. Građa 1.*, Sarajevo 1908, 2. izd. 1919. Bibliografiju od 1914—1922, do 1924 odnosno do 1925 ima Južnoslovenski filolog u knjigama 2., 3. i 5., zatim nastavak do 1928 u knjizi 7., a u knjizi 9. i dalje godišnji pregled: *Bibliografija rasprava i dela iz slovenske i indoevropske filologije, koja su izašla u Jugoslaviji*; J. Matl, *Zur jugoslavischen Bibliographie der Jahre 1922—1924 mit Nachträgen aus d. Jahre 1921* (Jahrbücher für Kultur u. Geschichte der Slaven. N. F. Bd. 1., Breslau); Isti, *Die serbokroatische Literaturwissenschaft 1914—1929* (Zeitschrift für slavische Philologie, sv. 9—15, Leipzig); M. Weingart, *Sto knih slavistových*, Bratislava 1924; P. Popović-M. Ibrovac, *Essai de Bibliographie française de la littérature yougoslave* (Le Monde Slave, 1931); E. Damiani, *Piccola guida bibliografica agli studii delle lingue e letterature slave in Italia*, Rim 1932; Isti, *Gli studi di lingue e letterature slave in Italia*, Krakov (Archivum Neophilologicum, I., 1929—30); Isti, *Avviamento bibliographico agli studi slavistici in Italia*, Milan 1941; A. Cronia, *Per la storia della slavistica in Italia* (Apunti storico-bibliografici), Zadar 1933; *Popis knjiga.* (Dečja i omladinska knjiga, Beograd 1933); M. Savković, *Bibliographie des réalistes français dans la littérature serbocroate*, Pariz 1935; *Jihoslovanská a česko-slovanská literatura ve vzájemných překladech*, Prag 1935; M. Deanović, *Bibliografski prilozi* (prijevodi iz romanskih književnosti), (Strani Pregled, Beograd 1936); H. Vinković, *Jugoslawische Literatur im »Morgenblatt« (2. I. 1886—31. XII. 1935)*, Zagreb 1936; Stj. Tropsch, *Ogled bibliografije njemačkih prijevoda narodnih naših pjesama* (Camilla Lucerna 1868—1938, Graz 1938); J. Badalić, *A. S. Puškin u Jugoslaviji u g. 1937* (Slavia, g. 16., sv. 2.—3.); O. Berkopec, *Česká a slovenská literatura, divadlo, jazykopit a národopis v Jugoslavii. Bibliografie od r. 1800 do 1935. Knihy a časopisi*, Prag 1940; M. Marolt, *Bibliografija* (Zbornik za umetnostno zgodovino, Ljubljana 1921—1924, 1928. godine 1925—1927 Marolt i Šijanec); A. St. Mágr, *Zur Meštrović-Literatur* (Slavische Rundschau, 7., Prag 1935). Opširnije donose literaturu povijesti i književnosti B. Vodnik, *Povijest hrvatske književnosti*, Zagreb 1913; D. Bogdanović, *Pregled hrvatske i srpske književnosti*, Zagreb 1923 i 1932; P. Popović, *Pregled srpske književnosti*, 3. izd., Beograd 1919; zatim antologije proze i pjesama iz ciklusa *Sto godina hrvatske književnosti 1830—1935*. Naklada Minerva, Zagreb. Podataka ima i Jagić, *Istorija slavjanskoj filologii*, Petrograd 1910.

Etnografija i etnologija. E. Schneeweis, *Die jugoslawische Volkskunde in den Jahren 1914—24* (Zeitschrift für slavische Philologie, sv. 3.); Ž. P. Petrović, *Bibliografija za g. 1925—32* (Glasnik Etnografskog muzeja, knj. 1—8, Beograd); B. Milaković, *Bibliografija za 1933—37* (Glasnik Etn. muzeja, knj. 9., 11.—13.); B. Drobnjaković, *Bibliografija naših etnologa* (Glasnik Etn. muzeja, knj. 6.—9., 12., bibliografija u knj. 11. Glasnika je od Ž. Petrovića, a u 14. od S. Rajčevića); S. Kulišić, *Ogled bibliografije naših narodnih poslovica* (Glasnik Etn. muzeja, knj. 5.); B. Petrović i V. Milutinović, *Ogled bibliografije naših narodnih zagonetki* (Glasnik Etn. muzeja, knj. 11.); Lj. Topali, *Stručna bibliografija u 1935 i 1936* (Vjesnik Etnografskog muzeja u Zagrebu, knj. 2. i 3.), a od istog autora je *dodatak* za 1936 i *bibliografija za 1937* (Etnografska istraživanja i građa, 2., Zagreb 1940), bibliografiju narodnih igara ima A. Cividini u djelu *Igre i zabave*, 1. knj., Zagreb 1940.

Pravo. *Spisak zakona primljenih u Narodnim skupštinama počevši od Ustava do 31. decembra 1925* (Almanah Kraljevine Jugoslavije, sv. 3., 1927—1928, dio 7., s. 16); *Zakoni Kraljevine Jugoslavije* (Almanah K. J., sv. 4., 1930, dio 2., s. 201). Opširnu b. ima A. Dabinović, *Hrvatska pravna povijest*, Zagreb 1941.

Gospodarstvo. *Privredna književnost i štampa u Kraljevini S. H. S.* (Almanah Kraljevine Jugoslavije, sv. 2., 1924, dio 4., s. 233). *Bibliografija jugoslavenske privredne književnosti*, Zagreb 1936... izlazi godišnje.

Medicina. V. Čepulić, *Bibliografija medicinske literature i graničnih područja, objavljena u izdanjima Zbora liječnika Hrvatske, Slavonije i Međumurja*, 1. sv. 1876—1936, Zagreb 1938; V. Bazala, *Bibliografija književnih radova članova Medicinskog fakulteta u Zagrebu od šk. g. 1933/34 do konca šk. god. 1938/39*, Zagreb 1940; Isti, *Bibliografija literature*

iz područja povijesti medicine, veterine i farmacije (do konca g. 1940), Zagreb 1941.

Bibliografija o Hrvatima. E. Jelínek, *Česka bibliografija u koliko se tiče južnih Slovena (do 1877)* (Glasnik Srpskog učenog društva, knj. 52.); N. Petrović, *Ogled francuske literature o Srbima i Hrvatima 1544—1900*, Beograd 1900; R. J. Odavić, *Essai de bibliographie française sur les Serbes, Croates et Slovènes depuis le commencement de la guerre actuelle*, Pariz 1918; *Osteuropäische Bibliographie. J. 1920—23*, Breslau 1921—28, 4. sv. u izdanju Osteuropa-Instituta); L. Savadjian, *Bibliographie Balkanique*, Pariz 1931 i dalje, sv. 1. (1920—1930), sv. 2. (1931/32), sv. 3 (1933) ... do 8. (1938); Isti, *Bibliographie yougoslave*, Pariz 1934; obje obuhvaćaju literaturu na francuskom, engleskom, njemačkom i talijanskom jeziku; *Literatur om Jugoslavien och dess folk*, Stockholm 1938. M. R.

Srpska bibliografija. Najpotpunija b. djela objavljenih na srpskom jeziku jest *Srpska bibliografija*, koju je 1869 sastavio St. Novaković (izd. Srpskog učenog društva). Ona obuhvaća sve štampane knjige u razdoblju od 1741 do 1867 (dodatci za 1868—1876 u Glasniku Srpskog uč. društva). Kao nastavak ove Novakovićeve prikupljena je u srpskom seminaru (Bibliografski institut) na sveučilištu u Beogradu obilna bibliografska građa za 1868—1905, i ona će uskoro biti sređena i štampana. Ima b. i za pojedine godine kao D. Živaljević, *Srpska i hrvatska bibliografija za god. 1893* (Spomenik S. K. Akademije XXVII.); D. Posniković, *Bibliografija za god. 1883—84, 1877—78*, Glasnik Srp. uč. društva; Lj. Mihailović, *Jugoslov. bibliografski godišnjak za 1933.* (Posebna izd. S. K. Akademije 1935). Uz to ima više posebnih b., koje se odnose na pojedine pisce i književne vrste, zatim b. prijevoda, b. listova i sl. Takve su: Ž. Dačić, *Srpski i hrvatski listovi u 1894;* M. Dragović, *Pokušaj za b. u Crnoj Gori* (1892); D. Đermakov, *Srpska b.* (Letopis M Srpske 1875); Vl. Đorđević, *B. radova L. K. Lazarevića* (Otadžbina 1891); P. P. Đorđević, *B. radova Vuka Karadžića* (Prosv. Glasnik 1888); Vl. Jovanović, *B. srpsko-hrvatske dramske književnosti* (Spomenik S. K. A. 45); G. Niketić, *Pravna b. do kraja 1905* (1907); R. Odavitch, *Essai de bibliographie française sur les Serbes, Croates et Slovènes* (Pariz 1918); S. Petković, *Opis rukopisa manastira Krušedola* (1914); N. Petrović, *Ogled francuske b. o Srbima i Hrvatima 1544—1900* (izd. S. K. A. 1900); D. Ruvarac, *B. radova D. Ruvarca od 1864—1923;* P. Stevanović, U. Džonić, *B. srpskih listova 1768—1911* (Beograd 1911); Lj. Stojanović, *Katalog rukopisa i starih štampanih knjiga* (izd. S. K. Akademije); U. Džonić, *B. o S. Matavulju* (S. K. Glasnik 1908, 1909); *B. o St. Sremcu* (S. K. Glasnik 1909); *Srpski listovi u 1912* (S. K. Glasnik 1913); *B. radova J. Skerlića* (Prosv. Glasnik 1921, S. K. G. 1924); *B. o B. Radičeviću* (Pr. Glasnik 1924); P. Šoć, *Bibliografia del Montenegro*, Rim 1925; *Prilozi jugoslovenskoj b.* (Ženeva 1918); *B. radovi Lj. Stojanovića* (Prilozi za knjiž. XI); *B. radova J. Tomića* (Prilozi za knjiž. XII). Od b. popisa pojedinih rasprava i studija važniji su: J. Grčić, *Istorija srpske književnosti*, 1906; P. Popović, *Pregled srpske književnosti* (samo izd. od 1909, 1913, 1919); P. Popović-M. Ibrovac, *Essai de bibliographie française de la littérature yougoslave* (Monde Slave 1931); J. Skerlić, *Istorija nove srpske književnosti* (Beograd 1914).

B. radova članova S. K. Akademije nalaze se u Godišnjaku S. K. Akademije. B. građe ima u štampanim popisima knjiga pojedinih biblioteka (Narodna biblioteka u Beogradu 1894, Matica Srpska 1899 i dr.), kao i u štampanim sadržajima pojedinih časopisa i periodičnih publikacija (Letopis Mat. Srpske, S. K. Glasnik, Godišnjica N. Čupića i t. d.). D. P.

Bibliografija kod Slovenaca. Prva je slovenska bibliografija Trubarov *Register und summarischer Inhalt* (Tübingen 1561). Isto tako su više bibliografskog značaja prva djela o slovenskoj literarnoj povijesti: Valvazorov *Anhang des VI. Buchs, welcher eine Anzahl gelehrter Scribenten begreift, so aus Crain bürtig gewest* (Ehre des Herzogtums Krain, VI, 343—370); *Bibliotheca Carniolica* od M. Pohlina; prinosi M. Čopa za Šafarikovu *Geschichte der südslavischen Literatur*, I.; *Zgodovina slovenskega slovstva* od K. Glasera, pa *Jezičnik* od J. Marna.

Začetnik je slovenske bibliografije E. H. Costa, a današnji joj je oblik dao J. Šlebinger. Redovitu bibl. donosio je od 1869 dalje Letopis Matice Slovenske, a od 1898 njezin Zbornik. — Prva cjelovita b. potječe od Fr. Simoniča. To je *Slovenska bibliografija* od 1550—1900, I. dio, Ljubljana 1903—5; II. dio, u kom su trebali biti popisani članci po časopisima, ostao je u rukopisu. Za 1907—12 izdao je bibliografiju J. Šlebinger. — Th. Strastil von Strassenheim donosi u svojoj koruškoj bibliografiji u posebnom odjelu i slovenska izdanja u Koruškoj do 1910.

Bibliografiju svojih struka donosili su do 1927: Časopis za slovenski jezik, književnost in zgodovino, Carniola VI., VIII., IX. i Zbornik za umetnostno zgodovino I.—XIII. Bibliografija slovenistike rastresena je po različnim slavističkim glasilima. J. Šlebinger je izdao: *Publikacije Slovenske Matice od leta 1864 do 1930* (Ljubljana 1930); *Slovenski časniki i časopisi*; *Bibliografski pregled od 1797 do 1936* (pretisak iz zbornika Razstava slovenskega novinarstva, Ljubljana 1937); *Bibliografija slovenske kmetijske literature 1919—38* (Ljubljana 1939, u zajednici s J. Marentičem). Amo spadaju: A. Dokler, *Jubilejno kazalo za vseh 50 letnikov Doma in sveta*, Ljubljana 1938; *Kazalo k Časopisu za zgodovino in narodopisje*, I.—XX., Maribor 1926; M. Pivec-Stelè, *Kazalo k zgodovinskim publikacijam muzejskega društva za Slovenijo 1881—1939*, Ljubljana 1939; *Slovenska knjiga*, Ljubljana 1939, je samo knjižarski popis knjiga prema stanju i prodaji dne 30. VI. 1939.

LIT.: M. Pivec-Stelè, *Stanje slovenske hist. bibliografije* (Časopis za zgodovino in narodopisje 34); O. Berkopec, Slavische Rundschau, 1928; P. Plesničar, *Narod naš dokaze hrani*, Bibliografski pregled slovenskega tiska na Primorskom do konca l. 1918, Ljubljana 1940. J. G.

BIBLIOLOGIJA (grč. βιβλίον »knjiga« i λόγος »riječ«) je nauka o knjizi u širem značenju te riječi. Ipak joj nisu nikad bile granice točno određene, jer se je često upotrebljavala u sličnom značenju kao i riječ bibliografija (v.). B. se može podijeliti u četiri grane: u užem značenju te riječi proučava knjigu po njezinu obliku i povijesti (bibliologija); proučava knjige u njihovu međusobnom odnosu, napose po njihovu sadržaju (bibliografija); proučava, kako treba djelovati knjižnica i kako mora biti uređena, da odgovara svojoj svrsi (ekonomija knjižnice); napokon opisuje knjižnice s njihove vanjske strane i donosi njihovu povijest (opis knjižnice). Prema tome b. raspravlja u prvom redu *teoretski* i o knjizi i o knjižnici s obzirom na njihovo značenje, razvoj i odnos prema drugim naukama. Ovako shvaćena b. ima sve atribute naučne struke, koja se doista i proučava i primjenjuje na djelu, naročito, otkad se je od 18. st. proširilo zanimanje za knjigu uopće, a znanstvenu napose, i kada se je osjetila potreba, da se podiže veći broj knjižnica.

Pojedini narodi sada postepeno stvaraju za knjižničare i ostale stručne namještenike u knjižnicama posebne bilo tečajeve, bilo škole. Prvi su Francuzi, kod kojih nalazimo početke takve škole u *École nationale de chartes*, koja je osnovana 1821 i poslije više puta reformirana, od 1897 u Sorbonni. U Njemačkoj osim različitih tečajeva za niže knjižničarsko osoblje osnovana je 1884 profesura na sveučilištu u Göttingenu, koja je 1920 premještena u Berlin, a druga postoji u Leipzigu. U Berlinu je 1928 otvoren i znanstveni bibliotekarski institut. U Italiji se javlja prvi bibliotekarski tečaj 1865; iza različitih pokušaja otvorene su 1923 na sveučilištima u Bologni i Padovi stolice za bibliografiju, a kratko vrijeme iza toga *Scuola bibliotecaria* na sveučilištu u Firenci, pa 1928 u Rimu. Kod Engleza postoji od 1920 uz University College u Londonu bibliotekarska škola *School of Librarianship.* Rusija ima bibliotekarsku školu od 1913 u Moskvi. U USA su se držali bibliotekarski tečajevi od 1881 na sveučilištu u gradu Aun Arbor, a u Columbia Collegeu u New Yorku postoji od 1926 *School of library service*; uz to se drže predavanja o bibliologiji na mnogim drugim sveučilištima. Ni manje države ne zaostaju za velikima. U Belgiji se drže bibliotekarski tečajevi uza sveučilište u Bruxellesu, a u Španjolskoj uza sveučilište u Madridu. Stolice bibliologijskih struka postoje u Sofiji, u Bratislavi i u Pragu.

LIT.: G. Schneider, *Handbuch der Bibliographie*, 3. izd., Leipzig 1926; A. Sorbelli, *L'insegnamento della bibliologia e biblioteconomia in Italia e all'estero*, Bologna 1926. V. P-k.

BIBLIOMANIJA (grč. βιβλίον »knjiga« i μανία »ludilo«), strastveno zgrtanje knjiga bez obzira na njihovu unutarnju literarnu ili naučnu vrijednost. Bibliomane vodi gotovo uvijek zanos prema izvanjskim osobinama i opremi, kao i prema drugim sporednim značajkama knjiga, ili prema neobičnim udesima prеđašnjih vlasnika i njihovih zbirka knjiga. Plod prave znalačko-etičke ljubavi za knjigu je naprotiv bibliofilija. Kraj malo vrijednih biblioteka, sastavljenih jedino iz pustog snobizma, treba priznati, da su bi-

bliomani spasili od propasti mnogo vrijedno književno blago i da su češće bogato nadarili javne biblioteke.

Katkada je bolesna strast neuravnoteženih bibliomana dovela do teških zločina i osuda. Protestantski pastor Tinius u Poserni (Saska) bio je primjerice na početku prošloga stoljeća kao kradljivac knjiga i ubojica vlasnika knjižnice suđen i javno smaknut, a njegova knjižnica (1821) u Leipzigu na dražbi rasprodana. Alois Pichler u Petrogradu odgovarao je 1871 pred sudom zbog sustavne krađe vrijednih i skupocjenih knjiga iz Carske javne biblioteke i bio osuđen na tamnicu. Talijanski političar Guglielmo Libri (1803—1869), znamenit matematičar, član francuske akademije i profesor na Sorbonni, koji je oko sredine prošloga stoljeća živio u Parizu, bio je optužen zbog krađe golemog broja najdragocjenijih književnih rijetkosti i rukopisnih kodeksa znatne vrijednosti iz velikih pariskih knjižnica. O tim knjigama izašli su opsežni katalozi u vrsnoj bibliografskoj obradbi. Nakon svog bijega u Englesku osuđen je u odsutnosti na deset godina tamnice. Ova afera urodila je mnogim publikacijama za krivca i protiv njega, a o njegovoj aferi javljali su se spisi i poslije svjetskog rata.

LIT.: T. F. Dibdin, *Bibliomania or book madness*, London 1903; O. Mühlbrecht, *Die Bücherliebhaberei*, Bielefeld 1898. M. B-r.

BIBUL (M. Carpurnius Bibulus), g. 59 pr. Kr., drug u konzulatu G. Julija Cezara i njegov politički protivnik. Protivio se njegovim agrarnim zakonima (→ Cezar). Kao konzul bio je B. bez značenja, te su Rimljani, mjesto da kažu, da se što dogodilo za konzula Cezara i Bibula, govorili, da se dogodilo »za Julija i Cezara« navodeći Cezarovo ime i nadimak, kao da B. ni ne postoji. Z. D.

BIBLIOTEKA → **Knjižnica.**

BICCI di Lorenzo, ✻ Firenca 1373, † Firenca 1452, talijanski slikar. Učitelj mu je bio otac Lorenzo di B., a utjecali su na nj Agnolo Gaddi, Lorenzo Monaco i Gentile da Fabriano, kojega se utjecaj jasno razabira na slici *Bogorodice* (Parma). Njegova slika *Rođenje Kristovo* (Firenca, San Giovannino dei Cavalieri) odaje uspomene na Fra Angelica i sieneške slikare. G. 1441 pomaže Domeniku Veneziano pri freskama u crkvi S. Egidio. I sam je slikao freske, među kojima se ističu one u crkvi S. Francesco u Arezzu, koje je poslije njegove smrti dovršio Piero della Francesca. B. je kasni sljedbenik gotičkog slikarstva, pa i njegov sin Neri di Bicci (✻ 1419) nastavlja u punom jeku rane firentinske renesanse zakašnjeli stil očev.

LIT.: G. Gronau u Thieme-Beckerovu *ALBK*, III., Leipzig 1909; R. van Marle, *The Development of the Italian Schools of Painting*, IX., Haag 1927. A. Sch.

BICEGO, Bernardino, profesor i pjesnik, podrijetlom Talijan iz Vicenze, gdje je i † 1836. Kao nastavnik djelovao je najprije u rodnoj Vicenzi, zatim u Chioggi, odakle je 1807 u istom zvanju prešao u sjemenište u Splitu. Šime Ljubić u svom Dizionario biografico hvali njegovu učenost i poznavanje klasičnih jezika kao i okretnost u sastavljanju prigodnih pjesama. Za svoje splitske učenike složio je u stihovima *Avvertimenti morali e letterari a discepoli* i pjesme pod natpisom *I contorni di Spalato* (1814). Osim toga izdao je i *Panegirico in onor di San Doimo* (1813). Ostavivši Split djelovao je jedno vrijeme još u Zadru, a zatim se vratio u Italiju i tu nastavio službovanje najprije u Udinama, onda u Vicenzi. F. F.

BICEPS (lat. »dvoglav« od bis »dvaput« i caput »glava«). 1. Biceps (Musculus b.) je mišić u obliku vretena, koji na jednom kraju počima sa dva dijela (glave). Takav se mišić nalazi na prednjoj strani nadlaktice, a kad se stegne, proizvodi karakteristično izbočenje te pregiba ruku u laktu i ujedno podlakticu izvrće na vanjsku stranu. Na stražnjoj strani bedra postoji još jedan dvoglavi mišić, a glavno mu je djelovanje, da pregiba koljeno. V. D.

2. Biceps kod domaćih životinja znači također dvoglavi mišić nadlaktice, ali i *dvoglavi izrod* kao prirođena nakaznost, često kod teladi, rjeđe kod drugih životinja, ovaca i svinja. Katkad i kod novorođene djece (Janus biceps). → Dicephalus, Izrod, Nakaze. Lj. J.

3. Biceps je nadimak rimskog boga Jana (v.).

BICIKL → **Dvokolica.**

BIČ (u zoologiji) je dulja nitasta i vrlo pokretljiva protoplazmatska izrast stanice nalik na maleni bič. Stanica ima obično samo jedan bič ili malo njih, za razliku od sličnih trepetljika (v.), kojih ima mnogo i sve su kratke. — Bič je toliko značajna izrast stanice, da praživе, što se pokreću bičevima, označujemo bičašima (v.), a epitel složen od bičastih stanica kao bičasti epitel. Od takva epitela su slo-



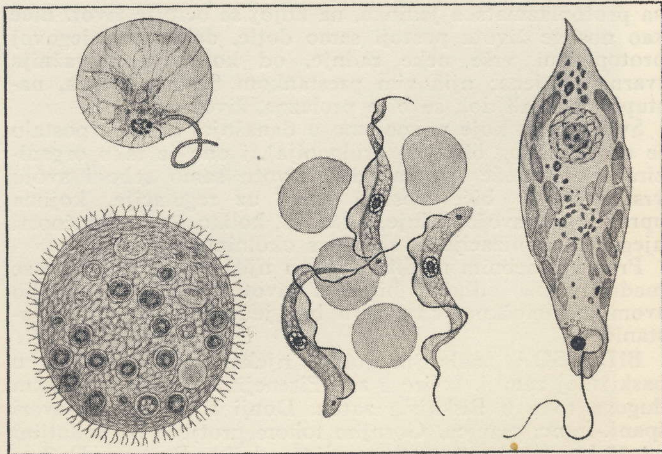
BICEPS GOVEDA

žene bičaste sobice u tijelu spužava (v.). Bičevima se pokreću i sjemene stanice (v.) najvećega dijela mnogostaničnih životinja. N. F-k.

BIČAKČIJE (od tur. bičak »nož«, bičakči »nožar«) su obrtnici, koji su pravili sve vrste noževa počevši od šklopca pa do handžara. Na glasu su bili ti obrtnici u Foči. Od 1878 zabranjena je izradba handžara. Rukotvorine tih obrtnika bijahu često umjetnička djela. Do nedavna bijaše taj obrt vrlo unosan. U Sarajevu su bičakčije pripadali kovačkom cehu (esnafu).

LIT.: H. Kreševljaković, *Esnafi i obrti u Bosni i Hercegovini 1463—1878*, Zagreb 1935. H. K.

BIČAŠI (*Flagellata*), jednostanična bića (praživi), s jednim ili nekoliko bičeva na tijelu, kojima se pokreću. Protoplazmatsko tijelo sadrži jednostavnu jezgru. Slatkovodni oblici imaju stežljivu (kontraktilnu) vakuolu, na koju izbacuju iz tijela suvišnu vodu i druge proizvode tvarne izmjene. Hrane se ili kao biljke, pa asimiliraju s pomoću hromatofora, ili kao životinje primaju hranu pseudopodijama ili ameboidalnim nastavkom. Neki b. imaju na prednjem kraju crvenu očnu pjegu (stigma), osjetljivo tjelešce za svijetlo. Razmnažaju se uzdužnom diobom, kadšto u začahurenu stanju, a ako potomci ostaju zajedno, stvaraju zadruge (*Volvox*). B. žive u moru, u slatkoj vodi, na istrunulim tvarima (saprofitički) i kao nametnici u crijevu životinja i čovjeka, zatim u krvnoj plazmi (*tripanosome*), pa uzrokuju teška oboljenja. Bičaše smatramo prvim jednostaničnim tipom bića, jer bičaste oblike nalazimo u razvoju i kod svih drugih citomorfnih praživa. Zelena boja trule slatke vode u mlakama potječe od hromatofora okatog bičaša (*Euglena*), koji ima sprijeda crvenu pjegu. U moru svjetluca 1 mm veliki kuglasti svi-



BIČAŠI
Lijevo: Okati bičaš (*Euglena viridis*); *u sredini:* Tripanosoma među crvenim krvnim zrncima; *desno gore:* Volvox; *desno dolje:* Svijetnjak (*Noctiluca miliaris*)

jetnjak *(Noctiluca miliaris)*, koji se hrani malenim račićima. Pelagički morski bićaši su *kokolitoforide* s ljušturicama od vapnenih pločica (coccolitha). U foraminiferama, radiolarijama, moruzgvama žive u nepokretnom stanju žute *zooksantele*, a u nekim morskim turbelarijama simbiotički zelene *zoohlorele*. *Dinoflagellata* (*peridineje*) sa dva biča i u celuloznom oklopu, a s hromatoforima žive kao biljna bića, u moru i slatkoj vodi, pa neki morski oblici svjetlucaju (→ Alge).

BIČEVAOCI → **Flagelanti.**

BIČ PLANINA, između Lima—Ustibarske Rijeke—Žiračkog Potoka—Trnovičke Rijeke, zap. od Priboja. Podlogu joj čine trijaski rožnaci, a glavnu masu vapnenjaci, od kojih su sastavljeni i vrhovi. Greben se pruža pravcem *ZSZ—IJI*, sa vrhovima Goli Vrh (1352 m) i Bič (1386 m). Obronci su joj strmi i većim dijelom pod šumom. Sjev. i ist. podnožjem B. P. prolaze pruga i cesta Međeđa—Novo Rudo—Priboj, a na *Z* nedovršen put Novo Rudo—Pljevlja. P. V-ć.

BIĆE, glag. imenica od biti (lat. esse, njem. sein, grč. τὸ εἶναι), znači prvobitno: bistvujuće, opstojeće (ens, seiend, ὄν). Zatim znači nešto, što bistvuje ili može da bistvuje (lat. ens kao imenica, njem. das Seiende, grč. τὸ ὄν). Napokon taj izraz označuje »nešto« bez obzira na bistvovanje; u tome se značenju obično uzima u filozofiji, napose u filozofijskoj nauci o biću (ontologiji). »Biće« obuhvata sve, što postoji i što bi moglo da postoji, pa i ono, što je nešto samo po shvaćanju uma, na pr. sljepoća, praznina, rod, vrsta; to zovemo *biće uma* (ens rationis). Premda je »biće« sasvim jednostavan ili nesastavljen pojam, ipak možemo u obzir uzeti dvoje: *da li* jest, i *što* je nešto. Izraz »jest«, kao odgovor na prvo pitanje, označuje *bistvovanje* (lat. existentia). Kad znademo, *što* je nešto, imademo pojam o nečem određenom, za razliku od nečesa drugoga (lat. *quidditas*, njem. *Washeit*), na pr. kad po nekim vanjskim ili pojavnim svojstvima znademo, što je zlato, što je voda, kuća, čovjek. Poznate su nam ove stvari po svojoj »bìti« (*entitas*), u širem značenju te riječi. Ako je nešto određeno nepojavno, t. j. ako shvaćamo, što je nešto po onome, bez čega to ne bi moglo biti upravo ono, što jest, imademo pojam o bitnoj određenosti, znademo u strogom ili užem značenju za bît, bîtnost, bistvo (lat. *essentia*, njem. *Sosein, Wesen*, grč. (τὸ τί ἐστι). Bitni pojam o zlatu ima prirodoslovac, o trokutu matematičari; a iskustvene ili opažajne (empiričke) pojmove imademo o tome, koliko je nešto pojavno određeno. Biti možemo razlikovati u *fizičke* ili *metafizičke*: kod prvih mislimo na ono, bez čega nešto ne može postojati (na pr. čovjek ima fizičku bît, koliko je sastavljen od tijela i duše); metafizičku bît čini ono, bez čega ne možemo nešto shvatiti za razliku od svega drugoga (na pr. kad za čovjeka kažemo, da je osjetilno i razumno biće). Kao što izraz »biti«, tako i njegov imenički izraz *bitak* (τὸ εἶναι esse, das Sein) označuje dvoje: *bitak bistvovanja (esse existentiae)* i *bitak biti (esse essentiae)*. Nosilac ili subjekt jednoga i drugog bitka — opstojnog i bitnog — nazivan je »biće«, ali strogo filozofijski uzima se samo u drugom značenju. Izrazi biće i bitak mogu se uzeti zamjenično. St. Z.

Biće, živo biće, organizam, jest takva prirodna samostalna protoplazmatska jedinka, na kojoj se očituje život. Biće kao nosilac života postoji samo dotle, dok se u njegovoj protoplazmi vrše neke radnje, od kojih je najvažnija tvarna izmjena; njihovim prestankom nestaje i bića, nastupa smrt, ali dok su bića prolazna, život ostaje.

Svako biće, koje poznajemo u današnjoj prirodi, postalo je od jednakog bića (→ arhigonija), i ono je tako organizirano, da može uzdržavati u životu samo sebe i svoju vrstu. Svako biće opstoji samo uz regulacije, kojima upravlja sve svoje radnje, da budu, koliko je u mogućnosti njegove organizacije, u skladu s okolnim svijetom.

Prema posebnim modifikacijama njihova života mogu se među bićima odlučiti biljke i životinje, koje mogu po svom morfološkom karakteru biti jednostanične i mnogostanične. N. F-k.

BIDASSOA, mala španjolska rijeka, bogata vodom, u baskijskoj zemlji. Izvire u zap. Pirenejima, utječe iza 70 km dugoga toka u Biskajski zaton. Donji tok (18 km) tvori španj.-franc. granicu. Gornjim tokom protječe B., u duljini od 35 km, plodnu i gusto naseljenu dolinu Baztan. D. Ž.

BIDERMAJER je ime, a ujedno i oznaka za stil i vrijeme u Njemačkoj, od 1815 do 1848. To ime izmislila su dvojica prijatelja iz Švapske i pod njim objavljivali šaljive



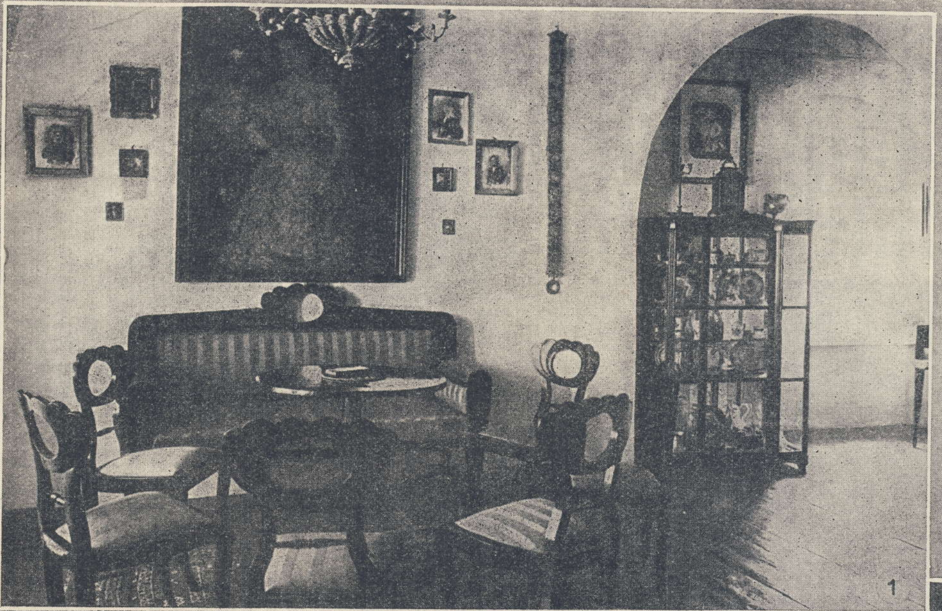
STALAK ZA VEZENJE
Zagreb, Hrv. drž. muzej za umjetnost i obrt

političke članke u münchenskom listu »Fliegende Blätter«. Taj lik, Gottlieb Biedermeier, školnik iz Švapske sa svim svojim pogledima na svijet, utjelovljenje je njemačkog duha u prvoj poli 19. st., kojemu su glavne značajke dobrodušna čestitost, prilagođivanje najjednostavnijim životnim uvjetima, ali i strahopoštovanje pred autoritetom i stvorenim poretkom. Kasnije postaje to ime oznakom svega malograđanskog i uskogrudnog i dobiva neki prizvuk ironije i prezira, a »Papa Biedermeier« postaje stari smiješni pomodar i izjelica.

Ovo izrođivanje naziva skrivile su političke prilike, jer kako apsolutistička restauracija vrši jak pritisak na sve grane društvenog života, to običnu građaninu ne preostaje drugo, nego da se povuče i živi mirno u svom domu, daleko od političkih i socijalnih previranja. Živeći tako u vrlo uskom krugu, gubi gotovo svaki dodir sa svijetom, a idejama, koje do njega dopiru, ponestaje snage i potpuno su razvodnjene. Tako dolazi do njega i romantika, no on ne shvaća njezina zamašaja i zadržava od nje samo idiličnu sentimentalnost. I u umjetnosti dolazi do izražaja nov duh, koji ne traži ništa reprezentativno, nego teži uglavnom za udobnošću, a i za materijalnim blagostanjem. Ta materijalna strana pokolebala se s propadanjem trgovine, radi jake engleske konkurencije i nesređene carinske politike njemačkih državica. Posljedica toga je osiromašenje velikog dijela građanstva. Dom je postao utočištem, i zato su ga ukrašivali različitim sitnim predmetima, koji dotada nisu ni postojali. Ukrasi za stolove, sjenila za svjetiljke, naročito konstruirani stolići za ručni rad, sve su to tvorevine nastojanja, da se čovjeku, koji je prisiljen izvanjim prilikama mnogo boraviti kod kuće, taj boravak učini nekako zanimljivijim i udobnijim. K tome dolazi i naglo osiromašenje čitavoga malog građanstva, te je naravno, da se nastoji i pokućstvo približiti stvarnim potrebama. Empire se dakle sam po sebi isključuje, jer njegova svrha i nije drugo, nego da reprezentira, dok novo pokućstvo ne smije isticati razliku između potrebe i mogućnosti, već je mora prekriti ili barem ublažiti. Od pokućstva zahtijeva se, da bude udobno, da do u tančine odgovara svrsi i da bude tehnički valjano izvedeno. Svrsishodnost, skladna proporcija i tehnička sprema glavni su zahtjevi toga vremena i upravo



STOLIĆ IZ DVORA GROFOVA ERDÖDY U NOVOM MAROFU
Varaždin, Gradski muzej



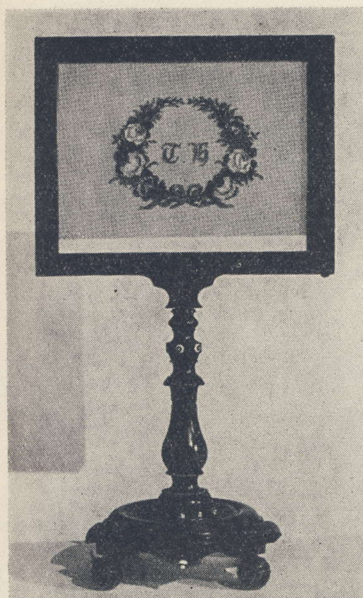








BIDERMAJERSKO POKUĆSTVO
1. Salon iz Gradskog muzeja u Varaždinu; 2.—5. Salon jedne zagrebačke obitelji



SJENILO ZA SVJETILJKU
Zagreb, Hrv. drž. muzej za umjetnost i obrt

po njima dolazi i nehotice stil u svaki predmet, koji je nastao posve makinalno i »bez stila«. Dakle pokućstvo razvija svoj oblik iz svrhe, tehnike i materijala. Nastaje neka posebna estetika, koja se odlikuje naročitim mirom, trijeznom strogosti i stvarnosti. Vjerojatno je to utjecaj engleskog pokućstva, koje već čitavo stoljeće ide svojim putem i upravo propagira jednostavnost linija i praktičnost.

Pokućstvo u b. vuče svoje podrijetlo iz druge polovine 18. st. i krajna je posljedica klasicizma, premda je njegov stil po lakoći oblika sličniji francuskom rokokou nego teškom njemačkom pokućstvu s kraja 18. st. Kako je Francuska još uvijek bila zemlja, u kojoj su tražili nove pobude i u koje se ukus nije sumnjalo, to se u Njemačkoj mnogo imitira empire. Uzori su parisko pokućstvo t. zv. »meuble de luxe«, samo što se izvodi od domaćih vrsta drveta, na jugu u glavnom od voćaka (kruške, trešnje) a na sjeveru od breze, javora, bukve i oraha. Plohe i detalji pojednostavljuju se i naročito su omiljele glatke površine, da dođu do izražaja lijepe šare upotrebljena drveta. Upravo tom upotrebom postizava b. naročito krasne efekte, jer mahagoni ne može nikada tako ispuniti plohu kao na pr. zlatna breza svojim šarama. Zato je empiru trebao još neki ukras, da oživi, pa je uzeo broncu, da je stavi kao okov, plastični ukras. U b. ograničuje se taj brončani ukras samo na okove, ali i ti postaju manji, plošniji i često puta patinirani. Gotovo nestaje svakog sitno rezbarenog nakita, tek su izrezbareni nasloni divana i stolaca, ali samo u velikim crtama. Klasične flore posve nestaje i nadomještava se domaćom, dok od faune ostaju grifoni, delfini, labudovi u nebrojenim varijantama. Cvijeće je jedan od najraširenijih ornamenata, i nalazimo ga svagdje, gdje ga je samo moguće staviti. K spomenutim ornamentima dolaze onda još oko 1840 i gotski detalji.

Oblici pokućstva postaju sve lakši i podatniji, i gube se one krute crte empira. Forme su slobodnije, ne sputavaju ih više stroga pravila. Nasloni se stolaca manje izvijaju, ali ako teku okolo stolca, prilagođuju se potpuno obliku tijela. Stražnje noge, gledane sprijeda, pokrivaju se s prednjima, samo su nešto svinute prema vani. Naslon se obično sastoji iz okvira s umetnutim šipkama od drugog drva, a može imati i oblik palmete ili rezbarene lepeze, pa je u tom slučaju rezbarija pozlaćena. Stolovi su okrugli, ovalni ili duguljasto-pravokutni. Ako su okrugli, odnosno ovalni, stoje na jednoj nozi, koja je sastavljena od gore spomenute faune, a ako su duguljasti, imaju na užim krajevima po dvije noge, koje su spojene prečkom, dok uzduž po sredini teče oširoka daska, koja služi ujedno kao podnožak. Ormari su ili na dva krila, koja se otvaraju uspravno, ili imaju po sredini preklopnu dasku, koja služi i za pisanje. Ako ormar služi kao knjižnica, ima staklena vrata ukrašena ornamentom od šipaka. U svakom slučaju ormar nosi jako profilirani vijenac, a sa strane ima stupiće ili polustupiće. Sofe nalazimo u mnogo varijanata, od klasicističkih s jednako visokim naslonom na sve tri strane do empirskih, kojima se naslon za leđa spušta s jedne strane na drugu. Prednje su noge mnogo puta ukrašene gore spomenutim ornamentima.



UKRAS ZA STOL OD VOSKA
Zagreb, Hrv. drž. muzej za umjetnost i obrt

Uz ove glavne grane pokućstva donosio je b. još mnogo malih stolića za šivanje, serviranje, kartanje, stalaka za cvijeće, siluete i vitrina sa stražnjom stranom od zrcala, nazvanih »servante«. Svi ovi manji predmeti dolaze u najrazličitijim oblicima, od okruglih i ovalnih do četverokutnih s izbočenim ili ravnim nogama, a mnogo puta i u obliku košarice. Ima velikih zrcala, što stoje na posebnom stalku, ali dolaze i mala, koja se mogu staviti na stol i imaju malu ladicu. Ima i zidnih zrcala, koja stoje u okvirima kao slike. Ona velika stajaća zrcala preteče su današnjih »psiha«.

Svaka od spomenutih vrsta pokućstva vuče svoje podrijetlo ili iz klasicizma ili iz baroka, ali se u b. toliko modificira, da je kod mnogih teško dokučiti prvi uzor. Svi su predmeti neobično skladni i dobro proporcionirani, samo što su veliki centri vodili i donosili nova nastojanja, a periferija ih je onda polagano prihvaćala. Taj je bidermajerski duh toliko sve prožeo, da i u najudaljenijim mjestima nalazimo slične predmete. Naravno, da je mnogo stajalo i do vještine majstora, koji su radili, a suvišno je i spominjati, da su oni u velikim gradovima bili znatno spretniji i da su se više služili novim tehničkim pronalascima.



PORTRET NEPOZNATOG MUŠKARCA IZ GOD. 1830. Autor nepoznat
Zagreb, Hrv. drž. muzej za umjetnost i obrt

Austrija se naročito uživjela u taj bid. duh, i njeni proizvodi toga doba nose sve najbolje oznake svoga vremena. Beč, Graz i Linz poznata su središta bidermajerskog umjetnog obrta, tako da i naši majstori odlaze u te gradove, tamo uče i onda se vraćaju kući, da u istom duhu dalje rade. Jedan od gradova, koji je imao početkom prošlog stoljeća mnogo vrlo vještih majstora, jest Varaždin, gdje je gotovo svaka obitelj dala praviti pokućstvo kod ovakovih vani izučenih umjetnih stolara, a prema vanjskim uzorima. Sad je bila stvar na samom majstoru, da pogodi potrebe milieua i da mu prilagodi ono, što je naučio. U većini je slučajeva u tom uspio. Salon nepoznatog varaždinskog majstora iz 1830 pokazuje nam sve gore spomenute značajke, a ujedno nam je i primjer one bidermajerske suzdržljivosti u izvođenju ornamenata.

Dok u čitavoj povijesti pokućstva susrećemo u svakom vremenu nepresvučeno pokućstvo, u b. ga nema. Svaki i najmanji predmet, koji služi za sjedenje, presvlači se, bio to jednostavni stolac ili najraskošnija sofa. Kao glavne materije za presvlaku služe: konjska struna, katun i rips. Naročito se rado upotrebljava materijal ornamentiran cvijećem u vijencima ili girlandama, i to u nježnim sentimentalnim bojama heliotropa, tamnoljubičastog i ružičastog (altrosa). I zidovi se prevlače tkaninama u istim bojama i ornamentu, ali nalazimo i dosta prugastih tkanina. B. voli cvijeće nesamo na tapetama, nego i na jastucima, vezenim slikama, ukrasima za komode i stolove, a donosi ga mnogo i umjetnost. B. se dosta slabo pokazao na ostalim poljima likovne umjetnosti, štoviše na nekima je posve zatajio. Arhitektura toga vremena ne poznaje velikih građevina, nego se zadovoljava kojim dvorcem, dok pla-


STOLIĆ ZA RUČNI RAD, Otvoren Zagreb, Hrv. drž. muzej za umjetnost i obrt

stika tako reći i ne postoji. Naravno, da je tomu i opet siromaštvo glavni uzrok, ali i pomanjkanje zanimanja za sve, što prelazi granice doma. Umjetnici stvaraju i u tom vremenu, ali tek po narudžbi vladara, i to ne u duhu b., nego kao posljednji sljedbenici klasicizma. Slikarstvo se nekako lakše približilo novom formatu i radi u dva pravca. Jedan je klasicistički s nazarencima, a drugi posve b. s krugom oko M. v. Schwindta, F. Waldmüllera i C. Spitzwega. Ovaj drugi pravac uzima sujete iz priča i legenda, ali radi dosta i na portretima i vedutama. Od sitnijeg umjetnog obrta stvara b. naročito krasne predmete u porculanu i oznaka »Alt-Wien« označuje još i danas nešto skladno i dražesno.

Osim u umjetnom obrtu, teško ćemo na nekom drugom području umjetnosti naći takav savršeni odraz duha onog vremena kao u slikarstvu, koje se posve znalo približiti novom formatu. Romantični i sentimentalni ugođaji iz priča i legenda tako vjerno govore sa slika M. v. Schwindta, F. Waldmüllera, Spitzwega i Amerlinga, no uz ove romantične sadržaje nalazimo veoma mnogo portreta, jer se u ono doba daju portretirati svi, od malo imućnijega građanina do velikog plemića. Od portreta zahtijeva se u prvom redu jednostavnost i prirodnost, jer inače ne bi pristajao u one jednostavne i nenametljive intérieure. Uza spomenute sadržaje ima dosta i veduta i silueta. U Hrvatskoj u ono vrijeme ne nalazimo gotovo uopće izgrađenih umjetnika, a pogotovu ne slikara, nego samo diletanata. — Ipak se mnogi stranac umjetnik zadržao u ovim krajevima i osnovao svoju školu, kao na pr. Slovenac Stroy, koji otvara prvi slikarski atelier u Zagrebu prije 1848.


BURMUTICA OD METALA, OSLIKANA TEMPEROM Zagreb, Hrv. drž. muzej za umjetnost i obrt

Tim strancima zahvaljujemo čitav niz bidermajerskih portreta, koji nam pružaju vrijedan kulturno-historijski materijal. Od njih je najbolji i najzaokruženiji onaj nepoznatog majstora poznat pod imenom *Dječak s bičem.* Ti slikari većinom su anonimni, a i oni, kojima znamo imena, ne znače mnogo u povijesti umjetnosti.

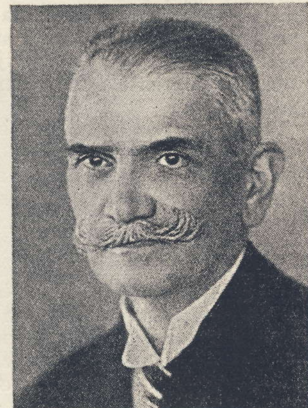

STOLIĆ ZA RUČNI RAD, Postrance, zatvoren Zagreb, Hrv. drž. muzej za umjetnost i obrt

Uza Stroya valja još spomenuti Slovaka Ivana Zaschea, koji je došao u Zagreb na poziv biskupa Haulika. Izvanredan je crtač, i naročito su mu dobri portreti, koji nipošto ne zaostaju za visinom bečke škole. Slika portrete obitelji Pejačevića, Hellenbacha, Mallina, a najbolji su mu ženski portreti u akvarelu Aleksandre Stanković-Vukotinović i Olge Erdödy, dok sve nadmašuje portret grofice Aleksandre Kulmer. Na njemu dolazi naročito do izražaja Zascheov kultivirani ukus, vrlo spretan smještaj i velika tehnička sprema. Najcjelovitija i najjača umjetnička ličnost hrvatskog bidermajera je svakako Vjekoslav Karas (v.), rodom iz Karlovca, koji se najprije priključuje rimskoj školi nazenaraca, iz kojeg vremena imamo sliku *Rimljanka s lutnjom.* Daljnje Karasovo značajno djelo jest *Madona,* koja je više tonska i posve se odvaja od *Rimljanke s lutnjom.* Na toj slici kao i na portretu karlovačkog građanina Francuza Dusquesnoisa te *Dječarca* prevladava onaj drugi smjer nastao pod utjecajem nizozemskih slikara. M. S-ć.

BIDERMANN, Jakob, ✻ Ehingen 1578, † Rim 1639, njem. isusovac, dramatičar baroka, profesor humaniora i visokih škola. Jedan od najsnažnijih talenata isusovačkog kazališta. Spaja duboku tragiku s humorom, a cilj mu je da samilošću i strahom dovede do Aristotelove katarze strasti. Sabrana latinska dramatska djela izašla su poslije njegove smrti u Münchenu 1666 u dva sveska: *Ludi theatrales sacri* i *Operum comicorum... pars altera.* Od njegovih *Epigrammatum libri tres* poznato je do 1733 barem 20 izdanja (prvo izd. Dillingen, Antwerpen 1620). Zbirku njegovih pjesničkih pisama o velikim ljudima *Heroum epistolae* (Antwerpen 1630) preveo je dosta vjerno na hrvatski (kajkavski) Gabrijel Jurjević i izdao u Beču 1675 pod naslovom *Liszti Heroov, toie, velikeh na glaszu lyudeh.* Jurjević je taj prijevod posvetio grofu Adamu Zrinskom.

LIT.: F. Fancev, *Prilozi za historiju kajkavske poezije XVII st.,* Nastavni Vjesnik, XXXI., 1922—1923, sv. 3. i 4.—5.; Sommervogel, *Bibliothèque de la Compagnie de Jésus,* I., Bruxelles—Pariz 1890; Joh. Müller, *Jesuitendrama,* 1930. M. V.

BIDLO, Jaroslav, ✻ Zabora 1868, † Prag 1937, češki historičar. Poslije trogodišnjeg boravka u sjemeništu polazi na praško sveučilište i postaje učenik osnivača moderne povijesne nauke kod Čeha J. Golla. G. 1900 habilitira se za katedru povijesti istočne Evrope i Balkanskog poluotoka na istom sveučilištu i zadržava je do smrti. Ušavši u znanstveni rad po smjernicama svog učitelja B. proučava osobito utjecaj čeških vjerskih pokreta na suvremene prilike u Poljskoj, pa mu je najopsežnije djelo o češkoj i moravskoj braći u I. izgnanstvu (*Jednota bratrská v I. vyhnanstvi,* 4 knj., 1900—1932), jedno od temeljnih djela za poljsku povijest uopće. Istom području pripada izdanje vrela češke braće (*Akty Jednoty bratrské,* 2 knj., 1915 i 1923). Obrativši zarana pažnju povijesti slavenskih naroda i njihovih uzajamnih veza B. je, osim mnogobrojnih prikaza i nekih prijevoda, izradio *Dějiny Ruska v 19. stoleti* (2 knj., 1907—1908) i pokušao dati sintezu povijesti slavenskih naroda pod naslovom *Historický vývoj Slovanstva* (1912 u zborniku »Slovanstvo«, znatno prošireno 1927 kao samostalne *Dějiny Slovanstva* u zbirci »Slované«, I. dio). Svoje poglede na tu sintezu izrazio je u članku *O historii Slovanstva jako celku* (Čes. Čas. Hist. 1911). Na polju bizantoloških istraživanja dao je vrijednu raspravu *Studia byzantologická a K. Krumbachera Geschichte der byzantinischen Literatur* (Č. Č. H. 1902). S vremenom je razvio vlastito shvaćanje o povijesti istočne Evrope, ograničivši ovu na područje grčko-slavenske kulture i istočne crkve. Prviput je to učinio u svome predavanju na varšavskom kongresu historičara 1935 (*Was ist die osteuropäische Geschichte).* Na to pitanje odnose se njegove rasprave u varšavskom Bulletin d'informations des sciences historiques en Europe orientale VI. (*Ce qu'est l'histoire de l'Orient européen; Remarques à la defense de ma conception de l'histoire de l'Orient européen et de l'histoire des peuples slaves)* i rasprava *L'Europe orientale et le domaine de son histoire* (Le Monde slave 1935). Posljednji je put iznio svoje shvaćanje u prikazu ćirilometodijevskog doba u zbornom djelu *Dějiny lidstva* (III, 1937), u kojem je obradio povijest bi-


JAROSLAV BIDLO

zantske, ruske, bugarske i velikomoravske države. Kao što je time pokrenuo dosta živu diskusiju, tako je i svojim pokušajem sinteze slavenske povijesti potaknuo značajnu polemiku s J. Slavíkom *(K pokusu o synthesu dějin Slovanstva* u Slovanskom Přehledu XX, 1928; odgovor Bidla donijela je Česká revue XXI, 1928—1929). Kronološki popis njegovih radova objelodanila je M. Paulová u zborniku, koji mu je posvećen pod naslovom: *Z dějin východní Evropy a Slovanstva* (1928). Na hrvatski jezik preveo je M. Prelog *Vizantijsku kulturu* (Zagreb 1924) i *Povijest Rusije u XIX. st.* (zajedno s prikazom o *Literaturi za povijest Rusije u XIX. st.* u Č. Č. H. XIII, 1907), za koju je pisac izradio naknadno poglavlje o vladi Nikole II. i o ruskoj revoluciji 1917 (Zagreb 1922).

LIT.: M. Paulová, *Prof J. Bidlo šedesátnikem* (Česká revue XXI, 1928—1929); J. Macurek, *Jaroslav Bidlo* (Ročenka Slovanského ústavu, X., 1938); J. Slavík. *J. B.* (Slovanský Přehled XXIX, 1937). J. Š-k.

BIĐ (Bič), potok u Slavoniji, nastaje sastavom nekoliko potoka, koji izviru podno Dilj-gore, a sastaje se s Bosutom kod Cerne. Dužina mu iznosi 66 km. Radi ograničenja poplava i drenaže tla djelomično je kanaliziran. Hidrotehničke radove vrši Biđ-bosutska vodna zadruga. Z. D-i.

BIE, Oskar, ✻ Breslau 1864, njemački glazbeni pisac i kritičar. Bio je docent za umjetnost na tehnici i kasnije profesor na visokoj glazbenoj školi u Berlinu. Pisao je o likovnoj umjetnosti, a i o glazbi napisao je više duhovitih djela: *Das Klavier und seine Meister; Klavier, Orgel und Harmonium; Intime Musik; Tanzmusik; Die Oper; Die moderne Musik und Richard Strauss; Das Rätsel der Musik; Franz Schubert; Das deutsche Lied* i dr. B. Š.

BIEBL, Konstantin, ✻ 1898, češki pjesnik. Ispočetka stupa zajedno s J. Wolkerom, najizrazitijim zastupnikom proletarskog pjesništva, pa njegova prva zbirka *Cesta k lidem* (1923) odiše jakim socijalnim osjećanjem. Na naskoro, poslije rane smrti Wolkerove, pridružio se novom pravcu češke lirike, poetizmu, kako ga je formulirao teoretik K. Teige i pjesnik V. Nezval. Poetizam želi biti što subjektivnija, radosna umjetnost, umjetnost života i uživanja, duhovna i moralna higijena, igra krasnih riječi, kombiniranje predodžbi i slika. »Ali ova se radost pokazala samo kao kompenzacija tuge, duboke tjeskobe, jada i očaja.« Poetistički su pjesnici prešli naskoro u vrlo srodni nadrealizam.

Takav je postao K. Biebl, razvijajući se pod znatnim utjecajem V. Nezvala. Najbolja mu je lirska knjiga *Nový Ikaros* (1929). To je lirika srca i živaca s autobiografskim poetizacijama i podsvijesnim maštanjima. »Osobit je dualizam u ovoj poeziji: na jednoj strani govori ovdje čitav svijet, velegradovi buče, električna čuda sjaju, — ali se pod svim tim nalazi duboka tuga, bolna melankolija, životni nihilizam« (F. Götz). Na granici između socijalne poezije i poetizma nalaze se Bieblove zbirke *Věrný hlas* (1924) i *Zlom* (1925). U *Zlodějи z Bagdadu* (1925) izražava ličnu tugu zbog umrle drage. Ostale su mu zbirke pjesama: *Zlatými řetězy* (1926), *S lodí, jež dováží čaj a kavu* (1928) i *Nebe, peklo, ráj* (1931). Prva se odlikuje čistim lirizmom, druga svjetlijim bojama, koje je izazvao put na Javu, a trećoj se prigovara lirska deskripcija, koja djeluje hladno.

Svojom jednostavnom i intimnom lirikom, koja se odlikuje bolnim trzajima srca i duše, zauzeo je B. istaknuto mjesto među modernim češkim liricima. Prevođen je na srpski (J. Kršić, *Moderna češka lirika*, 1930).

LIT.: P. Götz, *Básnický dnešek*, Praha 1931. Lj. J-e.

BIEDERMANN, Woldemar Frh. v., ✻ Marienberg 1817, † Dresden 1903, poznati istraživalac Goethea. Glavna djela: *Goetheforschungen* 1879, 86, 99; *Goethes Gespräche*, 2. izd. u 5 sv. 1909—11. G. Š.

BIEDERT, Biedertova mješavina. B. je bio njemački pedijatar (1847—1916). Pisao je o hranjenju dojenčadi. Znamenito mu je djelo *Das Kind*. U svoje vrijeme bila je poznata t. zv. Biedertova mješavina od skorupa, vode i mliječnog šećera za dojenčad. Na tržištu se dobiva ramogen, t. j. konzervni preparat od gustog skorupa i običnog šećera u obliku paste. U svim B-ovim preparatima prevladava mast i šećer, te zbog toga pada relativna količina bjelančevine. U modernoj pedijatriji sve se manje upotrebljavaju B-ovi preparati. E. M.

BIEGAŃSKI, Władysław, ✻ Grabów (u Poznanjskoj) 28. IV. 1857 † Częstochowa 29. I. 1917, filozof poljski i liječnik. Studirao je u Varšavi, Berlinu i Pragu, a zatim je živio stalno u Częstochowi kao liječnik. Osim medicinskih djela istaknuo se pišući filozofska djela iz logike i teorije spoznaje primjenjujući je na cijelu biologiju. Stvorio je filozofiju medicine kao nauku, napose metodologiju liječničkih znanosti zauzimajući racionalističko stajalište. Kao filozof zastupa t. zv. epistemologični previdizam, primjenjujući metodu prema svrsi spoznaje iz analitično-genetične u teleologičnu. Sklon je neovitalizmu osnivajući svoju logiku na pomirenju determinizma s indeterminizmom.

BIBL.: *Diagnostyka róznicowa chorób wewnętrznych* (1891); *Neowitalizm w spółczesnej biologji* (1904), *Logika medycyny* (1894, 1908, njem. prijevod 1909), *Podręcznik logiki i metodologji* (1907), *Traktat o poznaniu i prawdzie* (1910), *Teorja logiki* (1918) i dr. J. B-ć.

BIEGAS, Bolesław, ✻ 1877, poljski kipar. Javio se kao seljački momak u Varšavi s grupom nabožnih skulptura. U krakovskoj umjetničkoj akademiji bio je učenik Konstantina Laszczke. Izlagao je u Krakovu 1897—1900. Bio je član bečke Secesije. Živio je u Parizu i na Podolju. Portreti: André Fontaine, K. Waliszewski, Mečnjikov. Kao slikar postigao slabije uspjehe. J. B-ć.

BIEGELEISEN, Henryk, ✻ 1855, † 1934, poljski književni historičar. Učio povijest i književnu povijest u Lavovu, Münchenu i Leipzigu. Ostavio je oko 200 studija i članaka. Napose je izučavao Trembeckoga, Kochanowskoga i romantične pjesnike (Słowackoga, kojega je osobito kultivirao, Mickiewicza, Krasińskoga), a od novijih su ga zanimali najviše A. Fredro, Pol, Ujejski i Lenartowicz. Izdao povijest poljske književnosti *Ilustrowane dzieje literatury polskiej* (1898—1906) i popularno djelo *Historja literatury polskiej w zarysie* (1922). J. B-ć.

BIEL (franc. Bienne), po keltskom božanstvu Belinus, švicarski grad u kantonu Bernu, na sjevernom kraju Bielskog jezera, 435—450 m nad m. Dijeli se na stari grad (iz 16. i 17. st.) i novi na obali jezera, 43.000 stan. (77% prot., 16% kat.; 63% Nij., 1/3 govori franc.). Tehnika s urarskom školom, gimn., m. i ž. škole, crkve sv. Benedikta i ivanovačka iz 15. st. i t. d., zidovi, kule, zdenci, urarstvo, industrija električnih strojeva, obuće, papira, vinogradarstvo. G. 1815 priklopljen kantonu Bernu. A. M. S.

BIELEFELD, grad u sjeveroistočnoj Vestfalskoj ispod Teutoburške šume sa 121.000 stan., glavno sjedište vestfalskih tkaonica lanene robe, velikih tvornica rublja i bojadisaonicá. Znatna je i njegova metalna industrija. Kraj B. se nalazi obnovljeni Sparenberg sa znamenitim historijskim muzejem. N. P.

BIELEK, 1. Anton, ✻ Bytčica (u Slovačkoj) 1857, † u umobolnici kod Beča 1911. Osnovao je 1897 s Andrejem Hlinkom *Ludové noviny*, ali je zbog političkih progona pobjegao iz Ugarske u Ameriku. Kao književnik čini prijelaz od romantizma k realizmu, a obradio je tužnu sudbinu slovačke djece, koja su odvedena u Madžarsku, da budu odnarođena *(Z dôb utrpenia)*. Bio je majstor i sitnih pučkih pripovijedaka *Obrázky z hôr*, a zaslužan je i kao dobar novinar zbog pučko-odgojnih i gospodarsko-poučnih članaka i rasprava. J. A-š.

2. Ivan, sin Antonov, američko-slovački budilac i novinar. Jedan od najvatrenijih branitelja slovačke misli i najistaknutijih vođa slovačkog autonomističkog života u Americi. On je jedan od potpisnika Pittsburškog sporazuma i odlučno je tražio, da Masaryk ostvari njegov sadržaj. Dugo godina bio je predsjednik Slovačke lige, vrhovne organizacije američkih Slovaka. B. je urednik »Bratstva« u Wilkers Barre-u. K. Č.

BIELIN KOMET, nazvan po austrijskom časniku Biela, koji ga je otkrio. To je povratan komet (→ kometi) s periodom od 6·6 godine. Kod povratka 1845—46 glava mu se podijelila u dva dijela, koji su se gibali dalje na prijašnjoj putanji kometa. Kod druge pojave 1852 bio je razmak između dijelova povećan, a poslije toga nije više nikad viđen. Drži se, da se rasuo u komade, koji sada sačinjavaju meteorski roj (→ meteori) Andromedida. J. G-g.

BIELLA, grad u Piemontu (u provinciji Vercelli). Svoj napredak zahvaljuje povoljnom položaju podno širokog polukruga planina, koje dolinama izbijaju u ravnicu. Biella je jedno od najvažnijih središta talijanske vunene industrije. Ima 25.000 stan., od toga preko 11.000 radnika i činovnika. Ima mnogo umjetničkih spomenika starijih od 14. st. D. Ž.

BIELOWSKI, August, ✻ Krechowice 27. III. 1806, † Lavov 1876, poljski književnik, historičar i prevodilac, čuvar i ravnatelj zavoda Ossolińskih u Lavovu. U mladosti je pjesnik, kasnije se posvetio samo povijesti Poljske *(Wstep krytyczny do dziejów Polski*, 1850). Pokrenuo je izdanja *Monumenta Poloniae* (1864, 1872). U časopisu *Haliczanin* (Lavov 1830) i *Czasopismo Naukowe* (Lavov 1833) štampao



VJEKOSLAV KARAS, Portret dječaka
Zagreb, Strossmayerova galerija



VJEKOSLAV KARAS, Djevojka s lutnjom
Zagreb, Hrv. drž. povijesni muzej



IVAN ZASCHE,
Portret Aleksandrine grofice Kulmer
Zagreb, Zbirka Miroslava grofa Kulmera

NEPOZNAT UMJETNIK,
Portret senjske patricijke Franjice Kraguja
Senj, Zbirka dra. Josipa Markovića

je svoje prijevode naših junačkih narodnih pjesama *(Marko i Luty Bogdan, Śmierć Smail-beja Begzadytia)*, a u izdanju *Prace Literackie* (Beč 1838) neke lirske i epske pjesme. Prijevodi se znatno udaljuju od originala, imaju strofe i srokove.

LIT.: *Jugosl. poezja ludowa*, Bibl. jugosl., XI., Varšava 1938. J. B-ć.

BIELSCHOWSKY, Albert, ✻ Namslau 1847, † Berlin 1902, njem. srednjoškolski profesor, uvažen literarni historičar, vanredan poznavalac Goethea. Svojim djelom *Goethe, sein Leben und seine Werke* (2 sv., nanovo obradio 1928 Linden) predobio je obrazovanu javnost za Goethea. Pored toga napisao je *Geschichte der deutschen Dorfpoesie im 13. Jhdt.* (1890), gdje prikazuje socijalni i estetski obrat u njemačkom narodu, pošto je propalo viteštvo za križarskih ratova, a osililo seljaštvo. Tad je idealističko konvencionalno dvorsko pjesništvo zamijenilo realističko, štoviše i naturalistički nastrojeno pjesništvo, u kojem pjesnici slave selo, priprosti seljački život i užitke, što ih taj život pruža. G. Š.

BIELSKI, 1. Joachim, ✻ 1550, † 1599, jedinac Marcina Bielskoga, humanist, živi u Krakovu, pjeva prosječne latinske hvalospjeve, prigodne pjesme i ode *(Carminum liber I*, 1588) u stilu Horacija, a piše i na poljskom jeziku. Izdao *Kronika polska* (1597) kao nastavak kronike svoga oca. To je prva plemićka povjesnica, jer napose opisuje plemićke porodice i gleda na događaje sa stajališta plemstva.

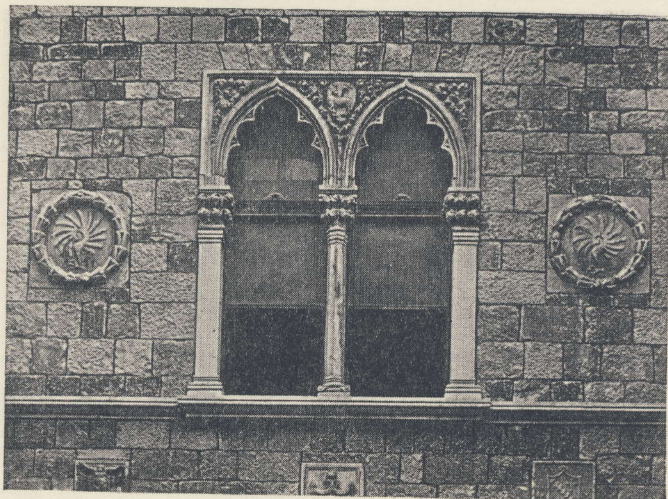
2. Marcin, ✻ 1495, † 1575, poljski kroničar, humanist i pristalica reformacije, tvorac poljske proze, živio dulje vremena u Krakovu. *Kronika wszytkiego świata*, I. izd. 1551, II. 1554, III. 1569, a IV. izdao njegov sin Joachim. *Żywoty filozofów* (1535), prijevod sa češkoga, a češko izdanje prijevod G. Burleyeva djela *Vitae philosophorum et poetarum*. To je prvi, dosta naivni rad o povijesti filozofije u Poljskoj. »Kronika« je neznanstvena kompilacija, no ona je prvi pokušaj, da se opširnije (na 483 stranice) prikaže opća povijest na narodnom jeziku u Poljskoj. U stihovanoj drami *Komedya Justyna i Konstancyjej* prikazao je pobjedu kreposti nad grijesima. J. B-ć.

BIEŁSKO, njem. Bielitz, grad u Šleskoj, u vrlo lijepoj okolini podno Karpata, 22.600 stan., većinom Nijemaca. Leži na rijeci Białi, pritoku Visle, nasuprot gradu Biała. Vrlo je razvijena tkalačka industrija, osobito sukna i platna, zatim preradba jute i izradba strojeva. Bielsko, osnovano u 13. st., bilo je važan utvrđen grad u 14. i 15. st. Ima dvorac porodice Sulkowsky, koja je 1752 dobila kneževski naslov. U blizini su manja industrijska mjesta Stare Bielsko i Aleksandrowice. B. J.

BIERBAUM, Otto Julius, ✻ Grünberg (u Šleskoj) 28. VI. 1865, † Dresden 1. II. 1910, uz Hartlebena glavni zastupnik bohemstva i literarnog impresionizma u Njemačkoj. Zalaže se za esteticizam u poeziji. Surađivao u časopisima *Gesellschaft, Freie Bühne, Pan* i *Insel*. U romanu *Stilpe* (1897) opisuje razvoj genijalnog bohema, koji gleda svijet iz žablje perspektive, dok se ne nađe u kaljuži, u kojoj propada kao samoubojica. *Prinz Kuckuck* moderni je pustolovni roman, karikatura piščeva vremena, opisuje elegantne sportiste, razvratnike, degenerike i raznolike dangube. U lirici je B. impresionist i neoanakreontik. Slavi uživanje života, frivolnu ljubav, vino i nerad. Pjesme *Irrgarten der Liebe* (1901) sjećaju na najbolje liričare Lenaua, Mörikea, ali su na pjesnika utjecali i Minnesängeri i sredovječni mistici. Pjesniku se smisao svijeta i života sastoji u ljepoti; zato mu je ideal grčko poganstvo, ali se također zagrijava za romantičku ljepotu sredovječnog katolicizma. Često podaje u lirskim pjesmama opise slika u Böcklinovoj maniri. »Irrgarten der Liebe« je neki rajski labirint ljubavi, otok ruža, gdje ljupke pastirice provode idilski feački život. Pisao je i novele, putopise i drame.

BIBL.: *Erlebte Gedichte*, 1892; *Nemt frouwe diesen kranz*, 1894; *Das seidene Buch*, 1903; lir. drame: *Lobetanz*, 1895; *Gugeline*, 1899; *Pan im Busch*, 1900 i dr.; romani i novele: *Das schöne Mädchen von Pao*, 1899; *Studentenbeichten* i dr.; od 1905 izdavao *Goethe-Kalender*; *Ges. Werke* u 10 sv. 1912—17. G. Š.

BIERMEROVA BOLEST. Prvi ju je opisao Addison 1855, a poslije njega Biermer 1868, koji ju je nazvao »pernicioznom anemijom«. Glavna su joj obilježja: bolesniku je koža blijedo žućkaste boje (poput slame), peče ga jezik (glossitis Hunteri), ima slab tek za jelo, ne podnosi gotovo nikakve hrane; obično je povećana slezena; u slici krvi nalazimo hiperkromnu anemiju s megalocitima, smanjen broj bijelih krvnih tjelešaca s relativno povećanim postotkom limfocita; osim toga vrlo su značajne promjene u srži ko-

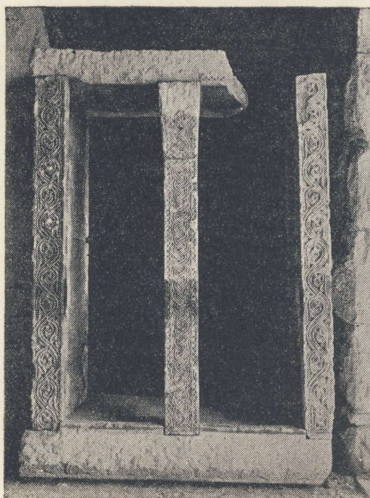


GOTIČKA BIFORA
Trogir, Vijećnica

sti, gdje se stvaraju crvena i bijela krvna tjelešca. Za nastajanje bolesti ima, čini se, odlučnu ulogu sluznica želuca. U njoj ima stanica za produkciju stanovite tvari, koja je potrebna za stvaranje normalnih crvenih krvnih tjelešaca. Ta je tvar nazvana »endogeni faktor« (»intrinsic factor« po Castleu) ili hemopoetin. Kod Biermerove bolesti upadljivo atrofiraju te stanice. Međutim je poznato, da taj endogeni faktor sam ne može djelovati, nego tek u spoju s t. zv. »eksogenim faktorom« (»extrinsic factor«). Taj je faktor sadržan u našoj hrani, u mesu, žumanjku, a osobito ga mnogo ima u jetri. Eksogeni faktor u jetri naziva se hemogen, a ide po svoj prilici u red vitamina. Zajedničko djelovanje tih dvaju faktora sačinjava »aktivni antianemični princip« (antiperniciozni princip, anahemin). Budući da je kod Biermerove bolesti sluznica želuca izgubila sposobnost da stvara spomenuti aktivni princip, dajemo ga bolesniku, u svrhu liječenja, u gotovu obliku, hranimo ga naime jetrom (sirova ili na po prepečena jetra) ili mu dajemo jetrnje preparate. U jetri se, naime, po istraživanjima Amerikanaca Minota i Murphyja (1926) nalazi već gotov aktivni antianemični princip. Isti rezultat kao s jetrom može se postići i osušenom stijenkom želuca. Ako se perniciozna anemija ne liječi jetrom ili želucem, svršava za malo godina smrću. Liječenjem se može bolesniku znatno produljiti život. I. Bt.

BIERNACKI, 1. Jan, ✻ 1879, † 1930, poljski kipar. Djela: poprsja, glave radnika, amazonka na konju, deve, projekti nekih spomenika.

2. Mikołaj, ✻ 1836, † 1901, pseudonim M. Rodoć, poljski pjesnik, satirik i humorist. Zbog političkih prilika preselio se iz Varšave u Galiciju. Izdavao *Piosenki i gawędy humorystyczne* (Krakov 1876—1877) šibajući kao radikalni demokrat natražnjaštvo poljskih vladinovaca (stańczyka). Preselivši se u Lavov izdavao je s deficitom časopis *Satyry i fraszki* (1894). Zahvaćen teškom melankolijom ustrijelio se. J. B-ć.



BIFORA IZ STAROHRVATSKE DOBE U SPLITU

BIFILARAN (lat. bis »dvostruko«, filum »nit«), u fizici od dvije niti. U pokusima i instrumentima tijelo visi bifilarno, kad visi na dvije žice ili niti, obično usporedne i neznatno razmaknute; radi težine može se ono njihati oko vertikalne osi. Da se kuglica njihala ne bi gibala t. zv. eliptičkim stazama, vješa se na dva konca, koji su gore razmaknuti. — Ako kod električne struje treba otpornik bez sa-

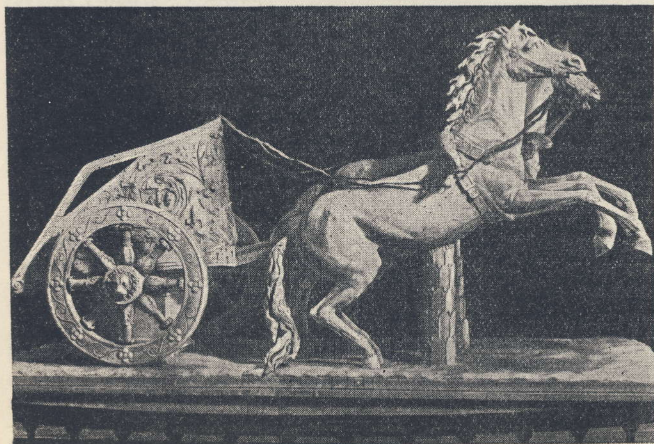


(Foto Anderson)
ROMANIČKA BIFORA U TROGIRU

moindukcije, izolirana se žica u raspolovištu svine za pola okreta, obje polovice slože i zajedno »bifilarno« namataju u otpornik, počinjući od raspolovišta.

LIT.: Kohlrausch, *Praktische Physik*, 17. izd., 1935. St. H.

BIFORA (od lat. biforis ili biforus, onaj koji ima dva otvora, dvoja vrata ili krila), otvor na dva luka na vratima i prozorima, veoma čest na prozorima građevina srednjega vijeka, u bizantinskom, romaničkom i gotičkom stilu. B. nalazimo naročito u arhitekturi mletačke gotike i toskanskog quattrocenta. Monumentalna su vrata francuskih i njemačkih gotičkih katedrala često s pomoću vitke kolumne ili pilastra u sredini razdijeljena na način b. u dva dijela. Praktična je svrha ovakve razdiobe, da se u jednu ruku smanji međuprostor arhitrava, a u drugu, da se dobiju dvoja vrata: jedna za ulaz, a druga za izlaz. Od 16. st. dalje iščezava sve više ovakva arhitektonska i konstruktivna dispozicija bifore. A. Sch.



ANTIKNA BIGA
Rim, Vatikan

BIFTEK (engl. beefsteak), pečeni goveđi odrezak od mišičja, koje se nalazi u slabinskom području leđa, ispod i sa strane hrptenice. Priprema se u kuhinji u debljini po prilici od 3 cm, a 15 dkg težine. B. se daje rado rekonvalescentima kao dijetna hrana. Kao srednje masna govedina ima razmjerno veliku količinu bjelančevine (po Pirquetu = 4). Veoma je prikladan za Banting-liječenje (v.). E. M.

BIFURKACIJA → **Račvanje.**

BIGA (u klas. lat. jeziku bigae). 1. Dvije ujarmljene tegleće životinje. 2. Kola, u koja su one upregnute. 3. Sama kola, i to napose kola za utrkivanje u cirkusu. Ona imaju razmjerno niske kotače, da bude težište što niže. Osovine su duge. Da kola budu lakša, imaju nisku ogradu, koja je katkada spletena od trske, samo sprijeda i sa strane, a upravljaču ne dopire iznad koljena. Otraga nema ograde, da upravljač može lako skakati gore i dolje s kola. Krasan mramorni primjerak, valjda zavjetni dar Cereri, nalazi se u Vatikanu u dvorani, koja po njemu nosi ime Sala della Biga. Z. D.

BIGAMIJA → **Kažnjiva djela protiv braka i porodice.**

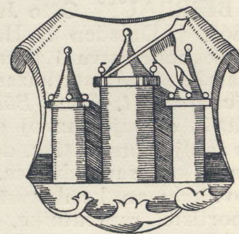
BIGAR (vapneni mačak, travertin), taložina tekuće vode. → Sedra. F. Š.

BIGATI (od bigae »dvopreg«) su rimski denari, koji imadu na aversu (licu) glavu Rome s krilatom kacigom, na reversu (naličju) Dioskure u dvopregu (u bigi), a u potkrajku napis ROMA (ime grada u nominativu). Takvi su se b. uzdržali u prometu uz neke promjene od 196 pr. Kr. do 73 pos. Kr., otkad se biga samo izuzetno jedamput prikazuje. S. H-ć.

BIGESTE, rimska postaja na cesti Narona (Vid kod Metkovića)—Salonae (Solin), spominje je Tab. Peut.; Geogr. Rav. 210, 8. Prema naznačenim udaljenostima to je današnji Humac, jugozapadno od Ljubuškoga, u dolini Trebižata. Humac je bio jako utvrđen, kako se vidi iz brojnih ruševina. Glavni logor bio je na lijevoj obali Trebižata, gdje su nađeni brojni vojnički natpisi. Uz takav logor morala su, dakako, nastati i naselja, canabae, kojima se tragovi nalaze na desnoj obali Trebižata. Obje strane spajao je most.

LIT.: C. Patsch u PWR, III., 469. Z. D.

BIHAĆ, nekada glavni grad Hrvatske, na rijeci Uni. Leži u prostranoj bihaćkoj kotlini, koja se pruža tokom Une u pravcu *JS* između ogranaka Plješivice i Grmeča planine (Risovca, Debeljače, Ljutoča i Jadovnika). Krajevi oko Bihaća mnogo sliče Hrvatskom Zagorju. Bihać ide u red onih naših gradova, kojima su burna prošla stoljeća u gradu i okolici ostavila velik broj historijskih spomenika.



GRB GRADA BIHAĆA
(Valvasor, *Die Ehre des Herzogtums Krain*)

Nakon izlaska iz bihaćkog polja Una se probija prema Krupi, Bosanskom Novom i Kostajnici samo još kratkim putem kroz zadnje niske ogranke dinarskih planina i onda izlazi u Posavinu, pa je s te strane olakšan promet i veza s posavskom Hrvatskom. Put od Bihaća prema jugu mnogo je teži, jer visina planina i njihova neprohodnost raste, ali su prometne veze ipak moguće uz tok rijeke Une, a zatim prema Kninu uz rječicu Butišnicu. Tim je pravcem išla još stara rimska cesta od Knina na Sisak. Taj je prirodni put i sada upotrijebljen kod gradnje unske pruge. Tako je bihaćka kotlina postala po geografijskom smještaju spojnica između bogatijih nizinskih krajeva Hrvatske na sjeveru i južnih brdovitih predjela. Taj prirodni položaj, rodnost polja i pogodni klimatski smještaj glavni su uzroci postanka i razvoja grada, koji je dugo vremena bio među prvima hrvatskim gradovima.

Bihać ima nadmorsku visinu 227 m, a srednja mu je godišnja temperatura 10,8° C, što je isto kao u Banjoj Luci, a vrlo slično Zagrebu (10,9° C), od koga ima nešto jaču zimu (siječanj —1° C u Bihaću, a u Zagrebu —0,6° C) i malo nižu ljetnu temperaturu (Bihać 20,8° C, a Zagreb 21,6° C). Godišnja količina oborina iznosi 1100 mm.

Prvi postanak Bihaća kao poljodjelskog i stočarskog naselja nije dovoljno poznat. Tek kasnije, kad je grad dobio karakter utvrde (castrum, villa), spominje se u povijesnim

spisima, a u nekima se navodi krivo, da su u njemu stolovali hrvatski kraljevi, jer su mnogi pisci zamjenjivali Bihać na Uni s Bihaćima (v.) kod Kaštela u Dalmaciji. Narodna predaja tvrdi, da je Bihać osnovala Bika, kći nekoga velmože i sestra Vranina i Sokina (koje su također po istoj predaji osnovale susjedne gradine Sokolac i Vranogač). Ova legenda s isključivo ženskim imenima odvodi nas u vrijeme matrijarhata na ovom području. Prve točnije historijske vijesti o Bihaću nalazimo kod hrvatskog kroničara Ivana Tomašića, koji u kronici pisanoj u polovici 16. st. tvrdi, da je Bihać osnovan 1205 godine. Svakako B. se već često spominje u sačuvanim listinama iz 13. st., i to pod različnim imenima (Bihig, Byheg, Bichich, Bihag, Vyhych i t. d., dok ga njemačke kronike iz 17. st. obično spominju pod imenom Wichitsch). Kraljevska povelja od 1260 kaže o Bihaću (ili, kako se često u narodu čuje, Bišću), da je sagrađen na otoku sv. Ladislava i da je bio u vlasti opatije Topusko. Sačuvane su brojne povelje o boravku kralja Bele IV. u Bihaću, kuda se on kratko vrijeme sklonio na bijegu pred Tatarima. Tom je prilikom (1262) Bela IV. proglasio Bihać slobodnim municipijem s točno označenim gradskim područjem i municipijalnim pravima. U to doba je gradom i okolicom upravljao gradski kastelan. Bihać se razvijao u staroj hrvatskoj župi Psetu, koja se prostirala u tom kraju s obje strane rijeke Une. Ta se župa, kao mnoge stare hrvatske plemenske župe, ne spominje poslije 14. st., a B. se uvrštava u županiju (comitatus) zagrebačku. Kasnije su mnogi ugarsko-hrvatski kraljevi i hrvatski velikaši boravili u Bihaću i okolici. B. je u najteže doba Hrvatske bio ključ gornjih krajeva (caput et metroplis regni Croatiae). Poznato je, da se 1345 utaborio i dulje vremena boravio na bihaćkom polju Ljudevit I., gdje je primio brojne hrvatske velikaše. Jedno vrijeme (krajem 14. st.) Bihać je bio u vlasti vojvode Hrvoja. G. 1412 boravio je u njemu kralj Žigmund i založio ga banu Nikoli Frankopanu za podmirenje svojih troškova, što ih je imao kruneći se za rimskog cara. Isti vladar poklanja B. 1434 Nikolinu sinu Stjepanu za izvanredne usluge. Frankopani su držali B. čitavo stoljeće. G. 1527 preuzeo je Bihać nakon izbora na Cetinu za kralja Ferdinanda Nikola Jurišić, dobivši natrag za grad sva prava i privilegije. Na čelu grada Bihaća bijaše sudac s 12 vijećnika, koji su bili birani slobodnim izborom građana. Grb grada je predstavljao tri kule, od kojih je na srednjoj i najvećoj bila zastava.



BIHAĆ U 17. STOLJEĆU
(Valvasor, *Die Ehre des Herzogthums Krain*)

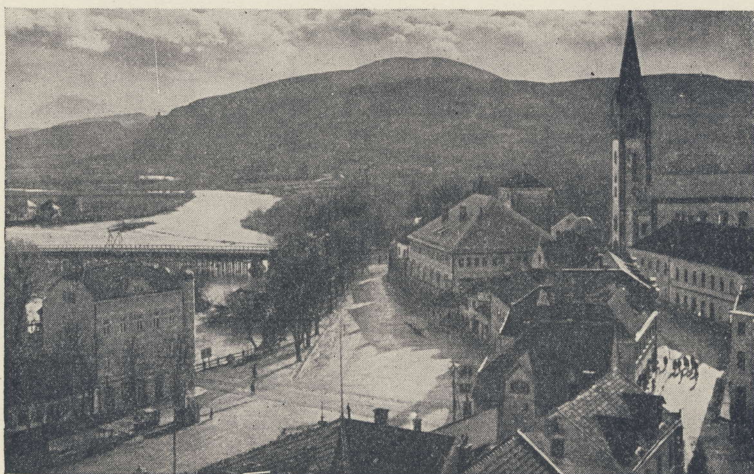
Padom bosanskog kraljevstva 1463 Bihać je na sjeverozapadu Balkana postao glavnim branikom protiv najezde Osmanlija. Otada se u gradu stalno nalazila za ono vrijeme jaka vojnička posada (oko 300 pješaka i 100 konjanika). Od 1527 pa sve do osvojenja Bihać je bio stalno u borbi s Turcima, jer se poput klina nalazio duboko između turskog područja. Pošto je Ferhat-paša zajedno s Kapidži-pašom osvojio gotovo sve znatnije gradove oko rijeke Une, imao je namjeru osvojiti i B., pa ga je dulje vremena opsjedao sa silnom vojskom. Oko 9000 seljaka uz pomoć stalne vojničke posade uspješno su odoljeli Turcima, kojih je bilo oko 12.000. Međutim turska je sila sve jače pritiskivala te krajeve, a dovoljna pomoć od vrhovnog zapovjedništva u gradu nije dolazila. K tome su pridošle još i razmirice između domaćeg stanovništva i austrijskih časnika, a opskrba stanovništva bila je slaba. Grad zauze Hasan-paša Predojević 19. VI. 1592 udarivši nakon jednog neuspjeha pod Siskom nenadano na Bihać. Grad je predao kapetan Josip Lamberg, kranjski plemić, a nakon toga se s neznatnom austrijskom posadom udaljio. Hasan-paša Predojević, za koga po predaji tvrdi Lopašić, da je poturica, podrijetlom od pravoslavnih roditelja iz Lužaca u kotaru Sanski Most, i pored obećanja slobode kretanja i imutka, od 5000 građana, koliko je tada bilo u Bihaću, dade ubiti više od 2000 i 800 djece odvesti u Carigrad. Mnogi, koji spasiše goli život, iselili su se iz grada u Hrvatsku. U turskoj vlasti ostao je B. sve do okupacije Bosne po Austriji 1878. U tom gradu bilo je sjedište sandžaka bihaćkog, kome su pripala mjesta i utvrde Ripač, Cazin, Kamengrad, Bužim, Ostrožac i Krupa. Najviša je bila čast muselima (glavara sandžaka), koja je bila često spojena s čašću gradskog kapetana, ali su gdjekada bila ta dva zvanja i razdijeljena. Muselim i kapetan bihaćki bio je poput još nekih u Bosni nezavisan od beglerbega, a kasnije i od vezira. Još i danas postoje u B-u muslimanske porodice, koje vuku lozu od nekadašnjih bihaćkih kapetana (Poprženovići, Bišćevići, Ibrahimpašići i Karabegovići). Bihaću tvrđavu čuvao je poseban dizdar. Osim kapetana u B-u je stanovao još i kadija (sudac) te brojni begovi i age. Feudalni sistem je ostao, samo je sve uređeno prema turskom uzoru. Grad, kao predstavnik islamske materijalne i duhovne kulture, postao je privlačiv za seosko islamsko stanovništvo, koje je moglo slobodno zemlju prodati i seliti se. Tako nastaje povećanje gradskog stanovništva muslimanskim elementom. Grad je tada pored administrativnog i obrtničkog središta bihaćke krajine bio važno trgovačko mjesto za trgovinu čitave sjeverozapadne Bosne i susjednih zemalja. Kod okupacije Bosne stanovnici bihaćke krajine oprije̋še se vrlo energično. Krvave borbe trajale su od 7. do 19. IX. 1878, kada se predao sasvim opkoljeni grad.

Sliku grada uoči dolaska Turaka pruža nam jedan crtež iz Valvasora. Gradska utvrda poklapa se s današnjim središtem grada, odnosno otokom sv. Ladislava, kako ga zovu stari izvori. Utvrđenje je prema tome izgrađeno na umjetnom otoku kao i mnogi sredovječni gradovi. Ovaj otok bio je opkoljen s jedne strane rijekom Unom, a s druge strane prokopanim kanalom, što se iz slike ne može vidjeti. Grad je bio opkoljen visokim zidinama u obliku razvučenog romba. Zidine su imale na uglovima bastione s puškarnicama. Grad je imao troja vrata; jedna prema Zavalju, druga prema Izačiću, a treća, najveća na istočnoj strani iza dva zida, zvana Unska vrata (Spahijska vrata). Na slici se u pojedinostima razaznaje glavna crkva, današnja Fethija. U njezinoj blizini, do sjeverozapadnih t. zv. Krupskih vrata vidi se još jedna crkva. Inače je grad ispunjen jednolično građenim kućama bez većih i istaknutijih objekata. Impozantno djeluje dvostruki zid prema glavnim t. zv. Unskim vratima s visokim krovovima između zidova. Krovovi su strmi, a kuće većinom s jednim spratom. U takvu stanju grad je dočekao osvojenje od Turaka (1592). Za vladanja Turaka diže se velik broj kuća istočnjačkog tipa, i grad prelazi zidine, pa se izvan zidova grade razmjerno velika predgrađa. Za vrijeme Austrije B. postaje središtem okružja (Bosna i Hercegovina je bila razdijeljena na šest okružja) i kao važno administrativno središte znatno se podiže. Podižu se državne zgrade i škole, a novi duh donosi i novu privrednu strukturu. Prvih godina iza stvaranja bivše Jugoslavije B. je ostao sjedište okružja, no ovo je naskoro ukinuto, pa postaje obično kotarsko mjesto, kojemu je važnost u svakom pogledu sve više opadala. U Nezavisnoj Državi Hrvatskoj imat će taj stari

hrvatski grad znatno veću važnost i izglede za razvoj. Od povijesnih znamenitosti, do danas uščuvanih, najvažnija je Fethija-džamija, koja je građena u 13. st. kao gotska crkva posvećena sv. Antunu, koju su Turci po dolasku pretvorili u džamiju. U samom središtu grada sačuvana je stara kamena trospratna kula, zidana u 12. st., koja danas služi kao zatvor sudbenoga stola, a u neposrednoj blizini kule nalazi se impoznatno turbe (mauzolej), podignuto u znak pijeteta prema braniocima Bihaća iz vremena okupacije Bosne 1878. Ostale su kule i stari zidovi nakon okupacije porušeni. Stari pašini dvori (konak) s velikim brojem prozora, građeni na debelim sredovječnim zidinama, također pridonose. da se ovaj skup starih građevina duboko doima promatrača. Grad ukrašuju dva drvoreda i parkovi, a romantiku mu povećavaju slapovi i otočići Une.

Prema zadnjem popisu od 1931 imao je B. 1382 kuće sa 8.372 stanovnika, dok ih danas ima već oko 11.000. G. 1931 bilo je po vjeri 4.801 musliman, 2.128 katolika, 1.289 grko-istočnjaka i 146 židova. Pored ostalih građevina u gradu se nalazi jedna katolička crkva, jedna grko-istočna crkva i osam džamija. Bihać je sjedište sudbenoga stola. Pored pučkih i nižih stručnih škola ima potpunu realnu gimnaziju (osnovana 1911), privatnu građansku školu sestara Dragocjene krvi i muslimansku medresu. Zaslugom liječnika dra. Stanka Sielskoga, koji je učinio važna arheološka otkrića, osnovano je društvo za čuvanje starina i uređen lapidarij za ilirsko-keltske, rimske i sredovječne hrvatske spomenike.

Stanovništvo se najviše bavi poljodjelstvom (zbog znatne rodnosti bihaćkog polja), a zatim obrtom i trgovinom. U zadnje doba počela se jače razvijati drvna industrija, pa se u gradu i okolici nalazi nekoliko manjih pilana, većinom na vodeni pogon. U okolici grada su veliki kamenolomi dobroga građevnog kamena, poznatog pod imenom bihacit.



BIHAĆ, Dio grada uz Unu (Foto Griesbach)

B. je vezan željezničkom prugom, koja se odvaja kod Bosanskog Novog od glavne pruge Zagreb—Banja Luka, a poštanski autobusi vrše promet s Vrhovinama preko Plitvičkih Jezera. Pruga Bihać—Knin se već dovršava, pa će nakon otvorenja znatno podignuti prometnu važnost Bihaća, kome će se izravno omogućiti veza s morem. Veći dio prometa Zagreb—Split ići će tom prugom, koja će biti kraća i sigurnija od ličke, a važnost te pruge još će znatno porasti, kada se dovrši već započeta gradnja pruge Doboj—Banja Luka.

Znatan broj starih gradina nalazi se u okolici Bihaća. Nedaleko od željezničke pruge Bihać—Krupa nalaze se s lijeve strane Une sredovječni gradovi knezova Babonića Brekovica i Ostrožac. Ostrožac je dao nekadašnji austrijski župan Berks iz temelja renovirati, pa je prilagođen stilu njemačkih viteških burgova s Rajne. U neposrednoj blizini grada, na pitomim obroncima strše sredovječne kule Bisovac i Sokolac. Potonji je poznat kao jedan od najsačuvanijih sredovječnih gradova u Bosni. Po mišljenju arheologa B. je jedno od najznačajnijih arheoloških područja u našim krajevima. U području unske doline, u neposrednoj blizini grada, nađene su iskopine iz gotovo svih povijesnih epoha. Ima tragova prastarih naselja iz neolitskog doba. Nađena su mnoga naselja sa sojenicama, a naročito su poznate sojenice iz Ripča kod Bihaća. Otkrivene su mnoge nekropole ilirsko-keltskih plemena Japoda kod sela Ribića. Znameniti su spomenici, otkriveni u predgrađu »Privilica«, pa je ustanovljeno, da je tu bilo staro rimsko svetište. Spomenici, koji su iskopani u okolici Bihaća, dokazuju, da je dolina Une neosporno bila neki kulturni centar ilirskih plemena. Iskopine iz toga doba su pretežno žrtvenici i nadgrobni spomenici, isklesani iz bihaćkog kamena, a ukrašeni neobično zanimljivim motivima. Naročito je dobro sačuvan oltar, koji prikazuje boga Mitrasa. Oltar je otkrio dr. Sielski kod sela Golubića.

LIT.: R. Lopašić, *Bihać i Bihaćka krajina*, Zagreb 1890; J. Kolaković, *Bihać u historijsko-etnološkom presjeku*, Izvještaj bihaćke gimnazije za god. 1938—39; V. Živić, *Na pragu hrvatskog Orijenta*, Zagreb 1937; D. Sergejevskij, *Arheološki nalazi kod Bihaća i Bos. Novog*, »Glasnik Zemaljskog muzeja«, Sarajevo 1939. N. P.

U okolici Bihaća stanovništvo je većinom muslimansko; ima nešto pravoslavnih, a katolici su u selima Kraljama, Vrkašiću, Žegaru, Križu (Križevu), Vedrom Polju, Panjku, Golubiću, Jezeru i Kalini. Ove Hrvate katolike (ikavce) nazivaju ostali »Madžarima«. Etnografski je bihaćki kraj još dosta dobro sačuvan, tek se nošnja zbog blizine grada iskvarila. Kuće su obično prizemne, rjeđe na kat, s kosturom od balvana, između kojih su ukladana slabija brvna ili pleter, a sve omazano ilovačom. Krov je od dasaka, a kod katolika često na svakom kraju sljemena križ. Kuće su obično dvodjelne: glavna prostorija s ognjištem *(kuća)* i *soba*, nad kojom je tavan, dok je nad *kućom* izravno kućni krov. Osim vrlo razvitih ženskih poslova (predenje, tkanje, vezenje) u nekim je selima rašireno lončarstvo (s ručnim kolom), ribarstvo (danas ograničeno) i mlinarstvo na Uni, a nekoji su se muslimani bavili i kovačkim obrtom (na pr. izradbom noževa). Nošnja je običnoga dinarskoga (planinskoga) tipa s nešto jačim orijentalnim utjecajem (dosta kupovnih, čaršijskih, dijelova, oduge gaće i pomanjkanje pregače kod katoličkih žena, kratki jeleci i sl.). Gradski orijentalni utjecaj najjači je kod muslimana, dok je kod grkoistočnih čistiji oblik dinarske nošnje (žene ne nose gaća, ali zato vunene *pregače* i duge *zubune*). Dosta su dobro održane i kućne zadruge i folklor sa dosta šaljivih kazivanja i pjesama (napose dijelom dječjih, zvanih *pesekalice* ili *sanatalice*).

LIT.: I. Klarić, *Kralje*, Zbornik za narodni život i običaje, VI., Zagreb 1901; Isti, *»Pesekalice« ili »sanatalice«*, ibidem, XVII., 1912. B. B-ć.

BIHAĆ, hrvatsko društvo za istraživanje domaće povijesti u Splitu, osnovano 1894 i prozvano književnim nazivom kraja zvanog »Bihaći« (v.). Osnivač društva don Frane Bulić i njegovi prijatelji odrediše za cilj društva proučavanje hrvatske povijesti, čuvanje i arheološko istraživanje njezinih spomenika. Društvo je otkrilo i istražilo nekoliko porušenih starohrvatskih spomenika, koji posvjedočuju hrvatsku kulturu na jadranskim obalama. Glavniji su spomenici: crkva sv. Marte, ostatci imanja, koje je kralj Zvonimir poklonio 1078 benediktinkama u Kaštelu Gomilici, samostan sv. Petra u Mirima, starohrvatski grobovi u Gajinama kod Kaštela Sućurca, na Majdanu i u Mravincima kraj Solina, Trpimirove zadužbine u Rižinicama, crkva sv. Marije i sv. Stjepana na Otoku u Solinu, gdje je nađen sarkofag kraljice Jelene, crkva u solinskoj Gradini, samostan i crkva sv. Mojsije u Solinu, crkva sv. Petra u Selu i sv. Stjepana u poljičkim Jesenicama. Društvo je štampalo izvještaje svog rada, objelodanilo nekoliko naučnih i popularnih djela o starohrvatskim spomenicima, popravilo nekoliko spomenika i sakupilo zbirku nakita i kamenih fragmenata iz starohrvatskog doba, a to se čuva u Arheološkom muzeju u Splitu. Pregledni prikaz spomenika i društvenog rada napisao je A. Grgin (Nar. Starina XII., Zagreb 1933). C. F.

BIHAĆI. U pučkom govoru Bijaći, kraj na granici trogirskog i kaštelanskog polja s brežuljcima nad njim. Taj su plodni kraj naselili već Rimljani, koji su tu imali uređena poljska imanja (villae rusticae). Dvije povelje narodnih hrvatskih knezova iz 9. st. svjedoče, da je tu bilo jedno od sjedišta hrvatskih vladara. Prvu povelju izdao je 4. III. 852 knez Trpimir. Okružen svojom svitom u B-ima potvrdio je njome splitskoj nadbiskupiji crkvicu sv. Jurja u Putalju kraj Katšela Sućurca zajedno s njezinim

posjedima u Lažanima kraj Kaštela Gomilice i u Tugarima, te desetinu prihoda svog imanja na Klisu. Trpimirov sin knez Mutimir riješio je drugom poveljom 28. IX. 892, također pred svojom dvorskom pratnjom u B-ima, spor između ninskog biskupa Adalfreda i splitskog nadbiskupa Petra o posjedu crkve sv. Petra u Putalju. Mutimir je potvrdio darovnicu svog oca i ponovno dodijelio splitskoj nadbiskupiji njezine posjede. Ponukan tim dokumentima, iz kojih se vidi, da su u B-ima boravili hrvatski knezovi, don Frane Bulić otkopao je ruševine starohrvatske crkvice iz 9. st., pred kojom je Mutimir izdao svoju povelju.

Po iskopinama se vidi, da je crkvica sazidana na ostatcima rimske vile rustike, a možda i starokršćanske crkve. Po fragmentima kamenog namještaja, koji je iskićen pleterom, tipičnim ukrasom starohrvatskog graditeljstva, vidi se, da je crkvica bila bogato ukrašena, i to nekoliko puta. Na tim komadima prepoznaje se stil pleterne skulpture iz doba njezina cvata u 9. st. i iz kasnijeg vremena, kad su iza propasti hrvatske narodne dinastije sami seljaci ponovno iskitili crkvu rustičnim pleternim motivima. Tloris crkvice vidi se u B-ima, a lijepi pleterni fragmenti čuvaju se u lapidariju Arheološkog muzeja u Splitu. Tu je rekonstruiran i oltarni ciborij sv. Marte s natpisom, koji potvrđuje, da je to doista crkvica, što se spominje u vladarskim ispravama. C. F.

BIHAĆKO POUNJE. Razvijanje naselja i migracije. Bihaćko Pounje naselila je dinarsko-posavska struja hrvatskoga naselja, koja je zahvatila i cijelu desnu stranu susjednoga Pokuplja, graničeći u lijevom dijelu toga zemljišta s podravskom strujom. U organiziranju ranijih plemenskih upravnih područja tu u Pounju i oko Grmeča nastala je župa *Pset*, s kojom su međašile Krbavska, Kninska, Hlivanjska i Plivska župa. I u crkvenoj organizaciji postoji tu još pod konac 12. st. jedino arhiđakonat psetski, s kojim graniče arhiđakonati krbavski i kninski. Oko 1200 u novom organiziranju uprave po hrvatskim krajevima Pset se raspao u manje župe: *Veliki Pset*, *Mali Pset*, *Hum*, *Nebljuhe* i *Lapac*, kao što su od Kninske župe nastale Odorjanska, Hotučka, Srpska, Unačka i Kninska župa. Gotovo ista dioba provedena je tada i u crkvenoj organizaciji. Na starom psetskom arhiđakonatskom području nahodimo kasnije arhiđakonate psetski, humski i lapački. U toj kasnijoj župskoj organizaciji Bihaćko Pounje zauzimali su Mali Pset, Hum i Nebljusi. Mali Pset obuhvatao je zemljište s jedne i s druge strane Une u širinu od Bihaća do ušća potoka *Japre*, u dubinu od *Koprivne* i *Baštre* na sjeveru i *Vrtoča* i *Krnjeuše* na jugu. Središte njegovo bilo je u Krupi, kojoj se to drugo ime utvrdilo kasnije. Kada je područje Maloga Pseta već prešlo u zagrebačku županiju, tada se i ime Pset na tom zemljištu izgubilo. *Humska župa*, koju su zvali i Hum i Humljani, zauzimala je područje od *Sokolca* i *Golubića* na sjeveru do *Čovke* i *Vrtoča* na jugu. U sjevernom dijelu njeno se zemljište steralo s jedne i s druge strane Une, od *Zavalja* i *Skočaja* do *Grmeča*. Južno od Ripča Humska župa opsezala je samo desnu stranu Une, dopirući na istok duboko u Grmeč. Središte humsko bilo je u *Ripču*, koji je ležao na glavnom župskom putu. *Nebljuška župa* bila je malena, a ležala je pored toga i na planinskom tlu, te se njeno naselje moglo razvijati samo na nekoliko visokih polja, od kojih su Nebljuško i Kruško bila najznatnija. Središte te župe bilo je u *Nebljusima*, u kojima je i naselje bilo najjače. Veliki Pset obuhvatao je prostrano područje jugoistočno od Maloga, dopirući na jug do potoka *Unca*, a na istok do *Lužaca*, *Bravskoga polja* i *Srnetice*. Njegovo središte bilo je na *Bjelajskom polju*, na području današnjega Petrovca. Po svojem položaju bio je podalje od Une, te u kasnijem preuređenju uprave nije uzet u zagrebačku županiju, nego je ostao samostalan, dok ga Turci nisu zauzeli. *Bihać* je u prvo vrijeme bio sastavni dio Maloga Pseta, ali ga je kralj Bela podigao na stepen slobodne općine s velikim samoupravnim povlasticama i s posebnim područjem. Zbog toga povlaštenoga položaja i izvanrednoga smještaja u plodnom i bogatom kraju Bihać se mogao vrlo dobro razvijati, te je njegovo naselje u 15. i 16. st., do turskoga dolaska, bilo razmjerno najjače u cijelom Pounju i Pokuplju. U Bihaću stajao je i kraljevski grad, u kojemu je kastelan imao stanovitu upravnu i poresku vlast nad područjem izvan grada. Kada se u 14. st. opet preuređivala uprava po hrvatskim krajevima, područje Maloga Pseta pripalo je pod županiju zagrebačku, kao i susjedna Gorska župa. Hum i Nebljusi, iako su ležali na srednjoj Uni, ostali su samostalne župe i dalje. U Malom Psetu naselje je pred turske provale bilo razmjerno vrlo dobro razvijeno. Na zemljištu te župe s lijeve strane Une bilo je dvadesetak velikih posjeda, punih većih i manjih sela, trgovišta, tvrdih gradova i njihovih bogatih podgrađa. Većina tih posjeda pripadala je plemenskim općinama, čvrsto povezanim srodstvom i interesima u upravne i ekonomske organizacije. Oko tvrdih gradova *Brekovice* i *Ostrošca* ležala su plemena *Sučani*, *Omršalj*, *Podbabje*, *Medviđani*, *Starošani*, *Ružin Dol*, *Jamometi* i *Mihostrah*, a ispod spomenutih gradova trgovačko-obrtnička podgrađa. Crkve sa župama postojale su u Brekovici, Ostrošcu, Jamometima, Medviđanima i Mihostrahu. Odatle na sjeveroistok nalazila su se plemena *Stina*, *Vrtimerić*, *Vrutak* i *Jezero*, svako sa svojom crkvom i župom. U Stini imali su i franjevci samostan. Oko potoka Baštre postojale su tri skupine posjeda: *Baštra*, *Ljusina* i *Otok*. Svaka od njih imala je svoju crkvu sa župom. Nedaleko od ušća potoka Baštre stajao je velik franjevački samostan, kojemu su ru-



ULICA U BIHAĆU



BIHAĆ, Džamija Fethija (»osvojena«), bivša crkva sv. Ante

ševine i danas u selu Ivanjskoj. U sjevernom dijelu Maloga Pseta ležala su plemena Menići, Vrhovina i Koprivnica, svako sa svojom crkvom i župom. Kao veliki vlastelinski posjedi tu su se nalazili *Cazin, Došnja* i *Mutnica*. Cazin sa svojim plodnim područjem pripadao je od davnine kninskom biskupu, koji je u njem imao svoj grad i dvorac. U mjestu je stanovništvo imalo povlastice trgovačkoobrtničkoga naselja. U Cazinu su bile dvije crkve, jedna biskupska, a druga podgradska sa župom. Kako je Mali Pset u crkvenoj organizaciji spadao pod biskupiju kninsku, biskup kninski stanovao je povremeno i u Cazinu kao svojoj rezidenciji. I mutnički posjed bio je bogat, sa desetak područnih sela. U Mutnici postojala je crkva sa župom, koja je na kninskom području bila granična prema zagrebačkoj biskupiji. Na desnoj strani Une područje Maloga Pseta bilo je veće, ali je velik njegov dio zauzimala planina *Grmeč*, tako da je za naselje ostalo samo zemljište uz Unu i istočno od planine do potoka *Japre*. Ovaj istočni dio bio je do Turaka dobro naseljen. U njegovu gornjem dijelu središnje je naselje bila Krupa sa starim tvrdim psetskim gradom i podgradskim trgom ispod njega. Vlastelinsko krupsko područje bilo je i veliko i bogato, s većim brojem područnih sela. U trgu Krupskom postojali su župna crkva i franjevački samostan. Istočno od Krupe velik je posjed bio *Buševič*, a oko njega su ležali uz Unu *Bukovsko* i dalje istočno *Donje* i *Gornje Visoko* i prema Vojskovi *Čavica*. U svim tim mjestima postojale su crkve i župe. Od Krupe uz potok Vojskovu i Kalin sve do potoka Japre, koji je bio granica župe Maloga Pseta prema župi Sani, ležali su veliki posjedi sa crkvama i župama, i to: *Rujiška, Vojskova, Dubovik* s dvije crkve, *Petrović, Zalin, Suhaja, Hvojevac, Gorinja, Potkalinje* i *Hašani*. *Potkalinje* razvilo se kao podgrađe grada *Kalina* i bilo je znatnije trgovačkoobrtničko naselje u Malome Psetu. Pored njega tekla je uz potok Japru granica Sanske župe. U njegovu susjedstvu na području Sane nalazilo se jako naselje *Japra*, s tvrdim gradom i sa dvije crkve i župe, sv. Marka i sv. Martina, na području zagrebačke biskupije.


BIHAĆ
Kula s turbetom begova Bišćevića

Od Krupe na zapad do Bihaća, uz Unu i ispod Grmeča, bilo je nekoliko većih posjeda, a tu su svoje zemlje imala i plemena *Obrovačko* i *Sučansko*. Do Krupe ležao je velik posjed *Poljana*, a do nje *Grmuša*. Gdje je danas selo *Srbljani*, tu se nalazilo pleme *Obrovačko* s velikim područjem i mjestom *Obrovcem*, iznad kojega je spram Une pleme imalo svoj tvrdi grad. U Obrovcu stajala je župna crkva, a i franjevci su tu imali svoj samostan. Ispod Grmeča na visoravni bio je velik posjed *Radić* s crkvom i župom. Pleme Sučansko imalo je zemlje i na toj strani Une. Na području današnjega sela *Spahića* ono je osnovalo svoje naselje, u kojem je stajala crkva sa župom. Bihaćka prva okolina bila je puna stanovništva. Važnija su tu mjesta bila *Velihova, Rilić* i *Založje*, sva tri s crkvama i župama, onda *Pokoj, Kralje* i *Hatinac*. U samom Bihaću bila je župna crkva, a pored nje držali su dominikanci i franjevci svoje samostane. Psetska župa zahvatila je u tom kraju s lijeve strane Une nešto zemljišta, te je granica između Maloga Pseta i Drezničke župe tekla crtom, potegnutom zapadno od *Izačića* preko *Gata* na *Mutnik*. Tu je imalo svoje posjede pleme *Berešić*, a oko njega ležala su mjesta *Klokot, Farkašić, Blažuj, Turija, Gata* i *Zlopolje*. U svima tima mjestima osim u Farkašiću i Blažuju postojale su crkve sa župama. Iz plemena Berešića izišla je porodica Izačića, po kojoj je prozvano glavno naselje plemena.

Humska župa obuhvatala je u glavnom visoka polja planine Grmeča, te nije imala toliko naselja koliko malopsetska. Razlikovali su u njoj dio sa sjeverne i s južne


GRAD SOKOLAC BLIZU BIHAĆA

strane te planine. U sjevernom dijelu glavna su naselja bila *Sokolac, Golubić, Ripač, Zavalje, Lohovo, Hrgar* i *Gorijevac*. U svim tim mjestima postojale su crkve i župe. U južnom dijelu, na visokim poljima uz Unu, župe su bile u *Doljanima, Kliševiću, Ćukovima, Orašcu* i *Rajnovcu*, a istočnije od Une u Čovki i Striparu, koji je ležao na mjestu današnjega Prkosa. Još dalje prema istoku postojala su velika naselja *Dubovsko, Lipa, Teočak* i *Vrtoče*, sva s crkvama i župama. Kod Čovke i Vrtoča graničila je Humska župa s Velikim Psetom, a kod Une sa župama Lapačkom i Nebljuškom. *Nebljuška župa* se nalazila na visokim planinskim poljima, kojih je što većih što manjih bilo sedam. Na svakom od njih bilo je naselje s crkvom i župom. Kako je ta župa bila malena, spajala se kasnije, u 15. i 16. st. do Turaka, katkada s Humskom, a ponajviše s Lapačkom župom. Zemljište istočno od Korane, oko Tršca i Rujnice, pripadalo je *Drežničkoj župi*. Tu se na potoku Toplici razvilo bogato trgovačkoobrtničko naselje s velikim kraljevskim povlasticama, koje je prema tome i dobilo ime *Tržac*. Na razmjerno malenom prostoru između Korane i Toplice, na dobroj zemlji, nalazilo se prije Turaka jako naselje s osam crkvenih župa, koje su pripadale drežničkom arhiđakonu i krbavskoj biskupiji.

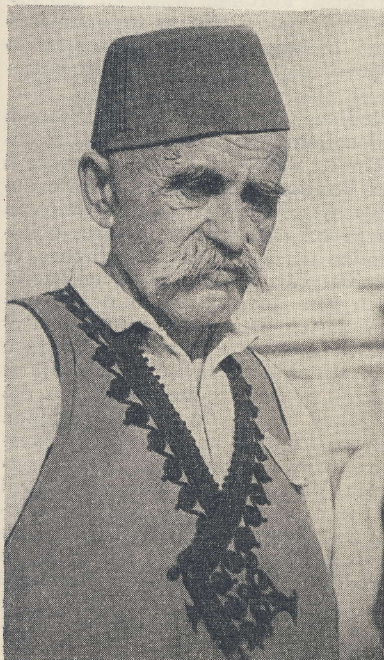
Pred provale Turaka u ovom Pounju postojalo je 80 katoličkih crkvenih župa. Od toga ih je u arhiđakonatu Maloga Pseta bilo 47, u Humu 18, u Nebljusima 7 i u drežničkom dijelu 8. Ako se uzračuna na jednu crkvenu župu toga vremena samo 100 kuća poprečno, naselja je na tome području oko 1500 bilo 8.000 domova sa jedno 40.000 čeljadi. Tome treba dodati i nekoliko tisuća bihaćkoga stanovništva, jer je to mjesto bilo vrlo dobro naseljeno, daleko preko navedenoga razmjera. To pounsko naselje bilo je čakavskoga govora, a ikavskoga narječja. Čakavski govor toga zemljišta bio je od 14. st. već donekle pomlađen, te je činio prijelaz prema čakavsko-štokavskome govoru u istočnome Pounju i Povrbasju.

Turci su se Bihaćkom Pounju približili već 1463, kad su osvojili Glamoč, župu Banjice i Sanu, oko Ključa i Kamengrada. Hrvatima su tada ostale s desne strane Une župe Unac, Veliki i Mali Pset, Hum i dio Sane uz potok Japru. Turci su nesmetano na osvojenome području organizirali


BIHAĆ, Medresa

svoju vlast. Njima je tu odmah prišao veliki dio stanovništva, koji je ubrzo prešao i na islam. Islam prihvatili su u to vrijeme i mnogi starosjedioci u Gornjem Povrbasju, na Livanjskom i Duvanjskom polju, u Travniku i oko toga mjesta. Turci su onda na tom prostranom području svoga prvoga osvojenja uredili vojničke organizacije, od kojih je za hrvatske starosjedioce ratare najpodesniji bio vojnikluk. U njemu su bili organizirani posjednici manjih ratarskih imanja, koja su bila slobodna od većega oporezovanja, ali su članovi te organizacije bili dužni služiti u redovitim vrstama vojske, u obrani zemlje i u novim osvajanjima. U članstvo primani su i nemuslimani, osobito u prvo vrijeme turskoga gospodstva. Na tom zemljištu od Duvna i Travnika do Kamengrada poslije neuspjele vojne kralja Matije, kada su Turci svoju vlast na njem utvrdili, prijelaz katoličkih članova vojnikluka na islam bio je vrlo velik, tako da je ta organizacija na tom tlu dobila značaj gotovo sasvim muslimanski. Prelaženje na islam u to vrijeme osobito je zahvatilo hrvatske starosjedioce u području Livna, Glamoča, Duvna, Prozora i Plive, gdje u 16. i 17. st. nalazimo vrlo malen broj katolika, prema muslimanima gotovo neznatan. Ti pomuslimanjeni hrvatski starosjedioci bili su onda onaj elemenat, koji je svojom ratnom organizacijom tursku vlast u vremenu od 1464 do 1538 na tom tlu nesamo učvrstio, nego koji je tu vlast pomagao proširiti i preko Sinja, Skradina, Knina i Like do Gacke i preko Jajca do Dubice. Iz toga pomuslimanjenoga hrvatskoga naselja izišli su u najvećem dijelu oni, koji su te nove osvojene krajeve naselili, prvo tvrđavnim, a onda i obrtničkim, trgovačkim i posjedničkim ratarskim naseljem.

Cijelo to naselje od Livna, Duvna i Travnika do Kamengrada imalo je u to vrijeme karakteristiku, po kojoj se nepobitno raspoznavalo. To je bio govor, značajan upravo za to zemljište, jer se govorio jedino na njemu. U dinarskoposavskoj struji, u onom dijelu, u kojem se govorio pomlađeni čakavsko-štokavski govor, akcentuacija je ili stara ili nova. Stara je akcentuacija u nekim krajevima Slavonije, Baranje i Bačke, srednje i istočne Bosne i ponešto oko Jajca, a nova je u Povrbasju, Ljubuškom, Imotskom, Duvanjskom, Livanjskom, Glamočkom i Mostarskom polju i s obje strane Dinare. Pomuslimanjeni hrvatski starosjedioci sa zemljišta od Travnika i Neretve do Kamengrada bili su prema tome nosioci čakavsko-štokavskoga narječja ikavskoga izgovora i nove akcentuacije. U akcentuaciji oni su se razlikovali od starosjedilačkoga hrvatskoga naselja u srednjoj i istočnoj Bosni, jer je ona na tom zemljištu bila stara, a u govoru i u akcentuaciji razlikovali su se od naselja u Pounju i istočno od njega, kod kojega je govor bio čakavski, a akcentuacija je bila stara. Postojanje toga karakterističnoga govora povrbaskih, posavskih i dinarskih pomuslimanjenih hrvatskih starosjedilaca dokazuje na svom izvornom tlu nepobitno starosjedilaštvo naselja, a na zemljištu izvan toga područja ono je najsigurniji dokaz, da su se njegovi nosioci doselili otuda, ili da su dugo stajali pod utjecajem toga naselja.



(Foto T. Dabac)
STARAC KATOLIK IZ GOLUBIĆA

Ovome području Turci su između 1503 i 1522 postepenim prodiranjem pripojili Grahovo, Unac, Veliki Pset i približili su se oko 1522 Humljanima i Malome Psetu. Na Grahovu, u Uncu i Velikom Psetu nije bilo borbe, te su starosjedioci Hrvati na tom zemljištu mirnim putem prešli u tursku vlast. Kako po tim krajevima kasnije ne nalazimo katolika, nego samo muslimane, ti su starosjedioci primili islam kao i drugi Hrvati u susjedstvu. Na sva ta tri područja ostalo je starosjedilaca mnogo, tako da je naselje u početku 16. st. na njima bilo mnogobrojno. Još 1524 cijenjeno je stanovništvo u Uncu i susjednom Glamočkom polju na 6.000 kuća. Vrlo su dobro u to vrijeme bile naseljene i doline, koje od Unca i Glamoča vode prema Kninu. Kada su Turci između 1522 i 1527 zadobili Liku, Bužane i Krbavu, njima su tada pripali i Lapac, Nebljusi, najveći dio Humljana i dio Maloga Pseta južno od Krupe. Oni su se tada približili humskoj tvrđavi Ripču i malopsetskoj u Krupi. Na zadobivenom novom području Huma i Maloga Pseta oni su zatekli naselje, u kojem kasnije isto kao u Uncu i Velikom Psetu ne nalazimo katolika, nego samo muslimane.



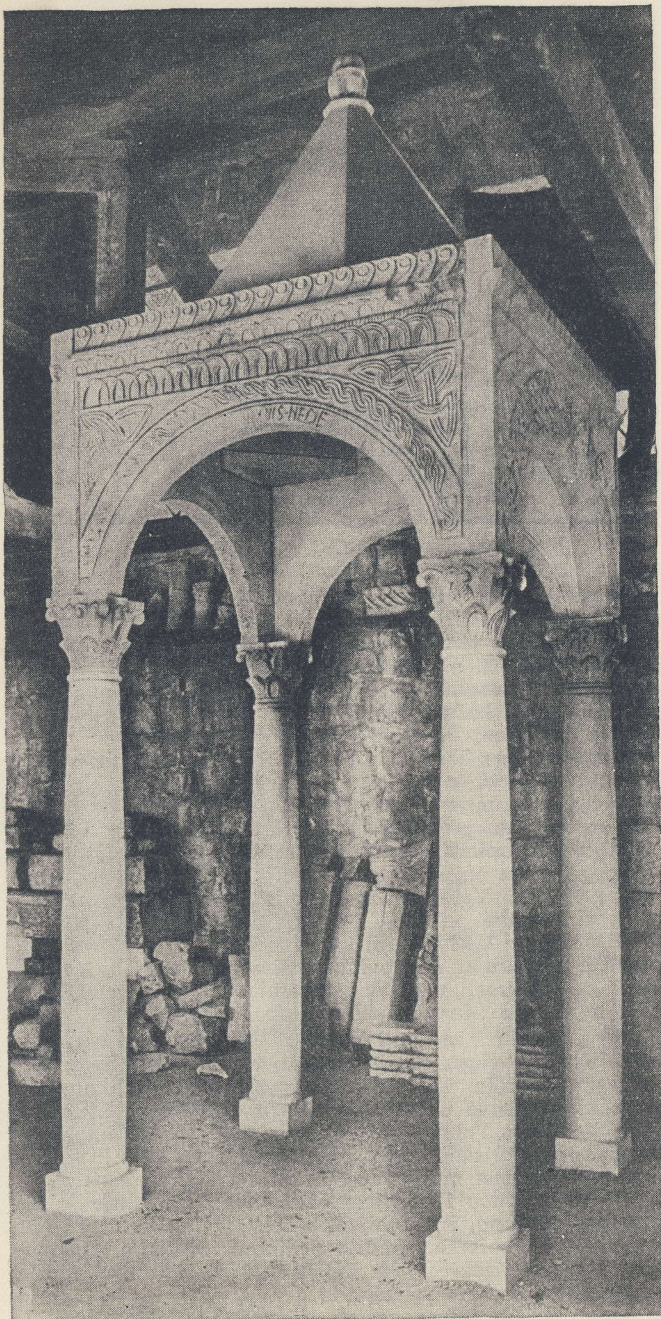
MLINOVI NA UNI KOD BIHAĆA

Od 1527 do 1592 osvojili su Turci postepeno ostali dio Bihaćkoga Pounja. Njihovi uspjesi isprva nisu bili veliki, ali su od 1558 rasli, u pravcu od istoka prema zapadu, te su 1592 najposlije zauzeli i *Bihać* i *Izačić*.

Pošto su Turci zadobili cijelo Bihaćko Pounje i u njem utvrdili svoju vlast, stanje naselja na tome zemljištu bilo je ovakvo: Svuda tuda nalazimo muslimana u velikom broju, katolika nema u istočnom dijelu oko Krupe i Cazina, a što ih u tom Pounju ima, nahode se u Bihaću i u prvoj okolini toga mjesta. Starosjedilaca u tom Pounju prešlo je u tursku vlast manje nego u južnijim krajevima, Velikom Psetu, Uncu i gornjem dijelu Huma. Pounje je postepeno osvajano, i oko njega bilo je i borbe, te je bilo i stanovitih gubitaka, osobito prilikom robljenja. Postepeno osvajanje izazivalo je iseljivanje u sigurnije strane, pogotovu od vremena, otkada je slabost hrvatske ratne organizacije u omjeru prema turskoj bila očita. Ipak je starosjedilaca ostalo tu i sve do turskoga osvojenja, jer se borba vodila o tvrde gradove, a stanovništvo se u glavnom



SEOSKA KUĆA IZ KRALJA (Foto T. Čubelić)



(*Foto Lj. Karaman*)
BIHAĆI, Ciborij iz crkve sv. Marte
Split, Arheološki muzej

štedjelo, jer je ono i osvajaču bilo potrebno. Osobito se u takvim prilikama starosjedilaca održalo po selima i po podgrađima, koja su ležala izvan dohvata borbe. Značajan je takav slučaj sam Bihać. U njegovu podgrađu i u područnim selima, kada su ga Turci zauzeli, našlo se 5.000 stanovnika, broj, koji je u ono vrijeme bio razmjerno vrlo velik. U istočnom dijelu Bihaćkoga Pounja primili su starosjedioci Hrvati, slijedeći primjer Velikoga Pseta i Unca, ostavši na svome tlu, svi islam, i oni su bili muslimansko naselje, koje je u prvim godinama održalo tursku vlast u Buševiću i u Krupi i u okolini tih mjesta. Takav isti proces proveden je i na malopsetskom području s lijeve strane Une, gdje su turske čete poklopile 1575 i 1576 u jednom mahu zemlju. Ni tu ne nalazimo od toga vremena katolika. Razmjerno najveći je broj starosjedilaca prešao na islam u samom Bihaću. Od 5.000 stanovnika, koje je turska vlast zatekla u tom mjestu, jedan je dio stradao u prvim danima organiziranja uprave, malen broj ostao je pri katoličkoj vjeri, a najveći je primio islam, utvrdivši tako osnovu budućemu jakome muslimanskome naselju u Bihaću i okolnim mjestima. Starosjedioci katolici u Bihaću uspjeli su održati svoju župu i kroz 16. i 17. st., služeći se jednom od starih crkava u području. Njihov broj za to vrijeme nije nikada bio velik. G. 1672 našao je biskup Olovčić u bihaćkoj župi samo jedno 200 vjernika. Veći dio tih župljana stanovao je u područnim selima *Kralju* i *Golubiću*.

Seljenja iz Bihaćkoga Pounja bilo je kroz cijelo vrijeme turske opasnosti. Ono je u nekoj mjeri provođeno i iz krajeva južnijih od toga zemljišta, iz Huma i Velikoga Pseta, otkuda su se uklanjale pojedine plemićke porodice. Za područje oko *Buševića, Krupe, Novoga* i *Otoka* postoji izvještaj iz 1558, u vrijeme zauzimanja tih gradova, da hrvatski seljaci u velikom broju prilaze Turcima, a ostali svijet da se nalazi u bijegu. Otkad je taj istočni dio toga Pounja pao Turcima u ruke, nastalo je raseljivanje i ovoga dijela oko Bihaća. Iz toga vremena preseljeno je 100 kuća Bišćana pod Okić, gdje su oni iskrčili zemlje u *Zdenčini* i *Rakovpotoku*, osnovavši uz ta dva mjesta i selo *Hrvate*. Tih godina doselilo se nekoliko kuća iz Bihaćke Vrhovine, iz stare Humske župe, u *Prekrižje* blizu Ozlja. U to kritično vrijeme raseljen je i Blažuj, selo zapadno od Bihaća. Najviše se prema utvrđenoj osnovi preselilo naroda iz Bihaća i okoline kobnih godina 1577 i 1578, kada su Turcima u ruke redom padali svi pounski gradovi. Za te dvije godine iselio se iz Pounja i Pokuplja silan svijet, u nekoliko desetica hiljada. Bišćani su u toj seobi sudjelovali sa 2.000—3.000 čeljadi.

Pravac seljenja iz Bihaćkoga Pounja bili su sigurniji krajevi oko Bosiljeva, Ozlja, Jastrebarskoga, Samobora, Zagreba i ponešto u Zagorju. Ratarsko stanovništvo dobivalo je tu puste zemlje, kojih je mnogo bilo. Članovi plemenskih općina ulazili su i u vojničke i upravne službe, te ih mnogo nalazimo u 17. st. u tom položaju. Seoba iz 1577 i 1578 bila je upravljena drugim smjerom. Nju je zahvatila organizirana struja preseljivanja u krajeve izvan Hrvatske, u *Gradišće*, u *Austriju* i donekle u *Kranjsku* i *Štajersku*. S ovom strujom pošlo je u glavnom oko 2.000—3.000 Bišćana, a u nju su ušli i oni Pounci od *Cazina*, *Stine* i *Menića*, koji nisu prišli Turcima. Stanovit dio naseljenika iz Bihaća čuva svoje podrijetlo u toponomastičnim prezimenima Bišćan i Bićanić (ovo je drugo nastalo od Bihćan), koja su u sjeverozapadnim hrvatskim krajevima dosta česta.

Pomuslimanjene starosjedioce Bihaćkoga Pounja turska je vlast ubrzo pojačala doseljenicima muslimanima iz susjednih svojih krajeva: Unca, Velikoga Pseta, Glamoča i Livna, a osobito iz Sane i Banjica. Tada je to Pounje dobilo značaj muslimanskoga naselja, koje se razvijalo po svojim osobinama. Jedna je od njih bila u govoru, u kojem je s vremenom prevladao utjecaj Posavlja i Dinare, te je »što« zamijenilo zamjenicu »ča«, a staru je akcentuaciju potisnula nova. Inače je u tom govoru ostalo drugih čakavskih elemenata, koji su se u muslimana na tom zemljištu održali sve do danas. S turskom upravom došlo je u to Pounje i doseljenika iz etničkih turskih strana, koji su služili osobito u vojsci. Oni su brzo pohrvaćeni, što dokazuje, da su se našli u jakoj hrvatskoj narodnoj cjelini.

Turske su vlasti u Bihaćko Pounje, kao i u druge osvojene pogranične hrvatske krajeve, naselile iz svojih središnjih balkanskih područja Vlahe pravoslavne vjere, koji su bili članovi njihove ratne organizacije, služeći u martološkim odredima neredovite vojske kao filurdžije i kao pogranična straža. U gospodarstvu ti su se Vlasi bavili isprva pastirskom privredom, imajući velike množine blaga sitnoga i krupnoga zuba. Stoga su ih turske vlasti smještale u prvom redu na planinsko tlo, odakle su postepeno silazili u doline i na ravnice, prelazeći na ratarsku privredu. Turci su te Vlahe naseljivali po potrebi, po stanovitoj osnovi, dakako uvijek tamo, gdje su postavljali granicu pred zemljištem, koje je trebalo napadati. Stoga u Bosni oko Fojnice, Kreševa, Travnika, Prozora, Duvna i Livna nije bilo pravoslavnih Vlaha, jer oko tih mjesta nije nikada bila turska međa. Turci su u svojem napredovanju prema Vrbasu, Sani i Uni Vlahe prvo smjestili u brda sjeverno od Travnika i Tešnja, da napadaju na Vrbas, i po planinama oko Glamoča i gornjega toka Unca i Sane, da im budu četnici protiv sjeverozapadnih hrvatskih krajeva. Kako su onda Turci pomicali svoje granice dalje u Hrvatsku, tako su po novim krajevima naseljivali Vlahe, koji su se najposlije između 1560 i 1630 nastanili i u Pounju. Vlasi su zauzeli prazna mjesta na tom zemljištu, ali su hrvatski starosjedioci muslimani bili brojem mnogo jači



BIHAĆI. Ruševine starohrvatske crkve sv. Marte

od njih, držeći pored toga u svojim rukama gradove i ratarske zemlje. Vlasi su se po govoru razlikovali od starosjedilaca muslimana i katolika. Oni su bili čisti štokavci, a po narječju jekavci. U velikom ratovanju između 1683 i 1699 nastale su u Bihaćkom Pounju u naselju mnoge promjene. S toga zemljišta iselila se većina Vlaha, koji su se preselili u Liku, Baniju, Počesamlje i u zapadnu Slavoniju. I pedesetak porodica katoličkih starosjedilaca iz Kralja i Golubića prešlo je na slunjsko područje i naselilo se u *Kremen* i *Cvitović*, gdje im danas žive potomci. Oko Bihaća zadržalo se samo 30 katoličkih kuća. Tako je Bihaćko Pounje ostalo u to vrijeme gotovo čisto muslimansko.

I onako jednovito muslimansko naselje pojačali su tada u velikoj mjeri mnogobrojni novi doseljenici iz Like i sjeverne Dalmacije, koji su te krajeve napustili ispred pobjedonosne kršćanske vojske. Ti muslimanski došljaci naselili su stare kulturne zemlje, kojih je mnogo bilo, pogotovu iza preseljenja Vlaha. Kroz 18. st. bilo je i pored toga doseljenja ličkih i dalmatinskih muslimana mnogo pustoga tla na tom zemljištu, jer novoga naseljivanja u to vrijeme gotovo nije ni bilo.

Svištovskim mirom 1791 u Bihaćkom Pounju Turci su izgubili s lijeve strane Une i oko Drežnika i Cetina uski trak područja, koji je pripao Hrvatskoj. Tada su se iz tih izgubljenih krajeva opet preselili mnogobrojni muslimani na tursko bihaćko zemljište. Oni su se najviše nastanili na području *Tršca*, *Gate*, *Izačića* i *Turije*, *Bihaća*, *Ripča* i *Ostrovice*, koja su im mjesta bila najbliža. Svi ti muslimani, koji su se u Bihaćko Pounje doselili iz Like, sjeverne Dalmacije, Drežnika i Cetina, istoga su podrijetla kao oni, koje su zatekli na tom zemljištu. Oni su ili starosjedioci na svom tlu, ili su se na nj preselili sa zemljišta od Kamengrada do Prozora, koje su Turci dobili već 1463 i koje se samo pomuslimanilo. Ono je bilo istoga govora čakavsko-štokavskoga i nove akcentuacije.

I poslije seobe iza svištovskoga mira ležalo je u Bihaćkom Pounju mnogo obradive zemlje puste, osobito na potplaninskom tlu, s jedne i s druge strane Grmeča i na većim posjedima uz Unu i potok Vojskovu i Japru. Staro muslimansko naselje iz 16. i 17. st. bilo je oslabilo dajući naseljenike drugim bližim krajevima, koje su Turci kolonizirali, a imalo je mnogo gubitaka u velikom ratovanju između 1683 i 1699 i poslije u manjim borbama kroz 18. st. Novi muslimanski doseljenici pojačali su doduše stanovništvo, ali svu zemlju u tom Pounju nisu mogli ni oni ni starosjedioci potpuno iskoristiti.

Tada je od 1800 počelo novo naseljivanje na te puste zemlje u Bihaćkom Pounju. Kroz 19. st. ono je provođeno u tri velike periode: do 1850, od 1850 do 1878, i u vrijeme poslije okupacije. Najjače je bilo od 1840 do 1890. Takvo naseljivanje pustih zemalja izvršeno je u to vrijeme i inače na velikom dijelu srednje i istočne Bosne. Izazvali su ga muslimanski posjednici, koji su za svoja imanja tražili doseljenike po svim susjednim krajevima, u kojima je bilo volje za tu kolonizaciju. U Bihaćko Pounje navrli su mnogobrojni naseljenici iz susjedne Like, sjeverne Dalmacije i bližih bosanskih krajeva. Hrvati su ulazili u katolička sela oko Bihaća, dolazeći iz susjednih ličkih, slunjskih i bližih bosanskih sela. Struja od Boričevca i Lovinca zahvatila je nešto zemlje oko *Vrtoča* i *Krnjeuše*. Tim doseljivanjem i unutarnjom seobom nastala su u 18. st. dva nova katolička sela kraj Bihaća, *Žegar* i *Vedro Polje*. Na područje Krupe Hrvati u toj kolonizaciji gotovo i nisu prelazili. To su područje u većem broju zahvatili Vlasi, koji su naselili puste zemlje i pored Une i ispod Grmeča. Kako je preko polovine toga novoga pravoslavnoga i katoličkoga naselja iz Like, sa Korduna i sjeverne Dalmacije, prevladali su lički način života i lička nošnja kod kršćanskoga stanovništva na tom zemljištu stari bosanski značaj.

Kada je poslije svištovskoga mira Hrvatska dobila uski trak zemlje uz Koranu i Plješivicu, koji su muslimani napustili, nastalo je tu novo naseljivanje, te su osnovana sela: *Vaganac*, *Rešetar*, *Petrovo Selo*, *Željava*, *Baljevac*, *Zavalje*, *Međudražje*, *Skočaj* i *Melinovac*. Krajiške vlasti dovele su u njih katolike Hrvate i pravoslavne. Gotovo čisto hrvatsko naselje zauzelo je Gornji Vaganac, Baljevac, Zavalje, Međudražje i Skočaj. Manjina Hrvata unišla je u Rešetar, Petrovo Selo i u Željavu, i nekoliko se hrvatskih porodica nastanilo i u Donji Vaganac. Pravoslavno stanovništvo nastanilo je malo selo Melinovac. Hrvati su većinom iz ličkoga naselja, ponešto sa Korduna i u desetak jakih porodica iz starosjedilačkih katoličkih sela iz okoline Bihaća. Iz tih su krajeva i vlaški naseljenici. Lički hrvatski doseljenici pripadaju svim strujama, koje su kolonizirale Liku: Bunjevcima, brinjskim i otočkim starosjediocima, Goranima, Bosiljevcima i pokrštenim muslimanima.

LIT.: Lajos Thallóczy i Samu Barabas, *Codex diplomaticus comitum de Blagay*, Mon. Hungariae historica, XXVIII.; Lajos Thallóczy i Sándor Horváth, *Codex diplomaticus partium regno Hungariae adnexarum* (comitatum: Dubicza, Vrbasz et Szana); Lajos Thallóczy, u istoj zbirci: *Banatus, castrum et oppidum Jajcza*; Vjek. Klaić, *Acta Keglevichiana annorum 1322—1527*, Monumenta spect. histor. Slavorum merid. XXXII.; Đ. Šurmin, *Hrvatski spomenici*, I., u zbirci Monum. historico-juridica, VI.; Rad. Lopašić, *Bihać i Bihaćka krajina*; M. Karanović, *Pounje u Bosanskoj Krajini* u knjizi *Naselja i poreklo stanovništva*, XX.; F. Rački, *Popis zagrebačke biskupije*, Starine, IV.; J. Jelenić, *Spomenici kulturnoga rada bosanskih franjevaca*, Starine XXXVI.; Rad. Lopašić, *Prilozi za poviest Hrvatske XVI. i XVII. v.*, Starine, XVII. i XIX.; Isti, *Spomenici Hrvatske Krajine*, I. i III. S. P-ć.

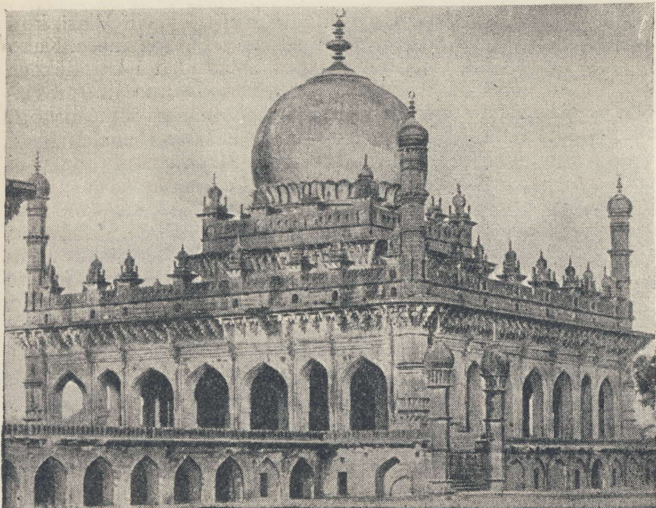
BIHEVIORIZAM (engl. behavior, behaviour »ponašanje«). Psihologijski smjer, koji se služi samo metodom objektivnog opažanja, kako neki organizam reagira u izvjesnim situacijama. Ovim odricanjem od introspekcije želi se postignuti što veća sigurnost rezultata. Pritom je predmet psihologije, doživljaj, pomaknut od subjektivne, nutarnje reakcije na vanjsku reakciju, na ponašanje, uz pretpostavku da je ta vanjska reakcija u zakonskoj svezi sa doživljanjem. Radikalni b. na taj način stavlja uopće psihično na stranu i kao nauka o ponašanju prestaje zapravo biti psihologijom (J. B. Watson, W. Behterev, W. S. Hunter i dr.). Manje radikalni b. uzima ponašanje kao simptom psihičnoga (W. Mc. Dougall, E. L. Thorndike, H. Piéron i dr.). Kako se i izjave subjekta smatraju ponašanjem, čini se, da ipak ovim putem introspekcija subjekta dolazi do riječi.

B. ima znatnih uspjeha osobito u psihologiji životinja i djeteta. Kao metoda, po kojoj iz vanjskog ponašanja ili tjelesnih promjena zaključujemo na psihično, sačinjava ova objektivna metoda već otprije nužnu dopunu u psihologijskoj metodici. Kao smjer, koji uopće isključuje svaku introspekciju u psihologiji, ne može se ovaj ekstremni b. osloboditi od prigovora jednostranosti. R. B-s.

BIJANKOVIĆ, Nikola, ✻ Split 15. VIII. 1645, † Makarska 10. VIII. 1730, makarski biskup, književnik. Svršivši mudroslovne i bogoslovne nauke u loretskom ilirskom kolegiju i ovjenčan doktoratom 1667 vraća se u domovinu i tu postaje najprije župnik u kaštelanskom Sućurcu, zatim kanonikom u Splitu. Jedno vrijeme je tu bio vikar nadbiskupa Stjep. Kosme i vikar apostolske Stolice za biskupije kotorsku i skadarsku. U Splitu je osnovao oratorijsku kongregaciju, a 1679 o svom trošku izgradio crkvu i samostan sv. Filipa Nerija. Iza biskupa Marina Lisnića († 1685) postavljen bi 1698 za biskupa u Makarskoj. Njegov svetački život prikazao je Iv. Jos. Pavlović-Lučić pod naslovom: *Kratko prikazanje života, kriposti i čudesa sluge božjega prisv. i pripošt. gosp. Nikole Biankovića, biskupa makarskoga, sakupljeno i izrađeno iz nesumnih temeljah i svidočanstvah istinitih* (Mleci, S. Coleti 1798) sa slikom biskupovom. Sam B. izdao je tiskom dva svoja prijevoda: *Naredbe od slova države splitske* Stjepana Kosme (Mleci 1699) i R. Bellarmina: *Nauk krstjanski kratak složen* (Mleci 1708 i 1724).

LIT.: S. Ljubić; *Dizionario biografico*, Zadar 1856. F. F.

BIJANT (grč. *Bίας*) iz Priene, živio u prvoj polovini 6. st. pr. Kr., jedan od sedam grčkih »mudraca«, kojih se imena razno navode, ali u svakoj se verziji spominje B. i uz njega Solon, Pitak i Tal, s kojim zapravo počinje grčka filozofija. A. B-a.

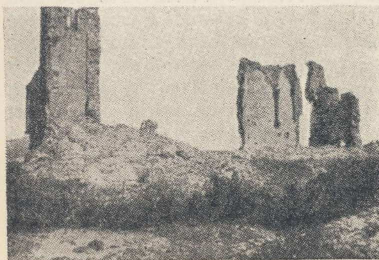


BIJAPUR, Grobnica Ibrahima II. *(Orbis terrarum)*

BIJAPUR, 1. okružje na visoravni Dekan, u jugoistočnom dijelu provincije Bombay, Indija. Na 14.775 km² živi 869.220 stan. (1931), većinom Hinda, a muslimani su neznatna manjina. Ljetni monsun donosi B. malu i nestalnu količinu oborina, jer se prostire u istočnom podnožju Zap. Ghata. U sušnim godinama nastupa glad i pomor, otuda česte promjene u broju stanovnika, koji gaje razna žita, uljane biljke i pamuk. Radi nesigurne žetve razvili su se kućni tkalački zanati (iz pamuka i svile).

2. Naročito je poznat grad B., postaja na želj. pruzi Sholapur—Gadag. Ima 39.747 stan. (1931), skoro isključivo muslimana. Ime u sanskritu glasi Vidžapura »grad pobjede«, što dobro tumači značaj grada. Od 1489—1689 bio je prijestolnica muhamedanske države, zatim do 1724 pod vlašću Delhia, a 1818 su ga osvojili Englezi. Muslimanski gospodari su ukrasili B. divnim džamijama i velikim palačama, po tome je jedan od najinteresantnijih gradova Indije. Danas je B. malo trgovište (žito, pamuk i dr.). J. R-ć.

BIJEG KAPITALA označuje nastojanje, da se likvidacijom izvršenih investicija kapital izvuče iz pojedine države, u kojoj je bio uložen. Prema vrsti ulaganja to se postizava unovčenjem vrijednosnih papira, prodajom nekretnina ili prodajom trgovačkih, odnosno industrijskih poduzeća i prijenosom dobivenih mobilnih sredstava preko granice. Bijeg se kapitala javlja najviše, kad se u narodnom gospodarstvu neke države opaze znakovi teških ekonomskih poremetnja (slom valutnog sustava) ili političkih zapletaja, od kojih se očekuju teške posljedice za interese kapitala, a on im se ne može prilagoditi. Rijetko se dešava, da se tendencija toga bijega javlja s fiskalnih razloga (preveliko porezno opterećenje ili uvođenje suviše visokih poreza na nasljedstvo). U tim se slučajevima bijeg kapitala redovito ograničuje na pojedinačne slučajeve. Poslije svjetskoga rata neke su države, napose Njemačka (između 1919—1923), nastojale spriječiti bijeg kapitala različitim normativnim propisima (obvezatna registracija vrijednosnih papira), a posljednjih godina sadrži devizno zakonodavstvo gotovo svih država mnoge propise, kojima je svrha, da mogućnost bijega kapitala svedu na najmanju mjeru. U tu se svrhu zabranjuje iznos vlastitog i stranog novca, propisuje registracija vrijednosnih papira, koje vlastiti državljani posjeduju u tuzemstvu i inozemstvu i sl., te se sve financijske transakcije s inozemstvom, koje ne potječu od robnog prometa, uopće stavljaju pod strogi nadzor države. Učinak je međutim svih takvih mjera dosta problematičan, ako se ne primijene drakonske kazne. V. L.



(Foto Gj. Szabo)
BIJELA, Ruševine utvrđenog samostana

BIJELA, selo u Slavoniji, kotar daruvarski, 7 km jugoistočno od Daruvara, sjedište upravne općine, ima 368 stanovnika. Ruševine istoimene benediktinske opatije. Samostan je bio okružen zidovima i kulama, a spominje se već 1242. Kasnije je prešao u svjetovne ruke (Tiboldovići-Zemče), pa u vlast Turaka.

LIT.: Đ. Szabo, *Sredovječni gradovi u Hrv. i Slav.*, Zagreb 1920. Z- D-i.

BIJELAC, 1. glogov (*Aporia crataegi* L.), leptir. Krila su mu bijela s crnim žilama. Leti u lipnju i srpnju i nese jaja na lišće voćaka i gloga. Mlade gusjenice savijaju u kolovozu malena gnijezda od lišća na granama i u njima prezime U proljeće brste mlado lišće, a u svibnju i lipnju zakukulje se na granama, živicama i t. d. Suzbijanje: skidanje i paljenje zapredaka u jesen i zimi; prskanje mladog lišća odmah iza početka listanja arsenskim juhama ili 0,2‰-nim nikotinom.

2. **B. kupusni** (*Pieris brassicae* L.), leptir, krila bijele boje s crnim uglovima na prednjim krilima kod mužjaka, a kod ženke s još 2 okrugle crne mrlje. Prvi put leti u proljeće i odlaže jaja na divlje biljke. U srpnju leti novi rod katkada u golemoj množini i nese žućkasta jaja na naličje kupusa. Žutocrne gusjenice katkada obrste lišće do rebara. Suzbijanje: sakupljanje i gnječenje jaja, gusjenica i kukuljica; prskanje gusjenica 0,2%-nim nikotinom, Dufourovom ili arsenskom juhom; naprašivanje fino mljevenim kainitom, Thomasovim brašnom ili pepelom.

3. **B. repin** (*Pieris rapae* L.), leptir krila bijele boje sa blijedocrnim uglovima na prednjim krilima; osim toga s jednom ili dvije crne mrlje. Način života i suzbijanje kao kod bijelca kupusnog. F. O.

BIJELA GALICA → **Cinčana galica.**

BIJELA KNJIGA, službena zbirka diplomatskih dokumenata i ostalih pisanih sastavaka (nota, diplomatskih izvještaja, poslaničkih uputa, govora, zapisnika i t. d.), nazvana prema boji omota, a koju njemačka vlada podastire parlamentu i javnosti kao izvještaj o pregovorima i ugovorima sa stranim državama. Njome često hoće da obrazloži svoje držanje i djelovanje kod međunarodnih spornih pitanja od većega značenja i kod ratnih zapletaja. Izdavanje ovakvih knjiga počelo je g. 1884, a jedna je od najvažnijih *Das Deutsche Weissbuch über die Schuld am Kriege mit der Denkschrift der deutschen Viererkommission zum Schuldbericht der Alliierten und Assoziierten Mächte vom 29. März 1919.*

BIBL.: J. Sass, *Die deutschen Weissbücher zur auswärtigen Politik 1870—1914*, Geschichte und Bibliographie, Berlin 1928. J. N.

BIJELA KOVINA → **Kovina.**

BIJELA KRVNA TJELEŠCA → **Leukociti.**

BIJELA KUĆA, engl. White House ili Execution Mansion of the President of the United States, u Washingtonu, palača s uredom i službenim stanom predsjednika U. S. A. Nalazi se 2 km *SZ* od Kapitola, a sagrađena je na dva kata, sa jonskim portikom i parkom. Zgrada je 1792 osnovana, 1814 od Engleza spaljena, 1818 opet podignuta. Pod B. K. se u diplomatskom jeziku također razumijeva i predsjedništvo U. S. A.

BIJELA NEDJELJA (lat. Dominica in albis), prva nedjelja po Uskrsu. Pokršteni bi na Veliku subotu iza krštenja obukli bijelu tuniku, košulju (albu), da se time izvana označi bjelina (svetost) duše, što su je sv. krstom zadobili. Tu su albu imali svaki dan na sebi kod službe Božje sve do subote ili nedjelje. U mnogim našim mjestima postoje posebni narodni običaji na Bijelu nedjelju. Najčešće na taj dan momci i djevojke izmjenjuju pisanice. Za tu izmjenu postoji u srednjoj Podravini izraz matkati se, pa prema tome Bijelu nedjelju zovu Matkina nedjelja. B. S.

BIJELA OLOVNA RUDA ili cerusit (od lat. cerussa »olovno bjelilo«). Kristalizira rompski, često u oduljim kristalima, koji su iglićasti, čak i vlaknasti (u Ljubiji). Neki su kristali pločasti. Sjaja masno-dijamantna. Proziran-providan. Bezbojan, bijel, žut, smeđ, siv, a katkada i crn od ugljena, pa ga tada zovu *crnom olovnom rudom.* Kemijski je olovni karbonat $PbCO_3$. Postaje preobražajem iz galenita. Negdje se razvio u velikim količinama, pa je tako važna ruda za dobivanje olova. Ima ga uz olovne rude, na pr. u Ljubiji u Bosni. Velike količine nalaze se u Podrinju po olovnim rudnicima, napose kod Postenja. F. T.

BIJELA PČELA, naziv za roj. Mladi proljetni roj, koji ima stariju, ali još plodnu maticu, daje obično u prvoj polovici mjeseca srpnja t. zv. paroj. U povoljnim prilikama može taj paroj opet dati mladi roj u mjesecu kolovozu ili početkom rujna, a takav rijetki roj zove se kod

nas bijela pčela. U južnim krajevima, ako ne vlada suša ili nestašica pčelinje paše, ovakve su pojave bijele pčele česte, dok u sjevernim krajevima toga nema. Na pr. u Njemačkoj poznaju samo t. zv. paroj, koji tamo zovu djevičanski roj. U roju bijele pčele obično se nalazi stara istrošena matica; nju treba pod jesen ukloniti i novom izmijeniti, da košnica ili pčelac zimi ne ugine. Bijela pčela je kod nas samo naziv za roj, dok pravih bijelih pčela u prirodi nema. Dogodi se veoma rijetka pojava, da se kod nekih košnica izuzetno rodi nešto radilica i trutova s bijelim očima; to su t. zv. albinosi, kojima manjka očni pigment. Ovaki bolesnici dobro ne vide i budu od vlastitog društva izbačeni iz košnice. Bijela pčela i albinosi su sasvim različite pojave i nazivi. P. W-n.

BIJELA REPA ili repa okruglica (*Brassica rapa* var. *esculenta*) gaji se zbog odebljalog, sočnog, slatkog ili ljutkastog korijena kao povrće. Korijen je kod različitih sorta okrugao, splošten ili dugoljast kao u obične repe. Ona voli osrednje, lakše, dovoljno svježe tlo i vlažnije, hladnije podneblje. Sije se u proljeće ili ljeti za jesensku potrošnju. Na oranicama je često siju kao postrni usjev (odatle ime »postrna r.«). Korijen se pripravlja kao varivo poput korabice ili se riba na rezance i kiseli za zimu. Sprema se za zimu u podrume ili u trapove.

Ima i krupnih odlika, koje se uzgajaju isključivo na oranicama kao postrni usjev za ishranu stoke, naročito za muzne krave. Hranivost repe osniva se uglavnom na sadržaju šećera i manja je nego u broskve. Z. A.

BIJELASICA → **Bjelasica 2.**

BIJELA STIJENA, 1. selo u Slavoniji, pakrački kotar, ima 237 stan. U srednjem vijeku bila je B. S. sjedište opatije, koja je najprije pripadala templarima, a zatim ivanovcima (prioratu vranskom). Naslov opata Bl. Dj. Marije od Bijele Stijene održao se do danas u zagrebačkom kaptolu. Poslije ivanovaca posjedovali su B. S. razni plemići: Tiboldovići-Zemče (do pol. 15. st.), zatim Ivan Hunjadi, Vuk Grgurović, Berislavići i Banffy. Turci su je osvojili 1543. Danas postoje samo tragovi triju kula.

LIT.: Đ. Szabo, *Sredovječni gradovi u Hrv. i Slav.*, Zagreb 1920. Z. D-i.

2. Tvrđava i selo u Bihaćkoj krajini istočno od Cazina i Ostrošca. Gospodari su te Bijele Stijene, koju danas narod zove Stina, bili knezovi Babonići. Iz nje su potekle plemićke obitelji Drinovačkih i Magdalenića. G. 1575 osvojiše tvrđavu i selo bosanski muslimani. Selo je otada muslimansko.

LIT.: R. Lopašić, *Bihać i bihaćka krajina*, Zagreb 1890. P. G.

U doturskọ je vrijeme B. S. velik vlastelinski posjed, koji je organiziralo pleme Tiboldovo u početku 13. st. Tiboldovci, porijeklom iz Njemačke, dobili su od kralja i inače mnogo zemlje na području između Pakre i Save. Najznatniji im je posjed bilo Svetačje, po kojemu je jedna grana toga plemena i nazvana Svetački. Bjelostjensko vlastelinstvo prostiralo se preko dolova i humova zapadno od potoka Sloboštine, koji se prije Turaka u gornjem toku nazivao Leonica ili Lionica. Bilo je vrlo dobro naseljeno, te je osim bogatoga predgrađa imalo u početku 16. st. još 80 područnih sela. Granica mu je na sjeveru bila do potoka Vrbovca i Ševice, na zapadu do crte Goleši—Donji Čaglić, a na jugu do crte Goleši—Benkovac. U samoj Bijeloj Stijeni bila je izgrađena utvrda, koja je u našim doturskim listinama bila obično poznata pod madžarskim imenom Fejérkö, istoga značenja kao i hrvatsko. U predgrađu stajala je crkva sv. Barbare, a na podnožju bile su još tri župe, i to: sv. Mihajla u selu Poveličju na mjestu današnjih Goleša—Rajičića, sv. Marije u selu Crkvenici na položaju današnjega Kovačevca i sv. Katarine ondje, gdje su danas Rađenovci. Osim toga u početku 16. st. podignuli su franjevci, s pomoću Franje Berislavića, koji je u to vrijeme bio posjednik u Bijeloj Stijeni, prostran samostan u Dvorišću, blizu današnjih Alavudaca. Osim Podgrada dobilo je trgovačko-obrtnički značaj i to Dvorišće, koje je bilo središte dobro naseljenoga kraja. Trgovište branio je kaštel, koji je bio podignut na obližnjem brdu. Važni brodovi bili su na potocima Vrbovcu i Subockoj, a zvali su se Jablanački, Imenski i Bučinski.

Naselje na ovom zemljištu bilo je na granici dinarsko-posavske i podravske struje, štokavskoga, ikavskoga i kajkavskoga ekavskoga govora. U spomenicima 15. st. i u početku 16. st. toponomastika je u njemu zapisana u većem dijelu štokavski, ali najviše u ekavskom narječju, iz čega se vidi, da su u to vrijeme kajkavci na tom području prelazili u štokavce. Jako stanovništvo u tom kraju pojačali su bjegunci iz Gradiške i njezine okoline, koji su u velikom broju nadrli na bjelostjensko vlastelinstvo, kada su 1536 Turci osvojili slavonsku Posavinu. Od te godine počelo je propadati zbog turske nevolje i to područje oko Bijele Stijene. U to vrijeme ono je pripadalo Keglevićima, od kojih je Petar, ban hrvatski, tvrđavu bjelostjensku vrlo cijenio i branio svim silama. Turski su četnici poslije pada Požege i Gradiške neprestano prodirali dalje na zapad i robili i plijenili stanovništvo, koje je ostavljalo svoje domove i raseljivalo se u druge sigurnije krajeve. Tvrđavu bjelostjensku napustila je hrvatska ratna organizacija već 1540. Do 1544 raselilo se s toga područja i cijelo naselje, pa kada su te godine Turci zadobili zemljište sve do potoka Ilove, staro vlastelinstvo bjelostjensko našli su bez stanovništva. Uglavnom je otuda vršeno raseljivanje u dvije struje, od kojih je jedna, i to jača, vodila u zapadnu Madžarsku, a druga, slabija, u zapadnije hrvatske krajeve, gdje te naseljenike nalazimo i pod hrvatskim imenom Belostinac i pod službenim madžarskim Fejerköi. U tom kraju, izvan područja bjelostjenskoga, u selu Skenderovcu, istočno od Lipika, održalo se je pod Turcima nekoliko kuća starosjedilaca Hrvata, kojih je za turske katastrofe bilo 7 kuća, te ih je toliko prešlo i u 18. st.

Turci su obnovili utvrdu u Bijeloj Stijeni i naselili muslimane u Podgrađe, kojih je pred katastrofu moglo biti do 100 kuća. U tvrđavi je stajala posada kroz cijelo tursko gospodstvo. Područje bjelostjensko pripadalo je sandžaku cerničkom.

Na ostalo pusto područje Turci su naselili pedesetak kuća iz srpskoga vlaškoga naselja, koje je služilo u martološkim odredima, čuvajući stražu u brdima prema potoku Ilovi. Kako je starosjedilaca s toga područja nestalo, tako je propala i njihova stara toponomastika, od koje su od osamdeset imena u novo naselje prešla samo 4, i to Bijela Stijena i 3 područna sela: Bjelanovac, Čaglić i Lještani. Muslimani, koji su na tom području bili najjače naselje, zvali su svoje mjesto u ikavskom narječju Bila Stina, te je tako u spomenicima toga vremena i zabilježena. Turci su Bijelu Stijenu izgubili u ratovanju od 1687—1691, a muslimansko naselje prebjeglo je iz nje u susjednu Bosnu. I grčko-istočno stanovništvo izmaklo je tada s toga zemljišta na kršćansko područje u Hrvatsku, odakle se oko 1700 vratilo na svoje selište, gdje su ga pojačali novi grčko-istočni doseljenici iz Bosne. Istu je sudbinu imalo i ono 7 domova hrvatskih starosjedilaca u Skenderovcu. Kada su se vratili iz zbjega u Hrvatskoj, bilo ih je Šurkalovića 2 kuće, Hadžijevića 3, Antolovića i Kovačevića po 1. Srbe su dvostruko pojačali doseljenici iz Bosne.

Pošto su Turci u jesen 1691 opet istjerani iz Slavonije, nastalo je od 1692 novo naseljivanje i ovoga područja između Save i Pakre. Doseljenici su bili uglavnom iz susjedne Bosne, katoličke i grčko-istočne vjere. Dalje na zemljištu od Lipika i Pakraca bila je jaka i struja iz Hrvatske od Čazme i Križevaca. Bosanci su u prvom redu naselili Bijelu Stijenu, kojoj je hatar ležao pust.

Došlo ih je g. 1692 dvanaest kuća, od kojih su Andraševići, Ćate, Ćukovići, Lončari, Miloševići, Paukovići, Pipalovići, Vidovići i Vukovići bili Hrvati. Istom strujom doselili su na to područje u selo Čaglić i Maroševići, Matijaševići, Mijačevići, Sinjakovići, Stokići, Šimići i Zrnčići. Oni su zajedno sa starosjediocima u Skenderovcu osnovali na čaglićkom području tri zaselka: Bukovčane, Matijašević i Sinjaković. Ova dva posljednja pripadaju danas Donjem Čagliću. U kasnijem razvitku uništo je u ta sela i nekoliko porodica iz hrvaćanske i bosanske struje, koje su naseljivale Lipik i Pakrac i zemljište oko njih. Isto su tako Bijela Stijena, Čaglić i Skenderovac dali naseljenike tome lipičko-pakračkom području. Cijelo to naselje razvijalo se osrednje, a održale su se do danas gotovo sve osnovne porodice. Valja naglasiti, da su najbolji razvitak pokazali ipak starosjedioci iz Skenderovca Adžijovići i Šurkalovići. U to naselje doselilo se u novije vrijeme i nekoliko ličkih porodica. Bosanski doseljenici donijeli su ikavsko narječje, koje se najduže sačuvalo u Bijeloj Stijeni. Pod utjecajem susjednih grčko-istočnih jekavaca i već pojekavljenih starosjedilaca prodrlo je i među stare ikavce jekavsko narječje, koje se govori u tome cijelom kraju oko Pakre. Na starom bjelostjenskom području danas je vlaško naselje četiri puta jače nego hrvatsko.

LIT.: M. Mesić, *Građe mojih rasprava*, u »Radu«; *Listine i isprave*, Starine V., Zagreb 1873; Vj. Klaić, *Acta Keglevichiana annorum 1322—1527*, Mon. spect. hist. Slav. merid., sv. 42., Zagreb 1917; T. Smičiklas, *Dvijestogodišnjica oslobođenja Slavonije*, II., Djela Akad. XI., Zagreb



(Foto Griesbach)
BIJELE STIJENE, Vapnenačka srednja skupina između glavnog vrha i Boca

1891; Fr. Rački, *Popis župa zagrebačke biskupije 1334 i 1501 godine*, Starine, IV., Zagreb 1872. S. P-ć.

BIJELE NOĆI. Na 48°5⁰ sjev. i juž. geogr. širine spušta se sunce 22. VI. odnosno 22. XII. samo 18⁰ ispod horizonta, tako da sumrak traje cijelu noć. Na sjev. šir. od 50⁰ traju takove bijele noći od 1. VI. do 12. VII., na 52·5⁰ (Berlin) od početka lipnja do polovice srpnja, a na polovima gotovo 50 dana.

BIJELE STIJENE. Sjeverozapadna krška visoravan Hrvatske, nazvana Gorski Kotar ili Hrvatska Švica, prepuna je različnih geomorfoloških oblika, koji tome kraju daju posebnu gorsku značajku s nenadmašivim prirodnim rijetkostima i ljepotama. Divlje i neprohodno Pakleno, sunovrate Sokolanske Stijene, rastrgani vrhovi Velikoga i Maloga Risnjaka, silna kamenita gromada Medveđih Vrata, strmo odlomljene Kuželjske Stijene, divna krška vrela Zeleni Vir, izvori Kupe, Kupice, Čabranke i Fužinarke, sočne košanice Drgomlja, Matića poljane, Vrbovske i Okruglice poljane, Ravna i Maševa, romantične okolice Čabra, Prezida, Crnog Luga, Lokava, Delnica, Fužina, Skrada, Mrkoplja, Sušice, Begova Razdolja, Ravne Gore i Jasenka samo su dio iz vijenca prirodnih rijetkosti i ljepota, kojima je okićen Gorski Kotar. Biser u nizu toga velikoga i prirodnim krasotama isprepletenog vijenca su Bijele Stijene.

B. S. sačinjavaju rastrgani gorski sklop sjevernih ogranaka 40 km duge Velike Kapele, koja se proteže smjerom *SZ—JI* od Lujzinske ceste između Ravne Gore i Mrkoplja do prevlje Jari Jasen (888 m), odakle se nastavlja Mala Kapela. B. S. nalaze se južno od Begova Razdolja, najvišeg sela tih krajeva (1090 m). Sa *S* su omeđene uvalom Begove Staze, sa *SI* podnožjem slikovite Bjelolasice, s *I* i *JI* rastrganom i prašumom obraslom Velikom i Malom Javornicom, a sa *Z* su omeđene dubokom uvalom Crne Drage, koja ih dijeli od isto tako zanimljivih Samarskih Stijena. Smjer orografske osi podudara se sa dinarskim pružanjem, t. j. *SZ—JI*, a gorski greben ne pokazuje jednovite crte, jer je tektonskim silama rastrgan i podijeljen u pojedine gorske skupine. Smještene su na 32⁰ 36′ istočno od Ferra i na 45⁰ 41′ sjeverne širine. Previjom, zvanom *Boce*, razdijeljene su po prilici u dva jednaka dijela: jugoistočni dio s najvišom točkom u visini od 1335 m i sjeverozapadni dio s najvišim usponom 1314 m.

Kako se B. S. nalaze u pravom krškom području, to one kao i njihov okoliš nose gotovo sve bitne značajke krša. Kao sastavni dio Velike Kapele taloženo je njihovo kamenje istodobno s kamenjem Velike Kapele i Velebita iz voda mezozojskih mora, pa su pod utjecajem različnih činilaca, koji izgrađuju koru zemaljsku, u dugim razvojnim dobama zadobile današnje svoje lice. To davno započeto oblikovanje nastavlja se procesom denudacije i danas čas jače čas slabije, pa je s time u vezi i samo ime B. S. Vapnenačko kamenje, koje izgrađuje B. S., izvrgnuto je stalnom utjecaju oborinskih voda u pravcu kemijskom i mehaničkom. Kemijsko djelovanje očituje se u izlučivanju organskih tvari na kamenitoj površini, od čega kamen dobiva rastrošnu koru, koja je posve svijetle boje, dok je svježa kamena površina siva ili smeđa. Kako u kamenju B. S. ima mnogo organskih tvari, nastaje rastrošbom po površini kamena kao snijeg bijela kora, po kojoj su B. S. dobile ime. Sile izgradnje kore zemaljske u zajednici s denudacijom stvorile su kroz dugu geološku prošlost od vapnenačkih masa one danas tako osebujne i različite oblike B. S., kojima nema premca u našim krajevima, a po kojima se B. S. daje s punim pravom ime *Hrvatskih Dolomita.*

Po geološkom sastavu izgrađene su isključivo od vapnenačkoga kamenja jurske formacije, od debelo slojenih sivih vapnenaca i gromadastih smeđih kršnika, koji prevlađuju u izgradnji. Ova se razlika očituje i u geomorfološkim oblicima, jer su oblici vapnenaca blaži i jednostavnije građe, glatki bez značajnih skulptura i žljebova, dok su oblici kršnika oštri, stvaraju visoke odlomljene litice, različite plastične slike, kukove, zubce, tornjeve, vrata i veće ili manje kamene skupine s površinom, prepunom sitnijih i krupnijih žljebova i žljebića. Između pojedinih kamenitih oblika uvalile su se pliće ili dublje ponikve, pa one prve stvaraju slikovite male vrtiće, pune najljepšeg planinskog cvijeća, a one druge, obrasle crnogoricom, sežu često u takve dubine, da svojom veličinom i nevidljivim dnom pobuđuju strah i divljenje, a ipak u zajednici sa svim ostalim oblicima daju veličanstvenu sliku ljepote. U nekim dubokim pukotinama velikih ponikava ima vječnog snijega, pa su takve snježnice prava blagodat posjetnicima, jer na krškom području B. S. nema izvor vode.

Opisati riječima svu veličajnost i različitost B. S. ne može se, jer ljudski duh i pero ne mogu obuhvatiti svu stvaralačku moć prirode i sve to skupiti u jednom plastičnom prikazu. B. S. treba vidjeti!

Vegetacijski pokrov sastoji se od pojasa šume, koji se širi od Begove Staze do pod kukove B. S., a sastavljen je od miješane šume: bukve, jele, smreke, javora, žestike i gdjekojega stabla ili grma tise. Iznad pojasa šume prelazi bukva u kosodrvinu, a uz nju se javlja smrča (*Juniperus nana*) po golim stijenama vrhova i niska burom izmlaćena smreka.



(Foto J. Poljak)
BIJELE STIJENE, južna vrata iznad prvog vrtića u istočnom dijelu

Flora je brojna i odlikuje se mnogim alpskim zastupnicima, koji dolaze i na Velebitu i Gorskom Kotaru, pa se osobito ističe runolist i srčanik uz brojne vrste različnih rijetkih bilja, koje ukrašuju vrtiće i strme gole stijene.

Od faune dolazi u šumama gorskih sklopova osim medvjeda i vuka još lasica, lisica, vjeverica, jazavac, tvor, kuna zlatica i bjelica, pa po koja divlja mačka, a bilo je još donedavno i divokoza u kraju »Šuplji Javor«. Ptičji svijet je malobrojan, ali značajan radi rijetkih vrsta pripadnika alpske faune. Tu su alpski kos grlaš, alpska kreja ili lješnikarica, alpska čavka ili galica, troprsti alpski djetao, alpska stjenjakuša i smrekova krivokljunka. Od poznatih ptica dolazi bjaloguza, crvemperka, crna žuna, plazur ili puzavac, jelova sjenica, čučurin, ušara i druge. I gmazovi se odlikuju zastupnicima alpske faune, kao alpski vremenjak ili daždevnjak, otrovna zmija crnica (*Vipera prester*), alpski štur (*Triton alpestris*) i gušterica (*Lacerta Horvathi*), poznata samo iz naših krajeva. Sve ove vrste su tamne boje. Pored njih dolazi još obična riđovka i planinska gušterica (*Lacerta vivipara*), koja rađa žive mlade.

Ispod istočnog dijela najvišeg vrha stoji kuća Hrv. planinarskog društva, nazvana »Hirčeva kuća«, do koje je bojom označen pristup iz Jasenka, Begova Razdolja i Tuka, kao i spojnica između kuće i previje Boce. Najkraći je pristup iz Jasenka Begovom stazom u Rusov jarak i odavle na kuću, a do Jasenka dobrom Rudolfinskom cestom 24 km iz Ogulina.

LIT.: D. Hirc, *Zemljopis Hrv. Slav.*: Na Bijelim Stijenama; Isti, *Novi prilozi hrv. flori, III. Bijele Stijene*, Glasnik Hrv. prirod. dr., XXX.; M. Hirtz, *Bijele Stijene*, Hrv. planinar, br. 7, 1923; J. Poljak, *Bijele i Samarske Stijene*, Priroda XV., 1925. J. P-k.

BIJELI, kod bilja (na pr. Bijeli dud, B. jasen, B. topola → **dud b., jasen b., topola b.** i t. d.).

BIJELI CVIJET (bjelotok, bijelo pranje, lat. fluor albus, njem. weisser Fluss).

U spolnim organima zdrave žene tvori se i iz njih izlučuje tek toliko tekućine, da su dio među sklopkama i ulaz rodnice navlaženi, dok je koža izvana suha.

Pod bijelim cvijetom razumijeva se prekomjerno izlučivanje takve tekućine. Ona je bijela, sluzava ili mliječna, ali žene tako označuju često i žućkasti, žutozelenkasti, gnojni, pa gdjekada čak i sukrvavi izljev.

B. c. može se tvoriti na vanjskim spolnim organima (vulvi), može nastati u rodnici (vagini), a može dolaziti iz maternice (uterusa) pa i iz jajovoda (tube). Prema tome razlikuje se vulvarni, vaginalni, uterini i tubarni fluor.

Uzroci su veoma različiti: oni mogu biti opća oboljenja, na pr. kod mladih djevojaka kloroza, opća astenija, anemija; šećerna bolest dosta je često uzrok jakog i vrlo nesnosnog fluora i svrbeža. Kod oslabljene funkcije jajnika s preslabom i neredovitom menstruacijom, a tako i kod starih žena nakon prestanka menstruacije dolazi često vaginalni fluor. Iritacije kod onanije i prečestog koitusa pa oksijuri uzrokuju češće b. c. Naravno, da se i kod mnogih lokalnih oboljenja spolnih organa pojavljuje b. c. To su na pr. različite infekcije, osobito akutna i kronična gonoreja, pa luetična oboljenja, onda razdori međice i rascjepi na grljku maternice od poroda, spuštena i spala maternica, nošenje pesara (prstena), ranice (erozije) kod upale grljka maternice, polipi sluznice maternice. Obilan je taj sekret kod mioma. Sukrvavi je izljev jedan od prvih i prevažnih znakova raka na ženskim spolnim organima, najčešće na maternici. Kasnije postaje on često krvav i jako zaudara. Kao jantar žuti sluzavi fluor, koji se gdjekada izlijeva na mahove u većim količinama, znak je rijetke bolesti: raka jajovoda. Ima i psihogeni fluor kod nervoznih žena, koje kod svakog uzrujavanja osjete pojačano izlučivanje.

Smetnje, na koje se žene tuže kod b. c., veoma su različite. Vanjsko je spolovilo neprestano vlažno i mokro, vlasi slijepljene. Ako je sekret ikoliko oštriji, koža je crvena, ojedena, pa i svrbi. Sekret se na rublju ukruti i tvori bijele i žute mrlje. Tegobe od toga osjećaju žene veoma subjektivno. Jedna (nervozna) vanredno neugodno osjeća tek malo povećanu količinu, dok drugu jedva smetaju čak upale i ojedine na koži nastale od b. c. Čest je simptom kod toga svrbež, osobito jak kod b. c. zbog šećerne bolesti. Mnoge žene zamjenjujući uzrok i posljedice drže, da radi b. c. slabe i propadaju.

Kako su dakle uzroci b. c. najrazličitije prirode, a on samo simptom kod različnih bolesti, liječenje je njegovo sasvim različito prema uzroku. Zato je prvo potreban liječnički pregled i točna dijagnoza uzroka, da se uzmogne prema tome primijeniti adekvatno liječenje. U jednom će na pr. slučaju biti dosta liječiti slabokrvnost i opću slabost, u drugom šećernu bolest, u trećem će biti potrebno lokalno liječenje spolnih organa, u četvrtom pak operativni zahvat, na pr. kod razdora, spale maternice, polipa i t. d. F. D.

BIJELIĆ, Jovan, ✻ **Kolunić** (kod Bos. Petrovca) 16. VI. 1885, slikar. Gimnaziju je učio u Sarajevu, slikarstvo u Zagrebu, Krakovu, Pragu i Parizu. Prvu izložbu priredio je u Sarajevu 1917, a 1919 u Zagrebu. Otada radi u Beogradu kao slikar Narodnog pozorišta. Slika akvarelom i uljem portrete, pejzaže, mrtve prirode i kompozicije. Smatran je učiteljem i vođom mnogih mladih slikara, koji se zanose suvremenom francuskom umjetnošću. Priređivao je samostalne izložbe i sudjelovao na izložbama beogradskih slikara. Kao član grupe umjetnika Oblik izlagao je s njima u Ateni, Pragu, Münchenu i t. d. B. se u posljednje vrijeme počeo baviti i pisanjem novela. Z. S. M.

BIJELIĆ-BOGDAN, Lina, ✻ Cavtat 29. X. 1855. Kao mlada učiteljica zavoljela je knjigu, te se sama svestrano obrazovala i posvetila kulturnom radu. Proučavala je narodni život i običaje konavoskih sela i sabirala narodne vezove i rukotvorine. Njezine je radove štampala H. A. u svom Zborniku. Sakupljeno staro narodno vezivo i čipke svraćalo je pažnju stranog svijeta na izložbama u Parizu, Londonu, Beču i Grazu. Osnovala je u Dubrovniku katoličko društvo »Naša Gospa od Milosrđa« (1916) i kulturno-prosvjetno društvo »Anica Bošković« (1926), kojemu je bila više godina predsjednicom. Iv. B.

BIJELI DRIM, desna sastavnica rijeke Drima u Albaniji. Izvire pod Žlijebom (2.352 m), protječe gudurom od 8 km dužine i plodnom Metohijom u glavnom na *J*, pa poslije 125 km tijeka stvara nizvodno od Kukuša s Crnim Drimom rijeku Drim.

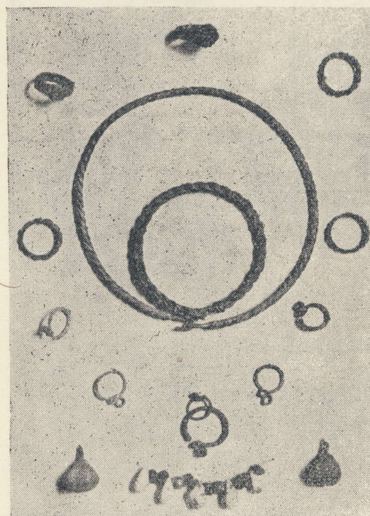
BIJELI KRIŽ, 1. (engl. White Cross League), 1883 osnovano vjersko udruženje za podizanje ćudoređa i pobijanje nemorala, osnovano od anglikanskog svećenika Jos. Barber Lighfoota (✻ 1828, † 1889), kasnijeg biskupa Durhamskog, rasprostranjeno nesamo po Velikoj Britaniji, nego i po svim engleskim kolonijama, u Francuskoj, Švicarskoj i Njemačkoj.

2. Katoličko bratstvo, koje se sastoji od svećenika, braće lajika i sestara, a zauzimlje se za moralno postradale i čeliči i organizira mladež za borbu protiv nemorala, razvrata i nećudoredne knjige. Osnovao ga je 1913 njemački svećenik M. J. Metzger. Rasprostranjeno je po Njemačkoj, Švicarskoj i Čehoslovačkoj.

BIJELI MRAVI je naziv za termite (v.), koji žive u toplim krajevima, u velikim savršeno uređenim državama poput mravi, najviše u podzemlju i mraku, pa su blijedi i radi toga nazvani bijelim mravima. S njima nemaju nikakve veze, jer su mravi opnokrilci nalik na pčele, a termiti su posve drugačiji kukci, najbliži žoharima. N. F-k.

BIJELI OCI, misionari (franc. Pères Blancs). Tako se zove družba za afričke misije, osnovana 1868 od glasovitog misionara, kasnije kardinala Lavigeriea. Imadu danas u Africi 23 misijska okružja, 1350 svećenika i oko 500 braće lajika. Djelatnost im je mnogostruka i uspješna. T. H.

BIJELI UGLJEN → Vodena snaga.



BIJELO BRDO, Starohrvatski nakit iz grobova 11. stoljeća Osijek, Gradski muzej

BIJELO BRDO, selo uz mrtvi rukav Drave pred njezinim utokom u Dunav. Sjedište je općine kotara osječkog. Željeznička je postaja na pruzi Osijek—Dalj. Ima 2225 stan. Z. D-i.

Bijelo Brdo je važno zbog starog groblja, pronađenog 1895 u sjeverozapadnom dijelu sela. Bilo je u upotrebi najprije u vrijeme oko 1000 godina pr. Kr. u prethistorijsko brončano doba ili u ranije razdoblje prvoga željeznoga, t. zv. hallstattskoga doba. U grobovima iz toga doba nađene su zemljane posude s pepelom spaljenih mrtvaca. Ponovno su bili upotrijebili to mjesto za groblje hrvatski seljaci u drugoj trećini 11. st. pos. Kr., pa nam predmeti, pronađeni u tim grobovima, mogu štošta ispričati o životu i kulturi naših seljaka u posljednjem stoljeću starohrvatskih narodnih vladara, iz kojega vremena imamo tako malo povijesnih podataka.

U tim grobovima 11. st. nađeni su kosturi, kojima su glave okrenute na zapad, a noge na istok, tako da je lice mrtvaca, položenih na leđa, gledalo prema izlazu sunca. U nekim grobovima bilo je zemljanih posuda (urešenih ravnim i valovitim potezima), u kojima su vjerojatno bili dani u grob pokojniku hrana i piće. U usta ili u ruku pokojnika stavili bi po koji komad novca. Neki mrtvaci imali su na sebi nakit, a drugima bi nakite tek naknadno pridodali, kad bi već ležali u grobu. Uz neke kosture nađeno je i nešto svakidašnjega alata i pribora: ulomak željeznog srpa, nekoliko noževa, jedna žlica, škare i lokot.

Predmeti, nađeni u tim grobovima, upućuju, da su pokojnici bili slavenskoga roda, t. j. Hrvati, a naročito to svjedoče neke vrste nakita, karakteristične za slavenske narode. To su male karičice od bronce, koje su na kraju savijene u obliku slova S, a nosile su se prišivene na vrpcu, koja bi se u visini sljepočica svezala oko glave. Stoga se te karičice zovu sljepočničarke. Kadšto su se upotrebljavale i kao naušnice. Jednako su značajne ogrlice i narukvice spletene odnosno savijene od trostruke odnosno četverostruke brončane žice.

Veoma jednostavni i priprosti nakit kao i ostali prilozi u grobovima svjedoče, da su ti seljaci živjeli u prilično oskudnim prilikama, što je i razumljivo, jer su ti krajevi bili radi ratova prijašnjih stoljeća slabo nastanjeni i siromašni. Središta starohrvatskoga kulturnog života bila su u Dalmatinskoj Hrvatskoj, dok su sjeverni krajevi uz Dravu bili dosta izvan ruke hrvatskim vladarima, a u blizini jakih i ratobornih susjeda, od kojih su se teško branili.

Srodni predmeti od prilike iz istog vremena nađeni su u Kloštru (kotar Đurđevac), Velikom Bukovcu (kotar Ludbreg) i Svinjarevcima (kotar Vukovar).

Iskapanja u Bijelom Brdu izvršili su 1895—1897 Karlo Nuber iz Osijeka te dr. Josip Brunšmid i prof. Josip Purić iz Zagreba za Hrv. arheološko društvo u Zagrebu. Stoga su nađeni predmeti pohranjeni dijelom u osječkom Gradskom muzeju, a dijelom u Hrv. narodnom arheološkom muzeju u Zagrebu.

LIT.: J. Brunšmid, *Groblje XI. stoljeća u Bijelom Brdu kod Osijeka*, Vjesnik hrv. arheološkog društva, nove serije sv. VII., 1903—4; Lj Karaman, *Iz kolijevke hrvatske prošlosti*, MH, Zagreb 1930; P. Reinecke, *Slavische Gräberfunde im kroatischen und slovenischen Gebiete*, Zeitschrift für Ethnologie, Berlin, 1897, Verhandlungen, str. 362—367; M. Hoernes, *Funde verschiedener Altersstufen aus dem westlichen Syrmien*, Mittheilungen der prähistorischen Commision der k. k. Akademie der Wissenschaften, sv. I., br. 5., 1901. I. B-h.



BIJELO MORE, zaliv Sjevernog ledenog mora, zatvoren poluotocima Kolom i Kaninom. Najveća je dubina u Kandalakškom zalivu 330 m. Rijeke Sjeverna Dvina, Onega, Vig i Kem donose mnogo slatke vode i snizuju slanost na 25‰ u Arhangelskom i na 14‰ u Kandalakškom zalivu. Radi položaja usred kontinentalne mase površinska se voda ljeti dosta zagrije, pa njena srednja temperatura u kolovozu iznosi 12.5°, a sjeverno od Oneškog poluotoka čak 17.4° C. Zimi se površina redovno smrzava, a led se održava do svibnja i lipnja. U B. m. ne dopire ogranak Golfske struje, kako se prije držalo, nego samo plimni val iz otvorenog mora. Kod rta Orlova iznosi plimna amplituda 6.7 m, a kod Kandalakše 2.1 m. Za velike plime iznosi amplituda u Mezenskom zalivu 14 m.

Na jug dopire B. m. do 63° 47′, pa je lako pristupačno za kontinentske putove. Obala od Kandalakše do ušća Kema zove se Karelijskom, a od Kema do ušća Onege Pomorje. Potonje je naseljeno izvanrednim pomorcima. Pred Oneškim zalivom nalaze se Solovjecki otoci. Poznati samostan, osnovan 1436, bio je za boljševika pretvoren u koncentracijski logor.

U Dvinskom zalivu zove se južna obala ljetnom, a sjeveroistočna zimskom. Prema prolazu između Kanina i Kole otvara se Mezenski zaliv.

Na Bijelom moru razvijeno je ribarstvo te lov na tuljane i morževe.

LIT.: Camena d'Almeida, *La Russie*, u Vidal de la Blache-Gallois, *Géographie universelle*, V., Pariz 1932. Z. D-i.

BIJELO POLJE, gradić u Raškoj, na Limu. Leži u istoimenom polju na podnožju Žute Kose, na riječnim terasama. Veći se dio nalazi na lijevoj strani Lima; kuće se dižu stepenasto, ulice su uske i stječu se u glavnoj ulici blizu mosta. B. P. je središte oblasti Bihora. Siju se žita i goje šljive. Mnogo se drže ovce, goveda i koze. Ima 556 domova i 3099 stan. (1931), od kojih je dosta muslimana, a ima i 24 turske porodice. Po rimskom groblju u B. P. izgleda, da je tu bilo rimsko naselje. Sredinom 15. st. bila je tu stolica limske mitropolije, a u 17. st. se B. P. spominje kao prolaz karavana. Za Turaka se zvalo Akiva. Kotarsko poglavarstvo i sud, niža gimnazija, bolnica i dr.

LIT.: I. Radulović, *Bijelo Polje* (Glas. geogr. društva, XIX., Beograd 1933). P. V-ć.

BIJELJENJE, postupak, kojim se uklanja neka boja. Boja se razara time, da se izlaže sunčanom svijetlu uz djelovanje vode i zraka (naravno bijeljenje). Kemičkim se putem uništava boja rastvaranjem s pomoću ozona, klornog vapna i dr. ili apsorpcijom (upijanjem) s pomoću životinjskog ugljena, hidrata gline i dr.

APARAT ZA ISKUHAVANJE S LUŽINOM

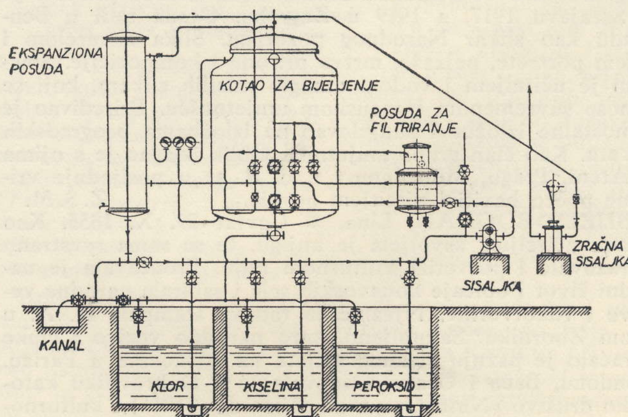
Bijeljenje u tekstilu je onaj postupak oplemenjivanja tekstilne robe, koji ima ukloniti sve primjese i nečistoće iz sirovih vlakana, koja su tamno obojena, tako da ova vlakna izbijele. Vegetabilna vlakna sastavljena su najvećim dijelom od celuloze. Pamuk ima 90—92%, a likovna vlakna, lan, konoplja, juta i dr. oko 70% celuloze. Čista je celuloza sasvim bijele boje i prema tome u idealnom slučaju bijeljenje znači dobivanje čiste celuloze. Primjese vegetabilnih vlakna mogu biti vegetabilne naravi, a mogu potjecati od predenja i tkanja.

Približna analiza sirovog pamuka:

	američki	egipatski	indijski
celuloza	91,0	90,8	91,35
pepeo	0,12	0,25	0,22
bjelančevine i pektoze . .	0,53	0,68	0,53
masti i voskovi	0,35	0,42	0,40
voda	8,0	7,85	7,50

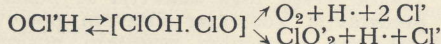
Osim ovoga može pamuk sadržavati i masti od predenja te nečistoće od mazivih ulja na tkalačkim strojevima. Isto tako i lan i konoplja imadu osim celuloze još i prirodnih primjesa, nešto više pepela i bjelančevine, mnogo više pektoze, a osim toga i drvenastih stanica. Animalna vlakna, vuna i svila obojeni su prirodnom bojom, koju moramo ukloniti procesom bijeljenja.

Bijeljenje vegetabilnih vlakana. Prirodne masti i voskovi nisu nikako ili su vrlo slabo obojeni, tako da nije potrebno te supstance uklanjati radi bijeloga izgleda robe. Međutim



APARAT ZA BIJELJENJE PO MOHRU

vlakno, koje sadržava masti i voskova, vrlo se teško kvasi i time sprečava djelovanje reagencija, koje imaju izbijeliti vlakno. Zato se i masti i voskovi djelomično uklanjaju. To se uklanjanje vrši iskuhavanjem s alkalijama. U tom postupku dolazi do osapunjenja osapunjivih masti i malog dijela voska, dok se ostale masti, u glavnom ugljikovodici i najveći dio voskova, emulgiraju nastalim alkalijskim sapunima i u emulziji se lagano ispiru iz robe. Alkalijama se osapunjuju i pektoze, a bjelančevine se najvećim dijelom hidroliziraju i u formi topivih aminokiselina ispiru. Nakon iskuhavanja alkalijama vlakno je još uvijek obojeno, premda je već velik dio obojenih supstanca uklonjen. Dalje izbjeljivanje vrši se oksidacijom odnosno kloriranjem. Danas je najobičajnije sredstvo za oksidaciju t. zv. aktivni klor u formi klornog vapna, odnosno natrijeva hipoklorita. Djelovanje hipoklorita osniva se na raspadu hipoklorititiona (Kauffmann) i potkloraste kiseline



$$OCl'H \rightleftarrows [ClOH.ClO] \begin{matrix} \nearrow O_2 + H\cdot + 2\,Cl' \\ \searrow ClO'_2 + H\cdot + Cl' \end{matrix}$$

koji nastaje hidrolizom hipoklorita $NaOCl + HOH \rightleftarrows HOCl + Na\cdot + OH'$. Taj raspad je ovisan o koncentraciji vodikovih iona (pH) kupke. Brzinu djelovanja hipoklorita regulira pH i to tako, da je kod pH ~ 7 brzina oksidacije najveća, a i opasnost oštećenja vlakna najveća. Aktivni klor se u prvom redu veže na preostale bjelančevine u formi t. zv. kloramina, koji su topivi u vrelim alkalnim kupkama. Nakon vezanja bjelančevina dolazi i do oksidiranja prirodne boje. Likovna vlakna sadržavaju vrlo mnogo drvenastih stanica. Te se stanice po novom postupku IG-Korte kloriraju u kiseloj hipokloritnoj kupelji i uklanjaju iz vlakna naknadnim iskuhavanjem u alkalnoj kupelji. Oksidacija se provodi i alkalnim otopinama peroksida kod povišene temperature, kod pH 11—12. Peroksidi u alkalnom mediju vrlo lako otpuštaju kisik u nascentnom stanju, koji oksidira preostale primjese celuloznog vlakna: $Na_2O_2 \rightarrow Na_2O + O$. U praksi se najviše upotrebljava natrijev Na_2O_2 i vodikov peroksid H_2O_2. Alkalne otopine peroksida vrlo su nestabilne, a da bi se stabilizirale, dodaju im se različni stabilizatori, u prvom redu vodena otopina natrijeva silikata te različita sintetska sredstva.

Animalna vlakna, vuna i svila, ne bijele se u većoj mjeri. Vuna se mora prije bijeljenja očistiti od masti. To se vrši u pranju sapunom i sodom, pa se tu masti djelomično osapunaju i djelovanjem sapuna emulgiraju i tako uklone iz vune. Vuna se bijeli sumporastom kiselinom u plinovitom stanju ili u vodenoj otopini, ili u formi bisulfita, zatim različitim hidrosulfitnim preparatima, permanganatom, peroksidima i ostalim perspojevima. Kupkama za bijeljenje dodaju se često moderna sredstva za kvašenje i čišćenje, kao Igepon A i T, Igepali i dr.

U tehničkoj provedbi bijeljenja postoje različiti postupci, prema tome, u kojem se obliku nalazi vlakno, t. j. da li je neispredeno ili je u formi prediva ili tkanine. Neispredena vegetabilna vlakna i predivo iskuhavaju se uz cirkulaciju kupelji s alkalijama (vapnenom vodom, sodom ili natrijevom lužinom) u zatvorenim željeznim kotlovima pod pritiskom 2—3 at. Iza toga se roba prenosi u drugu posudu, većinom od drva ili specijalnih čelika, otpornih prema alkalijama, kiselinama i oksidantima, gdje se vrši obrada hipokloritom odn. peroksidom. Iz tkanine se mora prije bijeljenja ukloniti škrob, kojim su škrobljene niti osnove, kako bi ova bila otpornija prema mehaničkim utjecajima kod tkanja. Škrob se uklanja isključivo enzimatskim putem, t. j. djelovanjem amilolitskih enzima, koji dolaze u trgovinu u različnim formama (amilaze iz slada: Diastafor; amilaze iz pankreasa: Viveral, Degomma; bakterijske amilaze: Biolaze). Tkanina se provlači kroz rastopinu enzimatskih preparata kod optimalne temperature, izažme se i ostavi se, da leži neko vrijeme, dok se škrob ne razgradi do maltoze, pa se tada lako ispere vodom. Ovako priređena tkanina dolazi ili u kotao za iskuhavanje, gdje se iskuhava s alkalijama pod tlakom, ili kod t. zv. *hladnog bijeljenja* po Mohru izravno u kotao za bijeljenje, gdje se bijeli kombiniranim postupkom, hipokloritom i peroksidom. Po modernom amerikanskom postupku iskuhava se roba s alkalijama, pa se odmah iza toga bijeli u istom kotlu alkalnom otopinom peroksida.

Poslije svakog takvog postupka roba se ispira vodom, da bi se uklonio suvišak reagencije kao i sve supstance, koje su kod operacije prešle u topivu formu.

Tkanine se mogu bijeliti i na aparatima, na kojima se bojadiše, kao na kacama sa čekrkom (Haspelkufe) i jiggerima. Na jiggerima se bijele osobito teške tkanine, koje inače ne bi propuštale cirkulaciju tekućina u zatvorenim kotlovima. M. Ž.

BIJELJINA je grad i sjedište kotarskih vlasti u sjeveroistočnoj Bosni sa 12.389 stan., golemom većinom muslimana. Leži u vrlo rodnoj ravnici (Semberiji), udaljena oko 10 km od Drine, a 20 km od Save. Grad je važno trgovačko središte za poljoprivredne proizvode i stočarstvo. Razvijen je mlinarski veleobrt. Jugoistočno od mjesta udaljen je 27 km državni ugljenokop Ugljevik. Grad je vezan željezničkom prugom, koja spaja Ugljevik i Bosansku Raču (mjesto na ušću Drine u Savu), gdje se nastavlja pruga prema Šidu. N. P.

BIJES je obično naglo nastalo, vrlo jako srdito uzbuđenje. Bjesomučan je čovjek sklon obično brzo prolaznim ispadima bijesa. Stupanj i karakter bjesomučnosti može biti različit i ne mora značiti uvijek bolesnu promjenu raspoloženja. B. može biti popraćen i suženjem svijesti te sklonošću agresivnosti. U tom slučaju govorimo radije o običnom, brzo prolaznom, patološkom afektu. Razvitak te duševne promjene zavisi o temperamentu, ali su joj skloni i neurotični i neurastenični psihopati te drugi duševni i živčani bolesnici. R. L-ć.

Bjesovi bili su za stare poganske Slavene zli, razorni, strašni duhovi, protivni dobrima, uzročnici svakoga zla u prirodi i na čovjeku, osobito škodljivih prirodnih pojava (tame, zime, vjetra, bure, potresa) i ljudskih bolesti. Bjesovi su podzemaljski, podmjesečni, oblačni, vjetreni i t. d. U vlasti im je priroda cijelu zimu, a osobito za onih 12 najcrnjih dana zimskih od 13.—24. prosinca, doba najkraćih dana. U kršćanstvu su isto što i đavli (διάβολοι), demoni (δαίμονες), sotone, vragovi, hudobe s atributima *nečisti, nečastivi, hudi, pakleni, rogonja, sotonjak.*

Vjeruje se, da bijes može čovjeka odnijeti, u nj ući, mučiti ga; to su *bjesomučni*, opsjednuti od đavla, koji pobijesne, polude. U kršćanstvu ih izgone iz čovjeka molitvama i obrednim zakletvama (*eksorcizmima*, v.). M. S.

BIK, muško govedo, doraslo za rasplod. Za razliku od krave ima kraću i širu glavu, šire čelo i šiju, grublju kožu i često kovrčave dlake na čelu. Kraćih je i jačih rogova, jačeg vrata i krupnijeg prednjeg dijela negoli je u krave. Temperamenat je živahniji nego u krave. Treba da je što bolje tjelesne građe, snažne konstitucije, dobre plodnosti i odlične pasmine. A. O.

BIK (Taurus), zviježđe u zodijaku. U našim krajevima vidljivo od listopada do ožujka. Najsjajnija zvijezda je Aldebaran. U zviježđu Bika nalazi se poznati skup zvijezda Vlašići (Plejade). A. Ob.

BIKANER, 1. država od 60.000 km² i 936.218 stan. u Brit. Indiji u agenciji Rajputana, većim dijelom pjeskovita (pustinja Thar).

2. Glavni grad istoga imena u državi B., sa 85.927 st., oaza s lijepim kamenim građevinama, jer su stanovnici dobri kamenari; nasred grada starinska tvrđava. U B. se pravi vunena roba, sagovi, šalovi, a u blizini se kopa ugljen. M. Š.

BIKELAS, Demetrios, * Hermopolis (na otoku Syrosu) 1835, † Atena 1911, grčki pjesnik i historičar. Još za mladih dana spjevao je više budnica. Među brojnim njegovim djelima postalo je osobito popularno *Louki Laras*, u kojem opisuje rat za oslobođenje (1881). Preveo je na grčki mnoge Shakespearove tragedije.

BIKLA → **Pića.**

BIKONKAVNO, BIKONVEKSNO → **Leća.**

BIKSBIT (bixbit), vrsta dragoga kamena berila. Crvenkast je i krasno ružičast. Nađen je u Utahu kod Simpson Springsa, a ima ga u Kaliforniji kod Romane u San Diego Co., na Madagaskaru kod Itrengahyja, pa na Uralu kod Šajtanska, i to prilično često. F. T.

BIKVADRATNA JEDNADŽBA → **Algebra.**

BILA, 1. selo i željeznička postaja u Bosni, 10 km daleko od Travnika na pruzi prema Sarajevu. Leži ispod ogranaka Vlašića u plodnom Travničkom polju. Stanovništvo je katoličke i muslimanske vjere. Donedavno je bilo sjedište općinske uprave, koja je prenesena u Gučju Goru.

2. Rječica u Bosni duga 32 km. Izvire ispod Vlašića planine i s lijeve strane kod sela Malog Mošunja utječe u Lašvu. N. P.

BILABIJALI (lat. od bis »dvostruko« i labium »usna«). Tim se nazivom označuju u fonetici vrsta konsonanata i polukonsonanata, koji se artikuliraju sudjelovanjem gornje i donje usne. To su u hrvatskom jeziku okluzivi *p, b, m*, koji se zovu i samo labijali. Bilabijalni spiranti ne postoje u hrvatskom jeziku. To je englesko *w*. Primjer: *water* (voda) ili franc. *oui* (da). Čitavu seriju bilabijalnih spiranata posjeduje španjolski jezik.

LIT.: M. Grammont, *Traité de phonétique*, Pariz 1933. P. S.

BÍLÁ HORA (Bijela Gora), brežuljak od 379 m zapadno od Praga, znamenit po jednosatnoj bitci 8. XI. 1620, u kojoj su čete katoličke Lige pod vodstvom Maksimilijana Bavarskog i Tillyja potukle češku vojsku. Tom je bitkom završena vladavina »zimskog kralja«, izbornoga kneza Fridriha V. od Falačke, a Češkoj je zadan sudbonosan udarac. Pobunjeni češki staleži bijahu kažnjeni zatvorom, izgonom, smrću i zapljenom imutka. Protivureformacija je prisilila nekatolike na povratak u katoličku zajednicu ili na bijeg iz zemlje. Novim ustavom od 1627 pretvorena je dotadašnja staleška država češka u apsolutističku s pravom nasljedstva Habsburgovaca. Češka država doživjela je gospodarski i kulturni slom, a u političkom pogledu je došla u sve veću zavisnost od Beča.

LIT.: Kybal, *Arnošt Denis a Bílá Hora*, Prag 1912; Krofta, *Bílá Hora*, Prag 1913; Teige-Kufner-Heran, *Na Bílé Hoře*, Prag 1911; Opočenský, *Bílá Hora a česká historiografie*, Prag 1913; Pekař, *Bílá Hora*, Prag 1921. B. J.

BILAJSKO POLJE je malo kraško polje u obliku potkove (20 km) u sjeverozapadnoj Bosni između ogranaka Osječenice i Grmeča planine. Na tom polju se sijeku putovi Bosanski Petrovac—Bihać i Drvar—Budimlić Japra. Glavno je naselje Bilaj (Bjelaj), po kome je i polje dobilo ime. Stanovnici su pretežno stočari. N. P

BILANCA.

I. POJAM I ZADAĆA

1. Pojam bilance (lat. bis »dvostruko« i lanx »zdjelica vage«; znači zdjelice vage u ravnoteži). Pojam b. ide u područje nauke o poslovnoj ekonomiji. Vulgarno se pod b. razumijeva ono, što se ispravnije naziva godišnjim zaključkom, u kojem se obuhvaća inventar, zaključak knjiga, sama bilanca, iskaz gubitka i dobitka i poslovni izvještaj. Neki vole bilancu istovetovati s inventarom, jer većinom ima isti sadržaj kao inventar. Razlikuje se međutim od njega nesamo formom (ima oblik računa), nego i sadržajem, jer obuhvaća i nematerijalna dobra, i načinom iskazivanja, jer iskazuje samo novčane vrijednosti. Stoga ćemo pod b. razumijevati samo obračun kapitala ili glavnice, jer vodi evidenciju o tome, odakle je glavnica (pasiva) namaknuta i pod kojim se naslovom nalazi u poduzeću, odnosno, u koje imovinske česti (aktiva) je uložena. Poredbom aktive (imovine) i pasive (dugovine) saznajemo stanje čiste imovine, a poredbom čiste imovine dvaju vremenskih perioda saznajemo uspjeh poslovanja ili čisti dobitak.

2. Zadaća je bilance sadržana u funkciji, koju ona ima kao organizacijsko-tehničko sredstvo, a očituje se: a) u formalnom pogledu kao sredstvo, koje nam pruža pouzdan pregled o gospodarskim odnosima poduzeća i njegovu poslovanju, pa se tu očituje kao kontrola, i b) u materijalnom pogledu kao polaganje računa poduzetnika o upotrebi kapitala u pogledu preuzetih dužnosti u vršenju gospodarskih funkcija prema potrošačima, dobavljačima i državi. B. ima dakle prikazati cjelokupno stanje aktive i pasive, svedeno na dan zaključka ili bilanciranja, kao i uspjeh poduzeća ili ustanove u nekom vremenskom periodu.

II. VRSTE BILANCE

U praksi nailazimo na najrazličitije nazive za b. prema vremenu, načinu, svrsi, specijalnoj zadaći, stajalištu i t. d., pa prema njima razlikujemo početnu ili osnivačku, godišnju, polugodišnju, četvrtgodišnju, mjesečnu i dnevnu b. Čuje se i naziv *pokusna* ili *bruto bilanca* i *saldo* ili *neto bilanca*. Prva je ona, koja sadrži ukupni promet računa glavne knjige, a druga ona, koja sadrži samo salda tih računa. U specijalnim slučajevima sastavlja se (na pr. radi revizije) *izvanredna b.*, za razliku od *redovite godišnje b.*, a u slučaju likvidacije, fuzije ili sanacije poduzeća: *likvidacijska, fuzijska* ili *sanacijska b. Aktivna b.* je ona, u kojoj je aktiva veća od pasive. Ako je obrnut odnos, onda govorimo o *pasivnoj bilanci* ili o *podbilanci*. U međunarodnom platežnom prometu poznajemo *platežnu b.*, koja predstavlja omjer između dugovanja i potraživanja tuzemstva prema inozemstvu. O aktivnoj platežnoj b. govorimo onda, ako je inozemstvo više dužno tuzemstvu. U protivnom slučaju govorimo o pasivnoj platežnoj b. U međunarodnom prometu robom trgovačka je b. aktivna, ako je uvoz iz inozemstva manji od izvoza u inozemstvo; u protivnom slučaju trgovačka b. je pasivna.

III. TEHNIKA I NAČELA BILANCIRANJA

1. Tehnika bilanciranja. Za sastav bilance treba sastaviti inventar, koji predstavlja popis čitave aktive i pasive izuzevši imaterijalna prava (firma, patenti, žigovi i t. d.). Onda se sastavi pokusna ili bruto, ili sirova b., da se uvjerimo o ispravnosti knjiženja. Na osnovi pokusne sastavlja se neto ili saldo b., a tek tada uz pomoć inventara b. u užem smislu, koju neki teoretičari, zbog imovinskog stanja, koje iskazuje, nazivaju i imovinskom ili b. stanja, a drugi s obzirom na uspjeh, uspješnom b. Radi detaljnog raščlanjivanja uspjeha, koji se u b. iskazuje kao saldo u obliku čistoga gubitka ili dobitka, sastavlja se još poseban iskaz gubitka i dobitka. Nakon svega toga sastavlja se poslovni izvještaj, koji predstavlja komentar čitavom poslovanju, pa tako i bilanci, kao konačnom rezultatu poslovanja. Po odobrenju b. slijedi definitivni zaključak knjiga. Bilanciranje se vrši točno za određeni dan, a to je redovno posljednji dan onog vremenskog razdoblja, za koje se sastavlja b. To je dan bilanciranja ili zaključka. Međutim prije nego se pristupi samom bilanciranju, a po prethodno završenom knjiženju redovnog poslovanja, valja izvršiti neka prethodna knjiženja, koja se odnose na različite još nedospjele dugove i tražbine, ili se njima korigira postojeće stanje na računima, svodeći njihovu vrijednost na dan zaključka. U prvom slučaju riječ je o prenosnim ili tranzitornim, a u drugom o korekturnim stavkama.

2. Načela bilanciranja. Ako bilanca ima da bude odraz ili vjerna slika stanja poduzeća, onda ona mora biti jasna, pregledna, točna, jednolična, istinita i potpuna. Jasna je, ako njezin sadržaj može svatko razumjeti. Pregledna je, ako svojim oblikom i rasporedom materijala omogućuje siguran uvid u iskazano stanje poduzeća. S jasnoćom je u uskoj vezi i načelo istinitosti, jer inače sâm sastav bilance nema smisla. Točnost bilance je načelo, da bilanca bude pravi odraz stanja poslovnih knjiga, kao što su knjiženja odraz stanja na temeljnicama. Potpuna je, ako u njoj nije ništa izostavljeno ni zaboravljeno, što bi moglo mijenjati iskazano stanje. Jednolična ili kontinuirana je, koja je sastavljena na isti način kao i b. prijašnjih godina. Kontinuiranost bilance je od osobite važnosti radi mogućnosti uspoređivanja. Dolazi do izražaja naročito kod procjene i otpisa, koji predstavljaju specijalne probleme bilance. Jednoličnosti je zadovoljeno, ako se stalno držimo jedne sheme. Od kolike je važnosti ta shema, vidi se po tome, što su pojedine države (Švicarska, Engleska, Njemačka i dr.) zakonom propisale obligatnu shemu, koje se poduzeća moraju držati. Prema toj shemi, kako ju je propisao i jugosl. trgovački zakon od 1937, obvezana su poduzeća iskazati ove stavke:

A) Na strani aktive:

I. Neizvršene uplate osnovne glavnice.

II. Stalna glavnica:

1. zemljišta bez obzira na zgrade,
2. zgrade: a) poslovne i stambene, b) tvorničke i dr.,
3. strojevi i strojne naprave,
4. oruđe i ostali nared poduzeća,
5. povlastice, patenti, licence, žigovi i slična prava.

III. Učestvovanje u zavisnim poduzećima putem vrijednosnih papira ili kredita. U slučaju sumnje pretpostavit će se učestvovanje sa 30% osnovne glavnice ili kreditiranje sa 40% vlastitih sredstava. Učestvovanjem smatra se i onda, ako participacija u osnovnoj glavnici i kreditu iznosi zajedno 50% vlastitih sredstava drugog poduzeća. Vlastitim sredstvima smatraju se osnovna glavnica i rezerve.

IV. Prometna (obrtna) glavnica:

1. sirovine, pomoćni i pogonski materijal,
2. poluproizvodi,
3. proizvodi, roba,
4. vrijednosni papiri izuzev navedene pod III. ili pod IV. t. 9. i 10. i vlastite mjenice,
5. društvene hipoteke,
6. predujmovi plaćeni na račun obaveza,
7. potraživanja na osnovi činidaba i dobave robe,
8. potraživanja od članova uprave, nadzornih organa i namještenika poduzeća (i zavisnih),

9. mjenice,
10. čekovi,
11. blagajna i gotovina kod Državne banke ili Poštanske štedionice,
12. gotovina kod drugih kreditnih ustanova.

V. Prenosne stavke.

B) Na strani pasive:

I. Osnovna glavnica; ukupni iznos prvenstvenih dionica i posebno dionice sa smanjenim pravom glasa.

II. Rezerve (pričuve):
1. opća rezerva (račun),
2. druge rezerve (računi) i fondovi.

III. Računi obnove i računi smanjenja vrijednosti (otpisi).

IV. Dugovi:
1. dugovi po obvezničkim zajmovima, s tim da se posebno navedu hipotekarni zajmovni dugovi,
2. druge hipoteke na društvenim nekretninama,
3. predujmovi mušterija,
4. dugovi na osnovu činidaba i dobave robe,
5. dugovi zavisnim poduzećima,
6. dugovi prema tezicama i vlastitim mjenicama,
7. dugovi bankama,
8. ostali dugovi.

V. Prenosne stavke.

Pod A) II. i III. treba navesti prirast i smanjenje kod pojedinih stavaka. Prebijanje tražbina i dugova nije dopušteno. Otpisi (smanjenja) vrijednosti i fondovi ne smiju se iskazati kao dugovi društva. Obaveze iz jamstva (ček. i mjenič.) i ugovora o garanciji iskazat će se cijelim iznosom, iako su izravnate regresnim pravima iste vrijednosti. Osnovna glavnica mora se navesti u nominalnoj vrijednosti, osim kada to zakon drukčije propisuje. Zasebno treba navesti kratkoročne, srednjoročne i dugoročne tražbine. Isto tako treba na kraju bilance posebno iskazati čisti dobitak ili gubitak za ovu godinu i čisti dobitak ili gubitak iz prošle godine.

IV. KRITIČKA ANALIZA BILANCE

Analizirati b. znači raščiniti je na njezine dijelove i ispitati sve, što iz nje želimo saznati. U tu svrhu analizirat ćemo posebno pasivu i posebno aktivu, a zatim njihov međusobni odnos.

1. Pasiva se sastoji od vlastitih i tuđih sredstava. U *vlastita sredstva* ubrajamo: a) osnovnu glavnicu, b) pričuve i c) višak (čisti dobitak ili gubitak). Ta su sredstva vezana (osnovna glavnica) ili nevezana (pričuve i čisti dobitak). Odnos vezanih i nevezanih vlastitih sredstava vrlo je važan, jer što su veće pričuve prema glavnici, to je solidnije poduzeće. Pričuve su ona sredstva poduzeća, koja su nastala odvajanjem od čistog dobitka kroz niz godina. Zakonodavstvo propisuje obligatno stvaranje pričuva. *Tuđa sredstva* obuhvataju ostala sredstva pasive izuzevši prenosne stavke. No ni ta sredstva nemaju jednako značenje za poduzeće s obzirom na obveze, koje ona predstavljaju. Zato se solidnijim smatra ono poduzeće, koje ima što manje mjembenih dugova u odnosu prema ostalim dugovima. Za prosuđivanje dugova važno je pokriće i trajanje. Što je veći razmjer pokrivenih prema nepokrivenim dugovima, to je manji kredit poduzeća. Po trajanju su dugovi kratkoročni i dugoročni. Kratkoročni su dugovi, koji dospijevaju za tri mjeseca, a u nekim granama privrede i šest mjeseci (bonovi, depoziti, knjižni dugovi i t. d.). Dugoročni su oni, koji taj rok premašuju (hipoteke, založnice, obligacije, prioritete i t. d.). Među kratkoročnim i dugoročnim dugovima treba da postoji normalan odnos, jer se ta sredstva pokrivaju aktivnim čestima poduzeća. Prema odnosu stranih i vlastitih sredstava solidnije je i sigurnije ono poduzeće, koje ima što manje stranih, a što više vlastitih sredstava. Najbolje će u slučaju krize proći ona poduzeća, koja stranih sredstava uopće nemaju. Kako je to međutim danas gotovo nemoguće zamisliti, onda treba barem nastojati, da strana sredstva ne premaše polovicu vlastitih.

2. Aktiva obuhvata sve one imovinske dijelove, u koje je uložena glavnica. Analizu aktive izvršit ćemo u pogledu: a) načina upotrebe, b) trajanja, c) sigurnosti i d) mogućnosti realizacije (likvidnost i solventnost).

a) *Način upotrebe* kazuje, da li su sredstva aktive uložena u stalnu ili prometnu glavnicu. Iz sheme b. razabrali smo, što ubrajamo u jednu, a što u drugu glavnicu. Teško je odrediti odnos između te dvije skupine imovine, jer to zavisi o samom poduzeću. Tako će na pr. banka imati pretežni dio svoje imovine u prometnoj, a tek manji dio u stalnoj glavnici, dok će prometno poduzeće (na pr. željezničko) veći dio svojih sredstava imati u stalnoj, a tek manji u prometnoj glavnici.

b) *Trajanje upotrebe.* Prije svjetskog rata izvršio se obrt prometnih sredstava svaka tri mjeseca. Danas se to čini jedamput ili jedan i po puta, no najviše dvaput godišnje. Što je veći broj obrtanja, to je veći izgled u dobitak. Zato će izgled u uspjeh poduzeća biti to veći, što je veća prometna glavnica, koja se može lako realizirati.

c) *Sigurnost upotrebe* sredstava nalaže opreznost, jer solidno poduzeće ne će vršiti investicije u nesigurna sredstva, makar postojali i veći izgledi u dobitak. Pa kao što mogućnost dobitka zavisi o mogućnosti obrtanja prometne glavnice, tako sada stepen sigurnosti raste s imobilnošću u jednom i mogućnošću realizacije u drugom pravcu.

d) *Likvidnost i solventnost* predstavlja žilu kucavicu svakog poduzeća. Mogućnost brze realizacije (likvidnost) preduvjet je za sposobnost plaćanja (solventnost). Zato je gospodarsko stanje poduzeća to zdravije, što su mu likvidnija sredstva aktive.

3. Odnos između aktive i pasive treba prosuđivati polazeći od pasive, koja sadrži obveze, što ih valja podmiriti. Kako je međutim najteže realizirati vlastita sredstva pasive, razumljivo je, da će za podmirenje tuđih sredstava u prvom redu biti upotrijebljena prometna glavnica kao likvidnija, te će prema tome biti potrebno, da sredstva prometne glavnice dosežu barem visinu tuđih sredstava, dok bi se vlastita sredstva realizirala iz stalne glavnice, pa bi prema tome sredstva stalne glavnice morala doseći barem visinu vlastitih sredstava. Iz toga proizlazi, da su skupine aktive u obrnutom odnosu od onoga, u kojem se nalaze skupine pasive ili bolje rečeno: likvidna sredstva (prometna glavnica) moraju rasti u istom odnosu, u kojem raste strani kapital.

V. TEORIJE BILANCE

Postanak tih teorija je novijeg datuma, te je u literaturi o b. zapažen tek posljednjih dvadeset godina. Povod je dao Schmalenbach 1916 jednim člankom pod naslovom *Theorie der Erfolgs-Bilanz*, koji je dalje razradio (1919) pod naslovom *Grundlagen dynamischer Bilanzlehre;* kasnije je (1925) ta publikacija u više izdanja proširena, te je danas poznata pod naslovom *Dinamička bilanca* (Dynamische Bilanz). Sadržajem se dakle pojam *dinamičke b.* odnosi na uspješnu b., pa je tim pojmom izražena i svrha Schmalenbachove dinamičke teorije o b. No i prije njega zastupali su gledište o svrsi b. neki pravnici u poreznom pravu kao na pr. Scheffler (1879), Simon (1886), Wilnowsky (1896) i konačno Fischer (1905). Kao reakcija na Schmalenbachovo mišljenje nastala je *statička teorija,* kojoj je glavni predstavnik prof. Nicklisch. Polazna je točka te teorije u prirodnom sadržaju b. Predmet joj je kapital i imovina, koji se u nekom vremenu nalaze u poslovanju poduzeća. Naziv *statička* je samo karakteristička oznaka za imovinsku b. za razliku od Schmalenbachove dinamičke ili uspješne b. *Organska teorija* b. nastala je kao rezultat spoznaje iz doba inflacije, a zastupa je prof. Schmidt. On polazi sa stajališta, da se poduzeće nalazi u sklopu čitavog narodnog gospodarstva, s kojim je organski povezano, i prema tome uspjeh poduzeća u nekom vremenskom razdoblju ne ovisi samo o izvršenom njegovu poslovanju, nego i o konjunkturi na tržištu, koja svojim povoljnim ili nepovoljnim posljedicama utječe na imovinu i uspjeh poduzeća. Zato treba i stavke u bilanci iskazivati po dnevnoj nabavnoj vrijednosti. Kao posljednja se javlja Sommerfeldova *eudinamička teorija,* koja teži za ujedinjenjem dinamičke i organske teorije. I kod Schmalenbacha i kod Nicklischa je pretežna dakle *jedna svrha.* Schmidt hoće istodobno ostvariti *dvije svrhe:* imovinska (aktivna) strana b. mu je po dnevnoj vrijednosti (statička), a dugovinska (pasivna) strana je (dinamička) lišena svih utjecaja dnevne vrijednosti na godišnji uspjeh. Otuda se teoretici jednom svrhom zovu *monisti,* a oni drugi *dualisti.* Često se knjigovodstvene teorije zamjenjuju s teorijama bilance. Dok je naime — prema Le Coutreu — narav knjigovodstvenih teorija čisto formalna, nalazi on, da je narav teorija bilance materijalna. »Knjigovodstvene teorije nastoje da pri-

kažu princip dopičkog formalizma, da objasne, zašto se svaki poslovni slučaj knjiži dvostruko i na protivnim stranama. One žele da postave pravila, s pomoću kojih se čisto shematski može provesti knjiženje za svaki poslovni slučaj. Drukčije je s teorijama bilance«. Teorije bilance polaze — kako smo vidjeli — sa stajališta svrhe i nastoje izvesti pravila za sadržaj bilance, koji se odnosi u glavnom na procjenu ili prosuđivanje vrijednosti u bilanci, pa u tom pogledu nastoje izvesti posebnu nauku o bilanci.

LIT.: A. Jelčić, *Teoretičke i praktičke upute o dioničar. društvima*, Zagreb 1922; S. Kukla, *Kako valja čitati bilance*, Zagreb 1923; F. Krajčević, *Teorije o bilanci* (Ekonomist br. 5), Zagreb 1938; H. Nicklisch, *Handwörterbuch der Betriebswirtschaft* (članci: Bilanz), II. izd., Stuttgart 1938—39; W. le Coutre, *Grundzüge der Bilanzkunde*, I. i II.; Isti, *Bilanz-Analyse*, Berlin 1933; F. Leitner, *Bilanztechnik u. Kritik*, Leipzig 1927; E. Schmalenbach, *Dynamische Bilanz*, Leipzig 1926; F. Schmidt, *Die organische Tageswertbilanz*, Leipzig 1929. F. K-ć.

BILANČEVINA → Plaća.

BILANIĆ, Franjo, ✻ Novo Selo (u Bačkoj) 1863, slikar. Slikarstvo je studirao u Münchenu. Živio je i radio u Vojvodini. Naslikao je nekoliko ikonostasa i više slika svetaca u duhu katoličkog baroka. Mnoge mu se slike nalaze po katoličkim crkvama u Vojvodini i južnoj Madžarskoj. Slikao je i krajolike, i to naročito romantično historijske, od kojih su mu najviše poznati *Ruševine grada Bača* i *Dunav kod Futoga*. Oba se krajolika nalaze u bivšoj županijskoj zgradi u Somboru. Z. S. M.

BILAR *(Βίλλαρος)* napravio je u gradu Sinopi u Paflagoniji postavljeni globus (*σφαῖρα* »kugla«), kojom se predočivalo prividno dnevno gibanje nebeskoga svoda oko Zemlje, a možda i kretanje planeta. Kada je Lukul u ratu s Mitridatom 70 pr. Kr. osvojio Sinopu, ostavio je, kako kaže Strabon XII., 546, u njoj sve umjetnine; jedino je ponio u Rim Bilarov globus i od Stenisa izrađeni kip heroja Autolika, osnivača Sinope. Z. D.

BILASPUR, grad u Brit. Indiji, u središnjim pokrajinama, na pruzi Kalkuta-Bombay, ima 30.000 stanovnika. Američka misija se mnogo brine za odgoj stanovnika: ondje je visoka škola i škola za željezničare. Najznatniji su proizvodi agrikulturni, riža se izvozi u sjevernu Indiju; u okolini ima lijepih šuma. M. Š.

BILATERALAN (lat. bis »dvaput« i latus »strana«), dvostran. Tehnički izraz, koji se upotrebljava na pr. u botanici, kad je govor o bilateralno (dvostrano) simetričnim biljkama ili njihovim dijelovima (list, orahova jezgra); bilateralna (dvostrana) simetrija postoji u obliku tijela većine živih bića, na pr. kralješnjaka, dakle i u tijelu čovjeka (na svakoj od dvije strane po jedna ruka, noga, oko, uho i t. d.), a u geometriji u nekim likovima (na pr. deltoid). I u pravu se govori o bilaterarnim, t. j. dvostranim pravnim poslovima i obvezama.

LIT.: W. Ludwig, *Das Rechts-Links-Problem im Tierreich und beim Menschen*, Berlin 1932.

BILATERALNI TRGOVAČKI UGOVORI → Trgovački ugovori.

BILATERALNO SIMETRIČNE ŽIVOTINJE ili bilateralije su one mnogostanične životinje (metazoa), koje pokazuju dvostranu simetričnu građu, pa im se tijelo može sagitalnom ravninom, t. j. kroz nejednakopolnu glavnu os i nejednakopolnu suos — dakle po dužini — podijeliti u dvije zrcalno jednake polovice (antimere), u lijevu i desnu. Frontalna ravnina okomito na sagitalnu ravninu kroz jednakopolnu suos dijeli tijelo u dva nejednaka dijela, trbuh i leđa. Ovako su građene životinje: crvi, člankonošci, mekušci, kralješnjaci. K. B.

BILBAO, glavni grad provincije Vizcaya i jedan od najvažnijih gradova u Španjolskoj. Izdiže se oko 12 km daleko od mora. Razvija se od 1300 kao grad u živom saobraćaju s trgovačkim središtima vune u Engleskoj i Nizozemskoj. Koncentrira u sebi izvoz željezne rudače iz čitavoga biskajskog kraja. Nekad središte španjolske brodogradnje, propada u 17. st., da se opet u drugoj polovici 19. st. pridigne kao ratarsko i industrijsko mjesto. To se vidi i po populaciji (20.000 stan. 1860; 85.000 stan. 1900; 176.000 stan. 1939). Bilbao je danas prvo bankarsko središte i druga trgovačka luka Španjolske. Odlično je vezana željeznicom s unutrašnjim dijelovima zemlje. D. Ž.



(Foto L. Reisin)
BILBAO, Puente de la Merced

BILC, Janez, ✻ Ilirska Bistrica 7. I. 1839, † Ilirska Bistrica 17. VIII. 1906, slovenski pisac. Niže razrede svršio je u Ljubljani, a više na Rijeci. Bogosloviju je svršio u Ljubljani i bio 1864 zaređen. Bio je neko vrijeme kućni svećenik u porodici kneza Windischgrätza u Planini i kod kneginje meklemburške na Wagensbergu. G. 1869 postao je kurat u Lozicama. Kako je bio slaba zdravlja, pošao je rano (1872) u mirovinu i živio do smrti kod svojih rođaka u Ilirskoj Bistrici.

Već 1856 objavio je svoje pjesme u Zgodnjoj Danici. Kasnije su mu radove donosili Slov. Glasnik pa Dom in Svet. Mnogo članaka narodopisnog, povijesnog i mjestopisnoga značaja napisao je u Novicama. Pjesme su mu većinom jednostavne prigodnice. U njima pjeva o vjerskim predmetima, slavi znamenite slovenske ljude i ljepotu domovine. U posebnoj zbirci izašli su njegovi *Prvenci* (1864) i *Tarbula*, epska pjesma iz doba progona kršćana. B. se bavio i prevođenjem. Tako je među ostalim preveo crkvene himne pod naslovom *Prestava najlepših himen svete cerkve* (1869) i Mažuranićev ep *Smrt Smail-age Čengijića* (1870). Dom in Svet donosi 1907 njegovu autobiografiju.

BILCHULA ili BELLACOOLA, pleme iz grupe Salish sjeverozapadnih »Indijanaca« **→ Salish.**

BILDERDIJK, Willem, ✻ Amsterdam 7. IX. 1756, † Haarlem 18. XII. 1831, nizozemski učenjak i pjesnik, kraljev bibliotekar i tajnik nacionalnog instituta, profesor jezikoslovlja u Leydenu, zaslužan za nizozemsku povijest i jezik. Napisao je povijest Nizozemske u 13 sv., preveo Sofokla, Homera, Horacija, Ovidija. Virtuozno vladao formom u svojoj lirici.

Neke vrste anakreontika su *Bloemtjens* (Ljubavno cvijeće, 1785); prema grčkim i rimskim uzorima nedovršen snažan ep *De ondergang der eerste wareld* (Propast prvoga svijeta). Domoljubne pjesme: *Vaterlandsche oranjezucht* (Domovinska oranžerija, 2 sv., 1805 i 1809). Njegove studije o nizozemskom jeziku izašle su 1820 i 1824. G. Š.

BILEAM → Balaam.

BILECKIJ, Leonid, ✻ 1882, ukrajinski literarni historičar. G. 1918 postavljen je za docenta na ukrajinskom sveučilištu u Kamjanci Podolskoj, a već 1920 postaje profesorom ukrajinskog sveučilišta u Lavovu. Potom 1923 preuzima mjesto profesora ukrajinske književnosti u Ukrajinskom pedagoškom institutu u Pragu. Jedan je od najaktivnijih i najmarljivijih stručnjaka, koji je mnogo učinio za stvar ukrajinske književnosti svojim naučno fundiranim i kritičkim opažanjima.

BIBL.: *Osnovi lit. nauk. kritiki, Perspektivi lit. nauk. kritiki*, dvije studije o pjesmotvoru Ivana Franka *»Mojsej«, Bilja počatkiv ukr. komediji i vodevilju, Ivan Kotljarevskij u svitli studij, Do pitanja pro pečatok istoriji ukrajinskoji ljiteraturi, Poetiko-psiholohična škola ta perspektivi literaturno-naukovoji kritiki, Narodnist či nacionalnist v tvorah Ševčenka, Peredmova do »Tvoriv M. Kocjubinskaho«* i dr. U zajednici s O. Doroškevyčem izdao je u dvije knjige *Hrestomatija po istoriji ukrajinskoji ljiteraturi* (1919—20). S. G-ć.

BILEĆA, grad u jugoistočnoj Hercegovini sa 5.397 stan. Leži na visoravni blizu izvora Trebišnjice. Nedaleko od mjesta podigla je Austrija velike vojarne zbog blizine granice. Grad se prvi put spominje koncem 14. st. Za turskog doba vodio je kroz Bileću važan trgovački put iz Dubrovnika preko Trebinja, Bileće, Gacka i Foče na Goražde, gdje se spajao s glavnom cestom Sarajevo—Carigrad (t. zv. Stambolskim putem). U okolici je nađeno mnogo prethistorijskih i kasnijih spomenika. Danas je kotarsko mjesto. Tek u najnovije vrijeme spaja ga željeznica preko Huma i Trebinja s prugom Sarajevo—Mostar—Dubrovnik. Od Bileće vodi dalje željeznička pruga u Nikšić (72 km). Stanovništvo se bavi poglavito obrtom i trgovinom. U okolici je razvijeno stočarstvo na visoravni Rudine. N. P.

BÍLEK, František, ✻ Chýnov kod Tabora 6. XI. 1872, † Chýnov 18. X. 1941, češki kipar i grafičar. Učio je naj-



BILICE

prije slikarstvo, ali se, slijep za boje, priklonio kiparstvu, koje je učio u Parizu kod Collarossija. U Parizu je najjače na nj utjecala francuska gotika. Još u Parizu nastalo je njegovo najbolje djelo, brončani kip *Golgota* (danas u praškoj Modernoj galeriji). Osnovna je značajka njegova životnog djela duboka religiozna mistika, koja je kadikad na štetu njegovih kiparskih zamisli. Mnogo se morao boriti, dok su ga najposlije počeli priznavati i cijeniti. Izdao je i čitav niz drvoreza i litografija, među kojim se ističu *Molitva* (1896) i *Očenaš* (1900), pa crteži za pjesme O. Březine. Mnoga su njegova djela izvajana iz drveta. B. je najosebujniji, ali značajni predstavnik novijeg češkog kiparstva.

LIT.: M. Jiranek u Thieme-Beckerovu *ALBK*, IV., Leipzig 1910. A. Sch.

BILHARZIA, grupno ime (po Bilharzu) za neke crve, trematode *(B. haematobia, mansoni* i *japonica)*, koji žive u tropskim krajevima i izazivlju kod čovjeka bolest bilharziozis. U Evropi ih ima u južnom Portugalu i na otoku Cipru. Spolne forme tih crva se ugnijezde u venama nekih trbušnih organa, kao mokraćnog mjehura, crijeva i jetara, i tu se vrši oplodnja. Jajašca dopiru u sitne žilice (kapilare) spomenutih organa i u tkivo. Posljedica toga su kronične upale, koje dovode u mjehuru i crijevu do stvaranja polipa i čirova (često i do raka), a u jetrima do smežuranja organa (ciroze). Jedan se dio tih jajašca izlučuje u stolici i mokraći. U izmetu u vodi (kod gnojenja polja i t. d.) izlaze iz jajašca ličinke (miracidije), koje se u nekim vrstima vodenih puževa razvijaju u druge forme parasita (cerkarije); i one dolaze u vodu, te se čovjek njima inficira kroz kožu kod kupanja, stajanjem u vodi (na rižinama) i t. d. Bolest ima u tropskim krajevima socijalan značaj. Liječi se preparatima antimona. Pored sustavnog liječenja važne su u borbi protiv nje higijenske mjere i tamanjenje puževa (potanje o tim crvima → metilji). F. M.

BILHAUD, Paul, ✳ Alichamps (Cher) 1854, † Avon 1933, francuski dramatičar. Pisao je monologe, pa vaudeville pune života, među ostalima *J'attends Ernest* (1895), *Le Paradis* (1895), *M'amour* (1901), *Les dragées d'Hercule* (1904). U zajednici s M. Carréom napisao je dramu *La courtisane de Corinthe* (1908).

BILIBIN, Ivan Jakovljević, ✳ 1876, ruski slikar. Pripadao je skupini »Umjetnički svijet« (Mir iskusstva). Taj se pravac pojavio na međi 19. i 20. st. te je ruskom slikarstvu, kao i baletu, dao posve novi smjer. Taj je pokret očistio i produbio narodnu bit ruskoga slikarstva, a ujedno ga s time približio zapadno-evropskoj umjetnosti; zatim je, naglašujući značenje forme u slikarstvu, znatno podigao njegove posve umjetničke vrline. Pripadajući svom dušom ovom revolucionarnom smjeru ruske umjetnosti B. ipak nije izgubio svoje osobine, nego je koracao svojim vlastitim putem. On je stvorio svoj poseban i osebujan stil sagradivši ga na starom ruskom narodnom slikarstvu pretežno vjerskog značaja. Uzevši njegov osnovni duh i sačuvavši njegove vjekovne tradicije ulio je u njega svu snagu svoje stvaralačke ličnosti. Njegova modernizirano-stilizirana umjetnost sačuvala je sav miris nepatvorene starine i arhaičke neposrednosti. Profinjen i vješt grafičar B. se mnogo bavio ilustriranjem uglavnom ruskih narodnih priča te je znao otkriti svu neodoljivu čarobnost njihova naivnog maštanja. Ujedno s time mnogo je pažnje posvećivao dekorativno-pozorničkom slikarstvu. On je znao jednako zadovoljiti tehničko-praktičkim zahtjevima ove primijenjene umjetnosti, kao i umjetničkim zahtjevima. Na tom je polju postigao velike uspjehe. U svojstvu scenografa radio je u opernim kazalištima Petrograda i Moskve, a s družinom S. P. Djagileva posjetio je nekoliko kontinenata. Postavši emigrant B. je nekoliko godina živio u Egiptu. Tu je temeljito proučio i zavolio novi, za njega tajanstven, mistički i slikovit svijet Istoka. Njegov strogi crtež često se približavao grafici, a u boji je bio suzdržljivo slikovit. A sada je B. produbio i proširio svoj način slikanja te je dobio novu snagu i posebnu svježinu i sjaj. B. je blizu dva desetljeća živio u inozemstvu kao emigrant, ali se kasnije vratio u Rusiju i ponovno postao profesor na akademiji likovne umjetnosti u Leningradu. Od tog se vremena ništa ne zna o njegovu životu i radu. Napisao je *Narodnoe tvorčestvo russkago sěvera.* N. F.

BILI BRIG, 1. (Bijeli brijeg) brežuljak između Psunja i Babjih gora, 376 m visok. Podno njega istoimeni zaselak.

2. Selo u Slavoniji, 4 km *SZ* od Nove Kapele-Batrine, kotar Nova Gradiška, ima 604 stan.

3. Nekoć pogranično tržište na dalm.-bos. granici uz cestu od Sinja preko Prologa u Livno. Z. D-i.



BILICE, Plutej
Split, Arheološki muzej

BILICE, danas selo blizu Šibenika na južnoj strani Prokljanskog jezera, nekoć jedan između 9 starohrvatskih gradova, koje spominje car Konstantin Porfirogenet († 959). Između arheoloških iskopina ističu se ruševine starohrvatske crkve i ulomci pluteja oltarne pregrade. Ti su pluteji (nalaze se u kninskom muzeju) ploče, kojih je središnji dio ispunjen međusobno isprepletenim kružnim likovima. Radnja stilistički i tehnički ne pripada pleternoj ornamentici, nego antiki, zato se oni i datiraju u 6. st. Na gornjem dijelu ravnog okvira uklesani su zakučasti monogrami sa križevima. Dva monograma glavnog pluteja zalud je čitao L. Jelić »Johan(n)es« i »Chro(a)te« = »Johannes chroatensis«, a teško je primiti i ono V. Novaka »Miserere Christe«.

LIT.: F. Rački, *Doc.*, 400; L. Jelić, *Contributo*, u Supplemento al Bullettino d'archeologia e storia dalmata, god. 35, Split 1912; V. Novak, *Monogram Miserere Christe*, u Šišićevu zborniku, Zagreb 1929. M. B-a.



(Foto V. Ćurčić)
BILIG KRAJ BAKIĆA NEDALEKO OD OLOVA

BILIG je ikavski oblik za ijekavsko »biljeg«, a upotrebljava se u natpisima na sredovječnim bosanskim stećcima kao oznaka za nadgrobni spomenik ili stećak. Tako piše na obelisku poturčenika Mahmuta Brankovića, koji pogibe na boju despotovu: »a bilig mu stoji na baštini na Petrovu polju« kod današnjega sela Brankovića u rogatičkom kotaru. To bi ujedno bio primjer za kenotafij iz 15. st. B. zove se i stećak kneza Radoje, sina vojvode Stjepana, što ga postavi »na Batnogah« brat mu vojvoda Petar (Miloradović) na Radimlji kod Stôca. B. se naziva i stećak Bogdana Hateljevića u Milavićima na Dabru.

Od imenice »bilig« izveden je i glagol »pobiližiti« u značenju »postaviti bilig«, kao na pr. na stećku župana Juroje u Kruševu (kot. Stolac), koga »pobiliži« njegov knez. Ć. T.



RAZLIČITI TIPOVI BILIKUMA IZ HRV. DRŽ. MUZEJA ZA UMJETNOST I UMJETNI OBRT U ZAGREBU. 1. B. od brušenog stakla s graviranim ukrasom i pozlatom. Holandijski rad iz 18. st. — 2. B. od prozirnog stakla s brušenim i graviranim ukrasom. Češki proizvod iz 18 st. — 3. B. od prozirnog debelog brušenog stakla. Proizvod biv. tvornice stakla u Osredku kraj Samobora iz vremena prije 1880. — 4. B. od kristala s brušenim i slikanim ukrasom i pozlaćenim rubovima. Iz sredine 19. st. — 5. B. staronjemački Humpen. Iz sredine 17. st. — 6. B. iz 17. st., nekoć u posjedu porodice Bedeković-Modić. — 7. B. s 3 medaljona. Proizvod biv. tvornice u Osredku iz 19. st. — 8. B. s monogramom *INT* (Ivan Nepomuk Tunković). Proizvod biv. tvornice u Osredku iz 19. st. — 9. B. s ilirskim grbom iz vremena oko g. 1850. — 10. B. od kristalnog stakla. Iz sredine 19. st., nekoć u posjedu grofa Vojkovića. — 11. B. s natpisom *Dobro došao*. Proizvod biv. tvornice u Osredku iz 19. st. — 12. B. s natpisom *Iz prijateljstva — zdravlje - sreća - veselje*. Češki proizvod iz sredine 19. st. — 13. B. od prozirnog stakla. Proizvod biv. tvornice u Osredku iz 19. st. — 14. B. »Krapinski sudec«. Proizvod biv. tvornice kamenine u Krapini iz 18. ili poč. 19. st. — 15. B. u obliku kubure od stakla. Specijalitet biv. tvornice u Osredku iz 19. st., nekoć u posjedu obitelji Burgstaller-Remetski u Zagrebu. — 16. B. od lončarske fajanse. Talijanski proizvod iz Pesara, 18. st.



BILIKUM »ČEH-LEH-MEH«. Trojna posuda od obojene i ocakljene kamenine. Proizvod bivše tvornice kamenine u Krapini oko g. 1880. Zagreb, Hrv. nar. muzej za umjetnost i obrt.

BILIKUM, u sjeverozapadnoj Hrvatskoj pehar, velika čaša, koja se puna vina daje kao dobrodošlica časnu gostu, kad je prvi put u kući (imućnijoj, građanskoj ili plemićkoj), da je iskapi po starom propisu na dušak. Po tradiciji predaju se gostu s bilikumom i ključevi doma, čim se simbolički izražava, da može doći u dom, kad hoće. Riječ je od njem.: Willkommen! Dobro došao! — Ima bilikuma seljačkih lončarskih radova, osobito od 3 međusobno spojenih vrčića. M. G-i. i M. S.

Postoji i cio niz odlično umjetnički izrađenih bilikuma, napose u plemićkim dvorovima, a danas se traže za muzeje i privatne zbirke. Ima kadšto i bizarnih oblika. U Trakošćanu postojala je velika zbirka bilikuma (koja je nesrećom postradala), a među njima najpoznatiji je bio bilikum grofice Rege Drašković († 1802). Gj. S.

BILIMOVIČ, 1. Aleksandr Dimitrijevič, ✻ Žitomir (Rusija) 25. V. 1876, narodno-gospodarski učenjak i pisac. Svršivši u rodnom mjestu klasičnu gimnaziju učio je pravne nauke na sveučilištu u Kijevu. Kao đak dobio je zlatnu kolajnu za raspravu o *Robnom prometu na ruskim željeznicama.* Pošto je 1915 bio na sveučilištu u Petrogradu promoviran na doktora političke ekonomije i statistike, bio je imenovan redovitim profesorom za narodno gospodarstvo na pravnom fakultetu u Kijevu. G. 1919 na poziv generala Denikina preuzeo je u njegovoj vladi seljački resor. Kako je 1920 morao napustiti Rusiju, nastanio se u bivšoj Jugoslaviji te je u jesen iste godine bio izabran i imenovan redovitim profesorom za narodno gospodarstvo na pravnom fakultetu u Ljubljani. Bio je član slovenskoga društva »Pravnik« i »Socijalno-ekonomskoga instituta« u Ljubljani, američkoga društva »Econometric Society«, belgijskog društva »Société Belge d'Études et d'Expansion« i dopisni član mnogih naučnih ustanova. Proučavanje gospodarskih konjunktura s pomoću novijih metoda matematičke statistike i raspravljanje nekih teoretskih pitanja s upotrebom matematičke metode karakteristično je za B-ev znanstveni rad.

BIBL.: Osim članaka u dnevnicima i brojnih ocjena objavio je u obliku knjiga, brošura i rasprava u ekonomskim revijama oko 100 tiskanih stvari. U obliku knjiga i brošura izašla su mu djela: *Društvo, država i privreda*, Beograd 1926; *Jugoslavien* (Osteuropäische Länderberichte, sv. II., Breslau 1927); *Rurale economy* (Chapters I.—III.) i *The Land Settlement* u Russian agriculture during the war (Economic and Social history of the World war, published by Carnegie Endowment for international Peace, New Haven 1930); *Nauk o konjunkturah*, Ljubljana 1931; *Die Preis- und Wertlehre* (Wirtschaftstheorie der Gegenwart, sv. II. Beč 1932); *Uvod v ekonomsko vedo*, Ljubljana 1933 (srpsko izdanje Beograd 1936, rusko Beograd 1937); *Centar teritorija i centar stanovništva u Jugoslaviji*, Beograd 1936.

Pored članaka objavio je B. čitav niz teoretskih rasprava s upotrebom matematičke metode u bečkom listu »Zeitschrift für Nationalökonomie«, iz kojih se osobito jasno vidi metoda, što je B. upotrebljava: *Irving Fischers statistische Methode für Bemessung des Grenznutzens* (sv. I., 1929); *Grenzkosten und Preis, kritische Bemerkungen zur objektiven Werttheorie von Prof. Dr. Franz Oppenheimer* (sv. I., 1929); *Kritische und positive Bemerkungen zur Geldwerttheorie*, I.—II. (sv. II., 1931); *Ein neuer Versuch der Bemessung des Grenznutzens* (sv. IV., 1933); *Wie können unmessbare psychische Grössen in das Gleichungssystem des wirtschaftlichen Gleichgewichts eingeführt werden?* (sv. V., 1934); *Zum Problem des neutralen Geldes* (sv. VI., 1935); *Zur Verteidigung der Gleichgewichtsidee* (sv. VIII. 1937); *Zins und Unternehmergewinn im Gleichungssystem der stationären Wirtschaft* (VIII., 1937) i *Einige Bemerkungen zur Theorie der Planwirtschaft* (sv. IX., 1938). I. S-r.

2. Anton, ✻ Žitomir (Ukrajina) 21. VII. 1879, matematičar. Učio u Kijevu, Parizu i Göttingenu. Bio je profesor na sveučilištu u Odesi, a od 1920 u Beogradu, gdje je i član akademije. Brojni radovi iz geometrije i racionalne mehanike objavljeni su u spisima kijevskoga sveučilišta, Astronomische Nachrichten, Mathematische Annalen, C. R. pariške akademije, u izdanjima srpske akademije, Gerlands Beiträge, kongresu za tehničku mehaniku u Stockholmu 1931 i t. d. G. 1939 izašla je u Beogradu njegova *Racionalna mehanika,* I. str. 304. St. H.

BILINE, selo na sjeverozapadu gradića Kistanja u Dalmaciji. Ondje se još vide ostatci staroga grada, koji je polovicom 14. st. poklonio kralj Ljudevit I. Nikoli Draškoviću. Draškovići ostadoše gospodari B-ama do 1523, kada ih osvojiše Turci. Iza toga se Draškovići preseliše u sjevernu Hrvatsku. U B-ama se rodio 1515 Đuro Drašković, biskup zagrebački i ban hrvatski.

LIT.: Vj. Klaić, *Opis zemalja u kojih obitavaju Hrvati*, II., Zagreb 1881. Iv. B.

BILINE, književni naziv za ruske narodne junačke pjesme. Aluzija na postajanje ruske junačke epike imamo od 12. st.; u 16. st. spominju se i imena nekih bogatira, ali prva zbirka b. Kirše Danilova potječe tek iz polovine 18. st. Stoljeće kasnije nalazimo zbirke Kirjejevskoga, Ribnikova, Gilferdinga, Markova, Grigorjeva, Ončukova, Millera. Sakupljeno je svega više stotina b. Podrijetlom b. prva se pozabavila mitološka škola Buslajeva (Kotljarevski, Afanasjev, O. Miller). Ona u b. gleda mit o Bogu, koji se snizio do čovjeka. Ali se uskoro pokazalo, da b. nemaju pouzdanih tragova mita. Jagić je pokazao, da ruski ep nema ništa poganskog i da stoji na tlu kršćanstva. Veselovski iznosi teoriju o pozajmicama. On, Stasov, Potanin, V. Miller, Halanski dokazuju, da je više b. zaista pozajmljeno iz skandinavskog, njemačkog, južno-slavenskog, bizantinskog, židovskog, iranskog, kavkaskog i istočnog epskog pjesništva. G. 1863 odlučio se Majkov (A. Rozov, Kvašnin-Samarin i dr.) za povijesno podrijetlo b., a uglavnom ima i pravo, jer su imena bogatira većinom pronađena u povijesnim izvorima. Pokazalo se naime, da b. pamte u općim potezima glavne epohe ruske povijesti, premda su pokušaji, da se one dovedu u bližu vezu s određenim povijesnim događajima, dali vrlo nepouzdane rezultate. Osim toga ima b. pozajmljenih, nastalih pod utjecajem obreda (Halanski, Loboda) i narodne priče. Najnoviji pravac, t. zv. eklektična škola, istražuje podrijetlo svake b. zasebno. Povijesna je škola pokazala, da su b. postale u kijevsko doba ruske države u 10.—12. st., među vojničkim redovima, koji su ih stvarali od lirsko-epskih pjesama u slavu pobjednika po različitim krajevima Rusije. Kasnije su ih počeli skupljati oko Vladimira i Novgoroda (kijevski i novgorodski ciklusi). Kad je Kijev pao, prešle su u srednju Rusiju u ruke narodnih glumaca i profesionalnih pjevača. Sredinom 17. st. zabranio je car Aleksije narodne pjesme, igre i zabave kao ostatak poganstva, a njihovi su se pjevači sakrivali po pokrajinama, gdje su b. postale blago seljaka i dobile konačan oblik. Mitološka škola izdvajala je Svjatogora, Mikulu Seljaninovića, Volgu (Volha) u zasebnu grupu starijih bogatira, jer su u njima tobože oličene elementarne snage. Ali kad se pokazalo, da b. zamjenjuju Svjatogora sa Samsonom, ukinuta je i ta dioba. Danas dijele biline na kijevski i novgorodski ciklus te grupu izvan ciklusa.

Kijevski ciklus čuva uspomenu na borbu Kijevske države sa stepskim nomadima. Zemljopisno mu je središte Kijev, kompozicijski je glavno lice Vladimir-Krasno Sunce, u kom su spojeni sv. Vladimir i Vladimir Monomah. Glavni su bogatiri toga ciklusa seljak Ilja Muromec, službeni knez Dobrinja Nikitič, predstavnik duhovnog staleža Aljoša Popovič (popov sin). U drugi red dolaze Mihajlo Danilovič, Dunaj (Don) Ivanovič, Suhman, Mihajlo Potok, tipovi kneževskih vojnika, knez Ivan Godinovič, predstavnik gradskog proletarijata Vasilije Pijanica. Slabije su uz Kijev vezani Volga (Volha)), tip kneza feudalca, Mikula Seljaninovič, simbol svemoći seljaštva, Svjatogor i Samson, nosioci nadljudske snage. Drži se, da su neki bogatiri ušli u taj ciklus kasnije: Djuk Stepanovič i Ćurilo Plenkovič, tipovi feudalnih boljara iz Galicije i Novgoroda, Solovej Budimirovič, trgovac iza mora, koji bogatstvom zasjenjuje čak i Vladimira; biline o Stavru Godinoviču i Hotjenu Bludoviču, koji pružaju tipove novgorodskih boljara, snažnih, energičnih, oholih, često naprasitih. Između *bilina o Ilji Muromcu* glavne su ove: *Prvi njegov pohod* (iscijeljen čudom od paralize nogu Ilja dobiva hata i odlazi u Kijev, da posluži Crkvi, Rusiji i knezu Vladimiru; usput oslobađa od opsade Černigov, pobjeđuje razbojnike i napose strašnog Slavuja), *Svjatogor i Ilja, Smrt Svjatogora* (Ilja postaje pobratim Svjara i naslijedi dio njegove snage), *Ilja i car Kalin, Ilja i Idolište, Boj Ilje sa sinom* podsjećaju na borbu sa stepskim nomadima, *Tri pohoda Ilje* prikazuju pobjedu Ilje nad sudbinom, jer se potpuno odrekao sebičnosti. *Biline o Dobrinji: D. i Marina* (D. je začaran od Marine, ali ga spase majka), *D. i boga-*

tirka (svladan od junakinje mora se njom oženiti), *Svadba Vladimira* (D. dobiva kneżu ženu), *D. i zmaj* (boj sa zmajem), *D. i Ajoša* (svađa D. sa Aljošom zbog žene). *Biline o Aljoši: A. i Tugarin Zmajevič* (boj sa zmajem), *A. i Zbrodoviči* (A. se lažno prikazuje kao ljubavnik njihove sestre, a oni je zato ubijaju). *Biline o Mihajlu Daniloviču* (junačkom momku; sadržaj isti, kao i u epskoj pjesmi o Ivi Senkoviču), *o Suhmanu, o Vasiliju Pijanici,* slikaju borbe sa stepom, *b. o Mihajlu Potoku i Mariji, o Ivanu Godinoviču* osim toga pjevaju i o nevjeri žene; zadnja ima sadržaj kao i epska pjesma o Banoviću Strahinji. *Dunaj i Nastasja* je bilina obiteljske tragedije: žena se natječe s mužem u junačkim vještinama; on uvrijeđen ubije ženu i sebe. *B. o Mikuli* slave seljaka: u b. *Svjatogor i težina zemlje* Mikula nosi na sebi težinu zemlje, dok je Svjatogor ne može ni da pokrene; u b. *Volga i Mikula* on je jači od kneza i sve njegove pratnje. *B. o pohodu Volha na Indijsko carstvo* pripovijeda, kako Volha osvaja Indiju pomoću čarolija. B. o tome, *Kako su izumrli bogatiri,* pripovijeda, kako su ovi u svojoj oholosti pozvali u boj nebeske sile, ali su uplašeni pobjegli u Kijev i skamenili se.

Novgorodski ciklus pjeva o trgovini, bogatstvu i sjaju Novgoroda (12.—15. st.), te o njegovim borbama između aristokrata i trgovaca s jedne i novgorodske demokracije s druge strane. *Vasilije Buslajevič* tip je novgorodskog feudalnog boljara, moćnog, smionog, razuzdanog nasilnika, materijalista, slobodoumnog u vjerskim pitanjima; *Sadko* je tip novgorodskog trgovca u sreći, bezobzirnog izrabljivača radnika, lukavog, ohlog, žednog vlasti, koji je pritom smion, poduzetan, pobožan, a cijeni i umjetnost. *B. o djetinjstvu Vasilija i njegovoj pobjedi nad novgorodskim pukom:* Vasilije je primio dobru naobrazbu, no postavši dječak počeo je iz šale mrcvariti djecu, a zatim sakupio za novac slične sebi drugove i objavio rat Novgorodu tražeći danak. Iz toga boja je izašao kao pobjednik i podjarmio Novgorod. *B. o putu Vasilija u Jeruzalem* pripovijeda, kako je on, da spase dušu, otišao u sv. Grad, ali nije poštovao svetinje: kupao se gol u Jordanu, skakao preko groba i onda umro naglom smrću. *B. o Sadku: Kako je Sadko postao bogat trgovac;* njegovo sviranje na guslama steklo mu je naklonost morskog cara, i taj ga nagrađuje zlatnim ribama iz jezera Ilmena. *O putu Sadka na more:* Sadko je iza mora stekao veliko bogatstvo, ali nije platio danak morskom caru; taj zaustavi njegove lađe i traži glavu Sadka. Poslije pokušaja, da mjesto sebe žrtvuje sluge, Sadko mora sam u more. U dvoru je cara tako razveselio svirkom, da mu je taj ponudio kćerku za ženu. Sv. Nikola spase ga iz mora, a za to mu ovaj izgradi crkvu. *O sporu Sadka s Novgorodom:* Sadko se natječe u bogatstvu s Novgorodom; u jednim b. pobjeđuje on, u drugima Novgorod. *B. o Ivanu, trgovačkom sinu,* prikazuje naprotiv bijednu sudbinu trgovca, kome je za dug oduzeta roba, i on je sam prodan u ropstvo. *B. o trgovcu Terentjišu* kao da je iz Dekamerona: narodni pjevači pomažu trgovcu, da otkrije nevjeru svoje žene i kazni nju i njezina ljubavnika.

B. izvan ciklusa nemaju većeg značenja. V. R.

BILINOGOJSTVO → **Oplemenjivanje bilja.**

BILINO POLJE (Bolino poili 1203, Belina pola 1244), u Zenici na rijeci Bosni, u župi Brod. Uz B. p. vezana je prva pojava »krstjana«, prozvanih u novije vrijeme bogumili. God. 1203 održan je 8. IV. na njemu sastanak priora ovih bosanskih redovnika, njihova zaštitnika bana Kulina i dubrovačkog arciđakona Marina s papinskim legatom Ivanom de Casamaris. U svojoj izjavi odriču se »krstjani« shizme, podlažu se potpuno Rimskoj Stolici i obvezuju se u svemu prilagoditi običajima ostalih redova na Zapadu.

LIT.: T. Smičiklas, *Codex diplomaticus,* III., 24—25; IV., 236—240; Vl. Skarić, *Popis bosanskih spahija iz 1123 (1711) godine,* Gl. Z. M. u Sarajevu 1930, II. J. Š-k.

BILIŃSKI, Leon, ✳ Zaleszczyki u Galiciji 15. VI. 1846, † Beč 14. VI. 1923, poljski političar i državnik. G. 1871 izvanredni, 1874—1892 redoviti profesor nacionalne ekonomije na sveučilištu u Lavovu, a 1878—1879 njegov rektor. Od 1883 do 1918 zastupnik u austrijskom parlamentu uz kratak prekid. Podjedno je bio član gospodske (gornje) kuće i jedan od prvaka Poljskog kluba. Uživao je veliko povjerenje cara Franje Josipa. G. 1892—95 bio je predsjednik general. ravnateljstva austrijskih željeznica, a imao je znatan utjecaj na austrijski gospodarski i financijski život. U ministarstvu Badenija (1895—97) i Bienertha (1900—1911) bijaše austrijski, a 1912—1915 zajednički austro-ugarski ministar financija. U međuvremenu 1900 guverner je austro-ugarske banke. Na sjednicama zajedničkog austro-ugarskog ministarstva 7.—19. srpnja 1914 zagovarao je potrebu konačnog obračuna Austro-Ugarske sa Srbijom. Za rata kao prvak Poljskog kluba 1915—1917 zastupao je austrijsku orijentaciju Poljaka ističući potrebu austro-ugarsko-poljskog trializma. U republici Poljskoj bio je od kolovoza do prosinca 1919 ministar financija u kabinetu Paderewskoga. U svom se političkom djelovanju isticao parlamentarnom rutinom i spretnom taktikom.

BIBL.: *Die Luxussteuer als Correctiv der Einkommensteuer. Finanzwissenschaftlicher Beitrag zur Lösung der sozialen Frage,* Leipzig 1875; *System nauki skarbowej,* Lavov 1876; *Die Gemeindebesteuerung und deren Reform,* Leipzig 1878; *System ekonomji spolecznej,* Lavov 1880—1882; *Wspomnienia i dokumenti 1846—1922,* Varšava 1927. J. N.

BILINSTVO → **Botanika.**

BILIRUBIN, boja žuči, $C_{33}H_{36}N_4$, nalazi se u žuči sisavaca, u krvnom serumu, u patološkoj mokraći i žuto obojenom tkivu kod ikterusa (žutice). Od bilirubina je svježa ikterična mokraća žutocrvena, a stajanjem poprima zelenu ili smeđezelenu boju. Bilirubin je žuto do narančastocrvene boje; iz kloroforma kristalizira u monoklinskim pločicama. Iz žučnih kamenaca goveda izolirao ga je F. Staedeler (1864), a iz žučnih kamenaca ljudi H. Fischer (1911). Tu dolazi uz razne druge pigmente, na pr. uz zeleno obojeni *biliverdin.* U patološkoj mokraći možemo dokazati bilirubin nizom osjetljivih reakcija, na pr. po Gmelinu s dušičnom kiselinom, koja sadržava nitrita (nastaju na dodirnim plohama obiju tekućina razno obojeni prsteni, zeleno-, modro-, ljubičasto-, žutocrveni. Zelena boja dokazuje prisutnost bilirubina). Poznate su reakcije po Rosenbachu, Hammarstenu, »fluorescenc«-reakcija sa cinkovim acetatom i jodom i dr. Većina se tih reakcija osniva na oksidaciji bilirubina u zeleni »biliverdin«. Bilirubin nastaje biokemijskom razgradnjom krvne boje, a kroz žuč dolazi u crijevni kanal. U izmetinama dolazi rijetko nepromijenjen, jer se u crijevnom traktu djelovanjem nekih bakterija pretvara u *sterkobilin,* $C_{33}H_{46}O_6N_4$, od koga su redovito izmetine (faeces) smeđe obojene. Bilirubin ubrajamo u pirolove derivate.

LIT.: H. Fischer i H. Orth, *Die Chemie des Pyrrols,* sv. II., 1 (Pyrrolfarbstoffe), Leipzig 1937. M. D-ć.

BILIS BOVINA ili **fel bovis,** goveđa žuč, upotrebljava se kao sastavni dio mnogih farmaceutskih preparata, koji služe za liječenje žučnih bolesti. B. je najbolje sredstvo za pospješenje tvorbe i sekrecije žuči (Cholagogum). I. I.

BILL (od anglo-lat. billa, lat. bulla), pečatom providena isprava. U tom se smislu upotrebljava u engleskom pravu, na pr. b. of exchange — mjenica, b. of lading — konosement, b. of costs — odvjetnički troškovnik i t. d., dok u postupku britanskog parlamenta znači akt, koji donosi parlamenat u vršenju quasi-sudske funkcije, te nadalje zakonski prijedlog, upravljen obim domovima parlamenta. Kada dobije konačno i kraljevu sankciju, zove se *act* (act of parliament). Act je dakle formalno zakon. Razlikuje se *public act,* kojim se mijenja opće pravo, i *private act,* koji mijenja pravo pojedinog područja ili pojedinih osoba. Danas su private act većinom nadomjestile naredbe *(provisional orders)* pojedinih ministarstava. Ukupnost *acts of parliament* čini statute britanskoga kraljevstva. Prije su svi zakoni svakoga zasjedanja tvorili jedan statut, te su se citirali kao poglavlja toga statuta. Od 1892 su važniji zakoni dobili posebne nazive, pa se danas samostalno citiraju. Z. G.

BILLARD → **Biljar.**

BILLAUT, Adam, ✳ Nevers, † 1662, francuski pjesnik. Vrlo skromno odgojen, po zanimanju stolar, osjetio je, da ga privlači pjesništvo. Gaston d'Orléans, prolazeći Neversom, pohodi ga i obeća mu sto dukata. G. 1637 ode B. po njih u Pariz. Tu se upozna s mnogim slavnim književnicima i mnogobrojnim zaštitnicima, među kojima su bili vojvoda od Neversa, grof Sainte-Aignau i Gaston d'Orléans. Pjevao je u čast kardinala Richelieua, koji mu je dao stalan dohodak. B. je ostavio dvije zbirke pjesama ispjevanih u njegovu slavu od svih pjesnika toga doba: *Les chevilles de Maître Adam, menuisier de Nevers, contenant toutes sortes de poésies galantes, tout en sonnets, épîtres, épigrammes, élégies, madrigaux* i t. d. . . . (1663). Djela su mu bila ponovno štampana dva puta u 19. st.: *Poésies de M. Adam Billaut* (1805 i 1842). Genij je B-ov neuglađen, ali pun snage i originalnosti. P. Cl.

BILLBERG, Johan, švedski teolog, kasnije biskup, matematičar, uvodi Descartesovu filozofiju u Švedsku, te je uz Olafa Rudbecka i Petra Hoffveniusa glavni predstavnik njezin u drugoj polovici 17. st. A. B-a.

BILLINGER, Richard, ✳ Marienkirchen 20. VII. 1893, austrijski liričar i dramatičar. Učio germanistiku, živi u Münchenu. Lirska zbirka: *Sichel am Himmel* (1931) pjeva o životu na selu, o žetvi, suncu, domu i Bogu. Seoske prirodne mite dramatizirao je u marionetskoj igri *Perchtenspiel* (1928). Napisao je drame s mitološkom pozadinom *Rauhnacht* (1931), *Rosse* (1933), pripovijest za djecu *Die Asche des Fegfeuers* (1931) i ljubavnu pripovijest *Lehen aus Gottes Hand* (1935).

Veliki lirski talenat odaje zbirka *Nachtwache*, 1935.

LIT.: H. Naumann, *Die deut. Dichtung der Gegenwart*, Stuttgart 1933. G. Š.

BILLOT, Louis, ✳ Sierck (Lotaringija) 1846, † Galloro (kod Rima) 18. XII. 1931. franc. isusovac, istaknut teolog dogmatik. Prof. na Gregorijanskom sveuč. u Rimu (1885—1911), kard. 1911. Odrekao se (1927) kardinalske časti, čini se radi svog stava u pitanju o Action française. Teol. djela (lat.): *De Verbo incarnato*, 1892 (5. izd. 1912); *De Deo uno et trino*, 2 sv. 1895 (1. sv. 5. izd. 1910); *De Ecclesia Christi*, 3 sv. 1898—1900 (2 sv. 3. izd. 1909—10); *De immutabilitate traditionis contra novam haeresim evolutionismi*, 1904 (2. izd. 1907); *De gratia Christi et libero hominis arbitrio*, 1908 (2. izd. 1912). M. V.

BILLROTH, Theodor, ✳ Bergen (otok Rügen) 26. IV. 1829, † Opatija kraj Rijeke 6. II. 1894, kirurg. Od 1853 do 1860 asistent prof. Langenbecka u Berlinu, 1860 sveuč. prof. kirurgije u Zürichu, od 1867 u Beču. Bio je jedan između najčuvenijih modernih operatera, kojemu kirurgija zahvaljuje čitav niz važnih operacija (odstranjenje grla, rezanje želuca). Svojim genijalnim i smjelim operacijama postao je zapravo osnivač kirurgije grla, jednjaka i trbušnih organa. Uz to je mnogo radio na unapređenju njege bolesnika, te je u tu svrhu napisao knjigu *Die Krankenpflege im Hause und im Hospitale* (1881). Njegovo glavno djelo *Allgemeine chirurgische Pathologie und Therapie* (1863) ima trajnu vrijednost. Oba ova djela prevedena su i na hrvatski jezik. G. 1887 imenovan je začasnim članom Zbora liječnika u Zagrebu.

LIT.: Gersuny, *Theodor Billroth*, Beč 1922; A. Huber, *Theodor Billroth in Zürich*, Zürich 1924; Lobmayer, *Dr. Teodor Billroth*, nekrolog, Liječnički vjesnik 1894; Čačković, *Theodor Billroth*, Liječnički vjesnik 1929. L. G.

BILLROTH-BATIST je tanka, prozirna pamučna tkanina natopljena firnisom i olovnim solima masnih kiselina. Time je učinjena nepropusnom za vodu. Nazvana je po Billrothu, profesoru na züriškoj i bečkoj kirurškoj klinici. Upotrebljava se kod povoja za izoliranje od vlage. B. A.

BILLUART, Charles René, ✳ Revin (dép. Ardennes) 1685, † Revin 1757, dominikanac, cijenjen propovjednik, odličan moralist, čuven tomistički bogoslov, zastupnik umjerenoga probabiliorizma, vrlo jasan i točan u obrazlaganju. Njegovo glavno djelo u 19 svezaka pod naslovom *Summa S. Thomae hodiernis academiarum moribus accomodata* (prvo izdanje 1746—51) još je i danas jedan od najraširenijih tomističkih priručnika.

BILO → **Orografija.**

BILO ili puls nastaje na žilama kucavicama (arterijama) kao posljedica sistole, t. j. izbacivanja krvi u aortu stezanjem lijeve srčane klijetke. Pritiskom izvršenim kod sistole na krv poraste tlak u aorti, koja se radi svoje elastičnosti rastegne, i kako se pritisak u tekućinama širi u svim pravcima, tako se putem krvi širi ovaj nagli porast tlaka u aorti prema perifernim arterijama. Na njima se pojavi puls (proširenje arterije) u momentu, kada do njih dopre putem krvi taj porast tlaka. Bilo se pipa obično na ruci (arteria radialis). U jednoj minuti kucne kod zdrava odrasla čovjeka 70—80 puta. Prema kvalitetu bila može se prosuđivati rad srca, a djelomice i stanje samih žila kucavica. U.

Bilo kod domaćih životinja opipava se kod konja i goveda na *Art. maxillaris exter.* (čeljusna a.), kod ovaca, koza, svinja, pasa i mačaka na *art. femoralis* (bedrena a.). Kod konja iznosi normalni broj bila 28—44, kod goveda 36—80, ovaca i koza 70—80, pasa 70—120, mačaka 110—170 u minuti. Mlade životinje imadu mnogo frekventniji puls, tako ždrebad do 120, telad do 130 u minuti. Bilo je zdravih domaćih životinja ritmično i jednolično, osim kod pasa, kod kojih je za vrijeme udisanja frekventnije nego za izdisanja. Ta se pravilna nepravilnost bila kod psa u bolestima gubi. A. S.

BILO GORA je sastavljena od niza neogenih niskih grbina i brežuljaka, koji se protežu na duljini od 80 km u smjeru *SZ—JI.* Na zapadu joj čine granicu Lepavinski prijevoj (188 m) te rječice Koprivnica i Oslavica-Glogovnica, a na istoku Đulaveski prijevoj (270 m) te Breznica i Rijeka-Ilova. Najviši vrh je Rijeka 307 m. Vode jugozapadnih pristranaka sabire u glavnom Česma, dok potoci sjeveroistočnih pristranaka utječu u Dravu. Z. D-i.

BILOKACIJA (lat. bis »dvaput«, locus »mjesto«) je istovremena nazočnost istoga tijela na dva potpuno različna mjesta. Po mišljenju većine filozofa i teologa to je protivurječno i zato nemoguće. V. K-h.

BILOXI, Miss., gradić u državi Mississipi (USA), poznato ljetovalište u meksičkom zaljevu, glasovit radi mnogih ribarskih poduzeća. Među začetnicima te ribarske industrije bili su 1880 hrvatski iseljenici kap. J. B. Kovačević i Tony Pisarić. Godišnja rasprodaja riba, kamenica, kozica i raka u vrijednosti od 3 i po milijuna dolara. Naša naseobina pretežno je iz dalmatinske Hrvatske, a imetak joj doseže do 100 milijuna Kuna, većinom u ribarskoj industriji. Ima mnogo društava, Hrvata liječnika. odvjetnika, trgovaca i obrtnika. M. B.

BILSE, Benjamin, ✳ Liegnitz 17. VIII. 1816, † Liegnitz 13. VI. 1902, njemački dirigent. Već od rane mladosti odgajao se za glazbenika. Najprije je upravljao gradskom glazbenom kapelom u rodnom gradu. Kasnije je sastavio svoj orkestar, s kojim je nastupao na pariskoj svjetskoj izložbi i po mnogim gradovima u Njemačkoj. Najposlije mu je povjereno upravljanje svečanim dvorskim koncertima u dvoru. Od 1884 živio je u mirovini u rodnom mjestu. Kao skladatelj ogledao se u manjim plesnim skladbama. U njegovu je orkestru bio namješten kao koncertni majstor znameniti hrvatski violinist Franjo Krežma. B. Š.

BILUBIJ (Bilubium), rimska postaja u Dalmaciji na cesti Salonae—Novae—Narona. Spominje je It. Ant. p. 338 i Tab. Peut.; Geogr. Rav. 210, II ima na tom mjestu Iulianum. Prema danim udaljenostima drži Patsch (PWR III-472), da se ta postaja nalazila u dolini Vrlike između Lovreća i Imotskoga, dok Miler (Itineraria Romana) stavlja B. u Berinovac Imotski. Z. D.

BILJAC → **Ćilimi.**

BILJAR (franc. billard, od bille »koštana kugla«). Vrlo raširena igra s kuglama od bjelokosti ili od slične mase, promjera 61.5 mm. Igra se na naročito građenom stolu, koji je većinom obložen pločom od škriljavca, mramora ili čelika. Stol je ograđen sa strane elastičnom ogradom od gume (mantinella) u visini kugle, a presvučen zelenim suknom, koje mora biti sasvim ravno. Stol je oblika pačetvorine, no bilo ih je i u obliku četvorine, okruglih, eliptičnih, pače i na 6 uglova. Stolovi su za utakmice (turnirski) dugi 284 cm, dok obični (mali) iznose 230—250 cm. Širina stola iznosi polovinu dužine. Visina mu je 80 cm. Biljar se igra štapovima (quéue), koji su dugi 145 cm, a teški 500 gr, no ima ih i većih i manjih te lakših i težih. Štapovi se obično prave od jasenova drva te su ravni. Prije su bili i zavinuti. Štap se drži lagano desnom rukom, dok lijeva služi za potpor. Igra potječe iz Italije i Francuske, gdje se već u 16. st. igrala na dvoru Karla IX. Za Luja XIII. i XIV. imali su već posebnu sobu za b. B. je bio zabranjen za širu publiku do 18. st. Otada se počeo pojavljivati i u javnim lokalima. Francuski igrač Mongaud (1820) izumio je za štapove kožnate kapice. Kapice se



BILJAR U DOBA ROKOKOA
Bakrorez J. E. Nilsona

taru kredom za biljar, da se kugla ne odsklizne. Doskora su se počeli razlikovati različiti udarci. G. 1858—72 je francuski igrač Mangin usavršio tu igru te je nastupao po svim zemljama Evrope. On je prenio igru i u Ameriku. U drugoj polovini prošlog stoljeća postao je b. popularnom igrom, te se sada igra vrlo mnogo po kavanama i gostionicama, a u Holandiji čak i na selima kao nacionalni sport. Prvo svjetsko prvenstvo odigrano je u New-Yorku 1873. G. 1923 osnovan je Međunarodni savez biljarskih amatera u Parizu (Union internationale d'Amateurs de Billard — U. I. F. A. B.).

G. 1917 osnovan je u Zagrebu biljarski klub. Prvi turnir kod nas odigran je 1934 između reprezentacije Zagreba i Beograda u Zagrebu sa 7 : 2 za Zagreb. Početkom 1940 održan je u Zagrebu I. kvalifikacioni turnir, koji je trajao preko mjesec dana. F. B.

BILJARDA, prvi vladarski dvorac na Cetinju, koji je podigao Njegoš 1836. Ime mu je otud, što se u jednoj njegovoj dvorani igrala Njegoševa najmilija igra biljar. Prije su vladari stolovali u manastiru, a zatim u Biljardi sve do 1867, kad je knjaz Nikola podigao poseban kneževski dvorac. S. M. Š.

BILJARDA = **tisuću bilijuna** = 10^{15}.

BILJARUŠE (njem. Kräuterbuch) su knjige, u kojima su opisane ljekovite pučke biljke s uputom za liječenje različitih bolesti. Kod Hrvata je bilo već u 17. i 18. st. biljaruša. Tako franjevac Dolić u Jajcu ima jednu biljarušu staru oko 200 godina pod naslovom »Topuša«, kojom se i sada služi. U Mlecima su 1775 izašle *Likarie priproste,* a u Budimpešti 1779 od Petra Bartulovića iz Makarske *Razlicite likarie.*

I sada ima ljekaruša, t. j. knjiga, u kojima su uglavnom recepti, kako se biljem liječi bolest. Od Hrvata je Sadik Sadiković iz Ljubuškog izdao u Sarajevu 1928 *Narodno zdravlje.*

U ZNŽO XXXI. 2. objelodanio je Marijan Stojković tekstove dviju starijih hrvatskih ljekaruša. Jedna je od Simića i ima naslov *Domaće likarie starih Bošnjakah,* a druga je od Markovića: *Dotura Markovića najizvrsniji liekovi od g. 1794 za unutra naznačene boli.* A. V.

BILJAŠIVSKIJ, Nikola ✱ 1867, † Kijev 1926, ukrajinski arheolog i muzeolog. Njegovu organizatornom duhu treba zahvaliti postojanje gradskog muzeja baruna Štajnhelja u Volinju. Bio je do smrti ravnatelj kijevskoga gradskog kao i ukrajinskog državnog muzeja, pa je za njihov razvitak stekao vrlo velike zasluge. Svoja je glavnija i važnija naučna djela štampao u »Kijivskij Starini« i u »Arheolohič. ljetopisi južnoj Rossiji«, koji je sam izdavao i uređivao. Bio je član Sveukrajinske akademije nauka. S. G-ć.

BILJEGOVINA je vrsta državnog prihoda, koja se plaća prilikom izdavanja pravno relevantnih isprava. Pravna narav ove vrste državnih prihoda je sporna. Teorija osiguranja sadržaja isprave po državnoj vlasti u slučaju spora nije prihvatljiva, jer stranke, kad zatraže intervenciju državne vlasti, plaćaju pristojbu na zahtjev za tu intervenciju. Naročito je ova teorija neprihvatljiva, ako imamo na umu, da ovu vrstu prihoda uvode sve više i samoupravne vlasti, koje uopće nijesu nadležne, da interveniraju u sporovima stranaka. Ispravnije je biljegovinu smatrati *porezom na ispravu.* Ova vrsta fiskalnih prihoda je novijega datuma, jer je uvjetovana pismenošću i razvitkom prometa. Biljegovina se plaća bilo biljezima bilo upotrebom biljegovanih araka bilo u gotovu novcu, dakle nije bitna oznaka biljegovine, da se plaća biljezima. De lege ferenda opravdano je, da se veći iznosi biljegovine naplaćuju u gotovu novcu. → Biljezi, Pristojba i Taksa. J. Š.

BILJEŠKA (lat. nota) je kratko napisana misao, podatak, činjenica, koju napišemo, da se sami nečega sjetimo, ili da sjetimo druge. Bilješkama se zovu i sve napomene, koje bilježimo u knjige, kad ih čitamo. U francuskom se b. zove *note,* množ. *notes,* a odatle dolazi i kod nas upotrebljavana riječ notes za knjižicu (bilježnicu), u koju unosimo bilješke, koje ne želimo zaboraviti.

BILJEZI. Biljezi su od države, odnosno samoupravnih tijela, izdani znaci od papira, perforacijom odijeljeni, koji služe za plaćanje biljegovine i pristojba na isprave, podneske, žalbe, tužbe i t. d. Izuzetno postoje i monopolizirani obrasci, na kojim je bilo utisnut biljeg (na pr. tovarni listovi, eskontne liste, najamni ugovori), bilo samo označena vrijednost (na pr. mjenica). Po propisima, koji kod nas vrijede, imadu se biljezi na privatnim ispravama poništavati pisanjem teksta preko biljega, tako da tekst počinje na ispravi ispred prvog biljega, a završava iza posljednjeg biljega. Upotreba monopoliziranih obrazaca je ograničena na jednostavnije isprave, jer oni pisanjem na njima postaju neupotrebljivi, pa zbog slučajnih pogrešaka u pisanju stranke mogu trpjeti štetu.

Biljege na molbama i utocima, tužbama, svjedodžbama i t. d. ne smiju poništavati stranke, koje ih podnose, već samo vlast, kod koje se podnose, odnosno koje svjedodžbe izdaju. Poništavanje biljega po vlastima vrši se vlažnim žigom, tako da dio žiga bude na samom biljegu, a dio na arku papira, na kojemu je nalijepljen.

Izradba i prodaja državnih i samoupravnih biljega isključivo je pravo države odnosno samoupravne vlasti. Njihovo izrađivanje po drugim licima kažnjivo je po kaznenom zakonu. Prodaja se vrši preko državnih ustanova, odnosno općinskih vlasti i ovlaštenih maloprodavača uz proviziju. Kupovanje i prodaja biljega od neovlaštenih maloprodavača je također kažnjiva. J. Š.

Povijesni razvitak. Podrijetlo naplate poreza pomoću biljega imade se tražiti u odredbama o sastavu pravnih isprava na službenim obrascima, jer su biljegovni papiri preteče današnjih biljega. Koliko je poznato, prvi put je upotreba službenih obrazaca za sastav pravnih isprava određena 537 u drugoj glavi 44. novele cara Justinijana. Tom je novelom određeno sastavljačima isprava u Bizantu (tabelliones), da čistopise isprava (charta pura) ispostavljaju na određenom papiru, koji imade u početku oznaku vremena izdanja i ime upravitelja državnog erara (comes sacrarum largitionum, sacri aerarii et thesaurorum Comes).

Kasnije susrećemo u Francuskoj *droits de sceau,* u Njemačkoj *Siegel- und Kanzeleigelder.* To su uglavnom naknade za ovjeravanje isprava i rad službenih organa. Ovakvu nagradu dobivaju i notari (notarius, cancellarius), koji već od sredine 12. st. kao organi javne vjere u Dalmaciji sastavljaju isprave (instrumentum). U jednoj dopuni Statuta grada Trogira iz 1330 izrično je određena ovakva nagrada, koja se imade prema mjesnim običajima plaćati. Odredbom toga Statuta od 1489 donesena je točna tarifa ovih nagrada, koja je upravo savršeno precizno sastavljena. Kao preteča današnjih biljegovnih pristojba za rad službenih organa kod pravnih poslova mora se spomenuti i *pristavština* (pristaldia), nagrada pristava, t. j. osoba, kojih su izjave u hrvatskim krajevima uživale javnu vjeru sve tamo do 14. i 15. st.

Spomenute nagrade organima za izdavanje isprava nemaju još značaja poreza. Današnji biljezi kao oblik plaćanja poreza potječu međutim zapravo iz Nizozemske. U početku 17. st. raspisale su tamo navodno državne vlasti nagradu za pronalazak poreznog oblika, koji ne bi bio pretežak i koji bi se lako plaćao, a da bi kraj svega toga bio unosan. Tada je izradio financijalni činovnik J. Brouk osnovu za novi porez, koji će se plaćati na temelju isprava o pravnim poslovima i na temelju službenih spisa. Ta je osnova prihvaćena, pa je već 1. VIII. 1624 izdan zakon o plaćanju poreza biljegovnim arcima, nazvanim *impost van bezegelde brieven.* Taj način oporezovanja ušao je brzo u porezne sustave ostalih evropskih država. Tome je naročito pogodovala teorija, da vladari mogu uvoditi biljegovne papire (carta signata) kao sastavni dio regala bez pristanka staleža, koji je bio u to doba potrebit za uvođenje novih poreza. Tako Španjolska uvodi ovakav način oporezovanja već u 1636. U Francuskoj je pokušao to provesti 1654 Fouquet, ministar financija Luja XIV., ali mu to nije uspjelo, jer se parlamenat tome protivio. Tako je u Francuskoj upotreba biljegovnog papira (droit de formule) uvedena tek ediktom od mjeseca travnja 1674. Prije Francuske uvela je obaveznu upotrebu biljegovnog papira Danska (1661), a poslije Pruska (1682), Engleska (1694, djelomično već 1671) i Rusija (1699). Koncem 17. st. već su uvele gotovo sve evropske države ovaj novi porezni oblik. Austrija je uvela djelomičnu obveznu upotrebu biljegovnog papira već 1675, ali je to definitivno provela tek 1. IV. 1762. Prvobitni propisi su često mijenjani (patent od 5. X. 1802 i 27. I. 1840). Austrijski zakon od 9. II. 1850 protegnut je 2. VIII. 1850 i na Hrvatsku. Do 1. IX. 1855 plaća se biljegovina u biljegovnim papirima, a od tog dana i u biljegovnim markama (biljegovkama). Propisi toga zakona mijenjani su zak. čl. XXIII. od 1868, koji sadržaje već sve osobine današnjih zakona, pa određuje naplatu biljegovine i u markama (§ 6), i to na molbe i priloge uz njih, svjedodžbe, trg. knjige, na rješenja oblasti po posebnoj tarifi, te na isprave, određene tim zakonom (§ 9). Interesantno je spomenuti, da je u hrvatskoj službenoj

terminologiji prihvaćen od prvih dana uvođenja ovog načina oporezovanja naziv *biljegovina, biljegovna marka* ili *biljegovka*, odnosno *biljeg*. Te riječi imadu svoj korijen u mongolskoj riječi *bálgá* (znak). U prvobitnom smislu *biljeg* je oznaka za *znak* (signum), pa i znak javnih organa. Spominje se već u Poljičkom statutu (bilig).

LIT.: *Uredovna sbirka zakonah, propisah o biljegovim i pravnoj pristojbi*, Zagreb 1869; *Die indirecten Abgaben Österreichs in den Jahren 1847, dann 1850—1857*, Beč 1860; F. W. Lotz, *Finanzwissenschaft*, Tübingen 1931; L. Stein, *Lehrbuch der Finanzwissenschaft*, Leipzig 1885, str. 263; Wagner, *Finanzwissenschaft*, Leipzig 1910, sv. III., knj. 1, str. 119; D. Gothofredus, *Codicis Justiniani sac. prin. pp. aug. repetitae praelectionis L. XII.*, Frankfurt 1658; Fr. J. Bartholdi, *De charta signata vulgo Stempelpapier*, Frankfurt 1690. Z. H.

BILJEŽNIK → **Javni bilježnik, Općinska samouprava.**

BILJIN, planina u Makedoniji, oko 13 km od gradića Krive Palanke. Sastavljena je od metamorfnih škriljevaca: filita, amfibol-gnajsa i amfibolskog škriljavca. Sljeme B. je zaobljeno, strane strme, na *S* pošumljene, a visovi su: Konjski Rid 1.544 m, Straža 1.547 m, Neravska Čuka 1.450 m. P. V-ć.

BILJKA.

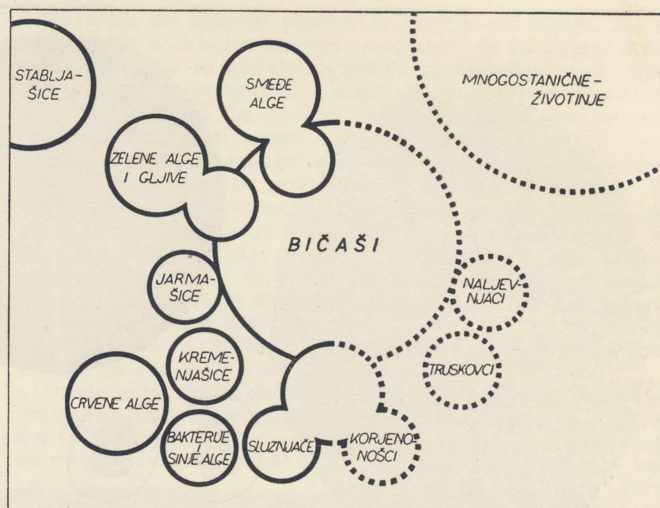
I. POJAM BILJKE

Sva živa bića ili organizme na zemlji dijelimo od pamtivijeka na biljke i životinje. U svagdanjem životu razumijevamo pod biljkama obično zelena bića, koja cvatu i donose plod, a redovno su više ili manje čvrsto prirasla na podlogu (većinom zemlju), tako da se ne mogu slobodno gibati. Životinjama smatramo naprotiv takva živa bića, koja se obično slobodno giblju te na taj način traže hranu, koju jedu i probavljaju. S toga je svagdanjega gledišta razlika između bilja i životinja redovno jasna, tako da se lučenje jednih od drugih smatra u običnom životu općenito vrlo laganim i, da tako rečemo, samo po sebi razumljivim.

No pojmovi »biljka« i »životinja« preneseni su iz svakidanjeg života također u znanstvenu biologiju (v.), gdje su se baš na osnovi njihova razlikovanja razvile dvije opsežne samostalne znanosti: botanika i zoologija. Pri tom se međutim brzo pokazalo, da se naše obično, svakidanje poimanje razlika između bilja i životinja ne može u cijelosti primijeniti i u znanosti.

Da se o tom uvjerimo, dovoljno je, da s nešto više kritičnosti promotrimo na pr. već same pojave gibanja, koje obično smatramo isključivim svojstvom životinja i najočitijim znakom razlikovanja između životinja i biljaka. Istina je doduše, da su više biljke svojim korijenjem ili kakvim drugim organima redovno trajno pričvršćene na mjestu, gdje su nikle, tako da se za svog cijelog života ne mogu aktivno gibati iz jednoga mjesta na drugo, kao što to može najveći dio životinja; no svakome, tko je bar donekle upućen u pojave biljnoga života, bit će poznato, da unatoč tomu imaju i više biljke sposobnost aktivnog gibanja, koje se sastoji u promjenama položaja i smjera pojedinih njihovih organa. Ove se promjene vrše na taj način, da se pojedini biljni organ prema potrebi savija ili okreće, kako bi time zauzeo u prostoru položaj, koji mu je — s obzirom na njegovu specijalnu životnu zadaću — razmjerno najpovoljniji. Sjetimo se samo činjenice, da stabljike viših biljaka rastu redovno prema gore, a korijenje prema dolje; da su listovi svojom gornjom površinom okrenuti većinom okomito prema svijetlu; da se povijuše (v.) i vitice penjačica ovijaju oko svojih potpora, a listovi se osjetljivih mimoza spuštaju na najmanji dodir, i t. d. Sve su to očiti znakovi, da i više biljke imaju sposobnost gibanja, te da među njima i životinjama nema ni u tom pogledu nikakve načelne razlike.

Još je teže povući bilo kakvu općenitu granicu među t. zv. nižim biljkama i t. zv. nižim životinjama. Među njima su razlike često tek vrlo neznatne i općenito teško zamjetljive, budući da niže biljke često imaju i same sposobnost aktivnoga gibanja iz jednog mjesta na drugo (na pr. slobodnim plivanjem u vodi). A među onim živim bićima, što ih zbog njihove vrlo jednostavne građe i razmjerno niske organizacije smatramo uopće najnižima, ima čak i takvih, za koja se nikako ne može reći, da li bi bilo opravdanije označiti ih biljkama ili životinjama. Takva su bića na pr. neki bičaši (v.), pa sluznjače i dr. Ti se organizmi obrađuju još i danas jednako u botaničkoj kao i u zoološkoj literaturi.



MEĐUSOBNI ODNOSI BILJNIH I ŽIVOTINJSKIH STABALA
(Uglavnom po Wettsteinu)

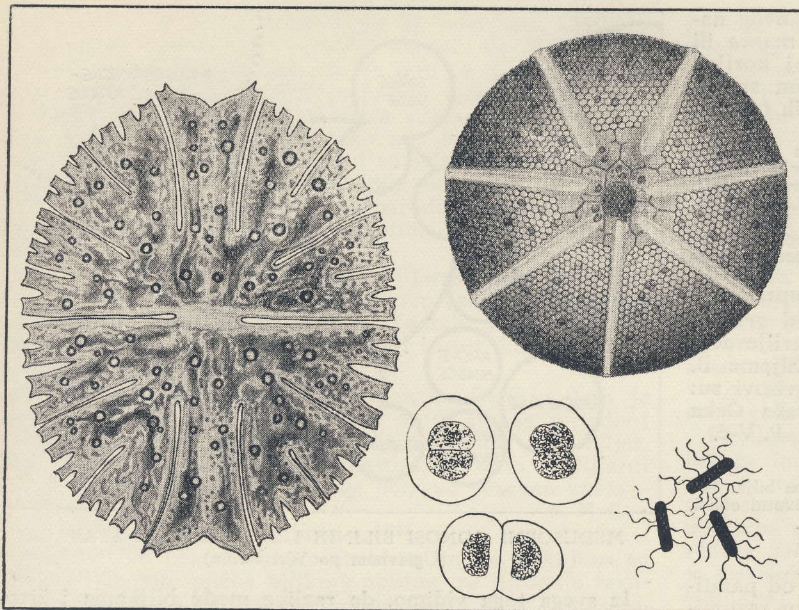
Iz svega toga vidimo, da razlike među biljkama i životinjama nisu nipošto tako jasne, kako se to nama u našem svagdanjem životu obično pričinja. Naprotiv, obje su te skupine organizama međusobno nedvojbeno srodne. I biljkama i životinjama svojstvene su naime u jednakoj mjeri sve one osobine, po kojima se živa bića tako bitno razlikuju od nežive prirode: jedne su i druge građene od mikroskopski malih stanica; bitni dio tih stanica sačinjava i kod jednih i kod drugih t. zv. protoplazma (v.), na koju je vezan sav život na zemlji uopće; i baš zbog toga pokazuju obje skupine organizama u bitnosti i iste najvažnije životne pojave, t. j. biljke se hrane, dišu, rastu, razvijaju, razmnažaju, pa i giblju u biti jednako kao i životinje.

Spoznaja uske međusobne srodnosti biljaka i životinja čini osnovnu zasadu novije biologije, i ona je u potpunom skladu sa suvremenom naukom o evoluciji ili descendenciji. S gledišta te nauke može se naime istaknuta sličnost biljaka sa životinjama smatrati odrazom njihove srodnosti, jer se uzima, da su se obje skupine organizama razvile filogenetski iz zajedničkoga korijena. Dosljedno tome mora se pretpostaviti, da prva i najprimitivnija živa bića, koja su se u pradavno doba na zemlji pojavila, a koja su vjerojatno bila slična nekim najnižim organizmima, što i danas žive, nisu još uopće bila razlučena u »biljke« i »životinje«. Stoga se pojam biljke — kao što uostalom ni pojam životinje — ne može uopće točno i valjano definirati.

Unatoč tomu ne može biti sumnje, da je lučenje biljaka od životinja i u znanosti potpuno opravdano. Iako na pitanje, što je biljka, ne možemo — iz upravo navedenih razloga — odgovoriti kratkom definicijom, znamo ipak, da je tipičnim biljkama svojstven veći broj sasvim specifičnih osobina, po kojima se one općenito posve bitno razlikuju od životinja. Takve izrazito biljne oznake jesu ove: 1. *površina tijela*, koja služi primanju hrane (na pr. kod korijenja i listova) razvijena je kod biljaka *prema vani*, dok je ona kod životinja, gdje počinje s usnim otvorom, sakrivena u nutarnjosti; 2. *stanice*, iz kojih je sastavljeno biljno tijelo, ograđene su, za razliku od životinjskih stanica, uglavnom *celuloznim stijenkama;* 3. tipična zelena biljka sadrži u protoplastu svojih stanica karakteristično mastilo *klorofil* (v.), po čemu je ona *autotrofna* (v.), dakle nezavisna u pogledu prehrane od drugih živih bića; naprotiv sve su životinje — jer nemaju klorofila, pa trebaju gotovu organsku hranu — heterotrofne i u pogledu svoje prehrane zavisne bilo izravno, bilo neizravno o zelenoj biljci; 4. biljke *rastu* općenito *čitav svoj život* neprestano, ali je njihovo rastenje *ograničeno* samo na izvjesna *točno određena mjesta* na tijelu; kod životinja se naprotiv rastenje zbiva jednoliko na svim dijelovima tijela, ali je ono redovno ograničeno na određen odsjek života. S. H-ć.

II. GRAĐA I RAZDIOBA

Biljno se carstvo sastoji iz golemog broja vrlo raznolikih biljnih vrsta (v.), koje su u beskrajnom mnoštvu jedinki ili individua razasute gotovo čitavom zemljom, gdje rastu u tlu, u vodi i u zraku, i izgrađuju onaj šaroliki, neobično



TIPOVI JEDNOSTANIČNIH STELJNJAČA: bakterij, sinja alga, kremenjašica i jarmašica

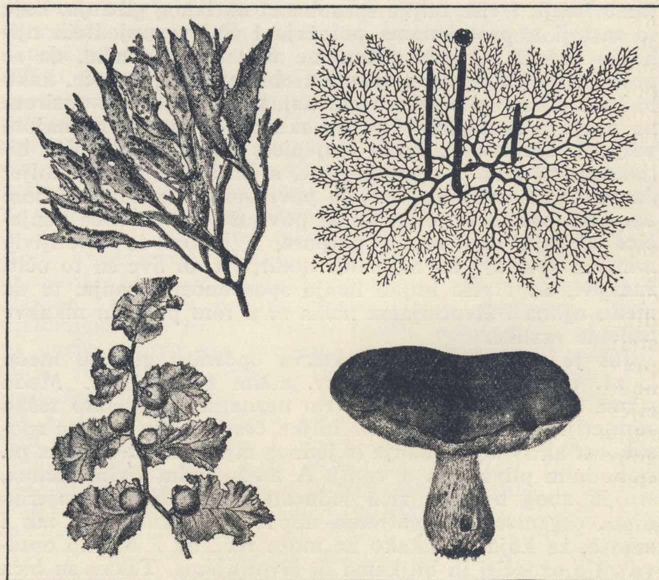
važan biljni pokrov na kori zemaljskoj. Osim biljaka, koje još i danas žive na zemlji (t. zv. recentne biljke) poznajemo također vrlo velik broj biljnih vrsta, koje su živjele u pradavnoj prošlosti zemlje, a danas su već izumrle; to su t. zv. fosilne biljke, koje poznajemo jedino po sačuvanim ostatcima i tragovima u okameninama. Kao što je za životinjski, tako je i za biljni svijet značajna silna mnogolikost s obzirom na oblik, veličinu i građu tijela te način života pojedinih vrsta. Da to sebi predočimo, potrebno je samo pomisliti, kolika li je golema razlika na pr. između sitnih bakterija, kojih najmanji predstavnici mjere u promjeru još i manje od $^{1}/_{1000}$ mm, i izvjesnih velikih drveta, koja — kao na pr. australski *Eucalyptus* — dosežu visinu i do 150 m, dok im stablo mjeri u promjeru i do 10 m. Pa ipak su s gledišta znanosti i jedno i drugo prave biljke i ravnopravni članovi velikog biljnog carstva, iako im je ustrojstvo tijela bitno različno.

Poznato je, da su biljke najnižeg organizacijskog stupnja, kao što su na pr. spomenute bakterije, pa vrlo mnoge sitne alge i dr., trajno jednostanične. Njihovo se vegetativno tijelo sastoji kroz čitav život iz jedne jedine, sad veće, sad manje stanice, koja vrši sve funkcije života. Pa ipak je već i za te mikroskopski sitne biljčice značajna nesamo velika raznolikost s obzirom na oblik, veličinu i dr., nego najveća i znatna unutarnja diferencijacija samoga protoplasta, koja je u vezi s diobom fizioloških funkcija. No većina biljaka ima tijelo izgrađeno iz većeg, a najčešće i vrlo velikog broja stanica. Kod takvih višestaničnih biljaka pridružuje se unutarnjoj diferencijaciji najveća još i veća ili manja spoljašnja raščlanjenost, koja je to znatnija, što je viši stupanj tjelesnog ustrojstva dotične biljke. Najviši stupanj unutarnje i vanjske raščlanjenosti tijela nalazimo kod t. zv. stablašica, kod kojih se baš stoga i najviše divimo skladnoj građi i harmoničnom djelovanju njihovih vegetativnih i rasplodnih organa. Savršena histološka diferencijacija tih organa izražena je nesamo u građi, nego i u skladnom rasporedu pojedinih njihovih staničja. Tako su na pr. mehanička staničja u pojedinim organima raspoređena uvijek po poznatom načelu tehnike, da se sa što manje potrošenog materijala postigne što veća čvrstoća. Pravilnost spoljašnjeg oblika tijela stablašica izražena je pored ostaloga u sasvim određenim odnosima simetrije među pojedinim dijelovima. U tom je pogledu značajna na pr. poznata polarna nesimetričnost biljnoga tijela u smjeru glavne uzdužne osi, koja se sastoji u tom, da je uvijek bitno drugačije građen vrh biljke, a drugačije njena baza. Postrani dijelovi biljnoga tijela mogu naprotiv biti na glavnoj osi raspoređeni vrlo različno, tako da kroza nj možemo položiti sad više ravnina simetrije (radijalne ili aktinomorfne biljke, odnosno biljni organi), sad samo dvije (bilateralne ili disimetrične tvorbe), ili samo jednu (monosimetrične, dorziventralne ili zigomorfne tvorbe), ili napokon nijednu (nesimetrične tvorbe odnosno biljke).

Posebna je zadaća t. zv. sistematske botanike (v.), da raznolike biljne organizme razvrsta u neki pregledni sustav. Ta je zadaća to teža, što suvremeni sistem bilja, ako hoće da bude znanstven, mora biti nesamo dosljedno proveden i pregledan, nego i prirodan, a to znači, da u njemu moraju, koliko je to samo moguće, doći do izražaja i odnošaji filogenetske srodnosti među pojedinim biljnim skupinama. Da postigne taj svoj cilj, služi se suvremena sistematska botanika različnim metodama, među kojima je još i danas najvažnija metoda poredbene morfologije. Po toj metodi združujemo biljne vrste, koje su morfološki međusobno više ili manje slične, u prirodne skupine različnih viših sistematskih stupnjeva, kao što su na pr. rodovi, porodice, redovi, razredi i dr.

Tako združujemo na pr. mahovine i papratnjače na osnovi njihove morfološke sličnosti u posebnu prirodnu cjelinu pod imenom arhegonijate (v.), pri čem stavljamo mahovine, jer su razmjerno jednostavnije građene, na prvo mjesto. Arhegonijate združujemo nadalje sa cvjetnjačama u još višu prirodnu sistematsku skupinu, koju zovemo stablašice (v.), i u kojoj stavljamo na prvo mjesto mahovine, a na posljednje jednosupnice. Uža filogenetska srodnost među pojedinim glavnim predstavnicima stablašica smatra se danas jasnom i dokazanom. Naprotiv, nije još zasad moguće dovesti stablašice, pa niti mahovine kao najniže i najprimitivnije njihove predstavnike, ni u kakvu jasnu filogenetsku srodstvenu vezu s bilo kojom skupinom nižih biljaka, poznatih pod općenitim imenom steljnjače (v.). U suvremenoj biljnoj sistematici označujemo stoga stablašice još i danas kao posve samostalno razvojno stablo, koje se s obzirom na filogenetsku srodnost ne može s dovoljnom vjerojatnošću dovesti u vezu ni s kojim odjelom nižih biljaka. Pa i među samim tim nižim biljkama ili steljnjačama ima više skupina, koje s obzirom na morfološku, pa po tome i eventualnu filogenetsku srodnost, ne pokazuju nikakvih jasnih međusobnih veza. Jednu takvu samostalnu skupinu, poznatu pod imenom *Schizophyta* (v.), sačinjavaju na pr. bakterije zajedno sa sinjim ili modrozelenim algama (v.), drugu bičarice *(Flagellata, Monadophyta)*, treću gljive sluznjače (*Myxophyta*, v.), četvrtu alge kremenjašice *(Bacillariophyta*, → alge), petu smeđe alge *(Phaeophyta*, → alge) i t. d.

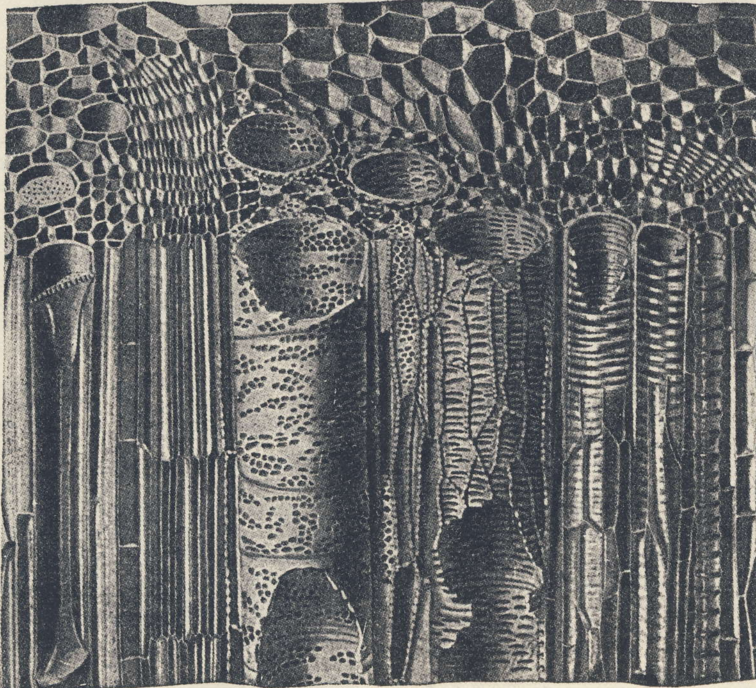
I to su redom sve sama samostalna razvojna stabla, koja su s gledišta filogenetske sistematike sasvim ravno-



TIPOVI VIŠESTANIČNIH STELJNJAČA: crvena i smeđa alga, crna plijesan, vrganj

pravna stablu *Cormophyta*. Prema tome možemo smatrati vjerojatnim, da se u filogenetskom razvitku svih onih živih bića, što ih danas nazivamo biljkama, odvojilo od prvobitnog zajedničkog korijena već vrlo rano nekoliko samostalnih, divergentnih razvojnih linija, od kojih svaka odgovara po jednom razvojnom stablu suvremene biljne sistematike. S filogenetskog se dakle gledišta ne mogu pripadnici današnjeg biljnog carstva smatrati članovima jedne jedine razvojne linije, ili drugim riječima: današnje je biljno carstvo po svom filogenetskom razvitku vrlo vjerojatno polifiletsko, a ne monofiletsko.

U skladu s tom spoznajom uzima današnja biljna sistematika baš razvojna stabla kao osnovnu podlogu za razdiobu čitavog biljnog carstva. Dosljedno tome smatramo danas pojedina razvojna stabla najvišim jedinicama biljnoga sistema, i njima podređujemo sve ostale kategorije nižih stupnjeva. A taj je postupak s posve znanstvenoga gledišta i jedino ispravan. No ipak se u običnoj praksi takvi posve filogenetski sistemi ne primjenjuju gotovo nikada, budući da bismo se njima i previše udaljili od nekih već odavna uvriježenih i, da tako rečemo, tradicionalnih predočaba o nekim općenito poznatim skupinama bilja. A osim toga bilo bi, stojimo li na posve objektivnom stajalištu, danas još zapravo i preuranjeno priključiti se bilo kojem takvom sistemu u potpunosti, budući da su razlike u shvaćanjima opsega i broja pojedinih razvojnih stabala kod raznih autora zasad još i previše velike. Dovoljno je u tom pogledu međusobno isporediti samo na pr. najnoviji sistem A. Englera s poznatim sistemom R. Wettsteina, pa da se uvjerimo o velikim razlikama u shvaćanjima te dvojice istaknutih sistematičara, od kojih je pored toga svaki i sam svoj sistem od vremena do vremena (u različnim izdanjima) dosta bitno mijenjao. Stoga još i danas smatramo obično najprikladnijim onaj kompromisni put, po kojem se pri razdiobi bilja uzimaju u obzir jednako zahtjevi čiste znanosti kao i potreba što veće preglednosti i praktičnosti. S takvoga kompromisnoga gledišta možemo cjelokupno biljno carstvo razdijeliti ponajprije u dvije velike skupine, od kojih nam je jedna poznata pod općenitim imenom steljnjače, a druga pod imenom stablašice.



PREREZ STABLA BUNDEVE, provodni sistemi (iz Hegi-a)

Pod imenom *steljnjače* ujedinjujemo sve t. zv. niže biljke, kojih se tijelo sastoji iz jednostavne steljke (thallus). Ova je ili trajno jednostanična (na pr. kod bakterija, bičarica i kod mnogih alga), ili je višestanična. U potonjem slučaju može ona biti nesamo razgranjena, nego i inače u većoj ili manjoj mjeri raščlanjena (na pr. kod smeđih, crvenih i nekih zelenih alga), pa i anatomski više ili manje diferencirana. No ipak ne ide spoljašnje raščlanjivanje steljke nikada tako daleko, da bi ona bila razlučena u pravi korijen, pravo stablo i pravi list, niti ide njena unutarnja diferencijacija igdje dotle, da bi se razvile prave cijevi (traheje ili traheide). Ukoliko su kod steljnjača razvijeni posebni sporangiji (v.) i gametangiji (v.), nisu oni gotovo nikada obavijeni pravilnim i čvrstim ovojem od sterilnih stanica.

Kao što je već prije spomenuto, sačinjavaju steljnjače s gledišta današnje sistematike zapravo posve neprirodnu, heterogenu skupinu bilja, koja svojim opsegom obuhvaća veći broj samostalnih razvojnih stabala. S toga bi se dakle gledišta morao taj umjetno stvoreni pojam zapravo zabaciti pa umjesto njega uvesti u sistematiku veći broj samostalnih i ravnopravnih biljnih skupina, od kojih bi svaka odgovarala po jednom posebnom razvojnom stablu. No iz malo prije istaknutih razloga smatramo, da se pojam steljnjača, ukoliko se on shvati posve morfološki, može ipak još i dandanas opravdano i korisno primjenjivati i u sistematskoj botanici, pa se kao takav i održao sve do najnovijeg vremena u većini botaničkih priručnika.

Među vanredno mnogolikim steljnjačama zauzimaju svakako sasvim poseban položaj b a k t e r i j e (*Bacteria*). To su većinom jednostanične, izvanredno male biljčice bez klorofila i bez ikakvih kromatofora uopće. Osim toga za njih je značajno, da u svojim stanicama nemaju prave jezgre, u čemu se donekle podudaraju jedino sa sinjim algama (s kojima ih stoga i udružuju pod imenom *Schizophyta* u posebno razvojno stablo), dok im je inače, baš s obzirom na to obilježje, položaj među svim ostalim živim bićima na zemlji posve izoliran.

Drugu samostalnu skupinu steljnjača, koju smatramo sasvim posebnim razvojnim stablom, sačinjavaju s l u z n j a č e (*Myxomycetes*), (v.). To su sasvim neobična bića, koja se mogu gotovo s jednakim pravom smatrati biljkama kao i životinjama, jer udružuju u sebi značajne osobine jednih i drugih.

Sve ostale steljnjače možemo razlučiti u dvije skupine, koje se međusobno razlikuju poglavito time, što jednoj pripadaju autotrofne biljke s obojenim kromatoforima, a drugoj heterotrofne biljke bez mastila i bez kromatofora. Prvu skupinu nazivamo algama, a drugu gljivama.

Alge su dakle sve autotrofne steljnjače. Njihova je jedina skupna oznaka, da u svojim stanicama sadrže klorofil (a vrlo često i različna druga mastila), s pomoću kojega mogu asimilirati. Prema tome kakvim su mastilima obojene, i prema nekim drugim obilježjima dijelimo alge u: 1. S i n j e ili m o d r o z e l e n e a l g e (*Cyanophyceae, Schizophyceae*). 2. B i č a r i c e ili b i č a š i (*Flagellata, Monadophyta*), koje s filogenetskoga gledišta sačinjavaju samostalno razvojno stablo, a posebno su važne zbog toga, što ih smatramo neposrednim srodnicima zajedničkih pređa biljaka i životinja. 3. K r e m e n j a š i c e (*Diatomeae, Bacillariaceae*). One sačinjavaju s filogenetskoga gledišta također po svoj prilici posve samostalno razvojno stablo (*Bacillariophyta*), jer ne pokazuju nikakve očite srodnosti ni s kojim drugim odjelom bilja. 4. J a r m a š i c e (*Conjugatae*). To je i opet samostalno stablo alga s čistim klorofilom u vrlo raznolikim kloroplastima. 5. Vrlo opsežnu skupinu sačinjavaju z e l e n e a l g e (*Chlorophyceae*). Njih smatraju razmjerno najsrodnijima gljivama, s kojima ih stoga i udružuju u posebno razvojno stablo (*Euthallophyta*). 6. Na visokom su razvojnom stupnju s m e đ e a l g e (*Phaeophyceae*). Sadrže pored klorofila i karotinoida još i značajno smeđe mastilo fukoksantin. Kod nekih nastupa antitetska izmjena generacija; pri tom su osobito zanimljive razlike s obzirom na visinu razvoja gametofita i sporofita kod različnih odjela. Filogenetski smatraju se samostalnim razvojnim stablom. Žive uglavnom u moru. 7. C r v e n e a l g e (*Rhodophyceae*). Sadrže pored klorofila i karotinoida uvijek još i značajno crveno mastilo fikoeritrin. Žive uglavnom u moru, a s filogenetskog su gledišta samostalno stablo.

Izuzevši gore spomenute bakterije i sluznjače nazivamo sve ostale heterotrofne steljnjače jednim imenom g l j i v e (*Fungi*), (v.). Zanimljivo je, da su gljive i s filogenetskoga gledišta vrlo homogena cjelina, koja pokazuje najuže srodstvene odnose sa zelenim algama (*Chlorophyceae*). Skupna



NEKI ZNAČAJNI CVJETOVI KRITOSJEMENJAČA (ruža, naprstak, Gospina papučica i Muka Isusova)

je značajka gljiva, da nemaju ni klorofila ni kromatofora, i da su im membrane većinom (ali ne uvijek) hitinske. Njihovo vegetativno tijelo, koje je sastavljeno iz međusobno isprepletenih niti, t. zv. hifa, nazivamo micelij. Kod viših gljiva, t. j. kod mješinarki *(Ascomycetes)* i stapčara *(Basidiomycetes)* javlja se stalno antitetska izmjena generacija, i to u posebnom, u mnogom pogledu vanredno zanimljivom obliku.

Pravim gljivama možemo priključiti i lišajeve (*Lichenes*), (v.); oni su poseban tip simbioze između gljiva i alga.

Pod imenom stablašice ili *Cormophyta*, (v), ujedinjujemo u posve prirodnu cjelinu sve više biljke, t. j. mahovine, papratnjače i cvjetnjače. Za sve je stablašice (izuzevši mahovine) značajno, da im je tijelo jasno razlučeno u tri osnovna organa, u korijen, stablo i list. Ovoj spoljašnjoj raščlanjenosti odgovara i znatna unutarnja diferenciranost, koja se vidi u građi svih vrsta pravih staničja, među kojima se osobito ističu sastavljene provodne žile s tipičnim cijevima (trahejama i traheidama). Sve su stablašice prvobitno zelene i autotrofne, a tek sekundarno prilagodile su se pojedine od njih heterotrofnom životu, izgubivši klorofil. Stablašice obično dijelimo u dvije skupine, i to u arhegonijate i u cvjetnjače.

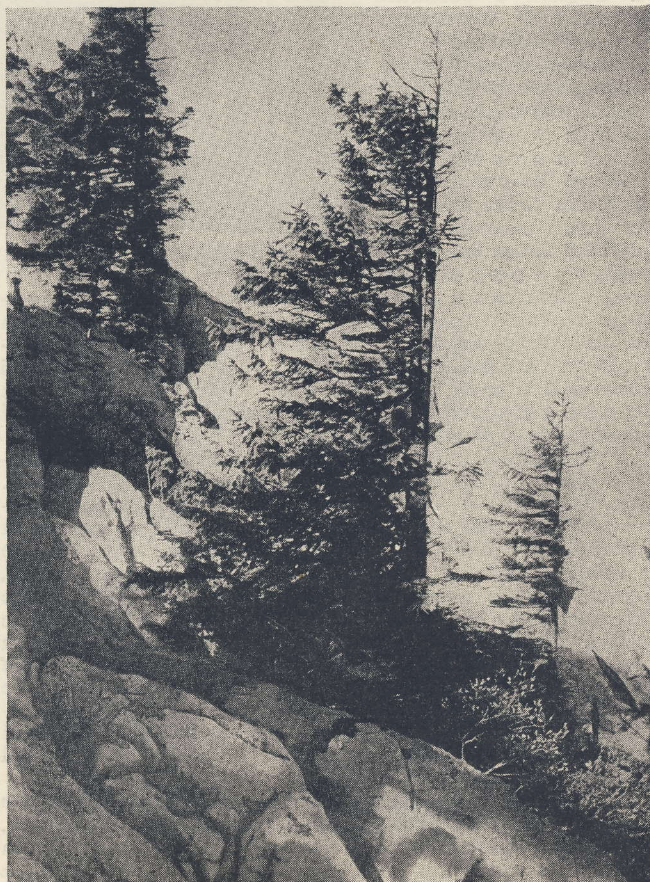
Imenom *Archegoniatae* (v.) označujemo skupno mahovine i papratnjače. Kod mahovina (*Bryophyta*), (v.), predstavlja spolnu generaciju (gametofit) sam mah, a nespolnu (sporofit) t. zv. sporogon. Ovaj potonji ostaje trajno u tijesnoj vezi s mahom i ne može samostalno živjeti. Kod papratnjača (*Pteridophyta*), (v.), je naprotiv spolna generacija razvijena u obliku neznatnog protalija, dok je nespolna generacija, sama paprat, preslica ili crvotočina, razvijena u obliku pravoga kormusa s korijenjem, stablom i listovima. — Cvjetnjače *(Anthophyta)*, (v.), su napokon biljke najvišeg organizacijskog stupnja uopće. One se odlikuju poglavito time, što imaju cvijet (v.) i proizvode sjeme (v.). Među njima stavljamo u sistemu na prvo mjesto golosjemenjače *(Gymnospermae)*, (v.), koje pored otkrivenih sjemenih zametaka pokazuju još i mnoge druge znakove filogenetske primitivnosti. Danas uostalom ne može biti sumnje, da baš golosjemenjače zauzimaju važan posredovni položaj između paprati na jednoj i kritosjemenjača na drugoj strani.



(Foto I. Horvat)
SVINUTE BUKVE NA VELEBITU (1460 m)

Kritosjemenjače (*Angiospermae*), (v.), kod kojih su sjemeni zametci zatvoreni u plodnici tučka (→ cvijet), stoje opravdano na posljednjem mjestu, odnosno na vrhu biljnoga sistema. A unutar njih samih stavljamo danas općenito na prvo mjesto dvosupnice (v.), a tek iza njih jednosupnice (v.).

LIT.: H. Fitting, R. Harder, H. Sierp, G. Karsten, *Lehrbuch der Botanik für Hochschulen*, 19. izd., Jena 1936; R. Wettstein, *Handbuch der Systematischen Botanik*, 4. izd., Leipzig-Beč 1935. S. H-ć.



(Foto I. Isajev)
UTJECAJ BURE NA SMREKE U KAPELI

III. ŽIVOT BILJAKA

Beskrajne su tajne života biljaka: tisuće ljudskih umova istraživalo je ustrajno i strpljivo zakone njihova života i rada, konstruiralo vrlo duhovite sprave, kojima je omogućilo oku da zaviri u vanredno sitne prostorije, biljne stanice, i pronašlo vrlo osjetljive reagencije, kojima je uspjelo dokazati kemijski značaj najrazličitijih tvari u tim prostorijama. Bezbrojnim pak pokusima objašnjena su mnoga fiziološka svojstva biljaka i njihov odnošaj prema vanjskom svijetu.

Pa ipak, unatoč mnogim otkrićima, život biljaka sakriva još bezbrojne tajne. Stoga je razumljivo, da su i najiscrpniji prikazi života biljaka tek gruba slika stvarnosti.

Biljke, kao i sve živo na našoj zemlji, *razvijaju* se iz jednostavnijeg i manjeg u složenije i veće, *hrane* se, *grade* i *razgrađuju, giblju* se, *rastu, razmnažaju* i konačno *obamiru*; ostavljaju iza sebe potomstvo, u kojemu i dalje žive.

Razvoj. Sve biljke, bez obzira da li su više ili niže, počinju se razvijati iz jedne stanice. Neke mikroskopske biljke ostaju jednostanične cijeloga života, druge se dijele i tvore dvije, nekoliko ili bezbroj znatno diferenciranih stanica. Neke truse na tlo jednostanične klice, truske ili spore, sposobne da razviju novu mnogostaničnu biljku, izgrađenu iz milijuna i milijarda novih stanica, druge truse posebno razvijene organe, sjeme, sličnih sposobnosti.

Od vremena kada ostave matičnu biljku klice, spore i sjemenke leže često veoma dugo u šumskoj crnici, na kori stabala, u plodnim i neplodnim tlima njiva, pašnjaka i voćnjaka, pa i u hambarima, po zimi i vrućini, čekajući čas, kada će otpočeti novi intenzivniji život. I premda se njihov život ne pokazuje tada u promjenama vanjskih oblika (u rastu), ipak oni žive i rade, jer u živome nema mirovanja. Razgrađujući rezervne tvari svoga tijela pribavljaju energiju potrebnu za održanje života. Oni dišu, a s vremenom, sa starošću gube klijavost, očito zbog potroška hrane ili inaktivacije energije, potrebne za normalan pogon fizioloških procesa.

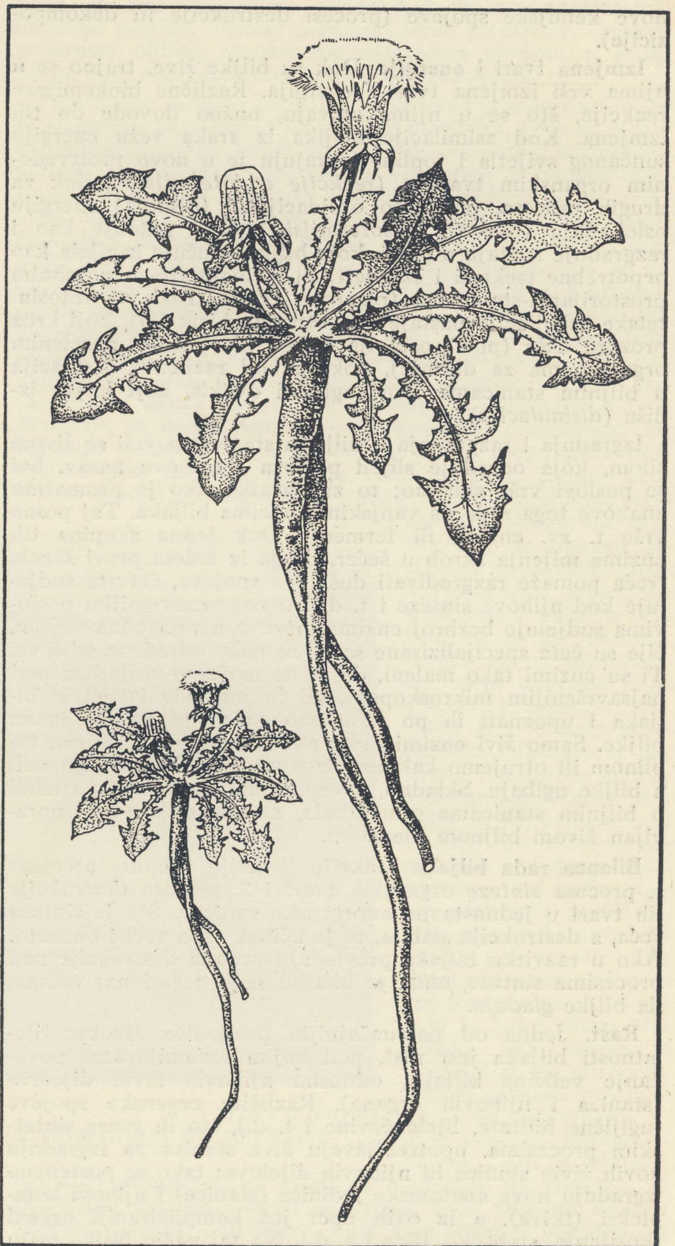
Čim klica-sjeme dospije u sredinu povoljnu za dalji razvoj, budi se iz stadija prikrivenog (latentnog) života — anabioze —, prima vodu, bubri, razvija snažan enzimatski rad i tvori nove organe, koji će mladoj biljci omogućiti dalji život i razvoj uz nove uvjete. Kod zelenih biljaka najvažniji su od tih organa *listovi* sa svojim zelenim klorofilom, koji biljci služe za dobavljanje hrane iz zraka, i *korijenova mreža,* koja vrši dvostruku funkciju: prehrambenu (trofičku), primajući vodu i mineralne soli iz tla, i mehaničku, vežući biljke na određenom tlu.

Hranidba i gradnja. Od hrane, koju biljka prima iz sredine, u kojoj živi, gradi ona vitalnom energijom žive plazme, uz pomoć svemirskih i zemaljskih energija, svoje živo tijelo.

Postoji bitna razlika u prehrani zelenih biljaka s jedne i nezelenih biljaka i organizama s druge strane. Dok zelene biljke izgrađuju svoja tijela iz anorganskih spojeva tla i uzduha (*autotrofni organizmi*), dotle nezelena bića (nezelene biljke, životinje i ljudi), izuzevši nekoliko neznatnih skupina autotrofnih mikroorganizama, trebaju za izgradnju svojih tjelesa gotovu organsku tvar (ugljične hidrate, masti, bjelančevine) (*heterotrofni organizmi*). Zelene biljke odlikuju se dakle sposobnošću, koju nemaju drugi organizmi, naime, da iz anorganskih spojeva uz pomoć klorofila i



PJEŠČARE NA ZAPADNOJ ENGLESKOJ OBALI (*Vegetationsbilder*)



MASLAČAK UZGOJEN U NIZINI I VISOKOJ PLANINI
(po Schroeteru)

energije svijetla i topline proizvode živu organsku tvar (*fotosintetska asimilacija*), koja je uvjet života svih ostalih živih bića na našoj Zemlji. Iz zraka primaju biljke ugljik ugljičnog dvokisa, a iz tla vodu i različne mineralne soli, koje im služe kao građevni materijal ili kao vrelo energije.

Golem je posao gradnje, što ga vrše zelene biljke. Neka ga prikaže jedan primjer: Šećerna repa veže na jednom hektaru, u jednoj vegetacijskoj godini oko 10.000 kg ugljika (C) iz zraka. Ako znamo, da u 10.000 litara zraka ima samo 3½ litre ugljičnog dvokisa (CO_2), koji sadrži tek oko 1,7 g ugljika, onda slijedi, da šećerna repa mora iskoristiti svu zalihu CO_2, što se nalazi u 588,200.000 hektolitara zraka, da bi mogla preraditi 10.000 kg C. U isto vrijeme oduzme šećerna repa jednom hektaru tla oko 5—6 milijuna litara vode i oko 300 kg mineralnih soli.

Iz sladora, što ga zelene biljke tvore fotosintezom u klorofilnim stanicama, te anorganskih tvari (vode i biogenih počela), što ih primaju iz tla, grade one mnoge hiljade različnih organskih spojeva. Neke od tih, kao bjelančevine, ugljikohidrati, klorofil i t. d., prijeko su potrebne za održanje života na Zemlji, druge opet život potiču ili ga uništavaju (alkaloidi, heteroglikozidi, saponini i t. d.).

Biljke ne samo grade, već i razgrađuju. Razgrađuju naročito onda, kad trebaju pribaviti energiju potrebnu za gradnju svoga tijela i onda, kad neke tvari pretvaraju u

nove kemijske spojeve (procesi destrukcije ili dekompozicije).

Izmjena tvari i energija. Dok su biljke žive, trajno se u njima vrši izmjena tvari i energija. Različne biokemijske reakcije, što se u njima zbivaju, nužno dovode do tih izmjena. Kod asimilacije ugljika iz zraka vežu energiju sunčanog svijetla i topline i utajuju je u novo proizvedenim organskim tvarima (*reakcije endotermijske*), dok za drugih procesa, poglavito oksidacijskih (disanja) energiju oslobađaju (*reakcije eksotermijske*). Kod gradnje kao i razgradnje nastaju otpatci, koje biljka izlučuje iz tijela kao nepotrebne (sekreti i ekskreti) ili ih inaktivira u posebnim prostorijama-stanicama (rezervne tvari). Tako za fotosintetske asimilacije nastaje kao otpadak kisik (O), koji kroz prozore lišća (puči) ostavlja biljku (da posluži nezelenim organizmima za disanje), dok se kod različnih oksidacija u biljnim stanicama tvori ugljični dvokis, koji biljke izdišu (*disimilacija*).

Izgradnja i razgradnja u biljnim stanicama vrši se živom silom, koja određuje slijed poslova i njihovu narav. Svi se poslovi vrše skladno; to zna svatko, tko je promatrao znakove toga rada na vanjskim oblicima biljaka. Taj posao vrše t. zv. enzimi ili fermenti. Dok jedna skupina tih enzima mijenja škrob u šećer, druga iz šećera pravi škrob, treća pomaže razgrađivati dušikove spojeve, četvrta sudjeluje kod njihove sinteze i t. d. Na najraznovrsnijim poslovima sudjeluje bezbroj enzima, upravo nepregledna vojska, čije su čete specijalizirane samo za neke određene poslove. Ti su enzimi tako maleni, da ih ne možemo vidjeti ni pod najsavršenijim mikroskopom, ali ih možemo izvući iz biljaka i upoznati ih po radu, što ga mogu izvršiti izvan biljke. Samo živi enzimi rade; ako ih ubijemo visokom toplinom ili otrujemo kakvim otrovom, oni obustavljaju rad, a biljke ugibaju. Skladno, koordinirano mogu raditi enzimi u biljnim stanicama samo onda, ako je njihov rad upravljan živom biljnom plazmom.

Bilanca rada biljaka funkcija je dviju skupina procesa: 1. procesa *sinteze* organskih tvari i 2. procesa *destrukcije* tih tvari u jednostavne anorganske spojeve. Što je sinteza veća, a destrukcija slabija, to je učinak rada veći i obrnuto. Ako u razvitku biljaka prevladaju procesi destrukcije nad procesima sinteze, onda je bilansa rada negativna; velimo, da biljke *gladuju*.

Rast. Jedna od najznačajnijih posljedica životne djelatnosti biljaka jest rast, pod kojim razumijevamo povećanje veličine biljaka, odnosno njihovih živih dijelova (stanica i njihovih organa). Različite organske spojeve (ugljične hidrate, bjelančevine i t. d.), što ih tvore sintetskim procesima, upotrebljavaju žive stanice za izgradnju novih živih stanica ili njihovih dijelova; tako se postepeno izgrađuju nove anatomske jedinice (stanice) i njihovi kompleksi (tkiva), a iz ovih opet još kompliciraniji organi (korijenje, stabljike, lišće i t. d.). Na taj način biljke rastu u debljinu i visinu i oblikuju one vanjske oblike, koji su za pojedine vrste biljaka toliko značajni.

Orijentacija. Biljke, kao i svi drugi organizmi, reagiraju na vanjske podražaje i kretnjama. Postoje dakako razlike u načinu reakcije ne samo između biljaka i životinja, nego i među samim biljkama. Lokomotorijskim kretanjem (s mjesta na mjesto) odlikuju se samo najjednostavnije biljke ili rasplodne stanice nekih složenijih biljaka (neke spore, gamete, spermatozoidi), dok većina viših biljaka reagira na vanjske podražaje samo promjenom položaja svojih organa u prostoru, ali ne i promjenom staništa.

Svakomu je poznata orijentacija cvjetova sunčanice prema sunčanim zrakama (pojava, koju nazivamo pozitivnim *fototropizmom*) ili korijenja u smjeru sile teže (pozitivni *geotropizam*) ili pak stabljike u protivnom smjeru (negativni geotropizam) i t. d. Da uzmognu opstati, moraju se žive biljke prilagođivati sredini, u kojoj žive, moraju s vanjskim svijetom činiti jednu cjelinu. Zato su one osjetljive i sposobne primati podražaje (sposobnost *recepcije*), reagirati na vanjske faktore te upravljati svoje organe tako, da uzmognu što uspješnije vršiti svoje životne funkcije.

Razmnažanje. Kad biljke postignu neki stupanj razvoja, počnu se razmnažati. One nastoje razmnažanjem održati neprekinut život vrste, jer je život individuuma razmjerno kratak. Dva su načina razmnažanja biljaka: 1. *vegetativno* ili apomiktičko i 2. *seksualno*, spolno ili amfimiktičko.

Razmnažanje je vegetativno, kada novi organizam nastaje ili jednostavnim dijeljenjem vegetativnog tijela u nove dijelove sposobne za život, ili kada u matičnoj biljci nastaju klice sposobne da razviju bez oplodnje nove za život sposobne individuume (nespolni rasplod). Vegetativno se razmnažaju na pr. bakterije, mnoge alge i t. d., dok se više biljke razmnažaju vegetativno s pomoću podanka, gomolja, lukovica, adventivnih pupova i t. d.

Razmnažanje spolno (spolni rasplod) nalazimo već kod alga i gljiva, a pogotovu kod viših biljaka. Razmnažanje je spolno, kada novi individuum nastane spajanjem dviju rasplodnih stanica (gameta) u novu stanicu zigotu; samo zigota je sposobna da se dalje razvija.

Temeljni zakoni života i rada biljaka. Iz iskustva znamo, da se biljke razvijaju iz klice (sjemena) spontano i skladno, da svaka vrsta biljaka ima svoju tipičnu morfološku građu, po kojoj se razlikuje od drugih, da donosi plodove, koji se razlikuju po obliku, boji, mirisu, okusu, po kemijskom sastavu i t. d. Poznato je također, da se razvoj biljaka kreće u određenim granicama (dimenzijama) i da u tim granicama postizavaju biljke sad jači sad slabiji razvitak. One se razlikuju i po duljini života: neke žive samo jednu godinu, druge i po nekoliko stotina godina. Sve te činjenice jasno govore, da spontanim jednako kao i organiziranim razvitkom biljaka moraju vladati neki fiziološki zakoni.

Biljni organizam raste i razvija se životnom energijom svojih živih stanica, uz pomoć tvari i energija vanjskog svijeta (zakon rasta i razvoja). Taj rast i razvoj u kvantitativnom su i kvalitativnom pogledu uvjetovani svojstvima embrionalne plazme i vrše se u granicama, koje su određene tim svojstvima (zakon djelovanja unutarnjih veget. faktora). Unutarnji faktori rasta i razvoja biljaka uvjetuju stalnost glavnih anatomskih, morfoloških i fizioloških osobina biljnih vrsta; oni su primjerice razlogom, da biljke ne mogu rasti beskonačno u svim dimenzijama. To su također faktori, koji uvjetuju, da različite biljke različito reagiraju na isti intenzitet vanjskih faktora života.

U granicama, koje postavljaju razvoju unutarnji faktori, očituje se utjecaj vanjskih faktora života. Iz jednog te istog sjemena može se razviti velika biljka, bogato razgranata s krasnim cvjetovima i plodovima, ali isto tako i mala kržljava biljčica, bez ijednog ploda. Kako će se biljka razviti, to ovisi o vanjskim faktorima života. Tih vanjskih faktora ima mnogo; to su prije svega hraniva, što ih biljke primaju iz tla i zraka, dalje svijetlo i toplina (*biogeni faktori*), pa onda škodljive tvari kao otrovi, klice bolesti, štetočine, tuča i t. d. (*škodljivi faktori*) i napokon takvi faktori, koji nisu prijeko potrebni za razvitak biljaka, ali mogu povoljno djelovati, kao na pr. mangan, sicilij, natrij i t. d. (*stimulansi*). S promjenom intenziteta svakoga od tih faktora mijenja se rast biljaka. Postoji neki minimum intenziteta biogenih faktora, kod kojeg razvoj biljaka počinje (aps. fiziološki minimum), zatim optimum intenziteta, kod kojega je razvoj najpovoljniji (fiziološki optimum) i neki maksimum, iznad kojega razvoj prestaje (aps. maksimum). Utjecaj vanjskih i unutarnjih vegetacijskih faktora očituje se u rastu, gradnji, oblicima, pa i kretanju biljaka.

Životna borba i smrt biljaka. U biljkama se odigravaju bezbrojne reakcije i najraznovrsniji radovi. Njihova su tijela stacionarne tvorevine, u kojima se vrše stalne promjene; postignu li sve reakcije stanje ravnotežno, ili nastane li poremećenje tih reakcija u jednom području temeljnih fizioloških procesa, onda nastupa *smrt*. Obično velimo, da smrt nastupa na dva načina: *prirodno*, t. j. zbog starosti, što odgovara stanju statičke ravnoteže ili stabilnosti uvjetovane nutarnjim faktorima života, ili neprirodno odnosno nasilno, zbog škodljiva utjecaja vanjskih vegetacijskih faktora.

Prirodno obamiru biljke, kada proživе neko vrijeme, koje je životu dano (određeno) nutarnjim faktorima. Tako jednogodišnje biljke obamiru nakon jedne godine, dvogodišnje za dvije, a mnogogodišnje tek nakon više godina.

Mnogo više nego prirodnom smrću ugibaju biljke zbog štetnog utjecaja vanjskih faktora. U borbi koju biljke vode međusobno za prostor, hranu, svijetlo i t. d. propada dnevno mnogo milijardi biljaka. Ali i ljudi i životinje pridonose mnogo njihovu stradavanju. Zelene biljke nužno stradavaju radi potrebe zelenih organizama; ljudi, životinje i nezelene biljke trebaju naime gotove organske tvari, što ih proizvode zeleni organizmi. Mnogi uzročnici bolesti, kao

bakterije i gljive, napadaju zelene biljke, razaraju njihovu građu, oduzimlju im hranu i snagu, a često uzrokuju i samu smrt.

Smrt golemog mnoštva biljaka uvjetom je dakle života bezbrojnih organizama, što nastanjuju Zemlju. Bez takva propadanja biljaka u velikom broju život bi u današnjoj formi ubrzo postao nemoguć; jer, kad bi svako sjeme proklijalo i razvilo se u normalnu biljku i opet se dalje razmnažalo bez zapreka, ubrzo bi čitava površina Zemlje bila prepuna biljaka, i više ne bi bilo mjesta za druge živote. Krstašica zvana osak (*Sisymbrium sophia* L.) razvije do 750.000 sjemenki, pa kada bi se svako zrno razvilo u normalnu biljku i dalo opet jednak broj sjemenki, onda bi već nakon tri godine čitava Zemlja bila pokrivena samo osakom, i više ne bi bilo mjesta za druge biljke.

LIT.: → Fiziologija bilja. M. G.

IV. BILJKA I OKOLINA

Svaka biljka vezana je čitav život na određeno stanište, koje je uvjetovano skupom različitih činilaca okoline. Biljka to stanište ne može samovoljno promijeniti ako joj ne prija. Ona mora ili uginuti, ili se mora svojoj okolini prilagoditi stvarajući svojim oblikom ili unutrašnjom konstitucijom protutežu svim onim utjecajima, koji bi mogli kočiti pravilno odvijanje životnih procesa u biljnom organizmu. Cjelokupna pojava biljke, t. j. njen oblik u najgrubljim izvanjim crtama kao i u najsitnijim detaljima — koje možemo motriti samo mikroskopom — sačinjava t. zv. *fenotip* (v.) biljke, koji je kod svake biljke drukčiji. Ne razlikuju se dakle samo pojedine vrste i odlike, nego i pojedine jedinke (individuumi) među sobom. Ova fenotipska ranolikost, ova neizmjerna šarolikost oblika u biljnom carstvu uvjetovana je dvjema ravnopravnim i podjednako važnim činiocima, a to su *nasljedna svojstva* i *okolina*. Puštajući po strani nasljedna svojstva, možemo se lako uvjeriti o golemom utjecaju okoline na razvoj i oblikovanje biljnih organizama.



(*Foto I. Horvat*)

VODENA, MOČVARNA I KOPNENA VEGETACIJA NA MREŽNICI

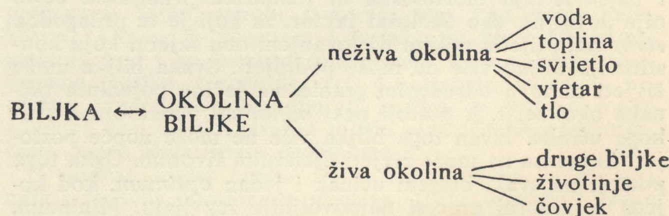
Bjelolist (*Leontopodium alpinum* Cass.), presađen s visoke planine na stanište s umjerenijom klimom, izgubit će svoju baršunastu dlakavost. Kineski jaglac (*Primula Sinensis* Lindl.) uzgojen kod temperature od 35° C imat će bijele cvjetove, a kod 15°—20° C crvene cvjetove. Biljka, koja raste u sjeni, izdužit će se, listovi će joj ostati maleni i blijedi, dok će na svijetlom otvorenom prostoru biti niskoga rasta sa širokim i snažno razvijenim listovima. Lijep primjer prilagodbe pokazuje na pr. vodena biljka streljača (*Sagittaria sagittifolia* L.), koja može rasti i na vlažnoj obali, ali u tom slučaju kod nje uopće nisu razvijeni posebni dugački trakasti listovi kao kod onoga oblika, koji raste zakorijenjen na dnu vode. Značajnog je oblika i smreka, koja raste pod snažnim udarom bure i kojoj su sve grane usmjerene samo na jednu stranu. Sve su to primjeri, koji nam kazuju, kolik utjecaj može imati samo jedan jedini faktor okoline na oblik i razvoj biljke.

No faktori okoline ne djeluju nikad zasebno, nego uvijek svi zajedno, izazivajući na taj način ne samo jednu, nego istovremeno stotine različnih prilagodbi, dok se konačno ne stvori onaj tip, koji je u tančine usklađen s dotičnim staništem. Kolika je razlika između oblog, uspravnog stabla bukve u brdskoj šumi, sa širokom krošnjom, koja stvara čitav svod nad našom glavom, i niskog drvca bukve, koja raste na izloženom planinskom obronku, s pokleknutim, na sve strane savijenim deblom i kvrgavim, čvorastim granama. Planinska bukva raste na krševitu tlu s malo zemlje, izložena je udaru jakog vjetra, pritisku snijega i hladnoći. Svim se tim utjecajima prilagođuje bukva poprimajući konačno posebni otporni planinski oblik klekovine. Ovakve promjene oblika, uzrokovane utjecajem okoline, u kojoj biljka živi, nazivamo *stanišnim modifikacijama*.

Fenotipske osobine stanišnih modifikacija nisu nasljedne. Iz sjemenke patuljastog planinskog maslačka, koja se posije u nizinskom kraju, izrast će ponovno maslačak normalnog uzrasta. Iz sjemenke klekovine bukve izrast će na zaštićenu staništu uspravno i lijepo stablo, što dokazuje, da ovaj oblik bukve nije nikakvo nasljedno svojstvo, nego samo reakcija i prilagodba na prilike pojedinog planinskog staništa. No u dugotrajnoj prošlosti naše Zemlje, dok su se biljke razvijale do današnjih savršenijih oblika i prilagođivale se na mnogolike prilike staništa, bilo je svakako nebrojeno mnogo prilika, gdje su kod biljaka nastale promjene, koje su nosile biljeg nasljednih svojstava. Ovakve nagle i iznenadne nasljedne promjene možemo u nekim slučajevima i danas motriti, a zovemo ih *mutacijama* (v.). Mutacije su mogle nastati posve spontano i nezavisno od utjecaja okoline, no dokazano je, da se mogu potaknuti djelovanjem vanjskih faktora. Tako je na pr. uspjelo proizvesti mutacije röntgenskim i ultravioletnim zrakama. Ako se, bez obzira na faktor, koji je izazvao nasljednu promjenu, pojavio iznenada jedan tip prilagođen osobito dobro na svoju okolinu, mogao se on nesumnjivo bolje uzdržati nego slabije prilagođen tip. Tako je u dugotrajnom razvoju biljaka kroz milijune i milijune godina bilo prilagođivanje staništu važan princip, koji je upravljao izborom nasljednih svojstava, stvarajući na taj način mjesto stanišnih modifikacija genotipski utvrđene oblike (→ genotip). Po ovim osnovnim principima stvarale su se i stvaraju se još i danas kod biljaka sve savršenije prilagodbe na određene činioce okoline. Postepeno su se pojavljivali tipovi posebno prilagođeni na život u vlažnoj tropskoj atmosferi, na sušu, na hladnoću, na tresetno ili podvodno tlo. Razvile su se biljke, koje žive na drugim biljkama (epifiti), ili takve, koje žive samo u pukotinama stijena (hazmofiti), ili čak u samom kamenu. Pojavljivali su se saprofiti, koji se hrane samo organskom hranom, parasitski tipovi zavisni o drugim biljkama i životinjama. Kod mnogih biljaka stvoren je čitav niz prilagodbi (osobito u procesima rasplođivanja i razmnažanja), koje stoje u potpunom skladu sa životinjskim svijetom izvjesnih područja, i t. d.

Mnogi su faktori okoline selektivno utjecali na razvoj pojedinih oblika biljnog organizma. No okolina utječe na biljku kao cjelina, te se stoga i biljka odnosi prema okolini svojom cjelokupnom pojavom, svojim fenotipom, koji nosi u sebi zbroj prilagodbi na sve pojedine faktore.

Odnos biljke prema okolini može se prikazati u ovoj shemi:



Nauka, koja se bavi odnosom biljke prema okolini, zove se *ekologija* (v.), a pojedini faktori izneseni u gornjoj shemi zovu se *ekološkim faktorima*. Pod ekologijom u najširem



KUKAC OPRAŠUJE CVIJET KADULJE *(Salvia)* (po K. Kny-u)

smislu možemo razumjeti odnos biljke prema svim spomenutim faktorima žive i nežive okoline. Ipak se ne može važnost utjecaja svih ovih faktora mjeriti istim mjerilom, kao što se i metodika proučavanja odnosa biljke prema živoj okolini dijametralno razlikuje od ekoloških metoda, koje rade s faktorima nežive okoline. Odnosi biljaka prema drugim biljkama, prema životinjama i prema čovjeku toliko su bogati posve specifičnim problemima i po svojoj važnosti toliko zamašni, da zahtijevaju posebnu pažnju. Njima se bavi posebna grana biologije, koju nazivamo biosociologijom. Ta je znanost dovela do spoznaje, da u prirodi postoje neobično zanimljive zajednice živih bića, u kojima su upravo biljni organizmi od najvećeg značenja (→ biologija, → zadruga biljna). Posebnim pak odnosima biljke i čovjeka bave se od pamtivijeka još različite znanosti i brojna praktična znanja ukupne kulture čovjekove. Kad govorimo o odnosima biljke prema okolini sa stajališta ekologije, mislimo, dakle, u prvom redu na neživu okolinu, a donekle i na odnos prema životinjskom svijetu.

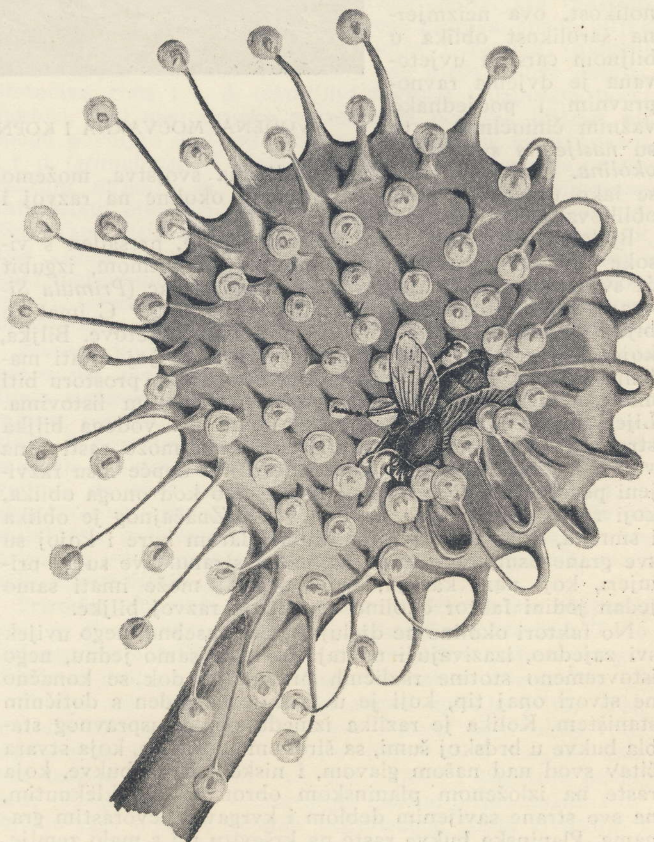
Uz neobičnu mnogolikost biljaka pokazuje se u vezi s okolinom i neka pravilnost. Pod sličnim životnim prilikama javljaju se često i slični oblici. Svako stanište zahtijeva određene principe, po kojima će se izgrađivati oblik biljke i odvijati njeni životni procesi. Dugotrajnim razvojem u prošlosti zemlje morale su se često biljke najrazličitijih sistematskih skupina prilagoditi svojim oblikom zajedničkoj okolini, u koju su dospjele. U pustinjskim i vrućim krajevima poprimile su na pr. pojedine biljke iz por. kakteja, mlječika i svilenjača, koje nisu ni u kakvoj međusobnoj srodstvenoj vezi, naročiti oblik »kakteja«, koji najbolje odgovara ekološkim prilikama njihova zajedničkog staništa. Ovu zanimljivu pojavu nazivamo *morfološkom konvergencijom.* Ako se mjesto sličnosti oblika radi o sličnosti u životnim procesima, govorimo o *fiziološkoj konvergenciji.* Te konvergencije nastale su prilagođivanjem. No i najsavršenija morfološka ili fiziološka prilagodba često nije dovoljna, ako ekološki faktor, za koji je ta prilagodba stvorena, prijeđe svojim djelovanjem onu mjeru, koju konstitucija biljke više ne može podnijeti. Svaka biljka može živjeti samo u određenim granicama jačine pojedinih učinaka okoline, t. j. postoji neki *minimum* i *maksimum* svakoga učinka. Izvan toga biljka više ne može uopće postojati ili barem ne može živjeti djelatnim životom. Osim toga postoji na svaki biogeni učinak i jedan *optimum,* kod kojega se životni procesi najpovoljnije razvijaju. Minimum, maksimum i optimum nazivamo *kardinalnim točkama* života biljke prema faktorima okoline. Odnos ovih kardinalnih točaka može se prikazati i grafički, t. zv. *krivuljom optimuma.*

Značajne osobine biljnih oblika, koje su izraz prilagođivanja pojedinim staništima, možemo ukratko upoznati u ovom pregledu:

U odnosu biljke prema *vodi* razvile su se vrlo značajne prilagodbe; one omogućuju ispravnu upotrebu vode na svakom staništu bez obzira na količinu vode, kojom biljka na dotičnom staništu raspolaže. Biljke, koje žive posve u vodi (→ vodenjače), imaju često vrlo reduciran žiljni sistem. Vodeni žabnjak ima na nadvodnim dijelovima cijelo, a na podvodnim rascjepkano lišće, kako bi se povećala površina za što bolje primanje kisika, kojega je u vodi malo. Vrpčasti je oblik mnogih vodenih biljaka u vezi s gibanjem vode. Tijelo tih biljaka često je puno šupljina, što također omogućuje bolji kontakt s kisikom i t. d. Kopnene biljke, koje žive u veoma vlažnoj okolini (→ hidrofiti), imaju često uređaje za oticanje suvišne vode s lišća, a površina im je listova golema radi što jačeg isparivanja (na pr. kod lopuha). Osobito su brojne i značajne prilagodbe kod biljaka vrućih i suhih predjela siromašnih vodom (→ kserofiti). Njihovo je tijelo često mesnato i sočno (kakteje, žednjače, čuvarkuće), listovi mali ili posve zakržljali, često pretvoreni u trnje. Postoje najrazličitiji uređaji za smanjenje isparivanja, a neke od tih biljaka imaju i posebna spremišta za vodu (tustike). Sve ostalo kopneno bilje (→ mesofiti), koje sačinjava pretežni dio vegetacije umjerenih područja, razvilo se u onom obliku, kako ga mi poznamo i iz naših kopnenih krajeva.

Osim ovih prilagodbi na količinu vode na staništu regulira biljka i svoje odnose prema posebnim oblicima atmosferskih oborina (snijeg, mraz, inje, led). Svi ti faktori uvjetuju različite prilagodbe, to više, što su još povezani i s toplinskim i mehaničkim učincima. Dugo ležanje snijega na nekim staništima uvjetuje na pr. izvanredno ubrzan razvoj biljke i prema tome kratku vegetacijsku periodu u visokim planinama. Za razliku od brojnih spomenutih morfoloških prilagodba ovo je primjer jedne fiziološke prilagodbe.

Toplina je također važan faktor aktivnoga biljnog života. Imade biljaka, koje su prilagođene vrlo visokim temperaturama, na pr. alge vrućih vrela do $+85^0$ C, lišajevi, koji žive na užarenom sredozemnom kamenju do $+60^0$ C, a i mnoge više biljke mogu podnijeti visoku vrućinu. Mnogo bilje vrućih krajeva ima poput zrcala glatku površinu lišća,



LIST ROSIKE *(Drosera)* HVATA KUKCA (po K. Kny-u)

da odbije što više sunčanih zraka. Kožno tkivo takvih biljaka odebljalo je, da zaštićuje nježne unutrašnje organe. Kako na vrućinu, tako se bilje može prilagoditi i na krajnju hladnoću. Listanje, cvjetanje, dozrijevanje ploda i opadanje lišća kod većine naših višegodišnjih biljaka i njihov prijelaz u fazu pritajenoga latentnog života, neke vrste »zimskog sna«, pokazuje usku vezu s toplinom (→ fenologija).

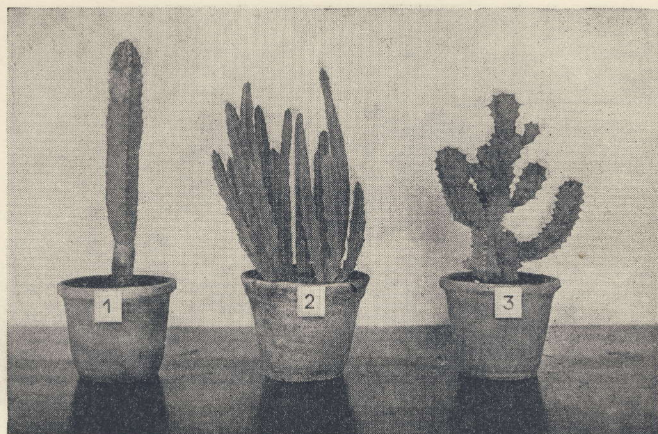
Svijetlo kao vrlo važan životni faktor također znatno utječe na oblikovanje biljaka i u vanjskom obliku i u njihovoj unutrašnjoj anatomskoj građi. Zelena biljka, uzgojena bez svijetla, ne može dugo živjeti, no i prejako svijetlo često također štetno djeluje, pa se biljke i prema tome prilagođuju. Tako se drži, da oblik piramide štiti crnogorično drveće od jakog i izravnog sunčanog svijetla. Bukva, naprotiv, građevnim planom svoje krošnje i položajem lišća okomito prema upadu sunčanih zraka (fotometrijski položaj lišća) omogućuje svakomu listu da iskoristi dovoljnu količinu svijetla. Mnoge biljke gibanjem lišća (bagrem) ili savijanjem lisnih rubova (jorgovan) reguliraju odnos lišća prema sunčanim zrakama. Gibanja su primjer fizioloških prilagodbi. Utjecaj svijetla na anatomsku građu biljke vidi se najbolje na građi listova sjene, koji su mnogo tanji i s manje slojeva stanica od onih izloženih jakome svijetlu. Svjetlosne prilike utječu i na čitav razvoj biljke iz sjemena. Niske biljke bukove šume (šumarica, pasji zub, drijemovac) završavaju svoj razvitak u rano proljeće, prije nego se zazelene krošnje bukava, jer nakon toga za nisku zeljastu vegetaciju zavlada u bukovoj šumi prevelika tama, dok se naprotiv zeljasta vegetacija otvorene i svijetle šume hrasta medunca razvija kasno u ljetu, jer i onda imade dosta svijetla. Imade biljaka, koje prije donesu plod kod duljega dnevnog osvjetljenja, i obratno. Ovaj utjecaj dužine dnevnog osvjetljenja poznat je pod imenom *fotoperiodizma* i veoma je važan kod uzgajanja kulturnih biljaka.

Spomenuto je već, da i *vjetar* utječe na sam oblik biljke. Grane drveća izloženog jakoj buri strše samo na jednu stranu. Busenasti i tlu prilegnuti oblici bilja, kao i različni oblici klekovine (bukva, planinski bor), prilagođeni su djelovanju vjetra. No vjetar uzrokuje i mnoge prilagodbe rasplodnih organa. Biljke, kod kojih se oprašivanje vrši vjetrom (anemogamija), razvijaju veliku množinu peluda, njihovi su cvjetovi neugledni, jer ne trebaju mamiti kukce, složeni su često u lako gibljivim resama (breza, lijeska), prašnici su im također lako gibljivi, s tankim drščicama, koji se njišu na najmanjem dašku vjetra, a njuške tučkova velike i rasperane (trave), da što bolje uhvate pelud, koji leti naokolo. Razvile su se nadalje i različne prilagodbe, koje služe širenju sjemenki s pomoću vjetra (krilate sjemenke kod javora i brijesta, padobrančići od dlaka na sjemenkama maslačka i t. d.).

Djelovanje *tla* na biljku veoma je odlučno za njezinu vanjštinu i razvoj. No tlo djeluje na najrazličitije načine. Zbog toga se i u ekologiji tlo uzima kao skupni pojam, u kojemu se može razlučiti više po naravi svoga djelovanja različitih *edafskih faktora* (ἔδαφος »tlo«). Edafski faktori mogu biti *kemijski*: na pr. kemijski sastav i reakcija tla,



(Foto I. Horvat)
LIJEPAK (*Loranthus*) NA HRASTOVIMA — predstavnik drvenastih epifita



(Foto B. Vrtar)
PRIMJERI KONVERGENCIJE PREDSTAVNIKA KAKTEJA (*Cereus*), SVILENJAČA (*Stapelia*) I MLJEČIKOVICA (*Euphorbia*)

i njegove podloge, *fizikalni*: količina vode, količina uzduha, toplinske prilike tla, veličina čestica tla, struktura tla — i konačno *biotski*: bogatstvo na mikroorganizmima, bogatstvo na micelijima različitih gljiva, crvi tla i t. d. Svaki od ovih faktora izaziva posebne prilagodbe. Pitomi kesten prilagođen je kiselim tlima, dok gorušica ili mak mogu uspijevati samo na neutralnim ili alkaličnim tlima. Biljke na kamenitim točilima i pješčanim tlima odlikuju se izvanredno dugim i razgranjenim korijenim sistemom, koji im služi za što bolje učvršćenje i povećava mogućnost dobavljanja vode. Na tlima bogatim organskim tvarima razvili su se t. zv. saprofitski tipovi biljaka, napose gljive, koji nemaju sposobnosti da se hrane ugljičnim dvokisom iz zraka i mineralnom hranom. Sve su to primjeri utjecaja tla na razvoj biljnog svijeta.

U posve osobitom obliku, ekološki lako shvatljivom, a u često izrazito svrhovitom pravcu razvili su se i odnosi biljke prema *životinjskom svijetu*.

Najvažnija je zadaća životinja kod procesa oplođivanja. Brojnim pokusima dokazano je, da oblik, boja, miris i bogatstvo nektarom pojedinih cvjetova služe za to, da primame kukce, koji posjećuju jedan cvijet za drugim, nehotično prenose pelud i tako vrše jednu fazu procesa oplođivanja. Međusobne prilagodbe biljke i životinje, najčešće kukca, razvile su se upravo do savršenstva. Promatrajući ovu savršenu harmoniju između biljnog i životinjskog svijeta, ovu duboku međusobnu zavisnost biljke prema životinji, koja joj omogućuje održanje vrste, i životinje prema biljci, koja joj daje hranu, a katkad i sklonište, upoznajemo se s najzamašnijim i najzagonetnijim problemima biologije. Ideja šarolikosti cvijetnih oblika realizirana je na posve jednak način i u mnogim cvatovima (glavočike, češljugovine), pa nam se pomisao na neku nedokučljivu svrhovitost oblika i organizacije biljnog organizma i ovdje nameće kao neizbježiva i nužna posljedica.

Djelovanje prašničkih mehanizama kod žuke i kadulje, odnos smokve i kozlaca prema kukcima, koji služe oprašivanju ovih biljaka, sve su to prilagodbe toliko savršene, da nam se doista čine smišljenima. No dok su u ovim procesima prenošenja peluda biljke i životinje uglavnom ravnopravni članovi, imade između njih i odnosa, u kojima su životinje posve pasivni činioci, podložne suverenim prilagodbama biljke, ili čak u tim odnosima i stradaju. Tako su kod mnogih biljaka (čičak, turica) na plodovima stvoreni uređaji, koji omogućuju, da se sjemenke tih biljaka raznesu širom svijeta na koži, krznu ili se one prenose u samoj utrobi životinja kao kod imele (zoohorija). Odnos je životinja i biljaka po životinje najnegativniji kod t. zv. mesoždernih biljaka, koje se hrane životinjama (rosika, *Nepenthes* i t. d.). I ovdje nalazimo neobično raznolike prilagodbe, u kojima je princip mesožderstva kod biljaka izražen u vrlo različitim morfološkim, često jedva shvatljivim osobinama.

U odnosu biljke prema životinjama razvila su se kod bilja i različna obrambena sredstva: trnje, otrovne i žarne dlake, ljepivost i t. d., dok je smrdež biljnih dijelova ili cvjetova za neke životinje odbojan, a za druge primamljiv.

Posebnu pojavu sačinjavaju simbiotski odnosi biljaka prema mravima i nekim grinjama; te životinje dobivaju



(Foto I. Horvat)
JAGLAC PROLJETNI — predstavnik hemikriptofita

stan u posebno izgrađenim biljnim organima, a biljke nalaze u njima sredstvo za obranu od drugih štetočina (→ mirmekofilija).

LIT.: → Ekologija bilja. B. V.

V. ŽIVOTNI OBLICI

Biljke se mogu svrstati u sustav s dva različna gledišta: ili kao članovi srodnih morfološko-sistematskih cjelina (vrste, rodovi, porodice, razredi i t. d.) ili kao t. zv. životni oblici (drveće, grmlje, trajnice, jednogodišnjice i dr.). Prva skupina izrazuje unutarnju, morfološko-filogenetsku srodnost biljaka i osnovom je sistematike bilja, a druga izrazuje prilagodbe biljke na životne prilike okoline. Dok prvu upoznajemo često istom nakon svestranog proučavanja građe njihovih najvažnijih rasplodnih organa — kod viših biljaka u prvom redu građe cvjetova — dotle nam je druga jasna redovno već na prvi pogled u samoj prirodi. Katkad se sistematski i životni oblici podudaraju, ali najčešće ne pokazuju nikakve veze. Kad govorimo na pr. o travama, tada mislimo na najveći dio pripadnika raširene porodice trava, ali zamišljamo istodobno pod tim imenom i određeni životni oblik zeljastih biljaka s čupavim korijenjem, raščlanjenom stabljikom i uskim dugim listovima. Porodici trava u sistematskom pogledu pripadaju međutim i neke grmolike i drvolike biljke (na pr. trskovača), koje pripadaju posve drugim životnim oblicima nego najveći dio naših trava. Još su veće razlike u vrlo raširenoj porodici ružičnjača, kojoj pripadaju drveta: kruška, jabuka, trešnja, šljiva, ali istodobno i grmovi ruža, malina, kupina, trnula i napokon trajne zeleni, na pr. jagoda, petolist, blaženak i dr.

Prvi znanstveni sistem životnih oblika pokušao je izgraditi 1806 A. Humboldt u osnovnom djelu pod naslovom *Physiognomik der Gewächse.* Humboldt luči 16 zasebnih oblika, na pr. palme, banane, vrijesovi, kakteje, crnogorica, povijuše, trave, lovori i t. d. G. 1872 postavio je Grisebach, nadovezujući na Humboldta, 54 životna oblika i pokušao ih svesti na klimatske prilike. Kasniji su istraživači, poimence Kerner, Drude, Warming i dr., opet suzili broj životnih oblika i pridonijeli mnogo njihovu poznavanju. Svi ti pokušaji ipak nijesu donijeli naravni sustav životnih oblika, koji bi u punoj mjeri izražavao životne prilike okoline. Istom 1905 izradio je danski botaničar Raunkiaer neobično jednostavan i zaokruženi sustav životnih oblika. Raunkiaer je uzeo za osnovu razdiobe onu prilagodbu biljke, koja služi njezinu održanju u najnepovoljnije godišnje doba. To je u hladnim i umjerenim krajevima zima, a u toplim suša. Biljke su naročito prilagođene ovim važnim promjenama, a prilagodbe se ističu napose u položaju i zaštiti pupova, u kojima se nalaze nježni i vrlo osjetljivi dijelovi, koji služe obnovi biljke. Raunkiaer postavlja velik broj životnih oblika, ali ih svrstava u 5 osnovnih, koje naziva posebnim imenima: *fanerofiti* (biljke s pupovima u zraku), *hamefiti* (biljke s pupovima nad površinom zemlje), *hemikriptofiti* (biljke s poluskrivenim pupovima), *kriptofiti* (biljke sa skrivenim pupovima) i *terofiti* (jednogodišnjice, koje proživljavaju nepovoljne prilike u obliku sjemenke).

Raunkiaerov sistem životnih oblika danas je općenito prihvaćen, iako još uvijek ne obuhvaća sve najznatnije oblike biljnog svijeta. On je primijenjen danas i na niže biljke, pa Braun-Blanquet luči 10 osnovnih oblika, od kojih se svaki dijeli još na manje skupine. Osnovni su životni oblici biljnog svijeta po Braun-Blanquetu ovi:

1. *Fitoplankton,* biljni plankton (→ plankton), mikroskopski sitna bića, koja slobodno lebde (aeroplankton u zraku, hidroplankton u vodi i krioplankton na snijegu i ledu).

2. *Fitoedafon,* biljni svijet u tlu (→ edafon), mikroskopski sitna bića u tlu; dijele se u dvije skupine s obzirom na potrebu kisika (aerobionti i anaerobionti).

3. *Endofiti,* biljke u nutrini, mikroskopski sitna bića (bakterije, gljive, alge), koje žive u kamenu (endolitofiti), u drveću ili kori (endoksilofiti), u čovječjem ili životinjskom tijelu (endozoofiti).

4. *Terofiti,* jednogodišnjice, koje čitav svoj razvitak od klijanja do stvaranja sjemenke završuju u jednoj vegetacijskoj periodi. One proživljavaju nepovoljno doba (zimu ili sušu) u obliku sjemenke ili spore. Njihova je razvojna perioda kratka, pa zato trebaju za svoj razvitak povoljnu toplinu, dovoljno svijetla i slobodnog prostora. Zato se osobito obilno razvijaju na kamenjarama i pustinjama toplih krajeva, na oranicama, vinogradima, smetištima i sl. Terofita ima više skupina, od nižih biljaka do viših. Najpoznatije su jednogodišnje biljke od korova, na pr. kukolj, mak turčinak, različak i mnoge druge. Jednogodišnjicama pripada i najveći dio naših žitarica i vrtnih biljaka.

5. *Hidrofiti,* vodene biljke (→ vodenjare), njihovi su rasplodni dijelovi za nepovoljnih prilika uronjeni u vodi, a u povoljno doba ili slobodno plivaju (vodena leća, utrikularija, aldrovanda, različne alge), ili su pričvršćene na podlogu (mnoge alge, mahovine), ili su zakorijenjene u tlu pod vodom (morska trava, vodena kuga, lopoč i dr.).

6. *Geofiti,* više biljke s trajnim dijelovima u tlu. One proživljavaju nepovoljno doba u zemlji pomoću podanka, lukovice ili gomolja. Ovamo pripadaju i neke gljive s trajnim micelijima u tlu. Velik je broj geofita u našim šumama (na pr. šumarica, Petrov krst, Salamunov pečat, pasji zub, ciklama) ili u stepama (različne perunike, tulipani, kockavice i dr.).

7. *Hemikriptofiti,* trajne biljke s pola skrivenim pupovima u suhom lišću neposredno na površini zemlje u prizemnim ružicama i busenima. To su trajne zeleni vrlo različita izgleda i s velikim brojem oblika. Najznačajniji su hemikriptofiti naših krajeva trputac, tratinčica, jaglaci, žabnjaci, najveći dio trava i šaševa. Hemikriptofiti prilagođeni su uglavnom na klimu umjerenih i hladnih kra-



(Foto I. Horvat)
BUSENASTA PUCALINA — predstavnik hamefita



ŽIVOTNI OBLICI BILJA: *fanerofit* (jorgovan), *hamefiti* (primorski vrisak i zimzelen), *hemikriptofiti* (trputac i vlasulja), *geofiti* (baloče i Petrov krst) i *terofit* (mak turčinak). (Trajni dijelovi prikazani tamno)

jeva, te izgrađuju ondje najveći dio vegetacijskog pokrova.

8. *Hamefiti*, trajne biljke, koje ne izdižu pupove iznad 25 cm. One su prilagođene i na ekstremne prilike velike studeni kao i velike žege. Pupovi se nalaze doduše nad površinom zemlje, ali su u hladnim krajevima zaštićeni obično snijegom, a u suhim krajevima jastučastim rastom, ljuskama i obamrlim gornjim dijelovima. Hamefita ima vrlo različitih te se može lučiti veći broj oblika, tako na pr. puzajući mahovi i grmasti lišajevi, puzajuće trajne zeleni (majčina dušica, zimzelen, bijela djetelina, crijevac), lisnati sukulenti (čuvarkuća, žednjak), jastučaste biljke (različne kamenike, busenasta pucalina, vlasak, mahovi tresetari i mnoge druge). Hamefitima pripadaju i puzavi grmići i polugrmići (trava Iva, medvjedka, planinske vrbe, drijas), zatim polugrmići, kao na pr. kadulja, smilje i mnoge druge biljke naših primorskih krajeva. Neki su oblici hamefita upravo značajni za planinsku vegetaciju, tako spomenute kamenike, koje često u velikim jastucima obrašćuju stijene i izložene grebene planina. S druge su strane upravo jastučasti hamefiti neobično važni članovi pustinjske vegetacije.

9. *Fanerofiti*, biljke s pupovima u zraku, najmanje 25 cm nad zemljom. To je sve naše drveće i grmlje, koje je najsiabije prilagođeno nepovoljnim životnim prilikama, jer je izloženo svim vanjskim utjecajima. Zato se fanerofiti ne razvijaju ni u krajnje hladnim ni u krajnje suhim područjima. U umjerenim krajevima zaštićeni su pupovi redovno ljuskama, vrlo rijetko su goli, dok u tropama nemaju posebne zaštite. Braun-Blanquet dijeli fanerofite u 5 skupina: 1. *grmlje* (nanofanerofiti) s pupovima u visini od 0,25 do 2 m; 2. *drveće* (makrofanerofiti) s pupovima iznad 2 m; 3. *stabljasti sukulenti* s razvijenim vodenim spremištima, prilagođeni na suhu pustinjsku klimu (različne kakteje, kanarska mlječika); 4. *zeljasto drveće*, biljke prilagođene na vlažne tropske krajeve: banana, begonije i dr.; 5. *povijuše* ili lijane, koje stvaraju pupove u izvjesnoj visini iznad zemlje: bršljan, vinjaga, kozja krv i dr. Naprotiv zeljaste povijuše, koje u zimi obamiru, pripadaju hemikriptofitima, odnosno geofitima i terofitima.

10. *Epifiti na drveću* (→ epifiti). Razvojno je središte epifita u tropama, dok se u umjerenim krajevima nalaze od drvolikih epifita samo poznati nametnici imela i lijepak.

Nema sumnje, da su razlike u životnim prilikama naprijed izbrojenih životnih oblika veoma velike. Te se životne prilike odrazuju u čitavoj njihovoj građi, koja pokazuje očitu prilagodbu na okolinu u kojoj oni žive. Životni su oblici došli međutim do punog izražaja istom u geobotanici i u biljnoj sociologiji. Važnost životnih oblika u pojedinim biljno-geografskim područjima ili u sastavu pojedinih biljnih zadruga izražava najbolje t. zv. *spektar životnih oblika*, pod kojim razumijevamo u postotcima izraženi omjer životnih oblika svih biljaka izvjesnoga geografskog područja ili izvjesne biljne zadruge. Poredba spektra pojedinih područja pokazuje neobično zanimljive činjenice, na koje se prije jedva moglo pomisliti. Na priloženoj skrižaljci prikazani su spektri nekih značajnih područja zemlje u poredbi s t. zv. normalnim spektrom, izračunanim po Raunkiaeru za cijeli biljni pokrov zemlje:

	Osnovni životni oblici po Raunkiaeru izraženi u %				
	F	Ch	H	G	T
Normalni spektar	46	9	26	6	13
Tropski pojas (Seychelli)	61	6	12	5	16
Pustinjski pojas (Cirenaica)	9	14	19	8	50
Sredozemlje (Italija)	12	6	29	11	22
Umjereni pojas (Danska)	7	3	50	22	18
Arktički pojas (Spitzbergi)	1	22	60	15	2
Planinski pojas (Švic. Alpe)	0	25·5	68	4	3·5

Međusobna poredba spektara pojedinih područja i normalnog spektra cijele zemlje pokazuje jasno goleme razlike u životnim oblicima pojedinih područja. U toplom, vlažnom tropskom pojasu dolaze do neobično snažnog razvitka fanerofiti, dakle u prvom redu drveće, koje postizava do 61%. Naprotiv dolazi u arktičkom i u planinskom pojasu tek 1% ili 0% fanerofita. Pustinjska područja i Sredozemlje ističu se upravo golemim postotkom jednogodišnjica, a umjereni pojas i hladni pojasi pretežnošću

hemikriptofita, dok se hamefiti javljaju uvijek u krajnjim prilikama, i to jednako u pustinjskim područjima kao i u hladnim arktičkim i planinskim krajevima. Tako životni spektar bilja izrazuje u punoj mjeri općenite klimatske odnošaje izvjesnoga geografskog područja. Svako stanište (v.) pogoduje upravo određenim životnim oblicima, i što su prilike staništa ekstremnije, to je i probir životnih oblika jači.

Slično kao što spektar životnih oblika izrazuje jasno životne prilike nekog područja, tako izrazuje on i životne prilike određene biljne zadruge. Poredba životnog spektra pojedinih biljnih zadruga izvjesnog područja pokazuje neobično jasne razlike u njihovu sastavu i s tim u vezi upućuje i na razlike u njihovim životnim prilikama. Na priloženoj križaljci prikazani su spektri nekih značajnih zadruga hrvatskih krajeva, koji pokazuju goleme razlike u svom sastavu.

	Osnovni životni oblici po Raunkiaeru izraženi u %				
	P	Ch	H	G	T
Zadruga korova među usjevima na Pagu (as. *Galium tricorne-Bunium incrassatum* Br.-Bl.)	—	—	14	6	80
Močvarna livada busike u Posavini (as. *Deschampsietum caespitosae* H-ić)	2·8	0·9	85·1	5·6	5·6
Kamenjara na Pagu (as. *Brometo-Chrysopogonetum grylli* H-ić)	11	21	46	5	17
Planinska rudina na Velebitu (as. *Laeveto-Helianthemetum balcanici* Horv.)	—	51·1	46·5	—	2·3
Bukova šuma u Hrvatskoj (as. *Fagetum silvaticae croaticum* Horv.)	18·7	7·2	49·6	23·7	0·7
Šuma hrasta i crnog graba u Hrvatskoj (as. *Querceto-Ostryetum* Horv.)	25·22	14·7	44·8	14·1	0·7
Šuma crnike na Rabu (as. *Quercetum ilicis* Br.-Bl.)	62	2	21	13	2

Kako se iz skrižaljke razabire, razvijena je na otoku Pagu posebna zadruga korova među usjevima, koju je ispitao Horvatić. Ona je sastavljena od 80% jednogodišnjih biljaka, što odgovara i životnim prilikama na oranicama, gdje se zemlja stalno prekapa i preorava. Naprotiv u močvarnoj livadi busike, koja je zapremila goleme površine u Posavini, dolazi samo 5,6% jednogodišnjica, dok je glavni dio vegetacije izgrađen od trajnih zeljastih biljaka, hemikriptofita, koji postizavaju 85,1%. Na otoku Pagu zapremile su zbog velike paše i stalnog potiskivanja šume upravo goleme prostore kamenjare, koje su izložene jakim vjetrovima, a u ljetu osim toga i znatnoj suši. Biološki spektar zadruge pokazuje velik postotak hamefita i hemikriptofita, pa je Horvatić ovu zadrugu s pravom nazvao hame-hemikriptofitskom za razliku od kamenjara južnih krajeva Hrvatske u području prave sredozemne klime, u kojima dolazi oko 50% jednogodišnjih biljaka, koje proživljavaju ljetnu sušu u stadiju sjemenke i pripadaju posebnoj svezi, koju je opisao Braun-Blanquet pod imenom *Thero-Brachypodion ramosi.* Na izloženim grebenima Velebita razvijena je posebna endemična zadruga, opisana pod imenom *Laeveto-Helianthemetum balcanici* Horv. U njoj se ističe uz hemikriptofite veoma velik broj hamefita, koji su prilagođeni na krajnje nepovoljne prilike, te su u izgradnji zadruge posebno važni.

Razlike u životnom spektru vide se i kod šumskih zadruga. Poredba triju naših šuma: šume bukve, šume hrasta medunca i crnoga graba i šume crnike pokazuju goleme razlike nesamo u geografskom raširenju i u florističkoj građi, nego i u sastavu životnih oblika. Vlažna sjenovita šuma bukve ističe se uz obilje hemikriptofita velikim brojem geofita, koji se redovno razvijaju još prije negoli bukva prolista, a kasnije uvenu i nestanu posve s površine, te u obliku gomolja, lukovica i podanaka dočekuju opet proljeće. Broj je geofita u bukovoj šumi još veći, ako se uzme u obzir samo normalna karakteristična grupacija asocijacije (→ asocijacija). U tom slučaju broj geofita doseže 41%. Različit je spektar svijetle šume hrasta medunca i crnoga graba, koja nastava suha, strma, vapnena staništa. Uz povećani postotak drveća i grmlja (fanerofita) ističe se napose obilje hamefita, koji su prilagođeni suhoj klimi. Još veću razliku pokazuje spektar zimzelene šume crnike na Rabu, koja se razvija u povoljnim prilikama Sredozemlja i ima najveći postotak zimzelenog drveća i grmlja.

Ove činjenice pokazuju, da se pojedine zadruge razlikuju nesamo po florističkom sastavu, nego i po životnim oblicima, koji na posebni način izrazuju životne prilike okoline. Tako poznavanje životnih oblika bilja dovodi do dubljega shvaćanja odnošaja bilja prema okolini, u kojoj živi.

LIT.: J. Braun-Blanquet, *Pflanzensoziologie*, Berlin 1928; G. E. Du Rietz, *Lifeforms of terrestrial flovering plants*, I. Acta phytogeogr. Suecica, III., 1931; C. Raunkiaer, *The Life Forms of Plants*, Oxford 1934.

I. H.

VI. BOLESTI BILJAKA

Bolesti bilja postojale su već u pradavnom početku života bilja na zemlji, o čemu nam svjedoče nalazi uzročnika bolesti na biljnim ostatcima, koji su se sačuvali okamenjeni u slojevima zemljine kore. Da su biljne bolesti odavno poznate ljudima, vidi se iz starih zapisa. Već ih spominje i biblija Starog Zavjeta, a brojnih opažanja biljnih bolesti ima i u grčkih i rimskih pisaca. Premda su ljudi već u starom vijeku nastojali naći sredstva protiv gubitaka prouzročenih biljnim bolestima, trebalo je dugo vremena, da čovjek bude potaknut na njihovo temeljitije proučavanje. Poput mnogih drugih slučajeva bilo je potrebno i u ovom slučaju, da bude ljudski opstanak ugrožen, pa da čovjek istom onda posveti dovoljno pažnje proučavanju bolesti bilja. Takvu pobudu dala su teška oboljenja ljudi radi uživanja ražena brašna, kojemu su bili primiješani sklerociji crvene glavnice *[Claviceps purpurea* (Fr.) Tul], a pogotovo pogibelj od glada u mnogim evropskim zemljama, kao posljedica slabog uroda krumpira, kad ga je uništila krumpirova plijesan *[Phytophtora infestans* (Mont.) De Bary]. Iako je krumpirova plijesan u to doba (1845) naročito teško pogodila Irsku, gdje je krumpir bio glavna hrana pučanstva, nije ni u drugim evropskim zemljama bijeda bila mnogo manja. Premda je vlada izdašno podupirala bijedni svijet i hranila oko 3 mil. ljudi, umrlo ih je oko 250.000 od gladi. Nije teško zamisliti, što bi se bilo dogodilo američkim Indijancima u Apalaškom gorju, da je već u njihovo doba, prije dolaska Kolumba, izbila pogubna bolest pitomoga kestena [*Endothia parasitica* (Murr.) A. et A.], koja je u naše vrijeme uništila tri četvrtine kestenika u tom kraju, jer je kesten bio njihova glavna hrana. Pogubnost biljnih bolesti u navedenim je slučajevima očita, no štete nisu manje ni u drugim slučajevima. Dobro je poznato, kako je lozina pepelnica *(Oïdium Tuckeri* Berk.) znatno snizila prirod vinove loze. Ona je u same četiri godine potpuno uništila stogodišnju kulturu vinove loze na otoku Madeiri, koji je proizvodio najbolje vrste vina na svijetu, te se pučanstvo moralo vratiti gajenju šećerne trske, koju je gajilo prije dvije stotine godina. Sličan je bio učinak lozine peronospore *[Plasmopara viticola* (B. et C.) Berl.] u svim vinorodnim krajevima Evrope. Dosta je spomenuti, da je Francuska, najvinorodnija evropska zemlja, izgubila mjestimično do 80% priroda. Valjda bi i u toj zemlji bio prestao uzgoj loze, da nije vidoviti francuski istraživač A. Millardet pronašao bordosku juhu. Samo njezina svakogodišnja upotreba štiti lozu od gubitaka, kako je to jasno pokazalo iskustvo Francuza, koji zbog rata nisu imali dovoljno radne snage za prskanje vinograda, te je 1915 gubitak na prirodu iznosio oko 70%. I historija kulture kavovca na otoku Ceylonu veoma je poučna za rasuđivanje dalekosežnosti biljnih bolesti po narod i zemlju. G. 1874 pojavila se na kavovcu *rđa (Hemileia vastatrix* B. et Br.), pa je već 1913 uništila kavovac toliko, da je njegov uzgoj napušten, te je bila uvedena kultura kakaovca i čajne biljke. To je značilo nesamo promjenu kulture već i temeljitu promjenu načina uzgoja, jer su radovi pri uzgajanju kakaovca i čaja posve drukčiji nego kod kavovca. Mogle bi se navesti i druge bolesti, koje su uzrokom teških gubitaka u narodnom gospodarstvu, kao što su rđe i snijeti žitarica, jer su gubitci — iako procjena štete nije dovoljno točna — i u ovom slučaju znatni, pogotovu ako se uzmu u obzir velike površine, na kojima se uzgajaju te biljke. Iako je dobar dio

spomenutih bolesti i u nas uzrokom znatnih gubitaka, treba istaknuti još neke, koje su nas naročito teško pogodile u posljednje doba. To je hrastova pepelnica *(Microsphaera alphitoides* Grif. et Maubl), koja se pojavila 1908, i tada počinje stradavanje naših hrastovih šuma. Razorno djelovanje te pepelnice bilo je uzrokom, da su posječene velike površine hrastovih šuma prije vremena, tako, da je ugrožena proizvodnja hrastovine u budućnosti. Sličan je slučaj i s holandskom bolesti brijesta *[Ceratostomella ulmi* (Schwartz) Buism.], koja je znatno prorijedila naše brestove šume. Veliki gubitci i stradanja, koji su bili posljedica haranja plijesni na krumpiru, ponukali su ljude, da počnu pomnije izučavati uzroke biljnih bolesti, a kasnije štete, uzrokovane drugim bolestima, još su pojačale tu potrebu. Kao rezultat tih nastojanja postepeno se izgrađivala i izgradila posebna nauka — fitopatologija, koja proučava vanjske znakove bolesti (simptome), istražuje njihove uzročnike i pronalazi načine, da pojavu bolesti spriječi, pa sredstva, kojima se mogu suzbiti bolesti i onda kad su se pojavile. Potrebno je temeljito poznavanje života bilja, da se stvori valjana predodžba o zdravstvenom stanju bilja. Svako živo biće, pa i biljka, imade sposobnost da prilagodi svoje životne funkcije vanjskim uvjetima, unutar određenih granica, a razvoj je najpovoljniji, ako su vanjski uvjeti optimalni. Kad se prekorači donja ili gornja granica akomodacije, odnosno, kad vanjski faktori nedostaju ili djeluju prejako, tada počinju poremetnje životnih procesa. Ako su poremetnje u građi ili životnim procesima takve, da ugrožavaju opstanak pojedinih dijelova biljke ili cijelih biljka, tada kažemo, da je biljka oboljela. Prema intenzitetu djelovanja pojedinog faktora postaju poremetnje više ili manje vidljive na biljci, a vanjski znaci bolesti veoma su raznoliki. Često biljke venu radi oboljenja provodnog staničja zbog napada parasita ili uništavanja korijenja od parasitskih organizama, no venu i radi nedostatka vlage u tlu zbog suše ili mraza. Veoma su često djelomične ili potpune promjene boje znak bolesti bilja, na pr. žutica, prouzročena nedostatkom željeza ili virusom. Pjege su opet lokalne promjene boje, izazvane raznim uzrocima, a njihov je izgled toliko raznolik i karakterističan, da često već po samim vanjskim znacima možemo utvrditi uzročnika bolesti. Daljnji znaci oboljenja očituju se u padanju lišća, u sušenju pojedinih dijelova i cijelih biljaka, u gnjiljenju mesnatih biljnih dijelova i u truljenju drvenastih biljaka; sve to mogu biti posljedice raznih uzroka. Mnogi znaci bolesti javljaju se s promjenom vanjskog oblika dijelova biljke i cijelih biljaka, kao na pr. savijanje lišća i izbojaka, izobličavanje plodova, tvorba vilinih grmova, a promjene su kadšto toliko znatne, da mijenjaju izgled čitave biljke, te ona gubi gotovo svaku sličnost sa zdravom biljkom (mlječike zbog napadaja rđe). Nijesu rijetke ni promjene u izgledu normalnih organa biljke, pa se ove često javljaju u napadnom sploštavanju izbojaka (fascijacija), u usukavanju mladica (torzija), u prorašćivanju izbojaka kroz plodove i u pretvorbi cvijetnih latica u zelene listove (virescencija), što često nastaje s promjenom nasljednih osebina. Oboljenja se očituju i tvorbom raznih šišaka i izraslina. Tako nastaju na pr. šiške, uzrokovane rđama, tumori, uzrokovani bakterijama, i rak-rane kao posljedica zaraze od bakterija i gljiva. Česte su raznolike rane nastale kao posljedica tuče, smrzavice i groma. Nije rijetka smolikavost koštunjavih voćaka kao znak oboljenja, a prouzročena je gljivama, niskim temperaturama, no često i promjenama u biljci, koje nisu dobro poznate. Brojni parasitski organizmi stvaraju na zaraženim biljkama svoje plodne organe, što također daje značajno obilježje i služi kao znak oboljenja. Tako rđe stvaraju rđasto-smeđe nakupine spora, a snijeti pretvaraju čitave biljne dijelove u prašnu masu, crnu poput ugljena, pa ih stoga u nekim krajevima nazivaju garima. Neki drugi organizmi tvore presvlake poput čađe (čađavice), a ima i takvih, kojima su presvlake pepeljaste (pepelnice). Korjenomorka obavija korijen ljubičastom presvlakom, a neki drugi parasiti stvaraju tvorevine cinoberove ili purpurne boje. U nekih uzročnika bolesti plodni su organi veliki i lako vidljivi, te nam i oni mogu služiti kao znaci oboljenja, kao što je to slučaj kod bukove ili hrastove gube.

Kao što su raznoliki vanjski znaci biljnih bolesti, tako su raznolični i njihovi uzroci, no uglavnom možemo ih svrstati u četiri velike skupine.

1. Nasljedne (hereditarne) bolesti, kojih sigurno imade znatniji broj, no dosada su dovoljno proučene samo u manjem opsegu. Tako je dobro poznata pojava albino-biljaka u kukuruza i sirka. Posijemo li kukuruzna zrna nekih biljaka, koje su oplođene vlastitim peludom, često izrastu među zelenima i biljke potpuno bijele, koje nazivamo albinima. Bijele su stoga, jer nemaju klorofila, koji je bezuvjetno potreban za život, pa stoga ugibaju. Prebroje li se sve zelene i bijele biljke, ustanovit će se, da imade zelenih tri puta više nego bijelih, a to nas upućuje, da je roditeljska biljka bila heterozigotna s obzirom na faktor, koji uvjetuje nedostatak klorofila. Kad se pri oplodnji kombiniraju dva takva faktora, nastaju potpuno bijele biljke, koje ugibaju. Faktori, koji su uzrok takvom ugibanju, nazvani su smrtonosnim (letalnim) faktorima. Nasljedne osebine uzrokom su i drugim abnormitetima i propadanju: patuljastom rastu, zakržljanju i propadanju pojedinih organa, panaširi, sterilnosti voća, prolifikaciji cvjetova i drugim bolestima.

2. Fiziogene bolesti uzrokuju mrtvi faktori biljne okoline: previsoka i preniska temperatura i vlaga, prejako ili preslabo osvjetljenje biljaka, premala ili prevelika količina hranljivih tvari u tlu, otrovni plinovi u zraku i otrovne tvari u tlu, ali i rane, nastale djelovanjem groma, tuče, leda i vjetra. Kao primjer navodimo žućenje listova vinove loze. To je bolest, koju nazivamo žuticom ili klorozom. Uzrok joj je nedostatak željeza u tlu, no ne stoga, što ga u tlu uopće nema, nego zato, jer se nalazi u takvim spojevima, da ga biljka ne može iz tla primati. Općenito je poznato, da biljke venu, pa se i suše, ako nema dovoljno vode u tlu, no propadaju i onda, kad je prevelika količina vode u tlu, jer se korijenje uguši radi nestašice kisika. Nedostatak svijetla izaziva također neke zapreke u razvoju biljke, kao što je polijeganje žita, koje radi preguste sjetve dobiva premalo svijetla. U blizini mnogih industrijskih poduzeća opaža se ugibanje listova i cijelih biljaka, što je posljedica otrovanja otrovnim plinovima (sumporni dvokis, klorovodik, fluorovodik i dr.). Iz svakodnevnog iskustva dovoljno su poznata oštećenja nastala od tuče, leda, snijega, groma i vjetra.

3. Parasitskim bolestima uzrok su ponajčešće mikroskopski sitne biljke, koje nemaju klorofila, te se u tim biljkama ne mogu stvarati organske tvari, potrebne za razvoj i život. Stoga su biljke prinuždene, da uzimaju gotove organske tvari od zelenih biljaka, na kojima parasitiraju. Značajno je za tu skupinu bolesti, da su zarazne (infekciozne), a i u ovom slučaju evo radi primjera samo neke poznatije: U kišnim godinama opaža se kod iskapanja krumpira, da su mnogi gomolji napadno meki, a stisnemo li ih, teče iz njih smrdljiva tekućina. Ta je bolest uzrokovana većim brojem bakterija. Šugavost maslina prouzročena je bakterijom *Bacterium Savastanoi* S. F. Smith, a *Bacterium phaseoli* E. F. Smith uzrokom je žutih i smeđih pjega na lišću i mahunama graha. Vinogradarima je dobro poznato propadanje lišća, grozdova i mladica, koje uzrokuje lozina peronospora, a poznati su im oni gubitci, koji potječu od lozine pepelnice. Isto su tako česte štete u jabuka, krušaka, šljiva i trešanja, prouzročene truhljenjem plodova, koje uzrokuju gljive iz roda *Monilia.* Lako je zapaziti i snjetljive klasove ječma i pšenice, jer su crni, kao da su izgorjeli, a nije manje vidan učinak rđe, naročito u godinama povoljnim za njihov razvoj. Truhleži drva toliko su česte, da ih svatko može vidjeti, a i njih uzrokuju gljivni parasiti. Iako te bolesti pretežno uzrokuju niže biljke, imade dosta slučajeva, gdje to uzrokuju i neke više biljke, pa je tako poznata imela na voćkama i šumskom drveću, a i viline kose na različitom bilju.

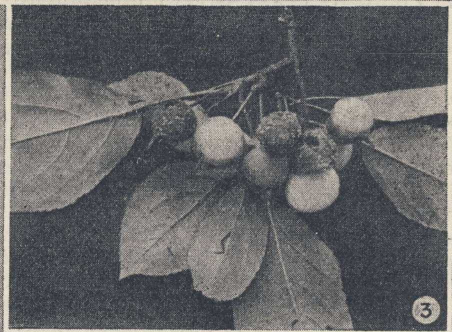
4. Bolesti virusa ili *viroze.* Za ovu skupinu uzročnika biljnih bolesti značajna je njihova infekcioznost kao i u parasitskih bolesti, no najpomnijim istraživanjem nije dugo vremena bilo moguće utvrditi njihove uzročnike, te se mislilo, da su i u ovom slučaju uzrokom toliko sitni organizmi, da ih nije moguće vidjeti ni mikroskopom. Tek su istraživanja posljednjih godina pokazala, da su uzroci tim bolestima visokomolekularni proteinski spojevi, koji nastaju samo u vezi sa živim stanicama napadnute biljke, a zovu se virusi. Od najdavnijih vremena poznata je mozaikova bolest duhana, koja se u blažim slučajevima očituje tako, da na listovima stvara naizmjence tamnije i svjetlije zelene poligonalne male pjege. Kako su te pjege razdijeljene na način obojenih kamenčića u venecijanskom



BOLESTI BILJA I.: 1. Kukuruzna albino-biljka. — 2. Pjege graha uzrokovane bakterijom *Bact. vignae.* — 3. Kloroza vinove loze. — 4. Pjege na lišću heljde i ječma zbog nedostatka magnezija. — 5. Pjege na bukovom lišću zbog otrovanja sumpornim dvokisom. — 6. Čvorovi na mladicama masline uzrokovani bakterijom *Bact. Savastanoi.* — 7. Zadušljivka (*Epichloë typhina*) na vlatima oštrice. — 8. Hrastova pepelnica (*Microsphaera alphitoides*) na hrastovom listu. — 9. Pjege na grašku uzrokovane bakterijom *Bact. pisi.* — 10. Pjege na listu i tobolcu pamuka od bakterija *Bact. malvacearum.* — 11. List vinove loze s prevlakama peronospore. — 12. List vinove loze s pjegama gljive *Guignardia Bidwellii,* koja uzrokuje i crnu gnjilobu grožđa. — 13. Pjege na grahovom lišću uzrokovane gljivom *Botrytis cinerea.* — 14. Javorov list sa pjegama prouzročenim od gljive *Rhytisma acerinum.* — 15. Mlade biljke pinije oštećene od gljiva iz roda *Fusarium.* — 16. Stabljika šparoge zaražena šparoginom rđom. (Slike br. 3. i 4. snimke M. Gracanina, a ostale originali pisca)





















BOLESTI BILJA II.: 1. Plod breskve s pjegama uzrokovanima gljivom *Cladosporium carpophilum* Thüm. — 2. Plodovi ogrozda zaraženi od pepelnice ogrozdove (*Sphaerotheca mors uvae* [Sch.] B. et B.). — 3. Trulež plodova jabučice uzrokovana gljivom *Monilia fructigena* Pers. — 4. Venuće suncokreta prouzročeno zarazom korijena od gljive *Sclerotinia Libertiana* Fckl. — 5. Vilin grm na jeli prouzročen gljivom *Melampsorella caryophyllacearum* Schroet. — 6. Mahune graha zaražene gljivom *Colletotrichum lindemuthianum* (Sacc. et Magn.) Bri. et Sav. — 7. Krastavčev mozaik na listu dinje. — 8. Rak na bukovom deblu prouzročen gljivom *Nectria galligena* Bres. — 9. Duplje na hrastovom deblu prouzročeno gljivom *Poria obliqua* (Pers.) Bres. — 10. Plodišta gljive *Pholiota destruens* Brond., koja uzrokuje trulež topolova drva. (Originalne slike pisca)

mozaiku, dobila je bolest ime mozaikove bolesti. U slučaju jačih oboljenja opaža se jaka mjehuravost listova, a često i njihova osjetljiva deformacija. Osim na duhanu česte su bolesti ove vrste na krumpiru, rajčicama, grahu, grašku, krastavcima, pa i na koštunjavom voću, gdje izazivaju veoma raznolike promjene i znatne gubitke.

Na sve spomenute skupine bolesti uvelike utječu vanjski faktori, a za širenje parasitskih i gljivnih bolesti imadu usto vanjski, bilo živi bilo mrtvi, faktori veliko značenje. Klimatski i edafski faktori od velikog su značenja za oboljenje bilja već stoga, što u jednom slučaju uvjetuju krepak i snažan razvitak biljke, i prema tomu veću otpornost protiv bolesti, a u drugom je slabe i čine podesnijom za oboljenje. Osim toga imadu vanjski faktori veliko značenje za uzročnike zaraznih bolesti, jer znatno utječu na njihov život i razvoj, te mogu onemogućiti zarazu i u onom slučaju, ako se biljka nalazi u stanju sklonom oboljenju. Njihova je funkcija važna i zato, što raznose klice parasitskih organizama. To čine na pr. zračne struje, vjetar, kiša i voda, a dakako da su od velikog značenja za širenje parasitskih bolesti također životinje i čovjek. U zaštiti bilja protiv bolesti dva su puta: ili bolestima predusresti ili ih liječiti (→ zaštita bilja protiv bolesti).

LIT.: G. i M. Arnaud, *Traité de pathologie végétale*, Pariz 1931; D. Atanasoff, *Bolesti na kulturnite rastenija*, Sofija 1936; J. S. Boyce, *Forest pathology*, New York 1938; F. T. Brooks, *Plant diseases*, London 1928; J. Erickson, *Die Pilzkrankheiten der Kulturgewäche*, I., II., Stuttgart; T. Ferraris, *Trattato di patologia e terapia vegetale*, 2 sv., Milan 1926 i 1938; F. D. Heald, *Manual of plant diseases*, New York 1932; H. Morstatt, *Einführung in die Pflanzenpathologie*, 1923; N. A. Naoumoff, *Kurs fitopatologie*, Moskva 1923; W. F. Neger, *Die Krankheiten unserer Waldbäume*, Stuttgart 1924; P. Sorauer, *Handbuch der Pflanzenkrankheiten*, 6 sv., Berlin 1932—1939; S. I. Vanin, *Lesnaja fitopatologija*, Lenjingrad 1938. V. Š-ć.

VII. BILJKA I ČOVJEK

Biljka je vrlo odlučan činilac u razvoju ljudske materijalne i duhovne kulture. Biljke svojom većom povezanošću s krajem kao i svojim velikim mnoštvom daju glavnu značajku sredini, u kojoj se pojedini narodi razvijaju. One napokon svojim korisnim dijelovima daju velik dio građe za stvaranje onih dobara, koja su čovjeku potrebna za njegov bolji i sretniji život. Razmotrimo li danas podrijetlo svih stvari, kojima se čovjek služi u suvremenom životu, vidjet ćemo, da ih je najviše biljnog podrijetla. Nesamo život primitivnog, nego i suvremenog čovjeka zavisan je o biljci i njezinim proizvodima.

Kao i drugdje, tako je i u odnosu između čovjeka i biljke u početku došao do izražaja najprije praktički karakter, zbiljska potreba primitivnog čovjeka. Ta se potreba najprije očitovala u potrazi za hranom. I tu je biljka, slično kao i životinja, i to biljka u cijelosti ili u pojedinim svojim dijelovima, pružila čovjeku sve ono, što je zahtijevao njegov organizam. Tako je čovjek već vrlo rano upoznao hranljivost pojedinih biljaka ili njihovih dijelova, u prvom redu plodova, a onda i drugih jestivih biljnih dijelova. A kako takvih dijelova ima zbog zadružnog pojavljivanja bilja obično veliko mnoštvo, to je razumljivo, da se u tom pogledu ubrzo razvila vrlo tijesna veza između čovjeka i jestive biljke. Prva posljedica te veze jest, da se ljudi naseljuju u blizini takvih korisnih biljaka. To traje uglavnom sve do vremena, kad čovjek dolazi na misao, da te biljke mogu rasti ondje, gdje on to hoće, t. j. da ih sije, sadi i uzgaja. A te su nam kulture, kao na pr. kulture žitarica, datulje i drugih starih kulturnih biljaka poznate još iz prethistorije.

Uz hranu biljka pruža čovjeku građu za podizanje stanova; njihov oblik, a i način izgrade uvelike zavisi o biljnoj građi, kojom narod nekoga kraja raspolaže. Drukčiji je na pr. način gradnje kolibe od trave, drukčiji od palmina lišća, drukčiji od bambusove trstike i t. d. Utjecaj biljke na karakter kuća nekoga kraja vidljiv je na mnogim mjestima još i danas. Osim toga čovjek je u biljci otkrio i osnovni materijal za pravljenje odjeće, pa karakter i način izradbe odjeće zavisi o vrsti biljke pojedinoga kraja. Uz mnoge biljke tropskih krajeva danas su za odjeću najvažnije konoplja, lan, pamuk i dr. To su tako važne industrijske biljke, da se o napretku njihova uzgoja i preradbe brine svaka država. Pored toga se život i napredak mnogih naroda i plemena ne bi danas ni mogao više zamisliti bez nekih korisnih biljaka, kao što su na pr. kukuruz, krumpir, pšenica, manihot, riža i t. d.

Velika je važnost biljaka i kao prirodnog lijeka, koji nije napustio ni moderan čovjek. Ljekovita, otrovna, korisna i štetna biljka vrlo su stari pojmovi u kulturnom razvoju čovjeka. Pučka upotreba ljekovitih biljaka razvijena je u svakom narodu. U vezi s time raširila se ubrzo i upotreba biljke kao začina, mirodije, zatim upotreba biljke za uživanje, što je naročito važno u kulturi pojedinih naroda. Od kakva i kolikog je utjecaja na pojedine narode bilo i jest uživanje opiuma, duhana, mate-čaja, kole, kineskog čaja, kave, vina i sličnih uživala, ne treba isticati. Kolika je bila potražnja za takvim uživalima i začinima već i u vrijeme njihova prvog upoznavanja, vidi se i po visokoj cijeni, koja se za njih davala, kao i po ratovima, koji su se vodili, da bi se osvojili krajevi s tim biljkama i pojeftinila ta uživala. Kolika je potreba tih uživala u svim narodima, vidi se i po tom, što gotovo svaki narod ima po koju biljku, što je uživa u obliku opojnog sredstva ili slično. Važnost je tih opojila još i danas tolika, da ih uživaju milijuni ljudi (duhan, opium, betel, čaj, kava, pejotl i sl.). Tijesna veza između čovjeka i takvih biljaka vidi se najbolje po njihovoj upotrebi, raširenoj po svim krajevima svijeta. Može li se danas zamisliti život suvremenog čovjeka bez kruha iz žitarica, bez krumpira, bez povrća, bez voća, bez začina, bez opojnih sredstava? Ni najmodernija kemija nije uspjela da te prirodne biljne proizvode iz upotrebe potisne i da ih nadomjesti umjetnim, sintetskim spojevima. Štoviše, ta je kemija baš dokazala, da se potpuna ishrana čovjeka ne može uopće ni zamisliti bez biljnih proizvoda, jer samo biljke sadržavaju one tvari, bez kojih ljudski organizam ne može biti (na pr. vitamini).

U vezi s ishranom čovjeka potrebno je istaći i posredničku ulogu, koju neke biljke pri tom vrše. To su napose bakterije; njihova je uloga na zemlji neobično važna. Bez bakterija se ne bi uopće mogao ni zamisliti normalni tok neizmjernog broja vrlo važnih procesa, od kojih su neki korisni, a drugi štetni po čovjeka.

Uzgajanjem korisnih biljaka čovjek se još jače povezuje s biljnim svijetom — između njega i biljke počinje se razvijati i idejni odnos. Ovakav odnos dolazi najprije do izražaja u pojavama vjerskog života, na koje je sigurno morala mnogo utjecati pojava vatre, korist od mnogih biljaka, kao i nevolja, koja je mogla snaći čovjeka od otrovne biljke. Razvojem kulturnog života postaje biljka predmetom, koji je čovjeku sve više potreban u vršenju vjerskih obreda. Kult drveća u vezi s idolopoklonstvom kod svih naroda kroz duže vremena bio je neobično razvijen. Od toga kulta preostalo je još i danas u svakom narodu obožavanje pojedinih vrsta drveća. Svaki narod ima svoje naročito, često puta sveto drvo (lipa kod Slavena, hrast kod Germana, Ginkgo kod Japanaca i Kineza i t. d.). Mnoge se odabrane biljke stalno spominju u religioznim knjigama, u Svetom Pismu i drugdje (stablo-jabuka u zemaljskom raju, libanonski cedar, maslina, palma i t. d.).

Kod obavljanja vjerskih obreda naročito je važna upotreba biljnih dijelova kao mirisa i ukrasa. Poznata je i raširena upotreba različnih mirisavih ulja, balzama, smole, mirisavih vrsta drveta i t. d.

Od naročite je važnosti i uloga biljke u čarolijama, koje su još i danas raširene u svakom narodu. U tu se svrhu upotrebljavaju najčešće samo pojedini biljni dijelovi, za koje narod drži, da u nepromijenjenom ili u prerađenom stanju mogu proizvesti neko, koji put i nadnaravno djelovanje. I tu su djelatne tvari ljekovitih i otrovnih biljaka došle do izražaja.

Iz svih gore navedenih upotreba biljke razvila se još dublja i intimnija veza između nje i čovjeka, veza, koja je došla do izražaja u mnogim proizvodima ljudskoga duhovnog stvaranja. Biljka postaje vrlo rano omiljelim predmetom umjetničkog stvaranja: njezini oblici ne služe samo za ukras u crkvama, u domu i vrtu, nego i kao uzorak, prema kojemu se izrađuju različni predmeti u slikarstvu i kiparstvu. I danas možemo na ostatcima crteža, slika i kipova u građevinama svih kulturnih naroda naći mnogo dijelova izrađenih prema lijepim i pravilnim biljnim oblicima (cvjetovi različnih biljaka, listovi primoga [akanta], lozika, bršljana i dr., plodovi šipka, vinove loze i sl.). Prekrasni biljni oblici, napose oblici cvjetova i listova pružaju nepresušni izvor umjetničkog stvaranja, i u slici i liku, i u riječi, i u pjesmi. U pjesmi, napose u narodnoj, biljka se vrlo često spominje i upotrebljava u poredbama (»Dva su bora naporedo rasla, među njima tankovrha jela«, vrlo je česta upotreba bosiljka, pelina, trešnje, trnine i t. d.).

U vezi s uzgajanjem bilja, napose onoga, bez kojega se danas ne bi ni mogao zamisliti život čovjeka, razvili su se naročiti običaji, igre, pjesme, kojih ima i danas u svakom narodu dosta. U njima se ocrtava vrijednost tih biljaka za život čovjeka, a očituje veselje nad uspjelom žetvom ili berbom, jednom riječju, sve ono, što veže čovjeka s tom biljkom. Biljka osim toga prati stalno čovjeka i kod drugih zgoda u životu. Njome izrazuje čovjek veselje u veselim zgodama (rođenje, spomendani), njome očituje svoje poštovanje prema pokojniku i t. d.

Već smo prije istakli važnost biljaka za razvoj ljudskih materijalnih dobara. Materijalna dobra, koja nastaju iskorišćivanjem korisnih biljaka, bila su vrlo često odlučna za sudbinu mnogih naroda, za njihov napredak, odnosno za njihovu propast. Potreba za korisnim biljkama, na pr. za mirodijama, za tehnički i industrijski važnim biljkama, bila je vrlo često uzrokom mnogih ljudskih pokreta: borbe naroda, seobe, otkrića novih kontinenata i krajeva bili su usko skopčani s tim potrebama. Pa i danas proizvodnja žitarica, pamuka, kaučuka, nalazišta ugljena kao fosilnih biljaka vrlo je važan pokretač u odnosima raznih naroda.

Nešto u vezi s potrebama, bez kojih čovjek ne može biti, nešto u vezi sa vječitom težnjom čovjeka za saznanjem, razvila se i znanstvena obrada biljnih oblika. Tako je biljka dosta rano postala važnim objektom ljudskog znanstvenog istraživanja, koje je obuhvaćeno u onom dijelu znanosti, što se zove botanika. Kao dio znanosti botanika nije bez veze s ostalim znanstvenim disciplinama, koje vrlo često i podupire u njihovu razvoju. Poznata je na pr. činjenica, da se nauka o stanici, citologija, upravo i razvila iz proučavanja biljnih stanica, koje su i bile najprije otkrivene. Isto su tako i mnogi opće biološki zakoni otkriveni na proučavanju biljaka. Napokon rezultati takvih znanstvenih istraživanja mnogo se praktički primjenjuju u poljoprivredi, u šumarstvu i u tehnici, kao granama privrede, koje se temelje na iskorišćivanju biljaka. Takvi rezultati služe osim toga i kao podloga suvremenoj farmaciji, medicini i veterini, strukama, koje se i danas uvelike služe biljkom kao važnim i često nenadoknadivim lijekom.

F. K-n.

BILJKE.

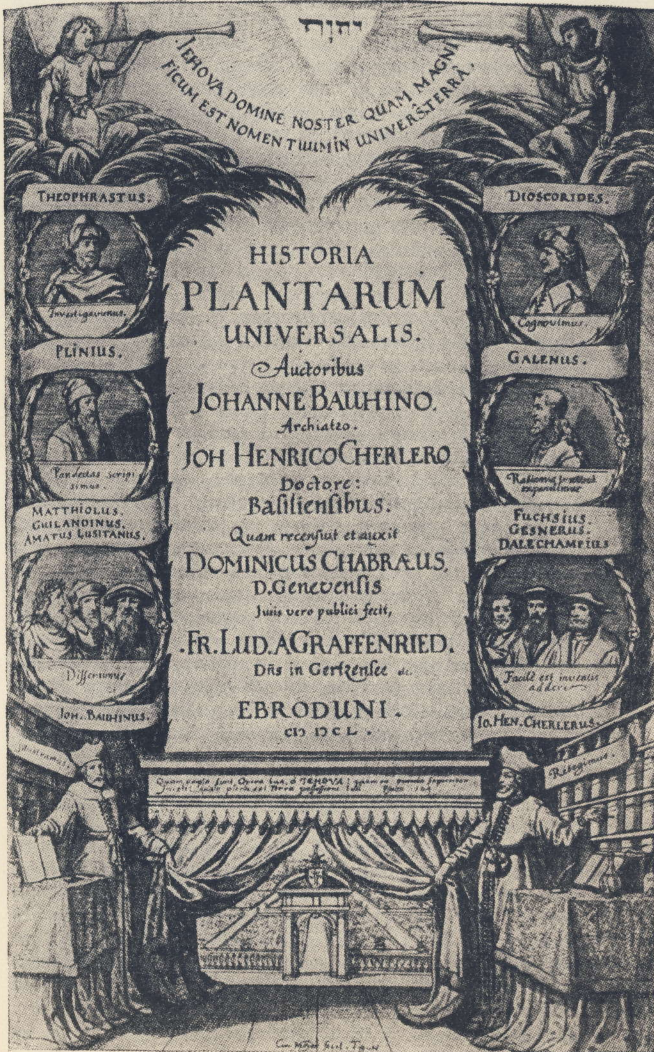
I. BILJKE AROMATSKE

Među najraširenija biljna svojstva, naročito mnogih cvjetnjača, ide svakako sposobnost razvijanja mirisavih tvari, u prvome redu eterskih ulja, koja hlapljenjem razvijaju jači ili slabiji miris. No sve te mirisave biljke ne nalaze uvijek i neku primjenu u vezi sa sadržajem eterskih ulja, jer se iskorišćavanje gdjekada ne isplati. Zato se u skupinu aromatskih biljaka uvrštavaju samo one mirisave biljke, u kojima su eterska ulja razvijena u većoj količini, pa se te tvari ili čitavi biljni dijelovi s time u vezi i iskorišćuju. Zbog toga su mnoge aromatske biljke i zastupane u skupini ljekovitih ili općenito korisnih biljaka. Uz boje mirisi su svakako prvi pokretači za upotrebu biljke kao lijeka, hrane, začina, ukrasa i sl. Pa premda je i medicina priznala neko djelovanje mirisa u liječenju, ipak se te tvari u suvremenom liječenju upotrebljavaju još samo kao korigensi. Znatno je veća primjena mirisavih tvari u proizvodnji parfema, dosta znatna u kuhinji. No i parfimerija napušta upotrebu naravnih mirisa, jer joj tehnika pruža daleko jeftinije sintetske mirisave tvari. — Prisutnost je eterskog ulja vezana na posebne stanice u unutrašnjosti biljnih dijelova ili na površinske tvorevine (dlake, žlijezde). Kako eterska ulja brzo ishlapljuju, mogu se lako ekstrahirati, najčešće pomoću vodene pare. Velika raznolikost vlada u sastavu i vrsti eterskih ulja kod pojedinih biljaka. Za dobivanje eterskog ulja dolaze u obzir nesamo samonikle aromatske biljke, nego i one iz kulture, koja je u mnogim zemljama jako raširena. — Hrvatski su krajevi, naročito primorski, vrlo bogati aromatskim biljkama, ali je njihovo iskorišćavanje još i danas najčešće vrlo primitivno. Od domaćih aromatskih biljaka, kao što su ružmarin, kadulja, lovorika, mirča, smilje, razne vrste borovica, primorski vrijesak, pelin, čempres, komorač i dr., iskorišćuje se u domaćoj proizvodnji eterskog ulja samo neznatan broj. Isto je tako neznatna i njihova kultura.

F. K-n.

II. BILJKE LJEKOVITE

Pojam »ljekovite biljke« nije stalan i određen. On se znatno mijenjao tokom historijskog razvoja, podliježući najrazličitijim shvaćanjima ljudi u različitim krajevima. Obično se pod tim imenom označuju sve biljke, koje službena ili pučka medicina smatra ljekovitima te ih kao takve upotrebljava. Po tome bi shvaćanju gotovo sve poznatije biljke bile »ljekovite«, i broj tako shvaćenih »ljekovitih biljaka« vrlo je velik. Dragendorff ih (1898) navodi preko 12.700. No sve te biljke nisu uistinu ljekovite: tek relativno neznatan broj izabrala je službena medicina te ih uzela u svoju upotrebu. Samo tim odabranim ljekovitim biljkama pripisuju djelovanje u suvremenoj alopatskoj medicini, te su uvrštene u službeni popis lijekova (farmakopeje) pojedinih zemalja. To su službene ili »oficinelne« ljekovite biljke. No time se još ne proglašuju sve ostale ljekovite biljke u širem smislu bezvrijednima. One i dalje nalaze primjenu u liječenju. Štoviše, najveći dio droga u prometu i praksi potječe baš od takvih biljaka. Mnogima je već i znanstveno dokazano djelovanje u nekim bolestima, mnoge su još predmet istraživanja. Jedne i dalje upotrebljava pučka medicina, druge služe homeopatskom liječenju. S vremenom će mnoge ući i u alopatsku medicinu. Zbog toga treba i takvima posvetiti punu pažnju, pa ih zajedno s oficinelnima svrstati pod pojam »ljekovitih biljaka«. Među ljekovitim biljkama velik je broj i takvih, koje čovjek iskorišćuje sebi za hranu ili za dobivanje inače korisnih i potrebitih tvari (u tehnici ili industriji za dobivanje sirovina). Takve biljke možemo zbog toga uvrstiti u još širi pojam *»korisnih biljaka«*. Nije malen broj ni onih biljaka, koje su inače poznate kao *otrovne*. Vjerojatno je, da je do ljekovitosti takvih biljaka došlo zbog njihovih otrovnih svojstava.


יהוה
IEHOVA DOMINE NOSTER QUAM MAGNIFICUM EST NOMEN TUUM IN UNIVERSA TERRA.
THEOPHRASTUS. DIOSCORIDES.
PLINIUS. GALENUS.
MATTHIOLUS. GUILANDINUS. AMATUS LUSITANUS.
FUCHSIUS. GESNERUS. DALECHAMPIUS.
IOH. BAUHINUS. IO. HEN. CHERLERUS.

HISTORIA PLANTARUM UNIVERSALIS.
Auctoribus
JOHANNE BAUHINO.
Archiatro.
JOH HENRICO CHERLERO
Doctore:
Basilienfibus.
Quam recensuit et auxit
DOMINICUS CHABRÆUS.
D. Genevenfis
Juris vero publici fecit,
FR. LUD. A GRAFFENRIED.
Dñs in Gertzenfee &c.
EBRODUNI.
CIↃ IↃ CL.

NASLOVNA SLIKA ZNAMENITOG BAUHINOVOG DJELA HISTORIA PLANTARUM (g. 1650)

Historijski pregled. Nema naroda, pa bio on i najprimitivniji, koji ne bi posjedovao bar neko znanje o ljekovitom bilju. Znanje o ljekovitoj moći biljaka staro je koliko i ljudski rod. Prigodom otkrića zemalja različitih kontinenata Evropljani su našli kod svih naroda i plemena razvijenu upotrebu većeg ili manjeg broja biljnih lijekova. Analogijom se može zaključiti, da je prije mnogo stoljeća bilo tako i kod naroda, koji su danas na najvišem stupnju kulture. U borbi za opstanak poseže primitivni čovjek za biljkom, u kojoj je iskustvom otkrio neka korisna ili štetna svojstva. I danas neškolovan čovjek razlikuje otrovne biljke od neotrovnih.

Prvi i najvažniji tragovi o upotrebi ljekovitih biljaka nađeni su u zemljama bližeg i daljeg Istoka, dakle u područjima najvažnijih i prvih središta ljudske kulture. Historijska je činjenica, da je na pr. poznavanje, iskorišćavanje i uzgajanje korisnog i ljekovitog bilja bilo i te kako razvijeno u starom Egiptu. U toj je zemlji, poznatoj sa svoje plodnosti, bogatstva i trgovine, postojala i najstarija kultura bilja uopće. Već u najranijim vremenima egipatske države nalazimo tragove uzgoja lana, skočaca, smokve i t. d. Mnoge droge, mirodije, mirisi i drugi biljni proizvodi dođoše trgovinom u Egipat, a odatle kasnije u druge zemlje. Pisani spomenici egipatske kulture govore o poznavanju velikog broja biljaka i njihovih proizvoda. Iz tih spomenika možemo zaključiti, da je u starom Egiptu bilo poznato nekoliko stotina ljekovitih biljaka. Narodi između Eufrata i Tigrisa poznavali su vrlo rano datulju, luk, sezam i druge korisne i ljekovite biljke, a Židovi su sadili badem, maslinu, datulju i dr. i služili su se velikim brojem što domaćih što stranih lijekova, mirodija i mirisa iz zemalja, koje nastavaju arapska plemena. Najvažniji posrednici u rasađivanju toga blaga i znanja bili su Feničani.

U zemljama, koje je priroda obdarila najvećim obiljem svakojakih korisnih biljaka, kao u južnoj i jugoistočnoj Aziji, upoznaše tamošnji narodi ubrzo vrijednost svakovrsnog bilja. Prastaro je u tim zemljama znanje o riži, sladornoj trstici, cimetovcima, indigoferama, šafranu, papru i t. d. I zemlje današnje Kine i Japana bijahu već odavna na glasu s poznavanja korisnih biljaka, koje marljivi narodi pretvoriše rano u kulturu. U pustinjskim i stepskim krajevima srednje i zapadne Azije naiđoše nomadska plemena na mnoge otrovne i korisne biljke, koje postadoše doskora važnim članovima velike skupine korisnog bilja uopće. Naglom razvoju u upotrebi ljekovitih biljaka na Istoku bilo je uzrokom veliko njihovo obilje u klimatski vrlo povoljnim sredinama. I danas se najveći broj veoma važnih ljekovitih biljaka nalazi u krajevima izvan Evrope.

S materijalnim i duhovnim dobrima Istoka rano se upoznaju stari Grci. Već u najstarije doba grčke kulture nalazimo u upotrebi mnoge domaće i strane korisne biljke. Sam Homer ih navodi vrlo mnogo. Kasnije pomažu velike vojne i seobe znatno širenje upotrebe ovakvih biljaka. Starim biljkama i drogama pridolaze nove; nastaje potreba da se sredi dosta opsežno znanje na tom području. Javljaju se pisci djela o prirodi, o ljekovitim biljkama i o drogama. Najvažniji je među njima svakako Pedanije Dioskurid, koji je u 1. st. po Kr. dao opširno djelo o lijekovima, od kojih oko 800 biljnog podrijetla. To je djelo postalo za dugi niz stoljeća temeljem svakog daljeg rada u tom smjeru. Iz njega su, kao i iz sličnog djela Rimljanina, poznatog enciklopedista G. Plinija Sekunda Starijega crpli najveći dio svoga znanja brojni opisivači ljekovitih biljaka, ljekaruša, u kasnijim stoljećima, naročito u srednjem vijeku. Takvih je pisaca u starom, srednjem i novom vijeku bilo vrlo mnogo (Valerius Cordus, Nicolaus Monardes, Carolus Clusius, Theophrastus Paracelsus, J. von Cube, Hieronymus Bock, Petrus A. Mathiolus, J. Theodor, S. Kneipp, H. Leclerc i mnogi dr.). S pojavom Arapa u zemljama oko Sredozemnog mora prenesene su u Evropu mnoge nove droge i biljke. Mnogi su arapski učenjaci zaslužni za taj napredak. Velike su zasluge za napredak i širenje ljekovitog bilja stekli i stanovnici mnogih samostana i članovi nekih redova (na pr. benediktinci). Poznati su bili njihovi vrtovi ljekovitog bilja. Kod nas su takvu ulogu vršili na pr. franjevci, napose u Bosni i Hercegovini.

S otkrićem Novoga Svijeta dolaze Evropljani u vezu s novim kulturnim središtima, s narodima, kod kojih je i te kako bila razvijena medicina, osnovana na upotrebi njihovih domaćih biljaka, koje dotada Evropljanima nisu bile poznate. Evropa se ponovno obogaćuje velikim mnoštvom novih biljaka, od kojih se mnoge brzo udomaćiše u Evropi bilo kao lijek bilo kao hrana. Učestala putovanja i istraživanja mnogih putnika-istraživača u različitim krajevima svijeta (otkriće morskog puta u Ist. Indiju, putovanja po Aziji i Africi) stalno povećavaju broj biljnih vrsta, čime se znatno proširuje biljno carstvo. To proširivanje biljnog carstva otkrivanjem novih biljaka, od kojih neke imaju veliku važnost za čovječanstvo, nije ni danas prestalo.

Na pretjerani priliv biljnih lijekova, od kojih su mnogi bili uistinu problematične vrijednosti, nastala je od strane školovanih liječnika snažna reakcija, koja je imala za posljedicu sve veće nepovjerenje prema predmetima pučke medicine. Ovo je nepovjerenje dovelo uskoro do posvemašnjeg negiranja vrijednosti prirodnih lijekova. Prednost dobivaju točno dozirani i sintetski preparati, zbog čega medicina neko vrijeme dokida malone potpuno upotrebu ljekovitoga bilja. Ali ni to razdoblje u medicini ne traje dugo, opet nastaje reakcija: upotreba ljekovitih biljaka postaje nanovo aktualna, samo s tom promjenom, da ona sada bazira na rezultatima znanstvenih istraživanja svake pojedine biljke. Primjenu nalazi samo ona biljka, koje je djelovanje farmakološki i klinički dokazano.

Za ponovno oživljavanje upotrebe ljekovitih biljaka ide osobita zasluga najvećeg farmakognosta svijeta A. Tschircha, koji se, kao i njegovi suradnici i sljedbenici, svom snagom zauzeo za proizvodnju lijekova iz ljekovitih biljaka. »Povratak drogama« uzimaju za svoje geslo pristaše toga smjera, a toga se drže u velikoj mjeri i mnogi učenjaci i praktičari današnjeg vremena.

Istraživanja. Za poznavanje ljekovitih biljaka naročito su zaslužni botaničari novijeg vijeka, koji su proučavanjem flore dali mnogo poticaja za istraživanje ljekovitih biljaka. Botaničkim se istraživanjima zadnjih stoljeća pridružuju istraživanja farmakognosta i kemičara. Podvrgavaju se detaljnom istraživanju sve biljke, koje narod spominje u svojoj medicini. Organiziraju se zavodi, čitave škole, koje rade na tom poslu. Svaka se poznatija biljka ispituje u svim pravcima (botaničkom, farmakognoškom, farmakološkom, kemijskom i kliničkom). U pojedinim državama, kao na pr. u Njemačkoj, Italiji i Švicarskoj, nastaje prava jagma za ljekovitim biljem. O ljekovitim se biljkama gomilaju obilni znanstveni podatci u bezbrojnim djelima spomenutih disciplina. Naročito su važna kemijska ispitivanja takvih biljaka, jer bez poznavanja sastavnih dijelova nema objektivnog znanja o medicinskoj vrijednosti ispitane biljke. Poznata su takva istraživanja Nijemca I. Kroebera, čijom je zaslugom bar u glavnom istraženo obilje njemačkih domaćih biljaka. Velik je poticaj za takav rad dala i homeopatska medicina, koja se služi svakovrsnim »ljekovitim« biljkama, i to najviše u obliku sokova (esencija), dobivenih iz svježih, ponajviše samoniklih biljaka. Bogatstvo pojedinih naroda na ljekovitim biljkama nije ni danas iscrpljeno: službena će medicina s uspjehom upotrijebiti mnogu od tih biljaka nakon detaljnog ispitivanja, pri čemu pučka medicina pomaže kao dobar vodič. I naš narod poznaje velik broj ljekovitoga bilja, koje službena medicina još zanemaruje. Mnogo je toga još samo svojina pojedinaca, baba vračara i nadriliječnika.

Djelatne tvari. Ljekovitost biljaka potječe od djelatnih tvari, koje one sadrže. Poznato je, da biljke uz ostalo sadržavaju i veliko mnoštvo najkompliciranije izgrađenih organskih tvari, kojih kemijski sastav, kao i postanak i uloga u životu biljke nisu uvijek poznati. Među takvim organskim tvarima, kojih je postanak vezan za živu stanicu ili za promjene njezinih neživih dijelova, najčešće su: različite vrste sladora, glikozidi, saponini, treslovine, eterska ulja, smole, fitosterini, alkaloidi i fermenti. Prisustvu tih tvari pripisuje se i određeno djelovanje kod liječenja. Kemijski sastav kao i ostala svojstva takvih tvari pokazuju velike promjene od jedne do druge biljke. Ni dvije najsrodnije biljke nisu istog kemijskog sastava. Svaka biljka, naročito u svježem stanju, sadržava uz ostalo i takve tvari, koje ne možemo izdvojiti i kemijski odrediti ni najpreciznijim metodama i sredstvima. Zato i mnoge ekstrahirane tvari nisu jednake onima u živoj biljci. Često nije moguće zapriječiti ni velike promjene pri ekstrakciji tih tvari, ni promjene na drogama. To iziskuje primjenu detaljnih ispitivanja kemijskog sastava pojedinih biljaka u svježem i osušenom stanju, u izvjesnim razdobljima rasta, kao i u izvjesnim dijelovima, napose onima, koji služe za



SLIKA KADULJE IZ BILJARICE M. B. VALENTINISA (g. 1719)

dobivanje droga. Neke od gore navedenih sastavnih tvari karakteristične su ne samo za pojedine biljne vrste nego i za čitave biljne skupine, koje pripadaju većim ili manjim sistematskim jedinicama. Tako su na pr. neke porodice karakterizirane sadržajem alkaloida, druge sadržajem glikozida, vrlo ih mnogo sadržava razne saponine, mnoge izlučuju eterska ulja i t. d.

Rasprostranjenje. Kao svi članovi ogromnog biljnog carstva i ljekovite su biljke vezane na izvjesna područja, karakterizirana nesamo svojim zasebnim geografskim položajem i klimom, nego i određenim sastavom flore i vegetacije. U sastavu vegetacije pojedinih zemalja imadu često veliku vrijednost i ljekovite biljke. Velikim brojem ističu se napose tropski krajevi starog svijeta, u prvom redu Malajsko otočje. Tu rastu na pr. papar, cimetovci, kokosova palma, kininovci, kavovci, čajevci, đumbir, *Curcuma*, *Elettaria* i dr. Na indo-afričkom području ističu se kamforovci, strihninovci, indijska konoplja, kaučukovci, različite palme, kola, kakaovac, vanilija i t. d., dok je u kapskom području značajan u prvom redu aloj. Tropi novog svijeta dali su vaniliju, kakaovac, balzamovce, agavu, kaučukovce, zatim rodove *Quassia*, *Uragoga*, *Pilocarpus* i *Ilex Paraguariensis*, dok se u australskom području nalazi eukaliptus, *Agathis* i dr. Znatan broj ljekovitih biljaka raste u prostranim krajevima sjevernog umjerenog pojasa. U istočnoj Aziji dolaze rabarbara, čajevci, kamforovci, jedići, metvice, u srednjoj Aziji rodovi *Ferula*, *Dorema* i dr., u Sredozemlju mak, ruža, smokva, naranča, sladić ili slatki korijen, šafran, morski luk, rogač, šipak (mogranj), *Cassia*, različite mlječike i dr. U velikom području eurazijskih šuma dolazi crvotočina, hmelj, bijeli bun, čemerika, crnogorično bilje, islandski lišaj, a u Sjevernoj Americi rodovi *Hydrastis*, *Gelsemium*, *Hamamelis*, *Lobelia*, *Podophyllum*, *Sassafras* i dr.

Kultura i prerada. Potražnja za mnogim ljekovitim biljkama ne može se danas pokriti samo sabiranjem samoniklih primjeraka. Zato je za neke vrste potreban uzgoj, koji ima i tu prednost, da se kvaliteta droga može kod njega kontrolirati. Kultura je potrebna i zbog toga, što je prekomjernim sabiranjem poneka vrsta došla u stadij posvemašnjeg uništenja, tako na pr. neke vrste za dobivanje gutaperke, naš srčanik i dr. Kultura ljekovitog bilja prošla je u svome razvoju više faza, prelazila iz jednih ruku u druge. Danas je ona sastavni dio proizvodnje ostaloga bilja te je posve izašla iz ruku ljekarnika, koji dobivaju gotove droge. Svakako je za uspješno uzgajanje ljekovitoga bilja potrebno nesamo znanje farmaceutskog stručnjaka, nego i znanje agronoma. Kod nas su prilike za uzgoj ljekovitog bilja vrlo povoljne, jer različita klimatska područja daju mogućnost uzgoja najrazličitijeg bilja.

O domaćem ljekovitom bilju postoji opširna literatura. Hrvatski su krajevi nesamo bogati ljekovitim biljem, nego i vrlo podesni za uzgoj mnogih potrebnih vrsta. Primorski krajevi sa sredozemnom klimom obiluju velikim brojem biljaka s eterskim uljima, danas mnogo traženima na tržištu. Domaći buhač, ružmarin, lovorika, kadulja, lavandula kao i mnoge druge biljke, vezane na Sredozemlje, nalaze tu najbolje uvjete razvoja. Velika i prostrana planinska područja Hrvatske, Bosne i Hercegovine bilježe u svojoj flori mnogu potrebnu ljekovitu biljku (srčanik, moravka, brusnica i t. d.). Mnoge dolaze u tolikoj množini, da im se kultura ni ne isplati. Veliko bogatstvo krije zapadna Bosna, koja u tome dijelu narodne privrede odbacuje velike svote. Nisu manje važni ni nizinski krajevi Posavine i Podunavlja, u kojima su prostrana područja kao stvorena za ekstenzivnu kulturu nekih vrsta (metvica, kamilica, sladić i dr.). Svi izgledi za napredak u privredi ljekovitim biljem u Hrvatskoj vrlo su povoljni.

LIT.: G. Dragendorff, *Die Heilpflanzen der verschiedenen Völker u. Zeiten*, 1898; L. Kroeber, *Das neuzeitliche Kräuterbuch*, 1934; G. Madaus, *Lehrbuch der biologischen Heilmittel*, 1938; A. Tschirch, *Handbuch d. Pharmakognosie;* F. Kušan: *Ljekovito bilje* (navedena najvažnija domaća i strana literatura), 1938. F. K-n.

III. BILJKE OTROVNE

Nema jedinstvenoga kriterija za prosuđivanje otrovnih svojstava pojedinih biljaka. Otrovanje često može izazvati i biljka, koja inače nije otrovna, ako se uživa u većoj količini i u osobitom stanju. Isto tako i otrovna biljka može biti u posebnim prilikama za čovjeka posve neopasna. Za čovjeka su otrovne mnoge biljke, koje veći broj životinja može uživati bez ikakvih štetnih posljedica. Općenito se otrovnost biljaka prosuđuje prema čovjeku i njegovoj reakciji na njih. Do njihova je skupnog pojma došlo samo iskustvom, vrlo često promatranjem životinja, koje su te biljke ostavljale netaknute. Otrovna svojstva biljaka potječu od sadržaja različitih otrovnih tvari, u prvom redu od glikozida i alkaloida. Najčešće se otrovne tvari nalaze već u živim biljnim dijelovima, no mogu nastati i postmortalno (djelovanjem mikroorganizama i t. d.). Vrlo su često te tvari izvrgnute promjenama, što može izazvati i promjenu djelovanja biljke. Otrovne biljke ili njihovi otrovi djeluju putem probavila, preko organa za disanje i kože, vrlo često samo putem krvi. Jedni otrovi razaraju kožno staničje i izazivaju upale (neki jaglaci, mlječike, otrovni ruj i dr.), drugi omamljuju i narkotiziraju (mak, indijska konoplja, bun, velebilje i dr.), treći rastvaraju krvna tjelešca (saponinske biljke), četvrti utječu na rad srca (naprstak, *Physostigma*, *Erythrophloeum* i dr.), peti djeluju septički (kod trulenja) i t. d.

Poznavanje je otrovnih biljaka bar isto tako staro kao i poznavanje ljekovitih, ako ne i starije. S tim poznavanjem je povezana i njihova primjena: kod vjerskih obreda i Božjeg suda, kod vračanja i liječenja, kod trovanja, u ljubavnim napitcima, za priređivanje otrovnog oružja, za omamljivanje i trovanje riba i t. d. Upotreba otrovnih biljaka kod Božjeg suda još i sada je mnogo raširena među primitivnim narodima izvanevropskih zemalja. U tu se svrhu upotrebljavaju na Gvineji sjemenke vrlo otrovne biljke *Physostigma venenosum* Balf. (por. lepirnjače). Ova do 12 m duga povijuša ima u mahunama i do 0.5 % alkaloida, koji djeluju na završetke parasimpatičnih živaca i zaustavljaju rad srca. U južnoj Africi upotrebljavaju otrov biljke *Adenium Boehmianum* Schinz (por. zimzelenovke), u Somaliji biljke *A. Somaliense*. U tropskoj je Africi najraširenija upotreba kore vrlo otrovne mahunarke *Erythrophloeum Guineense* Don. (por. *Caesalpiniaceae*), koje otrov djeluje slično otrovu naprstka. U području Konga upotrebljavaju se vrste roda *Strychnos*, a isto tako i u Sjevernoj Americi. Raznoliku i vrlo raširenu primjenu nalaze vrlo otrovne sjemenke *Tanghinia venenifera* Poiret i *Cerbera Tanghin* Hook. fil., obje iz por. zimzelenovke. U srednjem je vijeku napose bila rasprostranjena upotreba otrovnih biljaka u svakojakim čarolijama (mast vještica). Još i danas je raširena u narodu upotreba ljubavnih napitaka i napitaka za pobačaj, u kojima su vrlo važni sastavni dijelovi mnoge otrovne biljke (kužnjak, mandragora, somina i dr.). Od najstarijih su vremena pomagale biljke u oduzimanju života kažnjenika, protivnika, iz osvete i sl. Sokrat je pogubljen otrovom velike kukute; pa i na dvorovima

mnogih plemića i vladara srednjeg i ranog novog vijeka odlučivao je isto biljni otrov.

Najzanimljivije poglavlje o otrovnim biljkama pripada upotrebi strelica, namočenih u biljne otrove. Takvim su se strelicama služili, a kod primitivnih se plemena još i sada služe, svi narodi. Evropski su narodi u starija vremena upotrebljavali za tu svrhu čemeriku, velebilje, kužnjak i napose različite jediče. U priređivanju biljnih otrova istakli su se mnogi narodi, tako da je skoro svaka zemlja imala otrove, kojima je biljno podrijetlo često vrlo nejasno. Najveća mnogolikost vlada i u tome u jugoistočnoj Aziji, tropskoj Africi i u sve tri Amerike. Tako se upotrebljava na Malajskom arhipelagu i u Zap. Indiji *Antiaris toxicaria* Lesch. (por. dudovke), u Srednjoj Americi, Zap. Indiji, u Kolumbiji *Hippomane Mancinella* L. (por. mlječikovice), u zap. Africi spomenuti *Erythrophloeum Guineense*, u Sudanu *Calotropis procera (L.)* R. Br. (por. svilenjače), u jugoist. Africi *Acocanthera Schimperi* Benth. et Hook (por. zimzelenovke), u Senegambiji vrste roda *Strophantus* iz iste porodice i t. d. Kod Indijanaca Južne Amerike najrašireniji je otrov za trovanje strelica *kurare, curare, urari* (i sl. imena), koji se na poseban način (kuhanjem i isparivanjem) priređuje iz različitih biljaka, najviše iz vrsta roda *Strychnos* (por. *Loganiaceae*): *S. Castelnaei* Wedd., *S. toxifera* Benth., *S. Crevauxii* Baill. i dr. Tom otrovu pridodaju i biljku *Petiveria Alliacea* L. To je trajna zelen iz



PLODIŠTA ZAVODNICE (*Pleurotus olearius* D. C.) NA HRASTOVOM KORIJENU

por. *Phytolaccaceae*, u Zap. Indiji, od Texasa i Mexica do Argentine i Brazilije. Kurare se mnogo proizvodi i dolazi u promet kao kruta, crvenosmeđa masa slabog mirisa i gorkog okusa. Oblik ima po posudi (tikvice, bambus i sl.), u kojoj se sprema. Spremljen zadržava dugo otrovna svojstva. Kemijski je sastav slabo poznat.

Vrlo je rasprostranjena upotreba otrovnih biljaka za omamljivanje i trovanje riba. Za tu svrhu najčešće služe biljke, u kojima su ustanovljene neke omamljujuće tvari. Poznato je preko 300 takvih biljaka. Najpoznatija je *Anamirta cocculus (L.)* Wight et Arn. (por. *Menispermaceae*) s gorkim crnim i neobično otrovnim sjemenkama, kojima se služe u indomalajskom području. Istu primjenu ima i *Piscidia erythrina* L. (por. lepirnjača), sa zapadnoindijskih otoka i susjednog kopna. Za trovanje i omamljivanje upotrebljavaju u mnogim zemljama, pa i kod nas, različite mlječike.

O otrovnim gljivama → gljive.

LIT.: L. Lewin, *Lehrbuch der Toxikologie*, 1885, *Die Pfeilgifte*, 1923, i *Gifte und Vergiftungen*, 1929; E. Perrot et Em. Vogt, *Poisons de Flèches et Poisons d'Epreuve*, 1913; A. Tschirch, *Handbuch d. Pharmakognosie*, I/3, 1933; Kroeber, *Das neuzeitliche Kräuterbuch*, III., *Giftpflanzen*, 1938.

F. K-n.

IV. BILJKE SVJETLUCAVE

Biljke svjetlucave pokazuju osebujnost, da svjetlucaju u tami, pa tu pojavu nazivamo luminiscencijom.

Svjetlucanje ove vrste odavno se zapazilo i bilo je često uzrokom praznovjerja, no da su biljke uzrok ovoj pojavi znademo tek po istraživanjima novijega doba. Sve dosad poznate svjetlucave biljke ubrajaju se među bakterije i gljive. Ponajprije je opažena pojava svjetlucanja na trulom drvu, koje je rastvoreno od gljive puze (*Armillaria mellea* Vahl.), a kasnije je ustanovljeno, da svjetlucaju i neke druge gljive i znatniji broj bakterija. Gotovo isto tako



BAKTERIJSKA SVJETILJKA I SCHILLEROVO POPRSJE KOD NJENOGA SVIJETLA (po Molischu)

davno kao svjetlucanje drva poznato je i svjetlucanje lišća nekoga šumskog drveća, kad se ono nalazi nagomilano u većoj mjeri. Listovi, koji svjetlucaju, nalaze se u već uznapredovalom stupnju rastvorbe, ali ne na površini, nego nešto ispod površinskoga lišća. Uzrok svjetlucanju lišća nije bio donedavno točno poznat, premda se naslućivalo, da i to uzrokuju gljive. Danas poznamo veći broj gljiva, koje prouzrokuju svjetlucanje lišća (*Mycena dilatata* Fr., *M. epipterygia* Scop., *M. galopus* Pers., *M. sanguinolenta* A. et S., *M. stylobates* Pers. i *M. zephira* Fr.).

Od gljiva, koje svjetlucaju, poznate su u našim krajevima: puza (*Ar. mellea* Vahl.), zavodnica (*Pleurotus olearius* D. C.) i nekoliko micena (*Mycena polygramma* Bull., *M. tintinabulum* Fr. i *M. pura [Pers.]* Quél.). U puze svjetlucaju micelij i rizomorfe, a u zavodnice samo donja strana klobuka. Od spomenutih micena u prve dvije svijetli samo micelij, a u zadnje samo listići, no ne svijetle kod svakog individuuma.

Svjetlucave bakterije ili fotobakterije poznate su danas u većem broju iz različnih krajeva, te ih ima nesumnjivo veći broj i kod nas, no pouzdano su kod nas dosad utvrđene samo dvije vrste, i to: *Bacterium phosphoreum* (Cohn.) Molisch i *B. photodoticum* Vouk, Škor. et Klas. Prva, već prije spomenuta vrsta, dolazi često na ponešto odležanom mesu, a drugu nalazimo na morskim ribama. One su dosta česte, pa zato nije nikakva rijetkost zapaziti svjetlucanje mesa i riba za vrijeme njihova spremanja u hladionike klaonica i ribarnica, jer najjače svijetle kod nižih temperatura (9^0 do 12^0 C). Svijetlo, koje proizvode jedna i druga vrsta, rjeđe je bijele boje, a mnogo češće blaga, čarobno zelenkastožuta ili zelenkastoplavkasta žara. Jakost toga svijetla nije velika, te je često potrebno, da se oko prilagodi na tamu, kako bi moglo zamijetiti to slabo svijetlo. Stoga je najbolje vršiti promatranje u večer ili u noći, kad su oči već prilagođene na slabije svijetlo. U svakom slučaju to je svijetlo ipak toliko snažno, da u duljem vremenu može djelovati na osjetljivu fotografsku ploču, te je njegovom upotrebom moguće fotografsko snimanje predmeta. Dapače i biljke pokazuju jasnu heliotropičnu reakciju na podražaj takva svijetla. Bilo je i pokušaja, da se bakterije upotrijebe za priredbu bakterijskih svjetiljaka, pa je njima prvi put rasvijetljena 1900 jedna dvorana na pariskoj izložbi, a kasnije je izvršio isti pokus s bakterijskim svjetiljkama Molisch na izložbi vrtlarskoga društva u Beču.



SNIMKA U SVIJETLU MICELIJA GLJIVE *Omphalia flavida* (po Bulleru)

Na jačinu toga svijetla utječu vanjski faktori, kao temperatura, kisik, reakcija hranljivoga supstrata i neke kemijske tvari. Svijetljenje započinje već kod toplina ispod 0^0 C; gornja je granica u bakterija niža, a u gljiva viša. Najpovoljnija je temperatura za fotobakterije između 9^0 do 12^0 C (u tropskih vrsta 28^0 do 38^0 C). Neke se gljive u tom pogledu približavaju bakterijama (optimalna temperatura 10^0 do 15^0 C), a u drugih je potrebna viša temperatura, sve do 25^0 C). Svijetljenje jenjava i napokon prestaje uz nedostatak kisika, no bakterije su dosta osjetljive i na reakciju hranljivog supstrata. Za bakterije je najpovoljniji supstrat neutralne reakcije, a za gljive ponešto kiseo. Natrij znatno utječe na jačinu svijetla, a može ga donekle zamijeniti magnezij, pa je uz ostalo to razlog, da hranljivom supstratu za bakterije dodajemo 3% kuhinjske soli (Na Cl).

Što je uzrok samomu svijetljenju, nije definitivno riješeno, no najraširenije je mišljenje, da se u stanicama nalazi tvar, zvana fotogen, koja svijetli djelovanjem enzima fotogenaze

ili luciferaze. Ultravioletno svijetlo ubija fotobakterije, no ne obustavlja svijetljenje, te je ono prema tomu kemijski proces. Poznat je veći broj morskih organizama, koji žive u većim dubinama i koji posjeduju naročite organe za svijetljenje, te je zanimljivo spomenuti, da svijetlo u ovom slučaju ponajčešće proizvode fotobakterije, koje vjerojatno žive simbiotski u organima tih životinja.

LIT.: H. Molisch, *Leuchtende Pflanzen*, Jena 1904; V. Vouk, V. Škorić, Z. Klas, *Nova fotobakterija iz Jadranskog mora i utjecaj koncentracije H-iona na njeno svijetljenje*. Rad 241, Zagreb 1931. V-Š-ć.

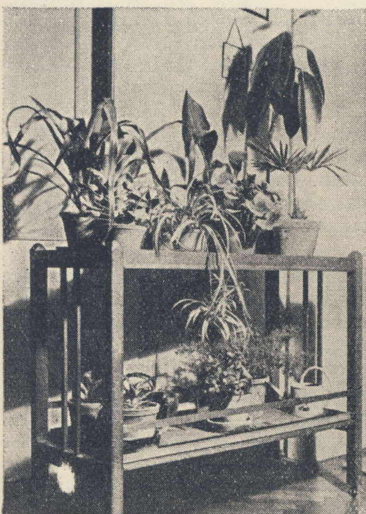
V. BILJKE UKRASNE (SOBNE)

Vrt je od davnih vremena glavno područje primjene ukrasnih biljaka. I ako je u prvo vrijeme svoga razvoja vrt bio zasađen samo korisnim biljkama, doskora dolazi razvojem kulture do izraza u vrtu i smisao čovjeka za ljepotu biljke, pa se pomalo pored korisnog drveća, kao što su voćke, počinje saditi i ukrasno drveće, a pored povrća i ljekovitog bilja još i cvijeće. Takav razvoj vrtlarstva nalazimo u Starom Egiptu, odakle imamo najstarije povijesne podatke o vrtu i vrtlarstvu, a sličan se razvoj ponavlja kasnije na pr. u srednjovječnoj Europi.

Ukrasne biljke, koje sadimo u vrtu, razlikuju se prema njihovoj naravi i uzrastu u ukrasno drveće i grmlje, te u zeljasto bilje, t. j. jednogodišnje cvijeće i trajnice (v.). Posebnu skupinu čine penjačice i povijuše (drvenaste i zeljaste), koje su osobito prikladne, da ozelenjuju i ukrašuju zidove, ograde i slično. Unutar svih spomenutih skupina ukrasnog bilja ima vrsta, koje ukrašuju samo svojim lišćem i stasom, dok druge opet pretežno gojimo zbog lijepih cvjetova. Redovno se u vrtovima sade biljke, koje su posve prilagođene na naše podneblje, te napolju prezime bez ikakve zaštite ili uz neznatne mjere opreza (zakloni od slame, lišća, dasaka i slično). Biljke, koje su podrijetlom iz toplijih (sredozemnih i suptropskih) krajeva, ne sadimo u vrtu, već ih gojimo u loncima ili većim posudama. Takve biljke možemo ljeti držati u vrtu, dok ih zimi držimo u sobi ili spremamo u kakvim prikladnim prostorijama. To su onda različite balkonske biljke i sobne biljke.

Sobnim biljkama nazivamo biljke, koje se mogu s uspjehom gojiti u sobama naših stanova.

Pri tome moramo računati s dvije najveće poteškoće: s nestašicom svijetla i suhoćom uzduha. Izuzevši moderne stanove s velikim prozorima u većini stanova ima dovoljno svijetla za uspijevanje biljaka samo na prozoru i u njegovoj neposrednoj blizini. Za sobno bilje najprikladnije su sobe s dovoljno sunčanog svijetla, dakle okrenute prema jugu. Najpovoljniji je položaj za biljke na prozornici između dvostrukih prozora, izuzevši jaku zimu, kad između prozora može toplota pasti ispod 5° C, pri kojoj temperaturi već mnoge biljke stradaju. Na žalost je prostor između prozora obično pretijesan za veće biljke. U modernim zgradama ima i posebnih prozora za cvijeće, koji su udešeni naročito za uzgoj sobnog bilja. U blizini prozora smještaju se biljke na stolićima ili stalcima. Vrlo je malo biljaka, koje uspijevaju podalje od prozora, u tamnijim prostorijama ili iza gustih zastora (na pr. *Aspidistra* i *Sansevieria*).



(Foto Z. Arnold)
STOLIĆ ZA SOBNO BILJE

U sobama, koje se zimi lože, biljke redovno stradaju od odviše suhog uzduha, napose tamo, gdje je centralno grijanje (osobito parom). Normalna uzdušna vlaga ložene sobe od 18° do 20° C trebala bi biti oko 65%. Plitke široke posude s vodom postavljene na peć ili na radijatore mogu samo donekle ublažiti tu nevolju. Preporučuje se češće pranje lišća mlakom vodom, čime se ujedno uklanja prašina, koja je također velik neprijatelj sobnog bilja.

Zimi je osobito važna toplota sobe, u kojoj držimo bilje. U tom pogledu imaju različne vrste različite zahtjeve. Tropske i suptropske biljke, koje vrtlar goji kod 15° do 20° C u toplom stakleniku, zadovoljit će se u sobi s 15° do 18°. Viša je toplota štetna, jer što je toplije, to je suši zrak u sobi. U ovu skupinu bilja ubrajamo na pr. kliviju (*Clivia miniata* Rgl., v.), različne džbunaste begonije (*Begonia Scharffiana* Rgl., *B. metallica* G. Smith, *B. Credneri* Haage et Schmidt), neke bromelijaceje (*Billbergia*, *Aechmea*, *Vriesia splendens* Lem.), zatim *Pandanus utilis* Bory i P. *Veitchii* hort., *Hoya carnosa* R. Br., filodendron (*Monstera deliciosa* Liebm.), *Sansevieria*, a od palma *Kentia Forsteriana* Moore i *K. Belmoreana* Moore et v. Muell. i t. d. Suhi sobni uzduh dobro podnose *Sansevieria*, *Hoya*, filodendron, *Chlorophytum* i *Tradescantia*.

Vrlo mnoge vrste uspijevaju najbolje kod 10°—12° C, t. j. u temperiranoj sobi, koja se ne loži neposredno, već dobiva toplinu iz susjedne ložene sobe. To su biljke, koje vrtlar uzgaja u t. zv. temperiranom stakleniku, na pr. aralija, aspidistra, *Asparagus Sprengeri* Rgl., gumijevac (*Ficus elastica* Roxb.), *Begonia* Rex Putz. i *B. phyllomaniaca* Mart., zatim sobna ciklama (*Cyclamen persicum* Sm.), sobni jaglaci (*Primula obconica* Hance, *P. chinensis* hort. i *P. malacoides* Franch.), od palma *Livistona chinensis* Mart., *Phoenix canariensis* hort., *Rhapis flabelliformis* L. fil., mnoge kakteje, kao mamilarije, opuncije, te mnoge druge sobne biljke.

Konačno, otporne vrste sobnih biljaka mogu prezimiti u neloženoj svijetloj sobi kod 5°—8° C, u prvom redu različno sredozemno drveće, koje vrtlari goje i prezimljuju u hladnom stakleniku, kao što su lovor, mrča, limun, naranča, oleandar, ružmarin. Ovamo ide i aukuba, različne sorte fuksija, zatim kamelija i azaleja (potonje stavljamo samo za vrijeme cvjetanja na kraće vrijeme u topliju sobu). Od palma možemo ovdje smjestiti običnu žumaru i *Trachycarpus excelsa* Wendl.

Zalijevanje se ravna prema toploti prostorije. Što je hladnije u sobi, to rjeđe zalijevamo. Osobito to vrijedi za biljke, koje se zimi nalaze u hladnoj neloženoj sobi, pa ih zalijevamo samo jedamput u tjednu, a gdjekoje samo dvaput na mjesec. Biljke u toploj sobi zalijevaju se češće, i to prema zahtjevima pojedine vrste, pa se za zalijevanje ne mogu dati neka određena pravila.

Za zdravlje biljaka važno je prozračivanje sobe. Pri tome ne smiju biljke biti izvrgnute propuhu, a zimi ne smije na njih izravno udarati hladni zrak. Najbolje je zračiti sobu neizravno ili kroz prozor, na kojemu nema biljaka.

Mnoge sobne biljke — izuzevši one najosjetljivije — mogu se ljeti držati u vrtu, gdje većini vrsta godi polusjenovito mjesto. Osobito to vrijedi za palme, različne paprati i drugo bilje s ukrasnim lišćem. Limuni i naranče, lovorika i oleandar te mnoge kakteje i tustike mogu stajati i potpuno na suncu.

Mnoge vrste možemo ljeti držati i na balkonu ili na pretprozornici. Pri tome je najbolji položaj okrenut prema istoku, ili barem zapadni položaj, dok je južni položaj ljeti odviše vruć i suh, pa ne prija mnogim vrstama.

Za uspijevanje bilja u loncima važna je zdrava i dobra hraniva zemlja. Za tu svrhu služi u prvom redu kompostna ili klijališna zemlja pomiješana s 20% ili više čistoga ispranog riječnog pijeska. Za biljke, koje trebaju laganiju zemlju, uzima se zemlja lisnjača (crnica od istrulog lišća) s većom primjesom pijeska. Posebnu laganu smjesu zemlje s tresetom ili vrijesnjačom zahtijevaju azaleje, kamelije i ostale vrste iz por. vrijesova. Naročite lagane propusne smjese često s više vapna zahtijevaju različne vrste kakteja i tustika (sukulenata).

Biljke treba presađivati onda, kad im je korijenje već ispunilo lonac i proraslo grudu zemlje. Najbolje je presađivati u proljeće izuzevši one biljke, koje baš u proljeće cvatu (za vrijeme cvjetanja ne valja presađivati). Obično je dovoljno presaditi biljke jedamput godišnje, dok se velike biljke u drvenim posudama ili sanducima presađuju tek svake druge, treće godine ili još rjeđe. Samo mlade biljke bujnog razvoja presađuju se po potrebi i dvaput godišnje.

LIT.: S. Pirnat, *Cvijeće u sobi*, Zagreb 1925. Z. A.

BILJKE MORSKE → More, biljni svijet.

BILJKE PLANINSKE → Planine, biljni svijet.

BILJKE PUSTINJSKE → **Pustinjare biljke.**

BILJKE VODENE → **Vodenjare biljke.**

BILJNA mast, svila, vlakanca, zadruga → **Mast, Svila, Vlakanca, Zadruga biljna.**

BILJNA GEOGRAFIJA → **Geobotanika.**

BILJNA SLONOVA KOST → **Bjelokost biljna.**

BILJNA SOCIOLOGIJA → **Sociologija bilja.**

BILJNE boje, sluzi → **Boje, Sluzi biljne.**

BILJNI liker, loj, vosak → **Liker, Loj, Vosak biljni.**

BILJNI POKROV → **Vegetacija.**

BILJOŽDERI (*herbivora*) su životinje, koje se hrane biljnom hranom. Kako je bilje obično tvrdo i čvrsto, imaju biljožderi posebne prilagodbe, da razgrizu bilje, koje je osnovna životinjska hrana. Među jednostavnijim životinjama ima malo biljoždera: najviše ih nalazimo među kukcima, koji imaju čvrste čeljusti za grizenje, pa nešto među puževima, koji imaju trenicu poput turpije. Malo je biljoždera i među ribama, gušterima, kornjačama, nešto više među pticama. Najviše su biljožderi sisavci, koji imaju čvrste i posebno udešene zube, da mogu biljnu hranu dobro razgristi, pa je pri probavi u crijevima mogu iskoristiti bolje od svih drugih biljoždera. Budući da biljožderi trebaju za prehranu mnogo bilja, koje slabo hrani, razvilo se kod njih vrlo prostrano probavilo s velikim želucem i velikim slijepim crijevom. Čitavo je crijevo obično mnogo dulje nego kod mesoždera (kod mačke je 4 puta tako dugačko kao tijelo, a kod goveda 20 puta). Biljožderi su obično mirne, trome i društvene životinje, jer lako dođu do obilne hrane, i imaju sredstva za obranu, a ne za navalu. Najmanje takvih životinja živi u moru, više ih je u slatkoj vodi, a najviše na kopnu, gdje je i bilje najjače razvijeno.

BILJUR → **Staklo.**

BIMANA (lat. bis i manus, što znači »dvoruk«), naziv kojim Linné, Cuvier, Owen, Blumenbach odjeljuju čovjeka od *četverorukih* životinja, majmuna (Quadrumana). Danas se ta razdioba ne upotrebljava u zoologijskom sustavu, jer se ne temelji na anatomskim karakterima. K. B.

BIMBAŠA (tur. »tisućnik«, složeno od bin »tisuća« i baš »glava«). Vojnički naziv za bojnika u turskoj i egipatskoj vojsci. Ime se spominje često u narodnim pjesmama. A. Š-k.

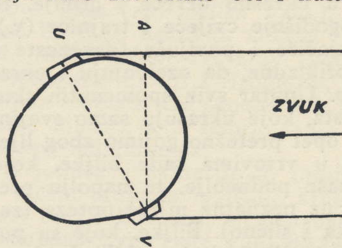
BIMETALIZAM, sustav metalne valute, u kojem uporedo postoje dva zakonska metalna novca s jednakom zakonskom snagom plaćanja, naime zlatni i srebrni novac. Razmjer vrijednosti jedne kovine prema drugoj može biti zakonom određen ili je pak uopće neodređen i prepušten oscilaciji slobodnog tržišta. U tom se slučaju govori često o sustavu *paralelne valute.* No taj izraz nije ispravan, jer zapravo postoje dvije valute i dvije nepovezane skale robnih cijena. U povezivanju vrijednosti jednog i drugog zakonskog metala leži teški problem bimetalizma, jer ako se odnos srebra naprama zlatu i odredi zakonski (na pr. 1 : 15), ipak ga je u praksi veoma teško održati kroz dulje vrijeme. Na svjetskom tržištu zlata i srebra, kao robe, ne mogu se utvrditi stalni proizvodni uvjeti, a prema tome ni stalna cijena obadvaju metala u nekom određenom odnosu. Zato su tokom druge polovice 19. st. i prešle zemlje bimetalnog sustava (na pr. latinska unija) na sustav jedne valute, i to redovno zlatne valute. Bimetalni sustav ima danas samo još svoj povijesni značaj, iako se od vremena na vrijeme pojavljuju bimetalni planovi. Tako se o tom pitanju mnogo raspravljalo u Sjedinjenim američkim državama oko 1930, kad je zbog veoma male poslijeratne proizvodnje zlata prijetila deflacija novčanog opticaja u zemljama zlatnih valuta sa svim lošim posljedicama u gospodarskom životu. Predlagalo se stoga, da se proširi zlatna podloga pomoću srebra. Danas međutim postoji težnja, da se ukloni uopće novac od plemenitih kovina iz prometa. Zlato ili srebro ima služiti ili tek kao podloga emisije banknota (novčanica) ili štoviše samo kao mjerilo vrijednosti dobara u prometu. A. T. H.

BIMETALNA VRPCA se sastoji od dvije čvrsto staljene kovne (od slitine) pločice, koje imaju različite koeficijente toplinskog rastezanja. Izrađuju se u prstenastom, spiralnom i ispruženom obliku. Radi različitih koeficijenata rastezanja staljenih pločica nastaje kod promjena temperature znatno stezanje i pružanje vrpce. U meteorologiji se upotrebljava za mjerenje temperature. Grade se bimetalni termometri, termografi i meteorografi. U tehnici služi kao termoregulator. F. M-ć.

BINARNE ZVIJEZDE (dvojne), dvije zvijezde stajačice, koje se pod utjecajem međusobnog gravitacionog privlačenja gibaju oko zajedničkog težišta tako, da su im ophodna vremena jednaka (→ zvijezde). J. G-g.

BINARNI SPOJEVI. Pod binarnim spojevima razumijevamo u anorganskoj kemiji spojeve sastavljene od dva elementa, od kojih preteže kod jednog elektropozitivni, a kod drugog elektronegativni karakter (K_2O, NaCl, $AuCl_3$). Do stvaranja binarnih spojeva može doći i između dva elektronegativna elementa (CO_2, SO_3). Ovdje sumpor i ugljik kao slabije elektronegativni elementi prema jače elektronegativnom kisiku preuzimaju ulogu elektropozitivnog elementa. Slabije je izraženo stvaranje binarnih spojeva između dva elektropozitivna elementa (spojevi među kovinama). Spajanjem dvaju binarnih spojeva nastaju *tercijarni spojevi:* $K_2O + CO_2 = K_2CO_3$; $K_2O + SO_3 = K_2SO_4$; $NaCl + AuCl_3 = NaAuCl_4$. Ovdje su jedni binarni spojevi (K_2O, NaCl) elektropozitivnog, drugi (CO_2, SO_3, $AuCl_3$) elektronegativnog karaktera. S. M.

BINAURALAN (lat. bini »po dva«, auris »uho«), oznaka za slušanje sa dva uha. Isto što i *diotičan* (grč. δύο »dva«, ὦτα »uši). Već jednim uhom pogađamo donekle smjer, iz kojega zvuk dolazi; pri tom utječe glava kao zapreka zvuku. Slušajući sa dva uha znatno smo za smjer osjetljiviji. Ako zatvorimo oči i kušamo sluhom namjestiti lice baš prema izvoru zvuka, ne ćemo pogriješiti više nego li od prilike za 3⁰, a to je toliko, da zvuk do jednoga uha U (v. sl.) ima za AU = 1 cm dulji put negoli do drugoga, V. AU je kateta pravokutnoga △ AUV, a zvuk prevali taj put u 0·00003 sek. Veoma ćemo pogriješiti, ako stanemo pred uru i slušamo njezino kucanje tako, da pred desno uho stavimo dlan desne ruke, a iza lijevog dlan lijeve; zvuk u desno uho sada zakašnjava, jer treba da obiđe ruku, i kada mislimo, da je ura baš pred licem, ona je znatno nadesno.



Osjetljivost za smjer možemo povećati, ako u jedno i drugo uho utaknemo po jednu cijev, simetrično spram glave. Time se otvori uha U i V umjetno razmaknu do slobodnih krajeva cijevi. Kako kateta AU ostaje 1 cm, a hipotenuza UV se povećala, ∢ AVU se umanjio, te je najveća pogreška namještaja lica postala manja. Spomenuti brojevi ne vrijede uvijek, već samo kod prekidanih zvukova, štropota i t. d., inače je osjetljivost manja. Povrh toga, kada zvuk dolazi baš sprijeda, osjetljivost za smjer zvuka je najveća. St. H.

BINCHOIS, Gilles (Aegidius), ✳ Bins u Hennegauu oko 1400, † Lille 1460, skladatelj. U mladosti bio je vojnik, poslije pjevač u kapeli na dvoru Filipa Dobroga od Burgundije. Od njegovih se skladba sačuvalo dosta: 52 svjetovne i dvanaestak duhovnih popjevaka te 24 misne popijevke (dijelovi misa). Osim toga ima dijelova njegovih skladba u znamenitim tridentinskim kodeksima. Sedam svjetovnih »chansona« B-ovih izdao je dr. H. Riemann (Leipzig 1892). B. pripada skupini nizozemskih skladatelja, koja je u 15. stoljeću unaprijedila glazbu po cijeloj Evropi. B. Š.

BINDING, 1. Karl, ✳ Frankfurt 4. VI. 1841, † Freiburg i. Br. 7. IV. 1920, njemački kriminalist i pravni povjesničar. Bio je sveučilišni profesor u Baselu, Freiburgu i. Br., Strassburgu i Leipzigu. Najjači je dogmatičar u njemačkoj kaznenopravnoj znanosti. Prvi je stvorio pojam nekih posebnih »norma«, koje doduše izričito nisu sadržane u kaznenim zakonicima, ali su njihove pretpostavke. To su neke zapovijedi javnopravne prirode, u kojima je sadržan zahtjev države za pokornost kao i pravilo za ponašanje pojedinaca. Zapravo se ovdje radi o nekim tvorevinama opće društvene, a donekle i moralne prirode, kojih je pravni značaj vrlo dvojben. Smisao »norma« možemo najbolje shvatiti, ako ih zamislimo kao pojam, koji ima biti spojka između povijesnoga i pozitivističkoga shvaćanja prava. Kao konkretne misli one su bliže narodnoj duši i prilagodljive, te mogu ublažiti krutost pozitivističkog shvaćanja. I doista položaj je Bindingov u pravnoj filozofiji između historijske škole i pozitivizma. Bio je uvijek spreman na borbu i oštro je ustajao protiv shvaćanja kazne kao sigurnosne mjere protiv opasnih lica. Po njemu je kazna javna reakcija na ponašanje, koje se protivi normi i pravu, sa zadaćom, da se

sačuva ugled prava. Kako je i ispaštavanje učinjenog zla cilj kazne, to osobitu pažnju posvećuje pojmu krivnje. Pri tom prvi iskorišćuje u njemačkoj kaznenopravnoj znanosti rezultate novije psihološke, napose Wundtove škole. U pitanju slobode volje zastupa misao neke autonomije volje pojedinca. Značajka je njegovih djela, da su ona izrađena do najmanjih pojedinosti.

BIBL.: *Die Normen und ihre Uebertretung*, 4 sv., Leipzig 1872—1920; *Handbuch des Strafrechts*, Leipzig 1885; *Strafrechtliche und strafprozessuale Abhandlungen*, 2 sv., Leipzig 1915. S. F-k.

2. Rudolf, ✻ 13. VIII. 1867, † Starnberg 4. VIII. 1938, njemački pisac. Glavno mu je djelo autobiografske naravi *Erlebtes Leben* (1928), u kojem opisuje, kako se dugo nije mogao snaći ni odlučiti ni za kakovo zvanje. Upoznavši D'Annunzia otkrio je u sebi pjesnika. U velikim ljudima njemačkog naroda: Goetheu, Mozartu, Hölderlinu, Schilleru, Brahmsu štuje plemenitost i veličinu, što mu je omogućilo stvoriti ponosne i viteške muške i ženske karaktera njegovih novela: *Opfergang, Unsterblichkeit, Die Waffenbrüder* i legendu *St. Georgs Stellvertreter*, dok druge pripovijesti, kao *Die Keuschheitslegende i Weihnachtslegende vom Peitschen*, sjećaju Kellerovih, romantičkom ironijom prožetih pričica *Sieben Legenden*. Zbirka novela *Die Geige* (1911) obrađuje pitanje o pravu, dostojanstvu, ponosu, ćudorednosti i slobodi čovječjoj. Lirskom zbirkom *Stolz und Trauer* (1922) pjesnik izražava veselje nad snažnim oduševljenjem, gdje ga u narodu nalazi, i žalost nad tolikim zabludama čovječanstva. Neko više saznanje tajna života, ljubavi i smrti izriču lirske pjesme *Sieg des Herzens* (1937). Značajan i zanimljiv mu je ratni dnevnik *Aus dem Kriege* (1925).

LIT.: Fr. Koch, *Geschichte deutscher Dichtung*, Hamburg; Fr. Lennartz, *Die Dichter unserer Zeit*, Stuttgart. G. Š.

BINDUS, ilirski bog izvora. G. 1895—96 kod kopanja na izvoru rječice Privilice, pritoka Une, 2 km južno od Bišća, nađeno je više posvetnih žrtvenika, koje su u rimsko doba podigli poglavari (praepositi i principes) ilirskog plemena Japoda. Većina ih nosi posvetu *Bindo Neptuno* (CIL. III. 14323 i d.), neki prikazuju u reljefu Neptuna s trozubom ili Tritona ili jarce kao žrtve; oko izvora su zaista nađeni ostatci rogova i kosti jaraca. Tu se dakle štovao domaći, ilirski bog izvora Bindus, kojega »interpretatio Romana« naziva Neptunom, jer je i taj bio nesamo bog mora, već i rijeka, na kojima se štovao. S time se dobro slaže, što ime Bindus stoji u očitoj vezi sa staroindijskom riječi bindú-h »kaplja« (koja se u toponomastici nekoliko puta javlja složena kao ime kupališta, hodočastilišta i jezera), zatim s nekoliko keltskih riječi istoga korijena, koje znače »kaplja« ili »struja, val«. Po bogu se zvala i neka žena *Binhdo*, kojoj je nadgrobni kamen nađen u Gleichenbergu u Štajerskoj (CIL. III. 5483).

LIT.: Patsch, *Wiss. Mitt. Bosn. Herz.*, VI., 154 i d., VII., 33 i d; A. Mayer, *Glotta* 25, 173 i d. i 28..., koji uz Bindus nadovezuje i ime Bandusia (izvor kod Venuzije u mesapskoj Apuliji, što ga opjevao Horacije. carm. 3, 13), analizirajući ga kao particip perfekta ženskog roda (sufiks *-usia*) od korijena, koji znači »teći« te mu ustanovljuje značenje »izvor«. A. M-r.

BINET, 1. Alfred, ✻ Nica 1857, † Pariz 1911, psiholog, sveuč. prof. i ravnatelj laboratorija fiziologijske psihologije u Parizu. Poznat kao istraživač inteligencije djece i sastavljač serije testova (→ Binet-Simonov sustav). Osnivač i prvi urednik godišnjaka *L'année psychologique* (1893).

BIBL.: *Methodes nouvelles pour le diagnostic du niveau intellectuel des anormaux*, 1905; *Le développement de l'intelligence chez les enfants*, 1908; *Nouvelles recherches sur la mesure du niveau intellectuel chez les enfants d'école*, 1911; *Les idées modernes sur les enfants*, 1911. R. B-s.

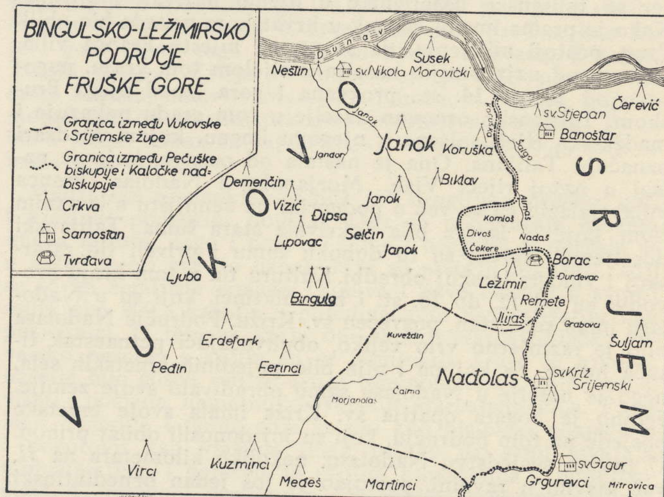
2. Jacques-Philippe-Marie, ✻ Rennes 1786, † Pariz 1856, francuski matematičar i astronom, prof. mehanike na Politehničkoj školi i astronomije na Collège de France. Napisao je veliki broj rasprava u različitim francuskim matematičkim časopisima o mehanici, čistoj i primijenjenoj matematici i astronomiji. S. Š.

BINET-SIMONOV SUSTAV, serija zadataka za mjerenje inteligencije djece od 3 do 13 god. Za pojedine godine života određeni su posebni testovi. Dijete, koje je riješilo sve testove do svoje dobi ili onoliko preko toga, koliko je ostalo neriješenih testova, ima normalnu inteligenciju, jer je njegova »mentalna dob« jednaka njegovoj »kronologijskoj dobi«. Dijete, koje je riješilo veći broj testova nego što odgovara njegovoj životnoj dobi, ima inteligenciju višu od norme, a ono, koje je riješilo manje, zaostaje po inteligenciji. Ispitivanje po ovom sustavu vrši se pojedinačno. Ocjenjivanje odgovora je alternativno, t. j. pojedini test je riješen (+) ili nije (—). Stupanj nadarenosti ili zaostalosti izrazuje A. Binet razlikom između tim ispitivanjem postignute mentalne dobi i kronologijske dobi ispitanika. Tu je mjeru zamijenio W. Stern kvocijentom između te dvije veličine.

B.-S-ov sustav prikazuje prvi uspješni pokušaj, da se psihologijskim postupkom utvrdi stupanj intelektualnog razvoja. Vrijednost se toga sustava osniva na tome, što su zadatci izabrani tako, da po svojoj težini odgovaraju poprečnim sposobnostima djece neke dobi života.

Tu metričnu skalu inteligencije usavršili su i prilagodili posebnim nacionalnim prilikama Terman, Goddard, Decroly, Bobertag, Kuhlmann, Burt i dr. Od tih preradba najpoznatija je Termanova t. zv. Stanford-revizija, koja proširuje ispitivanje do mentalne dobi od 10 i pol godina. Prema Termanu načinio je Borislav Stevanović beogradsku reviziju (1937). U Zagrebu su se vršila ispitivanja inteligencije djece na osnovi preradbe Bobertagove (uz neke izmjene) od 1922 dalje. R. B-s.

BINGULA, mjesto u Slavoniji, gdje su otkriveni nalazi iz brončanog doba s različnim oruđem i ulomcima, među kojima se ističu tri uska dlijeta u obliku šupljih keltova (Hohlkelt) i jedan kelt s oštricom vanredno proširenom u obliku bradve. Predmeti se nalaze u zagrebačkom muzeju. Dva drška brončanih mačeva ističu se ljepotom izradbe i idu pod konac brončane dobi. Ć. T.



BINGULSKO-LEŽIMIRSKO PODRUČJE FRUŠKE GORE. Razvijanje naselja i migracije. U južnoj fruškogorskoj podgorini i po zgodnim položajima same gore, Erdeviku na istok, a Iloku na jugoistok, nalazilo se u vrijeme prije Turaka jako naselje, na kojega osnovi i danas postoje mjesta: Bingula, Divoš, Đipša, Vizić, Ležimir, Kuveždin, Manđelos, Grgurevci i Šišatovac. U doturskom razdoblju na tom je zemljištu bilo više naseljenih mjesta nego danas, iako je sama nizina ispod podgorine bila obrasla dubokom šumom kao i bliza Posavina. U sređivanju naselja poslije oslobođenja od Turaka svedena su preostala sela iz planine južnije, na niže tlo, te su Bingula i Divoš dobili današnji položaj u ravnici, a Ležimir, Kuveždin i Šišatovac pomaknuti su na ivicu podgorine. U upravnoj organizaciji ovo se zemljište nalazilo u istočnoj granici Vukovske župe, koja je tu međašila sa Srijemom.

Kako je ta županska granica tekla uglavnom po suhu tlu, ona je više puta pomicana, već prema koristi moćnih veleposjednika, te se događalo, da je srijemsko područje prebacivano i na ovo zemljište, ali je i obratno: u vukovsko računan katkada i jugozapadni dio Srijema oko Manđelosa. U crkvenoj upravi katoličke su župe pripadale ili morovićkom arhiđakonatu i pečujskoj biskupiji, ili kaločkoj nadbiskupiji, koje su tu graničile na županskoj međi. Po računima papina legata od 1333—1335, koji je u Slavoniji kupio crkveni porez, te je zabilježio tadašnje katoličke župe po tim krajevima, i po čestim vijestima iz socijalnih listina od 13. do 16. st. znamo za postojanje i položaj čak onih mjesta, koja od Turaka dalje ne postoje. Pisani spomenici od turskoga razdoblja i opisi toga zemljišta s kraja 17. st. daju nam opet potrebne podatke o naselju, kakvo je bilo u vremenu turskoga gospodstva i kako se organiziralo u sređivanju prilika poslije turskoga odlaska.

Bingula je do konca 17. st. ležala sjevernije od današnjega položaja, već u gori, s obje strane potočića na zgodnom mjestu. Kako je bila poveliko naselje, već je oko 1460 imala stepen trgovačko-obrtničkoga mjesta. Papin legat od 1333—1335 našao je u njoj dvije katoličke župe, koje nije zajedno posjećivao. Otuda se vidi, da je i samo mjesto bilo izgrađeno u dva dijela. Područje Bingule bilo je veliko i obilato dobrim oranicama i vinogradima. Na položaju, na kojem je danas izgrađena Bingula, prije Turaka nalazilo se mjesto, zapisano u spomenicima u obliku Fyr, Fur. U predaji sačuvano je za to naselje ime Ferinci, koje su nosili hrvatski starosjedioci. U njemu je bila katolička župa, a stanovništvo je oko 1460, kao i u susjednoj Binguli, steklo trgovačko-obrtnički stepen. Ferinci su imali izvrsne zemlje, a u podgorini vinorodno tlo, na kojem je bila uzgajana stara plemenita loza. Istočna međa ferinačka ujedno je bila granica Vukovske i Srijemske župe, koja je u tom kraju tekla po potoku Morjanu, te je onda dalje na sjever udarala zapadno od današnjega Divoša i Kuveždina. Na tome potoku, u međi s Ferincima, ležalo je selo Morjanolas na položaju današnje Čalme. Drugi dio toga toponomastikona upućuje, da je u tom selu osnovno naselje bilo talijansko, svakako u vezi s talijanskim osnovnim stanovništvom u susjednom gradu Nađolasu na položaju sadašnjega sela Manđelosa, nešto istočnije od Čalme. U latinskom obliku mjesto Nađolas zvano je Franca villa, jer su talijanske naseljenike u njemu nazivali Francima. Kako je prema imenu Franak u hrvatskom nekada bio oblik Frug, postoji mišljenje, da je prema mjestu Franca villa, jednom od najznatnijih naselja u cijelom tom kraju, pogotovu od 12. do 14. st., prozvana i gora iznad njega Fruškom. Talijansko osnovno naselje u tom gradu pokazuje i madžarska riječ »olász« u njegovu imenu, kojom Madžari označuju Talijana. Ona je nastala od osnove, koja se nalazi u našoj riječi Vlah. Morjanolas i Nađolas (Franca villa) nalazili su se već u podgorini na zemljištu s izvrsnim tlom, koje je isprva bila pokrivala stara šuma. Talijanski doseljenici iskrčili su tu duboku šumu i priveli tlo ratarskoj i vinogradarskoj obradbi. Kulturu tla u tom kraju provodili su od 12. do 16. st. i benediktinci, koji su u Nađolasu imali samostan, posvećen sv. Križu. Područje Nađolasa bilo je razmjerno vrlo veliko, obuhvaćajući petnaestak tisuća jutara, na kojima i nije bilo pojedinih kmetskih sela, nego je naselje u Nađolasu samo obrađivalo svoje zemlje. Jedino je bogata opatija sv. Križa imala svoje kmetske posjede na tom području, koji su joj donosili obilat prihod. U prvom susjedstvu Nađolasu, nekoliko kilometara na *JI*, već sasvim u ravnini, postojao je još jedan benediktinski samostan, koji je bio posvećen sv. Grguru. Po njemu je prozvano naselje, koje je oko njega nastalo, Sv. Grgur ili Grgurevci. Benediktinci toga samostana imali su posjeda i dalje, zapadno od svoga doma, te je njima pripadao i dio Morjanolasa, od prilike tamo, gdje je danas izgrađeno selo Čalma. Grgurevački benediktinci stariji su u tom kraju nego nađolaski, te bi prema tome posjedovanje njihovo u nađolaskom području bilo i shvatljivo.

Bogato naselje u Nađolasu steklo je po svojoj ekonomskoj snazi rano, još u 14. st., stepen trgovačko-obrtničkoga mjesta, te je bilo uređeno po načinu velikih trgovišta sa sucem, sudskim prisjednicima i gradskim vijećem na čelu. Zbog toga je ono u madžarskom obliku i zvano »Velikim«. Kroz mjesto vodila je državna cesta od Mitrovice kroz Frušku goru na Banoštar i Ilok i prometni Dunav. U samom naselju stajala je župna crkva sv. Ivana Krstitelja. Kako je Nađolas ležao u Srijemu, pripadao je kaločkoj nadbiskupiji, u kojoj je bio granična župa prema morovićkom arhiđakonatu, te je katkada u njega i računan. Benediktinski samostan u njemu imao je veliku važnost i u duhovnom i gospodarskom pogledu. Patronatstvo nad njim držali su do početka 14. st. plemići vočinski, a poslije kroz mnogo godina morovićki. Grgurevački benediktinski samostan podignut je na nižem tlu, nego onaj u Nađolasu, već sasvim u međi s Mitrovicom, na plodnoj zemlji, te je bio na glasu već za provala Tatara, koji ga nisu bili porušili, kao što su to načinili sa samostanom sv. Stjepana u Banoštru. Naselje oko samostana sv. Grgura ipak se nije bilo razvilo u veće trgovačko-obrtničko mjesto prije Turaka, pa nije imalo ni svoje posebne župne crkve. Područje naselja pripadalo je opatiji, koja je imala posjeda i u susjedstvu u nekoliko sela izvan grgurevačkoga područja.

Sjeverno od Bingule, u području današnjih sela Vizića i Đipše, nalazilo se selo Lipovac, koje je bilo izgrađeno oko potoka istoga imena. Službeni popis papina legata zove to selo Hársár, madžarskom riječju, koja znači isto što i hrvatska. Hrvatsko ime selu zapisano je za tursko vrijeme, te se može pretpostaviti, da je govoreno u hrvatskih starosjedilaca i prije Turaka. U selu je postojala župa sa crkvom, posvećenom sv. Nikoli. Ona je ležala još u morovićkom arhiđakonatu i u Vukovskoj župi. Od Lipovca prema istoku i jugoistoku u samoj gori po dolovima bilo je pet posjeda, koji su bili položeni ovim redom: prvo Divoš, dalje na istok do njega Komloš, a onda u tom smjeru Nadaš; južno od Divoša Kövesd, a do njega na istok Čekere. Sva ta sela pripadala su Srijemu, a nalazila su se tik granice prema Vukovskoj župi. Bila su kmetska i malena, a njihova su područja ispunjavale u glavnom stare šume, u kojima je naselje iskrčilo potrebne zemlje za ratarsku obradbu. Takva su sela bili i Đurđevci i Grabovci, od kojih je prvo ležalo ispod Vijenca, sjeverozapadno od Grgurevaca, a drugo već u podgorini, jugozapadno od toga sela. Oba su sela pripadala Srijemskoj župi. U tom planinskom dijelu, u slabom naselju, nije bilo ni crkava ni župa.

Na zgodnim položajima, ili u samoj gori ili u njenoj podgorini, nalazilo se je u tom kraju još devet mjesta. Sjeveroistočno od Bingule, a zapadno od Divoša po dolovima i stranama gore, na dobroj zemlji, ležalo je veliko naselje Janok. Zapravo su bila u tom zapadnom dijelu planine tri mjesta Janoka, a ona su zauzimala cijelu stranu prema Dunavu i prema Posavini uzduž potoka Janoka, koji protječe gotovo kroz cijelu širinu Fruške gore u tom kraju. U socijalnim i crkvenim spomenicima od 13. do 16. st. to je veliko naselje bilo zapisano u službenom madžarskom obliku Eng ili Henc, ali je predaja održala samo ime Janok, koje su nosili starosjedioci Hrvati, dok je ono madžarsko nastalo kao oblik Jenke prema Janko po jezičnim pravilima toga jezika. Već u vrijeme putovanja papina legata od 1333—1335 postojala su tri dijela Janoka i u svakome od njih bila je crkva sa župom. U onome dijelu, koji je bio izgrađen u susjedstvu s Bingulom i s Lipovcem, stajala je crkva Bl. Djev. Marije, a njena je župa bila osrednje jakosti. Ona se nalazila na najvišem tlu, na novim krčevinama. Sjevernije otuda, a istočno od Lipovca, ležao je drugi dio Janoka, kojemu je župa imala crkvu sv. Leonharda. Tu je zemljište bilo niže, te je i naselje na njemu bilo bogatije, sudeći po računima spomenutoga legata. Već na izdanku gore, nekoliko kilometara južnije od Dunava, nalazio se i treći dio Janoka, koji je bio i najveći i najznatniji. On je nosio i ime Veliki Janok, obično zapisivano u madžarskom obliku Nagyeng. Još rano, oko 1300, imao je taj dio stepen velikoga trgovišta (civitas) s punim vijećem i sucem na čelu. U njemu je stajala velika, lijepa crkva, sa župom, koja je, osim iločke, bila oko 1330 najbogatija u morovićkom arhiđakonatu. U to vrijeme, a svakako i inače u 13. i u 14. st., stanovao je u Velikom Janoku i arhiđakon morovićki, pa taj arhiđakonat nosi tih godina ime i po tom sjedištu u Janoku. Već rano u 13. st. spominju se novi nasadi vinograda pokraj Janoka, a građansko naselje u njima pored vinogradarstva bavilo se mnogo i trgovinom i obrtom. Za prometanje robe služila je Janoku cesta, koju turski i doturski spomenici zovu velikom. Ona je vodila od Rače na Savi na Morović, odande na Bačince i Erdevik, a otuda u Bingulu, iz koje je ulazila u Janok i uzduž toga mjesta tekla dalje do glavnoga naselja, u kojemu se rašljala, te je jedan krak išao na Banoštar, a drugi na Ilok. Na Janok vodila je isto tako velika cesta od Mitrovice, koja je iz nje udarala na benediktinski samostan u Grgurevcima, odande na Nađolas i dalje na južni dio Janoka oko crkve Bl. Djevice Marije. Kako je Veliki Janok bio udaljen od Dunava nekoliko kilometara, luka mu je bila u Suseku, s kojim je bio spojen velikom cestom.

Srednjem Janoku na zapad i istok ležala su, na dobroj zemlji, još četiri mjesta. Tri od njih: Fizeg, Gyepü i Selčin nalazila su se na zapadnoj strani, sve jedno do drugoga uz Lipovac. Danas su to sela Vizić, Đipša i veliko polje Kišseleš, sjeverno od Đipše. Crkve sa župama postojale su u dotursko vrijeme u Fizegu i u Gyepü, u ovome drugome selu Bl. Dj. Marije, a crkva je služila zajedno i Selčinu. Na istočnoj strani bilo je selo Biklav, u kojem je stajala crkva Svih svetih sa župom. Ona je pripadala još morovićkom arhiđakonatu, a prema tome i selo je ležalo još u Vukovskoj župi.

Na južnim izdancima gore i u njihovoj podgorini, sjeverno od Nađolasa i Grgurevaca, nalazila su se tri veća mjesta: Ležimir, Ilijaš i Remete. Prvo je od njih i danas

selo, te mu se otuda vidi točan položaj. Ilijaš je ostavio svoje ime velikom polju i potoku između Ležimira i Manđelosa, a isto su tako i Remete danas zemlje u istočnom dijelu ležimirskoga hatara. Sva su ta tri mjesta, prema tome, ležala u prvoj blizini, a zapravo na području sadašnjega jednoga sela Ležimira. Crkve sa župama postojale su u Ležimiru i u Ilijašu, a obje su pripadale još morovićkom arhiđakonatu. Iznad Ležimira, na povišem humu, stajala je utvrda, koja se zvala Borac. Ona je zapisana pod kraj 14. st. Zadaća joj je svakako bila, da štiti veliku cestu, koja je od Nađolasa vodila preko fruškogorskoga sljemena u Banoštar na Dunavu. Ostatci joj se vide na spomenutom humu, koji po njoj nosi ime Velika gradina. Ilijaš je ležao na vrlo plodnoj zemlji, te mu se naselje bilo dobro razvilo. Iako se nalazio samo dva, tri kilometra od velikoga trgovišta Nađolasa, opet je i u njegovu stanovništvu bio veći broj obrtnika i trgovaca, te je Ilijaš oko 1460 stekao stepen trgovačko-obrtničkoga mjesta. Njegovu napretku pomagala je i navedena velika fruškogorska cesta, koja je prolazila kroz njega. U 15. st. bile su već dvije Remete: Velika i Mala. Zauzimale su izvrsnu zemlju za žitarice i vinorodno tlo u podgorini i u gori. Remete su spadale, kao i Ležimir i Ilijaš, još u Vukovsku župu.

Na cijelom tom području zapadnoga dijela Fruške gore od Bingule do Ležimira i Biklava postojala su, prema tome, u doturško vrijeme, 23 mjesta s vrlo jakim naseljem, u kojima su bila dva velika trgovišta s punom autonomijom, Nađolas i Janok, tri trgovačko-obrtnička mjesta, Bingula, Ferinci i Ilijaš, i 13 župa. Pored toga tu su stajala i dva benediktinska samostana, u Nađolasu i Grgurevcima. Najbolje je naselje bilo razvijeno u podgorini, osobito u južnoj, u kojoj su ležala i sva tri trgovačko-obrtnička mjesta i bogato trgovište Nađolas. I oba samostana nalazila su se u tom kraju. Naselje je za to vrijeme išlo i duboko u goru, u kojoj su i strane, visoke između 200 i 300 m, bile obrađivane. Kmetska sela u glavnom su i ležala u gori. Po posjedovanju te su zemlje pripadale ili nižem plemstvu ili velikim vlastelinstvima, osobito Morovićkima, koji su držali najviše južnu Podgorinu. I benediktinci su bili na tom zemljištu veći posjednici, a oni su i bili ti, koji su zajedno s Talijanima u Nađolasu priveli ratarskoj i vinorodnoj obradbi južni dio gore, njezinu podgorinu i niže tlo prema Savi, koje su prije njihova dolaska pokrivale stare, guste šume. Samostalni posjednici bili su i građani u Nađolasu i Janoku, koji su bili brojem jaki, te su držali mnoge zemlje, a pogotovu vinograde, u svojim rukama.

Granica između Srijema i ostaloga dijela, koji je u organizaciji upravnih župa pripao Vukovu, bila je povučena na tom zemljištu rano, još oko 1000, kada je kralj Stjepan osnivao pečujsku biskupiju i odjeljivao njezino područje od nadbiskupije kaločke. Svakako se u to vrijeme još dobro znalo, kuda su tekle granice staroga Srijema, te se prema tomu potegla i međa nove biskupije. Kada je kasnije, u 12. st., osnivana upravna župska organizacija, sa središtem u Vukovu, koja je trebala graničiti sa Srijemom, njezina je međa, sasvim jasno, povučena po biskupijskoj granici, koja je vrijedila već drugo stoljeće. Iako se ta župska međa u manjim pojedinostima ovdje ondje kroz nekoliko stoljeća donekle mijenjala, opet je u cjelini možemo potpuno utvrditi. Na ovome bingulskoležimirskom području ona je išla između Ferinaca i Morjanolasa, onda je zakretala gotovo u ravnoj crti na istok sjeverno od Kuveždina, ostavljajući to selo Srijemu, te je južno od Ilijaša, a sjeverno od Nađolasa, opet u lakom zakretu pošla prema sjeveru i zaobišla Ležimir, koji je ostao Vukovu. Kod Ležimira je ta granica zaokrenula na zapad južno od sela Čekerije, tako da su mjesta Ležimir, Remete i Ilijaš činili svojim položajem veliku izbočinu u srijemsko područje, a ovo je opet zadiralo u vukovsko svojim selima Divošom, Čekerijom, Komlošom i Nadašom. Kod sela Nadaša nalazi se od starine gorski prijehod, ispod kojega sa sjeverne strane izvire potok Almaš, koji sa potočićem Šalgo čini potok Korušku. Taj potok Koruška od starine je granica između Vukova i Srijema sve do utoka u Dunav. Granica između biskupije pečujske i nadbiskupije kaločke, koja je tekla tim zemljištem, u povelji kralja Stjepana od 1009 nije odgovarala potpuno ovoj upravnoj župskoj, koja je vrijedila u 14., a pogotovu u 15. i u početku 16. st., do dolaska Turaka. Ona je bila mnogo jednostavnija, jer nije pazila na pojedina područja vlastelinskih posjeda. Tekla je spomenutim potokom Koruškom od nadaškoga prijehoda, a onda je ispod sljemena pošla dalje do Save potokom, koji u svojem tijeku prolazi kroz Manđelos, te po tome selu nosi i ime. Stari Nađolas ležao je istočno od toga potoka, te je pripadao Srijemu. Benediktinski samostan u njemu nosio je i pridjevak »srijemski«. Kako su posjedi i benediktinaca i građana nađolaskih ležali također s desne strane spomenutoga graničnoga potoka, računali su Nađolas još oko 1330 u Vukovsku i u Srijemsku župu. Kasnije je ovo drugo nadvladavalo. Toponomastika na ovom fruškogorskom području gotovo je sva madžarska. Samo nekoliko imena potpuno su hrvatska, i to Borac, Ležimir, Đurđevci i Grabovci. Sva četiri mjesta ležala su u jednom skupu u jugoistočnom dijelu područja. I selo Grgurevci zapisivano je uvijek u madžarskom obliku Szentgerger, kao što je i Lipovac zabilježen kao Hársár i Hássár. Kod ta dva toponomastikona moramo pretpostaviti i hrvatsku dubletu, koja se i održala. Kod svih ostalih ili je tuđi oblik ostao sve do danas, ili je primio kasnije hrvatski koji nastavak ili glas i tako se približio hrvatskom jeziku. Značajan je današnji oblik sela Manđelosa. Kod njega se održao i madžarski pridjev nagy, koji znači velik. Takav je slučaj i kod imena Kišeleš (Kišseleš), kod kojega je ostao iz toga jezika pridjev kis (malen). Iz toga se vidi, da su sva ta madžarska imena primili i hrvatski starosjedioci i nosili ih kao svoja, a onda su ih od njih i od Madžara primili kasnije doseljeni Srbi, koji su ih opet sačuvali do danas. Mjesto Nađolas imalo je i svoje talijansko ime Franca villa, koje je zapisivano pored madžarskoga i u 13. i u 14. st. Prema obliku Franca očekivali bismo u hrvatskom ime Fruška, kao što je i gora iznad toga naselja po njemu nazvana. I zaista. Turski geograf Evlija Čelebija, koji je 1664 proputovao onim krajem, nazivlje Manđelos i imenom Fruška, koje je morao čuti od muslimanskoga stanovništva u njemu. To bi bio i jedini dokaz za taj hrvatski toponomastikon, koji se inače nije održao.

Madžarska nomenklatura bila je i drugdje u Fruškoj gori i njezinoj podgorini obilata. Ona je obuhvaćala nesamo imena mjesta, nego i potoka, šuma i bregova, a održala se u većoj mjeri sve do danas. Nju su stvorili Madžari, koji su se na zemljište između Dunava i Save naselili u svojoj seobi oko 900 i kasnije u pojedinačnom nastanjivanju kao posjednici. U tom su kraju oni zatekli starosjedilačko hrvatsko naselje, s kojim su se izmiješali. Gdje je njihovo naselje bilo gušće, oni su svoju toponomastiku, kao nosioci vlasti i posjeda, nametnuli hrvatskim starosjediocima. To se lako dogodilo i tamo, gdje su oni kao plemićki posjednici i pogotovu kao vlastela imali prilike da sami stvaraju nomenklaturu i nameću je svojim kmetovima i podložnicima. U turskom prodiranju i u prvim godinama gospodstva Turaka nastale su na ovom području velike promjene u naselju. Iako stanovništvo nije u većoj mjeri stradalo životom u ratnoj nevolji, ipak su mnoga mjesta raseljena, a svijet se iz njih naselio u daljim sigurnijim krajevima, ili je otišao u veća naselja, gdje je u glavnom prešao na islam, te je u njima ili ostajao, ili je kao muslimansko stanovništvo u turskoj ratnoj organizaciji polazio na daljnja osvajanja i naseljivanja u zapadnijim hrvatskim i madžarskim stranama. U to su vrijeme na tom području nastala velika muslimanska naselja u Grgurevcima i Manđelosu, a manja u Ležimiru i ponešto u Binguli. Pored toga vrlo su jako muslimansko stanovništvo u blizoj okolini imali Mitrovica i Ilok, a manja su muslimanska mjesta bili i Banoštar i Voćin (Šarengrad). Prelaženje na islam na tom fruškogorskom području pripravili su i jaki husitski, a osobito patarenski pokreti, koji su tu trajali kroz cijelo 15. st., iako su protiv njih poduzimane na'strože mjere. Pristajanje uz husite i patarene bilo je jako pogotovu u velikim naseljima, trgovištima i mjestima, gdje se i propaganda mogla lako širiti. Na naseljeno zemljište turske su vlasti dovele novo stanovništvo iz susjedne Srbije, strujom iz Mačve, Šumadije i Podrinja, grčko-istočne vjere, koje je unišlo u stara sela na kulturno tlo. Kada su se ondje u kasnijim godinama prilike na tom području pod Turcima smirile, stanje naselja na njemu bilo je ovakvo: Starosjedilačko stanovništvo katoličke vjere ostalo je u stanovitu broju u Manđelosu, Grgurevcima, Ležimiru, Feru, Binguli, Čalmi, koja je nastala na mjestu negdašnjega Morjanolasa, i u Divošu. Župa je tima katolicima kroz 16. st. i dvadesetak godina u 17. st. bila u Manđelosu, organizirana oko stare crkve sv. Ivana. Za to vrijeme bilo je na tom zemljištu još dosta katoličkoga svećenstva, i svjetovnoga i franjevaca, koji su mogli služiti u župama. Velika nestašica u katoličkom svećenstvu nastupila je u Srijemu poslije 1620, kada

su franjevci već bili izgubili svoje konvente na tom zemljištu, a svjetovne svećenike nisu lako mogli dobiti na daleke župe. Tada su mnogi srijemski katolici u toj nevolji, pod utjecajem okolnoga grčko-istočnoga svećenstva, počeli prelaziti na grčko-istočnu vjeru, osobito u župama, koje su ležale blizu grčko-istočnih fruškogorskih manastira. U to vrijeme rastepla se i katolička župa u Manđelosu, u kojoj je naselje u većem dijelu otišlo na grčko-istočnu vjeru. O tom prijelazu javili su iločki katolici 1634 Svetoj Stolici, navodeći za to spomenute razloge. Preostali katolici u tima mjestima potpali su onda pod župu u Mitrovici, koja je uspjela da se održi do konca turskoga gospodstva. Još u početku 18. st. bilo je starosjedilaca katolika u Binguli, Čalmi i Divošu, koji su došli pod župu kukujevačku, kada je ona 1713 osnovana.

Velik dio starosjedilaca s toga područja održao se u muslimanskom naselju u Grgurevcima, Manđelosu, Ležimiru i Binguli. Jaki su muslimani bili osobito u Grgurevcima, gdje ih je Evlija Čelebija 1664 našao 7 mahala sa nekoliko džamija, 2 medrese, 3 škole i 1 samostanom. Kršćana su u tom mjestu u to vrijeme bile 3 mahale, među njima i katolika i grčko-istočnih. Muslimani su se bavili najviše trgovinom i obrtom. Slično je stanje bilo i u Manđelosu. Evlija ističe, da su u oba ta naselja bili na glasu izvrsni vinogradi i voćnjaci, kojih je u podgorini i po humovima bilo vrlo mnogo. I u Ležimiru stajala je džamija, kojoj se mjesto i danas znade. Svega je na tom području moglo pod kraj turske vlade biti oko 7000 muslimana, među kojima su starosjedioci činili većinu.

Novi grčko-istočni doseljenici iz Srbije nastanjeni su po cijelom području, ali nisu unišli u sva stara sela, nego su nekoja od njih potpuno napuštena. U južnom dijelu Srbi su se naselili uz Hrvate muslimane i katolike u Grgurevcima, Manđelosu, Ležimiru i Binguli, onda uz katolike u Čalmi i Divošu. Tu su oni podigli i dva manastira, jedan u starom ilijaškom hataru, koji je prozvan Šišatovac, i drugi na području raseljenoga Kövesda. Prvome su turske vlasti odobrile blizu 1200, a Kövesdu oko 550 jutara dobre zemlje. Na tom zemljištu Srbi su nastanili i selo Remete, koje su starosjedioci napustili. U sjevernijem dijelu njihovo je naselje unišlo u Fizeg (Vizić), Lipovac, Biklav i Čekere (Čekerije) sa četrdesetak kuća. Tu je onda nastao i manastir Đipša, kojemu su Turci dali 720 jutara zemlje, najviše šume. Već u prvo vrijeme turskoga vladanja opustjelo je sasvim veliko trgovište Janok (Eng), svakako zbog blizine Iloka, Manđelosa i Grgurevaca, u koja su mjesta Janočani, trgovci i obrtnici, preselili. Veliko janočko područje zahvatila je onda gusta šuma, koja se na njemu i danas nalazi. Istu su sudbinu imala i kmetska sitna sela: Grabovci, Đurđevci, Nadaš, Komloš i Seleš.

O turskoj je katastrofi u prvome redu napustilo ovo područje muslimansko naselje, koje je izmaklo strujom na Raču u istočnu Bosnu, gdje se nastanilo u Podrinju, oko Brčkoga, Gradačca i Gračanice. Tu potomci tih muslimana predstavljaju danas odvjetke starosjedilaca Hrvata iz istočnoga dijela Fruške gore. I veći dio održanih katolika ostavio je to zemljište i preselio dalje na zapad u gušće hrvatsko stanovništvo. Tada je raseljeno i staro mjesto Ferinci (Fer), iz kojega nalazimo u početku 18. st. dvadesetak porodica po zemljištu oko Vinkovaca i Tovarnika pod toponomastičnim prezimenom »Ferinac«. Srbi su u to vrijeme napustili Lipovac, Biklav, Čekerije i Divoš, od kojih prva tri mjesta nisu ni kasnije u početku 18. st. naseljivana. Na njihovim hatarima izrasla je gusta šuma, koja i danas postoji. I stari položaj Divoša zahvatila je ta šuma, koju kasnije vlastelinstva nisu krčila. Novi Divoš nastao je u početku 18. st. na mjestu staroga Kövesda i Bingule, južnije od prijašnjega. U to vrijeme vlasti su navele novu struju srpskih doseljenika, uglavnom iz zapadne Srbije i Bačke, na ovo zemljište, koji su u velikoj mjeri ojačali ono starije srpsko naselje. To novo naseljivanje zahvatilo je južnu podgorinu, te su tu narasla sva preostala sela, i to: Bingula, Čalma, Manđelos, Divoš, Ležimir, Remete i Grgurevci. U sjevernijem dijelu ostao je naseljen samo Vizić, ali s malo kuća. Svega je na cijelom tom području oko 1730 bilo oko 500 grčko-istočnih domova. Selo Remete ubrzo je naseljeno, a u 19. st. razvili su se prnjavori oko tri manastira. Danas još ima na tom zemljištu potomaka onih iz početka 18. st. ili kasnijih došljaka iz Bačke, odakle su Srbi kroz cijelo 19. st. selili u ovaj kraj.

Starosjedioci Hrvati, koliko su u tim selima prešli u 18. st., s vremenom su se iselili iz njih, ponajviše u Mitrovicu. U 19. st. doselili su se na to područje, u glavnom u Čalmu i Bingulu, a ponešto i u Grgurevce i Manđelos, Nijemci, Slovaci i Madžari, kojih danas tu ima do 3000.

LIT.: Csánki, *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában*, Budimpešta 1894; *Rationes collectorum*, Mon. vaticana, I., 1, Budimpešta 1887; Fermendžin, *Acta Bosnae*, Mon. spect. hist. Slavor. merid. XXVI., Zagreb 1892; Dim. Ruvarac, *Srpska mitropolija karlovačka*, Sr. Karlovci 1902; Smičiklas, *Dvijestogodišnjica oslobođenja Slavonije*, II., Zagreb 1891; J. Radonić, *Putovanje Evlije Čelebije po srpskim i hrvatskim zemljama*, Godišnjica Nikole Čupića, knj. 29—31, Beograd 1910—1912. S. P-ć.

BINI, Carlo, ✳ Livorno 1. XII. 1806, † Carrara 12. XI. 1842, talijanski književnik, trgovac, borac za ujedinjenje Italije. Zatvoren u tamnici piše svoje najbolje djelo *Il manoscritto di un prigioniero (Scritti editi e postumi*, Livorno 1843). Romantičar je i u drugim spisima.

LIT.: C. B., *Scritti*, a cura di G. Levantini Pieroni, Firenca 1900; *Le più belle pagine di C. B.*, scelte da D. Provenzal, Milan 1931; V. Salvatore, *Vita e scritti di C. B.*, Bari 1907; R. Barbiera, *Ideali e caratteri dell'Ottocento*, Milan 1926. M. D-ić.

BINIČKI, 1. Aleksandar, ✳ Beograd 3. V. 1885, glumac, redatelj i tenor-buffo zagrebačkog kazališta. Učio u Münchenu. Iza djelovanja na nekim stranim pozornicama glumi od 1911 neprekidno u Zagrebu, gdje je donio velik broj komičnih uloga u komedijama i operetama. Režirao nekoje opere te gotovo sav noviji operetni reportoar. S. B.

2. Fran, ✳ Mušaluk (Lika) 11. VII. 1875, književnik, profesor, župnik. Osnovnu je školu svršio u Ličkom Osiku, gimnaziju u Gospiću, bogosloviju u Senju i Innsbrucku, gdje je postigao doktorat. Služio je isprva kao prefekt u senjskom konviktu, zatim kao kapelan te kao profesor crkvene povijesti i crkvenoga prava na bogosloviji u Senju. Vršio je usto različite crkvene funkcije. Surađivao je u Hrvatu (Gospić), Hrvatskoj (Zadar), Osvitu (Mostar), te Prosvjeti, Vrhbosni, Hrvatskoj straži i dr., pišući članke o različitim crkvenim pitanjima. Uređivao je Pučku knjižnicu u Senju. Izdao je epske pjesme: *Senjkinja* (Sarajevo 1905), *Katarina, kraljica bosanska* (Sarajevo 1906), *Tvrtko* (Sarajevo 1908), *Krštenje Hrvata* (Senj 1910); roman *Ivan Hrvaćanin* (Zagreb 1928); naučna djela: *Katolička crkva i znanost* (Mostar 1923), *Predziđe kršćanstva* (Zagreb 1924), *Na ruševinama* (Zagreb 1940). G. 1941 tiskao je pod naslovom *U ćirilskoj školi* svoje uspomene na tamnovanje, što ga je 1934 i 1935 proveo u Gospiću i u Hrvatskoj Mitrovici. Osuđen je bio radi hrvatskoga nacionalističkoga uvjerenja. Pseudonimi: Pop Hrvat Likota, pop Slobodin. E. Š.



FRAN BINIČKI

3. Josip, ✳ Lađevac u kotaru Slunju 31. VIII. 1861, učitelj i pedagoškoknjiževni radnik. U Napretku, Hrv. učitelju, Hrv. učit. domu, Preporodu i drugdje objavio je niz rasprava i članaka, kao *Akademsko obrazovanje učitelja*, *Nerazdijeljena obuka* i dr. U svrhu zorne obuke izumio je učilo *Svjetozor*. To je aparat za povećanje slika, koji služi za zornost obuke, patentiran i stavljen u promet 1898. G. 1910 iznio je nacrt za petogodišnju učiteljsku školu i dvogodišnju učiteljsku akademiju.

BIBL.: Među književnim djelima važnija su: *Učiteljsko pitanje u Hrvatskoj*, Zagreb 1910; *Poljanama slave i junaštva* (zbirka pjesama) Osijek 1925; *Naše selo*, pjesma o životu i radu seljaka u 20 pjevanja, Mitrovica 1906; *Prijatelji puka* (drama), Zagreb 1911; *Rukovođ*, Mitrovica 1898.

LIT.: *Hrvat*, 1914, br. 411; A. Cuvaj, *Građa za povijest školstva*, II. izd., svez. IX., Zagreb 1913. J. D.

4. Stanislav, ✳ Jasika (okrug moravski) 27. VIII. 1872, kompozitor, vojni kapelnik, referent za vojnu glazbu, osnivač beogradskog vojnog orkestra 1899, glazbe kraljeve garde 1904, prvi direktor opere u Beogradu 1920, direktor *Stankovića* i *Obilića*, jedan od osnivača srpske glazbene škole 1899, osnivač glazbene škole *Stanković* 1911. Po svršenom filozofskom fakultetu u Beogradu 1894 predavač u leskovačkoj gimnaziji i zborovođa pjevačkog društva *Branko*. Glazbu studirao u Münchenu. Začetnik simfonijskih koncerata. Kompozitor prve srpske opere *Na uranku*, 1903. Skladao uvertiru i simfonijski intermezzo za *Ekvinocij*, glazbu za različite kazališne komade, liturgije, opijela, blagodarenja za mješ. zbor, svjetovne zborove i dr. K. M.

BINOKULARAN (lat. bini »po dva«, oculus »oko«), oznaka za optičke sprave, koje se stavljaju na oba oka, a i za gledanje sa dva oka. Takav je stereoskop (v.). Mnogo se upotrebljava »binokularni dalekozor«, a i »b. sitnozor«. Opreka: monokularan (grč. monos »jedini«). St. H.

BINOM ili dvočlan jest algebarski izraz oblika $a + b$; a, b su članovi binoma; obično se uzima, da su a, b monomi (→ polinom). *Binomski poučak* glasi: za cijeli broj $m > o$ bit će

$$(a+b)^m = a^m + n\, a^{m-1}b + \frac{m\,(m-1)}{1\,.\,2}\, a^{m-2}b^2 + ..$$
$$+ \frac{m\,(m-1)\,..\,(m-k+1)}{1\,.\,2 ...\, k}\, a^{m-k}b^k + .. + b^m$$

(slučaj $m = 2$ znao Euklid). Stavi li se za neki broj x $\binom{x}{n} = \frac{x\,(x-1)\,(x-2)\,..\,(x-n+1)}{1\,.\,2\,.\,3 ...\,(n-1)\,.\,n}$ tad se za $x = 1, 2, ..$ brojevi $\binom{x}{n}$ (čitaj x povrh n) zovu *binomski koeficijenti*. Za $n = o$ uzimamo, da je $\binom{x}{o} \equiv 1$. Dakle je $(a+b)^m \equiv \left(\sum_{k=o}^{m}\right)\binom{m}{k} a^{m-k}b^k$. Formula $\binom{m}{k} + \binom{m}{k+1} = \binom{m+1}{k+1}$ (Stifel, 16. st.) za $m = 1,2,3,4,...$ daje t. zv. *aritmetički* ili *Pascalov trokut* (Perzijanac Omar al Chaijâmî, 11. st.; Kinez Chu Shih Chieh, 14. st; Stifel 1567; i naročito Pascal u *Traité du triangle arithmétique*, 1662):

1 1
1 2 1
1 3 3 1
1 4 6 4 1
1 5 10 10 5 1
. . . .

Red $1 + \frac{m}{1} x + \frac{m\,(m-1)}{1\,.\,2} x^2 + .. \equiv \sum_{n=o}^{\infty} \binom{m}{n} x^n$ zove se *binomski red;* pronašao ga Newton (pismo Leibnizu 13. VII. 1676) za racionalne eksponente m, specijalno za $m = -1$, -2, .. Prvi je Norvežanin Abel (v.) (→ Crelle's Journal, 1, 1826, 311—339) promatrao b. red kao takav; *Abelov teorem:* B. red $\sum_{n=o}^{\infty} \binom{m}{n} x^n$ apsolutno konvergira (→ red) za $|x| < 1$[1], a divergira za $|x| > 1$; ako je $|x| = 1$, red aps. konv. za $R(m) > O$, a divergira za $R(m) \leqq -1$; za $-1 < R(m) \leqq O$ red div., ako je $x = -1$, a konv. no ne apsolutno, ako je $x \neq -1$. Kadgod b. red. konv., suma mu je glavni dio potencije $(1 + x)^m$ (vidi K. Knopp, *Unendliche Reihen*, Berlin 1924, 426). Đ. K.

BINOMIZAM (lat. bis »dvaput«, grč. νόμος »zakon«), nauka, po kojoj se neko događanje, neko područje događanja može razumjeti samo tako, ako se shvati, da je dvostrukom, dvostranom zakonitošću određeno. Na pr. ljudski se život upravlja po dvostrukoj zakonitosti; jedna se veže uz materijalno-tjelesne uvjete postojanja, a druga je određena duhovnim bistvom. V. F-ć.

BINOMSKI KOEFICIJENT, POUČAK, RED → **Binom.**

BINOZA (kratica od: Biblioteka novinarske zadruge), nakladni zavod, koji su osnovali 1930 u Zagrebu novinari Ivan Krznarić, Đuro Vilović i Antun Velzek u zajednici s »Novinarskom zadrugom«. G. 1934 poduzeće se razdvojilo u dva potpuno nezavisna poduzeća, od kojih je jedno pod imenom »Binoza« nastavilo izdavati djela hrvatskih pisaca, a drugo, »Binoza-Svjetski pisci«, djela poznatih stranih književnika. Prvo je dosada izdalo djela Augusta Šenoe, A. G. Matoša, F. Galovića i pojedine knjige suvremenih hrvatskih pisaca, a poduzeće »Binoza-Svjetski pisci«, kojemu je sada vlasnik i urednik Ante Velzek, izdalo je preko 70 prijevoda stranih književnika, među njima Jelušićeva *Cezara* (1931) i *Don Juana* (1932) te Paule Preradović *Pave i Pero* (1940). U novije vrijeme izdalo je nekoliko djela iz hrvatske povijesti i biografije znamenitih Hrvata od J. Horvata: *Politička povijest Hrvatske* (1938), *Supilo, Život jednoga hrvatskog političara* (1938), *Kultura Hrvata kroz 1000 godina* (1939), *Ante Starčević* (1940) i M. Glojnarića, *Borba Hrvata, Kronika dvaju desetljeća političke povijesti (1919—1939)* (1940), a iz strane povijesti od A. Mauroisa *Povijest engleske politike* (1940). M. O.

BIO- (grč. βίος »život«), prvi dio u složenim riječima (složenicama) uopće, a najčešće u onima, koje se upotrebljavaju u jeziku različitih znanstvenih struka, na pr. biografija (životopis), biokemija, biologija, biofizika, biogeografija, biodinamika. V. P-k.

[1]) Ako je $m = a + bi$, (a, b realno, → broj), stavlja se $(m) = +\sqrt{a^2 + b^2}$, $R\,(m) = a$.

BIOCENOLOGIJA → **Biologija.**

BIOCENOZA → **Životna zajednica.**

BIOCENTRIČAN (grč. βίος »život«, lat. centrum »središte«), prema »životu« upravljen, prema životnom središtu usmjeren. Ako se život zamisli kao osnovna funkcija, različita od pojedinih životnih očitovanja (na pr. logičnog mišljenja kao teorijskog sloja umjetničkoga stvaranja), pa se u svakom od tih zasebno uzetih očitovanja nalazi neki priklon, po kojemu ta očitovanja konvergiraju prema osnovnoj funkciji, životu kao takvom, onda se kaže, da su ona biocentrično orijentirana. Biocentrično je dakle sve, što se svodi na zahtjev podupiranja i unapređenja života; i ako ima svoj posebni smisao. K. K-ć.

BIOČ, planina u župi Pive, između rijeka Mratinje—Pive—Vrbnice, u pustu kraju, oko 19 km od Gacka. Široko je vezan s Vlasuljom i vijencem Volujaka. Osnovu B-a čine metamorfni škriljavci, preko njih leže *verfenski* škriljavci i pješčanici, a glavna masa su trijaski i jurski vapnenjaci. Od ovih je sastavljena i površina Bioča, visoka oko 2.100 m i puna izrazitih oblika krša, s vrhovima: Biočka Greda (2.279 m), Veliki Vitao (2.396 m), Vrata (2.321 m), Gledište (2.273 m). Na istočnoj strani B-a usječena su tri velika cirka s morenama na dnu.

LIT.: J. Cvijić, *Glacijalne i morfološke studije o planinama Bosne, Hercegovine i Crne Gore* (Glas S. K. A. LVII., 1899). P. V-ć.

BIOFORE (grč. »nosioci života«) su najsitnije nevidljive životne jedinice, zapravo najniži morfološki elemenat zametne plazme, u smislu Weissmanove teorije, i nosioci svojstava žive stanice. Pripisuje im se sposobnost za asimilaciju, rast i razmnažanje. Izgrađuju se u više jedinice ili determinante, koji određuju karakter čitavih staničnih skupova. Determinanti stvaraju ide, koje su identične s mikrosomima, a linearno poredane ide stvaraju najviši morfološki elemenat zametne plazme, t. j. idante, koji su identični s hromosomima. U idama su sadržane osnove za pojedine organe i karakteri vrsti. A. O.

BIOGENA POČELA → **Počela biogena.**

BIOGENETSKI OSNOVNI ZAKON glasi: ontogenija je kratka i brza rekapitulacija filogenije. Tako je E. Haeckel 1872 ukratko sažeo izlaganja anatoma Meckela iz 1821 i Müllera iz 1864, da svako biće za kratko vrijeme svog razvoja u zametku, koji traje nekoliko nedjelja ili mjeseci, prođe više ili manje potpunu i više ili manje vjernu sliku promjena, kroz koje se njegovo koljeno tokom bezbrojnih tisuća godina uspelo do današnjeg stanja.

Kako su zametci vrlo često još posebno prilagođeni na osobite prilike, pod kojima se razvijaju, razumljivo je, da je kod toga došlo do mnogih promjena. Važna su samo ona stanja, koja doista ponavljaju nešto od predaka te pokazuju povijest koljena i označuju se kao palingenetička, za razliku od prilagodbi, koje su naknadno nastale na zametcima; to su cenogenetička stanja.

Kad zametak pileta (i svih ptica, sisavaca i gmazova) ima jednostavno srce od pretklijetke i klijetke, iz koje izlaze na vrat sa škržnim lukovima žile, onda je to palingenetsko stanje, koje ponavlja stanje predaka, jer takav škržni uređaj i krvotok imaju ribe (i punoglavci vodozemaca). Ali kad se kod tih istih zametaka pojave amnion i alantois, onda su to cenogenetička stanja, jer su to kao zametni organi samo posebna prilagodba na razvoj u uzduhu, a ne upućuju ni na kakvo stanje predaka, jer takvih kralješnjaka nije bilo, koji bi bili zamotani u kesicu s tekućinom, i kojima bi iz tijela visio veliki mokraćni mjehur.

Ovaj t. zv. biogenetski osnovni zakon nema toliku općenitu vrijednost, kakva mu se u početku pripisivala, ali svakako se može u mnogo slučajeva i na mnogo primjera vidjeti, da se pravilno ponavlja njegov bitni smisao. Ribe plosnatice imaju asimetričko tijelo, jer je ona strana, kojom leže na dnu, blijeda i bezoka, a druga strana je bojadisana i ima oba oka. Ali zametak i mlade ribice su posve simetričke i jednako bojadisane kao i sve druge ribe. Kitovi usani nemaju dlaka, zuba ni stražnjih udova, a kod njihova zametka se sve to javlja, kao i kod drugih sisavaca. Svi niži raci imaju posebnu vrlo značajnu ličinku nauplij, a isto takvu ima i nametnički vitičar sakulina, koji u odraslom stanju nije sličan nikakvu raku. N. F-k.

»Ovaj zakon ne izražava, u koliko se tiče biljnog svijeta, posve točno odnošaje, jer ne može biti govora o nekom općem ponavljanju filogenetskog razvitka u ontogeniji biljke« (Wettstein). U mnogim se slučajevima pokazalo, da su razvojni stadiji biljaka, za koje se je mislilo, da upućuju na razvojne stadije pređa, zapravo sekundarne

prilagodbe. Tako sliče na pr. nitasti protaliji nekih paprati na alge, pa se iz toga zaključivalo, da su to primitivni oblici paprati, koji upućuju na nekadašnje pređe među algama. Točnija istraživanja pokazala su međutim, da su to zapravo reducirani oblici, iz kojih se ne može zaključivati na srodnost s algama. Samo one tvorevine biljaka, na koje nisu mogli jače utjecati vanjski činioci, pokazuju u svom razvoju važne osebine, koje upućuju na njihove pređe. To je u prvom redu sama oplodnja i najmlađi razvojni stadiji bilja. I. H.

BIOGENI MINERALI → **Minerali, postanak.**

BIOGEOGRAFIJA ili biohorologija je biološka i geografska znanost (→ biologija, → geografija), koja proučava rašírenje živih bića i njihovih zajednica na površini zemlje. Ona obuhvaća prema tome ujedno pitanja geografskog raširenja pojedinih biljaka i životinja (autohorologija), kao i raširenja životnih zajednica (sinhorologija). Kod ispitivanja geografskog raširenja pojedinih bića mogu se jasno razlikovati tri grane: geografsko raširenje biljaka ispituje biljna geografija (fitogeografija ili geobotanika), raširenje životinja ispituje životinjska geografija (zoogeografija), dok se pitanjima raširenja čovjeka bavi antropogeografija. Ova potonja pripada samo jednim dijelom biogeografiji.

Drukčije je kod geografskog raširenja životnih zajednica. One izgrađuju biljni pokrov ili vegetaciju i obuhvaćaju u sebi nesamo biljni, nego i životinjski svijet, a dijelom i samog čovjeka. Kod toga neprispodobljivo najveću važnost sam biljni svijet; on daje značaj cijelome kraju.

Osnovni je problem biogeografije utvrđenje areala pojedinih vrsta biljaka i životinja, odnosno utvrđenje areala životnih zajednica (→ areal). Na osnovi očitih podudaranja većeg broja areala biljaka i životinja moglo se karakterizirati izvjesna geografska područja zemlje i raščlaniti cijelu površinu zemlje na velika biogeografska područja.

Biogeografska istraživanja provađana su dosada redovno sasvim odvojeno s obzirom na životinje i biljke. Tako su donedavna postojale zapravo tri mogućnosti raščlanjenja zemlje na osnovi biljnog i životinjskog svijeta. Jedna se mogućnost osnivala na flori, druga na fauni, a treća na vegetaciji. U botaničkom pogledu poznata su područja najvišeg reda pod imenom flornih carstva (holarktis, paleotropis, neotropis, capensis, australis i antarktis). U tim flornim carstvima izražene su florno-genetske osobine, koje upućuju na to, kako su se ona u prošlosti zemlje odvojeno razvijala. Na osnovi istraživanja fauna, u prvom redu na istraživanju geografskog raširenja sisavaca, utvrđena su u zoogeografskom pogledu slična velika područja. Ona su poznata pod imenom arktogea, neogea, notogea. Ta se zoogeografska područja podudaraju tek jednim dijelom s flornim područjima, a razlike proizlaze iz posebne prošlosti sisavaca. U novije doba, kada su uzete u obzir i ostale životinje, u prvom redu ptice, pa kukci, utvrđene su neobično zanimljive paralele s biljnim svijetom, te tako dolazi do sve većeg podudaranja biljnogeografskih i zoogeografskih područja.

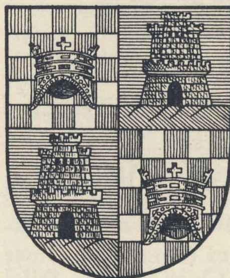
Dioba zemlje na temelju flore i faune izražava dakle u punoj mjeri njihov historijski razvitak u dotičnom području, ali je često u očitoj protimbi s njegovim općenitim životnim prilikama i njegovom vegetacijom, jer se slični vegetacijski oblici javljaju i na vrlo udaljenim krajevima svijeta, ako se ondje nalaze slične životne prilike. Zato se bitno razlikuje razdioba zemlje na temelju vegetacijskih jedinica ili formacija od one na temelju flore i faune. Doduše mnogi su istraživači (Drude, Engler i dr.) pokušali spojiti te dvije razdiobe, ali ti pokušaji nijesu doveli do željenog rezultata.

Najnovije doba donosi međutim u biogeografiji posve nove poglede. Razvitkom biljne sociologije uzete su za osnovu raščlanjenja zemlje biljne zadruge, osnovane na florističkoj osnovi (→ asocijacija u botanici). U biljnoj zadruzi, koja s jedne strane neobično jasno odrazuje općenite prilike okoline i životne oblike bilja (→ biljka, životni oblik), izražavaju se u punoj mjeri i značajke flore. Osim toga pokazuju novija istraživanja, da su i životinjske vrste usko vezane na pojedine biljne zadruge. Na taj način postaju one općim životnim zajednicama, koje obuhvaćaju sav biljni i životinjski svijet, i predmetom su istraživanja biosociologije (→ biologija). Te životne zajednice daju osnovu za biogeografsko raščlanjenje zemlje.

Iako su već dosada postignuti u tom pogledu važni rezultati, ipak se biogeografija kao znanost o zajedničkom raširenju i biljnog i životinjskog svijeta nalazi još u prvim početcima, te se redovno odvojeno raspravljaju rezultati biljne geografije, a odvojeno zoogeografije.

LIT.: J. Braun-Blanquet, *Pflanzensoziologie*, Berlin 1928; A. Brauner, *Biogeographie*, u Kultur der Gegenwart, III. sv., Leipzig-Berlin 1914; R. Hesse, *Tiergeographie auf ekologischer Grundlage*, Jena 1924; A. Hettner, *Vergleichende Länderkunde*, IV. sv., Leipzig-Berlin 1935. I. H.

BIOGRAD (u povijesnim izvorima »Belgrad«, »Alba«, danas često »Biograd na moru«, za razliku od sličnih imena na kopnu, tal. Zara vecchia), gradić na obali Ravnih Kotara u sjevernoj Dalmaciji. Osnovali su ga Hrvati kao lučko i gradsko središte na domaku romanskog Zadra u doba, kad im je ovaj bio neprijateljski raspoložen i zatvoren, a cijelo zaleđe njima pripadalo. Ovo susjedstvo Zadra odražavalo se nepovoljno u kasnijem životu B. Jačanje Zadra redovno je bilo slabljenje B., i obratno. I topografski položaj B. je analogan onome Zadra. Stari B. je sagrađen na mjestu, koje je bilo pogodno za obranu i s kopna lako pristupačno. Ima prirodnu luku, otvorenu prema *SZ* a s *JZ* zaštićenu vapnenačkim poluotokom, na kome je izgrađen stariji, zbijeni dio grada. Noviji dio se širi prema *I* i uzduž morske obale.



BIOGRADSKI GRB

B. ima preko 1500 stan., koji su Hrvati i katoličke vjere. U toku povijesnih peripetija dobivao je ili gubio na svome značaju. Poslije svjetskog rata dobio je radi odvajanja Zadra pod Italiju veći administrativni i privredni značaj. Bio je sjedište kotarske oblasti, kotarskog suda, katastarske uprave, porezne uprave, banovinske bolnice, lučke kapetanije i dr. Nedaleko grada je Vransko jezero, pored koga su na državnim dobrima pastuharna i lozni i voćni rasadnik.

Okolina je bogata borovim šumama, a na obali su lijepa žala. Zbog ovih odlika B. je posljednjih godina bio poznat kao ugodno morsko kupalište i dobro posjećivan. Ovo je obećavalo, da će mjestu stvoriti nove i bolje uvjete razvoja i ljepšu budućnost. Turistički interes je povećavao i povijesni značaj, o kome je, na žalost, ostalo malo arheoloških tragova.

Prometne veze su održavane parobrodima do Šibenika ili autobusima preko Benkovca i drugih mjesta. J. R-ć.

B. spominje prvi put Porfirogenet oko 950 između deset hrvatskih gradova. G. 1000 predaje se B. duždu Petru II. Orseolu, čime prestaje biti županijski grad hrvatske županije Sidrage i poprima administrativnu formu, kakvu su imali dalmatinski gradovi s priorom na čelu. Za Krešimira III., oko 1018, postaje prijestolni grad hrvatski, a 50-tih godina i sijelo novo osnovane Biogradske biskupije. U to doba osnivaju u samom gradu benediktinci samostan sa crkvom sv. Ivana Evanđeliste, kojemu u veljači 1060 Petar Krešimir daruje otok Žirje i posjed Rogovo te kraljevsku slobodu, čime ga je oslobodio od gradske sudbenosti, poreza i daća. Nekako u isto vrijeme osnovan je i ženski benediktinski samostan sv. Tome, kojemu Petar Krešimir daje u listopadu 1069 imanje Rasohaticu kod Tinja i kraljevsku slobodu. G. 1074 Biograd je u rukama normanskoga grofa



(Foto Griesbach)

BIOGRAD NA MORU, Luka



(Foto Griesbach)
BIOGRAD NA MORU, Kupališni dio

Amika; u veljači je 1075 u vlasti dužda Dominika Silvija, a prije listopada 1075 opet u hrvatskim rukama. Poslije pogibije posljednjega hrvatskoga kralja Petra iskrcava se u Biogradu krajem svibnja ili početkom lipnja 1097 normanska kneginja Buzila, zaručnica kralja Kolomana, gdje je dočekuje erdeljski župan Merkurije s 5000 oklopnika. G. 1102 Koloman se u Biogradu okrunio za hrvatskoga kralja. Mletački dužd Ordelaf Falieri 1115 osvaja Biograd i, uzevši taoce, utvrđuje ga, a slijedeće godine potvrđuje samostanu sv. Ivana darovnicu Petra Krešimira. G. 1117 preotima kralj Stjepan III. od Mlečana Biograd, a 1124 zauzima ga opet dužd Dominik Michieli silom i poruši ga do temelja, tako da se više nikad nije podigao. Stanovništvo se tad preseli na obližnje otoke i u Skradin i Šibenik. Benediktinci sv. Ivana sele se u Tkon na Pašmanu, gdje nastavljaju redovnički život u samostanu sv. Kuzme i Damjana. Benediktinke samostana sv. Tome presele se u Zadar uz crkvu sv. Dimitrija. Budući da je Skradin bio u granicama Biogradske biskupije, biskup se preseli onamo, prenijevši i sijelo biskupije, te tako nastane Skradinska biskupija. Biograd pak crkveno i politički potpadne pod Zadar. Kad su 1202 križari osvojili Zadar, bjegunci toga grada nađoše u beogradskim ruševinama zaklonište i nekako obnoviše B. No već 1205 vraćaju se oni u Zadar, i otada je naziv za Biograd »Stari Zadar« (Zara vecchia). Do 1222 u vlasti je moćnoga kneza Domalda, a 1229 pripadne vranskim templarima, pa bribirskim knezovima. Od 1385 u rukama je priora vranskog Ivana Paližne. Prodajom Ladislava Napuljca dolazi Biograd 1409 u mletačke ruke, u kojima ostaje sve do propasti Venecije 1797, uglavnom kao mjesto male važnosti. Za mletačko-turskih borba u 16. st. često je na udaru Turcima, osobito 21. VI. 1499 i 21. I. 1521, jer Mlečani nisu posvećivali njegovoj obrani nikakve pažnje. Istom poslije ciparskog rata (1570—1573) Venecija popravlja biogradske zidine, čime B. postaje



OSTATCI STAROHRVATSKIH SPOMENIKA
Biograd na moru, Muzej

prvo utočište u nuždi pred iznenadnim turskim provalama. G. 1598 obnavlja Venecija stari kaštel, u kojem stanuju zapovjednici hrvatske vojske biogradskog okružja (governatore dei Croati di Zara vecchia), između kojih su se osobito istakli Biograđanin Stjepan Matković (1635) i Baranin Miho Kruto za kandijskog rata (1644—1669), kad je Leonardo Foscolo bio odabrao Biograd za svoje glavno uporište protiv Turaka. Tada ga poruši do temelja bosanski beglerbeg Ibrahim-paša i spali 1646. Kad su Turci 1648 bili potjerani iz Kotara, na garištu i među ruševinama obnavlja se Biograd, ali kao neznatno selo. U 19. st. pomalo se diže, osobito poslije 1918, kad postaje centar sjeverne Dalmacije, te je danas lijep i napredan grad.

LIT.: F. Rački, *Documenta*, Zagreb 1877; Smičiklas, *Codex diplomaticus*, II. i sl.; L. Jelić, *Povjesno-topografske crtice o Biogradskom primorju* u Vjesniku hrv. arh. društva, N. S. sv. III., Zagreb 1898/99. M. B-a.

BIOGRADSKA BISKUPIJA, utemeljena 50-tih godina 11. st. Kad su Mlečani 1126 porušili Biograd, biskup nepoznatog imena s narodom preseli se u Skradin i tako nasta skradinska biskupija. Od biskupa spominju se: Teodozij 1060, Dabro 1066, Prestancije 1075, Bono 1095.

LIT.: Farlati, *Illyricum sacrum*, IV., 129. M. B-a.

BIOGRADSKO JEZERO, jezero u Crnoj Gori na zap. strani planine Bjelasice, između Jarčeve Strane (2.032 m), Bendovca (1.772 m), Donjeg Lumera (1.728 m) i Crvene Grede (1.881 m), oko 10 km *SI* od Kolašina. Dugo je oko 1.100 m, široko oko 400 m, s površinom od 429 ha, na visini od 1.094 m. Korito B. J. je glacijalnog podrijetla: uokvireno morenskim bedemima, koji su pod gustom šumom. Pritok B. J. je Biogradska Rijeka, a slijeva se u Jezeršticu, desni pritok Tare.

LIT.: J. Cvijić, *Ledeno doba u Prokletijama i okolnim planinama* (Glas S. K. A., XCI, 1914). P. V-ć.

BIOGRAFIJA ili životopis (grč. *βίος* »život«, *γράφειν* »pisati«) je prikaz života nekog pojedinca čovjeka. Prvotno je biografija bila samo sastavni dio povijesti, kod kojega je bila razlika samo u tom, što se nisu pripovijedale zgode čitavih naroda ili skupina, nego pojedinih ljudi. Ali su ti pojedinci redovno bili shvaćani kao predstavnici ili karakteristični dijelovi cjeline. Stoga se u Bibliji i u čitavoj književnosti staroga Orijenta može govoriti o biografiji samo u relativnom smislu. Prave biografije stvorio je u starom vijeku tek Plutarh svojim *Životima (Βίοι)* nastojeći iznijeti plastičnu i uvjerljivu sliku pojedinca, ali je u stvari njegova namjera bila, da u toj ličnosti proslavi određene moralne vrline. Stoga je Plutarh postao kao neka definicija veličine, te su na njegovim biografijama stvarali svoj pojam o veličini Napoleon i drugi velikani političke i ratničke povijesti. Otud se razumije i značenje Plutarha kao izvora za dramatike, kao što su Shakespeare i njegovi suvremenici, pa Racine, Schiller i ostali, jer su kod njega nalazili definirano ono, što zakoni tragedije traže kao bitni uvjet za junaka drame: dominantnu psihologijsku crtu, koja svojom snagom i izrazitošću daje »ključ« čitavog čovjeka i njegove sudbine. Ali moderna biografija, kao vjeran portret duše nekoga čovjeka, gledana kroz događaje, odn. doživljaje njegova života, tek je novija tekovina. Nesumnjivo su tomu pridonijele brojne »ispovijesti« uzdrmanih i uznemirenih duša poput one J. J. Rousseaua, memoari i zapisci povodom burnih promjena na mijeni 18. i 19. st., a napose napredak suvremene psihologije, koja je pronašla i odredila metode za opažanje i ispitivanje duše te ustanovila terminologiju, odn. zapazila nijansu najistančanijih i najosjetljivijih pokreta duše. Tek po tome je postala biografija fascinantna, neodoljiva, doživljena lektira i knjiga, koja nas ne čini »velikima« (kao što je Plutarh naučao veličinu), nego većima, t. j. bližima onim ljudima, koji su bili veliki, ali nisu bili tako nedokučljivo veliki, kako nam se čini iz starijih biografija, nego nama blizi kao ljudi sa svakodnevnim potrebama, sa svojim nedostatcima i manama, a nisu baš imali uvijek samo jednu vrlinu kao »ključ« za spoznanje njihove ličnosti, nego su imali jednu osobinu, koja tumači sve: čovječnost.

Međutim treba navesti poimence neke primjere iz prošlosti radi njihove opće znamenitosti: iza Plutarhovih *Života* (u kojima su usporedno prikazani po jedan Grk i po jedan Rimljanin, ukupno 46 ličnosti), slijedi Filostratov *Život Apolonija iz Tijane*, pa njegovi *Životi sofista*. U 3. st. napisao je Diogen Laertije *Živote filozofa*. U latinskoj književnosti poznati su *Slavni muževi* (Viri illustres) Korn. Nepota, *Aleksandar Veliki* Kv. Kurcija Rufa (Q. Curtius Rufus), Tacitov sjajno pisani *Agrikola*, Svetonijevi *Životi*

dvanaestorice cezara. Srednji vijek bavio se više pisanjem životopisa svetaca (hagiografijom), ali i vladara. Kod prvih dakako prevladava duhovna pouka i traženje čudesnih pojava, kod drugih, napose na Istoku, nezasitnost u pohvalama i velikim riječima. Bogata bizantska književnost ima dakako i sjajnih izuzetaka, ali velika poplava životopisa, koje su pisali ili dvorski historiografi po službenoj dužnosti, ili osamljeni monasi daleko od svijeta, ide u one tipske i upravo šablonske biografije, kojima je glavna svrha pohvala vladara ili članova vladarske kuće, ili nastojanje, da se aureola svetosti stavi oko glava i onih, koji to nerijetko svojim životom nisu zasluživali. Pod tim su dojmom nastala i »žitija« (v.) starih srpskih vladara, u kojima doduše ima i boljih djela, iz kojih se mogu doznati i pojedine povijesne činjenice, ali ih je većina bez individualnih oznaka. Rafinirana bizantska kultura, bogata, slikovita, oplođena bujnom maštom Istoka, znala je dati stilu patetičan zanos i blistav sjaj, ali je u drugu ruku lako upadala u praznu retoriku i verbalizam.

Humanizam i renesansa svojim su kultom individualnosti znatno pomaknuli ličnost pojedinca u središte interesa; ali i tu unaprijed stvorene filozofijske formule o onom, što je *humanum* — čovječje — i što treba napose istaknuti, čine, da prikaz života postaje emfatičan, hvalisav, prebujan izrazima, a premalo stvaran. Uz to se kao »činjenice« navode sva moguća prepričavanja; životopis postaje doduše anegdotičan, t. j. osvijetljen manjim karakterističnim crticama, ali istinitost tih crtica nije zajamčena, štaviše opaža se, da se one u životopisu različitih ljudi jednako ili s malom razlikom ponavljaju. Kao znamenit i obilat primjer renesansnog biografijskog rada dovoljno je navesti Giorgia Vasarija *Le vite dei più celebri pittori, scrittori e architetti* (Životi najslavnijih slikara, pisaca i graditelja) sa 75 životopisa, u kojima se najviše govori o samim umjetničkim djelima i kako su ova nastala. Mnogo se spominju *Vite degli illustri Fiorentini* od Filipa Villanija (15. st.), radi podataka o Danteu. Otkrivanje i izgradnja metoda kritičke povijesti stvorili su i nov pojam biografije: podatci se utvrđuju dokumentarno, izbacuje se sve, što se ne može »dokazati« (premda se eventualno kasnije naknadno i potvrdi), što pretvara biografiju u historiografiju, te je često čini »stvarno« suhoparnom. Glavni zahtjev, koji se stavlja biografiji, jest što veće obilje točnih konkretnih podataka. Tako su nastali veliki biografijski rječnici za pojedine narode, odn. države: najstariji je švedski (1835—1857) u 23 sv., pa nizozemski (1852—1878) u 24 sv., austrijski (1856—1891) u 35 sv., belgijski (započet 1866), njemački (1875—1900) u 45 sv., engleski (1885—1900) u 63 sv. (s dodatcima 1916 i 1927). Kod nas tomu zadatku odgovaraju *Znameniti i zaslužni Hrvati te pomena vrijedna lica u hrvatskoj povijesti od 925—1925*, koje je 1925 izdao poseban odbor (za uredništvo Emilij Laszowski, za upravu Aleksandar pl. Ballogh). Ta je vrsta biografije našla svoj kratki i praktični izražaj u poznatoj publikaciji *Who's who* (tko je tko), gdje su glavni podatci o živim licima, za laku i brzu orijentaciju.

U drugu ruku, istančavanje i produbljivanje metoda psihologije, te razvoj pobočnih nauka (biologije, fiziologije i t. d.) dovode do novog tipa biografije, koji dolazi do potpuna izražaja tek u 20. st. Život velika čovjeka nije više toliko zanimljiv zato, što je on velik, nego je zato, što je taj čovjek znamenit, sačuvano više podataka o njemu, a to nam pomaže dublje proučavanje samog čovjeka uopće. Čovjek dakle nije više tip ili pojam nečega (vojskovođe, pjesnika, državnika i t. d.), nego je pojedinac, ličnost sa svim svojim duševnim i tjelesnim osobinama, s okolinom, u kojoj djeluje, i sa svim osjetljivim reakcijama svoje tjelesne konstitucije i svoga duševnog ustrojstva: Giles Lytton Strachey je svojim *Eminent Victorians* stvorio taj tip b-e, koji je životopis pretvorio u umjetničku književnu vrstu, jer za to nisu dovoljni utvrđeni stvarni podatci (štaviše, oni nas često mogu i zavesti u bludnju), nego intuicija, unutarnje proziranje ljudi, situacija, gesta, činjenica: po analogiji onoga, što je sam proživio i što je nebrojeno puta proživjelo bezbroj ljudi, pisac lakše »slijeva« u jednu cjelinu sve one pojedinačne podatke, koji inače ostaju mrtvim slovom, i gdje je prije prazninu nadoknađivala retorika i fraza, sada je premošćuje čovječno shvaćanje, intimno približavanje prikazanom licu. Najznatnije su Stracheyjeve biografije poznatih ličnosti: generala Gordona, Florence Nightingale, kardinala Manninga, a napose kraljice Viktorije (1921). U Stracheyjevu stilu stvaraju biografije modernog tipa André Maurois u Francuskoj, Emil Ludwig u Njemačkoj, Gamaliel Bradford (1863—1932) u Americi. Maurois, čovjek velike literarne kulture i poznavalac engleskih prilika, obradio je tragičnu ličnost pjesnika Shelleyja pod imenom *Ariel*, zašavši time u područje t. zv. »romansirane biografije«, t. j. biografije, koja se služi metodama romana, da učini svoj predmet zanimljivijim, ili da mu dade neku osnovnu crtu, koja je možda jače naglašena nego li u zbiljnosti. Tako je ovdje imenom dobrog duha Ariela već nagoviještena interpretacija Shelleyja kao čovjeka, premda i u samoj toj biografiji ima crta, koje se baš ne slažu s pojmom Ariela; Maurois to na svoj diskretno-ironijski način i nagoviješta, kao što je i uopće u njegovu tipu biografije izrazita crta nekog dobrohotno-ironijskog poigravanja sa svojim licima. Njegov *Byron* više je dokumentirana, savjesno rađena rekonstrukcija Byronova života, ali ipak i dosta izrazita apologija prilično ozloglašenog pjesnika. Od »romansirane« biografije ima to, da se pisac u sumnjivim slučajevima odlučuje za jednu stranu i na njoj izgrađuje dalje svoj lik junaka, priznavši doduše, da je ona prva pretpostavka hipotetična. Najslavnija je Mauroisova biografija *Disraëli*, pisana elegantno, sigurno, sjajno, te zaista oživljuje i ličnu sudbinu i čitav uspon vladavine kraljice Viktorije. Emil Ludwig obradio je Bismarcka, Vilima II. i Napoleona (poslije i Goethea i Isusa, no ne baš s mnogo sreće); od tih je prva biografija najbolja, jer je pisac umio Bismarckovu ličnost, čeličnu, šutljivu, osvijetliti mnoštvom nepoznatih pojedinačnih crtica, dok su mu oba druga lica i suviše istaknuta, a njihov život prepun vanjskih događaja. U svakom slučaju kod Ludwiga se osjeća spretnost, ali i površnost novinara, dok je Maurois pjesnik, a Strachey historičar. Nezavisno od toga i s različitim shvaćanjem izradio je Romain Rolland svoju biografijsku trilogiju: *Beethoven, Michelangelo, Tolstoj*, gdje nastoji u zbijenu obliku, uklanjajući sve nebitno, dati lik genija na različitim poljima djelatnosti. Rollandove su biografije prožete dubokim patosom istinitog oduševljenja i smisla za veličinu, te su više kao uvod, pun sjajne dinamike, u problem genija uopće.

Prvih godina poslije svjetskog rata, kad su se u općem kaosu stale pojavljivati snažne ličnosti, u kojima je svijet gledao gospodare situacije ili nosioce novog poretka, interes za analizu pojedinca znatno je porastao, te su nastale čitave knjižnice biografija, biografijskih romana. Ali to je bila samo prolazna moda, koja se očitovala i u tom, da su biografije (po narudžbi) pisali i priznati pisci, koji inače nisu nikada pomišljali na takav rad. Uz to se ponegdje stao javljati i pretjerani dojam psihoanalitičkih Freudovih metoda, kao što je i u 19. st. na pr. teorija hereditarnosti i suviše isticana kod karakterologije pojedinca.

U hrvatskoj književnosti je biografije pjesnika i pisaca pisao ponajviše Fr. Marković (u uvodima Matičinih izdanja i dr.), zatim Klaić, Smičiklas i dr., sve u starijoj maniri narativnoj (prepričavanje vanjskih događaja) i deskriptivnoj (prikazivanje djela i tumačenje života s pomoću njih, ali ovo posljednje u vrlo čednoj mjeri). M. Nehajev ostavio je nedovršenu *Rakovicu* kao snažan pokušaj biografije E. Kvaternika, a inače su pojedinačne njegove studije o ličnostima naše javnosti, pisane za novine, u biti biografijski portreti. Biografijska djela Josipa Horvata (Fr. Supilo, A. Starčević), novijega datuma, odaju pokušaj, da se u okviru političkog zbivanja dade reljef same ličnosti, koliko je pristupačan biografijski materijal.

LIT.: Michaud, *Biographie universelle*, sv. 1., *Discours préliminaire* (1811—1843); E. M. Oettinger, *Bibliographie biographique universelle*, Pariz 1866; Larousse, *Grand dictionnaire universel du XIXe siècle*, sv. 1., *Préface* (1866); André Maurois, *Aspects de la biographie*, Pariz 1928; Lj. Maraković, *Moderna biografija i biografijski roman*, Hrvatsko Kolo, XII., 1931. Lj. M.

Biografija kod Hrvata usko je povezana s hrvatskim državnim, crkvenim i kulturnim razvojem. Zametak joj nalazimo u mitu o predstavničkim osobama. Tradicija o hrvatskim herojima oponimima: Hrvatu, Kluku, Lovelu, Kosencu, Muhlu, Tugi i Bugi prenosila se s koljena na koljeno usmenim načinom. Poslije seobe na jug pojavile su se pisane biografije, u kojima se legenda dugo vremena miješala s povijesnom istinom. Život čudotvorca Martina zapisao je u kratkim crtama Konstantin Porfirogenet. Opširnije su biografije sv. Vladimira i kralja Pavlimira,

koje su ušle u Ljetopis popa Dukljanina kao jezgra tradicije Crvene Hrvatske. Državna tradicija t. zv. Bijele Hrvatske bila je personificirana u biografiji kralja Zvonimira, koja je poprimila definitivan, većinom legendaran oblik, u t. zv. Hrvatskoj kronici. Glagoljaška tradicija oslanjala se donekle na sv. Jeronima, a donekle na Panonsku legendu, u kojoj se sačuvala starobugarska biografija sv. braće Ćirila i Metodija. Splitska metropolija pozivala se na legendu o sv. Dujmu, koju je konačno literarno obradio Adam iz Pariza. Iz romansko-hrvatske simbioze sačuvala se u Trogiru biografija sv. Ivana Orsinija, suvremenika kraljeva Krešimira, Zvonimira i Kolomana. Mnogo se pisalo na latinskom i hrvatskom jeziku o životu sv. Jeronima i sv. Benedikta.

Kada se hrvatska književnost podigla do većega stupnja savršenstva, stala je kritika sve više potiskivati iz biografije mitske i legendarne elemente. Ipak su se životopisi još dugo vremena pisali pretežno latinskim jezikom. Marulićev je život i rad prikazao F. Natalis pod naslovom *Vita Marci Maruli Spalatensis*. Stjepan Gradić je napisao *De vita, ingenio et studiis Junii Palmottae*. Autobiografije nam dadoše Juraj Hus Rasinjanin u djelu *Descriptio peregrinationis Georgii Huszthii* i Bartol Kašić u djelu *Vita P. Bartholomaei Cassii Dalmatae ab ipsomet conscripta*. Početak biografijskog rječnika stvorio je Ignjat Đorđić u djelu *Vitae illustrium Rhacusinorum*. Iz redovničkih pisaca nekrologija i martirologija razviše se književni i kulturni historici: dominikanac A. Gučetić s djelom *Catalogus virorum ex familia praedicatorum in litteris insignium*, dominikanac Saro Crijević s djelom *Iconotheca illustrium fratrum Congregationis Ragusinae sacri ordinis praedicatorum*, isusovac Đuro Bašić s djelom *Elogia Jesuitarum Ragusinorum, qui usque ad annum 1764 obiere*, franjevac Sabo Sladović (Sebastianus Dulcius) s djelom *Fasti litterario-ragusini;* zatim pavlini Krištolovec, Benger i Bedeković, franjevci Emerik Pavić i Grgur Čevapović i dr.

Uporedo s ovim latinskim stvaralačkim radom razvijala se biografija i na hrvatskom jeziku, kako svjedoče i ova djela: *Život sv. Jeronima* (pripisivao se Maruliću); Kožičić-Begna, *Žitije rimskih arhierejov i cesarov;* B. Krčelić, *Življenje blaženoga Gazotti Augustina, zagrebečkoga biškupa*. Primjeri biografije u stihovima jesu: Mrnavićev *Život Magdalene od knezov Zirova*, Đorđićevi *Uzdasi Mandalijene pokornice* i Kanižlićeva *Sveta Rožalija panormitanska divica*. Posebno mjesto zauzimaju neki dijelovi Kačićeve »Korabljice«, a osobito njegova »Razgovora ugodnoga«, u kojem su u stihove prenesene mnoge biografije, a osobito »Vita et res praeclare gestae Christi athletae Georgii Castrioti« (jedno izdanje štampano i u Zagrebu 1743). Autobiografijski karakter imadu među ostalim dvije Vetranovićeve pjesme, kojima je naslov *Remeta*, pa Črnkov opis opsade grada Segeta. Živote svetaca obrađivalo je više pisaca, a osobito pavlin Hilarion Gašparoti u knjizi *Cvet sveteh* (pobliže → Hagiografija). Procvat hrvatske književnosti u 19. i 20. st. urodio je nebrojenim biografijama u naučnoj literaturi, beletristici, pučkoj knjizi, leksikografskom i enciklopedijskom radu, pa i u samoj žurnalistici.

BIBL.: Neke povijesne biografije u novijoj hrvatskoj literaturi: I. Kukuljević Sakcinski, *Glasoviti Hrvati prošlih vjekova*, Zagreb 1886; Isti, *Jure Glović prozvan Julijo Klovio*, Zagreb 1878; F. Rački, *Viek i djelovanje sv. Cyrilla i Methoda slovjenskih apoštolov*, Zagreb 1. sv. 1857, 2. sv. 1859; M. Mesić, *Život Nikole Zrinskoga*, Zagreb 1866; R. Lopašić, *Dva hrvatska junaka* (M. Mesić i L. Ibrišimović), Zagreb 1888; O. Utješenović, *Životopis kardinala brata Gjorgja Utješenovića, prozvanoga Martinunsius*, Rad 53—54, Zagreb 1880; T. Smičiklas, *Život i djela dra Franje Račkoga*, Zagreb 1895; Isti, *Život i djela I. Kukuljevića Sakcinskoga*, Rad 110, Zagreb 1892; V. Klaić, *Život i djela Pavla Rittera Vitezovića*, Zagreb 1914; V. Jagić, *Život i rad Jurja Križanića*, Zagreb 1917; F. Šišić, *Vojvoda Hrvoje Vukčić Hrvatinić i njegovo doba*, Zagreb 1902; Svečenstvo bisk. đakovačke, *Josip Juraj Strossmayer*, Zagreb 1900—1904; K. Šegvić, *Dr. Ante Starčević*, Zagreb 1911; T. Alaupović, *I. F. Jukić*, Sarajevo 1917; V. Deželić, *Ljudevit Gaj*, Zagreb 1910; Isti, *Kardinal Haulik*, Zagreb 1929; Isti, *Maksimilijan Vrhovac*, Zagreb 1904; M. Evetović, *Život i rad biskupa Ivana Antunovića*, Subotica 1935; M. Breyer, *Miroslav conte Zanović*, Zagreb 1927; M. Perojević, *Petar Kružić*, Zagreb 1931; F. Radić, *Biskup Mahnić*, Požega 1940; P. Grgec, *Hrvatski Job, I. Život i djela Ivana Karlovića*, Zagreb 1932; M. Vanino, *General de Sonis*, Zagreb 1909; Puntigam-Vanino, *Petar Barbarić*, Zagreb 1937; Dragutin Kniewald, *Dr. Ivan Merz*, Zagreb 1932; B. Polonijo, *Bl. Nikola Tavilić i njegovo doba*, Zagreb 1939; O. Knezović, *Život i rad fra Didaka Buntića*, Zagreb 1938; B. Murgić, *Život, rad i misli dra. Ante Radića*, Zagreb 1937. Biografijski rječnici: S. Ljubić, *Dizionario biografico degli uomini illustri della Dalmazia*, Beč-Zadar 1856; I. Kukuljević, *Slovnik umjetnikah jugoslavenskih*, Zagreb 1858—60; M. Grlović, *Album zaslužnih Hrvata XIX. stoljeća*, Zagreb 1898—1900; S. Bašagić, *Znameniti Hrvati Bošnjaci i Hercegovci u turskoj carevini*, Zagreb 1931; K. Stošić, *Galerija uglednih Šibenčana*, Šibenik 1936. Kako je teško provesti razgraničenje između biografija, biografijskih portreta i studija, vidi se i iz ovih djela: K. Šegvić, *Luka Botić*, Zagreb 1930; B. Vodnik, *Stanko Vraz*, Zagreb 1909; A. Barac, *Vladimir Nazor*, Zagreb 1918; K. Eterović, *Fra A. Kačić Miošić*, Dubrovnik 1922; K. Pavletić, *Život i pjesnička djela Franje Markovića*, Zagreb 1917; M. Ujević, *Hranilović*, Zagreb 1933; E. Štampar, *Josip Eugen Tomić*, Zagreb 1939. U romansirane biografije i hagiografije idu: A. Kassowitz-Cvijić, *Lisinski u kolu Ilira*, Zagreb 1919; Alba Limi (M. Šufflay), *Kostadin Balšić*, Zagreb 1920; Z. Milković, *Buđenje*, Zagreb 1939; Isti, *Braća Seljani*, Zagreb 1940; I. Kršnjavi, *Božji vitez*, Zagreb 1925; Isti *Božji sirotan*, Zagreb 1926; V. Deželić sin, *Sofiju odabra*, Zagreb 1927; Isti, *Sedam puta udarani*, Zagreb 1928; Stefa Jurkić, *Sv. Katarina Sienska*, Zagreb 1934; Sida Košutić, *Sluga vječne mudrosti*, Zagreb 1930; M. Soljačić, *Bijeli svetac*, Zagreb 1934. Neke prevedene biografije: Chesterton, *Otac zapadne kulture*, Zagreb 1939; André Maurois, *Disraëli*, Zagreb 1939; Stefan Zweig, *Magellan*, Zagreb 1939; Isti, *Erazmo Rotterdamski*, Zagreb 1936; B. Frank, *Miguel Cervantes*, Zagreb 1936; A. Saager, *Mazzini*, Zagreb 1937; Gina Kaus, *Katarina Velika*, Zagreb 1939; Georgij Solovejčik, *Potemkin*, Zagreb 1938.

LIT.: Vodnik-Jagić, *Povijest hrvatske književnosti*, Zagreb 1913; D. Bogdanović, *Pregled književnosti hrvatske i srpske*, 3. izd., Zagreb 1933; P. Kolendić, *Biografska dela Ignjata Đurđevića* s uvodom Pavla Popovića »O radu na dubrovačkoj biografiji«, Beograd 1935; J. Jelenić, *Bio-bibliografija franjevaca Bosne Srebreničke*, Zagreb 1925; F. Šišić, *Priručnik izvora hrvatske historije*, Zagreb 1914. P. G.

Biografije (žitija) su najoriginalniji i najbolji spisi u srpskoj sredovječnoj književnosti. One su pisane najčešće po uzoru bizantinskih biografija, ali osim retorskih pohvala, čudesa i legenda sadrže i vrlo mnogo dragocjenih povijesnih podataka. U njima su opisani životi gotovo svih vladara iz dinastije Nemanjića kao i životi istaknutih poglavara sredovječne srpske crkve. Neke od njih imaju i visoku književnu vrijednost. Stare srpske biografije idu kronološki ovim redom: *Žitije St. Nemanje* (pisano između 1208—16), koje je napisao Nemanjin sin Sava kao uvodnu glavu za tipik manastira Studenice; *Žitije Nemanjino* od Stevana Prvovjenčanog (završeno 1216), mnogo veće od Savina i puno povijesnih podataka; *Žitije sv. Save i žitije St. Nemanje* od Domentijana (prvo pisano 1243 ili 1254, a drugo 1264; prvo od njih vrlo značajno i puno podataka); *Žitije sv. Save* od Teodosija (pisano poč. 14. st.), preradba Domentijanova djela, ali književno mnogo bolje pisana; *Žitije kraljeva i arhiepiskopa srpskih* od arhiep. Danila, obilan zbornik biografija, koji je počeo Danilo († 1337), a nastavili njegovi učenici; djelo je vrlo značajno kao povijesni izvor; *Žitije Stevana Dečanskog* od Grigorija Camblaka (pisano oko 1407—9), više hagiografskog karaktera; *Žitije despota Stevana Lazarevića* od Konstantina filozofa (pisano oko 1432) više je povijesni nego hagiografski spis, pisan vrlo učeno, ali teškim stilom; vrlo značajno i pouzdano kao povijesni izvor; *Žitije cara Uroša* od patrijarha Pajsija, pisano više po predanju nego po povijesnim izvorima.

Od žitija poglavara srpske crkve pored onog o sv. Savi važnija su: *Žitije Arsenija I., Arhiep. Danila*, i dr. Pored ovih velikih i opširnih žitija srpskih vladara i ahiepiskopa postoji i dobar broj kratkih žitija, pisanih za potrebe odnosnih prazničkih dana. Biografije starih srpskih vladara izdala je u prijevodu S. K. Z. (br. 180, 257, 265, 282). D. P.

BIOKEMIJA, nauka, koja se bavi proučavanjem živih bića bilo u pogledu njihova kemijskog sastava, bilo u pogledu kemijskih procesa, koji se u organizmu uz normalne i patološke prilike razvijaju. Već se davno kemijskom analizom utvrdilo, da se tjelesa živih bića grade od istih elemenata, koje inače susrećemo u anorganskom svijetu. Tako je na pr. čovječje tijelo izgrađeno od t. zv. biogenih elemenata (počela): vodika, kalija, natrija, kalcija, magnezija, željeza, mangana, klora, joda, fluora, ugljika, kisika, sumpora, fosfora, dušika i veoma malene količine silicija. Našli su u tragovima i cink, olovo, živu, brom i arsen, no nije sigurno, da li su ti posljednji elementi normalni sastavni dijelovi tijela. Spominjemo na pr., da željezo dolazi u obliku različitih spojeva kod odrasla čovjeka u količini od 3 gr. Od te količine otpadaju oko 2 gr na hemoglobin, pigment crvenih krvnih tjelešaca, koji služi prenošenju atmosferskog kisika. Kalcij tvori pretežni sastavni dio životinjskog pepela, dok množina ugljika iznosi 50% suhe tvari organizma. U obliku spoja s kalcijem dolazi na pr. fluor u većim količinama u kostima i zubima, a ima ga u tragovima i u krvi, mlijeku, mozgu i mokraći. Sumpor dolazi pretežno kao sastavni dio bjelančevine, a fosfor u obliku kalijeva fosfata u mišićima i mlijeku; kao kalcijski odnosno magnezijev fosfat dolazi u kostima. Fosfate nalazimo u svim sokovima tijela. U organskoj vezi dolazi fosfor u lecitinu i drugim fosfatidima te u nukleinskim kiselinama. Od osobite je važnosti množina natrija, kalija i kalcija u krvi i u ostalim tjelesnim sokovima. Pokazalo se, da je množina tih iona u krvi i u ostalim tjelesnim sokovima ista kao i u moru, tako da na 100 iona natrija dolaze otprilike 2 iona kalija



(Foto I. Horvat)
POGLED NA BIOKOVO IZNAD BASTA



(Foto I. Horvat)
BOROVI NA BIOKOVU

i 2 iona kalcija. Mnogi fiziolozi misle, da ta relacija spomenutih iona u krvi i u moru može poslužiti kao dokaz, da se prvi život razvio u moru. *Sidney Ringer* došao je na osnovi svojih istraživanja do zaključka, da je najprikladnija otopina, u kojoj možemo istraživati životne pojave različitih organa bilo žabe bilo sisavaca ona, koje je sastav 0,65—0,95% NaCl + 0,02 KCl + 0,02% $CaCl_2$. To je t. zv. *Ringer*-ova otopina, u kojoj također dolaze ioni Na^+, K^+ i Ca^{++} u gore spomenutom omjeru. Fiziolog J. Loeb istražujući u čemu je to djelovanje, došao je do zaključka, da su to elektrokemijske pojave, koje služe tome, da održe optimalno fizikalno-kemijsko stanje protoplazme.

Isto je tako važno proučavanje množine vode u organizmu kao cjelini i u pojedinim organima u različitim prilikama. Tako se na pr. tijelo odrasla čovjeka sastoji od 65% vode. Tijelo novorođenčeta sadržava više vode od tijela odrasla čovjeka. Više od polovice ukupne množine vode u tijelu nalazi se u mišićima. Na krv otpada samo 5%. Mayer i Schaeffer su utvrdili, da je množina vode, koja se u nekom organu kod kralježnjaka nalazi u normalnim prilikama u nekom momentu razvitka, odnosno starosti, gotovo konstantna vrijednost. Važnost vode vidi se i u tome, što njene fizikalne osobitosti vrše veliku zadaću kod različitih, poimence fizičko-kemijskih procesa u organizmu. Osim određivanja kemijskoga sastava čitavog organizma ili pojedinih organa s obzirom na pojedine elemente odnosno spojeve, koji u njima dolaze, imade veliko značenje i proučavanje kemijskih osobitosti onog osnovnog sastava, u kome se zbivaju životne pojave, a to je protoplazma. *Reinke* i *Rodewald* su 1883 proveli prvu kemijsku analizu protoplazme.

Osim kemijskog izučavanja pojedinih organa ide u područje biokemije i izučavanje kemijskih svojstava i različitih sokova u organizmu, kao na pr. krvi, limfe i različitih sekreta. Ovamo idu i veoma važne fizikalne odnosno fizikalno-kemijske osobitosti krvi. Od tih osobitosti spominjemo, da specifična težina krvi varira između 1,045—1,075. U patološkim slučajevima, osobito u slučaju teških anemija, može ta vrijednost pasti do 1,035. Relativni viskozitet krvi pokazuje izrazite individualne oscilacije i iznosi 4—5,5. Specifična električna vodljivost krvi iznosi 40—60 $\times 10^{-4}$. Jedna od veoma važnih fizičko-kemijskih osobitosti krvi sastoji se u tome, što je njena kemijska reakcija uza svu raznolikost procesa, koji se u tijelu zbivaju, u pogledu aktualnog aciditeta gotovo konstantna. Aktualna reakcija krvi gotovo je neutralna, odnosno veoma malo skrenuta prema alkaličnoj strani. To je svojstvo krvi određeno odnosom između ugljične kiseline i natrijeva bikarbonata u krvnoj plazmi.

U područje biokemije idu i pitanja razgradnje hrane u probavnom traktu, odnosno primanje komponenata razgrađene hrane u tijelo (resorpcija). U ovo područje idu pitanja o djelovanju različitih fermenata, koji sudjeluju kod spomenutog razgrađivanja hrane.

I pitanja o djelovanju hormona i vitamina idu isto tako u područje biokemije. No možda je ipak pitanje tvarne izmjene jedno od najvažnijih u biokemiji. Tvarna je izmjena važna oznaka svakog organizma. Izmjenom tvari ugljikovih hidrata, masti, bjelančevine i nukleinskih supstanca oslobađa se iz tih spojeva energija, koja je organizmu potrebna kod različnih životnih pojava. Množinu energije, koju sadržavaju ovi spojevi, određujemo kalorimetrički time, što puštamo, da ti spojevi izgore u atmosferi čistoga kisika, a nastalu toplinu izrazujemo u gr- ili kg-kalorijama; tako na pr. 1 gr glikogena ima 4191 gr-kal., škroba 4206 gr-kal., čovječje masti 9540 gr-kal., maslaca 9230 gr-kal., etilni alkohol 7082 gr-kal. Kako dolazi do izgaranja tih spojeva na pr. kod čovjeka pri tjelesnoj temperaturi od 37° C, dok za to u laboratoriju trebamo mnogo veće temperature, također je jedno od osnovnih pitanja biokemije. P. J.

BIOKOVO, planina pored srednjega dijela dalmatinske obale. Kod stanovnika u podnožju čuju se i oblici »Biakovo« i »Biakova«. Prema Akademijinu rječniku Biokovo bi bio oblik posvojnoga pridjeva od imena Bijelko.

Sjeverozapadna granica B-ova prema omiškoj Dinari je prijevoj Dupci (288 m), a jugoistočna prema planini Rilicu prijevoj Nevistina Stina—Osoje (oko 550 m). Ovim granicama odgovaraju na obali zalivi Velika i Mala Vrulja. Ovako ograničeno Biokovo dugo je 36 km, a najveća mu je širina 9·5 km. Najviši je vrh Sv. Jure (1762 m) u središnjem dijelu, dok se u sjeverozapadnom oštro izdiže teško pristupačni Sv. Ilija (1640 m), a u jugoistočnom Kimet (1563 m) i neposredno iznad Makarske Vošac (1421 m).

Sastav i reljef. Greben je Biokova nesimetričan: prema moru pada odsječeno, mjestimice iz visine od 1000 m, dok je prema kopnu pad mnogo postepeniji. Ovaj je nesimetrični greben sastavljen uglavnom iz kredinih vapnenaca nejednakih petrografskih osobina. Pored jedrih ima brečijastih i pločastih vapnenaca, a mjestimice i dolomita. U obodnim dijelovima nalazimo pored mlađih vapnenaca eocenske flišne naslage lapora, glina i pješčanika. Najprostraniji pojas ovih naslaga prostire se duž obale između zaliva Velike i Male Vrulje. Sve se ove naslage pružaju dinarski, od *SZ* prema *JI*, i padaju prema *SI*, tako da greben Biokova predstavlja prema *JZ* poleglu antiklinalu. Nabiranje je mlađe od taloženja eocenskih naslaga. Jamačno je bilo i mlađih okomitih pomjeranja, osobito duž uzdužnih linija, kao što je linija visokoga primorskog odsjeka. Ova pomjeranja geološki su vrlo mlada, njima su zahvaćene i neke breče. Materijal breča i plazina postao je razaranjem vapnenačkih odsjeka, osobito u toku diluvija.

Tektonski oblici znatno su izmijenjeni mlađim erozionim procesima. U srednjem dijelu B-a, između grebena Šibenika (1463 m), Sv. Jure, Vošca i Kimeta, sačuvani su tragovi visoke zaravni, koja je postala fluvijalnom erozijom. Još bolje su sačuvane površi u kopnenom podnožju B-a: oko Zadvarja, Grabovca i u udolini Župa—Rašćane.

Fluvijalnu eroziju zamijenio je na vapnenačkom zemljištu krški proces, kojim su osnovni oblici normalne erozije znatno izmijenjeni. Oblici krša razvijeni su uglavnom razmjerno prema visini zemljišta. Najviši dijelovi Biokova zajedno s onim Velebita predstavljaju najdivlji krš uopće. Vrletne dumače, duboke jame »bezdanice«, japage i ledenice otešćavaju kretanje i daju kraju jeziv izgled. Ledenice su jame redovno s pećinom. U njima se preko zime nagomila snijeg, koji se otapanjem i ponovnim zaleđivanjem pretvara u led. Ove prirodne tvornice leda imaju i privredni značaj. U nižim dijelovima i u podnožju B-a krški



(Foto V̇. Cvetišić)

VRH SV. ILIJE (1640 m)

Gore: VRH BIOKOVA (1763 m); *dolje:* POGLED NA MORE

vredni značaj. U nižim dijelovima i u podnožju B-a krški su oblici slabije razvijeni u okomitom pravcu i zemljišta su mnogo prohodnija. Jedino su se na vrlo pogodnim mjestima razvili veći oblici.

Na Razvalama, u sjeveroistočnom podnožju Sv. Jure, sačuvani su morfološki tragovi diluvijalnih ledenjaka. Narod je dao dobro ime velikoj količini rastresenog materijala, koja čini opreku goloj i krševitoj okolini.

Reljef flišnih naslaga u primorju, koje zadržavaju vode, i danas preinačuje fluvijalna erozija potoka, koji postaju od vrela na granici fliša i vapnenaca. Izmjena vapnenačkih grebena i manje otpornih lapora i glina uvjetuje različite oblike obale.

Hidrografija. Vapnenački sastav zemljišta određuje hidrografske osobine. Kroz bezbroj pukotina i šupljina probijaju velike količine padalina, koje prima biokovski greben. Jedino se u ledenicama duže zadrže hrpe snijega i leda. U jugozapadnom podnožju dodirom propustljivih vapnenaca i nepropustljivih fliša izbijaju brojna i stalna vrela. Ona opskrbljuju vodom primorska naselja (Vrutak Makarsku) i omogućuju vrtlarstvo na flišnom zemljištu. Po obodu manjih flišnih ploha u zaleđu izvori su malobrojni i privremeni. U flišnim terenima podnožja i u udubinama gline po Biokovu kopaju se i otvoreni bunari, ali se stanovnici vapnenačkih terena snabdjevaju vodom poglavito iz javnih i privatnih čatrnja.

Podneblje. Greben B-a pruža se usporedo s obalom i u neposrednoj njezinoj blizini, zato dolaze u najvećoj mjeri do izražaja sve planinske klimatske odlike i posljedice položaja. Područje pravog sredozemskog podneblja ograničeno je na obalu, široku samo par stotina metara. U podnožju visokog odsjeka vlada blago podneblje sredozemnog značaja, dok je u višim pojasima klima vrlo opora. Neposredno izdizanje planine iznad obale i visoki vapnenački odsjek uvjetuju jaku buru, najneugodniji čimbenik u podneblju makarskoga primorja.

Iako je njihova horizontalna udaljenost od mora samo par kilometara, imaju mjesta u zaleđu vrlo malo odlika sredozemskog podneblja. Visoki dijelovi B-a pokazuju izrazite odlike planinskog podneblja. Zime su vrlo oštre, hrpe snijega se zadržavaju sve do mjeseca srpnja, a ljeta su dosta svježa i znatno vlažnija od podnožja. Podnebni utjecaj Biokova naročito se vidi u rasporedu padalina. Oblaci, koje s mora dogone vlažni vjetrovi, izliju padaline na jugozapadnoj, primorskoj strani, tako da je kopnena sjeveroistočna strana znatno suša. Meteorološka postaja, koja bi radila u najvišim dijelovima visokog odsjeka, na pr. ispod vrha Šibenika ili Vošca, sigurno bi pokazivala godišnju količinu padalina do 4 m kao i slično položene postaje na padinama Orjena i Velebita.

Biljni i životinjski svijet. Zbog položaja i visine B. pokazuje izrazite razlike u biljnom pokrivaču. U podnožju dozrijevaju limuni, a oko vrha raste planinsko bilje. Pojas primorskoga fliša ima izrazito sredozemni biljni sag, koji je samo na najslabijim zemljištima sačuvao svoj prvobitni izgled u obliku zimzelenog drveća i grmlja. Primorje je uglavnom prekriveno kulturnim biljem: maslina, loze, smokve i dr., a na slabijim su zemljištima zasađene šume alepskoga bora. Vertikalni vapnenački greben je vrlo nepovoljan za razvitak vegetacije zbog velike strmine obronaka i žestoke bure. Osim toga utjecao je čovjek u znatnoj mjeri na biljni pokrov i izmjenio njegovo prvotno lice potiskujući u prvom redu šume. »Šume pokazuju velike razlike prema ekspoziciji i nadmorskoj visini. Na primorskim obroncima seže zimzelena vegetacija do podnožja stijena glavnog bila B. u visini od 230—300 m. Povrh toga nalazi se vrlo utjecan pojas šume hrasta medunca i crnog graba, u kome se na strmijim položajima javlja crni bor, dok je najviši pojas izgrađen od bukve. Na sjevernim padinama javlja se uz bukvu i jela, koja pokriva tu i tamo veće površine. Primorske kamenjare, koje su nastale potiskivanjem šume, zapremaju danas goleme površine, dok su planinske vrištine zapremile malene plohe« (Horvat). Planinske rudine vrlo su ograničene, ali pokazuju mnoge osobitosti. U vegetaciji stijena ističe se endemična biokovska zečina (*Centaurea biokovensis*), a na točilima se obilno javlja mekinjak (*Drypis spinosa*).

Šarenilu biljnoga pokrivača dobro odgovaraju i razlike u životinjskom svijetu. Podnožje B-a oživljava krik galeba, a nad vrhovima dostojanstveno kruže orlovi. Krševi i vrleti B-a carstvo su lisice, kune, jazavca i drugih sličnih zvijeri.



(*Foto I. Horvat*)
POGLED NA BIOKOVO S MORSKE STRANE

Opadanje stočarstva omogućilo je povratak vukova iz bosanskih šuma. I domaće su životinje prilagođene uvjetima života. U biokovskom kršu najbolje se snalazila koza, ali je zbog štetnog utjecaja morala biti zabranjena. Sitne ovce pokazuju, kako su se teško prilagodile kršu i oskudnim travnim pašama. Gajenje stoke krupnog zuba ima samo oskudnih uvjeta u zaleđu, dok se u primorju gaji samo ona s najskromnijim zahtjevima (mazga i magare).

Privreda. U gospodarskom životu okolnog stanovništva B. je vrlo važan činilac. Primorska sela imaju, zahvaljujući isključivo B-u, stočarstvo kao sporednu privrednu granu. U zagorskim selima stočarstvo je isto toliko važna privredna grana kao i zemljoradnja. Preko cijelog ljeta stoka pase na biokovskim pašnjacima oko stalnih staja i privremenih stanova; tu se skuplja i hrana za zimu. Poslije zabrane gajenja koze, za koju nije trebalo spremati »zimnicu«, znatno je opalo biokovsko stočarstvo.

B. ima velik značaj i u poljodjelstvu. Svaki dolac i lastva marljivo su obrađeni, na njima se gaje poglavito krumpir i različno povrće. Dok podnožje strada od čestih ljetnih suša, visoki dijelovi B-a primaju padaline mnogo više i češće i zato daju bolji i sigurniji prinos.

Znatne zalihe biokovskih šuma opskrbljuju bliže i dalje podnožje gorivim drvom, a u bližem podnožju podmiruju dobar dio potreba u građevinskom drvetu. Na žalost, šume se nerazumno iskorišćuju i svake se godine njihovo prostranstvo smanjuje, osobito onih boljih.

Naslage leda u biokovskim ledenicama podmiruju za vrijeme ljetnih žega potrebe u okolnim mjestima i daju za vrlo naporan rad skromnu zaradu najsiromašnijim i najvrednijim stanovnicima.

Prijelaz preko B-a vrlo je težak. Ono dijeli kao moćan zid primorje od zaleđa. Tek su na njegovu sjeverozapadnom i jugoistočnom kraju mogli biti izgrađeni putovi između ovih privredno različnih krajeva. Put preko Dubaca mnogo je pogodniji i ima veću važnost. Brojnim i napornim zavojima penje se cesta prema Rodića Stazi, koja je za vrijeme zimskih snjegova često neprohodna. Teško prohodnim »oputinama« vezano je svako naselje s B-a i preko njega sa suprotnim podnožjem.

Razvoj putničarstva u makarskom primorju privukao je i veću pažnju na ljepote i osobitosti B-a. Izgradnja moderne planinske kuće pod Vošcom znači početak intenzivnijega planinarenja. Za mlađe i smjelije planinare strme padine i vertikalni odsjek znače pravu napast i dobar ispit. Skromniji mogu skratiti napor iz zaleđa vožnjom do prijevoja Turije, a iz primorja do Rodića Staze. Svima B. obilno nagrađuje napor opojnom planinskom svježinom, ljepotom krajolika i nezaboravnim i prostranim vidicima.

LIT.: J. Cvijić, *Bildung und Dislozierung der Dinarischen Rumpfflächen*, Petermanns Mitteilungen, Gotha 1909; I. Horvat, *Istraživanje vegetacije Biokova, Orjena i Bjelašnice*, Ljetopis akad. sv. 53. 1941; Ž. B. Milojević, *Dinarsko primorje i ostrva u našoj kraljevini*, Beograd 1933; J. Roglić, *Glacijalni tragovi na Biokovu*, posebna izdanja Geogr. društva, Beograd 1932; Isti, *Biokovo. Geomorfološka ispitivanja*, posebna izdanja Geogr. društva, Beograd 1935; I. Rubić, *Ispaša na Biokovu*, Hrvatski geogr. glasnik br. 1, Zagreb 1929; R. Schubert, *Geologija Dalmacije*, Zadar 1909. J. R-ć.

BIOLITI su taložno kamenje, nastalo uz sudjelovanje živih bića, na pr. koraljni i litotamnijski vapnenci, pa ugljeni. Dijele ih u zoogene ili fitogene b., prema tomu, jesu li živa bića bile životinje ili biljke, te u **kaustobiolite** i akaustobiolite, prema tomu, mogu li gorjeti ili ne. Lj. B-ć.

BIOLOGIJA. Ime i opseg. Biologija je znanost o živim bićima ili organizmima, koji u neobično velikoj mnogolikosti nastavaju biosferu. Ona proučava živa bića s najrazličitijih gledišta: traži zakone njihove građe i međusobne srodnosti, ispituje pojave života, koji se u njima zbivaju, zakone njihova udruživanja, prilagodbe na okolinu, njihovo raširenje na površini zemlje, njihov postanak i razvitak i napokon njihovo nastupanje u prošlosti zemlje.

Spoznaja, da u prirodi postoje, osim pojedinih bića, različnih biljaka i životinja, još i zajednice bića, dovela je početkom 20. st. do diobe biologije u dva zasebna dijela: u *idiobiologiju* ili znanost o pojedinim bićima i *biosociologiju* ili znanost o zajednicama bića. Razdioba proizašla je zapravo iz razlikovanja flore i vegetacije i primijenjena je na cijelu biologiju (Rübel, Gams, Du Rietz, Braun-Blanquet i dr.). Tako b. u najširem smislu, kako se danas redovno shvaća, obuhvaća cijelu znanost o živim bićima i njihovim zajednicama. Često se međutim u prijašnje doba govorilo još o »biologiji u užem smislu«. Ta je biologija obuhvaćala zapravo samo odnose živih bića prema okolini. Ona se danas obično naziva *ekologijom*.

Često se spominje pojam »opća biologija«. Taj pojam definiraju razni istraživači vrlo različno (Hertwig, Hartmann i dr.), a Tschulok razumijeva pod njim takvo prikazivanje biološke građe, u kojem se ističu u prvom redu zajednička pitanja svih živih bića, i biljaka i životinja. Tako raspravlja na pr. opća b. o staničnom ustrojstvu i fiziološkim funkcijama svih živih bića ili prikazuje općenite zakone nasljeđivanja, razvitka i regeneracije ili ispituje zakone zadruživanja, bit areala, disjunkcije, endeme i t. d. Pravo uzeto, obuhvaća opća b. opće, zajedničke osebine svih živih bića. Naprotiv ograničuje se t. zv. posebna ili specijalna b. na izvjesne skupine i prikazuje njima svojstvene zakone.

S obzirom na objekt istraživanja dijeli se b. na *botaniku* ili znanost o biljkama i *zoologiju* ili znanost o životinjama. Osim toga može se posebno lučiti *antropologija*. Nema sumnje, da znanost o čovjeku, ukoliko se tiče njegovih tjelesnih osobina, pripada u zoologiju. Ipak treba — s obzirom na posebnu metodiku i neobično značenje i važnost samog čovjeka, koji je ne samo objekt, nego i subjekt bioloških ispitivanja — odijeliti antropologiju kao posebnu biološku znanost od zoologije. To opravdava napose uska povezanost antropologije kao biološke znanosti s ostalim znanostima o duševnom stvaranju čovjeka.

Kod životnih zajednica postoji međutim tako često međusobna povezanost ne samo biljaka, nego i životinja, a i čovjeka, da je lučenje posebne biljne i životinjske sociologije u mnogo slučajeva vrlo teško. Danas se doduše još odvojeno proučavaju biljne i životinjske zajednice, ali brzim napretkom biljne sociologije u današnjim danima (Braun-Blanquet, Du Rietz, Rübel, Aljehin) (→ sociologija bilja) stvoreni su preduvjeti za ispitivanje životinjskog svijeta u naravnim životnim zajednicama (šumama, savanama, stepama, tundrama i t. d.), koje je već dosada dovelo do zanimljivih zaključaka.

Uz zajedničke probleme biosociologije ima dakako i posebnih problema, koji zanimaju samo biljni ili samo životinjski svijet. Dok se međusobni odnosi bilja po našem današnjem znanju mogu svesti uglavnom na nesvijesno takmičenje, to zajednice života u životinjskom svijetu određuju redovno instinkti. Naprotiv čovjek kao razumno biće stvara svoje posebne zajednice, koje tek jednim dijelom pripadaju u područje istraživanja biologije, dok u svom glavnom i najvećem dijelu prelaze već u područje ispitivanja duhovnih znanosti.

Povijesni razvitak. Iako je biologija po svojem imenu, metodama i problemima suvremena znanost, koja je tokom 19. i početkom 20. st. proživjela neobično snažan razvitak, to ipak njezini početci sežu vrlo daleko. Njezine grane, botanika i zoologija, nalaze svoj početak zapravo u ljekarstvu, ali je njihov razvitak bio, kako ističe Tschulok, bitno različit. Kod biljaka tražio je čovjek sredstvo za liječenje, dok je kod životinja tražio analogije s bolestima čovjeka i njihovim liječenjem. Isipitivanje životinja bilo je zato svestranije i raznovrsnije. Tako su se razvile već vrlo rano različite zoološke discipline, ali je zato zoologija mnogo duže ostala tek granom medicine, dok se botanika mnogo samostalnije razvila.

Prvo opsežnije sakupljeno znanje o živim bićima, iz kojega možemo zaključiti na dulji razvitak biologije već u starom vijeku, nalazi se kod Aristotela. Njegova se djela i pored mnogih nedostataka odlikuju upravo nevjerojatnom oštrinom opažanja i pokazuju, kako je taj veliki filozof bio i velik biolog, koji je poznavao ne samo znatan broj biljaka i životinja, nego je istraživao i njihovu građu, razvitak, životne pojave i njihov sistem. Aristotel je uveo u znanost mnoge pojmove, od kojih su neki i danas od osnovnog značenja (na pr. εἶδος »vrsta«). Od biologa srednjega vijeka ističe se napose dominikanac Albertus Magnus. On je znatno produbao znanje o živim bićima posebno s obzirom na srednjoevropske prilike.

Ipak se može početak biologije kao suvremene znanosti staviti u drugu polovicu 17. st. Otkrićem mikroskopa i temeljnim istraživanjima Roberta Hookea, Nehemije Grewa, Marcella Malpighija, Jana Schwammerdama, Antuna van Leeuwenhoeka i dr. otvara se pred očima čovjeka ne samo novi svijet dotad neslućenih živih bića (→ praživi, → mikrobi), nego se prodire i u nutrinu građe dotad poznatog živog svijeta. To je doba otkrića stanice, tog osnovnog sastavnog dijela sviju živih stvorova na zemlji.

Ovdje ne ćemo prikazati ni u glavnim crtama razvoj biologije do danas, nego upućujemo čitaoca na pojedine biološke znanosti i pojedine istaknute biologe. Ipak moramo istaknuti, da je razvitak biologije nakon otkrića mikroskopa krenuo brzim korakom, pa se odonda jedno za drugim nižu nova razdoblja u otkrivanju neslućenih tajna u građi i životu živih bića. Neobično važno razdoblje u razvitku biologije stvara Karlo Linné. On uvodi u nepregledni kaos poznatih biljnih i životinjskih bića red, stvarajući jednostavnu terminologiju i binarnu nomenklaturu. Linné daje svakoj biljnoj i životinjskoj vrsti dvostruko ime: ime roda, kojem pripada, i njeno posebno vrsno ime, na pr. *Salix babylonica* — vrba strmogled, *S. viminalis* — vrba bekva, *S. caprea* — vrba iva. Na taj način rješava Linné ne samo pitanje imena vrste, nego i njenu pripadnost rodu. Tako je uz novi, općenito razumljivi jezik u znanosti omogućen i pregled golemom mnoštvu živih bića. Od kolikog je to značenja, pokazuje činjenica, da je dosad poznato preko milijun vrsta životinja, od toga preko ¾ milijuna vrsta samo kukaca. Broj je biljaka mnogo manji i iznosi tek nekih pola milijuna vrsta.

Uporedo sa snažnim napretkom sistematike razvijale su se i druge biološke grane. Kratak pogled na razvitak biologije pokazuje u tom pogledu neobično važne epohe, koje su vezane uz imena Cuviera, Hallera, Joh. Müllera i dr. Nije na pr. potrebno posebno isticati, od kako su golemog značenja za cijelu biologiju bila istraživanja L. Pasteura. Ta su istraživanja u zajednici s mnoštvom praktičara (Koch, Roux, Behring i dr.) skrenula medicinu na nove putove.

Svestranim proučavanjem vanjske i unutarnje građe, razvojnih stadija i sistematike biljnoga i životinjskog svijeta udarene su osnove za razvojne teorije Lamarcka i Darwina, koje su skrenule biologiju novim smjerom. Nasuprot dotadanjem shvaćanju o stalnosti vrsta dolazi misao o njihovoj promjenljivosti i naravnom razvitku. J. B. Lamarck nalazi u samoj vrsti sposobnost, da se prilagodbama na vanjske podražaje mijenja (lamarkizam), dok Ch. Darwin nalazi u prirodnom izboru (selekcija) silu, koja u borbi za opstanak iz neodređenih promjena odabire ono, što je najpodesnije, i proizvodi konačno nove oblike sposobnije za život (darvinizam). Misao o promjenljivosti vrsta i o prirodnom razvitku živih bića prokrčila je brzo put ne samo u krugu biologa, nego i u širim slojevima, te je proizvela golem utjecaj na životni nazor čovjeka 19. st. Zanimljivo je međutim, da se u to doba među najistaknutijim predstavnicima biologije našlo ljudi, koji su se usprotivili novim privlačivim teorijama (Cuvier, Grisebach, Wigand i dr.). Iako kasniji razvitak evolucionističkih teorija pokazuje upravo temeljne razlike u shvaćanjima pojedinih istraživača (neodarvinizam, neolamarkizam), to je ipak misao o razvitku organskog svijeta ostala jednim od središnjih pitanja biologije.

Nova epoha nastaje u b. produbljenim istraživanjima stanice, otkrićem hromosoma i upoznavanjem zakona o nasljeđivanju. Samim otkrićem biljne i životinjske stanice bilo je doduše riješeno jedno temeljno pitanje od najopćenitijeg zanimanja, ali su istom istraživanja Schleidena, Schwanna, Purkinjea, Strasburgera i dr. pokazala neobično značenje toga otkrića, koje je nakon upoznavanja hromosoma u vezi sa zakonima o nasljeđivanju skrenulo b. posve novim putem. Otkrićem zakona o nasljeđivanju po Gregoru Mendelu još u prošlom stoljeću i snažnim razvitkom genetike (Tschermak, Correns, Morgan, Blakeslee,

Baur, Vavilov i drugi) stvara se nova epoha u razvitku b., koja je proizvela ne samo golem utjecaj na naše shvaćanje o živim bićima u teoretskom pogledu, nego je našla važnu primjenu u praksi. Istraživanja genetike, napose o mutacijama i zakonima križanja, donose posve nove poglede i na sam razvitak živih bića. Du Rietz drži, da ta istraživanja znače ponovno vraćanje na stalnost vrsta. Lotsy na osnovi najnovijih istraživanja genetike zabacuje cijelu filogeniju, o kojoj je prije napisao golema djela, dok Hayata proglašuje vrste nepromjenljivima i vječnima, a postanak novih tumači samo novom kombinacijom gena.

U razvitku suvremene b. ističu se još dvije važne pojave od epohalnog značenja. Jedno je otkriće hormona, a drugo snažni razvitak biosociologije. Nauka o hormonima (v.) snažno je utjecala na shvaćanje životnih pojava u organizmima i iznijela nove poglede na život ne samo od velikog teoretskog, nego i praktičnog značenja.

Od neobičnog je značenja za samu b. znanost o socijalnim odnosima živih bića. Ona je dovela do spomenute diobe b. u idiobiologiju i biosociologiju. Dok je predmetom istraživanja idiobiologije na pr. pčela ili mrav, kao zasebno biće ili kao sistematska jedinica (vrsta, rod, porodica), to je predmetom istraživanja biosociologije zajednica života pčela ili mravi izražena u košnici ili mravinjaku. Isto je tako bitno različno ispitivanje pojedine bukve ili hrasta od ispitivanja bukove ili hrastove šume. Živa se bića združuju pod određenim uvjetima života u životne zajednice (→ zadruga biljna).

Biosociologija je po svojim problemima i istraživanjima posve nova znanost. Ukoliko obuhvaća cijeli svijet živih bića, ona se nalazi u početku, ali već dosadašnjim rezultatima pokazuje se njezino neobično veliko teorijsko i praktično značenje. Mjesto izraza biosociologija upotrebljava se u novije doba, napose u ruskoj književnosti, biocenologija — po životnim zajednicama ili biocenozama.

Razdioba i sustav biologije. Sve većim razvitkom botanike i zoologije početkom 19. st. pojavila se potreba, da se skupljeno znanje svede u sustav. Prvi takav pokušaj seže do De Candollea, koji 1814 u svom velikom priručniku botanike donosi i prvi sustav botaničke znanosti. Iako je taj sustav obuhvatio zaista cijelu botaničku znanost, ipak nije naišao na općenito priznanje. G. 1843 izlazi Schleidenov priručnik, koji provodi posve novu diobu botanike. Polazeći od pretpostavke, da u prirodi postoji materija i sile, koje pokreću tu materiju, nastoji on primijeniti ovu razdiobu i na botaniku, koja je po njemu tek dio fizike. Schleiden ističe, da nam se kod živih bića nameću dva problema, problem oblika i problem života. Prema tome postoje dvije glavne discipline: morfologija i fiziologija. Schleiden ne pozna u svom sustavu na pr. sistematike, a cijeli Linnéov rad smatra prolaznim, tek pripremom, koja još nema naučnog značaja. Schleidenov je sustav proizveo neobično jak utjecaj ne samo na botaniku 19. st., nego se je odrazio i u samoj zoologiji, gdje dolazi do punog izražaja u Häckelovu sustavu zoologije.

Međutim je napredak bioloških znanosti stajao u jasnoj protimbi s ovim ukočenim sustavima, koji nisu obuhvatali mnogih važnih dijelova biologije. Unatoč tomu zadržava se Schleidenova osnovna misao u većini botaničkih i zooloških priručnika sve do današnjeg dana. Međutim 1910 S. Tschulok u djelu *Das System der Biologie in Forschung und Lehre* podvrgava kritici sve dotadašnje sustave i iznosi sasvim nov sustav bioloških znanosti, koji znači važnu prekretnicu u razvitku b. Tschulok prikazuje najprije povijesni razvitak b., a zatim njezinu razdiobu. Po načinu istraživanja dijeli se b. redovno u eksperimentalnu i neeksperimentalnu. Ova se potonja naziva osim toga opisnom, historijskom ili poredbenom. Kod toga se ističe često, napose u širim krugovima, neka prednost, što više superiornost eksperimentalnog istraživanja prema neeksperimentalnom. Zato se često bilo kakvim manipulacijama s biljkama i životinjama pridaje veća važnost nego opažanjima i uspoređivanjima jedva zamjetljivih osobina živih bića, iz kojih se mogu izvesti najdalekosežniji zaključci. Razlogom je tome nedvojbeno veća zornost eksperimentalnog rada. Tako na pr. djeluje mnogo snažnije na slušače lijepi Halesov pokus o kolanju vode drvenim dijelovima jorgovana, negoli Hofmeisterova utvrđivanja homologija u razvitku stablašica, iako ova predstavljaju nedvojbeno jedan od najsnažnijih triumfa znanosti i logičnog mišljenja uopće. Tschulok pokazuje, da razdioba na eksperimentalnu i poredbenu biologiju nije logično opravdana, niti se sam eksperimenat može uvijek pravilno definirati. Neki su biolozi, u prvom redu Hertwig i Driesch, pokušali definirati eksperimentalno istraživanje kao ustanovljenje uzročnih veza. Prema tomu je pokus sredstvo za uzročnu spoznaju. Tschulok međutim pokazuje, da se uzročne veze mogu utvrditi i bez pokusa. Pokus je samo jedan put za ustanovljenje logičnih veza, ali nije jedini. »Činjenica je«, veli isti pisac, »da se krug istraživanja, koja se zbog svoje tehničke prirode zovu eksperimentalnima, ne podudara s krugom istraživanja, koja po svojoj logičnoj prirodi zaslužuju predikat eksperimentalnog po definiciji istih prirodoslovaca«. Zato treba naći novo načelo u razdiobi biologije po načinu istraživanja, a to nalazi Tschulok u diobi b. na biotaksiju i biofiziku. Pod biotaksijom razumijeva »znanstveno istraživanje i sažimanje pojava organske prirode s obzirom na idealne odnošaje, a pod biofizikom znanstveno istraživanje i sažimanje pojava s obzirom na realne odnošaje. Jednom su predmet bioloških istraživanja pojmovi ili idealni odnošaji, a drugda realni odnošaji«. »Za logično je ograničenje ovih obiju vrsta istraživanja posve sporedno, da li je eksperimentalno ili nije«. Postojanje realnih odnošaja između padanja lišća i nastupa nepovoljna godišnjeg doba za primanje vode može se utvrditi čistim opažanjem bez sudjelovanja eksperimenta. Zbiljski odnošaji između nazočnosti vapna u tlu i nazočnosti određenih vapnenih biljaka mogu se isto tako utvrditi bez pokusa.

S formalnog gledišta mogu se dakle u b. lučiti biofizička i biotaktička istraživanja. Kod toga treba napose istaći, da se stvarni odnosi mogu prikazivati samo uzročno, dok se idejni odnosi mogu prikazivati i uzročno i svrhovito (teleologijski).

Osim ove razdiobe s formalnoga gledišta Tschulok postavlja i novu razdiobu s materijalnog gledišta. On ističe sedam materijalnih gledišta, koja su bezuvjetno potrebna, ali koja su ujedno i dovoljna, da na osnovi današnjeg stanja znanosti obuhvate sve spoznaje o živim bićima. Na taj način dobiva se sedam bioloških disciplina, i to: 1. *klasifikacija* ili *taksonomija* — utvrđivanje i svrstavanje živih bića po stupnju sličnosti; 2. *morfologija* — zakonitosti vanjske i unutarnje građe; 3. *fiziologija* — životne pojave u bićima; 4. *ekologija* — prilagodbe živih bića na okolinu; 5. *horologija* — raspoređenje živih bića u prostoru; 6. *hronologija* — vremensko nastupanje živih bića u prošlosti zemlje i 7. *genetika* — postanak živih bića.

Sve druge, često mnogo spominjane biološke discipline, mogu se kao grane priključiti spomenutima; tako je na pr. anatomija samo unutarnja morfologija, a isto tako ontogenija ili morfogenija, dok je naprotiv filogenija dio genetike povezane sa sistematikom.

U b. luče se često još pojedine discipline s obzirom na neke važne skupine biljnih ili životinjskih bića. One su nastale zbog posebnog i svestranog bavljenja ovim skupinama. Tako se razvila na pr. *bakteriologija*, koja obrađuje sve pojave bakterijskog organizma, *lihenologija*, koja ispituje lišajeve, *entomologija* kukce, *ornitologija* ptice i t. d. Sve te razdiobe, iako imaju svoje veliko praktično značenje, nemaju teoretske osnove.

Na priloženoj skrižaljci prikazano je raščlanjenje biologije na Tschulokovim zasadama uglavnom po Du Rietzu. Iz te se skrižaljke razabira, da se obje velike grane biologije mogu jednako raščlaniti sa sedam gledišta i da prema tomu postoji nasuprot sistematike pojedinih bića sistematika zajednica, ili nasuprot ekologije pojedinih bića — poznate pod imenom autekologije — još i ekologija životnih zajednica ili sinekologija, nasuprot autohorologije sinhorologija i t. d.

Metode istraživanja. U biološkim istraživanjima najuže je povezan teoretski i praktički rad, a metode su istraživanja tako raznolike i mnogolike, da ih je nemoguće na ovom mjestu prikazati. Uska povezanost biologije s fizikom, kemijom, klimatologijom, pedologijom, geologijom i geografijom s jedne strane i psihologijom s druge strane, očituju se na svakom koraku. Praktična biološka istraživanja povezana su često već u samoj prirodi uz sabiranje biljaka i životinja iscrpljivim statističkim, orografskim, klimatskim, pedološkim i fizikalno-kemijskim istraživanjima, a u laboratoriju počevši od jednostavnih pokusa do profinjenih citoloških i morfoloških metoda. U bogatim muzejima svijeta sabrana je skupocjena građa, a u različitim biološkim institutima ispituju se građa, razvitak i životne pojave sviju živih bića najrazličitijim metodama. Te metode prikazane su kod pojedinih znanosti. Biologija je usko povezana i s mnogim praktičnim granama, tako

		PREDMET ISTRAŽIVANJA	
		Pojedina bića (čovjek, životinja, biljka)	Zadruge bića
		IDIOBIOLOGIJA	BIOSOCIOLOGIJA (Biocenologija)
PROBLEM ISTRAŽIVANJA	1. Utvrđivanje i svrstavanje živih bića po stupnju sličnosti	Sistematika ili klasifikacija (taksonomija)	Sistematika zadruga (biosociološka sistematika)
	2. Zakonitosti vanjske i unutarnje građe	Morfologija	Morfologija (građa) zadruga
	3. Životne pojave	Fiziologija	Fiziologija zadruga
	4. Odnos prema okolini	Ekologija (autekologija)	Ekologija zadruga (sinekologija)
	5. Raspored u prostoru	Horologija (autohorologija)	Horologija zadruga (sinhorologija)
	6. Raspored u prošlosti zemlje	Hronologija (paleontologija)	Hronologija zadruga (sinkronologija)
	7. Postanak živih bića	Genetika	Genetika zadruga

Sustav biologije po Tschuloku (1910) i Du Rietzu (1921) (nešto izmijenjen)

da su cijele grane prešle u krug liječnika, ljekarnika, gospodara i šumara, a da ipak nisu izgubile veze s biologijom. Da spomenemo na pr. bakteriologiju u vezi s liječništvom, ili nauku o nasljeđivanju i fiziologiju hranidbe u vezi s gospodarstvom, ili uzgajanje šuma u vezi s biljnom sociologijom i t. d.

Mehanizam ili vitalizam. Svijet se živih bića odlikuje mnogim značajnim osobinama. Često nalazimo skladno djelovanje upravo neobično savršenih tvorevina. U biljnom svijetu zapanjuju posebno građeni i prilagođeni cvjetovi, savršeni uređaji za hvatanje kukaca kod mesožderih biljaka, vanredne prilagodbe na okolinu i t. d., a cijeli je životinjski svijet niz prekrasnih primjera, da u živoj prirodi postoji očita svrhovitost. Postanak i razvitak svakoga živog bića, pa i onog najjednostavnijeg, krije u sebi obilje neobjašnjenih pitanja. Jedni biolozi (Schleiden, Verworn i dr.) pokušavaju sva ta pitanja protumačiti posve mehaničkim učincima (mehanisti), dok drugi (Reinke, Driesch, Wasmann i dr.) nalaze posebne, nutarnje razvojne zakone upravljane višom životnom silom (vitalisti). Dok su neki biolozi gledali u svakom živom biću savršeno djelo Božje (*Praesentemque refert quaelibet herba Deum*), dotle drugi nalaze samo mehaničke zakone i nastoje organizam svesti na mehanizam, tako da nema načelne razlike između živog i neživog, da je botanika tek grana fizike i da biologija nema svojih posebnih problema (Schleiden). Potkraj 19. i početkom 20. st. isticao je veoma velik broj biologa svoje mehanističko shvaćanje, dok se u najnovije doba sve više javlja vitalističko shvaćanje.

Značenje biologije. Dok su fizika i kemija našle punu primjenu u tehnici, koja je dostigla neslućene rezultate i proizvela golem utjecaj na život suvremenog čovjeka, i biologija je našla svoje veliko polje primjene u medicini, ljekarstvu, šumarstvu, gospodarstvu i napokon u samoj tehnici. U tim strukama i tim zvanjima, kojima su biološke discipline upravo osnovne znanosti, povezana je usko teorija i praksa. Iz posve teoretskih problema, na pr. iz pitanja, da li živa bića nastaju iz mrtve tvari ili samo iz žive (*generatio aequivoca seu spontanea*) proizašli su upravo osnovni praktički rezultati. Pasteurovim istraživanjima u tom smjeru nije utvrđena samo činjenica, da svako biće nastaje samo od živog (*omne vivum ex vivo*), nego je ujedno udaren temelj uzgoju mikroba i s tim u vezi suvremenoj medicini. Iz Mendelovih pokusa križanja različnih odlika graška proizašla je golema zgrada nauke o nasljeđivanju, na kojoj se danas osniva moderno gospodarstvo.

Spoznaja, da samo svestrano poznavanje živih bića, njihovo obuhvaćanje sa sviju mogućih gledišta, može dovesti do što potpunije spoznaje o njihovu postanku, životu i njihovoj smrti — ta spoznaja određuje ravnopravnost i jednaku važnost sviju bioloških disciplina. Mnogi problemi u biologiji, koji su naoko bili bez ikakvog većeg značenja, pokazali su se kasnije neobično važnima. Iz pomnih istraživanja građe raznih biljnih i životinjskih vrsta utvrđene su često jedva zamjetljive razlike pojedinih odlika i podvrsta. Ta morfološka istraživanja, koja su prvobitno zanimala samo sistematičare, a velikom su dijelu biologa bila upravo zazorna, postala su osnovom nauke o podvrstama ili rasama, koja je poznata danas i u najširim krugovima i proizvela je po svojim socijalno-političkim zaključcima snažan utjecaj na kulturni i gospodarski život današnjice.

B. ima svoje golemo teoretsko značenje. Spoznaja o jedinstvu organskog svijeta, koji obuhvaća jednako zelenu travku i sitnog crvića, kao i samog čovjeka, jest nedvojbeno jedna od najvećih tekovina znanosti. Ipak ostaje osnovno pitanje b. o biti života i postanku živih bića neriješeno i povezuje biologiju s filozofijom i religijom. Zato su biološki problemi vazda zaokupljali nesamo širok krug istraživača, nego su znatno utjecali i na široke obrazovane slojeve. Biološka pitanja, pa i ona najhipotetskije prirode, raspravljana sa znanstvenog gledišta, dovela su do neobično zanimljivih pogleda i poticaja na razvitak same b., ali prenesena na političko, socijalno, etičko ili religiozno područje dovodila su do teških smutnja, kako je to odlično prikazao Hertwig u svojoj raspravi *Zur Abwehr des ethischen sozialen und politischen Darwinismus* (1916). Te činjenice upućuju, da je potrebna veća opreznost u zaključivanju o neobično složenim i zakučastim pitanjima b. nego se to činilo u prijašnje doba, kad su se — napose u nekim popularnim prikazima (Häckel) — posve hipotetske stvari prikazivale kao gotove činjenice i iz njih se izvodili najdalekosežniji zaključci.

LIT.: V. V. Aljehin, *Geografija rastenij*, Moskva 1938; *Allgemeine Biologie*, Kultur der Gegenwart, I. sv., Leipzig-Berlin 1915; L. v. Bertalanffy, *Theoretische Biologie*, sv. I., Berlin 1932; J. Braun-Blanquet, *Pflanzensoziologie*, Berlin 1928; G. E. Du Rietz, *The fundamental Units of biological Taxonomy*, Svensk Botanisk Tidskrift 1930; Isti, *Zur methodologischen Grundlage der modernen Pflanzensoziologie*, Beč 1921; A. Guillermond i G. Mangenot, *Précis de Biologie végétale*, Pariz 1937; M. Hartmann, *Allgemeine Biologie*, 2. izd., Jena 1933; R. Hertwig, *Abstammungslehre und neuere Biologie*, Jena 1927; S. Horvatić, *Biosociologija ili biocenologija?*, Alma Mater Croatica, Zagreb 1941; W. A. Locy, *Biology and its Makers*, New York 1910, Second Edition (njemačko izdanje: *Die Biologie und ihre Schöpfer*, Jena 1915); J. P. Lotsy, *Vorlesungen über Deszendenztheorien*, I.—II., Jena 1906—08; Em. Rádl, *Geschichte der biologischen Theorien*, I.—II., Leipzig 1909; J. Reinke, *Einleitung in die theoretische Biologie*, Berlin 1911; S. Tschulok, *Das System der Biologie in Forschung und Lehre*, Jena 1910; J. v. Uexküll, *Theoretische Biologie*, Berlin 1928; E. Wasmann, *Die moderne Biologie und die Entwicklungstheorie*, Freiburg 1906; R. Woltereck, *Grundzüge einer allgemeinen Biologie*, Stuttgart 1932.

I. H.

BIOLOGIZAM (u filozofiji) znači nastojanje, kako bismo isključivo u životnoj stvarnosti našli odgovore na sva filozofijska pitanja. U prvom redu dolazi pitanje spoznaje: koja je njezina funkcija? Spoznavanje je, kažu biologisti, životni akt i kao takav ide za održanjem života, svršno je namijenjen podizanju života, njegovu usavršenju ili korisnom unapređenju. Koristonosnost, uspjeh — to je mjerodavno za istinitu spoznaju. Po tom su principu biologisti na stajalištu *pragmatizma:* praksa odlučuje o istini, a ne teorija, t. j. istina se od neistine razlikuje na osnovi praktičnog ocjenjivanja (vrednovanja) o tome, što je za život vrijedno. Utoliko je istina *relativna*, vrijedi samo s obzirom na nas, zapravo s obzirom na duševnu ili psihičku našu organizaciju. Po tom su aspektu biologisti u vezi sa *psihologizmom:* što god spoznajemo, odraz je subjekta, naše psihe, a nema stvarnosti, o kojoj bismo znali nešto nezavisno od nas i našeg života. Nema također nikoje istine, koja bi nezavisna bila od vremena ili historijskog razvoja; utoliko dolazi do izražaja biološko-evolucionistički *historicizam*. Istina je proizvod biološke selekcije: što je životnom održanju primjereno, daje spoznaji veću vrijednost, stoga je spoznajni razvitak upravljen ili svršno usmjeren pridizanju života. U prilagođivanju životnim prilikama vođeno je spoznanje »osnovnim i općim psihološkim principom« (Cornelius) ekonomije mišljenja (po Machu). Čovjek se doista, kao i životinje, ravna u svojoj djelatnosti prema spoznatim životnim okolnostima, ali biologisti misle, da su te okolnosti (da li animalnoga ili intelektualnog, individualnoga ili socijalnog... života?) jedine mjerodavne za istinu, a ipak imade mnogo istina, za koje se to ne može s pravom reći. Premda se u znanosti nastoji ekonomski postići najveći uspjeh, to ne znači, da bi se do znanstvenih rezultata vazda dolazilo samo putem prilagođivanja životnim okolnostima, kako uče biologisti. Nietzsche na pr. tvrdi, da neistina nije nikakav prigovor sudu, ako on služi životu. Modernisti (na pr. E. Le Roy) uče, da za neki nazor o svijetu i životu nije mjerodavno, da li sadržava istinu, nego se pita, da li pogoduje životu,

njegovoj snošljivosti i moralnom usavršenju. Biologisti kao etičari smatraju život normom moralnog razlikovanja u zle i dobre čine, ali pri tom ne mogu odrediti na osnovu čega je život mjerodavan za moralnost. Životna se energija, doduše, kadgod očituje u moralnom pregnuću (na pr. u samozataji, u oživotvorbi socijalnih vrijednosti), ali to ne znači, da bi biološka znanost mogla odlučivati u pitanju moralnosti. Biologizam dakle ide predaleko, kad život smatra jedino mjerodavnom stvarnošću u pitanjima spoznajnih i etičkih vrijednosti. Tim svojim nazorom ulaze biologisti u krug suvremene »filozofije života«, koja ističe emocionalni i instinktivni život nasuprot intelekta, iracionalizam i zrenje nasuprot logički postepenog obrazlaganja. Ovamo pripadaju W. James, H. Poincaré, E. Mach, Bergson, Simmel, Klages..., a među njihovim su kritičarima osobito Husserl, Rickert... St. Z.

BIOLOŠKI FAKTORI, napose elementi klime (toplina, vlaga, tlak zraka, sunčano svijetlo, zračni elektricitet, vjetar i dr.), hrana i vježba organa znatno utječu na sva živa bića. Utjecaj klime se odrazuje ili izravno na koži i organima za disanje ili neizravno posredovanjem živaca kože u sveukupnoj izmjeni tvari. Životinje toplih klimatskih krajeva imaju tanju kožu; u poredbi sa životinjama hladnih klimatskih pojasa razmjerno je debeo najgornji sloj kože (epidermis), a slabije je razvijen donji sloj, t. j. potkožno tkivo (subcutis). Epidermalne tvorevine (dlake, rogovi, papci, kopita) su u toplim klimatskim pojasima obično jače razvijene. Hladnoća povisuje, toplina snizuje izmjenu tvari u životinjskom organizmu. S tim u vezi može se reći, da do stalne granice toplina povoljno djeluje i na neke razvojne procese, kao što su ranije dozrijevanje, zacjeljivanje rana i dr., koliko za to postoje genetski preduvjeti. Općenito djeluje i vlaga nepovoljnije na izmjenu tvari nego suh zrak, no zbog povezanosti ovoga faktora s faktorima: temperaturom, svijetlom, tlakom zraka i dr. učinak je različit. Jasnije se očituje utjecaj sniženog tlaka zraka u gorskim krajevima, a s tim u vezi i smanjenog sadržaja kisika u njemu, zbog čega dolazi, napose u većim visinama, do nedovoljnog snabdijevanja krvi kisikom i do lošije oksidacije. U životinjskom organizmu dolazi zbog toga do dubljeg i ubrzanog disanja, povećanja hemoglobina u krvi, što u većim visinama ipak ne može nadomjestiti nedostatak kisika, a posljedica je tome t. zv. *gorska bolest* kod životinja i ljudi (na pr. pojava kod himalajskih ekspedicija). Svijetlo izaziva na slabo pigmentiranoj ili nepigmentiranoj koži upale (erythema solare), podražujući osobito svojim kratkovalovnim, kemijski aktivnim ultraljubičastim zrakama krvne žile i izazivajući u koži stvaranje zaštitnog pigmenta (boje, melanina). Svijetlo pospješuje opću i mineralnu izmjenu tvari, stvaranje krvi, rast, a djeluje povoljno i na živčani sustav. U tami se zbog smanjene izmjene tvari životinje brže utove. Vježbom, t. j. pravilnom i trajnom upotrebom organa (na pr. training kod konja za utrke), pospješuje se njihov razvitak u razvojnom razdoblju (mišičje, kosti, probavni organi, organi za disanje i optok krvi, mozak, mliječni, spolni i dr. organi). Vrlo je izdašan utjecaj hrane napose na izgradnju kostura, mišičja, probavnih organa i fizioloških svojstava životinje (tovnost, mliječnost, radna sposobnost i dr.). A. O.

BIOLOŠKI SPEKTAR → **Biljka, životni oblici.**

BIOMETRIJA (od grč. βίος »život«, μέτρον »mjera«) primjenjuje matematičko-statističke metode pri istraživanju živih bića, jednako kod oblika, kao i kod njihovih radnja, pa se radi toga razlikuje biometrija oblika i biometrija funkcija. Potonja može se bolje provesti samo kod bića, za koja su dovoljno usavršene fiziološke metode, a to je gotovo jedino kod sisavaca, gdje se može doći do točnijih brojčanih rezultata. Mnogo opširnije i točnije može se provesti biometrija oblika, koja je potrebna kod proučavanja varijabilnosti i nasljeđivanja.

Biometričkom metodom može se dobro i eksaktno pokazati variranje svakog bića, jer i istovrsna bića nisu nikada posve i potpuno jednaka, nego se radi varijabilnosti pomalo razlikuju u svim svojstvima. Mnoga se od njih mogu i mjeriti, pa se njihov karakter može izraziti i brojkama, koje se onda mogu sređivati i uspoređivati. Biometrička mjerenja, izvedena na mnogo različitih vrsta i s najrazličitijim svojstvima, koja se mogu mjeriti, brojiti, vagati i t. d., pokazala su, ako se obrađuje dovoljan broj jedinaka, da se variranje uglavnom izražava u frekvencionom ili Quételetovom poligonu i u najpotpunijem slučaju u krivulji vjerojatnosti.

Ova pravilnost u variranju zove se Quételetov zakon po belgijskom matematičaru L. A. J. Quételetu, koji je biometrički proučio visinu kod 25.878 sjevernoameričkih dobrovoljaca. Oni su bili visoki od 60—76 palaca, pa ih je razdijelio u 17 razreda i u svaki je dodijelio broj vojnika, koji su bili iste visine. Kod toga dodjeljivanja se pokazalo, da ni izdaleka ne dolazi u svaki razred isti broj vojnika, nego u neke da ih otpada vrlo malo, a u druge da dolazi 10, 50 i 100 puta više. Kad je poredao razrede i broj vojnika, onda se vidjelo, da je najviše vojnika srednje visine, a nižih i viših da simetrično biva postepeno sve manje:

Razred visine u palcima	60	61	62	63	64	65	66	67	68	69	70	71	72	73	74	75	76
Stvarni broj vojnika u tisućama	2	2	20	48	75	117	134	157	140	121	80	57	26	13	5	2	1
Idealni brojevi u tisućama	2	9	21	42	72	107	137	153	146	121	86	53	28	13	5	2	0

Kod tog niza brojeva opazio je već sam Quételet, da je vrlo sličan izračunanoj binomskoj formuli $(a+b)^n$. Stavimo li u nju neku brojku, da je proračunamo, izađe niz brojeva, kojemu se često vrlo približuje niz nekog variranja. Iz $(a+b)^6$ izlazi $a^6+6a^5b+15a^4b^2+20a^3b^3+15a^2b^4+6ab^5+b^6$, a ako je $a=b=1$ izađe konačno:

$$1 + 6 + 15 + 20 + 15 + 6 + 1, \text{ t. j.}$$

od srednje vrijednosti simetrično padaju veće i manje vrijednosti, kod variranja plus i minus varijante. Kad se ove brojke predoče grafički, onda se pokaže binomska krivulja. Unesemo li idealne brojeve u Quételetove razrede američkih vojnika, kao što je učinjeno gore u 3. redu, vidimo, da se vrlo dobro podudaraju.

Na biometrički je način proučeno takvo kolebljivo variranje kod mnogo živih bića. Davenport je mjerio variranje broja rebara na lijevoj plosnatoj školjki kapice (*Pecten opercularis*), Weldon je brojio gornje zubiće na rostrumu račića kozice (*Palaemonetes varians*), Mayer broj radijarnih kanala meduze (*Pseudoclytia pentata*), Duncker šipčice u leđnoj peraji ribe mali balavac (*Acerina cernua*), Bumpus je proučio variranje kućice morskoga puža (*Litorina litorea*), Petersen broja šipčica u repnoj peraji ribe obliša (*Pleuronectes*), Voris broja ljusaka u bočnoj pruzi sjevernoameričkog šarana (*Pimapheles notatus*), Hefferau broj zubića na rubu čeljusti crva mnogočekinjaša (*Nereis limbata*), Tower šare na vratnom štitu koloradovske zlatnice i t. d. U svakom slučaju su našli, da se ovo fluktuantno variranje uglavnom ravna po Quételetovu zakonu variranja po binomskoj formuli, ali dakako da je to samo jedan slučaj, jer se variranje vrši na više različitih načina, da varijacijska krivulja ima dva vrha ili više njih i t. d.

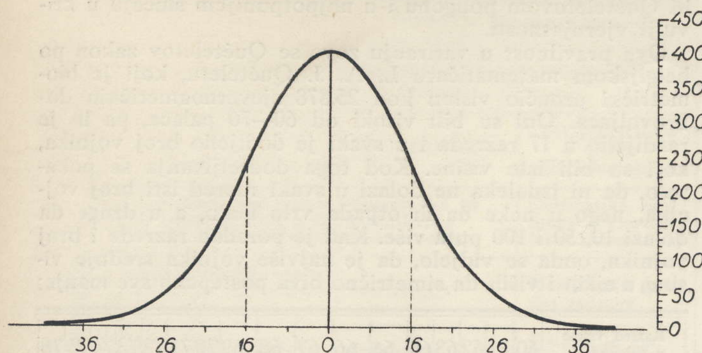
Po ovoj matematičko-statističkoj metodi vidimo, da u svakoj vrsti ili čistoj pasmini i lozi postoji neprekinut niz varijanata između dvije krajnosti. One su povezane svim prijelazima, ali većina jedinaka se sabrala oko osrednje vrijednosti. Prostor između krajnjih vrijednosti je veličina variranja ili fluktuacija svojstva, pa se radi toga takvo variranje zove fluktuantno (kolebljivo) variranje. N. F-k.

Belgijski antropolog Quételet je prvi u biologiji primijenio matematiku (1871). Iza njega slijede: Galton, Pearson Weldon, Bateson Johannsen i dr.

Dva su uzroka, da neko svojstvo organizma nije u potomstvu posvema stalno. Između potomaka s podjednakim nasljedivim osebinama promjenljivost je svojstava uvjetovana vanjskim činiocima (toplina, vlaga, svijetlo, hrana), pod kojima se pojedini organizmi i pojedini organi razvijaju (*modifikacija*).

U populaciji pak je varijacija jednog istog svojstva uzrokovana genetskom razlikom (naslijeđenom) pojedinih organizama, kao i modifikacijom.

Promjenljivost svojstva nekog organizma varira oko aritmetičke sredine ili *srednje vrijednosti* (M) dobivene mjerenjem tog svojstva na varijantama, koje se nalaze na jednom individuumu (na pr. veličina listova na nekoj biljci), bilo na više individua (na pr. visina biljaka izvjesne sorte). Plus-varijante su one koje su veće, a minus-varijante one, koje su manje od srednje vrijednosti. Način, kako reagira neki organizam na vanjske faktore, zovemo njegovom *reakcionom normom*. Reakciona je norma nasljediva.



Najveći otklon u pozitivnom i negativnom smjeru od srednje vrijednosti zovemo varijacionom širinom izvjesnog svojstva. Manjih razmaka od srednje vrijednosti ima najviše, a najvećih razmaka ima najmanje. Ako frekvenciju za pojedine razmake grafički prikažemo, dobit ćemo krivulju, koju zovemo varijacionom, Galtonovom ili Quételetovom krivuljom. Ova se krivulja više ili manje podudara s binominalnom ili *normalnom krivuljom.* Normalna ili binominalna krivulja prikazana je na priloženoj slici, te je konstruirana na osnovi binominalne formule $(a + b)^n$, u kojoj $a = b$ i $n = \infty$.

Najvažnije su točke ove krivulje: sredina krivulje, te one točke krivulje projicirane na apscisu, gdje centralna konkaviteta prelazi u lateralnu konveksitetu. Sredina krivulje drži ravnotežu između lijevog i desnog ramena krivulje te je prema tome aritmetička sredina ili srednja vrijednost (M) od minus- i plus-varijanata.

Druge dvije spomenute točke važne su opet radi toga, što mjere relativnu širinu krivulje, a time i varijabilitet svojstva istraženog broja varijanata.

Biometrički možemo obrađivati kako kvantitativna tako i kvalitativna svojstva. Prema tome dijelimo varijacije odnosnih svojstava na *a)* kvantitativne i *b)* kvalitativne. Iz dobivenih varijaciono-statističkih brojeva možemo izvoditi valjane zaključke samo onda: *a)* ako je istraživani materijal biološki jednoličan; smjesa različnih genotipova ili isti genotipus, koji je smjesa varijanata izraslih pod vrlo različitim prilikama, nepodesni su za varijaciono-statistička istraživanja, *b)* ako se istražuje dovoljno velik broj varijanata.

Kao primjer za biometrička istraživanja neka posluži ovo:

Iz naše šomodske pšenice i to čiste linije (potomstvo homocigotne biljke) odabrali smo redom bez naročita izbora 400 biljaka, da bismo ustanovili prosječnu duljinu klasa i prosječan broj klasića na klasu. Od svake biljke odabrali smo samo klas glavne vlati. Izmjerili smo najprije duljinu svakog pojedinog od ovih 400 klasova, a onda broj klasića na svakom klasu. Duljina klasova varirala je od 6 do 15 cm. Ako pojedine varijante smjestimo u razrede s razmakom od 0,5 cm (ovaj razmak zovemo areal), onda nastaje ovaj varijacioni red:

Duljina klasa u cm	6	6.5	7	7.5	8	8.5	9	9.5	10	10.5	11	11.5	12	12.5	13	13.5	14	14.5	15
Razredna frekvencija	3	8	12	23	27	39	48	56	45	37	26	21	18	14	10	7	4	2	

Broj klasića na onih 400 klasova varira od 11 do 25. Ako ove varijante razmjestimo u razrede s razlikom od jednoga klasića, dobit ćemo varijacioni red, kako slijedi:

Broj klasića na klasu	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	Ukupno
Razredna frekvencija	3	10	16	28	41	59	57	49	38	29	25	19	15	7	4	n = 400

Prosječnu duljinu klasa u ovoj pšeničnoj sorti izračunamo po formuli za *srednju vrijednost* $M = A \pm a \frac{\Sigma pa}{n}$

U toj je formuli *A* aproksimativna srednja vrijednost, koju izaberemo po volji kao sredinu bilo kojeg razreda u varijacionom redu na pr.: $A = 10{,}25$ cm. Ovoj vrijednosti moramo ili pribrojiti ili od nje odbiti $a \frac{\Sigma pa}{n}$, pa ćemo dobiti pravu srednju vrijednost; *a* je razredni areal (u našem je slučaju 0,5 cm); *p* je *frekvencija varijanata* u razredu; *n* je broj svih varijanata. Za svaki razred treba da ustanovimo, za koliko je areala ($a = 0{,}5$ cm) udaljen od aproksimativne srednje vrijednosti. Frekvenciju varijanata svakog razreda napose multipliciramo s udaljenošću od *A*. Tako dobijemo *p. a.* Sumu (Σ) svih *p. a.* podijelimo onda sa *n.* Zatim sve to pomnožimo s arealom $a = 0{,}5$ cm. Na taj bi način u našem slučaju našli, da je prosječna duljina klasa $M = 10{,}01$ cm.

Na isti način možemo izračunati i prosječan broj klasića u klasu, koji je u našem slučaju $M = 17{,}5$.

Varijabilitet svojstava izračunavamo pomoću *standardne devijacije:*

$$\sigma = \pm a \sqrt{\frac{\Sigma pa^2}{n} - b^2}$$

U našem je primjeru varijabilnost ili standardna devijacija za duljinu klasa ± 1,699 cm, a za broj klasića ± 2,934.

Standardna devijacija je apsolutno mjerilo varijabiliteta. Ako želimo porediti varijabilnost dvaju različitih svojstava, na pr. duljinu klasa i broj klasića, onda se služimo *varijacionim koeficijentom* $v = \frac{100\sigma}{M}$.

Neka se svojstva organizma pojavljuju uvijek zajedno. U tom slučaju kažemo, da između njih postoji neka zavisnost ili *korelacija.* Stupanj takve zavisnosti, ako je ona linearna, izračunavamo po Bravaisovoj formuli za *korelacioni koeficijent* (r) $r = \frac{\Sigma pa_x a_y - nb_x b_y}{n \varrho_x \varrho_y}$, koji izračunavamo iz korelacione tabele. Jedno svojstvo označimo sa *x* te ga zovemo suponiranim, a drugo sa *y*, a zovemo ga relativnim svojstvom.

Korelacija može biti pozitivna ili negativna. Što je zavisnost između dvaju svojstava veća, to je korelacioni koeficijent veći. Korelacioni koeficijent kreće se od 0 do 1. Po gornjoj formuli izračunat je iz korelacione tabele korelacioni koeficijent za duljinu i broj klasića na klasu navedene pšenice, te iznosi $r = 0{,}871$. To znači, da su ova dva svojstva međusobno jako povezana.

Pomoću formule za *regresiju* (R) možemo izračunati za koliko se mijenja jedno svojstvo, ako se drugo promijeni za jednu jedinicu $R = r \frac{\sigma_y}{\sigma_x}$ ili $R = r \frac{\sigma_x}{\sigma_y}$

Pomoću posebnih formula možemo brojčano izraziti event. *asimetriju* i *akcesivnost* varijacione krivulje.

Da bismo ustanovili, koliko možemo iz svih do sada spomenutih varijaciono-statističkih vrijednosti neko svojstvo ispravno ocijeniti, treba da pronađemo granice, u kojima se te vrijednosti kreću. U tu svrhu služimo se t. zv. *srednjom* (m) ili *vjerojatnom* (E) *pogreškom.* Srednja pogreška od srednje vrijednosti (M) glasi: $m_M = \frac{\sigma}{\sqrt{n}}$ od standardne devijacije: $m_\sigma = \frac{\sigma}{\sqrt{2n}}$; od varijacionoga koeficijenta $m_v = \frac{v}{\sqrt{2n}}$ (ako je $v < 10$) ili $m_v = \frac{v}{\sqrt{2n}} \sqrt{1 + 2\left(\frac{v}{100}\right)^2}$ (ako je $v > 10$); od korelacionoga koeficijenta $m_r = \frac{1 - r^2}{\sqrt{n}}$

Vjerojatnu pogrešku dobijemo, ako srednju pogrešku multipliciramo s faktorom 0,6745.

Varijaciono-statistički možemo istražiti i kvalitativna svojstva, i to pomoću posebnih formula.

LIT.: E. Czuber, *Die statistischen Forschungsmethoden*, Beč 1921; F. Bernstein, *Variations- und Erblichkeitsstatistik, Handbuch der Vererbungswissenschaft*, Berlin 1929; W. Johannsen, *Elemente der exakten Erblichkeitslehre*, Jena 1926; A. Tavčar, *Varijaciona statistika u eksperimentalnoj poljoprivredi*, Izdanje Ministarstva poljoprivrede i voda, Beograd 1929; E. Weber, *Variations- u. Erblichkeits-Statistik*, München 1935.

A. T.

BIONDELLI, Bernardino, ✻ Verona 14. III. 1804, † Milan 11. VII. 1886, talijanski pisac, lingvist i numizmatik. Više je popularizator nego stručnjak u prelaznoj periodi između opisne i naučne lingvistike. Jedan je od rijetkih Talijana, koji se u ono doba zanima za Slavene i piše o njima. Glavne je svoje članke iz područja lingvistike sabrao u knjizi *Studi linguistici* (Milan 1856), u kojoj se bavi uporednom gramatikom, talijanskim narječjima i stranim kolonijama u Italiji. Tu u poglavlju »Colonie slave« govori samo o Slovencima u Furlanskoj; ne spominje hrvatskih kolonija u južnoj Italiji (pokrajini Campobasso, nekoć napuljska pokrajina Molise), za koje onda nije još znao učeni svijet ni

u Italiji ni u inozemstvu; tek ih je 1852 Medo Pucić otkrio preko G. De Rubertisa (v.) i o tome izvijestio u zadarskom *Osservatore dalmato* (5. IV.—23. VI. 1853). On piše i o narodnim pjesmama, od kojih prevodi Ženidbu Maksima Crnojevića. B. se u svom *Atlante linguistico d'Europa* (od koga je izašao samo I. svezak *Sullo svolgimento delle lingue europee*, Milan 1841) pozabavio i pitanjem slavenskih jezika i kultura na osnovi čeških istraživača (Dobnera, Dobrovskoga, Jungmanna, Šafarika i dr.); zagovara panslavističku zamisao jednog međuslavenskog jezika. Dao je još *Saggio sui dialetti gallo-italici* (Milan 1853—56) i nekoliko numizmatičkih članaka.

LIT.: V. Inama, u Rendiconti del R. Istituto lombardo XXI., 1888; M. Rešetar, *Die serbokroatischen Kolonien Süditaliens*, Beč 1911; P. S. Pasquali, u Rivista italiana di letteratura dialettale IV., 1932; A. Cronia, *Per la storia della slavistica in Italia*, Zadar 1933. M. D-ić.

BIONDI, 1. Ernesto, ✻ Morolo (Ciociaria) 30. VI. 1855, † Rim 5. IV. 1917, talijanski kipar. Učio je u Rimu, gdje mu je bio učitelj Girolamo Matin. U prvo je vrijeme izrađivao sitne brončane statuete s motivima s Istoka i iz starog Rima. Istakao se svojim brončanim kipom sv. Franje Asiškog, a osobito velikom brončanom grupom *Saturnalija* (Rim, Galleria Nazionale d'Arte Moderna). Izradio je i nekoliko velikih spomenika (Montija i Varasa, osnivača republike Chile, u Santiagu de Chile; spomenik *Slobode* u Frosinonu).

LIT.: A. Corna, *Dizionario della storia dell'arte in Italia*, Piacenza 1915. A. Sch.

2. Gian Francesco (Biundović), ✻ Hvar 1574, † Aubonne u Švicarskoj 1644, talijanski historičar i romanopisac. Potječe od stare hvarske obitelji, koja se od 16. st. zvala Biundović, kako se pišu još i njegovi roditelji, a kako je i on sam zabilježen na krštenju. Promijenio je oblik svoga prezimena, jer je živio u stranom svijetu. Učio je pravo u Italiji. Najprije je neko vrijeme odvjetnik u Hvaru, a zatim seli u Mletke, odakle ide kao tajnik dvojice mletačkih poslanika na put u Pariz i u Turin. Kao političar učinio je mnogo usluga mletačkoj republici; otkrio je na pr. zavjeru protiv Dubrovnika, koju je smatrao »nepoštenom i nekorisnom za Mletke«. Pod utjecajem Rabljanina Markantuna Dominisa, odmetnutog splitskog biskupa, Biondi se udaljio od katoličke Crkve i pristao uz kalvinizam.



GIAN FRANCESCO BIONDI (BIUNDOVIĆ)
Zagreb, Povijesni seminar filozofskog fakulteta

Nezadovoljan životom u Mlecima ide u London na dvor kralja Jakova I., gdje piše veliku povijest engleskih građanskih ratova (1377 do 1509): *Historia delle guerre civili d'Inghilterra tra le due case di Lancastro e Jorc* (I. izd. Mleci 1637—47, II. izd. Bologna 1647), koju Henrik Carey, knez od Montmoutha, prevede na engleski (London 1724). Zbog građanskih i vjerskih borba u Engleskoj Biondi napušta London i povlači se na tiho imanje svoje žene u Švicarsku, u Aubonne, gdje je u miru proveo posljednje godine života baveći se knjigom.

Premda je Biondijevo glavno djelo spomenuta povijest, on je najviše poznat kao autor trilogije sečentističkih romana: *Eromena* (Mleci 1624), *La donzella desterrata* (Camerino 1632; s predgovorom datiranim u Londonu 1626), *Coralbo* (Mleci 1632; s predgovorom datiranim u Londonu 1632), koje su onda najradije čitali, i to ne samo u Italiji (kroz 40 godina *Eromena* je izašla sedam, *Donzella* i *Coralbo* svaki po pet puta), nego i u drugim zemljama, gdje ih također i prevode (*Eromenu* je 1633 preveo Audigie na francuski, a Kristian Hofman von Hofsmanwaldan na njemački). Bili su to najpoznatiji romani u Italiji onoga doba. To su u talijanskoj književnosti prvi primjeri takvih »herojsko-galantnih« romana, u kojima se pisac nastoji barem donekle držati vjerojatnosti i stvarnosti, te se prema tome odvajaju od dotadašnjih fantastičnih, bajoslovnih viteških romana. Biondijevi barokni sečentistički romani imadu sva obilježja tadašnjega ukusa, koji je obožavao Marinijevu izvještačenu maniru; u njima nema pjesničkog osjećaja, jer je pripovjedaču jedino do toga, da privuče pažnju samom raznolikošću i čudnovatošcu događaja.

LIT.: *Le glorie degl'Incogniti o vero gli uomini illustri della Accademia de' Signori Incogniti*, Mleci 1647; A. Albertazzi, *Romanzi e romanzieri del Cinque e Seicento*, Bologna 1891; Isti, *Il romanzo*, Milan 1904; S. Ljubić, *O odnošajih medju republikom Mletačkom i Dubrovačkom*, u Radu 53, Zagreb 1880; V. V. Makušev i M. Šufflay, *Isprave za odnošaj Dubrovnika prema Veneciji*, u Starinama XXXI., Zagreb 1905; D. Gruber, *Zavjera protiv Dubrovnika*, u Savremeniku, I., Zagreb 1906; A. Petravić, *I. F. Biondi*, u Novim studijama i portretima, Osijek 1910; G. Novak, *Hvar*, Beograd 1924; Isti, *Ivan Franjo Biundović*, Jugoslavenska Njiva, VIII., Zagreb 1924; B. Croce, *Nuovi saggi sulla letteratura italiana del Seicento*, Bari 1931. M. D-ić.

BIONDO, Flavio, ✻ Forlì (Emilia) 1392, † Rim 1463, talijanski humanistički historičar, namješten u papinoj kuriji, autor velike povijesti *Historiarum ab inclinatione Romanorum decades* (1453), geografsko-povijesnog opisa Italije *Italia illustrata* (1453) i dr. povijesnih djela s mnogo novih pogleda, osobito obzirom na važnost srednjeg vijeka.

LIT.: A. Masius, *Flavio Biondo, sein Leben und seine Werke*, Leipzig 1879; B. Nogara, *Scritti inediti e vari di F. B.*, con introduz., Rim 1927; A. Campana, *Biondo Flavio da Forlì*, Imola 1928. M. D-ić.

BIONOMIJA (od grč. *βίος* »život«, *νόμος* »zakon«), ime nauke, koje upotrebljavaju u Engleskoj i Sjev. Americi (»bionomics«) za zakone organskog života, za način života životinja i biljaka, za odnose bića prema okolišu i međusobno, životne navike i odgovore (reakcije) bića; slično obrađuje »biologija u užem smislu« ili ekologija (v.). K. B.

BIONI, Paolo, ✻ Šibenik 1. VI. 1806, † Šibenik 5. V. 1848, šibenski graditelj. Učio je u Šibeniku, Splitu i Zadru, a arhitekturu u mletačkoj akademiji, gdje je 1830 i 1831 nagrađen za svoje arhitektonske crteže i perspektive. Vratio se 1836 u Šibenik, a 1839 imenovan je inžinirom i nadzornikom cesta. Osobitu je pažnju priklonio šibenskoj stolnoj crkvi, pa je 1845 izradio njene tlocrte i crteže, po kojima se imao izvesti njezin popravak. Načinio je i njezin drveni model. Svoje prijedloge za popravak crkve skupio je u izvještaju *Cenni storici ed artistici sull'insigne Cattedrale di Sebenico*. Njegovi su prijedlozi bili prihvaćeni, sredstva za popravak namaknuta, a on imenovan nadzornikom i upraviteljem radova. Počeo je izrađivati detaljne crteže, koje je 1847 skupio u referatu *Decorazioni d'ornamenti dell'insigne Cattedrale di Sebenico, disegnati e ritratti dal vero dal cittadino Paolo Bioni*. U daljem radu spriječila ga je rana smrt. Po njegovim nacrtima izvedena je kapela porodice Fontana u Zablaću i oltar sv. Križa u šibenskoj varoškoj crkvi. Njegova osnova za novo šibensko kazalište nije izvedena.

LIT.: I. Kukuljević-Sakcinski, *Slovnik umjetnikah jugoslavenskih*, Zagreb 1858; Don K. Stošić, *Galerija uglednih Šibenčana*, Šibenik 1936. A. Sch.

BIONT (od grč. *βίον* »živo biće«), po E. Haeckelu (1866) u *Generelle Morphologie*, I, str. 332, termin za fiziologijsku jedinku (individuum) kao samostalno biće. K. B.

BIOSFERA (od grč. *βίος* »život« i *σφαῖρα* »kugla«), oblast žive tvari, biljaka i životinja. Ona omata površinu Zemlje, obuhvatajući jedan dio troposfere, svu hidrosferu i jedan dio litosfere, i to koru trošenja. Za postajanje minerala biosfera je vrlo važna, jer živa tvar također sudjeluje u kemijskoj povijesti Zemljine kore. Živa tvar je izvor energije, koja uzrokuje prirodne kemijske reakcije ili postajanje minerala. Ona sabira atome kemijskih elemenata iz Zemljine kore, da ih opet preda toj kori, gdje će služiti za razvitak različnih minerala. F. T.

Biosfera je sav životni prostor na Zemlji, koji su naselila živa bića, od najviših gora do najdubljeg mora. Samo malo ima mjesta na Zemlji, gdje ne mogu živjeti nikakva živa bića, kao na prostranom polarnom ledu i velikim ledenjacima, ili u ždrijelima vulkana. Prema sredstvu (mediju), u kojem se zadržavaju živa bića, razlikujemo vodena i uzdušna bića, a kako se slatke vode znatno razlikuju od mora, ima biosfera tri velika životna područja (biocikla): more, slatke vode i kopno.

Svako ovo životno područje ima posebne i različite uvjete za život, na koje su na pr. sve životinje posebno prilagođene, pa po tome razlikujemo morske, slatkovodne i kopnene životinje. U svakom životnom području ima više različitih životnih pokrajina (biohora), kao što su na pr. morska obala, pučina, tekućice, šume, pustinje i t. d. I u životnim pokrajinama ima još znatnih razlika između njihovih pojedinih dijelova, jer ima na pr. različitih morskih obala, kao primjerice pjeskovita, muljevita, pećinasta obala

i t. d. Takvi ograničeni dijelovi životnog prostora zovu se stanište (biotop). N. F-k.

BIOSKOP → **Kinematograf.**

BIOŠTICA je rječica u istočnom dijelu srednje Bosne. Duga je 44 km. Izvire ispod sjevernih ogranaka Romanije; kod mjesta Olova spaja se s rječicom Stupčanicom i utječe u Krivaju, desni pritok Bosne. N. P.

BIOT, Jean Baptiste, ✻ Pariz 1774, † Pariz 1862, francuski fizičar. Bio je možda odviše konzervativan u teoretskim pitanjima, ali vrlo zaslužan kao eksperimentator i plodan pisac znanstvenih djela. Pokazao je, da se kod Aragoove kromatične polarizacije u slučaju kvarca radi o *vrtnji* ravnine polarizacije svjetlosti. Našao je i ispitao takvu vrtnju u raznim tekućinama te je osnivač polarimetrije. Biot i Savart pokazali su 1820, da električna struja u dugačkoj nategnutoj žici djeluje na magnetski pol silom, koja je obrnuto razmjerna udaljenosti pola od žice (→ elektr. struja, elektrodinamika). St. H.


JEAN BAPTISTE BIOT

BIOTA → **Tuja.**

BIOTAKSIJA → **Biologija.**

BIOTIP je skupina individua, koji imaju jednaki genotip. Potomstvo homozigotnih biotipa je homogeno, dok potomstvo heterozigotnih biotipa nije (→ nasljeđivanje). M. D-c.

Biotip, čista loza, je potomstvo nastalo samooplodnjom jedne jedinke (i ev. još partenogenezom, vegetativnim razmnožavanjem ili najviše od braće neke čistokrvne pasmine). Ali ni sve jedinke takve čiste loze, koje su genotipički identične, nisu jednake, nego se i kod njih također opaža fluktuantno variranje, koje se može izraziti matematičko-statističkom metodom (→ biometrija).

Unutar čiste loze ne djeluje više nikakav probir (selekcija). Njezin genotipički sastav ostaje stalan unatoč fenotipičkim varijacijama, koje se javljaju u svakom pokoljenju, izazvane od različitih faktora okoliša. Sve su te fluktuantne varijacije samo potpuno individualne i nimalo ne utječu na genotipički sastav čiste loze. N. F-k.

BIOTIT, mineral iz grupe tinjaca (liskuna). Kristalizira monoklinski, ali mu kristali pokazuju heksagonski kroj, pa su obično pločasti. Kala se savršeno smjerom plohe baznoga pinakoida; možemo ga iskalati u vrlo tanane listiće, koji su elastični i dadu se savijati. Sjaja sedefasta s prijelazom u metalni. Providan, neproziran. Odlikuje se jakim pleohroizmom. Kod nekih se vidi i asterizam. To je magnezijski tinjac sastava $[SiO_4]_3(AlFe)_2(MgFe)_2(KH)_2$. Magnezij i aluminij redovno su jednim dijelom zamijenjeni željezom, zbog čega je biotit crn. Gdje je željeza manje, može biti zelen, tamnozelen, svijetlosmeđ. Neki, kad ih zahvati metamorfoza, postaju zlatnožute boje i kovna sjaja; takve zovu *macinim zlatom.* Od svih tinjaca biotit je najrasprostranjeniji. Vrlo je važan sastavak mnogih eruptivnih stijena i nekih kristalastih škriljaca.

Biotitni škriljac, stijena iz grupe kristalastih škriljaca, sastavljena uglavnom od kremena i biotita. Javlja se obično u društvu gnajsa. Kod nas ga ima prilično uz gnajse u Moslavačkoj gori, u slavonskom sredogorju (Crni Vrh, Papuk, Krndija, Psunj) i u Motajici planini u Bosni. F. T.

BIOTOP → **Stanište.**

BIOZE → **Šećeri.**

BIPEDI (lat. bipes »dvonožac«), dvonoga bića, gdje je samo jedan par nogu; ili kod kopnenih kralježnjaka sa četiri noge (Quadrupedi), gdje samo stražnje noge nose tijelo, a prednje noge služe za letenje, hvatanje i dr. K. B.

BIPINARIJE, lutajuće, planktijske bilateralno simetrične ličinke u moru mnogih zvjezdača (*Asteroidea*), imaju dvostruku trepetljikastu vrpcu, pa je polje nad ustima okruženo posebnom vrpcom (→ bodljikaši). K. B.

BIPLAN (lat. bis »dvaput« i planum »ravnina«) ili dvoplošnjak je dvokrilni aeroplan. Gotovo svi prvi aeronautički pioniri bavili su se konstrukcijom dvokrilnih aeroplana, jer je to onda bilo najpraktičnije. Braća Wilbur i Orwille Wright konstruirali su prvi dvokrilni aeroplan. Izveli su na njemu u Americi 17. XII. 1903 let, koji je trajao 59 sekunda. Kasnije su izvršeni mnogi pokusi i usavršavanja, tako da je dvokrilni aeroplan već 1905 ostao u zraku 38 minuta. Gradnja dvokrilnih aeroplana bila je sve do završetka svjetskog rata u prednosti pred jednokrilnim aeroplanima ili monoplanima. Poslije 1930 zauzeli su prvo mjesto jednokrilni aeroplani (monoplani), jer su se pokazali mnogo bolji, brži i praktičniji. Gotovo svi današnji ratni i prometni aeroplani su jednokrilci (monoplani), osim nekih aeroplana za školu i vježbu, koji su zadržali prijašnji oblik dvokrilaca (biplana). Vl. P.

BIPOLARNE KOORDINATE → **Koordinate.**

BIR → **Lukno.**

BIRAČ (turski Birče, Berče), ime za kraj u Bosni oko grada Vlasenice, ograničen pl. Javorom i Lazića Brdom, kotom 548 m, Samaiom i Gradinom. Oko 70% B. je pod šumom, a plodna zemljišta ima oko 30%. Stanovništvo se bavi poljoprivredom i stočarstvom. Uspijevaju kukuruz, pšenica, zob, krumpir, šljiva i orah. Naročito mnogo ovaca, goveda i svinja. Privredno središte B. je Vlasenica. P. V-ć.

Ime se B. javlja tek u tursko doba. U vrijeme bosanske nezavisnosti vjerojatno župa s istoimenim gradom, na brdu, ispod koga danas leže dva sela Podbirač. Osim ovoga Gornjeg B. postoji još Donji B., zapadno od Vlasenice oko rječice Drinjače. Odbačeno je mišljenje, da je B. istovetan sa sredovječnim Borčem (→ Borač.)

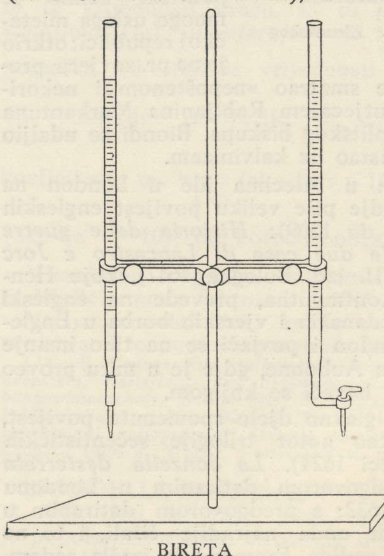
LIT.: M. Filipović, *Grad i župa Birač* (Jugoslovenski istoriski časopis V., 1939). J. Š-k.

BIRČANIN, Ilija, ✻ Suvodanj pod Medvednikom oko 1764, † Valjevo 23. I. 1804, knez valjevske Podgorine uoči Karađorđeva ustanka i jedan od najuglednijih Srba onog vremena u beogradskom pašaluku. Pogubljen je u Valjevu prilikom poznate sječe knezova, po odluci beogradskih dahija, da se obezglavi narod u Srbiji i onemogući ustanak, što je u stvari i bilo neposredan povod Karađorđevu ustanku. J. T.

BIRET (lat. birretum od galskolat. birrus »plašt s kukuljicom«), pokrivalo glave s tvrdim okruglim ili četverouglastim srednjim dijelom i tvrdim rubom ili rogovima različita oblika. Naziva se i *baret* (franc. béret, berret, barrette). U srednjem se vijeku biret toliko upotrebljavao, da su postojali posebni cehovi, u koje su se udruživali obrtnici, koji su ga pravili. Iz bareta ili bireta razvila su se vremenom različita muška i ženska pokrivala glave, kao fesovi, vojničke kape, sportske kape, kape različitih zvanja i udruženja i t. d. U.

BIRET

Klerički biret je tvrdo, četverouglasto pokrivalo glave (zato se zove i kvadrat), a ima 3 ili 4 tvrde izbočine na gornjoj površini. Upotrebljava se u liturgijskim činima, ali nikada kod molitava u strogom smislu. Kardinali nose crveni biret, biskupi i prelati ljubičasti, ostali svećenici crni. B. S.


BIRETA

BIRETA. Sprava za točno odmjerivanje raznih količina tekućine, koja služi u analitičkoj kemiji. Sastoji se od staklene cijevi razdijeljene obično na $^1/_{10}$ ccm. Kod t. zv. mikrobireta cijev je razdijeljena na $^1/_{20}$—$^1/_{100}$ ccm. Dolje je cijev zatvorena ili staklenim pipcem (na slici desno), ili Bunsenovim ventilom, koji se sastoji od kratke gumene cijevi, u kojoj se nalazi kratak stakleni štapić ili kuglica (na slici lijevo). Pritiskom na gumenu cijev možemo propustiti tekućinu iz cijevi. S. M.

BIRHAR, pleme u Prednjoj Indiji → **Indija Prednja, Munda.**

BIRK, Alfred, ✻ Zidani Most 1855, inžinir. Tehniku svršio u Beču, djelovao kao inžinir Južnih željeznica, a od 1897 profesor njem. tehn. visoke škole u Pragu. Vrlo

plodan tehnički pisac na području cesta i željeznica. Najvažnija su mu djela *Der Wegebau, Negrelli u. seine Zeit, Der Suezkanal, Die Strassen d. Altertums* i t. d. Surađivao je u velikim djelima *Geschichte d. Eisenbahnen d. oesterr. ung. Monarchie, Enzyklopädie d. Eisenbahnwesens, Handbuch d. Ing. Wissenschaften* i t. d. Sabrao je mnoštvo građe s područja povijesti inžinirskog umijeća kao i životopisne podatke zaslužnih inžinira. Kao inžinir shvatio je poeziju tehnike, pa se uspješno ogledao i na tom književnom polju. Živi u Pragu.

IZVORI: Biografski arkiv Tehn. fakulteta u Zagrebu.

LIT.: Tehnički list god. VII., Zagreb 1925. S. S. N.

BIRKA → **Ovčarstvo, pasmine.**

BIRKELAND, Christian, ✳ Oslo 13. XII. 1867, † Tokio 18. VI. 1917, norveški fizičar. Bio od 1898 profesor fizike na sveučilištu u Oslou. Sudjelovao u norveškim polarnim ekspedicijama 1899—1900 i 1902—1903. Znatni su njegovi radovi na području Zemljinog magnetizma i sjevernog svijetla. U zajednici sa S. Eydeom pronašao je metodu vezivanja dušika iz zraka na kisik pomoću električnog luka, pri čem se stvara dušikov oksid (NO), koji na zraku prelazi u dušikov dioksid (NO_2), a taj s vodom daje dušičnu kiselinu (HNO_3). S. M.

BIRKENHEAD, Frederic Edwin Smith, Earl of, ✳ Birkenhead 12. VII. 1872, † 30. IX. 1930, engleski državnik. Nauke je dovršio u Oxfordu, gdje je bio i docent za noviju povijest, zatim odvjetnik u Liverpoolu i Londonu. G. 1906 izabran je u donju kuću, u kojoj se odlučno zalagao za carinsku reformu. Kao član konzervativne stranke suzbijao je zakonske nacrte liberalnoga kabineta, osobito *Parliament bill*, koji je Asquith podastro 1911. G. 1912 B. bijaše vođa konzervativne stranke u parlamentu. Za irske krize 1914 suzbijao je liberalnu vladu Asquith-Lloyd Georgea. Kad je buknuo svjetski rat, priključio se Asquithu, koji ga je postavio na čelo ureda za tisak. Ovu je službu doskora napustio i stupio u vojsku. Kod obrazovanja koalicione vlade 1915 postade generalnim državnim odvjetnikom, a 1918 lordom-kancelarom u kabinetu Lloyd Georgea, te donju kuću zamijeni gornjom. Bio je jedan od glavnih suradnika Lloyd Georgea kod izradbe utanačenja za priznanje slobodne države Irske. Kad je konzervativna stranka 1922 protiv njegova savjeta zbacila Lloyd Georgea, B. nije bio izabran u novo konzervativno ministarstvo Bonar Lawa. G. 1924 stupi u drugi kabinet Baldwina kao državni tajnik za Indiju i tu čast zadrža do listopada 1928. Istaknuo se kao odvjetnik, govornik, novinar, osobito kao zagovornik odlučne i jake politike i toryevske demokracije. Izdao je: *Points of view* (1922), *Contemporary personalties* (1924), *Fourteen English judges* (1926) i *Law, life and letters* (1927). J. N.

BIRKHOFF, George David, ✳ Overitel (Michigan) 1884, američki matematičar. Bavi se topološkim istraživanjima, teorijom linearnih diferencijalnih jednačaba, teorijom linearnih diferencija, teorijom funkcija, dinamikom sistema, elastičnom statikom i elektronskim sastavom tvari. Izdao je *Relativity and modern Physics, The origin, nature and influence of Relativity* i *Dynamical Systems.* S. Š.

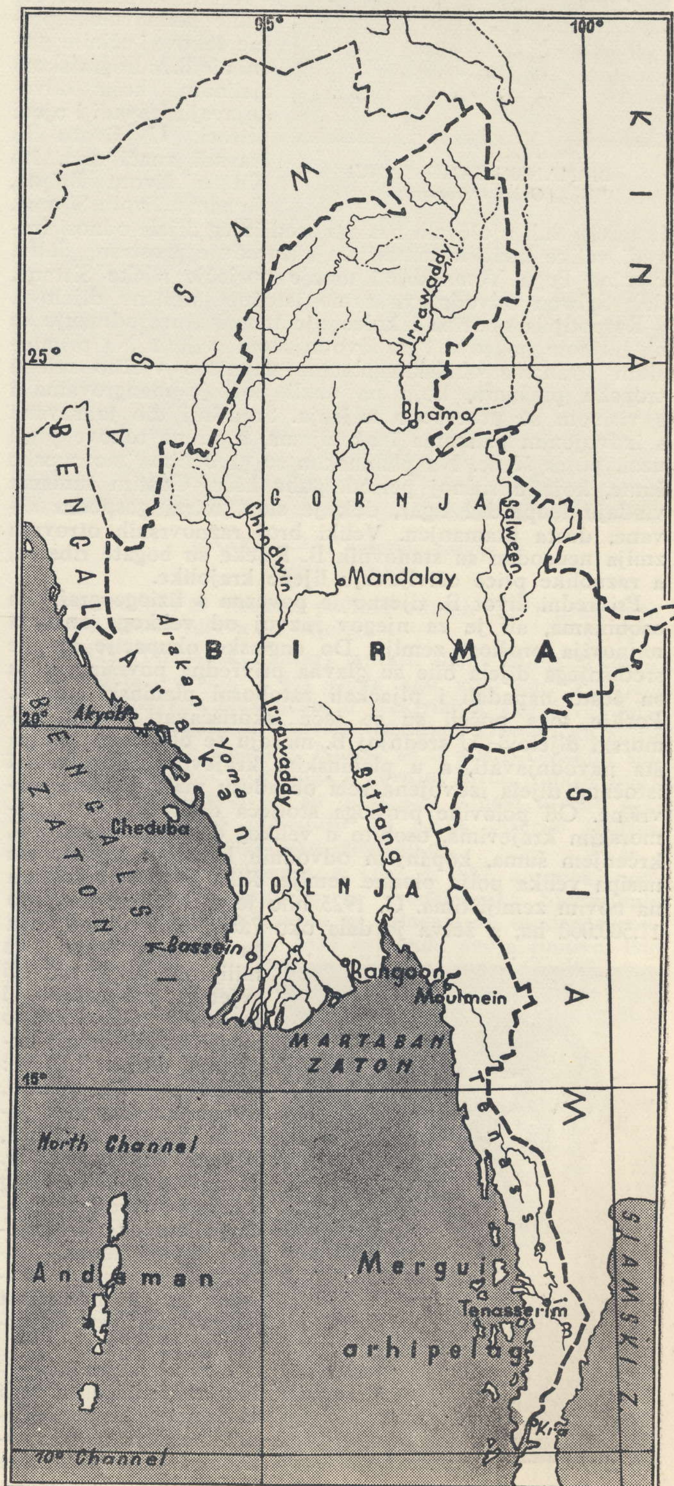
BIRLING (Pierling), Ivan, ✳ Zagreb 31. V. 1775, † Zagreb 1852, zagrebački kanonik i posveć. biskup, hrvatski pisac. U Zagrebu je učio sve škole od gimnazije (1788) do teologije (1798). Zaređen je za svećenika 1798. Najprije je bio kapelan u Brdovcu, ali je već 1799 u župi sv. Marka postao prebendar sv. Križa. Odavle je 1827 prešao na kaptol za kanonika, na kom je položaju postigao još i ove časti: prepošt sv. Augustina de Insula s. Lazari, posvećeni biskup skopienski, prepošt čazmanski i kanonik pojac. Od njegovih mnogih radova, od najveće česti prijevoda, štampom je izdana samo *Nova skupsložena zagrebečka sokačka kniga u šesteh razdeljenjih zadržajuća naredbe 554 jestvine pripravljati.* Vu Zagrebu, vu Novoselskoj slovotiski, 1843, 8⁰, 213 str.; ostali, većinom pastoralnoga sadržaja, ostali su u rukopisima.

LIT.: P. J. Šafarik, *Geschichte der südslav. Literatur,* III.; Stj. Matković, *Recensio episcoporum* i t. d., s. v. »Dirling«. F. F.

BIRMA (engl. Burma, kod urođenika Mranma »jaki«), do 1937 dio indijskoga carstva, sada je posebna engleska kolonija, u sjeverozapadnoj Indokini.

Glavni dio B. predstavlja izrazitu geografsku cjelinu. Središnji dio zemlje čini depresija, kojom teče Iravadi. Iz planinskoga čvora na istočnom kraju Himalaje razgranjuju se rubna gorja. Gorje Pathai (3830 m) i gorje Arakan Yoma (3300 m), koja imaju nastavak u Andamanskim i Nikobarskim otocima, čine zapadnu granicu B. Sastoje se iz paleozojskih i arhajskih stijena, djelomično prekrivenih mlađim mezozojskim i tercijarnim naslagama. Gorje Katschin, koje se preko vapnenačke visoravni Schan i preko manjih izdvojenih masiva nastavlja na poluotoku Malaki, čini istočnu granicu. Sastoji se iz paleozojskih naslaga. Nisko gorje Pegu Yoma pruža se također u podnevničkom pravcu i izdvaja donje porječje Iravadija od rijeke Sittang. Iz ove se cjeline izdvajaju vlažne primorske ravnice. Obala Tenasserima s otočjem Mergui svojim oblicima sjeća na našu dalmatinsku obalu. Središnja depresija, rubne planine i njihovo pružanje *SJ* elementi su, koji određuju geografske odlike B.

Ljetni jugozapadni monsun izlučuje na obali i primorskim padinama gorja velike količine oborina (mjestimice



BIRMA



BIRMANSKI SAMOSTANCI
(Orbis terrarum)

do 5000 mm), središnja je depresija dosta suha (750—1000 mm). U planinskim krajevima na sjeveru i sjeveroistoku povećava se količina kiša (1000—2000 mm.). Kišom bogati primorski dijelovi odlikuju se stalnim i visokim temperaturama, dok su u središnjem dijelu dnevna i godišnja kolebanja znatno veća od onih u planinskim krajevima.

Rubne su planine odredile podnevnički pravac tokova i učinile glavni dio B. hidrografskom cjelinom, koju odvodnjavaju Iravadi i njeni pritoci. U životu B. Iravadi znači ono, što Nil u životu Egipta, Menam u životu Sijama. Iz tercijarnih pješčanih naslaga središnjeg dijela odnosi Iravadi velike količine materijala i izgrađuje prostranu deltu. Planina Pegu Yoma dijeli manje porječje rijeke Sittang, dok Salwen odvodnjava samo istočne granične dijelove.

Raspodjela oborina i kolebanje temperatura odrazuju se na biljnom pokrovu i na životinjskom svijetu. Na primorskim stranama obalskih planina nalazimo vječno zelenu tropsku prašumu, koja na obali počinje mangrovama i s visinom se postepeno mijenja. Središnji dio je savana s izdvojenim palmama i akacijama, a stalne tokove prati uzak pojas šume. Na planinskim su grebenima monsunske šume, koje u sušnoj periodi gube lišće. Gustim šumama vladaju leopard i tigar, dok je slon, mirni gospodar savane, dosta utamanjen. Veliki broj raznovrsnih otrovnih zmija neugodan su stanovnik B. Rijeke su bogate ribama, a raznolike ptice oživljavaju lijepe krajolike.

Privredni život B. tijesno je povezan s fiziogeografskim osobinama, ali je za njegov razvoj od velikoga značaja najnovija prošlost zemlje. Do engleske okupacije savane središnjega dijela bile su glavna privredna površina, koju su često napadali i pljačkali ratoborni planinski narodi. Poslije toga počeli su se jače iskorišćavati bogati primorski dijelovi. U srednjoj B. moraju se obrađena zemljišta navodnjavati, a u planinskim krajevima sjevernog i istočnog dijela izdvojena sela obrađuju male iskrčene površine. Od polovine prošloga stoljeća dobivena su u primorskim krajevima, osobito u velikoj delti rijeke Iravadi, krčenjem šuma, kopanjem odvodnih kanala i izgradnjom nasipa velika polja plodne zemlje. Riža je glavna kultura na novim zemljištima. G. 1925 bilo je u B. rižom zasijano 11,500.000 ha, a žetva je dala oko 7,000.000 tona, od toga su izvezena blizu dva milijuna. B. je najveći svjetski proizvodnik i izvoznik riže. Znatno manji značaj imaju različne druge kulture: sladorna trska, sezam, duhan, različna žita, pamuk, kokosova palma, banane, ananas, čaj i dr. U novije se doba zbog velikog privrednog značenja kaučuka širi gajenje biljke hevea. Stočarstvo je slabo razvijeno, jer je budistima zabranjeno jesti stočarske proizvode.



DJEVOJKE TOUNGTHU
(Orbis terrarum)

I rudno blago ima veliko značenje u privredi B. Iz miocenskih pješčanih naslaga u primorskom i kontinentalnom podnožju gorja Arakan Yoma kao i na otocima



RANGOON, Male pagode i paviljoni Šve Dagon pagode
(Orbis terrarum)

Ramri i Cheduba dobivaju se velike količine petroleja. Od 1921—25 prosječni godišnji proizvod bio je 1,110.442 t. Od Yenanyanuga, gdje su glavni izvori, petrolej se vodi posebnim cijevima (pipe line) do Rangoona (500 km). Pored dragih ruda, srebra, nešto zlata, rubina i safira, B. ima bogate rudnike olova, cinka, a na krajnjem jugu i kositera.

Iz prostranih monsunskih šuma srednjega i istočnoga dijela dobivaju se velike količine dragocjenog teak-drveta, koje predstavlja važan dio birmanskoga bogatstva. Uz brodogradnju veleobrt je ograničen samo na prvu preradbu glavnih domaćih proizvoda: ljuštionice riže, rafinerije petroleja, prerada teak-drveta i sl. Vrijednost uvoza stalno raste zbog jačanja kupovne moći stanovnika, ali bogatstvo kolonije dolazi do izražaja u gotovo dvostruko vrednijem izvozu.

B. je otvorena prema jugu na Martaban zaliv. Kroz ova je vrata najlakši pristup i u prostrane pokrajine zapadne i jugozapadne Kine. U tome je međunarodna političko-saobraćajna važnost B. Iravadi, plovna do Bhamo-a (1600 km), glavna je prometna žila. Njom se kreće veliki dio bogatstva zemlje. Pritok Chindwin plovan je 700 km. Manje je važna rijeka Sittang, a Salwen samo za splavi. I glavne željezničke pruge imaju podnevnički pravac. Njihovo vezanje preko pokrajine Yunnan s glavnim putovima Kine nailazilo je na francusku utakmicu iz Indokine. Ali u današnjem kinesko-japanskom ratu imaju veliko značenje putovi, koji se nastavljaju na birmanske željeznice, jer se Kina može snabdijevati jedino preko njih.

Pojačanim iskorišćavanjem bogatstva zemlje i uređenjem prometnih veza poraslo je blagostanje domaćeg stanovništva i izazvalo doseljavanje stranaca, naročito Indijaca i Kineza. Na prostoru od 604.511 km² živi 14.667.146 stan. (1931) t. j. 24 na 1 km². Birmanci, mongoloidi tibetske grupe, čine većinu stanovništva. Iako brojčano daleko najjači, oni se boje nametljivih doseljenika, naročito gospodarski jakih Indijaca; odatle i pokret za izdvajanje iz indijskog carstva. U rubnim krajevima zemlje živi više manjih naroda: ratoborni Katschin, Schan i Laos na sjeveroistoku, Arakanezi na jugozapadu, Mon i Kareji na

jugoistoku. Budizam je glavna vjera, pored koje se brojčano gube animizam, islam i kršćanstvo. Iako je B. primila vjeru iz Kine, ostale odlike njene kulture ukazuju na susjedstvo Indije.

B. se obično dijeli na Dolnju i Gornju B., u prvoj je glavni grad Rangoon (→ Rangoon), a u drugoj Mandalay (147.932 stan.), glavni grad i kulturno središte predengleske B., a danas veliko raskršće putova. U rižom bogatom primorju još su važne luke Akyab (37.000 stan.), Bassein (42.000) i Moulmein (65.000), a nešto je dalje od obale povijesni grad Pegu.

Povijest B. ispunjena je međusobnim borbama pojedinih pokrajina. U tu su se borbu često miješali stranci, poglavito Kinezi. Početkom 18. st. Alampor, gospodar Gornje B., pokorio je i ujedinio uz englesku pomoć gotovo cijelu B. Njegovo su djelo dovršili nasljednici. Početkom 19. st. (1824) počinju Englezi osvajanje B. Engleski se posjed postepeno širio od obale dublje u kopno. U jesen 1885 uhvatili su Englezi posljednjeg kralja Thebawa, a u ožujku slijedeće godine podložili B. vicekralju Indije. Da bi zadovoljila zahtjeve Birmanaca, izdvojila je 1. IV. 1937 Engleska B. iz indijskog carstva i stavila ju pod neposredan nadzor ministarstva kolonija.

LIT.: H. J. Werhli, *Zur Wirtschafts-Geographie von Ober-Burma und der Nördlichen Schan-Staaten*, Zürich 1906; J. Dautremer, *La Birmanie*, Pariz 1912; H. Th. White, *Burma* (Provincial Geographies of India), Cambridge 1923; L. D. Stamp, *The vegetation of Burma*, London 1925; E. Klute, *Handbuch der geographischen Wissenschaft. Vorder- und Südasien*, Potsdam s. a.; P. V. de la Blache i L. Gallois, *Geographie universelle*, sv. IX.: *Asie de moussons*, drugi dio, Pariz 1929. J. R-ć.

BIRMANSKI JANTAR → **Birmit.**

BIRMINGHAM 1. je veliki veleobrtni grad srednje Engleske. Ima 1,002.603 stan. (1931) i po broju stanovnika drugi je engleski grad.

Okolina B. bogata je kamenim ugljenom i željezom. Primjenom parnog stroja, koji je ovdje pronašao Watt, počelo se rudno blago intenzivno iskorišćavati i prerađivati u B. Danas je B. veliko središte engleske ratne industrije i glavni proizvodnik sitne metalne robe: noževi, vijci, pera, različna roba od mesinga, dvokolice, samovozi, lokomotive, strojevi za brodove i sl. Mnogo je razvijena prerada zlata i srebra. U B. je najveća engleska kovnica metalnog novca. Uz moćna veleobrtna poduzeća veliko značenje imaju i mali zanatlije, i to je, pored brige za radnički život, učinilo, da B. nema izrazitih društvenih suprotnosti, koje su oznaka velikih veleobrtnih gradova.

Šuma dimnjaka i debeo oblak dima najglavnije su vanjske oznake grada. Jezgra je B. stari i nezdravi grad, uskih i krivudavih ulica. Oko njega se razvio moderni grad sa širokim ulicama, trgovima i velikim šetalištima, a još dalje su lijepe četvrti vila. Razvojem veleobrta širio se B. i spajao s manjim okolnim mjestima. Iz grofovije Werwickshire, kojoj je prvotno pripadao, proširio se gradski teritorij toliko, da se danas prostire u tri grofovije. Veleobrtni razvoj učinio ga je i važnim trgovačkim i novčanim središtem. B. je čvorište brojnih željezničkih pruga i plovnih kanala, kojima se vrši velika razmjena sirovina i tvorničkih proizvoda.

Od 1900 B. ima sveučilište, sjedište je katoličkog nadbiskupa i anglikanskog biskupa. Ima umjetničku akademiju, visoku tehničku školu, veliku gradsku knjižnicu, muzeje, velike bolnice i oporavilišta, kao i različne druge kulturne i društvovne ustanove.

B. se spominje već u Domesday book (Liber iudicarius Angliae) iz 11. st. Stradao je u građanskim ratovima, a 1832 je bio središte liberalnog reformat. pokreta. J. R-ć.

Birmingham, današnji centar engleske čelične industrije, spominje se već u Domesday booku (prvoj gruntovnici engleskoga kraljevstva) Vilima I. Osvojitelja pod imenom Bermingeham. Važniju ulogu u historiji počinje B. dobivati tek u doba Cromwellove vlade, kada je (1643) snabdijevao parlamentarne trupe oružjem, zbog čega ga princ Rupert kazni potpunim uništenjem. Kad je poslije restauracije za Karla II. došla u običaj moda metalnog nakita, ojačao je B. toliko, da je sve do danas zadržao prvenstvo među industrijskim gradovima svijeta. Pogotovu se od pronalaska parnog stroja (1780) razvija njegova industrija progresivno do današnjeg svog opsega. J. G-c.

2. Grad sa 270.000 stanovnika u USA, glavno prometno i industrijsko mjesto na sjeveru savezne države Alabame, u jednoj dugodolini gorja Appalachi. Nastao je 1871 u predjelu rudnika bogatih ugljenom i željezom, gdje se



AMARAPURA, Ruševine pagode
(Orbis terrarum)

željezna rudača u visokim pećima odmah tali i prerađuje. Polovina stanovništva su bijelci. O. O

BIRMIT (birmanski jantar) jantaru slična smola. Tamnosmeđ, rijetko crven, a još rjeđe kao vino žut. Trenjem postaje negativno električan, a elektricitet zadržava dulje vremena. Pri izgaranju razvija osebujan aromatičan miris i malo podražuje sluznice. Nalazi se u posteocenskim slojevima sjeverno od Mogaunga u gornjoj Birmi (odatle ime). Već u 18. st. priređivali su od njega Kinezi uresne predmete, pa i danas priređuju od njega biserke (perle), naušnice, krunice i cigarluke (smotnike). F. T.

BIRNEY James Gillespie, * 1792, † 1857, američki političar, dva puta kandidirao za predsjednika Sjedinjenih država na čelu stranke, koja se zalagala za ukidanje ropstva (Liberty Party). G. 1834 oslobađa svoje robove. Iste godine objavljuje »Letter on Colonization«. G. 1837 izabran je tajnikom američkog društva za ukidanje ropstva (American Anti-Slavery Society). Propagirao je istu ideju u Velikoj Britaniji i u svrhu njezinog uspjeha osnovao angloameričko društvo za ukidanje ropstva (Anglo-American Anti-Slavery Solidarity). J. T-a.

BIRÓ, 1. Lajos, * 1856, † 1931, madžarski svjetski putnik i pisac, prošao Novu Gvineju, Javu, Prednju Indiju. Svoju važnu etnografsku zbirku ostavio budimpeštanskom narodnom muzeju. *Hét év Uj-Guineában* (Sedam godina u Novoj Gvineji), 1924, broji se među značajne svjetske putopise. Poslije 1925 radio nekoliko godina na poziv Kemala Ataturka u Turskoj, gdje je uređivao i upotpunjavao turske etnografske zbirke.

2. **Lajos,** * 1880, moderni madžarski pripovjedač i dramski pisac, publicist, od 1918 državni tajnik za vanjske poslove. Poslije sloma madžarske revolucije živi u Engleskoj i Americi. Novele su mu pune dramske snage, silnog zamaha i zbijenog sadržaja, drame smjesa poezije i velike rutine. Posvetio se i filmu, te je danas mnogo traženi pisac filmskih rukopisa.

BIBL.: Roman *Don Juan három éjszakája* (Tri noći don Juanove) i u hrv. prijevodu ZB, 1918; *Huszonegy novella* (Dvadeset i jedna novela); *Harminc novella* (Trideset novela); drame: *Bálványrombolók* (Rušitelji idola); *Férfiak* (Muškarci); *Sárga liliom* (Žuti ljiljan); *A diadalmas asszony* (Pobjedonosna žena). E. K.

BIROBIDŽAN. Autonomna židovska sovjetska republika u istočnoj Sibiriji, ima 36.490 km² i oko 60.000 stanovnika; leži u najjužnijem kuku rijeke Amura; kroz B. ide posljednji dio sibirske željeznice od Blagovješčenska u Habarovsk. G. 1928. izlučen je taj židovski teritorij iz Republike Dalekoga Istoka. M. Š.

BIROKRAT, od franc. bureau (v.) i grč. *κρατεῖν* »vladati«. Tom se riječju općenito označuje činovnik, ali redovno i u posebnom značenju takav činovnik, koji je posve okupljen dnevnim svojim poslom i pored njega ne vidi svrhu, radi koje se taj posao vrši. Zato daje veliku važnost formalnostima, pazi na vanjsko održavanje propisa, gubi se u sitnicama, drži se slova zakona bez razumijevanja za stvarnost, precjenjuje svoj rad. Sustav, gdje prevladava takvo uskogrudno shvaćanje, zove se *birokratizam*. On je štetan za opće probitke, zato ga žigošu satirom (sv. Birokracije, Monsieur Lebureau) i kritikom. Suvremena država spoznala je tu štetnost i suzbija birokratski duh kod svojih oblasti shodnijim odgojem, izborom i nadzorom činovništva, a donekle i posebnim uredbama kao na pr. uvođenjem laičkih prisjednika sa savjetujućim glasom, obvezatnim traženjem mišljenja stručnjaka, savjetujućih odbora ili staleških tijela, imenovanjem stručnjaka referentima i t. d.

BIROLLA, Gvidon, * Trst 12. VI. 1881, slovenski slikar i grafičar. Živi u Zagorju na Savi. Učio je u školi za umjetnički obrt u Ljubljani i u bečkoj akademiji. U Beču bio je jedan od osnivača akademijskog umjetničkog društva Vesna, koje je imalo zadaću promicati slovensku narodnu umjetnost. Slikao je krajolike u ulju, akvarelu i gouacheu, a istaknuo se i svojim crtežima i grafičkim listovima. U posljednje vrijeme nije više aktivan.

LIT.: *Slovenski biografski leksikon*, I., Ljubljana 1925—1932. A. Sch.

BIRON, malo mjestance u jugozap. Francuskoj, po kome je nosila markiški i vojvodski naslov porodica Gontaut, koja je od 16. do 18. st. dala više vojskovođa (maršala). Hôtel Biron u Parizu danas je Rodinov muzej.

BIRON, Ernst, * Kalnezeem (Kurlandija) 23. XI. 1690, † 29. XII. 1772, ruski državnik. Potomak je kurlandske plemićke porodice, koja je potekla iz Westfalena i već 1638 dobila poljsko plemstvo, a od 1737—95 vladala kneževinom Kurlandijom. B. je bio tajnik Ane Ivanovne, udovice kurlandskoga kneza Friedricha Wilhelma. Kada je ona 1630 postala ruska carica, učinila ga je svojim vrhovnim dvorskim meštrom. U toj službi postupao je vrlo oštro protiv staroruske stranke. U listopadu 1740 imenovala ga je carica na samrti regentom za svoga malodobnog nasljednika Ivana VI., no već 20. studenoga srušio ga je Münnich i prognao u Sibiriju, odakle se vratio istom za vlade Petra III. g. 1762. Katarina II. vratila mu je kneževinu Kurlandiju, no on se je odrekao u korist svoga sina Petra.

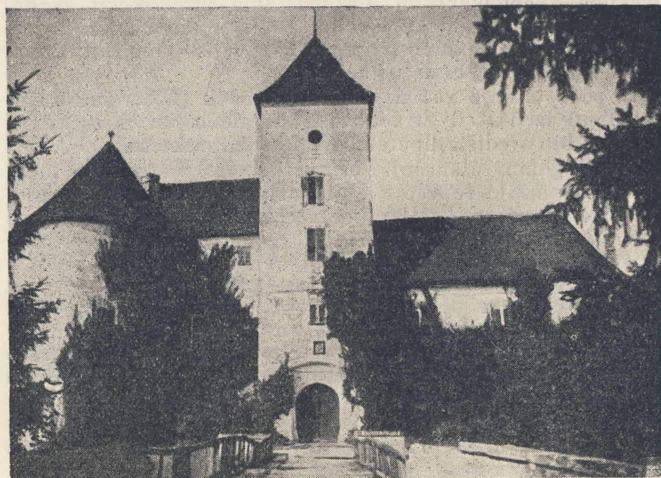
BIRSAGIUM izvode neki iz madžarske riječi birság, što znači globa, premda imade dokaza, da je taj naziv postojao, dok se u Evropi nije za Madžare još ni znalo. Drugi ga svode na sredovječnu lat. riječ. bursa (iz grč. »kesa«). U širem se smislu razumijeva pod tom riječi svaka novčana kazna zbog protupravnog djela. Ali u užemu su tehničkom značenju staroga našeg prava to samo one kazne, kojih sud ne određuje po glavnom predmetu spora, nego mimogred zbog sakrivljenog protupropisnog ponašanja stranaka u toku postupka.

Glavni je takav procesni prekršaj bila t. zv. *calumnia* (kleveta), koju bi onaj počinio, koji je protupropisno ili bez zakonskog temelja u prijevarnoj nakani tužio nekoga ili makar i neformalni postupak poveo protiv njega, samo da ga uznemiruje. Tako na pr. tko bi istu stvar u isto doba potraživao pod dva razna pravna naslova (sub duplici colore) ili pred dva razna suda (duplici iudiciaria via), da dobije dvije osude i provede dvije ovrhe. U takvu bi slučaju krivac, za kaznu, gubio uopće svoje potraživanje, a uz to se osuđivao i na globu od 200 forinti. Tko bi pak nedostojnim riječima ili nedoličnim kakovim djelom pred sudom povrijedio svetost mjesta i dostojanstvo vlasti, kažnjavao bi se, zbog oskvrnuća sudišta: *violatio sedis iudiciariae*, na globu od 100 forinti. Na isto takvu globu osuđivali su se, uz dužnost da naknade protivnoj stranci parnične troškove, i oni, koji bi obijesno vodili parnicu. To je bila *poena temere litigantium* za one, koji bi u prvoj instanciji izgubljenu parnicu tjerali sve do vrhovnog sudišta, a da ne bi ni kod kojeg suda dobili nikakova nimalo povoljnog rješenja. Odvjetnicima bi se zbog povrede dužnosti njihova zvanja oduzimalo pravo zastupanja stranaka pred sudom (stallum agendi), što se zvalo *silentium procuratorum:* odvjetnička šutnja. Tako na pr. ako bi odvjetnik bio u dogovoru s protivnikom svoje stranke, pa bi mu odavao njene tajne; ako bi zlonamjerno, u nevrijeme, napustio preuzetu parnicu; ako bi ometao nagodbu među strankama; ako bi uskratio poslušnost sudskom nalogu, da zastupa siromašnu stranku; ako bi krivotvorio isprave ili se znalice krivotvorenima služio; ako bi kao zastupnik siromašne stranke dopustio, da mu se obeća *quota litis:* izvjesni dio parničnog dobitka. Prema području nadležnosti suda, koji je kaznu izrekao, bila je i odvjetnička šutnja općenita (silentium universale), djelomična (s. partiale) ili posebna (s. singulare), a svaka je od njih opet mogla biti ili trajna (s. perpetuum) ili privremena (s. temporaneum). Inače bi se odvjetnici, koji su se pred samim sudom ogriješili bilo time, što su bez propisanog ovlašćenja zastupali stranke (ob defectum mandatariatus) ili su nedoličnim ili uvredljivim izrazima u parničnim razjašnjenima (ob allegationes asperas vel laesivas) vrijeđali sud ili stranku, kažnjavali t. zv. otkupom jezika: *emenda linguae*, koji se sastojao iz globe od 100 forinti. Zakonski su se iznosi birsagija u daljim stadijima postupka (u postupku odbijanja, pa obnove) i podvostručavali i početverostručavali, ali u 16. st. su se već dosuđivali samo u jednostrukim iznosima. Dapače, ako bi osuđeni odmah platio globu ili barem položio kakav simbol plaćanja, na pr. prsten, pečatnik ili mač, onda bi mu se globa snizivala na ¼; pa i ako ne bi odmah platio, ni položio kakav znak plaćanja, ali bi zamolio sud, da pošalje koga s njime kući, da preuzme novac, onda bi mu se globa snizila na ½. Tek ako bi se birsagium morao ovršno utjerati, onda bi se naplatio potpuni zakonski iznos. Od ubranih su birsagija ⅔ pripale, po pravilu, sucu, a ⅓ protivniku globljenoga. M.L-ć.

BIRUNI (Muhamed ben Ahmed Abu Raihan al Biruni), * Kovarezm (Kiva), predgrađe Birun 973, umro Gazna u Afganistanu 1048, arapski učenjak, rodom Iranac. Pisao je o matematici, astronomiji, fizici, povijesti i t. d., a bio je i pjesnik.

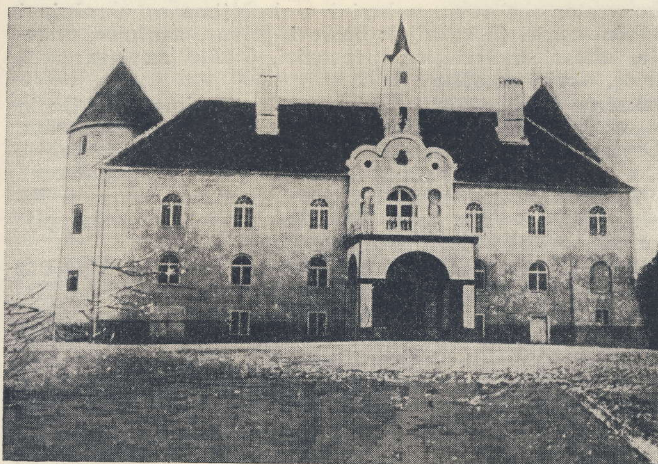
LIT.: Suter-Wiedemann, *Sitzungsberichte phys.-med. Sozietät*, Erlangen 1920—21. St. H.

BISAG. Mjesto i dvor u nekadašnjoj zagrebačkoj županiji, na glavnoj cesti, koja vodi od Zagreba prema Varaždinu. Najstariji posjednici bili su gospodari i Grebengrada, a darom prelazi u ruke porodice, koja će se prozvati Bisački (Bikszadi). Ženidbom dobiva Bisag (po Ani, kćeri posljednjega Bisačkoga, Petra) Nikola Kaštelanović od Sv. Duha. Članovi toga važnog slavonskoga plemićkog roda uzdržaše do 16. st. grad u vlasti. Nad vratima sada porušene ulazne kule nalazio se grb Kaštelanovića (polovina orla s jedne strane, dvije poprečne grede s druge). Jednom su se pojagmili i plemići Svetački za Bisagom, ali ipak ostaju Kaštelanovići vlasnici. U 17. st. gospodar je Juraj Zrinski. Dijelove toga dobra posjeduju i članovi familije Gereczy, pa Ratkajevi, kasnije Patačići. Konačno zagospoduju tu grofovi Draškovići, koji su prodali cijeli posjed nekoj madžarskoj banci. U poratno je doba grad u rukama nekoga ratnoga bogataša, koji ga dijelom sruši, a dijelom posve neukusno nadogradi. Kasnije je tu boravio



(Foto Gj. Szabo)

BISAG PRIJE OBNOVE



BISAG OBNOVLJEN (Foto Gj. Szabo)

pjesnik Milan Begović kao gospodar ostatka nekada velikoga dvora.

U glasovitom kodeksu Patačićevu narisan je stari Bisag, dok je još bio utvrđeni burg u ravnici: silni su šanci opasivali burg. No pomalo se burg pretvarao u dvor. Možda je ulazna kula bila najstariji dio dvora, koji je poslije rata uništen. Kasnije, kad je burg postajao dvorom, izvedene su četiri okrugle kule, dakako bez obrambene zadaće. Oko četverostranog dvorišta sazidane su prostorije za stanovanje i kapelica s neobičnim oltarom, koji je međutim također nestao. Gj. S.

B. je pripadao i Antunu pl. Jankoviću, koga je Šenoa prikazao u svome *Diogenesu* kao opreku tadašnjem širenju tuđinštine u Hrvatskoj. Kad je 1755 ispod Kalnika buknula seljačka buna, navališe buntovnici i na Jankovićev dvorac. Buntovnike je rastjerala vojska, koju je doveo podban Ivan Rauch. R. H-t.

BISANTI (Bizanti ili Bižanti) je stara kotorska porodica, koja je od 11. st. dala mnogo odličnih ljudi. Tako se znade, da je papa Ivan XIX. posvetio 1028 jednog člana ove porodice za nadbiskupa u Bariju († 1035). Drugi je B. 1069 postao biskupom u Napuljskoj kraljevini; treći je B. postao 1071 biskupom u Traniju; četvrti je bio također biskup u Traniju, a o njemu znademo, da mu je papa Urban II. povjerio 1099 vođenje procesa za kanonizaciju bl. Nikole Pellegrina; peti B. postao je 1197 biskupom u Biscegli (pokr. Bari); šesti B. postao je 1380 nadbiskupom u Aceranzi (pokr. Bari).

Nešto više se znade o kasnijim znamenitijim članovima porodice B. Tako je *Marin B.* bio na glasu pomorski kapetan; on je sudjelovao u ugarsko-mletačkom ratu 1378—79 i u kasnijim borbama između Mletaka i Turaka; uvijek na mletačkoj strani. U bitki kod Lepanta (1571) istakao se kao zapovjednik kotorske galije *Jeronim B.*, koji je tu i poginuo.

Iz obitelji B. bilo je i nekoliko kotorskih biskupa. Prvi od njih *Tripo* (1460—1540) sudjeluje na Later. koncilu, a biskupovao je od 1513 do 1532, kad se odrekao biskupije na korist svoga sinovca *Luke* (✻ 1503). Luka se bavio pjesništvom, 1562 sudjelovao je na Tridentskom koncilu, 27. travnja 1565 vodio je sprovod bl. Ozane Kotorske, a iste se godine odrekao biskupije u korist svoga brata *Pavla.* Ovaj je uživao glas učenoga bogoslovskog pisca. G. 1576 odrekao se svoje biskupije i preselio u Udine, gdje je vršio službu generalnog vikara kardinala Ivana Grimanija. U 16. st. živjela su tri književnika iz porodice B.: *Marijan* je bio latinski pjesnik; *Tripun* je bio doktor prava i filozofije i na glasu humanist, profesor na sveučilištima u Bologni i Perugiji: *Juraj* (→ Giorgio B.) bio je latinski i talijanski pjesnik.

LIT.: *Bigarellae Hieronymi Oratio in funere Pauli Bisantii Episcopi Catharensis . . .*, Mleci 1587; *La Dalmazia 1846—1848;* G. Gelcich, *Memorie storiche sulle Bocche di Cattaro*, Zadar 1880; S. Ljubić, *Dizionario biografico;* G. Sabalich, *Huomeni d' arme in Dalmazia*, Zadar 1908; *Schematismus Dioec. Catharensis pro a. 1907;* D. Farlati, *Illyricum sacrum*, sv. V.; Archivio storico per Trieste..., Rim 1886, sv. III.; Đ. Körbler, *Talijansko pjesništvo u Dalmaciji 16. vijeka*, Rad HA 212, Zagreb. A. Mi-ć.

BISANTI, Giorgio, ✻ Kotor, autor ljubavnoga kanconijera na talijanskom *Rime amorose* (Mleci 1532). Cijenio ga je njegov suvremenik i sugrađanin, talijanski pjesnik Lodovico Pasquali, koji mu je spjevao u čast dva soneta. B-jeva je zbirka pjesama po vremenu prvi talijanski štampani kanconijer iz Dalmacije i jedan među prvim pokušajima povratka k pravoj Petrarkinoj poeziji; kanconijer je velikog reformatora i učitelja novog petrarkizma Petra Bemba (v.) izašao 1530. B. nije bio majstor u pravljenju stihova, ali je nastojao i oblikom i duhom približiti se što više Petrarki ne povodeći se za bijednim petrarkistima 15. st. To su sve ljubavni, politički i pobožni stihovi kao i kod velikog trečentiste. Iako možda ima osjećaja, ipak tu nema poezije.

LIT.: G. Praga, *Le rime amorose di G. B. da Cattaro*, u Archivio storico per la Dalmazia, knj. XXVII., sv. 157—158, Rim 1939. Tu su također preštampane sve pjesme Bisantijeve veoma rijetke knjige. M. D-ić.

BISANTIUS → Bizantski novci.

BISCEGLIE, grad u provinciji Bari na Jadranskom moru s 33.000 stan. Poput svih većih središta u ovom primorju, sazdan je jednim dijelom uz more, pa se sastoji od sredovječnoga grada s uskim i vijugavim ulicama i od modernoga dijela s ravnim i širokim ulicama. Bisceglie je izvozno središte stolnoga grožđa i trešanja. Trgovina mu se većim dijelom odvija kopnom, jer ima malu i slabu luku samo za ribarske lađe. Ima katedralu romansko-apulijskoga stila iz 12. st. U srednjem je vijeku B. imao malu mornaricu, koja je trgovala s dalmatinskim gradovima. D. Ž.

BISCHOFF, 1. Friedrich, ✻ Neumarkt (Šleska) 26. I. 1896, njemački noviji romantik. Velike su umjetničke vrijednosti pjesme *Gottwanderer* i *Gezeiten.* U romanu *Die goldenen Schlösser*, 1935, isprepleće se priča i zbilja na način starijih romantičkih pripovijesti, na pr. Fouquéove *Undine.* U čarobno opisani šleski kraj simbolički je upletena sudbina prekrasnog nahočeta Agnete, kojoj nitko ne može da odoli, dok jednoga dana ne iščezne na tajanstven način. S lirskom zbirkom *Schlesischer Psalter*, 1906, postavio je pjesnik spomenik svojoj užoj domovini, služeći se motivima iz prošlosti i sadašnjosti i uspomenama iz svog djetinjstva. G. Š.

2. Gottlieb W., ✻ Dürkheim 1797, † Heidelberg 11. IX. 1854, njem. botaničar. Bio je profesor botanike u Heidelbergu. Još danas je osnovno botaničko djelo njegov *Handbuch der botanischen Terminologie*, štampano u Nürnbergu 1843—44. I. P.

3. Gustav, ✻ Wörd kod Nürnberga 18. I. 1792, † Bonn 29. XI. 1870, njemački kemičar. Od 1819 bio je profesor na sveučilištu u Bonnu, postao je jednim od osnivača geokemije. Najpoznatije mu je djelo *Lehrbuch der chemischen und physikalischen Geologie* (1. izd., Bonn 1848—1854, 2. izd., Bonn 1863—1866). S. M.

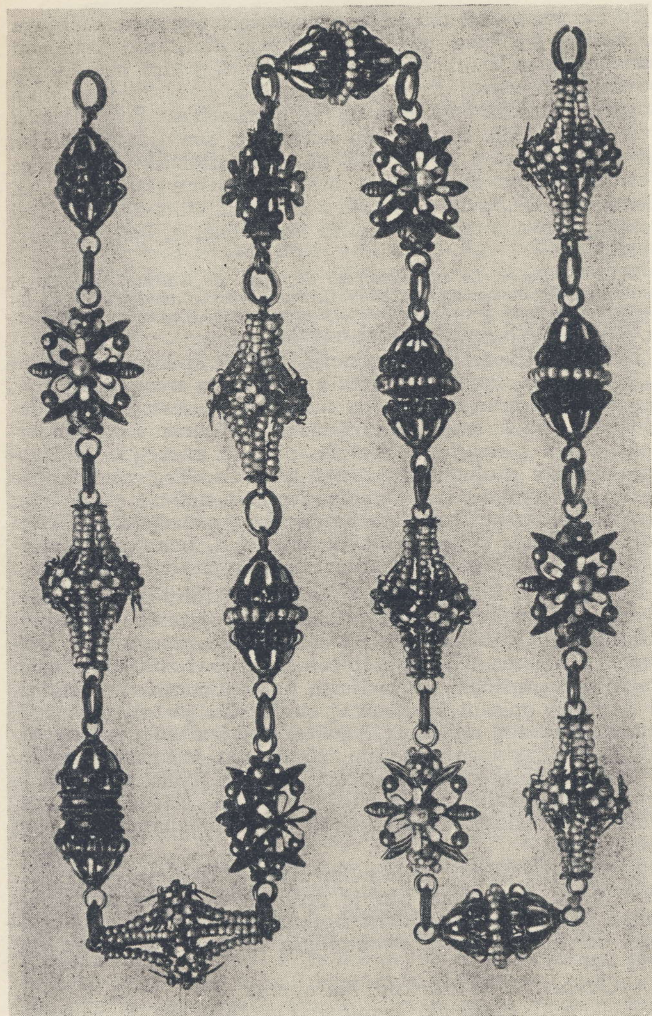
BISCHOFIT → Bišofit.

BISCOTTINI, Umberto, ✻ Pistoia 20. IV. 1901, talijanski publicist i kritičar. U časopisu *Il Giornale di politica e di letteratura*, koji je osnovao (1923) i koji uređuje, te u različitim djelima, bavi se ponajviše pitanjima Talijana izvan granica kraljevine Italije (na Korzici, na Malti i dr.). Nas napose zanima knjiga *Sull'italianità della Dalmazia* (Livorno 1930).

BIBL.: Glavna su mu djela: *Fiorita di poesia corse* (1923), *A. Oriani pensatore ed artista* (1925), *La vita e le opera di C. Balbo* (1926), *Sul pensiero religioso di G. Garibaldi* (1927), *L'anima della Corsica* (1928), *L'isola persa* (putopis o Korzici, 1930), *Poeti del Risorgimento* (1932), *L'arte e l'anima del Morgante* (1932), *Introduzione alla Corsica* (1940), *Colore di Malta* (putopis, 1941). U svim tim radovima prevladava politički interes. U originalnoj knjizi *Pinocchio, uomo qualunque* (1941) duhovito primjenjuje na odrasle dječji moral popularnog Collodijeva vragolana Pinocchio. Urednik je i rimskog časopisa »Romana«. M. D-ić.

BISEKSUALNOST → Dvospolnost.

BISER (njem. Perle) proizvode neke vrste školjki (bisernice). One živu većim dijelom uz morsku obalu u dubini od 15 do 30 m u koraljnim skupinama. Veličine su 10 do 30 cm, a oblika okrugla ili ovalna. Samu zaštitnu nesimetričnu koru pravi školjka izlučujući sluzavu tvar vapnenastog sadržaja, koja s vremenom otvrdne. Školjke vade ronioci iz mora i stavljaju na sunce. Nakon nekog vremena životinje uginu, a školjka se sama otvara. Vanjski je dio školjke dosta neugledan, zeleno sive zaštitne boje, tvrd i pokriven biljnim i životinjskim organizmima. Unutarnji je dio glađi i svjetliji, bijele i bijelo sivkaste boje, koja se prelijeva u zrcalnim duginim bojama. Ovaj je unutarnji dio vrijedan i cijenjen, jer se dade rezanjem i bušenjem obrađivati u različne vrijedne predmete, iako mu je tvrdoća velika (3 do 4). To je pravi sedef (njem. Perlmutter). Sami biseri nastaju u školjci na unutarnjoj strani kore, i to na ozlijeđenim mjestima, gdje se dugo vremena stvaraju.



LANAC OD EMAJLIRANA CVIJEĆA, urešen obiljem sitnoga bisera (16. st.)
Zagreb, Riznica prvostolne crkve

Kroz ozlijeđena mjesta unutarnjega oklopa školjke prodre u nutarnjost strano tijelo (pijesak, jaje, sitni organizmi, kapljice tekućine), te se oko toga stvori biserna tvar, koja je istoga kemijskog sastava kao i oklop školjke. Tako biseri rastu dugo vremena. Oni su većim dijelom okrugloga oblika, a njihova vrijednost raste prema veličini i prema boji. Najviše se cijene biseri u bojama, kojih ima sive, zelenkaste, plave, crvene, štoviše i crne boje.

Biseri se ubrajaju među drago kamenje i cijene po težini u karatima. Služe kao ukrasni predmeti. Obično se nanižu na konce u jednom redu ili u više njih te se nose kao nakit oko vrata, oko ruku, u kosi i t. d. Njima se ukrašuju i različni nakiti (bižuterija): broševi, grivne, naušnice, prstenje, ukosnice, škrinjice, pepeonici, kutije za cigarete i šibice, okviri za slike i t. d.



PAFTA UKRAŠENA BISEROM. Makedonski rad
Zagreb, Hrv. drž. etnografski muzej

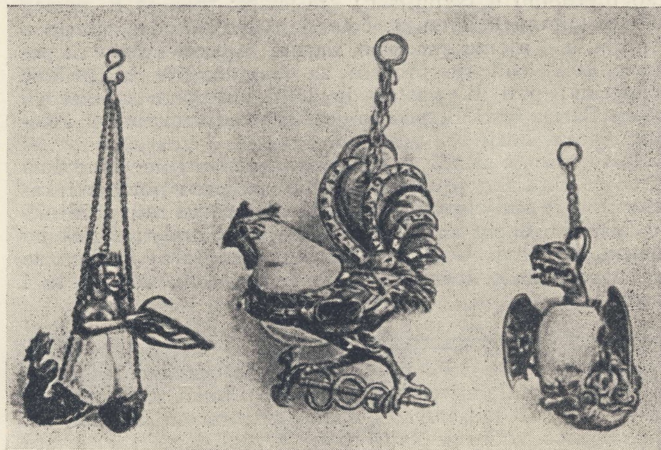
Biserne školjke živu u svim vrućim morima. Najviše ih ima u Crvenom moru, Perzijskom zalivu, Indijskom oceanu (Ceylon, Sunda, Manilla), u Tihom Oceanu (Fidži, Tahiti, i New Zealand), u istočnoj Africi (Zanzibar i Madagascar), u Kalifornijskom zalivu i morima Srednje Amerike. Riječne školjke vade se u glavnom iz rijeke Mississippija i njenih pritoka kao i iz nekih indijskih rijeka.

Biseri se i umjetno uzgajaju, štoviše, većina je bisera iz umjetnog uzgajališta, bilo iz rijeka bilo iz plićih mora. Ronioci vade školjke posebnim napravama, iznose ih na obalu te im ozljeđuju oklope ubodom oštrim predmetima, a zatim tako ozlijeđene stavljaju u uzgajališta. Nakon više godina školjke se ponovno vade i pregledaju, jesu li u njima nastali biseri i kako su veliki.

U industriji i umjetnom obrtu važni su i sami oklopi ovih školjki. Od njih se prave različni sedefni nakiti. Ali se danas sedef pravi i na umjetan način iz celuloida, umjetne smole, galalita i t. d. Pa i pravi su biseri danas potisnuti, jer se imitiraju od drva, kosti, kamenog oraha, plemenitih i neplemenitih kovina, porcelana, stakla, umjetnog jantara i galalita, ali najviše od stakla. Stakleni se biseri prave od tankih staklenih cijevi, koje se iznutra prevlače bisernom esencijom, t. j. tvarju, koja se je dobila od oklopa prave bisernice. Glavna je industrija umjetnih bisera u Tiringiji, Beču, Gablonzu, Parizu i Mlecima. Pravim su biserima slični i voštani, koji se prave od sedefa, a unutarnjost im se ispunja voskom.

LIT.: V. Grafe, *Handbuch der organischen Warenkunde*, I.-V., Stuttgart 1927—1930. F. Ko-č.

Kulturno-povijesni pregled. Prirodna biserna zrnca ili imitacije dobivene iz različnoga ukrasnog materijala omiljeli su dio nakita čovjeka od najstarijih vremena do danas. Među preostatcima čovjeka kamenog doba nalazimo nizove sitnih raznobojnih kamenčića, koštanih kuglica, sjemenja i školjaka, koje je čovjek vješao oko vrata. Običaj ukrašivanja je toliko omiljen, da se i danas kod primitivnih naroda često čitav odjevni inventar sastoji od nekoliko ukrasnih nizova ili pregača izrađenih od sitnoga koštana ili kamenita materijala. Pravi biser nalazimo kao ukras najviše u visoko razvijenim kulturama, jer je za dobivanje



BISERNI PRIVJESCI iz 16. st.
Beč, Carska riznica

pravoga bisera potrebna posebna organizacija rada i pažnja kod priređivanja za ukras. Osim toga traže se i naročite vrste bisera.

Što se tiče tehničke upotrebe bisera, velika se zrna uzimaju pojedinačno, te se njihovu prirodnom obliku priljubljuju oblici čitavoga nakita ili predmeta, koji ukrašuje. Sitnija zrnca u kombinaciji s drugim draguljima služe za granuliranje zlatnih ili brokatnih podloga. U vezovima na žicu nanizana zrnca svojim sjajem i reljefom pojačavaju kolorističke kontraste ili se stapaju u sklad zlatnih ornamenata.

Prednjoazijska, indijska, kineska i klasična kulturna područja upotrebljavaju biser u vanredno delikatnim kombinacijama i oblicima nakita. Kruškoliki oblik prirodnog bisera dao je vjerojatno i njegovo latinsko ime *perula* odno-

sno *pirula*, mala kruška. U klasičnim ukrasima primjenjuju se biserna zrnca optočena zlatom i drugim dragim kamenom. Seobom naroda vrijednost i potražnja bisera nije spala, nego je još više tražen ovaj materijal, koji su ranosredovječni zlatarski majstori znali ukusno nizati i primjenjivati na raznolikim nakitima kao i na odijelu. Kršćanska je crkva preuzela i kićenje biserom te mu je dala naročiti smisao, uzimajući njegovu čistoću za simbol čistoće Božje ljubavi. Na crkvenom posuđu, odijelima i knjigama, štoviše i na namještaju nastavlja se primjena bisera kroz povijest evropske kulture i umjetnosti. Renesansa, barok i sve umjetničke epohe proširile su potražnju i upotrebu bisera toliko, da su se morali tražiti surogati pravih bisera, koji su, lijepo aranžirani, mogli dostojno nadomjestiti dragocjeni biser.

U našem narodu postoji od starine običaj ukrašivanja reprezentativnih predmeta biserom. Taj je običaj jednim dijelom naslijeđe pradavnih vremena, a drugim je dijelom uslovljen utjecajima Istoka i Italije. U južnim i istočnim krajevima naročito je omiljelo vezenje odijela biserom, pa se u tu svrhu upotrebljava biser iz Ohridskog i Prespanskog jezera, a u najnovije vrijeme i umjetni biser, uzgojen u farmama bisernih školjaka. O bisernom vezu govori se i u našoj narodnoj pjesmi, pa se tu opisuju biserni ukrasi kao i način, kojim se postižu naročiti efekti. Biser se u većini slučajeva veze zlatnim nitima. U Dalmaciji je običaj ukrašivanja biserom pojačan utjecajem, što su ga ondje vršili Mleci, koji su u doba renesanse i baroka bili sjedište proizvodnje bisernog ukrasa. U sjeverozapadnoj Hrvatskoj ustupa biser mjesto šarenom tekstilnom vezu, ali se i ovdje pojavljuje u pojedinačnim kompaktnim grupama, sigurno pod utjecajem Bosne. Da biser sve više nestaje iz narodne nošnje, razlozi su ekonomske naravi, kao i utjecaj grada na selo.



KRUNA GOTSKOGA KRALJA RECCESWINTHA (7. st.)
Pariz, Musée Cluny

LIT.: M. von Boehn, *Das Beiwerk der Mode*, München 1928. M. G-c.

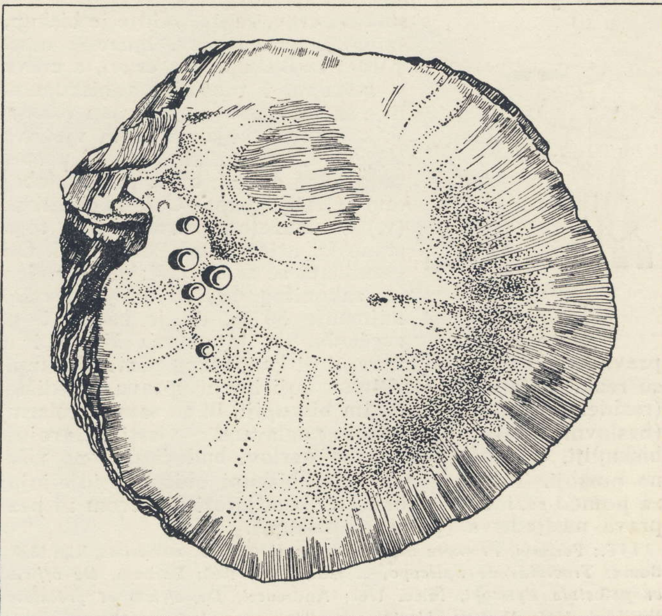
BISER, list za širenje prosvjete među muslimanima u Bosni i Hercegovini, počeo je 1912 izdavati, dva puta na mjesec, u Mostaru Muhamed-Bekir Kalajdžić, a uređivao ga je Musa Ćazim Ćatić. Za rata nije izlazio. Ponovno izišao 1918 (do 15. X.). B. je pokrenut, jer se iza prestanka *Behara* i *Gajreta* osjećala velika potreba za poučnim štivom među muslimanima. Nije zastupao nijedan politički smjer pišući u čisto islamskom duhu i donoseći izvorne radove iz bosanske muslimanske književnosti, zatim prijevode iz turske, arapske i evropske književnosti, prikaze stranih djela, crtice iz islamske povijesti i narodno blago bosansko-hercegovačkih muslimana. M. O.

BISERKA KOKOŠ → Peradarstvo.

BISERNICA, najmanja (sopranska) tamburica u tamburaškom zboru; ima trup nalik na gitaru; sve 4 žice ugođene su u istom tonu d_2. Njezina se dionica u tamburaškoj partituri piše u violinskom ključu, ali za oktaru krupnije, i to u opsegu d_1 do e_3, pa prema tomu zvuči upravo od d_2 do e_4. B. Š.

BISERNICA → Sušica kod domaćih životinja.

BISERNI ŠKOLJKAŠ je u prvome redu prava bisernica *(Meleagrina margaritifera)* u moru Perzijskog zaliva, Indijskog oceana, oko otoka Tihog oceana, u Crvenom moru, u zatonima Paname i Meksika, te na kalifornijskoj obali. Pričvršćena je za podmorski greben morskom svilom ili bisusom (v.), između plašta i školjke luči se oko zrna pijeska ili oko začahurene ličinke nametničkog crva sedef u obliku dragocjenog bisernog zrna (orijentalni biser), koji je zapravo bolesna tvorevina. Ronioci sabiru pod morem bisernice, pa se s njih otkida biser, ispire i brusi. Biserna zrna manje vrijednosti nalazimo i kod riječne bisernice *(Margaritana margaritifera)* iz gorskih potoka sjeverne i srednje Evrope i Sjeverne Amerike, a stvaraju se i kod drugih mekušaca. K. B.



BISERNICA

BISHOPOV KOLUT, optička pojava, koju je kao crvenosmeđi kolut oko sunca na vedrom nebu prvi motrio *Bishop* 1883 u Honoluluu nakon velike erupcije vulkana Krakatoa. Kolut je zapravo neka vrsta »vijenca«, t. j. poznate optičke pojave, koja nastaje kad bojadisani krug *ogibom* svijetla na sitnim kapljicama vode, kad oblak prekriva Sunce ili Mjesec. Bishopov kolut nastao je ogibom svijetla na sitnim česticama vulkanske prašine izbačene visoko u atmosferu. Vanjski polumjer koluta bio je oko 22^0; širina samoga koluta oko 10^0; nutarnji prostor između koluta i Sunca bjelkast s prijelazom u plavo. Kolut se mogao povremeno motriti sve do proljeća 1886, a viđen je i kasnije iza erupcije nekih vulkana (Soufrière, Mont Pelée) u god. 1902.

LIT.: Pernter-Exner, *Meteorologische Optik*, II. izd. 1922. M. Ko.

BISKAJSKI ZALIV, španj. Golfo de Vizcaya, franc. Golfe de Gascogne, veliki zaliv Atlantskog oceana među planinskom obalom Španjolske na *J* i nizinskom obalom Francuske na *I*, dubok preko 5000 m; na zlu glasu kod pomoraca radi čestih oluja i gotovo neprekidne magle, ali obilno lovište srdela i tuna, osobito u španjolskim vodama. Luka ima malo, na francuskom primorju Arcachon i Bayonne, a na španjolskom Bilbao i Santander, ali je pristup u njih težak zbog jakog mlatanja mora. N. Ž.

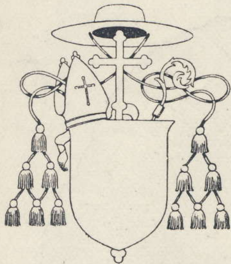
BISKRA, oaza u francuskom Alžiru, 1300 ha i 160.000 stabala datula, šest berberskih naselja i evropska četvrt, osnovana od Francuza 1844, ukupno 11.700 stan., zimsko klimatsko lječilište na sjevernom rubu Sahare, željeznička i vojnička postaja. A. M. S.

BISKRA → Weber Alberto

BISKUP (grč. ἐπίσκοπος »nadzornik«, »predstojnik«, »poglavar«). Visoki dostojanstvenik u kat. crkvi. Biskupi su kao nasljednici apostola redovni poglavari (ordinarii) u pojedinim teritorijalno omeđenim područjima crkve. Biskupstvo (episkopat) zauzima po kat. vjerskoj istini (dogmi) prvi i najviši stupanj u bogoslužnoj hijerarhiji, a niži u poglavarskoj, jer je ovdje ispod papinstva (primat) i u ovisnosti od njega. Biskupova je bogoslužna vlast, koju dobiva posvećenjem (ređenjem, rukopoloženjem), potpuna i najviša: i papa je u tom obziru samo biskup. Punina ove vlasti dolazi napose do izražaja u tom, što je samo biskup može ređenjem prenositi na druge. Biskup izvršuje bogoslužnu vlast valjano uvijek i svagdje, ali dopušteno, samo ako je

u zajedništvu s papom. Poglavarsku vlast (jurisdikciju) dobiva postavljanjem (papinskim imenovanjem, praeconisatio). Po toj vlasti biskup je vrhovni crkveni poglavar na području (u biskupiji), kojemu je na čelu, ali ostaje ipak podređen papi, koji je prvi i vrhovni poglavar cijele kat. crkve.

U biskupiji pripada biskupu potpuno cjelokupna crkvena poglavarska vlast: zakonodavna, sudačka i kaznena. Tu je on u središtu vjerskog života i crkvenih interesa, vrhovni gospodar u pogledu vjerskog naučavanja, bogoslužja i crkv. zapta. »Gdje je biskup, tamo je crkva« (sv. Ignacije muč. † 107) i »Biskup je u crkvi, a crkva u biskupu, i tko nije s biskupom, nije sa crkvom« (sv. Ciprijan † 258); to su načela, koja od prvih vjekova vrijede u kat. crkvi. Biskupe prema sadašnjem općem crkv. pravu slobodno imenuje papa. U konkordatima (v.) se izuzetno priznaje kod toga stanoviti utjecaj državnoj vlasti. Od kandidata se sada traži: da je rođen iz zakonitog braka, da je navršio najmanje 30 g., da je barem 5 g. svećenik, da je uzorna života i u pravilu doktor sv. bogoslovlja ili kanonskog prava. Biskupi su rezidencijalni, sa sjedištem, koji imaju upravu i sjedište (rezidenciju) u određenoj im biskupiji, ili su samo titularni (naslovni), koji ne izvršuju poglavarske vlasti u svojoj biskupiji, od koje nose samo naslov, budući da ona više ne postoji. Takvi se posvećeni biskupi obično pridjeljuju za pomoć rezidencijalnima kao koadjutori s pravom ili bez prava nasljedstva (pomoćni biskupi).


BISKUPSKI GRB

LIT.: Ferraris, *Prompta biblioteca can.* (1763), *ed. novissima*, Rim 1899; Bouix, *Tractatus de Episcopo*, 2. izd., Pariz 1862; Barbosa, *De officio et potestate Episcopi*, Mleci 1707; Andreucci, *De officio et potestate Episcopi*, 1766; Michels, *L'origine de l'épiscopat*, Louvain 1900; Ermoni, *Les origines de l'épiscopat*, Pariz 1911; Pöschl, *Bischofsgut und Mensa Episcopalis*, Bonn 1909; Stutz, *Der Geist des Cod. Iur. Can.*, Stuttgart 1918; Hilling, *Das Personenrecht des C. J. C.*, Paderborn 1924; Chelodi, *Jus de Personis*, Trident, 2. izd., 1927; Hofmeister, *Bischof und Domkapitel*, Neresheim 1931. Fr. H.

U istočnoj s Rimom sjedinjenoj Crkvi imaju biskupi u glavnom jednaki značaj kao i u zapadnoj (latinskoj) Crkvi. I u istočnoj od Rima odvojenoj (raskolničkoj) crkvi postoje biskupi (episkopi) kao crkveni hijerarhijski poglavari u pojedinim eparhijama (eparhijski arhijereji). Za episkope se u istočnoj od Rima odvojenoj crkvi uzimaju od vremena, kako je u njoj dokinuto neženstvo (celibat) svećenika (jereja), isključivo kaluđeri (arhimandrite). Evangelici (protestanti) ne priznavaju bogoslužne hijerarhije ni svećeničkog reda, pa su po njihovoj nauci za izvršivanje bogoslužja i crkvenog poglavarstva svi vjernici načelno sposobni. Ipak je i kod evangelika zadržana služba i naslov biskupa, ali crkveno ustrojstvo i poglavarsko uređenje nije u svim protestantskim zemljama jednako. U Engleskoj zadržano je biskupijsko ustrojstvo posvema, pa postoje i dalje biskupije i biskupi. U Njemačkoj prešla je biskupska poglavarska vlast na svjetovne knezove (summus episcopatus), koji je prenose na postavljene od njih biskupe. I kod nas ima evangelička crkva augsburškog vjeroispovjedanja svojega biskupa u Zagrebu. U.

Biskupska insignia (obilježja biskupske vlasti) kod bogoslužja jesu danas u rimskom obredu prsten, mitra, rukavice, papuče, štap i križ, a kod metropolite i palij.

Prema današnjem crkvenom pravu ne smiju klerici nositi prstena, osim ako im to dopušta samo pravo ili apostolski privilegij. Po samom ga pravu nose kardinali, biskupi, opati i prelati *nullius*. Ispvra je prsten označivao samo razliku između običnog svećenika i biskupa, te je imao značaj pontifikalnog ukrasa bez liturgijskog značenja. Kad je u srednjem vijeku prsten dobio i liturgijsko značenje, rado mu se davalo simboličko tumačenje, po kojem je biskup posebnim načinom vezan uz Crkvu i vjeru.

Mitra je znak biskupske (ili kardinalske) časti, no mogu je u smislu liturgijskih propisa nositi i oni, koji imadu *usum pontificalium*, ako i nijesu biskupi ili kardinali. U Rimu se počela nositi mitra sredinom 10. st. *Caeremoniale episcoporum* I. 17, 1.—4. razlikuje tri vrste mitre: *mitra simplex* (osobito za veliki petak i kod službe za pokojne), *mitra auriphrygiata* (nosi se u dane, kad je propisana ljubičasta liturgijska boja) i *mitra pretiosa* (za svečane zgode).


(Foto D. Kniewald)

LIK BISKUPA U SVEČANOM ORNATU NA RELIKVIJARIJU SV. KRISTOFORA IZ 12. ST.
Rab, Stolna crkva

Rukavice su iz običnog života preuzete i u liturgiju, da očuvaju biskupove ruke čistima za žrtvu i da ih ukrase. Danas se biskupske rukavice za liturgijske funkcije izrađuju od svile, a ukrašene su križićem. Bojom treba da odgovaraju boji dana, ali mjesto crnih rukavica uzimaju se ljubičaste. Rukavice nosi biskup samo kod pontifikalne mise, a i to samo do pranja ruku prije prikazanja.


KIP SV. MARTINA IZ SENJA
Lik biskupa u ornatu iz 14. st.
Zagreb, Hrv. nar. arh. muzej

Papuče se ravnaju po boji dana, ali na veliki petak i kod službe za pokojne nije biskup odjeven u liturgijsku obuću. Običajem je uvedeno, da je liturgijska obuća od svile. Nije potrebno, da je na papučama izvezen križ. U Rimu smije biti izvezen križ samo na papučama, što ih nosi papa.

Biskupski štap javlja se u 6. st. u Galiji i Španjolskoj, a u 11. st. upotrebljavaju biskupi gotovo po čitavom svijetu zavinuti štap, samo u Rimu nosi papa ravni, a ne zavinuti. Bit će da su prvotno nosili štap opati, pa su onda bi-



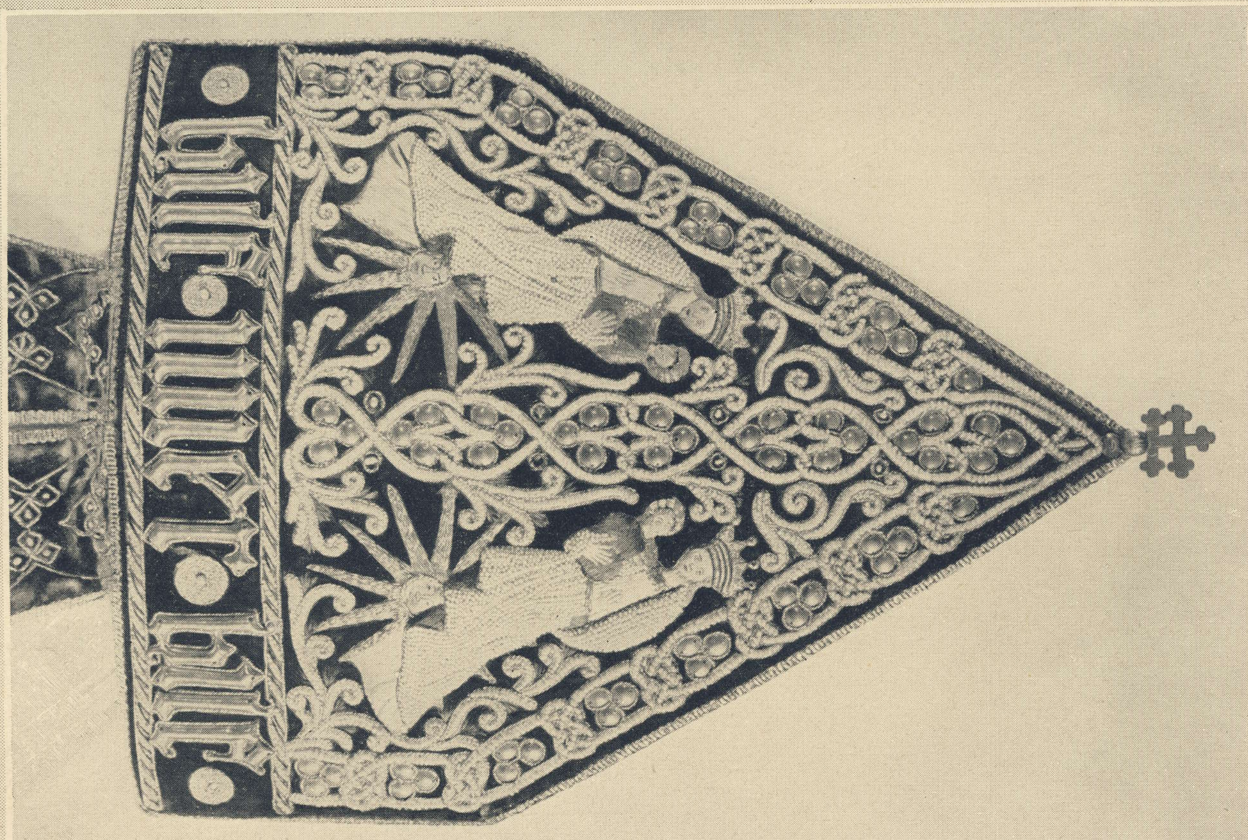
(Fotografijski arhiv Drž. konzervatorskog zavoda)

KAZULA UKRAŠENA BISEROM (Rad 16. i 17. st.)
Zagreb, Riznica Prvostolne crkve

BISEROM VEZENE MITRE

Mitra biskupa Gyulaya iz sredine 16. stoljeća

Zagreb, Riznica prvostolne crkve



Gotička mitra

(Fotografijski arhiv Drž. konzervatorskog zavoda)



(Foto V. Živić)
BISKUPIJA, Ostatci temelja starohrv. bazilike sv. Marije



BISKUPIJA, Nova spomen crkva, Ivan Meštrović

skupi preuzeli od njih taj običaj. Biskupski se štap u liturgijskim funkcijama nosi tako, da je zavinuti dio okrenut prema puku.

Križ, što ga danas biskupi nose na prsima, bio je prvotno jednostavni *encolpium*, a službenim je uresom biskupa postao tek u kasnom srednjem vijeku. U doba Inocencija III. nosio je rimski biskup križ oko vrata na prsima. Potkraj 13. st. već su mnogi biskupi redovno nosili ovaj križ na prsima, ali to još nije bilo propisano. Prije toga držao je biskup u ruci križ sa svetim moćima, kako to imamo još sačuvano na relikvijariju sv. Kristofora u Rabu iz 12. st. U zbornoj crkvi u Bribiru čuva se i danas još takav križ, što su ga biskupi do u 13. st. nosili u ruci. Iz ovog se križa razvio t. zv. pacifikal, koji je i danas još u nekim našim krajevima u običaju kod ophoda.

Palij je već u 5. st. bio na kršćanskom zapadu znak rimskoga pape i onih biskupa, kojima ga je dao papa. Na prijelazu iz 8. u 9. st. nose palij redovno metropoliti. Palij je izrađen od vune, koja barem djelomično potječe od ona dva jaganjca, koji se na dan sv. Agneze blagoslivlju u crkvi St. Agnese fuori le mura u Rimu. Novi se paliji blagoslivlju i onda pohranjuju u srebrnoj kutiji na grobu sv. Petra i Pavla. Prema can. 279. metropolit ne smije palij nikomu ni pokloniti ni posuditi, niti ga smije poslije smrti nekomu ostaviti, već treba da bude sahranjen zajedno sa svojim palijem. Potkraj prvog tisućljeća javlja se kao počasni znak biskupa, pretežno na području rimskog carstva, t. zv. *rationale*, kao u neku ruku nadomjestak za palij. Sada nose *rationale* samo još rijetki biskupi, na pr. u Eichstättu, Paderbornu i Krakovu. *Rationale* se nosi, upravo kao i palij, samo kod pontifikalne mise. Na relikvijariju sv. Kristofora u Rabu iz 12. st. vidimo biskupe s rationalom.



(Foto V. Živić)
BISKUPIJA, Tegurij iz crkve sv. Marije
Knin, Muzej hrv. starina

LIT.: J. Braun, *Die liturg. Paramente in Gegenwart und Vergang.*, Freiburg i. B. 1924; D. Kniewald, *Liturgika*, Zagreb 1937. D. K-d.

BISKUPIJA. Prostorno omeđena samoupravna jedinica u teritorijalnoj organizaciji kat. crkve, kojom upravlja biskup kao crkveni poglavar. Zove se i dijeceza (od lat. dioecesis, grč. διοίκησις »okružje«, »područje«). Više bi skupija sačinjava crkv. pokrajinu (provinciju) na čelu s metropolitom, koji ima naslov nadbiskupa; njegova je biskupija zato nadbiskupija. U onom teritorijalnom dijelu kat. crkve, u kojemu nije uvedena redovna uprava (t. zv. misijsko područje), nema biskupija, nego ih zamjenjuju apostolski vikarijati i prefekture. Fr. H.

BISKUPIJA, današnje selo, 7 km jugoistočno od Knina, na polju Kosovu. Samim imenom podsjeća na nekadašnje sijelo biskupa (kninskog). Inače se u srednjem vijeku pod tim imenom ne spominje. To je položaj, koji Hrvatska kronika naziva »u petih crikvah na Kosovi«, što je 1939 utvrđeno iskopinama. Od početka vladanja kralja Zvonimira stoluje biskup hrvatski stalno kod Knina, a Zvonimir mu gradi oko 1077 katedralu, koja je bila posvećena sv. Mariji. Posveti te crkve prisustvovao je i sam Zvonimir 1089. Za hrvatske dinastije sezala je jurisdikcija hrvatskih biskupa od zidina dalmatinskih gradova do Drave. Propašću kraljevstva i osnutkom zagrebačke biskupije (1094) gube hrvatski (kninski) biskupi i na kompetencijama (funkcionari na dvoru hrvatskih kraljeva, u kralj. kancelariji i kuriji) i na teritoriju. G. 1185 spao je teritorij kninskog biskupa na tri županije (Knin polje, Vrlika i Pset), štoviše gubi se već i onako prazan naziv hrvatskog biskupa.

Biskupija nam je sačuvala golemo arheološko blago, koje je svjedokom visoke onodobne civilizacije Hrvata. Upravo izdašnost sela Biskupije davala je snage fra Luji Marunu pri njegovim prvim radovima 1886, te je mogao osnovati Prvi muzej hrvatskih spomenika 1893, što je sve skupa usko vezano za početke hrvatske arheološke znanosti. U Biskupiji se u razdoblju 1889—1894 kopalo u više navrata, a radilo se na četiri položaja. Tada su otkrivene tri crkve, i to na Crkvini, Stupovima i Lopuškoj Glavici. G. 1939 otkrivena je još jedna, četvrta, crkva na Bukorovića Podvornici. Peta crkva nije otkopana, ali zna se, da joj je položaj ispod današnje grčko-istočne crkve sv. Trojice, a bila je, kako Vinalić opisuje 1746 godine, »osmerokutna zgrada okrugla oblika, čini se, da je bila starinska crkva«. Trobrodna katedrala svete Marije na Crkvini (do

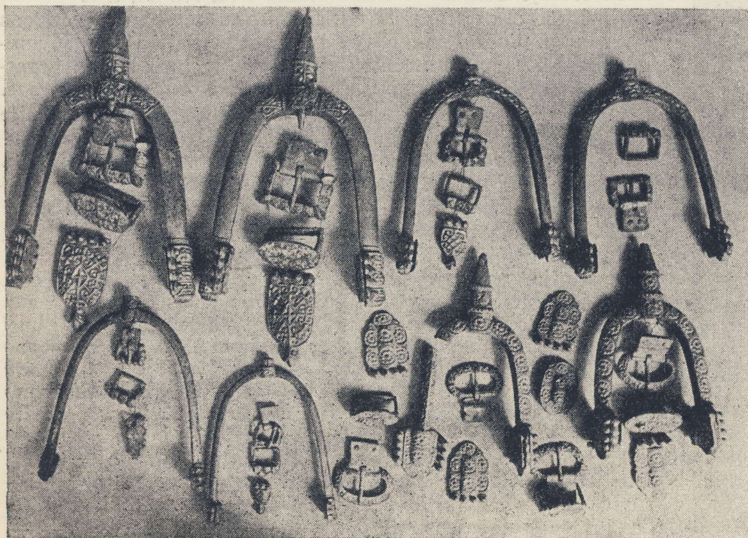
danas još rimokat. groblje) najveća je po dimenzijama, a po dekorativnim ostatcima najobilnija dosada poznata starohrvatska crkva. Pronađeno je mnogo arhitektonskih dijelova, ponajvećma ukrašenih pleternom ornamentikom, kao i dijelova s natpisima, ali na žalost sve je to jako oštećeno. Od natpisa najveću historijsku vrijednost ima fragmenat sa sadržajem DUX GLO(riosus). Taj se naime odnosi na jednoga hrvatskoga kneza, kojemu na žalost ne znamo imena. U crkvi se našlo i reljefa, među njima jedan lik Majke Božje, kojega je izradba vrlo zanimljiva, jer odaje tehniku, što podsjeća na onodobno slikarstvo ikona. Našao se i lik hrvatskog dostojanstvenika, kojim je bila urešena tranzena, a koji nam pruža jak prinos za poznavanje nošnje u 11. i 12. st. Vrijedno je istaći ostatak lika jednog svećenika, na čijoj se glavi zapaža tonzura, kao i reljef Majke Božje s Isusom na krilu. Oko katedrale prostiralo se veliko, stećcima pokriveno groblje, koje je Marun isprevrtao i našao u njemu mnoštvo kovinskih predmeta (neke još iz poganskog doba Hrvata): ostruga, mačeva, kopalja, strelica, a naročito naušnica i prstenja. Na Stupovima su se našli temelji trobrodne bazilike 10. st., poduprte potpornjacima (odatle današnji naziv Stupovi), iz koje potječu prekrasni ostatci crkvenog ukrasa, po kojemu se može suditi, da je ukras izradila vrlo vješta ruka.

Na Lopuškoj Glavici otkrivena je mala crkvica 9. st., gdje je nađeno nekoliko dekorativnih kamenih ulomaka.

Na Bukorovića Podvornici pronađena je jednobrodna crkva, koja je bila poduprta nutarnjim i vanjskim potpornjacima. Od ovih se našao samo jedan dekorativni ulomak grede, i to kao materijal uzet za blizi dječji grob. Uokolo crkve nađeno je groblje s nakitnim prilozima.

LIT.: M. Barada, *Episcopus Chroatensis*, Croatia Sacra, Zagreb 1931; Don F. Bulić, *Hrvatski spomenici u kninskoj okolici*, 1885; Radićevi radovi u Starohrvatskoj Prosvjeti; F. Šišić, *Gdje je bio samostan sv. Bartula, a gdje crkva sv. Marije?*, Ekskurs III.; Isti, *Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara*, Zagreb 1925, 690—695. S. G.

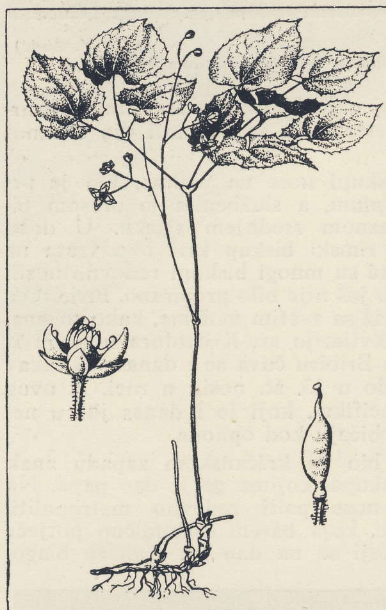
Nova spomen-crkva sv. Marije u Biskupiji. Da počaste slavnu uspomenu svojih vladara, franjevci (gvardijan o. Bernardin Topić) s kninskim rodoljubima podigoše 1938 spomen-crkvu kralju Zvonimiru pokraj temelja starohrvatske bazilike i starohrvatskoga groblja u Biskupiji. Crkva je djelo Ivana Meštrovića. Iznad ulaza podiže se stara nadgrobna ploča s groblja u Biskupiji, na kojoj je uklesan lik Krista-kralja (djelo Meštrovića). Druga nadgrobna ploča s uklesanim starim simbolima viteštva, ljiljanom, mačem i krstom, uzidana je na apsidi, licem prema Dinari. Unutrašnjost crkve, posvećena hrvatskoj prošlosti, ukrašena je freskama Joze Kljakovića. Središnja freska prikazuje kralja Zvonimira, kako se kune na križ okružen dostojanstvenicima i velikašima svog doba. Svetište dijeli tegurij sa spomen-natpisom. Iznad oltara jest mramorni kip Gospe s Djetetom na krilu u nadnaravnoj veličini, u hrvatskoj seljačkoj nošnji dalm. Zagore (dar i djelo Ivana Meštrovića). V. Ž.



(Foto V. Živić)
BISKUPIJA, Starohrvatske pozl. ostruge hrv. velikaša iz grobova u crkvi sv. Marije Knin, Muzej hrv. starina



AREAL BISKUPSKE KAPICE



BISKUPSKA KAPICA

BISKUPSKA KAPICA, lipica ili krespin (*Epimedium alpinum* L.), je trajna zelen iz biljne por. žutikovica (v.). Ima valjkast podanak i uspravnu nadzemnu stabljiku, koja nosi na gornjem dijelu jedan jedini dvostruko prstasto sastavljen list s 3 srcaste liske na svakom, a na vrhu ima metličast paštitac prostolatičnih, zvjezdastih, četveročlanih, tamno grimiznih cvjetova sa žutim pavjenčićem, koji je sastavljen od 4 vrećasta, iznad latica smještena mednika. Raste kod nas dosta često u šikarama i šumama kao svojstvena vrsta šume kitnjaka i običnoga graba. Osim naše vrste, koja je uglavnom vezana na slovenske i hrvatske krajeve (»ilirski florni elemenat«), poznato je još oko 20 vrsta istog roda, od kojih se mnoge i uzgajaju. S. H-ć.

BISKUPSKI NOVAC je pučki naziv za složene, poput novca pločaste, članke od stapke izumrlih i okamenjenih stapčara (*Crinoidea*), što se nalaze u slojevima gornjeg ljušturnog vapnenca srednje Njemačke, koje u Thüringenu zovu Bonifacijevim pfenigima. K. B.

BISMARCK, Otto Eduard Leopold, ✱ Schönhausen 1. IV. 1815, † Friedrichsruh 30. VII. 1898, knez, vojvoda od Lauenburga, prvi kancelar Njemačkog carstva, sin konjaničkoga kapetana Ferdinanda von Bismarcka (1771—1845) i Lujze Vilhelmine, rođene Mencken. U Berlinu je pohađao gimnaziju, a 1832—35 sveučilište u Göttingenu. Nakon očeve smrti postade zastupnikom u saskom pokrajinskom saboru i stade se sistematski spremati za državnika. Stao je na stranu kraljevstva, a protiv liberalnih zahtjeva zemaljskih poglavica, protivio se primanju Židova u javne službe i pobijao unionističku politiku u parlamentu u Erfurtu. Surađivao je u novini *Kreuzzeitung* i stalno radio na stvaranju jake stranke, vjerne kralju. Ostvarenje jakoga pruskoga kraljevstva smatrao je preduvjetom za rješenje njemačkog pitanja. G. 1851 imenova ga kralj Friedrich Wilhelm IV. legacionim savjetnikom kod poslanstva saveznog vijeća u Frankfurtu na Majni. Tu je upoznao slabe i nepopravljive strane Njemačkog saveza, kakav bijaše stvoren na Bečkom kongresu god. 1815, stekao uvjerenje, da Pruska ne može računati na iskreno prijateljstvo srednjih i malih njemačkih država, ali da ih se ne treba ni bojati, i da se može osloboditi skrbničke vlasti Austrije. Ali novo ministarstvo Hohenzollern-Schleinitz nije htjelo prekinuti postojeće savezne veze. Poslan je 5. III. 1859 iz Frankfurta za poslanika u Petrograd, odakle vrlo pažljivo prati razvoj njemačkog pitanja, a još više iz Pariza, kamo je došao za poslanika 24. V. 1862. Iste godine (24. IX.) postade pruski ministar vanjskih posala i podjedno dođe na čelo čitavom ministar-



IVAN MEŠTROVIĆ, Gospa
Biskupija, Nova spomen crkva



JOZA KLJAKOVIĆ, Kralj Zvonimir
Biskupija, Nova spomen crkva

stvu. Odlučno je istupio za reorganizaciju vojske protiv zastupničke kuće, koja se uporno držala svog proračunskog prava, pa je i vladao bez proračuna.

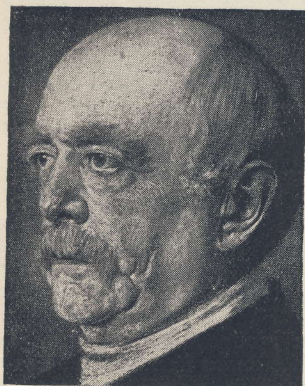
Uto je već bio uzeo u ruke rješenje »njemačkog pitanja«. U siječnju 1863 obavijesti Austriju, neka vodstvo u Njemačkoj ili podijeli s Pruskom ili neka računa sa sukobom s Pruskom. Pokušaj Austrije, da njemačko pitanje riješi prema svojoj zamisli na zboru knezova u Frankfurtu u kolovozu 1863, osujeti time, što je sklonuo kralja Wilhelma, da ne prisustvuje ovome zboru. Njegova njemačka i šlezvig-holštajnska politika nije 1863—1864 naišla na razumijevanje. Kad je na kraljevu želju sklopio s Austrijom ugovor u Gasteinu i time odgodio sukob, dobi 1865 naslov grofa. Opet se obnovilo nepovjerenje u njegovu vanjsku politiku, razmahala se ustavna borba, a 7. V. 1866 jedan đak izvrši na nj atentat, koji nije uspio. 8. IV. 1866 predobi Italiju za saveznika u budućem ratu protiv Austrije. Teškom mukom skloni kralja na rat. Neočekivani uspjeh Pruske u sukobu s Austrijom 1866 i mir u Pragu od 23. VIII. 1866 omogućio je Bismarcku, da Pruskoj izvojšti prvenstvo u sjevernoj Njemačkoj i uspostavi užu vezu između sjeverne Njemačke i južnoameričkih država. Za sve to dobi od države počasni dar od 400.000 talira, kojim iznosom kupi dobro Varzin u Pomoraniji. Do tada opozicionalno raspoložena narodno-liberalna stranka stade ga odlučno podupirati, a susretljivošću prema malim državama steče naklonost njihovih knezova kod raspravljanja o ustavu sjeverno-njemačkog saveza. Odredbe toga ustava uspješno je branio u konstituirajućem saboru, u prvom redu opće direktno izborno pravo za sabor i odgovornost saveznoga kancelara. Pristavši s jedne strane, da se Londonskim ugovorom od 11. V. 1867 stavi pod opću garanciju neutralnost Luxemburga, posluži se pitanjem nasljedstva na španjolskom prijestolju, da Francuska navijesti Pruskoj rat, koji je imao dovesti do stvaranja Njemačkog carstva. Prati kralja u ratu i iz glavnog stana vodi vanjsku politiku. Za rata je spretno izbjegao opasnosti, koja se javila otvaranjem Istočnog pitanja sa strane Rusije i Londonskom konferencijom na kojoj je sudjelovala i Francuska, a koja je svoj rad završila ugovorom od 13. III. 1871. Navijestivši okružnicama od 13. i 16. IX. 1870, da će se granice Njemačke pomaknuti dalje prema zapadu radi osiguranja u budućnosti, odbio je svako upletanje stranih država u mirovna utanačenja ističući, da je Njemačka sama izvojštila pobjedu i da će sama sklopiti mir. U Versaillesu je završio dogovore s južno-njemačkim državama o pitanju njihova stupanja u Njemačko carstvo, pa je ovo i proglašeno u samom Versaillesu 18. I. 1871. Mir s Francuskom uglavio je sam 10. V. 1871 u Frankfurtu na Majni. Nakon toga postade **prvi kancelar** Njemačkog carstva, bi uzdignut u kneževski stalež i dobi veliku domenu u Lauenburgu. Kupio je i dvorac Friedrichsruh, koji se tu nalazi. Nakon njemačko-francuskog rata odlučno je ustrajao u t. zv. kulturnoj borbi (Kulturkampf), koja se vodila 1872 do 1886 između katoličke crkve i države u Njemačkom carstvu, naročito u Pruskoj (→ kulturna borba). U prvim godinama ove borbe izrekao je u saboru više govora, u kojima je zagovarao potrebu sigurnosti države protiv zahvata sa strane pape. G.



BISKUPIJA, Vrh ciborija iz crkve sv. Marije
Knin, Muzej hrv. starina

1879 istupi svojom novom carinskom i gospodarskom politikom. Kako se tim povodom protiv njega digoše liberalci, stao je napuštati kulturnu borbu i tražio izmirenje s dosadanjim protivnicima. Kad je novo carinsko zakonodavstvo diglo dohotke države i omogućilo razvoj pojedinih grana veleobrta, latio se društvovnih reforma, da bi udovoljio opravdanim zahtjevima radništva i suzbio utjecaj socijalne demokracije. U tome je naišao na opreku liberalaca, nastojeći uzalud da ih oslabi i podijeli. Kad je napredna stranka zauzela izričito opozicionalno držanje, morao se prisloniti na centrum-stranku i učiniti joj znatne ustupke. Teškom mukom i nakon dugih pregovora isposlovao je, da su prihvaćeni zakoni o bolesničkim blagajnama, o osiguranju za slučaj nezgode, o osiguranju protiv starosti i nemoći.

Na području vanjske politike, da bi paralizirao ideju odmazde (revanche), koja se stala javljati u Francuskoj, izradio je sklapanje *Trocarskog saveza* između Njemačke, Austro-Ugarske i Rusije; predsjedao 1878 kongresu u Berlinu, koji je rješavao Istočno pitanje (v.); 1879 uglavio je *Dvojni savez* između Njemačke i Austro-Ugarske; 1881 obnovio je *Trocarski savez* (v.), a 1882 doveo je do ostvarenja *Trojnog saveza* između Njemačke, Austro-Ugarske i Italije. Sudjelovao je i kod obnove ovoga saveza 1887 (→ Trojni savez). Ustalivši normalne odnose s kontinentalnim državama, dao se 1884 na stjecanje njemačkih kolonija; spretnom diplomatskom akcijom oslabio protivljenje Engleske i održao 1885 u parlamentu velik govor o vanjskoj i kolonijalnoj politici.


OTTO v. BISMARCK, F. Lenbach

Nakon smrti Wilhelma I. (9. III. 1888) ostade Bismarck i dalje u službi. Radi razilaženja s Wilhelmom II., naročito u pitanju zakona o socijalistima, podnese 18. III. 1890 ostavku, koja mu je ovoga puta bila prihvaćena. 20. III. dobi naslov vojvode od Lauenburga. G. 1891 izabran je zastupnikom u parlamentu, ali se u njemu nikada nije javio. U štampi i u razgovorima pobijao je politiku novoga kurza, što ju je zastupao njegov nasljednik grof *Leon G. Caprivi*, državni kancelar do 1894. Napetost između Bismarcka i vodećih krugova zaoštrila se u povodu Bismarckovih saopćenja o ugovoru o uzajamnom osiguranju (Rückversicherungsvertrag), koji je postojao između Njemačke i Rusije 1887—1890. Carevi pokušaji, da bi se sporovi izgladili, nijesu imali uspjeha. Nakon B-ve smrti car je ponudio porodici, da bude mrtvo tijelo sahranjeno u kneževskoj grobnici nove stolne crkve u Berlinu, ali ga je porodica, po pokojnikovoj želji, pokopala u parku Friedrichsruh-a.

LIT.: Bismarck, *Gedanken und Erinnerungen*, izdanje Cotta, Stuttgart-Berlin 1922; Bismarck, *Die gesammelten Werke*, Berlin 1924—1935; H. Blum, *Fürst Bismarck und seine Zeit, Eine Biographie für das deutsche Volk*, München 1895—1896; O. Klein-Hattingen, *Bismarck und seine Welt*, Berlin 1902—1904; J. Kreutzer, *Otto von Bismarck, Sein Leben und sein Werk*, Leipzig 1900; O. Küsel, *Bismarck, Beiträge zur inneren Politik*, Berlin 1934; M. Lenz, *Geschichte Bismarcks*, Leipzig 1902; E. Ludwig, *Bismarck, Geschichte eines Kämpfers*, Berlin 1926; E. Marcks, *Bismarck, Eine Biographie, 1815—1851*, Stuttgart-Berlin 1939; P. Matter, *Bismarck et son temps*, Pariz 1905—1908; A. Matthias, *Bismarck, sein Leben und sein Werk*, München 1915; B. M. Pearl, *Bismarckian Policy of Conciliation with France, 1875—1885*, Philadelphia 1935; H. Plehn, *Bismarcks auswärtige Politik nach der Reichsgründung*, München-Berlin 1920; W. Schussler, *Bismarck*, Leipzig 1925. J. N.

BISMARCKOV ARHIPELAG, nekoliko vulkanskih otoka u Melaneziji, na istoku Nove Guineje. Najveći je otok New Britain (37.800 km², nekada Neu Pommern), pa New Ireland (7.250 km², nekad Neu Mecklenburg), Lavongai (Neu Hannover), Manus (Admiralitetski otoci) i čitav vijenac vulkanskih otoka, a nastavak im je Salomon otočje. Od 1885 pod protektoratom njemačkim, od konca svjetskoga rata (1919) pripadaju teritoriju Nove Guineje kao mandatno područje Australije. Stanovnici (180.000) su mješanci Polinezijaca i Malajaca. Trguje se naročito kokosovim palmama. M. Š.

BISSAGOS-OTOCI (portug. Ilhas dos Bijagos), skupina otoka u Portugalskoj Guineji, pred ušćem rijeke Geba, oko 30 većih i manjih otoka vulkanskog podrijetla (najveći Orango), s mnogo grebena i stijena; niski, močvarni, zašumljeni, plodni (zemlj. orasi, kakao, kava, vosak), ali vrlo nezdravi. Na otoku Bolama je glavni grad istoga imena (4000 stan.), gdje je guverner otočja. Stanovnici su pomiješana crnačka i druga urođenička plemena. A. M. S.

BISSOLO, Francesco, ✳ oko 1470 (?), † Mleci 20. IV. 1554, talijanski slikar. G. 1492 bio je pomoćnik Giovannija Bellinija pri radovima u dvorani Velikog vijeća mletačke Duždeve palače, pa je vjerojatno, da mu je ovaj bio učiteljem. Važnije su njegove slike: *Preobraženje* (u mletačkoj crkvi S. Maria Mater Domini, 1513—14); *Bogorodica na prijestolu i sveci* (Lastovo, iz godine 1516), na kojoj je navodno u jednom liku prikazan glasoviti tiskar Boninus de Boninis, pa nekolike oltarske slike (u crkvama S. Floriano in Campagna u Fanzolu, S. Andrea u Trevisu, SS. Annunziata u Genovi, Chiesa della Madonna u Trestu, župnoj crkvi u Goggiju). Ima od njega slika i u evropskim javnim i privatnim zbirkama u Berlinu, Budimpešti, Düsseldorfu, Leipzigu, Londonu, Padovi, Palermu i Mlecima). B. je čedan nasljedovač svog učitelja. Pogdjegdje opaža se u njegovim slikama i utjecaj Giorgionov. Značajne su crte njegove umjetnosti lijep meki kolorit i neka nujnost likova.

LIT.: A. Venturi, *Storia dell'arte italiana*, VII. 4., Milan 1915; L. Coletti, *Intorno a F. B.* (Bolletino d'Arte VIII.), Rim 1928—29. A. Sch.

BISSON, Alexandre-Charles-Auguste, ✳ Briouze 1848, † Pariz 1912, francuski pisac komedija i vaudevillea. Bissonovi su radovi brzo osvojili najšire mase svojom lakoćom i vedrim humorom. Poznatija su mu djela: *Un lycée de jeunes filles* (1881), *Le Député de Bombignac* (1884), *Ma gouvernante* (1887), *Les surprises du divorce* (1890). U djelima *Jalouse (1897)*, *Monsieur le directeur* (1895) pokušao je dati komediju karaktera i karikirati loše pojave u francuskom društvu. Komadom *Le cotrôleur des wagons-lits* (1898) dokazao je, da je majstor vaudevillea.

U Zagrebu su prikazivani ovi njegovi komadi: *Gospodin ravnatelj*, 1896; *Historijski dvorac*, 1903; *Kontrolor spavaćih vagona*, 1899; *Maškarada*, 1925; *Paunovo perje*, 1908; *Pokojni Toupinel, 1891; Posljedice raspita*, 1890; *Put u Italiju*, 1881; *Rue Pigalle br. 115*, 1883; *Skrbnik*, 1888; *Strana žena*, 1910; *Vrli sudar*, 1903; *Zastupnik Bombignaca*, 1896.

LIT.: L. Ganderax, *Le député de Bombignac d'Al. Bisson*, Revue des Deux Mondes, 63, p. 934—945. D. Št.

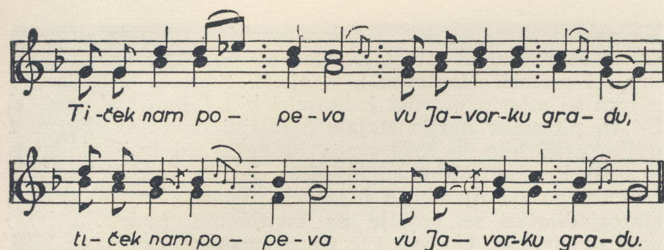
BISTA → **Poprsje.**

BISTICCI, Vespasiano da, ✳ 1421, † 1498, knjižar u Firenci. Poslovao je isključivo rukopisnim književnim djelima. Za prepisivanje iz starih izvornika, ponajviše staroklasičnih latinskih i grčkih kodeksa, kao i djela starih crkvenih otaca, i za njihovo dalje umnožavanje zaposlivao je pokatkad do pedeset vještih pisara. Lično je izabirao pisce, dopremao izvorne rukopise, određivao izradbu i ukrašivanje prijepisa i pokazao se u tomu kao velik majstor. Tiskane knjige smatrao je s estetičke strane manje vrijednima.

Bio je u poslovnoj i prijateljskoj vezi s mnogim odličnicima svoga vremena, a njegova je radionica bila omiljeno mjesto sastanaka i naučnih pobuda za duševnu elitu firentinsku kao i za onu iz ostale Italije i iz drugih zemalja. S Cosimom Medicejskim, Federikom de Montefeltre-Urbinskim i brojnim drugim odličnicima prijateljevao je i bio im posrednik i dobavljač kod uređivanja njihovih znamenitih i dragocjenih biblioteka. U nizu onih, koji su Vespasiana zaštićivali i od njega naručivali, nalazio se i ugarsko-hrvatski kralj Matija Korvin, koji je dobrim dijelom njemu zahvaljivao sastav i razvitak svoje čuvene biblioteke.

B. je potkraj života sređivao u dokolici svoje uspomene na suvremene, dijelom i lično mu poznate, odlične ličnosti i ostavio potomstvu vanredno značajan i zanimljiv zbornik životopisa: *Vite di uomini illustri del secolo XV.*, u kojemu je sabrao sto dvadeset i četiri što opširnije i što kraće biografije papa, kraljeva i drugih vladara i velmoža, kardinala, nadbiskupa i biskupa, državnika i književnika kao i nekih slavnih žena onoga stoljeća. Djelo, kojim je s nekim ograničenjem dobio častan pridjevak Plutarha Quattrocenta, cijeni se kao vjerno duševno ogledalo svoga vremena. Priopćeno je u novije doba više puta tiskom, a osobito se cijeni kritički po izvornim rukopisima obrađeno izdanje L. Fratija (Bologna, 1892—93).

Među uvrštenim biografijama važne su za stariju hrvatsku kulturnu povijest biografije pečujskog biskupa Ivana Česmičkoga (Janus Pannonius), slavnog latinskog pjesnika, i njegova rođaka i pokrovitelja nadbiskupa ostrogonskog



BISTRA, Pjesma »Tiček nam popeva . . .«

Ivana Viteza od Srednje. Imena ovih umnih Hrvata sjaju se u povijesti renesanse u 15. st. Oni su u zajednici sa čitavom plejadom svojih zemljaka snažno unapređivali kulturu i u Ugarskoj, zemlji njihova javnog djelovanja, kao dostojanstvenici okupljeni na budimskoj kraljevskom dvoru. Njihovi životopisi iz Vespasianova pera, koji je lično poznavao i osobito cijenio Ivana Česmičkog, najvrednija su svjedočanstva za njihovo hrvatsko podrijetlo i narodnost.

LIT.: J. Abel, *Adalékok A Humanismus Történetéhez Magyarországon*, Budimpešta 1880; V. Rossi, *Il Quattrocento*, Milan 1934; P. Schubring, *Vespasiano da Bisticci*, Jena 1914. M. B-r.

BISTOLFI, Leonardo, ✳ Casal Monferrato 14. III. 1859, talijanski kipar. Učio je od 1876 do 1879 u Milanu (Brera). Od 1880 živi u Turinu. Rana su njegova djela (kao, na primjer, *Pralje* i *Seljaci* u rimskoj Galeria nazionale d'arte moderna) još naturalistička, često i groteskna, dok dalja, kao *Ljubavnici* i *Suton* označuju prijelaz prema idealističkom, ponešto sentimentalnom i manirističkom stilu njegovih kasnijih radova, koji su gotovo svi od reda grobni spomenici. Među njima se ističu: *Sfinga, San, Ljepota smrti, Žrtva, Ljubav i život*. B. je izradio spomenik Segantinija, Zanardellija, Carduccija i Garibaldija. Nazvali su ga »kiparom bola i smrti«.

LIT.: U. Ojetti, *L. B.* (Ritratti d'artisti italiani), Milan 1911. A. Sch.

BISTRA, Gornja i Dolnja, dva sela u Hrv. Zagorju, na sjeverozapadnom podnožju Medvednice u kotaru donjostubičkom, međusobno udaljena 4.5 km. Gornja B. ima 1183 stan., a Dolnja 678. Kat. župa B., kojoj je sjedište danas u susjednom selu Poljanici, spominje se već 1209. U Gornjoj B. nalazi se lijepi dvor, sagrađen sredinom 18. st. po francuskom uzoru od grofa Krste Oršića. U okolici B. sačuvala se lijepa narodna nošnja. Z. D-i.

Bistra (s naglaskom Bîstra) je danas središte etnografski zanimljiva i razmjerno još vrlo dobro sačuvana kraja, koji se ističe osobitom (»bistranjskom«) nošnjom. Ta je nošnja obuhvatala područje župa Brdovec, Pušća i Bistra, no danas je bolje održana samo u B. Muško (gotovo već posve napošteno) odijelo bilo je u glavnom jednako drugim muškim nošnjama iz zagrebačke okolice: jednostavne gaće s resama, jednostavna košulja (s vrlo malo sitnog bijelog veza, ponajviše oko vrata, na ramenima i na ošvicama rukava), oko vrata svilen rubac, zatim prsluk s gajtanima, smeđa ili bijela suknena (»darovčena«) *hala* (*surina*, kaput), obilno ukrašena crvenim gajtanima, čizme i malen okrugao šeširić, k tomu kožna torba sa crvenim vunenim poklopcem; zimi još kožuh (dug kao i *hala*) tamnožute (oker) boje, obrubljen crnim krznom i ukrašen aplikacijama crvene i žute kože, suknene bijele hlače s gajtanima, a nekad i *čoha*, duga (»stubička«) kabanica od jednakog materijala i s jednakim ukrasom kao i *hala*. Ženska se nošnja još dobro drži, a svojim se karakterističnim obilnim ukrasom, bojama i krojem živo ističe među ostalim hrvatskim nošnjama panonske zone (v. slike u prilogu). Dijelovi su joj: *oplećek* s otvorenim rukavima (inače su na sjever od Kupe i Save gotovo uvijek nad šakom stegnuti), iznad oplećа *rubača* (suknja), objesena na poramenicama preko ramena, *pas* od crvena sukna ili od platna s utkanim ukrasom i *fertun* (pregača); zimi i *kožunec* bez rukava, obrubljen bijelim krznom i ukrašen ornamentima, slikanima gumi-bojom, rjeđe kožuh, jednak muškomu. Može se naći još i drugi oblik odjeće (*cèlača, plàhtača*), kod kojega su oplеće i *rubača* u jednoj cjelini. Materijal je nekad bilo domaće — ponajviše konopljeno — platno, nabrano u sitne nabore, poslije kupovni pamučni »vales« (platno s uzdignutim prugama kao nadomjestak za mučno slagane nabore), a danas domaći »vales«, koji su naučili praviti seoski tkalci. *Rubača* je straga mnogo niže spuštena nego sprijeda, što je jedna od karakteristika bistranjske nošnje. Prsa, ramena i rukavi oplećа niže lakta, pa stražnja strana *rubače* i gotovo čitav *fertun* pokriti su gusto tkanim ukrasom, koji žene još dopunjuju vezivom, tako da se na mjestima gotovo i ne vidi platna. Taj je ukras nekad bio crvene ili crne boje, zatim tamnije crveno-ljubičaste (»višnjevate«), a danas se uz crnu opet uvodi crvena boja; u maloj mjeri upotrebljavaju se (i to samo u čipkama oko vrata, rukava i *fertuna*, i u vezivu između tkanog ukrasa) u novije vrijeme i druge boje (žuta, zelena, ružičasta).



(Foto V. Tkalčić)

BISTRA, Tipična peć s ognjištem u seljačkoj kući



(Foto M. Gavazzi)

BISTRA, Veća zadružna kuća iz Poljanice

Obuća su i kod žena čizme (danas već i cipele, osobito ljeti), a na glavi nose kupovne (većinom bijele ili žute) rupce. Nekad su udate žene nosile veliku, naročitim načinom složenu, peču (v. slike). Pod pečom ili rupcem imaju udate žene *roge*, t. j. pletenice smotane na zatiljku oko naročite drvene ili željezne naprave (*spletki*) i pokrivene *kapom* od šarene kupovne tkanine.

Osim nošnje dobro su održani oko Bistre i neki drugi dijelovi stare narodne kulture (na pr. niske drvene kuće, pobijeljene i pokrivene slamom), a naročito se ističu brojne popijevke s mnogim arhaističkim elementima u jeziku i sadržaju (lirske, baladne i obredne, naročito žetelačke popijevke) i s lijepim melodijama razvijene muzičke građe.

LIT.: V. Tkalčić, *Seljačke nošnje u području Zagrebačke gore*, Narodna Starina, sv. 10., Zagreb 1925. B. B-ć.

BISTRA PLANINA, gorski masiv u Makedoniji kod Kičeva. Osnovu B. P. čine paleozojski filiti, tinjci, i pje-

Šetal se, šetal Miko mlad
Čez jeden liepi vinograd.
Za ruku vodi Janicu,
Svoju predragu ženicu.
Govoril Miko Janice:
»Oj Janek, Jano, Janica!
Zminulo nam je devet let
I desetoga jeden dan,
Kaj si med nami poroda nie.
Ja si bum išel po drugu,
Po drugu, mladu Lenkinu.«
»Daj ti ju Bože dopelat
I za tri dane pokopat!«
Dopelal Miko Lenkinu,
Janica zible sinke dva.
»Oj Janek, Jano, Janica,
Čiji su ove sinki dva?«
»Moji su, moji obedva!
Po živem očku pastriči,
Po žive majke siročići!«
Uzel je Mike sablicu,
Odsekel je Lenke glavicu:
»To naj bu tebe, Lenko ma,
Tera si mene spačila,
Tera si mene spačila
Od me predrage Janice!«
Pred tri ju dane dopelal,
Za tri ju dane pokopal.

Iz Dolnje Bistre.

DOLNJA BISTRA, Pjesma »Šetal se, šetal . . .«

ščenjaci, a glavnu masu trijaski vapnenjaci i dolomiti. Visoka je oko 1.600 m, s vrhovima: Trebiška Čuka (2.151 m), Medenica (2.162 m), Čaušica (2.005 m), Maliter (1.955 m), Čurkov Dol (2.111 m), Tri Bari (1.945 m), Bistra (2.020 m). Na visini se gaji nešto žita, a polovina planine je pod šumom. Gorski pašnjaci počinju od 1.600 m na više; na njih Mijaci izgone ljeti stoku. Podnožjem B. P. vodi put Debar-Tetovo i put Debar-Kičevo.

LIT.: T. Smiljanić, *Stočarstvo na Bistri, Stogovu, Krčinu i Korabu* (Pos. izd. Geogr. dr., sv. 12, Beograd 1932). P. V-ć.

BISTRICA, 1. Rječica ponornica na Livanjskom polju u Bosni, izvire iznad Livna i sastavlja je s ponornicom Studbom.

2. Lijevi pritok Drine u Bosni, dug 51.5 km, izvire ispod Treskavice planine, a utječe u Drinu niže Foče. N. P.

3. (Haliakmon), rijeka u zapadnoj grčkoj Makedoniji, duga 314 km. U gornjem toku teče smjerom *SZ-JI* i protječe kotlinu Anaselica, a tada zakreće u pravom kutu prema *SI* i utječe u Solunski zaliv. Z. D-i.

BISTRICA (u Zagorju) → Marija Bistrica.

BISTRICA bila je isprva okružje župe Moravačke, u kojoj je zapremala sjeverozapadnu stranu, gdje se danas nalazi područje općine marijobistričke. Moravačka župa sastojala se od Glavice i Moravča u jugozapadnom kraju, Zeline i Psarjeva u jugoistočnom, Bedenice u sjeveroistočnom dijelu i Bistrice sjeverno od planine do potoka Krapine. Granice Bistrice poznate su od 1209, a bile su ove: s istoka potok Žitomir od utoka u Krapinu do izvora, s juga planina oko vrela potoka Bistrice, a sa zapada potok Pinja. Na Krapini je Bistrica međašila sa župom Zagorskom, a na Pinji sa Zagrebačkom. Na tom području postojala su u vremenu od 13. do 16. st. pored Bistrice i sela: Banovčak, Brdarovec, Brezovec, Globočec, Gorica, Gorjanec, Gradina, Hum, Koprivnjak, Laz (Vražji Laz), Lipša Gorica, Lisičji Jarek, Međurečje, Mesarovci, Obrež, Pesji Jarek, Podgorje, Podgrađe, Podvorci, Poljanica, Purgarija, Ropanjevci, Selkovec, Selnica, Sušenbreg, Tugonica, Venekovci, Vinski Vrh, Zdečice i Žitomir (Žitomer, Žitomerci). Sva su ta sela s vremenom, a najviše u 18. st., svedena na ova mjesta: Bistricu s Podgorjem, Globočec, Hum, Laz, Podgrađe, Poljanicu, Selnice, Sušenbreg (Sušobreg), Trstenik, Tugonicu i Žitomir. U B-i podignuta je rano crkva sv. Petra, koja je već oko 1330 bila župna za cijelo područje. Veći dio Moravča pripadao je u crkvenoj organizaciji pod arhiđakonat zagrebački, kojemu je bistrička župa bila krajnja prema Zagorju i Kalniku. U B-i je sazidan i tvrdi grad, za koji znamo, da je postojao već u početku 14. st. Pod njim je onda nastalo Podgrađe s jedne, a Purgarija s druge strane. Tako se B. razvila i u trgovište, koje je zadovoljavalo svoju okolinu. Bistričko područje u vremenu od 12. do 16. st. nije bilo naseljeno u većem razmjeru, kao ni drugi veliki posjedi uz potok Krapinu. Stara šuma obuhvatala je velik dio bistričkoga zemljišta, koje je i inače ležalo pod šumovitom Planinom. Tako je za to vrijeme bilo slabo nastanjeno i cijelo Moravče, u kojem se nalazilo samo pet župa, premda je područje moravačko bilo razmjerno prostrano. Za uspješno razvijanje naselja u tom kraju nije ni 16. st. bilo prikladno u onoj ratnoj nevolji, ali većega robljenja i plijenjenja bistričko područje nije doživjelo. Oko 1550 svega je na bistričkom području bilo oko 250 kmetskih i dvadesetak plemićkih kuća. Od toga ih je u distriktu Lazu bilo nekih 150, u Bistrici 76, u Sušenbregu 10, u Globoččcu 4 i u Žitomiru 10 kuća. Laz je i u 14. st. bio dobro naseljen, te ga je kao unosno dobro još 1337 poklonio posjednik Nikola Ludbreški zagrebačkom kaptolu, koji je od toga posjeda imao nekoliko stoljeća velik prihod. Kotaru laskom pripadao je i Hum i dio Podgorja. U smirenijim prilikama u drugoj poli 16. st. poraslo je i naselje bistričkoga područja, u koje su plemićki posjednici naselili i po koju kmetsku porodicu iz okoline. Prema popisu iz 1599 bilo je na tom zemljištu i dijelu današnje Bistrice, Poljanice, Tugonice, Selnice, Podgrađa i Žitomira 136 kmetskih kuća, tako da ih je s Lazom i Podgorjem bilo svega oko 300. U to vrijeme bile su plemićke posjedničke porodice na bistričkom području: Berzaj, Istvanfi Kastelanfi, Kerečenji i Fodroci, koje su sve imale posjeda u nekoliko sela. Stari bogatiji plemići bili su i Konjski, koji su držali po nekoliko kmetova u Globoččcu i Sušenbregu, i Tremci, kojima su pripadali dijelovi Globočca, Gorjanca i Žitomerja. U tom posljednjem mjestu stara su vlasteoska porodica bili i Žitomirski. U samoj B-i plemićki su posjednici bili i Gereci, Antolkovići, Kalinski i Strugari, koji su inače podrijetlom iz drugoga dijela Moravča. U selu Globoččcu po nekoliko su kmetova imali i plemići Hruševečki, Krajšići, Radišići i Rogari, a u tom su mjestu plemići jednoselci bili Fijani i Vukesi. U B-i su plemićke kurije stajale u blizini crkve sv. Petra, a u Purgariji bilo je 1599 svega 13 kuća, od kojih i danas postoje Brlečići, Milićki i Milošići, dok su Drakšići sada u Sušenbregu i Poljanici, a Mezaci u Selnici. Za 350 godina starosjedilačko se naselje na bistričkom području vrlo dobro razvijalo. Gotovo sve stare porodice, popisane 1599, održale su se do danas u većem ili manjem broju kuća, u jednom ili više sela. Prema jedno 1500 stanovnika iz spomenute godine sada na tom području imade oko 12.000 ljudi, od kojih 40% i danas otpada na staro zemljište Laza. Osim toga ovaj je kraj dao i mnogo naseljenika i bližoj okolini i daljim, istočnijim stranama, a osobito Zagrebu. Naseljivanje se vršilo dakako i na to bistričko područje, najviše u 18. i 19. st., kada su krčevinama dobivane nove oratne zemlje i vinogradi. Ipak stare porodice iz 16. st. čine na tom području i danas veliku većinu, pogotovu u selima, koja nisu proširivana. Mlado je stanovništvo najjače u samoj B-i, koja se počela u 19. st. naglo podizati. Stara je Purgarija proširena. Uz dobro razvijanje bistričko je područje dobilo značaj onih naselja, u kojima su se stare, plodne porodice razvriježile u veći broj kuća, što svojom množinom čine veću čest stanovništva u selu. Osobito su značajna u tom pogledu stara razvijena sela Globočec, Laz, Hum, Podgorje i Poljanica. U Globoččcu žive stare porodice: Babići, Kovačići, Kožići, Prugovečki i Rogari, svaki s dvadesetak domova, do 130 kuća; u Lazu: Cikovići, Čukelji (41 kuća), Dijanići, Dolčići (23 kuće), Gabudi (35 k.), Kušti i Mikuši (33 k.) do 180 domova; u Humu: Habazini, Košci, Kralji, Kušići, Meštrovići, Obadi, Prlići, Šimunci i Tkalčići do 120 kuća. Selo Podgorje ima 9 starih razvijenih porodica: Ćukmane, Muheke, Odorjane, Ozimce, Petriće, Piske, Šćurice, Škrlce i Vedrine, koji čine oko 110 domova. U Tugonici samo Lackovići imaju preko 20 kuća, a Hajnići, Mesari, Platušići i Šimunci preko 10 svaki. Pojedine od tih starosjedilačkih porodica raširene su i po drugim selima. Habazina i Ozimaca bit će danas na cijelom području i do 40 kuća svakih. Dobro su razvijeni i Pozajići u Selnici i Pezići u Podgrađu, koji su se oboji raseljivali i u druga mjesta. Od starih plemićkih posjedničkih porodica na tom zemljištu održali su se Rogari, koji su prešli na ratarsku privredu. Oni su bili posjednici u Globoččcu, gdje ih i danas ima 23 kuće. Plemići jednoselci u Globoččcu, Vukesi i Fijani, razvili su do danas u tom selu prvi 5, a drugi 3 kuće. Prvi plemićki posjednici u B-i bili su Okići (Acha), koji su B-u držali već od 12. stoljeća. Ludbreški su sazidali oko 1300 u B-i i kaštel, koji je u početku 16. st. bio već izgorio i sasvim je bio zapušten. U 16. st. neko su vrijeme gospodari bistričkoga područja oko grada bili Bradači, koji su u tri loze bili inače plemići ladomerački. Iza njih mijenjali su se posjednici bistrički, a najposlije su taj stari posjed u osnovi stekli Hellenbachi.

Župa Moravačka održala se do 14. st. u svojoj organizaciji, a onda je prešla u Zagrebačku županiju, koja je u to vrijeme zahvatila sve male stare župe oko sebe s jedne i s druge strane Save. Tada je i B. postala dio te nove velike županije, u kojoj je činila posebno malo okružje oko svoga tvrdoga grada.

Kada je stvarana upravna dioba na kotare, bistričko je područje potpalo pod stubički kotar. Žitomir, koji je nekoliko stoljeća bio sastavni dio Bistrice, od 17. st. prelazi u sjeveroistočni dio Moravča, u okružje bedeničko, s kojim će onda poslije ući u kotar Sv. Ivan Zelina. Tomu je svakako bio razlog, što je Žitomir s okolinom rano potpao u crkvenoj upravi pod župu Svih svetih u Bedenici, a ne pod župu sv. Petra u Bistrici. Ostalo staro područje i danas čini općinu Mariju Bistricu.

LIT.: *Diplom. zbor. Kralj. Hrv., Dalm. i Slav.*, III. Zagreb 1905, IX. Zagreb 1911, XI. Zagreb 1913, XIII. Zagreb 1915; I. Bojničić, *Kraljevske darovnice, odnoseće se na Hrvatsku*, Vjesnik zemalj. arhiva VII., Zagreb 1905; F. Rački, *Popis župa zagrebačke biskupije 1334 i 1501 godine*, Starine IV., Zagreb 1872; *Conscriptiones dicarum comitatuum Crisiensis, Varasdiensis et Zagrabiensis*, 1543—1601 u Kr. zem. arhivu u Zagrebu. S. P-ć.

BISTRICA ŠLJIVA → Šljiva

BISTUE VETUS i B. nova, rimska naselja u Bosni. B. v. spominje Tab. Peut. i Geogr. Rav. 211, 15, a B. n. Tab. Peut. Po natpisu CIL III. 12765 i po brojnim iskopinama, nađenim kod Zenice, zna se, da je ondje bila B. Ondješnja



(Foto V. Čurčić)

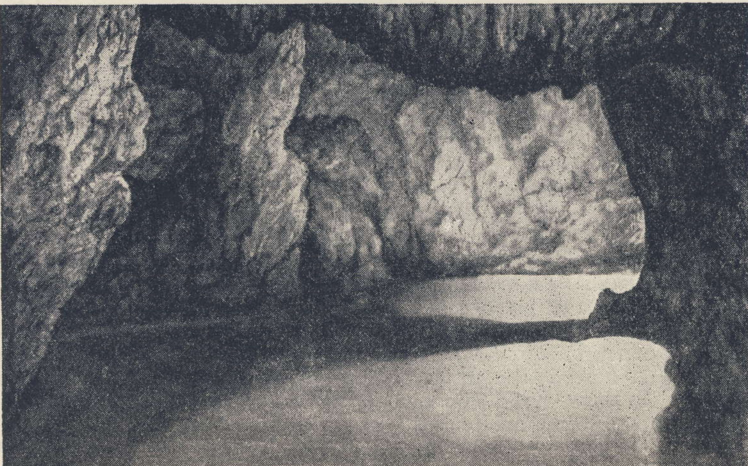
KAMENA STOLICA HERCEGA STJEPANA U BIŠĆU

proširena i plodna dolina bila je kao stvorena za gradsko naselje. B. vetus je današnja Varvara, nad izvorom Rame, dok je B. nova današnja Zenica. Ova potonja bila je municipij (CIL III. 12761, 12765, 12766). Gradski se teritorij pružao sve do Fazlića (C I L III. 12761). Tu je kasnije bilo i sjedište biskupa Andrije (episcopus Bestoensis ecclesiae), koji je bio na pokrajinskim crkvenim saborima u Solinu u g. 530 i 532 (Kukuljević, Cod. dipl. I. 195.).

LIT.: C. Patsch u PWR III., 505. Z. D.

BISTVO, bit, bitak → **Biće.**

BISTVOVANJE, opstanak, postojanje (lat. existentia, njem. Dasein). Kad na pr. kažemo, da Bog bistvuje ili eksistira, hoćemo time reći, da on nije samo nešto mišljeno, u razumu (umu), nego da jest nešto neovisno od našeg mišljenja: postoji zbiljski ili realno. Razlika je na pr., ako samo mislim na svoju bol, ili ako ona zbiljski postoji; u prvom je slučaju ona samo nešto mišljeno, idealno (u ideji ili u misli), ali može da bistvuje realno, i toliko je to realno moguće bistvovanje. Kažem li »čovjek« i pri tome mislim na čovjeka uopće (univerzalno), kakav u zbiljnosti ne postoji — jer zbiljski postoji samo ovaj ili onaj pojedini čovjek, shvaćam time nešto idealno što je realno moguće. Kažem li, da je čovjek »vrsta« (species) ili da se po razumnosti razlikuje od drugih osjetilnih živih bića (životinja), ne može ono, što znači izraz »vrsta«, postojati realno, nego je isključivo nešto mišljeno ili umsko, pa se obično naziva bićem uma (ens rationis); tako samoumski postoji na pr. sljepoća, praznina, ograničenje. Namjesto »bistvuje« kažemo također »jest«, na pr. Bog jest. Ali glagol »biti« (esse, sein) ne mora uvijek značiti isto, što i bistvovati, nego može označivati ili ono, što bistvuje, ili što može da bistvuje, t. j. subjekt bistvovanja ili biće (v.). St. Z.



BIŠEVO, Unutrašnjost Modre spilje (Foto Griesbach)

BISUS (byssus), morska svila, što je izlučuje u obliku niti posebna žlijezda na stopalu nekih školjkaša za pričvršćenje njihovo na kamenju i drugim predmetima u moru (→ Biserni školjkaš, dagnja, periska). K. B.

BISUTUN je sadašnje ime vrlo stare utvrde na uzvisini u gorskoj kosi na istoku doline Kirmānshah u Perziji. U starom vijeku zvalo se je mjesto *Bagaestana*, a arapski pisci srednjega vijeka pišu Behistūn. Mjesto je poznato po tome, što se ondje našao veoma znamenit spomenik iz vremena perzijskoga kralja Darija I. Histaspesa (522—486 pr. Kr.). Na jednoj stijeni iskopana je niša, a u njoj su isklesani likovi, oko kojih su napisi u klinastom pismu. Prikazan je kralj kako stoji na ispruženu sužnju, okrenut prema poprsju boga sunca Auramazde. Kralja prate dva vojnika, a prema kralju ide devet zarobljenika sa svezanim rukama na leđima, privezani jedan o drugoga lancem, koji ide svakome oko vrata. Natpisi su pisani u tri jezika: staroperzijskom, elamitskom i babilonskom. U njima govori kralj o ustanku, koji ga je zatekao, kada je stupio na prijestolje, a koji je on ugušio. Na koncu opominje kralj svoje nasljednike, da ne štede himbene i nasilne ljude, nego da ih strogo kazne, a prolazniku preporuča, da ne uništi spomenik, nego da ga pročita.

LIT. Weissbach, *Die Keilinschriften der Achaemeniden*, Leipzig 1911; Sarre, *Die Kunst des alten Persiens*, Berlin 1925. V. H.

BIŠĆE je naziv za istočni dio Mostarskog polja oko ušća Bune u Neretvu. Tu je u srednjem vijeku bio grad s dvorcem bosanskih kraljeva. Navode se i stariji oblici: Bišče i Bisče. N. P.



BISEVO (Foto Griesbach)

Spominje se više puta u 14. i 15. st. Možda je postojalo i naselje istog imena. M. J. D.

BIŠEVO (tal. Busi) je otočić (6,8 km²) jugozapadno od Visa sa istoimenim naseljem od 192 stanovnika (1931). B. je sastavljeno od vapnenaca, a najviši vrh je Straženica (240 m). U sredini je kraško ulegnuće — Polje, oko kojega je glavni dio naselja. Veći dio otočića je obrastao crnogoricom i zimzelenim sredozemnim žbunjevima. Stanovnici se bave zemljoradnjom i ribarstvom. Naročito gaje lozu. Selo ima osnovnu školu, a pripada katoličkoj župi u Komiži. Iz Komiže je i najlakši pristup na B., koje mnogo posjećuju zbog Modre spilje, po kojoj je otočić naročito poznat.

Na strmim vapnenačkim obalama more je mehaničkim razaranjem i kemijskim rastvaranjem obrazovalo veliki broj spilja, pa i Modru spilju na istočnoj obali, koja je za javnost otkrivena 1884. Sunčana svjetlost prodire do stjenovitog dna i odbijajući se kroz morsku vodu obasjava spilju čarobnom modrom bojom. Svojom ljepotom može se ova spilja takmičiti s onom na otoku Capriju. J. R-ć.

BIŠKUPEC, selo u neposrednoj blizini Varaždina, u kotaru varaždinskom. Sjedište općine i kat. župe, koja se spominje 1501. Od 1215 bio leno zagrebačkih biskupa, pa mu odatle i ime. Z. D-i.

BIŠOFIT (bischofit), magnezijski mineral iz grupe haloida. Kristalizira monoklinski. Obično se javlja u zrnastim i lisnatim, a kadikad i vlaknastim nakupinama. Staklasta je sjaja, a može biti

mutan; proziran je, a dolazi i providan. Tvrdoća mu je 1—2; a specifična težina 1·59 do 1·65. Blaga je opipa. To je magnezijski klorid s vodom $MgCl_2 . 6H_2O$. Na uzduhu postaje brzo vlažan. U vodi se lako topi. Gorkoslana je okusa. Nalazi se po ležištima kalijskih soli, gdje je postao, kao i oni, kristalizacijom iz slanih jezera. Može se razviti raspadanjem karnalita djelovanjem vode. Nazvan je po njemačkom kemičaru G. Bischofu. F. T.

B. I. T. → **Međunarodna organizacija rada.**

BITINIJA (Bithynia) nazivao se u starome vijeku teritorij u sjeverozapadnoj Maloj Aziji, ograničen otprilike na zapadu Propontidom i rijekom Rindakom, na istoku Partenijem, na jugu mizijskim Olimpom i Sangarijem. Međutim je Bitinija od 7. st. pr. Kr. do vremena, kada je postala rimska provincija, bila katkada i manja, a katkada je širila svoje granice i preko spomenutih linija. U starom vijeku bila je to šumovita zemlja, a takva je dobrim dijelom i danas. Kroz nju su išli putovi na zapad u Prusu, Nikeju i Nikodemiju, a na istok u Herakleju, Dusu i Klaudiopol. Najstariji stanovnici B-e, za koje povijest znade, bili su Bebriki, frigijsko pleme, koje je poštivalo Prijapa, boga plodnosti polja i vinograda, a i rata. Bebrike je zabilježila priča o Argonautima, koja kaže, da je na azijskoj strani Bospora vladao bebrički kralj Amiks. U historijsko doba, u 7. st., naselilo se u zemlju tračko pleme Bitinijci, koji dadoše ime zemlji i asimiliraše brzo Bebrike. Ti Tračani-Bitinijci, surovi ratnici, napadali su grčke koloniste na obali, a naročito koloniju Astak. Lidijski kralj Alijat (po Herodotu 617—560) podjarmi Bitinijce. Kasnije se združiše grčke kolonije Bizant i Halkedon pa uz pomoć evropskih Tračana napadoše Bitiniju (416 pr. Kr.), opljačkaše zemlju i poklaše velik broj ljudi. Kad su Perzijanci osvojili gotovo cijelu Malu Aziju, potpala je B. pod njihovo gospodstvo. Bila je uvrštena u treću satrapiju. Perzijanci pustiše, da Bitinijcima vladaju njihovi vlastiti glavari, koji su bili perzijski vazali. Kad je perzijska država oslabila, ti vladari ojačaše. Sačuvala nam se lista bitinijskih vladara od 5. st. dalje. Ti su Dedals (*Δοιδαλσής*, oko 435), Botir (*Βοτείρας*), Bas (*Βᾶς*, 377/6—328/7), Zipet (*Ζυποίτης*, 327/6—280/76). Za vrijeme Basa prodre Aleksandar Veliki u Aziju, Bas se održao. Zipet je vladao za vrijeme borba između dijadoha. Kad je 301 Lizimah pokušao pokoriti B-u, potuče mu Zipet dvojicu vojskovođa. U to je vrijeme Zipet uzeo naslov kralja. On očuva svoju nezavisnost i za Seleuka i za Antioha I. Taj hrabri vladar osnova grad Zipetion (*Ζυποίτιον*) Za njegova sina Nikomeda učvrsti B. svoju nezavisnost. Nikomed uze za svoje plaćenike Gale, koji se kasnije smiriše više u unutrašnjosti Male Azije. Nikomed, prijatelj grčke kulture, osnova grad Nikomediju na mjestu starog Astaka. Njegova nasljednika Ziaela (*Ζιαήλας*) ubiše galski plaćenici (oko 235). Sin Ziaela Prusija I. oženi se Apamom, sestrom makedonskoga kralja Filipa V., kojemu je bio saveznik u I. makedonskom ratu. U ratu između Rima i Antioha I. bio je Prusija na strani Rima. Nezadovoljan mirom zarati se Prusija s pergamskim kraljem Eumenom. Ratne mu je operacije vodio Hanibal, koji sagradi grad Prusu. Poslije mira, u kom je Prusija morao vratiti osvojeno, tražili su Rimljani od njega, da im predade Hanibala. Prije predaje Hanibal se otrovao. Doskora umre i Prusija. Iza nesposobnog Prusije II. dođe Nikomed II., koji je inače bio dobar vladar, premda je bio vazal Rima. Njegov nasljednik Nikomed III. Filopator prisiljen od Rima napade Mitridata VI. (89), koji zbog toga započe rat protiv Rima. U miru poslije prvog Mitridatova rata (84 pr. Kr.) dobi Nikomed III. natrag sve krajeve, koje je za vrijeme rata bio izgubio. Umro je 74 ostavivši oporučno svoju državu Rimu. Rimljani je pretvoriše odmah u rimsku provinciju. Protiv toga diže se Mitridat. On nije priznavao oporuke Nikomeda III., nego je tražio Bitiniju za jednog Filopatorova sina, koji je bio pribjegao k njemu. Mitridat prodre u proljeću 74 pr. Kr. u Bitiniju i započe t. zv. treći Mitridatov rat (74—65), koji svrši potpunom pobjedom Rima. Granice rimske provincije Bitinije bile su između donjega toka Rindaka i ušća Sangarija, na sjeveru joj je granica bila Crno more, a na jugu Olimp. Doskora je B. spojena s Pontom u jednu provinciju, koja se zvala Pontus et Bithynia. Na čelu provincije stajao je propretor, u carsko doba pretorijski prokonzul, ali je ona imala dva sabora, jedan za Bitiniju, drugi za Pont. Za Dioklecijana bila je Bitinija neko vrijeme središte rimske politike, jer je Nikomedija postala carskom prijestolnicom.



BITOLJ

IZVORI: Herodot, Tukidid, Ksenofon, Polibije, Skilaks, Diodor, Livije, Justin, Apijan, Asklepijad iz Mirleje (Bithyniaka); natpisi u CIL III i CIG.

LIT.: E. Meyer, *Geschichte des Altertums*, I., 2., IV., 1.; Kretschmer, *Einleitung in die Geschichte der griechischen Sprache;* Niese, *Geschichte der griechischen und makedonischen Staaten*, I.—III., Gotha 1893—1900; B. Niese, *Grundriss der römischen Geschichte*, München 1923. G. N.

BITKA. Pod bitkom razumijevamo taktičko ili strategijsko djelovanje, u kome se nastoje polučiti taktički uspjesi ili strategijski ciljevi. Bitka je međutim više taktičko djelovanje, koje nastaje pripremanim ili iznenadnim sudarom neprijatelja. Pri tom ulaze u borbu sve vrsti oružja, osobito sve vrsti pješadijskoga oružja, a u novijim ratovima ulazi u borbu zrakoplovstvo i tankovi. Bitka nastaje navalom odnosno obranom jednog ili drugog neprijatelja. Svršava se uspjehom, koji može biti taktički ili strategijski, ili neuspjehom, također od taktičkog ili strategijskog značaja. Taktički su uspjesi, kada se bitkom osvoje stanoviti važni prostori i unište manji dijelovi vojske i materijala. Strategijski su uspjesi, kada se bitkom dobivaju važni prostori, koji mogu biti odlučni za konačni ishod rata; osim toga, strategijski je uspjeh, kad se uništi cijela vojska, odnosno pripravi uništenje cijele vojske ili većeg njenog dijela, te se time približi konačnoj pobjedi u ratu.

Bitka materijalom. Bitka materijalom ne razlikuje se od bitke u modernom ratovanju, jer se svaka bitka bije materijalom. Ime bitke materijalom nastalo je u svjetskom ratu, kada su se u teškim borbama na Sommi 1917 i 1918 i saveznička i njemačka vojska borile za uspjeh uz upotrebu topova, mužara, bacača mina, plinova, plinskih granata, najmodernijeg pješačkog oružja uz pomoć snažnog zrakoplovstva, da se donese odluka i probije fronta. Bitka materijalom karakterizirana je bila time, da se zapravo nijesu postigli veći strategijski teritorijalni uspjesi već jedino tim velikim i teškim materijalom uništio na mjestu u rovovskim bitkama i napadajima veći dio neprijateljske vojske, ali je pri tom stradala i vojska napadača. U tim bitkama materijalom bili su na objema stranama veliki gubitci: od 23. VI. do 26. XI. 1916 poginulo je preko 500.000 ljudi kod Nijemaca, a kod Antante oko 750.000 ljudi. Sl. P-ć.

BITLIS, grad u Armeniji, 1500 m visoko, u dolini, koja vodi u Mezopotamiju, 60.000 stan., naseljen Kurdima (35.000 stan.), Armencima, Turcima i Jakobitima; proizvodi voće, duhan i pamuk izvoze se u Erzerum i k Tigrisu. M. Š.

BITNICA → **Baterija.**

BITOLJ, grad u Makedoniji, na zap. obodu Bitoljskog polja, pod Peristerom. Vis. nad morem 630 m. Sredinom B-a protječe Dragor, planinska rijeka, ozidana s obje strane keja. Oko njega je najljepši dio grada srednjoevropskog izgleda. Južnim krajem B-a protječe rječica Kur-deres. Turci i Arnauti žive u mahalama s desne strane Dragora, a kršćani većinom s lijeve strane. Kako je Bitoljsko-prilepska kotlina, Pelagonija za grčko-rimskoga doba, najvažnija žitnica z. Macedonije, B. je središte žitne trgovine za sve okolne krajeve. Grad ima mnogo trgova: najuređeniji je bezistan, pokriveno tržište iz 17. st.

Grad je dobio ime od riječi obitelj (samostan). Pod imenom Butelion spominje se B. početkom 11. st. za vrijeme cara Samuila, najmlađeg sina makedonskoga kneza





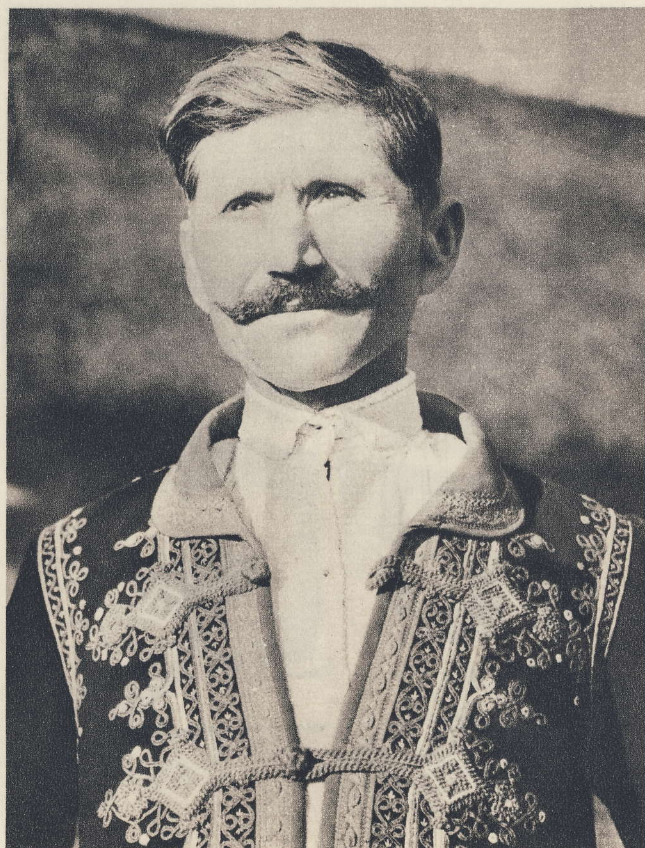


Gore: SELJAČKA KUĆA; *dolje lijevo:* STARINSKI VINSKI TIJESAK; *dolje desno:* STARA SELJANKA

(Fotografijski arhiv Hrv. drž. etnografskog muzeja)







Gore: SKUPINA SELJAKA U SURINAMA I KOŽUSIMA; *dolje lijevo:* ŽENA S »ROGIMA« U KOSI; *dolje desno:* SELJAK U SURINI

(Fotografijski arhiv Hrv. drž. etnografskog muzeja)



LJUBO BABIĆ, SELJAKINJA IZ BISTRE

Nikole. Križarski putopisac Tirski navodi sredinom 12. st., da prost narod zove taj bogati grad Bitoljem. Kada su Turci krajem 14. st. zauzeli ovo mjesto, nazvali su ga Monastir (manastir) po manastiru Bukovu, oko 4 km južno od grada, dok ga turski pisci 17. st. zovu Toli-Monastir, što bi moglo biti Bitolj-Manastir. B. je naročito napredovao u 19. st., osobito od 1894, kada je željeznicom spojen sa Solunom. Poslije balk. rata 1912 pripao je Srbiji; izgubio je dosta muslimana, u svjetskom ratu 1916—1918 znatno je stradao od bombardiranja, a 1922 od eksplozije ratnog plijena. Osim toga je novim razgraničenjem veći dio Bitoljskoga polja pripao Grčkoj. Stanovništvo se stoga smanjivalo, a grad siromašio. Ali se B. oporavlja i jača, naročito otkada je opet otvorena pruga prema Solunu. G. 1941 pripao je Bugarskoj.

B. je 1921 imao 28.420 stan., a 1931 ima 5.836 kuća i 33.024 stan.: povećanje 16.2%. Broj kršćana se povećavao, a muslimana i židova smanjivao. G. 1931 ima kršć. oko 70%, musl. i židova oko 30% (19%+11%); 15% su Turci, 4% Arnauti.

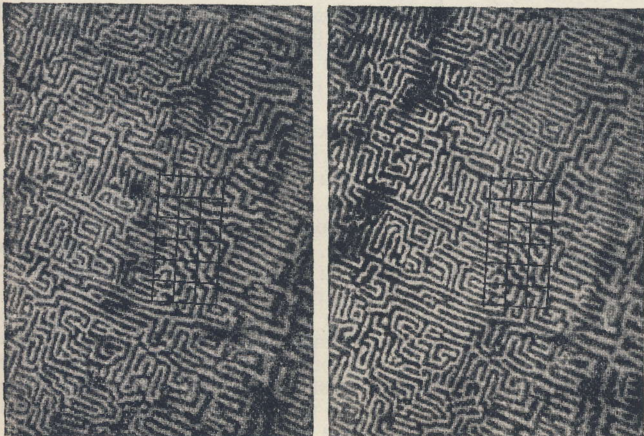
LIT.: J. Cvijić, *Osnove za geografiju i geologiju Makedonije i Stare Srbije*, 1911; J. Dedijer, *Nova Srbija* (SKZ 154, 1913); K. Kostić, *Naši novi gradovi na jugu* (SKZ 168, 1922). P. V-ć.

BITONTO, gradić u provinciji Bari s 32.000 stan. Izdiže se 118 m nad morem u tipičnom sredovječnom izgledu. Ratarsko je središte: ima žitarica, loze, maslina, rogača i ostalog južnog voća. Po kakvoći ulja Bitonto je na glasu u Italiji. Poznat je po katedrali iz 12. st., koja znači potpun razvitak romanike po uzoru glasovite crkve sv. Nikole u glavnom gradu ove pokrajine. Osim toga ima u Bitontu nekoliko crkava, palača i loža vanredne umjetničke vrijednosti i ljepote od gotičkih do najfinijih renesansnih oblika. Naročito se ističe palača Sylos-Labini. Nastao je kao grčka kolonija Bytontynon. D. Ž.

BITORAJ, gora u Gorskom Kotaru, diže se iznad malog Ličkog polja, najviši su vrhunci Viševica 1428 m i Bitoraj 1385 m. Z. D-i.

BITOVNIT (bytownit), mineral iz odjela glinenaca. Pripada bazičnom nizu plagioklasa. Važan je mineral kao sastavak eruptivnih bazičnih i neutralnih stijena, osobito gabra, bazalta, andezita, porfirita, dijabaza i t. d. Nazvan je po nalazištu kod Bytowna u Kanadi. F. T.

BITOVNJA je planina na granici Bosne i Hercegovine između Neretvice i željezničke pruge od sedla na Ivan planini do Konjica. Na sjeveru se ogranci te planine prostiru sve do Kreševa u Bosni. Najviši vrh 1700 m. N. P.



BITTEROVE PRUGE
Mreže Bitterovih pruga na sjeverno i na južno magnetičnoj pločici monokristala ferosilicija uz okomit pravac magnetskog polja. Povećanje 240 puta.

BITTEROVE PRUGE. Iz koloidnih suspenzija γ—Fe_2O_3 u vodi ili u alkoholu talože se čestice na poliranim plohama feromagnetičkih kovina u magnetskom polju na mjestima nehomogenosti magnetizacije. Istraživanja su izvedena većinom na monokristalima ferosilicija i njihovim aglomeratima. Ako je magnetsko polje paralelno s površinom, ponajviše se opažaju paralelne pruge, približno okomite na pravac polja (Bitter 1932). Kad je magnetsko polje okomito na plohu monokristala, vidi se mreža krivudavih pruga, složenih od oblika L i T. Ako je ploha južno magnetična, tamne pruge pokrivaju sredine onih mjesta, koja su bijela, kad je ploha sjeverno magnetična, i obrnuto (sl. 1). Na nemagnetičnoj plohi vide se oba sustava pruga superponirana, ali slabije izražena (Mc Keehan i Elmore, 1934). Opaža se mikroskopom. Mreže ove druge vrsti Bitterovih pruga smatraju se granicama skupina područja spontane magnetizacije. → Magnet. M. K.

BITTNER, Julius, ✻ Beč 1874, † Beč 1939, operni skladatelj (u Beču je do 1920 radio u sudačkoj struci), čija su djela napisana najvećim dijelom u stilu pučke opere. Najveći uspjeh postigoše opere *Der Musikant* i *Das höllisch Gold*. Skladao je još 10 opera i druga kazališna glazbena djela, orkestralne skladbe, komornu glazbu, crkvene skladbe, popijevke, zborove.

LIT.: R. Specht, *J. B., eine Studie*, München 1921. S. S-i.

BITUMEN, skupno ime za prirodne ili iz prirodnih tvari običnom destilacijom dobivene tekuće ili čvrste, taljive i u sumporougljiku topive smjese ugljikovodika. O točnom ograničenju tog pojma ne vlada jednodušnost u literaturi: neki autori pod imenom b. razumijevaju samo čvrste ugljikovodike navedenih svojstava, dok drugi zahvaćaju njime i prirodne plinovite ugljikovodike, ili također produkte dobivene iz prirodnih tvari nesamo običnom, već i razornom destilacijom, t. j. sastojine raznih katrana, koje se inače bolje nazivaju paklinama. Smjese tamnih bitumena s mineralnim tvarima nazivaju se općenito asfaltima (v.), ali se opet asfaltima (ili asfaltitima) nazivaju i neki tamni prirodni ugljikovodici, koji ne sadržavaju nikakvih mineralnih tvari, ili ih sadržavaju vrlo malo. Prihvati li se gore na prvom mjestu navedena definicija bitumena, mogu se bitumeni i bituminozni materijali, dakle čvrsti odn. tekući ugljikovodici navedenih svojstava, koji se u prirodi nalaze čisti ili u smjesama, razdijeliti prema tome, da li se bar većim dijelom daju osapuniti ili ne. Prvoj grupi onda pripadaju bitumeni sapropelnog voska, montanog voska i fosilnih smola, a u drugu zemna ulja i ostatci od njihove destilacije (zemno-uljni asfalti) te produkti izlučeni kod njihove rafinacije sumpornom kiselinom (zemno-uljni kiselinski asfalti), pa ozokerit ili zemni vosak, i konačno prirodni asfalt, odn. asfaltno kamenje i asfaltiti. U tehnici se pod bitumenom redovito razumijevaju samo produkti dobiveni običnom destilacijom iz t. zv. asfaltno-baznih zemnih ulja. Ova pri običnoj destilaciji zaustavljaju mekane i srednje tvrde bitumene, a pri destilaciji uz duhanje uzduha ili uz upotrebu vakuuma daju tvrde bitumene. Tvrdi bitumen, dobiven destilacijom pod vakuumom, ne sadržava više uljnih tvari, te je stoga krt i lomljiv, ali jako otporan prema kemijskim učincima, pa se upotrebljava na pr. za zaštitne namaze na željeznim konstrukcijama. Kod duhanja uzduha kroz rastaljeni mekani bitumen nastaje povišenje tališta bez znatnog istjeravanja ulja, pa je stoga tako dobiveni tvrdi bitumen i u hladnom stanju rastezljiv. Takav bitumen pogodan je za pravljenje (umjetnih) asfalta za taracanje ulica i cesta. (Zemno-uljni) bitumen upotrebljava se osim za taracanje ulica (→ asfalt) još za izolacione namaze na građevinama, za pravljenje lakova i firnisa (→ asfalt), za impregnaciju prostijih tkanina (plahte za kola, vrpce za izolaciju željeznih cijevi), za pravljenje krovne ljepenke (→ asfalt) i masa za pokrivanje krovova, za pravljenje izolacionih masa u elektrotehnici i ljepila, kao dodatak kaučuku za automobilske pneumatike (mineralna guma) i dr. Upotreba bitumena kao namaza za temelje građevina i za metalne konstrukcije pod zemljom i u korodirajućoj atmosferi osniva se na tom, što ne propušta vodu, a otporan je protiv kemijskih učinaka. Namazi se sastoje bilo od otopina bitumena u pogodnim otapalima (benzol, benzin i dr.) uz neke dodatke, bilo od emulzije bitumena u vodi, ili se za mazanje prosto upotrijebi rastaljeni bitumen.

Ime bitumen davalo se i nekim rjeđe upotrebljavanim slikarskim bojama, koje se sastoje od mljevenog bituminoznog (smeđeg) ugljena ili asfalta. Izraz bituminozan označuje, da se tvar, na koju ga primjenjujemo, sastoji velikim dijelom od bitumena, ili da sadržava bitumen, ili također da je bitumenu slična. R. P.

»Bitumen« je hrvatsko društvo na dionice za iskorišćavanje zemnog ulja i plina, s temeljnim glavnicom od Kn 3,000.000. Među osnivačima bila je (1920) i Prva hrvatska štedionica u Zagrebu. Poduzeće je imalo u početku oko 240 istražnih rudnih prostora s oko 2.000 km² površine, i to poglavito u koprivničkom, čazmanskom, novogradiškom i velikogoričkom kotaru.

Društvo »Bitumen« započelo je odmah iza svoga osnutka opsežnim geološkim istraživanjima, te je ustanovilo na koncesioniranim područjem brojne geološke strukture, podesne

za istraživanje na plin i ulje. Po svršetku tih radnja bilo je koncesionirano područje smanjeno na 650 km². Istraživanjima se ustanovilo, da pokraj opsežnih antiklinala postoje brojne brahiantiklinale mlađih tercijarnih formacija. Većina antiklinala i kupola pripada geološki pliocenskoj formaciji, dok se produktivne naslage nalaze unutar valencienezijskih naslaga. Na području Rešetara kod Nove Gradiške prva bušetina dosegla je dubinu od 1.501 m, te su nabušena dva plinska horizonta: prvi horizont bio je kod 340 m, te je dao oko 20.000 m³ plina na dan s kalorijom od 8.369, a drugi horizont bio je kod 480 m dubine. Druga bušetina u Rešetarima dosegla je dubinu od 508 m, no nije nabušen ni jedan plinski horizont. Površina antiklinala u Rešetarima sačinjava kongerijske naslage, te leži nedaleko poznatih izdanaka nafte u Bačin Dolu, koji su vezani na gornje miocenske naslage. Nedaleko Rešetara kod Petrovog sela nalaze se već dugo poznati izdanci zemnog ulja. Dalja su se bušenja vršila kod sela Bregi, nedaleko Ivanićgrada, te su dosegla dubinu od 582 m. Ova bušetina nije još prešla levantinske naslage, te je iz tehničkih razloga morala biti obustavljena. Bušetina Marinovac, sjeverno od Križevaca, dosegla je dubinu od 1.133 m, a kod 500 m nađeno je nešto ulja. Dubinska bušetina kraj Ormoža, koja je dosegla dubinu od cca. 960 m, postavljena je u svrhu istraživanja dubljih miocenskih naslaga. Vrlo interesantne manje istražne prostore posjeduje »Bitumen« u Klisu kod Virovitice, kao i kod Kutine.

Od 1938 provađani su intenzivni geološki radovi u Kravarskom kod Velike Gorice, te su ustanovljene izvanredno opsežne strukture. To je područje pokriveno mladim pliocenskim naslagama, koje sačinjavaju brojne antiklinale i kupole. Područje Kravarsko pripada sistemu nabora, u kojem se nalazi cijeli niz antiklinala i brahiantiklinala; tako na pr. svršava os jedne antiklinale kod Kravarskoga u smjeru sjeverozapad—jugoistok. Izvanredno povoljni geološki rezultati bili su povodom, da je društvo »Bitumen« tamo postavilo dubinsku bušetinu, koja je pokazala vrlo dobre rezultate. Nabušene su produktivne svite valencienezijskih naslaga kod 520 m, te su u dubini do 750 m pronađeni vrlo jaki znaci zemnog plina. Daljnjim bušenjem došlo se već kod 820 m na lapor, gdje su se mogli ustanoviti tragovi ulja. Bušetina je produbljena do 1025 m. Sva koncesionirana područja »Bitumena« istraživat će se najmodernijim geofizikalnim metodama, a nakon toga nastavit će se bušenjem najmodernijim Rotary-aparatima do najveće tehnički moguće dubine. K. G-n.

BITUMINIT, bituminozni ugljen, boghed-ugljen. Organski mineral iz grupe fosilnih smola, u kojima se može elementarnom analizom odrediti ugljik, vodik i malo kisika. Po svom postanku razlikuje se bituminit od drugog fosilnog ugljevlja. On je postao od jednostaničnih vodenih biljaka i sićušnih životinjica. I kemijski se razlikuje od fosilna ugljevlja. Kemijski mu je sastav $C_{40}H_{68}O_{2,25}$. Boje je smeđe. Ima ga u kamenom ugljenu od Torbane (zovu ga i torbanitom) u Škotskoj i drugdje. F. T.

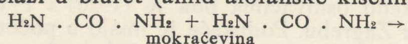
BITUMINOZNI DOLOMIT sadržava neku količinu bitumena, od koga je smeđe, mrkosmeđe, a negdje i crne boje. Kad ga drobimo ili lomimo, pušta veoma neugodan vonj, zbog čega ga zovu smrdljivim dolomitom. Poput bituminoznih dolomita ima i *bituminoznih vapnenjaka*. Neki od vapnenaca sadržavaju veću ili manju količinu ugljena u vidu crna praška, od koga su crni; takve vapnenjake zovemo *antrakonitima* (od grč. ἄνθραξ »sjajni ugljen« i κονία »prah«). Bituminozni dolomiti, a nešto i bituminozni vapnenjaci prilično su rasprostranjeni po hrvatskom Kršu, a naročito lijepih bituminoznih dolomita ima po Lici. Oni su zrnaste strukture i veoma se lako drobe u pijesak. → Ihtiolski dolomit. F. T.

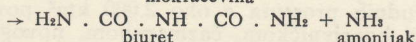
BITUMINOZNI VAPNENAC → Bituminozni dolomit → Ihtiolski dolomit.

BITZIUS, Albert → Jeremias Gotthelf.

BIUNDOVIĆ, Ivan Franjo → Biondi Gian Francesco.

BIURET. Mokraćevina (karbamid, urea) grijana do 150—160° prelazi u biuret (amid alofanske kiseline):





Otopimo li biuret u vodi i dodamo otopini natrijeve lužine i bakrena sulfata, nastat će intenzivna ljubičasta boja (biuret reakcija). Istu reakciju daju tvari, koje sadržavaju dva i više —$CO.NH_2$ ostatka ili sličnih skupina. Bjelančevine ili proteini daju također biuret reakciju s bakrenim solima u alkalijskom mediju. M. D-ć.



KAFERSKI BIVOL

BIVOL, pripada porodici šupljorožaca *(Cavicornia)*, rodu goveda *(Bovidae)*. Stoji u tom rodu na najnižem razvojnom stepenu. Od ostalih goveda razlikuje se naročito gradnjom lubanje, jer tjemene kosti sežu i na njenu prednju površinu, te uslijed toga lubanja ima obao oblik. B-i su nezgrapne životinje, laganih pokreta, pokriveni debelom kožom i rijetkom grubom dlakom. Filipinski b. Mindaro *(Bubalus mindorensis)* stoji na sredini između Anoa i indijskog Arni bivola *(Bubalus arni)*. Indijski b. bio je u prošlosti mnogo više raširen. Danas živi u istočnoj Indiji. Visok je 1,8—2 m i do 1500 kg težak. Rogovi su mu vrlo veliki, do 2 metra. Redovito je jednobojan, tamno siv do crn, ali ima i tamno do svijetlo smeđih. Arni je vrlo snažan te može biti i opasan čovjeku, a upušta se uspješno i u borbu s tigrom i slonom.

Od divljeg indijskog bivola potječe domaći b., te mu je naročito u domovini sličan. Domaći b. je vrlo raširen u južnoj Aziji, Južnom Japanu i Kini, u Južnoj Evropi i Egiptu. U vrućim krajevima je b. vrlo vrijedna domaća životinja i naročito potreban za kulturu riže, koja je močvarna biljka. B. je u prvom redu vrlo snažna radna životinja. No i mlijeko bivolice, kojega može dati u prosjeku 1300 litara, ima lokalno dosta veliko značenje. Odlikuje se visokim % masti, 7—9%. Meso mladih bivola je ukusno, od starijih žilavo i ima miris po mošusu. B. H.

BIWA, japanski glazbeni instrument sa žicama, vrst lutnje (mandoline) sa 4 žice, koje se trzaju malim štapićem; na razmjerno vrlo kratkom vratu smještene su 4 prečnice. Najstariji primjerci b. sačuvani su do danas u riznici Sho-šo-in u Nari u Japanu, a potječu iz 8. st. pos. Kr. B. Š.

BIWAK (franc. bivouac, od njem. Beiwacht), vojnički logor pod slobodnim nebom, na polju ili šumi, kad nije moguće ukonačiti vojnike u mjestima ili zgradama, što biva osobito u pokretnom ratu. U b. ostaju čete u svojem taktičkom ustrojstvu, zbijene po satnijama, bitnicama, bojnama, pukovima, eskadronima. Pri tom one zadržavaju potpunu spremu, odlažu se puške i oružje kraj samih vojnika. Mjesto bivakiranja ne smije biti vlažno ili podvodno, ali ipak je u blizini vode, po mogućnosti dobro zaklonjeno, ako je moguće, kraj kakvoga naselja. Sl. P-ć.

BIWALD, Leopold, ✻ Beč 1731, † Graz 1805, isusovac, profesor fizike na sveučilištu u Grazu. Njegovo učevno djelo o fizici izašlo je u više izdanja počevši od 1767, na pr. 3. izd. pod naslovom *Institutiones physicae in usum philosophiae auditorum* u 2 knjige 1774. Djelo je propisao zagrebački biskup Galjuf 1773 za kr. akademiju zagrebačku, koja se tada osnivala. Pisac u njemu iznosi na premnogim mjestima Boškovićevu nauku i opsežne citate iz Boškovićevih djela.

LIT.: Varićak, *O dvjestagodišnjici ... Boškovića*, 1910—1912, str. XIII. i posljednje: Klaić, Hrv. Kolo VII., 1912; Poggendorff, *Handwörterbuch*. St. H.

BIXBIT → Biksbit.

BIXIO, Gerolamo (Nino), ✻ Genova 2. X. 1821, † Atjein (Malajski otoci) 16. XII. 1873, vršio je od mornara do generala i senatora najrazličitija zvanja, ali najveća je njegova zasluga, što se u vrijeme borba s Austrijom i u rato-



BIZAMSKA ROVKA

vima oko ujedinjenja Italije istaknuo kao neustrašiv borac, organizator, zapovjednik i propagator. Poslije ujedinjenja pošao je na putovanje na malajske otoke, gdje je umro od kolere.

BIZAM, mirišljiva izlučina posebnih žlijezda (→ mošak); krzno bizamske rovke i ondatre (v.). K. B.

BIZAM PATKA → Patka

BIZAMSKA ROVKA (Myogale), sisavac iz hrpe kukcoždera iz porodice krtica. Debela je i kratka tijela, a stražnje su joj noge duže od prednjih i udešene za plivanje. Oči malene, ušaka nema, nos je produžen u dugačko pokretno rilo za pipanje i hvatanje plijena, koji tura u usta poput slona. Pod repom je moškatna žlijezda, koja izlučuje vrlo mirišljiv mošak. Poznamo dvije južnoevropske vrste: *Myogale (Desmana) moschata*, 42 cm velika (ide među najveće kukcoždere), živi na jezerima južne Rusije i zapadne Azije na način vidre u vodi, a hrani se crvima, puževima i ličinkama kukaca; love je zbog krzna (srebrni bizam), koje je slično kao u dabra i ondatre (bizamskog štakora). Druga vrsta *M. pyrenaica* je manja (25 cm), a živi na sjeveru Španjolske. K. B.

BIZAMSKI ŠTAKOR → Ondatra.

BIZAMSKO GOVEDO ili moškatni bik (Ovibos moschatus), takoprstaš, preživač, šupljorožac, bliži srodnik gnua. Nalik je na preko 2 m velikog dugodlakavog ovna. Gusta dlaka pokriva mu i lice; vrat debeo i kratak, noge kratke i snažne, do papaka pokrivene dugom tamnosmeđom dlakom. Par centimetara kratak rep sakriven u krzno, da se ne smrzne od studeni u polarnim krajevima. Uške također kratke, zaštićene krznom, oči malene, nozdrve velike s izvrsnim njuhom, a na velikoj i širokoj glavi šiljati svinuti rogovi, koji osnovom leže na čelu. Živi u malenim stadima na Grönlandu i u polarnoj Sjevernoj Americi. Od bizamskoga goveda poznato je danas nekoliko različitih oblika. Meso mu oštro miriše po mošku (bizam), a love ga poradi mesa i kože. Prije, za ledenog doba, bijaše rasprostranjen po velikom dijelu sjeverne Evrope. K. B.

BIZANT, grad → Carigrad.

BIZANTINIZAM, postupak svojstven ljudima iz Bizanta, koji su se isticali govorljivošću, prekomjernom učtivošću, otmenošću u društvenom saobraćaju. S vremenom, kad je ceremonijal bizantskog dvora uveden po zapadnim dvorovima, osobito u Španjolsku, dobio je naziv b. nepovoljan prizvuk i značio je nagomilavanje suvišnosti u društvenom saobraćaju i u lijepoj knjizi, često sa svrhom obmanjivanja, stvaranja krivih predodžaba, skretanja pažnje s bitnog na suvišno. Ako je taj prigovor često značio pretjerano pripisivanje ljudima iz Bizanta dvoličnosti i sklonosti prema spletkarenju, ne smijemo zaboraviti, da su, osobito barbari, u ranijem srednjem vijeku gledali s nepovjerenjem na govorničku i diplomatsku spretnost bizantinskih političkih emisara. Tako su langobardski kraljevi zabranjivali svojim dvoranima svako općenje s bizantinskim vlastima u Raveni. Kasnije su Mlečani prigovarali bizantinizam caru Aleksiju Komnenu, što im je oduzeo obećane dalmatinske gradove (1108). U 18. st., stoljeću prosvijetljenosti, predbacivane su istočnoj crkvi kao b. težnja za prekomjernim prepiranjem, nesnošljivost, kompliciranost i suvišnost obrednika, a to osobito Montesquieu i Gibbon. B. su oštro osuđivali također Voltaire i J. J. Rousseau. To je vrijeme, kad se kod samih Grka osuđivala težnja za uspostavom bizantskoga carstva i mjesto toga tražilo osnivanje nacionalne grčke države. A. D.

BIZANTSKO CARSTVO (Bizant, Istočno-rimsko carstvo).

Povijest. Kao početak bizantske povijesti može se smatrati doba Konstantina Velikog, kada je kršćanstvo postalo službena religija rimskog imperija, i kada je njegovo državno središte definitivno preneseno na Istok osnivanjem nove prijestolnice na Bosporu (na onom mjestu, gdje se nalazila stara grčka kolonija Byzantion), Konstantinova grada (grč. Konstantinopolis) ili Carigrada. Bizantska povijest nastavak je rimske povijesti, a B. c. nije drugo no prema istoku orijentirani dio rimskog imperija na kršćanskoj podlozi. Osnovu bizantskog državnog sistema sačinjavaju upravne reforme Dioklecijana i Konstantina, a duhovne osnove B. c. čine kršćanska vjera i helenistička kultura. Unutarnje jedinstvo etnografski šarenog carstva održavalo se radi rimske državne ideje i kršćanske vjere u njenom specifičnom grčkom obliku. Time se tumači i naročito tijesna suradnja države i crkve u B. c. Na čelu države stajao je car, čija je vlast bila apsolutna. Ograničenja, na koja je carska vlast, naročito u rano-bizantsko doba, nailazila kod senata, vojske i narodnih dema (t. zv. cirkuskih stranaka Modrih i Zelenih), s vremenom su bivala sve neznatnija. Po svojoj državnoj i privrednoj strukturi B. c. se iz osnova razlikovalo od ostalih sredovječnih državnih tvorba. To je bila strogo centralistička država, kojom je upravljao ogroman dobro školovan birokratski aparat. Usto je B. c. raspolagalo velikim novčanim sredstvima, koja su pritjecala iz poreskih prihoda i iz razgranjene trgovine. A dobra organizacija državne uprave i visoko razvijena novčana privreda bile su glavni razlog, da se B. c. u tolika stoljeća moglo održati protiv neprijatelja, koji su ga sa svih strana ugrožavali.

U 4. i 5. st. razvitak B. c. stoji u znaku vjerskih sporova i velike krize, izazvane seobom naroda. Od doba Konstantina Velikog kršćanstvo je gospodarilo u B. c. i sve više prodiralo u bizantski život. Poganska reakcija cara Julijana Apostate (361—363) bila je samo epizoda, premda su se izvjesni ostatci poganstva održali sve do 6. st. Međutim je sama kršćanska crkva bila uznemirivana unutarnjim krizama, koje su utjecale i na javni život B. c. Sporovi oko arijanizma u 4., oko nestorijanizma i naročito oko monofizitizma u 5. st. bili su i politički od najvećeg značenja. Osuđen na IV. općem crkvenom saboru u Halkedonu (451), monofizitizam je postao glavni izraz sirskog i koptskog separatizma. Svi su pokušaji bizantske vlade za izmirenjem ostali uzaludni. Jaz između Bizanta i njegovih istočnih provincija bivao je sve veći.

Strahovite najezde barbarskih plemena, kojima je zapadna polovina carstva podlegla, duboko su uzdrmale i njegov istočni dio. U čuvenoj bitki kod Drinopolja (378) satrli su zapadni Goti i carsku vojsku i ubili samog cara Valensa. Krajem 4. st. preplavili su Goti pod Alarihom balkanski poluotok sve do južne Grčke. Alarihov odlazak u Italiju (402) stvorio je privremeno olakšanje, jer su nekoliko decenija kasnije otpočeli strahoviti napadaji Huna, koji su prisilili carstvo na plaćanje danka. A čim je, poslije smrti Atiline (453) i raspada njegova carstva, prestala ova bijeda, pojavili su se na Balkanu Ostrogoti (t. zv. istočni Goti). Kako prije Vizigoti (t. zv. zapadni Goti) tako su sada Ostrogoti dobivali zemlje za naseljavanje i zauzimali visoka mjesta u državnoj upravi, a naročito u vojsci. Carstvo se nalazilo pred opasnošću, da padne potpuno pod vlast Germana. Ali dok je Zapad 476 podlegao ovoj opasnosti, gušće naseljeni i privredno jači Istok prebrodio je krizu i postepeno se oslobodio Germana.

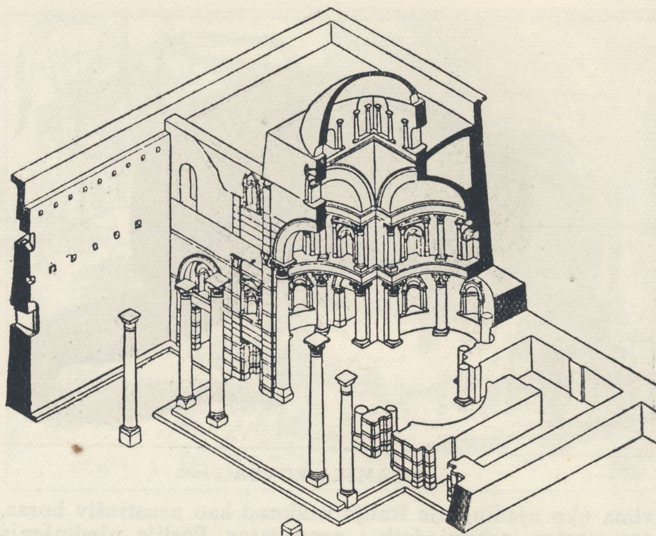
Za Justinijana I. (527—565) bizantska je vlast pokušala osloboditi zapadne zemlje, da bi uspostavila rimski imperij u njegovim starim granicama. Uz teške borbe, vođene na Istoku protiv Perzijanaca, istaknuti Justinijanovi vojskovođe, Belizar i Narzes, izvršili su taj veličanstveni pothvat. S velikom brzinom osvojio je Belizar Vandalsko carstvo u sjevernoj Africi (534), a poslije dugih dramatskih borba oteta je Ostrogotima i cijela Italija (555). Istovremeno oduzet je Vizigotima jugozapadni dio Španjolske s Balearima. Sredozemno more nanovo je postalo unu-

tarnje more carstva. Sjaj Justinijanova doba očitovao se i u velikom kulturnom poletu, koji je dobio svoj simbolički izraz u podizanju crkve sv. Sofije u Carigradu. Ali najveće djelo Justinijanova doba bila je kodifikacija rimskog prava; stvoren je čuveni Corpus iuris civilis, donedavna bitan elemenat pravnog života evropskih naroda, kojega se države danas nastoje osloboditi. Justinijanovi vanjsko-politički uspjesi, koji su stajali državu ogromnih žrtava i potpuno iscrpli njene snage, nisu bili duga vijeka. Opasnost od perzijske invazije postajala je sve veća, a na Balkanu je otpočelo prodiranje Slavena. U Italiju, tri godine nakon Justinijanove smrti, upali su Langobardi (568), te se veličanstvena Justinijanova zgrada počela rušiti. Od oblasti na zapadu, koje su se još dale spasti, car Maurikije (582—602) stvorio je Ravenski i Kartaški eksarhat. Prije svega pak trudili su se Justinijanovi nasljednici da sačuvaju položaj carstva barem na Istoku, i vodili su ogorčene borbe protiv Perzije. Ali ni tu se katastrofa nije mogla otkloniti. Početkom 7. st. perzijska je invazija postala neodoljiva: 613 pala je Antiohija, 614 Jeruzalem, 619 izgubljen je Egipat, žitnica B. c. A s druge strane su se približavali Carigradu Avari.

Međutim je 622 veliki car Heraklije (610—641) otpočeo svoju protunavalu. U bitki kod Ninive (627) zadao je perzijskom carstvu Sasanida smrtonosan udarac. Sirija, Palestina i Egipat vraćeni su B. c. S druge strane bili su Avari odbijeni od Carigrada i do nogu potučeni (626). Ovi basnoslovni uspjesi B. c. zasluga su velikih reforama, koje je Heraklije bio proveo u najtežem trenutku, da bi osposobio državu za život i borbu. Carstvo je dobilo militaristički karakter podjelom centralnih pokrajina u vojne okruge, teme; umjesto dotadašnje najamničke vojske stvorena je domaća vojska, a vojnici su bili naseljeni u novo stvorenim temama; podupiralo se slobodno seljaštvo, a time se sprečavao proces feudalizacije i postizavalo povećanje poreskih prihoda; potpuno je reorganiziran upravni aparat i poreski sistem. Ovaj Heraklijev reformatorski rad, nastavljen i upotpunjen za njegovih nasljednika, dao je B. c. novo obilježje. Nov je oblik dobilo carstvo i u kulturnom pogledu: završio se proces transformiranja antikno-rimskog imperija u sredovječnu grčku carevinu; od doba Heraklijeva i vlada se počela služiti isključivo grčkim jezikom, a narodni grčki naslov basileus postao je službeni naslov bizantskih vladara.

Međutim zadesila je B. c. na Istoku nova katastrofa, koja je uništila sve plodove bizantske pobjede nad Perzijom. Arapi su 634 upali u Siriju, potukli carsku vojsku kod Jarmuka (636), osvojili nesamo Siriju nego i Palestinu (638), Mezopotamiju (639) i Egipat (641). Monofizitsko stanovništvo tih pokrajina podvrglo se drage volje Arapima, da bi se oslobodilo vlasti mrskih Bizantinaca. Idućih decenija Arapi su zavladali i latinskom Afrikom i utvrdili svoju prevlast na moru. Opasnost je bila najveća za Konstantina IV. (668—685), kada su Arapi svake godine upadali u Malu Aziju, a 675 počeli su opsjedati Carigrad. Ta je strahovita opsada ostala bez rezultata, a odlučnu bitku pod zidovima Carigrada dobili su 678 Bizantinci spalivši arapsku flotu t. zv. grčkom vatrom. Ovo je bio preokret svjetsko-historijskog značenja: prvi put je arapsko provaljivanje energično zaustavljeno, i time je nesamo B. c. nego i cijeli kršćanski svijet za nekoliko stoljeća bio spasen od invazije s te strane.

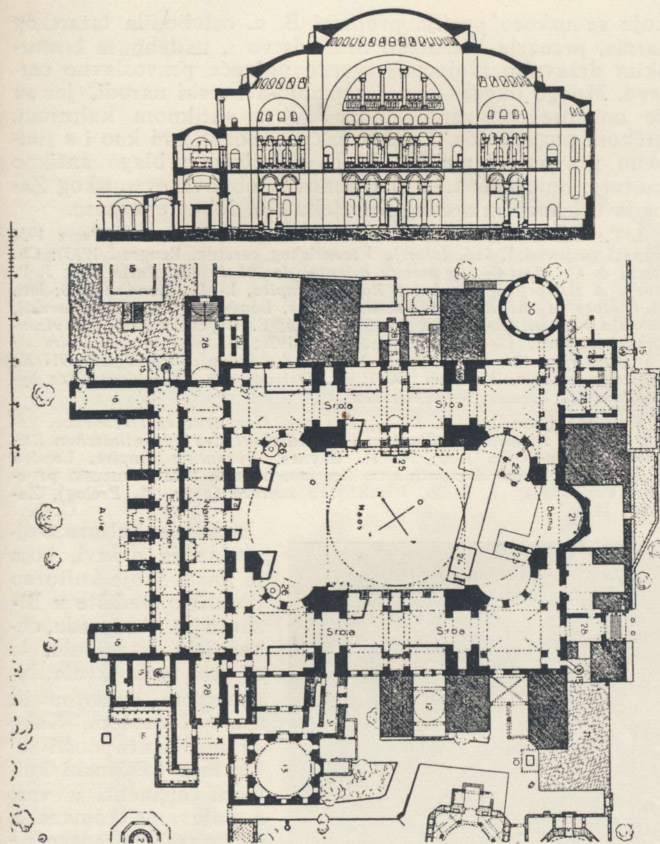
Kada su pak nakon propasti Heraklijeve dinastije (711) u B. c. izbili nemiri, doprli su Arapi do Carigrada. Ali 718 je Leon III. (717—741), osnivač sirske dinastije, nanovo porazio Arape pod zidovima bizantske prijestolnice. Istina, Arapi su i nadalje uznemirivali B. c., ali njihovi napadaji nisu više ugrožavali sam opstanak carstva. Međutim doživjelo je B. c. jaku unutarnju krizu uslijed ikonoborstva, koje je počelo za Leona III., a koje je za njegova sina Konstantina V. (741—775) postiglo svoj vrhunac. B. c. se podijelilo na dva neprijateljska tabora. Uz to je ikonoborstvo pogodovalo daljnom razmimoilaženju između Carigrada i Rima, a prema tome i slabljenju bizantskih pozicija na Zapadu. Padom Ravene izgubilo je B. c. 750 svoj oslonac u sjevernoj i srednjoj Italiji, a krunjenjem Karla Velikog (800) za rimskog cara obnovljen je rimski imperij. Premda se to nikako nije slagalo s državno-pravnim shvaćanjem Bizantinaca, ipak je B. c., uzdrmano ratovima s Bugarskom, moralo priznati carski naslov svom nadmoćnom suparniku (812). Već oko 680 bili su Bugari došli na Balkan i stvorili državu, koja je s vremenom tako osilila, da



STEREOTOMIČKI PRIKAZ CRVENOG SAMOSTANA, Sohag

je Bugarska postala ozbiljan neprijatelj B. c. Konstantin V. još je nanosio poraze Bugarima, ali se kasnije odnos snaga izmijenio na štetu B. c. Od moćnog kana Kruma bio je Bizant više puta poražen. Car Nikifor I. (802—811) pao je na bojištu, te su 813 Bugari doprli do Carigrada. Iza Krumove iznenadne smrti (814) sklopi Bizant s njegovim nasljednikom mir.

Nakon pobjede ikonodula (pristaša restauracije kulta ikona) pod caricom Irenom na VII. općem crkvenom saboru (787) počeo je 815 ponovni period ikonoborstva. Tek 843 uspostavljen je konačno kult ikona. Pobijanje ikonoborstva označivalo je pobjedu grčko-kršćanskog duha nad kulturnim utjecajima Istoka i otvorilo za B. c. epohu velikoga kulturnog cvjetanja. Bizantska crkva razvijala je široku misionarsku djelatnost, naročito kod slavenskih naroda. Apostoli Slavena, braća Ćiril i Metod, učinili su kršćanstvo pristupačnijim za Slavene, stvorivši slavenska pismena i prevevši Sv. Pismo na slavenski. G. 864 primili su kršćanstvo i Bugari, i poslije dužega kolebanja između Rima i Carigrada pristali uz bizantsku crkvu. Utakmica oko Bugarske pooštrila je stari antagonizam između oba svjetska centra, pa je za patrijarha Focija došlo do otvorenog sukoba između rimske i grčke crkve, koji je nagovijestio konačni raskol 1054. Od 867 vladala je u B. c. slavna makedonska dinastija, koje se veličina očituje i u zakonodavnoj djelatnosti Vasilija I. (867—886) i Leona VI. (886—912) te u književnom i naučnom radu Konstantina VII. (913—959), pogotovu u velikim osvajanjima Nikifora Foke (963—969), Ivana Cimiska (969—976) i Vasilija II. (976—1025). Istina, početkom 10. st. bila se Bugarska osilila kao nikada prije. Veliki bugarski vladar Simeon (893—927) težio je za tim, da sruši B. c. i da ga zamijeni novom grčko-bugarskom carevinom. On je već sebi prisvojio ponosni naslov cara Bugara i Grka; više puta je tukao bizantsku vojsku i dolazio do samog Carigrada. Ali je Carigrad ostao neosvojiv, dok je s druge strane Simeon bio uznemirivan srpskim ustancima i bio poražen u ratu s Hrvatima. Ipak je velika opasnost prestala tek iznenadnom Simeonovom smrću (927). Sada je B. c. moglo da za više decenija uspostavi mir s Bugarima i da preuzme inicijativu u ratu s Arapima. Bizantska navala na Istoku pretvorila se za Nikifora Foke u niz velikih uspjeha. Zauzevši Kretu i Cipar uspostavio je Foka bizantsku prevlast u istočnom dijelu Sredozemnog mora, a zatim je preko Kilikije upao u Siriju; 969 bizantska je vojska ušla u Antiohiju, koja se više od 300 godina nalazila pod arapskom vlašću. Ivan Cimisko je završio osvajanje Sirije i prodro čak u Palestinu. Ujedno je postigao velike uspjehe i na Balkanu, gdje se bio učvrstio ruski knez Svjatoslav. Ovaj je došao na poziv Nikifora Foke, ali umjesto očekivane pomoći, počeo je, podloživši sebi Bugarsku, ozbiljno ugrožavati B. c. Sjajnom pobjedom kod Silistrije Cimisko istjera Svjatoslava i postade gospodarom Bugarske. Kako su nakon Cimiskove smrti u B. c. izbili teški građanski ratovi, buknuo je na Balkanu ustanak protiv bizantske vlasti, iz koga je proizašlo veliko Samuelovo carstvo. Svladavši svoje unutarnje neprijatelje, uhvatio se Vasilije II. u koštac sa Samuelom; ta je



PRESJEK I TLOCRT AJA SOFIJE U CARIGRADU

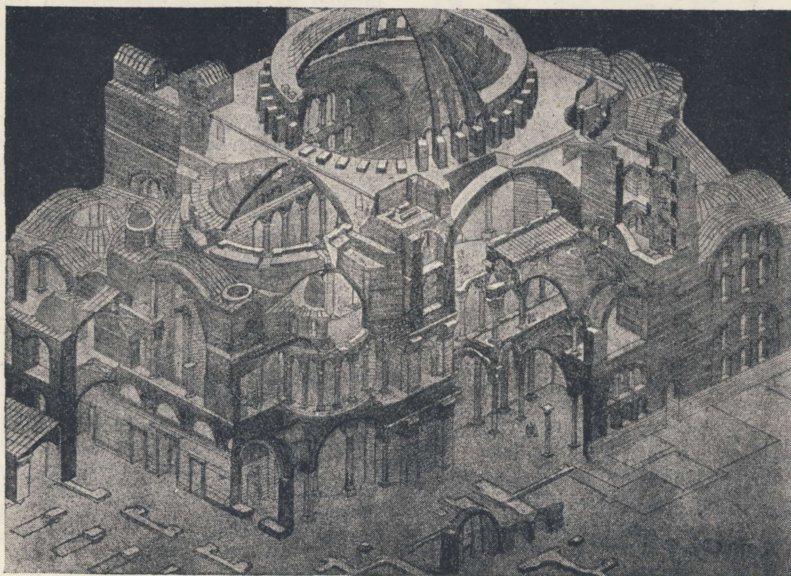
borba bila jedna od najtežih u cijeloj bizantskoj historiji. Nakon napornih ratova u toku više decenija Vasilije sruši Samuelovu moć i uzme pod svoju vlast skoro cijeli balkanski poluotok (1018). Osvajanja svojih prethodnika na Istoku zaokružio je aneksijom većeg dijela Armenije (1021). Tako su se stoljetne borbe Bizantinaca u Aziji i na Balkanu završile triumfom B. c. Sada je B. c. sezalo od Sirije do Dunava i od Kavkaskih planina do Jadrana. Duhovni utjecaj B. c. širio se i još mnogo dalje, jer je Rusija, primivši sv. Krst iz Bizanta (988), za više stoljeća potpala pod bizantski utjecaj.

Za vrijeme ovog ogromnog poleta vanjsko-političke moći odigravao se unutar bizantske države vrlo opasan proces, koji je imao dalekosežne posljedice. Ojačani veleposjed (sustav latifundija) širio se na račun manjeg posjeda slobodnih seljaka i vojnika, koji je od 7. st. sačinjavao glavnu osnovu bizantske vojničke i ekonomske snage. Bizantski carevi, počevši od Romana I. (920—944), s najvećom su se energijom odupirali ovom procesu. Ipak se i pored mnogobrojnih zakonskih odredaba, objavljenih u korist manjeg seoskog posjeda, ekspanzija veleposjeda nije dala zaustaviti. Vasilije II. bio je posljednji car, koji se borio protiv feudalnih sila. Njegovi slabi nasljednici kapitulirali su pred moći plemstva. Za epigona makedonskog doma (1025—1057) i za slabe dinastije Duka (1059—1078) propao je onaj veličanstveni državni sistem, na kome se od Heraklijeva doba osnivala moć B. c. Otpočela je feudalizacija carstva, popraćena brzim opadanjem vojničkih i seljačkih imanja. Naročito kobne posljedice imalo je slabljenje vojske, koju su predstavnici civilnog plemstva, epigoni makedonske dinastije i Duke, potpuno zanemarili. Na bizantskim granicama pojavili su se novi ratoborni narodi. Tako su 1071 Seldžuci uništili bizantsku vojsku kod Mantzikerta, te je uskoro gotovo cijela Mala Azija došla pod njihovu vlast. Iste su godine Normani pod Robertom Guiskardom zauzeli Bari, posljednje uporište B. c. u Italiji; a 1081 se Robert Guiskard iskrcao kod Drača. Vojni udar, koji je 1081 doveo na prijesto Aleksija I. Komnena, najboljeg predstavnika vojničkog maloazijskog plemstva, spaslo je u zadnjem času B. c. od sigurne propasti. Normanska opasnost odbijena je uz pomoć mletačke mornarice i jenjala za neko vrijeme nakon smrti Roberta Guiskarda (1085). Strahoviti napad Pečenega, koji su ugrožavali sam Carigrad, svladao je Aleksije pomoću Kumana (1091), a zatim je uspio odbiti i najezdu samih Kumana. Sada se car mogao obratiti Seldžucima u Maloj Aziji, ali ga je u tome spriječio iznenadni dolazak križara, koji je stavio B. c. pred nove, vrlo zamršene probleme. Istina, Aleksije je pomoću križara oteo Turcima Nikeju, uspostavio bizantsku vlast u zapadnoj Maloj Aziji, ali je postanak križarskih država u Siriji i Palestini ometao careve osnove oko restauracije bizantske vlasti na Istoku. Naročito je normanska kneževina u Antiohiji ugrožavala bizantske interese. Nakon duže borbe i u Aziji i u Epiru pobijedio je Aleksije normanskog kneza Boemunda, ali je tek njegov sin Ivan II. zauzeo Antiohiju, a njegov unuk Manuel I. konačno podložio nepokornu kneževinu.

Vanjsko-politički položaj i ugled B. c. bio je uspostavljen energičnim ratovanjem Aleksija I. (1081—1118) i Ivana II. (1118—1143). No carstvo nije imalo više svoju nekadašnju unutarnju snagu. Kao nagradu za pomoć protiv Roberta Guiskarda Mlečani su prema ugovoru od 1082 dobili pravo slobodna trgovanja u B. c., pa su uskoro zagospodarili cijelom bizantskom prekomorskom trgovinom. Obrambena snaga carstva mogla se uspostaviti samo na taj način, da su veleposjednici davali državi vojnike, primajući za uzdarje zemljišta u upravu (proniju). Pronijari dobivali su velika imunitetska prava, što je značilo slabljenje centralne vlasti. Uz to su znatan dio bizantske vojske sačinjavali strani najamnici. Imperijalistička politika Manuela I. (1143—1180) nije dakle mogla uspjeti, jer nije odgovarala realnim snagama B. c. Manuelov pokušaj da osvoji Italiju doživio je slom i prouzročio stvaranje antibizantske koalicije na Zapadu. A kako je Manuel zbog svoje osvajačke politike na Zapadu bio zanemario istočne probleme, doživjeli su Bizantinci 1176 od Seldžuka kod Miriokefalona katastrofalan poraz. To je konačno uzdrmalo bizantski položaj u Maloj Aziji. Andronik I., zadnji Komnen, uzalud je kušao vanjskoj i unutarnjoj politici države dati nov pravac. Pod slabom dinastijom Angela počelo je naglo opadanje B. c. Već 1186 oslobodili su se Bugari bizantske vlasti i stvorili drugo bugarsko carstvo. Odlučni udarac zadan je B. c. sa Zapada. Velikom duždu Enriku Dandolu pođe za rukom, da pokrene četvrti križarski rat protiv B. c., koje je smetalo mletačkim težnjama za gospodstvom na Istoku. G. 1204 osvojiše Mlečani i križari Carigrad, a na ruševinama B. c. nastao je niz latinskih feudalnih država: Latinsko carstvo u Carigradu, Solunska kraljevina, Atenska kneževina, Ahajska ili Morejska kneževina u Peloponezu. Mlečani su osnovali više važnih kolonija na Istoku i zaposjeli glavne otoke i luke na cijelom putu do Helesponta. Potisnuti Bizantinci sakupili su se oko tri centra: u Aziji je nastalo pod Laskarima Nikejsko carstvo, koje je postalo i crkveno središte Bizantinaca, a pod Komnenima manje značajno Trapezuntsko carstvo; u Evropi stvorila se Epirska despotovina pod Angelima. Neko se vrijeme činilo, da će Epirska despotovina preuzeti vodstvo u borbi Bizantinaca protiv Latina. Despot Teodor (1215—1230) snažno je širio svoju moć, osvojio Solunsku kraljevinu i krunio se za cara. Ali teški poraz, koji mu je 1230 zadao bugarski car Ivan Asen II., učini kraj njegovu poletu. Sada je vodstvo konačno pripalo Nikeji. Njezin veliki car Ivan III. Vatac (1222—1254) ujedini većinu bizantskih zemalja na račun svojih grčkih suparnika i Latinskog carstva, koje se nalazilo u dubokom opadanju. Vojska Mihaela VIII. Paleologa (1259—1282) ušla je 1261 u Carigrad skoro bez otpora.

Restaurirano B. c. životarilo je oko 200 godina pod dinastijom Paleologa. Novu veliku opasnost, koja je zaprijetila od sicilskoga kralja Karla Anžuvinskog, otkloni Mihael VIII. poslije duge i naporne borbe svojom genijalnom pregovaračkom vještinom. U njegove diplomatske poteze spada i unija s rimskom crkvom (1274 u Lyonu), koja je uostalom bila kratka vijeka. Da bi se oslobodio prevlasti Mlečana, Mihael sklopi savez s Genovežanima. Njegovi nasljednici su također pokušavali izigravati obe talijanske republike jednu protiv druge, ali radi stalnog slabljenja carstva dolazila je bizantska privreda i pomorska snaga u sve veću zavisnost čas od jedne čas od druge pomorske republike. Međutim od konca 13. st. stadoše Bizant ugrožavati Osmanlije i Srbi. Protiv Osmanlija, koji su bili zauzeli skoro cijelu Malu Aziju, pozove Andronik II. (1282—1328) čuvene katalonske plaćenike (1302), ali se ovi uskoro okrenuše protiv samih Bizantinaca, strahovito pustošeći bizantske zemlje.

Borbe oko prijestolja između Andronika II. i njegova unuka Andronika III. (1320—1328) otvaraju nesretno razdoblje građanskih ratova, koji su B. c. posve iscrpli. Naročito kobne posljedice imali su strahoviti građanski ratovi između Ivana VI. Kantakuzena i Ivana V. Paleologa (1341—1347 i 1351—1355), popraćeni socijalno-revolucionarnim bunama t. zv. Zelota, koji su za više godina postali gospodari Soluna. U te unutrašnje borbe stalno su se miješale strane sile na poziv samih zaraćenih stranaka. Srpska je moć postigla za Dušana (1331—1355) svoj vrhunac. Stvorivši na račun B. c. i Bugarske veliku državu i uzevši naslov cara Srba i Grka Dušan je namjeravao osvojiti cijeli Balkanski poluotok s Carigradom. Prerana smrt velikog srpskog vladara oslobodila je B. c. od te pogibli. Još veća mu je opasnost prijetila od Osmanlija. Poslije pada Bruse (1326), Nikeje (1329) i Nikomedije (1337) prodrli su Osmanlije na Bospor i uskoro prešli i u Evropu. G. 1354 učvrstili su se u Galipolju, zatim su prodrli u Trakiju i zauzeli Drinopolje (1362), koje je postalo sultanova rezidencija i baza za daljnje osmanlijske vojne akcije na Balkanu. Prva njihova žrtva bili su slavenski narodi. Srbija je 1389 doživjela Kosovo, a Bugarska je 1393 konačno svladana i postala turska provincija. B. c. je samo za 60 godina preživjelo svog nekadašnjeg rivala, ali je bilo ograničeno na užu okolinu Carigrada, nekoliko otoka i udaljenu oblast Peloponeza, dok se sam bizantski car smatrao vazalom turskog sultana. Napokon je sultan Bajazit (1389—1402) otpočeo sa sistematskom blokadom Carigrada. No dok je car Manuel II. tražio pomoć zapadnih država, Osmanlije su 1402 kod Angore pretrpjeli katastrofalan poraz od Timurovih Mongola, a time je za B. c. nastalo neočekivano olakšanje, to više što su između Bajazitovih sinova izbile ogorčene prijestolne borbe. Ali oslabljeno B. c. nije to olakšanje moglo iskoristiti. Osmanlijsko je carstvo za Murata II. (1421—1451) nanovo preuzelo svoju osvajačku politiku. Istina, Muratov se pokušaj da zauzme Carigrad na juriš izjalovio (1422). Ali za B. c. nije bilo više spasa, jer su se sve nade u pomoć Zapada pokazale uzaludnima. Crkvena unija, sklopljena 1439 u Firenci, razočarala je obje strane, a iz Ugarske pokrenuta zajednička vojna akcija kršćanskih naroda protiv Osmanlija propala je 1444 kod Varne, kao što je 1396 bila propala slična akcija kod Nikopolja. Kada je na osmanlijski prijesto stupio Muhamed II. (1451), kucnuo je Bizantu zadnji čas. Nakon vrlo opsežnih pripremnih radova, s ogromnom vojskom, bogato snabdjevenom novim navalnim oružjem, Muhamed je u travnju 1453 poduzeo veliki juriš na bizantsku prijestolnicu, koju je branilo svega nekoliko hiljada ljudi. Uza svu junačku obranu ove male vojske i jačinu zidova Carigrad je 29. V. 1453 podlegao nadmoćnom neprijatelju. Posljednji bizantski car Konstantin XI. pao je na bojištu. Morejska despotovina u Peloponezu, koja je u toku posljednjih decenija bila doživjela epohu naročitog uspona, osvojena je 1460, a iduće godine palo je pod tursku vlast i Trapezuntsko carstvo.



STEREOTOMIČKI PRIKAZ AJA SOFIJE U CARIGRADU
(J. Ebersolt, *Monuments d'architecture byzantine*)

Osmanlije su u znatnoj mjeri preuzeli bizantske upravne metode i ustanove, kao što su to u svoje vrijeme i Arapi bili učinili u pokorenim bizantskim oblastima. Historijski od još mnogo većeg značenja bio je kulturni utjecaj Bizanta na kršćanske narode. Srbi, Bugari i Rusi preuzeli su od Bizantinaca zajedno s kršćanskom vjerom najglavnije elemente kulture kao i osnovna pravna shvaćanja i najvažnije državne ideje. Vjernost tradicijama, primljenim iz Bizanta, pomogla je južnim Slavenima, da sačuvaju svoju narodnost pod turskim jarmom, dok je moskovska Rusija, koja se uskoro poslije propasti B. c. oslobodila tatarskog jarma, preuzela bizantsko nasljedstvo i, nadahnuta bizantskim državnim idejama, stvorila najveće pravoslavno carstvo. Mnogo duguju B. c. i zapadno-evropski narodi, jer su se oni preko Bizanta upoznavali s antiknom kulturom, grčkom umjetnošću, književnošću i filozofijom kao i s rimskim pravom. Time što je B. c. sačuvalo blago antikne kulture, omogućena je bila duhovna obnova evropskog Zapada u kasnijem srednjem vijeku i u doba renesanse.

LIT.: Ch. Diehl, *Histoire de l'Empire byzantin*, 2. izd., Pariz 1934 (srpski prijevod I. izd. *Istorija Vizantiskog carstva*, Beograd 1933); Ch. Diehl et G. Marçais, *Le monde oriental de 395 à 1081*, Pariz 1936; J. B. Bury, *A History of the Later Roman Empire*, I.—II., London 1923; Isti, *A History of the Eastern Roman Empire*, London 1912; J. Kulakovskij, *Istorija Vizantii*, I.—III., Kijev 1912—1915; F. Uspenskij, *Istorija vizantijskoj imperii*, I.—II., Petrograd 1914—1927; A. Vasiljev, *Histoire de l'Empire byzantin*, I.—II., Pariz 1932 (rusko izdanje, Petrograd 1917/25; englesko izdanje, Madison 1928); G. Ostrogorsky, *Geschichte des byzantinischen Staates*, München 1940.

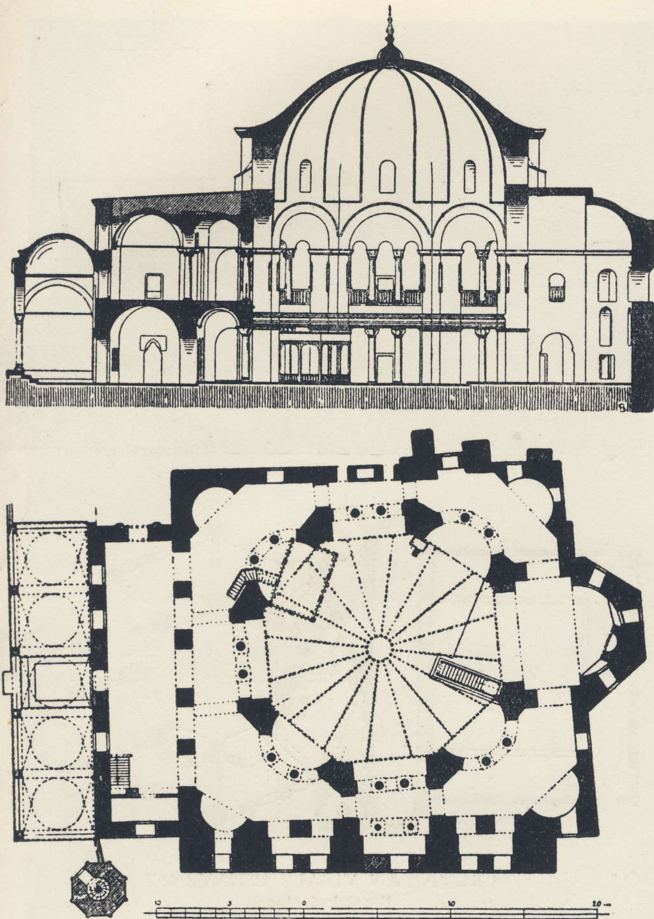
Kulturna historija: Ch. Diehl, *Byzance, Grandeur et Décadence*, Pariz 1919; A. Heisenberg, *Staat und Gesellschaft des byzantinischen Reiches*, Leipzig-Berlin 1923; N. H. Baynes, *Byzantine Empire*, London 1926; St. Runciman, *Byzantine civilisation*, London 1932 (francuski prijevod, Pariz 1934), J. Bidlo, *Vizantijska kultura* (prev. M. Prelog), Zagreb. 1924.

G. O.

Bizantska kultura svojstvena je državi, koja je imala svoje kulturno političko središte u Bizantu ili Carigradu, današnjem Istambulu, te se po tome zvala bizantskom državom ili samo Bizantom. Kako su u Bizantu došli do izražaja kršćanski kulturni elementi u vezi s pojavama romanske, helenističke, iranske, pa i ilirske kulture, kojih su nosioci bili baš kasni rimski carevi, smatra se, da je b. k. proizvod stapanja svih ovih sastavnih čimbenika. Po razvojnim stupnjevima moramo razlikovati kod **nje**: 1. predjustinijansko doba (330—518), 2. doba Justinijanove dinastije (518—610), 3. doba Heraklijeve dinastije (610—717), 4. doba izaurijske i frigijske dinastije (717—867), 5. doba makedon. dinastije (867—1081), 6. doba Komnena i Anđela (1081—1204), 7. doba nikejskoga carstva (1204—1261), 8. doba Paleologa (1261—1453) i 9. doba narodne crkve (1453—1812).

1. **Predjustinijansko doba (330—518).** Kao začetnik b. k. može se smatrati Konstantin Veliki (312—337), iako su se prije njega Dioklecijan, odabirući kao prijestolnicu Nikomediju, i Aurelijan, uvodeći ceremonijal krunidbe, podizanja na prijestolje i ljubljenja skutova, svijesno odalečili od rimskih predložaka i približili istočnim. Konstantin Veliki sazvao je nakon svoga obraćenja sabor u Nikeji (325) i odlučio, da će ovjekovječiti svoj duševni preporod time, što će on, podrijetlom Dardanac, podići Novi Rim na mjestu dardanske Troje, otkud je Eneja pobjegao preko Kartage u Italiju i udario time temelje Starom Rimu. Osnivanje Novoga Rima proslavljeno je međutim 11. V. 330 ondje, gdje je postojala od 660/59 pr. Kr. naseobina Megarana, Bizant, na najužem mjestu bosporskog tjesnaca (širina 600 m). U novu naseobinu dovedeni su pripadnici najodličnijih rimskih porodica kao društvena elita, dok je puk već s početka govorio grčki.

Grčki jezik uhvatio je maha već pod Julijanom Otpadnikom (361—3), koji je htio promicati mnogoboštvo, služeći se u početnim školama tekstovima iz Homera, Hezioda i Herodota, dok su kršćani, kojima su ti tekstovi bili zabranjeni, prenosili psalme u ritmu Pindarovih oda, Pentateuh u heksametrima i Evanđelja u obliku Platonovih razgovora. Poslije Julijanove smrti dobro je poslužila grčkoj naobrazbi činjenica, da su sve te knjige bile napisane gotovo isključivo na grčkom jeziku. Latinski se jezik doduše upotrebljavao u vojsci i sudnici pod Teodozijem



CRKVA SV. SERGIJA I BAKA U CARIGRADU
Presjek i tlocrt

Mlađim (408—450) i uživao neku ravnopravnost s grčkim u novoosnovanoj carigradskoj visokoj školi. Ali je grčki jezik prevladao u crkvenim saborima u Carigradu, Efezu i Halkedonu. Ovaj je posljednji sabor, priznavajući prvenstvo rimske crkve, podredio carigradskoj patrijaršiji Pont i Malu Aziju, a u Evropi Trakiju, dakle istočni dio balkanskoga trupla. Položaj Carigrada brzo je odskočio prema Antiohiji i Aleksandriji, pa čak i prema samom Rimu, jer je grad bio sjedište cara i senata. K tome je dolazilo živo učešće samoga naroda, okupljenoga pod svojim obrtničkim zastavama, u svim javnim poslovima. Narod bi naime, okupljen pod plavim i bijelim, zelenim i crvenim zastavama, na trkalištu izražavao svoje odobravanje ili negodovanje svakom državnom činu. Osobito je narod ustajao protiv miješanja stranaca (Gota) u državne poslove. Pa i samoga je cara prilikom uzdizanja na prijestolje patrijarh morao predstaviti narodu. To je isto vrijedilo, u slučaju naknadnoga careva vjenčanja, za caricu, pa i za odličnije crkvene, vojničke i političke dostojanstvenike. Oko plave i bijele zastave obično su se okupljali pripadnici uglednijih obrta, koji su zastupali ideju cjelokupnoga carstva, dok su iza zelene i crvene zastave išli ljudi iz širih slojeva, opojeni gorljivim nacionalizmom carigradske, pretežno grčke množine, i zagrijani za sva dogmatska pitanja.

Idejne borbe, koje se vode u Carigradu, dolaze do izražaja u samoj književnosti. Već je Euzebije u svojoj crkvenoj književnosti isticao, da ga manje zanimaju junačka djela vojska, a mnogo više borbe za vječne istine. Crkvenu prošlost slavili su Sokrat iz Carigrada, Sozomen, Teodoret, Filostorgije. Paladije iz Helenopola, opisujući živote ispsnika u egipatskoj Tebaidi, isticao je potrebu pojedinca, da u samoći spasava od grube okoline svoje duhovno blago. Mnoštvo je s ushićenjem slušalo propovjednike, koji su, kao Ivan Zlatousti, Grgur od Nazijanza i Grgur od Nise, unijeli veliku ozbiljnost u društveni život prijestolnice. Unutrašnji sklad duše, koja se smirila s Bogom, pokušao je izraziti u novim ritmima crkvenih pjevanja Roman Melod.

No dok su u crkvenom životu dolazili do riječi muškarci (crkva, ecclesia, znači naime prvenstveno zborište, gdje žena nije dolazila do riječi), opaža se velik utjecaj umnih žena u zatvorenosti društvenih salona. Žene iz boljih krugova nisu se smjele pojaviti na ulici poslije sunčanoga zalaska, a uopće ne bez koprene na licu u Bizantu, Siriji, Egiptu, Libiji i Španjolskoj. Pa i u privatnim kućama prostorije za ženske bile su ograđene od prostorija za muškarce. Sa svim tim već pod Teodozijem Mlađim (408—50) društveni je život življi zahvaljujući sestri njegovoj Pulheriji i ženi obraćenici Atenaidi-Eudokiji. U to se doba njeguje pripovjedalačka književnost, romani, ljubavni epi: Muzej, *Hero i Leandar*; Longo, *Dafnis i Hloja*; Kolut, *Otmica lijepe Helene*; Nono, *Dionysiaka* (*Διονυσιακά*); Heliodor, *Aethiopica* (*Αἰθιοπικά*) s epizodom upotrijebljena u Verdijevoj Aidi; nasljedovanje Homera; epigrami; prigodne dvorske pjesme (eklazije). Carigrad je ugodna društvena sredina, čuvena zbog zanimljivih prepiraka i umnih razgovora. Usto se grad već počeo kititi zgradama u vrijeme, kad je Rim bio u opadanju zbog pohoda Gota i Vandala i zbog političke i gospodarske zapostavljenosti. Graditelji s istoka gradili su presvođene gradnje kao u Iranu i Armeniji. Za njih ima primjera i na zapadu u Rimu (Santa Maria Antica) i u Solinu (Dioklecijanova palača). Umjetnici iz Egipta i prednje Azije, osobito iz Sirije, pravili su po istočnim uzorima mozaike, česme, ljetnikovce, čak i tvrđavne zidine, tako vrata carskoga dvora, znamenitu Portu, a osobito proizvode tkalačke umjetnosti, ćilimarstva i zidnih tapiserija s prikazivanjima iz života svetaca, mrtve i žive prirode. Tom vremenu pripada manastir sv. Ivana Studionskoga (džamija Mir-Ahor) u Carigradu.

2. **Doba Justinijanove dinastije (518—610),** s povećanim blagostanjem i s opadanjem ostrogotske i vandalske moći, nadahnuto je težnjom za uspostavljanjem mediteranskoga obujma staroga carstva. Justinijan I. (527—566), podrijetlom iz romanskoga dijela poluotoka, htio je uspostaviti prevlast latinskoga jezika. Suprotnu težnju zastupa žena mu, umna Teodora, podrijetlom cirkuska plesačica, koja se sama uzdigla od razvrata do društvenoga ugleda.

Političkom uspostavljanju carstva imalo je odgovarati izjednačenje zakonodavstva u Kodeksu (deset knjiga, 7. IV. 529), u *Pandektama* ili *Digestama* (16. XII. 533, izvodi starijih zakona) i u *Priručniku* ili *Institucijama* (21. XI. 533). Justinijanove su *Novele*, za razliku prema Zakoniku, napisane na grčkom jeziku.

Izjednačenju istočnih i zapadnih krajeva u zakonodavstvu imalo je odgovarati izjednačenje u crkvenim propisima. Ali ni tu nije Justinijan imao uspjeha. Kao što se je rimska stolica bunila protiv *Henotika* cara Zenona, tako su se bunile istočne crkve protiv Justinijanova pristajanja uza Zapad, osobito Aleksandrija i Antiohija. Usto je zemljopisni položaj Carigrada u istočnom kutu Sredozemnoga mora isključio trajnije utjecanje u zapadnom smjeru. Zato se Justinijanova politika mogla voditi samo uz opsežnu kulturnu ekspanziju u knjizi i graditeljstvu.

U knjizi se ističu povjesničari Prokopije, Agatija, Menandar i razvučeni Teofilakt Simokata. Prokopije opisuje nesamo gotski rat i veličanstvene zgrade, podignute pod Justinijanom, nego u *Historia arcana*, spletke i nezgodnu stranu carigradskoga dvora. Pouku o dvorskim svečanostima daje *Katastaza* Petra Patrikija. Evagrije je opisao crkvenu povijest od efeškog sabora (431) do kraja 6 st. Ivan iz Lidije sastavio je popis vlasti i službenika pod Justinijanom. Opseg carstva sa 64 pokrajine i 912 gradova prikazuje Hieroklov *Sinekdem* (*Συνέκδημος*). Kozma Indikopleust daje vodič za Indiju i Kitaj morskim i karavanskim putem, a njegovi su navodi dijelom potvrđeni nalazima novaca u prednjoj Indiji. U to doba pada prijenos svilene bube iz Kitaja u Bizant. I Etiopija dolazi pod utjecaj bizantskoga crkvenog ustrojstva.

Crkvene prepirke stvaraju brojne polemičke spise. Neka su djela namijenjena široj publici, kao Malalina *Kronika*, neka opet obrani oprečnih gledišta, kao monofizitska crkvena povijest Ivana iz Efeza. Leontije iz Bizanta, prepirući se s nestorijancima, manikejcima i monofizitima, primijenio je kao kasniji skolastičari, Aristotelovu metodu. Mnogo je čitana i prevedena *Ljestvica k nebu*, putokaz k savršenstvu. Živo su prikazani sa zanimljivim pojedinostima o bizantskom društvenom životu životopisi svetaca Cirila iz Skitopolisa. Moshov *Duhovni vrt* (*Λειμών*) nježan je opis isposničkih mjesta u svetoj zemlji. Dvorskoj književnosti pripada opis Sv. Sofije Pavla Silencijarija.

Crkve sv. Sofije i sv. Apostola iz vremena Konstantina Velikog, spaljene prilikom bune zvane »Nika«, podignute

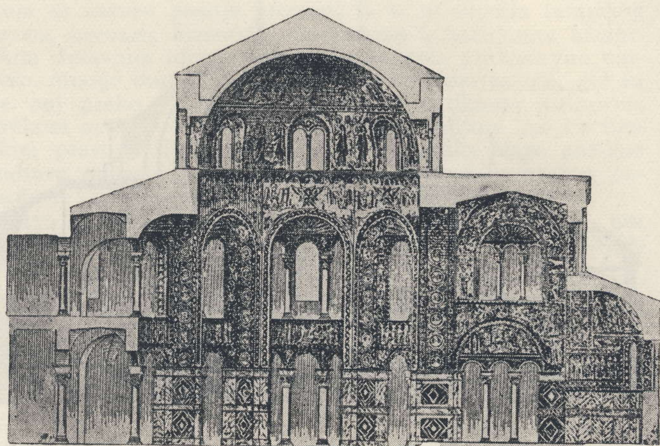
su pod Justinijanom nanovo. Za Sv. Sofiju dopreman je mramor iz svih krajeva carstva, a vjernici su dali srebro, zlato, slonovu kost, drago kamenje. Gradnju pod carevim nadzorom vršili su kroz 5 godina Antemije iz Trala i Izidor iz Mileta, ali se veliko kube s 40 prozora srušilo još za Justinijana te je zamijenjeno manjim. Pred crkvom je nekad bilo dvorište s mramornom česmom. U unutrašnjost je vodilo 9 mjedenih vrata, a srednji portal bijaše za cara. Brojne slavenske legende govore o toj crkvi, a Strzygowski misli, da je građena po armenskim predlošcima. Po uzoru crkve sv. Apostola građen je Sv. Marko u Mlecima.

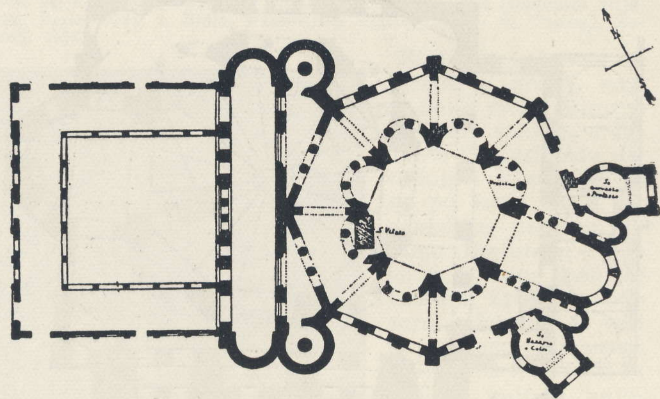
B. k. rasprostranila se, nakon Justinijanovih pobjeda, po sjevernoj Africi, Španjolskoj, južnoj Francuskoj. Redovnici i trgovci je unose čak u Britaniju. Osobito je Ravena, glavni grad eksarhata, nastojala, da svojim palačama, crkvama, zidinama, obrtničkim »sestijerima« i grčkim nošnjama i običajima boljih krugova bude što vjernija slika prijestolnice. Na Justinijanovo vrijeme sjećaju crkve sv. Vida (s. Vitale) i sv. Apolinara u luci »Classia« s mozaicima, koji prikazuju s jedne strane Justinijana s dvorskim dostojanstvenicima, a s druge Teodoru s dvorskim damama.

3. **Doba Heraklijeve dinastije (610—717).** Pod Justinijanom je još postojala nada za uspostavljanjem kulturnoga jedinstva između istočnoga i zapadnoga dijela rimskoga svijeta. Neuspjeh njegove politike prenio je glavnu kulturnu ulogu sa zapadnoga na istočni, sa staroga na novi Rim, s romanske na bizantinsku kulturnu struju. Doduše, baš pod Heraklijevom dinastijom Rim je svojim misionarskim radom povezao uza sebe Germane, dok je baš oko bizantskih granica u muslimanstvu nastala vjerska protustruja, koja je isključivala svaki kompromis s kršćanstvom i išla za uništenjem samoga carstva. Ali ako je Rim htio utjecati na još uvijek mnogoboštvom natrunjene Germane, trebao je za svoj misionarski rad kulturne elemente, koji su mu dolazili izravno iz Bizanta. Osobito u germanskim državama, kod Vizigota i Franaka, očuvanje je rimskih tradicija bilo moguće samo s pomoću učenih biskupa, koji su često grčke narodnosti ili poznaju grčki jezik. Njima su kraljevi dopuštali široki upravni djelokrug, oslobađali su ih od grofovske sudbenosti, a sama je crkva u zapadnim krajevima dizala bolnice, sirotišta i škole točno po uzoru istočnih krajeva. K tome je na zapadu vjera premalo produbljena, a da bi se omogućilo zapadanje u krivovjerstvo. Crkvena organizacija seoske župe ili parohije, kult svetaca, prve organizacije isposnika (eremita) i redovnika (cenobita) crpu ponajviše iz bizantskih predložaka, premda je sustav pokore često prilagođen barbarskom sustavu mirenja krvi. Ali je, isto kao mnogobožačka »aretalogija«, kasnija književnost životopisa svetaca crpla iz istočnih motiva, kao što su najprije u bizantskim sredinama opet uspostavljene starogrčke ustanove azila. Između nosilaca b. k. u ono vrijeme vrijedi spomenuti brojne bizantske trgovce, koji sačinjavaju posebne naseobine gotovo u svim sredozemnim gradovima.

Vjerska povezanost s Germanima i oprečnost prema Arapima nije isključila rasprostranjenost b. k. prema istoku. Štoviše, prvi kalifi u Siriji i Egiptu ostavili su netaknut gospodarski život i društveno ustrojstvo Bizanta. U privatnom su životu Arapi uveli čak tijesnu povezanost žene uz kuću (harem) i upotrebu jašmaka (feredže).

Opseg Heraklijevih pobjeda opjevao je Georgije iz Pizidije u *Epinikiju* (*Εἰς τὴν κατὰ Περσῶν ἐκστρατείαν Ἡρακλείου τοῦ βασιλέως*) i u *Heksameronu* (*Ἑξαήμερον*) uspoređujući ih s pobjedama Aleksandra Velikoga. Borba za opstanak, koja se vodila protiv Arapa u Siriji, Palestini, Egiptu, Maloj Aziji i pred samim Carigradom, protiv Vizigota u Španjolskoj, protiv Avara i Slavena na Balkanskom poluotoku daje b. k. borbeno, gotovo strastveno obilježje. Sve više prevladava mišljenje, da se stara mnogobožačka knjiga ima odbaciti. Najviše se čitaju pobožne knjige i vojničke taktike (Mavrikijeva, Leonova). Vojnička uprava nadjačava građansku, car Konstans II. hoće čak upravljati rimskom crkvom, daje zatvoriti papu Martina I. i stoluje u Palermu. Pretežno grčka Ravena crkveno je odvojena od Rima, a u Rimu su postavljeni pape grčke narodnosti. Među doseljenim Slavenima i balkanskim Romanima su postojale kulturne veze, kad su Konstantin IV. i Justinijan II. preselili oko 680 brojne slavenske plemenske dijelove u Malu Aziju, gdje stupaju u vezu s Arapima, kasnije s Turcima, dok je mnogo Grka naseljeno u Italiju. Pod vojničkom potrebom dobivaju obrtnička društva nalog, da naoružaju odrede za mjesnu obranu. Isti nalog daju carevi i doseljenim ple-





CRKVA SAN VITALE U RAVENNI
Presjek i tlocrt

menima u ugovorima, koji se zovu »pakton« i koji se povode za ugovorima perzijskih careva Khavada i Hozroja.

Odbacivanje klasičke knjige i procvat pučkoga govora dovode do sastavaka sličnih Malalinoj *Kronici* (*Χρονογραφία*): to su spisi Ivana iz Antiohije i t. zv. ***Uskršnja kronika*** (*Ἐπιτομὴ χρόνων*). Pobožne spise ostavili su Maksim Homologet, jeruzalemski patrijarh Sofronije, koji je 3 godine branio svoj grad od Arapa, i Leontije, biskup Neapola na Kipru. Veliki kanon Andrije Krećanina i danas je mio u ruskoj crkvi.

Biz. graditeljski slog prenosi se u susjedne krajeve: njime je građena Omarova džamija u Jeruzalemu (687—690), katedrala u Edžmijadzinu, dalmatinske crkve, posvećene ravenskim svecima.

Bijeg grčkih kaluđera u Italiju donio je onamo biz. pismenost, koju je širio canterburyski nadbiskup Todor. Rodom iz Tarsa u Maloj Aziji, donio je u Britaniju evanđelje iz Lindisfarna. Dionizije Exiguus napisao je svoju zbirku po nalogu salonitanskoga nadbiskupa Maksima. U Španjolskoj je Izidor, biskup Seville, podrijetlom Bizantinac, osim gotske povijesti napisao *Etimologiju* ili *Orgines* (Originum seu etymologium libri XX), gdje je skupio kulturno blago iz starine, koje se, po njegovu mišljenju, imalo svakako prenijeti na daljnja pokoljenja.

4. **Doba izaurijske i frigijske dinastije (717—867).** Izaurijska, zapravo sirijska dinastija, s Leonom III. uvela je u produhovljeni bizantski život racionalističko shvaćanje, kako je najbolje odgovaralo praktičnim nazorima vojničkih krugova. Leonu III. pripisuju seoski i pomorski zakon (*νόμος γεωργικός, νόμος ναυτικός*) i eklogu, izvod Justinijanova zakonodavstva. S kulturnoga gledišta važan je carev stav u pitanju poštivanja ikona.

Za njega je prevladavanje duhovnoga stajališta prema stajalištu vojničkih potreba značilo gotovu opasnost za samu državu, koja nije trebala filozofe nego borce. Zato se car protivio kaluđerstvu kao sukrivcu neborbenosti i sujevjerja. A sujevjerje je bilo pripisivanje čudotvornoga djelovanja ikonama. Školstvo, koje je dotle bilo slobodno, stavljeno je pod državni nadzor. U manastir se je smjelo ići tek nakon dovršene vojne vježbe. Obogaćeni vojni nabavljači, osobito Židovi, bili su proganjani.



GLAVNA LAĐA AJE SOFIJE U CARIGRADU
(C. Fossati, *Aya Sofia*)

CRKVA AJA SOFIJA U CARIGRADU

Gore: Crkva s istočne strane; *dolje:* Glavna lađa sa sjevera (C. Fossati, *Aya Sofia*)



UNUTRAŠNJOST CRKVE SV. SERGIJA I BAKA U CARIGRADU
(J. Ebersolt, *Monuments d'architecture byzantine*)



UNUTRAŠNJOST CRKVE SV. DEMETRIJA U SOLUNU
(Enciclopedia Italiana)



KRSTIONICA U RAVENNI
(G. Galassi, *Roma o Bisanzio*)



UNUTRAŠNJOST CRKVE S. VITALE U RAVENNI (*Foto Alinari*)
(E. Uehli, *Die Mosaiken von Ravenna*)



UNUTRAŠNJOST CRKVE SV. MARKA U MLETCIMA
(J. Ebersolt, *Monuments d'architecture byzantine*)





Gore: KRIST NA PRIJESTOLJU, Slika u crkvi Baouita u Egiptu;
dolje: USKRSNUĆE LAZAROVO, slika u crkvi Pantanassa u Mistri
(Ch. Diehl, *La peinture byzantine*)

MOZAIK U CRKVI S. VITALE U RAVENNI
Gore: Carica Teodora s pratnjom; *dolje:* Car Justinijan s pratnjom
(Ch. Diehl, *La peinture byzantine*)



(*Foto Alinari*)

KRIST PANTOKRATOR, DJEVICA NA PRIJESTOLJU I SVETI BISKUPI.
Mozaik u katedrali u Monrealu
(Ch. Diehl, *La peinture byzantine*)



FRESKO SLIKE U CRKVI DOKIARION NA ATOSU
(*Enciclopedia Italiana*)

Ova je oštra politika prouzročila protivljenje crkvenih krugova i bijeg kaluđera iz Grčke u Dalmaciju i Italiju. Rim je protiv Langobarda potražio franačku zaštitu i time se politički odvojio od Carigrada. Kad je udovica Leona IV., Atenjanka Irena, u II. nikejskom saboru, htjela provesti smirenje u crkvi, nije se time mogla zapriječiti krunidba Karla Velikoga (800) i konačno razdvajanje zapadnoga svijeta od istočnog. Mleci i dalmatinski gradovi ostali su pod Bizantom u ahenskom ugovoru (811), ali su otpali, kad je opet prevladala ikonoborska struja. Zabranu poštivanja ikona i moći ukinula je udovica cara Teofila Teodora 11. III. 843.

Pod carevima t. zv. frigijske dinastije (820—867) pobunili su se krajišnici i kmetovi, predvođeni od Tome, Slavena iz Male Azije, tražeći za sebe osobnu nezavisnost protiv gospode, vlasnika pograničnih dobara, koji su od njih tražili vršenje teških služba.

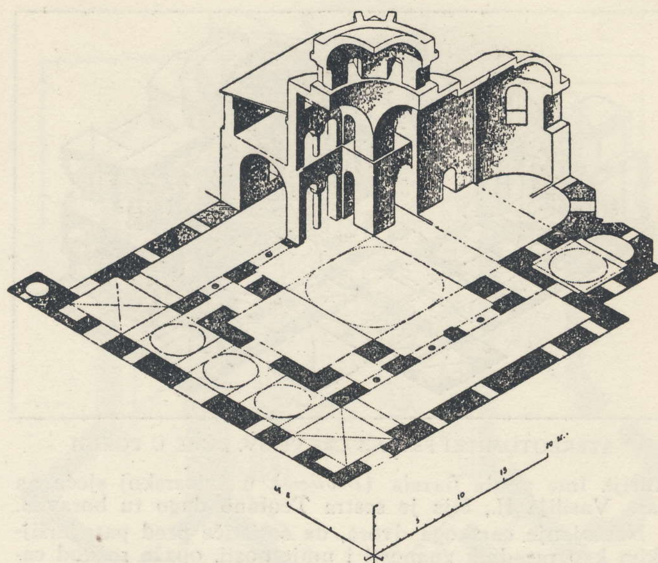
Strastvenost borbe oko ikona, koja je prešla i na društveno polje, dovela je opet do jačega procvata filozofske i povijesne književnosti. Na polju filozofije istakli su se u prilog ikonama studionski kaluđeri i Ivan Damascenski, koji je osim brojnih borbenih spisa iznio sistematski prikaz nauke o vjeri u *Izvoru znanja* (Πηγὴ γνώσεως). Njime se poslužio sv. Toma Akvinski u djelu Summa Theologiae. Sv. Ivanu Damascenskom pripisuje se roman o Barlaamu i Josafatu, zapravo prepričavanje legende o Budi. Od studionskih kaluđera kasnije su se istakli iguman Todor i Ignacije, Fotijev protivnik. Među umnim ženama osim carice Teodore spominje se kaluđerica i pjesnikinja Kasija, koja je uz pobožne pjesme pisala duhovite epigrame.

Za širi puk služile su kronografije Georgija Sinđela Γ. ὁ Σύγκελλος) i sigrijanskog igumana Teofana Homologeta. Kratku povijest svoga vremena napisao je patrijarh Nikifor. Mnogo čitana i prevođena je kronika Georgija Hamartola (Grešnika).

Poslije smirenja između države i crkve osnuje Bardia, brat carice Teodore, svoju visoku školu u 7 odjela sa sjedištem u samom dvoru. Tri odjela (trivium) posvećena su gramatici, retorici i dijalektici, a ostala 4 (quadrivium) aritmetici, geometriji, astronomiji i glazbi. Nastava je bila besplatna. Čitali su se klasični filozofi i pisci. Nastavnike je plaćala država. Između njih se isticao svojom učenošću Fotije, koji je potisnuo s patrijaršijske stolice sv. Ignatija Studionskog, sina cara Mihaela I. Fotije je bio velik govornik i veoma spretan u razgovoru. Tako je nadmudrio papine legate prilikom parnice s Ignatijem. On je sabrao, kako pokazuje njegov popis Μυριόβιβλον, i mnoštvo starih rukopisa te pozivao k sebi učene ljude bez razlike vjere i osvjedočenja, da ih prepišu ili da iz njih prave bilješke. Njegov je dvor tako postao čitaonica i stjecište učenjaka, pa je pobudio zavist samoga cara.

Ignatijev i Fotijev predšasnik na carigradskoj patrijarškoj stolici bio je učeni ikonoborac Ivan Gramatik, koga su suvremenici držali za vrača. Ikonoborac je bio i izbačeni solunski nadbiskup Leon Matematičar, učitelj sv. Ćirila na Bardinoj visokoj školi.

5. **Doba makedonske dinastije (867—1081)** nastalo je zapravo već pod Teofilom i njegovom ženom Teodorom, kad su se ljudi dosjetili, koliko je moralne osamljenosti donijela Bizantu beskompromisna politika surove vojničke stranke maloazijskih krajišnika. Španjolska, južna Francuska, Irska i Britanija izgubile su kulturne veze s Bizantom, a konflikt s Rimom doveo je do t. zv. obnove zapadnoga carstva i do izgrađivanja benediktinaca u ulozi pionira romanske kulture i protivnika bizantske. Bizant je htio staviti branu franačkom romanstvu, ako ne kod Sasa, gdje je služba Božja na narodnom jeziku ukinuta pod papom Grgurom IV. (829), a to kod moravskih Slavena, i time staviti temelje biz. kulturi i političkom prodiranju u srednjoj i istočnoj Evropi. Ta je politika bila veoma blizu svome ostvarenju, kad su tri člana makedonske dinastije, Vasilije II. i njegove sestre Teofano i Ana, vladali istodobno Bizantom, Njemačkom i Rusijom. No već u doba ugovora kod Verduna (843), kad je država Karla Velikoga pokazala znakove jasnoga opadanja, opaža se u Bizantu dotle nenaslućena građevna i prometna živahnost. Društveni život pokazuje dobrih i loših karakternih crta, ali svakako znatan broj istaknutih ličnosti. Privlačna snaga Carigrada jača je nego ikad. Otmjenost društvenoga saobraćaja, ljepota i dragocjenost nošnje i nakita, čedna elegancija žena, koje su daleko hvaljene zbog svoje savršene



STEREOTOMIČKI PRIKAZ AJA SOFIJE U SOLUNU

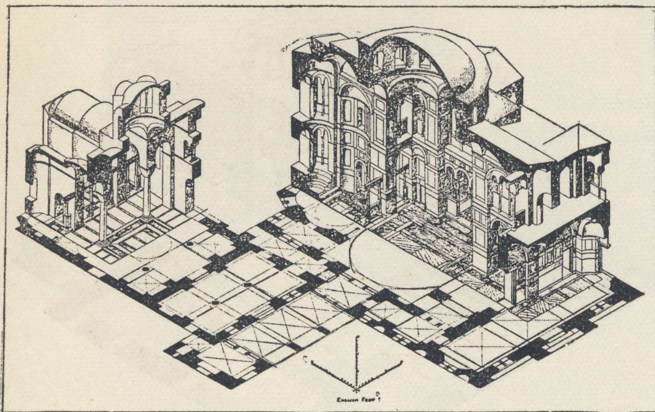
uglađenosti i korektnosti, sve to daje prijestolnici i pored neke licemjerne i neiskrene vanjštine vanredno ugodan, gotovo topao, duboko oduhovljen značaj. Tomu ima zahvaliti uspjeh svoje politike i u najtežim trenutcima Leon Mudri, kad je mogao dignuti protiv bugarskoga cara Simeuna srpskoga kneza Petra Gojnikovića, zatim Madžare, a protiv Madžara Pečenege, i opet protiv Bugara i Madžara hrvatskoga kralja Tomislava. Još veći uspjeh značilo je predobivanje Rusa, koje se, dakako, izvršilo u tri navrata, ali je započelo s pokrštavanjem Svjatopolka i s vjenčanjem Vladimira i Ane.

Bardina visoka škola sprema sada misionare u slavenske i tatarske zemlje. Da im poravna putove, traži biz. car sporazum s Rimom i vraća Ignatija na carigradsku stolicu. Nakon Ignatijeve smrti (879) Fotijevim je nastojanjem patrijaršijski dvor natkrilio carski u položaju kulturnoga središta, tako da je između svjetovne i duhovne vlasti došlo do natjecanja i čak do borbe prilikom četvrtoga vjenčanja Leona Mudrog sa Zoom, majkom Konstantina Porfirogeneta. Istok doživljava tako već u 10. st. veću strogost crkvene stege pod patrijarhom Nikolom Mistikom i čak reformu u redovništvu prije Clunyja time, što je gora Atos dobila nove isposnike pod vodstvom Atanasija.

Ekonomski procvat doveo je do reforme zakonodavstva. Justinijanovi zakoni redom su morali biti prevedeni na grčki jezik, jer više nitko nije znao latinski. Anakatartaza (ἀνακάθαρσις) znači izvod starijih odredaba, epanagoga (ἐπαναγωγή) izvod novijih. Priručnik (πρόχειρον) je uvod u pravno znanje, podijeljen u 40 naslova. Leon Mudri izdao je Bazilike, potpuni zakonik, koji međutim nije u cjelini došao do nas, ali su nam sačuvani naslovi u t. zv. Tipucitu (τί ποῦ κεῖται »gdje se što nalazi«). Fotijev utjecaj dolazi do izražaja u tome, što su iz zakonika ikonoborskih careva Leona III. i Konstantina V. izostavljene odredbe, koje su nam sačuvane u ruskoj »kormčaja kniga«.

Vremenu Leona Mudroga pripisuje se knjiga eparha ili prefekta. Carigradski eparh ili prefekt bio je odgovoran za javni poredak u gradu i na tržištima. Zato je morao suditi obrtnicima, među kojima je postojala specijalizacija do u tančine, tako da se pojedini obrtnik mogao baviti samo onim poslom, koji je strogo pripadao njegovu djelokrugu.

Međutim je dalje trajala društvena podvojenost između velikih posjednika, koji su htjeli prisvojiti svu vlast, pa i na štetu careva, kako se vidjelo u vrijeme Nikifora Foke, Ivana Cimiska, Barda Sklera i Barda Foke. Veliki posjednici iz Male Azije nisu posve umuknuli ni onda, kad je Vasilije II. svladao posljednju dvojicu. Štoviše, s neuspjesima činovničke vladavine dolazili su sve više do utjecaja. Treba međutim dopustiti, da su baš činovnici i donekle intelektualci svojim popuštanjem skrivili napredovanje Turaka u Maloj Aziji i osnivanje ikonijskog sultanata. Tako je u dva navrata, pod Leonom Mudrim (907) i pod Konstantinom X. (1081) Bizant sveden na najuže granice. Ali bizantinske su se ustanove sačuvale kroza stoljeća u izgubljenim krajevima: u južnoj Italiji, u Maloj Aziji i u južnoj



STEREOTOMIČKI PRIKAZ CRKVE SV. LUKE U FOKIDI

Rusiji. Ime grada Bazela (Βασίλεια) u Švicarskoj sjeća na cara Vasilija II., čija je sestra Teofano dugo tu boravila.

Nastojanje carskoga dvora, da se ističe pred patrijaršijskim kao rasadnik znanosti i umjetnosti, opaža se kod careva osobito u vrijeme Konstantina Porfirogeneta. Zanemarujući državne poslove tjerao je druge na rad i dao sastaviti enciklopedijske rječnike, koji su se ticali praktičnih i teoretskih znanosti. U knjizi o ceremonijama, kojoj je predložak *Katastaza* (Περὶ πολιτικῆς καταστάσεως) Petra Patrikija, opisuje dvorske svečanosti, krštenja, vjenčanja, krunidbe, pogrebe careva i carskih princeva, crkvene svečanosti i primanja poslanstava. Posebne odredbe predviđaju imenovanja namjesnika, vojskovođa, patricija. Sve su te svečanosti, ma koliko se činile isprazne, preuzete od Bizanta u svim apsolutističkim dvorovima, osobito u Francuskoj za Luja XIV., u carskoj Rusiji i u Turskoj, koja je najvjernije sačuvala biz. dvorske obrede sve do 1920.

Na književnom polju Teofanova je *Kronografija* (χρονογραφία) našla svoje nastavljače u djelima Josipa Genesija i Teodora Dafnopata. Konstantin iz Roda opisao je crkvu sv. Apostola, Simon Metafrast živote svetaca. Ukusna je zbog svoje zbirke pjesama antologija Konstantina Kefale. Suida je izdao svoj leksikon. Areta iz Cezareje istakao se je tumačenjima Euzebija i Apokalipse. Patrijarh Nikola Mistik ostavio je 150 pisama. Leon Đakon opisao je kao očevidac ratove Foke, Cimiska i Vasilija II. Ivan Geometar je u *Putu k raju* usporedio patnje naroda pogođena ratom s patnjama grešnika i njegove čežnje za duševnim mirom. Poviješću su se bavili Simon Magistar, Leon Gramatik, Teodozije s Melitene i nastavljač Hamartolove Kronike. Kristofor iz Mitilene u jampskim je trimetrima žigosao mane svoga vremena.

Vrijeme ratobornoga i učenjacima nesklonoga Vasilija II. znači zastoj. Pod Konstantinom IX. osnovana je filozofska i pravna visoka škola. Nastavnici su dobivali svilena odijela i poklone o Uskrsu, a morali su se povući u manastir, da se potpuno posvete znanosti. Na čelo filozofske škole dolazi Konstantin, kao kaluđer Mihael Psel, koji je ostao pod devet careva posve dvorski čovjek i napisao naduvenu *Povijest posljednjih sto godina* (Βυζαντινῆς ἱστορίας ἑκατονταετηρίς, 976—1077). Maloazijski ratovi stvorili su podlogu za bizantijsku junačku narodnu pjesmu, od koje je jedan primjer ep o Digenisu Akriti. »Digenis« znači čovjeka dvojakoga podrijetla, t. j. muslimanskoga oca i kršćanske majke, »akrita« znači krajišnika. Junak je pjesme valjda Sejid Batal Gazi, ubijen od Leona III. kod Akrojnija (740). Komentar »Bazilika« napisao je Mihael Atalijat.

U građevinskom slogu prevladavaju pod carevima makedonske dinastije orijentalni motivi. Zgrade su svečane, ali nisu ukočene, skladnost crta je sačuvana. Od Vasilija I. potječu t. zv. *Nova crkva* i carski dvor *Kenurgion*. Kao obrednik izrađena je u Carigradu knjiga o svecima kroz crkvenu godinu (*Menologium*) pod Vasilijem II. s vanrednim minijaturama. Takvo slikarstvo imaju crkve s Atosa, crkva u Dafni blizu Atene i kapadokijske crkve, urezane u kamenu.

Doba makedonske dinastije doba je nove saobraćajne organizacije po suhu i po moru. U ranijem srednjem vijeku lađe su male, brodar s mornarima sačinjava poslovnu zajednicu, u koju stupaju trgovci-putnici. Nesigurnost od pomorskih razbojnika traži putovanja u stanovito doba godine u pratnji ratnih brodova. Svaki je brod pored brodara i pomoraca imao svoju oružanu momčad ili družinu pod zapovjedništvom kapetana kao kod oružane pratnje u karavanskom prometu Bližega Istoka. Kao posrednik između vlasnika lađe i vlasnika tereta služio je, kao u karavanskom saobraćaju, pisar. Njegove bilješke, unesene u brodarsku knjigu, uživaju javnu vjeru pred sudom grada, kamo je lađa upućena.

Po nalasku biz. novaca iz 9. st. na Gotlandu čini se, da su biz. trgovci pod makedonskom dinastijom išli Crnim morem uz Don i Dnjepar te niz Dvinu u Baltik i tu zamjenjivali svoje proizvode za krzna i robove, koje su im izručivali Normani (Skandinavci). Kao luke dolaze u obzir prema zapadu Vineta, Rujana (Rügen), Ljubica (Lübeck), Björkö.

Uspjeh ovih poslova doveo je Skandinavce do toga, da sami zaposjednu porječje Dvine, Dona i Dnjepra i da osnuju rusku državu, koja je potkraj 10. st. zaprijetila Bizantu. Drugi ogranak Skandinavaca, t. zv. Normani, ugnijezdio se je u francuskoj Normandiji i u drugoj polovini 11. st. osvojio bizantsku južnu Italiju. Kako su i ovi Normani htjeli ići na Carigrad, uzdigla je nova opasnost vojničku dinastiju Komnena.

6. **Doba Komnena i Anđela (1081—1204),** posjednika vojničkih dobara u Maloj Aziji, doba križarskih ratova i normanskih nastojanja protiv carstva. Križarski ratovi imali su dovesti do kulturnoga zbliženja: s jedne su strane Bizantinci križarima posrednici za poznavanje Istoka, a s druge se strane Bizant sve više otvara viteškim idealima Zapada. Normanska nastojanja padaju u vrijeme, kad je carstvu prijetila opasnost s turske i s pečeneške strane. Da se obrani, moralo je tražiti mletačku pomoć, ustupiti dalmatinske gradove i dati Mlečanima tako opsežne trgovačke povlastice u Carigradu i po Levantu, da je time stvoren precedens za druge talijanske gradove. Kad se Manuel I. upustio u rat protiv Ugarske i Hrvatske, Normani provališe u Beotiju i Atiku, sjedišta tkalačkoga veleobrta, odakle su tkalci odvedeni u Italiju i Flandriju. Genovežani i Pizanci su se takmičili s Mlečanima usred samoga Carigrada potiskujući bizantsku trgovinu čak po Crnom moru. To izazove kratak, ali bezuspješan otpor poslije smrti Manuela I. Njegov rođak Andronik I. kao predstavnik grčkoga nacionalizma protiv »latinskih nametnika« zbačen je poslije pada Soluna (1185). Bolje sreće nije bila ni dinastija Anđela, koja se je imala boriti s Bugarima i Srbima i kojoj je zaprijetio već Henrik VI., sin Fridrika Barbarose i normanske baštinice Konstance. Na svršetku, kad je u samoj kući Anđela došlo do borbe oko prijestolja, uspjelo je Mlečanima svrnuti na Carigrad IV. križarski rat. Grad je osvojen 13. IV. 1204 i opljačkan. Križari, koji su se divili »jedinstvenoj ljepoti njegovih crkava i palača«, uništili su nebrojene umjetnine, spalili knjižnice, odnijeli iz crkava dragocjenosti i svetačke moći. Krilati konji s trkališta rese i danas trg sv. Marka u Mlecima. Carstvo je podijeljeno, a sam je Carigrad podijeljen u 8 dijelova, od kojih su tri dobili Mlečani. Na mjesto grčkoga uveden je latinski obred, a prvi latinski patrijarh bio je Mlečanin Tomo Morosini. Partenon, crkva sv. Djevice u Ateni, predata je latinskom svećenstvu. Peloponezom su vladali Francuzi. To je bio tragičan preokret poslije blistavoga uspona Bizanta pod Komnenima.

Sva je vlast bila prepuštena, u dotle neviđenom obimu, caru. To ističe pseudofotijski nomokanon patrijarha Teodora Balsama, ali traži ujedno od cara, da bude branitelj patrijarhove samostalnosti prema Rimu. Zbilja, prvi je Komnenac, Aleksij I., dao velike povlastice Atosu. Pod njim je Hristodul osnovao manastir na Patmu, otoku Apokalipse. Ivan Komnen dao je podignuti s manastirom Pantokratorom veliku bolnicu i medicinsku školu.

Vjerska svijest traži u vrijeme Manuela I. dublje osnove. Već je Konstantin (Mihael) Psel dao sastaviti opis krivovjerstava svoga vremena. Njegov učenik Ivan Italac (iz Italije) došao je do slaba glasa, jer je više cijenio Aristotela i Platona od samih crkvenih pisaca. Njegov se neoplatonizam naime ne bez razloga poređivao s istovremenim Abélardovim nazorima. Kad je Manuel I. poražen od Turaka kod Miriokefala (17. IX. 1176), pokušao je Teofilakt Bugarski sa svojim spisom o *Latinskim zabludama*, da razlici jedne i druge crkve dade što blaži izraz i da time pripremi podlogu jedinstvu crkava.

U drugoj polovini 12. st. ekonomska se blokada, pod kojom se Bizant već počinjao gušiti, osjeća na društvenom

stanju. Država ne može pokrivati svojih troškova i zato treba preuzimače javnih tereta, koji su ujedno primali kao pokriće za preuzete dužnosti manastirska ili druga zapuštena dobra na upravu (haristikariji). Vrijednost je novca, stvar nečuvena kroz 600 godina, oslabljena. Cijene su zbog toga kolebale usprkos strogom tržnom nadzoru. Zato se mnogo zamjeralo lakoumnom raskošju Manuela I. Sa svim tim, pripovijeda Benjamin od Tudele, Carigrad je živio u sjaju. Ljudi su se odijevali raskošno i bavili čitanjem. Tržište je pokazivalo šarenilo nošnja iz Mezopotamije, Rusije, Njemačke, Lombardije, Španjolske, Turkestana, Nubije. Ni Bagdad nije bio tako živahan. Naličio je Parizu pred revolucijom. Manuel I. nastojao je povećati povlastice već povlaštenoga staleža. Krunske zemlje nije smio kupiti svatko, nego samo odlični ljudi. Obrtna društva razlikovala su se po svojim zastavama i po nošnjama svojih pripadnika. Ali, i to se zamjeralo Manuelu I., nije stao na putu stvaranja kartela, koji su uništavali male obrtnike

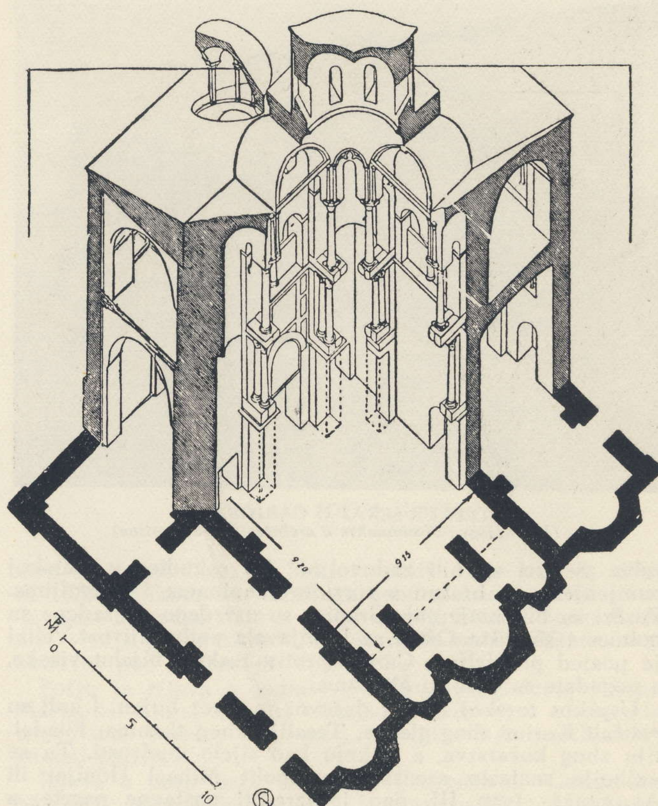
Dok je tako malo građanstvo bilo u beznadnom opadanju, čitali su se po salonima stari pisci: Heziod, Platon, Tukidid, Polibije. Jezik općenja je atički iz 4. st. pr. Kr. Ana Dalasena, majka Aleksija Komnena, svaki je dan kod ručka raspravljala o kojem klasičkom odlomku. Njezin sin Aleksije pisao je spise »protiv krivovjeraca«. Muzama je posvećena Aleksijeva oporuka u stihovima sinu Ivanu. Kći Aleksijeva Ana i njezin muž Nikifor Brijenije povjesničari su: ovaj potonji u Ksenofontovu slogu, dok je Ana svečanija. Mlađi joj brat, sevastokrator Izak, ostavi oktateuh, vodič kroz knjižnicu Saraja u 8 knjiga, i prispodobu starogrčke s bizantskom narodnom pjesmom. Manuel I. napisao je pohvalu astrologije.

Njegova je okolina skroz učena. Na dvoru su boravili Eustatije Solunski, Teodor Prodrom, Konstantin Manas. Mannuelova šurjakinja Irena bila je učena i duhovita. Njegov je dvorski povjesničar Ivan Kinam. Ali je sve to već živjelo u duhu starine. Tako su dva brata iz Hone u Frigiji, Mihael i Niketa, imali sto muka, da se razumiju s narodom. Prvoga, kad je kao nadbiskup Atene propovijedao s Partenona, nitko nije razumio. Niketa je iste poteškoće imao i u upravnoj službi; napisao je povijest 1118—1206 i obranu istočne crkve.

Mladeži je služio kao primjer zbog svoje moralne ozbiljnosti đakon Sv. Sofije, kasniji solunski nadbiskup Eustatije, čija su predavanja o Homerovim i Pindarovim pjesmama sačuvana isto kao i dopisivanje, pa i opis normanske navale na Solun.

Drugi đakon Sv. Sofije, Pselov učenik Teofilakt s Eubeje, stolovao je na Ohridu. Đakon Sv. Sofije bio je Solunjanin Mihael, koji je zajedno sa Soterikom Panteugenom kažnjen s krivovjerstva zbog spisa *Timariona* (*Τιμαρίων*), imitacije Lukijanovih dijaloga, gdje je žigosao carigradsko društvo. Uz njega se može spomenuti bizantski novinar Ivan Ceces, neiscrpljiv kao pisac i pjesnik (12.000 stihova), koji je svoj komentar k Ilijadi i Odiseji posvetio carici Ireni, rođenoj Njemici Berti, »najhomerskijoj vladarici Carigrada«. Pristojniji mu je brat i suradnik Izak, inače filolog i stihotvorac. Teodor Prodrom, nećak kijevskoga metropolita Ivana, pisca ruske kronike, pučki je proletarac. Njegov roman *Rodante i Dosiklo* (*Τὰ κατὰ Ῥοδάνϑην καὶ Δοσικλέα*) mnogo je bio čitan. Elegantnoj publici služio je svojim opisima događaja Konstantin Stilbo. Georgije Kedren je pisac, a Ivan Skilic prepisivač iste kronike. Povijest su još pisali Ivan Zonara, Konstantin Manas i Mihael Glika.

Drugo zlatno doba bizantske umjetnosti (prvo je Justinijanovo), koje je započeto pod makedonskom dinastijom, nastavljeno je pod Komnenima, ali i na tom polju, kao i u književnosti, opažamo znakove afektirane umišljenosti. Kao stari Grci, smatraju i Bizantinci toga vremena sve druge narode barbarima. Njihovo je slikarstvo međutim vjerno reproduciralo prirodu, i to u živim bojama. Individualne su crte česte i zanimljive. Graditeljstvo je raskošno. Komnenima su jednostavne linije palače makedonskih vladara preoskudne. Njihovi su dvorovi Bukoleon (lavlja usta kao u Mlecima) i Blaherne pri dnu Zlatnoga roga. Vanredno usklađena bijaše crkva *Chora* (Kahrije-džamija) s mozaicima, istovremenim s onima Sv. Marka u Mlecima (1095). Bizantskog su tipa mnoge sicilske crkve i crkva božićnica u Betlehemu. Bizantskih freska ima iz toga vremena po Italiji i Rusiji. Iz Carigrada su se izvozile rezbarije od slonove kosti, lončarski proizvodi, staklarije, kameje.



PANAGIA PARAGORITISSA, Arta
Stereotomički prikaz

Težnja za povratkom starini, toliko zastupana pod Komnenima, našla je svoj odjek — pod utjecajem brojne bizantske emigracije u vrijeme Andronika I. — u Italiji. Tu se kroz 13. st. vodi borba između latinskoga i talijanskoga jezika.

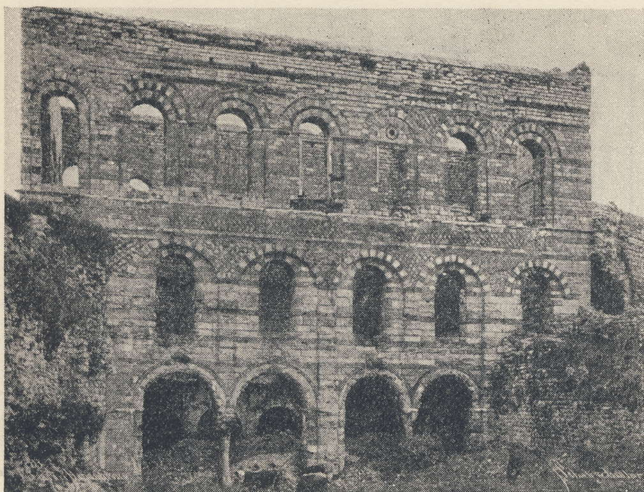
7. **Doba nikejskoga carstva (1204—1261)** doba je latinskoga carstva u Carigradu, kratkotrajne solunske kraljevine, kneževine Ahaje u Peloponezu i atensko-tebanske kneževine. Ostatci bizantske države okupili su se u Nikeji, u Trapezuntu i u Epiru. Nova je bugarska država, kao u Simeonovo vrijeme, zavladala kao carstvo Balkanom.

Intelektualci iz Carigrada, koji nisu prije pobjegli u Italiju, okupili su se u hladovini Nikeje, gdje je vladao Teodor Laskar, šurjak po prvoj ženi Stjepana Prvovjenčanoga. Carigradski patrijarh Ivan Kamater sklonio se u Bugarsku. U Nikeji je stoga poslije bugarskih pokolja po Trakiji bilo dosta pristalica unije s Rimom, uz koju su cijenu Genovežani, mletački suparnici, obećavali uspostavu staroga carstva. Protivniji su Rimu Epirani, osobito njihovi nadbiskupi u Ohridu i Naupaktu. Prvi od njih, Dmitar Homatijan, okrunio je epirskoga despota Teodora Anđela za cara.

U vrijeme uspona Bugarske pod Ivanom II. Asenom i u vrijeme opasnosti latinskoga carstva vjenča se car Ivan nikejski s Konstancom, kćerkom Fridrika II. Sicilija je opet dobila grčke škole. Sin Ivana i Konstance-Ane, Teodor Laskar II. pravi je učenjak: pod njim je Nikeja kulturna prijestolnica Istoka. Kad je Mihael Paleolog, zbacivši Ivana IV. i potukavši Epirce natrag zauzeo Carigrad s pomoću Genovežana, kojima je u Nimfeju priznao iste povlastice, kakve su imali Mlečani, govorio je učeni Senakherim o katastrofi bizantske kulture.

U zaposjednutoj Grčkoj ostali su kler i služba kao nakon normanske okupacije južne Italije. Grčki biskupi južne Italije (Nikola od Otranta) utjecali su u prilog unije s Rimom, ali s prividnim uspjehom. Protiv unije ustao je efeški biskup Nikola Mezarit, dok je Genovežaninu papi Inocenciju IV. uspjelo dobiti pristanak Nikifora Blemida.

Budući da su nikejski vladari pad carstva pripisivali društvenoj nesređenosti, uveli su smišljene socijalne reforme. U gospodarstvu se je imala postići nezavisnost od stranoga uvoza. Književnici se bave ratarstvom, stočarstvom, peradarstvom, vinogradarstvom. Dižu se žitnice, grade se ceste, suzbija se nezaposlenost, nastoji se, da u zemlji bude dosta



TEFKUR-SERAJ U CARIGRADU
(J. Ebersolt, *Monuments d'architecture byzantine*)

robe. Seljaci su bili zadovoljni. Za oskudice u Turskoj izmijenjeno je brašno s turskim tkaninama i draguljima. Porezi su bili umjereni. Granice su utvrđene. Izgrađene su bolnice i sirotišta. Oštro se kažnjavala podmitljivost. Veliki je posjed podijeljen. Carine protiv raskoši bijahu visoke, a pogađale su osobito Mlečane.

Usprkos turskoj blizini duševni je život bujan. Ljudi su veličali Korint zbog glazbe, Tesaliju zbog tkanina, Filadelfiju zbog kožarstva, a Nikeju kao sijelo mudrosti. Tu se najbolje snalazio atenski metropolit Mihael Honijat ili Akominat. Ivan III. dao je izraditi nastavne nacrte, a putem prepisivača stvarao je seoske knjižnice. Ministar nastave je Nikifor Blemid i uz njega Georgije Akropolit. Blemid je sam bio učitelj retorike, filozofije, prirodnih nauka, ljekarstva, matematike, geometrije, fizike, zvjezdarstva. Znamenita je njegova škola u manastiru Latri kod Mileta. Georgije Akropolit po carevu je nalogu išao po okupiranoj Grčkoj, da spasava ili prepisuje stare rukopise. Nikifor Blemid, koji je mnogo putovao, ostavio je svoje bogate putne bilješke. Njegova preradba Aristotelove logike služila je i po Zapadu, a adaptacija psalama prihvaćena je u ruskim i srpskim crkvama. Blemidov spis o vladaru (prethodnik Machiavellijeva *Il principe*), *Βασιλικός ἀνδριάς*, traži od pojedinca, koji ima vladati svojim narodom, da najprije uči vladati samim sobom i ugušiti ljubav i mržnju, osobito osvetljivost. Blemid i Georgije Akropolit, iako su željeli povratak Carigrada, žalili su u svojim starim godinama za Nikejom. Akropolitova povijest ide do 1261. I car Teodor Laskar, odan klasičnoj naobrazbi, bio je više profesor negoli vladar.

Osim spomenutoga Nikole Mezarita, biskupa efeškog, koji je opisao u tančine nekoliko monumentalnih zgrada po Zapadu, istakao se kao crkveni pisac njegov brat Ivan. Mnogo je čitana bezvrijedna Joelova kronika. Naprotiv je epitalam Nikole Irenika prigodom svadbe Ivana III. i Konstance značajan zbog opisa dvorskih obreda kod vjenčanja i zbog sloga grčkih narodnih pjesama.

Križarski ratovi donijeli su nekoliko ljubavnih romana o *Beltandru i Hrizanci* (*Διήγησις ἐξαίρετος Βελθάνδρου τοῦ Ῥωμαίου*) i o *Kalimahu i Hrizoroji* (*Τὰ κατὰ Καλλίμαχον καὶ Χρυσοῤῥοήν*), koji su po svoj prilici preradbe istočnih motiva.

Ohrid se htio mjeriti s Nikejom. Od Ivana Apokauka imamo obilato dopisivanje kao i od Georgija Krfskog i Dmitra Homatijana. Sva se trojica ističu kao oštri protivnici Rima. Homatijan je odlučno utjecao na Srbiju, koja se prije toga vremena držala više zapadnoga pravca. No dok su Ohriđani pisali više pučkim jezikom, zbog čega je krfski metropolit Georgije Bardan prekoren od Mihaela Honijata, voli Nikeja više starogrčki i time znači stjegonošu renesanse. Širenju grčke umjetnosti donose svoj prinos umjetnici, koji bježe iz latinskoga Carigrada u susjedne zemlje sve do samih Mletaka.

8. **Doba Paleologa (1261—1453).** Pod Paleolozima kulturna su nastojanja u sve većem nerazmjeru s političkim stanjem. Bizant se hoće duševno nadživjeti uoči materijalnoga umiranja. Država Mihaela VIII. (1261—1282) raspala se poslije njegove smrti. Sam je Carigrad bio iznakažen od križara, koji su pretvarali kuće u konjušnice i palače u vojne stanove. A intelektualci, naviknuli na nikejsku tišinu, nisu voljeli bučni prizor iznakažene i podivljale prijestolnice. Za njih nije glavno bilo carstvo, trulo i iznemoglo, nego stara slava grčkoga naroda. Namjesto bizantske imala je doći nacionalna grčka kultura. Iz Carigrada bježe sada opet umjetnici u pokrajinu. Mistra u Peloponezu dobiva svoje prve freske kao Komnenova crkva Chora, freske posve slične talijanskim primitivima.

Nesretna je vladavina Andronika II., čije je potomstvo po drugoj ženi Jolanti od Monferrata vladalo u gornjoj Italiji do 16. st. Andronik II. dijelio je vlast sa sinom Mihaelom IX. Kad je ovaj umro zbog lakoumnosti sina, mlađega Andronika, nastade sukob između unuka i djeda, i ovaj bude zbačen. Andronik III., sklon pustolovinama i lovu, umro je mlad i ostavio sina Ivana V. (1341—1391). Zbog regentstva zaratiše se carica udovica Ana i Ivan Kantakuzen, koji se kao Ivan VI. zacari, ali je bio prisiljen zatvoriti se u manastiru. Sada se carstvo sastojalo od nekoliko otoka i Trakije, dok su Turci vladali Galipoljem. Usto je Ivan V. imao protiv sebe sinove Andronika IV. (1346 do 1349) i Ivana VII. (1390), podržavanog od Bajezida. Naslijedio ga je učeni Manuel II. (1391—1425), muž Jelene Dragašević, koga naslijediše dva sina, Ivan VIII. (1425 do 1448) bez djece i Konstantin XI. (1448—1453), okrunjen u Mistri. Sofija, kći njegova nećaka Andrije, vjenčala se s velikim knezom moskovskim Ivanom Vasiljevićem III. Moskva je time preuzela zastavu dvoglavoga orla i nasljedstvo bizantskoga carstva (treći Rim).

Međutim su najprije Hohenstaufovci (Manfred), zatim Anžujci, kao nasljednici normanskih kraljeva, htjeli osvojiti Drač, Solun, Carigrad i obnoviti latinsko carstvo. No Francuzi su poubijani dobrim dijelom od grčkoga stanovništva Sicilije (sicilska večernja).

Na mjesto francuskih vitezova došli su u Bizant kao plaćenici Katalonci ili almugavare. Imali su nadomjestiti stare krajišnike (akrite). Kad je njihov zapovjednik de Flor (Blum) ubijen, zauzeli su Atenu i osnovali vojvodinu, koja je trajala 80 godina. Pod njima je obnovljena bogorodičina crkva u Partenonu, koje su ljepotu mnogo hvalili kao »najdragocjeniji dragulj na svijetu«. Akropola je nanovo utvrđena. U Ateni je otvorena pod Kataloncima filozofska škola. Kad je Nikeja u ono vrijeme osvojena od Turaka, pošli su preostali ondješnji intelektualci u Atenu i Mistru.

U Carigradu su se dalje vodile neprestane borbe među Genovežanima iz Galate, opkoljene tvrdim zidinama, i Mlečanima iz Pere. I druge talijanske općine, pa i Dubrovnik, imali su svoje zatvorene naseobine u Carigradu, kratko vrijeme čak Marseille i Barcelona.

Međutim susjedne su države, tako Bugarska, a osobito Milutinova i Dušanova Srbija, prisvojile u svome unutrašnjem državnom i crkvenom uređenju bizantske oblike. Pod Milutinom je mlada i hirovita Simonida umjela dati dvoru čisto bizantsku vanjštinu. Dušan je opet, premda sin bugarske majke, dugo živio u Carigradu i potpuno vladao onim grčkim jezikom, koji se govorio na zapadnom dijelu poluotoka. Srpskoga patrijarha Dušan je dao potvrditi od kaluđerstva na Atosu.

Kad su poslije Dušanove smrti turski brodovi pljačkali po Atosu, sagradiše kaluđeri t. zv. meteorske manastire u Tesaliji. Poslije pada Galipolja (1354) bježalo se iz Carigrada, tvrdi Dimitar Cidon, u Italiju, Španjolsku i preko Herkulovih stupova čak u Englesku. Kad su Turci zauzeli Jedrene, bili su u stanju zabraniti Ivanu V. popravak carigradskih zidina. Genoveški prihodi od carina nadmašili su 7 puta bizantske. Iz Crnog mora Genovežani su donijeli kugu u Carigrad (1348), koja se širila po cijelom Zapadu. Razorno djelovanje kuge opisali su po Tukididu Kantakuzen i Boccaccio. Kad je Carigradom vladao Andronik IV., izgrađena je minijaturna luka na Tenedu s gatom od mramornih stupova. Na brežuljku je bila gradska tvrđava, koja je služila kao uzor za Castel Nuovo kod Napulja i za Jajce.

Poslije smrti Ivana V. (1391) jedva je Manuel II. pobjegao iz turskoga taoštva, da se dade okruniti. Inače je bio prisiljen, kao kasniji »arhonti«, da surađuje kao vojskovođa s Turcima (početak stvaranja tursko-grčkog carstva).

Ali premda je Manuel II. uviđao neminovnost turskoga nadvladanja, ipak ga je prejako vukla čežnja za starom veličinom. Zato putuje po Zapadu k papi u Avignonu, boravi u Louvreu u Parizu, poklanja samostanu sv. Denisa rukopis Dionizija Areopagite. Bizantske umjetnine poklonjene su Martinu V. (1395—1410) i Ferdinandu I. od Aragonije (1412—16). Iz opsjednutoga Carigrada bježe pravi

Grci na Peloponez u Mistru, gdje ima pribjega iz Male Azije. Peloponez, uvelike slavenski, dobiva sada nanovo grčko obilježje, a Mistra je nova Nikeja. Dvor peloponeskih despota građen je u stilu dvorova talijanskih knezova toga vremena. Tu su boravili učenjaci, te su se čitali danomice klasični pisci. Gemist Pleton tumačio je Platonova djela. Pred Korintom je podignuta monumentalna zidina protiv Turaka nalik na Valerijanovu protiv Gota.

Gemist je htio uvesti po nikejskom uzoru opsežne socijalne uredbe. Tri su staleža imala postojati: 1) hranitelji (seljaci, vinogradari, pastiri), 2) njihovi pomagači (stočari) i 3) čuvari javnoga poretka, na čelu im sam vladar. Domobranstvo je imalo vršiti vojnu dužnost, a neborci su imali plaćati poreze. Svako nepokretno dobro pripada državi. Gemistove misli nisu daleko od Rousseau-ovih u *Contrat social*.

Poslije prve podsade (1422), poslije smrti Manuela II. (1425) i poslije turskog osvajanja Soluna (1430), koji su Paleolozi htjeli povjeriti Mlečanima, da od njega naprave druge Mletke, vidio je Bertrandon de la Brocquière carigradske visoke zidine, ruševine starih dvorova, basnoslovno lijepu caricu Mariju s Trapezunta i prisustvovao u crkvi sv. Sofije prikazu misterija trojice dječaka bačenih od Nabukodonozora u goruću peć. Car Ivan VIII. pitao ga je za sudbinu Jeanne d'Arc, spaljene od Engleza.

Car Ivan VIII., da dobije pomoć sa Zapada, bio je na saboru u Firenci pristao na crkvenu uniju s Rimom. Međutim je učeni Alfons V. iz Napulja htio krenuti na Balkanski poluotok i obnoviti staru slobodu u duhu renesanse. Pošto je Konstantin Paleolog posve potisnuo Mlečane s Peloponeza, bio je njegov dvor upravo sjajan: svi su se istaknuti intelektualci tadašnje Grčke još jednom nalazili na okupu, a k njima su dolazili kao na hodočašće talijanski humanisti (Filelfo).

I Konstantinov protivnik Muhamed II. nastojao je okupiti oko sebe učene ljude i čak glasovite slikare (Bellini). Za razliku prema grčkom nacionalizmu Paleologa isticao se je kao pravi tursko-bizantski car, kao predstavnik obnovljenoga jedinstva prednje Azije i Balkana.

Puk u Carigradu bio je protiv crkvene unije, koju je imao provesti u Sv. Sofiji, ranije moskovski metropolit, kasnije kardinal, Izidor. Već se onda tražio sporazum s osvajačem. Kad je grad pao u turske ruke, govorilo se po Carigradu, da je to kazna Božja, jer su vlastodršci otpali od stare vjere. Pad su Carigrada različito opisali Georgije Frantzes, Kristobul, Maloazijac Duka, Laonik Halkokondil, Nikola Barbar, Rus Nikola Iskinder. Talijan Puseulo napisao je o padu grada epsku pjesmu u 4 spjeva *Constantinopolis*. Na 30. V. 1453 dade Muhamed II. ispjevati hvale proroku u Sv. Sofiji. Grad je zatim opljačkan, ali mu je šteta, tvrdi se, bila manja negoli 1204. Folijanti iz knjižnice na Saraju služili su Turcima kao gorivo. Iza Carigrada došao je red na Atenu (1456), Mistru i Trapezunt (1461). Partenon je pretvoren u džamiju. Kardinal Besarion vidio je s padom Carigrada propast uma pred silom. Eneja Silvije Piccolomini tvrdio je, da su opet umrli Homer i Platon. No s padom Carigrada propao je i pokret za crkvenu uniju; potaknut iz čežnje za očuvanjem bizantske nezavisnosti imao je svoje protivnike i na katoličkoj i na bizantskoj strani. Zapadni su vladari htjeli obnoviti latinsko carstvo. A bizantski su zeloti iz pučkih slojeva mrzili učene prelate i voljeli pučku nego učenu crkvu. Umjerenjaci su tražili naprotiv od crkve, da se podredi političkim potrebama, jer da onda može najbolje služiti državi. Na čelu zelota stajao je nikejski patrijarh Arsen, koji je tvrdio, da su postupci Mihaela VIII. bezbožni i kobni za državu.

Kad je Arsen prognan, išli su njegovi pristalice u prostim odijelima (σακκόφοροι) od kuće do kuće i bunili narod protiv vlasti. Pomilovani od Andronika II. postigli su, da mogu odlučiti o izboru patrijarha kaluđeri s Atosa. Sada je izvršena eparhijska podjela crkava, podređenih carigradskoj patrijaršiji u Kavkazu, Krimu, Rusiji, Galiciji i Litvi.

U 14. st. javljaju se u crkvi hezihijasti, ljudi, koji hoće živjeti u miru, ali protivnici crkvene unije. Na njih je navalio Barlaam, redovnik iz grčke Kalabrije. Prepirka je bila filozofska. Hezihijasti su bili mističari i tražili doticaj s Bogom u molitvi. Za njih se zauzeše solunski nadbiskup Grgur Palama i Nikola Kabasila. Kroz četiri stupnja, govorahu, idu duše, koje traže Boga; duše su: šutljive; one, koje već uspijevaju; one, koje su uspjele i rijetko savršene.

Protivljenje uniji bilo je zbog tih utjecaja tako jako, da je Petrarca tvrdio, da su Grci još žešći protivnici kršćanstva od samih Turaka. Pokret protiv unije nije se stišao ni 1439 prilikom firentinskoga sabora, kad je bilo jasno, da samo zapadne države mogu spasiti Bizant. Josip Brijenije tvrdio je, da zapadnjaci ne misle spasiti Bizant, nego obnoviti pod Alfonsom V. latinsko carstvo.



CRKVA AJA SOFIJA U SOLUNU
(O. M. Dalton, *East Christian Art*)

Pošto je izjava o jedinstvu crkava proglašena u Santa Maria del Fiore, a grčki učenjaci pogošćeni u vladarskim dvorovima Ferrare i Firence, izjavili su se protiv unije istočni patrijarsi.

Izjava o uniji sačuvana je u Laurentiani. Carigradski patrijarh Josip Paleolog, koji je umro u Firenci, pokopan je u Santa Maria Novella, a u Rimu se nalazi lik Ivana VIII. i na portalu crkve sv. Petra basreljef, u kojem je prikazano, kako se je car ukrcao u Carigradu na putu u Rim, kako je došao u Ferraru, kako je boravio u Firenci i kako je otputovao iz Mletaka.

No u Carigradu, gdje su vladali Genovežani i Mlečani, nije uvijek zaduženi car mogao imati ugleda. A sam je grad pored lijepih zgrada imao mnogo ruševina. Crkve su propadale, a stanovnici bez zarade navikli su na besposličenje. Da car uzmogne pokriti troškove, morao je ustupati državna dobra. Dragocjenosti same krune često su bile zalagane. Nikefor Gregora ruga se bijedi carskoga stola. Često nije bilo sredstava za prehranu vojske. Ratarstvo se zanemarivalo. Krajišnika ili akrita bilo je nestalo, a veliki su posjednici već gledali, kako će se najbolje nagoditi s Turcima primajući islam. U Galati i Peri, poslovnim središtima Carigrada, kaže Francesco Balducci Pegolotti, nema uopće bizantske trgovine, već postoje samo mletačke, genoveške i katalonske. Genova je imala po Crnom moru svoje naseobine, svaku s posebnim statutom. Novac se uopće nije kovao poslije Manuela II. Ali dvorski ceremonijal, u tolikoj suprotnosti s bijedom, sudeći po Kodinoj knjizi, ostaje netaknut.

Pored tolike bijede škole su u punom cvatu, imaju pitomaca iz svih grčkih krajeva i sa samoga Zapada. Klasički su se pisci gutali. U predvečerje pada čitali su se Herodotovi opisi perzijskih ratova. Nesamo Solun i Mistra, nego i daleki Trapezunt njegovali su lijepu knjigu. I carevi su pisali, tako Mihael VIII. svoj životopis, Manuel II. bogoslovne radnje o podrijetlu Duha Svetoga i o muslimanskim krivovjerstvima. Njegovo dopisivanje sa Zapada bogato je i puno zanimljivih pojedinosti. Ivan Kantakuzen, kao car Ivan VI., kao monah Joasaf, ostavio je zanimljive uspomene.

Uopće, Bizant je imao u ovo doba najbolje povjesničare. Tako je Pahimer u heksametrima opisao svoj život, a u prozi povijest od 1261—1308. Manje je važna grčka povijest od rođenja Kristova do 911 od Nikefora Kalista Ksantopula. Mnogostruk je rad Nikefora Gregore, čija povijest ide od 1204 do 1359, ali je previše subjektivna. Tursku podsadu 1422 opisao je Ivan Kanan. Drugi Kanan, Kanan Laskar, opisao je put kroz sjeverne zemlje. Pad Soluna (1430) opisao je Ivan Anagnost. Georgije Frantzes, opisivač pada Carigrada, vodi svoju povijest od 1258 do 1476. Iz Mistre se Frantzes sklonio u Mletke. Njegov je stil jednostavan i lak. Drugi opisivač toga pada, Duka, dugo



CRKVA SV. IRENE U CARIGRADU

je živio u nadi na Lezbu. Laonik Halkokondil divi se Turcima i upravo im želi pobjedu. Njegov je stil pokraj sve načitanosti slobodan i prirodan. Efremova kronika od 10.000 stihova ide od Julija Cezara do 1261.

Za uniju se je zalagao žestoki i promjenljivi Ivan Bek, koji je čitajući Blemidove spise od protivnika unije postao njezin pristalica. Dimitar Kidon iz Soluna uvršten je među katoličke svece; preveo je na grčki »Sumu« sv. Tome Akvinskoga. Kidon je jedan od prvih Grka, koji je stajao u stalnoj umnoj vezi s Italijom. Za uniju se je borio i Besarion, jedan od najjačih predstavnika renesanse.

Među protivnicima unije istakli su se Georgije s Kipra, patrijarh carigradski, Marko, nadbiskup efeški, pa i prvi carigradski patrijarh pod Turcima Genadije Sholarije, bogoslov i filozof visoke naobrazbe. U pitanjima Aristotelove i Platonove filozofije oštro se je prepirao s Gemistom Pletonom. Njegove »Žalbe« sadržavaju mnogo pojedinosti o stanju Grka pod Turcima.

Mnogo su pisali hezihijasti Gregorije Sinaïta, Gregorije Palama (66 molitava za meteore) i Nikola Kabasila, koji se je mnogo poslužio djelom lažnoga Dionizija Areopagite. Kabasila, kasnije nadbiskup u Solunu, napisao je »sedam riječi (zapravo poglavlja) za nasljedovanje Kristovo« znatno prije Tome od Kempisa, čije je djelo izašlo tek u 15. st.

Gemist Pleton sa svojim neoplatonizmom već se odvaja od stroge vjere. Njegova je uloga važna u talijanskoj renesansi. Pleton je zavolio Mistru i tu je pokopan. Kad je grad pao u turske ruke, odnesen je njegov lijes u Rimini, u grobnicu porodice Malatesta. Njegova pisma i njegova djela mnogo su čitana. Gemistovo djelo o zakonima služilo je kao primjer utopiji Tome Moorea. Njegova je težnja, da u kršćanstvu oživljava nanovo mnogobožačku ljepotu. Njegovo oduševljenje za Platona zanijelo je i staroga Cosima de'Medici, koji se našao spreman poduprirati osnivanje platonske akademije u Firenci. Tu je Gemist napisao djelo o razlikama između Platona i Aristotela.

Pod starijim Andronikom hvaljena je rječitost Georgija s Kipra, patrijarha carigradskog. Njegov sljedbenik, Nikefor Humno, pisao je raspravu o retorici. Mazaris se trudio, da nasljeduje Lukijana od Samozate u svojem *Silasku u pakao* (Ἐπιδημία Μάζαρι ἐν Ἅιδου), istovremenom s Danteovom *Komedijom*, i u *Budnom sanjaocu*.

Filolozi iz 14. st. često su »korigirali« po svome ukusu stare tekstove. Pisci iz kasno rimskog vremena dobivali su izgled atičkog pisca iz Periklova vremena. Takve je izmjene izvršio Maksim Planud, koji je mnogo pisao i preveo na grčki rimske pisce (Katon, Ciceron, Cezar, Ovidije). Gramatiku i rječnik klasičnoga jezika napisao je Mihael Moshopul. Stara filozofija našla je poštovaoca u Teodoru Metohitu, koji se bavio i socijalnim pitanjima. Nikefor Gregora bio mu je učenik. Metohitova razmatranja, skopčana s anegdotama i dosjetkama, sjećaju na Montaigneove eseje. Kitnjast je i pun slatke miline njegov opis života u manastiru Chori. Bogato je dopisivanje i mnoge sholije ostavio Toma Magistar. Dimitar Triklinije tumačio je na uzoran način Pindara, Eshila, Sofokla, Euripida, Aristofana i Teokrita. Harmenopul je proučio i predjustinijansko pravo u svom *Heksabiblu*. Njegovo djelo služi kao priručnik u Grčkoj i Besarabiji.

Liječništvo stoji pod arapskim utjecajem, ali su i zapadne škole, osobito Pariz, bile u cijeni. U matematici i zvjezdarstvu dolazili su opet do časti Euklid i Ptolemej.

Među dvorskim pjesnicima spominju se Manuel Holobol i Manuel Fil. O praktičnom zvjezdarstvu pisao je jedan Teodor od Melitene. Usto je izdao spis o mudrosti (Εἰς τὴν σωφροσύνην) i političku pjesmu od 3000 stihova. Čini se, da je Teodor imao tu pred očima Boccacciovo djelo *L'amorosa visione*.

Morejska kronika (9000 stihova) opisuje latinsku vlast na Peloponezu, po svoj prilici prijevod s mletačkog. Roman u stihovima *Libistro i Rodamna* sličan je ranijem o Beltrandru i Hrizanci: mladić sanja o suđenici prije nego što se sretne s njom, ali je mora zadobiti teškim borbama. U 15. st. javlja se grčki prijevod romana o Fioru i Biankofioru, oko 2000 stihova u pučkom govoru.

U Mistri dolazi do izražaja slikarstvo u načinu renesanse. Nekad se mislilo, da su Giotto i Trecento začetnici toga sloga. Strzygowsky i Th. Schmidt misle, da je Sirija utjecala na Bizant, a Bizant na Zapad. Ch. Diehl misli na slučajnu istovremenost književnoga i umjetnoga pokreta.

Nakon uspostavljanja stare države došlo je, misli Diehl, do novoga kulturnoga vrenja. D. V. Ajnalov je, uspoređujući mozaike u Chori i u Sv. Marku u Mlecima, mislio, da je Italija utjecala na Bizant. O. Dalton ide u tom dalje. G. Millet međutim misli, da su iste stare oblike nadahnuli istodobno novim životom bizantski i talijanski umjetnici.

Što se bizantskih krajeva tiče, dolaze tu u obzir Mistra i Atos. Atos je međutim dosegao vrhunac svoje slave u 16. st. s Manuelom Panselinom iz Soluna. U Madridu i Parizu sačuvani su rukopisi i ikone ove periode, osobito rukopis povijesti Ivana Kantakuzena i prikaz hezihijastičkoga sabora.

B. k. pokazuje kroz to doba mnogo svježine i samoniklosti. Sve se to, doduše, oslanja na idealizirano prikazivanje starine, a k njoj bježe ljudi iz tmurne sadašnjosti u Nikeji, u Carigradu poslije 1261, u Mistri i u Italiji, izmučenoj unutrašnjim ratovima. Uz to Bizant i Italija stradaju istodobno od križara i doživljuju teške unutrašnje poremećaje. Gotovo bi se u tim prilikama moralo govoriti o istodobnoj renesansi južne Evrope. Ali talijanski je narodni organizam bio svjež i sazrio rano s Petrarcom i Boccacciom. U Grčkoj je naprotiv narodni pokret zapriječen u svom zamahu unutrašnjom negibljivošću državnoga organizma. Uz to je neposredna, svakodnevna opasnost kočila polet mlađega pokoljenja. Ali taj je polet, skučen kod kuće zbog unutrašnjih i vanjskih razloga, utjecao na neposrednu okolinu i djelovao neizbrisivo na naše krajeve i Italiju. Težnja za proučavanjem starih predložaka javila se je naime već pod Komnenima u Carigradu i našla novu pobudu u očajnoj borbi za spasenje povraćenoga carstva. Već su Talijani 14. st., Petrarca i Boccaccio, za razliku prema Danteu, ljudi novoga vremena. A obojica su slušala, osim Barlaama, surovoga i odvratnoga, ali načitanoga Leontija Pilata, također iz južne Italije. Redovnici po južnoj Italiji čuvali su dalje grčke rukopise. Roger Bacon javio je iz Engleske papi, kako je mnogo naučio s grčkim redovnicima Kalabrije. Francuzima su ti ljudi govorili »grisois«. Na tako pripravljenom zemljištu u trenutku nacionalnog umiranja južnoitalskih Grka vršila se seoba učenih Grka.

Carigrađanin Manuel Hrizolora imao je već kod kuće mnoštvo talijanskih slušalaca (Guarino), kad je pozvan u Firencu. Odavle je prešao u Milan i u Paviju. Nakon povratka stalno je zastupao Bizant na zapadnim dvorovima. Nastup mu je bio dostojanstven. Znanju znao je dati punu težinu; tako je bez sumnje jedan od reprezentativnijih učitelja, koji su se pojavili u talijanskim predavaonicama. Iza Hrizolore nisu zaostajali ni Gemist, ni Besarion, »Latinorum Graecissimus et Graecorum Latinissimus«. Svoju bogatu zbirku rukopisa Besarion je poklonio Mlecima, a sačinjava osnovu »Marciane«. Besarionova je slika na ulazu knjižnice.

Uzalud je Besarion do posljednjega trenutka pokušavao, da pobudi zapadne države na rat protiv Turske, ne bi li

ipak opet uspostavio Bizant. Književna nastojanja, latinski prijevodi klasičnih pisaca, studije o staroj filozofiji, sve je to išlo za tim, da pokaže, koliko Evropa gubi time, što prepušta propadanju zemlju, gdje su nastale te dragocjenosti.

Bizant je u trenutku svoga pada Evropi dao najbolje svoje sinove i najznačajnije svoje spomenike. Nije bilo zemlje u Evropi od Njemačke do Španjolske, od Engleske do Rusije, kamo nije došlo nosilaca biz. kulture. U dvorski život unijeli su Grci učtivost i značajnost, ali i suvišnost svojega ceremonijala, kojim se pod učenim Alfonsom V. kitila i Aragonija. Talijane su učili znanju o državi i o politici. Nitko nije bio sposobniji od njih, da iskiti svoje misli u ugodnim oblicima, da im dade što potpuniji izraz, da sve to uskladi nekom uzvišenošću. Ova uzvišenost, ova otmjenost Bizanta na umoru najsjajnija je ostavština, koju je jedna velika sredina dala ikada čovječanstvu.

9. **Doba narodne crkve (1453—1812)** ide od vremena pada Carigrada do sloma političkoga značaja patrijaršije pod Selimom II. S mirom u Bukureštu 1812 Bizant je konačno prestao, a na njegovo je mjesto stupila, odvojena moralno i materijalno od svoje bizantske sredine, moderna Grčka. Tri su čimbenika dala svoje obilježje kulturnom životu Carigrada: car, patrijarh i narod, okupljen u svojim obrtničkim društvima. Kad je car umro, predstavljao bi patrijarh novoga vladara narodu. U Sv. Sofiji patrijarh Genadij Sholarije bio je pri molitvi, kad se je pojavila turska vojska. Između osvajača i duhovnoga starješine osvojene zemlje došlo je do pregovora, nakon kojih je patrijarh predstavio carigradskom puku Muhameda II. u svojstvu novoga cara. Muhamed II. obećao je, da će istočnoj crkvi ostaviti potpunu samoupravu u njoj određenom obimu, da će priznati za patrijarha, isto tako kao i bizantski carevi, onoga, koga mu kler i narod predloži za potvrdu. Patrijarsi su imali biti oslobođeni od harača, a carigradskim je obrtnicima sultan značio zaštitu od konkurencije talijanskoga obrta. Sultan je zato, štiteći istočnu crkvu i domaću privredu, u pravom smislu i s mnogo više snage ispunio zadaću bizantskoga cara. K tome je narodno lice Carigrada ostalo nepromijenjeno, dok su Turci prevladali u onim kotarima, gdje se vršila sultanova vlast, oko Sarajskoga rta i u prostoru Sv. Sofije. Od novoga su stanja stradale odlične porodice, arhonti. Teško stanje nastupilo je odmah, pošto je sultan preuzeo vlast i na se prenio vrhovno vlasništvo nad cijelim nepokretnim dobrom podređenih mu krajeva. Svako vlasništvo na dobru, koje je pridržano državi, stjecalo se je samo koncesijom. Pripadnici odličnih rodova prelazili su, slobodnom odlukom, na islam, da dobiju ovakve koncesije. Oni, koji to nisu htjeli, tražili su utočišta u Erdelju, Poljskoj i osobito u Rusiji, na dvoru Sofije Paleologine, koja je iz svoga »terema« ruskoj politici dala pravac prema Carigradu. Što je patrijaršiji davalo osobit značaj, činjenica je, da su istočni patrijarsi Aleksandrije, Jerusalema i Antiohije priznali prvenstvo carigradske stolice. Usto je obim samoga Carigrada proširen. Grad se pod Muhamedom II., i pogotovo pod Sulejmanom II., obogatio i osilio. Ruševine su uklonjene.

Položaj je bizantskih emigranata, kulturne aristokracije, u tim prilikama ispao iz stvarnosti. Oni su izumirali ne ostavljajući nasljedstva ili ostavljajući takvo nasljedstvo, koje je izgubilo doticaj s domovinom.

No što se Carigrad mogao brzo oporaviti od pokolja 1453, razlog je u tome, što je sam osvajač podlegao čaru bosporske prijestolnice. Zato traže sultani pristanak carigradske svjetine, štite domaću privredu i traže sebi savjetnike u redovima samih Bizantinaca. I zbilja, svi oni, koji su svoju crkvu htjeli učiniti nezavisnom od rimske, od Kaira do Moskve i od Mletaka do Krete, bili su dosta brzo posve pouzdani sultanu. Često su sultani povjeravali utjerivanje poreza samim Bizantincima. Porezni zakupnici sačinjavaju nesamo novčano, nego i društveno novu silu, t. zv. arhonte, koji su u isto vrijeme pravni i poslovni zaštitnici svoje crkve. Među njima se isticao Mihael Kantakuzen, koji je, potplaćujući nekoliko vezira, dospio na utjecajni položaj, dok nije raskrinkan i pogubljen. Ali za njegovim su primjerom išli drugi arhonti, oprezniji i sretniji od njega. Njihov je utjecaj bio tako velik, da su čak kavkaski krajevi (Georgija i Iberija) opet osjećali uspomenu stare pripadnosti Bizantu. Svoju samoupravu sačuvali su Atos, Sinaj, Patmo, meteorski samostani u Tesaliji. Emigranti, koji su se nastanili u Rumunjskoj, nisu, za razliku prema onima na zapadu, izgubili doticaja s domovinom,



JUSTINIJANOV VODOVOD KRAJ CARIGRADA
(O. M. Dalton, *East Christian Art*)

nego su višem društvu dunavskih krajeva dali posvemašnje bizantinsko ili levantinsko obilježje. Mnogo se bizantinskih porodica iz Trapezunta sklonilo u perzijsku Armeniju i u krajevima zapadnoga kavkaskog Primorja. Svi ovi gledaju na patrijaršiju kao na svoje kulturno središte.

Ali dok su emigranti po zapadnim dvorovima gajili fanatičnu mržnju prema barbarima svih vremena, pa bili oni Perzijanci, Germani ili Turci, ovi su istočni emigranti osjećali istu nesklonost prema zapadnjaštvu u crkvenom i kulturnom životu.

Ovu je struju pokušala ublažiti mletačka republika, koja je imala brojne posjede u Grčkoj, osobito neka pristaništa na Peloponezu, na Kreti i Kipru. U vojnoj službi republike bilo je pripadnika bizantskih rodova (Paleolozi, Komneni, Ralli, Kalergi, Vlasti, Notare). U Padovi je grčki jezik sačinjavao predmet, koji se povjeravao Bizantincima boljih rodova. Dugo su Grci kao stratioti bili u mletačkoj službi. Još se 1612—18 govorilo, da bi jedan Paleolog iz Mantove kao Konstantin XII. imao dospjeti na bizantsko prijestolje. Onda je po zapadnim školama bizantologija bila u ponovnoj časti. Čitaju se braća Honijati, Ana Komnena, Zonara, Pahimer, Kedren, Halkokondil. Meursius izdaje spise Konstantina Porfirogeneta. Ali sa svim tim poznavanje je staroga Bizanta sve površnije. Nekoliko pustolova, koji su se izdavali za despote grčkih otoka (Jakob Bazilik, despot Paranaksije), dospjelo je čak na moldavsko prijestolje s naslovom bazileja.

Carigrađani su s omalovažavanjem gledali na ta nastojanja. Sultani su međutim naseljavali u grad nesamo Turke, nego i Grke iz trakijskih gradova u kuće, koje su emigranti bili napustili ili u one, kojih su vlasnici ili ubijeni ili protjerani. Doseljenikâ su tako davali Trapezunt, Eubeja, Hilija.

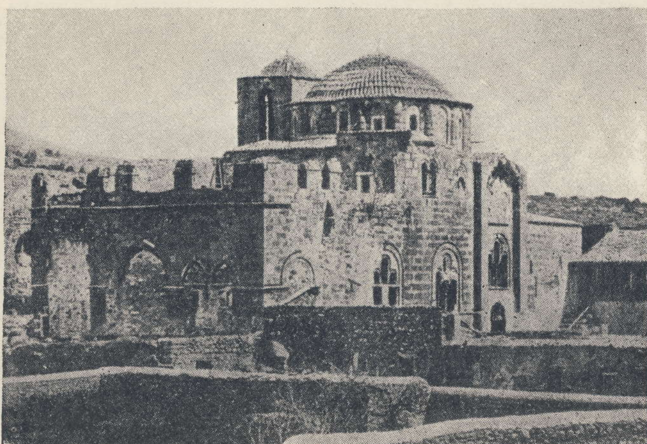
Patrijarhov stari dvor pretvoren je u kovnicu, polovica carigradskih crkava pretvorena je u džamije. Za kršćane je sačuvan samostan Studion, ali su se tu nastanili Armenci koji su svake godine davali sultanu 1000 zlatnika. Armenci su imali i crkvu sv. Jurja, najljepšu poslije sv. Sofije. Patrijarh je boravio u dvoru kod Sv. Parasheve kod Sas-Köja. Svaki put, kad je carski princ obrezivan, išli su u čestitke patrijarh i armenski biskup.

Židovska naseobina (40.000) bila je bogata. Potkraj 16. st. došli su i Španjolci. Njihove su žene umjele dobiti pristup u dvor. Do glasa je došao don José Miquez, vojvoda otoka Naksa.

Talijanima, zapravo Levantincima, potvrđene su samouprave njihovih crkvenih zajednica. Procesije su bile slobodne, a bilo je i mješovitih brakova. Manje su naseobine sačinjavali Francuzi, Nijemci, osobito Sasi iz Erdelja. U Carigradu su imali svoje utočište pretendenti na ugarsko, vlaško, moldavsko prijestolje, pa čak i Mlečani.

Pripadnici starih bizantskih kuća, koji su u Carigradu došli do ugleda, zvali su se arhonti. Nekima su priznate državne zemlje i neki novčani prihod (ῥογή) od 100 aspri svake godine, a da nisu mijenjali vjeru. Poturice, pripadnici starih rodova, stanovali su oko Saraja. Neki su opet dobivali u zakup carine.

Svima je ovima sultan bio izravni nasljednik bizantskih careva. To je vrijedilo osobito za one sultane, koji su, kao Murat III., bili sinovi grčke majke. Muhamed II. čak se je služio u dopisivanju s Mlecima samo grčkim jezikom. Nota-



SAMOSTANSKA CRKVA U DAFNIJU
(J. Ebersolt, *Monuments d'architecture byzantine*)

rijatski spisi glase »po carskom ovlašćenju« (*ἐκ βασιλικῆς ἐξουσίας*). Osim Hrizopege u Galati, gdje su pjevali dječaci, primala je posebne povlastice zajednica Otoka prinčeva blizu Carigrada, koji su bili na glasu zbog ljepote ondješnjih žena. Otok Halke bio je počivalište carigradskoga patrijarha isto kao Sozopol na Crnom moru. Partenon u Ateni bio je džamija, ali su se male atenske crkve držale bizantskih predaja. Narječje zajednice sv. Trojstva na Peloponezu činilo se Hopfu najbliže starom grčkom.

Otoci su dalje imali slobodu kao pod Bizantom. Sultan je tražio od njih »viglu«, t. j. stražarenje protiv gusara, a nije dizao janjičara ni tražio vršenje kuluka. Vladari otoka zovu se kao pod Bizantom *ἐξουσιάσται καὶ ἐπίτροποι*. Parom, otkuda je bila majka Murata III., i Naksom vladao je 1620 neki »Hrvat« Gašpar Gratiani. Hij, dugo pod Genovom, imao je glasoviti manastir s mozaicima iz vremena Konstantina X. Škola mu je bila »jedina utjeha naših duša, ljubljena i pobožna kuća za svu Heladu«. Mitilenske crkve imale su posebnoga arhonta, koji je upravljao svetištima Bogorodice, Limona, Mirtidiotise, sv. Mihaela. Na Rodu je iza pada vladavine križarskih vitezova vladao metropolit, dok je patrijarh imao stavropigiju sv. Mihaela u Kamiridionu. Kos se dičio svetištem svete Gospe od milosrđa (*ἐλεημωμήτρια*). Kao u mnogobožačko vrijeme svaki je otok sačuvao svoje svečanosti i mjesne pobožnosti. U tipicima iz turskoga vremena zabilježen je stari domaći ustav. Čak daleki Trapezunt sačuvao je svoje banove (*βάνδοι*), gradske suce (duumviri, *δυόκιδοι*) i vojvode (*πολέμαρχοι*).

I Atoska je gora sačuvala svoje uređenje, ali je njezino kaluđerstvo bilo podijeljeno u stranke. Dugo je Atonjanima uspijevalo, da svoje ljude uzdižu na patrijaršijsku stolicu. Samostani su i povrh razmirica između Esfigmena, Hilendara, Filoteje i Velike Lavre pažljivo čuvali svoje rukopise, potpomagani od rumunjskih, kasnije od ruskih vladara. Teško su podnosili, da su se carigradski patrijarsi miješali u njihove stvari.

Kasnije su uređeni odnosi Carigrada prema Antiohiji, Aleksandriji i Jeruzalemu. Do polovine 16. st. naime istočni su patrijarsi domaći ljudi iz Egipta, Sirije i Palestine. Ali 1534 jeruzalemski je patrijarh Grk German. Pod Sulejmanom II. patrijarh Sofronije, učeni Grk, već je umio zaokupiti pod svojom sudbenošću sveta mjesta. G. 1565 umro je u 116. godini aleksandrijski patrijarh Joakim, poštivan kao čudotvorac. Iza toga se, doduše, zabranjuju u Aleksandriji grčke knjige. Velika zaostalost opaža se u Antiohiji. Patrijarh je živio na Libanonu, a vjernici su mu bili raštrkani i zapušteni. Isto kao antiohijski patrijarh podržavao je i biskup Gore Sinajske veze sa Zapadom i primio (1581) poklone od Habsburgovaca. Do ugleda je došao Sinaj, kad je njegov biskup Kozma postao carigradski patrijarh. Na Sinaj su došli i kasniji carigradski patrijarsi, Jeremija III. (1733), Kiril V. i Kalinik.

S početkom 17. st. lokalne su samouprave u opadanju. Grčke zajednice po Italiji (u Mletcima, Padovi, Ankoni, Livornu, Mesini) uživaju još neku samostalnost. Međutim Padova je još uvijek kulturno stjecište zapadnih Grka.

I sultani su se u prvo vrijeme zanimali za grčke knjige. Za Muhameda II. tvrdi se, da je volio Carigrad kao i Teodorik i Simeun. Kako su pod njim prolazili prvi patrijarsi, ne zna se. Simeun iz Trapezunta platio je prilikom imenovanja pristojbinu od 1000 zlatnika.

No već rano carigradska je stolica bila predmet opasnih prepiraka. Sultanija Mara Branković podizala je na patrijaršijski položaj ljude svoga povjerenja. Za Peloponežanina Dioniza pristojbina je podignuta na 2000 zlatnika. Iza Srbina Rafajila i Grka Manasa opet je postao patrijarhom Simeun iz Trapezunta. Iza sultanije Mare njezina su svojta, zatim moldavski knezovi i na svršetku atoski monasi svojatali pravo, da predlažu patrijarha. Za neko su vrijeme Mlečani nastojali, da Grke na Peloponezu i na otocima zadobiju za priznavanje prvenstva rimske stolice. Arsen, glasoviti sin Mihaela Apostolija i tumač Euripida, otpremljen je stoga od patrijarha u Monembasiju, ali je sam prešao na uniju. Iskustvo rata oko Kipra, u kojem je grčko svećenstvo stajalo na turskoj strani, prouzročilo je, da su Mlečani napustili Arsena i priznali patrijaršijsku vlast na Peloponezu i jonskim otocima.

Do jačanja patrijarhova položaja dolazi potkraj 16. st. Dok je za uspostavljanje svoje vlasti patrijarh morao putovati od Peloponeza do Kavkaza i od Podunavlja do Egipta, a jedva je raspolagao crkvama, koje su ga mogle pogostiti (stavropigije), kasnije mu takva putovanja nisu više bila potrebna, jer je otpremao svoje punomoćnike, t. zv. eksarhe. Dok su patrijarha ta putovanja stavljala u opasnost, da mu se stolica proglasi ispražnjenom, što je donosilo sultanu novu pristojbinu za imenovanje (do 4000 zlatnika), postignut je od velikog vezira Ibrahima 1537 ferman, po kojem su tri istočne patrijaršije i njihove metropolije podvrgnute carigradskom patrijarhu.

Ujedinjenje područja grčko-istočne crkve kao u vrijeme Nikifora Foke dovelo je međutim do borbe s crkvama slavenske službe u negdašnjoj Srbiji. Za njih i za sve crkve u Bosni sve do same Posavine ustrojena je 1557 pod velikim vezirom Mehmedom Sokolovićem pećka patrijaršija.

Prostrano područje grčke crkve dalo joj je nesamo veće prihode, nego i značaj države u državi. Uz patrijarha stoje arhonti, pripadnici odličnih rodova, koji stvaraju u Carigradu patrijaršijsko vijeće, posebno zakonodavno tijelo za imovinska i crkveno-kulturna pitanja. Vijeće je pazilo na to, da muftije ne izdaju fetve, kojima bi se trošne crkve pretvarale u džamije. Iza vijeća stajao je carigradski puk u svojim obrtničkim društvima. Štitnici tih društava bijahu baš arhonti.

Sada ima patrijarh svoj dvor nalik na carski sa svojim ministrima (logotetima), arhivarima, rizničarima, protonotarima, ekonomima, arhiđakonima i primicerijima. Isto kao car, bio je patrijarh predstavljan narodu prilikom ustoličenja od arhijereja i arhonata. Zakonik za crkve podređene patrijaršiji zove se »tomos«.

Sultan je, kao i bizantski carevi, tražio od patrijaršije učitelje za svoju mušku djecu. Crkvenim su svečanostima prisustvovali predstavnici dvora, čak i veliki veziri (Sokolović).

Da veže uza se nepokorne pokrajine, nastojao je patrijarh kulturno dići svoje svećenstvo. Opet zna Bizant za glasovite nastavnike. Mnogi su, kao Teodozije Zygomala iz Nauplije, crpli svoje znanje na Zapadu. Drugi su preuzeli tumačenje starih tekstova (Matej Kamariotis). Crkvenu pjesmu njegovao je Manuel iz Korinta. Neki nastavnici kupe oko sebe po desetak pitomaca i putuju s njima za usavršavanje svoga znanja po Italiji. Učenik Arsena od Monembasije, Ivan Zygomala stalno je imao po 15 pitomaca. Često su sami arhonti uzdržavali i potpomagali škole.

Potreba za školovanjem klera osjetila se u jačoj mjeri nakon pojave isusovaca u Podunavlju i po Peloponezu (1582). Nadovezivanje na bizantsku predaju vrši se sada po primjeru Rima. Carigrad je naime poslije 1453, isto kao Rim poslije 476, prestao sa službenim zapisivanjem događaja (fasti). Ali je, isto kao Rim ranijega srednjeg vijeka, Carigrad imao mjesto fasta svoju pontifikalnu knjigu. Pokatkada se još pišu kronike od postanka svijeta. Isto tako kao papa u 7. i 8. st. stupa patrijarh u odnose s inostranim dvorovima. Grb je patrijaršije bizantski dvoglavi orao. U crkvi preblažene Djevice (*παμμακάριστος*) Mihael Duka i njegova žena, rođena Marija Paleologina, kitili su svojim slikama svod oko grobnice Aleksija Komnena.

Turci su na ta nastojanja gledali u težim vremenima s nepovjerenjem. Selim I. je bezobziran. Paleolozi Andronik, Nikola, Teodor i Demetrije po njegovu su nalogu po-

gubljeni. Kasnije su odnosi divana s patrijaršijom bolji. Dorotej iz Monembasije hvali u svom *Biblion historikon* Murata III.

Do trvenja je dolazilo, kad su se nedostojni ljudi dočepali patrijarhova položaja. Pijančevanja, potkupljivost, neznanje nisu rijetke pojave. Pripadnici klera često su trgovali mesom, mlijekom, namirnicama. Neki su opet prijavljivali i čak klevetali arhonte pred turskim vlastima. Kad je moskovska crkva proglašena patrijaršijom, nastojao je Carigrad školstvom ojačati svoj ugled. Arhonti dolaze opet do riječi. Među njima su pripadnici carigradskih, ali i maloazijskih porodica. Basnoslovno je bogat bio »Satanov sin« Mihael Kantakuzen, brodovlasnik, trgovac i veliki posjednik u isto vrijeme, koji je svojom raskoši zasjenjivao same vezire i uznemirivao Portu, dok nije uhvaćen i pogubljen. Andrija Halkokondil isticao se je svojom trgovinom s Rusijom. Demetrije Halkokondil bio je u isto vrijeme nastavnik i trgovac, a imao je i zbirku slika i rukopisa.

Slom velikog Mihaela Kantakuzena prijetio je, da će uroditi kobnim posljedicama za patrijaršiju. Mihael je imao dvorac u Anhijalu, držao je u zakupu solila i ribarnice cijeloga carstva, dobivao je od sultana za krzna svake godine po 60.000 zlatnika, mogao je staviti sultanu na raspolaganje do 60 galija. Pred njim je jahala oružana pratnja. Žena mu je je bila kći vojvode Mirčeta i vojvotkinje Čajne. Kći iz prvoga braka dobila je opremu od 20.000 dukata. Svoja pisma pečatio je dvoglavim orlom. Bio je gospodar Paranaksije. Kad je pogubljen (3. III. 1578), prodana mu je imovina na dražbi. Ljudi su se divili svilenim i brokatnim opravama, krznima, ćilimovima, zidnim zavjesama, draguljima. Nije čudo, da je Kantakuzen odlučivao o položaju velikoga vezira i da je poklonima držao u zavisnosti turske paše. Poslije njegova pogubljenja veliki je vezir omogućio sinu njegovu Androniku, da kupi očinsku kuću u Carigradu.

Primjer Mihaela Kantakuzena naveo je arhontske porodice na to, da sklone dio svoje imovine izvan Carigrada. Otuda nastaje iseljavanje arhonata u Moldaviju. Porodice bježe od raskoši. Muškarci su većinom veliki trgovci i istodobno sakupljači umjetnina. Žene im međutim vole svilene oprave i mnoštvo dragulja. Oko svake crkve okupljao se narod (λαός), većinom mali obrtnici. Da se iskažu pred drugima, arhonti su voljeli govoriti klasičkim starim jezikom.

Nekoliko ovih arhonata vladalo je u Moldaviji. Krunidbu je onda vršio patrijarh ili moldavski metropolit točno po bizantskom obredniku. Veza između Carigrada, Moskve, Egipta, Trapezunta (Georgije, Mingrelije, Abkazije i Iberije) podržavali su putujući kaluđeri, ponajviše s Atosa. Za putnike, koji su dolazili k patrijarhu u Carigrad postojalo je posebno svratište (seraj).

Nastojanja pape Klementa VIII., da Grke nagovori na uniju, djelovalo je povoljno na politiku Porte prema patrijarhu. U veljači 1601 patrijarh je dobio novi stan u blizini dvostrukoga svjetionika (Διπλοφανάριον) ili Fanara. Zgrada, gdje je patrijaršija smještena, morala je biti preuređena. Kasnije su se tražili »simbolički« prinosi iz svih biskupija podloženih Carigradu. Tako su doprinijeli do gradnje palače na Fanaru Trakija, Helada, Ahaja, Ilirik, Kampanija (oko Soluna), Helespont, Mizija, Makedonija, Tesalija, Srijem, Ligdonija, Pelagonija, Dalmacija, t. j. sve pokrajine negdašnjeg carstva.

Veze između arhontskih porodica i Moldavije u toliko su bile korisne za patrijaršiju, što je otuda dobivala obilate prinose. Arhonti su naime trgovci na veliko i nabavljači sultanova dvora, a roba im je prolazila kroz Moldaviju. Karavanski je saobraćaj bio također dobrim dijelom u grčkim (i armenskim) rukama. A za slučaj, da bi pojedinac pao u nemilost kod turskih vlasti, bila mu je uvijek crkva posljednje utočište.

Štoviše, neko se vrijeme činilo, da će staro carstvo nanovo oživjeti u Moldaviji. Murat III., sin jedne Grkinje, vjenčao se je s kćerju vojvode Mirčeta Čobana i Čajne, praunuke Đurđa Brankovića, po istom obredu kao sultanica Mara. Moldavski vojvode dobili su stari dvor Mihaela Kantakuzena nedaleko od Bogdan-saraja, negdašnjeg stana Varanga i Rusa. Patrijarh, koji je posredovao kod toga vjenčanja, dobio je t. zv. »čauševu kuću«, bogatu starim vazama. Moldavski vojvode pokazuju i kasnije veliku darežljivost, tako Minija i Radul u prilog »Meteorita«, Barlaamovih sljedbenika, i Mihael Hrabri u prilog same patrijaršije.



KAHRIJE-DŽAMIJA U CARIGRADU
(J. Ebersolt, *Monuments d'architecture byzantine*)

Pisci su zato veličali Mihaela: tako Georgije Palamed u jednom epu po uzoru Tassova *Gerusalemme liberata* i pučki pjesnik Stavrin, koji ga isporeduju s Digenom Akritom.

U teži je položaj došla patrijaršija u vrijeme Kirila Lukarija, rođenog 1. XI. 1573 na Kreti, valjda rođaka dubrovačkoga povjesničara Petra Lukarija. Kiril se je nalazio pred odlučnom djelatnošću isusovaca, koji su, oslanjajući se na francusko poslanstvo u Carigradu, imali veze i sa samim Divanom, te su nastojali zbaciti sve one patrijarhe, koji bi se protivili uniji s Rimom. Carigrad je sada poprište mračnih spletaka, a sam Kiril Lukari pet puta je progonjen. Sudeći po njegovim vezama s erdeljskim vojvodom Bethlenom i nizozemskim kalvinovcima reklo bi se, da je bio protivan isusovcima. Proturimska mu je stranka međutim predbacila, da je dao posvetiti za moskovskoga patrijarha Filareta.

To je bilo vrijeme velike novčane bijede za predstavnike staroga Bizanta. Desno i lijevo tražile su se potpore, a Moskva i Moldavija bile su prisiljene dati patrijarhu prihode nekih svojih crkava. Ondje su se smjestili kaluđeri-slikari, kojih su djela još danas sačuvana.

Međutim Lukari je dao donijeti iz Rima grčka slova za tiskaru, koja je smještena u Fanaru i izdala, osim djela Melentija Pigasa protiv prvenstva rimske crkve, crkveni udžbenik i prijevod Sv. Pisma. No tek što je taj prijevod izašao iz Fanara, nađen je Kirilo Lukari mrtav 7. VII. 1638.

Obvezana Španjolcima i Armencima u Peri, izložena nasiljima velikih vezira, koji su se bogatili od zbacivanja patijaraha (Partenije II. dao je 140.000 zlatnika), patrijaršija je spala na tanke grane. Partenije II., Joanikije, Kiril III., Atanasije III. i Pajsije izmijenili su se, često po nekoliko puta, na patrijaršijskom položaju. Spletkarenja između patrijaršije i dvora bila su na dnevnom redu. S padom pojedinoga vezira redovito je bio skopčan pad patrijarhov. Kad je zaštitnik Partenija II. pao u nemilost, uhvaćen je i pogubljen sam Partenije, a tijelo mu je bačeno s vješala u more.

To je navelo moldavskoga vojvodu Vasilija, da se zauzme za carigradsku crkvu. Bio je okrunjen po bizantskom obredniku i zvao se kao bizantski vladar Vasilije III. Njegov nasljednik Minija preuzeo je čak kao grb bizantskog dvoglavog orla i htio preurediti, na veliko zgražanje Dositija, patrijarha jeruzalemskog, cijelu istočnu crkvu.

U drugoj polovini 17. st. dođu na glas učeni ljudi (didaskali, filozofi, književnici). Opet se čitaju stari crkveni i svjetovni pisci (Sozomen, Teodoret, Kedren). Zakonske knjige Leona Mudroga (Bazilike) opet su u počasti. Opet zauzimaju prva mjesta u crkvenom zboru pripadnici starih rodova, koji su se bili razbjegli pred nasiljima sultanovih miljenika. Težnja je, da se viši položaji pridržavaju pripadnicima staroga plemstva. Tako se za patrijarha Dioniza IV. (1660) mislilo, da je potomak Komnena.

Poslije turskoga poraza kod Beča (1683) nastoji Porta, da se više oslanja na duhovnu vlast patrijarha i da diže njezin ugled. Da priveže dunavske vojvodine, postavljao bi im sultan kao vladare pripadnike bizantskih rodova. S time dolazi do novoga ugleda sama patrijaršija. Ali se pored carigradskoga ističu učenošću i drugi patrijarsi, osobito



CRKVA SAMOSTANA HILANDARA NA ATOSU
(J. Ebersolt, *Monuments d'architecture byzantine*)

jeruzalemski Dositije i Hrizanto Notara. Njihovim nastojanjima ima se zahvaliti novi procvat knjige.

Antim iz Iberije piše pohvalu Konstantina Velikoga i ponavlja prepirku o prednosti Platonove ili Aristotelove filozofije. Panajoti Nikuzije daje narodima i zemljama klasične nazive kao i Ana Komnena. Demetrije Kantakuzen razlikuje Helene od barbara. Nikola Mavrokordat citira stare Grke. Bizantska se povijest proučava iz starih pisaca i iz neobjelodanjenih vrela. Rukopisi se skupljaju desno i lijevo. Carigradske starine, koje je opisao Gilije, opet su predmet proučavanja. Nikefor Gregora i Laonik Halkokondil čitaju se nanovo.

Ovo oživljavanje staroga Bizanta ide uporedo s isticanjem istočne prema zapadnoj crkvi. Pri tome se pooštrava nepodnošljivost prema onim Grcima, koji su radi stalnoga doticaja sa Zapadom postali pristupačni zapadnoj kulturi. Najjače se izražava ta težnja u životopisima Dositija jeruzalemskoga i u njegovu prikazu istočnih crkvenih sabora. Tu on opisuje odnose crkve prema državi pod Rimom, pa sve do turskoga vremena, i prelazi na vladavine bizantskih careva. Hvali Justinijana, kudi Paleologe, jer su bili skloni uniji. Živ je njegov prikaz narodnoga pokreta (Nika) protiv Justinijana, Fokine vladavine, Heraklijevih ratova, doživljaja Justinijana II., ikonoborstva. Krivnju za raskol crkava pripisuje Dositije samo Rimu. Kad Dositije opisuje stanje crkve u 16. st., udara nemilosrdno po svim onima, koje on smatra krivovjercima, osobito po Kirilu Lukariju. Najteže izraze ima za križarska pustošenja 1204.

Dositije je rođen u Arošovu blizu Korinta. Iz susjedne Arte bio je pisac crkvene povijesti Melentije, pitomac sveučilišta u Padovi, gdje je učio liječništvo i filozofiju (iatrofilozof). Dugo je živio pod mletačkom vlašću na Peloponezu. Zato je njegov prikaz mnogo umjereniji, a vođen je težnjom, da u pitanju reformacije prisvoji Luterovo i Kalvinovo stajalište. U razlici prema Dositiju, koji ne napada Turke, Melentije je očito nadahnut nacionalnom i vjerskom mržnjom prema njima.

Od vremena renesanse je Padova čuvar bizantske tradicije. Leon Alatije zastupao je misao ujedinjenja istočne i zapadne crkve. Drugi su helenisti međutim prožeti idejama 18. st., tako da ih u Grčkoj drže za bezbožnike.

Carigradska akademija, koja je pod Kirilom Lukarijem došla do glasa, imala je kao upravitelja Atenjanina Teofila Skordala, koji je 1609—1614 bio liječnik i nastavnik u Mletcima. Skordal i braća Zygomala bili su oduševljeni za protestantizam na veliko zgražanje pobožnoga patrijarha Dositija. Učen je bio tumač kod Porte Panajoti Nikuzije. sin nekoga krznara, sakupljač starih rukopisa. Skordalov je nećak, Ivan Kariofil, pristalica njegova mišljenja, prisiljen ostaviti Carigrad. Konstantinu Kantakuzenu, stolniku u Vlaškoj, povjerio je svoj priručnik dogmata istočne crkve. Učenik mu je Aleksandar Mavrokordat, koji je zbog svoga znanja zapadnih jezika, postao glavni tumač kod Porte.

U Bukureštu su radili Nikola Keramej i Todor iz Trapezunta, hvaljeni kao nastavnici. Kostur, Arta, Patmo dobivaju nove škole. Glasovit je zavod u Jedrenima (1721). Carigradski »novi zavod« (φροντιστήρ) zna za dva odjela: jedan za znanosti, a drugi za književnost. Do potpune obnove carigradske »Velike škole« došlo je pod Aleksandrom Mavrokordatom u studenom 1709. Njegov je učenik bio Ivan Komnen, koji je za stolnika Konstantina napisao životopis cara Ivana VI. Kantakuzena. Pitomac talijanskih škola bio je Sebast Kimenet iz Trapezunta, koji se u svojim spisima iskazuje kao protivnik rimske crkve.

Polovica 18. st. zna za putujuće učenjake, koji idu iz Italije u Vlašku i u Trapezunt mimoilazeći Carigrad. Kakavela s Krete učio je dugo u Leipzigu i Beču prije nego što je išao u Rumunjsku. Od Konstantina Duke ostalo je dopisivanje u starogrčkom slogu. Cezarije Daponte napisao je u isto vrijeme poeme *Vrt gracija* i *Ogledalo žena*, a Ilija Menijat, Grk iz Mletaka, postao je upravitelj patrijaršijskih škola u Carigradu.

U carigradskom društvu poštovalaca staroga Bizanta pisala su se djela o državi uopće. Tako je po njima Dimitar Kantemir, moldavski vojvoda, prije Montesquieua, zamislio spis o »usponu i propadanju carstva«.

Ljudi čitaju nanovo Homera, Sofokla, Ezopa, Euripida, Pindara, Ksenofonta, Tukidida, Plutarha, Demostena, Izokrata. Ali i crkveni oci, osobito Gregorije od Nazijanza, Vasilije Veliki i Ivan Zlatousti predmet su pažnje. Uspomene na stari Bizant, koji je toliko prisutan u svakodnevnom životu, izblijeđuju prema proučavanju stare Grčke.

U početku 18. st. može se opaziti dublja promjena. Do toga se vremena o mogućnosti zbacivanja turskog jarma nije uopće raspravljalo. Patrijarh, kao drugi ustavni čimbenik, priznavao je sultana kao zakonitoga nasljednika bizantskih careva i predstavnika bizantske države. Što je više Turska opadala, to se više politika patrijaršijskoga dvora upravljala izvan državnih granica. Ali onda je prvo mjesto zauzimala bizantska carska ideja. Već su moldavski vojvode, na uznemirenje crkvenih krugova, mislili na uspostavljanje Bizanta s moldavskoga odskočišta. U početku 18. st. stupi na mjesto Moldavije Rusija Petra Velikoga. Doduše, patrijarh se boji pristati na uspostavljanje Bizanta s ruske strane. Ali je kulturni pokret toga vremena otvoreno upravljen u tome pravcu. Promjena se vidi po držanju najodličnijih predstavnika istočne crkve. Dok se jeruzalemski patrijarh Dositije snažno branio od pomisli, da bi mogao išta raditi protiv same turske države, njegov nećak i nasljednik Hrizanto Notara zauzima slobodnije stajalište. Hrizanto je boravio u Padovi i u Parizu. U Parizu je došao do uvjerenja, da bi samo Rusija mogla uspostaviti staro carstvo. Zato boravi Hrizanto najradije blizu ruske granice u Jašiju, osniva glasovitu školu i knjižnicu, a Carigrad smatra kao privremeno prolazište.

Međutim je dolazio iz Francuske novi pokret, filozofske misli 18. st., suprotne pojmu carstva, koje je već osuđeno nazorima Montesquieua, Voltairea i enciklopedije. Štoviše, sam se je Montesquieu u svojoj radnji o usponu i propadanju staroga Rima posve oštro oborio na Bizant. Malo ranije je Gibbon iznio o Bizantu jednako nepovoljno mišljenje.

No što je Fanar većma uviđao, da je bizantska carska ideja u izumiranju, to je jače bilo njegovo nastojanje, da toj ideji nađe ostvaritelja u moskovskom vladaru. Već u 17. st. metropolit Filadelfije Gerasim pozivao je cara Aleksija, da protjera Azijate iz Evrope i da slijedi primjer Aleksandra Velikoga. Od toga trenutka nisu prestajali pozivi ruskim carevima, da obnove bizantsku državu. Ne može se reći, da su ti pozivi bili bez odjeka. Pitanje se činilo posve blizu svome ostvarenju, kad je Katarina II. u savezu s Josipom II. krenula u rat, da svome mlađem unuku Konstantinu osvoji bizantsku državu.

U tom se pravcu kreću kulturne pojave fanarske sredine. Kod nje se ističu svojim vezama s Rusijom pripadnici društva krznara, bogati ljudi, pripravni podupirati patrijarha, osobito kad treba podmiriti pristojbinu za sultanovu potvrdu, i da dižu škole po otocima i u većim trgovištima. Među Fanariotima su tumači za strane jezike, koji znaju za državne tajne. Iz fanariotske sredine biraju veziri vojvode Vlaške ili Moldavije, koji nemaju utjecaj domaćih knezova, ali se pokazuju darežljivi prema crkvi. Pripadnici fanariotskih porodica imaju stolicu u patrijaršijskoj crkvi. Njihovom pomoću patrijaršija je uspijevala držati u podložnosti biskupije staroga carstva. Kad su 1766 i 1767 Peć i Ohrid došli pod Carigrad, bio je čak najveći opseg bizantskog carstva pod carigradskom patrijaršijom.

Stari crkveni običaji iz bizantskih vremena u 18. st. još su uvijek na snazi: tako uskrsni ples obrtničkih društava i javne svečanosti, koje su trajale tri dana, a obrtnička su društva učestvovala u crkvenim zborovanjima.

S vremenom su dobivali pravo na stolicu u crkvi i odlični ljudi iz pokrajine, ali se od njih tražilo, pa bili i negrčkog podrijetla, da se kulturno prilagode carigradskoj sredini.

Prevladavanje starih nazora vidi se i iz predsmrtne poruke Nikole Mavrokordata njegovu sinu Aleksandru (1729). Otac je tražio od sina, ma kakvo god bilo njegovo stanje, da nipošto ne napusti kuću, koju su u Carigradu sagradili pradjedovi, arhonti, otmjeni, pobožni, darežljivi prema svojoj crkvi.

Ovaj konzervativni duh nije se međutim sačuvao kod Grka u inozemstvu, a bilo ih je u zatvorenim vjerskim zajednicama po većim gradovima od Leipziga i Beča do Marseillea, Londona i američke Filadelfije. Grka je bilo također u Mlecima i u Trstu. Na ove su djelovale filozofske ideje, koje su ih odvajale od stare čežnje njihove fanariotske sredine. Ta je čežnja još živa neposredno pred francuskom revolucijom. Atanas Hypsilanti je, opisujući bizantsku veličinu (τὰ μετὰ τὴν ἅλωσιν), još izrazio, povrh raznolikosti raspravljenoga predmeta, nadu u uspostavu Bizanta. Sve je teže bilo vjerovati u to poslije mira 1774 i u vrijeme napoleonskih ratova. Kod Grka se javljaju dvije struje: jedna konzervativna, bizantska, a druga prevratnička, narodno-grčka. Grčkim nacionalistima nije do uspostavljanja staroga Bizanta, nego do osnivanja jedne od starih predaja nezavisne narodne države. Narodne težnje pod francuskom revolucijom isticao je vatreni Konstantin Rigas, pjesnik i borac, koji je 1798 ubijen po naredbi jednoga paše. Međutim su se još 1814 ustrojila dva društva (ἑταιρίαι), jedno u Ateni kulturnoga značaja (ἡ ἑταιρία τῶν φιλομουσῶν), a drugo u Odesi, političkoga značaja (ἡ ἑταιρία τῶν φιλικῶν) s izričitom težnjom za uspostavljanjem staroga carstva. Na čelu pokreta bijahu braća Aleksandar i Nikola Ypsilanti, pripadnici stare fanariotske porodice. Ali je »sveta četa« nastradala u sukobu kod Dragačana. To je bio posljednji pokušaj uskrsavanja staroga Bizanta. Od toga vremena sačinjavaju pristalice »velike ideje« samo neznatnu manjinu.

Posljednji period bizantske kulture najviše je pridonio tome, da se pojmu Bizanta daje nepovoljan značaj. Nema sumnje, da se Bizantincima oko Fanara moraju pripisati osjetljivi moralni nedostatci: prevrtljivost, težnja za spletkarenjem, neiskrenost, podmuklost pokraj sve slabije naobrazbe. Opadanje književne proizvodnje, površnost, neznanje, lakoumnost prosuđivanja, tako svojstvena Levantincima, težnja za isticanjem vanjskih prednosti pored unutrašnje praznine, sve to sačinjava ubitačnu protusliku prema kulturnom stanju 15. st., u kojem je Bizantu bila dosuđena tako uzvišena uloga u umnom preporodu Evrope.

Ali ne smijemo zaboraviti, da je duševno bolovanje bizantskog društva u 15. st. veoma brzo zatrovalo tursku sredinu i da je opet utjecaj te sredine kroz dugo vrijeme morao djelovati ubitačno na moral podjarmljenih Bizantinaca. Nesigurnost, u kojoj se je nalazila Porta pred tim uvijek budnim, umno jačim podložnicima, stvarala je nepovjerenje, koje se je trenutno znalo izroditi u bezobzirnu i nepromišljenu strahovladu pored dugih razmaka potpune apatičnosti. Posljedica toga morala je biti kod Bizantinaca neosjetljivost prema prednostima kulture i sve manja sposobnost za stvaranje novih kulturnih dobara. Kako je u tim prilikama samo jedna crkva mogla pružiti posljednju zaštitu od sigurne propasti, nije bizantska kultura mogla više zastupati šire vidike, nego se je ograničila na zastupanje svojega užeg vjerskog interesa. A. D.

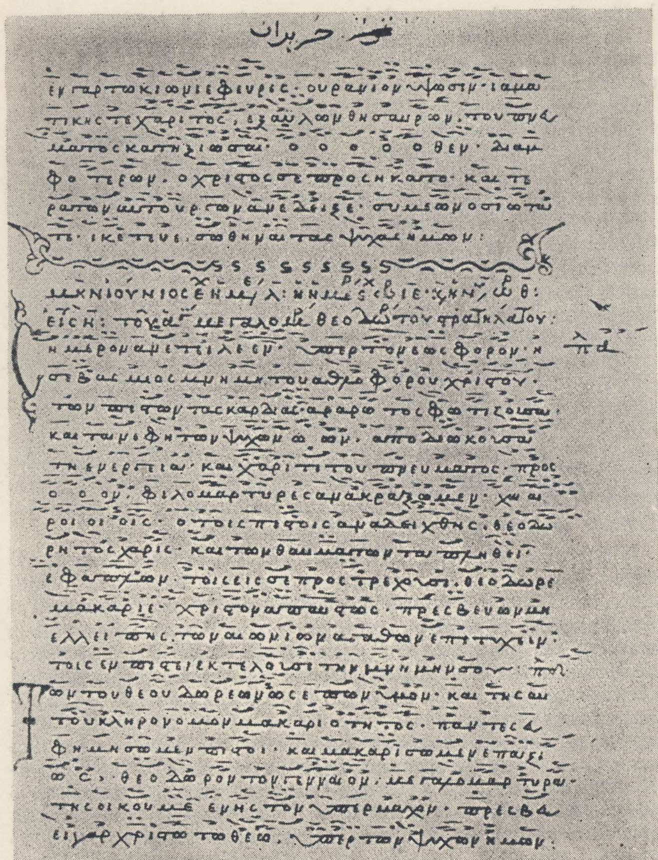
Bizantska filozofija. Početak bizantske ere obično se stavlja u doba cara Justinijana, iako se protiv toga iznose mnogi opravdani prigovori političke i kulturne prirode. Navodno zatvaranje novoplatonske škole atenske (529) ne predstavlja granicu između antikne helenske i kršćanske misli, već ima samo simboličko značenje, jer je pobjeda u znaku križa zapravo izvojštena već prije toga, dok su tragovi i ostatci staroga duha grčkoga i poslije toga potrajali i uminuli istom negdje u 9. st. Još od diobe rimskoga carstva pomalo se stvarao grčko-bizantski krug sa svojom nacionalnom, političkom i kulturnom osebitosti, ponajprije u prelaznom razdoblju, do kraja 6. st. Izgradnja kršćanske nauke u to doba u povodu i u borbi s heretičkim teologijskim spekulacijama pretežito se upire na platonske tradicije potječući iz Origenove škole, neko vrijeme osobito zastupane u Gazi od Prokopija, Eneje, Zaharije, dok novoplatonsku misao nastoji izmiriti s kršćanstvom tobožnji *Dionizije Areopagita*, koji je imao znatan utjecaj na skolastiku. Novoplatonizmu priklanja se Leontije Bizantinac i Maksim Ispovijedalac (Maximus Confessor). Aristotelovu metodu i principe uvodi u vjersku nauku *Ivan Filipon* i *Nemesije*, ali odlučan utjecaj tu dobiva ona tek po *Ivanu iz Damaska*, koji, stavljajući filozofiju u službu teologije, postaje prvi skolastik, što naučno utvrđuje i sustavno prikazuje kršćanski nazor, i time prethodi pravcu, koji se na Zapadu razvio osobito od 9. do 13. st., uzeo silan mah i iznio mnoge mislioce, dok je Ivan iz D. u istočnoj crkvi ostao glavni i najznačajniji njegov predstavnik (→ Ivan Damaščanin). Njegovo djelovanje pada u vrijeme potpuna zastoja znanosti, književnosti i umjetnosti, kad je i filozofski duh bio klonuo, pa se očituje ponajviše samo u sabiranju i tumačenju misli znamenitih učitelja i u spisima za pouku i moralno-religijsko unapređenje. Osim Ivana Damaščanina ističu se u to doba još Teodor iz Karije, Andrija s Krete, Tarazije.

Novi duševni život, po čemu i pravi bizantski period, nastaje početkom 9. st. Interes za klasičnu literaturu i znanost oživljuje, spisi starih grčkih pisaca počinju se tražiti, rukopisi se sabiru, i mnogo je djelo u tom nastojanju spaseno od propasti. Od cara Leona Isaurijca zatvorena carigradska škola uspostavlja se, i filozof *Leon* Bizantinac, učenik starijega Psela, samo po imenu poznata mislioca, počinje predavanja u njoj. Filozofijska misao nastavlja se većinom u izmjeničnoj prevagi Platonove ili Aristotelove nauke. Aristotelov pravac drži patrijarh *Fotije*, dok se njegov učenik *Areta* zalaže za Platona, a brinuo se i za to, da se sačuvaju Platonova djela. Iza duljega vremena pretežno školskoga zanimanja i rada, koje nije došlo do većega značenja, osobito se ističe *Konstantin* (Mihael) *Psel* (v.), pročelnik filozofa na akademiji, osnovanoj od Konstantina Monomaha, oštro pobijajući Aristotela i živo zauzet za Platona, u sukobu s drugom, također učiteljem u akademiji, kasnijim patrijahom Ivanom *Ksifilinom*. Nasljednik Pselov u časti pročelnika, *Ivan Ital* (v.), kao i učenik njegov *Mihael Efežanin* pokazuju interes i za Aristotela. Znatniji predstavnici bizantske filozofije, ponajviše Aristotelova pravca, jesu u 12. st. *Eustratije*, metropolita nicejski, *Teodor* iz Smirne, *Nikolaj* iz Metone; u 13. st. Nikefor *Blemid*, Georgije *Pachymer*, Monah *Sofonija*; u 14. st. Teodor *Metohit*, Nikefor *Humno*, car *Ivan VI.*, *Konstantin* i dr. Najistaknutiji predstavnik platonizma u 14. st. je Nikefor *Gregora*. Glavni predstavnici mističke struje jesu osobito opat *Simeon* (1092), Gregorije *Palama* i Nikolaj *Kabasila*. Za prevođenje latinskih spisa filozofskih na grčki zaslužni su naročito gramatik Maksim *Planud*, Gregorije *Akindyn* i Demetrije *Kydon*, koji su kao mnogi drugi u pojedinim raspravama ili u pismima obrađivali filozofijske teme, često u vezi s vjerskim i crkveno-političkim pitanjima, kakovo je na pr. poslije crkvenoga raskola bilo pitanje odnosa prema Rimu.

S padom Carigrada (1453) završava se bizantska era ne samo politički, nego i kao zasebna kulturno-historijska pojava. Interes za grčku obrazovanost, smisao za jezik, povijest i estetsku kulturu prenosi se međutim na Zapad i ulazi u humanistički pokret, u kojem bizantski učenjaci ostaju posrednici između staroga i novoga vijeka, a surađuju u njem osobito: G. Gemist *Pleton*, koji zajedno s kardinalom *Besarionom* oživljava studij Platonove nauke; na strani pristaša Aristotelove filozofije, ujedno kao protivnik Pletonov ističe se uz patrijarha *Genadija* osobito *Georgije iz Trapezunta* i *Teodor Gaza*, kao predstavnik čistoga aristotelizma na osnovi originalnih grčkih djela.

LIT.: K. Krumbacher, *Geschichte der byzant. Litteratur*, 2. izd., München 1897; Ueberweg, *Grundriss der Gesch. d. Philos.*, II. dio, *Mittlere oder die patristische und scholastische Zeit*, izd. M. Baumgartner, 10. izd. 1915.
A. B-a.

Bizantska glazba. Pod tim se naslovom razumijeva zapravo glazba sredovječne grčke crkve, jer je njezino sjedište bilo u Carigradu (Bizantu); od svjetske glazbe iz toga doba sačuvale su se samo aklamacije (v.). I bizantskoj glazbi, kao i sredovječnom Grgurovu koralu (glazbi zapadne crkve), nauka traži prve izvore na Istoku, dijelom



SREDNJOBIZANTSKA NOTACIJA. Menej iz g. 1374 (Iz djela V. Beneševića »*Monumenta Sinaitica*«, tab. 81.)

i u pjevanju u židovskim bogomoljama i hramu, jer je temelj pijevu prvih kršćana upravo psalmodija (v.) kao i pjevanje kàntika (cantica, v.). Prve vijesti o razvitku kršćanskog pjevanja potječu iz Sirije: iz Damaska i Edese širilo se to pjevanje u prvim stoljećima kršćanstva, a bilo je osnovano na pučkom pjevanju te proniknuto glazbenim elementima Blizoga Istoka. Novost, uvedena od sirijskih pjesnika (Efrem u 4. stoljeću), bila je u tome, što je metrika stihova bila upravljena po naglasku, a uvedene su bile i kitice (strofe). Napjev je pjesnik izmišljao zajedno sa stihovima prve kitice, a sve su se daljnje kitice pjevale po istom tom napjevu, pa su pojedini stihovi morali prema tome sadržavati jednaki broj slogova. Takvu je crkvenu himničku poeziju preuzela bizantska crkva i razvila je tijekom stoljeća u nove forme: *troparije* i *kontakije*, a od 8. st. i *kanone*. Bizantsko pjevanje (slično pjevanju ostalih kršćanskih crkava Blizog Istoka) njegovalo je tri vrste crkvenih popjevaka: 1. svečano čitanje evanđelja, koje se nazivalo εὐφώνησις; 2. bujnu melodiku, koja se razvila u himnama i antifonama; 3. aklamacije, kojima su se pozdravljali vladari i crkveni dostojanstvenici.

Glavni dio bizantske glazbe čine himne. Njihov se razvitak može podijeliti u dva razdoblja: jedno seže od 6. do 10. st., a drugo od 11. do 15. Najslavniji su tvorci himna u 6. i 7. st. Roman i Sergije. Glavni oblik njihovih himna, kontakij, sastojao se od 20 do 30 podjednakih kitica; na početku su bile do tri kitice različitoga metra kao uvod; ostale su kitice imale još i jednaki pripjev. Početna slova pojedinih kitica činila su akrostih, kakav je bio prije već uobičajen u poeziji semitskih naroda. Drugi oblik bizantske glazbe, kanon, uveo je kretski biskup Andrija (oko 650 do 720). Kanon je pjesmotvor velikoga opsega; sastojao se od devet (ili osam) oda s više kitica. Sadržaj je vezan više ili manje sa starozavjetnim kanticima, uvijek u jednakom poređaju. Kako su svi kantici hvalospjevi, osim pjesme, što je govori Mojsije na umoru, to se u kanonu često izostavljala druga oda, ali su je ipak brojili, pa je iza prve ode slijedila odmah treća. Svaka je oda imala svoj napjev (εἱρμός), po kojemu su se pjevale sve njezine kitice. Glavno je djelo biskupa Andrije *Veliki kanon*. Drugi su ugledni pjesnici-skladatelji kanona Ivan Damaščanski i Kuzma Jeruzalemski. Njihova su djela sačuvana u zapisima još iz g. 1000. Ivanu Damaščanskomu pripisuju najveći broj tekstova u zborniku Ὀκτώηχος. On je taj zbornik zajedno s Kuzmom uredio dodajući mnoge nove pjesmotvore. Naziv toga zbornika potječe od poređaja tekstova prema osam glazbenih tonova (ἦχος). U drugoj polovini 9. st. zbila se važna promjena. Do toga doba pjesnici su sami stvarali i napjeve svojim djelima; bili su prema tome *melodi*. U 9. i 10. st. počeli su dijeliti te dvije djelatnosti. Napisan je velik broj tekstova za nove kanone, a pjevali su ih po već poznatim i uobičajenim napjevima; zato se pjesnici toga doba nazivaju *himnografi*. Kanon je postao sastavni dio bizantske liturgije; time je počelo drugo razdoblje u pjesništvu kanona, koje je potrajalo do 11. st., kad je završen i razvitak liturgije. No tad se počela razvijati sve bujnija melodika, osobito u 13. i 14. st. Tvorci samih novih melodija nazivali su se *melurgi* ili *majstores*. Stariji napjevi bili su jednostavni (σύντομον μέλος), a novi kićeni (ἀργὸν μέλος). U početku 15. st. prestaje i to razvijanje melodike, pa se u crkvene pijevnike uvrštavaju nove popijevke, samo rijetko, i to prigodice.

Najglavnije su knjige bizantske crkvene glazbe ove: 1. *triodion*, koji sadržava službe korizmenoga doba do Uskrsa; naziv je knjizi postao zbog toga, jer se u to doba izvode kanoni od po tri ode (mjesto uobičajenih devet); 2. *pentekostarion*, koji sadržava službe od Uskrsa do prve nedjelje po Duhovima; 3. *oktoechos*, koji sadržava službe od prve nedjelje po Duhovima do korizmenoga doba; u njemu su skupine od osam tonarija za nedjeljne službe Božje, poredanih po osam tonova (ἦχος); 4. *parakletik*, koji je zapravo suvremeni prošireni oktoechos; 5. *meneji* u 12 knjiga, koji sadržavaju službe za blagdane svetaca cijele godine; tu su i legende o svecima i himne u slavu njihovu.

Svi su napjevi u tim knjigama zapisani povrh tekstova posebnom notacijom: bizantskim neumama. Ove je uspjelo odgonetnuti tek u novije vrijeme, jer se zapisi najstarijih rukopisa bizantske crkve veoma razlikuju od onih iz kasnijega doba (13. st.); dok su neumirani kodeksi rimske crkve (od 9. st.) veoma slični čak i onima, u kojima su neume — prema Guidonovu postupku — upisane u crtovlje. U početku 19. st. grčko svećenstvo nije uopće znalo više čitati rukopisnih zapisa melodija. Po reformi, što ju je 1820 proveo Hrisant (Χρίσανος) iz Madita, biskup u Draču u Albaniji, dali su starim znacima novo, samovoljno odabrano značenje, pa se od toga doba počelo prema tom značenju izvoditi liturgijsko pjevanje u grčkim crkvama.

Ipak je i starija bizantska notacija danas dobro poznata. Znakovi su te notacije već od davnine označivali intervale (za razliku od neuma latinskih zbornika, koje nisu nigda označivale intervala). Najstariji su znakovi, ekfonetski, služili najviše u knjigama s evanđeljima i lekcijama. Sama notacija razvijala se stoljećima, pa se razlikuju tri vrste: od 8. do 12. st. paleobizantska notacija s crtama i točkama; od 12. do 15. st. srednjobizantska (okrugla) notacija; od 15. do 19. st. kasnobizantska (kukuzelska) notacija. Kako se za čitanje ove posljednje notacije sačuvalo dosta malih priručnika, »papadika«, s uputama za čitanje, to je pošlo za rukom odgonetnuti najprije ovu notaciju (O. Fleischer, H. Riemann, A. Gastoué). Kasnije su H. J. W. Tillyard i E. Wellesz našli jedan nezavisno od drugoga ključ za čitanje srednjobizantske notacije. Ovi su istraživači na temelju podataka bizantskih pisaca o glazbenoj teoriji utvrdili, da t. zv. bezglasni znakovi notacije označuju upravo ritamske vrijednosti. Starija istraživanja bizantske glazbe bavila su se najviše ispitivanjem tonaliteta i njihovih odnosa prema starogrčkim ljestvicama i sredovječnim latinskim tonovima (tonus): osim toga uočila su i utjecaje Blizoga Istoka na melodijsku strukturu napjeva bizantske glazbe.

Danas je objelodanjen već veći broj starih zbornika bizantske glazbe. U novije vrijeme zanima se za to u Danskoj K. Jeppesen, koji uređuje Acta musicologica. Prepisuju se stare melodije sve od 12. st. Poznata su imena pjesnika-skladatelja, meloda, himnografa i melurga. Među melodima ističe se i jedna žena: ugledna Bizantinka Kasija spjevala je i skladala početkom 9. st. veći broj crkvenih popjevaka, koje su se sačuvale zajedno s napjevima. Bile su cijenjene već za vrijeme njezina života: najpoznatija su tri t. zv. idiomela, o rođenju Spasitelja, o rođenju sv.

Ivana Krstitelja i za veliku srijedu. Bizantska je glazba vršila znatan utjecaj na bugarsku (v), rusku (v.) i srpsku crkvenu glazbu (v.).

LIT.: O. Fleischer, *Neumenstudien*, sv. III., Berlin 1904; H. Riemann, *Studien zur byzantinischen Musik*, Leipzig 1915; A. Gastoué, *Catalogue des Mss. de musique byzantine*, Pariz 1907; H. J. W. Tillyard, *Byzantine Music and Hymnography*, London 1923; E. Wellesz, *Byzantinische Musik*, Jedermanns Bücherei, Breslau 1927. B. Š.

Bizantska književnost. Dok je na zapadu širenjem rimskoga gospodstva latinski jezik zavladao i izvan granica Italije u provincijama Hispaniji, Galiji i sjevernoj Africi, tako da se je iza diobe carstva Zapadno rimsko carstvo sastojalo iz jedinstvenoga polatinjenog područja, nije se u Istočnom carstvu latiniziranje provincija izuzevši Rumunjsku nikada ozbiljno ni pokušavalo. Kada se je Istočno carstvo od Zapadnog posve bilo odijelilo, našlo je u grčkom jeziku ekvivalentnu nadoknadu latinskoga, ali za greciziranje Istoka nije bilo nužnih preduvjeta, te se raznojezični dijelovi carstva nikako nijesu priljubili središtu, t. j. Bizantu. Grci uopće nijesu imali asimilacione snage niti političke sposobnosti, da bi po primjeru Rimljana inorodnim plemenima znali nametnuti svoj jezik. Povrh toga sukobili su se u Aziji sa konzervativnim prastarim istočnjačkim kulturama, kojih nije bilo moguće pobijediti.

Tako se gospodstvo grčkoga jezika ograničilo na posve usko područje, jer je većina nehelenskih naroda, kao Armenci, Gruzijci, Sirci, Arapi, Kopti, Bugari, Srbi i Hrvati, iako su došli pod utjecaj ili u sklop Bizantskog carstva, očuvala nacionalno obilježje, u prvom redu narodni jezik. Taj nepremostivi jaz između strukture Istočnog i Zapadnog rimskoga carstva pokazao se osobito kod pokrštavanja provincija.



CRKVE SAMOSTANA SV. LUKE U FOKIDI
(J. Ebersolt, *Monuments d'architecture byzantine*)

Na Zapadu se to izvršilo posve jednolično s pomoću latinske liturgije, dapače i kod neromaniziranih sjevernih Germana. Tako je latinski jezik u zapadnoj Evropi zadržao svoj dominantni položaj u službi Božjoj, diplomatskom saobraćaju, u nauci i dosta dugo u literaturi. Na istoku razvile su se prilike drugačije. Premda je grčki jezik imao starije pravo od latinskog da postane sveopćim crkvenim jezikom, ipak on nije nikada na istoku bio tako raširen kao latinski na zapadu. Sveto Pismo bude naime vrlo rano prevedeno na armenski, gruzijski, sirski, koptički, gotski i na slavenske jezike, kako se je i propovijedalo i služba Božja obavljala na tim jezicima. I za crkveni raskol bile su odlučne jezične i nacionalne razlike, tako da su dogmatske nesuglasice bile od sporednoga značaja.

Udaljivši se od stare grčke kulture i helenizma počivala je bizantska kultura na kršćanstvu, i to u njegovu orijentalnom obliku. U Bizantu je već pod Konstantinom Velikim (324—337) vjera postala državnom funkcijom, a car je kroz cio srednji vijek kraj svih crkvenih sabora bio vrhovni sudac i u vjerskim pitanjima. Za Konstantina Velikog još su mnogi književnici pogani, dok je službeni jezik latinski, država se nazivlje rimskom, a sami Bizantinci Rimljanima (grč. Ῥωμαῖοι). Justinijan I. zatvara 529 atensko filozofsko učilište. Tim je povukao granicu između grčke starine i bizantskog srednjeg vijeka. Do Justinijana bijahu carevi Rimljani, od njega dalje su Grci ili helenizirani barbari (sam Justinijan bio je Ilirac). On je zadnji car, koji je vladao cijelim područjem oko Sredozemnoga mora, gdje se iza Aleksandra Velikoga bila raširila helenistička kultura od Eufrata u Aziji do Masilije u Galiji, od nilskih obala do dalmatinskih otoka. Iza Justinijana vladaju bizantski carevi samo Istokom, a Zapadno rimsko carstvo se seobom naroda raspada na bezbroj barbarskih područja. Dok je dakle kontinuitet Zapadnog rimskog carstva bio iza 476 prekinut provalom Germana i za nuždu 800 obnovljen od Karla Velikoga, nema u Bizantskom carstvu nikakva prekida od postanka njegova 395 do pada Carigrada 1453. Bizantinci doduše službeno zovu Carigrad Novim Rimom (Ἡ νεωτέρα Ῥώμη) Grčko ime nije više oznaka rase, nego posve osebujne kulture. Carevi se okružuju dvorjanicima, vrlo kompliciranim ceremonijalom, najviši funkcionari postaju vladajućom kastom, a narod nema nikakva udjela u upravi. Sve to naliči na azijske despotije, a klanjanje pred carem sjeća na istočnjačke silnike. Greciziranje zakona zapravo je također približavanje pravnih običaja azijskom shvaćanju. Zapadna se crkva mnogo mirnije razvijala, riješivši kristološke probleme nepokolebivim ugledom sv. Augustina. U Bizantu vodile su se stoljećima ogorčene borbe radi prirode Kristove i njegova odnosa prema Duhu Svetom. Sve se to odrazuje u književnosti kao i svađa oko svetačkih slika, koja se razmahala pod utjecajem islama, koji slikâ ne poznaje. Stišavši tu borbu postaje istočna grčka crkva jedinstveno nacionalna, pogotovu kada se je odcijepila od Rima. Tako su cijelom životu srednjovječnog Bizanta udarile žig vjerske svađe i teološke rasprave. Istom 11. st. pod Komnenima mijenja oblik te ukočene arhaističke kulture.

To su historijske pretpostavke za razvitak bizantske literature, koja seže od Justinijana do pada Carigrada. Provincije pri tom dolaze malo u obzir, sav kulturni život gravitira prema carskom dvoru u Bizantu. Razdoblja te literature jesu: I. cvjetanje od Justinijana do Heraklija (527 do 641), II. nazadovanje (641 do 850), III. ponovni uspon od Fotija do Komnena (od 9. do 11. st.) i IV. klasicizam za Komnena i Paleologa (12. do 15. st.).

Na kraju prve periode izgubi Istočno carstvo sve negrčke pokrajine: Slaveni zaposjedoše Balkan do Peloponeza, muslimani oteše Siriju i Egipat, a u Hispaniji zagospodovaše Goti. U drugoj periodi bile su sve sile carstva usredotočene u borbi protiv Arapa, dakle se malo moglo raditi na kulturnom polju. U trećoj periodi obnavlja učeni patrijarh Fotije klasične studije, ali prekida sve veze sa zapadnom crkvom. Četvrti period pada u doba obnove carstva, te se odlikuje vrijednim historiografskim i enciklopedijskim literarnim djelima. Estetsko mjerilo može se upotrijebiti samo za malen dio književnih djela bizantske literature. Ona je većim dijelom naučnoga karaktera bez personalne note. Sve je daleko od narodnoga života, jer se retorska, gramatička i teološka učenost cijenila preko mjere.

Kako je literatura bila pisana umjetnim, arhaističkim jezikom, nije ju priprosti narod uopće mogao razumjeti. Učeni Grci bili su se već za cara Augusta posve udaljili od pučkog govora, povodeći se za atičkim narječjem i za starim grčkim klasicima 5. i 4. st. pr. Kr. Za izučavanje toga jezika bilo je potrebno znanje gramatike. Humanisti Fotijeva vremena spasili su mnogo vrijednih starih rukopisa i mnoge ostatke klasične starine, od kojih su mnogi iza pada

Carigrada u 15. st. bili preneseni u Italiju i tamo oplodili humanizam i renesansu.

U 1. razdoblju bizantske literature prevladavaju pisci istočnjaci. Tipičan je primjer *Roman*, pokršteni sirski Židov, opat manastira Studiona. On je najveći bizantski pjesnik crkvenih himna, koji je stvorio time najoriginalniju vrstu bizantske poezije. Iako se je ugledao u sirske uzore, njegove su himne spjevane osebujnim jezikom te se odlikuju jakim vatrenim čuvstvovanjem. Stih se temelji na naglasku. Toga se principa držao i sv. Grgur Nazijanski. U ovaj period ide i legendarna romansa o Barlaamu i Jozafatu, koja je prevedena na mnoge evropske jezike. Bogoslovski pisci bave se kristološkim kontroverzama i komentiraju Bibliju. Najveći historik toga razdoblja je *Prokopije*, koji je glavni historijski izvor za Justinijanovu eru, opisavši stvarno i dobrim jezikom Justinijanove ratove protiv Perzijanaca, Gota i Vandala. Nešto osebujnoga su kronike svijeta, u kojima se nekritički, bez ikakve više kulture, opisuje povijest počevši od stvorenja svijeta. Prototip je kronika posve neukog monaha *Malale Antiohijskog* i *Agatije*. Te su kronike mnogo prevođene i na slavenske jezike. Za 2. inače neproduktivni period karakterističan je *Ivan Damaščanski* u 8. st. kao pjesnik himna. U svojim ostalim spisima nije nimalo originalan, čime se osobito ponosi. Treći period obilježen je nastojanjem patrijarha *Fotija*, da se prepiše i komentira što više starih grčkih klasika. Time je zadužio učeni svijet kasnijih pokoljenja kao i nastojanja za Karla Velikog u benediktinskim samostanima. Fotijev učenik car *Leon VI. Filozof* dade sastaviti između 887 do 893 Pravnu enciklopediju u 60 svezaka. I car *Konstantin VII. Porfirogenet* živio je samo za nauku. Pod njegovom zaštitom nastala su velika enciklopedijska djela i tako je mnogo spasio iz stare literature za potomstvo. I neku povijesnu realnu enciklopediju bio je zasnovao, koja bi se imala sastojati iz izvadaka grčkih historiografa. Za Slavene je osobito važan njegov spis *De administrando imperio*. U isto vrijeme nastala je *Anthologia palatina* (epigrami) *Konstantina Kefale* te hagiografije (životopisi svetaca) i vrlo vrijedna kompilatorska radnja: Suidin leksikon. To djelo sadržava mnoge izvatke iz inače izgubljenih djela grčke starine i veliki broj grčkih dijalektičkih oblika. Svestran pisac 11. st. je *Mihael Psel*, profesor filozofije, carski ministar, inače kaluđer. On je pobudio interes za Platonovu filozofiju. Njegova je povijest razdoblja od 976 do 1077, doduše pristran, ali ipak vrlo važan izvor.



DŽAMIJA FETHIJA U CARIGRADU
(J. Ebersolt, *Monuments d'architecture byzantine*)

U 4. razdoblju za obnove carstva pod sjajnom vladavinom dinastije Komnena cvala je historiografija. Neki povjesničari pripadali su samoj carskoj porodici. Djela cara Aleksija Komnena pripovijeda njegov zet Nikefor Brienije (Bryennios), a iza njegove smrti nastavlja to djelo njegova žena Ana Komnena. Potonja je bila neobično obrazovana žena, te je pisala klasičnim grčkim jezikom nenatrunjenim nikakvim dijalekticizmima. Nadbiskup *Eustatije Solunski* († oko 1192), komentirao je opširno Ilijadu i Odiseju, pisao o reformi samostanskog života i o načinu, kako bi se Carigrad opskrbio vodom, da bi mogao odoljeti opsadi neprijatelja. Nadbiskup atenski *Mihael Akominat* († 1220) pjevao je žalobne jambe o propadanju nekoć tako slavne Atene. U 12. st. se također razvio bizantski ljubavni roman, kojemu su tipične osobine raznolika iskušenja ljubavnika, pustolovine, brodolomi, dok ljubavni par napokon ne biva združen. Po uzoru toga romana sastavljali su putujući pjevači zapadne Evrope svoje pučke epe u doba križarskih ratova. Francuska pučka knjiga Huon de Bordeaux, Ariostov *Orlando furioso*, Tassov *Gerusalemme liberata* i Wielandov *Oberon* sadržavaju tipične motive bizantskog ljubavnog romana. Pod dinastijom Paleologa (iza propasti Latinskog carstva, od polovice 13. st. dalje) cvala je filozofija. Kritičar par excellence bio je *Dmitrije Triklinije*, izvanredan poznavalac Eshila. Polihistor u najboljem smislu riječi bio je *Nikefor Gregora*: teolog, hagiograf i povjesnik svojega vremena (1204—1359), gramatik i retorik. Kao astronom spremao je reformu Julijanskog kalendara. Zadnje dane Bizantskog carstva opisali su *Laonik Halkokondil* i *Ivan Duka*. Najznatnije i najvrednije, što je bizantska književnost stvorila, ide u područje povijesnih i filoloških disciplina. Isto tako je i retorika i epistolografija (poslanice, pisma) dobro zastupana. Od pjesničkih vrsta voljeli su Bizantinci didaktičku poeziju, u kojoj opisuju stare grčke umjetnine. Tako ide i ta vrsta pjesništva zapravo u red prozaičkih nastojanja bizantskih učenjaka oko obnove stare grčke kulture. Jedina pjesnička vrsta, koja je zbilja originalna i oblikom i sadržajem, jesu himne (→ Roman).

Daleko od glavnoga grada, na krajnjim granicama, cvala je od 12. st. dalje posve osebujna narodna poezija, koja donekle odgovara romanskim i germanskim literaturama kasnijeg srednjeg vijeka, samo što to bizantsko narodno pjesništvo nije odgovaralo ukusu učenog sloja, te od njega nije nikada bilo priznato kao jednako vrijedno ili ekvivalentno naučnoj, inače slabo originalnoj bizantskoj literaturi. Biser kasnoga grčkog narodnog pjesništva je ciklus o narodnom junaku krajišniku Digenisu Akriti, sinu emira i Grkinje, dakle dvojakog podrijetla: i muslimanskog i kršćanskog. Pjesme slave njegova junačka djela, što ih je počinjao na granicama carstva u Kapadokiji i Mezopotamiji protiv Saracena i Seldžuka. Još danas pjevaju o njemu Grci na otoku Cipru, štoviše, i Kozaci na stepama južne Rusije spominju ga u svojim pjesmama. Priča o Digenisu A. potječe iz 12. i 13. st., a nama poznate redakcije pjesama o njegovim junačkim djelima iz 15.—17. st. Druge historijske pjesme pjevaju o padu Carigrada i junačkoj smrti zadnjeg cara u obrani prijestolnice, o magičnoj gradnji mosta Arta u Epiru (sjećajući na *Zidanje Skadra*). Nadalje je narod pjevao o Trojanskom ratu, o Aleksandru Velikom, o kristijaniziranom životu Budhinu: Baarlam i Jozafat, poznavao je romantičke viteške epe *Flore i Blancheflor* (v.), Petra Provansalskog *Lijepu Magelonu*, *Reineke Fuchs*, dakle motive, koji su dijelom došli sa Zapada. Ta infiltracija romansko-germanskih sujeta nastala je posredovanjem Mletaka. Kada su se iza pada Carigrada učeni ljudi sa svojim vrijednim rukopisima spasli u Italiju, ostala je jedina pučka književnost, koja je još u 16. i 17. st. cvala na Kreti, a u 18. st. na Jonskim otocima.

LIT.: Krumbacher, *Geschichte der byzant. Litteratur*, 1897[2]. G. Š.



APSIDA CRKVE SV. APOSTOLA U SOLUNU
(J. Ebersolt, *Monuments d'architecture byzantine*)

Bizantska umjetnost. I. Povijest i razdioba. Bizantska umjetnost je grana kršćanske umjetnosti sa središtem u Carigradu, a u svojim prvim početcima bila je rekapitulacija i dalje oblikovanje starokršćanske umjetnosti. Razvila se u 5. st. iz maloazijskih, sirijskih i aleksandrijskih elemenata, koje je obrađivala na osnovi grčke kasnoantikne tradicije, a u vrijeme, kada je pobjedničko kršćanstvo imperativno tražilo nove oblike. Drugim riječima b. umjetnost — umjetnost je Istočnorimskog carstva i po njemu kulturno svladanog područja. Ona je savršeni izražaj njegova helenističko-istočnog i teokratsko-apsolutističkoga državnog i društvenog poretka, te helenističkim Istokom oblikovanog »ortodoksnog« kršćanstva u neprekinutoj i tijesnoj vezi s njegovom liturgijom. Ta umjetnost — koju bi možda trebalo nazvati *kršćanskom umjetnošću Istoka* — bila je kroz duže vremena krivo shvaćena i krivo prosuđivana. Do pred pedeset godina bila je b. umjetnost smatrana kao nastavljanje i propadanje rimske klasične umjetnosti, a usto bila je prikazivana kao statička umjetnost, nesposobna da napreduje i da se mijenja. Nadalje bila je tretirana kao umjetnost, koja ograničivši se na stoljeća, ropski ponavlja pravila i sadržaje, koji su stvoreni u 6. st. od bilo kojega genijalnog umjetnika. Danas su, međutim, mišljenja o b. umjetnosti stvarnija i pravednija. Između 4. st. (u kojem se rodila) i 14. st. (koje označuje njezine posljednje napore i nastojanja) ta se umjetnost, kao i svaki živi organizam, razvija i mijenja poprimajući druge oblike. U tome vremenu (kroz punih deset stoljeća) doživjela je b. umjetnost i časove sjaja, i propadanja, i preporoda. B. umjetnost bila je od početka pod različitim utjecajima, te je poprimala razne izglede prema tome, koji je utjecaj u njoj prevladavao.

U dugoj povijesti b. mjetnosti znanost razlikuje četiri razdoblja: 1. Justinijanovo odnosno prvo zlatno doba u 6. st. 2. Ikonoklastički pokret (726—843). 3. Renesansa odnosno drugo zlatno doba za careva iz makedonske i komnenske dinastije (9.—12. st.). 4. Posljednji razvoj b. umjetnosti, kojega početak označuje vladanje dinastije Paleologa (od sredine 13. do kraja 16. st.).

Poslije 4. i 5. st. (za koje se vrijeme postepeno zbiva oblikovanje kršćanske umjetnosti Istoka) nastupa u 6. st. za Justinijanova vladanja (527—565) *prvo zlatno doba*, u kojem je b. umjetnost poprimila svoj karakterističan oblik i posvetu u remek-djelima. Nikada umjetnost nije bila raznovrsnija, plodnija i slobodnija. Tada se susreću svi načini građenja i svi tipovi crkvenih zgrada: bazilike (S. Apollinare Nuovo u Ravenni, stolna crkva u Poreču [Parenzo], sv. Dimitrije i sv. Paraskeva u Solunu), centralnokubetne crkve s poligonalnom (osmerokutnom) osnovom i ophodom (San Vitale u Ravenni, sv. Sergije i Bako u Carigradu), peterokubetne građevine u obliku križa (crkva sv. Ivana Evanđelista u Efezu, sv. Apostola u Carigradu), bazilike s centralnim kubetom (polubazilikalni i križno-kubetni tip; sv. Irena u Carigradu, sv. Sofija u Solunu, sv. Marija u Efezu, crkva u Kasr-ibn-Vardanu u Siriji), uzdužno projektirane kubetne crkve s dva ili tri kubeta (Philippi u Makedoniji, Halabie kod Aleppa, Gerasa, Sardes i t. d.) i napokon tip aksijalne centralno-kubetne građevine (sv. Sofija u Carigradu). Brižnim nastojanjem cara Justinijana izgrađeno je u to doba u Carigradu i po čitavom carstvu mnoštvo različnih spomenika: crkava i samostana, palača i tvrđava, mostova, cisterna i vodovoda, kupališta (terma), svratišta (pandoheja) i bolnica (hospitala) — kojih opis ispunja gotovo čitavo Prokopijevo djelo *De aedificiis*. Ruševine tih građevina, razasute od Dunava do podnožja Alpa, od Eufratovih nizina do Herkulovih stupova, doka zuju začudnu djelatnost carevu. Još i danas nalazimo na visoravnima alžirskim i tuniskim, u pustarama sinajskim, u osamljenim krajevima Male Azije i u napučenom Carigradu, u Solunu, Ravenni i Poreču neprolazne tragove velikoga bazileusa. Na području dekoracije opaža se u to doba naročita sklonost polihromiji (mozaik, mramorne inkrustacije, ploče od majolike, pečene gline) i snažno nastojanje dematerijalizacije, koje se očituje u optičko-plošnom obrađivanju zida. Preko perzijskih tkiva primila je ranobizantska umjetnost nekoliko ornamentalnih motiva, a s Istoka je preuzela i smisao za plošne reljefe, koji efekte oblika nadomještaju efektima boje. U području primijenjenih umjetnosti dala je Perzija Bizantu tehniku kloazoniranog emalja; na suvremenim predmetima od zlata, tkanine, slonove kosti i u rukopisima pojavljuje se obilježje blistave raskoši i svečane uzvišenosti, koje označuje stvaranje novog monumentalnog stila.

Teška kriza, koju je prešlo grčko carstvo Istoka u 7. st., kao i nada sve žestok i dugotrajan *ikonoklastički pokret*, obilježili su bez svake sumnje u b. umjetnosti toga razdoblja jedan momenat zastoja i opadanja (dekadence). Ali sasvim je neispravno mišljenje, da su ikonoklastički carevi iz dinastije Isaurijaca bili barbari i zakleti neprijatelji svake umjetnosti, želeći da ugase u začetku svaki i najmanji umjetnički pothvat. Oni su doduše osuđivali i progonili religioznu umjetnost, ali su sami bili skloni raskoši i svečanostima, štoviše neki su od njih bili i znatni graditelji (Teofilove konstrukcije u carigradskoj Svetoj palači). Ti ikonoklasti vjerojatno nisu voljeli studene i prazne crkve ili čedne i neurešene palače, već su jedino osjećali neku profanaciju u prikazivanju nevidljivog i netjelesnog svijeta u oblicima ljudskim, realnim. Stoga su nastojali, da namjesto slika, što su ih uništavali, stave nešto drugo. Tako je car Konstantin V. Kopronim (740—775) dao u carigradskoj crkvi Blaherna (pošto su mozaici s prizorima iz života Kristova uništeni prigodom žestokih borba protiv slika) prikazati — po navodima jednoga suvremenog pisca — stabla, ptice i raznovrsne životinje okružene grančicama i viticama bršljana, u kojima su se nalazili gavrani, ždralovi i paunovi. U skladu s takvim ukusom nastojali su ikonoklasti, da uporedo s uništavanjem slika poprave i obnove sve ono, što u dekoraciji crkava nije imalo religiozni značaj. Posljednji ikonoklastički car Teofil (829—842) dao je dekorirati svoje palače u istom stilu kao i Konstantin V., dok je u crkvama nadomjestio stare religiozne mozaike sa slikama punim pejzaža, ptica i zvjeradi. Tako su ikonoklasti religioznu umjetnost nadomjestili novom, naskroz oficijelnom i profanom umjetnošću, koja je značajna po tome, što se ponovno vraća k primitivnoj dekoraciji kršćanskih crkava i antiknom pitoresknom dekoru, u kojem prevladavaju ornamentalni motivi uzajmljeni sa Istoka. Izrazita sklonost te nove umjetnosti za genre-prizore i portrete objavljuje vraćanje antiknim tradicijama aleksandrijskim. Na žalost, od te se nada sve aktivne, raskošne i veličajne umjetnosti nije sačuvao gotovo nijedan

umjetnički spomenik, kao i nijedna velika građevina sa svojom bogatom dekoracijom.

Dolaskom slavne makedonske i komnenske dinastije (od druge pol. 9. do 12. st.) započinje *drugo zlatno doba* b. umjetnosti u znaku preporoda (renesanse) — doba možda najsjajnije, što ga je uopće dala bizantska civilizacija. U razmaku od puna tri stoljeća stvorila je b. umjetnost toga doba niz odličnih spomenika, koji se znatno razlikuju od onih iz prvoga zlatnog doba. Ona je bila takva umjetnost, da se po njoj ravnala ostala Evropa. Umjetnost toga razdoblja vraća se opet helenističkom shvaćanju, te je puna klasičnih uspomena na antiknu grčku kulturu, koja je udarila pečat čitavom duševnom životu toga vremena. Carigrad je u to doba središte elegancije, blistavo ognjište divnog cvjetanja književnosti i umjetnosti — prijestolnica civiliziranog svijeta. Taj kozmopolitski Carigrad (10. i 11. st.), pun Slavena, Armenaca, Perzijaca i ljudi različnih rasa i narodnosti, pružao je umjetnicima, koji su radili po narudžbi careva, obilje divnih i slikovitih modela. Tako se postepeno rađala jedna carska umjetnost. Ona je po svojim nastojanjima (vraćanjem antiknim uzorima, sklonosti prema živom istočnjačkom kolorizmu i realizmu) postala uistinu stvaralačka umjetnost. Carigradski umjetnici izrađuju sve ono, što je u srednjem vijeku bilo raskošno, skupocjeno i rafinirano: svilena tkiva, skerletna sukna, skupocjena veziva, sjajno nakiće, biserje, bjelokosne nježno skulptirane kovčežiće, rukopise urešene raskošnim minijaturama, brončane umjetnine s intarziranim srebrom (t. zv. niello), emalje optočene zlatom (t. zv. emaux cloisonnés d'or) i t. d. U sve tješnjem kontaktu s muslimanskim Istokom i s čuvenim umjetničkim spomenicima u Bagdadu i Damasku, bizantski su umjetnici toga doba sve više zavoljeli orijentalnu raskoš i čistu ornamentaciju, koja se po vremenu sve bujnije razvila. U tom su razdoblju nastali u iluminiranim rukopisima oni prekrasni inicijali, u kojima su biljke i životinje kombinirane jednom upravo genijalnom, a pored toga i dražesnom fantazijom. Car Vasilije I. (867—886) i njegovi nasljednici mnogo su gradili, a njihovi su graditelji umjeli, da s dosjetljivom i stvaralačkom fantazijom izgrade čitav niz lijepih crkava po uzoru sv. Sofije u Carigradu. Osim crkvene umjetnosti, pojavljuje se u carskim i velikaškim palačama svjetovna umjetnost, nadahnuta klasičnom povješću i mitologijom, koja je uglavnom bila stilska i ograničavala se na povijesne slike i portrete. U ukrašavanju crkava i palača očituje se osobita sklonost prema blistavoj raskoši i velikom sjaju. Remek-djela te umjetnosti su mozaici u manastiru sv. Luke u Fokidi i oni u manastiru Dafni.

Napokon u 14. st., u *doba dinastije Paleologa*, doživljava bizantska umjetnost u početku koliko originalni toliko i neočekivani posljednji preporod, koji do kraja 16. st. kazuje, koliko je kršćanska umjetnost Istoka sačuvala vitalnosti i stvaralačke snage. Vraćajući se svojim najstarijim izvorima, naročito aleksandrijskoj tradiciji (koju su oživjeli suvremeni humanisti), b. umjetnost toga razdoblja gubi svoje apstraktno značenje u namjeri, da postane realistična i slikovita, naizmjence uzbudljiva, dramatična ili ljupka. Ikonografija se obogaćuje i preporađa te postaje čuvstvenija i toplija. Stvaraju se pojedinačne slikarske škole, raznovrsne po nadahnuću i stilu: *carigradska škola*, koje su mozaici u Kahrije-džamiji u Carigradu (početak 14. st.) pravo remek-djelo; *makedonska škola*, koje su predstavnici ukrasili freskama crkve po Makedoniji, Srbiji i najstarije crkve na Atosu (posljednji predstavnik te škole u 16. st. bio je čuveni Emanuel Pansélinos); *kretska škola* sa svojim freskama u Mistri. Tako Bizant po izgledu iscrpen, prima — u 14. kao i u 10. st. — u dodiru s antiknom tradicijom snažne pobude i novu snagu. Zahvaljujući tom zamašnom umjetničkom pokretu, koji se može usporediti s talijanskom renesansom u 14. st. (kojoj međutim ne duguje ništa), bizantski se utjecaj raširio još jednom među sve istočnoevropske narode (Bugare, Srbe, Ruse i Rumunje).

Međutim treba u svakom od ovih razdoblja b. umjetnosti oštro lučiti različite utjecaje, koji su ih inspirirali. U onome, što se neko vrijeme činilo kao zbijen blok, počinju se pomalo razabirati protivne tradicije, koje se međusobno bore ili kombiniraju, počinju se razlikovati pojedine graditeljske ili slikarske škole, štoviše naziru se i ličnosti umjetnika. Sve to dokazuje, koliko je b. umjetnost — dugo vremena nepoznata — bila živa, raznolika i sposobna za stvaralačku invenciju i originalno preobličavanje.

Još jedna činjenica potvrđuje raznoličnost i dozvoljava, da se bolje utvrdi pravi značaj b. umjetnosti. Najveći



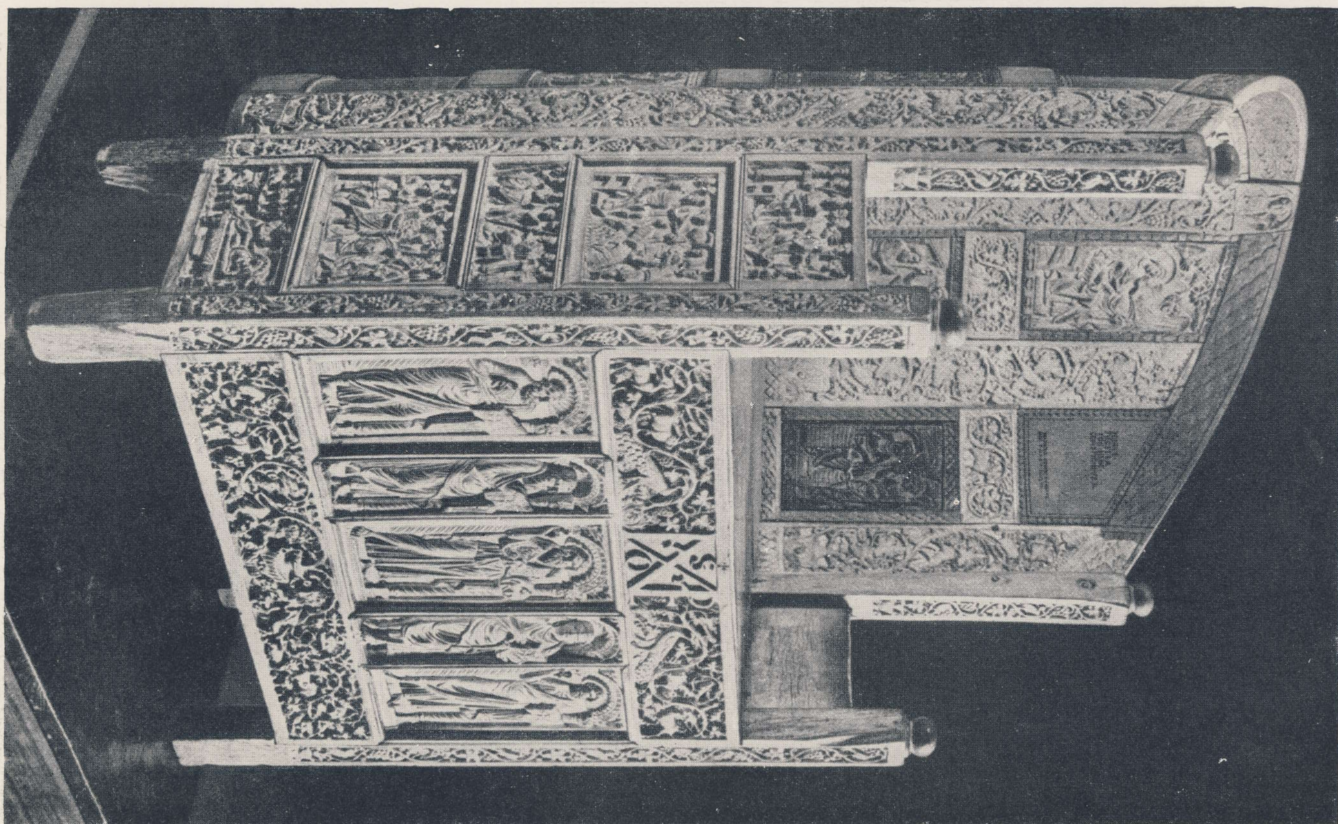
CRKVA PANTANASA U MISTRI
(O. M. Dalton, *East Christian Art*)

naime dio njenih spomenika, koji su se do danas sačuvali, djela su religiozne umjetnosti; ali iz toga ne izlazi, da je isključivo crkva inspirirala tu umjetnost i njome dominirala, jer je naprotiv pokraj te religiozne umjetnosti postojala u Bizantu i profana umjetnost u službi careva i velikih dostojanstvenika. Ona je znala ukrasiti palače velikim povijesnim slikama, pitoresknim prizorima inspiriranim javnim životom, nada sve slikovitim i ekspresivnim portretima, sadržajima mitologijskim i poganskim. Nesrećom je najveći dio tih spomenika, koji su prikazivali tu vrstu b. umjetnosti postradao. Međutim ti spomenici su tu postojali, pa treba i o njima voditi računa, ako se želi točno ocijeniti značaj kršćanske umjetnosti Istoka.

II. **Izvori, formacija i sastavni elementi.** Dugo se vremena u nauci pridavao Rimu premoćan i gotovo isključiv utjecaj pri formaciji b. umjetnosti. Ali danas, ma da se ne poriče sasvim rimski utjecaj, mnogi istraživači nastoje — poslije proučavanja i teorija Strzygowskoga — da razjasne pitanja izvora b. umjetnosti u korist Istoka.

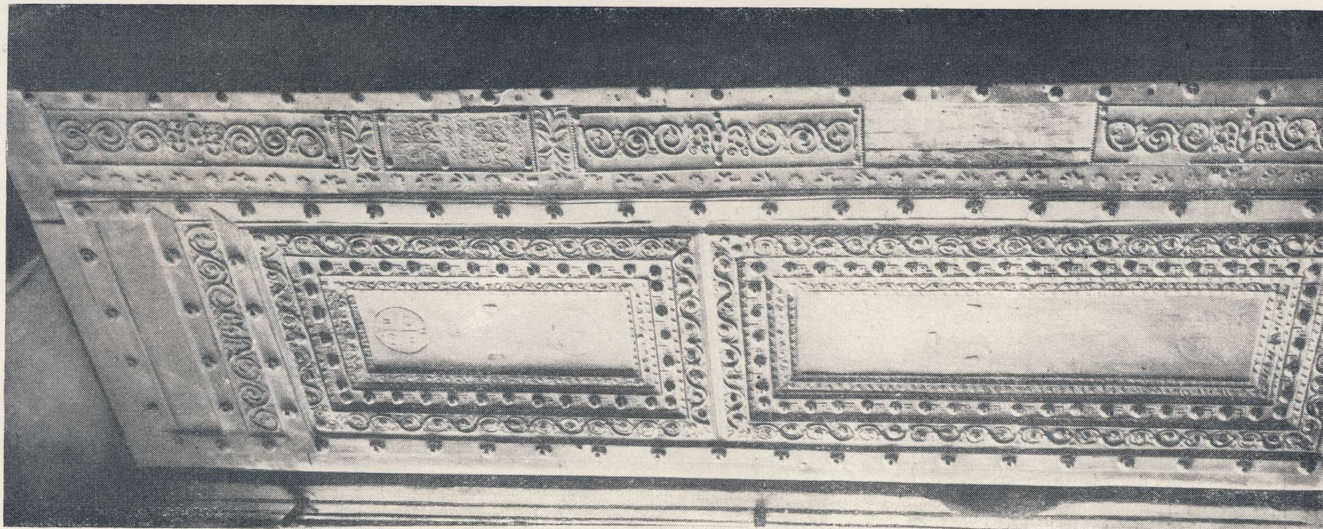
Početkom 4. st., kad je kršćanstvo stvaralo oblike nove umjetnosti, tradicije klasične antike bile su još žive i snažne na cijelom Istoku. Veliki i cvatući sredozemni gradovi (Aleksandrija, Antiohija i Efez) bili su ognjišta helenističke kulture, koju su ranije uspješno i moćno širili prema svome zaleđu. Na prostoru uokolo tih gradova nastala je u to doba originalna i zamašna civilizacija, koja je trebala poslužiti novoj umjetnosti i dati joj uzore. Dok je tako u gradovima duž obala Sredozemnog mora vladao helenizam, u njihovom zaleđu, t. j. u unutrašnjosti zemlje, koja je ostala vjernija kulturnim tradicijama primitivnoga starog Istoka, počeli su se sada osjećati drugi utjecaji, osobito oni iz Perzije, obnovljene u 3. st. pod narodnom dinastijom Sasanida, gdje se u pravom smislu riječi razvila neka nacionalna renesansa. Perzija je naime u to doba bila stvorila izvornu i bujnu umjetnost, asimilirajući oblike različnih istočnih civilizacija i kombinirajući ih jednom vanrednom duhovitošću. Središte je te renesanse bilo nekoć helenizirano područje između Eufrata i Tigrisa (Mezopotamija), gdje su se već od davnih vremena dizali veliki gradovi: Babilon, Seleucija, Ktezifon i kasnije Bagdad. U dodiru s iranskim svijetom, a u vezi s utjecajima, koji su dolazili iz semitske Mezopotamije (Edese, Amide, Nisibe) kao i iz udaljenijih krajeva (vjerojatno iz unutrašnjosti srednje Azije) — taj je helenizam ili neprimjetno opadao ili je dopuštao, da u nj prodiru novi utjecaji. Tako su se našle

Gore: DJELJENJE GRIMIZA, Mozaik u Kahriè-džamiji u Carigradu, (Ch. Diehl, *La peinture byzantine*); *dolje:* KRIST NA PRIJESTOLJU, Mozaik u crkvi Aja Sofija u Carigradu (Th. Whittemore, *The mozaics of St. Sophia of Istanbul*)



BISKUPSKA STOLICA OD BJELOKOSTI
Ravenna, Museo arcivescovale

BJELOKOSNI RELIEF CARA POBJEDNIKA
Pariz, Louvre

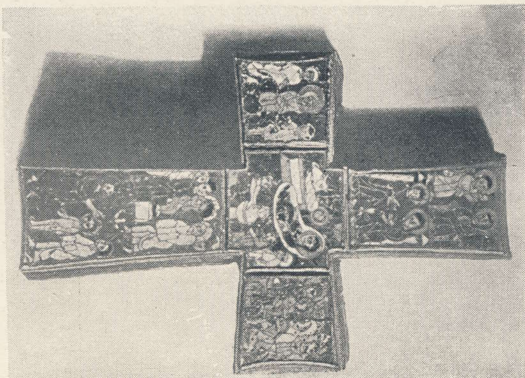


BRONČANA VRATA
Carigrad, Aja Sofija

DRVENA REZBARENA VRATA
Rim, Bazilika sv. Sabine







Gore: EPITAFIJ IZ SOLUNA. Atena, Muzej bizantske umjetnosti; *dolje lijevo:* SREBRNI TANJUR. Nekoć u zbirci Stroganov u Rimu; *dolje u sredini:* RELJEF NA POSUDICI IZ ŠIMŠIROVINE, Berlin Frühchristlich-byzantinische Sammlung; *dolje desno:* EMALJIRAN KRIŽ. Rim, Lateran

(Foto Alinari)

dvije suprotne tradicije: *helenistička*, koje je najsjajnije i najslavnije središte bila Aleksandrija, i *istočna* (orijentalna), koje je karakteristična pravila brzo utvrdila Sirija. Stapanjem i povezivanjem tih dviju protivnih tradicija (helenističke i orijentalne), a pod utjecajem kršćanstva, nastala je bizantska umjetnost. Drugim riječima moglo bi se reći: *helenizam, orijentalizam* i *kristijanizam* elementi su nove kršćanske umjetnosti Istoka. *Kršćanstvo* je bez svake sumnje dalo toj umjetnosti smisao, a *helenizam* način izražavanja u svim oblicima. *Istok*, naprotiv, zastupan je pri formaciji te nove umjetnosti s više komponenata: *Sirija* je primjerice davala prve osnove ikonografije i način upotrebljavanja plošno skulptirane dekoracije; *Egipat* je pružao sklonost višebojnoj dekoraciji, tradiciji portreta i iluminiranju rukopisa; *Mala Azija* najvažnije konstruktivno-tehničke elemente. Tako je Istok dao b. graditeljstvu nove oblike, kao na primjer *perzijsko kube* na trompe i pendentive (posredovanjem Male Azije i Armenije), koje postaje značajni arhitektonski oblik b. umjetnosti, te svođenu *mezopotamsku baziliku*, i to s posve novom zamisli pitoreskne dekoracije prožete ukusom jednoga historijskog i monumentalnog stila (koji je sasvim oprečan s tradicijom i duhom umjetnosti kršćanskih katakomba), s realističkijim osjećanjem u prikazivanju likova i prizora iz Svetog Pisma. *Grčka* preinačuje sve te nove elemente prema helenističkom duhu, kombinira ih s mnogo osjećaja za klasične tradicije, štoviše zadržava u kršćanskoj umjetnosti veliku antiknu struju, koja se odražava u slikovitoj dekoraciji, mitologijskim sadržajima, alegorijskim likovima, u ikonografijskoj tradiciji (suprotnoj sirijskoj), u neprestanom traženju vedrine, otmjenosti i umjerenosti. Pod tim dvostrukim utjecajem (helenizma i Istoka) kroz puna dva stoljeća (4. i 5.) pripravlja velik i plodan umjetnički pokret u različitim pokrajinama Istoka, triumfalan vrhunac b. umjetnosti u 6. st. Za tu neobičnu umjetničku aktivnost pružaju dokaz spomenici, koji su se sačuvali na Istoku, naročito u mrtvim gradovima središnje Sirije, gdje mnogobrojne crkve (Ruveha, 4. st.; Mšabak, 5. st.; manastir sv. Simeona Stilite u Kalat Semanu, konac 5. st.; Bakirha, Kalb-Luzeh, Turmanin, bazilike 6. st.) svjedoče o visokoj vrijednosti poučnog i snažnoga graditeljstva. Drugdje, u Mezopotamiji (Rusafa, Amida), u Maloj Aziji (bazilike u Bim-bir-Kilissi i Kodja-Kalessi), u Egiptu (znatni ostatci *Bijelog* Deir el Abiad i *Crvenog* Deir el Ahmar samostana u Tebaidi blizu mjesta Sohâg iz početka 5. st. i freske u el Bagavatu i Bavitu), u Mšati u Siriji (gdje veliki skulptirani friz — nastao između 4. i 8. st. — kazuje vrlo znamenit primjer nove tehnike ukrašavanja) otkriva se ista stvaralačka djelatnost, koja proizvodi nove oblike graditeljstva, povezuje s dekorativnim motivima helenističke umjetnosti realističke likove sirijske umjetnosti — stavlja nasuprot jedne više historijske i dramatičke ikonografske tradicije aleksandrinsku koncepciju, koja je pitoresknija i simbolićkija. S Istoka (iz Male Azije) širi se taj umjetnički pokret preko cijelog sredozemnog područja u Solun kao i u Ravennu. U Solunu je crkva sv. Dimitrija tip helenističke bazilike s atrijem, narteksom i s tri broda odijeljena kolonadama, povrh kojih se dižu arkade; crkva sv. Paraskeve — Eski džuma — čisti je sirijski tip bazilike, koji svojim raspoređajem i stilom podsjeća na crkve u Ruvehi i Kalb-Luzehu; crkva sv. Sofije iz 5. st.) tip je bazilike s kubetom. U Ravenni su nastale u 5. st. centralne građevine: mauzolej Galle Placidije (križni tlocrt s kubetom) i Baptisterij ortodoksnih (osmerokutni tlocrt s kubetom). Međutim, jedino Carigrad, primajući te različite elemente i kombinirajući ih prema helenističkom duhu, kojemu je bio i glavnim središtem, znao je ostvariti remekdjela b. umjetnosti 6. stoljeća.

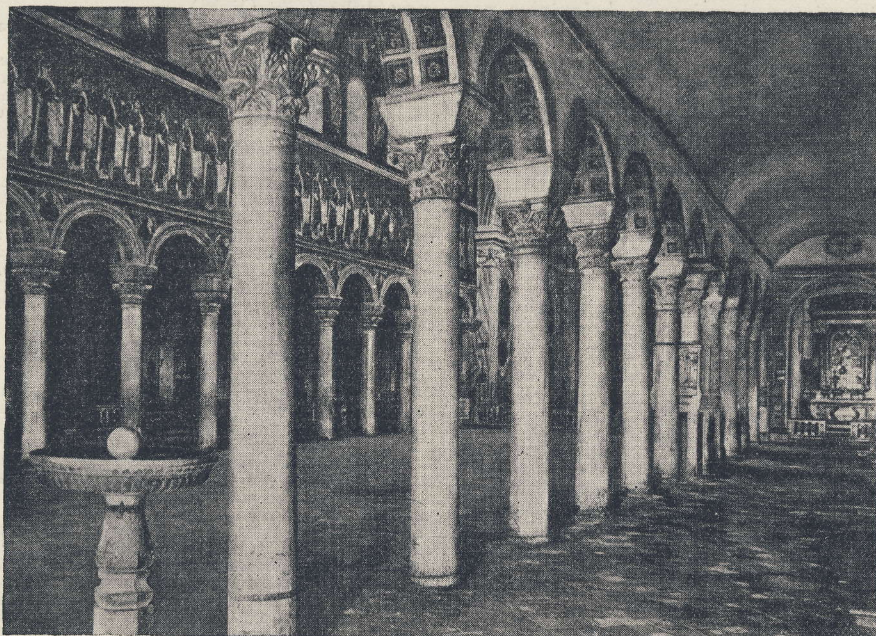


CRKVA SV. LUKE U KOTORU

Napokon je velika izvornost b. umjetnosti u tome, što je ujedinila u toku svoje povijesti dvije protivne tradicije (helenističku i istočnu) pune borba i mješavina, koje upravo tvore njezinu karakterističnu crtu. Međutim danas treba uistinu priznati u toj umjetnosti glavni utjecaj Sirije, a da se kod toga ne zaboravi na važnost, koja pripada klasičnoj tradiciji. Preporodi b. umjetnosti u 10. i 14. st. mogli su nastati zahvaljujući prije svega ustrajnosti i živosti antiknog duha (Ch. Diehl).

III. **Teorije i hipoteze.** O podrijetlu i postanku b. umjetnosti postoje danas u nauci razne teorije i hipoteze, koje se mogu uglavnom svesti na dva potpuno oprečna mišljenja povjesničara umjetnosti (t. zv. romanisti i orijentalisti). Duže vremena se tvrdilo, da je Rim imao nadmoćan i gotovo isključiv utjecaj pri formaciji kršćanske umjetnosti Istoka. Neki istraživači, među kojima treba u prvom redu spomenuti bečke naučenjake F. Wickhoffa (*Wiener Genesis*) i A. Riegela (*Die spätrömische Kunstindustrie*) zastupaju mišljenje, da se za prva dva stoljeća rimskog carstva na Zapadu razvila neka posebna rimska umjetnost, koja da se jednolično raširila po čitavom onom svijetu, koji je politički bio podložan rimskim carevima. Ta »umjetnost rimskog carstva« (Römische Reichkunst) zamijenila je po njihovu mišljenju staru helenističku kulturu, koja je pomalo propadala i stvorila osnovu, na kojoj se je u 4. i 5. st. razvila nova kršćanska umjetnost Istoka. Tome se mišljenju, ali samo s obzirom na slikarstvo, priklanja i J. Wilpert (*Die römischen Mosaiken und Malereien*), F. X. Kraus (*Geschichte der christlichen Kunst*), G. T. Rivoira (*Le origini della architettura lombarda*), G. Dehio (*Die kirchliche Baukunst des Mittelalters*), Birnbaum, Herzfeld i još neki drugi, priznavajući doduše, da je kršćanska umjetnost u prvim stoljećima zahvaljivala Istoku jedan dio svoje inspiracije, drže, da je iza milanskog edikta (313) Rim dao čitavom kršćanskom svijetu tipove i stil, koji je poprimila ta nova umjetnost, a zatim da veliki umjetnički pokret koji se između 4. i 7. st. razvio u Siriji, Egiptu, Maloj Aziji i Carigradu, proizlazi jedino iz Rima, i da čitava ta umjetnost nije ništa drugo, nego neki provincijalni oblik rimske dekadentne umjetnosti. Bez svake sumnje, ta se mišljenja, koja pridaju Rimu apsolutnu prevlast pri formaciji kršćanske umjetnosti, mogu objasniti; ali nitko se među naučenjacima nije usudio, da spomenute teorije kritički ispita i razradi. Nitko se nije dao na to, da na Istoku potraži umjetničke spomenike i da ih usporedi s onima u Rimu i tako utvrdi njihov postanak. Nitko se nije pitao, ne zahvaljuju li ti rimski spomenici baš one značajne crte, kojima se najviše divimo, Istoku? Ipak je u najnovije vrijeme znanost ozbiljno reagirala protiv teorija t. zv. romanista. Na prvom mjestu treba istaknuti, da je u Francuskoj prije neko četrdeset godina L. Courajod (*Origine de l'art roman et gothique*) već izrijekom istaknuo zamašnu važnost Sirije pri formaciji kršćanske umjetnosti. A. Choisy (*L'art de bâtir chez les Byzantins*) smatra, da se u b. umjetnosti očituje grčki duh združen s napô azijskim elementima. Rus D. V. Ainalov pokazao je 1900 (*Helenistički izvori bizantinske umjetnosti*) na osnovi jasnih primjera sve ono, što b. umjetnost duguje helenističkoj kulturi Egipta i Sirije, a osobito onom pitoresknom stilu, koji je naročita značajka aleksandrinske umjetnosti. U isto vrijeme ustaje odlučno protiv teorija romanista (naročito protiv Wickhoffa) J. Strzygowski, koji u svome djelu *Orient oder Rom* daje Istoku pri oblikovanju kršćanske umjetnosti onu ulogu, koja se je dosad pripisivala Rimu. Na temelju velikog niza izvrsno izabranih primjera dokazao je Strzygowski, da je tokom prvih triju stoljeća kršćanske ere na Istoku (u Egiptu, Siriji i Maloj Aziji) postojala jedna originalna kršćanska umjetnost, posve neovisna od bilo kakova rimskog utjecaja. Na području graditeljstva ta se umjetnost manifestirala u crkvenim građevinama, koje su se sačuvale u središnjoj Siriji i na anatolijskoj visoravni; na području slikarstva u djelima kao što su freske u jednoj katakombi u Palmyri iz 3. st. i u živim i izražajnim portretima, koji su otkriveni u el Fayumu. Na polju kiparstva manifestirala se ta umjetnost čitavim nizom reljefnih sarkofaga iz Male Azije (3. st.), pa ostatcima skulptura na pročelju crkve sv. Groba u Jeruzalemu, koje potječu sa Konstantinove bazilike. Proučavanje svih tih umjetničkih spomenika dovodi Strzygowskoga uvijek do posve jednakog zaključka. On je svake godine proširivao i utvrđivao svoje proučavanje u nastojanju, da za volju Istoka umanji važnost helenističke umjetnosti, pa tako za nj problem o izvorima kršćanske umjetnosti ne glasi kao prvotno: Istok ili Rim?, već: Helenizam ili Istok? On se od tada ne ustručava da na štetu helenizma dade znatan udio pri formaciji kršćanske umjetnosti (podjednako u graditeljstvu kao i u dekoraciji) semitskoj Mezopotamiji i iranskoj Perziji. »Ono što je nekada bila za antiku Helada — piše Strzygowski — postaje na polju plastičke umjetnosti novoga kršćanskog svijeta Iran (Ursprung der christlichen Kirchenkunst, str. 18.). Sredozemnoj civilizaciji (prožetoj naskroz helenističkom kulturom), što je predstavljaju veliki grčki gradovi Egipta, Sirije i Male Azije — suprotstavlja Strzygowski Mezopotamiju s gradovima Edesom, Nisibom, Amidom i Iran s njegovim krajnjim zapadnim izdankom, Armenijom. Prema mišljenju Strzygowskog treba upravo u Armeniji tražiti izvore čitavoga kršćanskog graditeljstva Istoka. Iz Mezopotamije, gdje je već u 3. st. postojala čvrsto ustaljena kršćanska crkva, gdje su već veoma rano cvale teologijske škole i gdje se razvijao snažan umjetnički pokret (o kojemu svjedoče umjetnički spomenici: Amida i manastiri Tur Abdina) — kršćanska je umjetnost primila naročiti sistem bačvastih svodova, a usto i elemente, iz kojih će se obrazovati njezin dekorativni sistem i njezina ikonografija. Od Irana primila je kršćanska umjetnost kube, i to preko Armenije, koja je — kako Strzygowski kaže — stvorila sve tipove kršćanskog graditeljstva Istoka: kube na kvadratnoj osnovi poduprto ugaonim trompama, kube na pendentive, centralni, šesterokutni ili osmerokutni tlocrt crkava, trikonhos i tip bazilike s kubetom, te tlocrt na grčki križ. Iz Armenije je (po Strzygowskom) kube došlo u Carigrad i Grčku, na Balkan i u Rusiju, a iz armenske su škole proizašli i oni anatolijski majstori, koji su gradili sv. Sofiju u Carigradu. Iz Armenije je Carigrad primio »čisto armenski« oblik crkve s tlorisom na grčki križ, koji je preko Male Azije prenesen u Carigrad, gdje se javlja u Novoj Crkvi (Nea Moni), koju je sagradio car Vasilije I. Na osnovi tih teorija Strzygowskoga, helenizam nema više nikakva značenja za formaciju i izvore kršćanske umjetnosti, već jedino utjecaji semitski i iranski. Prema Diehlovu mišljenju, bio je Strzygowski mnogo bliži istini, kad je u svom djelu *Kleinasien, ein Neuland der Kunstgeschichte* (str. 183) napisao: »Velika su helenistička središta na Istoku pripravljala porođaj nove svjetske (kršćanske) umjetnosti. Egipatska, sirijska i anatolijska pozadina igra — poređena s njima — tek podređenu ulogu«. Međutim Strzygowski ide i dalje u svome proučavanju problema o izvorima kršćanske umjetnosti

pa skreće pažnju na Indiju, kineski Turkestan i čitav euroazijski Sjever. On je doduše i sâm priznao, da i tu ima još mnogo neizvjesnosti, pa se više puta i sâm ispravlja. Strzygowski najposlije priznaje, da su i Sirija i Bizant znatno utjecali u 5. i 6. st. na Armeniju, da je posredovanjem Antiohije helenizam prodirao u semitsku Mezopotamiju i da je pri izgradnji sv. Sofije grčki genij modificirao iranske uplive (*Ursprung der christlichen Kunst*, str. 40). Diehl smatra, da treba bezuvjetno zajedno sa Strzygowskim priznati činjenicu, da je u prva četiri stoljeća kršćanska umjetnost (već prema krajevima i rasama, gdje se širilo kršćanstvo) poprimila razne oblike, koje su joj pružale nacionalne tradicije pojedinih bilo helenističkih bilo orijentalnih krajeva, i da su kombinirajući te oblike — ponajprije kršćanska crkva u 5. st., a kasnije bizantinski dvor u 6. st. — postepeno uveli u umjetnosti način ujedinjavanja, iz kojeg se onda obrazovala neka vrst državne umjetnosti, t. j. bizantinska umjetnost. Zasluga je Strzygowskog, što je prvi od naučenjaka razotkrio i objasnio svu onu stvaralačku snagu i umjetničku aktivnost, koja se između 4. i 6. st. pojavljuje na čitavom Istoku (u Siriji, Egiptu, Maloj Aziji, Armeniji, Mezopotamiji), i što je utvrdio tezu, da pri ispitivanju kršćanske i bizantinske umjetnosti ne smijemo više obraćati pozornost isključivo na Rim, jer je ta umjetnost (koja se razvijala na temelju kombinacija starog Istoka i helenizma) imala premoćan utjecaj na čitav kršćanski svijet, pače i na sâm Rim. — Orijentalnu hipotezu o podrijetlu b. umjetnosti osim Strzygowskog zastupaju: G. Millet (*Le monastère de Daphni; Monuments byzantins de Mistra*), R. Kondakov (*Vizantijski cerkvi i pamjatniki Konstantinopolja*), O. M. Dalton (*Byzantine art and archaeology*), G. L. Bell (*Churches and monasteries of the Tur-Abdin*) i neki drugi naučenjaci. Srednje gledište zastupa francuski bizantolog Ch. Diehl (*Manuel d'art bizantin*), po kojemu je b. umjetnost konglomerat triju elemenata: helenizma, orijentalizma i kristijanizma. S obzirom na spomenute teorije i hipoteze Strzygowskoga smatra Diehl, da iako treba pri rasuđivanju problema formacije b. umjetnosti isključiti bilo kakav utjecaj Rima i dati bitnu važnost helenizmu, koji je prožimao sav Istok, ipak ne treba pri tome pustiti sasvim iz vida onu ulogu, koju je imala prijestolnica carstva, t.j. Carigrad. Istoga je mišljenja i E. Bertaux (*La part de Byzance dans l'art byzantin*), kad kaže, da od onoga dana, kad je Bizant voljom Konstantinovom postao prijestolnicom i političkim središtem carstva, morao je on već silom prilika vršiti snažan upliv pri oblikovanju nove umjetnosti. Na liniji između romanista i orijentalista stoji također A. Colassanti (*L'art byzantin en Italie*), kad kaže, da je Strzygowski postavio pitanje: Istok ili Rim?, na koje se mora odgovoriti: »Rim i Istok«. L. Bréhier (*L'art chrétien*) nazire u b. umjetnosti dvije komponente: jedna je idealna helenistička tradicija, koja se rađa zajedno s nastajanjem Carigrada, a druga je manastirska i pučka, koja se oslanja na Siriju i Egipat. Spomenuto srednje stanovište zastupaju također djelomično O. Wulff (*Altchristliche und byzantinische Kunst*), J. Ebersolt (*Les arts somptuaires de Byzance*) kao i neki ruski naučenjaci.

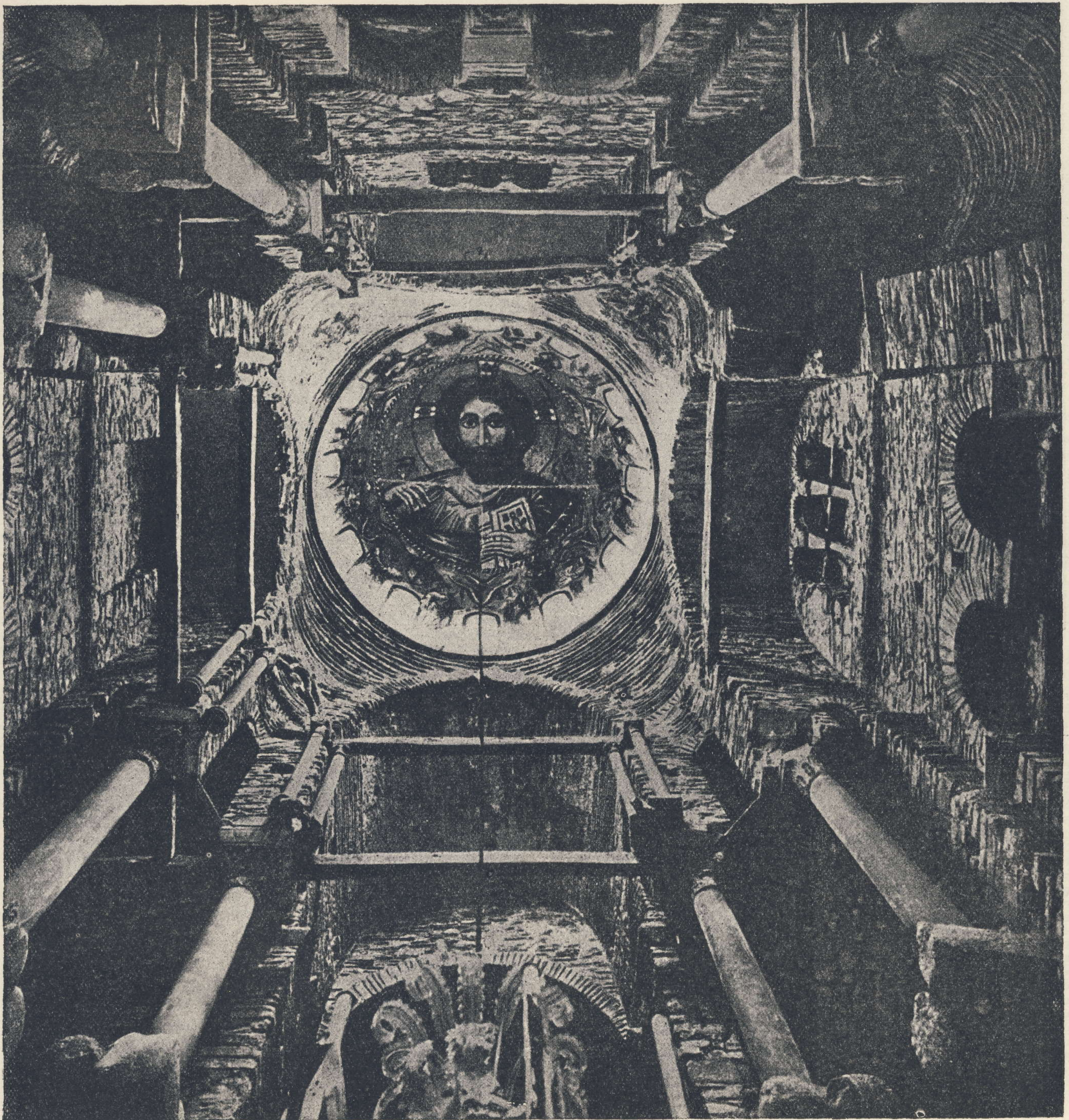




Gore: UNUTRAŠNJOST CRKVE S. APOLLINARE NUOVO
Dolje: BIN-BIR-DIREK (VODOSPREMA) U CARIGRADU
(J. Ebersolt, *Monuments d'architecture byzantine*)

IV. **Graditeljstvo.** Prije crkve Sv. Sofije nastalo je u Carigradu nekoliko arhitektonskih spomenika. Između ostalih bazilika Ivana Studiona (danas Emir-Ahor-džamija) iz 463 (helenističkog tipa s atrijem, s trima brodovima i tribunama), crkva sv. Sergija i Baka iz prve trećine 6. st. (centralna građevina), Sv. Irena, koju je 532. dao sagraditi car Justinijan, a u kojoj se javlja tip bazilike s kubetom u neku ruku modificiran genijalnim rješenjem problema ravnoteže (osim toga zapaža se kod te crkve u zametku bizantinski tlocrt u obliku grčkog križa).

Aja Sofija (grč. ἄγια σοφία »Sveta Mudrost«), »Velika crkva«, kako ju je nazivao cijeli bizantinski srednji vijek — tipičan je spomenik, a ujedno »triumf bizantske misli« i remekdjelo b. graditeljstva: cjelina, koja zadivljuje skladnom ljepotom svojih razmjera, remekdjelo stabilnosti i odvažnosti, smjele logike i vješto postignute ravnoteže. U toj građevini predstavlja nam se bizantska umjetnost na najsavršeniji način: građevnim oblicima i raskošnom dekoracijom. Malo ima religioznih spomenika, kojih bi se važnost mogla usporediti s važnošću Aje Sofije. U njoj je postignut ideal, oko kojega je nastojala čitava b. umjetnost. Izgrađena od dvaju arhitekata podrijetlom iz Male Azije: *Antemija* iz Trala (Tralles) i *Izidora* iz Mileta — ona označuje pojavu jednoga novog stila i ujedno najznatniji i najsavršeniji stupanj u razvoju toga stila, koji se pripravljao već u 4. i 5. st. Kad je prigodom ustanka Nike (532) požar uništio baziliku, koju je nekoć bio podignuo car Konstantin Veliki u čast Božje Mudrosti, odluči car Justinijan, da je rekonstruira dosad nečuvenom veličajnošću. Da uzmogne novu crkvu snabdjeti svom raskoši, skupljao je car po čitavom svijetu najdragocjeniji i najljepši materijal. Priča se, da su se carskom okružnicom pozivali svi pokrajinski namjesnici, da šalju u Carigrad najdragocjenije ostatke antiknih spomenika, koji su dolazili iz Atene, Rima, Efeza, Baalbeka — iz Evrope i Azije. U najznatnijim kamenolomima lomio se mramor: u Prokonezu bijeli, u Karistosu na Eubeji svijetlozeleni, u Jazosu u Kariji bijeli i crveni, u Šemtu u Numidiji žuti, u Synadi u Frigiji mreškastocrveni; Egipat je slao svoj porfir, dok su Tesalija i Lakonija dale svoj antiknozeleni mramor. I upravo miješanjem tih najraznoličnijih vrsta mramora i vještim kombinacijama polihromije, Justinijan je potencirao tu čitavu raskoš. Ne-



PANAGIA PARAGORITISSA, Arta u Epiru
(O. Wulff, *Altchristliche u. bizantinische Kunst*, I.)

čuvenom je pored toga rasipnošću snabdijevao građevinu zlatom, srebrom, bjelokošću i dragocjenim kamenjem. Aja Sofija kazuje, da su njeni arhitekti bili umni konstruktori, sposobni da rješavaju najdelikatnije probleme, da prodru u najgenijalnije i najsuptilnije detalje arhitektonskog umijeća. Suvremeni pisci slažu se u pohvali njihove inteligencije, njihova duha i naročite invencije, njihove povodljivosti i znanja. Kod same gradnje bilo je zaposleno oko 10 tisuća radnika, a gradilo se neobičnom radinošću i brzinom. Sam je car lično nadgledao građenje potičući pri tome revnost radnika i savjetujući često i sam u mnogočem svojim graditeljima. Za pet godina golemo je djelo bilo dovršeno te 27. prosinca 537 na najsvečaniji način posvećeno. Računa se, da je Justinijan potrošio na gradnju sv. Sofije oko 320 tisuća zlatnih funti. Ali 7. V. 558 srušilo se golemo kube, satrvši pod svojim ruševinama ambon, koji se nalazio pod njim. Kako su u to vrijeme Antemije i Izidor bili već mrtvi, povjeri Justinijan izgradnju novoga kubeta nećaku Izidorovu. Tako je nastalo novo, lakše i mnogo šiljatije kube; visina mu je iznosila 30 stopa više. Na sam Badnjak 562 crkva je po drugi put u prisustvu cara i patrijarha posvećena. Tom prigodom pročitao je Pavao Silencijarije, dvorski kroničar, svoje čuveno djelo *Descriptio Sanctae Sophiae.*

Spoljašnjost se Aje Sofije pričinja današnjem gledaocu prilično neuglednom. Međutim izdaleka dojam biva snažniji i kao da potvrđuje riječi Prokopijeve, koji spoljašnjost sv. Sofije uspoređuje s usidrenim brodom, koji se svojom gigantskom masom uzdiže nad sve ostale carigradske građevine. Sa svojim golim zidovima iz opeke ukazuje se Aja Sofija izvana prilično monotona i neugledna, dok je sva raskoš i sva smionost sačuvana u njezinoj unutrašnjosti. Nekoć se nalazio pred crkvom veliki atrij okružen porticima, od kojih do danas nije ostao ni jedan, već samo nekoliko ostataka njihovih temelja. Iz toga dvorišta — usred kojega je lijepa mramorna česma nekad bacala mlazove vode u široke basene — ulazilo se u crkvu preko dvostrukog narteksa (t. j. izvanjskog i unutrašnjeg), koji još postoji. Sama crkvena zgrada tvori prostran četverokut dug 77 m, a širok 71,70 m. Gledalac odmah ostaje zadivljen orijaškim kubetom s promjerom od 31 m, koje prekriva srednji brod na visini od 50 m. Čitavu konstrukciju kubeta podržavaju četiri velika luka počivajući na četiri gorostasna stuba (pilona). Dva od tih lukova (na sjevernoj i južnoj strani) ugrađena su u svojoj krivulji u



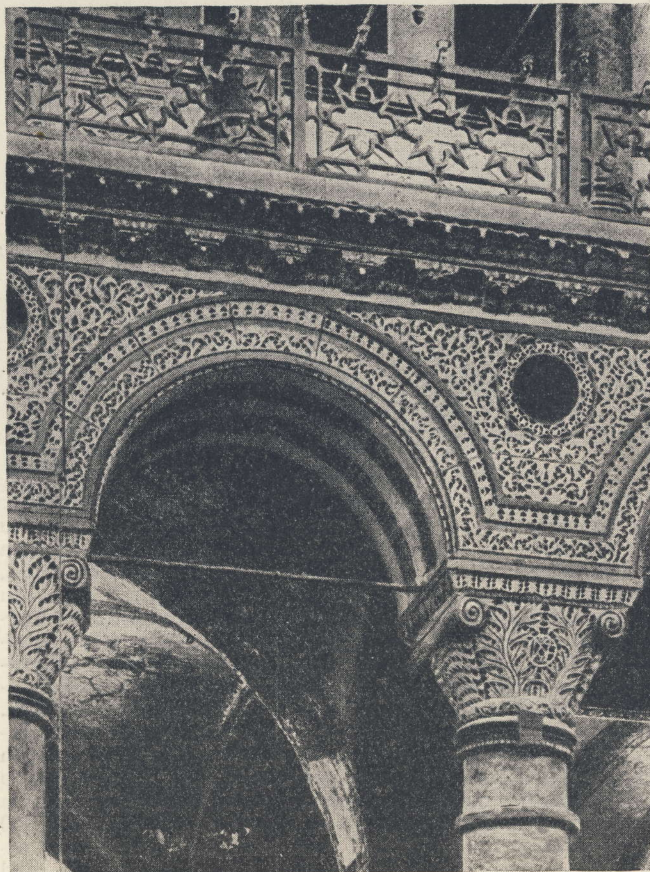
GLAVICA U CRKVI SV. DEMETRIJA U SOLUNU
(O. M. Dalton, *East Christian Art*)

sam zid, koji je probijen dvostrukim redom prozora, a podržavaju ga kolumne na dva sprata. Naprotiv, na zapadnoj i istočnoj strani upiru se lukovi s velikim otvorom o dva široka polukubeta, podupirući i učvršćujući pri tome centralno kube. Ta široka polukubeta podupiru po dvije manje polukružne izbočine (eksedre). U sredini istočnog polukruga nadsvođenog polukubetom otvara se apsida, izvana poligonalna (višekutna), a s unutrašnje strane kružna. Pobočne eksedre služe jednako kao i arkade na desnoj i na lijevoj strani za prolaz između glavnog broda i nadsvođenih postranih brodova, iznad kojih se dižu tribune, pokrivene sferičkim svodovima, a vode uokolo čitave crkve. Te su gornje galerije (t. zv. gynaikaia) bile rezervirane za žene. Tlocrt sv. Sofije — te aksijalne centralnokubetne građevine — sam po sebi ne kazuje ništa novo i originalno. Dužinom svoga glavnog broda, kao i svojim izoliranim križnim svodovima, pa dvjema zonama pokrajnih arkada, bliži se Aja Sofija tipu *bazilike s kubetom*, ponavljajući na taj način arhitektonski tip uobičajen u Maloj Aziji već u 5. st. (carska arhitektura izgradila je već prije u Rimu nešto manje kompleksne građevine). Međutim taj je tip bio ostvaren u carigradskoj Aji Sofiji s tolikom opširnošću proporcije i skladnošću linija, s toliko neobične smionosti koncepcije i znanja, te s toliko sigurnosti u izgradnji, da se »Velika crkva« pričinja kao istinsko stvaranje, a njezini arhitekti sve drugo nego imitatori. Ona se ukazuje kao jedinstven građevni spomenik, u kojem je bizantsko graditeljstvo posvetilo u konačnom obliku bitni elemenat svoje strukture: gorostasno kube, koje pruža neuporediv primjer umne kombinacije ravnoteže, koja vanrednim grupiranjem svodova osigurava solidnost bizantinskih građevina. Prema riječima Prokopijevim predstavlja kube Aja Sofije u isti čas djelo divotno i strahovito, koje ne daje dojam, da stoji na čvrstim temeljima, već naprotiv, kao da visi sa nebeških visina na zlatnome lancu prekrivajući crkveni prostor.

Francuz Choisy u djelu *L'art de bâtir chez les Byzantins* kaže za Aju Sofiju, da se sastoji u svojoj bitnosti od jednoga (središnjeg) prostora na pendentive, kojega centralni kubetni svod podupiru sa dvije strane (istočne i zapadne) velike niše (polukubeta učvršćena manjim nišama), a s druge strane (sjeverne i južne) dva velika luka (poduprta krepkim potpornjima sa spoljašnje strane). Prema mišljenju Choisyjevu ovo je primjer kombinacije dvaju različnih sistema potpornja, koji djeluju uporedo ustaljujući ravnotežu čitave konstrukcije i tlaka velikog kubeta. Ne manje umne kombinacije zajamčuju također ravnotežu postranih brodova, a sastoje se od širokih lukova i potpornja postavljenih uz spoljašnje zidove. — Bez svake sumnje značajna je za b. umjetnost Justinijanova razdoblja unutrašnja dekoracija Aje Sofije, u kojoj se isticao naročito onaj profinjeno iscizelirani ornamenat, koji se poput čipke izdizao s bijelo-crne pozadine (»champ d'ombre«). Na visokim kolumnama glavnog broda i galerija nalaze se kapiteli kombinirani s ležajem iz bijelog prokoneškog mramora, koji su pozlaćeni kazivali fino čipkasto tkivo svojih cizelovanih kubusa. Svi ti kapiteli nijesu istoga oblika, ali iz svih njih izbija nastojanje za istim šarenim efektom. Akantus, kao glavni ornamentalni motiv, izgubio je tu već čitav svoj plastički značaj. On se produžuje u palmete, razvija u vitice, skraćuje uokolo pužastih svitaka noseći monograme cara Justinijana i carice Teodore, ali ne u izbočenom reljefu, već bez snažne modelacije (poput kakvog veziva) obavija kamenu okosnicu kubusa. Iste motive i istu tehniku zapažamo na spoljašnjim i unutrašnjim zavojima arkada, a isto tako i u usječcima (prijevojima) savija akantus svoje bijelo lišće isprekidajući se na crnom polju uokolo diska od porfira i zelenog mramora. Jednako kao i na reljefima Mšate nalazimo i ovdje motive istočnog podrijetla (cvijeće, rozete, pletivo), koji ukrašuju djelomično korniže, obrube i okvire, a pojavljuju se i na ogradama galerija. Naročitu pažnju pobuđuje raskoš polihromne dekoracije. Na podu su razvrstane i poredane u kombinacije, koje kao da je sastavila vješta ruka slikareva, najraznoličnije vrste mramora svih boja, jaspisa, alabastra, porfira i serpentina. Stupovi su glavnog broda iz antiknozelenog mramora, a oni u eksedrama iz egipatskog porfira. Donji dio zidova obložen je mramornim inkrustacijama. U brodovima ima šarenih oplata, optočenih finim čipkastim trakama ili opet širokih vrpca isklesanih iz bijela mramora. Najdragocjenije vrste mramora i najrjeđe kombinacije nalaze se u apsidi, gdje neke od oplata podsjećaju svojim šarenilom i svojom baršunastom mekoćom na istočnjačke ćilime. Nekoć su u svetištu (sanktuariju) iznad inkrustacija zidovi bili pokriveni srebrnim pločama, dok su se na krivinama kubeta i apsida, na svodovima tribuna i pobočnih brodova razastirali mozaici na sjajno zlatnoj i tamnomodroj pozadini. Osim toga u dekoraciji crkve sv. Sofije zauzimale su znatno mjesto dragocjene kovine, na prvom mjestu raskošne zlatarske umjetnine. U središtu građevine, pod kubetom, dizao se ambon (propovjedaonica), jednako »veličajan po svojim mramornim cvjetovima kao i po dragocjenim umjetničkim djelima, koja su ga ukrašavala«. Zagasiti sjaj bjelokosti i srebra, pa bliještanje dragog kamenja miješalo se tu sa sjajem skupocjenih vrsta mramora. Iznad ambona dizao se baldahin (krov) u obliku kubeta, pokriven zlatnim pločama, urešenima dragim kamenjem, a na vršku providen križem. Ispred apside bila je veličanstvena ograda, sva od cizeliranog srebra, a na njenim su kolumnama bile u medaljonima slike Krista, Bogorodice, arkanđela, proroka i apostola. Glavni oltar, sav od zlata i dragog kamenja, bio je biser umjetnosti. Prekrasna tkiva sačinjavala su zavjesu oltara, u kojoj su svilom i zlatom bile utkane slike dobročinstava Justinijana i Teodore i njihovi carski likovi, sagnuti u času kad ih blagoslivlju Bogorodica i Krist. U dnu apside bio je smješten patrijarhov prijesto, isto tako od pozlaćena srebra. Prema svjedočanstvu Propokopijevu, u samom se svetištu Sv. Sofije nalazilo 40 tisuća funti čista srebra. Međutim, najsnažniji je utisak na suvremenike ostavljala ljepota rasvjete, kojom se crkva noću, za velikih svečanosti i blagdana rasvjetljivala. Pavao Silencijarije opširno je opisao u svojem djelu »Descriptio S. Sophiae« srebrna polikandila, svjetiljke u obliku lađe, svijećnjake u obliku drveća, na kojima je plamen svijetlio poput cvijeta, te sve one eterične laterne obješene visoko gore na kružnoj osnovici centralnog kubeta. Tako je veličanstveno bila rasvijetljena, kaže pjesnik, »da je svijetla noć smiješeći se kao dan ovdje poprimila boju ruže«. Ta raskošna rasvjeta crkve podsjećala je na velik požar, objavljujući nadaleko pomorcima, da se približuju glavnome gradu i slavi Justinijanovoj.

Veličajna je crkva sv. Sofije svojom originalnošću pobuđivala u suvremenika i pisaca snažno i neuporedivo udivljenje. Tako je ona za Prokopija »prizor savršene ljepote, koji nadilazi svako očekivanje posjetioca, pa se čini nevjerojatnim onima, koji su o njoj čuli samo pripovijedati«. I za kasnijih je stoljeća gigantska građevina Justinijanova snažno pobuđivala maštu puka, a oko kubeta sv. Sofije ovijao se čitav niz legenda. Kemal Atatürk brižno se zauzeo za nedavnu posvemašnju restauraciju Aje Sofije, koju je ujedno proglasio muzejem b. umjetnosti.

Bizantsko je graditeljstvo osim sv. Sofije poznavalo i ostvarilo najrazličitije tipove crkvenih zgrada, između kojih ponajprije *baziliku*. Ispred nje se obično nalazio pro-



ČIPKASTA ORNAMENTIKA, Carigrad, Aja Sofija
(*Enciclopedia Italiana*)

stran atrij (namjesto starijeg peribola), kojim se dolazilo do crkvenog portika ili narteksa (t. j. u pročelju bazilike prigrađenoga otvorenog ili zatvorenog trijema); unutrašnjost bazilike, koja sučelice glavnom crkvenom ulazu svršava s jednom ili s tri polukružne apside, razdijeljena je po dužini dugim nizovima stupova ponajčešće u tri ili pet brodova, od kojih je srednji obično viši. Često se iznad pokrajnih brodova nalaze tribune ili t. zv. matroneji (prostori za žene na emporama). Crkvena zgrada ili je pokrivena drvenim krovom, kojega se konstrukcija od kosih i poprečnih greda prvotno vidi iz unutrašnjosti, dok se kasnije javlja ravan (kasetirani) drveni strop *(helenistički tip bazilike)* ili je opet bačvasto svođena *(istočni tip bazilike)*, na način kojemu treba izvore tražiti bez svake sumnje u Mezopotamiji (Diarbekir — stara Amida, Mayafarqin — stari Martyropolis, Dara, Nisiba, Turabdin, Rusafa — stari Sergiopolis). Sasvim originalan značaj pokazuju hauranske građevine na sirijskoj visoravni (bazilike u Kenavatu i Tafki), gdje su uslijed pomanjkanja drva za gradnju upotrebljavali jednu vrst vanredno tvrdog bazalta, koji je u fizionomiju tih građevina spomenika unio sasvim naročitu crtu. Kod tih bazilika naime nema drvenog stropa i krovišta, već se poprečni kameni svodovi dižu iznad crkvenog broda i nose ravan krov, pokriven kamenim pločama. Vanredne primjere prvoga građevnog tipa (iz 5. i 6. st.) pružaju nam bazilike: sv. Dimitrija (uništena požarom 1917) i sv. Paraskeve (Eski-džuma) u *Solunu*, S. Apollinare Nuovo i S. Apollinare in Classe u *Ravenni* i katedrala u *Poreču* u Istri.

U daljim stoljećima taj već nešto arhaični tip helenističke bazilike, čini se, postepeno iščezava zadržavajući se svakako još potkraj 14. i početkom 15. st. u nekim crkvama u Grčkoj (bazilika sv. Bazilija u Arti, 14. st.), naročito u *Metropoli* i *Pantanassi* u Mistri. Tip nepresvođene bazilike s drvenim stropom, krovištem i emporama (galerijama za žene) bio je rasprostranjen već u rimskoj arhitekturi za doba careva, tako da se u Rimu i djelomično na Zapadu mogao razviti bez veza s istočnim tipom. Međutim zanimljiva je činjenica, da je Rim već u 2. st. u podzemnoj kapeli kod Porta Maggiore dao primjer svođene bazilike.

Spajanjem karakterističnog oblika kubeta s bazilikalnim tlorisom kršćanske umjetnosti Istoka nastaje tip *bazilike s kubetom*, kojega najstariji primjer (iz 5. st.) susrećemo u *Meriamliku* u Kilikiji (Mala Azija). Znameniti su primjeri toga tipa: crkva sv. Sofije u *Solunu* (5. st.) i crkva sv. Irene u Carigradu (6. st.). Carigradska *Kalender-hane-džamija* iz početka 7. st. ponavljala je u svom prvotnom obliku također tip bazilike s kubetom (polukružna apsida, kojom se ta crkva završavala, danas više ne postoji, jer je zamijenjena ravnim zidom). Neki naučenjaci vide u njoj staru crkvu *Diaconisse*, koju je sagradio car Mauri-



CRKVA SPASITELJEVA U NEREDICU
(J. Ebersolt, *Monuments d'architecture byzantine*)



KALENDER-HANE-DŽAMIJA U CARIGRADU

cije. Na svojoj spoljašnjosti vrlo je jednostavna, a u unutrašnjosti odlikuje se lijepim i prostranim razmjerima, te ponešto teškom otmjenošću (dekoracija mramornih oplata datira po svoj prilici iz 12. st.). Iste značajke nalazimo u jednoj skupini carigradskih građevnih spomenika: u *Hodža-Mustafa-pašinoj džamiji* iz kraja 6. ili početka 7. st. (njezino središnje kube podupiru dva polukubeta sa sjeverne i južne strane), u *Gul-džamiji* (nekoć crkvi sv. Teodozija) iz 9. st. (niše, poredane jedne iznad drugih na spoljašnjim stranama apsida, čini se, da su nastale u doba Komnena; četiri gorostasna stuba, koji u unutrašnjosti podupiru kube, na istočnoj strani prislanjaju se neposredno uz apsidu), u *Atik-Mustafa-pašinoj džamiji* iz 9. st., u *Fenari-Issa-Mesdjid-džamiji* (nekoć crkva sv. Marije Panakrantos) iz svršetka 11. st. i u *Kahrije-džamiji* iz početka 12. st. U Rusiji javlja se taj tip u crkvi sv. Sofije u *Kijevu* (12. st.). Sve te crkve kao da čine neki prijelaz od tipa bazilike s kubetom k tipu tlorisa u obliku grčkog križa. Općenito uzevši, tip se bazilike s kubetom sačuvao u b. graditeljstvu sve do u 14. i 15. st. U *Kotoru* crkva sv. Luke (svršetak 12. st.) i crkva sv. Marije Infunara (Collegiata, 1221 g.), koje su bile popravljene u 14. st., pokazuju tip jednobrodne istočne bazilike s kubetom. — Pored građevina uzdužnog (longitudinalnog) tlorisa svojstvenog bazilici, javljaju se od 4. st. građevine *centralnog tlorisa* u obliku kruga (t. zv. rotonde) ili osmerokuta okrunjenog kubetom. Crkva sv. Sergija i Baka u *Carigradu* (između 526 i 537) i crkva sv. Vitala u *Ravenni* (između 536 i 547) predstavljaju odlično taj građevni tip. Jednu naročitu skupinu arhitektonskih spomenika tvore crkve (sagrađene po uzoru kapela podignutih iznad grobova mučenika), kod kojih se lateralni krakovi križa svršavaju s polukružnim apsidama, pa tako nastaje novi tip *tlorisa u obliku trolista* (t. zv. trikonhos), koji se zadržao do 14. i 15. st. u crkvama na brdu *Atosu* i *Meteori* (u Tesaliji), a djelomično se pojavljuje u *Bugarskoj* (crkva u Veluši, 14. st., i crkva manastira Poganovo, 14. st.), u *Srbiji* crkve moravske škole (svršetak 14. i početak 15. st.): Pavlica, Smederevo (crkva na groblju), Ravanica, Kruševac, Ljubostinja, Kalenić i dr., u *Vlaškoj* (crkva manastira Cozia, 1387, crkva manastira Snagov, prva polovina 15. st., crkva u Bukovetu kraj Craiove, 16. st., i crkva u *Targovištu*, 16. st.), i u *Moldavskoj* (crkva sv. Nikole Domneskog u *Jassyju*, 1492—1497). *Grupa crkava na Atosu*, u kojima se taj tip tlorisa postepeno povezuje s tlorisom u obliku grčkog križa, nastala je potkraj 10. i početkom 11. st. Najznatnija je *Lavra* (1004), koja je svojim skladnim proporcijama poslužila kao uzor ostalim atonskim crkvama (*Iviron* i *Vatopedi*). Toj skupini pripada i crkva Eski-Seraj u *Solunu* (11. st.). Graditelji crkve manastira *Hilandara* na Atosu (u 12.—13. st.) dodali su ispred dosad uobičajenog tipa tlorisa još jednu trobrodnu dvoranu s kubetom.

B. graditeljstvo nastoji da udiljno primjenjuje pri formaciji tlorisa svojih crkava već od najranijih vremena uobičajeni simbolički oblik križa sa četiri jednaka kraka okrunivši pri tome križište i krajnje točke krakova s pet kubeta. Taj su tip u 6. st. predstavljale: crkva sv. Apostola u *Carigradu* (porušena 1453, da načini mjesta za izgradnju mošeje Mehmeda II.) i crkva sv. Ivana Evanđelista u *Efezu*. Po uzoru na crkvu sv. Apostola sagra-



UNUTRAŠNJOST CRKVE SV. IRENE U CARIGRADU

đena je kasnije crkva sv. Marka u Mlecima (1063—1065), a u Francuskoj crkva Saint-Front u *Périgueuxu* i katedrala u *Angoulêmeu*. — Ubrzo je taj simbolički oblik križa, koji se u 5. i 6. st. isticao na crkvenoj spoljašnosti (na pr. mauzolej Gale Placidije u Ravenni i brojne crkve u Maloj Aziji: Tomardze, Sivri-Hissar, Bin-bir-Kilisse i t. d.), bio ostvaren od graditelja na drugi način i to obrazovanjem *tlorisa u obliku grčkog križa*, kojega su četiri jednaka kraka upisana u četverokut. Čini se, da je taj tloris — koji od 9. st. dalje ostaje klasičnim tipom b. crkvenog graditeljstva — bio definitivno utvrđen u carigradskoj *Novoj Crkvi* (Nea Moni), što ju je sagradio unutar carskoga dvora Vasilije I. u drugoj polovini 9. st., a koja je jednako kao i sv. Sofija poslužila kao uzor mnogim kasnijim građevinama. Dok kod starijega križnog tlorisa uglavnom nije bilo postranih brodova ili su oni, samo s izvanjske strane dodani, ispunjavali praznine između krakova križa — bizantska crkva s tlorisom na grčki križ nalazi naprotiv u tim postranim brodovima bitnu osnovu svoje uravnoteženosti i prenosi na spoljašnje zidove tlak svoga kubeta. Crkva na grčki križ ne proizlazi dakle iz tlorisa u bliku križa (kako bi se to u prvi čas moglo pomišljati), već je ona naprotiv logičan dodatak tlorisu bazilike s kubetom. Razvoj se toga tipa pripravljao već od 6. st. dalje (crkva sv. Irene i Gul-džamija u Carigradu, ruševine crkava u Philippima i Pirdopu, crkva u Dere-Ahsy u Likiji i još neke druge). Crkva u *Skripu* (u Beotiji), sagrađena 874, pruža primjer crkve s tlorisom na grčki križ iz najranijeg doba razvoja, dok se konačna formacija toga tipa vidi u tlocrtu carigradske *Kilisse-džamije* (druga polovina 11. st.). U tlocrtu pokazuje taj tip oblik križa, kojega su četiri jednaka kraka presvođena bačvastim svodovima. Iznad mjesta, gdje se krakovi križa ukrštavaju (t. zv. križište) uzdiže se kube na ugaone trompe (orijentalni način) ili na pendentive (više uobičajeni način), koje počiva na visokom poligonalnom tamburu. Na uglovima četverokuta, u koji je upisan križ, nalaze se četiri manja kubeta. Na zapadnoj strani crkve nalazi se zatvoreni narteks (providen također više puta kubetom), a pred njim nalazi se vrlo često i jedan spoljašnji narteks (t. zv. eksonarteks). Istočni se krak križa produžuje i završuje apsidom, a na sličan se način produžuju i dva istočna odjeljka četverokuta tvoreći dvije pobočne apside polukružna ili poligonalna oblika. Uslijed toga poprima čitava konstrukcija oblik dugoljasta četverokuta, dok su četiri bačvasta svoda (iznad krakova križa, koji se ocrtava u crkvenoj unutrašnjosti) toliko uzdignuta, da jasno ističu sa spoljašnje strane (uokolo četverokutne kubetne baze) Božanski simbol križa, koji se je kod prijašnjih građevina odražavao na tlu. Ti bačvasti svodovi prekriveni su ponajviše krovištima na zabat, završujući na rubovima zidova s trouglastim ili zavojitim (polukružnim) frontonima, koji imaju slijepe arkade. To je ujedno osnovna i karakteristična značajka svih građevina toga tlorisa, gdje se svaka od unutrašnjih konstruktivnih linija javlja i u spoljašnjosti odgovarajućom dispozicijom krovišta. Na taj način građevina poprima posve nov izgled: teška kubična masa b. crkava 6. st. zamijenjena je sada »nekom vrstom piramide«, u kojoj se svodovi i lukovi uzdižu jedni iznad drugih (u pravom smislu riječi »skulptiraju kubus crkve«), a visoko kube završuje njezin vitki obris. Neke bizantske crkve (Eski-Imaret-džamija u Carigradu i crkva sv. Pantelejmona u Solunu) upravo su klasični primjeri, kako su b. arhitekti bili sposobni, da s pomoću tih kombinacija istaknu sklad građevine. Mogli bi se navesti brojni primjeri toga b. građevnog tipa, koji su nastali u vremenu od 9. do 15. st., ali spomena su vrijedni naročito oni u *Carigradu: Budrum-džamija* (svršetak 10. st.), *Kilisse-džamija* (druga polovina 11. st.), *Zeirek-džamija* (Agios Pantokrator, dvije crkve spojene međusobno grobnom kapelom, 12. st.), *Eski-Imaret-džamija* (polovina 12. st.), *Fethije-džamija* (stara crkva Bogorodice Pammakaristos, početak 14. st.); u *Solunu: Kazandžilar-džamija* (crkva Theotokos, 1028), *sv. Pantelejmon* (Isakije-džamija, sredina 12. st.), *crkva sv. Apostola* (Souk-Su-džamija, iz 13.—14. st.), *Jakub-pašina džamija* (svršetak 13. st.); u *Ateni:* crkva *sv. Teodora* (1049) i *Kapnikarea* (12. st.), u *Mistri:* crkva *Peribleptos* (14. st.); u *Arti:* crkva *Paragoritissa* (Bogorodica Utješiteljica, svršetak 13. st.); u *Kapadociji: Čanli-Klisse* kraj Čelteka (svršetak 10. ili početak 11. st.); zatim *Hagia Moni kraj Nauplije* na otoku Hiju (1149) i crkva u *Merbaki u Argolidi* (polovina 12. st.), koje se ističu i svojom šarolikom spoljašnjom dekoracijom (kombinacija opeka s fajansom). Posebnu nadasve zanimljivu građevnu grupu toga tipa čine crkve, kod kojih se kube velikog promjera — počivajući na šesterostranom tamburu — opire o ugaone trompe: velika crkva *sv. Luke u Fokidi* (početak 11. st.), crkva *Nea Moni u Hiju* (polovina 11. st.), velika crkva u *Dafni* (svršetak 11. st.), a od manjih: crkva u *Kristianu* u Trifiliji (Mesenija, svršetak 10. i početak 11. st.) i crkva *Panagia Lykodimu* u Ateni (sredina 11. st.). Pod utjecajem toga tipa crkvenih građevina nastala je kasnije crkva *Martorana u Palermu* (12. st.) i crkva *sv. Sofije* u *Monembasiji* (12. st.). Kombinaciju tipa bazilike s kubetom (providene djelomično i s emporama) s tipom tlorisa na grčki križ (u gornjem dijelu građevine) kazuju u 14. st. neke crkve u *Mistri* (Lakonija): crkva *Pantanasa*, u *Metropoli* (sv. Dimitrije), u *Afendikou* (Panagia Hodegetria) i *Brontohionu* (sv. Teodor). Tip tlorisa na grčki križ pojavljuje se i u *Bugarskoj:* crkva sv. Petra i Pavla u *Tirnovu* (14. st.), crkva Krista Pantokratora u *Mesemvriji* (14. st.) i *crkva manastira u Zemenu* (14. st.); u *Makedoniji:* crkva sv. Klementa u *Ohridu* (1295) i crkva sv. Nauma na *Ohridskom jezeru* (14. st.); u *Rumunjskoj:* crkva sv. Nikole Domneskog u *Curtea de Argešu* (14. st.); u *Srbiji: Gračanica, Nagoričino, Matejić* i dr.

Kod svih tih građevina treba naročito naglasiti onu domišljatost, kojom su b. graditelji znali izvesti brojne varijacije na klasičnu temu kubeta, te primijeniti i u unutrašnjosti svojih konstrukcija šire i slobodnije perspektive. Značajna je crta u razvoju b. graditeljstva, da kubeta s vremenom postaju manja, viša i laganija. Prilično tešku i glomaznu silhuetu kubeta 6. st. zamijenila je elegantna silhueta kubeta 10. st. Dok su naime tamburi onih prvih — ponajčešće cilindrički — ostali oniski i masivni, tamburi onih drugih građeni su poligonalno, s namjerom da njihovi ugaoni bridovi (naglašujući vertikalnu smjernicu) proizvedu dojam stremljenja uvis. Da to stremljenje još više naglase, graditelji su 10. st. bridove tih tambura ukrašavali dugim i vitkim stupićima ili polukolumnama, koje su nosile arkade. Visoki i uski prozori u stranicama tam-



CRKVA DJEVICE MARIJE (THEOTOKOS; KAZANDŽILAR-DŽAMIJA) U SOLUNU



SV. SERGIJE I BAKO
Kijev, Muzej duhovne akademije
(Ch. Diehl, *La peinture byzantine*)

bura naglašavali su još više utisak visine i lakoće. Treba samo usporediti pritiješnjen oblik kubeta u Skripu (9. st.) i ponešto težak tambur Budrum-džamije u Carigradu i Kazandžilar-džamije u Solunu (10.—11. st.) s otmjenim i vitkim crtama profila kubeta Kilisse-džamije ili Zeirek-džamije (11.—12. st.), pa sa znatno povišenim i lijepo profiliranim tamburima građevnih konstrukcija 13. i 14. st. kao što su crkva sv. Apostola u Solunu, crkva Markova manastira u Sušici, crkva manastira u Lesnovu ili crkva manastira Nagoričino blizu Kumanova u Makedoniji. Dok se modificirao oblik kubeta, povećao se i njihov broj. U 6. st. smatralo se iznimkom, kad bi koja crkva bila okrunjena s više kubeta (kao na pr. crkva sv. Apostola u Carigradu), ali kasnije, naročito od 11. st. postaje to isključivim pravilom. Kubeta su se uzdizala sad iznad narteksa (Kilisse-džamija i Kahrije-džamija u Carigradu, Kazandjilar-džamija i sv. Pantelejmon u Solunu), a sad opet iznad krovišta (u uglovima četverokutna tlocrta). Ima slučajeva (u 14. st.), da se graditelji nijesu zadovoljavali s pet kubeta, već su ih stavljali i više (na pr. crkva manastira Gračanice blizu Skoplja). — Bizantske crkve ranijih stoljeća — sagrađene gotovo uvijek iz opeke (osim onih u Siriji i Armeniji) — kazivale su na svojoj spoljašnjosti siromaštvo u dekoraciji, pa su stoga djelovale strogo i monotono. Da taj nedostatak nadoknade, b. su graditelji počeli od 10. st. ukrašavati crkvena pročelja mnogobrojnim polihromnim kombinacijama. Da izvanjski izgled crkava postane što više šarolik, gradili su zidove naizmjence iz slojeva lomljenog kamenja i opeka, odijeljenih uskim naslagama obojenoga kreča. Po spoljašnjim zidovima, a naročito po apsidama, gdje se pojavljuje čitav niz ažuriranih arkada odijeljenih elegantnim stupićima, stvaraju se iz opeka mnogobrojne ornamentalne kompozicije. Na praznim plohama među lukovima arkada zapažaju se različne kombinacije, gdje se zupčasti nizovi izmjenjuju s opekama poredanim u geometrijske crteže. Posvud brojni dvostruki ili trostruki prozori prekidaju svojim dražesnim zavojitim lukovima (t. zv. arkaturama) monotoniju zidnih ploha. Ima slučajeva, gdje je upotrebljena i pečena ocaklena glina t. zv. fajansa (crkva u Merbaki i sv. Bazilije u Arti), a na nekim se rijetkim građevnim spomenicima susreću aplikacije i inkrustacije dragocjenih vrsti mramora (Nea Moni u Hiju, sv. Marko u Veneciji). Osim toga javljaju se na fasadama nekih crkava kamene ploče pune izvajanih udubina, kojih konture s izrezanim festonima uokviruju stakleni krug (sv. Luka u Fokidi, crkva Male Metropole u Ateni). Slikovite primjere te bogate polihromije na spoljašnjosti pokazuju u 11. st. pored svjetovnih građevina (Tekfur-Seraj u *Carigradu* i kuća u *Melniku* u Makedoniji) i apside velike i male crkve sv. Luke u *Fokidi*, crkva Panagia Lykodimu u *Ateni* i carigradska Kilisse-džamija; o početku 13. st. crkva manastira Hilandara na *Atosu*; na prijelazu iz 13. u 14. st. crkva sv. Apostola (Suksu-džamija) u *Solunu* i Fetije-džamija u *Carigradu*; u 14. i u prvoj polovini 15. st. neke crkve u Grčkoj (Panagia Paragoritissa u *Arti*, Brontohion, Afendiko, Pantanasa i dr. u *Mistri*), u Makedoniji (sv. Naum na *Ohridu*, sv. Nikita u *Čučeru* i dr.), u Bugarskoj (*Mesemvrija*) i Srbiji (*Kruševac*). Vrlo je ukusna i skulptirana dekoracija na vanjštini nekih crkava, koja se ispoljuje u onim skulptiranim parapetima, koji ispunjuju prozore ili opet tvore pretine (na pr. u Kilisse-džamiji u Carigradu, sv. Luki u Fokidi, u Torcellu, Kijevu i sv. Marku u Veneciji), a pojavljuju se i u drukčijoj namjeni, nego što im je bila iskonska — na krstionici u Lavri na Atosu i na spoljašnjim zidovima Male Metropole u Ateni. Brojni motivi te dekoracije uzeti su iz područja životinjskih likova (fantastične životinje, lavovi, grifoni, paunovi, heraldički orlovi i dr.) ili biljnih likova (bordure od akantova lišća), a nadahnuti su umjetnošću Istoka. O svršetku 10. st. ta vrst dekoracije postepeno iščezava, pa počinju prevladavati geometrijski motivi, pletivo četverokuta i vitice, u koje su upisane rozete, zvijezde, cvjetovi, izbočeni pupoljci ili križevi. Najstariji primjeri na taj način dekoriranih parapeta sačuvani su u sv. Luki u Fokidi i Kilisse-džamiji. Ta vješta kompozicija sa parapeta primjenjuje se u 11. st. na k a p i t e l e i njihove l e ž a j e: kubična se masa prekriva finim vezivom stilizovanih listova, viticama vinove loze i geometrijskim pletivom, usred kojega se ističu križevi ili obrubljeni dragulji. Ima i kapitela ukrašenih likovima anđela i serafina na sve četiri strane (na pr. u Kahrije-džamiji) ili na uglovima (na pr. u Atik-Mustafa-pašinoj džamiji). Zanimljiva

je činjenica, da uza sve to kod većine crkava toga doba skulptura u unutrašnjem ukrasu građevina ima tek podređeno značenje. Tako u crkvama nastalim za makedonske i komnenske dinastije (jednako kao i u crkvama 6. st.) pokrivaju zidove šarene mramorne oplate, a kubeta, apside, lukove i svodove blještavi mozaici. Velika crkva sv. Luke u *Fokidi*, koje je unutrašnjost ostala do danas gotovo netaknuta, sjajan je primjer toga veličanstvenog sistema dekoracije, gdje se pored mozaika javljaju na zidovima otmjene i skladne kombinacije sivog, crvenog i crnog mramora. Unutrašnjost crkve u Dafni (Atika) i sv. Marka u Mlecima možda je manje savršen, ali je veličajniji primjer takve dekoracije. Iskonsku mramornu inkrustaciju (iz 12. st.) sačuvale su neke carigradske crkve (Kalender - hane - džamija, Zeirek-džamija). Napokon i crkveni pod je popločan pločama šarenog mramora, koje su obrubljene trakama mozaika (na pr. sv. Luka u Fokidi), pun inkrustacija u obliku pletiva (Iviron na Atosu), geometrijskih motiva ili životinja (Zeirek-džamija).

Neobična raznolikost i stvaralačka vještina b. graditeljstva ne očituje se samo na polju crkvenoga graditeljstva, već i na vrlo rijetkim spomenicima *svjetovnoga graditeljstva*. Tako su se u Carigradu, iz kasnijeg doba, sačuvali ostatci carske palače Konstantina Porfirogeneta, koju Turci nazivaju *Tekfur-Seraj* (iz 11. ili 12. st.). Jamačno je ona bila jedan dio stare palače Blaherne. Na spoljašnjem šarolikom ukrasu te građevine izmjenjuju se slojevi crvenih opeka sa slojevima bijelog i žutog mramora tvoreći na taj način nadasve zanimljiv geometrijski ukras. O bizantskim *građanskim kućama* 6. st. i o njihovoj dispoziciji vrlo je malo poznato. Većina tih kuća pokazuje istočni tip, te podsjeća na zgrade, koje su se sačuvale u mrtvim gradovima Sirije (kuća u Serdjilli iz 5. st.). Velike palače, naprotiv, pokazuju uglavnom raspored rimske patricijske kuće. Iz pisanih se izvora saznaje, da je Justinijan poslije Nikine bune obnovio jedan dio stare carske t. zv. *Svete palače* (u 15. st. bila je već ruševna), koju je bio sagradio car Konstantin Veliki. Tako obnovljena ona je mnogo podsjećala na Dioklecijanovu palaču u Splitu, koja, sagrađena na početku 4. st., pokazuje točan tip i raspored sirijskih palača Antiohije (Diehl, Wulff). Zanimljive su ruševine palače na morskoj obali u Carigradu, koju nazivaju *Justinijanovom kućom*. Njezino pročelje otvara se prema moru na široka vrata, koja vode na balkon, dok velik dio njene unutrašnjosti zaprema jedna nadsvođena dvorana. Čini se, da je ta zgrada kasnije znatno obnovljena. Vanredne primjere b. svjetovnoga graditeljstva Justinijanova doba pokazuju prostrane podzemne carigradske cisterne: *Bin-bir-direk* (3610 m²) i *Jerebatan-seraj* (10293 m²), koje su se sa svojim dvjema spratovima smjelo postavljenih stupova uspješno takmičile s aleksandrijskim cisternama. Kod prve se cisterne na prostoru od 64×56 m nalazi 212 stupova (visokih 4,80 m do 4,40 m), na kojima je graditelj u isti čas kapitel povezao s ležajem u jednu cjelinu. I *Justinijanov akvedukt* (s dvostrukim nizom visokih arkada, koje se dižu iznad ponešto šiljatih lukova) kao i *Sangarijev most* u Bitiniji pružaju svojom tehničkom strukturom jasan dokaz vještine i smjelosti bizantskih graditelja.



USKRSNUĆE LAZAROVO
Mozaik u crkvi u Dafniju kod Atene
(Ch. Diehl, *La peinture byzantine*)

Sačuvali su se i brojni ostatci b. *vojničkog graditeljstva* (obrambeni zidovi i tvrđave). Tako se uz ostatke carigradskih bedema s visokim kulama, koji su izgrađeni naizmjence od slojeva tesanog kamena i opeka (većim dijelom iz prve polovine 5. st.), susreću na Istoku (u Antiohiji, Dari, Nikeji, Anazarbu), a osobito u Africi (Haidra, Tebessa, Lemsa, Timgad, Setif i dr.) znatni ostatci različnih tipova vojničkih konstrukcija. To su solidno izgrađeni utvrđeni gradovi opasani bedemima, zasebne tvrđave, koje su branile strategijske točke, zatim tvrđave u neposrednoj blizini gradova i male stražarnice bez tornjeva. Općenito uzevši, jedna skupina spomenika b. graditeljstva proizlazi iz helenističke škole (kao na pr. u svojim bitnim crtama crkve Carigrada, Soluna i Mistre), dok se druga skupina, naprotiv, u tlocrtu, obliku i tehnici nadahnjuje na Istoku. Spomenici su prve skupine obilježeni živahnošću linija, umnim sastavom kombinacija i težnjom za što snažnijim šarolikim (pitoresknim) efektom, sjajem i dražesti dekoracije, dok oni druge skupine pokazuju ozbiljnu cjelinu jednostavnih i umjerenih oblika i strogost linija u primitivnoj ljepoti gologa kamena.

V. **Kiparstvo.** Za razliku od klasične umjetnosti u b. je umjetnosti kiparstvo slabo zastupano, a naročito je velika monumentalna plastika sve više propadala. Ima više razloga njezinu propadanju. Često se netočno tvrdi, da je istočna crkva izričito zabranjivala svako štovanje kipova, a davala prvenstvo svetačkim slikama (ikonama), iako se znade, da se to odnosi na kasnije doba (ikonoklastički pokret), dok je prije monumentalna plastika zauzimala istaknuto mjesto u ukrasu crkava. Neosporna je doduše činjenica, da je primitivno kršćanstvo već od najstarijeg vremena pokazivalo veću sklonost za slikarstvo, dok je s nepovjerenjem gledalo na kiparstvo, jer su baš na tom području umjetnosti poganski bogovi bili prikazani u svojem savršenom obliku i u nadasve zavodljivim stavovima. Uvjerena da slikarstvo više odgovara religioznom duhu — kako to kaže jedan teolog — crkva je od početka znatno skučila djelatnost kiparevu učinivši od njega dekoratora i ornamentistu. Osim toga nije ni ukus toga vremena pogodovao razvoju kiparstva. Pod snažnim su utjecajem Istoka, koji uvodi u dekoraciju nove zamisli i novu tehniku, zamijenjeni uzori antiknog kiparstva sa skulptiranim (posve ornamentalnim)

ukrasom bez plastičkih reljefa. Drugim riječima, plastički efekti nadomješteni su kolorističkim efektima, t. j. tehnikom, koja je linije rezala na neznatno udubljenoj površini kamena, umjesto da ih je modelirala iz punog materijala. Takvim su isticanjem crteža na površini kamena s pomoću kontrasta svjetlijih i tamnijih šara (t. zv. Tiefendunkel, franc. champ d'ombre) postignuti izvanredni šaroliki efekti. Na taj način postaje taj *skulptirani ornament* neke vrsti šarenim plaštem, posve neovisnim od konstrukcije. Ali ni takve stilističke sklonosti nijesu mogle potaknuti razvoj kiparske tehnike. Napokon je sve veća sklonost za čistu ornamentaciju prisilila umjetnika da zapusti prikazivanje ljudskog lika. Između ostalog zanimljiva je činjenica, da u mrtvim gradovima središnje Sirije nije nađen ni jedan kip kao ni basreljef. Kipar pomalo postaje podređeni pomoćnik graditelja, a njegova vještina biva ograničena na to, da pojedine dijelove arhitektonske konstrukcije (kapitele, ležaje, lukove, parapete, ikonostase, tranzene i t. d.) ukrasi finom mrežom kamenih čipaka, vitica, rozeta, pletiva i gajtana, ukratko čitavom raskoši svoje često teške i pretjerane dekoracije. Sve to objašnjava, zašto se velika kiparska plastika vrlo rijetko javlja u b. umjetnosti.

Rimska tradicija carskih kipova i povijesnih basreljefa prešla je uporedo sa carstvom iz Rima na Istok. Na carigradskom forumu nalazili su se nekoć kipovi Konstantina i njegovih sinova okružujući velik Konstantinov monogram. I ostale su trgove Carigrada u 4 i 5. st. krasili kipovi careva i carica. Imitirajući veliki Trajanov stup podigli su Teodozije Veliki 386 g., a Arkadije 403 stupove, na kojima su u basreljefima bile prikazane njihove pobjede nad barbarima i njihovi triumfi. Od tih nestalih spomenika, od kojih je prvi srušen o početku 16. st., a drugi o početku 18. st., sačuvali su se samo crteži. Golem *brončani kip* sačuvan u *Barletti*, u kojem neki vide lik cara Teodozija, jasno potvrđuje propadanje velike statuarne plastike. Uza sve to se ipak još u 6. st. u Bizantu sačuvala tradicija toga svjetovnog kiparstva. Tako se u povijesnim djelima bizantskih pisaca spominju mramorni i brončani kipovi Justinijana, Teodore, Belizara, Justina II. i Sofije. Na carigradskom trgu Augusteonu stajao je na vrhu visoka brončana stupa Justinijanov konjanički kip, koji je postojao još u 15. st., a poznat je po jednom rijetkom crtežu iz toga vremena. Čini se, da to golemo djelo iz bronce ne bi moglo potvrditi Prokopijeve hvale, kojima on uznosi kipare svoga doba govoreći, da su im djela tako savršena, kao da su proizašla iz ruke Fidije, Lizipa ili Praksitela. Nekoliko portreta bizantskih carica (5./6. st.) kao i nekoliko basreljefa iz istoga vremena, koji prikazuju trke u hipodromu, a čuvaju se u carigradskom muzeju, djela su osrednje vrijednosti. Ipak je b. umjetnost ostavila iz 6. st. manji broj *basreljefa* (u drvu ili u kamenu), koji dokazuju da se i svjetovna i religiozna skulptura dalje razvijala. Tako su najznatniji spomenik drvorezbarskog umijeća toga doba *vrata crkve sv. Sabine* u Rimu (na brdu Aventinu). Njihovo je istočno podrijetlo izvan svake sumnje. Na 18 uokvirenih polja prikazani su prizori iz Staroga i Novoga zavjeta — od povijesti Mojsijeve i Uzašašća Ilijina pa sve do događaja iz života Kristova. Ajnalov je utvrdio izravne veze, koje postoje između nekih među ovim kompozicijama (kao što je na pr. *Uzašašće Ilijino*) s palestinskom ikonografijom. Prije svega on je istaknuo pitoreskne značajke u njihovoj izradbi, koje kazuju čistu helenističku tradiciju. On posve ispravno kaže, da je prizor *Uzašašća Ilijina* sa brdom i pećinama iz kojih izbija vrelo, svojim drvećem, ukratko čitavim perspektivnim pejzažem, sa kojega se ističu likovi, »najbolji primjer pitoresknog basreljefa, što nam je poznat iz 6. st.« — izuzevši jedino bjelokosnu ploču u zbirci Trivulzi u Milanu. Prizor *Prelaz preko Crvenog mora* isto tako je značajan, naročito sa svojim realističkim detaljima. Ista nastojanja zapažaju se i u pejzažu na prizorima *Pozvanja Habakukova* i *Molitve Kristove u Getsemanu*. Međutim pored tih prizora izvedenih u pitoresknom stilu imade nekih, koji već podsjećaju na razvoj umjetnosti 6. st. To su naročito dva prizora, jedan koji predočuje *Veličanje cara*, a drugi *Veličanje Crkve*. Obadva odaju značaj i dispoziciju stanovitih mozaika. Istočni se utjecaji pojavljuju i u nizu spomenika, kojih je plastički ukras gotovo posve ornamentalan. To je skupina *sarkofaga* u *Ravenni* (iz 5. i prve polovine 6. st.), koji se po prikazanim sadržajima, svojoj ornamentaciji i stilu bitno razlikuju od rimskih. Njihova bujna i bogata dekoracija, često teška i prenatrpana (jaganjci, jeleni, paunovi, golubovi, simetrično afrontirani uokolo vaza iz kojih izlaze vitice vinove loze ili uokolo monograma ili križa), bez svake je sumnje istočnog podrijetla.

Postepena prevlast skulptiranog ornamenta u dekoraciji može se pratiti i na razvoju *kapitela*. Bizantska je umjetnost preuzela iz klasične umjetnosti kompozitski korintski kapitel, koji je u Carigradu od 5. st. dalje poprimao naro-



SV. DEMETRIJE S DONATORIMA
Solun, Crkva sv. Demetrija
(Ch. Diehl, *La peinture byzantine*)

čiti oblik. Prijašnji bodljikavi i teški akant zamijeni puni, sočni akant mesnatih i zupčastih listova, koji kao da su naduveni i od vjetra savijeni. Oni su obično bili raspoređeni u dva reda po osam listova, dok se među volutama mjesto jajolikog pruta nalazio uspravni list mekog akanta. Na taj je način stvoren za vladanja Teodozija II. novi tip nazvan *teodozijevskim kapitelom*. Najstariji primjerak toga kapitela, iz 463, nalazi se u bazilici sv. Ivana Studiona (danas Emir-Ahor-džamija). S pojavom toga kapitela susrećemo se po čitavom Istoku, u Solunu (Eski-džuma) i u Italiji. Pošto se opazilo, da težina luka, koji počiva na stupu štetno djeluje na vanredno fino izrađene pojedinačne česti kapitela, počeo se stavljati između kapitela i luka jedan građevni umetak, t. zv. ležaj (impost), u obliku sunovraćene krnje piramide. Taj se ležaj upotrebljavao od 5. st. podjednako u spomenicima sirijskim kao i afričkim (Tebesa, Tigzirt), u Solunu (Sv. Dimitrije) i u Italiji, gdje se sačuvao do u 6. st. (S. Vitale u Ravenni, katedrala u Poreču i dr.). Ležaj je obično bio ukrašen plastikama, viticama akanta ili vinove loze, sučelice postavljenim životinjama, križevima i monogramima. Spajanjem *kapitela s ležajem* u jednu homogenu cjelinu stvara se nov tip, koji je također imao svoj izvor u sasanidskoj Perziji. Takav se najstariji primjer (bez ikakova ukrasa) javlja 528 u carigradskoj cisterni Bin-bir-Direk. Taj novi tip kapitela ima ili kubični, nešto masivni oblik sličan sunovraćenoj piramidi (na pr. sv. Sofija u Solunu) ili opet poprima nešto vitkiji i otmjeniji oblik, koji se približuje prikraćenu čunju, t. zv. *košarastom kapitelu*. Prekrasni primjeri toga kapitela nalaze se u Aji Sofiji i crkvi sv. Sergija i Baka u Carigradu. Svi ti kapiteli gube postepeno svoj antikni značaj: bivaju prekriveni zamršenom mrežom pletiva i vitica ili ukrašeni na ležaju i na uglovima (umjesto voluta) likovima životinja i ptica (na pr. sv. Dimitrije u Solunu). Površinu ležaja i kapitela prekriva profinjeno, gotovo filigransko nakiće, često puta pozlaćeno, te sve to podsjeća više na zlatarski nego na skulptorski rad. Isti se značaj dekoracije pojavljuje i na *pločama pregrada*, koje su izdubene i probijene poput čipke (kao S. Vitale i S. Apollinare Nuovo u Ravenni). Ti su parapeti ukrašeni kotačićima na šest žbica i dugim križevima. Najposlije sličan ukras nalazimo u onim nježno *štukiranim ornamentima* ispod arkada i lukova u katedrali u Poreču i u crkvi S. Vitale u Ravenni.


UNUTRAŠNJOST CRKVE SV. LUKE U FOKIDI

Istaknuto mjesto u b. skulpturi zauzimaju *bjelokosne umjetnine*. Carigrad postaje u pravom smislu riječi glavnim središtem rezbarstva u bjelokosti i ostaje kroz čitav rani srednji vijek. Pošto bizantskom umjetniku nije bilo moguće, da iz mramornih blokova kleše velike kipove, on se upravo majstorski dao na sitnu skulpturu u bjelokosti, koja je — već odavna uobičajena na Istoku — potpuno odgovarala bizantskom ukusu za raskoš. Stoga se u Bizantu primjenjivala bjelokost u različite svrhe: za ukrašivanje pokućstva i predmeta iz građanskog života, a i za liturgijske predmete. Bizantski su umjetnici upravo vanrednom tehničkom vještinom i stilskom nježnošću skulptirali u brojnim primjercima diptihe, kovčežiće, kutijice (pikside), korice evangelijara, reljefne oplate za stijene relikvijara u obliku ormarića, biskupske stolice i dr. Većina tih bjelokosnih predmeta i nije drugo, nego crkveni i svjetovni umjetnički obrt, ali ima i znatan broj takvih, koji se smatraju pravim remek-djelima b. sitnorezbarstva u bjelokosti. I tu nailazimo na dvije oprečne tradicije, koje su prevladavale i u ostalim područjima b. umjetnosti, pa je više puta veoma teško odrediti, koje od bjelokosnih umjetnina (iz 5. i 6. st.) proizlaze iz helenističke umjetnosti Aleksandrije, a koja se opet nadahnjuju realističkom umjetnošću Sirije (Istoka).

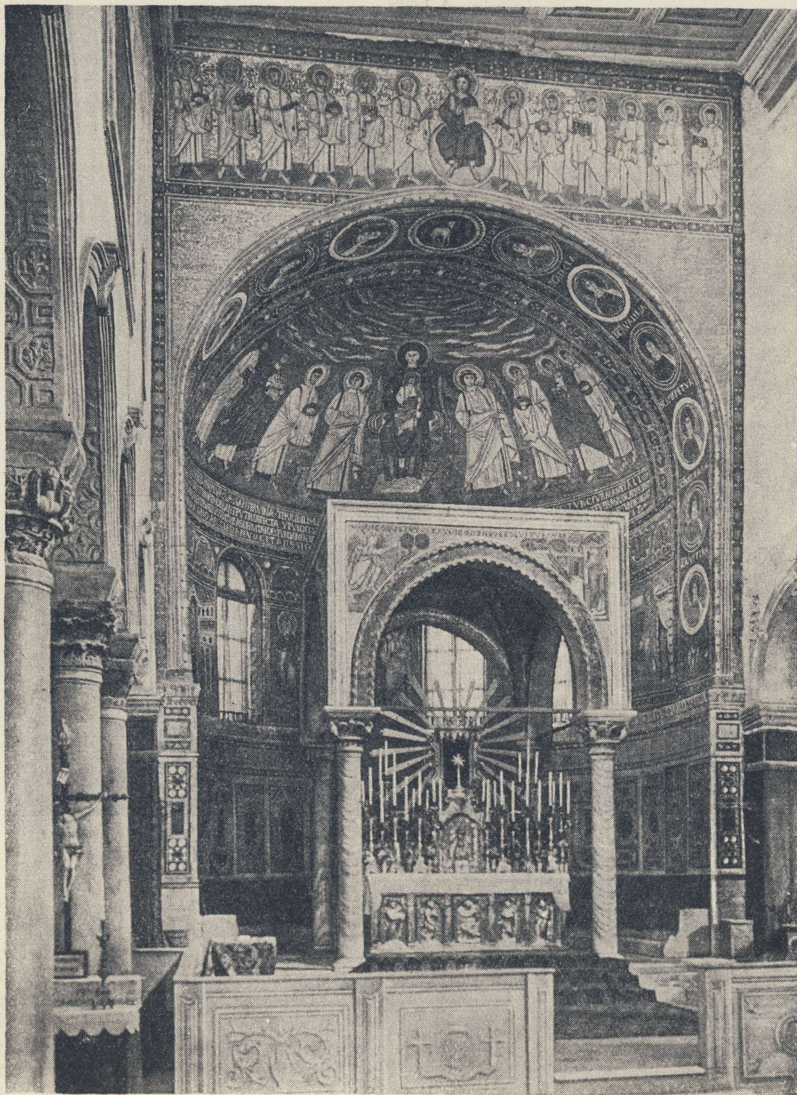
Instruktivnu seriju tih sitnih umjetničkih spomenika pružaju reljefima bogato ukrašene izvanjske strane bjelokosnih *konzularnih diptiha*, često raskošno pozlaćenih. Takve su diptihe, koji su se sastojali od dviju skulptiranih bjelokosnih ploča, slali novoimenovani konzuli na dan svoga nastupa svojim prijateljima, visokim državnim dostojanstvenicima, pa i samome caru. Upravo u tim konzularnim diptisima, koji se redovno veoma lako točno datiraju, može se slijediti razvoj te grane sitne umjetnosti od početka 5. pa do polovine 6. st. Od znatnijih konzularnih diptiha ističu se *Boethiusov* (487) u Bresciji (Museo Cristiano), *Anastazijev* (517) u Parizu (Cabinet des médailles), *Magnusov* (518), *Filoksenov* (525) i *Bazilov* (541) u Firenci (Museo Nazionale). Pored te skupine spomenika oficijelne umjetnosti — koji su od veće česti izrađeni u carigradskim radionicama — naročito se ističe čuvena peterodjelna *bjelokosna ploča Barberini* (Pariz, Louvre). U pobjedonosnom konjaniku, koji je na toj ploči prikazan, gledaju neki lik cara Justinijana (Diehl, Ajnalov) i datiraju je ispravno u 6. st., a Strzygowski vidi na njoj cara Konstantina kao branića vjere, stavljajući je u 4. st. Po samoj izradbi čini se, da je ta bjelokost proizašla iz neke aleksandrijske radionice. Aleksandrija je već veoma rano postala jednim od središta bjelokosne industrije. Tu su brojni umjetnici izrađivali taj dragocjeni materijal, koji je dolazio iz unutrašnjosti Afrike, pa nije čudo, da je već zarano u kršćansku plastiku prodirao slikovit helenistički elemenat. Djela, koja proizlaze iz tih rezbarskih radionica bjelokosti, odlikuju se svojom otmjenošću likova i njihovih kretnja, nježnošću nabora odjeće, umjerenošću ukrasa, a pokazuju čudnovatu mješavinu slikovitog i monumentalnog stila. Ta se helenistička tradicija očituje već na rimskim sarkofazima, a osobito na mnogim religioznim bjelokosnim umjetninama, koje su nastale od 4. do 6. st. (na pr. plakete iz aleksandrijske nekropole, basreljef s antiknim prizorima na stolici u Aix de la Chapelle, a naročito prekrasna *bjelokosna ploča* u zbirci Trivulzio u Milanu iz 4. st., koja je pravo remek-djelo te škole). Nadalje važni su spomenici helenističke škole: *bjelokosna piksida* u riznici u *Sensu* (6. st.) s prizorima iz lova, zatim t. zv. *lipsanoteka u Bresciji* (sastavni dijelovi nekadašnjeg relikvijara u obliku ormarića) iz 4./5. st. s prizorima čudesa i muke Kristove, koji podsjećaju na mozaike u S. Apollinare Nuovo u Ravenni, na reljefe vratiju sv. Sabine u Rimu i na minijature u Rossanskom evanđelju; *bjelokosna ploča* (dio jednog diptiha) s likom *Arkanđela* (London, Brit. muzej), koji stoji ispred jedne bogato ukrašene arkade držeći u rukama žezlo i zemaljsku kuglu (remek-djelo iz 5.—6. st.); *piksida* u *Bologni* (s prizorima čudesa Kristovih) i *piksida* u *Berlinu*, koju Molinier stavlja u 6. st. (s prizorima: *Krist među apostolima* i *Žrtva Abrahamova*).

U drugim se opet djelima bjelokosnog umijeća javlja *istočni utjecaj*. Na prvome mjestu nalazi se *biskupska stolica Maksimijanova u Ravenni*, glavno i najdragocjenije djelo sirijsko-egipatske skupine spomenika iz

6. st., a ujedno i osnovno djelo bizantskog bjelokosnog umijeća iz Justinijanova doba. Nastalo je bez svake sumnje u egipatskoj radionici (Diehl, Wulff) u vrijeme, kad je aleksandrijska tradicija bila već snažno prožeta istočnim, nesamo sirijskim, već i perzijskim utjecajima. Međutim A. Venturi zastupa mišljenje, da je nastala u Carigradu; J. Strzygowski tvrdi naprotiv, da potječe iz Antiohije, a Martroye, da je izrađena u Dalmaciji (na otočiću Maysanu blizu Korčule). *Sirijsko-egipatsko podrijetlo* pokazuje još čitav niz drugih sitnih plastika iz bjelokosti, za koje se prije mislilo, da su proizašle iz ravenskih radionica. To su nekolike *pikside*, od kojih se najvažnije nalaze u muzejima u *Londonu, Firenci* i *Berlinu*, i *peterodijelni diptisi*, koji se čuvaju u *Parizu* (evangelijar u Nacionalnoj biblioteci), *Berlinu* i *Edžmiadzinu*. Iako na svim tim djelima nema više one slikovite ornamentacije, Maksimijanove stolice, ipak likovi odaju još uvijek isti onaj opori i zdepasti tip značajan za likove ravenske stolice. U tu skupinu bjelokosti treba staviti i *berlinski diptih* s prikazom Krista i Bogorodice.

Dok se dosad spomenute bjelokosne umjetnine više ili manje priklanjaju aleksandrijskoj tradiciji, prožetoj sirijskim utjecajima, jedna *druga skupina spomenika* kazuje gotovo sasvim istočni značaj. Najznatniji je spomenik te skupine *ravenski diptih* (nekad u Muranu), kojega dispozicija doduše podsjeća na peterodijelne diptihe, ali je njegov stil posve drugačiji. Likovi su suhi i uglati, glave male, udovi vitki, dok oštar pogled očiju upućuje na sirijske minijature; neke crte toga diptiha odaju vezu s perzijskom umjetnošću. U istu skupinu ide i u kulturnohistorijskom pogledu važna *bjelokosna ploča s reljefom u Trieru*, na kojoj je prikazan prijenos nekih relikvija u Carigradu 552 godine. U tom se djelu vidi tijesna povezanost Carigrada s Aleksandrijom (Strzygowski). Iste značajke pokazuju *bjelokosne ploče sa stolice sv. Marka u Gradu* (Friuli), danas u Milanu, na kojima je pojava arhitekture u pozadini kompozicije značajan dokaz egipatskog utjecaja. — Općenito uzevši, bjelokosne su umjetnine 6. st. doduše sačuvale neke crte aleksandrijske umjetnosti (sklonost za slikovitost i antikni značaj plastike), ali se taj helenistički stil (uza sve sačuvane klasične značajke) temeljito promijenio pod utjecajem Istoka. Tipovi postepeno gube antikni izgled, klasične se proporcije mijenjaju, kretnje podsjećaju na oblike asirske i perzijske umjetnosti, reljef postaje plosnatiji, a umijeće plastičnog modeliranja pomalo nestaje, dok se izobličena perspektiva primjenjuje obratno.

Na bjelokosne umjetnine 6. st. nadovezuju se djela bjelokosnog sitnorezbarstva nastala u kasnijim razdobljima bizantske umjetnosti. Tako se neke od sačuvanih bjelokosti mogu donekle djelomično pridati ikonoklastičkom razdoblju. To su ponajprije *kovčežići* karakteristični po svojoj sasvim istočnoj ornamentaciji, koja u obliku široka oboda ukrašena rozetama uokviruje središnju plohu ploče, na kojoj se nalaze prizori profanog ili antiknog sadržaja. Tako ovdje nalazimo na prizore iz lova, hipodroma, što više i iz rata, koji se odvijaju na tim bjelokosnim škrinjicama po uzoru onih dugačkih frizova (pojasa) slika, kojima su ikonoklastički carevi ukrašavali građevine svoga doba. Susrećui se i prizori mitologijski i pastoralni, dok se na obodima kovčežića rozete izmjenjuju s antiknim medaljama — dakle po svemu dekoracija, u kojoj nema religioznih motiva. Bez svake sumnje — bilo da se tu radi o oponašanju antiknih basreljefa ili o ponovnoj aktivnosti stare aleksandrijske tradicije i njezinoj sklonosti za motive helenističke umjetnosti — postoji veza između tih kovčežića i umjetnosti jednog razdoblja, koje je bilo sklono poganstvu i genre-slikarstvu. Stoga se tome ikonoklastičkom periodu mogu sa sigurnošću pripisati najstariji između tih sitnih plastičkih spomenika kao na pr. *kovčežić Veroli* (9. st.) u londonskom South Kensington muzeju (na njegovim su središnjim pločama prikazani: *Žrtva Ifigenijina, Otmica Evrope, Pegaz* i različni bakhovski prizori) i *kovčežić iz Pirana* (sada u Rimu) s prizorima hipodromskim i bakhovskim. Ali većina tih kovčežića pripada razdoblju *makedonske renesanse*. Tako na pr. *kovčežić u firentinskom Museo Nazionale* (s mitologijskim likovima, kentaurima, amoretima i genijima) i onaj *u muzeju u Clunyju* iz 9. st. (s realističkim prizorom bitke u dugačkom uskom frizu), pa *kovčežić u riznici u Troyesu* (s prizorima iz lova i carskim konjaničkim likovima) iz 10. st. Najposlije postoji nekoliko bjelokosnih kovčežića (iz 12. st.), koji su doduše po uzoru svjetovnih kovčežića zadržali izvanjske ornamentalne okvire s rozetama, dok su na središnjim pločama bili ukrašeni s prizorima iz Geneze. Tako je na pr. povijest Adama i Eve te Kaina i Abela prikazana na kovčežićima u *Darmstadtu, Pesaru* i u *zbirci Pulszky*, dok je naprotiv jedan *kovčežić u Firenci* (Museo Nazionale) ukrašen svetačkim likovima. Ima i takvih, na kojima su često detalji uzajmljeni iz minijatura rukopisa 6. st. (na pr. iz Bečke geneze, svitka Jozuina ili Oktateuha). Tako je Jozuina povijest prikazana na jednom *kovčežiću u Londonu* (South Kensington muzej), povijest Josipova na *kovčežiću u Sensu*, a Davidova na *kovčežiću u Rimu* (muzej Kircher).



GLAVNA APSIDA STOLNE CRKVE U POREČU

Od ostalih bjelokosnih plastika iz doba b-e renesanse ističu se: *bjelokosni diptih* (nastao između 1068 i 1071), koji prikazuje Krista kako kruni cara Romana IV. i caricu Eudoksiju (Pariz, Cabinet des médailles) jedan je od najljepših spomenika iz tog područja b. umjetnosti; zatim čuveni *triptih Harbaville* (Pariz, Louvre) iz 10./11. st. s Kristom na prijestolju i s brojnim svetačkim likovima u skladno nabranim odjećama i ukočenim stavovima; *bjelokosni triptih s Raspećem* (Pariz, Cabinet des médailles) i najposlije *bjelokosna ploča* (iz 10. st.) na kojoj je prikazana *Bogorodica na prijestolju* (iz zbirke Stroganov, sada u muzeju u Clevelandu), koja je u isti čas tako jednostavna i tako otmjena u svojoj uzvišenosti. Iako se mnoge od tih bjelokosnih umjetnina očito nadahnjuju na antiknim plastičkim spomenicima, ipak se u njima sretno sjedinjuje opažanje prirode s klasičnim tradicijama i utjecajima Istoka.

Napokon dva druga niza spomenika pokazuju zamašnu aktivnost bizantske skulptorske škole drugoga zlatnog doba, a uz to i vanrednu vještinu u izradbi i graviranju dragog ili poludragog kamena (*gliptika*). To su različni basreljefi od steatita (na pr. ploča s likom svetog Jurja u manastiru Vatopedi na brdu Atosu, iz 10. st.), koji po svojoj izradbi podsjećaju na djela gliptike, pa brojne ukusno izrađene *kameje*, od kojih je najznatnija ona od zelena jaspisa u carskoj riznici u Beču s likom Bogorodice u stavu oranta i s urezanim natpisom imena cara Nikefora Botanijata (1078—1081). To je ujedno jedini spomenik b-e gliptike, koji se može sa sigurnošću datirati. No pravo je remek-djelo toga umijeća t. zv. *Pulherijina plitica* od ofita s mnoštvom svetačkih i anđeoskih likova (iz sredine 12. st.), koja se čuva u manastiru Xeropotamu na brdu Atosu.

Iz područja *monumentalne kamene plastike* kasnijih stoljeća sačuvao se u carigradskom muzeju jedan znatno oštećen *basreljef* s likom Bogorodice u stavu oranta, koji potječe iz 10.—12. st. (Diehl, Wulff). Bogati nabori njezine haljine izvedeni su u neobično plošnom crtačkom reljefu. I u *Dalmaciji*, kao području na kojem se djelomično proširila b. kamena plastika, sačuvalo se nekoliko mramornih ikona, basreljefa, kapitela, kamenih ornamentiranih i probijenih prozornih ploča t. zv. tranzena (kao na pr. ona uzidana u zvonik franjevačke crkve u Slanom) i brojnih fragmenata reljefa s ornamentima (na pr. fragmenat ciborija s *likom arkanđela na otoku Koločepu* iz 10.—12. st.). Ovamo ide i mramorni basreljef s likom *Krista na prijestolju*, ugrađen iznad sjevernih vrata katedrale u Rabu (11.—12. st.); *basreljef* s bizantskim tipom Bogorodice u stavu oranta s jednog ciborija iz Biskupije blizu Knina (11. st.); *ciborij s reljefom* Krista na prijestolju između dva arkanđela

(prototip »Maiestas Domini«) iz benediktinske opatije sv. Stjepana pod borovima u Splitu iz druge polovine 11. st. (sada uzidan iznad ulaza u splitsko groblje); *bizantski kapiteli* iz baptisterija i atrija solinske *Basilicae urbanae* (danas u Arheološkom muzeju u Splitu i t. d.). Međutim u b. umjetnosti bilo je slikarstvo mnogo značajnije sredstvo izražavanja nego li kiparstvo.

VI. **Slikarstvo.** — A. *Mozaici.* U živom nastojanju, da bi što raskošnije i veličajnije ukrasila unutrašnjost crkava, b. je umjetnost naročito njegovala mozaik, koji neki zbog njegove trajnosti s pravom nazivaju »slikarstvom za vječnost«. Iako mozaik već od početka 4. st. nalazimo u nekim rimskim bazilikama (S. Maria Maggiore, S. Pudenziana i dr.), ipak je on doživio svoj pravi cvat u b. umjetnosti. Upotrebljavajući najdragocjeniji materijal, mozaik je bio u skladu s onom težnjom za raskoši i sjajem, koja je tako bitna značajka umjetnosti toga vremena. Krepkim i snažnim tonalitetom svojih modrih i zlatnih pozadina (fondova) mozaik je proizvodio vanredne ukrasne učinke. Bitni je značaj njegove tehnike bio naročito podesan, da uvjerljivo oživi one mirne i nepomične likove, one dostojanstvene i plemenite stavove, one svečane kompozicije hladne veličanstvenosti i ponešto monotone pravilne simetričnosti. Upravo zbog svih tih razloga zauzimlju mozaici važno i značajno mjesto u višebojnoj dekoraciji 6. st. te postaju jednim od najkarakterističnijih izražajnih sredstava b. umjetnosti. Uza sve neispravnosti i nedostatke u pojedinostima, uz nešto konvencionalnu ravnotežu u kompoziciji, uza svu ukočenost draperija i likova — daju tim djelima naročitu vrijednost: blještavi kolorizam, bogatstvo kostima i snažne opreke između lica i draperija (vanredni dekorativni učinak). Stoga se mozaici (naročito oni 6. st.) još i danas smatraju najznatnijim djelima b. umjetnosti.



SEBASTOKRATOR KALOJOAN I ŽENU MU DESISLAVA
Mozaik crkve u Bojani

Mnogi od velikih mozaičnih ukrasa (dekoracija) — naročito oni nastali na Istoku u 6. st. — sačuvali su se do danas na žalost samo nepotpuno ili uopće više ne postoje. Tako se u crkvi sv. Irene u Carigradu sačuvao u apsidi golem križ na modroj i zlatnoj osnovi, a u crkvi Panagia Angeloktistos na Cipru prilično oštećen apsidalni mozaik *Bogorodice s Isusom.* U čuvenoj crkvi sv. Katarine Aleksandrijske na brdu Sinaju prikazuje veliki mozaik iz vremena Justinijanova *Preobraženje.* Od mozaika ranijih stoljeća, koji su nastali na Istoku, a oslanjaju se još posve na tradicije kršćansko-antikne umjetnosti Konstantina Velikog spomena su vrijedni oni u središnjoj građevini sv. Đurđa u Solunu (živo sjećaju na mozaike u Baptisteriju ortodoksnih u Ravenni), koje Diehl stavlja na kraj 4. ili početak 5. st., pa zatim niz ornamentalno-dekorativnih mozaika sa helenističko-aleksandrinskim motivima iz sredine 5. st. u solunskoj bazilici sv. Paraskeve (danas Eski-džuma). Mozaik s prizorom *Viđenja Ezekijelova* u apsidi male crkve Hosios David na Akropoli u *Solunu,* što ga je 1927 otkrio A. Xyngopulos, pokazuje značajke b. slikarstva potkraj 5. i o početku 6. st. Mozaici Sv. Sofije u *Carigradu* — koji su otkriveni prije nekoliko godina (1931—1935) ispod naslaga žbuke, zaslugom američkog bizantologa Thomasa Whittemorea — uglavnom su djela kasnijih stoljeća. Čini se, da je ljudski lik bio vrlo rijedak na onim mozaicima Sv. Sofije, od kojih neki bez sumnje potječu iz 6. st. Sačuvani mozaici nalaze se: na svodu kubeta, na pendentivima kubeta, u konhi apside, na zidovima, koji podržavaju dvije velike pobočne arkade, iznad glavnog crkvenog ulaza (u narteksu), u luneti iznad južnog portala (u vestibulu) i na svodovima narteksa. Diehl stavlja u 6. st. lik Arkanđela, koji se nalazi na južnom zidu svetišta, kao i mozaik u luneti vestibula. Na tom je mozaiku prikazana Bogorodica s Isusom sjedeći na zlatnom prijestolju među carem Konstantinom Velikim, koji joj prinosi model grada (Konstantinopola), i carem Justinijanom, koji joj prikazuje model crkve sv. Sofije. Jedan drugi mozaik, koji se nalazi u narteksu, i to u timpanu iznad glavnoga crkvenog ulaza, prikazuje cara Lava VI. Mudrog (886—912) iz makedonske dinastije, kako pada ničice pred Kristom. Sa svake strane Kristu, koji sjedi na raskošnom prijestolju, nalazi se po jedan medaljon, u kojem su likovi Arkanđela Mihajla i Bogorodice. Whittemore i Diehl stavljaju taj mozaik na početak 10. st. Međutim, prvotni je mozaični ukras unutrašnjosti Sv. Sofije (t. j. onaj iz 6. st.) bio gotovo posve ornamentalan, sastojeći se iz zelenih vitica i cvijeća. Na tjemenu gorostasnoga kubeta sjajio se golem križ na nebu posutom zvijezdama. Sve se to lijepo isticalo s modre, zlatne ili srebrne mozaične pozadine. To je bila ujedno tečevina nove (bizantske) umjetnosti, kojom je nadomješten jasni, bijeli fond aleksandrijskih slikarija. Svakolika ta divna dekoracija Sv. Sofije, taj bogati plašt mozaika i mramora — prema riječima Prokopijevima — pričinjala se, kao da iz sebe baca svijetlo, umjesto da ga prima.

U djelima bizantskih pisaca sačuvani su mnogi opisi brojnih mozaika izvedenih u 6. st. za dekoraciju crkava. Tako na pr. Konstantin Rođanin i Nikola Mesarit opširno opisuju u 13. st. ciklus povijesnih kompozicija s epizodama iz života Kristova, kojima je majstor mozaicista, nazvan Eulalije, ukrasio crkvu sv. Apostola u Carigradu. Te kompozicije nijesu bile raspoređene prema slijedu velikih crkvenih blagdana, već prema vremenskom slijedu događaja, kao i u crkvi *sv. Sergija* (Srđa) u *Gazi* i u crkvi *S. Apollinare Nuovo* u *Ravenni.* Mozaici crkve sv. Apostola slovili su u 10. st. kao najznatniji u čitavom Carigradu, nadilazeći, štaviše, i one u crkvi sv. Sofije. Znameniti ciklus monumentalnih povijesnih mozaika iz 6. i 7. st. u crkvi *sv. Dimitrija* u *Solunu* (otkriveni 1907), koji su u lađi s lijeve strane prikazivali zavjetne zahvale Svecu — uništen je požarom 1917. Ostalo je samo nekoliko vrlo izražajnih fragmenata (naročito onaj sa sv. Dimitrijem i donatorima) na čeonoj strani apside pri ulazu u svetište, gdje su osim svetaca prikazani muški ili ženski likovi znatno manjih dimenzija, koji izriču zahvalu ili molbu onih pobožnih ljudi, koji su namjerice ostali anonimni. Sklad draperija, nježna otmjenost stavova, ekspresivni značaj pojedinih lica — sve to bjelodano dokazuje vanrednu umjetničku vrijednost tih mozaika. Osim toga u svima sačuvanim bizantskim spomenicima do toga vremena ne nalazimo primjera slične dispozicije, gdje se čini, da je svaki pojedini mozaik izveden na račun i za spas duše pojedinog donatora. Spomenike b. mozaika 6. i 7. st. treba međutim tražiti na Zapadu: u *Ravenni* (S. Apollinare Nuovo, S. Apollinare in Classe i naročito San Vitale), u glavnoj apsidi bazilike u *Poreču*

(Istra) i u *rimskim crkvama* (Sant'Agnese, oratorij sv. Venancija u Lateranu).

Unutrašnja dekoracija bizantskih crkava 9.—12. st. nije se bitno promijenila od crkava 6. st. Još uvijek u njoj vlada ista raskoš, isto nastojanje za veličajnim utiscima, koji se postizavaju bogatstvom materijala i genijalnim kombinacijama polihromije. I sad nailazimo na t. zv. historizovane pavimente t. j. podove sa geometrijskim motivima, biljnim viticama i raznim drugim ornamentima, na zidove obložene pločama od mramora i drugih kovina, na istu eleganciju ornamentalnog dekora izvrsno ciziliranog i živo obojenog, a naročito na istu ljepotu mozaika u kubetima i na svodovima crkava, Iako se ta dekoracija u svojim bitnim elementima malo promijenila, ipak su se znatno promijenile ideje, koje je nadahnjuju i uvjetuju njezin raspored̄aj. Klasična renesansa, obogaćena neohelenističkim i istočnim motivima, koja se javlja u Carigradu nekoliko godina poslije svršetka ikonoklastičkih borba i nastupom makedonske dinastije, dala je mozaičnoj dekoraciji novi sistem, a zajedno s njim i novu ikonografiju.



CAR NIKIFOR SA SVOJIM DOGLAVNICIMA
Minijatura iz homilija sv. Ivana Zlatoustog, Pariz, Bibliothèque nationale (Ch. Diehl, *La peinture byzantine*)

Dok se je tako pomalo preinačivala i obogaćivala ikonografija, nametnuo se jedan novi poredak u raspored̄aju religioznih kompozicija u crkvama. Namjesto da prikazuje vjernicima prizore iz evanđelja po vremenskome slijedu i s pripovjedačkim (narativnim) shvaćanjem, novi se dekorativni sistem nadahnjivao dogmatskim i liturgijskim idejama postavljajući kod toga za glavni cilj, da prikaže vjernicima dogme Crkve u njihovim najslavnijim manifestacijama i najsjajnijim apoteozama. Gotovo apsolutno pravilo odredilo je mjesto za svaku kompoziciju: na vrhu glavnoga kubeta postavljen je lik Krista Pantokratora, okruženoga koncentričnim krugovima anđela kao nebeskom pratnjom; u apsidi Bogorodica koja stoji u stavu »orantkinje« simbolizirajući Crkvu u molitvi, ili opet kako sjedi i drži na koljenima Božansko dijete; uokolo svetišta prizori, koji se odnose na euharijstisku žrtvu: Krist, kako pričešćuje apostole ili prikazuje sam svetu žrtvu uz sudjelovanje anđela, koji su odjeveni kao svećenici i đakoni i t. d. Tako je »Nebeska crkva« dobila svoje mjesto u kubetu, a »Zemaljska crkva« u svetištu. Obje predstavljaju nevidljivi svijet. Svi ostali dijelovi crkve namijenjeni su vidljivom svijetu. Tu nailazimo na svece i glavare zemaljske crkve, porazmještene u različitim dijelovima crkvene unutrašnjosti, i to po određenom redu i prema njihovom hijerarhičkom značenju. Pri crkvenom ulazu prikazani su monasi, heroji asketizma; podalje mučenici, stupovi religije; zatim đakoni i biskupi; na zavojima velikih lukova, koji podržavaju kube, nalaze se likovi svetih ratnika, Dimitrija, Jurja, obaju Teodora i t. d.; na pendentivima evanđelisti kao neka veza između zemlje i neba. Na zidovima crkve i narteksa (koji dopunjuje crkvu) prikazane su velike crkvene svetkovine, izražaji dogme u 12 prizora, koji doskora poprimaju najvažnije mjesto u slijedu događaja iz života Kristova i Bogorodičina: Navještenje, Rođenje, Prikazanje u hramu, Krštenje, Uskrisenje Lazarovo, Preobraženje, Ulazak u Jeruzalem, Raspeće, Silazak u limb (Anastasis), Uzašašće (Ascensio), Silaženje Duha Svetog i Smrt Bogorodičina (Dormitio Virginis). Na zapadnom se zidu razvija u prostranoj kompoziciji veličajna i stravična drama Posljednjeg suda, dok su na stijenama narteksa zauzeli mjesto prizori iz Bogorodičina života. Međutim, treba istaknuti, da takva strogost raspored̄aja nije provedena uvijek i svagdje. Pored dogmatičkih uputa, koje je davao teolog, trebalo je računati i s ličnim inspiracijama i kombinacijama umjetnika i sa strukturom crkvene građevine, a najposlije i sa zahtjevima ukusa. Čini se, da su prvi točni primjer i prvu preciznu formulu toga novog dekorativnog sistema dali mozaici carigradske Nove Crkve (Nea Moni), koja više ne postoji. Opis se tih mozaika sačuvao u djelima Fotijevim. Bez svake sumnje, oni bi bili najsretnija iznašašća drugoga zlatnog doba b. umjetnosti.

Značajan niz velikih dekoracija, sačuvanih na kršćanskom Istoku (u Bizantu), dopušta upoznavanje primjene spomenutih načela i nastavak razvitka i napretka mozaičnog umijeća u 11. st. Poslije one, još prilično stiješnjene i nesigurne dekoracije unutrašnjosti crkve manastira sv. Luke u *Fokidi*, u kojoj se već javlja onaj osjećaj i ukus za boje (koji karakterizira umjetnost te epohe), nastali su posve bizantski mozaici u crkvi sv. Sofije u *Kijevu*, pa oni nesrećom znatno oštećeni u Nea Moni na *Hiju*, zatim mozaici u kubetu sv. Sofije u *Solunu*, u crkvi Smrti Marijine u *Nikeji* (uništeni 1923 za tursko-grčkog rata). Najposlije taj važan niz mozaika 11. st. zaključuju mozaici crkve u *Dafni* blizu Atene. Po umnom raspoređaju kompozicije, po dražesti crteža, profinjenosti modelacije i ljepoti boja ti su mozaici tako čudna pojava, da bi bolje prikazivali sve drugo nego tu umjetnost, koja se zapravo neko vrijeme nadahnjivala antiknom tradicijom i živom stvarnošću sačuvavši ipak stvaralačku invenciju i sposobnost obnavljanja. Od kraja 11. st. i kroz čitavo 12. st. može se slijediti tok toga razvitka na mozaicima u katedrali u *Torcellu* (veliki prizor *Posljednjeg suda*), u crkvi sv. Marka u *Mlecima* (u kupolama, na lukovima i svodovima unutrašnjosti). u crkvi San Giusto u *Trstu* (u apsidi kapele sv. Otajstva), na sicilijanskim mozaicima u katedrali Rogera II. u *Cefalù*, u katedrali u *Monrealu*, u kapeli Palatini i u crkvi Martorana u *Palermu*, koji pokazuju, koliko je snažan (u 11. i 12. st.) bio utjecaj Istoka, a naročito Carigrada na umjetnost Zapada. — Međutim mozaik se manje usklađuje s novim umjetničkim naziranjem, koje se javlja u 14. st., a kazuje veću sklonost za pokretnost likova, slikovitost i izražajnost. Osim toga osiromašenom carstvu Paleologa nije ni pogodovala tako skupocjena dekoracija. Izuzetno susreće se samo u nekim crkvama toga doba raskošna dekoracija mozaika, kao na pr. u Kahrije-džamiji u *Carigradu* (nastala između 1310 i 1320) i u bapsteriju crkve sv. Marka u *Mlecima* (sredina 14. st.). Ti mozaici tvore dvije velike i divotne cjeline. Gdje nije bilo mozaika, prekrili su zidove i svodove zanimljivi i često prekrasni ciklusi fresaka, od kojih je većina otkrivena i proučena u posljednjih 35 godina, te idu među vrlo rijetke i najzanimljivije spomenike, koje je stvorila b. umjetnost.



KRISTOV ULAZAK U JERUZALEM
Minijatura iz rosanskog evanđelja
(J. Ebersolt, *La Miniature byzantine*)



KRIST
Ohrid. Crkva sv. Klimenta
(Ch. Diehl, *La peinture byzantine*)



MEDALJON OD ZELENOG SERPENTINA
London, Victoria and Albert museum

B. *Freske.* Kršćanska umjetnost nije u slikarstvu nikako gledala banalnu dekoraciju, već sredstvo odgoja. Otkrića posljednjih godina upoznala su nas u Egiptu (nekropola u *El-Bagavatu*, u *Bavitu*, manastir sv. Jeremije u *Saqqari*) i Siriji na srednjem tijeku Eufrata (*Dura Europos*, kršćanska kapela) s nekoliko fresaka iz kršćanskog doba, koje imaju za predbizantsko slikarstvo to veću važnost, što su umjetnički spomenici u razdoblju od 3. do 9. st. u tim krajevima bili prilično malobrojni. Većina se tih fresaka, naročito onih u Egiptu, nalazi u grobnim kapelama po oazama libijske pustinje, a mnoge od njih pokazuju utjecaje čisto helenističke tradicije. Tako u nekropoli u mjestu *El-Bagavat* kupola jedne kapele prikazuje simboličke prizore (4. st.), nalik na one u kršćanskim katakombama, poredane bez reda na bijeloj pozadini, koja je posuta grančicama lišća i plodova, po kojima prebiru ptice. U drugoj jednoj kapeli iste nekropole prikazani su alegorijski likovi *(Mir, Pravednost, Molitva)*, na kojima se uz naročite grčke elemente pojavljuju već istočni utjecaji, i to u odjeći (osobito u liku Jone i Danijela), pa oni na taj način primaju neki invidualni značaj. Taj se razvoj još jasnije očituje u jednoj drugoj kapeli u El Bagavatu, gdje nailazimo na dug niz monumentalnih prizora iz N. Zavjeta. Iste razlike zamjećuju se i u nedavno otkrivenim freskama nekropole u *Bavitu* u Gornjem Egiptu (iz 5. st.) pa u freskama manastira sv. Jeremije u mjestu *Saqqara* (na pr. u prizoru *Bogorodice između dva arkanđela).* Od velikih ciklusa fresaka iz doba Justinijanova sačuvali su se samo opisi suvremenih bizantskih pisaca.

Od velike su važnosti freske izvedene pod snažnim utjecajem Istoka u razdoblju između 6. i 8. st., a koje su se sačuvale u Rimu u nekim rimskim katakombama i u bazilici Santa Maria Antiqua. Otkada je u doba Justinijanovo u Rimu bio ponovno uspostavljen carski autoritet, zapaža se i sve jače prodiranje Istoka. Tako je sredinom 7. st. nastao i niz manastira s monasima iz Kilikije, Sirije, Grčke i Armenije. Osim toga nalazilo se u Rimu mnogo činovnika, hodočasnika, trgovaca, putnika i bjegunaca istočnog podrijetla. Stoga nije čudo, da su se u Italiji (osobito u Rimu) sve više širili grčki običaji i jezik bizantskog Istoka. Razumljivo je, da rimska umjetnost toga doba nije mogla ostati pošteđena od tih bizantskih utjecaja. Ti se utjecaji već jasno zapažaju i u nedavno otkrivenim freskama iz 6. st. u *Commodillinom cemeteriju* u Rimu, gdje najznatnija freska prikazuje Bogorodicu, sasvim sirijskog tipa, s mučenicima Feliksom i Adauktom. Slične se freske nalaze u katakombama *sv. Generoza, sv. Kalksta* i u *kripti sv. Cecilije.* Između brojnih fresaka u rimskoj bazilici *S. Maria Antiqua* osobito se ističe ona, na kojoj je prikazan ikonografijski tip Bogorodice Hodigitrije (6. st.).

U razdoblju između 9. i 13. st. nastao je čitav niz nedavno otkrivenih fresaka u manastirskim kapelama i kriptama u spiljama *Kapadokije* u Maloj Aziji (Toqali, Quelegilar, Soghanli, Ghereme), koje uostalom predstavljaju više pokrajinsku i pučku umjetnost; ta se većim dijelom nadahnjivala starom sirijskom tradicijom negoli monumentalnim mozaičnim dekoracijama. Stoga je taj ciklus fresaka od veće važnosti za kršćansku ikonografiju negoli za samu povijest umjetnosti. Naprotiv na freskama nastalim između 14. i svršetka 16. st. u crkvama *Makedonije, Srbije, Bugarske, Rumunjske i Rusije*, a osobito u crkvama *Mistre* i brda *Atosa*, pojavljuje se *veliki umjetnički pokret*, koji je sklon slikovitosti, traži gibanje i život, izražava se dramatski ili patetički i voli kolorizam. *Dvije velike slikarske škole* (makedonska i kretska) razdvajale su pravac toga umjetničkog pokreta. *Makedonska škola* obuhvaća znatan broj umjetničkih spomenika. Po realističkom i dramatskom značaju njezinih kompozicija kao i po rasporedu njezine dekoracije čini se, da se ona snažno inspirirala na Istoku, u Siriji i u Kapadokiji. S druge pak strane primila je ona iz suvremenoga talijanskog slikarstva mekoću kretnja, uzbudljivost stavova zadržavajući uza sve to svoj specifično bizantski značaj. S tehničkog gledišta, naprotiv, obrađuje ona svoje sadržaje s nekom širinom u tehnici freske, a usto s vanrednom osjećajnošću i s najsigurnijim poznavanjem boje (kolorita). Brojni slikarski ciklusi nadovezuju se na tu školu. To su ponajprije freske, kojima su bile ukrašene crkve manastira: *Studenice* (1314), *Nagoričina* (1317), *Gračanice* (oko 1321), *Matejića* (sredina 14. st.), *Lesnova* (1349) i drugih, gdje se također osjećala sklonost prema realizmu. Taj se realizam osobito zapaža na onim mnogobrojnim izražajnim portretima darovatelja, koji su dali ukrasiti crkve. Daljnje su remek-djelo te škole freske u crkvi sv. Nikole Domneskog u *Curtea de Argesu* u Rumunjskoj (sredina 14 st.), koje pokazuju, kao i već spomenute, mnogo sličnosti s čuvenim mozaicima u carigradskoj Kahrije-džamiji. *U Rusiji* našla je u 14. st. makedonska škola svoje središte u Novgorodu i njegovoj bližoj okolici. Glavni su njezini spomenici freske u crkvi sv. Teodora Stratilata u *Novgorodu* (1370), u crkvama u *Volotovu* (1363) i *Kovalevu* (1380), kojih impresionistički stil podsjeća na sredovječno slikarstvo u Srbiji. Napokon je ta ista škola u 14. i u prvoj polovini 15. st. dekorirala veći dio crkvi na brdu Atosu (*Vatopedi, Hilandar*), kojih su freske kasnije bile znatno restaurirane. Djela te škole susreću se na Atosu još i u 16. st. Tako je između 1526 i 1540 izradio značajne freske u crkvi Prolatona u *Kariesu* posljednji i najčuveniji predstavnik makedonske škole slavni i malo zagonetni *Manuel Panselinos* iz Soluna. Makedonskoj se školi suprotstavlja *kretska škola.* Ona se priklanja mnogo više bizantskoj tradiciji negoli njezina suparnica, a osobina joj je: jednostavnost, jasnoća i plemenitost ne isključujući kod toga slikovitost i dražest svojih kompozicija. Osim toga zadržala je kretska škola visok ideal otmjenosti, profinjenosti i umnosti, te se uz fresko-slikarstvo bavila i slikanjem ikona, koje u prvom redu iziskuje od slikara vanredno istančani (minuciozni) i pomni način izradbe. Osobito dolaze do izražaja njezine velike kompozicije, koje brižno odijeljene jedne od drugih i uokvirene crvenim trakom (bordurom) daju utisak »pravih« ikona (t. j. svetačkih slika na drvetu). Tehnička je vještina kretskih majstora neusporedljiva; njihova paleta odaje upravo čudesno bogatstvo i raznolikost; osim toga boja se stavlja na površinu slike s pomoću sitnih i paralelnih crtica. Kretski su majstori ostavili u pravom smislu riječi jedno remek-djelo: freske, koje ukrašuju crkvu *Peribleptos* u *Mistri* (sredina 14. st.). Ovdje se naime nalaze djela jedne savršene umjetnosti, koja se mogu usporediti svojom točnošću izražaja, uzvišenošću stila, dubinom osjećaja i naglašenom elegancijom sa najboljim djelima talijanskih slikara 14. st. To je ona na stijeni apside prikazana, dražesna i nadasve slikovita procesija anđelâ iz Božanske liturgije. Naprotiv na freskama u crkvi manastira *Pantanase* (također u Mistri) boja postaje prodorna i osjeća se izvjesno traženje pokreta, gibanja. U vezi s time dolazi do znatnog naglašavanja prostornosti u kompoziciji (na pr. freska *Uskrsnuća Lazarova).*

Od svršetka 14. st. kretska je škola zamijenila makedonsku školu u Srbiji: crkve moravske graditeljske škole, i to manastirâ *Ravanice, Ljubostinje, Rudenice* i *Kalenića* ukrašene su u istom stilu, koji kazuju freske u Peribleptosu u Mistri. Kretski majstori zamijenili su isto tako i svoje protivnike (t. j. majstore makedonske škole) u *Rusiji.* Prema svršetku 14. st. ovdje se susreće jedna vrlo vješta umjetnost, koja je još živo podsjećala na slikare ikona. Na čelu toga slikarstva nalazi se veliki umjetnik *Teofan iz Grčke*, čija su se djela sačuvala u *Novgorodu* (1378) i *Moskvi* (1395—1405). Iz njegove su škole izišli slikari *Andrija Rublev* (početak 15. st.) i *majstor Dionizije* koji je nešto kasnije, oko 1500, freskama ukrasio manastir *Terapont.* Ali najviše na *Atosu* u 16. st. suprotstavila se kretska škola svojom tehnikom i stilom makedonskoj školi, gdje je *Teofan iz Krete* pokolebao slavu Panselinovu i zajedno sa svojim učenicima zauzeo nadmoćan položaj u atoskom slikarstvu. Poslije velikih nastojanja i napora u prijašnjim decenijima (između 14. i 16. st.), kada je b. slikarstvo postiglo svoj posljednji cvat, nastupa sredinom 16. st. stanovito nazadovanje (dekadenca). Ta se očituje u utvrđenom ponavljanju i hladnoći boja te u rasporedu kompozicije kao i u ikonografiji do tada utvrđenih pravila, što ih je o početku 18. st. monah *Dionizije de Fourna* ukratko sastavio u vrlo rijetkom i praktičkom priručniku, koji nazivaju »Vodič slikarstva«. Ali prije nego što je to slikarstvo zastarjelo (t. j. postalo sterilno), pokazalo je ono između 14. i 16. st. visoke odlike u onim dugim ciklusima izblijedjelih fresaka, koje prekrivaju na čitavom kršćanskom Istoku zidove tolikih crkvi i dokazuju zamašnu vrijednost jedne velike slikarske škole, koja je dala značajna djela i proslavila se imenima velikih i odličnih majstora. I ako je b. slikarstvo toga doba poprimilo od sieneške i firentinske slikarske škole izvjesne elemente i motive, ono je istovremeno u znatno većoj mjeri utjecalo na djela nastala iz tih škola.

C. Ikone. U bizantskom slikarstvu nadasve su zanimljive *ikone* (svetačke slike na drvenim pločama). Već vrlo rano počeli su umjetnici slikati ikone voštanim bojama (na enkaustički način) ili u tehnici *tempere* po uzoru na egipatske portrete, od kojih se našlo prekrasnih primjera u Fayumu i Antinoë. Osebujne značajke tih portreta javljaju se i na ikonama nastalima na brdu Sinaju, a slikanima voštanim bojama. Svi ti portreti izrađeni su u obliku poprsja ispred jednolično zatvorene tamne pozadine i prikazuju živo i istinito lice ozbiljna i teška izražaja sa široko rastvorenim očima i okruglim zjenicama, postavljenim posve blizu nosa, s naglašenim usnicama. Ovaj je egipatsko-rim-



BJELOKOSNI TRIPTIH IZ HARBAVILLEA
Pariz, Louvre
(L. Bréhier, *La sculpture et les arts mineurs byzantins*)

ski portretni stil znatno utjecao na razvoj b. slikarstva. Već se na jednom mjestu u djelima sv. Ivana Zlatoustog govori o slikanim portretima na način *enkaustički*, a i kasnija svjedočanstva dokazuju, da se ta slikarska tehnika, uobičajena u Egiptu, upotrebljavala i u Bizantu u 6. st. i kasnije na izradbi svetih slikâ. Iz manastira na brdu Sinaju donio je biskup Porfirije Uspenski u *muzej u Kijevu* ikone, koje vjerojatno potječu iz doba Justinijanova (6. st.). Najznačajnija je među njima ona, koja prikazuje *Sv. Sergija i Baka*. U tim se djelima objavlja nadmoćna i značajna crta b. umjetnosti 6. st.: nastojanje oko što većeg realizma i postepeno zamjenjivanje genre-slikarstva s povijesnim, simboličkog stila s monumentalnim. U *zbirci Goleniščev* nalazi se jedna ikona iz početka 7. st., na kojoj nisu prikazani pojedinačni svetački likovi, već dvije narativne skupine: *Rođenje* i *Krštenje Kristovo*. U 9. ili 10. st. (u doba makedonske renesanse) datira Kondakov posve plošno zamišljenu ikonu *Sv. Pantelejmona*, koja se nalazi u Muzeju crkvene Akademije u *Kijevu* (Wulff-Alpatov stavljaju je na svršetak 10. st.). Dalji razvoj te slikarske vrste na prijelazu iz 11. u 12. st. kazuju dvije lijepe ikone s prizorom *Navještenja* u manastiru *sv. Klementa u Ohridu*. U istom se manastiru nalazi i jedna velika ikona, koju Kondakov stavlja u 13./14. st., a prikazuje *Krista koji blagoslivlje*. — Posebnu skupinu čine ikone izrađene na način *mozaičnog portativa*. Jedna takva ikona iz 14. st., koja prikazuje *Bogorodicu Hodigitriju*, čuva se u manastiru Hilandaru. — Čini se, da se b. štafelajsko slikarstvo tijekom 14. i 15. st. još sjajnije razvilo pod utjecajem kretskih majstora. koji su svi bili slikari ikona. Njihova se djela nalaze u ruskom Nacionalnom muzeju u *Petrogradu*, u *Moskvi*, u *samostanu sv. Trojstva kraj Moskve* i po drugim *privatnim zbirkama* (Lihačev u Petrogradu, Rjabučinski i Ostrukov u Moskvi, Kamenko u Kijevu). Tako se na pr. u *zbirci Ostrukov* u *Moskvi* nalazi izvanredna ikona iz 15. st. s prizorom *Ulaska Kristova u Jeruzalem*. U muzejima Firence, Turina, Napulja i Berlina pohranjene su brojne ikone, koje nose imena majstora 14. i 15. st.: *Andrija Rico iz Krete*, *Donatus* i *Angelus Bizamanus iz Otranta*, *Teodor* i dr. I u Arheološkom muzeju u *Splitu* ima mala ikona s likom Bogorodice i s potpisom autora: *Angelus Bizamanus Grecus Candiotus fecit a Otronto*. Ikona splitskog muzeja gotovo je istovetna s ikonom iz g. 1532 od istog slikara, koja se nalazi u zbirci ruskog povjesničara umjetnosti Lihačeva. Isto tako u *Zagrebu*, a osobito u *Sarajevu*, nalazi se nekoliko značajnih primjera kasnobizantskih ikona kretske škole. Zanimljivo je, da Kondakov spominje, da se u *crkvi Sretenija u Moskvi* nalaze slike s potpisom jednoga *dalmatinskog slikara ikona* iz 1488. U crkvi sv. Stjepana u *Rijeci kod Dubrovnika* nalazi se jedna *dalmatinsko-bizantska ikona* u obliku triptiha s likovima Bogorodice, sv. Stjepana i sv. Ivana Evanđelista. Prema ugovoru ikonu je izradio 1534 dubrovački majstor *Franjo Matijin*. Na toj je ikoni tipično bizantsko: modeliranje lica s jakim shematičkim linijama i tretiranje nabora odjeće sitnim usporednim crticama. Kod glava svetaca nalaze se grčki natpisi, a na zapadnjačkom tipu dalmatike sv. Stjepana izvezeni su likovi sv. Vlaha, zaštitnika Dubrovnika.

Općenito uzevši bizantske su ikone u *Dalmaciji* radovi više umjetničko-obrtnog značaja. Majstori tih ikona uglavnom su nepoznati, a nije poznato ni točno vrijeme njihova postanka (16. do 18. st.). Iste stilističke značajke provlače se u njima kroz više stoljeća. Pri točnijem datiranju i proučavanju tih krasnobizantskih ikona više nego stil pomažu njihovi ukrasni detalji, pozajmljeni iz renesanse i baroka. Bez svake sumnje one su vrlo zanimljive i kao spomenici umjetnosti i kao ilustracija kulturnih prilika u Dalmaciji, koja se nalazi na raskrsnici Zapada i Istoka. Najčešće se

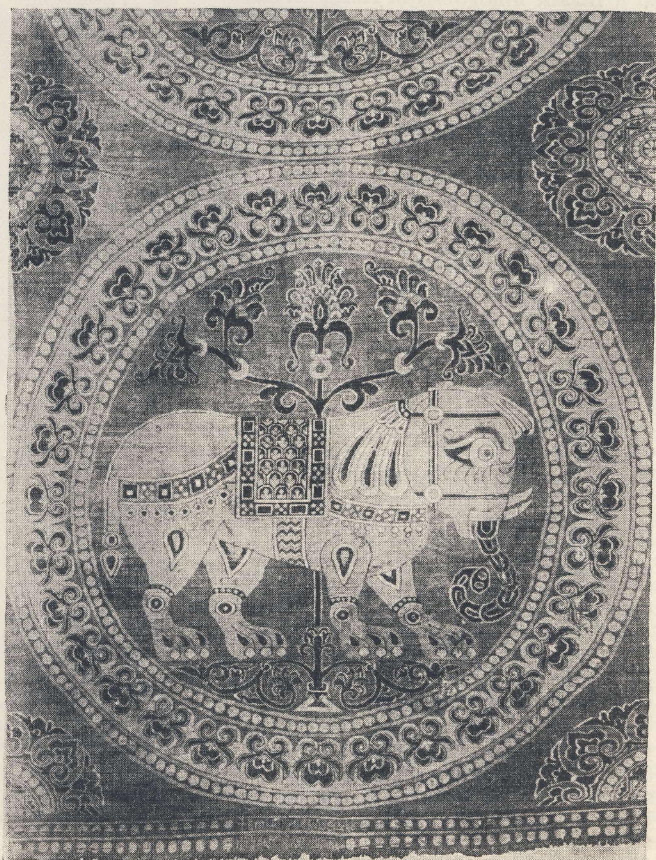


Gore: NAVJEŠTENJE, Ranobizantsko svileno tkivo, Rim, Vatikan;
dolje: SVILENO TKIVO, nekoć u crkvi sv. Uršule u Kölnu;
Berlin, Schlossmuseum





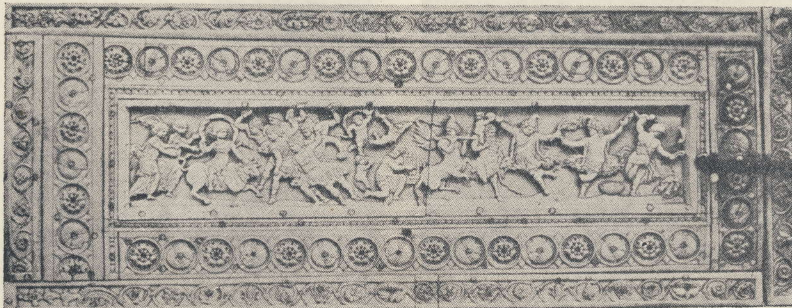




Gore lijevo: MOLITVA ISAIJINA, Minijatura iz psaltira Gr. 139., Pariz, Bibliothèque Nationale; *gore desno:* DAVID I NJEGOVI KOROVI, Minijatura iz kodeksa *Cosmas Indicopleustes*, Rim, Bibliotheca Vaticana; *dolje lijevo:* GOSPA S DJETETOM ISUSOM, Korčula, Crkva Svih Svetih *(Fotografijski arhiv Hrv. akademije); dolje desno;* PLAŠT KARLA VELIKOGA, Dio tkanine, Aachen, Riznica prvostolne crkve

na tim ikonama javlja lik Bogorodice s malim Isusom u poznatim bizantskim ikonografijskim tipovima. Prema mišljenju Lihačeva i Kondakova Dalmacija je bila posrednica kod prodiranja i prenašanja tečevina talijansko-kretske slikarske škole u Mlecima do daleke Rusije.

D. Minijature. Povijest b. slikarstva upotpunjuje se proučavanjem brojnih *minijatura* ilustriranih profanih i religioznih rukopisa, koji se raspoređuju po vremenu svoga postanka između 5. i 15. st. Ilustracija rukopisa ima svoj izvor u aleksandrinskoj umjetnosti Egipta, odakle se taj običaj raširio po čitavom rimskom svijetu. Tako je u učenom i literarno odgojenom visokom rimskom društvu ubrzo prevladao ukus, da se najpoznatija znanstvena i književna djela ukrase ilustracijama. Tako je na pr. car Konstantin imao u svojoj biblioteci dva svitka (rotulusa) ispisana zlatnim slovima, koji su sadržavali Ilijadu i Odiseju, te jedan prekrasno ilustrirani rukopis Evanđelja. Bizant je preuzeo te aleksandrinske tradicije i tražio je uzorke te umjetnosti iz Aleksandrije. Konstantin Veliki dozvao je u Carigrad aleksandrijske učenjake i osnovao biblioteku u carigradskom Oktogonu. Uporedo s tim učenjacima dolazili su u Bizant mnogobrojni rukopisi, koje su b. umjetnici veoma često kopirali i tražili u njima nadahnuće za ilustriranje svojih profanih i religioznih rukopisa.



REZBARIJA OD SLONOVE KOSTI IZ 9. ST.
T. zv. Veroli reljef

Minijature tih rukopisa pružaju gotovo jedinu mogućnost, da se ispuni ona praznina u kasnijim razdobljima, iz kojih se nisu sačuvala djela monumentalnog slikarstva. U svim iluminiranim rukopisima zamjećuje se tijesna veza između teksta i minijatura, a veoma često je sâm teolog diktirao umjetniku sadržaj ilustracije. Ipak se pri minijaturama od umjetnika nije zahtijevala ona strogost kao kod dekoracije posvećenih građevina. Stoga su minijature mogle slobodnije interpretirati utvrđene teološke ideje i krepčije istaknuti raznovrsne struje. U vrijeme ikonoklastičkog pokreta ortodoksija je upravo u minijaturama nalazila utočište za svoje vjersko oduševljenje. → Kondakovljeva teorija prototipa minijatura.



ARKANĐEO MIHAEL
Rezbarija od slonove kosti iz 5. st.

Rukopisi se klasificiraju uglavnom u dvije odvojene velike skupine: *svjetovni* i *religiozni*. Kako je u Bizantinaca bila razvijena velika sklonost za klasičnu antiku, a osobito za djela čuvenih klasičnih pjesnika, oni su rukopise tih djela dali prepisivati i ukrasiti raskošnim minijaturama. Tako su nastali brojni ilustrirani svjetovni rukopisi. Međutim je i crkva prihvatila umijeće minijatura i svim silama nastojala potpomoći ilustraciju religioznih rukopisa. Tako se ilustracija sve češće javlja u svetim rukopisima, i to u samom tekstu ili opet u t. zv. marginalijama, a najposlije zaprema svojom kompozicijom i čitavu stranicu teksta. I u minijaturama kao i u zidnom slikarstvu dominiraju dva suprotna utjecaja, odnosno dva izvora nadahnuća, koji se neprestano susreću i miješaju. To je u jednu ruku pitoreskna tradicija aleksandrinske umjetnosti, koja je naskroz prožeta antiknim duhom, a u drugu ruku monumentalna tradicija azijsko-istočne umjetnosti. Više nego zidno slikarstvo čuvala je minijatura svoju neovisnost i ostajala je vjernija pitoresknoj tradiciji, pa upravo u tome i leži njena neprocjenjiva važnost za b. umjetnost. I u ikonografiji, a osobito u ilustraciji Evanđelja, suprotstavljaju se dvije tradicije jedna prema drugoj: *aleksandrinska* i *sirijska* (antiohijska). Posve je prirodno, da klasični utjecaj prevladava u djelima svjetovnih autora, kao na pr. u rukopisu *Ilijade* u milanskoj Ambrosiani (4.—5. st.), u *Virgilijevu* rukopisu u Vatikanskoj biblioteci (4.—5. st.), u minijaturama *Bečkog Dioscorida* (6. st.) i u *rukopisu Nicandra* u Parizu (10. st.), te ostaje do epohe Paleologa u rukopisima, kao što je na pr. onaj *Hipokratov* u Parizu (sredina 14. st.). Drugdje, kao na pr. u rukopisu *Kuzme Indikopleusta* u Vatikanskoj biblioteci (6. st.) prevladava naprotiv pitoreskna aleksandrinska tradicija prožeta istočnim elementima. Ista se sklonost realizmu miješa s helenističkim motivima u ilustracijama različnih *povijesnih knjiga*, kao na pr. *Skylic* u Madridu (14. st.), *Konstantin Manas Bugarski* u Vatikanu 14. st.) i dr.

Među *knjigama Starog Zavjeta* antikna tradicija prevladava u *bečkoj Genezi* (5. st.) i u *svitku Jozuinu* u Vatikanskoj biblioteci (6. ili 7. st), a slabi i postepeno iščezava u ilustriranim rukopisima *Oktateuha* u carigradskoj biblioteci Seraja, u Vatikanu i samostanu Vatopedi na Atosu. Isto se može kazati i za *psaltir*, koji je, čini se, bio već veoma rano ilustriran. Nasuprot jednom aristokratskom izdanju prožetom klasičnim duhom, kako se ono vidi u *pariskom psaltiru* (Gr. 139., 10. st.), gdje minijature ispunjaju čitavu stranicu, stoji psaltir s marginalnim ilustracijama (t. j. na rubovima lista) čisto *pučkog značaja*, nadahnut istočnim i realističkim motivima. *Psaltir Barberini* u Vatikanu (Gr. 372., 12. st.) i *srpski psaltir* u Münchenu (svršetak 14. st.) zanimljivi su primjeri te vrste psaltira pučkoga značaja. Kod *Evanđelja* susreću se u 5. i 6. st. također kao i kasnije (10. i 11. st.) dva protivna nastojanja: ***helenističko***, koje kazuje ***laurencijanski kodeks*** VI. 23. (Firenca, Bibl. Laurenziana), i ***istočno***, koje se odražava u ***pariskom kodeksu*** 74. (Pariz, Nacional. Bibl.).

Čitava jedna *skupina rukopisa* potvrđuje sve snažniji *utjecaj Istoka* i tijesnu vezu njihovih ilustracija s čuvenim mozaicima. Dolazi do obrazovanja povijesnog i monumentalnog stila: na pr. *Codex purpureus Rossanskog evanđelja* (Rossano, Katedrala, svršetak 6. st.; većina ilustracija podsjeća na mozaike u ravenskoj crkvi S. Apollinare Nuovo), *Edžmiadzinsko evanđelje* (6. st.) i fragmenti *Evanđelistara iz Sinope* (Pariz, Nacional. bibl., 6. st.), a osobito *Sirsko evanđelje* (Firenca, Bibl. Laurenziana), koje je g. 586 minijaturama ukrasio monah *Rabula* (odatle naziv *Rabulino evanđelje*).

Evanđelistari 10. i 11. st. pokazuju isti dualizam stila, koji se objavljuje i u ilustracijama nekih djela najznatnijih crkvenih otaca. Tako na pr. u *rukopisu Grgura Nazijanskoga* u pariskoj Nacionalnoj biblioteci (Gr. 510, druga polovina 9. st.), koji inače predstavlja jedan mnogo raniji prototip. Posve teologijskom značaju toga rukopisa protivi se literarna i svjetovna izradba puna prizora s polja i mitologijskih motiva. Ipak se ovdje zapaža, kao i u ostalim područjima kršćanske umjetnosti na Istoku, da malo po malo pod utjecajem crkve zamjenjuje antiknu tradiciju umjetnost strogo religiozna, koja je više prožeta dogmatskim i liturgijskim

nastojanjima. To jasno potvrđuje *menolog Bazilija II.* u Vatikanu (svršetak 10. st.) i *Homilije monaha Jakova* u Nacionalnoj biblioteci u Parizu (12. st.). Ali ostavljajući po strani takav razvoj minijatura ostaje uza sve to u svim tim djelima jedan pomen antiknog duha. S druge opet strane vanredni *portreti*, koji se nalaze u mnogim rukopisima — kao na primjer portret *cara Nikefora III. Botanijata* u rukopisu sv. Ivana Zlatoustog u Nacionalnoj biblioteci u Parizu (Gr. 72., 11. st.) ili opet portreti *cara Ivana Kantakuzena* u jednom rukopisu u Nacionalnoj biblioteci u Parizu (Gr. 1242., sredina 14. st.) — potvrđuju velik smisao opažanja i neko traženje realističkih i živih detalja, koji se primjećuju na mozaicima. Najposlije povijest bizantske minijature usklađuje se s općom poviješću bizantske umjetnosti ljepotom svoga različitog i neobično bogatog ornamentalnog ukrasa, koji ona duguje ponajčešće utjecaju perzijskoga i arapskoga Istoka.

VII. **Primijenjena umjetnost u Bizantu** (sitne umjetnosti i umjetnički obrt). Ista odlična svojstva, koja se susreću kod bizantske bjelokosti, primjenjuju se i u *toreutici*, t. j. u umijeću obrađivanja dragocjenih kovina, srebra i zlata. Tehnika *čakanovanja* (t. j. izbijanja kovina) pa *kloazoniranoga* (staničastog, ćelijastog) *emalja* kao i izradba dragocjenih *historizovanih tkanja* (franc. les tissus historiés), stvaraju najraskošnije i najizvornije tvorevine b. primijenjene umjetnosti. Čini se, da su sirijske kovne i zlatarske radionice već u 5. i 6. st. bile na velikom glasu i da su izvozile mnogobrojne proizvode po čitavom sredozemnom Istoku. Među znamenitim djelima tih radionica, koja su se do danas sačuvala, bez svake je sumnje najljepši i najznačajniji *srebrni kalež iz Antiohije* (4.—5. st.) u zbirci Kučakji u New Yorku sa živim i izražajnim likovima Krista, apostola i evanđelista, koji su stavljeni u divan ukras plodova i grančica. Zatim treba posebice istaknuti niz velikih *srebrnih tanjura* nađenih u *Keriniji na Cipru* (danas u Britskom muzeju u Londonu i Metropolitan muzeju u New-Yorku). Najljepši među njima potječu iz 6. st., a prikazuju u reljefu prizore iz povijesti Davidove. Vrlo je zanimljiv *srebrni tanjur iz zbirke Stroganov*, također sirijskoga podrijetla (nađen u Sibiriji; 5./6. st.), na kojem je isčakanovan sa svake strane velikoga križa po jedan anđeo. Iz sirijskih su radionica proizašle i *srebrne ampule iz Monze*, na kojima su prizori uzeti s monumentalnih kompozicija (fresaka i mozaika), koje su resile crkve u Jeruzalemu, Betlehemu i Nazaretu. Iste sirijske izvode kazuje i znatan broj srebrnih predmeta, bogato čakanovanih i pozlaćenih, kao na pr. više *kaleža*, *relikvijarija* (jedan srebrni nađen je u Sevastopolju, sada u muzeju Eremitaža u Petrogradu), *plitica* (dvije sa prizorom *Pričesti apostola*: jedna nađena u mjestu Riha na Orontu iz 6. st., danas u zbirci Kalebdjian, a druga u Strumi kraj Alepa iz 7. st., danas u muzeju u Carigradu), *kovčežića* (jedan u riznici Sancta Sanctorum u Rimu, 6. st.), *piksida* i *vaza* (jedna srebrna nađena u *Emesu*, sada u pariskom Louvreu). Međutim, nije samo Sirija imala monopol na takva djela, već su postojale znamenite radionice i u *Aleksandriji* te *Carigradu*. Iz Egipta potječu i lijepi *zlatom optočeni dragulji* posve helenističkog stila, koji su prije nekoliko godina otkriveni u *Mersini*, na *Cipru* i u samom *Egiptu*. U *carigradskim* su *radionicama* nastali: *Justinijanov štit*, nađen u Kerču (6. st.), *zlatni medaljon* s portretima cara Justinijana (Pariz, Cabinet des médailles; ukraden 1831; njegov sadreni otisak nalazi se u Britskom muzeju u Londonu) i *srebrni križ cara Justina II.* u riznici Sv. Petra u Rimu (6. st.). I iz kasnijih stoljeća sačuvalo se nekoliko lijepih predmeta zlatarskoga umijeća, kao na pr. čakanovana i pozlaćena *srebrna pločica*, na kojoj su prikazane pobožne žene na grobu Kristovu (Pariz, Louvre; 12. st.), brojne *korice evangelijara*, *relikvijariji* u obliku b. crkve s jednom ili više kupola (na pr. jedan u riznici sv. Marka u Mlecima, drugi u katedrali u Aachenu; obadva po svoj prilici iz 12. st.), *okviri ikona* i reljefno izvedene *aureole* (kao na pr. ona iz pozlaćena srebra, koja se čuva u manastiru Vatopedi na Atosu; 15. st.).


MOĆNIK SA LIKOM ARKANĐELA MIHAELA
Schlossmuseum u Berlinu

Osim toga Bizantinci su njegovali i *umijeće izrađivanja u bronci*, kako se to jasno razabire na lijepim *brončanim vratima* Aje Sofije u *Carigradu* (oko 840) kao i na vratima crkava u *Italiji* (Amalfi, Salerno, crkva Monte S. Angelo na brdu Gargano, S. Paolo fuori le mura u Rimu), koja su nastala u 11. st., a izvedena su u jedinstvenoj tehnici povezivanja t. zv. *niella* i *tauširanja* (damaskiranja). Iz 14. i 15. st. potječu bogato ukrašena brončana vrata crkve atoskoga samostana Vatopedi.

U 9. i 10. st., t. j. u vrijeme makedonske renesanse, preuzeo je *emalj* nadmoćan i istaknut položaj u b. zlatarstvu. Tehnika *kloazoniranoga emalja* vuče podrijetlo iz perzijske umjetnosti, a počela se primjenjivati u Bizantu u doba ikonoklazma. Međutim ima već iz 6. i 7. st. nekoliko spomenika (na pr. *križ* u zbirci Sancta Sanctorum u Rimu iz 5.—6. st., *relikvijarij* u samostanu sv. Križa u Poitiersu, *križ* Nade u muzeju u South-Kensington u Londonu i *relikvijarij* u zbirci Oppenheim), na kojima se uz drago kamenje nalazi i kloazonirani emalj, pa se čini, da su se već u to vrijeme b. majstori počeli zanimati za to umijeće. Ta se tehnika onda postepeno prilagođivala raskoši i veličajnosti b. dekorativne umjetnosti. Na prvom mjestu treba spomenuti *emaljirani križ* katedrale u Cosenzi (11.—12. st.), pa *stauroteke* (t. j. relikvijariji, koji imadu jedan komadić drva svetog križa) u katedrali u *Limburgu na Lahni* (remekdjelo b. primijenjene umjetnosti; 10. st.) i u riznici u *Ostrogonu* (10.—11. st), a zatim *dvije* lijepe *ikone* u riznici sv. Marka u Mlecima, koje prikazuju sv. Mihajla raširenih krila i s mačem u ruci (veća od tih ikona, na kojoj je u basreljefu prikazan čitav lik arkanđela, smatra se jedinstvenim djelom u čitavoj povijesti b. emalja; 10.—11. st.). Isto su tako važni i značajni još neki predmeti iz kloazoniranoga emalja, kao na pr. čuvena *Pala d'oro* u crkvi sv. Marka u Mlecima (njezini emalji potječu iz 11. i 12. st.), srebrni pozlaćeni i bogato čakanovani *triptih Kakhuli* u Georgiji (11. st.), *zlatni kalež* s kupom iz oniksa i s medaljonima iz emalja u riznici sv. Marka u Mlecima (11. st.), zatim *kruna Konstantina Monomaha* u muzeju u Budimpešti i *kruna sv. Stjepana* u kraljevskoj riznici u Budimu (obadvije iz 11.). Za nas je od kulturno-povijesne važnosti *moćnik u obliku škrinjice*, izrađen u tehnici kloazoniranoga emalja, koji se nekad nalazio u *riznici zagrebačke katedrale* (danas Schlossmuseum u *Berlinu;* provincijalni b. rad 11./12. st.).

Postepenim osiromašivanjem bizantskoga carstva zanemarivalo se umijeće zlatarstva i kloazoniranoga emalja, dok je naprotiv *industrija historizovanih tkanja* ostala do svršetka na visini, gdje je bila u kršćanskoj umjetnosti Istoka. Bujnim razvojem u 6. st. pokazuje ona svu priklonost za raskoš, koja je toliko značajna za b. društvo onoga vremena. Egipatske nekropole *Antinoe* i *Akhmim* (stari Panopol) uščuvale

su dragocjene primjene raznovrsnih tkanja 5.—7. st. To su u glavnom tunike i mrtvačke ponjave od izvezenoga platna, svilene vrpce, ogrtači, jastuci s tapiserijama i dr. Ornamentalni je ukras tih tkanja kud i kamo savršeniji od figuralnoga. I upravo te *egipatske manufakture*, koje su bile na glasu zbog svojih dragocjenih tkiva, raširile su brzo svoje proizvode po čitavom Istoku, osobito u Bizantu. *Pavao Silencijarije* opisao je opširno jednu od zavjesa, koje su visjele između kolumna ciborija iznad glavnoga oltara carigradske sv. Sofije. I tako zvani rimski *Liber pontificalis* i djelo *Agnelovo* opisali su bogatstvo tkanja izvezenih zlatom, svilenih tkiva raskošnih boja i ukrašenih ornamentima iz suhoga zlata. *Teodoret iz Cira* piše na pr., da se često vidi čitav život Kristov izvezen ili utkan u togu jednoga kršćanskog senatora, i t. d.

Prema sadržajima, koji su na tim tkivima prikazani, svrstavaju se u *prvu skupinu* tkiva s antiknim motivima i likovima, u *drugu* svilena tkiva karakteristična zbog svoga čisto ornamentalnog ukrasa, a u *treću skupinu* tkiva s religioznim motivima.

Od svilenih tkiva s religioznim sadržajima najzanimljivije se čuva u riznici *Sancta Sanctorum u Rimu*, a prikazuje u medaljonima crvene pozadine prizor Navještenja (6./8. st.).

Treba istaknuti, da su u 6. st. čuvene *sasanidske tvornice tkiva* (koje su već odavna bile uzajmile od Kine tehniku tkanja svile) znatno utjecale na b. tekstilne proizvode. Čitav niz dragocjenih spomenika jasno dokazuje b. oponašanje sasanidskih uzora (modela): to su u glavnom svilena tkiva s utkanim prizorima iz lova i s likovima konjanika. Prekrasni primjerci takvih tkanja sačuvani su u glasovitom paliju crkve *sv. Ambrozija* u *Milanu* (6. st.) i u svilenom tkivu u crkvi *sv. Kuniberta* u *Kölnu*, gdje je prikazan motiv lova. Lijep primjerak sasanidskoga originala razabire se na svilenom tkanju, koje se nekad nalazilo u crkvi *sv. Uršule u Kölnu*, a danas je u Industrijskom muzeju u *Berlinu* (prva polovina 7. st.). Tako je ubrzo doticaj s Istokom zamijenio u tkivima stare motive novim sadržajima. Istočnjačkim su utjecajem nadahnuta lijepa i velika svilena tkiva, koja su proizašla iz *carigradskih radionica* i pronijela slavu b. tekstilne industrije 10. st. Mnoga su od tih dragocjenih i raskošnih tkanja proizvodi *carskih manufaktura*.

Umijeće svilenih tkiva podržavalo se u *crkvenoj umjetnosti* (liturgijska ruha, euharistijska vela i epitafiji) sve do 13. i 14. st., kako to dokazuje *dalmatika Karla Velikoga* (sakristija bazilike sv. Petra u Rimu; 14. st.), zatim lijepo euharijstisko tkivo u kolegiju *Castell'Arquato* (pokrajina Piacenza) iz početka 14. st., na kojem je prikazan prizor *Pričest apostola*. Tkiva s istim sadržajem nalaze se u samostanu Rossikonu na brdu *Atosu* i u crkvi sv. Klimenta u *Ohridu* (15./16. st.). Naročitu vrst svilenih tkiva sačinjavaju t. zv. *epitafiji*, na kojima je bio prikazan lik mrtvoga Krista, simbolizirajući na neki način mrtvačko velo Spasiteljevo. Takav je epitafij služio obično na Veliki petak za pokrivanje Kristova groba. Kompozicija, koja je na tim epitafijima prikazana, javlja se od 12. st. dalje, i to najprije na jednom relikvijariju iz emajla u zbirci Stroganov. Najstariji epitafij nalazi se u crkvi *sv. Klimenta u Ohridu*, koji je — prema grčkom zapisu na samom epitafiju — poklonio toj crkvi car Andronik II. Paleolog (13./14. st.). Na njemu su prikazana dva anđela, odjevena u đakonske haljine, koji drže u ruci lepeze i sagibaju se pred likom mrtvoga Krista; u uglovima epitafija nalaze se simboli četvorice evanđelista. Najvažniji je bez svake sumnje *epitafij solunski*, koji kazuje savršenu ljepotu i ispravnost crteža (majstorsko djelo b. vezilačkog umijeća 14. st.). Na njemu se čudovita mješavina realizma i profinjene nježnosti uvećava još i vješto postignutom i vanredno otmjenom skladnošću boja. Sam epitafij ukrašuje tri sadržaja (lik mrtvoga Krista i dva prizora iz pričesti apostola). Daljnji su primjeri te vrsti spomenika iz svršetka 14. st. brojna rumunjska vela iz manastira *Cozia u Vlaškoj* (danas u Muzeju u *Bukureštu;* 1396) pa ona u samostanu *Putna u Bukovini* i u *Hilandaru na Atosu* (14./15. st.). Iz 15. st. potječu raskošna ruska vela iz *Suzdalja* (danas u Historijskom muzeju u *Moskvi)* i vela u samostanu *Sučevici u Moldavskoj*.

Zaključak: Za vrijeme od trinaest stoljeća b. je umjetnost imala važan položaj u povijesti kulture i umjetnosti. U području graditeljstva stvorila je pravo remek-djelo, carigradsku crkvu sv. Sofije, i obrazovala novi tip konstrukcije: crkvu sa tlocrtom na grčki križ, koja je po svojim slikovitim kubetima postala upravo klasičnim uzorom za čitav slavenski Istok, pače i sâm Zapad. Da bi što dotjeranije i raskošnije uljepšala unutrašnjost građevina, b. je umjetnost upotrijebila kombinaciju mozaika, fresaka i skulptirane dekoracije kao jedno od najznačajnijih sredstava svoga likovnog izražavanja. Nadalje je stvorila glavne tipove kršćanske ikonografije, koju je tokom stoljeća razvila i obogatila vanrednim kompozicijama. Na području primijenjene umjetnosti osobito je njegovala i dalje razvijala tehniku kovnoga umijeća, kloazoniranoga emajla i svilenih tkiva. Njezina se originalnost sastoji u tome, što je uz klasičnu tradiciju znala uvijek sačuvati utjecaje Istoka.

LIT.: Opća djela: C. Bayet, *L'art byzantin*, Pariz 1904; G. Millet, *L'art byzantin*, u A. Michel: Histoire de l'art, I. i III., Pariz 1905 i 1908; O. M. Dalton, *Byzantine art and archeology*, Oxford 1911; O. Wulff, *Altchristliche und byzantinische Kunst*, I.—II., Berlin 1914—1918; L. Bréhier, *L'art byzantin*, Pariz 1924; O. M. Dalton, *East christian art*, Oxford 1925; Ch. Diehl, *Manuel d'art byzantin*, I.—II.², Pariz 1925—1926; Ch. Diehl, *Arte byzantina*, u Enciclopedia italiana, VII., Rim 1930; H. Peirce i R. Tyler, *Byzantine art*, London 1926; Isti, *L'art byzantin*, I.—II., Pariz 1932—1934; J. Ebersolt, *Orient et Occident*, Pariz 1929; J. Strzygowski, *L'ancien art chrétien de Syrie*, Pariz 1935; D. Talbot Rice, *Byzantine art*, Oxford 1935; O. Wulff, *Bibliographisch-kritischer Nachtrag zu Altchristliche und byzantinische Kunst*, Potsdam 1936. (Opširna literatura naznačena je osim toga u djelima Wulffa, Diehla i Daltona).

Izvori: M. de Vogüé, *Syrie centrale. Architecture civile et religieuse du I. au VII. siècle*, Pariz 1865—1867; D. V. Ainalov, *Helenistički izvori bizantske umjetnosti* (na ruskom jeziku). Petrograd 1900; J. Strzygowski, *Orient oder Rom?*, Leipzig 1901; Isti, *Hellenistische und koptische Kunst in Alexandria*, Beč 1902; Isti, *Kleinasien, ein Neuland der Kunstgeschichte*, Leipzig 1903; Isti, *Ursprung der christlichen Kunst*, Leipzig 1920; H. C. Butler, *Princeton University Archaeological expedition to Syria*, Leiden 1907.

Graditeljstvo: W. Salzenberg, *Altchristliche Denkmäler von Constatinopel*, Berlin 1854; J. Labarte, *Le palais impérial de Constantinople*, Pariz 1861; C. Fossati, *Aya Sophia Constantinople*, London 1852; Ch. Texier i R. P. Pullan. *L'architecture byzantine*, London 1864; D. Pulgher, *Les anciennes églises byzantines de Constantinople*, Beč 1880; A. Choisy, *L'art de bâtir chez les Byzantins*, Pariz 1882; C. Gurlitt, *Die Baukunst des Konstantinopels*, I.—II., Berlin 1908—1912; J. Ebersolt, *Sainte-Sophie de Constantinople*, Pariz 1910; Isti, *Le grand palais de Constantinople et le livre des Cérémonies*, Pariz 1910; Van Millingen, *Byzantine churches in Constantinople*, London 1921; J. Ebersolt i A. Thiers, *Les églises de Constantinople*, Pariz 1913; G. Millet, *L'école grecque dans l'architecture byzantine*, Pariz 1916; J. Strzygowski, *Die Baukunst der Armenier und Europa*, I.—II., Beč 1918; Ch. Diehl, *Les monuments chrétiens de Salonique*, Pariz 1918; W. Zaloziecky, *Byzantinische Baukunst*, u Wasmuths Lexikon der Baukunst, I., Berlin 1929; G. A. Andreades, *Die Sophienkathedrale von Konstantinopel*, u Kunstwissenschaftliche Forschungen, I., Berlin 1931; J. Ebersolt, *Monuments d'architecture byzantine*, Pariz 1934; C. Ceccheli, *Sguardo generale all'architettura bizantina in Italia*, u Studi bizantini e neollenici, IV., Rim 1934; H. Sedlmayr, *Zur Geschichte des justinianischen Architektursystems*, u Byzantinische Zeitschrift, XXXV., Leipzig 1935; O. Wulff, *Entwicklungsläufe der altchristlichen Basilika*, u Byzantinisch-neugrieschische Jahrbücher, 1935—1936.

Kiparstvo: E. Molinier, *Histoire générale des arts appliqués à l'industrie, I. Les ivoires*, Pariz 1896; O. M. Dalton, *Catalogue of the early christian antiquities of the British Museum*, London 1901; H. Graeven, *Frühchristliche und mittelalterliche Elfenbeinwerke*, I.—II., Rim 1898—1900; J. Strzygowski, *Mschatta*, u Jahrbuch der preuss. Kunstsammlungen, XXV., Berlin 1904; L. Bréhier, *Études sur l'histoire de la sculpture byzantine*, Pariz 1911; J. Wilpert, *I sarcophagi cristiani antichi*, I.—III., Rim 1929—1936; G. Duthuit, *La sculpture copte*, Pariz 1931; D. Schlumberger, *Les formes anciennes du chapiteau corinthien en Syrie, en Palestine et en Arabie*, u Syria, 1933; R. Delbrück, *Spätantike Kaiserporträts von Constantin Magnus bis zum Ende des Westreichs*, Berlin-Leipzig 1933; H. P. L'Orange, *Studien zur Geschichte des spätantiken Porträts*, Oslo 1933; L. Bréhier, *La sculpture et les arts mineurs byzantins*, Pariz 1936; B. Kautzsch, *Kapitellstudien*, Berlin-Leipzig 1936.

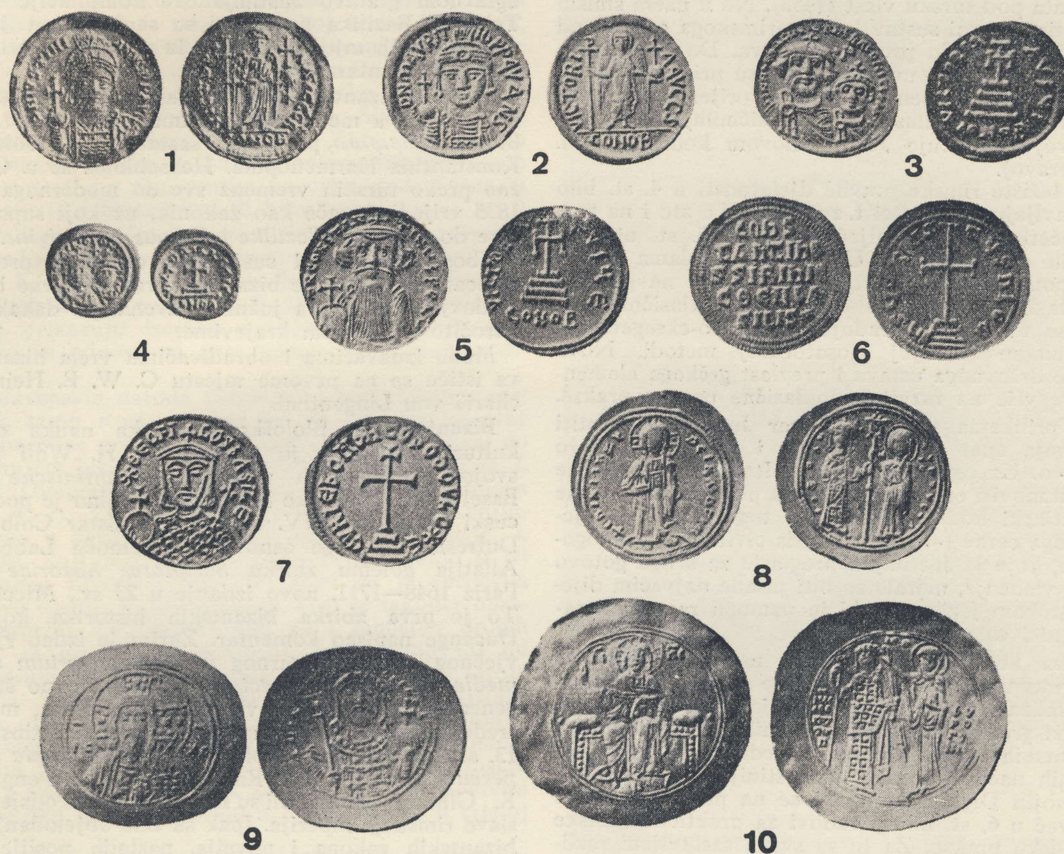
Slikarstvo: N. P. Kondakov, *Histoire de l'art byzantin considéré principalement dans les miniatures*, I.—II., Pariz 1886—1891; Ch. Diehl, *L'église et les mosaïques de Saint-Luc en Phocide*, Pariz 1889; G. Millet, *Les mosaïques de Daphni*, Pariz 1899; Shultz-Barnsley, *The monastery of Saint Luke of Stiris in Phokis*, London 1901; Th. Schmitt, *Kahrije-džamija* (na ruskom jeziku), Sofija 1906; G. Millet, *Monuments byzantins de Mistra*, Pariz 1910; Isti, *Recherches sur l'iconographie de l'Evangile*, Pariz 1916; D. V. Ainalov, *Bizantsko slikarstvo XIV. st.* (na ruskom jeziku), Petrograd 1917; F. Cumont, *Fouilles de Doura Europos*, Pariz 1922—1923; O. Wulff-M. Alpatov, *Denkmäler der Ikonenmalerei in kunstgeschichtlicher Folge*, Dresden 1925; G. de Jerphanion, *Les églises rupestres de Cappadoce*, I.—III., Pariz 1925—1937; J. Ebersolt, *Le miniature byzantine*, Pariz 1926; G. Millet, *Monuments de l'Athos*, Pariz 1927; P. Muratov, *La peinture byzantine*, Pariz 1928; N. P. Kondakov, *L'icone russe*, Prag 1929; H. Omont, *Facsimiles des miniatures des plus anciens manuscrits grecs de la Bibliothèque nationale*, Pariz 1929²; R. Kömstedt, *Vormittelalterliche Malerei*, Augsburg 1929; E. Diez-O. Demus, *Byzantine Mosaics in Greece, Hosios Lucas and Daphni*, Harward Univ. Press, 1931; Ch. Diehl, *La peinture byzantine*, Pariz 1933; Th. Whittemore, *The Mosaics of St. Sophia at Istambul*, Pariz 1933 i 1936; O. Demus, *Die Mosaiken von San Marco in Venedig, 1100—1300*, Baden kraj Beča 1935.

Primijenjena umjetnost: M. P. Kondakov, *Histoire et monuments des émaux byzantins*, Frankfurt 1892; J. Lessing, *Die Gewerbesammlung des Berliner Kunstgewerbemuseums*, Berlin 1900 i d.; E. Molinier, *Histoire générale des arts appliqués à l'industrie*, IV., L'orfèvrerie, Pariz 1901; O. von Falke, *Kunstgeschichte der Seidenweberei*, I.—II., Berlin 1913; J. Ebersolt, *Les arts somptuaires de Byzance*, Pariz 1923.

Širenje biz. umjetnosti: Ch. Diehl, *L'art byzantin dans l'Italie méridionale*, Pariz 1894; D. V. Ainalov-E. Redin, *Katedrala Sv. Sofije u Kijevu* (na ruskom jeziku), Petrograd 1899; E. Bertaux, *L'art dans l'Italie méridionale*, Pariz 1901; P. Muratov, *Povijest slikarstva*, u: I. Grabar, Povijest ruske umjetnosti, VI. (na ruskom jeziku), Moskva 1913; R Cattaneo, *L'architettura in Italia dal secolo VI. al mille circa*, Mleci 1888; C. Errard-Gayet, *L'art byzantin d'après les monuments de l'Italie, de l'Istrie et de la Dalmatie*, I.—IV., Poreč 1904; G. Millet, *L'ancien art serbe: les églises*, Pariz 1919; B. Filov, *L'ancien art bulgare*, Bern 1919; N. Jorga-G. Bals, *L'art roumain*, Pariz 1922; N. P. Kondakov, *Makedonija* (na ruskom jeziku), Petrograd 1909; A. Protić, *L'architecture religieuse Bulgare*, Sofija 1924; P. Muratov, *L'ancienne peinture russe*, Rim 1925; P. Toesca, *Storia dell'arte italiana*, I., *Il medioevo* Turin 1927; N. Okunev, *Monumenta artis serbicae* sv. I.—IV., Zagreb-Prag 1928—1932; M. Abramić, *Quelques reliefs d'origine ou d'influence byzantine en Dalmatie*, u L'art byzantin chez le Slaves, II. str. 317. i d., Pariz 1932.

Ž. J.

Bizantski novci. Kako je Bizantsko carstvo postojalo do 1453, preko hiljadu godina, izišle su iz državnih kovnica mnogobrojne i raznolike vrste i serije zlatnog i bakrenog novca i ponešto srebrnog. Pred propast Zapadnorimskog carstva (476) bio je državni novac vrlo loš i nesigurne vrijednosti, pa se narod ustručavao primati i sam zlatni novac po njegovoj nominalnoj vrijednosti, već je radije u trgovini upotrebljavao kao sredstvo za plaćanje zlato i srebro u vaganim komadima. Prvi je pokušao da te nesređene novčane prilike uredi car Dioklecijan (284—305) svojom reformom novca, ali bez većega uspjeha. To je uspjelo tek caru Konstantinu Velikom (306—337) dobro smišljenom novčanom reformom, koja je preživjela burno doba seobe naroda, prihvaćena je i u Franačkoj, a održala se i u kasnije doba Bizant. carstva sve do njegove propasti. Uvedena je naime zakonskim putem zlatna vrednota, a novčana je stopa strogo zasnovana na bazi čistoga zlata, i to tako, da se iz rimske libre (327,45 g) finog zlata kovalo



BIZANTSKI NOVCI kovani za cara Justinijana I. (527—566) [1], Mavrikija (582—602) [2], Heraklija (610—641) [3, 4], Konstansa II. (641—668) [5], Konstansa VI. (780—797) [6], Teofila (829—832) [7], Teodore carice (1053—1055) [8], Mihajla VII. Dukosa (1071—1075) [9], Ivana II. Komnena (1118—1143) [10]

72 zlatnika u težini od 4,55 g (327,45 : 72 = 4,55). Novi je zlatnik nazvan solidus (nummus), t. j. čvrst, valjan, solidan novac. Uz potpune solide kovale su se i polovine (semis) od 2,27 g i trećine (triens) od 1,52 g težine. — Srebro se prema Konstantinovoj reformi imalo upotrebljavati ili za kovanje sitnog novca, ili za trgovinu u vaganim komadima. Srebrni se novac zvao denar ili, novogrčki, dinar. U solid je išlo 18½ denara, a libri zlata su odgovarala svojom vrijednošću 1333 denara. Kako je ovo preračunavanje bilo dosta teško, još za cara Konstantina kovan je još jedan srebrni novac, kojega je 1000 komada išlo na libru zlata, pa je zato dobio ime milliarensis, grč. *μιλιαρήσιον*. Jedan solid vrijedio je 14 milijarenza. Međutim odnos vrijednosti između srebra i zlata znao je i u duljim vremenskim razmacima biti neodređen, pa je država pri kovanju srebrnog novca imala gubitaka. S toga se razloga već za cara Julijana (361—363) kovao srebrni denar, propisane težine od 1/72 libre, u maloj količini, a kasnije je njegovo kovanje ukinuto. Mjesto njega je kovan srebrni novac, zvan siliqua, kojega je išlo 24 komada u solid, a odgovarao je 1728-mom dijelu zlatne libre. — Za mali promet služili su i bakreni novci od 10, 8 2½ i 2 grama težine. Kad su se bakreni novci upotrebljavali pri isplati većih svota, metali su se u kese u određenoj težini. Otud je bakreni novac dobio ime follis (= kesa). Kesa novca je vrijedila i u Bizantiji, i kasnije u Turskoj, kao računska novčana jedinica. Vrijednost bakrenog novca označena je na pojedinim vrstama grč. slovima i rimskim brojkama, kao: M i XXXX = 1 follis ili 40 numusa, Λ i XXX = 3/4 follisa ili 30 numusa, K i XX = 1/2 follisa ili 20 numusa, I i X = 1/4 follisa ili 10 numusa, i E = 1/48 follisa. — Bizant. novci imaju obično na licu sliku cara s kacigom ili bisernim dijademom, često je do njega lik njegova sina ili Majke Božje. Na naličju je obično monogram Kristov (X i P) ili križ postavljen na nekoliko stepenica, ili poprsje Isusovo, ili samo legenda te oznaka vrijednosti. Iz početka su legenda i kružni natpis bili ispisani samo rimskim, a kasnije izmiješano rimskim i grčkim slovima. Mnogi bizant. novci nisu ravni, već su udubljeni kao zdjelica, a u umjetničkom pogledu su bez ikakva značaja. Slike i likovi su plitko rađeni, grubo i ukočeno crtani, bez ikakve su portretske osobitosti, tako da na pr. glave na svim novcima sliče jedna drugoj. Na dnu naličja novca obično je oznaka kovnice i vrijednosti: CONOB (= CON (stantinopolis), OB = 72). — Među bizant. novcima ističu se zlatnici, solidi, jer su u srednjem vijeku dugo vremena kolali kao jedini zlatni novac u Evropi. Za vrijeme križarskih ratova proširili su se daleko na evropski Zapad pa se često spominju u tadanjim javnim ispravama pod imenima: byzantius, bisantius, besantius, bézant (d'or). U hrvatskim zemljama bio je solid od 7. do konca 13. st. jedini zlatni novac, koji se u trgovini i prometu upotrebljavao, i to pod imenima: solidus, s. aureus, aureus, s. romanatus, romanatus, s. romanorum, byzantius, kaošto nam svjedoče brojne hrvatske sredovječne isprave. Uza zlatni upotrebljavao se kod nas i bizantski srebrni (argenteus) i osobito mnogo bakreni novac, kako to potvrđuju i dokumenti i bogati nalazi toga novca po hrvatskim zemljama. U dokumentima iz vremena hrvatskih narodnih vladara drugi se novac i ne spominje, osim jedinog bizantskog.

LIT.: J. Sabatier, *Description des monnaies byzantines frappées sous les empereurs d'Orient depuis Arcadius jusq'à la prise de Constantinople*, 2 sv.., Pariz 1862; J. Guecchi, *Monete Romane*, Milan 1907; Rengjeo, *Prvi hrvatski novci*, Sarajevo 1936. I. R-o.

Bizantsko pravo, nazivano i »grčko-rimsko pravo«, u širem smislu obuhvaća pravni sustav, koji se razvio u istočnim dijelovima Rimskoga carstva od vremena Konstantina Velikoga i prijenosa prijestolnice u Bizant (330) do pada Bizanta pod tursku vlast (1453). No u užem smislu mislimo pod tim pravni sustav Istočno-rimskoga carstva od Justinijana (527—565) do propasti carstva. Do cara Justinijana govorimo naime — unatoč prijenosu prijestolnice na istok i unatoč s time spojenim odlučnim orijentalnim utjecajima — još uvijek o rimskom (poklasičnom) pravu, kojemu se razvoj zaključuje Justinijanovom kodifikacijom. (→ Rimsko pravo).

Premda je težište rimske pravne djelatnosti u 4. st. bilo na Zapadu, javljaju se početci t. zv. bizantske ere i na tom polju već početkom toga stoljeća, dok od 5. st. utjecaji Istoka postaju sve odlučniji. U pravnim školama Berita i Carigrada poučava se već od početka 5. st. na grčkom jeziku, premda kao osnova pouke služe djela klasičnih pravnika, koja se tumače i obrađuju analitičko-eksegetskom metodom, sličnom kasnijoj glosatorskoj metodi. Nova vjera, reforme državnoga ustava i prevlast grčkoga elementa djeluju sve više na razvitak poklasične pravne prakse.

U takvim prilikama pokušao je car Justinijan svratiti svoja nastojanja opet prema Zapadu i uspostaviti staro Rimsko carstvo. Uz osvojenje Afrike, Italije i jugoistočne Španjolske i stanoviti oslon na rimskoga papu imao je tome poslužiti i latinski kodifikatorski rad toga zaista »posljednjega rimskoga cara« (→ Corpus iuris civilis). No mnogobrojne novele, koje je Justinijan proglasio za svoga gotovo 40-godišnjega vladanja, morale su biti pisane najvećim dijelom već na grčkom jeziku, da bi ih uzmogli razumjeti tadašnji stanovnici carstva.

Justinijanova kodifikacija ostade i nadalje osnovicom bizantskoga pravnog sustava, ali poslije Justinijana nastavljena orijentalizacija carstva vrlo je djelovala i na pravo, koje u rukama grčkih profesora i pravnika i u zakonicima kasnijih bizantskih careva sve više blijedi i udaljuje se od svojih prvotnih načela. Premda je Justinijan zabranio komentiranje svojih Digesta, pojaviše se na podlozi njegove kompilacije već u 6. st. mnogi radovi za praktične školske svrhe i za sudsku praksu. Za tu su svrhu sastavljeni različiti grčki prijevodi, zbirke paralelnih mjesta, kraći sadržaji i izvadci, a i pravi komentari pojedinih dijelova njegove kompilacije (indices, ἴνδικες). Iz sholija uz Bazilike (vidi niže) znademo za takve komentare (indices) Digesta od carigradskog profesora Teofila (Theophilus) i beritskih profesora Doroteja (Dorotheus) i Stefana (Stephanus), a komentar kodeksa napisao je Talelej (Thalelaeus). Teofilu se većinom pripisuje i opširna grčka parafraza Justinijanovih institucija. U 7. st. javljaju se doduše i monografijske radnje o pojedinim pitanjima i materijama, no u isto doba za heraklijske dinastije pada moć carstva, njegov teritorij, pravna djelatnost i zakonodavstvo. Nemalo je tome pridonijela i promjena etničke strukture carstva dolaskom Slavena na Balkanski poluotok i njihov dodir s rimskim carstvom i pravom.

Dok su u 6. i 7. st. ovi privatni radovi nastojali latinsku i po materijama dosta nepreglednu Justinijanovu kodifikaciju približiti potrebama tadašnje (grčke) prakse, povela se za istom svrhom u 8. i 9. st. i zakonodavna djelatnost isaurijske i makedonske dinastije, nastojeći u jedinstvenim zakonicima sabrati sve pozitivno pravo. Tako je Leon III. Isaurijski (717—741) po provedenju temeljitih administrativnih reforma carstva proglasio sa svojim sinom Konstantinom V. Kopronimom 740 t. zv. Eklogu (Ἐκλογὴ τῶν νόμων). To je bila prva službena zbirka rimskoga prava poslije Justinijana, pisana na grčkom jeziku, koja sadržava mnogo novih pravnih nazora i znatnih odstupanja od Justinijanovih načela. Iz istoga doba otprilike potječe i Nomos georgikos (Νόμος γεωργικός), t. j. ratarski zakon, koji ima važnost i za stanje i razvitak seljačkih i kmetskih odnošaja i u hrvatskim krajevima (v. Dabinović, *Nomos georgikos* u Mjesečniku 1940, gdje je štampan i Gortanov hrvatski prijevod toga zakona).

Najvažniji pak zakonici poslije Justinijana nastadoše za moćne makedonske dinastije (867—1025). Basilije I. Makedonski (867—886) objavi ponajprije između 870 i 879 Prohiron (Ὁ πρόχειρος νόμος) t. j. priručnik, sastavljen iz pojedinih dijelova Justinijanovih institucija i novela, a ponešto i digesta i kodeksa. Između 879 i 886 objavi njegovo novo, povećano izdanje, t. zv. Epanagogu (Ἐπαναγωγὴ τοῦ νόμου) Za razliku od Ekloge ikonoklasta Leona vraća se ortodoksni Basilije opet justinijanskim načelima.

Basilijev sin Leon IV. Mudri (886—911) izda oko 892 najvažniju grčku pravnu zbirku: *Bazilike,* koje sadržavaju uglavnom gradivo Justinijanove kompilacije i Prohirona. Tekstovi Bazilika popraćeni su sholijama, t. j. tumačenjima pojedinih mjesta, uzetima iz različitih starijih i novijih grčkih komentara.

U dalje bizantsko doba nastali su opet pojedini izvadci iz Bazilika, a među posljednjima u 14. st. i t. zv. Heksabiblos (Ἑξάβιβλος), priručnik, sastavljen od solunskog suca Konstantina Harmenopula. Heksabiblos se u Grčkoj uzdržao preko turskih vremena sve do modernoga doba, a od 1835 vrijedi dapače kao zakonik, uz koji supsidijarno dolaze do primjene *Bazilike* i *Corpus iuris civilis.*

Zbog političkih i susjedskih odnošaja prema Bizantu utjecale su navedene bizantske pravne zbirke i na razvitak sredovječnoga prava južnih Slavena, pa dakako i Hrvata, naročito u južnijim krajevima.

Među izdavačima i obrađivačima vrela bizantskoga prava ističu se na prvome mjestu C. W. E. Heimbach i Zachariä von Lingenthal. M. H-t.

Bizantologija, filološko-historijska nauka o bizantskoj kulturi. Pokrenuo ju je Nijemac H. Wolf iz Öttingena svojom bizantskom povijesti *Byzantinische Geschichte,* Basel 1557. Francuske bizantologe obilno je podupirao francuski kralj Luj XIV. i njegov ministar Colbert. Charles Dufresne Ducange osnovao je pomoću Labbé-a i Leona Allatija golemu zbirku *Scriptores historiae Byzantinae,* Pariz 1648—1711, novo izdanje u 23 sv., Mleci 1722—1733. To je prva zbirka bizantskih historika, kojima je sam Ducange napisao komentar. Zatim je izdao rječnik sredovječnog grčkog vulgarnog jezika *Glossarium ad scriptores mediae et infimae graecitatis* 1688, ponovno štampan 1890, genealogiju bizantskih vladarskih porodica, monografiju o sredovječnom Carigradu. Pisao je i o latinskom carstvu 13. st. *Histoire de l'empire de Constantinople sous les Empereurs Français,* 1657. Racionalisti 18. st. i engleski historik E. Gibbon prikazivali su Bizant kao slabi odsjev nekadašnje slave rimskog imperija. Ipak su bile objelodanjivane zbirke bizantskih zakona i povelja, nastalih poslije Justinijana, t. zv. *Bazilika.* Kriza bizantologije nastala je, kad je J. Fallmerayer postavio tezu, da su Bizantinci srednjeg vijeka i današnji Grci potomci Slavena i Arnauta, koji su doduše primili grčki jezik, ali imaju u sebi vrlo malo helenske krvi. Iskonsko stanovništvo da su istrijebili ratovi srednjeg vijeka, kuga i pomori. Novi polet dobila je bizantologija u 19. st. radom učenog Rusa V. Vasiljevskog, koji je izdavao bizantske izvore i pisao učene monografije. Kad je u Njemačkoj uslijed silnog razvoja klasične filologije, povijesti i arheologije u 19. st. nastalo posve drugo shvaćanje o Grcima klasičnoga doba, negoli su ga imala prošla stoljeća (Homer se još u 17. st. smatrao mnogo slabijim pjesnikom nego li Vergil), onda su počeli izučavati i helenizam i utjecaj helenističke kulture na sveukupnu kulturu evropskog zapada, pa su tako stali intenzivnije proučavati i bizantsku kulturu i civilizaciju. Stare predrasude 18. st. o bizantskoj kulturi poljuljao je iz temelja veliki njemački bizantolog K. Krumbacher, organizator znanstvene bizantologije na temelju kritičkih studija u posve modernom smislu. On je osnovao u Münchenu internacionalni časopis *Byzantinische Zeitschrift* od 1892, nastavili su ga Heisenberg i Marc 1910 i F. R. Dölger od 1928 dalje, u koji pišu bizantolozi cijeloga svijeta. Slični časopisi su *Vizantijski vremenik* od 1894—1915 i *Izvjestija.* Standard-djelo o bizantskoj književnosti je Krumbacherova knjiga *Geschichte der byzantinischen Literatur* 1890. München je dobio također i prvu stolicu iz bizantologije sa seminarom. Osnovane su također katedre u Cambridgeu (prof. Bury), Petrogradu (prof. Vasiljev), Leidenu (prof. Hesseling). Njemački historičar. G. Niebuhr izdavao je *Corpus scriptorum historiae Byzantinae* od 1828 dalje, koji je nastavljen do 1897, 50 sv. Znatne su publikacije *Byzantinisch-neugriechische Jahrbücher* od 1920 dalje. U najnovije doba pokrenuti su časopisi u Rusiji, u Francuskoj, Italiji i Grčkoj. Bizantološki kongres u Bukureštu 1924, da se oduži uspomeni velikog francuskog bizantologa 17. st. Ducangea, zaključio je, da se u Bruxellesu izdaje časopis *Byzantion.* G. Š.

Bizantologija kod Slavena. Zbog toga, što su sv. braća Ćiril i Metod, slavenski apostoli, bili bizantski Grci iz Soluna, što je stara književnost južnih Slavena upravo

kopija bizantske, zatim što se stara historija Hrvata, Srba i Bugara kao i stara historija Rusa razvija u uskoj vezi s bizantskom, što je stara likovna umjetnost južnih Slavena u vezi s bizantskom i što je glazba i staro pravno uređenje ovih naroda isto tako u najužoj vezi s Bizantom, te napokon zbog pravoslavlja istočnih Slavena (sjevernih i južnih), koje se ne može zamisliti bez veze s Bizantom, zbog svih ovih razloga ima bizantologija uske veze sa slavistikom, sa starom historijom pomenutih Slavena, s njihovom umjetnošću, glazbom i pravom. Zbog toga su svi slavenski učenjaci, koliko se bave s pomenutim periodom slavenske povijesti i s pomenutim naučnim područjima, u isto doba i slaviti i bizantolozi ili bizantinisti.

Velike bibliografije, što ih periodički donose o napretku bizantologije Krumbacherova *Byzantinische Zeitschrift* (sada u redakciji F. Dölgera) i časopis belgijskog bizantologa Henria Grégoirea pod naslovom *Byzantion* (Bruxelles, od 1924 dalje), prikazuju iscrpno i radove slavenskih učenjaka, koliko se odnose na gore pomenuta područja izučavanja.

Od svih slavenskih naroda sistematsku bizantologiju razvili su ipak samo Rusi, premda se je već sam osnivač slavenske uporedne gramatike Fr. Miklošić bavio (1860 do 1890) izdavanjem bizantskih dokumenata u zajednici sa J. Müllerom i Theinerom. Od važnijih ruskih bizantologa spomenimo A. A. Vasiljeva, koji je 1917—1925 u Lenjingradu objavio u četiri monografije historiju Bizantije, J. Kulakovskoga, koji je u Kijevu 1910—1915 obradio u tri sveske historiju Bizantije (do 717; smrt ga je spriječila da dovrši ovo djelo), T. Uspenskoga, koji je također obradio istu historiju. Ovi autori dali su i mnoštvo drugih monografija iz bizantinske povijesti. Spomenimo još od poznatijih ruskih historičara Bizanta N. Popova, K. J. Grota i naročito G. Vasiljevskoga (1836—1899). Ovaj posljednji važan je za opći razvitak bizantologije kao međunarodne nauke. Velikim brojem sjajnih monografija o svakovrsnim bizantološkim problemima, izdavanjem novih bizantinskih izvora kao i svojim recenzijama on je u drugoj polovini 19. st. oživio ovu nauku ne samo u Rusiji nego i u cijeloj Evropi.

Prvu slavensku katedru za bizantologiju ili bizantinistiku dobilo je sveučilište u Petrogradu 1894 (prof. A. A. Vasiljev), a beogradsko 1905 (prof. D. Anastasijević).

Među ruskim istraživačima bizantske umjetnosti ističu se D. V. Ainalov, N. P. Kondakov, N. Alpatov, N. Okunjev i dr. Za izučavanje bizantologije Rusi su organizirali u Carigradu *Ruskij arheologičeskij Institut*, koji je izdavao svoja *Izvjestija* (od 1895—1914, 16 svezaka). Vasiljevskij i Regelj osnovali su u Petrogradu 1894 časopis posvećen bizantološkim studijama pod naslovom *Vizantijskij Vremenik* (od 1894—1928, 25 svezaka), koji znači za rusku bizantinistiku isto što za njemačku pomenuti Krumbacherov časopis.

Ruski učenjaci bavili su se i izdavanjem bizantskih pisanih spomenika. Tako su 1896 izdali Fotijeva pisma Papadopulos i Kerameus, a 1908 Kulakovski vojne spise i t. d.

Kako je gore već rečeno, historičari južnih Slavena, koliko se bave starom hrvatskom, starom bugarskom ili starom srpskom historijom sve do pojave Turaka, također spadaju u bizantologiju. Od svih historičara ovoga razdoblja najizravnije je crpio obavijesti iz bizantskih vrela Konstantin Jireček u svojim djelima *Geschichte der Bulgaren*, Prag 1876, *Geschichte der Serben*, sv. 1.—2., Gotha 1911—18. Osim ovih djela dao je Jireček i mnogo drugih na bizantologiji osnovanih monografija, koje se odnose na Balkanski poluotok, koliko je slavenski. I za njih je crpio podatke iz bizantskih vrela.

Ovdje treba spomenuti još i A. F. Hilferdingovu *Povijest Srba*, V. N. Zlatarskoga *Povijest Bugara*, kao i H. W. V. Temperleia i Madžara Thallóczyja, a od Rumunja A. D. Xenopola i Nikolu Jorgu. I rumunjska bizantologija ima isti karakter kao i jugoslavenska. Ona je u vezi sa proučavanjem domaće povijesti.

Hrvatska bizantologija najviše se bavila proučavanjem vijesti, što ih donosi Konstantin Porfirogenet o staroj hrvatskoj državi. To je proučavanje započeo Fr. Rački, a nastavili su Manojlović, Šišić, Pavić, Tomašić, Hauptmann, Skok i ostali. Među hrvatskim historičarima umjetnosti treba spomenuti Karamana.

Na srpskoj strani valja spomenuti naročito Stojana Novakovića i Stanoja Stanojevića. Na prvom mjestu stoje



BRONČANA KADIONICA, iz 6. ili 7. st. Pariz, Louvre (Louis Bréhier, *La sculpture et les arts minieurs byzantins*)

danas D. Anastasijević, N. Radojčić i G. Ostrogorski, autor odličnog priručnika *Geschichte der byzantinischen Staates* (1940). Među onima, koji ispituju srpsku sredovječnu umjetnost u vezi s bizantskom, ističu se Petković, Deroko i t. d. Crkvenom historijom i crkvenim pravom bave se Filaret Granić, F. Grujić i t. d.

Među Bugarima valja istaći kao historičare umjetnosti Bogdana Filova, Protića, Mijateva i t. d.

Kod sjeverozapadnih Slavena, Čeha i Poljaka, kod kojih bizantologija ne dolazi u obzir za izučavanje domaće povijesti i umjetnosti, gajila se ili se gaji ova nauka samo u vezi sa slavističkom (lingvistikom i literarnom poviješću) onako, kako je to Jagić činio. Ali je ipak Slovanský ústav u Pragu osnovao 1929 posebni godišnjak za ove studije pod naslovom *Byzantinoslavica*, od kojega su izašla već četiri sveska. Među češkima bizantolozima treba spomenuti F. Dvornika, pokojnoga Miloša Weingarta i t. d.

Redovnu bibliografiju o slavensko-bizantskim odnosima donosi pariška *Revue des études slaves*. P. S.

Bizanta, književno-kulturni časopis za upoznavanje i zbliženje Slavena. Izdavala ga u Beogradu 1930 Bizanta, društvo za uzajamno upoznavanje i zbliženje Slavena, a uređivao ga je Stevan Babin. U časopisu su izlazili književni prilozi u svim slavenskim jezicima te prikazi slavenskih književnosti, a na kraju je donosio i »Sveslovenski rečnik«. M. O.

BIZELJSKO, valoviti brežuljci sjeverno od Brežica na slovenskoj strani donje Sutle; glasoviti vinogradi; 3300 stan. u 13 sela. J. R.

BIZERTA (arap. Benzert, fr. Bizerte, tal. Biserta), ratna luka na sjeveroistočnoj obali Tunisa. U današnjem imenu naselja sačuvao se rimski naziv »Hippo Diarrhytus« (od grč. *Διάρρυτον* »kroz koji protiče voda«), kasniji talijanski »Hippone Zarito«. Iz B. se može lako gospodariti Sicilijanskim tjesnacem i nadzirati kretanje između zapadnog i istočnog dijela Sredozemnog mora. U ovome je vojnička i trgovačka važnost B. Značaj položaja povećavaju odlike luke. Iz vanjske luke u polukružnom zalivu ulazi se 2.5 km dugim, 200 m širokim i 10 m dubokim kanalom u prostrano Bizertsko jezero. Jezero je u najvećem dijelu duboko preko 10 m, tako da je pristupačno i najvećim brodovima. Kanal su prokopali Francuzi, ali je i antičko naselje imalo dvije luke povezane kanalom. Pored starog i bijednog naselja prostire se na desnoj obali kanala nova B., u kojoj se naročito ističu vojničke zgrade. Naselje su osnovali Feničani, zatim je pripadalo Kartagi i Rimljanima. U toku srednjeg i novog vijeka to je neznatno ribarsko mjesto (1881 g. samo 5000 stan.). Poslije francuske okupacije, prokopavanjem kanala (1889) i uređenjem luke (1895) grad je naglo napredovao. B. ima 34.798 stan. (1936), od toga bez vojske 6.738 Evropljana (Francuza, Talijana, Maltežana i dr.). J. R-ć.

BIZET, Alexandre César Léopold (poznat pod imenom Georges), ✻ Pariz 25. X. 1838, † Bougival kraj Pariza 3. VI. 1875, francuski skladatelj. Otac mu je bio učitelj pjevanja, a majka odlična pianistkinja. Roditelji su mu bili i prvi učitelji u glazbi, a kasnije, na pariskom konzervatoriju, na koji dolazi već s 9 godina, Marmontel (za klavir), Zimmermann i Gounod (za kontrapunkt i fugu), Benoist (za orgulje) te Fr. Halévy (za kompoziciju). Iz svih predmeta postigao je prve nagrade, a g. 1857 Grand prix de Rome na temelju lirske scene *Clovis et Clotilde* za sola, zbor i orkestar. Već g. 1854 istupa kao kazališni skladatelj s operetom *La Prêtresse;* g. 1857 pobijedio je zajedno s Lecocquom kod natječaja, što ga je raspisalo kazalište Bouffes-Parisiens, s operetom *Le docteur Miracle*. God. 1858 dolazi u Rim; ondje je nastala opera buffa *Don Procopio* (pronađena tek 1895 među papirima Auberovim, a izvedena 1905 u Monte Carlu), programna simfonija sa zborom *Vasco di Gama*, dva stavka simfonije (Marche funèbre, Scherzo), ouvertura *La chasse d'Ossian*. Vrativši se u Pariz provodi težak život; udešava poznatije skladbe za klavir, a nastupa i kao pianist-virtuoz. G. 1863 izvedena je u Théâtre Lyrique opera *Les pêcheurs de perles* (*Biserari* u Hrvatskom državnom kazalištu 1900). Ali ni s ovom niti sa slijedećima: *La Jolie Fille de Perth*, *Djamileh* (1872, Hrvatsko kazalište 1902), koja označuje značajnu evoluciju u B-ovu stvaranju, nije mogao zabilježiti nikakav znatniji uspjeh. Tek glazbom k Daudetovoj drami *L'Arlésienne* stekao je svestrano priznanje (pojedini dijelovi povezani su kasnije u *Suitu* za orkestar), a jednako i suitom *Roma*, koja je nastala iz njegove suite *Souvenirs de Rome*. Nakon mnogih odgoda, 3. III. 1875, iznijela je na pozornicu pariska Opéra Comique *Carmen*, operu u 4 čina s dijalozima, koji se govore (recitative je tek kasnije izradio Guiraud). Ma da se Carmen danas smatra kazališnim djelom, koje do najveće mjere znači ono, što nam može dati umjetnički oblik opere, ipak je kod prve izvedbe u Parizu primljena hladno. Njezin je skladatelj, satrven zbog neuspjeha, umro tri mjeseca iza toga, a da nije doživio onoga svjetskog uspjeha, koji je došao poslije njemačke praizvedbe u Königsbergu (1879) pa u Beču i Bruxellesu. (Prva je izvedba u Hrvatskom kazalištu bila 18. VI. 1893).


GEORGES BIZET

Ostala djela: komična opera *La Guzla de l'émir*, dramatska ouvertura *Patrie*, mala suita za orkestar *Jeux d'enfants*, oko 40 popjevaka; manje vokalne skladbe za zbor ili pojedine glasove, 7 klavirskih skladba i 300 transkripcija za klavir; zatim eseji, kritike, listovi.

LIT.: E. Galabert, *Georges Bizet*, Pariz 1877; Ch. Pigot, *Bizet et son oeuvre* (1886 i 1925); C. Bellaigue, *Bizet* (1891); H. Gauthier-Villars, *Bizet* (u zbirci »Musiciens celèbres«); P. Voss, *Bizet* (1899, Reclams Univ. Bibl.); Ad. Weissmann, *Bizet* (u izdanjima R. Straussa »Musik«, 1907); L. Landormy, *Georges Bizet (u zbirci »Maîtres de la Musique«*, 1924 i 1929); J. Raabe, *Georges Bizet* (Stockholm 1925); D. C. Parker, *Bizet, Life and works* (New York 1926 i London 1930); M. Delmas, *Georges Bizet* (1930); Nietzsche, *Randglossen zu Bizets Carmen* (izd. H. Daffner, 1912); monografije o pojedinim djelima, napose o Bizetovoj Carmeni. S. S-i.

BIZMIT → **Bizmutski oker.**

BIZMUT (od njem. Wismut, po području Wiesen), simbol Bi, red. br. 83, atomska težina 209·00. Tro- i peterovaljana kovina, koja u mnogom pogledu čini prijelaz k metaloidima. Pripada redu onih elemenata u Zemljinoj kori, koji svojom količinom ne prelaze 1%; ima ga u njoj oko 0,000006%. Njegov atom vezan je što za sumpor, što za selen, zatim za neke metale, tako za nikalj, zlato, srebro, bakar, olovo. U kori trošenja raspadaju se njegovi sumporni i metalni spojevi, atom mu se seli u nov položaj u prostoru, spaja se s kisikom ili ulazi u neke karbonate i silikate. U elementarnom stanju nije česta ruda. Kristalizira heksagonski. U kristalastim agregatima obično je prutast, perast, granat, dendritičan, lisnat, zrnast, a negdje ima oblik lima ili je jedar. Krhak, ali se poslije grijanja da nešto malo kovati. Metalna je sjaja, crvenkast, srebrnastobijel; često šareno (mjedeno) nahukan. Vrlo dijamagnetičan, jer ga magnet odbija. Nalazi se po rudnim žilama, gdje su se razvile srebrne, kobaltne i bizmutske rude, zatim u društvu željeznih i bakarnih sulfidskih ruda. F. T.

Oksidične se rudače reduciraju direktno s ugljenom u lončićima ili plamenim pećinama, sulfidične se prže prije redukcije i pretvaraju u oksid. Dobiveni sirovi bizmut čiste pretaljivanjem ili elektrolizom.

Bizmut je kovina crvenkasto bijele boje, kristalinična, mekana (tvrdoća 2 po Mohsovoj skali) i krta (dade se satrti u prah). Specifična joj je težina 9.8. Slabo vodi toplinu i elektricitet. Tali se kod 271°C, a kod 1490°C pretvara se u paru. Na zraku prevlači se bizmut tankim slojem oksida, koji se prelijeva u raznim bojama. Na zraku žaren izgara modrim plamenom na trioksid (Bi_2O_3). Bizmutove soli daju s vodom netopive bazične spojeve. Bizmut i njegovi topivi spojevi jako su otrovni.

Glavna je upotreba bizmuta za legure s niskim talištem, koje služe za brzo paljenje, električne osigurače, kovne kupelji za kaljenje čelika i za lijevanje klišea. Među ove lako taljive legure spadaju: *Woodova kovina* (50·0% bizmuta, 12·5% kositera, 12·5% kadmija i 25% olova), talište 65° C, i *Rose-ova kovina* 48·9% bizmuta, 23·6% kositera i 27·5% olova), talište 95°C.

Od bizmutovih spojeva važni su oni, koji se upotrebljavaju u medicini, bilo za posipavanje rana, bilo za liječenje proljeva: *Bazični bizmutov nitrat*. Smjesa raznih bazičnih nitrata, promjenljiva sastava, koji približno odgovaraju formuli $BiO.NO_3+H_2O$. Bijel u vodi netopivi prašak. *Bazični bizmutov galat* (dermatol, $C_6H_2(OH)_3COOBi(OH)_2$). Žut poput limuna, u vodi netopiv prašak. *Bizmutov tribromfenolat*, kseroform $(C_6H_2Br_3O)_2BiOH+Bi_2O_3$ žuti prašak. *Bazični bizmutov salicilat* ($C_6H_4(OH)COOBiO$). Bijeli u vodi netopivi prašak. Razni organski preparati bizmuta služe za liječenje sifilisa: bismogenol, bismosalvan, spirobismol i dr. S. M.

BIZMUTIN → **Bizmutski sjajnik.**

BIZMUTIT (bizmutski kalavac), mineral; obuhvata bazične bizmutske karbonate s vodom, koji su veoma kolebljiva sastava; jednim su dijelom svakako koloidi, a jednim dijelom mehaničke smjese. Obično se javlja u pseudomorfozama po različitim bizmutskim mineralima. Ima ga i grozdasta, bubrežasta; ljušturasta je loma; na svježim dijelovima staklasta je sjaja, inače je mutan; tvrdoća mu je 4—4,5, a spec. težina 6,12—7,33. Po kemijskom sastavu bio bi $Bi_2O_3(CO_2+OH)+mBi_2O_3(OH,CO_2)$. Nalazi se uz bizmutske minerale, iz kojih je i postao. F. T.

BIZMUTSKI KALAVAC → **Bizmutit.**

BIZMUTSKI OKER (bizmit), bizmutska ruda. Kristalizira rompski (umjetni kristali). U prirodi se javlja samo jedar, zemljast, lisnat, pa uprskan. Dijamantna je sjaja, a može biti mutan, zemljast. Providan je, ali dolazi i neproziran. Zelenkastožut je, žut kao slama i sivkasto bijel. Loma je ljušturasta do ravna ili zemljasta. Mekan je i drobljiv. Spoj je bizmuta s kisikom Bi_2O_3. Postaje trošenjem bizmutskih ruda, naročito bizm. sjajnika. F. T.

BIZMUTSKI SJAJNIK, bizmutin, bizmutinit. Kristalizira rompski. Kristali su najviše igličasti, trakasti i kopljasti. Najviše se razvio jedar, pa u zrnastim i lisnatim nakupinama. Kala se savršeno. Metalna je sjaja i neproziran. Boje je olovnosive do kositrenobijele; obično je žutkasto ili bi-

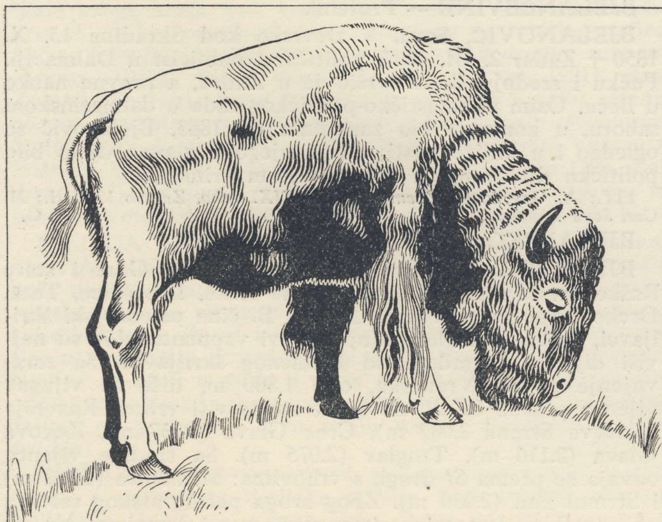
jelo nahukan. To je spoj bizmuta sa sumporom. Bi_2S_3. U nekima zna biti još nešto malo bakra, olova, zlata, željeza, kobalta, arsena i antimona. Pred duvaljkom se tali (pa i u plamenu svijeće), a pritom vri i prska. Trošenjem prelazi u bizmutski oker, Bi_2O_3, ili u bazični bizmutski karbonat, t. zv. bizmutski kalavac. Nalazi se po rudnim žilama kasiterita, srebrnih i kolbaltnih ruda, a negdje u društvu halkopirita i nikljevih ruda. Važan je za dobivanje bizmuta. F. T.

BIZON *(Bison)*, govedo širokog svedenog čela, na kojem nosi kratke, snažne, gore svinute rogove. Mekane je i dugačke resaste dlake na glavi, oko vrata i prsiju, gdje stvara grivu, a na podbratku bradu. Tijelo mu je vrlo svedeno od zatiljka do sredine leđa, pa je stražnji dio tijela razmjerno slabije razvit od prednjega. Rado ih drže u zoološkim vrtovima, gdje dobro uspijevaju i množe se. Evropski bizon (*Bison bonasus, europaeus*) najveća je kopnena životinja Evrope, 3·5 m dugačak, 550—700 kg težak; kestenjastosmeđe dlake, živi 30—50 godina, umnožava se vrlo polagano, a zadržava se kraj rijeka, u sjenovitim guštarama, u stadima od 30—40 komada, a stara ženka je uvijek vođa. Stari bikovi žive osamljeno, razdražljivi su i opasni. Stado najradije pase uveče i ujutro, kadšto i u noći, a jede travu, lišće, pupove i koru s drveća, osobito koru mladoga jasena. Njuh je u bizona izvrstan. Lako gazi močvaru i pliva u vodi. Evropski bizon živio je prije po srednjoj Evropi, a danas ga divljeg nalazimo samo još na Kavkazu i zaštićena u Bialoweškoj šumi u Litvi. Tu ih ima 600—700 kom. Kosti mu se nalaze u diluvijalnim naslagama Evrope pored mamuta, spiljskog medvjeda i tura *(Bos primigenius)*. Američki bizon *(Bison bison, americanus)*, zvan buffalo u Sjev. Americi, sličan je prvomu, ali je niži i kraći (3 m); ima deblju glavu, bujniju grivu, kraće noge i rep. Rogovi su mu snažni i tupi, dlake je tamnosmeđe, a grive crnosmeđe. Nekoć je živio u velikim stadima gotovo u cijeloj Sjevernoj Americi, na prerijama, golemim travnatim stepama. Meso mu je osobito tečno; osušeno upotrebljavahu Indijanci kao zimsku hranu, a priugotovljeno i spremljeno u limenim kutijama služilo je za hranu sjevernopolarnim ekspedicijama; jezik mu se cijeni kao osobita delikatesa. Indijanci priređivahu od kože topla odijela i druge stvari, od grive konope, pa nije čudo, da se ovako korisnoj životinji danas smanjio broj. Danas je gotovo istrijebljen, a zaštićena ga nalazimo u Yellowstone-parku, pa mu se u novije doba pomoću zaštitnih mjera ipak povećao broj (u državama Montani, Dakoti, Oklahomi). K. B.

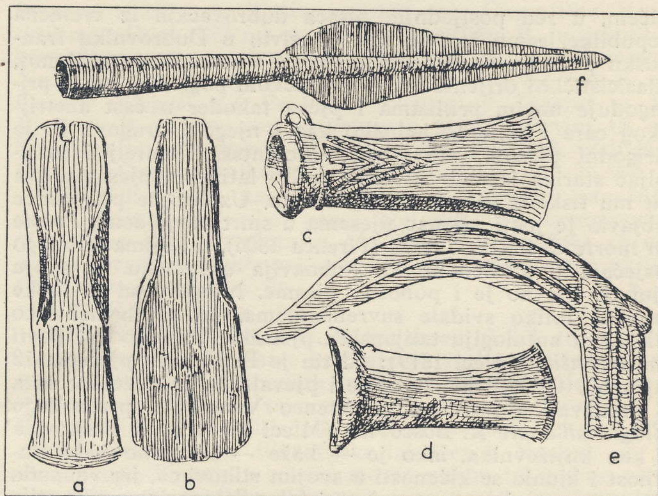
Njegov diluvijalni prethodnik u Evropi *Bison priscus*, više je sličio američkom nego evropskom bizonu. U diluvijskim naslagama obala Drave. Save i Dunava nalaze se često ostatci *B. priscusa*. J. P-k.

BIZOVAC, selo u Slavoniji, sa 1343 stan., uglavnom Hrvata, s malim brojem Nijemaca i Madžara. Ima općinsko poglavarstvo valpovačkog kotara, željezničku stanicu na pruzi Osijek—Našice, poštu, parnu pilanu i oveći mlin. Rimokatolička župa osnovana je 1789. Z. D-i.

Bizovac kod Osijeka dao je prethistorijskoj nauci jedan od najbogatijih nalaza iz brončanog doba na među-



BIZON



BRONČANI PREDMETI IZ BIZOVCA
a) klinasta sjekira s krilima (palštab), *b)* klinasta sjekira sa zarubom, *c)* i *d)* dva šuplja kelta, *e)* brončani srp, *f)* brončano koplje

rječju Drave i Save, odakle su u zagrebački muzej dospjela 332 komada. Među nalazima ima vrlo mnogo brončanih srpova (preko stotinu), pedesetak šupljih keltova, nekoliko palštaba i kopalja te velikih narukvica, različnih ulomaka brončanog nakita i oruđa te hrpa čitavih i polomljenih brončanih kolača, koji su se trebali prerađivati u novo oruđe. Nalaz je u svojoj sastavini tipičan predstavnik ostavštine putujućeg trgovca iz brončanog doba, koji se bavio kupovanjem stare bronce, da je preproda ili sam preradi u nove prerađevine. Doba, kad je nalaz dospio u zemlju, ne da se točno odrediti, ali svakako većina predmeta pripada III., a neki nakit već i IV. periodi brončanog doba.

LIT.: J. Brunšmid u Vjesniku hrv. arheol. društva, Zagreb 1895 Č. T.

BIZZA, Pacifik, ✻ Rab 1696, † Split 1756, svećenik, crkveni povjesničar i mecena hrvatske književnosti. Sve svoje obrazovanje, gimnazijsko, filozofsko i bogoslovno, dobio je u Padovi, gdje je polučio i doktorat. Zaređen 1715 za svećenika ostao je i dalje u Italiji i tu bio pridijeljen o. Filipu Riceputiju (1667—1742), kome je najprije pomagao skupljati građu za »Illyricum sacrum« u talijanskim arhivima. Kad je u istom poslu Riceputi 1720 od pape Klementa XI. bio izaslan u hrvatske i slovenske zemlje, pratio ga je i B., koji je taj njihov zajednički rad opisao u naročitom »Diarium itineris Illyricani«. Sam B. u iste svrhe putovao je Dalmacijom i 1725/26. Za svoje zasluge sa »Illyricum sacrum«, koje su bile tolike, da ga je Farlati (t. III. str. 558) nazvao njegovim »drugim otcem i osnivačem«, 1738 bio je imenovan biskupom u Rabu, a kad je 1746 umro splitski nadbiskup Antun Kadčić, B. mu je postao nasljednikom. Na tim položajima u svakoj prilici podupirao je hrvatsku knjigu, a prema primjeru Zmajevićeva zadarskog sjemeništa i on je 1748 za poljički svećenički podmladak osnovao u Omišu naročito glagoljaško sjemenište.

LIT.: O. M. Vanino *Illyricum sacrum, Croatia* sacra I., 1931, Vrela i prinosi I., 1932; S. Ljubić, *Dizionario biografico*. F. F.

BIZZARO, Balduin, ✻ Dubrovnik 1823, † Dubrovnik 1848, publicist. Svršivši u Mlecima gimnazijske i filozofske nauke vratio se u rodni Dubrovnik, gdje je počeo proučavati kulturnu dubrovačku prošlost. Njegovi talijanski prijevodi jadranskih pisama Engleza A. Patona, tiskani 1847 u Allgemeine Zeitung čuvaju se u dubrovačkoj franjev. knjižnici (isp. Biblioteca di fra Innoc. Ciulich, br. 924). F. F.

BIZZARRO OHMUČEVIĆ, Ivo, ✻ Orebić 24. VI. 1782, † Dubrovnik 30. IV. 1833, književnik (izgovor mu je prezimena: Bidzaro). Potomak vlasteoske obitelji dubrovačke, podrijetlom, po ženskoj lozi, od tuheljskih knezova Vladisaljića iz Bosne. Učenik braće F. i U. Appendinija u Dubrovniku. Nastavlja zatim nauke u Mlecima, a boravi i u drugim gradovima Italije, gdje se i oženi. Tu dolazi u dodir s književnim krugovima, piše učene članke i pjesme, te stječe toliko ugleda, da postaje članom više talijanskih akademija. Pošto se 1817 vratio u Dubrovnik, ponovno se oženi, ovaj put Dubrovkinjom Nikom Zuzzeri, i dalje se bavi knjigom. Dopisivao se s velikim književnicima, koje je upoznao za svoga boravka u Italiji; njegova je korespondencija djelomično sačuvana u obiteljskom arhivu. B. ide, zajedno s braćom A. i T. Chersa, L. Stullijem i A. Kazna-

čićem, u red posljednjih pisaca dubrovačkih iz vremena republike, samo što on nije proživio u Dubrovniku francusku periodu, te je ostao do kraja vjeran konzervativnoj, klasicističkoj orijentaciji. U političkom pogledu i on se prilagođuje novim prilikama i pjeva također u čast austrijskog cara Franje I., jednako kao i njegovi drugovi. B. je prigodni pjesnik, prevodilac, diletantski ljubitelj i sakupljač starina i bibliofil. Osim nešto latinskih pjesama, sva su mu tiskana djela na talijanskom. Uz brojne prigodnice objavio je još i vijenac pjesama u smrt svoje žene, *Poesie in morte di Maria Tarma* (Firenca 1806), u kojima s mnogo osjećaja u klasičnom stilu obnavlja uspomenu na svoju ljubav. Pjevao je i pobožne pjesme. Njegove su se lirske pjesme toliko sviđale suvremenicima, da su ih nekoliko unijeli u antologiju talijanskih pjesnika, *Parnaso dei poeti anacreontici* (Mleci 1819): od tih je Bizzarovih pjesama 12 uglazbio G. Murray, te su se i pjevale. B. je nekoliko puta i predavao u Mlecima, u Ateneo Veneto; u predavanju *Elogio all'abate R. Boscovich* (Mleci 1817) hvali Boškovića i kao književnika, iako je — kaže — on volio jednostavnost i klonio se kićenosti u svojim stihovima, jer »quando il sentimento è vero, non è mai falsa l'elocuzione, e lo stile dipende più dal pensiero che dall'espressione«. B. je prevodio i na talijanski; spominje se njegov prijevod Voltaireove tragedije *Eriphyle*.

LIT.: Š. Ljubić, *Dizionario biografico degli uomini illustri della Dalmazia*, Beč—Zadar 1856; G. Wurzbach, *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Österreich*, I., Beč 1856; G. Marotti, u *Sanctus Blasius* II.—III., Dubrovnik 1939—40. M. D-ić.

BIZZIUS (Bizzi), **Marin**, ✻ Rab oko 1570, † Rim 1625, barski nadbiskup. Bio je nadpop stolne crkve u Rabu. G. 1608 imenova ga papa Pavao V. barskim nadbiskupom, primasom Srbije i upraviteljem budvanske biskupije. Dvije godine vršio je u Budvi biskupske dužnosti. G. 1610 dobio je zagovorom Mahmud-paše, rodom Rabljanina, ferman, da može poći u Bar. Obašao je svu svoju metropoliju i poslao papi Pavlu V. o tom opširan izvještaj pod naslovom *Relatione della visita fatta da me Marino Bizzi, Arcivescovo d'Antivari, nelle parti della Turchia, Antivari, Albania e Servia alla Santità di Nostro Signore Papa Paolo Quinto*«. Obašao je Svač, Reči, Samriše, Goricu, Bušat, Daiše, Trunše, Barbuleše, Đadre, Blinište, Lješ, Baldrin, Kakarikj, Kukli, Prizren, Janjevo, Novo Brdo, Prokuplje, Trepču i druga mjesta, gdje su živjeli rimokatolici. S putovanja se vratio u Budvu, odakle je 1611 pošao ponovno u Bar, ali je iste godine pobjegao u Budvu, jer su mu Turci prijetili smrću. Doskora je otišao na Rab, a 1612 u Rim, gdje je ostao do svoje smrti. G. 1624 odreče se časti barskog nadbiskupa. Mrtvo mu je tijelo prevezeno u Rab i sahranjeno u crkvi sv. Antuna.

LIT.: F. Rački, *Izvještaj barskog nadbiskupa Marina Bizzia o svojem putovanju god. 1610. po Arbanaskoj i staroj Srbiji*, Starine XX., Zagreb 1888; J. Marković, *Dukljansko-barska metropolija*, Zagreb 1902. S. A.

BIZZORERO, Giulio, ✻ Varese 20. III. 1846, † Turin 8. IV. 1901, glasoviti talijanski patolog. Svršivši 1866 medicinske nauke u Milanu bio je s 21 god. pozvan da mjesto Paola Mantegazze predaje patologiju, 1875 postaje je redoviti profesor opće patologije u Turinu, gdje je razvio veliku znanstvenu djelatnost. On je osnovao »Archivio per le scienze mediche«. Napisao je *Manuale di microscopia clinica*. Postavši 1890 senatorom neumorno je radio oko suzbijanja malarije i tuberkuloze.

BJEČVE → **Nošnje.**

BJARNI, Bigfusson Thorarensen, ✻ 30. XII. 1786, † 24. VIII. 1841, islandski pjesnik. Stajao je pod utjecajem Shakespeareovom i Tegnerovim. Neobično svestran, pun ideja. Djela su mu zadojena istinskim i toplim rodoljubljem. Smatraju ga osnivačem novoislandske književnosti. Dosta je i prevodio.

BJEDRICH, Mikławš, ✻ 1860, † 1930, lužičkosrpski književnik, surađivao je po lužičkosrpskim časopisima i kalendarima. Pisao je pripovijetke, u kojima prikazuje seoski lužičkosrpski život, s mnogo smisla za humor. Njegov mu vedri humor pomaže, da osvijetli nedostatke i mane lužičkosrpskog seljaka i radnika. Pored pripovijedaka pjevao je B. i omanje lirske pjesme, no težište i značaj njegova rada nalazi se u pripovijetkama, koje su sabrane u dvije knjige. Lj. J-e.

BJEDRICH-WJELEMĚR, Michal, ✻ 1855, † 1876, lužičko-srpski pjesnik. U njegovim se pjesmama ističu ljubavni i društvovni motivi. Posebno obilježje daje tim pjesmama neka tiha sjeta i rezignacija.

BJEGOMJER, sprava za izračunavanje brzine prevaljenog puta broda. → Čvor log. A. P.

BJELAČA → **Nošnje.**

BJELAJEV, Mitrofan Petrovič, ✻ 1836, † 1904, osnivač velikog ruskog nakladničkog poduzeća, koje je izdalo mnogo djela ruskih skladatelja (Borodina, Rimskoga-Korsakova, Glazunova, Ljadova, Tanjejeva, Akimenka, Grečanjinova, Skrjabina i dr.). Sjedište je poduzeća u Leipzigu. Sav imetak svoj (oko 2 mil. rubalja) ostavio je B. kao zakladu za promicanje narodne ruske glazbe. Iz te se zaklade podjeljuju nagrade i raspisuju natječaji. B. Š.

BJELANCE u jajetu ptica i gmazova je trećoredni ovoj oko pravoga jajeta s mnogo spremljene hrane, koje zo-



ZAMIŠLJENI PROSJEK KROZ KOKOŠJE JAJE
Najveći dio zaprema bjelance

vemo žumancem. Jedino to žumance nastane u jajinjaku; a radi toga što ptice i gmazovi nesu jaja na suhom, moraju biti ona dobro zaštićena, da se ne oštete i ne osuše. Stoga se iz žlijezda u jajovodu izluči oko žumanca debeo ovoj od nekoliko slojeva mekanog, providnog i sluzavog bjelanca i oko njega još dvoslojna opna i ljupina (→ jaje). Najgušći je posve unutrašnji sloj bjelanca, koji je prilegnut uz žumance, i taj se nastavlja prema oba vrška jajeta u dvije zavojite i smotane vrpce (halaze), koje drže žumance u sredini bjelanca.

U kokošjem jajetu otpada po prilici polovina težine na bjelance. U njem ima oko 86% vode, te je koncentrirana otopina posebne jajne bjelančevine ovialbumina (složene bjelančevine glikoproteida) uz malo drugih bjelančevina, globulina i ovimukoida, i baš po bjelancu u jajetu dobili su takvi kemijski spojevi ime bjelančevine. Pri kuhanju se bjelance kokošjeg jajeta i drugih potrkušaca zgruša u bijelu čvrstu tvar, a kod većine čučavaca, kao kod vrane, vivka i t. d., zgruša se u posve prozirnu drhtalinu, jer nema u njem nekih soli. Iz tog stanja ne može se bjelance više povratiti u prvobitno stanje, ono je denaturirano.

Mnoge ribe prečnouste nose također jaja, koja u jajovodu dobiju još ovoj od bjelanca i oko njega još čvršći opneni ovoj (→ morski miševi). Od nižih životinja imaju kopneni puževi plućnjaci jaja također omotana bjelancem i čvršćim ovojem, da se na uzduhu ne osuše, pa su kod nekih velikih puževa velika kao i golubinja. N. F-k.

BJELANČEVINE → **Proteini.**

BJELANOVIĆ, Sava, ✻ Đevrske kod Skradina 15. X. 1850 † Zadar 2. III. 1897, političar i publicist u Dalmaciji. Pučku i srednju školu svršio je u Zadru, a pravne nauke u Beču. Osim publicističko-političkog rada u dalmatinskom saboru, u kome je bio zastupnik od 1883, Bjelanović se ogledao i u književnosti; ali je njegovo glavno djelo bilo političko djelovanje u dalmatinskom primorju.

LIT.: A. Gavrilović, *Znameniti Srbi XIX. veka*, Zagreb 1903, II.; M. Car, *Sava Bjelanović*, 1911. R. G.

BJELANSKO GOVEDO → **Govedo.**

BJELASICA, 1. planina na granici Crne Gore i stare Raške, između rijeka Lima, Ravne Reke, Lepešnice, Tare, Drcke Reke i Kraljištice. Osnovu B. čine paleozojski škriljavci, preko kojih leže tanji slojevi vapnenca, dok su najviši dijelovi sagrađeni od kremenog škriljavca. Sa zaravnjenje površi Vranjaka, oko 1.800 m, diže se vijugav vijenac pravca *SZ-JI*, na kome su najviši vrhovi Razvršje (Jarčeva Strana 2.032 m), Crna Glava (2.137 m), Zekova Glava (2.116 m), Troglav (2.075 m). Sa sredine vijenca odvaja se prema *SI* drugi, s vrhovima: Strmenica (2.122 m) i Strmni Pad (2.050 m). Zbog svoga petrografskog sastava obiluje B. vodama: izvorima, rječicama i jezerima. Na vijencu, oko riječnih izvorišta, ima tragova glacijalnog



BJELAŠNICA, Observatorij zimi

podrijetla, a niže njih, u dolinama Biogradske Rijeke, Mušovića Rijeke, Suvodola i Pešića Rijeke očuvani su morenski bedemi. Glacijalnog podrijetla su i bazeni jezera Biogradskog, Šiškog, Malog, Blatine, Pešića, Velikog Ursulovca i Paljevine. Velik dio B. pokriven je šumom, pretežno crnogoricom i bukvom, a više ovih su pašnjaci. Južnim podnožjem B. vodi cesta Podgorica—Peć, jugozapadnim kolni put Trebaljevo—Mateševo, a istočnim put Andrijevica—Berane. — Rovinski (*Černogorija* I.) i Cvijić (*Geomorfologija* I.) zovu ovu planinu Bjelastica, a u kartama Vojnoga geografskog instituta s mjerilom 1:200.000 (ratno izdanje) i 1:100.000 označena je kao Bjelasica.

LIT.: B. Ž. Milojević, *Crna Prst, Bjelasica i Perister* (Pos. izd. Geogr. društva, sv. 16, Beograd 1934).

2. Planina između rijeka Crmnice, Bistrice i Orahovske zapadno od varošice Virpazara. Sastavljena je od trijaskih pješčanika i lapora, iznad kojih leže vapnenci i dolomiti. Kroz njih probijaju mjestimice porfiriti. B. je visoka 556 m i gotovo potpuno gola. — U karti Rovinskog (*Černogorija* I.) označena je kao Bjelasica, a u kartama Vojnog geografskog instituta s mjerilom 1:200.000 (ratno izdanje) i 1:100.000 kao Bjelasica. P. V-ć.

BJELASTICA → **Bjelasica 1.**

BJELAŠNICA, 1. planina u južnoj Bosni, zapravo velika visoravan, koja se nastavlja prema Ilidži i Sarajevu na Igman planinu, a na jugoistoku na Treskavicu. Najviši su vrhunci Bjelašnica (2067 m), zatim Krvavac (2062 m), Vlahina (2057 m) i Hranišava (1965 m). Ispod glavnog vrha nalazi se meteorološki opservatorij. Bjelašnica je jedan od omiljelih ciljeva sarajevskih planinara i skijaša.

2. Negdje se upotrebljava i naziv Bjelasica, planina u Hercegovini poviše Popova polja s najvišim vrhom 1396 m. Podnožjem te planine vodi cesta Trebinje — Ljubinje — Stolac. N. P.

BJELEVAC, Abdurezak (A. Hifzi), ✻ Mostar 8. VI. 1886, hrvatski novinar i književnik. Pohađao je Trgovačku školu u Mostaru i licej u Carigradu. Bio je poreski činovnik, a iza rata novinar. Moderni romanopisac, koji opisuje ljude svoga kraja kod kuće i u Turskoj, mladoturski pokret i grčke revolucionarce. Napisao je zbirku crtica *Sličice i profili* (Mostar 1911) i romane *Pod drugim suncem* Mostar (1914), *Minka* (Sarajevo 1917, II. izd. 1921), *Ana Zolotti* (Zagreb), *Rene Logotetides* (Sarajevo 1920), *Među očevim ljudima* u nastavcima u Novom Vijeku, *Iščahureni leptiri*, koji je izašao u nastavcima u dnevniku Večernja Pošta u Sarajevu, a zatim pod naslovom *Melika* (ZB, Zagreb 1927) i *Zidanje srećnog doma* (Beograd). Uređivao je časopis *Novi Vijek*, 1920 u Sarajevu. A. N.

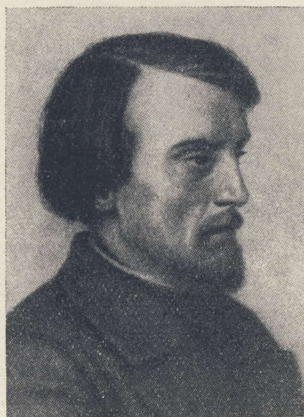
BJELICA (*Coluber longissimus, aesculapii*), zmija neotrovnica, naraste 1·5 m, kadšto i preko 2 m, pa ide među naše najveće zmije. Sprijeda na gornjoj strani je svijetlosmeđa, a dalje straga sve tamnija, crnosmeđa, na trbuhu svijetložuta; u Bosni i Hercegovini dolaze i sivi primjerci. Baš u ove zmije pojavljuju se često albinotični primjerci. Bjelica zalazi i u vodu i pliva vješto, inače plazi po drveću i zidovima, a hrani se miševima, pticama i njihovim jajima pa gušterima. Ovu zmiju zovu i drvolaz; → *colubridae*. K. B.

BJELICE, crnogorsko pleme u Katunskoj nahiji, u glavnom u granicama Bjeličke općine. Leži između planina Vilinjaka (1.003 m), Crnog Vrha (1.104 m), Čelinca (1.316 m), Gole Glave (1.113 m), na *Z* i *JZ* Veljeg Točila (921 m), Stavora (1.240 m), Pješivca (1.153 m), Gumnjiške Kose (912 m) i Dosa (883 m) na *ISI* i *S*. Zemljište B. je krševito, bezvodno, a stanovništvo siromašno. Ima oko 250 domova. Veća sela su Prediš, Resna i Mikulići. *S* i *SZ* od B. su Cuce i Njeguši, *JZ* Ćeklići *J* Kosijeri, *I* Zagarač, a *SI* Pješivci. B. se prvi put spominju u prvoj polovini 15. st. Starinaca je sada manje od doseljenika. Preko B. vodi put Cetinje—Čevo—Danilovgrad. P. V-ć.

BJELICE, pučki naziv, kojim se u ribarnici označuju neke slatkovodne ribe kao: bodorka ili crvemperka (*Leuciscus rutilus*), platnica (*L. virgo*), crvenokica (*Scardinius erythrophthalmus*), jez (*Idus melanotus*), uklija (*Alburnus lucidus*) i dr. K. B.

BJELIKA → **Drvo.**

BJELINSKIJ, Visarion G., ✻ Sveaborg 13. VI. 1810, † Petrograd 9. VI. 1848, otac samostalne ruske književne kritike. Socijalno je pripadnik besklasne inteligencije — »raznočinec« — kako se to u ono vrijeme zvalo. Djed mu je bio svećenik, a otac liječnik. Nakon svršenih gimnazijskih nauka upisao se na filozofijski fakultet u Moskvi, ali je zbog svojih liberalnih nazora morao nakon tri godine ostaviti fakultet. Još kao đak počeo se baviti književnošću, uglavnom prijevodima. Prvi veliki članak (zapravo esej), kojim je počeo svoj profesionalni književni rad, bila je elegija u prozi Literaturnyja mečtanija (»Molva«, 21. IX. 1834), koja se smatra kao početak ruske književne kritike uopće. G. 1835 preuzeo je u Moskvi od N. I. Nađeždina uredništvo mjesečnih revija »Molva« i »Teleskop«, ali je »Teleskop« već druge godine bio zabranjen zbog štampanja »Filozofskog mira« P. J. Čaadaeva. Zatim preuzima uredništvo revije »Moskovskij Nabljudatelj« (Moskovski promatrač). G. 1839 preselio se u Petrograd, kamo ga je pozvao A. A. Kraevskij za suradnika revije »Otečestvennyja Zapiski«. G. 1846 surađuje u reviji N. A. Nekrasova »Sovremennik«. To su bile dvije najbolje, najozbiljnije i najutjecajnije mjesečne revije. B. je u svojim člancima ocjenjivao i bilježio sve važnije pojave ruskog književnog i kazališnog života. G. 1843 oženio se s M. V. Orlovom, no shrva ga tuberkuloza i naskoro umre.



VISARION BJELINSKIJ

Za svoga kratkog života stekao je B. i u ruskoj književnosti i u ruskoj društvenosti ubrzo velik ugled, udarivši temelje ruskoj književnoj kritici i davši joj posebni značaj: socijalni sadržaj i prednost etičko-filozofijskih ciljeva i ideja nad čisto umjetničkima. Već u prvome svom članku (u »Književ. maštanja«) iznosi svoje shvaćanje književnosti uopće, napose ruske. Tu već pokazuje osobitu dubinu misli, poletni idealizam i bujnost temperamenta, zbog koje je kasnije dobio nadimak »bijesnog Visariona« (»neistovyj V.«). U eksaltiranom tonu »Knjiž. mašt.« osjeća se utjecaj Schellingov, a kasnije Hegelov. Tvrdeći, da je književnost izražaj misli, osjećaja narodnog uvjerenja i osuđujući oštro Petra Velikog, koji je svojim reformama udaljio Rusiju od naroda, proglašuje ga krivcem, što u Rusiji unatoč mnoštvu odličnih pisaca ipak nema književnosti. To je prvi, odlučni i originalni pokušaj, da se ruska književnost shvati kao nešto cjelovito i jedinstveno, što se samo sobom organski razvija. Kasnije B. mijenja svoje političke poglede i književne ideale i izmiruje se s Rusijom, — i tadašnjom i prošlom. B. posvećuje mnogo pažnje društveno-političkim pitanjima, ističući vrlo radikalno gledanje, te neki u njemu vide jednog od osnivača ruskog socijalizma. Ipak B. nema točno izrađen estetski ili socijalno-filozofijski sustav, jer je preveć dinamičan, s vječno nezasitnom dušom, ne mogući se nigdje posve zaustaviti. Ali je svagda čvrsto i odano služio zahtjevima ljepote, pravde i istine. Kritičar po B. ima biti suputnik umjetniku i vodič čitaocu. Tako je kritiku učinio važnim književnim i društvenim faktorom. Njegovi članci su prava istraživanja, puna načelnih pogleda na umjetnost, nauku, društvo, pisana visokim stvaralačkim nadahnućem i književnim sjajem. B. je pokazao, da je kri-

tika samostalna književna grana, a kritičar — pravi umjetnik-stvaralac. Na književnost stavlja B. stroge zahtjeve, tražeći od nje ne zabavu, već službu vječnim idealima umjetnosti i društva, a preko toga i svom narodu, jer književnost mora biti čvrsto vezana sa životom iznoseći iz života unutarnji sadržaj i vanjski njegov razvitak. B-eve je članke čitala sva ruska inteligencija s golemim zanimanjem. Ti su članci bili važni događaji, koji su davali pravac društvenom ukusu i shvaćanju, a time je on postao pravi neslužbeni vođa ruske inteligencije.

Od njegovih članaka su osobito zanimljivi oni o Puškinu, Gogolju, Ljermontovu, Koljcovu, Močalovu, o ruskom narodnom pjesništvu, te su sačuvali svoje značenje do naših dana. Napisao je i tragediju *Dmitrij Kalinin* te dramu *Pjatidesjatiljetnij djadjuška ili strannaja boleznj* i nekoliko pjesama, no ove nemaju osobite umjetničke vrijednosti, nego samo su biografski zanimljive. Sabrana su mu djela izašla u 12 sv. u Moskvi (1859) i u Petrogradu (1900—1910, samo 9 sv.). Njegova je pisma izdao i komentirao sveuč. prof. E. A. Ljackij (Petrograd g. 1913—1918).

LIT.: A. N. Pypin, *B., njegov život i stvaranje*, Petrograd 1876; N. O. Lerner, *Bjelinskij*, Petrograd 1922; zbornik *Vjenok Bjelinskomu*, Moskva 1924; A. Radić, *Gogolj i Bjelinski*, Vijenac 1891. N. F.



BJELOGLAVICA

BJELOČNICA → **Oko.**

BJELOGLAVICA, Dorycnium. To su niski, busenasti, dlakavi polugrmovi iz porodice lepirnjača (v.) s razgranjenom stabljikom, koja nosi na kratkim peteljkama brojne prstenasto sastavljene listove, koji imadu po 3 liske i po 2 liskama slična palistića, a na krajevima ogranaka cvjetne glavice s malim, bjelkastim lepirastim cvjetovima. Kod nas dolaze vrste *D. hirsutum* (L.) Ser. na suhim pašnjacima i kamenjarama primorskih krajeva i otoka, dok *D. germanicum* (Gremli) Rouy i *D. herbaceum* Vill. rastu na suhim, naročito brdskim, livadama i pašnjacima na vapnenoj podlozi. S. H-ć.

BJELOGORICA → **Crnogorica.**

BJELOKOST, krasni tvrdi i jednolični gusti zubni materijal za skupocjene rezbarije, lako se sjajno ulašti. Od davnine mnogo njome trguju, pa po kakvoći razlikuju više vrsta. Pretežni dio bjelokosti dobiva se od kljova afričkog slona, godišnje nešto manje od milijun kilograma, pa za toliku količinu treba ubiti oko 60.000 slonova. Prosječno su kljove dugačke oko 1,5 m i teške 30—50 kg, a cijena dobre bjelokosti je oko 1000 Kn po kg. Mnogo manje bjelokosti dobije se od azijskog slona, tek oko pedesetina. Njegove su kljove i manje, pa su teške oko 20 kg. Dosta dolazi u trgovinu i fosilne bjelokosti od golemih kljova izumrlog mamuta iz sjevernih dijelova Sibirije. Njegove su kljove dugačke do 4 m, i ta je bjelokost vrlo tvrda, ali nije tako lijepe boje.

Nešto se bjelokosti prodaje i od većih kljova drugih sisavaca. Od kljovastih velikih zubi vodenkonja, koji su dugački do 70 cm i teški 4 kg, dobije se bjelokost skupocjenija od slonove, jer je jednoličnija, bijela i tvrda te ne požuti. Mnogo slabiju b. daju kljove morža, dugačke do 75 cm i teške 3 kg. Malo b. se dobije i od velikih zavojitih kljova narvala, koje su dugačke 2—3 m. N. F-k.

Bjelokost u umjetnosti. Prirodne osobine kosti, boja i sjaj njene površine kao i relativna tvrdoća, pogodna za obradbu tvrđim materijalom, privukle su pažnju ljudi već u najstarijim vremenima, tako da je umjetnost rezanja kosti jedna od najstarijih tehnika, kojom se je poslužio čovjek. Upotrebljavajući iz početka kosti bez razlike i urezujući u njih likove i oblike stvarnosti, njegova je umjetnička mašta oživljavala koštane predmete nesamo po diktatu stvaralaštva, nego i voljom tvari. Tako su prirodni profili koštanih zglobova uvjetovali osobite predodžbe i stilizacije životinja u umjetnosti ledenog doba, a plastičnost materijala nukala je težnju za stvaranjem trodimenzionalnih kipova. Već je tada među raznolikim koštanim materijalom naročito mjesto zapremala bjelokost mamutovih kljova, a pošto je taj s vremenom izumro, postala je bjelokost afričkog i azijskog slona predmetom umjetničke i umjetnoobrtne obradbe.

B. je eksotični umjetnički materijal i ona je kroz čitavu povijest evropske kulture uvožena iz dalekih zemalja, ali se ipak njezina povijesno-umjetnička vrijednost mjeri u glavnom mjerilom evropske, mediteranske i prednjoazijske umjetnosti. Međutim za potpuno razumijevanje njezine povijesne uloge potrebno je posegnuti i izvan spomenutoga okvira. Od kljova afričkoga slona, koje po mišljenju stručnjaka daju najbolju b., stvaraju primitivni urođenici bezbroj umjetničkih djela. Nakit, posuđe, reprezentativni predmeti i idoli, rezbarije i drugi plastični oblici, pokazuju, da je obrtna tradicija obradbe bjelokosti i kod tih plemena prastara, da se prenosi kroz generacije i da pokazuje neprekidno usavršavanje. Iz čunjastih oblika kljova oslobađaju se umjetnički predmeti savršene tvorbe, a prirodni njihov oblik ne sputava djelotvornost mašte umjetnika, koji ih reže, dube i oblikuje. Primjerci takvih bjelokosnih umjetnina, koji se na pr. nalaze u zagrebačkom etnografskom muzeju, dokazuju velike napore i odlične rezultate iskonske umjetničke težnje. Umjetnik iskorišćuje materijal ističući kontraste svijetla i sjene na rubovima i obrisima reljefnih polja i prikaza. Njegov je naivni reljefni crtež bogat množinom plastičnih detalja, koji povezani jedinstvenim i primarnim ritmom daju čitavoj umjetnini osebujni i monumentalni karakter.



VIRTUOZNO TOKARENI UKRASNI PREDMET IZ BJELOKOSTI
Zagreb, Hrv. drž. muzej za umjetnost i obrt

Još bogatije oblikovanu b. nalazimo u srednjoj Aziji s razumljivim utjecajima visoko razvijene gospodske indijske umjetnosti, jer je veliko iskustvo anonimnih primitivaca utjecalo na reprezentativnu civilizaciju Indije.

Iz ta dva velika izvora, centralne Afrike i Azije, b. je prelazila na Istok, Zapad i Evropu. Ona je postala odrazom bogatstva, moći i raskoši, a u toku stoljeća, pod utjecajem različnih sredina, mijenjali su se njezini umjetnički oblici.

U starom Egiptu umjetnici su znali iskoristiti prirodnu podatnost i topli sjaj površine, tako da su egipatski kipovi od b. puni ležernosti i kiparske slobode, koju Egipćani u drugom materijalu nisu iskoristili. Slična je pojava i u ostalim onodobnim kulturama, kao na pr. na liku »Akrobate« iz Knoza na Kreti, na kojem se odrazuje pokretnost u gibanju tijela. Kraj sve množine bjelokosnih umjetnina, umjetnost rezbarenja u b. odigrala je svoju najvažniju ulogu tek u doba cvjetanja klasičnoga grčkoga kiparstva. Fidija i ostali umjetnici njegova vremena služe se bjelokošću kod izradbe svojih najreprezentativnijih djela. Njihovu tehniku (»chryselefantina«) poznajemo na žalost samo po opisima starih autora, dok su same umjetnine već u antikno doba nestale. B. su u kiparstvu upotrebljavali u vezi s plemenitim kovinama i drvom, tako da su vidljivi dijelovi puti bili bjelokosni, a ostali detalji od drugog materijala. Kipari su pri tom iskorišćivali ugodni sjaj b., koji je podnosio diskretno koloriranje, dok je njezina prirodna mekoća dopuštala bogatu razvedenost plastičnih oblika. Prednosti tog načina stvaranja obogatile su iskustva



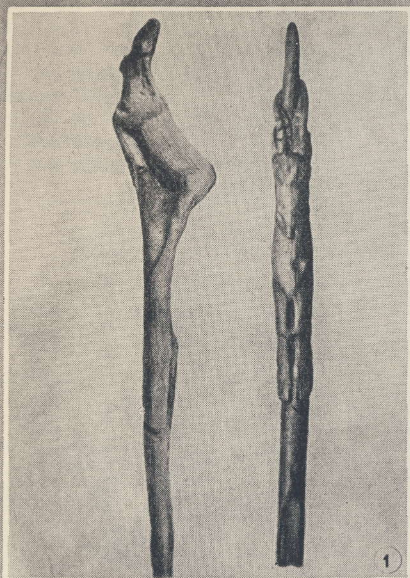
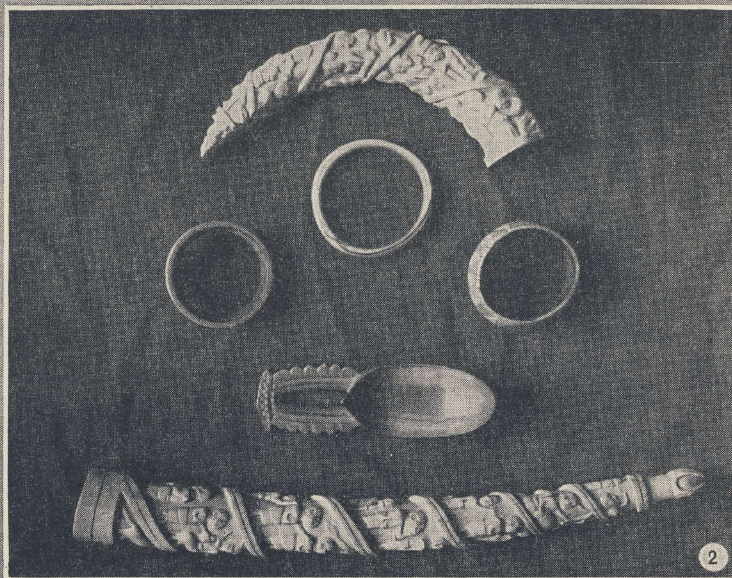
DIPTIH S BJELOKOSNIM PLOČAMA

Zagreb, Riznica Prvostolne crkve

Čitav diptih

Prizori Raspeća i zadnje večere

(Foto Dabac)

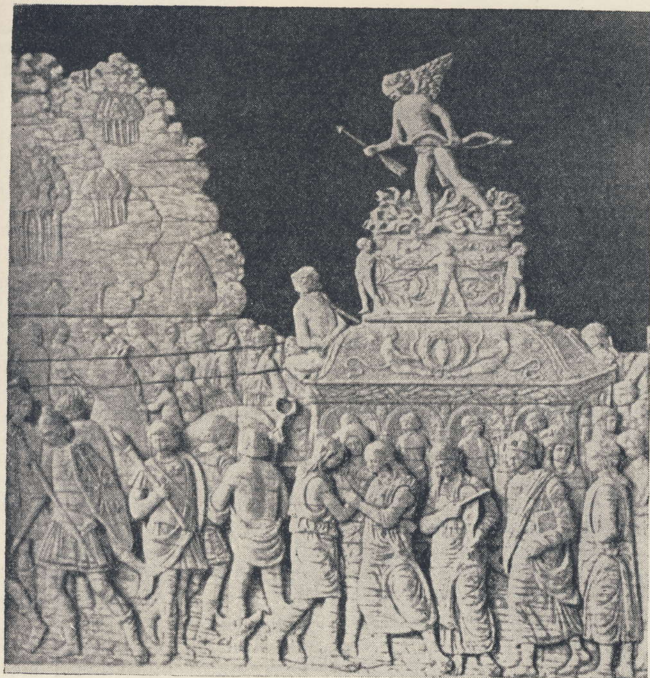








UMJETNIČKI PREDMETI IZ BJELOKOSTI

1. Rezbarene kosti iz ledenog doba, nađene u Francuskoj, Longerie-Basse. — 2. Rezbarije na slonovoj kosti iz Konga. Zagreb, Hrv. drž. etnografski muzej, Zbirka D. Lermana. — 3. Bjelokosni reljefi s kasnoantiknim motivima. — 4. Indijske bjelokosne rezbarije, obojene i pozlaćene. Madura, 18. st. — 5. Kineski rad od bjelokosti iz poč. 17. st. — 6. Diptih. Engleski rad iz 15. st. London, Victoria and Albert Museum. — 7. Kip dječaka. Njemački rad iz 17. st. Zagreb, Hrv. drž. muzej za umjetnost i obrt



RENESANSNI RELJEF U BJELOKOSTI. Sjeverno-talijanski rad 15. st. Firenca, Museo Nazionale di Bargello

u radu na drugim tvarima i neprimjetno odgojile ukus grčkih umjetnika, koji su u titranju svijetla i atmosfere uočili bezbroj tajnih odnosa tvari i oblika. U helenističkoj i rimskoj umjetnosti, koje su se posve priklonile obrađivanju mramora, bila je b. radi skupoće i teškoće izradbe u velikim pločama, pomalo potisnuta iz monumentalnog kiparstva, ali je ostao nesmanjen njezin utjecaj u sitnoj reprezentativnoj umjetnosti. No kad su se granice rimskoga carstva na Istoku proširile, počela je pritjecati i b. u većim količinama. U Siriji i čitavom jugoistočnom Sredozemlju s Egiptom, nastale su mnogobrojne nove rezbarske radionice, koje su svojim radovima opskrbljivale gotovo čitavo carstvo. Klasični se motivi pomalo gube, a javljaju istočnjački ukrasni principi, koji se lako povezuju sa simbolizmom ranoga kršćanstva. Kako se više ne mogu izvoditi veliki građevinski i kiparski planovi, b. svojom finoćom nadomješta grandiozne razmjere drugih tvari. U kompozicijama i reljefima, kojih su prepuni predmeti svakodnevne i crkvene upotrebe, sve je izrezbareno bujnim ornamentima i prizorima iz mitologije i Sv. Pisma. T. zv. konzularni diptisi sa svojim prizorima iz službenog života te portretima vladara i velikodostojanstvenika ostaju nam kao dokumenti nestalih monumentalnih kipova. Najljepši spomenik te prelazne epohe jest katedra biskupa Maksimijana (6. st.) u Raveni, a vjerojatno je djelo sirijskih ili egipatskih majstora. Njezina je drvena konstrukcija obložena reljefnim bjelokosnim pločicama, na kojima su u velikim poljima prikazani prizori iz života Kristova, a okviri polja ukrašeni su bogatom biljevnom ornamentikom. To je naročiti primjer skladne primjene bjelokosti na području građevno-stolarske dekoracije.

Od 6. st. b. je na Zapadu postala opet rijetkom, dok je na Istoku baš u to vrijeme proživljavala svoju kulminaciju, pa zato u to vrijeme dolaze u Evropu gotovi umjetnički produkti iz istočnih zemalja i kroz par stoljeća vrše utjecaj na oblike i upotrebu bjelokosti u Evropi. Neprekinuta tradicija stvorila je od bizantskih rezbara nenadmašive umjetne obrtnike, dok su ikonografski njihovi radovi svedeni na izbor nekoliko temeljnih tipova, koji se s malim razlikama stalno ponavljaju prerađujući naslijeđene antikne i orijentalne motive. Kad na zapadu jača državna i crkvena vlast, javlja se opet težnja za reprezentacijom. Već u doba Karolinga bjelokosni se predmeti izrađuju u pojedinim samostanskim školama, a osobita je pažnja posvećena rezbarenju korica svetih knjiga. I dok je u prvo vrijeme ljudski lik gotovo posve zapostavljen, postaje on s vremenom glavnom temom tih reljefnih kompozicija, kojih okvire i nadalje ukrašuju fantastično isprepleteni motivi biljaka i životinja. Uz stilizirane i od antike naslijeđene uzorke javljaju se i realistički shvaćeni detalji, koji čitavoj toj skupini umjetnina daju naročitu draž. (O diptihonu iz zagrebačke riznice → Diptih). Cvjetanje gotike doba je najveće ekspanzije bjelokosne umjetnosti u Evropi. B. je opet postala samostalni kiparski materijal, a mnoštvo kiparskih kompozicija i pokretnih oltarića pokazuje njezinu mnogostranu upotrebu. Oblici kipova, izvedenih iz kompaktnih kljova, svojim stremljenjem i elegancijom pregiba, naročito bokova, pokazuju da nisu tako ispali samo slučajno zbog prirode materijala. Podatnost je materijala došla do najjačeg izražaja u kompozicijama Madone s djetetom, gdje je materijal opet izazvao tijesnu priljubljenost dvaju slobodnih tijela u pokretu. Što se tiče same tehnike, pazilo se nesamo na izradbu reljefa i plastičnog oblika, nego su oni bili prilično intenzivno kolorirani, kako nam to pokazuju sačuvani primjerci. Gotički su reljefi puni pokreta i izražajnosti psihološkog momenta, a njihova je savršena obradba rezultat dugotrajnih i ozbiljnih napora umjetnika, koji su u bjelokosti stvarali po istim visokim principima kao i u drugim materijalima. Osim u crkvene svrhe upotrebljava se b. i u profanom životu, te se od nje izrađuju rezbareni rogovi, držci, korice oružja i oruđa, kao i reljefi ratničkog i svakodnevnog života. Baš se u tim djelima naročito zapažaju direktni utjecaji umjetnosti Orijenta. Bjelokosne su umjetnine tada mnogo tražene po čitavoj Evropi, a u produkciji prvenstvo nosi Francuska, u 14. st. naročito Pariz.

Ratovi s Turcima i njihova dominacija na Istoku potkraj srednjega vijeka sprečavali su slobodan uvoz b. u Evropu, tako da su bjelokosni radovi rane i visoke renesanse sporadični i ne predstavljaju naročitu prinovu. Tomu je vjerojatno bio razlog prevladavanje kamena i metala. Uz posve rijetke spomenike b. je tada ograničena samo na dekoraciju sitnih umjetnoobrtnih predmeta i pribora.

Doba baroka je u svojoj težnji za predočenjem životnog preobilja vratilo b. u krug velike umjetnosti, obogativši njezine likovne mogućnosti, uspostavivši liniju razvoja koju je prividno renesansa prekinula. To su pospješili i neki vanjski momenti, t. j. otvorenje pomorskih putova u 17. i 18. st., koji su omogućili dopremu bjelokosti i uspostavili veze s kulturom dalekoga Istoka. Intimnost bjelokosnog materijala bila je podobna da zadovolji i ukus razmaženih generacija. Kiparstvo je ponovno postalo glavnom domenom b., a njezini su se prirodni oblici lako uskladili s ritmom ljudskoga tijela, dok je njezina materijalna mekoća pružala bezbroj mogućnosti aranžmana baroknih situacija. Široki registar doživljajnih mogućnosti — od dramatske patetike do ugodne intime — nalazi opet mnoštvo umjetnika, koji sve svoje sposobnosti usredotočuju u izradbi kompozicija, za koje nisu potrebni veliki fizički napori, ali su pružene mogućnosti velike umjetničke izražajnosti. Komplicirane figuralne kompozicije izmjenjuju se tako s jednostavnim i elegantnim likovima i portretima, u kojima umjetnik može slobodno izraziti ljepotu realističkih i draž stiliziranih detalja. Prirodna ljepota bjelokosne površine dolazi sada u kiparstvu do potpunog izražaja, jer se likovi ne prekrivaju bojom, a plastični oblici i plohe harmoniraju s pokretima i obrisima likova. U to vrijeme upotrebljavaju b. i slikari kao podlogu za minijature, jer im ona svojim prirodnim sjajem i tonom pojačava koloristične efekte boje.

B. je postala predmetom mode. Virtuozni su majstori izrađivali fantastične dekorativne predmete, lepeze i posuđe, a umjetnici su u njoj naslijedovali djela velikih kipara. No nesamo umjetnici, nego i dokoni amateri izrađivali su na tokarskom stanu predmete, koji svojom invencijom često ne zaostaju za djelima umjetnika. Umjetnost je bjelokosti u Evropi bila gotovo jedina tradicionalna disciplina, koja je bez velikih poremetnja prešla i u 19. st., ali je tada potiskivana raznovrsnim surogatima eksportnom robom iz Kine i Japana i konačno industrijskom proizvodnjom prosječne robe.

LIT.: H. Th. Bossert, *Geschichte des Kunstgewerbes aller Zeiten und Völker*, 6. sv., Berlin 1928; O. M. Dalton, *Catalogue of the ivory Carvings of the Christian Era of British Museum*, London 1909; R. Koechlin, *Les Ivoires gotiques français*, 2 sv., Pariz 1924; O. Pelka, *Elfenbein, Bibliothek für Kunst und Antiquitätensammler*, sv. 17.; Ch. Scherer, *Elfenbeinplastik seit der Renaissance*, Monographien des Kunstgewerbes, sv. 8.; W. F. Volbach, *Mittelalterliche Elfenbeinarbeiten*, Orbis pictus, sv. 11.

M. G-c.

BJELOKOST BILJNA (vegetabilna). U sjemenkama se nekih biljaka, najčešće palmâ, nalazi vrlo tvrdo hranljivo staničje, koje se sastoji od stanica s jako odebljalim stijenkama. One su čvrste i obično bezbojne, često vrlo bijele, građene uglavnom od hemiceluloze. Zbog tvrdoće



(*Foto I. Horvat*)

BJELOLIST U VELEBITU

dobile su ove sjemenke ime biljne slonove kosti, te se mogu upotrebljavati za pravljenje različitih predmeta, na pr. za izrađivanje dugmeta. Za dobivanje biljne slonove kosti najvažnije su sjemenke palma: *Phytelephas macrocarpa* R. et P. i *Ph. microcarpa* R. et P. (Južna Amerika), dok su manje važne: *Hyphaene thebaica* Mart. (tropska ist. Afrika) i neke vrste roda *Coelococcus*. F. K-n.

BJELOLASICA (Bijela Lasica), najviši greben u Velikoj Kapeli, proteže se dinarskim smjerom (sjeverozapadno od sela Jasenka). Doseže visinu od 1533 m, i to je ujedno najviši vrh Velike Kapele. Z. D-i.

BJELOLIST (*Leontopodium alpinum* Cass.) je oniska kserofitna biljka, zasebnoga roda iz por. glavočika. Obučen je sav u lijepu, bijelu i gustu pust, koja brani biljku od prekomjernoga isparivanja. Najviše se ističe zvjezdolik, sastavljen cvat, koji čini pet do sedam, može biti i više ili manje, u glavičasti paštitac skupljenih cvjetnih glavičica, koju svaku za sebe obuhvataju sitne, na vrhu crnkaste ljuštice, a sve glavičice skupa opet su obavite divnom zvijezdom bijelo pustenoga pricvjetnoga lišća. Sami cvjetići glavičica sitni su i neugledni. Oni su ili dvospolni, ili samo ženski ili samo muški, ili bespolni, obično jednodomni. Bez pricvjetnoga, velikog, zvjezdolikog i napadno bjelopustenoga lišća sami cvjetići ostali bi od kukaca nezapaženi i neoplođeni. Rod bjelolista potječe iz srednjoazijskih i istočnoazijskih planinskih travnjaka i stepa pa tamo broji i preko tridesetak vrsta, dok je u Evropi zastupan samo jednom vrstom, a nalazi se na teško pristupnom vapnenom stijenju planina Balkanskoga poluotoka, Karpata, Alpa, Apenina, Jure, Pireneja i Aragonskih planina. U Hrvatskoj je poznat bjelolist u posebnom obliku kao *L. alpinum* Cass. *var. Krasense* Derganc na Risnjaku, hrvatskom Snježniku, Bijelim i Samarskim Stijenama, na Bitoraju i Viševici, na Rudoj Poljani u Ličkoj Plješivici, na više mjesta u sjevernom Velebitu i na Crnopcu u južnom Velebitu, na Dinarskim planinama, u zapadnobosanskom gorju na Klekovači, Osječenici i Šator-planini, pa u hercegovačkim planinama Čvrsnici, Čabulji i Prenju. U Crnoj Gori na Durmitoru i Prokletijama još i kao *var. nivale* H.-M. U Srbiji na Mučanj-planini, a u Bugarskoj — zvan »balkanska zvezda« — na Trojan-Balkanu i Pirin-planini.

Ova se biljka naziva često i imenom runolist, koje je ovdje primijenjeno na rod *Gnaphalium* (→ runolist). Naprotiv se imenom bjelolist nazivaju često vrste roda smilika (v.).

LIT.: L. Derganc, *Geographische Verbreitung des Gnaphalium leontopodium Scop. auf der Balkanhalbinsel* i *Nachtrag*, Allg. bot. Zeitschrift, 1905 br. 9 i 1911 br. 7/8 i 9; D. Hirc, *Runolist na hrvatskim planinama*, Nar. Novine 1912, br. 251 i 252; A. Heinz, *B. i njegova braća*, Priroda VII., 1917; K. Bošnjak, *Runolist*, Priroda XXIV., 1934. K. B-š-k.

BJELOPAVLIĆI, pleme u Crnoj Gori, spominje se prvi put 1411. Pleme je po predaji osnovao Bijeli Pavle Dukađinac, koji se naseli među starosjedioce Lužane. Nalazi se u plodnoj ravnici oko Zete, a ima i planine, kamo ljeti seljaci izvode stoku. Glavno je mjesto Danilov Grad, a znameniti su manastiri Ostrog i Ždrebaonik.

LIT.: P. Šobajić, *Pleme Bjelopavlići*, Naselja 15. S. M. Š.

BJELOPOLJE (Bilopolje), 1. malo krško polje u Krbavi, podno Plješivice; visoko je 604 m, a površina mu iznosi 6.73 km². Najvažniji izvori, koji trajno daju vodu, jesu Petkovac, Balatinovac i Kraljevac. Ima nekoliko ponora, koji nakon jakih kiša i poplava u susjednom Krbavskom polju počinju izbacivati vodu. Poplava B. nastaje samo iza osobito jakih jesenskih ili proljetnih kiša i traje 2—3 mjeseca, a dubina vode iznosi do 10 m.

2. Selo na sjeverozapadnom rubu istoimenog polja, 6 km Jl od Korenice, u koreničkom kotaru. Ima 344 stan.

LIT.: A. Gavazzi, *Die Seen des Karstes*, Beč 1904. Z. D-i.

BJELOREPKA → **Kamenjar.**

BJELORUSI (etnografski). Premda su najmanji od tri ruska naroda, očuvali su razmjerno više starine u životu i kulturi sela nego Velikorusi i Ukrajinci. Tome je pripomogao i njihov smještaj i priroda područja, napose Poljesja, obilna šumama i vodama, s mnogim posve zabitnim krajevima do najnovijih vremena. Bjeloruski teritorij, bar jednim dijelom, zajedno sa susjednim poljskim i ukrajinskim, uzima se za dio pradomovine Slavena. Stoga se može opravdano koješta u etnografiji Bjelorusa nazirati kao direktna baština održana još iz onoga doba. — Bjeloruski narod se kao grana ruske (istočnoslavenske) grane Slavena formirao već u davna vremena (iza 8. st.) donekle kao individualitet, kome je jezgru dalo pleme Vjatiči (miješani s ograncima južnih Rusa i Poljaka — tako po teoriji A. A. Šahmatova) ili po drugima Radimiči, Dregoviči i dio Kriviča, koji su zatim (u 13. st. i poslije) apsorbirali i Vjatiče, Sjevernjane, pa i neka neruska susjedna plemena i stvorili tako predke današnjih Bjelorusa (E. Karskij).

Seljački su domovi B. velikom većinom brvnare, starije sa značajnim oblim brvnima, neotesanim uglovima i slamnim krovom; za rasvjetu su služile tanke luči na osobitoj napravi. U gospodarstvu ima još dosta starih tradicija (dok nije moderno doba tome učinilo uglavnom kraj): kulturno je tlo osvajao bjeloruski seljak starinskim načinom krčenja šume (sječom i paljenjem ostataka), oralo se *sohom* (→ plug), branalo se često povaljenim stablom okresanih grana (*veršalina*). Osim ratarstva razvito je osobito i ribarstvo na brojnim vodama i zimi na ledu, a napose pčelarstvo. Ovo je dijelom bilo još u najelementarnijem obliku: seljak-nalaznik u šumi označi svojim znakom stabla s dupljima, u kojima su pčele, osigurava ih domišljato različnim napravama protiv medvjeda, a u određeno doba dolazi da vadi med i penje se do visokih duplja s pomoću osobite sprave od užeta (*lezivo*). Među jelima ima ih i po imenu i po načinu priređivanja veoma starih, tako različne kaše, u prvom redu od prosa (*jahly*), ječma ili pšenice (*kućja*), koje imaju važnu ulogu u mnogim obredima; često su pripravljene s medom; dalje *tałakno (tołokmo* ili *miłta)* od zobene krupice i *kyseľ* (ili *žur)* od zobena brašna, uzvarena, pa tekućina procijeđena i puštena da uskisne i postane kao žele; mnogo različnih juha i vrsta kruhova i t. d. Za uzvarivanje vode ili druge tekućine često se po prastarom načinu upotrebljavalo vruće kamenje. Dosta je živo bilo održano i sabiranje samoraslih plodova, sokova različnoga drveća i meda. — Seljačko je rukotvorstvo B. bilo od starine vrlo razvito i uglavnom autarkijsko.



DJEČACI IZ OKOLICE MOGILEVA



(Fotografijski arhiv Drž. konzervatorskog zavoda)

OLTARIĆ UKRAŠEN BJELOKOŠĆU (Rad 18. st.; sprijeda)
Zagreb, Riznica prvostolne crkve





(Fotografijski arhiv Drž. konzervatorskog zavoda)

OLTARIĆ UKRAŠEN BJELOKOŠĆU
(Rad 18. st.)

sa strane — *straga*

Zagreb, Riznica prvostolne crkve

Obilje drva je povod, da bjeloruski seljak u zabitnijim krajevima sam izrađuje od drva, drvene kore (osobito brezove) i lika mnoštvo potrepština i alata, pa se ta »drvena kultura« isticala kao značajka jednoga dijela B. Isto tako vrlo je dobro održano i čitavo seljačko tekstilno rukotvorstvo, gotovo potpuno onakvo, kakvo je i kod nas, s jednakim nazivima, spravama, načinom brojenja niti, tehnikom rada. — Nošnje se bjeloruske razlikuju doduše nekim posebnostima od srodnih ukrajinskih i velikoruskih, ali bitnih razlika nema, a radi se uglavnom o ženskim nošnjama, jer su se muške do novijih vremena veoma izjednačile širenjem nekih dijelova na sve strane, pa i među bjeloruske seljake (kapa sa sjenilom, poznati kroj košulje, čizme i dr.). Kao značajna obuća nose se u obične dane *lapti*, pleteni od oširokih trakova lika. Ornamentika nije obilna i ograničuje se samo na neke predmete (pisanice, tkani ukrasi na prtenoj odjeći, nešto rezbarija). Međutim duhovna je kultura veoma obilna raznovrsnim tvorbama. Osobito su brojne obredne popijevke (svadbene, koledske, »kupalske« t. j. svetoivanjske i t. d.). S nekima od tih vezani su i dobro održani običaji. Pri svadbi ima mnogo običaja vrlo blizih hrvatskima, a čitav je obred redovno bio vrlo razveden (iza prosidbe — *zapoiny*, slijede *zaručyny*, zatim vjenčanje — *vjenjec* — mladenci su *knjaž* i *knjahynja*, svečano pečenje svadbenoga kolača — *korovaja*, različna prepiranja, pogađanja i zazivi, zatim *posad* — fingirano rezanje kose mladenki, rastanak od roditeljskoga doma, svečani pohod u dom mladenca, pir, ogledanje mladenkine košulje, pohođani) s mnogo varijacija u pojedinostima. I među porodnim i pogrebnim običajima ima mnogo arhaičnih sastavina (na pr. kuvadi sličnih kod poroda → Kuvada). I šišano kumstvo je poznato. Napose treba istaći »kupalske« običaje (zvane po sv. Ivanu »Kupalu«, 24. IV.), osobito vatre i ples oko njih (za razliku od Velikorusa, u kojih nema tih običaja), s mnogo gatanja i magije na taj dan. S druge su strane značajna podušja za pokojnike (osobito o Duhovima, Uskrsu, prije Masljanice — poklada i sv. Dimitrija). Ove posljednje nazivaju B. *dzjady* (»djedovi«), predcima se rezerviraju jela, oni se dijelom i direktno pozivaju na blagovanje. Tipično je podušno jelo kaša s medom, zvana *kućja* (→ koljivo), pa je po njoj dobila svoje ime kod B. (i Ukrajinaca) i sama badnja večer, koja i u B. kao i kod nas ima izrazito podušni značaj (→ Badnjak). Čitav je život seljaka B. isprepleten s mnogo praznovjerja, magije, koji su mnoge više površice preliveni pravoslavnim vjeroispovijedanjem i kultom. — U socijalnim uredbama na selu ističu se također neke bjeloruske posebnosti i arhaizmi. Tako običaj *sjabryna*: dvojica seljaka gospodara postaju *sjabry*, svoje vrste pobratimi, ako slučajem roj pčela jednoga sjedne na posjedu drugoga, pa tim postane njihovo zajedničko vlasništvo; oni se paze i svojski pomažu. Pored toga postoji i davna slavenska tradicija sprega (pod tim istim imenom kao kod nas). Ova, kao i druge različne tradicije, naći će se u jednakim ili srodnim oblicima i u ostalih Rusa, a ima ih osobito i u susjednih Ukrajinaca. — Sastav seljačke kulture B. u jezgri svojoj sadržava mnoštvo starih slavenskih tradicija, održanih često vrlo svježe u prvobitnom obliku; osim toga razabira se različnih utjecaja došlih od susjeda Ukrajinaca (na jugu) i Velikorusa (na istoku i sjeveru), ali treba zabilježiti i dobro primjetne utjecaje poljske (osobito u duhovnoj kulturi) i litavske. S etnološkoga je stajališta značajan dio bjeloruskoga područja, koje pokazuje nit takvih elemenata, koji se tu ne bi očekivali, jer su im najbliži srodnici daleko odatle, oko Sredozemnoga mora, tako na pr. vrsta jarma s teljigom »na ključ« savinutim (kao kod Hrvata na Krku i u Gorskom Kotaru; → jaram), neke elementarnije tehnike tkanja (nizom četvorastih daščica), valjanje sukna nogama i vrućom vodom i dr. — Novo je doba odnijelo netragom mnogo te tradicijske seljačke bjeloruske kulture, ali se ipak uza sve to još održava razmjerno dosta starine za razliku od nekih drugih ruskih, osobito jače industrijaliziranih pokrajina.


BJELORUSKINJA

LIT.: N. Nikiforovskij, *Očerki prostonarodnago žit'ja-byt'ja v vitebskoj Bělorussii*, Vitebsk 1895; E. Romanov, Bělorusskij sbornik, I.—IX., Vilno 1886—1912; E. Karskij, *Bělorussy*, I. Varšava 1903, III. Moskva 1916; K. Moszyński, *Polesie rzeczyckie*, Varšava 1928; Dm. Zelenin, *Russische (ostslavische) Volkskunde*, Berlin-Leipzig 1927; *Matar'jaly da belaruskae bibliografii*, Minsk od 1925. M. G-i.

Bjeloruska književnost. Početak zasebne bjeloruske književnosti pada u vrijeme pokorenja zap. Rusije po Litvi (12.—14. st.), kada se kod zapadno-ruskih plemena, koja su ušla u litvansku državu (Dragoviči, Poločki i Smolenski Kriviči, Radimiči, dio Sjevernjana), počela kao potreba prirodnoga otpora razvijati autohtona bjeloruska narodnost i kultura.

Već u 14. st. živi posebni bjeloruski književni jezik, kojemu su prvi spomenici većinom prijevodi. Pod utjecajem polj. i češ. protestantizma sačinio je F. Skorina bjelorus. prijevod *Biblije* (prema crkveno-slavenskoj i štamp. češkoj 1506), psaltir (1517—19) i niz crkvenih obrednih knjiga u svrhu, da olakša narodu njihovo razumijevanje. Krajem 16. st. preveo je protestant Tjapinskij *Evanđelje*. S latinskog su prevedene *Vitae sanctorum*, *Život sv. Aleksija*, s poljskog Skargini *Životi svetaca*, s grčkog *Život Varlaama i Josafata*. Ovamo idu i apokrifi, prevedeni sa židovskog: *Šestokrilac*, *Lopatočnik* (gatanje po lopaticama), *Logika*, *Tajna tajni*. Od pripovijedaka prevedene su s bugarskog *Trojanski rat*, s hrvatskog *Tristan i Izolda*, s češkog *Riter Tundal* i *Izreke Sibile*, s poljskog *Atila*. Na taj su se način Rusi preko Bjelorusa u 16. st. po prvi put upoznali s ljubavnim i avanturističkim romanom.

Prva originalna bjelorus. djela nastala su na području povijesti i prava. Tako se iz 15. st. sačuvalo više kronika i ljetopisa (najvažniji Avraamkov), u kojima se Litvanci i Rusi smatraju jednim narodom, a u zajedničke neprijatelje ubrajaju nesamo Poljake, nego i moskovske Ruse. G. 1588 nastao je veličanstven spomenik bjeloruskog prava *Litovskij Statut* (izd. Sapjeg, u 487 paragrafa). Izvori su mu bjelorus. i litvansko običajno pravo, Ruska Pravda, starije bjeloruske zbirke zakona, na koje je već utjecalo poljsko i rimsko pravo. Statut štiti bjeloruski jezik kao jedini državni, daje privilegije plemstvu, uvodi smrtnu kaznu za uvredu kralja i umorstvo. Utjecao je na poljsko pravo i na zakonik ruskog cara Aleksija, a održao se do 1840. — U vrijeme nastajanja toga znamenitog zakonika piše Evlaševski svoje zanimljive uspomene iz 16. st. i početka 17. st., Kmita Černobyljski važne referate pretpostavljenima (1573—74), Iv. Meleško 1589 oštru satiru na bjelorus. plemstvo, koje se sve više poloniziralo. Uz prve umj. stihove, koji se javljaju udešeni prema silabičnim poljskim stihovima, ali bez umjetničke vrijednosti, razvija se uvelike i teološka književnost. G. 1615 štampana su dva govora Karpoviča o praznicima, a kasnije srdačan govor Smotrickoga povodom smrti Karpoviča. Pojavila se i vjersko-polemička književnost. Moskov. izbjeglica Artemije suzbija s uspjehom arijanstvo i luteranstvo u svojim poslanicama (sred. 16. st.). Polemiku protiv katolika izazivaju Skargina knjiga *O jedinstvu Božje crkve pod*

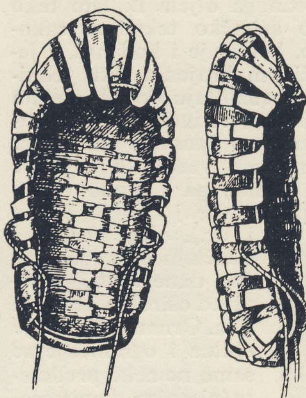

RUBAC ZA GLAVU U OKOLICI MOGILEVA

jednim pastirom i kalendarska reforma Grgura XIII. Satira i školske drame postojale su samo na latinskom, ali se pojavljuju intermediji i na bjelorus. jeziku (Pylinski, 1651). G. 1787 napisao je Moraševski na bjeloruskom dramu *Seljak, đavo i pokajnik*. Sve se ovo može smatrati kao staro doba bjelorus. književnosti, koje traje do konca 18. st.

Početkom 19. st. dolazi do prvog preporoda bjelorus. književnosti, ali preporoda samo u smislu što originalnijeg i intenzivnijeg umjetničkog stvaranja. U to vrijeme, na samom početku preporoda, izlazi travestirana *Eneida* Vincenta P. Rovinskog (✻ 1782, † oko 1840), pisana po uzoru maloruske *Eneide* Kotljarevskog, 1789. Međutim će taj preporod bjelorus. književnosti u smislu umjetničkom uskoro biti njezinim nazatkom u smislu nacionalnom. Promjenljiva sudbina Bjelorusa, koja ih je od prvog časa u njihovoj povijesti stavljala naizmjence pod utjecaj Poljaka, Litvanaca i Velikorusa, nikad im nije dopuštala, da se potpuno i plodno izgrade kao samostalna nacionalna jedinica na velikom području gornjega Dnjepra, Njemena i Dvine, kao i na prostranim močvarnim područjima oko Pripjeta. A sad će odjednom njihova nova književnost doći u ruke Poljaka ili polonofila romantične narodnjačke škole, koji će je iskorišćivati u poljske nacionalističke svrhe protiv Rusije. To smeta njenom pravom autohtonom razvoju. Ne samo da je vlada nerado gledala, nego i pravoslavni bjelorus. intelektualci odnose se prema njoj s nepovjerenjem; sam pako narod nije shvatio težnje pjesnika, a ukoliko ih je i razumio, nije ih dijelio. U cijeloj novoj pismenosti vidio je on samo književnost poljske gospode, to prije što su pjesnici obično prikazivali odnose vlastele prema seljaku kao pravu idilu: vlastelin je kod njih otac svojih kmetova i neumoran njihov dobrotvor, dok je u stvari bilo sasvim drukčije. Osim toga su pjesnici polonizirali bjelorus. stih i jezik. Štoviše, jedan od vođa toga novog tona, Aleksandar Rypinski, izdao je 1840 u Parizu knjigu *Bjalorusj*, gdje je proglasio, da su Bjelorusi Poljaci, a Bjelorusija poljski kraj. Ova će književnost dostići vrhunac 1863, za vrijeme poljske bune, a poslije njenog neuspjeha past će u krizu. Prvi pjesnik ove epohe bio je Jan Barščevski, koji se u satiri *Šljahtič Zavaljnja* izruguje preziranju prostog naroda, ali simpatizira s Poljacima, a pisao je i sam u prvo vrijeme poljskim jezikom. Jan Czeczot bio je lični prijatelj Adama Mickiewicza, ali je pjevao čistim bjelorus. jezikom didaktične pjesme s temama pristupačnim seljaku: kakve vrline taj mora imati i kakvih se mana ima čuvati. Najviše je uspjeha imao plodni Vincent Dunin-Marcinkevič (✻ 1807, † 1884), pjesnik najpopularnijih pjesama 40-tih i 50-tih godina i prevodilac 1. dijela Mickiewiczeva *Pana Tadeusza*. Sva njegova djela: *Večernice*, 1855, *Cjekowyś? Przecztaj* 1856, *Dudarz bjaloruski*, 1857, pričaju u tonu idile o bjel. seljaku, njegovu životu, obredima; samo ep *Naum*, koji autor nije dao u javnost, prikazuje realistički bijedu i glad seljaka. Darewski-Veriha preveo je antiruski ep Mickiewiczev *Konrad Wallenrod* i pisao revolucionarne polonofilske pjesme. Korotyński, u povodu dolaska Aleksandra II. u Vilno 1858, pozivao je Bjeloruse na bunu. G. 1861 izlaze mu revolucionarne *Pjesjnji nabožnyja*. G. 1863 Syrokomlja u pjesmi *Dobruja wjesci* navješta skoru bunu, Korotyński štampa *Hutorku staroho dzieda*, Kalinowski brošuru *Mužyckaja Pravda*. — Ovo polonofilstvo moralo je izazvati reakciju: Apanas Kiselj i Bljus štampaju *Bjasjedu* i *Rječ* namijenjene seljacima, ali još mnogo važniji je glas samih seljaka. Prvi bjelorus. pjesnik seljačkog podrijetla Pavao Bahrim u *Besjedi Danila sa Stepanom* i anonimno izdani *Razgovor pana s mužikom* izražavaju mržnju prema gospodi, s kojom seljak nema ništa zajedničko. Najpopularnije djelo ovog razdoblja je anonimni humoristički ep *Taras na Parnasu*, duhovita realistična slika života imućnijih Bjelorusa (80-tih godina 19. st.).



RUČNI MLIN U BJELORUSA



BJELORUSKI OPANCI

Krajem 19. i početkom 20. st. ističu se Šelski, Marija Kosič i Pščolko. Prvi je preveo cijelog *Pana Tadeusza* od Mickiewicza i napisao didakt. brošure: *Synok*, o odgoju djece, 1895, *Vybizajma se u pročki* protiv iseljavanja, 1896, *Slova ab praklajtaj garelcy*, 1900, *Hutorka ab tom, jakaja maja być zjamlja i volja seljskamu narodu*, 1906. Marija Kosić je prevela basne Krylova i ispjevala ep o iseljavanju, 1903. Pščolko pripada narodnjacima, zna dobro bjelorus. život, ali piše obično velikoruski. Na bjelorus. jeziku imamo od njega priče *Svidetelj, V gubernju s bumagoj, V tijatri, Panskoje igrišce*, fine, duhovite, pisane lijepim narodnim jezikom.

Do novog, drugog procvata bjelorus. književnosti dolazi krajem 19. st. I ovo je razdoblje bilo pod utjecajem Poljaka i polonofila. Katolički orijentirana književnost se odnosila negativno prema pravoslavnim Bjelorusima, koji predstavljaju 4/5 naroda. Često je svijesno polonizirala bjelorus. jezik, pretpostavljala poljski silab. stih toničkom stihu, koji je prirođen bjelorus. jeziku. Siromašna sadržajem, tuđa dubokim suvremenim problemima i — kao sve nerazvijene literature — jača stihovima nego prozom ona po suđenju Karskog još ne daje utiska samostalne i nacionalne književnosti. Odlučna za bjeloruski pokret bila je 1891 mala knjižica pjesama Fr. Boguševiča (pseud. Macjej Buračok), puna osjećaja i narodnog ponosa, prvi glas bjelorus. duhovne nezavisnosti, našavši potporu i u ruskim intelektualnim krugovima, napose u djelima M. Gorkog i Val. Brjusova. Francišek Boguševič (✻ 1840, † 1900) smatra se ocem moderne bjelorus. literature. Njegova *Dudka bjelaruskaja*, slikajući život bjeloruskoga seljaka, proglasila je pravo bjelorus. jezika na književni život, a i njegovu punu odvojenost od ruskog. Vjeran sljedbenik Boguševiča bio je Ivan Nesluhovski (pseud. Janko Lučina, ✻ 1851, † 1897), jednako slikar bjelorus. seoskog života. Alojzije Paškevič-Kejris izdao je dva zbornika: *Skrypka bjelaruskaja* i *Hrest na svobodu*, 1906. Prvi nasljeduje *Dudku* Boguševiča, ali se odlikuje lijepim slikama bjel. prirode. Drugi je već u vezi s bunom 1905 i sadrži revoluc. pjesme.

Revolucionarni događaji 1904—1905, kao i reforme u vezi s njima, probudili su potpuno nacionalni osjećaj Bjelorusa i dali novog slobodnog poleta bjelorus. pokretu. G. 1906 stvara se zasebna bjelorus. azbuka, građanska i latinska. U prvoj su izbačena slova ъ i ѣ; щ i и zamijenjena sa шч i *i*, u drugoj zvukovi ž, š, č zamjenjuju se poljskim ź, sz, cz. Izlaze časopisi *Naša dolja* sa revoluc. separatističkom, a zatim *Naša njiva* sa kulturnom platformom. Ova je okupila sve bjelorus. rodoljube.



BJELORUSKI MUŽAR

Na prvom mjestu bjel. literature u vrijeme iza 1917 stoji svakako seljački sin Ivan Lucevič (pseud. Janka Kupala), ✻ 1882, vrlo plodan, darovit pjesnik, dobro

upućen u seljački život. Stavljan od kritike u isti red sa Ukrajincem Tarasom Ševčenkom on se u svim svojim djelima (pjesmama, dramama, pričama, novelama, pa i prijevodima) vazda zalagao za preporod svog naroda i jačanje bjelorus. nacionalnog osjećaja. Najznatnija su mu pjesnička djela: *Žalejka Janki Kupaly*, 1908, *Huslar*, 1910, *Šljaham Žyćća*, 1913, *Spadčyna*, 1922, *Beznazovnoje*, 1925, i *Zbor tvorau*, 1925. Izraziti lirik, on pjeva o sebi, svojoj sudbini, ljubavi prema bjelorus. narodu, o bijednom ekonom., kultur., socijal. i pravnom stanju bjelorus. seljaka, »koji sve hrani, a sam jede mekinje«, o neplodnosti bjelorus. zemlje, teškoj bjelorus. klimi, o budućem uskrsu Bjelorusa, ali ima i veselijih pjesama, izazvanih ljepotom prirode. Pjevao je i zanimljivije novele i priče u stihu: *Adplata kohanjnja, Pjesjnja-kazka, Dva braty, Magila ljva, Za čužuju jëlku, Bandarouna, Advečnaja pjesjnja.* Piše i drame: *Son na kurgane*, 1912, 4 umjetničke, ali nevezane slike; *Paulinka* i *Prymaki* (Domazetovi), 1913, lijepe komedije iz seoskog života; *Raskidanaje gnjazdo*, 1913. Lučevič je lijepo preveo i *Pjesmu o pohodu Igora*.

Uz njega moramo odmah spomenuti pjesnika-seljaka Konstantina Mickeviča (pseudonimi Jakub Kolas, Taras Huška) ✳ 1882. Teme su mu iste, koje opjeva i Lučevič, ali mu je jezik narodniji, originalniji i mnogo ljepši. Najbolje njegovo djelo *Novaja zjamlja*, 1923, prikazuje žudnju seljaka za zemljom. Njegov *Symon Muzýka*, 1921, je romantičan spjev o darovitom seljaku sviraču, koji luta cijelog života tražeći slobodu za svoju ličnost i umjetnost. Ali glavna zasluga Mickeviča leži u obradi bjelorus. proze. Izdao je 4 sv. pripovijedaka. Glavne su: *Dudar*, slika bijede bjelorus. seljaka. *U Paleskaj glušy*, napadaj na bjelorus. intelektualce, koji su odani vjeri, caru i Rusiji.

Maksim Bogdanovič (✳ 1892, † 1917) pjesnik je i pripovjedač. O Bogdanoviču v. zaseban članak.

Samuel Plavnik (pseud. Zmitrok Bjadulja) ✳ 1886, unio je u bjelorus. književnost uspomene na bjelorus. prošlost *(Bjelarusj)*, misticizam, *(U mukah, Rusalka, Abmylka* bibl. motive *(Tamuz i Jegova)*.

Dmitrij Žilunovič (pseud. Ziška Hartny), ✳1857, radnik. Slavi rad, crta bijedu naroda, zove ga k slobodi. Njegov roman *Soki caliny* iz doba bune 1917 prikazuje sukob oca seljaka i sina radnika. Drama *Socijalistka*, Kratka *Historija bjelorus. književnosti* i ljubavne pjesme. Anotn Levicki (✳ 1869, † 1922) pokazao se kao odličan majstor bjelorus. umjetničke proze. Aleksandar Pružanski (✳ 1887, † 1920) radnik je i socijalist. Najbolje su mu pjesme upućene zavičaju iz sibirskog progonstva. Kao osobito plodan dramatičar pokazao se glumac Francišek Olehnovič, ✳ 1883. Najbolje su mu drame: *Manjka*, 1918; *Na vëscy*, 1919; *Kalisj*, 1919; *Strahy zyćća*, 1919, iznoseći u naturalističkim slikama katastrofe, koje nastaju iz najcrnje socijalne bijede.

Kod svih novih bjelorus. književnika u posljednjih desetak godina zapaža se t. zv. literarno skretanje na lijevo. Književnost, koju kultiviraju većinom mlađi ljudi, najvećim je dijelom proletarska. Svakako među tim mladim ljudima ima i pjesnika i prozaika velikoga dara, kao pripovjedač J. Nemanskij i dramatičar K. Čornyj. U kritici se osobito istakla A. Navina, autorica niza studija o bjelorus. piscima, objavljenih 1918, i mladi T. Glybockij i N. Bajkov.

Do dana današnjeg održalo se kao najveće blago Bjelorusa njegovo vrlo bogato narodno pjesništvo, arhaično i novovjeko. Možemo ga podijeliti u nekoliko skupina. Tu su *zaklinjanja* bračne sreće, od zubnih, očnih i dr. bolesti, od groznice, od zmija, od zvijeri. *Obredne pjesme:* božićne, karnevalske, proljetne, vrbičke, radovnice (Tomina nedjelja), svetoduhovske, kupalske (23. lipnja), pri rođenju, svadbi, smrti i pogrebu. Dakle sav život Bjelorusa i sva godišnja doba popraćena su pjesmom. *Neobredne pjesme:* djevojačke, ljubavne, ženske, udovičke, pijanicâ, o ropstvu, vojničke, robijaške, humoristične, za svaki stalež i svaki položaj čovjeka. *Poslovice* i vrlo arhaične *zagonetke* izražavaju prastare narodne nazore o životu, prirodi, narodnom moralu i vjeri. Osobito je bogata bjelorus. narodna poezija *pričama*. Ima ih vrlo realističnih, satiričnih, humorističnih, didaktičnih i fantastičnih. Bogate su sadržajem i bojama. Kao junake uzimaju elementarne pojave, natprirodna bića (zmajeve) zvijeri, ljude. *Pobožne pjesme:* poljskog su podrijetla, često prožete apokrifima; pjevaju ih slijepci; obrađuju motive iz Biblije, života svetaca, o postanku i propasti svijeta i t. d.

LIT.: Karskij, *Geschichte d. weisruss. Volksdichtung u. Literatur;* R. Trautmann i M. Vasmer, *Grund. der slaw. Philologie u. Kulturgeschichte*, 1926. V. R.

BJELORUSKI JEZIK → **Ruski jezici.**

BJELOŠ → **Beluš.**

BJELOTINA je planina na granici južne Hercegovine i Dalmacije poviše Konavala. Najviši vrhunac 1126 m. N. P.

BJELOTOK → **Bijeli cvijet.**

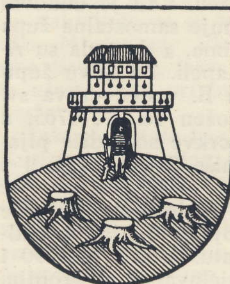
BJELOUŠKA (*Tropidonotus natrix*), najčešća naša zmija neotrovnica; naraste do 150 cm, a mužjak je manji od ženke. Na leđima je pepeljastosiva ili škriljavomodra, posuta crnim pjegama, na trbuhu je bijeložuta i crnopjegava. Straga na glavi ima dvije žute ili bjelkaste polumjesečaste



BJELOUŠKA

pjege, koje obuhvaćaju straga crne pjege. Poznato je nekoliko odlikâ bjelouške. Kod nas je značajna prugasta bjelouška *(var. persa)* s dvije uske uzdužne, žute ili bijele pruge, od zatiljka do repa; češća je u Grčkoj, Maloj Aziji i Perziji (Iranu). Bjelouška živi od srednje Švedske i Rusije po čitavoj Evropi do sjeverne Afrike, u ravnicama i u gorju do 2000 m visine, pretežno blizu vode, uz potoke i rijeke, kod močvara, ali i u vlažnim šumama, posvuda, gdje ima žaba. U vodi pliva dobro. Svaki čas isplazi duboko rascijepani jezik, kojim opipava okolinu, a plijen uhvati ustima i zubima. Hrani se žabama i drugim vodozemcima i ribicama, pa može počiniti štetu u ribnjacima pastrvâ. U hladnoj jeseni zavuče se i prespava do proljeća. Ženka snese ljeti oko 30 bijelih jaja poput golubljih, ali mekane ljupine u šupljikavu zemlju, među vlažnu mahovinu ili trulo lišće i dalje se ne brine za leglo. Kako bjelouška nije otrovna, može se hvatati rukom i lako uzgajati u terariju. Običnoj bjelouški srodna je kod nas kockarka *(T. tesselatus);* → colubridae. K. B.

BJELOVAR, grad na jugozapadnom podnožju Bilo-gore, 135 m nad morem, između potoka Plavnice i Bjelovarke, koji pritječu k Česmi. Ima 12.000 stanovnika. Građen je po tipu krajiških gradova s ulicama, koje se križaju pod pravim kutom, a usred grada je pravokutni glavni trg. Prema jugu i jugozapadu produžuju grad ulice Male i Velike Sredice, dok ga prema sjeveru produžuju Ivanovčani i Markovac. To su nekadašnja sela, koja su proširenjem grada s njim spojena i njemu pripojena. Osim ovih pripojena su gradu i sela Mlinovac, Hrgovljani i Nove Plavnice. Središte je naprednoga kraja, pa ima živu trgovinu stokom, poljskim proizvodima i drvom. Stočarstvo je u okolici vrlo napredno, tako da su bjelovarski sajmovi poznati i u inozemstvu. Veleobrt je dosta razvijen, a smješten je u glavnom na periferiji grada, tako da je sredina grada potpuno zadržala graničarski izgled. Grad B. ima tvornicu suhomesnate robe, dva paromlina, gradsku plinaru i električnu centralu, ciglanu, pilanu, pržionicu cikorije, tvornicu keksa, sapuna i leda. Postaja je željezničke pruge Zagreb —Križevci—Virovitica—Osijek i za ogranak prema Garešnici i Grubišnom Polju. Od javnih ustanova ima veliku župu, sudbeni stol, bolnicu i dva upraviteljstva imovnih općina (križevačke i đurđevačke), te realnu gimnaziju. Z. D-i.



BJELOVARSKI GRB

B. je noviji grad. U listini od 1420 spominje se kao selo sa sajmovima u roviškoj županiji. U pismu križevačkoga generala Ivana Herbersteina dvorskom ratnom vijeću ističe se »Gschloss Bellovar«, oko kojega su se vodili bojevi s do-



BJELOVAR *(Foto Griesbach)*

seljenim Vlasima 1666. Kad je Slavonska vojna krajina bila u 17. st. razdijeljena u četiri kapetanije, a pojedine kapetanije u vojvodstva, jedan je časnik kao zapovjednik vojvodstva stanovao s vojnicima u B., da brani mjesto i okolicu od Turaka i Vlaha. U vezi s doseljavanjem Vlaha (Rasciani) u okolicu Severina, gdje je bilo sijelo grčko-istočnoga biskupa i gdje su se čuvale vlaške pravice, Herberstein je tražio, da u bjelovarskom čardaku stalno boravi časnik katoličke vjere. B. se na zemljopisnoj karti Hrvatske od isusovca Stjepana Glavača iz g. 1673 zove *Belovac* i leži kraj potoka *Belovacke*, a na različitim kartama 18. st. označen je imenom *Wellowar* kao kaštel ili selo.

Poslije t. zv. severinske bune odredila je 1756 Marija Terezija, da se u sredini onih pukovnija, koje su sačinjavale Varaždinsku krajinu, sagradi prema prijedlozima generala baruna Filipa Becka jedno novo mjesto, gdje će se nastaniti krajiške oblasti. Tako su graničari počeli 1756 graditi u B. vojničke zgrade (vojarne, skladišta i stanove za časnike). U svemu su podignute 43 zgrade. Kraljica je doduše željela, da novo gradsko naselje dobije ime Novi Varaždin, ali je narod ostao kod dosadašnjega naziva B. Već 1758 nastane se u B. pukovnici križevačke i đurđevačke pukovnije sa svojim stožerima. Prvi je brigadni general u B. bio Franjo Karlo Riese. Tako postade novi grad dvostruko štopsko mjesto s mnogo graničarskih časnika. Kad su nekoliko godina kasnije izgrađene potrebne druge zgrade, preselio se iz Koprivnice ovamo i general barun Klefeld, zapovjednik cijele Varaždinske krajine, ali je zapovjedništvo varaždinskoga generalata već 1783 premješteno u Zagreb, a u B. ostade samo brigadno zapovjedništvo dviju pukovnija. Malo pomalo dobivao je B. i svoje građanstvo, t. j. obrtnike i trgovce. G. 1772 uzdignut je na gradsku općinu s posebnim povlasticama krajiških gradova (Militärkommunität). Vojnička je vlast podigla tvornicu svile sa 30 tkalačkih stanova. Doseljeni obrtnici (većinom ljudi stranih jezika) podigoše sebi kuće i postadoše građani B.

Dne 5. XI. 1761 otvorena je škola (Normal-Schule). U njoj su poučavali redovnici pijaristi, kojima je Marija Terezija darovala 1764 imanje u Rovišću. Kad je duhovni stol u Zagrebu 1769 odlučio, da se osnuje samostalna župa u B., povjerena je pastva 1771 pijaristima, a do tada su rimokatolici B. pripadali pod župu u Kapeli. Za novu župu sagrađena je po odredbi kraljičinoj u B. velika crkva sv. Terezije. Temeljni joj je kamen položen 16. V. 1765, a blagoslovljena je 15. X. 1772. Pokraj crkve sagradiše pijaristi svoj kolegij, u kojemu se nastaniše 8. XI. 1774, a s druge strane podigoše školsku zgradu.

Za uređenje školstva na području bjelovarske brigade zaslužan je pijarist Hubert Diviš, koji je bio prvi nadzornik škola u varaždinskom generalatu. Umro je 1790 i pokopan u crkvici sv. Andrije na bjelovarskom groblju.

Poslije pavlina Andrije Kukića preuzelo je župu svjetovno svećenstvo 1801. Iz toga je kruga prvi župnik Josip Golubić, koji je mnogo nastojao oko školstva. G. 1858 otvorena je realka, koja se od 1901 postepeno razvila u potpunu realnu gimnaziju; od 1859 do 1864 postojao je dvogodišnji učiteljski tečaj za obrazovanje učitelja pučkih škola, a pored toga bijahu u B. i vojničke škole za graničarske časnike i podčasnike. U svima se podučavalo o njemačkom jeziku.

Vojnička je uprava 1871 zamijenjena građanskom upravom banske vlasti. Od područja, na kojem su se novačile križevačka i đurđevačka pukovnija, uređena je bjelovarsko-križevačka županija sa sjedištem u B., kojoj je bio prvi veliki župan Ivan vitez Trnski. U izborima 1872 izabran je narodnim zastupnikom Ivan Mažuranić, koji je kao ban 1874 proglasio B. slobodnim kraljevskim gradom. Na povelji je gradski grb, koji prikazuje čardak između dva graničara u staroj vojničkoj odori. Odonda se grad razvijao naglije. G. 1892 izgrađena je željeznička pruga od Križevaca do B., a 1900 je produžena do Virovitice, dok je ogranak u Garešnicu i Grubišno Polje otvoren 1912. Poslije svjetskog rata B. je u bivšoj Jugoslaviji izgubio 1924 županijsku oblast i 1928 financijalno ravnateljstvo, a u obnovljenoj Nezavisnoj Državi Hrvatskoj postao je 1941 glavnim gradom velike župe Bilo-gore. J. Šu-k.

Bjelovarski ustanak g. 1941. Kad je 6. IV. 1941 došlo do rata između Njemačke i bivše Jugoslavije, uskratio je hrvatski narod na poziv Poglavnika dra Ante Pavelića poslušnost jugoslavenskim vastima. Među mnogobrojnim ustancima ističe se osobito ustanak u Bjelovaru, kojemu se pridružila čitava Podravina između Koprivnice i Virovitice i sav bjelovarski kraj. Središte je ustanka sačinjavala 108. pukovnija, koja je 8. IV. zauzela grad i proglasivši hrvatsku nezavisnost privukla k sebi sve hrvatske vojnike s bojišta na Dravi. Vođe su bili gimn. upravitelj dr. Julije Makanec, avijatički satnik Ivan Mrak, narednik Ivan Čvek, poručnik Leopold Supančić i kotarski predstojnik Josip Verhas. Četnici su u obližnjem selu Kapeli umorili 11 nenaoružanih seljaka, a u samom Bjelovaru poginuše 9. IV. sedamnaestgodišnji gimnazijalac Milan Baćani, po kojem je kasnije prozvana jedna bjelovarska ulica, i gostioničar Đuro Matijašić. Hrvatski vojnici zarobiše oko 100 srpskih časnika i mnogo stotina srpskih vojnika. U uzornom redu unatoč velikim prijetnjama održali su se ustaše do 10. IV., kada su u grad unišle njemačke čete i kada je u Zagrebu proglašena Nezavisna Država Hrvatska.

LIT.: Dr. Julije Makanec, *Sjećanje na bjelovarske događaje 8.—10. travnja 1941*, Hrvatski Narod 1., 2. i 3. X. 1941. U.

Bjelovar u etnografskom pogledu. Kao što je B. nekad bio geografsko središte t. zv. Varaždinske krajine, tako je i danas kao neko središte posebnoga etnografskoga područja, koje se opsegom gotovo posve podudara s područjem bivše Vojne krajine u tom dijelu Hrvatske. Ovamo pripadaju kotari Bjelovar (gotovo čitav), Garešnica i Grubišno Polje, zatim sjeverni (veći) dio kotara Čazma i sjeveroistočni dio kotara Križevci. Karakterističan je za taj kraj prodor južnih elemenata — štokavsko-ijekavskih (ili jekavskih) u jezičnom, a dinarskih (planinskih) u etnografskom pogledu — daleko na sjever. Taj je noviji jezično-kulturni val prekrio u dosta jaku sloju stariju panonsko-kajkavsku — dijelom možda i čakavsku — podlogu, slabeći postepeno prema zapadu i sjeveru. Jezično danas prevladava štokavština, premda još uvijek ima kajkavaca, i to ne samo na sjeveru i zapadu, nego i na jugoistoku u pojedinim selima garešničkoga kotara (u tom kotaru ima i nešto čakavaca, samo još nije dovoljno razjašnjeno, jesu li to ostatci starog stanovništva, ili možda noviji naseljenici). Jače se osjeća utjecaj starog stanovništva u etnografiji, naročito u folkloru, t. j. u dijelu narodnog pjesništva i u običajima (jurjevski ophodi s »Đurajem«, Đurom«, mladićem ovijenim u zelenilo, i ivanjske »ladarice«, oboje s obrednim popijevkama), pa u plesovima, muzici i u dosta različnih igara. I narodna je — danas već gotovo potpuno izgubljena — »graničarska« nošnja bila panonskoga tipa, s vrlo karakterističnom jednostavnošću (obično bijelo platno, gotovo bez ikakva ukrasa i u ženskoj nošnji, domaće tkanice oko pojasa, tamni ženski pršnjaci, velik izrez oko vrata, opanci kapičari s remenjem). Nešto više živosti davale su toj nošnji samo poculice udatih žena, ukrašene čipkama i lijepim šarenim vezivom diskretnih boja i geometrijskih ornamenata. Na zapadu (Križevci, Čazma, dio bjelovarskog kotara) taj je vezeni dio vrlo velik i kvadratičan, dok je na istoku (drugi dio bjelovarskog kotara, Garešnica, Grubišno Polje) sasvim uzak, a poculica je pričvršćena na kosu tako nisko na zatiljku, da se njezine čipke na prvi pogled čine kao neki ovratnik (v. slike). Slična je nošnja bila i u kotarima novskom i kostajničkom (samo što tamo žene, kako se čini, nisu nosile poculica). Drugi dijelovi narodne kulture (na pr. gradnja drvenih kuća sa slamnim krovovima, tekstilno

rukotvorstvo, pa i u vuni, i t. d.) još su i danas prilično sačuvani; sve do novijih vremena bilo je vrsnih seljaka izrađivača duda i svirača na njima. B. B-ć.

BJELOVARSKI KOTAR. Razvijanje naselja i migracije. Područje današnjega bjelovarskog kotara bilo je u vrijeme plemenske organizacije dio župe križevačke, dubravske, rovišćanske, čazmanske, česničke i grđevačke. Kasnije su sve te župe skupljene u jednu upravnu cjelinu, koja se zvala Križevačka županija. U crkvenoj organizaciji to je područje u zapadnom dijelu pripadalo arhiđakonatu kalničkom, u južnom čazmanskom, u sjevernom komarničkom, a u istočnom dijelu arhiđakonatu gušćanskom. Pred turske provale bilo je dobro naseljeno, puno većih i manjih posjeda, s jakom plemenskom organizacijom, sa preko trideset katoličkih župa, sa nekoliko bogatih i razvijenih trgovišta i velikim brojem ratarskih sela. Naselje je bilo iz podravske struje, kajkavskoga govora. U turskim provalama, koje su najteže i najsudbonosnije bile između 1540 i 1552, cijelo je to područje potpuno uništeno. Stara kulturna zemlja ostala je tada bez stanovništva, jer naselje nije prelazilo na islam, nego je u dugotrajnom četovanju turskih martoloza ili u velikom broju bilo odvedeno u roblje ili je uspjelo da izbjegne u sigurnije strane, najviše u Štajersku i jugozapadnu Madžarsku. Uništivši to zemljište, Turci su svoju granicu postavili u južnijem dijelu na potoku Česmi, a u sjevernijem na crti, potegnutoj od toga potoka preko šumovitoga Bila između Grabrovnice i Virovitice na Dravu. U Čazmi, koju su osvojili 1552, brzo su organizirali središte svoje ratne uprave sa sijelom sandžaka. Tada su i u Moslavinu doveli veći broj aga i mnogo vojske različitih vrsta, a tu u blizini oni su posjeli i dobro utvrdili stari Jelengrad u Garevici. S istočne strane te gore jake su čete postavili u grad Bršljanicu. Čazmanskomoslavački sandžak oslanjao se na turska ratna središta u Velikoj i u Međuriću s južne i u Kreštelovcu i u Zdencima sa sjeverne strane. U tom dijelu turska je granica od 1552 imala vrlo jaka uporišta u tvrđavnom vijencu, koji su činili gradovi Virovitica, Brezovica, Soplje, Moslavina, Slatina, Stupčanica, Sirač i Pakrac. Ovako dobro utvrđeni i snabdjeveni razmjerno velikom vojskom Turci su onda oko 1554 bili spremni da navaljuju dalje na zapad, na zemljište oko Vrbovca, Gradca, Križevaca i Ludbrega, kako bi i svoju granicu pomakli dalje u Hrvatsku. Videći taj teški položaj, ratnička organizacija na hrvatskoj strani, organizirana u slavonskoj Krajini, osigurala je stare utvrde prema turskoj granici oko potoka Česme i u Sv. Križu, Kloštru, Ivaniću, Gradcu, Crkvenoj i Topolovcu. Organizacija slavonske Krajine poslije 1554 brzo se razvijala, i prema stanju od 1578 ona se dijelila u tri kapetanije: ivaničku, križevačku i koprivničku. Stalne krajišničke vojske bilo je te godine u te tri kapetanije oko 3000 ljudi. Od njih je samih haramija, koji su uzimani iz seljačkih kuća, bilo oko 2000.

Prvi je uspjeh bolje organizacije slavonske Krajine bio taj, da su Turci već 1559 napustili Čazmu, razorivši u njoj tvrđavu, te su sijelo toga sandžakata prenijeli na sigurnije tlo s one strane Ilove, u Pakrac. Ipak su oni još bolje utvrdili u to vrijeme Moslavinu, kojoj su namijenili zadatak, da štiti u tom kraju tursku granicu. Krajišničkom organizacijom bilo je ograničeno hrvatsko područje doduše osigurano od daljega turskoga osvajanja, ali nije bilo potpuno oslobođeno od teškoga četovanja martoloških Vlaha. Oni su, naslanjajući se na tvrđave u Moslavini, Bršljanici i Jelengradu, a osobito na Zdence, Kreštelovac, Stupčanicu i Viroviticu, a isprva i na Čazmu, upadali često na hrvatsko zemljište, da robe i plijene, gdjegod mogu. Guste šume, koje su se na opustošenom tlu poslije 1550 raširile, to su im vrlo mnogo omogućivale. Takvo ratno i političko stanje na tom zemljištu djelovalo je u velikoj mjeri, da se puste zemlje nisu dugo vremena mogle naseliti. I kršćanska i turska krajišnička organizacija pazile su pomno osobito bliže svojoj granici na to i priječile su svaki pokušaj u tom smjeru. Tako se dogodilo, da su Turci zauzeli Lijevo Poilovlje već 1545, a Čazmu 1552, a opet na to osvojeno područje, iako su na njemu bili gospodari gotovo 50 godina, nisu uspjeli naseliti, osim tvrđavnoga naselja u nekoliko tvrdih gradova, nikakvoga stanovništva ratarskoga ili pastirskoga značaja. Premda su oni na svojim granicama po našim krajevima u pravilu smještali Vlahe, koji su im trebali služiti i u ratnoj organizaciji i u gospodarstvu, Vlaha ne nahodimo za to vrijeme izvan tvrđava ni oko Čazme ni oko Moslavine. Vlasi nisu naselili ni plodnog zemljišta oko Bršljanice, iako su se u tome gradu 1540 ugnijezdili i iz njega neko vrijeme napadali i robili susjedne hrvatske krajeve.

Tako je ostalo bez naselja za to vrijeme i plodno tlo oko Kutine i Garešnice, na kojem se Vlasi nisu usudili nastaniti. U Gornjem Poilovlju prilike su u tom pogledu bile drugačije. Tamo je turska granica isprva tekla mnogo zapadnije od Ilove zahvatajući i lijevo Počesamlje, tako da je tursko bilo cijelo zemljište istočno od Bedenika i Črešnjevice. Već samo brdovito i šumovito tlo štitilo je tursko područje, a tvrđave na hrvatskoj strani bile su daleko. Tu se stoga moglo naseliti i održati jako muslimansko naselje u Zdencima. Planinski dio između Ilove i Drave upirao se osim toga na izvanredno jake tvrđavne vijence sa središtem u Virovitici i Pakracu. Stoga je tu uza samu granicu između Ilove i Grđenice moglo nastati vlaško naselje, kojemu su znatnija mjesta bila Grubišino Polje, Sekulino Polje (Rastovac), Đakovac i Bukovica (danas Spišić-Bukovica).



(Foto J. Zver, Garešnica)
STARAC S DVIJE UDATE KĆERI, Garešnica



(Foto M. Gavazzi)
SELJAČKA KUĆA IZ OKOLICE BJELOVARA
Selo Ivanovčani

U velikom ratovanju od 1591 do 1594 nastale su na tom zemljištu nove prilike. Kada je 1591 počelo živo kretanje pograničnih turskih vojska prema Hrvatskoj, te je i bosanski paša Hasan Predojević provalio s jakom vojskom u Polonje, koje je porobio i oplijenio, udarili su krajišnici sa granice od Ivanića do Koprivnice pod vodstvom bana Tome Erdedija na Moslavinu, da je unište, jer je u tom teškom vremenu svojim položajem slavonskoj Krajini bila vrlo opasna. Hrvatske su čete grad osvojile i razrušile. U 1594 Turci su izgubili i Sisak i Petrinju te su bili potisnuti iz toga dijela Posavine. Tada su ostali i Moslavina sa Gračenicom, Čazma i sjeverozapadni dio Garića u hrvatskim rukama. Od toga vremena počinje mnogo veća sigurnost u cijelom Polonju i Počesamlju. Ona se još mnogo više povećala, kada su u početku 17. st. bile izgrađene ponovno tvrđave u Čazmi i Moslavini. Pobjeda nad Turcima i teritorijalne promjene u korist Hrvata potakle su u velikoj mjeri naseljivanje pustoga zemljišta između Lonje, Glogovice i Čazme. Ono je počelo donekle i prije 1594, čim se bila bolje organizirala vojna Krajina. Naseljivanje u to vrijeme izazivali su i pomagali ovi čimbenici: U prvom redu bio je to sistem posada, koje je Krajina držala po tvrdim gradovima. One su se sastojale u najvećem dijelu od domaće vojske, koju su sačinjavali haramije i teže oboružani arkibuziri. I jedni i drugi uzimani su iz seljaštva i drugoga neplemenitaškog stanovništva. Kako su te čete bile dugo ustaničene u jednom gradu, Krajina im je davala u njegovu području zemlje, koje su vojnici redovito obrađivali, te su za njih pravilno i porez plaćali. Oni su na taj način osnivali i svoje domove i porodice, te su postajali barem dijelom stanovnici grada svoje posade. Tako su na hrvatskoj strani nastajala stalna tvrđavna naselja, kao što je isto takav slučaj bio i na turskoj Krajini. U to tvrđavno stanovništvo u sigurnijim krajevima i u većim posadama unilazilo je onda, isprva u manjem broju, poslije u većem, ratarsko i obrtničkotrgovačko naselje. Ovakvo se naseljivanje počelo izvoditi osobito poslije 1579, kada je izvršena reorganizacija Krajine, pa su i tvrđavne posade porasle. Na taj su način nastala naselja u Tremi, Sv. Ivanu, Crkvenoj, Sv. Petru Čvrscu, Topolovcu, Kapeli Sv. Mandaleni, Križevcima, Ivaniću i Kloštru. Podrijetlo toga stanovništva moglo je biti dvovrsno: ili je ono doselilo iz najbližega susjedstva, što je bilo i sasvim prirodno, ili je bilo iz daljih krajeva iz onoga kmetskoga stanovništva, koje je moralo oko spomenutih tvrđava, kada su se podizale i popravljale, dulje vremena rabotati. Sve su te utvrde od Save do Drave u ratovanju od 1537 do 1552 popaljene, porušene i razorene, tako da ih je poslije 1552 Krajina morala potpuno obnavljati. Taj rad trajao je duže vremena, a vukao se sve do početka 17. st. Izvođenje obnavljanja bilo je u novčanom pogledu povjereno vrhovnom zapovjedništvu u Gracu i Beču, a u tehničkom dijelu hrvatskom saboru. Teške zemljoradnje, dovoz građe i samo zidanje sabor je vršio rabotom. Na nju je za svaku gradnju određivao stanovit broj kmetova sa različitih posjeda, i to tako, da su pojedini porezni kotari ili velika vlastelinstva bili upravljani gotovo stalno kroz veći broj godina na iste tvrđave. Pri tom se sabor držao pravila, da rabotare raspoređuje prema blizini ili prema podesnosti puta i dovoza. Tako je mnogi od rabotara našao prilike, da sebi odabere prikladno naselje. Krajina davala je takvim naseljenicima i moralne i stvarne pomoći, jer se njeno područje punilo novim stanovništvom. Na tvrđavama današnjega bjelovarskoga kotara i njegova susjedstva rabotali su u Topolovcu i Sv. Petru Čvrscu seljaci s posjeda Zlatara, Komora i Hrašćine, u Crkvenoj Zelina i Bistrica, u Sv. Ivanu Žabnu Moravče i Kalnik, u Dubravi, Gradcu i Lemeš-Sv. Đurđu kmetovi biskupovi i područje Velikoga Tabora i Konjščine, a u Križevcima susjedni dio Zagrebačke i Križevačke županije. Do 1597 bilo je naselje oko Topolovca i Kapele najistočnije na području, koje zauzima današnji b. k.

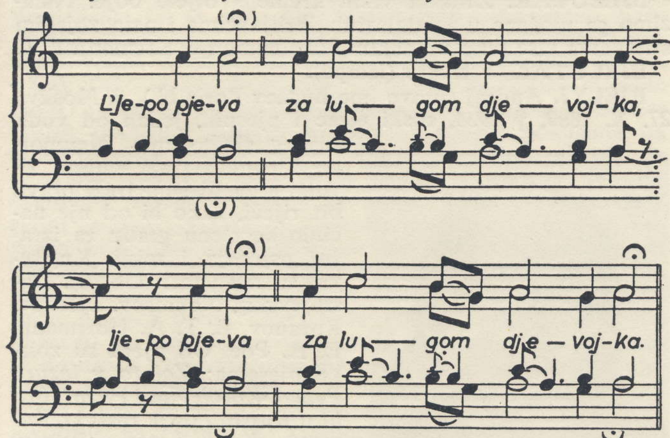
Od god. 1597 pa do 1604 provele su krajiške vlasti veliko naseljivanje na tom zemljištu. One su u nekoliko mahova dovodile veće skupove naselja, koje su što milom što silom preseljivale s turske Krajine u Slavoniji na to svoje područje. Preseljenici bili su iz vlaškoga naselja grčko-istočne vjere i starosjedioci Hrvati katolici. Grčko-istočnog je stanovništva dovedeno tom prilikom jedno 700 porodica sa tri turska krajiška područja u Slavoniji, od Slatine, od Stupčanice, Daruvara i Pakraca i od Cernika. Ono je naseljeno po pustom zemljištu u sve tri krajiške kapetanije. Hrvatsko katoličko naselje dovele su krajiške vojske u to vrijeme 1602 iz Cernika i okoline. Kratko vrijeme poslije toga prebjeglo je na hrvatsku stranu iz toga istoga kraja mnogo katoličkih hrvatskih porodica. Svega je tih katoličkih prebjega u obadvije seobe moglo biti jedno 300 kuća. Oni su bili iz onoga naselja na turskoj strani, koje je nosilo ime Predavci. Tako su zvali u Slavoniji one starosjedioce Hrvate, koji su ostali u katoličkoj vjeri, ali su u turskom prodiranju odmah prišli Turcima, te su unišli i u njihovu ratnu organizaciju. U njoj su oni spadali u odrede neredovite vojske, koju su Turci podizali, kada su išli na robljenje i plijenjenje i u velikim ratnim pohodima. Predavaca je osobito mnogo bilo u požeškom sandžakatu oko Virovitice, Soplja i Moslavine, onda u Požeškom polju, oko Đakova, Broda i Osijeka.



(Foto J. Zver, Garešnica)
ŽENA S POCULICOM IZ GAREŠNICE

Po svim tim krajevima održalo se i mnogo starosjedilaca Hrvata katolika. U pakračkom sandžakatu velike skupine Predavaca ležale su oko Cernika i Gradiške, gdje je oko 1600 bilo nekoliko hiljada starosjedilaca katolika. U ostalom dijelu pakračkoga sandžakata starosjedioci Hrvati, koliko ih je poslije turskih provala ostalo, prešli su na islam te nisu ulazili u predavačku ratnu organizaciju. Dovedene Predavce krajiške su vlasti naselile u ivanićkoj i križevačkoj kapetaniji. Do 1610 bilo je novo predavačko i vlaško naselje potpuno raspoređeno, te su nastala nova sela, kojima je Krajina utvrdila zemlje i granice i pripojila ih svojem području. Naselja su nastala na starim posjedima pojedinih plemićkih porodica ili na crkvenim dobrima, zbog čega su zapodijevane parnice između starih posjednika i krajiških vlasti, koje su trajale dugo kroz 17. st. Krajina u toj borbi nije popustila, pomagana od najviših vojničkih zapovjednika i samoga dvora, te je nova sela osigurala svojem području. Doseljenje Predavaca i Vlaha, koji su doveli jedno 8000 čeljadi i oko 2500 ratnika, imalo je za puste pogranične krajeve Počesamlja veliko značenje. Doseljenici su u velikoj mjeri u čuvanju granice pomogli staro tvrđavno naselje, te je cijelo zemljište bilo dobro zaštićeno, a stanovanje osigurano. Od toga vremena nastalo je doseljivanje na te krajiške zemlje u velikom broju i starosjedilaca Hrvata iz susjednih naseljenih krajeva. Krajiške vlasti u svakom su pogledu potpomagale i poticale doseljivanje. Predavci su dobili zemlje u glavnom u zapadnijem dijelu područja, južno od tvrđavnoga vijenca Trema, Sv. Petar, Sv. Ivan, Crkvena i Topolovac, koji ih je zajedno sa Ivanićem, Kloštrom i Križem mogao uspješno štititi. Tu su oni pored svoga jakoga naselja na zemljištu između Ivanića i Dubrave naselili nove sela: Zabrđe, Fuka, Lubenu, Gabrić, Cugovac, Habjanovac, Haganj, Kabal, Farkaševac, Žabnicu i Predavac. Dalje prema istoku Predavci su naseljeni u Rovišću i okolini, te su tu osnovali i selo, koje je po njima prozvano »Predavac«. Po nekoliko predavačkih porodica unišlo je i u Klokočevac i Plavnice, u Kapelu, Martinac i Diklenicu, u Botinac, Lipovo Brdo i u Bilogoru, u sela Moste i Zdelicu. Ubrzo su njihovo naselje pojačali i doseljenici iz susjednih starosjedilačkih sela. Prije seobe Predavaca i Vlaha tvrđavno naselje oko Treme, Sv. Petra, Crkvene i Topolovca bilo je već toliko jako, da njihovo zemljište ti novi doseljenici nisu mogli zahvatiti, nego samo na obodu. Kada je onda cijelo područje osigurano tom seobom i podizanjem tvrđava Svibovca na Česmi i Bjelovara, to tvrđavno naselje snažno je poraslo novim doseljivanjem iz zapadnih susjednih krajeva. Oko 1630 stanovništvo je u Tremi i bližoj okolini imalo oko 100 kuća, u Sv. Petru jedno 120, u Topolovcu, Križu i Jakopovcu oko 80 kuća. U Crkveni je pored tvrđave postojalo dobro nastanjeno podgrađe, koje nije došlo pod Krajinu, te je očuvalo gradske povlastice. Tu je

ležao i plemićki posjed s kmetovima, koje su vlastela dovela iz Kalničkog podgorja i Polonja. Crkvensko je naselje u 17. st. bilo razmjerno najjače na ovom zemljištu. Hrvatski doseljenici osim Predavaca bili su u glavnom iz Kalničkog podgorja, iz Polonja i od Koprivnice. Trema, Sv. Petar, Crkvena i Topolovac dobivali su nasljednika i iz novogradske, đurđevačke i drnjanske Podravine, koji su opet podrijetlom od Koprivnice i Ludbrega. Vlasi su u Počesamlje došli dvostruko jači nego Predavci, te su prema tome stekli i veća područja. Oni su u neprekidanom nizu sela nastanili cijelo zemljište od granice kod Rače, Bedenika, Severina, Orahovca i Kapele sve do Bolča, a u dubinu sve do Sv. Ivana, Crkvene, Topolovca i Zdelice. Zapadno od Bolča pomiješali su se u nekoliko sela sa Predavcima te su tu doprli sve do Glogovnice. Predavci i tvrđavno hrvatsko naselje oko Treme i Topolovca zaustavili su ih u daljem širenju. Njihova snaga bila je najjača oko 1620, kada su činili dvije trećine Križevačke krajine. Od te godine njihov je broj u razmjeru padao, jer nisu dobivali seobama većega prirasta, a Hrvati su novim doseljivanjem, osobito u pograničnim istočnim krajevima, neprestano rasli. Oko 1640 već su Hrvati i Vlasi na selu bili podjednako jaki, a u gradovima Hrvati su bili već mnogobrojniji. Pred tursku katastrofu koncem 17. st. najistočnija su naselja na ovom zemljištu bila do crte od



PJESMA *»Lijepo pjeva za lugom . . .«* iz Utiskana
Po zapisu N. Hercigonje

Zdelice na Trojstvo, otuda na Ciglenu, Orahovac i Bedenik, a odande na Raču i Orlovac na Česmi. U tome istočnome dijelu stanovali su do 1650 samo Vlasi. Kraj istočno od te crte do potoka Grđevice, kojim je tekla državna međa, bio je do 1690 još pust. Istočni dio oko Trojstva Hrvati su počeli naseljivati poslije 1650. Krajiške vlasti htjele su to zemljište oko tvrđave Bjelovara osigurati katoličkim stanovništvom, koje se za tu kolonizaciju javilo u većem broju. Ono je bilo sa područja novogradskoga i đurđevačkoga, od Kalnika i iz naselja oko Treme i Sv. Petra Čvrsca. Glavni je dio naseljenika smjetšen oko stare doturske crkve Sv. Trojstva, koja je zapuštena stajala u blizini potoka Bjelovarske. Na području današnje općine Ivanske naseljivanje je nastalo, kada je popravkom stare tvrđave u Svibovcu na Česmi bila osigurana i lijeva strana Srednjega Počesamlja. Hrvati iz naseljenoga susjedstva nastanili su se u tom kraju najprije oko stare crkve sv. Stefana, gdje su tada postala sela Štefanje i Vlaminac. U isto su doba doseljeni Vlasi prešli Česmu i postavili svoje naselje u Nartu i Kolarevu selu. Nešto kasnije naseljena je i Ivanska, koja je 1679 imala već 36 domova. Doseljenici bili su uglavnom iz Sv. Petra Čvrsca, iz Treme i Kalničkog podgorja. Ispod Kalnika došlo je u Ivansku tom seobom i nekoliko porodica iz staroga plemstva (Crnčići, Levaki, Pomperi i Vrčeki). Južnije od Ivanske, podalje od tvrđave svibovačke, zbog straha od turskih četnika, nije stvarano novo naselje sve do 1690. Kada su između 1687 i 1691 Turci izgubili Slavoniju, Pounje i Liku, te su u Hrvatskoj nastale nove prilike, koje su u velikoj mjeri pogodovale novoj kolonizaciji, i na području, koje zauzima današnji bjelovarski kotar, izvršena su velika kretanja stanovništva i naseljivanja. Činilo ih je i naselje, koje je već postojalo na tom tlu, pa se suseljavalo, i novo, u to vrijeme doseljeno iz drugih bližih i daljih krajeva. Starije hrvatsko stanovništvo, predavačko ili podrijetlom iz susjedstva, prelazilo je na bolje prilike u druga sela ili je stvaralo nove krčevine na pustom zemljištu. Najviše su u tom inverznom naseljivanju sudjelovala mjesta Crkvena, Sv. Petar Čvrstec, Trema i Topoloavc. Ta unutarnja seoba bila je između 1695 i 1704 upućena osobito na zemljište oko Kapele, Diklenice, Trojstva, Rače i Ivanske, dakle u istočnije krajeve, gdje je pustoga tla bilo u izobilju. Tu su tada nastala nova hrvatska sela, a stara su popunjena. Osim toga hrvatski su doseljenici ulazili ponešto i u stara vlaška sela, ili su zajedno sa Vlasima osnivali nova. Područje Sv. Petra Čvrsca, Treme i Topolovca imalo je još oko 1630 jedno 300 kuća. Ono je oko 1700 dalo toliko naseljenika, da je u to vrijeme na njemu prema razmjeru bilo jedno 150 domova manje. Ostali hrvatski doseljenici dolazili su iz svih susjednih naseljenih krajeva, ali je glavna struja bila iz Kalničkog podgorja, Polonja i novogradske Podravine. Od Kalnika i taj put prešle su i mnoge plemićke porodice, koje su u Krajini i u novim prilikama izgubile plemstvo. Kod Vlaha bilo je inverzno naseljivanje i novo naseljivanje u to vrijeme isto tako jako kao kod Hrvata. Oni su, povezani vojnom krajišničkom službom, u tim novim prilikama, u većem broju iz zapadnijih sela pošli dalje na istočnije zemljište, koje je ležalo pusto, te su na njemu osnivali svoja nove sela. To novo naseljivanje pomogle su još tri vlaške struje: jedna, koja je velik broj grčko-istočnih došljaka dovela iz Bosne, druga, koja je na ovo zemljište bila upravljena, dakako u manjem broju, od Like, Banije i Ogulina, i treća, koja je ovamo došla iz staroga, gustoga vlaškoga naselja iz Male Vlaške, sa lijeve strane Ilove i od Grubišnoga Polja. Hrvatska struja naselila je i popunila staro naselje oko Kapele sv. Mandalene. Tada su što raširena što nanovo naseljena sela Kapela, Gornje Plavnice, Klokočevac, Starčevljani, Ćurilovac, Lipovo Brdo, Kloštar, Babotok, Jabučeta i Rakitnica. Župa oko stare crkve sv. Mandalene obnovljena je, pa je 1704 imala 10 sela i oko 130 domova.

U istočnom dijelu tih je godina povećano hrvatsko naselje oko Trojstva, Tomaša i Ciglene, te je prema Vlaškoj osnovana Slovinska Ciglena. Na tom području obnovljena je župa, koja se prvih godina zvala Belovarska, prema potoku, kraj kojega je stajala stara crkva sv. Trojstva. Župa je 1704 imala 9 sela i jedno 160 kuća. Stanovništvo u toj župi brzo je raslo, te su se oko 1730 raširila stara sela i nastala su nova. Župi su pripadala sela: Trojstvo, Kegljevac, Dominkovica i Vrbica, Martinec, Višnjevac, Maglenča, Slovinska Ciglena i Tomaš. U tom kraju naseljeno je u to vrijeme na velikom području stare Mušine oko drevne crkve selo Šandrovac. Po položaju to selo više spada s one strane Bila, te mu je naselje i došlo u glavnom iz Podravine, Mosta i Zdelice. Na područje Rače i Međurečja hrvatsko je naselje počelo prelaziti već oko 1660, pošto je zahvatilo Trojstvo i okolinu toga mjesta. U glavnom ono je naseljeno istom poslije istjeranja Turaka. Obnovljena župa u Međurečju (ime tome selu kasnije je pučkom etimologijom promijenjeno u Međuraču) imala je 1704 jedno 160 kuća u 9 sela, Rači, Međurečju, Dautanu, Nevincu, Orlovcu, Drljanovcu, Sasovcu, Kozarevcu i Slovinskoj Kovačici. U prvim deseticama 18. st. hrvatsko naselje u toj župi naglo je raslo novim doseljivanjem. Ono je dolazilo velikim dijelom od Kalnika iz plemićkoga i neplemićkoga stanovništva.

S lijeve strane Česme hrvatska struja od sv. Petra Čvrsca, Treme i od Polonja zahvatila je u to vrijeme zemljište oko već naseljenoga sela Ivanske. Tu su se nalazile stare doturske crkve Sv. Đure u Đurđiću, sv. Petra u Petrićkoj, sv. Križa u Križiću i sv. Martina u Martincu. Nova su naselja osnovana tada na krčevinama oko tih crkava na starim selištima. Pored njih nastala su i sela Rastovac, Utiskani i Babinci. Isprva spadalo je to cijelo zemljište pod župu Štefanje. Vlasi su uspjeli da tu nasele jedno novo selo, Sredsku, na starom selištu. Vlasi su svojim novim doseljivanjem zahvatili današnji istočni dio bjelovarskoga kotara. Njihova su najistočnija naselja prije te seobe bila Ciglena, Orahovac, Severin i Bedenik. U novoj seobi osnovali su već sela: Babinac, Bulinac, Pisanicu, Lasovac, Pupelicu, Kašljavac, Ravneš, Ribnjačku, Bedeničku, Bačkovicu i Čađavac s mnogobrojnim stanovništvom. Stoga u prvim decenijima 18. st. hrvatska struja nije ni prodirala na to zemljište. Oko 1730 proveden je popis stanovništva u varaždinskom krajišničkom generalatu, te je tom prilikom popisano i područje današnjega bjelovarskoga kotara.

U drugoj polovini 18. st., a pogotovu kroz cijelo 19. st., hrvatsko naselje na ovom zemljištu izvanredno se dobro množilo i razvijalo. Stoga je još u 18. st. među Hrvatima nastalo veliko unutarnje raseljivanje, te je pretičak porodica selio u druga sela. Ovo raseljivanje pada upravo u ono vrijeme, kada se vlaško stanovništvo prestalo ponovo razvijati i kada je počelo nazadovati i izumirati. Hrvati su se onda krenuli useljavati u stara vlaška sela, kupujući zemlje i posjede u njima. U 19. st. naišle su nove hrvatske struje naseljivanja, koje su u velikoj mjeri prodirale u vlaška sela. Velik dio tih novih hrvatskih doseljenika potječe iz Kalničkog podgorja i srednjega Polonja. Novija je struja iz Zagorja, koja se osjeća u zapadnijem dijelu kotara, i iz Podravine, koja se doseljuje u istočniji dio, u vlaška sela oko Kapele, Trojstva, a osobito u severinsku i pisaničku općinu. U drugoj poli 19. st. navedena je ovamo i hrvatska struja iz Gorskoga Kotara i Like. Ona je dovela jedno 250 porodica, koje su dosad razvile preko 400 kuća. Gorani su mnogobrojniji nego Ličani, a jednih i drugih ima više u južnijim, nego u sjevernijim selima. Prema 7000 od 1730 danas Hrvata u bjelovarskom kotaru zajedno s gradom ima jedno 51.000. Oko 1730 Hrvati nisu imali većine na području Gudovca i Severina, a u Pisanici nije ih ni bilo. Danas su oni u severinskoj općini mnogo jači od Vlaha, u gudovačkoj općini pretekli su ih za nekoliko stotina, a u velikopisaničkoj Hrvati nisu daleko od toga, da budu većina. Kako su Hrvati doseljavali na ovo zemljište, tako su donosili i govor kraja, iz kojega su dolazili. Predavci su bili štokavci ikavskoga narječja i stare akcentuacije. Ostali doseljenici bili su čisti kajkavci. Ipak se govor tih hrvatskih naseljenika nije svagdje na tom tlu održao. On se manje ili više mijenjao pod utjecajem ili susjednih hrvatskih sela ili Vlaha iz vlaškoga naselja, u kojih su sela ili susjedstvo doseljenici dolazili. Predavci uz potok Glogovicu primili su s vremenom kajkavski govor svojih susjeda oko Vrbovca, Gradca i Križevaca. Oko Kapele, u Hagnju, Habjanovcu, Vukšinovcu, Kablu, Farkaševcu i drugim okolnim selima, kako su od početka 16. st. živjeli pomiješani sa Vlasima, prešli su s vremenom na jekavsko narječje i novu akcentuaciju. Štokavski govor na tom području farkaševačke općine primili i svi oni hrvatski doseljenici, koji su dolazili iz susjednih kajkavskih krajeva. Takav se govorni proces proveo kod hrvatskih naseljenika svih struja i na cijelom području gudovačke, račanske, severinske i velikopisaničke općine. On je zahvatio i velik dio općine kapelske, cijelu općinu predavačku, jedan dio općine Trojstva i Ivanske. Kajkavski su govor održali naseljenici u Trojstvu, Cigleni, Tomašu i drugim nekim selima toga područja, koji se nisu mnogo miješali sa štokavcima. Ipak su i oni već donekle unišli u taj proces, osobito u narječju. Sačuvali su svoj govor i stari kajkavski doseljenici u Topolovcu, Mostima i u okolnim selima tih mjesta, koji se nekoliko stotina godina naslanjaju na jaki niz kajkavskoga naselja od Drave do Treme i Crkvene. Tako je svoj kajkavski govor održala i Ivanska s okolinom, jer je čvrsto povezana s gustim kajkavskim naseljem u Gariću i velikom dijelu Čazme.

LIT.: R. Lopašić, *Spomenici hrvatske krajine*, sv. I.—III. u Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium, XV., XVI. i XX; Isti, *Prilozi za poviest Hrvatske XVI. i XVIII. vijeka*, Starine, XVII., 151—231, XIX., 1—80; F. Šišić, *Hrvatski saborski spisi*, I.—V.; E. Laszowski, *Habsburški spomenici*, II. i III. sv.; D. Csánki, *Körösmegye a XV ik században;* F. Rački, *Popis župa zagrebačke biskupije*, Starine, IV., 201—229; D. Ruvarac, *Srpska mitropolija karlovačka*; A. Ivić, *Migracije Srba u Slavoniji tokom 16., 17. i 18. stoleća*, u zbirci Srpske kr. akademije, Naselja i poreklo stanovništva, knj. 21; R. Lopašić, *Slavonski spomenici za XVII. viek*, Starine, XXX., 1—176; *Warasdiner Generalat*, I./II. u Zem. arkivu. S. P-ć.

BJELOVUČIĆI, stara pomorska, kapetanska i brodovlasnička porodica u mjestu Janjini na poluotoku Pelješcu. Spominje se već 1540, a dala je 27 pomorskih kapetana i imala u 19. st. 27 brodova na jedra. Poznati brodovi te obitelji bili su nava »Danica«, bark »Vila«, bark »Ljubidrag«, bark »Otac Niko« od 1500 tona, zvan admiralski brod Bjelovučićeve flote, bark »Mati Ane«, koja se razbila u Baltičkom moru. A. P.

1. **Ivan**, ✻ Peru 20. VI. 1889, avijatičar. Odgojen u Parizu, od majke Francuskinje, posvetio se avijatici u školi Farmana (1910). Prvi je preletio iz Pariza u Bordeaux (1910), a 1913 preletio je Alpe od Briga do Domossole. Živi u inozemstvu, ali se osjeća Hrvatom. F. B.

2. **Nikola Stjepanov**, ✻ 1751, † 1834, bio je osnovatelj obiteljskog pomorskog poduzeća u 19. st. i općinski načelnik u Janjini.

3. **Nikola Zvonimir**, ✻ Janjina 11. IX. 1882. Učio je pučku školu u istom mjestu, gimnaziju u Dubrovniku, Travniku i Mostaru, a sveučilište u Zagrebu, Beču i Pragu. Svršio pravnički i filozofski fakultet (povijest). Bio odvjetnik, a zatim upravni sudac. Izdavao je »Hrvatsku riječ« u Dubrovniku. Otkrio je tobožnji grob hrvatske kraljice Margarite u Dubrovniku (v. Šišić, *O hrvatskoj kraljici Margariti*, Dubrovnik 1929). Napisao je oko 40 radnja, od kojih je neke tiskala Hrvatska Akademija i Matica Hrvatska i to iz povijesti, etnografije, antropologije, te pravničke radnje, zemljovide Hrvatske, narodne običaje, pjesme i priče sa Pelješca, političke i državnopravne radnje.

BIBL.: *Pjesme s Pelješca*, Dubrovnik 1910; *Povijest poluotoka Rata* (Pelješca), Split 1921; *Poluostrvo Rat* (Pelješac) u Srpskom etnografskom Zborniku, Beograd XXIII, 1922; *Crvena Hrvatska i Dubrovnik*, Zagreb 1929; *Pripovijesti iz mladih dana*, Mostar 1936.

4. **Stijepo**, ✻ 1783, † 1848, poznati pomorski kapetan, bunio se protiv francuske okupacije Dubrovačke republike, pa je bio zatvoren od Francuza.

5. **Stijepo**, ✻ 1847, † 1901, pomorski kapetan, općinski načelnik i hrvatski narodni zastupnik u dalmatinskom saboru u Zadru. Osnovao je u Sutvidu racionalno gojilište kamenica, zbog čega je bio odlikovan na raznim svjetskim izložbama. A. P.

BJELUŠINA → **Oman.**

BJELUTAK. Zrnasta vrsta kremena bijele boje. Nalazimo ga uložena u kristalastim škriljavcima i paleozojskim stijenama više puta u velikim količinama (→ Kremen). F. T.

BJELUTAK → **Kvarc (lampe).**

BJELYJ, Andrej (pravo ime **Bugaev Boris N.**), ✻ Moskva 27. X. 1880, † 1934, ruski pisac i pjesnik, jedan od vođa ruskog simbolizma. Neumorno i napeto traži smisao života, a za pjesmu traži pravu bît riječi, kako bi od nje načinio savršenu građu za izražaj osjećaja i misli. Književni su mu uzori: Gogolj, Dostojevskij, Nekrasov, Ljeskov, Rozanov, E. T. A. Hoffmann, E. A. Poe. Od njega su zbirke pjesama: *Zoloto v lazuri*, *Pepeo*, *Korolevna i rycari*, *Stihi o Rossii*, *Poslje razluki*, Romani: *Kotik Letaev*, *Prestuplenie Kotika Letaeva*, *Serebrjanyj golubj*, *Kreščennyj kitaec*, *Peterburg*, *Moskovskyj čudak*, *Moskva pod udarom*. Naučnokritičke su mu radnje: *Glosolalija* (o prirodi stiha), knjiga o Gogolju. Uspomene: *Na rubežje dvuh stoljetij*, *Načalo vjeka*, *Meždu dvuh revolucij*. N. F.



ANDREJ BJELYJ

BJERKNES, Carl Anton, ✻ Oslo 1825, † Oslo 1903, norveški matematičar i fizičar. Ispitao je matematički prividne sile, koje u idealnoj tekućini vladaju među kuglama, koje pulziraju, t. j. periodički brzo se nadimlju i smanje. Nalazi njihove analogije s električnim i magnetskim silama. Od 1875 izvodi pokuse, da potkrijepi teoretske rezultate. Postoji sveza tih istraživanja s pokusima V. Dvořáka, na koju upućuje V. Bjerknes (*Die Kraftfelder*, Braunschweig 1909; § 74 Dvořák's Versuch). St. H.

2. **Jakob, sin Vilhelma**, ✻ Stockholm 1897, meteorolog. Ravnatelj vremenske službe u Bergenu (Norveška). Osobito sudjeluje praktički u radu svog oca i norveške meteorološke škole oko proučavanja polarne fronte i njezinih ciklona.

3. **Vilhelm**, sin Carla Antona, ✻ Christiania 14. III. 1862, fizičar i geofizičar. Profesor teoretske fizike u Stockholmu i Oslu; odazvavši se pozivu uređuje 1913 geofizički zavod u Leipzigu i vodi ga do 1917, zatim je u Bergenu, a od 1926 u Oslu. Osobito je značajan njegov rad na području teoretske meteorologije. U zajednici sa svojim suradnicima osnovao je i razradio teoriju polarne fronte kao i valnu teoriju ciklona, te postavio sustav lineariziranih hidrodinamičkih jednadžbi, po kojima je tek bio hidrodinamici otvoren put u teoretsku meteorologiju. Uz to je nastavio djelo svog oca i uspostavio daljnje hidrodinamičke analogije s elektrostatičkim i osobito elektrodinamičkim pojavama.

BIBL.: Glavna su mu djela: *Dynamic Meteorology and Hydrography* (u zajednici s J. W. Sandströmom, T. Hesselbergom i O. Devikom), Washington 1910—1911; *Vorlesungen über hydrodynamische Fernkräfte*

nach C. A. Bjerkens' Theorie, 1900—1902; *Die Kraftfelder*, 1909; *Physikalische Hydrodynamik* (u zajednici sa J. Bjerknesom, T. Bergerom i H. Solbergom), 1935. K. K-i.

BJESNOĆA (*λύσσα*, rabies, Wutkrankheit, franc. rage, tal. rabbia, engl. rabies), zarazna kontagiozna bolest domaćih životinja, divljih mesojeda i ljudi. Infekcija nastaje ujedom, no i prenošenjem sline bijesne životinje na ozlijeđene sluznice ili kožu. Opasnost infekcije je veća, kad je ugriz na licu ili na glavi. Najopasniji su ugrizi velikih pasa i vukova, jer su rane duboke i slabo krvare, radi čega krv ne može splakati virus. Uzročnik je filtrabilni virus, kojega ima u slini, u izlučinama nekih žlijezda (vime, suzne žlijezde i pankreas) i u mozgu. Slina je najinfekcioznija neposredno prije pojave kliničkih znakova bolesti. Vjerovanje naroda, da psi pobjesne od prevelike vrućine ili zime, uzimanja prevruće hrane, neudovoljenog spolnog nagona i t. d., nije ispravno.

Inkubacija kod mesojeda traje poprečno oko 14 dana, kod velikih životinja oko 1 mjesec, ali može trajati i nekoliko mjeseci, pa i do 2 godine.

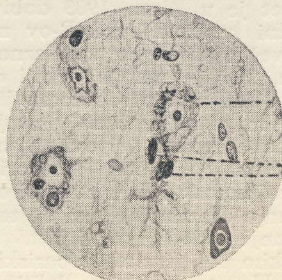
Bjesnoća je bolest poznata već u starom vijeku. U Afristotelovim spisima (4. st. pr. Kr.) spominje se uz opis bjesnoće životinja, da bolest nastaje ugrizom bijesne životinje. Celsus (1. st. pr. Kr.) opisuje bjesnoću životinje i čovjeka te preporučuje, da se rana poslije ugriza ispali, dok Galen (2. st. pos. Kr.) traži, da se rana izreže. Kroz srednji vijek provlači se krivo mišljenje, da su uzroci bjesnoće velika vrućina, žeđ, glad, sprečavanje spolnog nagona i t. d. Tako se mislilo sve do početka 19. st. Zinke je uspio (1804) prenijeti bjesnoću slinom bijesne životinje. Galtier (1879) dokazuje zarazni karakter bjesnoće pokusima na kuniću. Louis Pasteur (1881) donosi epohalno otkriće, da je sijelo bolesti u centralnom živčanom sustavu. Na toj osnovnoj spoznaji izradio je veliki francuski istraživač svoju metodu aktivne imunizacije životinja i čovjeka, poznatu pod imenom Pasteurovo zaštitno cijepljenje proti bjesnoći. Negri (1903) otkriva u ganglijskim stanicama pojedinih dijelova mozga bijesnih životinja i čovjeka specifična tjelešca zvana Corpuscula Negri, koja su od velike važnosti za dijagnozu bjesnoće. U našem narodu zadržalo se do danas krivo vjerovanje o uzrocima bjesnoće. U pojedinim krajevima vjeruju u različite uzroke bolesti. Narod zna i točno opaža, da se bolest prenosi ugrizom bijesne životinje, pa vjeruje, da bjesnoću uzrokuje neki sitni crvić, koji leži pod jezikom bijesne životinje. Posebni majstori po selima i danas podrezuju neukim ljudima žilu ispod jezika i puštaju krv, da ih oslobode od umišljenog crvića bjesnoće. Bjesnoća je raširena uz male izuzetke gotovo u svim zemljama i dijelovima svijeta osim Australije, Engleske, Danske, Švedske i Norveške. Kod nas je bjesnoća raširena više ili manje u svim krajevima, najmanje u Hrvatskom Primorju, dok su otoci slobodni od bjesnoće. Najčešće obole psi (90% svih slučajeva bjesnoće životinja otpada na pse), zatim mačke, svinje, preživači, kopitari, divlje zvijeri (vuk, šakal, lisica i t. d.), glodavci, perad, majmuni i čovjek. Životinje s hladnom krvi (zmije, žabe, kornjače, ribe) posjeduju prirođenu otpornost prema virusu bjesnoće, te ne mogu oboljeti od bjesnoće.

Bjesnoća se u prirodi javlja u obliku pojedinačnih slučajeva ili kao lyssa-epizootija, lyssa-epidemija. Uzročnik bjesnoće je specifični filtrabilni neurotropni virus iz grupe nevidljivih mikroba, koji se mogu procijediti kroz obične sprave za filtriranje bakterija. Virus bjesnoće, koji postoji u prirodi u bijesnim životinjama, nazvao je Pasteur ulični virus (Virus de rue). Prirodni virus, umjetno ucijepljen životinjama, prouzrokuje bjesnoću nakon inkubacije od 15—20 dana. Taj se virus mnogobrojnim prenosima (pasažama) na kuniće i morske zamorce mijenja. Tako promijenjeni virus nazvao je Pasteur Virus fix (Pasažni virus), a služi za izradbu zaštitnog cjepiva (vakcine) protiv bjesnoće. Virus bjesnoće prenosi se na životinje i čovjeka najčešće ugrizom i slinom bijesne životinje kroz otvorene rane na koži ili sluzokoži. Od mjesta ugriza putuje virus perifernim živcima u centralni živčani sustav, u mozak i hrpteničnu moždinu. Iz mozga, gdje se razvija i množi, dospije u velike žlijezde slinavke, koje ga izlučuju u slinu. Tako slina postaje zarazna i sadrži virus u velikim količinama. Za vrijeme bolesti nalazi se virus i u drugim organima i žlijezdama (slezena, nadbubrežna i mliječna žlijezda). Meso, mlijeko i krv bolesnih životinja sadržavaju samo izuzetno virus bjesnoće. Razlikujemo: 1. nemirnu, furioznu i 2. tihu, paralitičnu bjesnoću, a razlikuju se samo po simptomima. Inkubacija iznosi 2—10 tjedana. U zaraženim krajevima poznate su i kraće inkubacije (1 tjedan). Rijetke su duge inkubacije od više mjeseci do 1 godine. Za vrijeme inkubacija životinja izgleda na oko zdrava, ali već 8 dana prije početka bolesti izlučuje u slini virus bjesnoće i može ugrizom i slinom zaraziti zdrave životinje. Kod životinja simptomi teku kroz 3 stadija (stadium melancholicum excitationis i paralyticum). U prvom stadiju psi su nepovjerljivi prema okolini, napose prema stranim osobama, nemirni su, hodaju amo tamo, često zastaju i prisluškuju, nenadano i bez uzroka zalaju, jako su razdražljivi, na vanjske utjecaje reagiraju pojačanim refleksima. Rado se zavuku na tamno mjesto, ali se još odazivaju pozivu vlasnika. Têk im je promjenljiv. Običajnu hranu ostave, ali jedu razne neprobavljive stvari kao kamenje, slamu, triješće, željezne predmete, komade kože, ližu i grizu mjesto, gdje su ujedeni, stenju i teško gutaju. Pogled je nepovjerljiv, škilje (slika 1.) i zjenice su im nejednako raširene. Opažaju se već znakovi klijenuti u pojedinim organima. Bijesni psi su jako nemirni, nastoje pobjeći, trgaju i grizu lanac, kako bi se oslobodili veza. Ako im to uspije, lutaju bez cilja i prevale bez odmora velike udaljenosti, čak i do 100 km. Navaljuju na sve, što im dolazi u susret i upuštaju se u borbu sa psima bez obzira na njihov broj. U toj borbi bijesni pas nikada ne zalaje niti zacvili. Ako se napadnuti psi razbježe, on ih ne proganja, već produži svojim putem. Na čovjeka navaljuje, čim mu dođe u susret, ili mu nečim svrati na sebe pozornost. Glas mu je promijenjen, lajanje prelazi u tuljenje. Donja čeljust je obješena, usta otvorena, a iz njih neprestano curi slina. U zadnjem stadiju klijenuti brzo napreduju. Od paralize stražnjeg dijela tijela ne može pas više ustati i ugine od opće slabosti. Bolest traje 4—7 dana. Kod konja se javi svrbež na mjestu ugriza, pa nemir i jaka razdražljivost, kopanje nogama, nestalan pogled, agresivnost prema drugim konjima, ljudima, a napose psima. Grizu razne predmete, kao na pr. jasle, često tolikom žestinom, da im od toga pukne donja vilica. U bolesti se pojača spolni nagon, javi se griz (kolika) i paraliza. Kod goveda se u bjesnoći očituje nemir, razdražljivost i agresivnost. Napadaju druga goveda, ljude, a osobito pse. Kopaju zemlju rogovima i nogama, promuklo muču i teško gutaju, dok se ne javi paraliza. Kod ovaca i koza vide se jednaki znakovi, ali često bez stadija bjesnila.



Sl. 1. POGLED BIJESNOG PSA I KLIJENUT DONJE VILICE (*Hutyra-Marek I.*)

Kod čovjeka osim pojava navedenih za životinje udara u oči velik strah, teškoća gutanja radi reflektornih grčeva ždrijela, jednjaka i organa za disanje. Simptoni su poznati pod imenom: 1. hidrofobija (strah od vode), 2. fotofobija (strah od svijetla), 3. aerofobija (strah od propuha), 4. hiperakuzija (preosjetljivost slušnoga osjetila) i 5. ozmofobija (preosjetljivost njušnoga osjetila). Ti su simptoni znak prenadraženosti živčanog sustava radi djelovanja virusa i njegovih specifičnih toksina u ganglijskim stanicama mozga. Dijagnoza se osniva na kliničkom nalazu i rezultatu laboratorijskog pregleda. U ganglijskim stanicama mozga bijesnih životinja nalaze se ulošci, Negrijeva tjelešca. (Slika



(*Hutyra-Marek I.*)

Sl. 2.

2.). Ako se ta tjelešca ne nađu, valja cijepiti kuniće i štakore, koji, ako mozak potječe od bijesne životinje, redovito obole u roku od 10—30 dana. Profilaktično zaštitno cijepljenje zavisi o brzoj primjeni zaštitnog cjepiva (vakcine) poslije ugriza. Klasična Pasteurova metoda izrađena je 1884 u Parizu, a prvo zaštitno cijepljenje izvršeno je u Pasteurovovu zavodu u Parizu 7. VII. 1885. S vremenom su nastale različne izmjene klasične metode. Svako zaštitno cjepivo (vakcina) protiv bjesnoće sadržava ili živi, virulentni virus, ili fizikalnim i kemijskim sredstvima oslabljen virus ili mrtvi virus-fix. Najveći se stupanj imuniteta postizava 2—3 tjedna nakon imunizacije. Imunitet traje dugo (više mjeseci i godina) poslije toga vremena, postepeno i nestaje, ali se može revakcinacijom pojačati. Na prijedlog I. međunarodne konferencije o bjesnoći u Parizu 1927 dopuštena je osim klasičnih metoda imunizacije i primjena avirulentne antirabične ether-phenol vakcine. Metoda je u svijetu poznata kao rapidna standard Eter metoda, a izradio ju je u Pasteurovu zavodu u Novom Sadu između 1923—1927 dr. A. Hempt.

Suzbijanje. Borba protiv bjesnoće kod nas osniva se na zakonu o suzbijanju stočnih zaraza od 1928. Stroga primjena vet.-redarstvenih mjera je najuspješnije sredstvo za suzbijanje bjesnoće. Te se mjere uglavnom sastoje u evidentiranju pasa i tamanjenju svih pasa bez gospodara. U svrhu točne evidencije uveden je porez na pse. Evidentirani psi nose znaćku. Bijesni psi i oni koji su došli s njima u dodir, moraju se ubiti. Psa, koji ugrize čovjeka, valja na siguran način zatvoriti i promatrati. U gradovima i zaraženim krajevima određuje se zatvor pasa (kontumac). Psi moraju nositi brnjicu, vode se na uzici i t. d. Životinje, koje su sumnjive, da su zaražene, promatra veterinar kroz 3 mjeseca. Veterinarsko-redarstvene mjere mogu se upotpuniti cijepljenjem. Ugrizene domaće životinje, osim pasa, cijepe se i poslije infekcije, i to tri puta u roku od 3—6 dana. Cijepiti treba što prije iza ugriza. Pse i mačke je zabranjeno poslije infekcije cijepiti. U krajevima, gdje često vlada bjesnoća, cijepe se psi prije infekcije. Da se postigne uspjeh, valja cijepiti sve pse iste okoline. Cijepljenje je jednokratno. Ako u mjestu bukne bjesnoća, vrijede za cijepljene pse svi vet.-redarstveni propisi kao i za necijepljene.

LIT.: A. Högyes, *Lyssa (Hölder*, Beč 1897); V. Babes. *Traité de la rage* (Baillière et fils, Pariz 1912); C. Heller, *Die Schutzimpfung gegen Lyssa* (G. Fischer, Jena 1906); A. Marie, *La rage* (Masson, Pariz 1901); *Étude expérimentale sur la rage* (Domet fils, Pariz 1909); A. M. Simson, *Facts and problems of rabies* (Washington 1912); A. Aujeszky, *Methodik der Schutzimpfung bei Tollwut*. Abt. XII; Abderhalden, *Priručnik* Urban i Schwarzenberg (Berlin—Beč 1922); S. Palmović, *Bjesnoća* (Zagreb 1930, izdanje Hig. zavoda i Škola Nar. Zdravlja); Isti, *Pasteurov zavod u Zagrebu od osnutka do konca 1937* (27. XII. 1918 — 31. XII. 1937). Liječnički Vjesnik br. I., 1939; Priručnik Kolle-Wasserman i Kolle-Hetsch: Pisci Frosch, Marx, J. Koch i Rothermundt; Priručnik Kraus i Levaditi: Kraus, A. Marie; M. Nikolić, *Bjesnilo* (Novi Sad 1931); F. Schweinburg, *Neuere Ergebnisse der Tollwutforschung*, XX. sv., Ergebnisse der Hygiene, Bakteriologie Immunitätsforschung und Experim. Therapie (Weihardt, Berlin 1937); Remlinger i Bailly, *Étude sur la rage* (Masson, Pariz 1938). Sl. P. i A. H.

BJEŽANJE SA SELA → Selo.

BJÖRNSON, Björnstjerne, ✻ Kvikne 8. III. 1832, † Pariz 26. IV. 1909, norveški pripovjedač i dramatik. Uz Ibsena najveći predstavnik »velikog doba« moderne norv. književnosti, t. j. epohe borbe za emancipaciju Norveške od Švedske u političkom, a od Danske u kulturnom pogledu. G. 1852 dovršio studije, 1853—1856 živi kao pisac u Kristijaniji (Oslo), 1858 naslijedio Ibsena kao ravnatelj kazališta u Bergenu, 1865 ravnatelj kazališta u Kristianiji. Bavi se politikom, 1860, pošto ga je stranka »amputirala« radi prevelikog radikalizma, polazi u Rim, 1862 u Njemačku i Pariz, 1865 vodi Christiania-teatar, 1870—71 »Möllergatens Theater« u Kristianiji, 1873 odlazi na jug, zatim u Njemačku, Ameriku, Pariz, 1887—88 drži turneju predavanja za reformu braka, 1898—99 opet je u Rimu, 1903 dobiva Nobelovu nagradu. Vrlo opsežni književni rad B-ov neizjednačen je, premda je u Norveškoj postigao popularnost daleko brže i lakše nego Ibsen, koji je mnogo dublji od njega, ali je B. žešći i gibljiviji. Mladež je predobio svojim nacionalizmom, starije solidnošću pisanja, žene nastojanjem oko reforme ženidbe, seljake svojim pripovijetkama iz gorštačkog života (koje su i najbolje što je stvorio: *Synnöve Solbakken, Arne, Veseo momak* i dr.). B. je širok, retoričan, epskiji od Ibsena, manje dramatičan, uvijek tendenciozan i zato umjetnički manje jednostavan i čist.

G. 1909 polemizira s madžarskim političarima u pariskim i londonskim novinama u korist Hrvata i Slovaka. Političar, novinar, pučki govornik i vjerski propovjednik, žrtvuje često umjetnost konkretnoj, praktičnoj ideji, pri čemu nije dovoljno strog prema sebi, nego promjenljiv, lako zagrijan. Nema Ibsenove unutarnje istinitosti nego više aktuelne borbenosti oko političkih, socijalnih i vjerskih problema vremena. Stoga je postao izražajem norv. građanskog staleža, a mladost ga je — jer ne voli kompromisa — mrzila. Umjetnički je najjači u poetičnom, neposrednom crtanju prirode i pučkog života.


BJÖRNSTJERNE BJÖRNSON

Djela mu pripovjedačka i dramska obuhvataju dvije periode: 1. crtanje pučkog života u prip., a historijskih pojava u drami, od prilike do 1875; 2. realizam s borbenim stavom prema aktuelnim problemima, srodnost s Ibsenom. Pripovijetke i romani: 1. *Synnöve Solbakken* (1857, hereditarnost, ponajbolja B.-ova prip.), *Arne* (1858, zauzimanje za nezakonitu djecu), *En glad gut* (Veseo momak 1859, protiv staleških opreka); 2. *Det flager i Byen og på Havnen* (Zastave nad gradom i lukom 1884, kompozicijski neskladan veliki roman o feminizmu, hereditarnosti, pedagogiji, vjeri, životu), *På Guds Veie* (Po Božjim putovima 1889), *Stöv* (1881, vjerski problemi), *Mors Händer* (Majčine ruke 1892, odricanje), *Absalons hår* (A.-ova kosa 1893, spor između askeze i instinkta). Drame: 1. historijske: *Mellem Slagene* (1856), *Kong Sverre* (1861), *Sigurd Slembe* (trilogija 1861, motiv sličan Ibsenovim »Krunskim pretendentima«: uspon do prijestolja pročišćenjem strasti), *Sigurd Jorsalfarer* (1872); 2. realističke: *Redaktören* (1875, trovanje privatnog života žurnalizmom), *En fallit* (Stečaj 1876, pogubnost spekulacije i kramarstva), *Kongen* (Kralj 1877, politički stav protiv unije sa Švedskom), *Leonarda* (1878, odnos muža i žene), *Det ny System* (Novi sistem 1879, istinoljubivost društva), *En hanske* (Rukavica 1883, feminizam, zahtjev monogamije muškarca), *Over ävne* (Nad snagu, 1883, 1895, na njem. prev. »Über unsere Kraft«, ovisi li Božja odluka o našoj vjeri i snazi volje, pendant Ibsenovu »Brandu«), *Laboremus* (1901, socij. drama, optimizam rada i života). Pjesme: *Digte og Sange* (Pjesme i popijevke 1870, u pučkom srdačnom tonu, pravom uspjehu smeta polemička nota).

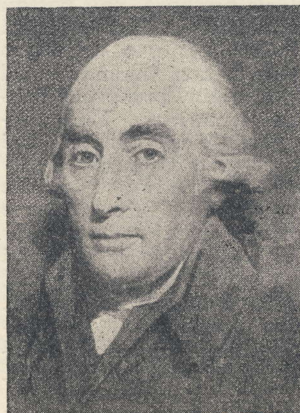
BIBL.: *Samlede Voerker* (sabrana djela u 12 sv.), Kristijanija 1910—1911.

LIT.: Ch. Collin, *B. Björnson*, I./II., Kristijanija 1902—1907; G. Nekkel, *Björnson und Ibsen*, Berlin 1921. Lj. M.

BŁACHOWSKI, Stefan, ✻ Opava 19. V. 1889, poljski filozof. Učio je u Lavovu, Beču i Göttingenu. Od 1921 je redovni sveučilišni profesor u Poznanju. Borio se za oslobođenje Lavova 1919, sudjelovao je 1920 u ratu između Poljaka i boljševika. Uređivao je filozofski časopis »Kwartalnik Psychologiczny«.

BIBL.: *Studien über den Binnenkontrast* (1913), *Nastawienia i spostrzeżenia* (1917), *Stıuktura typów wyobrażeniowych* (1924), *Sur la psychologie et la psychopathologie de la suggestion* (1928), *Zagadnienie twórczości naukowej* (1928), *Arithothymic inclination in youth* (1930), *Wyniki psychologji pedagogicznej* (1933). J. B-ć.

BLACK BALL LINE, brodarsko poduzeće, koje je otpočelo 1816 rekordnim vožnjama preko Atlantika, kako bi što prije stigle sirovine iz Amerike u engleska odredišta. Osnivanjem B. B. L. otpočelo je u pomorstvu doba znamenitih Clippera. A. P.


JOSEPH BLACK

BLACK, Joseph, ✻ Bordeaux 1728, † Edinburgh 1799, škotski liječnik, kemičar i fizičar. Bio je u Glasgowu predavač kemije i profesor anatomije, a od 1766 profesor kemije u Edinburghu. Otkrio je »vezani plin« (ugljičnu kiselinu). Unaprijedio je nauku o toplini, te je glavni osnivač kalorimetrije. Ošto je razlikovao toplinu od temperature, uveo je pojam »kapacitet tvari

za toplinu (specifična toplina), otkrio je latentnu toplinu taljenja i isparivanja. Priklanjao se tvarnoj teoriji topline, ali je dobro lučio činjenice od hipoteza. Pobijao je mišljenje, da postoji i neka »tvar zime«. St. H.

BLACK-BAND → **Blakband.**

BLACKBURN, 1. djelatni vulkan Mount B. od 4920 m visine u Vrangelovu gorju (Wrangell Mountains)na Alaski. 2. Grad na plovnom kanalu iz Leedsa u Liverpool, na zapadu Pennina u grofoviji Lancashire. U njemu je već u 18. st. procvala pamučna industrija, a kasnije je na bogatstvu ugljena osnovana također industrija željeza i strojeva, pa ima danas preko 150 tvornica i 130.000 stan. N. Ž.

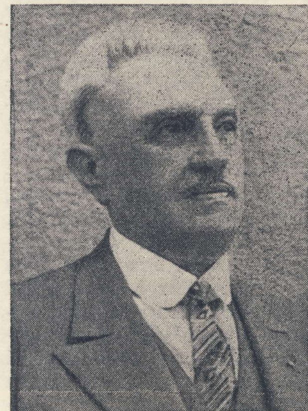
BLACKBURNE, Harry Joseph, ✻ 1841, † 1924. Najveći engleski šahist i jedan od najgenijalnijih majstora. Osvojio niz nagrada na turnirima. Pobjednik u Londonu 1872 i 1886, u Berlinu 1881 i Herefordu 1886. Sačuvao je snagu i u dubokoj starosti. Đ. B.

BLACKPOOL, engleski grad grofovije Lancashire na obali Irskoga mora, 110.000 stan. Ima znatan ribolov i lijepa kupališta, koja se od zapadno-engleskih najviše posjećuju. N. Ž.

BLACKSTONE, Sir William, ✻ London 10. VII. 1723, † London 14. II. 1780, započeo je svoju pravničku karijeru kao odvjetnik. Od 1753 do 1766 predavao je na sveučilištu u Oxfordu u raznim svojstvima. Ta su predavanja osnovi njegova djela *Commentaries on the laws of England* u 4 sv. (1765—1769). Ono ga je učinilo slavnim i uvrstilo među klasike anglosaksonskog prava. Sastoji se od uvoda i četiri dijela: osobna (javna i privatna) i stvarna prava, naknada štete (privatno nepravo) i kazneno pravo. Za života pisca izašlo je djelo u 8, a nakon njegove smrti u još 15 izdanja. Uz to je napisao više drugih djela. Bio je i član parlamenta, a umro je kao sudac visokog suda (court of common pleas). Pravno shvaćanje toga pisca tipično je englesko, konzervativno, vodeći računa o tradicijama, optimističko, ali i dinamičko. S. F-k.

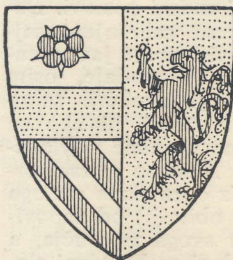
BLAČINA je planina na granici Bosne i Hercegovine, između rijeke Rame i rječice Doljanke, koja kod Jablanice utječe u Neretvu. Najviši vrh je Pasja Stijena 1689 m. Na podnožju te planine uz rijeku Ramu vodi cesta Prozor—Rama—Jablanica—Mostar. N. P.

BLAGAIĆ, Kamilo, ✻ Boričevac 16. III. 1861, † Zagreb 7. IX. 1933, mikolog. Svršivši gimnaziju u Zagrebu i Karlovcu studirao je u Beču pravo. Boraveći kao student kod svoje sestre u Bosni skupio je građu za svoju knjigu *Hrvatske narodne pjesme i pripoviedke iz Bosne,* štampane u Zagrebu 1886. Bio je činovnik kod željeznice i napredovao je do višeg inspektora. Već za službovanja u Gorskom Kotaru bavio se gljivama. Kasnije je publicirao nekoliko radnja, dijelom u časopisu Hedwigia (1918), a dijelom u Glasniku Hrv. prirodosl. društva (1921 i 1923). G. 1931 izdao je knjigu *Gljive naših krajeva* s brojnim prekrasnim bojadisanim tablama, koje je velikim dijelom naslikao. I. P.

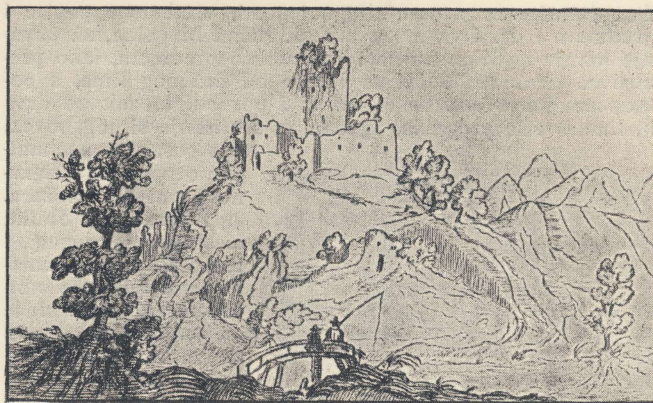


KAMILO BLAGAIĆ

BLAGAJ, ime više hrvatskih mjesta. 1. B. na rijeci Buni, selo u Hercegovini u dnu Bišća polja na podnožju Podveleža. Na strmom kršu iznad vrela Bune — koje probija iz duboke pećine, stvarajući prekrasno jezerce, zeleno kao smaragd — podiže se stari grad B., koji narod naziva Šćepangradom po nekadašnjem njegovu gospodaru hercegu Stjepanu. Taj se grad spominje već kod Porfirogeneta za narodnih vladara pod imenom Bona. U njemu su ostatci dvora vlastele Kosačina plemena s pogledom na prekrasni ljetnikovac bosanskih kraljeva, zvan Bišće u Podgrađu. Herceg Stjepan Vukčić proveo je u njemu svoj vijek, a 1382 boravi u njemu bosanski kralj Tvrtko, gdje prima poslanstvo dubrovačke republike. G. 1452 dolazi u tom gradu do sukoba između hercega Stjepana i njegova sina Vladislava. Vladislav ga ote ocu 1464, ali ga već 1465 zauzimlju Turci, koji ga konačno prepuste zubu vremena. U 17. st. B. je već ruševina, pa i muslimani ostaviše u njemu svoju džamiju, da stvore novo naselje na Buni — današnje selo B., koje je već u 17. st. imalo 170 kuća. B. ima i svoju katoličku župu od g. 1628, a ima s okolišnim selima 1938 katolika. Crkva presv. Trojstva sagrađena je 1908. Kilometar od staroga grada nalaze se tragovi rimskoga grada.



GRB PORODICE BLAGAJSKI-URSINI



SLIKA BLAGAJA NA KORANI U 17. STOLJEĆU (Po Pieronijevu nacrtu)

LIT.: Ć. Truhelka, *Naši gradovi,* Sarajevo 1904; K. Draganović, *Opći šematizam katoličke crkve u Jugoslaviji,* Sarajevo 1939. V. Ž.

2. B., na rijeci Sani (pritoku Une), tvrdi grad loze Babonega, prozvane po njemu knezovi Blagajski. Podignut je početkom 14. st. nad dolinom potoka Lučice ili Rijeke, koja utječe u Sanu kod željezničke postaje Blagaj. Slabo sačuvane ruševine zove narod po imenu susjednoga sela Dervišikula. Predgrađe postoji i danas kao selo Blagaj s obje strane Sane. Povijest knezova Blagajskih → Babonići.

LIT.: Ć. Truhelka, *Naši gradovi,* Sarajevo 1904. J. Š-k.

BLAGAJ HRVATSKI, leži na Korani. Njemu nasuprot na lijevoj obali Korane bila je župna crkva već 1334, koja se spominje 1501 pod patronima sv. Kuzmom i Damjanom. U 15. st. spominje se današnji Blagaj (Hrv.) pod imenom Blagajskog Turnja. Dobra no Korani u okolini današnjeg Blagaja bijahu već 1265 u posjedu Babonića. Koncem 16. st. preuzimaju obranu grada krajiške straže pod Petrom Radojčićem, zvanim Delišimunovićem. S knezovima Stjepanom i Franjom nestaje rod Blagajski sa Korane u Hrvatskoj (Stjepan Blagajski poginu kod Zvečaja 1598). Kad su Hasan-pašine čete zaposjele Hrvatsku do Kupe, ostaviše krajišnici Blagaj.

LIT.: R. Lopašić, *Uspomena na put u Slunjsku krajinu 1865.* V. Ž.

BLAGAJNA, određeni prostor unutar nekih poslovnih prostorija, često posebno ograđen, za uplate i isplate novca,



BLAGAJ NAD BUNOM

ili spremište za novac, dragocjenosti, vrednosne papire i predmete i dr. Ova može biti: 1. ručna blagajna, za čuvanje manje količine novca i vrednosnih predmeta, lako prenosiva. Gradi se u obliku kutije od čeličnog lima, s poklopcem i bravom. Često sadrži i posebni uložak od drva ili lima s više pregrada, zgodan za sortiranje sitnog novca, bez osobite mehaničke otpornosti i sigurnosti protiv požara. 2. Blagajna u obliku masivno građenog i teško pokretnog ormara, s većim spremišnim prostorom. Glavni je tu zahtjev što veća sigurnost protiv provale i požara. Prvi uzorci takovih blagajna, iz kojih se je razvila današnja moderna konstrukcija, bili su građeni od debele hrastovine, izvana obložene željeznim limom i vješto sastavljenom i ukrašenom bravom. Danas se grade od čvrstog čeličnog lima. Umjesto prijašnjeg spajanja limova na uglovima s pomoću krutnoga željeza upotrebljava se posebno profilirano željezo, koje ima osim veće mehaničke otpornosti i ljepšu formu. Gotovo sve moderne konstrukcije imaju jednu vanjsku i jednu unutarnju limenu oplatu. Radi što veće otpornosti protiv provale ispunjena je šupljina između te dvije oplate masivnim i armiranim betonskim zidom, čeličnim tračnicama ili drugim otpornim čeličnim profilima. Kod osobito čvrstih konstrukcija ima zid više čeličnih stijena, međusobno povezanih gusto poredanim čeličnim svornicima. Preostala šupljina može se još ispuniti betonom. Spremišni prostor blagajne sačinjava često posebni limeni ormarić, umetnut u unutrašnjost tako, da između njega i stijena ormara ostaje neki razmak, što treba da povećava sigurnost spremišta protiv požara. Prostor spremišta razdijeljen je u više pretinaca. Osobita se pažnja osvećuje konstrukciji vrata s gledišta nepropusnog zatvaranja te konstrukciji brave i ključeva. Otvaranje brave vrši se često sa dva i više različitih ključeva. Nepoželjno otvaranje blagajne u neuredovno vrijeme pokušali su spriječiti ugradnjom posebnog mehanizma, koji automatski otvara bravu u određeno vrijeme, t. j. na početku uredovanja. J. H.


NADGROBNI SPOMENIK KNEZA GRGURA BLAGAJSKOG IZ G. 1521
Knin, Muzej hrvatskih starina

BLAGAJSKI → **Babonići.**

BLAGDANSKA PECIVA → **Peciva blagdanska.**

BLAGDANI ili **svetkovine.** Po svojoj prirodi treba čovjek u životu početke časova, pa i dana, u kojima mu se duša bavi višim mislima, čuvstvima i htijenjima, da se tako nekako podigne, osvježi od svagdanjega rada i jednoličnosti. Budući da je društveno biće, nastoji da te časove duševnoga podignuća i društveno proslavi. Kako naročito religija može dati takvih časova i dana, ima svaka svojih svečanosti, kojima ljudi nastoje dočarati, nekako unaprijed proživjeti nebeske radosti i ujedno se obnoviti od svagdašnjosti.

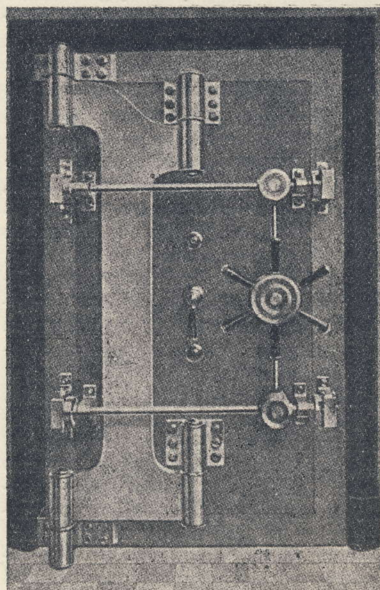
Kršćanski su blagdani ili svetkovine dani, kad se spomen na svete događaje ili osobe slavi naročito službom Božjom, a u neke se i odustaje od posala, što ometaju dušu. Crkva ne slavi svoje blagdane, spomendane, onako kako se u građanskom životu slave spomendani raznih događaja i lica, nego ona spominjući se vjerskih događaja i osoba omogućuje ujedno i milosti, s pomoću kojih može kršćanin proživljavati Kristov život i nasljedovati svete, jer je kod svake euharistijske službe tajanstveno nazočan Krist, koji dijeli otkupiteljske milosti.

Pored nedjelja, bdjenja i blagdana, na koje slavimo tajne našeg otkupljenja, uskrsnoga i božićnog kruha, nalaze se u crkvenom kalendaru još i drugi blagdani. Već u 3. st. stalo se sve više razvijati štovanje svetih mučenika. Kad su za Crkvu svanuli dani slobode (313), ono je još većma poraslo. To je štovanje imalo mjesni značaj. Mučenike su štovali ondje, gdje su poginuli ili bili pokopani, zatim u crkvama, u koje su bila prenesena njihova tjelesa. One, koji su bili mučeni, ali su ostali na životu, zvali su ispovijedaocima. Poslije progona zvali su ispovijedaocima i one, koji nijesu bili mučeni, nego su svetim svojim životom svjedočili za Kristovu vjeru. Takav je prvi ispovijedalac bio sv. Martin, biskup u Toursu. U Rimu su štovali ispovijedioca sv. Silvestra papu. Ali kao što je štovanje mučenika imalo mjesni značaj, tako je imalo i štovanje ispovijedilaca.

Istom kad se rimski Sakramentarij u 8. i 9. st. posvuda na zapadu poprimio, nasta opći kalendar zapadne Crkve. Pomalo su u taj kalendar ulazili i novi blagdani Gospodnji, Bl. Djevice Marije te biskupski i redovnički sveci. Toj velikoj različnosti doskočio je papa Pijo V. propisavši, da se rimski kalendar ima posvuda držati. Pojedine su biskupije mogle s odobrenjem Apostolske Stolice imati još i svoj poseban kalendar. U nj mogu sada ući samo oni sveci, koji su se u dotičnoj biskupiji rodili, živjeli, umrli ili im se ondje čuvaju znatnije moći ili su napokon s njom u kakvoj posebnoj vezi.

Od 4. st. svetkovali su se neki veći blagdani kroz 8 dana (osminom). No istom u 7. st. počeli su i blagdane nekih svetih svetkovati osminama, ali samo 1. i 8. dan. Od 12. i 13. st. stale su se umnožavati osmine, i poče se svetkovati svaki dan u osmini. Taj je način promicao franjevački red. Pio V. smanji broj osmina, a Pio X., opet uvede, da se neke osmine slave samo 1. i 8. dan.

U srednjem su se vijeku blagdani veoma umnožili, naročito u nekim biskupijama. Tomu se nije čuditi, jer su ljudi imali živu vjeru i uglavnom nisu zanemarivali misao na vječni život. No kad je ta težnja s vremenom u mnogima oslabila, a socijalne se prilike pogoršale, vidjelo se, da ima previše zapovijedanih blagdana. Zato je papa Urban VIII. dokinuo neke blagdane i točno odredio, koji se blagdani imaju svetkovati kao zapovijedani po cijeloj Crkvi. Opomenuo je biskupe, da ne uvode novih blagdana. Neke su biskupije i zemlje tražile i dobile različite povlastice. Ponovno se pokazala potreba, i papa Pio X. je smanjio broj blagdana, ali je ujedno preporučio, da se na dokinute blagdane u crkvama vrši služba Božja, kako se i prije vršila, i da vjernici, ako već moraju raditi, barem budu kod mise i čuju riječ Božju. Sada su u cijeloj Crkvi samo ovi zapovijedani blagdani: sve nedjelje, Božić, Obrezovanje (ili Nova godina), Bogojavljenje, Uskrs, Uzašašće, Duhovi, Tijelovo, Bezgrešno Začeće Bl. Dj. Marije, Velika Gospa, Sv. Josip (19. III.) Sv. Petar i Pavao, Svi Sveti. Ako je gdje koji blagdan od nabrojenih zakonito dokinut ili prenesen, ne smije se ništa mijenjati bez Svete Stolice. Na zapovijedane su blagdane vjernici dužni pribivati sv. misi i ne smiju raditi težačkih poslova; isto su tako zabranjeni javni sudski poslovi. Dalje su zabranjeni sajmovi i druge javne kupnje i prodaje, osim ako je drukčiji zakoniti običaj, ili ako su dane posebne povlastice. Nesamo mjesni ordinariji, nego i župnici mogu oprostiti iz opravdana razloga svoje podložnike (pojedince i pojedine obitelji) od zapovijedanog svetkovanja blagdana i izvan svoga područja, a strance na svom području. Nezapovijedani se blagdani slave samo u crkvama službom Božjom. Jedni se blagdani svetkuju u cijeloj Crkvi (općeniti), drugi samo u pojedinim


VRATA NA MODERNOJ OKLOPLJENOJ BLAGAJNI

biskupijama, mjestima, pokrajinama, zemljama, redovima (posebni). Ima blagdana, koji se svetkuju uvijek na isti dan u mjesecu, na pr. Božić, Obrezovanje, Bogojavljenje i dr. (nepomični); drugi se svetkuju na isti dan u tjednu, ali se njihov mjesečni datum mijenja prema svetkovanju Uskrsa, na pr. Uzašašće, Tijelovo i dr. (pomični). Blagdani se još razlikuju i obredom, većim ili manjim. Najvećeg su obreda s povlaštenom osminom: Uskrs i Duhovi, Bogojavljenje i Tijelovo, Božić, Uzašašće i nezapovijedani blagdan presv. Srca Isusova. Iza tih dolaze blagdani, koji su trajno smješteni na svoje nedjelje: blagdan presv. Trojstva na 1. nedjelju po Duhovima, i blagdan Krista Kralja na posljednju nedjelju u listopadu. Iza njih se redaju drugi blagdani po svojim obrednim stupnjevima: neki imaju osmine, a drugi su bez njih. Jedni imaju bdjenja (vigilije), drugi ih nemaju.

Crkva je svojim kalendarom izradila pravo remek-djelo religijskih dana i blagdana.

LIT.: *Breviarium Romanum*; CJC can. 1245, 1247—1249; Kniewald, *Liturgika*; Fr. Ušeničnik, *Katoliška liturgika*; Eisenhofer, *Handbuch der Kath. Liturgik*, I.; *Lexikon für Theologie u Kirche*, III. B. S.

BLAGO, neko pokretno i nepokretno dobro, u tvarnom i umnom smislu, napose bogatstvo, imutak, osobito u novcima, dragocjenostima. Blago (ispor. i blašče) znači i stoku, živinu, što dakako sačinjava tvarno bogatstvo. — U narodu je mnogo rašireno pričanje i vjerovanje o zakopanom blagu, koje zna i »cvasti«, t. j. očituje se plamičkom; nalazi se u zemlji, pod ruševinama, u pećinama, a zakopali su ga Grci, Turci i t. d.; čuvaju ga zmajevi, duhovi, vragovi, tilisumi. Nalazi se s pomoću osobite trave zvane »raskovnik« (paprat), čarobnjačkih formula i slič. Zakopano se blago može iskopati samo uz veliku opreznost (u svoje vrijeme, čistoća tražioca, učarani krug, neustrašivost).

LIT.: V. Bogišić, *Zbornik sadašnjih pravnih odnošaja*, Zagreb 1874; ZNŽO, V. (1900). M. S.

BLAGODAT POPISA → **Nasljedno pravo.**

BLAGOEV, 1. Dmitrij, ✻ Zagoričane (Kostursko) 1855, † Sofija 1924, osnivač i teoretičar socijalističko-marksističkoga pokreta u Bugarskoj. Srednje i visoke škole svršio je u Moskvi i Petrogradu. Osnovao je 1897 list »Novo vreme« i uređivao ga mnogo godina. Napisao je povijest socijalizma u Bugarskoj i djelo o gospodarskom razvitku Bugarske.

LIT.: N. G. Dančov i I. G. Dančov, *Blgarska enciklopedija*, Sofija 1936. I. E.

2. Nikola P., suvremeni bugarski pravni historičar, poznati profesor sveučilišta u Sofiji. Osim opsežne povijesti staroga bugarskog prava u 4 dijela (*Istorija na staroto bălgarsko državno pravo*, 1906, 1930) ima i više rasprava s područja bugarske pravne i političke povijesti (*Izvor za istorijata na bălgarskoto pravo, Responsa Nicolai Papae I. ad consulta Bulgarorum*, Sbornik na Bălg. akad. VI., 1916; *Knjaz Krum*, Godišnik na Sofijskija univ., Jurid. fak. XIX., 1923—24; *Proizhod i harakter na car Samuilovata državа*, isto XX. 1924—25; *Car Boris II.*, isto XXV. 1929—30). Pokušao je objasniti pojavu bogumilstva na temelju spisa prezbitera Kozme (→ bogumili). Učinio je to u dvije rasprave: *Pravni i socijalni văzgledi na bogomilitě*, 1912, i *Besedata na prezvitera Kozma protiv bogomilitě*, 1923. U prvoj zastupa mišljenje, da je bogumilstvo reakcija starih društvenih i pravnih shvaćanja na novi društveni i pravni poredak, koji je unosilo kršćanstvo, a u drugoj nastoji dokazati, da bogumilstva kao vjerskog pokreta nije bilo i da je ono izmišljeno kao sredstvo političke borbe. U savezu s time dotaknuo se pitanja »crkve bosanske«, dokazujući njezinu pravovjernost. Analiza Kozmina teksta, s koje B. polazi, pokazuje nedostatke, koje je podložio kritici J. Trifonov u svojoj studiji *Besědata na Kozma Presvitera i nejnijat avtor*, 1923. J. Š-k.

BLAGOJEVIĆ, 1. Adam Tadija, ✻ Petrijevci kod Osijeka oko 1746. G. 1771—97 služio u Beču kod Ilirske dvorske deputacije i u Ugarskoj dvorskoj kancelariji. B. je slab pisac, no za Slavoniju najizrazitiji propagator jozefinskih ideja, za koje se oduševio u Beču pod utjecajem škole profesora Sonnenfelsa. U pjesmi *Pjesnik i putnik. Nekoji događaji prvo i posle puta Josipa II. ... u Slavoniju* (Beč 1771) napada franjevce kao protivnike Reljkovićeva prosvjetnoga rada, osuđuje zulum spahijski nad kmetovima i simpatizira s Nijemcima, koji u Slavoniji krče putove napretku. Presadio je k nama pripovijest suvremenoga francuskoga pisca Fr. Coyera *Kinki, nikoji kokinkinezijanski događaji drugima zemljam hasnoviti* (Beč 1771), koja u duhu fiziokratizma crta patnje težaka radi spahijske samovolje i cehovskih privilegija. Na hrvatski je preveo i spis *Predika od jedinstva u krstjanstvu ... rečena po Antunu Ružički, popu i dekanu i u arcibiskupovoj duovnikah kući svetog skladnogovorenja učitelju* (Beč 1773), u kojoj taj bečki svećenik jozefinske struje zagovara uniju istočne crkve s Rimom. Ekonomskom podizanju Slavonije namijenio je svoj prijevod Paulove knjige izdavši je pod natpisom *Iskušani nauk, kako se ovce kroz dobro upravljenje k najboljemu stanju dovesti i u takvom uzdržati mogu* (Požun 1774).

LIT.: T. Matić, *A. T. Blagojević*, Rad HA, knj. 237, 1929. T. M-ć.

2. Desimir, ✻ Topola (kragujevačka) 9. I. 1905, srpski pjesnik i novinar. Srednju školu i pravni fakultet završio je u Beogradu. Surađivao je u mnogim dnevnim i književnim listovima. Od 1927 bio je stalan suradnik i urednik beogradskog lista »Pravde«. Dosada je izdao dvije zbirke pjesama: *Šaputanja s mostova* (1924) i *Karneval anđela* (1930). D. P.

BLAGOSLOV, 1. izraz želje, da kome bude dobro ili da što bude na dobro: na pr. blagoslov Boga u naknadu za psovke. U Sv. Pismu St. Z. se spominje blagoslov roditeljski, kraljevski, učitelja (rabina). Svećenici su imali tri zaziva za blagoslov naroda, napose iza jutarnje žrtve. Kršćanstvo cijeni blagoslov po primjeru Isusovu, koji je blagoslivljao djecu (Mrk. 10, 16), kruh (Mt. 14, 19). Liturgijski blagoslov (već iz 2. st.) se spaja s križanjem, polaganjem ruku, škropljenjem, sa svijećama (Blaževo). Kad se daje molitvom osobama ili stvarima kao trajno posvećenje, to su blagoslovine (v.); kad je samo čin, to je molitva za tjelesno i duhovno dobro. Tako i blagoslov oružja, prvotno vitezova, zatim njihova mača za obranu od nevjernika; u tom smislu blagoslivljaju se i vojnici prije boja. Blagoslivljati je isključivo služba svećenika; đakoni smiju blagosloviti tek vodu i uskrsnu svijeću; lektor kruh i nove plodove. Najstarije obrasce blagoslova sadržavaju Sakramentariji (4. st.), a od 12. st. Rituali (Rimski od 1614 na hrvatski ga preveo i izdao već 1640 isusovac Bartuo Kašić); u istočnoj crkvi Euhologiji propisuju blagoslov samo s 3 prsta. Najviše se cijeni papinski blagoslov. On je redovno spojen s potpunim oprostom, bilo da ga daje sam papa osobno (usmeno, pismom, slikama i t. d.) ili preko biskupa 2 puta u godini, ili preko svećenika: vjerniku na samrti, iza misija, duhovnih vježba, trećoredcima s odrešenjem i dr. Vjernici u prisutnosti biskupa ili pišući mu mole njegov pastirski blagoslov. Daje se blagoslov prvotno vjernicima, no neke mogu i drugi primiti (CJC 1149).

2. Blagoslov kao pobožnost crkvena, većinom popodnevna, večernja, kod koje se blagoslivlja s euharistijskom pokaznicom (svečani; najsvečaniji na euhar. kongresima), ili krušnikom u znaku križa, ili samo praveći rukom znak križa (obični).

LIT.: Carpo-Moretti, *Caeremoniale*, Turin 1932; Dudli, *Das Segenbuch der hl. Kirche*, 1936. J. V.

BLAGOSLOVINE (sakramentali) su stvari i čini, koje je Crkva ustanovila, da po njima krepošću svoje molitve pribavi vjernicima osobitu pomoć Božju. Biva to: 1. *posvetom* sv. uljem, vodom ili samo blagoslovom osoba: opata, nižih klerika i redovnica; ili stvari: crkve, kaleža, sv. ulja, zvona, groblja, vode, zastave i t. d. Time se te osobe ili stvari posebno određuju za službu Božju (konstitutivne blagoslovine), pa svetogrđe čini, tko ih za drugo upotrijebi. 2. *Zazivima* molitvenim, na pr. na zaručnike, rodilje, bolesnike ili plodove, stan, prometala, oruđe i dr. 3. *Otklinjanjem* (eksorcizam), da se neka osoba, opsjednuti, ili stvar: stan, polje oslobode utjecaja zloga duha. Važnije su blagoslovine pridržane biskupu ili povlaštenim osobama, no uz posebno ovlaštenje može ih vršiti i svećenik ili pače niži klerik. T. zv. zapise Crkva ne odobrava.

LIT.: CJC, 1144—1153; Kulunčić, *Blagoslovine*, Split 1937. J. V.

BLAGOVIJEST ILI NAVJEŠTENJE MARIJINO (grč. εὐαγγελισμός), kršćanski blagdan, koji se svetkuje 25. ožujka na spomen otajstva, kad se po kreposti Duha Svetoga u krilu Djevice Marije začeo čovjekom Sin Božji, da otkupi i spasi čovječji rod. O tom pripovijeda evanđelist Luka (I, 26—38), da se anđeo Gabrijel prikazao Mariji u Nazaretu i navijestio joj, da će postati majkom Isusovom po Duhu Svetome. L. B.

B. se svetkovala prema saboru *in Trullo* (692) na 25. ožujka. Prvu vijest o svetkovanju ovog blagdana u Rimu donosi životopis pape Sergija (687—701) u *Liber Pontificalis*. Budući da 25. ožujka pada u korizmu, svetkovao se ovaj blagdan u Španjolskoj, prema odredbi sabora u Toledu 656, na 18. prosinca, osam dana prije Božića. Ali kad je i t. zv. mozarabski i galikanski obred morao konačno ustu-



BLAGOVIJEST, Radovanova škola, 13. stoljeće
Split, Zvonik stolne crkve

piti mjesto rimskom obredu, ustalio se blagdan B. na 25. ožujka. Ovaj je dan izabran po svoj prilici zato, jer se smatralo, da je Isus toga dana i bio začet i umro na križu. Takvu je predaju zabilježio već sv. Augustin (*De Trinitate* IV. 5. PL 42, 894).

U zagrebačkom se obredu služila na B. misa »Rorate coeli desuper«, jamačno kao zaostatak iz doba, kad se, prema starogalikanskom obredu, koji čini osnovicu zagrebačkog obreda, svetkovao ovaj blagdan 18. prosinca, dakle u Došašću. D. K-d.

Otajstvo navještenja proželo je uvelike kršćansku književnost i umjetnost. U duhovnoj lirici srednjega vijeka veoma je čest motiv B-i (karakterističan je *Ave Maris stella*), pa i u hrvatskoj književnosti. Još je u ranom srednjem vijeku blagovijesna liturgija proširena u liturgijsku dramu; istodobno su motiv B-i njegovale bratovštine u dijaloškim laudama, pa su ga po zapadnoevropskim književnostima dramatizirali u crkvenoj drami (misteriju). Takva dramatizacija oživjela je i u novije doba (Paul Claudel, *L'Annonce faite à Marie*, 1912). U hrvatskoj književnosti postojala je također dijaloška pjesma s motivom navještenja Marijina (sačuvana u Vitasovićevoj pjesmarici iz 1685). Dramatizacija ovog motiva izvršena je u dvjema crkvenim dramama iz 17. st. stoljeća: jedna od Sabe Mladinića sa Brača, a druga jamačno od fra Ivana Zadranina.

LIT.: F. Fancev, *Hrv. crkvena prikazanja*, Narodna starina XI. (1932); V. Štefanić, *Jedno nepoznato hrv. prikazanje*, Nast. vjesnik XXXVIII. (1930). V. Š.

Blagovijest u liturgiji i umjetnosti. Najstarije slike B. nalazimo u katakombama sv. Priscille i sv. Petra i Marcelina. One potječu iz 2. i 3. st. i prikazuju Gospu, kako sjedi na katedri, a njoj zdesna anđeo. Među mozaicima u Santa Maria Maggiore, koji su bili izrađeni za pape Siksta III. (432—440), vidimo sliku B-i, koja je nastala pod utjecajem apokrifnog Protoevanđelja po Jakovu 8, 3. Po tom apokrifu dobila je blažena Djevica u hramu crvenu vunu, da iz nje kod kuće izradi jedan zastor za hram. Jednog je dana izašla iz kuće s vrčem u ruci, da donese vode. Najednom je čula glas, koji ju je pozdravljao: »Zdravo, milosti puna, Gospodin je s tobom, ti si blagoslovljena među ženama«, ali nikoga nije vidjela. Preplašena vratila se brzo kući i stala je presti. Uto opazi anđela, koji joj reče: »Ne boj se, Marija, jer si našla milost u Gospodina ...«. Sve do u visoki srednji vijek opaža se utjecaj ovog apokrifa. Tada se sve više gube tragovi apokrifnih dodataka i umjetnički prikazi B-i postaju svečaniji i slikovitiji. Sitnoslike u liturgijskim knjigama, skulpture na crkvenim portalima i slike i reljefi na gotičkim oltarima prikazuju sada samo Gospu i anđela. Često se Gospa nalazi na jednoj strani, a anđeo na drugoj, odijeljeni drugim osobama ili prizorima, tako da nije uvijek lako dovesti oba ova lica u vezu. U 14. i 15. st. razvija se novi tip slika o Navještenju, koji se ne osniva više na podacima iz apokrifa, nego na priči o jednorogu. Jednorog (simbol Krista) bježi pred lovcem (anđeo Gabrijel!) i pred psima (simbolima milosrđa, pravde, istine i mira!) tražeći utočište u krilu Bl. Dj. U pjesmi »Jager na lovu shaja« u *Citari* III, 71, vidi se jasan trag ove priče. Druge slike iz ovog doba ne zadovoljuju se time, da golub, kao simbol Duha Svetog, šalje svoje zrake u uho bl. Dj. (*Logos* je riječ, a riječ se prima uhom, kako pjeva Walter von der Vogelweide: »Dur ir ore emfienc si den vil süezen«), nego Bog Otac ili Duh Sveti šalju vidljivi *Logos* u uho bl. Dj. Daleko od ovih neukusnosti, koje su se bile udomile na sjeveru, razvija Italija tip Navještenja, na kojem osim anđela i bl. Djevice vidimo i Duha Svetoga u obliku goluba, te gore Boga Oca, kako šalje Duha Svetoga. Tako slikaju Navještenje fra Bartolommeo, Mariotto Albertinelli, fra Angelico, fra Filippo Lippi. Ali i ova koncepcija nije ostala pošteđena od neukusnosti, te su neki slikari u Italiji i u Njemačkoj naslikali Navještenje tako, da Bog Otac ne šalje samo Duha Svetoga, nego i *Logos* u obliku malog djeteta. Ove bi slike mogle navesti na krivovjerno shvaćanje, pa ih je zato Benedikt XIV. osudio i zabranio. Različite slike gornjonjemačkih škola 15. st. prikazuju Navještenje kao ugovor između Boga Oca i bl. Djevice: anđeo donosi Gospi od Boga Oca povelju s pečatima.

Najstariji sačuvani umjetnički prikaz Navještenja Marijina u Zagrebu bit će prvi prizor, urezan u bjelokost, na t. zv. diptihonu u riznici zagrebačke stolne crkve iz 11. do 12. st. U misalu čazmanskog prepošta Jurja *de Topusko* (danas u riznici zagrebačke stolne crkve) naslikao je po svoj prilici Julije Klović dvije miniature, koje prikazuju Navještenje. Navještenje u crkvi sv. Lovre u Vrboskoj na

otoku Hvaru pripisuju neki (bez opravdana razloga) Tizianu. Doroteja Westphal (Rad HA 258) pripisuje ovu sliku školi ili ateljeu Paola Veronese. Na srebrnoj gotičkoj lađici za tamjan u riznici franjevačke crkve na Trsatu nalazi se na jednoj strani anđeo, a na drugoj bl. Djevica. Stari su hrvatski pavlini običavali ulazak u svoja svetišta uresiti s dva stupa. Na jednom je stupu bio anđeo, a na drugom bl. Djevica. Takvi su stupovi još dobro sačuvani u Lepoglavi, a kod Remeta slabo. Kljaković je u crkvi sv. Marka u Zagrebu naslikao Navještenje tako, da je odijelio anđela od Gospe.

LIT.: F. Cabrol, *Fête de l'Annonciation*, Dictionnaire d'Archéologie chrétienne et de Liturgie, Pariz 1924, I. 2, 2241—2255; H. Leclercq, *Annonciation dans l'art*, Ib. 2255—2267; Karl Künstle, *Ikonographie der christlichen Kunst*, Freiburg i. Br. 1928, I. 332—341. D. K-d.

BLAGOVJEŠČENSK, grad u SSSR, na lijevoj obali Amura, ima 63.500 stan., središte Amurskoga kraja, osnovan 1856; provozi čaj, a izvozi stoku, žito, zlato, željezo. U gradu se nalaze naučni instituti, muzej, pučka knjižnica i opera. M. Š.

BLAGVA → **Gljive**, jestive i otrovne.

BLAHA, Lujza, pseudonim madžarske pjevačice **Lujze** Reindl, ✻ 1850, † 1926. »Slavuj madžarskog naroda«. Već 1871 bila je primadona pučkih igrokaza i opereta na Narodnom kazalištu. Ona je jedinstvena pojava u povijesti madžarske glume. Njezine kreacije i sugestivno nastupanje izazvali su čitav niz romantičkih i idealističkih madžarskih pučkih gluma s plesom i pjesmom, koje su svoj smisao crple iz njezina tipa. Poslije nje je ovaj genre uskoro nestao, a na njegovo mjesto došla je madžarska pučka drama. E. K.

BLÁHA, Inocenc Arnošt, ✻ Krasonjov kod Humpolca 28. VII. 1879, sociolog i sveuč. profesor u Brnu. Specijalizirao se iz sociologije u Beču i Parizu. U mladosti pjesnik, pisac romana i pristaša t. zv. modernoga katolicizma, koji ide za vjerskom reformom. Udubljujući se u filozofiju i sociologiju priklonio se Masarykovu realizmu, Durkheimu i Lévy-Bruhlu. Od 1930 uređuje sa Chalupným i izdaje u Brnu tromjesečnik *Sociologicka Revue*.

BIBL.: *Sociologie sedláka a delníka*, 1925; *Sociologie dětství*, 1927; *Dnešní krise rodinného života*, 1933; *Sociologie inteligence*, 1937. M. M-ć.

BLAHO, 1. Janko, ✻ Skalica 15. XI. 1901, sin slovačkog budioca Pavla, lirski tenorist. Studirao je pravo u Pragu i pjevanje u Pragu i Milanu. Od 1927 djeluje kao stalni član na slovačkom narodnom kazalištu. Slovačku glazbu propagirao je na koncertima u različitim gradovima Slovačke i u inozemstvu.

2. Pavel, ✻ Skalica 14. II. 1867, † 29. XI. 1927, liječnik, slovački narodni zastupnik i budilac. Dva puta otišao je u Ameriku, da uspostavi veze s američkim Slovacima, te su se američki Slovaci počeli sve više brinuti za političke, kulturne i gospodarske prilike u domovini. B. je bio prototip praktičnog političara. Sam nije nikad mnogo teoretizirao, ali je zato više radio. Kao zastupnik svetojanskog kotara 1906 sve do prevrata stupio je u revolucionarnu Narodnu skupštinu. Osnivao je časopise, izdavao obnovljenu *Novu domovu pokladnicu*, širio dobru štampu među slovačkim pukom. *Životopis Jána Kollára*, koji je izdao kao bečki student, pokazuje, da bi se bio mogao razviti u sjajna književnika, ali je rijetko kad imao vremena, da nešto napiše. K. H.

BLAHOSLAV, Jan, ✻ Přerov (Moravska) 1523, † Mor. Krumlov 1571, češki književnik, glazbeni pisac, filolog i propovjednik. Poslije nauka u Prostějovu i Goldbergu učio je na sveučilištu u Wittembergu, Königsbergu i Baselu. Đakon je postao 1553, naskoro i svećenik Zajednice Češke braće, a 1557 i biskup sa sijelom u Ivančicama. B. je najistaknutiji književnik u doba cvata češke književnosti u 16. st. Bio je odličan poznavalac latinskog i češkog jezika, vrlo učen češkobratski svećenik. Ovjekovječio se prijevodom Sv. Pisma Novoga Zavjeta (1564), jer je poznavao duh češkog jezika i prevodio kritički, pregledavajući stare češke prijevode, a i glasovite prijevode drugih jezika. Taj je prijevod znatan i po tome, što je potakao postanje glasovitog češkog prijevoda Sv. Pisma, t. zv. »Biblije kraličke« (češ. *Bible kralická*), u koju je uzet i njegov »Novi zavjet«. Važna su mu još djela: *Gramatika*, u kojoj je iznio svoje bogato znanje češkog jezika; *Musica*, u kojoj teoretski tumači osnove glazbe; *Kancional*, zbirka preko 700 crkvenih pjesama, umjetnički odabranih; *O původu Jednoty bratrské a řádu v ní*, prvi pouzdani historijat češkobratske crkvene zajednice.

Jezik, kome je osnove udario B. i kojim je pisana »Kralička biblija«, bio je kroz 250 godina obrazac književnog češkog jezika; njim su se služili Komenský, Palacký i Kollár. B. je po tome jedan od najzaslužnijih čeških jezičnih zakonodavaca.

LIT.: *Sbornik Blahoslavův*, 1923. Lj. J-e.

BLAINE, James Gillespie, ✻ West Brownsville (Pennsylvania) 31. I. 1830, † Washington 27. I. 1893, američki državnik. Isprva bio profesor matematike u Kentuckyu, zatim se posvetio zakonodavstvu i novinarstvu. G. 1854 preseli se u Maine i preuze vodstvo državne republikanske stranke. Bio je član kongresa (1862—1876) i tri puta njegov predsjednik i zatim (1876—1881) član senata. Kao republikanski kandidat za predsjednika bi pobijeđen od demokrata Clevelanda. G. 1884 pa 1889—1892 bijaše državni tajnik. Zalagao se za panameričku politiku i uspio je, da se 1889 sazove panamerički kongres, kome je predsjedao pet mjeseci. B. bijaše sjajan govornik, spretan političar i polemičar te je pridonio proširenju utjecaja Sjedinjenih Država. Američki je politički život ocrtao u djelu *Twenty Years of Congress* (1884—1886) i izdao svoje *Political discussions* (1887).

BIBL.: M. A. Dodge, *Biography of James G. Blaine*, Norwich (Connecticut) 1895; C. E. Standwood, *James G. Blaine*, Boston 1905. J. N.

BLAKBAND (black-band, engl. black »crn«) je bitumenskim tvarima crno obojeni siderit. F. T.

BLAKE, 1. Robert, ✻ 1599, † 1657, engleski admiral i član parlamenta. Počeo vojnu karijeru na kopnu za vrijeme građanskoga rata između kralja Karla I. i parlamenta. G. 1649 preuzima zapovjedništvo flote u borbi protiv rojalističkih brodova, koje potuče kod Kartagene. G. 1652 i 1653 vodi uspješne operacije protiv nizozemske flote, zatim po nalogu Cromwellovu protiv Tunisa, a napokon protiv Španjolske. Ovu vojnu završava pobjedom kod St. Cruza na Tenerifi, gdje je uništio španjolsku flotu. Na povratku je umro na svom admiralskom brodu. Ar. P.

2. William, ✻ London 28. XI. 1757, † London 12. VIII. 1827, bio je osebujan slikar, bakrorezac i pisac. Učio je najprije u Parsovoj školi u londonskom Strandu, a od 1771 kod Jamesa Basire-a, bakroresca londonske Society of Antiquaries, po čijem je nalogu dvije godine kasnije crtao skulpture u Westminster Abbey-u i drugim londonskim crkvama.

G. 1778 ušao je u Royal Academy School i počeo slikati u akvarelu sitne povijesne slike, izloživši jednu od njih (*Smrt grofa Godwina*) 1780 u londonskoj akademiji. Slikar Thomas Stothand upoznao ga je s Johnom Flaxmanom, koji je pored Heinricha Fuessli-a najjače utjecao na njegov dalji razvoj. Njegova žena, Catherine Boutcher, bila mu je vjerna druga u životu punom stradanja i bijede, a pomagala mu je pri tiskanju i koloriranju njegovih bakroreza. Smrt njegova brata Roberta (1787) kosnula ga se duboko, pa je odonda počeo crtati svoja mistična priviđenja. B. je tvrdio, da mu je mrtvi brat u jednoj viziji saopćio način, na koji je on kasnije ilustrirao, rezao i kolorirao svoja djela. Mnogo ga je pomagao Thomas Butts, kupujući njegove crteže. G. 1797 izvodi B. velik broj crteža za Youngove *Night Thoughts*, od kojih je više njih rezao u bakar i iste godine izdao zajedno s tekstom. G. 1800 polazi B. u Felpham kraj Bognora u Sussexu, gdje izrađuje crteže za djelo *Life of Cowper* pjesnika Hayleya. Vrativši se 1803 u London ilustrira svoja dva mistična epa *Milton* i *Jerusalem*. U isto je vrijeme utvrdio svoju teoriju o umjetnosti, koju je dosta nesuvislo obrazložio u spisu *Descriptive Catalogue*, izdanom povodom izložbe svojih djela 1809. U ovoj se izložbi istakao sa slikom, koja je prikazivala motiv iz Chaucerovih *The Canterbury Tales*.

Do svoje je smrti živio u najvećoj bijedi. G. 1818 upoznao je slikara Johna Linnella, koji je kod njega naručio crteže za starozavjetnu knjigu *Job* i za Danteov *Pakao*. Linnell ga je upoznao s astrologom i umjetnikom Johnom Varleyom, za kojega je izvodio svoje glasovite vizionarne portrete pokojnih povijesnih ličnosti. Za svoju umjetnost kaže B. sâm, da je »vizionarna ili imaginativna«. Nastojao je, da svojim djelima iskrsne »zlatno doba« umjetnosti, u kojemu bi bilo jedino božanstvo »umjetnost kao religija« i »imaginacija« (stvaralačka mašta). Bio je uvjeren, da umjetnička inspiracija ima svoj korijen jedino u umjetniku samom i da mu ne dolazi iz vana. B. nije nikad slikao uljenim bojama, zabacujući njihove šarene draži i smatrajući velike koloriste Correggija, Tiziana, Rembrandta i

Rubensa neprijateljima prave umjetnosti. Služio se nekom modificiranom temperom, koju je nazivao »fresco«.

Pri tiskanju svojih »proročkih knjiga« služio se isto tako svojom osobitom tehnikom, nekom vrstom visokog tiska. To su njegovi t. zv. »tiskani crteži« (Printed Drawings), koji se, podsjećajući na drvoreze, sastoje u tome, da su obris crteža i boje s ljepenke otisnuti na crtački papir s pomoću naročitog pigmenta. Na suvremenu je englesku umjetnost utjecaj B-ov bio neznatan. Istom engleski *prerafaeliti*, koji su ga smatrali svojim pretečom (a osobito D. G. Rossetti), počeli su ga oduševljeno veličati. Njegova se »ekspresionistička« umjetnost počela mnogo cijeniti prvih desetljeća 20. st.

LIT.: A. Gilchrist, *The life of W. B.*, »*pictor ignotus*«, London 1865; P. Alfassa, *Un peintre, poète visionnaire* (Revue de l'art ancien et moderne), Pariz 1900; I. Langridge. *W. B., a study of his life and art work*, London 1905; F. Benoit, *B., le visionnaire*, Pariz 1907; A. G. B. Russel u Thieme-Beckerovu ALBK, IV., Leipzig 1910. A. Sch.

Kao književnik je B., nakon početničkih *Pjesničkih crteža (Poetical Sketches*, 1783), u kojima se zapaža utjecaj Ossiana i pjesnika 17. st., objavio 1789 *Pjesme nedužnosti (Songs of Innocence)*, u kojima se prvi put očituje njegova mistika, tada još sastavni dio njegove osebujne lirike, dok je u kasnijim djelima mistična crta prevagnula na štetu umjetničkih odlika. Osnovna je tema Pjesama nedužnosti sveobuhvatna nazočnost božanske ljubavi i suosjećanja u nesreći i u tuzi.

Između prve dvije zbirke pjesama napisana je satira *Otok na mjesecu (An Island in the Moon*, rukopis iz 1784), u kojoj se javlja prijezir prema eksperimentalnoj znanosti i »racionalnoj filozofiji«, koji je došao do punog izraza u kasnijim »proročkim« knjigama. Poput Pjesama nedužnosti i *Knjiga o Theli (The Book of Thel*, 1789) govori o općem duhu uzajamne ljubavi i žrtvovanja sama sebe. *Tiriel* (napisan 1789) priča o tiraninu Tirielu, protiv koga se bune njegova vlastita djeca. Tu se ističe B-ovo nijekanje svakog autoriteta i teorija, da je svako znanje intuitivno.

G. 1790 B. objavljuje svoje glavno satirično djelo u prozi: *Vjenčanje neba i pakla* (*The Marriage of Heaven and Hell*). U tom djelu odlučno zauzima svoje revolucionarno stajalište: nijekanje materije, vječne kazne i autoriteta. U *Francuskoj revoluciji* (*The French Revolution*, 1791), u *Americi (America*, 1793) i u *Vizijama kćeri albionskih (Visions of the Daughters of Albion*, 1793). B. dalje razvija svoju pobunu prema utvrđenim zakonima. U *Francuskoj revoluciji* vidi prvi korak prema općoj emancipaciji od robovanja autoritetu. U *Americi* spor između Engleske i njenih prekomorskih posjeda također navješta uspostavu ideala potpune slobode. U *Vizijama kćeri albionskih* pjesnik se okomljuje na fizičku i moralnu, kako on veli, tiraniju zakona. *Pjesme iskustva* (*Songs of Experience*, 1794) stoje u opreci s *Pjesmama nedužnosti*. Namjesto vedrine prijašnjeg djela dolazi osjećaj mraka tajinstvenosti i moći zla. Tu opet nailazimo na pobunu protiv zakona, koji tobože sputavaju slobodu, i na glorifikaciju duha ljubavi.

U »proročkim« knjigama B. je nastojao prikazati u nizu epskih pjesama postanak, razvoj i konačni cilj čovječanstva. U tu svrhu on je zamislio svoju vlastitu mitologiju, u kojoj su glavna lica Urizen, začetnik moralnih zakona, i Orc, vječni buntovnik. U prve tri proročke knjige: *The Book of Urizen* (1794), *The Book of Ahania* i *The Book of Los* (1795) B. nastoji dokazati lažnost konvencionalnog etičnog duha i nepostojanje materije. U djelima *Europe* (1794) i *The Song of Los* (1795) prelazi na razmatranje značenja emancipacije po francuskoj revoluciji. U djelu *Vala* (1797) opet nalazimo osnovni dualizam slobode i zakona, antitezu anarhije i vlasti, oličene u Orcu i Urizenu. U preradi tog djela, koje je pjesnik prekrstio u *Četiri Zoa* (*The Four Zoas*), javlja se nov elemenat: otkriće praštanja u Kristu. G. 1804 B. je počeo pisati svoja dva posljednja simbolična djela: *Milton* i *Jerusalem*. Milton se vraća iz vječnosti, da ispravi zablude, koje je izazvao njegov izgubljeni raj; njegov duh ulazi u B-a, koji sad pripovijeda Kristovu nauku samopožrtvovnosti i praštanja. U Jerusalemu B. izlaže svoju teoriju o pjesničkoj mašti (imagination), koja je stvarni i vječiti svijet, kojemu je vegetabilni svemir samo blijeda sjena; svijet mašte je svijet vječnosti, krilo Božje, u koje ćemo se svi vratiti nakon smrti vegetabilnog tijela. Dok je radio na tim zamašnijim djelima, B. je pisao lirske pjesme, od kojih su neke ušle u sve antologije engleske lirike (na pr. *A Cradle Song*, *Never seek to tell thy love* i t. d.).

Radi svoje povučenosti i neshvatljivosti B. nije mnogo utjecao na svoje suvremenike, premda su Wordsworth, Coleridge, Southey i Lamb poznavali i cijenili mnoga njegova djela. Ipak je rijetko koji pisac tako neposredno i na toliko načina reagirao na ideje romantizma. Već po svom temperamentu B. je stajao u opreci prema klasičnoj tradiciji, prema njezinu poštivanju intelekta i nepovjerenju prema mašti i ushićenju. U njegovu lirskom pjesništvu, koje je sâm cijenio manje od svojih mističnih spisa, očituje se novi romantični duh nekoliko godina prije, nego što se drugdje pojavio. Prije Wordswortha on je stvorio jednostavnu i otmjenu pjesničku dikciju. Njegova romantična naklonost prema neobičnom i strašnom nagoviješta dolazak Keatsa i Shelleya. Njegova ljubav prema slobodi srodna je sa sličnim osjećajem kod Wordswortha, Coleridgea i Southeya, a osobito sa Shelleyevom pobunom protiv konvencija. Mnogo je godina poslije smrti ostao nepoznat. Od tog vremena snaga i originalnost njegovih djela dobile su priznanje i dale B-u mjesto među najvećim engleskim književnicima i umjetnicima.

BIBL.: Najbolje potpuno kritično izdanje priredio G. Keynes u 3 sv. (*The Writings of W. B.*).

LIT.: A. Gilchrist, *Life of W. B.*, 1863; A. C. Swinburne, *A Critical Essay on W. B.*, 1868; A. Symons, *W. B.*, 1907; P. Berger, *W. B. Mysticisme et poésie*, Pariz 1907; J. P. R. Wallis, *Blake*, Cambridge Hist. of Eng. Lit., 1914; A. Nicoll, *W. B. and his Poetry*, 1922; M. Wilson, *Life of B.*, 1927; O. Burdett, *W. B.*, 1927. J. T-a.

BLAKESLEE, Albert Francis, ✻ Geneseo, N. Y. 9. XI. 1874, američki genetičar. Radio je u evropskim laboratorijima 1904—06; predavao na Harvardu 1906—07. Bio je profesor botanike na Connecticut, agrikulturnom fakultetu u Storrs, Conn. 1907—15; član genetičkog odjela na Carnegie Institution, Cold Spring Harbor, N. Y. 1915; direktor 1935. Najvažniji su mu radovi: seksualnost kod gljiva (Mucor), citogenetički studij Dature (s J. Bellingom), gdje su našli haploidne, triploidne i tetraploidne oblike i također oblike s višim brojem kromozoma; križanja između Datura vrsti, proizvodnja poliploida sa kolhicinom i naslijeđivanja okusa kod ljudi. M. D-c.

BLANC, 1. Albert, barun, ✻ Chambéry (Franc. Savoja) 10. XI. 1835, † Turin 31. V. 1904, talijanski diplomat, jedan od posljednjih iz Cavourove škole, koji ga je vrlo cijenio i povjeravao mu posebne zadaće. Bio je poslanik u Madridu, Bruxellesu, Washingtonu i Münchenu, 1881—1883 generalni tajnik ministarstva vanjskih poslova za ministra Mancinija, zatim se vraća na mjesto poslanika u Madrid, a 1886 postaje poklisarom u Carigradu, gdje je ostao do svog umirovljenja 1891. G. 1892 bi imenovan senatorom. U drugoj vladi Crispija (1893—1896) bio je ministar vanjskih poslova. Bio je dobar pravnik i diplomat i sudjelovao je u rješavanju mnogih međunarodnih pitanja. Njegova vanjska politika nastavila je politiku njegovih predšasnika s obzirom na Trojni savez, s obzirom na veze Italije s Engleskom kao i u pitanju čuvanja mira u Evropi. Skupio je lijepu zbirku umjetnina, osobito otkad se povukao u privatan život.

BIBL.: *De la monarchie représentative en Italie*, u Revue des deux Mondes, 1859; *Mémoires politiques et correspondance diplomatique de Joseph de Maistre*, 2 izd., Pariz 1859; *Correspondance diplomatique de Joseph de Maistre (1811—1817)*, 2 sv., Pariz 1860. J. N.

2. Louis, ✻ Madrid 28. X. 1811, † Cannes 6. XII. 1882, francuski političar, povjesničar i politički pisac. Od 1830 živi u Parizu, gdje je surađivao u mnogim listovima, a sam je nekoje uređivao. G. 1848 izabran je za člana privremene vlade i postavljen za predsjednika t. zv. luxembourškog povjerenstva, koje je trebalo riješiti pitanje rada. Pod njegovim utjecajem proglasila je vlada kao jedno od svojih načela t. zv. »pravo na rad«, t. j. dužnost države, da se pobrine za to, da svaki građanin bude imao mogućnosti zarade. Nakon poraza revolucije B. bježi u Englesku, gdje je ostao do pada Drugoga carstva. Ondje je pisao mnoga povijesna djela o francuskoj revoluciji. G. 1870 vraća se u Francusku, 1871 je izabran za člana Ustavotvorne skupštine kao protivnik komunarda, a 1876 u parlament, kojemu je ostao članom do smrti, zastupajući umjereno radikalna načela.

U ranijim djelima B. je predstavnik neke vrste socijalizma. Radnici se trebaju udružiti u proizvođačke zadruge (ateliers sociaux), koje bi se isprva oslanjale na državnu pripomoć, a kasnije bi se osamostalile. Proizvod bi se dijelio

BLAGOVIJEST



JOZA KLJAKOVIĆ, BLAGOVIJEST
(Zagreb, Moderna Galerija)

prema načelu: »svatko prema svojim sposobnostima, svakome prema njegovim potrebama«. Misao o proizvođačkim zadrugama s državnom vjeresijom kao sredstvom za uvođenje socijalizma preuzeo je od njega Lassalle. »Narodne radionice«, koje je 1848 osnovala privremena vlada, samo su parodija njegove ideje, te su očito trebale da joj umanje vrijednost pred javnošću.

Važnija su mu djela: *Organisation du travail*, 1840; *Histoire de dix ans, 1830—1840*, 5 sv., 1841—44; *Le socialisme, Droit au travail*, 1848; *Histoire de la révolution française*, 12 sv., 1847—1862; *La révolution de février au Luxembourg*, 1848; *Pages d'histoire de la révolution de février 1848*, 1850; *Révélations historiques*, 2 sv., 1859; *Histoire de la révolution de 1848*, 2. sv., 1870; *Questions d'aujourd'hui et demain*, 5 sv., 1873—1884; *Dix ans de l'histoire d'Angleterre*, 10 sv., 1879—1881; *Discours politiques*, 1882; *Histoire de la constitution du 25 février 1875*, 1883. V.V-r.

BLANCH, Luigi, ✳ Lucera 29. III. 1784, † Napulj 7. VIII. 1872, talijanski povjesničar, po zvanju vojnik, odgojen u vojnoj akademiji u Napulju, sudjeluje u vojnama Napoleonova vremena i poslije naročito u Rusiji (1812), Njemačkoj (1813) i Italiji (1815). I za restauracije mu ostaje čin satnika. Svoje misli o vojničkoj znanosti i povijesti u njihovu odnosu prema drugim područjima znanja i prema socijalnim problemima iznio je u svojoj najpoznatijoj knjizi *Della scienza militare considerata nei suoi rapporti colle altre scienze e col sistema sociale* (1832—34; posljednje izdanje Bari 1910). V. P-k.

BLANCHE, 1. August Teodor, ✳ Stockholm 17. IX. 1811, † Stockholm 30. XI. 1868, švedski publicist i dramatičar. Napisao je više pučkih komedija i igrokaza, koji se ističu vanrednim humorom, uzimajući motive iz njemačkih, danskih i francuskih drama. Takva mu je komedija *Läkaren, Ett resande teatersällskap*, 1848, te historička drama *Engelbrekt och hans dalkarlar*, 1846. Pisao je i romane u maniri Francuza Sue-a: *Sonen af Söder och Nord*, gdje je prikazao parisku revoluciju 1848. Najviše se proslavio crticama iz stockholmskog života *Bilder ur verkligheten*, koje se odlikuju humorom te pripovjedalačkim talentom. Kao političar istakao se svojim govorima u Riksdagu (parlamentu) i kod svečanih zgoda. U Riksdagu i kao publicist zauzimao se za slobodu umjetnosti protiv kazališne cenzure, za ujedinjenje Italije i za nezakonitu djecu. U sporu s Norveškom pristajao je uz Norvešku. F. B.

2. Jacques-Émile, ✳ Pariz 1. II. 1861, francuski slikar. Učitelji su mu bili Gervex i Humbert, ali je na nj najznatnije utjecao Whistler. B. je jedan od najboljih



JACQUES-EMILE BLANCHE, Portret Waltera Sickerta

suvremenih francuskih portretista, virtuoz kolorita. Portretirao je najznamenitije suvremene ličnosti svog vremena: Prousta, Gidea, Barrèsa, Rodina, Thaulowa, Moorea, Debussya, Jammesa, Adama i druge. Njegove se slike nalaze u Luxembourgu, pa u galerijama u Lyonu, Rouenu, Mlecima, Bruxellesu, Münchenu, Frankfurtu na M., Budimpešti, Dublinu i Barceloni. Istaknuo se i kao pisac i napisao: *Essais et portraits*, Pariz 1912; *Propos de peinture de David à Degas*, Pariz 1919; *De Gauguin à la Revue Nègre*, Pariz 1928, pa mnoge članke u francuskim i engleskim umjetničkim revijama.

LIT.: F. Monod u Thieme-Beckerovu *ALBK*, IV., Leipzig 1910. A. Sch.

BLANCO, KAP (španj. »bijeli rt«), rt sjeverozapadne Afrike. To je 25 m visoka pješčanička stijena na kraju malog poluotoka u španjolskoj koloniji Rio de Oro na obali Atlantskog oceana. O. O.

BLAND BILL (ili Alison-Silver Bill) je valutni zakon, koji su u kongresu USA 28. II. 1878 progurali vlasnici srebrnih rudača, da zaustave pad cijena srebra. Po tom zakonu uvedena je dvojna vrednota (valuta) mjesto zlatne, koja je postojala od 1853. Državna kovnica dobila je nalog, da se mjesečno iskuju najmanje dva, a najviše 4 milijuna komada srebrnih dolara, koji su bili tekući novac, jer se srebro uz zlato priznalo platežnim sredstvom u relaciji 1 : 16. Državna blagajna bila je ovlaštena, da izdaje doznačnice za srebrne dolare, koji su se kod nje (najmanje 10) ulagali. Ove doznačnice (certificates of deposit) postale su vrlo omiljelo platežno sredstvo, jer su se njima mogle plaćati carine i sve javne daće. Mjesečno kovanje od 2 do 4 milijuna komada srebrnih dolara ukinuto je Windom ili Sherman Billom od 14. VII. 1890, pa je odlučeno, da se u buduće mjesečno nabavi 4½ milijuna unca srebra, a za to da se izdaju Treasury-notes. Uza sve to ipak je vrijednost srebra i dalje padala. D. K.

BLANDONA, postaja na rimskoj cesti Iader-Scardona. Spominje je It. Ant. p. 272. Kod Ptolemeja II. 16, 10. čitamo *Βλανῶνα*. Dok jedni, a među njima i Jelić (Glasnik Bos. herc. muz. 1898), drže, da je to valjda Vrana na istoimenom jezeru, gdje su nađeni i natpisi CIL 2856, 9949, 9951, 9954, misle drugi, da je Blandona Trojan-grad među Tinjem i Vranom.

LIT.: C. Patsch u PWR III., 557. Z. D.

BLANKIT je tehnički naziv za natrijev bisulfit, koji služi istim svrhama kao i kalijev bisulfit ili metasulfit i slobodna sumporasta kiselina (→ konzerviranje). M. M.

BLANKOVIĆ, Dominko → Bianchi.

BLANKVERS (engl.-njem.) je stih uzlaznoga ritma bez rime, koji se kod nas obično naziva jampski kvinar, jer se sastoji od pet jampskih stopa, dakle od deset slogova bez sroka. Takav dolazi prvi put u Trissinovoj tragediji *Sofonisba* (1515), a poslije se njim služe u drami, Tasso u *Aminti* i Guarini u *Vjernom pastiru* (*Pastor fido*), samo što je taj stih kod Talijana češće jedanaesterac (prekobrojni jampski kvinar), a uz to ima i srok (rimu). Henry Horward prenio ga je u Englesku u svom prijevodu *Enejide*, a u 16. st. prelazi u englesku dramu, gdje postaje dominantan, te je pravi dramski stih Shakespearea i njegovih suvremenika, a poslije je u drami napušten, no uzdigao ga je ponovno Milton u *Izgubljenom raju*, učinivši ga gibljivijim i raznolikijim, prema situacijama, koje crta. 18. st. opet ga je uspostavilo u engleskoj dramatici (Otway, Lee, Dryden), ali ga je u to doba zapala presudna uloga u njemačkoj klasičnoj dramatici, gdje je postao isključivim stihom dijaloga kod Lessinga, Schillera, Goethea i njihovih nasljednika. Prema tim uzorima uveo ga je kod nas Franjo Marković u drami *Benko Bot* i u *Karlu Dračkom* (obje 1872) te je otada i kod nas zagospodovao dramom. Prije njega, stari dalmatinski i dubrovački pjesnici služili su se dvanaestercem, Gundulić je spjevao *Dubravku* naizmjence u dvanaestercu i osmercu (sve sa srokom), dok su preporoditelji u 19. st. (Demeter, Preradović, Bogović) uzeli u drami narodni deseterac, koji je nezgodan, jer je izrazito epski stih. Francuski *vers blanc* ne znači isto, nego se tim izrazom označuju samo stihovi bez sroka, bez obzira na dužinu.

LIT.: J. Schipper, *Englische Metrik*, 1881—1888; J. A. Symonds, *Blank Verse*, 1895; W. Thomas, *Le Décasyllabe romain et sa fortune en Europe*, 1904. Lj. M.

BLANQUI, 1. Adolphe Jérôme, ✳ Nizza 21. XI. 1798, † Pariz 28. I. 1854. Kao ekonomist u početku svoga rada pristaša liberalističke struje, a pripada smjeru J. B. Say-a,

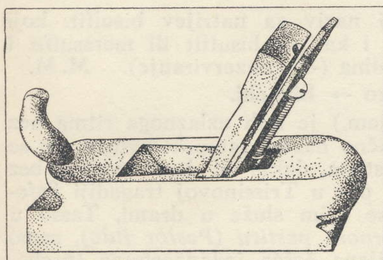
prvog profesora političke ekonomije u Francuskoj, koga je 1833 i naslijedio kao profesor na školi za umjetnički obrt (arts-et-métiers); 1838 izabran je za člana Akademije moralnih znanosti; predaje i na trgovačkoj školi, kojoj je ravnatelj od 1830. Često putuje po Francuskoj, Engleskoj, Italiji, Španjolskoj, Balkanu, sjevernoj Africi i t. d. Bio je prvi glavni urednik liberalnog gospodarskog časopisa Journal des Economistes. Glasovito mu je djelo *Histoire de l'économie politique en Europe* u dva sv. (1837). Osim putopisa o Engleskoj, Španjolskoj, Korzici, Alžiru, Bugarskoj, ponovno o Španjolskoj, izdao je još djela: *Résumé de l'histoire du commerce et de l'industrie* 1826, *Notice sur Huskisson et sa réforme économique* 1840, *Précis élémentaire d'économie politique* 1842, *Notice sur la vie et les ouvrages de J. B. Say* 1840, *Les classes ouvrières en France*, 2 sv. 1848, *Cours d'économie industrielle*. U posljednjim se djelima vidi znatan utjecaj saint-simonizma i napuštanje gospodarskog liberalizma klasične škole. M. I.

2. **Louis Auguste**, ✻ Puget-Théniers 7. II. 1805, † Pariz 1. I. 1881, francuski revolucionarac. Sudjelovao je u francuskim ustancima 1830, 1839, 1848 i 1871. Bio je nekoliko puta osuđen na smrt i pomilovan na dugogodišnji zatvor. Tek je 1879 konačno pušten na slobodu i proveo ostatak života u mirnoj agitaciji. Po svojim idejama bio je revolucionarni socijalist. Tražio je, da radnici obore građanski demokratski poredak i uvedu diktaturu proletarijeta. Od predšasnika t. zv. znanstvenoga socijalizma najviše se približio Marxu, koji se upoznao s njegovim idejama već za vrijeme svoga boravka u Parizu te u periodi I. internacionale, gdje su blankistički delegati bili rado primljeni, ali i kritizirani. Nakon njegove smrti čine njegovi pristaše posebnu socijalističku struju u Francuskoj do 1904/5, kad ulaze u Francusku ujedinjenu socijalističku stranku.

BIBL.: *L'armée esclave et opprimée*, 1880; *Critique sociale*, 1885; *La patrie en danger*, 1871, sabrani članci, koji su izlazili 1870 u listu istog imena.

LIT.: Beer, *Opća historija socijalizma i socijalnih borba*, 1933. V. V-r.

BLANJA (blanjalo, hoblić), stolarsko oruđe za izglađivanje drvenih površina, koja se često upotrebljava i za obrađivanje drva u naročitim oblicima. Sastoji se od drvenog ili željeznog vodila (trupa), u kojem je utaknuto sječivo (nož, rezalo), većinom učvršćeno klinom. Na prednjoj strani nalazi se često t. zv. nos ili rožić, koji se kod blanjanja drži lijevom rukom, dok se desna upire o vodilo. Drvo, koje se blanjom obrađuje, redovno se učvršćuje u stružnici (stolarskoj klupi). Za prvu obradbu grubih dasaka služi blanja sa vrlo izvijenim sječivom, duga 25 do 27 cm., strug, a zatim za finiju obradbu kratka (25 do 30 cm duga) blanja gladić s ravnim sječivom. Za obradbu dugih ravnih ploha kao i za obradbu manjih ploha, koje moraju biti sasvim ravne, služi vrlo dugačka blanja svlak, 60 do 75 cm duga. Ako treba izgladiti neku plohu, uz koju se uzdiže u tupom ili pravom kutu druga ploha, mora se upotrijebiti vjenčenjak, blanja, kojoj sječivo prelazi preko čitave širine donjeg dijela blanje i strši još nešto dalje postrance. Za izravnanje dna udubina, u koje ne može ući vjenčenjak, upotrebljava se temeljnjak s oštricom u obliku slova L. Kod obrađivanja vrlo tvrdog ili nepravilno izraslog drva upotrebljava se zubna blanja s nazupčanom oštricom sječiva, koje je gotovo okomito učvršćeno u blanji. Zubnom blanjom mogu se također učiniti hrapavima površine drva, da o njih jače prione ljepilo, sadra ili slično. Osim ovih ima mnogo raznovrsnih blanja za naročite potrebe. Strojne naprave za blanjanje su blanjalice u obliku valjaka ili ploča, u kojima su učvršćena sječiva. Ti valjci ili ploče brzo se okreću (do 20.000 okretaja u minuti) i blanjaju predmet, koji im se primakne. I. B-h.



BLANJA

BLANJA POLJSKA → **Tlo, strojevi, a i ratila za obrađivanje.**

BLASFEMIJA (grč. βλάπτω »ružim, grdim« i φήμη »glas«), riječju učinjena uvreda Bogu, izravno ili neizravno. Čovjeku učinjena zove se pogrda (contumelia). Može se počiniti i pisanom riječju. B. je težak grijeh, koji se u Starom Zavjetu kažnjavao smrću (Lev. 24, 15). A. Ž.

Kazneni zakon (§ 162.) uvršćuje b. među kažnjiva djela protiv javnoga mira i poretka: huljenje Boga priznate vjeroispovijesti ili javno ruženje obreda ili običaja slavljenja Boga je prestup kažnjiv zatvorom do godinu dana. S. F-k.

BLASCHKE, Wilhelm, ✻ 1885, njem. matematičar. Učenik W. Wirtingera u Beču; od 1919 profesor na sveuč. u Hamburgu. Radi poglavito na području diferencijalne geometrije, specijalno afine, zatim integralne geometrije te topologije. Glavna su mu djela *Vorlesungen über Differentialgeometrie* u 3 sv. i *Vorlesungen über Integralgeometrie* u 3 dijela; pokrenuo je zbirke rasprava različitih autora pod skupnim naslovima *Über affine Differentialgeometrie* i *Integralgeometrie*. Osim toga izdaje kao ravnatelj matem. seminara sveuč. u Hamburgu seriju *Abhandlungen aus dem Mathem. Seminar Hamburg*, a surađuje i kod zbirke *Hamburger mathem. Einzelschriften*. Sve su to važne edicije za današnju matem. nauku. Topološke rasprave izašle su mu po raznim matem. časopisima. R. C.

BLASIOLIS, Jakov de → **Blažiolović.**

BLASS, Friedrich, ✻ Osnabrück 22. I. 1843, † Halle 5. III. 1907, njem. klas. filolog. Bio je profesor klasičnih jezika na sveučilištu u Kielu. Bavio se ponajviše proučavanjem grčkoga govorništva. Iz ovog područja izdao je *Die attische Beredsamkeit*, Leipzig 1868—80, u 3 sv.; *Die griechische Beredsamkeit in dem Zeitraum von Alexander bis auf Augustus*, 1865. Važno mu je djelo *Über die Aussprache des Griechischen*, 3. izd. 1888. Izdao je brojne tekstove grčkih klasika. P. M-o.

BLASTOIDEA (grč. βλαστός »pup, klica«, εἶδος »izgled«) ili *morski pupovi*, izumrli razred koljena bodljikaša. Kratkog su držala ili bez njega, pupu slični s pravilno građenom peterokrakom čaškom, koja je sastavljena od 13 glavnih dijelova. Razlikujemo pravilne (regulares) morske pupove s drškom i nepravilne (irregulares) bez drška. Živjeli su u formacijama silura, devona i karbona. J. P-k.

BLASTOM (od grč. βλαστάνω »bujam«, lat. tumor), novotvorba, oteklina, jedna od znanstveno najzanimljivijih patoloških pojava u tkivu, s vrlo velikim brojem varijacija po svojoj građi i raznolikim biološkim svojstvima. U novotvorbi vidimo jače i brže odvijanje životnih procesa, u prvom redu umnožavanje stanica nekog tkiva. Ova biološka oznaka blastoma je bitna za ponašanje novotvorbe. Kao prvi znak neprestanog umnožavanja tkiva novostvoreno se tkivo nakupija na jednom mjestu u čvor različite veličine. Nastala novotvorba ne stoji ni u kakvu odnosu s okolnim tkivom, niti je zavisna od organizma, na pr. u pogledu regulacije rasta i prehrane ili svrsishodnosti, nego se razvija sasvim samostalno. Blastomi su sasvim samostalni, a od organizma samo oduzimaju hranu i u toliko su s njim u vezi. Oni rastu sami iz sebe, tako da su im stanice na okupu (ekspanzivni rast), ili se stanice novotvorbe probijaju i prodiru u okolno tkivo iskorišćujući njegove pukotine za širenje (infiltrativni rast). Iz gore rečenog izvodi se ova definicija: Blastom je neprestano umnožavanje tkivnih stanica, od kojih se stvara samostalan ograničen čvor, uklopljen u nekom tkivu ili sa sjedištem na nekom organu.

Novostvoreno tkivo nema sve oznake tkiva, iz kojeg je poteklo, pa kažemo, da je a t i p i č n o. Nekad se ono izgledom više približuje ishodnom tkivu, h o m o j o t i p i č n i b., ili manje sliči ishodnom tkivu h e t e r o t i p i č n i b. Ako tkivo blastoma uopće nema sličnosti ni s jednim razvijenim tkivom, nego sliči na embrionalno tkivo, kažemo, da je b. nezreo, u protivnom slučaju je zreo. Ako je raspored tkiva u blastomu kao u nekom organu, kažemo, da je o r g a n o i d a n, a h i s t i o i d a n je, ako nema te oznake. Prema biološkim svojstvima tumora i njihova značenja za organizam razlikujemo benigne i maligne blastome.

B e n i g n i b l a s t o m znači, da nastala oteklina ne nanosi štetu organizmu i da mu od nje ne prijeti opasnost. To je zato, što benigni b. sporo raste, ne metastazira i oštro je ograničen od okoline. Takvi su na pr. fibrom, lipom, osteom, miksom i t. d. Ali benigan tumor, iako sam po sebi nije opasan, može izazvati opasne pojave na pr. polipi pilorusa i crijeva sprečavaju prolaz crijevnog sadržaja, novotvorbe tvrde mozgovne opne oštećuju pritiskom mozak, miomi maternice izazivaju jaka krvarenja sluznice.

M a l i g n i b l a s t o m ili tumor je pravi bič čovječanstva. Velik postotak smrtnosti pada na njegov račun. Sta-

nice malignog blastoma rastu brzo, uništavaju svojim prodiranjem i infiltracijom okolna tkiva i organe (alteracija i destrukcija) isključujući ih od funkcije. Ako su ti organi od životne važnosti, smrt je neminovna. Stanice malignih tumora probijaju u limfne i krvne žile i prenose se u udaljene dijelove tijela, gdje stvaraju nove čvorove t. zv. metastaze ili sekundarne tumore, koji i na ovim mjestima bezgranično rastu i nanose istu štetu te znače istu opasnost kao i na mjestu prvotnog razvitka. U tu vrstu opasnih novotvorba ide rak (karcinom) i sarkom. U malignim blastomima stvaraju se radi vrlo živahne razgradnje tvari (disimilacije) u stanicama i raspadanja tkiva (nekroza) otrovne tvari, koje znače dalju opasnost za organizam. Djelovanje tih otrovnih tvari očituje se u naglom mršavljenju i opadanju snage organizma (kaheksija). Daljnja oznaka malignih tumora jesu recidivi. To znači, ako se odstrani tumor, na istom mjestu se ponovno stvara oteklina iz preostalih stanica, koje su se rasprostranile u okolno tkivo i nisu se mogle izvaditi. U glavnom ova biološka svojstva čine opasnom i sudbonosnom ovu grupu novotvorba, protiv koje se znanost i liječnici, doduše s nekim uspjehom, ali vrlo teško bore.

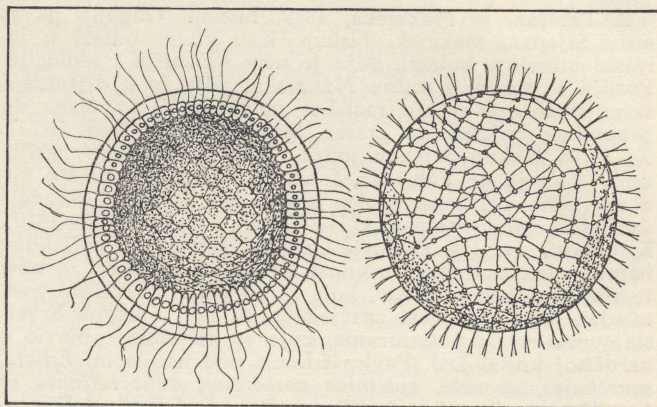
Sistematika blastoma se provela u glavnom prema njihovoj mikroskopskoj građi. Govorimo o tumoru veziva, glatke muskulature i t. d., ili općenito o mezenhimalnim tumorima, ako oni imaju građu potpornog tkiva. Među ove ide: fibrom (vezivni t.), osteom (koštani t.), lipom (t. od masnog tkiva), miom (t. mišića), hondrom (hrskavični t.), miksom (sluzavi t.) i t. d. Svi nabrojeni tumori su benigni. Maligni mezenhimalni tumori su sarkomi. Nekad histološki imaju sličnost s kojim od potpornog tkiva, te govorimo o fibrosarkomu, osteosarkomu, miksosarkomu i t. d. Ako im je građa sasvim nezrela, heterotipična, nazivamo ih po obliku stanica (sarcoma rotundocellulare, fusocellulare, polymorphocellulare i sarcoma gigantocellulare). U benigne epitelne tumore (fibroepitelijalni tumori) idu: papilomi, epiteliomi (na pr. kože), adenomi, cistadenomi i strume (tumori žlijezda s unutrašnjom sekrecijom), a u maligne epitelijalne tumore: rak, horioepitelium i vjerojatno disgerminom. Tumori živčevlja su na pr. neurom i gliom. Tumori se mogu međusobno i kombinirati. Tako imamo osteofibrom, ostehondrosarkom, karcinosarkom. Ako u novotvorbi nalazimo tkivo karaktera i potpornog i epitelnog (iz ekto- ili entoderma), govorimo o miješanim tumorima. Ako u tumoru nalazimo elemente od sva tri zametna listića (na pr. vezivo, kožu i žlijezde slinovnice) nazivamo ga teratom.

Postoje mnogobrojna tumačenja o uzrocima tumoroznog rasta. Virchow je postavio, jednu od prvih, teoriju formativnih podražaja ne davajući točnu definiciju samih podražaja, koji bi izazvali tumorozni rast. Kasnije se otkrilo u eksperimentima, da različni kemijski (katran) i fizikalni podražaji mogu izazvati tumore. Tražio se i zamišljeni specifični uzročnik stvaranju tumora analogno kao kod zaraznih bolesti (Doyen, Sanfelice, Smith, Blumenthal i drugi), ali su se brzo otkrile pogreške. Hormoni (osobito sekusualni) i vitamini su se mnogo istraživali u pogledu njihova značenja za postanak tumora. Došlo se do zaključka, da ne postoji specifični uzrok za postanak tumora, nego da je potrebno više faktora, koji leže i u samoj stanici i izvan nje, da bi se stvorio tumor. S. S.

Blastom kod domaćih životinja nalazi se često sličan kao i kod čovjeka, tako kod goveda, konja, pasa, ali i kod peradi, napose kokoši (ovarij). I kod životinja b. može biti bezazlen, neopasan (b. benignum), t. j. ne oštećuje mnogo organizam, osim možda svojom veličinom kao na pr. bradavica, tvorba od tučnog tkiva (lipom) ili vezivnog tkiva (fibrom) i t. d., a zna biti i opasan (b. malignum), na pr. rak (karcinom) ili sarkom. Lj. J.

BLASTOMERA → **Brazđenje.**

BLASTOMIKOZA (blastomycosis od grč. βλαστός »pupoljak« i μύκης »gljivica«), bolest izazvana posebnim gljivicama kvasovcima, koji se množe pupanjem, a mogu se ponekad naći i u normalnom želucu. Oboljenje se očituje obično na koži u obliku čvorića i većih oteklina, koje se gnojno razmekšaju. Osim kože obolijevaju i unutrašnji organi, rjeđe živčani sustav. Čvorići su posljedica stvaranja granulacionog tkiva, bogatog vlaknima; njih su prije zamjenjivali sa sarkomom. Sanfelice je — u uvjerenju, da se radi o sarkomu — opisao *blastomicete* kao uzročnike tumora.



BLASTULA

U granulacionom, upalnom tkivu nalazimo velik broj orijaških stanica s gljivicama u njihovoj protoplazmi. S. S.

B. kod domaćih životinja razmjerno česta kronička bolest kopitara, konja, mazga, magaraca (*Lymphangioitis epizootica*) kao gnojna upala kožnih i potkožnih limfnih žilica i područnih limfnih čvorova. Prouzročena je posebnom gljivicom kvasovaca, *Cryptococcus farciminosus*. U koži ekstremiteta, vrata i glave pojavljuje se najčešće u obliku niza bolnih čvorova, apscesa i čirova. Ostane li proces ograničen na jedno područje, može se za 4 do 6 nedjelja smiriti i izliječiti, no često se zna ponavljati, a i proširivati, napose u hladnim i vlažnim godišnjim dobama, češće u umjerenom nego vrućem podneblju. B. može pobuditi sumnju na sakagiju. Lj. J.

BLASTULA (grč. βλαστός »klica, mladica, rastenje«) je stanje u zametnom razvoju mnogih mnogostaničnih životinjskih bića, kojim završava brazđenje jajeta. Kad kod brazđenja nastane veća hrpa mladih stanica ili blastomera, onda u njenoj sredini nastane šupljina ispunjena tekućinom, brazdenska šupljina ili blastocel. Blastomere se poredaju na površini i tako načine najjednostavnije epitelno staničje, koje pravi šuplju lopticu blastulu.

Blastula je najprva ličinka mnogostaničnih životinja, pa je nalazimo kod mnogih i različitih odjela, kao kod spužava, mješinaca, rebraša, bodljikaša, crva turbelarija, kolutićavaca i oblića, kolnjaka, nekih raka, mekušaca, mješćićnica, amfioksa, žaba. Kod nekih životinja izađe pače ličinka u tom stanju iz jajnih obvojaka, a da može samostalno živjeti i kretati se, ima svaka stanica na površini bič, pa takva blastula pliva kao najjednostavnija ličinka.

Ali i među praživima ima i danas takvih, koji stalno žive u obliku blastule, kao na pr. neki *bičaši volvox*. Prema tome bi blastula imala posebno značenje u povijesti koljena, i po sličnosti s predcima bila bi palingenetičko stanje (→ biogenetički osnovni zakon). Ali i kod onih životinja, kod kojih ne može nastati tipična blastula, pojave se po svršenom brazđenju takva stanja, u kojima se lako može prepoznati, da odgovaraju blastuli. N. F-k.

BLAŠKOVIĆ, 1. Andrija, ✱ Ivanić-grad 28. XI. 1726, † 30. III. 1796 (ubijen), isusovac (15. X. 1743), profesor filozofije, teologije i kanonskog prava u zagrebačkoj akademiji. Numizmatičar, arheolog, historičar. Bavio se spomenicima i poviješću rimske kolonije Andautonije (Ščitarjevo).

BIBL.: Tiskana djela: 1. *Dissertationum Pars I. occasione recens eruti marmoris ab Andautoniensi Pannoniae Saviae republica Imperatori Traiano Decio olim dedicati concinnata . . . fol.* (Trattner, Zagreb 1781). *Dissertatio I. Itineraria et decora Pannoniae Saviae complexa*, str. 1—96. *II. De titulis imperatorum et forma reipublicae Andautoniae*, str. 1.—72. *III. Imperii Decii Augusti Chronologia: inscriptionis Sztenevecensis aetas et causa dicuntur*, str. 1.—52. — *Pars II. Occasione alterius reperti marmoris Herenniae Etruscillae Augustae . . . fol.* (Trattner, Zagreb 1781). *Dissertatio IV. In Schitarievensis marmoris inscriptionem*, str. 1—15. *V. De urbe altera et finibus reipublicae Andautoniae . . .*, str. 1—20. *VI. De urbe tertia reipublicae Andautoniensis . . .*, str. 1—20. — *Pars III. Jus Andautoniensium et res Pannoniae Saviae amplius illustrantur . . . fol.* (Trattner, Zagreb 1782). *Dissertatio VII. De jure et forma regiminis urbis ac populi seu Andautoniensis sive huic consimilium*, str. 1—33. Kao prvi dio (liber I.) *Historiarum Illyrici ab ultima gentis et nominis memoria* izdao je 1793 B. kod Trattnera raspravu *De origine nominis et gentis Illyricae*, str. 1—70, a 1794 u biskupskoj tiskari u Zagrebu izašle su sve ove rasprave u 4 toma s istom paginacijom pod naslovom *Historia universalis Illyrici ab ultima gentis et nominis memoria:* u četvrtom tomu ima netom spomenuta *De origine . . .*, a u trećem osma disertacija: *Vetustas, eminentia, discrimen et fines Pannoniae Saviae. Praesidum Pannoniae series* i t. d., str. 1—140. U rukopisu ostavio nekoliko hist. rasprava na lat. jeziku. M. V.

2. Fabijan, ✻ Makarska, 1819, biskup. Odgojio ga je stric Stjepan, makarski biskup. Kao klerik odlazi u loretski »ilirički« kolegij, gdje je učio filozofiju i teologiju. Poslije se vraća u rodnu Makarsku, gdje je u dijecezanskim službama prošao različite položaje od kapelana do generalnog vikara uz starca biskupa-strica. Kad je 17. XI. 1776 biskup Stjepan umro, izbor za njegova nasljednika pao je na Fabijana, i tako su se za skoro sto godina (1730—1819) na stolici makarskih biskupa zaredala dva Blaškovića: Stjepan (1731—1776) i Fabijan (1777—1819). Književnik Iv. Jos. Pavlović-Lucić u životopisu Fabijanovu naročito ističe njegovu učenost, svećeničke vrline i revnost te njegovu skrb za škole, koje bi odgajale svećenički podmladak. Svoju revnost zasvjedočavao je i mnogim hrvatskim pastirskim poslanicama, koje je djelomice objavio u naročitoj knjizi I. J. Pavlović-Lucić pod natpisom: *Edicta, sanctiones, decreta, epistolae pastorales, adhortationes et homiliae quedam &c. &c Ill. ac. Rev. Dni Fabiani Blascovich, Macarensis in Dalmatia episcopi, quas ad cleri & populi Macarensis utilitatem in unum collegit, typisque vulgavit...* (Mleci 1797). F. F.

3. Pero, ✻ Karlovac 25. VI. 1883, hrvatski pukovnik. Pučku je školu svršio kod franjevaca u Karlovcu, kadetsku u Trstu. Služio je u Beču, Budimpešti, Segedinu, Temešvaru i Beloj Crkvi. Kao časnik ostao je uvijek u doticaju s domovinom i svakim hrvatskim pokretom. Služio je i kao pionir i geodet, a istakao se kao nastavnik kadetske škole u Kamenici, gdje je bio učitelj cijeloj generaciji današnjih hrvatskih časnika. Putovao je po svim evropskim zemljama i opisao svoja putovanja. U prošlom svjetskom ratu, kao djelatni časnik uvijek u prvim redovima, sudjelovao je s bosansko-hercegovačkom pukovnijom br. 3 iz Tuzle, bio devet puta odlikovan i izvan reda unaprijeđen za satnika. Bio je jedan od onih časnika, koji su cijeli rat proveli na ratištu te zbog toga bili isticani kao rijedak primjer ustrajnosti. Pri kraju rata zarobili su ga Francuzi u borbama na Piavi i odveli u Francusku. Poslije rata služio je kratko vrijeme u kraljevoj gardi, iz vojske istupio kao major te se posvetio privredi. Na tom polju također je imao uspjeha; osnovao je sa sinom tvornicu tkanina. Bio je jedan od osnivača Hrvatskoga kluba u Beogradu i njegov predsjednik do propasti Jugoslavije. Bio je član Braće Hrvatskoga Zmaja, Hrvatskoga Radiše, Napretka, Griča i t. d. i suradnik u njihovim upravama. Kad je proglašena Nezavisna Država Hrvatska, odmah postaje pukovnik i preuzima zapovjedništvo bosanske divizijske oblasti. G. 1917 izašle su u Budimpešti njegove pjesme o vojevanju Bošnjaka pod naslovom *BH 3*, a 1939 knjiga *Sa Bošnjacima u Svjetskom ratu*, koja se ističe vjernim prikazom brojnih bitaka, bojeva i ostalih ratnih događaja, u kojima je sudjelovao. Pisao je i putopise (*Čaba na Ajvatovici*) i brojne članke o industriji. Sl. P-ć.

BLATA, 1. periodički plavljena krška depresija na istočnoj padini između Visokog Vrha (1125 m), Pištenika (822 m) i Plaške Glavice (794 m). Trajanje poplava i visina nivoa mijenjaju se prema količini oborina.

2. Na sjeveroistočnom rubu plavljenog dijela depresije leži selo Blata, željeznička postaja na pruzi Zagreb—Split; općina Plaški, kotar Ogulin.

3. Selo pored Ferdinandovca na desnoj obali Drave; općina Ferdinandovac, kotar Đurđevac.

4. Selo u močvarnom kraju oko vrela Rakitnice; općina Dolenja Vas, kotar Kočevje. J. R-ć.

BLATINA. Tako se zovu tri periodično plavljene krške depresije na otoku Mljetu. Jedna, u sjeverozapadnom dijelu, najniži dio Blatskog polja. Druga je u jugoistočnom dijelu, nedaleko zaliva Sovre, a treća, najmanja, sjeverno od sela Požure. Druga i treća su depresije malog promjera. Dno Blatinâ je ispod morske razine, nivo promjenljiv, ljeti i presuše. Voda je malo brakična (»buncata«), tako da ljeti služi za napajanje stoke i navodnjavanje. J. R-ć.

BLATINA → **Vinova loza.**

BLATNA KIŠA je češće opažena prirodna pojava, kod koje s kišom (ili snijegom) pada sitan prah i taloži se na površini zemlje. Prah je žućkast, crvenkast, smeđast ili siv, pada katkada i suh bez oborina, a ako je pao sa snijegom, daje mu značajnu boju. Zabačeno je mišljenje iz 19. st., da taj prah potječe iz svemira izvan Zemlje (»pasatna prašina«), pa se u novije doba drži, da mu izvorištima treba smatrati široka, pretežno suptropska, suha područja i pustinje, a manjim dijelom i žive vulkane. Prah uzdižu jaki vjetrovi, a prenose ga široke struje tropskog



(*Foto J. Dulovits, Budapest*)
S BLATNOG JEZERA

zraka, katkad u vrlo velikoj visini i količini, i talože ga često na vrlo opsežnim područjima i vrlo daleko od izvorišta.

LIT.: J. Goldberg i M. Kovačević, *Der Schlammregen in Jugoslawien am 3. und 4. Mai 1933*; Hrv. geogr. glasnik sv. 5., Zagreb 1934. M. Ko.

BLATNO JEZERO (madž. Balaton tava i njem. Plattensee od slav. blato, u starini lat. Peiso), najveće jezero u Srednjoj Evropi, na jugozapadnom podnožju Bakonjske šume u Madžarskoj. To je »madžarsko more«, 106 m nad morem, a zaprema površinu od 596 km² (sa susjednim močvarama do 660 km²). Dugo je oko 80 km, a široko 4—13 km. Dubina mu je neznatna (3—4 m), središnja 2 m, a najdublje je 11 m južno od poluotoka Tihany-a, koji ga dijeli u dva nejednaka dijela. Voda je redovito plava, za oluje zelena, u sjeni oblaka olovna, bogata ribama (»fogos«). Jezero je nastalo ujedinjenjem četiriju diluvijalnih depresija. Obala je strma jedino pored Bakonjske šume, a istočna obala je ravna. Opseg jezera iznosi 197 km. Imade mnogo pritoka, a najveći su Zala i Tapolcza. Voda se pod utjecajem stepskoga podneblja jako isparuje, a odvodi je i Sió, koji s Kaposom teče u Dunav, no otjecanje vode regulira se branom na kanaliziranoj tekućici Sió. Južna obala je nadaleko plosna, pa se po njoj napajaju stada stoke i mnoštvo djece igra s valovima bez ikakve pogibelji. Terase na strani Bakonjske šume pokrite su voćkama i vinovom lozom, selima, vilama i kupalištima, među kojima se ističe kupalište Balatonfüred. Na bazaltnom poluotoku Tihany-u čini opatija sa zavjetnom crkvom milovidan ukras. Dalje na sjeverozapadu kod kupališta Tapolcze dižu se vulkanska brda (Badacsony, Csobáncz, Gulács, Tothegy i dr.), gdje rode izvrsna vina Madžarske. Na istočnoj strani je znatno kupalište Siófok. Blatno jezero ide u red najboljih istraženih jezera na svijetu.

LIT.: *Resultate der wissenschaftlichen Erforschung des Plattensees*, 22 sv., Budimpešta 1897—1920. N. Ž.

BLATNÝ, Lev, ✻ 1894, † 1930, češki pripovjedač i dramatičar, bolovao je od tuberkuloze, pa se to odrazilo i u njegovu književnom radu; neprestano je osjećao, kako nit njegova života može biti prekinuta smrću, pa se odatle u svojim pripovijetkama i dramama očituje kao »čovjek oštre intelektualne i voljne pažnje i koncentriranosti«. Odatle i njegova ironija i groteska. Njegove su zbirke pripovijedaka *Vitr v ohradě*, 1923; *Povídky v kostkách*, 1925; *Regulace*, 1927; *Povídky z hor*, 1927, i *Housle v mrakodrapu*, 1928. U ekspresionističkim dramama oštro kritizira građansko društvo. Drame su mu *Tři*, 1920; *Kokokodák*, 1922; *Vystěhovalci*, 1923; *Říše míru*, 1927; *Smrt na prodej*, 1929. B. je bolji pripovjedač nego dramatičar. S ljubavlju prikazuje pometenost ljudskog srca, kad u miran tok života padne nešto nelogično, iracionalno, neka izvanljudska snaga, kao rat, zločin, nagon, fiksna ideja, smrt i sl.

LIT.: F. Götz, *Básnický dnešek*, Prag 1931; K. Sezima, *Masky a modely*, 1930. Lj. J-e.

BLATO, 1. najveće mjesto na otoku Korčuli, ali zbog povijesnog značaja i položaja gradić Korčula ima prvenstvo, zato se za B. kaže, da je najveće selo u Dalmaciji. G. 1931 imalo je B. 7.700 stan., koji se uglavnom bave ratarstvom. B. je sjedište općine, ima kotarski sud, poreznu upravu, rasadnik za južne kulture, bolnicu, dom narodnog zdravlja, građansku školu i druge manje upravne ustanove.

B. nije na moru, održava prometne veze preko Vele Luke, s kojom je povezano automobilskom cestom. Pored toga ima posebna manja pristaništa: Prigradicu na sjevernoj i Prižbu na južnoj obali otoka.

Mjesto je dobilo ime po istoimenoj krškoj depresiji, koju danas već zovu Blatsko polje. Prije je ovo polje bivalo periodički plavljeno. Bilo je godina, kad nije dolazilo do poplava, a ponekad se događalo, da se polje više godina uzastopce ne presuši. Prokopavanjem odvodnog tunela prema sjeveru, u uvalu Bristvu, poplave su sasvim spriječene, a polje većinom zasađeno lozom.

2. Selo u srednjem toku rijeke Cetine, krajiška općina, kotar splitski. Tu je most preko rijeke i raskršće putova, koji dolaze iz Splita, Sinja, Imotskog i Metkovića.

3. Selo na desnoj obali Save, jugoist. od Zagreba pored ceste Zagreb—Karlovac. Ima 510 stan. (1931).

4. Selo u krškoj uvali na sjeverozapadnom dijelu otoka Mljeta, kotar dubrovački, općina Babino Polje. Plavljeni dio uvale zove se Blatina.

5. Sjeverozapadni dio Imotskog polja. Često se dodaje epitet »prološko«, ali se u narodu kaže samo »Blato«. U B-u ostaje voda s promjenljivom razinom i površinom preko cijele godine. Pri najvišem nivou (257 m) dubina vode ne prelazi 5·5 m, ali ima provalija, koje su znatno dublje (Jezero 41·2, Krenica 8·5 m). Najveća površina je oko 2·5 km². Otok u B-u je poznat kao utočište imotskih franjevaca pred turskim navalama.

6. Rječica u Makedoniji, lijeva pritoka Crne rijeke, odvodnjava Prilepsko polje. Dužina 35 km, sliv 898·2 km².

Napomena: Ima još manje važnih mjesta s imenom B., jer je ovaj naziv za mjesta u močvarnim i plavljenim krajevima kod nas dosta čest. J. R-ć.

BLATTIDAE → **Žohari.**

BLAU, 1. Otto, ✻ Nordhausen (Saska) 21. IV. 1828, † Odesa 26. II. 1879, učenjak i njemački konzul. G. 1852 počeo je služiti u pruskom poslanstvu u Carigradu, a onda ga nalazimo kao konzula u Trapezuntu, Sarajevu (1864—1872) i Odesi. G. 1861 bio je član međunarodnog povjerenstva za umirenje ustanka u Crnoj Gori i Hercegovini, koje je radilo od svibnja do 29. X. B. je pritom ponajviše boravio u Mostaru. Bio je dobar poznavalac Istoka i istočnih jezika. Napisao je oko 20 radova o Bosni i susjednim zemljama. Najvažniji su: *Bosnisch-türkische Sprachdenkmäler* (Leipzig 1868), *Annalen bosnischer Kirchengeschichte bis 1244* (Görlitz 1872) i *Reisen in Bosnien und der Herzegowina* (Berlin 1877). Uz to je sastavio prvi herbarij bosansko-hercegovačkog bilja.

LIT.: D. P. Blau, *Leben und Wirken eines Auslanddeutschen im vorigen Jahrhundert, Erinnerungen an Dr. Otto Blau,* Berlin 1928; Nastavni Vjesnik, XXXVII., str. 367—374. H. K.

2. Tina, ✻ Beč 15. XI. 1847, † Beč 31. VIII. 1916, njemačka slikarica. Učitelji su joj bili Schäffer u Beču i Lindenschmidt u Münchenu. G. 1884 udala se za slikara bitaka Heinricha Langa. Slikala je krajolike, na pr. *Proljeće u Prateru.* U.

BLAUBEUREN, grad u Württembergu, 514 m nad m. Ima 3700 stan. U gradu je stari benediktinski samostan, osnovan 1095, a obnovljen između 1466 i 1502. B. je jedan od rijetkih samostana iz doba kasne gotike, koji su se sačuvali u Njemačkoj. U crkvi sagrađenoj od 1491 do 1499 nalazi se veličanstveni glavni oltar od G. Erharta. Pobočne oltare su izradili Zeitblom, Strigel i dr. Pokraj crkve nalazi se gotski samostan s kaptolskom dvoranom sa dvije lađe, u kojoj su sačuvani brojni nadgrobni spomenici iz 14. i 15. st. Samostan je 1534 pretvoren u evangeličku samostansku školu, a 1817 u evangeličko bogoslovsko sjemenište. I ostale građevine u B. su starijega datuma. Tako je bolnica sagrađena 1420, a gradska vijećnica 1593.

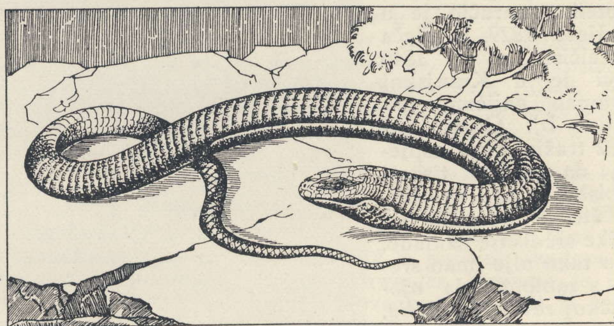
BLAUMANIS, Rudolf, ✻ 1861, † 1908, najglasovitiji pisac letonski. Kako je sam bio seljačko dijete, pisao je ponajviše o životu letonskih seljaka. Njega nisu zanimala društvovna ni politička pitanja nego svagdašnji život seljaka. Njegova drama *Indrani* prikazivana je s velikim uspjehom i u inozemstvu. On sam je preveo mnoga svoja djela na njemački jezik. Tako su u Rigi izašle *Novellen* (1921), *Durch den Sumpf* (novele, 1922), *Die Indras, Drama aus dem lettischen Volksleben* (1921).

BLAVATSKY, Helena Petrovna, ✻ 12. VIII. 1831, † London 8. V. 1891, kći ruskog generala Petra Hahna. Ona je začetnica novoindijske teozofije. Kao dijete pokazivala je sklonost vidovitosti i općenju s duhovima. U 17. godini prekinula je veze s rodom i udala se za državnog savjetnika Nikefora Blavatskoga. Nakon 3 mjeseca ostavi muža, ode u svijet i provodi pustolovni život. Od 1848 do 1874 neprestano luta svijetom. U Carigradu se ponovno uda za nekog pjevača Mitrovića. No i njega ostavi. U Africi i Parizu bavi se spiritizmom. G. 1867 boravi u Italiji, gdje se pridružila Garibaldijevim dobrovoljcima. Iza toga ide u Indiju, gdje se bavi spiritizmom. Iz Indije otišla je 1873 u Ameriku, gdje su 1875 ona i novinar H. Steele Olcott osnovali »Teozofsko društvo«. G. 1878 otišla je B. s Olcottom u Indiju. Olcott je tvrdio, da je on utjelovljeni indijski kralj Asoka iz 3. st. pr. Kr., dok je B. propovijedala, da posjeduje »čudotvorni sanduk«, u kojem se nalazi mudrost, što su je u nj stavili mahatme, tajni učitelji mudrosti, koji su došli s Himalaje. Hodgson, koji je po nalogu »Društva za psihičko istraživanje« u Londonu imao istražiti nauku njezinu o »čudotvornom sanduku« i o tajnim učiteljima mahatma, ovako je karakterizirao H. Blavatsky: »Mi ne smatramo gđu Blavatsky niti trubom skrivenih gledalaca (mahatma) niti običnom pustolovkom. Mi smo mišljenja, da je ona stekla pravo na spomen, kakvu dugujemo najsavršenijoj, najlukavijoj i najzanimljivijoj varalici u povijesti«. Njezina su glavna djela: *Otkrita Izida, Ključ k teozofizmu, Tajna nauka* (3 sv.) i *Opća teozofija.*

LIT.: M. Heimbucher, *Theosophie u. Anthroposophie,* 1922; L. Bopp, *Theosoph. Menschen u. Meinungen,* 1923; A. Mager, *Theosophie u. Christentum,* 1926; S. Bakšić, *Teozofija,* 1934. St. B.

BLAVET, Emile-Raymond, ✻ Cournonterrai (kod Montpelliera) 1838, † Pariz 1924, francuski pisac. Isprva je bio profesor, a zatim se posvetio novinarstvu u pokrajini, a kasnije u Parizu. Od brojnih mu romana spominjemo: *La Princesse rouge* (1882), *Dent pour dent* (1883), *Dalila* (1902), *L'homme sans nom* (1904). Pisao je i kazališne komade, tako: *Mon oncle Barbassou* (zajedno s F. Carréom, 1891), *Monte Cristo* (1894), *Les Chouans* (1894). Od putopisa spomenut ćemo *Au pays des Malgaches* (1897) i *Souvenirs* (1924).

BLAVOR (*Ophisaurus apus*), do 1 m velik, tamnožut gušter, sličan zmiji, ali s dugačkim repom i bez nogu, jedino ima kršljetke stražnjih nogu. Hrani se miševima, malenim pticama, gušterima, puževima, skakavcima, a živi u zapadnoj Aziji i jugoistočnoj Evropi; ima ga u Istri, Dalmaciji i Hercegovini i dalje sve do Grčke. K. B.



BLAVOR

Blavor (*blaor, blor, glavor,* rum. *baláur,* grč. *πέλωρ*), velika neotrovna zmija, za koju narod kazuje, da je prijateljica čovjeku i da ga brani od drugih zmija, s kojima se rado bije i svladava ih. Po pričanju svaki blavor zakolje 12 zmija, a 13. njega; zato vele, da ga ne valja ubiti, a tko ga ubije, osam mu je dana nazatka. M. S.

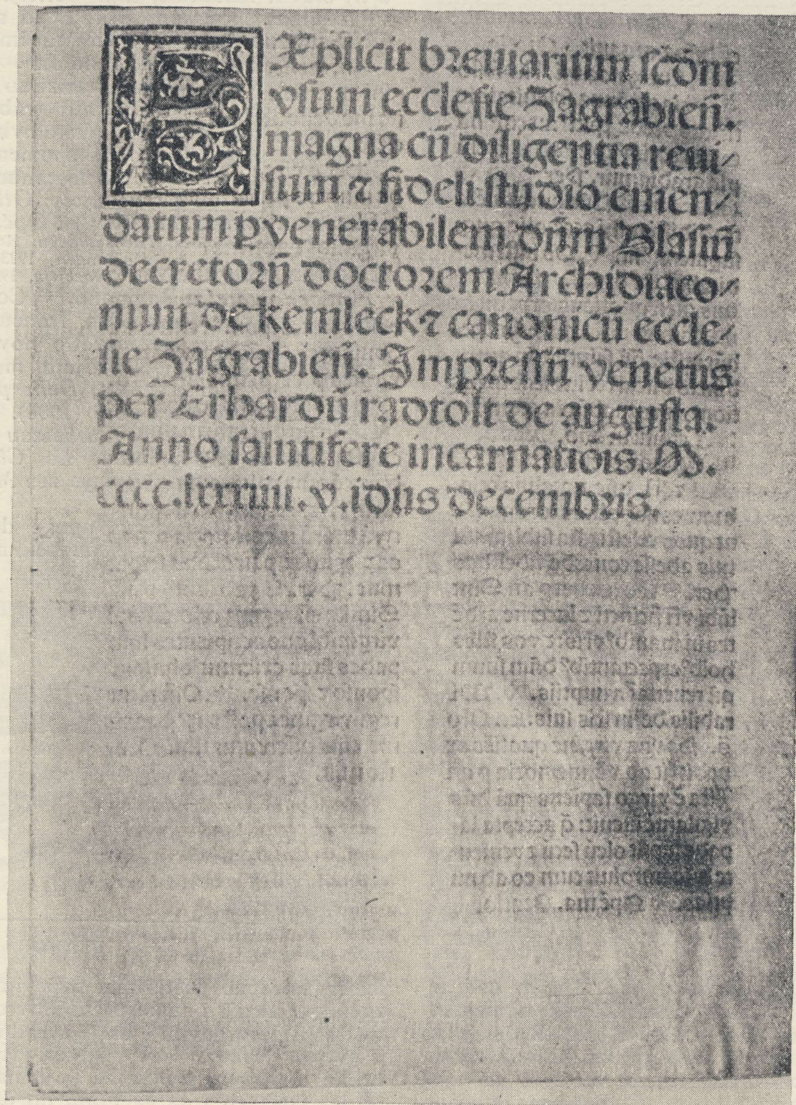
BLAZNA → **Zmija.**

BLAZNAVAC, Milivoje Petrović, ✻ Blaznava 4. V. 1824, † Beograd 24. III. 1873, srpski vojnik-političar. Stupivši u vojsku postaje 1845 pobočnik kneza Aleksandra. U Beču nadzire 1848 prognanoga kneza Miloša, koji se tada bavi mišlju, da se vrati u Srbiju. Po njegovu nagovoru putuje Miloš u Zagreb, gdje je uz pomoć Gajevu ta njegova namjera onemogućena. Kasnije postaje načelnik vojnog odjela u ministarstvu unutrašnjih poslova. Poslije pada kneza Aleksandra i povratka Miloševa 1858 povlači se u svoje selo, a 1865 postavlja ga knez Mihajlo za ministra vojske. Protiv I. Garašanina zastupa 1867/8 politiku mira s naslonom na Austriju. Kada je smrću kneza Mihajla 1868 ispražnjeno prijestolje, B. spriječi izbor novoga kneza naredbom vojsci, da iskliče knezom maloljetna kneževa bratića Milana. Kako je imao uza se vojsku i liberale, ishodi uz pomoć Austrije, da narodna skupština utvrdi Milanovo pravo nasljedstva i da njega samoga izabere u namjesništvo.

Rusija ga smatra glavnim svojim protivnikom. Zajedno s J. Ristićem, koji ga postepeno potiskuje u vođenju državnih poslova, daje zemlji 1869 slobodoumniji ustav. Poslije proglasa kneževe punoljetnosti 1872 preuzima B., tada već general, predsjedništvo vlade i ministarstvo vojske, na kojem je položaju 1873 i umro.

LIT.: F. Šišić, *Knez Miloš u Zagrebu 1848*, Jug. Njiva, Zagreb VIII./1, 1924; Sl. Jovanović, *Druga vlada Miloša i Mihaila*, Beograd 1923; Isti, *Vlada Milana Obrenovića I.*, Beograd 1926. J. Š-k.

BLAZNIK, Jožef, ✳ Idrija 7. II. 1800, † Ljubljana 23. VI. 1872, ljubljanski tiskar i nakladnik. Svršivši nauke u Ljubljani otišao je u inozemstvo te se u Grazu, Regensburgu i Mainzu izvježbao u svim granama svoje struke. Nakon 10 godina vratio se 1828 u Retzerovu (bivšu Gasslerovu odnosno J. F. Egerovu) tiskaru i u svibnju 1829 oženio Retzerovom kćerkom. Od rujna 1829 vodi pod svojim imenom tu tiskaru, koja je postala prvom ljubljanskom tiskarom. U svoju knjigu rada bilježio je B. vlastoručno sve izvršene radove, navodeći vrijeme i naklade te godišnje obračune. Te dijelom sačuvane bilješke dragocjen su izvor za povijest njegove tiskare i za slovenski knjižni konzum u 1829—1858. Za manje potrebe svoje tiskare uredio je i priprostu ljevaonicu. Za metelčičare, pristaše pisma, što ga je izmislio Metelko, naručio je u proljeće 1829 iz Beča metelčicu, a od 1840 prvi je u Kranjskoj štampao gajicom (pismom Lj. Gaja). Od 1832 tražio je bez uspjeha, da smije tiskati školske knjige za Iliriju, što je bio monopol bečke središnje naklade. Isto tako nije imao sreće s molbom, da njemačkoj reviji *Carniolia*, koju je u studenome 1838 preuzeo od L. Kordeša u svoju nakladu, smije dodavati slovenski književni prilog, odnosno prilog tehničkog i gospodarskog sadržaja. G. 1841 postigao je, da je vlada posredovanjem nadvojvode Ivana dopustila *Novice* kao glasilo kranjske kmetijske družbe. B. je *Novice* štampao od 5. VII. 1843, a 1850 preuzeo ih u svoju nakladu. No najpopularnijim učinila je njegovo ime *Velika pratika*, pučki kalendar sličan Zagrebačkom šoštaru, koji je od 1846 izdavala Kranjska kmetijska družba, a tiskar i nakladnik bio je Blaznik. Pratika je ulazila u narod svake godine u 45.000 i još više primjeraka. Tiskaru je 1847 upotpunio litografijom, koja se odlikovala finom i preciznom izradbom, pogotovu kod nekih muzikalija s kaligrafskim pismom (*Grlica*, pa K. Mašekova *Cecilija*). Od portreta treba spomenuti portret P. P. Glavara (1848), bana Jelačića (1849), biskupa Wolfa i dr. Za Slovensko društvo izradio je i zemljovid *Obraz zemlje*. Prema Lutterovu crtežu izdao je u svojoj nakladi u 250 primjeraka nacrt Ljubljane (1853). Poznate su i njegove reprodukcije Kurz-Goldsteinovih kranjskih nošnja (1884/5, 1927) i iz novijeg doba od njegovih nasljednika izdani faksimil rukopisa Prešernovih *Poezija* (1908). Među njegovim, za slovensku književnost važnim štampanim djelima od posebne su važnosti *Kranjska Čbelica*, Prešernov *Krst pri Savici*, *Poezije*, Smoletova izdanja i publikacije Slovenske Matice. U vlastitoj nakladi izdao je nešto prijevoda Krištofa Schmida, Vodnikove *Kuharske bukve* (knjige) u novom izdanju, Dolinarovu pjesmaricu, Korytkovu zbirku *Slovenskih pesmi kranjskega naroda*, Bleiweisove čitanke za niže razrede gimnazije, Levstikove *Pesmi*. Sa ožujskom revolucijom i u doba privremene slobode štampe dao je Slovencima prvi politički list *Slovenija* (od 1848 do ožujka 1850), a zatim prvi slovenski službeni list *Ljubljanski časnik* (1850/1). Od 1848 tiskao je crkveni list *Zgodnja Danica*, koju je 1852 preuzeo u svoju nakladu. Iza njegove smrti prešlo je poduzeće u vlasništvo »Blaznikovih dedičev«, dok ga nije godine 1920 preuzelo novo osnovano dioničko društvo. U lipnju 1929 dopustilo je ljubljansko sveučilište, da se tiskara nazove Univerzitetna tiskarna.


Explicit breuiarium scdm
vsum ecclesie Zagrabien.
magna cū diligentia reui-
sum z fideli studio emen-
datum p venerabilem dnm Blasiū
decretoꝝ doctorem Archidiaco-
num de kemleck z canonicū eccle-
sie Zagrabien. Impressū venetiis
per Erhardū radtolt de augusta.
Anno salutifere incarnatiōis. M.
cccc.lxxxiiii. v. idus decembris.

POSJEDNJA STRANA TISKANOG ZAGREBAČKOG LATINSKOG BREVIJARA OD G. 1484

LIT.: *Slovenski biografski leksikon*, I., 41; *Spominski zbornik Slovenije*, 1939. I.S-r.

BLAZONIRANJE (franc. riječ) znači pravilno opisivanje grbova tehničkim izrazima prema pravilima heraldike.

BLAŽ, sv., biskup grada Sebaste u Armeniji, mučenik za cara Dioklecijana (→ Vlaho, sv.).

BLAŽEK, Tomo, ✳ Peteranec 7. III. 1807, † Varaždin 23. II. 1846, pjesnik. Pučku njem. školu svršio u rodnome mjestu, gimnaziju u Varaždinu. U zagrebačkom sjemeništu počeo učiti teologiju, ali ju je zbog bolesti napustio. Svršivši pravoslovnu akademiju u Zagrebu postao je odvjetnik u Varaždinu. Počeo je književno djelovati pišući latinske i njemačke pjesme, ali je u jeku ilirizma stao pisati hrvatski. Zbirku pjesama izdao mu je poslije njegove smrti Antun Nijemčić (*Političke pjesme*, Zagreb 1848). Blažek je čitao i volio strane pisce, napose francuske (Béranger). Živeći izvan hrvatskog književnog centra, kritički je gledao na književno stvaranje Iliraca. U njegovim pjesmama ima refleksija, ozbiljnosti, životne gorčine, reskosti (a u neobjavljenim pjesmama i lascivnosti). A. B-c.

BLAŽEKOVIĆ, 1. Dragutin, ✳ Osijek 26. X. 1828, † Celovec 7. IV. 1893, austrijski general, namjesnik u Dalmaciji, vojnički pisac, potomak stare plemićke turopoljske obitelji, koja još i danas postoji u selu Kurilovcu. Svršivši nauke, stupio je u vojsku kao časnik 1843, vojevao s hrvatskim krajišnicima 1848-49 u talijanskoj vojni, 1866 proti Prusima na Majni i 1878 u vojni za okupaciju Bosne. Od 1875 služi u Zadru kao pobočnik (adlatus) dalmatinskih namjesnika Rodića, Jovanovića i Cornaroa, 1882 postaje generalom u Boki Kotorskoj, a iza smrti gen. Cornaroa († Zadar 6. IV. 1886) imenovan je njegovim nasljednikom kao vojnički i civilni namjesnik u Dalmaciji. G. 1886 posta generalmajor i izuzetno je ujedno promaknut za podmaršala. Poznavao je dobro odnose u Dalmaciji i ostavio u narodu lijepu uspomenu, jer je kao pokrajinski poglavar postupao vazda nepristrano, kao vojnik od glave do pete, neutralan prema

političkim i narodnosnim pitanjima. Predlagao je pohrvaćenje ureda u Dalmaciji, ali kad u tom nije uspio, dao je g. 1890 ostavku, a malo zatim bio na molbu umirovljen. Napisao povijest pukovnije Mecklenburg-Strelitz. M. S.

2. **Milivoj,** ✻ Zagreb 14. II. 1886, izdavač i književnik. Srednju školu svršio u Zagrebu, filozofijski fakultet polazio u Zagrebu i Pragu. Služio kao gimnazijski profesor u Krapini i Zagrebu. U novinama i časopisima (Savremenik, Jugoslavenska njiva, Nova Evropa i t. d.) pisao članke o različitim kulturnim i socijalnim pitanjima. Zasebno izdao dramu *Prva ljubav* (Zagreb 1917) i političko-socijalni spis *Hrvatski seljak u novoj državi* (Zagreb 1919). Pseud. Milivoj B. Janković. Djelovao je mnogo kao izdavač (Humoristička knjižnica, zbirka Naši pjesnici, školske knjige i t. d.). A. B-c.



BLAŽENAK

BLAŽENAK, *Geum*. To su trajne zeleni iz porodice ružičnjača s rasperjanim ili na troje razdijeljenim listovima i dvospolnim, u oskudne paštitce združenim cvjetovima s 5 latica i lapova i s brojnim prašnicima i tučkovima. Plodovi su oraščići s produženim vratovima. Kod nas je najčešći *G. urbanum* L., koji raste poglavito po listopadnim šumama i šikarama. Ostale su vrste raširene u planinama. Na vlažnim mjestima raste *G. rivale* L. s bijelo-ružičastim cvjetovima i prekrasni *G. coccineum* Sibth. et Sm., koji imade poput cigle crvene cvjetove. Na planinskim rudinama silikatnog gorja obilno je raširen žuti *G. montanum* L., a na vapnenim i silikatnim stijenama balkanskih planina endemični *G. bulgaricum* Panč. Mnoge se vrste b. uzgajaju u vrtovima. S. H-ć.

BLAŽENSTVO (lat. beatitudo) rješava pitanje o smislu i svrsi čovječjega života. Činjenica je, da svi ljudi po prirodi teže k sreći trajnoj i konačnoj, a ne kakvoj privremenoj. Sreća je (subjektivno) stanje potpune duševne smirenosti. Vrhunac njezin tvori blaženstvo. Po kršćanskom naziranju na svijet i život nema objekta blaženstva (sreće) u redu stvorenih stvari, jer su one sve prolazne; opstoji samo izvan njih (objektivno) u vječnom nestvorenom najvišem i najsavršenijem dobru, Bogu, t. j. u duhovnom (intelektualnom) sjedinjenju s Njim nakon smrti.

Ostali se stari i moderni vjerski i filozofski sistemi opredjeljuju prema načelu, s kojega polaze. Tako na pr. budizam nalazi konačnu sreću u nirvani, brahmanizam u svemirskom sjedinjenju duša nakon seoba, islam u rajskom životu, dosuđenom čovjeku pojedincu i dr.

LIT.: *Sv. Toma*, S. th. I.—II., q. 2, a. 1—8; Wittmann, *Grundfragen der Ethik*, München 1923; Živković, *Osnovno moralno bogoslovlje*, Zagreb 1938, I., 60, 142. A. Ž.

BLAŽEVIĆ, 1. Ivan, ✻ Trebinje 7. VIII. 1895 od obitelji, koja potječe iz Crikvenice, kanonik i rektor bogoslovije u Senju, bogoslovski pisac. Poslije svršenih bogoslovskih nauka u Innsbrucku katehet i profesor na gimnaziji u Senju do 1933, kada kao kanonik organizira obnovljeno sjemenište i bogosloviju. Izdao je popularne bogoslovske knjige u nakladi Društva sv. Jeronima: *Obrana vjere* (1931); *Pučka dogmatika* (1932); *Pučka moralka* (1933). Preveo je *Dva srca* od M. Delly, *Nemezu* od P. Bourgeta i *Nasljeduj Krista* od T. Kempenca. Urednik je književne naklade »Fides« u Senju i suradnik Hrvatske Enciklopedije. P. T.



KARL BLECHEN, Pećina s dva samostanca u napuljskom zalivu

2. **Petar** (Pietro di Blasio), slikar u Ninu u drugoj polovini 17. st. Za ninsku crkvu sv. Anselma naslikao je oltarsku sliku, na kojoj je prikazao sv. Antuna, kojemu mali Isus sjedeći na krilu Bogorodičinu daje ljiljan. Na donjoj strani slike bio je grb, dokaz, da je slikar bio plemićkoga roda. Slika je bila signirana »Pietro di Biasio Pitor. 1673«.

LIT.: I. Kukuljević-Sakcinski, *Slovnik umjetnikah jugoslavenskih*, Zagreb 1858. A. Sch.

BLAŽÍČEK, Oldřich, ✻ Slavkovice u Moravskoj 5. I. 1887, češki slikar. Učio je od 1905 do 1909 u praškoj školi za umjetnički obrt, a od 1909 do 1912 u praškoj akademiji, gdje mu je bio učitelj Hanuš Schwaiger. Putovao je po Italiji, Dalmaciji, Rumunjskoj i Slovačkoj. Od 1921 je profesor u češkoj Tehničkoj visokoj školi u Pragu. A. Sch.

BLAŽIOLOVIĆ (de Blasiolis), Jakov, glagoljaš i senjski biskup (1501—13). Njegov prijevod djela talij. franj. Michaele de Carcano *Confesionale* izdao je štampom u Senju 1496 pop Blaž Baromić. F. F.

BLAŽ IZ MORAVČA (Blasius de Morawcha), † Zagreb 1495, kanonik i arhiđakon kaptola zagrebačkog. Bio je rodom iz sela Glavnice u župi Moravču (danas župi Kašina). Oko 1460, u vrijeme unutarnjih trvenja između biskupskih takmaca, predložio je kaptol B. za vikara. U godinama 1462—1467 učio je kao kanonik crkveno pravo u Padovi kod čuvenog učitelja doktora Angela de Castro. Svršivši s izvrsnim uspjehom nauke postigne naslov Decretorum doctor (ili Doctor juris canonici). U Metropolitanskoj knjižnici zagrebačkoj čuva se njegovom rukom pisan opsežan kodeks cjelokupnoga crkvenog prava s bilješkom: *Patavii 1463. Sub clarissimo utriusque juris Doctore d. Angelo de Castro. Per me Blasium de Morawcha canonicum Zagrabiensem, scholarem juris canonici, hic liber feliciter explicit.* U istoj se knjižnici nalaze i daljna predavanja Anđela de Castro, pisana 1465—1467 od kanonikâ B. Moravčanina i Martina od Građene kao i rukopisni kodeks kanonika B.: *»Nicolaus Siculus et Alexander de Nevo. Lecturae super V. l. decretalium«* od 1467. G. 1473 spominje se B. kao kanonik magistar, a 1478 kao kalnički arhiđakon (»Archidiaconum de Kemlek«), kojim je dodatkom ovjekovječeno njegovo ime i na najstarijem tiskanom zagrebačkom brevijaru od 1484 (»Impressum Venetiis per Erhardum radtold de augusta«). Od prerijetkog tog izdanja, koje su na poticaj biskupa Osvalda Thuza (1466—1499) za tisak priredili

kanonici Blaž iz Moravča i Đuro Bekšinski rodom iz Ivanića, sačuvala su se samo dva primjerka, jedan u Vatikanskoj, drugi u Szechenijevoj muzejskoj knjižnici u Budimpešti. B. je bio sahranjen u stolnoj crkvi u Zagrebu do oltara sv. Pavla. Njegov brat Ivan, arhiđakon gorički, dao je na nadgrobnu ploču od crvena mramora uklesati: *Joannes de Morawcha, archidiaconus goricensis sibi suoque fratri Blasio D. D. archid. Kemlek MCCCCXCV. die s. Vincentii vita functo facere curavit.*

LIT.: Lj. Ivančan, *Podatci o zagrebačkim kanonicima 1193—1924* (rukopis); Dr. Kniewald, *Obred i obredne knjige Zagrebačke stolne crkve 1094—1788*, Zagreb 1940; I. Tkalčić, *Tisak bogoslužnih knjigah staroga zagrebačkoga obreda*, Katolički List, 1895. M. B-r.



KARL BLECHEN, Autoportret

BLECH, Leo, * Aachen 1871, njemački dirigent i skladatelj. Najprije je bio trgovac, kasnije je učio glazbu u Berlinu (privatni učenik Humperdinckov). Kao dirigent i ravnatelj opera djelovao je u Pragu, Berlinu i Beču. Kao dirigent bio je profinjeni tumač skladateljevih zamisli. U skladbama je svojim težio za plemenitim izrazom pučke melodike, kao i veliki njegov učitelj.

Skladao je popijevke, skladbe za klavir, simfonijske slike, zborove uz pratnju orkestra, te opere. U Zagrebu se izvodila njegova opera u jednom činu *Pod pečatom* (Versiegelt) god. 1915. B. Š.

BLECHEN, Karl, * Kottbus, 29. VII. 1798, † Berlin 23. VII. 1840, njemački slikar. Učio je od 1822 dalje u berlinskoj akademiji, a kasnije kod pejzažista P. L. Lütkea. Boraveći u Dresdenu i Švicarskoj došao je u tješnju vezu sa slikarima realistom J. Chr. C. Dahlom i romantikom K. D. Friedrichom, koji su znatno utjecali na njegov dalji razvoj. Vrativši se u Berlin postao je po preporuci F. K. Schinkela slikarom kazališnih dekoracija, ali je uz to slikao krajolike i izvodio litografije. Presudan je za nj bio boravak u Italiji, 1828/29, koji je potpuno izmijenio njegov dotadašnji romantično-dekorativni način slikanja krajolika. Vrativši se u Njemačku našao je B. u bankaru Broseu mecenu, koji je od vremena do vremena od njega kupio oko šezdeset slika (koje se od 1891 nalaze u berlinskoj Nacionalnoj galeriji). G. 1831 postaje B. profesorom slikanja krajolika u berlinskoj akademiji. Posljednje godine svoga kratkog života proveo je zamračena uma. Slike B-ove, nastale prije puta u Italiju, posve su romantične i dekorativne podjednako u motivima i tehnici. Neke od njih pokazuju utjecaje starih nizozemskih pejzažista Ruisdaela, Hobbeme i Everdingena. U slikama, studijama i crtežima, koje je izveo u Italiji, odvaja se B. od romantike i postaje pretečom modernog impresionizma. Poslije povratka u Berlin podliježe ponovno utjecaju romantike i slika opet brižno komponirane idealne krajolike.

LIT.: G. I. Kern, *K. B.*, Berlin 1910. A. Sch.

BLED, zajedničko ime najslikovitije i mnogo opjevane (Prešern) divotne alpske pokrajine, na samom podnožju visokog planinskog masiva Triglava, između obadvije Save, s ljupkim jezerom, oko kojega se nalaze: Grad sa župnom crkvom, Zagorica, Želeče, Mlino, Suvobor, Zazer, Dolge njive i Rečica s brojnim hotelima i vilama, promenadama i parkovima, kupalištima i pristaništima za čamce, 2800 stan. Bled je dijelom ravan, a dijelom opkoljen s preko 12 više manje samostalnih brežuljaka, koji se dižu do 250 m iznad ravni. Osobit dojam u toj idiličnoj pokrajinskoj slici čini stari grad, koji se izdiže na vrhu modrikaste stijene 139 m okomito iznad jezera, i Bledski otok, stršeći 20 m iz površine jezera sa svojom Marijinom crkvom i »zvonom želja«, koje nikad ne miruje. U primjerenoj udaljenosti kao visoko zaleđe prekrasne pokrajinske romantike stoji na istočnoj strani Save strmi Stol (2236 m). Darežljivost prirode i rad čovjeka pretvorili su Bled u poznato svjetsko klimatsko i termalno ljetovalište, jezersko kupalište, visinsko lječilište i mjesto za skijanje (Pokljuka 1300 m, 13 km daleko), uporište upravo svih vrsta sporta (i golfa) i sastajalište mondenog društva. Stari grad (dvorac) s jezerom bio je od 1004 do 1830 vlasništvo biskupa iz Briksena, a danas je u posjedu države. Bled s Pokljukom ima dvije željezničke stanice: prvu »Bled-Jezero« iznad Rečice, drugu »Lesce — Bled« na drugoj strani Save Dolinke. Zahvaljujući svome položaju usred najljepših krajeva Bled je vrlo prikladno ishodište za izlete u sutjesku Vintgara (v.) i u rupe Pokljuke te za planinske ture na Karavanke i Triglav.

Bledsko jezero (475 m), najveća privlačivost Bleda, natječe se s najslikovitijim jezerima ostalih Alpa. Površina jezera iznosi 1·452 km². Boje je tamnozelene, ponešto prozirne i ljeska se, kad nema vjetra, kao da je obasuto biserima.

Srednja mu je dubljina 22 m, najveća između Otoka i Zake 30·6 m. Ruši se kod Mlinova u Jezérnicu u malim slapovima 53 m duboko, a polovicu km daleko utječe u Savu Bohinjku. Pritoci mu dolaze iz vrela i močvarnog tla. Kako pritječu još i topla vrela, postizava ljeti do 24° C te je toplo do kasne jeseni. Sve to utječe povoljno i na uzduh i na podneblje bledskoga kraja. Radi toga je Bledsko jezero ljeti omiljelo kupalište i jedrilište, a zimi, kad se jako smrzne, vrlo posjećivano sklizalište i sanjkalište; sastajalište gostiju u sva godišnja doba.

LIT.: Ed. Richter, *Atlas der österreich. Alpenseen*, 1896.

Bledske Toplice, zemnoalkalična željezom bogata hipoterma stalne temperature 23° C, pokazuje prema drugima hipotermama istih sastavina velike prednosti. J. R.

BLEDIT (blödit), mineral. Kristalizira monoklinski. Kristali su prizmatskog kroja. Najviše je jedar, gust, zrnast. Tvrdoća mu je 2,5—3,5, a specifična težina 2,22—2,28. Staklasta je sjaja. Bezbojan, bijel, svijetlo siv, žutkast, crvenkast, modrušast. Okusa je gorko slana. To je magnezijski natrijski sulfat s vodom $MgNa_2(SO_4)_2 \cdot 4H_2O$. U vodi se lako topi. Nalazi se po nekim ležištima kamene soli, pa oko slanih jezera po astrahanskoj stepi, naročito oko ušća Volge i dr. Ime je dobio po kemičaru Blödu. F. T.



(Foto Putnik)

BLEDSKO JEZERO S KARAVANKAMA U POZADINI

BLEFARITIS (grč. βλέφαρον »vjeđa«) jest upala vjeđa, naročito rubova vjeđa, a dijeli se na dva glavna oblika: *b. squamosa*, kod koje se između trepavica stvaraju sitne sivkaste ljuskice većinom na seboroičnoj bazi, i *b. ulcerosa*, kod koje se stvaraju sitni čirići i vrijedovi, koji su pokriveni krasticama. Posljedica je dugotrajne upale rubova vjeđa ispadanje i ne-

pravilan rast trepavica, odebljanje rubova vjeđa i stvaranje ektropiuma. *B. chronica* može biti često u vezi s kron. katarom spojnice, a *b. angularis* nastaje zbog infekcije Morax-Axenfeldovim diplobacilima. B. se može razviti i na temelju slabokrvnosti, skrofuloze, ekcematoze, suženja odvodnih suznih kanala i uslijed podražaja vjetrom, dimom, prašinom, vrućinom i kemičkim sredstvima. *Blefarochalasis* jest olabavljenje kože gornje vjeđe, tako da visi poput vrećice; *blefarofimoza* je prividno suženje vjeđnog rasporka. U zbilji prekriva okomiti nabor kože djelomično vanjski kut vjeđa, pa se čini, da je vjeđni rasporak skraćen; *blefaroplegia* jest klijenut mišića vjeđa, osobito gornje vjeđe; *blefaropiosis* jest spuštena gornja vjeđa prirođeno ili zbog klijenuti mišića, koji podiže gornju vjeđu; *blefarospasmus* jest grčevito stiskanje vjeđa zbog kloničnog i toničnog grča mišića vjeđe. Simptomatični bl. nastupa kod bolnih oboljenja oka, a esencijalni kod zdravih očiju; *blefaroplastika* jest operacija, kojom se nadoknađuje jedan dio vjeđe, ili čitava, nakon odstranjenja tumora vjeđe ili kada manjka jedan dio ili cijela vjeđa; *blefarorrhaphia* je operacija, kojom se sašije djelomice ili potpuno vjeđni rasporak; *blefarotomia* jest operativno cijepanje vanjskog očnog ugla kod blefarospazma; *blefarostat* jest instrumenat za izvrtanje vjeđa. Z. P.

BLEGAŠ, 1562 m, najviši vrh gorskoga grebena, koji se proteže između dolina obadviju Sora od zapada do Škofje Loke (Ljubnik 1024 m s planinarskom kućom). J. R.

BLEIBTREU, 1. Hedwig, ✻ Linz 23. XII. 1868, austrijska glumica. Od 1893 u bečkom Burgtheateru, kojemu je od godine 1924 počasni član. Isticala se oplemenjenom glumom u klasičnim tragedijama. Gostovala u Zagrebu god. 1928 s družinom Burgtheatera. S. B.

2. Karl, ✻ Berlin 13. I. 1859, † Locarno 30. I. 1928, pjesnik i pisac, zastupnik naturalizma, novijeg Sturma i Dranga i novije romantike, nasljedovalac Byrona. Svojim djelima pokazao je kao i drugi naturalisti, da konsekventnog naturalizma nema, premda ga je nastojao oživotvoriti vrlo drastičnim sredstvima. Nitko, pa ni naturalisti ne mogu prirodu ocrtati onakvu, kakva uistinu jest, nego kako je oni vide. Prostornost pozornice i ograničeno vrijeme prikazivanja, kao i materijal, naime jezik, kojim pjesnici naturalisti hoće da prikažu prirodu, sprečavaju ih baš u tome, da je vjerno prikažu. Glavna im je zasluga, što su pokazali, da se i umjetnost mora obazirati na socijalne forme novog doba. B. je bio redaktor časopisa Gesellschaft i napisao programatički spis *Revolution der Literatur*. Realističke historijske drame *Schicksal*, *Weltgericht*, patološke novele *Schlechte Gesellschaft*. Romani o Napoleonu I. i Bismarcku, literarno-historijska i povijesna djela. G. Š.


JANEZ BLEIWEIS

BLEIWEIS, Janez, ✻ Kranj 19. XI. 1808, † Ljubljana 29. XI. 1881, liječnik, novinar i političar. Pučku i srednju školu svršio je u rodnom mjestu i Ljubljani, a sveučilište u Beču, gdje je postao 1832 doktorom medicine, 1833 magistrom primaljstva i 1835 veterinarom. G. 1841 došao je za profesora veterine i sudske medicine na medicinsku i kirurgijsku školu u Ljubljani; 1849 postao je ravnateljem potkivačke i veterinarske škole, a 1856 pokrajinskim veterinarom. Od 1842 je tajnik Kmetijske družbe; tu mu je iduće godine povjereno uredništvo *Novica*, koje uređuje do smrti. Radio je politički kao općinski savjetnik u Ljubljani (1850—68) i zastupnik seoskih općina Ljubljana-Vrhnika u pokrajinskom saboru od 1861 do smrti. Kao liječnik veterinar, tajnik Kmetijske družbe i urednik Novica dolazio je u dodir sa svim slojevima slovenskog naroda i upoznao osobito gospodarske i zdravstvene potrebe slovenskoga svijeta. Posvetio je mnogo publicističkog rada veterinarskom, stočarskom i uopće gospodarskom obrazovanju slovenskog seljaka i obrtnika, napisavši i sam najvažnije knjige iz tih područja ili ih udesivši prema njemačkim piscima. Mnogo je tih pouka i uputa objavio u Novicama i u *Pratiki*, koju je uređivao kao »sestricu« Novica od 1845 dalje. Novice su imale osobito značenje u gospodarskom, političkom i kulturnom životu Slovenije. Bile su iza ljubljanskih *Novica* Valentina Vodnika prve i dugo vremena jedine slovenske novine, tako da je Bleiweis s njima osvojio vodeće mjesto i imao odlučnu riječ — »očetovstvo« — među Slovencima. Spajale su sve Slovence u jednu čitalačku obitelj, jer su donosile pouke za seljake i obrtnike, prve slovenske nezgrapne i nekritične znanstvene sastavke, beletristiku, politička razmatranja i polemike, dakle sastavke sa svih područja, na kojima su slovenski pisci surađivali i za koja su se tada Slovenci mogli zanimati. Prebrodile su pokrajinsku rascjepkanost slovenskoga pravopisa, uvele »gajicu« (Gajev pravopis s dijakritičnim znakovima) i s uspjehom se odupirale umjetnim jezičnim tvorbama Iliraca i njihovih nasljednika. Čitavo »doba čitaonica«, sve kulturne, gospodarske i političke organizacije imali su u Novicama svoje glasilo i u Bleiweisovim uputama svoje mjerilo. Političko značenje dobile su Novice 1848. Kao politički zahtjev istakle su samostalnu, ustavnu i monarhijsku Austriju, koja treba da bude pravedna svima narodima, nepovredivost vjere i zaštitu slovenske narodnosti. Bleiweis se isprva kolebao između povijesnog i narodnog gledišta, bio protivan preslobodoumnim reformama te se zauzimao samo za najjednostavnija narodna prava, za uvođenje slovenskoga jezika u škole, urede i javni život. Prema vlastitom pričanju on je doduše već u doba revolucije zagovarao pred nadvojvodom Ivanom kao cilj sjedinjenu Sloveniju, ali se je tek 1870 s ostalim slovenskim zastupnicima kranjskog pokrajinskog sabora izjavio za sjedinjenje svih zemalja, gdje živu Slovenci, u jednu administrativnu i po mogućnosti državnopravnu cjelinu. Nakon veljačkog ustava 1861 opet je istaknuo slovenski politički program: razvitak narodnosti i njegovanje narodnog jezika, jedinstvenu i jaku Austriju na ustavnoj osnovi i što opširniju autonomiju svake pokrajine i svakog naroda. Dosljedno tome stavljao je u pokrajinskom saboru nove prijedloge za pravo slovenskoga jezika u pučkim i srednjim školama, državnim uredima, za osnivanje slovenske pravne akademije, odnosno sveučilišta i t. d. U pitanjima, što su zasijecala u politička i privredna prava najširih pučkih slojeva, bio je do kraja konzervativan i to ga je dovelo u tijesne veze s hijerarhijom i njemačkim plemstvom. Tome plemstvu rado je prepuštio i slovenske mandate za državni sabor, jer je očekivao, da će se ono zauzeti i utjecajnim vezama ostvariti slovenske zahtjeve. Bleiweisova nekritičnost u literarnim i znanstvenim pitanjima, njegovo podcjenjivanje prave umjetnosti, veličanje pseudoumjetničkog rodoljubnog pjesnikovanja, njegova oportunistička politika i njegovo autokratstvo u svim kulturnim i političkim pitanjima dovelo ga je u sukob s mlađom generacijom. U literarnim i kulturnim pitanjima usprotivili su mu se Levstik i Stritar (1858, 1866); Levstik je stajao u prvom redu njegovih političkih protivnika, kada je Bleiweisova skupina zamišljala njemačke političke novine. Osnivanjem *Zvona* (1870) i *Slovenskog Naroda* (1873) dobili su opozicionalni »mladoslovenci« svoje literarno odnosno političko glasilo. Bleiweis nije bio ideološki borac, vidio je samo svagdanje i najbliže gospodarske, političke i kulturne potrebe naroda, zagovarao ih i za njih se borio. Bio je zastupnik konzervativne skupine slovenskog naroda, malograđanstva i crkvenih krugova.

LIT.: *Bleiweisov zbornik*; Prijatelj, *Kulturna in politična zgodovina Slovencev*, I.—IV., Sperans, *Razvoj slovenskega narodnega vprašanja*; Lončar, *Politično življenje Slovencev*, s literaturom; *Slovenski biografski leksikon*, s literaturom. A. P-c.

BLEMID, Nikefor, ✻ Carigrad oko 1197, † kod Ematije kraj Efeza oko 1272, istaknuti bizantski učenjak. Bio je učitelj kasnijeg cara Todora II. Laskarisa (1254—1258). Napisao je mnogobrojna djela iz područja filozofije, zemljopisa, teologije, retorike, a bavio se i pjesništvom. Sačuvana nam je njegova vrlo zanimljiva autobiografija (1264—65). G. O.

BLENORAGIJA → **Blenoreja.**

BLENOREJA (blennorrhoea, od βλέννος »sluz« i ῥέω »tečem«) znači, općenito, sluzavo-gnojno, kataralno izlučivanje. Obično je to sinonim za gonoreju, a osobito za gonoroičnu upalu oka. F. K.

BLÉRIOT, Louis, ✻ Cambrai 1872, † Pariz 1936, francuski inžinir i avijatičar. Izgradio je monoplan, kojim je 31. X. 1908 izveo prvi let nad Francuskom, a prvi je preletio i kanal La Manche 25. VII. 1909. Vožnja je trajala 27 minuta. Po B. su nazvani prvi aeroplani u Francuskoj. Sl. P-ć.

BLES (de Bles, Blesius, Blesio, u Italiji nazvan Civetta), **Henri, met de,** ✻ Bouvignes ili Dinant (kneževina Liège)

oko 1500 (?), † Ferrara ili Liège 1550 (?), flamanski slikar. Na njegov je razvoj najviše utjecao Joachim Patenier. Djelovao je i u Italiji, gdje su njegove slike mnogo cijenili. Najznatnija se njegova djela nalaze u galerijama u Amsterdamu, Antwerpenu, Bruxellesu, Dresdenu, Hamburgu, Strassburgu, Baselu, Beču, Napulju i Lisabonu. Svoje je slike signirao ćukom, koji sjedi na drvetu. Otuda mu i tal. pridjevak. U krajolicima, koji zapremaju najveće dijelove njegovih slika, prikazivao je bajno drveće, goleme pećine čudnovatih oblika, gradove i morske obale, grupirajući sve to veoma vješto u slikovitu i fantastičnu cjelinu. Likove na njegovim slikama izvodili su često drugi slikari.

LIT.: F. Winkler, *Die altniederländische Malerei*, Berlin 1924. A. Sch.

BLICHER, Steen Steensen, ✳ Vium (kod Viborga) 11. X. 1782, † Spentrup 26. III. 1848, danski pjesnik i pripovjedač jyllandske stepe, učio teologiju i strane jezike, poglavito engleski. Postavši pastorom počeo pisati novele, tako: *Morten Borup, Sören Kanne* te *Brudstykker af en Lansbydegns Dagbog* (Izvadci iz dnevnika seoskog crkovnjaka), 1842, *Juleferierne* (Božićni praznici), *Höstferierne* (Jesenski praznici), *Prösten i Vejlby* (Svećenik u Vejlbyu). U svojim pjesmama prikazao je Jylland i jyllandski dijalekat: *Sneklokken* (visibabe). B. je bio pristaša novog narodnog pokreta, koji je otpočeo 1840 u danskom narodu, te je okupljao mladež na brdu Himmelbjergu na sportske sastanke, gdje su se držali i patriotski govori i pjevale patriotske pjesme. Zbirka njegovih novela izašla 1905. F. B.

BLIDINJE JEZERO, na granici Bosne i Hercegovine, između Vran-planine i Čvrsnice na 1183 m. Površina mu je 3.2 km², a dubina 3—4 m. N. P.

BLIHA je mala rijeka u sjeverozapadnoj Bosni. Izvire ispod Grmeč planine, duga je 24 km, a utječe u Sanu s desne strane poviše Sanskog Mosta. N. P.

BLIJESAK → **Sijevanje.**

BLISTAČE, hrastove piljenice iz zone srca, dobivene rezanjem trupca u radijalnom smjeru. Njihove dugačke stranice poprečnog presjeka okomite su na godove, odnosno one su paralelne sa sržnim tracima. Na oba lica pokazuju blistače radijalnu teksturu. Ime im potječe od sjaja drveta, koji je najizrazitiji na radijalnom presjeku, jer je na tom presjeku površina sržnih trakova najveća i najglađa. I. H-t.

BLISTAVCI, grupa sulfidnih minerala. Blistaju jakim dijamantnim sjajem. Dok je većina sulfidnih minerala metalna sjaja i prema tome neprozirna, blistavci su kadšto već i providni. Tvrdoća im je mala. Krhki su. Kemijski im je sastav vrlo različit. F. T.

BLISTER, engleski naziv za preparate s babcima (*Lytta vesicatoria Fabr.-Cantharides* — engl. Blister beetle), odnosno s njihovom glavnom djelatnom tvari — kantaridinom. Dolaze kao masti, tekućine i melemi, a služe u veterini kao iritancija, vezikancija i afrodiziaka. B. A.

BLITVA (*Beta vulgaris ssp. cicla*), podvrsta obične repe. B. rezanka goji se kao povrće zbog lišća, koje se priprema kao špinat. Rebrasta b. ili mangold goji se zbog širokih odebljalih lisnih peteljaka, koje se pripremaju za jelo poput šparge. Zahtijeva dobro gnojeno, duboko obrađeno tlo. Sije se u proljeće (ožujak do svibnja), a dospijeva za potrošnju čitavo ljeto i u jesen. Listovi se postepeno režu, dok biljka iz srca ponovno ne istjera nove listove. B. rezanka može se sijati u kolovozu te se rasađuje u jesen. Ona daje još u jesen lišće za rezanje, ali glavni prirod daje slijedeće proljeće, pošto je na polju prezimila. Od rebraste blitve ima veći broj oplemenjenih, pače i ukrasnih šarenih sorta s lišćem i rebrima u raznim bojama, crvenkastoj, krvavo crvenoj, ljubičasto grimiznoj, žutoj i još mnogim drugima. Z. A.

BLITVENICA, greben na pučini pred otokom Žirjem, jugozapadno od Šibenika (43° 37′ sjev. šir. i 15° 36′ ist. duž.). Na njemu je velik svjetionik, koji ima domet svjetlosti 16,13 nautičkih milja (29,87 km). Svjetionik na Bl. je važan za plovidbu u srednjem Jadranu. J. R-ć.

BLIZANCI → **Dvojci.**

BLIZANCI (Gemini), zviježđe u zodijaku. Njegove su najsjajnije zvijezde Kastor i Poluks. Kod nas se vide u večernjim satovima od studenoga do svibnja. A. Ob.

BLIZIŃSKI, Józef, ✳ Varšava 1827, † Krakov 1893, poljski komediograf. Od mnogobrojnih komedija najuspjelija je *Pan Damazy*, 1877, nagrađena 1878. Patriotska komedija *Dzika różycka*, 1889, vrlo je poetična. Zadnja mu je drama *Chwast*, 1893, realistična. Pisao je i humoreske i brošure o barbarizmima u poljskom jeziku, 1888. J. B-ć.

BLIZNA → **Tkanje.**

BLIZNENJE → **Ovčarstvo.**

BLIZZARD, snježni vihori naročito u zapadnom dijelu sjeverne Amerike; javljaju se obično na stražnjoj (zapadnoj) strani putujućih barometrijskih minimuma kao nagle provale vrlo hladnog polarnog uzduha uz vrlo jake sjeverne vjetrove, sa silnom vijavicom kao brašno sitnog, suhog snijega. Uzrokuju znatan pad temperature i opasni su za život ljudi, životinja i vegetacije. Katkada za vrijeme blizzarda temperatura i poraste, vjerojatno zbog jakog miješanja toplijeg uzduha iz visine s hladnim na tlu. M. Ko.

BLIŽNJI. Čovjek, društvovno biće, nužno je upućen na sebi slične, na svoje bližnje. Riječ »bližnji« isprva označuje one, koji su nam bliže od svih ostalih: rodbina, pa susjedstvo, bratstvo, pleme. Kršćanstvo je proširilo pojam bližnjega na svakoga čovjeka, na čitav ljudski rod. Najbliži je čovjek sam sebi. Ljubav počinje od nas samih. Čovjek mora učiniti najprije sve, što je dužan prema sebi, brinuti se za potrebna sredstva, kako bi savjesno izvršio svoju dužnost, a ne smije iz obzira prema drugima povrijediti vlastitu savjest. Međutim on ne smije misliti samo na svoju udobnost ne obazirući se na druge, niti samo na svoju korist, ako je to na štetu bližnjih.

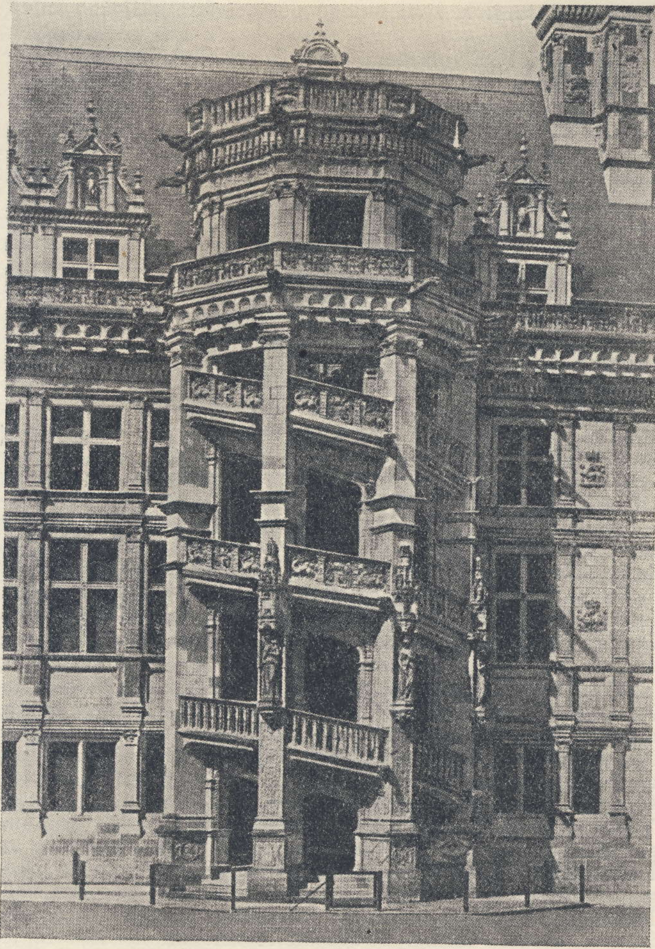
Društvovna je harmonija moguća, ako se dovedu u sklad sebeljublje i društvovni osjećaj. Osjećaj za dobro i za zlo svoga bližnjega proizlazi iz razuma, to je zapovijed prirodnoga zakona. Ovo sasvim prirodno shvaćanje bližnjega ili humanitarnost stvara ćudorednu osnovu ljudskog društva. Kršćansko shvaćanje bližnjega nadilazi ovo prirodno shvaćanje. Tek po kršćanstvu bližnji postaje nov pojam, i to po intenzivnosti samoga pojma, u osnovi kojega je sadržano vremensko i vječno određenje, kao i po ekstenzivnosti obuhvatajući sve ljude pa čak i neprijatelje. Glavna je zapovijed kršćanstva: Ljubi bližnjega svoga kao samoga sebe. Iz čitavoga Evanđelja neprestano proizlazi misao jedinstva u ljubavi. Tek na ovom shvaćanju bližnjega može se provesti pravedni društvovni poredak i međunarodna uzajamnost i suradnja. Ovakva nauka o bližnjemu rodila je veličanstvena djela milosrđa za ublaživanje bijede svojim bližnjima (Caritas). Pa i sva djela humanitarnosti, koja u novije vrijeme poduzimaju laička udruženja, izviru, pa bilo to i nesvijesno, iz kršćanske nauke o ljubavi prema bližnjemu. B. P.

BLOCH, 1. Ernest, ✳ Ženeva 1880. Učio je glazbu u Ženevi, Bruxellesu, Frankfurtu n. M. i Münchenu. Iza dvogodišnjeg boravka u Parizu bio je najprije dirigent u Lausanni, zatim profesor glazbe u Ženevi. G. 1916 otišao u Ameriku, gdje je bio profesor i ravnatelj konzervatorija u više mjesta, napokon u San Franciscu. Skladao je simfonijska djela, opere, komornu glazbu i dr. B. Š.

2. Ivan, ✳ Delmenhorst 8. IV. 1872, † Charlottenburg 19. XI. 1922, poznati liječnik i specijalist za kožne i spolne bolesti u Berlinu, bavio se pitanjima spolnog života i napisao: *Das Sexualleben unserer Zeit*, 1906. Knjiga je doživjela nekoliko izdanja, a predstavljala je u ono vrijeme pravu enciklopediju nauke o spolnom životu. Bloch se istakao i svojim djelom: *Ursprung der Syphilis.* A. Š-r.



ABRAHAM BLOEMAERT, Arg i Merkur
Beč, Liechtensteinsche Galerie



DVORAC BLOIS, Stubište Franje I.

BLOCKX, Jan, ✱ Antwerpen 1851, † Antwerpen 1912, jedan od najistaknutijih flamanskih nacionalnih skladatelja. Učio je glazbu u Bruxellesu i Leipzigu. Postavši profesorom, poslije i ravnateljem flamanskog konzervatorija, bavio se i dirigentskim radom. Glavna su mu djela: veliki zborovi sa solima uz pratnju orkestra, te više opera, sve na flamanske tekstove. B. Š.

BLODEK, Vilim, ✱ 1834, † 1874, češki skladatelj, flautist i pianist, učio je u praškom konzervatoriju. Samo je 3 godine bio privatni učitelj glazbe u Poljskoj, pa je već 1860 postao profesorom praškog konzervatorija. Skladao je operu u jednom činu *U zdencu* (prva izv. u Pragu 1867; u Zagrebu 1885); nedovršena ostade opera *Zidek*. Osim toga napisao je veći broj muških zborova, popijevaka, klavirskih skladba, te jednu veliku misu i jednu uvertiru.

LIT.: Jerik, *V. B.*, Prag 1906. B. Š.

BLÖDIT → **Bledit.**

BLOEMAERT, Abraham, ✱ Dordrecht 1564, † Utrecht 27. I. 1651, nizozemski slikar i bakrorezac. Sa svojim ocem Cornelisom, uvaženim kiparom, pošao je u Hertogenbosch, a odande u Utrecht. Učio je u Utrechtu, a poslije u Parizu, gdje su mu bili učitelji Jean Bassot i Hieronymus Francken. Na njegov su umjetnički razvoj utjecali nizozemski »romanistički« slikari, a naročito Frans Floris. Nastojao je osnovati jednu idealističku nizozemsku slikarsku školu, pa je rado prikazivao motive iz Starog i Novog Zavjeta te iz klasične mitologije. Slikao je i portrete, mrtve prirode i krajolike, a crtao predloške za crkvene prozore i kartone za gobeline. Znatnija su njegova djela *Nioba* (Kjöbenhavn), *Arg i Merkur* (Beč, Galerija Liechtenstein), *Lazar* (München) i *Atalanta* (Haag). Sam je izradio samo nekoliko bakropisa, ali su tim brojniji bakrorezi, što su ih drugi bakroresci izveli po njegovim slikama. — Njegov sin **Cornelis** (1630—1680) istaknuo se kao slikar i grafičar. Učitelji su mu bili njegov otac i Gerard van Honthorst, a u bakrorezu Crispin de Passe. Boravio je u Parizu i Italiji. Poslije živi u Utrechtu. Naročito je važan njegov utjecaj na francuske grafičare. — I drugi sinovi Abrahamovi bili su umjetnici. Tako **Frederik** (1610—1669), koji se istakao kao bakrorezac, i **Hendrick** (1601—1672), slikar genre-slika, portreta i mitologijskih prizora.

LIT.: E.W. Moes u Thieme-Beckerovu *ALBK*, IV., Leipzig 1910. A. Sch.

BLOEMFONTEIN, glavni grad države Oranje u Južnoafričkom Savezu, klimatsko lječilište za plućne bolesti, u zaklonjenoj dolini Burske visoravni, 1.400 m nad m., željezničko čvorište, 62.000 stan. (30% Evropljana). U gradu su anglikanski biskup, najviše sudište Saveza, razne škole, živa trgovina vunom. A. M. S.

BLOIS, grad na srednjem dijelu toka Loire u Francuskoj. Glavni je grad départementa Loire et Cher i sjedište biskupije, važna raskrsnica prometnih putova i prijelaz preko Loire, poznat po industriji kože, trgovini vinom, drvima i žitom. Ima 26.025 stan. (1936).

Na brežuljku usred grada je krasni i mnogo posjećivani dvorac, sagrađen u 13. st., a kasnije tri puta dograđivan, tako da se u njemu odrazuje francuska građevinska umjetnost od 13. do 17. st. U francuskoj prošlosti je više puta imao važnu ulogu. Tu su boravile, pa i kao zatočenici, kraljevske ličnosti, sastajali se staleži i dr. Kasnije, osobito za vrijeme revolucije, teško je oštećen. Obnovljen čuva se kao narodni spomenik, u njemu je i gradska biblioteka. U B. ima još nekoliko umjetničkih spomenika (katedrala, crkva Sv. Nikole i dr.). J. R-ć.

BLOK, automatski blok, blokovni sigurnosni uređaji — **Željeznice.**

BLOK, Aleksandr A., ✱ 1880, † 1921, ruski pjesnik, dramatičar i kritičar, po ocu njemačkog podrijetla, a po materi potomak ruske plemićke porodice Beketov; žena mu je kći znamenitog ruskog kemičara Mendelejeva.

Prve pjesme objavljuje 1903. Prva mu je zbirka simboličkih pjesama: *Stihi o Prekrasnoj dame* (1904), a onda zbirke: *Nečajannaja radostj* (1907), *Italijanskie stihi* (1909), pa lirske drame *Balagančik*, 1906, *Roza i krest*, 1912 i dr.



ALEKSANDR BLOK

Surađivao je u sovjetskim prosvjetnim ustanovama; 1920 je predsjednikom Sveruskog saveza pjesnika. Pod dojmom boljševičke revolucije nastao je njegov pjesmotvor *Dvenadcatj*, 1918, pa onda *Skiti*, te članak *Inteligencija i revolucija*.

B. je čisti lirik nesamo u pjesmama, nego i u svojim dramama i kritikama (lirska publicistika). Pjesničkim su mu učiteljima bili isprva Žukovski i Fet, a onda simbolik i mistik Vladimir Solovjev. Najčistija mu je lirika u mistično-erotičkim *Pjesmama o Prekrasnoj dami* (1894—1904), gdje slavi kroz Ljubav i Ljepotu božansku, vječnu dušu svemira, Mudrost (Sofija).

U zbirci pjesama *Neočekivana radost* (1907) već se odalečuje od mutne mistike i daleke apstrakcije. Ruska stvarnost, s muklom podzemnom tutnjavom između dviju revolucija, zaokuplja i B.; uz to vrši na nj utjecaj i nova poezija V. Brjusova, dinamičkog urbaniste s nekom socijalno-političkom intonacijom (Zidar). Pjesnik napušta sferu azurnih modrina i spušta se u zagušljiva velegradska podzemlja, gdje u zadimljenim krčmama susreće svoju Prekrasnu Damu u liku mračne i zamišljene Neznanke ili čak i u ruhu slobodne, drske i bezobrazne ciganke s gradskog asfalta. To su za nj nove književne teme, novi socijalno-politički vidici.

Pjesničko predosjećanje tih vremena odjeknulo je na njegovoj liri davno prije boljševičke revolucije u *Stihovima o Rusiji*, *Na Kulikovom polju* (1908), u *Odmazdi* (Vozmezdie, 1910—1918) i u *Jambima* (1907—1914).

B. je međutim prihvatio boljševičku revoluciju samo kao simbol buntovnosti i borbe za nove i bolje životne sadržaje: u stvari je on ipak bio i ostao tuđ revoluciji i sve više razočaran tokom njezina razvoja za prvih godina (1917—1921). Od daljih lutanja i patnja izbavila ga je smrt u 41. g. života.

U formalnom pogledu obilježuje pjesnički rad B-ov važnu razvojnu fazu u povijesti ruskog pjesništva. B. napušta silabotoničku verzifikaciju (osnovanu na načelu broja slogova po stopama) u korist toničkoga stiha (osnovanog na

broju naglašenih slogova), te su ga neke pjesničke slobo-štine učinile u formalnom pogledu pretečom ruskoga futurizma. Izuzetna naime muzikalnost i zvukovni sadržaj njegovih stihova daju njegovoj poeziji naročitu melodičnost punu posebne, upravo iracionalne draži i sugestivnosti. B. je i kao pjesnik Prekrasne dame i kao pjesnik Neznanke, te drske ciganke s velegradskog asfalta, čisti romantik, koji životnu stvarnost, bila ona plod apstraktne filozofske imaginacije ili zbiljskog dodira s realnošću, zaodijeva u simbole tipično romantične fakture.

Na hrvatski su *Dvanaestoricu* preveli: J. Badalić (Vijenac, 1927) i I. Kunjina Aleksander (Književnik, 1935). *Neznanku, Skićane* i *Rusiju* preveo J. Badalić (Iz savr. ruske književnosti. Pjesme A. B. Z., 1927), nekoliko lirskih pjesama T. Prpić *(Ruska lirika,* Zagreb 1939), a esej *Intelektualci i revolucija* A. B. Šimić (Savremenik, 1923).

BIBL.: *Sobr soč.*, Berlin 1923; *Izbr. stihotvor.*, Moskva-Leningrad 1927; *Pisma*, Leningrad 1927; *Dnevnik 1911—1916 i 1917—1921*, Leningrad 1928; *Autobiografija* u Ruskoj lit. XX. st., knj. 6, Moskva 1914.

LIT.: M. M. Beketova, *A. B.*, SPB, 1922; K. Čukovski, *Ob A. B.*, Leningrad 1928; T. Medvedev, *Dramy i poemy A. B.*, Petrograd 1922; L. D. Trocki, *Lit. revoluc.*, 2. izd., Moskva 1924; P. S. Kogan, *Lit. etih let*, 3. izd., Iv., Voznesensk 1925; Z. Hippius, *Mon ami lunaire*, Mercure de France, 1923; N. I. Fedorov, *U spomen Bloku 1880—1930*, Novosti, Zagreb 16. XI. 1930; Riječ, Zagreb 1931, br. 33; J. Badalić, *Iz savr. rus. knjiž., Pjesme A. B.*, Zagreb 1927. J. B.

BLOKADA (franc. blocus), odavno poznata mjera u ratu na moru, kojom se zatvara pristup brodovima na određene dijelove neprijateljske obale. U sličnom obliku bila je poznata još u 16. st., a već u slijedećim stoljećima protivile su se neutralne zemlje priznati blokade, koje nisu bile održavane dovoljnim snagama, t. zv. papirnate blokade. Pariska deklaracija propisala je 1856, da blokada mora biti efektivna, t. j. stvarno održavana dovoljnim snagama, da bi bila pravovaljana. Odredbe Londonske deklaracije iz 1909, koje su gotovo sve države unijele u svoje mornaričke propise, potvrdile su to načelo dodajući, da će se o efektivnosti odlučiti prema stvarnim prilikama. Deklaracija je dalje odredila i druge uvjete i detalje za blokadu, većinom prema ranijim običajima, tako uvjet, da blokada mora biti deklarirana, objavljena, i to objavom, izdatom od vlade ili od zapovjednika pomorskih snaga, i da mora biti notificirana neutralnim zemljama i mjesnim vlastima blokirane zone uz točnu oznaku granica blokiranog područja, početka blokade i roka, u kojem neutralni brodovi mogu napustiti blokiranu zonu. Po njenim propisima mora se blokada nepristrano primijeniti na brodove svih zastava, a blokirati se može samo neprijateljska ili od neprijatelja zauzeta obala. Neutralnim trgovačkim brodovima može se u slučaju pomorske nužde dopustiti ulazak u blokirane luke i izlazak iz njih.

Blokada ne smije zatvoriti pristup neutralnim lukama ili obalama. Privremeno napuštanje blokade, zbog slabog vremena, ne smatra se obustavom. Smanjenje ili proširenje blokiranog područja mora se objaviti novom deklaracijom. Neutralni brod, koji bi pokušao prodor blokade, zaplijenjuje se za kaznu sa svojim teretom, koliko on ne može dokazati, da još nije mogao znati za blokadu. Zapljena može uslijediti samo, ako je brod uhvaćen na djelu prodora, i ako je njegovo neprekidno gonjenje počelo u području vršenja blokade. Ovaj pravni oblik blokade je ranije, osobito još u 19. st., na pr. u Secesijskom ratu, bio od velike važnosti, ali on se u modernim prilikama rijetko upotrebljava, jer su brodovi, koji vrše blokadu u blizini neprijateljske obale, izloženi napadima podmornica i drugih sredstava. Takva je blokada stoga u ratu 1914—18 samo rijetko bila proglašena, a t. zv. blokada Njemačke od strane saveznika bila je samo zatvaranje pomorskog prometa i dovoza robe u Njemačku uopće, pa i preko neutralnih susjednih zemalja, primjenom mjera protiv kontrabande. Kod toga nije izraz blokada nikada službeno bio upotrijebljen. Slično vrijedi i za blokadu i kontrabandu u ratu 1939-41. I podmornička blokada ili podmornički rat nisu imali pravni oblik blokade (→ Kontrabanda, Podmornički rat). U mirno doba upotrebljava se katkada t. zv. mirna blokada kao sankcija proti jednoj zemlji, a naročito od strane drugih država, tako na pr. blokada obale Crne Gore 1913 od strane velikih sila. Mirna blokada je u glavnom slična ratnoj. V. A. B.

BLOKE, kraška visoravan istočno od Cerkničkoga jezera (550 m) s prelaznim cestama u Dolenjsko. Prosječno 750 m iznad mora. Na njezinu sjeveru Slivnica (1.114 m), na jugu Bloščček (1.035 m). Ima 50 sela s 3.000 stan. (Nova Vas 250 stan.). Polovicom u sjenokošama i pašnjacima, ljeti škola jedriličarstva, zimi mnogo posjećivano skijaško mjesto. J. R.

BLOK-KNJIGE (nizozem.-njem. Blockbücher), osobit način štampanja knjiga, prije nego se raširio Gutenbergov izum tiskanja pomičnim lijevanim slovima. Razvio se iz tehnike drvoreza, kojim su od 1. pol. 15. st. do 1530 u južnoj Njemačkoj umnažali svete slike, bibličke scene i sl. Služio je poput kipova gotskih katedrala i prikazivanja crkvenih drama vjerskoj zornoj obuci. Oko pol. 15. st. stali su urezivati u drvene ploče od kruškovine ili šimširovine slike s kratkim tekstom, koji je služio kao tumač slikama, premazivali cijelu stranu bojom i štampali t. j. prenosili je na papir. Isprva bi pojedini list bio otštampan samo na jednoj strani. Ta je tehnika osobito cvala u Nizozemskoj i u Njemačkoj u 2. pol. 15. st. Sadržaj blok-knjiga bio je duhovni ili svjetovni: Biblia pauperum, Speculum humanae salvationis, Apokalipsa, Mrtvački ples, Ars moriendi, Ars minor (Donatova latinska gramatika za početnike, prepisivana i preštampavana od 4.—18.), kalendari, hiromantike i t. d. G. Š.

BLOKMOTOR sastavljen je od više cilindara postavljenih uporedo, ali tako, da su svi izliveni u jednom komadu — bloku. Takva je izvedba kruća, dopušta točniju i jednostavniju obradu, ali je odljev kompliciraniji. Napose podesna izvedba za serijsku fabrikaciju motora, tako za automobilske i avionske motore. Razvodni je mehanizam zaštićeniji od prašine, a optok rashladne vode jednostavniji. Otežan je opravak, a ne može se izmijeniti pojedine cilindre. F. B-ć.

BLONDEL, 1. François, ✳ Ribemont (Aisne) 1617, † Pariz 21. I. 1686, francuski arhitekt i teoretičar. Bio je isprva matematičar. Od 1652 do 1655 putovao je po Njemačkoj, Nizozemskoj, Skandinaviji, Austriji i Italiji. Na svojim diplomatskim poslanstvima bio je u Carigradu i Egiptu. G. 1666 imenovan je nadzornikom građevina u Antilama. Vrativši se u Pariz postaje 1669 vrhovnim nadzornikom pariških građevina. Po njegovim su nacrtima građene u Parizu Porte Saint-Bernard (porušena) i, najznatnije njegovo djelo, Porte Saint-Denis, a u Rochefortu arsenal. Izveo je i nacrt za berlinski Zeughaus, što ga je kasnije izgradio J. A. Mering. U svojim teoretskim djelima B. je vjeran sljedbenik arhitektonskih pravila klasične antike. Kao arhitektu uzor mu je talijanska visoka renesansa.

BIBL.: *Cours d'architecture enseigné dans l'Académie royale d'architecture*, Pariz 1675—1683; *Comparaison de Pindare et d'Horace*, Pariz 1673; *Résolution des quatre principaux problèmes d'architecture*, Pariz 1673; *Nouvelle manière de fortifier les places*, Pariz 1684.

LIT.: Thieme-Becker, *ALBK*, IV., Leipzig 1910; H. Lemonnier, *Procès verbaux de l'Académie royale d'architecture*, I., Pariz 1911. A. Sch.

2. Georges, ✳ Dijon 8. III. 1856, profesor trgovinske politike na École libre des sciences politiques i na École libre des sciences sociales u Parizu. Učio na francuskim i njemačkim sveučilištima. Najprije profesor na pravnom fakultetu u Lyonu i Lillu. Obrađivao znanstveno i publicistički pitanja trgovinske i veleobrtne politike, a napose je prikazivao gospodarske prilike u Njemačkoj. Dobar poznavač hrvatskih krajeva i agrarnih problema. Predavao više put na Pučkom sveučilištu u Zagrebu i podržavao najživlje veze s hrvatskim ekonomistima. Ističu se sitniji članci i o Hrvatskoj i hrvatskim piscima.

BIBL.: Važnija su mu djela: *Etudes sur les populations rurales de l'Allemagne et la crise agraire*, Pariz 1897; *L'essor industriel et commercial du peuple allemand*, Pariz 1898; *Les transformations sociales de l'Allemagne contemporaine*, Pariz 1898; *La concurrence étrangère et le relèvement économique de la France*, Chartres 1902; *La politique protectionniste en Angleterre*, Pariz 1904; *La situation économique et sociale des Etats-Unis*, Pariz 1905. M. I.

3. Jacques-François, ✳ Rouen 17. I. 1705, † Pariz 9. I. 1774, francuski arhitekt i teoretičar. Osnovao je u Parizu umjetničku školu, prvu, u kojoj se učila arhitektura. Borio se protiv nastranosti stila Luja XIV., a postavljao je u arhitekturi temelje klasicističkom stilu Luja XVI., boreći se protiv pretjerane ornamentike, preobilja kiparskih ukrasa i bujne slikovitosti. Preporučao je savjestan studij antiknih uzora. Na žalost nije imao prilike provesti svoja načela praktički u građevinama, jer je najveći dio njegovih osnova ostao neizveden. Među njima su znatnije one za urbanističko preuređenje gradova Cambraia i Strassburga. Jedino je u Metzu po njegovim nacrtima regulirana okolina katedrale, iako su i oni ostali dijelom neizvedeni, a dijelom bili kasnije preudešeni. Sudeći po sačuvanim nacrtima bio je B. ne samo izvrstan teoretičar, nego i jedan od najznatnijih arhitekata svoga vremena.

BIBL.: *De la distribution des maisons de plaisance*, Pariz 1737—8; *Discours sur la manière d'étudier l'architecture*, Pariz s. a.; *L'archi-*

tecture française, Pariz 1752—56; *Discours sur la nécessité de l'étude de l'architecture*, Pariz 1754; *Cours d'architecture civile*, Pariz 1771—77; *Description des fêtes données par la ville à l'occasion du mariage d'Elisabeth de France et de Dom Philippe d'Espagne*, Pariz 1740.

LIT.: A. Prost., *J.-F. B. et son oeuvre*, Metz 1860; Thieme-Becker, *ALBK*, IV., Leipzig 1910. A. Sch.

4. Maurice, ✻ Dijon 2. XI. 1861, francuski filozof, profesor u Lilleu, a zatim u Aixu.

Osnovne misli svoje filozofije izložio je u doktorskoj disertaciji *L'Action*. U njoj se radi o tom, da se ispita, ima li ljudski život neki smisao i neku svrhu. Na to moći ćemo odgovoriti samo, ako uočimo, da je život u svojoj biti *djelatnost, akcija*. Pitanje je života pitanje akcije. Pod akcijom ne razumijeva samo ljudske čine u strogom značenju riječi, nego sve, što se u čovjeku zbiva. »L'action c'est toute la vie, c'est la réalité immanente en nous«. »Etre, c'est essentiellement agir«. Djelovanje je najopćenitija i najkonstantnija činjenica ljudskog života. Ali čovjek djelujući ustanovljuje silan nerazmjer između onoga, što zna, i onoga, što hoće. Vidi, da u naravnom redu njegove želje i težnje ne mogu biti zadovoljene. Ljudska narav takva, kakva jest, sa svojom determiniranošću, traži nadopunu (un surcroit). To znači, da čovjeku treba neko biće više od njega, da mu treba Bog. Sama dakle njegova akcija traži Boga. »Čovjek teži, da bude bog: da bude bog bez Boga i proti Bogu, da bude bog po Bogu i s Bogom: to je dilema«, pred kojom se on nalazi. U tom je strašna veličina čovjeka: on hoće, da Boga više nema za nj. Njegovo biće ostaje bez Bića. I kad Bog prihvati ovu osamljenu volju, to je propast. To je smrt akcije. Tko je htio ništavilo, imat će ga i upoznat će ga. Živjeti, naprotiv, punim ljudskim životom može čovjek, samo ako se otvori Božjoj nadnaravnoj akciji. Ali zar nije i sama već riječ: »nadnarav« sablazan za filozofiju? Nimalo! Treba samo ispitivati stvari. Tko djeluje i hoće da razumije svoje djelovanje, zna sigurno i to, da smo mi nesposobni sami sebe zadovoljiti, pa i nesposobni očuvati se od propasti, da svi naši čini i propusti, čitavo naše biće traži nešto, čega mi ne nalazimo sami u sebi: pomoć, koja nas podupire: Boga i njegovu milost. Tako promatranje vodi nužno čovjeka nadnaravnome, i stoga je nadnaravno dio potpune filozofije. »Punina filozofije nije u umišljenoj nadutosti, nego u proučavanju vlastite nedostatnosti i sredstava, koja su mu uostalom pružena, da tome pomognu«. To postuliranje nadnaravnoga dodatka nije zahtjev katoličkog naziranja na svijet, već zahtjev filozofije kao takve. Filozofija tome nužno vodi. Ona dokazuje, da u čovjekovoj nutrini ima praznina, koju može ispuniti samo Objava, objavljena vjera. Prema tome pitanje objavljene vjere nije u prvom redu i neko osobito vanjsko pitanje. To je naše, nutarnje pitanje. Kad bi trebalo držati, da Objava dolazi čitava izvana, kao empirička činjenica, ona bi bila posve neshvatljiva. Ali potreba objave izbija iz naše nutrine. Filozofija akcije neodoljivo vodi objavljenoj vjeri, koja jedina zadovoljava i omogućuje sve zahtjeve čovjekove, a ta objavljena vjera jest katolicizam.

Ova isključivo filozofijska razmatranja nisu u Blondelovim namjerama imala nikakva apologetskog značaja. Tek nakon tri godine, kad se zametnula debata o tome shvaćanju, izložio je on svoje poglede o zahtjevima moderne misli u stvari apologetike. Po tom shvaćanju može tradicionalna apologetika imati svoju vrijednost na polju povijesti, morala i t. d., ali on niječe, da bi filozofijski bila moguća druga apologetika osim imanentističke, naime one, koja polazi od nutrine čovjekove, od nužnih potreba i zahtjeva, i koja traži nadnaravni dodatak. Objava se ne može čovjeku imperativno nametati, ako mu ne treba. Ona ne može biti kao naredba kakva tiranina, kao težak teret ili mrtvo slovo. Ako to bude, ona će biti neshvatljivo miješanje u čovjekov život i kao takva protunaravna i protuvjerska. Objava dakle treba da odgovara najdubljem zahtjevu ljudske nutrine. Takve su misli i takvi su zahtjevi moderne filozofije. »Moderna misao... smatra pojam imanencije kao sam uvjet filozofije;... (to je misao), da ništa ne može ući u čovjeka, što na neki način ne izlazi iz njega i ne odgovara potrebi ekspanzije«. I zato ona može prihvatiti katolicizam samo, ako se on podudara s dubokim zakonima ljudskoga bića. Potrebno je stoga ispitati duhovni život čovjekov i vidjeti, da li je sam sebi dovoljan ili zahvaća izvan sebe. Stvarno ispitivanje te naravi pokazuje, kako je već ustanovljeno u čisto filozofijskom razmatranju, da mu je potrebit jedan dodatak. Taj mu je potrebit, ali ga on ne može sam zadobiti. U njemu ima nešto, što ga traži, ali nema sila, koje bi mu omogućile, da ga ostvari. Ipak čovjek jasno uviđa, da upravo o tom dodatku zavisi postignuće njegove ljudske punine, i obratno, da odbacivanje tog dodatka znači konačnu njegovu propast. »Prepušten sam sebi i zatvoren za viši život, kojega izvor nema u sebi, čovjek je osuđen tim samim, što se nije izmijenio.« Po tim se je tvrdnjama činilo, da B. miješa naravni i nadnaravni poredak, da postavlja u čovjeka apsolutni zahtjev za objavom tako, da bi se Bog nužno morao objaviti. Stoga je pred navalom kritike nastojao ublažiti te svoje tvrdnje i istaći, da dodatak milosti i božanskoga života ne traži narav, uzeta apstraktno, nego narav, kakova je sada u čovjeku. Sve je te misli nastojao B. produpsti u svojim novijim čisto filozofijskim djelima. Svojom duhovnošću, kaže u ovima B., čovjek nije smiren prema Bogu. Razumom on spoznaje njegov opstanak, uviđa, da je on prvi uzrok i konačni cilj, najveće dobro, izvor svake sreće, pa stoga teži, da ga posjeduje, kako bi postao u njemu sretan. To konkretno stanje, u kome se čovjek nalazi, predlaže B., da nazovemo nadnaravnim, *état transnaturel*, stanje nespokojstva prema Bogu.

BIBL.: *L'Action*, Pariz 1893, novo izd. u dva sv., I. 1935, II. 1936, Pariz; *Lettre sur les exigeances de la pensée contemporaine en matière d'apologétique et sur la méthode de la philosophie dans l'étude du problème religieux*, S. Dizier 1896; *Les principes élémentaires d'une Logique de la Vie morale* u Bibliothèque de Congrès intern. de Philosophie, Pariz 1900; *Histoire et Dogme*, La Chapelle-Montligeon 1904; *Le procès de l'intelligence*, Pariz 1922; *La Pensée*, I., *La génèse de la pensée et les paliers de son ascension spontanée*, II., *Les responsabilités de la pensée et la possibilité de son achèvement*, Pariz 1934—1935; *L'Etre et les êtres*. Đ. G.

BLONDEL DE NÉELLE ili **de Nesle**, francuski trubadur na koncu 12. st. O njegovu životu nema nikakovih vijesti. Njegov nadimak de Néelle ili de Nesle ne označuje njegov rodni kraj na pouzdan način. Ipak je vjerojatno, da je B. potjecao iz okoline Béthunea, i, kako su mnoge njegove pjesme posvećene dobro poznatom trubaduru Cononu iz Béthunea, može se ustvrditi, da je živio koncem 12. i početkom 13. st.

Uz njegovo ime veže se ova legenda: B. je bio pelivan ili menestrel, kojega je kralj Rikard Lavljeg Srca dugo uzdržavao na svom dvoru. Na povratku s jedne križarske vojne 1192 ovaj vladar doživio je brodolom na obalama Jadrana. Austrijski vojvoda dade ga uhvatiti i zatvoriti u dvorcu Dürrensteinu na Dunavu. U Engleskoj nijesu dugo znali što je s kraljem. No B. se zakleo, da će ga pronaći. Dugo je lutao i slučaj ga napokon dovede u Dürrenstein, pod zidine dvorca. Utamničeni ga kralj opazi i počne pjevati prve stihove pjesme, koju je on nekad sastavio uz B-ovu pomoć, a znali su je samo njih dvojica. Tako je menestrel doznao, da je kralj zatočen u tom dvorcu. Brzo se vrati u Englesku i obavijesti engleske velmože o svom otkriću. Ovi se požuriše da pošalju austrijskom vojvodi veliku otkupninu, pa tako Rikard bude odmah pušten na slobodu. Najstariji tekst koji spominje ovu legendu jest *Chronique de Rains*, koja po prilici seže u zadnje godine 12. st. (objelodanio ju je Louis Paris, 1837). Ova priča je unešena uz neke izmjene u *Anciennes chroniques de Flandre*. U 16. st. napisao je Fauchet dug sadržaj, prema rukopisu, koji je on posjedovao, a koji se danas nalazi u Narodnoj knjižnici u Parizu. Ta legenda nadahnula je u 18. st. roman *La tour ténébreuse* od gđice Lhéritier de Villaudon, iz kojega je Sedaine crpao sujet za operu *Richard Coeur-de-Lion*, prvi put prikazanu 21. IV. 1784. Ne treba isticati, da ova legenda nema nikakovu povijesnu vrijednost. B-ove ljubavne pjesme, 25 na broju, izdao je Prosper Tarbé, u Reimsu 1862, pod naslovom *Les oeuvres de Blondel de Néelle* i L. Wiese u Dresdenu 1904. P. Cl.

BLONSKI, Pjotr, ✻ 1863, pedagoški pisac i ideolog sovjetske škole. Poslije boljševičke revolucije on je među prvim teoretičarima nove »jedinstvene radne škole«, koja bi imala svima bez razlike pružiti mogućnost obrazovanja. Uz Krupskuju pokušava poznatim formulama: priroda (naturalizam), rad (industrijalizacija) i društvo (socijalizam) obuhvatiti sve zadatke uzgoja i škole. Glavna djela: *Radna škola*, 2 sv., Moskva 1919; *Pedologija*, Moskva 1925; *Temelji pedagogike*, Moskva 1925; *Pedologija u narodnoj školi*, Moskva 1927; *Pamćenje i mišljenje*, Moskva 1935. Jače naglašavanje prirodnih i društvenih nauka dovodi pedagogiju u usku vezu i ovisnost s biologijom i sociologijom. Iz teorije historijskog materijalizma izvodi B. smjernice komunističke škole u teoriji i praksi. Oduševljavajući se za industrijalizacju zagovara »politehničko obrazovanje«, koje se stječe i u tvornicama i zavodima. Pedologiju zasniva

sociologijski ističući zavisnost dječjeg duševnog razvoja od društvenih uvjeta. Praktično provođenje pedologijskih ideja nalazi u kompleksnom sustavu rada i obuke. B. je uz Pinkeviča, Lunačarskog, Pistraka i druge najvjerniji tumač marksističke pedagogije, a skupa s njima morao se i povući zbog očitog neuspjeha školske politike. Vodstvo sovjetske škole preuzeli su novi ljudi, koji traže pojačanje discipline, ukinuće đačke samouprave, uvođenje ocjena i godišnjih ispita kao i drugih nekih sredstava školskog rada prije revolucije.

LIT.: *Handbuch der Erziehungswissenschaft*, V/3; *Die Pädagogik der Gegenwart in grossen Kulturländern*, I. (J. Schröteler), München 1933; St. Pataki, *Sovjetska škola*, Zagreb 1934; Zjenkowski, *Ruska pedagogika u XX. v.*, Beograd 1938; O *»Pedologiji« Blonskog*, V. Pejhelj, Učitelj, Beograd 1935. M. D.

BLOODHOUND (engl., njem. Bluthund — pas koji traga za krvlju) pripada najstarijoj pasmini engleskih pasa. Naraste u visinu 58—69 cm. Cijelo tijelo mu pokazuje snagu, dok oblik glave, koja na čelu nosi duboke nabore, označuje psa plemenite pasmine. Uši su mu nerazmjerno dugačke, te sežu daleko preko nosa. S obzirom na njegov izvanredni njuh i snagu upotrebljavali su ga već u 11. st. za proganjanje i hvatanje ljudi. U vrijeme ratova, koje je vodio kralj Henrik VIII. protiv Francuza i kraljica Elizabeta protiv Iraca, mnogo je upotrebljavan za proganjanje i hvatanje neprijateljskih vojnika. Kasnije je služio čuvarima lova za proganjanje zvjerokradica i traženje nastrijeljene divljači, dok se danas najviše upotrebljava kao pratilac i čuvar. Na Kubi služi proganjanju zločinaca.

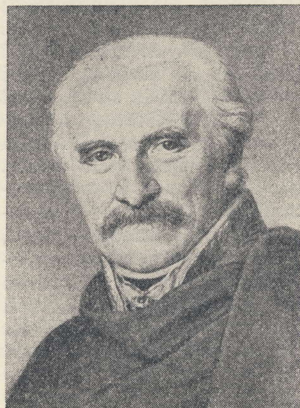
LIT.: A. Gräfin vom Hagen, *Die Hunderassen*, str. 71. I. Č.

BLOY, Léon, ✻ Périgueux 11. VII. 1846, † Bourg-la-Reine 3. XI. 1917, franc. pisac romana, esejist, pamfletist i publicist. Prvotno je učio umjetnost, zatim se posve predao književnosti, živeći u krajnjem siromaštvu sve do smrti, najviše u Parizu, neko vrijeme u Nizozemskoj i Danskoj, te u manjim mjestima. Nakon sasvim neobična života s prostitutkom Anom-Marijom Roulé (Veronikom u romanu *Le Désespéré)*, koja je obratila njega, a on nju, te konačno umrla u ludnici, oženio se Jeannom Molvech, kćerkom danskog pjesnika. Uz Claudela i Péguya B. je najgenijalniji predstavnik katoličke obnove u franc. književnosti uoči rata 1914. Glavno je težište njegova rada kritička kronika ljudi i pojava njegova vremena (8 knjiga »dnevnika«). Romani, pisani na ključ (à clef), prikazuju žive ličnosti suvrem. pariskog intelektualnog života. Intransigentan nacionalist i tradicionalist, neumoljiv u dosljednom, praktičnom, neposrednom kršćanstvu, B. je genijalno dubok, pronicav, obuhvatan. Beskompromisan u težnji za Apsolutnim, zaklet neprijatelj polovičnosti, osrednjosti kod protivnika Crkve i kod vjernika. Sad neisporedivo dobar, svijetao, velik, sad ogorčen, žučljiv pa i nepravedan. »Za neke duhove, koje je sretno poštedjela vrtoglavica svakog ponora, od vrha do dna, slučaj L. B.-a nejasna je zagonetka. Ali... ima lomnih duša, koje traže ljepotu u tminama, i kod kojih bi mirnija apologetika ostala bez učinka. Ni čista teologija ne bi djelovala na njih, jer im je razum suviše omlitavio zabludom; oni misle, da je poslušnost vjeri nespojiva sa smionošću razuma ili s igrom i iskrenošću umjetnosti i ljepote; napokon, osrednjost velikog broja kršćana zapanjuje ih. B.... ulijeva tim izgladnjelim dušama predosjećaj Božje slave.« (J. Maritain). »Sablažnjeni«, mnogi »slavni« suvremenici okružili su B.-a i njegova djela »zavjesom šutnje«, ali gromovi njegovih invektiva čiste knjiž. i socijalnu atmosferu. Bez njega bio bi nemoguć snažni uspon franc. katol. književnosti: kritika katol. života, prodorna analiza grijeha i strasti, »supranaturalizam« Mauriaca, Bernanosa, Daniel-Ropsa pa i Claudela i dr.

BIBL.: Romani: *Le Désespéré*, 1886, pored B-a u romanu su: Bourget, A. Daudet, Mendès, Claudel i dr.); *La Femme pauvre*, 1897 (Huysmans, Péladan, Villiers de l'Isle Adam, de Groux i dr.). Pamfleti i invektive: *Le Pal*, tjednik, 1885; *Exégèse des lieux-communs*, 1902 i 1913; *Les dernières Colonnes de l'Eglise*, 1903; *Belluaires et Porchers*, 1905, i dr. Eseji: *La Chevalière de la Mort* (Marija Antoaneta), 1896; *Les Funérailles du Naturalisme*, 1891; *Le Salut par les Juifs*, 1906; *Le Sueur de Sang 1870—71*, 1893; *Celle qui pleure: N.-D. de La Salette*, 1908; *L'Ame de Napoléon*, 1912; *Jeanne d'Arc et l'Allemagne*, 1915; *Constantinople et Byzance*, 1917, i dr. Dnevnici: *Le Mendiant ingrat*, 1898; *Dix-sept mois en Danemark*, 1904; *Quatre ans de Captivité à Cochons-sur-Marne*, 1905; *L'Invendable*, 1904; *Le Vieux de la Montagne*, 1911; *Le Pèlerin de l'Absolu*, 1914; *Au Seuil de l'Apocalypse*, 1916; *La Porte des Humbles*, 1920. B-ov lični utjecaj vrlo je znatan (Korespondencija), a književni raste sve više. Presudan je za mladu književnost u Danskoj, Nizozemskoj, Češkoj, Italiji (Papini) i dr. Njegovu zanimljivu ličnost prikazali su u romanima: L. Daudet, Mendès, Péladan, Rosny st., Daniel Rops, Marika Stjernstedt i dr. Na hrv. preveden samo mali esej: *Beethoven Vincenta d'Indyja*, u knjiž. kalendaru »Zrno« za 1919, Sarajevo 1918.

LIT.: S. Fumet, *Mission de L. B.*; Laquerrière i Bollery, *Biblio- et Iconographie de L. B.*; o utjecaju L. B-a na strane knjiž.: O. Forst-Battaglia, *Katholische Leistung in der Weltgeschichte der Gegenwart*, Freiburg i. Br. 1934. Lj. M.

BLÜCHER, Gebhard Leberecht, knez od Wahlstatta, ✻ Rostock 16. XII. 1742, † Krieblowitz (Šleska) 12. XII. 1819, pruski vojskovođa. Obitelj je iz prastarog meklenburškog plemstva. Isprva uđe u švedsku vojsku, a pošto je bio za sedmogodišnjeg rata zarobljen, uđe u prusku vojsku. Odlikovao se kao konjanički časnik protiv revolucionarne Francuske 1793—1794. Najvažnije je njegovo djelovanje s glavarom stožera Gneisenauom protiv Napoleona 1813. Odlikovao se je naročito kod Katzbacha, Wartenburga i Mökerna protiv Macdonalda i Marmonta. Ušao je prvi u Leipzig i postao generalfeldmaršal. Osvojio je Pariz 30. III. 1814 u zajednici s glavninom kneza Schwarzenberga te postao knez od Wahlstatta (prema mjestu borbe kod Katzbacha). Još važnija je njegova uloga kod Lignyja u Belgiji, gdje je i sam bio malo ne zarobljen i njegovi zborovi bačeni, da se kod Waterlooa sjedine s Wellingtonom 18. VI. 1815 i konačno Napoleona potuku kod majura Belle Alliance, po kojem je ta sudbonosna bitka prozvana. Dne 7. VII. i. g. osvojio je ponovno Pariz. Kasnije mu je postavljen čitav niz spomenika. Jedan je od najpopularnijih vojskovođa svijeta. Sl. P-ć.



GEBHARD BLÜCHER

BLUDNA DJELA → **Kažnjiva djela protiv javnog morala.**

BLUDNJA (zabluda), njezin utjecaj u privatnom pravu. — U više pogleda može biti od pravne važnosti pitanje, je li netko pri svom djelanju ili propuštanju imao o nekoj okolnosti ispravnu predodžbu, odnosno, je li uopće za neku okolnost znao. U slučaju neispravne predodžbe govori se o bludnji u užem smislu, a u slučaju nedostatka svake predodžbe o nekoj okolnosti, o neznanju. Oboje zajedno u pravnom je pogledu izjednačeno te spada pod pojam bludnje u širem smislu. Prema tome, da li se b. odnosi na pravne propise ili pak na neke faktične okolnosti, razlikuje se u pravnoj nauci b. u pravu (error juris) i b. u činjenicama (error facti). B. u podređivanju činjenica pod pravno pravilo ili je b. u pravu ili b. u činjenicama prema tome, jesmo li u bludnji glede onoga, pod što moramo podređivati, ili glede onoga, što podređujemo.

O važnosti bludnje u privatno-pravnome pogledu može se općenito reći ovo: Ima slučajeva, gdje neko djelanje, koje je samo po sebi nevaljano, ima, ako je učinjeno u bludnji, bar u nekom pogledu posljedice valjanoga djelanja (na pr. kad se u ženidbi, koja zbog izvjesnih, zakonom određenih ženidbenih zapreka, nije tvrda, rodi dijete, a bar jedan od roditelja nije znao za dotičnu zapreku, smatra se dotično dijete zakonitim: § 160. Ogz.). Nadalje daje zakon onome, tko je radio u bludnji, pravna sredstva, da se zaštiti od štetnih posljedica svoje bludnje (na pr. kad je platio, što nije bio dužan: § 1431. Ogz.; kad je u bludnji preuzeo uz naplatu manjkavu stvar: §§ 922.—933. Ogz.; kad je zbog svoje bludnje prikraćen preko polovice: § 934. Ogz.). B. je važna i u drugim smjerovima. Tako na pr., ako je ispričljiva, utemeljuje pravno važan čin »dobre vjere«.

Najvažnije od općenitih pitanja, koja se tiču pravne važnosti bludnje, jest pitanje: kakav je utjecaj bludnje, u kojoj se netko nalazio, kad je poduzimao neki pravni posao. Treba razlikovati dvije načelno različite vrste slučajeva, i to one, gdje se radi o t. zv. poslovnoj bludnji, te one, gdje se radi o t. zv. bludnji u motivu. *Poslovna* b. je ona, koja se tiče nečega, što spada u sadržaj (okvir) samoga posla. Pojavljuje se u dvojakome obliku: kao b. u očitovanju i kao poslovna b. u užem smislu. O b. u očitovanju govorimo, kada netko nesvijesno očituje nešto drugo negoli što je htio očitovati. Ne slažu se objektivni smisao očitovanja i volja očitovateljeva. Tako na pr. kad nam se potkrala pogreška u govoru ili pismu; kad smo htjeli pre-

dati određenu stvar, pak smo zabunom predali neku drugu stvar; kad smo od dva različita sastavka ugovora htjeli potpisati jedan, ali zabunom smo potpisali drugi. O poslovnoj b. u užem smislu govorimo onda, kada je netko ono, što je očitovao, zaista i htio očitovati, ali samo zato, što je imao neispravnu predodžbu o nečemu, što spada u sam sadržaj posla (o nekoj točki posla). Na pr. netko sklopi ugovor, kojim kupuje neku stvar, misleći, da je to neka druga stvar; netko proda zlatni prsten za vrlo nisku cijenu, jer misli, da je taj prsten samo pozlaćen ili obratno, kupi za previsoku cijenu neki pozlaćeni prsten, jer misli, da je zlatan; vlasnik samovoza namjesti za upravljača nekog čovjeka, jer krivo misli, da je taj vješt upravljanju; i t. d.-B. *u motivu* je ona, koja se odnosi na neku okolnost izvan samoga posla, i to takvu, koja je dotičnika potakla na taj posao ili koja je razlogom, da je stvorio onakvu volju, kakvu je očitovao. Na pr. netko je kupio pokućstvo, da ga dade svojoj kćeri kao opremu prigodom udaje; međutim do vjenčanja nije došlo. Ili netko kupi zemljište, jer misli, da će ga odmah moći skuplje prodati; međutim on se prevario, jer je cijena zemljištu pala.

Prema propisima Ogz. utjecaj bludnje nije kod svih pravnih poslova jednak. Ogz. nije o tome postavio jedinstvenih propisa, nego je pitanje utjecaja bludnje uredio posebice za ženidbenu pogodbu, za očitovanje posljednje volje i napokon za obligatorne ugovore. Na ostale pravne poslove (napose stvarno-pravne ugovore) primjenjuju se odnosni zakonski propisi po mogućnosti analogno.

I. Bludnja kod ženidbene pogodbe (sklapanja ženidbe). Zakon uvažava bludnju, koliko »se je dogodila u osobi budućega muža ili žene«, t. j. uvažava bludnju u identičnosti osobe, s kojom se sklapa brak. Zakon određuje, da takva b. »uništuje privoljenje na ženidbu« (§ 57.), t. j. ženidba se može pobijati. Pobijati može ženidbu ne samo ona strana, koja se kod sklapanja ženidbe nalazila u takvoj bludnji, nego i druga strana, ako za njezinu bludnju nije znala (§ 95.). Osim toga može muž ženidbu pobijati onda, ako je poslije vjenčanja našao, da je žena noseća od drugoga, ako je dakle bio u bludnji u tome pogledu (§ 58.). Ostale bludnje muža i žene nemaju za opstojnost ženidbe nikakvog značenja (§ 59.). Prema tome je napose bez značenja b. u motivu (na pr. netko je uzeo za ženu izvjesnu osobu, jer je mislio, da će mu donijeti velik miraz, ali u tom se prevario). Razumije se, da ženidba nije valjana, ako se koja strana, dajući privoljenje na ženidbu, nalazila u bludnji o sadržaju svoga očitovanja, ako dakle nije znala, da očituje privoljenje na ženidbu (na pr. zbog nepoznavanja jezika, u kojem se vjenčanju obavljalo).

II. Bludnja kod očitovanja posljednje volje. Tu treba razlikovati prije svega, je li to b. u očitovanju ili poslovna b. u užem smislu ili napokon b. u motivu. O bludnji u očitovanju radit će se onda, ako ostavitelj uopće ne će očitovati svoju posljednju volju (na pr. ispravu, koja sadržava postavljanje nasljednika potpisao je pomutnjom). U tom slučaju njegovo očitovanje ne vrijedi. O poslovnoj bludnji u užem smislu radi se, kada je ostavitelj doduše htio očitovati svoju posljednju volju, ali je izvjesnu odredbu učinio samo zbog toga, što je imao krivu predodžbu o nekoj točki njezina sadržaja. Takva ostaviteljeva b. ima za posljedicu nevaljanost ostaviteljeve odredbe onda, ako je *bitna* (§ 570.). Zakon pak kaže, da je bitna, »ako se oporučitelj pomeo u osobi, koje se htio spomenuti, ili u stvari, koju je htio zapisati«. Ova dva slučaja istaknuta su u zakonu samo kao posebni primjeri bitne bludnje. No o njoj se može raditi i u drugim slučajevima, kao na pr. onda, kada se ona tiče svojstva stvari (netko je u posljednjoj volji odredio, da svoj »pozlaćeni« sat ostavlja svome slugi, no ispostavlja se, da je taj sat uistinu zlatan i da ostavitelj to nije znao). Bitna b., dokle siže, čini očitovanje posljednje volje nevaljanim. — O *bludnji u motivu* radi se kod očitovanja posljednje volje onda, kada je ostavitelj očitovao nešto, što je uistinu htio očitovati, ali je na stvaranje odluke, da dotičnu odredbu učini, potakla neispravna predodžba o nekoj okolnosti, koja ne spada u sadržaj samoga očitovanja. Po Ogz. utječe takva b. samo onda na valjanost očitovanja posljednje volje, »ako bi se dokazalo, da se volja oporučiteljeva oslanjala jedino i samo na taj krivi uzrok«. Tako na pr. onda, kad se može dokazati, da je ostavitelj neku osobu samo zato postavio svojim nasljednikom, jer je krivo mislio, da mu je ona spasila život. Ako se ne može dokazati, da se volja ostaviteljeva oslanjala jedino na neki krivi motiv, ne utječe taj krivi motiv na valjanost očitovanja posljednje volje ni onda, ako je ostavitelj naveo taj krivi motiv u svom očitovanju (§ 572.). — Posljedica bludnje, kakva se kod očitovanja posljednje volje uvažava (koja je bitna), jest ta, da se dotična odredba može pobijati kao nevaljana. Pobijati može samo netko, u čijem je neposrednom interesu, da se dotična odredba proglasi nevaljanom, t. j. onaj, čije je nasljedno pravo dotičnom odredbom tangirano bilo u svojoj opstojnosti, bilo u svom opsegu. To mogu biti zakonski nasljednici, oporučni nasljednici, nasljednik u slučaju nevaljane odredbe zapisa, država po § 760. Pravo pobijanja zastaruje u roku od 3 godine (§ 1487). Posebne propise postavlja zakon za slučaj, kad je ostavitelj u svojoj posljednjoj volji mimoišao jedno od svoje djece ili jedinog svog nužnog nasljednika (potomka), jer mu nije bila poznata opstojnost njegova (§§ 777., 778.). Tu je jedan slučaj bludnje u motivu posebice normiran.

III. Bludnja kod sklapanja pogodaba (obligatornih ugovora). Kod pitanja utjecaja bludnje na obligatorne ugovore treba razlikovati naplatne (onerozne) i nenaplatne (lukrativne) ugovore, t. j. one, kod kojih se za činidbu jedne strane daje protučinidba druge, te one, kod kojih se činidba daje bez ikakve naplate.

Kod *naplatnih pogodaba* b. djeluje samo onda, ako uz činjenicu, da se jedna strana nalazila u bludnji, postoje još neke okolnosti. Zakonodavac je smatrao, da treba zaštititi onoga, koji se oslanjao na očitovanje drugoga ugovornika. Zato zakon onoga, koji je sklapajući pogodbu očitovao nešto u bludnji, veže na njegovo očitovanje, ako su okolnosti takve, da bi obaziranje na njegovu bludnju vrijeđalo opravdano povjerenje drugoga ugovornika. Polazeći odatle odredio je zakon, da se kod naplatnih pogodaba b. jednoga ugovornika uzima uopće u obzir samo onda, ako postoji koji od ovih uslova: a) Ako je bludnji jednog ugovornika dao povoda drugi ugovornik time, što ga je namjerno ili nepažnjom ili bez ikakve krivnje zaveo u bludnju (§ 871.). Zakon govori o uvođenju u bludnju »lažnim izvješćima«. No pod tim se ne razumijevaju samo hotimični krivi navodi, već uopće objektivno krivi (neispravni) navodi. Da bi se u tom pogledu uklonila svaka sumnja, novelom III. Ogz-a (koja vrijedi i kod nas u dalmatinskom pravnom području) izmijenjen je tekst zakona (§ 871.) tako da se više ne govori o uvođenju u bludnju lažnim izvješćima, već je mjesto toga stavljeno: »ako je bludnji dala povoda druga strana«. b) Ako jedan ugovornik nije doduše nikako dao povoda bludnji drugog ugovornika, ali mu je ta b. bila poznata (arg. a minori iz § 876. i § 871. nov.). c) Ako jedan ugovornik nije drugoga ugovornika ni zaveo u bludnju niti je za nju znao, ali mu je ta b. »iz okolnosti u oči pasti morala« (§ 876. i § 871. nov.). Novelom III. određeno je još i to, da se pogodba može pobijati zbog bludnje i onda, ako je ugovornik, koji je sklapao pogodbu, svoju bludnju pravodobno razjasnio drugom ugovorniku. »Pravodobno« znači: prije negoli je drugi ugovornik, oslanjajući se na dano mu očitovanje, započeo raditi nešta, što je u savezu s dotičnim ugovorom. Osim toga je novelom III. riješeno i pitanje, što vrijedi onda, kad nečije ugovorno očitovanje nije stiglo drugome ugovorniku u onome obliku, u kojemu je učinjeno, jer ga je hotice ili nehotice iskrivio netko, kime se očitovatelj poslužio u svrhu saopćenja (na pr. glasnik, tumač, brzojavni ured). Prema odredbi, uvrštenoj novelom u zakon, ima se takav slučaj prosuđivati jednako kao i slučaj očitovanja učinjenoga u bludnji. To znači, da prema onome, kome je očitovanje dano, ovo vrijedi onako, kako mu je stiglo, osim onda, kad postoje onakvi uslovi, uz kakve je nekome dopušteno kod ugovora pozivanje na svoju bludnju.

Po Ogz. utječe b. kod naplatnih ugovora samo uz navedene uslove. No njezin utjecaj nije uvijek isti. Prema tome, čega se bludnja tiče, daje zakon onome, koji se kod sklapanja ugovora nalazio u bludnji, ili pravo zahtijevati, da se ugovor proglasi nevaljanim, ili pak pravo zahtijevati »primjerenu naknadu«. Zbog kakve bludnje ima mjesta prvom, a zbog kakve drugom zahtjevu, to određuje zakon. Onakva b., zbog koje se može po zakonu ugovor pobijati, zove se u pravnoj nauci *bitnom*, a onakva, zbog koje se može tražiti samo »primjerena naknada«, zove se *nebitnom* bludnjom kod ugovora. Po zakonu je u tom smislu bludnja *bitna* ponajprije onda, ako se tiče »glavne stvari ili bitne kakvoće njezine, koju su ugovarajuće strane imale pred

očima i na koju su smjerale očitovanjima svojim« (§ 871.). Pod glavnom stvari ne razumijeva se samo stvar, o kojoj se sklapa pogodba, nego uopće sve ono, što dotičnu pogodbu individualizira. O bludnji u glavnoj stvari radi se dakle i onda, ako se b. tiče vrsti pogodbe (na pr. netko misli, da sklapa kupoprodajnu pogodbu, dok uistinu sklapa samo pogodbu o posudbi). Isto tako je b. bitna i onda, ako se tiče koje bitne točke onakvog ugovora, kakav se sklapa (na pr., ako se kod kupoprodajnog ugovora tiče predmeta ili cijene, kod najamne pogodbe stvari, koja se iznajmljuje). Za rješenje pitanja, je li koja »kakvoća« stvari bitna i je li prema tome i b. o toj kakvoći bitna ili nije, nema jedinstvenoga pravila. To zavisi od vrsti ugovora te od prometnog shvaćanja. Svojstvo stvari katkada je tako važno, da o njemu zavisi i pitanje, kojoj vrsti stvar pripada (na pr. krivotvorene poštanske marke nisu stvar iste vrsti kao i originalne pošt. marke). U drugim opet slučajevima svojstvo stvari nije ni od kakve važnosti (na pr. kad netko kupuje zemljište u svrhu, da na njem sagradi kuću, posve je neodlučno, je li to zemljište livada, oranica, vinograd ili je pusto). I neka okolnost, koja je inače nebitna, može kod nekog ugovora zadobiti voljom stranaka značenje bitne okolnosti. To će biti onda, kada su ugovornici za neku »pobočnu okolnost« očitovali, »da je osobito hoće ili namjeravaju« (§ 872.). Tako na pr. kada je netko, kupujući psa, izričito istakao, da hoće kupiti lovačkoga psa; ako taj pas nije podesan za lov, bio je kupac u bitnoj bludnji. Bitna može biti kod ugovora i b. u osobi onoga, s kim se ugovor sklapa. Zakon određuje, da je takva b. onda bitna, »ako pogodba bez te bludnje ne bi bila napravljena« (§ 873.). To se tiče i bludnje u identičnosti osobe i bludnje u svojstvima te osobe.

Bitna b. ima kod ugovora, ako uopće postoje zakonski uslovi za pozivanje na bludnju (v. gore pod a—c), tu posljedicu, da se ugovornik, koji se u takvoj bludnji nalazio, nije dužan držati ugovora (§ 871.). On može pogodbu pobijati, jer je ona njemu u prilog ništava. Pobijati može pogodbu bilo tužbom na proglašenje ništavosti, bilo prigovorom u parnici, ako ga protivnik tuži na ispunjenje. Protivnik može zahtjev na ukinuće pogodbe otkloniti time, da se izjavi spremnim priznati pogodbu onako sklopljenom, kako ju je drugi ugovornik mislio sklopiti. Bude li pogodba ukinuta, može ugovornik, koji ju je pobijao, tražiti od protivnika povrat svega, što mu je možda već bio dao u ime ispunjenja, ali je i sam dužan protivniku vratiti sve koristi, koje je imao od te pogodbe (§ 877.). Ako je ugovornik, koji pobija pogodbu zbog svoje bitne bludnje, bio na sklapanje pogodbe zaveden »lukavštinom«, ima još pravo tražiti od onoga, koji ga je zaveo, »zadovoljenje za štetne posljedice«. Pod »lukavštinom« ima se razumijevati namjerno (dolozno) zavođenje u bludnju, odnosno izrabljivanje tuđe bludnje u takvim prilikama, gdje je po shvaćanju poštenoga prometa trebalo upozoriti ugovornika na njegovu bludnju. »Zadovoljenje za štetne posljedice« znači ovdje naknadu štete, koju zavedeni možda trpi još i onda, kad je ugovor, na čije je sklapanje bio zaveden, proglašen nevaljanim. Takvu svoju štetu mora zavedeni dokazati. Taj zahtjev ima zavedeni protiv drugoga ugovornika, ako ga je taj zaveo. Ako ga je pak zaveo netko treći, ima zahtjev protiv njega, a protiv drugog ugovornika samo onda, ako je taj u djelanju trećega dioništvovao ili ako je za to djelanje očito morao znati (§§ 874., 875.). — Pravo pobijanja pogodbe zbog bludnje zastaruje u roku od 3 godine od dana saznanja za bludnju, a u slučaju lukavštine tek u redovitom zastarnom roku od 30 godina (§ 1487.).

Nebitna je b. ona, koja »se ne tiče glavne stvari, niti koje bitne njezine kakvoće, nego kakve okolnosti pobočne«, za koju strane nisu očitovale, »da je osobito hoće ili namjeravaju« (§ 872.). Isto tako je b. nebitna i onda, kad se dogodila u pogledu osobe onoga, kome je obećanje bilo učinjeno, koliko bi pogodba bila doduše i bez te bludnje napravljena, ali na drugi način (§ 873.). — I zahtjev zbog nebitne bludnje pretpostavlja opstojnost onih uslova, uz koje zakon uopće dopušta kod naplatnih ugovora pozivanje na bludnju (v. gore pod a—c). No taj zahtjev ne ide kod nebitne bludnje tako daleko, kao što kod bitne bludnje. Ne može se naime pogodba pobijati, već se može tražiti samo »primjerena naknada«. To znači, da pogodba ostaje na snazi, ali se može tražiti, da se ona u prilog ugovornika, koji ju je sklapao u (nebitnoj) bludnji, preinači na taj način, da se razmjerno povisi protučinidba, koju je pogodbom obećao drugi ugovornik, ili da se razmjerno snizi činidba, koju je ugovornik, koji je radio u bludnji, pogodbom obećao. — Prema noveli III. Ogz. može se i zbog nebitne bludnje pogodba pobijati u slučaju lukavštine. Zahtjev zbog nebitne bludnje nije u tom slučaju ograničen na »primjerenu naknadu« (§§ 870. i 875. nov.). Osim zahtjeva, koji se odnosi na samu pogodbu, ima u slučaju svoje nebitne bludnje ugovornik, koji je u nju bio zaveden lukavštinom, pravo zahtijevati »zadovoljenje za štetne posljedice« od drugoga ugovornika ili od trećega onako, kao što i u slučaju, kad je bio lukavštinom zaveden u bitnu bludnju. — I zahtjev na »primjerenu naknadu« može se ostvariti ili tužbom ili prigovorom te zastaruje, osim u slučaju lukavštine, za 3 godine (§ 1487.). — B. *u motivu* nema na naplatne ugovore u pravilu nikakvog utjecaja (§ 901.). Pogodba ostaje u cijelosti valjana, ma da je koji ugovornik bio na njezino sklapanje potaknut krivim motivom. Ogz. izrično ne određuje nikakvu iznimku ni za slučaj, kada je takvu bludnju izazvao drugi ugovornik lukavštinom, t. j. hotimičnim lažnim prikazivanjem ili namjernim zatajivanjem. Ipak velika većina pravnih pisaca dolazi tumačenjem, odnosno analognim primjenjivanjem izvjesnih zakonskih propisa, do zaključka, da se u slučaju lukavštinom izazvane bludnje u motivu ugovor može pobijati. Novela III. u tom je pogledu odredbe Ogz. nadopunila gore već spomenutom općom odredbom, da se nije dužan držati ugovora onaj, koga je druga strana na nj navela lukavštinom.

Kod *nenaplatnih pogodaba* sama činjenica bludnje ovlašćuje obvezanika na pobijanje pogodbe. To se izvodi argumento a minori ad majus odatle, što se nenaplatne pogodbe mogu pobijati pače zbog bludnje u motivu, ako se volja onoga, koji čini nenaplatnu namjenu, oslanjala jedino na krivi motiv (§ 901. u vezi s § 572.). Prema tome za pobijanje nenaplatnih pogodaba nisu potrebni uslovi, koje Ogz. propisuje kod naplatnih pogodaba (v. gore). Tako na pr. ako netko pokloni drugome džepni sat, a ispostavi se, da je mislio, da je taj sat samo pozlaćen, dok je uistinu zlatan (poslovna bludnja), može taj sat tražiti natrag i onda, ako onaj, kome ga je poklonio, nije njegovu bludnju ni prouzročio, niti je za nju znao, niti je za nju morao znati, baš tako, kao što bi mogao sat tražiti natrag i onda, kad bi ga bio poklonio nekome s toga razloga, što ga je u bludnji držao spasiteljem svoga života (b. u motivu).

I u teoriji i u praksi uzima se, da zakonske odredbe o utjecaju bludnje kod obligatornih ugovora treba analogno primjenjivati i na druga očitovanja, koja se imaju učiniti nekome drugome (na pr. na otkaz, na izjavu o ukinuću nekoga trajnog obligatornog odnošaja, koji se takvom izjavom može ukinuti, ili na odustaju od pogodbe, gdje je ona moguća, na očitovanje, kojim vjerovnik pristaje, da na mjesto dosadašnjeg dužnika stupi drugi). Novelom III. takva je odredba unesena u sam zakon (§ 876.). Posebnu odredbu ima Ogz. o utjecaju bludnje na sklapanje nagodbe (→ Nagodba). M. Pl.

BLUE BOOKS u Vel. Britaniji zbirke zapisnika i dokumenata raznog sadržaja, koje se izdavaju po nalogu parlamenta. Nazvane su ovako po najčešće modroj boji omota. Iz njih su se kasnije razvile zbirke akta o diplomatskim pregovorima, nota, izvještaja, naročito dopisivanja ministarstva s engleskim predstavnicima u stranim državama, koje su se podastirale parlamentu. Prve b. b-s potječu iz 1681. Dok su u početku bile namijenjene samo unutarnjoj potrebi, 1836 bile su predane i javnosti.

LIT.: E. Satow, *A guide to diplomatic practice*, 2. izd. J. N.

BLUE PETER nazvana je u pomorskom brodarstvu signalna zastava P internacionalnog signalnog kodeksa, koja se vije kad brod odlazi iz pristaništa. A. P.

BLUE RIBAND, modra vrpca Oceana, je simbolički znak pobjede u rekordnom prijevozu preko mora. Početkom prošlog stoljeća započela je borba između pojedinih brodova u brzom dovozu dobara. Borba je započela u vrijeme, dok se još plovilo jedrima. To je bilo znamenito vrijeme Clippera (→ Black Ball Line, → Clipper). Modra vrpca prelazila je od broda na brod, prema tome koji bi brod pojedine godine postigao najveću brzinu. Najveća borba vodila se na pruzi Australija—Engleska. Kada su se pojavili brodovi na paru, borba za modru vrpcu Oceana bila je prenesena na sjeverni Atlantik, gdje je i danas vrlo aktualna. Nastala je borba za pomorski prestiž. Mnogi su brodovi građeni samo radi prestiža. Kod njih je najgla-



KRALJICA JELENA LEPA PRED KRALJEM LADISLAVOM
Slika s krilnog oltara sv. Ladislava, nekoć u zagrebačkoj stolnoj crkvi
Zagreb, Hrv. drž. muzej za umjetnost i obrt

vnije brzina, dok svi ostali razlozi, napose i ekonomski, stupaju u pozadinu. Na početku te borbe među brodovima, na sjevernom Atlantiku bio je prvi rekorder engleski brod *Great Western* (1838) s maksimalnom brzinom od 8.2 morskih milja na sat, a decenijima je bilo na čelu englesko parobrodarsko društvo Cunard Line. Englezima su preuzeli prvenstvo Amerikanci, a od Amerikanaca prešla je jedno vrijeme na francusku zastavu, da se uvijek u određenim vremenskim razmacima vraća natrag Engleskoj. U 1862 trajala je vožnja između Engleske i New Yorka 8 dana i 3 sata. Pred svršetak prošlog stoljeća Njemačka počinje graditi svoje brodove za ovu borbu, pa je brod *Kaiser Wilhelm der Grosse* 1897 postigao brzinu od 22.8 morskih milja na sat i osvojio modru vrpcu. G. 1902 prelazi modra vrpca na kratko vrijeme u ruke Nizozemaca. Englezi nijesu htjeli izgubiti modru vrpcu, pa su s Cunardovim brodom *Mauretania* 1907 osvojili ponovno modru vrpcu u rekordnoj vožnji od 5 dana i 3 sata brzinom od 27.36 morskih milja na sat. Dvadeset i dvije godine nema konkurenta Mauretaniji. Tek 1929 otmu Nijemci ponovno vrpcu za sebe prekooceanskim gorostasom od 51.656 br. reg. tona *Bremenom*, koji je prevalio put preko mora u 4 dana 17 sati 42 min. Ova pobjeda bila je znak za pomorske narode, da započnu s novim brodogradnjama, kako bi Nijemcima oteli modru vrpcu na moru. Nakon Bremena u borbu su ušli Talijani i njihov *Rex* osvaja svjetski rekord 1934 brzinom od 28.92 morskih milja na sat. Talijanima preotmu 1935 modru vrpcu Francuzi sa svojom *Normandie* od 83.423 br. reg. tona, koja je u vremenu od 3 dana 22 sata preplovila Ocean brzinom od 31.20 morskih milja na sat. Konačno je bio na redu opet jedan engleski brod *Queen Mary* od 81.235 br. reg. tona parobrodarskog društva Cunard White Star Limited, koji je 1938 prevalio put od 2.938 morskih milja za 3 dana, 20 sati i 42 minuta brzinom od 31.69 morskih milja na sat, te je time postigao najveću brzinu u povijesti brodarstva. Pobjednički brod ne vije danas više kao nekada modru vrpcu, te je ona postala samo simbolom dotičnog rekorda u brzini prevoza preko Atlantika. Prije nekoliko godina osnovao je američki bogataš Hales skupocjenu alegoričku trofeju, koju dobiva poduzeće s najbržim brodom. A. P.

BLUES (engl. »modro«), t. j. popijevke sanjarskog, »modrog« ugođaja, upravo sentimentalne plesne popijevke u četiričetvrtinskoj mjeri; njihov je izvor u popijevkama američkih crnaca (nigger-song). Te su popijevke postale temeljem modernoga američkog društvenog plesa ove vrste, koja je poznata i pod imenom rag-time. Redovno se odvija u mirnom pokretanju dvodijelne mjere (alla-breve). Pijevnim značajkama tih popjevaka najbolje odgovaraju veće notne vrijednosti, ali se u njima nalaze i mnoge sinkope, naročito pod utjecajem jazz-orkestara. B. Š.

BLUM, Léon, ✳ Pariz 1872, francuski političar židovskog podrijetla. Napustivši odvjetništvo stupa u državnu službu kao činovnik Državnog vijeća (1895). Bavi se umjetničkom i kazališnom kritikom (u »Gil Blas« i »Comoedia«). U doba Dreyfusove afere pristaje uz socijalizam te sa Jaurèsom i Briandom osniva »L'Humanité«. G. 1919—1928 nar. zastupnik okružja Seine, zatim okružja Narbonne. Predsjednik socijalističke stranke, osnivač ljevičarskog bloka, B. sastavlja vladu ljevičarsko-centrumaške koalicije (»pučka fronta«, 1936). Podpredsjednik u Chautempsovoj vladi (1937), ponovno sastavlja vladu 1938, ali odstupa nakon pripojenja Austrije Njemačkoj. Nakon primirja s Njemačkom 1940 protiv B-a, koji je zatočen, poveden je postupak zbog odgovornosti za izgubljeni rat. J. N.

BLUMAUER, Aloys, ✳ Steyer 21. XII. 1755, † Beč 17. III. 1798, njem. pjesnik, isusovac, iza ukinuća reda dvorski cenzor. Napisao nekada mnogo čitanu, na mjestima neuglađenu, štoviše i prostačku travestiju Vergilijeve Enejide *Abenteur des frommen Helden Äneas*, prema Francuzu Scarronu, rugajući se protivnicima racionalizma. G. Š.

BLUME, Klement, ✳ Billerbeck (Westfalen) 1862, † Königstein 1932, njem. isusovac (od 1878), znameniti himnolog, istraživač sredovječne latinske literature.

BIBL.: *Analecta hymnica medii aevi* (55 sv., 1886—1922, do 1909 s Drevesom); *Hymnologische Beiträge* (4 sv., 1897 [1930]) i dr. M. V.

BLUNCK, Hans Friedrich, ✳ Altona 3. IX. 1888, sin seoskog učitelja, jedan od najznačajnijih njem. pjesnika i pripovjedača sadašnjosti. Učio pravo za svjetskog rata u Flandriji, kasnije sindik sveučilišta u Hamburgu, 1933 do 1935 predsjednik njem. akademije spisatelja. Živi u Möllenhofu u Holsteinu. B. trilogija romana *Urvätersaga* obuhvata ove dijelove: 1. *Gewalt über das Feuer*, 2. *Kampf der Gestirne* i 3. *Streit mit den Göttern*, te je puna mitske intuicije. Isto tako su važni romani: *Werdendes Volk*, *Die grosse Fahrt*, *König Geiserich*. Posve osebujne su i B-ove balade i priče. G. Š.



BLJUŠT

BLUNTSCHLI, Johann Kaspar, ✳ Zürich 7. VII. 1808, † Karlsruhe 21. X. 1881, švicarsko-njemački pravnik, državoslovac i političar. G. 1833 postaje sveuč. profesor u Zürichu, 1848 u Münchenu, 1861 u Heidelbergu. Djelatno je učestvovao u političkom životu kantona Zürich te je godinama bio članom, kasnije predsjednikom velikoga vijeća, a kad je zbog političkih opreka ostavio domovinu, djelovao je i u Njemačkoj politički i bio je članom badenskoga sabora. Napisao je mnogo znanstvenih djela i istakao se zakonodavnim radom izradivši građanski zakonik za kanton Zürich, a znamenit je i njegov pokušaj kodifikacije međunarodnoga prava (*Das moderne Völkerrecht*, 1868), preveden na mnoge strane jezike. Djelom *Allgemeines Staatsrecht* (2 sv., 1852, 5. izd. *Lehre vom modernen Staat*, 1875—6) mnogo je utjecao na tadanju nauku o državi.

LIT.: Holtzendorff, *B. und seine Verdienste um die Staatswissenschaften*, 1882; Meili, *J. K. B. und seine Bedeutung für die moderne Rechtswissenschaft*, 1908. J. A.

BLÜTHNER, Julije Ferdinand, ✳ 1824, † 1910, osnivač znamenite tvornice klavira, koji uživaju veliki ugled u cijelom svijetu. Napisao je zajedno s Gretschelom *Lehrbuch des Pianofortebaues*, XI. izd. Berlin 1929. B. Š.

BLJEDOBOLJA → **Kloroza.**

BLJESAK → **Sijevanje.**

BLJUŠT (*Tamus communis* L.), biljni rod por. *Dioscoreaceae*. Iz gomoljasto odebljale trajne podzemne stabljike nastaje kod ove povijuše nadzemna stabljika, duga i do 3 m. Listovi su trokutasto srcasti i s peteljkom. Iz li-

snih pazušaca izbijaju u jače ili slabije produženim cvatovima neugledni i jednospolni, dvodomni, cvjetovi. Plod je jako crvena i okrugla boba. Bljušt raste u zimzelenim i listopadnim šumama po zapadnoj i južnoj Evropi, Prednjoj Aziji, sjevernoj Africi i na Kanarima (sredozemno-atlantski florni element). Kod nas ga ima u svim krajevima zimzelenog i hrastovog pojasa. U gomoljima se nalaze iglićasti kristali, zbog čega ti dijelovi draže i pale kožu pa se zato i upotrebljavaju u pučkoj medicini, osobito protiv reume. U Dalmaciji jedu mladice ove biljke, koje dijelovi u odraslom stanju mogu biti i otrovni. F. K-n.

BLJUŠTAC, *Bryonia*, por. bundevnjače (v.), i to *B. alba* L. i *B. dioeca* Jacq., rastu kao trajne penjačice po živicama i ogradama nizinskih područja. Korijen je debeo, repi sličan, a duga i tanka stabljika razvija vitice i srcolike, peterokrpaste listove. Cvjetovi su pravilni, jednospolni, zelenkasto bijeli i u cvatovima razvijeni. Kod prve su vrste cvjetovi jednodomni, a plodovi kuglasti i crni. Dolazi samo u nekim evropskim zemljama. Cvjetovi su druge vrste dvodomni, a bobe skerletno crvene. Šireg je prostranstva od prve. Kod nas dolaze obje divlje, mnogo se sade, osobito prva, u živicama za ukras i kao lijek. Za liječenje se upotrebljava jako razvijeno korijenje obih vrsta *(Radix Bryoniae)*. Ono je gorkog i gadnog okusa, te se upotrebljava mnogo kod uloga, vodene bolesti, upale pluća, kod proljeva, za rane i t. d. Inače su to opasne biljke, koje mogu izazvati jaki proljev i grčeve pa i smrt. F. K-n.

BLJUVANJE (vomitus), jedna od mnogih zaštitnih reakcija organizma, pojavljuje se kod čovjeka, među sisavcima jedino kod dvokopitara i mesoždera, i kod svih nižih kralježnjaka. Predznaci su mu skoro uvijek subjektivne pojave mučnine (nausea) popraćene bljedoćom, znojenjem, slabošću mišića, ubrzanjem bila i disanja, povećanim stvaranjem sline. U želucu se već u ovom prethodnom stanju čvrsto zatvara pilorus (otvor između želuca i dvanaesnika), da se spriječi prijelaz želučana sadržaja u dalje dijelove probavnog aparata. Želučana stijena je olabavljena, a tek s početkom bljuvanja stegne se grčevito pilorički dio želuca, otvori se ušće jednjaka u želudac, koje je normalno stalno stisnuto, te se istodobnim stezanjem ošita (diafragme) i mišića prednje trbušne stijenke izvrši ponovno nagli pritisak na trbušne organe uključivši želudac. Time se sadržaj želuca potisne u jednjak i budući da se pravovremeno zatvori i ulaz iz ždrijela u grkljan i veza ždrijela s nosom, može se sadržaj želuca izbaciti napolje normalnim putem bez prodiranja u organe disanja. Kod ponovnog bljuvanja priključuje se ovim kretnjama i stezanje glatkog mišićja dvanaesnika u obratnom pravcu (antiperistaltika), kojim se utjera u želudac žuč i pomiješa s ostalim želučanim sadržajem. Redosljedom, kojim pojedini spomenuti mišići stupaju kod bljuvanja u akciju, upravlja u centralnom živčanom sistemu posebni centar za bljuvanje, smješten u produljenoj moždini (medulla oblongata). Do bljuvanja dolazi: 1. djelovanjem podražaja na ovaj centar (patološki procesi u mozgu, migrena, nagomilavanje raspadnih produkata u krvi zbog kroničnog oboljenja bubrega, neki specifični otrovi, kao apomorfin). 2. refleksnim putem, kad jaki podražaji djeluju na one organe, kojih osjetila i s njima spojeni centripetalni (senzitivni) živci imadu anatomsku i funkcionalnu vezu s centrom za bljuvanje. To su ždrijelo (mehaničko podraživanje, na pr. prstom), sam želudac (hrana lošeg sastava, razni otrovi nakon progutanja, osobito bakreni sulfat, cinkov sulfat, emetin, vinski kamen za bljuvanje, t. j. kalijev i antimonijev tartrat), upalni procesi na potrbušnici, oboljenja bubrega i mokraćnih putova, jako podraživanje vestibularnog aparata kao organa ravnoteže (njihanje, morska bolest) i t. d. Bljuvanje na početku trudnoće može biti znakom samo pojačane živčane podražljivosti, naročito autonomnog živčanog sistema, u težim slučajevima postoji već poremećenje mijene tvari kao uzrok bljuvanja. Kod raznih bolesti je bljuvanje veoma često, osobito kod djece, a biva izazvano djelovanjem specifičnih otrovnih (toksičnih) spojeva. F. S.

B. kod domaćih životinja. Od domaćih životinja najlakše povraćaju mesojedi, svinje i perad, preživači teže (valja lučiti od preživanja), a najteže kopitari, kod kojih je povraćanje čak veoma loš znak. Činjenica, da sve životinje ne povraćaju jednako lagano, tumači se raznolikom nadražljivošću centra za povraćanje i centripetalnih niti vagusa. Fiziološko povraćanje opaža se kod ptica grabilica. Uzroci su povraćanju različiti: najčešće bolesti želuca, pa prenatrpanost želuca hranom, strana tijela i tumori želuca, bolesti mozga i t. d. I zbog neprohodnosti crijeva može doći do sekundarnog raširenja želuca i do povraćanja. Psi, mačke i svinje povraćaju kod katara grla, pa se radi toga često kod njih vidi povraćanje. Dugo povraćanje može dovesti, među ostalim, i do tetanije. A. S.

BLJUVARA → **Gljive, jestive i otrovne.**

BOA → **Udavke.**

BOA, dalmatinski otok Čiovo. Spominju ga Tab. Peut. i Geogr. Rav. 408, 5. Plinije Nat. hist. III. 152 zove ga Bova; Amijan Marcelin piše ... in insulam Delmatiam Boas 22, 3, 6, i ... ad Boas Delmatiae locum 22, I, 23. Prema Mommsenu C I L III. p. 393. pripadao je taj otok zajedno sa susjednim Trogirom (Tragurium) grčkoj koloniji Visu (Issa). U 4. st. pos. Kr. zadržavali su se tu državni zatočenici.

LIT.: C. Patsch u PWR III., 572. Z. D.

BOABDIL, španjolski oblik za Abu Abd'Allâh, posljednji emir Granade 1482/83 i 1486/92; dočepao se prijestolja u borbi protiv svoga oca Abu l'Hassana, ali mu Ferdinand Aragonski već 1487 ote Malagu, 1488/89 zauze i istočni dio emirata i poče 1491 opsjedati samu Granadu. Kapitulacijom 1492 prestade arapska vlast u Španjolskoj. B. primi gradić Andarax u feud, ali pred intrigama kršćana već iduće godine uzmače u Maroko, gdje je i umro. F. H.

BOAS, Franz, ✻ Minden (Westfalen) u Njemačkoj 9. VII. 1858, etnolog i antropolog svjetskoga glasa, bio je docent u Berlinu i Worcesteru (Mass., U. S. A.), od 1895 na American Museumu of Natural History, od 1896 profesor antropologije na Columbia sveučilištu u New Yorku. Istraživao je život Indijanaca i Eskima, naročito u Brit. Columbiji, Aljaski i dr.; organizirao je Jesup North-Pacific ekspediciju sa ciljem, da ispita kulturne veze sjeverozapadne Amerike i sjeverne Azije. Plodan pisac. Većina radova u izdanjima Bureau of Ethnology Smithsonova instituta u Washingtonu.

BIBL.: *The Growth of Children*, 1896, 1904; *Changes in Form of Body of Descendants of Emmigrants*, 1911; *The Mind of Primitive Man*, 1911; *Kultur und Rasse*, 1913; *Handbook of American Indian Languages*, 1911; *Primitive Art*, 1927, i t. d. Z. V.

BOB → **Mahunjače.**

BOB → **Saone.**

BOBA → **Plod.**

BOBADILLA, 1. Francisco de, ✻ u Aragonu sredinom 15. st., † 1502, španjolski plemić, kojemu je ime postalo poznato u vezi s optužbom protiv Krištofa Kolumba. Već za drugog putovanja Kolumbova dolazile su u Španjolsku iz novoga kraja protiv Kolumba tužbe (1495) na lošu upravu, od kojih se on opravdao iza povratka u domovinu. Iza njegova odlaska na treće putovanje (1489) Kolumbovi neprijatelji nastave spletkarenjem na dvoru kod kralja Ferdinanda i kraljice Izabele optužujući ga, da kani od Španjolske odcijepiti nove krajeve. B-u pošalju 21. III. 1499 sa širokim ovlastima da provede istragu. U kolovozu 1500 dođe on u San Domingo, zatvori Kolumba i obadva njegova brata te ih pošalje u Španjolsku. Pred kraljem se Kolumbo nesamo opravda, nego ga i sklone, te je svrgao B-u i na njegovo mjesto imenovao za namjesnika Nicolás-a de Ovando (1501). Ovaj dođe u veljači 1502 na Hispaniolu, optuži B-u zbog različitih zloporaba i pošalje u Španjolsku u lipnju 1502. Na tom putu zahvati oluja brod, koji potone.

2. Nikola, ✻ Bobadilla del Camino 1507, † Loreto 1590, španj. isusovac, jedan od drugova sv. Ignacija Lojole. Pri izgradnji Ustanovâ is. reda više smetao nego koristio. Teolog i savjetnik na državnim saborima u Njemačkoj (1542—48), mnogo cijenjen od knezova i biskupa zbog požrtvovnog rada za katoličku obnovu. Pobijao je augsburški Interim, zato izgubi naklonost Karla V. i morade ostaviti Njemačku. Prvi je isusovac, koji je djelovao u hrvatskim krajevima: u Zadru 1559 i 1560, u Dubrovniku 1559—61.

LIT.: G. Boero (1879), Astrain, *Hist. de la Comp.*, II. i III.; »Vrela i prinosi« 3, 4—7; Vanino, *Da li je Ivan Gundulić bio isusovački đak?* (»Obzor« br. 187—8, 1938). M. V.

BOBAK → **Svisci.**

BOBALI (Babali, Babalius, Bobalius, de Bobaliis) → **Bobaljević.**

BOBALIĆ, prezime načinjeno u novije vrijeme, a ispravno je samo *Bobaljević* (v.), jer su se dubrovačka prezimena, koja svršavaju na *-i*, u hrvatskom jeziku govorila s produženjem osnove s *-ović* i *-ević*. Dakle, prema Bobali, Giorgi, Tudisi, Vetrani i t. d., hrvatski su oblici glasili

samo: Bobaljević, Đurđević, Tudišević, Vetranović, a ne, kako se kadšto govori i piše: Bobalić, Đorđić, Tudišić, Vetranić i t. d. F. F.

BOBALJEVIĆ prezime je jednoga prastarog dubrovačkog vlasteoskog roda, koji je u 15.—16. st. s pomoću pučke etimologije počeo svoje prezime izvoditi od hrvatske imenice *»bob«*, a onda, prevedavši je latinskom riječi *»faba«* prema običajima humanista, načinio predaju, da dubrovački *Bobaljevići* vuku svoju lozu od starorimskih Fabiusa, koji da su prešli u drevni Epidaur, a zatim u Ragusium-Dubrovnik. Prema navodima Fr. Račkoga B-ći su starinom upravo iz dalmatinske Hrvatske (Stari pisci hrvatski, VIII.).

U prošlosti grada Dubrovnika B-ći se inače pojavljuju sasvim sigurno od 13. st. Za prve njegove članove veže se predaja spominjući, da su se vladavini kneza tiranina Damjana Jude bila usprotivila najprije tri B-ća: braća Domanja, Vlaho i Vukša, zbog čega su morali prebjeći u Bosnu. Kad je kasnije protiv tiranina spremao zavjeru, uz pomoć Mlečana, vlastelin Pero Beneša, tome su se opet protivila braća B-ći Miše i Vid nalazeći, da je slobodi Dubrovnika veća opasnost u pomoći Mlečana nego u tiraniji Damjana Jude. Prema navodima Orbinija sve se to imalo zbivati oko 1215 ili 1262. U jednoj i drugoj prilici predaja čuva stav B-ća kao spomen na primjere iskrenog domoljublja.

Prvi pouzdano zasvjedočeni članovi vlasteoskog roda B-ća, koji se potvrđuju iz isprava, javljaju se tek od 1359, a zvali su se Miše (Mihail), Paskal i Vlaho (Blasius). Zacijelo su se B-ći po prvome od ove trojice počeli nazivati i Mišetići, jer je to prezime u dubrovačkim ispravama 1405 prvi počeo nositi njegov sin Vukša, zvan inače i Volcij Michaelis de Babalio. Brat Mišin Paskal već je 1370 dubrovački kanonik, a 1405 trebao je poći kao župnik u rudarsko naselje Novo Brdo na Kosovu polju (isp. Smičiklas, Cod. diplom. XII, 618, XIII, 686, XIV, 640; K. Jireček, Spomenici srpski, str. 108). Osim toga postojao je u Dubrovniku i pučanski rod Bobaljevića, pa se nalazi spomenut u indeksu kodeksa »Genealogije familija pučkih Antuninskih«. Iz abecednoga niza ovoj grani su pripadali Franjo i Miho, obadva zvana i »Kuko«, i s njima je i s djecom im u potresu od 1667 kuća izumrla.

Kulturno-književna povijest Dubrovnika zabilježila je više imena iz roda B-ća, od kojih su jedni književnici i učenjaci, drugi opet samo veliki ljubitelji književnosti, odnosno samo pomagači književnih i kulturnih nastojanja svojih sugrađana i rodnoga grada uopće.

Evo nekoliko znatnijih abecednim redom:

Domanja (Dominik) **B.** živio je u prvoj polovini 14. st. i bio svećenik i kanonik. Po pripovijedanju J. Lukarevića i M. Orbinija ušao je u službu bosanskoga bana Stjepana Kotromanića i u toj se službi, pored ostaloga, učinio zaslužnim za suzbijanje bogomilstva u Bosni, što je prije svega pridonijelo sređenju tamošnjih političkih prilika pa je bilo od velike koristi i banovini, naročito za njena sukoba sa srpskim carem Dušanom. Kavanjin je D-nji u svojoj velepjesni posvetio jednu cijelu kiticu (isp. X. 25).

Frano B., zvan Kuko (pučanin), živio je i djelovao potkraj 16. i na početku 17. st. Ignjat Đorđić (Đurđević) u spisu »Vitae et carmina illustrium Rhacusinorum« spominje ga samo po imenu, čemu Appendini dodaje, da ima njegovu zbirku pjesama, koju je skupio sam Đorđić nazvavši ih »Poesie di Cuco il Seniore«. Jedan njegov talijanski sonet tiskan je uz nekoliko izdanja Bunićeve »Mandaliene pokornice«, a njegova hrvatska pjesma »Skazovanje Troje užežene« sačuvana je u više rukopisnih prijepisa.

Makarij B. živio je i djelovao u mljetskom benediktinskom samostanu potkraj 15. st.; bio vrlo obrazovan, odlično poznavao grčki, hebrejski i latinski, a zbog sveta i čista života pripisivala mu se moć proricanja. U benediktinskom samostanu sv. Jakova u Dubrovniku čuvala se njegova slika navodno još u 18. st.

Marin Mišetić B., brat Savkov, potporom prednjega Makad je pisana njegova oporuka. Bio je veliki ljubitelj književnosti i školstva pa je za školovanje dubrovačke vrijedne a siromašne mladeži dijelio velike potpore i osnivao zaklade, iz kojih su bili podignuti domovi za vlasteoske, a naročito za pučanske kćeri. Kad je 1594 Dubrovniku zaprijetio napadajem odmetnik Hasan Cicada Kalabrežanin, Marin je rodnom gradu stavio na raspolaganje svoj golemi imetak, i napadaj je bio uspješno odbit.

Marin Mišetić B., brat Savkov, potporom prednjega Marina izdao je u Mlecima talijanske pjesme Savkove posvetivši ih rođaku Marinu Andrije B., kome je svoje povijesti 1601 posvetio i Dum Mavar Orbini, a još prije jedno svoje djelo (»Phytognomonica«) Napuljac Giambattista Porta.

Matej Frana B. živio je i djelovao na početku 16. st. i bio, kao i Makarij, učen teolog i vladao grčkim jezikom, iz kojega je preveo na latinski sva djela sv. Bazilija. U vrijeme Orbinijevo taj se prijevod još čuvao u dubrovačkom benediktinskom samostanu sv. Jakova.

Miho B., zvan Kuko, živio je i djelovao sredinom 17. st. Prema Cervi pripadao je, kao i Frano, pučanskoj grani B. Najprije u Dubrovniku pjevao je hrvatski, a kad se dulje vremena poradi trgovačkih poslova bavio u Napulju, slagao je talijanske epigrame, od kojih je jedan, posvećen Vinku Komnenu, tiskan u djelu Laur. Miniata: Le glorie cadute dell' antiquissima et augustissima famiglia Comnena... (Mleci 1673).

Savko (Sabo, Sabino) **Mišetić**, zvan **Glušac**, ✱ Dubrovnik 1529/30 i tu † 1585. Otac mu je Miše Savkov, koji je uz Savka imao još pet sinova (Džona, Lovru, Andriju, Šiška i Marina) i tri kćeri. Život mu je bio od prve mladosti buran. Osvećujući uvredu nanesenu ocu, S. je 1547/8 i 1555/6 dopao tamnice pa i progonstva, koje je djelomično provodio na Balkanu i čak na Siciliji. U veliko vijeće ušao je 10. I. 1550, a jedno vrijeme kao kaštelan službovao je u Pozvidu i u Stonu. Inače je najveći dio života živio povučeno, naročito otkad je prije 1557 bio sasvim oglušio. Bio je ljubitelj knjiga i književnosti, pjevao hrvatske i talijanske lirske pjesme, u kojima se i on kao i njegov drug Miho Monaldi u svojim talijanskim pjesmama nastojao donekle otresti manire petrarkista Šiška Menčetića pa i Dinka Ranjine, čime je već on išao stazama, kojima je poslije njega pošao Dinko Zlatarić. To se očituje i iz njegove vedre anakreontske pjesme. *O slavni naš Bako...* S M. Monaldijem on je osnivač prve dubrovačke književne akademije Složnih (»dei Concordi«). Od njegove zacijelo bogatije književne ostavštine sačuvala se u novije vrijeme nađena sitna zbirka *Pjesni razlike* s 2 »poslanice« i 12 »pjesni ljuvenih« i jedna od Čubranovićeve nezavisna *Jeđupka.* Nakon njegove smrti braća Šiško i Marin skupiše njegove talijanske pjesme i izdadoše ih 1589 u Mlecima pod natpisom *Rime amorose e pastorali e satire.* Prigodom smrti sjetiše ga se prijatelji i suvremenici Miho Bunić i Dinko Zlatarić hrvatskim, a Miho Monaldi talijanskim pjesmama. Njegove hrvatske pjesme tiskane su u VIII. knj. »Starih pisaca hrvatskih«, a još prije u III. sv. Kukuljevićevih »Starih pjesnika hrvatskih«.

Vuk (Volcius Blasii de Bobalio) **B.** živio je polovicom 15. st. U zbirci pjesama dubrovačkog kancelara Ivana Lovre Regina, koja je, kako misli prof. M. Rešetar, cijela nastala 1435—1469, ima 10 pjesama posvećenih »Ad volcium bobalium patricium Ragusinum«, u kojima pored ostaloga Regin hvali Vukovu odanost knjizi i njegovu knjižnicu, u kojoj da se nalaze i Petrarkine pjesme. Spominjanje slatke lire i zelenog vijenca, kojim želi ovjenčati Vuka, upućuje na to, da je i Vuk pjevao pjesme, najvjerojatnije latinske.

LIT.: O Bobaljevićima ima najpouzdanije podatke Ser. Cerva-Crijević u knjizi *Bibliotheca Ragusina, in qua Ragusini scriptores eorumque gesta et scripta recensentur* i po njemu Seb. Dolci u *Fasti litterario-Ragusini sive virorum litteratorum, qui usque ad annum MDCCLXVI in Ragusina claruerunt ditione* (Mleci 1767); P. Kolendić, *Biografska dela Ignjata Đurđevića*, Beograd 1935; Jean Dayre, *Dubrovačke studije*, Zagreb 1938. F. F.

BOBANOVIĆ, Mato, ✱ Kuna na poluotoku Pelješcu 1884, agronom. Po dovršetku Gospodarskog učilišta u Križevcima i Više vinogradarsko-voćarske škole radi kao vinarski nadzornik na unapređivanju dalmatinskoga vinogradarstva. Od 1923 glavni je suradnik Poljodjelskoga vjesnika, a napisao je nekoliko knjiga iz vinogradarstva (na pr. *Radnje oko vina*, Split 1922 i dr.). S. O.

BOBBIO, gradić u talijanskoj provinciji Pavia, sjedište biskupije, nastao oko benediktinske opatije, koju je 612 irski misionar sv. Kolumban, došavši s drugim irskim vjesnicima vjere u doba Merowinga, osnovao na rijeci Trebiji. U doba Karla Velikoga bio je B. središte duhovne kulture u Italiji Iz kataloga znamenite samostanske knjižnice, koji potječe iz 10. st., vidimo, da je tamo bilo obilje knjiga vjerskog i svjetovnog sadržaja, sastavljenih ili prepisanih u B., dok je najstariji dio te znamenite knjižnice bio donesen iz Irske. Ostatci tih rukopisa s osobito vrijednim palimpsestima nalaze se danas u Vatikanskoj, Laurencijanskoj, Turinskoj, Napuljskoj i Bečkoj državnoj knji-

žnici. Neki su rukopisi dospjeli čak u Francusku i Englesku. G. Š.

BOBČEV, 1. **Nikola**, * Elena 10. XII. 1863, † Sofija 23. III. 1938, bugarski pisac. Srednju je školu svršio u Nikolajevu u Rusiji kao pitomac bugarskoga konvikta, a filozofiju u Leipzigu kod Wilchelma Wundta. Služio je najprije na srednjoj školi, a poslije je postao ravnatelj te nadzornik kod ministarstva prosvjete u Sofiji. Postao je članom bugarske Akademije nauka i bio glavni suradnik pravničke Bugarske zbirke. Napisao je i jedan članak za Jagićev Zbornik. Bio je mnogogodišnji odbornik i urednik časopisa Slavjanskoga glasa, Slavjanskoga kalendara i Slavjanske biblioteke. Prigodom njegove 70-godišnjice te 50-godišnjice književnoga rada izdalo je Slavjansko društvo svečani spomen-broj Slavjanskoga glasa. B. je pisao o pedagoškim, kulturnim i književnim pitanjima, a naročito o etnografiji Macedonije te o pitanju Slavena u bivšoj Austro-ugarskoj monarhiji. Pisao je i o hrvatskim političarima i književnicima: o Radiću, Gaju, Vrazu, Đalskome.

2. **Stefan Savov**, * Elena, 2. II. 1853, † Sofija 8. IX. 1940, bugarski učenjak i književnik. Pučku i srednju školu svršio je u Eleni kraj Trnova, odakle krene u Carigrad na medicinske nauke, kojih nije svršio, jer se stao baviti politikom. G. 1877 odlazi u Bukurešt, središte bugarskih političkih emigranata. Međutim je buknuo rusko-turski rat, u kojem je sudjelovao i B. Iza toga je u Moskvi svršio pravne nauke. G. 1899 je u Plovdivu, glavnom gradu Istočne Rumelije, gdje postaje ministrom pravosuđa. Iza svrgnuća kneza Aleksandra Battenberga živi u Sofiji do smrti. Tu je postao odvjetnik, pa profesor za bugarsko i slavensko pravo na Visokoj školi, kasnije sveučilištu Sv. Klimenta (1902). Bio je i urednik Juridičeskog Pregleda (1893—1933) te Blgarske Zbirke (1894—1933). G. 1912 ministar je prosvjete, a 1913 poslanik Bugarske u Petrogradu. Već je 1885 bio zastupnik Istočne Rumelije u sobranju u Sofiji, a i kasnije kroz više godina. G. 1920 utemeljio je u Sofiji privatno slobodno sveučilište, danas državno, kojim je upravljao do svoje duboke starosti. G. 1884 postaje članom bugarske Akademije nauka, a doskora i članom dopisnikom akademija u Pragu, Krakovu, Petrogradu, Moskvi i Zagrebu. Bio je i član Slavenskog instituta u Pragu te počasni član mnogih slavenskih književnih i političkih društava, predsjednik Društva bugarskih književnika, Slavenske Besede te Slavjanskoga društva u Sofiji. Ovo je društvo utemeljio prije 30 g. te mu bio doživotni počasni predsjednik. Dugo vremena bio je urednik Slavjanskoga glasa, Slavjanskog Koledara i Slavjanske Biblioteke. U tim se izdanjima raspravljalo i o hrvatskom pitanju. Napisao je mnogo rasprava i djela: *Sbornik na blgarskitje juridičeski običaji*, Plovdiv-Sofija 1897—1927; *Staroblgarski pravni spomenici*, Sofija 1903; *Istorija na blgarsko pravo*, Sofija 1910; *Blgarsko običajno pravo*, Sofija 1917; *Simeonska Blgarija*, Sofija 1928; *Čerkovno pravo*, Sofija 1927; *Istočna Rumelija*, Sofija 1924; *Rimsko i vizantinsko pravo v stara Blgarija*, Sofija 1925; *Blgarija i Slavjanstvo*, Sofija 1934; *Stranici iz mojata diplomatičeska misija v Petrograd*, Sofija 1940 i mnogo drugih. B. je poznavao i govorio grčki, turski, francuski, ruski i hrvatski. Neka su njegova djela imala međunarodno značenje. Posjećivao je sve slavenske glavne gradove, kada bi se desio kakav narodni događaj. Bio je glavni organizator i predsjednik sveslavenskoga kongresa u Sofiji 1910, na kojemu su sudjelovali i Hrvati. S Hrvatima je mnogo simpatizirao. Kada je 1905 bio u Zagrebu kongres umjetnika, književnika i novinara, B. je prisustvovao kongresu te se upoznao s većinom hrvatskih najodličnijih prvaka. Taj boravak u Zagrebu opisao je u brošuri *Majski dni v Zagreb*, Sofija 1905. Proučavajući odnošaj Hrvata s Madžarima posjetio je sve prvake sviju stranaka u Zagrebu i 1907 objelodanio u Blgarskoj zbirci raspravu *Meždu hrvatskije borci za narodna prava*. B. je bio u Zagrebu opet 1908 kao predsjednik društva umjetnosti Lade; i taj je svoj boravak opisao u Slavjanskom Glasu. Kada se je 1909 slavila 100 godišnjica rođenja Ljudevita Gaja otkrićem njegova spomenika u Krapini, bio je prisutan i B. i izrekao lijep govor u slavu preporoditelja hrvatskog naroda i hrvatske književnosti. Proslavu je opisao u brošuri *Edin hrvatski praznik*, Sofija 1909. Slavjansko društvo proslavilo je 25-godišnjicu njegova književnoga rada, a za 50-godišnjicu izdalo je Spomen-knjigu (1913) s popisom svih njegovih djela i članaka, kojih je više stotina. G. 1933 predsjedao je kongresu slavenskih pravnika na sveučilištu Komenskoga u Bratislavi te je imenovan počasnim doktorom ondjenjega sveučilišta. Za jubilarni broj Obzora 1936 napisao je članak *Strossmayer i Bugari*. G. 1938 proslavljena je skromno njegova 85-godišnjica, na koju su se osvrnule sve slavenske i hrvatske novine. B. je naročito ljubio Hrvate. S njim je nestalo posljednjeg preporoditelja bugarskoga naroda i sadašnje bugarske države. F. B.


STEFAN S. BOBČEV

BOBČEVSKI, Benedikt, * Varna 1896, bugarski dirigent i skladatelj. Učio glazbu u Beču i Münchenu, od 1926 do 1941 dirigent narodne opere u Sofiji, poslije glazbeni urednik Radio-Sofija. Istakao se kao skladatelj opere *Knez Otšelnik*, koja je 1931 izvedena u Sofiji, i velikim brojem solističkih i zbornih pjesama u narodnom duhu. G. K.

BOBICA → **Mahunjače.**

BOBICA → **Ikrica.**

BOBIĆ, 1. **Bernardo**, hrvatski (zagrebački) barokni slikar iz druge polovine 17. st. Naslućuje se, da je umro između g. 1693 i 1698. Zvali su ga i Bernardo *Bubić* (Bubich), ali se u sačuvanim suvremenim ugovorima (koji se čuvaju u Arhivu prvostolnoga Kaptola zagrebačkoga) uvijek vlastoručno potpisuje *Bernhardt Bobich*. Kada i gdje se je rodio i je li bio u kakvoj rodbinskoj vezi sa slovenskim slikarom Jurjem Vubičem ili Bobičem (izvorni potpis »Georg Wubitsch«, sredina 17. st.) iz Mostah kod Kamnika, nije utvrđeno. Jedino se zna, da je B. bio slikar prvostolnog Kaptola, dakle stalno nastanjen u Zagrebu, gdje je radio, a vjerojatno i umro. Osim toga zanimljiva je činjenica, da se u jednom nedavno nađenom popisu porezovnika staroga Zagreba (Gornjega grada) iz 1699 (koji je pohranjen u Hrv. drž. arhivu u Zagrebu) spominje »domus haeredum Bernardi Bobbich pictoris«. Prema tome je slikar B. nekad imao i u slobodnoj, kraljevskoj općini na brdu Gradcu jednu kuću. U literaturi ga kod nas pod imenom *Bubić, Bobić* prvi spominje Ivan Kukuljević-Sakcinski, ali na žalost ne među pojedinim biografijama umjetnika u svome poznatom *Slovniku*, već samo u knjizi *Prvostolna crkva zagrebačka*, 1856, i to na osnovu već spomenutih ugovora sa zagrebačkim Kaptolom o slikanju pojedinih oltara (Bobičeve ugovore za njegove radove u crkvi Sv. Katarine u Zagrebu pronašao je Ž. Jiroušek prije nekoliko godina u Madžarskom drž. arhivu u Budimpešti). Tek se u najnovije vrijeme nastoji kritički objasniti njegova nadasve zanimljiva umjetnička ličnost, koja je za nas od velike kulturno-povijesne važnosti. B. je kao religiozni slikar u prvom redu izrađivao po narudžbama brojne oltarne slike za crkve u Zagrebu kao i za one u njegovoj bližoj i daljoj okolici. Međutim bavio se također pozlaćivanjem i polihromiranjem (bojadisanjem) svetačkih kipova i oltara. Od ove zacijelo veoma obilne umjetnikove djelatnosti sačuvalo se do danas veoma malo (→ Barok). Neke su vjerojatno od njegovih slika tijekom vremena kojekuda raznesene, netragom nestale ili propale, a neke opet možebit postoje još i danas na svojim prvotnim mjestima iskvarene u crtežu i kolorizmu od neukusnih »restauracija«, osobito onih u prvoj polovini 19. st., pa je teško u njima otkriti B-ev značajni kolorizam i fakturu ispod gustih namaza novih boja. B-eva slikarska djela, koja nam je ostavio, govore rječito o njemu kao majstoru sjajnih umjetničkih kvaliteta, izvanredne stvaralačke sposobnosti, silne i poletne izražajne snage i neslućene dosjetljivosti, a to treba osobito naglasiti pri općenitom rasuđivanju majstorove umjetničke ličnosti. Nije isključeno, da su B-evo najranije djelo u Zagrebu bile slike na pročeljima stare Kaptolske vijećnice (sagrađene 1674-75, porušene 1877; poznate samo po jednoj staroj Standlovoj fotografiji), koje mu zacijelo i donose pravo na kasniji više puta u ugovorima ponavljani naslov: »pictor et civis Areae Nostrae Capitularis«. Od ostalih dosada malo poznatih B-evih djela zauzimlju najznatnije i najistaknutije mjesto krilne slike na oltaru sv. Ladislava (dovršene 1. VIII. 1691), nekoć u stolnoj crkvi zagrebačkoj (danas u Hrvatskom drž. muzeju za umjetnost i umjetnički obrt u

Zagrebu). Izvorno ih je bilo dvanaest, a sada ih ima samo još devet. Na njima su vremenski prikazani događaji iz života svetoga kralja Ladislava, osnivača zagrebačke biskupije. To izvanredno B-evo djelo zahvaljuje zacijelo za neke povijesne detalje na njemu prikazane izravno samom Pavlu Ritteru-Vitezoviću, koji od 90-ih godina 17. st. stalno boravi u Zagrebu, kao i suvremenim tiskanim djelima Jurja Ratkaja, zagrebačkog kanonika i povjesničara. Za nas je kod tih slika najvažniji i najbitniji ponajprije njihov nadasve zanimljiv posve povijesni sadržaj prožet religioznim duhom, a zatim i njihova estetska vrijednost s obzirom na suvremeno slikarstvo. Prizori iz vremena osnutka zagrebačke biskupije (oko 1094) obiluju aluzijama na suvremene događaje. Tako primjerice izrađujući sliku *Ladislav u ratu s Kumanima* aludira B. na suvremene ratove Hrvata s Turcima (protuosmanlijska je ofenziva upravo u to doba u punom zamahu; Turci bježe kao na slici Kumani). Na drugom opet prizoru *Hrvatski velikaši pred kraljem Ladislavom i kraljicom Jelenom Lepom* u prednjem je planu snažno naglašena Vitezovićeva politička ideja potrebe cjelokupnosti pojedinih hrvatskih zemalja (velikaši pokazuju Ladislavu starodrevne grbove Trojednoga kraljevstva). Na slici *Graditelj prikazuje Ladislavu nacrte gradnje zagrebačke Katedrale* pomišlja B. na 1643 godine od graditelja Hansa Albertala izgrađeni novi južni zvonik, koji je kasnije znatno postradao za katastrofalnog zagrebačkog požara 1645 (na slici se u pozadini vide radovi na »obnovi« zvonika, pročelja i crkvenog krova). — Već je Ivan Kukuljević-Sakcinski dobro zamijetio, da su B-eve slike rađene »po načinu mletačkom«, odnosno »po ukusu škole mletačke«. I doista, iz svih B-evih slika izbija i u njihovoj kompoziciji i u kolorizmu snažan utjecaj mletačke slikarske škole i njezinih velikih predstavnika: Tiziana, Tintoretta, Palme Mlađega i drugih. Na osnovi toga mogli bismo reći, da je B. tražio svoga učitelja i uzore u samim Mlecima, odnosno, da je zacijelo bio ondje školovan. Djela toga prvog zagrebačkog impresionističkog slikara i »praoca Račića i Kraljevića« prožima nečuvena krepčina tvorne snage i umjetničkog htijenja. On razvija na svojim slikama do gotovo izvanrednog savršenstva sva postojeća izražajna slikarska sredstva (snažni efekti svijetla i sjene, zagasita ružičasta boja inkarnata, koja je u opreci s crvenim cinoberom odjeće, patetičke kretnje, brojni kontraposti i dr.). B-eve su slike proračunane na stajalište gledaočevo odozdo. Jako naglašena, tipično barokna, diagonalna smjernica gibanja u dubinu još samo povećava na njegovim slikama dramatski dojam. Crtež je njegov siguran i ispravan. S estetskog stanovišta leži možebit najveće B-evo značenje u njegovu koloritu. Umjesto glatkog, izjednačenog objektivističkog načina susreće se na njegovim slikama pastozni, subjektivistički (u širokim namazima) izvedeni način slikanja. Najjače svijetlo stavlja Bobić više puta u pozadinu slike, pa na taj način postizava sjajne efekte (na pr. na slici *Darivanje prvog zagrebačkog biskupa Duha)*. Ovakva lica sa zasjenjenim i neobično naglašenim dubokim očnim šupljinama prikazivao je na svojim djelima i B-ev suvremenik Talijan Giuseppe Maria Crespi, kasnobarokni macchietista (v.). Naročito treba istaknuti ono posve tintorettovsko rominjanje i treperenje svijetla na površini odjeće (kostima) prikazanih likova (na pr. na liku dječaka, koji kleči okrenut leđima ispred prijestolja kralja Ladislava). U nekim se svojim kompozicijama (kao na pr. na slici *Silaženje Duha Svetoga)* B. povodi izravno za Tizianom. — Iako je B-evo slikarstvo posljedica nauka u stranom svijetu, ipak izbija iz njega osebujni, lokalni značaj, i to ne samo na površini, u suvremenim kostimima, u koje je on zaodjenuo svoje likove slikajući kod toga pomno nošnju svoga vremena, već u unutrašnjosti, t. j. u njihovoj duhovnosti. Veći broj fizionomija na njegovim slikama djeluju kao tipični izražajni portreti tadašnjeg vremena (na pr. likovi velikaša s grbovima, portret graditelja i dr.). Ukratko B-u je uspjelo prikazati tip Hrvata 17. st. Njegovo slikarstvo u našoj umjetničkoj tradiciji ostaje samostalna pojava, a njegova su djela još i danas kadra ponovno oživjeti prošle događaje.

LIT.: I. Kukuljević-Sakcinski, *Prvostolna crkva zagrebačka*, Zagreb 1856; I. Krst. Tkalčić, *Prvostolna crkva zagrebačka nekoć i sada*, Zagreb 1885; A. Schneider, *Popisivanje i fotografijsko snimanje umjetničkih spomenika zagrebačkih*, u Ljetopisu Hrv. Akad. sv. 50, Zagreb 1938; Ž. Jiroušek, *B. Bobić, hrvatski slikar baroka*, Jut. List, Zagreb 3. I. 1939; J. Horvat, *Kultura Hrvata kroz 1000 godina*, Zagreb 1939. Ž. J.

2. **Franjo**, ✻ 1677, † 1728, lepoglavski pavlin, slikar (→ Barok).

BOBINAC, Krunoslav, ✻ Senj 25. IV. 1871, † Zagreb 7. XI. 1908, hrvatski statističar. Gimnaziju i pravne nauke svršio u Zagrebu. Još kao sveučilištarac radio je u hrvatskom statističkom uredu u Zagrebu, gdje je brzo napredovao sve do zamjenika ravnatelja.


KRUNOSLAV BOBINAC

BIBL.: *Vjenčanja, porod i pomor u kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji 1897/98 po narodnostima; Razvitak poštarstva i brzojavstva; Statistika časopisa od 1881—1898 u kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji.*

LIT.: *Vjesnik Kr. zem. statist. ureda u Zagrebu*, II., 1900. R. S-r.

BOBINET (njem. Tüll) je lagana pamučna rijetka tkanina, kod koje se žice tako prepleću i vežu, da daju rupice u formi šesterokuta. Vezanje žica kreće se u horizontalnom, vertikalnom i poprečnom pravcu, te se tako b. razlikuje od ostalih šupljikastih tkanina, kod kojih su rupice uvijek u obliku pravokutnika. F. Ko-ć.

BOBINSKIJ, Vasilj, ✻ 1898, ukrajinski pjesnik. Poezija mu je puna lirskog osjećanja, sa snažnim motivima i sadržajima. Najpoznatije su mu zbirke *Tajna tancju, Nič kohanja, Poeziji, Slova v stini*, kao i zanimljiva poema *Smert Franka*. S. G-ć.

BOBOLA, Andrija sv., poljski isusovac (od 1611), ✻ 1592 u sandomir. palatinatu, mučenik 16. V. 1657. Uvjerljivom riječju i dobrotom predobio mnogo raskolnika za crkv. jedinstvo. U Janowu podnese strahovite muke, kakve rijetko spominje povijest mučenikâ. Tijelo, vanredno sačuvano, počiva u isusovačkoj crkvi u Varšavi. Proglašen blaž. 1853, svetim 1938. Svetkovina 16. V., u isusovaca 21. V. Životopisi: L. Rocci, *Vita del P. Andrea Bobola*, Rim 1924; A. Alfirević, *Bl. Andrija Bobola*, Zagreb 1929. M. V.

BOBORYKIN, Pjotr D., ✻ Nižnij-Novgorod 1836, † Lugano 1921, ruski pisac srednjeg talenta, ali fine pronicavosti i oštrog promatranja. Realist-psiholog, dao je u svojim brojnim djelima iscrpivu i objektivnu sliku ruskog života druge polovice 19. i početka 20. st. Od mnogih njegovih romana spominjemo: *Žertva večernjaja, Solidnyja dobrodjeteli, Kitaj-Gorod, Vasilij Terkin, Na sud.* Mnogo je pisao za kazalište i o kazalištu. Napisao je i iscrpivu knjigu o evropskom romanu. G. 1885 i 1897 izašla su njegova sabrana beletristička djela u 12 sv. N. F.

BOBOVAC, kraljevski grad (»stolno mêsto«), u središnjoj Bosni, na strmoj stijeni ispod planine Red, sat hoda udaljen od varoši Sutiske. Spominju ga izvori 14.—15. st. kao osobito utvrđeno mjesto, u kojem se čuvala kruna kraljevstva. Često je podsjedan. G. 1463 osvajaju ga Turci treći dan opsade, što je dalo povoda glasini, da ga je predao sam branič, negdašnji »manihej« Radak. Većina izvora spominje krvavu borbu i topove, koje je pod gradom salio možda Nijemac u turskoj službi, Jörg iz Nürnberga. U grad je smještena janjičarska posada. G. 1502 posvjedočeno je postojanje brojnog muslimanskog življa u okolini, očito domaćeg podrijetla. Grad je napušten 1626.


(Foto S. Suljagić, Sarajevo)
OSTATCI GRADA BOBOVCA

LIT.: Vj. Klaić, *Poviest Bosne*, 1882; Lj. Thallóczy (prev. M. Šufflay), *Povijest Jajca*, 1916; F. Babinger, *Eine unverwertete Quelle zur bosnischen Geschichte*, Morgenblatt, Zagreb 28. I. 1934; H. Kreševljaković, *Jedan novi prilog povijesti grada Bobovca u Bosni*, Hrvatski Dnevnik, Zagreb 21. I. 1940; Gl. Elezović, *Turski izvori za istoriju Jugoslovena*, Brastvo XXVI., Beograd 1932. J. Š-k.

BOBOVAC, vrsta željezne rude limonita. Razvio se u bobicama, sitnu zrnju različne veličine od prosena do kukuruzna zrna. F. T.

BOBRZYŃSKI, Michał, ✻ Krakov 1849, † Poznanj 3. VII. 1935, poljski historičar i političar. Profesor pravne povijesti u Krakovu 1877. Osim mnogobrojnih studija iz povijesti poljskoga prava izdao je kapitalno djelo *Dzieje Polski w zarysie*, 1879, koje je proširivao, pa u IV. izd. 1929—31 obuhvaća 3 sveska. Glavna mu je ideja, da je u državi potrebna jaka vlast, koja udovoljava potrebama naroda i osjeća, koje su to potrebe, bez obzira, da li državom vlada monarh ili tko drugi. Nastojao je da dokaže, kako je Poljska postigla visok stepen snage i razvitka, kad je narod stvorio jake i svijesne organe vlasti, a porazi države bili su posljedica slabe vlade, koja nije osjećala općih potreba. Tome se imaju pripisati diobe Poljske, jer su susjedi uvijek znali iskoristiti slabost poljske vlade. To je djelo izazvalo u Poljskoj proteste, jer se do tog doba učilo, da su diobe Poljske posljedica lakomosti susjednih država. Od 1885 ulazi B. u politički život kao konzervativac i pristaša kompromisa između Poljaka i habsburške monarhije smatrajući tu politiku najrealnijom. Kao podpredsjednik zemaljskog školskog vijeća poduzima borbu protiv nepismenosti u Galiciji (1891—1901). Od 1902 predaje političko pravo u Krakovu. U travnju 1908 imenovan namjesnikom Galicije nakon umorstva Andrzeja Potockoga, kojega je ubio Ukrajinac Sičinjski. Kao namjesnik brine se za oporavak administracije i za ublaženje poljsko-ukrajinskoga spora, i to podizanjem ukrajinskih (rusinskih) gimnazija i izmjenom izbornoga zakona. Za 5 godina namjesnikovanja nije uspio provesti svoje osnove, jer je naišao na žestoku opoziciju narodne demokracije i biskupâ virilista u galicijskom saboru. U svibnju 1913 odstupio je i otputovao u Italiju. G. 1917 imenovan je ministrom za Galiciju, ali je predao demisiju, jer nije bilo nade, da bi se austro-poljsko pitanje moglo riješiti onako, kako je on zamišljao. Za vrijeme rata brani svoju tezu raspravama; *O naszą przyszłość* i *Dialog o zasadach i kompromisach*. Poslije oslobođenja Poljske piše *Wskrzeszenie państwa polskiego* (u dva sveska 1920—1925) i *Nasi historycy wobec wojny światowej* (1920). G. 1919 preselio se u Poznanjsku. B. je kao učenjak i kao državnik bio čovjek odvažan i borben, pristaša zapadne civilizacije, boješi se ruskog utjecaja na Poljsku. Bio je liberalac i pristaša autoritatizma i vlade elite. Ukrajincima je priznavao pravo na kulturni razvitak u granicama Poljske. Preporod naroda vidio je u prosvjeti, blagostanju, samosvijesti i u smislu za organizaciju skupnoga života. J. B-ć.

BOBSLEIGH → Saone.

BOBULA, Ján, Nep., ✻ Liptovský Hardek 1844, † Budimpešta 1903, slovački graditelj i publicist. Kao eklektik je izradio nacrt za prvu *Svetlicu* (dvoranu) Matice slovačke u Turč. Sv. Martinu kombinirajući slog renesanse i empirea. Kad je bila Matica slovačka zatvorena i njezin imutak zaplijenjen od madžarske vlade, bila je zgrada izgrađena samo do polovice. Osnovao je slovačku stranku pomirenja, koja je 1868 počela izdavati *Slovačke novine*, u kojima su Ján Mallý, Palárik i dr. radili na prijateljskom sporazumu s Madžarima, ali Madžari nisu željeli sporazuma s narodnostima. Kad je vlada zatvorila Maticu slovačku i slovačku gimnaziju, morala je likvidirati i stranka pomirenja. B. je poslije postao član gradskog zastupstva u Budimpešti i zastupnik ugarskog parlamenta.

LIT.: Szendrei Szentiványi, *Magyar képzőművészek lexikona*, Budimpešta 1912; L. V. Rizner, *Bibliografia slovenského písomníctva*, I. (A-F, Matica slovenská, 1929); H. Kalnoki, *Bobula János szereplése közéletünkben*, Budimpešta 1879; Čulen, *Novinár a pedagog*, Spolok sv. Vojtecha, Trnava 1933. J. A-š.

BOCARIĆ, Špiro, ✻ Budva 2. XII. 1878, slikar. Učio je slikarstvo u Mlecima. Slikao masnom bojom portrete, genre-slike i motive iz bosanskog života. Napisao je više članaka i prikaza u domaćim časopisima. Z. S. M.

BOCCACCINO, Boccaccio, ✻ Ferrara oko 1467, † Ferrara 1524 ili 1525, talijanski slikar. Učio je u Ferrari, gdje su na nj utjecali Ercole Grandi i Ercole di Roberti, a kasnije, u Mlecima, Bellini, Alvise Vivarini, Giorgione, a naročito Cima di Conegliano. Djelovao je u Genovi, Milanu, Ferrari i Cremoni. U stolnoj crkvi u Cremoni slikao je od 1515 do 1519 freske s motivima iz života Bogorodičina i Kristova. Značajnija su njegova djela slike *Put na Kalvariju* (London, Nacionalna galerija), *Zaruke sv. Katarine* (Mleci, Akademija) i *La Zingarella* (Firenca, galerija Pitti). — Njegov sin **Camillo** (1501—1546), slikar, djelovao je u Parmi i Cremoni. Na nj su najviše utjecali Correggio i Pordenone.

LIT.: Thieme-Becker, *ALBK*, IV., Leipzig 1910; A. Venturi, *Storia dell'arte italiana*, VII. 3. i 4., Milan 1914—1915. A. Sch.

BOCCACCIO, Giovanni, ✻ vjerojatno Pariz 1313, † Certaldo (Toskana) 21. XII. 1375, talijanski književnik. Rodio se kao sin trgovca iz Certalda B. di Chelino, koji se nastanio u Firenci, i nepoznate Francuskinje, možda Giovanne, zavedene i odmah ostavljene. Nakon Giovannine smrti pozove otac maloga u Firencu. Još vrlo mlada (ne poslije 1328) pošalje ga otac u Napulj, gdje je imao poslovnih veza: ondje se B. trebao uputiti u trgovinu. Budući da mu ta vrsta zanimanja nije bila po ćudi, pristade otac, da Giovanni uči kanonsko pravo. U to se doba on potpuno predao radostima sredine, u kojoj je živio: bio je u vezi i sa samim dvorom, gdje su se mnogi književnici sakupljali oko mecene kralja Roberta Anžuvinskoga. Život mu je tada bio lagan i veseo između nauka, kojima se odavao sa strašću autodidakta, i lijepih žena. Mladost je Boccacciova u znaku jedne žene, po svoj prilici nezakonite kćeri samoga kralja, koja se zvala Maria d'Aquino, a on ju je nazivao Fiammettom. Upoznao ju je, kako sam pripovijeda, u crkvi sv. Lovre jedne Velike subote, jednako kao što je i Petrarca upoznao svoju Lauru u nekoj drugoj crkvi na Veliki petak. U tim je autobiografskim podacima i previše očit literarni kalup, no sigurno je, da je B. bio ljubljen i da je ljubio nesamo platonski neku lijepu gospođu, i da ga je ona ubrzo ostavila (1339). Oko 1340 pozove ga otac natrag u Firencu. Osobito u prvim godinama mučila ga je čežnja za Fiammettom i za Napuljem, gdje je živio svijet ljepote, viteštva i ljubavi, svijet njegova Decamerona. Bio je zatim u Ravenni i u Forliju, i možda se 1348 vratio u Napulj (no Fiammette više nije bilo). Nakon očeve smrti, 1349, stalno se nastanio u Firenci. U tom je deceniju dao svoje remek-djelo *Decameron*. To je vrhunac Boccacciova života i umjetnosti. Kasnije dolazi do obrata, jer B. nije nikada potpuno riješio svoj ekonomski problem. Ipak on uživa ugled, tako da više puta vrši važne političke i časne službe. No iznad svega on je književnik, koji je sada, u svojim zrelim godinama, gotovo sam uplašen moralnom i literarnom smionošću svojih mladenačkih djela, pa se odlučno odbija od njih. Poslije *Decamerona*, izuzevši *Corbaccio* — djelo lična i prigodna karaktera — te posljednjih mu spisa u čast Dantea i možda gdjekoje lirske pjesme, B. piše još samo latinski i samo djela ozbiljne erudicije, odvrativši se od vedre fantazije, koju je slijedio u ranijim djelima i koja mu je davala posebno mjesto među piscima njegova doba. Napustivši neposredni kult pjesništva dao se na tumačenje poezije drugih i na sabiranje djela drugih pjesnika. U njegovu se životu sve moglo promijeniti osim gotovo religioznoga kulta za literaturu. Za drugi dio njegova života osobito je važno njegovo prijateljstvo s Petrarkom, komu se je veoma divio, jednako kao i Danteu. Upoznao ga je osobno 1350 u Firenci. Sastao se s njim još nekoliko puta, ali zato je među njima postojalo življe dopisivanje. To je prijateljstvo služilo na čast obojici velikana po iskrenosti, nepristranosti i skromnosti, kojom je B. u prijatelju Petrarki vidio učitelja, što ga je uputio, da svoj »duh upravi prema vječnim stvarima«. I jamačno utjecaju humanista Petrarke valja pripisati Boccacciov obrat prema latinskom jeziku i erudiciji. U času duševne krize B. je htio spaliti svoja djela i prodati svoju knjižnicu, i jedino su ga savjeti prijatelja Petrarke odvratili od toga. Tada se povukao u Certaldo svojih predaka, odakle je izašao samo jednom, da iskaže počast drugom velikom pjesniku, Danteu, i da u Danteovoj poeziji još jedamput izrazi smisao svoga života. Firentinci su ga naime pozvali, da javno čita »Komediju« u crkvi S. Stefano di Badia. Tumačio je prvih 17 pjevanja »Pakla«, sve dok se nije razbolio. Gotovo je simbolično, da je njegovo posljednje djelo posvećeno Danteu, kome se on iskreno divio, branio ga u svakoj prilici i čiju je biografiju, *Trattatello in laude di Dante*, napisao prije više godina (između 1357 i 1362).

Prvo je Boccacciovo djelo mali spjev u tercinama, *La caccia di Diana*. Znatno je važniji opsežni roman u prozi *Filocolo* (prema grčkom »ljubavna stradanja«), sastavljen

na poticaj Fiammette (započet oko 1331). Tu je B. patetičnu zgodu Florija i Biancofiore, vrlo raširenu u zapadnoj pučkoj literaturi, zaodjenuo visokim književnim tonom i ukrasio je klasičnim reminiscencijama i kićenom latinskom frazeologijom. Oko 1338 nastaje spjev u oktavama *Filostrato* (»pobijeđeni od ljubavi«), u kojemu je radnja najprije sretna, a zatim nesretna ljubav Trojila prema nepostojanoj Hrisejidi na pozadini trojanskoga rata; građu je posredno ili neposredno uzeo iz djela *Roman de Troie* od Benoîta de Sainte-Morea, no u tom je djelu B. izrazio i svoje lično iskustvo. U Napulju je nastao (možda 1339 do 1340) i drugi spjev u oktavama, *Tezejida*, kojim je B. talijanskoj literaturi htio dati herojski ep, ugledajući se u Stacijevu *Tebajidu* i Vergilijevu *Enejidu*, no ljubavni je motiv ipak i tu na prvom mjestu. S *Ninfale d' Ameto* (ili *Commedia delle Ninfe Fiorentine*, između 1341 i 1342) ulazimo u firentinski ciklus. To je roman iz pastirske sredine, dijelom u prozi, dijelom u tercinama; alegorični mu oblik potječe od Dantea, a protkan je realističkim i prikriveno autobiografskim momentima; to je već zrelije djelo. Gotovo je suvremen (1342) spjev *Amorosa visione* u tercinama, u kojem je nasljedovanje Dantea još očitije. Iz tog je vremena (prije 1343) i *Elegia di Madonna Fiammetta* u prozi, u kojoj su vjerojatno zamijenjene uloge, pa se Fiammetta tuži, što ju je Panfilo, t. j. B., napustio; roman je u prvom redu umjetničke koncepcije; autor tu promatra svoje doživljaje pažnjom psihologa i umjetnika, a ne više samo okom prevarena ljubavnika. No najuspjelije je među ovim djelima drugog reda *Ninfale fiesolano* u oktavama (između 1343 i 1346), koje nastaje neposredno prije *Decamerona*. U spjevu iz pastirskoga života — sredine, koja se sviđala u doba Rinascimenta, — autor još jedamput pripovijeda povijest jedne ljubavi, ljubavi pastira Africa i nimfe Mensole; obje su te osobe prikazane s poznavanjem ljudskoga srca.

Glavno je Boccacciovo djelo *Decameron* (t. j. knjiga deset dana), napisano između 1348 i 1353. Sto novela, od kojih je djelo sastavljeno, uklopljeno je u jednu arhitektonsku cjelinu: B. zamišlja, da se za vrijeme kuge od 1348, koju prikazuje jakim bojama, sedam mladih žena i tri mladića odlučilo skloniti u prirodu, kako bi izbjegli pošasti i zaboravili zlo, koje je snašlo njihov grad; tu oni petnaest dana provode idiličan život u igrama, plesu, pjesmama i šetnjama usred prirode, dotjerane poput lijepe gospođe. Po jedno od tih lica naizmjence upravlja kao kralj ili kraljica elegantnom i rafiniranom družbom, koja je kao mali renesansni dvor, i onaj, koji upravlja, daje svaki dan osim petka i subote temu, o kojoj se priča. U tim pričama vlada ljubav, s veselim ili tužnim svršetkom, i ta je ljubav takva, kakvu je mogao zamisliti čovjek kao B.: sinteza duše i sjetila; ljubav, koja će se kasnije nazvati »platonskom«, nesamo da nije u suprotnosti s tjelesnom ljubavi, već nije ni zamišljena kao samostalna duševna bitnost. Odatle škakljiv karakter većine novela. Romantička je kritika općenito smatrala, da u *Decameronu* imamo »ljudsku komediju« nakon Danteove »božanske komedije«, i da je za Boccaccia sredovječni svijet, koji je bio usmjeren samo prema nebu, zauvijek zašao, te da u središtu svijeta više nije Bog, nego čovjek, kao kasnije u Rinascimentu. U tome ima mnogo istine; no kao što ni srednji vijek nije bio posve zaokupljen idejom božanskoga, tako nije ni Rinascimento posve zaboravio na Boga. A ni B. nije bio samo nasmijani veseljak, kako se predugo mislilo; moderna je kritika istaknula neku ozbiljnost njegova duha, kojom on promatra i točno prikazuje svoj vlastiti svijet, ma kakav on bio; ta se ozbiljnost očituje i u obliku prezira svih hipokrizija, te iskrenog zanosa za ljudski duh, za slobodu i konstruktivnu inteligenciju, onu inteligenciju, koju on cijeni u velikanima prošlosti, u latinskim piscima, u Danteu ili Petrarki, a koju cijeni i u njenim manje uzvišenim oblicima: u oštroumnosti, u sposobnosti iskorišćivanja prilika, pa štaviše i u lukavštini. I »saviezza«, duševna ravnoteža, samo je jedan oblik inteligencije. Ne može se reći, da je komični elemenat glavni u *Decameronu*; uz komičnost tu je i mnogo ljudskoga bola, tragedijâ i elegijâ; ima tu i junaštva i vitештва. B. nije skeptičan ni moralno indiferentan; samo je njegov moral drukčiji od morala njegovih prethodnika, n. pr. od Danteova morala. Druga je bitna točka, koju je moderna kritika osvijetlila, da B. nije uvijek namješten pisac, koji se služi obiljem kićenih latinskih rečenica; B. se takvom frazeologijom služio samo onda, kad mu se činilo, da to zahtijeva uzvišenost sadržaja ili svojstva prikazanih ličnosti; ali kadgod je trebalo, on je znao biti ožet i gotovo nervozan pisac. Uvijek naduti i ledeno svečani bili su samo njegovi imitatori.



(Foto Alinari)

GIOVANNI BOCCACCIO, Andrea del Castagno
Firenca, Bivši samostan sv. Apolonije

Nakon *Decamerona* dao je B. jedno djelo manje umjetničke vrijednosti: *Corbaccio* ili *Labirinto d'amore* (1354 do 1355). To je žučljiva satira protiv udovice, koja ga je izvrgla ruglu; satira, koju poljepšavaju fina psihološka opažanja, i koja se odnosi upravo na sve žene. Treba spomenuti još i lirske pjesme, koje je pjevao za vrijeme čitavog svog života, osobito u mladosti, od kojih najljepše rese pojedine dane *Decamerona*.

Velika je napokon važnost B. kao humanista. Njemu dugujemo prvi latinski prijevod Homerovih epa, što ga je on naručio u Leonzija Pilata, kojega je (od 1360—62) u tu svrhu dao imenovati lektorom firentinskog Studija. Njemu i njegovu prijatelju Petrarki dugujemo prvo svijesno upravljanje duhova prema svijetu klasike. S toga gledišta valja promatrati njegove latinske spise: *Bucolicum carmen*

(1351—66), a naročito djela erudicije: opsežnu mitološku enciklopediju *De genealogiis deorum gentilium* (1350 do 1360), u kojoj je vrlo značajna obrana pjesništva protiv optužaba crkvenih ljudi; zatim *De casibus illustrium virorum* i *De claris mulieribus* (između 1356 i 1364), od kojih prvo djelo prikazuje pad slavnih ljudi, počevši od Adama, a drugo slavne žene, tamo od Eve pa do napuljske kraljice Giovanne; napokon alfabetski rječnik (između 1362 i 1366) pod naslovom *De montibus, silvis, fontibus, lacubus, fluminibus, stagnis et paludibus, et de nominibus maris,* za upotrebu čitaocima starih pjesnika.

BIBL.: *Teseida*, krit. izd. S. Battaglia, Firenca 1938; sva su druga djela na talijanskom jeziku ponovno štampana u odličnim izdanjima, u zbirci *Scrittori d'Italia*, Bari; *Commento alla Divina Commedia e gli altri scritti intorno a Dante*, D. Guerri, I—III., 1918; *Filostrato* i *Ninfale fiesolano*, V. Pernicone, 1937; *Filocolo*, S. Battaglia, 1938; *Elegia di Madonna Fiammetta*, V. Pernicone, 1939; *Rime, Amorosa visione* i *Caccia di Diana*, V. Branca, 1939; *Ameto, Lettere* (volgari) i *Corbaccio*, N. Bruscoli, 1940; *Bucolicum carmen* i *Opere latine minori* u istoj zbirci A. F. Massera, 1928; druga latinska djela samo u izdanjima 15. i 16. st. Najbolje je izdanje *Decamerona* dao A. F. Masser, I.—II., Bari 1927. Komentirana izdanja izabranih novela dali su: R. Fornaciari, 3. izd., Firenca 1915; A. Momigliano, Milan 1924; V. Pernicone, 2. izd., Firenca 1936; L. Russo, Firenca 1939; i antologija: N. Sapegno; *Dal Decameron e dalle opere minori*, Firenca 1936.

LIT.: V. Branca, *Linee di una storia della critica al »Decameron« con bibliografia*, Milan-Genova 1939; M. Landau, *G. B., sein Leben und seine Werke*, Stuttgart 1877 (tal. prijevod s dodatcima od C. Antona Traversija, Napulj, 1881—82); Isti, *Die Quellen des Dekameron*, 2. izd., Stuttgart 1881; H. Hauvette, *Boccace*, Pariz 1914; S. Battaglia, *Schemi lirici nell'arte del B.* u Archivum romanicum, XIX., 1935; L. Di Francia, *Novellistica*, I., Milan 1924;; U. Bosco, *Il Decameron*, Rieti 1929; A. Schiaffini, *Tradizione e poesia nella prosa d'arte italiana dalla latinità medioevale a G. B.*, Genova 1934; G. Petronio, *Il Decameron*, Bari 1935; N. Sapegno, *Il Trecento*, Milan 1938. U. B.

Boccaccio u hrvatskoj književnosti. Od trojice velikih talijanskih klasika Trecenta — Dantea, Boccaccia, Petrarke — samo je posljednji jače utjecao na hrvatske književnike, i to zato, što je Petrarca liričar. Boccaccio kao pripovjedač nije ostavio dubljeg traga. Pa ipak se i kod nas može naći nekoliko primjera različitih utjecaja Boccacciovih djela. Zanima nas i pitanje izvora Boccacciovih pripovijesti i njihovih kasnijih preradbi, jer je kod starih pisaca hrvatskih višeput teško odrediti, odakle im baš slična građa i inspiracija. Iz knjiga su pak, osobito iz pobožnih, prodrle i u narod neke priče; tako je na pr. vjerojatno preko *Zrcala različitih događaja* (Mleci 1780) dalmatinskog franjevca Mate Zoričića postala pučka pričica *Đavolak*, koju je Zoričić mogao uzeti iz *Decamerona* (uvod četvrtog dana) ili iz talijanskog zbornika pripovjedaka *Novellino* 13. st. ili iz nekog trećeg izvora (T. Maretić, Zbornik za nar. život VII., Zagreb 1902). Karakteristično je za učena asketa Marka Marulića, da je od Boccacciovih knjiga u svojoj knjižnici imao samo dvije rasprave: latinsku *Geneologia deorum* i talijansku *Trattatello in laude di Dante*, a nijedno od njegovih beletrističnih djela (P. Kolendić, *Marulićeva oporuka*, Split 1924). Već kod prvih dubrovačkih pjesnika, Šiška Menčetića i Džore Držića, nalazimo neke tragove *Decamerona* (četvrti dan, šesta novela; Stari pisci hrvatski II., 2. izd. Zagreb 1937, str. 90—91, 402—3; J. Torbarina, *Italian influence on the poets of the Ragusan republic*, London 1931). U komediji *Mande* Marina Držića glavni motiv nevjerne žene i prevarena muža, a i neke sporedne radnje, potječu direktno ili indirektno iz *Decamerona* (sedmi dan, 4. i 8. novela; treći dan, 6. i 9. novela, slično kao i u Molièrovu *Georgeu Dandinu;* P. Popović, *Iz književnosti*, I., Beograd 1906; T. Matić, Rad HA 166, Zagreb 1906). Petar Zoranić dobro je poznavao B-ove pastirske romane *Ameto* i *Ninfale fiesolano*, jer ih višeput slijedi u svojim *Planinama* (T. Matić, Archiv für slav. Philologie, XIX., 1897; Isti, *P. Zoranić*, Zadar 1909). Bez sumnje je Nikola Nalješković imao ono izdanje *Decamerona*, koje je priredio njegov veliki prijatelj Antonio Brucioli (Mleci 1538; J. Torbarina, ibidem). Sabo Bobaljević, opisujući kako provodi dan u Dubrovniku, kaže, da iza ručka i na popodnevnoj šetnji uživa čitajući *Decameron* (Rime, Mleci 1589, 7. satira). Volio je dakle tu knjigu za razonodu, ali ona nije ostavila traga u njegovim stihovima. Ignacije (Đorđić) Đurđević za četiri svoje pjesničke pripovijesti *Razlike zgode nesrećne ljubavi* (1, 7, 8, 9) uzeo je građu iz *Decamerona* (Stari pisci hrvatski XXIV., Zagreb 1918, 174—205); I. Kasumović, Nastavni vjesnik XXI., 1913; Isti, Rad HA 205, Zagreb 1914). Prema tome, premda ovo nije potpun pregled negdašnjih Boccacciovih veza s nama, ne može se kazati, da je njegov utjecaj bio velik i značajan: njegova pjesnička djela nisu naime odgovarala tradicionalnom duhu i formama stare hrvatske književnosti, a učene su mu rasprave prelazile krug interesa većine naših starih pisaca.

Zanimljivo je, da talijanski historičar Fr. Serdonati, rektor dubrovačke škole (1570—81), dodaje djvema Boccacciovim povijesnim djelima različite vijesti iz hrvatske povijesti, na pr. o hrvatskom kralju Zvonimiru, o Hrvoji, o Bosancima, o Korčulankama i dr. (J. Torbarina, ibidem); tako su se u tim knjigama sačuvali neki spomeni iz naše prošlosti.

Tek u najnovije doba počeli su kod Hrvata izlaziti prijevodi *Decamerona* i gdjekoji članak o B. Slično je i s djelima drugih talijanskih klasika, jer se naši potpuni prijevodi s talijanskoga javljaju tek na kraju 19. st., i to stoga, što su naši pređi u Dalmatinskoj Hrvatskoj čitali u originalu ta djela, a nijesu trebali prijevoda, dok se u hrvatskom zaleđu tada nije posvećivalo mnogo pažnje talijanskim piscima. Potpuni su prijevodi *Decamerona:* anonimni u Varaždinu 1918, jedan Vj. Štefanića i drugi Sedmaka u Zagrebu, oba 1923, te još jedan bezimeni u Zagrebu 1930. Obzor je (1881, br. 16—24) donio prijevod talijanskoga članka o B., »Život, vijek i djelo«. Mnoga od tih izdanja nijesu književnoga karaktera. Po njima se ne može suditi o Boccacciovu utjecaju na modernu hrvatsku književnost, a nije se još našlo tragova njegove poezije u djelima naših novijih književnika. M. D-ić.

BOCCANEGRA, Simone, † Genova 13. III. 1363, prvi dužd u Genovi, prvi put od 23. IX. 1339. Njegov je izbor potvrda prevlasti gibelina u državi. Vladavina mu bijaše mudra i blaga, a posebno je vodila brigu o potrebama Republike na Istoku. Za njegove je vlade proglašen zakon, po kojem dužd nije mogao biti plemić ni gvelf, a uz dužda je moralo stajati vijeće od 15 pučana. Njegovi protivnici plemići uspjeli su, da je bio svrgnut 23. XII. 1344, ali je dvanaest godina kasnije ponovno izabran duždem (15. XI. 1356). Tada je pokazao veću strogost prema nutarnjim neprijateljima.

Njegov život najbolje svjedoči o preobražajima različnih talijanskih država 14. st. od općine (komune) prema kneževini.

LIT.: F. Ercole, *Dal Comune al Principato*, Firenca 1928; L. A. Muratori, *Rerum Italic. scriptores*, XVII. A. V-i.

BOCCARDI, Giovanni i Francesco, talijanski minijatori. Giovanni di Giuliano, zvan Boccardino Vecchio, rođen je u Firenci 1460, gdje je i umro 1529. Bio je jedan od posljednjih među velikim firentinskim renesansnim minijatorima. G. 1486 ukrašuje za firentinsku crkvu S. Egidio raskošan psaltir. Poslije toga izrađivao je minijature u mnogim rukopisima Medicejske knjižnice, od kojih je neke bio naručio kralj Matija Korvin. Sa svojim sinom Francescom i drugim majstorima ilustrira antifonare u Montecassinu, a poslije povratka u Firencu rukopise za različne firentinske crkve. Kasnije je djelovao u Perugiji i Sieni. Posljednje su njegovo djelo minijature u rukopisu Pandekata, što ih je 1526 izveo po nalogu firentinske signorije. — Njegov sin Francesco di Giovanni, zvan Boccardino Giovane, rođen je u Firenci, gdje je i umro 12. XII. 1547. Radio je najprije u zajednici s ocem u Montecassinu, a kasnije u Perugiji. Njegove se minijature razlikuju od očevih traženim efektima i manjom brižljivošću izvedbe.

LIT.: P. D'Ancona, *La miniatura fiorentina*, Firenca 1914; N. Gnoli, *Pittori e miniatori nell' Umbria*, Spoleto 1923. A. Sch.

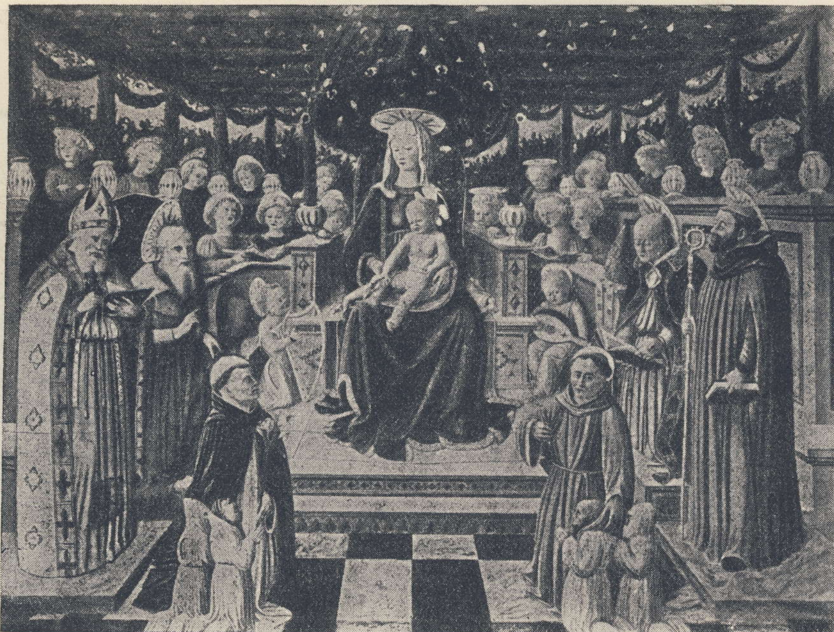
BOCCATI, Giovanni di Piermatteo zvan, * Camerino oko 1420, spominje se posljednji put u prosincu 1480, talijanski slikar. G. 1445 dolazi u Perugiju, gdje steče građansko pravo. Najranije je sačuvano njegovo djelo, nastalo 1446—47, velika oltarska slika *Madonna del Pergolato* (Perugia, Pinakoteka). Naročito su lijepe na toj slici glavice anđela, koji pjevaju, pa sličice na predeli (bazi oltarne slike), zacijelo najbolje, što ih je uopće naslikao. One su tako vrsne, te je gotovo teško vjerovati, da ih je naslikao pokrajinski majstor. Od 1463 do 1470 djeluje B. u Camerinu i izrađuje slike za crkve u Castel Sta Maria kod Camerina i Madonna delle Lagrime u Seppiu kod Pioraca. G. 1468 dovršio je svoje najveće djelo golemi poliptih za crkvu u Belfortu sul Chiante, pa sliku *Madonna dell'Orchestra* (Perugia, Pinakoteka). G. 1473 datirana je slika *Bogorodice sa svecima* (nekoć u palači Pietrangeli u Orvietu, danas u Budimpešti). Među drugim sačuvanim slikama treba istaći *Krista na križu* (nekoć u zbirci Gualino u Turinu). B. je kasni gotičar, a na njegovu su umjetnost znatno utjecali Domenico Veneziano, Filippo Lippi i Piero della Francesca.

LIT.: B. Feliciangeli, *Sulla vita di G. B. da Camerino*, San Severino 1906; M. Gnoli, *Pittori e miniatori nell' Umbria*, Spoleto 1923; R. van

Marle, *The Development of the Italian Schools of Painting*, XV. A. Sch.

BOCCHERINI, Luigi, ✳ Lucca 19. II. 1743, † Madrid 28. V. 1805. Učio je glazbu u Lucci i Rimu. S violinistom Filippom Manfredijem koncertirao je po Evropi; 1768 u Parizu, gdje je B. izdao prve svoje komorne skladbe. Iduće godine nastupila su oba umjetnika u Madridu. B. ostade u Madridu do smrti, najprije kao infantov komorni virtuoz, poslije kao kraljev dvorski kapelnik. Kako je više stvari napisao za pruskoga kralja Friedricha Wilhelma II., ovaj mu je podijelio naslov dvorskoga skladatelja. B. je kasnije u Madridu izgubio mjesto dvorskoga kapelnika, pa je zadnje godine života proživio u oskudici. Već prve B-jeve skladbe pokazuju potpuno svladavanje skladateljske tehnike i brigu oko izrazite dinamike, sve pod utjecajem znamenite mannheimske škole i njezina osnivača J. Stamitza. I takav je Boccherini ostao i u cjelokupnome svom skladateljskom djelu: veoma mekan u izražaju, a u isti mah naklonjen virtuoznom tretiranju solističkih instrumenata. B-jeva djela doskora padoše u zaborav, i to s nepravom. B. je napisao 91 gudački kvartet, 125 gudačkih kvinteta (ponajviše s dvije dionice violoncella), 54 gudačka tria (najvećma za dvije violine i violoncello), 12 klavirskih kvinteta, 18 kvinteta za gudački kvartet i obou (ili flautu), 16 seksteta, 2 okteta, duete, sonate za violinu i t. d., 20 simfonija, 4 koncerta za violoncello i orkestar te mnogo crkvenih skladba (mise, Stabat mater, kantate), 2 oratorija, vilhancicos i t. d. Najveći dio Boccherinijevih djela čuva se u rukopisu u Kr. knjižnici u Berlinu.

LIT.: R. Sondheimer, *B. e la sinfonia in do-maggiore* (Rivista musicale i t. d., 1920); G. Malfatti, *L. B.*, 1905. B. Š.



GIOVANNI BOCCATI, Madonna del pergolato
Perugia, Pinacoteca

BOCCIONI, Umberto, ✳ Reggio Calabria 19. X. 1882, † Sorte (Verona) 17. VIII. 1916, talijanski slikar, kipar i književnik. Od 1898 do 1902 učio je u Rimu, gdje mu je učitelj bio Giacomo Ralla. Kasnije je boravio u Parizu i Petrogradu, od 1904 do 1906 u Mlecima i Padovi. Upoznavši se s F. T. Marinettijem osniva t. zv. »futuristički pokret« i izdaje 1910 dva njegova manifesta, jedan načelni i drugi tehnički, koji su već uglavnom sadržavali sva futuristička načela. G. 1912 priređuje prvu futurističku izložbu slika u Parizu, koja je onda prenesena u Bruxelles, London i Berlin, a 1913 opet u Parizu prvu izložbu svojih plastičkih djela. Svoja je načela iznio u spisima *Pittura e scultura futuriste: dinamismo plastico*, Milan 1942²; *Il teatro sintetico futurista*, Milan 1913. Sveukupna njegova literarna djela izdao je u Folignu 1927 F. T. Marinetti (*Opera completa*).

LIT.: G. Sarfatti, *U. B.* (Vita d'Arte, XVI.), 1917. A. Sch.



UMBERTO BOCCIONI, Smijeh
London, Sackville Gallery

BOCHNIA, gradić u zapadnoj Galiciji, na sjevernoj strani Karpata nedaleko od Visle. Tu su u miocenskoj glini i pješčanicima velika okna soli, sa 30 km udaljenom Wieliczkom najznatnije solane u Evropi, koje daju do 100.000 t soli na godinu (→ Wieliczka). M. Š.

BOCHUM, grad u Vestfalskoj, zapadna Njemačka (315.000 stan.). Leži gotovo na polovici puta između Essena i Dortmunda. B. je postao velik rudarsko - veleobrtni grad, jer se južnije od njega prostire ugljenom bogati ruhrski kraj, a na sjeveru mineralima bogata zona. Pored velikih rudarsko - veleobrtnih poduzeća središte je brojnih upravnih i stručnih ustanova, žive trgovine i bankarstva. U B. je raskršće važne pruge Berlin—Dortmund — Köln s više sporednih putova. B. se ubraja među najugodnije njemačke veleobrtne gradove, jer je bogat zelenilom te vrlo lijepo i pravilno građen, s plohama zgrada omeđenim drvećem i cvijećem. J. R-ć.

BOCK, 1. Fedor von, ✳ Küstrin 3. XII. 1880, njemački vojskovođa, generalfeldmaršal. Stupa u vojsku 1898, uz prekide je 1912—19 u glavnom stožeru. Za svjetskoga rata 1917 odlikovan je za zasluge na bojnom polju redom Pour le mérite. G. 1938 zapovijeda vojskama, koje su zaposjele Istočnu Marku, postaje general-pukovnik i organizira austrijsku vojsku u sastavu njemačke. U vojni protiv Poljske (1939) zapovijeda sjevernom skupinom vojska te dobiva red Željeznoga križa. U vojni protiv Francuske (1940) s istom skupinom vojska na desnom krilu pobjeđuje u Nizozemskoj, Belgiji, Flandriji te u Francuskoj na Sommi i Seini. Nakon toga bude imenovan general-feldmaršalom. U vojni protiv Sovjetske unije (od 22. VI. 1941) zapovijeda skupini vojska na srednjem dijelu fronte i prodire iza pobjede na granici (Białystok, Minsk) prema Smolensku. U ruke njegovih vojska pada veliko mnoštvo zarobljenika i ratnog materijala. Za daljega napredovanja (u listopadu 1941) B. probija središnju sovjetsku frontu, kojom je zapovijedao maršal Timošenko, i opkoljivanjem sovjetskih sila kod Brjanska i Vjazme, izvršenim najprije od tankovnih skupina generala Guderiana, uništava 8 sovjetskih vojska, koje su se sastojale od 80 divizija. U toj bitki zarobljeno je nekoliko stotina hiljada sovjetskih vojnika i zaplijenjeno ili uništeno mnoštvo ratnog materijala. Nakon te bitke B. nastupa prema Moskvi. Sl. P-ć.

2. Ivan Petar, ✳ Esch sur Alzette (Luxemburg) 9. III. 1865, isusovac, profesor, pisac. U red je stupio 1. IX. 1884, zaređen 25. VII. 1898. Djelovao je kao profesor u Travniku u nadbiskupskoj gimnaziji. Od 1902 (osim 1910) do 1937 kao prof. teologije u Sarajevu, zatim u Zagrebu dušobrižnik. U Vrhbosni i Životu i u njemačkim revijama napisao je mnogo teoloških rasprava i u različitim listovima mnogo znanstvenih i religiozno poučnih članaka. Objelodanio je knjigu *Die Brotbitte des Vaterunsers* (Parderborn 1911), koja je prevedena na francuski (*Notre Pain quotidien*, Pariz 1912). J. P.

BÖCKH, 1. August, ✳ Karlsruhe 24. XI. 1785, † Berlin 3. VIII. 1867, klasični filolog i



ARNOLD BÖCKLIN, Otok mrtvih (*Treća slika*)
Berlin, Privatni posjed

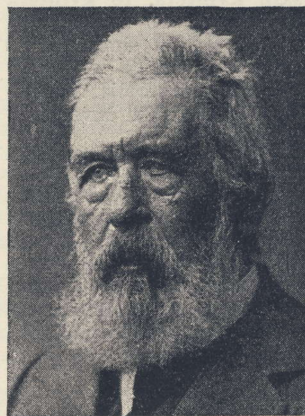
začetnik grčke naučne epigrafike, poznavalac klasične starine rijetke erudicije, sveučilišni profesor u Heidelbergu i Berlinu. Pod filologijom je razumijevao izučavanje sveukupne klasične starine, protiveći se posve formalističkim metodama leipziške filološke Hermannove škole. B-ova veća djela vrijede još uvijek kao polazna točka svakog daljeg izučavanja.

BIBL.: *Corpus inscriptionum graecarum*, 1828 i d., nastavili Curtius, Kirchhoff i dr.; *Staatshaushaltung der Athener*, 3. izd. 1886; *Urkunden über das Seewesen: Encyklopädie und Methodologie der philologischen Wissenschaft*, 2. izd. 1886 i kritičko izdanje Pindara. G. Š.

2. **Richard**, ✱ Berlin 28. III. 1824, † Berlin 5. XII. 1907, njemački statističar. Od 1852—1855 namješten u pruskom statističkom uredu. Njegovo djelo *Allgemeine Uebersicht der Veröffentlichungen aus der administrativen Statistik der verschiedenen Staaten* (Berlin 1856) još je i danas vrlo poučno za upravnu statistiku. Ponovno pozvan (1861) u pruski statistički ured razvija (do 1875) silnu djelatnost *(Die statistische Bedeutung der Volkssprache als Kennzeichen der Nationalität*, Berlin 1866). U daljim godinama (do 1906) objelodanjuje mnoge narodno-statističke i političke studije, u kojima se ističe kao dobar poznavalac narodnosnih prilika. G. 1875 izdao je znamenito djelo *Sterblichkeitstafel für den preussischen Staat*. Njegova metoda, koja je prihvaćena u svim modernim statističkim uredima, ne uzima se samo za sračunavanje o pomoru, nego se može upotrijebiti za sve pojave ljudskoga života, koje uopće možemo brojiti i mjeriti. Iste godine preuzeo je upravu berlinskoga gradskog statističkog ureda. Kao akademski nastavnik djelovao je od 1862 do smrti.

LIT.: L. Bernhard, *Böckh Richard*, Handw. d. Staatsw. II. R. S-r.

BÖCKLIN, Arnold, ✱ Basel 16. X. 1827, † S. Domenico di Fiesole 16. I. 1901, njemački slikar. Već u baselskoj gimnaziji upoznao je najznatnija djela pjesništva i umjetnosti klasične antike. Imao je uz to prilike, da proučava crteže Hansa Holbeina, koji se čuvaju u Baselu. Protiv očeve volje, a po zagovoru majke i Wilhelma Wackernagela, svoga profesora, mogao je B. 1845 poći u umjetničku akademiju u Düsseldorfu, gdje je, osjećajući naročitu sklonost za krajolik, ušao u školu Johanna Wilhelma Schirmera, slikara povijesnih i herojskih krajolika. U Düsseldorfu je ostao dvije godine crtajući i slikajući ponajviše krajolike. U proljeće 1847 polazi sa svojim drugom slikarom Rudolfom Kollerom u Bruxelles i Antwerpen, da se usavrši u figuralnom slikarstvu. Tu su ga se duboko dojmili veliki nizozemski i flamanski slikari 17. st. U jesen 1847 boravi B. neko vrijeme u Ženevi kod slikara alpskih krajolika A. Calame-a, a u siječnju 1848 polazi u Pariz, gdje je živio u velikoj oskudici, doživljujući tu sve nedaće revolucionarnih dana te godine. Od jeseni 1848 do veljače 1850 boravi u Baselu, slikajući gorske krajolike, a u proljeće 1850 polazi u Rim. Rimski je boravak bio presudan za dalji razvoj majstorov. U Rimu su znatno na nj utjecali rimski krajolici Gasparda Dugheta i slike njemačkog slikara Franza Drebera. Krajolici, koje je naslikao u to vrijeme, nadmašuju znatno svekoliko dotadašnje njemačko slikarstvo krajolika. Među njima su važniji: *Kentaur i nimfa* (Berlin, Nacionalna galerija), *Pan i pastir* (München, Schackova galerija), *Rimski krajolik* (motiv s puta između Albana i Ariccije) i *Siringa bježi pred Panom* (Dresden). G. 1853 oženio se B. mladom rimskom pučankom Angelom Pascucci, koju je često portretirao, a koja mu je bila vjernom drugaricom u čestim teškim časovima. G. 1857 vraća se u Basel. G. 1858 izveo je freske u blagovaonici kuće konzula Wedekinda u Hannoveru. G. 1859 postizava u Münchenu prvi veliki uspjeh drugom redakcijom svoje slike *Pan u šašu* (München, Nova pinakoteka). U to se vrijeme B. upoznao s grofom A. Fr. Schackom, koji ga je obilno potpomagao i pozvao kao profesora u novo osnovanu umjetničku akademiju u Weimaru, gdje je (zajedno s Lenbachom i Begasom) djelovao do jeseni 1862. G. 1862 vraća se B. ponovo u Rim. Iste je godine bio u Napulju i Pompejima. Dojmovi toga drugog boravka majstorova u Italiji ogledaju se zorno u nujnom motivu njegove poznate slike *Zaselak na morskom žalu*, koju je 1864/65 naslikao u nekoliko neznatno izmijenjenih varijanata. G. 1866 vraća se B. u Basel, gdje izvodi freske u tamošnjem muzeju i u Sarrasinovoj vrtnoj kući. Za toga boravka u Baselu nastale su slike *Pietà* (Basel) i *Proljeće ljubavi* (München, Schackova galerija). Od 1871 živi u Münchenu. Četiri godine, što ih je tu proboravio, bile su najplodnije, a možda i najsretnije u njegovu životu. Majstorska su djela toga razdoblja: *Borba kentaura* (Basel), *Pietà* (Berlin, Nacionalna galerija), *Nasrtaj gusara* (Breslau), *Morska idila* (München, Schackova galerija) i poznati *Autoportret sa smrću koja gudi* (Berlin, Nacionalna galerija). U svima njima razabira se značajan razvoj kolorizma, oblika i inspiracije. B. napušta svoju prijašnju impresionističku tehniku. Kolorizam njegovih slika, koji je dotada



(*Foto Scherl*)
ARNOLD BÖCKLIN

bio nježan i prozračan, biva sve krepči. Ljudski i poluljudski likovi zapremaju sve veći prostor na slikovnoj plohi. Dok je dotada slikao uljenim bojama, služi se otada ponajviše temperom. Od jeseni 1878 do travnja 1885 djeluje B. u Firenci. Tu nastaje niz majstorskih slika, jednostavnijih, ali veličajnijih, nego što su bile predašnje, kao: *Triton i Nerejida, Gaj blaženih*, pet primjeraka *Otoka mrtvih, Ruševine kraj mora, Odisej i Kalipsa* i *Igra valova*. Od 1885 do 1892 živi B. u Hottingenu kraj Züricha. U to se vrijeme tijesno sprijateljio s Gottfriedom Kellerom. Glavna su djela toga razdoblja: *Igra najada, Morska idila, Vita somnium breve* i *Venus Genetrix*. Od g. 1892 pobolijeva B. udaren od kapi. Oporavivši se boravi na talijanskoj Rivijeri, gdje je izveo niz slika s već prije obrađenim motivima. G. 1895 nastanio se u svojoj vili u S. Domenico di Fiesole. Pri posljednjim slikama pomogao mu je njegov sin Carlo.

O značenju i vrijednosti B-ove umjetnosti mnogo se raspravljalo. Bilo je žestokih napadaja i prekomjerna hvaljenja. B. bio je u prvom redu slikar krajolika. Još je 1895 J. Meier-Graefe tvrdio, da su slikari krajolika škole fontainebleauske, poređeni s Böcklinom, jednostavni specijalisti. Nema sumnje, da je B. u svoje krajolike znao više stavljati ljudske i napola ljudske likove (koji nisu uvijek najsretnije crtani i modelirani) uzete bilo iz klasične antikne mitologije, bilo iz svijeta sredovječnih njemačkih priča, bilo stvorene vlastitom maštom. Na tom je polju B. vanredan pripovjedač. Svakako nije nekadašnje prekomjerno oduševljenje za majstorovu umjetnost bilo uvjetovano umjetničkim motivima, već više novelističkim i anegdotnim sadržajem njegovih slika, koje su gdjekad i odviše ilustrativne, ako ih poredimo sa slikama Feuerbacha i Maréesa. Uza sve to ima B. svoje određeno značenje u evropskom slikarstvu u drugoj polovini 19. st. R. Muther je s pravom primijetio, da bi bio pusti snobizam, kad bi se htjelo zanijekati obilje ljepote, koja ispunja životno djelo majstorovo.

LIT.: H. Wölfflin, *A. B. Festrede*, Basel 1897; A. Haendeke, *A. B.*, Hamburg 1890; H. A. Schmid, *A. B., eine Auswahl der hervorragendsten Werke des Künstlers in Photogravüren*, 1.—4., München 1892—1901; M. Lehrs, *A. B.*, München 1897; H. v. Tschudi, *Die Werke Böcklins in der Nationalgalerie*, München 1901; G. Floeske, *Zehn Jahre mit Böcklin*, München 1901; Fr. v. Ostini, *B.*, Bielefeld-Leipzig 1904; A. Thode, *A. B.*, Heidelberg 1905; J. Meier-Graefe, *Der Fall B.*, Stuttgart 1905; H. A. Schmid u Thieme-Beckerovu *ALBK*, IV., Leipzig 1910; F. Runkel-C. Böcklin, *Neben meiner Kunst, Flugstudien, Briefe und Persönliches von und über A. B.*, Berlin 1910: G. Floerke, *A. B. und seine Kunst*, München 1921. A. Sch.



STJEPAN BOCSKAY

BOCSKAY, Stjepan, ✳ 1557, † 29. XII. 1606, erdeljski knez. Centralizam i protureformacija cara Rudolfa II., a prije svega njegova odredba iz god. 1604, prema kojoj madžarski sabor nije smio raspravljati o vjerskim pitanjima, izazvaše veliko nezadovoljstvo i pobunu, kojoj B. stupi na čelo. Erdeljski ga nezadovoljnici izaberu za kneza, doskora se pridruže i gornjomadžarski, a sultan, videći u njemu careva protivnika, pošalje mu krunu (1605). Pod utiskom te tursko-madžarske opasnosti privoli Rudolf II. na pregovore s B-jem, koje povede i završi carev brat nadvojvoda Matija, sklopivši 23. VI. 1606 mir u Beču. Car daje u tom miru madžarskim magnatima, plemićima, slobodnim gradovima i kraljevskim trgovištima osim izvjesnih političkih prava još i slobodu vjere, a B-u predade Erdelj i pogranične sjeverne županije s kneževskim naslovom, ali pod svojom vrhovnom vlašću. F. H.

BOČAC (u srednjem vijeku Bossatium), selo u dolini Vrbasa, 30 km sjeverno od Jajca s ostatkom staroga grada na okuki nad Vrbasom. U njemu je veleobrt drva; ima preko 250 stan. Koncem 15. i početkom 16. st. spominje se kao predstraža Jajca i jedan od važnijih gradova jajačke banovine. Već u to doba B. bijaše varoš sa svojim


OSTATCI GRADA BOČCA

sucem ispod grada, a bio je pod zaštitom kraljevske vlasti. G. 1494 spominju se kao kastelani Bočca Dionizije Dabišević i Juraj Popović. G. 1516 zauzimlju grad Turci, odakle povremeno napadaju Jajce i okolinu. V. Ž.

BOČAĆ bio je dio Buške župe, koji je zapremao zemljište oko donjega dijela potoka Bakovca, na području današnjega Gornjega Kosinja i Kruščice. Zapisan je razmjerno vrlo rano. Još kralj Petar Krešimir podjeljuje rapskom biskupu »iuppam Licche, iuppam Bucani et Bochachi« 1071, a 1111 kralj Koloman potvrđuje tu povelju i navodi Bočać u riječima »iuppam Buçani et Boçachi«. U kasnijim hrvatski pisanim spomenicima bilježe ga u množini i u jednini u obliku Bočaći i Bočać. Danas u narodu u kosinjskom kraju postoji oblik Bočađ i Bočaj, ovaj drugi prema čakavskom izgovoru, po kojem od stare grupe *dj* nastaje glas *j*. U tom današnjem obliku s vremenom je *ć* prešlo na kraju riječi u *đ*, što se događa i inače u nas u jeziku.

Bočać je zauzimao od prilike jednu petinu stare Buške župe. Do dolaska Turaka navode u njegovu području mjesta: Kosinj, Srakvinu, Hotilju Vas, Buke, Botuke, Malu Vas i Psiviće. Od njih prva dva postoje i danas, a selu Bucima pokazuje položaj ona uzina potoka Like, u kojoj nastaje buk. To je od prilike zemljište današnjega južnog dijela sela Poljanke i sjevernoga kraja Kruščice. Jedan dio buka pripadao je Psivićima, koji su prema tome ležali na ostalom dijelu današnje Kruščice. Zapravo su postojali Veliki i Mali Psivići, te su se ovi drugi nalazili na području današnjega Crnoga Vrila. Tu u blizini bila je i Hotilja Vas, u kojoj su na potoku Liki stajali mlinovi. Botuci i Mala Vas ležali su podalje od Like prema Bakovcu. Posjednici u Bočaću bili su kao i inače u Buškoj župi članovi plemena Stupića i Frankopani. Od Stupića zapisani su na tom zemljištu Lackovići, Gašparinići i Markovići. Lackovići su držali i jedan dio samoga Kosinja, po čemu su zvani i Kosinjski. Oni su sagradili na brdu povrh toga mjesta tvrd grad, koji nosi ime Bočaj ili Bočađ. Kosinjske su birali u rotne suce stola buškoga, a jedan je Kosinjski bio i knez buški. Najveći su posjednici u Bočaću bili, dakako, Frankopani, koji su imali zemlje u svim dijelovima toga područja. Anž Frankopan kupio je potkraj 15. st. od Kosinjskih i grad Bočaj, koji je načinio središtem svoga velikoga bočaćkoga posjeda. Na području bočaćkom postojale su dvije crkve, jedna u selu Kosinju, a druga u Psivićima. Kosinjskoj crkvi vide se ruševine u blizini grada Bočaja. Posvećena je bila sv. Ani. Njezin položaj pokazuje, da je i doturski Kosinj bio izgrađen u jednom dijelu sjevernije nego danas. U Psivićima je crkva imala posvetu Bl. Djevici Mariji. Bila je sazidana kraj neke stare utvrde na podesnu položaju. U njoj je Juraj Kosinjski podigao jedan od oltara, a Anž Frankopan poklonio je dohodak te crkve samostanu u Zažićnu.

Na bočaćkom području nije do dolaska Turaka nijedno naselje steklo trgovačko-obrtničko značenje. Najjaču socijalnu važnost na tom zemljištu imao je Kosinj, ali i njega još 1499 zovu selom. Kada je Anž Frankopan kupio od Kosinjskih grad Bočaj, dopustio je, da stanovnici sela Kosinja grade kuće pod tim gradom. Time je stvorio priliku, da se razvije bočaćko podgrađe, koje bi bilo s vremenom steklo trgovačko-obrtnički značaj. Turska provala zaustavila je taj razvitak. Od brodova na desnu stranu Like osobitu je važnost imao onaj u Velikim Psivićima, kojim se dolazilo u selo Banj-Dvor, a odonud na Perušić. Brod je ležao u blizini stare utvrde i crkve sv. Marije, gdje

je zbog zgodna položaja prijelaz bio od starine, te su banski dvori na desnoj strani Like bili dobro povezani s Bočaćem i s tim dijelom Bužana. Starina toga broda objašnjava i spomenutu utvrdu u Psivićima, koja je sagrađena u drevno doba, svakako radi toga, da štiti taj važni prijelaz preko Like i put u banske dvore na toj strani. Hrvatski pisani spomenici, koji opisuju Psiviće, zovu tu utvrdu »gračšćina«, riječju, koja je u ono vrijeme značila, što danas kazuju izrazi »gradina« i »gradac«. Gračšćini su pripadali još pod konac 15. st. veliki dijelovi gorske šume, paše i sječe, te se otuda vidi, da je ta utvrda potjecala iz razdoblja od 9.—12. st., kada je bila jedna od plemenskih utvrda u tom kraju, pa je imala i vezu sa spomenutim banskim dvorima u Banj-Dvoru na desnoj strani Like. Svakako je psivićka gračšćina nastala na starijoj gradini iz prethrvatskoga vremena. Na to upućuje i samo ime Psivići, jer osnova kod te riječi nije hrvatska, a to isto pokazuje i ime sela Botuci. Možda je iz toga prethrvatskoga vremena i sama riječ Bočać, koju je teško objasniti iz hrvatske toponomastike. U prodiranju Turaka od 1522—1527 raselio se Bočać kao i sav kraj oko njega. Turci nisu Bočać ni naseljivali, jer mu je područje ležalo suviše blizu granice, nego su njihovi Vlasi pasli svoja stada po tom zemljištu, koliko su imali prilike. Poslije odlaska Turaka krajiške su vlasti u taj zapušteni kraj dovele nove doseljenike, koji su došli u tri struje. Dvije od njih bile su hrvatske, a treću su činili Vlasi s turskoga područja. Jedna je hrvatska struja dovela naseljenike od Ogulina i Gornjega Pokuplja, a druga iz bunjevačkoga naselja od Liča i Podgorja. Hrvati iz obje struje vrlo su se dobro razvijali, dok je vlaška već u svojoj osnovi bila slaba, naselivši samo sa nekoliko porodica sjeverni dio nekadašnjega Bočaća, gdje je nastalo selo Zamost. Ogulinci i Pokupci osnovali su mjesta: Kosinj Gornji, Bakovac, Ribnik, Podjelar, Poljanku, Ruju i Sušanj, a Bunjevci Kruščicu. Prvi su donijeli sa sobom čakavski govor, koji je s vremenom pod utjecajem susjednih Bunjevaca i Vlaha izgubio mnogo od svojih značajaka.

LIT.: Đ. Šurmin, *Hrvatski spomenici*, sv. I., Mon. hist. juridica Slav. merid., vol. VI., Zagreb 1898; L. Thallóczy i S. Barabas, *Codex diplomaticus comitum de Frangepanibus*, sv. II., Mon. Hungariae historica, 38., Budimpešta 1913. S. P-ć.

BOČATA VODA → **Brakična voda.**

BOČNA PRUGA u zoologiji je poseban niz mehaničkih, tlačnih osjetila kod riba, koja se obično protežu od glave do repne peraje po bokovima tijela u posebnim kanalima punim sluzi. Kako su ljuske iznad njih probušene rupicama, vidi se njihov položaj kao pruga već izvana na ribi (→ Ribe). Osjetilima bočne pruge zamjećuje riba tlak od strujanja vode i kad se približava obali ili kamenu, pa se snalazi i u mutnoj vodi i noću. Slični kanali razgranjeni su i na glavi riba, a imaju ih i ličinke vodozemaca kao i vodozemci (v.), koji se zadržavaju u vodi. N. F-k.

BOČNICA (tal. murata, njem. Schiffswand) je ograda brodske palube s obje strane broda, koja služi za zaštitu palube od valova i za sigurnost osoba, kada se brod kod nevremena valja. F. S-ć.

BODALJ, šuplja nazupčena iglica ili sulica (lanceta) pčelinjeg žalca, koji se kod pčeline obrane ili napadaja zabode u tuđe tijelo. Kraj svakog zupca na bodlju nalazi se vrlo malena rupica, kroz koju ulazi otrov u ranu prigodom uboda. Otrov dolazi na ranu također izvana, kroz tok, u kojem je b. smješten. Iza uboda svaka pčela ubrzo ugine, jer se cijeli aparat žalca otkine od pčelinjeg tijela zajedno sa živčevljem i otrovnim mjehurićem. P. W-n.

BODDEN su plosnati zatoni na izrezuckanoj obali Pretpomorja i Mecklenburga. Oni daleko prodiru u kopno, imaju ponajviše vrlo nepravilne obalne crte, uz koje su pličine i badovi. Ti su zatoni nastali slazenjem kopna pod more, koje je poredno ulazilo u one udubine.

LIT.: F. Machatschek, *Geomorphologie*, Berlin 1934. A. G.

BODE, 1. Rudolf, ✻ Kiel 1881, učenik Dalcroze-ove škole, Utemeljio je posebni gimnastički sistem, koji se osniva na ritmu. Glavni je princip njegova sistema, da svaka vježba djeluje na čitavo tijelo, dakle t. zv. totalni sistem. Njegov je sistem u Njemačkoj jako raširen. F. B.

2. Wilhelm, von, ✻ Kalvörde (Braunschweig) 10. XII. 1845, † Berlin 1. III. 1929, njemački muzeolog i povjesničar umjetnosti. Učio je najprije pravo na sveučilištima u Göttingenu i Berlinu i postao 1867 referendarom u Braunschweigu. Poslije je učio povijest umjetnosti i arheologiju u Berlinu i Beču, gdje su mu bili učitelji Hotho, Eggers, Sickel i Conze. G. 1872 postaje asistent berlinske galerije, 1890 njen ravnatelj, a 1906 generalni ravnatelj berlinskih muzeja, koju je službu vršio do 1920. U svrhu studija i nabavljanja umjetnina proputovao je u mnogo navrata čitavu Evropu i Ameriku. Velike je zasluge stekao za suvremeno preuređenje berlinskih galerija i muzeja, a naročito za osnutak Kaiser-Friedrich-Museuma u Berlinu i njegovih odjeljenja za starokršćansku, bizantsku, islamsku i istočnoazijsku umjetnost. Po njegovim su stručnim uputama uređeni i mnogi drugi muzeji u Njemačkoj, pa brojne privatne zbirke. Bio je često sretne ruke pri nabavljanju umjetničkih djela za povjerene mu zbirke. Kao povjesničar umjetnosti bio je jedan od najboljih poznavača nizozemskog slikarstva (naročito Rembrandta) i plastike talijanske renesanse. Svoj život, često ogorčavan i sa strane svojih pretpostavljenih i s one stručnih drugova, opisao je u djelu *Mein Leben* (Berlin 1930), a svoju djelatnost kao ravnatelj muzejâ u spisu *Fünfzig Jahre Museumsarbeit* (Bielefeld-Leipzig 1922). Dr. I. Beeth izdao je o njegovoj sedamdesetgodišnjici prigodni spis *Verzeichnis der Schriften von Wilhelm von Bode* (Berlin-Leipzig 1915), u kojemu je pobrojao 515 njegovih djela, spisa i članaka.



WILHELM v. BODE

BIBL.: *Geschichte der deutschen Plastik* (Berlin 1885); *Beschreiben des Verzeichnis der Gemälde Rembrandts*, u zajednici s Hofstede de Groot-om (Pariz 1897—1905); *Denkmäler der Renaissance-Sculptur Toscanas in historischer Anordnung* (München 1892—1905); *Vorderasiatische Knüpfteppiche aus älterer Zeit* (Leipzig 1902); *Florentinische Bildhauer der Renaissance* (Berlin 1902); *Altpersische Knüpfteppiche* (Leipzig 1906); *Die italienischen Bronzestatuetten der Renaissance* (Berlin 1906—1912); *Rembrandt und seine Zeitgenossen* (Leipzig 1906); *Franz Hals, Sein Leben und seine Werke* (Berlin 1914); *Die Meister der holländischen und flämischen Malerschulen* (Leipzig 1917); *Elsheimer* (Berlin 1920); *Botticelli* (Berlin 1923); *Adriaen Brouwer* (Berlin 1924).

LIT.: W. von Seidlitz u Zeitschrift für bildende Kunst, IX., Leipzig 1897/98; M. Liebermann u Kunst und Künstler, Berlin 1906/7; A. Goldschmidt u Jahrbuch der Preussischen Kunstsammlungen, XXXVII., Berlin 1916; Th. Demmler u Repertorium für Kunstwissenschaft, XLVI., Leipzig 1925; B. Güterbock i C. v. Bezold u Zeitschrift für bildende Kunst, LIX., Leipzig 1925/26; W. Waetzold u Repertorium für Kunstwissenschaft, Leipzig 1929. A. Sch.

BODEL, Jean, † Arras 1210, francuski pjesnik i menestrel. Opjevao je borbe Karla Velikoga u Saksonskoj u djelu *La chanson des Saisnes.* U drami *Jeu de saint Nicolas* izmjenjuju se vjerski i svjetski motivi. U pjesmotvoru *Congé*, ispjevanom u četrdeset stanza, B., koji je ogubavio, pozdravlja iz bolnice prijatelje u Arrasu.

LIT.: E. Raymond, *Les Congés de J. Bodel*, Romania IX.; G. Paris, *La littérature françeise au moyen âge*, Pariz 1890. D. Št.

BODELE, prostrana ukleknina usred Sahare između drugih dviju, naime između Čadskoga jezera na *JZ* i ulleknine Borku na *SI*, oko 170 m nad morem, dakle 70 m niža od površine Čadskoga jezera, te ju je Nachtigal 1871 smatrao zavalom, u koju je koritom Bahr el Ghazal otjecala nabujala voda Čadskoga jezera. Kosturi jezerskih riba i školjke izginulih životinja odaju prošlost ulleknine. U njoj žive nomadska plemena pastira Tibbu ili Tub. Nema većeg naselja. Francusko-engleskim ugovorom od 1908 priznati su i Bodele i Borku Francuskoj, koja ih je zaposjela 1914 i pripojila autonomnoj koloniji Čad u Francuskoj Ekvatorskoj Africi. A. M. S.

BODENSKO JEZERO leži na sjevernom podnožju Alpa, a protječe ga rijeka Rajna. Duža os (63,5 km) jezera pruža se *SZ—JI*, a kraća (14 km) *JZ—SI.* Obale na *JI*, *SI* i *SZ* pripadaju Njemačkoj, a jugozapadna obala Švicarskoj. Jezero je dobilo ime po negdašnjem carskom dvorcu Bodmann na obali Iberlinškog zaliva. Razina vode (srednja 395 m) koleba 2 m radi velikih promjena u vodostaju Rajne. Zbog topljenja alpinskih ledenjaka donosi Rajna ljeti velike količine vode i izdiže razinu jezera. Za vrijeme hladnih zimskih mjeseci donosi Rajna malo vode, i razina je tada najniža. Prema sjeverozapadu jezero je produženo u obliku dugačkog i uzanog zaliva (Überlinger See), u kome je lijepi otočić Mainau, a gotovo je sasvim izdvojeno Donje jezero (Untersee) sa dva ogranka (Gnaden- i Zellersee). U Donjem je jezeru otok Reichenau.

Duboka kotlina jezera (najveća dubina 252 m, prema srednjoj razini) velika je depresija, koju je poslije otapanja ostavio diluvijalni rajnski ledenjak. Manje pristaša ima mišljenje, prema kome je depresija B. j. posljedica mladih



BODENSKO JEZERO

tektonskih pokreta. Tomu bi mišljenju geomorfološki išla u prilog osobito sjeveroistočna strma i jednostavna strana jezera. Rajna, zatim Argen, Schussen i drugi manji pritoci donose pri visokom ljetnom i proljetnom vodostaju mnogo pijeska i mulja, proširuju delte i zasipavaju jezero.

Prostrano »Švapsko more« mnogo utječe na klimu okoline. Na otočiću Mainau rastu čempresi, a padine okolnih bregova zasađeno su pitomim voćnjacima i vinogradima, koji daju poznato »jezersko vino«. Brojni gradići na obali uživaju blagu klimu i imaju vrlo slikovit izgled. Na vrletnoj alpinskoj pozadini odskače pitomi i slikoviti bodenski krajolik, koji spada među prve naseljene dijelove Evrope. Na B. j. dosta je razvijen i ribolov (pastrva i dr.). Posebni naučni zavodi proučavaju odlike jezerske vode i život u njoj.

Na B. j. je živ parobrodarski promet, kome osobito nagle i snažne oluje proljetnoga fena (Föhn) čine poteškoće, a jezeru opravdavaju nadimak mora. Od kružne obalske željeznice vodi u različnim pravcima više pruga, tako da kraj oko B. j. predstavlja važan prometni čvor. Posebni brodovi (Eisenbahntrajekte) prevoze izravne vlakove iz Romanshorna na švicarskoj obali u njemačke luke Friedrichshafen i Wasserburg i obratno. Sve ove odlike učinile su predjel oko B. j. zgodnim za odmor i zabavu te privlače velik broj posjetilaca.

LIT.: A. Penk, *Der Bodensee*, Beč 1902; Smidle, *Die diluviale Geologie der Bodenseegegend*, Braunschweig 1914. J. R-ć.

BODENSTEDT, Friedrich, v., ✳ Peine 22. IV. 1819, † Wiesbaden 18. IV. 1892, član Münchenskog pjesničkog kola, proputovao Armeniju, Kavkaz i Malu Aziju. Kao što je Goethe u zbirci »Westöstlicher Divan« slavio Istok, a drugi pisci, u prvom redu romantici, opisivali Indiju i prevodili iz istočnih jezika, tako se i B. zagrijavao za Orijent, zaodjenuvši vlastite misli u istočnjačko ruho. Imao je doduše silan uspjeh, ali su mu pjesme banalne kao i misli u njima izrečene. Zbirka *Lieder des Mirza Schaffy* (1851) nisu prijevodi, kako nas pjesnik hoće da uvjeri, nego po uzoru anakreontika svježe i slikovite pjesme, u kojima se propovijeda vedro i bezbrižno uživanje života. Inače je B. spretan prevodilac strane lirike: perzijske u zbirci *Der Sänger von Schiras, Lieder und Sprüche des Omar Chajam*, t. j. pjesme i mudre rečenice Omara Hajama, koji je u prošlome vijeku bio osobito cijenjen u Engleskoj. B. je prevodio i Shakespeareove drame i sonete, a pisao je i pripovijesti i romane. Osim toga bio je žurnalist i potkraj 60-tih godina intendant kazališta u Meiningenu. G. Š.

BODENSTEIN, Andreas → **Karlstadt.**

BODEŽ je udarno oružje, koje se sastoji od drška i šiljate, na obadvije strane nabrušene oštrice, koja se ne može preklapati. U staro kameno doba izrađivali su b-e od kosti, u mlađe kameno doba od kremena, a u brončano doba od bakra i mjedi. U asirsko, kretsko-mikensko, babilonsko i staroegipatsko doba izrađivali su b-e već na umjetnički način. U željezno doba prave se b-i od svih vrsta željeza, a osobito od čelika. Od 13. st. bodež je važan dio viteškog oružja, a u 15. st. služe se njime svi građani. Oblik postaje raznovrstan. U novije doba bodež iščezava, jer ga zamjenjuje vatreno oružje. Održao se uglavnom kao ukrasno oružje, na pr. kod ratne mornarice i kao sastavni dio odore nekih činovnika. Korice i držak prave se od različita materijala i imadu različitu boju. Primitivci nižih kulturnih i civilizacijskih krugova upotrebljavaju još i danas bodež svakojakih oblika od kamena, životinjskih rogova, kostiju i t. d. Sl. P-ć.

BODIN, kralj zetski, sin kralja Mihajla. Kada je 1073 izbio ustanak u Makedoniji, otac ga je poslao u pomoć pobunjenicima s vojskom, i oni su ga u Prizrenu proglasili za cara. Poslije izvjesnih uspjeha Grci ga poraziše i zarobiše na Kosovu kod Pauna. Držan je neko vrijeme u Carigradu, zatim u Antiohiji, odakle se spasio pomoću Mlečana. Kao kralj (1081—1101) iskoristio je borbu Bizanta s Normanima i proširio svoju vlast nad Bosnom i Raškom, ma da nije uvijek sretno prolazio (jednom ga štoviše Grci poraziše i opet zarobiše). Kroz njegovu državu prošli su križari za prvog križarskog rata pod Rajmundom, grofom tuluskim (1096—1097), koga je Bodin dočekao u Skadru. Poslije toga gubi mu se trag. Bodin je bio posljednji znatniji vladalac stare Zete. Poslije njega ona naglo opada, dok je Stevan Nemanja nije pridružio Raškoj.

LIT.: F. Rački, *Borba južnih Slovena za državnu neodvisnost u 11. vieku*, Rad 24—32, preštampala S. K. A. 1931; A. Petrović, *Knjaz Konstantin Bodin*, Zbornik Lamanskog, 1883. M. J. D.

B. se, prema t. zv. Ljetopisu popa Dukljanina, sukobio i s Dubrovnikom. Goneći neke svoje rođake, koji su u njemu našli utočište, opsjeo je grad i tobože ga zauzeo. Prema mjesnoj predaji sagradio je tom prilikom utvrdu, koja se dizala na mjestu, gdje danas stoji crkvica sv. Nikole na Prijekom. Dubrovčani su je nazvali Burgus ili Bodinov grad, a kasnije je obuhvatili gradskim bedemom. J. Š-k.

BODIN, 1. Charles, ✳ Rennes 12. III. 1867, † Rennes 8. VIII. 1939. Nakon svršenih nauka postaje najprije docent, pa redovni profesor na pravnom fakultetu u Rennesu na katedri političke ekonomije. Prvi je njegov važniji rad *Essai d'une conception et d'un ordonancement scientifique de l'économie*, koji izlazi u *Revue d'Economie politique* 1920. Glavno mu je djelo *Principes de science économique. Cours élémentaire d'économie simple* (Pariz 1926), kojim napušta tradicionalni način izlaganja političke ekonomije. Njegova knjiga *Économie dirigée, économie scientifique* (Pariz 1932) sadrži oštru kritiku dirigirane privrede. 1934 izlazi mu *Le problème du corporatisme en France*. B. je jedan od osnivača pokrajinskog lista Ouest-Eclair. B. ide u red najistaknutijih ličnosti kršćanskoga socijalnog pokreta u Francuskoj. Bio je i članom glavne komisije »Semaines sociales de France«. B. L.

2. Jean, ✳ Angers 1529 ili 1530, † Laon 1596, francuski državoslovac. Najprije predaje pravo u Toulouse-u, a zatim je (1561) odvjetnik u Parizu, gdje se uglavnom bavi pisanjem svojih brojnih djela, kojima naskoro stječe velik ugled, pače i naklonost vladara. G. 1567 stupa u državnu službu, 1571 u službu kraljeva brata vojvode od Alençona, a iza smrti ovoga (1576) postaje državnim zastupnikom u Laonu. G. 1576 osobito se ističe kao zastupnik trećeg staleža pokrajine Vermandois na zasjedanju staleža (États généraux) u Bloisu, napose zagovara vjersku snošljivost, ali baš zbog svoga posredovnog stajališta u ona nemirna vremena nema uspjeha u politici, gubi naklonost kraljevu, te se povlači u Laon. Ondje nastavlja svoj književni rad do konca svoga vijeka i umire od kuge.

BIBL.: Među ostalim napisao je B.: *Methodus ad facilem historiarum cognitionem* (1566); *La response au paradoxe de M. de Malestroict touchant le faict des monnaies et l'enchérissement de toutes choses* (1568); *Six livres de la République* (1576, latinski *De republica*, 1586, izdano u mnogo izdanja i prevedeno na sve znatnije jezike); *Recueil de tout ce qui s'est negotié en la compagnie du Tiers Estat de France en l'assemblée générale . . . de Blois* (1577); *Juris universi distributio* (1578); *La démonomanie des sorciers* (1596), *Heptaplomeres* (ostalo u rukopisu, izdano djelomično 1841, potpuno 1857).

LIT.: Baudrillart, *Jean B. et son temps*, Pariz 1853; Chauviré, *Jean B., auteur de République*, Paris 1916; Moreau-Reibel, *Jean B. et le droit public comparé dans ses rapports avec la philosophie de l'histoire*, Pariz 1933; Gardot, *Jean B. Sa place parmi les fondateurs du droit international*, Recueil des cours Akademije za međ. pravo u Haagu, sv. 50., 1934; Fickel, *Der Staat bei B.*, Leipzig 1934. J. N.

Svojim mnogim djelima, a napose »republikom«, koja je vršila silan utjecaj na pisce kasnijih stoljeća, B. je stekao osobit značaj u državoslovnim znanostima uopće, a navlastito se smatra jednim od osnivača nauke o državi, dok je djelom *Methodus* dao prvi pokušaj filozofije povijesti. U »republici« B. daje pravnu konstrukciju države, kako se bila do njegova doba razvila, pošto je vladarima uspjelo skršiti staleže i usredotočiti u svojoj ruci svu vlast. Glavna je značajka te države *suverenost* (v.), koja po Bodinu ulazi

u znanost državnoga prava te je — dašto mijenjajući značenje u različnim razdobljima i kod različnih pisaca — ostala jedan od temeljnih pojmova državnog i međunarodnog prava. Ona je neotuđiva i nedjeljiva. Po tome je B. teoretičar apsolutne monarhije, koja je tada zavladala za nekoliko stoljeća. Zbog toga svog gledanja, blizog stvarnosti, i zbog učenosti uživa B. kasnije toliki ugled. Ipak je i suvereni vladar vezan Božjim zakonima i propisima prirodnog prava. Zanimljivo je Bodinovo naučanje o utjecaju podneblja na ustavno uređenje država: hladni sjever naginje demokraciji, topli jug despociji, a za krajeve umjerena podneblja odgovara monarhija. J. A.

Bodin je obradio i mnoga pitanja narodnoga gospodarstva. Problem skupoće naročito je zanimao ondašnju Evropu, jer su se cijene u prvoj polovici 16. st. gotovo popeterostručile. B. dokazuje, da su poskupici uzroci velik priliv zlata i srebra u Evropu iz novootkrivene Amerike, stvaranje monopola u privredi putem sporazuma među trgovcima i zanatlijama, loše žetve i preveliki izvoz žitarica te raskoš bogataša i često prekivanje novca. Obilju zlata i srebra ne treba se protiviti, ali monopole i raskoš treba suzbijati intervencijom državne vlasti i ostvarenjem načela slobodne trgovine. Ipak preporučuje izvozne carine za one francuske proizvode, koje inozemstvo nužno treba, zabranu izvoza za sve sirovine, potrebne za preradu u zemlji, visoke zaštitne carine za uvoz stranih veleobrtnih proizvoda te umjerene carine za uvoz stranih veleobrtnih proizvoda i za uvoz stranih sirovina za preradu u zemlji. Po ovim je nazorima B. merkantilist kao i po tom, što se zalaže za množenje pučanstva, dok se nazorima o utjecaju klime i prirodnih zakona na razvoj narodnoga gospodarstva i zahtjevom slobodne trgovine donekle približuje nazorima fiziokrata i gospodarskih liberalista. B. je jedan od prvih iznio t. zv. kvantitetni zakon o novcu.

Šesta knjiga »republike« posvećena je financijama, a sadržava već potpuno sređeni sustav državnih prihoda (domene, ratni plijen, darovi, porezi i danci saveznika, uvozne i izvozne carine i porezi). B. zastupa misao, da se porezi mogu uvoditi samo kao izvanredni prihod države u izvanrednim prilikama. Zagovara opću poreznu obvezu, zbog čega daje prednost realnim porezima, koji otešćavaju oslobođenje povlaštenih slojeva pučanstva. Z. H.

BODINI (*Βωδινοί*). Ptolemej, III., 5, 10, kaže, da to pleme stanuje u zemlji Sarmata na Dnjepru. Neki drže, da su Bodini istovjetni s Herodotovim Budinima (v.). To međutim nije vjerojatno (teško je protumačiti promjenu glasa *o* u *u*). Stoga će biti bliže istini naslućivanje Tomaschekovo, da se tu radi o slavenskim plemenima. On drži, da se u tom imenu nalazi korijen riječi *voda*. To bi dakle bilo slavensko pleme, koje je bilo nastanjeno kraj vode.

LIT.: C. Tomaschek, PWR III., 591. Z. D.

BODIO, Luigi, ✱ Milan 12. X. 1840, † Rim 2. XI. 1920, talijanski statističar. G. 1864 profesor narodnoga gospodarstva na Istituto tecnico u Livornu, 1868 redoviti profesor trgovačke geografije i statistike u Mlecima, 1872 generalni ravnatelj talijanskoga statističkog ureda u Rimu, osnivač Međunarodnoga statističkog instituta, od 1909 njegov predsjednik. Uređivao je bilten tog instituta. Od 1900 do 1904 generalni komesar za iseljivanje, od 1908 predsjednik Consiglio della statistica. Izdavao je i uređivao *Annuario statistico Italiano.*

BIBL.: *Sui documenti statistici del regno d'Italia*, Firenca 1867; *Della statistica nei suoi rapporti coll' economia politica e colle altre scienze affini*, Milan 1869; *Di alcuni indici misuratori del movimento economico in Italia*, Rim 1896 i dr.

LIT.: Földes, *Luigi Bodio, Allgemeines statistisches Archiv*, XVIII., Meitzel, *Bodio Luigi*, Handw. der Staatswiss., II. R. S-r.

BODJANSKIJ, Osip, ✱ 1808, † 1876, ukrajinski slavist, historičar, arheolog, etnograf, filolog i literarni historičar. G. 1837 izrađuje naučnu dicertaciju *O narodnoj pojeziji slavjanskih plemen* (Moskva 1837). Posjetio je u naučne svrhe među ostalim Češku, Šlesku, Ugarsku i Moravsku. Vrativši se natrag dobio je 1842 u Moskvi katedru i bio je profesor sveučilišta sve do 1863. Pristavši otvoreno uz ukrajinstvo već od mladih dana radio je u svakom pogledu, a napose na književnom polju sve do smrti samo za dobro domovine. Pod pseudonimom Boda-Varvinec štampao je po različnim ruskim časopisima ukrajinsku poeziju. Pod pseudonimom Zaporožčja Iska Materinki izdao je *Naski ukrajinski kazki* (Moskva 1835), a pod pseudonimom Mastak pisao je oglede iz ukrajinske književnosti. Osim etnografije bavio se i izdavanjem starih ukrajinskih ljetopisa. U *Čtenijah Moskovskaho Obščestva istoriji i drevnostej Rosijskih*, koju B. izdaje od 1846—1877 u 100 svezaka, štampao je bogat i vrijedan materijal iz ukrajinske historiografije (*Istorija Rusov, Ljitopisi Samovidcja, Simonovskaho, Zaruljskaho, Riheljmana, Dijariuš Hanenka* i t. d.). Njegovim nastojanjem izlazi u Moskvi velika zbirka Jakova Holovackog *Narodnija pjesni Halickoj i Uharskoj Rusi* (1863—65). Već rano imao je skupljeno oko 8000 ukrajinskih narodnih pjesama, ali ih na žalost nije objavio. Mnogo je također prevodio Šafarika i Palackog. Svoje je rasprave objavljivao i u »Obščestva istoriji i drevnosteji pri mosk. univ.«, a od gore spomenutih djela, po mnoštvu sabranog materijala, vrlo se cijeni *O vremeni proishoždenija slavjanskih pismen* (1855).

LIT.: A. A. Kotljarevskij, *O. M. Bodjanskij*. Istor.-bibliohrafič. pominka. Soč. sv. II. Spb. 1889; N. Vasilenko, *O. M. Bodjanskij i jeho zasluhi dlja izučenija Malorosiji*, Kijev 1904 (z »Kievsk. Star.« 1903); Ivan Franko, *O. Bodjanskij*. Nacionalniji kolorit u kazkah Bodjanskaho »Naski ukr. kazki«, Lavov 1903; O. Hruševskij; *Z ukr. kulturnaho i naukovaho žitja v sered. XIX. v.* (pro Maksimovyča, Bodjanskaho ta Kostomarova). »Zapiski N. T. im Ševčenka«, sv. 74; S. Jafremov, *Istorija ukrajinskaho pismenstva*, sv. I., str. 290. S. G-ć.

BODLEIANA → **Knjižnica.**

BODLEY, 1. George Frederick, ✱ Hull 17. III. 1827, † 21. X. 1907, engleski arhitekt. Učio je od 1840 kod Sira Gilberta Scotta. Poslije je boravio u Francuskoj, gdje je na nj znatno utjecala francuska gotika. Od 1860 dalje povodi se za starom engleskom arhitekturom 14. st. prilagođavajući je dosta originalno suvremenim zahtjevima. Gradio je ponajviše crkve. Pod francuskim utjecajem stoje njegove crkve u Brightonu i Scarboroughu. Glavna su djela njegova drugog razdoblja crkve u Liverpoolu, Cowleyu i Folkestoneu. Od 1870 dalje izvodi najveći dio svojih djela u zajednici s Th. Garnerom. Izveo je nacrte za katedrale u S. Francisku i Washingtonu (gradnju ove posljednje nastavio je poslije njegove smrti Henry Vaughan, njegov učenik). B. je izveo i mnoge profane građevine, naročito škole u Londonu, Oxfordu i Cambridge-u. Bio je umjetnik profinjena ukusa, pjesnik i glazbenik.

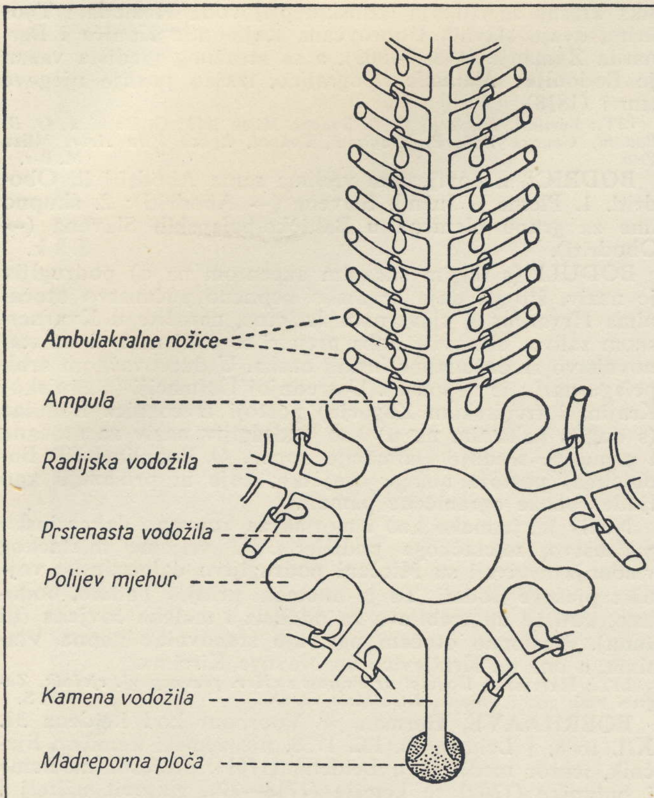
LIT.: E. Warren, *Life and works of G. F. B.* (Transactions of the Royal Institute of British Arhitects), London 1940; Thieme-Becker, *ALBK*, IV., Leipzig 1910. A. Sch.

2. Sir Thomas, ✱ Exeter 2. III. 1545, † London 28. I. 1613, engleski učenjak i diplomat, 1597 napustio je diplomatsku službu i sasvim se posvetio ponovnoj izgradnji sveučilišne knjižnice u Oxfordu, koja je bila uništena za reformacije. Knjižnica je otvorena 1603 te je bila prva knjižnica modernoga naučnog značaja, a još i danas po Bodleyu nosi naziv Bodleiana. → Knjižnica. M. R.

BODLJAČA (*Onopordon*) je biljni rod iz porodice glavočika (v.). To su velike, dvogodišnje, bodljikave zeleni, sa široko okriljenim stabljikama. nejednoliko perasto krpastim ili iscijepanim listovima i velikim cvjetnim glavicama, koje su sastavljene od brojnih grimiznih, ljubičastih ili bijelih cjevastih cvjetova, a obavite jajastim ili okruglim ovojem od lancetastih, kožastih, bodljikavih ovojnih listića. Kod nas je razmjerno najčešća vrsta *O. acanthium* L., koja raste posvuda uz putove, ograde, željeznice, zidove, vinograde kao i po pustim, neobrađenim mjestima i ruševinama. U našem primorju i po otocima raste na jednakim mjestima bjelopustenasta vrsta bodljače *O. illyricum* L., koja se inače u nekim zemljama gaji u novije doba u vrtovima kao uresna biljka, jednako kao i vrste *O. bracteatum* Boiss. et Heldr. i *O. Sibthorpianum* Boiss. et Heldr. S. H-ć.

BODLJIKA u zoologiji je vrlo česta epidermalna tvorevina različita postanka. Kod nekih sisavaca izrasle su dlake u čvrste i krute bodljike, kao kod ježa, dikobraza, nekih tobolčara i kljunatih ježaka. Posebnu bodljiku imaju na kraju repa neki majmuni i zvijeri, kao lav i dr. Jake koštane bodljike izrasle su u tvrdim perajama riba tvrdoperka, a na zubastim ljuskama prečnousta nosi svaka koštana pločica uzdignutu bodljiku kao zubić.

Posebne vapnenaste bodljike imaju ježinci i srodne morske životinje, koje tvore posebno životinjsko koljeno bodljikaša (v.). Bodljike su izrasle i na kućicama nekih puževa, kao i na površini školjaka nekih školjkaša. Posebni odio morskih paučnjaka ima na kraju tijela jaku strelićastu bodlju, pa se označuju kao bodljaši (*Xyphosura*). Kod mješinaca su se u zadruzi bodljave hidraktinije (*Hydractinia echinata*) posebni polipi preobrazili u jake bodljike, među koje se stisnu ostali članovi zadruge. Dugačke i tanke bodljike imaju još i neki morski praživi, tako vapnenaste globigerine (v.), a kremene mnogi radiolariji (v.).



SHEMA VODOŽILNOG SUSTAVA U BODLJIKAŠA

Različite bodljike dolaze i na hitinskoj koži kukaca, osobito kod gusjenica i drugih ličinaka, ali su one samo znatno pojačane dlake. Posebne pak bodljike u bodljivim sisalima kukaca (komaraca, stjenica, buha), su preobraženi usni dijelovi, osobito čeljusti. N. F-k.

BODLJIKA → **Organ biljni.**

BODLJIKARE → **Gljive.**

BODLJIKAŠI (*Echinodermata*), mnogostanične, isključivo morske životinje, koje su u odraslom stanju radijski simetrične, iako neki oblici pokazuju bilateralno simetričnu građu. Tijelo je bodljikaša petorozrakasto izgrađeno, pa ga možemo presjeći sa 5 ravnina u polovice, koje su sve po dvije simetrične. Na donjem, oralnom polu glavne osi smještena su usta, a suprotni pol je aboralni. Na tijelu razlikujemo ambulakralna polja s ambulakralnim nožicama (radii ili ambulacra), a između njih su interambulakralna polja bez tih nožica (interradii ili interambulacra). Tijelo im je u koži zaštićeno i poduprto skeletom od vapnenih pločica, često s bodljikama. Bodljikaši se lagano kreću ambulakralnim nožicama, koje za svoje ispružanje primaju vodu od vodožilnog ili ambulakralnog sustava kanala. Taj kanalni sustav započinje interradijalno smještenom, poroznom vapnenom, sitastom, madrepornom pločom u stijenci tijela, pa kroz nju može ulaziti morska voda. Od te ploče spušta se kamena vodožila vapnenih stijenka i spaja se s prstenastom vodožilom, koja obuhvaća prednji dio probavila. Na prstenastoj vodožili smješteni su veći mjehuri (Polijevi), kao rezervoari za vodu. Od prstenaste vodožile odvaja se 5 radijskih vodožila s mjehurićima (ampulama) i prionljivim ambulakralnim nožicama. Stezanjem ampula tjera se voda u nožice. Ambulakralne nožice su mješinice, koje imaju kadšto na kraju prianjaljku, kojom se prisišu za podlogu; nožice se ispruže, kad u njih navali voda iz vodožilnog sustava, a kad se isprazne, onda se uvuku. Ako se prionljive nožice prihvate za podlogu, tada se njima može privući tijelo i kretati se u tom pravcu. Svim radovima u tijelu upravlja živčevlje u obliku prstena oko probavila pod ustima i od živčanih trakova u radijima. Oko usta je i prstenasta krvožila s radijalnim ograncima i dvije krvožile duž crijeva. Bodljikaši su većinom razlučena spola; spolne žlijezde smještene su interradijski na unutrašnjoj stijenci tjelesne šupljine. Jajinjaci se prepoznavaju po žućkastoj ili crvenkastoj boji, a sjemenovnici (testes) su bijeli. Jaja su u bodljikaša malena, izbačena iz tijela oplođuju se u morskoj vodi. Iz oplođenog jajeta izlazi bilateralno simetrična ličinka, koja pluta i preobražava se u radijski simetričan oblik odraslog bodljikaša. Ličinke bodljikaša mogu biti: bipinarije, brahiolarije, aurikularije i pluteji (v.). Morske struje nose neko vrijeme te ličinke, i one se spuštaju na morsko dno, gdje se preobraze u odrasla bodljikaša, pa im se pritom neki dijelovi tijela izgube, a drugi izrastu. Neki se bodljikaši (zvjezdače i zmijače) razmnažaju i nespolno, diobom: tijelo im se raspolovi, i svaka polovica regenerira simetričnu, potrebnu polu tijela. Druge opet zvjezdače mogu od jednoga kraka tijela izgraditi cijelu životinju. I inače pokazuju bodljikaši veliku sposobnost regeneracije, pa obnavljaju izgubljene krakove na tijelu. Svi bodljikaši žive u moru, zadržavaju se ponajviše na dnu i kreću se polagano, a neki su prirasli. Hrane se morskim biljem ili životinjama, osobito mekušcima, a trpovi i neki nepravilni ježinci hrane se organskim sitnižem, što su ga progutali s pijeskom, stapčari pak hvataju među krakove sitniž, što im pada s morske površine. Među bodljikašima razlikujemo: stapčare, zvjezdače, zmijače, ježince i trpove (v.) Bodljikaše su mnogi naučno istraživali, osobito Joh. Müller (1854), oba Agassiza, I. Mečnikov, H. Carpenter, Hubert Ludwig, O. Hamann, K. Heider, K. Grobben, a jadranske C. Heller, E. Marenzeller, Ed. Graeffe i dr. K. B.

BODMER, Johann Jakob, ✻ Greifensee u Švicarskoj 19. VII. 1698, † Zürich 12. I. 1793, švicarski pisac, profesor švicarske povijesti. Dok je Gottsched učio, da pjesniku ne treba prirođenog dara, nego da se pjesništvo dade naučiti, da ono treba pružati užitak i pouku, kako bi time pjesnik stekao ugled i pristup na kneževske dvorove, dotle su Švicari Bodmer i Breitinger pobijali formalističku trivijalnost, naglašavali prirođeni pjesnički dar i tražili od pjesnika fantaziju i slikovit način izražavanja, upućujući na Miltona i Homera. Ali ni oni nisu imali pravog razumijevanja za poeziju, dok su Ezopovu basnu proglasili najvišom vrstom pjesme. Važna su B-ova djela: *Von dem Einflusse und Gebrauche der Einbildungskraft* (1727), *Von dem Wunderbaren in der Poesie* (1740), *Kritische Betrachtungen über die poetischen Gemälde der Dichter* (1741). B. je bio velik pristalica Klopstocka i napisao nekoliko biblijskih epa. Izdavao je s Breitingerom po uzoru engleskih moralnih tjednika Spectator i Tatler: *Diskurse der Mahlern* (1721). U njemu se ne obrađuje politika nego ćudoredno, vjersko i društveno vladanje onoga vremena, a govor je i o literarnim temama, ali bez one širine pogleda, koju nalazimo u engleskim uzorima. Bodmer i Breitinger odvraćali su Nijemce od ukočenog klasicizma po francuskim uzorima, a zagovarali nasljedovanje Engleza Miltona i Shakespearea. B. je svojim zaslužnim izdanjima spomenika sredovječne njemačke poezije potaknuo romantičare, da se zainteresiraju za narodnu prošlost. Na početku 19. st. nastala germanistika nastavila je B-ov izdavački rad.



JOHANN JAKOB BODMER

BIBL.: *Proben der alten schwäbischen Poesie des 13 Jhdt.*, 1748; *Fabeln aus den Zeiten der Minnesinger*, 1757, Kriemhildens Rache (2. dio Niebelungenlieda), *Die Klage* (Tužaljka nakon pogibije nibelunških junaka), 1757; *Sammlung von Minnesingern*, 2 sv., 1758 (t. zv. velika heidelberška rukopisna zbirka dvorske lirike). G. Š.

BODNAROV, Stevan, ✻ Gospođinci (Bačka) 12. XII. 1905, slikar i kipar. Svršio Umjetničku školu u Beogradu i učio u Parizu. Živi u Beogradu. Slika uljem krajolike, portrete, enterijere i mrtvu prirodu. Kao kipar radi portrete, figure i plakete. Izlagao je u Beogradu, Zagrebu i Parizu, a samostalno u Beogradu i Novom Sadu. Z. S. M.

BODONI, Giambattista, ✻ Saluzzo (Italija) 1740, † Parma 1813, znameniti knjigotiskar. Izučio je tiskarstvo u očevoj čednoj radionici. S 18 godina namješten je u tiskari

ORATIO DOMINICA

ILLYRICE,

STYLO HIERONYMIANO.

Ex editione S. C. de Propaganda Fide.

HRVATSKI »OČE NAŠ« (GLAGOLJICOM)
G. P. Bodoni, *Oratio dominica in CLV linguas versa et expressa*, Parma 1806

De Propaganda Fide u Rimu. Po vlastitom nagnuću uputio se na učilištu Sapienze u izučavanje istočnih i drugih stranih alfabeta i priklonio se rezanju i lijevanju slova uređujući i popunjujući ujedno golemi stari pismovni materijal kod Propagande. G. 1768 povjereno mu je uređenje državne tiskare u Parmi, gdje je skoro neprekidno djelovao do svoje smrti. Usto je uredio i vlastitu tiskaru. U najvećoj mjeri oduševljen za svoje umijeće, nadaren profinjenim ukusom, raspolagao je rijetkom tehničkom spremom u izvršavanju besprikornih svojih radova u svakom pogledu. Uz savršeno jasna, u njegovoj radionici izrađena, lijepa pismena služio se vazda najboljim vrstama papira i tiskarskih boja, a pravilnosti i dotjeranosti sloga posvećivao je osobitu pažnju. Postizavao je, po stručnom sudu, pravu ljepotu pomoću krajnje jednostavnosti. Bio je jednako odličan kao stvaralac slova i kao tiskar. Pape, kraljevi i sav kulturni svijet obasuše ga priznanjem i počastima, a u Parmi podignuti mu spomenik i bogata literatura o njemu i njegovoj djelatnosti dokazuju uvažavanje njegova rada i u sadašnjosti.

GIAMBATTISTA BODONI
(Po portretu A. Appianija)

Među remek-djelima njegove tiskare nalaze se brojna uzorna, dijelom umjetnički ilustrirana, divot-izdanja. Spomena vrijedno izdanje *Oratio dominica in CLV linguas versa et exoticis characteribus plerumque expressa* (1806) (»Oče naš«, prijevod na 155 jezika, također i na hrvatskom, glagoljskim i latinskim slovima). Iz dugog niza starih klasika krasna su izdanja latinskih prijevoda Hezioda i Teokrita, dvaju slavnih Dubrovčana Rajmunda Kunića i Bernarda Zamanje (1785—1803), a sa stručnog gledišta važan je Bodonijev *Manuale tipografico*, izašao poslije njegove smrti (1818).

LIT.: Bertieri, *L'arte di G. B. Bodoni*, Milan 1913; G. Barbèra, *G. B. Bodoni*, Genova 1913; P. Trevisani, *Bodoni, Epoca Vita Arte*, Milan 1940. M. B-r.

BODRICI, u povijesnim vrelima samo Abodriti ili Obodriti. 1. Pleme u Južnih Slavena (→ Abodriti); 2. skupno ime za grupu plemena u Baltičko-polapskih Slavena (→ Obodriti). J. Š-k.

BODULI (s dugim silaznim akcentom na o) podrugljiv je naziv, što ga daje hrvatsko kopneno pučanstvo otočanima Hrvatima u sjevernom Jadranu, naročito u Kvarnerskom zalivu. U novije doba prenosi se ovaj naziv i na stanovništvo srednjodalmatinskih otoka. U dubrovačkom arhipelagu naziv je nepoznat. U srednjoj Dalmaciji (u Sinjskoj Krajini i trogirskom Zagorju) postoji izvedenica Bodulac (s dugim uzlaznim na u) kao podrugljiv naziv za otočane i primorce srednje Dalmacije uopće. O Bodulima (ili Bodulcima) postoje mnoge dosjetke, koje ih prikazuju kao ljude tobože ograničene pameti.

Naziv je, jednako kao i morlak za kopneno dalmatinsko pučanstvo, mletačkoga podrijetla. U vrijeme mletačkog vladanja nazivali su Mlečani podrugljivo dalmatinske vojnike pješake Bodoli. To je mletački pridjev bodolo, bodoleto, koji se upotrebljava za odebela i malena čovjeka (ili ženu). Analogno otočani nazivaju stanovnike kopna Vlasima, a one od Kraljevice do Novoga Kircima.

LIT.: Mažuranić, *Dodatci uz Prinose za Hrv. pravnopovj. rječnik*, Zagreb 1923, str. 2, Boerio, *Dizionario veneto*. P. S.

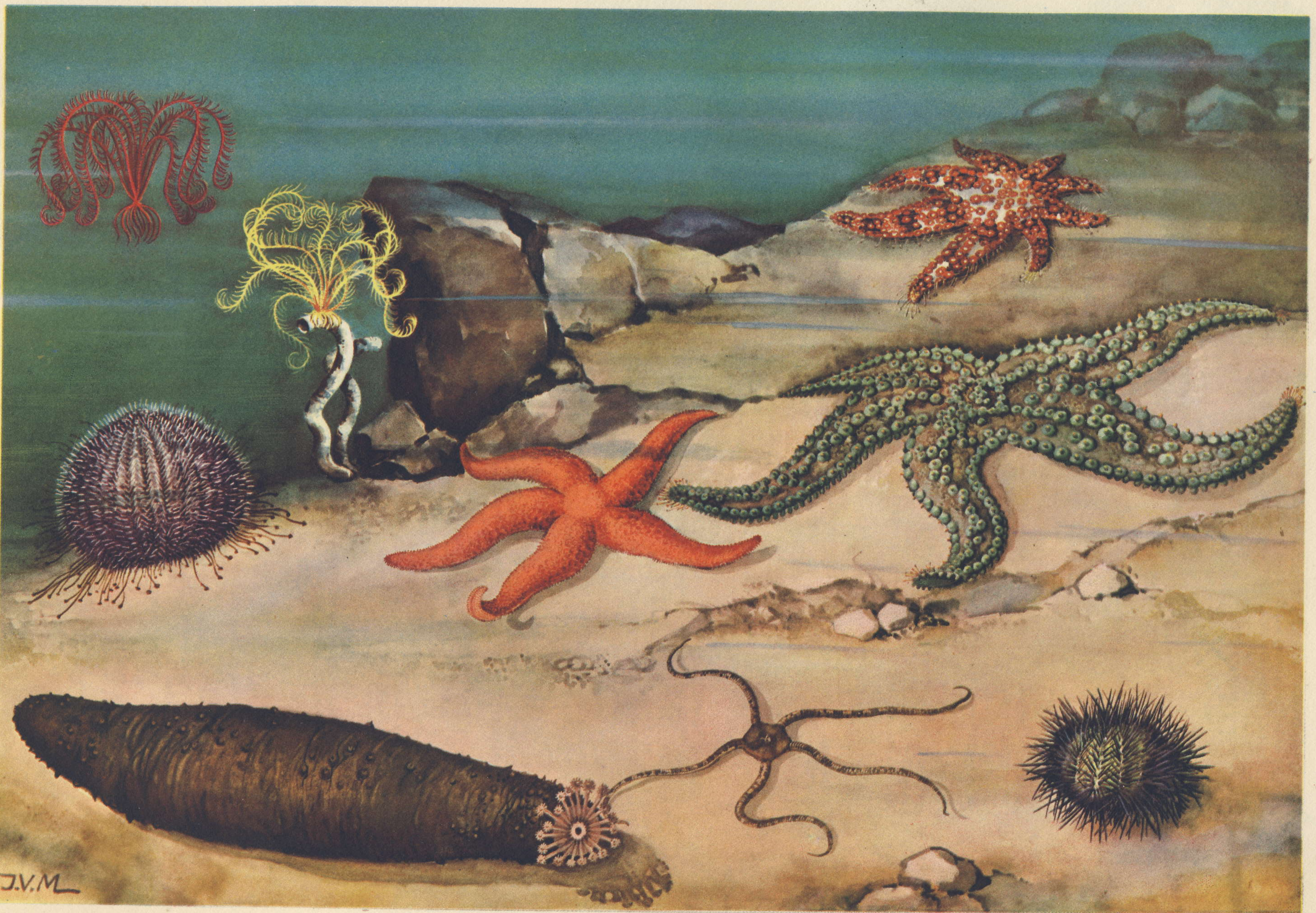
BOERHAAVE, Herman, ✻ Voorhout kod Leidena 31. XII. 1668, † Leiden, 23. IX. 1738, nizozemski kemičar, liječnik, lektor medicine u Leidenu (1701), profesor medicine i botanike (1709) te kemije (1718—29), glasovit učitelj i sistematičar; naglašava fizikalni smjer u fiziologiji. Najvažnija su mu djela *Elementa chemiae*, Pariz 1724, i *Aphorismi de cognoscendis et curandis morbis in usum doctrinae medicae*, Leiden 1709, gdje je na zbijen način prikazao sve medicinsko znanje svoga vremena. H. I.

BOET (Βοηθός), grčki kipar iz Halkedona u Bitiniji. Radio je u 2. st. pr. Kr. Najpoznatija je njegova brončana grupa, koja prikazuje dječaka, što davi gusku. Od te se grupe sačuvalo više kopija, tako u Parizu (Louvre), Münchenu (Gliptoteka), Rimu (Kapitolinski muzej). No najvažniji su njegovi radovi u toreutici (lat. caelatura), kako se zvalo obrađivanje kovina, napose srebra i bronce, za razliku od skulpture, koja obrađuje kamen, glinu i drvo. U pjesmi Culex, koja se pripisuje Vergiliju, spominje se u st. 67. Boethi... toreuma. Jedna se vrsta cizeliranih počivaljka za blagovaonicu zvala, kako kaže Porfirije uz Hor. Epist. I. 5. 1., »lecti Boethiaci«. Z. D.

BOET, Dječak s guskom
Rim, Museo Capitolino

BOETHIUS, Daniel, ✻ 1751, † 1810, profesor u Upsali. Pristajući najprije uz empiristički smjer prislanja se 1789 Kantovoj nauci, uvodi je u Švedsku i zastupa u oštroj borbi s protivnicima (Christiernin, Leopold, Fremling), u kojoj mu vjerno pomaže mladi drug Benjamin Hoijer, također profesor u Upsali. Njegovu djelovanju ima se pripisati, da se švedska filozofija razvija pod utjecajem njemačkoga »transcendentalizma«, iako ga je već on sam na svoj način umjeravao, a i kasniji mislioci su ga u tom slijedili, tražeći osebit izražaj vlastitoga narodnog duha. A. B-a.

BOETIJE (Anicius Manlius Torquatus Severinus Boethius), ✻ Rim oko 480, † Pavia 524 ili 525 pos. Kr., rimski državnik i filozof, »zadnji Rimljanin, a prvi skolastik« (Grabmann). Bio je u velikoj časti na dvoru ostrogotskoga kralja Teodorika, gdje je vršio najviše službe. Nakon dugih kontroverzija, izazvanih napose djelom *De consolatione philosophiae*, u kojem ne dolazi do izražaja piščev katolicizam, konačno je teologijskim spisima Boetijevim dokazana neopravdanost sumnje u to, da je bio katolik. Plemenitost i



Gore lijevo: SREDOZEMNA DLAKAVICA PLIVAJUĆI I PRIČVRŠĆENA NA CRVU CJEVAŠU; *gore desno:* TANKOBODLJIKAVA ZVJEZDAČA; *u sredini:* LJUBIČASTI JEŽINAC, CRVENA ZVJEZDAČA, KVRGAVA ZVJEZDAČA; *dolje:* TRP, ZMIJAČA, HRIDINASTI JEŽINAC



BOETIJE

moralnu veličinu toga čovjeka dovoljno svjedoči činjenica, da je katolička Crkva odobrila čašćenje Boetija kao mučenika (Lav XIII.). Za neke veleizdaje bi oklevetan od zavidnika, da je upleten u urotu, te je bačen u tamnicu u Paviji, gdje je nakon dugog tamnovanja pogubljen.

Boetije je plodan pisac. Napose se istakao brojnim prijevodima i komentarima Aristotelovih djela, ali nam se nisu svi sačuvali. Sačuvani su prijevodi i komentari Aristotelovih *Kategorija* te *Peri hermeneias*, a izgubljen je prijevod *Analytica posteriora*. U spisima *De sancta Trinitate* te *Liber contra Eutychen et Nestorium* primjenjuje već aristotelizam na teologijskom području, te se može u tom smatrati upravo pretečom sv. Tome Akvinca, a svojim je klasičnim definicijama (blaženstva, vječnosti, osobe i t. d.) te uopće svojim logičkim radovima vršio velik utjecaj na sredovječnu filozofiju. »Boetije je uz Augustina najveći autoritet za ranu skolastiku«, veli Hertling, a slično i Grabmann. Boetijeva djela *De institutione musica* i *De institutione arithmetica* temelj su cijeloga znanja i umijeća na tom području za cijeli srednji vijek. Ali najraširenija i najčitanija mu je knjiga *De consolatione philosophiae, libri 5*, pisana u teškim danima tamnovanja. Tu daje s filozofijskoga gledišta odgovore na najvažnija pitanja nazora o svijetu i životu. Kao jedna od najčitanijih knjiga u srednjem vijeku bila je često izdavana, prevođena (na engleski ju je preveo kralj Alfred Veliki, † 901) i komentirana, a poslužila je i kao uzor filozofima, teolozima i pjesnicima.

Još u 14. st. nazivlju Boetija »noster summus philosophus«; uz Aristotela on je upravo »filozof« srednjega vijeka. Njegova se djela čitaju, tumače (komentiraju) i prevode stoljećima. On je posrednik između zapada i Aristotela, primjenjuje Aristotelovu filozofiju na teologijsko područje, stvara pritom i fiksira filozofijsku i teologijsku terminologiju te tako pomaže Aristotelu, da je došao do većeg ugleda i štovanja u kršćanskoj nego u grčkoj filozofiji.

LIT.: Šanc, *Providnost Božja*, Zagreb 1939; Bazala, *Povijest filozofije*, dio II., Zagreb 1909; Grabmann, *Geschichte der scholastischen Methode*, I.. Freiburg 1909; Überweg-Geyer, *Grundriss der Geschichte der Philosophie*, II., Berlin 1928; Migne, *Patrologia Latina*, LXIII—LXIV. K. G.

BOFFRAND, Gabriel-Germain, ✱ Nantes 7. V. 1667, † Pariz 18. III. 1754, francuski arhitekt. U Parizu učio je kiparstvo kod Girardona, a arhitekturu kod Mansarda, kojemu je pomagao pri njegovim radovima u Oranžeriji u Versaillesu i na Place Vendôme. Kasnije je radio u gradovima Nancyju i Lunévilleu za lotaringijskog vojvodu Leopolda. U Parizu je sagradio nekoliko palača (d'Argenson, Mesme, Montaran, Montmorency), kraj Bruxellesa dvorac Bouchefort, a kraj Mainza čuvenu Favoritu. Kao arhitekt slijedio je klasičnu tradiciju, a kao dekorator bio je jedan od osnivača t. zv. »régence«-stila. Najljepše je njegovo djelo u tom području unutrašnja dekoracija nekadašnjeg Hôtel de Soubise. Istakao se i kao pisac djelima: *Description de ce qui a été pratiqué pour fondre en bronze d'un seul jet la figure équestre de Louis XIV élevée pour la ville de Paris*, Pariz 1743, i *Livre d'architecture*, Pariz 1745.

LIT.: P. Patte, *Discours sur l'importance de l'étude de l'architecture avec un abrégé de la vie de M. Boffrand*, Pariz 1754; Thieme–Becker, *ALBK*, IV., Leipzig 1910; H. Lemonnier, *Procès verbaux de l'Académie Royale d'Architecture*, IV. i V., Pariz 1915; L. Réau, *L'art français sur le Rhin au XVIIIe siècle*, Pariz 1922. A. Sch.

BOG je središnji pojam kulturne povijesti čovječanstva i ujedno mjerilo kulturne visine za pojedinca čovjeka i za cijele narode.

1. Ime. Imena, koja ljudski jezici daju Bogu, nepotpuno, ali značajno ističu (meta)fizičku ili moralnu uzvišenost Božju. Tako u Indoevropljana jezična skupina »kentum« ističe više fizičku (korijen: div »svijetlo, nebo«), a skupina »satem« više moralnu uzvišenost (korijen: bhaga »podašan, dobar biti«). Hrvatsko ime *Bog* ide u skupinu »satem« te se izvodi od staroindijskoga bhagas (»onaj, koji daje; gospodar«); to vrijedi i za ostale slavenske jezike, od kojih slovenski, ruski i bugarski imaju posve isti, a ostali slični oblik. Germansko ime *Gott* (drugi oblici: God ili Gud) nema do danas jasne etimologije, ali u svakom slučaju (gu-dam »Biće, koje valja štovati«, ili »kojega se valja bojati« ili »koje valja zazivati«, ili napokon »kojemu valja žrtvovati«) označuje Biće veoma uzvišeno iznad čovjeka. Romanska su imena (Iddio ili Dio, Dieu, Diós) različiti oblici latinskoga *Deus*, kojemu je kao i grčkom *Ζεύς* korijen »div« (»svijetlo, nebo«). Semitski jezici označuju Boga riječju *El* (još i oblici: Elohim, Illah, Allah), što označuje moć, veličinu. Sasvim posebno mjesto zauzima židovsko ime Jahve (»Onaj, koji jest«), jer ga jedva možemo protumačiti bez posebne objave, a predočuje vrhunac ljudske misli u pojmovanju Boga.

2. Pojam. Vulgarni pojam, koji je sad svjesnije sad nesvjesnije dobro sviju naroda, crta nam Boga kao nadzemaljsko ili upravo najviše Biće, od kojega zbog neke uzročne veze zavisi svijet, napose čovjek. Te se crte već u vulgarnom poimanju približavaju sad slabije sad jače pojmu apsolutnoga Bića, Stvoritelja svijeta, kako pokazuje etnologija i povijest religija. Znanstveno (filozofijski) izbrušeni pojam crta nam Boga kao Apsolutno, t. j. prvo, bezuvjetno i potpuno Biće, koje samo nema uzroka, nego je uzrok svega, što postoji, i razlog svega, što je uopće moguće, te stoga i smisao i svrha svega. Uz malu promjenu možemo prihvatiti definiciju Vacherota: Bog je pravo apsolutno Biće, jer je Biće nad bićima, Uzrok sviju uzroka i Cilj sviju ciljeva.

FILOZOFIJA O BOGU

Čovjek može stjecati svoje znanje o Bogu prirodnim svjetlom razuma i natprirodnom vjerom. Stoga nam teologija govori o »prirodnoj i natprirodnoj objavi«, koje se među sobom slažu, jer se istina istini ne protivi. Filozofiju vodi prirodno svjetlo razuma ili »prirodna objava«.

1. Spoznaja Boga: Na pitanje, da li je prirodna spoznaja Boga moguća, valja protiv teorije *urođene ideje* o Bogu *(inativizam)* te protiv *tradicionalizma*, koji smatra objavu i pouku jedinim izvorom te spoznaje, bezuvjetno odgovoriti jesno. To izlazi već odatle, što je nauka o urođenim idejama uopće, a o ideji o Bogu napose, naprosto nespojiva s iskustvenim činjenicama, što ih svatko opaža na samom sebi; a tradicionalizam opet ne može izbjeći protivurječja, kad smatra, da čovjek može razumno prihvatiti svjedočanstvo Boga, o kojem uopće ne zna, da li postoji. U drugu opet ruku ta je spoznaja posredna, t. j. mi je stječemo tek zaključivanjem pomoću načela uzročnosti tako, da u ovom životu nema nikakva neposredna zrenja Božje biti ili Boga samoga. Tvrdnju, da najprije i neposredno spoznajemo Boga, a sve ostalo tek u njemu *(ontologizam)*, te tvrdnju, da Boga bez zaključivanja zremo neposredno u stvorenim stvarima *(iluminacionizam, fenomenologizam)*, i opet pobija već jednostavna refleksija na vlastito znanje o Bogu. Ako protiv činjenica nema dokaza, onda je naša spoznaja Boga u jednu ruku moguća, ali u drugu opet samo posredna (pomoću zaključivanja).

Jasno je iz dosle rečenoga, da je spoznaja Boga stvar razuma te da stoga nikako ne može biti proizvod nerazumnih (iracionalnih) faktora. Eksistenciju Božju zahtijevaju logički razlozi, a nipošto nerazložne potrebe ljudskoga bića, kako bi to htjeli *iracionalizam* i *modernizam*. Uz logički izvod iracionalizma, da »nije Bog stvorio čovjeka, nego čovjek Boga«, ostaje pogled na život i svijet logičkim torzom, nedovršenom besmislenom rečenicom. Stoga se i

pojedini zastupnici iracionalizma ne usuđuju uvijek povući toga izvoda iz svojega nauka, a nerazložnost iracionalizma dokazuje i činjenica, da su vjera u Boga i uvjerenje o Božjoj eksistenciji isključivo dobro (vlastitost) ljudskoga roda i tako očito povezani s onim u čovjeku, što ga dijeli i razlikuje od svega ostaloga na ovom svijetu, to jest s njegovim razumom i slobodom.

2. Dokazi za eksistenciju Božju: Premda je za logičko opravdanje uvjerenja o eksistenciji Božjoj dovoljan i jedan jedini siguran ili valjan dokaz, ipak su filozofi od najstarijih vremena (Platon, Aristotel) iznosili po više njih. Klasični su dokazi sv. Tome Akvinca, poznati pod imenom »quinque viae« (pet putova k Bogu). Obično razlikujemo *kozmologijske*, koji polaze od tvornih uzroka, te *svršne (finalne)* dokaze za eksistenciju Božju, koji polaze od reda i svršnosti u svijetu. Često se dijele i na metafizičke, fizičke i moralne dokaze, koji dobivaju ime prema tome, da li im je polazna točka koji opći zakon, bez kojega se stvari ne dadu ni zamisliti, ili zakon, bez kojega barem ne bi mogle eksistirati, ili napokon zakon, koji se odnosi na ljudsko slobodno djelovanje. Ako na pr. polazim od nenužnosti sviju stvari na ovom svijetu te izvodim eksistenciju nužnoga Bića, dobivam *metafizički* dokaz; ako tražim logičko opravdanje reda i života, pitajući za njihov izvor, dobivam *fizički;* ako li napokon tražim razumsko opravdanje za apsolutnost dužnosti ili moralne obveze, izvodim *moralni* dokaz za eksistenciju Božju. Dokazi za eksistenciju Božju pružaju potpunu izvjesnost. Ipak ta sigurnost ostaje uglavnom u granicama t. zv. slobodne izvjesnosti. *Slobodna* izvjesnost ne znači, da se ona možda ne osniva na stvarnoj nužnosti ili očevidnosti ili da ne isključuje svaku pametnu sumnju. Slobodna izvjesnost znači samo to, da je psihologijski naš dojam očevidnosti, kako radi neosjetnosti i uzvišenosti predmeta (Boga), tako i radi posrednosti spoznaje njegove (dugim dokazivanjem), slabiji nego u slučajevima, u kojima naš razum radi objektivne i subjektivne očevidnosti nema ni vremena ni mogućnosti oklijevati sa svojim sudom. Tako onda obično mora volja skloniti razum, da i povuče onaj zaključak (prizna Boga), za koji se uvjerio, da je logički opravdan. To je posredovanje volje to potrebitije, što različiti iracionalni faktori (kao na pr. strah pred posljedicama, koje valja povući za cijeli život iz eksistencije Božje) mogu smetati mirno prosuđivanje razuma. Ti, dakle, faktori više odvode od Boga, nego dovode; oni baš otvaraju vrata *ateizmu*.

Kao primjer neka nam posluži jedan od metafizičkih dokaza. Iskustvo svjedoči, da postoje različite stvari, koje danas jesu, a sjutra nisu, te prema tome mogu jednako eksistirati i ne eksistirati, ili kraće: koje nenužno eksistiraju. No stvari, koje nenužno eksistiraju, ne daju se ni zamisliti bez barem jednoga Bića, koje bezuvjetno i nužno eksistira, a to Biće zovemo Bogom. Da nenužna bića bezuvjetno zahtijevaju nužno Biće, jasno je odatle, što bismo u protivnom slučaju zapali u protivurječje, jer bi valjalo reći, da ta bića eksistiraju, a da nemaju onoga, što se traži za eksistenciju, ili da eksistiraju bez dovoljna razloga. Jer nenužna bića očito nemaju sama od sebe eksistenciju, budući da bi u takvu slučaju morala uvijek eksistirati ili, drugim riječima, ne bi bila nenužna, nego nužna bića. Moraju, dakle, primiti od druguda ono, što je za eksistenciju potrebito. Ako to primaju i opet od nenužna bića, onda ovo također traži za svoju eksistenciju novo biće, i to se ponavlja tako dugo, dok napokon ne dođemo do nužnoga Bića, koje više ne eksistira nenužno, nego mora postojati od vijeka do vijeka, jer ima samo od sebe sve, što se traži za eksistenciju. Taj se zaključak ne može izigrati time, da uzmemo beskonačni niz nenužnih bića, koja bi jedna od drugih zavisila u svojoj eksistenciji. Jer ako u tom nizu nema ni jednoga člana, koji ima sam od sebe sve, što se traži za eksistenciju, niti bi sam eksistirao niti bi mogao dati drugome, da eksistira, budući da nitko ne daje onoga, čega nema, pa prema tome ne bi od cijeloga niza ništa eksistiralo, a to se protivi činjenicama. Moramo, dakle, priznati, da mora postojati nužno ili apsolutno biće, koje zovemo Bogom.

Ali sad nastaje pitanje, kako valja zamišljati Boga: kao *osobno, od svijeta različno Biće*, ili *s ovim svijetom istovetno božanstvo*, kako ga zamišljaju spiritualistički i materijalistički monizam. Logički nas razlozi sile, da se odlučimo za ono prvo, kako ćemo odmah vidjeti.

3. Božja bit i Božja svojstva: Pošto smo naime dokazali, da mora postojati Apsolutno ili nužno Biće, koje ima eksistenciju samo od sebe, dobili smo premisu, plodnu mnogim izvodima. Jer oznaka »imati eksistenciju sam od sebe« ili, što je isto, »biti sama eksistencija«, nesamo da je prva oznaka, koja Boga luči od svega ostaloga, nego je ujedno korijen, iz kojega niču sva ostala njegova svojstva, za koja mi znamo. To drugim riječima znači, da je oznaka »imati eksistenciju sam od sebe« ili »biti sama eksistencija« *Božja bit*, koja se nama očituje osobito onim svojstvima, što iz nje slijede logičkom silom. Pokaže li se sada, da je makar i jedno od tih svojstava posve protivno svojstvima svijeta, jasno je, da ovaj svijet ne može biti Bog, jer ne može u isti mah neko svojstvo imati i ujedno ga nemati, ili drukčije: *monizam* ili *panteizam* logički je *nemoguć*.

Iz apsolutnosti Božjega Bića ili iz toga, što ima eksistenciju sam od sebe, slijedi ponajprije, da je Bog apsolutno nepromjenljiv. Jer kako Apsolutno Biće ima samo od sebe sve ono, što se traži za njegovu konkretnu eksistenciju, i ne može ni časa biti bez toga, to ono mora neminovno i neprestano biti onakvo, kakvo je, ili drugim riječima: mora biti apsolutno nepromjenljivo. Očigledno je opet prema pjesnikovim riječima: »Stalna na tom svijetu samo mijena jest«, da je sav svijet i sav tijek događaja na svijetu podvrgnut neprestanim promjenama ili bitno promjenljiv. Ako dakle nepromjenljivo i promjenljivo nije isto, očito je i *Bog* drugo, a svijet drugo. Slično slijedi iz apsolutnosti Božjega Bića, da je Bog neizmjerno savršen, zatim jedan jedini, apsolutno jednostavan, vječan i neizmjeran — sve svojstva, od kojih se ni jedno ne može pripisati svijetu ni onda, kad bi se mogao zamisliti kao beskrajna materija, koja se neprestano razvija (evolvira). Jer i pustivši po strani pitanje, da li se *materija* može logički zamišljati kao beskrajna, već sama *evolucija* pokazuje, da ona ne može biti Apsolutno Biće. Razvijati se očito znači mijenjati se bilo gubeći, što si imao, bilo osobito stječući, čega nisi imao. Prvo je, kako smo gore pokazali, kod Apsolutnog Bića nemoguće, a drugo nemoguće uopće kod bilo kojeg bića bez ovisnosti od drugih bića ili bez pomoći izvana, pa je pogotovu nemoguće kod Apsolutnoga Bića kao Prvoga, od kojega potječu i zavise sva ostala.

4. Odnos Boga prema svijetu: Kako iz dosadašnjih izvoda slijedi, Bog je kao Apsolutno Biće Prvo od sviju, te sva ostala bića potječu i zavise od njega, jer od njega, koji jedini ima sam od sebe eksistenciju ili upravo jest sama eksistencija, moraju dobiti eksistenciju. Iz toga odmah slijedi, da je *Bog* morao svijet *stvoriti*, t. j. proizvesti bez ikakve pomoći, tvari (materijala) i oruđa, kad ništa nije moglo nastati bez njega. Prema tome je odnos Boga prema svijetu odnos uzroka prema učinku, i to odnos *prvoga uzroka* prema učinku ili odnos Stvoritelja prema stvorenju.

Odnos prvoga uzroka znači potpunu i neprekidnu ovisnost učinka (svijeta) o uzroku (Bogu). U tom slučaju učinak potječe sasvim od uzroka, koji ga je proizveo iz ničega, pa je učinak tako ovisan od uzroka, da ga ovaj mora *neprestano uzdržavati i sudjelovati* kod svakoga njegova djelovanja, jer stvorenje iz svojega ništa ne može sámo ništa zagrabiti. Bog dakle uzdržava i upravlja svijet; upravlja ga k cilju, koji može biti samo on sam, jer Bog zbog svoje apsolutne neodvisnosti ne može imati nikakva cilja izvan sebe. Tako je Bog »Biće nad svim bićima, Uzrok sviju uzroka i Cilj sviju ciljeva«.

Iz odnosa Božjega prema svijetu dadu se izvesti daljna svojstva, koja popunjuju našu sliku o Bogu i daju joj konkretniji oblik. Budući da je Bog uzrok svega, što se na svijetu nalazi, to mora posjedovati i sva savršenstva, što ih nalazimo na svijetu, jer nitko ne daje onoga, čega sam nema, i nikada ne može učinak biti savršeniji od uzroka. Moramo dakle reći, da je *Bog duhovno i osobno Biće*, kad je mogao stvoriti čovjeka; da je *živo biće*, kad je stvorio život na zemlji i t. d. Pa budući da kao Apsolutno Biće mora posjedovati sva savršenstva u neizmjernom stupnju, to možemo reći, da je Apsolutni Duh, sâm Život, Mudrost, Svetost i sl. Zbog iste neizmjernosti u savršenstvu i moramo ukloniti od Boga sve, što je ograničeno, negativno i nesavršeno na svijetu.

Tako nas eto filozofija, otklanjajući svaki apriorizam u dokazivanju Božje eksistencije, vodi k Bogu a posteriori te »via affirmationis, negationis et excellentiae«, t. j. skidajući savršenstva s ovoga svijeta, toga djela Božjega, čisteći ih od nesavršenosti i ograničenosti i dižući do njihove potpunosti pomalo izrađuje analogan pojam o tom tajanstvenom Biću.

TEOLOGIJA O BOGU

Bog je središnji predmet teologije. Ona crpe istine o Bogu iz svojih izvora i na svoj način. Neke od tih istina potvrđuju rezultate filozofijskoga istraživanja, a druge nas uvode u tajne Božjega Bića, o kojima bez teologije i njezinih izvora (objave: sv. Pisma, predaje, crkv. učiteljstva) ne bismo imali ni pojma. Dakako da teologija unosi novoga svijetla te popunjuje i naše znanje čisto filozofijskih istina o Bogu. Iznijet ćemo najprije te istine u svijetlu teologije, a onda pokazati, kako pojedinac čovjek, napose vjernik, konkretno dolazi do svojega uvjerenja o Božjoj eksistenciji. O tajnama Božjega Bića ne ćemo ovdje govoriti.

1. Filozofijske istine o Bogu u svijetlu teologije: Teologija — pri tom mislimo na katoličku — veoma jasno uči, da svaki normalni *čovjek može* prirodnim svijetlom razuma sigurno *spoznati Boga.* Vatikanski crkveni sabor (1870) veli: »Ako tko tvrdi, da nije moguće iz stvorenih stvari prirodnim svijetlom razuma spoznati Boga jednoga i pravoga, Stvoritelja i Gospodina našega, neka je izopćen« (Dz 1806 cfr. 1785). Braneći tako sposobnost ljudskoga uma spoznati vlastitim silama Boga, Crkva zabacuje tradicionalizam i ateizam, panteizam, sve vrste filozofijskog i teologijskog agnosticizma te iracionalizma. Namjerno se ništa ne veli o znanstvenom dokazu za eksistenciju Božju; njegova se mogućnost ističe u zakletvi Pija X. protiv modernizma (Dz 2145). S pravom se sabor pozivlje za svoj nauk na sv. Pavla apostola (Rimlj. 1, 20 sl.), na kojega se može pozvati i onda, kad uči, da je Bog nedokučiv (incomprehensibilis — Dz 1782), jer prema sv. Pavlu Boga spoznajemo samo »kroz ogledalo, u zagonetki« (1 Kor. 13, 12), a Njega samoga ne možemo vidjeti (1 Tim. 6, 16; cfr. Iv. 1, 18). Time katolička nauka otklanja sve vrste intuicionizma (imanentizam, fenomenologizam, modernizam); za nju je moguća prirodna *spoznaja Boga,* jasna, sigurna i *posredna.* Time teologija potvrđuje filozofijsku nauku. Ali je i nadopunjuje tvrdnjom, da osim ovoga puta »prirodne objave« postoji još jedan: *put* »natprirodne *objave Božje«.* Vatikanski sabor i opet jezgrovito skuplja cijelu crkvenu predaju, kad izričito veli: »Ipak se svidjelo Božjoj mudrosti i dobroti očitovati sama sebe i vječne odluke svoje volje ljudskom rodu drugim, i to natprirodnim putem« (Dz 1785). I sabor određuje: »Ako tko tvrdi, da nije moguće ili da nije od koristi, da čovjek iz Božje objave nauči, kako će štovati Boga, neka je izopćen« (Dz 1807). Kao potvrdu iz Sv. Pisma navodi sv. Pavla: »Bog, koji je nekada mnogo puta i različitim načinom govorio ocima po prorocima, progovori nama u ove posljednje dane po Sinu« (Hebr. 1, 1 sl.).

Utvrdivši tako nauk o *dva puta,* koji nas jednako vode k Bogu — razum i vjeru, kojom primamo objavu Božju, teologija crpe iz Božje objave *istine o Božjem Biću i njegovim svojstvima,* koje onda nastoji razumskim principima proniknuti i među se povezati. Tako nam katolički nauk prikazuje Boga kao Biće *stvarno i bitno od svijeta različno* i nada nj neizmjerno uzvišeno: »Za njega (Boga)«, veli Vaticanum, ... »valja reći, da je stvarno i bitno različan od svijeta, u sebi i sam po sebi nada sve blažen (dakle mu svijet ne treba!) te iznad svega, što je osim njega i što možemo zamisliti, neiskazano uzvišen« (Dz 1782). Time je žigosan (materijalistički) monizam: »Ako tko tvrdi, da je jedna ista bit Božja i supstancija ili bit sviju stvari, neka je izopćen« (Dz 1803). Pozitivno određujući Božju narav uči nas teologija, da je Bog »pojedinačka (individualna), posve jednostavna i nepromjenljiva duhovna supstancija« (Dz 1782) ili čisti Duh. Razumljivo je dakle, da Crkva zabacuje panteistički monizam i sve njegove suvrstice: »Ako tko tvrdi, da su konačne stvari, bilo tjelesne i duhovne bilo samo duhovne, proizišle (emanirale) iz Božje supstancije« — zabacuje se dakle emanacijski kako apsolutni tako i dualistički panteizam; »ili da Božja bit postaje sve time, što se očituje ili razvija (evolvira)« — zabacuje se evolucijski panteizam (Schelling); »ili napokon, da je Bog opće ili neodređeno Biće, koje samo sobom postaje sve to određenije i tako stvara vasionu stvari, svrstanu u rodove, vrste i pojedinke, neka je izopćen« — zabacuje se idealistički panteizam (Hegel). Sve su to teologijske istine, koje se potpuno slažu s filozofijskim izvodima, i tako se uzajamno potvrđuju.

Određujući *Božju bit* iznosi teologija pred nas klasično mjesto iz Sv. Pisma, gdje se Bog sam razlikuje od sviju ostalih bića time, što je »Onaj, koji jest« (Izl. 3, 14: »Bog reče Mojsiju: Ja sam, koji jesam... Ovako kaži...: Onaj, koji jest, posla me k vama«). Bog je dakle Biće, koje samo jest, t. j. sama eksistencija, i time se razlikuje od svih ostalih bića.

Ne manjom jasnoćom iznosi pred nas katolička nauka o Bogu i *njegova svojstva.* Tako jasno uči, da je Bog apsolutno ili neizmjerno savršen, apsolutno jednostavan i nesastavljen bilo od bitnih bilo od nebitnih dijelova, jedan jedini (što se u Sv. Pismu napose i neprestano ističe), živi i pravi Bog, vječan i neizmjeran, nepromjenljiv i svemoguć: »Sveta katolička apostolska rimska Crkva vjeruje i ispovijeda, da je jedan pravi i živi Bog, Stvoritelj i Gospodar neba i zemlje, svemoguć, vječan, neizmjeran, nedokučiv, neizmjeran razumom i voljom te svakim savršenstvom... individualna, posve jednostavna i nepromjenljiva duhovna supstancija« (Dz 1782). Tako vatikanski crkveni sabor zbija nauku Sv. Pisma i cijele crkvene predaje. Bog je prema tome *supstancijska Spoznaja* ili *Sveznanje* (»neizmjeran razumom«) te razumije potpuno najprije sama sebe, a onda i sve ostalo, što eksistira izvan njega (u teologijskom jeziku: »scientia visionis«) ili je samo moguće (»scientia simplicis intelligentiae«); zna i slobodne ljudske čine (prema molinizmu: »scientia media«), ali tim znanjem nipošto ne ništi slobode, iako nam ostaje sakriveno, kako Bog može znati slobodne čine svojih stvorova (kontroverzija tomizma i molinizma »de auxiliis«).

Jednako je Bog i *sama Ljubav* (»neizmjeran voljom«), jer je ljubav vrhunac djelovanja volje. Njom ljubi neminovno sama sebe kao skup sviju dobara, kao vrhunac i mjerilo sviju fizičkih i moralnih vrijednosti. Iz toga izlazi onda, da sve izvan sebe može htjeti i ne htjeti, odnosno slobodno hoće, jer je sve to neisporedivo manje vrijedno od njega i ne treba mu. Kad hoće bića izvan sebe, i tada ih može htjeti samo tako, da ih sve upravi na se kao na cilj, a to biva time, što se na njima očituje Božje savršenstvo, odnosno kod razumnih bića i time, što to savršenstvo spoznavaju i priznavaju (materijalna i formalna slava Božja). Stoga ne može htjeti nikakva zla radi njega samoga, nego fizičko zlo može htjeti samo radi dobra s njime povezana, da se tako ljepše očituje Božje savršenstvo, dok moralnoga zla ili grijeha prema izričitoj nauci Sv. Pisma i predaje ne može uopće htjeti, nego ga može samo pripustiti. Tako nam teologija riše svojstva Božjega Bića (atributa essentiae s. quiescentia) i Božjega djelovanja (att. activitatis s. operosa).

Odnos svijeta prema Bogu prikazuje nam katolička teologija potpunom ovisnošću, kojoj je temelj *stvaranje iz ničega,* t. j. bez ikakva materijala, oruđa i pomoći, čistom odlukom volje, te neprestano *uzdržavanje i upravljanje* svijeta. Vatikanski crkveni sabor skuplja taj vjekovni nauk Crkve ovim riječima: »Ovaj jedini pravi Bog, ne idući za tim, da poveća ili stekne svoje blaženstvo (sreću), nego da očituje svoja savršenstva, koja daje svojim stvorenjima, dobrotom svojom i neizmjernom moći posve je slobodno (liberrimo consilio) stvorio iz ništa na početku vremena jednako i jedna i druga stvorenja, duhovna i tjelesna, ... a onda čovjeka kao zajedničko, sastavljeno od duha i tijela.« A sve, što je stvorio, Bog svojom Providnošću štiti i upravlja« (Dz 1783—84). Odatle onda i definicije istoga sabora: »Ako tko ne prizna, da su svijet i sve njegove stvari bilo duhovne bilo tjelesne cijelim svojim bićem od Boga iz ničega proizvedene; ili tvrdi, da Bog nije stvarao voljom, slobodnom od svake sile, nego da je tako morao stvarati, kako mora sebe ljubiti; ili niječe, da je svijet stvoren na slavu Božju, neka je izopćen« (Dz 1805).

2. Kako dolazi vjernik do obične (spontane) spoznaje Boga ili »vjere u Boga«? Do spoznaje Boga dolazimo razumskim uviđanjem, a za Boga znamo i iz objave. Stoga Crkva traži od svojih vjernika i *vjeru* u Boga te se pri tom poziva i na Sv. Pismo, u kojem čitamo: »Bez vjere nije moguće ugoditi Bogu, jer onaj, koji hoće da dođe k Bogu, valja da vjeruje, da ima Bog i da plaća onima, koji ga traže« (Hebr. 11, 6). No može li se nešto znati i ujedno vjerovati? Čisto *teorijski* uzevši teolozi se razilaze na tom pitanju. Jedni sa sv. Tomom Akvinskim misle, da se ne može nešto zbilja znati (iz vlastita iskustva ili umovanja) i ujedno vjerovati, pa stoga tumače tu dužnost vjerovanja tako, da je odnose na tajne Božjega Bića (na pr. presv. Trojstvo), a radi njihove povezanosti s eksistencijom Božjom i na samu eksistenciju. Drugi sa sv. Albertom Velikim, Suarezom i drugima misle, da se može posjedovati stalno (habitualno) znanje o nečemu, što se u danom momentu može ipak i vjerovati, jer se prihvaća i radi tuđega svjedočanstva. Međutim *praktički* nije teško razumjeti,

odakle dužnost vjerovanja u svakom slučaju i bez obzira na teorijske raspre.

Spoznaja Boga naime niče doduše, kako dobro opaža Scheeben, spontano iz nutarnje sile razuma i bez potpuno svijesna zaključivanja, učena studija i osobite pouke. Ali valja dobro razlikovati logički sastav te spoznaje kao uvjerenja od psihologijskoga nastajanja njegova. *Logički* se ili *objektivno* rađa spontana spoznaja Boga iz vanjskoga iskustva [vjerovanja starijima, odgojem (poukom), kulturnom baštinom okoline, u kojoj se čovjek nalazi], kojem se pridružuju momenti vlastitoga nutarnjeg života (strah i nada, čežnja i želja), da onda dozrije na refleksiji o jednom i drugom, povezanoj sa zaključivanjem, osobito iz ljepote, reda i svršnosti u svijetu te iz glasa savjesti. Tako je već i spontana spoznaja Boga očevidna i logička, te se znanstvena od nje ne razlikuje bitno, nego samo većim stupnjem jasnoće i svijesti o razlozima.

Subjektivno uzeta spoznaja Boga (s obzirom na svoje konkretno *psihologijsko* nastajanje) pokazuje nam, da logički ili objektivni sastav te spoznaje mora proći kroz prizmu cijele osobnosti čovjekove, što se ne sastoji samo od razumnosti, nego i od volje te čuvstvenosti njegove, koje mogu i te kako utjecati na razum, podupirući ili smetajući njegovo pravilno djelovanje. Logički je sastav spoznaje Boga sam po sebi posve sposoban roditi pravu i potpunu izvjesnost, ali će njegov dojam na razum velikim dijelom zavisiti o cijelom čovjekovu raspoloženju prema istini o eksistenciji Božjoj i njezinim logičkim posljedicama. Tako je uvijek u ljudskom životu, kad se radi o priznavanju ili izvođenju činjenica i njihovu tumačenju, ako naše sklonosti i naša čuvstvenost nisu prema njima ravnodušni. Tada *dolazi do izražaja cio čovjek* prema onoj: »Quidquid recipitur, recipitur per modum recipientis — Štogod te se prima, prima se na tebi svojstven način«. Razumljivo je dakle, da će u konkretnim slučajevima spontano uvjerenje o Božjoj eksistenciji nicati u prvom redu iz razumskih motiva, ali onda i nerazumskih, koji će to više gubiti od svoje nerazumnosti, što se volja i čuvstva (sklonosti) manje otimlju nadzoru (kontroli) razuma. Može stoga doći do situacije ili i do cijele periode u čovjekovu životu (osobito na pr. u t. zv. prelazno doba), kad će nerazumski faktori sprečavati ili barem jako smetati spoznaju Boga, a kasnije mogu je opet podupirati, ako čuvstva i volja poslušno slijede razum. Tako se onda može i kod spontane prirodne spoznaje Boga govoriti o »vjeri u Boga«, jer ta spoznaja neprestano traži, da se upravo cijeli čovjek preda Bogu, ako hoće da je stekne ili stečene ne izgubi (Rimlj. 1, 18 sl.).

Uzmemo li još u obzir, da Crkva traži od svojih vjernika natprirodnu *vjeru*, koja niče iz kreposti vjere, ulivene na sv. krštenju, onda razumijemo opravdanost zahtjeva vjernicima, da vjeruju i *u samu eksistenciju Božju*. Normalno će u kršćanina i prirodna spoznaja Boga rasti uporedo s natprirodnim vjerovanjem, iz kojega niče, i koje utjecaj uklanja iracionalne smetnje prirodnoj spoznaji, da se lakše razvija. Tako je natprirodna vjera (kao ulivena krepost) u kršćanina ontologijski prije prirodne spoznaje, premda je ova logički prije natprirodne vjere. Tim eto putem dolazi pojedinac čovjek i vjernik do spoznaje i vjere u jednoga pravoga i živoga Boga. A kako je u tom pogledu s pojedinim narodima i s cijelim ljudskim rodom, pokazat će nam povijest religija.

POVIJEST RELIGIJA O BOGU

1. Teorije. Prikazi povijesti religije često su više iznosili znanstvene teorije o vjeri nego činjenice iz povijesti religije. Tako na pr. historijsko-mitologijska škola na početku prošloga stoljeća, a pogotovu kasnija evolucijska struja u etnologiji. Pa i kod današnjih prikaza povijesti vjere ne valja toga smetnuti s uma, makar se činilo, da se izvodi osnivaju na golim činjenicama. Katkad im je na dnu posve skeptičko-agnostički, a katkad čak i otvoreno negativni stav prema Bogu i religiji. I one teorije, koje zauzimaju pozitivni stav prema Bogu, znaju biti jednostrane te iz svega bogatstva, što ga sa sobom donosi ideja o Bogu, previše ističu u povijesnom prikazivanju religije sad *logički*, sad moralno-socijalni, sad opet čuvstveni *elemenat*. Jer svi su ti momenti bez sumnje imali svoje značenje kod shvaćanja Boga i kod pojedinaca i kod pojedinih naroda. Ali nerazmjerno isticanje bilo kojega od njih budi dojam, da ideja Božanstva nema više ništa zajedničko u različitih naroda, dojam, koji očito ne odgovara činjenicama. Tako na pr. Hegelov panlogizam dosta zanemaruje u povijesnom prikazu ideje o Bogu sve osim čiste misli; za Comtea je također jedini razum svojim zabludama odgovoran za »teologijski« pa metafizički te napokon znanstveni stadij čovječanstva. Dok je Comte nalazio na početku »teologijskih« lutanja čovječanstva fetišizam, koji je gledao Boga u nekim posebnim predmetima, dotle je Spenceru početak manizam ili štovanje pređa, Tyloru animizam ili pridavanje duše najprije nekim dijelovima, a onda i cijeloj prirodi, Preussu pak čaranje (magija), koje prisvaja sebi moć nad Bogom. Svim tim povijesnim prikazima religije leži na dnu jednostrano isticanje logičkoga, mislenoga.

Kod drugih opet prožimlje cijelo prikazivanje *etički momenat*. Tako napose kod Fichte-a, koji je Kantovu »Kritiku praktičnog uma« proveo do kraja pa nesamo zahtijevao Boga zbog ćudoređa, nego ćudoređe učinio upravo kolijevkom Božanstva. Drugi gledaju u Bogu tek personifikaciju ćudorednih ideala, misao, koja je prenesena čak i na političko područje. Tako je za Karla Marxa i za Durkheimovu školu potreba društva i društvenosti majka misli na Boga, koji da je tek čuvar društvenog poretka! Slično i Wundt.

Danas je mnogo raširenije *tumačenje* ideje o Bogu *iz čuvstvenosti čovjekove* (R. Otto). Prema tomu je shvaćanju »sveto« ili »Numinosum« nešto iracionalno i neosobno te kao čisto religijsko nema ništa ni s ćudoređem. Filozofija vrijednosti i fenomenologija hoće da zna čak za neko posebno ćutilo vrednovanja, u kojem se rađa vjera u Boga. Psihoanalitičko tumačenje ideje o Bogu s pomoću »Edipova kompleksa« također je tipičan primjer vjerskog iracionalizma, koji je jedva vrijedan pažnje.

2. Činjenice. Ostanemo li kod golih činjenica, moramo priznati, da ideja o Bogu znači neisporedivo veće bogatstvo od svega navedenoga, da je zajedničko dobro svega čovječanstva te da je kadra zadovoljiti opravdano težnje cijeloga ljudskog bića.

Pođemo li od *primitivnih naroda*, moramo priznati, da se zadnjih decenija položaj stubokom promijenio time, što su rezultati Lang-Schmidtove škole sasvim onemogućili teorije evolucionističke etnologije. Darvinistička je etnologija tvrdila, da je današnjim primitivnim narodima Bog sasvim nepoznat, pa budući da su ti narodi živi spomenici prvih dana čovječanstva, da ljudi uopće isprva nisu ni imali ideje o Bogu. Sad je međutim sigurno, da se nad kolijevkom čovječanstva sjaji zvijezda čistog monoteizma. Evolucionistička etnologija zabrazdila je stoga, što nije imala ni pojma o strogoj tajnosti (disciplina arcani), u kojoj se drži najdragocjenija baština plemena — vjera u Boga — kod inicijacija. Opće usvojeni slijed temeljnih slojeva primitivnih kultura uz pomoć prehistorije te njihovo točnije upoznavanje na terenu s dubljim shvaćanjem samih primitivaca, kod kojih treba steći povjerenje, utvrdio je vjerski i moralno čisti pojam o jednom Bogu kod *najstarijih naroda*, koji se nalaze na stupnju selačkih lovaca, na pr. kod afričkih Pigmejaca i jugoistočnih Australaca. Prema Schmidtovim izvodima taj je Bog osoban, nevidljiv ili duhovan, Stvoritelj svijeta i čovjeka te kod nekih naroda čak iz ničega stvara. On je svemoćan, vječan, zakonoša, čuvar i osvetnik moralnog reda. Najraširenije mu je ime *otac*, znak njegove dobrote. Najstarije žrtve nisu hrana pokojnika, kako su tvrdili evolucionisti, nego prvine od divljih plodova i životinja kao hvala darITELJU berbe i lovine. Onako čista ideja o Bogu, kao što je na pr. Gudatrigatvitl kod Vijot u Kaliforniji ili Vatauineva kod stanovnika Ognjene Zemlje, sasvim je samonikla i u skladu s umskim i etičkim stupnjem tih naroda, plod mišljenja i vrednovanja. Već i najprimitivniji čovjek, koji se teško bori s prirodom, zna za uzročnost barem vlastite volje pa tako neminovno dolazi na misao o Stvoritelju, koji voljom iz ljubavi stvara svijet.

Prijelaz iz prakulture u socijalno zapletenije srednje primitivne i kasnije kulture često muti bistrinu te vjere u jednoga Boga. Tako nastaju, pored sve općenitijega štovanja pokojnika, u *matrijarhatu primitivnih poljodjelaca* mjesečeva mitologija i animizam (v.), a kod *lovaca-obrtnika* sunčeva mitologija i totemizam (v.). Istom ti kasniji kulturni stupnjevi dovode do nastranosti, koje su evolucionističke teorije htjele metnuti na početak. Pri tom ne valja gubiti s vida, da i te nastranosti nisu nikada posve uništile misli na jedno Najviše Biće. To vrijedi osobito za *nomadske (selačke) stočare* u svim njihovim stupnjevima razvitka (→ religija primitivnih naroda).

Što se tiče *kulturnih naroda*, i ako je taj naziv kao suprotnost primitivnog naroda neopravdan, pokazalo je znan-



SIMBOLIČKI INICIJAL PRESV. TROJSTVA U SAKRAMENTARIJU SV. MARGARETE IZ 11. ST.
Zagreb, Metropolitanska knjižnica, MR 126.

stveno istraživanje, da apsolutnoga ili potpunog politeizma, u kojem bi svi bogovi bili jednaki, uopće nije ni bilo u nama poznatoj prošlosti. Nazovemo li vjerski sustav, u kojem su niži bogovi podvrgnuti jednomu najvišem bogu, relativnim monoteizmom, onda smijemo reći, da je čovječanstvo dosele ispovijedalo samo barem relativni monoteizam. Taj je onda, dakako, kod pojedinih naroda dobio različite suvrstice unošenjem logičkih, moralnih i čuvstvenih momenata. Tako prevladavaju logički elementi u spekulativnim indijskim sistemima te uz nešto utilitarističkih primjesa u Egiptu i u starogrčkim misterijima, kod kojih se radi osobito o plodnosti, što je daje božanstvo. U Perziji (parsizam) i u Kini (taoizam) jače se ističe etički, u Japanu (šintoizam) te u kineskom konfucijevstvu politički i socijalni element. Slično je s rimskom religijom te s islamom na njegovu početku. Čuvstveni momenat prožimlje sve religije osobito u pobožnim vježbama priprostog naroda, koji je glavni čuvar predaja, tako važnih za vjerski život. Ipak se osobito ističe čuvstvo u hinduizmu te srodnim kasnijim oblicima budhizma u Kini i Japanu.

Kako je već bilo rečeno, sa svim tim promjenama ipak se kao crvena nit provlači misao jednoga najvišeg božanstva, kojoj smo dali ime: relativni monoteizam. To je ime dobilo još veće opravdanje, otkako je Max Müller upozorio na činjenicu *henoteizma*. Ta činjenica svjedoči, da pristaše mnogoboštva kraj svega vjerovanja u više bogova zazivljući kojega od njih ipak očituju uvjerenje, kao da je on najviši i jedini. To dokazuje, da je ono za vjeru tako značajno potpuno i neograničeno predanje po ljubavi i pouzdanju upravljeno samo na jednoga.

Radi potpunosti prikaza moramo još istaknuti, da se iznad shvaćanja sviju starih naroda diže *vjera u jednoga Boga* u Starom Zavjetu tako čisto i uzvišeno, da joj nema premca. To je činjenica, koju tumači samo objava. W. Schmidt i Lemonnyer smatraju vjerojatnim, da je objava i zajednički izvor monoteističkih elemenata kod svih naroda. Svakako je iz povijesti religije jasno jedno: Prema svjedočanstvu cijele dosele nam poznate povijesti čovječanstva ljudski je rod uvijek ispovijedao barem relativni monoteizam. Mišljenje, da ima naroda bez vjere, što ga je zastupao još i Lubbock na početku ovoga stoljeća, potpuno je napušteno. Put čovječanstva k Bogu vodi od početnog monoteizma kroz žalosne zablude opet natrag čistom monoteizmu.

LIT.: Bauer-Zimmermann, *Teodiceja*, 2. izd., Zagreb 1918; F. Šanc, *Stvoritelj svijeta*, Sarajevo 1935; Isti, *Providnost Božja*, Zagreb 1939; S. Zimmermann, *Filozofija i religija*, Zagreb, 1. sv. 1936, 2. sv. 1937; Isti, *Religija i život*, Zagreb 1938; Isti, *Filozofija života*, Zagreb 1941; W. Keilbach, *Problem religije*, Zagreb 1935; Isti, *Die Problematik der Religionen*, Paderborn 1936; Isti, *Misli o Bogu i religiji*, Zagreb 1942; Garrigou-Lagrange O. P., *Dieu*, 5. izd., Pariz 1928; Sertillanges O. P., *Les sources de la croyance en Dieu*, 21. izd., Pariz 1928; Klinke S. J., *Der Monismus und seine philosophischen Grundlagen*, Freiburg in Br. 1911; Arnou, *De quinque viis S. Thomae*, Rim 1932; Esser-Mausbach, *Religion, Christentum, Kirche*, Kempten 1912; Inauen S. J., *Kantische und scholastische Einschätzung der natürlichen Gotteserkenntnis*, Innsbruck 1925; Mausbach, *Dasein und Wesen Gottes*, Münster in W. 1929—30; Descoqs S. J., *Praelectiones thelogiae naturalis*, Cours de théodicée, Pariz 1932—37; Rolfes, *Die Gottesbeweise bei Thomas v. Aqu. und Aristoteles*, 2. izd., Limburg 1927; Donat, *Theodicea*, 7. izd. Innsbruck 1936; S. Thomas Aqu., *Summa theologica*, I.; Isti, *Summa contra Gentiles;* Lessius, *De perfectionibus moribusque divinis*, Antwerpen 1620 i 1881; Franzelin, *Tractatus de Deo uno*, 3. izd., Rim 1883; Billot, *De Deo uno et trino*, 6. izd., Prato 1920; Ch. Pesch, *Praelectiones dogmaticae*, II., 6. izd., Freiburg 1925; Huby S. J., *Christus*, Manuel d'histoire des religions, Pariz 1923; Pinard de la Boullaye S. J., *L'étude comparée des religions*, Pariz 1933; R. Otto, *Das Heilige*, 33. izd., München 1932; uz to kritika: Feigel, *Das Heilige*, Kritische Abh. über R. Ottos gleichnamiges Buch, Haarlem 1929; W. Schmidt S. V. D., *Der Ursprung der Gottesidee*, Münster 1926—1935; Isti, *Menschheitswege zum Gotterkennen*, München 1923.
K. G.

BOG U KRŠĆANSKOJ UMJETNOSTI

Onoga, kojemu je ime Ja JESAM, koji je početak i cilj svega, ne možemo naravskim načinom shvatiti, kako je u sebi, već o njemu sebi stvaramo neki pojam pomoću analogije prema vidljivom svijetu i našoj prirodi, koja je razumna i osjetna. Zato i ljudska umjetnost ne može božanstvo prikazati drugačije, nego antropomorfno i simbolički. Pogani su svoje bogove prikazivali poput ljudi, jer su i oni spoznali, da je Bog osoban, da je u njega razum i slobodna volja, a mi da smo rod Božji. Zato je bilo relativno lako umjetnički prikazati i Zeusa i Marsa i Junonu i Veneru. No kršćanski je Bog jedan u naravi, a u toj su naravi tri osobe: Otac, Sin i Duh Sveti. Kako će kršćanski umjetnik prikazati ovaj misterij? — Najstariji umjetnički prikaz presv. Trojstva spominje Paulin od Nole, kad opisuje mozaički ukras bazilike sv. Feliksa u Noli. U apsidi je bazilike sv. Feliksa bilo prikazano presv. Trojstvo posve simbolički: janje je bilo simbol Isusa, golub simbol Duha Svetoga, a ruka Božja u oblacima simbol Boga Oca. Sva su tri simbola preuzeta iz sv. Pisma.

Krajem prvog tisućljeća pojavljuje se slika presv. Trojstva, u kojoj su sve tri božanske osobe prikazane antropomorfno, kao tri čovjeka, koji sjede na jednom prijestolju. Najstariji sigurni pokušaj ovakvog prikazivanja presv. Trojstva nalazi se u jednom rukopisu sv. Dunstana, nadbiskupa u Canterburyu (908). U drugom se tisućljeću održaje ovaj način prikazivanja presv. Trojstva sve do u 16. st. Svaka božanska osoba ima svoj atribut: Bog Otac krunu ili zemaljsku kuglu, Bog Sin križ, a Duh Sveti goluba ili knjigu zakona. Već se u 13. st. čuju glasovi protiv ovakvog prikazivanja presv. Trojstva, jer ono ne odgovara dogmi o jedinstvu naravi triju božanskih osoba. Bilo je i pokušaja, da se presv. Trojstvo prikaže u obliku kipa triju

sjedinjenih ljudskih tjelesa ili kao jedno tijelo s tri glave. Molanus zove ovakve kipove: *figmentum diabolicum*, a Benedikt XIV.: *monstrum*. Ovakve i slične slike i kipovi dali su povod sinodi u Pistoji da prijeđe u drugi ekstrem i da proglasi sve slike presv. Trojstva nedostojnima i pogibeljnima. Ovu je pretjeranu tvrdnju osudio Pio VI. apostolskom konstitucijom »Auctorem fidei« 28. VIII. 1794, a već prije bio je Benedikt XIV. svojom konstitucijom od 1. X. 1745 zabranio prikazivanje presv. Trojstva u obliku triju ljudskih osoba. Papa Urban VIII. zabranio je već 11. VIII. 1628 slike presv. Trojstva s jednim tijelom i tri glave ili tri lica i osudio ih kao krivovjerne. Fra Barolomeo je naslikao presv. Trojstvo s jednim tijelom i tri lica na votivnoj slici grada Firence (Uffizi). Od mnogobrojnih slika presv. Trojstva u obliku triju ljudi spominjemo samo minijaturu u *Hortus deliciarum* Herrade von Landsperg iz 12. st. i Töpferaltar iz g. 1500 u Badenu kod Beča, te u misalu Dominika Kalmanlechi i zagrebačkog biskupa Osvalda († 1499) u riznici stolne crkve u Zagrebu.

Od 13. st. dalje vole umjetnici prikazati krunjenje Gospino tako, da ovaj svečani čin izvršuje presv. Trojstvo, a ne više sam Isus, kako je to bio običaj od 12. st. Hans Holbein stariji naslikao je za samostan sv. Katarine u Augsburgu krunjenje Gospino, gdje Bog Otac kruni Gospu, a njemu s obje strane sjedi Sin i Duh Sveti u ljudskom obličju. U molitveniku kraljevskog rizničara Etienna Chevaliera naslikao je Jean Foucquet 1455 sitnosliku, na kojoj je druga božanska osoba ostavila zajednički prijesto, da kruni Gospu, koja kleči, a na prijestolju sjedi Bog Otac i Duh Sveti u ljudskom obličju. Na glavnom je oltaru stolne crkve u Freiburgu i. Br. Hans Baldung naslikao krunjenje Gospino tako, da je Duh Sveti poprimio oblik goluba. Isto tako slika krunjenje Gospino i Velasquez u *Museo del Prado* u Madridu, ali kod njega je Bog Otac obilježen — čelom.

I Navještenje Marijino daje priliku umjetnicima, da prikažu presv. Trojstvo, tako na pr. Veit Stoss u svom znamenitom anđeoskom pozdravu u Nürnbergu, Israhel van Meckenem, Filippo Lippi i majstor E. S.

Prirodno je, da su umjetnici, ako i začudo vrlo rijetko, i krštenje Isusovo upotrijebili u svrhu, da prikažu presv. Trojstvo, točno po izvještaju evanđelja. Nad Isusom lebdi golub, a gore se u oblacima pojavljuje Bog Otac. Najstarija je slika ove vrste u kodeksu monaha Rabule 586, tek se naravski u oblacima ne javlja lično Bog Otac, nego samo Božja ruka. I Rafael je u svojoj slici u samostanu San Severo u Perugii sličnim načinom prikazao presv. Trojstvo, okruženo anđelima i svecima.

U srednjem je vijeku bila vrlo omiljela slika presv. Trojstva u obliku t. zv. *Gnadenstuhla*. Bog Otac sjedi na svom prijestolju ili na oblacima i na dugi, te objema rukama drži Raspetoga Sina na križu, a nad križem ili nad Očevom glavom lebdi Duh Sveti u obliku goluba. Prva se takva slika nalazi na nekom staklenom prozoru iz početka 12. st. u St.-Denisu: Bog Otac stoji u Aminadabovim kolima i drži Raspetoga na križu objema rukama. Duha Svetog još nema na toj slici, ali u jednoj sitnoslici iz 12. st. u Perpignanu već dolijeće golub s desna, a pod kraj 12. st. lebdi golub pred Očevim prsima na sitnoslici u Troyesu. Najljepša i najsvečanija slika ove vrste jest Dürerova slika, prozvana po svim svetima, koji okružuju presv. Trojstvo i klanjaju mu se na nebu i na zemlji. U stvari to nije slika o svim svetima, nego slika presv. Trojstva, kako mu se klanja nebo i zemlja.



Zagreb, Metropolitanska knjižnica, MR 159.

U kasnoj renesansi i baroku nastaje konačno onaj tip slika presv. Trojstva, koji je i danas uobičajen u našim crkvama: Bog Otac i Bog Sin sjede na nebeskom prijestolu ili na kugli zemaljskoj, a Duh Sveti lebdi među njima ili nad njima. Ove su slike u sebi sjedinile izvjesne momente starog antropomorfnog tipa (Bog Otac i Bog Sin) i simboličkog tipa, kako se presv. Trojstvo očituje kod Isusova krštenja (Duh Sveti). Najveličanstvenija će slika presv. Trojstva ovoga tipa biti presv. Trojstvo u münchenskoj pinakoteci, što ga je naslikao Rubens.

Prema sv. Augustinu Contra Faust. XVIII. slikali su manihejci presv. Trojstvo na taj način, što su nacrtali jedan trokut. Možda se i inače nalazi simbolički označeno presv. Trojstvo u onim kršćanskim natpisima Afrike, gdje je nacrtan trokut u vezi s Kristovim monogramom. Na presv. Trojstvo ima podsjećati i skupina triju zečeva tako uokrug poredanih, da se uši sastaju u trokutu; svaki zec ima samo po jedno uho, ali na prvi mah izgleda, kao da ima dva. Ima i drugih neobičnih simboličkih prikaza presv. Trojstva, kao na pr. tri orla, lava ili ribe s jednom glavom. Do danas se sačuvao istokračni trokut s upisanim Božjim okom kao simbol presv. Trojstva. Ušao je u običaj iza reformacije.

Boga Oca prikazuje starokršćanska umjetnost tek od 4. st. dalje, a i to redovno samo simbolički rukom, koja viri iz oblaka i koja često drži vijenac slave nad Isusom ili kojim svecem. Na nekim sarkofazima prikazan je Bog Otac i kao dostojanstven starac. Često puta nastupa mjesto Boga Oca naprosto druga božanska osoba, tako na pr. na mozaicima u *Santa Maria Maggiore*. Takav se običaj održao sve do u 12. st. U 13. st. počinju umjetnici prikazivati Boga Oca po Danijelovu viđenju kao *antiquus dierum* (Dan 7, 9.) s dugom kosom i sijedom bradom. U 14. st. pretvara se ovaj lik u Francuskoj u lik kralja, u Italiji u lik pape s trostrukom krunom, a u Njemačkoj u lik cara s carskim insignijima na svečanom prijestolju. Ovim su razvitkom umjetnici napustili biblijsko tlo i zaodjeli božanstvo u kraljevski sjaj svoje zemlje. Stoga veliki umjetnici talijanske renesanse traže nove puteve, ali se pritom odviše oslanjaju na antiku. Najveličanstvenije likove Boga Oca stvorio je Michelangelo na svodu Sikstinske kapele i Rafael u viđenju proroka Ezekijela, sada u *Palazzo Pitti* u Firenci.

Aleksandar VIII. osudio je 1690 janzenističku nauku, da je nedostojno postaviti u kršćanskom hramu sliku ili kip *(simulacrum)* Boga Oca.

Druga je božanska osoba po svojoj naravi bliža ljudskoj umjetnosti od svoga vječnoga oca. Drugu božansku osobu prije njezina utjelovljenja po Duhu Svetom u prečistom krilu Blažene Djevice nisu umjetnici prikazivali osim sasvim rijetkih izuzetaka. Kako ni ovi izuzetci nisu uspjeli, neka svjedoči samo rezbarska ilustracija nicejskog Vjerovanja na kornim klupama u gradskoj kapeli u Sieni iz 15. st. Kod riječi: »Et in unum Dominum Iesum Christum, filium Dei unigenitum« prikazuje nepoznati drvorezbar Boga Oca, a na njegovim prsima glavu Boga Sina. Kod stavka: »Et ex Patre natum ante omnia saecula« već je *Logos* prikazan kao dječak. Konačno drži Bog Otac je-

dnu ploču, a u njezinu središta blista poput sunca glava *Logosa:* »Deum de Deo, lumen de lumine, Deum verum de Deo vero«.

Uspjeliji su Isusovi simboli: jaganjac i dobri pastir, što ih susrećemo već u katakombama, a osnivaju se neposredno na Bibliji. Uz pelikana i Kristov monogram zadržao se jaganjac sve do danas u kršćanskoj umjetnosti kao simbol Kristov. U literarnoj je simbolici bila riba *(ΙΧΘΥΣ)* veoma uobičajen Kristov simbol prvih kršćanskih vremena. I u katakombama veoma često nalazimo ribu, te je dugo bilo neosporno, da riba, osobito u vezi sa sidrom, ostima, kruhom i vinom, označuje Krista. Poslije Wilpertovih istraživanja ova je teza uzdrmana, te noviji ikonografi u ribi, koja je naslikana u katakombama, ne gledaju simbola Krista, nego simbol čudotvornog nahranjenja ili simbol vjernika. Ipak se onima, koji su godinama i godinama promatrali slike u katakombama, čini i odviše hiperkritičkim, kad ne bismo ribu u savezu s kruhom i vinom u kripti Lucine htjeli priznati jasnim simbolom presv. euharistije. Teško je ograničiti ovu simboliku isključivo na literarno područje.

Duha Svetog prikazuje kršćanska likovna umjetnost u prilici goluba, jer je u tom obličju sašao nad Isusa kod njegova krštenja, te u prilici plamenih jezika, jer je tako sišao nad apostole. Prije su ga znali slikati i kao mladića, ali je Benedikt XIV. osudio i zabranio takve slike, jer se Duh Sveti nije nikad objavio u ljudskom obličju. Drugu božansku osobu, otkad je postala čovjekom, i ne možemo drugačije slikati nego kao čovjeka, a Bog se Otac u St. Z. prorocima javio u viđenjima kao dostojanstvenik *antiquus dierum,* pa stoga nije neprikladno, da ga i umjetnost kao takva prikazuje. Kad je Duh Sveti simboliziran prilikom goluba, tada golub imade oko glave nimbus, u kome je upisan križ. Kojiput su umjetnici znali goluba staviti u sredinu između Oca i Sina i učiniti ga isto tako velikim poput Oca i Sina. Ove su slike teološki dobronamjerno mišljene, ali ne djeluju estetski lijepo, ili barem proizvode neko čuđenje. U obliku plamenih jezika slika se Duh Sveti redovno samo kako silazi nad apostole, inače samo u obliku goluba.

LIT.: H. Leclercq, *Dieu,* Dictionnaire d'Archéologie et de Liturgie, IV/1, Pariz 1920; Karl Künstle, *Ikonographie der christlichen Kunst,* I., Freiburg i. B. 1928. D. K-d.

BOGAERT, Martin van den, zvan **Desjardins,** ✳ Breda u Nizozemskoj 1640, † Pariz 2. V. 1694, dvorski kipar kralja Luja XIV. Učio je u Antwerpenu i Parizu, gdje je došao u vezu s kiparom Jacquesom Buirettom. Izišao je doskora na glas i postao profesorom, a kasnije i ravnateljem pariske kraljevske akademije. Izveo je brojne kipove za pariske crkve i privatne palače. G. 1686 izveo je za Place des Victoires spomenik kralja Luja XIV., koji je porušen za revolucije. Od ovog su se spomenika sačuvali nekoliki fragmenti, danas u Louvru, gdje se nalaze njegova portretna poprsja Colberta i Mignarda. U perivoju u Versaillesu stoji jedno od njegovih najboljih djela, kip *Dijane u lovu.* B. je izveo i nekoliko grobnih spomenika.

LIT.: S. Lami, *Dictionnaire des sculpteurs de l'école française sous le règne de Louis XIV,* Pariz 1906; Thieme-Becker, *ALBK,* IV. A. Sch.

BOGAŠINOVIĆ, 1. Petar, Dubrovčanin, † u visokoj starosti 18. I. 1700, hrvatski pjesnik i književnik. Iako je bio sin uglednoga dubrovačkog liječnika Tome B., opet je njegovo obrazovanje moralo biti vrlo oskudno, kad je dugi niz godina (»a puero ad senectutem fere«) bio samo brijač, a kraće vrijeme i pisar u Lastovu. Prema riječima Seb. Cerve-Crijevića kao književnik nije uživao nikakav ugled, i to ne zbog zanata, kojim se bavio, nego zbog slabe vrijednosti svojih književnih djela, koja osim žena i obrtnika i nije nitko čitao. Ipak mu je otac posvetio u spomen 3 latinska epigrama, svećenik Matija Francesković dva, a dominikanac Jerolim de Philippi jedan. Najvažniji mu je književni rad *Obkruženje Beča grada od cara Mehmeta i Kara-Mustafe velikoga vezira* (Linc 1684, Padova 1685, Mleci 1703), u kojem je u dva pjevanja opjevao tursku opsadu Beča od 1683, u kojoj su se bile proslavile i hrvatske čete predvođene carskim generalom Petrom Bern. Ricciardijem Dubrovčaninom, počasnim županom hrvatske Like, i upravo njemu B. je i posvetio to svoje pjesničko djelo. U neuglednim izdanjima Petar B. je izdao još i ove sitne knjižice: *Knjiga molitvena S. Antuna od Padove* (Padova 1685), *Oficij sv. Josipa* (ondje 1685), *Oficij sv. Dominika* (ondje 1686) i *Oficij sv. Benedikta* (ondje 1686). Osim toga u istoj padovanskoj tiskari 1686 upravo on je spremio za tisak pjesničku parafrazu *Sedam psalama Davidovih* Dubrovčanina Stijepa Đorđić-Đurđevića († 1632).

2. Lukrecija, Dubrovkinja, udata Budmani, † 1800, hrvatska pobožna pjesnikinja. Po rođenju pripada pučanskom rodu kao i pjesnik Petar Tome B. Prema rasporedbi, kako je dubrovačku književnost rasporedio Fr. M. Appendini u svojim »Notizie istorico chritiche«, ona je zauzela mjesto u glavi, koja raspravlja o Gundulićevoj »Osmanidi« i drugim »poemima« dubrovačke književnosti. Spominjući je iza Petra B., Appendini kaže, da i njeni poemi »Život Tobijin«, »Posluh Abrahama patriarke« i »Život Josefa patriarke« zavređuju manju pažnju. Osim ta tri poema i ona je, kao i Anica Bošković, napisala i jedan »Razgovor pastirski o Božiću« kao i više pobožnih pjesama. F. F.

BOGAVČIĆ, Frano don, hrvatski pjesnik iz splitskoga kruga Marulićevih učenika. To se može suditi po njegovoj pjesmi *U hvalu i uzvišenje blažene dive Marije,* koja je sačuvana među pobožnim pjesmama u rukopisnom zborniku Trogiranina Ivana Lulića od 1615, gdje je izrijekom obilježena kao njegova (»Bogavčić imenom don Frane tuj pravi — u pisni složenom slavnu divu slavi«). Budući da se pjesma anonimno nalazila u Lucićevu »Vrtlu«, bila je tiskana u izdanju Marulićevih »Pjesama« (isp. Stari pisci hrv., I, str. 214—215) kao Marulićeva. Bogavčići su starinom Splićani.

LIT.: Fr. Fancev, *Nova poezija Marka Marulića,* Rad 245. F. F.

BOGDAN, srpski velikaš. Upravljao je oblašću između Strumice, Soluna i Sera poslije smrti cara Dušana. Poslije bitke na Marici (1371) priznao je tursku vlast. Svakako nije identičan sa Bogdanom, koji se u istom kraju spominje prvih decenija 15. st. (možda njegov sin ili unuk). Misli se, da je to Ljutica Bogdan narodnih pjesama.

LIT.: St. Novaković, *Srbi i Turci XIV. i XV. veka,* 132. M. J. D.

BOGDAN, 1. Ioan, ✳ Brašov (Sedmogradska) 1864, † Bukurešt 1919, rumunjski profesor slavistike na sveučilištu u Bukureštu. Učio je slavistiku i historijske nauke u Beču (kod Jagića) i u Njemačkoj. Kao predsjednik historijske komisije Rumunjske Akademije organizirao je kritičko izdavanje i znanstveno komentiranje slavensko-rumunjskih historijskih spomenika i uređivao *Buletinul Comisiei istorice a României.* Tako je 1905 pod naslovom *Documente privitoare la relatiile Tări româneşti cu Braşovul si cu Tara ungurească in sec. XV şi XVI* izdao zbirku slavenskih listina (s rumunjskim prijevodom) o rumunjsko-madžarskim odnosima u 15. i 16. st. Zbirci je napisao važan predgovor o staroj rumunjskoj diplomatici. G. 1913 izdao je u 2 sv. listine o Stjepanu Velikom (*Documentele lui Ştefan-cel-Mare*). Poslije smrti izašlo je 1922 njegovo izdanje srednjobugarskog teksta Manassesove kronike s rječnikom. Kao suradnik i urednik časopisa *Convorbiri literare* (književni razgovori) objavio je također seriju važnih historijskih studija, tako o rumunjskim naseljima zvanim *Ohaba* (1906) i o hrisovulju kralja Milutina (god. XXIV.). U Zborniku u slavu V. Jagića objavio je studiju o jeziku najstarijih slavenskih listina u Moldavskoj. Kao historičara zanimala su ga najviše tri pitanja: 1. socijalna organizacija kneževine Muntenije (Vlaške), 2. vojnička organizacija Moldavske u 15. st., kada Stjepan Veliki, vladar ove zemlje, ujedinjuje prvi put Rumunje, 3. postanak institucije vojvoda u rumunjskim zemljama. Po njegovu mišljenju preuzeli su Rumunji ovu instituciju od Slavena prije dolaska Madžara, i to između 6. i 9. st., zajedno s institucijom knezova. Rumunjske vojvode bili su predstavnici interesa knezova kod vladara. U Rumunja se ova institucija dalje razvijala neovisno od sličnih institucija u slavenskim državama na Balkanskom poluotoku (*Origenea voivodatului la Români,* Rum. Akademija 1902, Analele, ser. II., knj. XXIV.). Naslijedio ga je na slavističkoj stolici P. Cancel.

LIT.: V. Jagić, J. Alexandru i P. Cancel, nekrolog u Archivu für slawische Philologie, sv. XXXVII., Berlin 1918; P. P. Panaitescu, *Ion Bogdan şi studiile de istorie slavă la Români,* Valenii-de-Munte, 1928. P. S.

2. B. (Bogdany, zapravo **Bohdan), Jakub,** ✳ Prešov 1660, † Finchley kraj Londona 1724. U Englesku je došao s nizozemskim osvajačima za Vilima II. Oranskog. Slikao je ondje dekorativni panneau i mrtvu prirodu sa cvijećem i životinjama u duhu nizozemskih majstora 17. st., i to za kraljevske palače Hampton Court, Buckingham i St. James u službi kraljice Marije i Ane. Mnoga se njegova djela nalaze u zbirkama engleskog i nizozemskog plemstva.

LIT.: H. Walpone, *Anecdotes of Painting in England,* 1871; G. Térey, *Orsz. magyar Széjmüv.,* Muzeum Régi képtárával katalogusa, Budimpešta 1924; J. Cincík, *Jakub Bohdan, anglický dvorný maliar zo Slovenska (1660—1724),* Matica Slovačka 1935; Vl. Wagner, *Profil slovenského výtvarného umenia,* Matica Slovačka 1935. J. C.

3. Martin, ✳ Narta koncem 16. st., † 11. XII. 1647. Učio je po svoj prilici u Bologni na hrvatskom zavodu. Godine 1610 postao je zagrebački kanonik, a 1616 rektor bolonj-

skog zavoda. U poslu toga zavoda boravio je do 1621 u Rimu. G. 1629 postao je katedralni arciđakon, 1638 zagrebački prepozit, a 1643 i zagrebački biskup. Kada je zagrebačka stolna crkva 1645 pogorjela, a 1646 se djelomično i porušila, uložio je mnogo mara oko njezine obnove. B. K.

4. Petar, ✻ na Kosovu oko 1618—1626, † Priština 1689. Kao Propagandin pitomac učio u »ilirskom« kolegiju u Loretu. G. 1656 postao biskup skadarski i administrator barske nadbiskupije (1656—1671); nakon ostavke strica mu Andrije Bogdana (1677) postao nadbiskup skopski i administrator katoličke crkve u Srbiji. G. 1685 pobjegao je pred Turcima u Mletke. Uz pomoć kardinala G. Barbariga izdao je u Padovi 1685 na talijanskom i albanskom jeziku: *Cuneus Prophetarum de Christo Salvatore Mundi et eius Evangelica Veritate*, sa slikom autora na naslovnom listu. Na početku knjige nalazi se pohvalna poruka na hrvatskom jeziku: »Petru Bogdanu, arcibiskupu Skopskom i vladarstva Serpskoga poglavici duhovnomu Pettar Ricciardi, knez od Like Poklon i Pozdravlyenie. Iz Bieca na 5. VIII. 1685« i stihovi Petra Dabbe od Summe. Iza toga slijede latinski sastavci i pjesnički ditirambi: Andrije Zmajevića, nadbiskupa barskog; Pavla Rittera (Vitezovića); Matije Tomazea, plemića Dalmatinca; Luke Bogdana i drugih. Isto djelo izdano je 1691 i 1702 pod promijenjenim naslovom: *L'infallibile verità della cattolica fede*, ali uz stari tekst. Zanimljivi su njegovi izvještaji Sv. Stolici o stanju katolika u Srbiji i Albaniji (A. Theiner, Monumenta Slav. Merid. II).


PETAR BOGDAN, *Cuneus Prophetarum* Padova 1685

LIT.: Legrand-Guys, *Bibliographie albanaise*, Pariz-Atena 1912; M. Premrou, *Katolički nadbiskupi u Skoplju*, Glasnik skopskog učenog društva I/2, 1926; I. Dujčev, *Il cattolicesimo in Bulgaria nel sec. XVII*, Rim 1937. M. B-r.

5. Vlaho, ✻ Dubrovnik 13. II. 1843, † Dubrovnik 5. III. 1910. U Dubrovniku je svršio gimnaziju, a filozofiju u Beču. Kako je znao gotovo sve slavenske i ostale evropske jezike, učini ga talijanski poklisar u Beču markiz Pepoli svojim tajnikom. Proputovao je Italiju, Francusku i Istok. Na nagovor prof. Mussaffije imenuje Bogdana toskanski veliki vojvoda Ferdinand IV. svojim tajnikom. Njegovu djecu naučio je hrvatski i s njima se dopisivao. Živeći u tuđini pratio je neumorno događaje u domovini i s glavnijim političkim ljudima ostao je u kontaktu. U zadarskom »Narodnom listu« pisao je političke članke, dok je nekoje članke objelodanjivao u francuskim i njemačkim novinama. Sabrao je mnogo podataka, koji se odnose na dubrovačku povijest, tako: odnosi dubrovačke republike i dvora toskanskoga, o Mariji Tereziji u odnosu s Boškovićem i t. d. Na putu u Dubrovnik 1908 izgubi svoje rukopise. Bavio se i heraldikom. B. K.

BOGDANIĆ, 1. Martin, splitski kipar u drugoj polovini 15. st. U splitskim ispravama 1472 i 1473 spominje se, da je kupio neka zemljišta, kuće i stare rimske zidine. O njegovim se djelima ništa ne zna.

LIT.: I. Kukuljević-Sakcinski, *Slovnik umjetnikah jugoslovenskih*, Zagreb 1858. A. Sch.

2. Mirko Danijel, ✻ Virovitica 1762, † Budimpešta 1802. Otac (Nikola) poslao ga na nauke te je posljednjih godina devetoga decenija učio i u Zagrebu, gdje je 1780 svršio filozofski fakultet. Poslije toga odlazi i zbog daljih nauka, a naročito radi službe najprije u Vel. Varadin, Peštu i Beč. U 25. godini života postao vanredni profesor na akademiji u Vel. Varadinu, a zatim su mu prosvjetne vlasti namijenile prvo slobodno mjesto na peštanskoj sveučilišnoj zvjezdarnici, koje je kao opservator i dobio 1786 i tu onda ostao do konca života.

Prije nego se sasvim predao matematici i astronomiji bavio se mišlju, da uzradi književno za svoj narod u Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji. Tako je potkraj 1791 bio zamislio pokrenuti hrvatske latiničke novine *Ephemerides Illyricae latinis Litteris*. Njegova odnosna molba, koja sama nije sačuvana, bila je u veljači 1792 najprije proučavana u iliričkoj dvorskoj kancelariji, a zatim mu je podijeljena i dozvola za izdavanje. Kad mu je godinu dana kasnije za cenzora novina bio imenovan episkop Petrović, prekida se njegovo nastojanje oko njihova izdavanja.

U isto doba počeo je izdavati svjetsku povijest, od koje je pod natpisom *Događaji svieta* (u Beču kod Josipa Baumeistera, 1792) ugledao svijetlo samo »Dio I.«. Djelo je posvetio svom ocu, kojemu u posveti zahvaljuje za brigu oko svoje obrazovanosti, da bi u životu mogao biti od koristi pored ostaloga naročito svom »domorostvu«. Jezik, kojim je knjiga napisana, jest ijekavska štokavština, mjestimice ponešto opora, kako sam u Predgovoru objašnjava, naročito zbog toga, jer je već »preko dvadeset godina«, što je od svoga djetinjstva »odaljen od rođene države«, a osim toga je »veći dio života u tegu matematskomu proveo«.

LIT.: Hrvatska revija X (1937) str. 525; Ljetopis akad. 49 (1937) str. 105, 118—119; Građa za povijest književnosti hrvatske XIII, str. 314—5. F. F.

BOGDANOV, 1. A. (pseud. A. A. Malinovskoga), ✻ 1873, † 1928, ruski sociolog i književni kritičar, zagovornik kolektivističkog načela pri izgradnji proletarske kulture *(O proletarskoj kulturi*, 1924). J. B.

2. Vehid (Vaso), ✻ Pančevo 2. X. 1902, književnik. Pučku školu polazio u Pančevu, gimnaziju u Pančevu i Vel. Bečkereku, filozofski fakultet u Beogradu i Beču. Gimnazijski profesor (Novi Vrbas, Veliki Bečkerek, Subotica, Zagreb). Člancima o političkim, književnim i socijalnim pitanjima surađivao u časopisima i novinama (Literatura, Savremena stvarnost, Hrvatska revija, Danas, Pečat, Književnik, Izraz).

BIBL.: Zasebna izdanja: *Nad grobom agrarne reforme*, Beograd 1926; *Ustanak Srba u Vojvodini*, Subotica 1928; *Nacionalno i socijalno u mađarskoj revoluciji 1848/49*, Zagreb 1935; *Savremeni književni i kulturni problemi*, Zagreb 1935; *Hrvatsko pitanje*, Zagreb 1936; *Ante Starčević i hrvatska politika*, Zagreb 1937; *Ante Starčević i socijalna pravda*, Zagreb 1937. Pseudonimi: N. Kostin, L. Josipović, i t. d. A. B-c.

BOGDANOVIĆ, 1. Antun (Diodati), ✻ Lastovo, † Rim 1660 u odmakloj dobi kao kanonik i nadpop crkve sv. Jeronima. Filozofiju i pravo svršio u Rimu. Kao glasoviti pravnik s velikom je vještinom u Rimu zastupao dubrovačku republiku u nekim poslovima. Njegove su pravne rasprave nestale, a Cerva je još znao, da ih čuva njegova obitelj na Lastovu. U.

2. David, ✻ Brod n. S. 11. V. 1869, književni historičar. Gimnaziju je dovršio u Požegi, filozofijski fakultet s doktoratom u Zagrebu. Profesor u pokrajini i Zagrebu, gdje je kao srednjoškolski ravnatelj umirovljen. Radnjama iz hrvatske književnosti i gramatike surađivao je u Nastavnom vjesniku, Školskom vjesniku i različitim novinama. U Zagrebu je izdao knjige: *Antologija hrvatske lirike* (1924), *Pregled književnosti hrvatske i srpske* (I. sv. u 3 izd.: 1914, 1915, 1932; II. i III. sv. 1919). Spremio antologiju *Narodne pripovijetke hrvatske i srpske* (Zagreb 1914) i *Izabrane narodne pjesme hrvatske i srpske*, s uvodom i bilješkama. Priredio je šesto izdanje Petračićeve i Milerove *Hrvatske čitanke za više razrede srednjih škola* (1926). U nakladi knjižare Kugli izdavao je: *Uzorna djela iz hrvatske i svjetske književnosti* (Mažuranić, *Smrt Smail-age Čengića*, Demeter, *Teuta*), *Hrvatske pripovjedače* (Jurković, Bogović, Korajac) i *Srpske pripovjedače* (Ljubiša, Glišić, Veselinović). E. Š.

3. Emin (Milan), ✻ Dubranec-Dubranjci u Turopolju 23. XI. 1876, književnik. Po ocu zvao se Šrabec i pripada jednoj od najstarijih zagrebačkih obitelji, pa je kasnije promijenio ime u B. Pučku školu svršio u rodnome mjestu, gimnaziju i pravo, s doktoratom, u Zagrebu. Od 1901—1939 gradski činovnik u Zagrebu, radeći u svim granama uprave. Bio je na čelu većeg broja odsjeka, a od 1936 ravnatelj magistrata. Vršio usto različite funkcije u Društvu gradskih činovnika grada Zagreba, u odboru Saveza gradova, uređivao glasilo »Gradska općina«.

Izvorna su mu književna djela: *Žabovački preporod* (politička komedija iz predratnih vremena, nagradila Matica hrv. kazal. dobrovoljaca), dodatak Ogrizovićevoj prigodnici *Slava njima*, napisan o proslavi stote godišnjice I. Kukuljevića (1916), članci i rasprave književ. i nauč. sadržaja u novinama i časopisima. Priredio za štampu nekoliko službenih izdanja općine grada Zagreba, s komentarima.

Najvažniji je njegov prevodilački rad. Preveo je mnoga dramska i druga djela s engleskog, francuskog, njemačkog, talijanskog, madžarskog, ruskog, češkog i slovenskog jezika. Preveo veći broj Shakespeareovih drama: *Hamlet, Otelo, Kralj Lear, Romeo i Julija, Kralj Rikard III., Julije Cezar, Antonije i Kleopatra, Mletački trgovac, Zimska priča, San ljetne noći, Mnogo vike ni zašto, Na tri kralja, Ukroćena goropadnica, Komedija zabluda.* Devet prijevoda izdala MH, a jedan (Hamleta) Pozorišna biblioteka, u kojoj je izišao i njegov prijevod Byronova *Kaina.* Prevodio je još Eshila *(Orestija,* prema njemačkoj preradbi), Aristofana (*Lisistrata,* prema njemačkom), Euripid-Werfela (*Trojanke*) Hoffmansthala (*Čovjek,* izd. Društvo sv. Jeronima), Dostojevskoga (*Igrač,* Narodna knjižnica), Ljermontova *(Junak našega doba,* Narodna knjižnica), Johna Stuarta Milla (*O slobodi*) i dr. A. B-c.

4. Franjo, ✳ Vis oko 1790, dalmatinski slikar. Oko 1830 otišao je u Italiju i Francusku, odakle se više nije vratio kući. Slikao je oltarske slike, među kojima Kukuljević spominje onu u župnoj crkvi u Komiži, koja prikazuje *Bezgrešno začeće Bl. D. M. sa svecima Andrijom i Vinkom,* signiranu »Fran. Bogdanovich inv.«. Ostale se njegove slike, po Kukuljeviću, nalaze u crkvama u Kaštelima između Splita i Trogira.

LIT.: I. Kukuljević-Sakcinski, *Slovnik umjetnikah jugoslavenskih,* Zagreb 1858. A. Sch.

5. Ippolit F., ✳ Perevoložna 3. I. 1744, † na imanju kraj Kurska 18. I. 1803, ruski pjesnik i folklorist. Pisao i prevodio prilično mnogo, izdavao i vlastiti časopis *Peterburgskij Vjestnik,* ali je ostavio ime u povijesti ruske književnosti zbog poema *Dušenjka,* koji pripada t. zv. frivolnogracioznoj poeziji (poésie légère), a pod znatnim je utjecajem La Fontaineove pripovijesti *Les Amours de Psyché.* Taj je poem, pisan laganim i elegantnim stihom, imao golem uspjeh, stvarajući nov pravac u razvitku ruske književnosti, jer je to jedan od prvih i odlučnih koraka na putu k realizmu. Utjecao je i na Puškina (poem *Ruslan i Ljudmila*). Sabrana B-ova djela izašla su 1818—19. Osim toga je B. sakupio i izdao u 3 sv. ruske narodne poslovice, zauzevši time mjesto među prvim ruskim folkloristima. N. F.

6. J. Mato, ✳ Komiža na otoku Visu 1882, hrvatski iseljenik i veliki industrijalac u San Diegu (Kalifornija). U 26. godini života iselio se 1908 u San Pedro u Kaliforniju, gdje se bavio ribarenjem, najprije malim motorom, a od 1913 imao je već veći brodić sa 30 KS (tada najveći brod u Kaliforniji za hvatanje ribe). G. 1915 bavi se trgovinom ribe na veliko; 1917 s petoricom drugova iseljenika osniva tvornicu konzerva s kapitalom od 12.000 dolara, koja već 1920 zaposluje do 200 radnika s kapitalom od 75.000 dolara. Za krize 1925 preuzimlje sam s jednim drugom tvornicu, ustraje u poslu s uspjehom, jer 1936, kad je Bogdanović nakon 28 godina izbivanja posjetio svoju domovinu, raspolagala je tvornica kapitalom od 750.000 dolara. U njoj je zaposleno oko 1000 radnika. Dnevno prima 1800 tona sardela, t. j. oko 180 naših vagona. Tu ribu konzervira u kutijama, pravi umjetni gnoj i ulje od ribe. Tvornica nosi naziv »French Sardine Co. Inc.«. Ribu izvozi u sve dijelove svijeta. Bogdanović je velikim prinosom kao predsjednik omogućio gradnju Doma hrvatskog naselja u San Pedru s troškom od 40.000 dolara (oko tri milijuna kuna). I inače je velik mecena svih socijalnih i prosvjetnih pothvata naših iseljenika u Kaliforniji. M. B.

7. Maksim, ✳ 1891, † 1917, bjeloruski pjesnik. Piše čistim narodnim jezikom bez polonizama. Stih mu je lijep, forma pjesme fina i raznovrsna. Uz rodoljubne motive o narodnoj bijedi *(Staraja Belarusj)* obrađuje i motive lične, te motive općeljudske prirode (*U začarovanym carstvi*). Bavio se i kritikom. V. R.

8. fra Marijan, ✳ Kreševo u početku 18. st., † 7. I. 1772, apostolski muž, obnovitelj kreševskoga samostana poslije požara (1767), biskup (od 1768). Pisac ljetopisa *Protocollum conventus Cresceviensis* (izd. Jelenić, Ljetopis franj. samostana u Kreševu, Sarajevo 1918). S. P.

BOGDO-OLA (»sveto brdo), najviši vrhunac (6.918 m) istoimenoga gorskog lanca u srednjoazijskom gorju istočnog Tienšana.

BOGENŠPERK (429 m), stari grad iznad Litije u Slov. U 17. st. boravište J. V. Valvasora, prijatelja P. Rittera-Vitezovića. J. R.

BOGETIĆ, Petar Aleksandar, † Split 1784, historičar i arheolog. Rodio se u Splitu, gdje je i umro, kad je tamo harala kuga. Bavio se arheologijom proučavajući Dioklecijanovu palaču u Splitu i rimske iskopine u Solinu, te napisao *Inscriptiones antiquae ex marmoribus Salonitanis.* Istraživao je i život znamenitih Splićana. R. H-t.



BOGENŠPERK
(Valvasor, *Die Ehre des Herzogthums Krain*)

Kako tvrdi o. Dan. Farlati (Illyricum sacrum III. 5.) bio je odlično obrazovan, a svojim bavljenjem pa i poznavanjem prošlosti rodnoga grada od velike je pomoći bio i samom Farlatiju u njegovu radu. Andr. Ciccareli u svojim *Opuscoli riguardanti la storia degli uomini illustri di Spalato* (Dubrovnik 1811) na str. 46—51 izdao je Bogetićev *Catalogus virorum illustrium Spalatensium.* F. F.

BOGETIĆ JANDREŠIĆ, fra Mijo, ✳ Bogetić pod Prominom oko 1590, † Šibenik 16. XI. 1662, provincijal Bosne Srebrene (1647—1650) u neobično burno doba kandijskoga rata. Istakao se vanrednom energijom u radu oko oslobođenja kninsko-drniške krajine; mjesto napuštenoga Visovca (1648—1675) podiže samostan Sv. Lovre u Šibeniku; podupire književna nastojanja Posilovića i Papića, koji mu posvećuju svoja djela.

LIT.: P. Kolendić, *Fra Pavao Posilović . . .,* Rad HA, knj. 206, Zagreb 1915. St. P.

BOGGIANI Guido, ✳ Omegna (Novara) 1861, † Gran Chaco 1901, talijanski umjetnik i istraživač. Polazi slikarsku akademiju u Milanu, izlaže 1881 i postizava odlične uspjehe. G. 1887 ide u Buenos Aires i odatle polazi kao istraživač u unutrašnjost Paraguayja. Ondje živi do 1893 u ličnom dodiru s plemenima Chamacoco i Caduvei ili Mbayà. Povrativši se u Italiju objelodanio je rezultate svoga etnografskog istraživanja, a istodobno je izlagao svoje slike, izrađene u Americi, i aktivno sudjelovao u rimskom književnom i umjetničkom životu. Glavno mu je djelo *Viaggi di un' artista nell' America Meridionale:* i *Caduvei* (Rim 1895). Ponovno se vratio u Paraguay (1896) i nastavio etnografska istraživanja među plemenima oko Gran Chaca, gdje su godinu dana poslije nepoznate smrti pronađeni njegovi ostatci. Kao slikar bio je oduševljeni ljubitelj prirode i zračnih, svijetlih pejzaža. D. Ž.

BOGHAZKÖI, malo selo u Maloj Aziji, 150 km istočno od Ankare. U njegovoj se okolici nalaze znamenite ruševine i skulpture na pećinama. Na tom se mjestu mnogo iskapalo, otkako je te ostatke otkrio 1834 Texier. G. 1907—1912, a i kasnije, iskapali su tu Winkler, Puchstein i dr., pa su se otkrile ruševine jakih i dobro sačuvanih gradskih zidova s vratima, ukrašenim reljefima, te ostatci velikih palača i hramova, koji imaju sasvim neobične tlorise. Pokazalo se, da su to ostatci nekadašnjega glavnog grada Hetita *Hattuša,* osnovanog negdje oko g. 2000 pr. Is. Najvažniji nalaz u tim ruševinama bili su arhivi, u kojima se našlo oko 13.000 zemljanih ploča s natpisima u klinastom pismu. Natpisi su pisani u šest jezika, te su različitoga sadržaja: povijesni spisi, listovi, međunarodni ugovori, zakoni, liturgijski tekstovi, opisi različnih svečanosti, mitologija. Bili su to dobro uređeni arhivi s inventarima. Najviše je natpisa pisano u hetitskom jeziku, koji pripada indoevropskim jezicima, a međunarodni ugovori pisani su akadskim jezikom, koji je u ono vrijeme bio međunarodni diplomatski jezik. Na osnovi toga vanredno bogatoga materijala protumačio je hetitski jezik profesor češkoga sveučilišta u Pragu Fridrik *Hrozný.* Iz tih natpisa

saznajemo povijest Hetita i njihova glavnoga grada *Hattuša*. Hetitska je država preživjela dvije periode, stariju i noviju, a grad *Hattuša* najbolje je cvao u novoj državi (oko 1400—1200). Oko 80 pr. Is. stapa se hetitska država s velikom frigijskom državom. Tada gubi svoju važnost grad *Hattuša* i postaje neznatniji pokrajinski grad, dok glavni grad postaje 200 km udaljeni Gordij. Pisani materijal, nađen u ruševinama oko Boghazköia, osvijetlio nam je i najstariju povijest maloazijskih naroda i država.

LIT.: V. K. Müller, *Die Architektur von Boghazköy*, Mitteilungen des Deutschen arch. Institutes im Athen 42 (1917); K. Bittel, *Ruinen von Boghazköy*, Berlin-Leipzig 1937. Mnoge radnje Hroznog o hetitskom jeziku razasute su po različitim časopisima. Gramatiku jezika dao nam je u najnovije doba Joh. Friedrich, *Hethitisches Elementarbuch*, Heidelberg 1940; Fr. Hrozný, *Die älteste Geschichte Vorderasiens*, Prag 1940. V. H.

BOGHEDSKI UGLJEN, bogheadski ugljen, boghed, boghead, vrsta bituminoznoga fosilnoga ugljena, nazvana tako po njegovu nalazištu u Škotskoj. Mutan, crn, često i smeđast; žilav, čvrst, ljušturasta loma. Pod udarcima daje drvenasti zvuk. U tankim izbruscima propušta smeđastu boju i tako izbrušen pokazuje pod mikroskopom mnoštvo krupnijih, žućkasto providnih bituminoznih tjelešca izvjesne građe, koja su uklopljena u tamnoj osnovi, a koja nisu ništa drugo nego fosilne alge (t. zv. boghedske alge), iz kojih je boghed i postao. Te su alge bile bogate uljem i bitumenom, koji je ušao u boghed. Negdje je onečišćen škriljavom tvari, pa tako prelazi u uljevite škriljavce. Negdje prelazi u bituminozne škriljavce tako, da između njega i tih škriljavaca nema oštre granice, zbog čega je bliži tim škriljavcima nego ugljenu. Vrlo je važan materijal, jer se iz njega dobivaju pri prekapljivanju (destilaciji) teški ugljikovodici i mineralna ulja. Poznat je u Škotskoj kod Torbanehilla (zovu ga zato i *torbanitom*) nedaleko Bathgate, zatim u Autunu u Francuskoj, u Novom Južnom Walesu, u okolici Irkutska i drugdje. F. T.

BOGINO, Giambattista, ✱ Turin 21. VII. 1701, † 9. II. 1784, talijanski državnik. Punu je djelatnost razvio za vlade sardinskoga kralja Karla Emanuela III. Savojskoga (1730 do 1773) provodeći kao njegov ministar mnoge financijalne, administrativne i sudske reforme. Pridizao je ratarstvo, gradio ceste, uveo javnu poštu, podupirao sadnju duhana. Njegova je zasluga, da se Sardinija iza očajne španjolske uprave počela pridizati i duhovno približavati Italiji. V. P-k.

BOGINJE (ospe, ospice, koze, kozice, stroka, lat. variola).

Boginje kod čovjeka. Nazivaju ih obično velike boginje za razliku od malih boginja (v.). Boginje su vrlo opasna i priljepčiva bolest.

U početku bolesti pojavljuju se teške opće pojave, a na sluznicama i koži karakterističan osip. Pojave se naime nadignute crvene mrljice, zatim se u njihovoj sredini stvore mali mjehurići ispunjeni prozirnom tekućinom, koja se kasnije ognoji; napokon nastanu kraste, a kad one otpadnu, ostanu tipične brazgotine (»kozičavo lice«). Moderna diagnoza lakših, nejasnih slučajeva (*variolois*) postavlja se po Paulovoj metodi (t. j. kad se prenese sumnjiv materijal na rožnicu kunića, u njoj se mikroskopom vide t. zv. Guarnerijeva tjelešca).

Kliničke forme boginja jesu: 1. *Variola discreta*, srednje teška bolest sa rijetkim, po cijelom tijelu posutim eflorescencama, koje ne konfluiraju (t. j. mjehurići se ne spajaju skupa); 2. *Variola gravis confluens;* 3. *Variola haemorrhagica pustolosa* po Curschmannu (u mjehurićima ima krvi, i odatle ime »crne koze«); 4. *Variola modificata* (variolois), gdje su svi simptomi ublaženi: 5. *Alastrim*, koji je najblaži oblik boginja. Komplikacije su naročito ove: teške bronhitide i upala pluća, furunkuloza kože, koja može završiti sepsom, upala očne rožnice, koja može dovesti do sljepoće, upala srednjeg uha, bubrega i mozgovnih opna, zatim bunovna stanja i t. d. Prognoza je ozbiljna. Necijepljena dojenčad umire u 60—75%, ponajviše radi nastale sepse. Manje umiru djeca, koja su prije cijepljena, ali nisu ponovno cijepljena (*variolois*). Najbolja je profilaksa zakonski obavezno cijepljenje odnosno ponovno cijepljenje cijelog pučanstva. Gdje već postoji endemija, treba provesti najstrožu izolaciju bolesnika i nadziranje njihove okoline. Liječenje bolesnika zapravo je samo simptomatsko. Uz opće higijenske mjere najpovoljnije djeluje crveno svijetlo (crvena prozorska stakla, crveni zastori, crvene žarulje i zidovi i uopće »crvena soba«). Ako takva soba nije pri ruci, onda je po ratnim iskustvima najbolje, da se što prije, a svakako već prije ognojenja mjehurića namaže čitava koža lica i ostalog tijela koncentriranom otopinom kalijeva permanganata. Interno: prontosilpreparati.

B. se javljaju među necijepljenim pučanstvom u prvom redu kao prava dječja bolest. Uz djecu su prije obaveznog cijepljenja obolijevali i odrasli, koji u djetinjstvu nisu preboljeli tu bolest. Prije uvođenja cijepljenja b. nijesu štedjele ni najviše ni najniže slojeve pučanstva, te su bile, uz ostalo, kobne za propast nekih primitivnih naroda kod prvog dodira s Evropljanima (na pr. Indijanci u nekim krajevima za otkrića Amerike). B. su vrlo opasne osobito kod vojske, ako cijepljenje nije savjesno provedeno.

LIT.: Mayerhofer-Dragišić, *Pedijatrija*, Zagreb 1939; Jochman-Hegler, *Lehrbuch d. Infektionskrankheiten*, 1924; Nobécourt-Babonneix, *Traité de médicine des enfants*, Pariz 1934. E. M.

B. kod životinja. Ta se bolest javlja kod ovaca redovno, kod svinja i koza rjeđe, a zahvaća čitavo tijelo, jednako kožu i sluznice; kod konja i goveda obično je ograničena na neka mjesta, na pr. na usta ili na vime. I kod peradi se javlja po uzročniku i po simptomima slična bolest nazvana b. i difterija peradi. Sliku b. → pod Bedrenica.

Uzročnici bolesti su vrlo sitne, mikroskopom nevidljive klice, t. zv. filtrabilni virusi. Vjerojatno je, da su uzročnici svim nabrojenim vrstama boginja bili prvotno jednaki, ali su se postepeno priljubili svojim stalnim gospodarima, pa se danas među uzročnicima, recimo ovčjih i kravljih boginja, pojavljuju neke razlike. Najveću srodnost pokazuju čovječje b. s kravljima. Kravlje se b. dadu prenijeti na čovjeka, ali ostanu ograničene na mjesto, na koje su prenesene, i nikad ne izazivaju opće oboljenje slično pravim ljudskim boginjama. Ipak i te ograničene kravlje ospice ostavljaju kod čovjeka višegodišnju otpornost protiv pravih ljudskih boginja. Na toj činjenici osnovano je jedno od najstarijih i najpouzdanijih cijepljenja protiv zaraznih bolesti. Ljudi se cijepe kravljom limfom, da ne dobiju b. U svakoj zemlji se u posebnim zavodima naveliko dobiva i priprema kravlja limfa, kojom se svake godine cijepe milijuni djece. Kod nas se izrađuje to cjepivo u Zavodu za animalna cjepiva u Zagrebu.

Ovčje b. su najozbiljnija zaraza, koja uzrokuje u svim ovčarskim krajevima svijeta ozbiljne štete. Bolesne ovce, osute po čitavom tijelu i po sluznicama, leže nekoliko dana u groznici, ne jedu i ne pasu, pa dosta često i uginu. Uginuća ima dosta, osobito kad se b. pojave zimi, pa su bolesne ovce izvrgnute velikim nepogodama. Ako bolesne ovce i ozdrave, šteta je opet dosta velika. U doba mužnje nestane mlijeka, janje ugine, vuna je slabija, a koža sasvim neupotrebljiva. Ovca boluje par nedjelja, a bolest se vuče mjesecima u većem stadu, jer ne obole sve ovce odjednom, već u većim grupama. Kad se bolest uvuče u neke krajeve i velike pašnjake, dešava se, da se godinama ne oslobode ove prave napasti za ovčarstvo pojedinih krajeva.

Srećom danas raspolažemo izvrsnim cjepivom za zaštitu još zdravih ovaca. Francuskim je veterinarima uspjelo izraditi maju za cijepljenje ovaca, koja je apsolutno neškodljiva, a sigurno zaštićuje od bolesti. Na taj način možemo u najkraće vrijeme bolest ograničiti ili je sasvim presjeći, jer cijepljene ovce ne mogu više godina oboljeti. Otkako se kod nas izrađuje to cjepivo, nije se ta opasna bolest jače raširila, iako se svake godine unosi iz susjednih zemalja.

Kravlje b. se rjeđe javljaju i nisu opasne, jer su ograničene na vime i okolinu. Često ih nalazimo u proljeće, pa se misli, da ih goveda dobiju od djece, kod koje se u to vrijeme vrši cijepljenje.

Isto su tako rijetke i *konjske i kozje b.;* kod *svinja* se češće javljaju pa nanose katkada ozbiljnu štetu. Čini se, da su svinjske b. najsrodnije kravljim, jer se kravljom limfom, kojom se cijepe djeca, mogu zaštititi i svinje.

Kod *peradi* nalazimo b. u zanimljivom obliku. Promjene na glavi, kresti i resici ispod kljuna vrlo su slične ostalim boginjama, ali su redovno praćene bolesnim naslagama na sluznici kljuna i grkljana, po čemu je ta bolest nazvana i difterijom, jer je vrlo nalik na difteriju drugih životinja i ljudi. I protiv tih ospica ima sigurno cjepivo, koje se dobiva prenošenjem uzročnika boginja s goluba na goluba. J. J.

BOGIŠA, pored **perunika** hrv. naziv za biljku Iris germanica, die Schwertlilie, po juž. Dalmaciji. Tu je kod Hrvata sačuvan jedan trag mitologijskog vjerovanja o starom slavenskom božanstvu *Perunu*. M. S.

BOGIŠIĆ, Baltazar, ✱ Cavtat 7. XII. 1834, † Rijeka 24. IV. 1908, pravnik. Iza pravnih nauka u Münchenu, Berlinu i Beču stekao je doktorat u Beču (1864), a još prije doktorat filozofije u Giessenu raspravom *Über die Ursachen der Niederlagen des deutschen Heeres im hus-*


BALTAZAR BOGIŠIĆ

sitischen Kriege (1862). Od 1863 činovnik je dvorske knjižnice u Beču, 1868 krajiški školski nadzornik u Temišvaru, pa u Petrovaradinu, a od 1869 sveučilišni profesor u Odesi. Na molbu kneza Nikole upućuje ga ruski car 1874 u Crnu Goru, da izradi zakonik privatnoga prava za tu državu. U tu svrhu B. se daje na dugogodišnja istraživanja i proučavanja te boravi mnogo u Parizu. Međutim je 1877 izradio prijedlog za uređenje pravosuđa u Bugarskoj. Plod njegova zakonodavnoga rada je *Imovinski zakonik za knjaževinu Crnu Goru,* izdan 1888, a popravio ga je 1898. Dovršivši zakonik vraća se u Rusiju i ishodi umirovljenje. G. 1893 do 1899 je ministar pravosuđa u Crnoj Gori, a po tom živi do smrti većinom u Parizu baveći se znanstvenim radom. Glavni je predmet toga rada kroz cijeli život narodno pravo. Izradivši naputak za skupljanje građe narodnog običajnog prava sabira veliku građu iz mnogih krajeva, koju objavljuje u golemom svesku *Zbornik sadašnjih pravnih običaja južnih Slovena* (izd. Akademije, Zagreb 1884). Nastavljajući taj rad u Rusiji putuje Kavkazom, da prouči pravne običaje ondašnjih naroda. U svom *Imovinskom zakoniku* uspio je pretočiti živo narodno pravo u zakonski oblik, uskladiti ga s novovjekim potrebama naroda, kome je zakon namijenjen, i tako osigurati razvoj zakonskoga prava u skladu s narodnim pravnim shvaćanjem. U njegovo doba bio je rad na sabiranju i istraživanju narodnog prava nov, pa je B. iznašao za nj i metodu, a isto tako je išao vlastitim putem kod izrađivanja crnogorskog zakonika. O tom je i napisao raspravu *A propos du Code civil de Monténégro; quelques mots sur les principes et la méthode adoptés pour sa confection* (Bruxelles 1886, preveđeno na mnoge jezike). I ostala brojna djela, izdana u Hrvatskoj, Rusiji i Srbiji, bave se starijim i suvremenim narodnim pravom. Mnoge je rasprave objavio i na francuskom i njemačkom jeziku. Napose je proučavao staro dubrovačko pravo *(Glavnije crte obiteljskog prava u starom Dubrovniku,* Rad HA, sv. 5.; izdanje *Liber statutorum civitatis Ragusii,* zajedno s K. Jirečekom, Zagreb 1904). U raspravi *De la forme dite inokosna de la famille rurale chez les Serbes et les Croates* (1884) dokazuje, da između zadruge i inokosne obitelji nema bitne pravne razlike, jer su one samo dva razna oblika seljačke obitelji, u kojima vladaju jednaka temeljna pravna shvaćanja naroda. B. je također važan kao sakupljač narodnih pjesama te od njega potječe izdanje starohrvatskih bugarštica s temeljitom uvodnom raspravom o bugaršticama *(Narodne pjesme iz starijih, najviše primorskih zapisa,* Beograd 1878). Znanstvenim radom stekao je B. velik ugled u stranom svijetu, pa su prema njemu pisali o pravu južnih Slavena, a napose o zadruzi najznatniji tadanji pravnici i sociolozi (Sumner Maine, Le Play i dr.). Osobito je zapažen *Imovinski zakonik* (preveden na 5 svjetskih jezika) i u njemu izraženo shvaćanje B. o ulozi i pozivu zakonodavaca. Imovinu je ostavio rodnom mjestu Cavtatu, gdje se nalazi njegova knjižnica i muzej, a na obali mu je podignut spomenik.

LIT.: I. Strohal, *Valtazar B.*, Ljetopis HA i Mjesečnik 1908; K. Vojnović, *Opšti imovinski zakonik za Crnu Goru obzirom na ostalo crnogorsko zakonodavstvo*, Rad 96. J. A.

BOGNER, Josip, *Vinkovci 6. II. 1906, † Zagreb 14. III. 1936, književnik. Pučku školu i gimnaziju svršio je u Vinkovcima, filozofski fakultet s doktoratom u Zagrebu. Kao stipendist francuske vlade proveo je godinu dana na studijama u Parizu. Služio na gimnazijama u Varaždinu, Ćupriji, Vinkovcima i Zagrebu. Bavio se književnom kritikom, pa je u raznim časopisima (Vijenac, Književnik, Riječ, Savremenik, Hrvatska revija, S. K. G., 15 dana, Hrv. kolo) štampao veći broj prikaza i rasprava, od kojih su najznatnije: *Hrvatsko-srpska poslijeratna lirika* (Savremenik, 1929), *Počeci ekspresionizma u hrv. književnosti, Od ekspresionizma do nadrealizma* (Književnik, 1929, 1930), *Subjektivizam u modernoj književnosti, Od naturalističkog teatra do teatra groteske* (Hrv. revija, 1930, 1932). Prikazao je suvremene naše dramske pisce Kulundžića, Begovića i Feldmana (Hrv. revija, 1929, 1935, 1936) i pripovjedače Vilovića i Budaka (15 dana, 1932, 1934). Naročito je volio svoga zemljaka Ivana Kozarca (Hrv. revija, 1935). Uz to je i prevodio (Jean Giono, *Žetva;* Albert Londres, *Put u Buenos Aires).* V. B. Z.

BOGOČIN, 1. unešićki brijeg (vis. 477 m) na unešićkoj zaravni u općini drniškoj. Ime mu dali poganski Hrvati, koji su na B-u vršili bogoštovne čine. Za turskih ratova palili su na B-u kresove i njima davali znakove o kretanju turske vojske. Na B-u je prethistorijska gromila i ostatak zida. Groblje na podnožju B. iskopavao je o. Marun. Tu se našlo srebrnih i pozlaćenih ornamentalnih ukrasa (5.—8. st.). Stotinu metara sjeverno od tog nazališta leži katoličko groblje, na kojem tridesetak starohrvatskih stećaka svjedoči tradiciju od preko tisuću godina.

2. B. prominski, humak sa starim gradom na visoravni prominske župe, općine Oklaj, uz rijeku Krku u selu Bogetić. Narod ga zove i Vilingrad. Stari grad Bogočin spominje se dvaput u ispravama 15. st. Gradom su gospodarile velmože Martinušići, a zadnji su mu gospodari bili gospoda Bogetići.

LIT.: »Starohrvatska Prosvjeta« g. III. br. 2; Kukuljević, *Acta croatica* I. V. Ž.

BOGOHULSTVO → **Blasfemija.**

BOGOJAVLJENJE (grč. *Ἐπιφάνεια* ili *Θεοφάνεια*).

Blagdan B., koji se danas slavi 6. siječnja, prvi spominje Klement Aleksandrijski (Stromata I/21, PG 8, 888.). Krajem 3. st. slavi se blagdan B. na kršćanskom Istoku kao svetkovina Isusova rođenja i krštenja u Jordanu. Na Zapadu je najkasnije početkom 4. st. uvedena božićna svetkovina kao blagdan rođenja Isusova. Nešto kasnije prihvatio je od kršćanskog Istoka blagdan B. Rim, čitava Italija, Španjolska i Galija. Krajem 4. i početkom 5. st. slavi već čitavo kršćanstvo B. na dan 6. siječnja, a blagdan Rođenja Isusova na dan 25. prosinca.

Na kršćanskom se Zapadu pod B. više ističe ukazanje zvijezda i poklonstvo mudraca s Istoka kao i pretvorba vode u vino u Kani Galilejskoj, ali se spominje i Isusovo krštenje po sv. Ivanu Krstitelju. U rimskom su obredu ostala bogojavljenja zapravo spominju uzgredice, a najviše se ističe bogojavljenje trima mudracima s Istoka. Stoga se danas blagdan B. shvaća kao svetkovina poziva poganskih naroda u kršćanstvo, kao dan posvećen misijama. U istočnoj je crkvi nasuprot glavna pažnja skrenuta na Isusovo krštenje u Jordanu i na bogojavljenje, koje je s time u vezi. Zato se u istočnoj crkvi na B. dijeli svečano krštenje.

U rimskom je obredu od davnine uobičajeno, da se na blagdan Bogojavljenja poslije evanđelja svečanim načinom objavljuju pomične svetkovine one godine počevši od nedjelje Sedamdesetnice do I. nedjelje u Došašću.

U istočnoj se Crkvi danas osobito svečanim načinom blagoslivlje voda. Taj se običaj bio udomio djelomice i u zapadnoj Crkvi. Za blagdan B. donosi t. zv. *Missale antiquissimum* zagrebačke stolne crkve iz 11. st. (MR 165, fol. 21) blagoslov vode »sicut mos est grecorum«. Taj se obred sačuvao u Zagrebu do pred nekoliko decenija, a bio je uveden i drugdje, osobito u Ugarskoj. Rimska kongregacija obreda zabranila je dekretom od 17. V. 1890 (DA 3730) upotrebu blagoslova vode po istočnom obredu u zapadnoj Crkvi, a 6. XII. 1890 propisala je kraći obred, kojim se može blagosloviti voda uoči B.

Kod nas je na B. uobičajen i blagoslov kuća, koji se vrši prema rimskom obredniku. Blagoslov zlata, tamjana i mire vrši se danas u zapadnoj Crkvi prema obrascu rimskog obrednika. Zagrebački misal iz 1511 propisuje na B. posebni dugački blagoslov *trium munerum pretiosorum.*

Na B. vršila se prema spomenutom *Missale antiquissimum* zagrebačke stolne crkve iza 9. responzorija u matutinu obredna igra Triju Kraljeva, zvana *Tractus stellae.* Tekst je ove igre objelodanio Franjo Fancev u Narodnoj starini 1925, IV. Ova obredna igra nastala je po svoj prilici u vezi s liturgijskim običajem, da se iza 9. responzorija u božićnoj noći i na B. vrlo svečanim načinom pjeva evanđelje Mat. 2, 1—12, koje se i danas prema rimskom misalu moli kao posljednje evanđelje u svečanoj dnevnoj božićnoj misi. Neki se spomen ili trag ove obredne igre na B. sačuvao u zagrebačkoj stolnoj crkvi sve do u 18. st. (vidi: D. Kniewald, *Proprium de tempore u zagrebačkoj stolnoj crkvi 1094—1788,* Zagreb 1941). Stara hrvatska nabožna književnost obrađivala je motiv Triju Kraljeva u pojedinačnim pjesmama, kao što je *Tri Kralja jahahu* i *Ta zvezda ta je izešla,* koju donosi Cithara octochorda (v.), a u 17. st. postojalo je i jedno hrvatsko crkveno prikazanje o Trima Kraljevima.



BOGOJAVLJENJE U ZAGREBAČKOM MISALU IZ 15. ST.
Zagreb, Metropolitanska knjižnica, MR 170.

Sam događaj poklonstva mudraca s Istoka opisuje evanđelje ovako: »Kad se Isus rodi u Betlehemu u Judeji... dođu mudraci s istoka u Jeruzalem govoreći: „Gdje je kralj židovski, što se rodio, jer vidjesmo njegovu zvijezdu na istoku i dođosmo, da mu se poklonimo"... I ušavši u kuću nađoše dijete s Marijom, materom njegovom, padoše ničice i pokloniše mu se, pa otvoriše blago svoje i iznijeше mu darove: zlato i tamjan i smirnu« (Mat. 2, 1, 2, 11). »Ne znamo točno, odakle su došli. Jedni misle Perziju, drugi Babiloniju, a treći Arabiju. Ne znamo, koliko ih je bilo. Nisu bili kraljevi. Bili su učeni ljudi, mudraci, koji su se bavili prirodnim znanostima i pobožni« (F. Zagoda).

Sredovječna je predaja ograničila broj mudraca na tri, dok ih sirska predaja broji dvanaest. Čini se, da se prvi put javljaju imena triju mudraca u *Excerpta latina barbari*, cod. lat. 4884 pariske Nacionalne biblioteke iz 7. ili 8. st.: »Magi autem vocabantur Bithisarea, Melichior, Gathaspa«. U t. zv. *Missale antiquissimum* zagrebačke stolne crkve imamo ista imena, ali u drugom obliku: Aurum Gaspar thus Melciar mirram Balthasar. U spisu *Excerptiones Patrum*, koji je navodno napisao Beda Venerabilis, nalazimo nesamo imena, nego i opis vanjske pojave triju mudraca. Prema kronici Roberta de Thorignyja (izd. Delisle, Rouen 1872, II.) dobio je sv. Eustorgije (315—331) tjelesa sv. »triju kraljeva« i prenio ih iz Carigrada u Milan, gdje su sahranjena u sarkofagu, koji se i danas čuva u Sant'Eustorgio. G. 1158 pronađen je ovaj sarkofag, a 1164 prenesena su mrtva tjelesa sv. »triju kraljeva« u Köln. Hildesheimski biskup Ivan Schadland napisao je 1364/5 *Liber de gestis ac trina trium regum translatione*. Podatke je navodno crpao s istoka, možda iz Armenije. Tu je već Melkior kralj Nubije i Arabije, Baltazar kralj Godolije i Sabe, a Gašpar kralj Tarsa i otoka Egryzoulla. Kraljevima su evanđeoski mudraci proglašeni zato, jer su bogoslovi smatrali, da se njihovim darivanjem ispunja proročanstvo: »Reges Tharsis et insulae munera offerent, reges Arabum et Saba dona adducent« (Ps. 71, 10.).

B. u umjetnosti. Najstariju sliku poklonstva mudraca s Istoka ima Cappella greca u katakombama sv. Priscile u Rimu. Potječe iz početka 2. st. Dok su ovdje prikazana tri mudraca, u kripti bl. Djevice u katakombama sv. Petra i Marcelina u Rimu iz prve polovice 3. st. naslikana su samo dvojica, a dvojicu ima i cubiculum 54. istih katakomba. Loculus katakomba sv. Domitile iz prve polovice 4. st. (možda iz razloga simetrije) ima naslikana četiri mudraca, kako donose svoje darove, dok Gospa s Djetetom sjedi u sredini. Na jednoj vazi iz crnog mramora (4. st.) u Kircherovu muzeju u Rimu donosi šest mudraca svoje darove. Na sarkofazima 4. i 5. st. prikazano je poklonstvo mudraca kao i u katakombama, ali su samo tri mudraca.

U monumentalnoj se umjetnosti kasne antike, koja stoji pod utjecajem iz Carigrada, razvija drugi tip poklonstva mudraca. Dok se prikaz Bogojavljenja na nadgrobnim spomenicima može nazvati povijesnim tipom, monumentalna umjetnost stvara slike, na kojima je Gospa postala kraljicom neba, a mudraci knezovima i kraljevima. Najstarija ovakva, do danas sačuvana slika nalazi se među mozaicima na triumfalnom luku u Santa Maria Maggiore u Rimu, izrađenim za Siksta III. (432—440). Sto godina mlađa je slika u mozaiku u S. Apollinare Nuovo u Ravenni iz doba cara Justinijana (527—565). Vrhunac razvitka ovoga hieratsko-simboličkog shvaćanja predstavlja mozaik u apsidi Santa Maria in Trastevere od Cavallinija.

Krajem 12. st. prikazuje Benedetto Antelami u timpanu baptisterija u Parmi poklonstvo triju mudraca na način, koji je u 13. i 14. st. prodro i u nordijske zemlje: najstariji mudrac kleči na zemlji bez krune na glavi i dariva malog Isusa; drugi, muž u zreloj dobi, nosi krunu na glavi i stoji držeći u ruci jednu posudu, te pokazuje trećemu, mladiću s krunom na glavi, zvijezdu, koja se pokazuje na nebu nad štalicom. Tako prikazuju poklonstvo mudraca mnogi sredovječni portali. Na drugim je opet pročeljima prikazan gotovo dramatskim načinom odlazak mudraca s Istoka, njihove rasprave s Herodom, poklonstvo malomu Isusu i povratak u domovinu.

Talijanska je renesansa od Giotta do Leonarda da Vinci stvorila poseban tip poklonstva Triju Kraljeva, pun nadnaravnog dostojanstva i života. Ali kad je broj udionika u tom prizoru postajao sve većim, a sjaj odjeća sve bogatijim, i kad su sv. Tri Kralja postala zapravo portretima znamenitih suvremenika, tada (u 16. st.) poprima poklonstvo Triju Kraljeva sve više svjetovni značaj. Giovanni da Fiesole slika bl. Djevicu s malenim Isusom, kojemu se klanjaju sv. Tri Kralja. Ghirlandaio i Filippino Lippi slikaju Gospu kao kneginju, koja pokazuje svog sinka bogatoj rodbini.

U njemačkom i nizozemskom slikarstvu razvija se tema Bogojavljenja od Rogiera van der Weyden do Dürera. U Kölnu su nastale mnoge slike sv. Triju Kraljeva. Oko 1440 naslikao je Stjepan Lochner svoju znamenitu sliku u stolnoj crkvi u Kölnu. Na njemačku je umjetnost u znatno većoj mjeri utjecala slika sv. Triju Kraljeva, što ju je za St. Kolumbu u Kölnu naslikao Rogier van der Weyden oko 1450. Tu se čitav prizor odvija kao povijesni događaj, a biblijska su lica zapravo portreti tadašnjih knezova. Dürerova slika sv. Triju Kraljeva u tribuni Uffizija u Firenzi (1509) može se smatrati najljepšom slikom Bogojavljenja, koja je nastala na njemačkom području.

Najljepša sitnoslika zagrebačkih liturgijskih kodeksa, koja prikazuje Bogojavljenje, potječe iz kraja 15. st., a nalazi se u misalu čazmanskog prepošta Jurja de Topusko, što ga je 1495 pisao svećenik Matej iz Miletinca. Taj se misal čuva u Metropolitanskoj knjižnici u Zagrebu (sign. MR 70).

LIT.: H. Leclercq, *Épiphanie*, Dictionnaire d'Archéologie chrétienne et de Liturgie, V., Pariz 1922, 197—201; Isti, *Mages*, ondje X., Pariz 1931; 980—1067; K. Künstle, *Ikonographie der christlichen Kunst*, I., Freiburg i. B. 1928, 354—365. D. K-d.

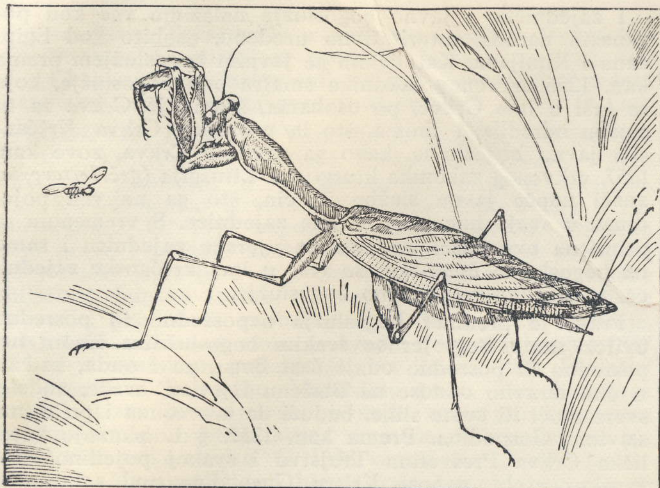
BOGOLJUBOV, Efim, ✻ Kijev 1889. Borio se dva puta za šampionat u šahu. Osvojio je 15 prvih nagrada na turnirima. Najveće pobjede: Pistyan 1922, Moskva 1925 i Kissingen 1928. Velik taktičar i klasičan u napadu. Đ. B.

BOGOMOLJCI, 1. U ruskoj pravoslavnoj crkvi naziv za hodočasnike u Palestinu, osobito u Jeruzalem.

2. Vjerski pokret, što se pojavio u mnoštvu naroda u Srbiji nakon svjetskog rata od prilike između 1920 i 1930, poznat i pod drugim imenima. Mnoštvo je naroda osjećalo neodoljivu potrebu intenzivnijeg vjersko-bogoštovnog života, pa bi se skupljalo po nedjeljama i blagdanima u crkvama ili na njihovim ruševinama, da vrši zajedničke molitve i druge vjerske pobožnosti.

LIT.: F. Grivec, *Pravoslavlje*, Ljubljana 1918; R. Rogošić, *Srpska crkva* u Acta conventus pro studiis orientalibus, anno 1925 in urbe Ljubljana celebrati, Ljubljana 1925. J. O.

BOGOMOLJKA (*Mantis religiosa*), kukac, ravnokrilac, velik 7 cm, na dugačkom prednjem prsnom kolutiću nosi malenu glavu, dugačkim prednjim nogama lovi druge kukce, živi u srednjoj i južnoj Evropi. K. B.



BOGOMOLJKA

BOGORAZ, Vladimir G., (pseud. Tan), * Taganrog 1864, † Petrograd 1936, ruski pisac, pjesnik i etnograf, karakterističan zastupnik idejno-stranačkog revolucionarnog pjesništva. Živeći u trajnom progonstvu u Sibiru temeljito je proučio folklor i etnografiju onih tada još slabo poznatih krajeva i opisao ih u naučnim djelima i pripovijestima. Književna djela izašla su mu u Petrogradu 1911—1912 u 10 sv., dok je Ruska akademija nauka izdala 1900 ova njegova stručna djela: *Obrazcy materjalov po izučeniju čukotskago jazyka i folklora* i *Materjaly po izučeniju čukotskago jazyka i folklora, sobrannye v Kolymskom okrugje*, a također *Čukotskie razskazy*. N. F.

BOGORODIČIN OTOK → Gospa od Škrpjela.

BOGORODIČINO KOLO → Horo.

BOGOROV (Bogojev), Ivan Andreja, * Karlovo 1818, † 1892, bugarski pisac. U Karlovu svršio početne škole, a duhovno sjemenište u Odesi i medicinu u Parizu. Bavio se poglavito novinarstvom i jezikoslovljem. Napisao je više djela, tako: *Prvička blgarska gramatika* (1844); *Uputvanije na blgarski rječnik* (1869); *Frensko-blgarski rječnik* (1869); *Blgarsko-frenski rječnik* (1871); *Čista blgarska nakovalnja za slatkodumstvo* (1878—79). Uređivao je u Leipzigu prve bugarske novine *Blgarski Orel* (1846). F. B.

BOGOSLOVIJE, katoličke. Kat. je crkva od svog postanka nastojala oko odgoja i naobrazbe svojega duhovničkog podmlatka. Već su apostoli okupljali oko sebe i poučavali svoje nasljednike, a tako su kasnije činili i biskupi i obični svećenici. Okupljali su i podučavali u svojim domovima i u naročitim biskupskim odgojilištima one, koji su imali stupiti u kler kao službenici Crkve. Ta odgojilišta i škole za kandidate svećeništva prve su kat. bogoslovije, jer se u njima učila u prvom redu vjerska nauka, nauka o Bogu (teologija, bogoslovlje). U srednjem su v. izdane za te škole točne odredbe u crkvenim zakonima, napose od Aleksandra III. (1179), Inocenta III. (1215) i Grgura IX. (1274). Takve su bogoslovske škole imale i velike crkvene redovničke družbe (benediktinci, franjevci, dominikanci i t. d.) od svojega postanka. Počevši od 13. st. počela su se osnivati u zapadnoj Evropi (Bologna, Pariz, Padova) i t. d. sveučilišta kao visokoškolska naučna društva nastavnika i đaka (univerziteti). Sva ta sveučilišta (Prag 1348, Beč 1365, Budim 1467 i t. d.) nastadoše s pomoću, zaštitom i povlasticama papa, pa je njima svagdje priključena i kat. bogoslovija (teološki fakultet) tako, da odonda postoje dvije vrsti kat. bogoslovija: bogoslovski fakulteti i nefakultetska bogoslovska učilišta. Ova su nefakultetska bogoslovska učilišta spojena redovito s biskupijskim sjemeništima (sjemenišne bogoslovije) ili s redovničkim kućama (redovničke bogoslovije). Veliki je crkveni sabor u Tridentu (1545—1563) izdao (1563) znameniti dekret (Sess. 23 de ref. c. 18) o uzgoju i nastavi duhovne mladosti u sjemeništima. Tridentske su odredbe zadržane i proširene u novom crkv. zakoniku (1917), pa vrijede i danas za nefakultetske bogoslovije; za kat. bogoslovske fakultete sadržani su sadašnji crkveni propisi u znamenitoj konstituciji Pija XI. «Deus scientiarum Dominus«, 24. V. 1931.

Takova su crkvena odgojilišta i škole postojale bez sumnje već u prvim st. kršćanstva i u hrvatskim krajevima, a ima sigurnih povijesnih podataka za to, da je i kod nas u srednjem vijeku bilo biskupskih (sjemenišnih) i redovničkih bogoslovskih škola. Zagrebačko bogoslovsko sjemenište osnovano je prema trident. propisima 1564 (bisk. Juraj Drašković), a đakovačko 1806, (bisk. A. Mandić). Zagreb. sjem. bogoslovija postala je osnutkom hrv. sveučilišta (1874), kat. bogoslovskim fakultetom. Isto je tako osnutkom sveučilišta u Ljubljani (1924), tamošnja sjem. bogoslovija pretvorena u fakultet. Kraj toga postoje i dalje druge kat. bogoslovije kao nefakultetska bogoslovska učilišta, kojima pripada naslov »visoka bogoslovska škola« (po zaključku Biskup. konferencija, 22. X. 1937). Takve su sjemenišne bogoslovije u: Splitu, Sarajevu, Senju, Đakovu i Mariboru, te franjevačke u: Makarskoj, Sarajevu i Mostaru.

LIT.: (Novija inozemna): Stephen d' Irsay, *Histoire des Universités françaises et étrangères des origines à nos jours*, 2 sv., Pariz 1935; René Aigrain, *Les Universités Catholiques*, Pariz 1935; Langasco, *De institutione clericorum in disciplinis inferioribus*, Legislatio canonica, Rim 1936; *S. Congreg. de Sem.*, *Enchiridion clericorum: Documenta Ecclesiae sacrorum alumnis instituendis*, Rim 1938.

Domaća literatura: Sveučilište Kralj. SHS u Zagrebu, Spomenica Akademičkoga Senata, Zagreb 1925; V. Klaić, *Preteče Sveučilišta;* Isti, *Postanje i razvitak sveučilišta;* Fr. Barac, *Teološki fakultet;* Matija Pavić, *Biskupsko sjemenište u Đakovu 1806—1906*, Đakovo 1911; Fr. Plevnjak, *Prilozi za kulturnu povijest hrv. svećenstva*, Zagreb 1910; Pavao Lončar, *Crkva i škola*, Zagreb 1925; Š. Urlić, *Crtice iz dalmatinskoga školstva*, Zadar 1919; B. Cuvaj, *Građa za povijest školstva*, sv. I.—XI., Zagreb 1910—1913. Fr. H.

BOGOSLOVLJE (teogija) predstavlja od vremena kršćanstva nauku o Bogu, njegovoj biti i svojstvima. U pretkršćansko je doba značila ta riječ govor o bogovima prema mitskom shvaćanju pojedinih naroda. Grci su Herodota i Hezioda, svoje pisce o mitskom djelovanju božanskih lica, nazivali »teolozima« (*θεός* »bog«, *λόγος*, *λογία* »riječ, nauka«). Preko sv. Otaca je preuzela taj izraz kršćanska nauka o Bogu, razumijevajući prvenstveno pod njim nauku o presv. Trojstvu: Ocu Stvoritelju, Kristu Otkupitelju, i Duhu Svetom Posvetitelju. Kršćansko bogoslovlje (katoličko, pravoslavno, protestantsko) ima osnovne pojmove manje više zajedničke, ali se katolicizam i pravoslavlje u mnogim, pa i u bitnim nazorima odvajaju od učenja protestantskih vjerskih zajednica.

Kršćansko (katoličko) bogoslovlje dijeli se na: naravno (teodiceja) nauka o Bogu na osnovi razumskoga shvaćanja i zaključivanja; nadnaravno (teologija) nauka o Bogu, istinama i sredstvima spasenja na osnovi Božje objave preko starozavjetnih proroka i Isusa Krista. Sustavna se njegova izgradnja razvijala od jednostavnih početaka (tumačenja objave) do solidno razvedenog zdanja, koje se danas predstavlja u tri glavna dijela: povijesni (biblijske nauke, povijest, etnologija), dogmatski (apologetika, dogmatika, moral) i praktični (kan. pravo i pastoral). Od ranih vijekova kršćanstva pronijeli su ga kroz prve borbe za opstanak t. zv. apostolski oci i apologeti. Nastankom kršćanske ere bujno se razvilo djelovanje crkvenih otaca (4—8 st.), njihovih nastavljača i komentatora; za visokoga skolastičkog perioda (11.—14. st.) bogoslovlje je prva i najodličnija nauka. Zapadanje skolastike, humanizam, renesansa, crkveni raskol 16. st., buđenje prirodnih nauka potiskuju zanimanje za bogoslovlje. Tridentski je sabor (1545—1563) ustanovio smjernice za razvoj katoličkoga bogoslovlja i kršćanskoga praktičnog života; pokušaji, nastali u vremenu iza toga (deizam, galikanizam, febronijanizam, jozefinizam, ontologizam, tradicionalizam, modernizam i dr.), razbili su se posvuda o Petrovu stijenu, negdje s više negdje s manje štete po Crkvu, ali su dobrim dijelom i pomogli solidnoj izgradnji, zdravim pogledima i naučnoj kritičnosti teološke nauke. Od vatikanskoga sabora (1870) razvilo se kat. bogoslovlje do visoka stupnja i po svojim jakim predstavnicima uvelike utječe u pozitivnom smislu na razvoj kulturnoga shvaćanja, a važi kao korektiv novim destruktivnim ideologijama sve do naših dana.

Znanstveni karakter modernoga bogoslovlja određuju: jedinstvo objekta (određeni sklop istina), vlastita metoda (crkveni autoritet ne poništava nego čuva) i sistematika u razvijanju znanstvenih spoznaja. Unutar granica prirodne spoznaje nema sukoba između prave znanosti i bogoslovskih istina; izvan tih granica pomažu nauci hipoteze(pretpostavke), gdje je svatko, kakvagod naziranja bio, slobodan, ali ujedno i vezan onim, što je utvrđena istina; ona je jedina svrha svakoga znanstvenog istraživanja.

Hrvatska je bogoslovska nauka, kao i hrvatska književnost uopće, vrlo ranoga podrijetla. Stara je naša književnost mahom bogoslovskoga značaja s moralno-pastoralnom svrhom. Glagoljaška je književnost preteča radovima iz bogoslovske struke, koji su nakon iznašašća tiska izlazili kod nas štampani na hrvatskom narodnom jeziku (Silvestar Bedričić, 1507, Bazilije Gradić, 1566, Šime Budinić, 1582, Matija Divković, 1611, Bartol Kašić, 1631, fra Mihajlo Radnić, 1683, Antun Kadčić, 1729, fra Marko Dobretić, 1782, Maksimilijan Vrhovac, 1822, i dr. Od osnutka sveučilišta u Zagrebu kod nas je bogoslovska knjiga znatno napredovala u svima svojim granama, manje u strogo znanstvenom, a više u naučno-popularnom smjeru. Za to su bile odlučne potrebe praktičnoga života, obrana vjere i Crkve. Istakli su se na tom polju: Marković, Štadler, Bujanović, Štiglić, Kržan, Iveković, Belaj, Ruspini, Jelenić, Palunko i dr.

LIT.: P. Wyser, *Theologie als Wissenschaft*, 1938; Chenu, *Position de la théologie*, Rev. des sciences phil. et theol. 24/1935; Bujanović, *Teologija kao znanost*, Kat. List, 15/1923; Grabić, *Teologija kao znanost u franj. školi*, Bogosl. Smotra, V., 1914. A. Ž.

BOGOSLOVSKA SMOTRA (»Ephemerides theologicae«) glavno je stručno glasilo »Hrvatske bogoslovske akademije« u Zagrebu od 1923. Časopis je pokrenuo prof. J. Pazman 1910 u suradnji s Edgarom Leopoldom kao posebni prilog »Katoličkog lista«. Prve dvije godine su pokretači ujedno i urednici časopisa. Od III. godišta (1912) uređuju B. S. profesori Pazman i Fr. Barac sve do 1919, kad je zbog poratnih neprilika izašla samo u 2 broja i po tom prestala. Istom 1923 počinje B. S. ponovno izlaziti kao glavno glasilo Hrv. bogosl. akademije u redakciji profesorskog zbora bogoslovskog fakulteta, pod odgovornim uredništvom prof. S. Bakšića, a od 1925 i prof. A. Živkovića. G. 1939 preuzimaju uredništvo profesori Gračanin i Oberški. Opseg se od to doba povećava na 6 svezaka po 5 araka godišnje.

U stručnim radovima B. S. zastupane su u ovih 30 godina sve grane bogoslovske znanosti (apologetika, dogmatika, biblikum, moral, pastoral, crkveno pravo i povijest) uz skolastičku filozofiju, tako da se o razvoju moderne bogoslovske znanosti u Hrvata ne može govoriti bez osvrtanja na B. S. kao na prvo i glavno hrvatsko bogoslovsko glasilo. Osim bivših i sadašnjih profesora fakulteta, tiskali su u B. S. svoje radove: F. Bulić, I. Bock, P. Butorac, J. Cenkić, P. Grabić, I. Guberina, D. Mandić, J. Pavić, S. Ritig, A. Spiletak, F. Šanc, H. Bošković, U Talija, M. Vanino, A. Zaninović i dr. A. Ž.

BOGOSLUŽJE. Već Plutarh opaža, da ima država bez zidova, bez zakona, bez kovanog novca, ali nitko još nije vidio jednog naroda bez Boga, bez molitve, bez vjerskih čina i bez žrtava. Najnovija istraživanja potvrđuju najobilnije ovu činjenicu. Osjećaj se nemoći, podložnosti, straha, ali i prošnje, ufanja i časćenja božanstva očituje i kod najprimitivnijih naroda glazbom, pjesmom, plesom, svečanostima, ophodima, molitvom, žrtvama, štovanjem i t. d. Ovi su obredi danas kojiput nerazumljivi i današnjim urođenicima, premda ih oni vrše kao posvećenu i nepovredivu pradjedovsku predaju. Ovi su obredi bogoslužja primitivnih naroda pogotovo nerazumljivi Evropljaninu, koji je tako daleko od životnih prilika primitivnih naroda. Bogoslužje je primitivnih naroda često izmiješano čaranjem i sujevjerjem, ali posvuda vidimo činjenicu, da u svim narodima postoji nesamo vjera u božanstvo, kako je to opazio već Seneka, nego i privatni i javni izražaj te vjere, koji se očituje u različitim oblicima štovanja božanstva.

Štovanje božanstva očituje se već u samim činima uma i volje, kao podložnosti, straha, prošnje, zahvalnosti, odgovornosti za vlastite čine pred božanstvom, pokori i ljubavi. Ali štovanje se božanstva ne ograničuje samo na unutrašnje duševne čine, nego teži za tim, da bude i vanjskim načinom izraženo. Ovo vanjskim načinom izraženo štovanje božanstva zovemo bogoslužjem ili bogoštovljem.

Bogoslužje je posve lično ili privatno, kad je izražaj vjere pojedinaca. Ono je zajedničko, kad se vrši na očigled sviju, ali bez posebnog svećenika, koji bi posredovao između božanstva i ljudi. Ono je javno, kad ga obavlja svećenik kao zastupnik Božji prema ljudima i kao posrednik između ljudi i Boga. Prvi se oblik razvio osobito u mističnoj Indiji, drugi u Islamu i kasnije donekle u protestantizmu, a treći, zajedno s prvim, u starom zavjetu i u kršćanstvu: »jer svaki veliki svećenik, koji se od ljudi uzima, za ljude se postavlja na službu Bogu, da prinosi darove i žrtve za grijehe« (Hebr. 5, 1.).

I zajedničko i javno bogoslužje nalazimo već kod poganskih naroda autoritativno uređeno, osobito kod Egipćana i Rimljana. Katoličkim se javnim bogoslužjem prema kan. 1256 crkvenog zakonika smatra ono bogoslužje, koje se vrši u ime Crkve, po osobama, što ih je Crkva za tu službu odredila, i činima, što ih propisuje Crkva. Kršćansko javno bogoslužje, kako ga uređuje Crkva, zove kan. 1257. crkvenog zakonika liturgijom. Liturgija (grč. λειτουργία) znači uopće javnu službu ili čin, što ga ne vrši pojedinac u svoje ime, nego u ime zajednice. S vremenom se primjena ove riječi stegnula na vjersku zajednicu i samo na bogoslužne čine, koji se vrše u ime kršćanske zajednice, a naročito na žrtveno bogoslužje.

Pravi je predmet bogoslužja neposredno ili posredno uvijek samo Bog, jer se svakim bogoslužnim činom neposredno ili posredno odaje čast Bogu, pa i onda, kad se ti čini izravno odnose na Blaženu Djevicu, svece, anđele, svete moći ili svete slike, budući da u svecima i po njima slavimo Gospodina. Prema kan. 1255. § 1. iskazuje katolička Crkva Presvetom Trojstvu i svakoj pojedinoj Božanskoj osobi, napose Kristu Gospodinu pod sakramentalnim prilikama, *cultum latriae;* Blaženoj Djevici *cultum hyperduliae*; svecima, anđelima i blaženim *cultum duliae.* Poštovanje, koje se iskazuje svetim moćima i svetim slikama zove kan. 1255. § 2. *cultus relativus*, jer se zapravo ne odnosi na onu tvar, kojoj se po vanjskim znacima iskazuje poštovanje, nego na onu osobu, kojoj su pripadale svete moći, ili koju prikazuje svete slike, a po njima konačno Bogu.

Glavni je i prvotni liturg u svakom kršćanskom bogoslužnom činu sam Spasitelj, vječni veliki svećenik N. Z. (Hebr. 7, 25.). Crkva u ime Njegovo povjerava svećenicima, da kao vidljivi zamjenici i pomoćnici Kristovi vrše svoju svetu službu u ime Kristovo i u ime Crkve, kao posrednici između Boga i ljudi· U širem su smislu i svi vjernici, u koliko su članovi crkvene zajednice, koja je moralni vidljivi nosilac liturgije, sveto svećenstvo, koje prinosi duhovne žrtve (I. Petr. 2, 5.). U tom su smislu i svi vjernici liturgi pa ne prisustvuju samo pasivno svetim obredima, posebice sv. misi, ne »slušaju« samo sv. misu, nego je i »mole«, zajedno sa svećenikom, te aktivno, na svoj način, sudjeluju kod bogoslužja. Zato i poziva svećenik kod sv. mise vjernike: »orate fratres, ut meum ac *vestrum sacrificium acceptabile fiat«*, a onda u kanonu moli: »Hanc igitur oblationem servitutis nostrae, sed et *cunctae familiae tuae*...« Tijekom srednjega vijeka sveto je svećeništvo svih vjernika bilo ponešto potisnuto u pozadinu i tumačeno više asketski nego liturgijski. Ali iza Motuproprija Pija X. 1903 i apostolske konstitucije Pija XI. 1928 o crkvenom pjevanju i liturgiji ne može više biti sumnje o tomu, da su i pjevači i narod kod liturgije liturgi. Ovim je ujedno dan pouzdan uputak onim nastojanjima, koja se zovu liturgijskim pokretom ili liturgijskom obnovom. Cilj ovih nastojanja nije samo u tomu, da se emocionalni život vjernika obogati umjetničkim doživljajima, kojima obiluje liturgija, pa ni u tomu, da vjernici samo razumiju liturgiju i da je pasivno prate, nego da je — ostajući u granicama, što ih određuje dogma, crkveno pravo i liturgijski propisi — zajedno sa svećenikom i vrše te da budu zajedno sa svećenikom i klerom uopće *Ecclesia orans.*

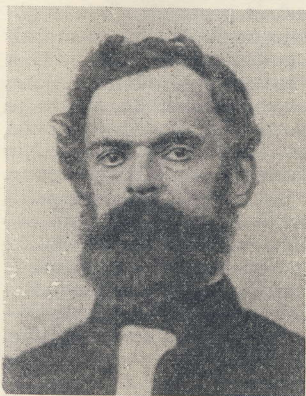
LIT.: Huby, *Manuel d'Histoire de religions*, Pariz 1912; Anwander, *Die Religionen der Menschheit*, Freiburg i. Br. 1927; W. Schmidt, *Der Ursprung der Gottesidee*, Münster 1928; Isti, *Handbuch der vergleichenden Religionsgeschichte*, Münster 1929; D. Kniewald, *Liturgika*, Zagreb 1937. D. K-d.

BOGOTÁ. Visoravan od 1750 km^2 u Kolumbiji, 2500 m nad morem, nekad plitko jezero, opkoljeno na istoku višim i na zapadu nižim kosama Kordiljera. Rio Bogota odvodnjuje prema jugu golu visoravan u rijeku Magdalenu praveći jaki slap Tequendama od 139 m visine.

2. Glavni grad usred republike Kolumbije, leži na zapadnoj strani istočnih Kordiljera u visini od 2640 m na spomenutoj visoravni. Klima grada je vlažna (1614 mm), ali jednolična, umjerena i zdrava. Rječice Rio San Francisco i Rio San Augustin, koje teku u Rio B., dijele grad u tri dijela. I ako su tu vrlo česti potresi (strahoviti potres 1827), grad se širi naglo, a zauzima vrlo velik prostor i zato, jer se kuće grade većim dijelom samo na jedan kat. Ima lijepu katedralu, mnoge crkve i samostane, knjižnicu, zvjezdarnicu, muzej, botanički vrt i sveučilište. Osnovao ga je 1538 Španjolac Gonzalo Ximenez de Quesada na

mjestu starog Tensaquilla u području Chibeha. Danas ima 420.000 stan. U blizini se prostiru plantaže za kavu, slador i kakao. Izvozi nešto soli, ugljena i dragulja. Prometu i trgovini najviše smeta gorovitost zemlje. O. O.

BOGOVIĆ, Mirko, * Varaždin 2. II. 1816, † Zagreb 4. V. 1893, književnik i političar. Pučku školu polazio u Križevcima, gimnaziju u Varaždinu, filozofiju u Zagrebu. G. 1833—40 služio u vojsci. Kadetsku školu svršio u Petrovaradinu. G. 1840 napustio vojničku službu. Privatno učio pravo i položio ispite u Zagrebu. G. 1844 položio i odvjetnički ispit (u Pešti). Od 1842 vršio različite službe (bilježnik banske stolice, začasni podbilježnik zagrebačke županije, prisjednik sudbenog stola križevačke županije, prisjednik sudbenog stola u Aradu, 1846 odvjetnik, 1847 aktuar u ugarskom inspektoratu na Rijeci, 1848 Jelačićev povjerenik u Turopolju, Varaždinu i t. d., član banskoga vijeća). Usto je sudjelovao u svim znatnijim hrvatskim nacionalnim pothvatima svoga vremena. U srpanjskom sukobu 1845 teško ranjen. G. 1848 veoma živ u borbi protiv Madžara. Za apsolutizma bio je vrlo žestok protivnik te vladavine u Hrvatskoj; kao urednik »Nevena« zatvoren, što je u listu štampao jednu pjesmu Ivana Filipovića. Nakon obnove ustava bio jedan od glavnijih hrvatskih političara: bio je član hrvatskoga sabora i gradski zastupnik u Zagrebu. Prigodom novog uređenja habsburške monarhije postao odrešit pristalica unije s Madžarima. To ga je odijelilo od dotadašnjih političkih sumišljenika. G. 1867 postao zagrebačkim velikim županom, 1871—1875 bio ministarski savjetnik u Pešti. Poslije umirovljenja živio u Zagrebu.



MIRKO BOGOVIĆ

Bogović je počeo književno raditi početkom četrdesetih godina štampajući prijevode, pjesme i članke (Croatia, Narodne novine, Danica). U toku svoje književničke djelatnosti štampao je pjesme, pripovjetke, političke članke, književno-povijesne, povijesne i dr. sastavke u velikom broju (Jugoslavenske novine, Narodne novine, Südslawische Zeitung, Kolo, Naše gore list, praški list Union, i t. d.). Zasebno je izdao više knjiga pjesama (*Ljubice*, Zagreb 1844, *Smilje i kovilje*, Zagreb 1847, *Domorodni glasi*, Rijeka 1848, 4 knjige *Vinjaga*, Zagreb 1861, 1862, 1874, 1878, *Slike i prilike*, Zagreb 1878, *Strelice*, Zagreb 1879), tri drame (*Frankopan*, Zagreb 1856, *Stjepan, posljednji kralj bosanski*, Zagreb 1857, *Matija Gubec*, Zagreb 1859), knjigu *Pripovijesti* (Zagreb 1859), neke političke brošure (*Politische Rückblicke in Bezug auf Kroatien*, Zagreb 1861, *Zur bosnischen Frage*, Zagreb 1880, *Eine Lanze für den Schiffahrts-Kanal Rugvica-Agram*, Zagreb 1881, *Ursachen und Wirkungen*, Zagreb 1884). — Glavna njegova djela izdala je MH u tri knjige (Zagreb 1893, 1894, 1895). Milivoj Šrepel izdao je iz njegove ostavštine *Posmrtne pjesme* (Zagreb 1895). — Sam Bogović je izdao *Pjesme Antuna Nijemčića* (Zagreb 1851), uređivao je 1852 »Neven«, 1853 »Kolo«, bio je tajnik povjesničkog društva, član kazališnog odbora, urednik Gospodarskog lista. Pored izvornih radova štampao je narodne pjesme, zagonetke, i t. d., što ih je sam skupio.

Bogovićev književni rad u uskoj je vezi s njegovom javnom djelatnošću. Po svojoj plodnosti pripadao je B. među najproduktivnije hrvatske pisce pedesetih godina, a po značenju bio je najznatniji predstavnik hrvatskoga književnog života u doba apsolutizma. Poslije povratka ustava njegova je književnička djelatnost jenjala.

U mlađim godinama pjevao je lirske, ponajviše ljubavne pjesme, po modi onoga vremena (po uzoru narodne pjesme i Dubrovčana). Kad su se politički odnosi između Hrvata i Madžara zaoštrili, stao je pisati političke pjesme, sokoleći svoj narod na borbu i odlučnost. U doba apsolutizma, kad se veći dio književnika bio povukao, htio je književnost učiniti sredstvom narodnog otpora. U tom je duhu uređivao »Neven«, a svoje drame prožeo aktualnim političkim tendencijama i socijalnim pogledima (mržnja prema Habsburgovcima, simpatije prema Madžarima, misao o društvenoj pravdi). Svojim pripovijestima htio je hrvatsku javnost odvratiti od čitanja u stranim jezicima i zagrijati je za hrvatsku prošlost. Zato su njegovi spisi vršili jak utjecaj na hrvatsku omladinu njegova vremena. Poslije njegova preokreta u politici i prejake povezanosti s Madžarima nestalo je i simpatija prema njemu, i u posljednjim svojim knjigama iz 1878 izražava on bolno i resko svoja razočaranja u ljudima, mizantropiju i uvjerenje o besmislenosti života.

Bogovićeva djela važna su literarno-historijski. Stihovi u njegovim zbirkama bili su okretno napisani, pa ih je prijazno primila i javnost i kritika. Njegove tri drame pripadaju među prve hrvatske tragedije visokog stila, a ujedno sadrže važna nacionalna, socijalna i moralna pitanja. Svojim pripovijestima Bogović pripada među tvorce hrvatske novele, osobito historijske. Njegova stvaralačka snaga ipak nije bila jednaka njegovim literarnim težnjama. Njegove se drame doimaju s pozornice drveno. Najviše uspjeha imao je *Matija Gubec* — zbog misli, kojima je prožet.

LIT.: Đ. Deželić, *Životopis Mirka Bogovića*, Zagreb 1862; M. Šrepel, *O životu i radu Mirka Bogovića*, Bogovićeva pjesnička djela, III., 1895; F. Marković, *O tragičnom problemu u Bogovićevu Stjepanu, posljednjem kralju bosanskom*, Rad 145; A. Barac, *Mirko Bogović*, Rad 248. A. B-c.

U listu *Croatia* 1841 priopćio je B. svoju njemačku pjesmu *Der blinde Sänger*, ljubavne pjesme *Wo ist Ruhe* i *Die Metamorphose*, sonet *An I...* U istom je listu preveo nekoliko pjesama iz Vrazove zbirke.

LIT.: Deželić *Iz njemačkog Zagreba.* S. T.

BOGOVIĆKA PLANINA je jugoistočni ogranak planine Romanije u Bosni. Prostire se zapadno od krškoga polja Glasinac, a sjev.-ist. od sela Bogovići, do kojega vodi veleobrtna željeznica od Podgraba, na pruzi Sarajevo—Višegrad. B. p. dobro je pošumljena visoravan (1000 do 2000 m) s najvišim vrhom na Igrištima (1288 m.). J. R-ć.

BOGUMILI (Богомили, *οἱ Βογουῖλοι*), kršćanska vjerska sekta, koja se pojavila u Bugarskoj za cara Petra (927 do 969). Naziv potječe od imena tobožnjega začetnika hereze, bugarskoga popa Bogumila (prijevod grč. imena *Θεόφιλος*), u kojem ga obliku spominje najstariji protivnik njegove nauke, prezbiter Kozma, po vremenu najbliži njegovu djelovanju. Značajno je pak, da Kozma ne daje to ime hereticima, koje pobija, niti ih tako naziva svjedok prvih početaka sekte, carigradski patrijarh Teofilakt (933—956). Premda je oblik Bogumil prvobitan i dosta čest, ipak je upotreba oblika Bogomil u vrelima češća, pa je kao takav ušao taj izraz i u nazivlje mjesta. Nije još sasvim utvrđeno, kada je Kozma sastavio svoju neizrečenu »Besêdu na jeres'«, ali je to bez sumnje učinio poslije smrti cara Petra 969, jamačno neposredno poslije te godine, kako misli njezin izdavač M. G. Popruženko.

Bogumil je prema Kozminu prikazu počeo prvi naučavati herezu u bugarskoj zemlji. Kozma je ne izvodi iz nekih starijih hereza niti ističe kakvu sličnost s njima. On ne daje ni sustavni prikaz nauke, protiv koje se bori. Smatra kao nepodobno, da iznese sve »basne«, kojima đavo uči heretike, i kojima oni zamjenjuju crkvene »zakone«. Iz njegova razlaganja još proizlazi, da heretici izvraćaju riječi evanđelja, objašnjavajući ih po volji alegorijama. Nije ni on uvijek dosljedan u svojim tvrdnjama. Bez smetnje podnosi i takav nesklad, kakav dijeli optužbu o ručnom radu heretika na sam dan Uskrsa od načelnog isticanja njihova nerada i života na račun drugih.

Prezbiter Kozma crta sljedbenike popa Bogumila kao ljude, koji se razlikuju od drugih svojim držanjem. Oni su krotka obraza i blijedi od mnogoga posta; ne govore i ne smiju se grohotom, već su spokojni i šutljivi. Ta je skromnost po uvjerenju Kozminu pritvorna, jer oni obasiplju bogate hulom, nenavide oceve, izlažu poruzi starješine i kore boljare, a svoje uče, da ne slušaju vlastelu i da ne daju dužne rabote ni caru ni gospodaru. Oni optužuju popove, da žive u lijenosti, i napadaju crkvene činove, odričući im božansko podrijetlo. Prezirući svećenstvo obavljaju sami među sobom ispovijed, pa ne isključuju od toga ni žene. Kako crkve smatraju raspućem, a liturgiju i različite molitve brbljanjem, klanjaju se danju i noću u svojim kućama, izgovarajući samo molitvu Gospodnju. Pri tome ne prave znak križa, jer ga se odriču kao »vražde Boga«, uzroka Kristovoj smrti. Sijeku pače križeve, izrađujući od njih oruđe, i odbacuju sakramenat krsta. Poriču nadalje pretvorbu i tvrde, da je hostija prosto brašno. Kristove riječi na posljednjoj večeri tumače u prenesenom

smislu; »tijelom nazivaju četveroevanđelje, a krvlju djela apostolska«. Uvijek s evanđeljem u rukama ne priznaju Stari Zavjet i odriču svetost prorocima. »Ne slušamo Davida ni proroka — govore — već samo evanđelje, niti živimo po Mojsijevu zakonu, već po apostolskom.« Ivana Krstitelja zovu pretečom Antikrista, a ni ostalim svetiteljima »ne daju slave«. O Bogorodici izmišljaju koješta i ne primaju knjiga o Kristovu rođenju. Primjenjujući na ikone riječi apostola Pavla o kumirima, ne klanjaju se ni ikonama. Varkom označuju čudesa, koja se zbivaju nad svetim moćima, i ne vjeruju čudesima samoga Gospoda. Đavola nazivaju njihovim tvorcem, kao što vjeruju, da je upravo on stvorio sve, što je vidljivo, nebo i zemlju, čovjeka i svu tvar Božju. »Sve postoji po volji đavola: nebo, sunce, zvijezde, uzduh, zemlja, čovjek, crkve, križevi . . .« Toga tvorca tvarnoga svijeta zovu i mamonom. Ima ih, koji gledaju u njemu otpalog anđela, ali je nekima pače mlađi sin Boga. Smatraju pak slugama mamona sve one, koji jedu mesnu hranu i piju vino, koji uzimlju žene i podaju se životu ovoga svijeta.

Bugarski bogumili nisu ostavili za sobom ni jednog dokumenta o svome vjerovanju i nauci, a ni ustrojstvo njihovo nije poznato. Uloga, koju su imali u apokrifnoj književnosti, i koja se nekad prosuđivala kao izrazito stvaralačka, svedena je danas uglavnom na posredništvo između obilne grčke produkcije te vrste i stare crkvenoslavenske knjige. Nema apokrifa, o kojem bi se moglo sigurno ustvrditi, da je nastao u njihovim redovima, kao što nema ni misli, koja se ne bi mogla naći u bilo kojem starijem krivovjerju dualističkoga kova.

Kozma je napadao Bogumilovu nauku kao novost. Novom pojavom naziva je i patrijarh Teofilakt u sačuvanom pismu caru Petru, ali je ipak — na temelju careva prikaza — ocjenjuje kao »manihejstvo, smiješano s pavlićanstvom«, kao davnu herezu, koja se nanovo pojavila. Dok Kozma nalazi za svoj stav vlastiti izražaj, patrijarh šalje caru samo tekst anateme protiv pavlićana, koja je bila propisana za sve crkve, pa i rimsku. U 14 članaka osuđuje se ovdje vjerovanje u dva načela i u đavola kao tvorca materijalnog svijeta; zatim doketizam, nauka o prividnom utjelovljenju Kristovu, sa svim njezinim posljedicama u pogledu Bogorodice i euharistije; napokon odbijanje Starog Zavjeta i zahtjev za potpunom spolnom suzdržljivošću.

Pavlićanstvo je u to doba bilo već poznato Bugarima. Ta je sekta zauzimala neku sredinu između iranskoga mrazdaizma i kršćanstva, a razvila se iz starijega manihejstva potkraj 7. st. Njezini su sljedbenici dovodili svoje ime u vezu s apostolom Pavlom, koga su osobito cijenili; protivnici su ga izvodili ponajviše iz imena sinova manihejke Kalinike iz Samosate, Pavla i Ivana (odatle oblik paulikijani). Sekta se za vrijeme borbe protiv ikona proširila tečajem 8. st. u Siriji i Armeniji. Vojnički organizirani pavlićani naseljeni su 757 i 778 na granici prema Bugarskoj, a poslije 971 provedena je i treća njihova seoba u okolinu Plovdiva. Ima podataka o misiji Armenaca, monofizita i maniheja — kako su još običavali nazivati pavlićane — među Bugarima, kada su u drugoj polovini 9. st. prelazili na kršćanstvo. Premda su se pavlićani održali na sjeveru Armenije do 19. st., ipak se u jednom spisu bugarskoga podrijetla iz srednjega vijeka smatra upravo Bugarska kolijevkom njihove sekte. Oni su s vremenom napučili podunavsku nizinu, i tek pri kraju 16. i na početku 17. st. obratili su ih u cijelosti bosanski franjevci, ali su u plovdivskom kraju zadržali kao katolici ime pavlićana do danas.

Uskoro poslije pojave bogumilstva opaža se na strani protivnika namjera, da njegovim imenom okrste i nauku masalijana (v.). U nekim se rukopisima pače tvrdi, da su masalijani prozvani tada bogumilima, odnosno babunima, i da su bili ovima učitelji, a ima pisaca, koji pripisuju i danas masalijanstvu osobit udio u postanku Bogumilova učenja. Sekta tih »molitv'nika« (εὐχῖται — euhiti) izbila je na površinu u 4. st., nalazeći utočište ponajviše u samostanima. Ime euhiti duguje temeljnom članku svoje vjere, da se čovjek može izbavit' đavola u sebi samo ustrajnom molitvom.

Srodnost različnih heretičkih učenja, kao i nekritičnost protivnika, po kojima ih gotovo isključivo upoznajemo, doveli su do toga, da su bogumilskim imenom obuhvaćene mnoge sekte različnoga postanka, u osnovi dualističke. To su markionisti ili teodosijani, koji ne priznaju sve knjige Novoga Zavjeta; navatiani, osuđeni 680, koji su govorili o sebi, da su katari (καθαροί »čisti«); fundaiti ili »torbeši« (φοῦνδα »torba«), od kojih su oni u Macedoniji prešli na islam, a oni u Albaniji bili pokatoličeni i još se danas služe starim imenom; napokon ikonoklasti, u kojih se učenju opaža jak utjecaj pavlićanstva. Iz te »mnogoličnosti« bogumilstva, kako se izražava neki grčki rukopis 12. st., izvire prije svega nesklad u prikazivanju bogumilske nauke i nemogućnost, da joj se točno utvrdi prvobitan oblik.

Bogumilstvo se rađalo pod mnogim utjecajima, među kojima je od važnosti i poganska baština nedavno pokrštenoga naroda. Ali njegovo korijenje prodire duboko u društvenu i gospodarsku zbilju, iz koje se izdiglo. Primanjem kršćanstva nije premošten društveni jaz, koji je dijelio povlašteni sloj turanskih osvajača-boljara od podjarmljenih slavenskih seljaka. U doba znatnih gospodarskih promjena, koje su pratile Simeunove vojne, taj se jaz proširio. Društvena je prevlast boljara porasla s razvojem novoga povlaštenog staleža, svećenstva, i dok su se ti slojevi bogatili, narod je padao u sve veću bijedu i počeo je gubiti osobnu slobodu. Društvena je napetost pojačana ovisnošću o Bizantiji u doba cara Petra, kao i općenitom slabošću državne vlasti, koja je mogla naći potpore još samo u crkvi. Petrovo vladanje tvori zapravo »neprekinuti niz političkih i socijalnih kriza«, u kojem je crkva postajala doduše gospodarski i politički moćnija, ali je naglo opadala u moralnom i prosvjetnom pogledu. Bogumilstvo je dalo oduška nezadovoljstvu naroda s društvenim i političkim redom. Ono je to moglo učiniti samo u vjerskom obliku. Crkva je već utisnula svoj pečat životu u zemlji i ujedno je stavila pod svoje okrilje društveni i politički red, a dualističke su nauke pružile bogumilstvu teoretsku podlogu za otpor.

Poslije prvoga naleta zamrlo je bogumilstvo pod pritiskom bizantske moći. Grčki pisci iz toga vremena ne donose o njemu vijesti do kraja 11. st., ali se i tada ističu više plovdivski pavlićani. U 12. st. prenosi se težište borbe u Bizantiju. Tek u početku 13. st., kada su prilike u Bugarskoj bile u koječem slične onima za vladanja cara Petra, stupa opet bogumilstvo na poprište državne politike. Na poticaj cara Borila, kome je vladavina bila potresana teškim političkim borbama, održan je 1211 prvi bugarski crkveni sabor, posvećen u cijelosti pitanju bogumila. U zborniku, koji je tada po carevu nalogu preveden iz grčkoga i nadopunjen nekim suvremenim vijestima u vezi sa saborom i njegovim radom, osuđuje se na dva mjesta i pop Bogumil. Tu odjekuje opet stara optužba o njemu kao sijaču manihejske hereze, ali se još napose ističe, da je on izmiješao manihejstvo s masalijanstvom. I dok se na jednom mjestu optužba zadovoljava samo osudom doketizma, na drugom se nižu članci, u kojima se nekim suvišlim redom ponavljaju i dopunjuju tvrdnje prezbitera Kozme, razasute po njegovoj besjedi. Satana, tvorac vidljive tvari i prvih ljudi, naziva se još ikonom kiši i grȁdu i svemu, što proizlazi od zemlje. Od njega potječu knjige bogovidca Mojsija, proroka Ilije te ostalih proroka i patrijarha, pa mu prema tome pripada cijeli Stari Zavjet, koji bogumili odbacuju. On sudjeluje u začetku svakoga čovjeka i ne napušta ga do rođenja, a ni tada se ne dâ odagnati krštenjem, već samo molitvom i postom. On je poslao Ivana Krstitelja i ustanovio krštenje vodom, zbog čega se bogumili krste izgovarajući samo riječi Očenaša. Njegove su izmišljotine služba Božja i kult svetitelja. Radi toga odbacuju bogumili i crkve, kao i crkvenu pjesmu, moleći Očenaš na bilo kojem mjestu, ne klanjaju se časnom križu i ikonama te izlažu ruglu i primanje tijela Gospodnjega. Bez unutrašnje veze s ovim člancima stoji još osuda poganskih običaja o Ivanj-danu.

Sinodik je cara Borila posljednji spomenik, iz koga se još može izvesti manje ili više pouzdan zaključak o pojavi i nauci bugarskih bogumila. Proučavanje njegova teksta, kao ni kritična analiza ostalih vrela ne daju rješenja bez ostatka. Pogotovu to vrijedi o podatcima, koji slijede tečajem 13. i 14. st. Ukoliko oni potječu s domaćeg tla, govore o pojedinačnim slučajevima, ponajviše u vezi s moćnim pokretom atonskih hesihasta. U vrijeme cara Ivana Aleksandra bavili su se tom pojavom crkveni sabori, osobito onaj 1360 u Trnovu, premda se ni tada nije obratila pitanju onolika pažnja, na kakvu nailazimo u grčkim vrelima. Vanjske vijesti, koje se ne daju ovjeriti domaćim svjedočanstvima, govore o hereticima, kojih je Bugarska prepuna u doba političkog uspona pod Ivanom Asênom II. (1238) i neposredno poslije njega (1253). Tim su vijestima popraćene političke i vojničke akcije ugarskih vla-

dara protiv Bugarske. Značajno je u tom pogledu osvojenje Vidina od strane Ludovika I. i misija, koju su u tom kraju obavili franjevci od 1366—1369. Vrela, dostojna vjere, bilježe tih godina obraćanje pravoslavnih, a donekle i pavlićana. Svega jedan svjedok, negdašnji heretik, a zatim dominikanac-inkvizitor, Rajnerije Sacchoni, spominje 1230 u svom popisu dualističkih crkava »crkvu Bugarske« (ecclesia Burgariae) i »crkvu Dragovićku« (ecclesia Dugunthiae), iz kojih izvodi podrijetlo ostalih. Nije još objašnjeno pitanje opstanka i područja tih crkava, od kojih bi prva zastupala umjereniji, a druga dosljedniji dualizam. Na zapadu je doista vladalo uvjerenje, da su dualističke sekte kasnoga srednjeg vijeka potekle iz Bugarske, pa je za njih u porabi izraz »Bulgarorum haeresis«. Dokazano je također, da su zapadni dualisti, patareni i katari, stajali u vezi s bogumilima i da su neke od svojih spisa preveli iz slavenskih rukopisa bugarskog podrijetla. S padom Bugarske pod Turke potkraj 14. st. nestaje bogumilima traga; prelaženje s bogumilstva na islam nije dokazano nijednim slučajem. Pojava heretika u Bugarskoj ostaje do 17. st. ograničena samo na pavlićane.

Kako prva pojava obnovljenoga manihejstva u zapadnoj Evropi pripada početku 11. st., postavlja se još uvijek pitanje o njegovu podrijetlu. Prevladava doduše mišljenje, da su ostatci prvobitnoga manihejstva nestali oko 9. st. i da je sekta obnovljena pod utjecajem bugarskih bogumila, ali neke činjenice nameću i druge poglede. Značajno je, da su dualisti na evropskom zapadu izloženi žestokim progonima onda, kada se u vrelima ne može naći siguran podatak o njihovu postojanju u zapadnom dijelu Balkanskoga poluotoka. Vijesti o hereticima u tim krajevima ponajviše su kasnog postanka, često odijeljene stoljećima od vremena, na koje se odnose. Ostale pak, bliže događajima, sadržavaju tvrdnje toliko općenite prirode, da se s njihovom pomoću ne može objasniti širenje bogumilstva prema zapadu. Prva pojava »heretika« u Bosni na početku 13. st. pada u doba, kada su francuski katari bili već politički faktor velike snage.

Postoje u bizantskoj književnosti spisi, u kojima je riječ o bogumilima ili se pobija njihova nauka. »Ali iz ovih se grčkih izvora — kaže Rački — nije ništa doznalo o početku bogomilske vjere, a malo o njezinu među južnimi Sloveni širenju.« Najvažniji je među njima spis monaha Eutimija, prozvanog Zigaben, u njegovu velikom dogmatskom priručniku, koji je sastavio po želji cara Aleksija 1115. Njemu je poznato bugarsko podrijetlo bogumilskog imena, ali se prikaz nauke, koji je izradio na temelju iskaza herezijarha Vasilija († 1118) i vlastitih istraživanja, ne podudara u svemu s tvrdnjama prezbitera Kozme. Razlike su u nekim člancima velike i ponekad se sasvim isključuju. A upravo je Panoplia Eutimijeva postala riznicom za sve, koji su iz bilo kojih pobuda pristupali kasnije pitanju bogumilstva. Kada je bugarski patrijarh Eutimije opisivao život moglenskog episkopa Ilariona, koji je živio nekih dvjesta godina prije (oko 1100—1164), i koga jedan bugarski prolog 13.—14. st. naziva »voinom na bog(o)mili«, on je preveo od riječi do riječi odlomke Panoplije, stavljajući ih u usta Ilarionova. Na taj su način nastale njegove disputacije s hereticima, manihejima i monofizitima, ali su na kraju progonjeni samo bogumili. Poticaj za te progone pripisuje pisac žitija caru Manuelu. Ima međutim dovoljno podataka o armenskim naseljima u Makedoniji, u kojima su živjeli i monofiziti i pavlićani (maniheji). U 9. st. spominje se, štaviše, posebna crkvena organizacija armenskih pavlićana u kosturskom kraju.

Neke podatke o bogumilima sadržava i legenda o zetskom vladaru Ivanu Vladimiru († 1016), ali se njezin tekst sačuvao samo u grčkoj redakciji iz kraja 17. st. Odnos teksta prema slavenskom originalu, koji je svakako postojao, nije potpuno rasvijetljen, a ni prvobitan tekst nije još utvrđen. U t. zv. ljetopisu popa Dukljanina iz kraja 12. st., u kome legenda već postoji u svojoj jezgri, nema spomenutih podataka, premda bi se njima mogao još više uzveličati lik pobožnoga kneza-mučenika, koji je kasnije uvršten i među svetitelje.

Postoje starosrpski rukopisi, koji u člancima, prevedenim iz grčkoga, predaju prokletstvu bogumile-babune (→ Babuni), ili se dotiču u nekoj vezi heretika uopće. Od značenja su pak samo oni, koji govore izričito o bosanskim hereticima, kao i žitije Nemanje iz pera Prvovjenčanoga. U doba, kada su u Carigradu, zaslugom novih raspra o jednoj izreci Ivanova evanđelja, oživljena sjećanja na staro arijanstvo, Nemanja je prema sinovu saopćenju progonio u svojoj zemlji one, koji su slijedili Arijevo učenje. U tome prikazu nema mjesta bogumilima ni po imenu ni po sadržini osuđenog krivovjerja. Povijesnim vrelima nije ništa poznato ni o bijegu progonjenih heretika u Zahumlje i Bosnu. Prve vijesti o hereticima u Bosni govore 1200 o utočištu, koje je ondje pruženo »patarenima« iz dalmatinskih gradova. Od toga je vremena tištala Bosnu teška sumnja, da sakriva prave mahineje, omražene katare i patarene zapadno-evropskih strana. Ta je sumnja pogodila prije svega bosanske redovnike, »krstjane«, i »crkvu bosansku«, u kojoj su oni tvorili hijerarhiju. Žig krivovjerja ponijeli su »krstjani« na sebi do kraja. (→ Bosna: »Crkva bosanska«.)

LIT.: M. G. Popruženko, *Kozma Presviter, bolgarskij pisatel na X. veka* (Bălgarski Starini XII., 1936); Isti, *Sinodik carja Borila* (Bălgarski Starini VIII. 1928); N. P. Blagojev, *Pravni i socijalni vzgledi na bogomilite*, Sofija 1912; Jord. Ivanov, *Bogomilski knigi i legendi*, Sofija 1925; V. N. Zlatarski, *Istorija na bălgarskăta država prez srednite vekove*, I., 2., Sofija 1927; C. Schmidt, *Histoire et doctrine de la secte des Cathares ou Albigeois*, 1849; I. Döllinger, *Beiträge zur Sektengeschichte des Mittelalters*, 1890; F. Rački, *Bogomili i Patareni* (Rad VII, VIII i X): J. Šidak, *Problem »bosanske crkve« u našoj historiografiji* (Rad 259, 1937). J. Š-k.

BOGURODZICA, je najstariji spomenik poljskoga jezika. To je pjesma Bogorodici; kasnije je postala prvom narodnom poljskom himnom. Mišljenja o vremenu postanka te pjesme znatno se razlikuju. Autorstvo te pjesme pripisivali su prema tradiciji 16. vijeka sv. Vojćehu iz 10. st., no sudeći po jeziku sačuvanoga teksta nije starija od 14. st. Prof. A. Brückner pripisivao je autorstvo te pjesme franjevcu *Boguchwału*, koji je tu pjesmu navodno složio oko 1280 kao ispovjednik Kinge (Kunigunde), udove poljskoga vladara Boleslava Stidljivoga. Kasnije je isti Brückner sudio, da je nastala oko 1250. Heck misli, da je nastala sredinom 14. st. u Gnjeznu; Bruchnalski joj traži podrijetlo u Krakovu, Łoś krajem 13. st., Wierzbowski pripisuje autorstvo sv. Jacku Odrowążu oko 1230. Najstariji je tekst iz 15. st. s notama. J. B-ć.

BOGUSŁAWSKI, 1. **Antoni**, ✳ Varšava 1889, poljski književnik. Pravne nauke svršio u Montpellieru, sada je bojnik u mirovini. Izdao zbirku pjesama *Honor i ojczyzna* 1927, zatim pjesmice za vojnike i za djecu. Preveo na poljski ep *Smrt Smail-age Čengića* (Varšava 1931) i neke naše narodne pjesme u istoj biblioteci. J. B-ć.

2. **Eduard Romuald**, ✳ Varšava 1848, † Varšava 19. III. 1917, poljski povjesničar i publicist. Polazi do 1865 gimnaziju u Suwalki; na sveučilištu (Glavna škola) u Varšavi uči 1865—69 filološke i povijesne nauke. Predaje zatim na privatnim školama povijest i klasične jezike. G. 1908 postaje član Naučnoga društva u Varšavi. Najznatniji je zastupnik mišljenja o autohtonom podrijetlu Slavena. Domišlja se, da su Hrvati istovjetni s Karpima, dosad nepoznate narodne pripadnosti, koje je car Maksimiljan naselio oko 295 pos. Kr. u Panoniji oko današnjega Pećuha. Polazeći s pretpostavke o autohtonom čakavskom i kajkavskom stanovništvu Ilirika misli, da su Karpi-Hrvati donijeli sa sobom štokavsko narječje. Glagoljicu smatra starijom od gotskog pisma, a sv. Ćirila njezinim reformatorom.

BIBL.: *Początky Chorwaciji illiryjskej*, Krakov 1893; *Historya Słowian*, 2 knj., Krakov-Varšava 1888 i 1899; *Methode und Hilfsmittel der Erforschung der vorhistorischen Zeit in der Vergangenheit der Slawen*, Berlin 1902 (poljski 1901); *Einführung in die Geschichte der Slawen*, Jena 1904 (i ruski); *Dowody autochtonizmu Slowian*, Spraw. Tow. nauk. Warsz. W. antr. IV., 1912.

LIT.: F. Šišić, *Nova mišljenja o pravijeku Slavena, o seobi Hrvata i o postanku glagolice*, Hrvatsko Kolo VI., Zagreb 1910; Isti, *Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara*, Zagreb 1925.

3. **Wilhelm Józef**, ✳ Lachovka 1825, † Petrograd 1901, poljski povjesničar. Učio je do 1851 pravne i političke nauke na sveučilištu u Petrogradu i stupio zatim u službu min. rata. G. 1858 putuje u Lužicu, gdje počne skupljati građu o prošlosti Lužičkih Srba. Plod je njegova rada prva potpuna povijest toga slavenskog naroda, koju izdaje 1861 pod naslovom *Rys dziejów serbo-łużyckih* (znatno prerađeno i prošireno izdanje na lužičko-srpskom jeziku priredio je 1884 M. Hórnik). Povijest baltičko-polapskih Slavena prikazao je u 4 knj. svoga djela *Dzieje Słowiańszczyzny północnozachodniej do połowy XIII. v.*, Poznanj 1887—1900. J. Š-k.

4. **Wojciech**, ✳ 1757, † 1829, ravnatelj kazališta u Poljskoj, glumac i dramatičar. Započeo je vojničku karijeru, napustio vojsku i posvetio se kazalištu. Debitirao je 1778 u Varšavi. U burna vremena diobe Poljske organizira kazališne trupe po različitim poljskim gradovima, naročito u Vilnu, Varšavi i Lavovu, putujući po čitavoj Poljskoj. Kad

je 1810 osnovano državno ravnateljstvo kazališta i otvorena prva glumačka škola u Varšavi, B. vodi i kazalište i školu kao privatni poduzetnik uz subvenciju od 36.000 zlotyh kroz 4 godine. Zatim je vodio putničke družine i borio se za interese udruženja glumaca. B. je udario osnove poljskom kazalištu u Varšavi, Vilnu, Lavovu, Poznanju i Kaliszu i odgojio čitava pokoljenja glumaca. Osim komedija za vrijeme kralja Stanislava Augusta počeo je davati opere, koje su do toga vremena priređivali u Poljskoj samo Talijani. Pisao je librete (*Krakowiacy i Górale*, opera J. Stefani-ja 1794, prikazuje se do danas), mnogo komedija i igrokaza, prevodio Shakespeara (*Hamlet*), Molièra (*Škola žena*), napisao monografiju *Dzieje Teatru Narodowego* i *Dramaturgiju za glumačku školu*. Njegov sin Stanisław (1805—1870) pisao je komedije, a unuk Władysław (1838—1909) bio je kazališni kritičar. J. B-ć.

BOHÁČ, Antonín, ✳ 5. III. 1882, češki statističar. Osvijetlio je statističkim podatcima mnoga poglavlja iz života češkoga, slovačkog i uopće slavenskih naroda. Bavio se znanstveno studijem statistike i socijalnih nauka. Bio je činovnik drž. statist. ureda bivše Čehosl. republike.

BIBL.: Glavni su mu radovi: *Obyvatelstvo ČSR; Hospodářské a sociálni poměry obyvatelstva ČSR ve světle ščítání lidu; Sídla a statistika slovanských národů; Boj o české menšiny* i dr. Lj. J-e.

BOHDANOWICZOWA, Ana, ✳ 1858, † 1893, poljska slikarica, učenica Andriollija i Gersona, studirala u Parizu i tamo stalno živjela i izlagala. Nekoliko puta nagrađena u Parizu, Krakovu, Münchenu. Portreti i krajolici. J.B-ć.

BOHEMA (franc. la bohème odn. le bohème, od le bohémien »ciganin«), napola genijalni, napola nemarni svijet đaka, umjetnika i književnika u pariskim četvrtima Montmartrea, Quartier Latina i Montparnassa, najprije u doba političke i književne romantike. Oznaka b. potječe iz Murgerova romana *Scènes de la vie de bohème* (1851), po kom su nastale dvije opere (Puccinijeva i Leoncavallova), a u uvodu mu se nalazi dosta idealizirani prikaz što duševnog, što socijalnog stanja toga umjetničkog svijeta. »To je rasa tvrdoglavih sanjara, kojima je umjetnost ostala vjerom, a ne zanatom, pleme uvjerenih zanesenjaka, kojima je dovoljno da pogledaju jedno remek-djelo, pa da ih obuzme groznica... Tu bohemu sastavljaju mladi ljudi, za koje se kaže. da ,bude nadu', i oni, koji su ostvarili nade, što su ih budili, ali koji si zbog nebrige, zbog plašljivosti ili zbog nepoznavanja praktičnog života umišljaju, da je sve rečeno, kad je remek-djelo dovršeno, pa čekaju... da piedestali sami dođu i da se postave pod njihove noge... Uostalom oni su logični u svom nerazboritom heroizmu, ne otima im se ni jauk ni plač i podnose pasivno mračnu i strogu sudbinu, koju sami sebi kroje.« Samo Murgerovo djelo roman je o tri grizete (Mimi, Musette i Fémie) i četiri junaka, od kojih je jedan (Marcel) slikar u ateljeru bez pokućstva sa slikama, koje prikazuju pokućstvo, drugi (Schaunard) muzičar s glasovirom bez tipaka i grozomornim simfonijama, dok je treći (Rodolphe) pjesnik, a svaki od njih ima svoju djevojku, samo je četvrti (Colline) nema, no zato ima vazda pune džepove knjiga u starom filozofskom kaputu i jedinu tješiteljicu — čas vedru, a čas rezigniranu filozofiju oskudice. Svi ti junaci Murgerova romana, pjesnici i slikari, koji nemaju šta zagristi, a ipak se svaki dan nasite u drugoj gostionici, jer su stvoreni na pretpostavci mogućoj samo u epohi blagostanja, naime: da će od tri bijedna gladnice, koji nemaju baš ništa, jedan ipak naći svaki dan po jedan zlatnik, koji će ih svu trojicu održati na razini; ti neodoljivi konkvistadori, koji u nejednakim cipelama, »šarenim« košuljama i prazna želuca polaze na galantna osvajanja, pa se danas nađu kod neke divne glumice, a sutra spavaju »na petoj grani« »treće platane« u drvoredu Elizejskih Poljana; uvijek dobre volje, vedri i spremni na grozne igre riječi, kojima će zablenuti »filistre« i »mecene«; stvarajući veličanstvena remek-djela, kojima će steći siguran glas i doći ravno u Akademiju, slikajući uz to umjetničke natpise za izloge i pišući reklamne stihove o vodici za zube — sav je taj kostur romana u stvari dosta nevjerojatan, no pisac ga je zaodio duhovitošću i srdačnošću i izgradio velikom vještinom slikanja. Svijet njegova romana živi u nerazdruživu prijateljstvu, i sve se među tim junacima odvija vrlo jednostavno: mladići bogati mladošću, a djevojke srcem, i oni će to podijeliti bratski, u nekoliko veselih scena, koje će dakako svršiti na koncu sentimentalno, s bolom, a piscu zajamčiti uspjeh. Inače je roman osrednje vrijednosti, ne dostižući ni izdaleka umjetničku visinu *Manone*, u stvari također pustolovne boemkinje. I Victor Hugo (u romanu



BOHEMI, V. Giraud

Les Misérables) imao je također poglavlja o bohemima, ali su ona duboko potresna, pa se kod njega na pr. odnos između raskalašena đaka Tholomyèsa i siromašne švelje Fantine svršava očajem i beznađem, i tu tek zapravo započima grandiozna Hugoova tragedija.

Roman H. Murgera bio je tek prikaz idealizirane pariske boheme iz prvih vremena romantike, dok su bohemi u svim vremenima u stvari pustolovi, očajnici, izbjeglice iz društva i sušta umjetnička i ljudska nevolja. Novija književna povijest pruža nam iscrpljive prikaze o nekoliko slavnih bohemskih skupina. Prvu, u kojoj su kraj drugih stekli književno ime Théophile Gautier i Arsène Houssaye, opisao je u svojoj *Bohème galante* genijalni i nesrećni Gérard de Nerval, kojega nađoše jednog jutra obješena na uličnoj svjetiljci. O drugoj, koju je opisao Henri Murger, iznio je vjerodostojna svjedočanstva A. Delvau (*Henri Murger et la bohème*, 1856). Champfleury (*Souvenirs des Funambules*) i Alphonse Daudet (*Trente ans de Paris*) opisuju također bohemske vesele i duhovite cenakule, u kojima se kretahu, a tako isto i Firmin Maillard (*Les derniers bohèmes*).

Boheme iz epohe simbolizma, od Baudelairea do književnih cenakula oko Verlainea i Rimbauda, Andréa Gidea i Oscara Wildea, Moréasa i njegova društva sve do godina ocvjetavanja simbolističkoga pokreta negdje oko svjetske izložbe 1900 opisao je u tri knjige Ernest Raynaud (*La Mêlée symboliste*). Noviju parisku bohemu poslije simbolista opisuje ponajviše opisivač noćnoga, apaškoga Pariza Francis Carco (*De Montmartre au Quartier Latin; Bohème d'artiste*). Matoš, koji je također proveo jedan dio života u bohemiziranju (o tom jedan članak Milana Predića u Književniku 1928 i drugi Andréa Rouveyrea u Savremeniku 1926), opisuje ih sa grozom u malom eseju *Boemski život* (*Djela*, XII.): »Boema je, bez sumnje, više talenata sahranila no što ih je iznijela na vidjelo. Za sistematičan rad potreban je redovan život, i zato boemi stvaraju relativno malo... U glavnome, pariska Boema pojava je više štetna no korisna. Lomi karaktere, talente, i živote. Stvarajući abnormalne ljude, stvara abnormalnu književnost. Ona je leglo najužasnijeg, intelektualnog proletarijata, gnijezdo intelektualne i socijalne anarhije, centar ,suhih plodova' i ,promašenih' eksistencija s amoralnim, antisocijalnim i antikulturnim instinktima... Boem je biće crnih nokata, duge, masne kose i brade, u balonskim pantalonama, širokom šeširu i prljavoj košulji. On se ne pere, jer ,čisti se ne peru', kako reče pjesnik Moréas. Nije higijeničan, jer mnogo ljubi, malo jede, mnogo puši, pije i diskutuje. Usred najkomplikovanijeg modernizma živi kao u šumi, primitivno, kao degenerisan amerikanski divljak...«.

Danas više nema boheme u stilu Murgera i Gérarda de Nervala. Postala je nemogućom. Novi društveni odnosi, na svim stranama barem donekle uređene nakladničke prilike i osnivanje književničkih i umjetničkih društava stvorili su nove, bolje uvjete umjetničkom životu i stvaranju. Boheme nestaje, ili bolje, ona je tek kao neko vrijeme prvih umjetničkih zanosa i pokusna stanica za život. Nije više prvi korak u Akademiju, bolnicu ili mrtvačnicu (kao u vrijeme Murgera), nego u stvarni život rada, koji pruža najljepše (jer zaslužene) nagrade. Gotovo da još samo u sjećanju živi Quartier Latin Rodolpha, Marcela, Collina i njihovih prijateljica, a oko njega Pariz u magli i dimu, gdje se u novim oblicima rađaju ljubav, sreća, slava i ljudski ponos kraj svih poniženja, sumnja i romantičnih, neostvarivih iluzija. Lj. W.

BOHEMUND (Boemund), ✳ oko 1058, † 17. III. 1111, vojvoda od Tarenta i knez Antiohije, sin Roberta Guiscarda, normanskoga gospodara južne Italije. Namijenivši baštinu sinu Rogeru prepusti Robert starijem B-u Tarent i Otranto. U težnji, da mu na račun Bizanta nađe bolju naknadu na Balkanskom poluotoku, nije imao uspjeha. Prva križarska vojna pruži i opet B-u priliku, da dođe do vlastite države. Zajedno sa sinovcem Tankredom pridruži se križarima i istakne u borbama svojom odlučnošću i hrabrošću. Njegovom je zaslugom oduzeta Seldžucima 1098 Antiohija, nedavno još bizantska; on je zadrži kao kneževinu usprkos zakletvi, koju je položio bizantskom caru Aleksiju I. Otada je prisiljen braniti svoj novi posjed i protiv cara i protiv Seldžuka. Ropstvo, koga je dopao u borbi s emirom od Sivasa 1100, odredilo je pravac i svrhu novom pohodu križara, koji je poduzet 1191: trebalo je izbaviti proslavljenoga B-a i krenuti pod njegovim vodstvom na samo sjedište kalifata, Bagdad. Smioni je pokušaj propao; tek 1103 iskupljuju Armenci slobodu B-u. Kad se vratio u Antiohiju, odmah je nastavio borbu. Teškoće, na koje je pritom naišao, probude u njemu staru misao o napadaju na shizmatički Bizant sa zapada. G. 1104 odlazi u Italiju i Francusku; s njime počinje red knezova, koji su kasnije često dolazili s istoka, da na zapadu izmole pomoć. S pristankom pape okupi oko sebe preko 30 tisuća križara, s kojima opsjedne u jesen 1107 bizantski Drač. Te su pripreme potaknule cara Aleksija, da iste godine ugovori savez s kraljem Kolomanom; tom prilikom odstupi mu dalmatinske gradove i otoke, koje su tada držali Mlečani. Ovi pomognu Kolomanu, da za vrijeme dugotrajne opsade Drača prijeđe u proljeće 1108 s vojskom u Apuliju i podsjedne B-ove gradove Brindisi i Monopoli; hrvatsko-ugarske čete bore se i pod Dračem. Opkoljen s kopna i mora izmoli B. mir, u kojem se za posjed Antiohije prizna doživotnim vazalom Bizanta. U svoju se kneževinu nije više vratio, prepustivši je kao namjesniku Tankredu, koji se nije ni obazirao na uglavljeni mir. — Iz braka s Konstancom, kćeri francuskoga kralja Filipa I., rodio se B-u sin Boemund (II.), koji je vladao Antiohijom od 1126—1131; poginuo je u borbi sa Saracenima. Njegovi su nasljednici istog imena vladali Antiohijom do 1268, a grofovijom Tripolis, koju su stekli 1187, do 1289. G. 1288 umre posljednji muški odvjetak toga roda B. VII.

LIT.: F. Šišić, *Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara*, Zagreb 1925; B. Kugler, *Geschichte der Kreuzzüge*, Berlin 1891, 2. izd.; W. Norden, *Das Papsttum und Byzanz*, Berlin 1903; R. Bailery Yewdale, *Bohemond I., prince of Antiochia*, Madison Wisconsin, 1925. J. Š-k.

BOHINEC, Valter, ✳ Volosko (Istra) 12. VIII. 1898, geograf. Svršio srednju školu u Ljubljani, sveučilišne nauke u Beču, Zagrebu, Napulju, Ljubljani i Heidelbergu. G. 1922 do 1926 bio je asistent geografskog instituta ljubljanskog sveučilišta, zatim do 1939 srednjoškolski profesor, a zatim sveučilišni knjižničar u Ljubljani. Od 1936 dalje je i privatni docent geografije i predaje regionalnu geografiju. Suosnivač je Geografskog društva u Ljubljani i *Geografskega vestnika*. G. 1925—27 glavni je urednik toga časopisa, u kojemu priopćuje rasprave o antropografiji i fiziografiji Slovenije. Slovenska šolska matica izdala je njegovu *Geografiju sodobne Evrope I.* Surađuje kod slovenskih zemljopisnih udžbenika od 1934 dalje i kod hrvatskoga izdanja Kocenova geografskog atlasa. Priredio je zidni zemljovid Evrope i Slovenije, a zajedno s I. Jurasom 1939—40 zidne zemljovide kontinenata. G. 1940 glavni urednik *Atlanta Slovenije.* Ističe se i kao pučki stručni pisac i predavač. J. R.

BOHINJ, duboko u triglavski gorski kraj spuštena dolinska kotlina 500 do 600 m nadmorske visine, široka nekoliko km, uz gornji tok Save Bohinjke (v.), poznata po prirodnim ljepotama, po visoko razvijenom stočarstvu i planinskom sirarstvu. Stari naseljeni istočni dio dijeli se u Gornju (Bohinska Srednja Vas) i Donju Dolinu (Bukovo i Bohinjska Bistrica), dok se u zapadnom nalazi dosta samotno jezero. Od Bohinja prema Bledu vodi sjenovita Soteska. J. R.

BOHINJEC, Peter, ✳ Visoko (kod Kranja) 21. II. 1864, † Duplje (kod Kranja) 14. XII. 1919, slovenski pisac. Svršivši gimnaziju i bogosloviju u Ljubljani službovao je na župama u Horjulu, Škocjanu i Dupljama. Pisao je u Ljubljanskom zvonu i u različnim katoličkim listovima crtice iz seoskog života (Sirota Jerica, Vragometov student, Jarem pregrehe, Na nepritrjenih mostnicah, Žganjar i dr.), historijske priče (Najmlajši mojster, Zadnji gospod Kamenski, Za staro pravdo, Glagoljaš Štipko), zatim povijesne spise i putopise. Nešto je i prevodio sa češkoga i francuskoga. Z. D.



(Foto Ravnik)
BOHINJSKO JEZERO

BOHINJSKA BISTRICA, ljetovalište i zimovalište uz šumnu rijeku toga imena u istočnom dijelu Bohinja (512 m, 1300 stan.). Željeznička postaja na pruzi prema Gorici i Trstu (tunel 987 m), 6 km od Bohinjskoga jezera, a po 18 km od Bleda, odnosno Savice. J. R.



(Foto Geogr. institut, Ljubljana)
BOHINJCI NOSE SIR S PLANINE

Bohinjsko jezero (530 m), jezero ispod Triglava (3,2 km²), dugačko do 4 km, u istočnome dijelu duboko do 45 m. Na sjeveru ga okružuju stjenoviti Jezerski robjé (Pršivec 1761 m), a na jugu šumoviti Mirniki (Rjava skala, s »Kočom na Voglu«, 1548 m). Najviše mu vode pritječe od zapada Savicom (v.) kroz ravni Ukanec, nadalje iz virova na dnu povremeno također iz Pećine Govica, što zijeva visoko na sjevernoj obali iznad površine. Uzduž nenaseljene južne obale vije se cesta iz Bohinjske Bistrice (v.) u Ukanec (hotel Zlatorog) i k slapu Savice. I istočna obala jezera oko znamenite crkve sv. Janeza i Fužine uređena je za goste, koji trebaju odmora. Visoko iznad bohinjske kotline, bliže Triglavu, redaju se visinska lječilišta Gorjuše (976 m), Koprivnik (969 m), Uskovnica (1300 m) i Komna (v., 1520 m). J. R.

BÖHLAU, Helene ✳ Weimar 22. IX. 1859, udovica turskog liječnika Al-Rašid-beya, zastupnica njem. simbolističkog romana na impresionističkoj podlozi. Njezini junaci čeznu za slobodom iz svoje filistarske okoline. Čežnja za ljepotom najviši joj je stupanj ljubavi. Romani *Rangierbahnhof* (1896) i *Halbtier* (1899), zalažu se, doduše nešto nametljivo, za ženska prava. *Das Haus zur Flamm* (1907) slavi opće čovječansku ljubav. Svjež i pun humora je roman *Ratmädelsgeschichten* (1888), a autobiografski je roman *Isebies* (1911). Pune lirskog zamaha i toplog osjećanja su pripovijesti, koje se događaju u Weimaru Goetheova vremena (*Sommerbuch*).

BIBL.: *Gesammelte Werke*, 1914 i d. G. Š.

BÖHM, 1. August v. Böhmersheim, ✳ Beč 27. IV. 1858, † 19. X. 1930, poznati geograf. Do 1918 bio je profesor na sveučilištu u Černovicama, a otada u Grazu. Važna su mu djela: *Die Einteilung der Ostalpen* (1887), *Geschichte der Moränenkunde* (1901) i dr. A. G.

2. Károly, ✳ 1846, † 1911, profesor u Koloşvaru, najznatniji madžarski filozof, zastupa pozitivistički, u glavnom na Comteovoj nauci orijentirani fenomenalizam. Naše spoznavanje određeno je ljudskim načinom shvaćanja, te se ograničuje na utvrđivanje pojava i njihovih zakonskih veza. Objekt i subjekt su uzajamno povezani, korespondentni nizovi spoznajnih određenja, koji predstavljaju svi-

jet s dviju strana: jednu čine izrazi ili slike o onom, što jest (ontologijska određenja), drugu pak izrazi o onom, što vrijedi (aksiologijska određenja). Ostvarenje vrednota je zadatak čovjeka. Nauka B.-ova naišla je na velik odjek i stekla pristaše, među kojima se ističu napose G. Bartók i B. Varga. Glavno mu je djelo *Čovjek i njegov svijet*, 1883—1912 (na madžarskom jeziku). A. B-a.

3. **Max Hildebert,** ✻ Birkenruh (Liveland), 16. III. 1891, narodoznanac, upravitelj odjela za narodnosna i plemenska pitanja na zavodu, koji se bavi Nijemcima u pograničnim krajevima i izvan Reicha (Institut für Grenz- und Auslanddeutschtum) u Berlinu. Od 1933 profesor je teorije i sociologije naroda na sveučilištu u Jeni. Pravi je osnivač znanosti o narodu svojim djelom *Das eigenständige Volk* (1932). F. C.

4. **Theobald,** ✻ München 1794, † München 1881, znameniti virtuoz na flauti, dugogodišnji član dvorske kapele, skladatelj virtuoznih koncertnih skladba za flautu; odlikovao se duhovitim dotjerivanjem konstrukcije svoga instrumenta. Njegov je sustav konstrukcije kasnije prenesen i na druge drvene sviraljke, pa je preobrazio iz temelja njihovo građenje. B. je uzeo kao polaznu točku svojim konstruktivnim novotarijama akustičke temelje: kod određivanja rupica za prebiranje valja težiti za najboljom resonancom. On je promijenio i menzuru flaute, dao povećati rupice za prebiranje toliko, da ih prsti sviračevi ne prekrivaju potpuno. Zvuk B-ove flaute pun je i sočan, za razliku od sitnog zvuka starije flaute. Sam je B. napisao o svojim izumima prikaz *Über den Flötenbau und die neueste Verbesserungen desselben* (1847). B. Š.

BÖHM-BAWERK, Eugen, ✻ Brno 12. II. 1851, † Kramsach 27. VIII. 1914, austrijski narodno-gospodarski teoretičar. Uz Karla Mengera i Fridrika Wiesera bio je jedan od osnivača i glavnih predstavnika t. zv. *austrijske* ili *bečke ekonomske škole*. Kao profesor političke ekonomije djelovao je na sveučilištu u Innsbrucku (1881—1889) i Beču (1904—1914). Od 1889 do 1895 pripremao je u ministarstvu financija reformu sistema austrijskih izravnih poreza, koja je uzakonjena 1896. Triput je bio austrijski ministar financija (1895, 1897—98 i 1900—1904). Od 1911 bio je predsjednik bečke akademije znanosti. U svojim je djelima potanko obradio vlastitu novu teoriju kamata (→ Kamati), t. zv. *teoriju ažija*, koja se temelji na razlici u ocjenjivanju vrijednosti gospodarskih dobara u sadašnjosti i budućnosti, nadalje *teorije vrijednosti i kapitala*. Može se reći, da je svojim teorijama dao novo tumačenje cjelokupnom gospodarskom zbivanju. Glavnom polaznom točkom svih njegovih načelnih teoretskih razmatranja valja smatrati vrijeme i njegov utjecaj na gospodarski proces (Schumpeter). Uvijek se naime ispoređuju dva elementa, razlučena vremenom: zaliha potrošnih dobara, koja postoje u danom času, i količina potrošnih dobara, koja će se predvidivo proizvesti u nekom budućem dužem ili kraćem razdoblju. B. B-ova teorija vrijednosti počiva uglavnom na zasadi o graničnoj korisnosti, t. j. na empirijskoj pretpostavci, da ljudi mjere korist i ugodnost, koju im pruža posjed nekog gospodarskog dobra, žrtvom, koju moraju za to pridonijeti davanjem drugog dobra. Pritom se ispoređuju različne ugodnosti i neugodnosti posjedovanih i željkovanih dobara po intenzitetu korisnosti i po količini dobara, kojima pojedinac raspolaže. Osnovicu je ovoj teoriji već prije dao bečki učenjak Karlo Menger (1871), a gotovo istodobno su je neovisno jedan od drugoga iznijeli Englez W. Jevons (1871) i Švicarac Walras (1874), no B. B. je teoriju opširno razradio i dao joj cjelovit oblik i sadržaj. Njegove su teorije potpuno odvojile ekonomsku znanost od umovanja starijih škola, napose klasične i historijske, i utrle širok put znanstvenom istraživanju na posve novoj osnovici ne samo u Njemačkoj, nego i u ostalom svijetu. Kraj svih kritika i nedostataka, koji su pronađeni kod rasprava o njegovim nazorima, može se reći, da se cijela suvremena ekonomska teorija osniva dobrim dijelom na načelnim zasadama, koje su postavili B. B. i njegova škola.

BIBL.: *Rechte und Verhältnisse vom Standpunkte der volkswirtschaftlichen Güterlehre*, Innsbruck 1881; *Kapital und Kapitalzins*, I. *Geschichte und Kritik der Kapitalzinstheorien*, II.: *Positive Theorie des Kapitals* (4. izd. Jena 1921).

LIT.: Schumpeter, *Das wissenschaftliche Lebenswerk Eugen von B. B.* (Zeitschrift für Volkswirtschaft, Sozialpolitik und Verwaltung, g. XXIII., 1914); B. Dimitrijević, *Osnovni problem vrijednosti*, Zagreb 1909. V. L.

BÖHME, Jakob, ✻ 1575, † 1624, njemački mistik, nazvan philosophus teutonicus, po zanimanju postolar, odan vjersko-filizofijskom umovanju proučava Sveto Pismo, te pod utjecajem Paracelzove fantastične filozofije o prirodi kao i Schwengfeldovih i Weigelovih mističkih spisa razvija panteistički zanesen nazor, koji ujedinjuje objavljenje Božje i stvaranje svijeta. Osnov i izvor svega čini neizmjerno i vječno biće Božje, izvan kojega isprva ništa nema, a kako je samo u sebi jedinstveno, ništa se o njem ne može ni iskazati. Proces stvaranja nastaje tako, da se svedržni osnov razdvaja u stvaralačku silu i u stvorenje, koje kao nešto drugo proizlazi iz nje, i ona se u njem očituje: Bog se objavljuje u stvorenoj prirodi. Slično kao kod starijih gnostika B. nastoji prikazati, kako se u filozofijskom shvaćanju svemoć Božja najprije razrješuje u tri osnovne sile, koje se javljaju u izvršnoj vlasti triju anđeoskih carstva, i raščlanjuje u sedam glavnih svojstava, na kojima se muči (riječ qualitas zanosi na misao »Qual«, njem. »muka«) ostvarenje u prirodi. U povodu preuzetnosti Luciferove raspada se svijetlo svijeta u plamen ljubavi i oganj mržnje, a krug svijeta u nebo i pakao, između njih nastao je zemaljski svijet i u njem je čovjek na vječitu kušnju stavljen između dobra i zla. Panteistička pretpostavka, da je svijet očitovanje božanske moći, nuka na posljedak, da je zlo u samom Bogu osnovano. Ništa nema u svijetu, što ne bi bilo dobro i zlo, a tako je i s drugim oprekama; sve su one u biću Božjem sadržane i dolaze do izražaja u procesu stvaranja. Bog se javlja u ograničenjima, koja izlaze na vidjelo u oprekama. I kao što se svijetlo ne bi razabiralo, da nema tmine, tako se i sve ostalo ističe i raspoznaje u odnosu s onim, što mu je suprotno. Ta se činjenica donekle ublažuje Paracelzovom mišlju, da je zapravo u svakoj stvari sva sila Božja, samo je pojedinačno obilježje njihovo vidljivo istaknuto. Međutim se stanje, koje tako nastaje po nuždi stvaranja, u zemaljskom krugu pogoršava tim, što taj krug stoji pod antagonizmom nebeskih i paklenih vlasti. Zemaljski svijet i život na njem vječito je u kušnji, da se nađe izvan veze s izvorom bitka, od kojega sve zavisi i dobiva svoju namjenu, te se čini, kao da je nešto sam za se. To odvajanje od Božjega osnova prevodi metafizički nužno zlo u moralnu zloću. Bitak bez Boga, otimajući se službi Božjega objavljenja, ukazuje se kao odmetnički istup i lutanje u grešnoj misli, što vodi k zahtjevu prevladati varavi utisak svijeta i naći spasenje u težnji za Bogom. Tečaj prirode dolazi pod vid moralna preobražaja u pouzdanju, da će konačno iz njega nestati zle sile i kroz tvar prosinuti duhovni smisao. Čovjek pak nalazi put k Bogu, kad se odvrati od privиđaja svijeta te upozna vezu stvari i njihovu zavisnost od Boga. To se ne postizava osjetnim opažanjem ni razumskim razmatranjem, nego poniranjem u dubinu duše. Bog se nalazi i saznaje u mističkom dodiru sa stvaralačkom silom. Od držanja prema svijetu zavisi čovjekova sreća ili prokletstvo. Nebo ili pakao je u nama prema tome, da li se čovjek mišlju i srcem veže na pojavnost ili traži zadovoljstvo u predanosti u milost božju. Böhmeov je sustav simboličkim tumačenjem isprepleten složaj vjerskih predodžbi, teozofskih, često maglovitih izvoda i prirodnonaučnih misli, ne bez poetičkoga poleta, koji se često rado pridružuje vjersko-filozofijskom umovanju. U svojim dosta brojnim djelima B. je upozorio na važnost narodnoga jezika za izražaj duha, ali njegov način je često opor ne samo zbog toga, što je njemački jezik za onda još uopće bio neizgrađen za filozofijsku upotrebu, nego i zbog toga, što je trebalo stvoriti terminologiju napose za zakučaste misaone izvode, a pri tom je nestručno filološko postupanje dovelo i do nezgrapnosti, koje su bile odlučne i za mišljenje. Böhmeova je nauka našla odziva ne samo u Njemačkoj, nego i u Holandiji i u Engleskoj u teozofskom krugu; od filozofa stoje pod njegovim utjecajem naročito F. Baader i onda Schelling.

BIBL.: Izbor pod naslovom *J. Böhmes Schriften* priredio Maizier, Leipzig 1938.

LIT.: Prikaz života i rada daje Clasen, *B. J., Sein Leben und theosoph. Werke*, 1855; u novije vrijeme Deusen, *Jakob B.*, 1897. A. B-a.

BÖHMER, Johann Friedrich, ✻ Frankfurt na M. 22. IV. 1795, † Frankfurt na M. 22. X. 1863, njemački historičar. Njegova su glavna djela zbirka izvora za njemačku sredovječnu povijest *Fontes rerum Germanicarum* (4 toma; 1843—1868), a naročito *Regesta chronologico-diplomatica regum atque imperatorum Romanorum* (1831), koja su obuhvaćala razdoblje od 911—1313, a uz *Monumenta Germaniae* udarila temelj kritičnom istraživanju njemačke sredovječne povijesti. U zasebnom djelu *Regesta chronologico-diplomatica Karolorum* (1833) obradio je i doba Karolinga. Poslije

je još sam popunio i proširio svoja *Regesta* do 1349. Oporukom je osigurao sredstva za novo izdanje, koje izlazi pod naslovom *Regesta* i donosi u izvadcima povijesnu građu, sačuvanu u ispravama, analima i piscima. F. H.

BÖHM-ERMOLLI, Eduard, * Ancona 21. II. 1856, † Troppau 10. XII. 1941, austrijski vojskovođa. Postao je general 1911. U svjetskom ratu vodio je drugu austrijsku vojsku u Galiciji i Karpatima. Uzalud je kušao osloboditi Przemysl od ruske opsade. Poslije prodora ruske vojske kod Gorlica 2. V. 1915 pobijedio je kod Grodeka i osvojio Lavov 22. VI. 1915. G. 1916—17 odupirao se ofenzivi Brusilova i Kerenskoga, a 1918 je poveo austrijske čete u Ukrajinu i postao feldmaršal. Sl. P-ć.

BÖHNEL, Miroslav Bedřich, * 1886, češki književnik, ušao je u književnost romanom *Vinohradští* (1919), u kojem prikazuje moral i prilike u češkom glavnom gradu. Napisao je i oštru satiru iz učenjačkog svijeta *Chlapík* (1923), ali se zatim kao srednjoškolski profesor dao sasvim na prikazivanje srednjoškolskog đačkog života u doba, kad se mladež svom snagom stala iživljavati u različitim sportskim igrama. U svojim je djelima s naročitom ljubavlju obrađivao seksualne probleme omladinaca, uživljavajući se u mladenački život, sa željom, da djeluje i ćudoredno i odgojno. Takvi su mu romani: *Nemravní* (1927), *Rašení* (1928), *Finish* (1931), *Divoká* (2 izd. 1932), *Zralá* (1933) i *Rozpuk* (1934). Djela mu se mnogo čitaju. Na hrvatski jezik preveo je J. Nikšić njegov roman *Neobuzdana* (Zagreb 1941). Lj. J-e.

BOHNIČEK, Stjepan, * Vinkovci 15. XII. 1872. Matematiku i fiziku učio u Beču, gdje je i doktorirao (disertacija: *Beziehungen zwischen zahlentheoretischen Funktionen...);* u naučne svrhe boravio u Parizu i Göttingenu; gimn. prof. u Vinkovcima i Zagrebu; 1904 habilitirao se za privatnog docenta u Zagrebu; 1907 imenovan učiteljem algebre na zagr. sveuč. i izabran članom dopisnikom Jugosl. akademije; 1909 izvanredni sveuč. prof.; 1920 povjerena su mu predavanja iz matematike na Gospodarsko-šumarskom fakultetu u Zagrebu, a 1921 izabran je redovnim prof. za matematiku na istom fakultetu uz obvezu, da na filozofskom fakultetu predaje algebru i teoriju brojeva; umirovljen je 1933. Ne obazirući se na njene primjene, shvaća matematiku apstraktno i kao umjetnost. Uspješno se bavio teorijom brojeva (napose zakonima recipročnosti → aritmetika), algebarskim formama i t. d.

BIBL.: *O zakonu recipročnosti za bikvadratne ostatke potencija u tijelu imaginarnih brojeva,* Rad 154; *O nekim aritmetičkim funkcijama* Rad, 158; *K teoriji relativno bikvadratnoga brojnoga tijela,* Rad 163; *O zakonu recipročnosti za ostatke ln-tih potencija u algebarskim brojnim tjelesima, ako je 1 prost broj,* Rad 165; *O zakonu recipročnosti za ostatke osmih potencija u tijelu osmih okružnih jedinica,* Rad 165; *Teorija ostataka potencijala u algebarskim brojnim tjelesima,* Rad 177; *Kvadratne forme u algebarskim brojnim tjelesima,* Rad 181; *O jedinicama u kružnim tjelesima 2n-tih korijena jedinice,* Rad 185; *Kriteriji za rješivost diofantske jednadžbe* $t^2 - Du^2 = -1$, Rad 223; *K teoriji tijela 2n-tih korijena jedinica,* Rad 234. Osim toga je pisao u Math. Ann. i u Sitz. Ber. d. Ak. d. Wiss., Beč. Đ. K.

BOHOMOLEC, Franciszek, * 1720, † 1784, isusovac, otac poljske publicistike. Rodio se u Bijeloj Rusiji od oca, koji je isusovačkom redu dao tri sina, a zatim i sam postao isusovac. Školovao se u Rimu. Napisao je *Branič poljskoga jezika* (*Rozmowa o języku polskim,* 1752). Školskom teatru dao je niz komedija, poticao je na rad na području pjesništva poljskog: *Zabawki oratorskie,* 1759. Pokrenuo je izdanje poljskih historika, izdao je pjesme Kochanowskoga i dr. Osnovao i izdavao *Wiadomości Warszawskie* i *Kurjer Warszawski,* od 1765 do 1784 uređivao *Monitor,* koji je tada okupljao svu elitu duha. J. B-ć.

BOHORIČ, Adam, učitelj i prvi slovenski gramatičar. Rodio se u prvoj polovici 16. st. na štajerskoj strani krške okolice, a umro najvjerojatnije koncem istoga stoljeća u progonstvu u Njemačkoj. Nakon sveučilišnih studija u Wittenbergu, gdje je bio učenikom humanista i reformatora Melanchtona, napustio je sveučilište, premda nije polučio stupanj magistra. Tada je u Krškom otvorio školu, a od 1566 do 1582 i od 1595 do 1598 bio je ravnatelj latinske škole u Ljubljani. Bio je mnogostrano obrazovan čovjek i jedini znatniji lajički predstavnik humanistično-protestantske kulture kod Slovenaca. Istakao se kao promicatelj crkvenog pjevanja, kao jezikoslovni i pravopisni pregledavač rukopisa, kao organizator školstva i kao samostalni školski pisac i gramatičar. Glavno njegovo djelo je prva slovenska slovnica *Arcticae horulae* (Wittenberg 1584). Ona je nastala prigodom Bohoričeve jezične revizije Dalmatinova prijevoda Biblije; naslanjala se na sistem Melanchtonove latinske slovnice, a u jezikoslovnom pogledu obnavljala je ideje Sebastijana Krelja. U predgovoru je imala snažan preporodni manifest upravljen plemićkoj mladeži, neka podupire knjigu na slovenskom jeziku, koji je dio najvećega jezika na svijetu. Rodoljubni zanos te gramatike nije zamro zajedno s reformacijom u Sloveniji, nego je živio u pretisku i prijevodu do Pohlina, koji je njene preporodne misli u svojoj slovnici obnovio i produbao, a preko nje taj je zanos prešao i na romantično i moderno doba.

LIT.: *Slovenski biograf. leksikon,* s. v.; Fr. Kidrič, *Zgodovina slovenskega slovstva.* A. S-k.

BOHORIČICA je najstarije slovensko književno pismo, a nazvana je po slovničaru Adamu Bohoriču, iako nije isključivo njegovo djelo, već je u biti Trubarova preudezba njemačkoga pisma za slovensko-dolenjsko narječje, kako ga je sredinom 16. st. dao Trubar prvi put u gotskom obliku odštampati u slovenskoj knjizi. No Trubar se nije slijepo povodio za njemačkim pismom, već je i iz latinske grafike uzeo znakove za *v* i *h*, a razlikovao je dugo i kratko *s* (*ſ*, s) kao znakove za dva glasa *s* i *z*. Kako nije primio ni njemačko *ch*, pisao je znakove za njemačke nepčane suglasnike u kombinacijama s latinskim *h*, dakle *zh* za *č*, *ſh* za *š* i *sh* za *ž*. No pri tom upotrebljavanju nije bio dosljedan, kao što nije razlikovao ni *u* i *v*, pa *i* i *j*. Tih nedosljednosti nije uklonio ni iza 1555, kad je na poticaj humanista i reformatora Petra Pavla Vergerija zamijenio goticu latinicom. To je pokušao učiniti protestantski pisac Sebastijan Krelj, koji je između 1566 i 1567 iznio prijedlog o dosljednom razlikovanju piskavih i nepčanih suglasnika te o razlikovanju glasova *u* i *v*. Taj je prijedlog isprva naišao na otpor, no najutjecajniji slovenski protestantski pisci drugog razdoblja, A. Bohorič i J. Dalmatin, počeli su ga postepeno uvoditi, dok ga nije Bohorič u cjelini primio u Dalmatinov prijevod Biblije (1581) i dodao još razliku između *i* i *j*, što je (1584) uzakonio u svojoj slovnici. S tim su reformama Slovenci pretekli sva druga narodna pisma latinskoga podrijetla, koja su primila razlikovanje između *u* i *v* pa *i* i *j* tek kasnije, ili ga uopće nisu primila. Slovenci su pisali bohoričicom negdje do sredine 19. st., kad su se konačno nakon ljutih abecednih i kulturnih bojeva odlučili za ilirsku gajicu.

LIT.: A. Breznik, *Slovenska slovnica za srednje šole,* 4 izd.; Fr. Kidrič, *Zgodovina slovenskega slovstva,* 1929 do 1938. A. S-k.

BOHORINA, sredovječni rudnik u Srbiji u Podrinju kod današnjeg sela Borine. Spominje se više puta u prvoj polovini 15. st., kada je u njoj postojala i dubrovačka kolonija. Rudnici su radili i za vrijeme Turaka.

LIT., M. Dinić, *Bohorina,* Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor, XIII., 1933, 67). M. J. D.



NIELS BOHR

BOHR, Niels, * Kjöbenhavn 1885, danski teorijski fizičar. Od 1916 je profesor na sveučilištu u Kjöbenhavnu. G. 1922 nagrađen je Nobelovom nagradom za fiziku. Njegova teorija spektralnih serija primjenjuje na Rutherfordov atom nauku o kvantima. Pri tom se uvodi pojam atomskih *stacionarnih stanja,* t. j. takvih, kada elektroni atomske ljuske — protivno »klasičnoj« nauci — unatoč kruženju oko atomske jezgre ne izbijaju energije. B-ov *uvjet frekvencije* određuje frekvenciju ν izbijenog fotona (čestice svjetlosti) i glasi, da je energija toga fotona $h\nu = E_1 - E_2$, gdje je h Planckova konstanta (v.), E_1 energija atoma prije izbijanja svjetlosti, E_2 energija poslije izbijanja. Važno B-ovo *načelo korespondencije* pokazuje vezu kvantne i klasične teorije. Za B-ovu nauku o atomu, »atom Rutherforda i Bohra« → Atom, 12. V. V.

BOHUMIN (polj. Bogumin, njem. Oderberg) bio je do ožujka 1939 velika pogranična postaja, sjeveroistočno od Moravske Ostrave. Imao je 6.951 stan. (1921). Ovdje su se križali vlakovi, koji su dolazili iz Poljske, Njemačke u Č. S. R. i obratno. Gubitkom različnih upravnih ustanova (u prvom redu carinskih i redarstvenih), znatno je opao značaj B.

BOHUMIN NOVÝ (N. Oderberg; prije Šunychl, njem. Schönichel) je važno veleobrtno mjesto, nešto sjeveroisto-

čnije od B., u blizini prijašnje poljske granice. Imao je 9.607 stan. (1921). Središte je raznovrsnog kovinarskog i kemijskog veleobrta, rafinerije nafte, ljuštionice riže i dr. Oba B. zapravo čine dio velike veleobrtne cjeline, kojoj je središte Moravska Ostrava. J. R-ć.

BOHUN, Peter, ✳ Velično 1822, † Biala (Šleska) 20. V. 1879, slovački slikar i grafičar. Učio je u Pragu, gdje je ilustrirao bakrorezima Presslovu botaniku, a kao romantik posvećivao je pažnju slovačkoj narodnoj nošnji. Nacrtao je i kolorirao litografije 6 skupina slovačkih nošnja i portretirao istaknute slovačke rodoljube, tvorce slovačke revolucije 1848 i 1849, a u vrijeme osnutka Matice slovačke portrete Jozefa M. Hurbana, M. M. Hodže, Ljudevita Štúra, Janka Francisci-a (slov. narodna galerija u Turč. Sv. Martinu), autora himne *Hej Slováci*, Samuela Tomášika, Andreja Siádkoviča i dr. Od njega potječu krajolici Visokih Tatra, Vel. Revúca, mnogo oltarskih slika, osobito u sjev. Slovačkoj. Od većih figuralnih kompozicija znatno je *Čitanje jozefinskog patenta* (u slov. narodnom muzeju u Turč. Sv. Martinu, nedovršeno). J. C.

BOHUTINSKY, 1. Gustav, ✳ Szokola Hutta (Ugarska) 1877, † 1914 kao žrtva rata. Podrijetlom Čeh. Srednju školu polazio je u Hrvatskoj, a visoku gospodarsku školu u Beču. G. 1905 imenovan je učiteljem, a 1908 profesorom za oplemenjivanje bilja Višeg gospodarskog učilišta u Križevcima, gdje je bio i predstojnik Postaje za istraživanje sjemenja. On je prvi u Hrvatskoj naučno i praktično radio na oplemenjivanju gospodarskog bilja. Osobite zasluge je stekao uzgojem t. zv. prolifik-pšenice, koja se još i danas u Hrvatskoj najviše proizvodi. Bio je suosnivačem i urednikom naučne revije *Gospodarska smotra*.

BIBL.: Radove iz svoje struke objelodanjivao je Bohutinsky naročito u časopisima *Gospodarska smotra*, *Berichte der Deutsch. botanischen Gesellschaft*, *Monatshefte für Landwirtschaft*, *Landwirtschaftliche Presse* i dr. Važniji radovi: *Križanje pšenice Square head x Banatska brkulja*, Gospodarska smotra, g. II.; *Jedan slučaj spontanog križanja ječma četveroreca sa dvorecem* (Hordeum tetrastichum Kcke x H. distichum L.), Gospodarska smotra, g. III.; *Entwicklungsabweichungen beim Mais*, Berichte der Deutsch. bot. Gesellschaft, sv. XXXII. A. T.

2. Milan, ✳ Križevci 20. XI. 1907, hrvatski kipar. Učio je u zagrebačkoj Obrtnoj školi i Akademiji likovnih umjetnosti, gdje su mu bili učitelji R. Valdec i F. Kršinić. Kasnije je nastavio studij u rimskoj akademiji i boravio duže u većim gradovima Italije. Vrativši se u Zagreb bavio se najprije dekorativnim kiparskim poslovima, a poslije i slobodnim umjetničkim stvaranjem. Izradio je niz portretnih poprsja (Šenoa, Kozarac, Tesla). Među njegovim većim radovima ističe se spomenik Ivana pl. Zajca (u posjedu općine grada Zagreba) i brončani kip *Dječak* (na Krešimirovu trgu u Zagrebu). Izlagao je u mnogim umjetničkim izložbama u Zagrebu. A. J-k.

BOIARDO, Matteo Maria, ✳ Scandiano (Reggio Emilia) 1441 (ili 1440), † Reggio 19. XII. 1494, talijanski pjesnik. Član stare plemićke obitelji (conte). Učio je najprije u Ferrari, tadašnjem središtu pjesničke i humanističke kulture. Zatim je bio namješten na dvoru prinčeva Este u Ferrari, gdje se i oženio; princ Ercole ga je imenovao kapetanom Modene, a malo kasnije poglavarom u Reggiu. Bio je ispravan čovjek plemenitih osjećaja i savršen kavalir. Počeo je pjevati na latinskom jeziku pastirske ekloge po Vergilijevu uzoru. Pokazao je svoju humanističku kulturu prevodeći i prerađujući na talijanski klasična grčka i latinska djela (Herodota, Ksenofonta, Lukijana, Apuleja, Kornelija Nepota); Grke prevodi s latinskih prijevoda. Dao je također deset talijanskih ekloga, ali se tek u njegovu ljubavnom kanconijeru na talijanskom (s latinskim natpisom, prema Ovidiju, *Amorum libri tres*. Reggio 1499) očituju mnoge odlike mladoga ljubavnog pjesnika. To je najljepši talijanski kanconijer 15. st., a malo ga je koji natkrilio i u 16. st. Ma da je i ta zbirka lirike konvencionalna u svom sastavu i u temama i ma da je i ona petrarkistička, ipak je puna svježine novih slika i ličnoga pjesničkog izraza: nadahnuće potječe iz nutrine pjesnikova bića, iz iskrenog osjećanja. Ljubav je glavno vrelo pjesničke inspiracije i u ostalim Boiardovim djelima. B. je poznat najviše kao autor velikoga viteškog epa *Orlando Innamorato*, na kojem je radio mnogo godina (od 1476 do smrti) i u punoj mjeri pokazao svoj velik talenat. Prva su dva djela u prvom izdanju izašla 1483 u Reggiu, a prvo potpunije izdanje 1495 u Scandianu. Građu crpe iz francuskog ciklusa pjesama o Karlu Velikom, koji je tada bio veoma popularan u Italiji, a usto također mnogo elemenata iz drugog t. zv. bretonskog ciklusa francuskih romana. B. je volio viteški svijet, zabavljala su ga tradicionalna pričanja, osobito pripovijesti o ljubavi nekih legendarnih lica. Tako mu je omiljela viteška ljubav, da mu je taj motiv nadahnuo njegovo remekdjelo (Amor primo trovò rime e versi ... — Amore è quel che dà gloria, E che fa l'uomo degno ed onorato«. *Orl. Inn.* II, 4, 2; II, 18, 3). Sadržaj je spjeva sav u nizu dvoboja i avantura oko legendarne okosnice: borbe, koje Karlo Veliki sa svojim vojskovođama Orlandom, Ranaldom i dr. vodi protiv nekrsta. Ali taj historičko-legendarni događaj ostaje potpuno u pozadini. Glavno su epizode, jer je B. majstor u slikanju takih prizora, a nije kadar da solidno izgradi veliku i složenu konstrukciju. U velikoj raznolikosti predmeta pjesnik ne nalazi jačeg elementa, koji bi svu tu građu povezao i produbao. Radi toga je cio spjev samo niz lijepih i zanimljivih pripovijesti o mnogim viteškim ljubavima. Boiardov se *Orlando* veoma sviđao; malo kasnije ga je preradio i pokvario Francesco Berni (v.), tako da je za neko vrijeme potisnuo u pozadinu Boiardovo djelo, koje je upravo u svom prvotnom obliku sve do danas sačuvalo svoju neospornu pjesničku vrijednost. Čini se, da Boiardova poezija kod nas nije ostavila tragova; jedan je njegov sonet preveo O. Delorko (*Talijanska lirika*, Z. B., Zagreb 1939).

BIBL.: *Le poesie volgari e latine di M. M. B.*, a cura di A. Solerti. Bologna 1894. M. M. B., *Il Canzoniere (Amorum libri)*. Introd. e note di C. Steiner. Turin 1917. *Orlando Innamorato di M. M. B.*, a cura di Fr. Foffano. I—III. Bologna 1906—07 *Orlando Inn. M. M. B.* Con introd. e note di Fr. Foffano, I—III. Turin 1926. *Le più belle pagine di M. M. B.*, scelte da A. Panzini. Milan 1924. *Tutte le opere di M. M. B.*, a cura di A. Zottoli. I—II. Milan 1936—37.

LIT.: *Studi su M. M. B.* Bologna 1894. F. De Sanctis, *L'Orlando Inn.* u Scritti vari inediti e rari, a cura di B. Croce. I. Napulj 1898. C. Bertoni, *Nuovi studi su M. M. B.* Bologna 1904. Fr. Foffano, *Il poema cavalleresco*. II, Milan 1905. A. Panzini, *M. M. B.* Messina 1918. G. Reichenbach, *M. M. B.* Bologna 1928; id., *L'Orl. Inn. di M. M. B.* Firenza 1936. A Zottoli, *B.* Firenza 1937. A. Simone, *Il Canzoniere di M. M. B.* Biella 1939. M. D-ć.

BOIĆ, Gema, ✳ Zagreb 29. VI. 1883, † Beč 15. XII. 1914, hrvatska glumica, koja je većinom djelovala na njemačkim pozornicama. Debutirala 1902 u Zagrebu u *Djevici Orleanskoj*. Zatim učila glumu u Frankfurtu i Beču. U Njemačkoj nastupala u Berlinu, Beču, Bresslauu, Lübecku, Düsseldorfu i Kölnu. Sugestivno je iznosila dramske uloge, noseći u sebi tragiku vječnog nezadovoljstva sa samom sobom. Otrovala se u nastupu depresivne melankolije.

LIT.: L. Stahl, *Gemma Boić. Dem Gedächtnis einer Künstlerin*, Heidelberg 1914. S. B.

BOIĆ-BOYD, William, rodom iz Žumberka, američki senator u državnom saboru Ohia za okrug Cuyahoga, Clev. O. (USA). Istakao se kao zakonodavni stručnjak i inicijator zakonskih prijedloga u korist radništva te je predložio usvajanje zakona za osiguranje protiv besposlice. Na konvenciji god. 1936 izabran je podpredsjednikom Hrvatske Bratske Zajednice u USA. G. 1939 posjetio je staru domovinu. M. B.

BOIELDIEU, 1. François Adrien, ✳ Rouen 15. XII. 1775, † Jarcy kraj Pariza 8. X. 1834, francuski skladatelj. Već kao dijete pjeva u crkvenom zboru i uči početke glazbenih nauka, a 1793 izvedena je prva njegova mala opera *La fille coupable*. Iza toga odlazi u Pariz, gdje je upoznao mnoge, osobito francuske glazbenike. Tu je skladao nekoliko manjih opera i napisao nekoliko instrumentalnih djela (za glasovir i harfu). Nauku o kompoziciji učio je samo praktički. Upute su mu privatno davali Méhul i Cherubini. Možda je tako sačuvao prostodušnost i prirođenu svježu invenciju. G. 1803 odselio se u Petrograd, gdje je boravio do 1810 i kao dvorski skladatelj napisao više opera. Iza povratka u Pariz postizava prvi veliki uspjeh operom *Jean de Paris* (1812). Kad je 1817 iza Méhula imenovan profesorom kompozicije na pariskom konzervatoriju, skladao je posebnom pažnjom operu *Le chaperon rouge*. Najveći je uspjeh postigao operom *La dame blanche* (1825). Iza toga prestao skladati. *Bijelu gospođu* prikazivao je na njemačkom jeziku Musik-Verein (Glazbeni zavod) u Zagrebu 1828 i 1832; u hrvatskoj je operi davana 1900.

LIT.: A. Pougin, *B., sa vie et ses oeuvres...*, Pariz 1875; E. Duval, *B., notes et fragments inedits*, Pariz 1883.

2. Adrien Louis Victor, ✳ 1815, † 1883, sin pređašnjega, bio skladatelj opera i jedne mise. B. Š.

BOILEAU, Nicolas (nazvan Despréaux), ✳ Pariz 1. XI. 1636, † Pariz 13. III. 1711, francuski pjesnik. Bio je upućen u svećenički stalež, ali on, svršivši kolegij d'Harcourt i zatim kolegij u Beauvaisu, prijeđe na pravo i postane

odvjetnikom 1656. No njegova sklonost upućivala ga je na književnost, pa se B. nakon smrti svoga oca (1657), koji mu je ostavio malen imetak, posvetio sasvim pjesništvu.

Njegova prva satira je iz 1660. G. 1662 napisao je *Stances sur l'Ecole des Femmes*, posvećene Molièreu, s kojim se bio sprijateljio. Tada se čvrsto sprijateljio i s Furetièreom, Chapelleom, La Fontaineom (1664), Racineom, koji je također tada bio početnik (1664), i Le Vayerom. Do 1665 napisao je najznatnije satire (II., IV., V. i VII. od 1663 do 1664, III. 1665), koje nije objelodanio, no općinstvo ih je ipak upoznalo po rukopisnim prijepisima. Pošto je 1665 u Nizozemskoj izašlo jedno nedopušteno izdanje, B. je odlučio da ih tiska (1666). Njegove satire izazvale su među književnicima, osobito u krugu t. zv. »précieux«, živo uzbuđenje i žestoke odgovore Boursaulta (*Le portrait du peintre*) i Cotina (*La Satyre des Satyres*). Njegov *Discours sur la Satire* (1668) dokazao je, da je B. ostao vjeran svome putu. Njegovi neprijatelji, okupljeni oko Chapelaina i Perraulta, spriječili su, te B. nije dobio kraljevske potpore, i pokušali su da mu se uskrati pravo tiskanja knjiga. No pošto je 1669 dobio pristup na dvor Luja XIV., kojemu je gđa. de Montespan prikazala njegovu *Epître au Roi*, on je dobio više snage, da odolijeva protivnicima, te je nastavio svoje djelo jednakom odlučnošću, ali s manje strastvene žestine. Od 1669—1674 B. piše *l'Art poétique*, *le Lutrin* i nekoliko poslanica *Epîtres*. Tek 1676 dospio je prvi put u popis književnika, koji uživaju kraljevsku potporu. G. 1677 imenovan je kraljevskim povjesnikom, a 1684 primila ga je konačno Francuska akademija za člana. Od tada je malo objelodanjivao. Njegova X. satira (*Sur les Femmes*) objelodanjena je 1694, satira XI. (*Sur le faux honneur*) 1701, a XII. satira (*Sur l'équivoque*) tek nakon njegove smrti.



NICOLAS BOILEAU DESPRÉAUX, H. Rigaud
Pariz, Musée de Versailles

Starost mu je ojadila gluhoća, zatim smrt njegovih prijatelja i pojava nove književne škole, koja mu se činila potpunom propašću ukusa. Tako je B. umro gotovo potpuno osamljen u dobi od 74 godine.

B-ovo književno djelo u stihovima obasiže *Satires* (12 na broju), *Epîtres* (također 12), *l'Art poétique* (u 4 pjevanja), *le Lutrin* (6 pjevanja), *Poésies diverses* (među kojima je najznamenitija *Ode sur la prise de Namur*, 1693) te nekoliko epigrama, *Epigrammes*.

U prozi je napisao *Dissertation sur Joconde* i *Dialogue des héros de romans* (oboje objelodanjeno bez njegove privole), prijevod *Traité du Sublime* zajedno s *Réflexions critiques sur Longin* (1694) te pisma.

Kod B-a preteže kritičar i teoretičar nad pjesnikom, premda se ne smije suditi o njegovoj pjesničkoj vrijednosti jedino po njegovim polemičkim ili didaktičkim spisima. On je umio dati klasičnoj doktrini izražaj, možda malko uzak, ali jasan i odlučan. B. je gotovo nepogrešivom sigurnošću ukusa prepoznao među svojim suvremenicima najveće umjetnike, branio ih protiv nepravde kritičara i ljubomore takmaca te potkopao pred javnošću neke varave ili pretjerane veličine.

Njegovi sudovi upiru se o stalna načela, koja se lako mogu izvesti iz njegova djela *Art poétique*: književno djelo mora se temeljiti na razumu, oplođenu osjećajem i maštom. Taj razum treba primijeniti na proučavanje prirode i na traženje istine. Čudesna sredstva umjetnosti mogu svaki izgled prirode i istine učiniti lijepim. U tom proučavanju i traženju pisac će naći vodiče i uzore kod starinskih pisaca, jer su ljepota i istina vječne i istovjetne kroz sva vremena.

Potanja pravila, što proizlaze iz ovih osnovnih smjernica, potvrđuju ono, čemu nas uče starinski pisci, ili određuju uvjete umjetničke sličnosti, koja zadovoljava razum (na pr. tri jedinstva u tragediji, dioba vrsta, pravila o stilu i o stihu i t. d.). Kakogod se danas ova nauka činila ograničenom, njezin je utjecaj na B-ove suvremenike bio golem, no manji negoli se to misli, jer su oni bili stvorili svoja remek-djela prije nego što je on izašao na glas (Molière, La Fontaine), bilo premašili ga osjećajnošću i genijem (Racine). Slijedeće stoljeće kao i zakašnjeli oponašatelji klasika sve do prvih godišta 19. st. smatrali su B-a »zakonodavcem na Parnasu«. Njegov ugled bio je u ono doba neprijeporan, ali je on također dobrim dijelom bio odgovoran za tadanje siromaštvo tragedije i nekih posvećenih oblika lirike, kao i jednog sasvim formalističkog nazora o epskom pjesništvu. B-ova je zasluga, da je pospješio odbacivanje nekih mana: precioznosti, burlesknosti i kićenosti, te da je propovijedao plemenitost umjetnosti i dostojanstvo pisca. Kao umjetniku B-u nedostaje smionosti i poleta, ali njegov stih je čvrst, dobro građen; malko je doduše jednoličan, ali sadrži jasan, živahan, točan izražaj, katkada poput aksioma; pokazuje osjećaj za šarolikost i sposobnost, da snažnim ili zlobnim crtama prikaže djela, pokrete ili kretnje, koje je pjesnik opazio (vidi *Lutrin, Repas ridicule, Embarras de Paris*). Njegova umjetnost, koja je u isti mah skrupulozna i puna živahnosti, predstavlja ujedno sliku njegova značaja.

BIBL.: *Oeuvres complètes*, izd. Berriat de Saint-Prix, 4 sv., 1830, izd. J. Bainville, 5 sv., 1928—1935. Kritički su izdane samo *Satires* (1932) i *Epîtres* (1937), a objelodanio ih je A. Cahen u Collection des Textes français modernes. Bilješkama popraćena školska izdanja su bezbrojna. *Correspondance de Boileau et de Brossette*, izd. A. Laverdet, 1858.

LIT.: E. Magne, *Bibliographie générale des oeuvres de N. B.-D.*, 2 sv. 1929; P. Morillot, *B.*, 1891; G. Lanson, *B.*, 1892; Brunetière, *L'esthétique de B.* (Etudes critiques, VI); A. Albalat, *»L'Art poétique« de B.*, 1929; E. Faguet, *Histoire de la poésie française de la Renaissance au Romantisme*, 1931; N. Th. Noss, *La sensibilité de B.*, 1932; G. Maugain, B. et l'Italie, 1912. J. D-e.

BOILER (engl.), sud (kotao), u kojem se dovodi tekućina do vrijenja; grijalice za toplu vodu; kotao za proizvodnju pare, na pr. za pogon parnog stroja (pregrijač pare ne spada u boilere); varilac t. j. onaj koji vari. F. B-ć.

BOILLY, Louis-Léopold, ✱ La Bassé (Nord) 5. VI. 1761, † Pariz 4. I. 1845, francuski slikar i grafičar. Učio je u Douai-u i Arrasu. 1785 dolazi u Pariz, gdje djeluje do svoje smrti. Kao slikar povodio se za tehnikom starih nizozemskih majstora Terborcha i Gerarda Dou-a. B. bio je najznatniji, najplodniji i najpopularniji genre-slikar u vrijeme revolucije i prvih desetljeća 19. st. i prikazivao na veoma duhovit i slikovit način pariški život ovoga vremena. Najznatnije su njegove slike (poznate po brojnim reprodukcijama u bakrorezu i litografiji): *Une réunion d'artistes dans l'atelier d'Isabey* (Louvre), *Houdon dans son atelier* (Cherbourg), *Le départ des conscrits* (Pariz, Musée Carnavalet), *L'arrivée de la diligence* (Louvre), *La famille Gohin* (Pariz, Musée des Arts decoratifs), sve od reda nastale između 1800 i 1815, a zbog toga još sasvim klasicističke. Motive njegovih ostalih slika kazuju njihovi natpisi: *Le cadeau. L'amour couronné, Les chagrins de l'amour, Le vieux jaloux, La partie d'écarté, Les grimaces* (koja je znatno utjecala na Daumiera) i druge. B. se istakao i svojim litografijama.

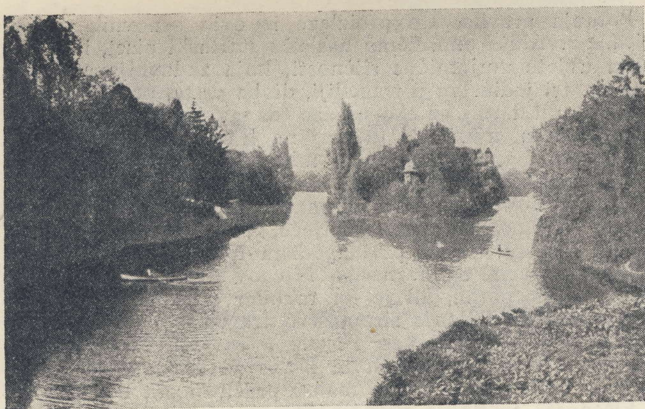
LIT.: H. Harisse, *L. L. B., peintre, dessinateur et litographe*, Pariz 1898; P. Marmotten, *Le peintre L. B.*, Pariz 1913. A. Sch.

BOINE, Giovanni, ✱ Finalmarina (Finale Ligure) 2. IX. 1887, † Porto Maurizio 16. V. 1917, talijanski književnik. Doživio je bolnu intimnu dramu u borbi između različitih ideologija na početku 20. st., što se odrazuje u njegovim fragmentarnim djelima, kritikama, polemikama i bilješkama, gdje s misli prelazi na sliku, sa slike na misao (*Frammenti; Frantumi; Deliri*, 1918), gdje se njegova problemima rastrgana duša u grčevima napreže, da otkrije istinu prelazeći preko prazne retorike. U svom je autobiografskom romanu *Il peccato* (1914) prikazao, kako se s negativnog prelazi na pozitivan život. Njegova su djela zato iskrena i karakteristična svjedočanstva duševne krize prvih decenija našega stoljeća.

BIBL.: *Frantumi. Il peccato ed altre cose. Plausi e botte*, Modena 1938[3] i 1939[3]; *La ferita non chiusa*, Modena 1939.

LIT.: G. V. Amoreti, *G. B. e la letteratura italiana contemporanea*, Bonn i Leipzig 1922; G. Pellizzi, *Gli spiriti della vigilia*, Firenca 1924; A. Tilgher, *Ricognizioni*, Rim 1924; G. Papini, *Ritratti italiani*, Firenca 1932; A. Gargiullo, *Lett. italiana del Novecento*, Firenca 1940. M. D-ić.

BOIS DE BOULOGNE (Bulonjska šuma) je najveće parisko šetalište (872 ha) i omiljelo izletište Parižana. Leži u sjeverozapadnom dijelu Pariza, na desnoj obali Seine. B. d.



BULONJSKA ŠUMA (Foto Neurdein)
(Bois de Boulogne)

B. je ostatak prostranije šume, u kojoj su za vrijeme monarhije kraljevi i bogata vlastela lovili i zabavljali se u lijepim dvorcima (Château de Madrid, Bagatelle i Château de la Muette). Napoleon je šumu preuredio u šetalište, koje su poslije ruski i engleski vojnici mnogo oštetili. G. 1852 pripala je šuma pariskoj općini, koja ju je s velikim troškom preuredila u jedno od najljepših svjetskih šetališta. Pored divnih drvoreda iskopana su velika umjetna jezera s otočićima i povezana malim tokovima. B. d. B. je ne samo mjesto za osvježavanje već i zabavu: na jugoistoč. je strani trkalište d'Auteuil, a na sjeverozapadnom kraju, pokraj Seine, još veće trkalište Longchamp i prostor za vježbanje. Na sjeveroistočnom kraju je veliki zvjerinjak za aklimatizaciju životinja. J. R-ć.

BOISGUILEBERT, Pierre le Pesant sieur de, ✳ Rouen 1646, † Rouen 1714, francuski ekonomski pisac. Svojom kritikom merkantilizma, a napose Colbertove ekonomske politike preteča fiziokrata, koji je svojim spisima znatno na njih utjecao. Pobijajući zasadu merkantilizma, da se bogatstvo stječe samo zlatom i srebrom, dokazuje, da se ono stječe i unapređivanjem poljodjelstva, koje su merkantilisti zanemarivali. Napose ističe veliko nazadovanje poljodjelske proizvodnje i kupovne snage seljaštva u ondašnjoj Francuskoj kao dokaz, kako je merkantilistička politika pošla naopakim putem, jer poljodjelstvu treba osigurati povoljne cijene za njegove proizvode. Zato zagovara ukidanje privilegija za industriju, zaštitnih carina i tlake kao glavnih uzročnika propadanja poljodjelstva. Njemu su »poljodjelstvo i trgovina dvije sise države«. Tako je on već uglavnom iznio i obrazložio glavna načela fiziokratske nauke: postojanje prirodnih privrednih zakona, osnovnu važnost poljodjelstva u narodnom gospodarstvu i poreznu reformu.

BIBL.: *Le détail de la France sous le règne présent (1697); Le factum de la France* (1707). Sabrana djela izdana su 1707 pod naslovom: *Testament politique du maréchal de Vauban.* V. L.

BOISROBERT, François Le Metel, de, ✳ Caen 1592, † Pariz 1662, francuski književnik iz Normandije. U Rouenu je vršio službu odvjetnika u Normandskom parlamentu. Kasnije je ušao u službu kraljice Marije Médicis, koju je slijedio u Blois, kamo je bila prognana. Za tog progonstva zadobije milost Richelieuovu. Vrativši se u Pariz pisao je ugodne stihove i baletna libreta za zabavu dvora: *Ballet des Bacchanales* i *Grand Ballet de la Reine.* U njegovoj pratnji ide u Englesku Henriette-Marie de France, i on svojom veselosti skreće na sebe pažnju Karla I. Doskora, zamoren životom lutalice, ostavlja službu Marije Médicis i prilazi Richelieuu. Njegove riječi i priče, koje su raspršile kardinalovu sjetu, osigurale su mu doskora velik ugled. Zatim B. boravi u Rimu, gdje mu je njegova veselost pribavila dragocjene koristi. Papa mu Urban VIII. sav očaran daruje posjed u Bretagni, a zbog toga on oblači svećeničko odijelo. Nakon smirenja, vrativši se na dvor, B. postepeno dobije silan utjecaj. Čitava književnost tog razdoblja duguje njemu prihode, potpore i namještenja, koja su osiguravala život. Njemu se čak ima zahvaliti osnutak francuske Akademije. Zbog toga su i suvremenici nazvali prve članove Akademije siročad Boisroberta. Osim mnogih prigodnica izdao je B. postepeno roman *Histoire indienne d'Anaxandre et d'Orazie* (1629) i dvije kolektivne zbirke pjesama: *Le Parnasse royal* i *Sacrifice des Muses* (1635); zatim *Paraphrase sur les sept psaumes de la Pénitence de David* (1627) i napokon brojna tragikomična i komična djela, koja su mu osiguravala književnu slavu. U isto vrijeme gomilao je kanonikate u Normandiji i Maini, priorate i opatije po Bourgogni, rente i dohotke svih vrsta. Bio bi najbogatiji pjesnik tog doba, da ga kartanje i raskalašenost nisu često uništili. Prema kraju svog života Richelieu je bio prisiljen da ga progna po kraljevoj naredbi. Nakon Richelieuove smrti B. izgubi sav svoj ugled i pomiri se sa sudbinom, da bude zajedljiv pjesnik i zabavan čovjek. Nekoliko godina pred smrt tiskao je svoje *Epistres* (1647 i 1659), zbirku nestašnih, a često odličnih pjesama, 1 svezak *Nouvelles héroïques et amoureuses* (1657) i 18 komedija i tragikomedija. »S manje grube originalnosti nego Saint-Amant i fine zlobe Scaronove, on se zadovoljava imenom ‚humorista' 17. vijeka« (E. Magne).

LIT.: E. Magne, *Le plaisant abbé de B.*, Pariz 1909; M. Cauchie, *Documents pour servir à l'histoire du XVIIe siècle*, Pariz 1924. P. Cl.

BOISSERÉE, braća: Sulpiz, ✳ Köln 2. VIII. 1783, † Bonn 2. IV. 1854, i Melchior, Köln 23. IV. 1786, † Bonn 14. V. 1851; prvi znatniji njemački sabirači umjetnina i istraživaoci umjetnosti. Vrativši se iz Pariza u Köln stvorili su 1804 odluku, da sabiru slike starih njemačkih i nizozemskih majstora, koje su u vrijeme sekularizacije izbacivane iz crkvi i samostana i ležale tako reći na ulici. Tako je nastala njihova znamenita zbirka, kasnije znatno upotpunjavana G. 1814 preselili su se s njom u Heidelberg, a 1819 u Stuttgart, dok je nije najposlije za sto dvadeset tisuća talira kupio bavarski kralj Ludovik I. Zbirka je 1836 ušla u münchensku Pinakoteku, samo četrdeset slika ostalo je u Nürnbergu (danas u tamošnjem Germanskom muzeju). Ali se braća B. nisu zadovoljavala sabiranjem umjetnina, nego su odlučili, da ih i naučno obrade u želji, da napišu povijest sjeverno-evropskog slikarstva i kiparstva. Ova je golema zamisao samo dijelom oživotvorena, pa je Sulpiz B. izdao 1824—31 djelo *Geschichte und Beschreibung des Domes zu Köln*, a 1831—33 *Denkmale der Baukunst von VII. bi XIII. Jahrhundert am Niederrhein.*

LIT.: E. Firmenich-Richartz, *Die Brüder B.*, Jena 1916; G. Ring, *Die Brüder B. als Kenner und Sammler* (Kunstchronik), Leipzig 1917; W. Watzoldt, *Deutsche Kunsthistoriker*, I., Leipzig 1921. A. Sch.

BOITO, Arrigo, ✳ Padova 24. II. 1842, † Milan 10. VI. 1918, talijanski skladatelj, libretist i pjesnik. Glazbu je učio kod Mazzucata na milanskom konzervatoriju. G. 1862 i 1869 putovao je u inozemstvo, pa je tada upoznao njemačku glazbu i reformna nastojanja Wagnerova. Kao skladatelj najprije je istupio s kantatama za zbor i orkestar. G. 1868 izvedena je prva njegova opera *Mefistofele*, najprije sa slabim uspjehom u Milanu, poslije s vrlo velikim uspjehom u Bologni i u više kazališta u Njemačkoj. Operu *Nerone* (iz 1900) dovršio je Toscanini (1924). Kao skladatelj nije se dakle mnogo isticao, ali je više radio kao vrlo vješt libretist, napose za opere Ponchiellija, Verdija *(Otello* i *Falstaff)* i drugih talijanskih skladatelja. Svoje je pjesme i novele izdavao pod pseudonimom Tobia Gorrio. Opera *Mefistofele* prikazivana je prvi put u Zagrebu 1901. B. Š.

KONAC II. SVESKA

Tiskanje dovršeno 20. prosinca 1941.





